ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

2 (17)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 2 (17) лютий, 2015 р.

Частина 6

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображено образи Мавки і Лукаша (за твором Лесі Українки «Лісова пісня»). Леся Українка народилася 13(25) лютого 1871 р. – українська письменниця, перекладач, культурний діяч. Писала у найрізноманітніших жанрах: поезії, ліриці, епосі, драмі, прозі, публіцистиці. П'єса «Лісова пісня» написана в 1911 році, вперше була поставлена 22 листопада 1918 році в Київському драматичному театрі.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 368.81:330.131

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ СТРАХУВАННЯ ОБЛАДНАННЯ ЯК ПРЕВЕНТИВНОГО ЗАХОДУ МІНІМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ТЕХНІЧНИХ РИЗИКІВ

Каут О.В.
Національна металургійна академія України

Досліджено теоретичні засади сучасного страхування. Наведено алгоритм обґрунтування умов і вартості договору страхування технічних ризиків з позиції страхувальника та з позиції страховика. Обґрунтовано програму страхування обладнання як превентивного заходу мінімізації економічних наслідків технічних ризиків та наведено методичну схему оцінки ефективності заходу.

Ключові слова: підприємство, обладнання, технічні ризики, страхування, ефективність.

Постановка проблеми. Вдосконалення економічних аспектів дослідження технічних ризиків обумовлено зростанням аварійних збоїв і техногенних катастроф, і, як наслідок, серйозних економічних втрат, що вимагає створення єдиної методології виявлення ризикових подій і прогнозування можливих збитків, а також розробки превентивних заходів по їх мінімізації. Це вимагає, перш за все, авторського визначення поняття «економічних наслідків технічних ризиків». Економічні наслідки технічних ризиків це втрати що виникли внаслідок відмови об'єкту, тобто обладнання, транспортних засобів, пристроїв, обчислювальної техніки, засобів зв'язку, а також пошкодження або руйнування виробничих будівель, споруд та передаточних пристроїв, і встановлення розміру яких не суперечить законодавству України, а також витрати що необхідні для здійснення превентивних заходів. Одним з найважливіших превентивних заходів мінімізації економічних наслідків технічних ризиків є страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади сучасного страхування знаходять своє відображення в поглядах економістів на місце та роль грошових фондів в процесі суспільного виробництва. Через дану призму вченими-економістами визначається економічна категорія страхування. Так, Шахов В.В. розглядає страхування як «систему економічних відносин, що включає, по-перше, створення за рахунок внесків юридичних та фізичних осіб спеціального фонду коштів та, по-друге, його використання для відшкодування збитку в майні від стихійних лих та інших несприятливих випадкових явищ, а також для надання грошової допомоги при настанні різних подій в їх житті» [1, с. 17]. Авторський колектив підручника «Страхування» відмічає, що «сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними витрат» [2, с. 10].

У відомій праці Лондонського страхового інституту (Chartered Insurance Institute – C II) страхування розглядається як діяльність компаній (страховиків) із організації загального грошового фонду, який «вони зобов'язані використати для виплат страхувальникам у випадку настання ризику» [3, с. 24].

Визначальним моментом в теорії страхування є особливі грошові відносини, що виникають при формуванні та використанні коштів страхового фонду. Досить розповсюдженою точкою зору є те, що страхування – це складова частина фінансів. Ця позиція мала місце як в пострадянський період, так і сьогодні, деякі вчені зупиняються саме на ній. Так, Л.І. Рейтман, стверджував, що «економічна категорія страхування є складовою частиною категорії фінансів» [4, с. 4]. Аналогічну позицію займає наш вітчизняний вчений О.Д. Заруба: «Властиві страхуванню перерозподільчі відносини у фінансовій системі, пов'язані, з одного боку, з формуванням страхового фонду за допомогою фіксованих страхових платежів, а з іншого – з відшкодуванням втрат від цього учасниками страхування. Враховуючи, що при цьому відбувається рух грошових коштів, страхування входить у фінансову систему держави» [5, с. 3].

Інша точка зору визначає страхування як самостійну економічну категорію. Даної позиції дотримується ряд вчених, зокрема, С.С. Осадець у підручнику «Страхування» зазначає, що «страхування не вміщується в рамки традиційного вузького розуміння фінансів як економічних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу та використання доходів і грошових фондів... Існує тісний зв'язок між страхуванням і кредитом. Але це не дає підстав для ототожнення специфічних економічних відносин, що становлять зміст страхування, з поняттям кредиту» [6, с. 24-25]. Аналогічної точки зору дотримуються також і В.В. Шахов [1, с. 17], К.Є. Турбіна [7, с. 14], М.М. Александрова [8, с. 26]. Таким чином, страхування як економічна категорія, має значний спектр особливостей та відмінностей, що дають підстави для глибшого його вивчення як явища особливого. Ці особливості найяскравіше знаходять прояв у функціях, властивих страхуванню [1, с. 19-20; 9, с. 28-29]: формування спеціалізованого страхового фонду; відшкодування збитків, яких зазнали страхувальники; попередження страхового випадку та мінімізація збитку (здійснення превентивних заходів).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Страхування підприємств чорної металургії є однією з форм захисту майнових інтересів виробника на випадок складних технічних ризиків. На сьогоднішній день вітчизняні страхові компанії здатні надати будь-якому підприємству крупного і середнього бізнесу надійний і ефективний захист практично від всіх ризиків. Як правило, страхові компанії готові вийти за рамки галузевого бізнесу, переформулювати і уніфікувати наявні пропозиції з врахуванням інтересів потенційних клієнтів, а також моделювати нові страхові програми.

Використання складного та дорогого обладнання підприємств чорної металургії, наприклад доменного, сталеплавильного, прокатного и ливарного обладнання, турбін, генераторів, пов'язано с ризиком виникнення значного збитку в результаті їх поломки. Тому для унікального страхування необхід-

но використовувати статистичні дані за тривалий проміжок часу, а також використовувати не середню, а правдоподібну вартість ризику і враховувати необхідність перестрахування і його вплив на розмір тарифу.

Страхування технічних ризиків металургійних підприємств – комплекс видів страхування, що включає страховий захист на випадок будівельно-монтажних ризиків, страхування основного та допоміжного обладнання від поломок, страхування інженерних споруд. Механізм страхування технічних ризиків в чорній металургії складається з декількох ланок і містить класифікацію ризиків, формування методичної та програмно-технічної бази, прогнозування можливих наслідків, цілі і завдання і вартість страхового захисту, страхову експертизу.

Алгоритм обґрунтування умов і вартості договору страхування технічних ризиків з позиції страхувальника наведено на рис. 1.

Рис. 1. Алгоритм обґрунтування умов і вартості договору страхування технічних ризиків з позиції страхувальника

Джерело: розроблено автором

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування програми страхування обладнання з позиції страховика.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом прийняття рішення про страхування є розрахунок вартості страхування та порівняння їх з можливими втратами підприємства на врегулювання збитків за власні кошти. Для підприємства-страхувальника вартість страхування визначається розміром страхової премії. Страхова сума по договору страхування обладнання від технічних ризиків дорівнює балансовій вартості. Об'єктивність розрахунку страхової премії є важливою умовою доцільності страхування.

Процес розробки й обґрунтування базових тарифних ставок за видами страхування, а також їхнє уточнення й упорядкування залежно від ризикових обставин конкретних об'єктів страхування здійснюється шляхом проведення актуарних розрахунків. Розмір тарифу залежить від набору ризиків, що містить договір, а також типу обладнання, яке страхується. Схему методики розрахунку тарифу страховиком наведено на рис 2.

При настанні страхового випадку страхова компанія відшкодовує реальний збиток підприємства в розмірі дійсної вартості застрахованого майна у разі його загибелі або витрат на відновлення у разі його пошкодження. Під франшизою розуміють мінімальну суму втрат, яку страхова компанія не відшкодовує.

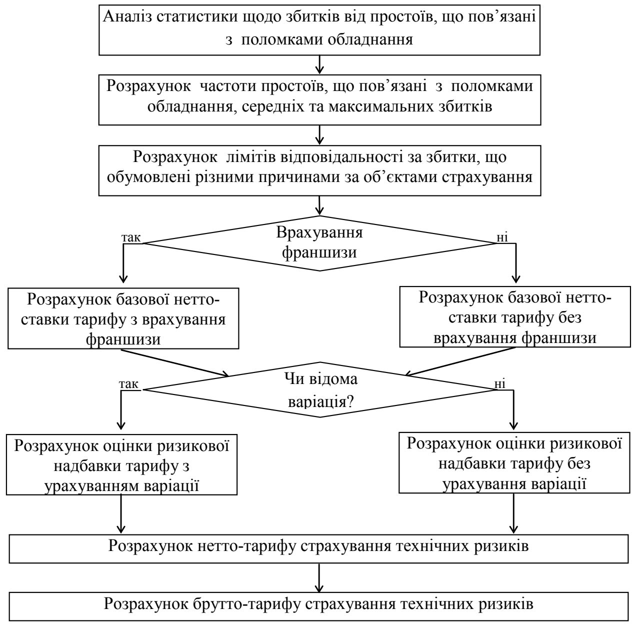

Рис. 2. Схема методики розрахунку тарифів страхування технічних ризиків з позиції страховика

Джерело: розроблено автором

При наявності статистики збитків тарифну ставку нетто $(Т_н)$, що і є ціною ризику, можна розраховувати як суму основної тарифної ставки (ТО) та ризикової надбавки $(Т_{рн})$, або як добуток тарифної ставки нетто $(Т_н)$ на коефіцієнт ризикової надбавки $(К_{рн})$ (формула 1):

$$Т_н = Т_о \times К_{рн}, \quad (1)$$

Основну частину тарифної ставки $Т_о$ прийнято називати імовірністю збитку і вона розраховується за формулою 2:

$$Т_о = P(A) \times К_{вз}, \quad (2)$$

де $P(A)$ – імовірність страхового випадку (на практиці використовується показник частоти, що визначається як частка кількості можливих страхових випадків N на кількість об'єктів страхування M);

$К_{вз}$ – коефіцієнт важкості збитку, що визначається відношенням середнього страхового відшкодування $\overline{СВ}$ до середньої страхової суми $\overline{СС}$.

Ризикова надбавка $(Т_{рн})$ – це запас ціни страхування, що враховує верхню межу інтервалу очікуваного збитку або страхового відшкодування. Порядок визначення ризикової надбавки визначається законом распределения збитків. Коефіцієнт ризикової надбавки визначається як коефіцієнт варіації розподілу збитків.

Тарифна ставка брутто $(Т_б)$ складається з тарифної ставки нетто $(Т_н)$ і навантаження (f), де тарифна ставка нетто виражає вартість ризику, а навантаження – інтереси страхової компанії (формула 3).

$$Т_б = \frac{Т_н \cdot 100}{100 - f}, \quad (3)$$

Страхова премія брутто дорівнює добутку тарифної ставки брутто $(Т_б)$ на страхову суму (СС) (формула 4).

$$СП = Т_б \times СС, \quad (4)$$

Страхування як спосіб мінімізації шкоди при управлінні технічними ризиками (в межах розробленої системи) має двобічний характер: з одного боку –

це превентивний захід, що потребує витрат підприємства на оплату страхового захисту, а з іншого боку цей захід є стороннім джерелом фінансування збитків що виникли при настанні ризикової події.

Обґрунтування вибору страховика, умов і вартості договору страхування технічних ризиків на відміну від існуючих алгоритмів розроблено з позиції страхувальника, передбачає використання власної страхової статистики, застосування методу нечіткої логіки в межах пропонованої системи моніторингу.

Розглянемо приклад обґрунтування умов і вартості договору страхування для феросплавного підприємства. Феросплавні підприємства мають значні втрати, пов'язані з простоями, що обумовлені відмовами трансформаторів. Так на Запорізькому феросплавному заводі у вересні 2013 року загорівся трансформатор та кабелі на площині 10 кв.м. Вартість ремонту склала приблизно 700 тис. грн. Найбільш поширеною відмовою в роботі трансформаторів перемикаючий пристрій, що за статистикою ПуАТ «Нікопольського феросплавного заводу» виходить зі строю три рази протягом нормативного міжремонтного періоду, що складає 10 років. Середня вартість ремонту пристрою складає 650 тис. грн.

На підприємстві експлуатуються 14 електропечей, на кожній печі встановлено 3 трансформатори високого тиску, загальна кількість трансформаторів – 42. Вартість одного трансформатору 11 млн.грн. Загальна балансова вартість всіх трансформаторів, що і є об'єктом страхування, складає 462 млн.грн.

При страхуванні підприємства від технічних ризиків необхідно визначити очікуваний фінансовий збиток в наслідок відмов трансформаторів. В нашому випадку він складає в середньому 8190 тис. грн. на рік, як показав аналіз статистики за останні 10 років. Страхування доцільно, якщо сума очікуваного збитку буде менш ніж вартість страхування за умов вибору надійного страховика.

В пропозиціях страхових компаній страховими випадками визначаються відмови обладнання, що виникли несподівано й непередбачено. Матеріальні збитки мають стосуватися реальної вартості застрахованого майна, через що постає потреба його ремонту чи заміни.

Основні страхові випадки у страхуванні трансформаторів такі:

- помилки в конструкціях та розрахунках, помилки під час монтажу;
- помилки в обслуговуванні, недбалість, необережність, злий намір;
- коротке замикання та інші електричні ризики;
- фізичний вибух;
- буря, мороз, тат інші стихійні лиха.

Головні винятки, як правило, такі:

- воєнні чи подібні до них події, усі види громадського безладдя, а також дії страйкарів чи робітників і службовців;
- намір чи груба необережність страхувальника або його представника;
- ризики, страхування яких передбачено іншими видами страхування;
- затоплення, повінь, землетрус, просідання ґрунту, зсув;
- помилки або несправності, що існували на момент укладання договору страхування і про що страхувальник знав чи мав знати.

В таблиці 1 наведено основні фінансові характеристики умов страхування, що пропонуються двома компаніями.

Результати розрахунків страхового тарифу та страхової премії за даними ПуАТ «Нікопольського феросплавного заводу» наведено в таблиці 2.

Таблиця 1

Основні фінансові характеристики умов страхування

Назва показника	«АХА Страхування»	«Альфа Страхування»
Страхова премія брутто, тис. грн.	4 000	3 800
Ліміти відповідальності за основним видом ризиків (відмова перемикаючого пристрою), тис. грн.	30 000	40 000
Франшиза, % від ліміту відповідальності	0	10

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Розрахунок вартості страхування (страхової премії)

Назва показника	Умовні позначення	Значення показника
1. Кількість трансформаторів, шт.	М	42
2. Середня вартість одного трансформатору, грн.		11 000 000
3. Середня сума витрат на відновлення пристрою (на один випадок), грн.		650 000
4. Середньорічна сума витрат на ремонт усіх трансформаторів, грн.		8 190 000
5. Максимальна сума витрат на ремонт трансформаторів за рік, грн.		10 100 000
6. Частота страхових випадків (середня кількість відмов трансформатору у зв'язку з виходом зі строю перемикаючого пристрою – 3 протягом 10 років)	P(A)	0,3
7. Коефіцієнт важкості збитку	К	0,018
8. Страхова сума за договором, грн.	СС	462 000 000
9. Основна частина тарифної ставки нетто, % страхової суми	То	0,0053
10. Коефіцієнт ризикової надбавки		1,23
11. Навантаження, % страхової суми		15
12. Тарифна ставко-нетто, % страхової суми	Тн	0,007
13. Тарифна ставко-брутто, % страхової суми	Тб	0,0077
14. Страхова премія нетто, грн.		3 030 000
15. Страхова премія брутто, грн.		3 564 700

Джерело: розроблено автором

Підприємству можливо укласти договір страхування технічних ризиків трансформаторного обладнання з будь-якою з обраних компанія, тому що вартість страхування менш ніж витрати на відновлення перемикаючих пристроїв (3,8 и 4.2 менш 8,2 млн. грн.). Крім того, обидві страхові компанії містять в договорі захист від інших ризиків, що можуть стати причиною відмов трансформаторів. Розрахункова вартість страхування складає близько 3.6 млн. грн., що свідчить про завищене навантаження в пропозиціях страхових компаній або використання більш несприятливої статистики в розрахунках.

Доцільно обрати ПрАТ СК «АХА Страхування» тому що вона не передбачає франшизу, а ліміт відповідальності адекватний очікуваним збиткам за одним страховим випадком, якщо вона зменшить розмір страхової премії брутто до 3.6 млн. грн.

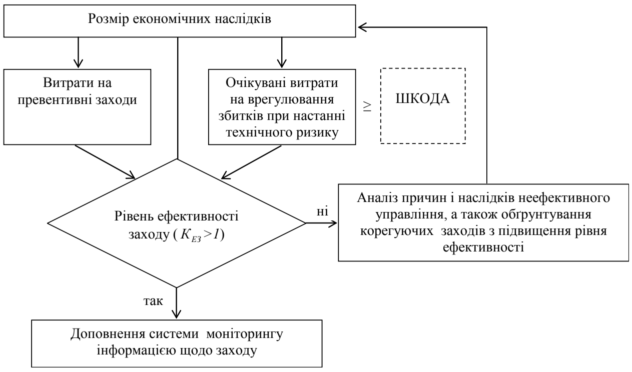

Рис. 3. Схема оцінки ефективності управління економічними наслідками технічних ризиків

Джерело: розроблено автором

Оцінки ефективності цього заходу виконується за методичною схемою, що наведено на рис. 3.

Коефіцієнт ефективності управління технічними ризиками K_{ETP} складе для цього заходу складає – $K_{ETP(AXA"Страхування")} = \frac{8.2}{3.8} = 2.16$.

Висновки і пропозиції. Величина збитків, яких вдасться уникнути внаслідок страхування трансформаторного обладнання в компанії «Альфа Страхування» складає 7.380 млн. грн., тому що 10% суми збитків, що є франшизою, повинен витратити страхувальник, тобто 820 тис. грн відповідно до умов договору страхування. Вартість страхування складає 4.2 млн. грн. Коефіцієнт ефективності управління технічними ризиками K_{ETP} складе для цього заходу владає – $K_{ETP(Алльф"Страхування")} = \frac{7.38}{4.2+0.82} = 1.47$. Коефіцієнт ефективності управління технічними ризиками компанії «АХА Страхування» значно перевищує рівень цього показника компанії «Альфа Страхування» (2,16 > 1,47), що підтверджує адекватність вибору страховика.

Список літератури:

1. Шахов В. В. Страхование. Учебник для вузов. – М.: Страховой полис: ЮНИТИ, 1997. – 311 с.
2. Страхування: Підручник / Кер. авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – КНЕУ, 2002. – 599 с.
3. Insurance: Principles and Practice. London, Chartered Insurance Institute, 1995. – 416 p.
4. Страховое дело: Учебник / Под ред. Л. И. Рейтмана. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – 524 с.
5. Заруба О. Д. Страхова справа: Підручник. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 321 с.
6. Адамчук Н. Г., Юлдашев Р. Т. Обзор страховых рынков ведущих стран мира (серия «Мирове страховые рынки»). – М.: Издательство «Анкил», 2001. – 120 с.
7. Теория и практика страхования / Под общей ред. д.э.н. Турбиной К. Е. – М.: Анкил, 2003. – 704 с.
8. Александрова М. М. Страхування: Навчально-методичний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 208 с.
9. Базилевич В. Д. Страховий ринок України. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 374 с.

Каут О.В.
Национальная металлургическая академия Украины

ОБОСНОВАНИЕ ПРОГРАММЫ СТРАХОВАНИЯ ОБОРУДОВАНИЯ КАК ПРЕВЕНТИВНОГО МЕРОПРИЯТИЯ МИНИМИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ ТЕХНИЧЕСКИХ РИСКОВ

Аннотация
Исследованы теоретические основы современного страхования. Приведен алгоритм обоснования условий и стоимости договора страхования технических рисков с позиции страхователя и с позиции страховщика. Обоснованно программу страхования оборудования как превентивной меры минимизации экономических последствий технических рисков и приведено методическую схему оценки эффективности мероприятия.
Ключові слова: предприятие, оборудование, технические риски, страхование, эффективность.

Kaut O.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

SUBSTANTIATION OF INSURANCE PROGRAM EQUIPMENT SUCH AS PREVENTIVE MEASURES TO MINIMIZE THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF TECHNICAL RISK

Summary
Theoretical foundations of modern insurance. The algorithm study of conditions and the cost of the insurance contract technical risks from the standpoint of the insured and the insurer's position. Reasonable insurance program equipment as a preventive measure to minimize the economic impact of technical risks and Methodical scheme evaluation of the effectiveness of the event.
Keywords: plant, equipment, technical risks, insurance, efficiency.

УДК 533.924:621.793.7

МОДЕЛЬ КОНТАКТА ЧАСТИЦЫ ГАЗОТЕРМИЧЕСКОГО ПОКРЫТИЯ С ШЕРОХОВАТОЙ ПОВЕРХНОСТЬЮ ПОДЛОЖКИ

Лоскутов С.В., Ершов А.В., Зеленина О.А.
Запорожский национальний технический университет.

Рассмотрена модель сцепления частицы плазменного покрытия с шероховатой поверхностью подложки при плазменном напылении. Показано, что на микровыступах шероховатой подложки контактная температура поверхности оказывается выше, чем на гладкой подложке. Найден метод оценки положения изотермы контактной температуры на модели шероховатой поверхности в зависимости от времени контакта. Показано, что на стальной поверхности при нанесении стального покрытия положение изотермы плавления смещено относительно изотермы контактной температуры в сторону микровыступов подложки. Получены оценки относительной прочности сцепления покрытия в зависимости от высоты микровыступов и температуры подложки.

Ключевые слова: газотермическое напыление, подложка, контактная температура, нестационарный теплообмен, изотерма плавления, прочность сцепления.

Постановка проблемы. Несмотря на экономическую целесообразность восстановления деталей методом газотермического напыления, возможность повышения надежности, работоспособности и долговечности машин ограничена, поскольку прочность газотермических покрытий в настоящее время составляет только (10-15)% от прочности материала детали [1, 2]. Недостаточная прочность покрытий связана со сложными физическими процессами, протекающими при контакте частиц с подложкой. Наиболее важными из них являются процессы нагрева поверхности подложки до температуры плавления. Поэтому в работе рассматривается актуальная проблема – разработка теоретической модели влияния шероховатости поверхности на условие создания плавящегося контакта с частицей покрытия и на возможность повышения прочности сцепления частицы с подложкой.

Анализ последних исследований и публикаций. К методам повышения прочности относится ряд мероприятий, направленных на повышение температуры контактного взаимодействия частиц с поверхностью детали [2, 3]. Использование сверхзвуковой плазменной струи для разгона частиц дает не только повышение давления частицы на подложку, но и повышение контактной температуры вследствие нагрева частиц при их пластической деформации при столкновении с поверхностью. Химическая активация процесса заключается в использовании энергии химического нагрева частиц, например за счет добавления газообразного топлива в струю частиц металла. Повышение прочности достигается и путем дугового оплавления поверхности. Однако при этом неравномерное распределение температуры по глубине напыленного слоя не обеспечивает достаточного повышения прочности сцепления с подложкой. Развитием метода дугового оплавления поверхности является применение дуги пульсирующей мощности для послойного оплавления покрытия, что дает повышение прочности в 2-3 раза [4]. Однако при использовании этого метода появляется неоднородность свойств покрытия, возникающая при пульсации активирующей дуги. Повышение прочности сцепления достигается и при использовании ионно-микродуговой активации подложки, механизм которой заключается не только в ее нагреве активирующей дугой в режиме постоянного тока, но и в создании шероховатости на подложке при микровзрывах нестационарных катодных пятен при одновременном распылении поверхностных оксидов [5].

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Задачей исследований по улучшению свойств покрытий является изучение механизма сцепления расплавленных частиц металла с поверхностью подложки и с поверхностью уже нанесенных слоев. При решении этой задачи еще недостаточно полно учитывается влияние характеристик шероховатости на поверхности подложки. Если применение дробеструйной активации, при которой создается шероховатость поверхности, считается необходимым как при плазменном, так и при электродуговом методе нанесения покрытий [1-3, 6, 7], то теоретические разработки, учитывающие влияние шероховатости поверхности подложки на контактную температуру, отсутствуют. Механизм влияния формы и высоты микрорельефа подложки на прочность покрытия теоретически не исследован.

Цель статьи. Главной целью этой работы является разработка модели сцепления покрытия с шероховатой поверхностью подложки при наличии плавящегося контакта между ними и оценка влияния шероховатости покрытия на прочность сцепления.

Изложение основного материала. В основе механизма сцепления используется представление об оплавлении вершин микровыступов при контакте с расплавленной каплей металла. С увеличением относительной площади оплавления микровыступов должна повышаться и прочность сцепления покрытия с подложкой. Для определения площади оплавления микровыступов следует решить задачу о нестационарной теплопроводности контактирующих поверхностей. При этом каплю металла и подложку можно считать полубесконечным телом, до того момента времени, пока тепловая волна не достигнет противоположной поверхности частицы покрытия [1, 2].

Оценим возможность заполнения микровпадин жидкой частицей. Для того, чтобы это случилось, при отсутствии смачивания холодной поверхности подложки, величина силы инерционного давления частицы должна превысить силу поверхностного натяжения расплавленного металла. Приравняв гидродинамическое давление частицы капиллярному давлению, найдем радиус заполнения капилляра:

$$\rho\frac{v^2}{2}=\frac{2\sigma}{R}, \qquad (1)$$

где ρ, ν, σ – плотность, скорость и коэффициент поверхностного натяжения частицы, R – радиус капилляра, заполняемого под действием силы гидродинамического давления:

$$R=\frac{4\sigma}{\rho v^2} \qquad (2)$$

Расчет для стали при σ = 1,85 Н/м, [8]. ρ = 7,8 · 10^3 кг/м^3, ν = 50 м/с дает значение

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

R = 3,76 · 10^{-7} м. Таким образом, вблизи лобовой критической точки частицы жидкий металл даже при отсутствии смачивания с поверхностью будет достаточно глубоко проникать в микровпадины, поскольку радиус капли значительно меньше высоты микровыступов.

Зададим идеализированную форму шероховатости подложки в виде одинаковых треугольников с прямыми углами при вершинах и во впадинах. Такая поверхность может быть получена, например, при грубом шлифовании, дробеструйной обработке, при обработке резцом или металлическими щетками, рис. 1.

Для определения температурного поля микровыступа зададим тепловые потоки q_x и q_y вдоль координатных осей ОХ и ОY. Для каждого из тепловых потоков можно применить модель расчета нестационарной теплопроводности для плоской стенки, а также использовать принцип суперпозиций температурных полей. Целью расчета является определение температуры на гранях микровыступа.

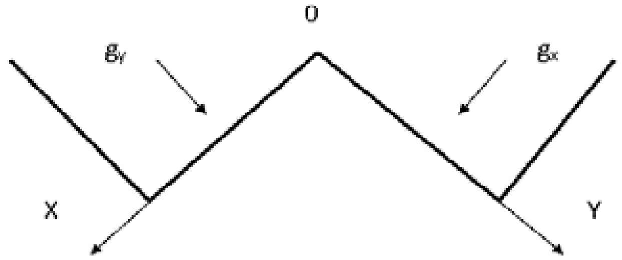

Рис. 1. Расчетная схема температурного поля микровыступа на подложке; q_x, q_y – плотности теплового потока вдоль осей ОХ и ОY

Источник: разработано авторами

Рассмотрим нагрев грани микровыступа под действием теплового потока q_x, при контакте микровыступа с жидкой частицей. Для расчета температурного поля используется одномерное уравнение нестационарной теплопроводности [9]:

$$\frac{\partial t}{\partial \tau} = a\frac{\partial^2 t}{\partial x^2} \tag{3}$$

где t – температура микровыступа, зависящая от времени нагрева τ и координаты x, $a = \lambda/\rho c$ – коэффициент температуропроводности, определяемый величинами теплопроводности λ, плотности ρ и теплоемкости подложки c.

Для решения уравнения (3) задаются граничные условия для частицы с начальной температурой t_1 и микровыступа с начальной температурой t_2.

Зададим начальные и граничные условия для грани микровыступа

$$\tau = 0: t_2 = const2,\ t_1 = const1$$

$$\tau \rhd 0 : x = 0;\ q_x = -\lambda\frac{\partial t}{\partial x};\ t = t_k; \tag{4}$$

$$x \geq \delta_2;\ t = t_2,$$

где δ_2 – толщина зоны нестационарного нагрева микровыступа.

Уравнение (3) интегрируется в интервале $0 \leq x \leq \delta$ в виде

$$\frac{d}{d\tau}\int_0^{\delta_2} t dx = a\left(\frac{dt}{dx}\right)_{x=0} \tag{5}$$

Распределение температуры можно аппроксимировать в виде квадратного полинома [9]

$$t - t_2 = \frac{q_x}{2\lambda_2\delta_2}(\delta_2 - x)^2, \tag{6}$$

где величина

$$\delta_2 = \sqrt{6a_2\tau} \tag{7}$$

представляет глубину распространения тепловой волны в подложке. Здесь и ниже теплофизические коэффициенты подложки обозначаются индексом – «2», а коэффициенты частицы покрытия – индексом – «1»

На поверхности микровыступа, при $x = 0$, температура нагрева под действием теплового потока q_x, будет равна контактной температуре, величина которой определится исходя из (6):

$$t_K - t_2 = \frac{q_x}{2\lambda_2}\delta_2 \tag{8}$$

Для определения теплового потока в зоне контакта запишем формулу для перепада температуры в жидкой частице покрытия. Используя аналогию с формулой (8) получим:

$$t_1 - t_K = \frac{q_x}{2\lambda_1}\delta_1, \tag{9}$$

откуда находим плотность теплового потока в зоне контакта

$$q_x = 2\lambda_1\frac{t_1 - t_K}{\delta_1}. \tag{10}$$

Подставив (10) в (8), находим формулу для определения контактной температуры, которая согласуется с соответствующей формулой для случая идеального теплового контакта двух плоских поверхностей [10]

$$t_K = \frac{t_1 + t_2\sqrt{\dfrac{\rho_2 c_2\lambda_2}{\rho_1 c_1\lambda_1}}}{1 + \sqrt{\dfrac{\rho_2 c_2\lambda_2}{\rho_1 c_1\lambda_1}}} \tag{11}$$

Если покрытие и подложка являются однородными металлами, то соотношение их теплофизических характеристик будет близким к единице. Сплавление покрытия с подложкой произойдет, если контактная температура достигнет температуры плавления подложки, однако это достигается не всегда. Наличие шероховатости поверхности подложки приводит к повышению температуры на вершинах микровыступов по сравнению с контактной температурой для плоской стенки, вследствие двухстороннего нагрева микровыступа одинаковыми по величине тепловыми потоками q_x и q_y.

Рассмотрим изменение температурного поля в зоне контакта жидкой частицы с шероховатостью поверхности. Если в начальный момент контактная температура, определяемая формулой (11), расположена на границе профиля шероховатости подложки, то через некоторое время линия, определяющая положение контактной температуры станет параллельной линии вершин микровыступов или плоскости поверхности подложки. Здесь используется предположение о контакте двух полубесконечных тел при бесконечном времени контакта. Если теплофизические свойства покрытия и подложки одинаковы, линия контактной температуры, исходя из условия симметрии, должна проходить посредине высоты каждого микровыступа, рис. 2.

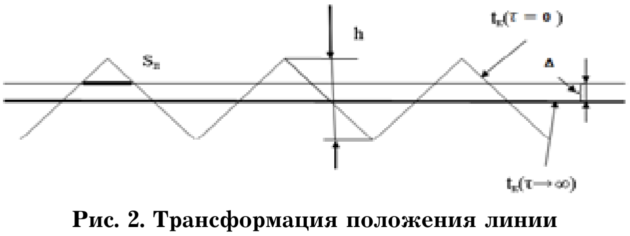

Рис. 2. Трансформация положения линии контактной температуры во времени

Источник: разработано авторами

На поверхностях микровыступов, расположенных выше медианной линии контактной температуры, которая соответствует $t_к$ ($\tau \to \infty$), температура будет выше, чем контактная. Используя формулу для теплового потока в конечных разностях, оценим положение изотермы плавления подложки. Она будет смещена вверх относительно линии $t_к$ ($\tau \to \infty$) на величину пропорциональную разности температур плавления и контакта

$$\Delta = \lambda_2 \frac{(t_n - t_K)}{q_1} = \frac{(t_n - t_K)\lambda_2}{2(t_1 - t_K)\lambda_1}\delta_1 , \qquad (12)$$

где t_n – температура плавления подложки.

Смещение температуры плавления относительно контактной температуры приводит к уменьшению площади поперечного сечения микровыступа, которое определяет прочность сцепления между верхней «сплавленной» с покрытием частью микровыступа и телом подложки. Площадь сечения зоны сплавления определится:

$$S_n = \frac{1}{2} S_0 (1 - \frac{2\Delta}{h}) \qquad (13)$$

где S_o – площадь основания микровыступа, h – его высота.

Исходя из соотношений сечений S_n и S_o находится относительная несущая прочность сцепления покрытия с подложкой:

$$\frac{\sigma}{\sigma_2} = \frac{S_n}{S_0} = 0{,}5 - \frac{\Delta}{h} \qquad (14)$$

Таким образом, микровыступы на подложке являются центрами сплавления, поскольку температура их поверхности превосходит температуру плавления.

Анализ полученных результатов. Расчетная оценка относительной прочности сцепления, выполненная по формулам (12)-(14) приведена в табл. 1. Расчет выполнялся при толщине частицы покрытия 100 мк в зависимости от высоты микронеровностей и температуры подложки. Температура частиц покрытия принималась равной температуре кипения стали 2735°С. Поскольку смещение изотермы плавления – Δ относительно изотермы средней контактной температуры зависит только от температуры подложки и покрытия (12), то при повышении температуры подложки до 200°С, прочность сцепления возрастает согласно (14), асимптотически стремясь к значению 0,5.

Повышение относительной прочности наблюдается и при увеличении высоты микровыступов, особенно при низкой температуре подложки. Однако поскольку к допущениям принятой модели относится ограничение высоты микронеровностей в пределах примерно половины толщины частицы покрытия, то расчет при h > 60 мк не проводился. При уменьшении высоты микровыступов относительная прочность сцепления снижается, а уже при высоте h = 2Δ, согласно (13), плавящийся контакт частиц невозможен, поскольку контактная температура на поверхности микровыступа будет ниже температуры плавления.

Теоретические значения относительной прочности сцепления близки к экспериментальным величинам, полученным при применении защитной атмосферы аргона в процессе нанесения покрытия [2]. Однако, выполненные оценки относительной прочности примерно в два раза выше экспериментальных величин, при нанесении покрытий в воздушной среде и применении технологии дробеструйной активации поверхности [1-3]. Одной из причин отличий теоретических и экспериментальных результатов является наличие оксидной пленки на поверхности подложки [5]. При этом возникает дополнительное температурное сопротивление в зоне контакта.

Модель плавящегося контакта частицы покрытия с шероховатой подложкой объясняет сцепление с поверхностью при любых температурах подложки, в том числе и при 0°С, в то время как на плоской стальной подложке теоретическое значение контактной температуры достигает температуры плавления только при температуре подложки более 300°С. Однако практически покрытия наносятся при температуре подложки меньше 150°С во избежание ее интенсивного окисления, что показывает необоснованность применения теоретической модели гладкой подложки для оценки прочности сцепления.

Развитие данной работы возможно в направлении оценок влияния краевых эффектов температурного поля на поверхности подложки и влияния поверхностных оксидов на снижение прочности сцепления. Данная модель нуждается в уточнении при значительном отличии теплофизических свойств материалов покрытия и подложки.

Выводы и рекомендации:

1. Модель контакта покрытия с шероховатой подложкой объясняет сцепление стальных частиц со стальной поверхностью при рекомендуемом ограничении температуры поверхности до 150°С в то время, как при этом условии, температура гладкой подложки оказывается ниже температуры плавления и сплавление частиц невозможно.

2. Теоретическая оценка дает завышенные значения прочности сцепления по сравнению с практической прочностью. Причина расхождений может быть связана с наличием оксидной пленки на поверхности подложки, а также в возможном влиянии краевого эффекта на снижение прочности сцепления, которое не учитывалось в расчетной модели.

3. Согласно полученной оценке, максимальная теоретическая прочность сцепления стального покрытия со стальной подложкой, при начальной температуре 200°С и без применения активации процесса напыления, составляет менее половины прочности подложки. Для повышения прочности сцепления при низкой температуре подложки рекомендуется увеличить высоту шероховатости и разработать способы ее очистки от поверхностных оксидов.

Таблица 1

Оценка относительной прочности сцепления в зависимости от температуры подложки и высоты микровыступов

t_1, °С	t_2, °С	tк, °С	Δ, мк	h=20 мк	h=30 мк	h=40 мк	h=50 мк	h=60 мк
				$\frac{\sigma}{\sigma_0}$	$\frac{\sigma}{\sigma_0}$	$\frac{\sigma}{\sigma_0}$	$\frac{\sigma}{\sigma_0}$	$\frac{\sigma}{\sigma_0}$
2735	0	1367	4,87	0,257	0,338	0,379	0,403	0,419
	50	1392	3,96	0,302	0,368	0,401	0,421	0,434
	100	1417	3,16	0,342	0,394	0,421	0,437	0,447
	150	1442	2,23	0,389	0,426	0,444	0,455	0,463
	200	1467	1,3	0,435	0,457	0,467	0,474	0,478

Список литературы:
1. Кудинов В. В., Иванов В. М. Нанесение плазмой тугоплавких покрытий // М.: Машиностроение, 1981. – 192 с.
2. Корж В. М. Нанесення покриття / В. М Корж, В. Д. Кузнецов, Ю. С. Борисов, К. А. Ющенко – К: Аристей, 2005. – 204 с.
3. 3. Борисов Ю.С. Газотермические покрытия из порошковых материалов/ Ю.С. Борисов, Ю.А. Харламов. – Киев: Наукова Думка, 1987. – 210 с.
4. Свид. ВНТИЦ № 70900000091 Способ нанесения плазменных покрытий с использованием электрической дуги пульсирующей мощности на цилиндрических деталях, повышающий прочность и плотность покрытий. Зиновьева Т. Ю. / Опубликовано 06.07.99 г.
5. Ершов А. В. Влияние ионно-микродуговой активации подложки на прочность сцепления газотермических покрытий / А. В. Ершов, Н. Н. Сытников, Г. И. Камель // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 118/2011. Серія: Машиноприладобудування та транспорт. – Севастополь. – 2011. – С. 32-36.
6. Строганов А. И. Влияние шероховатости стальной подложки на прочность сцепления с плазменным покрытием / А. И. Строганов, А. С. Дробышевский, А. Б. Гоц // Порошковая металлургия. – 1982. – № 10. – С. 91-94.
7. Медведев Ю. А. О влиянии шероховатости и степени наклепа на прочность сцепления плазменных покрытий / Ю. А. Медведев, И. А. Морозов // Физика и химия обработки материалов. – 1975. – № 4. – С. 27-30.
8. Курдюмов А. В. Литейное производство цветных и редких металлов / А. В. Курдюмов, М. В. Пикунов, В. М. Чурсин // М:, Металлургия. – 1982. – 352 с.
9. Урюков Б. А. Теория эрозии электродов в нестационарных пятнах электрической дуги / Б. А. Урюков // Экспериментальное исследование плазмотронов – Новосибирск: Наука. – 1977. – С. 371-383.
10. Карслоу Г. Теплопроводность твердых тел / Г. Карслоу, Д. Егер пер. с нем. – М.: Наука, 1964. – 282 с.

Лоскутов С.В., Єршов А.В., Зеленіна О.А.
Запорізький національний технічний університет.

МОДЕЛЬ КОНТАКТУ ЧАСТИНКИ ГАЗОТЕРМІЧНОГО ПОКРИТТЯ З ШОРСТКОЮ ПОВЕРХНЕЮ ПІДКЛАДКИ

Анотація
Розглянуто модель зчеплення частинки плазмового покриття з шорсткою поверхнею підкладки при плазмовому напиленні. Показано, що на мікровиступах шорсткої підкладки температура контакту на поверхні виявляється вищою, ніж на гладкій підкладці. Знайдено метод оцінки положення ізотерми контактної температури на моделі з шорсткою поверхнею в залежності від часу контакту. Показано, що на сталевій поверхні при нанесенні сталевого покриття положення ізотерми плавлення зміщено відносно ізотерми температури контакту в бік мікровиступів підкладки. Отримано оцінки відносної міцності зчеплення покриття в залежності від висоти шорсткості і температури підкладки.
Ключові слова: газотермічне напилення, підкладка, контактна температура, нестаціонарний теплообмін, ізотерма плавлення, міцність зчеплення.

Loskutov S.V., Yershov A.V., Zelenina E.A.
Zaporizhzhya National Technical University

THE MODEL OF CONTACT OF THE PARTICLES OF THE THERMAL SPRAY COATING WITH A ROUGH SURFACE OF THE SUBSTRATE

Summary
A model of particle coupling plasma coating with a rough surface of the substrate during plasma spraying. It is shown that the microtips substrate contact surface temperature is higher than a smooth surface. Found isotherm method for estimating the position of the contact temperature, the rough surface model depending on the contact time. It is shown that the steel surface of the steel when applied coating melting isotherm position offset relative to the contact temperature isotherm microprotrusion side substrate. We obtain estimates of the relative strength of the adhesion of the coating depending on the height and roughness of the substrate temperature.
Keywords: gas-thermal spraying, the substrate, the contact temperature, transient heat transfer, melting isotherm, the adhesion strength.

ХІМІЧНІ НАУКИ

UDC 628.349.08

INORGANIC MATERIALS FOR PHOTOCATALYTIC PROCESSES

Zinchenko H.Y., Dontsova T.A.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

The inorganic materials for using in the process of water photolysis were investigated. The mechanism of photoactive surface formation non-doped and doped TiO_2 was described. It is allows identify ways of increasing the photocatalytic properties of catalysts. The materials based on TiO_2, and other catalysts are considered. Key parameters affecting photoactivity of catalysts were found.
Keywords: photocatalyst, water photolysis, photoactivity, TiO_2, doping.

Introduction. A catalytic material plays the main role in processes such as photocatalytic hydrogen producing and photocatalytic wastewater and air treatment. Among the many inorganic photocatalytic materials the most popular there is titanium (IV) oxide (TiO_2). For the first time photocatalytic activity of TiO_2 was found by Fujishima and Honda in 1972 in photoelectrochemical process, whose effectiveness did not exceed 10% [1]. Since then, many researchers have tried to increase the photocatalytic activity of TiO_2. In addition, in photocatalytic hydrogen production studied other inorganic materials also (Fig. 1): binary metal oxides, oxides consisting of three or even four metals, metal sulfides, nitrides and oxynitrides, oxysulfides, nanocomposites and heterostructures based on semiconductors and other materials [2-5]. In these studies it was found that nanostructured photocatalysts have higher photocatalytic efficiency than photocatalysts with large particles [5, 6].

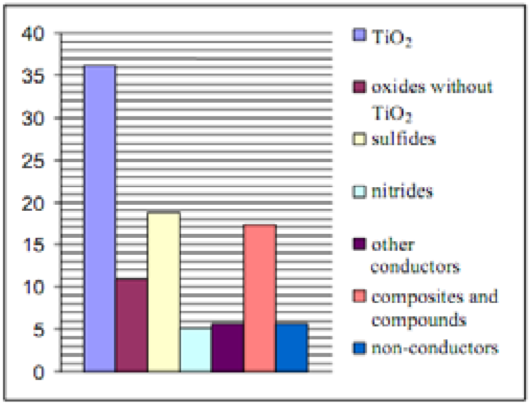

Fig. 1. The statistical distribution of publications devoted to inorganic materials for photocatalytic hydrogen production (according to [5])

It is difficult today to determine which material is ideal for photocatalytic processes or better than other because there isn't any photocatalysts, which would meet all requirements. In addition, all candidates have their own specific disadvantages. The requirements for the photocatalysts include the following. It must be chemically stable, corrosion resistant, photocatalytic active and working in the visible light [2-7].

To improve the photocatalytic process as a whole photocatalysts should be nanostructured (to reduce transport distance charge carriers to the surface); also they must have a large surface area (for better absorption of light). In addition, special attention should be given to the size of particles, chemical composition (including impurities), microstructure, crystalline phase, morphology, gap width and position of the Fermi level, which can be changed by adding different elements [8]. So, the properties of semiconductor photocatalysts are highly dependent on the structural and electronic characteristics. The last is very important when choosing material for creating based on it photocatalysts, that is caused by its chemical composition, doping agents and additives.

The objective of this paper is consideration the mechanism of photocatalytic activity the catalysts and ways to increase it; identify the most perspective materials for use in photocatalytic processes.

The mechanism of photoactive surface formation on non-doped and doped TiO_2. Photocatalysts based on metal oxides are known as promising materials. However, most of metal oxides show low photocatalytic efficiency in the visible range of light, but they are cheap materials, resistant to corrosion and therefore show stable operation for a long time [5].

According to the literature [2-8], TiO_2 is and will be one of the most important photocatalysts for hydrogen production due to its availability, low cost, no toxicity, stability, rather high (compared to other metal oxides) photoactivity.

Photoactivity of TiO_2 is due to its absorption of photons with energy equal to or greater then bandgap of the photocatalysts. In this time, on the surface TiO_2 is formed the electron-hole pair. Electron is in the conduction area, while the positive hole – in the valence band. Then excited electrons and holes recombine, transforming energy into heat, or react with adsorbed molecules and charged particles located on the semiconductor surface. As a result, electrons and holes form hydroxyl radicals (Fig. 2, $h\nu_1$), which have very high oxidation potential [7].

Generalized photocatalysis mechanism (with primary and secondary photocatalytic reactions) on the TiO_2 surface is shown in [9].

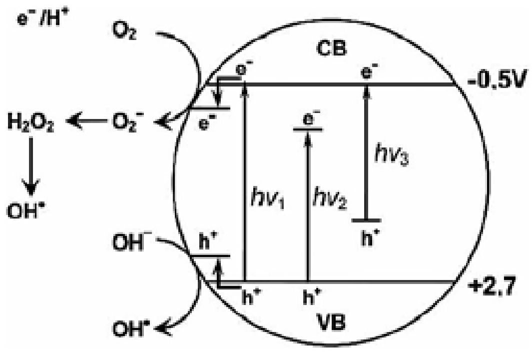

Fig. 2. The mechanism of hydroxyl radical's formation on TiO_2 surface (according to [7])

The significant drawback using of TiO_2 as photocatalyst is its low activity in the visible light. To increase the TiO_2 activity under visible light irradiation

it is necessary to change its electronic structure. This is possible by doping metals or non-metals on surface of TiO_2 and modification with semiconductors, which have smaller bandgap than TiO_2.

Photoactivity of catalysts, doped with metals, is explained by emergence of new energy level in the bandgap by dispersing nanoparticles of metal in the catalyst matrix. The electron is excited from lattice defect into conductor zone (Fig. 2, $h\nu_2$). An additional advantage of doped photocatalysts is prevent the recombination during illumination due to stronger retention of electrons [7, 10].

Photoactivity of catalysts, doped with non-metals, is explained by three mechanisms. In the first mechanism, decreases the Fermi level of the photocatalysts. In [11] it is associated with the fact that nitrogen orbitals form hybrids with oxygen. Because their energy is proximity, it becomes possible absorption of visible light.

Another mechanism of increasing the catalyst photoactivity is the presence of an additional energy level (Fig. 2, $h\nu_3$), which is that nitrogen replaces the oxygen in TiO2 and thus form an additional energy level over the valence band [12]. UV light excites valence band and an additional level, while visible light is absorbed only on the additional level. In the third mechanism in doping with non-metals appears deficit of the oxygen, when nitrogen takes places, depleted by oxygen [13, 14].

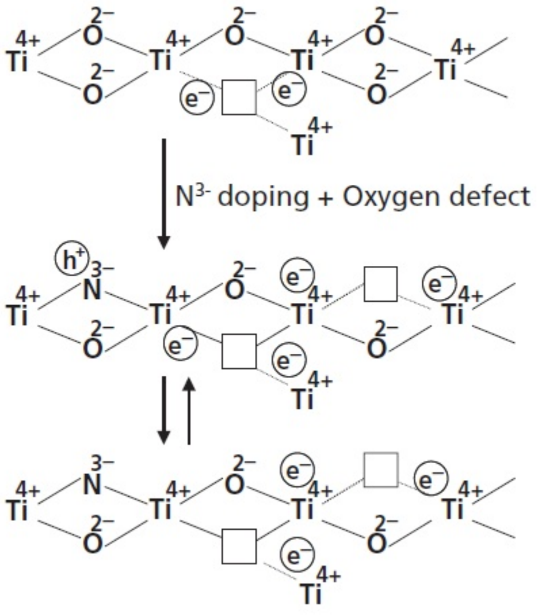

Fig. 3. The mechanism of substitution oxygen by nitrogen (according to [17])

Materials based on titanium (IV) oxide for water photolysis. TiO_2 is considered the most promising photocatalysts for water photolysis due to its stability in aqueous electrolyte solutions [5], prevalence, a small bandgap (3,0-3,2 eV) and the limit of the bandgap is wider than the potential of oxygen and hydrogen release from water.

TiO_2 can exist in three crystalline forms: rutile, anatase and brookite. They are in the form of octahedra, which are combined in two (rutile), three (brookite) or four (anatase), and as a result, these forms have different values of bandgap from 3 eV (rutile) to 3.2 eV (anatase). In [7, 15] revealed that the maximum photoelectrochemical efficiency is achieved by using mixture of about 20% rutile and 80% anatase.

Pure TiO_2 shows not enough photoactivity during the water photolysis, especially in pure water. This is explained by fast recombination of photoexcited electron in the conduction band and holes in the valence band. For more efficient process are necessary donors of electron. As electron donors can be used various organic compounds that can be oxidized by holes from the valence band of TiO_2: EDTA, methanol, ethanol, lactic acid, formaldehyde, etc. [6].

Additional doping TiO_2 by noble metals further increases the efficiency of water photolysis. Since the Fermi level of the noble metals are lower than TiO_2, the photoexcited electrons are moving to the conduction band of metals, while photogenerated holes are on TiO_2. This greatly increases the possibility of electron-hole pair's formation, which ultimately increases the catalyst photoactivity and the efficiency of water photolysis in general. Among all noble metals the most effective is Pt [16]. Thus, in addition Pt as co-catalyst to TiO_2, were achieved producing H_2 and O_2 from acetic acid solution. At the same time, clean TiO_2 (without addition Pt) didn't produce H_2 [17].

Also addition of relatively inexpensive metals such as copper, nickel, silver increases the activity of TiO_2 [6, 18]. Today were investigated the effect of 21 metals as dopant on photoactivity of TiO_2 and found that doping allows do its photoactive in visible light, while non-doped TiO_2 is active only in the UV spectrum.

From the investigated 21 metals positive effect on the photoactivity of TiO_2 have given copper, manganese, iron, molybdenum, ruthenium, osmium, rhenium, vanadium, rhodium, etc. [6,15,18]. It was found that copper, manganese, iron is more effective than chromium, cobalt, nickel, because they capture both types of charge carriers, i.e. electrons and holes [6].

Also, doping method has influence on the photocatalytic activity of catalyst. When dopant is included into the crystal lattice of catalyst, it shows less activity than if dopant is located on the surface. Thus, according to research presented in [6, 15, 17, 18], have following conclusions: photocatalyst activity depends on the proximity of placing metal particles to the surface of catalyst, as well as amount of metal ions (there is an optimal amount of dopant), temperature and pH during doping affect on the activity of the catalyst.

When TiO_2 is combined with oxides of other metals, are formed titanates, having an intermediate value of bandgap (between the titanium oxide and other metal oxide). The first in the process of water photolysis was investigated strontium titanate with a bandgap of 3.2 eV, which produced only hydrogen [18]. When in [19] added other metal oxides to strontium titanate, water decomposes in during photolysis on stoichiometric amounts of oxygen and hydrogen under UV light. Additional doping strontium titanate with metals allows for process of water photolysis in visible light (wavelength 420 nm) [17]. That is, strontium titanate observed almost the same regularities as that have TiO_2. And as proof, $SrTiO_3$ as TiO_2, is able to change the angle of wettabilty depending on the absorbed UV light. The irradiation may reduce wettability angle of 70° to 20°, i.e., the surface becomes more hydrophilic [16].

Other photocatalysts. Some of metals oxides with layer and tunnel structure are photoactive also [17]. To them carry tantalates, niobates, and vanadates. Tantalates have quite high bandgap, but they are active even in pure form. Adding dopants increases the photocatalytic activity.

Niobates, which are in the same group as the tantalates also exhibit photocatalytic properties. The main difference in photocatalytic properties niobates

and tantalates is the bandgap value. The lower limit of bandgap in $Sr_2Ta_2O_7$ stands at -1.6 eV, and in $Sr_2Nb_2O_7$ – at -0.9 eV [17]. This indicates that the photogenerated electrons tantalates can release hydrogen from water much easier than niobates.

Very promising are niobate $AgNbO_3$ (with perovskite structure, bandgap 2.86 eV) and vanadate $BiVO_4$)with monoclinic structure, bandgap 2.4 eV). They exhibit photocatalytic activity and produce oxygen from water in visible light with a wavelength of 420 nm. Also there is a tendency that the catalysts prepared from solutions, exhibit greater activity than catalysts prepared by solid-phase synthesis. This is explained by presence or absence of defects in the lattice, different morphology and structural characteristics [17].

Conclusions. Considered inorganic materials are promising for use them in photocatalytic processes, particularly in water photolysis. However, the most appropriate materials are based on titanium (IV) oxide because of its low cost, availability and possibility of modifying its photocatalytic properties. The mechanism of photoactive surface formation on doped and non-doped TiO_2 shows that for increasing the photocatalytic properties of catalysts is required them doping with localization dopant on surface. This will not only increase the activity of the catalyst but shift the process of water photolysis in the visible light area. Also, the key parameters affecting the catalysts photoactivity is the presence of dopant (defect) in lattices and on its surface, its small dimension, high porosity and specific surface area.

References:

1. Fujishima A. Electrochemical photolysis of water at a semiconductor electrode / A. Fujishima, K. Honda // Nature. – 1972. – V. 238. – № 3. – P. 37-38.
2. Alexander B. D. Metal oxide photoanodes for solar hydrogen production / B. D. Alexander // J. Mater. Chem. – 2008. – V. 18. – № 2. – P. 298-303.
3. Aroutiounian V. M. Metal oxide photoelectrodes for hydrogen generation using solar radiation-driven water splitting / V. M. Aroutiounian, V. M. Arakelyan, G. E. Shahnazaryan // Sol. Energy. – 2005. – V.78. – № 5. – P. 81-92.
4. Maeda K. New non-oxide photocatalysts designed for overall water splitting under visible light / K. Maeda, K. Domen // J. Phys. Chem. C. – 2007. – V. 111. – № 78. – P. 51-61.
5. Zhu J., Zäch M. Nanostructured materials for photocatalytic hydrogen production // Colloid&Interface Sci. – 2009. – V. 14. – № 2. – P. 260-269.
6. Kudo A. Photocatalyst materials for water splitting / A. Kudo // Catalysis Surveys from Asia. – 2003. – V. 7. – № 1. – P. 31-38.
7. Osterloh F. E. Inorganic Materials as Catalysts for Photochemical Splitting of Water / F. E. Osterloh // Chem. Mater. – 2008. – V. 20. – P. 35-54.
8. Wu J. C. A visible-light response vanadium-doped titania nanocatalyst by sol-gel method / C.-S. Wu Jeffrey, C.-H. Chen // J. Photochem. Photobio.l A. – 2004. – V. 163. – P. 509-515.
9. Донцова Т. А. Механізм фотокаталізу на поверхні TiO_2 / Т. А Донцова, І. В. Бредихін // Наукові вісті НТУУ «КПІ». – 2013. – № 3. – С. 114-118.
10. Li F. B. The enhancement of photodegradation efficiency using Pt-TiO_2 catalyst / F. B. Li, X. Z. Li // Chemosphere. – 2002. – V. 48. – P. 1103-1111.
11. Yua J. Preparation, characterization and photocatalytic activity of in situ N,S-codoped TiO_2 powders / J. Yua, M. Zhoua, B. Chenga, X. Zhaoa // J. Mol. Catal. A. – 2006. – V.246. – P. 176-184.
12. Korosi L. Preparation and investigation of structural and photocatalytic properties of phosphate modified titanium dioxide / L. Kőrösia, I. Dékány // Colloids Surf. A. – 2006. – V. 280. – P. 146-154.
13. Zaleska A. Preparation and photocatalytic activity of boron-modified TiO_2 under UV and visible light / A. Zaleskaa, J. W. Sobczakb, E. Grabowskaa, J. Hupkaa // Appl. Catal. B. – 2007. – V. 78. – P. 92-100.
14. Ohno T. Photocatalytic activity of S-doped TiO_2 photocatalyst under visible light / T. Ohno, T. Mitsui, M. Matsumura // Chem. Lett. – 2003. – V. 32. – P. 364-365.
15. Gupta S. M. A review of TiO_2 nanoparticles / S. M. Gupta, M. Tripathi // Chinese Science Bulletin. – 2011. – V. 56. – № 16. – P. 1639-1657.
16. Li X. Z. Study of Au/Au^{3+}-TiO_2 photocatalysts towards visible photooxidation for water and wastewater treatment / X. Z. Li, F. B. Li // Environ. Sci. Technol. – 2001. – V. 35. – P. 2381-2387.
17. Hashimoto K. TiO_2 Photocatalysis: A Historical Overview and Future Prospects / K. Hashimoto, H. Irie, A. Fujishima // Japanese Journal of Applied Physics. – 2005. – V. 44. – № 12. – P. 8269-8285.
18. Zaleska A. Doped-TiO_2: A Review / A. Zaleska // Recent Patents on Engineering. – 2008. – V. 2. – P. 157-164.
19. Ni M. A review and recent developments in photocatalytic water-splitting using TiO_2 for hydrogen production / M. Ni, M. K. Leung, D. Y. Leung, K. Sumathy // Renewable and Sustainable Energy Reviews. – 2007. – V. 11. – P. 401-425.

Зінченко Г.Ю., Донцова Т.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

НЕОРГАНІЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОТОКАТАЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація
Розглянуто неорганічні матеріали, що досліджуються для використання їх в процесах фотолізу води. Описано механізм утворення фотоактивної поверхні недопованого і допованого TiO_2. Останнє дозволяє виявити шляхи збільшення фотокаталітичних властивостей каталізаторів. Розглянуті каталізатори на основі TiO_2 і інші матеріали. Встановлені ключові параметри, що впливають на фотоактивність каталізаторів.

Ключові слова: фотокаталізатор, фотоліз води, фотоактивність, TiO_2, допування.

Зинченко Г.Ю., Донцова Т.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

НЕОРГАНИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ФОТОКАТАЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
Рассмотрены неорганические материалы, которые исследуются для использования в процессах фотолиза воды. Описан механизм образования фотоактивной поверхности недопированного и допированного TiO_2. Последнее позволяет выявить пути увеличения фотокаталитических свойств катализаторов. Рассмотрены катализаторы на основе TiO_2 и другие материалы. Установлены ключевые параметры, влияющие на фотоактивность катализаторов.
Ключевые слова: фотокатализатор, фотолиз воды, фотоактивность, TiO_2, допирование.

УДК 543.2:504.61:551.322

ВИКИДИ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ МІСТА ЧЕРНІГОВА

Купчик О.Ю.
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка

З-за високої сорбційної здатності снігу на земній поверхні сніговий покрив використано як індикатор стану атмосферного повітря. В якості хімічних індикаторів стану снігового покриву отримано просторовий розподіл важких металів, а також сульфат-, сульфід-, нітрат-іонів та іонів амонію вздовж найбільш напружених автомагістралей міста. Визначення вмісту елементів проводиться методами колориметрії та інверсійної вольтамперометрії. Проаналізовано взаємозв'язок між вмістом забруднювачів та наявністю антропогенного впливу. Встановлено позитивний тренд вмісту свинцю, купруму, цинку та кадмію, сульфат-, нітрат-іонів та амонійного азоту в сніговому покриві в порівнянні з надмірним вмістом зважених речовин.

Ключові слова: сніжний покрив, забруднювач, важкі метали, іони, автотранспорт.

Постановка проблеми. Серед безлічі проблем, що хвилюють сучасне суспільство охорона довкілля займає одне з перших місць. В сучасному світі більше половини населення планети проживає в містах, і доля міського населення неухильно зростає. В процесі діяльності людини відбувається постійне вилучення ресурсів, їх переміщення, переробка і повернення в природу. Не дивлячись на посилення заходів контролю над станом довкілля в містах кількість викидів безперервно збільшується, що свідчить про необхідність і важливість систематичного вивчення забруднення атмосфери урбанізованих територій [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чернігів – місто на півночі України, у західній частині Чернігівської області. Розташоване у Придніпровській низовині, на правому високому березі річки Десна. Стан атмосферного повітря в Чернігові залежить насамперед від обсягів викидів забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел. Основним видом пересувних джерел забруднення атмосферного повітря в місті є автомобільний транспорт. Характерними забруднюючими речовинами є оксиди сірки і азоту, важкі метали, зокрема, свинець, органічні продукти неповного згоряння компонентів палива, наприклад, поліароматичні вуглеводні. Також не можна недооцінювати і викиди пилу, що піднімаються з поверхні доріг рухомими автомобілями. У складі пилу ідентифікуються речовини, якими посипають дорогу, зокрема, в зимовий період для боротьби з ожеледдю. Їх елементний склад включає натрій, кальцій, магній, хлорид і ін. [2].

Одним із основних чинників викидів забруднюючих речовин автотранспортних засобів є якість палива. Понад 20% бензину, що імпортується до Чернігова, становить етильований бензин, який містить тетраетилсвинець. Автомобільний транспорт, що працює на нафтових паливах, є головним джерелом забруднення повітря високотоксичними сполуками, серед яких найбільш активним є бенз(α)пірен.

Державною екологічною інспекцією в Чернігівській області надані дані про масу забруднюючих речовин (оксид карбону, оксид нітрогену, сірчистий ангідрид, пари свинцю, вуглеводні), які викидалися в атмосферне повітря м. Чернігова за останні п'ять років. За останні роки маса викидів від автотранспорту знаходиться майже на одному рівні, хоча до 2010 року спостерігалась тенденція до росту маси викидів. У 2011 році маса викидів від автомобільного транспорту становить 46,811 тис. тонн, що менше у порівнянні з 2010 роком на 2,216 тис. тони [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. По відношенню до процесів перенесення і накопичення забруднюючих речовин атмосфера відноситься до переважно транспортуючого середовища. Тому в моніторингу забруднення атмосферного повітря використовуються, так звані, природні планшети, до яких відноситься сніговий покрив як депонуюче середовище техногенних забруднень [4].

Актуальність такого вибору визначається ще тим, що державні служби не досліджують систематично хімічний склад снігового покриву [5]. Хімічний склад фільтрату талого снігу формується в результаті потрапляння з опадами різних хімічних елементів, поглинання сніговим покривом газів, водорозчинних аерозолів і взаємодії з сніговим покривом твердих частинок, що осаджуються з атмосфери. При цьому якщо кількість випадаючого зі снігом твердого осаду характеризує запиленість території, то фільтрат талого снігу відображає ступінь забруднення повітряного басейну розчинними формами елементів [4].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту за розподілом мікро- та макрокомпонентів в сніговому покриві вздовж найбільш навантажених автомагістралей міста.

Виклад основного матеріалу. Як показують моніторингові дослідження, концентрація забруднюючих речовин в снігу виявляється на 2-3 порядки вище, ніж в атмосферному повітрі, тому виміри вмісту речовин можуть проводиться досить простими методами і з високою мірою надійності. Всього лише один сніговий керн, взятий по всій товщі снігового покриву, дає показні дані про хімічне забруднення в період від утворення стійкого снігового покриву до моменту відбору проби (максимального снігозапасу) [4, 5].

Як інформативні хімічні індикатори стану снігового покриву і антропогенних хімічних забруднень вибрані наступні мікроелементи: Zn^{2+}, Pb^{2+}, Cu^{2+} і Cd^{2+} оскільки метали в умовах танення снігу не трансформуються, а лише перерозподіляються в компоненти екосистем: грунт, зважену речовину, донні осідання. І макрокомпоненти – NO^{3-}, NH_4^+, SO_4^{2-}, S^{2-}, вміст яких в талій воді обумовлений лише діями урбанізації [5].

Для проведення аналізу використовували зразки снігового покриву, які були відібрані в середені зимового періоду з 2 по 8 січня 2015 року на двох модельних ділянках м. Чернігова. У цей період середньодобова температура вагалася в інтервалі (-10 – -1)°С, погода була ясною і безвітряною. Ділянки № 1 та 2 відповідають найбільш напруженим автомагістралям міста та відносяться відповідно до

різних районів: Деснянського – ділянка № 1 «просп. Перемоги – вул. Мстиславська» та Новозаводського – ділянка № 2 «просп. Перемоги – вул. Комсомольська». Для автомагістралей зона найбільш інтенсивного впливу викидів розповсюджується на відстані 150-200 м.

Керни снігу відбирали на всю глибину снігового покриву до основи його залягання з використанням пластмасової труби. Отриманий керн, очищений від залишків грунту і рослинності в підставі труби, поміщали в пластиковий пакет. У кожній точці відбору проб число кернів відбирали так, щоб загальна вага проби відповідала 1,0-1,5 кг. Всього було відібрано 10 зразків снігового покриву.

Проби снігу доставляли в лабораторію і розтоплювали (без штучного підігрівання) в скляних стаканах. Проби, відібрані в околицях антропогенних джерел, як правило включають зважену речовину. Для відділення твердих часток від розчину проби фільтрували через паперовий фільтр «синя» стрічка. За результатами зважування висушеного при температурі 95±5°С фільтру визначали масу твердого залишку [2, 6].

Для дослідження хімічного складу талих вод використовували метод прямої потенціометрії при вимірі pH, гравіметрії – при визначенні вмісту зважених речовин, колориметрії – при визначенні нітратів, зв'язаного азоту, сульфатів, сульфідів, інверсійної вольтамперометрії – при визначенні вмісту важких металів.

Вміст важких металів визначали на аналізаторі вольтамперометричному ТА – Lab (НПП «Томьаналит», РФ) в трьохелектродній електрохімічній ячійці. В якості індикаторного електроду використовували амальгамовий електрод. В якості електроду порівняння і допоміжного електроду використовували хлорсрібний електрод, заповнений розчином 1М хлориду калію.

Аналіз проводили за стандартною методикою для води на фоновому електроліті, що містить 200 мкл конц. мурашиної кислоти (х.ч.), за наступних умов: – електрохімічне очищення індикаторного електроду при потенціалі +0,050 В впродовж 15 с, накопичення металів на поверхні індикаторного електроду при потенціалі – 1,500 В впродовж 30 с, заспокоєння розчину при потенціалі – 1,300 В впродовж 5 с, анодне окислення металу при лінійній розгортці потенціалу із швидкістю 80 мВ/с. Відносна похибка такого аналізу не перевищує 7%.

Визначення металів проводили методом добавок з використанням стандартних розчинів, що містять по 1 мг/л або 10 мг/л кожного з визначуваних металів, які були приготовані на основі державних стандартних зразків і бідистиляту. Розрахунок концентрації металів виконували за допомогою спеціалізованої комп'ютерної програми ТА – Lab (версія 3.6.10).

Результати обробляли методом математичної статистики за відомою методикою; розраховували середнє значення і інтервальне значення з довірчою вірогідністю 95%.

На рисунку 1 представлені типові приклади вольтамперних кривих фону (1), проби снігу без добавки (2) і з добавкою (3) аналізованого металу, що були отримані для проб з обох модельних ділянок. З рисунка видно, що на вольтамперних кривих розчину фону в інтервалі потенціалів від -1200 мВ до +100 мВ відсутні піки струму окислення (крива 1). Це свідчить про чистоту фонового електроліту, а саме про відсутність в ньому цинку, кадмію, свинцю і міді, оскільки в умовах реєстрації вольтамперної кривої можливе анодне розчинення раніше сконцентрованих на індикаторному електроді лише цих металів. На вольтамперограммах розчину проб снігу є чотири максимуми струму – при потенціалах -900, -550, -320 і -50 мВ, які відповідають процесам анодного окислення цинку, свинцю, кадмію і міді відповідно. При введенні в розчин проби добавок стандартного розчину на вольтамперних кривих піки струму окислення свинцю, кадмію, цинку і міді зростають пропорційно збільшенню концентрації цих металів.

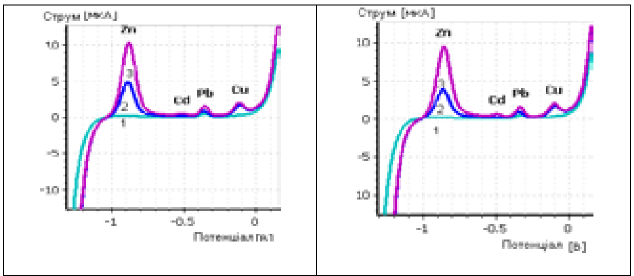

А) Б)

Рис. 1. Вольтамперограмми проби снігу з модельних ділянок: А) – № 1, Б) – № 2

Розрахований з вольтамперних кривих вміст металів в пробах снігу представлений в таблиці 1.

Таблиця 1

Забруднення водорозчинної частини снігового покриву м. Чернігова важкими металами.

№	Мікроелементи, мг/л			
	Zn^{2+}	Cd^{2+}	Pb^{2+}	Cu^{2+}
1	0,044±0,003	0,00022±0,00009	0,0028±0,0004	0,085±0,001
2	0,037±0,006	0,00015±0,00006	0,0020±0,0006	0,036±0,008
ГДК вода	1,03 [7]	0,0013 [7]	0,03 [7]	1,03 [7]

Як видно з таблиці 1, проаналізовані проби снігу містять всі досліджувані метали, тобто можна зробити висновок про наявність забруднення снігу важкими металами. В талій воді вміст всіх металів нижчий, ніж рівень гранично-допустимих концентрацій для води водойм, тобто в середньому: цинку – в 23 рази, кадмію – в 6 разів, свинцю – в 10 разів та міді – в 12 разів.

Гравіметричні дослідження проводили з використанням аналітичних вагів ВЛР-200g і сушильної шафи – SNOL 67/350; потенціометричні виміри здійснювали за допомогою іономера pH-120 з робочим індикаторним електродом – ЕСЛ-63-07 і електродом порівняння – хлорсрібним електродом ЕВЛ-1М3. Колориметричні виміри проводили на портативному фотоколориметрі з вбудованими аналітичними програмами AQ4000. Цей мікропроцесорний колориметр зі світловипромінюючими діодами дозволяє в 10 мл проби талої води за допомогою відповідних кожній методиці таблетованих

Таблиця 2

Забруднення водорозчинної частини снігового покриву м. Чернігова іонними макрокомпонентами

№	pH	завислі реч-ни, мг/л	Макрокомпоненти, мг/л			
			SO_4^{2-}	S^{2-}	NO_3^-	NH_4^+
1	5,65	93,4	54,69±0,002	0	3,170±0,001	1,014±0,002
2	6,32	71,7	44,09±0,005	0	2,515±0,002	0,504±0,005
ГДК вода	6,5-8,5 [7]	0,75 [7]	500 [7]	відсутній [7]	45 [7]	2 [7]

реагентів, отримати результат по концентрації визначуваного іона на дисплеї. Були використані наступні таблетовані реагенти: для визначення азоту амонійного – AC 2012 (LR), нітрат-іону – AC 2007, сульфат-іону – AC2082, сульфідної сірки – AC2016.

Результати хімічного аналізу талих вод, представлені в таблиці 3, свідчать про те, що практично по всіх з даних параметрів дані проб мають менші значення, ніж величини гранично-допустимих концентрацій для поверхневих вод. Виключення складає лише кількість завислих речовин, яка перевищує рівень ГДК приблизно в 100 разів.

Крім того, як можна бачити з таблиці 2, поблизу автодоріг виявлені низькі значення pH (~6,0) і високий вміст завислих речовин в порівнянні з ГДК води, причому на ділянці № 1 всі показники знову ж таки вищі, ніж на ділянці № 2.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами вивчення хімічного складу снігового покриву за розподілом мікро- та макрокомпонентів вздовж найбільш навантажених автомагістралей можна віднести територію міста до низького рівня забрудненості атмосферного повітря автомобільним транспортом. Але основними забруднюючими речовинами міського ландшафту є важкі метали, а також іони амонію та сульфат-і нітрат-іони, що потрапляють в атмосферу в результаті викидів в основному автотранспорту і відповідних йому сервісними службами. Наявність в сніговому покриві завислих речовин обумовлена, по-перше, вживанням як протиожеледних засобів піщано-соляних сумішей, основою яких є пісок; по-друге, механічним винесенням компонентів дорожнього покриття і різних часток (сажа, каучук, кремній і так далі) із складу автопокришок, інтенсивність якого різко зростає в зимовий період. Тобто всі автодороги слід розглядати як самостійні джерела забруднення довкілля, що роблять істотний вплив на зміну реакції середовища.

Список літератури:

1. Нестеров Е. М. Мониторинг поведения тяжелых металлов в снежном и почвенном покровах центральной части Санкт-Петербурга / Е. М. Нестеров, Л. М. Зарина, М. А. Пискунова // Вестник МГОУ. – 2009. – Вып. 1. – С. 27-34.
2. Коковкин В. В. Руководство по методам полевых и лабораторных исследований снежного покрова для изучения закономерностей длительного загрязнения местности в зоне действия антропогенных источников: Метод. пособие / В. В. Ковкин, О. В. Шуваева, С. В. Морозов, В. Ф. Ранута. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т. 2012. – 85 с.
3. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2012 рік / Держуправління охорони навкол. природ. середовища в Чергіг. обл.; [С. В. Горонович (відп. за вип.)] – Чернігів: [б. в.], 2013. – 342 с.
4. Смирнова С. М. Тяжелые металлы в снежном покрове г. Николаева / С. М. Смирнова, В. В. Долин // Збірник наукових праць Інституту геохімії навколишнього середовища. – К.: ІГНС, 2011. – Вип. 19. – С. 115-124.
5. Темерев С. В. Химический мониторинг снежного покрова в области влияния Барнаула / С. В. Темерев, И. В. Индюшкин // Изв. Алт. гос. ун-та. – 2010. – Вып. 3, т. 1. – С. 196-203.
6. Шумилова М. А. Снежный покров как универсальный показатель загрязнения городской среды на примере Ижевска / М. А. Шумилова, О. В. Садиуллина // Вестник Удмуртского университета. – 2011. – Вып. 2. – С. 91-96.
7. Санитарные правила и нормы охраны поверхностных вод от загрязнения: СанПиН 4630-88 [Электронный ресурс]. – [Действующие с 1989-01-01]: с измен. и доп., на 01.02.2008 // Збірник важливих офіційних матеріалів з санітарних і протиепідемічних питань. – К., 1995. – Т. 1, Ч. 1. – Режим доступа: lawna.info/bdata5/ukr567/index.htm

Купчик Е.Ю.
Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко

ВЫБРОСЫ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА КАК ИСТОЧНИК ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ГОРОДА ЧЕРНИГОВА

Аннотация
Из-за высокой сорбционной способности снега на земной поверхности снежный покров использован как индикатор состояния атмосферного воздуха. В качестве химических индикаторов состояния снежного покрова получены пространственные распределения тяжелых металлов, а также сульфат-, сульфид-, нитрат-ионов и ионов аммония вдоль наиболее загруженных автомагистралей города. Определение содержания элементов проводится методами колориметрии и инверсионной вольтамперометрии. Проанализирована взаимосвязь между содержанием загрязнителей и наличием антропогенного воздействия. Установлен положительный тренд содержания свинца, меди, цинка и кадмия, сульфат-, нитрат-ионов и аммонийного азота в снежном покрове в сравнении с повышенным содержанием взвешенных частиц.

Ключевые слова: снеговой покров, загрязнитель, тяжелые металлы, ионы, автотранспорт.

Kupchik E.Y.
Chernihiv T.G. Shevchenko National Pedagogical University

EMISSIONS OF AUTOMOBILE TRANSPORT AS SOURCE OF AIR POLLUTION CHERNIGIV CITY

Summary
Because of high sorption capacity of snow on the earth's surface, snow cover used as an indicator of the atmospheric air ondition. As chemical indicators of the state of the snow cover and for identification of pollution sources was obtained spatial distributions of heavy metals, as well as sulfate-, sulfide-, nitrate ions and ammonium ions along the busiest highways of the city. Determination of elements content is being conducted by the methods of colorimetry and inversion voltammetry. Explores the relationship between the content of pollutants and the presence of anthropogenic impact. Set the positive trend of plumbum, copper, zinc and cadmium, sulfate-, nitrate-ions and ammonia nitrogen in the snow cover in comparison with a high content of suspended solids.
Keywords: snow cover, contaminant, heavy metals, ions, automobile transportation.

УДК 661.639.6

СПОСІБ УТИЛІЗАЦІЇ ФОСФОРОВМІСНИХ ГАЗІВ З ОДЕРЖАННЯМ СУЛЬФІДІВ ФОСФОРУ

Худоярова О.С., Соколовська М.О., Сакалова Г.В.
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Проведені дослідження по окисленню фосфору і фосфіну сульфатами лужних металів. Відновлення лужних металів елементним фосфором і фосфіном, а також утворення сульфідів фосфору відбувається в інтервалі температур 450-600°. Встановлено, що взаємодія фосфору з сульфатами починається при утворенні парів фосфору. Вказана температура 450-600° забезпечує практично повне окислення фосфору і його летких сполук і зв'язування окислених продуктів в твердофазні сполуки. У цій роботі представлені дослідження способу одержання сульфідів фосфору, що дозволить спростити технологію отримання і зменшити собівартість виробництва.

Ключові слова: елементний фосфор, фосфін, леткі сполуки, сульфати, лужний метал, сульфіди фосфору, відновлення, окислення.

Постановка проблеми. Практика роботи електротермічних печей показала, що переробка фосфоритової сировини на елементний фосфор характеризується значною кількістю побічних продуктів і відходів.

Відходи виробництва фосфору, фосфорної кислоти і фосфорних добрив є самими багатотоннажними відходами хімічного промислового комплексу. Все це служить джерелом техногенного забруднення навколишнього середовища. Нами розглянуто питання використання фосфору і летких фосфоровмісних продуктів, які містяться в відходах фосфорних виробництв, для відновлення сульфатів лужних металів з метою отримання сульфідів фосфору, виробництво яких в Україні відсутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що електротермічне виробництво елементного фосфору характеризується утворенням значної кількості газоподібних шкідливих речовин в атмосфері і неорганізованих газовиділень, які складають 20 – 25% від їх загальної кількості.

Переробка фосфоритової сировини на жовтий фосфор супроводжується утворенням на 1 т фосфору 25-27 кг його сполук, 10-12 т шлаку, до 170 кг фосфорного шламу та ін. [1].

Пил, що збирається в електрофільтрах при очищенні пічних газів, може бути використаний як мінеральне добриво, тому що він містить до 22% P_2O_5, і K_2O (іноді до 15%), які засвоюються. Газ, що залишає конденсатори, містить до 85% (об.) оксиду вуглецю, 0,05% фосфору, 0,2-0,4% PH_3, 0,5-1% H_2S і інші домішки. Його звичайно використовують як паливо, але доцільніше після очищення від домішок (PH_3, H_2S, P і ін.) використовувати у хімічних синтезах.

На діючих заводах виробництва жовтого фосфору електротермічним способом до двох відсотків фосфору втрачається в процесі його конденсації [2]. В результаті конверсії елементного фосфору водою утворюються фосфін, дифосфін і нижчі оксиди фосфору.

Оксиди фосфору разом з відгонами накопичуються в конденсаторах фосфору у вигляді шламів. Фосфін і дифосфін разом з парами несконденсованого фосфору переходять в газову фазу, звідки направляються на факел.

Використовувати такі гази в енергетиці неможливо внаслідок їх високої вибухонебезпечності. Таку вибухонебезпечність надають пічним газам в першу чергу домішки фосфіну і дифосфін, парціальний тиск яких в газових продуктах становить близько 0,02 атмосфери.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Утилізуючи фосфор і його леткі сполуки з газових відходів електротермії, можна зменшити їх вибухонебезпечність і використовувати в якості вторинних відновлювачів або як енергетичний газ.

Величезні запаси сульфатної сировини, висока відновлювальна активність фосфоровмісних газових відновників, суттєві переваги газовідновних процесів над рідкофазними можуть лягти в основу розробки нової технології отримання сульфідів фосфору.

Як було показано раніше [3], відновна активність фосфору при 1100 К перевершує активності метану, вуглецю, водню і оксиду вуглецю. Враховуючи це, відновні властивості фосфору, що міститься в газових відходах, можна використовувати для отримання фосфорних солей, мінеральних добрив і сульфідів фосфору.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є створення способу, в якому за рахунок безпосередньої взаємодії парів фосфору і летких фосфоровмісних сполук з будь-яким ступенем окислення фосфору (фосфін, дифосфін або ін.) з сульфатами лужних або лужноземельних металів при температурах вище 450° досягається спрощення технології одержання сульфідів фосфору і знижується їх собівартість.

Виклад основного матеріалу. Ми досліджували відновну активність фосфору і фосфіну, використовуючи як окиснювачі сульфати лужних металів – натрію і калію.

Для оцінки можливого використання сульфатів лужних металів для утилізації фосфору і його летких сполук, нами проведено термодинамічний аналіз процесів.

Вихідні дані та методика розрахунків були взяті з джерел [4, 5].

Розрахунки проводилися з урахуванням утворення в газовій фазі елементної сірки, поглинаючи фосфор і його леткі сполуки для отримання конденсованих солей – метафосфатів і пірофосфатів.

Розрахунки проводились для наступних реакцій:

$$P_2+5/3Na_2SO_4 \rightarrow 2/3NaPO_3+2/3Na_4P_2O_7+5/6S_2 \quad (1)$$

$$P_2+5/3K_2SO_4 \rightarrow 2/3KPO_3+2/3K_4P_2O_7+5/6S_2 \quad (2)$$

$$PH_3+5/6Na_2SO_4 \rightarrow 1/3NaPO_3+ +1/3Na_4P_2O_7+5/12S_2+3/2H_2 \quad (3)$$

$$PH_3+5/6K_2SO_4 \rightarrow 1/3KPO_3+1/3K_4P_2O_7+5/12S_2+3/2H_2 \quad (4)$$

Константи рівноваги реакцій 1 і 2 можна представити таким виразом:

$$Kp = \frac{P_{S_2}^{5/6}}{P_{P_2}}$$

ХІМІЧНІ НАУКИ

При тиску фосфору, що дорівнює 1 атмосфері, і використанні в процесі фосфору в кількості x, одержимо таке рівняння:

$$x^{0,833} + 1,164\ K_p \cdot x = 1,164\ K_p.$$

Константи рівноваги реакцій 3 і 4 можна представити таким виразом:

$$Kp = \frac{P_{S_2}^{5/12} \cdot P_{H_2}^{3/2}}{P_{PH_3}}$$

При тиску фосфору, що дорівнює 1 атмосфері, і використанні в процесі фосфіну в кількості y, одержимо таке рівняння:

$$y^{1,417} + 0,784\ K_p \cdot y = 0,784\ K_p.$$

При великих значеннях K_p відносні величини доданків $x^{0,833}$ і $y^{1,417}$ будуть дуже малими, а значення x і y в процесах, що розглядаються будуть наближатись до одиниці.

З урахуванням прийнятих припущень, проведені розрахунки показують (табл. 1), що відновлення сульфатів елементним фосфором і фосфіном повинно відбуватись досить ефективно. Ступінь непоглинутого фосфору повинен знаходитись в межах 10^{-27}–10^{-30}%, фосфіну -10^{-14}–10^{-16}%.

Встановлено, що взаємодія фосфору з натрій сульфатом починається при утворенні парів фосфору. В їх присутності процес проходить самочинно. Відновлення натрій сульфату елементним фосфором і його зв'язування в сульфіди інтенсивно проходить в інтервалі температур 450-600°.

Вказана температура 450-600° забезпечує практично повне окислення фосфору та його летких сполук та зв'язування окислених продуктів в твердофазні сполуки.

Розглянутий процес випробуваний нами в лабораторних умовах. Досліди велися в кварцових реакторах-ампулах діаметром 20 мм з відвідними трубками діаметром 5 мм. У реактор завантажувалася шихта сульфату натрію або калію і червоного фосфору в кількісному співвідношенні, що забезпечує утворення в твердій фазі триполіфосфату лужного металу. Для відводу газових продуктів через реакційну зону пропускали інертний газ-аргон. До початку реакції реакційна зона нагрівалася за допомогою газового пальника.

За рахунок виділення тепла в процесі шихта піддавалася інтенсивному розігріву. Внаслідок утворення великих обсягів газових продуктів і впливу на них температури, вміст реактора вибухає.

Для запобігання вибухів була змінена методика проведення дослідів. У реактор завантажувалися чисті сульфати металів. Червоний фосфор завантажувався у випарник. При досягненні заданої температури фосфор з випарника струмом аргону переганявся через реакційну зону. Встановлено, що відновлення сульфатів натрію і калію інтенсивно протікає в інтервалі температур 450-600°. Відновлення сульфатів йде з утворенням елементної сірки та діоксиду сірки. У твердій фазі рентгенофазовим аналізом виявлені мета-, піро-, орто- і поліфосфати металів. Сірчистий газ в процесі утворюється, ймовірно, внаслідок нерівномірного протікання процесу в обємі шихти зважаючи на високу реакційну здатність фосфору і нерівномірну подачу його в реакційну зону. Діоксид сірки повинен легко окисляти фосфор до його вищого ступеня окислення.

На основі термодинамічних і експериментальних досліджень запропоновано метод одержання сульфідів фосфору, що дає можливість спростити технологію одержання сульфідів фосфору, зменшити їх собівартість за рахунок використання замість сірки і содових продуктів натрію сульфату та в одному технологічному прийомі одержувати додатково фосфоровмісні солі, які можуть бути використані для одержання миючих засобів, мінеральних добрив, чи як напівпродукт для одержання термофосфатів.

Результати проведених досліджень носять якісний характер. Вивчення цих процесів має безсумнівний практичний інтерес.

Нами розроблена і запропонована принципова технологічна схема очищення фосфоровмісних газів від парів елементного фосфору і його летких сполук, яка представлена на рис. 1.

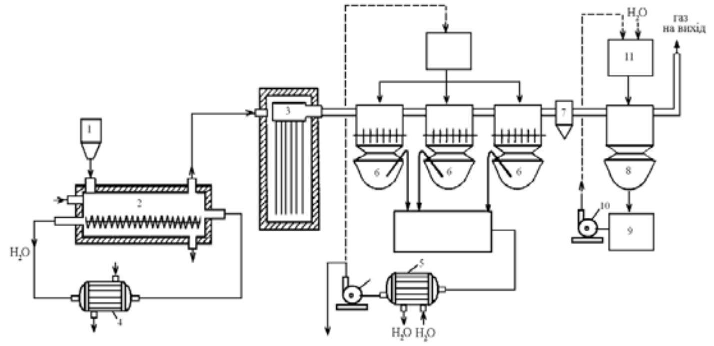

Рис 1. Принципова схема утилізації фосфоровмісних газів

1 – бункер сульфатної сировини, 2 – реактор, 3 – електрофільтр, 4,5 – холодильники, 6 – конденсатор сульфідів фосфору, 7 – циклон, 8 – поглинач кислих газів, 9 – ємність кислих продуктів, 10 – насос, 11 – ємність води.

Джерело: розроблено авторами

З бункера 1 сульфат лужного металу подають в реактор шнекового, карусельного чи іншого виду 2, куди надходять прямотоком фосфоровмісні гази. У реакторі відбувається поглинання фосфору і його летких сполук. У електрофільтрі 3 газові продукти очищаються від пилу і конденсують сульфіди фосфору. В циклоні 7 осаджують пари конденсованих сульфідів фосфору. У конденсаторі 8 поглинають кислі гази та газові продукти далі надходять на реалізацію для спалювання або використовують як вторинний відновник. У реакторі 2 отримані фосфоровмісні продукти охолоджують водою і виводять солі в якості готового продукту, які можна

Таблиця1

Значення теплових ефектів, логарифмів констант рівноваги і ступенів використання фосфору і фосфіну при їх окисленні сульфатами

Номера р-цій	ΔH^0_{298}, кДж/моль	Значення lg Kp при Т, К			Ступінь непоглинутого P_2 і PH_3 (%) при Т, К		
		600	800	1000	600	800	1000
1	-256.6	26.626	21.232	18.055	10^{-24}	10^{-19}	10^{-16}
2	-210.4	24.726	19.870	16.920	10^{-22}	10^{-17}	10^{-14}
3	-604.0	50.700	37.590	29.733	10^{-48}	10^{-35}	10^{-27}
4	-646.2	54.497	40.437	32.000	10^{-52}	10^{-38}	10^{-30}

Джерело: розроблено авторами

використовувати як кінцеві продукти або як сировину для отримання триполіфосфату натрію або для виробництва термофосфатів.

Розроблена технологічна схема очищення фосфоровмісних газів повністю відповідає схемі виробництва сульфідів фосфору і фосфоровмісних солей безпосередньою конденсацією фосфору з пічних газів. У запропонованій технології передбачається фосфоровмісні гази після очищення їх в електрофільтрі подавати не на конденсацію фосфору, а безпосередньо в реактор 2. У реакторі 2 відновлена сірка взаємодіючи з надлишком фосфору буде утворювати сульфіди фосфору, які будуть конденсуватися в конденсаторах 6. Таким чином, спрощується технологія виробництва сульфідів фосфору і фосфатних солей. У запропонованій технології отримання фосфорних солей відсутня схема виробництва фосфорної кислоти, відсутня і схема виробництва сульфідів фосфору взаємодією елементного фосфору і сірки.

Висновки і пропозиції. Проведені теоретичні та експериментальні дослідження по окисленню фосфору і фосфіну сульфатами лужних металів дають підставу зробити ряд узагальнень з теорії процесу утворення сульфідів фосфору.

Відновлення лужних металів елементним фосфором та його зв'язування в сульфіди проходить в інтервалі температур 450-600°. Встановлено, що взаємодія фосфору з сульфатами починається при утворенні парів фосфору. При їх наявності процес іде самочинно. Зазначена температура 450-600° забезпечує практично повне окислювання фосфору і його летких сполук і зв'язування окислених продуктів в твердофазні сполуки.

На підставі проведених досліджень запропоновано спосіб отримання сульфідів фосфору, який дозволяє спростити технологію їх отримання, зменшити собівартість виробництва за рахунок застосування замість сірки та содових продуктів лужних металів і в одному технологічному прийомі отримувати додатково фосфоровмісні солі, які можуть бути використані для отримання миючих засобів, мінеральних добрив, або як напівпродукт для отримання термофосфатів.

Список літератури:

1. Казов М. Н., Казова Р. А., Альжанов Т. М. Термохімічна підготовка сировини для електротермічного виробництва фосфору – Алма-Ата: Наука, 1989. – 216 с.
2. Єршов В. А., Піменов С. Д. Електротермія фосфору. – Л.: Хімія, 1996. – 248 с.
3. Крикливий Д. І. Нові технічні рішення у виробництві фосфору при відновленні фосфатної сировини природним газом: дис. ... Доктора тех. наук: 05.17.01 / Крикливий Дмитро Ізотович. – Х., 1993. – 317 с.
4. Кірєєв В. А. Методи практичних розрахунків в термодинаміці хімічних реакцій. – Вид. 2-ге. – М.: Хімія, 1975. – 532 с.
5. Рябін В. А., Остроумов М. А., Світ Т. Ф. Термодинамічні влостивості речовин. – Л.: Хімія, 1977. – 292 с.

Худоярова О.С., Соколовская М.А., Сакалова Г.В.
Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского

СПОСОБ УТИЛИЗАЦИИ ФОСФОРСОДЕРЖАЩИХ ГАЗОВ С ПОЛУЧЕНИЕМ СУЛЬФИДОВ ФОСФОРА

Аннотация
Проведены исследования по окислению фосфора и фосфина сульфатами щелочных металлов. Восстановление щелочных металлов элементным фосфором и фосфином, а также образование сульфидов фосфора происходит в интервале температур 450-600°. Установлено, что взаимодействие фосфора с сульфатами начинается при образовании паров фосфора. Указанная температура 450-600° обеспечивает практически полное окисление фосфора и его летучих соединений и связывание окисленных продуктов в твердофазные соединения. В данной работе представлены исследования способа получения сульфидов фосфора, что позволит упростить технологию получения и уменьшить себестоимость их производства.

Ключевые слова: элементный фосфор, фосфин, летучие соединения, сульфаты, щелочной металл, сульфиды фосфора, восстановление, окисление.

Khudoyarova O.S., Sokolovskaya M.A., Sakalova G.V.
Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskiy

METHODS OF UTILIZATION OF PHOSPHORUS EMISSIONS WITH PHOSPHORUS SULFIDES OBTAINING

Summary
The oxidation of phosphine phosphorus and alkali metal sulfates have been investigated. Restoration of alkali metals and elemental phosphorus sulfides in its binding takes place in the temperature range 450-600°. It was established that the interaction of phosphorus sulfates begins at pairing phosphorus. The indicated temperature 450-600° provides almost complete oxidation of phosphorus and its volatile compounds and binding of oxidized products in solid phase connection. This paper presents the research method to simplify technology for phosphorus sulfides and reduce costs.

Keywords: elemental phosphorus, phosphine, volatile compounds, alkaline metals. phosphorus sulfides, restoration, oxidation.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 636.4:612.017:612.119:547.992:577.164.2

ІМУНОЛОГІЧНІ ТА ГЕМАТОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ КРОВІ СВИНЕЙ ЗА ДІЇ ГУМІНОВОЇ ДОБАВКИ І АСКОРБІНОВОЇ КИСЛОТИ

Бучко О.М.
Інститут біології тварин
Національної академії аграрних наук України

У статті розкривається питання підвищення адаптаційної здатності організму високопродуктивних тварин в умовах інтенсивних технологій вирощування в найкритичніші періоди їх розвитку – поросності, лактації та новонародженості. Проаналізовано комплексний вплив біологічно активної кормової добавки «Гумілід» та аскорбінової кислоти на гематологічні і імунологічні показники крові лактуючих свиноматок та поросят у період від народження до 21-добового віку. Встановлено, що досліджувані кормові добавки викликають підвищення в межах фізіологічної норми кількості еритроцитів, лейкоцитів, сегментоядерних нейтрофілів, концентрації гемоглобіну, а також зростання комплементарної активності сироватки крові, фагоцитарної активності нейтрофільних гранулоцитів та нормалізацію кількості циркулюючих імунних комплексів у крові тварин. Зроблено висновок про те, що кормова добавка гумінової природи разом з вітаміном С підвищують адаптаційну здатність організму як матерів, так і новонародженого молодняку, проявляють імуномодулюючі властивості та пролонговану дію.

Ключові слова: свиноматки, поросята, критичні періоди онтогенезу, адаптаційна здатність організму, «Гумілід», аскорбінова кислота.

Постановка проблеми. Ефективність і рентабельність інтенсивного виробництва продуктів тваринництва багато в чому залежить від стану здоров'я і здатності тварин протистояти дії багатьох факторів навколишнього середовища. Характерна особливість живих організмів – це здатність адаптуватися до різноманітних зовнішніх впливів та підтримання постійності внутрішнього середовища. Природа і фізіологічні властивості тварин, особливо високопродуктивних, не в стані змінюватись з такою швидкістю, з якою міняється навколишнє середовище і технологія ведення тваринництва. Тому виникає невідповідність між біологічною природою організму, його фізіологічними можливостями і навколишнім середовищем, наступає стан стресу. Враховуючи високу стрес-чутливість сучасних продуктивних свиней та молодняку, особливо м'ясних порід, їх низьку резистентність та схильність до порушення обміну речовин з одного боку, і стресогенність утримання, вирощування і використання – з другого, стає зрозумілою необхідність включення біологічно активних кормових добавок в якості обов'язкового елемента при вирощуванні свиней [5, с. 10; 12, с. 15; 8, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з найбільш перспективних напрямів профілактики негативних наслідків стресу і підвищення адаптаційної здатності організму є вживання біологічно активних речовин гумінової природи. Висока екологічна безпека гумінових речовин і унікальна здатність покращувати обмінні процеси, підвищувати енергетику клітин і проявляти імуномодулюючі властивості надзвичайно позитивно впливає на живі організми. Як показано в дослідженнях Степченко Л.М., Ziechmann W., Saldan V.I., Смирнової О.В., Kucukersan S., Ziechmann W., M. Bittner, і ін. гумати здатні іммобілізувати сполуки як неорганічної, так і органічної природи, проявляючи властивості хелатних лігандів і вступаючи в процеси комплексоутворення. Будучи біологічно активними сполуками, гумінові речовини, при специфічній в кожному конкретному випадку обробці, можуть бути джерелом нових різноманітних біологічно активних речовин, що використовується науковцями для виготовлення на їх основі препаратів різноманітного спектру дії. В організмі вони виконують унікальну функцію по підтримці постійності внутрішнього гомеостазу біосистеми на тканинному, клітинному і субклітинному рівнях, сприяючи відновленню фізіологічних функцій при патологічних станах і в екстремальних ситуаціях [1, с. 2-4].

Як зазначають такі науковці, як Ярован Н.И., Чумаченко В.В., Pejsak Z., Kolacz R., Dobrzanski Z., Koshoridze N.I., Барабой В.А., Подобед Л. стресові ситуації, порушення обміну речовин, дефіцит в раціоні вуглеводів, протеїну, вітамінів А, Е, B_2, B_3, гормональні дисфункції, хвороби шлунково-кишкового тракту та печінки, висока продуктивність порушують синтез віт. С в організмі, що підтверджує необхідність додаткового його введення з кормом. У критичні періоди онтогенезу, для підвищення антистресових властивостей організму, в раціони також вводиться добавка аскорбінової кислоти, яка послаблює або навіть виключає негативний вплив стрес-факторів, сприяє збереженню молодняку та підвищенню продуктивності тварин. Lindblad M., Галдун Т.І., Гидранович В.И. вказують на те, що додаткове введення аскорбінової кислоти до раціону поросних свиноматок сприяє підвищенню імунітету та кращому виживанню новонароджених, а також підвищенню приростів живої маси і нормалізації біохімічних показників крові відлучених поросят [2, с. 18].

Виділення не вирішених раніше частин. З огляду на проблему підвищення продуктивності та збереженості високопродуктивних тварин необхідно приділяти велику увагу вивченню обмінних процесів в організмі тварин на рівні взаємодії «організм матері – плід – новонароджена тварина» на фоні метаболізму в поросних та лактуючих свиноматок, а також поросят періоду новонародженості, тобто в найбільш критичні періоди онтогенезу. Рівень імунобіологічної реактивності у поросят раннього віку, їх ріст і збереженість, у першу чергу, залежать від ефективності функціонування захисних сил та рівня метаболічних процесів в організмі свиноматок, що в свою чергу нерозривно пов'язано з адекватним забезпеченням матерів необхідними біологічно активними речовинами, особливо у період поросності.

Мета роботи: з'ясувати вплив біологічно активної кормової добавки «Гумілід» та аскорбінової кислоти на гематологічні та імунологічні показники у свиноматок під час лактації і ранньої постнатальної адаптації у поросят.

Виклад основного матеріалу. Дослідження було проведено на свиноматках великої білої породи та

народжених від них поросятах. По принципу аналогів було сформовано дві групи тварин – контрольна і дослідна (по 5 в кожній). Годівлю проводили стандартним раціоном, збалансованим за основними показниками живлення, з вільним доступом до кормів і води. За 10 діб до опоросу один раз в добу свиноматкам дослідної групи (СВ Д) до раціону додавали 1% розчин біологічно активної кормової добавки «Гумілід» (ТУ У 15.7-00493675-004:2009) з розрахунку 0,5 мл/кг живої маси, а також аскорбінову кислоту в кількості 2,5 мг/кг живої маси (період згодовування добавок – 10 діб). Свиноматки контрольної групи (СВ К) та поросята народжені від свиноматок дослідної (П Д) та контрольної (П К) груп утримувались на стандартному раціоні. Весь період досліджень складав 31 добу. Під час проведення досліджень на тваринах дотримувалися «Загальних етичних принципів експериментів на тваринах», ухвалених Першим Національним конгресом з біоетики (Київ, 2001).

Матеріалом для дослідження служила кров свиноматок, отримана з очної вени за 10 діб до та на 5 і 21 доби після опоросу. У поросят народжених від свиноматок обох груп кров відбирали з передньої порожнистої вени у 5- і 21-добовому віці. В цільній крові визначали гематологічні: кількість еритроцитів та лейкоцитів (у камері Горяєва), лейкоформулу (цитологічний аналіз клітин проводили шляхом фарбування фіксованих метанолом висушених мазків за методом Романовського-Гімза), концентрацію гемоглобіну (Hb) (геміглобінціанідним методом) та імунологічні показники: фагоцитарну активність (ФА) нейтрофільних гранулоцитів – метод ґрунтується на здатності фагоцитів поглинати нітротетразолій синій, який в присутності активних форм кисню переходить у темно-синій диформазан; кількість циркулюючих імунних комплексів (ЦІК) – метод грунтується на вибірковій преципітації імунних комплексів, що знаходяться в сироватці крові високомолекулярним поліетиленгліколем; комплементарну активність сироватки крові (КАСК) – метод ґрунтується на здатності комплементу сироватки крові лізувати еритроцити барана сенсибілізованою гемолітичною сироваткою [3, с. 355-369]. Одержані цифрові дані обробляли статистично. Для визначення вірогідних відмінностей між середніми величинами використовували критерій Стьюдента.

Результати досліджень та їх обговорення. Для оцінки фізіологічного стану тварин під час досліджуваних періодів велике значення мають морфологічні показники крові, оскільки вони дуже чутливо реагують на зміни, які проходять в організмі матері та новонароджених поросят. В ході роботи було виявлено позитивний вплив комплексного згодовування Гуміліду з вітаміном С на гематологічні показники свиноматок. На 21 добу після опоросу встановлено вірогідне підвищення концентрації гемоглобіну в крові СВ Д на 10% стосовно контролю (Рис. 1). Слід також зауважити, що його вміст був нижчим відносно періоду до опоросу на 5 добу після опоросу в 1,4 раза, а на 21 добу – в 1,4 (СВ К) та 1,2 раза (СВ Д) відповідно.

Більш позитивно застосовувані добавки впливали на концентрацію Hb в крові новонароджених поросят. Було встановлено достовірно вищий його вміст у 5-добових П Д на 6% та в 21-добовому віці – на 21% відносно П К (Рис. 1). Виявлено також в 1,2 раза вищу концентрацію гемоглобіну у 21-добових П Д стосовно 5-добового віку, тоді як його вміст у П К залишався на тому ж рівні.

В ході досліджень було встановлено вірогідне зниження кількості еритроцитів у крові свиноматок обох груп відносно періоду до опоросу на 5 добу після опоросу в 1,4 раза, а на 21 добу – в 1,3 (СВ К) та 1,2 раза (СВ Д). Досліджувані добавки достовірно не підвищували кількість еритроцитів у СВ Д щодо контролю. Однак у 5-добових П Д виявлено на 14% вірогідно вищу кількість еритроцитів відносно контролю (Рис. 2). Низьку концентрацію гемоглобіну та відповідно малу кількість еритроцитів у крові свиноматок до 21 доби після опоросу можна пояснити напруженням окисно-відновних процесів, а також недостатньою кількістю заліза в їх організмі [5, с. 15; 8, с. 35; 12, с. 100].

Що стосується лейкоцитів, то в крові СВ Д на 21 добу після опоросу було встановлено вірогідно вищу їх кількість стосовно контрольних тварин в 1,5 раза (Рис. 3). У СВ К кількість білих клітин крові була вірогідно нижчою стосовно періоду до опоросу в 1,2 раза на 5 і 21 доби після опоросу. У 21-добових поросят в межах кожної групи була виявлена вірогідно вища кількість лейкоцитів в 1,2 раза щодо 5-добового віку.

Вища концентрація гемоглобіну щодо контролю у крові свиноматок на 21 добу після опоросу, а також зростання кількості еритроцитів і гемоглобіну в поросят дослідної групи підтверджує позитивний вплив гуматів та віт. С на дихальну функцію крові, синтез гемоглобіну (залізо входить до складу Гуміліду та краще засвоюється під дією аскорбінової кислоти), вищий рівень еритропоезу в організмі поросят, які ще в утробі матері, а потім і з молоком, під дією досліджуваних добавок отримали стимул для кращого перебігу згаданих процесів [1, с. 30; 6, с. 306; 9, с. 28; 11, с. 2860].

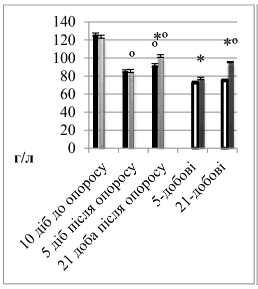

Рис. 1.

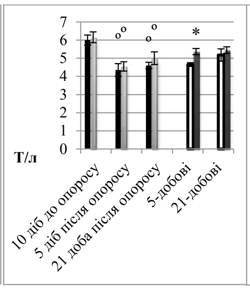

Рис. 2.

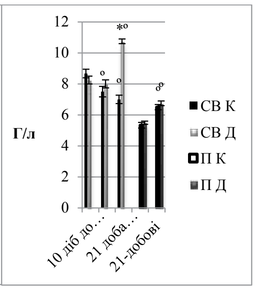

Рис. 3.

Рис. 1. Концентрація гемоглобіну в крові тварин (M±m; n=5)
Рис. 2. Кількість еритроцитів у крові тварин (M±m; n=5)
Рис. 3. Кількість лейкоцитів у крові тварин (M±m; n=5)

*Примітка: у рисунках і таблиці: статистично вірогідні різниці порівняно до контрольної групи тварин * – р ≤ 0,05; статистично вірогідні різниці в межах кожної групи порівняно до початку досліджень є – р ≤ 0,05*

Аналізуючи лейкограму свиноматок і поросят дослідних та контрольних груп було встановлено, що кількість окремих видів лейкоцитів у крові тварин не виходила за межі фізіологічної норми. Було виявлено в 3 раза підвищену кількість еозинофілів у крові СВ К на 21 добу після опоросу щодо рівня перед опоросом, що можливо пояснюється стресовим станом у зв'язку зі зменшенням молокоутворення. У СВ Д їх кількість під впливом гуматів і віт. С вірогідно знижувалась у 1,8 раза щодо контролю. В цей же період у СВ Д виявлено вірогідно вищу кількість сегментоядерних нейтрофілів стосовно СВ К на 10% (табл. 1). В крові свиноматок у межах кожної групи впродовж всього дослідного періоду встановлено вірогідне підвищення щодо рівня перед опоросом

Таблиця 1

Лейкоцитарний профіль крові свиноматок і поросят, % (M±m; n=5)

Показники	Група тварин	Доби (свиноматки)			Вік поросят	
		10 до опоросу	5 після опоросу	21 після опоросу	5-добові	21-добові
Базофіли	К Д	1,00±0,04 2,00±0,02	2,00±0,03 1,00±0,02	1,00±0,03 2,00±0,04	1,00±0,01 1,00±0,02	1,00±0,03 1,00±0,02
Еозинофіли	К Д	3,33±0,33 3,00±0,50	3,00±0,15 2,00±0,50	9,00±0,50^{o} 5,00±0,10^{*o}	2,00±0,57 2,50±0,50	3,00±0,18 2,33±0,18*
П/я нейтрофіли	К Д	1,50±0,50 2,50±0,50	3,00±0,25 3,13±0,15	2,00±0,50 3,00±0,10	3,00±0,57 3,50±0,15	1,50±0,50 1,50±0,5
С/я нейтрофіли	К Д	27,17±0,45 28,02±0,80	36,00±1,40^{o} 38,15±1,35^{o}	38,10±1,00^{o} 42,00±1,20^{*o}	36,00±1,13 40,05±1,10*	29,03±1,45^{o} 30,00±1,26^{o}
Лімфоцити	К Д	66,00±1,15 63,50±1,50	55,07±1,15^{o} 54,50±1,28^{o}	49,50±1,15^{o} 47,00±1,12^{o}	57,07±1,21 52,50±1,45*	64,00±1,23^{o} 64,33±1,27^{o}
Моноцити	К Д	1,00±0,02 1,00±0,03	1,00±0,01 2,00±0,04	1,00±0,02 1,00±0,01	1,00±0,03 1,00±0,01	2,00±0,04 1,00±0,02

кількості сегментоядерних нейтрофілів та зниження вмісту лімфоцитів, що свідчить про повернення до показників фізіологічної норми, яка була змінена при поросності (збільшення відсотку лімфоцитів стосовно сегментоядерних нейтрофілів може свідчити про частковий імунодефіцит ний стан).

В крові 21-добових поросят у межах кожної групи щодо 5-добового віку спостерігається вірогідне зниження кількості сегментоядерних нейтрофілів та підвищення вмісту лімфоцитів в середньому в 1,2 раза, що є підтвердженням напруження імунітету у зв'язку з припиненням молокоутворення в свиноматок у цей період і переходом поросят на самостійне живлення. На 5 добу життя у П Д виявлено вірогідне зростання кількості сегментоядерних нейтрофілів (на 11%) та зниження кількості лімфоцитів (на 10%) відносно П К, що свідчить про стимулювання фагоцитозу та краще забезпечення і передачу під впливом гуматів та віт. С неспецифічного захисту організму від поросних свиноматок до новонароджених поросят (табл.) [6, с. 306; 9, с. 20; 10, с. 11037].

Критичні періоди поросності у свиноматок та новонародженості у поросят є великим випробуванням на досконалість клітинного та гуморального імунітету організму. В житті поросят це: 1. Перші 24 години після народження (повна відсутність в крові імуноглобулінів, які починають вироблятися через тиждень після народження, антитіла поступають тільки з молозива, у них прослідковується дефіцит В-систем імунітету, низька активність клітинного імунітету, а також нестача заліза); 2. 10-14 доби життя (інтенсивний ріст поросят викликає зростання потреби у поживних речовинах молока свиноматки, виникає дефіцит материнського молока); 3. 20-21 доби життя (період, коли колостральний захист згасає і організм поросят лише починає формувати власний імунітет, перехід на самостійне живлення, тварини стають дуже сприйнятливими до хвороб) [4, с. 20; 5, с. 20-22; 7, с. 15; 12, с. 216].

Одним з показників клітинного природного імунітету є здатність нейтрофільних гранулоцитів до фагоцитозу, який визначається за допомогою НСТ-тесту. В ході досліджень на 21 добу після опоросу в крові СВ Д було встановлено в 1,8 раза вірогідно вищу ФА відносно контролю. Цей рівень був вищим стосовно періоду перед опоросом в 1,3 раза, в той час як у СВ К ФА була нижчою 1,3 раза. Введення перед опоросом до основного раціону свиноматок Гуміліду і віт. С достовірно підвищувало ФА нейтрофілів у 5- (на 19%) і 21-добових (на 8%) П Д відносно контролю (Рис. 4).

Встановлені вірогідно вищі показники ФА нейтрофільних гранулоцитів крові, кількості сегментаядерних нейтрофілів у лейкоформулі, а також зростання загальної кількості лейкоцитів у свиноматок дослідної групи після опоросу і народжених від них поросят порівняно з контролем, свідчать про активацію клітинного імунітету, як свиноматок, так і позитивний вплив на формування неспецифічного захисту організму новонароджених тварин під дією комплексу віт. С з Гумілідом. Отримані дані підтверджуються також дослідженнями про те, що аскорбінова кислота в великій кількості міститься в лейкоцитах, а також стимулює у новонароджених поросят краще всмоктування імуноглобулінів з кишечнику [2, с. 20-25; 7, с. 15; 11, с. 2870].

Як відомо, безпосередню участь у формуванні гуморального імунітету організму бере система комплементу. В ході досліджень було встановлено вірогідно вищу КАСК у СВ Д стосовно контролю на 5 і 21 доби після опоросу в 2 і 3 раза відповідно, яка зростала на 21 добу щодо періоду до опоросу в 1,5 раза. У СВ К в ці ж періоди система комплементу була достовірно нижчою в 2,5 раза відносно початку досліджень. У П Д КАСК підвищувалась стосовно контролю на 5 і 21 доби в 2 і 1,4 раза відповідно (Рис. 5). Вищий рівень КАСК у свиноматок і поросят дослідних груп під впливом віт. С і гумінової добавки свідчить про посилення фагоцитозу та активацію цитолізу чужорідних компонентів в організмі під час опоросу та новонародженості, що є дуже важливим для стимулювання адаптаційних можливостей їх організму [1, с. 35; 9, с. 28; 11, с. 2865].

Інтегральним показником гуморальної імунної відповіді організму на зовнішні впливи є утворення ЦІК – фізіологічних продуктів реакції антиген-антитіло. В ході досліджень було встановлено, що у свиноматок обох груп вміст згаданих комплексів в усі досліджувані періоди не виходив за межі фізіологічної норми (50-90 ммоль/л). На 21 добу після опоросу в СВ Д їх концентрація була віро-

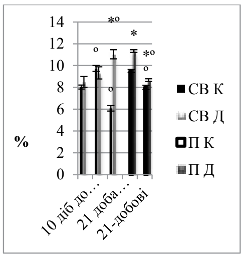

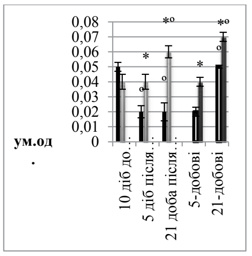

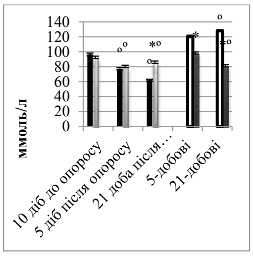

Рис. 4. **Рис. 5.** **Рис. 6.**

Рис. 4. ФА в крові тварин (M±m; n=5)
Рис. 5. КАСК тварин (M±m; n=5)
Рис. 6. Вміст ЦІК в крові тварин (M±m; n=5)

гідно вищою щодо контролю в 1,4 раза. Що стосується поросят, то у 5-добових П К концентрація ЦІК була на рівні 120,55 ммоль/л, а в 21-добовому віці – 128,05 ммоль/л (вірогідно зростаючи на 6%), що є вище норми і може свідчити про початок розвитку імунотоксикозу (Рис. 6). Натомість у П Д було встановлено вірогідне зниження вмісту ЦІК у 5- і 21-добовому віці стосовно контролю в 1,2 і 1,6 рази відповідно. Отримані дані узгоджуються з літературними про те, що додаткове введення до раціону свиноматок Гуміліду і віт. С, дякуючи властивості фенольних груп гуматів та аскорбінової кислоти стимулювати фагоцитоз, сприяє нормалізації концентрації згаданих комплексів у крові поросят приводячи їх в межі фізіологічних норм та активує власний імунітет як матерів, так і новонароджених, знімаючи напруження в імунній системі організму до 21 доби після опоросу [1, с. 20; 2, с. 22].

Висновки і пропозиції. Комплексне згодовування свиноматкам перед опоросом аскорбінової кислоти з біологічно активною кормовою добавкою «Гумілід» викликає в крові свиноматок і народжених від них поросят:

1. стимування еритропоезу (зростання кількості еритроцитів) та дихальної функції крові (підвищення концентрації гемоглобіну), особливо у поросят;

2. активацію клітинного імунітету (підвищення в межах фізіологічної норми кількості лейкоцитів, сегментоядерних нейтрофілів та фагоцитарної активності нейтрофільних гранулоцитів);

3. підвищення імунобіологічної реактивності організму (зростання комплементарної активності сироватки крові та нормалізацію кількості циркулюючих імунних комплексів);

4. пролонговану дію (після припинення згодовування добавок підтримання досліджуваних показників на високому рівні до 21 доби після опоросу в свиноматок і 21-добового віку у поросят стосовно контролю).

5. Кращу резистентність поросят дослідної групи можна пояснити надходженням досліджуваних добавок через плаценту і формуванням у плода, ще в лоні матері, а потім і через молоко, вищої адаптаційної здатності організму. Комплекс Гуміліду з віт. С пропонується розглядати в якості імуномодуляторів та адаптогенів і використовувати в критичні періоди онтогенезу.

Список літератури:

1. Бузлама С. В. Фармакология препаратов гуминовых веществ и их применение для повышения резистентности и продуктивности животных: Автореф. дис...д. вет. наук / С. В. Бузлама. – Воронеж, 2008. – 40 с.
2. Галдун Т. І. Водорозчинні вітаміни (комплекс вітамінів групи В (команди енергетиків) та аскорбінова кислота (борець з інфекцією)) / Т. І. Галдун, І. В. Прихода, Ю. О. Сазонова // Вісник Луг. нац. ун-ту. Біологічні науки. – 2009. – № 2(165). – С. 16-30.
3. Лабораторні методи досліджень у біології, тваринництві та ветеринарній медицині / В. В. Влізло, Р. С. Федорук, І. Б. Ратич [і ін.] – Львів.: СПОЛОМ. – 2012. – 762 с.
4. Петрянкин Ф. П. Кормление и иммунитет животных / Ф. П. Петрянкин // Ефективне тваринництво. – 2012. – № 1(57). – С. 20-23.
5. Подобед Л. И. Оптимизация кормления и содержания поросят раннего возраста / Л. И. Подобед. – Киев: «ПолиграфИнко», 2004. – 150 с.
6. Степченко Л. М. Регуляторні механізми дії біологічно активних речовин гумінової природи на організм продуктивної птиці / Л. М. Степченко // Фізіологічний журнал. – 2010. – Т. 56, № 2. – С. 306.
7. Чумаченко В. В. Біохімічні та імунологічні основи системи профілактики стресу в свиней / В. В. Чумаченко // Автор. дис...д. вет. наук. – К., 2007. – 24 с.
8. Ярован Н. И. Биохимические аспекты оценки, диагностики и профилактики технологического стресса у сельскохозяйственных животных / Н. И. Ярован // Автореф. дис...д. биол. наук. – Москва, 2008. – 41 с.
9. Bittner M. Direct effects of humic substances on organisms / M. Bittner. – Brno, Czech Republic, 2006. – 31 p.
10. Frei B. Vitamin C and cancer revisited / B. Frei, S. Lawson // Proc. Natl. Sci. USA. – 2008. – V. 105, № 32. – P. 11037–11038.
11. Lindblad M. Regulation of Vitamin C Homeostasis during Deficiency / M. Lindblad, P. Tveden-Nyborg, J. Lykkesfeldt // Nutrients. – 2013. – № 5. – P. 2860-2879.
12. Pejsak Z. Choroby swin / Z. Pejsak. – Poznan: Pol. Wyd. Rol., 2002. – 353 p.

Бучко О.М.
Институт биологии животных
Национальной академии аграрных наук Украины

ИММУНОЛОГИЧЕСКИЕ И ГЕМАТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КРОВИ СВИНЕЙ ПРИ ДЕЙСТВИИ ГУМИНОВОЙ ДОБАВКИ И АСКОРБИНОВОЙ КИСЛОТЫ

Аннотация
В статье раскрывается актуальный вопрос повышения адаптационной возможности организма высокопродуктивных животных в условиях интенсивных технологий выращивания в наиболее критические периоды их развития – супоросности, лактации и новорождённости. Проанализировано комплексное влияние биологически активной кормовой добавки «Гумилид» и аскорбиновой кислоты на гематологические и иммунологические показатели крови лактирующих свиноматок и поросят в период от рождения до 21-суточного возраста. Установлено, что исследованные кормовые добавки вызывают повышение в пределах физиологической нормы количества эритроцитов, лейкоцитов, сегментоядерных нейтрофилов, концентрации гемоглобина, а также возрастание комплементарной активности сыворотки крови, фагоцитарной активности нейтрофильных гранулоцитов и нормализацию количества циркулирующих иммунных комплексов в крови животных. Сделан вывод о том, что кормовая добавка гуминовой природы вместе с витамином С повышают адаптационную возможность организма как матерей, так и новорожденного молодняка, проявляют иммуномодулирующие особенности и пролонгированное действие.
Ключевые слова: свиноматки, поросята, критические периоды онтогенеза, адаптационная возможность организма, «Гумилид», аскорбиновая кислота.

Buchko O.M.
Institute of animal biology
National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine

IMMUNOLOGICAL AND HEMATOLOGICAL PARAMETERS OF PIGS BLOOD UNDER THE ACTION OF HUMIC ADDITIVES AND ASCORBIC ACID

Summary
The paper deals with issue of increasing of young high performance animal's adaptive capacity under the intensive technologies of rearing in the most critical moments – farrowing, lactation and birth. The influence of dietary food additives «Humilid» and ascorbic acid on the haematological and immunological parameters of lactating sows and their piglet's blood in the period from birth to 21 days were studied. It was shown that the using of feed additives causes the increasing of erythrocytes, leucocytes, segmented neutrophils within the physiological norm. The rising of haemoglobin concentration, serum complementary activity, the phagocyte activity of neutrophils and normalization of circulating immune complexes in the blood of animals were observed. It was concluded that «Humilid» in the complex with vitamin C increases adaptive ability of the sows and their newborn piglets. These additives characterized by immune modulating properties and prolonged effect.
Keywords: sows, piglets, critical periods of ontogenesis, adaptive ability of organism, «Humilid», ascorbic acid.

УДК 582.711.713.581.8

ОСОБЛИВОСТІ АНАТОМІЧНОЇ БУДОВИ ЛИСТКА ВИДІВ ТА СОРТІВ PERSICA MILL. В ПРАВОБЕЖНОМУ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Голубкова І.М.
Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка
Національної академії наук України

В статті описана анатомічна будова представників роду Persica. Наведені основні складові мезофілу листової пластини різних ярусів крони дерева. Кількісні показники приведені в таблиці. Проаналізована зміна анатомічної структури листка в зв'язку зі змінами кліматичних умов. Наявність стовпчастого мезофілу є маркером стійкість до природно-кліматичних умов регіону.

Ключові слова: песик, листкова пластина, мезофіл, клітина, епідерма.

Листок – один з основних органів вищих рослин, що забезпечує її органічними речовинами завдяки високій фотосинтетичній активності, транспортом води від кореня до верхівки пагонів в результаті транспірації, та запасом поживних речовин і вологи.

Особливості анатомічної будови вегетативних органів рослин, а зокрема листка, в повній мірі відображають їх адаптаційну здатність до умов зростання. Тому вивчення анатомічної будови листка представників роду Persica має велике значення для систематики, філогенії та екології даних рослин.

Наші дослідження націлені вивчення особливостей анатомічної будови листової пластини рослин персика та встановлення ролі компонентів мезофілу при адаптації їх до умов Правобережного Лісостепу України. А також уточнення їх екологічного типу та виявлення індивідуальних способів структурної адаптації зв'язку зі зміною погодних умов.

Матеріали і методика. Об'єктами дослідження були листки видів Persica davidiana та Persica vulgaris (міжвидовидових гібридів Супутник, Поліський та сорту Дніпровський).

Дослід проводили за загальноприйнятою методикою [2]. Листки відбирали в період плодоношення з нижнього та верхнього ярусу крони дерева, в період з 11 до 12 години дня зібраних із трьох пагонів. Зріз отримували з середньої частини листа. Повторність досліду трикратна.

Для приготування тимчасових поперечних зрізів нам знадобилось безпечне лезо, барвник Astra Blue, гліцерин, покривне та предметне скло. Отримані тонкі зрізи розглядались на світловому мікроскопі Carl Zeiss (Primo Star) та вимірювались за допомогою програми Axio Vision 4,8. Під час статистичної обробки використовували пакет аналізу Microsoft Excel 2010.

Результати та їх обговорення. Клімат Києва помірно-континентальний, середньорічна температура становить +7°C, середня температура січня – -2°C, липня – +20°C. Абсолютний мінімум – -15°C, максимум – +6°C. Сніговий покрив утворюється майже кожної зими і зберігається близько 60 днів [3]. Часті проникнення атлантичного повітря призводять до відлиг під час яких зменшується товщина снігового шару або й зовсім зникає. Основними особливостями клімату є різкі перепади добових та середньомісячних температур повітря, часті посухи в весняний період, нерівномірність випаду опадів і недостатнє зволоження ґрунту.

В результаті багаторічної інтродукційної та селекційної роботи з персиком в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка створено унікальний генофонд перспективних сортів та гібридів для подальшого вивчення.

Для наших досліджень важливу роль мали такі представники роду Persica:

Persic davidiana – сіянець другого покоління отриманий шляхом відбору насіння отриманого з Китаю. Відрізняється від культурних сортів підвищеною зимостійкістю, посухостійкістю. Квіти розподібного типу. Листки широколанцетоподібні з відтягнутою вершиною. Краї гострозазубрені. Плоди кулеподібні, зеленувато-жовті, середньо опушені, м'якоть легко відділяється від кісточки.

Супутник – виведений шляхом схрещення докорослис видів персика Мао-тха-ор з P. Davidiana. Квіти розподібного типу, середньої величини. Листки видовжено-ланцетоподібні з госторзазубреними краями. Плоди кулеподібні, середньоопушені, зеленувато-кремові, м'якоть легко відділяється від кісточки. Деревина відзначається підвищеною зимостійкістю.

Поліський – виведений від схрещування персика Августовський 163 Кащенко×Мао-тха-ор 446-3. Квіти розоподібні, крупні. Листки широко ланцетоподібні з пильчатими краями. Плоди округло-овальні, середніх розмірів (50-70 г). М'якоть кремово-жовтого кольору, легко відділяється від кісточки. Рослини відзначаються підвищеною зимостійкістю.

Дніпровський – сорт виведений з повторного покоління від посіву насіння персика сорту Дружба. Квіти розоподібного типу, крупні. Листки широко ланцетоподібні з пильчатими краями. Плоди округлі, масою до 150 г., кремово-жовті з червоним рум'янцем. Шкірочка з ніжним опушенням. М'якоть легко відділяється від кісточки.

Досліджувані об'єкти знаходяться на південно-західному схилі ділянки маточних рослин.

Листки всіх представників роду прості, краї зубчасті та пильчасті з сітчастим жилкуванням та прямою (Persic davidiana, Супутник) і вигнутою (Дніпровський, Поліський) центральною жилкою.

Епідерміс досліджених рослин складається з щільно зібраних подовжених клітин. При чому за метричними показниками крупніші вони в нижньому ярусі порівняно з верхнім. Верхні епідермальні клітини вкриті тонким шаром кутикули а нижні ще тоншим і майже не помітним. Епідерміс нижньої сторони, на відміну від верхнього має більш дрібні клітини на різних ярусах крони (таблиця 1, 2). Він у всіх представників роду має витягнуту форму (прямокутні) та дещо варіює по довжині.

Отже верхній та нижній епідерміс складається із щільно прилягаючих, злегка вуглуватих, округло-видовжених клітин, що різняться за формою та розміром. Товщина (довжина) верхніх переважає над нижніми.

Товщина листової пластини верхнього ярусу становить від 151,59 у Persica davidiana, до 173,88 мкм у сорту Дніпровський, що характеризують її як

тонку. В нижньому ж ярусі ці показники становлять 121,78–148,06 мкм. відповідно та характеризують її як дужу тонку. Мезофіл – малошаровий (так, як його кількість становить близько 4-5 шарів), дорсовентрального типу.

Кількість шарів (рядів) стовпчастої паренхіми становить від двох до трьох на листках верхнього ярусу та лише два на нижньому. Її клітини щільно розташовані по всій поверхні листової пластини.

Так під епідермісом розташовано два повних, щільних, витягнутих перпендикулярно до поверхні листа, шари стовпчастої (палісадної) паренхіми та лише іноді спостерігається неповний третій. Це можна пояснити тим, що рослини персика пристосовують свою структуру для оптимального отримання світла за різних умов.

Як зазначено в літературних джерелах [1, 4, 5] листок, який знаходиться на сонці має багатошарову стовпчасту паренхіму, а той що в тіні лише одношарову. Дані наших досліджень свідчать про те, що листки як нижнього так і верхнього ярусів добре освітлюються. Це насамперед забезпечується належними агротехнічними заходами, зокрема, обрізуванням.

Підтвердженням цього є зміни в показниках висоти та ширини палісадного шару між верхнім та нижнім ярусами.

Проведені дослідження також показують, що стовпчаста паренхіма займає більше половини зрізу це є показником теплолюбності роду Persica. Дані типи структур характеризують його як світлолюбну культуру помірного клімату [5,6].

Велика кількість провідних пучків, що утворює сітчасте жилкування, іноді розділяють мезофіл на частини простираючись від верхнього епідермісу до нижнього.

Листки персика у основи центральної жилки на абаксіальному його боці мають невелике опушення в вигляді не стійких до механічних пошкоджень трихом, що швидко руйнуються.

Висновки. Розглянувши дані таблиці 1, 2 бачимо істотні внутрішні відмінності у представників роду між собою та, зміни що відбуваються при ярусності їх розміщення.

Проведений дослід показав, що анатомічна будова досліджуваних представників є маломінливою.

Встановлено, що зрізи листків різних ярусів мають однакову будову: ззовні покриті кутикулою, товщина якої в верхній частині, більша за нижню під якою розташована епідерма, на абаксіальному боці якої є продихи, основна асиміляційна тканина – паренхіма або мезофіл та провідні пучки (жилки).

Можна сказати, що листок всіх досліджуваних представників видів персика мезоморфний, дорзовентральний, гіпостоматичний з тонкою листовою пластинкою.

Встановлено, що види роду добре пристосувались до даних кліматичних умов на сам перед потовщенням верхнього епідермісу, диференційованим мезофілом. Наявність стовпчастого мезофілу відображає стійкість до природно-кліматичних умов, а саме адаптацію рослин до дефіциту вологи та сильного освітлення.

Таблиця 1

Кількісно-анатомічні показники листової пластини верхнього ярусу досліджуваних представників роду Persica Mill. (мкм.)

Вид/сорт	Стовпчаста паренхіма 1 ряду		Стовпчаста паренхіма 2 ряду		Губчата паренхіма		Клітини верхньої епідерми		Клітини нижньої епідерми		Товщина стовпчачатої паренхіми	Товщина губчатої паренхіми	Товщина мезофілу	Товщина листової пластини
	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина				
Супутник	34,92	7,54	23,51	7,73	12,58	7,98	12,95	21,38	11,93	20,52	65,71	63,98	124,15	154,16
Поліський	36,33	8,03	25,83	6,78	16,63	8,33	15,72	18,46	11,9	15,58	65,83	63,77	127,69	157,98
Дніпровський	48,25	7,79	33,09	6,41	15,77	7,73	19,49	24,28	13,15	13,21	75,07	67,58	138,75	173,88
Persica davidiana	35,32	8,01	24,26	7,22	12,74	7,6	14,17	23,88	11,63	12,25	62,44	57,67	128,69	151,59

Таблиця 2

Кількісно-анатомічні показники листової пластини нижнього ярусу досліджуваних представників роду Persica Mill. (мкм.)

Вид/сорт	Стовпчаста пареніма1 ряду		Стовпчаста паренхіма 2 ряду		Губчата паренхіма		Клітини верхньої епідерми		Клітини нижньої епідерми		Товщина стовпчачатої паренхіми	Товщина губчатої паренхіми	Товщина мезофілу	Товщина листової пластини
	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина	довжина	ширина				
Супутник	22,79	6,92	22,33	7,76	14,43	8,76	16,17	23,49	14,44	14,63	53,44	46,86	111,67	133,41
Поліський	26,67	7,56	22,35	6,58	14,59	7,85	17,06	27,27	14,58	15,53	53,49	50,35	113,47	138,51
Дніпровський	25,89	5,79	24,76	5,67	14,88	8,86	18,07	24,99	14,35	10,97	57,82	51,87	116,46	148,06
Persica davidiana	23,8	6,29	20,34	7,26	14,35	9,2	17,26	24,09	13,25	16,93	43,21	41,78	87,76	121,78

Список літератури:

1. Васильев Б. Р. Строение листа древесных растений различных климатических зон / Б. Р. Васильев; под. ред. В. М. Шмидта. – Л.: Изд-во Ленингр., 1988. – 208 с.
2. Захаревич С. Ф. К методике описания эпидермы листа / С. Ф. Захаревич // Вестн. Ленинград. ун-та. – 1954. – № 4. – С. 65-75.
3. Климат Киева [монография] / Л. И. Сакали – Л.: Гидрометеоиздат, 1980. – 288 с.
4. Мирославов Е. А. Структура и функция эпидермы листа покрытосеменных / Е. А. Мирославов – Л.: Наука, 1974. – 120 с.
5. Раздорский В. Ф Анатомия растений / В. Ф Раздорский – М.: Советская наука, 1949. – 523 с.
6. Тутаюк В. Х. Анатомия и морфология растений / В. Х. Тутаюк – М.:Высшая школа, 1980. – 316 с.

Голубкова И.Н.
Национальный ботанический сад имени Н.Н. Гришко
Национальной академии наук Украины

ОСОБЕННОСТИ АНАТОМИЧЕСКОГО СТРОЕНИЯ ЛИСТА ВИДОВ И СОРТОВ PERSICA MILL. В ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье описано анатомическое строение представителей рода Persica. Приведены основные составляющие мезофилла листовой пластины разных ярусов кроны дерева. Количественные показатели приведены в таблице. Проанализированные изменения анатомической структуры листка в связи с изменениями климатических условий. Наличие столбчатого мезофилла является маркером стойкости к природно-климатическим условиям региона.
Ключевые слова: персик, листовая пластина, мезофилл, клетка, эпидерма.

Golubkova I.N.
National Botanic Garden N.N. Grishko
National Academy of Sciences of Ukraine

FEATURES LEAF ANATOMIC STRUCTURE OF SPECIES AND VARIETIES PERSICA MILL. ON THE RIGHT-BANK STEPPE OF UKRAINE

Summary
This article describes the anatomical structure of the genus Persica. The main components of the lamina mesophyll different tiers of the tree crown. Quantitative indicators are given in the table. Analyzed changes in the anatomical structure of the leaf due to changes in climatic conditions. The presence of columnar mesophyll is a measure of resistance to climatic conditions of the region.
Keywords: peach, plate sheet, mesophyll, cell, epidermis.

УДК 577.344

МОДЕЛЬ РАДІОЄМНОСТІ ПРИ ОЦІНЦІ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОСИСТЕМУ

Огородник А.М.
Інститут експериментальної патології, онкології та радіобіології імені Р.Є. Кавецького
Національної академії наук України

У статті представлена розроблена та побудована нами модель радіоємності для оцінки негативного впливу полютантів на екосистему, у якій показано можливість використовувати цей підхід, як універсальний метод до моделювання радіоємності та надійності різного типу екосистем.

Ключові слова: модель радіоємності, полютант, екосистема, навколишнє середовище, біота, важкі метали.

Постановка проблеми. Розвиток технологій в промисловості і сільському господарстві спричиняють різке збільшення кількості полютантів в навколишньому середовищі, концентрації яких на декілька порядків перевищують фонові природні концентрації. Особливу увагу приділяють сполукам таких металів як Pb, Hg, Cd, Cu. Це зумовлено їх широким розповсюдженням у навколишньому середовищі, високою канцерогенністю та токсичністю (низькою швидкістю виведення з організму людини), стійкістю до процесів природної детоксикації [5, с. 61; 8, с. 38]. Особливо важливе місце серед канцерогенних речовин займають сполуки кадмію та свинцю. У незначних кількостях ці метали можуть бути присутніми в органах різних видів риб, рептилій та хребетних, включаючи і людину [2, с. 135]. Збільшення вмісту даних полютантів призводить до порушення нормальної життєдіяльності організмів.

Так вміст свинцю в ґрунтах промислових районів досягає декількох тисяч міліграм на 1 кг, а щорічне виробництво кадмію у світі складає близько 20000 т. $ГДК_в$ кадмію складає 0,01 мг/л для води (лімітуючий показник шкідливості – санітарно-токсикологічний), $ГДК_{вр}$ – 0,0005 мг/дм^3 (лімітуючий показник шкідливості – токсикологічний).

Після потрапляння шкідливих речовин в екосистему будь-яким шляхом, вони залучаються до екосистеми і підкоряються дії її внутрішніх законів. Вони так чи інакше беруть участь у кругообігу речовин, зумовленого трофічною структурою цієї екосистеми, від сталих елементів середовища (вода, повітря, ґрунт) – до популяцій організмів різних трофічних рівнів, а через це – можуть у тій чи іншій мірі впливати на біоту екосистеми та на стан здоров'я людини [1, с. 70].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для оцінки стану й благополуччя екосистем використовують до 30 різних показників і параметрів – від різноманітних видів до біомаси, чисельності тощо. Важлива особливість цих показників, що практично всі вони починають суттєво змінюватись лише тоді, коли система зазнає значних порушень [3, с. 78]. Практично дуже важливо мати показники та параметри, які дозволяли б випереджаючим чином оцінювати стан біоти екосистеми й особливості розподілу та перерозподілу полютантів у реальних екосистемах і ландшафтах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Через антропогенне навантаження на екосистему зникає природна рослинність, багато біологічних об'єктів піддаються впливу шкідливих полютантів. Знижується дебіт наземних та підземних вод і, в цілому, не лише погіршується водний режим територій, а, в результаті міграції хімічних речовин та присутністю великої кількості водорозчинних солей і лугів, відбувається забруднення підземних вод та річок.

Теоретична радіобіологія та екологія не володіла помітним вибором моделей і параметрів придатних для оцінок і розрахунків екологічних процесів в різного типу екосистемах. Запропоновано новий підхід до оцінки стану біоти екосистем, за яким в якості показника стану і реакції екосистеми пропонується використовувати зміну параметрів її радіоємності. [5, с. 178].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінити негативний влив полютантів, зокрема важких металів на екосистему та запропонувати модель для оцінки благополуччя та надійності екосистем.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки негативного впливу полютантів на екосистему пропонується використовувати чутливий показник – фактор радіоємності. Уявлення про фактор радіоємності було запропоновано Агре А.Л. та Корогодіним В.І. у 1960 р. [1, с. 72], покладено нами в основу нової концепції. На основі теоретичного аналізу та експериментальних досліджень нами запропоновано використовувати фактор радіоємності екосистем та її складових.

Радіоємність визначається як така критична кількість полютантів, яка може накопичуватись у біотичних компонентах екосистем без порушення їх основних функцій (відтворення та кондиціонуванні середовища існування) [3, с. 235]. Фактор радіоємності – визначається як доля полютантів, що накопичується в тому чи іншому компоненті екосистеми. Нами було запропоновано для оцінки благополуччя біоти в екосистемі використовувати як визначаючі два параметри – біомаса видів в екосистемі та їх здатність очищати/кондиціонувати середовище від відходів життєдіяльності та полютантів, що потрапляють в екосистему.

Розглянемо проблему радіоємності на прикладі двокамерної моделі екосистеми (водна культура рослин), що складається з води – Y(x) та біоти – Z(x). Нехай ми маємо дві камери, що містять Y(x) і Z(x) полютанти, і час x; a_{12} – швидкість поглинання полютантів; a21 – швидкість відтоку полютантів у воду. Рішенням даної задачі є розв'язок двох диференційних рівнянь для даної моделі є:

$$Y(x) = \frac{Y_0}{a_{12} + a_{21}(a_{21} + a_{12}\exp[-(a_{12} + a_{21})x])},$$

$$Z(x) = \frac{Y_0 a_{21}}{a_{12} + a_{21}(\exp[-a_{12} + a_{21})x])}$$

Коли час досліджень значний, то можна розрахувати й оцінити фактор радіоємності біоти та води таким чином:

$$F_b = \frac{a_{12}}{a_{21} + a_{12}};\ F_w = \frac{a_{21}}{a_{12} + a_{21}};$$

Порівнюючи ці рівняння, можна отримати:

$$\frac{a_{12}}{a_{21}} = \frac{F_b}{F_w} = \frac{1-F_b}{F_b}$$

Таким чином, відношення швидкості поглинання та відтоку полютанта і, можливо, елемента мінерального живлення калію пропорційне біомасі біоти й коефіцієнту накопичення в системі «вода – біота». Це означає, що чим більше біомаса біоти та коефіцієнт накопичення полютанта біотою, тим більше відношення швидкостей поглинання і відтоку полютантів, а значить, і поживних речовин з води в біомасу біоти. Тут видно зв'язок параметра радіоємності зі швидкостями поглинання та відтоку полютантів [5, с. 190].

Проведено розрахунки радіоємності, що враховують як сценарії штатних викидів небезпечних підприємств, так і можливі аварійні ситуації. Отримано часові залежності для фактора радіоємності рослин при дії концентрацій солей кадмію, цинку, свинцю – рисунки 1, 2, 3. Реакція протягом першої доби після негативного впливу дозволяє оперативно описати чутливість рослин до дії важких металів.

Аналіз представлених результатів на цих рисунках вказує на швидкоплинний характер токсичності важких металів – виявляється як стимулювання росту та відновлення рослин, так і інгібуючий вплив практично завершується на третю добу досліджень.

Аналіз отриманих даних (рисунок 1) вказує на складну динаміку впливу хлориду кадмію (відносно контролю) – спостерігається як стимуляція накопичення радіоцезію, інгібування та його відновлення.

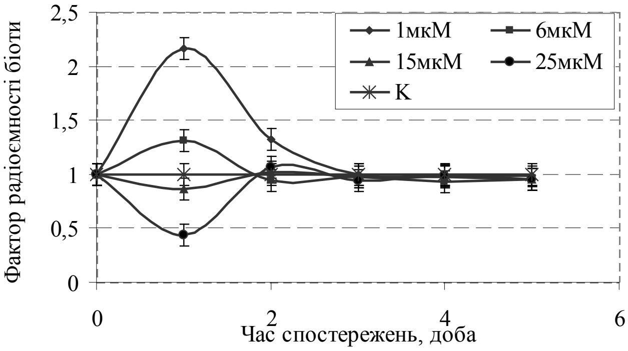

Рис. 1. Динаміка фактора радіоємності рослин в умовах дії $CdCl_2$ (відносно контролю)

Джерело: розроблено автором

Реакція за першу добу після дії солі кадмію дозволяє оперативно описати чутливість рослин до впливу важкого металу. Із поведінки відповідних кривих, що характеризують вплив CdCl2 в концентрації 1,0 та 6,0 мкМ видно, що поглинання трасера рослинами більше ніж в контрольному варіанті на 110% та 30%, що говорить про стимулювання поглинальної активності рослин.

При концентраціях 15,0 та 25,0 мкМ/л $CdCl_2$ спостерігалось зниження поглинальної здатності рослин на 15% і відповідно 60% відносно контрольного варіанту – відбувалось пригнічення (інгібування) росту рослин. Крім того, слід відмітити відображення в динаміці екологічної ємності відновних процесів. Про це свідчить область кривих (1-3 доба), в якій відбувалось зростання поглинальної активності рослин кукурудзи після початкового зниження.

Зміна фактору екологічної ємності рослин кукурудзи, які піддавали незалежному впливу сульфату цинку (відносно контролю) представлено на рисунку 2.

При впливі ZnSO4 в концентрації 150,0 мкМ відбувалось збільшення поглинальної активності рослин на 40%, що приводило до покращення фізіологічного стану рослин. Концентрації 50,0 мкМ та 90,0 мкМ мають однаковий характер дії на рослини, поглинальна активність більша ніж в контрольному варіанті на 15%, але вже на другу добу досліджень поглинальна активність зменшується на 30%, що говорить про пригнічення накопичення рослинами трасеру.

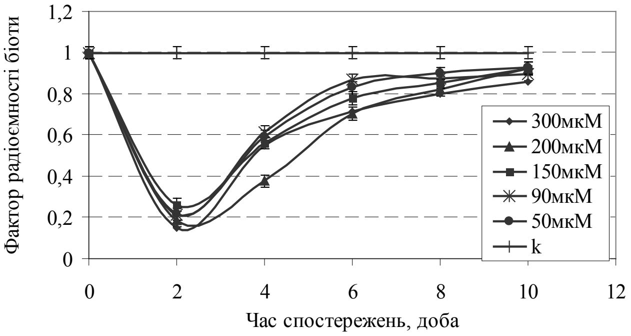

Рис. 2. Динаміка фактора радіоємності рослин при дії $ZnSO_4$ (відносно контролю)

Джерело: розроблено автором

На 3-4 добу відновлювалась поглинальна здатність рослин, про що свідчить збільшення поглинання трасеру на 10-20%. При концентраціях 200,0-300,0 мкМ $ZnSO_4$ поглинальна активність рослин зменшувалась на 15-50% відносно контролю, але слід відмітити відновлювальні процеси в динаміці екологічної ємності на 2-5 добу спостережень.

Накопичення трасера в середовищі живлення рослин спостерігалось на 1-2 добу, після чого рослини починали поглинати трасер і відповідно активність у водному розчині зменшувалась.

На рисунку 3. представлений вплив сульфату свинцю на фактор радіоємності рослин.

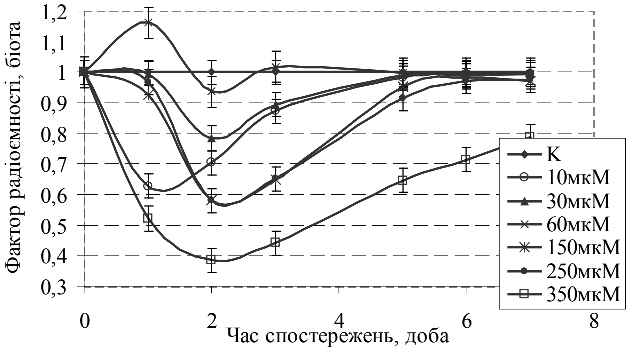

Рис. 3. Вплив різних концентрацій $PbSO_4$ поглинальну здатність рослин (відносно контролю)

Джерело: розроблено автором

Видно, що при концентраціях 150,0-350,0 мкМ рівень фактора радіоємності з часом помітно падає і досягає значень 0,42-0,55. З часом відбувалось помітне збільшення фактора радіоємності, тобто відновлення здатності накопичувати ^{137}Cs. Подібний вплив спостерігали при концентраціях 10,0-30,0 мкМ, коли фактор радіоємності зменшувався до 0,6-0,78. У варіанті 60,0 мкМ $PbSO_4$ спостерігали стимулюючу дію – значення фактора радіоємності збільшувалось до 1,15, але на другу добу відбувалось зниження поглинальної здатності, що говорить про інгібуючу дію Pb_2SO_4.

Той факт, що до четвертої доби рівень швидкості поглинання варіантів досліду збігається з контрольним рівнем, свідчить про завершення процесів поглинання в моно екосистемі в результаті дії полютантів, і про перехід системи спостереження в стаціонарний стан.

Порівнюючи дію важких металів кадмію, цинку та свинцю виявлено, що найбільш токсичним полютантом є свинець. Хлорид кадмію виявився більш токсичним полютантом у порівнянні з сульфатом цинку на 10%. У відношенні стимулюючих доз слід зазначити, що хлорид кадмію надав більш виражений стимулюючий ефект у порівнянні з сульфатом цинку та свинцем. Як зазначалося вище, при концентраціях 1,0-6,0 мкМ, збільшується накопичення трасеру на 30-110% відносно контролю.

Висновки і пропозиції. Модель радіоємності дозволяє визначати критичні елементи екосистеми, де слід очікувати тимчасового або кінцевого депонування полютантів. Закономірності перерозподілу полютантів в різних типах екосистем, описувані моделями радіоємності, дозволяють встановити екологічні нормативи на гранично допустимі скиди і викиди полютантів у конкретні види екосистем.

Підхід на основі застосування біогенних трасерів дозволяє в рамках моделі радіоємності одночасно оцінювати процеси міграції шкідливих речовин, визначати техногенні впливи на екосистеми і встановлювати фундаментальні параметри швидкостей перерозподілу полютантів у різних типах екосистем, включаючи ландшафти.

Список літератури:

1. Агре А. Л., Корогодин В. И. О распределении радиоактивных загрязнений в медленно обмениваемом водоеме // Мед. радиология. – 1960. – № 1. – С. 67-73.
2. Гандзюра В. П. Продуктивність біосистем за токсичного забруднення середовища важкими металами. – К.: ВГЛ «Обрії», 2002. – 248 с.
3. Кутлахмедов Ю. А, Поликарпов Г. Г., Корогодин В. И. Методология и методы исследования радионуклидов и других техногенных загрязнителей в наземных и водных экосистемах (пособие). – К.: Медэкол, 1997. – 325 с.
4. Kutlakhmedov Y., Polikarpov G., Kutlakhmedova-Vyshnyakova V. Radiocapacity of Different Types of Natural Ecosystems (without man) and their Ecological Standardization Principles // J. Radioecol. – 1997. – Vol. 6(2). – P. 15-21.
5. Кутлахмедов Ю. А., Корогодин В. И., Леншина А. Н. Теория и модели радиоемкости в современной радиоэкологии. В сб. материалов Международной конференции «Радиоэкология: итоги, современной состояние и перспективы» – Москва, 2008. – С. 177–193.
6. Карпова Е. А., Потатуева Ю. А. Накопление тяжелых металлов растениями озимой ржи и овса при применении азотных, калийных и длительном последствии фосфорных удобрений на дерново-подзолистой почве // Агрохимия – 2005. – № 4. – С. 59-66.
7. Pchelovska S., Kutlahmedov Y., Korogodin V. Radiocapacity: characteristic of stability and reliability of biota in ecosystems – Radiation Risks Estimates in Normal and Emergency Situations – A. A. Cigna and M. Durante eds. Springer, 2006. – P. 175-185.
8. Хоружая Т. А. Методы оценки экологической опасности. – М.: Экспертное бюро, 1998. – 224 с.
9. Amiro B. D. Radiological Dose Conversation Factors for generic Non-human biota. Used for screening potentional Ecological impacts // Journal of Environmental Radioactivity, 1992. – V. 35. – № 1. – P. 37-51.
10. Shapar A. Ecocorridors within industrial regions is a key to the sustainable development of Ukraine / S. Smetana // The importance of Ecology and Nature Protection in the Sustainable Development Perspectives: Proceedings of the International Conference. – Yerevan, Armenia, 2008. – P. 134.

Огородник А.Н.
Институт экспериментальной патологии, онкологии и радиобиологии имени Р.Е. Кавецкого
Национальной академии наук Украины

МОДЕЛЬ РАДИОЕМКОСТИ ПРИ ОЦЕНКЕ НЕГАТИВНОГО ВЛИЯНИЯ НА ЭКОСИСТЕМУ

Аннотация
В статье представлена разработанная и построенная нами модель радиоемкости для оценки негативного воздействия загрязнителей на экосистему, в которой показана возможность использовать этот подход, как универсальный метод к моделированию радиоемкости и надежности различного типа экосистем.

Ключевые слова: модель радиоемкости, поллютант, экосистема, окружающая среда, биота, тяжелые металлы.

Ogorodnyk A.M.
R.E. Kavetsky Institute of experimental pathology, oncology and radiobiology
National Academy of Sciences of Ukraine

MODEL OF RADIOCAPACITY AT ESTIMATION OF NEGATIVE INFLUENCE ON ECOSYSTEM

Summary
In the article the model of radiocapacity worked out and built by us is presented for the estimation of negative influence of pollutants on an ecosystem, possibility to use this going, as a universal method for modeling radio capacity and reliability of different type ecosystems.

Keywords: model of radiocapacity, pollutant, ecosystem, environment, biota, heavy metals.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 621.83.062.1

СИНТЕЗ ОПТИМАЛЬНИХ ЗАКОНІВ КЕРУВАННЯ ГАЛЬМУВАННЯМ КОЛІСНИХ ТРАКТОРІВ З БЕЗСТУПІНЧАСТИМИ ГІДРООБ'ЄМНО-МЕХАНІЧНИМИ ТРАНСМІСІЯМИ

Бондаренко А.І.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Виконано комплексний аналіз гідрооб'ємно-механічних трансмісій колісних тракторів в процесі гальмування та досліджена динаміка процесу гальмування тракторів в цілому. Визначено для службового та екстреного гальмування оптимальні закони керування процесом гальмування. Оптимізація виконана по узагальненому критерію, який складається з наступних часткових критеріїв: конструктивна надійність гідрооб'ємно-механічних трансмісій, ефективність гальмування, траєкторна керованість. Крім того, введені штрафні функції, які знижують значення узагальненого критерію при виході варійованого параметра за межі допустимих значень. Сформульовані рекомендації відносно альтернативних способів реалізації процесу гальмування тракторів з гідрооб'ємно-механічними трансмісіями. Визначено з точки зору динаміки процесу гальмування оптимальні місця розташування зчеплення в гідрооб'ємно-механічних трансмісіях як з диференціалом на вході, так і диференціалом на виході.

Ключові слова: гідрооб'ємно-механічна трансмісія, оптимізація, гальмування, керованість, гальмівна ефективність.

Постановка проблеми. Останніми роками спостерігається тенденція збільшення не тільки кількості колісних тракторів з гідрооб'ємно-механічними трансмісіями (ГОМТ), а також суттєвого розширення швидкісних діапазонів при виконанні ними транспортних робіт. Сучасний трактор з ГОМТ має максимальну швидкість руху вже 50-60 км/год. Проте і досі залишається відкритим питання стосовно вибору способів реалізації службового та екстреного гальмування, знаходження оптимальних законів зміни відносного параметра регулювання гідрооб'ємної передачі (ГОП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню динаміки гальмування колісних тракторів з механічними ступінчастими трансмісіями та ГОМТ присвячені праці Богдана М.В., Гуськова В.В., Грібка Г.П., Жесткова В.А., Жуковського Ю.М., Кутькова О.Ю., Подригала М.А., Рашидова М.Р., Саркісяна Е.В., Скрябіна В.В., Скуртула О.І., Ступи Н.Д., Парфенова О.П., Ясеневіча В.Я., Hung T., Kwan K., Nielsen S.L., Rozycki F.J., Saber Ahmed Ibrahim M., Thinh H., Truong Q. та ін. [1 – 4].

Дослідженню процесу гальмування самохідних сільськогосподарських машин з гідростатичним приводом ведучих коліс, на прикладі зернозбиральних комбайнів, та розробці методики визначення гальмівних характеристик даного типу машин присвячені праці вчених Південно-Української філії Державної наукової установи «Український науково-дослідний інститут прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва імені Леоніда Погорілого» [3, 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на чисельність праць, пов'язаних з дослідженням динаміки гальмування колісних тракторів з механічними ступінчастими трансмісіями та ГОМТ, на даний момент питанню керування гальмуванням колісних тракторів з безступінчастими ГОМТ увага практично не приділяється, тим паче синтезу оптимальних законів керування гальмуванням колісних тракторів з безступінчастими ГОМТ.

Мета статті. Визначити та теоретично обґрунтувати для службового та екстреного гальмування оптимальні закони керування процесом гальмування колісних тракторів з ГОМТ.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

– виконати комплексний аналіз ГОМТ колісних тракторів в процесі гальмування та дослідити динаміку процесу гальмування тракторів в цілому;

– визначити для службового та екстреного гальмування оптимальні закони керування процесом гальмування;

– сформулювати рекомендації відносно альтернативних способів реалізації процесу гальмування тракторів з ГОМТ;

– визначити з точки зору динаміки процесу гальмування оптимальні місця розташування зчеплення в ГОМТ як з диференціалом на вході, так і диференціалом на виході.

Виклад основного матеріалу. За результатам комплексного статичного аналізу ГОМТ (в якості початкових даних обрані наступні параметри: максимальна кутова швидкість колінчастого валу двигуна 2250 об/хв; радіус коліс 0,85 м; маса трактора 9000 кг; швидкість, що реалізується на тяговому діапазоні при коефіцієнті опору руху 0,5 – від 0,02 до 10 км/год; робочий об'єм гідронасоса – 130 $см^3$, робочий об'єм гідромотора – 130-250 $см^3$) було виявлено ряд кінематичних схем перспективних трансмісій, ідентифіковано їх основні конструктивні параметри, типорозміри гідромашин ГОП, визначено їх кінематичні, силові та енергетичні параметри [5]. Саме базуючись на результатах роботи [5] виконано комплексний аналіз ГОМТ колісних тракторів в процесі гальмування та досліджена динаміка процесу гальмування тракторів. В результаті було встановлено:

– для службового гальмування за рахунок зміни відносного параметра регулювання ГОП e при збереженні кінематичного зв'язку з двигуном оптимальний закон керування процесом гальмування $e(t)$ не знаходиться, так як зниження інтенсивності зміни параметрів регулювання гідромашин ГОП однозначно, навіть без вирішення задачі оптимізації, призводить до зменшення перепаду робочого тиску в ГОП, зниження кутових швидкостей ланок ГОМТ, а також підвищення гальмівного шляху, крім того відсутні обмеження по допустимій величині гальмівного шляху;

– за результатами дослідження екстреного гальмування колісного трактора з різноманітними схемами ГОМТ, яке може реалізовуватися лише при кінематичному відриві двигуна від ведучих коліс, було встановлено, що за для визначення оптимального закону зміни $e(t)$ необхідно вирішити задачу оптимізації, де були б враховані наступні часткові критерії: конструктивна надійність ГОМТ, ефективність гальмування, траєкторна керованість, крім того, обов'язково введені штрафні функції, які б знижува-

ли значення узагальненого критерію при виході варійованого параметра за межі допустимих значень.

Для оцінки гальмівної ефективності зручно використовувати в якості показника гальмівний шлях. Траєкторну керованість можна оцінювати за величиною відхилення трактора від заданої траєкторії. Для оцінки конструктивної надійності ГОМТ зручно використовувати в якості показників її силові (перепад робочого тиску в ГОП) та кінематичні (кутова швидкість сателітів, кутова швидкість валу гідронасоса та гідромотора, а також розбіжність між значеннями кутових швидкостей ведучого та веденого валів зчеплення) параметри.

З урахуванням вище наведених побажань, при гальмуванні трактора на кривій ділянці дороги узагальнений критерій має вигляд [6-8]:

$$K_{\Sigma}(e(t) = Z_1 \cdot \left(1 - \frac{S_g(e(t)}{S_g^*}\right) + Z_2 \cdot \left(1 - \frac{\Delta_{max}(e(t)}{\Delta^*}\right) +$$
$$+ Z_3 \cdot \left(5 - \frac{|\Delta P|_{max}(e(t) + P_p}{P^*} - \frac{|\omega_1|_{max}(e(t)}{\omega_1^*} - \frac{|\omega_2|_{max}(e(t)}{\omega_2^*} - \frac{|\omega_s|_{max}(e(t)}{\omega_s^*} - \frac{|\Delta\omega|_{max}(e(t)}{\Delta\omega^*}\right) +$$
$$+ Z_{\Delta\omega} \cdot P_{\Delta\omega}(\Delta\omega) + Z_{\Delta V} \cdot P_{\Delta V}(\Delta V)$$

де Z_1, Z_2, Z_3, $Z_{\Delta\omega}$, $Z_{\Delta V}$ – вагові коефіцієнти;

$S_g(e(t))$ – дійсна величина гальмівного шляху;

S^*_g – допустима величина гальмівного шляху;

$\Delta_{max}(e(t))$ – величина максимального відхилення трактора від заданої траєкторії після повного гальмування;

Δ^* – граничне значення відхилення трактора;

$|\Delta P|_{max}(e(t))$ – максимальне значення дійсної величини перепаду робочого тиску в ГОП;

P_p – тиск усмоктування, рівний за значенням тиску, що створюється насосом підпитки;

P^* – граничне значення перепаду робочого тиску в ГОП;

$|\omega_1|_{max}(e(t))$ – максимальне значення дійсної величини кутової швидкості валу гідронасоса;

ω_1^*, ω_2^*, ω_s^*, $\Delta\omega^*$ – граничне значення кутової швидкості вала гідронасоса, вала гідромотора, сателітів та розбіжності між кутовими швидкостями ведучого та веденого валів зчеплення відповідно;

$|\omega_2|_{max}(e(t))$ – максимальне значення дійсної величини кутової швидкості валу гідромотора;

$|\omega_s|_{max}(e(t))$ – максимальне значення дійсної величини кутової швидкості сателітів;

$|\Delta\omega|_{max}(e(t))$ – максимальне значення дійсної величини розбіжності між кутовими швидкостями ведучого та веденого валів зчеплення;

$P_{\Delta\omega}(\Delta\omega)$ – штрафна функція, які знижує значення узагальненого критерію при обертанні ведучого та веденого валів зчеплення в різних напрямах;

$P_{\Delta V}(\Delta V)$ – штрафна функція, які знижує значення узагальненого критерію при появі невідповідності більше допустимого значення між дійсною швидкістю трактора V і теоретичною швидкістю V_e, яка повинна бути в даний момент виходячи зі значення e, якщо б трактор в заданих умовах експлуатації виконував рівномірний рух або ж розгін з мінімальним прискоренням.

Закон зміни $e(t)$ в процесі екстреного гальмування найкращий при максимальному значенні $K_{\Sigma}(e(t)$.

Суттєво на закон $e(t)$ та значення узагальненого критерію впливає величина вагових коефіцієнтів. В зв'язку з тим, що часткові критерії та штрафні функції змінюються практично в однакових діапазонах і рівнозначні між собою, значення усіх вагових коефіцієнтів приймаються рівними 1, доцільність такого вибору була підтверджена і теоретичними дослідженнями.

В роботі при пошуку оптимального закону використовувався метод Хука – Джівса, тому що даний метод є досить ефективним і завжди, як правило, призводить до знаходження максимуму або мінімуму функції. Пошук складається з послідовних кроків дослідницького пошуку навколо базисної точки, за якими, в разі успіху, слідує пошук по зразку [6-8].

Похибка при знаходженні e складає 0,01 (в процесі гальмування шаг моделювання завдавався 0,005 секунди, в кожен момент часу відбувався пошук оптимального значення e, а на наступному кроці його коректування).

За результатами досліджень сформульовані висновки.

Висновки і пропозиції.

1. За результатами комплексного дослідження процесу гальмування колісних тракторів з ГОМТ різних структур було встановлено, що не існує єдиного оптимального способу та закону керування процесом гальмування як при службовому, так і екстреному гальмуванні:

– найбільш прийнятним службовим способом гальмування, з точки зору навантаження на оператора-водія, є гальмування за рахунок зміни відносного параметра регулювання ГОП при збереженні кінематичного зв'язку з двигуном, проте він має один суттєвий недолік: чим вище інтенсивність зміни параметрів регулювання гідромашин, тим більше значення перепаду робочого тиску в ГОП, здійснювати автоматичне регулювання перепаду тиску в ГОП за допомогою дроселюючого пристрою, що сполучає магістралі високого та низького тиску не допустимо, – це супроводжується суттєвим зниженням гальмівної ефективності, як вихід, необхідно для кожної схеми ГОМТ ще в процесі розробки системи керування обмежувати інтенсивність зміни параметрів регулювання гідромашин на певному рівні, щоб оператор-водій не мав можливості даний спосіб гальмування використовувати замість екстреного;

– за результатами дослідження екстреного гальмування колісного трактора з різноманітними схемами ГОМТ, яке може реалізовуватися лише при кінематичному відриві двигуна від ведучих коліс, було встановлено:

· єдиного універсального оптимального закону зміни відносного параметра регулювання ГОП для всіх схем ГОМТ не існує. Це пов'язано в першу чергу з тим, що мінімальні значення перепаду робочого тиску в ГОП, кутової швидкості сателітів, кутової швидкості валу гідронасоса та гідромотора не завжди відповідають мінімальному значенню розбіжності між значеннями кутових швидкостей ведучого та веденого валів зчеплення. У деяких випадках швидкість трактора зменшувалась повільніше, ніж еквівалентні їй параметри регулювання гідромашин ГОП за для зниження занадто високого значення розбіжності між значеннями кутових швидкостей ведучого та веденого валів зчеплення, а іноді швидше – в цьому випадку значення перепаду робочого тиску в ГОП, кутової швидкості сателітів, кутової швидкості валу гідронасоса та гідромотора встановлювалися мінімальні з можливих;

· використання закону зміни відносного параметра регулювання ГОП в процесі гальмування колісних тракторів з безступінчастими ГОМТ при кінематичному відриві двигуна від ведучих коліс, при якому значення параметрів регулювання гідромашин ГОП відповідають зміні дійсної швидкості трактора, прийнятне для всіх варіантів схем ГОМТ, що підтверджено і теоретичними дослідженнями. Розбіжність значень узагальнених критеріїв, які отримані при моделюванні процесу гальмування, коли параметри регулювання гідромашин ГОП, змінюються не повільніше, ні швидше ніж еквівалентна їм швидкість трактора, а одно-

часно з нею, в порівнянні зі значеннями оптимальних узагальнених критеріїв не перевищує 6,87%. Значення всіх параметрів, крім відхилення від заданої траєкторії (із-за максимальної швидкості руху трактора 60 км/год), знаходяться в межах допустимих значень;

· трансмісія зберігає працездатність та всі параметри знаходяться в рекомендованих межах лише за відсутності блокування коліс трактора;

· даний спосіб можна використовувати і при службовому гальмуванні: кінематичний відрив двигуна від ведучих коліс зберігається, закон натиснення на педаль гальма може мати будь-який вигляд без обмежень в часовому діапазоні, проте оператор-водій буде відчувати на собі додаткові навантаження, що не сприятиме його інтенсивній та довгостроковій працездатності, як-правило, саме тому цей спосіб в якості службового в сучасних тракторах з ГОМТ не застосовується.

2. Не залежно від схем ГОМТ, що розглядалися, варіанту розміщення зчеплення та умов експлуатації, при гальмуванні з антиблокувальною системою, в порівнянні з екстреним гальмуванням за рахунок гальмівної системи при кінематичному відриві двигуна від ведучих коліс, спостерігається підвищення гальмівної ефективності та зниження відхилення від заданої траєкторії (при збереженні силових та кінематичних параметрів трансмісії в межах допустимих значень).

3. У разі технічної неможливості реалізації при екстреному гальмуванні при кінематичному відриві двигуна від ведучих коліс зміни значення параметрів регулювання гідромашин ГОП відповідно зміні дійсної швидкості трактора (це пов'язано із суттєвим ускладненням системи керування трансмісією) обов'язкові до виконання наступні вимоги: гальмування трактора відбувається до повної зупинки; параметри регулювання гідромашин ГОП протягом гальмування залишаються незмінними і відповідають тому значенню, яке вони мали в момент початку гальмування; в момент повної зупинки трактора система керування ГОМТ повинна забезпечити в автоматичному режимі зміну параметрів регулювання гідромашин ГОП до тих значень, що відповідають нульовій швидкості руху трактора.

4. В результаті вирішення задачі оптимізації встановлено, що з точки зору динаміки процесу гальмування та значень узагальненого критерію, зчеплення в ГОМТ з диференціалом на вході рекомендується розміщувати за двигуном або ж в гідравлічній гілці замкнутого контуру ГОМТ перед ГОП (явної переваги жоден із варіантів не має); в ГОМТ з диференціалом на виході перевага надається розміщенню зчеплення в гідравлічній гілці замкнутого контуру ГОМТ за ГОП, на другому місці – в механічній гілці замкнутого контуру ГОМТ, в разі не можливості виконання даних вимог (з конструктивних міркувань) – за двигуном.

Список літератури:

1. Подригало М. А. Торможение трактора с одноосным прицепом без блокирования колес / М. А. Подригало, М. П. Холодов // Механіка та машинобудування. – 2012. – № 2. – С. 144-152.
2. Бондаренко А. І. Современные тормозные системы колесных тракторов // Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции «Альтернативные источники энергии на автомобильном транспорте: проблемы и перспективы рационального использования», 20-21 марта 2014 г., Воронеж / ФГБОУ ВПО «Воронежская государственная лесотехническая академия». – Воронеж: «Воронежская государственная лесотехническая академия», 2014. – Т. 2. – С. 22-27.
3. Митрофанов О. Випробування гальмівних систем сучасних зернозбиральних комбайнів за новою методикою / О. Митрофанов, І. Лілевман, О. Лілевман, З. Терещук // Техніка і технології АПК. – 2010. – № 9(12). – С. 16-19.
4. Митрофанов О. Дослідження характеристик та особливостей взаємодії гальмівних систем самохідних сільгоспмашин з гідростатичним приводом ведучих коліс // Збірник наук. праць УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого. – 2008. – № 11(25). – С. 25-31.
5. Samorodov V. B. Synthesis of hydrostatic mechanical transmission of wheeled tractors for agricultural purposes / V. B. Samorodov, A.I. Bondarenko // Eastern European Scientific Journal: Dьsseldorf (Germany): Auris Verlag. – 2014. – № 6. – P. 280-284.
6. Бондаренко А. І. Удосконалення процесів модуляції тиску в пневматичному гальмівному приводі автомобілів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.22.02 «Автомобілі та трактори» / Бондаренко Анатолій Ігорович. – Харьков, 2010. – 203 с.
7. Банди Б. Методы оптимизации. Вводный курс: [пер. с англ. О.В. Шихеевой]; под. ред. В. А. Волынского. – М.: Радио и связь, 1988. – 128 с.
8. Реклейтис Г. Оптимизация в технике: в 2 т. / Реклейтис Г., Рейвиндран А., Рэгсдел К.; пер. с англ. О. В. Шихеевой. – М.: Мир, 1986. – Т. 1. – 2005. – 332 с.

Бондаренко А.И.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

СИНТЕЗ ОПТИМАЛЬНЫХ ЗАКОНОВ УПРАВЛЕНИЯ ТОРМОЖЕНИЕМ КОЛЕСНЫХ ТРАКТОРОВ С БЕССТУПЕНЧАТЫМИ ГИДРООБЪЕМНО-МЕХАНИЧЕСКИМИ ТРАНСМИССИЯМИ

Аннотация
Выполнен комплексный анализ гидрообъемно-механических трансмиссий колесных тракторов в процессе торможения и исследована динамика процесса торможения тракторов в целом. Определенны для служебного и экстренного торможения оптимальные законы управления процессом торможения. Оптимизация выполнена по обобщенному критерию, который состоит из следующих частных критериев: конструктивная надежность гидрообъемно-механических трансмиссий, эффективность торможения, траекторная управляемость. Кроме того, введены штрафные функции, которые снижают значение обобщенного критерия при выходе варьируемого параметра за пределы допустимых значений. Сформулированы рекомендации относительно альтернативных способов реализации процесса торможения тракторов с гидрообъемно-механическими трансмиссиями. Определенны с точки зрения динамики процесса торможения оптимальные места расположения сцепления в гидрообъемно-механических трансмиссиях как с дифференциалом на входе, так и дифференциалом на выходе.
Ключевые слова: гидрообъемно-механическая трансмиссия, оптимизация, торможение, управляемость, тормозная эффективность.

Bondarenko A.I.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

SYNTHESIS OF OPTIMUM LAWS OF MANAGEMENT BY BRAKING OF THE WHEELED TRACTORS WITH HYDROSTATIC-MECHANICAL TRANSMISSIONS

Summary
The complex analysis of hydrostatic-mechanical transmissions of the wheeled tractors is executed in the process of braking and the dynamics of process of braking of tractors is explored on the whole. The optimum laws of braking process control are certain for the official and urgent braking. Optimization is executed on the generalized criterion which consists of the following private criteria: structural reliability of hydrostatic-mechanical transmissions, braking efficiency, trajectory dirigibility. In addition, fines functions which reduce the value of the generalized criterion on leaving of the varied parameter outside the legitimate values are entered. Recommendations are formulated in relation to the alternative methods of realization of process of braking of tractors with hydrostatic-mechanical transmissions. The optimum places of location of coupling are certain from point of dynamics of braking process in hydrostatic-mechanical transmissions both with a differential on the entrance and by a differential on an output.
Keywords: hydrostatic-mechanical transmission, optimization, braking, dirigibility, brake efficiency.

УДК 004:338.48

СУЧАСНІ МУЛЬТИМЕДІЙНІ ЗАСОБИ ПРОСУВАННЯ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ТА ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Гадецька З.М.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Досліджено найбільш популярні мультимедійні маркетингові засоби просування в інтернет готельно-ресторанних та туристичних послуг. Виявлено, що для цього найбільш ефективними на сьогоднішній день вважаються віртуальні тури. Досліджено переваги застосування віртуальних турів. Розглянутий порядок розробки віртуальних турів та проаналізовані вже існуючі проекти. Надані пропозиції щодо просування в інтернет готельно-ресторанних та туристичних послуг.

Ключові слова: віртуальний тур, віртуальний туризм, маркетинг, мультимедійний засіб, готельно-ресторанні та туристичні послуги.

Постановка проблеми. В епоху стрімкого розвитку IT-технологій та все більшого впливу на наше повсякденне життя мережі Інтернет, кожна успішна компанія, кожен товар чи послуга повинна виглядати тут відповідно. Якісний контент, якісна презентація на Веб-сайті – це обличчя успішного бізнесу в Інтернет. Це також стосується сучасної системи маркетингових заходів щодо просування туристичних та готельно-ресторанних послуг, яка повинна застосовувати новітні інформаційні технології, зокрема сучасні мультимедійні засоби. Головна їх відмінність – при порівняно низьких витратах, такі технології дозволяють охопити велику аудиторію клієнтів готельно-ресторанного та туристичного бізнесу.

Найбільш актуальним напрямком інформаційного супроводу готельно-ресторанного та туристичного бізнесу є активне створення та просування в інтернет-середовищі України ресурсів, які містять віртуальні мультимедійні засоби. Серед них найбільш ефективним на сьогоднішній день вважається створення та розміщення на інтернет-ресурсах готелів, ресторанів та туристичних агенцій віртуальних турів, що дозволяють клієнтам здійснювати віртуальні подорожі. Інтерактивність панорамних об'єктів стала запорукою успіху цих технологій на світовому ринку. У всьому світі 3D панорами і віртуальні тури визнані незамінними засобом просування товарів і послуг, в тому числі туристичних та готельних. Багато успішних компаній виділяють у своєму рекламному бюджеті пункт саме на таку інноваційну рекламну технологію.

Ефективність послуг зі створення 3D-подорожей по різних об'єктах підтверджена досвідом західних виробників. Більшість європейських і американських компаній використовують, і досить успішно, віртуальні тури для активного просування своїх продуктів і послуг, в той час як вітчизняні виробники тільки починають освоювати цей ринок. Наприклад, всесвітньо відома мережа готелів «Hilton» вже давно застосовує 3D-панорами для ознайомлення клієнтів з наявними апартаментами. Будь то готель в Чехії, або іспанська «Hilton», можливо спокійно помандрувати по території готелю і реально оцінити всі переваги і недоліки [1].

Незважаючи на досвід зарубіжних компаній, цей спосіб маркетингових комунікацій, зараз, ще не дуже поширений на Україні, тому виникає потреба у більш детальному розгляді цього питання. Дослідження показують, що останнім часом в українській частині мережі з'являються дедалі більше сайтів, які в режимі онлайн, завдяки віртуальним подорожам, можуть ознайомити користувача із пропонованим ними туристичним продуктом чи послугою. При виборі готелю, туристичного комплексу потенційному клієнту необхідна точна і детальна інформація про послуги. Віртуальний тур дає можливість показати майбутнім відвідувачам інтер'єр приміщення, обстановку в номері, досконало оцінити його в цілому. Демонстрація якісного віртуального туру на сайті готелю, ресторану або туристичної фірми збільшує довіру клієнтів, онлайн продажі та відповідно прибутки компаній. Глобальна мережа віртуальних подорожей все більше стає важливою частиною культурного життя суспільства в Україні. Комп'ютер стає робочим інструментом турагенцій, ресторанів, готелів музейників, та інших установ і організацій та йде стрімке освоєння віртуального простору. Усе це, покликане робити доступнішими культуру, мистецтво, естетику, сприяє духовному розвитку і значно полегшує діалог між об'єктом культурних цінностей і кінцевим його споживачем – глядачем. Але при цьому виникає багато питань щодо розробки, вимог та розміщення віртуальних подорожей. Тому так актуальна тема дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами впровадження та визначення основних завдань, цілей і перспектив віртуальних технологій в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі займаються як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, серед яких особливий внесок у вивчення даного питання внесли: Ю.Б. Миронов [1, с. 457-464], В.А. Шамликашвили [3, с. 128-138], О.А. Спориш [1, с. 457-464], М. Багров, О. Шаблій, Л. Мельник, С. Ілляшенко, А. Бейдик, С. Ципящук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але на жаль, дана тема залишається маловивченою і не дуже розкритою через недостатній розвиток техніки та інформаційних технологій готельно-ресторанної та туристичної сфер в Україні. Саме тому є потреба привернути увагу потенційних користувачів до проблеми застосування сучасних мультимедійних засобів та корисних і цікавих можливостей віртуальних подорожей для просування готельно-ресторанних та туристичних послуг в інтернет-середовищі України, яке на сьогоднішній день є, за останніми даними статистичних досліджень, джерелом для перегляду та бронювання номерів в готелях 85% усіх подорожуючих.

Мета статті. Розвиток туристичного та готельно-ресторанного бізнесу неможливий без розробки і впровадження інновацій, які є неодмінною умовою досягнення економічного успіху. Одним з напрямків виступає застосування нових сучасних мультимедійних засобів, зокрема віртуальних турів. Тому дана стаття має на меті виявити потреби сучасного суспільства у сучасних мультимедійних засобах, зокрема віртуальних подорожах, для просуван-

ня готельно-ресторанних та туристичних послуг в інтернет-середовищі України, проаналізувати їх переваги та вже існуючі проекти, які сприятимуть подальшому розвитку віртуальних систем та їх розповсюдженню серед користувачів.

Виклад основного матеріалу. Для демонстрації обстановки готельного номера, інтер'єру ресторану, туристичного маршруту або залів музею все більше застосовують найкращий мультимедійний маркетинговий засіб – віртуальний тур. Тепер будь-який бажаючий зможе в онлайн режимі на власні очі побачити, як виглядає номер в його готелі і який відкривається вид з вікна. 3D-панорами, розміщені на сайті готелю або туристичної агенції, привертають все більшу увагу багатьох клієнтів, підкреслюють її прогресивність і турботу про клієнтів.

Підтвердженням цьому є дослідження компанії «VFM Leonardo Hotel E-Business Survey» [4], результати якого представлені на рисунку 1.

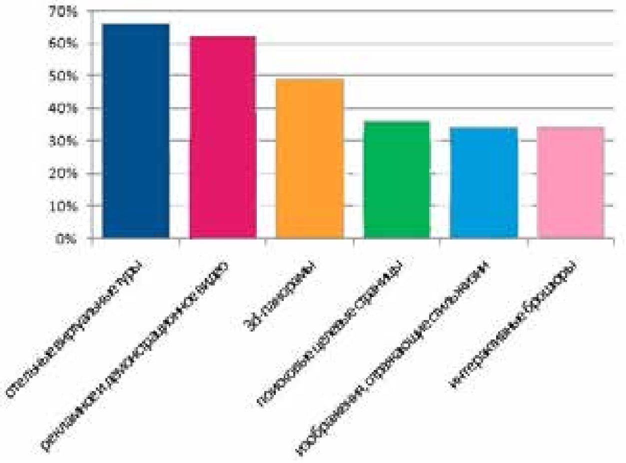

Рис. 1. Найбільш ефективні мультимедійні маркетингові засоби

Результати досліджень свідчать (рис. 1), що найбільш ефективними та популярними мультимедійними маркетинговими засобами є поєднання тактики мультимедійної реклами та тактики, заснованої на соціальних медіа, а особливо з'єднання такого високоякісного візуального вмісту як відео і візуальні готельно-ресторанні віртуальні тури з призначеними для користувача оглядами і оцінками. Дослідження також виявило [5], що 66% топ-менеджерів готелів визнали, що віртуальні тури є найефективнішим способом презентації та стимуляції продаж. Цифри підтверджують [5], що – онлайн покупці, які бачили тур по готелю або ресторану, на 67% більш схильні забронювати номер або столик, а онлайн покупці, які бачили віртуальний тур і відео-історію про готель, на 115% більш схильні забронювати номер або столик.

Звичні фотографії, завантажені на сайт, також програють віртуальним турам. Порівняємо звичайну фотографію і панораму (а віртуальні тури створюються з 3d панорам). Звичайна фотографія статична, і на ній показана лише певна частина всього інтер'єру. І якою б якісною не була фотографія, або не був текстовий опис готелю в рекламних брошурах і на сайтах, людям цікаві насамперед очевидні речі: яке внутрішнє оздоблення готелю, чи затишний номер в цілому, чи приємний там інтер'єр, чи досить великі там вікна, чи зручні ліжка. Виникає питання: як продемонструвати номер в кращому вигляді потенційним клієнтам? Для цього не вже не досить звичайних фотографій та презентацій, а максимально ефективним буде віртуальний тур. Віртуальний тур відображає все навколо – у клієнтів немає сумніву, що щось може бути заховане за кадром, і тому довіра до віртуальному туру істотно вище, ніж до звичайної фотографії.

Віртуальні 3D-тури вперше з'явилися не так давно, в Німеччині. Віртуальний тур – це спеціальним чином склеєні фотографії, які доповнені стрілками і підказками, в яких можна за допомогою мишки повертати погляд, оглядаючи все приміщення навколо себе на 360°, а також віртуально переміщатися між залами і кімнатами [6]. Віртуальний тур – це динамічний фотографічний сюжет простору з різним функціоналом, мультимедійними ефектами та інформацією. Він вигідно відрізняється від інших інструментів здатністю створювати ефект присутності в будь-якому місці. Віртуальні тури – це, мабуть, найкращий спосіб представлення об'ємного простору на даний момент. Клієнти можуть буквально вчинити цифрову прогулянку по представленим у віртуальному турі будівлям, спорудам та приміщенням [7].

Отже, можна виділити ряд переваг віртуальних турів перед іншими рекламними та інформаційними засобами. Віртуальні тури все більше витісняють такі поширені засоби мультимедійної реклами, як презентація та відеоролики. Все це можливе завдяки простоті розробки цих новітніх технологій, скорочення часу між створенням туру і знайомством з ним покупця, простоті і оперативності розміщення нових, оновлення та заміни старих віртуальних турів, що є гарантією актуальності представленої інформації. Його вартість менше, а ефективність більше ніж у відеоролику. Головні ж переваги віртуальних турів: можливість економії часу, причому як для сторони, що представляє тур (продавця), так і для глядача (потенційного покупця або клієнта) та збільшення інтересу до компанії, підвищення її престижу, а отже, залучення нових клієнтів та підвищення доходів компанії [7]. Так у країнах, де туризм складає вагому частину доходів, таких як Туреччина і Єгипет, власники готелів розуміють, що потрібно використовувати будь-яку конкурентну перевагу, щоб відпочиваючі зупинялися в їхніх готелях, а не у конкурентів. За даними авторитетного журналу Impact, що займається збором статистики, віртуальні тури збільшили відвідуваність готелів в Туреччині на 60%. Жоден рекламний текст, навіть найталановитіший, не збільшить продажі вдвічі [7].

Технологія віртуальних турів також все більше стає незамінною і у сфері туризму і подорожей. При виборі турпоїздки кожен клієнт хоче ознайомитися з усіма умовами та отримати вичерпну інформацію про місце відпочинку. Перевага 3D-панорам у тому, що вони дають наочне зображення об'єкта і надають глядачеві можливість оглядати будь-який куточок простору. На відміну від звичайних фотографій, віртуальні тури мають достовірніший зміст. Демонструючи картину, ідентичну реальності, 3D-панорами викличуть більше довіри і налаштують клієнта до купівлі того чи іншого туристичного маршруту і тур-об'єкта. Для цього віртуальні тури можуть бути розміщені в інформаційних центрах та на міських, регіональних інтернет-сайтах. Віртуальні тури можуть допомогти гостям міста і туристам зорієнтуватися в місті, показуючи найбільш цікаві історичні та архітектурні пам'ятки і маршрути. Віртуальні екскурсії історичних будівель, перегляди інтер'єрів замків – хороша реклама, яка приваблює відвідувачів, а також демонстрація експонатів і приміщень, які з деяких причин не можуть бути показані реальним відвідувачам. Доведено, що користувач Інтернету практично не здатний проти-

стояти спокусі перегляду ефектної, привабливої віртуальної екскурсії.

Технічно 3D-тур представляє собою деяку безліч сферичних панорам, які з'єднані одна з одною посиланнями. Одна 3D-фотографія називається точкою переходу, і за допомогою спеціального інтерфейсу користувач може переміщатися між точками. Залежно від виконання віртуального туру глядач також може повертати камеру під будь-яким кутом і наближати об'єкти [7]. Процес розробки віртуальних турів включає декілька етапів [8]: вибір кількості точок (панорам) у віртуальному турі, розробка індивідуального меню та додаткових інтерактивних функцій, фотозйомка об'єкту, монтаж 3D-панорам і віртуального туру, розміщення на сайті і тестування. Віртуальні тури збираються з попередньо створених фотопанорам в інших спеціалізованих додатках – конструкторах турів. Нами було проведено огляд та дослідження основних програмних додатків для створення віртуальних турів [9]. На нашу думку найкраще для цього застосовувати програмні засоби VRbrochure Project або Easypano Studio, які мають дружній, інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, а також забезпечують досягнення вражаючого результату за порівняно короткий проміжок часу (правда, останнє можливо лише за умови наявності ідеальних знімків, які зшиваються в панораму). І як підсумок, на розробку програмного продукту витрачається мінімум часу, тоді як при використанні інших технологій для отримання того ж самого результату потрібно було б тиждень роботи цілої команди розробників.

Недоліком віртуального туру можна вважати те, що він повноцінно може відображатися тільки на електронних пристроях; роздруковані на папері сферичні панорами не дають повноти перегляду місця події. Але, ураховуючи тотальну комп'ютеризацію всіх сфер суспільства, перегляд віртуального туру не становить великих труднощів, тим паче що для цього не потрібно встановлювати додаткове програмне забезпечення на комп'ютері.

Нами було проведено огляд найбільш популярних інтернет-ресурсів України, які містять віртуальні тури. Серед них подорож Україною у 3D [10, 11], подорож Карпатами у 3Д [12], подорож музеями України онлайн [13] та багато інших. По своїм функціональним можливостям, по масштабу та реалістичності вони ще поступаються зарубіжним аналогічним інтернет-ресурсам, на приклад [14, 15] та ін.

Враховуючи розглянуті вище рекомендації по створенню віртуальних турів та враховуючі переваги та недоліки розглянутих інтернет-ресурсів, які містять віртуальні тури, авторами була зроблена спроба розробити власний віртуальний тур, який призначений для готелю «Апельсин» (м. Черкаси). Цей мультимедійний ресурс пропонується для розміщення в мережі Інтернет, на сайті готелю, з метою покращення обслуговування його клієнтів та залучення нових.

Віртуальний тур є ефективним інструментом маркетингу, що дозволяє показати потенційному споживачеві товар або послугу особливим чином. Він створює у глядача «ефект присутності» – яскраві, зорові образи, що добре запам'ятовуються, і дозволяє отримати найповнішу інформацію про товар або послугу. Віртуальні тури і 3D-панорами сприяють підвищенню іміджу компанії, інвестиційної привабливості, відвідуваності сайту, на якому розміщений туристична агенція, готель або ресторан.

Висновки і пропозиції. Віртуальні тури – це один з найефективніших і переконливих на даний момент мультимедійних засобів представлення інформації, оскільки вони дозволяють здійснювати захоплюючі віртуальні екскурсії і створюють у глядача повну ілюзію присутності. Можна, наприклад, обійти весь будинок зсередини і навіть оглянути його зовні або здійснити віртуальну подорож по екзотичному острову, не покидаючи власної квартири. За допомогою віртуальних турів можна наглядно продемонструвати глядачеві зовнішній вигляд готелю або ресторану, ознайомити його з оформленням інтер'єру в ресторані, готелі або фітнес-клубі, представити основні пам'ятки туристичної поїздки, дозволити «походити» по залам музеїв і виставок.

В Україні віртуальні тури не досить широко використовуються і цей маркетинговий мультимедійний засіб залучення клієнтів потребує постійного розширення і запровадження. Результати проведеного в статті дослідження дозволять все більше використовувати українськими підприємствами готельно-ресторанного та туристичного бізнесу віртуальні тури. Це в свою чергу приверне увагу більшої кількості клієнтів, які будуть заздалегідь мати уявлення, як виглядає їх майбутнє місце відпочинку. Професіоналам готельно-ресторанного та туристичного інтернет-бізнесу слід сфокусуватися на тому, що є більш ефективним і що подобається онлайн-покупцям, і почати це впроваджувати. І саме віртуальні тури і 3D-панорами можуть стати вкрай корисні для компаній, які йдуть в ногу з часом, не відстають від прогресу і прагнуть вести і рекламувати бізнес найсучаснішим і нестандартним способом.

А для потенційного покупця саме віртуальні тури допоможуть підвищити впевненість в тому, що, вибираючи певний готель чи інший туристичний об'єкт для своєї подорожі, він робить правильний вибір.

Список літератури:

1. Миронов Ю. Б. Інтернет-технології в туризмі / Ю. Б. Миронов // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць: у 5 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – Вип. 194. – Т. II. – С. 457-464.
2. 3D-туры: откуда ноги растут [Електронний ресурс] // Город в 3D.ru: сайт. Режим доступу: http://gorodv3d.ru/3d-tours-technology-success-story.html – Назва з екрану.
3. Шамликашвили В.А. Виртуальный туризм как новый вид туризма [Електронний ресурс] // Креативная экономика. – 2014. – № 10(94). – С. 128-138. – Режим доступу: http://www.creativeconomy.ru/articles/36331 – Назва з екрану.
4. Спориш О. А., Тягунова Н. М. Використання сучасних інформаційних технологій для просування туристичного продукту Полтавщини [Електронний ресурс] / О. А. Спориш, Н. М. Тягунова. – Режим доступу: http:tourlib.net / statti.ukr/sporysh.htm – Назва з екрану.
5. Дослідження компанії «VFM Leonardo Hotel E-Business Survey / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://virtualtourlab.com/yak-povertajetsya-investytsiya-u-vyhotovlennya-virtualnoho-turu – Назва з екрану.
6. Віртуальні тури в готельно-ресторанній сфері / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://topsite.in.ua/uslugi-sozdanie-saitov-v-mariupole/virtualnye-panoramy.html – Назва з екрану.
7. Сутність та значення 3D-турів для розвитку бізнесу у сфері гостинності / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://virtualtourlab.com/scho-tse-take-virtualnyj-3d-tur – Назва з екрану.

8. Етапи створення віртуальних турів / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://vtour5.com – Назва з екрану.
9. Програми для створення віртуальних турів / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://compress.ru/article.aspx?id=15669 – Назва з екрану.
10. Україна у 3D / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ukraine3d.com – Назва з екрану.
11. Подорож Україною / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.3dmaps.com.ua – Назва з екрану.
12. Карпати у 3Д / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://карпаты3д.com – Назва з екрану.
13. Музеї України онлайн / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua – Назва з екрану.
14. ww.360cities.net
15. Street View – Google Maps Музеї України онлайн / [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.google.com/maps/views/streetview?gl=us – Назва з екрану.

Гадецкая З.М.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

СОВРЕМЕННЫЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ СРЕДСТВА ПРОДВИЖЕНИЯ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННЫХ И ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Аннотация
Исследованы наиболее популярные мультимедийные маркетинговые средства продвижения в интернет гостинично-ресторанных и туристических услуг. Выявлено, что для этого наиболее эффективными на сегодняшний день считаются виртуальные туры. Исследовано преимущества применения виртуальных туров. Рассмотрен порядок разработки виртуальных туров и проанализированы уже существующие проекты. Даны предложения по продвижению в интернет гостинично-ресторанных и туристических услуг.
Ключевые слова: виртуальный тур, виртуальный туризм, маркетинг, мультимедийное средство, гостинично-ресторанные и туристические услуги.

Gadetska Z.M.
Cherkassy Bogdan Khmelnytsky National University

THE MODERN MULTIMEDIA MEANS TO PROMOTE HOTEL RESTAURANT AND TOURIST SERVICES

Summary
The most popular multimedia marketing means of promoting in the Internet of hotel and restaurant and tourist services. It is revealed that for this purpose the most effective read the virtual rounds today. It is probed advantages of application of the virtual tour. The order of development of the virtual tour is considered and already existing projects are analyzed. The proposals to promote online hotel and restaurant and tourism.
Keywords: virtual tour, virtual tourism, marketing, multimedia means, hotel and restaurant and tourist services.

УДК 004.032.26 + 519.876.2

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОПЕРАТОРСКОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ НЕЙРОСЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Еременко Ю.И., Халапян С.Ю., Ярмуратий Д.Ю.
Старооскольский технологический институт имени А.А. Угарова
Национального исследовательского технологического университета «МИСиС»

Работа посвящена исследованию возможных путей повышения эффективности операторского управления. Обосновывается целесообразность использования искусственных нейронных сетей в качестве аппарата моделирования сложного нелинейного объекта. Предлагается структура нейроэкспертного тренажера оператора шахтной печи металлизации.
Ключевые слова: искусственный интеллект, нейронная сеть, нейросетевое моделирование, нелинейный объект, шахтная печь металлизации, нейроэкспертный тренажер.

Постановка проблемы. Наблюдаемый в последние годы рост требований к качеству продукции и уровню автоматизации современного металлургического производства предполагает постоянное повышение уровня профессиональной подготовки кадров предприятий отрасли. Согласно статистическим данным большинство аварий на металлургических предприятиях происходит по причине ошибок персонала, задействованного в управлении сложными технологическими объектами, т.е., так называемого, человеческого фактора. Помимо этого, ввиду значительной энерго- и ресурсоемкости металлургических агрегатов удаление технологического процесса от наилучшей рабочей траектории ввиду неоптимальных действий оператора зачастую приводит к существенным экономическим потерям. В результате безопасность и эффективность функционирования технологического агрегата в значительной степени определяется квалификацией оперативного персонала.

Важность и необходимость операторского управления объясняется, в первую очередь, уникальными, не реализованными еще технически адаптационными возможностями человека [1], его способностью ориентироваться и принимать решения в сложных априорно малоизученных ситуациях, в условиях неполной и нечеткой информации. Также, непосредственное участие человека в процессе управления объясняется сложностью адекватного математического описания ряда многосвязных и многопараметрических металлургических объектов управления. При этом оператор, решая задачу глобального управления, часто руководствуется собственными интуитивными представлениями об объекте управления, о взаимосвязи технологических параметров.

В связи с этим показатели эффективности и безопасности производства далеко не всегда близки к оптимальным. Зачастую положение усугубляется недостаточным уровнем квалификации или внимательности оператора, состоянием его здоровья, эмоциональным состоянием, определяемым высокой степенью ответственности за принимаемые решения.

В таких условиях особую актуальность приобретает задача разработки методов повышения эффективности управления технологическим объектом.

Анализ последних исследований и публикаций. В течение 20 лет инофирмами и учеными НИИ Москвы, Донецка, Свердловска и Новокузнецка предпринимались попытки решения задачи комплексной автоматизации шахтной печи (ШП) металлизации. Анализ соответствующих разработок показал, что все они были основаны на попытке формализации технологического процесса. Однако, ввиду сложности, нелинейности, многосвязности и нестационарности объекта попытки создания адекватной математической модели ШП, на основе которой производился бы расчет управляющих воздействий в реальном масштабе времени, не принесли ощутимого результата [2-4].

Проведенный аналитический поиск существующих методов моделирования [5] показал целесообразность использование для достижения поставленной цели интенсивно развивающихся и находящих в последнее время все большее применение в промышленности систем искусственного интеллекта, позволяющих повысить качественные показатели технологического процесса. Наиболее эффективным и быстроразвивающимся направлением искусственного интеллекта, способным к интерполяции и аппроксимации зависимостей, является аппарат искусственных нейронных сетей (ИНС).

Особенности задачи оперативного управления технологическими процессами позволяют предположить, что ИНС, обученная на основе ретроспективной информации о состоянии объекта управления и соответствующих действиях оператора, сможет выдавать на выходе эффективные решения (управляющие сигналы) на основе анализа ситуаций, сложившихся на ОУ. Эти решения должны упростить работу оператора и повысить качество функционирования системы в целом.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Основной вопрос состоит в способе применения нейросетевых технологий. Это может быть моделирование технологического объекта или отдельных агрегатов, составляющих шахтную печь либо сохранение опыта оператора для воспроизведения его поведения по управлению объектом. Модель может применяться для определения оптимального режима печи и расчета необходимых управляющих воздействий или использоваться в качестве ядра операторского тренажера либо системы поддержки принятия решений, позволяющей определить возможные последствия предполагаемых действий.

Цель статьи. Главной целью настоящей работы является исследование возможности повышения эффективности операторского управления сложным технологическим объектом на примере шахтной печи металлизации путем нейросетевого моделирования технологического объекта и построения нейроэкспертного тренажера оператора.

Изложение основного материала. В качестве объекта моделирования в рамках проводимого исследования выбран сложный, нелинейный, многосвязный и нестационарный технологический агрегат – металлургическая шахтная печь, в которой протекают сложные физико-химические процессы, требующие высокой степени подготовки оператив-

ного персонала, необходимой для обеспечения правильности и своевременности принимаемых управленческих решений.

Способность искусственной нейронной сети выявлять сложные зависимости между входными и выходными данными и выполнять обобщение позволяет ей возвращать верный результат на основании данных, которые отсутствовали в обучающей выборке, а также неполных и/или «зашумленных», частично искаженных данных. Учитывая указанные особенности ИНС, а также отсутствие положительного результата при моделировании ШП классическими методами предлагается применить нейросетевой аппарат для синтеза модели ШП.

При использовании технологии нейронных сетей одной из важнейших является задача формирования обучающей выборки, которая включает в себя совокупность сигналов «вход-выход» процесса. В качестве выходов разрабатываемой нейронной сети использовалась степень металлизации и содержание углерода, как основные параметры качества металлизированных окатышей. Таким образом, для синтеза нейросетевой модели ШП необходимо выделить группу входных сигналов влияющих на выходные параметры.

В рамках проводимых исследований был произведены опрос технологов комбината, оперативного персонала шахтных печей Оскольского электрометаллургического комбината, с целью выявления параметров, оказывающих наибольшее влияние на качество готового продукта. Поскольку возможные причины колебания качественных показателей выходного продукта слишком многочисленны, чтобы выбрать одну главную, их необходимо рассматривать во взаимосвязи друг с другом. Было выявлено, что зависимость степени металлизации и содержания углерода от совокупности входных параметров носит нелинейный характер, процессы насыщены неконтролируемыми шумами и помехами, присутствует множество обратных связей и других факторов.

Для обучения нейронной сети была использована ретроспективная информация, содержащаяся в архивах SCADA-системы предприятия, в которых накапливалась история основных технологических параметров и соответствующих действий оператора с частотой дискретизации, удовлетворяющей требованиям ТП.

После первичной обработки ретроспективных данных и формирования необходимой совокупности выборок, предназначенных для обучения и тестирования нейронной сети, осуществлялся выбор её исходной структуры. После обучения нейронная сеть подвергалась тестированию, по результатам которого принималось решение о её оптимизации. Проведенные исследования демонстрируют возможность получения нейронной сети, обеспечивающей необходимую точность воспроизведения параметров реального процесса. На её основе была получена нейросетевая модель ШП.

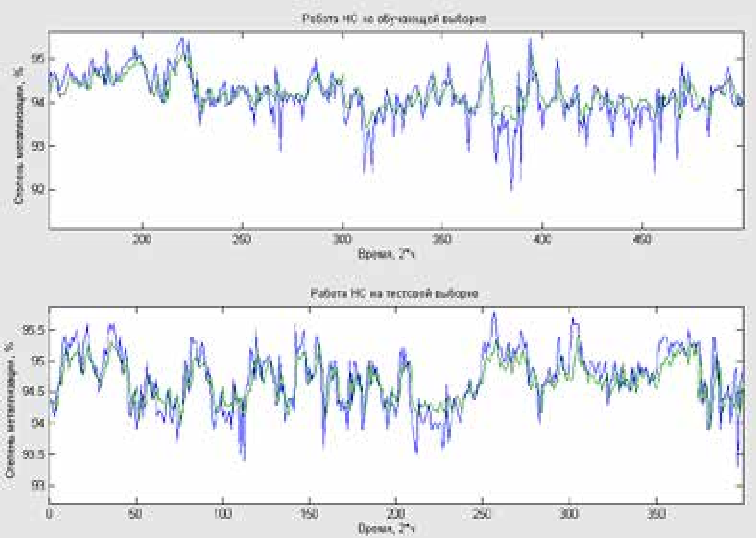

Рис. 1. Графики работы ИНС: на обучающей и на тестовой выборках

Источник: разработка авторов статьи

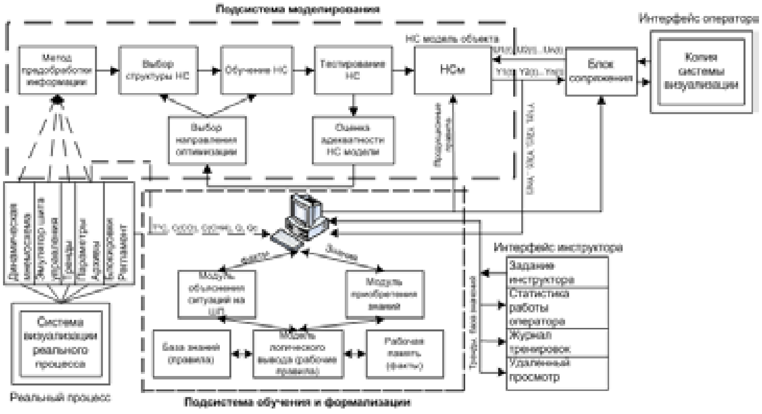

Рис. 2. Структура нейроэкспертного тренажера оператора ШП

Источник: разработка авторов статьи

Из графиков видно (см. рис. 1), что разработанная нейросетевая модель ШП достаточно точно «схватывает» тенденции изменения степени металлизации, а статическая ошибка наблюдается только в точках локальных экстремумов и в большинстве случаев не превышает 0,2%. Схожая ситуация наблюдается и в отношении второго ключевого параметра процесса металлизации – содержания углерода в конечном продукте.

Необходимо отметить, что адекватность модели в полной мере обеспечивается только для штатных режимов функционирования объекта. Объясняется это практически полным отсутствием в исходной ретроспективной выборке данных о работе объекта в нештатных режимах. Более того, для повышения сходимости модели целесообразно полностью исключить такие данные на этапе первичной обработки.

По этой причине для решения задач обучения методам распознавания и отработки нештатных ситуаций, а также предотвращения перехода объекта в нештатные режимы функционирования предлагается в связке с нейросетевой моделью использовать экспертные системы (ЭС). Экспертная система способна сохранять опыт эксперта (опытного оператора ШП), распознавать возникающие ситуации и предлагать подсказки в случае ошибочных действий неопытного оператора.

Структурная схема предлагаемого нейроэкспертного тренажера представлена на рис. 2. В данной схеме ЭС используется для решения задач распознавания нештатных ситуаций, формализации знаний, объяснения сложившихся на объекте ситуаций и оценки квалификации оперативного персонала [6].

В ЭС передаются все ограничения и блокировки процесса, что позволяет ей оперативно отслеживать режимы функционирования объекта и при необходимости вмешиваться в работу, предлагая оператору объяснение сложившейся ситуации.

Первоначально в экспертную систему закладывается набор фактов о технологическом объекте, которые позволяют модулю логического вывода ЭС формировать необходимые в сложившейся ситуации решения. Все факты приводятся к обобщенной структуре продукционных правил IF-THEN. Кроме того в продукционную систему должны поступать факты реального времени – выходы нейросетевой модели. В результате работы ЭС с предложенными данными формируются дерево решений и советы оператору (тренажер в режиме обучения). По окончании тренировки или экзамена ЭС выдает отчет, в виде трендов и оценок действий обучаемого оператора. Проанализировав полученные сведения, инструктор принимает решение об уровне квалификации обучаемого и его пригодности к управлению реальным технологическим процессом.

Выводы и предложения. В ходе дальнейших исследований предполагается реализация описанного нейроэкспертного тренажера.

Реализация тренажера оператора на основе нейросетевой модели технологического процесса позволит: повысить качественные показатели и безопасность технологических агрегатов, находящиеся в настоящее время в руках одного человека и зависящих от его знаний, опыта, состояния здоровья; снизить влияние человеческого фактора путем «безопасной» для производства предварительной подготовке оператора с использованием тренажера; решить проблему сохранения знаний опытных операторов. Предлагаемый нейроэкспертный тренажер может быть использован как универсальная обучающая система, обеспечивающая формирование необходимых навыков оператора по управлению объектом в различных режимах его функционирования (штатных и нештатных) в условиях, максимально приближенных к работе реального объекта, и система оценки уровня квалификации оператора ШП, его подготовленности к самостоятельной работе.

Список литературы:

1. Себряков Г. Г. Моделирование деятельности человека-оператора в полуавтоматических системах управления динамическими объектами // Мехатроника, автоматизация, управление. – М. 2010. – № 4 – С. 17-29.
2. Еременко Ю. И., Халапян С. Ю., Ярмуратий Д. Ю. Актуальность разработки тренажера оператора шахтной печи / Проблемы автоматизации региональное управление связь и автоматика (Паруса 2012). Геленджик – 2012. – С. 79-83.
3. Еременко Ю. И., Халапян С. Ю., Ярмуратий Д. Ю. Исследование возможности разработки нейросетевого тренажера оператора АСУ ТП. Материалы 9 Всероссийской школы-конференции молодых ученых. ИПУ РАН(2012). Тамбов, 2012, с. 45-47.
4. Новикова Н. М., Подвальный С. Л. Математическая модель работы человека-оператора как элемента интеллектуальной системы управления// Вестник ВГУ. – Воронеж 2010. – № 1 – С. 142-147.
5. Еременко Ю. И., Халапян С. Ю., Ярмуратий Д. Ю., Невзоров А. А. Исследование возможности нейросетевого моделирования поведения оператора АСУ ТП, управляющего тепловыми агрегатами// Приборы и системы управление контроль диагностика. – М. 2014. – № 2 – С. 20-25.
6. Еременко Ю. И., Полещенко Д. А., Халапян С. Ю., Ярмуратий Д. Ю. Разработка модели шахтной печи металлизации на основе технологии нейронных сетей // Мехатроника, автоматизация и управление. – М. 2013. – № 4 – С. 56-60.

Eremenko Y.I., Khalapyan S.Y., Yarmurati D.Y.
Stary Oskol Technological Institute n.a. A.A. Ugarov (branch),
National University of Science and Technology «MISiS»

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF THE OPERATOR CONTROL BASED ON NEURAL NETWORK TECHNOLOGY

Summary
The work is devoted to the study of possible ways to improve the efficiency of the operator control. Shows the feasibility of using artificial neural networks for modeling complex nonlinear object. Proposed a structure of neuro-expert simulator of metallization shaft furnace.

Keywords: artificial intelligence, neural network, neural modeling, nonlinear object, metallization shaft furnace, neuro-expert simulator.

УДК 644.8:658.562.5

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПЛІВКОВИХ ЕЛЕКТРОНАГРІВАЧІВ В СУЧАСНИХ ІЧ-СУШАРКАХ

Загорулько А.М.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Однією з основних частин інфрачервоних установок є генератори ІЧ-випромінювання. Саме цей елемент будь оптичної установки значною мірою визначає її цільові параметри і тепловий вплив на сировину що сушиться. Під час проектування та створення багатьох конструкцій ІЧ-сушарок використовуються наступні електронагрівачі (ТЕНи, кварцові лампи, та ін.), що мають надзвичайно високу температуру нагріваючої поверхні, значну енерго- та металоємність. Автором було запропоновано проаналізувати сучасні електронагрівачі, та теоретично обґрунтувати можливість використання плівкових електронагрівачів для створення сучасних ІЧ-сушарок рослинної сировини.
Ключові слова: обґрунтування, ІЧ-генератор, плівковий електронагрівач, ІЧсушарка, рослинна сировина.

Постановка проблеми. У зв'язку зі складним екологічним становищем в Україні та інших Європейських країнах головною метою харчової промисловості є створення напівфабрикатів з високим вмістом біологічно-активних речовин (БАР). В якості основної сировини для виготовлення цієї продукції запропоновано використання рослинної сировини, що має природно профілактичну, лікувальну та біологічну цінність. А в якості технологічного процесу концентрування рослинної сировини запропоновано ІЧ-сушіння, оскільки саме сушіння дозволяє максимально зберегти БАР в отриманих напівфабрикатах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з основних частин інфрачервоних установок є генератори ІЧ-випромінювання рис. 1.

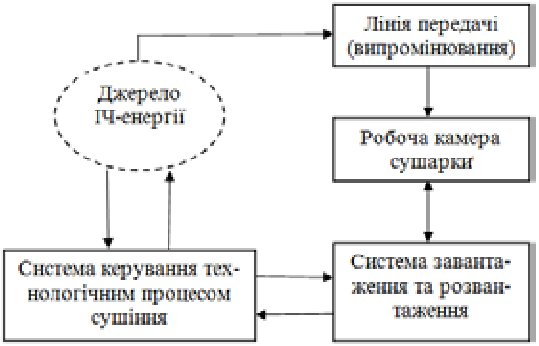

Рис. 1. Структурна схема Інфрачервоної установки

Саме цей елемент будь оптичної установки, який значною мірою визначає її цільові параметри і тепловий вплив на сировину що сушиться. Коефіцієнт корисної дії оптичної ІЧ-установки і ефективність її використання залежить від обґрунтованого та грамотно обраного джерела випромінювання, а також його експлуатаційних режимів і характеристик [1, с. 52].

Відзначаємо, що для вибору раціонального типу генератора ІЧ-випромінювання та оптимального режиму його роботи, в технології обробки рослинної сировини необхідно обґрунтувати критерій кількісної оцінки роботи випромінювача, який повинен враховувати ряд технологічних і теплотехнічних параметрів:

- технічні вимоги для проведення технологічних операцій та режимів сушіння, під час консервування рослинної сировини
- обґрунтована товщина нарізання та укладання шару рослинної сировини на піддони.
- віддзеркалюючи або поглинаючи характеристики рослинної сировини;
- енергетичні та технічні характеристики ІЧ-генераторів;

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Під час проектування та створення сучасних конструкцій ІЧ-сушарок використовуються зокрема наступні випромінюючі електронагрівачі (ТЕНи, кварцові лампи, та ін.), що мають надзвичайно високу температуру нагріваючої поверхні, ускладнюючи тим самим експлуатацію пристроїв та значну енерго- та металоємність, що призводить до штучного збільшення вартості отриманої продукції. На сьогоднішній день досліджено та розроблено велику кількість сучасних низькотемпературних нагрівачах, що дозволяють зменшити енерго- та металоємність під час конструювання сушарок.

Мета статті. Проаналізувати сучасні променисті електронагрівачі, та теоретично обґрунтувати використання плівкових електронагрівачів для створення сучасних ІЧ-сушарок рослинної сировини.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи більшість можливих варіантів розміщення ІЧ-випромінювачів в сушарках, найдоцільніше з технологічної точки зору застосовувати одностороннє опромінення, оскільки зникає необхідність врахування несиметричності променистого теплообміну для верхньої і нижньої частин робочої камери, що має місце при установці ІЧ-випромінювачів навколо циліндричної робочої поверхні [2, с. 1].

$$P = Q_p K_m \Omega, \quad (1)$$

де Q_p – результативна інтегральна щільність променевого потоку одиничної потужності, Вт/м^2;

K_m – коефіцієнт, що враховує вимоги технологічного процесу (якість спектрального складу);

Ω – енергетичний показник (коефіцієнт, що характеризує кількість теплоти, переданої радіацією).

Величину Q_p визначають з рівняння (2) для одностороннього опромінення поверхні шару:

$$Q_p = \frac{q_b D_{cb} A}{1 - R D_{cb}^2 R_b - (T R D_C)^2}, \quad (2)$$

де q_b – сумарний променистий потік, що випромінюється на шар сировини, як від ІЧ-генератора, так і внаслідок віддзеркалення, Вт/м^2;

R_b – відзеркалююча здатність відбивачів, встановлених на ІЧ-генератор;

D_{cb} – пропускаюча здатність пароповітряної середовища в обсязі робочої камери ІЧ-сушарки;

A, R – поглинальна і відбивна здатності поверхні шару оброблюваного сировини;

D, R – середнє значення пропускної і віддзеркалюючої здатності шару сировини;

D_c – середнє значення пропускної здатності пароповітряного середовища робочої камери ІЧ-сушарки.

Величину q_b визначають з рівняння:

$$q_b = \frac{q_u(1 + R_b)}{2}, \qquad (3)$$

де q_u – променевий потік, випромінюваний ІЧ-генератором

Оптичні характеристики, що зазначені в рівнянні 3.3 є усередненими значеннями, що визначаються згідно спектру генератора ІЧ-випромінювання. Рівняння доводіть, що пароповітряне середовище під час проведення технологічного процесу сушіння робить істотний вплив на теплопередачу променистої енергії. Пропускна здатність пароповітряного середовища робочої камери сушарки залежить від парціального тиску парів води, вуглекислого газу, температури навколишнього середовища та середнього значення шляху випромінювання, що проходить променевий потік від випромінювача L_u та огороджуючих конструкцій робочої камери L_i до шару сировини, що сушіться.

Величини L_u, L_i залежать від коефіцієнтів віддзеркалення тіл, які беруть участь в променистому теплообміні, а також від габаритів робочої камери ІЧ-сушарки. Розрахунок відстаней L_u, L_i, що проходить ІЧ-хвиля, можна визначити за допомогою теоретичного методу фотометрії. Тоді величину D_c можна визначити з урахуванням результуючої відстані $L_{REZ.U}$ за формулою:

$$L_{REZ.U} = r_u(2n+1), \qquad (4)$$

де n – кратність віддзеркалення хвилі від екрану рефлектора (при наявності);

r_u – середній шлях, що проходить хвиля при одноразовому передаванню енергії від ІЧ-генератора, м.

Величину r_u визначають з рівняння:

$$r_u = ba\sqrt{\frac{i_b(T)}{F_{n-b}}} \qquad (5)$$

де i_b – інтегральна інтенсивність випромінювання ІЧ-генераторів, Вт/см^2.

Кратність віддзеркалення n від екрану визначається рівнянням:

$$n = \frac{3}{ln\left([RD_{cb}^2R_b] + \frac{D(D_{cb}+1)}{64D_{cb}^2}\cdot\left(2R + \sqrt{R\cdot R_b}\right) + \frac{R^2}{R_b}\right)} \qquad (6)$$

При енергетичній оцінці ефективності роботи випромінювачів величина Ω приймається рівною променистому ККД ІЧ-генератора:

$$\eta_{пром} = \frac{P_{пром}}{P}, \qquad (7)$$

де $P_{пром}$ – величина променевого теплового потоку ІЧ-випромінювача;

P – потужність, що витрачається ІЧ-генератором.

Використання запропонованого вище розрахунку дозволяє при відсутності експериментальних даних провести попередній розрахунок ефективності розташування ІЧ-випромінювачів. Також при виборі джерела ІЧ-випромінювання встановити зв'язок оптичних характеристик об'єкта сушіння (рослинної сировини) від спектральної складової променевого потоку можна ефективно керувати процесом сушіння у необхідних межах, підвищуючи якість та економічність. [3, с. 72].

На сьогоднішній день сучасними та актуальними генераторами для створення сушарок є ІЧ-випромінювачі типу: плівковий електронагрівач (ПЛЕН) (рис. 2). ПЛЕН здатний створювати високу щільність потоку енергії (від 34 до 80 Вт/м^2) в діапазоні довжин хвиль від 8...15 мкм (рис. 3).

Досягнення такої високої щільності потоку енергії випромінювання сталє можливим за рахунок ступеня чорноти плівкового електронагрівача, яка дорівнює 0,96. Цей факт дозволяє вважати його абсолютно чорним тілом, а отже, випромінююча здатність запропонованого ІЧ-генератору при одній і тій же температурі нагрівання буде максимальною, ніж у ТЕНів, ІЧ ламп та ін. нагрівачів, що мають ступінь чорноти від 0,6...0,8.

Рис. 2. Зовнішній вигляд плівкового електронагрівача

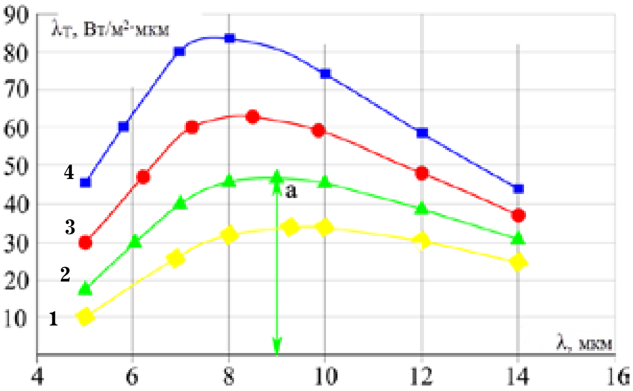

Рис. 3. Графічна залежність спектральної щільності потоку випромінювання від довжини хвилі на поверхні ПЛЕН при: 1 – T = 308 K; 2 – T = 318 K; 3 – T = 338 K; 4 – T = 358 K

В запропонованих випромінювачах високий ступень чорноти, реалізовується тим, що в якості резистивного нагреваючого та випромінюючого елементу використовують термостійку електроізоляційну плівку з нанесеним кроковим способом на її поверхню шару резистивного матеріалу – карбонової пасти. Причому нанесення шару резистивного матеріалу здійснюють шляхом резистивного напилення в вакуумі. Напилення в вакуумі дозволяє отримати шар, однакової товщини по всій поверхні, і що нагрівається в кожній точці поверхні до однакової температури, представляючи собою рівномірно випромінює поверхню, а можливість варіювання товщини резистивного шару дозволяє створювати ІЧ-нагрівачі необхідної потужності, в широких межах заданих геометричних розмірів і напруги.

З існуючих на теперішній час методів нанесення покриття у вакуумі найбільш прогресивним є метод магнетронного напилення. Метод магнетронного напилення заснований на розпиленні смужкою металевої мішені бомбардуванням іонами інертного газу, існуючими в плазмі аномального тліючого розряду, реалізованого в схрещених електричному та магнітному полях.

Покриття, одержуване даними методом, має високу адгезію, так як обложені атоми металу досягають підкладки у вигляді іонів. Додавання в плазму тліючого розряду реакційних газів – кисню, азоту, вуглеводнів дозволяє здійснити плазмохімічні реакції і отримувати покриття у вигляді оксидів, нітридів, карбідів необхідної стехіометрії.

Існуючий метод виробництва плівкових електронагрівачів, дозволяє наносити покриття на поверхню тонких полімерних плівок з достатньою адгезією, без значного нагрівання, точно контролюючи товщину нанесеного шару.

Даний метод виробництва дозволяє регулювати товщину напилення резистивного шару в залежності від величини напруги і необхідної довжини хвилі випромінювання нагрівача, обумовлена його питомою потужністю по формулі:

$$H = P_p(L/U)^2 \quad (8)$$

де H – товщина резистивного шару, нм;

P – питома потужність електронагрівача, тобто потужність, що виділяється одиницею площі електронагрівача, Вт/м^2;

p – питомий опір напиленого матеріалу, Ом·м;

L – довжина електронагрівача, м;

U – напруга, В.

Таблиця 1

Технічна характеристика ПЛЕН

Напруга, В	220
Питома потужність, Вт/м^2	210
Розмір нагрівача, м	0,51х1,3
Товщина нагрівача, мм	0,6
Товщина напиленого резистивного шару, нм	45
Коефіцієнт чорноти, ε	0,96
Температура нагрівання, °С	45

Попередньо досліджені спектральні оптичні характеристики рослинної сировини на прикладі яблука, що наведені у інших наукових роботах автора, дозволили теоретично обґрунтувати доцільність використання плівкових електронагрівачів для створення сучасних ІЧ-сушарок з максимально рівномірним температурним полем на приймальних поверхнях (лотках з сировиною) та внутрішньому просторі робочій. Технічна характеристика ПЛЕНа наведена у табл. 1.

Висновки і пропозиції. Вагомих чинників обґрунтування використання ПЛЕН декілька. По-перше, напиленя ПЛЕН володіє високим ступенем чорноти ε, що реалізовується використанням в якості резистивного нагрівача та випромінюючого елементу термостійкої електроізоляційної плівки з нанесеним покроковим способом на її поверхню шару резистивного матеріалу – карбонової пасти. Ступінь чорноти карбонової пасти дуже близький до ступеня чорноти абсолютно чорного тіла, що дозволяє нагрівачу навіть при низьких температурах нагрівання володіти максимальною щільністю випромінювання.

По-друге, згідно з теоретично отриманим спектральних характеристик ПЛЕН (рис. 3, точка а) було встановлено, що ІЧ-нагрівач, володіє максимальним коефіцієнтом ефективного використання енергії при довжині хвилі випромінювання 9 мкм і температурі нагрівання 45°С. Це дозволяє парі «сировина – нагрівач» працювати енергоефективно, селективно і з урахуванням різновиду рослинної сировини.

Знаючи коефіцієнти чорноти генератора ІЧ-випромінювання і продукту ε та їх оптичні характеристики, можна за уточненою методикою розрахунку розробити і сконструювати інфрачервону сушильну установку з оптимальними конструктивними параметрами (a – довжина; b – ширина; h – висота), при яких коефіцієнт опромінення буде прагнути до максимуму, роблячи процес сушіння більш коротким за часом, а, отже, і менш енергоємним.

Список літератури:

1. Карпов В. Н. Энергосбережение в оптических электротехнологиях АПК / В. Н. Карпов, С. А. Ракутько // СПбГАУ. – Пушкин. 2009. – С. 100.
2. ІЧ-сушарка органічної рослинної сировини [Текст]: Патент № 106461 Україна, A23N 12/08 B01D 1/00 / Черевко О. І., Кіптела Л. В., Загорулько А. М. (Україна). – № а 2013 14949; заявл. 20.12.2013; опубл. 26.08.2014, Бюл. № 16. – 3 с.
3. Попов В. М. Инфракрасная сушка зеленных культур / В. М. Попов, В. А. Афонькина // Межвузовский научный сборник «Энергообеспечение и энергосбережение на предприятиях АПК». – Уфа. – 2011. – № 6. – С. 72-74.

Загорулько А.Н.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЛЕНОЧНЫХ ЭЛЕКТРОНАГРЕВАТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННЫХ ИК-СУШИЛКАХ

Аннотация
Одной из основных частей инфракрасных установок являются генераторы ИК-излучения. Именно этот элемент любой оптической установки в значительной степени определяет ее целевые параметры и тепловое воздействие на сырье что сушится. При проектировании и создании многих конструкций ИК-сушилок используются следующие электронагреватели (ТЭНы, кварцевые лампы, и др.), Имеющие чрезвычайно высокую температуру нагревательного поверхности, значительную энерго- и металлоемкость. Автором было предложено проанализировать современные электронагреватели, и теоретически обосновать возможность использования пленочных электронагревателей для создания современных ИК-сушилок растительного сырья.
Ключевые слова: обоснование, ИК-генератор, пленочный электронагреватель, ИК-сушка, растительное сырье.

Zahorulko A.M.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF USE IN CONTEMPORARY FILM ELECTRIC HEATER INFRARED DRYERS

Summary
One of the main parts of infrared systems are generators of infrared radiation. It is this element of any optical setup largely determines its target parameters and thermal impact on raw material that is dried. During the design and creation of many designs infrared dryers, the following heaters (heater, quartz lamps, etc.) With extremely high temperature heating surface, significant energy and metal. The author was asked to analyze modern electric heaters, and theoretically justify the use of film to create modern electric infrared dryers plant material.
Keywords: justification IR generator, film electric heater, infrared drying, vegetable raw materials.

УДК 621.86

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ РОБІТ НАПРАВЛЕНИХ НА ПІДВИЩЕННЯ НАДІЙНОСТІ ТЯГОВОГО ОРГАНУ СТРІЧКОВОГО КОНВЕЄРА

Калініченко Ю.П., Терезюк П.С.
Криворізький національний університет

Проаналізовано результати теоретичних і практичних робіт направлених на підвищення надійності стрічки конвеєра. Розглянуто фактори, які впливають на технічний стан стрічки. Проаналізовано існуючі схеми надійності стрічки. Розглянуті інноваційні технології по визначенню технічного стану стрічки. Зроблено висновок, що вплив зміни зусилля натяжіння стрічки під час роботи недостатньо розглянутий, і потребує подальшого дослідження.
Ключові слова: стрічка конвеєра, зусилля натяжіння, надійність, технічний стан, каркас.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. На гірничодобувних та металургійних виробництвах стрічкові конвеєри включені до технологічних ліній, а значить від їх надійності, та продуктивності напряму залежить ефективність експлуатуючого підприємства [1]. Вплив шкідливих факторів, та неналежна експлуатація приводять до швидкого зношення стрічки, яка є самим коштовним елементом конвеєра [1]. Пошкоджена стрічка потребує ремонту або заміни ураженої ділянки, на конвеєрі подібні роботи проводяться тільки при його зупинці. Небажані простої ведуть до зниження продуктивності, втрати часу, витрат на ремонтні матеріали та простою усієї технологічної лінії за конвеєром [2].

Постановка завдання. Для підвищення ефективності використання стрічкового конвеєра необхідно підвищити термін експлуатації його стрічки. Систематизувати та проаналізувати результати теоретичних і практичних робіт, і запропоновані рішення проблеми – швидкого зношення конвеєрної стрічки. Розглянути роботи по вивченню факторів, та причин, які впливають на технічний стан стрічки, та проаналізувати розроблені моделі надійності стрічок. А також ознайомитись з досвідом експлуатації нових розробок по визначенню технічного стану стрічки в режимі он-лайн.

Аналіз досліджень і публікацій. Тяговий орган стрічкового конвеєра на гірничодобувних підприємствах працює в надтяжких умовах головними причинами їх швидкого зношення при транспортуванні крупно кускового матеріалу є абразивність вантажу та динамічне навантаження на стрічку [1]. Динамічне навантаження суттєво впливає на термін служби стрічки, але створення ізолюючої підсипки частково ліквідує негативний вплив крупнокускового вантажу, при проходженні завантаженої стрічки по роликоопорам. За рахунок утворення шару (подушки) мілкого матеріалу вдалося збільшити площину дії весликих мас окремих кусків на стрічку. Подушка з мілкої фракції матеріалу утворюється природнім шляхом коли під дією вібрації мілкі частинки просипаються на поверхню стрічки, але для забезпечення необхідної товщини шару подушки використовують ударний пристрій, який розташований під стрічкою після зони завантаження. Використання такого пристрою дозволило збільшити швидкість природної сегрегації матеріалу, за рахунок чого зменшити динамічне навантаження на стрічку. На динамічне навантаження стрічки конвеєра впливає також параметр її натяжіння [2] [3], але не досліджено вплив зміни цього параметру на швидкість зношення.

Була запропонована модель терміну служби стрічки виконано на ЕОМ [3]. В результаті проведених моделювань було отримано залежність часу експлуатації стрічки від запасу міцності. За результатами моделювання зроблено невірний висновок, що при підвищенні коефіцієнту запасу стрічки на одиницю, ресурс стрічки підвищується в декілька раз.

Даний висновок протиречить результатам проведеного аналізу роботи конвеєрів на гірничодобувних підприємствах. Запропонована автором залежність кривої втоми зображена на рис. 1 некоректна. Згідно графіка слідує, що при збільшенні зусилля натяжіння стрічки в місці завантаження на 10 кН ресурс роботи стрічки підвищується в декілька раз. Така залежність не підтверджується жодним літературним джерелом. Але зміна параметру натяжіння стрічки, має суттєвий вплив на термін експлуатації тягового органу конвеєра [3]. Автором вперше була реалізована спроба розглянути стрічку – як систему, по розробленій моделі надійності стрічки можна зробити висновок, що стрічка представляє собою систему, яка набрана з окремих елементів, і стрічка залишається працездатною, до останнього її цілого елементу. Подібний висновок не вписується в досвід практики використання стрічкових конвеєрів.

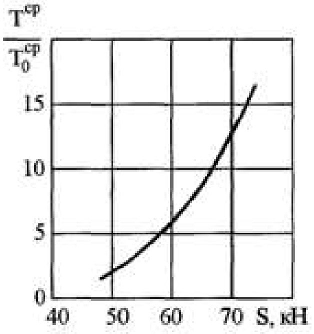

Рис. 1. Залежність відносного ресурсу стрічки від її натяжіння в зоні завантаження.
Джерело: [3]

Головними видами зношення конвеєрної стрічки, які приводять до її виходу з ладу, при транспортуванні крупно кускового матеріалу є ударне втомне руйнування каркасу і абразивне зношення робочої обкладки [3].

Проаналізувавши практику експлуатації можна зробити висновок, що ні верхня ні нижня обкладка, ні брекерна тканина не сприймають повздовжні навантаження, які створюються переміщенням транспортуємого матеріала під час руху стрічки, а також натяжним пристроєм, та тяговим зусиллям натяжного барабану. Абразивне зношення цих частин має непрямий вплив на надійність стрічки, але їх повне зношення, приводить майже до миттєвого руйнування каркасу стрічки. Виходячи з цих тверджень на рис. 2 приведена схема надійності стрічки [3].

Рис. 2. Структурна схема надійності стрічки, як складної конструкції: О – верхня чи нижня обкладка; К – каркас стрічки.

Джерело: [3]

Виходячи з рис. 1, для того щоб стрічка конвеєра втратила свою працездатність необхідне повне руйнування каркасу, це можливе лише після руйнування верхньої, або нижньої обкладки [3]. Отже надійність стрічки з рис. 1. можна представити у вигляді формули

$$P_c = P(O)_{роб.о.}P(K)$$

де $P(O)_{роб.о.}$ – ймовірність безвідмовної роботи верхньої обкладки;

$P(K)$ – ймовірність безвідмовної роботи каркасу стрічки.

Об'єктивним крітерієм відмови стрічки є зниження прочності стрічки при повздовжньому розтягненні нижче допустимого рівня. Значить небезпечним є фактор ударно втомного зношення, та його вплив на технічний стан стрічки в небезпечних перетинах, які піддалися ударним навантаженням. Для розрахунку фізико-механічного критерію працездатності каркасу, доцільно використовувати швидкість удару крупних кусків вантажу по поверхні стрічки д час завантаження, $v_y - \sqrt{2gH}$ [3], враховуючи параметр кута падіння завантажуємого матеріалу отримано формулу

$$v_y = v_л sin\alpha = \frac{v_л Mg}{8\pi\left(\frac{h_л + 2r_к}{B_л}S_л + \frac{0{,}3D_x}{h_л + 2r_к}\right)}$$

де $v_л$ – швидкість стрічки, м/с;

$S_л$ – натяжіння стрічки, Н;

D_x – циліндрична жорсткість стрічки в прокольному напрямку, Н · м;

$B_л$ – ширина стрічки, м;

$h_л$ – товщина стрічки, м;

$r_к = R$ – радіус закруглення гострокутної частини куска вантажу;

M- маса куска, кг;

α – кут між дотичної до поверхні ролика в точці удару і направлення швидкості руху стрічки.

Таким чином, ймовірність безвідмовної роботи стрічки в цілому дорівнює безвідмовності роботи верхньої та нижньої обкладки а також каркасу. Середній строк служби стрічки за двома критеріями можна виразити

$$T_{ср.стр} = \int_0^{\infty} P_o(t)P_к(t)\,dt$$

Визначити $T_{ср.стр}$ практично неможливо через нерівномірність розподілення зусилля натяжіння по ширині, товщині і довжині стрічки, і параметрів кусків завантажуємого матеріалу, але враховуючи, що закони визначення ймовірності відносяться до старіючих, то можна визначити верхню і нижню границю часу $T_{ср.стр}$ [3].

Аналізуючи розрахунки автора циліндричною жорсткістю було знехтування через її мале значення, і сконцентровано увагу на параметрах куска вантажу. Але не було звернено достатньої уваги на параметр натяжіння стрічки, та не розглянуто вплив зміни натяжіння у часі на швидкість удару куска вантажу, адже від нього залежить і циліндрична жорсткість стрічки, величина провісу стрічки, а отже і висота падіння вантажу.

Стрічка під час роботи, особливо у важких умовах, потребує постійного догляду. Під час роботи каркас піддається дії значних зусиль, які приводять до коливання стику металевих тросів, обриву елементів, прогресуванню корозії, що веде до аварії. Саме тому вчасне виявлення скритих пошкоджень дозволить швидко відремонтувати пошкоджену ділянку, та не допустити розростання цих пошкоджень.

Одна з найпрогресивніших систем онлайн моніторингу конвеєрних стрічок, з металотросовим каркасом використовується у шахтах Чэнчжуан у групі Цзиньмэй Китай. Для отримання даних про каркас стрічки, а саме визначення коливання стику, пориви тросів, втому, корозію та інші пошкодження, використовують слабо магнітну інспекцію, яка заснована на принципі «векторного синтезу просторового магнітного поля» [4]. Принцип дії електромагнітних – магнітноелектричних датчиків, які використовуються зображено на рис. 3.

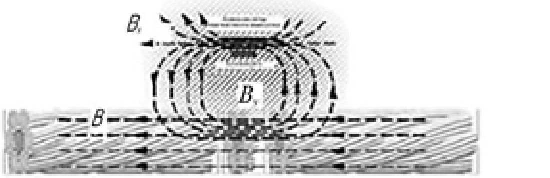

Рис. 3. Електромагнітний – магнітноелектричний датчик

Джерело: [4]

Датчик складається з двох підсистем. Перша генерує слабке електромагнітне поле B_x, яке взаємодіє з магнітним полем B, створене елементом металевого каркасу стрічки, до створення магнітного поля B_y. Друга підсистема датчику з високою чутливістю перетворює зміни змінної величини B_y у відповідний електричний сигнал. За допомогою розробленого програмного забезпечення PTЛTCKV1.0, та високого ступеня інтеграції комп'ютерів електричний сигнал отриманий від датчиків обробляється і порівнюється з еталонним сигналом, після чого на монітор оператора виводяться результати, система може оповіщати про тривогу в реальному часі, яка буде відображати статус технічного стану каркасу стрічки, його внутрішню структуру, і голографічне зображення перспективи розповсюдження дефектів [4].

Перспективним напрямком визначення залишкового ресурсу і технічного стану стрічки в режимі он-лайн – є вібродіагностика. Її суть полягає у аналізі частот власного коливання стрічки [5].

В роботі [5] було визначено, що кожен з видів пошкоджень стрічки індивідуально впливає на частоти власних коливань стрічки. Повздовжній порив каркасу характеризується збільшенням частоти власних коливань, а поперечний порив каркасу характеризується падінням частоти повздовжньої форми коливань. Абразивне зношення змінює форму коливань стрічки, що дає змогу ідентифікувати загальний ступінь зношення окремої частини стрічки.

Порівняння форм коливання пошкодженої та цілої стрічки показує наявність суттєвих змін. Спосіб визначення технічного стану стрічки шляхом вібродіагностики є дуже складним так, як при малому зношенню стрічки зміна конфігурації форм коливань є дуже мала. Адекватна оцінка ступеня руйнування сердечника конвеєрної стрічки, виконана на основі пропонованої методики, дозволить продовжити міжремонтний період стрічки.

Висновки та напрямок подальших досліджень. Проведені досліди та практика використання показує, що швидке зношення стрічки викликане

впливом шкідливих факторів та неналежною експлуатацією. Серед основних факторів, які призводять до абразивного зношення обкладки стрічки та пориву її каркасу варто виділити зусилля натяжіння стрічки, від якого залежать параметри коливання стрічки, а отже і динамічне навантаження, та умови контакту завантажуємого вантажу зі стрічкою. Зміна зусилля натяжіння стрічки під час роботи конвеєра потребує більш глибокого дослідження. В подальшому необхідно розробити дослідний стенд, та вивчити як змінюється зусилля натяжіння стрічки в часі.

Список літератури:

1. Волотковский В. С., Нохрин А. Г., Герасимова М. Ф. Износ и долговечность конвейерных лент. – М.: Недра, 1976 г. – 176 с.
2. Ерофеева Н. В. Исследование сегрегации груза на ленточном конвейере под. воздействием ударных импульсов: дис. кандидата техн. наук: 05.05.06 / Н. В. Ерофеева – Кемерово, 2011. – 178 с.
3. Шуткин И. В. Оценка долговечности резинотканевых конвейерных лент при ударно-усталостном и абразивном изнашивании на горнах предприятиях: дис. кандидата техн. наук: 05.05.06 / И. В. Шуткин – М., 2000. – 181 с.
4. Автоматическая система онлайн мониторинга в реальном времени для резинотросовой ленты ТСК. – Режим доступа: www.tck-cn.com/ru
5. Рыбкин С. К. Прогнозирование технического ресурса резинотканевых конвейерных лент для горной промышленности при ударном разрушении крупнокусковым грузом: дис. канд. техн. наук / С. К. Рыбкин – М.: МГИ, 1990 г. – 155 с.

Калиниченко Ю.П., Терезюк П.С.
Криворожский национальный университет

АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ РАБОТ НАПРАВЛЕННЫХ НА ПОВЫШЕНИЕ НАДЕЖНОСТИ ТЯГОВОГО ОРГАНА ЛЕНТОЧНОГО КОНВЕЙЕРА

Аннотация
Проанализированы результаты теоретических и практических работ направленных на повышение надежности ленты конвейера. Рассмотрены факторы влияющие на техническое состояние ленты. Проанализированы существующие схемы надежности ленты. Рассмотрены инновационные технологии по определению технического состояния ленты. Сделано вывод, что влияние изменения усилия натяжения ленты во время работы недостаточно изучены, и требует дальнейшего исследования.
Ключевые слова: лента конвейера, усилие натяжения, надежность, техническое состояние, каркас.

Kalinichenko Y.P., Terezuk P.S.
Kryvyi Rih Natioal University

ANALYSIS OF THEORETICAL AND PRACTICAL WORK AIMED AT ENHANCING RELIABILITY TRACTION BODY BELT CONVEYORS

Summary
The results of theoretical and practical work aimed at improving the reliability of the conveyor belt. The factors influencing the technical condition of the tape. Analyzed the existing scheme reliability tape. Considered innovative technologies for the technical condition of the tape. Conclude that the effect of the change effort belt tension during operation poorly understood and requires further investigation.
Keywords: conveyor belt, the tensile force, reliability, technical condition, the frame.

УДК 66.011;664.002.5

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ НА ЧАС ТЕРМІЧНОЇ ОБРОБКИ ВИРОБІВ

Комарова Г.Л.
Український державний університет залізничного транспорту
Мостова Л.М., Мартиненко Л.Г.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Розроблено механізм моделювання процесу досягнення харчовим продуктом стану кулінарної готовності при термічній обробці за умови, що його температурне поле змінюється за часом та неоднорідне вздовж просторової координати. Досліджено вплив геометричної форми, розмірів та температури у широкому діапазоні величин на час обробки. Визначено, що енергія активації структурних перетворень у моркві дорівнює (130 ± 10) кДж/моль, Р 95%.
Ключові слова: моделювання, харчові продукти, термічна обробка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У харчовій промисловості найбільш поширеним методом обробки харчових продуктів є теплова обробка. Приблизно 75-85% виробів продукції громадського харчування в обов'язковому порядку піддається термічній обробці [1]. Однак все це не означає, що теплова обробка продуктів не позбавлена недоліків.

На жаль, харчові продукти в процесі термічної обробки в закладах ресторанного господарства втрачають значну частину необхідних організму людини компонентів [2]. Це призводить до зниження природної біологічної цінності багатьох продуктів, що призводить не тільки до зростання нестачі продуктів харчування, але спричиняє порушення обмінних процесів в організмі і як наслідок нераціонального харчування – погіршення стану здоров'я людини [3].

У зв'язку з цим, задача удосконалення та створення нових механізмів моделювання, технологій та обладнання, які супроводжують термічний процес обробки харчових продуктів є актуальною.

Моделювання зміни споживчих властивостей (харчова цінність, органолептичні властивості та інше) харчового продукту, як правило потребує визначення терміну термічної обробки протягом якого він досягає стану кулінарної готовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які присвячені розробці механізмів моделювання термічного процесу обробки харчових продуктів доводить, що до сучасного часу не розроблено механізм визначення терміну обробки, протягом якого продукт досягає кулінарної готовності під дією температурного поля, що змінюється за часом та неоднорідне вздовж просторової координати.

Так, наприклад, у роботі [2] в якісній формі розглянуто механізм впливу фітинової кислоти, що міститься у клітинах гороху на час його варіння. Дослідним шляхом визначається термін його варіння.

У роботі [4] в кількісній формі досліджується час теплової обробки харчових продуктів. В цих дослідженнях не враховано, що температурне поле продукту в процесі обробки змінюється за часом та вздовж просторової координати.

Дослідження температурного поля картоплі у процесі гідротермічної обробки проведене у роботі [5] показує, що воно змінюється з часом та неоднорідне вздовж просторової координати практично протягом усього терміну термічної обробки.

Тому нехтування залежністю температурного поля харчового продукту від часу та просторової координати при моделюванні процесу гідротермічної обробки харчових продуктів може привести до великих похибок в дослідженнях. Це унеможливлює створення технологій та обладнання, які спроможні доводити харчові продукти до кулінарної готовності без значної втрати необхідних організму людини компонентів.

Метою даної роботи є удосконалення механізму моделювання процесу досягнення харчовим продуктом стану кулінарної готовності при термічній обробці за умови, що його температурне поле змінюється за часом та неоднорідне вздовж просторової координати.

Виклад основного матеріалу досліджень. У процесі термічної обробки харчового продукту за рахунок енергії теплового руху атомів і молекул, в його структурі відбуваються перетворення. Механізм структурних перетворень розглянемо, на прикладі варки гороху [2].

Іони K^+ і Na^+, які знаходяться в клітинах гороху за рахунок енергії теплового руху проходять по прошаркам водяного розчину в серединні пластинки і заміщають іони Ca^{2+} і Mg^{2+} в сольових мостиках. Це приводе до розриву полігалактуронових ланцюгів.

Оскільки цей процес зворотний, то для того щоб відбувалося розчеплення протопектину, необхідно вивести із реакції вивільнювані іони Ca^{2+} і Mg^{2+}. Цю функцію шляхом осадження виконує фітинова кислота, яка утворює із іонами Ca^{2+} і Mg^{2+} нерозчинну у воді сіль (фітат).

У процесі структурних перетворень обумовлених вивільненням іона Ca^{2+} беруть участь чотири об'єкта – два полігалактуронових ланцюга об'єднані іоном Ca^{2+}, два іони Na^+ та молекула фітинової кислоти.

Для визначення кількості розірваних ланцюгів скористаємося відомим виразом, що характеризує швидкість проходження хімічних реакцій в залежності від концентрації речовин, що беруть участь в цьому процесі [6]

$$\frac{\partial n}{\partial \tau} = -\kappa_0 \cdot \exp\left[-U/\left(R_г \cdot T(r,\tau)\right)\right] \cdot n \cdot n_N^{\ 2} \cdot n_ф, \qquad (1)$$

де n – концентрація структурних зв'язків, $м^{-3}$; n_N – концентрація іонів Na^+, $м^{-3}$; $n_ф$ – концентрація молекул фітинової кислоти, $м^{-3}$; κ_0 – коефіцієнт пропорційності, $с^{-1}$; U – енергія активації, Дж/моль; $R_г$ – універсальна газова постійна Дж/(моль·К); T(r,τ) – температурне поле продукту, К; r – просторова координата, м; τ – час, с.

Температурне поле харчового продукту, що має геометричну форму кулі та занурюється у нагріту рідину з постійною температурою $T_к$ може бути представлено у наступному вигляді [5]:

$$T(r,\tau) = 273 + T_K + 2\cdot(T_K - T_0)\cdot\sum_{n=1}^{\infty}(-1)^n \cdot \frac{\sin\left(\frac{n\cdot\pi}{R}\cdot r\right)}{r}\cdot\frac{R}{n\cdot\pi}\cdot\exp\left[-\eta\cdot\left(\frac{n\cdot\pi}{R}\right)^2\cdot\tau\right], \qquad (2)$$

де $T_к$ – температура нагрітого середовища, °С; T_0 – початкова температура харчового продукту, °С; r – просторова координата, м; R – радіус харчового продукту, м; η–коефіцієнт температуропровідності, м²/с.

Аналітичні вирази температурного поля для твердих тіл, що мають геометричну форму циліндра, прямокутного паралелепіпеда та занурюється у нагріту рідину з постійною температурою $T_к$ наведено у роботі [7, с. 184, 223].

Зміну відносної кількості структурних зв'язків в продовж часу термічної обробки t, можна обчислити за допомогою наступного виразу:

$$N = \frac{n}{n_0} = \exp\left[-\kappa \cdot \int_0^t \exp\left(-U/\left(R_\Gamma \cdot T(r,\tau)\right)\right)\cdot d\tau\right], \qquad (3)$$

де n_0 – концентрація зв'язків до початку термічної обробки, м⁻³; n – концентрація зв'язків, після термічної обробки протягом часу t; $\kappa = \kappa_0 \cdot n_N^2 \cdot n_ф$.

Невідомі постійні κ і U для кожного харчового продукту визначаються дослідним шляхом.

Механізм обчислення енергії активації структурних зв'язків та часу протягом якого харчовий продукт досягає кулінарної готовності розглянемо на прикладі моркви. Морква, покладена у воду з температурою $T_{кi}$ – 100, 90, 80, ˚С, набуває кулінарної готовності протягом часу t_i – 20, 45, 120 (нерівномірно проварена), хв [2].

Підставимо в рівняння (3) вираз для температурного поля харчового продукту (2) в якому зафіксовані дослідні значення першої точки (температура води $T_{к1}$, при якій обробляється морква та час t_1, протягом якого вона обробляється). Отримаємо рівняння для обчислення відносної концентрації структурних зв'язків, при якій морква набуває кулінарної готовності.

Потім таким же чином підставимо у рівняння (3) значення температури води $T_к$ при якій виконується обробка моркви та обчислюється час τ за який вона досягає стану кулінарної готовності. Праві частини отриманих рівнянь повинні бути рівні, тому що і в першому і в другому випадках морква досягає кулінарної готовності.

Час τ, протягом якого морква досягає кулінарної готовності при гідротермічній обробці, можна обчислити за допомогою інтегрального рівняння:

$$\int_0^{t_1} \exp\left\{-\frac{U}{R_\Gamma \cdot T(r=0,\tau,T_{к1})}\right\}\cdot d\tau = \int_0^{\tau} \exp\left\{-\frac{U}{R_\Gamma \cdot T(r=0,\tau,T_к)}\right\}\cdot d\tau. \qquad (4)$$

В цьому рівнянні зафіксовано, що температура навколишнього простору дорівнює 20°С, а концентрація зв'язків обчислюється в центрі моркви.

Дослідження рівняння (4) у заданому діапазоні параметрів *(U, R, r, $T_к$, $T_{кi}$, τ, t_i, η)* виконано у системі Mathcad 14. Коефіцієнт температуропровідності моркви взятий рівним $14{,}2 \cdot 10^{-8}$ м²/с [8]. Результати досліджень наведено на рисунках 1, 2.

Визначення енергії активації виконувалося методом знаходження мінімуму відносного середньоквадратичного відхилення часу протягом, якого морква досягає кулінарної готовності, отриманого з досліду *(t_i)* та з теоретичних обчислень (τ_i):

$$\delta_{\min} = \sqrt{\sum_{i=1}^{5}\left[\frac{(t_i-\tau_i)}{t_i}\right]^2}. \qquad (5)$$

Найменше відхилення теоретичних розрахунків часу протягом, якого морква досягає кулінарної готовності з дослідними ($\delta_{\min}$ = 4%) відповідає умові що середнє значення енергії активації структурних перетворень моркви дорівнює 132 кДж/моль. Похибка визначення енергії структурних перетворень оцінювалася за методикою обчислення не прямих вимірювань приведеною у роботі [9]. При оцінці похибки інтегральне рівняння (4) використано як рівняння вимірювання енергії активації. На підставі отриманих результатів дослідження енергія активації структурних перетворень у моркві може бути представлена у наступному вигляді:

$$U = (130 \pm 10)\ кДж/моль,\ P=95\%. \qquad (6)$$

На рис. 1 приведена залежність часу протягом якого морква, що має геометричну форму циліндра діаметром 20 мм. досягає кулінарної готовності у залежності від температури обробки в широкому інтервалі величин.

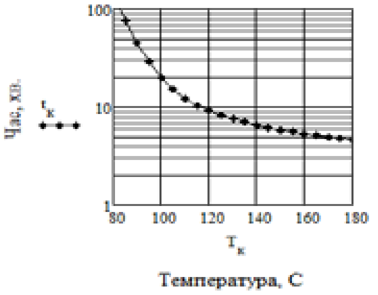

Рис. 1. Залежність часу термічної обробки від температури

Хід кривої на цьому рисунку підтверджує відоме явище, що час обробки харчового продукту зменшується при збільшенні температури обробки.

На рис. 2 приведені залежності часу протягом якого морква, що має геометричну форму циліндра та прямокутного паралелепіпеда з різними лінійними розмірами досягає кулінарної готовності при температурі 100°С у залежності від їх висоти $d_к$.

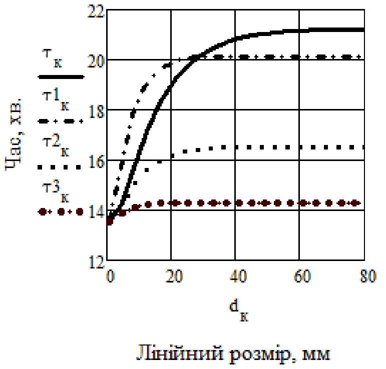

$\tau_к$ (—) – прямокутний паралелепіпед (а = в = 20 мм, $d_к$);
$\tau1_к$ (– · – · –) – циліндр (R = 10 мм, $d_к$);
$\tau2_к$ (· · ·) – прямокутний паралелепіпед (а = 20 мм, в = 10 мм, $d_к$)
$\tau3_к$ (· · ·) – прямокутний паралелепіпед (а = 20 мм, в = 5 мм, $d_к$)

Рис. 2. Залежність часу термічної обробки від лінійного розміру

Хід кривих на цьому рисунку також підтверджує відоме явище,що час обробки харчового продукту в основному залежить від його найменшого лінійного розміру і значно менше залежить від геометричної форми.

Висновки. У роботі розроблено механізм моделювання процесу досягнення харчовим продуктом стану кулінарної готовності при термічній обробці за умови, що його температурне поле змінюється за часом та неоднорідне вздовж просторової координати. За допомогою розробленого механізму визначено час протягом якого морква досягає стану кулінарної готовності у залежності від температури

обробки в діапазоні від 80°С до 180°С та лінійних розмірів – (1-80) мм. Визначено, що енергія активації структурних перетворень у моркві дорівнює (130 ± 10) кДж/моль, Р 95%. Теоретичні результати обчислень відповідають дослідним в межах похибки ±10% їх вимірювань.

Список літератури:

1. Беляев Михаил Иванович. Теоретические основы комбинированных способов тепловой обработки пищевых продуктов: Монография / М. И. Беляев, П. Л. Пахомов. – Харьков: Харьковский институт общественного питания, 1991. – 160 с.
2. Ростовський Володимир Сергійович. Теоретичні основи технології громадського харчування. – К.: Кондор, 2006. – 200 с. – ISBN 966-351-026-9.
3. Технологія харчових продуктів функціонального призначення: Монографія / А. А. Мазаракі, М. І. Пересічний, М. Ф. Кравченко, П. О. [та ін.]; за ред. М. І. Пересічного. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 1116 с.
4. Справочник специалиста пищевых производств. Книга 2. Теплофизические процессы. Энергосбережение / Соколенко А. И., Украинец А. И., Яровой В. Л. [и др.]. – К: АртЭк, 2003. – 432 с.
5. Моделювання гідротермічного процесу обробки харчових продуктів / Л. Г. Мартиненко, К. В. Карпенко, Л. К. Карпенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенко. Випуск 119. «Сучасні напрямки технології та механізації процесів переробних і харчових виробництв. Харків. 2011. – С. 232–241. – Резюме рос., англ. – Бібліогр.: с. 298.
6. Лебідь Валентин Ілліч. Фізична хімія. – Харків: Гімназія, 2008. – 478 с.
7. Карслоу Г. Теплопроводность твердых тел / Г. Карслоу, Д. Егер. – М.: Наука. – 1964. – 487 с.
8. Гинзбург Абрам Соломонович. Теплофизические характеристики картофеля, овощей и плодов / А. С. Гинзбург, М. А. Громов. – М.: Агропромиздат, 1987. – 272 с.
9. Основополагающие стандарты в области метрологического обеспечения. – М.: Издательство стандартов. – 1983. – 264 с.

Комарова А.Л.
Украинский государственный университет железнодорожного транспорта
Мостовая Л.Н., Мартыненко Л.Г.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ НА ВРЕМЯ ТЕРМИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ ИЗДЕЛИЙ

Аннотация
Разработан механизм моделирования процесса достижения пищевым продуктом состояния кулинарной готовности при термической обработке при условии, что его температурное поле меняется со временем и неоднородное вдоль пространственной координаты. Исследовано влияние геометрической формы, размеров и температуры в широком диапазоне величин на время обработки. Определено, что энергия активации структурных преобразований в моркови равна (130 ± 10) кДж/моль, Р 95%.

Ключевые слова: моделирование, пищевые продукты, термическая обработка

Komarova A.L.
Ukrainian State University of Railway Transport
Mostova L.M., Martynenko L.G.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

NFLUENCE OF TECHNOLOGICAL PARAMETERS DURING HEAT TREATMENT PRODUCT

Summary
The mechanism of the modeling process of achieving food product status culinary readiness during heat treatment, provided that its temperature field varies with time and nonuniform along the spatial coordinate. The effect of geometric shapes, sizes and in a wide temperature range for processing time values. Determined that the activation energy of structural reforms in carrots is (130 ± 10) kJ / mol, P 95%.

Keywords: modeling, food products, heating.

УДК 378.14:004.421

ИНФОРМАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПОДДЕРЖКИ ОЦЕНИВАНИЯ ОТВЕТОВ ДЛЯ СИСТЕМ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Пищухина О.А.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

Сформирована информационная технология для оценивания результатов ответов обучающегося с помощью современных компьютерных средств, а именно – с использованием интеллектуальных систем электронного обучения. Технология создана на основании разработанных моделей и алгоритмов поиска ошибок в ответах обучающегося и частичного определения причин их возникновения. Особенностью технологии является формирование продукционной модели представления знаний об ошибках для формирования рекомендаций по их устранению и использование дихотомического алгоритма в процессе поиска ошибок. С помощью технологии осуществляется поэтапный контроль процесса обучения, определение места возникновения ошибок, в отдельных случаях – распознавание причин их возникновения и формирование рекомендаций по их устранению. Проведено тестирование разработанной технологии поддержки оценивания с использованием компьютерной оболочки системы электронного обучения.

Ключевые слова: информационная технология, система электронного обучения, продукционная модель представления знаний, компьютерные средства.

Введение. Сокращение часов аудиторной нагрузки и увеличение объемов самостоятельной работы студентов представляет собой одну из особенностей процесса обучения в современном вузе, ориентированном на западные стандарты образования. Основную сложность для студентов технических и информационных специальностей вызывает усвоение постоянно растущего объема информации и расширения круга задач, умение решать которые необходимо для обеспечения компетентности и конкурентоспособности выпускников вузов на современном рынке труда. Вместе с тем, следует учитывать ментальные отличия украинских студентов, связанные со слабой мотивацией и/или неумением работать самостоятельно, что способствует недостаточному усвоению учебного материала, и как следствие, снижению общего образовательного уровня. Необходимо отметить также недостаточную подготовку учащихся средних школ по базовым техническим дисциплинам для эффективного обучения в высших учебных заведениях.

Эффективным путем разрешения данного противоречия, связанного с необходимостью активного обучения студентов, ограничением энергетических ресурсов преподавателя, фиксированным количеством часов практических и лабораторных занятий согласно разработанным учебным и рабочим программам вузов, является использование компьютерных средств для организации самостоятельной работы студентов, а именно – интеллектуальных обучающих систем [1, с. 118].

Характерной чертой обучения студентов технических вузов является необходимость формирования у них конкретных навыков и умений, направленных на практическое решение формализованных примеров и задач. Эта особенность накладывает специфические требования к структуре и наполнению интеллектуальной обучающей системы, связанные с многократным повторением и решением предложенных задач, и требует включения в ее состав следующих итерационных блоков [2, с. 107]: 1) информационного блока, содержащего конкретные рекомендации по способам решения задач; 2) блока примеров, где студент частично участвует в процессе их решения; 3) блока контроля, предлагающего выбор уровня сложности тестовых примеров и задач, и реализующего оценивание студента в результате их решения; 4) блока оценивания и рекомендаций, реализующего обратную связь учебного процесса.

Постановка проблемы. В результате проведенного анализа существующих разработок компьютерных обучающих программ в сфере технического образования было выявлено, что именно реализация процесса оценивания результатов обучаемых представляет собой наибольшую трудность при разработке компьютерных систем обучения, т.к. в эту связь необходимо включить большое количество критериев оценивания знаний и определения причин возникновения ошибки, чаще всего слабоформализуемых [2, с. 108]. Вместе с тем, предложенные критерии не всегда в полной мере отражают сущность и функции оценивания, реализуемого преподавателем; также в изученных разработках не учтены особенности и специфика оценивания при изучении технических/информационных дисциплин (большое количество формализованных конструкций, сложность расчетов и т.д.). Таким образом, задача формирования информационной технологии для оценивания в интеллектуальных обучающих системах, являющейся адекватной процессу обучения и включающей в себя последовательное определение возникновения места ошибок, уровня усвоения изучаемого материала и формирование рекомендаций для их исправления на основании полученных знаний о сделанных ошибках, представляет собой актуальную научно-практическую задачу.

Решение проблемы. При изучении сущности процесса оценивания были выявлены его основные составляющие, реализуемые преподавателем: функция поиска места ошибки в случае неверного ответа студента, функция определения веса сделанной ошибки, рекомендательная функция повторного изучения материала по результатам определяемого места ошибки, определение уровня знаний обучаемого. Функция поиска места ошибки и определение соответствия между местом ее возникновения и рекомендацией, предлагаемой системой электронного обучения, объединены в блок диагностирования ошибок.

Блок диагностирования выполняет обнаружение ошибки при решении практических задач по разветвляющемуся дихотомическому алгоритму: обнаружение факта ошибки при несовпадении результата решения с эталонным заданным значением, далее – обнаружение места ошибки на каком-либо этапе решения задачи, определение класса ошибки, т.е. ее принадлежность к лекционной теме или типу решаемых задач, затем – диагностирование «пробела» в знаниях и рекомендации по улучшению

полученного результата, например, – изучить теоретический материал (с указанием тем или глав), повторить алгоритм решения предложенных задач, перейти к решению задач более простого уровня и т.д. (рис. 1).

Для оценивания уровня знаний в интеллектуальной системе электронного обучения предлагается учитывать не только знание алгоритма решения и способность применить его к предлагаемой задаче, но также рассматривать все множество допущенных ошибок и степень их влияния на результат, с целью устранения субъективности закладываемых параметров оценки.

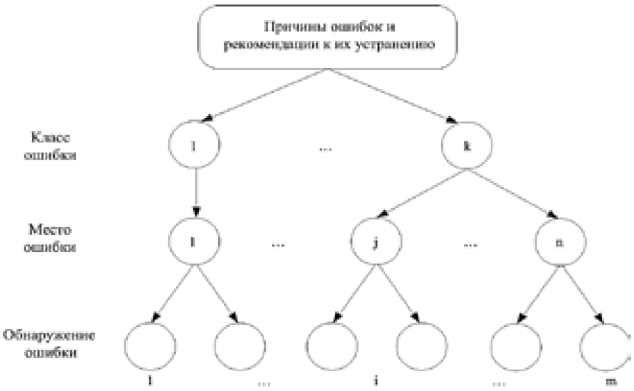

Рис. 1. Схема поиска ошибок

Источник: разработано автором по данным [2]

Множество ошибок, допускаемых студентами в процессе решения задач, предложено декомпозировать на следующие подмножества (признак классификации – уровень ошибки): комплексные или системные ошибки – подмножество {A}, грубые ошибки – подмножество {B}, исправимые ошибки – подмножество {C}. Каждое из этих подмножеств содержит определенные виды ошибок, выявленные в процессе педагогической деятельности, и каждому виду ошибки присвоен свой вес в зависимости от влияния этой ошибки на исход решения; значения весов сведены в матрицу P размерностью (n×1)) [2, с. 108].

Например, системные ошибки, связанные с непониманием метода или неверного применения способа решения имеют наибольший вес (1-2 балла), грубые ошибки, связанные, например, с неправильной подстановкой коэффициентов имеют вес 0.5-1 балла, исправимые ошибки, такие как ошибки в расчетах или ошибки из-за невнимательности имеют минимальный вес 0.1-0.2 балла. Для того, чтобы предоставить возможность обучаемому повысить оценку и самостоятельно устранить допущенные ошибки введены параметры, отражающие способ исправления ошибки, которым также присваивается вес, имеющий отрицательное значение и уменьшающий баллы матрицы P; значение весов исправления ошибки сведено в матрицу весов исправления ошибок Q размерностью (n×n). Среди способов исправления выделены 3 основные группы: самостоятельное исправление (после информации о том, что она допущена), устранение ошибки после рекомендации с указанием ее места, устранение ошибки системой электронного обучения после нескольких неудачных попыток обучаемого.

Для формализации оценивания предлагается использовать критерий максимизации разности между ожидаемым результатом (высший балл по соответствующей шкале) S и полученными штрафными баллами за допущенные ошибки R, а также показатель ошибок, определяющий степень влияния допущенных ошибок на результат решения H (сумма элементов матрицы H представляет собой штрафные баллы R): K=(S-R)→max; H=P×Q [2, с. 109].

Один из алгоритмов определения возникновения ошибок в ответах обучаемых, сформированный в виде дихотомического дерева, был реализован при решении характеристических уравнений методом Лобачевского-Греффе-Данделена (рис. 2) [3, с. 61]. Данное дихотомическое дерево получено для характеристического уравнения второго порядка с комплексно-сопряженными корнями, где α – действительная часть, β – мнимая. При построении бинарного дерева использовался алгоритм поиска ошибок «снизу-вверх», поэтому анализ возможных ошибок начинается с определения адекватности мнимой и действительной частей корней характеристического уравнения правильному решению и заканчивается проверкой правильности начальных коэффициентов квадрирования.

В рассмотренном дихотомическом дереве учтены ошибки, которые могут возникнуть в результате недостаточных навыков работы с предлагаемым методом, а также ошибки, связанные с возможными пробелами в знаниях элементарной математики у обучаемого. К ошибкам, возникающим в результате недостаточной ориентации в методе Лобачевского-Греффе-Данделена, относятся ошибки, связанные с введением неправильных коэффициентов квадрирования, с недостаточным количеством итераций, а также ошибки, допущенные при определении модуля комплексных корней.

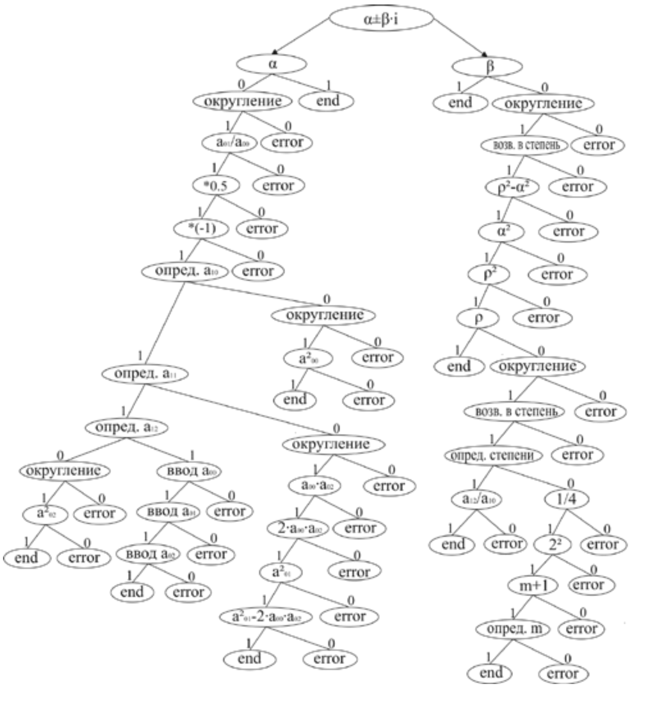

Рис. 2. Дихотомическое дерево поиска ошибок

Источник: [3]

К ошибкам второго вида можно отнести ошибки, которые возникают при следующих математических операциях: округление, возведение в степень, умножение, деление, суммирование, вычитание. При повышении порядка уравнения возникает большее количество ошибок в его решении, а, следовательно, мощность дихотомического дерева значительно увеличивается. Особенность модели поиска ошибок и алгоритма их поиска, сформированного в виде дихотомического дерева, состоит в пошаговом контроле усвоения информации, формировании сообщения о неправильном прохождении опреде-

ленного этапа алгоритма сразу после допущенной ошибки, что более эффективно и целесообразно с педагогической точки зрения, а также помогает обучаемому самостоятельно устранить ошибку и понять причины ее возникновения.

Сформированный алгоритм диагностирования реализован в виде компьютерной оболочки, отражающей итерационную особенность нахождения корней характеристического уравнения данным методом и учитывающей возможные варианты их существования. Результаты тестирования предложенной технологии оценивания уровня знаний с использованием компьютерной оболочки системы электронного обучения показали ее адекватность реальному процессу оценивания с достаточной степенью точности совпадения выставленным оценкам преподавателя [3, с. 62]. Дальнейший этап исследований представляет собой усовершенствование технологии оценивания ответов обучаемых с учетом выявленных недостатков и ее использование в системах электронного обучения на основании разработанных пользовательских и функциональных требований к ее наполнению [4, с. 136], [5, с. 63].

Заключение. С использованием предлагаемой технологии поддерживается наиболее значимая часть процесса обучения, реализуемого в системе электронного обучения – его поэтапный контроль, оценивание знаний обучаемых, определение места возникновения ошибок, в отдельных случаях распознавание причины их возникновения и формирование рекомендаций по их устранению и улучшению результатов обучения.

Особенностью предложенной технологии является возможность учитывать не только количество ошибок при оценивании сформированных умений, а также степень их влияния на результат и качество помощи системы электронного обучения, оказанной при исправлении допущенных ошибок, что более полно и точно отражает обратную связь учебного процесса, связанную с оцениванием обучающихся. Вместе с тем, реализация достаточно сложной процедуры определения причин возникновения ошибок требует систематической доработки сформированных компьютерных модулей с целью повышения эффективности использования интеллектуальной системы электронного обучения.

Список литературы:

1. Пищухина О. А. Интеллектуальные обучающие системы в сфере технического образования // Інформаційні комп'ютерні технології в машинобудуванні. – Харків: Нац. аерокосм. ун-тет. – 2010. – С. 118.
2. Пищухина О. А., Клочок А. Ю. Подход к формированию обратной связи в интеллектуальных обучающих системах в сфере высшего технического образования. – Радіоелектроніка, інформатика, управління. – Запоріжжя: ЗНТУ. – 2011. – № 2(25). – С. 107-110.
3. Кулик А. С., Пищухина О. А., Клочок А. Ю. Модели и алгоритмы поиска ошибок при решении задач с использованием компьютерных средств обучения. – Радіоелектроніка, інформатика, управління.- Запоріжжя:ЗНТУ. – 2012. – № 1(26). – С. 59-63.
4. Pishchukhina O. A. Analytical support of requirements development for intelligent e-learning systems – Радіоелектроніка, інформатика, управління. – Запоріжжя: ЗНТУ. – 2013. – № 2(29). – С. 136-139.
5. Пищухина О. А. Моделирование требований для интеллектуальных компьютерных систем обучения // 18 Международный молодежный форум «Радиоэлектроника и молодежь в 21 веке». – Харьков: ХНУРЭ. – 2014. – Т. 9. – С. 62-63.

Піщухіна О.О.
Харківський національний університет радіоелектроніки

ІНФОРМАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДТРИМКИ ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДЕЙ ДЛЯ СИСТЕМ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАННЯ

Анотація
Сформовано інформаційну технологію для оцінювання результатів відповідей осіб, що навчаються, за допомогою сучасних комп'ютерних засобів, а саме – з використанням інтелектуальних систем електронного навчання. Технологію створено за розробленими моделями та алгоритмами пошуку помилок особи, що навчається, та часткового визначення причин їхнього виникнення. Особливістю технології є формування продукційної моделі представлення знань про помилки при формуванні рекомендацій щодо їх усунення і використання дихотомічного алгоритму в процесі пошуку помилок. За допомогою технології здійснюється поетапний контроль процесу навчання, визначення місця виникнення помилок, в окремих випадках – розпізнавання причин їх виникнення і формування рекомендацій з їх усунення. Проведено тестування розробленої технології підтримки оцінювання з використанням комп'ютерної оболонки системи електронного навчання.

Ключові слова: інформаційна технологія, система електронного навчання, продукційна модель представлення знань, комп'ютерні засоби.

Pishchukhina O.A.
Kharkiv National University of Radioelectronics

INFORMATION TECHNOLOGY OF ANSWER ESTIMATION SUPPORT FOR E-LEARNING SYSTEMS

Summary
Information technology to assess the answers of learners with the help of complex computer tools (namely, intelligent e-learning systems) is formed. The technology is created on the basis of the developed models and algorithms for finding mistakes in learner's answers and partially determined causes of their occurrence. The distinctive feature of the technology is forming of the productive knowledge base of made mistakes to give the recomendation about their elimination and using dichotomous algorythm for finding mistakes. With the offered technology «step by step» control of the learning process is realized as well as detecting the location of the mistakes and, in some cases, recognition of their causes and the development of recommendations for their elimination. Testing of the developed technology supporting evaluation process was made by using computer module of e-learning system.
Keywords: information technology, e-learning system, productive knowledge base, computer tools.

УДК 697.34

АНАЛІЗ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З ВИРОБНИЦТВА ПИВА

Шовкалюк М.М., Голуб М.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

В даній статті об’єктом дослідження є сучасне підприємство з виробництва пива та безалкогольних напоїв. Головною метою статті є опис результатів енергетичного обстеження та розробка пропозицій щодо розрахунків виробничих норм споживання енергоресурсів, що є однією з складових побудови ефективної системи енергетичного менеджменту. Енерго- та ресурсозбереження є одним із шляхів зниження питомих виробничих витрат.
Ключові слова: підприємство, пиво, виробничі норми, споживання енергії.

Постановка проблеми. Енергоємність продукції в Україні є надзвичайно високою, тому актуальною задачею є підвищення енергетичної ефективності промислових підприємств та удосконалення методів її оцінювання і контролю. В умовах постійного зростання цін на енергоресурси, загострення конкурентної боротьби питання впровадження енергозберігаючих технологій та зниження енергоємності продукції набуває своєї актуальності в усіх галузях національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів на підприємстві передбачає чітке нормування їх витрат. З метою об’єктивної оцінки ефективного використання енергоресурсів ці нормативи повинні розроблятись окремо для кожного об’єкта, враховуючи індивідуальні особливості [1]. Важлива частина технологічних заходів пов'язана з модернізацією і удосконаленням технологічних процесів, спрямованих на підвищення комплексності використання ПЕР, зменшення втрат, оптимізацію режимів роботи [2]. Витрата енергії при виробництві солоду та пива складає значну частку виробничих витрат, і тому для їх мінімізації потрібно як можна більш раціональне використання енергії та ресурсів (води, теплової енергії, стисненого повітря і т.д.) [3]. Виробництво, зберігання і розлив пива у великих обсягах являють собою надзвичайно енергоємні процеси, це також один із факторів впливу на утворення парникового газу CO_2.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невід'ємною частиною процесу управління є виконання функції контролю ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів. Здійснення ж такого контролю обов'язково передбачає необхідність визначення як фактичних показників ефективності енерговикористання на відповідних об'єктах, так і їх «еталонних» або «нормативних» значень. Нормалізація енергоспоживання має важливе значення. По-перше, визначаючи науково обґрунтовані норми питомих витрат енергії, створюють базу для розрахунку потреб в енергії виробничих об’єктів: підприємств, їх підрозділів, окремих агрегатів і технологічних процесів. З іншого боку, норми питомих витрат енергії дозволяють об’єктивно оцінювати ефективність енерговикористання в умовах змінювання обсягів і асортименту продукції, що випускається окремими структурними підрозділами.

Питоме споживання енергії в значній мірі залежить від конструкції енергосистеми і технологічного процесу, проте відмінність підприємств одне від одного може бути пов'язана з різницею в рецептурі продукції, вигляді упаковки, різної початкової температури води, використовуваної на конкретному заводі для виробництва пива, та різними кліматичними умовами [5].

У табл. 1 наведено приклад показників споживання енергетичних і водних ресурсів для пивоварних заводів на повний цикл виробництва [4, 5].

Таблиця 1
Показники споживання енергетичних і водних ресурсів для повного циклу виробництва

Ресурси	Одиниці вимірювання	Галузевий контрольний показник
Теплова енергія	МДж/гл	85-120
Електрична енергія	кВт · год/гл	7,5-11,5
Загальна витрата енергії	МДж/гл	100-160
Водоспоживання	гл/гл	4-7

Джерело: розроблено авторами

Укрупнені показники теплоспоживання не можуть свідчити про ефективність діяльності підприємства. Тому слід розробляти власні норми теплоспоживання для конкретного виробничого процесу для можливості впровадження моніторингу та планування. Власні норми питомого споживання потрібно встановлювати не для підприємства в цілому, а по цехам та підрозділам

Мета статті. Метою даної роботи є визначення питомих показників теплоспоживання на виробничі потреби за видами продукції для моніторингу і контролю.

Опис об’єкта дослідження. Об’єктом дослідження є сучасне пивоварне підприємство що здійснює свою діяльність в Україні. Потужність виробництва складає 470 млн. літрів пива на рік. Кількість працівників заводу – більше 400 осіб. Одна із особливостей полягає в тому, що для виробництва пива всіх найменувань характерна однорідна структура технологічних процесів, підготовка сировини, варка сусла, головне бродіння, доброджування, фільтрація та розлив готового пива. Однорідність структури технологічного процесу виключає необхідність виділення самостійних цехів для виробництва пива і напоїв різних найменувань. Особливістю пивоварного виробництва є також достатньо довга тривалість виробничого циклу в зв'язку з наявністю природних біологічних процесів. Ця особливість потребує великої кількості бродильних і лагерних ємкостей, збільшення розмірів виробничих ділянок та інше. На пивзаводі основним процесом виробництва є виробництво пива за єдиною технологічною схемою. Організація основного процесу виробництва на підприємстві здійснюється поточним методом, тобто тут сировина і матеріали безпосередньо у встановленому ритмі і технологічній послідовності, одночасно на всіх операціях переробляються в готовий продукт.

До ведучих відносяться цехи, відділення та установки основного виробництва де виконуються основні технологічні процеси і мають найважливіше значення випуску готової продукції. Організацію управління виробництвом опишемо за допомогою виробничої структури (рис. 1).

Рис. 1. Виробнича структура підприємства

Джерело: розроблено авторами

Цех пивовиробництва, зважаючи на масштаб, характер і тип виробництва, підрозділяється на основні відділення, що зображені на рис. 2.

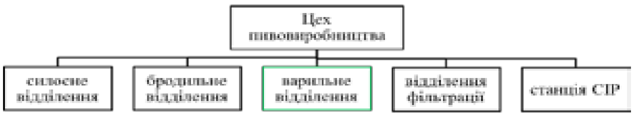

Рис. 2. Структура цеха пивовиробництва

Джерело: розроблено авторами

Варильне відділення включає в себе кілька ємностей і допоміжне обладнання і є найскладнішим відділенням на пивзаводі. Варниця, або варильне відділення – «серце» пивзаводу, від неї залежить продуктивність пивзаводу, економічність споживання. Саме тут варять пивне сусло, водний розчин дрібно роздробленого солоду, призначений до зброджування. Варка однієї партії пива займає близько 8-10 годин. Але так як обладнання працює циклічно, одночасно може відбуватися до п'яти варок: одна освітлюється, друга кипить, третя фільтрується, четверта затирається, п'ята дробиться. Цех розливу – конвеєр, на якому послідовно здійснюється розлив, контроль і упаковка напою в роздрібну тару.

Аналіз споживання енергетичних ресурсів підприємством. Для оцінювання фактичних обсягів споживання енергетичних ресурсів в рамках дослідження виконано збір інформації по споживанню води, теплової енергії та CO_2 різними установками та споживачами та структуровано за підрозділами за два роки. Для пивоваріння характерні високі обсяги споживання високоякісної води. Пиво більш ніж на 90% складається з води. Пивоварні заводи використовують воду не тільки для приготування пива, але і для нагрівання, охолодження, мийки виробничого обладнання та посуду для розливу, прибирання виробничих ділянок, миття транспортних засобів, а також у санітарно-побутових цілях. Крім того, втрати води мають місце в процесі кип'ятіння сусла і при утилізації пивної дробини [7]. Баланс споживання води підприємством представлений на рис. 3, баланс споживання теплової енергії – на рис. 4.

Пивоварна галузь унікальна в тому відношенні, що вуглекислий газ є не тільки одним з виробничих відходів її діяльності, а й необхідним інгредієнтом при виробництві та розливі пива (рис. 5).

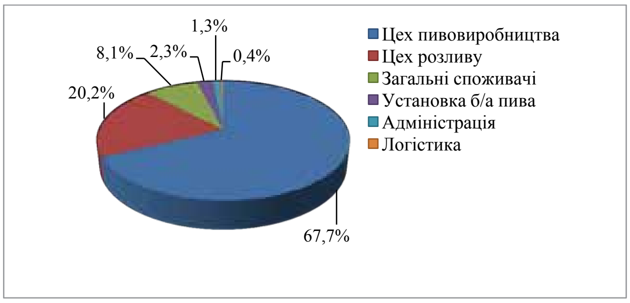

Рис. 3. Баланс споживання води підприємством

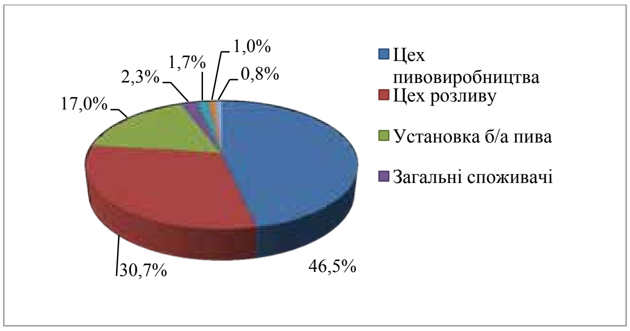

Рис. 4. Баланс споживання теплової енергії підприємством

Джерело: розроблено авторами

Рис. 5. Баланс споживання CO_2 підрозділами підприємства

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, основним споживачем води та теплової енергії є цех пивовиробництва, а CO_2 – цех розливу. Проаналізувавши споживання енергетичних ресурсів підприємством, дійшли до висновку, що доцільним буде розробка норм теплоспоживання для варильного відділення цеху пивовиробництва.

Аналіз показників виробничого процесу. Дослідження проводилося для всіх стадій технологічного процесу виробництва сусла, починаючи від відварочного котла та закінчуючи теплообмінником для охолодження сусла. Основні параметри виробничого процесу, які визначалися та аналізувалися:

– параметри відварки: об'єм та температура води, маса зернопродуктів, початкова та кінцева температури відварки;

– параметри затору: об'єм та температура води, маса зернопродуктів, температура затору;

– параметри суміші відварки та затору: маса суміші, початкова та кінцева температури суміші;

– параметри заторного фільтру: температуру сусла на вході, об'єм першого сусла, об'єм слабого сусла, температура та маса промивної води, об'єм сусла, що надходить до буферної ємності;

– параметри теплообмінника: початкова та кінцева температури сусла;

– параметри сусловарильного котла: температура та об'єм сусла на вході, тиск та температура пари, кінцева температура сусла, споживання пари;

– параметри гідроциклонного апарату: об'єм сусла на виході, об'єм білкових речовин;

– параметри теплообміннику для охолодження: початкова та кінцева температури сусла, температури гарячої та холодної води, об'єм холодної води для охолодження, об'єм охолоджуваного сусла.

Вихідні дані отримувалися з приладів технічного обліку, технологічних листів варок, а також з програмного забезпечення «Meura Montelektro», яке відображає у реальному часі хід процесу. Всього було проведено по 20 вимірів для кожного виду продукції заводу. Задавання параметрів технологічного процесу здійснюють оператори варильного відділення за технологією. Однак в ході технологічного процесу параметри можуть змінюватися під впливом багатьох факторів. Проаналізуємо інтервали значень основних параметрів технологічного процесу (див. табл. 2 на прикладі одного з видів сусла).

Таблиця 2

Інтервали значень основних параметрів (на 1 порцію за технологічний цикл)

Параметр	min	max	max-min	Δ, %, відносно середнього значення
Кількість зернопродуктів для відварки, кг	3735	3983	248	6,4
Маса води на відварку, кг	12060	12840	780	6,4
Початкова температура відварки, ˚С	59,4	61	1,6	2,7
Кількість зернопродуктів для затору, кг	7615	7985	370	4,7
Маса води на затор, кг	17560	18060	500	2,8
Температура затору, ˚С	47,7	53,2	5,5	10,9
Температура суміші відварки та затору, ˚С	57,6	62,4	4,8	8
Витрата пари на сусловарочний котел, кг	3070	3960	620	17,7

Джерело: розроблено авторами

Дані в таблиці 2 свідчать, що параметри процесу не є постійними величинами, вони коливаються, що в результаті впливає на енергоспоживання. Вплив мінімальних та максимальних значень витрати пари на сусловарочний котел та температури суміші відварки і затору на питоме теплоспоживання на прикладі різних видів сусла наведено на рис. 6 та 7 відповідно.

Далі проаналізуємо вплив температур робочого тіла технологічного процесу на енергоспоживання. Вплив початкової температури відварки на споживання теплової енергії зображений на рис. 8.

Початкова температура відварки повинна бути 64˚С. Під час вимірів фактичних значень виявлено, що в ході технологічного процесу вона може бути в межах 59...64˚С. Потім температура відварки піднімається до 85˚С за рахунок підігріву парою. Як бачимо з рис. 8, чим більша початкова температура, тим менше теплової енергії потрібно витратити на підігрів, зокрема на підняття температури на 1˚С у відварочному котлі витрачається 210 МДж теплової енергії. Для інших видів сусла цей показник знаходиться в межах 198-213 МДж. Це є впливовим фактором на споживання пари в ході технологічного процесу.

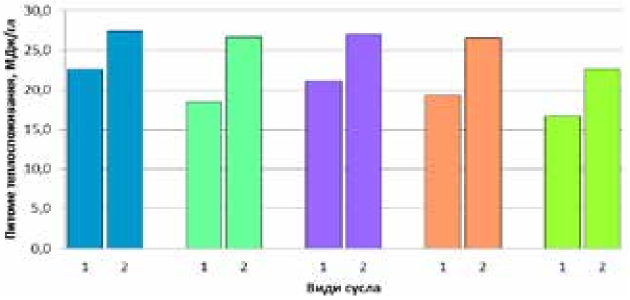

1 – q при $D_п^{min}$, 2 – q при $D_п^{max}$

Рис. 6. Вплив мінімальних та максимальних значень витрати пари на сусловарочний котел на питоме теплоспоживання

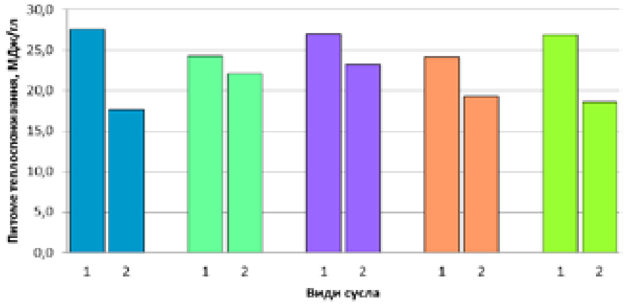

1 – q при $t_{сум}^{min}$, 2 – q при $t_{сум}^{max}$

Рис. 7. Вплив мінімальних та максимальних значень температури суміші відварки та затору на теплоспоживання

Джерело: розроблено авторами

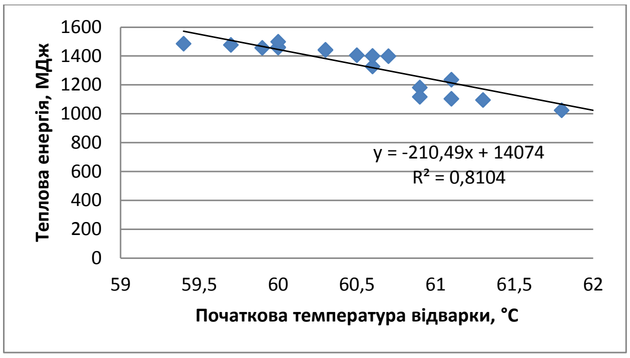

Рис. 8. Залежність споживання теплоенергії від температури відварки

Джерело: розроблено авторами

Маса суміші відварки та затору підігрівається у три етапи для витримування температурних пауз у 63˚С, 72˚С та 78˚С. Вплив початкової температури суміші відварки та затору на споживання теплової енергії зображений на рис. 9. Чим більша початкова температура суміші, тим менше теплової енергії потрібно витратити на підігрів до 78˚С. Зокрема на підняття температури на 1˚С у відварочному котлі витрачається 140 МДж теплової енергії. Для інших видів сусла цей показник знаходиться в межах 131-152 МДж.

На рис. 10 зображено вплив маси відварки на споживання теплоенергії. Збільшення маси відварки на 1000 кг призведе до збільшення споживання теплової енергії на 156 МДж. Аналогічний аналіз виконано для інших видів сусла. Межі коливань, спричинені впливом такого фактору, як маса відварки, становлять від 146 до 167 МДж.

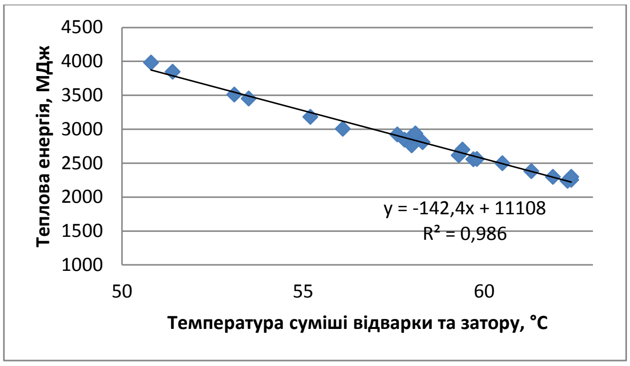

Рис. 9. Залежність споживання теплоенергії від температури суміші відварки та затору

Джерело: розроблено авторами

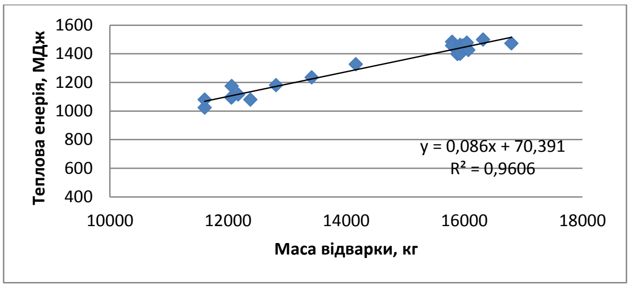

Рис. 10. Залежність споживання теплоенергії від маси відварки

Джерело: розроблено авторами

Визначення питомих показників. Виконаний збір статистичної інформації щодо основних параметрів технологічного процесу та їх аналіз дозволив визначити питомі показники. Для визначення питомих виробничих показників теплоспоживання для кожного виду сусла дослідження проводилися для різних видів сусла, виконано щонайменше по 20 експериментів для кожного з них. В результаті було визначено питоме усереднене споживання теплоенергії для 21 виду алкогольних напоїв та 2 безалкогольних на один технологічний цикл виробництва (табл. 3).

В результаті обробки статистичної інформації отримані норми споживання теплової енергії по кожному з видів продукції, що дозволяють проводити моніторинг та контроль споживання енергоресурсів.

Таблиця 3

Питомі виробничі показники теплоспоживання для кожного виду сусла

Вид сусла	Питоме фактичне теплоспоживання, min...max	Питоме усереднене теплоспоживання, q, МДж/гл
1	18,6...23,9	21,6
2	21,5...26,6	24,1
3	20,7...33	26,5
4	25,3...30,4	28,6
5	19,2...31,8	24,5
6	20,9...25,6	22
7	18,5...26,7	23
8	24,3...27,3	25,7
9	19,4...25,9	22,9
10	19,3...27,6	24,1
11	18,7...22,4	20
12	16,6...27,5	20,7
13	20,4...25,6	22,6
14	20,6...27,2	23,7
15	19,2...27	22,9
16	17,5...25	21
Квас	10,9...17,2	14,7
Сидр	1,6...4,7	3
Квас Домашній	10,5...15,9	13,2
17	20,2...27,4	23,8
18	17,6...23,5	20,3
19	28,6...32,7	30
20	19...29,1	23,9

Висновки. Енергетичне обстеження та аналіз даних дозволив визначити найвпливовіші фактори на теплоспоживання та розробити питомі виробничі норми споживання теплової енергії для усіх видів продукції підприємства.

Список літератури:

1. Контроль ефективності енерговикористання – ключова проблема управління енергозбереженням / Праховник А. В., Находов В. Ф., Борисенко О. В. // Энергосбережение. Энергетика. Энергоаудит, 2009. – № 8(66). – С. 46.
2. Остапчук М. В., Сердюк Л. В., Овсянникова Л. К. Система технологій. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 368 с.
3. Рябин В. В. Энергоресурсосбережение на пивоваренном заводе – М., 2008.
4. Кунце В., Мит Г., Технология солода и пива – М.: Профессия, 2001, 912 с.
5. Руководство по охране окружающей среды, здоровья и труда. Пивоваренное производство. – М., 2006.

Шовкалюк М.М., Голуб М.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

АНАЛИЗ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПО ПРОИЗВОДСТВУ ПИВА

Аннотация
В данной статье объектом исследования является современное предприятие по производству пива и безалкогольных напитков. Главной целью статьи является описание результатов энергетического обследования и разработка предложений относительно производственных норм потребления энергоресурсов, что является одной из составляющих построения эффективной системы энергетического менеджмента. Энерго- и ресурсосбережение является одним из путей снижения удельных производственных затрат.

Ключевые слова: предприятие, пиво, производственные нормы, потребление энергии.

Shovkaliuk M.M., Golub M.A.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF THE ENERGY EFFICIENCY OF ENTERPRISES IN BEER PRODUCTION

Summary
In this paper, the object of study is a modern enterprise for the production of beer and soft drinks. The main purpose of the article is to describe the results of energy audits and the development of proposals for the production of energy consumption norms, that is one of the building blocks of an effective energy management system. Energy and resource efficiency is one of the ways to reduce unit production costs
Keywords: company, beer, production standards, energy consumption.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.4'082.23

ПАРАМЕТРИ РОСТУ ТА ВІДТВОРЮВАЛЬНІ ЯКОСТІ СВИНЕЙ РІЗНИХ КЛАСІВ РОЗПОДІЛУ

Баркарь Є.В., Шевченко Д.М.
Миколаївський національний аграрний університет

Проведено порівняльний аналіз параметрів росту та відтворювальних якостей свиней великої білої породи різних класів розподілу для виявлення ефективності відбору свиней за даними живої маси у віці 2 місяці та його впливу на подальші продуктивні якості свиней. Встановлено, що у віковий період 4-6-8 місяців свині класу M^+ відрізняються вірогідно більшою рівномірністю росту і переважають тварин класу M^-. Доведено, що використання параметрів росту дозволяє більш чітко та повно проаналізувати закономірності росту та розвитку тварин піддослідних груп. Тварини обох класів розподілу характеризуються високими показниками відтворювальних якостей, однак за багатоплідністю, кількістю поросят при відлученні та масою гнізда при відлученні вірогідно переважають тварини класу M^+. Саме тому вивчення закономірностей росту свиней на ранніх етапах постнатального онтогенезу та відбір тварин класу M^+ за даними живої маси у віці 2 місяці дозволить підвищити показники відтворювальних якостей.

Ключові слова: свині, класи розподілу, інтенсивність формування, напруга росту, рівномірність росту, відтворювальні якості.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку селекційно-племінної роботи в свинарстві важливого значення набуває вивчення закономірностей росту тварин. Саме використання параметрів росту та їх зв'язків з подальшими відгодівельними, відтворювальними та м'ясними якостями дозволить вже на ранніх етапах постнатального онтогенезу більш точно і об'єктивно проводити оцінку та відбір ремонтного молодняку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури доводить, що останнім часом вчені поглиблено досліджують закономірності росту й розвитку тварин [1, 6, 7]. Інтенсивність формування визначається спадковістю та умовами утримання, про що свідчать породні та конституційні особливості тварин.

Вивченням питання впливу інтенсивності росту тварин на їх продуктивні якості займалося багато вчених, що знайшло відображення в наукових працях [3, 4, 6, 7]. Науковцями було встановлено, що різниця в інтенсивності формування обумовлює різну енергію росту й відповідно відтворну, відгодівельну та м'ясну продуктивність.

Відомо, що з віком інтенсивність росту знижується, але характер цього процесу у свиней різних порід відбувається по різному. Так, у свиней великої білої породи інтенсивність росту знижується більш рівномірно, ніж у тварин сальних порід, для яких характерна більш висока інтенсивність росту у віці 2-4 місяці та її значне зниження в подальшому. Свині великої білої породи характеризуються достатньо високою інтенсивністю росту протягом всього періоду їх розвитку, і тому вони відрізняються високою та рівномірною швидкістю росту [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами нашого аналізу саме дослідження внутрішньопородних закономірностей росту свиней великої білої породи та вивчення їх впливу на подальше формування продуктивних якостей тварин дозволить більш ефективно на більш ранніх етапах постнатального онтогенезу проводити оцінку та відбір тварин.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення порівняльного аналізу параметрів росту та відтворювальних якостей свиней великої білої породи різних класів розподілу для виявлення ефективності відбору свиней за даними живої маси у віці 2 місяці та його впливу на подальші продуктивні якості свиней.

Матеріали і методика досліджень. Дослідження було проведено в умовах сільськогосподарського виробничого кооперативу (СВК) «Колос» Тарутинського району Одеської області. Було проведено розподіл ремонтного молодняку свиней великої білої породи на дві групи на підставі даних живої маси тварин при народженні: M^+ – свинки з живою масою у віці 2 місяці вище середнього арифметичного по всьому поголів'ю; M^- – свинки з живою масою у віці 2 місяці нижче середнього арифметичного по всьому поголів'ю.

Для вивчення закономірностей росту молодняку різних класів розподілу у вікові періоди 2-4-6 та 4-6-8 місяців визначали інтенсивність формування (Δt), запропоновану Ю.К. Свєчиним [5] за формулою:

$$\Delta t = \frac{W_4 - W_2}{0,5(W_4 + W_2)} - \frac{W_6 - W_4}{0,5(W_6 + W_4)}, \quad (1)$$

де W_2, W_4, W_6 – жива маса свиней у 2, 4, 6 місяців відповідно, кг.

Напруга росту (Ін) та індекс рівномірності (Ір) розраховувались за методикою В.П. Коваленка та ін. [2]:

$$Ін = \frac{\Delta t}{ВП} \cdot СП, \quad (2)$$

$$Ір = \frac{1}{1 + \Delta t} \cdot СП, \quad (3)$$

де Δt – інтенсивність формування; СП – середньодобовий приріст, кг; ВП – відносний приріст, %.

Для оцінки відтворювальних якостей свиноматок різних класів розподілу було використано наступні показники: багатоплідність (гол.), кількість поросят при відлученні (гол.), маса гнізда та одного поросяти при відлученні (кг), збереженість (%) за даними першого опоросу.

Було використано кореляційний аналіз для вивчення взаємозв'язків між показниками закономірностей росту та живої маси, закономірностями росту та відтворювальними якостями.

Використано методику однофакторного дисперсійного аналізу для оцінки впливу класової приналежності на закономірності росту та відтворювальні якості.

Обробка матеріалів досліджень проводилася з використанням комп'ютерної техніки та пакету прикладного програмного забезпечення MS OFICE 2013 EXCEL.

Виклад основного матеріалу. З метою детального аналізу ростових процесів тварин, які є основними складовими формування та оцінки відгодівельних

Таблиця 1

Параметри росту свиней великої білої породи різних класів розподілу у різні вікові періоди

Класи розподілу	n	Δt			Ін			Ір		
		$\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$	d±Sd	td	$\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$	d±Sd	td	$\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$	d±Sd	td
віковий період 2-4-6 місяців										
M^-	17	0,40±0,013	X	X	0,15±0,006	X	X	0,34±0,004	X	X
M^+	15	0,41±0,011	0,01±0,017	0,59	0,16±0,006	0,01±0,008	1,25	0,35±0,004	0,01±0,006	1,67
віковий період 4-6-8 місяців										
M^-	17	0,23±0,009	X	X	0,13±0,005	X	X	0,37±0,004	X	X
M^+	15	0,22±0,008	0,01±0,012	0,83	0,13±0,005	0,00±0,007	0,00	0,39±0,003	0,02±0,005	4,00***

*Примітка: тут і далі: * – p<0,05; ** – p<0,01; *** – p<0,001*

якостей свиней нами було проведено порівняльний аналіз параметрів росту із використанням таких показників як інтенсивність формування, напруга росту та рівномірність росту (табл. 1).

Нами встановлено, що у віковий період 4-6-8 місяців свині класу M^+ відрізняються вірогідно більшою рівномірністю росту і переважають тварин класу M^-. Значення зазначеної різниці відповідає третьому порогу вірогідності ($p<0,001$).

Можна лише стверджувати про наявність тенденцій до вищої інтенсивності формування, напруги та рівномірності росту у віковий період 2-4-6 місяців по тваринах класу M^+.

Однак по зазначених тваринах у віковий період 4-6-8 місяців спостерігається тенденція до меншого рівня інтенсивності формування порівняно із тваринами класу M^-.

Проведені розрахунки також було підтверджено результатами проведеного нами однофакторного дисперсійного аналізу (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив класової приналежності на параметри росту свиней великої білої породи

Параметри росту	SS	df	MS	F	η^2
віковий період 2–4–6 міс. Δt	0,003	1	0,003	1,41	4,5
Ін	0,002	1	0,002	3,36	10,1
Ір	0,001	1	0,001	3,45	10,3
віковий період 4–6–8 міс. Δt	0,001	1	0,001	0,55	1,8
Ін	0,000	1	0,000	0,05	0,1
Ір	0,001	1	0,001	5,99*	16,6

Було встановлено лише наявність статистично вірогідного впливу належності до класу на мінливість показника рівномірності росту у віковий період 4-6-8 місяців.

З метою пошуку можливості використання параметрів росту для ранньої оцінки свиней за таким показником відгодівельних якостей як жива маса нами було проведено кореляційний аналіз параметрів росту у віковий період 2-4-6 місяців та живої маси тварин у віці 8 місяців (табл. 3).

Таблиця 3

Взаємозв'язок параметрів росту свиней великої білої породи різних класів розподілу у віковий період 2-4-6 місяців з живою масою у віці 8 місяців, r

Класи розподілу	n	Параметри росту		
		Δt	Ін	Ір
M^-	17	-0,043	0,259	**0,622**
M^+	15	-0,121	0,260	0,502

Примітка: тут і далі жирним виділено значення, які є статистично вірогідними

Більшість розрахованих показників співвідносної мінливості виявилися статистично невірогідними ($p>0,05$), однак в результаті аналізу проведених розрахунків нами було встановлено наявність вірогідного позитивного кореляційного зв'язку ($p<0,05$) рівномірності росту у віковий період 2-4-6 місяців та живої маси у віці 8 місяців по тваринам класу M^- ($r=0,622$). Подібна тенденція спостерігається при аналізі даних тварин класу M^+ ($r=0,502$), однак розрахований коефіцієнт кореляціє є статистично невірогідним ($p>0,05$).

З метою оцінки відтворювальних якостей свиноматок різних ліній великої білої породи за даними першого опоросу було проаналізовано такі показники, як багатоплідність, кількість поросят при відлученні у 60-денному віці, маса гнізда при відлученні, маса одного порося при відлученні, збереженість (табл. 4).

Таблиця 4

Відтворювальні якості свиней великої білої породи різних класів розподілу, $\overline{X} \pm S_{\overline{X}}$

Класи розподілу	n	Багатоплідність, гол.	При відлученні у 60-денному віці			Збереженість, %
			кількість поросят, гол.	маса гнізда, кг	маса одного поросяти, кг	
M^-	17	10,0±0,18	9,6±0,22	164,1±2,64	17,1±0,23	96,5±1,24
M^+	15	10,9±0,16***	10,6±0,14***	182,1±3,26***	17,2±0,27	97,1±1,41

Нами встановлено, що свиноматки класу M^+ відрізняються вірогідно більшими значеннями багатоплідності та кількості поросят при відлученні порівняно з тваринами класу M^- та переважають їх на 0,9 та 1,0 голів відповідно. Значення обох різниць відповідають третьому порогу вірогідності ($p<0,001$).

Також, тварини класу M^+ порівняно з свиноматками класу M^- характеризуються вірогідно більшими значеннями маси гнізда при відлученні на 18,0 кг ($p<0,001$).

За такими показниками, як маса одного поросяти при відлученні та збереженість не встановлено вірогідних різниць між групами тварин, що свідчить про однакові материнські якості свиноматок обох класів розподілу.

Зазначені висновки було підтверджено результатами проведеного однофакторного дисперсійного аналізу (табл. 5).

Зокрема, нами встановлено вірогідний вплив класової приналежності на мінливість таких показників відтворювальних якостей свиней, як багатоплідність, кількість поросят при відлученні та маса гнізда при відлученні. Частка впливу становить 34,9, 33,8 та 40,1% відповідно.

В результаті аналізу показників співвідносної мінливості відтворювальних якостей свиноматок великої білої породи класу M^- встановлено вірогідні позитивні кореляційні зв'язки між такими показниками, як багатоплідність та кількість поросят при відлученні (r=0,821), багатоплідність та маса гнізда при відлученні (r=0,683), кількість поросят при відлученні та маса гнізда при відлученні (r=0,796), кількість поросят при відлученні та збереженість (r=0,599).

В результаті досліджень також встановлено вірогідний від'ємний кореляційний зв'язок між такими показниками: багатоплідність та маса одного поросяти при відлученні (r=-0,538), кількість поросят при відлученні та маса одного поросяти при відлученні (r=-0,707).

Було також проаналізовано показники співвідносної мінливості відтворювальних якостей свиноматок класу M^+. Встановлено лише вірогідний додатний кореляційний зв'язок маси гнізда при відлученні та маси одного поросяти при відлученні (r=0,712), а також від'ємний вірогідний кореляційний зв'язок багатоплідності та збереженості (r=-0,636).

В результаті проведеного аналізу показників співвідносної мінливості параметрів росту свиней великої білої породи різних класів розподілу та їх відтворювальними якостями за даними першого опоросу встановлено, що свиноматки класу M^+ відрізняються наявністю вірогідних додатних кореляційних зв'язків напруги росту у віковий період 2-4-6 місяців та таких показників відтворювальних якостей, як багатоплідність та маса гнізда при відлученні (табл. 6).

По тваринах класу M^+ встановлено вірогідні додатні кореляційні зв'язки рівномірності росту у віковий період 2-4-6 місяців та багатоплідності, кількості поросят при відлученні і маси гнізда при відлученні.

Також свиноматки класу M^+ відрізняються наявністю додатного вірогідного кореляційного зв'язку рівномірності росту у віковий період 4-6-8 місяців та маси гнізда при відлученні.

Висновки і пропозиції. Використання параметрів росту дозволяє більш чітко та повно проаналізувати закономірності росту та розвитку тварин піддослідних груп, зокрема в якості критеріїв ранньої оцінки та відбору свиней.

Отже, в результаті проведених досліджень встановлено, що тварини обох класів розподілу характеризуються високими показниками відтворювальних якостей, однак за багатоплідністю, кількістю поросят при відлученні та масою гнізда при відлученні вірогідно переважають тварини класу M^+. Саме тому вивчення закономірностей росту свиней на ранніх етапах постнатального онтогенезу та відбір тварин класу M^+ за даними живої маси у віці 2 місяці дозволить підвищити показники відтворювальних якостей.

Таблиця 5

Вплив класової приналежності на відтворювальні якості свиней великої білої породи

Показники відтворювальних якостей	SS	df	MS	F	η^2
Багатоплідність, гол.	6,94	1	6,94	16,1***	34,9
Кількість поросят при відлученні, гол.	5,99	1	5,99	15,3***	33,8
Маса гнізда при відлученні, кг	2587,84	1	2587,84	20,10***	40,1
Маса одного поросяти при відлученні, кг	0,13	1	0,13	0,15	0,5
Збереженість, %	2,48	1	2,48	0,13	0,4

Таблиця 6

Співвідносна мінливість параметрів росту у різні вікові періоди та відтворювальних якостей свиней різних класів розподілу, r

Параметри росту	Класи розподілу	n	Показники відтворювальних якостей				
			Багатоплідність, гол.	При відлученні			Збереженість, %
				кількість поросят, гол.	маса гнізда, кг	маса одного поросяти, кг	
віковий період 2-4-6 місяців							
Δt	M^-	17	0,464	0,303	0,471	0,053	-0,121
	M^+	15	0,287	0,364	-0,119	-0,426	0,028
Ін	M^-	17	**0,593**	0,368	**0,507**	-0,008	-0,190
	M^+	15	0,545	0,478	0,107	-0,264	-0,032
Ір	M^-	17	0,380	0,096	0,012	-0,134	-0,374
	M^+	15	**0,557**	**0,523**	**0,687**	0,347	-0,086
віковий період 4-6-8 місяців							
Δt	M^-	17	-0,089	-0,200	-0,118	0,188	-0,220
	M^+	15	0,221	0,174	0,489	0,404	-0,071
Ін	M^-	17	0,126	-0,088	-0,011	0,132	-0,328
	M^+	15	0,433	0,385	**0,637**	0,401	-0,093
Ір	M^-	17	0,160	0,057	-0,315	-0,447	-0,146
	M^+	15	-0,141	0,075	-0,151	-0,227	0,209

Список літератури:
1. Акнєвський Ю. П. Закономірності росту свиней різних генотипів / Ю. П. Акнєвський, Л. П. Гришина // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв. – 2006. – Вип. 3(35). – Т. 2. – С. 166-170.
2. Коваленко В. П., Болелая С. Ю. Селекционная модель прогнозирования мясной продуктивності птиці / В. П. Коваленко, С. Ю. Болелая // Цитология и генетика. – К., 1998. – Т. 32. – № 4. – С. 55-59.
3. Кодак О. В. Вплив величини селекційних індексів ремонтного молодняку свиней на їх подальшу відтворювальну здатність / О. В. Кодак // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 1 – С. 208-210.
4. Пелих В. Г., Балабанова І. О., Величанська С. Л. Зв'язок інтенсивності формування свиней в ранньому онтогенезі з їх енергією росту // Вісник Сумського ДАУ. – 2000. – Вип. 4. – С. 103-106.
5. Свечин Ю. К. Прогнозирование продуктивности животных в раннем возрасте / Ю. К. Свечин // Вестник с.-х. науки. – 1985. – № 4. – С. 103-108.
6. Топчій Л. І. Індексна оцінка росту і розвитку свиней асканійського типу української м'ясної породи / Л. І. Топчій // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 75-76.
7. Халак В. І. Закономірності росту ремонтних свинок внутрішньопородного типу УВБ-3 та їх продуктивність / В. І. Халак, В. О. Кравченко // Таврійський науковий вісник. – Херсон. – 2006. – Вип. 43. – С. 386-389.

Баркарь Е.В., Шевченко Д.Н.
Николаевский национальный аграрный университет

ПАРАМЕТРЫ РОСТА И ВОСПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ КАЧЕСТВА СВИНЕЙ РАЗЛИЧНЫХ КЛАССОВ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ

Аннотация
Проведен сравнительный анализ параметров роста и воспроизводственных качеств свиней крупной белой породы разных классов распределения для выявления эффективности отбора свиней по данным живой массы в возрасте 2 месяца и его влияния на дальнейшие продуктивные качества свиней. Установлено, что в возрастной период 4-6-8 месяцев свиньи класса M^+ отличаются достоверно большей равномерностью роста и преобладают над животными класса M^-. Доказано, что использование параметров роста позволяет более четко и полно проанализировать закономерности роста и развития животных подопытных групп. Животные обоих классов распределения характеризуются высокими показателями воспроизводственных качеств, но по многоплодию, количеству поросят при отъеме и массе гнезда при отъеме достоверно преобладают животные класса M^+. Именно поэтому изучение закономерностей роста свиней на ранних этапах постнатального онтогенеза и отбор животных класса M^+ по данным живой массы в возрасте 2 месяца позволит повысить показатели воспроизводственных качеств.
Ключевые слова: свиньи, классы распределения, интенсивность формирования, напряжённость роста, равномерность роста, воспроизводственные качества.

Barkar E.V., Shevchenko D.M.
Mykolayiv National Agrarian University

GROWTH PARAMETERS AND REPRODUCTION QUALITIES OF PIGS OF DIFFERENT DISTRIBUTION CLASSES

Summary
A comparative analysis of growth parameters and reproductive qualities of Large White pigs of different distribution classes is carried out to identify the effectiveness of pigs selection according to live weight at the age of 2 months and its impact on the future productive qualities of pigs. It is found that in the age period 4-6-8 months pig of the class M^+ differ in significantly greater uniformity of growth and prevail over the animals of the class M^-. It is proved that the use of growth parameters makes it possible to analyse the patterns of growth and development of animals in experimental groups more clearly and fully. Animals of both distribution classes are characterized by high levels of reproductive qualities, but in the prolificacy, number of piglets at weaning and weaning weight of the nest significantly the animal class M^+ dominates. That is why the study of pigs growth regularities in the early stages of postnatal ontogenesis and selection of animals of the class M^+ according to live weight at the age of 2 months permits to improve the indices of reproductive qualities.
Keywords: pigs, distribution classes, intensity of forming, growth tension, uniformity of growth, reproduction qualities.

УДК 635.657: 631.5: 631.6

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ ТА ПОЛИВНОЇ ВОДИ ПОСІВАМИ НУТУ ЗАЛЕЖНО ВІД ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ЙОГО ВИРОЩУВАННЯ В УМОВАХ ПІВДЕННОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

Лавренко С.О., Лавренко Н.М.
Херсонський державний аграрний університет

В статті розглянуті питання раціонального використання виробничих ресурсів за вирощування сільськогосподарських культур. Наведені результати ефективності використання мінеральних добрив та поливної води посівами нуту. Узагальнені дані щодо впливу основного обробітку ґрунту, загущення рослин та умов зволоження на окупність діючої речовини добрив урожаєм зерна культури. Визначена ефективність використання поливної води залежно від технологічних прийомів вирощування нуту. Описані шляхи ефективного використання матеріальних ресурсів за вирощування нуту в умовах Південного Степу України.

Ключові слова: нут, обробіток ґрунту, мінеральні добрива, загущення рослин, умови зволоження, зрошення, матеріальні ресурси.

Постановка проблеми. В умовах загальносвітової кризи економіки, різко знизилося використання всіх видів добрив, хімічних меліорантів і засобів захисту рослин, що привело до непоправного витрачання накопичених запасів елементів ґрунтової родючості, і у результаті – зниженню продуктивності ріллі [1].

Вченими доведено, що навіть при нинішньому диспаритету цін в світі можна добитися високій окупності, внесених поживних речовин, шляхом науково-обґрунтованого підбору виду, дози і способу внесення добрив за результатами ґрунтово-рослинної діагностики відповідно до біологічних вимог рослин [2, 3]. За рахунок цього можна отримати до 50-60% приросту врожаю сільськогосподарських культур [1]. На зрошуваних землях частка участі зрошення у формуванні врожаю складає 40-50, добрив – 30-40%, причому загальна продуктивність підвищується майже в три рази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Показники ефективності використання добрив є одними з основних показників, що характеризують діяльність сільськогосподарських підприємств. Від їх величини залежить об'єм реалізації продукції, рівень її собівартості, прибутку, рентабельності, фінансове положення підприємства, його платоспроможність і інші економічні показники. Тому аналіз господарської діяльності необхідно починати з вивчення ефективності використання добрив [6, 7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Агрономічна ефективність добрив – це кількість сільськогосподарської продукції, отримана від застосування добрив. Вона виражається у вигляді приросту врожаю сільськогосподарських культур в кілограмах на 1 кг діючої речовини мінеральних добрив, або на 1 т органічних добрив.

За даними ФАО коефіцієнт кореляції зібраного врожаю з об'ємами використання мінеральних добрив в 40 країнах світу складає останніми роками 0,83-0,85. Частка участі добрив в урожаї постійно збільшується. Залежно від рівня хімізації землеробства частка елементів живлення добрив в урожаї країн Західної Європи складає 60-75%, Франції – 50-70, США – 50, Росії – 10. У той же час, через низку обставин, ефективність застосування добрив досить низька. Окупність 1 кг NPK зерном в господарствах складає 4-6 кг, тоді як в польових дослідах наукових установ досягає 12-14 кг зерна. По нормах ФАО оптимальними вважається 10-12 кг зерна на 1 кг NPK. Не дивлячись на те, що не використані врожаєм поточного року елементи живлення можуть бути використані рослинами в подальші роки (у післядії), з економічної точки зору пролонгована дія добрив є заморожуванням засобів, що знижує їх повернення і ефективність вкладення. Тому необхідне застосування відповідних заходів для підвищення використання елементів живлення в рік внесення [1, 4, 5].

За даними багаточисельними польовими дослідами окупність 1 кг діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю основної продукції (кг) пшениці озимої складає: 3,5-6,5, жита озимого – 3,5-6,2, пшениці ярої – 3,4-6,0, ячменю – 3,2-8,0, вівса – 2,5-7,0, кукурудзи – 2,2-7,0, рису – 5,7-12,0, картоплі – 20-50, цукрового буряка – 18-70, льоносоломи – 4,0-8,5, соняшнику – 2,0-4,0, овочів – 10-50, сіна з трав – 7-25, плодів і ягід – 10-35 [4].

Практика показує, що найвища окупність приростом урожаю одиниці добрив спостерігається при застосуванні невисоких доз. Проте оскільки приріст урожаю з одиниці площі при внесенні малих доз добрив також невеликий, то витрати на внесення таких доз добрив можуть не окупатися приростом урожаю. При збільшенні доз добрив до певного рівня приріст урожаю і доходи зростають, проте окупність одиниці добрив урожаєм поступово знижується. При подальшому збільшенні доз добрив до певного рівня приріст урожаю не окуповується витратами на їх внесення. Досвід показує, що вигідніше застосовувати менші дози добрив на більшій площі і отримувати при цьому більший валовий врожай, ніж використані високих дози добрив на меншій площі [4].

У сучасних умовах важливо не лише визначити ефективність добрив в поточному році, але і оцінити на основі кон'юнктури ринку на продукцію рослинництва і рентабельність їх внесення на найближчу перспективу [4, 5].

В даний час частка участі мінеральних добрив у формуванні загальної продуктивності орних земель складає 40-45%. Головне завдання підвищення ефективності застосування засобів хімізації полягає в підвищенні окупності мінеральних добрив до 8,0 кг на кг NPK [1, 6, 7].

Мета статті. Визначити ефективність використання діючої речовини мінеральних добрив та поливної води посівами нуту залежно від глибини основного обробітку ґрунту, дози мінеральних добрив, загущення рослин та умов зволоження в Південному Степу України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження з удосконалення елементів технології вирощування нуту в умовах півдня України були проведені на протязі 2012-2014 років на землях СК «Радянська земля» Білозерського району Херсонської області.

У польових дослідах вивчалися такі фактори та їх варіанти: Фактор А – основний обробіток ґрунту: полицевий на глибину 20-22 см, полицевий на глибину 28-30 см; Фактор В – фон живлення: без добрив, $N_{45}P_{45}$, $N_{90}P_{90}$; Фактор С – загущення рослин, млн/га: 0,5; 1,0; 1,5; Фактор D – умови зволоження: без зрошення, на фоні зрошення.

Польові досліди були закладені в чотириразовій повторності. Розташування варіантів здійснювалося методом розщеплених ділянок. Облікова площа ділянок четвертого порядку – 57,6 м². Під час проведення досліджень керувалися загальновизнаною методикою польових дослідів.

Агротехніка вирощування нуту була загальновизнана для умов півдня України. В дослідах вирощували сорт нуту Розанна. Після збирання попередника (озима пшениця на зерно) проводили дворазове дискування стерні на глибину 6-8 та 10-12 см. Основний обробіток ґрунту виконували на глибину згідно схеми дослідів. Під основний обробіток вносили мінеральні добрива сівалкою СЗ-3,6 дозою згідно схеми дослідів. З метою додаткового знищення бур'янів і вирівнювання ґрунту виконували основну культивацію на глибину 12-14 см.

При настанні фізичної стиглості ґрунту весною проводили боронування БЗСС-1,0. Передпосівну культивацію виконували на глибину заробки насіння. Сівба виконувалася на глибину 5-7 см трактором John Deere 8400 з сівалкою John Deere 740A. Норму висіву встановлювали згідно схеми дослідів.

Насіння за 1-2 години до сівби обробляли біопрепаратами селекційних високоефективних штамів бульбочкових бактерій (різобофіт нутовий + фосфоентерін + біополіцид) при розрахунковій дозі інокулюма 106 бактерій /1 насінину. Після сівби поле прикочували кільчасто-шпоровими катками. Для боротьби з бур'янами до сходів культури вносили ґрунтовий гербіцид Гезагард 500 FW к.с. нормою 3,0 л/га. Проти шкідників у фазу «бутонізація – початок цвітіння» використовували інсектицид Нурел Д нормою 1,0 л/га. Під час проведення дослідів вологість ґрунту підтримувалася на рівні 75-80%НВ на варіантах зрошення. Збирання проводили прямим комбайнуванням при повному дозріванні бобів.

Окупність внесених мінеральних добрив істотно змінюється залежно від застосування технологічних прийомів вирощування культури. Коли поживні речовини повністю задовольняють потребу рослини при оптимальному надходженні всіх факторів життя, виробникам можна досягти максимального ефекту. В умовах арідного клімату, коли величина врожаю обумовлюється наявністю вологи, біологічна ефективність добрив мінімальна. В умовах зрошення, навпаки, лімітуючим чинником виступають наявність поживних речовин, які в цих умовах максимально реалізуються в прирості врожаю, і, отже, формують максимальний рівень їх окупності.

Проведені дослідження показали, що в незрошуваних умовах окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожайності зерна нуту, в середньому за роки досліджень, склала 2,00 кг (табл. 1), що значно менше оптимальних показників. Вирощування нуту на зрошуваних площах збільшило ефективність внесення поживних речовин в 2,59 рази.

Проведення полицевого обробітку ґрунту на глибину 20-22 см сформувало окупність внесених поживних речовин приростом урожаю зерна нуту, в середньому за роки досліджень, – 1,94 кг в незрошуваних умовах і 5,09 – при зрошенні. Збільшення глибини оранки на 8 см за обох умов зволоження, сприяло збільшенню показника на 6,7 і 3,3%, відповідно. Як видно, збільшення глибини полицевого обробітку незначно збільшило окупність мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту.

Таблиця 1

Окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту залежно від технологічних прийомів його вирощування, кг (середнє за 2012-2014 рр.)

Основний обробіток ґрунту	Фон живлення	Загущення рослин, млн/га		
		0,5	1,0	1,5
Без зрошення				
Полицевий на глибину 20-22 см	$N_{45}P_{45}$	1,68	2,30	2,44
	$N_{90}P_{90}$	1,46	1,78	1,95
Полицевий на глибину 28-30 см	$N_{45}P_{45}$	1,75	2,47	2,55
	$N_{90}P_{90}$	1,55	1,98	2,13
На фоні зрошення				
Полицевий на глибину 20-22 см	$N_{45}P_{45}$	5,26	6,00	6,85
	$N_{90}P_{90}$	3,57	4,24	4,61
Полицевий на глибину 28-30 см	$N_{45}P_{45}$	5,41	6,26	7,04
	$N_{90}P_{90}$	3,72	4,41	4,74

Джерело: отримано в результаті досліджень

Окупність мінеральних добрив істотно змінювалася залежно від загущення рослин. Збільшення кількості рослин на одиниці площі підвищило агрономічну ефективність використання діючої речовини добрив. На варіантах природного зволоження і загущення рослин 0,5 млн/га окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожайності зерна нуту коливалася від 1,46 до 1,75 кг, при 1,0 млн/га – від 1,78 до 2,47 і 1,5 млн/га – від 1,95 до 2,55, що порівняно з мінімальним загущенням було більше на 32,3 і 41,0% відповідно. На фоні зрошенні показник був більше в 2,45-2,79 рази порівняно з варіантами природного зволоження. Найбільша окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту була за максимального загущення рослин 1,5 млн/га, що, в середньому за роки досліджень, склало 5,81 кг. Зменшення загущення рослин на кожні 0,5 млн/га привело до зниження окупності на 11,1 і 29,4% відповідно.

Найцікавішим елементом агрономічної ефективності внесених добрив є обґрунтування раціональності внесення тієї або іншої дози добрив. У наших досліджень, найбільша окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту була за внесення дози $N_{45}P_{45}$ при обох умов зволоження. Збільшення дози поживних речовин знизило показник ефективності. Так, вирощування зерна нуту в незрошуваних умовах на півдні України забезпечило окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту від 1,68 до 2,55 кг. Збільшення дози азотно-фосфорних добрив до $N_{90}P_{90}$ знизило показник на 21,5%.

В умовах зрошення окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту була значно вище. При внесенні найменшої дози добрив показник, в середньому, склав 6,14 кг, що було в 2,79 рази більше порівняно з незрошуваними умовами. Збільшення вдвічі внесених поживних речовин знизило окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту на 45,5% – до 4,22 кг

В умовах Півдня України однією з основних проблем сільського господарства є недолік прісної

води для зрошення. Тому, дослідження ефективності зрошення особливо доцільним. Отримані дані засвідчують високу окупність одного м^3 зрошуваної води приростом урожаю коливаючись від 0,62 до 1,08 кг зерна нуту (табл. 2).

Таблиця 2

Окупність поливної води приростом урожайності зерна нуту, м^3/кг (середнє за 2012-2014 рр.)

Основний обробіток ґрунту	Фон живлення	Загущення рослин, млн/га		
		0,5	1,0	1,5
Полицевий на глибину 20-22 см	Без добрив	0,62	0,67	0,76
	$N_{45}P_{45}$	0,83	0,89	1,03
	$N_{90}P_{90}$	0,87	0,96	1,08
Полицевий на глибину 28-30 см	Без добрив	0,63	0,69	0,76
	N_{45}P45	0,85	0,92	1,03
	$N_{90}P_{90}$	0,89	0,98	1,08

Джерело: отримано в результаті досліджень

Проведення полицевого обробітку ґрунту на різну глибину не засвідчило суттєву переваги одного з них. Проте була відмічена незначна тенденція до збільшення окупності зрошуваної води 0,01-0,03 м^3/кг при обробітку на глибину 28-30 см.

Як було зазначено раніше найбільший вплив на величину окупності всіх матеріальних ресурсів робили мінеральні добрива. На неудобрених варіантах окупність одного м^3 зрошуваної води приростом урожаю склала, в середньому за роки досліджень, 0,69 кг зерна нуту. Застосування мінеральних добрив в дозі $N_{45}P_{45}$ значно збільшив показник – на 34,8%, склавши 0,93 кг. Подальше збільшення дози добрив не забезпечило аналогічного збільшення величини окупності. За максимальної дози окупність одного м^3 зрошуваної води приростом урожаю склала 0,98 кг, що було більшим за дозу $N_{45}P_{45}$ на 5,4, а від контролю (без добрив) – на 42,0%.

Загущення рослин нуту до 1,5 млн/га забезпечило найбільшу окупність одного м3 зрошуваної води приростом урожаю 0,96 кг зерна. Зменшення кількості рослин на площі втроє зменшило показник на 23,1%, а за формування загущення рослин 1,0 млн/га – на 12,9%, склавши у підсумку 0,85 кг зерна.

Висновки і пропозиції.

1. Проведені дослідження показали, що найбільша окупність одного кілограма діючої речовини мінеральних добрив приростом урожаю зерна нуту 7,04 кг в зрошуваних умовах була отримана за полицевого обробітку ґрунту на глибину 28-30 см, внесенні мінеральних добрив в дозі $N_{45}P_{45}$ і загущенні рослин 1,5 млн/га, а в незрошуваних – 2,55 кг за аналогічних умов.
2. Проведення полицевого обробітку ґрунту на глибину 20-22 та 28-30 см, внесення мінеральних добрив у дозі $N_{90}P_{90}$ та формування загущення рослин нуту 1,5 млн/га забезпечило найвищу окупність одного м^3 зрошуваної води приростом урожаю 1,08 кг зерна нуту.

Список літератури:

1. Мерзликин А. С. Проблемы рационального использования удобрений и средств химической защиты растений в сельском хозяйстве России: автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора с.-х. наук: спец 06.01.04 – «Агрохимия» / Анатолий Сергеевич Мерзликин. – М.: РГЛУ – МСХА имени К. А. Тимирязева, 2009. – 20 с.
2. В Украине производители повысили цены на минудобрения [Електронний ресурс] // Зерно Он-Лайн. – 2014. – Режим доступу до журн. http://www.zol.ru/z-news/showlinks.php?id=105072#
3. Прошкин В. А. Сравнительная эффективность минеральных удобрений на различных почвах / В. А. Прошкин, А. П. Смирнов // Агрохимия. – 1994. – № 5. – С. 35-39.
4. Эффективность применения удобрений [Електронний ресурс] // Зооинженерный факультет МСХА. – Режим доступу до журн. http://www.activestudy.info/effektivnost-primeneniya-udobrenij
5. www.faostat.fao.org/faostat
6. Ионас В. А. Система удобрения сельскохозяйственных культур / В. А. Ионас. – Минск: Ураджай, 1998. – 287 с.
7. Рыбалкин П. Н. Повышение эффективности производства зерна / П. Н. Рыбалкин. – М.: Агропромиздат, 1990. – 224 с.

Лавренко С.О., Лавренко Н.Н.
Херсонский государственный аграрный университет

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ И ПОЛИВНОЙ ВОДЫ ПОСЕВАМИ НУТА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ ЕГО ВЫРАЩИВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЮЖНОЙ СТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы рационального использования производственных ресурсов при выращивании сельскохозяйственных культур. Приведены результаты эффективности использования минеральных удобрений и поливной воды посевами нута. Обобщенные данные по влиянию основной обработки почвы, загущения растений и условий увлажнения на окупаемость действующего вещества удобрений урожаем зерна культуры. Определена эффективность использования поливной воды в зависимости от технологических приемов выращивания нута. Описаны пути эффективного использования материальных ресурсов при возделываниии нута в условиях Южной Степи Украины.
Ключевые слова: нут, обработка почвы, минеральные удобрения, загущение растений, условия увлажнения, орошение, материальные ресурсы.

Lavrenko S.O., Lavrenko N.N.
Kherson State Agricultural University

EFFICIENCY OF APPLYING FERTILIZERS AND IRRIGATION WATER FOR CHICKPEA CROPS DEPENDING ON TECHNOLOGICAL METHODS OF ITS CULTIVATION IN THE SOUTHERN STEPPE OF UKRAINE

Summary
The article considers the issues of rational use of production resources for growing agricultural crops. It presents the results of the efficiency of applying the fertilizers and irrigation water for chickpea crops. The data on the impact of primary tillage, plants thickening and moisture conditions on the cost recovery of the active substance of fertilizers by yielding capacity of the crop are generalized. The article determines the efficiency of applying the irrigation water depending on the technological methods of chickpea cultivation. It also describes the ways of effective use of material resources when growing chickpea in the southern Steppe of Ukraine.
Keywords: chickpea, soil tillage, fertilizers, thickening of plants, moisture conditions, irrigation, material resources.

УДК 631.1:674.6

КАПЕЛЬНОЕ ОРОШЕНИЕ В КРЫМУ

Сторчоус В.Н.
Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского,
Академия биоресурсов и природопользования

Приведены результаты исследований капельного орошения плодовых, овощных культур и винограда. Установлена высокая эффективность использования земли, воды и энергии.

Ключевые слова: капельное орошение, тензиометр, режим орошения, влажность почвы, экономия воды, поливные и оросительные нормы.

Введение. В задачу отрасли овощеводства, виноградарства и садоводства Крыма входит: стабильное снабжение населения городов и курортных зон региона свежими овощами, бахчевыми культурами, картофелем и фруктами собственного производства в соответствии с рекомендуемыми нормами потребления; повышение урожайности и расширение ассортимента культур; снижение себестоимости и повышение качества плодово-овощной продукции; обеспечение сырьем консервной промышленности.

Для решения задач стабильного обеспечения населения Крыма и отдыхающих сельхозпродукцией в наше время и на перспективу необходимо дальнейшее повышение эффективности использования орошаемых земель. Но для этого необходимо комплексное решение проблемы рационального использования водных ресурсов, уменьшения зависимости выращивания сельскохозяйственных культур от неблагоприятных погодных условий.

Дефицит пресной воды был самой острой проблемой в Крыму всегда. В 2014 году на полуострове сложилась критическая ситуация с водоснабжением отдельных городов, а также с организацией орошения и полива сельскохозяйственных культур. Северо-Крымский канал, подающий на полуостров днепровскую воду, необходимую для нужд населения и полива сельскохозяйственных культур, официально прекратил функционировать 8 мая 2014 года.

По данным Госкомводхоза Крыма в 2014 году в Крыму произошли сокращения поливных земель в 7,6 раза по сравнению с прошлым и составил 17,7 тыс га. Площади орошаемые дождеванием, сократились в 14,5 раза и составила 5,4 тыс га. Поверхностным поливом по бороздам и полосам поливалось 6,9 тыс. га.

Эффективность использования крымских земель упала в три раза. Альтернативы развитию орошаемого земледелия, учитывая засушливый климат полуострова, по мнению экс-министра аграрной политики республики, нет, «потому что чудес не бывает». «У нас появилась альтернатива глобальному потеплению, засушливому климату, засушливой погоде – это внедрение капельного орошения». Также, это альтернатива действующему орошаемому земледелию – энергоемкому, капиталоемкому, разрушенному, морально и физически устаревшему.

К концу 2013 года в Крыму капельным способом орошалось около 14,5 тыс. га (табл.1). Площадь ежегодно увеличивалась примерно на 10 процентов, однако в 2014 году она уменьшилась почти в 2,7 раз и составила – 5,4 тыс. га.

В течение более 30-ти лет нами проводились исследования элементов технологии микроорошения садов, виноградников и овощных культур в различных почвенно-климатических условиях Крыма [1.с. 188,2, с. 148].

Цель и методика проведения исследований. Целью исследований являлось изучение режимов орошения садов, виноградников и овощных культур в условиях Крыма, при капельном способе полива. Изучались сроки и нормы поливов, характер иссушения и увлажнения почвы, водопотребление и продуктивность этих культур, в различные по погодным условиям годы. Исследования проводились на опытных участках в хозяйствах Нижнегорского, Симферопольского, Бахчисарайского, Раздольненского, Сакского районах Крыма.

Управление режимами орошения осуществлялось по показаниям влажности почвы определяемой с помощью тензиометров.

Поливные нормы рассчитывались, исходя из дефицита влаги в активном корнеобитаемом объеме почвы, с учетом локального ее увлажнения. Все учеты и наблюдения на опытных участках проводились по существующим, общепринятым методикам [3].

Результаты исследований. Установлено, что в засушливых условиях Крыма потребность культур в воде за счет осадков, обеспечивается на 80% – в годы с влажным вегетационным периодом и на 50% – в годы с засушливым вегетационным периодом.

Установлено, что своевременное проведение поливов обеспечивается при использовании, для контроля влажности почвы, тензиометров, которые должны устанавливаться на глубине 30 и 60 см и на расстоянии 25...30 см от штамба дерева или куста винограда.

Определено, что применение капельного орошения в насаждениях яблони, груши и винограда, с поддержанием предполивной влажности почвы 70% НВ, дает возможность формировать на протяжении вегетационного периода самый благоприятный водный режим. В насаждениях персика и овощных культур оптимальный режим влажности почвы-80% НВ. Установлено, что интенсивнее всего влагозапасы используются овощными культурами в слое 0 ... 40 см почвы, плодовыми культурами и виноградом30...70 см.

Выявлено, что поливные трубопроводы с интегрированными водовыпусками обеспечивали более высокую равномерность полива, чем с тупиковими капельницами .

В процессе исследований было установлено, что в интенсивных садах у слаборослых деревьев основная масса корней располагается в приштамбовой зоне диаметром 1,5 м до глубины 0,6...0,8 м. При уплотненных посадках корни соседних деревьев переплетаются, образуя единую корнеобитаемую зону в виде полосы .

Иссушение почвы происходит в при штамбовой зоне радиусом 0,6...0,8 м и до глубины 0,5...0,6 м – в молодых виноградниках и садах и до 0,7...0,8 м – в

Таблица 1

Площади орошаемые капельным способом в Крыму в 2013 году (га)

№ п/п	Наименование районов	Многолетние насаждения	Овощи	Бахча	Другие культуры	Всего
1	Бахчисарайский	1950,6	17,0	-	-	1967,6
2	Белогорский	32,0	-	-	-	32,0
3	Джанкойский	240,0	713,0	5	5	966,0
4	Кировский	1205,0	135,0	87	-	1481,0
5	Красногвардейський	2219,9	172,4	103	577,4	3084,4
6	Красноперекопский	-	159,4	176,5	-	366,6
7	Ленинский	7,5	8,5	4,5	-	20,5
8	Нижнегорский	519	4,0	-	-	523,0
9	Первомайский	113,2	109,0	6	357	585,2
10	Раздольненский	19	275,0	320	-	614,0
11	Сакский	1309	239,0	57	986	2624,0
12	Симферопольский	537,5	347,5		13	898,0
13	Совєтский	23	62,0	56	42	183,0
14	г. Алушта	270,0	-	-	-	270,0
15	г. Судак	490,0	-	-	-	490,0
16	г. Феодосия	328,0	-	-	-	328,0
17	г. Ялта	10,0	-	-	-	10,0
	Итого	9273,7	2241,8	814,6	1980,4	14443,3

плодоносящих, а у овощных культурах – 0,2...0,4 м. Интенсивность иссушения почвы происходит не равномерно по профилю. Наиболее интенсивно иссушаются верхние слои почвы до глубины 0,5 м.

В молодых садах в различные по гидротермическим показателям годы, требуется проведение 10...16 поливов средней поливной нормой 70 м^3/га. Оросительные нормы при этом варьируют от 700 до 1120 м^3/га.

В семечковом саду с сортами летнего срока созревания, в различные по погодным условиям годы, требуется проведение 6...12 поливов средней поливной нормой 170 м^3/га при оросительных нормах 1020...2040 м^3/га, а в семечковом саду с сортами осенне-зимнего срока созревания, в связи с более продолжительным периодом формирования урожая, количество поливов увеличивается до 8...14, при такой же поливной норме 170 м^3/га, оросительные нормы при этом возрастают до 1360...2380 м^3/га.

Косточковые культуры отличаются от семечковых более коротким периодом формирования плодов и более ранними сроками их созревания. Многие ученые считают, что косточковые культуры менее требовательны к орошению, чем семечковые. Для поддержания рационального режима влажности почвы в плодоносящем косточковом саду достаточно проводить 5...10 поливов с поливной нормой 170 м^3/га. При оросительной норме: 850 м^3/га – во влажный год и 1700 м^3/га – в засушливый.

Для обеспечения высокой продуктивности овощных культур требуется в зависимости от культуры и года выращивания от 7 до 25 поливов оросительной нормой 1200...2400 м^3/га.

При полосном увлажнении плодового сада с вмонтированными интегрированными водовыпусками урожайность деревьев яблони Ренет Симиренко выше, чем урожайность при локальном увлажнении одной или двумя капельницами. Так, наивысшая урожайность – 228,9 ц/га получена, где размещены поливные трубопроводы «RAM» Израильской компании «NETAFIM» с расходом воды водовыпусками 1,6 л/час и расстоянием между водовыпусками 0,5 м. При локальном поливе одной или двумя капельницами урожайность на 24...30% ниже и составляла 175,2 и 184,4. ц/га.

Установлено, что причиной снижения работоспособности поливных трубопроводов, в том числе капельных водовыпусков, был комплекс факторов, как природных, так и антропогенных, основными из которых были качество поливной воды, несоблюдение эксплуатационных режимов фильтрации и промывки системы (периодичность, частота, норма), качество удобрений, используемых для фертигации [4, с. 174].

Разработка правил эксплуатации поливных трубопроводов должна быть индивидуальной для каждой системы капельного орошения, технологии выращивания культуры, для отдельного поля (с учетом качества поливной воды, свойств почв, погодных условий, состава вносимых удобрений и т. д.) Выполнение таких работ должно осуществляться специалистами, имеющими подкрепленный научными знаниями опыт в работе с системами капельного орошения.

Крымские аграрии успели оценить выгоду от систем капельного полива: поля картофеля, других овощных культур, сады, виноградники, ягодники и зерновые приносят более продуктивный урожай, который не зависит от изменения в количестве осадков. В большинстве специализированных хозяйствах при капельном орошении применяются инновационные и самые перспективные технологии и типы насаждений (контроль за влагозапасами, внесение с поливной водой удобрений, супер интенсивные формировки, содержание почвы и др.).

Результаты научных исследований и практический опыт работы хозяйств показывает высокую эффективность систем микроорошения. Так, урожайность при капельном орошении яблони составляла 220...650 ц/га, винограда 70...140 ц/га, овощей (томатов, лука) более 1000 ц/га.

По многолетним наблюдениям, прибавка урожая при капельном орошении по сравнению с дождеванием достигает на плодовых породах и виноградниках 20-40%, на овощных культурах 50-80% и более, при этом овощи созревали на 5-10 дней раньше обычного срока. При достаточном водоснабжении Крым может дать до 1 млн. т ценных южных плодов.

Внедрения систем капельного орошения на зерновых культурах дали также высокие урожаи – куку-

рузы собрали 120, при среднем показателе по Крыму 15 центнеров, пшеницы по 50 центнеров с гектара, а на неорошаемых полях 8,5 центнеров с гектара.

Правильно подобраны элементы техники полива позволяют рационально расходовать поливную воду, электроэнергию, эффективно использовать земли и обеспечивают высокую продуктивность насаждений.

Водный потенциал Крыма не может обеспечить необходимые потребности выращивания сельскохозяйственных культур в оросительной воде. Подача днепровской воды по Северо-Крымскому каналу это оптимальный вариант, для обеспечения нужд сельского хозяйства на полуострове, выбранный еще в 60-е годы прошлого столетия остается верным и в настоящее время.

Выводы. Закладка новых насаждений плодовых культур и винограда, а также посадка овощных культур должна быть только с системами орошения и в основном при капельном способе полива. Учитывая специфику водопотребления овощных, плодовых культур и винограда, а также особенности капельного орошения, можно утверждать, что одним из наиболее простых и точных методов определения сроков полива является тензиометрический. Неправильно поставленный режим орошения на промышленных площадях приводит к миллионным убыткам.

Микроорошение позволяет оптимизировать водный режим почвы в интенсивных садах, виноградниках и овощных культур, обеспечивая подачу воды в активную корнеобитаемую зону почвы оптимальными нормами в оптимальные сроки с экономией воды по сравнению с другими способами полива в 1,5..3 раза и более.

Список литературы:

1. Сторчоус В. Н. Результаты исследований плодовых культур и винограда при капельном орошении в Крыму // Сельскохозяйственные науки: Научные труды КАТУ. – Вып. 90. – Симферополь, 2005. – С. 187-193.
2. Сторчоус В. Н. Капельное орошение – резерв экономии воды при выращивании винограда, плодовых и овощных культур в Крыму. – Наукові праці ПФ НУБіПУ (КАТУ) – Серія «Сільськогосподарські науки». – Вип. 161. – Сімферополь, 2014. – С. 148- 153.
3. Марков Ю. А. Программа и методика исследований по орошению плодовых и ягодных культур. Министерство плодоовощного хозяйства СССР ВНИИС им. И. В. Мичурина. – Мичуринск, 1985. – 116 с.
4. Сторчоус В. Н., Кременской В. И., Софроний И. Н. Распределение оросительной воды различными типами водовыпусков по длине поливных трубопроводов и на модуле системы капельного орошения // Сб. науч. тр. – Строительство и техногенная безопасность. – Вып. 24-25. – НАПКС: Симферополь, 2008. – С. 173-177.

Сторчоус В.М.
Кримський федеральний університет імені В.І. Вернадського,
Академія біоресурсів та природокористування

КРАПЕЛЬНЕ ЗРОШЕННЯ В КРИМУ

Анотація
Наведено результати досліджень краплинного зрошення плодових, овочевих культур та винограду. Встановлена висока ефективність використання землі, води й енергії.
Ключові слова: крапельне зрошення, тензиометр, режим зрошення, вологість грунту, економія води, поливні та зрошувальні норми.

Storchous V.N.
Crimean Federal University. V.I. Vernadsky.
cademy of life and Environmental Sciences

DRIP IRRIGATION IN THE CRIMEA

Summary
The results of studies of drip irrigation of fruit, vegetables and grapes. The high efficiency of use of land, water and energy.
Keywords: drip irrigation, tensiometer, irrigation regime, soil moisture, water saving, irrigation norms.

УДК 636.4.082

ОСОБЛИВОСТІ РОСТУ КНУРЦІВ ВЕЛИКОЇ БІЛОЇ ПОРОДИ ТА ПОРОДИ ЛАНДРАС ЗАРУБІЖНОЇ СЕЛЕКЦІЇ В ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ТА ЇХ ІНТЕР'ЄРНИЙ СТАТУС

Халак В.І.
Інститут сільського господарства степової зони
Національної академії аграрних наук України

Досліджено особливості росту ремонтних кнурців великої білої породи та породи ландрас французької селекції в період адаптації, за індексом BLUP визначено їх племінну цінність, досліджено деякі біохімічні показники сироватки крові, а також розраховано рівень кореляційних зв'язків між ознаками. Встановлено, що за біохімічними показниками сироватки крові ремонтні кнурці різних генотипів знаходилась у межах фізіологічної норми. За віком досягнення живої маси 100 кг та товщиною шпику на рівні 6-7 грудних хребців різниця склала відповідно 7,0 днів (td=2,67, P>0,95), і 5,2 мм (td=4,06, P>0,99). Кількість достовірних коефіцієнтів парної кореляції з імовірністю P>0,95-0,999 у тварин піддослідних груп коливається у межах від 20,00 до 53,33%.

Ключові слова: свині, ремонтні кнурці, порода, селекція, адаптація, інтер'єр, кореляція, регресія.

Постановка проблеми. Стратегічно важливим питанням підвищення валового виробництва м'яса, поряд з вдосконаленням систем годівлі та утримання тварин різних статево-вікових груп, є створення нових високопродуктивних популяцій свиней, впровадження інноваційних методів оцінки племінної цінності, а також пошук біологічних маркерів раннього прогнозування показників відтворювальної здатності свиноматок та кнурів-плідників, відгодівельних та м'ясних якостей їх потомства. З метою прискорення селекційного процесу в Україні використовують свиней різних генотипів англійської, угорської, шведської та іншої селекції, які характеризуються високою продуктивністю але не завжди здатні до швидкої адаптації [1-4]. Дане питання є актуальним і для свиней великої білої породи і породи ландрас французької селекції, питома вага яких в структурі генофонду тварин даного виду в Україні є суттєвою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлено, що інтенсивність росту свиней тісно пов'язана з обміном речовин, а саме синтезом та розпадом амінокислот в організмі, що здійснюється під дією специфічних ферментів – трансаміназ [5-7]. Так, Є.М. Агапова та ін. повідомляють, що при вивченні активності аспартат – і аланінамінотрансферази (АСТ і АЛТ) встановлено значну різницю між підсвинками дослідних груп, а скороспілі підсвинки характеризувалися підвищеною активністю АСТ, АЛТ [8].

Рівень трансфераз крові в ранньому віці позитивно корелює також з абсолютним приростом живої маси від 2-місячного віку до забою (r=0,435). На думку Ніконової В.Г., тривалий відбір тварин за активністю трансфераз буде сприяти скороченню термінів селекції (цит. за [5]).

З метою прогнозування м'ясної продуктивності та інших господарсько корисних показників А.М. Полівода пропонує визначати рівень екскреції креатиніну і оксипроліну, а також коефіцієнти кореляції між ними [9]. Автор робить висновок, що породи свиней з більшою потенціальною м'ясністю характеризуються вищим добовим вмістом креатиніну в сечі і, що за вмістом креатиніну в сечі можна проводити порівняльну оцінку тварин за їх можливою м'ясністю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До невирішених раніше частин загальної проблеми належать питання, пов'язанні з раннім прогнозуванням продуктивності тварин зарубіжної селекції в період їх адаптації за біохімічними показниками сироватки крові та модифікованими показниками росту.

Зазначене визначає актуальність даної роботи та вектор подальших наших досліджень.

Мета статті. Головною метою роботи було дослідити деякі біохімічні показники сироватки крові ремонтних кнурців великої білої породи та породи ландрас французької селекції, особливості їх росту в період раннього онтогенезу, а також провести кореляційний аналіз між ознаками власної продуктивності та інтер'єру.

Виклад основного матеріалу. Експериментальну частину дослідження проведено в умовах ТОВ «Агропрайм Холдинг» Одеської, ПП «АФ «Борисфен» Дніпропетровської областей (контрольне вирощування ремонтних кнурців різних генотипів), Науково-дослідного центру біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (дослідження біохімічних показників сироватки крові ремонтних кнурців різних генотипів).

Об'єктом досліджень були ремонтні кнурці великої білої породи (І піддослідна група) та породи ландрас (ІІ піддослідна група) французької селекції

Дослідження біохімічних показників сироватки крові тварин піддослідних груп проводили з урахуванням наступних показників та методик: вміст загального білка – біуретовим методом, концентрацію альбумінів і глобулінів – за кольоровою реакцією з бромкрезоловим зеленим, активність креатинкінази – за кольоровою реакцією із ά-нафтолом та концентрацію загальних ліпопротеїдів – нефелометричним методом [10].

Оцінку ремонтних кнурців за ознаками власної продуктивності проводили за наступними показниками: жива маса у 2-, 4- та 6-місячному віці (кг), довжина тулубу у 6-місячному віці (см), обхват грудей за лопатками у 6-місячному віці (см), середньодобовий (г) та відносний приріст (%) живої маси за період вирощування від 2- до 6-місячного віку, товщина шпику на рівні 6-7 грудного хребця (мм), товщина шпику в середній точці спини між холкою та крижами (мм), товщина шпику на крижах (мм), індексами О. Вангена (1), інтенсивності формування (Δt) (2), напруги (In) (3) та рівномірності росту (Ip) (4):

$$I = \frac{1}{\sigma_{СП}} \times СП + \frac{1}{\sigma_{ТШ}} \times ТШ, \quad (1)$$

де, *СП* – середньодобовий приріст живої маси за період за період вирощування від 2- до 6-місячного віку, кг; *ТШ* – товщина шпику на рівні 6-7 грудних хребців, мм; $\sigma_{СП}$ – фенотипове стандартне відхилення середньодобового приросту живої маси за період з дня народження до віку досягнення живої маси 100 кг, г; $\sigma_{ТШ}$ – фенотипове стандартне відхилен-

ня середньодобового приросту товщини шпику, мм (цит. за [11]):

$$\Delta t = \frac{W_4 - W_2}{0,5(W_4 + W_2)} - \frac{W_6 - W_4}{0,5(W_6 + W_4)}, \quad (2)$$

$$I_n = \frac{\Delta t}{ВП} \times СП, \quad (3)$$

$$I_p = \frac{1}{1 + \Delta t} \times СП, \quad (4)$$

де w_2, w_4, w_6 – жива маса у віці 2, 4 і 6 місяців, кг, СП – середньодобовий приріст живої маси за період вирощування від 2 до 6-місячного віку, г: ВП – відносний приріст живої маси за період вирощування від 2 до 6-місячного віку, % [12, 13].

Біометричну обробку результатів досліджень проведено за методикою Є.К. Меркур'євої та ін. [14] з використанням програмованого модуля «Аналіз даних» в Microsoft Excel.

За результатами досліджень установлено, що вміст загального білка у кнурців великої білої породи (І піддослідна група) становив 77,33±2,728 г/л, що на 1,0 г/л (td=0,28, P<0,95) більше порівняно з ровесниками породи ландрас (ІІ піддослідна група) (табл.1). Різниця, на користь тварин І піддослідної групи за концентрацією альбумінів та активність креатинкінази склала 2,67 г/л (td=1,71, P<0,95) та 794,8 од/л (td=3,72, P>0,95) відповідно.

Таблиця 1

Біохімічні показники сироватки крові ремонтних свинок піддослідних груп, n=3

Показник	Біометричні показники	Група	
		I	II
Вміст загального білка, г/л	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	77,33±2,728	76,33±2,333
	C_v, %	6,11	5,29
Концентрація альбумінів, г/л	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	47,00±1,527	44,33±0,333
	C_v, %	5,62	4,30
Концентрація глобулінів, г/л	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	30,33±1,763	32,00±2,645
	C_v, %	10,07	14,32
Білковий коефіцієнт, од.	$\overline{X}$	1,54	1,38
Активність креатинкінази, од./л	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	1792,40±212,136	997,60±23,20
	C_v, %	29,82	4,02
Концентрація загальних ліпопротеїдів, мг %	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	443,30±7,801	500,83±17,033
	C_v, %	3,04	9,34

За концентрацією глобулінів та загальних ліпопротеїдів різниця на користь кнурців породи ландрас дорівнює 1,67 г/л (td=0,52, P<0,95) та 57,53 мг % (td=3,07, P>0,95), відповідно. Білковий коефіцієнт коливався у межах від 1,38 до 1,54.

Максимальний коефіцієнт варіації біохімічних показників сироватки крові виявлено у кнурців великої білої породи за активністю креатинкінази – 29,82%. Мінімальним значенням даного біометричного показника характеризувалися тварини ІІ піддослідної групи і також за активністю креатинкінази – 4,02%.

Результати досліджень ознак власної продуктивності показали, що за живою масою у 2-, 4- та 6-місячному віці перевагу мали ремонтні кнурці породи ландрас (табл. 2). Різниця за даним показником між тваринами ІІ та І піддослідних груп склала 0,8 (td=0,67, P<0,95), 3,8 (td=1,48, P<0,95) і 7,2 кг (td=2,33, P>0,95).

Таблиця 2

Показники власної продуктивності та модифікованих показників росту ремонтних кнурців піддослідних груп, n=5

Показник	Біометричні показники	Група	
		I	II
Жива маса у віці 2 місяці, кг	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	30,6±1,02	31,4±0,40
	C_v, %	7,52	2,84
Жива маса у віці 4 місяці, кг	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	67,8±2,41	71,4±0,87
	C_v, %	7,52	2,73
Жива маса у віці 6 місяців, кг	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	101,6±2,97	108,8±0,87
	C_v, %	11,13	2,73
Середньодобовий приріст живої маси за період вирощування від 2- до 6-місячного віку, кг	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	0,582±0,0453	0,634±0,0100
	C_v, %	17,41	3,74
Вік досягнення живої маси 100 кг, дн	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	178,0±2,02	171,0±2,11
	C_v, %	2,81	7,36
Довжина тулубу у 6-місячному віці, см	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	119,6±1,50	121,0±1,07
	C_v, %	2,81	7,36
Індекс О. Вангена, балів	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	17,95±0,702	15,36±0,685
	C_v, %	8,74	9,97
Інтенсивність формування, (Δt)	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	0,357±0,0123	0,363±0,0128
	C_v, %	7,68	7,87
Індекс напруги росту, (In)	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	0,428±0,0326	0,465±0,0072
	C_v, %	17,03	3,44
Індекс рівномірності росту, (Ір)	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	0,193±0,0139	0,208±0,0089
	C_v, %	16,11	8,57
Індекс BLUP, балів	$\overline{X} \pm S\overline{x}$	115,05±9,010	97,63±8,202
	C_v, %	17,52	18,78

Збільшення середньодобових приростів живої маси за період вирощування від 2- до 6-місячного віку тварин ІІ піддослідної групи (на 0,052 кг) сприяло скороченню віку досягнення живої маси 100 кг на 7,0 днів (td=2,67, P>0,95).

Різниця за довжиною тулуба, інтенсивністю формування (Δt), індексами напруги (In) та рівномірності росту (Ір) між ровесниками ІІ та І піддослідних груп склала 1,4 см (td=1,84, P<0,95), 0,006 (td=0,35, P<0,95), 0,037 (td=1,12, P<0,95) та 0,015 одиниць (td=0,93, P<0,95). За індексом О. Вангена та індексом BLUP ремонтні кнурці великої білої породи переважали ровесників породи ландрас в середньому на 14,78%.

За результатами наших досліджень установлено, що ремонтні кнурці піддослідних груп за товщиною шпику на рівні 6-7 грудного хребця належали до класу «еліта» (табл. 3).

Різниця за товщиною шпику на рівні 6-7 грудного хребця, на крижах та в середній точці спини між холкою та крижами між ремонтними кнурцями породи ландрас та великої білої породи становить 5,2 (td=4,06, P>0,99), 2,4 (td=2,33, P>0,95) і 3,8 мм (td=3,87, P>0,99) відповідно.

Таблиця 3

Товщина шпику ремонтних кнурців піддослідних груп, n=5

Показник	Біометричні показники	Група	
		I	II
Товщина шпику на рівні 6-7 грудного хребця, мм	$\bar{X} \pm S\bar{x}$	20,4±0,74	15,2±1,06
	C_v, %	8,20	15,70
Товщина шпику в середній точці спини між холкою та крижами, мм	$\bar{X} \pm S\bar{x}$	14,6±0,79	12,2±0,67
	C_v, %	17,19	12,15
Товщина шпику на крижах, мм	$\bar{X} \pm S\bar{x}$	13,6±0,92	9,8±0,37
	C_v, %	15,24	8,53

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між біохімічними показниками сироватки крові, ознаками власної продуктивності та модифікованими показниками росту ремонтних кнурців піддослідних груп

Показники	Група			
	I		II	
	r ± Sr	tr	r ± Sr	tr
1–6	0,880±0,2742*	3,20	-0,062±0,5762	0,10
2–6	0,418±0,5242	0,52	-0,313±0,5483	0,57
3–6	0,999±0,0258***	38,70	-0,015±0,5772	0,02
4–6	0,920±0,2263*	4,06	-0,313±0,5483	0,57
5–6	0,986±0,0963	10,24	0,866±0,2887	2,99
1–7	0,944±0,1905*	4,95	0,871±0,2836	3,07
2–7	0,953±0,1749*	5,44	-0,626±0,4502	1,39
3–7	0,634±0,4465	1,42	0,847±0,3069	2,75
4–7	0,910±0,2394*	3,80	-0,626±0,4502	1,39
5–7	0,787±0,3562	2,20	-0,891±0,2621*	3,39
1–8	0,741±0,3876	1,91	0,911±0,2381*	3,82
2–8	0,189±0,5669	0,33	-0,693±0,4162	1,66
3–8	0,982±0,1090**	9,00	0,891±0,2621*	3,39
4–8	0,799±0,3471	2,30	-0,693±0,4162	1,66
5–8	0,918±0,2289*	4,00	-0,846±0,3078	2,74

*Примітка: 1 – вміст загального білка, г/л, 2 – концентрація альбумінів, г/л, 3 – концентрація глобулінів, г/л, 4 – активність креатинкінази, од./л., 5 – концентрація загальних ліпопротеїдів, мг %, 6 – вік досягнення живої маси 100 кг, дн., 7 – індекс О. Вангена, 8 – товщина шпику на рівні 6-7 грудного хребця, мм, * – P>0,95; ** – P>0,99; *** – P>0,999.*

Різниця за товщиною шпику на рівні 6-7 грудного хребця та на крижах у тварин великої білої породи склала 6,8 мм (td=5,76, P>0,999), породи ландрас – 5,4 мм (td=4,82, P>0,99).

Коефіцієнт варіації ознак власної продуктивності ремонтних кнурців піддослідних груп коливався у межах від 2,73 (II піддослідна група, жива маса у 4- та 6-місячному віці) до 18,78% (II піддослідна група, індекс BLUP).

Результати розрахунку коефіцієнта парної кореляції між біохімічними показниками сироватки крові, ознаками власної продуктивності та модифікованими показниками росту ремонтних кнурців різних генотипів наведено у таблиці 4.

Установлено, що кількість достовірних коефіцієнтів парної кореляції між ознаками власної продуктивності та біохімічними показниками сироватки крові у тварин I та II піддослідних груп становить 53,33 та 20,00% відповідно. Прямі за напрямком та тісні за силою кореляційні зв'язки установлено за наступними парами ознак; I піддослідна група: вміст загального білка × вік досягнення живої маси 100 кг – 0,880±0,2742 (tr=3,20), концентрація глобулінів × вік досягнення живої маси 100 кг – 0,999±0,0258 (tr=38,70), концентрація глобулінів × товщина шпику на рівні 6-7 грудного хребця – 0,982±0,1090 (tr=9,00); II піддослідна група: вміст загального білка × шпику на рівні 6-7 грудного хребця – 0,911±0,2381 (tr=3,82).

Висновки і пропозиції.

1. Установлено, що за біохімічними показниками сироватки крові ремонтні кнурці різних генотипів знаходились у межах фізіологічної норми.

Коефіцієнт варіації біохімічних показників сироватки крові ремонтних кнурців піддослідних груп коливався у межах від 4,02 (II піддослідна група, активність креатинкінази) до 29,82% (I піддослідна група, активність креатинкінази).

2. За показниками власної продуктивності перевагу мали ремонтні кнурці породи ландрас французької селекції. За віком досягнення живої маси 100 кг та товщиною шпику на рівні 6-7 грудних хребців різниця склала відповідно 7,0 днів (td=2,67, P>0,95), і 5,2 мм (td=4,06, P>0,99).

3. Кількість достовірних коефіцієнтів парної кореляції з імовірністю P>0,95-0,999 у тварин піддослідних груп коливається у межах від 20,00 до 53,33%. Зазначену закономірність (зв'язок біохімічних показників сироватки крові з ознаками власної продуктивності) слід використовувати в селекційно-племінній роботі щодо раннього прогнозування та відбору ремонтного молодняку свиней для подальшого їх використання в селекційному процесі.

Подяка. Автор висловлює офіційну подяку головним спеціалістам ПП «АФ «Борисфен» Дніпропетровської області Стрельцовій Л.С., Калініну В.І., Ласковському В.В., кандидату сільськогосподарських наук Гравченку В.О. та завідувачу відділу фізіології, біохімії і хіміко-токсилогічного аналізу Науково-дослідного центру біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету, кандидату ветеринарних наук Єфімову В.Г., які сприяли організації та проведенню наукових досліджень.

Список літератури:

1. Небелиця Н. С. Откормочные и мясные качества свиней английской селекции в условиях спецхоза / Н. С. Небелица // Шляхи підвищення виробництва та поліпшення якості свинини: Тез. Допов. Міжнарод. наук.-практ. конф. – Харків, 1995. – С. 48-49.
2. Гетя А. А. Оцінка свиней за власною продуктивністю в умовах племінного господарства з використанням індексної селекції / А. А. Гетя, О. А. Чуб // Науковий вісник Львівської державної академії ветеринарної медицини імені С. З. Гжицького. – 2003. Т. 5 (№ 2). – Ч. 4. – С. 9-12.
3. Волощук В. М. Адаптаційна здатність та експлуатаційна цінність свиноматок зарубіжного походження / В. М. Волощук, А. П. Василів // Тваринництво України. – 2014. – № 1. – С. 27-30.
4. Гришина Л. П. Прогнозування продуктивності свиней за індексами росту в ранньому онтогенезі / Л. П. Гришина // Свинарство. Міжвідомчий тематичний науковий збірник Інституту свинарства і АПВ НААН. – Вип. 60. – Полтава, 2012. – С. 50-54.

5. Почерняев Ф. К. Селекция и продуктивность свиней / Ф. К. Почерняєв. – М.: Колос, 1979. – 223 с.
6. Дементьева Т. А. Прогнозирование продуктивности свиней по ферментативной активности сыворотки крови / Т. А. Дементьева // Зоотехния. – 1997. – № 5. – С. 6-7.
7. Карачанов В. И. Некоторые биохимические показатели ремонтных свинок и их связь с репродуктивными качествами / В. И. Карачанов // Пути и методы качественного совершенствования скота и свиней. – Персиановка, – 1983. – С. 72-75.
8. Агапова Є. М. Показники крові свиней різних генотипів і їх зв'язок із швидкістю росту / Є. М. Агапова, О. П. Решетніченко // Свинарство. – Вип. 52. – К., Аграрна наука, 1996. – С. 71-77.
9. Поливода А. М. Екскреція креатиніну оксимпроміну у свиней / А. М. Поливода // Свинарство. – Вип. 26. – К.: Урожай, 1977. – С. 34-39.
10. Лабораторні методи досліджень у біології, тваринництві та ветеринарній медицині [Текст]: довідник / В. В. Влізло, Р. С. Федорук, І. Б. Ратич та ін.; за ред. В. В. Влізла. – Львів: СПОЛОМ, 2012. – 764 с.
11. Племенное дело в свиноводстве / В. Г. Козловский, Ю. В. Лебедев, В. А. Медведев и др. – М. Колос, 1982. – 272 с.
12. Свечин Ю. К. Прогнозирование продуктивности животных в раннем возрасте / Ю. К. Свечин // Вестник с. х. науки. – 1985. – № 4. – С. 103-108.
13. Коваленко В. П. Селекционная модель прогнозирования мясной продуктивности птицы / В. П. Коваленко, О. Ю. Белая // Цитология и генетика. – К.: 1998. – Том 32. – № 4. – С. 44-59.
14. Генетика / Е. К. Меркурьева, З. В. Абрамова, А. В. Бакай и др. – М.: Агропромиздат, 1991. – 446 с.

Халак В.И.
Институт сельского хозяйства степной зоны
Национальной академии аграрных наук Украины

ОСОБЕННОСТИ РОСТА ХРЯЧКОВ КРУПНОЙ БЕЛОЙ ПОРОДЫ И ПОРОДЫ ЛАНДРАС ЗАРУБЕЖНОЙ СЕЛЕКЦИИ В ПЕРИОД ИХ АДАПТАЦИИ И ИХ ИНТЕРЬЕРНЫЙ СТАТУС

Аннотация
Исследованы особенности роста ремонтных хрячков крупной белой породы и породы ландрас французской селекции в период адаптации, по индексу BLUP определена их племенная ценность, исследованы некоторые биохимические показатели сыворотки крови, а также рассчитан уровень корреляционных связей между признаками. Установлено, что по биохимическим показателям сыворотки крови ремонтные кабанчики разных генотипов находилась в пределах физиологической нормы. По возрасту достижения живой массы 100 кг и толщиной шпика на уровне 6-7 грудных позвонков разница составила соответственно 7,0 дней (td = 2,67, P> 0,95), и 5,2 мм (td = 4,06, P>0,99). Количество достоверных коэффициентов парной корреляции с вероятностью P> 0,95-0,999 у животных подопытных групп колеблется в пределах от 20,00 до 53,33%.
Ключевые слова: свиньи, ремонтные кабанчики, порода, селекция, адаптация, интерьер, корреляция, регрессия.

Khalak V.I.
Institute of Agricultural of Steppe Zone
National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine

GROWTH BOARS OF LARGE WHITE BREED AND LANDRACE FOREIGN BREEDING DURING THEIR ADAPTATION AND THEIR INTERIOR STATUS

Summary
The features of the growth of repair of large white breed boars and landrace french selection in the adaptation period, the index picked their BLUP breeding value, investigated some biochemical parameters of blood serum, as well as the calculated level of correlations between traits. It was found that the biochemical indicators of blood serum repairs boar different genotypes were within the physiological norm. By age live weight of 100 kg and a thickness of speck at 6-7 thoracic vertebrae difference was 7,0 days, respectively (td = 2,67, P> 0,95) and 5,2 mm (td = 4,06, P> 0,99). The number of significant coefficients of pair correlation with the probability P>0,95-0,999 animal experimental groups ranged from 20,00 to 53,33%.
Keywords: pigs, repair boars, breed selection, adaptation, interior, correlation, regression.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(470)

SOCIAL STRUCTURE OF KALMYK SOCIETY IN THE XIX CENTURY: TRANSFORMATION OF THE LEGAL STATUS

Batyrov V.V., Lidgieva I.V., Okonova L.V.
Kalmyk Institute for Humanities of the Russian Academy of Sciences.

This article deals with the state policy of the Russian Empire in the XIX century on the territory of the Kalmyk steppe that resulted to a change in the social status of the traditional groups of the estates. Finally the authors concluded that the social structure of the Kalmyk society, used to improve management efficiency and to strengthen the administrative hierarchy until 1892, when it was finally destroyed traditional the institutions of the estates of the Kalmyks.
Keywords: social history, Kalmyk steppe, estate, history of Russia in the XIX., History of Kalmykia in the XIX, domestic policy.

Formulation of the problem. In the first half of the XVII century the Kalmyk people were granted Russian citizenship and therefore found themselves in different geopolitical conditions. However, they kept the traditional way of life and an already established social structure. Previous to this the Kalmyk people had an administrative system that was suited to the then nomadic way of life and the level of economic and cultural development. In the XIX century the Russian imperial administration started introducing their laws into those territories where the people were not of Russian nationality.

Analysis of the latest studies and publications. Problems of the social structure of the Kalmyk society relate to acute issues of modern scientific research, although it should be noticed that the research of Kalmykia in the historical aspect attracted the attention of professional scientists since long time. Since the end of XVIII century the scholars I.I. Lepyokhin [1], P.S. Pallas [2] and I.G. Georgy [3] presented neat descriptions of their travels and left valuable information about the Kalmyk people. In the XIX century the Russian scholars and other intellectuals continued the research of Kalmykia. Such descriptors of social structure were N.A. Nefediev [4], F.A. Buller [5], P.I. Nebolsin [6] and others.

Since 1990s the theme of researches of the social structure expanded and became actual, some problems and periods of the social history, social development and of the development of the traditional social structure of Kalmyks being under research. The most famous works reflecting that tendency were created by A.N. Komandzhaev [7], V.V. Batyrov [8], and others.

Selection of the unsolved aspects of the problem. Imperial decrees slightly regulated social relationships but with the aim mainly to benefit the privileged elite. In this regard, in the first half of the XIX century Kalmyk society, was still divided into two main classes: exempt – for secular and spiritual lords and taxable – for commoners. The former include noyons (kalmyk – a lord/leader originated from the verb «noyolhu» – rule) zaisangs (*zaisang* (tszaysang) – aimag governor) and their families. These people were *tsagaan yasta* category, i.e. white bone. The estate belonged to this group and representatives of the Buddhist clergy, such as Lama (the highest spiritual ministers), Bakshi (teachers of faith), gelyungi (priests) and others.

High social status of the aristocracy in the Kalmyk society was due to their administrative functions. At the top of the hierarchy were noyons – uluses – major landowners. Noyons had a staff of special officers to manage the administration. The following were the Noyon's officials:

darga – estate manager,

demchey – tax collector looking after 40 tents or families «kibitka»,

shulenga – tax collector looking after 20 tents or families, heads of *«khoton»* (*khoton* – the lowest administrative unit. Association of families who live a nomadic way of life within a certain territory), etc.

According to customary law noyons had the right to give one of their aimags (An aimag, is an administrative subdivision of kalmyks. Aimags, subdivided into hotons) private or hereditary use of a relative or a commoner for special service and would also become zaisangs. Kalmyk bailiff Mr K.Y. Vatsenko reported «in case of heavy crimes by zaisangs, owners had the right to take their aimags and pass them to their relatives, and in the absence of relatives to any worthy people» [9]. In this case, we see an example of downward vertical social mobility where noyons voluntarily became zaisangs and a commoner became a part of the Kalmyk privileged class.

Zaisangs were instructed to maintain constant surveillance of ordinary nomads in order to prevent unauthorized movement «otkochevka», escape or capture by the enemy. In Kalmyk encampments and aimags there was an order in which everyone had to live and roam but only within strictly defined areas and only in their own Ulus (Ulus, an administrative division of the Kalmyk khanate and the Kalmyk Steppe. Ulus, subdivided into aimags). These guidelines emerged from the policy of the nobility limiting and completely suppressing the free movement of the dependent population. Therefore, carelessness or negligence, manifested in overseeing albatu, regarded as a crime, and the perpetrating zaisangs subject to penalties. Unsupervised and free movement of the mass albatu made it difficult to collect taxes, the execution of duties, collecting militia put them at risk of capture by other noyons (lords).

The most important duty of a Zaisang was to collect taxes in favor of noyons. Records document Kalmyk noyons annually received taxes equivalent to one tenth of the livestock of the albatu. Moreover, in their favor zaisangs also levied taxes on ordinary nomads within their aimag. At the same time the number and size of requisitions were not limited. Famous scholar Mr I. Georgi noticed that taxes were often «gathered during the war, the prince's wedding, or when the rulers of small uluses wanted to live ... a bit fancier» [3, p. 7].

Living conditions changed for the Kalmyk people in the Russian Empire after the events of 1771 and led to further intervention in the affairs of Kalmykia. These changes made by the Russian government altered the class structure in the society. In the first half of the XIX century the most significant event in the development of the social structure of the Kalmyk

people was the introduction of the Regulation in 1834 [10, p. 685], when for the first time in the Russian legislation noyons zaisangs were recognized as equals in terms of their personal rights, hereditary nobility and honorary citizenship. The Regulation also reaffirmed primogeniture, thereby directly affecting the social and legal status of zaisangs. In the XVII–XVII centuries, noyons and zaisangs always shared the uluses and aimags between their sons. Noyons were now forbidden to share their uluses among heirs, and zaisangs were also forbidden to share aimags. They were now obliged to hand down to their eldest son only. New social groups appeared in Kalmyk society: petty noyons who didn't own ulus and zaisangs without aimags. The difference was that zaisangs who owned aimags and were able to keep their noble status had hereditary honorary citizenship and bezaymachniy zaisang (i.e. not owning aimags) – personal right of honorary citizenship. Based on materials from the first general census of 1897, the number of hereditary and personal honorable citizens was 2282 people [11, p. 2-3, 150-161].

This paragraph of the Regulation entailed a whole series of trials, which lasted until 1892. Under the 1834 Regulation zaisangs and their descendants were deprived of all rights and opportunities to become zaisangs owning aimags since receiving the title of «honorary citizen», which could not be inherited by sons. For the children it meant a shift in the taxable estate. This question was the most painful and affected all sectors of society because the descendants of current aimag zaisangs (i.e. zaisangs who owned aimags) in 70–80s had to prove that their father or grandfather was aimag zaisang up to 1834 and therefore demanded an Aimag or honorary citizenship [12, p. 184]. Noyons also appealed to court because they treated as a precedent for the princely title the fact that princely families of Georgia received the titles of princes of the Russian Empire after the adoption of Treaty of St. George in 1783. Noyons of Tyumen, followed by the families of Tundutovs and Gahaevs did not leave their attempts to achieve princely title until the early XX century, continuing to call themselves princes [13, p. 15].

The purpose of the article is research of the state policy of the Russian Empire in the XIX century on the territory of the Kalmyk steppe that resulted to a change in the social status of the traditional groups of the estates.

Basic material. The Kalmyks class structure was directly linked to the Ulus-aimag system. Russian administration replaced noyons who owned uluses and therefore aimags zaisangs automatically became subordinated to it. This can be evidenced in the late XIX century by a letter of zaisang Sharnut – Chonosov, part of the family Suquet Zundueva sent in 1891 to the Kalmyk People Administration (UKN), where he was asking to become a manager of Aimag, after dismissal on the ground of illness. One can imagine that a zaisang was therefore dealing with administration in the same way he used to communicate with noyons [14].

Albatu, shabiner and *ketochiner* were considered lower social classes of Kalmyk society – *khar yasta* (black bone). *Albatu* were the most numerous class and fulfilled most of the duties in favor of noyons and zaisangs. They grazed cattle for Kalmyk nobility, brought natural and cash rents, carried out military service, paid additional duties by way of food contributions. *Shabiner* carried almost the same hardships as *albatu*, but only for the benefit of the clergy. Kalmyk noyons made major donations to the Buddhist church. They presented gifts of livestock and even on occasions their servants. These people became the property of the church and were called *shabinery*, i.e. novices. *Ketochiner* in Kalmyk society were groups of people who originally played the role of vigilantes for Noyons. By the XIX century their duties significantly changed and essentially they had become servants. Due to the existing system in the society they observed low level of social mobility.

The aspiration of the Russian administration was to consider the existing legal system of local customs and traditions when administered under the jurisdiction of the imperial legislation of Kalmyk steppe, also manifesting support of self-administration, which was based on kinship ties and customary norms. In 1847 «Management of Kalmyk people Regulation» was adopted which cemented the legal status of various social groups with a purpose to speed up their entry into the social structure of Russian society. Furthermore, the present situation in the legislative level for the first time was to consolidate the basis of local government in the form of ulus and aimag gatherings formed on the principle of elected officials, collective discussion and resolution of local issues. This legal norm can be regarded as a social elevator, allowing commoners who had respect in the society to take up a prestigious status.

Secular and spiritual nobility accumulated the full political and economic power and was the dominant upper class, but their number was not very large. Thus, according to the «Military Statistical Review for the Astrakhan province in 1850-1851» by 1850 state encampments consisted of 5785 tents *(kibitka)*, 8817 «vladelcheskaya» tents, total – 14602 or 56000 people of both sexes. Besides these noyon families consisted of 27 males and 24 females, in total 51 people. Families of aimag zaisangs consisted of 667 males and 573 females, a total of 1240 people. Families of zaisangs without aimags consisted of 574 men and 436 women, a total of 1010 people. Clergy consisted of 2065 people. Thus, according to the information collected in 1850 Kalmyk people in total consisted of 15,054 tents or families [15].

According to the 1862 census 26,218 tents of commoners were recorded: 63,615 males and 51645 females, owners 41 of both men and women, 3113 zaisangs, 1452 clergy, which eventually amounted to 119 866 people of both sexes. By 1870, according to the researcher A.K., the following number of Kalmyk males was recorded in the Astrakhan province: noyons – 17, aima zaisangs – 421 zaisangs without aimags- 1494, Lamaist clergy (living in «Khurul» celibate monks) – 1201 and commoners – 65196 [16, p. 304].

It should be noted that in the beginning of the 60s of the XIX century census started in Astrakhan settlements of kalmyks, known as «home census»: and had purely local character. During registration fiduciary management systems to legitimize the order by which the Russian authorities to the state administration in the field had «reliable information on the number of tents or families of Kalmyk commoners, not making it a census or audit form», but over time it became obvious that in the absence of any census of the people it was impossible to have even approximately correct information, and because of this fact, as well as the problems and complaints from the Kalmyks to the errors in the taxation fees, the Ministry of State Property (MGI) approved in 1861, that the main caregiver K.I. Kostenkov would make lists of Kalmyk families. The same year they were compiled and tested they were checked and issued by a special commission with an official stamped kontramarka (voucher). Based on the designated last

number of the tent and belonging to each family of Kalmyk Ulus, genus and aimag. Management of Kalmyk people reports tend to reflect the data of the number of each class of Kalmyk, for higher class by number and capitation and commoners – by number of tents, and capitation.

Therefore the number of noyons throughout the second half of XIX century decreased, while the number of commoners during the same period increased. Only quantity of zaisangs remained fairly stable. In this regard, one can confirm that transformation of the social structure occurred, both qualitatively and quantitatively.

This milestone in the evolution of nomadic society became the Law on Exemption from the power of noyons and zaisangs approved in March 16, 1892. This reform freed commoners from mandatory duties in favor of the Kalmyk nobility and marked the scrapping of the traditional social structure. Although Kalmyks – commoners received civil rights of «free rural inhabitants» the authority and influence of the privileged class remained intact for a long time afterwards. In some encampments commoners still carried out duties in favor of noyons and zaisangs. Only in the XX century did Kalmyk commoners gradually shift away from smoldering discontent to active resistance. For example, the beginning of the XX century was remarkable for family noyons Tyumen because of the clash with Kalmyks of their own ulus Alexandrovski which was their possession for many years (the kalmyks settled or semi-settled on the Volga river island Shambai).

With the promulgation of the new law, it was stressed that noyons had no right to recover from the Kalmyk commoners any accumulated arrears for prior period Alban (kibitka tax) [17]. Since that time, the entire population of Kalmykia, including noyons and zaisangs were now taxed in favour of the state. The tax amount compared to previous charges had decreased significantly. The new tax was introduced as 6 roubles per tent (though the actual tax was usuaully in excess of 10 rubles). Kibitka (Kalmyk family) was used as a unit of taxation previously [18, p. 173].

Along with the traditional social groups the census showed the presence of Cossacks, peasants and townspeople in small quantities.

The 1892 reform led to the fact that all of the former taxable classes have become one big group, called – inorodtsy i.e. of different descent. According to the 1897 Census there were 120,254 *inorodtsy i.e. of differet* descent (98.5% of total population). Analyses of documents suggests that the legislative term «inorodsty» referred to those categories of the Empire [19, p. 346; 13, p. 751], which did not classify them by national identity but rather by legal status within the legal and administrative system of the State. The Brockhaus and Efron dictionary interprets this term as «some tribes mainly Mongolian, Turk and Finnish, which had a special treatment in terms of possession and self- administration» [21, p. 224].

An interesting fact is that according to the first general census of 1897 representatives of the merchant class are completely absent in Kalmyk Steppe [11, p. 2-3, 150-161]. This is probably due to the fact that in 1883, after the cancellation of the third guild, trade craft became available to all segments of the population [22, p. 532]. Thus, it is known that zaisang of Byudermis – Kyubetovsky aimag of the Bolshederbetovsky ulus Mr M. Polteev after 1892, being an enterprising man invested all his savings from Alban in trading business. He opened a large shop for fine trade goods, and in 1905 began selling industrial and food products and had two Kalmyk clerks. Gross profit from sales of textiles was 800 rubles per year. In 1910-1915 years Mr M. Polteev already had a stone house, two barns, wooden stables, three sheds, brick and tannery factories, a food store and a manufactured goods store.

Thus, since the introduction of the law dated 16 March 1892, which was very important because of the profound structural changes that had occurred in the Kalmyk society, noyons and zaisangs rights to charge their people with Alban canceled. Feudal dependence of Kalmyk commoners was eliminated. The law unified social structure and equated Kalmyk classes to Russian. Administration of the Kalmyk people was completely passed to the powers of Ulus Trustees and their assistants, and family communities were granted the right to elect managers from their own people.

1892 Reform completed a multi-year policy of the Russian State in relation to inorodtsy (different ethnic origin) i.e. feudal lords had been relegated to a position «rural inhabitants», along with the emancipation of the serfs. The tax-paying population of the Kalmyk steppe moved into the category of free rural inhabitants and only paid tribute to the state.

Conclusions and suggestions. Thus, the public policy aims of the Russian Empire in the XIX century was reflected in the Kalmyk people administration policies, consisted of the introduction of the Kalmyk steppe territory into a nationwide system of governance, which occurred by the authorization and incorporation. Established over a long period of time the social structure of Kalmyk society was used to improve management efficiency and to strengthen the administrative hierarchy until 1892, when traditional classes of Kalmyk society were finally eliminated. During the XIX century, the legal status of an individual transformed in accordance with Russian legislation, gradually equating to the all-Russian status.

References:

1. Lepyokhin I. I. Day notes of the doctor of the Academy of science and lecturer Ivan Lepyokhin through various provinces of the Russian state in 1768 and 1769. Chapter I. Saint-Petersburg, 1771, pp: 562.
2. Pallas P. S. Travels in various provinces of the Russian empire. Part 1. Saint-Petersburg, 1773, pp: 786.
3. Georgy I. G. Opisanie vseh obitaushih v Rossijskom gosudarstve narodov. SPb., 1795.
4. Nefediev N. A. Details about the Volga Kalmyks collected at place by N. A. Nefediev N. A. Saint-Petersburg: Printing house of Karl Kray, 1834, pp: 314.
5. Buller F. A. Foreign nomadic and settled population of the Astrakhan province. Saint-Petersburg, 1846. Vol. XLVII, Book 7: 1-28; Book 8: 59-125; Vol. XLVIII, Book 10: 57-94; Vol. XLIX, Book II: 1-44.
6. Nebolsin P. I. Essays on life of the Kalmyks of the Khoshoutovskiy ulus. Saint-Petersburg: Printing house of Karl Kray, 1852, pp: 189.
7. Komandzhaev A. N. Hozyaistvo i socialnye otnoshenia v Kalmykii: istoricheskij opyt i sovremennost. Elista, 1999, pp. 253.
8. Batyrov V. V. Socialnaja struktura kalmykov // Nauchnaja mysl Kavkaza. № 3. – 2006. – P. 30-36.
9. Kazennoe ychregdenie Respubliki Kalmykia «Nacionalnyi arhiv» (NA RK) / F. 1. Op. 1. D. 161. L. 14 oborot.

10. Vysochaishe ytvergdennoe Pologenie ob ypravlenii Kalmyckim narodom, raspublikovannoe 28 dekabry 1835 // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie Vtoroe. Tom X. Otdelenie 2. 1835 g. SPb.: Tip. II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1836.
11. Pervaya Vseobshaya Perepis naselenia Rossijskoj imperii, 1897. Astrachanskaya gibernia. SPb., 1904. Tetrad II.
12. Mitirov A. G. Oiraty – kalmyki: veka I pokolenia. Elista: Kalm. kn. isd-vo, 1998.
13. Lyubimov S. Knayzia Tumenevy. Stavropol, 1915.
14. NA RK. F. 9. Op. 1. D. 125. L. 48.
15. Iz voenno-staticheskogo obozrenia Astrahanskoi gubernii za 1850-1851 gg. // Naychnyi arhiv KIGI RAN. F. 4. Op. 2. D. 37. S. 32.
16. A. K. Po voprosy o kalmykah Astrakhanskoi gubernii // Otechestvennye Zapiski. SPb., 1871. T 146. Kn. 6.
17. NA RK. F. 9. Op. 2. D. 41. L. 46.
18. Vysochajshe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta. Ob otmene objazatel'nyh otnoshenij mezhdu otdel'nymi soslovijami kalmyckogo naroda // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. Sobranie Tret'e. Tom XII. 1892 g. SPb.: Gosudarstvennaja tipografija, 1895.
19. Ustav dlja upravlenija inorodcami ot 22 ijulja 1822 g. // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie Pervoe. Tom XXXVIII. Otdelenie 2. 1822 – 1823 gg. SPb.: Tip. II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1830.
20. Polozhenie ob inorodtsah // Svod zakonov Rossijskoj imperii. T. II. 1892. SPb.: Tip. II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii, 1892.
21. Enciklopedicheskiy slovar Brockhausa i Efrona. T. XIII. SPb.: Tip.-Litograf., 1894.
22. Mikheev S. S. K voprosy o dinamike razvitiya kypecheskogo soslovia Rossiiskoi imperii cherez prizmu evolucii rossiiskogo zakonadatelstva // Izvestia PGPU im. V.G. Belinskogo. – 2011. – № 23. – S. 528-532.

Батыров В.В., Лиджиева И.В., Оконова Л.В.
Калмыцкий институт гуманитарных исследований
Российской академии наук

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА КАЛМЫЦКОГО ОБЩЕСТВА В XIX ВЕКЕ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИЧНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена вопросам государственной политики Российской Империи в XIX в. на территории Калмыцкой степи, которая привела к изменению социального статуса традиционных сословных групп. Авторы делают вывод о том, что социальная структура калмыцкого общества, использовалась для повышения эффективности управления и для укрепления административной вертикали до 1892 г., когда окончательно были разрушены традиционные сословные институты калмыков.
Ключевые слова: социальная история, Калмыцкая степь, сословие, История России XIX в., История Калмыкии XIX в., внутренняя политика.

УДК 821.161.2.09«19»

«ПРИГАДУВАННЯ» ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СПОСОБИ ЗБИРАННЯ СПОГАДІВ (1920-ТІ РОКИ)

Клименко О.М.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті запропоновано узагальнену характеристику «пригадування» Жовтневої революції у 1920-х рр. Продемонстровано як більшовики конструювали нову «правильну» історію. Проаналізовано організацію «пригадування» 1917 року. Увага акцентована на ролі Істпарту в цій кампанії. Реконструйовано способи збирання спогадів.
Ключові слова: Жовтнева революція, Істпарт, «пригадування», «меморіальний проект», спогади.

Постановка проблеми. У 1920-х рр. «пригадування» Жовтневої революції стало один з головних напрямів роботи Комісії з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії (Істпарт), яка мала широку мережу місцевих відділів. Цей масштабний «меморіальний проект» проводився безпосередньо під її керівництвом. 1917 рік в новоствореній класовій концепції історії, розробленій істориком-марсистом, членом Істпарту, Михайлом Покровським розглядався як початок нової ери. Тож «Жовтень» став інструментом легітимації нової влади. Відповідно діяльність Комісії була направлена на поширення нової версії минулого серед населення. І реалізовувалось це через збирання спогадів під керівництвом Істпарту відповідно до спеціально підготовлених способів, за допомогою яких учасники революційних подій пригадували минуле, зокрема, Жовтень, так «як треба».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання «пригадування» Жовтневої революції у 1920-х рр. на території Радянського Союзу та УСРР, зокрема, залишаються недостатньо дослідженим. Збирання спогадів про революцію 1917-го року більшість дослідників розглядали здебільшого лише як один з напрямів діяльності Комісії з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії, тому це питання не було достатньо висвітленим. Діяльність Істпарту аналізували у своїх працях радянські та пострадянські дослідники: Галина Алєксєєва, Микола Андрухов, Ніна Комаренко, Віталій Сарбей та інші [3, 4, 11, 21]. Всеукраїнському Істпарту присвячені розвідки Геннадія Стрельського, Бориса Кашкіна, Діани Щедріної [22, 9, 28]. Однак у своїх дослідженнях вони трактували спогади передусім як фактологічний матеріал. Безпосередньо «меморіальному проекту» про Жовтневу революцію присвячена розвідка Фредеріка Корні [30]. Характеризуючи цей проект він зауважує, що його завданням було не «відновлення» історичної пам'яті, а встановлення певних рамок «пригадування» [30, p. 401]. Відповідно, в ході написання спогадів про Жовтневу революцію історія революції «писалася», а точніше кажучи, події конструювалися, а не реконструювалися: революція відбулася у процесі написання про неї. Завдяки написанню історії у 1920-х рр. для більшовиків Жовтень став засобом демонстрації легітимності їхньої влади [30, с. 401].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи, яким чином організовувалось формування «правильної» більшовицької історії, ми акцентуємо на визначенні конкретних способів та рамок «пригадування» 1917 року, а також демонструємо на прикладах, що контроль Істпарту над цим «меморіальним проектом» є дещо перебільшеним. Відповідно СРСР 1920-х рр. ще не є «імперією пам'яті», як називає Країну Рад Сергій Єкельчик [7], проте стає основою для майбутній «меморіальних проектів».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є охарактеризувати організацію та способи збирання спогадів про Жовтневу революцію у 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Комісія з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії розпочала збирання спогадів на початку 1920-х рр. і вказувала, що «одним з головних завдань є створення джерел – створення мемуарної літератури і літератури змішаного мемуарно-монографічного характеру» [17, с. 114]. Не випадковою є вказівка на те, що джерела саме створювалися. Основна увага зверталась не на вже написане, а на написання нового про минуле. Відповідно, це дозволяло за допомогою спогадів конструювати більшовицьку версію історії так «як треба». Мета збирання спогадів зазначалася у плані роботи Істпарту ЦК РКП(б) на 1921 р.:

Оживити мемуарну літературу. Ця література не повинна мати характер старої мемуарної літератури, а навпаки, повинна відрізнятися, так би мовити своєю ударністю в тому сенсі, що мемуари мають бути написані не конкретно про особу автора, а стосовно визначеного періоду нашої партії [18, с. 184].

По суті, теза «оживити мемуарну літературу» означала створити «нову». І у ній спомини втрачали основну характеристику мемуарної літератури: особа автора відтіснялася на другий план, центральними ставали подія чи ряд подій.

Збирання спогадів розпочалося з агітації серед населення. Першим був заклик Михайла Ольминського до членів партії: «Весь період, починаючи з жовтня 1917 р. є цінним історичним періодом, якого до сьогодні не знала історія людства, і важливо, щоб про цей період ми зібрали найбільш детальні свідчення» [16, с. 93].

Звучали також інші подібні заклики: «Потрібно збирати розповіді, записувати їх, поки в пам'яті не згасли імена та деталі» [22, с. 14]; «Історію Жовтневої революції можна буде написати лише тоді, коли за цю справу візьмуться сотні тисяч рядових працівників. Архів Жовтневої революції знаходиться в нашій пам'яті» [22, с. 14]; «Нашим обов'язком є завжди пам'ятати про тисячі і тисячі «корисних», непомітно, але по-геройськи віддавши свої життя за справу пролетарської революції» [14, с. 38]. Як бачимо, відбувається апеляція до важливості революційної доби, а також додається обов'язок «пам'ятати».

Спеціально для збирання спогадів про Жовтневу революцію Істпарт створював або ж поновлював діяльність спеціальних гуртків, груп учасників революційних подій та «груп сприяння» Істпарту.

До завдань гуртків належало:

1. «встановити всіх важливих учасників, відомого для них періоду або події, розшукати їх, виявити тих,

хто можуть дати спогади та інші матеріали, вести з ними листування, зв'язати їх з гуртком та істпартом;

2. спонукати учасників фіксувати свої спогади, влаштовувати вечори спогадів, а також на своїх зібраннях зачитувати написане, перевіряючи та доповнюючи таким чином один одного» [25, арк. 161].

Групи учасників революції мали здійснювати збирання, обробку, перевірку матеріалів, спогадів, документів тощо [8, с. 223]. Подібні завдання мали виконувати «групи сприяння» Істпарту: збирання матеріалів та документів у населення; організація вечорів спогадів учасників революції для запису і колективної перевірки спогадів; опрацювання матеріалів для видання збірників та брошур [20, с. 268]. Групи поділялися на секції відповідно до місцевості та періоду революційних подій [25, арк. 161].

Окрім гуртків, груп учасників революційниї подій, «груп сприяння», якими Істпарт керував, він був пов'язаний і з рядом інших установ: партшколами, комсомолом, марксистськими гуртками з історії революції [24, арк. 47]. До істпартівської роботи також залучалися Губвиконком, Істпроф (Комісія з вивчення історії професійного руху в Росії та СРСР), Істмол (Комісія з вивчення історії Всесоюзного Ленінського комуністичного союзу молоді і юнацького руху в СРСР), Державидавництво. Наприклад, представники Істпрофу та Істмолу могли входити до складу окружних істпартвідділів. У профспілках були уповноважені Істпарту, які організовували гуртки по вивченню революційного руху [5, с. 231]. Уповноважені Істпарту працювали над збиранням спогадів також на великих підприємствах. Наприклад, у Києві, на заводах «Арсенал», «Більшовик» та інші. У 1928 р. таких повноважених було сорок осіб. Їх забезпечували методичками, скликали спеціальні семінари, надавали фактичні дані про події в Київській губернії у 1917-20 рр. [29, с. 172-173].

Для збирання спогадів в сільській місцевості Істпарт залучав учнів, студентів та аспірантів під час канікул [13, с. 274]. Проводилась спеціальна кампанія для роботи «істпартсількором». Яким чином це відбувалось, демонструє Київський істпартвідділ.: у місцевій газеті була надрукована стаття про необхідність збирати спогади, були розповсюджені звернення до студентства, надані схеми та інструкції для збирання матеріалів. Потім «істпартсількори» шукали інформацію про революційні події на місцевості, яку вони знали [19, с. 210]. До роботи «істпартсількорами» часто залучали вчителів [26, арк. 16]. Літературне опрацювання текстів спогадів здійснювали викладачі навчальних закладів [6, с. 238], газетні працівники та лектори партшкіл [1, с. 333].

У 1921 р. було видано «Інструкцію для місцевих бюро Істпарту», в якій рекомендувалось *наполегливо залучати* учасників Жовтневої революції до написання мемуарів [17, с. 116]. Яким саме чином «наполегливо залучали» населення можна продемонструвати на підставі постанови ЦК КП(б)У (21 лютого 1922 р.) про порядок збору матеріалів з історії партії та Жовтневої революції, відповідно до якої всіх партійних працівників зобов'язали в порядку партійної дисципліни написати спогади про Жовтневу революцію [29, с. 153].

На основі матеріалів Істпарту, присвячених питанню спогадів, можна виділити два способи організації їх збирання. Перший спосіб передбачав пошук учасників революції, потім надсилання їм анкет та листів-прохань написати спогади; після їх отримання спомини перевірялися та публікувалися. Другий – організація так званих вечорів спогадів. З приводу останнього варто зазначити, що це був досить дієвий спосіб для збирання спогадів, передусім у малограмотного населення.

Щодо першого способу, то Комісія надсилала прохання до окремих осіб, знаних учасників революції, партійних діячів. Прохання могли включати пояснювальні листи, де вказувалось *про що* та за якою схемою писати. Можна навести кілька прикладів таких листів. Зокрема, у 1925 р. Центральний Істпарт звернувся до Володимира Антонова-Овсієнка з проханням за власними спогадами якомога детальніше описати взяття Зимового палацу, арешт Тимчасового уряду та інші події 25 жовтня 1917 року або ті, що їм передували [17, с. 114].

Подібний лист був надісланий від Істпарту ЦК КП(б)У у 1928 р. Лазарю Кагановичу: «Надсилаючи при цьому орієнтовну схему питань журналу на найближчий час Істпарт ЦК КП(б)У просить Вас написати для журналу «Літопис революції» статтю або спогади. Просимо до 01.02.1928 р. повідомити редакцію «Літопис революції», чи Ви погоджуєтесь, яка назва роботи, та термін виконання» [27, арк. 1].

Після надходження спогади «перевірялися» в істпартвідділах або редколегіях видань. Потім оцінювалися як «добре» або ж, «потребують перевірки найважливіших подій». Завершальним етапом була публікація в істпартівських виданнях, наприклад, «Пролетарській революції» та «Літописі революції».

Другий спосіб збирання спогадів про Жовтневу революцію реалізовувався через проведення «вечорів спогадів», на яких відбувалось колективне «пригадування». Для керівників вечорів Істпарт проводив спеціальні інструктажі. Наприклад, Оренбурзьке бюро у грудні 1925 р. провело навчальну конференцію з керівниками вечорів про те, як їх проводити, які питання обговорювати тощо [30, p. 405]. А, відповідно, на нижчому рівні під час підготовки вечорів спогадів організатори рекомендували учасникам завчасно вказувати тему і зміст доповідей [17, с. 119]. Тематично вечори мали висвітлювати якісь події революції на певній території. Наприклад, Ленінградський Істпарт організував вечори спогадів разом з групою моряків на тему участі крейсера «Аврора» в блокаді Зимового палацу тощо [10, с. 260].

7 листопада 1921 р. відбувся один з перших вечорів спогадів на тему «Жовтневі дні 1917 р. в Петрограді». На вечір були запрошені 30 осіб, учасники вказаної події [30, p. 405]. Кожен повинен був підготуватися завчасно: записати на окремому аркуші паперу «найголовніше, що він робив у ті дні, що запам'ятав, свої враження, думки» [17, с. 114]. Під час проведення вечора учасники робили письмові замітки, які потім здавали організаторам вечора [17, с. 114]. Однак вечори могли проводитися не лише так: обговорення відбувалися і без попередньої підготовки. На вечорах спогадів використовувався «метод колективної перевірки»: обговорення, доповнення. Це дає підстави говорити, що особа автора спогадів не мала того значення, як у звичайних мемуарах. Також це свідчить про те, що спогади були контрольованими, з єдино «правильними» баченням подій.

Варто уваги і те, що під час вечорів спогадів проводились певні ритуали. Прикладом є один з вечорів, організований Ленінградським Істпартом, на початку якого відбулося «вшанування пам'яті полеглих борців революції» [30, p. 405]. Сказати достеменно, що саме відбувалось неможливо, однак припускаємо, що це могла бути хвилина мовчання або ж виголошення промови кимось з учасників зібрання. Описаний момент дає підстави сказати, що для вечорів спогадів були характерні ознаки ритуалів. Ритуал –

«це діяльність та вчинки, де керуються правилами символічного характеру так, що це привертає увагу учасників до певних ідей і почуттів, яким надають спеціального значення» [12, с. 74]. Ефект ритуалів не обмежується часовими межами їхнього виконання. Для ритуалів характерна повторюваність, а повторення автоматично передбачає постійний зв'язок з минулим [12, с. 75]. Вечори спогадів проводились з певною періодичністю, наприклад, напередодні річниць певних подій. І ще однією ознакою ритуалів є їхня властивість формувати систему цінностей тих, хто бере у них участь [12, с. 75]. Це також було властиво для вечорів спогадів.

Крім того, вечори спогадів – це не лише обговорення певних подій. Наприклад, 17 березня 1924 р. Одеський Істпарт організував у театрі імені Луначарського «Вечір спогадів», який включав розповіді про «революційне підпілля», а також концертну програму [23, с. 228]. На цьому прикладі також постає питання місця проведення вечорів спогадів. Як бачимо, це міг бути театр або ж інші культурні установи. Однак можна навести й інші приклади, зокрема, у Києві в 1921 р. перші вечори спогадів проводились на заводах [29, с. 150]. І пізніше у зв'язку з кампанією збирання спогадів учасників Жовтневої революції і, відповідно, збільшенням кількості вечорів спогадів, багато з них проводилось саме на якихось підприємствах.

Проте кампанія з «пригадування» Жовтневих подій мала певні труднощі. Члени Істпарту нарікали, що збирання спогадів було чи не найскладнішою роботою: «Доводиться докладати багато зусиль, щоб змусити писати індивідуально чи колективно (на зібраннях)» [5, с. 230]. Варто зауважити, що дуже часто прохання Комісії написати спогади залишались без відповіді. Навіть двократні чи п'ятикратні нагадування до учасників жовтневих подій часом бували мало результативними [2, с. 322-323]. Причиною цього було те, що робота Істпарту, особливо одразу після його створення, не мала широкої підтримки серед населення. Відповідно на листи Істпарту часом просто не звертали уваги. Пізніше звернення могли ігноруватися, оскільки був відсутній механізм примусового написання спогадів: у документах Істпарту відсутні відомості про санкції у разі не написання споминів. Дотичною до цієї проблеми є наступна: друк споминів одного автора одночасно у кількох виданнях без попередження про це істпартвідділи, які намагалися проконтролювати видавничу справу. Відповідно, для уникнення таких ситуацій Істпарт застерігав, що він буде звертатися в Центральну контрольну комісію, якщо люди здаватимуть свої спогади одночасно в Істпарт та інші органи друку, а також надсилатимуть рукописи без попередження про те, що вони раніше були опубліковані в інших виданнях [15, с. 280]. Тож вплив Центрального Істпарту у деяких випадках може бути перебільшеним. Крім того, навіть коли Істпарт розробив заходи для врегулювання проблем (йдеться про звернення в Центральну контрольну комісію), то говорити про їхню ефективність теж досить складно, оскільки відсутні дані, чи дійсно Комісія ці заходи здійснювала.

Висновки і пропозиції. «Меморіальний проект», присвячений 1917 року, був першою більшовицькою спробою формування політики пам'яті. Ця кампанія «пригадування» Жовтня була першим ціле направленим проектом нової влади у культурній сфері. В конструюванні більшовицької історії ключова роль відводилась Жовтневій революції: її точці відліку і водночас кульмінації. «Пригадування» 1917 року організовувалось Істпартом, який формував спеціальні гуртки, групи учасників певних подій та «групи сприяння». Збирання спогадів проводилось двома способами: за допомогою надсилання листів до учасників революційних подій та проведення вечорів спогадів. Результатом проведення вечорів спогадів ставало навчання учасників мислити як один організм: всі мають пам'ятати єдину спільну версію подій. Кампанія, направлена на «правильне» «пригадування» революційних подій, заклала основи для подальшого становлення СРСР як «імперії пам'яті». Проте, більшовицьку державу 1920-х рр. такою назвати ще неможливо, оскільки керівництвом робилися лише перші продумані кроки в цьому напрямку, а контроль над практичною реалізацією був мінімальним. Тоді лише почала формуватися політика пам'яті. І «пригадування» Жовтня було першим масштабним проектом, який став основою для наступних подібних кампаній.

Список літератури:

1. Адамович Е. Вокруг работы Истпартотделов // Летопись революции. – 1925. – № 5-6. – С. 332-336.
2. Адамович Е. Доклад Истпарта ЦК КП(б)У на конференции Истпартов во время 12 сьезда партии // Летопись революции. – 1923. – № 4. – С. 321-328.
3. Алексеева Г. Д. Истпарт: основные направления и этапы деятельности // Вопросы истории. – 1982. – № 9. – С. 17-29.
4. Андрухов Н. Р. У истоков историко-партийной науки (Краткий очерк деятельности Истпарта. 1920-1928). – М., 1979. – 64 с.
5. Вокруг работы Истпарта // Летопись революции. – 1925. – № 1. – С. 228-235.
6. Глевенко. О работе Одесского Истпарта // Пролетарская революция. – 1928. – № 3. – С. 238-239.
7. Єкельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. – Київ: Критика, 2008. – 303 с.
8. Инструкция по организации групп участников Октябрьской революции и гражданской войны на Украине // Летопись революции. – 1926. – № 2. – С. 223-224.
9. Кашкин Б. И. Создание и деятельность Истпарта ЦК КП(б)У (1921-1929 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Кашкин Борис Иосифович. – К., 1970. – 256 с.
10. Каюров В. Отчет Истпарта ЦК ВКП(б) к XV сьезду ВКП(б) // Пролетарская революция. – 1927. – № 11. – С. 258-270.
11. Комаренко Н. В. Висвітлення боротьби за перемогу влади рад на Україні в журналі «Літопис революції» // УІЖ. – 1967. – № 1. – С. 130-137.
12. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
13. Манилов. Работа истпарта Киевского окрпарткома в 1927 г. // Пролетарская революция. – 1927. – № 11. – С. 272-275.
14. Метелев А. Будем помнить! // Пролетарская революция. – 1922. – № 3. – С. 34-38.
15. Ольминский М. От Истпарта // Пролетарская революция. – 1924. – № 10 – С. 280.
16. Остроухова К. А. О работе в Истпарте // Вопросы истории КПСС. – 1967. – № 6. – С. 92-101.
17. Пересветов В. А. Деятельность Истпарта по собиранию воспоминаний об Октябрьской революции и гражданской войне // Вопросы истории. – 1981. – № 5. – С. 113-120.
18. План работы Комиссии по истории РКП // Из эпохи «Звезды» и «Правды». – М., ГИЗ. – 1921. – Вып. 1. – С. 182-185.

19. По окристпартотделам // Летопись революции. – 1926. – № 6. – С. 207-213.
20. Положение о группах содействия Истпарту ЦК ВКП(б) // Пролетарская революция. – 1926. – № 4. – С. 268.
21. Сарбей В. Г. Істпарти та їх місце в розвитку історичної науки на Україні // УІЖ. – 1967. – № 1. – С. 3-10.
22. Стрельский Г. В. Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине. – Киев, 1978. – 135 с.
23. Хмельницкий И. Из деятельности Одесского Истпарта // Летопись революции. – 1924. – № 4. – С. 228-230.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної Партії України, 1917-1991 рр. – Оп. 20. – Спр. 1449.
25. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2021.
26. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2498.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2710.
28. Щедріна Д. С. Діяльність Істпартів України по збиранню документів з історії партії і Жовтневої революції (1921-1924 рр.) // УІЖ. – 1974. – № 2. – С. 13-21.
29. Щедрина Д. С. Деятельность Истпарта ЦК КП(б)У и его местных органов по созданию источниковой базы историко-партийной науки (1921-1929 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Щедрина Диана Саввична. – К., 1974. – 198 с.
30. Corney F.C. Rethinking a Great Event: the October Revolution as Memory Project // Duke University Press on behalf of the Social Science History Association. – Vol. 22, № 4. Special Issue: Memory and the Nation (Winter, 1998). – P. 389-414.

Клименко О.М.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

«ПРИПОМИНАНИЕ» ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ: ОРГАНИЗАЦИЯ И СПОСОБЫ СОБИРАНИЯ ВОСПОМИНАНИЙ (1920-Е ГОДЫ)

Аннотация
В статье предложено характеристику «припоминания» Октябрьской революции в 1920-х гг. Продемонстрировано, как большевики конструировали новую «правильную» историю. Проанализировано организацию «припоминания» 1917 года. Внимание акцентировано на роли Истпарта в этой кампании. Реконструировано способы собирания воспоминаний.
Ключевые слова: Октябрьская революция, Истпарт, «припоминание», «мемориальный проект», воспоминания.

Klymenko O.M.
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

«REMINISCENCE» OF THE OCTOBER REVOLUTION: ORGANIZATION AND METHODS OF MEMOIRS GATHERING (1920S)

Summary
The article offers the characteristics of the «reminiscence» of the October revolution in 1920s. It was demonstrated how the Bolsheviks constructed a new «correct» history. The organization of «reminiscence» of 1917 was analyzed. The main attention was focused on the role of Istpart in this campaign. The memory gathering tools were reconstructed.
Keywords: the October Revolution, Istpart, «remembering», «memorial project», memoirs.

УДК 001.895

НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА СФЕРА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ТЕНДЕНЦІЇ

Лихолат А.О.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Розкрито об'єктивну необхідність і шляхи ринкової трансформації науково-технічного потенціалу після здобуття незалежності. З'ясовується можливість вітчизняної науково-технічної системи інтегруватися в європейський науковий простір.

Ключові слова: науковий потенціал, інновації, критерії ефективності,наукові дослідження, інтеграція.

Постановка проблеми. З початком XXI ст. стратегічним орієнтиром країн ЄС на найближчі десятиліття визначено побудову суспільства знань, або, іншими словами, розбудову економіки, заснованої на знаннях. На цьому етапі в різних країнах концепція економіки знань стала одним із визначальних напрямів наукових пошуків суспільствознавців. В Україні поки що ця концепція не стала практичним напрямом економічного зростання. Але, враховуючи безальтернативність інноваційного шляху розвитку, все більше поширюється і визнається усвідомлення того, яку роль відіграє наукове знання як реальний ресурс економічного й соціального розвитку країни.

Темпи зростання і рівень науково-технічної сфери мають забезпечувати проведення реформ, постійне впровадження інновацій для оновлення економічної системи та поліпшення соціально-економічного становища. Свої конкурентні переваги економічно розвинуті країни світу здобувають саме за рахунок включення у виробничий процес людського капіталу – інтелекту та нових знань. Усвідомлюючи цей феномен, уряди успішних країн усіляко підтримують освітні й наукові програми, сприяючи нарощенню інтелектуального потенціалу. Загальна стратегія інтелектуально-інноваційного розвитку в формуванні знаннєвого суспільства передбачає взаємну інтеграцію освітнього, наукового і виробничого секторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню забезпечення розвитку науково-технічної діяльності та перетворення її на важливий чинник економічного зростання на інноваційній основі присвячено праці істориків, економістів, філософів та представників інших дисциплін як в Україні, так і за її межами.

Реформування наукової системи для перетворення її з регіональної на національну в Україні мало свої особливості, й результати його не завжди були передбачуваними. Національна наукова система створювалася шляхом формування необхідної законодавчої бази для збереження, функціонування та розвитку вітчизняного наукового потенціалу і його переорієнтації на вирішення найважливіших соціально-економічних проблем: визначення державних науково-технічних пріоритетів, розробку системи державних науково-технічних програм і проектів, запровадження конкурсних принципів фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт тощо [9, с. 39].

Науковий потенціал у 90-х рр. трансформувався в умовах загострення соціально-економічних проблем, викликаних не тільки об'єктивними труднощами перехідного періоду, але й серйозними прорахунками у визначенні моделі процесів. Не було використано можливості вітчизняного науково-технічного потенціалу у вирішенні складних питань структурної перебудови економіки в ринкових умовах. Це поступово усунуло науку з кола державних пріоритетів і, в свою чергу, призвело до багаторазового скорочення інвестицій у науково-технологічний розвиток, а, як наслідок, до втрати інноваційної активності економіки. Нова оборонна доктрина держави і конверсія воєнно-промислового комплексу проводилися без ретельних аналітичних досліджень наслідків і відіграли негативну роль у функціонуванні всієї наукової системи, зокрема зумовили різке зменшення державного фінансування. Окрім того, значно скоротилася кількість науковців і відповідно – знизилися основні показники ефективності української науки [5, с. 71].

90-ті рр. XX ст. дослідники називають періодом глибокої кризи наукової і технологічної галузей, виживання української науки. З цього приводу висловлювалися слушні думки і пропозиції про те, що слід ужити заходів у цій життєво важливій для країни сфері, яка була й залишається одним із визначальних ресурсів економічного та соціального розвитку в сучасних умовах і на перспективу [16, с. 251].

Разом з тим практикою доведено, що ефективне використання наукового потенціалу як визначального фактора економічного розвитку можливе лише за умови, коли збалансовано взаємодіятимуть усі його складові:

– фундаментальна наука, яка, власне, й здобуває новітнє наукове знання, забезпечує загальний рівень науки й освіти у країні, окреслює нові можливості й напрями науково-технологічного розвитку;

– прикладні дослідження, які збагачують це знання і прокладають дорогу до його практичного застосування;

– розробки, які остаточно трансформують наукове знання в технології та новітні товари, реагуючи на попит з боку економіки і значною мірою формуючи його.

Тенденції в науково-технічній сфері України протилежні тим, що спостерігаються у високо розвинутих країнах Європи і світу. Так, кількість працівників науково-технічної сфери в країнах ЄС становить понад 3 млн. осіб і згідно з прийнятою стратегією має постійно збільшуватися, оскільки дослідники як найбільш освічена й кваліфікована частина суспільства роблять вагомий внесок у створення й поширення нових знань, інформації та технологій [10, с. 182]. Згідно зі статистичними даними, протягом 1991–2010 рр. зайнятих основною діяльністю у науковому секторі України поменшало з 449,8 тис. до 141 тис. осіб [11]. Майже половина наукових кадрів унаслідок незатребуваності в своїй країні змушена працювати на виконання зарубіжних замовлень, особливо це стосується галузевої науки. Водночас майже 2/3 вітчизняної продукції не має сучасного наукового забезпечення і її пев-

на конкурентоспроможність досягається переважно за рахунок використання дешевої робочої сили, ресурсів і, донедавна, енергії [6, с. 89]. Викладене свідчить про вкрай низький рівень використання науково-технічного потенціалу в інтересах соціально-економічного розвитку країни. Як наслідок, почала формуватися практика орієнтації на імпорт зарубіжних технологій і виробів, а не на реалізацію власної науково-технічної політики.

Мета статті. Поставлено завдання проаналізувати напрями реформування вітчизняного науково-технологічного комплексу в ході перетворення регіональної наукової системи на національну, визначити напрями інтеграції науково-освітньої та інноваційної сфери, окреслити перспективи входження української науки до європейського наукового простору.

Результати дослідження. Незважаючи на труднощі адаптації до ринкових умов, науково-технологічна сфера України зберігає певні конкурентні переваги. По-перше, досить високим залишається загальний освітній рівень населення; по-друге, в країні функціонує мережа академічних і галузевих інститутів, університетів, інших організацій, що мають серйозні досягнення в галузях, що визначають розвиток світової науково-інноваційної сфери. Зокрема, в наукових установах НАН України проведено значні обсяги фундаментальних і прикладних досліджень, науково-технічних розробок з пріоритетних напрямів науки й техніки, в яких отримано низку нових результатів. Варто відзначити й наукові здобутки, отримані в установах суспільного й гуманітарного спрямування щодо досліджень підвищення ефективності структурних перетворень в економіці, її інтеграції у світовий економічний процес, подолання демографічних кризових явищ, формування громадянського суспільства, національно-культурного розвитку країни [6, с. 39]. Більшість пошукових науково-технічних робіт виконуються в науково-дослідних організаціях Києва – 37,4% та Харківської обл. – 16,3% [2, с. 288].

Але результати діяльності університетської науки нині мають надто скромний вигляд. Лише в 160 з 354 українських університетів ведуться наукові дослідження. Якщо на початку 90-х рр. ХХ ст. працівників, які займалися науковими дослідженнями у вузах, було 26,1 тис. , то 2010 р. їх стало 9,6 тис. осіб [5, с. 76].

З 2006 до 2008 рр. велася спільна робота групи дослідників із Росії, України та Великої Британії в рамках міжнародного проекту «Порівняльний аналіз інноваційної політики Росії і України за методикою Європейського інноваційного табло», що дало змогу отримати аналітичну інформацію та статистичні дані щодо реалізації інноваційної політики у 39 країнах – членах ЄС, Канаді, США, Японії, Бразилії, Китаї та ін. У ході реалізації проекту відбулися робочі семінари в Москві та Києві, матеріали яких було опубліковано [14, с. 41]. За висновками експертів, динаміка інноваційної діяльності в Україні впродовж останніх років залишається суперечливою: питома вага інноваційно активних підприємств зменшується, а, з іншого боку, видатки на інноваційну діяльність зростають і все більше диверсифікуються, оскільки підприємства стали менше витрачати на проведення власних НДДКР та більше – на придбання нових технологій із зовнішніх джерел.

Окрім відомих труднощів у дослідників щодо оперування публікаціями Держкомстату, існують ще й інші перепони, зокрема подання у вітчизняній статистиці показників динаміки обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у фактичних цінах. Так, якщо порівняти показники 1995 і 2010 рр. – відповідно, 1111,7 млн. і 9867,1 млн. грн., то, на перший погляд, можна зробити хибний висновок про більш ніж 9-разове зростання щорічних поточних витрат на наукові й науково-технічні розробки. Але глибший аналіз за показником питомої ваги обсягу виконаних робіт у відсотках від ВВП дає протилежні результати – зменшення з 1,38% 1995 р. до 0,9% 2010 р. [1]. Така негативна тенденція ставить під сумнів спроможність нагромадити критичну масу інновацій для їх подальшої дифузії та впровадження в практику, щоб надати імпульси для розбудови в Україні економіки знань.

Проблема пошуку й визначення комплексу показників, які б віддзеркалювали всі етапи науково-технічної та інноваційної діяльності, а також її результати та вплив на розвиток економіки, є досить актуальною для всіх країн. Аналіз показує, що на сьогодні у світі немає загальноприйнятої системи показників оцінювання науково-технічної діяльності [13, с. 166]. Оцінюється наукова діяльність у світовій практиці здебільшого за участю внутрішніх, зовнішніх і міжнародних експертів, що забезпечує незалежність експертизи та її результативність. У США, Німеччині, Франції оцінювання проводиться для того, аби розробити рекомендації щодо продовження чи припинення фінансування проектів, які вже реалізуються. У Великій Британії виробляються інструменти розподілу коштів залежно від важливості до сліджень; у Нідерландах дослідження й розробки приводяться до міжнародних стандартів.

Міністерство освіти і науки РФ та Російський фонд фундаментальних досліджень запропонували методику, яка передбачає експертизу на основі порівняльного аналізу проектів на трьох рівнях:

– на першому рівні проводиться попередня експертиза проекту для визначення його рейтингу;

– на другому – встановлюється загальний рейтинг проекту та ймовірність отримання принципово нових результатів;

– на третьому – формується висновок з проекту [7, с. 156].

На основі аналізу різних підходів до оцінювання науково-технічної діяльності можна запропонувати такі основні оцінкові критерії:

– новизна дослідження, тобто наявність у ньому нових наукових знань;

– значущість для практики, ознаками якої є масштаби впливу результатів на науково-технічну й інноваційну сферу, економіку та екологію і соціальний вимір;

– критерій доказовості – теоретична обґрунтованість, ступінь експериментальної перевірки результатів і готовність до впровадження. Після завершення фундаментальних та прикладних досліджень оцінювати результати мають учені ради наукових організацій або спеціально створювані експертні комісії, підсумки оцінювання яких затверджують науково-технічні (вчені) ради.

Загальним показником науково-технічної діяльності наукових колективів є патентування. Про низький рейтинг патентної активності України 2011 р. свідчать такі дані: у США було подано 490,2 тис. заявок на патенти; у Китаї – 391,1 тис. ; у Японії – 344,5 тис. а в Україні – тільки 5,3 тис. [12, с. 16].

У стратегічному вимірі інтеграція науково-освітньої сфери з реальним сектором економіки є важливим індикатором переходу економіки на інноваційну основу, оскільки відокремлене функціонування цих структур знижує потенціал їхнього розвитку, зменшує внесок у модернізацію економіки й сус-

пільного розвитку та гальмує повноцінне входження у світовий науково-технологічний та освітній простір. У ході інтеграції науки, освіти й виробництва матеріалізуються передові ідеї, досягнення фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, управлінських та інформаційно-освітніх технологій [4, с. 8].

З початком реалізації проекту першого в країні наукового парку «Київська політехніка» 2007 р. було започатковано створення нового типу інноваційної інфраструктури. За мету ставилося напрацювати вітчизняний досвід функціонування науково-освітньо-інноваційних структур такого типу, механізми ефективної співпраці між освітою, наукою, виробництвом та якнайшвидшого проходження інноваційного циклу: наукова ідея – дослідний зразок – патентування – впровадження у виробництво – ринок. При цьому промисловість зможе постійно отримувати нові наукові розробки для виробництва конкурентоспроможної на ринках продукції і поповнювати кадровий склад молодими фахівцями. Науковці матимуть можливість впроваджувати ноу-хау та отримувати роялті, а також розширювати обсяги наукової тематики. Вища освіта матиме змогу навчати студентів на реальних проектах та отримувати від виробництва сучасне обладнання [3].

Науковці технопарку «Київська політехніка» на постійній основі співпрацюють з десятками провідних вітчизняних підприємств і науково-дослідних установ. Серед найперспективніших партнерів технопарку слід назвати флагманів оборонної промисловості Києва та інших міст України, а також підприємства інших галузей промисловості. Відпрацьовують механізм діяльності наукового парку «Київська політехніка» фахівці НТУУ «КПІ» в рамках виконання європейського проекту «Подолання розриву між університетом та бізнесом» програми «Tempus». Цей проект виконується за кошти Європейського Союзу спільно з університетами Швеції, Нідерландів, Іспанії та Естонії. В його рамках у науковому парку було створено центр трансферу технологій і менеджменту знань, головною метою якого є налагодити ефективну співпрацю між вищими навчальними закладами та бізнес- структурами через комерціалізацію наукомісткої продукції, застосування трансферних технологій, навчання та перекваліфікації викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

Міжнародна науково-технічна співпраця, її постійне поширення покликані нарощувати й підвищувати якість наукового потенціалу країни як ключового фактора інноваційного розвитку всього господарського комплексу, забезпечувати мобільність людських ресурсів та привабливість умов праці. Незважаючи на відзначені недоліки функціонування науково-технічної системи країни, її хронічне недофінансування від держави та недостатню підтримку з боку бізнес-середовища, українська наука зберігає реальні можливості для забезпечення міжнародної науково-технічної та інноваційної співпраці. Вона вже робить перші кроки до цивілізованої інтеграції у світовий науково-технічний простір. Фактично, українські науковці на одиницю фінансових витрат одержують результати, зіставні з середньоєвропейським рівнем. Інша річ, що за світовими мірками це фінансування є мізерним: витрати на дослідження в розрахунку на одного науковця у дол. США становлять: 2 тис. в Україні проти 195 тис. у США, 172 тис. у Франції та 142 тис. у Японії [5, с. 79]. Нові ринкові форми фінансування НДДКР перебувають у зародковому стані, оскільки лише 5% з них фінансуються на конкурсній основі.

Аналіз сучасного стану науково-технічної діяльності в Україні свідчить про те, що, попри певні досягнення у низці перспективних досліджень та успішні міжнародні заходи, в країні заглом іще не вироблено чіткої цілеспрямованої політики щодо пріоритетів міжнародної співпраці відповідно до національних інтересів держави. Міжнародна співпраця здебільшого орієнтована на те, щоб отримати додаткове фінансування від міжнародних організацій та фондів і за цю підтримку вчені України розраховуються інтелектом, працюючи на розвиток інших держав.

Висновки. Аналіз становища і тенденцій розвитку науково-технічного комплексу свідчить, що Україні досі не вдалося забезпечити стійкого розвитку наукової діяльності і перетворити його на головний чинник економічного зростання на інноваційній основі. Всупереч сприятливим стартовим умовам, трансформаційна криза в Україні виявилася однією з найбільш руйнівних на пострадянському просторі. Механізм фінансового забезпечення наукового й інноваційного розвитку, державні науково-технічні програми внаслідок обмеженості інвестиційних джерел часто не допомагають досягти конкретних кінцевих результатів.

Курс на інноваційний розвиток зумовлює необхідність у прискореному інтегруванні науково-технічного потенціалу України в єдиний європейський технологічний простір. Але поки що масштаби участі в міжнародній науково-технологічній кооперації обмежуються невеликим колом країн, стосуються лише деяких напрямів досліджень і наукоємних галузей промисловості й не відповідають ні наявним можливостям науково-інноваційного потенціалу країни, ані прагненню сформувати економіку знань. Тому національні інтереси України потребують, щоб було вжито термінових і ефективних заходів для збереження науково-технічної системи та її раціонального використання. Це дасть змогу подолати кризу економічного і соціального розвитку. Для цього потрібно виробити такий стратегічний курс на найближчі десятиліття, в якому майбутній розвиток має бути інтелектуально-інноваційним, а роль вітчизняної науки в ньому – вирішальною.

Список літератури:

1. Державний комітет статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Жихор О. Б. Інноваційний розвиток регіону: мон. / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко. – К.: УБС НБУ, 2012. – 351 с.
3. Згуровський М. З. Науковий парк, або як українському ученому стати мільйонером/ М. З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2007. – № 25. – 30 червня – 6 липня.
4. Згуровський М. З. Стратегія технологічного передбачення в інноваційній діяльності / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова // Науково-технічна інформація. – 2006. – № 2. – С. 3–8.
5. Ефективність досліджень теоретико-методологічних та прикладних проблем розвитку продуктивних сил України / Онікієнко В. В., Ємельяненко Л. М., Міненко В. Л., Янішевський В. М. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 238 с.
6. Інноваційно-технологічний розвиток України: стан, проблеми, стратегічні перспективи: Аналітичні матеріали до парламентських слухань / За ред. Л. І. Федулової, Г. О. Андрощука. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 196 с.

7. Катеринчук І. Принципи оцінювання результатів науково-технічної діяльності / І. Катеринчук В. Кулик, В. Кравчук // Вісник Тернопільського НТУ. – 2012. – Т. 65. – № 1. – С. 154–161.
8. Малицький Б. А. Неолиберализм и кризис инновационного развития: формула кризисна / Малицкий Б. А. – К.: Феникс, 2009. – 64 с.
9. Мусіна Л. А. Підходи, індикатори та методи оцінювання впливу науково-технічної діяльності на економічний розвиток: мон. / Л. А. Мусіна, Т. К. Кваша. – К.: УкрІНТЕі, 2009. – 252 с.
10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році. Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2011. – 347 с.
11. Омельяненко В. А. Розробка теоретичних основ міжнародної науково-технічної політики / В. А. Омельяненко // Економіка сьогодення: актуальні питання та перспективи. Зб. н. пр. – 2012. – № 1. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 10–17.
12. Результативність наукової діяльності: стан, тенденції та проблеми оцінювання: мон. – К.: УкрІНТЕІ, 2009. – 216 с.
13. Россия и Украина в свете индикаторов Европейского инновационного табло / Под ред. Н. И. Ивановой и И. Ю. Егорова. – К.: Информационно-аналитическое агентство, 2008. – 92 с.
14. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Основи, 2006. – 592 с.

Лихолат А.А.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ СФЕРА УКРАИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ И ЕЁ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация
Раскрыты объективная необходимость и пути рыночной трансформациинаучно-технического потенциала после достижения независимости. Выясняется возможность отечественной научно-технической системы интегрироваться в европейское научное пространство.
Ключевые слова: научный потенциал, инновации, критерии эффективности,научные исследования, интеграция.

Lykholat A.O.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

SCIENCE AND TECHNOLOGY UKRAINE TO PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT AND TRENDS

Summary
The objective necessity and the ways of market transformation of scientific and technological potential, which was inherited in Ukraine after independence, have been solved. We explain the ability of national science and technology system for integration into the European Research Area. The analysis of position and progress of scientific and technical complex trends testifies that the state haven't succeeded to provide steady development of scientific activity and convert it into the main factor of the economy growing on innovative basis. Despite favourable starting terms a transformation crisis in Ukraine appeared one of most destructive on post-Soviet space. Existent mechanism of the financial providing of scientific and innovative development, the government scientific and technical programs are the result of narrow-mindedness of investment sources often do not provide achievement of concrete results. That's why it's necessary to produce such strategic course on the nearest decades, in which future development must be intellectually innovative, and role of domestic science in it would be recognized as leading.
Keywords: scientific potential, innovations, criteria of efficiency, research, integration.

УДК 94(477)«1959/1971»

«BACK TO THE USSR», АБО ЧИМ НЕ ХИЗУВАЛИСЯ У КРАЇНІ РАД

Ночовний О.В.
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

У статті зроблено спробу дослідити недоліки радянського повсякдення у останні роки правління М. Хрущова і після приходу до влади Л. Брежнєва. Автор на основі архівних матеріалів приводить окремі приклади наявних, але замовчуваних відхилень від звичного у різних галузях життя радянського суспільства.
Ключові слова: галузь, Українська РСР, Верховна Рада, постійні комісії, депутат.

Постановка проблеми. Люди, «народжені в СРСР», часто полюбляють порівнювати життя сучасне із минулим радянським. Їхні свідчення зазвичай лунають у позитивному світлі і підкріплюються фактажем, на кшталт високої якості товарів, низької вартості на продукти тощо. Подібні спогади стають ще переконливішими, якщо у підсумку закінчуються фразою – «не те, що зараз». Молодому поколінню незалежної України важко повірити у переваги радянського життя, адже йому немає з чим порівнювати. Так само важко дати повсякденню того періоду об'єктивну оцінку, не відчувши його на собі.

Та чи було так добре жити у країні Рад насправді? Тут необхідно одразу зауважити, що ми не маємо на меті говорити про всю радянську епоху. Адже кожен з її періодів мав специфічні риси, продиктовані різними умовами. Наша розвідка ґрунтується не на свідченнях сучасників вже неіснуючої країни, а на основі архівних справ із фонду Верховної Ради Української РСР Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (Фонд 1, Опис 22, Том 2, Справи 51-403). Подібні архівні матеріали доволі цінні, адже хто, як не тогочасні народні обранці оперували справжнім станом речей у тій чи тій галузі життя республіки. Принаймні подібна тематика фігурувала чи не на кожному засіданні постійних комісій Верховної Ради УРСР.

Постійні комісії були допоміжними органами Верховної Ради, що утворювалися для законопроектної роботи зі складу депутатів відповідного скликання. Вони були покликані всебічно вивчати і попередньо готувати питання на розгляд Верховної Ради, сприяти втіленню у життя законів і постанов, прийнятих Верховною Радою УРСР, здійснювати від її імені систематичний контроль за діяльністю міністерств і відомств республіки.

Мета статті. Метою статті не є критика чи викривлення радянського повсякдення. Водночас, ми не будемо якимось чином рекламувати або пропагувати радянський спосіб життя. Проте недоліки і недопрацювання, які знаходимо в матеріалах постійних комісій, дають змогу уникати подібних помилок у наш час.

Хронологічні межі дослідження охоплюють проміжок з кінця 1950-х років і до початку 1970-х, тобто період діяльності Верховної Ради УРСР п'ятого, шостого і сьомого скликань. Нижня межа взята не випадково, адже саме після ХХ з'їзду КПРС засідання згадуваних нами комісій почали протоколюватися. До цього вони проводилися або суто номінально, або ж у фіксуванні їхньої роботи не було потреби. Зауважимо, що з виступом М. Хрущова у лютому 1956 р. допоміжні органи Верховних Рад союзних республік отримали більшого значення, ніж у попередні 18 років. Звісно, роль законодавчого органу у партійно-державній системі не змінилася, але кількість постійних комісій і коло питань, які вони вирішували, збільшилися.

Виклад основного матеріалу. Верховна Рада відповідно до Конституції УРСР 1937 р. мала б збиратися на сесії двічі на рік, це якщо не передбачалося якоїсь позачергової сесії, зумовленої ювілейною чи іншою вікопомною датою. Тоді Верховна Рада готувалася до засідання у святковій атмосфері за участю представників вищого радянського партійного керівництва. Традицією ставало приурочення сесії Верховної Ради до відзначення чергової річниці утвердження радянської влади. Проте були й певні новації. Якщо 40-річчя УРСР було відзначено за зразком попереднього десятиліття, то святкування півстолітнього ювілею «Великої Жовтневої соціалістичної революції» і Радянської України 1967 р. проводилося у вигляді об'єднаного урочистого засідання Верховної Ради та ЦК КПУ [1, с. 30-41].

Постійні комісії, як ми вже згадували, мали на меті здійснювати допоміжні функції Верховної Ради шляхом законопроектної роботи. Проте детальний аналіз протоколів засідань комісій та планів їхньої роботи свідчить про інше призначення комісій. Ці органи переважно здійснювали контроль за виконанням постанов чи інших нормативно-правових актів Верховної Ради УРСР (СРСР), Ради Міністрів УРСР (СРСР), ЦК КПУ (КПРС) тощо. На засіданнях комісій заслуховували інформацію про стан певної галузі радянського життя у тій чи іншій територіальній одиниці, висловлювали у кінцевому результаті свої висновки або рекомендації з метою поліпшення показників розвитку у відповідній галузі.

Переглядаючи матеріали засідань постійних комісій, ми натрапляємо на низку фактів, що свідчать про подекуди далеке від ідеалу радянське повсякдення. Питаннями громадського харчування і реалізації відповідних товарів, починаючи із 1959 р., в Україні переймалася Комісія по торгівлі і громадському харчуванню. За її ініціативою у червні 1962 р. було здійснено ряд перевірок у магазинах міста Києва. Проведена інспекція виявила непоодинокі факти продажу населенню неякісних, зіпсованих продуктів харчування. Зокрема, у одному з магазинів Подільського району столиці було забраковано понад 31 кг оселедцю тихоокеанського, що мав різкий запах окисленого жиру і 10 кг прожовклого з неприємним запахом осалювання шпику, хліб на прилавку – черствий, вершкове масло – розтале. В іншому магазині забраковано 15 кг «краківської» ковбаси, 8 кг шпику, 32 банки салаки з минулим строком реалізації. Окрім того, товари зберігалися у підсобному приміщенні при температурі +15°с. Санітарний стан приміщень незадовільний, під прилавком бруд і сміття. Подібні факти було виявлено ще у 16 магазинах [2].

Важко було уявити, що у найвищому законодавчому органі України розглядалися питання маркетингу продуктів харчування. Так, Комісія по торгівлі і громадському харчуванню у 1968 р. слухала про виробництво кращих обгорток і упаковок для пляшок. Як приклад обрали ніжинські огірки,

які мали «світову славу», але на обгортці цей овоч виглядав «не так красиво і смачно, як на тарілці». З метою підтримки радянської марки пропонувалося використати досвід ряду європейських країн. Зокрема, у поляків, чехів і угорців були цукерки і інші продукти, які «на смак не дуже смачні, але обгортка така, що ці цукерки приваблюють до себе, особливо дітей». Висувалися пропозиції додати до асортименту булочки менших розмірів, адже велику дитина не з'їсть, а купити половину чи чверть не здогадається, і щоб вони були більш смачними. Пляшки з молоком пропонували робити у меншій тарі, ніж 0,5 л [3].

Незважаючи на високі показники харчової промисловості у 1967 р., виявилось, що не задовольняється попит населення на м'ясо птиці, кролів, баранини, обрізної свинини, твердокопчені ковбаси, буженину тощо.

Мали місце серйозні недоліки у питаннях поліпшення якості продукції. Низка підприємств харчової і м'ясомолочної промисловості допускали порушення технологічних режимів, недбале оформлення готової продукції, випускали кефір, сир, ковбасні вироби, плодоовочеві консерви, вино, цукор, безалкогольні напої, лікеро-горілчані вироби та інші товари з відхиленням від стандартів, технічних умов і рецептур.

У зв'язку із випуском продуктів низької якості, торгівельними організаціями було забраковано і тимчасово припинено прийом продукції від низки підприємств харчової і м'ясомолочної промисловості.

За шість місяців 1967 р. на підприємства харчової промисловості надійшло 473 рекламації на незадовільну якість продукції, а на підприємства м'ясомолочної промисловості – 70.

Багато колгоспів і радгоспів надсилали молоко та вершки з високою механічною і бактеріальною забрудненістю, підвищеною кислотністю, що гальмувало виробництво молочної продукції високої якості [4].

Депутат І. Гетманенко у 1970 р. визначав причини низької якості молока. «По-перше, значна кількість доярок виконують багато роботи, пов'язаної з антисанітарними умовами, а потім доять корів. У республіці 23 тис. молочних ферм і лише 52% з них механізовані, на інших доїння проходить вручну. По-друге, відсутність дисципліни. На багатьох фермах немає води, корови брудні. Я був у колгоспі «Імені 22 партійного з'їзду», бачив молоко після доїння. У бідоні після зливу молока 5% механічних домішок, навозу. Після такого не захочеш вживати це молоко і молочну продукцію. Цистерни не миються. Налили воду, машина поїхала, поштовхала цистерну, воду злили і наливають молоко» [5].

Далекою від ідеалу наприкінці 1950-х років була готельно-ресторанна справа. Уже згадувана нами Комісія по торгівлі і громадському харчуванню у 1959 р., отримавши довідку про комплексне обслуговування у готелях від заступника міністра торгівлі УРСР А. Романова, покладала відповідальність за недоліки у несвоєчасному відкритті ресторанів і вузький асортимент страв у них на місцевих працівників комунального господарства і торгівлі. Однією з центральних проблем фігурувала нестача сидячих місць у ресторанах, буфетах, кафе. На січень 1959 р. в Україні нараховувалося 304 готелі, лише у 72 з них були ресторани, та 21 тис. ліжок. У цей час Чехословаччина могла розмістити у своїх готелях понад 46 тис. осіб. Подібний стан речей убачали в недосконалості радянської системи керівництва згаданими закладами, а поліпшення ресторанно-готельного обслуговування депутати радили здійснити з урахуванням закордонного досвіду, де готелі і ресторани становили одне господарство і належали одному власнику. Іншою проблемою була відсутність підготовки кадрів у технікумах для обслуговування готелів. Тут знову було на кого рівнятися. У Чехословацькій республіці готували адміністраторів, які після закінчення середнього спеціалізованого навчального закладу знали іще й 2-3 іноземні мови [6]. Тоді, як ситуація щодо мов в Україні була надзвичайно складна, навіть у школах не вистачало вчителів іноземної мови [7]. Це й не дивно, адже знання іноземної мови могло б викликати зайві підозри у компетентних на те слідчих органів.

До речі, у кулуарах Верховної Ради, при розгляді стану справ у тій чи тій галузі, неодноразово рівнялися не лише на країни соціалістичної демократії, а й на капіталістичних конкурентів, особливо на США. У 1968 р. на засіданні Комісії по важкій і хімічній промисловості розглядалося питання про стан і заходи до розширення виробництва і поліпшення якості товарів народного споживання, що виробляли підприємства Міністерства хімічної промисловості. Представник Ради Міністрів А. Дмитрієв відмічав велику потребу у фарбі світлих тонів, спричинену відсутністю належної кількості білих пігментів. За його словами в Союзі випускалося 23 тис. титанових білил в рік, тоді як в США – 700 тис [8]. Схожа різниця і у миючих засобах: у СРСР – 0,5 кг на людину, в США – 8-10 кг. Показовим виглядає висновок Дмитрієва, котрий підсумував: «Щоб наблизитися до рівня США не вистачить ні цієї п'ятирічки, ні наступної» [9].

Про недоліки у продукції легкої промисловості довідуємось із матеріалів Комісії по легкій промисловості Верховної Ради УРСР. У 1968 р. спеціальна комісія у складі депутата З. Маньковської та спеціалістів, за участю старшого тренера з художньої гімнастики А. Дерюгіної, перевірила якість тренувальних бавовняних костюмів, що виробляла Київська фабрика спортивного трикотажу Міністерства легкої промисловості УРСР.

Унаслідок ревізії було виявлено ряд недоліків, відхилення від ГОСТу, недостатню кваліфікованість працівниць фабрики. За відсутність належного контролю за виробництвом і випуском продукції на головного інженера, старшого інженера по якості, а також директора фабрики були накладені адміністративні стягнення [10]. У середньому 19-20% виробленої продукції було повернуто на виправлення. Дефекти були такі: прорубка голкою біля шва, незахват шва, плями від клею, пропуск стрічки, на окремих виробах не міцно пришиті етикетки. Технологічні недоліки зводилися до зберігання полотна та допоміжних матеріалів під час шиття у незадовільному стані (на підлозі, «навалом», без розбору по кольорах); систематичного проведення закрою і пошиву одночасно виробів світлих і темних тонів, що призводило до забруднення світлих виробів; відсутності необхідних стелажів та транспортного устаткування [11].

Для ліквідації згаданих недоліків Комісія по легкій промисловості прийняла пропозиції, що зводилися до комплексу заходів, серед яких: закріплення за фабрикою випуску тренувальних бавовняних костюмів у обмеженій гаммі кольорів (не більше 3-х). Натомість Республіканському будинку моделей трикотажних виробів пропонували розробити нові моделі тренувальних костюмів [12].

Про стан виробництва, асортимент та якість взуття, що вироблялося на підприємствах Міністерства легкої промисловості слухали на засіданні однойменної постійної комісії у травні 1968 р. За за-

явленою темою звітував директор Київського шкіряного комбінату № 6 Б. Душин. У частині недоліків щодо неякісної шкіри і, як наслідок, неякісного взуття він наводив три причини. По-перше, худоба на м'ясокомбінатах утримувалася у залізних огорожах, від яких часто отримувала порізи, потім ці дефекти залишалися на взутті. По-друге, на шкірі залишається до 20% бруду, який мають видаляти ще на м'ясокомбінатах, але цього не роблять. По-третє, не вчасно консервують шкіру, що через 2-3 години починає гнити [13].

На іншому засіданні постійної комісії в жовтні 1968 р. депутат Г. Сидяк висловлювала обурення з приводу того, що в магазинах у продажу є переважно молодіжні жіночі моделі, із сукнями вище колін, але немає костюмів для людей похилого віку. «Я приїхала з Херсону із сім'єю, хотіли в Києві купити одяг, але його немає. Немає головних уборів для дітей. Взуття брудне, некрасиве, незручне. Дуже дорогі узорчаті панчохи, одягнув і вони одразу рвуться», – згадувала у своєму виступі Г. Сидяк [14].

На неякісному матеріалі одягу наголошував і тодішній Міністр легкої промисловості М. Іванов. Популярні нейлонові сорочки після прання часто жовтіли, на відміну від закордонних [15]. Серед тканин кращою визнавали московську, а не, наприклад, вітчизняну – дарницьку. Депутат О. Віцюк звітувала: «Учора перевіряла Московський універмаг міста Києва. Одяг не має вигляду, не відпрасований. Продавці злі, бо їм доводиться працювати і продавцями, і підсобними робітницями. Одяг грузять з підвалу, який знаходиться у будинку за півкілометра. На складі одяг звалюють у кучу, по ньому ходять робітниці, на ньому сидять, обідають. У магазині товар не прасують, тому на пальто, яке коштує 150-180 крб., не можна дивитися, висить як ганчірка» [16].

Неякісні товари слід убачати й в обладнанні, яке використовувалося на підприємствах. Здавалося б переобладнання Радянського Союзу відбулося ще в роки індустріалізації. Проте із стенограм засідань комісій отримуємо негативну відповідь. На кінець 1960-х років часто згадували про науково-технічний прогрес, але на одній із республіканських паперових фабрик, що знаходилася у приміщенні колишнього рафінадного заводу, станки і фарбувальні машини були зразка 1886 р [17]. Робітники Львівської меблевої фірми «Карпати» просили розповісти на засіданні Комісії по легкій промисловості про небезпечні умови праці в цехах і станки, які «ще за старою Польщею були». Незважаючи на такі умови, ця фабрика виконувала план, а його робітники отримували досить високу заробітну плату у 100 крб [18].

Начальник відділу планування харчової промисловості Держплану УРСР О. Сінгаєвський у 1970 р. назвав обладнання для фасування харчових рідин поганим і радив імпортне. На що депутат Комісії по машинобудуванню і приладобудуванню І. Лябога відреагував питанням: «Чому ви постійно посилаєтесь на імпортне обладнання?». Відповідь була вичерпною: «Досвід показав, що наші автомати погано працюють, тому що містять ряд недоопрацювань. Справа в тому, що у нас повністю відсутня експериментальна база і зазвичай на завершальній стадії ці машини підводять» [19].

Були й такі випадки, коли відверто йшлося про невиконання плану. У березні 1969 р. при розгляді питання про стан освоєння виробничих потужностей по виготовленню товарів широкого вжитку на підприємствах меблевої, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості республіки, які були введені у дію в 1968-1969 рр., невиконання плану по виготовленню стільців убачалося у відсутності болтів [20]. Депутат В. Демидов на цьому ж засіданні дивувався: «Як так може бути, що у нашій країні, де економіка планується, панує такий безлад. Замовник говорить, що винуваті будівельники, а будівельники кажуть, що їм роботу планували на п'ять років, от вони й будуватимуть п'ять років. При виконанні плану виявляється, що не вистачає ресурсів. План стає фіктивним» [21].

Звернемося до іншої галузі – радіомовлення, телебачення і поштового обслуговування. Цими питаннями переймалася Комісія по транспорту і зв'язку. На 1969 р. у республіці вже були у продажу кольорові телевізори, які не кожен громадянин міг придбати. Ціна на них наприкінці 1960-х років упала з 1200 крб. до 900, окрім того, планом передбачалося випуск 150 телевізорів, тоді, як потреба становила 300-400 [22].

Тернистим був шлях телефонізації України. Масове встановлення телефонів-автоматів спонукало населення на мародерські та аморальні вчинки. У 1969 р. за наявності 22 тис. телефонів-автоматів вчинено 45 тис. крадіжок телефонних слухавок та інших навмисних пошкоджень, заподіяно збитків на 200 тис. крб. у багатьох телефонних кабінах вибито скло, поламані двері, відсутнє електричне освітлення, не вказано адреси найближчих автоматів. Органи міліції добре знали про ці злочини, але не вели належної боротьби із злодіями та хуліганами [23]. Подекуди, подібне ставлення до даних злочинів з боку органів внутрішніх справ пояснювалося тим, що крадіжки телефонних слухавок свідчили про зацікавленість молоді радіотехнікою і технікою загалом [24].

Були випадки неузгодженості дій між проектними організаціями різних відомств, що призводило до зайвих витрат коштів і сил. Так, у Харкові було прокладено підземну телефонну трасу по вулиці Свердлова, проте згодом з'ясувалося, саме у цьому місці мала бути побудована станція метрополітену. Довелося переносити трасу в інше місце, що завдало збитків на 87 тис. крб. [25].

Відмітимо недоліки у забезпеченні населення друкованими засобами масової інформації. Зокрема про несвоєчасну доставку центральних і республіканських газет скаржилися на Івано-Франківщині, адже передовиці друкувалися у Києві і пересилалися повітряним транспортом. Через несприятливі метеорологічні умови літаки запізнювалися. У середньому на дев'яносто днів у 19 випадках газети доставляли із запізненням. Гужовим транспортом перевозили пошту на багатьох сільських маршрутах, протяжність яких у республіці становила близько 10 тис. км [26].

Редакція газети «Радянська Україна» надавала Президії Верховної Ради УРСР інформацію про листи від читачів з приводу незадоволення роботою зв'язку. Ось одне із прикладів таких звернень від жителя села Черняхівки Яготинського району Київської області В. Кущ: «За лютий я не одержав жодного примірника газет «Радянська Україна», «Зоря комунізму», журналів «Перець» та «Радянська жінка»«. Про подібні випадки скаржилися із Сумської та Вінницької областей.

Нарікали і на роботу телеграфної мережі. Із листа колгоспника С. Ткачука із села Пижівка Новоушинського району Хмельницької області: «Мій син працює майстром на Ладиженській ДРЕС. На роботі сильно травмував ногу і надіслав термінову телеграму, у якій повідомляв, що приїде і просив зустріти. Але зробити цього я не зміг, бо телеграма надійшла тільки наступного дня, коли син уже був удома». Дивно, як телеграма з Одеси потрапила до Києва, адже назву столиці було надруковано

як «Кияив». Були випадки перекручування тексту телеграм, про один із таких випадків згадував мешканець Києва Є. Кирилюк: «Сам текст, на щастя, був зрозумілим, але кінця я не міг збагнути: «дуже брекаємо»« [27].

Висновки. Ось такі реалії радянського повсякдення у добу побудови ідеального соціалістичного ладу. Цей перелік недоліків у різних галузях життя невичерпний, адже ми звернулися лише до пам'яті архівних документів. Свідчення тодішніх обивателів країни Рад стали б не менш цінними у даній розвідці, але це не було метою нашого дослідження. Кількість хиб, скажімо у легкій промисловості, можна пояснити її другорядністю порівняно і з промисловістю важкою. Кошти, що виділялися, наприклад, на виготовлення одягу для населення були непомірно мізерними, ніж кошти на обороноздатність країни тощо. Як би там не було, але радянське минуле залишається у минулому разом із своїми перевагами і недоліками, ідеалами і реальністю.

Список літератури:

1. Нижник В. Є. Підсумки виборів та склад депутатів Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих 1967. – К, 1968. – 165 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1, оп. 22, спр. 43, арк. 29.
3. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 279, арк. 19-20.
4. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 275, арк. 6-7.
5. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 286, арк. 50-51.
6. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 44, арк. 5-6.
7. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 145, арк. 85.
8. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 243, арк. 12-13.
9. Там само, арк. 18.
10. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 268, арк. 109.
11. Там само, арк. 113-114.
12. Там само, арк. 115-116.
13. Там само, арк. 151.
14. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 269, арк. 34.
15. Там само, арк. 40.
16. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 272, арк. 14-15, 24-25.
17. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 270, арк. 67.
18. Там само, арк. 69.
19. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 284, арк. 5-7.
20. Там само, арк. 60.
21. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 270, арк. 66.
22. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 312, арк. 170-178.
23. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 314, арк. 87.
24. Там само, арк. 74.
25. Там само, арк. 88.
26. Там само, арк. 80-81.
27. Там само, арк. 130-131.

Ночовный О.В.
Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского

«BACK TO THE USSR», ИЛИ ЧЕМ НЕ ГОРДИЛИСЬ В СТРАНЕ СОВЕТОВ

Аннотация
В статье на основе архивных материалов сделана попытка исследовать недостатки советской повседневности в последние годы правления Н. Хрущева и после прихода к власти Л. Брежнева. Автор на основании архивных материалов приводит некоторые примеры имеющихся, но замалчиваемых отклонений от привычного в различных сферах жизни советского общества.
Ключевые слова: отрасль, Украинская ССР, Верховная Рада, постоянные комиссии, депутат.

Nochovny O.V.
Poltava Museum of Local Lore named after Vasily Krichevsky

«BACK TO THE USSR», OR WHAT IS NOT PROUD OF IN THE SOVIET UNION

Summary
This article attempts to examine the shortcomings of Soviet everyday life in the last years of N. Khrushchev and after coming to power L. Brezhnev. The author based on archival material leads some examples available, but deviations from the usual hushed in various areas of life in Soviet society.
Keywords: area, Ukrainian SSR, Verkhovna Rada, permanent committees, deputy.

УДК 94(476)«1918/1920»

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ БІЛОРУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В ГРУДНІ 1918 – ЛЮТОМУ 1920 РОКІВ

Панасюк О.П.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

В статті досліджено політичний аспект становлення Білоруської Народної Республіки в кін. 1918- поч. 1920 рр.. Звернуто увагу на становище Ради БНР та Ради Народних Міністрів в нових геополітичних умовах. Визначено основні напрямки міжнародної політики. Проаналізовано литовський та польський вектори білоруської політики. З'ясовано, що Польська та Литовська республіки йшли на співпрацю з білорусами через власні територіальні та політичні інтереси. Окремо звернуто увагу на причини розколу в Раді Білоруської Народної Республіки.
Ключові слова: Білоруська Народна Республіка, Литва, Польща, міжнародне визнання, незалежність, Рада Народних Міністрів.

Постановка проблеми. Проголошення Білоруської Народної Республіки стало одним з етапів білоруського державотворення у 1918 р. Період 1918-1920 рр. був доволі складним для побудови власної національної білоруської держави. В цей час доля Білорусі залежала більше від Радянської Росії, Польщі та Литви, ніж від самих білорусів. Складність полягала в тому, що БНР не була повноправним суб'єктом міжнародних відносин, тому прагнення білоруських політичних кіл налагодити міжнародні відносини були малоефективними.

Проблема становлення білоруської державності в українській історичній науці належить до мало досліджених сторінок історії слов'янських народів. Вивчення цього процесу в білорусів має велике науково-пізнавальне, історико-теоретичне і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історичній науці над проблемою білоруського державотворення працювали Мартиненко В., Панько О та Стрикун І.. Важливе значення мають праці білоруських істориків: Лошкарева І. [2], Круталевича В. [5]. Разом з тим цінними є свідчення очевидців та активних державних діячів тогочасних подій, таких як: Воронко Я. [3], Луцкевич А. [7, 9, 11], Турук [13]. Серед польських істориків відмітимо ґрунтовні праці Латишонка О. [6], Михалюк Д. [4]. У своїх роботах автори опираються на фактологічний матеріал, відтворюють діяльність Ради БНР в галузі державної політики. Дають не упереджену оцінку державотворчих процесів.

Мета статті. Головною метою наукової розвідки є висвітлення політичного становища Білоруської Народної Республіки наприкінці 1918 р. поч. 1920 р. в контексті тогочасної європейської політики.

Виклад основного матеріалу. Незалежність Білоруської Народної Республіки (БНР) було проголошено 25 березня 1918 р. прийняттям Третьої Статутної грамоти [1]. В той час керівництво БНР змушене було працювати в руслі німецької політики, позаяк територія Білорусі була окупована німецькими військами. Становлення Білоруської Народної Республіки у 1918 р. проходило в складних умовах: діяльність Народного Секретаріату (НС) не виходила за рамки норм дозволених окупаційним режимом та конвенцій про правила та звичаї ведення війни. Проте, німці передали в компетенцію БНР торгівлю, промисловість, соціальне забезпечення, культуру. Водночас слід наголосити на непевності міжнародного становища БНР. Незалежність Білорусі не була визнана ні Німеччиною, ні Радянською Росією, від яких наприкінці 1918 р. залежало майбутнє країни. Білоруську Народну Республіку радянська влада оголосила поза законом, а її керівництво ворогами народу.

В листопаді 1918 р. було сформовано новий білоруський уряд – Раду Народних Міністрів. В період з листопада 1918 р. по березень 1920 р. новосформований уряд очолював А. Луцкевич. Діяльність Ради Народних Міністрів в цей час проходила у несприятливих для БНР умовах. У листопаді 1918 р. змінилась міжнародна ситуація: Німеччина підписала акт про капітуляцію. В цих умовах німецькі війська почали залишати територію Білорусі. Одночасно з відходом німців з території Білорусі, розпочався наступ радянських військ. 3 грудня 1918 р. органи БНР переїхали у Вільно [2, с. 31]. У Вільно духовним центром білорусів була Віленська Білоруська Рада. Вона встановила зв'язок із Литовською Тарибою, адже частина білоруських земель увійшла в склад Литовської республіки, відтак Західна Білорусь та частина Полісся проголошувались автономією [2, с. 32]. Згідно з договором, Віленська Білоруська Рада мала в Литовській Тарибі шість своїх представників, а один із членів Ради Народних Міністрів БНР увійшов в литовський уряд на посаду міністра білоруських справ. Очолив вказане міністерство активний діяч білоруського національного руху Я. Воронко. Водночас робилась спроба створення білоруського війська: генерал К. Кондратович обіймав посаду віце-міністра військових справ та отримав право формування білоруських військ. На думку І. Лошкарева, Литва зробила такий крок через те, що формування литовської армії відставало від політичних амбіцій, а поява навіть одного білоруського полку могла радикально змінити ситуацію в литовських збройних силах [2].

Білорусько-литовське співробітництво фактично було встановлене з моменту виїзду білоруського уряду з Мінська. За свідченнями Я. Воронка уряд БНР покинувши Мінськ, не розпочав повноцінної своєї роботи у Вільно. Проте, праця білоруського уряду в цей час була направлена на міжнародну арену [3, с. 12]. Неоднозначним було і відношення Литви щодо БНР та її керівництва. Треба додати, що литовський уряд не визнав уряду БНР і практично не співпрацював із ним [4, с. 86]. Щодо Віленської Білоруської Ради, то в даному випадку литовський уряд відносився до неї, як до представництва Віленщини та Гродненщини, відмежованої від уряду БНР. На їхню думку Віленська Білоруська Рада, уклавши угоду, погодилася на вхід обох губерній до складу Литви, а місцеві білоруси, як національна меншина, підтримували політику литовського уряду [4, с. 87]. Про федерацію Литви та Білорусі в їх етнічних кордонах не було мови.

27 грудня 1918 р. напередодні наступу більшовиків на Вільно, Рада та уряд БНР переїхали у Гродно, де перебували до квітня 1919 р. На території Грод-

ненщини затримувались німецькі війська. Згідно з домовленостями з литовським урядом, тут створювалася білоруська адміністрація: повітові управи, міліція, губернське правління [5, с. 307]. Водночас виникли 3 білоруські культурні організації «Беларуская хатка», «Лучына», «Бацькаўшчына», 6 газет «Беларускі народ», «Бацькаўшчына», «Родны край», «Беларусь», «Голас Гароднявр», «Зорка» [6, с 74-75].

Слід зазначити, що в Гродно почались політичні розбіжності між представниками білоруського політичного руху, точніше сказати між Білоруським комітетом м. Гродна, створеного у вересні 1918 р. за розпорядженням Віленської Білоруської Ради, і міністерством білоруських справ Литовської Республіки. Тобто політичні чвари почались між А. Луцкевичем та Я. Воронком [2]. А. Луцкевич бачив своє головне завдання в тому, щоб продовжити боротьбу за національні ідеали, скласти план подальших дій, консолідувати сили. Як свідчив тоді А. Луцкевич «...Я. Воронко працює не для білоруської справи, а для своєї кар'єри.» [7].

Важливим питанням було створення білоруських військових формувань. Так, генерал К. Кондратович почав організацію національної армії, проектна чисельність якої передбачала 10 тисяч військових. Спочатку планувалося створити два білоруських полки. Відмітимо, що такі починання погоджувались з литовською стороною [8, 29]. 29 січня 1919 р. литовський міністр білоруських справ Я. Воронко оголосив про мобілізацію офіцерів на Гродненщині, а контроль за виконання доручив білоруському коменданту Гродна капітану Н. Демидову. В результаті в середині лютого 1919 р. під його командуванням перебувало 80 офіцерів і 63 солдати. За підтримки литовської влади в березні вдалося набрати перший Білоруський піхотний полк та Спеціальний батальйон Гродненської комендатури. У Ковно була сформована Добровольча білоруська рота, яку 12 квітня перейменували в 5-у роту першого Білоруського піхотного полку [6, с. 76-77].

На початку 1919 р. польські прагнення включити Гродненщину та Віленщину до складу Другої Речі Посполитої стали активнішими. Поляки чинили спротив проти намірів білорусів створити власні військові формування. Приміром, у Вільно було оголошено мобілізацію чоловічого населення віком від 17 років у польську армію. Ці заходи суперечили ідеям А. Луцкевича і він направив ноту протесту польському уряду [9, с. 219]. В січні 1919 р. Рада Народних Міністрів БНР звернулась до дипломатичних представництв США, Анлгії, Франції та Італії з проханням не допустити розділу Білорусі між її сусідами. Білоруські політики прагнули переконати західні країни в тому, що створення білоруської держави відповідає їхнім інтересам у боротьбі проти радянського режиму. Також наголошували, що включення білоруських земель до складу Польщі посилить симпатії білоруського населення до більшовиків.

У квітні 1919 р. А. Луцкевич та його прибічники покидають територію Гродненщини. Новим місцем зборів білоруських діячів став Берлін. На нашу думку, столиця Німеччини була обрана не випадково. В одному із берлінських банків знаходились виділені Україною для БНР кошти. Разом з тим, німецька влада співчутливо ставилась до «білоруського питання» [5, с. 311]. В Берліні було сформовано делегацію БНР для участі в Паризькій мирній конференції. До неї увійшли: А. Луцкевич, генерал К. Кондратов, Е. Ладнов. Було підготовлено меморандум на ім'я голови Паризької конференції, в якому обґрунтовувалось право білорусів на незалежну державу. Делегація БНР виїхала в Париж тільки навесні 1919 р. тоді, коли отримали позичені Україною кошти [10]. Прямуючи в Париж А. Луцкевич у Празі зустрівся з Т. Масариком, проте бажаного визнання БНР не отримав [11].

Делегація докладала немало зусиль, щоб меморандум БНР попав на сторінки преси. Документ був вручений ряду представників європейських держав, послам США та Англії. Однак білоруським представникам не вдалося переконати західноєвропейські держави у визнанні незалежності Білорусі.

В Парижі відбулась зустріч А. Луцкевича з міністром закордонних справ в уряді А. Колчака, С. Сазоновим, який пропонував автономію народів в Росії. Відповідно, білорусам пропонувалось підтримати його ідею. А. Луцкевич не міг прийняти проекту С. Сазонова, оскільки він не був прихильником федерації з Росією. Проте теоретично А. Луцкевич розглядав таку можливість. Якби до цього дійшло, Росія повинна була б бути демократичною державою, її ставлення до Білорусі мало б бути рівним і партнерським [4, с. 86]. За свідченням В. Круталевича, делегація БНР підписала декларацію протесту проти визнання Колчака керівником Росії [5, с. 312].

В Парижі в кінці липня 1919 р. відбулася зустріч А. Луцкевича з прем'єр-міністром Польщі І. Падаревським. Під час зустрічі останній мав запропонувати проект федерації Польщі та Білорусі. А. Луцкевич неохоче розглядав даний проект, і вважав, що федерація могла б бути можлива після виконання певних умов. По-перше, мав зберегтись принцип державної рівності Білорусі й Польщі, подруге, Віленщина та Гродненщина мала бути частиною БНР і по-третє, до складу БНР мала б увійти і східна частина Білорусі [4, с. 87].

Зазначимо, що виконання вказаних умов було практично нереальним. Обидві польські концепції східного кордону Другої Речі Посполитої − інкорпораційна та федеративна передбачали приєднання Віленщини та Гродненщини до складу Польщі. Такі умови були неприйнятними для жодного білоруського національного діяча. Відмітимо, на той час питанням польської східної політики займався Юзеф Пілсудський, який вважав, що білоруська держава може виникнути лише на теренах Східної Білорусі. Як відомо на цих теренах була проголошена Білоруська Соціалістична Радянська Республіка.

Білоруська Народна Республіка, попри всі зусилля, не отримала чіткого визнання з боку Польщі, але було дозволено діяти білоруській дипломатичній місії у Варшаві. В березні 1919 р. із білоруським питанням знайомився представник американської продовольчої місії Рос, який прибув в Гродно [5, с. 315]. В той же час, з білоруськими діячами зустрівся представник англійського уряду Г. Ватсон. Проте вказані перемовини не дали бажаних результатів.

Восени 1919 р. дещо змінюється ставлення польських політичних кіл до Ради БНР. 22 жовтня 1919 р. Ю. Пілсудський підписує декрет про створення Білоруської військової комісії. Завдання комісії полягало в організації білоруського війська для боротьби з Радянською Росією. Зазначимо, підписання декрету змінило погляди в окремих діячів білоруського національного руху. Частина Ради вбачали в цьому декреті запоруку створення вільної, незалежної Білорусі.

У грудні 1919 р. польська влада дозволила провести в Мінську сесію Ради БНР. Сесія відкрилась 12 грудня 1919 р.. На першому засіданні Ради виникли ідейні розбіжності серед її членів, що спровокували її розкол. Варто наголосити, що причиною розколу була несприятлива для БНР міжнародна

політична кон'юнктура, яка спровокувала звинувачення на адресу обраного урядом напрямку дій. Водночас, переговори А. Луцкевича з І. Падеревським і Ю. Пілсудським були визнані білоруськими есерами і соціал-федералістами, які негативно ставилися до співпраці з Польщею, зрадою білоруських національних інтересів. Також важливою підставою розколу білоруського національного політикуму було те, що есери П. Бодунова і Я. Мамонько, в листопаді 1919 р. без відома А. Луцкевича підписали в Смоленську таємний договір про співпрацю з російськими більшовиками [4, с. 88]

Таким чином, 13 грудня 1919 р. більшість Ради підтвердила положення Статутної грамоти від 25 березня 1918 р. та створила Народну Раду, у президію якої увійшли П. Бадунова, В. Захарко, та ін. Сформувати новий кабінет міністрів було доручено В. Ластовському. В новий уряд увійшла частинна попереднього уряду: О. Цвікевич, Е. Ладнов та ін. меншість Ради БНР організувала Найвищу (Верховну) Раду [12] і обрала її президію в складі І. Середи, С. Рак-Михайловського та підтвердила повноваження уряду А. Луцкевича [13, с. 56]. Практично виникло «двовладдя», оскільки існувало дві ради та два уряди. Розкол Ради свідчив про протиріччя та кризу в білоруському національному русі. А. Луцкевич намагався працювати як прем'єр, однак 28 лютого 1920 р. подав у відставку. Роботу продовжив уряд Вацлава Ластовського.

Висновки і пропозиції. Таким чином політичне становище Білоруської Народної Республіки періоду грудня 1918 р. – лютого 1920 р. було нестабільним. Основним завданням Ради БНР в цей час було досягнення визнання незалежності з боку міжнародного співтовариства. Однак, світова політика виключала існування суверенної Білорусі. Така ситуація спонукала керівництво БНР до пошуку держави-протектора. Першочергово, на думку білоруських політичних кіл, такою державою-протектором була Німеччина. Однак, німецькі кола відкидали ідею незалежної Білорусі. Тому, на наш, погляд розглядати Німеччину, як країну-протектора БНР розглядати можна лише з певною долею умовності. З відступом німецьких військ уряд та Рада БНР змушені були покинути Мінськ та шукати нових міждержавних контактів. На даному етапі погляди білоруських діячів було звернуто на Литву. Однак відносини між Литвою та БНР також були неоднозначними. З одного боку Литовська Тариба не визнала незалежність Білорусі та ставилась до прагнень білорусів негативо. З іншого боку, прагнення білоруських діячів налагодити білорусько-литовських взаємини литовські лідери хотіли використати у своїх цілях.

З включенням частини білоруських земель у сферу інтересів Польщі змінюється політична ситуація БНР. Перемовини керівництва уряду БНР та Другої Речі Посполитої про можливий варіант федеративної співпраці спричинили політичну кризу в середині Ради Білоруської Народної Республіки. Білоруський національний рух розділився, причиною цього стало відсутність єдиного концептуального підходу стосовно майбутнього Білоруської держави.

Список літератури:

1. III Устауная Грамата Рады Беларускай Народнай Рэспублікі // Архівы Беларускай Народнай Рзспублікі (далі АБНР) / ред. С. Шупа. – Вільня; Нью-Лрк; Менск; Прага, 1998. – Т. 1. – № 130. – С. 62-63.
2. Лошкарев И. Д. Гродненский период БНР: истоки, стратегическая обстановка, организация белорусских войск / И. Д. Лошкарев // Вопросы исторической науки: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, январь 2012 г.). – М.: Ваш полиграфический партнер, 2012. – С. 31-34.
3. Варанко Я. Беларускі рух ад 1917 до 1920 году. Кароткі агляд / Я. Варанко. – Коўна, 1920. – 29 с.
4. Міхалюк Д. Чатыры ўрады БНР на міжнароднай арэне ў 1918–1920 гг. / Д. Міхалюк // Беларусь і беларусы сярод суседзяў:гістарычныя стэрэатыпы і палітычныя канструкты: Матэрыялы міжнароднай канферэнцыі / ред. кол. А. Лагвінец, Т. Суліцкая. – Варшава. – С. 78-91
5. Круталевич В. История Беларуси: становление национальной державности (1917-1921 гг.) // В. Круталевич. – Мн.: ИООО «Право и экономика», 2003. – 585 с.
6. Латышонак А. Жоўнеры БНР / А. Латышонак. – Беласток: Беларускае Гістарычнае Тавариства. Інстытут беларусістыкі Вільня, 2009. – 366 с.
7. Луцкевіч А. Дзеннік / А. Луцкевіч // Полымя. – 1991. – № 5. – С. 170.
8. Лаўрэш Л. Міністр Беларускай Народнай Рэспублікі генерал ад інфантэрыі Кіпрыян Кандратовіч. Біяграфічны нарыс. – Ліда, 2007 / – 176 с.
9. Луцкевіч А. Дзеннік / А. Луцкевіч // Полымя. – 1991. – № 4. – С. 205-225.
10. Пратакол паседжаньня Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі за 21.03.1919 // АБНР / ред. С. Шупа. – Вільня; Нью-Йорк; Менск; Прага, 1998. – Т. 1. – № 1187. – С. 336.
11. Лісты Антона Луцкевіча з часу Парыжскай мірнай канферэнцыі / ред. Р. Лазько //Arche–Пачатак, 2006. – № 10. – С. 63–64.
12. Ліст А., Луцкевіча К. Езавітаму за 13.01.1920 АБНР / ред. С. Шупа. – Вільня; Нью-Йорк; Менск; Прага, 1998. – Т. 1. – № 11700. – С. 599.
13. Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории національного и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – М., 1921. – 134 с.

Панасюк А.П.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БЕЛОРУССКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ДЕКАБРЕ 1918 – ФЕВРАЛЕ 1929 ГОДОВ

Аннотация
В статье исследовано политический аспект становления Белорусской Народной Республики в конце 1918 г. – начале 1920 г.. Обращено внимание на положение Рады БНР и Совета Народных Министров в новых геополитических условиях. Определены основные направления международной политики. Проанализированы литовский и польский векторы белорусской внешней политики. Выяснено, что Польское и Литовское государства шли на сотрудничество с белорусами через собственные территориальные и политические интересы. Отдельно обращено внимание на причины раскола в Раде Белорусской Народной Республики.
Ключевые слова: Белорусская Народная Республика, Литва, Польша, международное признание, независимость, Совет Народных Министров.

Panasyuk O.P
Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

POLITICAL SITUATION BELARUSIAN PEOPL'S REPUBLIC IN DECEMBER 1918 – FEBRUARY 1920

Summary
The paper investigates the political aspect of the formation of the Belarusian People's Republic in 1918- early. 1920. Attention is paid to the situation of BPR and the Council of People's Ministers in the new geopolitical conditions. Described the main directions of international politics. Analyzed Lithuanian and Polish vectors Belarusian foreign policy. It was found that Polish and Lithuanian republic were to cooperate with Belarus over their territorial and political interests. Separately drawn attention to the causes of the split in the Council of the Belarusian People's Republic.
Keywords: Belarusian People's Republic, Lithuania, Poland, international recognition independence, the Council of Ministers of the People.

УДК 314.42(477.53)«175/9»

УЧАСНИКИ «ДИТЯЧОЇ» ПОХОВАЛЬНОЇ ЦЕРЕМОНІЇ В ГЕТЬМАНЩИНІ

Сердюк І.О.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Досліджено особливості поховальних церемоній в Гетьманщині 18 століття. Основним джерелом для аналізу є Требник Петра Могили та щоденник священиків Кирнецьких. На основі цих документів проведено порівняння «ідеальних» та «реальних» практик, висловлено припущення про ставлення суспільства та священиків до дитини й дитячої смерті. Зроблено висновки про нерівнозначне ставлення до поховання дорослого та дитини, зокрема спрощення поховальної церемонії.
Ключові слова: Гетьманщина, смерть, дитина, священик, поховання.

Постановка проблеми. Свого часу відомий російський медієвіст Арон Гуревич зауважив, що «смерть була великим компонентом культури, «екраном», на який проектувалися всі життєві цінності [1, с. 9]. З цим важко не погодитися, адже людина «перед лицем» смерті чи не найбільш виразно демонструє своє «справжнє Я». З іншого боку, смерть оточена численними ритуалами, міфами, котрі химерним мереживом нав'язаних суспільних практик переплітаються з особистісною свободою індивіда. Не дивно, що історики після «антропологічного повороту», вивчаючи такі явища як «час», «простір», «сім'я», страх», «сміх», не могли оминути теми смерті. Більше того, у 70-х – 80-х рр. XX ст., ця проблематика стала наскільки популярною, що один із класичних її істориків – Мішель Вовелль просив дослідників не гнатися за модою [1, с. 6]. Заклики Вовелля стосувалися, передусім, медієвістів і новістів, котрі найбільш активно обговорювали проблеми історичної антропології загалом, і смерті, зокрема. Їхня цікавість не випадкова – саме в епоху домінування релігійної свідомості увага людей була сконцентрована на смерті, смертному суді, раї, пеклі. При цьому у фокус дослідників частіше потрапляли дорослі, а от дитина у контексті смерті розглядається рідше. Важливим аспектом цієї проблеми є ставлення до дитячих душі й тіла у разі смерті дитини. Направду, ця проблема варта окремої книги з повноцінним вивченням усього комплексу жалобних практик: голосінь, процедур поховання, треб, поминань, уявлень про перебування душі «на тому світі» тощо.

Банальної констатації на кшталт «в садках, на кладовищах та під порогом» тут не достатньо, оскільки потрібно виокремити відмінності поховання дитини від дорослого. Подібні дослідження ускладнюються звичною для домодерної історії України проблемою – браком джерел. Мусимо визнати, що найбільші набутки у вивченні поховального церемоніалу в Україні має етнографія (чи етнологія), однак, її представники часто грішать механічним поширенням звичаїв XIX ст. на «давнідавни» та бувають надто вже необережні у трактуваннях, зводячи все до загадкової «хтонічності», тоді, як іноді може йтися про практики насаджені «згори» тією ж Церквою у XVII-XVIII ст. Це досить непогано відображено у тогочасних церковних приписах, однак припис, зовсім не означав автоматичне виконання, а був радше баченням того, як «мало бути», а не «було насправді». До того ж, це було бачення представників так званої «освіченої» культури, котрі свого часу були влучно протиставлені Жаком Ле Ґоффом (Jacques Le Goff) неосвіченому простолюду [2, с. 113].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Звісно, що коло проблем, окреслене вище, є занадто широке для формату однієї статті, тому тут сфокусую увагу тільки на одному невеликому, але дуже важливому аспекті дитячої поховальної церемонії в Гетьманщині, як коло її учасників.

Мета статті. Головною метою розвідки є порівняння церковних приписів щодо кола учасників поховання та їх реального втілення на практиці в суспільстві Гетьманщини XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже зазначалося вище, тем смерті (зокрема і дитячої) та поховань гарно вивчена на матеріалах Центральної Європи і майже зовсім не простежена на українському матеріалі. Серед великих концептуальних досліджень у першу чергу необхідно назвати роботи Філіпа Ар'є [1] та Мішеля Вовелля [3]. Їхні дві книги стали науковими бестселерами. Перший написав чудову інтелектуальну провокацію, другий – багато у чому полемізував з нею на сторінках своєї книги. Показово, що обидві ці важливі книги не перекладені українською. Що ж до безпосередньо дитячої смертності і похованнях в Гетьманщині, то тут необхідно згадати книгу Олени Замури «Великий шаленець» де вивчаються демографічні показники смертності і поховальний церемоніал [4]. Однак останній розглядається переважно стосовно дорослих, як і у спеціальній розвідці Сергія Плецького «Поховальні обряди українців за козацької доби». Там лише констатується високий рівень дитячої смертності та йдеться про переживання батьків за померлими чадами [5]. Не втратила своєї актуальності і праця Івана Беньковського, котра побачила світ більше ніж сто років тому [6]

Виклад основного матеріалу. Отож, як уже зазначалося вище, я спробую порівняти ідеальну та «реальну» картину дитячого поховання. Ідеальний процес поховання православних мирян загалом і дітей зокрема на сторінках свого «Требника» змальовував один з найвпливовіших інтелектуалів української ранньомодерної доби Петро Могила. Митрополит вивів універсальну формулу погребіння тіла хрещеної дитини, котре «единым младенческим проводом погребаем, яко непорочных и безгрешных сущих» [11]. Церемоніал поховання розписаний як складна п'єса з відповідним колом учасників, діалогами, вказівками на необхідні дії та декорації. Зрозуміло, що «постановка» в кожному конкретному випадку могла істотно відрізнятися від ідеального сценарію, тим більше, що йшлося про поховання дитини, котра, для рідні була менш «цінною» ніж дорослий, а для церкви – приносила менші прибутки, та й вимагала менших зусиль щодо спасіння душі, оскільки не встигла нагрішити. Дітей сприймали «яко непорочных и безгрешных сущих, и сего ради в погребении и памятех их, о отставлении грехов церковь не молится» [11].

Те, як зразкові моделі втілювалися на практиці, дуже важко відстежити. Розвідки етнографів XIX ст. подають знову ж таки картину ідеально-

го зображення тих чи тих звичаїв, а їхні сучасні тлумачення надто вже буквальні і не враховують специфіку даного корпусу джерел. До розуміння природи хиб таких інтерпретацій гарно підштовхує відповідний підрозділ книги Марії Маєрчик «Тіло і текст» де йдеться про механіку збору інформації етнографічними експедиціями XIX ст. Ті діяли ще до народження професійної етнографії, а тому зважали більше на кількість матеріалу, а не його якість [7, с. 20–31].

У сенсі фіксації «реальних» практик більш виграшним видаються наративні джерела, зокрема, так званий «Щоденник Андрія та Федора Кирнецьких» (далі – щоденник), у якому доволі детально розписані «робочі» дні сільських священиків села Ховзовка Глухівського повіту в 1787–1788 рр. [8] Щоденник є унікальним джерелом з точки зору відображення повсякдення родини сільського парафіяльного священика Андрія Кирнецького. Автором більшості практично щоденних записів був імовірно його син Федір, котрий ретельно нотував більш-менш помітні події, описував зроблене за день тощо. Усвідомлюючи те, що автори даного тексту могли вибірково фіксувати «реальність», спробую проаналізувати дотримання Кернецькими основних моментів запропонованого Петром Могилою сценарію. Те, що в основу даної розвідки покладено порівняння даних двох вже добре відомих історикам джерел, загалом співвідноситься з тенденціями дослідження смерті європейськими медієвістами та новістами, свого часу влучно підміченими Ароном Гуревичем. На його заувагу, коло джерел, котрим оперують історики цієї доби, відносно стабільне, шанси на істотне розширення джерельної бази порівняно невеликі, а тому дослідникам доводиться йти по шляху інтенсифікації дослідження, задаючи нові питання та перевіряючи джерела на «невичерпність» [9]. Отож спробую задати кілька питань зазначеним вище та іншим джерелам, котрі будуть стосуватися передусім дотримання поховального церемоніалу стосовно малолітньої дитини.

У Требнику Головними дійовими особами поховання фігурують ієрей, диякон та клір. Родина померлого й миряни згадується двічі: спершу як «ініціатори» (батьки мали сповістити священика про смерть дитини та покликати його), потім, як учасники похоронної процесії, коли труну несли до церкви. Отож, батьки повинні були повідомити священика про смерть дитини, і той мав прийти до їхньої хати. Вочевидь, Петро Могила не завбачив істотних проблем в «оперативності» реакції ієреїв, а тому не наголосив на тому, як швидко ті мали йти відправляти треби. У цьому сенсі Кирнецькі не були надто вже обов'язковими. Так, 15 липня 1788 р. (в суботу) їм повідомили, що в селі Будищі одразу «трое детей в покойниках, 2 е умерших, а 3-е утопшее». Важливо, що справа відбувалася влітку, коли покійних намагалися поховати швидше з огляду на спеку та псування тіл. Однак Будищ Андрій Кернецький дістався у вівторок 18 липня, потрапити туди раніше йому завадили інші справи, а не тільки відстань. Так, 16 липня (в неділю) священик був зайнятий введенням у церкву своєї невістки Агафії та онука Федора, а далі з'їздив у села Берег та Вязюнку. Наступного дня в понеділок отець Андрій возив сіно, а лишень у вівторок пішов у Будищі де заодно висповідав хворого Івана Скорогородського та «запечатал двоих умерших детей». Втонувше дитя до того часу вже поховали в Скитку [8, с. 63-64]. Звісно, що за потреби священик міг бути оперативнішим. У понеділок 6 липня 1788 р. він дізнався про смерть «младеницы Мелании», котру в той же день поховав на ховзівському кладовищі. Думається, що в даному випадку оперативність була підкріплена отриманою платою – 10 копійками та рушником [8, с. 61].

Священик, узагалі постає в іпостасі «режисера» та головного «актора» драми. Відповідні конотації гарно передають спеціальні вказівки Требника, котрі вимагали від ієрея особливої патетики в потрібних місцях, де, наприклад, молитву треба було читати «преклонивши главу со всяким умилением», або ж, навіть, «с великим умилением, и аще возможно и с слезами» [11, арк. 555, 716]. Він обов'язково повинен був одягнути фелон, єпітрахіль (остання була невід'ємним атрибутом церковних таїнств) і бути присутнім під час поховання. Десь так і мало статися 25 березня 1788 р. У той день до Кирнецьких прийшов житель с. Будища Руденко з повідомленням про смерть своєї трирічної онуки Степаниди. Ієрей віддав йому «в свой мешок ризы набойчатые изъ епатрахилем и кадилнецу и тот пошел, а батюшка учиняя знак по умершей всезвоном и сам у Будищы ходил». Проте до села отець Андрій не дістався, бо з якоїсь причини повернув назад, дійшовши лишень до монастиря. Тому його син дяк Федір з родичами покійної «самы погребли Степаниду» без священика [8, с. 37-58].

Схоже, на те, що жителі Будищ неодноразово ховали дітей без участі своїх парохів з Ховзівки, котрим частенько заважали справи. 17 травня 1788 р. будиський обиватель Кирило Чугренко повідомив Кирнецьких про смерть дворічного сина Климента. Лише 25 травня отець Андрій пішов до Будищ «справливаться о погребении», йому повідомили, що хлопчик:

«<u>за неслучанием в доме батюшкы</u> [підкреслення моє – І.С.] погребенъ 18 числа с приказания отца архимандрита Мелхиседека близ скитковской кладбищной Св. Николаевской церквы иеромонахом чужестранным Питримом». [8, с. 49-50]

Даний епізод є промовистим у сенсі толерування Кернецькими факту відспівування «їхніх» покійних іншими священиками. Вочевидь, головною причиною цього є відсутність істотного матеріального зиску від поховання дитини, натомість, більш прибуткові треби та таїнства, скажімо, вінчання, до чужих рук не віддавалися. Думаю, що всім історикам ранньомодерної доби потрапляли на очі поширені скарги тогочасних священиків, про вінчання жителів їхнього приходу «конкурентами», а от таких справ стосовно поховання дітей зустрічаємо обмаль.

Разом з ієреєм на сторінках Требника учасниками поховального церемоніалу фігурують диякон та клір. Петро Могила доволі ретельно розписав їхні репліки – хто й коли мав читати відповідні молитви, псалми, співати єктенії за спочилим тощо. Змістове наповнення такого діалогу між священиком і кліром може бути темою окремого дослідження. Зауважимо, лишень, що у цьому сенсі поховання дорослих і дітей мали як спільне, так і відмінне. Спільним був базовий набір молитов, як то «Благословен Бог наш», «Святий Боже», «Пресвятає Тройце», «Отче наш». А, загалом, для дитячого похорону застосовувався спеціальний «канон покойный над младенцем», у котрому підкреслювалися чистота й безгрішність «сладостий не вкусившаго нерастленнаго младенца», а також прохалося Бога втішити батьків: «печаль облегши и болезнь лютую младенца умершаго верных родителей» [11, с. 736-745].

Подібна турбота про батьків, на перший погляд, може дисонувати з усталеними в сучасній історіографії поглядами на ставлення до смерті малолітньої дитини в ранньомодерну добу як фаталістичне.

Однак ця теза стосується передусім саме немовлят та й будь яке узагальнення підсумовує масу протилежних випадків. У цьому контексті автор книжечки про поховальні практики Сергій Плецький згадує померлу від туги за загиблою дитиною дружину бунчукового товариша Федора Сулими, старший (але важливо, що ще малолітній) син котрої втопився у діжі з квасом [5, с. 9]. Ліками від таких переживань, певною мірою, міг бути сам доволі складний поховальний обряд, дотримання якого, на думку Сергія Плецького, дозволяло родичам покійного відволіктися від трагічних переживань та переключитися на цілком земні клопоти [5, с. 9]. Проте, дотримання всіх норм у загальнопоширених практиках (особливо в середовищі простолюду) видається дуже сумнівним.

Якщо вже церемонію міг проігнорувати священик, то є сумніви, що на похованні «простого смертного» (а тим більше дитини) був присутній увесь склад причету, необхідний для церемонії, навіть тоді, коли він був наявний у тому чи іншому приході [12, с. 51-96]. Клір парафії Кирнецьких представляли: священик Андрій Кирнецький, його старший син дяк Федір (з дружиною Агафією), молодший син Наум (з дружиною Дарією) – паламар та ще один паламар – Єфим Кебець (з дружиною Ксенією). Також, у щоденнику епізодично подибуємо згадки про ймовірного причетника Івана Лисенка, котрий іноді їздив зі священиком відправляти треби, а частіше – працював на нього. Багато працював і Кебець (як візник, на оранці тощо), у березні 1788 р. з ним домовилися, щоб той «на всякой тиждень работал нам (Кирнецьким – І.С.) и лошадю по 2 раза, а ему получат доходы понамарские и въ осен половину роковщины» [8, с. 31]. Сини священика також виконували багато домашньої роботи, відтак, у переважній більшості випадків, ховати своїх померлих мирян ходив священик разом з одним-двома священнослужителями. Наприклад, 29 лютого 62-річну Єфросинію відспівував отець Андрій, разом з Федором та Єфимом Кебцем, Наум Кирнецький у той час їздив по соху та по дрова [8, с. 30]. Ховати 8-місячну Анисью в Будищі їздили Андрій та Наум Кирнецькі, а Федір у той час привіз дров.

Загалом же, в тих випадках, коли щоденник фіксує тих, хто ховав саме дитину, йдеться здебільшого про священика та одного священнослужителя, іноді, це робив і хтось один з Кирнецьких. Вочевидь, що їхній родині було невигідно витрачати час і колективні зусилля на сумнівні в сенсі заробітку обряди, за які могли й не заплатити, свідченням чому є записи на кшталт: *«и погребена тамо без всякого награжденя»* [8, с. 35]. До того ж повсякчас траплялися треби, які збирали більш представницький склад причету ховзівського приходу, як то освячення колодязю посеред сусіднього села *«где была винница»* (sic!). Туди в неділю 28 травня 1788 р. пішла ціла делегація: отець Андрій, Наум Кернецький, Єфим Кебець, Іван Лисенко та *«поохотившийся»* Макар [8, с. 51].

Висновки. Розглянувши коло учасників поховальної церемої можемо зробити висновок, що в суспільстві Гетьманщини дитина була менш важливою ніж дорослий, як за життя,та к і після смерті. Особливості поховання і відсутність на ньому частини церковнослужителів попри приписи Требника свідчать, що смерть і поховальна церемонія дитини сприймалася менш серйозно. Похорон обмежувався присутністю священика чи, взагалі без нього, що було кричущим порушенням тогочасних церковний норм. Однак священики і пономарі мали більш важливі «справи»: вони могли класти сіно в копиці, чи святити винницю, що давало більші прибутки і, мабуть, просто більше приваблювало.

Список літератури:

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес. – М., 1992. – 528 с.
2. Ле Ґофф Ж. Середньовічна уява. Переклад з франц. Яреми Кравця / Жак ле Ґофф. – Львів: Літопис, 2007. – 352 с.
3. Vovelle M. Śmierć w cywilizacji Zachodu. Od roku 1300 po współczesność / Michel Vovelle; przeklad: Tomasz Swoboda oraz Maryna Ochab, Magdalena Sawiczewska – Lorkowska, Diana Senczyszyn. – Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, 2004. – 856 s.
4. Замура О. «Великий шаленець»: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст. / Олена Замура. – К.: КІС, 2014. – 240 с.
5. Плецький С. Погребальні обряди українців за козацької доби) / Сергій Плецький. – К., 2013. – 60 с. (Серія «Запорозька спадщина». Випуск 19).
6. Беньковский И. Смерть, погребение и загробная жизнь по понятиям и верованию народа / Иван Беньковский // Киевская старина. – 1896. – № 9. – С. 230 (229–261).
7. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – С. 20-31. (327 с.).
8. Щоденник Андрія та Федора Кирнецьких, священиків Свято-Миколаївської церкви с. Ховзовки Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва (грудень 1787 – жовтень 1788 рр.) / Упор. та вступна стаття І. Ситого. – Чернігів: Сіверянська думка, 2006. – 100 с.
9. Гуревич А. Я. Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении в зарубежной историографии / А. Я. Гуревич // Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. Медиевистика и скандинавистика: статьи разных лет. – М.: РГГУ, 2005. – С. 260–287.
10. Дневникъ Петра Даниловича Апостола // Киевская старина. – 1895. – № 7. – С. 110–180.
11. Требник митрополита Петра Могили: У 2 т. – [репр. вид. 1646 р.]. – 3-є вид. – Х.: Фоліо, 2007. – Т. 1. – 832 с.
12. Романова О. «А се церковнии люди...». Склад церковних причтів у Київській митрополії (на прикладі Ніжинської протопопії 1740 р.) / Оксана Романова // Соціум. Альманах соціальної історії. Випуск 10. – С. 51–96.

Сердюк И.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленка

УЧАСНИКИ «ДЕТСКОЙ» ПОГРЕБАЛЬНОЙ ЦЕРЕМОНИИ В ГЕТЬМАНЩИНЕ

Аннотация
Исследованы особенности погребальных церемоний в Гетманщине 18 века. Основным источником для анализа является Требник Петра Могилы и дневник священников Кирнецьких. На основе этих документов проведено сравнение «идеальных» и «реальных» практик, высказано предположение об отношении общества и священников к ребенку и детской смерти. Сделаны выводы о неравнозначно отношение к погребению взрослого и ребенка, в частности упрощение погребальной церемонии.
Ключевые слова: Гетьманщина, смерть, ребёнок, священник, погребение.

Serdiuk I.A.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

ACTORS CHILDREN'S FUNERALS IN HETMANSCHINA

Summary
Features of funeral ceremonies in Hetman 18th century. The main source for the analysis formulary Peter Graves and priests Kyrnetskyh blog. Based on these documents compared the «ideal» and «real» practice, suggested the attitude of society and priests to child and infant death. Conclusions about unequal treatment for burial adult and child, including simplification of the funeral ceremony.
Keywords: Гетьманщина, смерть, дитина, священик, поховання.

УДК 94(477)«1941/1945»

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ КРИВОГО РОГУ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Шляхтич Р.П.
Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

В статті йде мова про перебіг життя населення Кривого Рогу в роки окупації. Розкриваються побутові умови в яких мешканці міста перебували протягом окупації. Висвітлюються різні сторони повсякденного існування городян в роки німецької навали.

Ключові слова: повсякдення, Кривий Ріг, окупація.

Постановка проблеми. Більш ніж сімдесят років тому німці вступили на землю Криворіжжя. Розпочалися три окупаційні роки в історії нашого міста. За цей час Кривий Ріг зазнав багато лиха: були вбиті тисячі мешканців міста різних національностей, майже припинили роботу заводи та шахти, було знищено сотні будинків та адміністративних будівель. Але попри це життя в місті продовжувалось.

Аналіз джерельної бази. Повсякденне життя населення окупованих міст України сьогодні залишається однією з актуальних проблем вітчизняної історичної науки. Натомість, спеціальних досліджень присвячених повсякденню мешканців Кривого Рогу майже не було. Серед останніх робіт, в яких дається картина життя окупованого Кривого Рогу слід згадати працю місцевого краєзнавця О. Мельника [5]. Крім того, для написання статті були використані документи архіву СБУ в Дніпропетровській області та обласного державного архіву Дніпропетровської області. Також багато фактичного матеріалу стосовно повсякденного життя містян вміщено в часопису «Дзвін», який виходив в роки окупації міста.

Мета статті – висвітлити повсякденне життя населення Кривого Рогу в роки німецької окупації.

Виклад основного матеріалу. Німці ввійшли у Кривий Ріг 14 серпня 1941 року і майже відразу в місті були створені німецькі органи управління. Восени 1941 року влада належала 538 польовій комендатурі яку очолював майор Реглер [15]. Також до складу військової адміністрації міста належали: Шрейдер згодом Лоозе (військовий комендант міста), Зауербрей (начальник гарнізону міста), Шмиргель (військовий комендант округу) та Урбафель (комендант міста) [5, с. 28]. Крім того, в місті була створена система німецьких репресивно-каральних органів. Гестапо очолював Сидловський [5, с. 28]. СС та СД очолював Кляйн. Начальником охоронної поліції Кривого Рогу з травня 1942 року був майор Адольф Хаан, а його помічником майор Ганс Іордан [1, л. 312].

Військова влада була виправданою в перші місяці окупації, але в подальшому не могла забезпечити повноцінне управління. Тому 15 листопада 1941 року на території рейхскомісаріату «Україна» поряд з військовим вводиться цивільне управління. В Кривому Розі представниками німецької цивільної влади були штадткомісари: Дюшон (лютий 1942 – січень 1943), Шейндат (квітень 1942 – червень 1942), Книттен (лютий – квітень 1943), Фаубель (травень – липень 1943), Куріо (серпень 1943 – лютий 1944) [5, с. 28].

Паралельно йшло формування місцевих органів влади. Сьогодні відомо, що криворізька міська управа знаходилась протягом 1941 року під контролем представників ОУН(Б). Першим бургомістром Кривого Рогу був Сергій Шерстюк[1] Під його керівництвом міська управа та оунівське підпілля розгорнуло найбільш активну діяльність. Зі спогадів Є. Стахіва, який з 5 по 25 вересня 1941 року перебував у Кривому Розі, дізнаємося, що при міській управі працювало бюро ОУН яким завідував Я. Потічний і відділ пропаганди яким керував спочатку Д. Горбачов, а потім Б. Євтухов, відділ народної освіти очолював О. Зеленський, а інспектором відділу став В. Яровий [17, с. 43]. Заступником голови міської управи був О. Басурманов, секретарем – І. Олійник, начальником житлового відділу управи спочаку був Лелик, а згодом – Гойман, завідуючий земельним відділом – Ю. Єфременко [2, л. 16].

Арешт С. Шерстка в грудні 1941 року став сигналом для зміни складу міської управи. Так, взимку 1942 року Криворізьким бургомістром став О. Бусурманов, секретарем міської управи було призначено В. Мариненка (в 1943 році він буде очолювати міську управу), завідувачем міського відділу фінансів став Фесенко, головним бухгалтером міського господарства був призначений Борщ, завідувачем відділом народної освіти О. Зеленський (пізніше відділ народної освіти очолив М. Свириденко), головою сільської управи Криворіжжя став Ю. Єфременко. Отже, протягом 1942 та 1943 років міську управу було позбавлено націоналістичного впливу і вона стає дійсно допоміжним органом німецької адміністрації. Тому слушною є думка профессора В. О. Шайкан, що діяльність українських органів місцевого управління мала дихотомічний характер і її не можна оцінювати однозначно. З одного боку, її можна кваліфікувати як адміністративний колабораціонізм, але з іншого боку – це була одна з важливих складових стратегії виживання місцевого соціуму в екстремальних умовах війни [16, с. 26].

Однією з головних проблем в окупованому місті було забезпечення населення необхідними речами. Так для стабілізації ситуації з продуктами харчування та товарами широкого вжитку починає запроваджуватись карткова система. Продуктові картки мали право отримувати працівники підприємств, установ, організацій міста та держгоспів району, а також тимчасові робітники та робітники інших об'єднань, які мали право на існування яке було затверджено міським комісаром (працівники театру, хорової капели, капели бандуристів тощо) [4, арк. 6]. Списки робітників потрапляли до Міськторга і вже він розподіляв і закріплював робітників за тим чи іншим магазином або кооперативом.

На Криворіжжі в роки окупації найбільшим був кооператив «Нове життя». Він був заснований в Кри-

[1] Він народився в Кривому Розі, закінчив інженерні курси в Харкові. Після приєднання Західної України до УРСР працював у Львові де встановив контакти з ОУН(Б).

вому Розі 26 вересня 1941 року. І вже за рік став не просто мережею споживчих крамниць, а підприємством яке розгорнуло роботу на багатьох ділянках міського життя. До початку осені 1942 року в місті були створені і підпорядковані кооперативу слюсарно-механічна, кравецька, взуттєва, художня, дзеркальна, скульптурна та ряд інших майстерень. За рік своєї діяльності кооператив продав населенню міста через продуктові, скобяні, комісійні крамниці та продуктові ларьки продукції на суму 700 тис. карб. В цей час головою правління кооперативу був Т. Гаврiков [10]. Пункти прийому кооперативу знаходились в різних частинах міста. Відомо, що в серпні 1942 року державну поставку яєць та птахів здійснювали пункти на Карнаватці, Соцмісті, Нижній Антонівці та на Базарній площі. Діяли кравецькі майстерні кооперативу на вул. Поштовій [9]. А в листопаді 1942 року був об'явлений набір на курси крою та шиття, які діяли під егідою «Нового життя». Заняття повинні були розпочатись 10 грудня 1942 року.

В 1943 році кооператив «Нове життя» охоплював територію з населенням 93500 чоловік. Сума вступних внесків складала 69120 крб. В цей час збільшується торгівельна сітка кооперативу, яка охоплювала 4 магазини та 8 заготівельних пунктів. В ІІ кварталі 1943 року «Нове життя» забезпечило роботою 118 місцевих мешканців [5, с. 49-50]. Активно працювали і різноманітні майстерні, які входили до складу кооперативу. Так, на січень 1944 року художня майстерня виготовила продукції на суму 8969 крб. Серед художньої продукції були 4 портрети командирів рот, 27 надгробних хрестів, вивіски для перукарні та слюсарної майстерні, таблиці для земельного відділу тощо. Кравецька майстерня випустила найрізноманітніший асортимент продукції на суму 16217 крб. [5, с. 50].

Отже, за рахунок вмілого керівництва і за сприяння німецької влади кооператив «Нове життя» охоплював не лише сферу збиту та споживання, а й сферу послуг. Тим більше, що в умовах окупації був стійкий попит як на харчову продукцію, так і на продукцію широкого вжитку. А загалом у роки окупації в Кривому Розі було 65 підприємств та 47 різноманітних організацій [5, с. 47-48]. Вони повинні були забезпечувати як окупаційну владу, так і місцеве населення продовольчими товарами та товарами широкого вжитку.

В той же час в роки окупації міста формувався приватний сектор, до якого належали чисельні дрібні стаціонарні та пересувні торгівельні об'єкти, заклади громадського харчування, їдальні, кафе, ресторани, пивниці, закусочні тощо. Частина приватників не реєструвалась і діяла нелегально або напівлегально. Так, в листопаді 1941 року на вул. Першотравневій знаходилась лазня, якою можна було користуватись цивільному населенню кожної середи, а військовим в цей день було заборонено її відвідувати. Крім того на вул. Поштовій знаходилась перукарня в якій різні види робіт виконував майстер Н. Тертишник [6]. А в 1943 році на вулиці Глинки громадянкою Старніковою приймалась білизна від військового та цивільного місцевого населення для прання та прасування [13]. В сфері розваг міста, крім місцевого театру ім. Котляревського, на січень 1943 ріку працювало 19 кінотеатрів [12], а також казіно пані Дідріх на вул. Парадній [14]. Отже, в Кривому Розі в роки окупації функціонували різні види підприємств, які давали змогу виживати місцевим мешканцям. Для роботи цих підприємств необхідно було їх забезпечити робочими кадрами та встановити тарифну сітку заробітної платні.

1 грудня 1941 року виходить наказ Рейхскомісара України Е. Коха «Про врегулювання умов праці та зарплатні ремісничих робітничих сил». Згідно цього наказу година праці для некваліфікованих працівників та практикантів становила від 0.70 крб. до 1 крб; для кваліфікованих працівників – від 1.40 крб до 1.70 крб; для майстрів – 2.50 крб. [3, л. 47]. Отже, оплата праці працівників залежала від їх кваліфікації та від віку. Це повинно було стимулювати працівників підвищувати свою кваліфікацію, але в умовах війни це було зробити вкрай важко. Тому 19 грудня 1941 року виходить розпорядження Рейхсміністра для визволених східних земель А. Розенберґа про введення обов'язку праці. Згідно розпорядження обов'язковій праці підлягав кожен хто міг працювати. Причому кожен повинен працювати за своїм фахом, а ті хто не здібні до праці мусили працювати в залежності від своїх здібностей [10]. Отже обов'язковій праці підлягав кожен працездатний мешканець Кривбасу, а для чіткого та повного розподілу трудових ресурсів наказом від 19 лютого 1942 року вводились 8 трудових груп в залежності від кваліфікації.

Великий вплив на рівень заробітної плати мало походження людини. Приміром, фольксдойчі (етнічні німці) отримували більшу заробітну платну та інші пільги. Свідченням цьому може бути нарахування заробітної платні робітникам та службовцям німецького походження житлового відділу Криворізької допоміжної управи (травень 1943 року). Згідно цього документу керівник отримував 762 крб. в місяць, комендант – 510 крб., двірник – 270 крб. [4, арк. 24]. Інший рівень заробітної платні був у керівництва міської та районної допоміжних управ. Так, голова Криворізької районної управи Ю. Ефременко отримав за жовтень 1941 року 2000 крб. заробітної платні, секретар управи І. Шайда – 1400 крб., керуючий справами Г. Волков – 1400 крб. А найменшою була зарплатня у діловода, який у цьому ж місяці отримав лише 200 крб. [5, с. 32]. Отже, ступінь відповідальності та посада теж впливали на рівень прибутків громадян. Але в тоталітарних суспільствах, якими без сумніву були і німецький Рейх, і Радянський Союз зайнята посада позначалась певним ступенем лояльності особи до влади. А тому дуже часто місцеві керівники різних рівнів були причетні до злочинів проти людяності, якими, нажаль, позначені 30-40-ві роки XX століття.

Поступово починає відновлюватись та налагоджувати свою діяльність і комунальне господарство Кривого Рогу. В адміністративному плані німці залишили довоєнний поділ міста. Відомо про існування Центрального району, Соцміста, Фабрично-заводської управи та Вечірньокутської управи. В кожному районі створювались будинкоуправи які займались впорядкуванням комунального господарства.

Однією з провідних задач керівництва будинкоуправ було нарахування та стягнення квартирної платні з мешканців будинків, які відносились до їх юрисдикції. Згідно кошторису будинкоуправи № 10 за вересень-грудень 1941 року амортизація будинків в місяць коштувала 2000 крб.; поточний ремонт будинків – 750 крб., вивіз сміття – 750 крб. [4, арк. 58]. Ці послуги розраховувались на кожного мешканця будинку і оплачувались у якості комунальних платежів.

Але для різних категорій мешканців тарифи обраховувались по-різному. Так, в лютому 1942 року начальник житлового відділу Міської управи Гойман розіслав всім будинкоуправам розпорядження про те, що з родин у яких батьки, або утримувачі завербовані на роботу до Німеччини припинити

стягнення квартирної платні. З таких родин квартирна платня мала стягуватись за окремими ставками [4, арк. 39]. У мінімальному розмірі квартирна платня стягувалась з фольксдойче і зовсім не платили за квартиру німці.

До вартості комунальних послуг, наприклад, належали оплата за спожиту воду та електроенергію. В Дніпропетровському обласному архіві зберігається цікавий документ «Список платників за воду з водопроводу біля будинків № 2 та 5 по вул. Урицького [4, арк. 60]» (сучасний район Гданцівка – Авт.). Згідно нього собівартість води в місяць складала від 0.80 крб. до 2.40 крб. в залежності від спожитих обсягів. Інша річ, що якість води, яку отримували мешканці, в більшості не відповідала санітарним нормам. Врешті це змушені були визнати і очільники міста. 12 березня 1942 року в газеті «Дзвін» з'явилось оголошення в якому населення закликали перед вживанням обов'язково кип'ятити воду [7].

Складніше було з електроенергією. Протягом окупації в місті постійно відчувався брак електрики. Вже 14 листопада 1941 року виходить розпорядження польового коменданта м. Кривого Рогу про обмеження користування електрострумом. Під цю заборону підпадало: користування електричним опаленням та електричними приладами; світлова реклама, а також вивіски над крамницями. Крім цього, пропонувалось довести до мінімуму освітлення приміщень: в одному приміщенні дозволялось користуватись лише однією лампою [6]. Далі більше – з 1 серпня 1942 року по всій окрузі Дніпропетровськ за безправне користування струмом призначався штраф в десятикратному розмірі [8]. А 16 грудня 1942 року в газеті «Дзвін» з'являється оголошення, що «струмом будуть забезпечені лише найважливіші постачальні виробництва та установи», а населення міста повинно було здати всі електроприлади для нагрівання та варіння у міськ-електромережу яка знаходилась на вул. Богдана Хмельницького. За невиконання розпорядження накладався штраф у 4000 крб [11].

Важливим завданням будинкоуправ було слідкування за дотриманням санітарно-гігієнічних норм на своїй території. Відомо, що в березні 1942 року проводилась робота по очищенню від сміття прилеглої території до будинків № 31, 33, 35 по вулиці Івана Мазепи (територія будинкоуправи № 10). Ці роботи проводились силами самих мешканців цих будинків. Крім того, голову цієї будинкоуправи Ярошевського було зобов'язано очистити громадські вбиральні на своїй дільниці, а також всі водогінні колонки, які були закриті на зиму навозом [4, арк. 40-40 зв.]. Взагалі, німецька адміністрація дуже прискіпливо відносилась до санітарно гігієнічного стану у місті. Так, 16 вересня 1942 року в газеті «Дзвін» з'явилось звернення в якому мешканців міста закликали слідкувати за чистотою вбиралень, щоб зменшити ризик спалаху епідемій [4, арк. 60]. З цією ж метою, у червні 1942 року було видане розпорядження яким заборонялося у військовий час перевозити трупи померлих з однієї місцевості в іншу [4, арк. 60]. Але це було пов'язано зовсім не турботою про криворіжців, а з бажанням убезпечити німецьку армії від спалахів інфекційних захворювань.

Висновки. Отже, роки німецької окупації були жахливим випробуванням для мешканців Кривого Рогу, але життя в місті продовжувалось і в цей нелегкий час. На Криворіжжі діяли різноманітні підприємства, заклади культури та освіти, лікарні тощо. Місцева влада намагалась впорядкувати комунальне господарство, виплачувати заробітну платню та соціальні виплати містянам. Але німецьке керівництво прагнуло не впорядковувати життя місцевого населення, а експлуатувати його. Тому стратегії виживання мешканців залежали від примх німецької влади, а це створювало зайві труднощі у буденному житті криворіжців.

Список літератури:

1. Архів СБУ по Дніпропетровський області, ф. 75, спр. 130, т. 1.
2. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. р-2484, оп. 2, спр. 1.
3. ДАДО, ф. Р-2484, спр. 12.
4. ДАДО, ф. Р-2484, оп. 2, спр. 2.
5. Мельник А. А. Криворожье: в пламени войны (1941-1944). – Кривой Рог: Дионис, 2014. – 232 с.
6. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 21 листопада 1941 року.
7. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 12 березня 1942 року.
8. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 8 серпня 1942 року.
9. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 29 серпня 1942 року.
10. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 26 вересня 1942 року.
11. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 16 грудня 1942 року.
12. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 9 січня 1943 року
13. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 10 лютого 1943 року.
14. Округовий криворізький часопис «Дзвін». – 17 березня 1943 року.
15. Оперативна сводка за период с 1 сентября по 15 сентября 1941 года / Архів СБУ по Дніпропетровський області, фонд літерних справ, спр. 74, т. 4 / Особистий архів Д. Куделі та П. Хобота.
16. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни. Авт. реф. дис. на здобуття наукового ступеня д.і.н.: спец. 07.00.01 «Історія України» / Валентина Олексіївна Шайкан. – Донецьк, 2006. – 40 с.
17. Шляхтич Р. Діяльність підпілля ОУН(Б) на Криворіжжі в роки німецької окупації (1941-1944) / Роман Шляхтич, Павло Хобот // Мандрівець. – 2013. – № 4. – С. 43-48.

Шляхтич Р.П.
Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ НАСЕЛЕНИЯ КРИВОГО РОГА В ГОДЫ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ

Аннотация
В статье идет речь о жизни населения Кривого Рога в годы оккупации. Раскрываются бытовые условия, в которых жители города находились в течение оккупации. Освещаются различные стороны повседневного существования горожан в годы немецкого нашествия.
Ключевые слова: повседневность, Кривой Рог, оккупация.

Sclyahtich R.P.
Krivoy Rog Pedagogical Institute
Krivoy Rog National University

CASUAL LIVING KRIVOY ROG DURING THE GERMAN OCCUPATION

Summary
The article deals with the course of life Krivoy Rog during the occupation. Disclosed living conditions in which city residents were for occupation. Highlights opposite sides of everyday existence of townspeople during the German invasion.
Keywords: everyday, Krivoy Rog, occupation.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101.8:821.161.1

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ В.Г. КОРОЛЕНКОМ ОКРЕМИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Блоха Я.Є.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті шляхом історико-філософського аналізу визначено специфічні риси тлумачення В. Г. Короленком фундаментальних філософських та етичних категорій, зокрема «діалектики», «метафізики», «скептицизму», «матеріалізму», «свідомості», «волі», «щастя», «добра», «зла», «помсти». Дані категорії мислитель тлумачив виходячи з власного світогляду, по-своєму. В. Г. Короленко не міг інтерпретувати їх відповідно до класичних канонів філософської теорії, оскільки не мав базової системної освіти. Але право на інтерпретацію і власне розуміння й застосування у нього було. «Діалектику» він розглядав як вчення, згідно з яким окремі факти визначаються логічним розвитком думки; «метафізику» – як вчення, в якому головним предметом дослідження є властивості розуму; «скептицизм» – як постановку всього під сумнів, що збігається з загальноприйнятою концепцією; «матеріалізм» наближено до вульгарноматеріалістичного розуміння – як ототожнення процесу думки з продуктом; «свідомість» – як особливий апарат, що сприймає явища зовнішнього світу; «волю» – як духовний процес, який передує будь-якому вчинку, «щастя» – як основу для життя людини; «добро» і «зло» – відзначаючи, що одна і та ж дія, залежно від того на благо чи нещастя іншого вона спрямована, може бути як добра, так і зла; «помста» – застерігав утримуватися від права на неї, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не тільки примножує число жертв, але і руйнує саму особистість, яка її здійснює.

Ключові слова: діалектика, метафізика, скептицизм, матеріалізм, свідомість, воля, щастя, добро, зло, помста.

Постановка проблеми. Не зважаючи на встановлену думку про В. Короленка як виключно письменника, гуманіста, правозахисника, громадського діяча, філософські інтереси мислителя виражені з більшою визначеністю, ніж прийнято вважати. Він, звичайно, не був мислителем-теоретиком у прямому розумінні цього слова, в жодному разі його не можна вважати людиною, що присвятила себе філософській праці як такій: його судження з питань суспільного життя та філософії мають фрагментарний характер, іноді одне висловлювання суперечить іншому [2, с. 221]. Але це був живий і допитливий розум із великою потребою побудови самостійних відповідей на найскладніші питання життя, з яскраво вираженим тяжінням до цілісного й різнобічного світогляду та потребою втілення в життя тих принципів, які були продуковані філософією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософська спадщина В. Короленка стала предметом вивчення дослідників лише наприкінці XX – на початку XXI століття. Серед сучасних вітчизняних філософів дослідженням світоглядно-філософських та гуманістичних поглядів В. Короленка найбільш ґрунтовно займалися В. А. Буслинський, М. В. Попович та П. М. Ямчук.

Серед останніх досліджень, присвячених характеристиці філософських поглядів В. Г. Короленка, виокремимо статті к. пед. н., доцента Р. В. Винничук (Коровіної) «Світоглядно-теоретичні засади творчості В. Г. Короленка» [1] та «Філософсько-культурологічні погляди В. Г. Короленка на культурно-історичну спадщину» [2] і д. філос. н., професора П. М. Ямчука «Християнсько-гуманістичний діаріуш В. Г. Короленка: філософсько-світоглядна й буттєва ретроспекція у сприйнятті XXI ст.» [6].

Так, Р.В. Винничук (Коровіна) у своїх дослідженнях визначає основні риси світогляду мислителя, ту основу, на якій ґрунтується його ставлення до людей, до світу, до суспільного життя, до мистецтва, а також розкриває дихотомію «людина – особистість» у художній та публіцистичній спадщині В. Г. Короленка.

П. М. Ямчук досліджує провідні концепти філософсько-рецептивного сприйняття багатоаспектної проблеми буття людини в епоху радикального постпросвітництва провідним російським гуманістом того часу – українцем з ментального осмислення реальності – В. Короленком та його філософські принципи діяльності. У даних працях окремо вивчається філософський вимір духовно-інтелектуальної й соціальної протидії В. Короленка світоглядно чужій йому епохи революційного насильства.

Однак дані автори, розглядаючи основні риси світогляду мислителя та концепти філософсько-рецептивного сприйняття ним проблеми буття людини, не акцентують свою увагу на особливостях тлумачення В. Г. Короленком окремих філософських та етичних категорій.

Мета статті – розкрити специфіку тлумачення та вживання мислителем окремих філософських та етичних категорій та понять – «діалектика», «метафізика», «скептицизм», «матеріалізм», «свідомість», «воля», «щастя», «добро», «зло», «помста».

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні пошуки В. Г. Короленка знайшли своє відображення в його творчості, у постановці низки філософських питань у художніх творах, що дає можливість виділити в творчому спадку мислителя певне коло творів із філософсько-світоглядною проблематикою («З двох боків», «Вночі», «Сліпий музикант», «Сказання про Флора, Агріппу і Менахема, сина Ієгуди»; «Тіні», «Необхідність», «Мороз»). У своїх творах В. Короленко визнавав існування об'єктивного світу та його матеріальність, переконував у необхідності пізнання зовнішнього світу та його об'єктивних законів, вчив поважати точне, теоретичне знання, вірити у людський розум, у можливості людини впливати на навколишній світ тощо.

В. Г. Короленко детально розглядав декілька філософських проблем: про співвідношення буття і свідомості; про безсмертя людини; про сутність моралі; про свободу волі та необхідності; низку питань релігійного змісту тощо. Лише розглядаючи філософські міркування В. Короленка з урахуванням його соціально-політичних і історико-філософських поглядів, і тісно пов'язуючи формування та розвиток його світогляду з політичною, філософською й літературною боротьбою доби, можна узагальнити погляди мислителя на світ, показати оригінальність багатьох його висловлювань та історичну закономірність, висування на перше місце низки нових проблем порівняно з поглядами революційних демократів 60-х років XIX століття [1, с. 221-222].

Значну увагу питанням філософського характеру, зокрема розробці категоріального апарату філософії та трактуванню основних соціально-філософських проблем сучасного йому суспільства В. Короленко приділяв і в публіцистиці та епістолярній спадщині. Найбільш ґрунтовно дані проблеми він розглядає у «Щоденниках», «Листах» за 1879–1921 та «Листах з тюрем і заслань».

Детально своє ставлення до окресленої проблематики він пояснив у «філософському листі» до О. Малікова від 6 листопада 1889 року: «За той час, коли ми не бачились, я дуже змінився. Я зараз піднімаю очі до неба, я визнаю начало віри, але не визнаю і ніколи не визнаю догматизму» [5]. 11 червня 1882 року у листі до О. Маликова мислитель прямо вступає в дискусію зі своїм однодумцем з приводу трактування окремих філософських категорій, зокрема, категорій «діалектика», «метафізика», «скептицизм», «матеріалізм», «свідомість» та «воля».

24 вересня 1888 року в листі до К.К. Сараханова *(російський журналіст та видавець, з яким мислитель познайомився в 1887 році під час адміністративного заслання у Нижньому Новгороді)* В. Короленко подавав власне тлумачення даної категорії, зауважуючи, що «зайва категоричність і догматизм прощаються тільки деяким письменникам і лише за умови дуже великих прав на це. Потрібна дуже велика ясність логіки й діалектики з боку самого автора; тоді, захоплений цією ясністю, читач звикає з догматизмом висновків і з різкістю заперечення чужих думок.

...Спробуйте розвинути ті ж думки у всій їх діалектичної повноті. Не думки підганяйте до окремого факту, а навпаки – окремі факти ставте на місця, згідно з логічним розвитком думки» [5].

6 серпня 1910 року в листі до Т.О. Богданович *(дитяча письменниця, перекладачка, виховувалася в сім'ї громадського діяча М.Ф. Анненського – близького друга В. Короленка – Я.Б.)* мислитель наводить приклад діалектики на основі аналізу творчості Л. Толстого. В. Короленко полемізує за своїм адресатом: «Ось приклад толстовської діалектики. Мова йде про знання. Я говорю: пізнання світу змінює поняття про бога. Бог, який запалює ліхтарики для землі, – одне. Бог, який створив у кожному цьому вогнику цілий світ і встановив закони цього світобудови, – вже інший. Це уявлення змінили Галілеї, які дивилися в телескопи з метою пізнання, чистого й безкорисливого, тобто наукового. На це Толстой, спочатку ніби трохи призупинився, – потім зазначив: «Як це ми всі забуваємо Канта. Адже цих світів по суті немає. Що ж змінилося? – Наше уявлення і змінилося» [5].

Таким чином, можемо зауважити, що категорію «діалектика» В. Короленко тлумачив ненауково як вчення, згідно з яким окремі факти визначаються логічним розвитком думки, тоді як на сучасному етапі розвитку історико-філософської думки під даною категорією розуміємо метод філософії, що досліджує категорії розвитку.

Аналізуючи категорію «метафізика» В. Короленко писав, що вона «намагалася вивести істину з одних лише властивостей розуму, характерних для нього, незалежно від явищ зовнішнього світу; вона билася у безкінечному колі безплідних умовиводів, забуваючи, що логіка є тією зброєю, яка, так би мовити, байдужа до істини й повністю залежить від вихідного твердження. Вихідне твердження: 2×2 дорівнює 4. З цього логічно слідує висновок, що 2×4 = 8. Інше вихідне твердження: 2×2 = 5 й висновок (досить логічний) також інший: 2×4 =10. Звідси слідує, що перш ніж будувати висновки, чистому розуму необхідна міцна й безсумнівна основа» [4, с. 168].

Таким чином, зміст та сенс категорії «метафізика» мислитель як представник творчої інтелігенції розуміє специфічно, по-своєму, адже на сучасному етапі розвитку історико-філософської думки метафізику прийняло розглядати, перш за все, як методологічний підхід, в основі якого лежить вчення про надчуттєві, недоступні досвідові принципи і начала буття (існування світу), у той час як В. Короленко розглядав її як вчення, в якому головним предметом дослідження виступали властивості розуму.

На нашу думку, таке розуміння даної категорії було зумовлено характером епохи, яка властивості людського розуму ставила вище за вчення про надчуттєве, недоступне безпосередньому пізнанню.

Третьою філософською категорією, яку аналізує В. Короленко у своїй публіцистиці є «скептицизм», під яким на сучасному етапі розвитку історико-філософської думки розуміємо вчення філософської школи, представники якої стверджували, що вони не «заявляють нічого, але лише висловлюють власну думку».

Для В. Короленка скептицизм – це «не є яка-небудь позитивна система, гіпотеза, чи метод. Це – схильність до перевірки, результат стихійно-мозкового процесу. Це сумнів, невпевненість мозку у вірності умовиводі, який базується на хиткій основі, такий же, що відчуває людина, якій потрібно йти по вузькій та нестійкій опорі» [4, с. 169].

Аналізуючи тезу Піррона «Я не знаю навіть того, що я нічого не знаю», мислитель зауважував, що «сумнів цілком байдуже веде від віри до невір'я, від закоренілого невір'я до віри. У відомі періоди (перехідні) скептицизм вимагає і мужності думки, і пристрасті до істини, і не раз підштовхував людей до самопожертви» [4, с. 169–170].

Тлумачення В. Короленком категорії «скептицизм» як ставлення усього під сумнів, на нашу думку, співпадає із загальноприйнятим, коли під скептицизмом розуміється вчення філософів, які постійно сумнівались у всьому. У такому значенні скептицизм як своєрідна філософська позиція проголошував неможливість пізнання об'єктивної істини, відмову від об'єктивного знання взагалі. Звернений до самого себе, скептицизм впадав у суперечність із самим собою, поставивши під сумнів існування скептичної точки зору загалом.

Поряд з категоріями «діалектика», «метафізика» та «скептицизм» В. Короленко аналізує категорію «матеріалізм», під яким маємо на увазі філософський світогляд, відповідно до якого матерія (об'єктивна реальність) є онтологічно первинним початком (причиною, умовою, обмеженням), а ідеальне (поняття, воля, дух тощо) – вторинним (результатом, наслідком).

В. Короленко стверджував, що «*матеріалізм* – це вчення, згідно якого сутністю всього є матерія. Крайнє своє вираження він знайшов у Фогта, коли цей учений проголосив, що «думки є те ж саме виділення мозку, як жовч – печінки...». Таким чином думка (процес) ототожнилася з продуктом та відкиданням інших процесів. А так як, крім того, для пояснення незрозумілого («сутність усього») взято теж незрозуміле (що є матерія?), то матеріалізм цією стороною примикає до метафізичних систем» [4, с. 168–169].

Подібного роду інтерес мислителя до матеріалізму був зумовлений самим характером епохи, на погляди якої величезний вплив справив інтенсивний розвиток природознавства. «Рефлекси головного мозку» І. Сєченова, еволюційна теорія Ч. Дарві-

на, праці К. Фохта і Л. Бюхнера сприяли інтересу В. Короленка не до доктрин Демокріта та Левкіпа, які стверджували, що все у всесвіті є матерією чи матеріалом, не до матеріалізму французького Просвітництва чи англійської матеріалістичної думки, а до матеріалізму вульгарного, як його визначив Ф. Енгельс, оскільки представники даної течії спрощували матеріалістичне світорозуміння й заперечували специфіку свідомості, ототожнюючи її з матерією, відкидали необхідність розробки філософії як науки.

Вульгарні матеріалісти Людвіг Бюхнер, Карл Фогт і Якоб Молешотт розуміли закони існування матерії вкрай спрощено, грубо. Їм було чуже визнання якісного різноманіття матеріальних явищ, вони повністю ігнорували закони діалектики і в цьому відношенні зробили крок назад навіть порівняно з французькими матеріалістами XVIII століття.

Усі різноманітні форми руху матерії вони зводили до простих законів механіки. Згідно з основними положеннями їх вчення, психіка є такою ж речовиною, як і всі інші матеріальні речі, а мозок виділяє думку так само, як печінка виділяє жовч, звівши таким чином усі матеріальні процеси до фізіологічних.

Таке трактування В. Короленком категорії «матеріалізм» було зумовлене популярністю в країні вульгарного матеріалізму, репрезентованого поглядами, переважно, К. Фогта та Л. Бюхнера, які заперечували специфіку свідомості, її соціальну природу і розглядали свідомість як фізіологічну функцію організму.

Наряду з категорією «матеріалізм» мислитель аналізує категорію «свідомість», під якою він розумів «особливий апарат, що сприймає явища зовнішнього світу» [5]. Дану категорію В. Короленко тлумачить специфічно, адже сучасні філософи розуміють під даною категорією продукт людського мозку як високоорганізованого матеріального утворення та вищу форму відображення дійсності, яка не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям і детермінована суспільними відносинами; нову якість психічної діяльності, за якої дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку.

Категорія «воля» розуміється В. Короленком як духовний процес, що передує будь-якому вчинку, тоді як А. Шопенгауер розуміє дану категорію як універсально-космічний феномен, що є первинним, незалежним від пізнання. Сучасні філософи розуміють дану категорію як феномен регуляції суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує формування цілей і концентрацію внутрішніх зусиль для їх досягнення.

Четвертим етичним поняттям, яке аналізує В. Короленко, є «помста», під якою розуміємо – моральний принцип, згідно з яким вища справедливість полягає у відповіді кривднику тими ж діями.

Мислитель застерігає від права на помсту, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не лише множить кількість жертв, посягаючи цим самим на право Бога судити всіх нас (в цьому праві міститься вищий сенс поняття справедливості), а й руйнує саму особистість, яка здійснює помсту. Руйнує навіть тоді, якщо ця помста є справедливою з точки зору скривдженого, адже серце як константа єднання світів зримого й незримого, буттєвого і духовного поступається місцем людському звироднінню [6, с. 168-169].

Протестуючи проти помсти як акту продовження насильства і зокрема «проти кари на смерть» В. Короленко пропонує не помножувати, легітимізуючи його удаваною справедливістю, гріх убивства, не розгортати дедалі більше практику терорів у схильній до безсудних або й судових вбивств, аморальній реальності ідеології та практиці радикально-революційного постпросвітництва. Мислитель ґрунтують своє бачення на інтерпретованих ними через особистий духовно-громадянський досвід християнсько-кордоцентричних засадах [6, с. 170]. «Право помсти» є одним із найбільш антитетичних до всього світогляду В. Короленка. Він цілком розуміє, що саме таке право згублює, не в останню чергу, у духовному й моральному плані душі тих, хто здійснює помсту, заводить в оману самозадоволення вирішувати долі інших людей лише на підставі, нехай і несправедливої колишньої кривди й власного розсуду [6, с. 170-171].

Таким чином, аналізуючи категорію «помста», В. Короленко застерігає утримуватися від права на неї, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не лише множить кількість жертв, посягаючи цим самим на право Бога судити всіх нас (в цьому праві міститься вищий сенс поняття справедливості), а й руйнує саму особистість, яка здійснює помсту.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, можемо стверджувати, що до кола основоположних проблем у творчості В. Короленка належали філософські. Так, у «Щоденниках», «Листах» за 1879-1921 роки та «Листах з тюрем і заслань» мислитель у відповідності до своєї аксіологічної концепції своєрідно тлумачив і вживав низку основоположних філософських категорій. «Діалектику» – як вчення, згідно з яким окремі факти визначаються насамперед логічним розвитком думки; «метафізику» – як вчення, у якому головним предметом дослідження є властивості розуму; «скептицизм» – як ставлення усього під сумнів, що співпадає із загальноприйнятою концепцією; «матеріалізм» – наближене до вульгарно-матеріалістичного розуміння даної категорії – як ототожнення процесу думки з продуктом матеріальної діяльності та світу; «свідомість» – як особливий апарат, що сприймає явища зовнішнього світу; «волю» – як духовний процес, що передує будь-якому вчинку людської істоти тощо; помста» – застерігав утримуватися від права на неї, адже вона, несучи ілюзію справедливої відплати не тільки примножує число жертв, але і руйнує саму особистість, яка її здійснює. На нашу думку, це було зумовлено характером епохи, яка властивості людського розуму ставила вище за вчення про надчуттєве, недоступне безпосередньому пізнанню, та засиллям в країні «вульгарного матеріалізму».

Список літератури:

1. Коровіна Р. Світоглядно-теоретичні засади творчості В. Г. Короленка / Рената Коровіна // Слов'янський збірник. – Випуск 5. – Полтава: Слов'янський клуб, 2006. – С. 221–224.
2. Коровіна Р. Філософсько-культурологічні погляди В. Г. Короленка на культурно-історичну спадщину / Рената Коровіна // Рідні джерела. – 2009. – № 5. – С. 14-15.
3. Короленко В. Г. Дневник. Письма. 1917–1921 / Владимир Галактионович Короленко. – М.: Советский писатель, 2001. – 544 с.

4. Короленко В. Г. Письма къ жителю городской окраины / Владимир Галактионович Короленко. – СПб.: Типографія Н. Н. Клобукова, 1906. – 23 с.
5. Короленко В. Г. Собрание сочинений: в 10–ти т. / Владимир Галактионович Короленко. – М.: Гослитиздат, 1953–1956. – Т. 10: Письма. 1879–1921. – 1956. – 717 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_0890.shtml
6. Ямчук П. М. Християнсько-гуманістичний діаріуш В. Г. Короленка: філософсько-світоглядна й буттєва ретроспекція у сприйнятті XXI ст. / П. М. Ямчук // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Випуск 28. – К. – Полтава, 2012. – С.164–183.

Ярослав Е.Б.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ОСОБЕННОСТИ ТОЛКОВАНИЯ В. Г. КОРОЛЕНКО ОТДЕЛЬНЫХ ФИЛОСОФСКИХ И ЭТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ

Аннотация
В исследовании путем историко-философского анализа определены специфические черты толкования В. Г. Короленко фундаментальных философских и этических категорий, в частности «диалектики», «метафизики», «скептицизма», «материализма», «сознания», «воли», «счастья», «добра», «зла», «мести». Данные категории мыслитель толковал исходя из собственного мировоззрения, по-своему. В. Г. Короленко не мог интерпретировать их в соответствии с классическими канонами философской теории, поскольку не имел базового системного образования. Но право на интерпретацию и собственное понимание и применение у него было. «Диалектику» он рассматривал как учение, согласно которому отдельные факты определяются логическим развитием мысли; «метафизику» – как учение, в котором главным предметом исследования являются свойства ума; «скептицизм» – как постановку всего под сомнение, что совпадает с общепринятой концепцией; «материализм» приближенно к вульгарноматериалистическому пониманию – как отождествление процесса мысли с продуктом; «сознание» – как особый аппарат, воспринимающий явления внешнего мира; «волю» – как духовный процесс, который предшествует любому поступку, «счастье» – как основу для жизни человека; «добро» и «зло» – отмечая, что одно и то же действие, в зависимости от того на благо или несчастье другого оно направлено, может быть как добрым, так и злым; «месть» – предостерегал воздерживаться от права на нее, ведь она, неся иллюзию справедливого возмездия не только умножает число жертв, но и разрушает саму личность, которая ее осуществляет.
Ключевые слова: диалектика, метафизика, скептицизм, материализм, сознание, воля, счастье, добро, зло, месть.

Blokha Y.Y.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

FEATURES INTERPRETATIONS OF V.G. KOROLENKO'S INTERPRETATION OF PHILOSOPHICAL AND ETHICAL CATEGORIES

Summary
In the article specific features of interpreting Korolenko's fundamental philosophical and ethical categories, in particular the «dialectics», «metaphysics», «skepticism», «materialism», «consciousness», «will», «happiness», «good», «evil», and «revenge» are identified by the historical and philosophical analysis. The thinker interpreted these categories on the basis of his own world view, in his own way. V. G. Korolenko could not interpret them according to the classical canons of philosophical theory, since he did not have the basic systematic education, but he had the right to interpretation, proper understanding and application of it. V. G. Korolenko regarded «dialectics» as a doctrine, according to which certain facts are determined by the logical development of ideas. The thinker considered «metaphysics» as a doctrine in which the main subject of study is the properties of the mind and viewed «skepticism» as doubting everything, which coincides with the general concept of skepticism. V. G. Korolenko's concept of «materialism» as the identification of the process of thinking with its product is close to the vulgar materialist understanding. The thinker regarded «consciousness» as a special apparatus perceiving phenomena of the external world, «will» – as a spiritual process which precedes any act and «happiness» – as the basis for human life. As for «good» and «evil», V. Korolenko notes that the same action, depending on the benefit or misfortune of the other it is directed, can be both good and evil. The thinker warned to refrain from the rights to «revenge» because carrying the illusion of retribution it actually not only multiplies the number of victims, but also destroys the very person who implements it.
Keywords: metaphysics, skepticism, materialism, consciousness, will, happiness, good, evil, revenge.

УДК 81'373.612.2:316.324.8:1

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МЕТАФОРИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Кобзар І.М.
Артемівський навчально-виховний комплекс № 11
Шапран Д.П.
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Досліджено теоретичні питання взаємодії аксіологічних систем, які становлять динамічну основу формування соціальної реальності та метафоричних конструкцій, які є універсальним, не лише мовним, а й когнітивним явищем, способом мислення та засобом формування картини світу. Цінність інформації формується не в процесі підготовки чи публікації, а в процесі застосування. Завдяки наявному метафоричному потенціалу відкриваються нові можливості для формування адекватного уявлення про предмет оцінки. Так метафора виступає одним із найважливіших засобів збільшення інформаційної цінності.
Ключові слова: метафора, цінності, інформація, позитивні й негативні сторони.

Постановка проблеми. У зв'язку з проникненням метафори до сфер науки, пов'язаних із процесами пізнання та мислення, її небезпідставно вважають одним з центральних понять у сучасній науковій парадигмі та одним з основних механізмів пізнання світу. Здійснення цього досягається шляхом зміни відношення науки до метафори, що прозводить не лише до евристичної постановки нових проблем, а й до інтеграції наукового знання в напрямі методологічної універсальності. Аксіологічні системи становлять динамічну основу формування соціальної реальності, виконуючи організаційні, управлінські та нормативні функції впорядкування колективної й індивідуальної свідомості відповідно до навколишніх змін. Крізь призму категорії оцінки під впливом певних соціальних чинників, зокрема, світогляду, рівня культури, життєвого досвіду, віку, відношення до моральних норм і принципів та соціальної позиції в цілому відбувається пізнання світу людиною. Оскільки кожен народ має свою культуру, менталітет, концептосферу, саме метафоричні конструкції можуть посприяти формуванню адекватного уявлення про предмет оцінки сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження багатьох учених (А. Алехнович, Л.В. Баєва [5], О. Бузгалін [10], Н. Вінер, С. Вовканич [13], О.П. Кивлюк [3], Л. Котова [4], О. Полікарпова [6], М. Санакуєв [9], А. Соловйов [12] та ін.) дозволяють виявити ціннісні пріоритети інформаційного суспільства та аксіологічні можливості метафори (Н.Д. Арутюнова, Н.І. Клушина [11], М.В. Лєсна, Р.І. Мальцева [8], Н.С. Оводова (Ларіонова) [7], В.М. Телія, Л.М. Федорова [1], А.П. Чудінов [2] та ін.), однак усі вони містять спеціалізований розгляд проблеми з окремо взятого боку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексного дослідження взаємозв'язку цих понять в соціальному плані немає, тому актуальність досліджуваної проблеми є вкрай важливою, а такий підхід є системотвірним компонентом ціннісного самовизначення стійкого безпечного майбутнього.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ціннісного потенціалу метафори через реалізацію його в інформаційному суспільстві. Поставлена мета визначила завдання, яке полягає у виявленні як відмінностей між різними рівнями метафоричного впливу, так і того спільного начала, що може зблизити й об'єднати їх, сприяючи взаємопорозумінню представників різних етносів.

Виклад основного матеріалу. Відношення людини до реалій сучасного світу експліцитно або імпліцитно виражається через метафору. Для визначення ролі метафори у створенні оцінного ефекту в сучасному інформаційному суспільстві слід наголосити, що вона виконує не лише інформаційну, а й прагматичну функцію, яка орієнтована на досягнення перлокутивного ефекту.

Імпліцитна метафорична оцінка дозволяє моделювати реальність у свідомості людини в діапазоні орієнтаційних метафор (за класифікацією Дж. Лакоффа і М. Джонсона) вниз – вгору від «дуже добре» до «дуже погано». Тобто, можна помітити, що метафори інформаційного суспільства повністю відбивають позитивні й негативні сторони суспільно-політичного, економічного та культурного життя країни, маючи певне оцінне навантаження. Тому ми погоджуємося з думкою вітчизняної дослідниці Л.М. Федорової [1, с. 119] про існування метафори меліоративної (позитивної) та пейоративної (негативної) оцінки, а також експресивно-оцінних й емотивно-забарвлених метафор, які впливають на думки й переконання, викликають певні реакції в тих, хто сприймає інформацію. Однак, набувши аксіологічного статусу, метафора не залишається стабільною, оскільки це залежить від певних соціальних чинників.

Слід визнати, що в сучасному інформаційному суспільстві превалюють негативні настрої й негативне ставлення до подій, які відбуваються. Саме ці причини спричиняють появу великої кількості пейоративних оцінок, які теж мають високий аксіологічний потенціал і створюються метафоричними засобами (депресія, реанімація, вбивство, епідемія тощо). Серед них мають місце й метафори негативно-іронічного забарвлення: Крим – «ласий шматок», «демократичні пироги», «олігаргічний присмак» і т.д.

Метафорами, які дають негативне забарвлення явища та формують таку ж соціальну оцінку його, є колишні історичні номінації типу «смутні часи», «імперія», «сірий кардинал» і т.д. Звісно, можна припустити, що широке коло застосування таких метафор сьогодні цілком виправдане, зважаючи на наявні проблеми й негаразди та привернення уваги до них різних верств населення.

На жаль, найменшу питому вагу в інформаційному суспільстві становлять метафори з позитивною оцінністю: «подати смачно», «ідея народилась», «мрія стала реальністю». Тому великі надії покладаємо на майбутнє, де події в суспільному житті створюватимуть можливості й реальне підґрунтя для використання позитивних оцінних метафор.

Особливої уваги заслуговує метафора, яка стає ключовим словом в оцінному контексті, маючи по-

тужний оцінний заряд, виробляє позитивну чи негативну оцінку. Прикладом такої метафори може бути метафора «дім» принагідно до номінації «країна» чи «Всесвіт»: «наш спільний дім». Саме ця ключова метафора покликана й насправді здатна закріпити позитивний образ у свідомості людей та сприяти настроям і діям задля захисту його.

Пам'ятаючи, що метафора, як і інші мовні засоби, має різні рівні аксіологічного потенціалу, цілком імовірним видається виділення високого, середнього та низького потенціалу її здатностей набувати та виражати оцінку.

Найбільшу кількість, на нашу думку, становлять метафори, що мають високий аксіологічний потенціал. Звертаючись до класифікації соціальних метафор А.П. Чудінова [2], такою здатністю володіють антропоморфні, артефактні та натуроморфні метафори.

Джерелом створення антропоморфних метафор є такі понятійні сфери: «людина», «анатомія», «фізіологія», «хвороба» і т.д.: «інформаційні істерики», «в умовах стабільної кризи», «однонога демократія» тощо. Широку представленість цих метафор в оцінному аспекті інформаційного суспільства можна пояснити на підставі принципу антропоморфності як основного в метафоричній номінації, виходячи з особливостей когнітивних процесів у сфері чуттєвого сприйняття: людина, порівнюючи з собою об'єкти і процеси, легше їх сприймає, розуміє, пояснює та оцінює.

Безперечно, розвиток інформації, пов'язаний з розвитком інноваційних технологій, викликає передусім захоплення, на яке покладаються великі надії. Вираження цього здійснюється метафорично. О.П. Кивлюк наголошує на позитивних наслідках, серед яких виділяє підвищення якісного рівня життя суспільства; підвищення компетентності, професіоналізму працівників; формування інформаційного ринку; появу нових професій та кваліфікацій [3, с. 225]. Л.О. Котова [4], вдаючись до аналізу впливу інформаційного суспільства на молоде покоління, наголошує на соціальних благах, які інформаційні технології та, зокрема Інтернет, несуть йому: безмежні можливості для самовдосконалення, спілкування, виконання навчальних та освітніх завдань, спостереження за успіхами улюблених спортсменів, команд чи акторів, економія часу та інші корисні речі – тобто, виступають потужнім інструментом соціалізації, освіти та участі в суспільному житті.

Позитивним у цьому процесі слід назвати освічену високорозвинену інтелектуальну особистість, яка підвищує морально-ціннісне призначення і зміст знання. Проте, як метафорично зазначає Л. Баєва, «навіть наука зорієнтована на досягнення прибутку,... зростає можливість формування потоку знань, які матимуть деструктивний і навіть аморальний зміст» [5, с. 105].

Сьогодні, на жаль, маємо говорити про маніпулювання масовою свідомістю в сучасних комунікаційних технологіях, що досягається застосуванням прихованих мовних механізмів у формуванні оцінки. Так, зокрема, О.В. Полікарпова одним із негативних аксіологічних наслідків сучасних інформаційних технологій вважає соціальну машину маніпуляції суспільною свідомістю, що виявляється, передусім, у формуванні в людини байдужості, безвідповідальності й безвольності [6]. Цей факт, на думку дослідниці, призводить до створення «полегшеної» поведінки деяких індивідів та соціальних груп, що унеможливлює прийняття ними відповідальних рішень та адекватних дій. Наслідком сучасних інформаційних технологій є створення типу особистості – Homo gelius – людина желеподібна. Н.С. Оводова взагалі виводить новий антропологічний тип – Homo digitalis – людину цифрову, яку називає постлюдським типом [7, с. 220].

Вважаємо за необхідне наголосити, що сучасна інформаційна техніка може змінювати чи навіть руйнувати ціннісні пріоритети та життєвий світ у цілому, відволікати від реалій життя, занурюючи у віртуальну реальність. Тобто, в умовах інформаційного суспільства виникає новий спосіб існування культури – у віртуальній реальності, що теж є метафорою. Так, цитована вже нами дослідниця О.В. Полікарпова вважає, що вплив сучасних електронних мас-медіа часто є засобом виробництва соціальних міфів та світів «задзеркалля», які впливають на свідомість людини, наслідком чого є втрата нею почуття реальності. Індивід звикає відчувати себе частиною віртуального світу, який є світом очікувань і оцінок [6].

Деякі дослідники (О. Федоров, М. Санакуєв та ін.) [9], характеризуючи аксіологічну кризу сучасності, також говорять про негативний вплив масової культури на морально-духовний стан соціуму й конкретного індивіда. У результаті цього людина практично неминуче втрачає об'єктизований критерій істини. Доступна їй практика, яка виступає як критерій істинності у сприйнятті навколишнього світу, набуває не матеріального характеру, а інформаційного – віртуального. Значення будь-якої події визначається не реальними наслідками її, а думками й сприйняттям, які превалюють в певних соціальних групах.

Йдеться про такі зміни в свідомості людини, коли під насиченим впливом інформаційних потоків формується неадекватне сприйняття життєвих ситуацій, байдужість до подій і людей, виникають негативні психо-емоційні реакції, наслідком яких є нарко- чи алкогольна залежність тощо. Споживацькі та спотворені потреби часто стають вирішальним мотивом поведінки, змінюють систему цінностей, призводять до появи нових, трансформуючи таким чином ціннісну свідомість.

Таким же значущо високим ступенем оцінності володіють артефактні метафори, які представляють реалії життя сучасного суспільства як предмети, створені працею людини: «механізм», «транспорт», «споруда» тощо.

Такого висновку можна дійти, зважаючи на те, що проблема повсюдного наступу та наслідків інформаційного суспільства для культурного життя людства більшістю дослідників розглядається як певна загроза. Зумовлюється це тим, що «нині йде четверта світова війна, яка являє собою інформаційно-інтелектуальну війну, операції якої відбуваються на фінансових, культурних, цивілізаційних, етнічних, релігійних та інших фронтах» [6].

Тому характерною рисою сучасного суспільства виступає «агресивна» метафора, або метафора силового впливу, шляхом якої залежно від людського фактора, створюються ціннісні конотації, які є у світі людей [8, с. 83]. Окрім того, існує можливість заміни справжніх соціальних і духовних цінностей синтетичними чи навмисне спотвореними залежно від світоглядних чи моральних настанов виробника інформаційного продукту.

У просторі інформаційного суспільства формуються нові традиційні цінності: прибуток як основний критерій життєдіяльності, страх втратити роботу, обмеженість кількості реалізовуваних проектів тощо. Тут слід вказати на сектор економіки, метафорично названий О.В. Бузгаліним «неправдивим», у якому не створюються ні матеріальні, ні духовні цінності, а відтворюються фіктивні блага – соціальні фантоми, що обслуговують фінансові та ін.

трансакції, стаючи головною сферою конвергенції телекомунікаційних та інформаційних послуг і технологій. Звідси головною проблемою цивілізаційного розвитку в інформаційну епоху «стає звільнення творчої діяльності від форм, які нав'язуються в неправдивому секторі, видалення його й використання звільнюваних ресурсів для прогресу креатосфери – світу культури» [10, с. 31].

Досить високий рівень аксіологічного потенціалу має й натуроморфна метафора, використовуючи за джерело метафоризації понятійні сфери «тваринний світ», «світ рослин», «світ неживої природи»: «опозиційні зайчики», «ведмеді», «акули», «бульбаші», «бур'ян», «фінансова пожежа», «прихований айсберг» тощо. Серед них найбільш частотними є метафоричні перенесення зі сфери «тваринний» і «природний світ». Ґрунтуються вони на не цілковитій подібності двох об'єктів, а на візуальній схожості певної характерної зовнішньої риси чи ознаки.

Середнім оцінним потенціалом володіють метафори з серединною (нейтральною) здатністю значення, яке не можна прямо віднести ні до позитивної, ні до негативної оцінності. Оцінний характер їх виявляється лише в межах контекстів. Такими є «самопочуття країни», «знеболювальні засоби», «ліки», «сирий», «марафон» тощо.

Пам'ятаючи про те, що метафори створюють і формують реальність, можемо говорити, що деякі з них мають досить низький оцінний потенціал, оскільки «переорієнтувались» і увійшли з новим відтінком у сучасний контекст: «передвиборна гонка» (від «гонки озброєнь»), «політична піна» (від «бюрократичної піни»), «гідра організованої злочинності» (від «гідра конрреволюції»), «щупальця тероризму» (від «щупальця ФБР») тощо [11].

Зважаючи на велику впливовість метафор, можемо говорити, що вони не лише викликають певні емоції, а й сприяють створенню певної картини світу з відповідними реакціями на них.

Проте вільне волевиявлення людей складається шляхом аналізу різної інформації, яка може бути як правдивою, так і спотвореною навмисне, що теж відбувається не без участі метафор. Такої ж думки дотримується й білоруський філолог А. Соловйов, наголошуючи на зміні всього устрою життя та системи цінностей, зростанні значення культурного дозвілля по відношенню до матеріальних цінностей. Порівняно з індустріальним суспільством, у якому все спрямовується на виробництво та споживання товарів, у інформаційному виробляється й споживається інтелект і знання, що призводить до зростання розумової праці. Від людини вимагається здатність до творчості та зростає попит на знання [12, с. 75].

Звідси можна говорити про подальший розвиток науково-технічного прогресу, який сприяє підвищенню продуктивності праці на фоні зменшення капіталовкладень, проте слід пам'ятати, що інформація є об'єднанням усіх видозмінених економічних ресурсів (управлінням, технологією, енергією, працею тощо). Натомість, якщо інформація розглядається як інтелектуальна інвестиція в інноваційний розвиток майбутнього, тобто передбачається, що в перспективі від неї можна очікувати більшої віддачі, то її значення підвищуватиметься відповідно до внеску [13]. Проте модернізація повинна здійснюватись не задля неї як такої, а повинна сприяти створенню вітчизняної постіндустріальної економіки, духовно-інтелектуальному відродженню України й підвищенню її національних інтересів. Можна сказати, що нині практично кожна країна вирішує проблему здійснення інноваційних реформ завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій, сучасних знань та інформації як найважливішого ресурсу життєдіяльності суспільства XXI ст.

Висновки і пропозиції. Переходячи до висновків, можемо вказати, що інформація стає колективним, суспільним надбанням – знанням, що покладено в основу соціальних, економічних, технологічних нововведень, без аксіологічного суспільного наповнення яких не видається можливим забезпечення подальшого реформаторського поступу країни.

Нами з'ясовано, що інформація сама по собі не є аксіологічно однозначною, як і оцінні метафоричні конструкції мають різні рівні аксіологічного потенціалу, яких у процесі дослідження виявлено три: високий, середній та низький. Метафори з високим аксіологічним потенціалом є найчастіше представленими в інформаційну суспільстві. Найбільшу питому вагу серед них складають антропоморфні та соціоморфні метафори.

Оскільки цінність інформації в суспільстві визначається не негативним впливом або руйнуванням, а тими об'єктивними позитивами, які створюються в результаті інформаційного протистояння негативним процесам, визначено метафори меліоративної (позитивної) та пейоративної (негативної) оцінки. Незважаючи на превалювання метафор пейоративного значення, визначено перспективні шляхи розвитку ключових метафор з потужним позитивним оцінним зарядом з метою створення й закріплення такого ж образу у свідомості людей. Пошук таких метафор може стати предметом подальших наукових розвідок.

Найбільш раціональним можна вважати комплексний підхід до оцінювання інформаційних потоків, що функціонують у суспільстві, який полягає у визначенні значення знань та інформації як для сьогодення, так і для майбутнього, бо «вищою формою інформації є совість як мірило моралі й виправдання самого існування людини» [14, с. 91-92]. Саме такий підхід дасть змогу відповісти на запитання, навіщо людині новітні технології й виправдає їхнє існування як небезпеки, що загрожує людству. Не обмежуючи й не протидіючи їм, а ставши повновладними господарями їх, людина зможе керувати їхнім подальшим розвитком для власного блага.

Список літератури:

1. Федорова Л. М. Категорія оцінки: до проблеми становлення та вираження в слові / Л. М. Федорова / Українська мова. – 2013. – № 1. – С. 115-121.
2. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации. I (Глава 1-2), Екатеринбург, 2003. – 248 с. [Электронный ресурс] А. П. Чудинов / Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm
3. Кивлюк О. П. Моделювання інформаційних процесів в контексті інформатизації суспільства / О. П. Кивлюк // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»/ Випуск 80 (№ 1). – Київ. – 2014. – С. 222-226.
4. Котова С. О. Кибербуллинг – угроза психическому здоровью детей и подростков. Статья из сборника «Актуальные вопросы психологии» (Материалы Международной научно-практической конференции, 16 января 2012 [Электронный ресурс] С. О. Котова / Режим доступа: http://www.apriori-nauka.ru/uploads/files/KOTOVA-K1.pdf
5. Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории / Л. В. Баева. – Астрахань: Изд-во АГУ, 2004. – 278 с.

6. Поликарпова Е. В. Аксиологические функции масс-медиа в современном обществе: монография [Электронный ресурс] Ростов-на-Дону, 2002. – Режим доступа: http://library.plankion.kz/index.php
7. Оводова (Ларионова) Н. С. Гипертекст как форма культуры. Явление Homo digitalis // Н. С. Оводова / Гуманитарий. История и общественные науки: сб. науч. ст. – Выпуск III. М.: МПГУ, 2002. – С. 216-223.
8. Мальцева Р. И. Функции медиаторов в газетном дискурсе / Р. И. Мальцева, М. В. Лесная // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Филология и искусствоведение. – 2009. – Вып. 1(41). – С. 82-86.
9. Санакуев Н. Г. Аксиологический аспект информации в рамках современных коммуникативных теорий [Электронныйресурс] / Н. Г. Санакуев // Молодой ученый. – 2012. – № 12 – С. 310-313. – Режим доступа: http://www.moluch.ru/archive/47/5900
10. Бузгалин А. В. «Постиндустриальное общество» – тупиковая ветвь социального развития? / Бузгалин А. В. // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 26-43.
11. Клушина Н. И. Общие особенности публицистического стиля / [Электронный ресурс] Клушина Н. И. / Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text12/15.htm
12. Соловьев А. И. Особенности формирования информационного общества. Конспект лекций [Электронный ресурс] / А. Соловьев / Режим доступа:http://www.journ.bsu.by/index.php?option=com_remository&Itemid=108&func=fileinfo&id=210
13. Вовканич С. Модернізація економіки і суспільства: аксіологічний, соціогуманістичний та інтелектуально-інноваційний контексти [Електронний ресурс] / С. Вовканич, С. Шульц // Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vnulp/logistyka/2011_706/03.pdf
14. Яковлев А. Н. Горькая чаша: Большевизм и Реформация России [Текст] / А. Н. Яковлев. – Ярославль: Верхне-Волжское книжное издательство, 1994. – 462 с.

Кобзарь И.Н.
Артемовский учебно-воспитательный комплекс № 11
Шапран Д.П.
Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

РЕАЛИЗАЦИЯ ЦЕННОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА МЕТАФОРЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы взаимодействия аксиологических систем, представляющих динамическую основу формирования социальной реальности и метафорических конструкций, которые являются универсальным, не только языковым, но и когнитивным явлением, способом мышления и средством формирования картины мира. Ценность информации формируется не в процессе подготовки и публикации, а в процессе применения. Благодаря имеющемуся метафорическому потенциалу открываются новые возможности для формирования адекватного представления о предмете оценки. Так метафора выступает одним из важнейших способов увеличения информационной ценности.
Ключевые слова: метафора, ценности, информация, положительные и отрицательные стороны.

Kobzar I.N.
Artemovskiy Educational Complex № 11
Shapran D.P.
Donetsk National University of Economics and Trade Mykhailo Tugan-Baranovsky

THE IMPLEMENTATION OF THE VALUE POTENTIAL METAPHORS0 IN THE INFORMATION SOCIETY

Summary
Theoretical issues of interaction axiological systems were investigated that provides a dynamic basis for the formation of social reality and metaphorical structures that are universal, not only the language, but also a cognitive phenomenon, a way of thinking and means of forming a picture of the world. The value of information is not formed in the process of preparing and publishing, and in the process of applying. Due to the existing metaphorical potential there are new opportunities for the formation of an adequate understanding of the subject of evaluation. So the metaphor is one of the most important ways to increase the informational value.
Keywords: metaphor, values, information, positive and negative sides.

УДК 165.194

НЕОСОЗНАВАЕМЫЕ КОМПОНЕНТЫ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА, ИХ СТРУКТУРА И ФУНКЦИИ

Старикова Г.Г.
Харьковский национальный университет радиоэлектроники

Статья посвящена анализу структурных элементов процесса познания. Особое внимание уделяется невербальным и бессознательным компонентам данного процесса. Рассматриваются характеристики предпосылочного этапа познания и его коммуникативно-социальная составляющая. Предлагаются также возможные направления исследования данной проблемы.

Ключевые слова: понятийный интеллект, телесно-организменный этап познания, аутопоэзис, предпосылочные знания, бессознательное.

Активно развивающаяся в настоящее время постнеклассическая теория познания отличается характерной для постмодернизма в целом особенностью – синкретичностью, плюрализмом, мозаичностью структуры, объединяющей в себе ранее несовместимые элементы, принципы и подходы. Важным фрагментом этой «мозаики» является нетрадиционное как для классической, так и для неклассической гносеологии представление о возможностях, характеристиках, специфике и роли познающего субъекта, а также о структуре, основных этапах и специфических фрагментах процесса познания. Одним из существенных компонентов этого процесса считается неосознаваемая, внепонятийная составляющая процесса познания. Все это определяет **актуальность** исследования внерациональных компонентов человеческого познания.

Анализ последних исследований и публикаций. Одним из предтеч современной постнеклассической гносеологии в отечественной философской мысли можно считать Мераба Мамардашвили, который еще в конце 70-х годов XX века обратил внимание на телесную, организменную составляющую познавательного процесса. Позднее все более значительное внимание исследователи стали уделять внерациональным составляющим данного процесса. Различные подходы к этой проблематике можно встретить в работах В. Лекторского, Н. Мотрошиловой, Л.А. Микешиной, позднее – представителей синергетической школы С. Курдюмова и Е.Н. Князевой. Сейчас можно с уверенностью сказать, что актуальность данной проблемы связана с бесспорным наличием и важной ролью в познании внерациональных компонентов. Однако сам «список» таких компонентов, как и их исследование, остается спорным, неоднозначным и не всегда достаточно обоснованным именно в силу неявности, неосознаваемости этих составляющих, невозможности по этой причине их прямого наблюдения, фиксации и последующего изучения общепринятыми в науке методами. Тем не менее, существует достаточно оснований для выдвижения новых предположений в этой области философского знания.

В конце 90-х годов прошлого века даже появляется термин – «бессознательное познание». Несмотря на сложности в осознании и вербализации, исследователи выделяют такие составляющие «бессознательного познания», как предпосылочное знание, неявное, имплицитное знание, когнитивные фреймы, устойчивые неосознаваемые когнитивные структуры.

Цель данной статьи – обозначить и кратко аргументировать схему познавательного процесса, основанную на систематизации имеющихся в разных исследованиях подходов и представлений.

Центральным компонентом данного процесса являются собственно познавательные процедуры, включающие в себя традиционно известные чувственное познание (ощущение, восприятие, представление) и рациональное познание на всех его уровнях. Кроме того, исследователями неоднократно доказано существование и особая важность предшествующего этапа, включающего в себя, с точки зрения структуры, предпосылочные знания во всем их многообразии, с точки зрения процесса функционирования – телесно-организменный уровень получения и первичной обработки информации. Однако мы хотели бы выделить еще один существенный, на наш взгляд, элемент познавательного процесса, который в определенной степени участвует во всех этапах познания, но наиболее активно «включается» в процесс на этапе осмысления результатов, полученных путем абстрактно-логического анализа. Мы имеем в виду компонент, связанный с социальными составляющими познавательного процесса, а именно – неизбежную коммуникативность человеческого познания, даже осуществляемого «внутри» собственного мышления. Сюда можно отнести не только социальную предопределенность знаково-символической системы нашего мышления. Именно здесь берет начало сам процесс, его механизм, структура, содержание и последовательность действий. Здесь же мы обнаруживаем источник важнейших, но, по преимуществу, неосознаваемых факторов, существенно воздействующих на результат познания. Речь идет о ценностной сфере познающего субъекта, которая изначально имеет социально-коммуникативный характер.

Изложение основного материала. В данной статье мы хотели бы сосредоточить внимание на вышеупомянутых фрагментах познавательного процесса, которые обычно находятся на периферии гносеологических и эпистемологических исследований. Остановимся несколько подробнее на первом этапе, предшествующем привычному пониманию познания как в чувственной, так и в рациональной формах. В исследованиях последнего времени вопрос о взаимоотношениях «инструмента познания» (разума) и «тела» (живого организма) получает новые решения. Один из самых интересных подходов предлагает концепция аутопоэзиса. У. Матурана пишет: «В строгом смысле когнитивная область любого организма тождественная области его аутопоэзиса. Когнитивная система – это система, организация которой определяет область взаимодействий, где она может действовать значимо для поддержания самой себя, а процесс познания – это актуальное (индуктивное) действование или поведение в этой области. Живые системы – это когнитивные системы, а жизнь как процесс представляет собой про-

цесс познания. Это утверждение действительно для всех организмов, как располагающих нервной системой, так и не располагающих ею», а также: «Факт жизни – сохранения неразрывного структурного сопряжения как живого существа – состоит в знании в пределах области существования. Короче говоря, жить означает познавать (жить означает совершать эффективные действия в области существования в качестве живого существа)» [1, с. 154].

Основополагающий принцип этого подхода заключается в том, что слова есть лишь неадекватные ярлыки для опыта. «Одно дело – прочесть о забивании гвоздя в доску... и совсем другой опыт – почувствовать молоток в своей руке...» [2, с. 106]. Таким образом, исследователи данной концепции считают необходимым разбудить в человеке осознание практического знания, включенного в ситуацию и принадлежащего/полезного только «мне» и никому больше. Хранилище и инструмент такого знания – не понятийный интеллект, не система высказываний, а тело как система осознаваемых и бессознательных восприятий, ощущений и умений [2, с. 104]. Мы ездим на велосипеде, смеемся над шуткой, порождаем речь и т.д. – не с помощью сознательных логических размышлений, но и не бессознательно, иначе велосипедист свалился бы с велосипеда, а оратор думал бы над каждым словом в отдельности или говорил что-то бессмысленное. Мы делаем это вполне осознанно – на уровне тела, а не логических рассуждений.

Данная составляющая познавательного процесса еще недостаточно осознанна и исследована. Значительно больше внимания за последние десятилетия уделяли другому, не менее существенному компоненту познания – бессознательному. Несмотря на сложности в осознании и вербализации, исследуются такие составляющие «бессознательного познания», как предпосылочное знание, неявное, имплицитное знание, когнитивные фреймы и устойчивые неосознаваемые когнитивные структуры. Однако нам хотелось бы обратить внимание на факт, не только мало изученный, но и практически «не замеченный» исследователями данной проблемы. Представляется весьма перспективной гипотеза о том, что собственно предпосылочный, неявный слой знаний представляет собой первый, но очень существенный, базовый «фильтр» на пути информации от тела и органов чувств к сознанию и мышлению. Сама идея отнюдь не нова. Какие-то элементы ее можно заметить уже в гносеологической концепции Платона, но более четко и осознанно эта идея предстала в учении Р. Декарта о «врожденных идеях». Далее последовал И. Кант с его концепциями априорных форм чувственности и априорных форм мышления – а это уже не что иное, как упомянутые выше «фильтры восприятия» и «фильтры мышления».

Гипотеза о наличии подобного фильтра содержится также в концепции, предложенной В.В. Налимовым. Речь идет о наличии так называемого фильтра между сознанием и бессознательным. По Налимову, данный фильтр состоит из определенного набора знаний, не осознаваемых субъектом, но влияющих на отбор информации, проходящей из бессознательного в сознание. Логично было бы предположить наличие двух фильтров – «на вход» и «на выход», причем как их содержание, так и система отбора должны отличаться. Условно можно «входящий» фильтр назвать «фильтром восприятия», а «выходящий» – «фильтром мышления», поскольку они осуществляют определенную «цензуру» при отборе как поступающей в бессознательное, так и выходящей из него информации. Следует подчеркнуть, что это двусторонний процесс. Сначала осуществляется отбор информации для бессознательного, а затем, после завершения неосознаваемого когнитивного процесса обработки данной информации, происходит ее «фильтрация» для сознания. В данном виде этот подход напоминает кантовскую теорию априоризма. В связи с этим необходимо отметить, что, согласно Налимову, поступающая в сознание информация проходит предварительный отбор в соответствии с «встроенными», врожденными критериями. Налимов, в основном, говорил об обратном фильтре, представляющем еще больший интерес в силу его полной скрытости. Как предполагают современные исследователи, в подсознании постоянно осуществляется когнитивная деятельность, проходят те самые «бессознательные познавательные процессы». Но о содержании этой деятельности мы можем только догадываться. Ее результаты поступают в сознание очень дозировано, частично, фрагментарно, мы встречаемся с ними в виде озарения, инсайта, интуиции. В работах Минского, а впоследствии Микешиной была обоснована гипотеза о существовании так называемых устойчивых когнитивных структур, получивших название фреймов. Если осознанные, вербализованные и «означенные» структуры, как правило, являются частью того или иного человеческого языка и усваивается в процессе освоения речи, то существование невербальных, бессознательных когнитивных образований было окончательно обосновано лишь в конце XX века. В современной когнитологии эти явления получили название «когнитивных паттернов» – неких устойчивых структурно-функциональных образований, обеспечивающих целостность и смысловую наполненность человеческого познания. Общеизвестны случаи, когда даже самые умные и образованные люди не замечали, точнее, не видели «в упор» тех фактов реальности, которые противоречили их мировоззрению, теоретической концепции и т.п. «Этого не может быть, потому что не может быть никогда» – данная фраза как раз и характеризует деятельность «входящего» фильтра. Кстати, сюда можно отнести и «идолы» Ф. Бэкона. Предложенная Налимовым в 70-е годы XX века идея не получила, однако, должного развития в трудах теоретиков эпистемологии.

С другой стороны, существуют и иные, не менее важные фрагменты бессознательного, наличие которых скорее постулируется, нежели серьезно изучается. Мы имеем в виду те компоненты бессознательного, которые относятся, по классификации З. Фрейда, не к подсознанию или порождению собственного «Я» человека, а скорее к сверхсознанию, поскольку сформированы на базе социальных норм и ценностей. Это можно назвать социально-коммуникативной стороной познавательного процесса, хотя при этом следует учесть, что значительная ее часть является неосознаваемой. Начиная с М. Фуко, бессознательное предстает не только в традиционной психологической форме, но и в форме особой социокультурной ипостаси. Бессознательное понимается как имманентная данной сфере (социуму, культуре, науке) система силовых и ролевых отношений, совокупность локальных пульсирующих центров, воссоздающая ту структуру квазисознания, которая внешне проявляется как система норм, правил, законов и предписаний [3, с. 245]. На основе данного подхода в современной гносеологии сформировался так называемый «новый плюрализм»: эпистемологическое пространство, которое ранее, замыкаясь в себе самом, представлялось как ограниченный рациональный (в классическом или

неклассическом смысле) объем, ныне оказывается разомкнутым, открытым к прямому воздействию социокультурного бессознательного. Этот подход берет свое начало еще в попытках Э. Гуссерля при помощи феноменологической редукции разомкнуть кантовское рациональное пространство, увидеть его частью «жизненного мира», из самого себя порождающего ментальную направленность познающего субъекта. Иными словами, даже неклассическая наука загоняла субъекта в замкнутое рациональное пространство, неявно ориентируя его на единый гештальт понимания. «Новый плюрализм» означает принципиальную открытость эпистемологического пространства и нелинейный механизм организации его структуры, он появился лишь на этапе постнеклассики, вместе со становлением синергетики в естествознании и постструктуралистским дискурсом в философии.

Постструктурализм в целом ориентируется на принципиально новую постановку вопроса о познающем, интенциональном субъекте. Субъект более не «примысливается к» некоему рациональному пространству, не «привносится внутрь» эпистемологического объекта. Субъект не возникнет как следствие интенционирующего сознания в гуссерлевском «жизненном мире». Субъект рождается, возникает спонтанно и необусловлено, – и не причины его возникновения, а его реальную ситуацию пытается осмыслить постструктурализм. Так, в работах Фуко нет более ни замкнутого, рационального объема, ни «жизненного мира» как предмета первичных рефлексий. Все эти конструкции, порожденные философским разумом – опосредованным ментальным продуктом рефлексирующего сознания – не могут ни прояснить природу первичного, непосредственного акта сознания, ни высветить ключевые моменты глубинного движения духа, из себя самого спонтанно порождающего интенциональный фокус, пульсирующий центр, – они задаются a priori, они привносятся извне – из той самой, неосознанной для самого субъекта социальной среды, которая и формирует изначально базовые компоненты его познавательного процесса. Можно сказать, что человек от рождения – проект не только в личностном плане, но и лишь потенциальная возможность, проект в познавательной сфере. В реальном познавательном процессе участвуют лишь те его возможности и способности, которые «санкционированы», одобрены и восприняты социумом [4, с. 78]. Хотя Фуко редко использует понятие бессознательного, сам способ его анализа социокультурной субстанциальности и растворенных в ней квазирациональных структур говорит о том, что фактически речь идет об анализе бессознательного. Правда, бессознательное здесь приобретает особый статус и особую роль, не сводясь ни к оперированию ментальными структурами современной психологии, ни к созданию новых схем или новой «картографии» бессознательного.

Необходимо, таким образом, принять бессознательное как горизонт сознания, как его онтологический резервуар, и позволить интенциональному субъекту обрести свой естественный статус в новой ситуации, когда многочисленные правила, нормы, идеалы рациональности и т.п. ментальные покрывала скрывают саму ее суть как источника, исходной точки познающего субъекта. Следует отметить, что мысль субъекта познания всегда движется в определенном концептуальном пространстве. Поэтому субъект познавательного действия должен принимать в расчет как факт опосредованности мысли, суждения, любого теоретического образования системой координат, которая определяет содержание подобных образований, так и сам характер подобного опосредования. В этом русле сегодня ведутся работы по построению неклассических логик, формируются междисциплинарные методологические программы сближения естественнонаучного и социально-гуманитарного знания, исследуется множественность онтологий и систем эпистемологических принципов.

Выводы. Подводя итоги анализа проблемы внепонятийных компонентов человеческого познания, можно прийти к следующим результатам. Прежде всего, человек – это неотъемлемая часть окружающего мира, и неэффективно рассматривать его деятельность в отрыве от целостной системы взаимодействия с реальностью, в том числе и социальной. С другой стороны, человеческое познание – активный, творческий процесс, осуществляющийся, во-первых, не только в согласии с законами окружающего мира, но и в соответствии со спецификой человеческого существа (индивида) и человеческого общества; во-вторых, преобразующий не только свой внутренний мир, но и окружающую действительность. С вышесказанным теснейшим образом связано утверждение о целостности когнитивной системы человека и обязательной включенности в нее телесной, «организменной» составляющей. Одним из важных следствий активности, открытости и целостности когнитивного процесса является его коммуникативный характер, причем здесь присутствует коммуникативность двоякого рода – с социумом – и с окружающей реальностью. Такой подход делает особенно актуальными дальнейшие исследования «внекогнитивных» составляющих познавательного процесса, а именно, его предпосылочного этапа, с одной стороны, и преломленного через призму личности познающего субъекта социально-ценностного компонента, с другой.

Список литературы:

1. Матурана У., Варела Ф. Древо познания / Матурана У., Варела Ф. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 315 с.
2. Пугачева Л. Г. «Разум тела: шаг в реальность «здесь-и-сейчас». НЛП и постнеклассическая эпистемология / Пугачева Л. Г. // Философские науки. – 2010. – № 2. – С. 104-112.
3. Клименкова Т. А. Бессознательное как горизонт сознания в структурализме М. Фуко / Клименкова Т. А. // Проблема сознания в современной западной философии. – М.: Прогресс, 1989. – 374 с.
4. Фуко М. Слова и вещи / Фуко М. – М.: Наука, 1977. – 286 с.

Старікова Г.Г.
Харківський національний університет радіоелектроніки

ПОЗАСВІДОМІ КОМПОНЕНТИ ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, ЇХ СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ

Анотація
Статтю присвячено аналізу структурних елементів процесу пізнання. Особливу увагу приділено невербальним і несвідомим компонентам даного процесу. Розглядаються характеристики етапу пізнання, що передує свідомому, а також його комунікативно-соціальна складова. Пропонуються можливі напрямки дослідження даної проблеми.
Ключові слова: понятійний інтелект, тілесно-організмений етап пізнання, аутопоезіс, передумовні знання, безсвідоме.

Starikova G.G.
Kharkov National University of Radioelectronic

THE UNINTELLIGIBLY COMPONENTS OF COGNITIVE PROCESS, THERE STRUCTURE AND FUNCTIONS

Summary
The article is devoted to analyze the structure elements of cognitive process. Especially attention was given to unverbal and unconsciousness components of that process. The characteristics of beginner's cognitive moment and its communicating and social components are analyzed. Also the possible directions of this problem's investigation are proposed.
Keywords: cognitive intellect, body-organism element of cognitive process, autopoesis, begins cognitive moment, unconsciousness.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'25

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ УРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Абабілова Н.М., Білокамінська В.Л.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Предметом аналізу цієї статті стали терміни англійської мови. Проаналізовано наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Зроблено теоретичний аналіз способів перекладу термінів українською мовою. Описано особливості застосування зазначених способів передачі англійських термінів.
Ключові слова: термін, спосіб перекладу, транскодування, еквівалентний, описовий переклад

Постановка проблеми. Переклад термінології входить до кола найскладніших проблем у галузі лінгвістики та перекладознавства, тому що терміни відносяться до лексики, яка розвивається швидкими темпами, користується попитом у фахівців різних сфер та потребує особливої уваги. Але виникають певні труднощі при їх перекладі, адже адекватний переклад є неможливим без додаткових знань, пов'язаних з походженням, класифікацією, функціонуванням та особливостями перекладу саме термінів.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства підвищена увага приділяється оптимізації перекладу термінологічних одиниць фахових мов. Зазначене вище зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років вітчизняними (Н. Александрова, Л. Білозерська, Н. Вознюк, В. Борщовецька, О. Брагіна, Д. Ганич, Л. Герман, В. Головін, І. Гумовська, А. Д'яков, С. Дем'яненко, О. Дуда, О. Константінова, І. Кочан, Т. Кияк, О. Константинова, Г. Мацюк, Т. Панько, Т. Перепелиця, Н. Пілецька, Н. Стефанова, Г. Чорновол та інші) й зарубіжними (Н. Александрова, Л. Борисова, В. Гак, А. Герд, О. Іванова, Д. Лотте, інші) лінгвістами активно розробляються питання стандартизації національної термінології, створення термінологічних словників, побудови нових термінів з метою взаєморозуміння між фахівцями відповідних галузей науки.

В різних аспектах проблемою перекладу термінів переймаються такі науковці як Г. Агапова, Н. Александрова, О. Ахманова, І. Багмут, О. Баловнєва, А. Білецький, Л. Борисова, М. Брантес, О. Глоба, О. Дуда, О. Іванова, В. Карабан, Т. Кияк, А. Коваленко, К. Крушельницька, А. Кульчицька, Ю. Марчук, В. Мирошніченко, Л. Нелюбін, І. Носенко, С. Радецька, Е. Скороходько, Ю. Соболь, О. Суперанська, А. Циркаль, К. Шипіло, розробки яких зробили істотний внесок у розв'язання проблеми перекладу термінів.

Мета статті полягає у дослідженні способів відтворення англійських термінів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічні терміни як мовні знаки, що презентують поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки, становлять суттєву складову науково-технічних текстів і одну з головних труднощів їх перекладу з огляду на їх неоднозначність, відсутність перекладних термінів-відповідників (у випадку термінів-неологізмів) та національна варіативність термінів (тобто наявність різних термінів в американському, британському, канадському та інших варіантах англійської мови, що позначають одне й те ж явище, процес, об'єкт тощо).

Переклад термінів вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів англійською мовою і знання термінології рідною мовою.

В результаті опрацювання наукової літератури, ми з'ясували, що процесі перекладу терміна визначають два етапи:

1. З'ясування значення терміна (у контексті).
2. Переклад значення рідною мовою [4].

Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквіваленту – постійної лексичної відповідність, яка точно співпадає із значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль при перекладі. Необхідно вміти находити відповідний еквівалент у рідній мові і розширювати знання термінів-еквівалентів [4].

Перекладачеві інколи доводиться самостійно створювати еквівалентні терміни рідною мовою, причому основна проблема, яку доводиться розв'язувати перекладачеві науково-технічної літератури, полягає саме у перекладі термінів,що веде до появи неологізмів, які становлять досить великий відсоток всієї лексики у перекладах. Справа в тому, що перекладачі змушені винаходити засоби передачі відсутнього терміна для подальшої його стандартизації та закріплення у відповідних термінологічних словниках.

Одним із найпростіших прийомів перекладу терміна на лексичному рівні є прийом транс кодування (побуквенна чи пофонемна передача вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу). Цей прийом становить рідкість в практиці технічного перекладу: returning émigré – реемігрант. При перекладі таким способом, як транслітерація, не слід забувати про «фальшивих друзів перекладача», наприклад, таких як contribution, data, instance, stimulation, etc., так як він зазвичай призводить до грубого викривлення змісту.

При транскодуванні літерами мови може передаватися вся форма, або більша її частина. Іноді застосовується змішане транскодування, коли більша частина транскодованого слова відбиває його звучання у вихідній мові, але разом з тим передаються й деякі елементи його графічної форми [3].

Транскодування термінів відбувається при перекладі в тих випадках, коли в культурі і, зокрема, науці країни мови перекладу відсутнє відповідне поняття та відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може підібрати слово або слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття і задовольняли вимогам до термінотворення. Оскільки при транскодуванні слово має одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін [1].

Особливо часто транскодування термінів відбувається в тих випадках, коли термін в мові перекладу складається з міжнародних терміноелементів латинського або давньогрецького походження.

Перш ніж застосовувати цей спосіб перекладу, перекладач повинен переконатися, що в мові пере-

© Aristova N.A., 2015

кладу відсутній перекладний відповідник, що перекладається, інакше через транскодування в мові перекладу можуть виникнути дублетні (синонімічні) терміни, а це порушує чіткість та стрункість певної терміносистеми.

Терміни також підлягають іншому лексичному способу перекладу – калькуванню – передачі комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. Зазначений прийом застосовуються при перекладі складних за структурою термінів.

Нерідко, обираючи між транскодуванням та калькуванням, перевагу віддають калькуванню, так як в результаті транскодувань нерідко утворюються одиниці, що не мають сенсу у мові перекладу, свого роду псевдослова. Калькування можна застосовувати тільки тоді, коли утворений таким чином перекладний відповідник не порушує норми вживання і сполучуваності слів в українській мові. Калькування не завжди буває звичайною механічною операцією з метою перенесення вихідної форми у мову перекладу. Дуже часто доводиться вдаватись до різного роду трансформацій. В першу чергу це стосується зміни відмінкових форм, кількості слів у словосполученні, афіксів, порядку слів, морфологічного або синтаксичного статусу слова [1].

Перекладачу слід завжди пам'ятати, що перекладений термін має адекватно звучати у рідній мові.

До способів перекладу термінів також можемо віднести експлікацію або описовий переклад. Даний прийом застосовують, коли лексична одиниця мови оригіналу замінюється словом або словосполученням, яке передає його значення. До нього висуваються такі вимоги: 1) переклад повинний точно відбивати основний зміст позначеного неологізмом поняття, 2) опис не повинний бути надто докладним, 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною.

Разом з тим, описовий переклад характеризується такими недоліками: 1) при його застосуванні можливо неточне або нечітке тлумачення змісту поняття, позначеного неологізмом, 2) описове словосполучення порушує таку вимогу до термінів, як стислість (а тому такі багатослівні терміни не мають дериваційного потенціалу, тобто, від них важко, якщо взагалі можливо, утворювати похідні терміни [3].

Але, якщо словник не дає точного еквівалента тому чи іншому терміну, або застосування всіх вищезазначених способів є недоречним, можливими є інші прийоми перекладу на лексико-семантичному та лексико-граматичному рівнях [5], до яких відносять конкретизацію та генералізацію.

Під конкретизацією розуміють відтворення, при якому одиниця більш широкого конкретологічного змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту. В українській мові необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно контексту або стилістичних вимог. Наприклад, поняття «досліджувати» може відноситися до різних ситуативних умов, і в значній мірі упорядковується контекстом; в англійській мові цьому поняттю будуть відповідати різні більш вузькі за значенням одиниці, в залежності від контексту: to explore – досліджувати місцевість (порівн. to explore the environment), to investigate – досліджувати ринок (порівн. to investigate the market), to research into – досліджувати явище (порівн. to research into the classical literature) [6].

При перекладі термінів також можливим є застосування прийому генералізації, який має місце в тих випадках, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом в мові перекладу: compensation award – рішення про відшкодування збитків [5].

Деякі інші трансформаційні прийоми перекладу термінів вимагаються в тих випадках, коли значення того чи іншого терміну для української мови становить новизну. Для прикладу можна взяти англійські тексти з різних вузькопрофесійних сфер людської діяльності.

Також можна перекладати терміни, скориставшись прийомами компресії (більш компактне викладення думок завдяки випущенню зайвих елементів та позамовного контексту: перехід від одного виду зношення до другого) та інверсії (зворотній порядок слів, для привернення уваги до конкретних елементів).

Говорячи про переклад термінів з точки зору теорії А. Суперанської та Н. Подольської, можна наголошувати на тому, що термін однозначний; термін не має конотативних значень, він позбавлений синонімів, незалежно від тексту термін перекладається терміном – повним або абсолютним еквівалентом, і тому відповідно до одноголосної думки багатьох спеціалістів, відноситься до числа одиниць, які не ускладнюють роботу перекладача [4]. Але, провівши детальне дослідження, нами було встановлено, що не у всіх випадках переклад терміну є безпроблемним процесом через те, що різні галузі знань вміщують в собі одну й ту ж одиницю, яка має різне значення залежно від контексту [2].

Висновки. Провівши наукові розвідки щодо способів відтворення сучасних англійських термінів українською мовою, ми встановили, що вони дещо різні, але жоден з науковців не надає детальних інструкцій щодо перекладу термінів, оскільки вони є особливою групою науково-технічної лексики. Перекладач має не лише добре володіти англійською мовою, але й водночас бути обізнаним у конкретній галузі, до якої належить текст перекладу, бо значення термінів тісно пов'язане із контекстом, його змістом та специфікою, і може змінюватися залежно від галузі використання. Тільки при ефективному поєднанні цих двох умов можна зробити адекватний переклад будь-якої науково-технічної літератури.

Подальша робота вбачає практичне дослідження застосування зазначених способів перекладу у процесі перекладу морських термінів.

Список літератури:

1. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад: навч. посіб. / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця: Нова кн., 2010. – 232 с.
2. Борисова Л. І. Основні проблеми науково-технічного перекладу / Л. І. Борисова. – М.: МГУ, 2003. – 208 с.
3. Борщовецька В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02 / В. Д. Борщовецька. – К., 2004. – 20 с
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця, Нова книга, 2002. – С. 315-407.
5. Савчук М. П. Англо-український науково-технічний словник / М. П. Савчук. – К., 2008.
6. http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Philologia/68479.doc. htm

Абабилова Н.Н., Белокаменская В.Л.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация
Предметом анализа в статье выступили термины английского языка. Проанализировано научные труды украинских и зарубежных ученых. Проведено теоретический анализ способов перевода терминов на украинский язык. Описано особенности использования указанных способов перевода английских терминов
Ключевые слова: термин, способ перевода, траскодирование, эквивалентный, описательный перевод.

Bilokaminska V.L., Ababilova N. M.
Mykolaiyv V.O. Sukhomlynsky National University

THE PECULIARITIES OF TERMS TRANSLATION INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary
The article is focused on the ways of English terms rendering. Ukrainian and foreign scientists' researches are analyzed. The theoretical analysis of ways of terms translation into Ukrainian is carried out. The peculiarities of the usage of the analyzed ways of English terms rendering are given
Keywords: term, ways of translation, transcoding, equivalent, descriptive translation.

УДК 821.161.1

ЯЗЫК ОПИСАНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ТЕКСТА В КОНТЕКСТЕ РУССКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ

Андриевская Г.П.
Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Современное российское общество становится все более чувствительным к вопросам музыкальной культуры. Не случайно музыка все чаще становится объектом аналитического осмысления и художественно-критической журналистик. «Включение» музыкального текста в общественное сознание обеспечивается особым комментарием, отражающим особенности музыки как вида искусства, так и национальной культуры в целом и, безусловно, конкретного периода с присущей ему идеологией и стилистикой. В статье рассматривается язык описания музыкального текста как феномен, производный от традиций национальной культуры. В становлении языка описания музыкального текста в русской культуре важнейшую роль сыграли В.Ф. Одоевский, А.Н. Серов, В.В. Стасов, Б.В. Асафьев.
Ключевые слова: российское общество, общественное сознание, музыка, музыкальная культура, музыкальная традиция, музыкальная жизнь, музыкальный текст, критика, язык описания.

Постановка проблемы. Музыка – искусство, сопровождающее человека всегда, в его обыденных практиках и торжественных ритуалах. «Как особый источник душевной гармонии, музыка позволяет человеку ощутить свою включенность в контекст жизни с присущей ей полифонией опыта, голосов, осмыслений и образов» [Полонский, Зарицкий 2011: 202].

Современное российское общество становится все более чувствительным к вопросам музыкальной культуры. Не случайно объектом аналитического осмысления и художественно-критической журналистики все чаще становится «музыка во всем спектре стилей и техник, современное исполнительство, современные музыкально-сценические искусства, театрально-концертная практика, массовая музыкальная культура – все, что «бурлит и пенится» вокруг» [Курышева 2007: 3]. «Включение» музыкального текста в общественное сознание обеспечивается особым языком описания, отражающим особенности как вида искусства, так и национальной культуры в целом и, безусловно, конкретного периода с присущей ему идеологией и стилистикой.

Анализ последних исследований и публикаций. Язык описания музыкального текста как феномен языковой культуры в работах других исследователей, как нам представляется, не рассматривался. Музыкальные текст традиционно рассматривался в рамках музыкальной критики, целью которой является анализ и оценка самого музыкального произведения. Критика, безусловно, содержит элементы языка описания музыкального текста, однако он не ограничивается только ею, поскольку в любом развернутом профессиональном высказывании о музыке, в любом гуманитарно-философском труде, посвященном музыке, в любом развернутом повествовании о музыке есть элементы этого языка, который, заметим, используется не только в сфере экспертной оценки музыкальных произведений.

Цель данной статьи заключается в том, чтобы представить язык описания музыкального текста как феномен языковой культуры и осмыслить роль известных деятелей русской культуры в его становлении.

Язык описания музыкального текста «представляет собой критическое, идеологически ориентированное художественно-аналитическое комментирование, выстраивающееся на системе понятий, эпитетов, сравнений и метафор, нацеленных на раскрытие авторского замысла, на анализ семантического пространства музыкального текста и включение его в культурно-исторические контексты социального бытия» [Полонский 2012: 134].

Изложение основного материала. Язык описания музыкального текста как уникальный самобытный феномен формируется в культуре постепенно. В России он обретает свои черты вместе с формированием полнокровной музыкальной жизни, в период «великих путешествий», в период знакомства русского общества с музыкальной культурой Европы и открывания «полифонической сентиментальности» [Перси 2003: 277].

Центром развития русской музыкальной культуры был Санкт-Петербург, ощущавший дыхание европейской культуры. Неслучайно поэтому на стиль петербургской музыкально-театральной жизни первоначально огромное влияние оказывали итальянцы. Музыка была чрезвычайно популярна среди петербуржцев. Она звучала не только при дворе или во дворцах, но и в концертных залах и музыкальных театрах, которые открывались для всех граждан [Музыка 1998: 396, 401].

Уже в первой трети XVIII в. «Примечаниях на ведомости», приложении к газете «Санкт-Петербургские ведомости», стали появляться сообщения о музыкальной жизни в столице, важнейших ее событиях – о премьерах оперных спектаклей, о празднествах и торжественных церемониях, которые сопровождали жизнь русского двора и русской аристократии. Публикации эти представляли собой скорее краткие заметки, которые выполняли исключительно информационную функцию, поскольку их задачей было сообщить о событии, а не описать особенности звучащей музыки.

Огромное влияние на формирование языка описания музыкального текста в русской культуре оказала прежде всего музыкально-критическая деятельность В.Ф. Одоевского, по праву называемого исследователями «первым настоящим русским музыковедом». Его творчество связано с романтизмом, то есть с тем периодом, когда, по сути дела, обретала свое бытие русская критика, в формировании важнейших черт которой В.Ф. Одоевский принял самое активное участие.

В.Ф. Одоевского по праву называют музыкальным просветителем. Он был не только автором таких заметных работ, как «Музыкальная грамота для не-музыкантов» и «Музыкальная азбука для народных школ» [Одоевский 1956], но и собирателем русских песен, один из тех людей, кто стоял у истоков создания Российского музыкального общества и Московской консерватории. Кроме того, В.Ф. Одоевский был тем, кто заложил русскую тра-

дицию музыкальной критики. Оценка, которую давал В.Ф. Одоевский музыкальным произведениям, выстраивалась, как известно, на требовании высокой содержательности, глубины и силы выражения, а язык его критики, отличавшийся глубокой аналитической мыслью, ясностью, живостью и образностью, был богат сравнениями и метафорами.

В.Ф. Одоевский видел связь музыки с философией, говорил, что объяснение музыки через поэзию или живопись не приводят к ее истинному пониманию: *«Ни живописью, ни поэзией вы не выразите музыки; она неопределенна, потому что есть выражение души в степени ее дальнейшей глубины»* [Одоевский 1981: 183].

Музыкально-философская концепция В.Ф. Одоевского – яркое явление в области русской аналитико-критической мысли о музыке XIX в.

Вехой в становлении языка описания музыкального текста становятся музыкальные рецензии В.В. Стасова, благодаря деятельному участию которого появилось объединение композиторов, получившее имя «Могучая кучка», и А.Н. Серова, заведовавшего музыкальным отделом в «Музыкально-театральном вестнике», журнале «Искусство» и издававшего газету «Музыка и театр».

В.В. Стасов писал, что *«у нас в России теперь уже немало людей, в самом деле любящих искусство. …Эти люди страстными глазами следят за успехом русского художества, и считают всякий новый шаг его вперед – истинным торжеством и праздником для себя. …Но симпатизируют новому искусству далеко не все. Напротив, большинство публики состоит у нас из людей, которым мало дела до того, что хорошо и талантливо. Им более всего нужно то, что в искусстве плохо и плоско, что в нем фальшиво, гнило и негодно. … Между художниками для их сердец милы только те, что посредственны и бездарны; между художественными созданиями наполняют их сердца и волнуют лишь те, в которых вместо красоты присутствует смазливость, вместо правды – условность и даже полная нелепость, вместо чувства – риторика, вместо вкуса – пошлость. … Вот в таких людях и сидит помеха всякому правдивому и талантливому искусству, в том числе и новому русскому, они бы с восторгом стерли все это с земли. А когда нельзя вовсе стереть, то хоть бы задержать и затормозить так долго, как удастся»* [Стасов 1977: 201 202].

А.Н. Серов в своих работах [Серов 1957] рассматривал широкий круг актуальных проблем зарубежной и отечественной музыки и выступал как пропагандист музыкального творчества. Его оценка, зачастую полемическая, всегда была аргументированной и чувствительной к национально-культурной традиции.

Начало XX в. для русской музыкальной критики стало временем больших перемен и напряжённой разработки нового языка, который не мог остаться в стороне от происходивших в стране перемен и от новых идейно-эстетических направлений. Появление новаторских произведений А.Н. Скрябина, И.Ф. Стравинского, С.С. Прокофьева сопровождалось бурными спорами и требовало иной, чувствительной ко времени аргументации и образности. Востребованными становятся политическая фразеология и метафора *(«бороться за лучшее будущее», «левацкий сумбур», «черты «мейерхольдовщины» в умноженном виде», «клянется именем социалистического реализма»), а также метафоры движения («тормоз творчества»).*

Огромный вклад в разработку критической мысли внес композитор, музыковед и музыкальный критик Б.В. Асафьев.

В основе большинства его высказываний лежит требование связи музыкального творчества с жизнью, с запросами широкой аудитории. Эта мысль с особой силой прозвучала в его статьях 1924 г. «Кризис личного творчества» и «Композиторы, поспешите!», вызвавших живые отклики в музыкальной печати. Работы Б.В. Асафьева «Задачи и методы современной критики», «О музыке XX века», «Современное русское музыкознание и его исторические задачи», «Кризис музыки» и др. открыли перспективы для дальнейшего развития музыкальной критики, ее способа осмысления произведения и говорения о нем.

Современная музыкальная критика отличается особенным разнообразием жанров, интересом к разным аспектам музыкальной культуры [Глушкова, Полонская 2006]. Ее особое качество – *полистилистика* – формируется благодаря работам как критиков и исследователей-специалистов музыкально-исторической и музыкально-теоретической направленности, так и публицистическим выступлениям деятелей культуры, благодаря освещению в масс-медиа вопросов музыкального образования и педагогики, биографическим очеркам об исполнителях и композиторах, многообразию тем и форм высказывания современной музыкальной критики.

В язык критики, чувствительной к «высокой», иногда излишне «слащавой» образности *(«**чувства** героя **подобны цветам**, которые лишь по ночам раскрывают лепестки, и тогда **цветет сердце** героя»)*, врывается новое «массмедийное слово», заявляющее, иногда слишком жестко, свое мировоззрение, свой вкус и свою оценочность *(«**драйв шаловливой** экспрессии», «музыкальная **агрессия**», «Слушателя с первой же минуты **ошарашивает** в опере нарочито нестройный, сумбурный поток звуков. Обрывки мелодии, зачатки музыкальной фразы тонут, вырываются, снова исчезают в грохоте, скрежете и визге. Следить за этой «музыкой» трудно, запомнить ее невозможно»; «Это музыка, умышленно сделанная **«шиворот-навыворот»**, – так, чтобы ничего не напоминало классическую оперную музыку, ничего не было общего с симфоническими звучаниями, с простой, общедоступной музыкальной речью»).*

Современный язык описания музыкального текста обретает новые особенности, например, такие, как *языковая игра и интертекстуальность («это сладкое русское слово «шансон»).*

Выводы и предложения. Таким образом, язык описания музыкального текста – это особый феномен культуры, чувствительный к национальной традиции, а также к системе ценностей, особенностям стилистики и «языкового вкуса» текущего контекста жизни, который сегодня во многом определяется посредством масс-медиа.

Список литературы:

1. Музыка. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. Г. В. Келдыш. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 672 с.
2. Асафьев Б. В. Избр. труды в 5 тт. М.: АН СССР. Т. 1: 1952. – 400 с.; Т. 2: 1954. – 384 с.; Т. 4: 1955. – 440 с.; Т. 5: 1957. – 388 с.

3. Глушкова В. Г., Полонская Е. А. Лингвокультурологическая интерпретация музыкальных терминов // Мова: Науково-теоретічний часопис з мовознавста. – Одесса, Астропринт, 2006. – № 11. – С. 270-273.
4. Курышева Т. Музыкальная журналистика и музыкальная критика. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2007. – 294 с.
5. Одоевский В. Ф. Музыкально-литературное наследие. – М., 1956. – 729 с.
6. Одоевский В. Ф. Русские эстетические трактаты I трети XIX в. – Т. 2. – М., 1981.
7. Перси У. «Не пой, красавица, при мне»: Культурная территория русского романтизма / У. Перси; [Пер. с ит. Я. Токаревой и У. Перси]. – М.: Аграф, 2003. – 336 с.
8. Полонский А. В. Современность и ее текстовые парадигмы. – Рукопись. – 2012. – 186 с.
9. Полонский А. В., Зарицкий В. Д. Духовая музыка в общественной повестке дня специализированных российских СМИ: заметки на полях журнала «Оркестр» // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Гуманитарные науки. Филология. Журналистика. Педагогика. Психология. – 2011. – Вып. 13. – № 6(125). – С. 201-208.
10. Серов А. Статьи о музыке. – Вып. 4. – М., 1988.
11. Стасов В. В. Тормозы нового русского искусства // Стасов В. В. Избранные статьи. – М., 1977.

Andrievskaya G.P.
Belgorod National Research University

LANGUAGE OF THE DESCRIPTION OF THE MUSICAL TEXT IN THE CONTEXT OF RUSSIAN CULTURAL TRADITIONS

Summary
Modern Russian society is becoming more sensitive to issues of musical culture. Not accidentally, the music becomes more and more the object of analytical thinking and art-critical journalistic. «The inclusion of» musical text in the public mind is ensured with special commentary, reflecting characteristics of music as art and national culture in General and, of course, the concrete period of the inherent ideology and style. In article races-address description language musical text as a phenomenon that derives from the traditions of national culture. In the formation of a description language Muse-unique text in Russian culture the most important role was played by V.F. Odoevskiy, A.N. Serov, V.V. Stasov, B.V. Asafiev.
Keywords: Russian society, social consciousness, music, musical culture and musical tradition, music life, music text, criticism, language of description.

УДК 81'42:[36+373]

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Баркарь У.Я., Гоцюк Н.М.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена вивченню наукових лінгвістичних текстів та їх лексико-граматичної будови. У дослідженні розглядаються німецькі та українські тексти мовознавчого напряму. Опис мовленнєвих засобів здійснено з урахуванням внутрішньо стильової нормативності. Проаналізовано особливості вживання термінів у наукових лінгвістичних текстах у якісному і кількісному відношенні. Визначено частку абстрактності та узагальненості німецьких та українських текстів у порівнянні.

Ключові слова: науковий лінгвістичний текст, внутрішньостильова нормативність, термін, десемантизація, позачасове значення дієслова, абстрактність, узагальненість.

Постановка проблеми. Структуру наукової мови кінця XX – початку XXI ст. досліджує лінгвістика тексту. Вона розглядає норми побудови, структурно-стилістичні особливості тексту. Об'єктом таких досліджень є наукова мова (наукові тексти), предметом – структурно-стилістичні особливості наукового стилю. Однак, особливою категорією наукових текстів виступають лінгвістичні наукові тексти. Результати таких досліджень дають змогу: поглибити знання про науковий лінгвістичний текст; розширити уявлення про наукову мову, головні категорії, властивості, структуру, мовні засоби наукового лінгвістичного тексту, основи майстерності наукового виступу, виробити потребу в нормативному вживанні мовних засобів наукового стилю; формувати стилістичну компетенцію; створювати нормативні наукові тексти зі спеціальності, писати відгуки і рецензії на наукові роботи, правильно вживати й оформляти цитати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження наукового стилю як об'єкту засвоєння носіями мови є досягнення функціональної стилістики, психології й асоціативної граматики. В сучасній лінгвістиці науковий стиль вивчається з позицій функціонального підходу в синхронічному і діахронічному аспектах (Р. С. Алікаєв, О. О. Баженова, М. П. Брандес, А. М. Васильєва, М. М. Кожина [4], М. П. Котюрова, Н. М. Ларіохіна, О. Д. Митрофанова [5; 6], Н. М. Разінкіна, Н. К. Рябцева, О. Я. Шайкевич та ін.). На сучасному етапі розвитку лінгвістики виявлено комплекс стильових засобів, які створюють специфіку мовленнєвої організації наукового тексту (О. О. Баженова, А. М. Васильєва, М. М. Кожина [4], М. П. Котюрова, Н. В. Кириченко, В. О. Салімовський, Т. Б. Трошева та ін.), наукового тексту, його цілі та завдання, специфіка смислового розгортання (О. О. Баженова, Т. Б. Іванова, М. М. Кожина [4], Т. Н. Плюскіна). Створені моделі цілісного наукового тексту, що визначає специфіку організації мовних одиниць дотекстового і текстового рівнів (О. О. Баженова, М. П. Котюрова). Суб'єкт наукової діяльності представлений як екстралінгвістичний фактор, який сукупністю індивідуальних та соціальних рис визначає специфіку наукового тексту (Н. С. Болотнова, Л. М. Лапп, М. П. Котюрова, С. В. Гричин та ін.). У науковій сфері як у статистичному, так і в динамічному аспектах охарактеризовано текстові параметри наукового тексту з урахуванням екстралінгвістичних факторів, що їх обумовлюють (І. Р. Гальперін [3], Л. Р. Дускаєва, Т. В. Матвєєва, М. П. Котюрова, М. М. Кожина [4], Т. М. Плюскіна, Т. Б. Трошева).

Вивчення наукового тексту з позицій функціонально-стилістичного підходу, що включає в себе й розгляд лексико-граматичних особливостей, має вагоме значення для дослідників, оскільки саме в науковому тексті спеціально фіксується професійна пізнавальна діяльність ученого. Аналіз наукового тексту має кінцеву метою розуміння його змісту з урахуванням комунікативно-пізнавальної специфіки [1, с. 45].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами нашого аналізу дослідження наукового тексту саме лінгвістичного спрямування здійснено ще не в повному обсязі, а порівняльний аспект дослідження на матеріалі різних мов відкриває питання узгодженості / неузгодженості наукових лінгвістичних текстів з точки зору їх лексико-граматичного набору, що є особливо важливим у процесі розуміння й перекладу

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення лексико-граматичних особливостей наукового лінгвістичного тексту німецької та української мов у порівнянні для вирішення проблеми узгодженості даного типу текстів у різних мовах та виокремлення його серед інших типів текстів.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань застосовувалися такі методи, як метод порівняння, інформаційно-пошуковий метод, аналітичний метод, кількісні та статистичні методи.

Матеріалом дослідження є комплекс текстів науково-лінгвістичного стилю німецькою мовою загальним обсягом 8 195 слів. Тексти відібрані з наукових публікацій 2000-2014 рр., а саме: "Negativer Transfer bei russischsprachigen Deutschlernern" [12], "Germanistische Linguistik" [8], „Die semantische Struktur natürlicher Sprache" [9], „Sprachwissenschaft" [13], „Sprache und Kultur" [10], „Progressive Verbalkonstruktionen im Deutschen" [11], "Sprache und Sprachwissenschaft" [14].

Виклад основного матеріалу. Опис наукового стилю є важливим для розробки раціональної системи вивчення німецької мови. Необхідність такого опису є найбільш очевидною, якщо врахувати, що серед функціональних стилів науковий стиль вирізняється особливо великим ступенем внутрішньостильової нормативності, при чому в ході його розвитку ця нормативність лише зростає.

Говорячи про внутрішньостильову нормативність наукових лінгвістичних тексів ми опираємося на використання мовленнєвих засобів у певних регламентованих співвідношеннях.

Проявом внутрішньостильової нормативності науково-лінгвістичного тексту є уніфікація мовних засобів, скорочення мовних варіантів, що призво-

дять до виникнення стандартних мовленнєвих формул, до обов'язкового вибору відповідного способу вираження змісту.

Відповідно, при вивченні німецького наукового стилю важливим є суворий відбір обмеженого мовленнєвого матеріалу, що робить процес навчання максимально інтенсивним. Для цього, перш за все, необхідний опис мовленнєвого матеріалу в навчальній меті, що відповідає граматиці наукового стилю. Базою для створення такої граматики є як кількісний, так і якісний аналіз мовленнєвих одиниць, що активно використовуються в науковому стилі. Кількісний аналіз наукового стилю залежить від відбору мовленнєвого матеріалу для навчання. А саме навчання підпорядковується мовленнєвим матеріалом, відібраним під час комунікації, в результаті чого встановлюються правила-інструкції використання мовленнєвих одиниць у тексті.

Кількісний аналіз повинен забезпечити визначення функціонального призначення мовленнєвих одиниць, тобто, пов'язати мовленнєву форму і функцію, що виконується в процесі комунікації. Ця сторона аналізу набуває значення про описі синтаксису, оскільки даний рівень мови безпосередньо співвідноситься з процесом комунікації, а синтаксичні одиниці виконують відповідно комунікативну функцію.

При реалізації функціонального принципу в описанні мови допустимим є направлення як від функції до форми, так і від форми до функції. І в першому і в другому випадках, відбувається зв'язок структури та семантики речення, як основної комунікативної одиниці.

Функціональний підхід до описання мовленнєвого матеріалу дозволяє виділити актуальні для наукового стилю змісти, обумовленні змістовною стороною наукової інформації. Виділення актуальної тематики є притаманним також для економічної, ефективної організації процесу навчання в відповідній сфері наукової діяльності.

Якісний аналіз передбачає оцінку мовленнєвих засобів з точки зору їх ролі у створенні лінгвістичної системності наукового стилю та, відповідно, оцінку ступені їх нормативності з позиції даного стилю. Таким чином, у комплексі синтаксичних одиниць, об'єднаних функціонально, виділяються структури, що відображають якісну своєрідність наукового стилю та діючу стилістичну функцію.

Мова наукового лінгвістичного тексту значно відрізняється від мови інших стилів мови. Основна причина в тому, що мета наукового викладу – вплив на розум, а не на почуття читача, і повідомлення інформації в об'єктивному описі. Словник наукової літератури ділиться умовно на три шари: загальнолітературну, загальнонаукову і спеціальну термінологічну лексику.

Найбільший шар лексики – загальнолітературний і міжстильовий. Основна специфічна риса мови наукової літератури, з лексичної точки зору, широке використання термінів. Термін у найбільш загальному сенсі – це слово в особливій функції. Це слово особливої мови, що служить для професійного, наукового спілкування, і пов'язане з поняттям, що належить до певної галузі науки або техніки.

Термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності і є елементом певної системи термінів. Усередині даної системи термін тяжіє до однозначності, не виражає експресії і є стилістично нейтральним. Терміни, значна частина яких є інтернаціональними словами – це умовна мова науки.

Термін у науковому тексті характеризується багатозначністю, крім того, в науковій прозі досить частим є явище термінологічної омонімії. Аналіз одиниць наукових текстів показав, що в їх основі лежать загальнонаукові і спеціальні терміни. Велику групу становлять терміни англійського походження: прості, складні терміни, термінологічні сполучення. Науковий текст допускає використання деяких елементів розмовної мови як допоміжний засіб. Цей матеріал відбирається, трансформується й організовується відповідно до жанрових особливостей і функціональних завдань.

Оскільки провідною формою наукового лінгвістичного тексту є поняття, то і майже кожна лексична одиниця наукового стилю позначає поняття або абстрактний предмет. Точно й однозначно називають спеціальні поняття наукової сфери спілкування і розкривають їх зміст саме терміни.

Термін є основною лексичною і понятійною одиницею наукової сфери людської діяльності. У кількісному відношенні в текстах наукового стилю терміни переважають над іншими видами спеціальної лексики (номенклатурними назвами, професіоналізмами, професійними жаргонізмами тощо), в середньому термінологічна лексика зазвичай становить 15-20% загальної лексики даного стилю. Для термінів як основних лексичних складових наукового стилю мовлення, а також для інших слів наукового лінгвістичного тексту характерне вживання в одному, конкретному, визначеному значенні. Якщо слово багатозначне, то воно вживається в науковому стилі в одному, рідше – у двох значеннях, які є термінологічними. Узагальненість, абстрактність викладу в науковому стилі на лексичному рівні реалізується у вживанні великої кількості лексичних одиниць з абстрактним значенням (абстрактна лексика). «Наукова мова співпадає з понятійно-логічною мовою, понятійна мова виступає як більш абстрактна» [2, с. 144].

Науковий стиль має і свою фразеологію, включає складові терміни: дієприслівниковий зворот, складносурядне речення, а також різного роду кліше, наприклад, українські: *полягає в ..., являє собою ..., складається з ..., застосовується для* ... тощо.

Мові наукового лінгвістичного тексту притаманні і свої граматичні особливості. Абстрактність та узагальненість наукової мови проявляються в особливостях функціонування різноманітних граматичних, зокрема морфологічних, одиниць, що виявляються у виборі категорій і форм, а також ступеня їх частоти в тексті. Назви понять у науковому стилі переважають над назвами дій, це приводить до меншого вживання дієслів і більшого вживання іменників. При використанні дієслів помітна тенденція до їх десемантизації, тобто втрати лексичного значення, що відповідає вимозі абстрактності, узагальненості наукового стилю. Це проявляється в тому, що велика частина дієслів у науковому стилі функціонує в ролі зв'язкових: *бути, називатися, вважатися, стати, ставати, робитися, здаватися, полягати, складати, володіти, визначатися, представлятися* та ін. Є значна група дієслів, що виступають у якості компонентів дієслівно-іменних сполучень, де головне смислове навантаження припадає на іменник, що позначає дію, а дієслово виконує граматичну роль (позначаючи дію в самому широкому сенсі слова, передає граматичне значення способу, особи і числа): *приводити до виникнення, до загибелі, до порушення, до розкріпачення; проводити розрахунки, обчислення, спостереження.* Десемантизація дієслова проявляється в переважанні у науковому тексті дієслів широкої, абстрактної семан-

тики: *існувати, відбуватися, мати, з'являтися, змінювати(ся), продовжувати(ся)* та ін. Для наукової мови характерне використання дієслівних форм з ослабленими лексико-граматичними значеннями часу, особи, числа, що підтверджується синонімією структур пропозиції.

Ще одна морфологічна особливість наукового стилю полягає у використанні того позачасового (з якісним значенням), що необхідно для характеризації властивостей і ознак досліджуваних предметів і явищ. У контексті наукової мови позачасове значення набуває і минулий час дієслова: *«Аналіз показав також синонімічність існування демінутивних суфіксів в усі періоди німецької мови»* [7]. Взагалі, за спостереженнями вчених, відсоток дієслів теперішнього часу в три рази перевищує відсоток форм минулого часу, складаючи 67-85% від усіх дієслівних форм.

За нашими спостереженнями, у німецькій мові наукові лінгвістичні тексти містять такі дієслова абстрактної семантики: *sein, haben, ändern, existieren, bilden, machen, erklären, stellen.* Вони складають 1,9% лексики наукових лінгвістичних текстів. При чому, дієслова *sein* та *haben* у 60% випадків використовуються при утворенні форми минулого часу Partizip II.

Абстрактність і узагальненість наукової мови проявляється в особливостях вживання категорії виду дієслова в українській мові: близько 80% становлять форми недоконаного виду, що є більш абстрактно-узагальненими. Деякі дієслова доконаного виду використовуються в стійких зворотах у формі майбутнього часу, що синонімічний справжньому позачасовому: *розглянемо..., речення прийме вигляд.* Багато дієслів недоконаного виду позбавлені парних дієслів доконаного виду: слова легко вживаються.

Форми особи дієслова та особові займенники в науковому лінгвістичному тексті також вживаються згідно з передачею абстрактно-узагальнюючих значень. Як стверджують дослідники, у наукових текстах практично не використовуються форми 2-ї особи і займенники *ти, ви*, оскільки вони є найбільш конкретними, малий відсоток форм 1-ї особи однини. Найбільш часті у науковій промові абстрактні за значенням форми 3-ї особи і займенники *він, вона, воно.* Займенник *ми*, крім вживання у значенні так званого авторського 'ми', разом з формою дієслова часто виражає значення різною мірою абстрактності й узагальненості у значенні 'ми разом' (я та аудиторія): *ми приходимо до результату, ми можемо узагальнити.* Аналіз текстового матеріалу наукових лінгвістичних текстів німецькою мовою виявив таку частотність уживання особових займенників (табл. 1):

Таким чином, можна стверджувати, що особові займенники першої та другої особи однини, другої особи множини та ввічливе звертання *Sie* не використовуються у досліджуваних текстах. Домінантним займенником є займенник третьої особи однини *sie*, на другій позиції за призначенням займенник третьої особи однини *er*, трохи менший відсоток у використанні займенника *es*, передостаннє місце займає займенник третьої особи множини *sie* та найменша кількість займенника першої особи множини *wir.*

Висновки і пропозиції. Отже, узагальнено-абстрактний характер наукового мовлення, позачасовий план викладу матеріалу зумовлюють вживання певних типів синтаксичних конструкцій: неозначено-особових, узагальнено-особових і безособових речень. Дійова особа в них відсутня або мислиться узагальнено, невизначено, вся увага зосереджена на дії. Неозначено-особові та узагальнено-особові речення використовуються при введенні термінів, виведенні формул, при поясненні матеріалу в прикладах українських текстів. Таким чином, наукові лінгвістичні тексти лексично та граматично є узгодженими в німецькій на українській мовах.

Таблиця 1

Частотність уживання особових займенників у наукових лінгвістичних текстах німецькою мовою

Особовий займенник	Ich	Du	Er	Sie	Es	Wir	Ihr	Sie (ввічлива форма)	Sie (III особа множини)
Кількість у тексті (%)	0	0	28,8	31	18,1	8	0	0	16,1

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Андреев Г. И. Основы научной работы и оформление результатов научной деятельности : учеб. пособие / Г. И. Андреев, С. А. Смирнов, В. А. Тихомиров. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 272 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., Изд-во Иностр. лит., 1961. – 394 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Кожина М. Н. О речевой системности научного стеля сравнительно с некоторыми другими / М. Н. Кожина. – Пермь, 1972. – 395 с.
5. Митрофанова О. Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О. Д. Митрофанова. – М. : Рус. язык, 1985. – 128 с.
6. Митрофанова О. Д. Язык научно-технической литературы / О. Д. Митрофанова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 147 с.
7. Слободцова І. В. Лексико-граматична група слів, яка виражає поняття viel «багато» / WENIG «мало» в німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / І. В. Слободцова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2001. – 19 с.
8. Busch A., Schtenschke O. Germanistische Linguistik / A. Busch, O. Schtenschke. – Tübingen, 2008 – 12 s.
9. Helbih H. Die semantische Struktur natürlicher Sprache / H. Helbih. – Berlin, 2001. – 34 s.
10. Karstedt L. Sprache und Kultur : дис. ... д-ра філол. наук / L. Karstedt. –Hamburg, 2004. – 32 s.
11. Krause O. Progressive Verbalkonstruktionen im Deutschen : ein korpusbasierter Sprachvergleich mit dem Niederländischen und dem Englischen / O. Krause. – Hamburg, 2001. – 44 s.
12. Lehmann V., Rehbein J.. Negativer Transfer bei russischsprachigen Deutschlernern. Die häufigsten muttersprachlich bedingten Fehler vor dem Hintergrund eines strukturellen Vergleichs des Russischen mit dem Deutschen: дис. ... д-ра філол. наук / Dr. Volkmar Lehmann, Dr. Jochen Rehbein. – Hamburg : Literatur- und Medienwissenschaften I und II der Universität, 2005. – S. 22–23.
13. Ludger H. Sprachwissenschaft / H. Ludger. – Berlin, New York, 2010. – 14 s.
14. Scheider M. Sprache und Sprachwissenschaft / M. Scheider. – Berlin, 2009. – 67 s.

Баркарь У.Я., Гоцюк Н.Н.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦКИХ И УКРАИНСКИХ НАУЧНЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация
Статья посвящена изучению научных лингвистических текстов и их лексико-грамматического строя. В исследовании рассматриваются немецкие и украинские тексты языковедческого направления. Описание речевых средств осуществляется с учетом внутреннестилевой нормативности. Проанализированы особенности употребления терминов в научных лингвистических текстах в качественном и количественном отношении. Определена доля абстрактности и обобщенности немецких и украинских текстов в сравнении.
Ключевые слова: научный лингвистический текст, внутреннестилевая нормативность, термин, десемантизация, вневременное значение глагола, абстрактность, обобщенность.

Barkar U.Ya., Hotsiuk N.M.
Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University

LEXICAL AND GRAMMATICAL PECULIARITIES OF GERMAN AND UKRAINIAN SCIENTIFIC LINGUISTIC TEXTS

Summary
The article studies scientific linguistic texts and their lexical and grammatical structure. The study examines German and Ukrainian texts of linguistic direction. Description of speech means is based taking into account the internally stylistic normativity. The features of the use of terms in scientific language texts in qualitative and quantitative terms are analyzed. The proportion of abstraction and generality of German and Ukrainian texts in comparison is determined.
Keywords: scientific linguistic text, internally stylistic normativity, term desemantization, timeless meaning of the verb, abstraction, generalization.

УДК 811.134.2:94(4)

СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ФЕСТИВНОГО КОМПОНЕНТУ КОНЦЕПТУ РЕКОНКІСТА В ІСПАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Биба М.О.
Запорізький національний університет

У статті розглядаються особливості репрезентації фестивного компоненту в структурі концепту реконкіста. Визначено концептуальні зв'язки між двома ментальними утвореннями Свято і Реконкіста. Концептуальний компонент «Реконкіста – свято» змодельовано у вигляді сценарію. Описані основні елементи сценарію «Реконкіста – свято» в іспанській лінгвокультурі. З'ясовані мовні і мовленнєві засоби вербалізації фестивного компоненту концепту Реконкіста на матеріалі іспанської мови.

Ключові слова: іспанська лінгвокультура, концепт, концептуальна структура, Реконкіста, сценарій, фестивний.

Постановка проблеми. Зміна лінгвістичних парадигм на межі століть (порівняльно-історична XIX ст., системно-структурна XX ст., антропоцентрична парадигма кінця XX ст. – початку XXI ст.) поставила у центр уваги мовознавців людину як носія мови та представника культури. Сьогодні, за словами В. Б. Бурбело, мова стає об'єктом психологічних, соціальних, логіко-філософських, антропологічних, культурологічних, прагмалінгвістичних досліджень, спрямованих до визначення онтологічних, когнітивних, перцептивних моделей людської свідомості, принципів таксономічної будови та структури відношень світосприйняття особистості і соціуму [3, с. 5].

На передньому плані сучасних лінгвістичних напрямків постає мовна діяльність як один із модусів когніції, що складає вершину айсберга, в основі якого лежать когнітивні здібності, які не є суто мовними [5, с. 306]. Стрижневим поняттям в галузі проблем мовного репрезентування когніцій визнається концепт [11, с. 5], який вже посідає чільне місце в поняттєвому апараті мовознавчої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість визначень концепту, а також праць, які наводять розлогі огляди його інтерпретацій (роботи М. М. Болдирєва [2], С. Г. Воркачова [4], В. І. Карасика [6 – 8], М. В. Піменової [12 – 13], З. Д. Попової та Й. А. Стерніна [14], Г. Г. Слишкіна [16] та ін.). При цьому, яке б визначення йому не давали, концепт виходить із ментальної діяльності організації досвіду в широкому сенсі, категоризації об'єктів з метою ідентифікації [19, p. 580].

У нашій роботі термін *концепт* розглядається як парасольковий [9, с. 58], кваліфікаційною ознакою якого є багатовимірність. Це зумовлює його активне використання в двох основних напрямках сучасного мовознавства – когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології [13, с. 58], що зводить всі підходи в аналізі концепту до двох аспектів: лінгвокогнітивного (напрямок від індивідуальної свідомості до культури) і до лінгвокультурного (напрямок від культури до індивідуальної свідомості) [8, с. 97].

Двобічна природа концепту, тобто його належність до когнітивного рівня та відношення до феноменів культури, вказує на складність досягнення єдиного погляду на кількість параметрів його дослідження [22, с. 249]. Тим не менш, беручи до уваги те, що лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи розуміння концепту не взаємовиключають один одного [8, с. 97], будь-яке лінгвокультурологічне дослідження одночасно є лінгвокогнітивним [6, с. 13].

Поєднання лінгвокогнітивного і лінгвокультурного підходів сприяє вирішенню основного завдання лінгвоконцептології, яке полягає у моделюванні змісту досліджуваного концепту як глобальної ментальної (мислиннєвої) одиниці в її національній (можливо, і в соціальній, віковій, гендерній, територіальній) своєрідності та визначення його місця в концептосфері [14, с. 22]. На шляху пошуків вирішення проблеми моделювання змісту ментальних утворень було звернено увагу не тільки на внутрішній рівень організації концепту (його внутрішні закономірності – складноструктурованість, трирівневе лінгвальне втілення [15, с. 50–51], динамічність/мінливість, концепту [10, с. 150]), але і на інший рівень – зовнішній, тобто на зв'язки конкретного концепту з іншими концептами [25, p. 55]. Вчені помітили, що концепт як система зі складною архітектонікою не існує ізольовано від інших концептів, а перебуває з ними в певних таксономічних відношеннях [10, с. 150], і має з ними зв'язки за концептуальними ознаками [14, с. 62].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами попереднього дослідження нами було виявлено особливості змістового наповнення історико-культурного концепту РЕКОНКІСТА, виокремлено набір когнітивних ознак, що структурують досліджуване ментальне утворення. В ході аналізу було помічено, що історико-культурний концепт РЕКОНКІСТА протягом своєї еволюції набув такої ознаки як «свято» [1, с. 9]. На нашу думку, нагальним є встановлення особливостей репрезентації цього когнітивного елементу засобами іспанської мови, що зумовлено посиленою увагою та інтересом сучасної лінгвістики не тільки до вивчення окремих концептів у лінгвокультурі, але і до детермінації концептуальних з'вязків та взаємозалежностей, що виникають між різними ментальними утвореннями у ході їхньої взаємодії.

Головною метою цієї роботи є виявлення специфіки репрезентації засобами іспанської мови фестивного компоненту концепту РЕКОНКІСТА. **Об'єктом** пропонованого дослідження є історико-культурний концепт РЕКОНКІСТА, **предметом** дослідження виступає фестивний компонент в структурі концепту РЕКОНКІСТА.

Виклад основного матеріалу. Набуття концептом РЕКОНКІСТА когнітивного компоненту «свято» пов'язано із самою специфікою феномену, що концептуалізується. Лексикографічні джерела визначають Реконкісту як відновлення іспанської території [18], період історії Іспанії [17], боротьбу християн проти маврів на Іберійському півострові [26].

В свою чергу, звертаючись до лексикографічних джерел іспанської мови, також знаходимо деякі понятійні ознаки концепту СВЯТО: зустріч людей в якомусь місці з метою розважитись; сукупність особливих дій, якими відмічається вдома сімейна подія; сукупність дій, організованих в якомусь місці для суспільної розваги з приводу якоїсь події;

день релігійного або суспільного вшанування; розвага тощо [23].

Реконкіста являє собою значну віху в історії Іспанії, ряд знаменних подій, що закарбувалися в іспанській культурній пам'яті і набули форми регіональних свят – Маври та Християни, Взяття Гранади. Так, в іспанській лінгвокультурі нашаровуються дві концептосистеми СВЯТО і РЕКОНКІСТА, в результаті чого на стику виникає концептуальне утворення – фестивний компонент в структурі історико-культурного концепту РЕКОНКІСТА (див. Рис. 1).

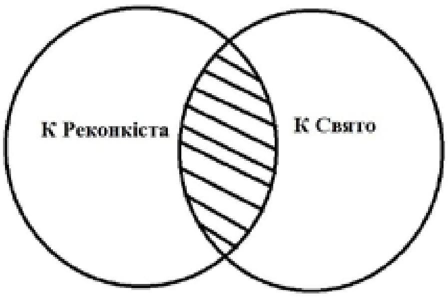

Рис. 1. Концептуальні зв'язки ментальних утворень РЕКОНКІСТА і СВЯТО

Тож, специфіка концептуальної структури *«Реконкіста – свято»* полягає у тому, що вона може бути змодельована у вигляді сценарію. Під сценарієм мається на увазі послідовність деяких епізодів у часі; це стереотипні епізоди з ознаками руху, розвитку [14, с. 119]. Сценарій як подія, що розгортається в часі і/або просторі, передбачає наявність суб'єкта, об'єкта, мети, умов виникнення, часу та місця дії. Така подія обумовлена причинами, що послугували його появі [12, с. 17]. Сценарії є схематичними культурними моделями діяльності [24, р. 15].

Так, **умовами виникнення** аналізованого сценарію *«Реконкіста – свято»* стали історичні події відвоювання народами Піренейського півострова в VIII–XV ст. територій, захоплених арабами і берберами. **Метою** сценарію *«Реконкіста – свято»* є відтворення вказаних історичних подій:

Las Entradas de Cristianos, por la mañana, y Moros, de la tarde transforman la ciudad para recrear la Reconquista [21, 03/05/14].

Alcoi revive su reconquista [21, 24/04/2012].

Суб'єктами сценарію постають учасники святкування, які розділяються на три групи – маври *moros*, християни *cristianos* та глядачі *espectadores*.

En el espectáculo de este sábado tomaron parte cerca de 10.000 personas, que simbolizaron con su desfile la entrada en la ciudad de las tropas moras y cristianas [21, 03/05/14].

Caballeros, doncellas, emires y bailarinas recrearon el espectáculo que este año han seguido desde la calle 17.000 espectadores en las sillas instaladas por la Asociación de San Jorge a los que se suman el público de los balcones [21, 03/05/14].

На позначення учасників дійства в іспанській мові вживаються слова-реалії *caballeros, doncellas, emires*, які відтворюють мовний портрет концепту РЕКОНКІСТА. Підсилення перцептивно-образної складової концепту відбувається і за рахунок вживання метонімії для номінації груп учасників сценарію:

Los ejùrcitos de la Cruz esperan la apariciyn de San Jorge sobre las almenas del castillo, en la noche de este martes, para doblegar a las huestes de la Media Luna [21, 23/04/2013].

... el primer combate ha concluido esta mañana en las calles de este municipio con la derrota de los caballeros de la Cruz, que han sido doblegados por las diversas facciones que integran el bando musulmán [21, 23/04/2013].

Оскільки свято як подія розгортається у часі і просторі, то лексеми-репрезентанти концепту Реконкіста вживаються у словосполученнях з лексемами темпоральної семантики. Час проведення свята варіюється в залежності від місцевості, де воно відбувається: дійство проводиться щороку і триває три дні в квітні у місті Алькой, у серпні у місті Бенамаома.

Las fiestas de este año han variado sus fechas de abril unas semanas por el retraso de la semana santa [21, 03/05/14].

Durante ese fin de semana, que en este año será del 4 al 8 de agosto, el pueblo se convierte en una fiesta en la que todos los benamahometanos participan [20, 27/07/2011].

Серед основних етапів дійства виокремлюються вторгнення, хода, битви, огляд військ:

Las entradas, procesiones, batallas, alardes y embajadas constituyen, durante tres días, sus actos más representativos, envueltos en color, estruendo, alegría y pólvora omnipresente, y marcados por la seriedad en su desarrollo y la ritualización de sus contenidos. La aparición de Sant Jordiet, un niño montado sobre un caballo de cartón piedra, en las almenas del castillo levantado para la fiesta, pone el emotivo punto final [21, 23/02/2008].

Вербальний портрет концепту Реконкіста вибудовується за рахунок лексем із перцептивною семантикою: наявні як зорові образи *actos más representativos, envueltos en color*, так і звукові *estruendo, pólvora omnipresente, ruido*, нюхові *humo*. Крім цього, чітко простежується наявність позитивно маркованного ціннісного складника у структурі концепту, який представляють слова з емотивним компонентом: *alegría, el emotivo punto final*.

Окремо слід зазначити релігійну складову сценарію, адже свято Маври і Християни відзначається також із метою вшанування покровителів міст: в Алької – Святого Георгія, у місті Бенамаома – Святого Антонія:

Es la manera que tienen los alcoyanos de festejar a su patrón, Sant Jordi, con los Moros y Cristianos declarados de Interés Turístico Internacional [21, 03/05/14].

La leyenda cuenta que Sant Jordi intervino a favor de Jaume I el Conqueridor cuando sus tropas defendhan, en 1276, la enriscada villa del cerco impuesto por el caudillo árabe Al Azraq. A partir de ahí nace una tradición que ha dado origen a los Moros y Cristianos, cuyos primeros datos son de 1672, y que tienen a Sant Jordi, el 23 de abril, como patrón [21, 23/02/2008].

El protagonista es un santo, la onomástica de San Antonio de Padua [20, 27/07/2011].

Слова із лексико-семантичного поля війна також виступають репрезентантами сценарію *«Реконкіста – свято»: las entradas, procesiones, batallas, alardes y embajadas, los ejércitos, combate, los guerreros, la lucha* тощо

Висновки. Таким чином, в результаті дослідження було виявлено національно-культурну специфіку концепту РЕКОНКІСТА в іспанській лінгвокультурі шляхом аналізу репрезентації фестивного складника концепту. Концепт РЕКОНКІСТА як ментальне утворення, що зберігає уявлення, оцінки, образи про визначний період в історії Іспанії продовжує переживатися сьогодні представниками іспанського етносу у вигляді особливої культурної форми – свята. Моделювання концепту РЕКОНКІСТА у вигляді сценарію дозволило розширити уяв-

лення про змістове наповнення концепту, з'ясувати особливості його структури. **Перспективою** подальшого дослідження є вивчення змістової трансформації концепту РЕКОНКІСТА на сучасному етапі його побутування під впливом соціокультурних та суспільно-політичних чинників сьогодення.

Список літератури:

1. Биба М. О. Особливості актуалізації історико-культурного концепту Реконкіста в сучасній іспанській мові / М. О. Биба // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – № 64. – С. 6-10.
2. Болдырев Н. Н. Актуальные задачи когнитивной лингвистики на современном этапе / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2013. – № 1. – С. 5–13.
3. Бурбело В. Здобутки та перспективи мовознавства XX–XXI ст.: у пошуках комплексності, динаміки інтеграції / В. Б. Бурбело // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Іноземна філологія. – Вип. 44. – 2011. – С. 4–9.
4. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М.: «Гнозис», 2007. – 284 с.
5. Демьянков В. З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века // Язык и наука конца XX века. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239–320.
6. Карасик В. И. Базовые характеристики концептов в лингвокультурной концептологии / Карасик В. И., Г. Г. Слышкин // Антология концептов. – [Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Т. 1. – С. 13–15.
7. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – Волгоград: Парадигма, 2010. – 428 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 476 с.
9. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
10. Морель Морель Д. А. К вопросу о свойствах концепта как системы / Д. А. Морель Морель // Изменяющаяся Россия и славянский мир: новое в концептуальных исследованиях. – [сборник статей / Отв. ред. М. В. Пименова]. – Севастополь: Рибэст, 2009. – С. 148–157. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 8).
11. Никишина И. Ю. Понятие «концепт» в когнитивной лингвистике / И. Ю. Никишина // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. – [Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2002. – Вып. 21. – С. 5–7.
12. Пименова М. В. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ / М. В. Пименова. – [Монография]. – Серия «Концептуальные исследования», Вып. 9 – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с.
13. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение: учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 176 с.
14. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: Восток-Запад, 2007. – 320 с.
15. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
16. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г. Г. Слышкин // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация», 2004. – № 1. – С. 29–34.
17. Diccionario Clave [Recurso electrynico]. – Régimen del acceso: http://clave.librosvivos.net
18. Diccionario de la lengua espacola. Real Academia espacola [Recurso electrynico]. – 22-a ed. – Régimen del acceso: http://buscon.rae.es/draeI
19. Diki-Kidiri M. Le signifié et le concept dans la dénomination / Marcel Diki-Kidiri // Meta: journal des traducteurs. – 1999. – Vol. 44, № 4. – P. 573–581.
20. El Mundo [Recurso electrynico]. – Rйgimen del acceso: http://www.elmundo.es
21. El Paнs [Recurso electrynico]. – Rйgimen del acceso: http://www.elpais.com
22. Gunina N. A. Concept VS Meaning: Cognitive Approach / N. A. Gunina // Вестник ТГТУ. – 2011. – Том 17. – № 1. – С. 248–250.
23. Moliner M. Diccionario de uso del espacol. Ediciyn electrynica / Marнa Moliner [Recurso electrynico]: 3ra ediciyn. – Editorial Gredos, S.A.U., 2008. – 1 disco yptico (CD-ROM); 12 sm. – Requisitos del sistema: Pentium de 150 Mhz o superior; Windows 95, 98, NT, Me, 2000, XP; 32 Mb de RAM; 10 o 75 Mb libres en disco duro; lector de CD-Rom. – El tнtulo del contenedor.
24. Palmer G. When does cognitive linguistics become cultural? Case studies in Tagalog voice and Shona noun classifiers / Gary Palmer // Cognitive Linguistics Investigations: Across Languages, Fields And Philosophical Boundaries. – [Ed. June Luchjenbroers]. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 13–45.
25. Schwarz M. Kognitive Semantiktheorie und neuropsychologische Realitat: reprasentationale und prozedurale Aspekte der semantischen Kompetenz / M. Schwarz. – Tubingen: M. Niemeyer, 1992. – VI. – 163 S.
26. Vox Diccionario Esencial De LA Lengua Espanola: Vox Essential Dictionary of the Spanish Language (Spanish Edition). – June, 1997. – 646 p.

Быба М.А.
Запорожский национальный университет

СПЕЦИФИКА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ФЕСТИВНОГО КОМПОНЕНТА КОНЦЕПТА РЕКОНКИСТА В ИСПАНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности репрезентации фестивного компонента в структуре концепта РЕКОНКИСТА. Определены концептуальные связи между двумя ментальными образованиями ПРАЗДНИК и РЕКОНКИСТА. Концептуальный компонент «Реконкиста – праздник» смоделирован в виде сценария. Описаны основные элементы сценария «Реконкиста – праздник» в испанской лингвокультуре. Выяснены языковые и речевые средства вербализации фестивного компонента концепта Реконкиста на материале испанского языка.
Ключевые слова: испанская лингвокультура, концепт, концептуальная структура, Реконкиста, сценарий, фестивний.

Byba M.O.
Zaporizhzhya National University

SPECIFICITY OF THE REPRESENTATION OF THE CONCEPT'S RECONQUISTA FESTIVE COMPONENT IN SPANISH LINGUISTIC CULTURE

Summary
The article deals with the peculiarities of representation of the festive component in the structure of the concept Reconquista. Conceptual links between mental formations HOLIDAYS and RECONQUISTA are determined. Conceptual component «Reconquista – holiday» is modeled as a scenario. The basic elements of the scenario «Reconquista – holiday» in Spanish linguistic culture are described. Speech and language modes of the verbalization of the concept's RECONQUISTA festive component are determined on the material of the Spanish language.
Keywords: concept, conceptual structure, festive, Reconquista, Spanish linguistic culture, script.

УДК 821.111-3

РЕЛІГІЯ ТА НАТУРА В РОМАНІ Г.Р. ХАГГАРДА «ЧУДОВИСЬКО»

Василишина Н.Д.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті висвітлюється духовно-релігійна складова письменницької свідомості Г.Р. Хаггарда. Письменник показує релігійні вірування одного народу очима людини, що відчуває себе частиною іншої релігійної спільноти. У романі панує погляд на релігійні системи як на щось прив'язане до певного історико-культурного грунту. Йдеться не лише про порівняння різного релігійного досвіду, а й про прагнення усвідомити національно-культурну ідентичність. Лоном перебування таємничих сил є матеріальна Природа, що виразно протистоїть християнському спіритуалізму й християнській моральності. Отож, природа – не просто фон, вона – повноправний учасник дії.
Ключові слова: Природа, релігія, релігійна система, язичництво, християнство, протиставлення, духовність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Роман Г. Р. Хаггарда «Чудовисько» (1924) лише спорадично й побіжно згадувався критиками та істориками літератури. Проте у романі «Чудовисько» поставлені, при всій «легкості» форми, доволі серйозні екзистенціальні проблеми, зокрема проблему світобудови. Вповні зрозуміти письменницьку концепцію дійсності й людини усе ж таки не можна без ретельного врахування релігійної концепції автора. Адже художня творчість часто знаходить у релігії не лише виправдання свого емоційного ставлення до світу та бурхливого образного фантазування, а й той цілісний ідеал, без якого не існує художній твір. У випадку Г. Р. Хаггарда, ми, однак, стикаємося з ситуацією доволі складною, втім типовою для XIX – поч. XX ст. Тоді в Європі почав катастрофічно втрачатися пієтет до традиційного християнства й, натомість, спостерігалася – нехай поки що в елітних колах – захопленість чужинськими, язичницькими культами. Погляд Хаггарда на релігію формувався в річищі свідомості modernity – світогляду, в якому, за Ч. Тейлором, пошук трансцендентного поступається захопленню Природою та можливостями людини, і для цього, зокрема, багато що зробили романтики [2, с. 78–80]. Це визначило певну протирічивість авторської позиції.

«Рідна» релігія цікавила письменника достатньо глибоко, про що свідчить хоча б роман «Перлина Сходу» (або: «Падіння Єрусалиму», 1903), в якому змальовано громаду ранніх християн. Водночас Хаггард був глибоко зацікавлений східними релігіями і містичними вченнями, його цікавили питання, які в християнстві покриті серпанком недомовленості: таємниця смерті, тема невідворотності долі. Хаггард написав чимало творів, присвячених екзотичним або давнім світам, в яких панувала «натуральна релігія» язичників («Чаклун», 1896; «Жовтий бог: африканський ідол», 1908; «Валтасар», 1930) та ін. Тут панує атмосфера зачарованості «забутими світами» первісної свідомості або стародавніх цивілізацій, мусуються ідеї долі, безсмертя та метемпсихозу. Усе це невід'ємне від преклоніння перед матеріальними силами Природи, яка залишається у дехристиянизованому світі єдиним джерелом креативності й наснаги; в силах природи знову, як в язичницькі часи, починають вбачати якісь, принаймні, квазі-божественні первені. Схильність автора до екзотичної містики та релігійної еклектики, народжена в річищі ренесансно-просвітницької цікавості до окультизму, багато в чому визначається й конкретним впливом тогочасного англійського середовища, зокрема тих кіл, до яких належала його власна родина. Це прагнення до врахування усіх щаблів релігійного досвіду людства входить в певного роду «клінч» з загальною «християнською» установкою романіста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Слід визнати, що це питання залишається практично невивченим, ані спорадичного, ані цілісного дослідження проблеми досі немає.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Оскільки художня гра з уявою читача має свої межі, й автор врешті-решт базується на певних екзистенціальних постулатах, варто проаналізувати ставлення автора «Чудовиська» до християнської традиції та висвітлити глибину його зацікавленості африканським язичництвом.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статі є висвітлення духовно-релігійної складової письменницької свідомості автора роману «Чудовисько»: ця складова інколи безпосередньо декларується, але частіше може бути реконструйована на матеріалі художнього тексту, аналізу сюжетної концепції та композиції персонажів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Творчість Хаггарда розгорталася, попри загальне піднесення духу секуляризації, в контексті офіційного проголошення переваги офіційного християнства над релігіями колоніальних окраїн. Апологет британського імперіалізму Розбері ставив колоніальну місію Британії в один ряд з такими непохитними цінностями національної самосвідомості, як «Бог, мати, дім», а протестантські проповідники країни підживлювали ці імперські амбіції, запевнюючи, що «колоніальні загарбання виправдані самим небом»; прикладом є, скажімо, проповіді популярного тоді преп. Сандісона; ця концепція простежувалася в британській політичній риториці аж до середини XX ст. (твердження Ф. Бакстона, нібито англійська нація «виконувала божественне завдання – нести знання про істинного Бога в віддаленні кінці землі» [3, с. 38–39].

М. Урнов справедливо писав, що неоромантичні герої «стикалися за посередництвом захопливого сюжету з надзвичайними обставинами, що вимагали напруження усіх сил, енергійних, самостійних рішень та дій» [5, с. 6]. Саме дивовижні для європейця релігійні вірування Африки стають фактично ідейно-естетичним центром роману «Чудовисько», колізії якого побудовані на тубільному вшануванні фетишу, що корінням своїм сягає стародавніх часів. Поки Аллан Квотермейн розплутує таємницю чудовиська Хоу-Хоу, він встигає познайомитись з багатьма релігійними практиками африканців, що виглядають в очах європейця таємниче та жахливо. У романі «Чудовисько» герой втягується в таємничі

манівці африканської магії, але усе ж таки прямої відповіді на свої здивовані запитання так і не отримує. Це тим більш цікаво, що в романі таємничий дикий тубілець начебто безпосередньо кидає виклик християнству.

Хаггард занурює свого білого мандрівника в такі глибини не випадково: «Для романтиків..., екзотичні країни втілювали ту насиченість, природність та повноту життєвих відчуттів, яких світ цивілізований, тобто буржуазної Європи був безнадійно позбавлений», але для, скажімо, близького за духом до Хаггарда Дж. Конрада це були реальні країни, де не рятуються від убогості «цивілізованого» світу, але «живуть, страждають та гинуть, оскільки ці місця, піднесені традиційною романтичною мрією над життям, кінець-кінцем являють собою той само згусток суспільних протиріч» [4, с. 7].

В Африці другом Алана Квотермейна стає чаклун-кафр Індаба-Замбі, якому він врятував життя. Показово, що перше, що вимовляє чаклун на наступний ранок після свого порятунку, це питання до Аллана: «Я хочу спробувати вашої християнської релігії, тому що моя мені здається недоброю відучора, коли мене хотіли вбити дурні, а ти врятував мене» [6, с. 13].

В той самий час європейця Аллана вражають магічні вміння Індаба-Замбі. На всі питання Аллана з цього приводу чаклун відповідає: «Ви, білі люди, хоча й дуже розумні, але багато чого не знаєте. Є на світі люди, які можуть примусити людину бачити речі, яких вона не бачить» [6, с. 21].

Та сили чаклунові буцімто надає страхітливий Хоу-Хоу, що причаївся в надрах Природи подібно до античного Пана. Перше знайомство з цим богом-чудовиськом відбувається, коли Аллан ховається в печері від грози, і бачить його зображення – настільки жахливе, що він може порівняти його лише з найстрашнішою для християнина істотою – дияволом (принагідно зауважимо, що це порівняння чудовиська з дияволом, чортом, бісом неодноразово виникає у свідомості Аллана, й, безумовно, воно визначене підсвідомим впливом християнського уявлення, згідно з яким боги язичників є не що інше, як демони): «Чи траплялося вам у кошмарному сні бачити себе в пеклі і раптом зіткнутися tete-a-tete з дияволом? Так ось, переді мною був диявол, якого не могла б витворити найбуйніша, найбожевільніша уява» [6, с. 53]. Чудовисько було написане вохрою, а очі зроблені з гірського кришталю. Воно було схоже на величезну мавпу, вкриту сірою шерстю, з ненормально довгими кінцівками, перетинками та пазурами на них, а обличчя його («обличчя старої чортиці») «прикрашали» павіанячі ікла, масивний навислий лоб, неприродно широко розставлені очі та жорстока посмішка: «Однією ногою воно топтало тіло людини; величезний пазур глибоко уп'явся в м'ясо. В одній руці воно тримало чоловічу голову, мабуть, щойно відірвану від тулуба. А друга рука волочила за волосся живу голу молоду дівчину» [6, с. 54–55]. Таким побачив Аллан Хоу-Хоу, бога-чудовиська, вперше, і так само уявляли собі його тубільці, що вклонялися йому.

Аллан вирішує дізнатися, чи існує справді Хоу-Хоу, і вирушає до всезнайка, знахаря-чаклуна зулусів, карлика Зікалі, або, як його називали тубільці, Відкривача Дорiг. Зікалі вражає його тим, що впевнено розповідає про ще не повідомлену йому мету Аллана та ті негаразди, що трапилися з ним дорогою. Вражений Аллан вважає, що це – чаклунство, але тут розпочинається гра з читачем: Зікалі сміється і, прибираючи кістки – атрибути чаклунської майстерності, говорить: «Це, Макумазане, знаряддя мого ремесла; ними ми, знахарі, відволікаємо увагу дурнів, які приходять, – так легше читати в їхніх серцях» [6, с. 63]. Він намагається переконати Аллана, що ніякого чарівництва тут немає – просто серія здогадок та вміння читати «по обличчю». Саме Зікалі підказує Аллану, де шукати чудовисько та зобов'язує його принести йому чарівне листя з древа Видінь, що росте у саду Хоу-Хоу і за допомогою якого він може здійснювати свої, як каже чаклун, «фокуси». Зікали ж і розповідає історію виникнення культу Хоу-Хоу, замішану на гнобленні, вбивствах, прокляттi та реінкарнації. Хаггард використовує тут прийом «помноження ситуації». Зікалі проводить паралель з християнством, ніби намагаючись провести думку про те, що насправді величезної різниці між віруваннями дикунських тубільців та цивілізованих європейців немає: «Я чув, наприклад, що й ви, білі, терпите те саме, у вас є ваш власний Хоу-Хоу або диявол, що відкидає жертви і помщається вам. Подобається він вам чи ні, а ви йому на догоду влаштовуєте війни і ллєте кров, чините беззаконня, стверджуючи таким чином його володарювання на землі; ми чинимо так само, як і ви» [6, с. 70].

Потрапивши до веллосів, Аллан, аби завоювати їхню довіру й – водночас – достатньо налякати їх, аби вони боялися вчинити йому якусь прикрість, вдає з себе могутнього чаклуна. Зігравши на їхніх доволі наївних і примітивних з погляду освіченого європейця релігійних почуттях, він демонструє їм сірники, сказавши, що це – чарівний вогонь, який він готовий принести в дар Хоу-Хоу [6, с. 104]. Серед веллосів, під час жертвоприношення, Аллану судилося побачити «справжнього» Хоу-Хоу. Як вже зазначалося, цікаво, що письменник показує релігійні вірування одного народу очима людини, що відчуває себе частиною іншої релігійної спільноти. Чудовисько знову нагадує Квотермейну диявола: «Перед нами був образ диявола, що з'явився божевільному ченцю, його очі палали червоним вогнем», «Чудовисько, як я уже говорив раніше, скидалося на велику горилу, але все-таки це була не мавпа, а людина, і не людина, а диявол» [6, с. 114]. Коли Аллан придивився краще, то побачив, що насправді – це не живе чудовисько, але лише розмальований камінь, а всередині засвічений вогонь: «Хоу-Хоу був просто ідол! Хоу-Хоу існував тільки в серцях своїх шанувальників!!!» [6, с. 115]. Цікаво, що, коли Аллан зі всією своєю компанією тікає, то веллоси не переслідують його, побоюючись прокляття Хоу-Хоу, яке нібито наздоганяє всіх, хто лишає землі веллосів. Друг Аллана африканець Ханс іронічно це коментує: «...в Країні Вогнів він *(Хоу-Хоу – Н. В.)* став християнином, віддячує добром за зло, підставляючи другу щоку, баасе. Адже часто люди, помираючи, стають святими, баасе ... Пам'ятайте, баасе, ваш преподобний батько говорив, бувало, що коли ти любиш небеса, то й небеса піклуються про тебе і витягують тебе з брудної ями, в яку ти потрапив» [6, с. 168]. Тобто, у романі панує погляд на релігійні системи як на щось релятивне та прив'язане до певного історико-культурного грунту.

Наприкінці твору відбувається характерна розмова між Алланом та Зікалі, яку Г. Р. Хаггард будує майже у публіцистичному ключі. Співбесідники міркують про сутність та роль релігії у житті людини. Фактично, в романі Хагарда не лише йдеться про порівняння різного релігійного досвіду, а й спостерігається прагнення усвідомити й чужу, і власну національно-культурну ідентичність: пригадаймо, що Е. Саїд, розмірковуючи над особливостями пізньовікторанського колоніального роману, вважав,

що він формує»консолідуючий погляд» за допомогою системи дискурсів, у центрі яких – Англія (батьківщина), а на окраїнах – заморські території з їхньою екзотикою; це дозволяє сформувати «структуру національної ідентичності» [7, p. 74, 78].

В Африці Хаггарда дія християнського начала якщо не вичерпується, то, принаймні, підлягає випробуванням та значній редукції. У романі «Чудовисько» лоном перебування усіх цих таємничих сил є матеріальна Природа, що виразно протистоїть християнському спіритуалізму й християнській моральності. Пригода Аллана Квотермейна, що складе фабулу роману «Чудовисько», розпочинається з майже випадкового епізоду – «диявольської грози», що змушує героя ховатися у печері. Хаггард ніби протиставляє небезпечну стихію, що вирує у долині – з блискавками, крижаним вітром та чорними хмарами – мовчазній красі печери (хоча остання виявиться не менш небезпечною за першу).

Власне, перед нами ретардація, затримка уваги читача: поки що нічого не відбувається, й Аллан навіть немає певної мети подорожі. Але сама природа ніби віщує ті надзвичайні пригоди, що вже чекають на нього. Прикметно, що натальська гроза ніби знаменує різницю між двома культурними світами: вона побачена очима європейця й викликає відповідні асоціації – порівнюється з балом, танцями, оркестром. Важливо також, що, при всій небезпеці ситуації, Хаггард-неоромантик, як і покоління романтиків до нього, явно милується красою цієї бунтівної природи.

У печері, в якій Аллану з Хансом вдалося сховатися, панує тиша, і природа постає тут чистою, ніби омитою грозою й спокійною. «Я дивився на хмару, спостерігаючи видовище, яке мені ніколи не могло набриднути, – схід прекрасного африканського місяця з його потаємних чертогів мороку. Вже срібні стріли світла пробивали небесну твердь, гасячи зірки. І раптом виплив гнутий край місяця і почав рости з незвичайною швидкістю, поки вся блискуча куля не встала зі свого чорнильного ложа. Хвилину він ще спочивав на краю хмари – чудовий, досконалий! За мить наша яма наповнилася таким сильним і яскравим світлом, що при ньому можна було прочитати листа» [6, с. 53]. І ось на цьому прекрасному поетичному тлі з темряви печери ніби виступає стародавнє зло – чудовисько Хоу-Хоу, намальоване на стіні.

Подальші мандри виявляються дедалі більш небезпечними. Подорожуючих знову застає буря, на цей раз піщана – причому такої сили, при якій, як кажуть тубільці, не виживе жодна людина, якщо не сховатися десь на болотах. Навіть після завершення піщаної бурі не настає спокій, оскільки до болота на водопій сходяться звірі та й земля веллу зустрічає мандруючих непривітно. Чорна річка тече на дні «титанічної прірви», стиснутої з обох боків кам'яними стінами – в пам'яті Аллана спливає порівняння зі Стіксом та човном Харона [6, с. 87]. Веслярі, чиї обличчя лише при нахилі вперед виступають з мороку, нагадують привидів. Жахливим виявляється й Дерево видінь, листя якого Аллан має принести Зікалі – асоціація з біблійним деревом пізнання Добра й Зла звужується до пізнання виключно Зла – це нагадує популярний в класичному романтизмі сюжет про Дерево Смерті (наприклад – «Анчар» у Пушкіна).

Кульмінація настає, коли Сабілу мають принести в жертву Хоу-Хоу. Це вирішальна ніч, коли природа ніби знову викликала на двобій Аллана, намагаючись потопити його біля скелі Пожертв. Фінальна сцена виверження жахлива – природа ніби розлючена, що від неї втекли жертви. «... зненацька танцююче полум'я і хмари диму злетіли в небо. Це супроводжувалося стрясаючим землю гуркотом і оглушливими вибухами, що відлунювали немов найсильніші удари грому, і за кожним ударом лився дощ палаючого каміння і потік розплавленої лави з шипінням падав у вир. Човен гойдався, і нас затягувало густими хмарами попелу і якимось гарячим дощем, котрий так затемнював повітря, що ми не бачили нічого перед самим носом. То була грізна демонстрація сил природи, і за якимось примарним зв'язком образів я подумав про судний день» [6, с. 144].

Природа у Хаггарда зазвичай ворожа людині: вона готова вбити її ураганом чи блискавкою під час грози, потопити хвилями річок або роздерти на шматки хижаками. Невеликою є кількість ідилічних пейзажних замальовок – і то, здається, вони введені автором лише для того, щоби створити яскравіший контраст між цим ліричним описом та жахливістю подальших подій.

Отож, у романі «Чудовисько» природа виступає вже не простим фоном, як це було у «Таємничих силах»: вона – повноправний учасник дії, і з'являється у важливі композиційні моменти: в зав'язці, коли герой вперше бачить зображення чудовиська, в кульмінації – коли Аллан рятується, а Деча гине у бурхливих водах. Мабуть, це зумовлює і таку особливість функціонування пейзажу у даному творі: він подається доволі розлогими описами. І, нарешті, природа у «Чудовиську» постає насамперед макабристичною, жахаючою, небезпечною. Це все, однак, покликано утвердити ідею перемоги людини, вільної від старовинних табу, в тому числі й релігійного характеру, над Природою – ідеї, що була такою популярною аж до середини ХХ століття.

Неоромантизм був одним з шляхів акцентувати цю ідею. Вірно зазначає С. Богомолов: «Неоромантичній системі цінностей притаманні протидія духовній інерції та моральним шаблонам, потреба особистості в самостійності, у самореалізації, не обмеженій жодними побутовими умовностями. Це природнім способом пов'язується з цінностями духовних та фізичних сил, що проявляються у боротьбі з ворожим зовнішнім світом та в перемозі над могутніми та небезпечними супротивниками» [1, с. 26].

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвитку у даному напрямку. Як бачимо, письменник зумів наситити, здавалося б, доволі трафаретну авантюрну колізію духом напруженого духовного пошуку. Але стрижнева ідейна проблема твору усе ж таки дещо інша. Адже людина в романі Хаггарда, як всяка особистість епохи Модерну, сама творить власну долю, борючись з усталеними системами цінностей, занурюється у вир богоборства – в архаїчному, язичницькому розумінні цього слова. Водночас Хаггард використовує цікавий прийом, який дозволяє йому разом з читачем перебрати усі pro і contra питання про існування демонічних сил, що за традиційним уявленням входять у недоступний для людини світ трансцендентного. Він примушує свого героя Аллана постійно балансувати на межі «природного» та «містичного», багато разів змінювати своє ставлення до культу тубільців. Розпочинаючи з кепкувань та відвертих насмішок, Квотермейн згодом починає вірити в реальність фетишу (і картина – перший цьому доказ), потім знову бачить всю неймовірність існування подібного Хоу-Хоу (придумує для себе «наукову» гіпотезу з горилою), остаточно переконується в існуванні чудовиська, коли потрапляє до веллу – і лише задля того, аби побачити майстерно реалізований жор-

стокий розіграш переляканого народу, що триває вже багато років. Змінюючи у такий спосіб кут зору персонажа, письменник отримує нагоду спробувати «об'єктивно» розібратися як в специфіці даного конкретного вірування, так і зробити екскурси в інші релігійні системи і навіть – в теорію релігії як такої. Так, Зікалі на уїдливе зауваження Аллана про те, що веллу мають «веселу» релігію, відповідає риторичним запитанням: «А хіба яка-небудь релігія подобається хоч одній людині, Макумазане? Хіба сльози, нужденність, мор, грабіж і смерть подобаються тим, хто народжений на землі?» [6, с. 69-70]. Мабуть, в даному випадку «шляхетний дикун» є рупором авторської ідеї, висловленої в максимально «замаскований» з погляду літературного етикету поствікторіанської епохи спосіб.

Список літератури:

1. Богомолов С. А. / Сергей Александрович Богомолов. – Художественная версия концепции «нового империализма» в неоромантизме Р. Л. Стивенсона // Вестник ОГУ. – 2004. – № 2. – С. 26–29.
2. Далмайр Ф. Секулярный век? Размышления о Чарльзе Тейлоре и Раймоне Панникаре / Фред Далмайр // Вопросы философии. – 2013. – № 10. – С. 77–90.
3. Садомская Н. Д. Творчество Генри Райдера Хаггарда и английская литература на рубеже XIX–XX веков / Наталья Дмитриевна Садомская. – Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01. – литература народов стран зарубежья (западноевропейская литература). – Оренбург: Оренбургский государственный педагогический университет, 2006. – 409 с.
4. Себежко Е. С. Социально-психологический роман Дж. Конрада. 1900–1914 (Проблема героя и конфликта): Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. – М., 1970. – 18 с.
5. Урнов М. В. Джозеф Конрад / Михаил Васильевич Урнов. – М.: Наука, 1977. – 124 с.
6. Хаггард Н. Р. Неведомые силы; Чудовище; Дитя из слоновой кости; Аллан Кватерман: Романы / Генри Райдер Хаггард / Пер. с англ. – СПб.: Издательско-коммерческое агентство «Тайм-аут» при ФМБ «Пирал», 1992. – 544 с.
7. Said E. W. Culture and Imperializm / Edward Wadie Said. – N.-Y: Alfred A. Knopf, 1993. – 380 p.

Василишина Н.Д.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

РЕЛИГИЯ И НАТУРА В РОМАНЕ Г.Р. ХАГГАРДА «ЧУДОВИЩЕ»

Аннотация
Статья освещает духовно религиозный компонент литературного сознания Г.Р.Хаггарда. Писатель показывает религиозные верования одного народа глазами человека, который ощущает себя частью другой религиозной общины. Религиозные системы рассматриваются в романе привязанными к конкретным историко-культурным основам. Суть не только в сравнении различных религиозных практик, но и в желании понять національно-культурную идентичность. Таинственные силы являются материальной природой, которая явно противостоит христианской духовности и христианской морали. Таким образом, природа – это не просто фон, она является полноправным участником действа.
Ключевые слова: природа, религия, религиозные системы, язычество, христианство, противопоставление, духовность.

Vasylyshyna N.D.
Kamianets-Podilsky National University named after Ivan Ohienko

RELIGION AND NATURE IN G.R. HAGGARD'S NOVEL «THE MONSTER»

Summary
The article highlights the spiritual-religious component of G.R. Haggard's literary consciousness. The writer shows the people's religious beliefs by the person who feels himself as a part of another religious community. Religious system is viewed as something bound to a specific historical-cultural soil. The issue is not just about the comparison of different religious practices, but also about the desire to understand national-cultural identity. Material nature is the place of mysterious forces, which clearly confronts the Christian spiritualism and Christian morality. Thus, nature is not just a background, it is a full participant in the action.
Keywords: Nature, religion, religious system, paganism, Christianity, juxtaposition, spirituality.

УДК 81’373.7

МОРФОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ФО ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЯК ОДНА ІЗ СТУПЕНЕВИХ ОЗНАК ЇХНЬОЇ УСТАЛЕНОСТІ

Гладка В.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Однією з основних ознак фразеологізмів є їхня мовна усталеність, яка виражається на граматичному та лексико-семантичному рівнях. Досліджуючи морфологічну природу цих мовних одиниць, науковці вважають, що характерні їм обмеження можна розглядати як визначальну ознаку. Однак, детальний аналіз морфологічних категорій, властивих ФО французької мови (категорія роду, числа, часу, особи та способу дії), представлений у даній статті, показав, що вони мають ступеневий характер. На основі цього автор робить висновок, що морфологічна усталеність не може трактуватися як диференційна ознака мовної природи фразеологізмів. Їй властива взаємозалежність від інших мовних ознак ФО, що, власне, й визначає її особливу мовну природу як усталених одиниць.
Ключові слова: усталений вираз, фразеологічна одиниця, усталеність, морфологічна категорія, морфологічне обмеження.

Як відомо, XX століття було справді періодом глибинного осягнення природи фразеологічних одиниць (далі – ФО), процесу їхнього формування та особливостей функціонування в мові та в мовленні, створення наукових шкіл та напрямків вивчення цих мовних одиниць. Одним із ключових питань у цій площині є виявлення мовних ознак ФО, серед яких центральне місце посідає усталеність, власне на основі якій вони й отримали свою назву – «усталені вирази». Натомість, незважаючи на велику кількість праць, присвячених явищу усталеності ФО різних мов (див., зокрема, праці О.Г. Борисової, M. Everaert, G. Gaatone, I. González Rey, G. Gross, M. Gross, E. Gülich, U. Krafft, J. Hudson, S. Hunston, G. Francis, J.R. Klein, B. Lamiroy, S. Mejri, Ch. Schapira, M.H. Svensson, A. Wray та ін.), воно й досі не отримало однозначного тлумачення. І справедливими будуть слова французького науковця R. Martin, який зауважив, що «більшість з нас [лінгвістів] вважають, що ця тема [усталеність] дуже захоплююча, хоча ніхто з нас не знає, що саме вона являє собою» [14], визначаючи в такий спосіб **актуальність** і нашого дослідження.

Суперечливий характер цього питання можна пояснити тим, що усталеність являє собою поліфакторне явище. Адже сьогодні дослідники, характеризуючи усталені вирази, говорять про семантичну злитість і нерозкладність їх компонентів, постійність складу, структури та значення, фіксованість їх лексико-граматичного складу, незмінність їх складових елементів при всіх нормативних змінах, морфосинтаксичну стійкість компонентів тощо [1, с. 105; 3, с. 38; 4, с. 88; 9, с. 111; 11, с. 9; 17, с. 16]. Часто до поняття усталеності додають також ознаку психологічного характеру: вираз повинен існувати в пам’яті мовця як певна цілісність, яку він може відтворити в процесі мовлення.

Досліджуючи, зокрема, граматичні ознаки ФО французької мови, лінгвісти базують свої визначення на морфосинтаксичних обмеженнях, які не дозволяють змінювати ознаки морфологічних категорій їхніх компонентів, а також здійснювати певні синтаксичні трансформації [7, с. 154; 11, с. 9; 12, с. 8; 14, с. 179; 15, с. 39; 16, с. 137]. Вивчаючи морфологічний аспект ФО, науковці вважають, що характерні їм обмеження можна розглядати як визначальну ознаку їхньої мовної природи, що потребує, на наш погляд, певних уточнень. Тому, **головною метою** цієї роботи є, власне, детальний аналіз категорійних ознак ФО, завдяки якому ми спробуємо показати, що всі вони мають ступеневий характер, що й зумовлює значні труднощі під час визначення явища усталеності, а також виокремлення ФО від вільних словосполучень.

Категорія роду іменників та прикметників. Насамперед вивчення вираження категорії роду, визначеної самим словником французької мови, доводить загальномовну тенденцію: в усталених виразах, як і у вільних, іменникові та прикметникові компоненти не можуть її змінювати в процесі мовлення. Іншими словами, обмеження в категорії роду усталених виразів зумовлені не характером ФО, а самою мовою, напр.: ***un abatteur** de femme, **le cњur** bien accroché, **une armoire** à glace.*

Щодо прикметників, то їх обмеження в цій площині мають дещо інше пояснення. За ними, як відомо, не встановлено певний рід; вони його виражають залежно від іменника або займенника, котрий вони означують, напр.: *une affaire **classée**, un **grand** air, de **bon** aloi, la chaux vive, une peur bleue.* У такий спосіб категорія роду іменників та прикметників взаємопов’язана й не може варіювати довільно.

Водночас у французькій мові існують вирази, прикметниковий компонент яких вживається виключно в жіночому роді, супроводжуючи відповідний іменник, напр.: *bouche **bée*** (за аналогією – *gueule **bée***), *la croix **gammée**, une porte **cochère**, une rose **trémière**.* Але зазначимо при цьому, що питання приналежності цих словосполучень до класу ФО досить суперечливе й потребує додаткового вивчення.

Варто зазначити, що існують також випадки, коли прикметник усталеного виразу узгоджується з підметом, а не з означуваним іменником, що доводить, зокрема, вживання ФО *se faire beau (belle)*, напр.:

*Paris Hilton: elle se fait **belle** pour aller se relaxer…* [http://www.public. fr/402807]

*En effet, certains hommes ne prennent pas soins de leurs apparences … Par contre, quand il s'agit de sortir avec leurs amis, ils se font **beau**, se parfument et mettent leurs plus beaux vêtements* [http://lecouple. enislam.over-blog.com.html].

Натомість прикметникова форма ФО *l’échapper belle* обмежена в подібних узгодженнях, напр.:

*5e tour: Paul Di Resta (Force India) et Jean-Eric Vergne (Toro Rosso) **l'échappent belle**. Ils ont failli s'éperonner a la sortie de leurs stands* [http://www. rts.ch/video /sport/auto/07/07/2013].

*Bruges **l’a échappé belle** à Malines* [http:// www.7sur7/17/08/2013].

Отже, лише в поодиноких випадках можемо припустити, що функціонування прикметникових форм у жіночому роді визначене узусом французької мови, через що, власне, й виявляються обмеження на морфологічному рівні, зокрема в категорії

роду. Але в більшості усталених виразів категорія роду визначена самою мовою.

Категорія числа іменників та прикметників. Аналіз вираження категорії числа іменників показав, що, хоча у вільному вживанні іменникові компоненти мають обидві числові форми (однину та множину), в усталених виразах ця категорійна ознака обмежена. Як наслідок, вони [іменникові компоненти] вживаються виключно в однині (напр., *tirer* ***le diable*** *par* ***la queue****; **une peur** bleue; fort comme **un Turc**; entre **la poire** et **le fromage**; jeter **une pierre** dans **le jardin** de qqn; faire **la loi**)* або в множині (напр., ***les carottes*** *sont cuites; marcher sur* ***des œufs****; payer en* ***chats*** *et en* ***rats****; mettre* ***les pieds*** *dans le plat*).

Неможливість змінювати категорію числа, на думку О.Г. Борисової, пов'язана з «референційним статусом» іменника [2, с. 29]. Але цим, на наш погляд, можна пояснити вживання лише усталених виразів типу *tirer* ***le diable*** *par* ***la queue***. Щодо решти мовних одиниць, то таке пояснення недоцільне з кількох причин. По-перше, можемо спостерігати випадки, коли обмеження в числі виявляються лише на письмі, тоді як усно вони не відчуваються, напр.: *avoir* ***maille*** *(?* ***mailles****) à partir avec qqn; donner sa langue au* ***chat*** *(? aux* ***chats****)*. Власне цей факт позначився на еволюції, зокрема, ФО *s'embarquer sans* ***biscuit***, іменниковий компонент якого сьогодні отримав форму множини – *s'embarquer sans* ***biscuits***, а також *donner* ***campos***, іменник якого, навпаки, вживається тепер в однині – *donner* ***campo***.

По-друге, іменникові компоненти дієслівних виразів різного ступеню усталеності можуть вживатися в множині, не порушуючи при цьому норм французької мови, напр.:

Les insurgés islamistes somaliens se sont moqués du Kenya via leur compte Twitter, et menacé d'y ***mener de nouvelles attaques*** *[mener une attaque], après celle du centre commercial Westgate de Nairobi...* [www.bfmtv.com/international/…/ 27/09/2013]

– Tu sais, on va bientôt ***casser nos pipes*** *[casser sa pipe]. Et je me disais que ce serait plus correct qu'on s'en aille en étant mari et femme* [http://bigbrowser.blog.lemonde.fr/2012/03/02].

Щодо категорії числа прикметників, то вона, подібно до категорії роду, залежить повною мірою від означуваного ними іменника.

У такий спосіб морфологічні обмеження в категорії числа іменників та прикметників в усталених виразах зумовлені насамперед самою мовою і традицією їхнього вживання. А ті випадки, коли вони пов'язані з усталеністю ФО, становлять скоріше виняток, аніж правило.

Категорія детермінованості/недетермінованості іменника. Досліджуючи морфологічні обмеження на рівні вживання детермінативів, лінгвісти зупиняються на двох особливостях усталених виразів у цій площині [6; 8; 9].

По-перше, вони говорять про повну відсутність детермінативів у деяких усталених виразах із синсемантичним дієсловом. Так, утворені за атиповими моделями (часто архаїчними), порівняно з нормою французької мови, ФО типу *faire* ***ballon****, entre* ***chien*** *et* ***loup****, il y a* ***anguille*** *sous* ***roche****, faire* ***assaut*** *de…, avoir* ***faim****, rendre* ***visite****, avoir* ***rendez-vous*** доводять повною мірою правильність цього судження. Натомість ФО типу *essuyer* ***un échec****, perpétuer* ***un délit***, які містять детермінатив, а також ФО з подвійним варіантом типу *chercher* ***chicane / des chicanes*** ставлять його під сумнів.

По-друге, лінгвісти стверджують, що усталені вирази, компонентом яких є детермінатив (за наявності такого), не допускають жодних варіацій, на відміну від вільних словосполучень, що, власне, доводить фактичний матеріал, пор.:

вільне словосполучення: *prendre* ***un*** *livre –* ***le*** *livre –* ***ce*** *livre –* ***son*** *livre*

сталий вираз: *vendre* ***la*** *mèche – ** ***une*** *mèche – ** ***sa*** *mèche – ** ***cette*** *mèche*

casser ***sa*** *pipe – * une pipe – * la pipe – * cette pipe*

Окремого значення в цьому плані надають вживанню присвійних детермінативів. Так, лінгвісти, детально вивчаючи неможливість заміни в усталених виразах присвійних прикметників, пояснюють тим, що в цьому випадку останні не походять від конструкції *de N* або відносного речення, подібно до його природи у вільних словосполученнях [5, с. 38; 8, с. 156], пор.:

<u>casser sa chaise</u> (вільне словосполучення):

Il a cassé la chaise de Luc

Luc a cassé la chaise que le père lui avait offerte

<u>casser sa pipe</u> (усталений вираз):

** (La maladie + il) a cassé la pipe de Luc*

** Luc a cassé la pipe que le Seigneur lui a donné*

При цьому, за словами мовознавців, категорійні ознаки (рід, число, особа) присвійних прикметників повинні узгоджуватися з підметом [там само], напр.:

CASSER SA PIPE:

<u>Je</u> vais ***casser ma pipe*** *et je ne serai pas mécontent* [www.lefigaro.fr/…/01016-0091104ARTFIGO...].

Une fois qu'<u>ils</u> ***ont cassé leur pipe****, On pardonne à tous ceux qui nous ont offensés* (слова пісні «Le temps passé», Brassens).

BRULER SES VAISSEAUX:

*… mais plus probablement ce jour-là, j'****ai brûlé mes vaisseaux*** *et compromis sans retour mon rêve d'amour et de couper le cortège* [http://www.nioutaik.fr/daultimatewebzine/viewtopic. php?pid=189988].

Le moment est important, mes chers collègues. ***Nous allons très loin****, sans possibilité de retour. Nous brûlons nos vaisseaux !* [http://www.nossenateurs.fr]

Інакше речення типу *<u>Luc</u> a cassé* ***ta*** *pipe* або *<u>Luc</u> a brûlé* ***leurs*** *vaisseaux*, порушуючи правило узгодження присвійних прикметників в усталених виразах, вийдуть із так званої зони усталеності, хоча й нагадуватимуть формально усталені вирази.

Загалом наші спостереження над категорійною ознакою детермінованості/недетермінованості іменника виявили, що деякі усталені вирази накладають обмеження на одні класи детермінативів, дозволяючи при цьому вживання інших, напр.:

mener ***une*** *attaque (* l'attaque – * cette attaque –* ***son*** *attaque)*

les *carottes (* des carottes – * ces carottes –* ***ses*** *carottes) sont cuites*

А ще деяким, зокрема іменниковим ФО, властива зміна всіх класів детермінативів, напр.: ***une (la – cette – sa)*** *peur bleue*.

Як бачимо, обмеження на рівні детермінативів мають ступеневий характер: від усталених виразів, які не дозволяють жодних трансформацій, до усталених виразів з можливими змінами всіх класів детермінативів. Власне, це доводить той факт, що морфологічні обмеження в цій площині не можуть бути визначальними мовної природи ФО.

Категорія часу. Щодо категорії часу, то вона, на наш погляд, представляє найменше обмежень, порівняно з іншими морфологічними категоріями усталених виразів. Усі відкриті дієслівні ФО (наскільки нам дозволяє це стверджувати фактичний матеріал) можуть вживатися в різних часах, не порушуючи при цьому семантику виразу, напр.:

AVOIR MAILLE A PARTIR:

Guillemot ***a maille à partir*** *avec la justice anglaise* [http://www.sport.fr/voile/30/10/2012].

Dimitri Soudas ***a eu maille à partir*** *avec le fisc québécois* [Le devoir, 25 septembre 2013].

CHERCHER CHICANE:

Le National Post et le Globe and Mail en sont tous deux convaincus: Pauline Marois ***cherche la chicane****, et rien d'autre, avec ses politiques de gouvernance souverainiste* [http://www.ledevoir.com/politique/canada/23/10/2013].

Que penseraient ces camarades d'un charpentier qui, au lieu de travailler avec les marteaux, scies et rabots mis à sa disposition, leur ***chercherait chicane****?* [http://aurivegauche.canalblog.com/archives/2012/06/17.html]

Натомість часові обмеження спостерігаємо в деяких закритих ФО. Так, вислів *C'est là que les Athéniens* ***atteignirent (s'éteignirent)*** *«c'est a ce moment que les choses se gâtèrent»*, який містить дієслово в passé simple, може стосуватися також теперішнього або майбутнього часу, напр.:

Et ***c'est là que les Athéniens s'atteignirent****. Lorsque plusieurs milliers de personnes veulent se rendre en même temps dans un même endroit qui n'est pas prévu pour ça, ça pose problème. Le concert de Suuns va en fournir la parfaite illustration* [http://derrierelafenetre.com/2013/08/18].

Une fois que vous savez quel type de visa vous allez solliciter, vous pouvez vous lancer dans la procédure et ***c'est là que les Athéniens s'atteignirent!*** [http://a-miami.fr/visa-etats-unis]

Подібну функціональну природу мають також паремії (напр.: *Pierre qui* ***roule*** *n'****amasse*** *pas mousse; L'habit ne* ***fait*** *pas le moine; Mieux* ***vaut*** *tard que jamais;* ***Vaille*** *que* ***vaille****; Qui* ***vivra verra****; Aide-toi, le ciel t'****aidera***), а також «емоційні вирази» (*locutions ămotionnelles* – термін M. Heinz [10, с. 40]) (напр.: *J'en mettrais ma main au feu; Je ne mange pas de ce pain-là; J'en ai par-dessus la tête, J'en parlerai a mon cheval*), які часто саме на основі цієї граматичної ознаки зараховуються лінгвістами до фразеологічного складу мови. Але знову ж таки питання їх належності до фразеологічного фонду французької мови вимагає додаткового вивчення.

Отже, категорія часу дієслів, яка розглядається інколи лінгвістами як одна з визначальних ознак ФО, виявляє якнайменше їхню сталу природу.

Категорії особи та способу дії. Дослідження морфологічних категорій особи та способу дії показало, що вони відіграють ще меншу роль у визначенні сталої природи ФО, порівняно з категорією часу.

Так, перша з них має обмеження лише в деяких закритих ФО типу ***Tu*** *peux te l'accrocher;* ***Elle*** *est morte, Adèle!;* ***Je*** *t'aime,* ***moi*** *non plus*, а також у деяких відкритих. Так, підметом ФО *faire assaut de … і ne pas attacher son chien avec des saucisses* може виступати відповідно лише множинний референт або виключно 3-я особа однини та множини, напр.:

… les candidats PS à la primaire ***font assaut de*** *propositions sur la sécurité* [http://www.leparisien.fr/marseille-13000/12-09-2013-3131165.php].

Le moins que l'on puise dire, c'est que Nabilla ***n'attache pas son chien avec des saucisses*** *lorsqu'elle monnaie une interview...* [http://www.7magazine.re/23/09/2013.html]

Le souci, c'est que … les entrées des différents lieux touristiques (tel que Pétra et autres lieux d'intérêts) coûte vraiment très cher (60€ rien que pour Pŭtra, c'est du vol...ils ***n'attachent pas leurs chiens avec des saucisses!*** [http://voyageforum.com/discussion/d5791857/]

Щодо категорії способу, то, як доводить фактичний матеріал, лише деякі закриті ФО, як-от: ***Accrochez*** les wagons!; ***Allons-y***, Alonzo!; ***Va*** comme je te pousse; ***Attendez-vous-y!***, обмежують вживання дієслова виключно наказовим способом.

Але оскільки такі категорійні обмеження поодинокі, вони, звісно, не можуть служити однією з визначальних ознак усталеності ФО на морфологічному рівні.

Отже, на основі проведеного аналізу вираження морфологічних категорій можна виокремити два полярних типи усталених виразів: 1) ФО, які виявляють найменшу морфологічну усталеність («гнучкі» вирази – *flexibles*, за термінологією франкомовних дослідників), і 2) ФО, яким властива найбільша морфологічна усталеність («негнучкі» вирази – *inflexibles*). Між ними розташовуються ФО з різним ступенем морфологічної усталеності. Враховуючи вищесказане, вважаємо, що кожна з досліджених нами морфологічних ознак має ступеневий характер і по-різному виражена у фразеологічних одиницях, що ставить під сумнів можливість тлумачення морфологічних обмежень як визначальної ознаки ФО. При цьому морфологічна усталеність, безумовно, взаємопов'язана з іншими ознаками ФО (синтаксичними, лексичними, семантичними тощо), що, власне, й визначає загалом мовну природу фразеологізмів.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / И. В. Арнольд. – М.: Высш. шк., 1986. – 295 с.
2. Борисова Е. Г. Коллокации. Что это такое и как их изучать? / Е. Г. Борисова. – М.: Филология, 1995. – 49 с.
3. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка / А. Г. Назарян. – М.: Высш. шк., 1987. – 288 с.
4. Кунин А. В. Английская фразеология: теоретический курс / А. В. Кунин. – М.: Высш. шк., 1970. – 346 с.
5. Balibar-Mrabti A. Semi-figement et limites de la phrase figée / Antoinette Balibar-Mrabti // Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre [En ligne]. – 2005. – № 53: Le semi-fegement. – P. 35–54. – Accessible a: http://linx.revues.org/256
6. Gross G. Degré de figement des noms composés / Gaston Gross // Langage 90, juin. – 1988. – P. 57–72.
7. Gross G. Les expressions figées en français: noms composés et autres locutions / Gaston Gross. – P.: Ophrys, 1996. – 161 p.
8. Gross M. Une classification des phrases «figées» du français / Maurice Gross // Revue Québécoise de Linguistique. – 1982. – Vol. 11. – № 2. – P. 151–185. – Accessible a: http://ed.erudit.org
9. Haßler G. Figement et défigement polylexical: l'effet des modifications dans des locutions figées / Gerda Haßler, Christiane Hümmer // Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre [En ligne]. – 2005. – № 53: Le semi-fegement. – P. 103–119. – Accessible a: http://linx.revues.org/266
10. Heinz M. Les locutions figurées dans le «Petit Robert». Description critique de leur traitement et propositions de normalisation / Michaela Heinz // Lexicographica [Max Niemeyer Verlag]. – Tübingen: Gmbh & Co KG, 1993. – 340 p.
11. Hudson J. Perspectives on fixedness: applied and theoretical / Jean Hudson // Lund Studies in English 94. – Lund: Lund University Press, 1998. – P. 177 – Accessible on: www.lunduniversity.lu.se/o.o.i.s?id=24732

12. Lamiroy B. Le problème central du figement est le semi-figement / Béatrice Lamiroy, Jean René Klein // Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre [En ligne]. – 2005. – № 53: Le semi-fegement. – P. 135–154. – Accessible a: http://linx.revues.org/271
13. Martin R. Sur les facteurs du figement lexical / R. Martin // La locution entre langue et usages [M. Martins-Baltar]. – Paris, Fontenay Saint-Cloud: ENS Editions, 1997. – P. 291-307.
14. Manning Ch. D. Foundations of Statistical Natural Language Processing / Ch. D. Manning, H. Schütze. – London, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. – 680 p. – Accessible on: http://www.alingua.ru
15. Mejri S. Le figement lexical. Descriptions linguistiques et structuration sémantique / Salah Mejri. – Tunis: Publications de la Faculté des Lettres de la Manouva, 1997. – 632 p.
16. Pecman M. L'enjeu de la classification en phraséologie / Mojca Pecman // Actes du congrès EUROPHRAS-2004. Société européenne de phraséologie. Université de Bâle, 26-29 août, 2004. – Bartmannsweiler: Shneider Hohengehren Verlag, 2004. – P. 127-146. – Accessible a: http://www.initerm.net
17. Svensson M. H. Critères de figement. L'identification des expressions figées en français contemporain / M. H. Svensson. – Thèse de doctorat. – Umee: Umee Universitet, 2004. – 198 p. – Accessible a: http://umu.diva-portal.org

Гладкая В.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ ФЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ОДИН ИЗ ПРИЗНАКОВ ИХ УСТОЙЧИВОСТИ

Аннотация
Одним из основных признаков фразеологизмов есть их языковая устойчивость, которая выражается на грамматическом и лексико-семантическом уровнях. Исследуя морфологическую природу этих языковых единиц, ученые считают, что характерные им ограничения можно рассматривать как определяющий признак. Однако, детальный анализ морфологических категорий, характерных ФЕ французского языка (категория рода, числа, времени, лица, вида), предлагаемый в данной статье, показал, что они имеют разноуровневый характер. На основе этого автор делает вывод, что морфологическую устойчивость ФЕ нельзя трактовать как определяющий признак языковой природы фразеологизмов. Ей свойственна взаимозависимость от остальных языковых признаков ФЕ, что, собственно, и определяет их особенную языковую природу как устойчивых единиц.
Ключевые слова: устойчивое выражение, фразеологическая единица, устойчивость, морфологическая категория, морфологическое ограничение.

Gladka V.A.
Chernivtsi Y. Fedkovych National University

MORPHOLOGICAL CONSTRAINTS OF FRENCH PHRASEOLOGICAL UNITS AS ONE OF THE FEATURES OF FIXEDNESS

Summary
One of the main features of phraseological units is their linguistic fixedness, expressed on the grammatical and lexical-semantic level. Exploring the morphological nature of this linguistic units, scientists believe that there typical constraints can be seen as a defining peculiarity. However, a detailed analysis of morphological categories, typical for the French phraseological units (category of gender, number, tense, person, view), proposed in this paper, has shown that they have a stepwise character. On this base the author concludes that the morphological fixedness of phraseological units can not be interpreted as a defining peculiarity of the language nature of phraseology. It is characterized by the interdependence of the other language peculiarities of phraseological units that, in fact, determines their special linguistic nature as stable units.
Keywords: fixed expression, phraseological unit, fixedness, morphological category, morphological constraint.

УДК 821.161.1

ДЕЛОВАЯ КУЛЬТУРА И РУССКИЙ КОММУНИКАТИВНЫЙ ИДЕАЛ

Глушкова В.Г.
Белгородского университета кооперации, экономики и права

Российское общество последнее десятилетие находится в состоянии напряженной разработки своих мировоззренческих и духовно-нравственных принципов, идеологической и культурно-стилистической рефлексии, включающей в том числе осмысление собственных духовных традиций делового общения и освоение европейского опыта разработки идей делового прагматизма и этики бизнеса. Каждая культура на разных этапах своего бытия вырабатывает собственные каноны (совокупности принятых норм, правил и ценностей) профессионального взаимодействия, определяя как жесткость речеповеденческих стандартов, так и степень их эластичности. В статье рассматриваются пути формирования российского коммуникативного идеала в сфере деловой культуры. Утверждается, что деловой человек не должен отказываться от прошлого, замыкаться на себе, но и не должен автоматически копировать зарубежные образцы. Продуктивный путь видится в поиске принципиально нового идеала, представляющего собой синтез старого и современного, своего и чужого.

Ключевые слова: профессиональная культура, lделовая культура, деловое общение, культурная традиция, традиционные коммуникативные ценности, русское коммуникативное сознание, коммуникативный идеал.

Постановка проблемы. Российское общество последнее десятилетие находится в состоянии напряженной разработки своих мировоззренческих и духовно-нравственных принципов, идеологической и культурно-стилистической рефлексии, включающей в том числе рационализацию собственных духовных традиций делового общения и освоение европейского опыта разработки идей делового прагматизма и этики бизнеса.

Каждая культура на разных этапах своего бытия вырабатывает собственные каноны (совокупности принятых норм, правил и ценностей) профессионального взаимодействия, определяя как жесткость речеповеденческих стандартов, так и степень их эластичности. Неудивительно поэтому, что «в различных обществах и социальных группах люди говорят по-разному, причем не только с точки зрения лексики и грамматики» [Вежбицкая 2001: 159].

В российском обществе благодаря осмыслению собственного опыта, нравственно-эстетическим поискам, фундаментом которых является этническая традиция и православная культура, благодаря усвоению европейских уроков прагматической и личностно ориентированной философии человека сформировалась культурно-коммуникативная среда принципиально нового типа, репрезентирующая свои этико-эстетические нормы и коммуникативно-речевые навыки в сфере деловой коммуникации.

Анализ последних исследований и публикаций. Профессиональная культура и ее важнейший компонент – деловое общение, а также коммуникативный идеал в настоящее время находятся в фокусе внимания многих исследователей – И.А. Стернин, Ю.Е. Прохоров, Г.Г. Почепцов, А.В. Сергеева и др., в чьих работах коммуникативный идеал рассматривается как обязательный компонент языковой картины мира, то есть картины мира, имеющей этнокультурную маркировку. Усилия философов, социологов, культурологов, психологов, лингвистов направлены также на поиск отвечающих времени форм, моделей и средств коммуникативного поведения [Лазуренко, Саломатина, Стернин 2007; Колтунова 2000: 31; Прохоров 2007; Почепцов 1995; Сергеева 2006: 13 -16]. Решение этой задачи предполагает сопоставление сущего с должным, с идеалом и активное стремление к нему.

Изложение основного материала. Любое изменение, преобразование требует представления о конечной цели стремлений, о совершенстве, которое удовлетворит все известные потребности. Иными словами, речь идет об идеальном образе профессиональной культуры и, соответственно, о коммуникативном идеале. Идеал не дается в качестве готовой модели или образца, заданного раз и навсегда. Его, как и все остальное, нужно осознавать, конструировать, и только после этого возможны будут практические действия, направленные на его достижение. Формирование идеала не менее простая задача, чем стремление к нему или следование ему.

Идеал – это вид ценностного представления. Идеал «характеризует не сущность явлений, а сущность ценности, сущность требований человека к действительности, его отношение к ней» [Кармин 2004: 802].

Коммуникативный идеал понимается как «стереотипное представление об идеальном собеседнике, присутствующее в сознании народа. Коммуникативный идеал является существенной составляющей национального менталитета, а также неотъемлемой частью национального коммуникативного поведения. Коммуникативный идеал может быть представлен не только в сознании народа, но и в сознании части этнического коллектива, объединенной каким-либо социальным, возрастным, профессиональным, гендерным признаком» [Стернин 2001].

Формирование идеала происходит на основе имеющихся культурных эталонов. Очевидно, что каждый идеал имеет свой жизненный цикл и проходит путь от возникновения до исчезновения, однако на смену одному идеалу обязательно придет другой, и все повторится сначала. Разумеется, так будет и с коммуникативным идеалом. И все же мы будем в очередной раз его искать, создавать, и направлять свои усилия на конкретные цели по его воплощению в нашу жизнь.

Сегодня предлагаются различные варианты.

К примеру, В.К. Харченко в своей книге «Поведение: от реального к идеальному» предлагает концепцию элитарной, высшей культуры поведения, и, кстати, говорит о необходимости в стремлении к такому идеальному поведению противостоять «некоторым неположительным сторонам национального менталитета». Анализируя ситуацию в России она, в частности, отмечает: «Русский человек так устроен, что сидит и ждет великих дел, и аристократы России и здесь вынуждены идти против течения, от мелочи к мелочи накапливая мощный потенциал хорошо выполненных деталей, штрихов повседневного поведения.

Русскому человеку трудновато идти срединным путем – идти против течения, вот почему эта задача как наиболее тяжелая и национально приоритетная ложится на плечи элитарной личности [...].

Что же касается нас, мы большею частью мыслим, пользуясь черно-белыми тонами, распространяя на широкое пространство четкие разделения, дизъюнкции (или, или) и используя малое число жестких. Толстых рамок, разграничивающих устоявшиеся сущности» [Харченко 1999: 267-269].

По мнению В.К. Харченко, элитарное поведение достижимо при соблюдении следующих постулатов: храбрости, сердечности, тайны, дискретности, множественности проявлений личности, удовольствия, расплаты, предстояния, славы и чести, миротворчества, не ожидания результатов, щедрости, вечности, принадлежности, передачи. В предлагаемом списке как традиционные коммуникативные ценности (храбрость, сердечность, щедрость, принадлежность), так и новые для нашей этнокультуры аксиологические категории (тайна, дискретность, вечность).

Каким бы ни был поиск коммуникативного идеала, у человека всегда есть выбор: воплощать идеалы прошлого, реализовать идеалы современной родной культуры, заимствовать идеалы, исповедуемые иной культурой, или же сосредоточиться на поиске и создании идеалов совершенно новых.

Представляется, что в таком виде ни один из способов не даст желаемых результатов. Нельзя отказаться от прошлого, нельзя замыкаться на себе, нельзя слепо копировать кого-то другого. Что же касается поисков принципиально нового, то они могут затянуться на неопределенное время, да и результат непредсказуем. Впрочем, возможно и иное понимание четвертого пути: принципиально новое может представлять собой синтез старого и современного, своего и чужого, а также и элемента новизны. И именно такой путь, кажется, является самым продуктивным.

Коммуникативный идеал прошлого, зафиксированный, в частности, в многочисленных фольклорных и авторских текстах, воплотил немало непреходящих ценностей, от которых мы вовсе не хотим отказываться и сейчас. Это значит, что необходимо беречь и передавать из поколения в поколение такие исконные ценности нашего коммуникативного сознания, как красноречие, гостеприимство, юмор, общительность, эмоциональность, искренность и др.

Коммуникативные идеалы нашего соотечественника-современника также фиксируются во всех видах и жанрах художественного творчества, спектр которых существенно расширился, в частности, за счет появления кинематографа, мультипликации, электронных средств массовой информации, а также глобальной информационной сети Интернет.

Обращение к современности и ее культурным практикам дает много важных и интересных наблюдений.

Так, например, анализ феномена авторской песни показал, что явление XX века − русская авторская песня как коммуникативное явление строится по доминантным нормам и традициям русского национального общения: «Установлено, что русская авторская песня как коммуникативный феномен воплощает основные черты русского коммуникативного идеала. Автор-исполнитель (лирический герой) и слушатель авторской песни в равной мере предстают как носители основных признаков русского коммуникативного идеала: умеет слушать; умный, образованный, эрудированный, веселый, оптимист; вежливый, интеллигентный; способный понять собеседника; умеет убедить; общительный, доброжелательный, искренний; не навязывает свою точку зрения; спокойный, сдержанный; умеет поддержать, успокоить и нек. др» [Дьякова 2007: 20].

Отечественная коммуникативная культура пока находится в стадии болезненного формирования, обращаясь не только к собственным истокам, но и к готовым зарубежным моделям. Скорее всего, сегодня придется пересмотреть и переоценить многие компоненты русского коммуникативного сознания и стереотипы коммуникативного поведения, например, начать уважать суверенитет личности и не считать неоспоримым правом делать замечания незнакомым людям, давать им советы, вмешиваться в чужую беседу и т.д. Много вопросов оставляют такие доминантные нормы русского коммуникативного общения, как уход от формального общения и стремление к разговору «по душам», ориентация на диалог, коммуникативный демократизм, свобода подключения к общению, скромная самопрезентация, короткая дистанция общения, приверженность к коллективному общению, стремление к постоянству круга общения и другие.

Выводы и предложения. Таким образом, в условиях глобализирующегося мира перед каждым человеком и перед каждым народом встает проблема выбора: «охранять ли всеми силами культурные границы собственного дома или принять весь мир как свой дом» [Полонский, Глушкова 2011: 108]. В культуре делового общения современного россиянина сегодня ощущается присутствие двух установок: с одной стороны, укрепление родной культурной традиции, в ее самобытности, с ее ценностями, восходящими к многовековому опыту русского народа, с другой стороны, необходимость учета современного контекста, чувствительного к ценностям и принципам европейского делового диалога.

В заключение необходимо заметить, что в российском обществе сегодня не сформировалась единая устоявшаяся и принятая на практике модель делового человека и, соответственно, нет единого коммуникативного идеала. Коммуникативный идеал в современном обществе должен быть выверен нравственным и эстетическим каноном, и им должен руководствоваться каждый представитель общества.

Список литературы:

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики: Пер. с англ. А. Д. Шмелева. − М.: Языки славянской культуры, 2001. − 272 с.
2. Дьякова Л. Н. Русская авторская песня в лингвистическом и коммуникативном аспектах. Автореф. Дисс....канд. филол. н. Воронеж, 2007. − 24. с.
3. Кармин А. С. Культурология. − СПб.: Лань, 2004. − 928 с.
4. Колтунова М.В. Язык и деловое общение: Нормы, риторика, этикет. Учеб. пособие для вузов. − М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. − 271 с.
5. Лазуренко Е. Ю., Саломатина М. С., Стернин И. А. Профессиональная коммуникативная личность. − Воронеж: «Истоки», 2007. − 194 с.
6. Полонский А. В., Глушкова В. Г. Особенности культуры делового общения современного россиянина // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. − 2011. − № 68. Seria filologiczna. Glottodydaktyka 3. − Cz. II. Komunikacja w sferze biznesu I dialog kultur / Pod red. G. Ziętala I L. Pavlovskiej. − S. 100-108.

7. Почепцов Г. Г. Имидж-мейкер: Паблик рилейшнз для политиков и бизнесменов. – Киев: Рекламное агентство Губерникова, 1995. – 235 с.
8. Прохоров Ю. Е. Стернин И. А., Русские: коммуникативное поведение. – М.: Флинта-Наука, 2007. – 328 с.
9. Сергеева А. В. Русские: Стереотипы поведения, традиции, ментальность. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 320 с.
10. Стернин И. А. Русский коммуникативный идеал (экспериментальное исследование) (Электронный ресурс). – 2001. – Режим доступа: http://commbehavior.narod.ru/RusFin/RusFin2001/Sternin1.htm – Дата обращения: 5.01.2015.
11. Харченко В. К. Поведение: от реального к идеальному. – Белгород: Изд-во БелГУ, 1999. – 272 с.

Glushkova V.G.
Belgorod University of Cooperation, Economics and Law

BUSINESS CULTURE AND RUSSIAN COMMUNICATIVE IDEAL

Summary
Russian society in the last decade is the status of intensive development of its philosophical and moral principles, ideological and cultural-stylistic reflec-FIC, including understanding of their own spiritual traditions de-business communication and the development of the European experience of developing business ideas of pragmatism and the ethics of business. Each culture at different stages of his life produces its own canons (collectively accepted norms, rules and values) professional interaction, determining the rigidity spoken behavioral standards, and the degree of their elasticity. In the article considered to be treated the way of formation of the Russian communicative ideal in the field of business culture. It is argued that business people don't have to bounce through from the past, egotistical, but should not automatically co-junket foreign samples. Productive way is in search of a principles-PIAL new ideal, which is a synthesis of old and modern, his and others.
Keywords: professional culture, business culture, business communication, cultures-nye tradition, traditional communicative values, Russian intercourse successfully consciousness, communicative ideal.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'36

СТРУКТУРА НАПІВПЕРИФЕРІЙНОЇ ЗОНИ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

Голоцукова Ю.О.
Маріупольський державний університет

У статті проаналізовано та узагальнено погляди українських і зарубіжних лінгвістів на функційний підхід до аналізу мовних явищ. Розглянуто статус категорії результатива з погляду зв'язку її з ознакою граничності в українській мові. Досліджено структуру напівпериферійної зони функційно-семантичного поля результативності. Встановлено зв'язок результатива з граматичними характеристиками мовних одиниць і контекстом. Визначено особливості функціонування результативних конструкцій.

Ключові слова: пасив, результатив, статив, функційно-семантичне поле результативності, перфектив, імперфектив.

У мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століття помітне місце посідають дослідження, присвячені результативним дієслівним конструкціям. Питаннями аналізу та класифікації результативних конструкцій у різних аспектах займалися такі лінгвісти, як І. Р. Вихованець, О. В. Бондарко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Ю. П. Князєв, Ю. С. Маслов, В. П. Недялков, В. О. Плунгян, Г. Г. Сильницький, О. О. Холодович, С. Є. Яхонтов та ін. Однак існують питання, пошуки вирішення яких загалом залишилися поза межами зацікавлення цих авторів. Одним з таких питань є встановлення зв'язку між результативом, з одно боку, та граматичними ознаками й контекстом – з іншого. Отже, проблема категорії результатива, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз впливу контексту і граматичних характеристик на семантику результативності мовних одиниць.

Основні **завдання** полягають в аналізі одиниць мовних ярусів як репрезентантів функційно-семантичного поля результативності, встановленні зв'язку граматичних характеристик мовних одиниць та контексту зі значенням результативності.

Терміном «результатив» називаємо предикативну форму, виражену пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но, -то* від граничних і неграничних перфективів та імперфективів, яка позначає стан предмета, що передбачає попередню дію. Мовні засоби, що передають значення результативності, репрезентують функційно-семантичне поле результативності. Для вираження значення результативності мовець послуговується засобами різних мовних ярусів: лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного та фразеологічного.

Досліджувана напівпериферійна зона функційно-семантичного поля результативності виявлювана **контекстуально зумовленими, нефактуальними та потенційними результативами.**

Контекстуально зумовленими результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но, -то* від граничних і неграничних перфективів, що залежно від контексту можуть набувати результативного, пасивного чи стативного значення.

Про результативне/пасивне значення лексеми свідчать показники тривалості. До таких належать репрезентанти зразка *довго, все ще, півгодини, цілий день* тощо, які визначають тривалість результативного стану: *Обличчя його* ***все ще*** *було забинтоване;* ***замотана*** *в бинти рука висіла на перев'язі* (Л. Смілянський) – *все ще замотана* = перебуває у замотаному стані, отже, *замотана* – результатив. Ознака, яку виражає результатив, є стійкою, тривалою. У реченні такий результатив виконує функцію присудка, тобто постає аналітичним дієсловом. Показники тривалості інших типів можуть окреслювати час самої дії. Це свідчить про пасивне значення лексеми: ***За хвилину*** *надбігла Марійка, так* ***замотана*** *здоровою хусткою, що самий острий червоний носик визирав на світ божий* (М. Коцюбинський) – *за хвилину замотана* – за хвилину виконала дію = замотала, отже, *замотана* – пасив тощо.

У сполученнях зі вказівкою на час ознакою результатива постає обмеженість результативного стану часовим планом допоміжного дієслова. Минуле результатива у сполученні з такими показниками: *ще вчора, тільки-но, щойно, у той час* тощо передбачає, що наразі цей стан уже завершився. Минуле пасива позначає відсутність цього стану дотепер та його настання. Порівняймо: – *Може, Іон уже і підвищення мав, адже писав* ***ще торік****, що на сержанта* ***був представлений****...* (М. Чабанівський). Конструкцію *«ще торік був представлений»* за результативного значення тлумачимо, як «торік був представлений і тільки-но з причини підвищення чи його скасування перестав бути представленим», за пасивного – «раніше не був представлений, і тільки торік його представили на підвищення».

Конструкції зі вказівкою на певний момент сумісні і з пасивним значенням, і з результативним, але смисл таких сполучень різний. У першому випадку виражається момент завершення дії (пасивне значення); у другому – те, що у вказаний момент стан уже мав місце, виникнувши колись раніше (результативне значення). Наприклад: ***У 1141 році****, коли Галицьке князівство* ***було сформоване****, більша частина Підкарпаття* ***була приєднана*** *до його володінь* [12, с. 25]. За пасивного розуміння конструкції *було сформоване* можна витлумачити, що Галицьке князівство сформували саме у 1141 році, за результативного, що формування могло початися раніше, триваючи й у 1141 році; конструкція *була приєднана* має лише пасивне значення.

Вказівка на час для теперішнього результатива можлива лише для вираження повторюваної ознаки, хронологічної цикловості: *Школярські парти* ***позбивано тепер*** *гвіздками й клинцями* (Б. Грінченко) – об'єкт стану (школярські парти) наділений повторюваною ознакою; *Плетуть казок, а втім –* ***тепер*** *так дійсність* ***переплетена*** *з казкою, так попередила її, що всякого сподіватись можна*... (Дніпрова Чайка) – цикловість стану тощо; коли суб'єкт стану, результату повторюваної дії, є множинним: *Артисти всі* ***уже загримовані*** (А. Головко) тощо. Для пасива таких обмежень немає: *Він ледве стри-*

мував, себе від злості за те, що пришелепуватий Кукса своїм, дурним пострілом так несподівано зірвав усю операцію. ***Тепер*** *всі карти* ***переплутано*** (В. Кучер) – одноопланова, неповторювана дія (*тепер переплутано = тепер переплутали*) тощо.

На значення результативності / пасивності лексичної одиниці впливає також характер її зв'язку з описуваними подіями. Лексема у пасивному значенні безпосередньо зумовлює подальший розвиток подій, постає їхнім прямим антецедентом: *Щойно* ***ошукані*** *Хомою і тому особливо люті артилеристи з батогами накинулися на його коней* (О. Гончар) – ошукав (антецедент) → накинулися (консеквент), отже, *ошукані* – пасив; *Обидва вони* ***були примічені*** *королем і тому підкреслено грузько сиділи в стильних кріселках* (П. Панч) – примітив (антецедент) → сиділи (консеквент), отже, *були примічені* – пасив тощо. За результативного значення лексема не передбачає якихось інших дій, її зв'язок з тим, що відбувається, полягає лише у збереженні результативного стану: *Між нашим народом доволі й таких [пісень], де дівчина показується просто одуреною,* ***ошуканою*** *або й насильно зганьбленою* (І. Франко) – *ошукана дівчина* – результативний стан, отже, *ошукана* – результатив; *Розмова з прислугою, Христина, досі не* ***примічена*** *ним, врода – все те, мов живе, ставало перед ним* (Панас Мирний) – *Христина, досі не примічена* – результативний стан, отже, *не примічена* – результатив тощо.

Залежно від контексту одна й та сама лексема може також набувати або стативного, або результативного значення. Статив позначає природний стан об'єкта, що не є результатом свідомої попередньої дії, результатив – стан об'єкта, який постає результатом свідомої дії чи діяльності: *Чорні імлисті очі дивилися задумливо й серйозно, але* ***посаджені*** *вони* ***були*** *близько одне до одного, і тому погляд їх набирав зосередженої пильності* (З. Тулуб) – *лизько посаджені очі* (об'єкт наділений певною ознакою від природи, від народження) – природний стан, що не є результатом попередньої дії (*посаджений* – статив); *Вже поросли верби й вишні,* ***посаджені*** *Миколою над Раставицею, а Микола не приходив* (І. Нечуй-Левицький) – *посаджені Миколою вишні* (стан об'єкта постає результатом діяльності суб'єкта) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*посаджений* – результатив); *Бабуся стояла, спершись на ціпок (така зігнута, зовсім* ***переламана*** *надвоє бабуся)* (О. Донченко) – *переламана надвоє бабуся* – (стан об'єкта не повідомляє про попередню дію, виконувану над ним) – природний стан, що не є результатом попередньої дії (*переламаний* – статив); *Відчиняю вже до канцелярії в адвоката двері поволі. Скриплять, як* ***переламана*** *суха гілляка в бурю* (Лесь Мартович) – *переламана гілляка* – (стан об'єкта повідомляє про результат попередньої дії: переламували → переламали → переламана) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*переламаний* – результатив); *У квітнику,* ***заглушеному*** *бур'яном, розцвілася якась жовтогаряча квітка* (І. Волошин) – *квітник, заглушений бур'яном* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*заглушений* – статив); *Мотори* ***заглушено****, агрегати зупинено, на всій ділянці робіт – тиша та цвірчання цикад* (О. Гончар) – *мотори заглушено* – (заглушували → заглушили → заглушено (заглушені)) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*заглушено/заглушений* – результатив); *Ліс мовчки* ***піднятих*** *вгору дрючків і палюг був такою красномовною відповіддю народу, що пан староста, видимо, розгубився* (Ірина Вільде) – *підняті дрючки* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*піднятий* – статив); *Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі,* ***піднятої*** *в оборону народних і людських прав* (М. Коцюбинський) – ***піднята*** *шабля* – (піднімати → підняти → піднята) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*піднятий* – результатив); *Високі гори обступають її [Шевченкову гору] з трьох боків амфітеатром, а її рівний верх похожий на платформу, кругом котрої* ***повішані*** *зелені завіси* (І. Нечуй-Левицький) – *повішані завіси* (стан об'єкта не є результатом свідомої діяльності) – природний стан (*повішаний* – статив); *Дививсь на обідрані туші,* ***повішані*** *подовж стін* (М. Коцюбинський) – *повішані туші* (вішати → повісити → повішаний) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*повішаний* – результатив); *Доходили [Тетяна з дітьми] до Трьох лісків. Вони тягнулися здовж горбка й були* ***поділені*** *на три частини; від того і Три ліски називалися* (Н. Кобринська); – *Три ліски поділені* (стан об'єкта не є результатом діяльності) – природний стан (*поділений* – статив); *З допомогою Папаня виросла на лісовій галявині невеличка дерев'яна хатинка,* ***поділена*** *на дві половини* (О. Донченко) – *поділена хатинка* (стан об'єкта постає результатом свідомої діяльності: ділити → поділити → поділений) – стан, що є результатом свідомої дії чи діяльності (*поділений* – результатив) тощо.

Нефактуальними результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками від граничних і неграничних імперфективів, що не мають факту кінця дії та залежно від контексту можуть набувати результативного значення: *Тільки тепер вона розуміє тую старанно* ***ховану*** *тугу, що часом все ж таки пробивалась в тих глибоких очах* (Леся Українка) – лексема *хована*, утворена від імперфектива *ховати*, сама по собі не позначає стан об'єкта в результаті завершення дії, проте в контексті набуває результативного значення; *[Жандарм:] Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту..,* ***кривджену*** *нелюдами-братами* (І. Франко) – лексема *кривджена*, утворена від імперфектива *кривдити*, не має факту кінця дії, але у контексті набуває значення «скривджена» як результат попередньої дії; *Я тебе питаюся, чи ти був* ***караний****, то значить чи ти сидів у арешті?* (Лесь Мартович) – лексема *караний*, утворена від імперфектива *карати*, так само не має факту кінця дії, але завдяки підрядній частині мислиться як результат; *Виснажений, знесилений, змучений. І самому лихо, і кінь* ***морений*** *так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі* (Г. Квітка-Основ'яненко) – лексема *морений* у контексті набуває значення «зморений» як результат дії «зморити»; *Коли вона стала там край стола, погляд її впав знов на той лист, недавно* ***читаний*** (Леся Українка) – *читаний* у значенні «прочитаний»; – *Гляньте на цих орлів, – казав, задумано розглядаючи їх, Журба, – що не хлопець, то сила, розум, талант... Один в один... Це ж усе найкращий цвіт народу,* ***вибираний****, пересіяний!* (С. Васильченко) – *вибираний* у значенні «вибраний»; *[Семен Мельниченко:] Як тут гарно, скільки усякого цвіту! І верба, що вдвох посадовили, розрослась навдивовижу: мабуть, часто* ***поливана*** (М. Кропивницький) – лексема *поливана* завдяки першій частині речення набуває результативного значення; *На полі злиднями* ***чавлений****, громом* ***битий****, залізом* ***рубаний*** *косар косив* (М. Стельмах) – *чавлений* у значенні «почавлений», *битий* – «побитий», *рубаний* – «порубаний» тощо.

Потенційними результативами називаємо лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та

акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів майбутнього часу.

Потенційні результативи позначають, що дія та її результативний стан здійсняться після моменту мовлення або іншого моменту, узятого за точку відліку: *Іван Іванович підсвідомо, до краю загостреним чуттям, зрозумів, що та межа, до якої з неухильною поступовістю йшли події,* ***буде перейдена*** *зараз* (І. Багмут) – результатив *буде перейдена* позначає, що після певного моменту відбудеться дія *переходити → перейти* і як наслідок її результативний стан *перейдена*; *По ходу речей має скластися либонь так, що ту посаду* ***буде запропоновано*** *Вам* (М. Коцюбинський) – результатив *буде запропоновано* повідомляє про майбутню дію *пропонувати → запропонувати* та її результат *запропоновано*; *[Кіттельгавс:] Тим часом спокій в краю* ***буде захитаний*** (Леся Українка) – результатив *буде захитаний* повідомляє про майбутню дію *хитати → захитати* та її результат *захитаний*; *Доки плацдарм не* ***буде знищено*** *– армія його буде зв'язана, скута* (О. Гончар) – результатив *буде знищено* повідомляє про майбутню дію *нищити → знищити* та її результат *знищено*; *Стало відомо, що селище* ***буде*** *повністю* ***знесене*** *і на його місці виростуть нові квартали, міста* (Д. Ткач) – результатив *буде знесене* повідомляє про майбутню дію *зносити → знести* та її результат *знесений*; *Картярський борг треба сплатити за добу, бо інакше він* ***буде знеславлений*** *– і тоді ніщо в світі не змиє з нього ганебного тавра* (З. Тулуб) – результатив *буде знеславлений* повідомляє про майбутню дію *знеславлювати → знеславити* та її результат *знеславлений*; *Оце повне життя, молодості, повне краси й любові дівоче тіло* ***буде*** *повільно* ***зсушене*** *голодом-спрагою? Треба шукати виходу. Будь-що знайти вихід* (О. Гончар) – результатив *буде зсушене* повідомляє про майбутню дію *сушити → зсушити* та її результат *зсушений*; *– А справника хочете? Усі* ***будете повинувачені*** *до одного!* (Марко Вовчок) – результатив *будете повинувачені* повідомляє про майбутню дію *винуватити → повинуватити* та її результат *повинувачений*; *Тої ж неділі оголосив громаді на проповіді, що нині гордяки* ***будуть присмирені*** (І. Франко) – результатив *будуть присмирені* повідомляє про майбутню дію *присмиряти → присмирити* та її результат *присмирений*; [*Деїфоб:*] *Хвалився він, що піде в бій сьогодні і всіх своїх лідійців поведе і що не зайде сонце, як вже* ***буде розбите*** *впень усе вороже військо* (Леся Українка) – результатив *буде розбите* повідомляє про майбутню дію *бити → розбити* та її результат *розбитий*; *– Про ваше поводження з арештованими* ***буде повідомлено*** *вашого безпосереднього начальника!* (Ю. Смолич) – результатив *буде повідомлено* повідомляє про майбутню дію *повідомлювати → повідомити* та її результат *повідомлено*; *І сказав, що він, як тільки* ***открито буде*** *полювання, одразу на цілий місяць залізе в комиші* (М. Хвильовий) – результатив *открито буде* повідомляє про майбутню дію *откривати → открити* та її результат *открито* тощо.

Отже, на значення результативності мовної одиниці впливають аспект, час їхніх мотиваторів та контекст. Розрізняємо контекстуально зумовлені результативи – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів, що залежно від показників тривалості, вказівки на час, характеру зв'язку з описуваними подіями, природи описуваного стану можуть набувати результативного, пасивного чи стативного значення; нефактуальні результативи – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками від граничних і неграничних імперфективів, що не мають факту кінця дії та залежно від контексту можуть набувати результативного значення; потенційні результативи – лексеми, виражені пасивними дієприкметниками та акціональними предикативними формами на *-но*, *-то* від граничних і неграничних перфективів майбутнього часу, які позначають, що дія та її результативний стан здійсняться після моменту мовлення або іншого моменту, узятого за точку відліку. Проблема категорії результатива, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Вирішення теоретичних та практичних проблем категорії результатива є важливим не тільки для всебічного з'ясування характеристики дієслова, але й для опису загальної структури мови, лексичного складу мови, з'ясування динаміки розвитку мови.

Список літератури:

1. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 176 с.
2. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови: навч. посіб. / А. П. Загнітко. – К.: Вища шк., 1991. – 77 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія: [Монографія]: Донецьк: ДонДУ. – 1996. – 437 с.
4. Недялков В. П., Яхонтов С. Е., Маслов Ю. С. и др. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) / В. П. Недялков (ред.). – Л.: Наука, 1983. – 262 с.
5. ТФГ 1987: Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. / [А. В. Бондарко, М. А. Шелякин, В. С. Храковский и др.]; под. ред. А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1987. – 348 с.
6. Храковский В. С., Яхонтов С. Е., Сильницкий Г. Г. и др. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залоги / А. А. Холодович (ред.). – Л.: Наука, 1974. – 380 с.

Список використаних джерел:

1. Багмут І. Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Іван-Багмут/49276/Пригоди-чорного-кота-Лапченка-описані-ним-самим – Назва з екрану.
2. Васильченко С. Мужицька арихметика [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Степан-Васильченко/20180-1/Мужицька-арихметика – Назва з екрану.
3. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=7191&view=read – Назва з екрану.
4. Дніпрова Чайка За душу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Дніпрова-Чайка/51482-1/За-душу – Назва з екрану.
5. Донченко О. Подорож до млина [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Олесь-Донченко/39287-1/Подорож-до-млина – Назва з екрану.
6. Ірина Вільде Український модерн [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3//ae489d61-34da-475b-a1f6-61f1aea4f9e1.pdf – Назва з екрану.

7. Коцюбинський М. Сон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Михайло-Коцюбинський/19842-1/Сон – Назва з екрану.
8. Кропивницький М. Доки сонце зійде роса очі виїсть [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Марко-Кропивницький/20894-1/Доки-сонце-зійде-роса-очі-виїсть – Назва з екрану.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Конотопська відьма [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Григорій-Квітка-Основяненко/19799-1/Конотопська-відьма – Назва з екрану.
10. Леся Українка Лісова пісня [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=10138&view=read – Назва з екрану.
11. Лесь Мартович Мужицька смерть [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Лесь-Мартович/62645-1/Мужицька-смерть – Назва з екрану.
12. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів: Світ, 1995. – 245 с.
13. Марко Вовчок Сон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Марко-Вовчок/25373-1/Сон – Назва з екрану.
14. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Іван-Нечуй-Левицький/20855-1/Микола-Джеря – Назва з екрану.
15. Панас Мирний Лихі люди [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tululu.ru/read68205/ – Назва з екрану.
16. Стельмах М. Гуси-лебеді летять... [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=84&view=read – Назва з екрану.
17. Смолич Ю. Що було потім [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Юрій-Смолич/55022/Що-було-потім. – Назва з екрану.
18. Тулуб З. Людолови [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Зінаїда-Тулуб/26067-1/Том-1 – Назва з екрану.
19. Франко І. Захар Беркут [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.shodennik.ua/literature/work.aspx?work=79&view=read – Назва з екрану.
20. Хвильовий М. Я (Романтика) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrcenter.com/Література/Микола-Хвильовий/19845-1/Я-Романтика – Назва з екрану.

Голоцукова Ю.А.
Мариупольский государственный университет

СТРУКТУРА ПОЛУПЕРИФЕРИЙНОЙ ЗОНЫ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ

Аннотация
В статье проанализированы и обобщены взгляды украинских и зарубежных лингвистов относительно функционального подхода к анализу языковых явлений. Рассмотрен статус категории результатива с точки зрения ее связи с признаком предельности в украинском языке. Исследована структура полупериферийной зоны функционально-семантического поля результативности. Установлена связь результатива с грамматическими характеристиками языковых единиц и контекстом. Определены особенности функционирования результативных конструкций.
Ключевые слова: пассив, результатив, статив, функционально-семантическое поле результативности, перфектив, имперфектив.

Golocukova Y.A.
Mariupol State University

STRUCTURE OF THE SEMIPERIPHERAL ZONE OF THE FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF RESULTATIVE

Summary
In the article considered and generalized views of Ukrainian and foreign linguists in the link of the functional approach to the analysis of linguistic phenomena. Analyzed and generalized views of Ukrainian and foreign linguists in the link of resultative and limiting. The article describes the structure of semi-peripheral areas of functional-semantic field of resultative. Established a connection of resultative with grammatical characteristics of language units and context. The article defines the peculiarities of resultatives designs.
Keywords: passive, resultative, stative, functional-semantic field of resultative, perfective, imperfective.

УДК 811.161.2'373.2

ЕРГОНІМИ МІСТА ЛУЦЬКА: ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ

Горожанов Ю.Ю.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Статтю присвячено лексико-синтаксичному аналізу ергонімів міста Луцька. Розглянуто погляди лінгвістів на розуміння терміна ергонім. З'ясовано структурно-семантичні особливості ергонімів м. Луцька. Встановлено, що переважають двокомпонентні конструкції, але трапляються й багатокомпонентні. Зроблено висновки щодо подальших напрямків дослідження.

Ключові слова: ергонім, лексика, синтаксис, аналіз, номінатор.

Постановка наукової проблеми. Наявність великої кількості підприємств та організацій ставить перед їхніми власниками завдання вибору найбільш конкурентноспроможної назви, здатної привернути до себе увагу споживачів. Потрібно зауважити, що вже сьогодні ергонімні номінації вирізняються семантичним і структурним розмахом. Природно, що такий розвиток подій викликає інтерес дослідників до цього виду пропріальної лексики і зумовлює актуальність дослідження ергонімів як невід'ємної складової частини сучасної української лексики, оскільки вони свідчать і про мовну особистість окремого номінатора, і про мовне середовище міста загалом. Вказана лексика відображає зміни, котрі проходили і проходять у суспільстві.

Як наслідок змін у політичній, економічній і соціальній сфері, на зміну старим назвам міських об'єктів прийшли нові, що відповідають сучасним потребам. В ергонімах почало виявлятися творче начало, оскільки назва підприємства є одним з факторів залучення клієнтів і засобом виділення його (підприємтсва) серед інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття в українській та зарубіжній лінгвістиці з'явилася низка праць про власні назви суб'єктів економіки. Та це не вирішило термінологічну проблему, оскільки серед дослідників не існує єдиного термінологічного підходу та чітко окресленого кола досліджуваних лексем. Ф. Ф. Алістанова, А. В. Беспалова, З. І. Бузинова, М. Голомидова, С. В. Земскова, Г. В. Зимовець, О. Г. Мікіна, Н. В. Подольська, Т. П. Романова, О. В. Суперанська, М. М. Цілина, С. О. Шестакова, М. В. Шимкевич використовують термін *ергонім*. Водночас деякі дослідники пропонують й інші терміни, які позначають цю реалію. Наприклад, О. О. Белей, В. А. Коршунова та Т. К. Ніколаєва вживають термін *фірмонім*, Д. А. Яловець-Коновалова – словосполучення *назва комерційного підприємства*, Р. І. Козлов, Ю. В. Вайрах – *ергоурбонім* тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоч в останні роки з'явилося багато праць про ергоніми, ця українська ономастична лексика найменш вивчена. Не були предметом дослідження й дво- і багатокомпонентні ергоніми м. Луцька, зокрема не з'ясовані їхні структурно-семантичні особливості, що й зумовлює *актуальність та новизну* нашої статті. Запропонований матеріал розширить джерельну базу досліджень для об'єктивної наукової кваліфікації ергонімних утворень.

Мета дослідження – з'ясувати структурно-синтаксичні особливості ергонімів м. Луцька.

Завдання – конкретизувати термінологічний апарат ергонімії, виокремити та схарактеризувати структурні та синтаксичні моделі ергонімів.

Виклад основного матеріалу. Помітне місце серед ергонімів міста Луцька займають багатослівні назви, тобто у формі словосполучень, а іноді й речень. І. Крюкова утворення ергонімів на основі вільних сполучень слів відносить до лексико-синтаксичного способу [3, с. 41, 43], вважаючи, що вони часто подібні до звичайних словосполучень і «відрізняються від апелятивних сполучень лише за функцією: виділяють індивідувльний об'єкт з ряду однорідних [3, 21]. А на думку Ф. Алістанової, багатослівні найменування надають більші можливості для характеристики об'єкта номінації як з боку емоційного впливу на споживача, так і з боку раціональної мотивації, хоч і програють однослівним у компактності форми [1, с. 115].

Наші спостереження вказують, що найчастіше серед багатослівних ергонімів міста Луцька трапляються двослівні утворення (*два іменники, іменник і прикметник, іменник і займенник* тощо). Значно рідше номінанти вдаються до більш складних конструкцій.

М. Голомідова вказує, що номінатор, створючи назву для підприємства, вступає з потенційними клієнтами в опосередковану мовну комунікацію, а значить, орієнтується на загальну мовну свідомість, намагається врахувати культурний і ситуативний контекст [2, с. 67].

Найбільш часто серед ергонімів м. Луцька трапляються дві продуктивні моделі – *прикметник + іменник* та *іменник + іменник*.

Переважають назви, виражені метафоричним словосполученням *прикметник + іменник*. Більш популярним є конструкція, за якою першим у словосполученні є прикметник (наприклад: *«Опалювальна техніка»*, *«Американська хімчистка»*, *«Охоронні системи»* тощо). Словосполучення, що розпочинаються з іменника, трапляються рідше, і, здебільшого, це конструкції, що складаються з трьох і більше слів (наприклад, *«Послуги будівельної техніки»*, *«Салон швейних послуг»*, *«Територія дитячої білизни»* та ін.).

Нерідко до основної функції прикметника (вираження ознаки) номінатори додають функцію оцінки, наголошуючи на якості послуг чи продукції (магазини *«Престижні підлоги»* та *«Цікава смакота»*). Колірні прикметники, зокрема ті, що своїм виникненням пов'язані з дорогоцінними металами (золото, срібло) також знаходять своє застосування: *«Золотий дукат»*, *«Золотий дракон»*, *«Золотий ключик»*, *«Золоте яблуко»*, *«Золоте руно»*, *«Золота підкова»*, *«Срібні лелеки»*, *«Срібна линва»*. Використовують й інші атрибутивні словосполучення, що мають навіювати враження про надійність, упевненість, міцний історичний фундамент фірми чи закладу: *«Княжий двір»*, *«Гостинний двір»*, *«Козача левада»*, *«Старий полковник»*, *«Стара пристань»*, *«Стара підкова»*, *«Монастирська дорога»*, *«Бравий Швейк»* тощо.

Деякі з таких назв засвідчують відродження національної культури, традицій, звичаїв: *«Медова хата»*, *«Українські страви»*, *«Українські вишиванки»* тощо.

Зрідка назва вказує на позитивні результати у випадку співпраці з цим закладом: агромаркет *«Родюче поле»*.

Часто номінатори послуговуються прикметником *«новий» («новітній»)* та числівником *«перший»*, які наголошують на прогресивності та унікальності закладу: телеканал *«Нова Волинь»*, стоматологічний кабінет *«Нова Дент»*, будмаркет *«Нова Лінія»*, агентство нерухомості *«Нова оселя»*, *«Нова Пошта»*, *«Новий дім»*, туристична агенція «Нові мандри», ТОВ *«Нові технології»*, ПП *«Новітні технології будівництва»*, *«Перше туристичне агентство»*, *«Перший український міжнародний банк»*, *«Перші регіональні курси масажу»* тощо.

Інколи функцію оцінки виконує й іменник. Так, у назві магазину *«Японський авторай»* це слово «авторай».

Ергоніми-словосполучення за своєю структурою можна поділити на:

1) іменник, що передує прикметнику: наприклад, *«Асоціація місцевого розвитку «Велес»*, *«Асоціація регіонального розвитку»*, *«Асоціація українських трудових мігрантів»*, *«Бюро судово-економічної експертизи та аудиту»*, *«Палац учнівської молоді»*, магазин *«Підлога на будь-яку вимогу»*, *«Послуги будівельної техніки»*, *«Салон швейних послуг»*, *«Служба автомобільних доріг у Волинській області»*, *«Служба домашнього сервісу SOS»*, *«Служба інформації ВО ДТРК»*, *«Служба похоронних послуг»*, *«Студія нігтьового дизайну»*, *«Територія дитячої білизни»*, *«Центр пластичної хірургії»*, *«Центр практичної політики»*, *«Центр профілактичних оглядів дітей, відділення з медичної допомоги дітям підліткового віку»*, магазин *«Центр ритуальних послуг»*, *«Центр туристичної інформації»*, *«Центр юридичного обслуговування»*. Як бачимо, значна частина thujysvsd є або назвами державних і громадських установ, або утворені як їхнє наслідування;

2) прикметник, що передує іменнику: *«Луцька автошкола товариства сприяння обороні України»*, *«Місцевий обчислювальний центр»*, магазин *«Опалювальна техніка»*, *«Автомобільна школа Ас»*, *«Автоскладальний завод № 1»*, *«Аграрний фонд»*, *«Адвокатське бюро Сергія Величка»*, *«Адвокатське бюро Оніщука»*, *«Американська хімчистка»*, *«Архівний відділ Луцької міської ради»*, ресторан *«Білий рояль»*, пивний ресторан *«Бравий Швейк»*, магазин *«Бурштинова копальня № 2»*, *«Вантажні перевезення»*, *«Весела кулька»*, *«Нічний експрес»*, туристична агенція *«Нові мандри»*, ТОВ *«Нові технології»*, ПП *«Новітні технології будівництва»*, *«Органічні матеріали Галичини»*, Волинська обласна асоціація дітей-інвалідів *«Особлива дитина»*, канцелярські товари *«Офісне мишеня»*, *«Охоронні системи»*, *«Ощадний банк України»*, журнал *«Педагогічний пошук»*, *«Побутова техніка з Німеччини»*, *«Пожежний захист»*, магазин-гуртівня *«Посудний ряд»*, юридична агенція *«Правовий дім»*, *«Правовий стандарт»*, *«Престижні підлоги»*, *«Рекламний штрих»*, *«Рідні вікна»*, магазин «Родюче поле», агромаркет *«Родюче поле»*, *«Слов'янська кераміка»*, каток *«Снігова королева»*, приватна галерея *«Срібна линва»*, ювелірний магазин *«Срібний світ»*, *«Сучасні вікна, двері»*, магазин *«Сучасні віконні системи»*, *«Сучасні стелі»*, *«Теплий дім»*, *«Теремнівський будинок культури»*, *«Теремнівські сауни»*, *«Торговий дім Щедро»*, *«Транспортна компанія»*, мережа магазинів *«Тростянецькі ковбаси»*, *«Туристична агенція Катерини Кідиби»*, *«Туристичне агентство Галини Куцик»*, *«Український професійний банк»*, *«Український страховий стандарт»*, *«Українські торгівельні мережі»*, *«Українсько-європейський консалтинговий центр»*, *«Фінансова ініціатива»*, *«Фінансове рішення»*, *«Центральний ринок»*, *«Центральний універмаг Луцьк»*, *«Церковний магазин»*, *«Цікава смакота»*, *«Чайна країна»*, *«Чайна симфонія»*, ресторан-клуб *«Червоне сонце»*, *«Чиста вода»*, *«Чистий світ-к»*, кав'ярня *«Чорна королева»*, *«Швейна крамниця»*, *«Швейна майстерня»*, магазин *«Швейна техніка»*, магазин *«Швейні послуги»*, *«Швейні послуги обновка»*, ательє *«Швейні послуги»*, *«Шинна компанія»*, агентство нерухомості *«Щасливий метр»*, магазин *«Щедра хата»*, магазин *«Ювелірна карта»*, *«Ювелірна майстерня»*;

3) іменник+іменник (інколи – іменник+іменник+іменник): мережа магазинів *«Комфорт плюс»*, *«Луцьк експерт»*, *«Макс Велес»*, магазин *«Стіл та стілець»*, *«Автоальянс»*, журнал *«Автобазар»*, *«Авто ліга»*, автомагазин *«Автозапчастини до бусів»*, *«Автозапчастини для іномарок»*, *«Автопром сертифікат»*, *«Авторозборка авто тап»*, *«Адідас Україна»*, агентство нерухомості *«Дім Волині»*, спортивно-розважальний центр *«Адреналін сіті»*, *«Айс тім»*, магазин *«Аква дім»*, *«Аква сервіс Аляска»*, *«Аква техніка»*, *«Адмі мілк захід»*, *«Аналіз води»*, автомагазин *«Бус мастер»*, *«Бюро адвоката Єлова»*, *«Бюро адвоката Максимовича»*, *«Бюро обліку та аудиту»*, *«Бюро подорожей»*, *«Бюро послуг Варіант»*, *«Бюро розлучень»*, *«Вест керамік»*, юридична компанія *«Вест проект»*, *«Мотор Січ»*, магазин *«Органік маркет»*, *«Оцінка майна»*, *«Палац культури міста Луцька»*, *«Панорама бізнесу»*, *«Патріоти Волині»*, *«Пауер хаус»*, *«Перукарня готелю профспілковий»*, кафе *«Підпільник Кіндрат»*, кафе *«Піца пиво»*, творча майстерня *«Подих вогню»*, магазин *«Покрівля pro»*, *«Поліграф ленд»*, газета *«Порадник + здоров'я»*, юридична компанія *«Преміум сервіс»*, *«Преміум тракс Луцьк»*, магазин *«Престиж авто»*, *«Регістр судноплавства України»*, *«Ремонт та пошиття одягу із шкіри»*, *«Ромді Україна»*, *«Ромстал Україна»*, *«Роуз кафе»*, мотель *«Роял дач»*, магазин *«Сад город»*, магазин *«Салон тканин»*, *«Салон штор та гардин»*, магазин *«Світ взуття»*, магазин *«Світ гардин»*, *«Світ каменю»*, *«Світ канцелярії»*, магазин *«Світ кераміки»*, магазин *«Світ матраців»*, магазин *«Світ меблів»*, салон-магазин *«Світ паркету»*, *«Світ подорожей»*, *«Світ саун»*, магазин *«Світ чаю»*, *«Системи управління бізнесом»*, газета *«Слово Волині»*, *«Служба інформації ВО ДТРК»*, *«Смарагд плюс»*, фітнес-зал *«Спорт лайн»*, *«Стар трейд 1»*, *«Старт корпорейшн»*, *«Стежина здоров'я»*, *«Стиль пласт»*, *«Стоп кадр»*, *«Студія зачісок Руслана Фурсіка»*, *«Студія краси»*, *«Студія манікюру Анни Літвінової»*, *«Супер хенд»*, *«Теремно хліб»*, *«Техніка монтажу»*, *«Техно модуль ультра»*, *«Топ косметікс»*, магазин *«Топ центр»*, *«Топ шина»*, *«Трайдент хіт»*, *«Трейд логістікс»*, *«Тур гламур»*, *«Укрзахід стімекс»*, магазин *«Фабрика сумок»*, банк *«Фінанси та кредит»*, *«Формула здоров'я»*, кредитна спілка *«Форсаж кредит»*, *«Фрея транс сервіс»*, *«Фронт змін»*, *«Хедос Луцьк»*, *«Хемосвіт луцькхім»*, волинська федерація шахів *«Хід королеви»*, *«Хімрезерв Волинь»*, *«Хірургія автозвуку»*, *«Хліб України»*, газета *«Хроніки Любарта»*, *«Центр стоматології здоров'я +»*, стоматологічний кабінет *«Центр стоматології»*, кафе *«Честер паб»*, *«Юр консалтинг»*, газета *«Ярмарок реклами»*.

Окремо можемо виділити іменники, поєднані сурядним зв'язком за допомогою сполучників: магазин *«Автозвук і тюнінг»*, творча архітектурна

майстерня *«Балан та Стельмащук»*, ательє *«Пошив і ремонт одягу»*, магазин *«Тепло і затишок»*, магазин *«Тепло, вода і мідні труби...»*, центр дитячого дозвілля *«Тік і ток»*, магазин *«Стіл та стілецъ»*, газета *«Ти і я і вся сім'я»*, газета *«Навчання та робота»*;

4) займенник+іменник: приватний медичний кабінет *«Ваш лікар»*, сервісний центр *«Ваш майстер»*, магазин *«Ваш урожай»*, *«Ваш цирюльник»*, *«Ваш ювелір»*, журнал *«Ваше весілля»*, магазин *«Ваші двері»*, супермаркет *«Наш край»*, *«Наше радіо»*, магазин годинників *«Свій час»*, інформаційно-рекламна газета *«Твій вибір»*, журнал *«Твій стиль»*, *«Твоє вікно»*, газета *«Твої кросворди»*, *«Твої меблі»*. Як бачимо, за допомогою займенників *«твій»*, *«ваш»*, *«наш»* номінант намагається увійти в довіру до реципієнта;

6) числівник+іменник: бар *«33 квартал»*, молодіжний християнський клуб *«51 паралель»*, *«Три смереки»*, поліграфічні послуги *«Три четверті»*, сімейний клуб *«7я»*. Трапляються й нумеративні двокомпонентні сполучення з символічними в цьому контексті числами три та сім: *«Третій кухоль»*, *«Третім будеш?»*, *«Сьоме небо»*;

7) частотними є прийменниково-відмінкові конструкції (дво- та трикомпонентні): а) прийменник у + антропонім: *«У Івана»*, *«У Михайла»*, *«У Миколи»*; б) прийменники *у, до, біля* + апелятив: *«У кума»*, *«У тата»*, *«До сусідів»*, *«До спілки»*, *«Біля калини»*; в) прийменник над + гідронім: *«Над Стиром»*; г) іменник + прийменники *у, на* + іменник: *«Льох у свата»*, *«Шинок на колесах»*, а також іменник + прийменник *у* + іменник + іменник: *«Брама у світ смаків»*;

8) інколи ергонімом може бути й речення, найчастіше у формі традиційного побажання: аптеки *«Бажаємо здоров'я»* та *«Здоровенькі були»*. Як зазначає Н. Носенко, в цьому випадку відбувається згортання пропозиції, специфікою ергоніма стає те, що в ролі індивідуалізувальної назви виступає ціле речення чи його частина [4, с. 101].

Як підтверджує проаналізований матеріал, ергонімний простір міста представлений багатим мовним матеріалом і може слугувати об'єктом для багатоаспектного аналізу. Ергоніми можуть чимало розповісти про історію та культуру країни чи міста, колективні стереотипи, а також про сучасний стан суспільства. Вони свідчать і про мовну особистість окремого номінатора, і про мовне середовище загалом. Якщо надане ім'я банальне і не має яскраво вираженої індивідуальності, воно, як правило, не викликає емоцій у споживача і, як наслідок, не запам'ятовується. Розробник назви закладу повинен добре розуміти, що продукт його творчості є передусім повідомленням, яке подає мінімальну інформацію про об'єкт.

Висновки і пропозиції. Отже, за структурою ергонімікон м. Луцька надзвичайно різноманітний, перебуває в стані постійного оновлення, що й зумовлює перспективу подальшого дослідження, зокрема комплексного дослідження ергонімів міста.

Список літератури:

1. Алистанова Ф. Ф. Эргонимы современного русского языка как микросистема: дисс. ... канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 – «Русский язык« / Ф. Ф. Алистанова. – Махачкала, 2011. – 178 с.
2. Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике: дис. ... д-ра филол. наук.: спец. 10.02.01 – «Русский язык» / М. В. Голомидова. – Екатеринбург, 1998. – 375 с.
3. Крюкова И. В. Рекламное имя: рождение, узуализация, восприятие / И. В. Крюкова. – Волгоград: Перемена, 2003. – 98 с.
4. Носенко Н. В. Названия городских объектов Новосибирска: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – «Русский язык» / Н. В. Носенко. – Новосибирск, 2007. – 218 с.

Горожанов Ю.Ю.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ЭРГОНИМЫ ГОРОДА ЛУЦКА: ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Статья посвящена лексико-синтаксическому анализу эргонимов города Луцка. Рассмотрены взгляды лингвистов на понимание термина эргоним. Выяснено, что преобладают двухкомпонентные конструкции, но встречаются и многокомпонентные. Сделаны выводы о дальнейших направлениях исследований.
Ключевые слова: эргоним, лексика, синтаксис, анализ, номинатор.

Horozhanov Y.Y.
Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

ERGONEMS OF LUTSK: LEXICAL AND SYNTACTIC CREATION METHOD

Summary
The article is devoted to lexical and syntactic analysis of ergonems of Lutsk. Considered the views of linguists in understanding ergonems terms. Was found structural and semantic features of Lutsk's ergonems. Ascertained that prevailing are two-component design, but there are also multicomponent. Made conclusions for future research directions.
Keywords: ergonems, vocabulary, syntax, analysis, the nominator.

УДК 81'322; 81'322.4

МАШИННЫЙ ПЕРЕВОД В INTERNET

Каменева Н.А.
Московский государственный университет экономики, статистики и информатики

Исследованы теоретические и практические вопросы использования систем машинного перевода в современном едином многонациональном информационном пространстве. Отмечено, что наиболее часто машинный перевод в Интернет используется в поисковых системах для привлечения наибольшего количества пользователей к сайтам. Приведены наиболее распространенные системы машинного перевода PROMT Internet Translation, WebView, Lingvo и «МультиЛекс» и др. Автором предложены основным требованиям к успешному использованию программ машинного перевода: оперативность; гибкость; скорость; точность. Отмечено, что машинный перевод – уникальный гуманитарный инструмент, позволяющий преодолевать многочисленные проблемы общения и языковые барьеры.

Ключевые слова: многоязычная среда, браузер, Web – страница, система оптического распознавания, интерактивный режим, электронный словарь, поисковый сайт.

Постановка проблемы. Сейчас наблюдается новый всплеск интереса к системам машинного перевода (МП) в связи с развитием сети Internet. Миллионы людей, говорящих на разных языках, оказались в едином информационном пространстве. Доминирует в Сети английский язык, но есть пользователи, которые им не владеют, как, впрочем, есть множество Webстраниц, написанных не по-английски. Для облегчения просмотра страниц Internet на незнакомом пользователю языке появились дополнения к браузерам, которые осуществляют немедленный перевод выбранных пользователем фрагментов просматриваемой Webстраницы [4, с. 57]. Достаточно лишь выделить часть текста мышкой и перенести ее на специальную панель либо нажать указателем на специальную кнопку меню. Примером такого переводчика является система Web Trans Site фирмы ПРОМТ, созданная на базе программы Stylus, которая подключается как к браузеру Netscape Navigator, так и к браузеру Microsoft Internet Explorer.

Анализ последних исследований и достижений. В жизни современного общества важную роль играют автоматизированные информационные технологии. С течением времени их значение непрерывно возрастает. Но развитие информационных технологий происходит весьма неравномерно: если современный уровень вычислительной техники и средств связи поражает воображение, то в области смысловой обработки информации успехи значительно скромнее. Эти успехи зависят, прежде всего, от достижений в изучении процессов человеческого мышления, процессов речевого общения между людьми и от умения моделировать эти процессы с помощью компьютеров. Когда речь идет о создании перспективных информационных технологий, то проблемы автоматической обработки текстовой информации, представленной на естественных языках, выступают на передний план. Это определяется тем, что мышление человека тесно связано с его языком. Более того, естественный язык является инструментом мышления. Он является также универсальным средством общения между людьми – средством восприятия, накопления, хранения, обработки и передачи информации. Проблемами использования естественного языка в системах автоматической обработки информации занимается наука компьютерная лингвистика. Эта наука возникла сравнительно недавно – на рубеже пятидесятых и шестидесятых годов прошлого столетия. За прошедшие полвека в области компьютерной лингвистики были получены значительные научные и практические результаты: были созданы системы машинного перевода текстов с одних естественных языков на другие, системы автоматизированного поиска информации в текстах, системы автоматического анализа и синтеза устной речи и многие другие.

Компьютерная лингвистика – это область знаний, связанная с решением задач автоматической обработки информации, представленной на естественном языке. Центральными научными проблемами компьютерной лингвистики являются проблема моделирования процесса понимания смысла текстов (перехода от текста к формализованному представлению его смысла) и проблема синтеза речи (перехода от формализованного представления смысла к текстам на естественном языке). Эти проблемы возникают при решении ряда прикладных задач и, в частности, задач автоматического обнаружения и исправления ошибок при вводе текстов в ЭВМ, автоматического анализа и синтеза устной речи, автоматического перевода текстов с одних языков на другие, общения с ЭВМ на естественном языке, автоматической классификации и индексирования текстовых документов, их автоматического реферирования, поиска документов в полнотекстовых базах данных.

Лингвистические средства, создаваемые и применяемые в компьютерной лингвистике, можно условно разделить на две части: декларативную и процедурную. К декларативной части относятся словари единиц языка и речи, тексты и различного рода грамматические таблицы, к процедурной части – средства манипулирования единицами языка и речи, текстами и грамматическими таблицами. Компьютерный интерфейс относится к процедурной части компьютерной лингвистики.

Успех в решении прикладных задач компьютерной лингвистики зависит, прежде всего, от полноты и точности представления в памяти ЭВМ декларативных средств и от качества процедурных средств. На сегодняшний день необходимый уровень решения этих задач пока еще не достигнут, хотя работы в области компьютерной лингвистики ведутся во всех развитых странах мира (Россия, США, Англия, Франция, Германия, Япония и др.).

Тем не менее, можно отметить серьезные научные и практические достижения в области компьютерной лингвистики. Так в ряде стран (Россия, США, Япония, и др.) построены экспериментальные и промышленные системы машинного перевода текстов с одних языков на другие, построен ряд экспериментальных систем общения с ЭВМ на естественном языке, ведутся работы по созданию терминологических банков данных, тезаурусов, двуязычных и многоязычных машинных словарей (Россия, США, Германия, Франция и др.), строятся системы автоматического анализа и синтеза устной

речи (Россия, США, Япония и др.), ведутся исследования в области построения моделей естественных языков.

Важной методологической проблемой прикладной компьютерной лингвистики является правильная оценка необходимого соотношения между декларативной и процедурной компонентами систем автоматической обработки текстовой информации. Чему отдать предпочтение: мощным вычислительным процедурам, опирающимся на относительно небольшие словарные системы с богатой грамматической и семантической информацией, или мощной декларативной компоненте при относительно простых компьютерных интерфейсах? Большинство ученых считают что, второй путь предпочтительнее. Он быстрее приведет к достижению практических целей, так как при этом меньше встретится тупиков и трудно преодолимых препятствий и здесь можно будет в более широких масштабах использовать ЭВМ для автоматизации исследований и разработок.

Необходимость мобилизации усилий, прежде всего, на развитии декларативной компоненты систем автоматической обработки текстовой информации подтверждается полувековым опытом развития компьютерной лингвистики. Ведь здесь, несмотря на бесспорные успехи этой науки, увлечение алгоритмическими процедурами не принесло ожидаемого успеха. Наступило даже некоторое разочарование в возможностях процедурных средств.

В свете вышеизложенного, представляется перспективным такой путь развития компьютерной лингвистики, когда основные усилия будут направлены на создание мощных словарей единиц языка и речи, изучение их семантико-синтаксической структуры и на создание базовых процедур морфологического, семантико-синтаксического и концептуального анализа и синтеза текстов. Это позволит в дальнейшем решать широкий спектр прикладных задач.

Перед компьютерной лингвистикой стоят, прежде всего, задачи лингвистического обеспечения процессов сбора, накопления, обработки и поиска информации. Наиболее важными из них являются:

1. Автоматизация составления и лингвистической обработки машинных словарей;
2. Автоматизация процессов обнаружения и исправления ошибок при вводе текстов в ЭВМ;
3. Автоматическое индексирование документов и информационных запросов;
4. Автоматическая классификация и реферирование документов;
5. Лингвистическое обеспечение процессов поиска информации в одноязычных и многоязычных базах данных;
6. Машинный перевод текстов с одних естественных языков на другие;
7. Построение лингвистических процессоров, обеспечивающих общение пользователей с автоматизированными интеллектуальными информационными системами (в частности, с экспертными системами) на естественном языке, или на языке, близком к естественному;
8. Извлечение фактографической информации из неформализованных текстов.

Подробно остановимся на проблемах, наиболее относящихся к теме исследования.

Онлайновый перевод информации в Internet становится все более популярным. Internet стремительно превращается из преимущественно англоязычной в многоязычную среду, что вынуждает владельцев Web-сайтов предоставлять информацию на нескольких языках. Наиболее часто к услугам МП прибегают информационные и поисковые сайты, которые стремятся привлечь на свои страницы разноязычных пользователей. Так, на канадском информационно-поисковом портале infiniT (http://www.infiniT.com; http://fr.canoe.ca/) открылся новый сервис переводов. На сайте теперь доступен онлайновый перевод текста с английского и немецкого языков на французский язык и обратно.

Увеличение числа посетителей портала обусловлено возможностью онлайнового перевода Web-страниц. Для этого пользователю достаточно указать только адрес Web-страницы, выбрать направление перевода и нажать кнопку перевода. В результате через несколько секунд пользователь получает полностью переведенную Web-страницу с сохранением форматирования.

Новый сервис позволяет ликвидировать языковую проблему в канадском Internet, где в силу исторических особенностей широко используются два языка: английский и французский. Кроме того, онлайновый переводчик открывает доступ к сайтам на немецком языке тем жителям Канады, которые не владеют иностранными языками.

Сервис работает на базе серверного Интернет-решения компании ПРОМТ под названием PROMT Internet Translation Server version 2.0. Проект был реализован совместно с компанией Softissimo, которая занимается продвижением продуктов компании ПРОМТ под торговой маркой REVERSO.

Изложение основного материала. Интересной особенностью Web-сайтов, знакомящих с программами МП, электронными словарями и другими программами лингвистической поддержки, является то, что с работой многих программных продуктов можно познакомиться в интерактивном режиме, используя версию, установленную на сервере и имеющую шлюз для удаленного общения через Web-интерфейс. На сервере Web-издательства «ИнфоАрт» организована интерактивная демонстрация словарей Lingvo и «МультиЛекс». Вы можете ввести слово или словосочетание и мгновенно получить перевод, толкование, примеры употребления и устойчивые словосочетания.

При использовании универсальной переводящуей программы WebTranSite или браузера WebView больше, чем других частей пакета PROMT Internet, то при этом возможно сэкономить немного денег, и можно приобрести все эти продукты по отдельности. В таком случае WebTranSite находит широкое применение, поскольку переводит небольшие фрагменты текста не только из Интернет, но и из офисных, почтовых и других программ, а также из системы интерактивной справки. Кроме того, WebTranSite подходит не только для перевода Web-страниц. Программа достаточно универсальна и позволяет обрабатывать фрагменты текста из любых приложений, в том числе из текстовых редакторов, электронных таблиц, органайзеров, браузеров. Программа также переводит тексты с английского, немецкого или французского языка на русский и обратно.

Что касается WebView, то это – инструмент искушенного «интернетчика», много времени проводящего на иноязычных серверах и не желающего пропустить ни одной крупицы информации. Программа WebView – это полноценный браузер для загрузки и просмотра Web-страниц. Используя его при работе с Интернет-документами на иностранном языке, можно даже отказаться от привычных Internet Explorer и Netscape Navigator. WebView – это своеобразный «гибрид» браузера Internet Explorer и системы машинного перевода

PROMT. Полученная в результате такого «скрещивания» программа позволяет переводить Web-страницы, полностью сохраняя их внешний вид. WebView может работать с тремя иностранными языками: английским, французским и немецким, причем переводит как с любого из них на русский, так и в обратном направлении. Функции перевода в этой программе шире, чем в WebTranSite, и их набор практически такой же, как в PROMT. Так, в дополнение к рассмотренным выше операциям со словарями WebView позволяет вводить в них новые слова и фразы [3, с. 27]. Чтобы облегчить вашу задачу, программа составляет список незнакомых ей выражений, встретившихся в тексте, подсчитывает количество появлений каждого из них и выводит результаты в специальном диалоговом окне. Выбрав любое из этих слов, можно либо запретить его перевод, либо добавить в пользовательский словарь. Единственный недостаток, который портит хорошее впечатление о WeView – это то, что программа иногда зависает при несовпадении направления перевода и языка оригинальной страницы.

Socrat Internet – это аналог «переводящего браузера» WebView. С ее помощью можно выполнять «синхронный» перевод Web-страниц с сохранением их форматирования. Однако если WebView по возможностям настройки опций перевода ничем не уступает профессиональной системе PROMT, то в Socrat Internet никаких средств управления этими функциями нет вообще. Браузер от компании «Арсеналъ» не позволяет подключать тематические словари, что сильно ухудшает качество перевода специальных текстов (их, кстати, в Интернет очень много). Простота использования, которой так добивались разработчики, отнюдь не пошла на пользу программе, потерявшей гибкость и управляемость, такие важные для систем машинного перевода. В итоге Socrat Internet существенно уступает продуктам «ПРОМТ» по многим параметрам, в том числе и по самому важному – качеству выходного текста.

Заключение. Стремительные потоки информационного обмена между вы-сокоразвитыми промышленными странами, лавина научно-технической документации, поступающая от производителей товаров и современных технологий, требуют совершенно нового подхода к проблеме перевода технической литературы. Выход один: максимально автоматизировать процесс, оставив человеку его творческую редакционную часть. В этом помогает система машинного перевода. Ее параметры должны удовлетворять четырем основным требованиям:

- оперативность;
- гибкость;
- скорость;
- точность.

Оперативность машинных систем – это возможность постоянного пополнения словарного запаса и создания новых тематических словарей. В этом параметре они значительно опережают привычные типографские издания различных словарей.

Гибкость – это возможность *«грубой настройки»* на конкретную предметную область (для этой цели служат специализированные словари) и *«тонкой настройки»* на конкретный текст, книгу или группу документов (модифицируемые пользовательские словари).

Скорость – возможность автоматического ввода и обработки текстовой информации с бумажных носителей. Только одна система оптического ввода текстов *(OCR-System – optical character recognition system)* ежедневно заменяет более десяти классных машинисток.

Точность – стилистически и грамматически правильная адекватная передача смысла исходного текста на язык перевода. Это наиболее *«уязвимое»* место систем машинного перевода. Однако столь явное улучшение качества перевода в поздних версиях систем машинного перевода, как например, PROMT, вселяет уверенность, что вскоре компьютер полностью примет на себя всю рутинную часть перевода.

Машинный перевод – это эффективное средство для просмотра и поиска информации на иностранном языке, и именно эта функция является главной при работе в Internet. Далее, в результате настройки на предметную область и интеграции с другими программами обработки документов средство машинного перевода позволяет автоматизировать получение перевода [1, с. 234]. И наконец, – это уникальный гуманитарный инструмент, позволяющий преодолевать проблемы общения в системах, работающих на разных языках. И пожалуй, самый главный, вывод состоит в том, что многие разработчики осознали: при создании программы машинного перевода кроме хорошо реализованной лингвистики необходима достойная программная реализация.

Список литературы:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 318 с.
2. Система перевода текста Magic Goody для Windows. Руководство пользователя. – С.-Петербург, фирма «ПРОМТ», 2010.
3. Система перевода текста WebTranSite. Руководство пользователя. – С.-Петербург, фирма «ПРОМТ», 2008. – 156 с.
4. Kameneva N.A. FOUNDATIONS OF COMPUTATIONAL LINGUISTICS. – Tutorial / Москва, 2014. – 110 с.
5. http://www/wikipedia.com
6. http://www.promt.ru
7. http://www.socrat.ru
8. http://www.translate.ru

Kameneva N.A.
Moscow State University of Economics, Statistics and Informatics

MACHINE TRANSLATION IN THE INTERNET

Summary
Theoretical and practical aspects of using machine translation systems in modern multinational information space are investigated. It is marked, that the most common machine translation in Internet is practiced in search engines to attract the largest number of users to their sites. The most common machine translation system PROMT Internet Translation, WebView, Lingvo and «MultiLex» and others are given and described. The author offers the basic requirements for successful use of machine translation programs: efficiency, flexibility, speed, accuracy. It is also noted that machine translation is a unique humanitarian tool to overcome many problems of communication and language barriers.
Keywords: multilingual environment, browser, Web – page, optical character recognition, interactive regime, electronic dictionary, a search site.

УДК 811.112'2:81'373.2.

ВЛАСНА НАЗВА У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Ковбасюк Л.А., Касаткін О.С.
Херсонський державний університет

Статтю присвячено вивченню фразеологічних одиниць із власними назвами у сучасної німецькій мові. Дослідження семантики та структури фразеологізмів з власними назвами проводиться з урахуванням ґендерного аспекту наукових пошуків у площині ономасіології. Встановлюються міжнаціональні і національні антропонімічні компоненти у складі досліджуваних одиниць. Висвітлюються функціональні особливості проаналізованих одиниць. Визначаються найуживаніші власні назви у фразеологічних одиницях.
Ключові слова: власні імена, фразеологічна одиниця, ґендерний аспект, функція, німецька мова.

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується значним розширенням сфери інтересів мовознавства. На це вплинув процес зміни аспектів розгляду мови як об'єкту вивчення. Мова стала трактуватися не як система «в собі та для себе», а як динамічний антропоорієнтований феномен – знаряддя мислення, засіб та діяльність спілкування, інструмент отримання різноманітних знань про людину, культуру та суспільство. Це сприяло зросту міждисциплінарного компоненту у лінгвістичних дослідженнях, у рамках якого сформувалася і динамічно розвивається ґендерна лінгвістика [4].

Зростаючий інтерес до індивідуальних параметрів особистості дозволяє припустити те, що питання взаємозв'язку людини та мови втратить розрізнений та фрагментарний характер. Мовознавців сучасності сприяють стрімкому процесу формування в сучасній лінгвістиці самостійної наукової дисципліни – лінгвістичної ґендерології [7].

Ґендерні дослідження є новим напрямом лінгвістичної науки, який знаходиться зараз у процесі становлення. У центрі уваги цього напряму знаходяться культурні і соціальні фактори, які визначають відношення суспільства до чоловіків та жінок, поведінку індивідів у зв'язку з приналежністю до тієї чи іншої статі, стереотипні уявлення про чоловічі та жіночі якості, мовний сексизм тощо.

З усіх рівнів мови людини фразеологія – найбільш складне і самобутнє явище, що потребує багатоаспектного та поглибленого вивчення. Фразеологічний склад мови достатньо жваво реагує на історичний, політичний, економічний та ін. розвиток суспільства, вельми специфічний в кожну епоху, у кожній країні і в кожного народу. Все це зумовлює **актуальність** ґендерних досліджень у сфері німецької фразеології, оскільки функціонування в ній категорії роду, а точніше способів вираження чоловічої та жіночої статі, а також семантичної і формальної структури лексичних груп, які створені словами, значення яких співпадає з поняттям «стать», пов'язане з групами, що позначають особи й істоти, які розрізняються за статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кінця XX століття в лінгвістиці активізуються дослідження фразеології у рамках різноманітних парадигм. М.Ф. Алефиренко наголошує на виникненні лінгвокультурологічної, комунікативно-прагматичної та когнітивної фразеології [1, с. 5]. Однією з таких перспективних областей дослідження є ґендерологія. Дослідження ґендера, які проводять сучасні лінгвісти [3; 4; 5; 7 та ін.], формують основу для лінгвістичного вивчення ґендера. А.В. Кириліна зауважує, що «ґендерні дослідження – це один із найактуальніших напрямів сучасної гуманітарної науки, у центрі уваги якого знаходяться культурні та соціальні фактори, які визначають відношення суспільства до чоловіків і жінок, поведінки індивідів у зв'язку з їхньою приналежність до тієї чи іншої статі, стереотипні уявлення про чоловічі та жіночі якості – все що, переводить проблематику статі з області біології в сферу соціального життя та культури» [7]. Ґендер так або інакше присутній в усіх сферах життя, тому мовна сфера не є виключенням [3, с. 14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У лінгвістиці існує думка, що до теперішнього часу відсутні системні багатоаспектні дослідження з проблеми реалізації ґендерного механізму мови на матеріалі німецької фразеології, особливо, що стосується, в першу чергу, контрастивної лінгвістики [3].

Актуальність дослідження ґендеру може вбачатися в низці істотних факторів [3, с. 18]: 1) посилення дослідницького інтересу до проблеми відображення та подання в мові «людини» комплексу його ґендерних ознак; 2) підвищена увага до вивчення та опису ґендера як одного з домінантних маркерів соціального устрою та статусу етносу і суспільства, який також формує соціум; 3) необхідність більш повного виявлення ґендерного фактора в мові й опису його в сфері фразеології; 4) важливість вивчення мовних механізмів реалізації ґендерних аспектів в різних мовах для оптимізації міжкультурної комунікації; 5) відсутність таких лінгвістичних досліджень на матеріалі різних мов, в яких фразеологізм розглядається як одне з базових засобів концептуалізації ґендерного фактора в мові.

У свою чергу В.С. Самаріна вважає, що фразеологізми та паремії надають великі можливості для дослідження ґендера, що приносить інші аспекти у вивчення фразеологічного фонду. Нове знання виявляється можливим завдяки активному застосуванню лінгвокультурологічних підходів і методів когнітивної лінгвістики [12, с. 54].

Метою нашої статті є аналіз структурних, семантичних та функціональних особливостей власної назви (передусім антропонімів) в структурі фразеології сучасної німецької мови в ґендерному аспекті. **Матеріалом дослідження** слугували близько 150 фразеологічних одиниць з компонентом «власна назва» (далі – ВН), відібраних методом суцільної вибірки з авторитетних лексикографічних джерел.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність ВН, специфіка її семантики роблять питання про статус ВН одним з найбільш дискусійних питань сучасної лінгвістики. Деякі лінгвісти вважають ВН периферійною, «додатковою» частиною словникового запасу [3, с. 200]. Основну відмінність між власними і загальними назвами вони вбачають у тому, що ВН не мають значення. Так, дослідник Данклінг Л. називає

ВН семантично неповноцінною [15, с. 114–115]. Свої положення він підкріплює такими доказами: ВН не виражають поняття, оскільки вони, на відміну від загальних не містять у собі ознак предметів, не мають властивості узагальнення, що, у свою чергу, зумовлює відсутність у них лексичного значення [15; 16].

Функціональну та мовну своєрідність ВН обумовлює необхідність розгляду особливостей прояву їхньої семантичної природи на всіх рівнях мови – в тому числі і на фразеологічному. Як відомо, слова, які зазнали фразеологізації, зазнають складні семантичні зрушення. Природа компонента в сучасній фразеології розуміється не однозначно. Одні вчені вважають компоненти фразеологічної одиниці словами, інші повністю відмовляють їм у семантичності. У зв'язку з цим має місце досить актуальним аналіз функціонування у складі фразеологічної одиниці ВН – одиниці, позбавленої семантики на рівні мови. ВН у складі фразеологічної одиниці виконує як особливі ономастичні (культурно – і соціально – інформативну), так і загальномовні функції (експресивну, образно-експресивну). Домінуючу роль відіграє культурно-інформативна функція, що підтверджується багатством конотацій даної групи імен, їх поліконотативністю, слово- та фразеотвірною активністю. Другою екстралінгвістичною функцією є соціально-інформативна функція, яка на сучасному етапі обумовлюється ступенем поширеності імені, особливостями психолінгвістичного сприйняття його носіів мови і т. д., що зближує соціально-інформативну функцію, що актуалізуються у фразеологічній одиниці, з інтралінгвістичними функціями ВН [11].

За **структурним** поєднанням ВН з іншими компонентами у фразеологізмах одиниці були розподілені нами з урахуванням здобутків дослідника Кам'янця В.М. [6] на:

1) іменний тип словосполучень: *ungläubiger Thomas, grüne Minna* тощо;

2) дієслівний тип словосполучень: *den dicken Wilhelm machen, den alten Adam abstreifen* тощо;

3) прості розповідні речення: *Jeder Hans findet seine Grete; Es ist mir Hans wie Heine* тощо;

4) окличні й запитальні речення: *Du bist mir der wahre Jakob! Was ist es denn für ein August?*

5) складнопідрядні речення: *Was Hänschen nicht lernt, lernt Hans nimmermehr.*

6) вигуки: *Mensch Meier! Ach, du liebes Lieschen!*

За створенням **узагальнено-метафоричного значення** у фразеологічній одиниці німецької мови з ВН трансформаційні механізми були розподілені за такими типами:

1) Гіпербола: *seit Adams Zeiten.*

2) Метонімія: *in Morpheus Armen ruhen; j-n mit Argusaugen beobachten; in Evakostüm.*

1) Антитеза: *Hans Umfließ wird nie mehr weiß; was Hans für wahr halt, ist dem Franz kein Bargeld.*

2) Контраст: *was Hänschen nicht lernt, Hans nimmermehr.*

3) Метафора: *bald kommt der Storch zu Mullers; in Abrahams Schoss sitzen; das Feuer des Prometheus; ein Salomonisches Urtei.*

4) Усталені порівняння: *frech wie Oskar, wie Adam und Eva.*

5) Парні сполучення: *von Adam und Eva anfangen; von Adam und Eva stammen; David und Goliath; Sodom und Gomorra; Hinz und Kunz.*

За наявністю **культурних** компонентів фразеологічні одиниці дослідження можна поділити на дві групи: 1) фразеологічні одиниці з міжнаціональними ВН та 2) фразеологічні одиниці з національними ВН.

1. Німецька національна культура розвивалася та розвивається під впливом релігійних уявлень. Багато фразеологічних одиниць німецької мови виникли під впливом християнства, при чому ті, які виникли на основі біблейських антропонімів можна віднести до міжнаціональних, адже Біблія – є книгою, яку читають багато народів [11].

Крім того, у ході історії людства неухильно зростають культурні контакти між народами, і міжнаціональними компонентами культур, що впливають на формування фразеології, є світова література та історія. Увійшовши в шляхом фразеологічного запозичення (основним видом якого є калькування крилатих слів), стійкі вирази цієї групи збагачують фразеологічний запас німецької мови, заповнюють лакуни в системі номінації, так як в окремих випадках не мають ані лексичних, ані фразеологічних синонімів і є єдиним позначенням тих чи інших об'єктів, або утворюють разом з вихідною лексикою і фразеологією синонімічні ряди [9, с. 80]. А фразеологічні одиниці, що виникли під впливом світової літератури та історії, підтверджують той факт, що в сучасному світі зростає взаємодія мов без безпосередніх територіальних контактів, йдеться про так звану «культурну взаємодію» з іншими народами.

Отже, фразеологічні одиниці з міжнаціональними ВН поділено нами на три підгрупи: 1) одиниці, що походять з античного часу, напр. *das Feuer des Prometheus, Schwert des Damokles*; 2) одиниці, що утворилися під впливом християнства, напр., *von Adam und Eva anfangen, Daniel in der Löwengrube, einen von Pontius zu Pilatus schicken* та 3) одиниці, джерелом походження яких є твори світової літератури та особи, події всесвітньої історії, напр., *Was ist ihm Hekuba?, Potömkische Dörfer* та ін.

2. Фразеологічні одиниці з національною ВН складають велику частину сучасної німецької фразеології. До національних ВН у складі фразеологізмів належать *Almann, Lenz, August, Emil, Fritz, Heinrich, Jakob, Max, Oskar, Peter, Ulrich, Michael, Moritz, Wilhelm, Daniel, Otto*, а також *Emma, Grete, Lischchen, Kathrin та Tante Meier, напр., Hinz und Kunz; der deutsche Michel; der große Hans; blauer Heinrich* та ін.

Аналіз показав, що найбільш вживаними німецькими іменами у складі фразеологізмів є чоловічі імена *Hans, Peter, August*. Найбільшу варіативність має компонент *Hans*, напр., *Hansfuß; Hans Feigling; Hans in allen Gassen; ein großer Hans; der ungläubige Hans; was Hänschen nicht lernt, Hans nimmer mehr.*

Для дослідження **ґендерного** аспекту було обрано фразеологічні одиниці із ВН, які відображають поняття та концепти сприйняття жіночої та чоловічої статті. 150 фразеологічних одиниць із ВН, які репрезентують ґендерний аспект, були розподілені на дві групи (відсоткове співвідношення цих репрезентативів представлено у таблиці 1).

Таблиця 1

	Компоненти власної назви	
	Власні назви чоловічої ознаки	Власні назви жіночої ознаки
Кількість репрезентативів (репрезентованих ВН)	47,2%	11,1%
Загальна кількість одиниць з ВН	85,2%	14,8%

Слід зазначити, що більша кількість одиниць є фразеологізми з ВН чоловічої ознаки (близько 85, 2%) – перша група, ніж з жіночою (близько 14,8%) – друга група, що також підтверджується частотністю вживання окремих компонентів.

Важливим є те, що у фразеологічній системі німецької мови опозиція «чоловік – жінка» передбачає для позначення чоловічих ознак більше характеристик, про що свідчить кількість одиниць в першій групі. Чоловік активніше номінується і чіткіше представляється як норма патріархального суспільства.

Наведені результати дозволяють зробити висновок, що в німецькій фразеології більшу частотність в лексичному складі фразеологічних одиниць демонструють ВН *Peter (Petrus)*: (*den schwarzen Peter haben* – «бути винним», *bei Petrus anklopfen* – «померти»), *Hans* (*Hanswurst spielen* – «валяти дурня», *Hans im Keller* – «ще ненароджена дитина») та *Adam* (*wie Adam arbeiten* – «тяжко працювати», seit *Adams Zeiten* – «з часів Адама»).

Що стосується **функціональних** особливостей фразеологічних одиниць з компонентом ВН саме у ґендерному аспекті, слід зазначити, що фразеологізми виконують різні завдання для позначення, називання або опису особи, предмета чи явища. Однією з найуживаніших одиниць є *Adam*, яка використовується для зазначення часових рамок або проміжку – називаючи щось давно минувше або з давніх часів (*seit Adams Zeiten* – «з часів Адама»), опису ознаки зовнішнього вигляду (*im Adamskostüm* – «без одягу, голий»), вказівки на гріх (в першу чергу «первородний») (*der alte Adam regt sich* – «гріх дає про себе знати»), а також для позначення ознаки дії (*nach Adams Riese* – «за правилами»).

Використання міфологічних та релігійних антропонімів *Eckart, David und Goliath, Adonis, Judas* слугує для характеристики особи, тобто надання ознак міфологічних або релігійних осіб людині (в першу чергу ознаки гіперболічного характеру) (*schön wie Adonis* – «красивий як Адоніс», *wie David und Goliath* – «великий і малий», *der treue Eckart* – «вірний, за правилами», *falsch wie Judas sein* – «лицемірний»). Також до цієї групи відносяться *Herkules, Zeus, Neptun, Buddha, Morpheus*, які виконують різні описові функції: позначення стану (*Neptun opfern* – «мати морську хворобу», *dasitzen wie ein Buddha* – «сидіти у позі «лотоса»«, *in Morpheus Armen ruhen* – «спати»), зазначення часового проміжку, давнини (*in Olims Zeiten* – «давно»).

Особливу увагу слід приділити фразеологічним одиницям, які використовуються для характеристики розумового розвитку людини (для цього використовуються антропоніми як чоловічого роду, так і жіночого) (*der dumme August* – «дурний», *der deutsche Michael* – «недалекий», *aus Schilda stammen* – «роззява, простак», *Lischchen Müller* – «нерозумна»).

Що стосується суто німецьких антропонімів, то найуживанішою одиницею є *Hans,* що також виконує різні лінгвістичні функції. Для ВН *Hans* характерно позначення географічної назви через антропонім (*der blaue Hans* – «Північне море»), характеристика різних ознак людини (*Hans im Glück* – «успішний», *Hans Huckenbein, ich will Hans heißen* – «дурний»), характеристика соціального статусу (*Hans Ohnesorge* – «безробітний»), а також вживання в опозиції «чоловік-жінка» (*Jeder Hans findet seine Grete* – «кожен Ганс знайде свою Грету»). Причому в останньому випадку активна дія притаманна чоловіку, пасивна в свою чергу відводиться жінці.

Найчисельнішу групу складають ВН чоловіків, але до антропонімів, які репрезентують досліджуваний аспект, також належать ВН жінок – близько 20 одиниць, які також можна розподілити на підгрупи за функціями та характеристиками:

Перша підгрупа містить міжнаціональні (*Evatochter* – «мила дівчина або вказівка на приналежність до жіночої статі») та національні одиниці (*schnelle Kathrin* – «пронос»).

Друга підгрупа складається із самостійно вживаних власних назв (*Was ist ihm Hekuba, was ist er ihr* – «мені це ні про що не каже») та одиниць, які виступають в парі (іноді в опозиції один до одного) з чоловічими антропонімами (*bei Adam und Eva anfangen* – «за часів Адама та Єви»).

Третю підгрупу репрезентують фразеологізми, які характеризують дію або спосіб дії (*aus der Szylla in die Charybdis geraten* – «потрапляти з однієї біди в іншу»), фізичні явища (*Frau Holle schüttelt ihre Betten aus* – «сніжить»), ознаки людини (*Lischchen Müller* – «дурненька»), а також називають предмети (*Grüne Minna* – «поліцейська машина»).

Що стосується оцінної функції людини або її дій, то чоловік розглядається у фразеологізмах з різних сторін – як позитивних (*der treue Eckart* – «вірний», так і негативних (*falscher Wilhelm* – «лицемірний»), в той час як жінці вказують на вади та недоліки (*Lischchen Müller* – «дурненька»). Але також важливим є те, що національні фразеологічні одиниці (тобто ті, які реконструюють суто німецьку «картину світу») описують здебільшого негативні чоловічі ознаки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений аналіз показав, що фразеологічні одиниці з ВН як національного, так і міжнаціонального походження у сучасній німецькій мові мають певні семантичні, структурні та функціональні особливості, відображаючи при цьому культурні, історичні, економічні, політичні та інші особливості німецького народу. Перспективи майбутніх досліджень полягають у контрастивному вивченні фразеологічні одиниці з ВН у німецькій, англійській та українських мовах, у дослідженні фразеологічних одиниць з ВН у різних дискурсах тощо.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм / Алефиренко Н. Ф. – М.: Эллис, 2008. – 272 с.
2. Бушуй А. М. Имя собственное как компонент тавтологических комплексов / А. М. Бушуй // Вопросы ономастики. – Самарканд, 1981. – С. 138– 146.
3. Волошина К. С. Фразеологизм как средство концептуализации понятия «гендер»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / К. С. Волошина. – Нальчик, 2010. – 184 с.
4. Гриценко Е. С. Гендер, референция и проблема метафорического рода / Е. С. Гриценко // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: межвуз. сб. научн. трудов. – Н. Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2004. – Вып. 23. – С. 71-78.
5. Зыкова И. В. Гендерный компонент в структуре и семантике фразеологических единиц современного английского языка: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / И. В. Зыкова. – М., 2002. – 219 с.
6. Кам'янець В. М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвиськ та псевдонімів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / В. М. Кам'янець. – Л., 2001. – 18 с.

7. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М.: Прогресс, 1999. – 155 с.
8. Лалаян Н. С. Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н. С. Лалаян. – Одеса, 2008. – 180 с.
9. Ловянникова В. В. Ономастическая фразеология в лингвокультурологическом аспекте: на материале немецкого языка: дис. ... канд. филол наук: 10.02.19 / В. В. Ловянникова. – Владикавказ, 2008. – 260 с.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / В. А. Маслова – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
11. Обруева Г. Х. О сдвиге имени собственного в разряд нарицательных слов во фразеологии английского языка / Г. Х. Обруева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 22(203). – С. 94–99.
12. Самарина В. С. Гендер во фразеологии: когнитивно-лингвокультурологический аспект: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / В. С. Самарина. – Ставрополь, 2010. – 199 с.
13. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская – М.: Наука, 1973. – 366 с.
14. Эмирова А. М. Гендер в зеркале русской фразеологии / А. М. Эмирова // Культура народов Причерноморья. – М.: 2002. – № 31. – С. 210–212.
15. Dunkling L. A. First names first / Dunkling L. – London: Dent, 2007. – 285 p.
16. Eckert P. Language and Gender / P. Eckert, S. Mcconnell-Ginet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 80 p.
17. Günthner S. Von fremden Stimmen. Weibliches und männliches Sprechen im Kulturvergleich. Ein Überblick / S. Günthner, H. Kotthoff // Von fremden Stimmen. Weibliches und männliches Sprechen im Kulturvergleich. – Frankfurt a. Main: Surkampf, 1991. – S. 1-55.
18. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / H. Küpper. – [1. Auflage, 4. Nachdr.]. – Stuttgart: Klett, 1990. – 960 s.
19. Wörterbuch der Redensarten [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.redensarten-index.de/suche.php

Ковбасюк Л.А., Касаткин О.С.
Херсонский государственный университет

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
Статья посвящена изучению фразеологических единиц с именами собственными в современном немецком языке. Исследование семантики и структуры фразеологизмов с именами собственными проводится в рамках гендерного аспекта в ономасиологии. Определяются интернациональные и национальные антропонимические компоненты в составе исследуемых единиц. Характеризуются функциональные особенности единиц анализа. Устанавливаются самые используемые во фразеологических единицах имена собственные.
Ключевые слова: имена собственные, фразеологическая единица, гендерный аспект, функция, немецкий язык.

Kovbasyuk L.A., Kasatkin O.S.
Kherson State University

THE PROPER NAME IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN GERMAN: GENDER ASPECT

Summary
The article focuses on the study of the phraseological units with proper names in Modern German. The analyze of semantic and structure of the phraseological units with proper names is based on the gender approach to the onomasiology. International and national anthroponomies in the phraseological units are presented in the paper. The functions of the analyzed units are characterized. The article also determines the most used proper names too.
Keywords: proper names, phraseological units, gender approach, function, German.

УДК 821.111(73)-312.1+929 Кастанеда

ДОКУМЕНТАЛЬНАЯ ПРОЗА КАРЛОСА КАСТАНЕДЫ КАК ЭЗОТЕРИЧЕСКОЕ ПОСЛАНИЕ ПОСТМОДЕРНОМУ ОБЩЕСТВУ: ФИКЦИЯ ИЛИ ИСТИНА

Кучеренко Л.Э.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

В исследовании предложен принципиально новый подход к изучению произведений Карлоса Кастанеды как документальной литературы. Доказано, что книги писателя написаны в жанре дневника. Работа затрагивает причины возрастания интереса постмодерного общества к эзотерике и документалистике. Проведен комплексный анализ дневников писателя с точки зрения философии, социологии и литературоведения. На страницах исследования рассмотрены автобиографические элементы, которые затрагивают личность наратора.

Ключевые слова: дневник, эзотерика, посмодерный, фикция, документалистика, автобиографический

Постановка проблемы. Дневники Кастанеды представляют собой интерес для исследователей разных отраслей: филологии, психологии, философии, антропологии, социологии, культурологи, теологии. Литературу волнует другой вопрос: дневники Кастанеды носят художественный или документальный характер.

Конец ХХ века ознаменовался появлением книг эзотерического характера, но практически до конца века такие учения были недоступны для украинских и российских читателей. Потому они стали популярны в 90-х годах. Именно тогда начался расцвет мистики, магических учений и различных духовных практик.

Анализ последних исследований и публикаций. Такие исследователи как Иванова О. А., Ежова О. А., Смоликов А. Б. занимались поиском философской стороны дневниковых записей известного мистика Карлоса Кастанеды. Они фиксировали свое внимание на методиках развития способностей, новых способах восприятия, представленных автором и занимались выяснением причин популярности эзотерической литературы в конце ХХ – начале ХХІ века. Некоторые исследователи вопроса, например Ежова О. А., считают, что эта популярность была достигнута вследствие воздействия на умы контркультуры 50-х – 70-х гг. ХХ века. Эти события заставили переосмыслить некоторые устойчивые знания в Американской и Европейской культуре в 60-х – 70-х годах ХХ века.

Ксендзюк А., Ричард де Милль, Кристоф Бурсейе намеревались определить категории истины и лжи в произведениях Карлоса Кастанеды, применяя разные методики.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Работа Карлоса Кастанеды требует серьезного изучения и комплексного анализа с точки зрения не только философии и литературы, но и социологии и культурологи. Дневники писателя необходимо рассматривать как документальную литературу нового времени, которое обозначилось расцветом эзотерических взглядов в современном обществе.

Цель статьи. Главной задачей исследования является анализ дневников Карлоса Кастанеды как документального произведения эзотерического характера и определение уровня истинности утверждений писателя, а также выяснение причин возрастания популярности эзотерической документалистики на современном этапе развития общества.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Начало ХХІ века обозначилось возрастанием популярности эзотерических учений. Общество, постепенно перестраиваясь на обновленную культуру современного мира, начало вовлекаться в духовное развитие и поиск смысла жизни там, где еще в ХХ столетии его никто не искал. С появлением интернета и доступностью самой разной литературы и многообразия знаний, в умы современной молодежи вливается поток постмодернистических произведений эзотерического характера Карлоса Кастанеды, Ричарда Баха, Анастасии Новых, которые предлагают альтернативный путь развития человека, полностью противоположный уже прижившемуся варианту. Эти знания несут в массы современные СМИ, и все больше молодежи примыкает к ним. Потому есть необходимость выяснения не только причин смены ориентиров общества ХХІ века, но и определения возможного уровня фикции и истины в эзотерической литературе. Следовательно, необходимо взять во внимание влияние эзотеризма на социокультурные явления в модерном мире.

Понятие эзотеризма как явления современного общества, определяет литературовед Иванова О. А. «Эзотеризм – это сложный духовный комплекс, являющийся особой разновидностью существующей в обществе духовно-практической деятельности и формой гуманитарного знания» [2, с. 13]. Эзотерическая реальность же, согласно мнению Ивановой О. А., как и символическая реальность, строится на двух взаимосвязанных началах истине и вере, которые в свою очередь, являются смысложизненными ценностями для понимания мира. А эзотерическая личность – это человек, который движется к самоопределению, самореализации и стремится выявить потенциал собственного «Я» [2, с. 13].

Представители современного общества вновь обращаются к эзотеризму. Причиной этой переориентации является отсутствие жесткой идеологии, отсутствие абсолютной веры человечества в правящие миром материальные ценности и духовное непринятие жизни и целей общества потребителей, которое ежедневно навязывается в пример для молодежи через СМИ. Также важными причинами идеализации духовного роста является политическая, экономическая, социальная нестабильность и неуверенность в завтрашнем дне.

Таким образом, постмодерное общество, живущее в непредсказуемом мире, лишено страха и ищет новые жизненные ориентиры в эзотерической литературе. Дестабилизация обеспечивает необходимость ежедневного развития и переход от неустойчивого материального к более стабильному, зависящему от самого себя духовному. Общество начинает перенимать различные эзотерические ценности от духовных учителей всего мира, которые передают свои знания, в большинстве своем, через литературные произведения. Самой большой

трудностью остается определение объективности этих учений. Они не заинтересованы в привлечении как можно большего количества читателей, просто являясь возможностью передачи знаний и эзотерических практик. А автор, он же наратор, является проводником синтезированного знания.

Исследователь влияния эзотерики на развитие современного общества, Иванова О. А., изучая в своей диссертации «эзотерический портрет» русского модерного общества делает вывод, что эзотеризм в России приобрел массовый характер. Литературовед также указывает на причины таких суждений: Эзотерические учения формируют эзотерическую культуру, прежде всего, в тот период, который нередко определяется как время общества риска, общества неопределенности, в котором значительная часть людей испытывает растерянность, страх, неуверенность. Это является основой массового распространения синтезированных эзотерических учений Теософского и Антропософского обществ, Восточных практик, магии, оккультизма и естествознания. Формируется тенденция экзотеризации эзотеризма в России [2, с. 15].

Многие исследователи разных стран предпринимали попытку определить или опровергнуть подлинность описанных в Кастанедовских дневниках фактов, которые сам автор называет автобиографическими. Автор в 6 книге «Дар Орла», обращаясь к читателям, говорит «Под влиянием этих двух могучих людей моя работа преобразовалась в автобиографию в том смысле, что я был вынужден с того момента, как сам стал участником, записывать все, что со мной происходило» [5, с. 8].

Но, он предполагал, что рядовой читатель не сможет разобраться в изложенных наратором фактах: «Это странная биография, поскольку я не пишу о том, что случается со мной в повседневной жизни обычного человека, как не пишу о своих субъективных состояниях, вызываемых этой жизнью» [5, с. 8].

Изучая работы исследователей Кастанеды, стоит обратить внимание на «Записки о доне Хуане» Ричарда де Милля и «Карлос Кастанеда. Истина лжи» Кристофа Бурсейе [9, 11]. Авторы этих критик был уверенны в фиктивности дневниковых событий. Они заявляли о том, что многие факты из дневниковых записей не соответствуют биографии Карлоса Кастанеды. Ежова О. А. так отзывается о работе Кристофа Бурсейе: «данная работа не содержит в себе принципиально новых фактов «обмана» Карлоса Кастанеды и является скорее компиляцией из уже известных биографических сведений» [1, с. 21].

Необходимо признать тот факт, что единой официальной биографии мистика Кастанеды не существует. Разные источники предлагают отличную друг от друга информацию о месте и дате рождения писателя, смерти и даже фактах о его родителях. Знакомых Карлосу Кастанеде людей найти практически невозможно. При попытке обнаружить личностей, с которыми была связана жизнь автора дневников, можно заметить огромное количество его последователей и учеников: Флоринду Доннер, Тайшу Абеляр и других личностей, но никак не его современников, обладающих хоть малейшей информацией о мистике.

Среди российских исследователей личности и работ Карлоса Кастанеды необходимо выделить Виктора Санчеса, Алексея Ксендзюка, Терентия Смирнова (Странника). Они занимались интерпретацией некоторых идей мистика.

К сожалению, современный читатель не сможет найти корни Кастанедовского учения и ознакомиться с привычной для общества биографией. Еще в третьей книге «Путешествие в Икстлан» автор дневников ознакомился с уроком своего учителя под названием «стирание личной истории»: Ты не знаешь, что я такое, не так ли? – сказал он, как если бы читал мои мысли. – ты никогда не узнаешь, кто или что я есть, потому что я не имею личной истории» [3, с. 460].

При этом учитель, которого наратор называет доном Хуаном, указывал на преимущества обретения нового навыка: «С другой стороны, если у тебя нет личной истории, то никаких объяснений не требуется, никто не сердится, никто не разочаровывается в твоих поступках» [3, с 461].

Судя по развитию событий в дневниках, Кастанеде все же удалось успешно изучить урок учителя и стереть личную историю. Это обозначает немереное отсутствие официальных фактов о жизни и деятельности автора, а также стирание связей с другими людьми: друзьями, родственниками и соседями.

Исследователь Смоликов А. Б., анализируя работы других ученых, заявил: «исследователи, озабоченные проблемой достоверности, либо испытывают на себе психотехники Кастанеды, либо сверяют литературные и документальные факты, пытаясь вывести Кастанеду на чистую воду» [12, с 18].

Смоликов А. Б. считает, что существует еще один подход, позволяющий посмотреть на проблему с абсолютно другой, новой точки зрения: «Эта картина мира, т.е. система образов, представлений, знаний о мире и месте человека в нем, основанная по Кастанеде на принципиально ином способе восприятия, и определяющая ценности и смыслы людей, является альтернативой традиционной культурной картине мира» [12, с. 22].

И Смоликов делает вывод, что в этой альтернативности заключено весомое значение явления Карлоса Кастанеды для общества и культуры второй половины XX века.

С таким мнением можно согласиться, ведь в своих дневниках Кастанеда сам подтверждает то, что все описанное им не выдумка, но трудно воспринимаемо простым человеком, потому кажется фикцией. «…Дон Хуан сконцентрировал основные свои усилия на том, чтобы подвести меня к искреннему убеждению, что тот мир, который я имею в уме, как окружающий, был просто описанием мира; описанием, которое было накачено в меня с того момента, как я родился» [3, с. 442.].

Таким образом, как и отметил Смоликов А. Б., отношение к дневникам Кастанеды не может быть ни субъективным, ни объективным, а зависит лишь от способа восприятия: «Фактически, реальность мира, который мы знаем, считается настолько сама собой разумеющейся, что основной момент магии состоящий в том, что наша реальность является просто одним из многих описаний, едва ли может быть принят, как серьезное заключение» [3, с. 443].

Наратор в произведениях Кастанеды не просто зритель и наблюдатель, а ученик, который знакомится с методиками расширения сознания. «Учение Кастанеды имеет ярко выраженную практическую направленность. Стержневыми практиками являются сновидение, сталкинг и неделание, направленные в первую очередь на развитие возможностей восприятия» [12, с. 24]. К перечисленным Смоликовым методикам необходимо также добавить видение и остановку мира, что, по Кастанеде, является шагами к ощущению энергетических потоков: «Его утверждением было то, что он учит меня, как «видеть», в противоположность просто «смотрению», и что «остановка мира» была первым шагом к «видению» [3, с. 443].

То, что произведения Карлоса Кастанеды являются дневниками, которые входят в жанр документальной литературы, нет никаких сомнений: «Мое ученичество у дона Хуана началось в июне 1961 года и до этого я не встречался с ним часто, но беседовал с ним всегда, как антрополог-наблюдатель. Во время этих первых разговоров я делал записи описательного характера» [3, с. 10].

Кроме того, что наратор, обращаясь к читателям, сам указывает на то, что его записи являются дневниковыми, его книгам присущи характеристики документальной литературы датирование событий: «Вторник, 11 апреля 1961 года. Я приехал к дому дона Хуана ранним утром в воскресенье 9 апреля» [3, с. 486].

«Воскресенье, 28 января 1962 года. Около 10 часов утра дон Хуан вошел в дом. «Мир – это загадка, – сказал он. – и он совсем не такой, как ты его себе рисуешь» [3, с. 590].

Событийность фактов в дневниках Карлоса Кастанеды смещена. Сам автор объясняет это так: «...я разделил эту книгу на две части. В первой части я даю выборки из моих полевых заметок, относящиеся к состояниям необычайной реальности... я расположил свои записки так, чтобы они давали непрерывность повествования, но они не всегда оказываются в правильном хронологическом порядке» [1, с. 16].

Смещение хронологического порядка событий является отличительным признаком документалистики конца XX века. Это присуще и книгам американского мистика.

Дневники Кастанеды, несомненно, несут в себе автобиографические моменты, которые помогают узнать некоторые факты из жизни наратора. Так, писатель сообщает о дне, в который началось обучение магии: «Мои заметки о моем первом занятии с доном Хуаном датированы 23 июля 1961 года. Это была та встреча, с которой началось учение» [1, с. 16].

Кастанеда указывает и место его пребывания в годы обучения: «Мое ученичество проходило вначале в Аризоне, а затем в Соноре, так как дон Хуан в период моего учения переехал в Мексику» [1, с. 16].

Но четкие факты и цифры известны читателю лишь из первых трех книг дневниковых записей, как раз вплоть до практики наратором нового урока от индейца под названием «стирание личной истории»: «Самое лучшее, стереть всю личную историю,... потому что это сделает нас свободными от обволакивающих мыслей других людей.... Мало-помалу ты должен создать туман вокруг себя. Ты должен стереть все вокруг себя до тех пор, пока ничего нельзя будет считать само собой разумеющимся» [3, с. 463].

Если судить о том, что в последующих дневниках, начиная с 4 и по 9, уже отсутствует любая информация, касательно привычной для читателя повседневной жизни, можно сделать вывод, что урок наратором был усвоен успешно. Потому, читая последующие записи, становится невозможным определение их истинности либо фиктивности «Когда не имеешь личной истории, – объяснил он, – то ничего, что бы ты ни сказал, не может быть принято за ложь» [3, с. 465].

Можно определить длительность обучения Кастанеды, так как автор дает такие данные: «Мое ученичество у дона Хуана началось в июне 1961 года...» [1, с. 10].

Последнее датирование приходятся на 1988 год: «На то, чтобы накопить количество энергии, достаточное для реорганизации содержимого моего ума и восстановление линейной последовательности событий, мне понадобилось пятнадцать лет – с 1973 по 1988 – непрерывной, напряженнейшей работы» [книга 9, с 10]. Именно об этих 27 годах жизни Карлоса Кастанеды не известно практически ничего из достоверных источников.

Писатель не скрывает свою специальность, в поле которой он работает до знакомства с миром магии: «Хотя я и антрополог, эта работа является не антропологической. Однако, она уходит своими корнями в антропологию культуры, потому что много лет назад она была начата как полевые исследования именно в этой области» [5, с. 6].

Таким образом, в произведениях Кастанеды все же остается информация о самом авторе. Автор не занимается умышленным умалчиванием автобиографии, а просто применяет на себя методику «стирания личной истории», из-за которой возникает много споров о личности Кастанеды. Но все же из дневников понятны некоторые вышеперечисленные факты о жизни и взгляды на разные вопросы, которые нельзя назвать выдумкой. Несомненно, записки писателя являются ценным художественным материалом, который объединяет большое количество читателей- любителей эзотерики. Но являются ли они документальной ценностью? Десятки критиков, философов и литературоведов задавались этим вопросом и не смогли найти ответы. Но можно увериться в том, что дневники все же несут в себе некие черты документалистики, такие как обращение к читателю, датирование событий, авторские объяснения, смещение хронологического порядка и потому представляют собой важный документальный материал, степень вымысла в котором определить трудно.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Популярность произведений Карлоса Кастанеды обусловлена сменой жизненных ориентиров читателей, связанных с дестабилизацией жизни на политическом, социальном, культурном и общественном уровнях. Интерес к магии и развитию способностей в массовом варианте зарождается лишь в конце XX столетия, а в начале XXI века только набирает темп. В этот период появляется множество последователей и критиков произведений писателя-мистика. Но дневники Кастанеды ранее не рассматриваются как вклад в документальную литературу. Наше исследование показывает, что Кастанедовские записи представляют ценность не только в художественном плане, но и документальном, так как по структуре, сюжетостроению, связи наратор-читатель и смысловой нагрузке относятся к жанру дневника. Называя записи автобиографическими, автор дает информацию о своей персоне и личностных переживаниях, что исключает полную фиктивность произведений.

Изучив разные источники, мы провели комплексный анализ дневников Карлоса Кастанеды, что дало нам возможность с точки зрения не только литературы, но и философии, культурологи и социологии определить значение творчества американского писателя на современном этапе развития социума. Также мы определили, что дневники Кастанеды несут эзотерический характер, так как знакомят читателя с саморазвитием: методиками развития сверхспособностей, магией, шаманизмом и целительством, что характерно для такого типа литературы. Современное постмодерное общество, требуя новых знаний, обращается к эзотерике в поиске новых истин. А Кастанеда является одним из самых популярных во всем мире эзотерических писателей, из чего следует необходимость анализа его

произведений на разных уровнях: философском, литературном. социологическом, культурологическом, антропологическом.

Исследование книг Кастанеды, как мемуарной документалистической литературы, будет рассматриваться подробно в диссертационном исследовании, в котором планируется изучить автобиографические моменты в дневниках и определить уровень художественного вымысла в текстах писателя-мистика.

Список литературы:

1. Ежова О. А. Парафилософия Карлоса Кастанеды в контексте психоделического мистицизма контркультуры XX века: дис. канд. филос. наук: 09.00.13 / Ежова Ольга Анатольевна. – Белгород, 2012. – 167 с.
2. Иванова О. А. Специфика современного эзотеризма в России: культурфилософский анализ: дис. канд. филос. наук: 09.00.13 / Иванова Ольга Анатольевна. – Ставрополь, 2006. – 150 с.
3. Карлос Кастанеда. Учение дона Хуана. Отдельная реальность. Путешествие в Икстлан; [пер. с англ. Добровольский М. А., Сидерский А. В.]. К.: «София», 1992. – 736 с.
4. Карлос Кастанеда. Сказки о силе. Второе кольцо силы; [пер. с англ. Сидерский А. В.]. – К.: «София», 1992. – 608 с.
5. Карлос Кастанеда. Дар Орла; [пер. с англ. Старых И.]. К: «София», 2003. – 416 с.
6. Карлос Кастанеда. Огонь изнутри; [пер. с англ. Сидерский А. В.]. – К.: «София», 2003. – 416 с.
7. Карлос Кастанеда. Сила безмолвия; [пер. с англ. Старых И.]. К: «София», 2003. – 352 с.
8. Карлос Кастанеда. Искусство сновидения; [пер. с англ. Сидерский А., Мищенко А., Михайлин Ю., Старых И.]. К: «София», 2003. 400 с.
9. Кристоф Бурсейе. Карлос Кастанеда. Истина лжи. – М.: «Ид Флюид», 2008. – 208 с.
10. Ксендзюк А. После Кастанеды. Дальнейшее исследование. К: «София», 2004. – 384 с.
11. Р. де Милль. Записки о доне Хуане: в 2 т. / Ричард де Милль. К: «София», 1996. – 576 с.
12. Смоликов А. Б. Феномен Карлоса Кастанеды в культуре второй половины XX века анализ: дис. канд. филос. наук: 24.00.01/ Смоликов Алексей Борисович. – Ростов-на-Дону, 2004. – 162 с.

Кучеренко Л.Е.
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ДОКУМЕНТАЛЬНА ПРОЗА КАРЛОСА КАСТАНЕДИ ЯК ЕЗОТЕРИЧНЕ ПОСЛАННЯ ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВУ: ФІКЦІЯ ЧИ ІСТИНА

Анотація
В дослідженні запропонований принципово новий підхід до вивчення творів Карлоса Кастанеди як документальної літератури. Доведено, що книги письменника написані у жанрі щоденника. Робота торкається причин зростання інтересу постмодерного суспільства до езотерики і документалістики. Проведений комплексний аналіз щоденників письменника з точки зору філософії, соціології та літературознавства. На сторінках дослідження розглянуті автобіографічні елементи, що стосуються особистості наратора.
Ключові слова: щоденник, езотерика, постмодерний, фікція, документалістика, автобіографічний.

Kucherenko L.E.
Luhansk Taras Shevchenko National University

CARLOS CASTANEDA'S DOCUMENTARY PROSE AS AN ESOTERIC MESSAGE TO A POSTMODERN SOCIETY: FICTION OR TRUTH

Summary
In the research principally new approach is offered to Carlos Castaneda's works as a documentary literature. Proved the fact that the books of the author are written in a genre of a diary. A work deals with the reasons of rising interest of postmodern society to esoterism and documentary prose. Complex analysis of the writer's diaries is made from the point of view of philosophy, sociology and literature. On the pages of the research examined autobiographical elements which concern to the narrator's personality.
Keywords: diary, esotirism, postmodern, fiction, documentary literature, autobiographical.

УДК 821.112.2-7.09+811.112.2'255

ІРОНІЯ ЯК КУЛЬТУРНА ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІРОНІЇ НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ КУРТА ТУХОЛЬСЬКОГО «БЕРЛІН! БЕРЛІН!»

Марченкова І.Ю., Маєрдон Ю.С.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано важливість культурологічного аспекту перекладу. Стисло розглянуто поняття «іронія». Представлено періодизацію в історії вивчення іронії, способи її перекладу за допомогою перекладацьких трансформацій. На прикладі сатиричного оповідання К.Тухольського виокремлено стилістичні засоби та прийоми, які він використовує для створення комічного ефекту. Аналізуються проблеми, які виникають у процесі перекладу, запропоновано деякі перекладацькі рішення для відтворенні комічного мовою перекладу.
Ключові слова: культура, іронія, переклад, текст, Курт Тухольский

Постановка проблеми. У 1980-х роках у світовому перекладознавстві почала відчуватись істотна зміна акцентів. Дослідники перекладу усвідомили, що «переклади ніколи ані не створюються у вакуумі, ані не сприймаються у вакуумі» і в науці про переклад з'явився новий орієнтир – культура. Під «культурою» мається на увазі цілий соціальний контекст, що задіяний у перекладі, водночас із нормами, конвенціями, ідеологією та цінностями суспільства, чи цільової системи [1, с. 7].

До культурних проблем перекладу належать зокрема непрямі висловлювання, чий прихований смисл легко відчитується в контексті культури-джерела, однак цей смисл часто неможливо донести до цільової аудиторії, «просто переклавши» текст. Різновидом такого прихованого смислу є іронія [1, с. 15]. Слід розібратися як же її перекладати, і чи можливо взагалі це зробити?

Аналіз останніх досліджень. До проблеми комічного звертались Т. Гоббс та Х. Спенсер, З. Фрейд та А. Бергсон, Д. Локк та М. Бахтін. У другій половині ХХ століття це питання досліджували Ю. Борев, Д. Ніколаєв, Б. Мінчин, Я. Ельсберг, Б. Дземідок [2, с. 171]. Лінгвістичні засоби вираження іронії вивчалися на матеріалі різних мов і типів мовлення. Так, М.А. Багдасарян розглядає іронію у французькій мові. О.А. Лаптєва провела аналіз стилістичних прийомів створення іронії в сучасному газетному тексті на матеріалі російської мови. Е. Ганс розглядав засоби вираження іронії в порівнянні із засобами вираження гіперболи у французькій поетичній мові. На матеріалі англійських і американських художніх творів мовленнєву природу і функціонування стилістичного прийому іронії вивчали Н.К. Саліхова, Ж.Є. Фомичева, А.В. Сергієнко [3, с. 271].

У зарубіжному та вітчизняному перекладознавстві існують різні погляди щодо можливості відтворення іронії. Одні науковці, серед них К. Льєвуа та П. Шентьєс, скептично ставляться до можливості перекладу цього стилістичного засобу. Думки про неперекладність іронії вражають, якщо задуматися, що більшість іронічної літератури відома широкому загалу лише завдяки перекладам. Інші ж, навпаки, стверджують, що це можливо. Щоправда, у кожного свій спосіб відтворення іронії у мові перекладу [4, с. 24].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поняттям перекладу іронії активно цікавиться лінгвістика тексту, отже актуальність дослідження обумовлена необхідністю зосередити уваги на особливостях її відтворення. Науковці зазначають, що ряд питань залишається недостатньо дослідженим, висновки суперечливі і вимагають подальшого аналізу та теоретичного осмислення. Це стосується питань лінгвістичної диференціації поняття іронія, так як на сьогодні не існує єдиного визначення поняття іронії, визначення характеру та діапазону мовних засобів її реалізації в сучасній художній літературі [3, с. 271-272]. З точки зору перекладознавства тема є актуальною, адже існує потреба в систематизації поглядів на іронію у лінгвістиці, потребі системного вивчення мовних засобів реалізації категорії іронії в іншомовних творах, а це сприятиме їх всебічній інтерпретації. Спостереження та наслідки дослідження дадуть можливість зробити ряд практичних рекомендацій щодо використання перекладацьких трансформацій при перекладі особливостей іронії українською мовою.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є відшук та опис особливостей передачі іронії К. Тухольским та відтворення їх при перекладі. Для теорії та практики перекладу відтворення комічного є однією з найскладніших проблем, актуальним є питанням дослідження підходів відтворення комічного в перекладознавстві, висвітленню якого і присвячено дану статтю.

Виклад основного матеріалу. Словники фіксують зазвичай кілька значень слова «іронія». Енциклопедія «Українська мова» дає таке визначення поняття «іронія»: *«Іронія (грец. εἰρωνεία, букв. – насмішка, глузування, прихований глум) – різновид антифразу, троп, де з метою прихованого глузування або для легкого добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками»* [5, с. 214].

Іронія виникла в античній культурі. У різні періоди історії провідне значення набував той чи інший вид іронії: у Гомера трагічна іронія, у Еразма Роттердамського і Вольтера глузлива, у романтиків іронія дистанції і розчарування, у Герцена спосіб соціальної критики, у Блока інструмент виявлення протиріччя між ідеалом і реальністю, у Ніцше вираз нігілізму і песимізму, у К'єркегора і екзистенціалістів песимістична форма тотального заперечення. У наступні історичні епохи вона грала різні ролі. У повсякденному спілкуванні її цінували практично завжди, але категоріального статусу іронія досягла лише в культурі романтизму. Знову іронія була затребувана і набула статусу художньо-культурної категорії в кінці XIX століття в епоху модерну [6, с. 4-5]. Важливою є її роль і в наш час.

Ю.А. Вершкова [7, с. 42-43] стверджує, що іронічний ефект досягається різними засобами: використанням різноманітних стилістичних прийомів (епітетів, порівнянь, антитез, метафор, метонімій, зевгми, гіперболи та ін.), стилістично відмінних одиниць, евфемізмів, каламбурів, заснованих на полісемії та омонімії, іронічним слововживанням, жар-

тівливим переосмисленням прецедентних текстів (прислів'я, приказки, цитати, рекламні слогани, назви книг, картин, фільмів і т. ін.) шляхом додавання нового несподіваного компонента або заміни одного або більше компонентів на синонімічні, антонімічних та ін., різними типами поновлення фразеологічних зворотів (додаванням, перестановкою, заміною).

При перекладі іронії, яка створюється перерахованими вище засобами, використовуються різноманітні перекладацькі трансформації: антонімічні, метонімічні та інші заміни, спричинені необхідністю перетворення образної основи комічного, конкретизація, диференціація і генералізація значень для зняття лексико-контекстуальної невідповідності, змістовний розвиток і додавання як експлікований прояв прагматичної установки на рецептора, компенсація змістовних і стилістичних втрат [8].

Безперечно, одним з найяскравіших майстрів слова і зокрема використання іронії у своїх творах є сатирик і публіцист Курт Тухольський. Його твори наповнені абсурдом, нелогічними висновками, парадоксами, що також створює певні труднощі для перекладача.

Розпізнати іронію часто можливо лише на відповідному культурному фоні. Як і будь-який вислів із яскравим культурним підґрунтям, іронію часто неможливо перенести в іншу культуру повною мірою. Дослівний переклад іронічного вислову іншою мовою часто спотворює первинний смисл чи й узагалі виявляється нісенітницею, оскільки кожна культура має власні метафори, ідіоми та способи створення тонкої двозначності [1, с. 16]. Із часом поняття «іронія» розширилось і переосмислилось.

Іронія постає чи не найголовнішим художнім прийомом в багатьох оповіданнях Курта Тухольського. Наразі об'єктом для дослідження вибрано німецькомовне оповідання Курта Тухольського «Берлін, Берлін». Це прекрасний матеріал для ілюстрації комічного в перекладознавчому дослідженні. Виходячи з того, що переклади оповідань українською мовою відсутні, у статті пропонуємо власні варіанти перекладу.

Курт Тухольський, письменник-сатирик, фейлетоніст, поет першої половини XX століття, жив у період різких змін суспільного та політичного характеру, був політично активним громадянином, глибоко хвилювався за долю країни. Він тонко відчував епоху, аналітично підходив до будь-якого питання та вмів за допомогою комічного розкрити багатогранні проблеми, що виникали на той час. Вони актуальні й тепер. Але іноді іронія в його творах важко зрозуміла, цікавий складний стиль автора ускладнюється ще й тим, що він творив майже століття тому. Тонко підібрана лексика та стилістичні засоби іноді належать до сфери важко перекладного [2, с. 171].

Розглянемо основні способи відображення іронії у творі (на основі матеріалів зі статті Р.С. Колесник) [2].

– Іронія в похвалі та критиці (створюючи іронічну інтонацію, автор з метою глузування надає висловлюванням протилежного значення). Схвальні слова промовляються з іронічною інтонацією і отримують насмішливиий відтінок, а тому і виступають засобами комічного. Так, наприклад, критикуючи жителів Берліну, Тухольский пише: «Die Berliner *kann sich nicht unterhalten.* Manchmal sieht man zwei Leute miteinander sprechen, aber *sie unterhalten sich nicht*, sondern sie sprechen nur ihre Monologe gegeneinander. Die Berliner können auch *nicht zuhören.* Sie warten nur ganz gespannt, bis der andere aufgehört hat zu reden, und dann hacken sie ein. Auf diese Weise werden viele Berliner Konversationen geführt» [9] / «Берлинцы *не общаются* друг с другом. Иногда можно увидеть, как двое разговаривают. Однако это *не общение.* Просто каждый по очереди произносит свой монолог. *Не умеют* берлинцы и *слушать.* Один только напряженно ждет, когда другой прекратит говорить, чтобы тут же вступить самому. Так и ведутся в Берлине беседы» [10] / «Берлінці *не вміють спілкуватися* один з одним. Іноді звичайно можна побачити двох людей, які начебто розмовляють, але вони *не спілкуються*, а просто промовляють кожен свій монолог. Берлінці також *не вміють* і *слухати.* Вони тільки нетерпляче чекають допоки співрозмовник закінчить монолог, а потім розпочинають свій. Ось таким чином бесідують берлінці».

– Правильний підбір порівнянь. Сатирики, як правило, використовують не витончені порівняння, що відрізняються ліризмом, а грубі, інколи навіть вульгарні. Ця обставина розкриває авторське ставлення до негативного образу, створює комічний ефект. Якщо розглядати ці порівняння в протиставленні, то одне несе позитивне, а інше – негативне навантаження: «*Berlin* vereint die Nachteile einer *amerikanischen Großstadt* mit denen einer *deutschen Provinzstadt*» [9] / «*Берлин* соединил в себе недостатки большого *американского города* и немецкого *провинциального городишки*» [10].

– Графічний прийом – вживання дужок (окреме винесення певної частини слів, словосполучень, речень, які начебто несуть характер додаткової інформації, також створюють комічний ефект), наприклад: «In dieser Stadt wird nicht gearbeitet – hier wird *geschuftet.* (Auch das Vergnügen ist hier eine Arbeit, zu der man sich vorher *in die Hände spuckt*, und von dem man etwas haben will)» [9] / У цьому місті не працюють – тут *гарують.* (Навіть розваги тут наче робота, та ще й така, за яку беруться попередньо *потираючи руки*, і від якої чогось очікують) / В этом городе не просто работают – здесь *работают до изнеможения.* (И даже развлечения здесь – работа, которую сначала *четко планируют* и от которой ждут конкретного результата) [10]. В оригіналі використано розмовне дієслово «*schuften*» на позначення *надриватися* / *працювати* до *знемоги*/*працювати*, не *згинаючи спини*, в українському перекладі читаємо застаріле «*гарувати*», в російському «*работать до изнеможения*». Російська версія перекладу більш точно передає оригінал, адже щоб зрозуміти значення слова «*гарувати*», читачеві потрібно звернутися до словника, бо це слово не є загальновживаним.

Підґрунтям для створення комічного ефекту в даному випадку є окреме винесення певної інформації у дужки. Дужки в комічних творах слугують для вираження сатиричного відношення письменники до того, що він зображує. Вони виступають своєрідним ключем до розуміння основного значення тексту і розкриттю ідейної направленості твору. У даному випадку в дужках вживається іронічне доповнення, для підсилення першої частини, адже крізь нейтральний тон речення, не одразу помічаємо іронічний натяк автора.

У наступному прикладі автор для підсилення комічного ефекту вдався ще до одного графічного виокремлення тексту за допомогою тире; для перекладача важливо не проігнорувати цей невеличкий графічний засіб створення комічного. «Sie sind gerade zwischen zwei Telefongesprächen oder warten auf eine Verabredung oder haben sich – *was selten vorkommt* – mit irgend etwas verfrüht – da sitzen sie und warten [9] / «И если дамы при этом ничем не заняты, значит, сейчас короткий перерыв между

двумя телефонными разговорами, встречами или – *что почти невозможно* – какое-то дело завершено досрочно. И теперь дама сидит и ждет» [10].

– Використання коротких речень для створення динамізму: «Der Berliner hat keine Zeit. Der Berliner ist meist aus Posen oder Breslau und hat keine Zeit» [9]. – «Берлінці не мають часу. Ці берлінці переважно з Позняні чи Бреславля (тепер Вроцлава), та не мають вільного часу» [10]. Такі короткі, влучні речення використовуються для створення динамізму. Отже під час перекладу необхідно враховувати темп оригіналу та передавати розвиток висловлювання.

– Своєрідний темп – прийом характерний для коротких розповідей Курта Тухольського. Наприклад: «Der Berliner hat keine Zeit. Er hat immer etwas vor, er telefoniert und verabredet sich, kommt abgehetzt zu einer Verabredung und etwas zu spät – und hat sehr viel zu tun» [9] / «Берлінці не мають часу. Весь час чимось заклопотані, телефонують, про щось домовляються, захекавшись та трохи запізнившись приходять на зустріч – та знову ж таки мають багато справ» / «Берлинцу вечно не хватает времени – он постоянно занят. Он звонит, договаривается о чем-то, немного опоздав, запыхавшись, является на встречу и затем вновь бежит по делам» [10]. У наведеному прикладі привертає увагу ще один спосіб створення комічного, який використав Курт Тухольський – іронія в критиці. Критикуючи позитивне, він завуальовано викриває негативне.

Висновки і пропозиції. Відтворювати іронію досить складно, адже потрібно ще й домогтися повної передачі змісту, не змінюючи форму, тому буквальний і разом з тим адекватний переклад, можливий тільки за умови повного збігу соціально і національно культурних асоціацій, що зустрічається порівняно рідко. Значно частіше в перекладі спостерігаються різні види лексичних, граматичних і стилістичних перекладацьких трансформацій, тобто питання збереження змісту та форми, спираючись водночас на культурні реалії, не втрачає актуальність.

У зв'язку з тим, що іронія сильно обумовлена контекстом та є вираженням авторської прагматики, її слід досліджувати безпосередньо в літературних творах, знаючи контекст та погляди автора [3, с. 278].

Важливим також є її дослідження та переклад з концептуальної точки зору, адже, як зазначає науковець А.М. Науменко: «*Jedes Wort hat in einer Nationalsprache nicht nur sein Bedeutungsfeld, sondern auch seine Valenzen, d. h. seine Möglichkeit, mit anderen Wörtern in Verbindung zu treten. Das alles schafft dem Wort ein besonderes Assoziationsfeld, das mit dem des äquivalenten Worts in einer Fremdsprache nie identisch ist und den Übersetzer in eine Fehlsituation führt, die das Konzept des Originals prinzipiell verändert*» [11, с. 93] / Кожне слово має в національній мові не тільки своє семантичне поле, але й власну валентність, тобто здатність поєднуватися з іншими словами. Все це створює для слова особливе асоціативне поле, яке не є ідентичним (не збігається) з полем еквівалентного слова іноземною мовою, і веде перекладача в хибному напрямі, а це призводить до принципіальної зміни концепту оригіналу.

Професор є прибічником концептуального перекладу творів і у його монографії читаємо: *«Результат лингвистического перевода всегда отличается от своего первоисточника по меньшей мере тремя несовпадениями: неидентичностью социальной реальности, неадекватностью идейного содержания, несоответствием художественных средств. Суждение о том, что лингвистический перевод искажает концепцию оригинала и потому есть по своей сути его обработкой, можно встретить во многих работах»* [12, с. 115]. Тому подальше дослідження цієї проблеми може реалізуватися у вивченні відтворення іронії через концептуальний переклад.

Список літератури:

1. Кам'янець А. Б., Некряч Т. Є. Інтертекстуальна іронія і переклад: [монографія] / А. Б. Кам'янець, Т. Є. Некряч. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2010. – 176 с.
2. Колесник Р. С. Специфіка відтворення комічного в художньому перекладі (на прикладі коротких оповідань Курта Тухольського) / Р. С. Колесник // ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск № 49. – Серія: Філологічні науки. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 171-174.
3. Костенко А. П. Мовностилістичні засоби вираження іронії на прикладі творів М. Спарк «The comforters» та І. Во «A handful of dust» // А. П. Костенко // Новітня філологія. – 2008. – № 10(30). – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 356 с.
4. Гончаренко Л. О. Іронія як проблема художнього перекладу / Л. О. Гончаренко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Філологія. Мовознавство. – 2013. – Т. 219. Вип. 207. – С. 23-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdufm_2013_219_207_7.pdf
5. Тараненко О. Іронія / О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: «Укр. енцикл», 2000. – 824 с.
6. Пивоев В. М. Ирония как феномен культуры / В. М. Пивоев. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. – 106 с.
7. Вершкова Ю. А. Ирония как стилистический прием в произведениях Курта Тухольского / Ю. А. Вершкова // Актуальные проблемы науки и образования: сб. науч. ст. / под общ. ред. С. А. Ляшко. – Балашов: Николаев, 2011. – С. 42-43.
8. Волков Д. К. Ирония как стилистический прием в произведениях Курта Тухольского [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mognovse.ru/luk-sbornik-nauchnih-statej-pod-obshej-redakciej-s-a-lyashko-b-stranica-12.html (9 січня 2015 р.).
9. Kurt Tucholsky Berlin! Berlin! Archiv klassischer Werke [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.versalia.de/archiv/Tucholsky/Berlin__Berlin_.798.html (9 січня 2015р.).
10. Степаненко Мария. Берлин XX века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.votpusk.ru/edit/text1.asp?ID=821#ixzz3OEYIMD4m (9 січня 2015 р.).
11. Naumänko, Anatolij Maxymovyć Das konzeptuelle Übersetzen: Goethes «Faust» in ostslawischer Übersetzung. – Zaporiźź'a: Staatliche Universität Zaporiźź'a, 1999. – S. 113.
12. Науменко А. М. Концептуальный перевод (на материале немецкого, русского, украинского, и белорусского языков): [монография] / А. М. Науменко. – Николаев: Изд-во ЧГУ им. Петра Могил, 2013. – 420 с.

Марченкова И.Ю., Маердон Ю.С.
Черноморский государственный университет им. Петра Могилы

ИРОНИЯ КАК КУЛЬТУРНАЯ ПРОБЛЕМА. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ИРОНИИ НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА КУРТА ТУХОЛЬСКОГО «БЕРЛИН! БЕРЛИН!»

Аннотация
В статье проанализированы важность культурологического аспекта перевода. Кратко рассмотрено понятие «ирония». Представлена периодизацию в истории изучения иронии, способы ее перевода с помощью переводческих трансформаций. На примере сатирического рассказа К.Тухольського выделены стилистические средства и приемы, которые он использует для создания комического эффекта. Анализируются проблемы, возникающие в процессе перевода, предложены некоторые переводческие решения для воспроизведения комического на языке перевода.
Ключевые слова: культура, ирония, перевод, текст, Курт Тухольский.

Marchenkova I.Y., Maierdon Y.S.
Petro Mohyla Black Sea State University

IRONY AS A CULTURAL PROBLEM OF TRANSLATION. PECULIARITIES OF IRONY IN KURT TUCHOLSKY'S STORY «BERLIN! BERLIN!» AND THEIR SAVING IN TRANSLATIONS

Summary
The article analyses the importance of the cultural aspects of translation. The concept of «irony» was briefly discussed. Periodization in the history of the study of irony was represented and its translation methods by the instrumentality of translation transformations. By way of example K.Tucholsky satirical story «Berlin. Berlin» stylistic features that he used to create a comic effect were singled. The problems when in use of the translation process were analyzed, some translation solutions for reproduction comic in terms of translation were proposed.
Keywords: culture, irony, translation, text, Kurt Tucholsky.

УДК 801.4:801.52

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ Б. ЖОЛДАКА)

Мокрицька Н.О.
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена проблемі українсько-російської інтерференції в художніх текстах, зокрема досліджено функційно-стилістичний аспект використання українсько-російської інтерференції. У статті проаналізовано та узагальнено погляди українських і зарубіжних лінгвістів на явище інтерференції. Інтерпретовано поняття «інтерференція» й «суржик». Класифіковано українсько-російські суржикізми, виділені з художніх текстів. Визначено особливості функціонування українсько-російського суржику в художніх текстах.

Ключові слова: білінгвізм, інтерференція, субмова, суржик, функційно-стилістичний аспект.

Дослідження у сфері міжмовної інтерференції викликали і викликають особливий інтерес у багатьох лінгвістів. Серед таких вчених слід зазначити В.О. Виноградова, Ю.В. Ковальова, В.М. Манакіна, Л.Т. Масенка, А.Н. Окара, В.Д. Радчука, В.Ю. Розенцвейга, А.А. Сербенську, О.О. Тараненка, В.М. Труба та інших. Наразі в лінгвістиці немає єдиного погляду на визначення поняття інтерференції, а результати досліджень у галузі українсько-російської інтерференції зводяться до розгляду лише окремих прикладів мовних помилок без залучення закінчених текстів. Усе вищезазначене, а також значна поширеність білінгвальних мовних ситуацій у сучасному світі обумовлюють **актуальність** даного дослідження.

Мета дослідження – аналіз функційного та стилістичного аспектів використання українсько-російської інтерференції в художніх текстах.

Основні **завдання** полягають в уточненні поняття інтерференції в сучасній лінгвістичній літературі, функційному та стилістичному аналізі та класифікації виділених суржикізмів з художніх текстів.

Виклад основного матеріалу. На територіях, де існують діалектні континууми, природним є й існування перехідних діалектних форм між спорідненими мовами сусідніх народів – наприклад, між українською мовою та російською, білоруською, польською або словацькою. Одним з природних механізмів розвитку мови є також запозичення елементів інших мов у результаті мовних контактів. Однак розвиток і розповсюдження українсько-російського суржику в Україні пов'язані з тривалим співіснуванням цих двох мов на одній території у нерівному соціально-політичному статусі. У період належності українських територій до Російської імперії, російська мова була мовою вищих соціальних верств і, за державної підтримки, обслуговувала потреби державного апарату, науки, техніки, освіти, армії та флоту [1] тощо, а функції української мови переважно обмежувалися побутовим спілкуванням, фольклором або художніми творами здебільшого про сільське життя. [2] Такі умови сприяли формуванню відношень диглосії з російською мовою у ролі «вищої», а розмовної української (або її місцевих діалектів, або суржику) – у ролі «нижчої» (за іншою термінологією, [3] мов відповідно «високої культури» та «низької культури»). В умовах диглосії, форми і лексика з «вищої» мови часто «просочуються» до «нижчої», але у дещо адаптованій формі.

У період існування СРСР українська мова дістала певну державну підтримку (особливо в роки так званої «українізації»), але загалом теж виконувала другорядні функції порівняно з загальнодержавною російською мовою, яка домінувала у сфері науки, техніки, економіки, вищої освіти, державного управління, у партійно-державному апараті і силових структурах, у засобах масової інформації і книговидавництві, а також була «мовою міжнаціонального спілкування». Вплив російської мови на інші мови у СРСР посилювався також через впровадження загальної освіти, розвиток економіки, урбанізацію, мілітаризацію, міграцію населення (у тому числі вимушену) та інші радикальні соціальні перетворення. У самій Росії до 2-ї половини XX ст. практично зникли територіальні діалекти російської мови у їх «незайманому» вигляді, поступившись місцем напівдіалектним формам мови або майже правильній літературній мові з деякими регіональними особливостями. [4]

З урахуванням цих історичних факторів, у багатьох публікаціях суржик розглядається і оцінюється не у суто лінгвістичному аспекті, а у соціально-політичному, у контексті політичної боротьби за роль і статус української та російської мов в Україні, процесів русифікації або, навпаки, українізації. З одного боку, суржик характеризується як мовлення сільських жителів, що пристосовуються до російськомовних мешканців міста; як проміжна субмова, що виконує роль перехідного етапу в асиміляційному процесі витіснення української мови російською: [5] «За умови виключно російськомовної школи, церкви..., адміністрації, війська, комерції тощо перехід до вищої верстви означав для українця й зміну мови... А з огляду на те, що до 80 відсотків селян були неписьменними, такий перехід до російщини відбувався через перехідну стадію суржику»; [6] як продукт «засмічення» чистої української мови русизмами або навіть як «хворобливе явище, що загрожує українській мові внутрішньою руйнацією усіх її рівнів». [7] Згідно з альтернативною думкою деяких московських нефілологів, суржик є цілком природним явищем; деякі такі публіцисти взагалі називають суржик справжньою «народною» формою мови, а сучасну літературну українську мову – «штучним галицьким новоязом», нав'язуваним народу «націоналістами».

В сучасних умовах може діяти і «зворотній» механізм утворення суржику: як проміжного етапу засвоєння російськомовними міськими жителями української мови [9]. У зв'язку з цим, у публіцистичних статтях висловлюється і думка, що боротьба з суржиком є шкідливою, «бо вона зменшує коло наших союзників, замість того, щоби завойовувати нових», і що боротися треба не з суржиком, а за перехід російськомовних «спочатку хоча б на суржик» [10].

Суржик існує у різноманітних формах. Намагаючись типізувати суржик, дослідники виділяють суржик «на основі української мови» і «на основі

російської мови», а також «слабку» та «сильну» форми суржику, залежно від концентрації порушень лексичного стандарту української або російської мови (від 10-15% до 25%).

Суржик належить до широко розповсюджених і обговорюваних тем в лінгвістиці. Це нерідке явище можна спостерігати в усному мовленні пересічних громадян, державних діячів, на сторінках газет, в статтях, іноді навіть у публікаціях, присвячених боротьбі з цим мовним явищем. Вживання українсько-російських суржиків зустрічається й у художніх творах сучасних українських письменників.

Використання суржику в художньому стилі застосовується авторами для створення комічного ефекту. Яскравим прикладом є твори Богдана Жолдака.

Слід зазначити, що це не перші випадки, коли письменники використовували у своїх творах суржик. Вважається, що вже у Івана Котляревського, першого письменника, який писав українською мовою, і в його п'єсі «Наталка Полтавка» використовувався суржик як засіб передачі живої народної мови (наприклад, ***витрачаю літа*** замість ***втрачаю роки, часочок – годиноньку, отвічай – відповідай, мужем – чоловіком*** та ін.).

Сучасний український письменник Богдан Жолдак у своїй збірці «Топінамбур, сину: Extra drive stories» використовує суржик як стилістичний засіб типізації та індивідуалізації героїв, для створення комічних, а часом і іронічних ситуацій.

Аналізуючи фактичний матеріал, нами було встановлено такі найчастотніші випадки вживання українсько-російських суржиків у оповіданнях Б. Жолдака:

· **вживання русизмів замість нормативних українських відповідників:** ***даже (навіть), да (так), нє (ні), када (коли), нє нада (не потрібно), єлє (ледве), щас/січас (зараз), всєгда (завжди), нікогда (ніколи), чуть-чуть (трішки), конєшно (звичайно, звісно), навєрно (мабуть), напрімєр (наприклад), допустім (припустимо), мєжду (між), вмєсто (замість), вродє/будто (наче, начебто), імєнно (саме), рядом (поруч), язик (мова), больніца (лікарня), циплята (курчата), предохранітєль (запобіжник), предсідатель (голова), почта (пошта), почтальйон (листоноша)*** тощо;

· «українізовані» форми російських дієслів: ***здєлав (зробив), дівся (подівся), унаслідував (успадкував), получав (отримував), щитав («вважав» або «рахував» залежно від контексту), отдав (віддав), отключив (вимкнув)*** і таке інше;

· «українізовані» форми російських числівників: ***перший / перва, вторий / втора*** тощо;

· **змішування українських і російських форм невизначених займенників:** ***хто-то (хтось), шото (щось), як-то (якось), які-то (якісь), який-то (якийсь), чого-то (чомусь, чогось), кой-шо (щось), кой-які (якісь) і подібне***;

· **порушення дієслівного керування, вживання прийменників і відмінків за російським зразком:** ***по вулицям*** **замість** ***по вулицях***, ***на російській мові*** **замість** ***російською мовою*** і таке інше;

· **утворення найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників за зразком російської мови:** ***самий головний (найголовніший), саме важне (найважливіше)*** тощо;

· **утворення від українських дієслів активних дієприкметників за російським зразком:** ***відробивший, прийшовший, зробивший*** (в українській мові ця граматична форма відсутня) і подібне;

· **слова і висловлення, кальковані з російської:** ***міроприємство, прийняти міри, прийняти участь, до цих пір, так як, бувший у користуванні, на протязі*** і таке інше;

у вимові:

· **редукція ненаголошених голосних, оглушення дзвінких приголосних, заміна «дж» і «дз» на «ж» і «з», відсутність чергування «к/ц», зсув наголосу за російським зразком:** ***када, розгаварювать, расписуваться, звонять, нахожуся, жінкє, в восьмирічкі, говорять*** тощо;

· **відсутність чергування «о/і» або «е/і»:** ***корова/ коров, голова/голов*** замість ***корів, голів*** і подібне;

· **активне використання «є» в позиції після приголосної, особливо в російських запозиченнях:** ***пєрвий, дєлають, свєт, архітєктор, Вєра*** і таке інше.

Отже, суржик – побутове мовлення, в якому об'єднані лексичні та граматичні елементи різних мов без дотримання норм літературної мови.

З урахуванням історичних факторів, у багатьох публікаціях суржик розглядається і оцінюється не у суто лінгвістичному аспекті, а у соціально-політичному, у контексті політичної боротьби за роль і статус української та російської мов в Україні, процесів русифікації або, навпаки, українізації. З одного боку, суржик характеризується як мовлення сільських жителів, що пристосовуються до російськомовних мешканців міста; як проміжна субмова, що виконує роль перехідного етапу в асиміляційному процесі витіснення української мови російською; як продукт «засмічення» чистої української мови русизмами або навіть як «хворобливе явище, що загрожує українській мові внутрішньою руйнацією усіх її рівнів». Згідно з альтернативною думкою деяких московських нефілологів, суржик є цілком природним явищем; деякі такі публіцисти взагалі називають суржик справжньою «народною» формою мови, а сучасну літературну українську мову – «штучним галицьким новоязом», нав'язуваним народу «націоналістами».

Сучасний українські письменники використовує суржик як стилістичний засіб типізації та індивідуалізації героїв, для створення комічних, а часом і іронічних ситуацій.

Так, нами було встановлено 10 типів найчастотніших випадків уживання українсько-російських суржиків у художніх творах (на матеріалі оповідань Б. Жолдака): вживання русизмів замість нормативних українських відповідників; «українізовані» форми російських дієслів; «українізовані» форми російських; змішування українських і російських форм невизначених займенників; порушення дієслівного керування, вживання прийменників і відмінків за російським зразком; утворення найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників за зразком російської мови; утворення від українських дієслів активних дієприкметників за російським зразком; слова і висловлення, кальковані з російської; *у вимові* – редукція ненаголошених голосних, оглушення дзвінких приголосних, заміна «дж» і «дз» на «ж» і «з», відсутність чергування «к/ц», зсув наголосу за російським зразком, відсутність чергування «о/і» або «е/і»; активне використання «є» в позиції після приголосної, особливо в російських запозиченнях.

Незважаючи на тривалу історію вивчення, проблема міжмовних контактів залишається однією з дискусійних. Вирішення теоретичних проблем є важливим для опису загальної структури мови, а також необхідною умовою для створення зведених капітальних граматик.

Список літератури:

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: ЛКИ, 2007. – 360 с.
2. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции инновации. Советский политический язык (от ритуала к метафоре). – М.: Прогресс, 1991. – 145 с.
3. Белл Р. Т. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы / Пер. В. А. Виноградова. – М.: Международные отношения, 1980. – 320 с.
4. Белова А. Д. Американизм, американский политический дискурс и идиостиль президента Теодора Рузвельта // Вісник Харківського державного університету. Серія романо-германська філологія. – 1999. – № 430. – С. 6-13.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика: пер. с франц. – М.: Прогресс, 1975. – 447 с.
6. Васильєва М. О. Метафорична реалізація концепту політика в сучасному англомовному політичному дискурсі: Автореф. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/ – ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 20 с.
7. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика: Пер. с англ. и нем. – Волгоград: Перемена, 1997. – 139 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн
9. Вахтин Н. и др., Новые языки новых государств..., – К., 2003.
10. Ґелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм: Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003.

Список використаних джерел:

1. Богдан Жолдак Топінамбур, сину: Extra drive stories / Богдан Жолдак. – м. Львів: Кальварія, 2002. – 224 с. – ISBN: 966-663-051-6.

Мокрицкая Н.О.
Мариупольский государственный университет

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УКРАИНСКО-РУССКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Б. ЖОЛДАКА)

Аннотация
Статья посвящена проблеме украинско-русской интерференции в художественных текстах, в частности исследован функционально-стилистический аспект использования украинско-русской интерференции. В статье проанализированы и обобщены взгляды украинских и зарубежных лингвистов на явление интерференции. Интерпретированы понятия «интерференция» и «суржик». Классифицированы украинско-русские суржикизмы, выделенные из художественных текстов. Определены особенности функционирования украинско-русского суржика в художественных текстах.
Ключевые слова: билингвизм, интерференция, субъязык, суржик, функционально-стилистический аспект.

Mokritskaya N.O.
Mariupol State University

FUNCTIONAL AND STYLISTIC ASPECTS OF USING THE UKRAINIAN-RUSSIAN INTERFERENCE IN A LITERARY TEXTS (ON THE MATERIAL OF WORKS BY B. ZHOLDAK)

Summary
The article is devoted Ukrainian-Russian interference in literary texts, in particular investigated functional and stylistic aspects of using the Ukrainian-Russian interference. The article analyzes and summarizes the views of Ukrainian and foreign linguists on the phenomenon of interference. Interpreted the concept of «interference» and «surzhik.» Ukrainian-Russian surzhikizmy from literary texts are classified. The features of the functioning of the Ukrainian-Russian surzhik in literary texts are defined.
Keywords: bilingualism, interference, the sub language, surzhik, functional and stylistic aspects.

УДК 81.111-26:34

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *FREEDOM* У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (ТЕМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Нікішина Т.І.
Бердянський державний педагогічний університет

У статті проводиться аналіз сфер актуалізації концепту FREEDOM в політичному дискурсі Великої Ббританії початку XXI століття. Доводиться, що досліджуване ментальне утворення відіграє провідну роль у формуванні текстів різної тематики і перетворюється на переконливий засіб у досягненні поставленої мети (здобуття влади).
Ключові слова: політичний дискурс, концепт, маніпуляція, тематика.

Постановка проблеми. Реалізація засобів вербалізації концепту FREEDOM в політичному дискурсі торкається різних областей життя громадян, включаючи інтереси всіх прошарків суспільства. Представлений концепт є одними з базових фрагментів картини світу сучасності, сукупність структурованих знань, яка відображають взаємодію мови і соціуму, що становить **актуальність** даної статті і викликає підвищений інтерес до заявленої теми. Пов'язуючись з такими концептами, як ВЛАДА, ПРЕЗИДЕНТ, ДЕМОКРАТІЯ, СУВЕРЕНІТЕТ, ментальне утворення FREEDOM складає ядро концептосфери політичного дискурсу і набуває значного маніпулятивного потенціалу, вказує на широту і різноманітність тематик його актуалізацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням концепту взагалі в когнітивної лінгвістиці з різних аспектів (логіко-філософським (Дж. Кемені, Ч. Пірс, Г. Фреге), власне філософським (Ж. Дельоз, Ф. Гватарі), лінгвістичним (В. Гак, В. Звегінцев, Л. Резніков, О. Тараненко, П. Чесноков), лінгвокультурологічним (А. Вежбицька, Д. Гудков, І. Захарченко, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Красних, В. Маслова), когнітивним (В. Дем'янков, О. Кубрякова, З. Попова, Й. Стернін), психолінгвістичним (О. Залевська, О. Селіванова, В. Старко, О. Цапок, І. Штерн, Л. Лисиченко) та літературно-культурологічним (Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська)) почався новий етап у розумінні природи мови як соціального утворення. Політичний дискурс як рушійна сила у формуванні свідомості електорату, напрямок руху держави неодноразово детально аналізувався. Так, певні питання політичного дискурсу в тій чи іншій мірі піддавалися вивченню і дослідженню в працях учених різних країн. Зокрема, наявні роботи вітчизняних і зарубіжних вчених з лінгвістики тексту та теорії дискурсу (Р. Водак, Т. ван Дейк, П. Серіо, В. Богданов, Б. Гаспаров, М. Макаров, В. Карасик, А. Баранов, В. Дикман, В. Холлі), когнітивної лінгвістики (Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, О. Кубрякова, А. Баранов, В. Червоних), соціолінгвістики (Л. Крисін, Н. Мечковська), лінгвокультурології (Ю. Сорокін, Є. Верещагін, В. Костомаров, В. Жельвіс) та інші. Незважаючи на наявність значної кількості спеціальних досліджень і певних досягнень у вирішенні завдань теоретичного та практичного характеру, багато аспектів політичного дискурсу залишається дискусійними.

Мета статті – сконструювати тематичне поле лінгвокультурного концепту FREEDOM, в якому відбувається його актуалізація в політичному дискурсі Великої Британії.

Поставлена мета передбачає виконання відповідних **завдань**:
- розгляд фактичного матеріалу (частотність вживання концепту FREEDOM в політичних текстах);
- визначення тематичних сфер на основі фактичного матеріалу;
- статистичний аналіз даних, який вказує на частотність звернення до дослідженому ментальному освіті.

Проаналізований фактичний матеріал дозволяє виокремити основні напрямки звернення до даного концепту в політичному дискурсі Великої Британії XXI століття. Найчастіше комуніканти звертаються до теми **«Влада (законодавча, виконавча, судова), внутрішня політика»** (22% від загальної кількості тематик).

Такий процентний показник пояснюється рівнем розвитку демократії держави, а отже, необхідності висвітлення цього питання в політичних дебатах. Великобританія – країна з укоріненими ліберальними принципами. Підтверджуємо, що теза відстоювання і розвитку незалежності, демократичних свобод наявна у всіх агітаційних програмах партій і претендентів на пост Президента. Наприклад:

«To protect our ***freedoms*** *from state encroachment and encourage greater social responsibility, we will replace the Human Rights Act with a UK Bill of Rights»* [4, с. 79]. (Для захисту нашої свободи від державного посягання і підтримання більшої соціальної відповідальності, ми замінимо Закон про права людини на Біль про права Великої Британії).

Наступною тематикою актуалізації концепту FREEDOM визначаємо **«Зовнішню політику»** (18% від загальної кількості тематик), яка невідривно пов'язується з попередньою. Політика британського уряду передбачає контроль, спостереження за станом демократичної свободи в інших країнах, критику політичної ситуації інших держав, прагнення сприяти встановленню демократичних засад. Наприклад:

«Support ***freedom*** *abroad – don't give in to dictators like Gaddafi or Assad. Stand up for* ***freedom*** *in Europe too…»* [3, від 16.04.2012]. (Підтримка свободи за кордоном – не піддаватися диктаторам таким, як Каддафі або Асад. Ставати за свободу і в Європі також…).

«Економіка» (15% від загальної кількості тематик) – сфера реалізації досліджуваного концепту, до якої головним чином політики звертаються у своїх передвиборних програмах, обіцяючи підвищити рівень економічного розвитку, від чого залежить рівень самостійності, свободи держави, її процвітання.

«We can operate perfectly effectively outside the EU. We want the freedom to have a free trade agreement. Our trade outside the EU is increasing more rapidly than within the EU and that's been the case for some time» [1, від 18.09.2012]. (Ми можемо чудово ефективно працювати за межами ЄС. Ми хочемо свободу володіння угоди про вільну торгівлю. Наша торгівля за межами ЄС зростає швидше, ніж в ЄС, і це відбувається протягом деякого часу).

Головним показником демократичності вважається існування незалежних засобів масової інформації, свобода слова, вільне вираження думок. Звернення до таких складових об'єднуємо в сферу **«Засоби масової інформації»** (11% від загальної кількості тематик). Це переконує в актуальності проблеми ангажованості ЗМІ, відсутності об'єктивного висвітлення стану демократії.

*«Legislation will be introduced to protect **freedom of speech** and reform the law of defamation»* [1, від 30.11.2012] (Законодавство введе захист свободи слова та реформування законодавства про дифамацію).

*«The press, operating properly and in the public interest is one of the true safeguards of our **democracy**»* [3, від 30.11.2012]. (Преса, яка працює належно і в інтересах суспільства є одним з істинних гарантій нашої демократії)

«Освіта» (13% від загальної кількості тематик) – суспільно важлива сфера, до якої часто звертаються політичні діячі, оскільки збереження традицій усталеного ладу сприяють зміцненню демократії. Ключовим у виступах політиків є звернення до встановлення прав громадян щодо вільного вибору навчання в освітніх установах. Процес поліпшення якості навчання займає головне місце в агітаційних програмах політиків Великої Британії, наприклад:

«We will ensure that Britain's universities enjoy the freedom to pursue academic excellence and focus on raising the quality of the student experience» [1, від 26.11.2012] (Ми будемо гарантувати користування свободою британськими університетами для досягнення вченого переваги і фокусуватися на підвищенні якості навичок студента).

Проблемою **«Екології»** (12% від загальної кількості тематик) поглиблено і з особливою увагою займається британське суспільство. На це вказує значна кількість політичних партій, які обрали проблему захисту природу як пріоритетну.

*«However, this is also the most convincing prospect in the search for a way to contribute to the development of a global society with adequate institutions, capable of bringing the world together, ensuring **autonomy and freedom**, promoting ecological awareness and preventing wars and other devastating consequences for the majority of the world population»* [2, c. 15] (Тим не менш, це теж переконлива перспектива в пошуках виходу: внести свій внесок у розвиток глобального суспільства відповідних інститутів, здатних надати мир разом, забезпечуючи автономію і свободу, сприяння підвищенню екологічної обізнаності та запобігання воєн і інших руйнівних наслідків для більшості населення планети).

Свобода вибору віросповідання, повага до особистостей різних конфесій – ці питання також висвітлюють британські політики під час звернень до електорату. Сфера **«Релігія»** (6% від загальної кількості тематик) відображає кількість існуючих релігійних об'єднань в державі, наприклад:

*«**Freedom of thought**, conscience and religion is one of our most precious democratic rights. It took hundreds of years, including civil wars, to establish the right of every individual to freely pursue their beliefs, subject only to to the necessary and proportionate protection of the rights and the freedoms of others. It must be defended against every challenge»* [5, від 18.11.2006] (Свобода думки, совісті і релігії є одним з наших найцінніших демократичних прав. Знадобилося сотні років, а також громадянські війни, щоб встановити право кожної людини на вільне висловлення своїх думок, враховувати лише необхідні і розмірні захисту прав і свобод інших осіб. Таке право повинне захищатися безсумнівно).

Політичному дискурсу Великобританії характерні інші сфери (3% від загальної кількості тематик) актуалізації концептів FREEDOM – культура, мова, тероризм, расизм, звільнення від наркотиків, підтримання свободи вибору сексуальних меншин, які розкривають окремі звернення, наприклад:

«Parliament was assured, on the record, that homosexual equality measures would never result in curtailing the freedom to say that homosexual acts were wrong. Yet now we have reached a stage where a conference aimed at nothing more than preserving the legal uniqueness of traditional marriage is regarded as unacceptable» [1, від 11.07.2012] (Парламент був упевнений, протокольно, що проведення гомосексуальних заходів рівності ніколи не призведе до згортання свободи, кажучи, що гомосексуальні стосунки є неправильними. Але тепер ми досягли тієї стадії, коли мета таких конференцій не більше ніж захована пропагування правової унікальності традиційного шлюбу, все інше розглядається як неприйнятне).

Таким чином, актуалізація концепту FREEDOM відбувається в політичних текстах, в яких порушуються різні суспільно важливі теми. Розподіл за сферами діяльності та процентний показник графічно зображений на схемі 1. При звертанні до найбільш невирішених проблем з обіцянкою активного сприйняття й усунення політичні діячі перетворюють свої промови на переконливий засіб для досягнення поставленої мети. Концепт FREEDOM як ядерний компонент політичного дискурсу відіграє провідну роль у формуванні текстів різної тематики.

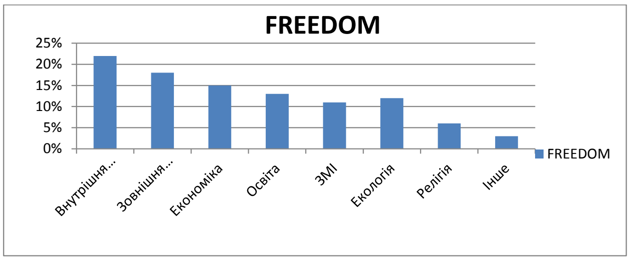

Схема 1. Сфери актуалізації концепту FREEDOM в політичному дискурсі Великої Британії XXI століття

Список літератури:

1. Express [Electronic resource]. – Access mode: http: //www.express.co.uk
2. Grimaldi G. Political ecology and federalism theories, studies, institutions. – Moncalieri – Torino: Via Real Collegio, 2010. – 392 c.
3. Official Site of The Conservative Party [Electronic resource]. – Access mode: http: //www.conservatives.com
4. Texte integral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur a jour de la revision constitutionnelle du 23 juillet 2008 [Le Ressource électronique]. – Mode d'accиs: http: //www.conseil-constitutionnel.fr
5. The Guardian [Electronic resource]. – Access mode: www.guardian.co.uk

Никишина Т.И.
Бердянский государственный педагогический университет

АКТУАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА FREEDOM В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ (ТЕМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА)

Аннотация
В статье проводится анализ сфер актуализации концепта FREEDOM в политическом дискурсе Великобритании XXI века. Доказывается, что исследуемое ментальное образование играет ведущую роль в формировании текстов различной тематики и превращается в убедительное средство для достижения поставленной цели (обретение власти).
Ключевые слова: политический дискурс, концепт, манипуляция, тематика.

Nikishina T.I.
Berdyansk State Pedagogical University

THE ACTUALIZATION OF THE CONCEPT FREEDOM IN UK POLITICAL DISCOURSE (THEMATIC CHARACTERISTICS)

Summary
The article analyzes the spheres of actualization of epyconcept FREEDOM in UK political discourse of the XXI century. Proved that the investigated mental formation plays a leading role in shaping the texts of various subjects and turns into a convincing means to achieve intention (attainment the power).
Keywords: political discourse, concept, manipulation, subjects.

УДК 811.111'25 (045)

ОСМИСЛЕННЯ НАУКОВОЇ ТРАДИЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ПАРАДИГМИ: СУЧАСНИЙ ФІЛОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

Павленко О.Г.
Маріупольський державний університет

У статті розглядаються теоретичні аспекти вивчення проблем художнього перекладу, аргументуються причини нового осмислення перекладацької парадигми, пояснюється необхідність переакцентації поглядів на викладену проблему української наукової традиції. Автор акцентує увагу на осмислення художнього перекладу як самостійного літературного феномену з позиції літературної компаративістики.
Ключові слова: перекладацька парадигма, компаративістика, літературознавство, рецепція, міжлітературна взаємодія.

Постановка проблемы. Динамичное развитие филологической науки, базирующейся на достижениях лингвистической и философской мысли, открывает широкие возможности для нового осмысления переводческой парадигмы. Современные компаративистские студии, рецептивно-эстетические теории активно включают перевод в сферу своих исследований, предлагая альтернативные аспекты освещения литературного процесса через т.н. «пограничное пространство» (Х. Бхабха, Р. Росальдо, Д. Джонсон), формирование культурных и литературных канонов (Э. Саид, Г. Спивак, Г. Гейтс, Р. Броумли), «экспериментальной литературы» (Х. Хормвег) и др. Используя новые подходы к изучению художественного перевода и науки о нём, сравнительное литературоведение ставит в центр внимания своих студий не только решение проблем методологического плана, а и разработку новых литературоведческих концепций, связанных, например, с идеями «глобализации» (Д. Пайзер), «принципиальной переводимости» (Ф. Флор), изучением «корпуса поэтических норм и техник» (Дж. Фолен).

Анализ последних публикаций. Статус теории перевода в отечественной научной традиции определён с достаточной точностью как в лингвистическом и литературоведческом, так и в общефилологическом аспекте: она получила признание как особая научная дисциплина, что нашло своё подтверждение в работах отечественных и зарубежных исследователей (А.Фёдоров, В. Коптилов, П. Топер, Д. Дюришин, М. Новикова, Н. Гарбовский, Л. Грицик, М. Стриха, Р. Гейбуллаева). При этом попытки объявить полную «автономию» этой науке, – отмечает А. Фёдоров, – являются бесперспективными и менее всего прогрессивными; более того они антидиалектичны; в наше время науки связаны одна с другой и взаимодействуют как никогда раньше, и объявлять неприкосновенность той или иной научной дисциплины, значит не только провозглашать её свободу и самостоятельность, но и отрывать её от связей со смежными науками, аппаратом которых она успешно пользовалась [6, с. 16]. Исходя из этого,возникла необходимость выработки иных, отличных от традиционных подходов к исследованию проблем перевода.

Цель статьи – обосновать причины нового осмысления переводческой парадигмы, выработав методологию исследования данного феномена.

Изложение основного материала. Переакцентация теоретических взглядов на проблемы художественного перевода была вызвана, с одной стороны, возросшим интересом к «чужим» литературам, с другой – изменением самой литературной полисистемы, которая интенсивно обогащалась новыми образами, мотивами, жанрами, стилевыми направлениями. Непрерывный процесс переосмысления литературы сопровождался не менее активным процессом переосмысления роли и функционирования художественного перевода, который изменялся от лингвистического подхода к литературоведческому. Острая дискуссия вокруг необходимости более глубокого разграничения этих подходов была, в первую очередь, вызвана тем, что во второй половине XX века отечественное литературоведение как отрасль идеологическая было поставлено в более жесткие рамки, чем языкознание. Как известно, в период тоталитаризма и засилья господствующей идеологии практика литературоведения в значительной степени виделась как пропаганда насаждаемых «сверху» идеалов и ценностей, что привело к одностороннему искаженному подходу к изучению искусства слова на всех уровнях: от изучения творчества отдельных писателей и целых эпох к теоретическим проблемам произведения и текста, эстетике и поэтике, не говоря уже о наложении запретов на изучение проблем межлитературной коммуникации, а отсюда и литератур, связанных с другой философией, другой идеологией, другим мировоззрением и миропониманием.

В украинском литературоведении с засильем метода соцреализма, где искусство трактовалось как «отражение действительности» такие проблемы не освещались, а компаративистика как область литературоведческой науки находилась за пределами теоретической рефлексии. Именно поэтому в отечественной научной традиции был сознательно выработан единственно допустимый подход к художественному переводу, суть которого заключалась в изучении лингвистической структуры оригинала и иноязычного соответствия, что в целом сводилось к анализу воссоздания и параллельному функционированию в языке-адресате и языке-реципиенте отдельных пластов лексических и синтаксических единиц – имен, реалий, фразеологизмов, афоризмов и т.д.

Методология, которая применялась при этом, была основана на минимальном интересе к философскому, идеологическому, культурологическому, эстетическому миру художественного произведения, а следовательно почти полностью игнорировались проблемы рецепции произведений иноязычных писателей, функционирования и трансформации в переводах образной структуры, вопросы межлитературных связей.

За последнее десятилетие развития украинской филологической науки радикально изменились теоретико-методологические подходы, а следовательно, появилась конкретность переосмысления переводческой парадигмы. Толчком к этому послужило снятие «табу» с философско-литературных работ зарубежных ученых, что привело к «реабилитации» сравнительного литературоведения (появле-

ние на филологических факультетах высших учебных заведений соответствующих кафедр).

Продолжительные дискуссии вокруг определения позиций переводческой парадигмы (сфера языкознания/сфера литературоведения) повлекли за собой необходимость её дальнейшего переосмысления. Поскольку, как указывалось выше, лингвистический аспект перевода был очерчен более выразительно, появилась угроза поглощения лингвистикой определённых сфер в области литературоведения. Филологическая дискуссия по данному вопросу в Украине вылилась в ряд многочисленных форумов, диспутов, конференций, научных публикаций. Статья профессора Р. Громяка очерчивает главные расхождения во взглядах на проблемы перевода сторонников лингвистического и литературоведческого подходов, указывает на последствия «обособленности двух областей филологической науки, каждая из которых органично, но по-своему осваивает методы и возможности коммуникативного подхода к изучению искусства слова во всех его проявлениях» [2].

Учёный также констатирует, что литературоведение, в частности теория литературы, давно специфицирует проблемы эстетической коммуникации и потому не может обойти вниманием вопрос рецептивной эстетики, герменевтики, теории текста и дискурсивного анализа [2].

Подобная дискуссия ведётся и в других странах постсоветского пространства, в том числе и в России, где заявлена необходимость «новой ориентации» относительно проблем художественного перевода. Подтверждением сказанного является осознание того факта, что «общая лингвистическая теория не проясняет вопроса относительно художественного перевода, а скорее запутывает его, и что большие возможности для постижения сущности художественного перевода, его закономерностей предлагает сравнительное литературоведение как комплексная филологическая дисциплина» [5, с. 12].

Разделяя подобную точку зрения, отметим, что сравнительное литературоведение предлагает более комплексное исследование переводческой парадигмы, которая заключается прежде всего в изучении словесной материи, в её соотношении с художественным целым переводимого произведения. При этом индивидуальный стиль автора оригинала выступает не как своеобразная форма языка или отдельный языковой стиль, а как форма искусства – образного мира. С этой точки зрения язык художественной литературы отличается рядом признаков, которые создают «внутреннюю телеологию» (М. Лановик) языка и художественного текста: образность, поэтичность, психологизм, иконичность, индивидуализация (отражение личности автора) и т.п. Приоритетное внимание при этом сосредоточено на иконических смыслах сказанного (проблема воссоздания образа), языке как субъекте (за каждым текстом закреплено лицо – субъект), синтезирующем поле всех возможных контекстов (философского, культурологического, исторического, религиозного, социального, идеологического, эстетического), где на первый план выступают историко-дискурсивные практики, диалог и полилог творческих личностей, литературных течений, художественных эпох. При этом следует отметить, что в литературоведческом подходе к осмыслению переводческой парадигмы прослеживается некоторая контаминация с языком в силу того, что рациональное восприятие бытия невозможно за пределами языка: «Существование языка как системы символов раскрывает одну из основных особенностей человеческого бытия; не может быть неопосредованного отношения ни между индивидом и окружающим миром, ни между людьми. Посредником между ними всегда выступает язык [4].

Более того сама литература в семиотическом смысле слова представляет собой язык – систему знаков, но язык особый, который, как отмечает Р. Барт, перевоплощает «субъекта» в знак истории. Когда семиолог анализирует метаязык, ему не нужно интересоваться строением языка – объекта, учитывать особенности языковой системы; он берёт языковой знак в его целостности и рассматривает его лишь с точки зрения той роли, которую он играет в построении мифа, создании культуры, а следовательно в семисфере науки, где каждый знак есть символом. Это тот случай, когда художник преодолевает коммуникативную функцию языка, чтоб создать текст, который имеет эстетическую ценность. Поэтому не удивительно, что переводчикам-литераторам приходится значительно чаще, чем их коллегам-лингвистам говорить о непереводимости, ибо «словесное искусство в наибольшей степени, более наглядно, по сравнению с другими его видами, репрезентирует национальный характер культуры и является непереводимым. Непереводимым другими национальными языками, но наиболее переводимым другими видами искусства этой самой культуры. Все остальные виды искусства... существуют под многовековым патронатом слова: все большей или меньшей мерой есть литературоцентричными» [1]. Такой подход нацеливает ученых-филологов на необходимость формирования нового осмысления переводческой парадигмы, полисистемного подхода к феномену художественного перевода.

В западной научной традиции теория перевода, как и теория литературы, считается одним из разделов литературной компаративистики (Т. Херманс), которая рассматривает перевод не только как «особый пласт»художественных произведений в литературе-реципиенте (Д. Дюришин, П. Топер, С. Басснет), а и часть историко-литературной проблематики, «сравнительного литературоведения» (М. Алексеев, О. Дима, Р. Громяк, Л. Грицик).

Исследования художественного перевода как проблемы компаративистики активизируется в соответствии с тенденциями его осмысления в качестве фактора развития национальных литератур в межлитературном контексте, что открывает новые горизонты для более глубокого изучения литературного процесса. Исходя из этого нормативный анализ перевода подчиняется более общему заданию – изучению функциональной значимости перевода в истории национальной литературы и межлитературном контексте. Уровень компаративистских исследований на современном этапе определяется рамками понимания перевода как самостоятельного литературного феномена, особого пласта художественных произведений, занимающих определённое место в системе литературных взаимосвязей со своими характеристиками, типологическими свойствами, законами функционирования. Мы не хотим сказать, – замечает в этой связи Д. Дюришин, – что перевод эвфемистически обходится в компаративной практике. Напротив, сколько-нибудь основательная систематическая работа сравнительного характера включает в себя и рассмотрении перевода, хотя нередко довольно упрощённое и прямолинейное. Подобные упрощения по большей части вызываются как отсутствием единства взглядов на вопросы конкретной методики разбора, так и в не меньшей мере дискуссионностью, разноплановостью включения перевода в систему теорем лите-

ратурной компаративистики, определение его места в иерархии межлитературных связей [3].

Исследование художественного перевода (от сравнения оригинала с транслятом до рецептивного его осмысления в иноязычной среде) предусматривает компаративный анализ переводческих концепций (максимальное приближение к горизонту читателя, интенциональность, креативность и т.д.).

Так, развивая идею творческой личности переводчика, П. Топер пишет: «...перевод – это произведение искусства слова особого рода, как и переводчик – художник особого рода, существующий со своим искусством на пограничной полосе соприкосновения двух культур, но обращающийся всегда только к своему читателю» [7]. Учёт культурной составляющей перевода не только позволяет иначе интерпретировать его предназначение и сущность, но и определить степень актуальности вопроса об ассимиляции смыслов. В этой связи подчеркивается учёт переводчиком особенностей языка при переводе произведений на иностранный язык с целью органичного пополнения ими национальной литературы, что в полной мере совпадает с его установкой на непринятие слепого наследования инонациональных моделей, а, наоборот, ориентирует на развитие собственных литературных традиций.

Подтверждением этой мысли выступают сформулированные Д. Дюришиным постулаты о глубинных связях и взаимной обусловленности межлитературного (межнационального) и национально-литературного (внутринационального) процессов. При этом, размышляя о межнациональных связях, ученый утверждает, что «изучение контактной или генетической, и типологической сущности литературного явления должно иметь в виду, с одной стороны, контекст национальной литературы, с другой стороны, контекст так называемого наднационального порядка, восходящий в конечном счете к истории мировой литературы. Аргументируя важность изучения национальных литератур, исходя из критериев «высшего порядка» (А. Машкова), Дюришин подчёркивает, что такой способ «представляет возможность охватить те явления в национальных литературах, которые в контексте развития одной литературы выглядит сугубо специфическими или в том же контексте лишены каких-либо определённых признаков [3, с. 70]. Вместе с тем он констатирует, что осмысление мирового литературного процесса может быть реализовано лишь по мере бинарных, двусторонних связей, а также конкретных межлитературных общностей.

Обосновывая основные типы межлитературных художественных взаимодействий (контактно-генетические связи и типологические схождения), ученый акцентирует внимание на «воспринимающей» и «воспринимаемой» сферах в процессе литературного взаимодействия, которые отражают основное системное разграничение форм межлитературной коммуникации. Обосновывая бинарную оппозицию сопоставляемых явлений («внешнее» – «внутреннее»). Дюришин отмечает: «Если мы рассматриваем конкретные литературные отношения как одно из наиболее характерных проявлений межлитературной взаимности, то тем более обоснованно отмечать контакты без видимого прямого воздействия на сам литературный процесс от контактов, при которых взаимность национальных литератур находит прямое художественное отражение» [3].

Первая форма связей, как известно, включает в себя первичную систематизацию отбора материала и может носить как прямой, так и опосредованный характер (публикации, сообщения, переводы и т.п.).

Опосредованная форма связей для литературного процесса в Украине, формировалась под воздействием западной европейской и американской литератур. При этом упомянутая форма связей имела не случайный, а вполне предсказуемый характер: она не только вписывалась в украинский литературный контекст, но и органично накладывалась на идейно-философский и эстетический мир писателей, создавая вместе с тем предпосылки для глубокого осмысления их творческого наследия.

Таким образом, в отечественной литературной традиции наблюдается «транзит» от опосредованных связей к внутренним контактам, т.е. осмыслению конкретных литературных проблем (произведение, автор, средства передачи художественных образов и т.п.)

Рассматривая проблемы рецепции от пассивных до более активных её форм, Дюришин акцентирует на решающей роли воспринимающего субъекта в процессе взаимосвязей: «В литературной компаративистике, – отмечает учёный, – момент известной «гегемонии» более развитых и «зависимости» менее дифференцированных литератур весьма актуален и при изучении резонанса, в частности немецкого, английского, французского литературного развития, фиксируемого в других, не столь крупных национальных литературах. В конкретной исследовательской практике надо исходить поэтому из факта решающей роли воспринимающей литературы, из её предпосылок, её готовности к межлитературной коммуникации» [3]. Сказанное выше относится и к украинской литературе второй половины XX века, когда в ней отчётливо выявилась готовность к коммуникации с творчеством зарубежных авторов. Подобный подход даёт возможность не просто выявить ассимиляцию конкретных явлений (в нашем случае художественного перевода) к иной литературной среде, но и определить их самоценность и историческую значимость.

Важное методологическое значение для осмысления современной переводческой парадигмы имеют теоретические положения А. Поповича, П. Петруса, Н. Басселя о взаимной обусловленности контактных и типологических факторов при изучении литературных связей, о двух сторонах (контактной и типологической) литературных схождений, значимость и научный потенциал которых подтверждается сентенцией К. Крейчи: «Ни в одном типологическом схождении, особенно в рамках европейских литератур, нельзя с полной уверенностью исключить участие прямого или опосредованного контакта, а с другой стороны, любая аналогия генетического происхождения, если только на её долю выпадает активная роль в литературном процессе, одновременно является типологической, ибо для того, чтобы иноземное новшество могло укорениться, ему требуется несколько подготовленная почва». Это даёт возможность переводчику не только проследить переход от опосредованных связей к внутренним контактам, к освоению творчества отдельных писателей и литературных проблем, но и вдохновляет его на поиск новых творческих решений.

Выводы. Таким образом, определяя роль перевода в национальном литературном процессе и общественно-культурной жизни общества, следует особо подчеркнуть, что именно перевод создаёт новые эстетические ценности на «родной почве». Именно поэтому, как многоаспектная проблема сравнительного литературоведения, перевод рассматривается с точки зрения его функциональности в литературе-реципиенте, что даёт возможность раскрыть художественную соразмерность двух литератур.

Как видим, полифункциональность и многогранность переводческой парадигмы раскрывают возможности изучения её в рамках различных филологических дисциплин (лексикологии, стилистики, рецептивной эстетики, лингвострановедения и т.д.). Однако все эти возможности призваны решать вопросы частного порядка в то время как осмысление проблем перевода с позиций современной компаративистики способствует расширению поля переводоведения, углублению его теоретико-методологической базы, выходу его на межнациональную эстетическую арену.

Список литературы:

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х рр. ХХ ст. / С. Андрусів. – Тернопіль: Джура – Львів: Львівський університет ім. І. Франка, 2000. – 271 с.
2. Гром'як Р. Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії / Р. Гром'як // Слово і час. – 2002. – № 8. – С. 52.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин. – М.: Прогресс, 1979. – 320 с.
4. Лановик М. Б. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії: автореф. дис.... д. філол. наук: 10.01.05 / М. Б. Лановик – К.: КНУ. – 2006. – 44 с.
5. Топер М. П. Перевод в системе сравнительного литературоведения / М. П. Топер. – М.: Наследие, 2000. – 253 с.
6. Фёдоров А. В. Основные итоги развития науки о переводе и два спорных вопроса / А. В. Фёдоров // Теория и практика перевода. – К.: Вища школа, 1988, вып. 15. – С. 12-23.
7. Топер П. М. Перевод и литература: творческая личность переводчика / П. М. Топер // Вопросы литературы. – 1998, № 6 Режим доступа: http://magazines.russ.ru/voplit//1998/6toper.html (Дата обращения: 25.10.2014 г.).
8. Словацкий натуризм: к вопросу о специфике литературного процесса в Словакии 1920-1940-х годов. Машкова А. Г. Режим доступа: www. Disland.com/catalog/slovatskiy_naturism_k_voprosu_o_spetsifike_literaturnogo_protsessa_v_slovakii_1920_1940_h_godov.html (Дата обращения: 26.10.2014 г.).

Павленко Е.Г.
Мариупольский государственный университет

ОСМЫСЛЕНИЕ НАУЧНОЙ ТРАДИЦИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ: СОВРЕМЕННЫЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ

Аннотация
В статье рассматриваются теоретические аспекты изучения проблем художественного перевода, аргументируются причины нового осмысления переводческой парадигмы, обосновывается необходимость переакцентации взглядов на изложенную проблему украинской научной традиции. Автор акцентирует внимание на осмыслении художественного перевода как самостоятельного литературного феномена с позиций литературной компаративистики.

Ключевые слова: переводческая парадигма, компаративистика, литературоведение, рецепция, межлитературное взаимодействие.

Pavlenko O.G.
Mariupol State University

CONCEPTUALISATION OF TRADITIONAL TRANSLATION PARADIGM: CONTEMPORARY PHILOLOGICAL COMMENTS

Summary
The article highlights theoretical aspects in studying problems of artistic translation as well as substantiates the reasons for new comprehension of a translating paradigm and the necessity of its reinterpretation by Ukrainian academic tradition. The author accentuates on understanding artistic translation as independent literary phenomenon from the approach of literary comparative studies.

Keywords: translation paradigm, comparative studies, literary studies, reception, interliterary interaction.

УДК 378.016:81'243].018.46

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ У СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ-МОВНИКІВ

Сазанович Л.В.
Запорізький державний медичний університет

У статті проаналізовано інноваційні форми організації процесу викладання у системі підвищення кваліфікації викладачів-мовників. Розглянуто напрямки спеціалізації та вимоги для післядипломної освіти викладачів. Наголошується, що зміст післядипломної освіти відіграє ключову роль в процесі самовдосконалення і розвитку педагогічних талантів педагога. Зроблено висновок, що самостійна діяльність є ефективною формою підвищення мовної компетентності та комп'ютерної грамотності викладача-мовника. Також приділено увагу онлайн ресурсам в галузі викладання та вивчення англійської мови.

Ключові слова: підвищення кваліфікації, самостійна робота, освітні онлайн ресурси, вебінар, комп'ютерна грамотність, мовна компетентність.

В умовах формування і становлення інформаційного суспільства впровадження інноваційних форм організації навчання у системі підвищення кваліфікації набуває пріоритетного значення.

Проблема організаційних форм в системі післядипломної освіти викладачів багаторазово була предметом дискусії в освітніх колах. Так, це питання було розглянуто у роботах Т. Галактіонової [1], Л. Гребьонкіної [2], Ю.М. Кулюткіна [3], О. Мергут [4], А. Щербака [6] та багатьох інших. Втім, питання застосування можливостей Інтернету в післядипломній освіті викладачів потребує подальшого аналізу у швидкозмінювальному просторі інформаційних технологій.

Мета статті полягає в аналізі вебінарів та онлайн ресурсу Smrt English як ефективних форм організації підвищення кваліфікації викладачів-мовників у немовному вищому навчальному закладі (ВНЗ).

Актуальність проблематики обумовлюється також тим, що в умовах, коли вищі навчальні заклади, в силу різних причин, не завжди готові відпустити викладача на курси підвищення кваліфікації, як ніколи гостро постає питання про самостійні пошуки освітянами ефективних можливостей підвищення власної професійної компетенції.

Насамперед, йдеться про спеціалізацію викладачів іноземної мови немовних ВНЗ. Підвищення кваліфікації викладачів-мовників має відповідати, як мінімум двом критеріям: знання актуальних тенденцій у професійній мові певної галузі, знання і вміння відповідати запитам цільової аудиторії викладання, тобто молодим, технічно-освіченим людям.

Загально відомо, що мова – це «лакмусовий папір» суспільного життя. У мові майже миттєво відображуються зміни, що відбуваються у житті соціуму: забуття певних видів діяльності призводить до появи архаїзмів, а поява нових – неологізмів. Хоча, звичайно ж, тільки лексичними змінам справа не обмежується: з часом змінюється граматика, синтаксис і навіть фонетика. Викладач немовного ВНЗ повинен викладати сучасну англійську мову, а не ті мовні норми, який він засвоїв в роки свого студентства. Все тече – все змінюється, а мова в першу чергу.

Другим пріоритетним напрямком підвищення кваліфікації викладачів є комп'ютерна грамотність. Не секрет, що сучасний студент майже не читає книги і газети, проте він активно створює блоги, веде живі журнали онлайн, читає новини в соціальних мережах. Сучасна молодь швидше набирає текст на електронних дівайсах, ніж пише ручкою. Також молодь віддає перевагу колосальним можливостям електронних бібліотек, та уникає обмеженого простору та книжкового фонду читальних залів. Іншими словами, сучасний викладач іноземної мови має бути фахівцем в області мови викладання та впевненим користувачем комп'ютерних технологій.

Основне завдання післядипломної освіти полягає якраз у розвитку творчої особистості фахівця, його здатності до саморозвитку, самоосвіти, інноваційної діяльності. На наш погляд, вирішення цього завдання можливе тільки із застосуванням інформаційно-комп'ютерних технологій.

Важливість самовдосконалення визнається дослідниками як одна з найважливіших складових сучасної післядипломної педагогічної освіти фахівця. Так, А. Щербак зазначає, що безперервне оновлення змісту післядипломної освіти відіграє ключову роль в процесі самовдосконалення і розвитку педагогічних талантів педагога. Обсяг і форми даної форми освіти мають визначатися з урахуванням вимог суспільства до якості освіти, новітніх даних вітчизняної та світової науки і особистісних потреб освітян [5, с. 470].

В умовах сучасної освітньої реальності педагог повинен уміти адекватно оцінювати і переосмислювати ефективність власної педагогічної діяльності. Згідно з вимогами професіограми, на викладача іноземної мови покладаються такі функції: конструктивно-організаторська, навчальна, інформаційна, гностична та оціночна [5].

Викладач також повинен вміти здійснювати рефлексію власної педагогічної діяльності, її якості та відповідності вимогам сучасності. Вчені відзначають, що самовдосконалення є невід'ємною частиною прояву творчості викладача іноземних мов. Даний вид роботи передбачає підвищення власної професійної та загальної культури, самовиховання, саморозвиток професійно-значущих якостей, педагогічно-креативну діяльності педагога щодо створенню власної творчої лабораторії [4, с. 192].

Так що ж на практиці може самостійно зробити викладач іноземної мови немовного ВНЗ для підвищення своєї мовної та педагогічної компетентності? На наш погляд вибір дуже великий: від безкоштовних онлайн вебінарів до мовних курсів на освітніх Інтернет-ресурсах.

Останнім часом вебінари набули популярності в різних галузях людської діяльності. Спочатку, за вже існуючою традицією, користь та ефективність вебінарів оцінили представники бізнесу: велика аудиторія за малі гроші. З згодом, переваги цієї технології оцінили і освітяни. Сама будова слова «вебінар» *(webinar)* говорить про те, що мова йде про семінар. Однак, на відміну від традиційної форми очної роботи, лектор – слухач, вебінар передбачає опосередковану через Інтернет форму спілкування:

лектор – електронний носій інформації з підключенням до мережі Інтернет – слухач.

Останні кілька років *Cambridge Uiversity Press* проводить щомісячні *Cambridge English Webinars for Teachers* [7]. Сам вебінар проходить в режимі Blackboard Collaborate: Elluminate Live! Учасник вебінару реєструється в системі, слухає лекцію, задає в чаті питання лектору, на які той відповідає, або протягом лекції, або ж по її закінченню. Тематика вебінарів актуальна, допомагає зрозуміти нові педагогічні тенденції у закордоній методиці. Так у 2014 році *Cambridge Uiversity Press* підготував вебінари за наступними темами: *«Changes to Cambridge English: First and First for Schools from 2015», «Prepare for Success! Cambridge English: Advanced Speaking», «How are Cambridge English Writing Papers Marked?», «How Can Assessment Support Learning? A Learning Oriented Approach», «Cambridge English: Proficiency – Teaching The Compulsory Essay», «Changes To Cambridge English: Advanced, Cambridge English: First And First For Schools», «The Cambridge English Scale Explained On»*. По закінчені вебінару його учасники отримують «сертифікат учасника» в електронному вигляді, який можна роздрукувати (для звітності!). Додамо від себе, що вебінари, що проводить *Cambridge English Webinars* безкоштовні для учасників, їх можна «відвідувати» не залишаючи робочого місця, сертифікати учасника визнаються за кордоном і їх можна вказувати у резюме. Ще раз наголосимо, відзначимо, що вебінари є популярною формою самоосвіти фахівців за кордоном. Головні переваги даної форми роботи полягають в тому, що викладач сам вибирає потрібну йому тематику, а також має можливість здійснювати незалежний менеджмент часу, відведеного на самоосвіту.

Але як то кажуть, теорія теорією, а як же практика мовлення? Стажування за кордон може дозволити собі далеко не кожний викладач іноземної мови, тому слід звернути увагу на освітні Інтернет-ресурси. На цей час існує вражаючий перелік електронних освітніх ресурсів, до якого можна віднести такі: *Simple English News* [11], *ESL Library* [9], *Educational videos* [8], *free dictionaries* [10] тощо. Переваги цих ресурсів важко переоцінити: жива, сучасна англійська мова не виходячи з дому, було б бажання займатися та самовдосконалюватися. Але і недоліки теж наявні: розрізненні електроні ресурси не дозволяють «зануритися» в мовне середовище, за їх допомогою можна відшліфуваті лише деякі окремі мовні навички та вміння.

Тому, на особливу увагу заслуговують Інтернет-ресурси над створенням яких працюють кваліфіковані викладачі, що поставили собі за мету створити цілісний курс сучасної англійської мови та втілити його у найбільш зручній для студентів сьогодення електронній формі.

Так, останніми роками в багатьох навчальних закладах нашої країни з різним рівнем акредитації активно впроваджується програма дистанційного навчання англійської мови Smrt English [12]. Відзначимо, що програма пройшла необхідну перевірку у Міністерстві освіти України і рекомендована до впровадження у навчальний процес.

Для викладачів-мовників Smrt English – це гарна та зручна можливість підвищити свою кваліфікацію. Медіатехнології, задіяні розробниками освітнього Інтернет-ресурсу, дозволяють створити штучне мовне середовище: бачу, чую, кажу, пишу. Лексико-граматичний матеріал дозволяє ознайомитися з та актуалізувати новітні мовні тенденції. Велика кількість якісних, цікавих відео-роликів мотивує до самостійної пізнавальної діяльності. Онлайн тестування виключає можливість фальшування результатів і дозволяє адекватно оцінити власну мовну компетентність педагога. На наш погляд, викладачам іноземної мови будуть найбільш цікаві такі Smrt-курси, що дозволяють «відшліфувати» і «оновити» знання, такі як: *IELTS Test Preparation, American Slang and Idioms, Listening and Speaking, Reading Comprehension, Academic Writing* [8]. Не менш цікавими є курси з англійської мови для окремих спеціальностей: *Business English, English for Hospitality Service, English for Economists, Hospitality and Tourism.*

Запорізький державний медичний університет вже декілька років активно співпрацює з *Canadian College of English Language* – автором та розробником електронного ресурсу *Smrt English*. Наші викладачі пройшли стажування за програмою загальної англійської мови і змогли «на собі» відчути переваги такого виду підвищення кваліфікації. На цей час ми сподіваємося, що авторський колектив *Smrt English* виконає свою обіцянку розробити курс англійської мови для галузей медицини та фармації.

Розглянуті у пропонованій статті освітні онлайн ресурси стосуються лише англійської мови. Розгляд онлайн ресурсів для інших мов може стати предметом наступної праці.

Таким чином, можливості сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій створюють оптимальні умови для підвищення кваліфікації викладача іноземної мови в немовному вузі, сприяючи реалізації основних складових самоосвіти: мотиваційно-ціннісного, організаційно-рефлексивного, емоційно-вольового та інформаційно-комунікативного аспектів.

Список літератури:

1. Галактионова Т. Г. От самопознания к самореализации: Персонал-технология образовательной деятельности / Т. Г. Галактионова. – СПб: Институт специальной педагогики и психологии, 1999. – 156 с.
2. Гребенкина Л. К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования / Л. К. Гребенкина. – Рязань: РГПУ, 2000. – 204 с.
3. Кулюткин Ю. Н. Образовательные технологии и педагогическая рефлексия / Ю. Н. Кулюткин, И. В. Муштавинская. – СПб.: СПбГУПМ, 2002. – 46 с.
4. Мергут О. Мистецтво педагогіки. Творчість як педагогічна категорія / О. Мергут // Професійна освіта. – 2012.– № 1–2(38–39). – С. 187–194.
5. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) [Электронный ресурс] / сост. Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – Москва: Издательство ИКАР, 2009. – Режим доступа: http://methodological_terms.academic.ru
6. Щербак А. Професійна освіта: ціннісні орієнтирі сучасності / А. Щербаков. – Київ; Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 472 с.
7. Cambridge English Webinars for Teachers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cambridgeenglish.org
8. Educational videos [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.teachertube.com; http://www.ted.com
9. ESL Library [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.esl-library.com
10. Macmillan Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.macmillandictionary.com

11. Simple English News [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.simpleenglishnews.com
12. Smrt English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.smrtenglish.com

Сазанович Л.В.
Запорожский государственный медицинский университет

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация
В статье проанализированы инновационные формы организации процесса обучения в системе повышения квалификации преподавателей языка. Рассмотрены направления специализации и требования к последипломному образованию преподавателей. Отмечается, что содержание последипломного образования играет ключевую роль в процессе самосовершенствования и развития педагогических талантов педагога. Сделан вывод, что самостоятельная деятельность является эффективной формой повышения языковой компетентности и компьютерной грамотности преподавателя языка. Также уделено внимание онлайн ресурсам в области преподавания и изучения английского языка.
Ключевые слова: повышение квалификации, самостоятельная работа, образовательные онлайн ресурсы, вебинар, компьютерная грамотность, языковая компетентность.

Sazanovych L.V.
Zaporizhzhia State Medical University

INNOVATIVE FORMS OF FOREIGN LANGUAGES TEACHER COMPETENCE DEVELOPMENT

Summary
The paper examines innovative forms of teacher competence development. Approaches and requirements to teacher qualification upgrade are discussed. It is noted that the content of teacher competence development plays a key role in the improvement and development of teacher's pedagogical talents. It is concluded that self-study work is an effective form of language proficiency and computer literacy mastering. Attention is paid to existing online resources for teachers and students of English.
Keywords: teacher competence development, self-study, online educational resources, webinar, computer literacy, language competence.

УДК 821.161.2.09

СПЕЦИФІКА ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ В. МЕДВЕДЯ

Сірук В.Г.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглядається становлення творчої особистості В. Медведя. Аналізуються перші медитативні, сюрреалістичні, діалогічні, безсюжетні новели. Звертається увага на зображення письменником життя і побуту реальних односельців, використання ним елементів так званого «потоку свідомості». Акцентується увага на серйозній, матеріалістичній, екзистенційній прозі автора, синтезування ним різних стилів і течій. Виокремлюються ознаки індивідуального стилю автора: інтелектуалізація письма, фрагментарний дискурс, усна оповідь, діалектне мовлення, «маска автора».
Ключові слова: «потік свідомості», оповідання, новела, фрагмент, «маска автора».

Постановка проблеми. Інтелектуальна проза В. Медведя потребує детального вивчення, адже на формальному рівні текстів переважають риси постмодернізму (фрагментарний дискурс, використання техніки «потоку свідомості»), а на змістовому – соцреалізму (звичаї, побут, мова мешканців села Кодня).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню творчості В. Медведя присвятили свої розвідки С. Квіт, В. Габор, у яких вони виокремили ознаки індивідуального стилю автора, М. Бриних у своїх інтерв'ю намагався розкрити творчу лабораторію митця.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри дослідження, з'ясування специфіки постмодерної прози В. Медведя потребує подальшої роботи, адже творчість митця уписана у контекст сучасної української літератури.

Мета статті. Метою роботи є дослідження специфіки постмодерної прози постсоцреаліста В. Медведя.

Виклад основного матеріалу. В'ячеслав Медвідь – один із самобутніх сучасних українських письменників, лауреат Шевченківської премії. Майбутній письменник народився у с. Кодня на Житомирщині в сім'ї службовців. Саме до свого рідного села, його мешканців неодноразово повертатиметься у своїх творах, щоденникових записах. В інтерв'ю журналу «Визвольний шлях» В'ячеслав Григорович вмотивовує це так: «Село це має давній історичний родовід. Ще в 30-х роках там існувало кілька релігійних общин, була єврейська громада, синагога, православна церква, костел. Тобто була якась синтеза різних релігій, навіть мовлення, культур, поведінки» [1, 112]. Після закінчення 1968 року школи зі срібною медаллю, він приїхав до столиці, склав вступні іспити на філологію Київського держуніверситету. Проте набраних балів вистачило на інший заклад – бібліотечний факультет Інституту культури, відділення масових та наукових бібліотек. У тому ж інтерв'ю журналу «Визвольний шлях» згадує: «Перебування у вищому навчальному закладі – творчості не сприяло. На той час мене більше цікавили заборонені види спорту, як-от карате. Я крав по бібліотеках всякі вирізки, полотняні штани купив...» [1, 113]. Через п'ять років навчання В. Медвідь їде за направленням до Ужгорода і з 1972 року працює методистом у Закарпатській обласній бібліотеці для дітей. Про той час згадує з особливою теплотою: «В Ужгороді в мені щось змінилося, щось перевернулося, почав писати дворядкову поезію в японських традиціях. Там же я написав кілька новел, медитативних. Через років двадцять помітив, що саме в такій формі реалізовується покоління. Тоді це приходило інтуїтивно, я навіть не замислювався над тим, чи можна його друкувати. До того ж я кілька раз відвідував літературну студію при Спілці письменників в Ужгороді. Там я написав новелу ностальгійного характеру, про село, Житомирщину» [1, 114].

Потім була служба у збройних силах, сержантська школа, залізничні війська на Північному Кавказі. З армії повернувся до Ужгорода, але не надовго. У 1975 році розрахувався з роботи і поїхав у Київ. Працював по різних бібліотеках міста, у мережі книготоргу, видавництві «Дніпро». «Маленьким Парижем» називає В. Медвідь Ужгород, який став для молодого письменника певним європейським вишколом: багатомовність закарпатського краю, екзотична природа, архітектура. У той час В. Медвідь пише декілька «сюрреалістичних» новел, які досі, як зізнається сам письменник, зберігаються недрукованими.

З 1978 року молодий письменник стає постійним автором журналу «Ранок». Це був орган ЦК комсомолу. Інші журнали його прози не друкували через безсюжетність (а значить безпроблемність, безконфліктність). Це були новели суцільного діалогу, позначені впливом зарубіжної культури, частково хемінгуеєвським стилем. Перша книга новел «Розмова: Оповідання» все ж таки виходить друком у 1981 році у видавництві «Радянський письменник». 1984 року у видавництві «Молодь» – нова книга прози «Заманка», наступна книга «Таємне сватання: Роман» (1987) об'єднала дві попередні.

Безсюжетні новели герметичного існування переростали у «велику» прозу. Пануюча соцреалістична теоретична доктрина не хотіла визнавати такої стилістики. Але з'являються наступні книги прози: «Збирачі каміння» (1989), роман «Льох» (найкоротший роман в українській літературі на 37 сторінок (1993), збірка есеїв «Pro domo sua» (з лат. «на свій захист», дослівно – «на захист власного дому»), роман «Кров по соломі» (2001), «Лови: Вибрані твори» (2005). Часи змінилися. Разом із радянською системою умерли відповідні ідеологеми, а В. Медведя стало звично порівнювати із Прустом, Джойсом і Фолкнером. Якщо Фолкнер вигадав цілу місцевість з мешканцями, то В. Медвідь практично не виходить за межі рідної Кодні, що на Житомирщині, описуючи життя і побут цілком реальних своїх односельців (за що неодноразово піддавався критиці). Елементи так званого «потоку свідомості» з'явилися автентичним шляхом, через власне експериментаторство. Насправді знайомство з Марселем Прустом, Джеймсом Джойсом і Габріелем Гарсіа Маркесом прийшло пізніше. «У кількох довідниках щодо своєї творчості, – розповідає В. Медвідь, – я знаходив 3-4 означення: одні пишуть, що це народницьке традиційне письмо, інші твердять, що це модерна, надреальна проза постмодернізм, або ж називають мене ідеологом українського традиціоналізму. Я синтезував різні стилі й течії, моє письмо може читатися як постмодерн, але водночас і як абсолютно традиційне. Іще мене відносили до міфологічної школи. Я зупиняюсь на такому жартівливому визначенні – постсоцреаліст» [9, 11].

За роман «Кров по соломі» В. Медвідь був удостоєний премії ім. Є. Бачинського «У свічаді слова» за 1996 р., а в 2003 році за цей роман йому було присуджено Національну премію України імені Тараса Шевченка. Перебував на посаді заступника голови Національної спілки письменників України. В. Медвідь входить до письменницької асоціації «Нова література», до літературної майстерні «Пси святого Юра», декларація якої проголошує: «плисти якщо треба – проти течії, якщо треба – проти себе, якщо треба – проти всіх». Про вдачу В. Медведя пише М. Бриних: «Він поводиться тихо, сором-ливо дивиться в очі – не дай Боже образити когось. Душа хвилюється, але він не виявить цього. Коли починають хвалити – відвернеться, засоромиться. Тяжкими й для нього були останні часи НСПУ. Витримав, ні разу не відступив від істини і як один з її керівників, і як рядовий письменник» [2, 3]. «Для мене, – розмірковує С. Квіт, – В. Медвідь – своєрідна людина-твір. З одного боку, він дуже серйозний письменник з ускладненою важкою манерою письма, який постійно пише про непрості речі, тому його важко читати, але з іншого – він чи не найглибше проникає у таїну свого часу, і йому часто вдається вловити найсокровенніші відчуття, порухи людської душі. А сам час у Медведевій прозі такий ущільнений, так повільно перетікає, що його навіть фізично відчуваєш. Тому зовсім небезпідставно прозаїк назвав свій тридцятисторінковий твір романом, і на сьогодні «Льох» – не лише один з кращих у його доробку, а й один із знакових серед творів нової генерації. І хоча В. Шевчук зараховує В. Медведя разом з Г. Пагутяк та В. Портяком до так званого «тихого покоління» сімдесятників, однак їхні творчі пошуки йдуть у річищі естетичних, філософських та мистецьких шукань нової генерації 80-90-х рр.» [3, 5].

Творчий доробок прозаїка можна умовно поділити на два періоди: ранній («радянський») і сучасний. З огляду на сучасний літературний процес ранні тексти В. Медведя видаються менш цікавими і мовби «застарілими», натомість теперішні – новаторськими, оригінальними. У його ранніх творах постає село з промисловими, господарчими, житловими забудовами, церквою, базаром. Волинсько-поліська земля зберегла ті шляхетні народні типажі українців, які формувалися звичаєво, вбираючи у себе традиційну міфологію, світовідчування і манеру поведінки. Серед таких людей виростав В. Медвідь і саме вони стали головними героями його романів і сам він, мабуть, належить до їхнього кола. Хоч література виносить письменника за межі побуту, змушуючи спілкуватися не лише з живими, а також з мертвими і ненародженими земляками.

Увесь друкований доробок В. Медведя (упродовж 1981-1987 рр.) можна умовно поділити на літературу пасторальну (цнотливе кохання, райдужне сприйняття світу підлітком на тлі сільської природи) та «побутописання». В. Медвідь, критика якого вважає «ідеологом» українського традиціоналізму, в першій книжці оповідань «Розмова» поетично й вправно проходить студійний етап, творячи емоційні ескізи, щирі рефлексії на тему дитинства. Спокійна оповідна манера викладу, безконфліктність, малозначимість подій, легконастроєва «атмосфера» оповідань «На Лису гору», «Дядьки вмирають», «Набалакалися» та інших не вимагають від читача особливої напруги, глибинних роздумів. Реальність, тихоплинна й бурхлива, в «чистому вигляді» переноситься в текст. Сільський «мир» очима дитини сприймається наївно, радісно, з майстерно виписаними ситуаціями, деталями.

До книжки прози «Заманка» (1984) [5] деякі критики поставилися вороже, назвавши її асоціальним, аморфним, безсюжетним невдалим експериментом. Писалося, що все це нагадує фольклорні розвідки і магнітофонні записи. Висловлювалися претензії до стилю, який виглядав на тлі тогочасної української прози досить незвично. Так, наприклад, в оповіданні «Дядьки вмирають» В. Медведя (1981) розповідні фрагменти вибудовуються у надкоротку історію: хлопчина-підліток разом зі своїми друзями спостерігає похорон «колишнього голови колгоспу». Відчуття «я»-оповідача при цьому передають описові фрагменти: «І мені зробилося страшно, бо як же це воно вийшло, що я про дядька писав, а він тепер отам-о іде. А коли вже біг з хлопчаками «по рівному, травичкою, а все здавалося – під гору, під гору...» [7, 24]. Текст позбавлений глибокого аналізу душевних переживань персонажа, оскільки усе – і побачене, і відчуте, і виповідане – передається з перспективи хлопчака, який достоту не може розповісти про свої почуття. Художність штрихами поданих фрагментів одиниць сумнівна. Причиною такого традиційного дискурсу можна вважати специфічне рустикальне мислення літераторів. Цим синдромом пояснюється копіїзм та фотографічні, невибагливі замальовки із сільського життя. Сам автор визнає, що в ньому прокинулося «аборигенне» мовлення (саме так найкраще характеризуються Медведеві лексика і стилістика). «Хто уважно читав мої «дитячі» витвори, – пояснює автор, – зрозуміє, що то не подієві образки з дитячого світу, – це спроба змалювати космос дитячих почувань» [9, 11]. Чи не тому в новелі «Спомини навиворіт» своєрідним підсумком, афоризмом, мораллю стає фраза: «Усе життя – бліда копія того, що відбувалося в дитинстві». Значний вплив на формування творчої свідомості письменника справила мати Ірина, яка в його творах часто постає не лише як образ, але й як мовленнєво-світоглядний символ. Прозовий стиль письменника згодом формувався під впливом шістдесятників – Гр. Тютюнника, В. Дрозда, В. Шевчука, Є. Гуцала. Із зарубіжних авторів найбільше зачитувався Е. Хемінгуеєм, Дж. Селінджером, а пізніше – В. Фолкнером. Всі ті, хто дебютували на початку 80-х рр. ХХ ст. (Г. Булах, В. Портяк, Г. Шкляр, В. Медвідь) твердо відстоювали «тютюнниківську лінію в «сільській» прозі, особливо яскраво виявленій у способі життя та локальному перебуванні літературних героїв – добрих, надійних, дещо дивакуватих людей, між якими легко провести грань позитивного чи негативного. Творчість Гр. Тютюнника виявилася близькою молодим дебютантам 80-х років (і В. Медведю зокрема), тому що в його прозі вони знайшли максимальну забезпеченість слова правдою життя, справжність і вистражданість слова. Справа у тім, що світ прози Гр. Тютюнника чи не найбільше відповідав життєвому досвіду тих літературних дебютантів, які вийшли з села і про село стали писати. Писати так, як Тютюнник, приваблювало ще й тим, що його творчість – вияв ностальгії за селом, а більшість молодих були таки селянського походження.

В. Медвідь у численних інтерв'ю своїм літературним вчителем називає В. Стефаника. Сучасні критики, зокрема С. Квіт, вважає, що проза В. Медведя справді належить до традиції В. Стефаника (розмовляння зі світом, промовляння у світ, сенс твору розкривається через розмову персонажів, образ автора відсутній, але його герої надзвичайно органічні – вони є тим, що висловлюють) [3, 5]. Сам В. Медвідь зізнається: «Нечуя, Тесленка, Стефаника я уважно прочитав, коли дійшов понад

тридцятилітнього віку, а це час, коли вийшли три книжки прози. Класиків краще розуміти і читати потому, як сам напрацюєш чималий текстовий досвід» [9, 11]. В. Медвідь вважає, що «класичні тексти по-справжньому не прочитуються, навпаки, їм зумисне накидається комплекс «рустикальності», себто неповноцінності, патріархальності, вважає, що й досі не прочитані художній світ, стилістика, речення Панаса Мирного, Ф. Достоєвського. Прозаїк зважує на терезах досконалості чи не кожне слово, фразу прориваючись до світла крізь стоси помережаних чернеток – зразків думання. В одному зі своїх інтерв'ю він розкриває секрет власної творчості: «От як написати про осінь, найперше речення? «Одного дощового осіннього дня...». Думаєш: «Це вже справжнісінька осінь». І враз пригадаєш із М. Коцюбинського: «Ідуть дощі...». Але важливіше зрозуміти підстави такої «різноваріантності». Чи це розгубленість перед мовою, чи, може, гуманітаріям бракує точніших знань – історичних, природних, навіть політичних? Або ж втратили науку древніх, коли поетична строфа була така вишукана, точна, наповнена думкою, як і математична формула» [6].

Тема дитячих «сільських» спогадів обігрується у новелі В. Медведя «Спомини навиворіт» («Квіти в темній кімнаті», 1997) [4]. Тут кожен акцент, кожна деталь, фраза несуть повне образно-смислове навантаження. Найяскравіші дитячі враження, захоплення – «жовтогарячий хрест на церкві», «пошитий маминими руками чорний костюм», «самотні дні й вечори у великій хаті», «художня самодіяльність» – стають беззахисними перед реаліями жорсткого сьогодення. Неймовірно прекрасні «передощове надвечір'я з шелестючими фікусами на подвір'ї, закосиченими вітром вишнями», «квіт тернових хусток» перед наступом технічної цивілізації відходять в «архів дитинства». Складної конструкції текст перетворюється на потік свідомості. Якщо в ранніх оповіданнях В. Медведя «Сільські аборигени», «Вечірній духовий оркестр» (1981 р.) цей художній прийом, не сприйнятий тодішньою критикою, використовується для відбиття зовнішнього світу, що виникає внаслідок пасивного споглядання чуттєво-предметної дійсності, то в «Споминах навиворіт» – це результат творчого перетворення колись пережитої реальності. Новела, написана складними синтаксичними конструкціями, пройнята апокаліптичним передчуттям, – своєрідний ключ до «сільських оповідань» першої книжки прозаїка. Проекція «із минулого в теперішнє» відкриває нову правду – духовне зубожіння, байдужість (що, здавалось би, неможливо) уживаються з гармонійним, прекрасним справді «навиворіт» прекрасним. Одне слово, «село – це метафора неможливого в неможливому». Про згаданих тут героїв – Марину та Максима Чернишів – можна дізнатися з оповідань «Таємне сватання», «Жили люди» (1981 р.).

Прозові тексти В. Медведя інтелектуалізують національне буття. Це, зокрема, засвідчують «Чотири інші новели» – цикл новел, перша з яких під назвою «Новела» – асимільований, інтелектуально насичений текст, що складається з трьох частин: художнього уривку із твору М. Коцюбинського «Право слабшого», власного філософсько-есеїстичного тексту, архівного документа та чорнового початку п'ятої редакції «Червоного векселя» В. Стефаника. Такий фрагментарний дискурс можна назвати нонселективним, бо це специфічний колаж. Шматки текстів: художній, документальний і власний, на перший погляд, відокремлений есеїстичний текст, самодостатні в плані художнього вияву. Створений ефект передбачуваного наративного хаосу, монтажного дискурсу сприйняття світу як розірваного, відчуженого, із загубленим сенсом, досягається композицією, втраченими традиційними розповідними зв'язками всередині новели. Отже, звичайні принципи організації прозового твору загублені. Попри розрізненість дібраного текстового матеріалу, «Новелі» притаманні єдність емоційного тону й загального враження «вселенської самотності», коли «хвороблива здатність у всьому вбачати символи руйнує «предметну» ритуальність і дає нагоду людині втаємничувати і ушляхетнювати навіть мерзенний свій досвід», коли «втішає хіба дальше самотинне занурення у знебарвлені пошуки чогось такого, що вже ні для кого не становить цікавості». Організовуючий центр у новелі – «маска автора», що є «тим камертоном, який настроює і стимулює реакцію читача, забезпечуючи тим самим необхідну літературну комунікативну ситуацію, що рятує твір від «комунікативного провалу» – за рахунок злиття «мета тексту» (всі конотації, що додає читач до денотативного значення слів у тексті) й «простого текстуального смислу». «Новела» В. Медведя – рухомий мозаїчний набір, колаж цитат і фрагментів. Залежно від глибини проникнення читача в зміст кожної з його ланок виникають різноманітні варіанти прочитання твору. Гра з читачем можлива лише тоді, коли наявна «маска автора», що є умовним центром. Структурна варіативність конструкції зумовлює і варіативність семантичну. Завдання адресата при цьому – простежити процес змісто-сенсо-утворення.

Раціональність буття з його порожнечею, непевністю й відсутністю сенсу стає об'єктом не іронізування, а суму-споглядання-констатування автора «Новели». Письменник добирає такі художні уривки, де змальовується ранок в убогих родинах: «Ніхто вже не спав, та нікому не хотілося починати день, не хотілося розплющити очі і знов побачити облуплені стіни, вогкість і білий мороз на дверях та вікнах», «Досвіта встали. Каганець затінив стіни, розвів негарну темноту по хаті. Баба шпортала поривачем у піч і освітлювала своє лице, поморщене і застигле. А її молодий чоловік сидів коло купи дрантя і шукав онучок до постолів» [8, 11]. У поданому архівному документі теж проглядає убогість і порожнеча: «вигнаний люд з осель на вулиці, без виїмку всіх, і навіть суть немовлят, стоячий в очікуванні приходу комісіонерів на всякій погоді...» [8, 11]. Взаєморозуміння з читачем досягається звертанням до національного буття народу, його історії, художньо й документально засвідченої. Навмисна хаотичність композиції сприймається цілісно за допомогою «маски автора» – структурно витвореного принципу розповідної манери. В. Медвідь свій твір «HORROR Vacu» (жах порожнечі) назвав новелою. Цитуючи А. Камю («Весілля», «Літо») та роблячи «афектації» за своїм романом «Кров по соломі» автор, як особистість із трагічним світоглядом подає текст-сентенцію «Надлюдина, як би хитромудро її не закликали, не збулася; натомість збулася надкультура, що цілковито знехтувала людиною». «Сонячна трагічність» стає за натяк. Як насправді все могло статися, – та ілюзій більше не існує, як і таємниць; людині роковано марення, філософії – філософічні вправи». Із таких висловлювань зіткана вся новела-есе.

Новела «Реставрація церков» починається різко, ніби чиясь оповідь, і сприймається як згустки закладеної в рядках інформації з народного побуту. Цим вона схожа на оповідання «Повсюдними» (із книжки прози В. Медведя «Заманка»), на поч. 90-х нищівно розкритикована. У новелі «Реставрація

церков» використано таку ж саму форму викладу – «усну оповідь», або «усномовну манеру письма» [8, 11]. На перший погляд, художній текст сприймається як побутова стилізація, ілюзію достовірності дії посилює міжфразовий зв'язок, що тримається на одній лише авторській інтонації. У народнофольклорному оповіданні В. Медведя «Реставрація церков» автор зримо дистанційований від оповідача, який послуговується розмовними формулами, звертаючись до уявного персонажа (Гандрея). «Гандреей, чо це дощ; г-от, намокне, та й. На Грицька скільки не списували, а ба-ач». Гандрей тут не виявляє себе як персонаж, особистість із психологічними, індивідуальними рисами, а лише як розповідна інстанція, що має усноповідну природу. В кінці новели автор подає ніби власне тлумачення натяків, недомовленостей, які вповні зрозумілі співрозмовникам, але незрозумілі читачеві. «Зі скінченням 60-х, по смерті Григорія, Ярина спродує (поч. 70-х) хату сестри; Ганна, сестра Яринина, за нестачу в буфеті втрапляє до житомирської в'язниці». Жива розмовна мова малої прози В. Медведя, пересипана діалектизмами, вельми різниться від «суржикіади» Б. Жолдака, для оповідань якого неграмотність, дефекти вимови є не факультативними ознаками, а постійними. В тексті існує не фабульний рух, а рух оповіді, вільний і подекуди хаотичний; чітка дистанція між автором і уявним оповідачем, що виявляє «ненормативного» носія мови на тлі «нормативного» автора.

Висновки і пропозиції. В новелі внаслідок асоціативно-імпровізованого викладу твориться особливий світ – в ньому об'єднуються ті, від імені яких говорить оповідач, «своя» аудиторія, так би мовити – коло «своїх», а автор і читач перебувають на позиціях зовнішнього спостерігача, т. зв. погляду зовні. Усна оповідь зорієнтована на читача-співрозмовника, до якого нібито безпосередньо звертається автор зі своїм, пройнятим живою інтонацією, словом. Це урок розмовної мови – вагома складова української культури. Водночас така манера викладу є ігровим простором, якщо розуміти художній текст як тимчасовий ігровий світ, а образ автора – як образ актора у витворюваному ним сценічному образі оповідача. Естетична вартість такого тексту незаперечна. Отже, малій прозі В. Медведя притаманні: безсюжетність, діалогічність, зображення життя і побуту мешканців Кодні, використання елементів так званого «потоку свідомості», синтезування різних стилів і течій, інтелектуалізація письма, фрагментарний дискурс, усна оповідь, діалектне мовлення, «маска автора».

Список літератури:

1. «А поет – це ж людина...» (Бесіда з В'ячеславом Медведем)// Визвольний шлях. – 2002. – № 2. – С. 112–136.
2. Бриних М. В'ячеслав Медвідь і свобода невдоволення // Україна молода. – 2000. – 15 лютого.
3. Квіт С. Шлях до Кодні // Літературна Україна. – 1997. – 21 серпня. – С. 5.
4. Квіти в темній кімнаті: Сучасна укр. новела: Найяскравіші зразки укр. новелістики за останні п'ятнадцять років / Упорядкування, передм., літ. ред. В. Даниленка. – К.: Генеза, 1997. – 432 с.
5. Медвідь В. Заманка: Книга прози. – К.: Молодь, 1984. – 240 с.
6. Медвідь В. Культура в собі: (До проблеми автобіографічного ризику) // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 42–50.
7. Медвідь В. Розмова: Оповідання. – К.: Рад. письменник, 1991. – 181 с.
8. Медвідь В. Чотири інші новели // Сучасність. – 1998. – № 3. – С. 9–11.
9. Югов В. Що нам, українцям, впало зробити... (Розмова з українським прозаїком В. Медведем) // Голос України. – 2005. – 12 березня. – С. 11.

Сирук В.Г.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

СПЕЦИФИКА ПОСТМОДЕРНОЙ ПРОЗЫ В. МЕДВЕДЯ

Аннотация
В статье рассматривается становление творческой личности В. Медведя. Анализируются первые медитативные, сюрреалистические, диалогические, бессюжетные новеллы. Обращается внимание на изображение жизни и быта реальных односельчан, использование элементов так называемого «потока сознания». Акцентируется на написании автором серьезной, материалистической, экзистенциальной прозы, синтезирование различных стилей и течений. Выделяются признаки индивидуального стиля писателя: интеллектуализация текстов, фрагментарный дискурс, сказ, диалектная речь, «маска автора».
Ключевые слова: «поток сознания», рассказ, новелла, фрагмент, «маска автора».

Siruk V.G.
Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

THE SPECIFICITY POSTMODERN PROSE BY V. MEDVED

Summary
Article formation of creative personality of V. Medved in question. The first meditation, surreal, dialogic, plotless stories analyzed. Attention is drawn to the image writer the life of real villagers, using the elements of so-called «stream of consciousness». Attention is focused on serious, materialistic, existential prose author, synthesizing them different styles and trends. Signs of individual style Author: intellectualization writing fragmented discourse, oral narrative dialectal speech, «the author mask» to distinguish.
Keywords: «stream of consciousness», stories, novel, piece, «Mask of the author.»

УДК 811.111'367.623

SEMANTIC PECULIARITIES OF ENGLISH QUANTITATIVE ADJECTIVES IN THE PROCESS OF LINGUISTIC AND CULTURAL COMMUNICATION

Shevchenko M.Y.
Donbass State Teachers Training University

The article deals with the peculiarities and reasons for perception and adaptation of lexical units on the examples of adjectives in the process of cross-cultural and language communication. There are a lot of examples to prove the relationship and the opposition of language and thinking that define the concept of culture. Cultural and linguistic pictures of the world are proved to be closely connected. They are in a constant interaction and corresponding to the real picture of the world. On the basis of lexical meanings of adjectives in English and Ukrainian languages the presence of a great quantity of cultural inconsistencies has been found. That provokes the necessity to study the culture of nation through the language and vice versa.

Keywords: adjective, linguistic unit, cross-cultural space, semantics, intercultural communication, communicative competence.

Language and culture are not associated separately. We can say that the culture is the way of life, the context of our existence, thinking and relationship between each other.

Culture is determined as a set of rules, values, attitudes, behavior patterns, artefacts, etc. that characterize society or group of people, acquired in the process of socialization and primarily existing on a deep, unconscious level determining human behavior.

According to the works of different researchers cultural patterns of behavior are characterized by following aspects: 1) they are embedded in the subconscious; 2) they promote the interaction with the environment; 3) they satisfy the basic human needs; 4) they may be intensified and adapt to the changing of internal and external conditions in the new form; 5) they tend to form a permanent, stable structure; 6) they are studied and are accepted by all members of society; 7) they are transmitted to new generations [8, p. 4].

The problem. The indisputable fact is that the language as the element of culture is realized in communication. Nowadays the current projection of language into modern communication theory determines its analyses in the context of intercultural communication.

Moreover, the adjective as a part of speech needs to be completely understood within its complex semantic, grammatical, communicative and functional devices. The relevance of the research lies in the importance of the pragmatic development of linguistic units including adjectives and also the strengthening of their impact, as well as, the necessity of systematic studying of the evaluation function as a strategy to impact on the recipient.

The subject of the research is the peculiarities and characteristics of perception of lexical unit on the example of quantitative adjectives in foreign language in the process of linguistic and cultural communication.

The object is the quantitative adjectives in English and their equivalents in the Ukrainian language.

The aim of the article is to show the influence of different cultures on the semantic interpretation of some lexical units in cross-cultural space.

The implementation of the aim is realized by solving of following task: to demonstrate the versatility of the nature of intercultural communication as a set of processes and phenomena that occur as a result of real or hypothetical communication of the representatives of different cultures [1, p. 41].

The analysis of research work and publications. Firstly, the problem of cross-cultural communication as a synthesis of theoretical and practical studies and researches has been analyzed at the beginning of the XXth century when the American cultural anthropologists R. Linton, R. Redfield and M. J. Herskovits have investigated the problem of acculturation and have revealed a long intercultural interaction between the representatives of different cultures.

Fundamental contribution to the development of the problem in the middle of the XXth century has been made by American cultural anthropologist and linguist E. T. Hall, who created the concept of the study of cultural differences from the point of constant connection of different cultures. He also explained the possibility and necessity of studying of the skills of intercultural communication by analogy with learning of foreign languages» [11, p. 18].

Theoretical studies on the definition of the typology of cultures have been made by E. T. Hall and M. Bennett. G. Hofstede has started sociological studying on the establishment of cultural patterns according to intercultural communication.

The works by E. M. Vereshchagin, V. V. Vorobyov, V. G. Kostomarov, M. A. Kulinich, O. A. Leontovich, A. B. Pavlovskaya are devoted to the problems of the relationship between language and culture and their reflection in mythology, folklore, ethno-linguistics, phraseology, speech etiquette, language stereotypes.

According to B. Tomalin and S. Stempleski it is also important to determine the term «cultural awareness» that include 3 important points: awareness of the own culturally-based behavior; awareness of culturally-based behavior of others; the ability to explain the own point of view concerning to cultural identity [10, p. 5].

The main material. A number of researchers in the field of cross-culture have noticed that the statement «culture» should be distinguished with the capital letter «C» that includes such elements of culture as history, geography, various institutions. Another statement «culture» that is pointed by a small letter «c» includes the products of culture (literature, folklore, art, music, artefacts), ideas (values, instructions, faith) and behavior due to culture (traditions, habits, clothing, food, rest) [10, p. 69]. All of these cultural phenomena are expressed in the language.

It should be noticed that the speech is the device of the language implementation. While linguistic competence is represented in the communicative competence including such categories as grammar, discourse, sociolinguistic and strategic aspects [7, p. 45].

On the other hand, language is the only component of culture that is a part of the whole system of communication together with values, stereotypes, perceptions of time, space, the hierarchy of relations

in society, etc. All these elements of culture are interrelated and at the same time they influence the process of communication. There may be found lots of examples confirming the relationship and the opposition of language and thinking that are the parts of the same concept – culture.

Cultural and linguistic pictures of the world are closely related being in the constant interaction with the real picture of the world. S. G. Ter-Minasova has pointed that all attempts of different linguistic schools to separate the language from reality have because of a one simple reason: it is necessary to take into account not only the linguistic form but also the content – this is the only way of comprehensive studying of any phenomenon. The content, semantics, the meaning of language units (words) determine the complex objects or phenomena of real world.

The language semantics opens the way from the world of its own language to the world of reality. This connection between two worlds within cultural representations of objects and phenomena of the cultural world is specific belongs to a speech community as a whole and particularly to native speaker of language [5, p. 47].

The analysis of English adjectives that are used for the description of characteristic features of living beings has proved that the most frequently used ones are the following: *hard-working, self-confident, generous, modest, stubborn, loyal, strict, attractive, open-minded, naughty, thoughtful, reliable, sensitive, ambitious* [6, p. 30].

The way from extra-linguistic reality to the concept and to the verbal expressions of thoughts is different in world's cultures and societies because of different historical background, living conditions and the specifics of social consciousness.

Adjectives *ambitious* and loyal are the great examples of such differences. The above mentioned adjectives are used in the Ukrainian language. However, we comparing the definitions of these lexical items that are presented in the corresponding dictionaries, we see that they differ. In Ukrainian the adjective *ambitious* means «vain; proud; ambitious» [2, c. 38]. For the English culture the expression «to be ambitious» means «to be purposeful, persistent». It is a positive characteristic.

Another adjective *loyal* is defined in the Ukrainian dictionary as «1. That who is kept within the rule of law (sometimes only formally). 2. That who is friendly to smb. or smth.» [3, c. 551], while according to the «Dictionary of Contemporary English», adjective loyal has the only one meaning «to be faithful, faithful to someone, something» [5, p. 855].

Lexical unit *modest* (humble) in our culture belongs to a person «Who does not like to emphasize his merits, virtues, etc., flaunt them» [4, c. 324], at the same time, according to the word definition, adjective *modest* is defined as a person who «is not aware of the own strengths and does not want to talk about them» [9, p. 30], although the meaning of the adjective is positive in both cultures.

The methods, the forms of reflection and the formation of concepts depend on social and cultural specificity of natural peculiarities of the life of the speech community. «The differences are vividly demonstrated in the excessive or insufficient expression forms of the same concepts in comparison with native and foreign language» [5, p. 48].

The positive qualities that are traditionally valued in Slavic culture indicate the high spirituality. Such quality as «to be ambitious» does not take the first position in the list of characteristics and application forms. The adjective *open-minded* with the meaning of human dignity is a positive characteristic in Slavic culture; but it is not so important quality as diligence, kindness, compassion, sensitivity, etc.

There are a lot of examples of cultural inconsistencies, when the «culture» of one nation obstructs the understanding of one of another nation through the language, for example, the adjective *excited* is used with the meaning of «full of excitement, to express excitement». In Slavic culture a person may be excited because of the positive or the negative reason and in the English culture this adjective is used only with a positive connotation.

Conclusions. Thus, the understanding of culture through the language is a very complex and enriching process. However, this approach allows to use correctly the lexical units of another culture and to provoke further investigation of studying the constituents of any culture. The theoretical sight on cross-cultural competence in the process of learning foreign languages that is studied in modern linguistics has shown that this issue is to be analyzed in different branches of linguistics.

References:

1. Коптельцева Г. В. Межкультурная компетенция в преподавании иностранных языков: подходы, проблемы, перспективы. // Англістика та американістика. – Д.: Вид-во Дніпропетровського нац. ун-ту, 2004. – Вип. І. – С. 41-47.
2. Словник української мови: в 11 томах. [під керівництвом академіка Івана Білодіда]. – К.: Наукова думка, – Том 1, 1970. – 827 с.
3. Словник української мови: в 11 томах. [під керівництвом академіка Івана Білодіда]. – К.: Наукова думка, – Том 4, 1973. – 839 с.
4. Словник української мови: в 11 томах. [під керівництвом академіка Івана Білодіда]. – К.: Наукова думка, – Том 9, 1978. – 917 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие // С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
6. Acklam R., Burgess S. First Certificate Gold / R. Acklam, S. Burgess. – Longman Group Limited, 1996. – 191 p.
7. Canale M., Swain M. Theoretical basis of communicative approaches to second language Teaching and testing // Applied Linguistics / M. Canale, M. Swain, 1980. – P. 1-47.
8. Condon E. C. Introduction to Cross Cultural Communication / E. C. Condon. – New Jersey: Rutgers University Press, 1973. – 260 p.
9. Longman. P. Longman Dictionary of Contemporary English, Fifth Edition / P. Longman – L: Pearson Longman, 2009. – 2082 p.
10. Tomalin B., Stempleski S. Cultural awareness. / B. Tomalin, S. Stempleski. – L.: Oxford University Press, 1994. – 168 p.
11. Robinson L. Cross Cultural Understanding: Processes and Approaches for Foreign Language, English As a Second Language, and Bilingual Educators (Language Teaching Methodology Series) / L. Robinson – L.: Prentice Hall; 1st edition, 1986. – 133 p.

Шевченко М.Ю.
Донбаський державний педагогічний університет

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ КІЛЬКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація
Розглянуто причини та особливості сприйняття іншомовної лексичної одиниці на прикладі кількісних прикметників у процесі лінгвокультурної комунікації. У мові представлено безліч прикладів, що підтверджують взаємозв'язок і опозицію мови й мислення, які визначають концепт «культура». Доведено, що культурна і мовна картини світу тісно взаємопов'язані. Вони знаходяться в стані безперервної взаємодії і сходять до реальної картини світу, реального оточенню людини. На основі лексичних значень прикметників в англійській та українській мові, можна стверджувати про наявність маси культурних невідповідностей, що доводить необхідність вивчення культури нації через мову і навпаки.
Ключові слова: прикметник, мовна одиниця, кроскультурні простір, семантика, міжкультурна комунікація, комунікативна компетенція.

Шевченко М.Ю.
Донбасский государственный педагогический университет

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ПРОЦЕССЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация
Рассмотрены причины и особенности восприятия иноязычной лексической единицы на примере количественных прилагательных в процессе лингвокультурной коммуникации. В языке представлено множество примеров, подтверждающих взаимосвязь и оппозицию языка и мышления, которые определяют концепт «культура». Доказано, что языковая картины мира тесно связана с культурой. Состояние непрерывного взаимодействия характеризуется восхождением к реальной картине мира, реальному окружению человека. На основе лексических значений имен прилагательных в английском и украинском языках, можно подтвердить наличие массы культурных несоответствий, что доказывает необходимость изучения культуры нации через язык и наоборот.
Ключевые слова: имя прилагательное, языковая единица, кросскультурное пространство, семантика, межкультурная коммуникация, коммуникативная компетенция.

УДК 821.111 – Уайльд 1/7.08

СТИЛІСТИЧНІ ПРИЙОМИ КОНТРАСТУ І ПАРАДОКСУ В ОПОВІДНІЙ ПРОЗІ ОСКАРА УАЙЛЬДА

Яловенко Г.Д.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Робота присвячена аналізу семантично і функціонально подібних мовних явищ контрасту і парадоксу. Аналіз проведений на прикладах оповідної прози англійського письменника Оскара Уайльда. Виділено специфічні механізми створення, конкретну семантику та особливості функціонування цих прийомів. Враховано емоціонально-естетичні функції зазначених стилістичних засобів. Виявлено їх зв'язок не тільки зі змістом конкретних художніх творів, але і з загальними теоретичними поглядами письменника.

Ключові слова: контраст, парадокс, протиріччя, стилістичні прийоми антонімії, контрасту, оксюморону, парадоксу.

Постановка проблеми. Оскар Фінгал О'Флаерті Віллс Уайльд (1854–1900) – відомий англійський письменник, автор поезій, казок, комедій, гостросюжетних новел, один із найславетніших письменників свого часу, глибокий, оригінальний мислитель, який запропонував нове розуміння мистецтва та його ролі в житті людини і суспільства [6]. Одних дослідників він більше цікавить як драматург, інших як есеїст і критик, але ті й інші не заперечують його значення як «короля парадоксу».

Сучасні науковці досліджують різні проблеми та джерела творчості О. Уайльда: моральні, філософські, стилістичні. За останні десятиліття характер публікацій про Уайльда істотно змінився, з'явилося багато окремих видань, що свідчать про відродження серйозного інтересу до його творчості, у роботах починає превалювати діалектичний підхід. Все глибше і професійніше розглядається творчість О. Уайльда у контексті складних обставин його життя [1, с. 14]. Разом з тим посилюється інтерес до проблем форми його творів, особливостей їх структури та мови, композиції, стилю, до питання про місце контрасту і парадоксу в творчості Уайльда.

Прийом парадоксу і прийом контрасту виявляються найбільш частотними в системі різних стилістичних прийомів імпліцитного вираження оцінки, очевидно, в силу того, що вони глибоко та ефективно оцінюють епоху О. Уайльда, яку можна було б охарактеризувати як епоху парадоксів і контрастів. Саме тому вважається доцільним детальне і всебічне вивчення прийомів контрасту і парадоксу у оповідній прозі О. Уайльда, а також аналізу цих прийомів з точки зору лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, що детально займалися питанням лінгвістичної та стилістичної характеристики прийомів контрасту і парадоксу, можна особливо виділити Г. Я. Семен, А. А. Дживанян і Б. Т. Ганєєва. Природу контрасту і парадоксу в контексті творчості О. Уайльда аналізують Ю. Я. Кіссел [3], О. К. Денисова, Н. Ю. Шпекторова, Н. Т. Федоренко, Б. Т. Ганєєв. Вони доводять, що контраст і парадокс являють собою структурно-семантичну єдність, в якій стилістичні ефекти породжуються різними порушеннями семантичної та семантико-синтаксичної сполучуваності їх компонентів.

Інтерес до англійського декадансу і безпосередньо до особистості О. Уайльда був присутній не тільки в західному, але і в російському літературознавстві. Вивченням складних явищ життя і творчості О. Уайльда займалися А. Волинський, З. Венгерова, Л. Аксельрод [2], та ін. Російська критика «взагалі розділяє усталену західно-европейською критикою оцінку, згідно якої щедро обдарований і глибоко нещасливий митець був чистим естетом і проповідником крайнього аристократичного індивідуалізму» [2, с. 13]. Особливий вклад у наше дослідження внесла робота О. В. Акімової [1], яка наводить комплексний літературно-стилістичний аналіз контрасту і парадоксу в прозі О. Уайльда.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна роботи полягає у вивченні творчості англійського автора на стику лінгвістики тексту та теорії дискурсу. Аналіз вивченої літератури показує, що, незважаючи на незгасний інтерес до творчості Уайльда, серед великої кількості досліджень, що дозволяють розглядати творчість письменника-парадоксаліста в контексті складних обставин його життя, немає ще дослідження, в якому питання про контрасти та парадокси Уайльда стали б відправною точкою для лінгвістичного аналізу його оповідної прози.

Таким чином, наша робота *полягає* у виявленні основних факторів, що зумовили використання О. Уайльдом стилістичних прийомів контрасту і парадоксу; виділенні особливостей формування та функціонування цих прийомів та їх впливу на сприйняття читачами твору; *виявляється* у проведенні особистих спостережень; *відбувається* через аналіз літератури та наукових статей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз механізмів створення і особливостей функціонування прийомів парадоксу і контрасту в англійській мові, їх ролі в оповідній прозі Уайльда з урахуванням емоціонально-естетичної функції зазначених стилістичних засобів та виявлення їх зв'язку не тільки зі змістом конкретних художніх творів, але і з загальними теоретичними поглядами письменника.

Об'єктом дослідження виступають стилістичні прийоми контрасту і парадоксу у контексті естетичних поглядів Уайльда, зокрема у його оповідній прозі. Основою роботи є підхід до літературно-лінгвального парадоксу як до явища двоякого, логіко-мовленнєвого; головна увага приділяється аналізу логічної основи парадоксу, яка визначається специфікою мислення Уайльда, його філософсько-естетичними поглядами і критичним сприйняттям дійсності.

Виклад основного матеріалу. Парадоксальність Уайльда в складній формі відображає трагічні парадокси його епохи [1, с. 27]. Культурно-історичні протиріччя того часу, парадоксальність суспільної ситуації і літературного життя вікторіанської Англії, її ідеологічних і моральних уявлень породжують парадоксальність мишлення та контрастне сприйняття дійсності, що стають важливою стороною світовідчуття і не могли не відбитися у творах письменника низкою мовних та стилістичних засобів, що утворюють прийоми контрасту і парадоксу.

Звернімося до поняття контрасту. Контраст у сучасній лінгвістичній науці розглядається, головним

чином, як спосіб вираження відношень зіставлення і протиставлення. Структурно-семантичні ознаки контрасту полягають у тому, що в його організації неодмінно беруть участь парні компоненти, саме їх наявність надає контрасту структурної симетричності.

Лінгвістичний і стилістичний прийоми контрасту вивчаються багатьма науковцями: контраст як принцип організації художнього тексту представлений в роботах Н. А. Купіної, Н. К. Соколової, Н. С. Болотнової. Дослідники представляють контраст як протиставлення предметів і явищ, виражене системою різноманітних зображально-виражальних засобів.

Контраст розглядається науковцями як різновид опозиції, як композиційно-стилістичний принцип розгортання мови, як один з принципів «висунення», як принцип організації поетичного тексту. До лінгвістичних засобів, за яких реалізується контраст, відносяться антоніми, як мовні, так і контекстуальні. Контраст набагато ширше від антонімії, він може бути заснований, наприклад, на відмінностях між словами, в той час як антонімія вимагає певних логічних відносин між ними.

Поряд з лексичними засобами, що організують контраст, виділяють стилістичні прийоми антитези та оксюморона. Їхньою характерною рисою є обов'язкова наявність протиставлення. Однак оксюморон відрізняється від антитези тим, що являє собою єдине словосполучення, в антитезі ж повинно бути два контрастні поняття.

Аналіз оповідної прози О. Уайльда виявив величезну кількість прикладів антонимії. Метод контрастного протиставлення переслідує ряд цілей, головна з яких – показати недосконаліть сучасного життя, виразити соціальні, релігійні, філософські протиріччя, виявити соціальний контраст, що лежить в основі сучасного життя. Головними засобами утворення контрасту є антоніми (1), стилістичний прийом антитези (2), оксюморону (3):

(1) (1) *«…**the rich** making merry in their beautiful houses, while **the beggars** were sitting at the gates,… **the white faces** of starving children looking out listlessly at **the black streets**» (The Happy Prince, p. 36).*

Субстантивований прикметник the rich і антонімічний йому іменник *the beggars* і словосполучення з антонімами *white – black* у прикладі (1) створюють контраст, доводячи, що головне протиріччя життя – соціальне – лишається невирішеним: виказавши явну симпатію до бідняків, Уайльд показує, що жодних змін у людських взаємовідносинах не трапляється, що бідні лишаються бідними, багаті – багатими.

(2) *«There is no such thing as a **moral** or an **immoral** book. Books are **well written** or **badly written**» (The Picture, preface, p. 5).*

У прикладі (2) протилежні за значенням прикметники *moral – immoral, well written – badly written* відносяться до одного іменника *book* і характеризують його з різних сторін, що є одним з різновидів антитези.

(3) *«Every good storyteller nowadays **starts with the end**, and then goes on to the beginning, and **concludes with the middle**» (The Devoted Friend, p. 57).*

У прикладі (3) маємо справу з парадоксальним твердженням, що містить оксюморонні конструкції *start with the end і conclude with the middle.* З точки зору логіки, розпочинають завжди з початку, а закінчують кінцем. Інший варіант можливий у Уайльда: іменники *beginning, middle* і *end* міняються місцями, а отримані судження вважаються, до того ж, ознаками «доброго оповідача».

Звернімося до поняття парадоксу. Парадоксом вважається вислів чи судження, що різко розходиться з загальноприйнятою, традиційною думкою або здоровим глуздом [5, с. 351]. Парадокс в літературі є свого рода суб'єктивною істиною, що підсилює неминучу суб'єктивність авторського висловлювання.

Стилістичний прийом парадоксу допомагає О. Уайльду у створенні конкретних художніх образів, через які розкривається ідейний зміст твору і які чинять на нас емоційно-образний вплив [3, с. 75-77]. Поперше, парадокс є одним з основних засобів сюжетної побудови творів письменника. По-друге, парадокси виступають засобом мовної характеристики персонажів його творів. Мовленнєві і логіко-мовленнєві парадокси стають невід'ємною частиною оповідання.

Поняття літературного (літературно-художнього) парадоксу та парадоксу як фігури мови не тотожні і не взаємозамінні. Парадокс як фігура мови має точки перетину з літературно-мистецьким парадоксом. Стилістичний прийом виступає засобом створення літературно-художнього парадоксу.

Парадокс вивчається дослідниками мовних засобів створення комічного ефекту [цит. за 4, с. 34]. Подібно афоризму, парадокс може функціонувати самостійно. Однак не всім парадоксам властива афористичність, так само як і не всім афоризмам – парадоксальність. Подібного роду спостереження привели до відділення власне афоризмів від парадоксальних афоризмів. Прикладом парадоксального афоризму є таке висловлювання Уайльда:

(4) *«The only way **to get rid of** a temptation is **to yield** it,» (The Picture, p. 26).*

Парадоксальність міститься у тому, що словникові антоніми *to get rid of – to yield* у прикладі (4) використані стосовно одного і того ж іменника *temptation.* Афористичності приклад (31) набуває завдяки лаконічній формі і узагальненості, завершеності думки.

Гротеск є комедійним парадоксом, що сполучає протилежність. Зближуючи далеке, поєднуючи взаємовиключне, порушуючи звичні уявлення, гротеск у мистецтві родинний парадоксу в логіці [цит. за 4, с. 28].

Таким чином, гротеск – перебільшення, при якому сатиричне поєднується з фантастичним; це цілеспрямоване загострення за допомогою фантастичного зображення. Прикладом гротескного перебільшення є таке висловлювання О. Уайльда:

(5) *«I have the greatest contempt for **optimism**. The basis of optimism is a **sheer terror**» (The Picture, p. 94).*

У прикладі (5) автор свідомо ототожнює несумісні поняття *optimism* і *sheer terror.* Страх як основа оптимізму значно перебільшений, що підкреслюється означенням *sheer.* Поняття «страх», таким чином, персоніфікується, в уяві читача формується гротескний перебільшений образ.

Серед засобів побудови парадоксальних висловлювань слід виділити прийом поновлення фразеологічних одиниць. Фразеологічні одиниці надають кожному висловлюванню жвавості і виразності. Одним з видів поновлення фразеологічних одиниць є оказіональна заміна одного з компонентів іншим словом. Це може бути синонім або антонім, слово, близьке за своєю звуковою формою, або навіть будь-яке слово, яке визначається контекстом, наміром мовця або письменника. Багато синонімічних замін існують у мові як варіанти сполучення. Їх поява викликана прагненням до більшої виразності, оскільки фразеологічні одиниці втрачають її завдяки частому вживанню. Наприклад, поряд з поєднаннями *«to cry (to shout) blue murder»* зустрічається поєднання *«to scream blue murder»* [4, с. 51]. Розглянемо такий приклад:

(6) *«The amount of women in London who flirt with their own husbands is perfectly scandalous. It*

looks so bad. It's simply ***washing one's clean linen in public*** *» (The Picture, p. 178).*

У прикладі (6) прикметник *dirty* з фразеологізму *to wash one's dirty linen in public* замінений прикметником *clean* для досягнення певного стилістичного ефекту. Таке явище називається антонімічною підстановкою. Антонімічні підстановки є більш виразними і часто носять індивідуальний характер. Вони вже є стилістичним прийомом не мови, а мовлення. Антонімічні підстановки служать не тільки для створення більшої експресивності, але, завдяки своїй несподіваності і парадоксальності можуть створювати і гумористичний ефект.

Принцип парадоксу покладений в основу більшості оповідних творів Оскара Уайльда. За цим принципом побудовані, наприклад, «The Canterville Ghost», де не люди жахаються від примари, а грубий матеріалізм сім'ї американського посла робить нестерпним існування розкішного англійського привида; «Lord Arthur Savile's Crime», де почуття порядності штовхає молодого аристократа на вбивство, а жертвою власного передбачення виявляється невдачливий хіромант; «The Model Millionaire», де з'ясовується, що людина, що позувала художникові в мальовничому лахмітті жебрака, насправді багатющий банкір, який винагороджує юнака, що введений в оману цим жалюгідним лахміттям і віддає «жебраку» свій останній золотий.

Парадоксальність сюжетної ситуації підкреслюється мовними парадоксами. Мораль казки Уайльд формує у вигляді блискучого парадоксу:

(7) *«The secret of life is to appreciate* ***the pleasure of being terribly, terribly deceived*** *» (The Remarkable Rocket, p. 80).*

Парадокс у прикладі (7) у тому, що поняття *pleasure* і *being terribly deceived* несумісні, Уайльд же говорить, що задоволення від того, що тебе одурюють, і є головним секретом життя. Повтор прислівника *terribly* посилює ефект парадоксальності.

Парадоксальна сутність Уайльда-митця виявилась в своєрідності поетики його казок [1, с. 63]. У них сполучається несполучуване, неймовірне і недоступне: мрія і дійсність, дух і плоть. У казках Уайльда відчутна комічна парадоксальна основа, що виражається в сюжетних, логіко-мовних парадоксах і парадоксальних висловлюваннях:

(8) *«One sertainly* ***suffers for being generous*** *» (The Devoted Friend, p. 66).*

У прикладі (8) розкривається несподівана істина, що людина може страждати від такої позитивної якості як щедрість.

Багато парадоксів Уайльда засновані на відході від загальноприйнятої думки, що підсилює суб'єктивність висловлювання:

(9) *«It is very* ***dangerous*** *thing to* ***know one's friends*** *» (The Remarkable Rocket, p. 75).*

(10) *«…everybody in* ***good society*** *holds* ***exactly the same opinions*** *» (The Remarkable Rocket, p. 78).*

У прикладах (9) і (10) Уайльд порушує семантичну сполучуваність компонентів висловлювання. Парадоксальність твердження полягає в тому, що прикметник *dangerous* не можна співвіднести з поняттям *to know a friend*, а до концепту *a good society* не входить поняття *exactly the same opinions.*

Висновки і пропозиції. Дослідження доводить, що прийом контрасту має іншу мовну природу, ніж прийом парадоксу. Якщо парадокс об'єднує суперечливі поняття і явища, то контраст, навпаки, розводить протилежності. Протиставлятися можуть не тільки окремі об'єкти, а цілий ряд відносно протилежних понять і ознак, що становлять єдине ціле і відповідають єдиному образу. У цьому випадку проста антитеза перетворюється на складну, розгорнуту. Зазвичай таке розгорнуте висловлювання створюється за рахунок включення ланцюжків визначень. Використання розгорнутої антитези дозволяє яскравіше актуалізувати несподіване у вже звичному явищі: дається парадоксальна теза, з якої робиться не менш парадоксальний висновок.

У досліджуваній темі головна увага приділялась аналізу стилістичних прийомів контрасту і парадоксу, зокрема в контексті загальних естетичних поглядів Уайльда. Виходячи з мети, було: зібрано та узагальнено теоретичний матеріал з проблеми; через аналіз тенденцій англійської та світової літератури Вікторіанської епохи окреслено природу мовних та літературних явищ, що мають місце в творах Уайльда; виділено основні характеристики контрасту та парадоксу; проаналізовано приклади прийомів контрасту і парадоксу в оповідній прозі О. Уайльда і визначено їхні функції у творчості письменника.

Таким чином, можна стверджувати, що в ході дослідження був проведий аналіз механізмів створення і особливостей функціонування прийомів парадоксу і контрасту в англійській мові, їх ролі в оповідній прозі Уайльда з урахуванням емоціонально-естетичної функції зазначених стилістичних засобів та виявлено їх зв'язок не тільки зі змістом конкретних художніх творів, але і з загальними теоретичними поглядами письменника.

Перспективами розвитку порушеної у дослідженні теми є детальне вивчення прийомів контрасту і парадоксу у оповідній прозі письменників англійської та американської концептосфери, зокрема сучасних (XX-XXI ст.), дослідження прийомів контрасту і парадоксу у різних інституційних дискурсах, у тому числі гумористичному.

Список літератури:

1. Акимова О. В. Этика и эстетика Оскара Уайльда: учеб. пособие / Акимова О. В.; под ред. Н. Я. Дьяконовой. – СПб.: Алетейя, 2008. – 192 с.
2. Аксельрод Л. Мораль и Красота в произведениях Оскара Уайльда / Л. Аксельрод. – Иваново-Вознесенск: Основа, 1923. – 324 с.
3. Киссел Ю. Я. Окказиональное использование фразеологических единиц в произведениях Б. Шоу и О. Уайльда / Ю. Я. Киссел. – Воронеж: Кварта, 1975. – 362 с.
4. Мартынова О. П. Контраст как семантико-функциональная основа художественного текста: на примере текста англоязычного короткого рассказа: дис. канд. филол. наук. 10.02.04 / Оксана Петровна Мартынова. – М., 2006. – 175 с.
5. Тимофеев Л. И. Словарь литературоведческих терминов / под ред. Л. И. Тимофеева, С. В. Тураева. – М.: Просвещение, 1974. – 487 с.
6. Оскар Уайльд – «принц парадоксов» / Оскар Уайльд (Oscar Wilde) // Статьи, [Электронный ресурс]. – режим доступа к ресурсу: http://www.oscarwilde.ru/llb-ar-autname-990

Список джерел ілюстративного матеріалу:

The Devoted Friend: Fairy Tales by Oscar Wilde. – Moscow Progress Publishers, 1979. – 252 p.
The Happy Prince: Fairy Tales by Oscar Wilde. – Moscow Progress Publishers, 1979. – 252 p.

The Picture: Wilde, Oscar. The Picture of Dorian Gray. – Moscow Ikar Publisher, 2002. – 289 p.
The Remarkable Rocket: Fairy Tales by Oscar Wilde. – Moscow Progress Publishers, 1979. – 252 p.
The Young King: Fairy Tales by Oscar Wilde. – Moscow Progress Publishers, 1979. – 252 p.

Яловенко А.Д.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ КОНТРАСТА И ПАРАДОКСА В ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ ПРОЗЕ ОСКАРА УАЙЛЬДА

Аннотация
Работа посвящена анализу семантически и функционально подобных языковых явлений контраста и парадокса. Анализ проведен на примерах повествовательной прозы английского писателя Оскара Уайльда. Выделены специфические механизмы создания, конкретная семантика и особенности функционирования этих приемов. Учтены эмоционально-эстетические функции указанных стилистических средств. Выявлена их связь не только с содержанием конкретных художественных произведений, но и с общими теоретическими взглядами писателя.
Ключевые слова: контраст, парадокс, противоречие, стилистические приемы антонимии, контраста, оксюморона, парадокса.

Yalovenko G.D.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

STYLISTIC TECHNIQUES OF CONTRAST AND PARADOX IN THE NARRATIVE PROSE OF OSCAR WILDE

Summary
The article analyses semantically and functionally similar linguistic phenomena of contrast and paradox. Analysis is conducted with the examples from the narrative prose of Oscar Wilde, an English writer. Specific mechanisms of creation, specific semantics and features of these methods are highlighted. Emotional and aesthetic functions of these stylistic devices are taken into account. Their relations not only with the content of specific works, but also with the general theoretical views of the writer have been revealed.
Keywords: contradictions, contrast, paradox, stylistic devices of antonymy, contrast, oxymoron, paradox.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Адоніна Л.В.
Севастопольський державний університет

У статті розглядаються методологічні основи методики навчання літературі, теорії, концепції та ідеї, що лежать в її ядрі. Міждисциплінарним характером, інтеграцією в її структуру і зміст інших наук пояснюється провідна роль методології у висвітленні еволюції науки, в розвитку її історії. Доводиться, що сучасна методологія методики є самостійною цілісною системою наукового знання, що володіє диференційованою структурою та історичними етапами розвитку. Дослідження складного і багатофакторного явища, яким вона є, вимагає застосування міждисциплінарної теоретико-методологічної бази, залучення широкого спектру знань не тільки за методикою, а й з філософії, педагогіки, психології, соціології, наукознавства, історії та інших наук. Від вивчення методологічних основ науки, що включає аналіз її змісту, структури, головних чинників, рушійних сил і результатів розвитку, залежить якість результатів вивчення методики викладання світової літератури.

Ключові слова: історіографія методики викладання літератури, історико-генетичний аналіз, концепції наукового знання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки актуалізувалося значення логічних, гносеологічних, методологічних досліджень теоретичного характеру. Реформаційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві так чи інакше стосуються галузі освіти, що викликає стійкий інтерес до проблем, що стосуються розуміння сутності науково-теоретичного знання в області методики літературної освіти, методології його становлення і розвитку. У науково-теоретичних і практичних дослідженнях в галузі методики навчання світовій літературі в школі, проведених в останні десятиліття, намітилася деяка тенденція до усвідомлення її теоретичних основ. Однак ряд основних проблем методології методичного знання не отримав цілеспрямованого рішення, так як для подальшого теоретико-методологічного обгрунтування методики літератури як науки існуючі теоретичні бази виявилися не достатньо вивченими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значенння теоретичного осмислення методики літератури розкрили А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинський, М.А. Данилов, Б.П. Єсипов, В.В. Голубков, А. Білецький, О.Р. Мазуркевич, Я.А. Роткович, Н.И. Кудряшов. У методиці викладання літератури відомі роботи російських вчених В.М. Альбатирової, Т.Е. Беньковскої, А.Д. Гречишникової, Н.С. Державіна, Г.М. Іоніна, А.М. Красноусова, Д.К. Мотольської, И.Е. Целікової, В.Ф. Чортова, українських дослідників Л.Ф. Мірошниченко, Ф.М Штейнбука, Л.О. Базиль і багатьох інших, присвячені вивченню становлення і розвитку методики викладання російської та української словесності в школі у різні історичні періоди. Вченими-методистами проведена значна робота з опрацювання методичної спадщини минулого, визначення її значення для шкільної практики, незважаючи на те, що історія методики викладання літератури – досить молодий науковий напрямок педагогічної науки. Тим часом, серйозних досліджень теоретико-методологічних основ методики викладання літератури досі не проведено, що ще раз доводить актуальність даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Методологія методики навчання відіграє важливу роль в її становленні та розвитку як науки. Використання методології є необхідною умовою подальшого розвитку знань в області досліджуваного предмета. Методологія методики виконує не тільки аксіологічну, а й прогностичну функції. Без теоретико-методологічного осмислення діяльності навчання літературі в школі не можна зрозуміти ні сутності самої методики як наукової галузі знань, ні практичного функціонування та реалізації цих знань у методичній підготовці вчителя світової літератури. Все це підтверджує необхідність спеціального аналізу методологічних основ методики навчання літературі. Актуальність цієї складної проблеми зростає у зв'язку з ідеями гуманізації та гуманітаризації освіти, що вимагає перегляду вже сформованих точок зору на методичні явища навчання літературі.

Мета даної статті – дослідити сучасну міждисциплінарну теоретико-методологічну базу історії методики викладання літератури.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічною підставою даного дослідження є уявлення про науку як про систему, що історично розвивається. Розвиток науки розуміється нами як сукупність якісних, незворотних, спрямованих змін системи, обумовлених її суперечностями, що забезпечують перехід системи в новий стан. Історичне виступає як минуле, зроблене, генетичне, що випливає з минулого, – визначає розвиток сучасного і майбутнього. Подібна позиція дозволяє інтерпретувати розвиток методики викладання світової літератури як процес і результат складного, суперечливого розвитку системи науково-методичного знання і фіксуючих його основних форм пізнання. Початкове методологічне підґрунтя визначає загальний підхід дослідження і може бути розкрито за допомогою ряду більш часних положень, що виступають його методологічними орієнтирами.

Загальною філософсько-методологічною основою цієї роботи є теорія пізнання діалектичного матеріалізму, є наріжним каменем в підставі методики викладання літератури, оскільки сам термін «методика» стався від грецького «метод» (грец. Methodos), що в буквальному перекладі означає «шлях, спосіб дослідження або пізнання», а також«теорія»або«вчення». Ще А. Ейнштейн стверджував, що «теорія пізнання без зіткнення з наукою вироджується в порожню схему. Наука без теорії пізнання стає примітивною і плутаною» [12, с. 310].

Вироблення спільного розуміння природи людського пізнання, законів і стимулів його розвитку належить філософії, і це філософське розуміння пізнання робить вирішальний вплив на формування уявлень про пізнання в цілому. Сучасна філософія має сьогодні «величезним і все збільшується обсягом найважливіших концептуальних досягнень, що стосуються цілісності пізнання, його різних системних характеристик» [11, с. 3]. Методику викладання літератури ми розглядаємо як концентроване вираження результатів пізнання освітніх процесів колективним суб'єктом протягом тривалого часу.

Одним з методів теорії пізнання, важливих для дослідження методологічних основ методики ви-

кладання літератури, є діалектичний метод. Методологічне значення діалектичної логіки в розвитку історії методики викладання світової літератури полягає не в тому, що вона визначає характер і конкретний зміст її методів, а в тому, що діалектика служить філософської базою, на якій розробляються методи методики, створюються теорії, що обґрунтовують ці методи. Застосування діалектичного методу обумовлено необхідністю проаналізувати взаємозв'язки, взаємопереходи і взаємозумовленість, генетичну спадкоємність між різними періодами розвитку методичної науки, дослідження безперервного динамічного розвитку методики викладання світової літератури як причинно обумовленого і послідовного в часі зміни її якісно специфічних, завершених і стійких етапів.

С діалектичним принципом тісно пов'язана ідея системності, яка є невід'ємною частиною теорія пізнання і проходить через всю її багатовікову історію. Розглядати методичну науку як систему нам дає підстави те, що їй притаманні всі ознаки системи: а) цілісність (принципова неможливість відомості системи до суми якостей або простої взаємодії елементів, що складають її, і висновок з останніх якостей цілого, залежність кожного елемента від його місця і функції в системі); б) структурність (можливість опису системи через встановлення її структури, тобто мережі зв'язків і відносин; обумовленість стану системи не стільки станом її окремих елементів, скільки властивостями її структури); в) взаємозалежність системи і зовнішнього середовища (система формує і проявляє свої якості і свою цілісність у процесі взаємодії з середовищем); г) ієрархічність (кожен компонент системи в свою чергу може розглядатися як система); д) багатоваріантність опису системи (у зв'язку зі складністю системи її адекватне пізнання вимагає побудови різних моделей, кожна з яких описує певний аспект системи) [1].

Використання системного підходу вимагає від нас розгляду методики як певного набору елементів, взаємозв'язок яких обумовлює її цілісні якості, розкриття цієї цілісності і механізмів, що забезпечують її, виявлення внутрішніх зв'язків і відносин у методичній системі і її взаємозв'язку зв'язків із зовнішнім середовищем і зведення їх в єдину теоретичну картину.

Методика викладання світової літератури, як всі гуманітарні науки, складалася історично, еволюційно, тому наступним значущим методичним орієнтиром у нашій роботі є загально-філософський принцип історизму як конкретизація принципів теорії пізнання і діалектики стосовно до дослідження складних соціальних об'єктів як систем. В історії методики викладання світової літератури опора на принцип історизму дозволяє виявити значення кожного елемента і етапу за допомогою методу реконструкції, побачити динаміку і спостерігати трансформацію ідей методистів на тлі суспільно-політичної та освітньої ситуації в Україні наприкінці XX – початку XXI століття, допомагає скласти в цілісну картину всю послідовність ключових подій в історії методики, сприяє зміцненню авторитету вітчизняної науки. Завдяки принципу історизму розкривається тісний зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім, їх взаємозалежність і взаємообумовленість, реалізується освітній і світоглядний потенціал методики викладання світової літератури як навчального предмета.

Використання історичного підходу дозволяє виявити перспективність у дослідженні методики викладання світової літератури. «Як діалектичний принцип, він є методологічним виразом саморозвитку дійсності в плані його спрямованості по осі часу у вигляді єдності таких станів як минуле, сьогодення і майбутнє. Він включає в себе наступні вимоги: а) вивчення сучасного стану предмета дослідження; б) реконструкція минулого; в) передбачення майбутнього, прогнозування тенденцій розвитку» [3, с. 218].

Принцип історизму, який став фундаментом в нашій методичної концепції, має два виключно важливих аспекти: з одного боку, він вимагає розгляду досліджуваних явищ у розвитку, виявлення тенденцій цього розвитку; з іншого боку, він припускає достовірну і змістовну характеристику найважливіших факторів, причин, які у відповідну історичну епоху визначали особливості розвитку науки. У педагогічній та методичній літературі з питань історії освіти нерідко принцип історизму обмежується ретроспективним внутрішньо науковим аналізом педагогічних явищ. Однак дослідження припускає не тільки ретроспективний, але і перспективний аналіз методики викладання світової літератури як науки, націлений на виявлення тенденцій її розвитку в майбутньому, що виходить за рамки ретроспекції. Для історичних досліджень з методики викладання літератури, проведених у XX столітті, характерний описово-аналітичний підхід до вивчення матеріалу, але на сучасному етапі розвитку науки, коли час диктує новий зміст, вони недостатні для подання науки в її сучасному розвитку, тому правомірний багатовимірний системний підхід, що сполучає в собі хронологічний, персоніфікований і проблемно-тематичний принципи.

Вивчення шляху, пройденого методикою світової літератури протягом двох десятиліть, в історичній ретроспективі, з виявленням витоків сучасних наукових ідей, дало підставу обрати і застосувати в даному дослідженні історико-генетичний підхід. Даний підхід сприяє врахуванню у дослідженні всієї сукупності об'єктивних (соціокультурних) і суб'єктивних (особистісних) факторів, дозволяє здійснити просторово-часовий аналіз і сформувати адекватне уявлення про розвиток методики викладання, сприяти поетапному досягненню запланованих результатів, подолати елементарність і тенденційність у викладі.

Радикальним, а тому неприйнятним з сучасних методологічних позицій є постулат кумулятивної моделі про пріоритет нового знання, яке завжди краще, досконаліше старого, точніше відображає дійсність. Відповідно, значення мають лише ті елементи знання, які відповідають сучасним теоріям; відкинуті ідеї, зізнаючись помилковими, є не більш ніж помилками, відхиленнями від магістрального шляху розвитку науки [9].

Важливим питанням, що підіймається в рамках кумулятивної теорії є питання традицій та інновацій в науці (Г.-Г. Гадамер, І.Г. Гердер, Р. Генон, Є. Шацький, Д.Д. Благий, В.Б. Власова, О.М. Давидов, М.Г. Зав'ялов, Д.Б. Зільберман, І.Т. Касавін, В.Д. Плахов, Н.В. Солнцев, А.Г. Спиркин, І.В. Суханов, С.Л. Франк та ін.). Проте раніше в методології науки і філософії традиції розглядалися як якийсь периферійний зріз наукового пізнання (його позапізнавальний контекст), як щось зовнішнє за відношенням до науки. В останні десятиліття статус традиції змінився. Не тільки позанаукові типи свідомості, а й наука як феномен культури визначається не що інше, як сукупність процесів зародження, конкуренції і занепаду різноманітних традицій [8].

У теорії пізнання традиція протиставлена інновації, яка розглядається як складний, поліструктурності міждисциплінарний феномен. І традиція, і

інновація в сучасній методології та філософії тісно пов'язані з категорією мислення. Згідно точки зору сучасних філософів М. Хайдеггера, М. Фуко, М. Мамардашвілі, А. Пузирєй, мислення є творчим процесом, причому таким, в якому думка народжується щоразу заново, і ця думка завжди – нова думка. Існують як явні прихильники, які стверджують, що традиції мають місце в розвитку науки і, більше того, роблять величезний на нього вплив (І. Лакатоса, С. Тунмін та ін.), Так і явні противники, які заперечують їх наявність у науці (П. Фейерабенд), оскільки традиції віддають перевагу якійсь одній науковій стратегії, що в принципі не допустимо: плюралізм у науці – норма розвитку наукової діяльності [8].

Методика викладання світової літератури, як і будь-яка складна система, здатна до самоорганізації, прагне зберегти себе, своє внутрішнє середовище. Це означає, що кожне покоління вчених, прийнявши естафету від своїх старших колег, прагне зберегти досвід попередників. Наука володіє певним консерватизмом, що дає їй можливість зберігати себе як складну систему. Але з іншого боку, як показує історія, наука володіє достатніми внутрішніми механізмами управління, які дозволяють їй не лише зберігатися, але і прогресивно розвиватися [2, с. 96]. У всі історичні епохи опора на традиції наділяла окрему людину і суспільство в цілому здатністю до морального оздоровлення і духовного відродження. Міцний зв'язок сьогодення з минулим може гарантувати сталий розвиток і спадкоємність методичних наукових ідей. Схожа точка зору на феномен традиції присутній і в роботах Т. Куна, який висунув на противагу кумулятивної моделі парадигмальну модель розвитку наукового знання. Введення поняття парадигми дозволило дослідникові розглядати процес розвитку науки не як просте накопичення окремих відкриттів і винаходів, а як процес зміни періоду нормальної науки періодом наукових революцій. Важливим з точки зору дослідження історії методики викладання світової літератури в теорії Т. Куна є його головна теза про важливість реконструкції науки з точки зору опису дійсного поведінки наукового співтовариства.

Значущими для дослідження є також існуючі та співіснуючі в сучасній методології основні концепції генезису науки – екстернального і інтернального. Екстернаьна концепція (представники – О. Шпенглер, Б. Гессен, Дж. Бернар, Ст. Тулмін, Д. Гачев, Л.Н. Косарєва та ін.) Відстоює визначальну роль соціальної детермінації науки і основну увагу зосереджує на аналізі зовнішніх умов її розвитку, вважаючи економічні, соціальні та інші фактори каталізаторами внутрішніх тенденцій еволюції науки. Інтернальна концепція (А. Койре, Р. Холл, П. Россі, Г. Герлак, І. Лакатоса, К. Поппер та ін.) Пояснює розвиток наукового знання внутрішніми закономірностями і проголошує незалежність наукового пізнання від соціокультурних чинників. Безумовно, на логіку розвитку методики викладання світової літератури як науки впливають екстернальні фактори і, зокрема, особливості культурно-історичного розвитку України. Але і вплив інтернальних факторів ми не можемо заперечувати. Слідом за українськими вченими Є.В. Адаменко і В.І. Онопрієнко, вважаємо, що найбільш доцільно в ході дослідження розвитку науки об'єднати ці концепції – історія розвитку методики викладання світової літератури в Україні не вписується в зазначені концепції генезису науки. У відносинах держави і науки спостерігається подвійна взаємоспрямованість і рефлексивність: генезис та методики викладання світової літератури, й самого шкільного предмета – результат впливу не тільки екстернальних або інтернальних чинників, а й впливу науки і вчених-методистів на державну освітню політику.

Висновки і пропозиції. Таким чином, виділені теоретико-методологічні орієнтири дозволяють інтерпретувати розвиток методики викладання літератури через діалектику необхідного і випадкового, загального і одиничного, стихійного і свідомого, тобто відобразити закономірний характер еволюції науково-методичного знання у всьому різноманітті його прояви.

Список літератури:

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира / А. Н. Аверьянов. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Власова С. В. Механизмы влияния образования на науку / С. В. Власова // Вестник МГТУ. – 2004. – Т. 7. – № 1. – С. 96–105.
3. Кохановский В. П. Философия и методология науки: Учебник для высших учебных заведений / В. П. Кохановский. – Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. – 576 с.
4. Кузнецова А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике: Монография / А. Г. Кузнецова. – Хабаровск: Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.
5. Лешкевич Т. Г. Философия науки: традиции и новации: Учебное пособие для вузов / Т. Г. Лешкевич. – М.: «Издательство ПРИОР», 2001. – 428 с.
6. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособие / Л. А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.
7. Павельева Т. Ю. Традиции в науке: теоретико-методологические, институциональные и культурологические аспекты [Электронный ресурс] / Т. Ю. Павельева // Социально-политические науки. – 2011. – № 1. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/traditsii-v-nauke-teoretiko-metodologicheskie-institutsionalnye-i-kulturologicheskie-aspekty
8. Романичева Е. С. Введение в методику обучения литературе: учебное пособие / Е. С. Романичева, И. В. Сосновская. – М.: Флинта, 2011. – 240 с.
9. Сабиров В. Ш. Основы философии / В. Ш. Сабиров, О. С. Соина. – М.: Флинта-Наука, 2012. – 330 с.
10. Сосновская И. В. Введение в методику обучения литературе: учебное пособие / И. В. Сосновская, Е. С. Романичева. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 202 с.
11. Халин С. М. Метапознание (Некоторые фундаментальные проблемы). Монография / С. М. Халин. – Тюмень: ТюмГУ, 2003. – 97 с.
12. Эйнштейн А. Собрание научных трудов / А. Эйнштейн. – Т. 4. – М., 1967. – 874 с.

Адонина Л.В.
Севастопольский государственный университет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация
В статье рассматриваются методологические основы методики обучения литературе, теории, концепции и идеи, лежащие в ее основании. Междисциплинарным характером, интеграцией в ее структуру и содержание других наук объясняется ведущая роль методологии в освещении эволюции науки, в развитии ее истории. Доказывается, что современная методология методики является самостоятельной целостной системой научного знания, обладающей дифференцированной структурой и историческими этапами развития. Исследование сложного и многофакторного явления, которым она является, требует применения междисциплинарной теоретико-методологической базы, привлечения широкого спектра знаний не только по методике, но и по философии, педагогике, психологии, социологии, науковедению, истории и другим наукам. От изучения методологических основ науки, включающего анализ ее содержания, структуры, главных факторов, движущих сил и результатов развития, зависит качество результатов изучения методики преподавания мировой литературы.
Ключевые слова: историография методики преподавания литературы, историко-генетический анализ, концепции научного знания.

Adonina L.V.
Sevastopol State University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF METHODS OF TEACHING LITERATURE

Summary
The article considers the methodological foundations methods of teaching literature, theory, concepts and ideas underlying it. The interdisciplinary nature of the methodology, its integration into the structure and content of other disciplines explained by its leading role in reporting the evolution of science in the development of its history. It is proved that the modern methodology of methodology is independent integrated system of scientific knowledge that has differentiated structure and historical stage of development. Investigation of complex and multifactorial phenomenon, which it is, requires an interdisciplinary theoretical and methodological framework, bringing together a wide range of knowledge, not only by the method, but also in philosophy, pedagogy, psychology, sociology, science of science, history and other sciences. The study of the methodological foundations of science, including an analysis of its content, structure, the main factors driving forces and development results determines the quality of the results of studying methods of teaching world literature.
Keywords: historiography of methods of teaching literature, historical and genetic analysis, the concept of scientific knowledge.

УДК 796.011.3–057.874

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ШКОЛЯРІВ

Базилевич Н.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Досліджено етапи формування нового особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні школярів. Проаналізована система фізичного виховання починаючи з ранніх етапів розвитку людської цивілізації, концепції духовних шкіл Стародавнього Сходу. Розкрита сутність принципу природо відповідності виховання як основи формування духу і тіла. Проаналізовані основні засади творення української системи тіловиховання, її історичне підґрунтя, поєднання тіловиховання із самовихованням особистості. Визначені основні суттєві ознаки, принципи і завдання особистісно зорієнтованого фізичного виховання школярів.

Ключові слова: фізичне виховання, особистісно зорієнтоване виховання, школярі, гуманістичний підхід.

Постановка проблеми. Проголошення державної незалежності України, принципів демократизації і гуманізації суспільного життя викликало кризові явища також і у системі фізичного виховання також. Цей стан зумовлений як соціально-економічною кризою, так і політичною – переходом від авторитарних до демократичних форм управління державою і суспільством.

Дослідження провідних спеціалістів не лише дозволили обґрунтувати необхідність перебудови системи фізичного виховання, але і визначили її основні напрямки. Це перш за все реалізація принципів гуманістичної педагогіки і психології, де особистість дитини є найвищою соціальною цінністю, а учень перетворюється з об'єкту соціально-педагогічного впливу педагога в суб'єкт активної творчої діяльності.

Забезпечення фізичної і духовної досконалості на всіх вікових етапах розвитку дитини стало можливим через системне розв'язання педагогічних і соціальних проблем, тобто розуміння і реалізацію цих важливих завдань у діалектичній єдності. Критерієм їх усвідомлення служить реальна практика, яка проявляється у різних видах і формах діяльності: педагогічній, сімейній, громадській, фізкультурно-оздоровчій, рекреаційній тощо.

Інтенсифікація навчально-виховного процесу, погіршення екологічних та економічних умов життя актуалізують проблему пошуку нових моделей і підходів у педагогічній науці, спрямованих на гуманізацію навчання, активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, на формування гармонійно розвиненої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистісно зорієнтоване виховання має глибоке коріння, але у сучасну вітчизняну педагогіку увійшло лише наприкінці минулого століття, завдяки науковим розробкам І. Беха [1, с. 5]. Провідні принципи особистісно зорієнтованого навчання визначають у своїх дослідженнях С. Подмазін [6, с. 8] та І. Якиманська [8, с. 14].

З метою підвищення ефективності впливу фізичного виховання на розвиток організму школярів у наш час вченими ведуться пошуки нових підходів, зокрема особистісно-орієнтований підхід розроблявся і впроваджувався у практику загальноосвітніх шкіл Н. Фроловой [7, с. 14]; визначаються більш результативні форми організації діяльності школярів та ведуться пошуки методичних прийомів і засобів, що активізують інтерес учнів до уроків фізичної культури О. Дубогай [3, с. 55]. Історичні етапи розвитку фізичної культури з давніх часів до наших днів досліджувалися Н. Пангеловою [5, с. 226].

Однак, на сьогодні ще **недостатньо дослідженою** залишається проблема комплексної реалізації духовних цінностей на фоні фізичної досконалості, а також не враховуються історичні аспекти формування педагогічної науки, загалом, та особистісно зорієнтованого підходу в процесі фізичного виховання школярів, зокрема, що й обумовило вибір теми дослідження.

Мета статті. На основі аналізу психолого-педагогічної та історичної літератури дослідити шляхи розвитку, становлення та специфічні особливості педагогічної системи реалізації особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні школярів.

Результати дослідження. На ранніх етапах розвитку людської цивілізації виховання було в основному фізичним, оскільки такими були соціальні замовлення та вимоги життя. Із змінами та ускладненнями в суспільстві соціальних відносин змінювались і функції фізичного виховання. Поступово відбувався процес його втілення в сферу матеріального виробництва та духовне життя людей.

Взаємозв'язком фізичного і духовного виховання вирізнялись фундаментальні концепції багатьох духовних шкіл Стародавнього Сходу. Так, за системою Йоги, фізичний розвиток людини (Хатха-йога) – це перший крок до гармонізації, а розвиток духовної сфери являє собою завершення попереднього розвитку фізичної, емоційної та інтелектуальної сфер. Система Йоги розробляє практичний шлях звільнення (розширення меж буття) людини через систематичні вправи тіла і свідомості, які призводять до внутрішнього зосередження. Постулати даної системи лягли в основу сучасних методик Східних єдиноборств (айкидо, карате, кун-фу, джиу-джитсу тощо).

Прагнення пізнати природу людини, її соціальну роль у суспільстві призводять до усвідомлення провідної ролі фізичного виховання. Класики зарубіжної педагогіки (Я. Коменський, Ж. Русо, Й. Песталоці, Р. Малкастер), а також вітчизняні вчені (К. Ушинський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський) будували свої науково-педагогічні системи, враховуючи сутність принципу природовідповідності виховання як основи формування духу і тіла підростаючого покоління [7, с. 7].

Принцип культуровідповідності в навчанні і фізичному вихованні не менш важливий і передбачає слідування за ідеалом (освітнім і виховним) певного часу і свого народу. Емпіричним шляхом народна педагогіка дійшла висновку, що фізичний розвиток дитини сприяє виробленню таких важливих рис, як наполегливість, відвага, рішучість, чесність, дисциплінованість, здатність до переборення труднощів тощо.

Фізичне загартування молоді займало особливе місце у Запорізькій Січі. Козацька молодь систематично розвивала свої природні задатки, вдоскона-

лювала тіло і душу, однаково піклувалась про своє інтелектуальне, моральне, духовне і фізичне удосконалення [2, с. 42].

Практичним втіленням гуманістичних ідей і принципів педагогічної науки, стала розроблена П. Лесгафтом система фізичного виховання, заснована на всебічному вихованні з урахуванням вікових, анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей дитини [4, с. 34]. Раціональне співвідношення розумового і фізичного виховання, особливо в дитячому віці, вважалося одним з найважливіших принципів у розробленій ним системі шкільної освіти. Вчений вважав, що «...будь-яка одноманітна діяльність втомлює, пригнічує молоду людину і вбиває в неї самостійність. Необхідно, щоб розумове і фізичне виховання йшли паралельно, інакше ми порушимо правильний хід розвитку в тих органах, які залишаються без вправи» [4, с. 79].

П. Лесгафт прагнув обґрунтувати систему фізичного виховання відповідно до фізіологічних закономірностей і вікових особливостей дітей, що послужило підставою для формування педагогічних принципів послідовності, поступовості, гармонійності фізичного розвитку. Він вважав, що до учнів у процесі фізичного виховання треба підходити як до особистостей, що прагнуть до самовдосконалення. Висуваючи основні завдання освіти, які передбачають вироблення в особистості свідомого відношення до своїх дій, П. Лесгафт прагнув розвинути в дитині бажання самовдосконалення шляхом поступового наближення до ідеалу [4, с. 225].

Таким чином, всі основні принципи гуманістичної педагогіки (природовідповідності, культуровідповідності, демократизації, комплексності тощо) знайшли своє обґрунтування і практичну розробку у започаткованій П. Лесгафтом та його однодумцями системі фізичного виховання дітей та молоді. Однак, в період тоталітарного комуністичного режиму на зміну гуманістичним ідеалам фізичного виховання, розробленим Я. Коменським, К. Ушинським, П. Лесгафтом, приходить новий тип «фізкультурного руху» з жорсткою організацією і регламентацією, які були передбачені державною програмою підготовки будівників комунізму і захисників державності.

Основним завданням фізичної культури тих часів було тренування тіла, ігноруючи вікову традицію багатьох народів – духовно-моральну і тілесну єдності систем особистісного вдосконалення. При такому підході недостатньо реалізуються духовні цінності фізичної культури і не враховується, що фізичні здібності обмежені фізіологічними можливостями людського організму, а духовні – не мають обмежень.

Основні засади творення української системи тіловиховання сформулював Г. Ващенко: поєднання тіловиховання з розумовим, моральним, естетичним вихованням; вирішення за допомогою тіловиховання головних історичних завдань – створення незалежної соборної України, розбудова її господарства; історичним підґрунтям системи тіловиховання повинна стати історія і культура різних народів світу; поєднання тіловиховання із самовихованням особистості – усвідомлення цілей, завдань і сенсу фізичного виховання і на цій основі самостійні, без наказів і муштри, заняття духовним і тілесним вдосконаленням [2, с. 24].

Пріоритетною метою національної освіти України сьогодення, як зазначається у цільовій комплексній програмі «Фізичне виховання – здоров'я нації», є створення умов для розвитку кожної дитини у заданому природою генетичному полі, використання принципів природовідповідності, диференціації, індивідуалізації, народності, особистісної зорієнтованості тощо [1, с. 3].

На думку І. Беха, поставлену мету може вирішити лише повернення до гуманізації виховання, яке проявляється у відмові від насильницьких, авторитарних методів у стосунках між вчителями і учнями; створенні умов кожному учаснику педагогічного процесу для повного розвитку своїх фізичних і духовних здібностей. Гуманістичні цінності освіти передбачають зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно зорієнтовану. Досліджуючи психологічні аспекти розвитку особистості школярів, І. Бех зазначав, що особистісно зорієнтоване виховання продукує психологічну свободу дитини, а також виробляє іншу систему цінностей. Під час цього складається ситуація, при якій учень може розрахувати свої сили та дії, а також розвивати особисті творчі здібності. [1, с. 6].

Необхідність розробки проблем особистісно зорієнтованого фізичного виховання детермінується змінами у парадигмі при розбудові національної школи України, сучасними досягненнями психолого-педагогічної і методичної науки та досвідом роботи вчителів-новаторів, здобутками використання диференційованого та індивідуального підходу у навчально-виховному процесі, недостатнім рівнем здоров'я та фізичної підготовки учнів тощо.

З одного боку, розвиток школяра як суб'єкта природи висуває цілком нові завдання фізичного виховання, які пов'язані зі збереженням здоров'я, увагою до його тілесності, розвитку його природних потреб, здібностей, вихованням його екологічної освіти. З іншого боку, найважливішим компонентом фізичного виховання школяра, як члена суспільства, повинно бути процес соціалізації, дорослішання, становлення цілісної особистості.

На наш погляд, розробку проблеми особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні неможливо здійснити без всебічних знань про особливості розвитку дитини та без діалектичного підходу до багаточисельних даних, які отримані та накопичуються у фізіології, морфології, психології, антропології, генетиці, соціології та інших науках про людину. Найважливішим положенням є висновок про те, що фізичний розвиток, так само як і психічний, є результатом взаємодії соціального та біологічного.

Ми розглядаємо особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні школярів, як навчально-виховний процес, що надає можливість кожному вихованцю усвідомити себе особистістю, відповідальним суб'єктом власного фізичного і духовного розвитку, і, спираючись на свої природні здібності, за допомогою різноманітних фізичних вправ самовиразитися, досягти успіху у навчальній і фізкультурній діяльності [7, с. 8].

Таке визначення дає більш точне та ємне уявлення про особистісно зорієнтований підхід, орієнтує у визначенні цілісної системи реалізації даного підходу у процесі фізичного виховання, який спрямований на формування та розвиток гармонійної особистості.

Аналізуючи і підсумовуючи наукові дослідження багатьох авторів [3, с. 154; 7, с. 8], можна визначити основні суттєві ознаки особистісно зорієнтованого фізичного виховання:

1. Поняття фізичного виховання з позицій особистісно зорієнтованого підходу трактується ширше, воно включає і навчання, і виховання, і самовиховання, самореалізацію, тобто єдність усіх процесів, які розвивають, пристосовують, формують особистість.

2. Особистісно зорієнтоване фізичне виховання передбачає дотримання сукупності умов: цілі діяльності, що усвідомлюються і виходять з наявного рівня фізичного і рухового розвитку дитини; моральні і духовні цінності що культивуються і допомагають саморозвитку і самореалізації особистості; рівень розвитку фізичних і рухових здібностей, який визначає особистісно і соціально значимі способи поведінки учнів, шляхи досягнення намічених еталонів фізичної діяльності.

3. Для вирішення довічної суперечності між тим, що потрібно суспільству, і тим, що необхідно індивіду варто культивувати цінності здорового і пропорційно розвинутого тіла з високим рівнем працездатності.

4. Необхідно розглядати людину як складну біологічну систему, що розвивається. Але в умовах особистісно зорієнтованого фізичного виховання потрібно не нав'язувати особистості шляхи її розвитку, а створювати якомога більше умов і можливостей для її саморозвитку в межах вікових й індивідуальних норм фізичного розвитку і особистісних цінностей.

5. Оптимальний фізичний розвиток особистості визначається цільовою детермінацією. Роль цілей можуть виконувати потреби Держави (виконання державних комплексних тестів фізичного і рухового розвитку), особисті уподобання (вибір виду улюблених фізичних вправ), виправлення недоліків фізичного розвитку (постави, зайвої ваги, дисгармонії розвитку фізичних якостей) тощо.

Узагальнюючи досвід роботи педагогів, які працювали над технологією особистісно зорієнтованого навчання (С. Подмазін [6, с. 136], І. Якиманська [8, с. 114].), а також, виходячи з основних принципів, ознак і завдань особистісно зорієнтованого фізичного виховання, можна визначити, що ключову роль в організації особистісно зорієнтованого фізичного виховання відіграє надана учневі можливість вибору для нього як суб'єкта діяльності певних засобів просування до визначеної мети. Так, наприклад, засобами розвитку загальної витривалості може бути як довготривалий біг у повільному темпі, так і стрибки на скакалці або рухливі ігри. Саме постійне тренування здатності до вільного вибору і відповідальності за його реалізацію – найбільш сприяє становленню морально розвиненої особистості учня.

Виходячи з вищевикладеного, можна визначити основні завдання особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні школярів:

- врахування та розвиток індивідуальних творчих, пізнавальних і фізичних здібностей кожної дитини;
- максимальне виявлення, ініціювання, використання індивідуального (суб'єктивного) досвіду учня;
- виховання потреби у самовдосконаленні та саморозвитку особистості;
- формування індивідуального стилю діяльності, яка зорієнтована на потенційні можливості кожного суб'єкта, на задоволення його потреб і запитів [7, с. 15].

Ми вважаємо, що оптимальним способом реалізації особистісного підходу у фізичному вихованні є можливість зробити його сферою самоствердження особистості дитини, її соціалізації, засобами фізичної культури і спорту.

Висновки і пропозиції. Вищезазначені історичні та теоретичні положення особистісно зорієнтованого підходу, які отримали певне визнання в педагогічній науці, а також особливості фізичного і психофізіологічного розвитку школярів, лягли в основу розробки власної системи реалізації особистісно зорієнтованого підходу у процесі фізичного виховання молодших школярів.

Проаналізувавши історичні аспекти становлення особистісно зорієнтованого виховного процес зазначаємо, що він розкриває та актуалізує внутрішні резерви здоров'я школярів; передбачає ставлення до дитини як до свідомого суб'єкта діяльності, здатного створити особисту систему цінностей; реалізується через діяльність, яка має не лише зовнішні спільні атрибути, а й своїм внутрішнім змістом передбачає співпрацю, саморозвиток суб'єктів виховного процесу, виявлення їх особистісних функцій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми використання особистісно зорієнтованого підходу у навчанні та вихованні дітей та молоді. Подальшого наукового аналізу потребує дана система у навчанні і вихованні дітей різного віку та студентської молоді.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Інваріанти особистісно орієнтованого підходу до виховання дитини / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2001. – № 2. – С. 3-8.
2. Ващенко Г. І. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру / Г. І. Ващенко – Мюнхен: Авангард, 1956. – 54 с.
3. Дубогай О. Д. Особистісно-орієнтовані підходи у фізичному вихованні школяра / О. Д. Дубогай // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Фізична культура, спорт та здоров'я нації» – Вінниця. – 1998. – С. 32-36.
4. Лесгафт П. Ф. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста / П. Ф. Лесгафт // Избр. пед. соч. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1952. – Т. 2. – 336 с.
5. Пангелова Н. Є. Історія фізичної культури: навч. посібник / Н. Є. Пангелова – К., 2011. – 327 с.
6. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: Соц.-философ. исследования / С. И. Подмазин – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.
7. Фролова Н. О. Особистісно зорієнтований підхід у фізичному вихованні молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.07 / Н. О. Фролова. – НПУ імені М. П. Драгоманова, – Київ, 2003. – 21 с.
8. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

Базилевич Н.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНО ОРИЕТИРОВАННОГО ПОДХОДА В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
Исследованы этапы формирования нового личностно ориентированного подхода в физическом воспитании школьников. Проанализирована система физического воспитания начиная с ранних этапов развития людской цивилизации, концепции духовных школ Древнего Востока. Раскрыта сущность принципа природосоответствия воспитания как основы формирования духа и тела. Проанализированы основы создания украинской системы теловоспитания, ее историческое обоснование, объединение теловоспитания с самовоспитанием личности. Определены основные существенные признаки, принципы и задания личностно ориентированного физического воспитания школьников.
Ключевые слова: физическое воспитание, личностно ориентированное воспитание, школьники, гуманистический подход.

Bazylevych N.A.
Pereyaslav-Khmelnytsky Gregory Skovoroda State Pedagogical University

HISTORICAL ASPECTS OF PERSON ORIENTED APPROACH IN SCHOOLCHILDREN PHYSICAL EDUCATION

Summary
The formation of new phases person oriented approach to physical education schoolchildren. Analyzed the system of physical education from the early stages of human evolution, the concept of religious schools Ancient East. The essence of the principle of nature compliance education as a basis for the formation of mind and body. Analyzed the basic principles of creating Ukrainian system, it is historical background, a combination of self-education body teaching a personality. The basic essential features, principles and objectives person oriented physical education schoolchildren.
Keywords: physical education, person-oriented education, schoolchildren, humanistic approach.

УДК:81'243:371.3

ВИКОРИСТАННЯ ЗМІШАНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ

Баркасі В.В., Баркасі С.Б.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена актуальній проблемі застосування новітніх технічних засобів навчання іноземних мов у ВНЗ. Автор розглядає одну з сучасних форм навчання – змішане навчання. Подаються переваги корпоративного використання онлайнових та оффлайнових елементів навчання. Наведені приклади застосування методичних розробок при навчанні англійській мові. Розглянуто дидактична сполучуваність компонентів змішаної форми навчання.
Ключові слова: змішане навчання, онлайнові елементи, оффлайнові елементи, корпоративне навчання, інформаційна компетентність, іншомовна компетентність, полікультурна компетентність.

Постановка проблеми. Своєрідність сучасного підходу до організації системи освіти пов'язана з особливостями розвитку інформаційного суспільства, в якому інформація та знання набувають пріоритетного значення. В інформаційному суспільстві важливе місце посідає новий тип економічного розвитку, який має за необхідне навчатися протягом сього життя, отримувати та поновлювати знання, значущі для професії, особистості та суспільства та постійно вдосконалювати професійні компетенції, вміння та навички згідно актуального запиту суспільства.

Саме це обумовлює головне стратегічне спрямування розвитку системи освіти – вирішення проблеми особистісно-орієнтованого навчання, в якому особистість з її потребами посідає головне місце і яке спрямоване на її самореалізацію та розвиток. Важливим фактором у цьому напрямку розвитку освіти є формування в студентів ВНЗ необхідних загальних та професійних компетенцій, зокрема вміння навчатися за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Орієнтація на реалізацію високого дидактичного потенціалу комп'ютерних та телекомунікаційних технологій є однією з головних тенденцій сучасної освітньої системи.

Інформатизація суспільства, створення інформаційного простору, яке ґрунтується на знаннях, потребує якісних змін у сфері освіти. У зв'язку з цим особливого значення набуває інформатизація суспільства, а саме діяльність, спрямована на використання інформаційних технологій у сфері освіти. Вона реалізується за допомогою засобів інформатизації освіти, що представляють собою комп'ютерне апаратне та програмне забезпечення, я також їх змістовне наповнення, які використовуються для досягнення цілей інформатизації освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні українська освіта знаходиться на начальному етапі становлення та розвитку змішаного навчання, яке також має назви інтегроване, комбіноване та гібридне, тому що саме поняття та його зміст ще не є до кінця визначеним, хоча вітчизняні та зарубіжні дослідники вже працюють над цією проблемою (Є.В. Бутенкова, Л.В. Десятова, М.Г. Євдокимова, Ю.І. Капустін, О.В. Львова, М.Н. Мохова, А.Л. Назаренко, М.А. Татаринова, С.В. Титова, I.E. Allen, B. Barrett, J. Bersin, C.J. Bonk, Di Clark, C. Dziuban, R. Garrett, R. Garrison, H. Kanuka, S. Kmnar, A. Picciano, P. Sharma, P. Shea, A. Siddiqi, M. Tammelin, P. Valiathan та інші).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкрити поняття «змішане навчання»; розглянути шляхи підвищення рівня знань іноземної мови студентів вищих навчальних закладів при застосування змішаної форми навчання.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання – «це особистісно-орієнтований підхід до набуття досвіду навчання, при якому учень взаємодіє з іншими учнями, з викладачем та з контентом за допомогою вдумливої інтеграції он-лайн та аудиторного середовищ» [4, с. 95].

Концепція змішаного навчання базується на ідеї, що у сучасних умовах трансформації системи освіти можна оптимально поєднувати «сильні» сторони традиційного навчання з перевагами дистанційних технологій. Коли значна частина матеріалу засвоюється студентами самостійно в дистанційному компоненті програми або курсу, очні заняття можуть бути більш насиченими та ефективно організованими. Система змішаного навчання пропонує також реальні підходи до рішення однієї з головних задач традиційної освіти: реалізація та розвиток у повному обсязі потенційних можливостей кожного студента.

Змішане навчання має цілий ряд переваг, серед яких можна виокремити такі:

- Гнучкість моделі навчання, яка являє собою поєднання самостійного навчання за допомогою дистанційних технологій з навчанням в аудиторії (самостійне вивчення теоретичного матеріалу в індивідуальному темпі, що надає час для активного практичного формування та вдосконалення вмінь та навичок на очних заняттях);
- Розвиток критичного мислення та здібностей до самостійної роботи (вміння працювати з інформацією, відбирати матеріал, необхідний для навчання та роботи);
- Інтерактивність (вміння активно впливати на зміст, вид та тематичну спрямованість комп'ютерної програми або електронних ресурсів та можливість спілкуватися, висловлювати свою думку, дізнаватися думку партнера по спілкуванню, обговорювати різноманітні питання);
- Інформаційна доступність та різноманіття застосування навчальних матеріалів (розміщення та отримання інформації на Інтернет-серверах дозволяє здійснювати багаторазове використання інформаційних ресурсів як викладачем, так і студентом);
- Збільшення обсягу матеріалу для засвоєння (гнучкість моделі навчання дозволяє вирішити одну з проблем традиційного навчання – неможливість засвоєння великого обсягу матеріалу за короткий термін; при змішаному навчання студент отримує можливість засвоювати його в індивідуальному темпі);
- Урахування темпераменту і репрезентативної системи студента (змішане навчання дозволяє студентам з різними видами темпераменту та репрезентативної системи однаково успішно засвоювати навчальний матеріал, тому що надає більші можливості проявити себе у різних формах роботи при варіюванні темпу навчання).

Все вищезазначене сприяє тому, що сьогодні саме змішане навчання є одним з самих популярних в корпоративній сфері підходів. Саме такий формат дозволяє використовувати всі переваги електронного навчання, не втрачаючи при цьому сильних сторін традиційного, «живого» навчання.

Крім того, добре продумане поєднання онлайнових та оффлайнових елементів дозволяє зробити навчальну програму насправді цікавою, ефективною, гнучкою, економічною та зручною. При цьому можна як мого продуктивніше задіяти як технології, так і професійну майстерність викладачів.

Проблема використання змішаного навчання в лінгвістичній освіті є особливо актуальною у зв'язку зі специфікою предмету «іноземна мова», який відноситься відповідно до класифікації І.Л.Лернера «до групи дисциплін, головним компонентом яких є види діяльності» [1, с. 301].

Загальновідомо, що при навчанні видам мовленнєвої діяльності, при формуванні відповідних навичок та вмінь кожному учню необхідна практика. Нажаль, дослідження та практика показали, що відсоток часу, який надається для усної практики студентам занадто низький, навіть при тому, що групи налічують 12-15 студентів. Включення до курсу дистанційного компонента дозволяє індивідуалізувати процес навчання, пропонуючи «унікальні можливості надання практики кожному учню в такому обсязі, який є необхідним у відповідності до його індивідуальних можливостей та здібностей» [1, с. 302].

Під час навчання іноземних мов вибір навчальних програм, які можна використовувати як онлайнові елементи, практично без обмежень – лексико-граматичні тести, тексти, діалоги, пісні, відеофільми іноземними мовами, можливість прослухати диктора і себе та багато інше. Все це, з одного боку, дозволяє вивчати іноземні мови більш ефективно, вдосконалювати мовну, мовленнєву та соціокультурну компетенції, що складають іншомовну комунікативну компетенцію, а з іншого – формує професійну компетентність майбутніх фахівців, розвиваючи в них необхідні професійно-значущі якості, рефлексію, вміння працювати самостійно, веде до самовдосконалення, розкриваючи їх творчий потенціал, поширюючи кругозір, тощо.

Під час вивчення іноземних мов при застосуванні онлайнового компоненту змішаної форми навчання є можливість імітувати природне спілкування під час діалогу «людина-машина», чому сприяють такі фактори:

- автентичність мовного матеріалу;
- можливість правильно «розуміти» повідомлення, які закладені у програму, і адекватно реагувати на них;
- ситуативне оформлення діалогу (створення умов, характерних для природної комунікативної ситуації);
- широке використання комп'ютерних формул мовного етикету, в тому числі фраз з визначеним емоційним забарвленням;
- персоніфікація комп'ютера через створення його ролі (рольова гра).

Під час роботи з використанням комп'ютерного навчання студенти не пасивно сприймають інформацію, а активно взаємодіють з комп'ютером як джерелом інформації та генератором завдань. Вони отримують від комп'ютера завдання, спрямовані на формування мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенцій, що складають іншомовну комунікативну компетенцію, виконують їх; тут же відбувається зворотний зв'язок у формі реакції на введене студентом повідомлення (у вигляді репліки, виставленого або не виставленого бала, оцінки), далі йде виправлення помилки, перехід до наступного завдання. Все це вимагає від студентів постійної активної діяльності, спрямованої не тільки на засвоєння матеріалу, але й на формування комунікативності, рефлексії, прагнення до самовдосконалення, сприяє вихованню пізнавальної активності студентів.

Так, наприклад, після виконання граматичного тесту, студентам може бути запропоновано ще раз звернутися до теоретичного інформаційного довідника, який є у програмі, а після того, як вони перевірили свою роботу та виправили всі, на їхню думку, помилки, подивитися, які помилки знайшов комп'ютер. Така робота розвиває їх вміння самокорегування, самооцінки, змушує свідомо підходити до теоретичного осмислення мовних явищ, у них формуються навички застосовувати отримані теоретичні знання на практиці Адаптивність комп'ютерного навчання надає змогу враховувати індивідуальні особливості студентів, такі, як здатність концентрувати увагу, швидкість сприйняття, особливості мислення, пам'яті, темперамент.

Для вдосконалення граматичних навичок студентам можна запропонувати самостійну роботу з програмою CD-ROM TOEFL (тести з англійської мови як іноземної), яка містить довідковий матеріал з граматики, тренувальні вправи, а також лексико-граматичні тести різних рівнів складності. Робота з цією програмою надає студентам можливість здійснювати самоконтроль, а також об'єктивно оцінювати рівень своїх знань. Це позитивно впливає на рівень їх самосвідомості – студенти усвідомлюють необхідність глибоких і міцних знань, а також свою здатність чи нездатність до самостійної роботи, до самоосвіти. Крім того, той факт, що тести більш високого рівня складності заохочуються вищими балами, мотивує прагнення студентів до самовдосконалення, що, в свою чергу, стимулює їхню мотивацію досягнення.

При застосуванні змішаного навчання можна також використовувати інтерактивний мультимедійний курс розмовної англійської мови «New Dynamic English», заснований на автентичному мовленні. Рівень завдань, який пропонується кожному студенту, відповідає рівню його іншомовної комунікативної компетенції на означений момент. Водночас, спостерігається перехід студентів на більш високий рівень, причому контроль здійснюється як викладачем, так і самим студентом. З метою розвитку комунікативності й забезпечення високо мотивованої мовленнєвої практики на заняттях з іноземних мов викладач може використовувати окремі аудіотексти й завдання до них. Можливість вибору рівня, який відповідав би підготовці студента, й бажання перейти на більш високий рівень складності, визначає прагнення студентів до самовдосконалення, виховує наполегливість, старанність, здорову конкуренцію і багато інших необхідних майбутньому фахівцю якостей, що визначають його професійну компетентність.

Своє завдання ми також бачимо в формуванні у студентів ВНЗ під час викладання іноземних мов полікультурної компетенції. З цією метою в рамках змішаного навчання можна використовувати мультимедійний підручник, який являє собою тематичний матеріал, об'єднаний в єдиний сюжет подорожжю містами США. Студенти самостійно, застосовуючи комп'ютер, знайомляться з визначними місцями цих міст, виконують розроблені викладачем завдання творчого характеру, а потім на аудиторних заняттях доповідають. Так, наприклад, вони можуть підготувати інформацію про Сан-Франциско й від імені американського студента

розповісти в листі своєму українському другові про своє рідне місто, ставлячи в кінці листа запитання про його рідне місто. Студент, який «отримав» листа, відповідає на нього. Це завдання можуть виконувати студенти з різними рівнями підготовки. Обсяг висловлювання не оговорюється, контролюється лише зміст та вміння студентів побачити національні особливості, визначити загальне, висловити своє планетарне мислення.

Студенти можуть отримувати також і диференційовані завдання. Ознайомившись з інформацією про визначні місця Вашингтона, студентам з низьким рівнем підготовки можна запропонувати розповісти про них, студентам середнього рівня, використовуючи відео із вимкненим звуком, – «провести екскурсію » по Вашингтону. Студенти з достатнім і високим рівнем можуть отримати завдання під час рольової гри «Пресс-конференція» відповісти на запитання однокурсників «після повернення із США, де вони приймали участь у міжнародній студентській конференції «Ми – діти всієї планети». Після проведення «Пресс-конференції» вся група англійською мовою обговорює, які саме питання ставилися, що цікавило студентів (проблеми, пов'язані з національними відмінностями, з расовою та національною дискримінацією та шляхи їх вирішення; питання, присвячені захисту навколишнього середовища, врятуванню флори та фауни, організації цієї роботи в США й в Україні; проблеми збереження миру і тісно пов'язані з ними питання міжнародного тероризму). Такі глобальні проблеми, як правило, не залишають студентів байдужими, і всі вони приймають саму активну участь в їх обговоренні, пропонують свої шляхи вирішення.

Відтак, змішане навчання з використанням комп'ютерних програм країнознавчого характеру дає поштовх до інтерактивного навчання, в підсумку якого формується полікультурна компетенція, яке має вдосконалюватись при вивченні іноземних мов. Студентам прищеплюється інтерес до культури інших країн, виховується повага до рідної країни та її досягнень, формується активна життєва позиція людини, якій належить жити в XXI столітті й вирішувати животворні питання сучасності з усіма досягненнями й недоліками розвинутої цивілізації. Використаний у мультимедійному підручнику автентичний матеріал країнознавчого характеру має також завдання стимулювати зацікавленість студентів у подальшому самостійному пошуку інформації.

Для формування полікультурної компетенції на практичних заняттях (оффлайновий компонент змішаної форми навчання) і під час самостійної роботи з підготовки до практичних занять (онлайновий компонент) студентам можна запропонувати роботу з програмою «English Discoveries» (основна мета – розширення кругозору студентів). Вони самостійно вивчають такі теми як «Відкриття англійських вчених», «Культура Англії», «Спортивні досягнення англійських футболістів» та багато інших. Кожен студент отримує індивідуальне завдання; при цьому необхідно враховувати інтереси кожного. Під час роботи з програмою студенти самостійно готують повідомлення зі своєї теми, а на аудиторних заняттях викладають найважливіші, на їх думку, факти. Так, студент, який виявляє інтерес до культури країни, мову якої вивчає, може підготувати повідомлення з теми «Національний театр Англії», той, хто, наприклад, захоплюється вітрильним спортом, збирає матеріал з теми «Вітрильний спорт у Великобританії» та ін. Висока вмотивованість запропонованого комплексу завдань сприяє не тільки кращому засвоєнню матеріалу, а й бажанню під час самостійної роботи розширювати свої знання, використовуючи різні джерела інформації, в тому числі й найсучасніші, а саме систему Інтернет.

Для реалізації освітньої мети при викладанні іноземної мови, використовуючи переваги роботи в системі Інтернет, студентам можна запропонувати підготувати питання з сучасної англійської й американської літератури, наприклад, зібрати матеріал з так званої «Жіночої літератури» XX століття». Студенти відкривають для себе нового автора, знайомляться з біографією письменниці, з жанром, в якому вона працює. Вони можуть підготувати уривок із твору, знайти автентичний матеріал, який містить критичний аналіз твору, висловити свою думку щодо прочитаного. Як правило, представлений студентами матеріал відрізняється оригінальністю. В деяких випадках ідеї, викладені в автентичному критичному матеріалі, не співпадають з думкою студентів, але це лише сприяє формуванню в них уміння формулювати свою точку зору, відстоювати переконання, знаходити значимі аргументи під час дискусії. Така робота не тільки вдосконалює іншомовні навички та вміння студентів, сприяє формуванню творчої індивідуальності кожного студента, розвитку критичного мислення й аналітичних умінь, інтересу до пізнання, формує мотивацію досягнення професійної компетентності.

Однак, слід зазначити, що будь-які технічні засоби навчання, які застосовуються при змішаній формі навчання, відіграють при навчанні іноземних мов важливу, але все ж таки допоміжну роль: вони розширюють дидактичні можливості викладача, але в ніякому разі не підмінюють його. Викладач завжди залишатиметься центральною ланкою системи навчання.

Висновки і пропозиції. Отже, головна мета змішаного навчання полягає в тому, щоб використовувати найкорисніше з обох форматів – онлайн та оффлайн. Очні елементи можна використовувати для роботи по залученню студентів та глибокої інтерактивної практики. Щодо електронного навчання, воно дозволяє надати студентам мультимедійний контент в будь-який час. Це надає максимальну гнучкість та зручність для навчання.

Список літератури:

1. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В. Теория и практика дистанционного обучения: учеб. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / под ред. Е. С. Полат. М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 416 с.
2. Blended Learning in K-12 Электронный ресурс. URL: http://en.wikib00ks.0rg/wiki/Categ0rv:Blended Learning in K-12
3. Desmet P., Strobbe J., Leuven K. U. ELT and Blended Language Learning: From theory to practice. Электронный ресурс. Систем, требования Microsoft Power Point. URL: www.britishcouncil.org/ru/print-pageid=638293
4. Garrison R. & Kanuka H., «Blended Learning: Uncovering its Transformative Potential in Higher Education», Internet and Higher Education 7 (2004): С. 95–105.
5. Valiathan P. Blended Learning Models, 2002. Электронный ресурс. URL: http://www.learningcircuits.org/2002/aug2002/valiathan.html

Баркаси В.В., Баркаси С.Б.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СМЕШАННОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ВУЗАХ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме использования новейших технических средств обучения иностранным языкам в ВУЗах. Автор рассматривает одну из современных форм обучения – смешанное обучение. Анализируются преимущества корпоративного использования онлайновых и оффлайновых элементов обучения. Даны примеры использования методических разработок при обучении английскому языку. Рассмотрена дидактическая сочетаемость компонентов смешанной формы обучения.
Ключевые слова: смешанное обучение, онлайновые элементы, оффлайновые элементы, корпоративное обучение, информационная компетентность, иноязычная компетентность, поликультурная компетентность.

Barkasi V.V., Barkasi S.B.
Mykolayiv V.O. Sukhomlinskiy National University

BLENDED LEARNING USAGE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE UNIVERSITIES

Summary
The article is devoted to the problem of modern technical University English language learning tools which is of current interest. One of the modern teaching forms – blended learning – is viewed by the author. The advantages of the corporate usage of online and offline elements are analyzed. The examples of English methodological tasks are given. Didactic compatibility of the blended form elements is viewed.
Keywords: blended learning, online elements, offline elements, corporate learning, information competence, foreign language competence, multicultural competence.

УДК 371.315.811

ІНТЕГРУВАННЯ МЕДІАОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ

Бебих В.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті доведена ефективність залучення медіаосвітніх технологій до формування комунікативних умінь майбутніх документознавців. Визначені особливості застосування медіаосвітніх технологій у формуванні іншомовної комунікативної компетенції. Окреслено педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у навчанні іноземних мов. Запропоновано модель застосування медіаосвітніх технологій у підготовці документознавців.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетентність, медіаосвітні технології, педагогічні умови, навчання іноземних мов, професійна компетентність.

Постановка проблеми. Об'єктивні потреби розвитку сучасного суспільства зумовили необхідність інтегрування медіаосвітніх технологій до змісту професійної підготовки у вищих навчальних закладах, зокрема у процес формування іншомовноих комунікативних умінь майбутніх фахівців. Статус комунікативних умінь у традиційній педагогіці чітко не визначено, проте в доробку закордонних науковців комунікативні вміння належать до групи трансферабельних умінь (формуються під час академічного навчання у ВНЗ, а пізніше переносяться у професійну сферу й є найбільш суспільно затребуваними). Формування умінь такого типу у вищій школі забезпечує звя'зок між потребами суспільства та змістом вищої освіти. У загальноєвропейському просторі вищої освіти трансферабельні вміння прирівнюються до ключових компетенцій, які містяться в дескрипторах національних освітніх стандартів.

Формування іншомовної комунікативної компетентності, яке передбачає «накладання» іншомовних навичок на предметний зміст професії під час виконання професійних завдань, вбачається як підхід, у межах якого викладання дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням» у навчальному плані підготовки майбутнього фахівця, не формально, а *змістовно* буде спрямовано на досягнення загальної мети навчання студента у вищому навчальному закладі – формування його професійної компетентності. У результаті професіографічного дослідження та вивчення досвіду західних країн розроблено загальну схему адаптації Європейської рамки кваліфікацій вищої освіти до української документознавчої освіти, окреслено профіль компетенцій майбутнього документознавця, складовими якого серед інших є *іншомовна комунікативна компетентність*. Практика застосування *медіаосвітніх технологій* у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладах доводить, що інтегрування їх у навчальний процес є не лише доцільним, а й необхідним. Актуальність статті зумовлена соціальним замовленням на підвищення рівня мовленнєвої компетенції студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній літературі значна увага приділяється питанням теорії і практики медіаосвіти, зокрема досліджуються: історія медіаосвіти в різних країнах (В. Колесніченко, Л. Мастерман, А. Новикова, В. Робак, І. Чемерис та ін.); концепції, моделі та методи медіаосвіти (О. Баришполець, Д. Бекінгем, І. Жилавська, Л. Зазнобіна, Л. Мастерман, Г. Онкович, С. Пензін, О. Федоров, Е. Харт, О. Шариков та ін.), медіаосвіта у професійній підготовці майбутніх педагогів (Ю. Казаков, Н. Рижих, О. Шипнягова, Н. Шубенко та ін). Накопичено значний досвід підготовки фахівців із застосуванням інноваційних технологій (І. Богданова, І. Дичківська, О. Іваницький, О. Кіяшко, В. Монахов, В. Олексенко та ін.), інформаційних технологій (М. Жалдак, Г. Козлакова, Т. Кристопчук, Ю. Машбиц, Л. Петльована, О. Подзигун та ін.), технологій медіаосвіти (І. Жилавська, Л. Іванова, Н. Кириллова, І. Фатєєва, І. Хижняк, І. Челишева та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зарубіжних країнах, а саме у США, медіаграмотності навчають, як на інтегрованих заняттях у рамках звичайних предметів (історії, географії, англійської мови тощо), так і на автономних курсах (фотографії, журналістики, телебачення, масової комунікації, кіноведення тощо). Зокрема, використання аудіовізуальних медіа у класі (К. Тайнер), використання методичної концепції «навчання з залученням» (Б. Мінз), систематизація вимог, що висуваються до знань і умінь учнів шкіл різних штатів США у процесі медіаосвіти (Д. Леверанз), проблеми медіаосвіти (Д. Консідайн) та ін. Однак наукових робіт у вітчизняному педагогічному доробку з питань взаємозв'язку медіаосвітніх технологій з іншомовною професійною підготовкою документознавця не виявлено, а тому дослідження медіаосвітніх технологій в цьому аспекті є своєчасним.

Мета статті. Наше перше завдання – довести ефективність залучення медіаосвітніх технологій до формування іншомовних комунікативних умінь майбутніх документознавців. Другим завданням є обґрунтування твердження, що рівень сформованості іншомовних комунікативних умінь майбутніх документознавців значно зросте, якщо їх формування здійснюватиметься у системі, що забезпечує: моделювання процесу формування іншомовних комунікативних умінь студентів спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» з урахуванням *інтегрування медіаосвітніх технологій* до змісту професійної підготовки за умови дотримання ряду *педагогічних умов* та певної *структурно-функціональної моделі* формування комунікативних умінь.

Виклад основного матеріалу. Під час професійної підготовки у ВНЗ документознавці мають отримати набір знань, умінь і навичок роботи із періодичною пресою професійного спрямування; виділяти й аналізувати відповідні програми телебачення, глобальні інформаційні мережі, уміти користуватися основними сайтами мережі Інтернет, вести осмислений пошук необхідної інформації й аналізувати її. Враховуючи необхідність роботи інформаційних центрів і служб на транснаціональному рівні в мережному, інтерактивному режимі при навчанні студентів-документознавців велика увага приділяється питанням використання інформаційних ресурсів та аналітико-

синтетичній переробці інформації *іноземною мовою*. З нашої точки зору, правильний вибір та інтеграція медіаосвітніх технологій у професійну підготовку іноземної мови для документознавців дозволять досягти цілей, пов'язаних із уміннями студентів знаходити, готувати, передавати й отримувати необхідну інформацію.

У процесі навчання іноземних мов для документознавців технології медіаосвіти передбачають залучення до навчального процесу як традиційних засобів масової інформації (періодичні, професійно-орієнтовані, фахові, спеціальні та науково-методичні видання, радіо, телебачення, кіно тощо) так і засобів новітніх інформаційних технологій, а саме – програмно-апаратні засоби і пристрої, що функціонують на базі обчислювальної техніки; використовують також сучасні способи і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції збирання, накопичення, збереження, оброблення й передавання інформації [1]. Розглянемо соціально-педагогічну класифікацію медіа, яка поділяється: *за типом основного засобу медіа* (преса, радіо, кіно, телебачення, відео, комп'ютерні мережі та ін.), *за каналом сприйняття* (аудіо, відео, аудіовізуальні, знакові – текстові, графічні), *за місцем використання* (індивідуальне, групове, масове, домашнє, робоче, транспортне та ін.), *за змістом інформації, напрямку соціалізації* (ідеологічне, політичне, морально-виховне, пізнавально-навчальне, естетичне, екологічне, економічне), *за функціями та цілями використання* (одержання інформації, освіта, спілкування, розв'язання проблем, розвага, соціальне управління), *за результатом впливу на особистість* (розвиток світогляду, самопізнання, самовиховання, самонавчання, самоствердження, самовизначення, регуляція стану, соціалізація) [4].

Використання різних засобів інформацій у навчальному процесі, а саме писемних, друкованих, телевізійних, цифрових, різноманітні комбінації окремих видів медіатехнологій можна віднести до так званих *«мікс-медіаосвітніх технологій»*. Таким чином, на одному занятті ми можемо використовувати друковані та телевізійні технології, на іншому – цифрові та електричні (напр. звукозапи і т.д. Таке чергування щодо застосування медіатехнологій буде мати ефективний вплив на навчальний процес, підвищить мотивацію, інтерес студентів до навчання, спонукатиме до творчої діяльності. Це допомагатиме викладачам, які зможуть обирати такі комбінації медіатехнологій, що більше підходять до того чи іншого заняття з урахуванням теми, цілей, завдань заняття, засобів подання матеріалу у підготовці та проведені занять.

Розділяємо думку дослідників проблеми медіаосвіти, що удосконалення процесу навчання іноземної мови професійного спрямування, в нашому випадку для документознавців, передбачає відбір:

· пізнавально-інформаційних фільмів і кіноекскурсів, відповідно до навчальної програми;

· ресурсів мережі Інтернет, що дозволяють ефективно користуватися викладачем під час занять у режимі on-line або off-line;

· комп'ютерних програмно-методичні комплексів, однією із безперечних переваг яких є досить проста і доступна форма (навіть для новачків у комп'ютерному світі) вони, надають складний комплекс інформації: текст, звук і візуальний ряд;

· програмно-апаратних комплексів «Інтерактивна дошка», який має властивості традиційної шкільної дошки, з більшими можливостями графічного коментування екранних зображень, що дозволяє збільшити навчальне навантаження під час викладання предмета в аудиторії, забезпечує ергономічність навчання, сприяє креативному навчанню, побудованому на «аудіовізуальному діалозі» [5, с. 45].

Говорячи про мету та завдання інтеграції медіа технологій у процес навчання іноземних мов для документознавців, ми маємо на увазі формування *іншомовних комунікативних умінь у комплексі з професійними* і пропонуємо підхід до формування комунікативних умінь як трансферабельних, що поєднує суспільне замовлення та навчально-виховний процес у ВНЗ як зовнішній та внутрішній компоненти навчальної системи.

Комунікативні вміння – це складна інтегративна властивість фахівця (людини), основана на індивідуально-психічних властивостях, знаннях та навичках, які формуються та проявляються впродовж життя у процесі цілеспрямованої взаємодії особистості з соціальним середовищем; знаходяться у центрі будь-якої діяльності; є засобом передавання культурного спадку, професійного досвіду та формування фахових умінь; визначають здатність розуміти інформацію та оновити знання, а тому є невід'ємною частиною професійної компетентності фахівця та забезпечують його конкурентоспроможність. Із урахуванням важливості інформаційної складової, виділено чотири групи професійних *комунікативних умінь документознавців*: мовно-комунікативні (лінгвокомунікативні), міжособистісні (інтерактивні), організаційно-стратегічні та комунікаційно-технічні (медіальні) [6].

Висновки і пропозиції. Оскільки нашим завданням є обґрунтування твердження, що рівень сформованості іншомовних комунікативних умінь майбутніх документознавців значно зросте, якщо їх формування здійснюватиметься з урахуванням *інтегрування медіаосвітніх технологій* до змісту професійної підготовки за умови дотримання ряду *педагогічних умов*, окреслимо коло таких умов. Огляд літератури та досвід роботи дозволяє віднести до них:

· системний підхід до підготовки документознавців і формування у них комунікативних умінь рідною та іноземною мовою;

· врахування запитів роботодавців;

· створення за допомогою медіаосвітніх технологій позитивної професійно значущої мотивації формування іншомовних комунікативних умінь у студентів;

· цілеспрямована підготовка викладачів і студентів для роботи з медіаосвітніми технологіями;

· залучення позааудиторних можливостей;

· дотримання основних принципів інтеграції медіаосвіти у навчально-виховний процес;

· упровадження медіаосвітніх технологій в умовах моделювання професійної діяльності документознавців.

Другою вимогою до підвищення рівня сформованості іншомовних комунікативних умінь є дотримання певної структурно-функціональної моделі формування комунікативних умінь. Структурно-функціональна модель формування іншомовних комунікативних умінь майбутніх документознавців засобами медіаосвітніх технологій включає такі компоненти: *цільовий* (встановлює мету формування іншомовних комунікативних умінь майбутніх документознавців як єдність навчальної, виховної та розвивальної; завдання, які слід виконати на основі певних теоретико-методичних підходів); *технологічний* (визначає медіаосвітні технології, форми роботи і засоби навчання), *організаційний* (створює педагогічні умови та засоби реалізації поставлених

завдань під час суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентів і викладачів); *результативний* (формулює результат на основі критеріально-рівневого підходу від початкового до заключного діагностування).

Таким чином, впровадження медіа освітніх технологій у процес професійної підготовки документознавців, зокрема формування іншомовної комунікативної компетенції – нагальна потреба часу, розвитку інформаційного суспільства. Система педагогічних умов застосування медіаосвітніх технологій у навчанні іноземної мови для документознавців та дотримання певної структурно-функціональної моделі формування комунікативних умінь сприяє підвищення рівня сформованості іншомовних комунікативних умінь. Однак в подальшому передбачає підготовку навчально-методичного забезпечення та *методичних рекомендацій для викладачів щодо застосування медіаосвітніх технологій* з метою формування критичного відношення аудиторії до програм телебачення та радіомовлення; інформації сайтів мережі Інтернет; мотивації студентів до засвоєння знань у галузі медіаосвіти.

Список літератури:

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Духаніна Н. М. Медіатехнології як мотивація студентів до навчання / Н. М. Духаніна // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 189–193.
3. Жалдак М. І. Педагогічний потенціал комп'ютерно орієнтованих систем навчання математики // Комп'ютерно орієнтовані системи навчання. Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Випуск 7. – 2003.
4. Онкович Г. В. Медіаосвіта (Загальний курс) Програма навчального курсу для студентів вищих навчальних закладів // Електронний ресурс // Онкович Г. В. – Режим доступу: edu.of.ru/attach/17/82979.doc від 21.09. 2011
5. Сороко Н. В. Дидактичні функції інформаційних і комунікаційних технологій у професійній діяльності вчителя словесника / Н. В. Сороко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – Вип. 1. – С. 45.
6. Янишин О. К. Ефективність формування комунікативних умінь майбутніх документознавців за допомогою медіаосвітніх технологій / Янишин О. К. // Наук. вісн. Інституту гуманітарної підготовки. – Івано-Франківськ: Факел, 2009. – С. 190–201.
7. Янишин О. К. Професійна підготовка документознавців на основі використання медіаосвітніх технологій / Янишин О. К. // Вища освіта України. – № 2. – Додаток 1. – 2009. – С. 291–301.

Бебых В.В.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ИНТЕГРИРОВАНИЕ МЕДИАОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ

Аннотация
В статье доказана эффективность привлечения медиаобразовательных технологий к формированию коммуникативных умений будущих документоведов. Определены особенности применения медиаобразовательных технологий в формировании иноязычной коммуникативной компетенции. Определены педагогические условия применения медиаобразовательных технологий в обучении иностранным языкам. Предложена модель применения медиаобразовательных технологий в подготовке документоведов.
Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетентность, медиаобразовательные технологии, педагогические условия, обучение иностранным языкам, профессиональная компетентность.

Bebykh V.V.
Bukovyna State University of Finance and Economics

MEDIA TECHNOLOGY INTEGRATION IN THE FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE SKILLS FORMATION

Summary
The effectiveness of Media Technology integration into the communicative skills formation of students of document and information processing is grounded in the paper. Media Technology application peculiarities in foreign language communicative competence formation are identified. Pedagogical terms for Media technologies use in teaching foreign languages are outlined. A model of Media Technology application in the traning of experts in document and information processing is proposed.
Keywords: foreign language communicative competence, Media Technology, pedagogical terms, teaching foreign languages, professional competence.

УДК 316.752/628:378:372.32

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Будник О.Б.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті визначено місце демократичних цінностей молоді в системі загальнолюдської культури. Обґрунтовано потребу їх формування в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у добу освітніх трансформацій.

Ключові слова: демократичні цінності, демократична культура, майбутні учителі, сучасне студентство, професійна освіта.

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається активна модернізація державами всього світу традиційних освітніх парадигм, їхніх пріоритетів та цінностей з урахуванням глобалізаційних змін, економічних стратегій і традиційної культури. Процеси інтегрування країн до Європейського простору зумовлюють потребу міжетнічної взаємодії, толерантного ставлення до різних народів та їхніх культур, організації освіти на засадах демократії. У зв'язку з цим, варто переглянути культурологічну складову у національних вишах. Вивчення Сорбонської (1998), Болонської (1999), Берлінської (2003) та інших декларацій засвідчує, що у кожній із них чітко відображений національно-культурний компонент, вказується на те, що для Європи метою є збереження європейського культурного багатства, мовного розмаїття, ґрунтуючись на спадщині різних традицій, акцентується на сприянні розвитку багатоманітності культур, мов, національних систем і автономності навчальних закладів. Отож важливою складовою професійної педагогічної освіти вважаємо підготовку студентів до ефективної діяльності в соціокультурному виховному середовищі на засадах демократії. Адже саме студентська молодь готує себе до життєдіяльності як інтелектуальна, організаційна, управлінська еліта сучасного суспільства, від якої значною мірою залежать і політичні реформування. Тому актуальною вважаємо проблему формування в студентства демократичних цінностей, особливо в умовах військово-політичного конфлікту та стратегії розбудови громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень. Демократичні цінності в своїй основі опираються на концептуальні підходи давньогрецьких філософів (Перікла, Аристотеля і Демокріта) до сучасних західних теоретиків (Р. Арона, К. Ясперса, Ю. Хабермаса, К. Поппера, Х. Аренд та ін.). Проблеми розвитку політичної культури українських громадян досліджують В. Бедик, О. Бабкіна, Є. Головаха, зокрема врахування менталітету нації в цьому процесі – І. Макух-Федорова. Актуальні питання формування демократичних цінностей дітей і молоді знайшли своє відображення в творах таких учених, як Н. Балабанова, В. Вікторов, С. Кострюков, В. Кремень, В. Луговий, В. Лутай, В. Мадзігон, О. Сухомлинська; гуманітарної освіти учителя у філософському й психолого-педагогічному контексті – Г. Балл, М. Берулава, Г. Васянович, С. Гончаренко, В. Краєвський, А. Кузьмінський, П. Матвієнко та ін. Проблемі формування демократичних цінностей студентської молоді в теоретико-методичному контексті присвячено наукові публікації таких учених, як В. Андрущенко, В. Бабкін, В. Бебик, М. Головатий, Л. Губерський, А. Колодій, М. Михальченко, С. Рябов, О. Семашко та ін. Методологічні аспекти вдосконалення змісту професійно-педагогічної освіти знаходимо в наукових працях І. Беха, О. Дубасенюк, І. Зязюна, Н. Ничкало, Р. Скульського; окремі аспекти формування етнокультурної компетентності студентської молоді досліджують О. Гуренко, М. Євтух, В. Кириченко, Л. Коваль та інші вчені.

Мета статті – визначити місце демократичних цінностей майбутніх фахівців у системі загальнолюдської культури та обґрунтувати потребу їх формування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів у добу освітніх трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цінність – це «соціально-філософська категорія, що відображає один із найбільш суттєвих аспектів взаємодії людини й навколишньої дійсності – позитивне чи негативне значення матеріальних і духовних явищ і предметів для людини, соціальної групи, народу й людства» [4, с. 6]. Відтак цінність – це глибинний вияв потреби людини, котра прагне перебувати у комфортному соціумі. Саме в період кризи, суспільних перетворень спостерігається втрата чи переоцінка певних пріоритетів, пошук нових стратегій. За К. Ющаком, під цінностями педагогічної діяльності розуміють ті її особливості, які уможливлюють задоволення вчителем своїх матеріальних, духовних і суспільних потреб, а також слугують відповідними орієнтирами його професійної активності. Вибір цінностей, на думку вченого, не вважають процесом самостійного їх творення, а представляє собою лише індивідуальне ставлення індивіда до існуючих орієнтирів [10, с. 20].

Становлення демократичних цінностей відбувається історично у процесі суспільного розвитку, а в педагогічній думці фіксуються у формі суспільної свідомості через специфічні образи та уявлення. Базовими демократичними цінностями є поняття «свобода», «відкритість», «толерантність», «гуманізм», «милосердя» та інші. Діалектичне розуміння ідеї свободи в освіті знаходимо у працях Ш. Амонашвілі, Е. Гутмана, Ф. Михайлова, П. Фролова.

І. Штука акцентує на тому, що демократична держава потребує відповідного типу політичної культури [8]. На рубежі 80-90-х років XX сторіччя в Україні загострився конфлікт «батьки – діти» на тлі розходжень у розумінні та ставленні до нової політичної системи, несприймання демократичних цінностей, адже саме в цей час демократичні процеси мають особливий вплив на формування духовних ідеалів молодої людини. Відтак «трансформація цінностей і сенсу демократії від одного покоління до іншого може забезпечити умови для стійкого розвитку українського суспільства» [6, с. 26]. В. Кремень переконливо доводить, що сучасна «система цінностей і норм освітньо-педагогічного процесу носить культурно-історичний характер», тому для світового освітянського простору характерним є явище «пошуку нового сенсу педагогічної діяльності, що ґрунтується на постмодернових засадах» [5, с. 12].

Демократія синтезує в собі особисту та індивідуальну свободу людини, реальні умови й можливості

вияву соціально-політичної активності, право обирати на власний розсуд, свободу слова, совісті тощо. Саме ці норми слугують провідними демократичними цінностями. Вважаємо, що демократичні цінності – це почуття прив'язаності до своєї країни, національна самосвідомість, самовідповідальність, мир, суспільна злагода, працелюбство, національна гідність, права і свободи громадянина, соціально-правова захищеність, плюралізм думок, пріоритет національних інтересів, духовно-моральна культура, гуманність, толерантне ставлення до представників інокультур, повага до традицій інших народів тощо.

У контексті аналізу професійно-ціннісних орієнтацій студентів виокремлюємо такі поняття, як «справедливість«, «свободу», «гуманність», «гуманізм», «патріотизм», які, на нашу думку, певною мірою характеризують демократичну культуру особистості. Приміром, виявлено, що серед окреслених цінностей, майбутні фахівців надають перевагу таким орієнтаціям, як добро, любов, безпека, дещо нижчими є показники щодо »справедливості«, «свободи». Відтак ці якості особливо актуалізувались у сьогодні, коли постало питання захисту суверенітету країни.

У сучасній освіті пропагується ідея навчання як діалогу культур, тобто аналіз різнобічних проблем (історико-політичних, соціально-педагогічних) з позицій різних народів, виокремлення подібності в підходах на основі загальнолюдських цінностей та рівноправності всіх суб'єктів педагогічного процесу. Принцип полікультурного виховання може слугувати засобом примирення багатьох націй, але, безумовно, з визнанням прав корінних мешканців, котрі споконвіків населяли відповідну територію. У цьому контексті акцентуємо на актуальності проблеми формування в майбутніх учителів готовності працювати з людьми різних національностей, розуміти їхні релігійні та економічні відмінності, здійснювати педагогічний супровід етнічної соціалізації учнів і на цій основі розвивати творчий професійний потенціал [9].

У сучасному світі спостерігається тенденція до зближення культур, традицій, освітніх систем. Однак ідеї національного злиття, як засвідчує світова історія, не виправдали себе в багатьох країнах – СРСР, Чехословаччині, Югославії. Сьогодні великі країни, приміром, США, Канада, твердять про етнічну різноманітність суспільства. Ідея асиміляції етнокультур переросла в декларацію свобод і демократії нового інтернаціонального типу суспільства. Еміґранти з різних країн намагаються зберегти рідну мову, релігію, традиції в іносередовищі. Це значною мірою стосується й освіти. Наприклад, зарубіжні методики навчання вдало адаптовані до використання в школах української діаспори з урахуванням давніх традицій християнської культури.

«Сфера освіти, що найбільшою мірою визначає рівень розвитку людини, стає загальнонаціональним пріоритетом у все більшій кількості країн світу», – зазначає В. Кремень [5, с. 10]. «Першим нашим завданням має стати утвердження і в громадській думці, і в суспільній практиці справжньої пріоритетності сфери освіти як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки. Нам потрібно згуртувати українську націю навколо проблем освіти, об'єднати зусилля не лише освітян, а й усього суспільства [Там само]. Це стосується, передусім, проблеми формування демократичних цінностей студентської молоді. Не випадково одним із завдань української педагогічної науки в умовах розвитку і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави є «переведення нових реалій, демократичних понять і цінностей у відповідну площину нового змісту освіти, який задовольняв би два освітніх напрями – освіту про демократію і освіту для розвитку демократії» [6, с. 25].

Важливим чинником мотиваційного забезпечення соціально-виховного середовища вищого навчального закладу слугує розуміння, передусім, свободи як демократичної цінності як сенсу життя людини; усвідомлення свободи як умови реалізації суб'єктів освітнього простору своїх особистісних і соціальних запитів; визначення цінності свободи в ієрархії індивідуальних та суспільних цінностей. У цьому виражається розвиток феномена свободи, що слугує формуванню соціально-виховного середовища університету. У цьому контексті важливим є не надання свободи самій особистості, а розвиток у людини аксіологічного ставлення до неї через володіння свободою. За таких обставин індивід усвідомлює себе особистістю. У процесі формування демократичних цінностей студентів в умовах навчального закладу доцільним вважаємо те середовище, в якому панує дух свободи і незалежності, що природно формує у майбутнього фахівця свободу думки, слова, незалежність, незаангажованість поглядів, мислення. Така свобода досягається завдяки принципу єдності процесу викладання та дослідження.

В. Мадзігон наголошує на тому, що сучасні навчальні заклади покликані «виробити в кожного громадянина звички, настанови і цінності, без яких неможливе функціонування демократії. Формування демократичних цінностей в системі здійснюється через усі без винятку аспекти навчально-виховного процесу, на всіх його рівнях – змістовому, організаційному, функціональному, комунікативному» [6, с. 26]. На *змістовому* рівні забезпечується доступ усіх студентів до повноцінного об'єктивного, не заполітизованого, не заангажованого змісту освіти, який відображає об'єктивне й критичне висвітлення проблем, понять, феноменів; розширюється й поглиблюється зміст предметів соціально-гуманітарного циклу; забезпечується широкий вибір альтернативних підручників, посібників, додаткової та допоміжної літератури. На *організаційному* рівні здійснюється децентралізація управління системою освіти; забезпечується: гнучкість, відкритість напрямів, типів і структур освіти; рівність шансів усіх дітей до суспільства, навколишнього середовища. На *фунціональному* рівні запроваджуються активні методи навчання, коли студент виступає суб'єктом навчально-виховного процесу; студентське самоврядування, відповідне ставлення до дисциплінування; різні форми соціалізації молоді. Пріоритетним напрямом розвитку педагогічної науки стало розроблення психолого-педагогічних засад та технологій особистісно зорієнтованого підходу до навчання й виховання підростаючого покоління. На *комунікативному* рівні – це взаємини між педагогом і студентом, між керівником і викладачем, організація спілкування в межах навчального закладу; співпраця між університетом і громадськими організаціями тощо.

З раннього віку люди вчаться приймати усвідомлені рішення, розуміти й цінувати важливість правопорядку, виявляти толерантність до політичних опонентів, докладати спільних зусиль для вдосконалення суспільства й політичного життя, бути переконаним, що саме від них залежить доля кожної людини, суспільства, держави, нації. К. Ющак зазначає, що «швидкий цивілізаційний розвиток зумовлює якісно нові вимоги до освіти», зокрема до компетентності студентів, що обрали професію педагога, що потребує від викладача підвищення його майстерності, використання педагогічних інновацій [10, с. 78–82].

Процес формування демократичних цінностей студентів є багатофакторним, оскільки на нього впливають: а) соціальне середовище, яке трансформується в контексті утвердження демократичних цінностей; б) організація і зміст основного виду діяльності студентів – навчального процесу, що модернізується; в) виховна та культурно-дозвіллєваа діяльність; г) самовиховання, власна активність студентської молоді [4].

Дієвим чинником формування демократичної культури майбутніх фахівців вважаємо середовище навчального закладу, адже молодь здебільшого засвоює цінності тих формальних чи неформальних груп, які мають для неї визначальне значення. Приміром, з початком демократичних перетворень в Україні та здобуття нею незалежності, студентство активно виявляло відповідні ціннісні орієнтації, часто й радикальні способи відстоювання своїх прав (голодування, мітинги, демонстрації тощо). У сучасних умовах трансформації української держави спостерігається диференціація суспільного життя, індивідуалізація потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій студентської молоді. Демократичні ідеї у молодих людей можна закріпити за умов їх сповідування не лише через медіапростір, неформальні групи, громадські організації, а передусім, у середовищі безпосереднього спілкування у педагогічному університеті.

Процес формування демократичних цінностей невіддільний від національно-патріотичного виховання молоді. Його ефективність під час вивчення фахових дисциплін визначається наступними умовами: увиразнення у змісті дисциплін гуманітарного циклу дотичних тем, проблем, що мають вплив на формування етичної і патріотичної свідомості й поведінки студентів; охопленням кожного активною участю із вивчення й аналізу історичного минулого Вітчизни; забезпечення комплексного підходу щодо державно-патріотичного і духовно-етичного виховання майбутніх учителів; формування в них усвідомленого та зацікавленого ставлення до вивчення історичного минулого країни, сучасних тенденцій в розвитку суспільства; упровадженням у практику професійної підготовки активних методів і нових інформаційних технологій навчання студентів; формування умінь і навичок публічного викладу поглядів із питань історичного минулого і сучасного стану країни; моральне й матеріальне стимулювання соціальної активної діяльності майбутніх фахівців; високою педагогічною культурою викладачів вишу та ін. [7, с. 309–310].

Водночас рівень сформованості в майбутніх фахівців демократичних цінностей важко піддається коректному кількісному чи якісному вимірюванню, наприклад, результати цього процесу десять років тому і сьогодні. Тому такий соціокультурний процес, як формування демократичних цінностей студентів педагогічного університету, потребує ретельного аналізу змін, що відбулися в їхній свідомості за певний проміжок часу. Щоденні реалії практики слугують не тільки критерієм перевірки демократичних цінностей, але й рушієм їхньої постійної переоцінки, оновлення та зміни всієї системи ціннісних орієнтацій молоді. Участь у студентському самоуправлінні у навчальний (планування, організація, контроль і облік під час навчального процесу та науково-дослідної роботи) та позанавчальний час (волонтерська, дозвіллєва та інші види діяльності). Важливу роль відіграють також самоосвіта й самовиховання.

В. Кремень проголошує важливим завданням забезпечення реалізації актуального принципу сьогодення – від «освіти на все життя» до «освіти через усе життя» [5]. У процесі самовиховання демократичні цінності виявляються у ставленні студента до інших людей, до себе самого. Самоосвіта впродовж усього життя допомагає пізнати не лише світ людських взаємин, але й самого себе, розвивати власні інтелектуальні здібності, волю, самодисципліну, тобто студентство ототожнює себе з демократичними цінностями, які опановує.

Деморатичні цінності майбутніх фахівців яскраво виявляються через активність у студентському самоврядуванні, адже в процесі такої діяльності виявляються, передусім, лідерські якості молоді. Головним завданням студентського самоврядування є формування й розвиток соціальних компетентностей особистості, її гуманістичної спрямованості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної самосвідомості.

В умовах вищого навчального закладу студентське самоврядування спрямоване на вирішення наступних завдань: сприяти активній позиції майбутніх учителів щодо реалізації їхніх прав і свобод; допомагати в пізнанні особливостей темпераменту, якостей характеру на основі результатів діагностики; виховувати вміння складати план проведення заходів; стимулювати творчу активність, залучати до проведення виховних заходів і створення ситуацій, які б уможливили виявлення ініціативи кожному студентові незалежно від смаків і вподобань, діяти самостійно, реалізувати свій потенціал; розвивати творчі здібності, формувати вміння аналізувати та регулювати свою поведінку, застосовувати набуті знання в реальному житті.

Доцільним вважаємо у педагогічних вишах ознайомлення студентів із важливим аспектом роботи вчителя – волонтерством, сутність якого – у створенні організованої системи, де кожен може стати активним представником своєї громади. Для цього проводять різного роду волонтерські акції, агентства волонтерської допомоги, бригади й клуби, до яких на добровільних засадах безкоштовно зголошуються студенти на здійснення діяльності, що приносить користь іншим людям і суспільству в цілому. Волонтерська діяльність майбутніх учителів передбачає їхню участь у вирішенні екологічних проблем краю, захист громадянських прав, організацію спортивних і культурних заходів, допомогу ветеранам, людям похилого віку, інвалідам, малозабезпеченим, соціально незахищеним тощо.

Висновки. У період побудови громадянського суспільства, євроінтеграції, розбудови державності країни пріоритетне місце належить політичній зорієнтованості та демократичній культурі молодого покоління, зокрема студентської молоді. Демократичні цінності – це високий рівень національної самосвідомості, суспільна злагода, почуття національної гідності, дотримання прав і свобод громадянина, соціально-правова захищеність, плюралізм думок, пріоритет національних інтересів, духовно-моральна культура, толерантне ставлення до оточуючих тощо. Їх формування в системі професійної освіти здійснюється через усі аспекти навчально-виховного процесу на різних рівнях – змістовому, організаційному, функціональному, комунікативному. Згадані вище ідеї мають лягти в основу проектування виховного середовища сучасного вищого навчального закладу. Провідні демократичні цінності, як свобода, толерантність, відкритість, національна самосвідомість, самовідповідальність, мир, суспільна злагода, працелюбство, національна гідність, забезпечують динамічні форми управління в середовищі вишу. Входження майбутніх учителів у контекст

індивідуального, соціального та глобального розвитку дозволяє зрозуміти унікальність і загальність трансформації окремих соціальних систем та їхню соціокультурну обумовленість.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розроблені концептуальних і методичних засад виховання демократичних цінностей дітей і молоді в навчальних закладах різних типів.

Список літератури:

1. Волков Г. Н. Этнопедагогика: учебн. для студ. сред. и высш. пед. учебн. заведений / Г. Н. Волков. – М.: Изд. центр «Академия», 1999. – 168 с.
2. Гуренко О. Впровадження технології формування етнокультурної компетентності студентів у практику роботи педуніверситету / О. Гуренко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://bdpu.org/scientific_published/2005/pedagogics_2_2005/28
3. Kokiel A. Education to values of the students of pedagogy in the uniting Europe / A. Kokiel // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. Вип. XXXIX. –Івано-Франківськ, 2011. – С. 108–112.
4. Кострюков С. В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10 / С. В. Кострюков; Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2004. – 17 с.
5. Кремень В. Г. Поступ до нової філософії освіти в Україні / В. Г. Кремень // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч. 1. – Харків: «ОВС», 2002. – С. 9–23.
6. Мадзігон В. М. Інформатизація в контексті демократизації освіти в Україні / В. М. Мадзігон // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч. 1. – Харків: «ОВС», 2002. – С. 23–37.
7. Новосьолов О. Теоретико-методичні засади актуалізації патріотичного виховання сучасних студентів у вишах України // Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону: навчально-методичний посібник / за ред. проф. Н. Лисенко. – Київ–Івано-Франківськ, 2009. – С. 296–313.
8. Штука І. А. Проблеми формування демократичної політичної культури в Україні / І. А. Штука. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Slv/2011_11/st69.pdf
9. Budnyk O. Ethnic socialization of personality: space of family educational traditions of the XXI-th century / O. Budnyk // Wychowanie u początku XXI wieku / Praca zbiorowa pod redakcją: Ks. prof. dr hab. Jana Zimnego, Dra Romana Kryla. – Stalowa Wola – Kijyw – Ružomberok, 2012. – S. 235–245.
10. Juszczak K. Teachers' education in the context of changing expectations in a contemporary society / K. Juszczak // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. Вип. XXXIX. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 78–82.

Будник Е.Б.
Прикарпатский национальний университет имени Василия Стефаника

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация
В статье определено место демократических ценностей молодежи в системе общечеловеческой культуры. Обоснована необходимость их формирования у студентов высших педагогических учебных заведений в период образовательных трансформаций. Формирование демократических ценностей автор рассматривает в системе учебно-воспитательного процесса на разных уровнях – смысловом, организационном, функциональном, коммуникативном. Акцентируется на значении волонтерства в воспитании будущих специалистов.
Ключевые слова: демократические ценности, демократическая культура, будущие учителя, современное студенчество, профессиональное образование.

Budnyk O.B.
Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk

PROBLEM OF FORMATION OF DEMOCRATIC VALUES OF FUTURE PROFESSIONALS

Summary
The article outlines the place of democratic values of youth in the system of human culture. Substantiated the need for their formation in students of higher educational institutions in the transformation of education. Formation of democratic values by considering a system of educational process at various levels – semantic, organizational, functional, communicative. The attention on the importance of volunteering in the education of future professionals.
Keywords: democratic values, democratic culture, future teachers, modern students, vocational education.

УДК 373.545.-057.874

КОНСТРУЮВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИ ВИКЛАДАННІ ХІМІЇ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Гаркович О.Л.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Стаття присвячена актуальный проблемі впровадження сучасних інформаційних технологій навчання у навчально-виховний процес з хімії у старшій профільній школі. Виділено основні напрями їх використання, пропонується їх класифікація. Особлива увага в статті приділяється дидактичним умовам впровадження інформаційних технологій у навчально-виховний процес.

Ключові слова: інформатизація освіти, інформаційні технології, учитель, школярі, старша профільна школа, індивідуальна освітня траєкторія, курси за вибором, навчальний процес.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються у соціально-економічному й державно-політичному житті країни, постійне збільшення обсягу інформації зумовили глибоке реформування системи освіти, що наразі відбувається в нашій країні. Оновлення системи освіти держави значною мірою пов'язане з розробкою та впровадженням у педагогічну практику ефективних технологій розвитку інтелектуальних і творчих здібностей особистості, формування її пізнавальної та творчої активності. Особливо актуальною є проблема реорганізації форм та методів роботи зі старшокласниками, оскільки саме старший шкільний вік характеризується активним розвитком пізнавальних і творчих здібностей, становленням наукового світогляду, особистісним самовизначенням дитини. Одним із напрямів модернізації освіти стало впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційних технологій навчання.

Процес інформатизації освіти актуалізує розробку інноваційних підходів до використання інформаційних технології при викладанні хімії у старшій профільній школі, що передбачає розвиток особистості школярів, підвищення рівня креативности їх мислення, формування вмінь розробляти стратегію вирішення як навчальних, так і практичних завдань, прогнозувати результати реалізації рішень на основі моделювання об'єктів, явищ, процесів та взаємозв'язків між ними. Не менш важливо в процесі організації навчально-виховного процесу у старшій профільній школі допомогти учню сформувати власну індивідуальну освітню траєкторію. Тому сучасний досвідчений педагог у професійній діяльності просто зобов'язаний використовувати новітні технології навчання, для того щоб учні, були більш адаптовані до нових умов та використовували їх в подальшому на практиці.

Мета дослідження. Виходячи з особливостей природничих дисциплін, використання інформаційних технологій в процесі вивчення хімії, є найбільш обґрунтованим. Наприклад, для моделювання хімічних процесів, явищ, для проведення лабораторних робіт, комп'ютерної підтримки процесу викладання навчального матеріалу і контролю його засвоєння. Моделювання хімічних явищ та процесів на комп'ютері необхідно для вивчення явищ і експериментів, які практично неможливі або шкідливі, але їх можна детально розібрати на комп'ютері [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема удосконалення технологій навчання займає одне з перших місць серед численних нових напрямів розвитку освіти, що цікавлять у останній час педагогів-дослідників. Важливим кроком у розв'язанні проблеми впровадження інформаційних технологій навчання стали роботи М. Бухаркиної, С. Дендебер, М. Жалдак, В. Загорського, О.Ключникової, Л. Луцевич, С. Манойлової, Ю. Машбіца, М. Моісеєвої, Е. Полат, О. Пєхота, Е. Раткевич Г. Селевко, Н. Тализіної, О. Тасенко, Н. Титаренко, В. Шолоховича та ін. Дослідники пропонують розглядати інформаційні технології навчання (computerized teaching technology) як сукупність методів і технічних засобів збору, організації, зберігання, обробки, передачі, і подання інформації, що розширює знання людей і розвиває можливості керувати технічними й соціальними процесами. Значна увага дослідників приділяється використанню інформаційних технологій навчання на уроках хімії, наприклад у роботах Е. Раткевич розглядаються шляхи підвищення ефективності формування хімічних знань з їх використанням, О. Бородіної, С. Манойлової, О. Тасенко та інших – проблеми використання комп'ютера на уроках хімії тощо.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація освіти – процес забезпечення сфери освіти теорією і практикою розробки й використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання і виховання [10]. Ця педагогічна технологія дозволяє вчителю вирішити низку проблем, що виникають при викладанні хімії, а саме: гармонійно поєднує фактичну та теоретичну частини курсу, індивідуалізує процес навчання та робить його інтерактивним. Але широкому застосуванню комп'ютерних навчаючих програм заважають методичні проблеми поєднання традиційного навчання та комп'ютерних технологій а також слабка матеріально-технічна база загальноосвітніх навчальних закладів, недоступність всесвітньої мережі для деяких з них, особливо сільських.

Хімія – одна із складних природничих дослідницьких наук. Вивчення хімії у старшій профільній школі сприяє формуванню наукового світогляду школярів. Однак в умовах скорочення часу, відведеного на вивчення хімії при збереженні обсягу її змісту, відбувається зниження інтересу учнів до предмета. Тому необхідно створювати умови для розвитку пізнавальної активності старших школярів і його самореалізації через накопичення власного досвіду та застосування сучасних комп'ютерно зорієнтованих засобів навчання [1; 2].

Використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі спрямоване на вирішення таких завдань: освоєння предмету; формування вмінь і навичок вирішення типових практичних завдань у обраній предметній області; формування вмінь аналізу й прийняття рішень у нестандартних проблемних ситуаціях; розвиток здібностей до певних видів діяльності; проведення навчально-дослідницьких експериментів з моделями досліджуваних об'єктів і процесів; контроль і оцінювання рівнів

знань і вмінь; формування вмінь і навичок пошуку інформації; формування вмінь і навичок науково-дослідницької та проектної діяльності. Освітні засоби інформаційних технологій навчання класифікують за такими параметрами:

1. За типом педагогічних задач:

· засоби, що забезпечують базову підготовку (електронні підручники, навчаючі системи, системи контролю знань);

· засоби практичної підготовки (задачники, практикуми, віртуальні конструктори, віртуальні хімічні лабораторії, програми імітаційного моделювання, тренажери);

· допоміжні засоби (енциклопедії, словники, мультимедійні навчальні заняття);

· комплексні засоби (дистанційні навчальні курси).

2. За функціями в організації навчального процесу:

· навчально-інформаційні (електронні бібліотеки, книги, періодичні видання, словники, довідники, навчаючі програми);

· інтерактивні (електронна пошта, електронні телеконференції);

· пошукові (каталоги, пошукові системи).

3. За типом інформації:

· електронні й інформаційні ресурси з текстовою інформацією (підручники, навчальні посібники, задачники, тести, словники, довідники, енциклопедії, періодичні видання, навчально-методичні матеріали);

· електронні й інформаційні ресурси з візуальною інформацією (фотографії, портрети, ілюстрації, відеофрагменти хімічних процесів і явищ, демонстрації дослідів, відеоекскурсії, статистичні й динамічні моделі, предметні лабораторні практикуми, предметні віртуальні лабораторії, схеми, діаграми);

· електронні й інформаційні ресурси з аудіоінформацією (звукозаписи доповідей, звуків живої й неживої природи);

· електронні й інформаційні ресурси з аудіо- та відеоінформацією (аудіо- відеооб'єкти живої й неживої природи, предметні екскурсії);

· електронні й інформаційні ресурси з комбінованою інформацією (підручники, навчальні посібники, першоджерела, задачники, енциклопедії, словники, періодичні видання).

3. За організаційною формою застосування в навчальному процесі: урочні; позаурочні; позашкільні.

4. За формою взаємодії:

· технологія асинхронного режиму зв'язку – «offline» (оперативна електронна переписка, телеконференція, замовлення й розсилання необхідного матеріалу з електронних банків інформації);

· технологія синхронного режиму зв'язку – «online» (форум, чат, пошук інформації в Інтернет; установка власних ресурсів у Глобальній мережі) [6; 7; 9].

Застосування інформаційних технологій у навчально-виховному процесі профільної школи сприяє формуванню індивідуальної освітньої траєкторії старшокласників, оскільки забезпечує максимальний розвиток індивідуальних освітніх можливостей і потреб старшокласників; широкий вибір змісту, форм, темпів і рівня їх загальноосвітньої підготовки; задоволення освітніх потреб старшокласників у поглибленому вивченні предметів обраного профілю навчання; розкриття творчого потенціалу учнів (участь у дистанційних освітніх проектах, конкурсах, олімпіадах тощо); освоєння сучасних інформаційних технологій.

Можливості сучасних інформаційних технологій невичерпні при реалізації елективних курсів, що спрямовані або на підтримку основних профільних предметів, або на внутрішньопрофільну спеціалізацію навчання й побудову індивідуальної освітньої траєкторії.

Електронні й інформаційні ресурси можуть бути використані як навчально-методичний супровід загальноосвітніх і профільних навчальних дисциплін. Учитель може застосовувати різні освітні засоби інформаційних технологій при підготовці до уроку; безпосередньо на уроці (при поясненні нового матеріалу, для закріплення засвоєних знань, у процесі контролю знань); для організації самостійного роботи школярів тощо. Наприклад, електронні й інформаційні ресурси з текстовою інформацією можуть бути використані при поясненні нового матеріалу, як основу для підготовки диференційованого роздавального матеріалу на уроці, при підготовці наукової роботи або дослідницького проекту школярів. Ресурси з візуальною аудіоінформацією органічно включати в пояснення вчителя на уроці, а також використовувати при організації самостійної роботи учнів. Комп'ютерні тестові завдання дозволяють швидко та ефективно здійснювати контроль та оцінювання знань, умінь та навичок старшокласників. Тести можуть проводитися в режимі on-line (проводиться на комп'ютері в інтерактивному режимі, результат оцінюється автоматично системою) і в режимі off-line (використовується електронний або друкований варіант тесту; оцінку результатів здійснює вчитель із коментарями та роботою над помилками).

Використання інформаційних технологій при викладанні хімії значно розширює можливості як вчителя (більш якісно і на більш високому методичному рівні викладати матеріал), так і учня (задоволення освітніх потреб старшокласників у поглибленому вивченні предметів обраного профілю навчання). Інформаційні технології розширюють можливості візуалізації хімічних процесів та явищ, які вчителі не мають можливості показати у шкільному кабінеті хімії за браком обладнання чи реактивів. Наразі комп'ютерні технології використовують з метою моделювання хімічних процесів і явищ. Моделювання дозволяє розкрити зв'язки досліджуваного об'єкта, глибше виявити його закономірності, що веде до кращого засвоєння навчального матеріалу. Учні можуть досліджувати явище, змінюючи параметри, порівнювати отримані результати, аналізувати їх, робити висновки. Наприклад, задаючи різні значення концентрацій реагуючих речовин школярі можуть простежити за зміною обсягу газу, що виділяється в результаті перебігу реакції тощо [4; 5].

Ще один напрям використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі з хімії – обробка даних хімічного експерименту, який здійснюється школярами на уроці, при здійсненні наукової або проектної діяльності. Компанією IBM створена «Персональна наукова лабораторія», що являє собою комплект комп'ютерних програм, різних датчиків і лабораторного устаткування, що дозволяє проводити різні експерименти хімічного, хіміко-фізичного і хіміко-біологічного напряму. Таке використання інформаційних технологій сприяє формуванню у школярів умінь і навичок дослідницької діяльності, формує пізнавальний інтерес, професійну орієнтацію, підвищує мотивацію, розвиває наукове мислення [4].

Ефективне впровадження сучасних інформаційних технологій для програмної підтримки викладання курсу хімії у старшій профільній школі дозволяє використовувати програми як довідникові посібники з конкретних тем, для вирішення розрахункових та експериментальних задач, організації

та проведення лабораторних робіт, контролю й оцінювання знань, умінь та навичок.

Програмні засоби для ефективного застосування в навчальному процесі повинні відповідати курсу хімії профільного навчання, мати високий ступінь наочності, простоту використання, сприяти формуванню загальних навчальних і експериментальних умінь, узагальненню і поглибленню знань тощо. Також інформаційні технології повинні відповідати таким дидактичним вимогам: умотивованість використання різних дидактичних матеріалів; чітке визначення ролі, місця, призначення й часу використання елементів технології; провідна роль педагога в проведенні уроку; введення в технологію тільки таких компонентів, які гарантують якість навчання; відповідність методики комп'ютерного навчання загальній стратегії проведення навчального заняття; уведення в навчально-виховний процес інформаційних технологій чи їх елементів вимагає перегляду всіх компонентів системи й зміни загальної методики навчання; забезпечення високого ступеня індивідуалізації навчання; забезпечення стійкого зворотнього зв'язку в навчанні й інші.

Особливого значення наразі набуває дистанційна освіта. Основою її є контрольоване та якісне забезпечення (нормативне, дидактичне, методичне та ін.) самостійної роботи школярів під керівництвом викладача (тьютора). Дистанційне навчання передбачає широке застосування сучасних носіїв інформації, комп'ютерних та інформаційних технологій, телекомунікаційних мереж. У системі освіти дистанційне навчання відповідає принципу гуманістичності, згідно якого ніхто не повинен бути позбавлений можливості навчатися через бідність, географічну або тимчасову ізольованість, соціальну незахищеність та неможливість відвідувати освітні установи через фізичні вади. Згідно з об'єктивністю процесу інформатизації суспільства та освіти дистанційне навчання, яке поєднує у собі кращі риси інших форм організації навчально-виховного процесу, увійшло до XXI століття, як найбільш перспективна, гуманістична, інтегральна форма отримання освіти. Впровадження інформаційних технологій передбачає й широке використання Інтернету. Частина освітньої інформації в Інтернеті створюється цілеспрямовано різними науковими і освітніми інша поповнюється учнями та, третя – стихійно проникає в цю сферу [3]. Наразі існує лише невелику кількість українських сайтів, присвячених вивченню шкільного курсу хімії, електронним підручникам, журналам, та інших Інтернет-ресурсів порівняно з іншомовними сайтами.

Процес інформатизації освіти актуалізує впровадження інформаційних технології при викладанні хімії у старшій профільній школі. Важливими умовами реалізації її можливостей в організації профільного навчання в старшій школі є обладнання в школі комп'ютерного класу, бажана наявність локальної мережі й виходу в Інтернет; готовність учителя до застосування інформаційних технологій у навчально-виховному процесі.

Список літератури:

1. Гузеев В. В. Организационные формы обучения и уроков / В. В. Гузеев // Химия в школе. – 2002. – № 4. – С. 22–28.
2. Дендебер С. В., Ключникова О. В. Современные технологии в процессе преподавания химии / С. В. Дендебер, О. В. Ключникова. – М.: 5 за знания, 2007. – 186 с.
3. Загорський В. В. Интернет-ресурсы для учителя / В. В. Загорський // Химия в школе. – 2003. – № 9. – С. 82–85.
4. Манойлова С. Використання комп'ютера на уроках хімії / С. Манойлова // Біологія та хімія в школі. – 2001. – № 5. – С. 22–25.
5. Нифантьев Э. Е., Ахлебин А. К., Лихачев В. Н. Компьютерные модели в обучении химии / Э. Е. Нифантьев, А. К. Ахлебин, В. Н. Лихачев // Информатика и образование. – 2002. – № 7. – С. 77–85.
6. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева. – М.: Академия, – 2000. – 72 с.
7. Раткевич Е. Ю. Повышение эффективности формирования химических знаний при использовании информационной технологи обучения: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 / Е. Ю. Раткевич. – Москва, 1998. – 20 с.
8. Тасенко О. В. Використання комп'ютерів у викладанні хімії та біології / О. В. Тасенко // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2007. – № 1. – С. 16–18.
9. Титаренко Н. Використання комп'ютерних навчальних програм з хімії / Н. Титаренко // Біологія та хімія в школі. – 2004. – № 1. – С. 9–12.
10. Шолохович В. Ф. Информационные технологии обучения / В. Ф. Шолохович // Информатика и образование. – 1998. – № 2. – С. 5-13.

Гаркович А.Л.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

КОНСТРУИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ СРЕДСТВАМИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
Статья посвящена актуальной проблеме внедрения информационных технологий обучения в учебно-воспитательный процесс по химии в старшей профильной школе. Определены основные направления их использования, предлагается классификация. Особенное внимание в статье уделяется дидактическим условиям внедрения информационных технологий в учебно-воспитательный процесс.

Ключевые слова: информатизация образования, информационные технологии, учитель, школьники, старшая профильная школа, индивидуальная образовательная траектория, курсы по выбору, учебный процесс.

Garkovich O.L.
Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynsky

CONSTRUCTION EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN TEACHING CHEMISTRY OF INFORMATION TECHNOLOGY

Summary
This article is devoted to actual problem of establishment of modern technologies of teaching into educational progress in chemistry in height professional school. The main lines of using them and their classification are definited. A special attention in this article is devoted to deduction conditions of establishment informational tecnologies into educational process, Individual educational, The courses in purpose among
Keywords: informational establishment, into education, informational technologies, teacher, pupils, heigh professional school, educational process.

УДК 811(07)

ОСОБЛИВОСТІ ІНШОМОВНИХ ФАХОВИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ЗАСОБУ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ (НА ПРИКЛАДІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ФАРМАЦІЇ)

Горпініч Т.І.
Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського

У статті здійснено огляд останніх наукових досліджень проблеми навчання читання фахової літератури. Проаналізовано властивості фахового тексту (інформативність, науковість). Описано основні особливості наукової та навчальної статті з фармації як засобів навчання іншомовного читання. Виокремлено жанри фармацевтичної літератури, опрацювання якої необхідне фармацевтам для виконання професійних обов'язків. Окреслено перспективні напрямки у дослідженні зазначеної проблеми.

Ключові слова: текст, фахова література, навчальна стаття, наукова стаття, професійно-орієнтоване читання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах модернізації та реформування системи освіти, відповідно до завдань іншомовної підготовки спеціалістів, визначених Концепцією мовної освіти в Україні та Загальноєвропейськими рекомендаціями, постає питання щодо підготовки висококваліфікованих різнопрофільних фахівців, здатних за допомогою іноземної мови вирішувати різноманітні завдання професійного характеру, використовуючи при цьому іншомовні джерела інформації з метою самоосвіти і самовдосконалення. У зв'язку з цим увага багатьох учених зосереджена на проблемі навчання читання іншомовної автентичної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цей час розроблено методологічні засади навчання читання іноземною мовою (Е. В. Барбакова, І. М. Берман, М. Л. Вайсбурд, В. І. Карпов, Г. Н. Котоваєва, М. В. Ляховицкий, О. Д. Митрофанова, О. І. Мотіна, Т. Б. Одинцова, І. О. Рапопорт, Г. В. Рогова, Т. С. Сєрова, С. К. Фоломкіна, В. С. Цетлін, Н. П. Шевченко), обґрунтовано психологічні передумови розвитку вмінь іншомовного читання як виду мовленнєвої діяльності (В. О. Артемов, О. О. Брудний, О. П. Доблаєв, Т. Г. Єгоров, І. О. Зимня, З. І. Кличнікова, Ю. Ф. Малініна, В. О. Маслова, О. М. Соколов, Л. М. Шварц).

Роботи цих дослідників стали підґрунтям для розробки концепцій навчання професійно зорієнтованого читання (Г. В. Барабанова, Г. О. Костерін, О. А. Крилова, Л. І. Морська, О. Ю. Паніна, Т. С. Сєрова, С. Г. Улітіна), відповідно до теоретичних положень яких створено методики навчання читання майбутніх *учителів* за допомогою художніх (Т. О. Вдовіна) та публіцистичних (О. В. Бирюк) творів; *військових спеціалістів* на базі фахової літератури (Н. В. Ульянова); *аграріїв* на основі наукових англомовних першоджерел (О. С. Малюга); *економістів* за допомогою ділової документації на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій (С. В. Радецька) та студентів вищих технічних навчальних закладів з використанням автентичних текстів із застосуванням комп'ютерних програм (М. Г. Бондарев).

Існує низка досліджень, присвячених процесу навчання читання фахівців медичної галузі, зокрема майбутніх фармацевтів. В них зосереджено увагу лише на навчанні термінологічної лексики (Т. В. Коломієць), розвитку вмінь професійного монологічного мовлення на основі прочитаної інформації з іншомовних джерел (Е. Є. Шпак), формуванні здатності читати й перекладати специфічні лексичні одиниці фармацевтичної галузі (М. І. Августинович).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на суттєву базу досліджень, не було вичерпано весь потенціал процесу навчання читання англійських фахових джерел майбутніх фармацевтів. Зокрема, не приділено достатньо уваги висвітленню жанрової специфіки іншомовних професійних текстів. Саме цей факт зберігає існуюче протиріччя між потребами майбутніх фармацевтів використовувати читання як засіб удосконалення власної професійної компетентності та обмеженими іншомовними можливостями їх реалізації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття особливостей іншомовних фахових джерел як засобу навчання читання іноземною мовою (на прикладі професійної літератури з фармації).

Виклад основного матеріалу. Читання як вид МД, спрямований безпосередньо на професійно значущі тексти, завжди повинне нести для читача певний практичний інтерес, зумовлений конкретною, пов'язаною з комунікативною ситуацією, потребою. Текст, на думку О. С. Кубрякової, по суті, є твором, який всією своєю архітектонікою й організацією, всіма використаними у ньому мовними засобами має забезпечити в адресата формування його ментальної моделі. Предметний зміст тексту, сприйнятий і зрозумілий адекватно, повно і точно, є тим, заради чого читач вступає в опосередковане вербальне спілкування з авторами професійно-орієнтованих текстів [9, с. 25].

Лінгвістика тексту розглядає текст як мовленнєвий твір, який відображає паралельне розгортання по вертикалі і по горизонталі синтагматичних і парадигматичних відносин між знаками. Горизонтальний план розгортання думки виражається зовнішнім оформленням тексту, його формальною стороною і забезпечує зв'язність, яка відноситься до лінгвістичної характеристики і створюється різними видами лексико-граматичних залежностей, які забезпечують формальний розвиток думки в тексті [3, с. 89]. Вертикальний план розгортання думки забезпечується семантикою тексту і корелює з такою його властивістю, як цілісність, що є психолінгвістичною категорією. Ці властивості тексту як лінгвістичного та комунікативного утворення забезпечують реалізацію функціонального потенціалу МД читання як засобу інтелектуального відображення суспільства.

Читання фахівця в першу чергу визначається інформативним аспектом пізнавальної та комунікативної функцій читання як вербального письмового спілкування. Тому аналізуючи тексти зі спеціальності як об'єкти навчання читання, необхідно звертати увагу на текстотвірні характеристики, відзначаючи ступінь їх інформативного потенціалу, характер функціональної спрямованості, їх сприй-

няття читачем. Інформативність є найважливішою характеристикою спеціального тексту. Інформативність характеризує не абсолютну кількість інформації в тексті, не загальну інформаційну насиченість, але лише ту інформацію, яка, швидше за все, стане надбанням читача. На думку Т. М. Дрідзе, «інформативність – це відносна характеристика тексту, яка вже на стадії аналізу вводить його в систему зв'язків з безліччю передбачуваних інтерпретаторів» [4, с. 174]. Підтверджує цю думку й французький соціолог А. Моль, який зауважує, що текст є для нас інформативним в тому випадку, якщо він зумовлює нашу реакцію, дії, в іншому випадку навіть нова інформація є марною [11, с. 15].

При виявленні предметного змісту й інтерпретації інформації професійно значущих текстів для фахівця вирішальну роль відіграє ступінь засвоєності ним того чи іншого розділу сфери знання, до якого відноситься текст. Зміст тексту є зафіксованим мовними засобами відображенням сегменту екстралінгвістичної реальності, що була психічним переживанням (змістом) відправника тексту і стає психічним переживанням його реципієнта при сприйнятті. Це переживання є нелінійним і недискретним комплексом інформації, яка міститься і в знаках тексту, і в фонових знаннях реципієнта, які актуалізуються цими знаками [12, с. 13].

Якщо звернутися до екстралінгвістичних основ текстів для фармацевтів, то очевидно, що в їх предметному змісті з різних точок зору розкриваються об'єктивно існуючі закономірності, що тим чи іншим чином стосуються ЛЗ і його різноманітних впливів і взаємодій. При цьому об'єкти вивчення представлені в них відповідно до певної раціонально-логічної організації, з урахуванням цільового призначення того чи іншого тексту [7, с. 5]. Такі тексти обслуговують потреби галузі охорони здоров'я та наук, які вивчають ЛЗ та лікарську сировину. Вивченням, отриманням, застосуванням лікарських препаратів займаються фармакологія і суміжні з нею науки. Завданнями фармакології є пошук і створення нових високоефективних і безпечних ЛЗ. Основним змістом фармакології є фармакодинаміка і фармакокінетика, тобто вивчення взаємодії лікарських речовин з організмом, вивчення механізмів дії ліків та їх рух в організмі, їх метаболізм і виведення; вивчення терапевтичних властивостей речовин різного походження, їх одержання, дослідження, опис різноманітних властивостей, форм, видів і т.п..

За характером наукової інформації, яка в них міститься, професійно-орієнтовані тексти поділяють на первинні та вторинні. Первинні спрямовані на передачу нових наукових відомостей, отриманих у процесі досліджень (монографія, стаття, патент, доповідь). Вторинні містять результати аналітико-синтетичної переробки первинних наукових текстів (підручники, реферати, анотації, рецензії, огляди, довідники). Для будь-якого тексту важливо те, як співвідносяться його структурні особливості зі змістовними поняттями і категоріями. Мовна організація тексту містить текстоутворюючі елементи, які співвідносять текст із дійсністю. До них відносяться поняття, які передають зміст, основні зв'язки і відносини, що утворюють логічну основу тексту, спосіб, характер вираження думки [14, с. 208]. Тому важливо зрозуміти, що в текстовій організації є значимим для процесу осмислення, розуміння, вилучення інформації, на які закономірності вираження і розподілу інформації в текстах за фахом необхідно звертати увагу студентам при оволодінні вміннями читання.

Отже, необхідно звернути увагу на характеристики тексту, які визначають спосіб вираження і розподілу інформації в тексті. До них, безумовно, відносяться стильова і жанрова приналежність тексту, його функціональна спрямованість, спосіб його логічної організації, що виражають, на думку М. М. Кожиної, зв'язок з пізнавальною і розумовою діяльністю автора тексту, що відображають характер «пристосування» до завдань і умов свого функціонування, визначають ступінь інформативності, обробки, клішованості і т.д. [6, с. 114].

Тексти, які читає спеціаліст-фармацевт, виконуючи свої професійні обов'язки, відносяться до наукового стилю мовлення з його під стилями – власне науковим, науково-технічним, науково-популярним. За М. І. Жинкіним, думка передається, перш за все, лексичними засобами, які є рушійною силою, що містить смисловий зміст повідомлення [5, с. 117]. Саме вони несуть основне інформативне навантаження тексту. Лексичне наповнення розкриває значення основних понять, категорій. У текстах наукового стилю мовлення вона характеризується великою кількістю спеціальних термінів, які є елементами апарату теорій і концепцій.

Розглянемо деякі види професійно-орієнтованих текстів для навчання читання майбутніх фармацевтів. Основними жанрами текстів, які репрезентують фахову фармацевтичну літературу, є навчальна стаття із підручника з основної спеціальності, наукова стаття, рецепт ЛЗ, інструкція до застосування ЛЗ, фармакопейна стаття, рекламне повідомлення, монографія, енциклопедична стаття. Виходячи з аналізу семіотико-прагматичної установки, розглянемо лінгвістичні особливості текстів, які слугуватимуть засобом навчання читання майбутніх фармацевтів.

Навчальна стаття із підручника з основної спеціальності є навчально-науковим твором, головним завданням якого є виклад основ тієї чи іншої науки. Які і будь-які інші навчальні матеріали, вона характеризуються основними рисами, властивими науковому стилю мовлення. Її відносять до так званих вторинних текстів, адже вона дає глобальний, максимально точний і повний структурний та систематизуючий опис предмета наукового знання. Типовими ознаками навчальної статті, які відмежовують її від інших жанрів наукової літератури є так звана «стисла повнота» інформації, предметно-логічна послідовність, доступність і зрозумілість викладу, активізація уваги адресата [13, с. 11]. Стисла повнота виражається в тому, що, з однієї сторони, викладається тільки певна частина накопиченої інформації про предмет конкретної науки, а, з іншої, – ця частина є базовою і різнобічно характеризує предмет. Ця властивість також визначає і предметно-логічну послідовність викладу, а саме: спочатку подається визначення і загальна характеристика предмета, визначаються його основні аспекти, потім розглядається кожен із них. При їх описі ця структурно-змістовна схема зазвичай зберігається. Оскільки в навчальній статті представлено вже усталене, базове наукове знання, виклад інформації в цілому не має проблемного характеру чи полемічної загостреності.

Розглянемо основні особливості навчальної статті із фармації. Метамовою фармацевтичних текстів латина, на якій базується термінологія і номенклатура ботаніки, фармацевтичної хімії, мікробіології, фармакології, патології та інших дисциплін фармації. Як зазначає Г. П. Бурова, саме латинська мова є характерним семіотичним маркером мови фармації. Вона виступає метамовою низки медико-фармацевтичних текстів, відібраних за істотно якісною ознакою, що має прагматичний характер, оскільки

латина, як спеціалізована семіотична система, покликана обслуговувати і формувати понятійно-термінологічний апарат конкретної сфери людської діяльності – фармації [2, с. 56]. Саме присутність великої кількості термінологічних одиниць і є головною ознакою навчальної статті із фармації. Новітнє визначення терміна стверджує, що термін – це динамічне явище, яке народжується, формулюється, заглиблюється в процесі пізнання (когніції), переходу від концепту – мисленнєвої категорії – до вербалізованого концепту, пов'язаного з тією чи іншою теорією, концепцією, осмислюючи ту чи іншу сферу знання і (або) діяльності. Крім того, термін визначають і з логічної сторони, висуваючи на перше місце його зв'язок з поняттям. Термін є «матеріалізацією» абстракції об'єкта спеціальної сфери у вигляді лексичної одиниці природної мови [10, с. 22].

Для написання навчальної статті із фармації терміни відбираються з великою ретельністю для максимально точної передачі думки. Вони поділяються на основні терміни, що позначають головні ідеї системи понять даної галузі знань *(тканина, организм, препарат, реакція)*; загальнонаукові поняття і терміни загальної семантики *(механізм, система, склад)*. Спеціальні терміни (базові, похідні, складні) виражають поняття власне фармацевтичної науки. Їх існує безліч відповідно до величезної кількості об'єктів і предметів наукової та професійної діяльності спеціаліста: *безрецептурні препарати, терапевтична нееквівалентність лікарських препаратів, ресорбція, аміноглікозид* і т.п. Особливістю фармацевтичної терміносистеми є терміни-синоніми латинського походження, які виконують основну вимогу – збереження однозначності. У текстах є і загальнонаукова лексика, що оточує і «обслуговує» терміни. Вона допомагає вичленити, вивести конкретні значення (відтінки) мовних одиниць для точного розуміння думки. Все це визначає рису, характерну для всіх текстів наукового стилю мовлення, – інформаційну насиченість.

Окрім цього, у навчальній статті із фармації велику питому вагу мають службові слова і слова-організатори, Вони забезпечують логічні зв'язки між окремими елементами висловлювання: слова-організатори думки, формально представлені сполучниками, сполучними словами, прислівниками, словосполученнями, вступними словами і словосполученнями, безособовими, неозначено-особовими реченнями. Функція цих слів полягає у веденні логічного контексту, а, значить, в об'єктиваціі предметно-логічних відносин: вони підтверджують, розширюють, обмежують або заперечують наведені вище міркування; вказують на час здійснення, на місце опису дослідження, на послідовність, спрощення або деталізацію аргументації, вводять ілюстрацію аргументації; здійснюють підпорядковуючий та об'єднуючий зв'язок речень. Для читача слова-організатори є маркерами, за якими він судить про характер розподілу інформації, про ступінь її об'єктивності [8, с. 23].

Наукова стаття як один із видів професійно-орієнтованих текстів, зазвичай, має конкретні розділи, як й інструкція ЛЗ. Однак вона менш стандартизована, ніж академічна стаття або інструкція. Часто в предметному аспекті розділи науково-популярної статті схожі за змістом на розділи інструкцій для застосування ЛЗ, якщо стаття стосується опису ЛЗ або рекомендацій щодо лікування захворювань, описів нових методів лікування. Крім цього, тексти такого типу поєднують в собі інформативність із цікавим змістом і доступністю для сприйняття. Іноді вони носять рекламний характер, що також накладає певний відбиток на використані мовні засоби [1, с. 154].

Наукова стаття, як правило, торкається окремої наукової проблеми із запропонованими шляхами її вирішення. Виходячи з цього, в структурі наукової статті можна виділити такі елементи: опис проблеми та її актуальності для теорії і практики, короткі дані про методику дослідження, аналіз власних наукових результатів та їх узагальнення, висновки і пропозиції з проведення дослідницької діяльності в подальшому, посилання на цитовану літературу. Особливістю наукової статті із фармації є широке вживання вузькоспеціалізованої лексика, яка, на відміну від науково-популярної статті, зорієнтована на читачів, які володіють медичною чи фармацевтичною освітою. Основними характеристиками наукової статті є її інформативність, аналітичність, полемічність (на відміну від навчальної статті), навмисне підкреслення ходу логічної думки спеціальними мовними засобами.

Як і для навчальної, так і для наукової статті властивими є складне синтаксичне оформлення викладеної інформації, висока частота використання абстрактної лексики. Попри низку схожих характеристик, наукова стаття відрізняється від навчальної, у першу чергу, своїм функціональним спрямуванням. Основне призначення навчальної статті – навчати фахового матеріалу, в той час як наукова стаття спрямована на розкриття суті певних проблем у конкретній галузі і шляхів їх вирішення. Це й визначає основні відмінності між цими жанрами мови фармації. Навчальний текст є, по суті, дидактично організованим матеріалом і володіє характерною лексичною структурою і семантикою: він може містити емоційно забарвлені мовні одиниці, які слугують для фіксації уваги читача і зняття напруги, бути спрямований на читача з певним рівнем підготовки чи картиною світу. Адресат наукової статті є більш узагальненим, а сам текст є лише логічним викладом результатів дослідження автора.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши особливості іншомовних фахових джерел з фармації, підсумуємо, що спосіб викладу матеріалу в текстах фармацевтичного спрямування є логічно обґрунтованим: основна вимога до наукової статті – це точний і чіткий виклад, опис і пояснення фактів. Головний акцент робиться на логічну сторону інформації. У зв'язку з цим для професійно-орієнтованих фармацевтичних текстів характерний формально-логічний спосіб викладу, що забезпечує найбільш повну та ефективну інформацію. Як і для навчальної, так і для наукової статті як видів фармацевтичних текстів властивими є складне синтаксичне оформлення викладеної інформації, висока частота використання абстрактної лексики. Навчальна стаття, на відміну від інших жанрів фармацевтичних текстів, може містити емоційно забарвлені мовні одиниці, які слугують для концентрації уваги читача, а також бути спрямованою на читача з певним рівнем підготовки чи картиною світу.

Незважаючи на суттєву кількість досліджень іншомовних фахових джерел з різних галузей людської діяльності, існує небагато розвідок, присвячених можливостям їх використання для навчання професійно-орієнтованого читання і аналізу їх особливостей саме як засобів такого навчання. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вирішенні цього питання.

Список літератури:
1. Бессараб А. О. Система жанрів періодичного наукового фахового видання / А. О. Бессараб // Діалог: медіа-студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 151–161.
2. Бурова Г. П. Фармацевтический дискурс как лингвокультурный код: монография / Г. П. Бурова. – Пятигорск: Пятигорская ГФА, 2008. – 286 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
4. Дридзе Т. М. Проблемы чтения в свете информативно-целевого подхода к анализу текста / Т. М. Дридзе // Проблемы социологии и психологии чтения. – М., 1975. – С. 173–174.
5. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Наука, 1982. – 158 с.
6. Кожина М. Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики / М. Н. Кожина. – Пермь: [б. и.], 1966. – 213 с.
7. Костерин Г. А. Особенности обучения чтению и пониманию специальной литературы в неязыковом вузе (на материале математических текстов на английском языке): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / Г. А. Костерин. – М., 1965. – 15 с.
8. Котюрова М. П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста. (Функционально-стилистический аспект) / М. П. Котюрова. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 170 с.
9. Кубрякова Е. С. Текст и его понимание / Е. С. Кубрякова // Русский текст. – 1994. – № 2. – С. 18–27.
10. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М.: Либроком, 2009. – 256 с.
11. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие / А. Моль. – М.: Мир, 1966. – 351 с.
12. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура / Л. А. Черняховская. – М.: Международные отношения, 1976. – 298 с.
13. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Шабуніна. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
14. Hulstijn J. Mnemonic methods in foreign language vocabulary learning: Theoretical considerations and pedagogical implications / J. Hulstijn // Second language vocabulary acquisition: A rationale for pedagogy. – Cambridge, 1997. – P. 203–224.

Горпинич Т.И.
Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского

ОСОБЕННОСТИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ ЧТЕНИЮ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ФАРМАЦИИ)

Аннотация
В статье сделан обзор последних научных исследований проблемы обучения чтению профессиональной литературы. Проанализированы свойства профессионального текста (информативность, научность). Описаны основные особенности научной и учебной статьи по фармации как средств обучения иноязычному чтению. Выделены жанры фармацевтической литературы, чтение которой необходимо фармацевтам для выполнения профессиональных обязанностей. Очерчены перспективные направления исследования данной проблемы.
Ключевые слова: текст, профессиональная литература, учебная статья, научная статья, профессионально-ориентированное чтение.

Horpinich T.I.
I.Ya. Horbachevsky Ternopil State Medical University

THE PECULIARITIES OF PROFESSIONAL LITERATURE AS A MEANS OF TEACHING READING IN A FOREIGN LANGUAGE (ON THE BASIS OF PROFESSIONAL LITERATURE IN PHARMACY)

Summary
The article presents an overview of recent investigations devoted to problems teaching reading professional literature. The features of the professional text (informativeness, scientific character) have been analyzed. The main peculiarities of scientific article and textbook article in pharmacy as a means of teaching foreign language reading have been described. The principle genres of pharmaceutical literature required for the fulfilling professional duties by pharmacists have been determined. Perspective areas of research are outlined.
Keywords: text, professional literature, textbook article, scientific article, professionally-oriented reading.

УДК 37.013.42

СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОСТІ УЧНІВ З ПРОБЛЕМАМИ ЗОРУ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Григоренко В.Л.
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Рассказова О.І.
Харківська-гуманітарно-педагогічна академія

Досліджено специфіку розвитку соціальності дітей з вадами зору. Встановлено, що у процесі розвитку соціальності дітей із сенсорними порушеннями, окрім створення зовнішніх, матеріальних умов для компенсації дефекту розвитку (вчасного протезування, адекватного лікування, реабілітації тощо), необхідним є значний соціально-культурний вплив, що забезпечує соціально-педагогічну компенсацію наявних у дитини обмежень. Такий вплив може відбуватися через створення сприятливих умов у найближчому середовищі дитини, стимулювання її творчого розвитку засобами мистецтва. Обґрунтовано провідну роль мистецтва у сприянні соціальному розвитку дітей з сенсорною недостатністю в умовах інклюзивної освіти. Визначено принципи розвитку соціальності дітей з вадами зору засобами мистецтва.
Ключові слова: діти з сенсорною недостатністю, розвиток соціальності дітей з порушеннями зору, засоби мистецтва, інклюзивна освіта.

Постановка проблеми. Становлення інклюзивного підходу в освіті, що актуалізувалося у нашій країні у зв'язку з необхідністю наближення освітніх умов до європейських стандартів, зумовило необхідність докорінної зміни ставлення нашого суспільства до верств населення, які донедавна були об'єктами соціальної й освітньої ізоляції. До такої категорії населення належать, зокрема, діти з обмеженими сенсорними можливостями, що потребують зміни до них суспільного ставлення, запровадження нового педагогічного підходу, заснованого на принципах рівнодоступності освіти та соціально-педагогічного піклування. Ще Л. Виготський висловив цю думку, характеризуючи дітей з вадами зору та слуху, так: «...зрозуміло будь-якому педагогу, що сліпа чи глухоніма дитина насамперед є дитиною, а вже потім – дитиною особливою, сліпою чи глухонімою» [2, с. 85].

В умовах інклюзивної освіти необхідно враховувати, що процес розвитку таких дітей депривовується зниженням сенсорних можливостей тих аналізаторів (зору, слуху), які для є ключовими при отриманні людиною інформації про світ, насичення індивідуальної свідомості людськими смислами та образами, тому необхідним є пошук нових засобів сприяння розвитку їх соціальності як умови подолання комунікативних проблем, що виникають у таких дітей при їх включенні у загальне освітнє середовище.

Вважаємо, що у цьому напрямі дієвим є включення дитини у процес спілкування з мистецтвом, що багато в чому зумовлює інкультурацію особистості, інтеграцію її у загальний соціокультурний контекст існування конкретного суспільства, привласнення соціального досвіду, що забезпечує її комунікативну спроможність, здатність до самореалізації. Нажаль, розвивальні можливості мистецтва у роботі з дітьми із сенсорними обмеженнями використовуються сьогодні недостатньо й потребують ґрунтовного вивчення, актуальною є також розробка шляхів застосування засобів мистецтва у напрями розвитку соціальності дітей з вадами зору, слуху та мовлення в умовах інклюзивної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади освіти, виховання та розвитку дітей з обмеженням життєдіяльності розроблено у корекційній педагогіці та реабілітології (Ю. Вихляєв, А. Колупаєва, І. Ляхова, Л. Куненко, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.).

Тіфологічні аспекти соціального розвитку дітей з вадами зору розроблялися Л. Виготським, О. Клопотою, В. Кобильченко, М. Коноваловою, О. Літвіновою, Г. Нікуліною, Є. Синьовою, Л. Солнцевою, В. Фіокістовою та ін.

Соціально-педагогічний аспект освіти й виховання осіб із психофізичними особливостями розроблявся у роботах М. Андреєвої, Ю. Богінської, Н. Грабовенко, І. Макаренко, Т. Соловйової, В. Тесленка, Н. Мірошниченко, присвячених питанням підтримки різних категорій осіб із обмеженими психофізичними можливостями в різних ситуаціях розвитку (студентська молодь із інвалідністю у ВНЗ, діти з обмеженими можливостями в промисловому регіоні тощо).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначимо, що науковий доробок вчених безумовно не вичерпує усього спектра проблем, пов'язаних з соціальним розвитком осіб з інвалідністю, й має бути доповнений ґрунтовним дослідженням можливостей сприяння розвитку соціальності учнів з сенсорною недостатністю засобами мистецтва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення специфіки соціальності учнів з сенсорною недостатністю (вадами зору) й обґрунтування можливостей сприяння їхньому розвитку засобами мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи можливості використання засобів мистецтва у розвитку соціальності дітей зі зниженням функцій слухових та зорових аналізаторів, необхідно враховувати, що їх загальний розвиток відбувається на тлі зумовленого фізичним станом організму сенсорного обмеження.

До категорії дітей із порушенням зору у тіфлопсихології відносять незрячих, слабозорих і дітей з амбліопією (оптично некорегуєме, функціональне зниження гостроти зору) й косоокістю [7, с. 121]. Окрім того, серед порушень зору визначаються: міопія (близорукість), ністагм, часткова атрофія зорового нерву тощо.

Поняття «незрячий» поєднує категорії дітей з візусом 0 та світосприйняттям, а також дітей, що мають гостроту залишкового зору до 0,04 включно на оці, що краще бачить із застосуванням звичайних засобів корекції – окулярів. Серед незрячих людей виділяють також наступні групи: тотально (абсолютно) сліпі (діти з повною відсутністю зорових відчуттів); частково (парціально) сліпі (діти із світосприйняттям та форменим баченням: виділення фігури на тлі) з гостротою зору от 0,005 до 0,04;

слабозорі (діти з гостротою зору від 0,05 до 0,2 на оці, що бачить краще з корекцією звичайними окулярами). Очевидно, що повна відсутність зору або значне його зниження, перешкоджає застосуванню у роботі з такими дітьми повного спектру засобів мистецтва – складнодоступними для сприйняття дитиною стають художня творчість, кіномистецтво, народно-ужиткове мистецтво. У зв'язку з цим підкреслимо, що окрім зниження гостроти зору, слабозорі діти можуть мати відхилення у стані інших зорових функцій (кольоро- та світлосприйняття, периферичного й бінокулярного зору), що також не сприяє підвищенню ефективності візуальних засобів мистецтва у роботі з ними. Тож для розвитку незрячих дітей традиційними й педагогічно визначеними є засоби музичного мистецтва, що дійсно позитивно зарекомендували себе у роботі з ними.

Проте, з соціально-педагогічних позицій неможливо не відзначити, що ігнорування засобів художнього мистецтва у роботі з незрячими дітьми може привести до деградації їхньої особистості, оскільки саме завдяки застосуванню таких засобів стимулюються зародкові можливості до візуального сприйняття людського світу та культури, що полягають у розвитку так званого «залишкового зору». Л. Солнцева [7] відзначає, що залишковий зір неможливо розглядати як остаточний ступінь послаблення нормального зору. Такий зір є специфічною інтегральною властивістю глибоко ушкодженої зорової системи, особливістю якої є нерівнозначність порушень різних зорових функцій, лабільність і нестійкість окремих компонентів, й зорового процесу в цілому, тенденція до швидкого стомлення. Підкреслимо, що головна відмінність соціального розвитку дітей, які мають залишковий зір, від тих, які зовсім позбавлені зору, полягає у тому, що, як і у здорової людини, зоровий аналізатор залишається у них основним джерелом сприйняття інформації про навколишній світ і використовується у спілкуванні, навчанні, отриманні відомостей про довкілля, залученні до мистецької творчості.

Необхідно враховувати, що слабозорі та незрячі діти, як і їх здорові однолітки, відрізняються певними індивідуальними характерологічними особливостями, інтересами та уподобаннями, що визначає переважні стратегії їх контактування зі світом (наприклад, активний екстравертований контакт, прагнення до спілкування або, характерне для інтровертів, пасивне сприйняття оточуючих або навіть уникання соціальних контактів), хоча специфічний вплив порушень зору виявляється практично в усіх психічних сферах розвитку дитини, оскільки глибина та характер ушкодження зорового каналу сприйняття визначає провідний тип пізнання оточення, його модальність й повноту образів зовнішнього світу. При порушенні зору знижується не лише кількість та якість інформації, яку отримує дитина про світ, але й самі шляхи, стратегії пізнання світу стають іншими, змінюється й результат такого пізнання. Відбуваються якісні зміни міжаналізаторних взаємовідносин, виникає специфіка розвитку понять, мови, формування образів і предметного сприйняття, мислення, пам'яті та уяви, а отже, деформуються й характеристики особистості, що впливають на її соціальну взаємодію.

У джерелах [3 – 6] відзначається, що можливості розвитку дітей з вадами зору визначає не тільки сам дефект зорового сприйняття та його ступень, а й вік, у якому виник цей дефект. При чому, найбільш ускладненим є розвиток осіб, яких називають сліпонародженими – дітей із вродженою тотальною сліпотою або тих дітей, хто втратив зір до 3-х років. Іншу категорію складають діти, що втратили зір у дошкільному віці та пізніше. Розвиток таких дітей ґрунтується на раніше сформованих зв'язках між реальністю та мислеобразами, набуваючи соціальність вони спираються на накопичений у період наявності зору соціальний досвід й створюють повноцінні системи предметно-абстрактних понять, що забезпечує високий рівень компенсації дефекту. А застосування художнього мистецтва у їх навчанні, вихованні та розвитку є запорукою збереження й відновлення таких можливостей і, тому, є особливо актуальним.

Дитина з вадами зору нерідко слабо керує власною мімікою (бо не мала «зразка» – обличчя близької людини – для засвоєння виразів обличчя, пов'язаних із виявленням соціальних емоцій). Тому діти з проблемами зору часто сприймаються сторонніми як замкнені, беземоційні, закриті до спілкування, що накладає особливий відбиток на їх соціальне становлення. Музичне та танцювальне мистецтво, художньо-творча діяльність володіють значним емоційним потенціалом, здатним зняти психологічний бар'єр, сприяти засвоєнню соціальних емоцій, навчити дитину новим шляхам вираження свого внутрішнього світу.

Натомість некомпенсована сенсорна депривація може негативно відображатися на становленні соціальних якостей дитини з порушеннями зору, перешкоджати набуттю нею повноцінного соціального досвіду. Л. Виготським було показано, що будь-який дефект є чинником змін взаємин людини з оточенням, що, у свою чергу, впливає на становлення особистості дитини як суб'єкта соціальної взаємодії. Порушення соціальних контактів призводить до відхилень у формуванні особистості і може (за відсутності або недостатньо кваліфікованого педагогічного втручання) викликати у дитини з вадами зору появу негативних характерологічних особливостей [1, с. 87, 90].

У зв'язку з цим, підкреслимо, що процес становлення соціальних якостей дитини з проблемами зору визначає той факт, що вона постійно потребує додаткової опіки, їй не доступна та просторова свобода, якою вже можуть користуватися її однолітки, уся сфера просторових уявлень дитини виявляється дефіцитарною, а оцінка просторових характеристик світу не підтверджується зором. Просторова обмеженість та соціальна залежність не може не позначитися на розвитку особистості дитини, яка часто стає скутою, не самостійною, побоюється проявляти активність та ініціативу, очікує допомоги від тих, хто її оточує, а їх невчасна реакція або байдужість може провокувати образу, дратівливість, замкненість дитини. Недостатня розвиненість сенсорно-перцептивної сфери виявляється у нечіткості, фрагментарності, малої узагальненості просторових уявлень дитини з вадами зору. При чому, сфера просторових уявлень такої дитини виявляється не тільки недостатньо сформованою, а й специфічною.

Враховуючи те, що ускладненість засвоєння образного мислення, що базується на чуттєвому досвіді дітей з порушенням зору, впливає на накопичення ними соціального досвіду й загальний розвиток, підкреслимо важливість формування в них візуального мислення як способу творчого рішення проблемних завдань образного моделювання засобами художньої творчості – ліплення, створення виробів з паперу та картону, квілінгу, бісероплетіння, гаптування тощо. Ознайомлення зі зразками художньої творчості та декоративно-ужиткового мистецтва, засвоєння творчих навичок розширює тактильний досвід дітей, знайомить з культурою, створює розмаїття пози-

тивних вражень, розвиває залишковий зір й можливість спиратися при комунікації та пізнанні світу на зоровий аналізатор як провідний.

Вважаємо, що застосування у роботі з дітьми з проблемами зору комплексу засобів мистецтва багато у чому зумовлює розвиток в них позитивних соціальних якостей через формування здатності сприймати продукти людської творчості із максимальним використанням всіх аналізаторів, розвиток естетичного смаку й уявлень про різні галузі культури, засвоєння базових аспектів правильного сприймання різних видів мистецтва (музики, літератури, малярства, скульптури, танцю, театру тощо).

Часто для дітей з вадами зору характерним є прояв певного егоцентризму – така дитина може багато спілкуватися, але не отримуючи від співрозмовника усієї кількості відповідних сигналів, у тому числі й невербальних (вираз обличчя, очей, міміка, мікрожести тощо), орієнтується у спілкуванні насамперед на свій стан, власне сприйняття та думку. Якщо не навчити дитину діалогічному спілкуванню, емпатійності, зверненню до співрозмовника, постійному отриманню зворотного зв'язку, орієнтація на себе може стати домінуючою характеристикою особистості дитини, що визначатиме весь шлях розвитку її соціальності. Слухання музики, спів та музикування стимулюють прояви творчості, забезпечують зняття емоційної напруги, бар'єрів у спілкуванні. Зокрема хоровий спів та гра в ансамблі створюють умови для подолання комунікативної депривації, отримання невербального досвіду соціальної взаємодії, взаєморозуміння та підтримки. Оскільки у житті та діяльності дітей з порушеннями зору до їх пам'яті висуваються підвищені вимоги, ніж до дітей з нормальним розвитком, часто учень має унікальні мнестичні можливості (мовна, слухова, тактильна пам'ять), що дозволяє компенсувати вади зору при художньо-творчих заняттях. Дієвим є вплив сучасного медіа мистецтва, що створює у дитини почуття причетності до сучасного світового прогресу, породжує позитивні емоції, закладає основу для участі дитини з вадами зору в обговоренні актуальних для покоління технічного прогресу питань.

При порушеннях бінокулярного зору зменшується сприйняття перспективи та глибини простору. Звичка до поверхового пізнавального контакту з довкіллям безумовно визначає й особливості розвитку соціальної сфери особистості: часто соціальні знання та уміння учня з вадами зору виявляються більш обмеженими та неглибокими, спілкування – поверховим і таким, що виключає глибокий емоційний зв'язок, стійку прихильність. При засвоєнні різних видів мистецько-творчої діяльності, для компенсації недоліків одного аналізатора необхідно більш активно задіяти інші: навчити дитину користуватися дотиком, смаком як додатковим джерелом інформації, тренувати вестибулярний апарат, розвивати слух, емоційне сприйняття дійсності, образне мислення, оскільки у розвитку цілісної картини світу учня з вадами зору велику роль відіграють дотик, слух, проприоцептивні відчуття й навіть смак та нюх. Для розвитку соціальності учня під час занять мистецтвом необхідно більше розмовляти з ним, пояснювати просторові особливості життя, забарвлювати емоціями опис навколишнього світу, навчати антиципації (передбаченню на основі чіткого та швидкого аналізу існуючих умов та подій).

Висновки і пропозиції. У цілому, наголосимо, що успішність процесу розвитку соціальності дітей з вадами слуху багато в чому визначається створенням зовнішніх, матеріальних умов для компенсації дефекту розвитку: безбар'єрного середовища, інтенсивного педагогічного впливу, вчасного протезування, адекватного лікування та реабілітації, що у комплексі забезпечує досягнення дитиною високого рівня розвитку. Проте, як правило, такій дитині для її повноцінної інтеграції в освітнє середовище необхідний не тільки соціально-медичний та педагогічний, а й культурно-естетичний вплив засобів мистецтва, що забезпечує компенсацію її обмежень через інкультурацію, формування позитивного досвіду продуктивної діяльності, створення сприятливих умов творчої взаємодії у середовищі однолітків, що є необхідною передумовою повноцінного входження дитини з інвалідністю у суспільство.

В умовах інклюзивної освіти мистецько-творча діяльність дітей з вадами слуху та зору розвивається під впливом сенсорної недостатності, а тому має певні особливості (відбувається в обов'язковій присутності старшого наставника, який організує продуктивну міжособистісну взаємодію однолітків; здійснюється як через компенсацію депривованого сенсору іншими, так і через максимальне використання й розвиток можливостей депривованого сенсору; передбачає індукцію (підсвідомий обмін) соціального досвіду між однолітками як провідний механізм одержання дитиною повноцінних творчих умінь).

Наголосимо, що розвиток соціальності дітей із сенсорною недостатністю засобами мистецтва має здійснюватися з опорою на наступні принципи: інтерес та ситуація успіху як основа впливу мистецтва на дитину; раннє залучення до мистецтва; безперервність художньо-творчого впливу на дитину; мультикультурний підхід, що припускає включення у заняття мистецтвом з дитиною максимально широкого діапазону художніх стилів і національних традицій; комплексний підхід до викладання художніх дисциплін на основі взаємодії різних видів мистецтв; поширення у закладах освіти варіативних мистецьких освітніх програм різного рівня, адаптованих до можливостей кожного учня; впровадження особистісно-орієнтованих методик художньо-освітньої діяльності, індивідуалізованих підходів до різних категорій учнів.

Зважаючи на результати проведеного аналізу, відзначимо, що перспективним напрямом подальших досліджень є розробка програм розвитку соціальності дітей з сенсорними порушеннями в умовах інклюзивної освіти.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Сліпа дитина // Собр. соч. – Т. 5. – М., 1983. – С. 86-100.
2. Выготский Л. С. Проблемы общей психологии / Л. С. Выготский // Собрание сочинений в 6-ти томах. – М., 1982. – Т. 2. – 504 с.
3. Инклюзивное образование / С. В. Алехина, Н. Я. Семаго, А. К. Фадина; отв. ред. Т. Н. Гусева. – М.: Центр «Школьная книга», 2010. – Выпуск 2: Технология определения образовательного маршрута для ребенка с ограниченными возможностями здоровья. – 208 с.
4. Инклюзивное образование / С. В. Алехина, Н. Я. Семаго, А. К. Фадина; отв. ред. Т. Н. Гусева. – М.: Центр «Школьная книга», 2010. – Выпуск 1. – 272 с.

5. Інтеграція молоді з обмеженими фізичними можливостями в суспільство: громадсько-правові, соціально-психологічні та інформаційно-технологічні аспекти: методичний посібник / Є. А. Клопота, В. Г. Бондаренко, О.А. Клопота та ін. – Запоріжжя, 2008. – 114 с.
6. Колупаєва А. А. До питання інтегрованого навчання слабочуючих дітей // Збірник матеріалів Всеукраїнської конференції з історії навчання глухих в Україні. – К., 2001. – С. 85-87.
7. Солнцева Л. И. Введение в тифлопсихологию раннего, дошкольного и школьного возраста / Л. И. Солнцева. – М.: Полиграф сервис, 1997 – 121 с.

Григоренко В.Л.
Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды
Рассказова О.И.
Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

СОДЕЙСТВИЕ РАЗВИТИЮ СОЦИАЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ПРОБЛЕМАМИ ЗРЕНИЯ СРЕДСТВАМИ ИСКУССТВА

Аннотация
Исследована специфика развития социальности детей с недостатками зрения. Установлено, что для компенсации сенсорной недостаточности таких детей, кроме создания внешних, материальных условий (своевременного протезирования, адекватного лечения, реабилитации и т.д.), необходимо значительное социально-культурное стимулирование, обеспечивающее социально-педагогическую компенсацию сенсорных ограничений ребенка. Обосновано, что такое стимулирования может организовываться путем создания в ближайшем окружении ребенка благоприятной творческой атмосферы, стимулирования его самостоятельной продуктивной деятельности с помощью разных видов искусства. Выделена ведущая роль искусства как фактора, способствующего социальному развитию детей с недостатками зрения в условиях инклюзивного образования. Определены принципы развития социальности детей с сенсорной деривацией средствами искусства.
Ключевые слова: дети с сенсорной недостаточностью, развитие социальности детей с нарушениями зрения, средства искусства, инклюзивное образование.

Grigorenko V.L.
Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda
Rasskazova O.I.
Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

PROMOTING SOCIALLY STUDENTS WITH VISION PROBLEMS THROUGH ART

Summary
To investigate the specificity of sociality of children with visual impairments. It was found that to compensate for sensory deprivation these children, in addition to creating the external, material conditions (prosthetic timely, adequate treatment, rehabilitation, etc.) must be significant socio-cultural stimulation, providing socio-educational compensation sensory limitations of the child. It is proved that such incentives can be organized through the creation of a child's immediate environment favorable creative atmosphere, encouraging its independent productive activities with different kinds of art. Highlighted the leading role of art as a factor contributing to the social development of children with visual impairments in terms of inclusive education. Defines the principles of sociality children with sensory diversion by means of art.
Keywords: children with sensory failure of social development of children with vision, art tools, inclusive education.

УДК 364.043.4

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ІГРОВОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Дідик Н.М.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Проаналізовано феномен ігрової адикції. Описано методи і форми профілактичної діяльності соціального педагога з попередження ігрової залежності. Досліджено особливості первинної, вторинної і третинної профілактики ігрової адикції. Запропоновано підходи щодо вирішення проблеми гемблінгу.

Ключові слова: ігрова залежність, гемблінг, адикція, профілактика.

Постановка проблеми. В теперішній час у соціальній педагогіці приділяється велике значення проблемам девіантної поведінки людини. Незадоволеність реальним життям і бажання піти від нього є однією зі складних проблем людського життя. Проте форми і способи втечі надзвичайно різноманітні і нерідко мають патологічний характер. Однією з таких форм є аддиктивна поведінка, коли життя людини, її стан і поведінка починають жорстко залежати від різних чинників (наркотиків, алкоголю, їжі, роботи, азартних і комп'ютерних ігор та ін.). Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визнала ігроманію хворобою XXI століття. Півтора проценти (для України – це більше півтора мільйони осіб) по-правжньому хворіють грою. За статистикою, близько 75 відсотків гравців – це студенти і школярі.

Г.В. Чайка зауважує, що, на відміну від попередніх епох, сучасна постіндустріальна доба характеризується стрімким поширенням масової культури розваг, зростанням індустрії дозвілля [8]. Спостерігається зсув ціннісних орієнтацій зі сфери праці до сфери масового споживання і розваг. З погляду особистості у межах ринкової цивілізації розваги надають максимальну ступінь свободи. Ця свобода розуміється як право на індивідуальний вибір занять, можливість поводитись розкуто і невимушено, не підкоряючись правилам раціональної мотивації. В повсякденне життя стрімко входять комп'ютери, зростає кількість людей, які вміють грати в комп'ютерні ігри. Для всіх користувачів ігри знаходяться у числі перших програмних продуктів, якими вони навчилися оперувати. Навчання у грі відбувається швидко, процес захоплює. Це психологічна розрядка, засіб для зняття напруги після роботи. Проте цей засіб часто перетворюється на самоціль, розвивається ігрова залежність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До недавнього часу ігровий азарт вважався властивістю особистості. І лише в 1981 р. німецькі, а потім (у 1984 р.) американські психіатри визнали неконтрольовану залежність від гри захворюванням, пов'язаним із порушенням психіки. В ході досліджень вони з'ясували, що існує певна категорія людей, які володіють підвищеною азартністю в поєднанні зі слабкою волею. Якщо вони потрапляють за ігровий стіл, у них розвивається хвороблива залежність від гри – лудоманія (від лат. ludus – «гра»), яка може перейти в патологічну форму – гемблінг (від англ. to gamble – «грати в азартні ігри»). За даними ВОЗ, у світі приблизно 0,8–1% людей різною мірою страждають ігроманією. З них до 90% – чоловіки, 43% схильні до алкоголю, 11% залежні від наркотиків і до 25% мають різні психічні відхилення.

За визначенням О.П.Песоцької, залежність – це прагнення покластися на когось чи щось з метою отримання задоволення або адаптації, залежність від деяких предметів, речовин чи видів діяльності [2, с. 9]. Л. М. Буніна ігрову залежність (гемблінг) відносить до нехімічних форм адикцій [4, с. 9]. За словами дослідниці, вибір адиктивної стратегії поведінки зумовлений труднощами в адаптації до життєвих проблемних ситуацій: складні соціально-економічні умови, розчарування, крах ідеалів, конфлікти в сім'ї та інших соціальних групах, утрата близьких, різка зміна звичних стереотипів [4, с. 10]. Проблемою ігрової залежності займаються такі українські вчені як: Л.М. Буніна, О.П.Песоцька, Н.В. Терещук, Л.М. Федоренко, Г.В. Чайка та ін. [1-8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо визначеним є питання про те, зусиллями яких фахівців – педагогів, лікарів, психологів, соціальних педагогів, повинна проводитися робота з підлітками з профілактики ігрової залежності. Зусилля педагогів недостатні через їх низьку обізнаність в питаннях ігрової залежності, а зусилля медиків обмежені недостатністю навиків роботи з цією категорією дітей. Ця проблема має вирішуватися спільно: розробниками ігор, психологами, медиками, педагогами, соціальними педагогами.

Більшість досліджень описують ігроманію як психологічну проблему. Разом з тим, вагоме значення при вирішенні ігрової адикції має діяльність соціального педагога. Цей профілактичний аспект соціально-педагогічної діяльності вивчений недостатньо. Тому **метою статті** є проаналізувати профілактичну діяльність соціального педагога з вирішення проблеми ігрової залежності.

Виклад основного матеріалу. Ігрова залежність – форма адиктивної поведінки, в результаті якої порушується повноцінний особистісний розвиток підлітка. Формування залежності, відхід від дійсності – все це, особливо в підлітковому віці, спричиняє дезадаптацію, зниження шкільної успішності, неможливість отримання мінімуму знань необхідних в майбутньому. Ці проблеми, акумулюючись, виникають і у суспільстві (соціальні, економічні, кримінальні порушення). Тому існує необхідність проведення відповідної профілактичної роботи і надання корекційної допомоги у вирішенні проблеми ігрової залежності підлітків. Важливе значення тут відіграє співпраця державних і недержавних установ, різних спеціалістів між собою, в тому числі, і соціальних педагогів.

Л. М. Буніна вважає, що профілактика адиктивної поведінки має торкнутись усіх сфер життя: сім'ї, освітнього середовища, громадського життя загалом [4, с. 10]. Найбільше профілактичних заходів щодо попередження ігрової залежності потребують саме підлітки, оскільки цей вік кризовий, а, отже, найбільш вразливий.

Ігроманія – системне явище, адекватне розуміння якого дозволить розробити ефективну профілактичну модель. Центральна ідея соціально-педагогічної профілактичної програми попередження ігрової залежності у підлітків повинна полягати в реалізації системної дії, спрямованої на зміцнення

психічного здоров'я і благополуччя підлітка, розвиток і стабілізацію чинників особистісні стійкості до залежності, стимуляцію особистісного зростання. Надійним захистом особистості від ігрової залежності є її внутрішня психологічна стійкість.

Найменшу небезпеку попадання в ігрову залежність мають підлітки, які володіють такими якостями: самореферентність; комунікативна і соціальна компетентність; здатність конструктивно поводитися в конфліктних ситуаціях; адекватна самооцінка; здатність контролювати афект; здібність до відстроченої розрядки напруги [5]. Тому розвиток цих особистісних характеристик повинен стимулюватися під час профілактики ігрової залежності.

Важливим етапом розробки профілактичної програми є побудова тренінгових занять, що сприятимуть розвитку цих якостей у підлітків. Соціальному педагогу потрібно розвивати відповідальне ставлення підлітків до власного життя і здоров'я, інтернальність, самостійність, навчити конструктивно долати життєві труднощі, сформувати готовність розв'язувати проблемні ситуації, а не «втікати» від них у віртуальний світ гри. Цього можна досягнути шляхом проведення відповідних тренінгових занять, проведення бесід, соціально-педагогічного консультування.

Профілактика ігрової залежності включає первинну, вторинну і третинну профілактики [6].

Первинна профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на запобігання залученню в азартні ігри. Ця форма профілактики передбачає роботу з контингентом, не знайомим з дією азартних ігор, який має поверхові знання про предмет обговорення. Програми первинної профілактики включають залучення підлітків в суспільно корисну творчу діяльність, заняття спортом, туризмом, мистецтвом і т.д. Завдання первинної профілактики ігрової залежності підлітків:

1. Створення шкіл, вільних від базисів адикції (впровадження позитивної профілактики в шкільні уроки, наявність посібників з профілактики і включення уроків в шкільний розклад; створення груп самодопомоги учнів; програми для підготовки шкільних лідерів серед учнів і батьків).

2. Виявлення групи ризику. Проведення комплексу відповідних діагностичних методів на визначення підлітків, найбільш схильних до ігрової залежності: тестів, опитувальників, анкет, бесід, спостереження [7, с. 23].

На думку А. Й. Капської, первинна соціально-педагогічна профілактика підлітків з адиктивною поведінкою, в тому числі з ігровою залежністю, може включати такі завдання:

1. Виховувати правильне розуміння впливу гри на психіку підлітка.

2. Формувати поняття про морально-психологічну стійкість особистості як основу здорового способу життя.

3. Виховувати свідоме бережливе ставлення до свого здоров'я, формувати уміння раціонально використовувати його психологічні можливості.

4. Стимулювати саморегуляцію власних психофізичних можливостей особистості шляхом включення її у позитивну альтернативу фізичних і психологічних випробовувань, загартування, тренінгу.

5. Формувати науково обґрунтовані уявлення про анатомо-фізіологічні і психологічні зміни, що відбуваються в організмі в ситуаціях стресу, інформаційних перевантажень, тренінгу, умінь самоконтролю і самооцінки у поведінці.

6. Формувати основи моральних звичок індивідуальної поведінки і прийняття рішення у ситуаціях захоплення грою [3, с. 238-239].

Обов'язковим напрямком соціально-педагогічної профілактики ігрової залежності є робота з батьками підлітків: дати батькам необхідну інформацію з проблеми ігрової залежності підлітків; надати допомогу в усвідомленні власних сімейних і соціальних ресурсів; сформувати групи лідерів-батьків для профілактики ігрової залежності у підлітків.

Вторинна профілактика орієнтована на дітей групи ризику. Мета вторинної профілактики – раннє виявлення тих, хто починає ставати ігроманом в уникненні виникнення у них психічної залежності від гри. За словами Н.В. Терещук, завданнями вторинної профілактики ігрової залежності підлітків є:

1. Робота з дітьми груп ризику (виявлення патології, лікування і спостереження у фахівців; створення програм для роботи з ними).

2. Створення центру реабілітації, де всі методи психотерапевтичної роботи спрямовані на соціалізацію і адаптацію.

3. Робота з батьками дітей групи ризику (створення груп взаємодопомоги, навчання навичкам соціально підтримуючої і розвиваючої поведінки в сім'ї і у взаємостосунках з дітьми) [7, с. 20].

А. Й. Капська вважає, що основними завданнями вторинної профілактики є:

1. Визначення рівнів інформованості підлітків про дію гри на психіку людини і наслідки зловживання грою.

2. Вивчення можливих умов і факторів, що сприяють виникненню схильності до ігрової залежності.

3. Виявлення індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам ігрової залежності.

4. Вивчення виділених умов і факторів виникнення схильності особистості до адитивної поведінки, станів, що їй передують, і на цій основі встановлення осіб «групи ризику» підлітків.

5. Діагностика мотивів виникнення ігрової залежності підлітка.

6. Визначення найбільш чутливих, сенситивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості підлітка (рис характеру, особливостей темпераменту, інтересів тощо) [3, с. 239].

Ці завдання зумовлюють різноманітність методів психолого-педагогічної діагностики і перелік основних заходів вторинної профілактики: вивчення особових справ учнів, включаючи довідку про стан здоров'я; знайомство з сім'єю підлітка, вивчення її соціально-психологічного клімату, стилю виховання; бесіди з вчителями підлітка; спостереження за поведінкою підлітка на уроці і в позанавчальній діяльності; організація безпосереднього спілкування з підлітками; спостереження за підлітком «групи ризику» у педагогічно значущих ситуаціях [3, с. 240].

Третинна профілактика – це надання допомоги підліткам, які страждають від ігрової залежності. Це система заходів, спрямованих на корекцію поведінки підлітка, його перевиховання, переорієнтацію і реабілітацію [3, с. 241]. Мета третинної профілактики – попередження подальшого розпаду особистості ігромана і підтримка його дієздатності.

Завдання третинної профілактики ігрової залежності підлітків:

1. Формування реабілітаційного середовища.

2. Створення груп взаємодопомоги.

3. На основі встановлених «груп ризику» здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на особистість підлітка шляхом використання доцільних соціально-педагогічних засобів.

4. Створення сприятливих для соціально-педагогічної корекції ігрової залежності умов соціального оточення, соціально-психологічного клімату, позитивного самопочуття [3, с. 241].

Профілактична робота з попередження ігрової залежності підлітків може включати наступні компоненти [7]:

1. Освітній компонент. Мета: навчити підлітка розуміти і усвідомлювати, що відбувається з людиною при втягуванні в азартні ігри.

2. Психологічний компонент. Мета: психологічна підтримка дитини, формування адекватної самооцінки, формування навиків ухвалення рішень.

3. Соціальний компонент – допомога в соціальній адаптації дитини до умов навколишнього середовища, навчання навичкам спілкування, здорового способу життя. Мета: формування соціальних навиків, необхідних для здорового способу життя і комфортного існування в навколишній соціальній дійсності.

Н.В. Терещук розробила програму профілактики ігрової залежності підлітків. Вона включає чотири розділи: інформаційний, когнітивного розвитку, розвитку особистих ресурсів, розвитку стратегій високофункціональної поведінки [7, с. 20].

Методи профілактичної роботи з ігрової залежності підлітків, які проводить соціальний педагог разом з психологом, можна виділити такі: тренінг поведінки, когнітивна модифікація і терапія, особистісний тренінг, дискусії, мозкові штурми, бесіди, лекції, рольові ігри, психогімнастика, психодрама, елементи індивідуальної і групової психотерапії, круглі столи, наради, супервізія, проведення методичних занять з супервізорами [7, с. 20]. Ці методи фахівці використовують залежно від власних посадових обов'язків і спеціалізації. Наприклад, соціальний педагог буде використовувати дискусії, метод «мозкового штурму», бесіди, лекції, рольові ігри, «круглі столи». Психолог і психотерапевт профілактику ігрової залежності будуть доповнювати тренінгом поведінки і особистісним тренінгом, психодрамою, психогімнастикою, елементами індивідуальної і групової психотерапії.

О. В. Безпалько описує 2 основних підходи у профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі, які можна використати для профілактики ігрової залежності: інформаційний і поведінковий підходи [1, с. 100-111].

Інформаційний підхід базується на постулаті про те, що якщо підліток знає про шкідливість для здоров'я певного стилю поведінки, то він почне ставитися до такої поведінки негативно і буде утримуватися від неї. У програмах інформаційного підходу використовуються такі моделі профілактики: модель аморальної поведінки (наприклад, надмірна захопленість грою аморально); модель залякування ґрунтується на постулаті про те, що надмірна захопленість грою може викликати значні порушення психіки; пізнавальна модель робить акцент на інформуванні потенційних ігроманів про дію гри на психіку людини та ризики, з якими пов'язано зловживання грою.

На думку О. В. Безпалько, поведінковий підхід передбачає аналіз причин ризикованої поведінки (ігроманії) для підлітка, а не негативних наслідків його адиктивної поведінки (як в інформаційному підході) [1, с. 111]. Тому найбільш ефективними, на наш погляд, є такі профілактичні програми ігрової залежності: програма досягнення соціально-психологічної компетентності, програма навчання життєвим навичкам, програма зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту, програми, що базуються на підході альтернативної діяльності (наприклад, хобі, спорт), програми за методом «рівний-рівному». Усі ці програми мають три основних завдання: розвиток соціальної та особистісної компетентності підлітка, формування у нього навичок самозахисту, попередження вимкнення ігрової залежності.

Структура профілактичної діяльності для попередження ігрової залежності може бути представлена єдністю 3-х компонентів:

1) когнітивного (інформаційного) – відображає інформаційний зміст превентивної системи. Учасники профілактики повинні отримувати досить достовірної інформації від соціального педагога з питань ігрової залежності;

2) емоційного (емоційно-оцінного) – забезпечує формування стійкого негативного ставлення учнів до проблеми ігрової залежності, формування антипатії до явища ігрової залежності, розвиток відповідальності;

3) поведінкового – інтегрує знання і навички в певний поведінковий акт, що є в тій або іншій мірі реалізованою метою діяльності профілактичної системи.

На думку А.Й. Капської, з метою отримання найбільш детальної інформації про адиктивну поведінку підлітка необхідно: налагодити контакти з людьми, з якими у підлітка були позитивні стосунки, з'ясування обставин дії цих позитивних стосунків, виявлення авторитетних людей і важливих для підлітка занять [3, с. 169].

Таким чином, враховуючи досвід країн світу по боротьбі з ігроманією, можна скласти схему загальних для всіх методів і засобів корекції ігрової залежності: законодавчі заходи, ліцензування, вікові обмеження, рекламні обмеження, адміністративні заходи, обмеження за сумою і часом гри, медикаментозне і психоневрологічне лікування, лекції і тренінги, освітні програми, випуск книг і лекцій для особистого і сімейного прочитання.

Провідна роль в боротьбі з підлітковою ігровою залежністю належить системі освіти. Саме в освітній установі можна організувати роботу з профілактики ігрової залежності. Соціальний педагог в загальноосвітньому закладі може організувати профілактику ігрової залежності підлітків за напрямками: прищеплення навичок здорового способу життя;вплив на рівень домагань і самооцінку учнів в ході організації виховної роботи з ними; відвідування сімей школярів для аналізу і контролю ситуації; організація профілактичної роботи комплексною групою фахівців: педагогами, психологом, шкільним лікарем; соціально-педагогічна діагностика по виявленню групи ризику – підлітків, схильних до ігрової залежності.

Соціально-педагогічна реабілітація підлітків з ігровою залежністю посилюється за рахунок методів і техніки корекції: індивідуальних (бесіда), групові (інтерактивні, комунікативні, імітаційно-ігрові та ін.).

Значну роль у ході соціально-педагогічної реабілітації підлітків з ігровою залежністю відіграють методи переконання, перебудови самосвідомості, методи регламентації поведінки (заборона, обмеження, вказівки), методи переучування і переключення, спрямовані на зміну системи особистісних якостей підлітка. Це дозволяє підготувати підґрунтя до систематичного навчання, взаємодії у соціумі [3, с. 172].

Важливим є проведення ігрового соціально-педагогічного тренінгу, який допоможе вирішувати критичні ситуації, усвідомлювати неадекватність реакції у звичних ситуаціях, формувати установку у підлітків на адекватну реакцію, засвоєння адекватних способів реагування, установок, систем оцінок, вольової саморегуляції. Соціальний педагог підліткам може дати рекомендації, яких потрібно дотримуватися, щоб не стати ігроманом: Не грай-

те дуже довго без перерви. Відволікайтеся від гри при кожній слушній нагоді. Поза ігровим часом обов'язково займайтеся активним видом спорту.

Висновки і пропозиції. Профілактика ігрової залежності підлітків полягає у психологічній і педагогічній допомозі йому та сім'ї, виявленні підлітків групи ризику, проведенні з ними превентивних соціально-педагогічних заходів, розвитку сфери організації дозвілля підлітків, соціально-педагогічній просвіті та ін. Ефективними у вирішенні проблеми ігрової залежності підлітків є лекції, бесіди, круглі столи, тренінги, рольові ігри, дискусії. Обов'язковим для подолання ігрової залежності є співпраця соціального педагога з психологом, педагогами, батьками. У перспективі створення сітки закладів та інститутів, які б вивчали проблему ігрової залежності та медичних закладів, які б проводили лікування і профілактику. Потрібно створити службу психологічної і соціально-педагогічної допомоги залежним. Важливо проводити в засобах масової інформації рекламну кампанію щодо пропаганди здорового азарту без наслідків звикання до гри.

Список літератури:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навч. посіб. / О. В. Безпалько – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / І. Д. Звєрєва. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
3. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник / А. Й. Капська. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / І. Д. Звєрєва. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
5. Терещук Н. В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма адиктивної поведінки / Н. В. Терещук // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 2. – С. 8-13.
6. Терещук Н. В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма адиктивної поведінки / Н. В. Терещук // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 3. – С. 22-25.
7. Терещук Н. В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма адиктивної поведінки / Н. В. Терещук // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 5. – С. 19-25.
8. Чайка Г. В. Вплив комп'ютерних ігор як нового чинника культури на становлення особистості / Г. В. Чайка // Актуальні проблеми психології. – 2006. – Т. 3. – Вип. 3. – С. 218-296.

Дидык Н.М.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенка

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА ИГРОВОЙ ЗАВИСИМОСТИ

Аннотация
Проанализирован феномен игровой аддикции. Описаны методы и формы профилактической деятельности социального педагога для предупреждения игровой зависимости. Исследованы особенности первичной, вторичной и третичной профилактики игровой аддикции. Предложены подходы относительно решения проблемы гемблинга.
Ключевые слова: игровая зависимость, гемблинг, аддикция, профилактика.

Didyk N.M.
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

SOCIAL-PEDAGOGICAL PROPHYLAXIS PLAYING DEPENDENCE

Summary
The phenomenon of playing addiction is analyzed. Methods and forms of prophylactic activity of social teacher are described from warning of playing dependence. The features of primary, secondary and tertiary prophylaxis of playing addiction are investigational. Approaches are offered in relation to the decision of problem of gambling.
Keywords: playing dependence, gambling, addiction, prophylaxis.

УДК 377.1:377.36(73)

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У США

Дубовик О.В.
Львівський науково-практичний центр
Інституту професійно-технічної освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглядаються особливості становлення системи професійної підготовки у США. Наголошується, що однією з провідних характеристик системи професійної освіти в США була і залишається орієнтація на запити суспільства. Основною ланкою підготовки висококваліфікованих виробничих кадрів є комунальні (молодші) коледжі. Підкреслюється, що організація професійного навчання у США зорієнтована на постійне оновлення й зміни, які диктує науково-технічний прогрес та потреби ринку праці. Поліфункціональність, багатопрофільність, багаторівневість та масовість підготовки – це основні риси американських комунальних коледжів.

Ключові слова: професійно-технічна освіта, професійна підготовка, комунальний коледж, молодший коледж, США.

Постановка проблеми. Сьогодні конкурентоспроможність держави визначають не природні ресурси, а наявність висококваліфікованих виробничих кадрів, здатних створювати і поширювати сучасні технології, здійснювати інноваційний пошук, діяти на випередження. Перетворення знань на важливий чинник економічного розвитку має враховуватись у модернізації національних систем професійної освіти.

Досвід розвинутих європейських країн та, особливо, США свідчить про спрямованість освітніх систем на виробничі потреби, яка вимагає випереджального характеру змісту професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки виробничих кадрів Звернення до досвіду США зумовлено помітним поширенням міжнародної співпраці в галузі освіти, високим рівнем економічного розвитку цієї країни, врегульованим механізмом забезпечення зайнятості населення, низькою питомою вагою безробіття, високим рівнем організації виробництва, розвитком науки завдяки науково обґрунтованій, гнучкій і варіативній структурі освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерельної бази показав, що процеси розбудови освітньої системи США ґрунтовно досліджені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених (А. Алексюк, Г. Бейкер (G. A. Baker), Ч. Беннетт (Ch. Bennett), Б. Вульфсон, Т. Георгієва, Л. Гончаров, О. Джурінський, А. Коуен (A. M. Cohen), Т. Кошманова, Л. Кремін (L. A. Kremin), В. Кудін, Дж. Левін (J. S. Levin), К. Лукас (C. J. Lucas), З. Малькова, Л. Півнева, Л. Пуховська, О. Романовський, Дж. Р'юрі (J. L. Rury) та ін.). Зокрема, значення гуманітарної освіти у підготовці спеціалістів інженерно-технічного профілю в університетах США досліджували Б. Гонтарев, Л. Грознер, В. Параїл, С. Романова, Т. Тартарашвілі, В. Шубін та ін. Різні аспекти професійної підготовки робітників знайшли висвітлення у роботах Г. Круглової, А. Авдулова, І. Коваленка, Б. Омел'янко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, не зважаючи на значний науковий інтерес до зарубіжних психолого-педагогічних напрацювань, аналіз свідчить, що проблеми підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів з урахуванням системних змін на ринку праці висвітлені недостатньо. Зокрема відсутні праці, в яких цілісно б досліджувалися тенденції розвитку освіти на початку третього тисячоліття, місце технологічної підготовки в американській вищій школі, питання, що стосуються професійної підготовки у дворічних коледжах США.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виявлення особливостей становлення системи професійної підготовки висококваліфікованих спеціалістів у США.

Виклад основного матеріалу. Доля американської освіти та педагогічної думки була тісно пов'язана з історією та економікою країни. Характерними рисами економічного розвитку США були відсутність феодалізму, існування рабовласницьких відносин на півдні та вільних від поселень земель на заході. Саме тому американська освітня система від початку виникнення підпорядковувалася потребам економіки, була тісно пов'язана із потребами сільського господарства й виробництва, що суттєво відрізняло її від шкіл країн Європи того періоду з їх релігійним характером освіти та виховання [1, с. 5-10].

Початком створення закладів професійно-технічної освіти історики педагогіки США Л. Андерсон (L. F. Anderson) та Ч. Беннетт (Ch. Bennett) вважають угоди колоніальних часів про підтримку дітей із бідних сімей та сиріт. Такої ж думки й дослідниця системи професійної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх шкіл у Північній Америці Н. Мукан [4, с. 9]. Наприкінці XVII ст., як відзначають дослідники, з'являються проекти створення нових навчальних закладів, у навчальних планах яких передбачається трудове навчання. Одним з таких проектів був проект шкіл для колоній Пенсільванія та Нью-Джерсі, запропонований Т. Баддом (Th. Badd). Цей проект мав на меті поєднати загальну освіту з трудовим навчанням: шкільний день рівномірно розподілявся на заняття у класах і майстернях (по 4 год.).

Війна за незалежність (1776–1783) внесла цілу низку змін у політичне і соціально-економічне життя країни: «вона сприяла демократизації політичного й культурного життя Америки, відкриттю й освоєнню західних земель, розвитку нових форм підприємництва, росту міст і запровадженню в них нових соціальних порядків» [2, с. 30], а також дала поштовх розвитку американської промисловості – зросло виробництво чавуну, заліза, сталі; розвивалася текстильна, збройова, суднобудівна, паперова промисловість. З інтенсивним розвитком промисловості стало зрозумілим, що робітники потребують спеціальних знань й навичок роботи зі складною технікою. На педагогічну теорію й практику цього періоду великий вплив мали погляди Т. Джефферсона (Th. Jefferson) (1743–1826), Т. Пейна (Th. Paine) (1737–1809), Б. Франкліна (B. Franklin) (1706–1790), які вважали, що основною метою освіти є підготовка молоді до практичної діяльності. У зв'язку з цим у цей період у школах США спостерігалось посилення уваги до предметів природничо-математичного й практичного спрямування.

Промислова революція 1820–1860 рр. гостро висунула питання про необхідність удосконалення фахової освіти в країні, надала поштовху до впровадження ручної праці в школи. Прихильники такого підходу (Е. Корнеліус (T. Cornelius), Г. Гейль (H. Gale), Т. Вельд (Th. Veld), Т. Барроуес (Th. Barrowes) та ін.) вважали, що ручна праця не тільки сприяє розвиткові трудових навичок, необхідних у житті, але й впливає на моральні опори суспільства, формує характер людини.

Як підкреслюють історики освіти США [1; 8; 9], у 40-60-х рр. XIX ст. питання трудової освіти переростає суто педагогічні рамки і стає важливою соціально-педагогічною проблемою. Законодавчі зібрання багатьох штатів ухвалюють резолюції щодо необхідності підтримки наукових й сільськогосподарських експериментів і надання пільг для проведення наукових досліджень у галузі ремесел, науки, комерції та промисловості. У цей час відбувається бурхливий розвиток університетів і коледжів, які підтримуються владою штатів і пропонують вільний доступ до навчання мешканцям цих штатів. Фактично, ці коледжі, так звані «коледжі на дарований землях» (Land Grant colleges) були першими національними навчальними закладами для підготовки робітничих кадрів.

Таким чином, у період з 1860-х до 1900-го рр. збільшилась кількість навчальних закладів, змінився характер освіти під впливом зростаючою урбанізації та індустріалізації. Система виробництва в цей період основну увагу приділяла спеціалізації, технічній компетенції й соціальної компетентності. У зв'язку з потребами промисловості школи розширили свої навчальні плани, включивши в них інтенсивне професійне консультування та навчання, пропонуючи такі предмети, як будівельне креслення, бухгалтерія, топографія, тощо.

Необхідність підготовки кваліфікованих робітничих кадрів на початку ХХ ст. була викликана бурхливим розвитком науки й техніки. За період з 1870 до 1920 рр. частка найманих сільськогосподарських робітників зменшилась майже вдвоє, а відсоток промислових робітників зріс від 17% до 20%, майже зрівнявшись з кількістю сільськогосподарських працівників [2, с. 136-137]. Саме це дало поштовх утворенню дворічних коледжів, у яких традиційна гуманітарна освіта поєднувалась із професійною підготовкою.

Молодші (комунальні) дворічні коледжі, які утворилися в результаті об'єднання технічних та професійних шкіл з коледжами молодшого ступеня свого регіону, – це специфічно американські навчальні заклади, які не мають аналогів у світовій освітній практиці. Комунальні коледжі знаходяться під юрисдикцією місцевої влади, а молодші – це, переважно, приватні навчальні заклади. Хоча історично склалася назва «молодші коледжі», адже ці навчальні заклади були нижчими підрозділами університетів, «комунальними (общинними)» такі коледжі були названі завдяки тому, що пропонували навчальні програми для потреб громади. Зараз ця різниця нівелювалася і загальноприйнятим терміном із 1970-х рр. є термін «комунальний», хоча в назвах деяких коледжів, заснованих раніше термін «молодший» залишився (напр., молодший коледж Джоліет (Joliet Junior College), шт. Іллінойс; молодші коледжі у м. Бріджпорт, Чарлстон і Моргантаун (West Virginia Junior Colleges in Bridgeport, Charleston and Morgantown), шт. Західна Вірджінія; молодший коледж Клінтон (Clinton Junior College), м. Рок-хіл, шт. Південна Кароліна; молодший коледж Форрест (Forrest Junior College), м. Андерсон, шт. Південна Кароліна) [8, с. 1ї].

Під поняттям «community» (громада, суспільство; округ, населений пункт, мікрорайон; співтовариство, об'єднання, спільність) розуміють організовану добровільну спільноту, яка взаємодіє на основі спільного навчання, сусідства, національної належності, культурної єдності та соціальних ролей [2, с. 347] [3, с. 92,]. У словниках «community» (давньоангл. «communite, citizenry», від лат. «commūnitās» – братство, товариство, корпорація та від «commūnis» – спільний) означає групу, об'єднану загальною політикою, що живе в одній місцевості, або має спільні характеристики чи інтереси (особливо – професійні); має спільну історію, соціальні, економічні та політичні інтереси [6; 7].

Підґрунтям для заснування дворічних коледжів став рух Шатокуа (Chautauqua, від назви озера, де вперше були проведені літні збори вчителів), коли групи викладачів коледжів та університетів приїжджали у маленькі містечка, де не було вищих навчальних закладів, й проводили 8-10-тижневі курси з природничих наук, мистецтва та літератури.

Найстаріший з існуючих дотепер коледжів – Joliet Junior College був заснований у 1901 р. У. Р. Харпером (W. R. Harper) та Дж. С. Брауном (J. S. Brown) у м. Джоліет (шт. Іллінойс). Новий навчальний заклад, створений на базі середньої школи, пропонував 5-ти- та 6-тирічний курс навчання, що відповідало двом першим рокам у коледжі, для тих, хто не мав можливостей поступати в університети. Ця нова модель освіти була запропонована У. Р. Харпером (1856-1906), президентом університету Чикаго, автором ідеї дистанційного навчання, який вважав, що, оскільки перші два роки коледжу подібні до останніх років навчання в середній школі, корисніше й продуктивніше для студентів поступати в коледжі й університети через дворічні попередні курси, крім того це б дало змогу університетам зосередитися на наукових пошуках, а студентам зекономити свій час й гроші.

Запропонована модель освіти швидко поширювалася. Так, законодавче зібрання штату Каліфорнія приймає рішення забезпечити фінансування загальноосвітніх шкіл з метою створення дворічних коледжів і до 1921 р. в цьому штаті було відкрито 21 такий коледж [9, с. 10]. У 1930-х рр. у США існувало вже більш 200 комунальних та 300 молодших коледжів, які, зокрема, пропонували освітні програми перепідготовки безробітних. Після Другої Світової війни дворічні коледжі розширюють свої навчальні програми, щоб забезпечити потреби колишніх військових в опануванні мирних професій.

60-ті рр. минулого століття стали справжнім бумом у розвитку дворічних коледжів: 45% 18-річних американців (більш ніж 1млн.) навчалися в понад 700 комунальних коледжах [9, с. 2]. У ці ж роки визначається концепція комунальних коледжів – забезпечення широкого спектру освітніх програм з метою подальшого переходу до університетів і чотирирічних коледжів; здійснення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації для бізнесу й промисловості; підвищення культурного й освітнього рівнів населення.

Нині понад 50% молоді вперше включається у вищу освіту через комунальні коледжі (близько 1 млн. студентів на рік). Загальна кількість американців старше 18 років, охоплених навчанням у комунальних коледжах, коливається від штату до штату в межах від 0,5% (шт. Монтана) до 6,1% (шт. Арізона). Тут продовжують навчання випускники загальноосвітніх шкіл і доросле населення без обмеження віку. В останні роки популярністю користуються програми загальноосвітнього трансферу та

перехідні професійно-технічні програми (tech prep), запропоновані школярам старших класів середньої школи. Крім того популярними є програми неповного навчального дня, за якими займається 64% студентів (причому майже половина з них має вік 25 років і вище). Кількість таких студентів постійно зростає: за останні 10 років вона збільшилася на 19% (в той час як кількість студентів, що навчаються повний навчальний день зросла лише на 7%). З урахуванням вікового і соціального складу студентів навчальний процес у комунальних коледжах гнучкий – заняття здійснюються як у денний, так і вечірній час, багато студентів навчається у режимі online. Загалом, поліфункціональність, багатопрофільність, багаторівневість та масовість підготовки – це основні риси американських комунальних коледжів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, однією з провідних характеристик системи професійної освіти в США була і залишається орієнтація на запити суспільства (customer service orientation): американська освітня система від початку її виникнення підпорядковувалася потребам економіки, була зорієнтована на практичні потреби ринку праці. Зміст освіти передбачав підготовку до практичної діяльності, опанування вміннями та навичками, необхідними для життя, що свідчить про практичну спрямованість освіти та завжди відрізняло американську професійну школу.

Для американської системи професійної освіти характерні принципи гуманізації, індивідуалізації навчання, варіативності та елективності, суміщення гнучкості і стандартів, які визначають національні особливості змісту освіти. Особливості структурування та змісту програм професійної підготовки базуються на рівні оволодіння теоретичним матеріалом та необхідними практичними навичками й уміннями, що дає можливість оперативно коригувати напрямки навчання студентів з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей.

Обсяг статті не дозволяє повною мірою висвітлити всі аспекти функціонування американської системи професійної підготовки. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивченні ролі дворічних коледжів у підготовці висококваліфікованого робітничого персоналу, організаційно-педагогічних умов якісної підготовки спеціалістів.

Список літератури:

1. Гончаров Л. Н. Школа и педагогіка США до второй мировой войны / Л. Н. Гончаров. – М.: Изд-во «Педагогіка», 1972. – 320 с.
2. Жуковський В. М. Морально-етичне виховання в історії американської школи / Василь Жуковський. – Острог, 2002. – 428 с.
3. Красовицький М. Ю. На власні очі: проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки / М. Ю. Красовицький; Інститут педагогіки АПН України. – К.: Педагогічна думка, 1998. – 159 с.
4. Мукан Н. Система професійної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх шкіл в університетах Канади: Монографія / Наталія Мукан. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 140 с.
5. Cohen M. Effective Schools: Accumulating Research Finding // American Education. – 1982. – V. 10. – № 1. – P. 15–19.
6. Community // Merriam-Webster Online: Dictionary and Thesaurus. – Available on: http://www.merriam-webster.com/dictionary/
7. Community // Webster's New World College Dictionary. – Available on: http://websters.yourdictionary.com/community
8. Phillippe K. A., Conzáles Sullivan L. National Profile of Community Colleges: Trends & Statistics / Kent A. Phillippe, Leila Conzáles Sullivan. – 4th ed. – Wash.: Community College Press, 2005. – 190 p.
9. Rury J. L. Educational and Social Changes: Themes in the History of American Schooling / John L. Rury. – Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, 2002. – 254 p.

Дубовик О.В.
Львовский научно-практический центр
Института профессионально-технического образования
Национальной академии педагогических наук Украины

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ В США

Аннотация
В статье рассматриваются особенности становления системы профессионального образования в США. Отмечается, что одной из ведущих характеристик системы профессионального образования в США была и остается ориентация на запросы общества. Основным звеном подготовки высококвалифицированных производственных кадров являются коммунальные (младшие) колледжи. Подчеркивается, что организация профессионального обучения в США ориентирована на постоянное обновление и изменения, которые диктует научно-технический прогресс и требования рынка труда. Полифункциональность, многопрофильность, многоуровневость и массовость подготовки – основные черты американских коммунальных колледжей.

Ключевые слова: профессионально-техническое образование, профессиональная подготовка, коммунальный колледж, младший колледж, США.

Dubovik O.V.
Lviv Scientific and Practical Center
of Vocational Education Institute
of National Academy of Pedagogy of Ukraine

THE US VOCATIONAL TRAINING SYSTEM FORMATION

Summary
The article deals with the peculiarities of the US vocational training system formation. It is noted that one of the major characteristics of vocational education in the United States was and still is a customer service orientation. The basic element of skilled workers' training is community (junior) colleges. It is emphasized that the organization of vocational training in the United States is focused on continuous changes dictated by technological progress and labor market needs. Polifunctinality, versatility, multilevel and mass training are the main features of the US community colleges.
Keywords: vocational education, vocational training, community college, junior college, the USA.

УДК 070.422.001

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ДІАЛОГУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙ ТИПУ «ЛЮДИНА-ЛЮДИНА» ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Дяченко М.Д.
Класичний приватний університет

Стаття присвячена проблемі формування культури діалогу в майбутніх фахівців професій типу «людина-людина». У роботі висвітлено психолого-педагогічні та філософські погляди на дефініції «діалог», «культури діалогу», «професійне мовлення», «культура професійного спілкування». Визначено сутність процесу формування розвитку культури діалогу студентів у процесі професійної підготовки. Окреслено педагогічні умови розвитку культури діалогу майбутніх фахівців професій типу «людина-людина». З'ясовано основні вимоги до побудови діалогічного мовлення в процесі професійного спілкування. Визначено шляхи розвитку культури діалогу студентів у процесі професійної підготовки. Доведено важливість формування культурно-мовної компетентності, професійної культури діалогу як складника професіоналізму майбутніх фахівців професій типу «людина-людина».
Ключові слова: діалог, мовлення, комунікативність, культура діалогу, культура професійного спілкування, професійна підготовка студентів, професії типу «людина-людина».

Постановка проблеми. В умовах карколомних трансформацій в Україні, що сталися на зламі століть і продовжують відбуватися сьогодні, особливо гострої актуальності набула проблема якісної підготовки майбутніх фахівців усіх галузей, зокрема професій типу «людина-людина». Адже в центрі сучасних змін та реформ – людина як громадянин і професіонал, від життєвої позиції, освіти й культури якої багато в чому залежить майбутнє держави та подальший розвиток суспільства в наш доленосний час.

Саме тому наразі таким важливим видається вирішення проблеми формування і розвитку культури діалогу в процесі підготовки майбутніх фахівців професій типу «людина-людина», до того ж феномен культури діалогу, на наш погляд, є ще не достатньо висвітленим у науково-педагогічній літературі й потребує спеціального, глибокого дослідження. **Актуальність** проблеми посилюється зростанням уваги суспільства та підвищенням вимог до професійної культури фахівців, необхідністю формування та розвитку культури діалогу, соціальним запитом на компетентних, з високим рівнем культури фахівців професій типу «людина-людина», які володіють знаннями й навичками професійного діалогу та творчого підходу до вирішення професійних завдань і виконання соціальних ролей, а також потребою самої особистості майбутнього випускника ВНЗ в самореалізації та розвитку своєї творчої індивідуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалог здавна був темою дослідження, його вивченню приділялася увага філософів античності й періоду Відродження, представників класичної європейської філософії. Становлення та розвиток культури діалогу започаткувалося ще у наукових розвідках Х. Алчевської, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова, О. Духновича, М. Костомарова, А. Макаренка, І. Огієнка, М. Пирогова, Г. Сковороди, В. Сухомлинського.

У царині педагогічних досліджень XX–XXI ст. проблему діалогу як важливого складника комунікації в різних сферах людського життя, галузях науки та професійної діяльності вивчали С. Амеліна, М. Бахтін, В. Берков, М. Гетьманець, Л. Губерський, В. Іванов, М. Кім, Т. Колбіна, Л. Лазарєв, О. Лисоченко, Т. Матвеєва, Г. Мельник, О. Михайлюта, А. Москаленко, П. Павлюк, В. Пельт, Є. Прохоров, Л. Світич, О. Тертичний, М. Тузова, В. Ученова, Д. Чубата, Я. Яскевич та ін.

Вчені зверталися до діалогу як до форми створення філософських і наукових творів, формування вміння аргументації власної думки та володіння мистецтвом переконання. Підкреслювалася роль слова і мови в житті окремої людини і суспільства, акцентувалося на необхідності опанування вміннями вирішувати спірні питання шляхом перемовин, за допомогою слова, миру, дружнього доброзичливого ставлення до всіх людей та поваги до них, незалежно від полюсу їхньої думки.

Мета статті – висвітлення психолого-педагогічних та філософських поглядів на проблему, характеристика дефініцій «діалог», «культури діалогу», «професійне мовлення», «культура професійного спілкування»; визначення сутності процесу формування розвитку культури діалогу студентів у процесі професійної підготовки та окреслення педагогічних умов розвитку культури діалогу майбутніх фахівців професій типу «людина-людина».

Виклад основного матеріалу. Спілкування – найважливіша особливість представників професій типу «людина – людина», що підкреслює першочерговість і принципову значущість комунікативних ознак. Професійна діяльність фахівців професій типу «людина-людина» пов'язана з навчанням, обслуговуванням, вихованням, керівництвом тощо та спрямована на вивчення людей і суспільства в цілому.

Специфіка фахової освіти майбутніх представників професій типу «людина-людина» полягає тому, що вона має двовекторну спрямованість: 1) формування фахової компетентності (готовність застосовувати в майбутній професійній діяльності сукупність спеціальних знань, умінь і навичок); 2) підготовка до встановлення й підтримування діалогу з різними за віком і статусом людьми.

Професійна підготовка майбутніх фахівців професій типу «людина-людина» поаинна бути спрямована на формування не лише професійної компетентності студентів, а й на навчання активно взаємодіяти, налагоджувати контакти, підтримувати стосунки, досягати взаєморозуміння у процесі виконання професійних функцій, творчо знаходити індивідуальний підхід до людей, розбиратися в їхній поведінці, розуміти їх емоційний стан і потреби, надавати моральну підтримку, адекватно реагувати на гнів, невдоволення, критику, зберігати рівновагу в конфліктних ситуаціях, бути здатними до ефективної комунікації та конструктивного діалогу.

Діалог, за визначенням В. Беркова, це – «логіко-комунікативний процес взаємодії людей засобом вираження своїх смислових позицій, найдешевша й найоперативніша форма обміну інформацією, це – зустріч різних суб'єктивних світів різних свідомос-

тей, пов'язаних співпереживанням щодо спільного предмету» [3, с. 14].

Уміння прочитувати мовленнєву ситуацію, розуміти співрозмовника – нести підвищену мовленнєву відповідальність за спілкування є не менш важливим для нього, ніж вільне володіння предметом мовлення. Уміння коригувати мовленнєві події, вибираючи оптимальний варіант результативного спілкування, треба розглядати, як важливу рису професій типу «людина-людина». Але отримати такі навички можна лише, опанувавши теорію й набувши необхідного практичного досвіду. Сучасний діалог стає особливо актуальним – як логічна форма творчого мислення, як «засіб подальшої інтенсифікації соціального прогресу» [3, с. 5].

Дослідницею Н. Криловою було зазначено, що ще у стародавньому трактаті «Бджола» – безцінному джерелі античних афоризмів, написаному в формі діалогу, пропонувалися поради щодо правильної поведінки у діалозі та ставлення до співрозмовника: «З одних вуст виходить і благословення, і прокляття. Краще ногами спіткнутися, ніж язиком»; «У друзі вибирай не того, хто люб'язний з тобою, хто з тобою погоджується, а суворого порадника, який користь для тебе шукає і противиться твоїм необдуманим словам» [6, с. 45], «Яке єство людини, такі й слова її» [6, с. 57].

Український богослов, письменник, поет, математик, філософ Ф. Прокопович вважав, що індивід повинен вчитися опановувати себе, керувати своєю поведінкою, емоціями, пристрастями і словами.

Просвітитель-гуманіст XVIII ст., філософ, поет і педагог Г. Сковорода використовуючи нетрадиційні форми навчання (розмови, бесіди, роз'яснення, поради, диспути) звертався до діалогу, наголошуючи на взаємодопомозі та дружбі між учителем і учнем, на рівноправних стосунках у процесі навчання, на умінні педагога переконувати співрозмовників-учнів, формувати вміння володіти собою, виховувати доброзичливість, справедливість, поміркованість, стриманість. Серед принципів Г. Сковороди –завдання освіти та виховання: допомогти кожному пізнати себе самого, бо тільки так можна прийти до щастя, служіння людям, Батьківщині; у кожній людині може виявлятися і добра, і зла воля; головне – «дух сродності», шлях пізнання і самопізнання. Засоби – любов, свобода, слово; краща форма виховання – особистий приклад; мета – кожному бути природним, суверенним, у стані внутрішньої свободи тощо [9].

На необхідність формування у вихованців культури рідної мови і толерантності у спілкуванні з іншими людьми, поваги до людської гідності вказували літературознавець М. Драгоманов та хірург М. Пирогов.

На взаєминах учнів і педагогів у спілкуванні акцентував А. Макаренко, розробививши і практично реалізувавши принцип співробітництва, стрижнем якого видатний педагог вважав товариську єдність і спільність інтересів вчителів і учнів.

Духовному співробітництву, діалогічному спілкуванню: індивідуальним бесідам, розмовам особливу увагу приділяв В. Сухомлинський, вважаючи емпатію, совість, почуття власної гідності наріжним каменем виховного процесу й наголошуючи на тому, що культура людини – це дзеркало її духовної культури й застерігаючи: якщо просяться на язик якісь сумніви, то потрібно притримати їх у голові, подумати, поміркувати, а потім запитати у старшого ще раз так, щоб не образити його [10, с. 238].

Формування культури діалогу – багатогранний, тривалий і взаємообумовлений процес, успішна організація якого залежить від багатьох чинників, зокрема від готовності до виконання складних професійних завдань, які дедалі більше будуть пов'язані з професійним спілкуванням.

Багато дослідників вивчали різні аспекти діалогу: природу діалогу та діалогічність мислення (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О.Соколов); рольову діалогічну взаємодію у комунікації (А. Добрович, Г. Лассвел, В. Мясищев, Я. Яноушек); особливості, структуру, функції діалогу (М. Бахтін. М. Біблер, В. Кучинський); діалог у педагогічному спілкуванні (Г. Балл, В. Кан-Калик, Г. Ковальов, О. Киричук, В Семиченко); психологічні аспекти діалогу (О. Бодальов, Г. Ковальов, А. Хараш, К. Роджерс).

В «Українському педагогічному словнику» пропонується така дефініція діалогу: це – «форма ліквідації виховних конфліктів шляхом обміну думками сторін і знаходження спільної позиції» [5, с. 96].

На думку М. Бахтіна, в основі діалогу закладена проблема «я – інший», яка конкретизується поняттями «я – для – себе», «я – для – іншого», «інший – для – мене», існує особлива діалогічна сфера буття людини: саме буття людини є найглибшим спілкуванням. Бути – означає спілкуватися [2]. як стверджує вчений, у діалозі відбувається взаємодія різних контекстів, різних точок зору, різних кругозорів, різних експресивно-акцентних систем, різних соціальних «мов».

Форми діалогічних відносин можуть бути різними, оскільки різними є форми взаємодії, що відбувається. Діалогічні відносини виникають спонтанно. Передумовою їх утворення є установка на слово як висловлення авторської точки зору на певне питання, що викликає діалогічну реакцію. У зв'язку з цим М. Бахтін наголошував на особистісному аспекті будь-якого висловлення. Діалог – це завжди полеміка. Одна діалогічна реакція породжує іншу – діалог є засобом пізнання особистості, а пізнання саме по собі є діалогічним.

У науковому світі існують різні підходи до визначення поняття «культура професійного спілкування»:

– сукупність спеціальних знань, умінь, навичок завдяки яким, індивід попереджує виникнення психологічних труднощів й прогнозує результативність між особистісної і професійної взаємодії (А. Білоножко [4, с. 6]);

– система знань, умінь і цінностей, яка реалізується у процесі міжсуб'єктної комунікативної взаємодії фахівця і є фактором, що супроводжує його професійну діяльність у виробничій сфері й зумовлює її фахово-комунікативну спрямованість (С. Амеліна [1, с. 15]);

– особистісне інтелектуально-культурне утворення, яке об'єднує в собі комунікативні та морально-психологічні можливості та будується на підставі усталених принципів спілкування й можливостей конкретних учасників комунікації (Л. Орбан-Лембрик [8, с. 407]);

– складне особистісне утворення, до складу якого входить соціальний досвід та професійні знання, уміння, набір зразків комунікативної поведінки та характеризується здатністю до розв'язання різних проблем (О. Лисевич [7, с. 9]) тощо.

Культура діалогу – це рівень оволодіння уміннями і навичками діалогічної взаємодії у мотиваційній, пізнавальній, почуттєвій і комунікативній сферах Культура діалогу як система уявляється нам складним, багатоаспектним та інтегративним утворенням, яке: по-перше, існує на перехресті культури суспільства, культури соціальної групи, культури професійної сфери і культури особис-

тості; по-друге, є відображенням вище зазначених культур і формування культури діалогу відбувається на тлі їхньої постійної взаємодії і взаємовпливу; по-третє, саме по собі активно впливає на їхній розвиток, хоч відповідні зміни проходять з різним темпом в залежності від рівня (одиничного, особливого, загального) [1].

Дослідниця С. Амеліна до механізмів діалогу відносить: прагнення до пізнання нового; бажання здійснити обмін інформацією; прагнення до духовного збагачення; задоволення емоційних потреб; самовдосконалення та реалізація особистісного потенціалу; намагання досягти взаєморозуміння [1]. На думку вченої, усвідомлення потреб, які спонукають особистість до діалогічного спілкування, є підґрунтям для розуміння сутності процесу формування культури діалогу у студентів аграрних ВНЗ, який також потребує чіткої дефініції.

За С. Амеліною, процес формування культури діалогу – це розгорнутий у часі, цілеспрямований, оснований на співпраці і співтворчості його суб'єктів, процес пробудження у цих суб'єктів природної активності через вплив на культуру дій, відносин і почуттів [1].

Сутність процесу формування культури діалогу майбутніх фахівців професій типу «людина-людина» полягає, на нашу думку, у цілеспрямованій внутрішньовузівській підготовці викладачів і студентів до діалогу, забезпечені їх творчої співпраці та суб'єкт-суб'єктної діалогової взаємодії; науково-педагогічному супроводі інтелектуальної співтворчості усіх учасників навчального процесу; в організації самостійної роботи над удосконаленням рівня культури діалогу викладачів і студентів.

Високий рівень культури діалогу передбачає вміння слухати співрозмовника і творчо співпрацювати з ним над розвитком ідеї, за потреби толерантно переконувати; бажання до обміну інформацією; прагнення до духовного розвитку і взаємозбагачення у співпраці з опонентом; повагу до іншої людини, незалежно від її соціального і фахового статусу; доброзичливість; емпатійність; здатність знаходити компроміс; прагнення до активної позиції у діалозі; виважену адекватну реакцію в діалоговій ситуації; лаконічність і конкретність висловлювання власних поглядів; володіння культурою професійного спілкування та правилами мовленнєвого етикету.

Формування та розвиток культури діалогу може стати одним із чинників професійного мовленнєвого іміджу, конкурентоздатності та професіоналізму майбутніх фахівців професій типу «людина-людина».

На ефективність процесу формування культури діалогу у викладачів і майбутніх фахівців професій типу «людина-людина» впливають науково-методичне забезпечення підготовки викладачів до навчального діалогу та підвищення їх педагогічної майстерності у становленні суб'єкт-суб'єктних відносин; духовна взаємодія викладачів і майбутніх фахівців у процесі формування культури діалогу; впровадження діалогічних методів навчання як фактору удосконалення професійної підготовки студентів, стимулювання розвитку якостей, необхідних для ефективної діалогічної взаємодії тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, формуючи у майбутніх фахівців професій типу «людина-людина» культуру діалогу, необхідно пам'ятати, що цей процес є активною співтворчістю, оскільки він виступає продуктом взаємодії співрозмовників, які вільно обмінюються думками, розвивають і доповнюють власне розуміння предмета розмови. Дуже важливо навчити студентів володіти засобами управління діалогом, допомогти їм зрозуміти, що завдання діалогу – в процесі дискусії, полеміки знайти правильне й оптимальне вирішення проблеми, зіставити різні погляди, ідеї, думки, підходи. Діалог може бути конструктивним лише за умови побудови його на засадах гуманізму й демократії. Запорукою успішної діалогічної ситуації є толерантність, повага до партнерів по діалогу, визнання їх права на власне бачення проблеми. Формування культурно-мовної компетентності, професійної культури діалогу – важливий сегмент фахової підготовки майбутніх фахівців професій типу «людина-людина».

Список літератури:

1. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури діалогу у студентів аграрних вищих навчальних закладів дис. ... д-ра пед. н. / С. М. Амеліна. – Д., 2007. – 398 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М., 1979. – 273 с.
3. Берков В. Ф. Культура диалога: учеб. пособие / В. Ф. Берков, Я. С. Яскевич. – Мн.: Новое знание, 2002. – 152 с.
4. Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психолог. н. / А. В. Білоножко. – К., 2008. – 25 с.
5. Емельянов Ю. Н. Обучение паритетному діалогу / Ю. Н. Емельянов – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – 108 с.
6. Крылова Н. Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н. Б. Крылова. – М., 1990. – 142 с.
7. Лисевич О. В. Формування культури педагогічного спілкування майбутніх вчителів засобами діалогічних навчальних ситуацій: автореф. дис. ... канд. пед. н. / О. В. Лисевич. – Кіровоград, 2011. – 17 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004 – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – 567 с.
9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів у 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; Т. 2. – 576 с.
10. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1975. – 236 с.

Дяченко М.Д.
Классический приватный университет

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ ДИАЛОГА БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПРОФЕССИЙ ТИПА «ЧЕЛОВЕК-ЧЕЛОВЕК» КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация
Статья посвящена проблеме формирования культуры диалога у будущих специалистов профессий типа «человек-человек». В работе освещены психолого-педагогические и философские взгляды на дефиниции «диалог», «культуры диалога», «профессиональная речь», «культура профессионального общения». Определена сущность процесса формирования развития культуры диалога студентов в процессе профессиональной подготовки. Определены педагогические условия развития культуры диалога будущих специалистов профессий типа «человек-человек». Выяснены основные требования к построению диалогической речи в процессе профессионального общения. Определены пути развития культуры диалога студентов в процессе профессиональной подготовки. Доказана важность формирования культурно-языковой компетентности, профессиональной культуры диалога как элемента профессионализма будущих специалистов профессий типа «человек-человек».
Ключевые слова: диалог, речь, коммуникативность, культура диалога, культура профессионального общения, профессиональная подготовка студентов, профессии типа «человек-человек».

Diachenko M.D.
Classic Private University

THE DEVELOPMENT OF A CULTURE OF DIALOGUE OF FUTURE SPECIALISTS PROFESSIONS LIKE «MAN-MAN» AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary
The article is devoted to the problem of creating a culture of dialogue among future specialists in professions like «man-man». In the work of lit psycho-pedagogical and philosophical views on the definition of «dialogue», «culture of dialogue», «professional speech», «the culture of professional communication». Defined the essence of the process of developing a culture of dialogue students in the process of professional training. Defined pedagogical conditions of development of a culture of dialogue of future specialists in professions like «man-man». Clarified the basic requirements to build Dialogic speech in the process of professional communication. The ways of development of a culture of dialogue students in the process of professional training. Proved the importance of developing cultural and linguistic competence, professional culture of dialogue as an element of professionalism of future specialists in professions like «man-man».
Keywords: dialogue, discourse, communication, culture of dialogue, culture of professional communication, professional training of students, the profession of the type «man man».

УДК 613:796.007.6

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ТЕХНІЧНИХ ВНЗ УКРАЇНИ

Жалій Р.В.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті розкриваються нормативно-правові засади організації навчальних занять з фізичного виховання в технічних університетах України. Проаналізовані правові акти, які містять відповідні норми, що регулюють навчальну, фізкультурно-спортивну та рекреаційно-оздоровчу діяльність. Висвітлюються основні вимоги до нормативного забезпечення навчального процесу з фізичного виховання з урахуванням змін чинного законодавства в освітній сфері. Простежується наступність у вивченні навчальної дисципліни «Фізичне виховання», передбачена галузевими державними стандартами. Вказується на необхідність запровадження принципу варіативності у ході професійно-прикладної фізичної підготовки студентської молоді, забезпечення відповідної матеріально-технічної бази й кадрового складу.
Ключові слова: акредитація, державний стандарт, кваліфікація, ліцензування, кредит.

Постановка проблеми. Вища освіта сьогодні переживає період модернізації, оновлення, приведення у відповідність до європейських стандартів. У наукових колах точаться дискусії з приводу необхідності такого швидкого реформування тоді, коли фінансування бюджетної сфери нестабільне, а суспільно-політична ситуація в державі вкрай складна. На фоні цих проблем не менш важливою залишається питання про необхідність покращення здоров'я нашої молоді, особливо в студентські роки. Організація навчальних занять з фізичного виховання в технічних ВНЗ має свої особливості, тим більше, що майбутні фахівці технічних галузей знань ведуть осілий спосіб життя, не завжди знаходячи час для рухової активності, важливої дозвіллєво-рекреаційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки ми вивчаємо нормативно-правові засади організації фізичного виховання у ВНЗ України, перелічимо основні нормативно-правові документи. То ж нормативно-правову основу дослідження склали акти вищої юридичної сили: Конституція України від 28 червня 1996 року, Закони України: «Про освіту» від 23 травня 1991 року, «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року, Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року, низка підзаконних актів: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 1993 року; Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах», затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 11 січня 2006 року; Національна доктрина розвитку освіти України, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року; Указ Президента України «Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти в Україні» від 25 вересня 2008 року; Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30 вересня 2010 року; Концептуальні засади та напрями розвитку вищої освіти в Україні (роз'яснення Міністерства юстиції України) від 14 жовтня 2011 року; План заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затверджена Указом Президента України від 25 червня 2013 року; План заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України 04 вересня 2013 року та ін. [4-5; 7; 10].

На основі опрацювання джерельної бази проблеми вкажемо про розробку різнопланових питань професійної підготовки майбутніх учителів у працях О. Абдуліної, А. Алексюка, О. Антонової, І. Беха, А. Бойко, О. Глузмана, С. Гончаренка, О.Дубасенюк, І. Зязюна, Л. Кравченко, О. Міщенко, О. Мороз, Н. Побірченко, О. Пометун, О. Савченко, Т. Семенюк, О. Сухомлинської, О. Федій, П. Хоменка, Н. Шиян, В. Щербини та ін. Значний внесок у висвітлення проблем організації навчально-виховного процесу ВНЗ України зробили В. Андрущенко, Я. Болюбаш, Л. Губерський, В. Кремінь, І. Прокопенко. Доцільність застосування альтернативних освітніх технологій навчання та його принципи розкриваються в роботах О. Аніщенко, С. Бєляєва, І. Богданової, М. Гриньової, В. Євдокимова О. Кириченка, А. Нісімчук, Н. Шестак, О. Янкович та ін.

Детальний аналіз процесу проектування навчального процесу майбутніх фахівців висвітлює в своїй розвідці Т. Батієвська, а Л. Денисова розглядає інформаційні технології навчального призначення як засоби підвищення ефективності навчального процесу [1-2]. Різні аспекти підготовки фахівців вищої школи висвітлюються в працях Ю. Мельникова, Н. Міщенко, Т. Нероди, Г. Полякова, В. Пономаренко та ін. [6; 8-9; 11-14].

Проте вивчення особливостей нормативно-правового забезпечення навчальних занять з фізичного виховання в технічних вишах України не стали предметом окремого наукового дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо за необхідне проаналізувати правові акти, які містять норми, що регулюють навчальну, фізкультурно-спортивну та рекреаційно-оздоровчу діяльність та висвітлити основні вимоги до нормативного забезпечення навчального процесу з фізичного виховання з урахуванням змін чинного законодавства в освітній сфері.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз правових норм правових актів вищої юридичної сили та підзаконних актів на предмет висвітлення нормативно-правових засад організації навчального процесу з фізичного виховання в технічних ВНЗ України.

Виклад основного матеріалу. Актом вищої юридичної сили, який зараз виступає об'єктом посиленої уваги й активного обговорення є Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року. Норми ст. 16 вказаного нормативно-правового акту передбачають таку систему забезпечення якості вищої освіти, яка складається з:

1) системи забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості

вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості);

2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти;

3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

У руслі заявленої проблеми нас цікавить пункт 1, тому знаходимо його пояснення в п. 2 ст. 16 вказаного нормативно-правового акту. Система забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) передбачає здійснення таких процедур і заходів:

1) *визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти;*

2) *здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;*

3) *щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників вищого навчального закладу та регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб* (підкреслено автором);

4) забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників;

5) забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою;

6) забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом та ін. [3].

Тобто навчальний заклад організовує самостійно контроль за якістю підготовки фахівців та розробляє власну систему внутрішнього моніторингу. Ці норми деталізує ст. 50 цього закону, де міститься невичерпний перелік форм організації освітнього процесу та видів навчальних занять. До перших належать: навчальні заняття; самостійна робота; практична підготовка; контрольні заходи. До других – лекція; лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація. Законом передбачено, що вищий навчальний заклад має право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять [3].

Початок кожного навчального року в методичному плані розпочинається з аналізу державних стандартів, що розроблені та упроваджені з кожного напрямку підготовки та спеціальності й повинні оновлюватися кожні 5 років. При їхньому перегляді варто зважати на зміни, які можуть вноситися напередодні або ж використовувати інструктивно-методичні матеріали, запропоновані профільним міністерством. На жаль, завдання викладачів з фізичного виховання не лише технічних, але й інших (класичних, педагогічних тощо) університетів ускладнюється недостатньою роботою профільного комітету Міністерства освіти і науки України, де містить застаріла інформація, відсутні не лише методичні розробки, але й елементарні матеріали для організації фізкультурно-спортивної роботи ні за період дії старого, ні нового законів про освіту. Аргументуємо, останнім документом, завантаженим чиновниками, є «Єдиний календарний план фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України на 2014 рік».

Другим важливим кроком методичного забезпечення є наявність нормативно-правової бази забезпечення навчального процесу: Закону України «Про вищу освіту», Положення «Про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах», норми якого не вповні реалізовуються у вишах, бо вони містять значне навантаження для викладача у разі здійснення ним секційної роботи, тренувального процесу, що в період жорсткої економії, котра триває вже кілька років поспіль, не допускається.

Основою для змістового наповнення занять з фізичного виховання є навчальна програма та державні вимоги (Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки / Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2006 р. № 1594., Фізичне виховання. Навчальна програма для ВНЗ України III–IV рівнів акредитації / К., МОНУ, 2003.). Проте уніфіковані навчальні програми не завжди доступні, тим більше в електронному вигляді, для загального користування викладацьким колективам. Як свідчить аналіз програм з фізичного виховання технічних університетів, використовуються, в переважній більшості, авторські програми, що затверджуються на рівні університету. Підтвердимо, що навіть сторінка з електронним доступом до державних стандартів наповнена лише державними стандартами початкової та загальної середньої освіти.

Обов'язковою для практичної діяльності з організації навчального процесу з фізичного виховання є розробка робочої навчальної програми з урахуванням кількості годин аудиторної, самостійної роботи відповідно до навчального плану напряму підготовки, спеціальності. Робоча навчальна програма з фізичного виховання має враховувати: календарний план вивчення ігрових і, особливо, циклічних видів спорту, матеріально-технічну базу (наприклад, наявність легкоатлетичного манежу, власного чи орендованого басейну, завантаженість спортивних, гімнастичних залів), спеціалізацію викладача та його інтереси (у разі наявності секційної роботи), спортивні захоплення студентів. Робоча навчальна програма є важливим документом, що затверджується на засіданні кафедри, затверджується її керівником, постійно використовується викладачем та студентами в ході навчального процесу, тому вона повинна бути доступною для використання на сайті університету, сторінці кафедри чи інших можливих для доступу студентів (здобувачів): в соціальних мережах, внутрішніх сайтах тощо.

Для підготовки до конкретного заняття викладач повинен мати його план-конспект, який відповідає стандартним методичним вимогам. Цій проблемі та альтернативним критеріям її розв'язання присвячене наше окреме дослідження.

Оскільки законом визначаються такі види робіт як лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття й консультація, то для студентів слід розробити методичні рекомендації до кожного з них, завдання для поточного й підсумкового контролю та ін. Вкажемо, що Положення «Про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах» також містить норми про те, що фізичне виховання передбачається у формі навчальних і секційних навчальних занять з обраного виду спорту за вибором самих студентів на I–IV курсах (лекції практичні, семінарські, індивідуальні заняття, консультації) [10]. Додатково можуть існувати секції, функціонування яких передбачається в позанавчальний час, проте в конкретному виші це питання регулюється власним

локальним актом, а тому нерідко зустрічаються перешкоди з боку адміністрації в запровадженні фізичного виховання впродовж усього періоду навчання (на рівні освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»).

Висновки і пропозиції. Ми вважаємо пріоритетним вирішення таких проблем, пов'язаних із упровадженням нових норм у навчальний процес: недостатня робота відповідних органів державної влади, на які покладені відповідні повноваження, з уніфікації начальних програм, кількості годин у державних стандартах різних напрямів підготовки, спеціальностей, змістового наповнення навчальних програм; відсутність контролю за чітким дотриманням норм законодавства, що регулює організацію навчальних занять з фізичного виховання, що є, на нашу думку, недопустимим у зв'язку з погіршенням здоров'я молоді, необхідністю активного її залучення до рекреаційної діяльності, здорового способу життя, рухової активності.

Перспективними напрямками досліджень в контексті обраної проблеми визначаємо такі:

– запровадження (на зразок середньої школи) принципу варіативності у ході професій-прикладної фізичної підготовки студентської молоді (можливості вибору різних, в т.ч. і нових видів спорту) й забезпечення відповідної матеріально-технічної бази й кадрового складу;

– подальші наукові розробки для вдосконалення методичного забезпечення навчального процесу й організація різних форм обміну досвідом для подальшого більш ефективного й привабливого для молоді навчального процесу з фізичного виховання у ВНЗ.

Список літератури:

1. Батієвська Т. Проектування навчального процесу майбутніх фахівців як педагогічна проблема [Текст] // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – Вип. 54. – С. 64-69. – Режим доступу: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream
2. Денисова Л. Обґрунтування підходів до оцінки ефективності інформаційних технологій навчального призначення у процесі професійної підготовки фахівців з фізичного виховання і спорту [Текст] // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2013. – № 4. – С. 61-66.
3. Єдиний календарний план фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки України на 2014 рік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.mon.gov.ua/ua/activity/education/61/
4. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.rada.gov.ua
5. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.rada.gov.ua
6. Мельников Ю. А. Подвижные игры в подготовке специалистов по физической культуре [Текст] // Физическая культура: Воспитание, образование, тренировка. – 2006. – № 5. – С. 39-41.
7. Міжнародна Стандартна Класифікація Освіти (ISCED – 97: International Standard Classification of Education/ UNESCO, Paris).
8. Міщенко Н. І. Соціально-педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців засобами студентської субкультури [Текст] // Соціальна педагогіка: Теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 78-84.
9. Нерода Т. Застосування комп'ютеризованої навчальної системи при підготовці фахівців у вищій школі [Текст] // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 1. – С. 132-140.
10. Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах», затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 11 січня 2006 року № 4 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: zakon4rada.gov.ua
11. Полякова Г. Вплив освітнього середовища ВНЗ на формування професійної компетентності фахівця [Текст] // Вища школа. – 2010. – № 10. – С. 78-87.
12. Пономаренко В. Підвищення якості підготовки фахівців в університеті [Текст] // Вища школа. – 2010. – № 10. – С. 7-24.
13. Спирин В. К., Болдышев Д. Н., Риссамакина И. А., Мавренкова Е. А. Физическое воспитание на основе вида спорта – новый вектор организации физкультурной активности детей, подростков, молодёжи [Текст]. – Теория и практика физической культуры. – 2013. – № 5. – С. 19-22.
14. Столяров В. И. Фундаментальные теоретические основы современной системы комплексного физического воспитания [Текст]. – Теория и практика физической культуры. – 2013. – № 2. – С. 2-6.

Жалий Р.В.

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье раскрываются нормативно-правовые основы организации учебных занятий по физическому воспитанию в технических университетах Украины. Проанализированы правовые акты, содержащие соответствующие нормы, регулирующие учебную, физкультурно-спортивную и рекреационно-оздоровительную деятельность. Освещаются основные требования к нормативному обеспечению учебного процесса по физическому воспитанию с учетом изменений действующего законодательства в сфере образования. Прослеживается преемственность в изучении учебной дисциплины «Физическое воспитание», предусмотрена отраслевыми государственными стандартами. Указывается на необходимость внедрения принципа вариативности в ходе профессионально-прикладной физической подготовки студенческой молодежи, обеспечение соответствующей материально-технической базы и кадрового состава.

Ключевые слова: аккредитация, государственный стандарт, квалификация, лицензирование, кредит.

Zalij R.V.
Poltava National Technical University named after Yurij Kondratyuk

LEGAL PRINCIPLES OF EDUCATIONAL PROCESS PHYSICAL EDUCATION IN TECHNICAL UNIVERSITIES UKRAINE

Summary
In the article the legal basis for the organization of classes in physical education in technical universities of Ukraine. Analyzed instruments which contain relevant rules governing academic, sports and recreation and recreational activities. Highlights the main requirements for regulatory security training in physical education to reflect changes current legislation in education. There has continuity in the study of the course "Physical Education" provides industry state standards. Points to the need to introduce the principle of variability during professionally-applied physical training of students, providing appropriate material and technical base and staff.
Keywords: accreditation, state standards, qualifications, licensing, credit.

УДК 613:796/799;378.22.015.31(072)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРАВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Жалій Т.В.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті висвітлюються теоретично-методичні засади вивчення правознавчих дисциплін майбутніми учителями математики. Вказується на важливість правової освіти й виховання у вищих навчальних закладах України. Простежується наступність у вивченні правознавчих дисциплін фахівцями галузі знань «Фізико-математичні науки». Розкриваються теоретичні положення навчальної програми дисципліни «Правознавство». Проаналізовані конкретні форми роботи й методи навчання, які, на думку автора, видаються найбільш ефективними у процесі фахової підготовки майбутніх учителів математики.
Ключові слова: державний стандарт, галузь знань, навчальна дисципліна, кредит, фахівець.

Постановка проблеми. Рівень правової культури в сучасному суспільстві не відповідає закріпленим законодавством вимогам і відверто залишає бажати кращого. Систематичні прояви правового нігілізму демонструють як державні службовці найвищих рангів, так і пересічні громадяни. На наше глибоке переконання така ситуація має перспективи для її покращення, проте проблема потребує невідкладного рішення. Однією з причин неповаги до закону у нашій державі, ігнорування міжнародних приписів державами, главами держав, міжнародними організаціями є недостатньо дієва система покарань, бо, як відомо, безкарність породжує правопорушення.

Система вищої освіти України хоча й зазнає посутніх змін через нововведення, запроваджені нормами Закону України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року, проте не враховує всього спектру професійних компетентностей, якими повинні оволодіти майбутні фахівці. Тому привертаємо увагу до проблеми змістового наповнення й методичного забезпечення вивчення правознавчих курсів майбутніми учителями математики – випускниками педагогічних університетів, котрі здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавра».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахова підготовка учителів математики як проблема науки теорії та методики професійної освіти стала предметом дослідження низки вчених. Проаналізовані нами останні публікації свідчать про такі теми, які привертають увагу науковців. Е. Андрєєва простежує механізм формування інформаційно-технологічної компетентності майбутніх учителів математики, а Т. Годованюк висвітлює суть особистісно-орієнтованого підходу до їхньої методичної підготовки [1-2]. У дослідженні Т. Гуляєвої визначаються основні умови формування професійної компетентності вчителів-предметників, серед яких ключовою є педагогічна практика у системі фахової підготовки майбутніх фахівців [3]. Проблеми формування професійних компетентностей майбутніх учителів математики порушує Е. Деза, розглядаючи рівневу модель предметно-професійної компетентності [4].

У дисертаційному дослідженні М. Ніколайчук виокремлюються педагогічні засади формування професійної мотивації, Л. Паламарчук – шляхи формування професійного мовлення [7-8]. У науковому доробку Л. Семенець розкриваються питання професійної готовності майбутніх учителів до формування математичних здібностей старшокласників [9]. Науковець Г. Скрипка аналізує розвиток інформаційно-комунікаційних компетентностей учителів математики основної школи в системі післядипломної освіти [10]. Як бачимо, проблеми фахової підготовки майбутніх учителів математики не нові для сучасної педагогічної науки. Різні аспекти досліджуваної теми стали предметом вивчення сучасних науковців, методистів, викладачів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У нашому дослідженні простежимо особливості теоретичних і методичних засад вивчення правознавчих дисциплін у ході навчально-виховного процесу майбутніх учителів математики. Принагідно зазначимо, що правові компетентності й система правових знань, на наше переконання, вкрай необхідні кожному з майбутніх учителів, незалежно від галузі знань і майбутньої кваліфікації [5, с. 51].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд теоретико-методичних засад вивчення правознавчих дисциплін майбутніми учителями математики в процесі їхньої фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Згідно з галузевими державними стандартами вивчення правознавчих дисциплін передбачається за рахунок варіативної та інваріативної складових навчального плану. До таких дисциплін у різних ВНЗ належать: «Правознавство», «Конституційне право України», «Основи конституційного права України», «Правові основи освітянської діяльності», «Чинники успішного працевлаштування за фахом» та ін.

Програми вказаних навчальних дисциплін, як правило, є авторськими, а найпоширенішою дисципліною є «Правознавство». Остання належала раніше до обов'язкових, проте тенденції варіативності й демократизації призвели до її перенесення у вибірковий блок.

Майбутні учителі математики у системі середньої освіти будуть не лише вивчати зі школярами свій предмет, але й бути класними керівниками, вихователями, адміністраторами тощо. Зрештою, особа, котра здобула вищу педагогічну освіту, повинна оволодіти системою правових знань, умінь і навичок, необхідних як у процесі своєї професійної діяльності, так і набуття соціального досвіду, інших життєво важливих компетентностей.

Очікуваними результатами після вивчення курсу «Правознавство» мають стати: загальне уявлення про державу і право (поняття, система права, співвідношення права й моралі, ознаки держави, право в суб'єктивному й об'єктивному розуміннях); знання про права людини, їхню класифікацію, еволюцію, механізм захисту; основи приватного й публічного права (сімейне, трудове, кримінальне, адміністративне, екологічне, повітряне, міжнародне публічне, міжнародне приватне та ін.).

Проаналізовані авторські навчальні програми дисципліни «Правознавство» подекуди містять не-

значний інформаційних обсяг та кількість годин у кредитах на вивчення процесуального права. Тому окремо пропонуємо до вивчення значний блок процесуальних галузей права: конституційний процес, кримінальний процес, адміністративний процес, господарський процес, цивільний процес. Остання зазначена галузь права – цивільно-процесуальне право є найбільш важливою для майбутніх фахівців, котрі в переважній більшості будуть учасниками цивільних правовідносин. Тому поняття про позовне, наказне, окреме провадження й розгляд норм Цивільного процесуального кодексу України є пріоритетним напрямком вивчення курсу.

Однією з ефективних форм роботи для майбутніх учителів математики є розв'язання юридичних рівнянь[1]. Її використовуємо і в середній школі, і при вивченні правознавчих курсів майбутніми учителями інших напрямів підготовки. Для них достатньо уявлення про рівняння як про рівність, яка містить невідомі числа, позначені буквами. Невідомі числа в рівнянні називають змінними, а їх найчастіше позначають буквами x, y, z, хоча можна позначити їх і іншими буквами.

Проте для майбутніх учителів математики така інформація надто спрощена. Адже вони після вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання математики» знають, що всі рівняння поділяються на дві групи:

– раціональні рівняння;

– ірраціональні, показникові, логарифмічні, тригонометричні рівняння.

Тому першою умовою для викладача правознавства – правильно вказати вид рівняння для майбутніх фахівців. Тому при формулюванні завдання «На основі аналізу норм статтей 67-73 глави 6 «Процесуальні строки» Цивільного процесуального кодексу України складіть рівняння» треба вказати «складіть раціональне рівняння (лінійне рівняння з однією змінною (чи двома змінними)». Раціональні рівняння можуть також бути у вигляді системи лінійних рівнянь з двома змінними, квадратними рівняннями, лінійними нерівностями з однією змінною, квадратними нерівностями. Для студентів таке завдання буде не складним і безпосередньо пов'язаним із їхніми професійно-орієнтованими дисциплінами.

Для полегшення роботи зі студентами варто пригадати алгоритм розв'язання лінійного рівняння, оскільки при наявності більш складних їхніх видів, слід їх зводити до лінійного:

1. Звільнитися від знаменників.
2. Розкрити дужки.
3. Перенести члени зі змінними в один бік, всі інші – в другий.
4. Звести подібні доданки.
5. Знайти змінне й записати відповідь.

[1] Рівняння учні вивчають ще у початковій школі. При вивчені методики навчання математики майбутні фахівці мають уявлення про їхні види, особливості вивчення в кожному класі основної та старшої шкіл.

Розглянемо ще одну особливість уже правничого характеру. Рівняння складаються на основі конкретних чисел, які в юриспруденції можуть бути: датами, строками, термінами, віком, віковими цензами, цензами осілості. Для прикладу наведемо найпростіше лінійне рівняння з однією змінною:

$$А + В + С + Д + Е + Є = Х,$$

де А – рік прийняття «Декларації принципів толерантності» (1995);

В – до котрої години триває останній день строку в процесуальному праві? (24 година).

С – термін виконання працівником трудової функції у разі звільнення (14 днів).

Д – вік настання повної цивільної дієздатності (18 років);

Е – з якого віку особа може бути народним депутатом України ? (21 рік);

Є – який ценз осілості встановлений для судді Конституційного Суду України? (20 років).

Змінну «Х» слід визначити шляхом проведення елементарних операцій додавання (віднімання, ділення, множення).

Висновки і пропозиції. Отже, вважаємо на необхідне акцентувати увагу на необхідність вивчення майбутніми учителями математики таких аспектів: основ теорії держави і права України; основ конституційного права України; основ трудового й сімейного права України; міжнародного публічного права; основ процесуального права України, особливо цивільного процесу.

Такі розділи будуть вивчати і фахівці інших напрямів підготовки, проте методичні засади їхнього вивчення будуть відрізнятися: якщо майбутнім учителям фізичної культури цікавими будуть такі форми роботи як «Юридичний футбол», «Юридичний хокей» чи «Юридична естафета», то для учителів математики пропонуються інші форми роботи, наприклад, юридичні рівняння. То ж при вивченні правознавчих курсів варто враховувати фах, кваліфікацію студентів, їхнє професійне спрямування, тоді й заняття при вивченні дисциплін гуманітарного та соціально-економічного циклів будуть ефективними й результативними для майбутніх фахівців.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків визначаємо такі:

– необхідність перегляду галузевих стандартів на предмет збільшення інформаційного обсягу правознавчих дисциплін для майбутніх учителів різних кваліфікацій;

– поширення досвіду роботи профільних кафедр неюридичних ВНЗ України в напрямку правової освіти й правового виховання студентів з метою уникнення випадків правового нігілізму у молодіжному середовищі.

Список літератури:

1. Андропова Е. В. Формирование информационно-технологической компетентности учителей математики и информатики [Текст]. – 2008. – № 11. – С. 53-55.
2. Годованюк Т. Л. Особистісно орієнтований підхід до методичної підготовки майбутніх учителів математики [Текст]// матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 29-31 жовтня 2013 р. / НАПНУ, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2013. – С. 72-73.
3. Гуляева Т. В. Педагогическая практика как условие формирования профессиональной компетентности будущего учителя математики [Текст]. – 2012. – № 3. – С. 11-16.
4. Деза Е. И. Уровневая модель предметно-профессиональных компетенций учителя математики [Текст]. – 2012. – № 3. – С. 30-37.
5. Жалій Т. В. Формування правової компетентності майбутніх учителів фізичної культури у ході вивчення правничих курсів у ВНЗ України // «Компетентність особистості в контексті сучасних соціальних трансформацій». Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 28 лютого 2014 року [Текст] / Ред. кол. Бущан О. П., Дашковська О. Р., Куцепал С. В., Лебеденко С. О., Перейбиніс Ю. В. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2014. – С. 51-55.

6. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
7. Ніколайчук Н. М. Педагогічні засади формування професійної мотивації у майбутніх учителів математики [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», Тернопільський нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. – Тернопіль, 2013.
8. Паламарчук Л. М. Формування якостей професійного мовлення у майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», Тернопільський нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. – Тернопіль, 2012. – 22 с.
9. Семенець Л. М. Формування професійної готовності майбутніх учителів до розвитку математичних здібностей у старшокласників [Текст]: автореф. дис. на здоубуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти», Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка. – Житомир, 2013. – 20 с.
10. Скрипка Г. В. Розвиток інформаційно-комунікаційних компетентностей учителів математики основної школи в системі післядипломної освіти [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», Кіровогр. держ. пед. ун-т імені В. Винниченка. – Кіровоград, 2014. – 20 с.

Жалий Т.В.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРАВОВЕДЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ

Аннотация
В статье освещаются теоретико-методические основы изучения правоведческих дисциплин будущими учителями математики. Указывается на важность правового образования и воспитания в высших учебных заведениях Украины. Прослеживается преемственность в изучении правоведческих дисциплин специалистами отрасли знаний «Физико-математические науки». Раскрываются теоретические положения учебной программы дисциплины «Правоведение». Проанализированы конкретные формы работы и методы обучения, которые, по мнению автора, представляются наиболее эффективными в процессе профессиональной подготовки будущих учителей математики.
Ключевые слова: государственный стандарт, отрасль знаний, учебная дисциплина, кредит, специалист.

Zalij T.V.
Poltava National Pedagogical University V.G. Korolenko

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS STUDY JURISPRUDENTIAL DISCIPLINE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS MATHEMATICS

Summary
The article highlights the theoretical and methodological foundations of jurisprudential study courses future teachers of mathematics. Highlights the importance of legal education and training in higher educational institutions of Ukraine. There has continuity in the learning sciences industry professionals jurisprudential knowledge «Physics and mathematics». Disclosed theoretical principles curriculum subjects «Law». The analysis of specific forms and methods of teaching which, in my opinion, seem the most efficient in the professional training of teachers of mathematics.
Keywords: state standards, discipline, credit, specialist.

УДК 365.012

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Житинська М.О.
Інститут соціальної роботи та управління
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

В статті розкрито основні особливості життєдіяльності людини похилого віку, представлено структурні її компоненти та визначено їх зміст. Окреслено потреби людини похилого віку, визначено навчання впродовж всього життя як можливу провідну діяльність в період старості та доведено її актуальність в сучасних умовах.
Ключові слова: людина похилого віку, життєдіяльність, життєдіяльність людини похилого віку, умови життєдіяльності, якість життя, потреби, рівень життя, навчання впродовж всього життя.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні українське суспільство переживає складну соціально-економічну та екологічну кризу, що спричиняє катастрофічне падіння рівня життя населення. В останні роки в Україні спостерігається стійка тенденція до погіршення стану здоров'я, з кожним роком зростає кількість чинників, що негативно впливають на життєдіяльність людини. Особливо гостро ця проблема стоїть стосовно життєдіяльності соціально незахищених верст населення, а саме людей похилого віку.

Забезпечення добробуту, соціального й морального здоров'я людини в похилому віці – фундаментальний обов'язок соціальної держави. На сучасному етапі гуманізації суспільних відносин визначаються нові, самостійні напрямки соціальної допомоги, обслуговування і підтримки людей похилого віку. Зміна акценту на відтворення адаптаційного та реабілітаційного потенціалу людей похилого віку, потребує запровадження ефективних інноваційних технологій, що дозволили б реально впливати на вирішення існуючих проблем та підвищувати якість життя людей похилого віку в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спираючись на аналіз наукової літератури ми можемо говорити, що деякі аспекти проблеми розглядались вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема особливості впровадження технології соціально-педагогічної роботи с різними категоріями населення України (О. Безпалько, І. Звєрєва, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко). Питання організації соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку (Н. Басов, В. Фокін, Н. Шмельова та інші); накопичений вагомий досвід соціальної роботи з людьми похилого віку (Р. Вебер, Н. Дементєва, І. Лотова, Е. Карюхін, О. Краснова, Є. Холостова та ін.). Проблеми підвищення тривалості життя, підтримки здоров'я людей похилого віку вивчались Н. Сачук, Г. Бердишевим; проблема активізації життя осіб похилого віку стала предметом дослідження таких російських вчених,як Б. Петрова, Л. Гордона, Е. Данилова, та ін. Щодо проблем формування та підвищення якості життя населення особливе місце займають праці Дж. Гелбрейта, А. Кемпбелла, Дж. Кейнса, А. Маслоу, Д. Фостера, В. Роджерса та ін. Серед російських науковців вагомий внесок зробили С.А. Айвазян, С.А. Баженов, В.Н. Бобков, В.Н. Дробишева, П.С. Мстиславський та ін. Серед українських науковців, що досліджували проблему якості життя населення, можна виокремити О.С. Власюка, А.М. Колота, Е.М. Лібанову, Ф.В. Узунова, І.Б. Щвець та ін.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей життєдіяльності людини похилого віку, здійсненні спроби обгрунтування провідної діяльності в період старості та доведення актуальності навчання людей похилого віку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В контексті нашого дослідження, життєдіяльність людини похилого віку ми розглядаємо як складну систему прямих та опосередкованих взаємовпливів людини та її життєвого середовища, через різні види діяльності, яка здатна забезпечувати і підтримувати певні параметри умов і якості життя виходячи від потреб і можливостей.

Життєдіяльності людей похилого віку в українському суспільстві за сучасних складних умов, притаманні певні особливості. Так достатньо впевнено ми можемо говорити про низький рівень матеріального забезпечення людини похилого віку, яка з виходом на пенсію практично втрачає можливість повноцінного продовження трудової діяльності. Поряд з цим відбувається взаємовідалення людини похилого віку та її соціального середовища, що може призвести до виникнення проблеми самотності та ізоляції. Часто у старості загострюються хронічні хвороби, що в свою чергу ускладнює життя.

Водночас в Україні не сформувалась сучасна державна соціальна політика, яка б виражала ставлення до людей похилого віку як до численної соціально-демографічної групи населення, здатної активно впливати на соціально-економічний розвиток. Українське суспільство сповнене силою-силенною негативних стереотипів сприймання старості, негативного ставлення до людей похилого віку. В світі для означення цієї проблеми використовують поняття «ейджизм», який ввів американський дослідник Р. Батлер. Ейджизм припускає сприйняття літніх людей як інтелектуально неспроможних, старомодних у своїх поглядах, характеризується презирством молодих і сильних до старих і слабких. В основі такої думки міститься страх молодої людини перед старістю та смертю. Ейджизм породжує дискримінацію, що є неприпустимим для розвинутої держави XXI століття.

Підвищена тривожності, часто невмотивована стурбованість, дискомфорт, пов'язаний з самим виходом на пенсію та зміною соціального статусу, вимагають від людини похилого віку зміни способу життя вцілому. Ці та інші проблеми тісно пов'язані між собою та в своїй єдності погіршують становище людей похилого віку в сучасних умовах.

Наявність проблем породжує потребу в їх усуненні. К. Хорні вважала, що людині з дитинства притаманні дві потреби: задоволення біологічних потреб (їжа, вода, відпочинок, притулок) та потреба в безпеці.

Е. Аллард визначає три складові системи базових потреб: «мати», «бути», «любити». Складова «мати» характеризує матеріальні умови, умови

проживання, освіту, здоров'я, зайнятість та умови праці. Складова «любити» визначає потребу у спілкуванні. Складова «бути» охоплює активність, інтеграцію в суспільстві, гармонію з самим собою, природою та суспільством. [1]

Звертаючись до висновків дисертаційного дослідження Н. Ермак, ми можемо виділити специфічні потреби, що притаманні людині похилого віку та поділити їх на дві складові: об'єктивну – матеріальні потреби та суб'єктивну – духовні. Матеріальні потреби людини похилого віку включають три блоки: фізіологічні потреби (потреба в їжі, диханні, фізичною активності, здоров'ї); потреби в комфортному середовищі (задоволення житлово-побутових та екологічних потреб) та матеріально-соціальні потреби (потреба в праці, задоволення економічних потреб). Духовні потреби людини похилого віку представлені науковцем двома складовими: міжособистісна комунікація (це потреба у приналежності до соціальної групи, у спілкуванні, дружбі, любові, успішності, потреба поваги та визнання) та самоактуалізація (потреба самореалізації, пізнанні, розвитку, освіті, творчості). [2]

Вивчаючи наукові доробки вчених, ми встановили, що потреби людей похилого віку в спілкуванні вивчались М.В. Єрмолаевою, Г. Крайгом, О.В. Хухлаевою. Потреби в дружбі, любові, емоційній близькості розглядали В.Д. Альперович, Р.М. Грановська; потреби в самоповазі, самовираженні вивчали І.Г. Малкіна-Пих, Н.С. Пряжников, О.В. Хухлаева. Творчі потреби та необхідність творчої діяльності виступали предметом дослідження в роботах М.В. Ермоваевої, Е.І. Холостової. Потреби людей похилого віку в освіті вивчали О.В. Агапова, Т.М. Кононигіна, Г.С. Сухобська, Архипова, тощо.

Наявність потреби породжує спонукальний мотив до дії, благо. Сутність блага першим досліджував давньогрецькій філософ Платон, який розглядав його як вихідний мотив діяльності.

Оскільки під життєдіяльністю людей похилого віку ми розуміємо, не просто діяльність людини в життєвому середовищі, яке її оточує, а розглядаємо її як баланс існування індивіда, групи людей, суспільства і людства загалом та самореалізації в єдності життєвих потреб і можливостей, то ми можемо говорити, що життєдіяльність є особлива діяльність людини похилого віку направлена на проектування та побудову індивідуального життєвого шляху.

Звертаючись до діяльнісного підходу, зокрема до думки А.Н. Леонтьєва про те, що діяльність детермінована наявністю мотива, ми можемо припустити, що мотивом життєдіяльності є сенс життя. З появою сенсу життя саме життя з безконтрольного процесу перетворюється в особливий різновид людської діяльності. Людина у старості часто втрачає сенс життя, не бачить перспектив, сповнена відчаєм та розгубленістю.

Задоволеність життям, якість та успішність пристосування до нього в старості залежить від багатьох факторів і прямо від того, які умови створенні для того, щоб становище людей похилого віку в нашому суспільстві якісно покращилось.

Л.М. Ємельяненко визначає «сприятливі умови життя», як умови довкілля, праці та побуту, які здатні забезпечити та поліпшити здоров'я населення [4]. О.Є. Панагушина визначає, що умови – це багатопланова та змістовно наповнена дефініція, яка за своєю суттю є комплексом певних обставин, від яких залежить формування відносин, що зумовлюють взаємодію та розв'язання цілісних завдань. [6]

На нашу думку, умови життєдіяльності людини похилого віку – комфортні параметри середовища, які дозволяють мінімізувати шкідливий вплив та створити можливості для забезпечення нормального функціонування людини похилого віку в середовищі, що пов'язане із задоволенням широкого спектру її потреб.

Забезпечити такі умови можливо, дотримуючись основних принципів:

- принцип безперервного забезпечення фізіологічних процесів, що залежать від таких факторів: повітря, продукти харчування, тепло, світло, питна вода, предмети споживання,тощо;
- принцип раціональної організації праці (управляння, організація, засоби, результати праці);
- принцип матеріального заохочення при організації житєдіяльності, що пов'язане з продуктивністю праці;
- принцип взаємозв'язку та взаємозалежності з навколишнім середовищем;
- принцип захисту здоров'я і умов життєдіяльності (система спеціально створених соціальних інститутів);
- принцип ліквідації негативних наслідків життєдіяльності (заходи держави щодо попередження та подолання небезпек та ризиків: екологічних, технологічних, промислових, техногенних катастроф) [8].

Людина похилого віку, яка не може самостійно пересуватися або за станом здоров'я потребує постійного догляду, чи перебуває в складних життєвих обставинах, має право на особливу увагу суспільства. Тому в Україні нині функціонують мережа соціальних закладів для такої категорії. Зокрема це будинки-інтернати, геріатричні пансіонати, територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, а також спеціальні житлові будинки для ветеранів війни та праці з комплексом служб соціально-побутового призначення та цілодобовим медичним доглядом.

Територіальний центр соціального обслуговування як спеціалізована установа по роботі з людьми похилого віку, відповідно до покладених на нього завдань, стає середовищем в якому реалізується надання соціально-педагогічної підтримки людям похилого віку, головною педагогічною метою якої, на нашу думку, є підготовка людини до старіння, через підтримку нормального фізичного та психічного стану та створення умов для повноцінної, активної та якісної життєдіяльності в старості.

Забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і духовними благами формує поняття «добробут». Добробут визначає рівень.

О. Осауленко і О. Новікова визначають рівень життя як складну інтегральну соціально-економічну категорією, яка комплексно виражає самопочуття населення, його матеріальний добробут, соціально-побутові умови, рівень задоволення не тільки матеріальних, але й соціальних та духовних потреб [3].

Він складається з багатьох компонентів. Це розміри ВВП на душу населення, реальні доходи, рівень освіти, споживання населенням матеріальних благ і послуг, і забезпеченість населення житлом, його захворюваність, стан природного середовища [5].

Звертаючись до суті дослідження О. Мельниченко, ми знаходимо наступне пояснення поняття «рівень життя» – відображення ступеня задоволення матеріальних, соціальних і культурних потреб населення залежно від рівня використання наявних у нього можливостей, суспільного устрою та розвитку виробництва.

Крім того, науковець доводить, що поняття «рівень життя» є взаємопов'язаним з поняттям «якість життя», оскільки у міру підвищення рівня життя

населення відбувається зростання його потреб, які задовольняються за рахунок споживання якісніших благ, що, зрештою, забезпечує поліпшення якості життя [7].

Отже, на основі грунтовного аналізу наукової літератури, ми можемо визначити структуру життєдіяльності людини похилого віку (рис. 1).

Людина похилого віку		
Проблеми життєдіяльності складна ситуація, що викликає труднощі	**Потреби людини похилого віку** матеріальні, соціальні, екологічні, духовні.	**Мотиви** Все те, що забезпечує реалізацію матеріальних, соціальних, екологічних потреб людини.
Умови життєдіяльності комфортні параметри середовища, які дозволяють мінімізувати шкідливий вплив та створити можливості для забезпечення нормального функціонування людини похилого віку, що пов'язане із задоволенням широкого спектру її потреб.		
Добробут Можливість, спроможність придбати та використати блага		
Рівень життя Міра реалізації добробуту, який формує соціальний, матеріальний, екологічний комфорт		
Якість життя (міра задоволеності життям)		

Рис. 1. Структура життєдіяльності людини похилого віку

Якість життя ми розглядаємо як комплексну категорію, що дає можливість задоволення культурних, матеріальних, духовних та інших потреб людини, через власну суб'єктивну самооцінку людиною свого життя та вимірювання фахівців за встановленим набором об'єктивних показників.

Підвищення якості життя населення сьогодні являється стратегічним пріоритетом розвитку суспільства. Особлива увага приділяється питанням підвищення якості життя соціально вразливих верств населення, в тому числі людей похилого віку. Зокрема дані питання висвітлені в дисертаційних дослідженнях Ермак Н.А., Кабанова А.О., Голубевої О.Ю.

Нами в межах дисертаційного дослідження був проведений констатувальний експеримент, у якому взяли участь особи, віком від 55 до 75 років, що є клієнтами територіальних центрів соціального обслуговування міста Києва. За результатами було визначено основні складові життєдіяльності людини похилого віку, які впливають на її якість в старості, а саме: здоров'я (фізичне, психологічне, соціальне); рівень матеріального забезпечення; збереження фізичної активності в старості; ставлення з боку оточуючих та суспільства; можливості для навчання в похилому віці (оволодіння новими, актуальними для сьогодення знаннями, уміннями та навичками, що можуть бути застосованими на практиці одразу); можливості для саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти; спілкування та проблеми самотності.

Досліджуючи проблему життєдіяльності людини похилого віку, ми звернули увагу на той факт, що сьогодні в науковій літературі не має єдиної думки щодо провідної діяльності в період старості.

Так, провідна діяльність у період похилого віку може бути спрямована на збереження особистості (підтримка та розвиток соціальних зв'язків), або на уособлення, індивідуалізацію, тобто «виживання» на фоні згасання психофізіологічних функцій [11].

А.Г. Лідерс визначає, що в похилому віці провідною діяльністю є особлива «внутрішня робота», суть якої полягає у прийнятті себе та свого життєвого шляху. Якісне життя в цьому віці, на думку А.Г. Лідерса та Є. Єріксона, пов'язане з переоцінкою свого життя, підведення підсумків, усвідомлення та прийняття життя. А.Г. Лідерс наголошує, що для людини похилого віку майже вичерпані можливості вагомих змін її життєвого шляху, але людина може безкінечно працювати внутрішньо. [9]

Інший погляд на провідну діяльність в похилому віці має С.Г. Вершловський, визначаючи її як міжособистісні стосунки.

М.В. Ермолаева пропонує в якості провідної діяльності в похилому віці розглядати структурування та передачу досвіду. Саме через передачу досвіду людина може позитивно еволюціонувати в старості [10].

В свою чергу ми вважаємо, що старість не можна розглядати лише як внутрішне переосмислення життя чи передачу досвіду. Реалії сучасного суспільства вимагають іншої індивідуальної і суспільної свідомості, нової моделі поведінки, активної життєвої і громадянської позиції кожного як творця власної долі і долі країни. Тому, ми вбачаємо, що включеність людини похилого віку в організоване навчання може бути провідною діяльністю похилої людини, оскільки саме це *може вирішити основні проблеми людини похилого віку на користь позитивної якості життя.*

Сьогодні, відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» від 25.08.2011 року в територіальних центрах соціального обслуговування, реалізується право людини на навчання впродовж усього життя.

Університет третього віку дає можливість людині у старості покращити якість життя, через вільний доступ до сучасних технологій, формування нових практичних умінь і навичок, засвоєння нових, адекватних часу знань. Крім того Університет третього віку розширює коло спілкування, створює можливість активно проводити вільний час, займатися доброчинною діяльністю тощо. Навчання впродовж усього життя створює можливості, що дозволяють людині старшого віку правильно оцінити мінливе в часі соціально-економічне становище суспільства, реалізувати свій внутрішній потенціал, зберегти гідність, знизити ризик соціальної ізоляції та знайти своє місце у нових умовах, причому не тільки як одержувача допомоги, але і як активного члена суспільства

Навчання для дорослої людини сьогодні, є одним зі способів вирішення ряду важливих життєвих проблем. Для людей похилого віку це не лише проблеми матеріальні, а й проблеми психічного характеру (турбота про здоров'я та його збереження; самотність, втрата рідних і близьких людей; відсутність взаєморозуміння з боку оточуючих; організація вільного часу, тощо).

Висновок. Ми впевнені, що сьогодні, в світі інформаційних технологій та постійних інновацій саме організоване навчання для людей похилого віку може відновити фунціонування системи життєдіяльності людини. Ми можемо говорити про навчання в похилому віці як про повноцінне, розумне заняття вільного часу, організацію самого себе та свого оточення з метою якісного життя у старості.

Включення людини похилого віку в навчальну діяльність, наповнюючи життя новим сенсом, дозволяє пом'якшити вікову кризу та адаптуватись

до нових соціальних ролей та вікових змін. Така діяльність значно розширює коло інтересів та життєвий простір людини, дозволяє планувати свій час наповнюючи його змістом, переміщуючи акцент від проблем на розвиток себе як особистості.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у висвітленні практичних аспектів організації навчання людей похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування.

Список літератури:

1. Allard E. Dimensions of Welfare / E. Allard // A Comparative Scandinavian Study. Acta Sociologica, 1976. – № 19. – P. 227-240.
2. Єрмак Н. А. Педагогическая поддержка качества жизни людей пожилого возраста средствами художественного творчества: дис. соиск. доктор. пед наук: 13.00.01 / Єрмак Наталья Александровна / Ростов-на-Дону, 2009. – 415 с.
3. Управління конфліктами:збірник тренінгових вправ: навчальний посібник Л. М. Ємельяненко, О. В. Корчевна, О. М. Леонтенко та ін. КНЕУ, 2008. – 421 с.
4. Дзюба І. В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід / І. В. Дзюба, Л. Ф. Удотова // Статистика України. – № 1. – 2004. – С. 68–73.
5. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій: автор. 13.00.05 Херсон, 2008.
6. Мельниченко О. А. «Державна політика щодо підвищення рівня та якості життя населення», автореферат, 2010 р.
7. Піступ І. П. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник Суми: видавництво «Університетська книга», 2000 – 301 с.
8. Развитие профессионализма: преподаватель высшей школы: учебно-методическое пособие Текст / Под. науч. ред. А. А. Деркача. М.: РАГС, 2006. – 386 с.
9. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования Текст / Н. В. Кузьмина: – М; 2001.
10. Козлова Т. З. Переживание времени пожилыми россиянами Текст / Т. З. Козлова; под ред. О. В. Краснова // Психология зрелости и старения. – 2000. – № 2.
11. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення / О. Г. Осауленко, О. Ф. Новікова та ін. – Донецьк; Київ, 2003. – 440 с.

Житинская М.А.
Институт социальной работы и управления
Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛЮДЕЙ ПРЕКЛОННОГО ВОЗРАСТА В УКРАИНЕ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
В статье раскрыты основные особенности жизнедеятельности пожилого возраста, представлены структурные ее компоненты и определено их содержание. Определены потребности пожилого человека, определены обучения в течение всей жизни как возможную ведущую деятельность в период старости и доказана ее актуальность в современных условиях.
Ключевые слова: человек пожилого возраста, жизнедеятельность, жизнедеятельность пожилого возраста, условия жизнедеятельности, качество жизни, потребности, уровень жизни, обучение в течение всей жизни.

Zhytynska M.O.
Institute of Social Work and Management of
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

PUBLIC LIFE OF ELDERLY PEOPLE IN UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Summary
In the article the basic features of human elderly presents structural components and defines their meaning. Outlined the needs of the Elderly, defined lifelong learning as a possible leading activity during old age and proved its relevance in the modern world.
Keywords: elderly people, livelihoods, human activity elderly, living conditions, quality of life, needs, quality of life, lifelong learning.

УДК 808-021.387

СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МОВЛЕННЄВОГО РЕЛЯТИВІЗМУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Кирильчук О.Б.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті йдеться про значення риторичної освіти, зв'язок риторики з усним словом у час цифрографічної, інформативної цивілізації. Акцентується увага на синергетичному аспекті негативного впливу мовленнєвого релятивізму та виникнення бар'єрів мовленнєвого взаєморозуміння у процесі формування риторичної культури особистості в умовах повсякдення.

Ключові слова: синергетичний аспект, риторична культура, особистість, мовленнєвий релятивізм, мовленнєві штампи.

Постановка проблеми. Мовно-культурний фактор зазнає сьогодні модифікації, стає медіальним і багатокультурним. Розширення функцій української мови, відродження україномовних середовищ належить до головних стратегічних завдань соціокультурного довкілля. Це зумовлює проблеми, які викликані дослідженням мови, наслідками критики, якій сучасні науковці піддали так звану модерністську традицію, наслідками змін, які відбуваються у сучасному суспільстві (плюралізація. глобалізація). Те, що мова надзвичайно важливий компонент культури, що вона не є лише засобом комунікації між людьми, а також є інструментом творення культури, визначається всіма. Мовно-культурний фактор вирізняється підвищеним інтересом наукових кіл, засобів масової інформації, та насамперед суспільства до питань, що стосуються культури спілкування, культури мовлення, культури поведінки особистості.

Зараз стали вельми актуальними проблеми розкриття внутрішніх механізмів походження як мови, так і культури, виникнення мовної різноманітності та мовленнєвого релятивізму. На думку К. Бьорка, саме культурно-риторичний феномен слугують «відкриванню мотивів людських дій», бо він відіграє істотну роль у практичному формуванні риторичної культури особистості. Вона розвиває науку писання і говоріння, а також розуміння і аналізування. Сконцентровуючи увагу на основних чинниках формування риторичної культури, ми приходимо до висновку, що це правильність мовлення особистості з точки зору літературної норми, змістовність, логічна послідовність і точність вислову, стильове багатство та виразність позиції того, хто говорить, доречність і доцільність висловлювання щодо комунікативної ситуації.

Відмітимо, що в культурі тісно пов'язані всі її структури і механізми. Руйнація одних відбивається на функціонуванні інших. Надзвичайно чутливим індикатором розкладу культури є мова, яка проти волі самих мовців виявляє з великою об'єктивністю реальний стан суспільства.

Окреслити синергетичний аспект впливу мовленнєвого релятивізму на формування мовного надбання рідної мови в умовах розвитку риторично-культурного мовлення особистості маємо основним завданням цієї праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відновлення цінного досвіду риторичної думки, що спрямована на формування в особистості ефективної комунікативної діяльності ми зустрічаємо в творах Н. Безменової, С. Іванової, В. Одінцова, Є. Ножина, Ю. Рождественського, Г. Сагач, В. Чихачова, О. Юніної. Зазначимо, що поява цифрової комунікації справила істотний вплив на спосіб формуання риторичної культури особистості у цілком для неї нових сферах суспільного життя. Ці проблеми з'явилися у статтях, уміщених до «Historisches Wörterbuch der Rhetorik» [8, с. 69], де автори приймають за очевидний факт, що риторичні критерії є найкращим знаряддям для опису й аналізу будь-яких текстів культури (звичайно в основному мовних).

Наукові погляди німецьких учених Г. Апеля (H. Apel), К. Бюттнера (C. Вьttner), В. Ульріха (W. Ulrich) також розглядають процес формування риторичної культури особистості та вивчення проблеми мовленнєвого релятивізму в синергетичному ракурсі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню різних аспектів формування риторичної культури особистості, відчувається дефіцит спеціальних наукових розвідок щодо розгляду синергетичного аспекту мовленнєвого релятивізму. О. Юніна засвідчує, що риторична культура особистості потребує суттєвого поліпшення шляхом формування вмінь грамотно, логічно і переконливо висловлювати свої думки, володіти нормами літературного мовлення, долати скутість думки і слова, запобігати хвилюванню, опановувати себе, виступаючи публічно. Мовленнєва комунікація особистості спрямована на подолання конфронтативності, що сприятиме розвитку толерантності, конструктивності та ефективності спілкування, як того вимагає сьогодення і перспективи майбутнього.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття культурно-риторичного феномену формування риторичної культури особистості в ракурсі розгляду синергетичного аспекту мовленнєвого релятивізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запит сучасного суспільства щодо теоретичних знань та практичних навичок спілкування, правил поведінки та мистецтва діалогу залучення молодого покоління до цілеспрямованого процесу формування риторичної культури. Під феноменом риторичної культури ми розуміємо процес і результат створення особистісних передумов для спілкування з оточуючими відповідно до культурних здобутків суспільства у комунікативній сфері. Особистість живе, розвивається, створює свою культуру, використовує здобуте культурне багатство. Звичайно це відбувається у процесі діяльності, «людина може існувати лише завдяки діяльності, яка дає змогу створювати й засвоювати певні цінності» [3, с. 148]. Дотримуючись таких наукових позицій, можна зробити висновок, що кожна особистість у процесі діяльності завжди поводиться у межах культури та загальнолюдських цінностей. При цьому особистість розглядається і як об'єкт культурних впливів, і як суб'єкт, творець цінностей.

На наш погляд, слід взяти до уваги й синергетичний підхід до визначення поняття «культура».

Тут ми підтримуємо твердження Е. Сепіра: «Існує стільки ж культур, скільки індивідів у населенні» [6, с. 178]. З точки зору цього підходу бачить культуру О. Бєляєв: «Культура є стиль життя, і в цьому стилі вона є творчість самого життя, але не несвідома, а – усвідомлення; культура визначається ростом людської самосвідомості; вона індивідуальна й універсальна водночас; вона припускає перетин індивіда та універсу; перетин цей є наше Я, єдина дана нам інтуїція; культура завжди є культурою якогось Я» [6, с. 37–44].

Рідна мова, як правило, засвоєна з дитинства, за умови, коли індивід залишається в рідному мовному середовищі, стає, безумовно, найприроднішою і найзрозумілішою для нього. З властивою йому стислістю про це сказав великий фізик Ервін Шрьодінгер: «Рідна мова кожного є немовби підігнаною одежею, і не можна почувати себе цілком вільно, коли не одразу можеш підібрати потрібне слово і його доводиться заміняти іншим» [5, с. 165]. Втім, потреба відшукати і вжити єдине, найточніше в даному контексті чи даній ситуації, слово є органічною і гострою для кожної особистості. Бо кожна мова – це безмежний океан і досконале її знання являється проблемою великої складності.

Отже, наполегливе вивчення рідної мови протягом усього життя і, очевидно, оволодіння нею як першою в ранньому віці – оптимальний шлях мовного розвитку особистості. Що ж до чужих мов, то їх вивчення слід рекомендувати по закінченні опанування граматикою та основним лексичним фондом рідної мови. Не слід боятися чужих мов, їх вивчення сприяє розвитку асоціятивного мислення, глибокому розумінню семантики, загальному розширенню понятійної сфери людини. Зіставлення мовних фактів своєї і чужої мови настільки корисне, що можна висловити таке загальне твердження: вивчення чужих мов значно поглиблює знання рідної [5, с. 166].

Своє бачення щодо вивчення мови висунув О. Потебня, який розвиваючи проблему мовленнєвого релятивізму та шляхи найефективнішого оволодіння рідною культурою, застерігав проти модного захоплення вивченням багатьох чужих мов без нагальної практичної потреби. Він вважав розумовий прогрес особистості на основі рідної мови, глибоке оволодіння нею значно суттєвішим досягненням, аніж засвоєння кількох чужих мов: «Людина, яка говорить двома мовами, переходячи від одної до другої, змінює разом з тим характер і напрям течії своєї думки, притому так, що зусилля її волі лише змінюють колію її думки, а на подальшу течію думки впливають лише опосередковано. І навпаки, якщо дві чи кілька мов достатньо звичні для мовця, то разом із зміною змісту думка мимоволі звертається до тої чи іншої мови» [6, с. 38].

Вивчення теоретичних основ проблеми дозволяє стверджувати, що явище мовленнєвого релятивізму породжує труднощі вивчення чужих культур. Між народами з різними культурами воно виявляє нетривіяльність проблеми взаєморозуміння. Справа в тому, що кожна культура, поряд з універсальними, витворює свої, притаманні тільки цій культурі, поняття і закріплює їх у відповідній лексиці. При передачі цих понять іншомовними словами часто виникає, так би мовити, концептуальна похибка, суть якої полягає у підміні змісту поняття. Так, наприклад, навіть необхідне у кожній мові слово рідства «мати» при докладному аналізі виявляється нееквівалентним для носіїв української та російської свідомості: відповідні слова утворюють похідні з різними конотаціями (порівняємо вживані в російській мові *мамаша, мамка, маман, мамуля, матушка*, змістове навантаження яких не може бути в точності виражене українськими словами) навіть основні репрезентанти слів *мати* і *мать* виявляються за змістом не цілком еквівалетними [6, с. 168].

Тут слід враховувати якнайретельніше пізнання мови, яке потребує глибоке вивчення певної культури. З цього приводу Е. Сепір висловлюється так: «Мова стає дедалі ціннішим орієнтиром при науковому дослідженні конкретної культури. В певному сенсі набір культурних моделей цивілізації індексується у мові. Наївно думати, ніби можна зрозуміти суттєві контури культури без опертя на мовний символізм, який робить ці контури значимими і зрозумілими для членів соціуму. Мова є провідником по соціяльній дійсності. Люди живуть не тільки в об'єктивному світі і не лише у світі соціяльної діяльності, як зазвичай уявляють, а значною мірою знаходяться під владою конкретної мови, яка стала засобом вираження для їх соціюму. Ми бачимо, чуємо і будуємо весь наш чуттєвий досвід саме так, а не інакше, значною мірою тому, що мовні звичаї нашого соціюму спонукають до вибору певної інтерпретації» [6, с. 170].

Погоджуємося у цілому з твердженням К. Бюттнера [9], що сучасні науковці характеризують наш час як антропологічну кризу: людству дедалі складніше виживати у світі, який саме ж воно й створило. Відзначаються нарощування духовної кризи, криза інституту сім'ї, демографічні перекоси, відхід від вічних цінностей буття у бік цінностей матеріальних, бажання спрощувати картину життя, небажання замислюватися про майбутнє, про екологічну погрозу тощо. У нашому суспільстві існує додаткова низка кризових проблем, притаманних саме нам: перманентний конфлікт влади, криміналізація життя, культ грошей, занепад загальної культури. Підкреслюється, що ці соціальні явища природно відображаються у суспільному житті України: низька культура мовлення, розповсюдження нецензурної лексики особливо серед молоді, чисельні маніпуляції свідомістю у медіа-просторі, у політиці, бізнесі, у сектантстві різних гатунків, низькопробні тексти у маскультурі. На сьогодні, на жаль, невпинно отримує комунікативне поширення ненормативна та непристойна лексики, засмічується рідна українська мова за рахунок невибагливого уживання іншомовних слів, діалектизмів та усяких жаргонізмів. Поширеного розповсюдження отримали різні «Словники російського мату», «Словники одеської мови», «Словники сленгу». Як говорить М. Чікарькова, це «з одного боку, свідчить про дух свободи і мовленнєвого пошуку; з іншого – оті знахідки виявляються занадто часто настільки бідними й позакультурними, що стає зрозуміло: свобода слова у нас ще сприймається як ситуація мовної анархії, яка пориває з усякими культурними традиціями» [3]. Чого вартий жаргон – еталон бездуховності й примітиву: «тіпа», «бабкі», «по понятіям», «кончай базар», «казьол», який часто-густо можна зустріти в мовленні молодої людини, які із захопленням засвоюють цей лексикон та невід'ємні від нього «блатні» інтонації. Доцільно зауважити в ракурсі нашого дослідження, що «мат» – це свідчення бідності мови, «опущення» інформаційного ряду, «моветон» (дурний тон) у спілкуванні та проникнення в інформаційне поле етики насилля, неповаги до людської гідності [6, с. 171].

У контексті нашого дослідження заслуговує також нашої уваги стаття Маргарити Жуйкової, у якій цікаво проведено аналіз різних пар похідних слів з близьким змістом. Тож, наведемо такий при-

клад: *громадянин – гражданин, запросити – пригласить, свято – праздник, немовля – грудной ребенок, злидні – нужда, їдальня – столовая, лікарня – больница, злочин – преступление, зрозуміти – понять, подружжя – супруги, рушник – полотенце*. Цікаво відзначити, що в багатьох випадках внутрішня форма українських лексем орієнтована на важливішу ознаку поняття, ніж це спостерігається у відповідного російського слова: *зрозуміти* («осягнути розумом») та *понять* («прийняти», «взяти»), *запросити* («висловити прохання») та *пригласить* («здійснити щось за допомогою голосу»). У цій статті слід акцентувати увагу і на виділенні авторкою думки стосовно руйнівного впливу російської мови на український менталітет: «Оскільки справедлива теза, що кожний етнос за довгий шлях свого розвитку створює свою, самобутню мову, яка передає новим членам соціуму закладене у ній світобачення, то слід прийняти і висновки з неї: необхідно ставитися до мови як до найвищої національної цінності, розуміючи, що за руйнацією мови неминуче прийде й руйнація національної свідомості. Якщо характерне українське *Марусю мама попросила допомогти* замінюється в мовленні жаргонним російським *Машку маман припахала*, то йдеться вже не про багатство мовних можливостей, а про зубожіння душі й девальвацію моральних цінностей» [1, с. 11].

Засвоївши російську мову, певна частина мовців в Україні переносить російську вимову і на українську. Цьому сприяла система освіти, яка не забезпечувала глибоких знань рідної мови. Фізично знищивши авангард української інтелігенції у 30-х роках, окупаційна влада обсаджувала провідні посади на ниві освіти й культури людьми напівграмотними, що не могли навчити покоління правильної мови. Тут досить згадати академіка Бєлодєда – керівника інституту мовознавства АН УССР – який установлював норми української мови, належною мірою нею не володіючи. Досить часто в наш час у середовищі українознавців процвітає «акання», а також «єкання». Так, деякі фахівці-мовознавці слова факультет, університет, кабінет вимовляють: *факультєт, унівєрсітєт, кабінєт* [2, с. 10]. У таких людей коло думок залишається вузьким. Чи можуть вони зрозуміти, скажімо, слово *доводити* у значенні «будувати логічне доведення»? Ні, бо вони сприймають його в значеннях «йдучи, супроводжувати когось до якогось місця» або «спричинятися до певного стану». Тому для передачі значення «будувати логічне доведення» вони вживають слово *доказувати*, хоча основне значення цього останнього «закінчувати щось говорити».

Аналізуючи такі підходи, ми приходимо до висновку, що сприймаючи мовлення особистості, можна швидко зрозуміти особливості її світобачення, а також рівень інтелектуального розвитку. Ми повністю підтримуємо думку російського філолога Л. Крисіна, який констатує «огрублення мовлення», поширення мату в усіх сферах суспільства, в тому числі серед інтелігенції, дітей, жінок, підлітків, загалом «надзвичайно високий рівень агресивності у мовній поведінці людей». «Усне мовлення характеризується такими рисами, як жорсткість в оцінці поведінки співрозмовника, вкрай негативна експресивність при обговоренні того, з чим незгідний мовець, збуджений, незрідка ворожий тон мовлення». Не випадково спілкування, що заходить у глухий кут, визначають фразеологізмом «вони говорять різними мовами». Тож робимо висновок, що «всі ці особливості сучасної усної мови – наслідок негативних процесів, що відбуваються у позамовній дійсності; вони тісно пов'язані із загальними деструктивними явищами в галузі культури та моральності» [6, с. 173].

Прецендентне поширення непристойних слів спостерігається нині досить часто у повсякденному українському мовленні, яке втратило свою традиційну доброзичливість, ввічливість та безприкладний добрий гумор. Дослідник Ю. Левін, аналізуючи це явище, добре розуміє, що непристойна лексика використовується не лише задля лайки, її основне призначення – висловити певне ставлення мовця до явищ дійсності. Від кількох коренів утворена величезна кількість похідних слів, очевидно, теж непристойних за формою, так що мовець може, майже не виходячи за її межі, описати доволі широке коло явищ, аж до устрою і способу функціонування (автор пише, що він сам був свідком того, як старшина армії пояснив будову і дію затвору гвинтівки за допомогою похідних лише від одного непристойного кореня).

Говорячи про формування риторичної культури особистості ми повинні звернути нашу увагу і на виникнення бар'єрів мовленнєвого взаємопорозуміння, що часто пов'язане з незнанням головних мовленнєвих штампів спілкування. Важливим для нашого дослідження є зроблена американським психологом М. Ліорі систематизація мовленнєвих штампів спілкування. Наведемо, як приклад, найбільш характерні та шкідливі із них для мовлення:

- банальність (говориться про добре відомі речі);
- пасивність (відсутність власної думки);
- егоцентризм (розмова про себе і свої справи);
- самозаглибленість (постійне і неодноразове повернення до своїх успіхів або невдач);
- низька емоційність (байдужість до слухачів, монотонність);
- візуальна непривабливість;
- неуважність (перескакування з теми на тему, ігнорування основної ідеї розмови);
- запобігання, лестощі, показна дружелюбність.

Використання цих негативних мовленнєвих штампів має посилений вербально-візуальний ефект особливо у навчально-виховному середовищі, коли мовлення вчителя сприймається учнями як приклад, як взірець для наслідування.

Зрозуміло, що занепад моральності і огрублення мови знаходяться між собою також у відношенні позитивного зворотного зв'язку: спотворена, збіднена, груба мова формує примітивне мислення і вульгарний стиль поведінки, що поглиблює моральний занепад, а це посилює розклад мовної свідомості, а саме й риторичної культури особистості.

Мовна проблема має два головні аспекти, які в реальній нинішній дійсності виявилися до деякої міри антагоністичними. Всі творці незалежної української держави наголошують, і, мабуть, абсолютно правильно і законно, на необхідності вільного функціонування української мови як державної в усіх сферах життя і на всій території України. Однак мало звертається уваги на те, що тим самим загострюється проблема охорони української мови від внутрішнього розкладу, зумовленого саме оцим її бурхливим поширенням.

Як зазначає німецький політолог В. Ульріх, «для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони скрізь жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити гомогенну мовну культуру на спільній державній території» [9, с. 19].

Цікавлячись проблемою виховання риторичної культури особистості, нас насторожує мовна ситуація, що склалася в Україні у зв'язку з поширенням на її території української і російської мов, що відрізняється від європейських стандартів. Використання двох мов або кількох мов у загальнонаціональній комунікації є винятком серед європейських держав і можливе тільки в територіально невеликій країні. До таких винятків належить, наприклад, Люксембург, населення якого говорить місцевим діалектом німецької, а в школах введено вивчення двох офіційних мов – літературних німецької і французької. Інший характер має державна тримовність Швейцарії, де німецька, французька й італійська мови вважаються національними і державними, а ретороманська визнана як національна, але не має статусу державної. Однак швейцарська тримовність функціонує тільки в центральних органах влади. Реальну ж мовну ситуацію цієї країни, що з початків заснування була конфедеративним об'єднанням трьох кантонів – німецького, французького й італійського, визначають як потрійну одномовність, оскільки в кожному з кантонів використовується тільки одна, своя мова [4, с. 10].

Проблема негативного впливу огрубленого та зубожілого сучасного російського мовлення на українську мову широкопланово обґрунтовується також іще в одній статті Маргарити Жуйкової «Чи потрібна українцям «русскоязычная» мова?» [2, с. 15]. Авторка аналізує механізми і наслідки переродження російської мови, яка під нищівним тиском тоталітарного режиму перетворилась на мову «совєтську», чи, за влучним визначенням авторки, на «русскоязычную». Остання характеризується послабленням деяких важливих комунікативних властивостей, деформацією семантики багатьох слів, порушенням синтаксичних зв'язків, що призводить до руйнації у мовленні логічних структур.

Як бачимо в основі порозуміння людей впродовж життя лежить спілкування. Саме риторичне культурне спілкування є важливим фактором побудови громадянського суспільства в сучасній Україні. Риторичний діалог – це нова якість цивілізованого збагачення людства. Ми вважаємо, що це повинно стати одним з найважливіших завдань освіти впродовж життя всієї української нації.

Висновки і пропозиції. Отже, все зазначене дозволяє нам відзначити, що всі сприйняті людиною мовні зразки осідають у його пам'яті, закорінюються у підсвідомості, звичайно, вони потрапляють у мозок людини не самі по собі, не ізольовано, а в певному оточенні, яке спричиняє ті чи інші конотації, тобто слова і моделі обростають додатковим змістом. Мовне надбання радикально впливає на характер мислення людини та розширює її можливості.

Слід погодитися з думкою О. Селівановою про те, що комунікативне спілкування є «оригінально» культурним, коли воно як діяльність реалізується вільно й демократично, коли воно сповнене творчістю, тобто винахідливе, не загнане в схему штампів, догм корпоративних умовностей, соціально-групових інтересів [7, с. 464]. У зв'язку з цим проблема риторичної культури постає як частина загальної проблематики у моральному відродженні суспільства.

Таким чином, у ситуації майже повної відсутності захисту і підтримки, українська культура все ж розвивається і структурується, маючи вже чималі здобутки і в тих сферах, де традиційно була слабше представлена, зокрема в популярних міських жанрах. Очевидно, рано чи пізно вона зуміє вийти із зони відчуження і тоді швидко заволодіє своєю територією, тому що людям таки властиво тягнутися до свого, навіть коли їх довго від цього відучували.

Список літератури:

1. Жуйкова М. Як говоритимуть наші нащадки: українською мовою чи «малороссийским наречием»? / М. Жуйкова // Державність. – 1995. – № 2. – С. 11.
2. Жуйкова М. Чи потрібна українцям «русскоязычная» мова? / М. Жуйкова // Розбудова держави. – 1995. – № 3. – С. 15.
3. Література. Теорія. Методологія / [упор. Д. Уліцька]. – К.: Видавн. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 491.
4. Масенко Л. (У)мовна (У)країна: Популярне видання / Л. Масенко. – К.: Темпора, 2007. – С. 10.
5. Мечковская Н. Б. На семиотическом перекрёстке: мотивы движения тела в невербальной коммуникации, в языке и метаязыке / Н. Б. Мечковская // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна, 1999.
6. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури / А. В. Свідзинський. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 696 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Historische Wörterbuch der Rhetorik, red. W. Jens, G. Ueding, t. 1-4, Tübingen. – 1992-1998. – 358 s.
9. Lausberg H. Handbuch der literarischen Rhetorik / H. Lausberg. – T. 1-2. – München, 1973. – 278 s.

Кирильчук О.Б.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленка

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЯЗЫКОВОГО РЕЛЯТИВИЗМА В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ РИТОРИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье рассказывается о значении риторического образования, связь риторики с устным словом во время цифрографической, информативной цивилизации. Акцентируется внимание на синергетическом аспекте негативного влияния языкового релятивизма и возникновение барьеров языкового взаимопонимания в процессе формирования риторической культуры личности в условиях бытия.

Ключевые слова: синергетический аспект, риторическая культура, личность, языковая релятивизм, языковые штампы.

Kyrylchuk O.B.
Poltava Korolenko National Pedagogical University

SYNERGETIC ASPECT OF LINGUISTIC RELATIVISM IN THE CONTEXT OF RHETORICAL CULTURE OF PERSONALITY

Summary
The article reveals the importance of rhetorical education, its connection with a word during the time of digital, informative civilization. Attention is focused onsynergistic aspect of negative impact of speech relativism and the emergence of barriers to speech understanding in the process of development of a personality rhetorical culture in everyday life.
Keywords: synergistic aspect, rhetorical culture, personality, speech relativism, speech stamps.

УДК 371.035.6(71)

ЗНАЧУЩІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ У ВИХОВАННІ ПОЧУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У КАНАДІ

Козьменко О.І.
Сєвєродонецький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом

У статті розглядається значущість професійної підготовки учителів у патріотичному вихованні старшокласників у Канаді. Наводяться особливості системи професійної педагогічної освіти в Канаді. Охарактеризовано зміст професійної підготовки. Вказується її вплив на формування особистості учителя. Визначено роль учителя у вихованні почуття національної ідентичності у молодого покоління канадців.

Ключові слова: професійна педагогічна підготовка, зміст навчання, Канада, виховання, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Виховання почуття національної ідентичності у старшокласників визначається канадськими педагогами як першочергове завдання, розв'язання якого пов'язується з певними труднощами і, насамперед, різноманітністю етнічного походження учнів, сімейними традиціями та культурою, які впливають на їхній світогляд, релігійними віруваннями, переконаннями тощо. Проте спільні економічні, соціальні, природно-географічні умови, спосіб життя, гнучка національна політика уряду сприяють виробленню загальних цінностей, що об'єднують усіх громадян і визнаються за особисто значущі. Особлива роль у цьому процесі відводиться школі та учителям, які своєю діяльністю та авторитетом виховують і формують нову генерацію громадян Канади. Особистість учителя, його професійна підготовка, національна ідентичність, переконання, усвідомлення ним життєвої значущості для країни підготовки національно свідомих громадян безпосередньо впливають на ефективність патріотичного виховання учнів. На сьогоднішній день велика увага приділяється забезпеченню ґрунтовності професійної підготовки вчителів, формуванню в них творчої активності, потреби по самовдосконалення та освіті протягом життя. Піднесення престижу учительської професії дозволило урядовим структурам і освітнім організаціям Канади підвищити вимоги до якості роботи вчителя, здійснювати шкільні реформи, які передбачають всебічний розвиток молодого покоління, опанування ним культурним і духовним надбання канадського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної підготовки учителів в Канаді цікавили таких дослідників, як Л.О. Карпинська, Н.В. Мукан (Україна), Д. Бут, Кс. Ли, Дж. Майєр-Смит, Б. Мун, Ф.Б. Скотт, М. Уайдин (Канада) та ін. Проблему готовності вчителя до виховання почуття національної ідентичності та вплив ідентичності учителя на патріотичне виховання розглядали такі дослідники як Я. Гросвенор, М. Лон (Велика Британія), Д. Данилевич, М. Мілер-Марш (США), у Канаді свої дослідження з цього питання проводили Л. Барті, Б. Годелі, С. Гібсон, Д. Сумара та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Канадські педагоги вважають, що саме власна ідентичність учителя впливає на навчально-виховний процес, на вибір вчителем того чи іншого педагогічного підходу, ставлення до окремих педагогічних проблем і, обов'язково, на процес виховання почуття національної ідентичності у школярів [1; 5; 6]. Учитель як особистість виховує своїх учнів, власною поведінкою сприяє їхньому прагненню до визначення національної ідентичності, самостійного духовного та культурного збагачення, формує громадянську культуру старшокласників. Визначення ідентичності вчителя підпадає під вплив багатьох чинників, серед яких професійна педагогічна освіта вважається головним фактором. Ступенева система професійної педагогічної освіти та програми освітньо-кваліфікаційних рівнів, які пропонують факультети освіти університетів Канади, надають можливості для задоволення освітніх потреб майбутніх учителів. Система підготовки педагогів забезпечує виховання гармонійно-розвинутої особистості майбутнього вчителя, який, маючи відповідні фахові та загальноосвітні знання, навички і вміння, здатен адаптуватися до законів ринку праці, соціальних, політичних та культурних умов суспільного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є показати значущість професійної підготовки вчителів в процесі виховання почуття національної ідентичності старшокласників у Канаді.

Виклад основного матеріалу. Системі підготовки майбутніх вчителів загальноосвітніх шкіл в університетах Канади притаманні висока демократичність, мобільність, варіативність, що дає студенту свободу вибору кількості спеціальностей та часу для їх опанування, забезпечує високий рівень творчості на основі поєднання теорії і практики освіти. Організація професійної підготовки вчителів здійснюється на засадах оптимізації методів навчання, інтеграції академічних дисциплін у навчальний план з метою цілісного розвитку людини як суб'єкта діяльності і спілкування.

Однією з вимог, які ставить канадське суспільство перед системою професійної педагогічної освіти, є відповідність знань та вмінь майбутніх вчителів потребам і реаліям педагогічної діяльності сьогодення; компетентності, необхідної сучасним учителям у системі загальноосвітньої школи, що вимагає вдосконалення академічних програм на постійній основі.

Згідно з історичним розвитком законодавчої бази країни питанням підготовки вчителів у Канаді опікуються уряди десяти провінції і трьох територій. Провінційні міністерства освіти визначають стандарти освітніх програм підготовки вчителів і вимоги до отримання учительського сертифікату. У канадських закладах підготовки учителів традиційно використовують дві моделі освітніх програм: послідовна і паралельна [8]. Після завершення їхньої професійної підготовки, студенти, за будь-якою моделлю, отримують ступінь бакалавра освіти (Bachelor of education (B. Ed.)) Послідовна модель навчання відокремлює професіональне навчання від академічної підготовки і передбачає одно-двох річний курс після закінчення бакалаврату. Дана практика підготовки учителів дозволяє обирати цю професію людям, що вже мають вищу освіту з ін-

шої спеціальності або здобувати професійну педагогічну підготовку паралельно з навчанням на іншому факультеті.

Інша модель навчання – паралельна – передбачає одночасне навчання академічних і професійних знань. Педагогічна підготовка починається відразу на першому або другому році програми, що триває чотири – п'ять років. Студенти можуть обирати різні курси спеціальних дисциплін заради досягнення педагогічної освіти [8].

Завершена програма бакалавра освіти дає можливість отримати сертифікат учителя, який надається випускнику міністерством освіти за рекомендацією факультету освіти. Наступна стадія педагогічної освіти передбачає навчання за програмами Магістра освіти двох видів: MEd (thesis-based) – магістр освіти (на підставі дипломної роботи) та MEd (course-based) – магістр освіти (на підставі засвоєння курсів) у таких галузях, як: мистецтво; хіміко-біологічні науки; загальноосвітні науки; соціальні науки; філологія та ін. Навчання за цими програмами передбачає вдосконалення компетентностей учителя в окремих сферах науки, навчальних планах, спеціалістів з окремих дисциплін та науковців. Освітньо-кваліфікаційний рівні Доктора філософії (Doctor of Philosophy) та Доктора освіти (Doctor of Education) обирають ті освітяни, які зацікавлені науковими дослідженнями та викладанням у вищих навчальних закладах. Ці програми передбачають розвиток бази наукових знань, дослідницьких навичок та вмінь, підготовку до професійної діяльності з дорослим населенням з обраної спеціальності [4].

Незважаючи на відсутність у Канаді єдиного освітнього стандарту, на відмінності деяких провінцій щодо питань сертифікації учителів, різноманіття освітніх закладів і програм, провінційні міністерства освіти мають спільний погляд щодо змісту навчальних планів підготовки учителів освітньо-кваліфікаційного рівню бакалавра освіти. Усі програми з підготовки майбутніх учителів у Канаді передбачають загальну підготовку, викладання фахового предмета майбутнього спеціаліста, професійну підготовку (вивчення психолого-педагогічних дисциплін і практична діяльність у школі) і педагогічну практику. Канадські освітяни дискутують щодо різних аспектів наповнення змісту освіти майбутніх педагогів.

Канадські педагоги вважають, що для отримання відповідних знань й умінь щодо виховання почуття національної ідентичності, центром навчальної підготовки майбутніх учителів є практика студентів в закладах освіти під наглядом професійного досвідченого педагога. Вона поділяється на педагогічну практику вступного професійного семестру та прогресивного професійного семестру і передбачає вивчення теоретичних курсів і практичну діяльність у шкільному середовищі з метою формування знань, навичок та вмінь майбутніх вчителів. Педагогічна практика на освітніх факультетах університетів Канади чітко спланована й організована, має комплексний характер і структурованість. Спостерігається тенденція до постійного розвитку і вдосконалення педагогічної практики з урахуванням сучасних освітніх технологій, наявність певних критеріїв оцінювання роботи майбутніх учителів у процесі проходження практики, що сприяє більш чітким вимогам до практичної діяльності студента та об'єктивній оцінці його роботи [2].

Зміст навчальних програм з підготовки майбутніх педагогів відіграє значну роль у визначенні національної ідентичності студентів і відповідно впливає на виховання почуття національної ідентичності в старшокласників. Як вказує педагог Джейн Данилевич, для того, щоб виховувати ідентичність, навчальні програми з підготовки педагогів «повинні містить аутентичний контекст, бути органічною частиною суспільства, що включає реальні школи, учителів, учнів, адміністрацію та інших людей, які зазвичай присутні у школі» [3, с. 182]. Тобто програми підготовки майбутніх педагогів мають відображати концептуальну орієнтацію на розвиток власної ідентичності. Для майбутніх учителів дуже важливо усвідомлювати концептуальну структуру програм навчання, бо це допомагає визначати головні завдання підготовки, робити акцент на окремих питаннях громадянської освіти в процесі оволодіння професійними навичками, досягати мети визначення національної ідентичності [1]. Педагогом С. Фейман-Немсер була запропонована схема визначення концептуальної орієнтації навчальних програм підготовки майбутніх педагогів, що містить п'ять елементів: орієнтацію на академічні знання, практичну направленість, технологічну, особисту, соціальну, чи суспільну спрямованість [4]. При цьому дослідниця надає детальний аналіз кожного елементу, наприклад академічна орієнтація визначає той факт, що викладання, перш за все, пов'язане з передачею знань і розвитком умінь, при цьому головну роль під час навчання відіграє педагог як освітянин і знавець своєї дисципліни. Практична орієнтація навчальних програм привертає увагу студентів до елементів ремесла, техніки й майстерності в процесі викладання і наголошує на здобутті практичного досвіду як джерела педагогічних знань. Технологічна орієнтація зосереджує увагу на стратегіях викладання, що мають емпіричне підтвердження. Оволодіння прийомами і методами викладання базується на дидактичних принципах. Особистісна орієнтація програми навчання ставить студента в центр навчального процесу та вчить розуміти себе, свої почуття та поважати іншу індивідуальність. Соціальна орієнтація поєднує прогресивне суспільне бачення з радикальною критикою освіти, у якій професійне педагогічне навчання сприймається як велика стратегія створення демократичного суспільства [4]. Можна погодитися, що всі ці орієнтації деякою мірою мають місце практично в кожній навчальній програмі з педагогічної освіти, але в процесі підготовки майбутнього учителя до виховання почуття національної ідентичності у старшокласників в процесі навчання орієнтація переважно має особистісний і соціальний характер, оскільки в процесі розбудови національної ідентичності майбутніх учителів пріоритетними є: закріплення в їхній свідомості ідей національної єдності, усвідомлення себе як представників великої нації; руйнування та спростування хибних стереотипів канадської ідентичності, відродження національної психології, прищеплення почуття гордості за наукові, економічні, соціальні, політичні і культурні досягнення Канади.

Отже, головні компоненти системи навчальної підготовки до виховання почуття національної ідентичності такі: втілення провідних ідей змісту освіти та навчального матеріалу дисциплін соціо-гуманітарної спрямованості; створення організаційних, психолого-педагогічних умов для пізнання студентами самобутніх ознак рідного народу, особливостей його національного характеру і світогляду; постійна систематизація, інтеграція набутих знань, виявлення їхніх зв'язків з національною ідеєю; застосування нових педагогічних технологій з питань оволодіння студентами культурно-історичним матеріалом, науковими теоріями і концепціями з національних

проблем; формування у майбутніх учителів почуття любові до Канади, дбайливого ставлення до рідного краю, активного учасника доленосних подій у сучасній історії Канади, готовності виховувати почуття національної ідентичності у молодого покоління; стимулювання студентів постійно займатися самоосвітою і самовихованням, самореалізацією [3; 6].

Ще в 1975 році Комісія з канадських вивчень (The Commission on Canadian Studies) зауважила, що відсутність канадського змісту або контексту у навчальних програмах та дослідженнях коледжів і університетів з підготовки учителів може погано вплинути на рівень викладання в школі. Знання педагогів повинні формуватися під впливом канадських знань щоб навчати учнів розумінню власної країни, її регіонів та проблем. [7]. Студенти глибше відчувають свою причетність до рідного народу, коли переконуються, що в змісті педагогічної професійної освіти присутній матеріал, за допомогою якого можна цілеспрямовано формувати систему знань про історію, географію, економіку Канади, її культуру та суспільство. Ці знання можуть бути представлені в окремих курсах або входити до складу загальних гуманітарних дисциплін. Наприклад, різні аспекти поняття мультикультурної освіти, яка виступає частиною національної політики канадського уряду, можуть розглядатися в курсі освітньої психології або «Основах освіти» як знання про стосунки людей або входити до складу соціології, політології або компаративної педагогіки як знання про ставлення до людей різних національностей або урядову політику окремої держави [1].

Національна свідомість майбутніх учителів успішно формується засобами не лише науки, а й художньої творчості, мистецтва, культури, релігії. При цьому у студентів розвивається не лише інтелектуальна, а й емоційно-моральна, духовна сфера. Канадські педагоги зазначають важливість творчої діяльності під час навчання. Наприклад, педагоги факультету освіти університету Онтаріо Д. Сумара і Р. Льюс-Кеплер з метою розвитку ідентичності майбутніх педагогів упроваджують техніку письмових відгуків на літературні твори, що містять педагогічні ситуації, проблеми, дискусії [7]. На погляд авторів методики, оцінювання дій і вчинків інших педагогів, колективне читання творів, дискусії і письмові роздуми сприяють формуванню самоідентичності студентів, допомагають усвідомити себе як педагогів, що повинні не тільки навчати, а й виховувати школярів. Канадські науковці доводять, що учителя-початківці відчувають певний дискомфорт у педагогічній роботі, пов'язаний з тим, що нещодавні випускники педагогічних факультетів «мають як мінімум три концепції самоідентичності: образ себе як учителя до початку навчання на факультетах освіти, «вигаданий» образ себе як учителя під час навчання і «реальний» образ, що формується під час практичної взаємодії з учнями в школі» [7]. Конфлікт, що виникає всередині особистості під час зіткнення трьох концепцій може негативно позначитися на викладацькій діяльності учителя, зашкодити процесу виховання національної ідентичності у старшокласників. Тому під час навчання з майбутніми педагогами проводиться тренінгова робота з метою усвідомлення власної ідентичності, розвитку рефлексивних навичок, емпатії, навичок спілкування тощо [3].

Деякі канадські педагоги вказують на значущість неформальної освіти в процесі підготовки майбутніх педагогів. Так, наприклад, Ліза Барті при дослідженні питання професійної підготовки учителів соціальних наук, зазначає, що поряд з педагогічної практикою в навчанні майбутніх учителів треба застосовувати такі позааудиторні форми роботи, як відвідування музеїв, культурних центрів, громадських установ. Дослідниця вказує, що «оскільки зміст соціальних наук базується на понятті громадянства, то найкращім засобом виховання громадянськості є практичне залучення студентів до суспільного життя поза межами стерильних стін класної кімнати» [1]. Подібний висновок було зроблено канадським педагогом Сьюзан Гібсон при проведенні якісного дослідження перехідного періоду від навчання до трудової діяльності вісьмох викладачів соціальних наук. Отримані дані свідчать, що більшість педагогів визнає значущість розширеного практичного досвіду поза межами шкільних закладів при формуванні власної ідентичності [5].

Треба зазначити, що професійна підготовка педагогів триває все життя. Канаді притаманна гнучка система підвищення педагогічної кваліфікації, свої пропозиції щодо організації безперервної педагогічної освіти висувають провінційні міністерства освіти, шкільні ради, спілки та професійні асоціації вчителів. Канадським урядом надається значна державна підтримка в системі післядипломної освіти вчителів, професійний розвиток яких в умовах інформаційного суспільства набуває безперервного характеру (комп'ютеризація навчального процесу в педагогічних навчальних закладах, розгортання дистанційної форми навчання, створення тренінгових центрів для вчителів-практиків тощо).

Висновки і пропозиції. Отже, процес навчання в університеті, зміст навчальних програм сприяють готовності учителя до виховання почуття національної ідентичності. Ця готовність полягає у визначенні власної ідентичності як фактору, що впливає на вибір стратегій виховання старшокласників. Особлива увага під час підготовки учителів до виховання почуття національної ідентичності у старшокласників, приділяється моделі освіти, що базується на системному зв'язку дисциплін; професійній педагогічній компетентності; впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. Підготовка вчителя до діяльності в полікультурному середовищі; інтеграція теорії та практики, а також перехід від педагогічної освіти до професійної діяльності полегшує процес виховання старшокласників та сприяє переосмисленню співпраці між університетом та школою.

Список літератури:

1. Barty L. Embracing Ambiguity in the Artefacts of the Past: Teacher Identity and Pedagogy [Електронний ресурс] / L. Barty // Canadian social studies. – 2004. – Vol. 38 – № 3. Режим доступу: www.quasar.ualberta.ca/css
2. Bradley J. G. Practicum: Integral to the newly revised initial teacher training programs for Quebec / Jon G. Bradley // McGill Journal of Education. – 1995. – Vol. 30. – № 1 – Pp. 97-101.
3. Danielewicz J. Teaching Selves – Identity, Pedagogy, and Teacher Education / Jane Danielewicz. – New York: State University of New York Press, 2001. – 216 p.
4. Feiman-Nemser S. Teacher preparation: Structural and conceptual alternatives / S. Feiman-Nemser // (In) Houston W. R. (Eds.), Handbook of research in teacher education / W. R. Houston, M. Huberman, J. Sikula. – New York: Macmillan, 1990. – Pp. 212–233.

5. Gibson S. Emerging Teacher Identity: a study in learning to teach through the experiences of a secondary social studies methods course / Susan Gibson. – Unpublished dissertation. Vancouver: University of British Columbia, 1995. – 453 p.
6. Miller Marsh M. Examining the Discourses That Shape Our Teacher Identities / Monica Miller Marsh // Curriculum Inquiry. – 2002. – № 32(4). – Pp. 453-469.
7. Sumara D. J. (Un)Becoming a Teacher: Negotiating Identities While Learning to Teach / Dennis J. Sumara, Rebecca Luce-Kapler // Canadian Journal of Education. –1996. – Vol. 21. – № 1. – Pp. 65–83.
8. Wilson S. Teacher education as a higher education activity / Sybil Wilson, R. Terrance Boak // Jeans B., Rebel K. (Eds.) Issues in teacher education / Bruce Jeans, Karlheinz Rebel. – Victoria: Felicitas Academic Press, 1996. – Pp. 1-14.

Козьменко Е.И.
Северодонецкий институт
Межрегиональной Академии управления персоналом

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ В ВОСПИТАНИИ ЧУВСТВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В КАНАДЕ

Аннотация
В статье рассматривается значение профессиональной подготовки учителей в патриотическом воспитании старшеклассников в Канаде. Указываются особенности системы профессионального педагогического образования в Канаде. Характеризуется содержание профессиональной подготовки. Указывается ее влияние на формирование личности учителя. Определяется роль учителя в воспитании чувства национальной идентичности у молодого поколения канадцев.
Ключевые слова: профессиональная педагогическая подготовка, содержание обучения, Канада, воспитание, национальная идентичность.

Kozmenko O.I.
Severodonetskiy Institute
Interregional Academy of Personnel Management

THE MEANING OF PROFESSIONAL TEACHING TRAINING IN UPBRINGING OF SENSE OF NATIONAL IDENTITY OF SENIOR PUPILS IN CANADA

Summary
The article discusses the importance of training teachers in the patriotic education of high school students in Canada. The features of system of professional teacher education in Canada are indicated. It is characterized the content of training. Its influence on the personality of the teacher is mentioned. Determined The teacher's role in upbringing of sense of national identity of the younger generation of Canadians is determined in the article.
Keywords: professional teacher training, learning content, Canada, upbringing, national identity.

УДК 378.013+370.711+510

ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-МАТЕМАТИКІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЇХ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Коростіянець Т.П.
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Досліджено питання формування методичної компетентності студентів-математиків засобами дисципліни «Методика викладання математики» за допомогою імітаційних моделей навчання. У професійній підготовці студентів використовується індивідуальна освітня траєкторія навчання.

Ключові слова: методична компетентність, імітаційна модель, індивідуальна освітня траєкторія.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни соціально-економічного укладу життя України призвели до зміни методологічних пріоритетів в освіті, виникненню і поширенню нових освітніх парадигм.

Відбувається формування нової філософії освіти, в якій загальнолюдські цінності, сама людина, як головна суспільна цінність висувається на перший план. Становлення такої системи освіти неможливе без підготовки для неї фахівців нового покоління, і. в першу чергу, вчителів як головного стратегічного і технологічного ресурсу в її вдосконаленні. Саме яким буде вчитель, його моральний, інтелектуальний, культурний та професійний потенціал – від цього залежить майбутнє освіти.

В сучасних умовах, з урахуванням соціокультурних і освітніх тенденцій поняття якості освіти поглиблюється, наповнюється новим змістом. Так, основним критерієм якості професійної підготовки «в сучасному розумінні є розвиненість у випускника здатності застосовувати сформовані компетенції для ефективного рішення різноманітних соціально-професійних завдань. в тому числі високого ступеня складності» [3, с. 7].

Важливою складовою професійної педагогічної підготовки вчителя є його методична складова. Сформованість психолого-педагогічних знань і умінь виступає фундаментом, на якому формуються методичні знання, вміння і навички. Систему навчання студентів методичних знань, умінь і навичок А. І. Новік визначає як малу систему методичної безперервної підготовки (по відношенню до системи професійної підготовки) студентів до роботи вчителем математики [4, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях останніх років велика увага приділяється частковим видам професійно-педагогічної компетентності, у яких розглядається методична (В. Адольф, І. Акуленко, М. Бибик, А. Кузьмінський, А. Пометун, С. Раков, Н. Тарасенкова та ін.) або дидактично-методична (Л.Коваль, Т. Руденко) компетентність. Дослідники описують методичну компетентність пов'язуючи її з викладанням певного навчального предмета. У науковій літературі формування методичної компетентності учителя математики (І. Акуленко, А. Кузьмінський, І. Малова, В. Моторіна, Н. Тарасенкова та ін.) розглядається різними методами і засобами. Але навчання студентів-математиків за індивідуальною освітньою траєкторією описано дуже мало. Тому існує необхідність дослідити формування методичної компетентності майбутніх учителів математики засобами імітаційних моделей при навчанні за індивідуальними освітніми траєкторіям.

Під методичною компетентністю вчителя математики будемо розуміти професійну компетентність, яка виражена в практичної готовності до здійснення видів професійної діяльності, пов'язаної з навчанням математики в системі загальної середньої освіти, заснованої на системі теоретичних знань. Методична компетентність учителя розглядається нами як теоретична і практична готовність до проведення занять з певного предмета, що виявляється у сформованості системи дидактико-методичних знань і вмінь з окремих розділів та тем курсу, окремих етапів навчання й досвіду їх застосування, спроможність ефективно розв'язувати стандартні та проблемні методичні завдання.

Зміст та організація методичної підготовки студента у педагогічному університеті здійснюється через наступні процеси: освітній, науковий та виховний, а інтеграція цих процесів є необхідною умовою якості підготовки.

Формування методичної компетентності майбутнього вчителя математики засобами дисципліни «Методика викладання математики» відбувається у взаємодії виділених процесів і являє собою обмін, а отже, визначає освітній простір, як креативно – освітній, який будується на ідеях культурної комунікації за принципами природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності.

Сутність методичної компетентності полягає в єдності знаннєвої, діяльнісної та особистісної складових.

Для їх формування в освітньому процесі вузу потрібно змістовно-технологічна інтеграція всіх складових дидактичної системи навчання, комплексне ресурсне забезпечення (однією з цих складових є професійна підготовка майбутніх учителів математики за індивідуальними освітніми траєкторіями).

У процесі навчання змінюється роль викладача: він перестає бути одноосібним охоронцем істини і знань, він керівник вибору індивідуальної освітньої траєкторії навчання студента і колега, при цьому:

- основний акцент робиться на організацію активних видів навчальної діяльності;
- викладач виступає в ролі педагога-менеджера і режисера навчальної діяльності;
- навчальна інформація використовується як засіб організації навчальної діяльності, а не як мета навчання;
- студент виступає в якості суб'єкта діяльності поряд з викладачем, а розвиток його індивідуальності виступає як одна з головних освітніх цілей, він вже займає позицію того, якого може навчатися.

У контексті означеного підходу в нашій практиці формування методичної компетентності майбутнього вчителя математики ефективно використовується така форма організації освітнього процесу, як професійно – методична імітаційна модель.

Імітаційна модель навчання передбачає ґрунтовне теоретичне осмислення студентами діяльності викладання математики і дослідне оволодіння видами цієї діяльності, а також відповідними методичними вміннями та професійними особистісно-зна-

чущими якостями до етапу педагогічної практики в загальноосвітніх закладах.

Імітаційна модель має наступну структуру.

1. Мотивація. Продуманий і організований викладачем психологічний настрій на майбутню діяльність, ініціювання фізичних і духовних сил на активну роботу в групі кожного студента. Ця вступна частина заняття дуже необхідна, тому що студентам належить практична, дослідна робота, що вимагає цілком певної спрямованості, високого інтересу, бажання і прагнення «тут і зараз» оволодіти методичним матеріалом.

2. Інформаційно-змістовий етап. Змістовна частина занять, забезпечує реальне уявлення про ту навчально-методичної ситуацію, яка повинна бути осмислена на занятті. Пред'являється конкретний і яскравий образ дії, який належить осмислювати, і який зазначено в темі.

3. Діяльнісний. Центральна частина імітаційної моделі. Розгортається логічний ланцюг міркувань: узагальнюються факти, визначаються поняття, судження виводяться, робляться умовиводи, висновки ілюструються, перевіряються ігровою практикою, проектуються можливі зміни ходу і характеру реальної діяльності згідно із зробленими висновками. Створюється проект майбутньої діяльності.

4. Творчий. Практикум – етап особливого інтересу для студента. Йому треба бачити практичне втілення теоретичних ідей і «тут» і «зараз» випробувати технологію такого втілення. Призначення практикуму – формування первинного, професійного досвіду у студента.

5. Рефлексивно-оцінний. Це короткий етап осмислення значущості проведеної роботи для кожного студента. За допомогою відповіді на питання типу: «що ми робили?», «які методичні вміння та навички відпрацьовувалися?», «на який рівень освоєння вийшли за результатами діяльності?», «що було важливо для майбутньої професії?», – свідомість студента виокремлює сутність тієї події, що відбулася, визначає роль осмисленого явища для майбутнього.

В якості підстав технології проектування освітнього процесу за типом імітаційної моделі виступають: діалогічність; діяльно-творчий характер; спрямованість на формування індивідуального методичного стилю у викладанні математики; надання студенту необхідного освітнього креативного простору, свободи для прийняття рішень, творчості, вибору змісту, способів діяльності і поведінки; наявність значущої для нього проблематики (виходячи з його індивідуальної освітньої траєкторії); значущості отриманих результатів; обов'язкове поєднання індивідуальної і групової роботи.

Одиницею освітнього процесу виступає модуль. Структурна побудова модуля відповідає нормативній схемі діяльності, що реалізується з допомогою блоків: цілеутворення, змістовного, діяльнісного та оцінно-рефлексивного. Перенесення нормативної схеми навчальної діяльності і її повне освоєння студентами є неодмінною умовою розвитку і дозволяє їм піднятися до рефлексивно-дослідного рівня діяльності, тобто самим вибудовувати траєкторію свого особистісного зростання.

Модульне побудова занять базується на принципі єдності свідомості і діяльності: тільки тоді навчальний зміст усвідомлено засвоюється, коли він стає предметом активних дій студента, причому системних. Навчальні елементи диференційовані за змістом та рівнем пізнавальної самостійності; носять проблемний характер, орієнтують на пошук проблем і їх рішень; відображають механізм засвоєння знань: сприйняття, осмислення, запам'ятовування, застосування, узагальнення, систематизація та інтегруються метою модуля.

Діяльність студента проходить у зоні його найближчого розвитку; орієнтована на самоврядування, формує навички спілкування; дає можливість працювати в індивідуальному темпі, раціонально розподіляти свій час; реалізує рефлексивні можливості на кожному занятті.

Основна функція викладача при такому підході – розробити модульну програму і зміст модулів, індивідуальні траєкторії вивчення модулів, а на занятті він мотивує; організовує, координує, консультує, контролює, тобто використовуючи потенціал модульного підходу, здійснює управління формуванням методичної компетентності.

Під час вивчення студентами циклу дисциплін з методики навчання математики реалізуємо імітаційні моделі організації навчального процесу, що дозволяє включити до процесу навчальної діяльності системи завдань, спрямованих на моделювання ситуацій майбутньої професійної діяльності. Метою завдань є розв'язування стандартної або нестандартної ситуації за допомогою знаходження відповідного способу рішення з обов'язковим використанням математичних і методичних знань. Основною особливістю таких завдань є отримання професійно значущого результату для студента – майбутнього вчителя математики.

Умова завдання сформульована як сюжет, ситуація або проблема, для вирішення якої необхідно використовувати знання (з різних розділів основного предмета – математики, методики навчання математики, з іншого предмета або з життя) на які немає явної вказівки в тексті задачі. Основна мета – створення умов для входження студента у професію вчителя математики засобами «проживання» різноманітних ситуацій на уроках, що імітуються під час проведення занять.

Так як професійна підготовка майбутніх вчителів математики проходить за індивідуальними освітніми траєкторіями (кожен студент вибрав свою індивідуальну освітню траєкторію вивчення даного модуля, надану викладачем), то відповідно даються різнорівневі завдання. Вони відрізняються складністю запропонованої теми уроку, теореми, що вивчається, означення, що формується, психологічною характеристикою класу, рівнем навчальних досягнень учнів.

Досвід роботи свідчить про те, що використання імітаційних моделей («репетицій» педагогічної діяльності) надає студентам можливість не тільки «проживати» ситуацію навчально-виховного процесу на уроці, а й краще розуміти психологію її учасників, набувати досвіду поведінки в умовах педагогічної діяльності, що потребує мобільного реагування на навчальні ситуації, які виникають у школі.

Формування методичної компетентності майбутніх учителів математики передбачає використання форм і методів активного навчання, сучасних моделей керованої самостійної роботи.

Найбільш адекватними методами в умовах науково-дослідницької спрямованості у методичній підготовці майбутнього вчителя математики є метод проектів і дослідницькі методи навчання, що спираються на пошукову активність студента.

Робота над проектами є загальною формою реалізації умінь планування, прогнозування, побудови, обґрунтування і пояснення, виконання та оформлення. Логіка освітнього процесу методичної підготовки студента базується на проектуванні, моделюванні, конструюванні, дослідженні і всебічної оцінки результатів завершеного проекту як з точки зору його якісного і кількісного рівня, так і з точ-

ки зору входження в реальний навчальний процес уроку математики [134].

Дослідницькі методи відіграють значну роль у формуванні методичної компетентності студента, так як включення видів дослідницької діяльності в освітній процес компенсує функції наукового процесу.

Робота над проектами з використанням пошуково-дослідницьких методів здійснюється в малих групах, де реалізується спільна діяльність. Спільне вирішення навчально-методичної ситуації розглядається не тільки як її пізнання, але і розуміння на основі знань про майбутню професійну діяльності вчителя математики. В основу кладеться не «суб'єкт-об'єктне» знання і перетворення, а комунікація – розуміння «людини в ситуації», вступ у діалог з іншим [103]. Це сприяє розвитку мислення, вільного від односторонніх крайнощів; сприяє спілкуванню, просторого для самореалізації як суб'єкта діяльності, проблематизації наявних здібностей, а також перенесення набутих здібностей і досвіду діяльності в практику викладання математики. Вміння проблематизувати себе і свою діяльність сприяє формуванню досвіду самостійної навчальної діяльності студента, а потім усвідомленню потреби в постійному самовдосконаленні й самоосвіті.

Особливе значення в підвищенні якості методичної підготовки студента має інформатизація навчального процесу шляхом використання нових інформаційно-комунікативних технологій (ІТК).

Слід зазначити, що ІТК не доповнюють традиційний навчальний процес, що склався, з їх допомогою, тобто на їх базі, під їх впливом, ними самими, нарешті, створюється інший навчальний процес, з іншого цільовою орієнтацією, іншими рольовими функціями учасників, іншим середовищем навчання [5].

При вивченні дисциплін методики навчання математики ми використовуємо навчально-методичний комплекс, який включає:

- спеціалізований електронний навчальний посібник з дисциплін «Методика викладання математики» та «Шкільний курс математики»
- інтерактивний довідник – глосарій по дисциплінах, що вивчаються;
- базу тренувальних професійно-методичних завдань;
- базу тестів для організації самоконтролю і самооцінки рівня методичної підготовки;
- систему моніторингу формування методичної компетентності студента.

Електронний навчальний посібник представляє відкриту інформаційну систему і містить модулі навчального матеріалу, що відповідають навчальній програмі. Він включає індивідуальні траєкторії навчання кожного модуля, відповідне навчально-методичне забезпечення і виконує завдання індивідуалізації навчання, Електронний навчальний посібник представляє можливість реалізації будь-якого способу управління навчально-пізнавальною діяльністю студента; забезпечує систематичний зворотний зв'язок; дає можливість документування процесу формування методичної компетентності і його результатів.

Використання ІТК сприяє виробленню у студентів механізмів ситуаційного реагування з залученням критеріїв інтелектуального та ціннісного типів; розвитку творчого мислення, рефлексивних дій, спільних групових дій.

Основними цінностями активних форм навчання виступають: проблематизація змісту, способів і засобів навчальної діяльності, а також наявність здібностей студента до діяльності; їх самовизначення в діяльності на дисциплінах, ядром яких є формування методичної компетентності майбутнього вчителя математики. При цьому навчальна діяльність студентів організується як процес розв'язання навчально-методичних ситуацій у вигляді професійно-методичних завдань через виконання проектів, що дозволяють кожному здійснювати самопізнання, самоорганізацію, самореалізацію, рефлексію і творче самовираження. Всі ці процеси в сукупності і складають саморозвиток студентом себе як особистості.

Список літератури:

1. Гусакосвский М. А. Об открытости новому опыту / М. А. Гусаковский // АiВ. – 1997, – № 9. – С. 84-88.
2. Жук О. Л. Педагогическая подготовка студентов: комплексный подход / О. Л. Жук. – Минск: РИВШ, 2003. – 336 с.
3. Новик И. А. Формирование методической культуры учителя математики в педвузе: моногр. / И. А. Новик. – Минск: БГПУ, 2003. – 178 с.
4. Полат Е. С. «Метод проектов» [Электронный ресурс] / Е. С. Полат. – Режим доступа: http:www.itech.ru/met/metoduka/azwn3.php
5. Яковлев А .И. Информационно-коммуникационные технологи в дистанционном обучении: доклад на круглом столе «ИКТ в дистанционном образовании» / А. И. Яковлев. – М.: МИА, 1999. – 14 с.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Коростиянець Т.П.
Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского

ИМИТАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-МАТЕМАТИКОВ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИХ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация
Исследуется вопрос формирования методической компетентности студентов-математиков средствами дисциплины «Методика преподавания математики» с помощью имитационных моделей обучения. В профессиональной подготовке студентов используется индивидуальная траектория обучения.

Ключевые слова: методическая компетентность, имитационная модель, индивидуальная образовательная траектория.

Korostensky T.P.
Odessa K.D. Ushinsky National Pedagogical University

SIMULATION MODEL OF TRAINING STUDENTS IN MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THEIR METHODOLOGICAL COMPETENCE

Summary
Explores the formation of methodical competence of students in mathematics by means of discipline «Methods of teaching mathematics» using simulation models of learning. In the professional training of students used individual learning trajectory.
Keywords: methodological competence, simulation model, individual educational trajectory.

УДК 377.35.03

МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Криволап О.Ю.
Класичний приватний університет

Стаття присвячена проблемі підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах професійно-творчого освітнього середовища. У статті окреслено специфіку вибору методів розвитку творчого потенціалу студентів. Розкрито сутність понять «творчий потенціал», «метод», «метод навчання». Висвітлено педагогічні, психологічні, філософські погляди на проблему. Визначено методи підготовки майбутніх учителів до формування творчого потенціалу молодших школярів. Підкреслено роль педагога ВНЗ, самостійної роботи студента, творчої взаємодії викладача та студента, використання сучасних методів і прийомів організації навчального процесу.

Ключові слова: майбутній учитель початкової школи, педагог, метод, метод навчання, молодші школярі, професійна підготовка, творчий потенціал.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення вимагають активізації розвитку особистості студента в навчально-виховному процесі, особливо це стосується професійної підготовки педагогів. Наразі існують певні протиріччя між станом підготовки майбутніх учителів початкової школи та соціальним замовленням суспільства на креативних і мобільних педагогів.

Творчий потенціал особистості, що реалізується в навчальній діяльності, стане продуктивною силою тільки тоді, коли внутрішні спонукання студента співпадуть з об'єктивними завданнями, які ставить перед ним викладач. Тому розвивати закладений у кожній особистості творчий потенціал – означає створити, в першу чергу, певні дидактичні умови, що сприятимуть цьому процесу. При створенні відповідних умов необхідним є виважений вибір форм і методів роботи з майбутніми вчителями початкових класів під час навчального процесу та під час практичних занять у ВНЗ й у процесі педагогічної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі підготовки майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності присвятили наукові роботи Л. Ізотова, Л. Коваль, О. Комар, С. Мартиненко, І. Осадченко, І. Підласий, Л. Пєтухова, І. Шапошнікова та ін.

Особливості становлення творчої особистості вчителя розкрили у своїх працях багато філософів, педагогів та психологів, (В. Андрєєв, В. Бухвалов, В. Загвязинський, І. Кант, А. Маркова, М. Нікадров, Л. Рувинський, С. Сисоєва та ін.). Розвиток творчих здібностей, творчого мислення висвітлювали у своїх роботах В. Біблер, О. Богданова, Д. Богоявленська, В. Вергасов, Дж. Гілфорд, А. Жугану, Г. Журавльов, В.Загвязінскій, В. Зелеева, І. Лернер, О. Лук, Н. Міловзорова, Г. Нойнер, Н. Обухова, К. Платонов, Е. Пономарьов, Ф. Ратнер, Б. Теплов та ін.

Специфіку форм і методів розвитку творчої особистості у навчально-виховному процесі розкрили відомі педагоги Ш. Амонашвілі, М. Богданович, І. Волков, Л. Дашевська, Н. Істоміна, Л. Кочина, С. Логачевська, З. Слєпкань, В. Сухомлинський та ін.

Психолого-педагогічні фактори впливу на формування творчих здібностей, розвитку творчої активності особистості присвячені наукові розвідки В. Андрєєва, Л. Виготського, Ю. Гільбуха, В. Давидова, О. Киричука, В. Крутецького, Н. Лейтіса, О. Леонтьєва, А. Лука, В. Моляко, М. Морозова, Я. Пономарьова, В. Рибалки, С. Рубінштейна, О. Савченко, С. Сисоєвої та ін.

Важливість питання підтверджують роботи про загальні закономірності педагогічного процесу у вищій школі, моделях особистості майбутнього фахівця, відповідних технологіях навчання і виховання А. Вербицького, В. Загвязинскій, В. Кан-Каліка, Н. Кузьміної, І. Мажар, А. Маркової, М. Нечаєва, В. Сластьонина, І. Тализиній, А. Уман, В. Шадрикова та ін.

Не зважаючи на велику чисельність наукових розвідок з даної проблеми, на наш погляд, залишаються недостатньо дослідженими методи підготовки майбутніх учителів до формування творчого потенціалу молодших школярів.

Тому **метою статті** стало розкриття сутності понять «творчий потенціал», «метод», «метод навчання», висвітлення педагогічних, психологічних, філософських поглядів на проблему, визначення методів підготовки майбутніх учителів до формування творчого потенціалу молодших школярів та з'ясування ролі творчої взаємодії викладача і студента у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, як ніколи, актуалізується поняття «творчість» у контексті професійної підготовки майбутніх педагогів, ефективного розвитку, саморозвитку та творчої самореалізації особистості (Д. Богоявленська, Л. Казанцева, І. Калошин, І. Лернер, Я. Пономарьов, Л. Попов та ін.). Творчість є родовою властивістю людини і людства в цілому, однак у різні історичні епохи вони реалізуються різною мірою. Суспільство створює певні об'єктивні умови для творчих проявів особистості, яка є тією структурною одиницею суспільства, що здатна до творчого перетворення світу. Саме на особистісному рівні формуються і реалізуються дійсні людські можливості, з яких у кінцевому підсумку складаються можливості суспільства [1].

Низка дослідників підкреслюють роль факультативних занять у процесі розвитку творчого мислення й пізнавального інтересу особистості, яка навчається (Б. Ананьєв, Ф. Байков, Л. Божович, В. Бондаревський, В. Іванов, Н. Морозова, С. Рубінштейн, Г. Щукіна та ін.). Їхні роботи свідчать про актуальність проблеми розвитку творчої особистості та відповідно про необхідність підготовки майбутніх вчителів початкової школи до розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Серед структурних елементів творчого потенціалу особистості Г. Піхтовніков називає соціально-придбані здібності особистості, творчий тип мислення, знання, вміння та навички, необхідні для творчої діяльності [5, с. 91–93].

Учений О. Лук включає до структури творчого потенціалу пильність пошуку, спосіб кодування інформації, здатність до згортання розумових операцій, здатність до перенесення, бічне мислення, цілісність сприйняття, готовність пам'яті, гнучкість

інтелекту, здатність до оціночних дій, легкість генерування ідей, швидкість мови, здатність до зчеплення, до доведення розпочатого до кінця [5, с. 42–43].

На думку А. Козирєвої, основними якостями, що формують структуру творчого потенціалу, є: допитливість, віра в себе, сталість, амбіційність, слухова пам'ять, зорова пам'ять, прагнення бути незалежним, здатність абстрагуватися, ступінь зосередженості [1].

В експериментальному дослідженні В. Моляко та інших авторів виділені наступні складові творчого потенціалу особистості: 1) задатки, схильності, які проявляються в підвищеній чутливості, визначеної вибірковості, перевагах, а також у динамічності психічних процесів; 2) інтереси, їх спрямованість, частота і систематичність прояву, домінування пізнавальних інтересів; 3) допитливість, прагнення до створення нового, схильність до вирішення і пошуку проблем; 4) швидкість у засвоєнні нової інформації, утворення асоціативних масивів; 5) схильність до постійних порівнянь, зіставлень, виробленню еталонів для наступного відбору; 6) прояв загального інтелекту – схоплювання, розуміння, швидкість оцінок і вибору шляху рішення, адекватність дій; 7) емоційна забарвленість окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, перевагу тощо; 8) наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень; 9) творчість як уміння комбінувати, знаходити аналогії, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання коштів, часу тощо; 10) інтуїтивізм як здатність до надшвидких оцінок, рішень, прогнозів; 11) порівняно більш швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами, оволодіння технікою праці; 12) здатність до вироблення особистісних стратегій і тактик при вирішенні загальних і соціальних нових проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстримальних ситуацій тощо [6, с. 88–92].

Ряд дослідників складниками творчого потенціалу особистості називають прагнення до розвитку, духовному зростанню; здатність дивуватися, «приходити в замішання при зіткненні з новим або незвичайним»; здатність повністю орієнтуватися в проблемі, віддавати собі звіт в її стані; спонтанність, безпосередність до швидкого придбання нових знань; сприйнятливість («відкритість») по відношенню до нового досвіду; здатність легко долати розумові межі; здатність поступатися, відмовлятися від своїх теорій; здатність «народжуватися щодня заново»; здатність відкидати несуттєве і другорядне; здатність до важкої наполегливої праці; здатність до складання складних структур з елементів; здатність до синтезу та ін. [6, с. 33].

Для виявлення, формування та розвитку творчого потенціалу студентів педагогічних спеціальностей, викладачі вищих навчальних закладів повинні вміло використовувати методи та форми роботи. Існує багато видів методів для організації навчальної, виховної, самостійної роботи студентів під час професійного становлення.

Термін «метод» походить від грецького слова «methodos», що означає шлях, спосіб просування до істини. Етимологія цього слова позначається й на його трактуванні як наукової категорії. Так, наприклад, у філософському енциклопедичному словнику під методом у загальному значенні розуміється «спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності» [1].

Метод навчання – спосіб подання інформації студентові в ході його пізнавальної діяльності [1]. Це ті дії, які взаємопов'язують педагога й студента, тобто бінарні, двоїсті. Метод навчання – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вчителів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання та розвитку в процесі навчання.

Перед викладачами вищих навчальних закладів розкривається великий спектр методів, які доцільно використовувати під час навчального процесу. До них належать: пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний, репродуктивний метод (репродукція – відтворення), метод проблемного викладу, частково-пошуковий або евристичний метод, дослідницький метод, дискусійні методи, ділова гра – як метод активного навчання, імітаційні методи, неімітаційні методи, ігрові методи, метод моделювання, неігрові методи.

У дидактиці існують різні підходи щодо класифікації методів навчання:

– за джерелами передавання і характером сприймання інформації виокремлюють словесні, наочні та практичні (С. Петровський, Е. Талант);

– за основними дидактичними завданнями виділяють методи оволодіння знаннями, методи формування умінь і навичок, застосування здобутих знань, умінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсипов);

– за характером пізнавальної діяльності виокремлюють пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі (М. Скаткін, І. Лернер);

– за бінарною класифікацією виділяють методи викладання: інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний, інструктивно-практичний, пояснювально-спонукальний; методи учіння: виконавський, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, пошуковий (М. Махмутов).

Дослідник педагогіки Ю. Бабанський пропонує власну класифікацію методів навчання:

а) методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності (пояснення, інструктаж, розповідь, лекція, бесіда, робота з підручником; ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження вправи, лабораторні, практичні і дослідні роботи);

б) методи стимулювання навчальної діяльності (навчальна дискусія, забезпечення успіху в навчанні, пізнавальні ігри, створення ситуації інтересу у процесі викладення, створення ситуації новизни, опора на життєвий досвід студента; стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні);

в) методи контролю і самоконтролю у навчанні (усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований, самоконтроль і самооцінка у навчанні).

Усі ці методи при вдалому використанні можливо застосувати до розвитку творчого потенціалу студентів, які в свою чергу зможуть використати це при формуванні та розвитку творчого потенціалу учнів початкової школи.

На розвиток та розкриття творчого потенціалу студентів впливають інтерактивні методи та методи активного навчання. Інтерактивне навчання – це навчання,яке відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників навчального процесу. Це – співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і студент і вчитель є рівноправними суб'єктами навчального процесу, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють здійснювати. Безпосередньо сама організація інтерактивного навчання передбачає моделювання різноманітних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем на

основі аналізу обставин та відповідної ситуації, використання рольових ігор. Усі інтерактивні технології поділяються на чотири групи: фронтальні технології, технології колективно-групового навчання, ситуативного навчання та навчання у дискусії. Серед інтерактивних методів широко використовуються такі як: мозковий штурм, мікрофон, коло ідей, робота в малих групах, займи позицію, пресс-метод, акваріум, подорож рольові ігри та інші [7].

Активні методи навчання – це методи, що спонукають студентів до активної розумової і практичної діяльності у процесі оволодіння навчальним матеріалом. Активне навчання передбачає використання такої системи методів, яка спрямована головним чином не на виклад викладачем готових знань, їх запам'ятовування і відтворення, а на самостійне оволодіння учнями знаннями і вміннями у процесі активної розумової і практичної діяльності [2].

Литвиненко Є. та Рибальський В. виокремлюють сім основних методів активного навчання: ділова гра, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій, активне програмове навчання, ігрове проектування, стажування та проблемна лекція.

Активна форма занять передбачає якісні зміни у взаємовідносинах між викладачами і студентами: джерелом інформації стає не тільки викладач і відповідна навчальна і наукова література, а й сама аудиторія. Доцільно проводити розігрування учбових ситуацій, ситуацій педагогічного колективу, ситуацій типу «вчитель-батьки», «вчитель-учень», «вчитель-вчитель», «вчитель-директор», «учень-учень». Важливим є перебування студента у різних ролях. Проблемні ситуації можуть бути як педагогічно, так і психологічного, соціального характеру.

Під час стажування важливо проводити аналіз змісту матеріалу з різних сторін, надавати можливість студентам вносити пропозиції, долучатися до практичної діяльності, проводити круглі столи, обговорення з вчителями або викладачами, в залежності від мети та напряму стажування.

Найбільше впливають на розвиток творчого потенціалу методи, які використовуються під час самостійної роботи, адже саме вона може сприяти творчому пошуку, самореалізації та самовдосконаленню. Самостійна робота студентів є одним з компонентів навчального процесу, є системою організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на підготовку за напрямами і спеціальностями фахівців відповідних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів. Традиційно самостійна робота студентів проводиться за такими формами:

– індивідуальні (реферативні повідомлення, курсове, дипломне проектування, самостійна науково-дослідницька робота, індивідуальні консультації, олімпіади тощо);

– групові (проектне та проблемне навчання, навчання у співпраці, ігрове проектування, групові консультації, факультативні заняття, заняття в гуртках);

– масові (проектне навчання, програмоване навчання) [3, с. 69].

У сучасній педагогічній практиці серед найефективніших методів самостійної роботи студентів, що сприяють індивідуалізації та інтенсифікації навчального процесу, виокремлюють: проблемно-пошукові методи; метод проектного навчання; методи колективної розумової діяльності; метод застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій [4, с. 132].

Важливими є практичні методи, що використовуються під час семінарів, практичних занять, педагогічної практики. До них належать вправи (підготовчі, пробні, тренувальні, творчі, вступні, контрольні), лабораторні роботи, практичні роботи. Практичні роботи та вправи, особливо творчого характеру, повинні містити педагогічний матеріал, педагогічну ситуацію, дидактичну або методологічну спрямованість, при розв'язанні яких студенти повинні використовувати свій теоретичний досвід.

Метод проектного навчання також є дуже важливим у розвитку творчого потенціалу, він спрямований на досягнення прогнозованих результатів самостійної роботи. Використання цього методу – недоцільне та неможливе без чіткого визначення дидактичних завдань, які студенти вирішують у навчальній діяльності за різними типами проектів. Упровадження методу в навчальний процес потребує певних витрат часу на попередню підготовку. Основними вимогами до використання методу проектів є [8, с. 27]: колективна та індивідуальна діяльність студентів; постановка проблеми, яка потребує комбінованих знань студентів щодо планування дій, спрямованих на розв'язання; використання науково-дослідницьких методів; складання плану роботи над проектом; фіксування проміжних результатів; результати застосування методу проектів повинні мати навчальну практичну значущість.

Висновки і пропозиції. Отже, активне використання вище зазначених методів, їх доцільне та правильне використання сприятимуть розвитку творчого потенціалу студентів, розкриттю їх власних здібностей та особливостей, сприятимуть їх самореалізації, самовдосконаленню, творчому пошуку та зростанню. Якщо студенти педагогічних спеціальностей будуть активно залучені у навчальній, виховній, позааудиторній, самостійній діяльності та за допомогою викладачів правильно виконувати запропоновану роботу, завдання, педагогічні задачі – вони самостійно оволодіють методами для формування та розвитку творчого потенціалу молодших школярів. Для цього достатньо буде розкрити теоретичні особливості кожного с методів та визначити вікові особливості учнів початкової школи й вікові обмеження у відповідності до кожного з методів. Практичне значення та результати цих методів студенти вже зможуть висвітлити і передбачити самостійно, спираючись на власний досвід, спостереження та враження.

Використання різних методів методів навчання (активні, інтерактивні, практичні, проектні та інші), дають змогу практично збільшити кількість практичної діяльності на заняттях, лекціях, семінарах, виявляються цікавими для студентів, допомагають засвоїти матеріал та використати його у подальших заняттях, виконують дидактичні та різні розвивальні функції. Таким чином, викладач стає наставником самостійної учбово-пізнавальної та творчої діяльності студентів, виявляє, формує та розвиває творчий потенціал кожного студента. Але слід пам'ятати, що при частому застосуванні одного з методів сприймання стає механічним, втрачає творчу зацікавленість – тому необхідно урізноманітнювати використання методів та комбінувати їх при проведенні лекцій, семінарів, позааудиторної діяльності.

Список літератури:
1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. – Київ, 1981, – 206 с.
2. Бондарчук Л. І., Федорчук Е. І. Методи активного навчання в курсі «Основи педагогічної майстерності». Вища і середня педагогічна освіта / Л. І. Бондарчук, Е. І. Федорчук. – Київ, 1993. – № І6. – С. 51–56.
3. Демченко О. Дидактична система організації самостійної роботи студентів / О. Демченко // Рідна школа. – 2006. – № 5. – С. 68–70.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська.– К.: Академвидав, 2004. – 351 с.
5. Лук А. Н. Психология творчества. – М.: Просвещение, 1978. – 284 с.
6. Моляко В. О. Творчий потенціал особистості / В. О. Моляко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова (Серія № 12 «Психологічні науки»). – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 17. – С. 16–22.
7. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
8. Шихальова С. В. Впровадження нових інформаційних технологій у процесі вивчення іноземних мов / С. В. Шихальова // Педагогічний пошук. – 2002. – № 4. – С. 27-28.

Криволап Е.Ю.
Классический приватный университет

МЕТОДЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ФОРМИРОВАНИЮ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
Статья посвящена проблеме подготовки будущих учителей начальной школы в условиях профессионально-творческого образовательной среды. В статье очерчена специфика выбора методов развития творческого потенциала студентов. Раскрыта сущность понятий «творческий потенциал», «метод», «метод обучения». Освещены педагогические, психологические, философские взгляды на проблему. Определены методы подготовки будущих учителей к формированию творческого потенциала младших школьников. Подчеркнута роль педагога вузов, самостоятельной работы студента, творческого взаимодействия преподавателя и студента, использование современных методов и приемов организации учебного процесса.
Ключевые слова: будущий учитель начальной школы, педагог, метод, метод обучения, младшие школьники, профессиональная подготовка, творческий потенциал.

Kryvolap O.U.
Classic Private University

METHODS OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS BEFORE CREATIVE POTENTIAL OF YOUNGER STUDENTS

Summary
The article is devoted to the problem of training of primary school teachers in terms of professional and creative learning environment. The article outlined the specifics of the choice of methods of the ccreative potential of students. The essence of the concepts of «creativity», «method», «method of teaching». Deals with educational, psychological, philosophical views on the issue. Defined methods of training of teachers to the formation of the creative potential of younger students. Emphasized the role of the teacher of high school, self-learning, creative interaction of teacher and student use of modern methods and techniques to learn.
Keywords: future teacher, teacher, method, learning, creativity. professional training, younger students.

УДК 378.014.6(477)

КОНЦЕПЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ – ОСНОВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кубанов Р.А.
Міжнародна академія наук педагогічної освіти,
Українська академія акмеологічних наук,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто концепції організаційної ефективності, прослідковано їх зв'язок з європейськими стандартами вищої освіти. На основі системно-порівняльного аналізу доказано, що у науці є декілька концепцій організаційної ефективності, кожна має певну цінність при оцінці рівня організаційної ефективності вищого навчального закладу як окремої системи. Перша концептуальна група концентрує увагу навколо формулювання й реалізації цілей, друга – навколо питання про обмін ресурсами між системою й навколишнім середовищем, третя група – навколо результативності поведінки організації, четверта – є варіантом системної концепції ефективності. Із часом усі розглянуті концепції організаційної ефективності розвилися далі. У світовій практиці були розроблені системи менеджменту на основі TQM, моделі ділової досконалості EFQM, ISO серії 9000. Визначено, що розбіжність між принципами TQM, системами управління якістю системи ISO 9000 та моделями досконалості EFQM полягає в сферах їхнього застосування. Автор вважає, що як принципи TQM і моделі ділової досконалості EFQM, так і стандарти ISO серії 9000 мають свої переваги. Тому при розробленні інтегрованої системи забезпечення якості вищої освіти доцільно застосувати принципи TQM, моделі ділової досконалості EFQM і ISO серії 9000 у нерозривному взаємозв'язку.
Ключові слова: концепції організаційної ефективності, європейські стандарти освіти, якість вищої освіти, студенти, вищий начальний заклад.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Забезпечення конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці, підвищення їх творчого потенціалу, розробка інноваційних продуктів для виробничої сфери – ці основні завдання вищої школи виникли внаслідок принципових змін у сучасному соціально-економічному розвитку України. Для вирішення цих завдань потрібна реалізація комплексу заходів по вдосконаленню ВНЗ, серед яких особливу актуальність набуває проблема якості їх систем управління. Слід зауважити, що однієї з найважливіших проблем кожної освітньої системи є проблема організаційної ефективності її складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначену проблематику вивчали наступні вчені: В. Дубровін і І. Тавлуй [1], Н. Колісніченко [2], І. Мусієнко [3], Г. Хімічева [5], М. Балицький [6], В. Макьюен [7], К. Моррісон [8]. Проте питання аналізу сутності європейських стандартів освіти, їх взаємозв'язок з різними концепціями організаційної ефективності є мало досліджуваною, тому дуже актуальною.

Мета статті – розглянути концепції організаційної ефективності та прослідкувати їх зв'язок з європейськими стандартами вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед наявних у науці концепцій організаційної ефективності можна виділити чотири групи концепцій, які являють собою певну цінність при оцінці рівня організаційної ефективності вищого навчального закладу як окремої системи. Перша концептуальна група концентрує увагу навколо формулювання й реалізації цілей (the goal approach), друга – навколо питання про обмін ресурсами між системою й навколишнім середовищем (the system – resources approach), третя група – навколо результативності поведінки організації (behavioral concepts), четверта – є варіантом системної концепції ефективності [6-8].

Розглянемо концепції організаційної ефективності більш докладно.

Перша група стосується формулювання й реалізації цілей організації (the goal approach). Вважається загальноприйнятим, що цілі організації служать джерелом активності освітньої організації, є вираженням її унікальності. Проблеми й несхожість поглядів з'являються тільки при спробі опису й визначення цілей, причому однаково, як у випадку одиничної організації, так і системи, що складається з різних організацій. У дослідженні М. Балицького підкреслюється, що на практиці можна зустріти цілі різного значення й співвідношення у часі; цілі, що стосуються окремих складових частин організаці, її оточення. У кожному разі мова йде про континуум намірів, уздовж якого наростає важливість обраних цілей для всієї організації, а також невідворотність їх наслідків. Виявляються функції й завдання, які зараховуються до складових частин діяльності по реалізації глобальних цілей. Критерії вибору цілей-орієнтирів можуть базуватися на «ідеалах», серед яких є: кількість (політико-економічна функція), істина (пізнавальна функція), благо (морально-етична функція), а також краса (естетична функція). Ідеали можуть допомогти в здійсненні вибору, а також можуть бути використані як основа при оцінюванні. Необхідно тільки пам'ятати, що саме проблематика ідеалів займає почесне місце в педагогічній думці, а наявні цінності, відрізняються великою різнорідністю. Звідси випливають різні організаційні форми й шляхи розвитку освіти [6, с. 36].

Друга група концепцій організаційної ефективності, концентрує увагу на здатності організації до пошуку й одержанню ресурсів (the system – resources approach). Прихильники даної концепції опираються на розуміння організації як відкритої системи. У такому підході ефективність – це загальна здатність організації до експлуатації її оточення в пошуку найбільш ціннісних ресурсів. Ресурсами є різного роду блага й пільги, які потенційно або реально впливають на рівень функціонування даної організації.

Найбільш важливою для вищого навчального закладу є концепція «цільового середовища» В.Ділла (William R. Dill). М. Балицький наголошує, що «цільове середовище» оточує організацію, тому організація змушена робити з нею обміни й для цього розбудовувати певні свої частини. Однак, внесок у розвиток організації окремих частин середовища неоднакове. Тому критерієм ефективності є також уміння й правильність здійснення в «цільовому середовищі» виборів партнерів, чиї ресурси з погляду

якості й кількості для організації найбільш бажані. У свою чергу партнери з «цільового середовища» можуть очікувати пристосування культури даної організації, наприклад, вищого навчального закладу для власних потреб [6, с. 41].

Описуючи третю групу концепцій ефективності, М. Балицький указує, що головним пунктом інтересів прихильників даної концепції є моделі поведінки учасників і членів окремої організації як на микро-, так і на макрорівні. Особливу увагу дослідників приковують наступні аспекти: здатність керівництва до залучення й утримання робочої сили, моральний клімат і задоволеність працівників умовами праці, флуктуації кадрів, використання робочого часу, міжособистісні відносини, сприйняття головних цілей системи керівними кадрами, ступінь використання працівників вищої кваліфікації (наприклад, доцентів і професорів), лояльність працівників, система мотивації до праці (заохочення й покарання) [6, с. 42].

Четверта група концепцій організаційної ефективності базується на різних варіантах системної концепції ефективності. Один з адептів цієї концепції В. Макьюен (William J. McEwan) уважає, що досягнення організації необхідно вимірювати з урахуванням системних процесів. При вимірі необхідно розглядати наступне: внески різного роду ресурсів (капітал, люди, інформація); трансформація ресурсів за допомогою соціальних і технічних механізмів; продукція у формі продуктів і послуг; ефекти цих процесів – позитивні або негативні [7, с. 23-26].

Отже, безперервна зміна середовища вимагає, щоб організації безупинно переглядали й переоцінювали свої цілі. Ефективність організації характеризується як здатність до об'єднання всіх системних процесів для досягнення головних завдань. При оцінці ефективності конкретної організації необхідно ураховувати вимоги суспільства, що розуміються в категорії потреб і інтересів, вимоги політичної системи й системи керування. Пропоновані системною концепцією показники ефективності можуть бути застосовні при оцінці більшості освітніх організацій.

Із часом усі розглянуті концепції організаційної ефективності розвилися далі. Це було наслідком процесу стандартизації всіх сторін діяльності організацій з акцентом на їхню ефективність. В умовах ринкових відносин влада перейшла від виробників до споживачів. Організації всіх видів були змушені підвищувати якість своїх виробів і послуг без підвищення ціни. На перший план висунулося питання про якість внутрішніх процесів, що забезпечує зниження витрат і відіграє вирішальну роль у підвищенні організаційної ефективності. У світовій практиці розроблено багато інструментів по забезпеченню стабільної й високої якості продукції. Зокрема, системи менеджменту на основі TQM, моделі ділової досконалості EFQM, ISO серії 9000 і стандартів ENQA.

Європейські системи менеджменту відразу привернули увагу науковців і управлінців вищої освіти. К. Моррісон підкреслює, що для вирішення проблем якості освіти за кордоном останнім часом спостерігається зростання застосування стандартів ISO серії 9000 для побудови і сертифікації систем управління якістю надання освітніх послуг [8, с. 59]. *ISO – це скорочення від International Organization for Standardization* (Міжнародна організація по стандартизації) – міжнародне агентство, яке об'єднує майже 100 країн-членів. Кожна країна, незалежно від її розміру, має один «рівний» голос. Ядро стандартів систем якості ISO 9000 складається з чотирьох міжнародних стандартів, що допомагають в розробці і впровадженню ефективної системи управління якістю: ISO 9000:2000 встановлює принципи і основні поняття управління якістю, описує зміст серії стандартів і дає перелік термінів і їх визначень для використання вищим навчальним закладом; ISO 9001:2000 визначає вимоги до систем управління якістю, якщо ВНЗ треба продемонструвати здатність задовольнити вимоги споживачів і органів влади; ISO 9004:2000 описує керівні положення для створення системи управління якістю, яка перевищує вимоги ISO 9001 з метою ефективного задоволення і перевищення очікувань споживачів освітянських послуг; ISO 19011 забезпечує керівництво з планування і проведення аудитів якості.

І. Мусієнко наголошує, що стандарти ISO 9000 мають розходження між вимогами до систем менеджменту якості і вимогами до продукції; концепція ISO полягає в тому, що вимоги стандарту до менеджменту організації доповнюють вимоги до якості самої продукції. Основною продукцією ВНЗ є знання, вміння, методологічна культура, комплексна підготовка фахівців до самореалізації в суспільстві [3, с. 31].

Слід підкреслити, що міжнародні стандарти ISO серії 9000 базуються на принципах *TQM ((Total Quality Management)*. TQM – це підхід до управління організацією, спрямований на якість, базується на участі всіх її членів і спрямований на досягнення тривалого успіху шляхом задоволення вимог споживача і користі для членів організації і суспільства в цілому [4]. Основними принципами TQM є: постійна активна участь вищого керівництва в управлінні якістю; спрямування діяльності організації на задоволення вимог замовників, співробітників організації та суспільства в цілому; залучення усіх співробітників до робіт з якості; заохочення освіти і самовдосконалення співробітників; прийняття будь-яких рішень лише на основі фактів; постійне поліпшення системи якості.

Як бачимо, концепція TQM базується на таких принципах сучасного менеджменту, як залученість вищого керівництва та усього персоналу до діяльності в сфері якості, орієнтація на споживача, процесний і системний підходи, постійне удосконалення якості, прийняття рішень на основі фактів, налагодження партнерських відносин з постачальниками. Зазначимо, що концепція TQM була створена раніше ніж стандарти серії ISO 9000 і під час їх розроблення деякі аспекти TQM були враховані. Г. Хімічева [5] підкреслює, що з прийняттям третьої версії стандарту ISO серії 9000 розпочався більш активний процес впровадження TQM у сферу вищої освіти. Це пов'язано, насамперед, з більшою його адаптованістю щодо до специфічних сфер послуг, а також більш гнучкими і менш жорстокими вимогами щодо обсягів обов'язкової документації та орієнтацією на управління бізнес-процесами організації, як основну складову отримання стабільної якості результатів діяльності [5, с. 67].

Підходи систем менеджменту якості, наведені в стандартах ISO 9000, взаємопов'язані *з моделлю ділової досконалості European Foundation for Quality Management (EFQM)*, котра заснована на загальних принципах: лідерство; персонал; політика і стратегія; партнери і ресурси; процеси; результати для співробітників; результати для споживачів; результати для суспільства; ключові показники діяльності вищого навчального закладу. На думку Н. Колісніченко, ця модель є описом «ідеальної» організації європейського зразка. Вона підкреслює динамічний характер підходів щодо вдосконалення діяльності, що приводить до поліпшення результатів [2, с. 249].

Як видно, модель ділової досконалості ґрунтується на трьох рівнях: індивідуальний (позиції 1, 2), командний (позиції 3 – 6) і корпоративний (позиції 7-9). Це означає, що система розвитку ділової досконалості у вищому навчальному закладі успішно «працює» при взаєморозумінні, налагодженій взаємодії між співробітниками, командами і керівництвом організації, визнанні цінності результуючих продуктів діяльності навчального закладу споживчим ринком, – ринком праці, бізнесом, державними та громадськими інституціями, а також при обліку критичних контекстних факторів на кожному рівні.

Як зазначають В. Дубровін і І. Тавлуй: «Модель EFQM вказує на те, що задоволеність студентів, роботодавців, персоналу та вплив на суспільство досягаються через лідерство, управління процесами та призводять до реалізації стратегічних цілей ВНЗ, ефективного розподілу ресурсів та позитивних фінансових і не фінансових ділових результатів ВНЗ» [1, с. 89]. І. Мусієнко підкреслює, що дана модель містить критерії, які дають змогу проводити порівняльне оцінювання діяльності вищого навчального закладу, що застосовується до всіх видів діяльності і до всіх зацікавлених сторін. Критерії оцінювання в моделях ділової досконалості EFQM забезпечують ВНЗ основу для порівняння його діяльності з діяльністю інших ВНЗ. Застосування цієї моделі, що базується на використанні критеріїв результатів і критеріїв можливостей вищого навчального закладу, припускає, що в міру просування до досконалості в галузі можливостей, поліпшення будуть відбуватися стосовно споживачів, працівників, суспільства і ключових показників діяльності вищого навчального закладу. І таким чином буде здійснюватися стійкий розвиток ВНЗ [3, с. 30].

Розбіжність між принципами TQM, системами управління якістю системи ISO 9000 та моделями досконалості EFQM полягає в сферах їхнього застосування. Вивчення економічної і педагогічної літератури дозволяє констатувати, що діяльність різних освітніх установ (на принципах TQM) заснована на глибокому аналізі функціонування ВНЗ, з точки зору ринкової економіки, як «виробника» освітньої продукції та надання освітніх послуг. Концепція TQM припускає наявність у ВНЗ чітко і ясно сформульованої місії, стратегічних цілей, які вироблені в результаті всебічних досліджень потреб зовнішнього середовища в основних продуктах діяльності ВНЗ. Загальне керування якістю передбачає процесний підхід до діяльності ВНЗ, використовує ряд специфічних, досить складних, але дуже ефективних методів та інструментів управління якістю.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, у науці є декілька концепцій організаційної ефективності, кожна має певну цінність при оцінці рівня організаційної ефективності вищого навчального закладу як окремої системи. Перша концептуальна група концентрує увагу навколо формулювання й реалізації цілей, друга – навколо питання про обмін ресурсами між системою й навколишнім середовищем, третя група – навколо результативності поведінки організації, четверта – є варіантом системної концепції ефективності. Із часом усі розглянуті концепції організаційної ефективності розвилися далі. У світовій практиці були розроблені системи менеджменту на основі TQM, моделі ділової досконалості EFQM, ISO серії 9000. Як принципи TQM і моделі ділової досконалості EFQM, так і стандарти ISO серії 9000 мають свої переваги. Тому при розробленні інтегрованої системи забезпечення якості вищої освіти доцільно застосувати принципи TQM, моделі ділової досконалості EFQM і ISO серії 9000 у нерозривному взаємозв'язку.

У подальших дослідженнях ми розглянемо модель забезпечення якості вищої освіти, що побудована на основі інтеграції європейських стандартів освіти.

Список літератури:

1. Дубровін В. О. Оцінювання продукту організаційного проекту за моделлю ділової досконалості / В. О. Дубровін, І. П. Тавлуй // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 2. – С. 87-92.
2. Колісніченко Н. М. Особливості самоорганізованої ринкової моделі вищої освіти / Н. М. Колісніченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Одеського регіонального інституту державного управління Української академії державного управління при Президентові України. – Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2007. – Вип. 6. – С. 247-257.
3. Мусієнко І. І. Принципові відмінності системи освіти України вид вимого європейського простору вищої освіти / І. І. Мусієнко // Наукові праці: наук.-метод. жур. Сер.: Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 135. – Т. 147. – С. 28-31.
4. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К.: Ленвіт, 2006. – 36 с.
5. Хімічева Г. І. Методологія впровадження принципів TQM і вимог стандарту ДСТУ ISO 9001 у сферу вищої освіти / Г. І. Хімічева // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. / Редкол.: О. Е. Коваленко (гол. ред.), С. П. Бочарова, М. І. Лазарев, Б. М. Арпентьєв, А. Т. Ашеров, В. В. Бутко та ін.; Укр. інж.-пед. акад. – Харків: УІПА, 2005. – № 11. – С. 64-72.
6. Balicki M. Efektywność organizacyjna szkolnictwa (Wybrane problemy teorii i praktyki) / M. Balicki. – Białystok: Wydawnictwo Filii UW w Białymstoku, 1986. – 211 s.
7. McEwen W. J. Organizational Goals and Environment: Goal Setting as an Interaction Process / J. D. Thompson, W. J. McEwen // American Sociological Review. –1958. – Vol. 23, February. – PP. 23-31.
8. Morrison K. Management Theories for Educational Change / K. Morrison. – London: Paul Chapman Publishing Ltd, 2007. – 242 p.

Кубанов Р.А.
Международная академия наук педагогического образования,
Украинская академия акмеологических наук,
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

КОНЦЕПЦИИ ОРГАНИЗАЦИИЙНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ – ОСНОВА ЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются концепции организационной эффективности, прослеживается их связь с европейскими стандартами высшего образования. На основе системно-сравнительного анализа доказывается, что в современной науке существуют несколько концепций организационной эффективности, каждая имеет определенную ценность при оценке уровня организационной эффективности высшего учебного заведения, как отдельной системы. Первая концептуальная группа концентрирует внимание вокруг формулирования и реализации целей образовательной организации, вторая – изучает вопрос об обмене ресурсами между системой и окружающей средой, третья группа – анализирует результативность поведения организации, четвертая – отстаивает вариант системной концепции эффективности. В XXI в. все рассматриваемые концепции организационной эффективности получили дальнейшее развитие. В мировой практике были разработаны системы менеджмента на основе TQM, модели EFQM, ISO серии 9000. Определено, что расхождение между принципами TQM, системами управления качеством ISO 9000 и моделями EFQM состоит в сферах их применения. Автор считает, что как принципы TQM и модели EFQM, так и стандарты ISO серии 9000 имеют свои преимущества. Поэтому при разработке интегрированной системы обеспечения качества высшего образования целесообразно применять принципы TQM, модели EFQM и ISO серии 9000 в неразрывной взаимосвязи.
Ключевые слова: концепции организационной эффективности, европейские стандарты образования, качество высшего образования, студенты, высшее учебное заведение.

Kubanov R.A.
International Academy of Teacher Education Science,
Ukrainian Academy of Acmeological Science,
Luhansk National Taras Shevchenko University

CONCEPT OF ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS – BASED ON EUROPEAN STANDARDS FOR HIGHER EDUCATION

Summary
The article discusses the concept of organizational effectiveness, traced their relationship with the European standards in higher education. On the basis of a comparative analysis of the system-it is proved that in modern science, there are several concepts of organizational effectiveness, each having a face value when assessing the level of organizational effectiveness of higher education as a separate system. The first conceptual artist focuses around the formulation and implementation of the objectives of the educational organization, the second – examines the issue of sharing resources between the system and the environment, the third group – analyzes the impact of the behavior of the organization, the fourth – defends the concept version of the system efficiency. In the XXI century all considered concepts of organizational effectiveness have been further developed. In world practice management systems have been developed on the basis of TQM, EFQM model, ISO 9000. Determined that the discrepancy between the principles of TQM, quality management systems ISO 9000 and EFQM models is their scope. The author believes that as the principles of TQM and EFQM model and standards ISO 9000 have their advantages. Therefore, the development of an integrated system of quality assurance appropriate to apply the principles of TQM, EFQM model and ISO 9000 in symbiotic relationship.
Keywords: concept of organizational effectiveness, European standards of education, the quality of higher education, students, higher education institution.

УДК 373:54(07):[001.891.5]

ШКІЛЬНИЙ ХІМІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ В УМОВАХ ПРОФІЛІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Куленко О.А.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті розкрито сутність понять: зміст, мета, завдання, функції шкільного хімічного експерименту у класах хіміко-біологічного профілю загальноосвітньої школи. Розглянуто види навчального хімічного експерименту як невід'ємної частини словесно-наочно-практичних методів навчання хімії.
Ключові слова: профільне навчання, шкільний хімічний експеримент, демонстраційний хімічний експеримент, лабораторні роботи, практичні заняття, експериментальні задачі з хімії.

Актуальність дослідження. Сучасна шкільна освіта стає стратегічною основою розвитку особистості. Вона формує і виховує молоду людину, здатну до саморозвитку, до опрацьовування різноманітної інформації, використання одержаних знань, що необхідні їй для подальшого життєвого і професійного вибору, які допоможуть орієнтуватися в сучасних реаліях, бути підготовленою до життя у XXI столітті. Можна впевнено сказати, що й природнича освіта стає більш практичною. А розв'язання проблеми функціональності набутих знань потребує нових підходів для подальшого вдосконалення змісту, форм, методів та способів навчання, спрямованих на реалізацію творчої активності в учнів, пошуку таких комбінацій, які б дали змогу створити базу для забезпечення максимальної активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках хімії.

Хімія – експериментально-теоретична наука, тому при вивченні її основ важливу роль відіграє хімічний експеримент – складова частина навчально-виховного процесу. Якщо подумки простежити історичний шлях хімічної науки, то можна переконатися в тому, що в її розвитку провідне місце належить експерименту. Усі вагомі теоретичні відкриття в хімії є результатом узагальнення численних експериментальних фактів. Пізнання природи речовин досягається за допомогою хімічного експерименту, він розкриває взаємозв'язки і взаємозалежності між ними. Ефективність уроку з хімії в повній мірі залежить від організації хімічного експерименту, бо саме він є джерелом знань і критерієм істинності. Ці функції залишаються не змінними, не дивлячись на те, що в методиці викладання хімії постійно змінюються співвідношення учнівського та демонстраційного експерименту.

Хімічний експеримент є засобом набуття міцних знань, формування стійкого інтересу до предмета, виховання кращих людських рис. Хімічний експеримент сприяє формуванню системи наукових понять і уявлень про речовини та процеси, удосконаленню і закріпленню теоретичних знань, розвитку практичних умінь і навиків, зацікавленості знаннями й активним мисленням. Знайомить школярів з деякими прийомами науково-хімічного дослідження, підвищує рівень засвоєння теоретичного матеріалу, розвиває спостережливість, пізнавальну активність, виступає психологічним інструментом впливу і розвитку мотивації до вивчення хімії. Тому вчені, педагоги, методисти, вчителі завжди приділяли значну увагу проблемам шкільного хімічного експерименту.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування природничої освіти має бути посилена практична направленість знань. Реалізація експериментальної частини навчання хімії вимагає від майбутнього вчителя високої і всебічної професійної підготовки, глибокого розуміння змісту, мети та завдань хімічного експерименту в навчально-виховному процесі, творчої активності у застосуванні ефективних методів навчання. У практиці роботи молодих учителів іноді зустрічається підхід до шкільного хімічного експерименту, який можна назвати «демонстрація-практична робота». Він базується на тому, що вчитель демонструє досліди, а учні у зошитах для практичних занять оформлюють їх результати. Нерідко одна форма експерименту замінюється іншою, наприклад, лабораторні досліди – демонстраціями і навпаки. На жаль, сьогодні ще зустрічається «крейдяний» підхід, коли вчитель заміняє демонстраційні досліди записами на дошці. Аналіз стану навчання хімії свідчить про те, що в шкільній практиці існує чимало недоліків, пов'язаних з організацією і проведенням шкільного хімічного експерименту, які викликані зміною співвідношення між учнівським та демонстраційним експериментом, їх змістом, завданнями, функціями та метою.

Аналіз останніх досліджень. Питанням шкільного хімічного експерименту в умовах реформування навчально-виховного процесу присвячена значна низка наукових праць [1-5; 8-10], у яких розглядаються актуальні проблеми організації і проведення різних форм навчального експерименту як невід'ємної частини словесно-наочно-практичних методів навчання хімії; висвітлюються основні завдання та функції.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та детальному аналізі ефективності застосування шкільного хімічного експерименту у класах хіміко-біологічного профілю загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні одним з пріоритетів модернізації шкільної освіти є профілізація старшої школи. Вона може здійснюватися через профільну школу, тобто самостійний освітній заклад, який обрав для себе певну спеціалізацію, або шляхом профільного навчання у старших класах загальноосвітньої школи. Профільне навчання – це вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів, та створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу [6]. Метою профільного навчання є забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання і мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками

навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти. Основними завданнями профільної освіти є:

· створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки;

· виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутньою професією;

· формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенції учнів на допрофесійному рівні, спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності;

· забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю.

Профільне навчання ґрунтується на таких принципах:

· фуркації (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами);

· варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення);

· наступності та неперервності (між допрофільною підготовко і профільним навчанням, професійною підготовкою);

· гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, зокрема дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю);

· діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання) [6; 7].

Кожна природнича наука, зокрема й хімія, розпочинається з нагромадження фактів. Факти лежать в основі теорій, а теорії пояснюють і узагальнюють наукові знання. Роль експерименту при цьому подвійна. З одного боку, хімічний експеримент сприяє добору фактів, з іншого – на основі фактичного матеріалу формуються теоретичні питання. Відповідно до сучасного проекту державного стандарту хімічної освіти, в Україні посилено вимоги до розвитку наукового мислення учнів, ознайомлення їх із методами наукового пізнання, неформальним виконанням хімічного експерименту. Шкільний хімічний експеримент, відбиваючи експериментальний характер хімічної науки, у навчальному процесі реалізується через широке впровадження різних видів експерименту: демонстраційних і лабораторних дослідів, практичних робіт, позакласних спостережень, домашніх дослідів. Доречно зазначити, що в навчальному процесі хімічний експеримент виконує дещо іншу функцію, ніж у науковому пізнанні, оскільки він сприяє саме чуттєво-наочному обґрунтуванню теоретичних знань, які засвоюються учнями. Тому за метою, яку навчальний експеримент реалізує в процесі навчання хімії, його можна класифікувати наступним чином [1]:

1. *Базовий (препаративний) експеримент* – експеримент, на основі якого відбувається накопичення фактів, який безпосередньо не призводить до виникнення теорій, але учні при цьому набувають конкретних уявлень про речовини, хімічні процеси, навчаються різних хімічних операцій. Цей вид експерименту включає основні та допоміжні досліди. Основні досліди – це такі демонстраційні та лабораторні досліди, які дають учням безпосередні знання про суть процесів і явищ, що вивчаються. Допоміжні досліди – досліди, які допомагають висвітлювати суттєві ознаки речовини, явищ, та підтверджують пояснення вчителя, роблять його наочним і зрозумілим.

2. *Фундаментальний експеримент* – експеримент, який історично відіграв принципову роль у розвитку нових теоретичних поглядів у хімічній науці. Цей вид експерименту включає досліди з історичним змістом.

3. *Експеримент, пов'язаний із методами його використання в хімічній науці.* Це такий експеримент, який сприяє перетворенню гіпотези в теорію або підтверджує відому учням теорію, ознайомлює учнів із науковим пізнанням, наближає їх до дослідження в самій хімічній науці. Це проблемний експеримент.

4. *Хімічний експеримент як вид практики.* Такий експеримент використовується для застосування теоретичних знань учнів, подальшого вдосконалення експериментальних вмінь і навичок. Цей вид експерименту включає практичні роботи, розв'язування експериментальних задач [1-5].

Іншою інтегруючою компонентою системи шкільного хімічного експерименту є навчальні досліди, які й утворюють відповідну підсистему, що включає наступні структурні елементи: якісні й кількісні досліди; демонстраційний експеримент (показ демонстраційних дослідів; моделювання процесів і явищ за допомогою ЕОМ; демонстрація схем, таблиць, кіно- та відеофільмів; показ установок, приладів, діючих моделей); учнівський експеримент (лабораторні досліди, практичні роботи); позакласний експеримент (індивідуальні спостереження й досліди, гуртковий експеримент); домашній експеримент (досліди й спостереження); фундаментальний експеримент (базис теорії; основи методів дослідження в хімії); експеримент з малими кількостями речовин (мікро- та напівмікрометод, крапельний аналіз) [8, 9]; експеримент ужиткового характеру.

Шкільний хімічний експеримент у класах хіміко-біологічного профілю загальноосвітньої школи поділяється на: а) демонстраційний; б) лабораторні досліди; в) практичні роботи; г) тематичні практикуми [1; 4].

Демонстраційний хімічний експеримент проводиться вчителем або учнями перед усім класом. Демонстрування дослідів у процесі викладання навчального матеріалу сприяє формуванню в учнів певних хімічних уявлень і наукових понять. Досліди конкретизують, роблять зрозумілішими і більш переконливими пояснення вчителя, його міркування під час усного викладу нового матеріалу, збуджують і підтримують у школярів інтерес до предмета. За допомогою демонстраційного експерименту вчитель керує розумовою діяльністю школярів, спрямовує хід їхніх думок в потрібному напрямі під час вивчення речовин, явищ і зв'язків між ними. З цього випливає непорушне правило для вчителів хімії: демонстрування дослідів повинно органічно пов'язуватись із словом вчителя і матеріалом, що викладається. Демонстраційний хімічний експеримент повинен бути науковим, безпечним, простим. До нього звертаються:

а) на початку курсу хімії, коли учні ще не оволоділи навичками роботи з хімічними реактивами, посудом і не вміють спостерігати за хімічними процесами, прийомами роботи, маніпуляціями;

б) коли досліди складні для самостійного виконання учнями (добування хлороводню, озону, сірки(IV) оксиду і окислення його при наявності каталізатора, синтез аміаку тощо);

в) коли досліди небезпечні (дія концентрованої сірчаної кислоти на метали, вибух суміші водню і

кисню, горіння заліза в хлорі, бромування і нітрування бензену тощо);

г) коли робота з великою кількістю реактивів є методично виправданою.

Демонстраційні досліди повинні бути органічною частиною уроку та не перевантажувати його. Вони застосовуються для мобілізації уваги учнів, створення проблемної ситуації, з'ясування теми занять, ілюстрації певних положень і можуть супроводжувати розповідь, бесіду, пояснення, лекцію вчителя, їх можна використовувати і під час опитування учнів, повторення і закріплення вивченого. Демонстраційні досліди можуть чудово ілюструвати всі три ступені пізнавального процесу – бути джерелом живого споглядання, підставою для абстрактного мислення і критерієм істинності суджень учителя й учнів.

Лабораторні роботи – це короткочасний учнівський експеримент, який школярі виконують під керівництвом учителя, відповідно до інструкції підручника для здобуття й закріплення знань. Вони сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу, формуванню практичних умінь і навичок, ознайомлюють учнів з окремими науковими дослідженнями. Лабораторні роботи є ефективним засобом формування системи наукових понять і методом навчання учнів раціонального мислення. Методика проведення лабораторних робіт з хімії передбачає підготовку вчителя й учнів до роботи, проведення досліду, підбиття його підсумків.

Невід'ємною складовою хімічної освіти є *практичні роботи*, що проводяться відразу ж після вивчення відповідних тем програми з метою вдосконалення, закріплення, конкретизації вже здобутих знань, умінь і навичок та їх перевірки. Згідно з методикою викладання хімії практичні роботи виконують три основні функції – освітню, виховну і розвивальну. *Освітня функція* практичних робіт полягає в тому, що під час їх виконання учні свідомо засвоюють хімічні знання, навчаються використовувати їх на практиці, опановують методи експериментування, набувають практичних умінь і навичок. *Виховна функція* проявляється у формуванні в учнів таких рис особистості, як акуратність, уважність, працелюбність, уміння долати труднощі, упевненість у своїх силах. *Розвивальна функція* полягає у розвитку спостережливості, самостійності, інтелектуальних та експериментальних умінь школярів тощо [1]. Практичним роботам також відводиться узагальнююча, контролююча функції та функція допуску до тематичного оцінювання.

При цьому слід пам'ятати, що організація практичних робіт з хімії у класах хіміко-біологічного профілю загальноосвітньої школи спрямовується на вирішення двох основних взаємопов'язаних завдань: а) розвиток в учнів самостійності пізнавальної діяльності; б) навчання використовувати здобуті знання та вміння. Виконання практичних робіт, як одного з етапів вивчення хімії, допомагає учням глибше розуміти наукові факти, теорії, взаємозв'язки та послідовність пізнання в цілому, формує експериментальні вміння і навички, а також навчає застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці. Школярі свідомо засвоюють знання про властивості речовин, способи їх добування, наочно переконуються у якісних і кількісних характеристиках речовин, набувають необхідних експериментальних умінь і навичок для безпечного поводження з речовинами в побуті та під час виробничої діяльності.

Експериментальні задачі з хімії – це завдання практичного характеру, відповіді на які учні знаходять у процесі спостережень за дослідами. На відміну від лабораторних і практичних робіт, експериментальні задачі школярі розв'язують самостійно, без додаткових інструкцій вчителя. За своїм змістом експериментальні задачі можуть бути: а) на спостереження та пояснення явищ; б) на добування розчинів; в) на проведення характерних реакцій; г) на розпізнавання речовин.

Експериментальні задачі з хімії можна розв'язати методами: аналітико-синтетичним, методом гіпотез і проб. Але здебільшого експериментальні задачі з хімії розв'язуються аналітико-синтетичним методом. За таким методом школярі спочатку визначають хід розв'язання, а потім дають йому всебічне обґрунтування. Робота над задачею розбивається на окремі етапи, кожний з яких підтверджується рівняннями реакцій. Вибір методу розв'язання експериментальних задач залежить від наявності в учнів теоретичних знань та практичних умінь. Експериментальні задачі поглиблюють знання з хімії та сприяють розвиткові логічного мислення, змушують учнів порівнювати, осмислювати, аналізувати.

Окремі фундаментальні досліди у процесі навчання хімії розглядаються у формі *мисленнєвого (уявного) експерименту*. Мисленнєві експерименти набули важливого значення в хімічній науці, одночасно увійшовши до основного змісту шкільного курсу хімії, оскільки вони дають змогу з'ясувати особливість та специфіку окремих понять, теорій хімії. Зокрема, у квантовій хімії завдяки мисленнєвому експерименту вдається зрозуміти дуалістичні властивості електронів – квантові й хвильові, формувати поняття «електронна хмара», «форма електронної орбіталі» тощо.

Організація учнівського експерименту також може бути різною:

а) індивідуальною, коли кожен учень самостійно виконує всі досліди;

б) груповою, коли учні, що сидять за одним столом, виконують одну роботу, але функції між ними розподілені;

в) колективною, коли учні, що сидять за різними столами, виконують різні досліди, після чого доповідають у класі про добуті результати і спільними зусиллями доходять колективних висновків.

Найбільш успішно робота проходить тоді, коли лабораторні досліди і практичні заняття проводяться фронтально, де учні працюють індивідуально або парами. Обов'язковим етапом самостійної експериментальної роботи учнів є підведення підсумків, формулювання висновків. Ця частина роботи може виконуватися як в усній, так і в письмовій формі залежно від призначення учнівського експерименту. Лабораторні досліди найчастіше обговорюються усно в процесі бесіди. Учні лише записують у робочих зошитах рівняння проведених реакцій, зазначають умови, агрегатний стан добутих продуктів (газ, осад), інколи колір речовин, їхню розчинність. Оцінки за виконання лабораторних дослідів навчального характеру, які проводяться на уроці в процесі вивчення матеріалу, не виставляються.

При розгляді ролі і основних завдань шкільного хімічного експерименту як дослідницького методу навчання, і як засобу активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, ми дійшли до висновку, що дослідницький та творчий методи, як особливі методи вивчення хімії, найбільш доцільно використовувати в профільних класах [7]. Необхідно зазначити, що відтворення фундаментальних дослідів у шкільних умовах не завжди вдається. Тому одні з них відтворюють за допомогою наявного навчального обладнання,

інші – ілюструються за допомогою моделей, а деякі, технічно складні фундаментальні досліди, розглядаються на основі різних форм наочності, схем, макетів, відеофільмів, віртуального експерименту.

У класах хіміко-біологічного профілю загальноосвітньої школи краще проводити досліди частково-пошукового характеру протягом вивчення всього курсу хімії. У формі практичних занять досліди здійснюються під час експериментального розв'язування задач, а у формі лабораторних дослідів – стають органічною частиною проблемного навчання. Учитель керує лабораторними дослідами учнів, даючи їм можливість самостійно вести пошук відповідей на поставлене запитання. Звичайно, пошукова діяльність учнів при цьому буває різної складності. Це залежить від змісту матеріалу, що вивчається, і загальної підготовленості учнів. У одних випадках учитель сам ставить мету, допомагає учням намітити план роботи і з'ясувати можливі труднощі на шляху до одержання висновку. Школярам залишається лише провести дослід, вивчити ознаки реакцій, зазначити суттєві моменти для формулювання правильного висновку. У інших випадках учитель лише підводить школярів до висування мети. Вони самостійно її формулюють, планують проведення досліду, здійснюють його і роблять висновок. Такий учнівський експеримент вже має дослідницький характер.

Висновки. Шкільний хімічний експеримент, відображаючи експериментальний характер хімічної науки, у навчальному процесі реалізується через широке впровадження різних видів експерименту: демонстраційних і лабораторних дослідів, практичних робіт, позакласних спостережень, домашніх дослідів. У навчальному процесі хімічний експеримент виконує дещо іншу функцію, ніж у науковому пізнанні, оскільки він сприяє саме чуттєво-наочному обґрунтуванню теоретичних знань, які засвоюються учнями. Виконання навчальних дослідів допомагає учням профільних класів глибше зрозуміти наукові факти, теорії, взаємозв'язки та послідовність пізнання в цілому, формує експериментальні вміння і навички, а також навчає застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці. Школярі свідомо засвоюють знання про властивості речовин, способи їх добування, наочно переконуються в якісних і кількісних характеристиках речовин, набувають необхідних експериментальних умінь і навичок для безпечного поводження з речовинами в побуті та під час виробничої діяльності.

Список літератури:

1. Буринська Н. М. Методика викладання хімії / Н. М. Буринська – К.: Вища шк., 1987. – 255 с.
2. Верховський В. Н. Техніка і методика хімічного експерименту в школі / В. Н. Верховський – Т. 1. – К.: Рад. шк., 1950. – 351 с.
3. Грабецкий А. А. Использование средств обучения на уроках химии / А. А. Грабецкий, Л. С. Зазнобина, Т. С. Назарова – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.
4. Зайцев О. С. Методика обучения химии / О. С. Зайцев – М.: Владос, 2000. – 375 с.
5. Назарова Т. С Химический эксперимент в школе / Т. С. Назарова, А. А. Грабецкий, В. Н. Лаврова – М.: Просвещение, 1987. – 240 с.
6. Концепція профільного навчання в старшій школі [Текст] // Сільська школа України. – 2004. – № 19-20. – С. 3-15.
7. Смирнова М. Є. Профілізація старшої школи – напрямок модернізації сучасної освіти [Текст] / М. Є. Смирнова // Управління школою: Науково-методичний журнал. – 2004. – № 10. – С. 28-31.
8. Хомченко Г. П. Школьные опыты по химии с малыми количествами веществ / Г. П. Хомченко // Химия в школе. – 1981. – № 5. – С. 59-65.
9. Чертков И. Н. Химический эксперимент с малыми количествами реактивов: кн. для учителя / И. Н. Чертков, П. Н. Жуков – Москва: Просвещение, 1989. – 191 с.
10. Чайченко Н. Н. Використання проблемного експерименту в хімічній підготовці учнів / Н. Н. Чайченко // Хімічна освіта в контексті Болонського процесу: стан і перспектива: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції // За заг. ред. В. Л. Покася, В. С. Толмачової – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 162-164.

Куленко Е.А.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ШКОЛЬНЫЙ ХИМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ В УСЛОВИЯХ ПРОФИЛИЗАЦИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье раскрыта сущность понятий: содержание, цели, задачи, функции школьного химического эксперимента в классах химико-биологического профиля общеобразовательной школы. Рассмотрены виды учебного химического эксперимента как неотъемлемой части словесно-наглядно-практических методов обучения химии.
Ключевые слова: профильное обучение, школьный химический эксперимент, демонстрационный химический эксперимент, лабораторные работы, практические занятия, экспериментальные задачи по химии.

Kulenko E.A.
Poltava National Pedagogical University named afner V.G. Korolenko

THE SCHOOL CHEMISTRY EXPERIMENT IN TERMS OF FORMING A SECONDARY SCHOOL

Summary
The article reveals the essence of concepts: content, purpose, tasks, functions, school chemistry experiment in class chemical and biological school. Kinds of school chemistry experiment as an integral part of the oral and visual teaching methods and practical chemistry.
Keywords: profile education, school chemistry experiment chemistry experiment demonstration, laboratory work, workshops, experimental problems in chemistry.

УДК 378.147.88

ГЕЙМІФІКАЦІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Макаревич О.О.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У цій роботі розглядається відносно новий напрямок в організації навчального процесу – гейміфікація. Однією з найбільш актуальних освітніх технологій є дистанційна освіта. Впровадження ігрових елементів у процес навчання дозволяє мотивувати студентів до самостійного освоєння матеріалу. У статті розглядаються загальні відомості про гейміфікацію, а також приклади її впровадження. Гейміфікація підвищує мотивацію до діяльності шляхом використання ігрових елементів у неігровому середовищі, а саме: змагальність, призові стимули, логіка подачі матеріалу тощо. Вказуючи на переваги й недоліки гейміфікації, автор доводить ефективність цього інструменту, адже під час навчання у формі гри зростає мотивація до навчання, полегшується засвоєння матеріалу, поліпшується орієнтування у системі управління навчанням (LMS).
Ключові слова: гейміфікація, ігрові механіки, мотивація, ігрове навчання, дистанційне навчання.

Постановка проблеми. З кожним роком збільшується прірва між рівнем підготовки майбутніх студентів і якістю освітніх програм у вищому навчальному закладі. І проблема не лише у небажанні студентів сприймати нову інформацію, її джерелом є те, що вони ростуть і навчаться в іншому освітньо-соціальному просторі – інтерактивно-ігровому. Система освіти перебуває у кризовому становищі, і, очевидно, що необхідно використовувати всі наявні засоби, задля її підтримання і збереження. Застосування ігрових методик може стати тією умовою, за якої молоді люди знову захочуть навчатися. Загалом, гейміфікація зустрічається нам чи не на кожному кроці – і зовсім не обмежується сучасними інноваційними навчальними методиками. Скрізь, куди привноситься ігровий або змагальний елемент, використовується гейміфікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера гейміфікації ще зовсім молода і їй не вистачає структурованих наукових праць та монографій, але незважаючи на порівняно короткий час свого розвитку існує вже чимало досліджень і публікацій з означеної проблематики, серед них праці: Майкла Барбера, Джейн Макгонігел, Дональда Кларка, Лі Шелдон, Кевіна Вербаха, Мачей Ласковські та ін. Джейн Макгонігел дійшла висновку, що ігри – це не марнування часу, а доволі продуктивне заняття. Наукові дослідження вказують на те, що ігри впливають на якість нашого життя, створюючи позитивні емоції (оптимізм і допитливість), а також посилюють соціальні відносини.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однієї з основних проблем онлайн-навчання є складність залучення студентів у навчальний процес. Згідно з даними статистики, наданої закордонними провайдерами MOOC (масових дистанційних онлайн курсів), дуже мало слухачів проходить програму курсу до кінця. Найчастіше це пов'язане з низькою залученістю слухачів онлайн-курсів до процесу навчання й складністю організації самого процесу. На жаль, недостатньо уваги приділяється гейм-дизайну або інакше кажучи гейміфікації MOOC курсів. Оскільки саме гейміфікація є ключовим елементом в організації мотивації слухачів курсу. Гейміфікацію не варто плутати з навчальними іграми або «серйозними іграми», коли для навчання й роботи студентів використовується гра, спеціально розроблена під програму курсу. Основною ідеєю гейміфікації є мотивація користувача, спонукання його до певної дії, аніж навчання чому-небудь як таке [6].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка можливостей гейміфікації в онлайн-освіті. Дана робота, пропонує розглянути питання привнесення ігрових методів і механік у неігрове середовище.

Виклад основного матеріалу. Невдачі в університеті, нерозуміння цілей освіти, втрата інтересу до навчання – всі ці фактори спричиняють розчарування як в освітніх інститутах (школа, коледж, центри підвищення кваліфікації), так і в самому процесі навіть на рівні самоосвіти. Необхідно заново мотивувати демотивованих. Цей феномен під назвою «розчаровані, демотивовані та «втрачені»» описується у книзі професора Майкла Барбера «Навчальна гра» [8].

Будь-яка сучасна людина щодня за рахунок використання можливостей ігрового простору привносить елементи розмаїтості при виконанні рутинних щоденних операцій. Не є на сьогоднішній день виключенням і студенти більшості вищих навчальних закладів, які так само проводять істотну кількість свого часу у віртуальному просторі різних програмних продуктів ігрової індустрії [1].

Елементи гри у навчанні пропонують оживити класичну тріаду: лекції – семінари – іспити. Суть гри та ігрової свідомості полягає у створенні викликів, які мотивують студентів або слухачів курсів долати труднощі. Ігрові методики дозволяють м'яко впливати на вищі потреби людини, спрямовуючи поведінку студента у необхідне для освіти русло.

У 2010 році до вжитку стрімко увійшов термін «гейміфікація». Гейміфікація – застосування ігрових механік характерних для відеоігор у програмних інструментах для неігрових сфер з метою залучення користувачів і споживачів, підвищення їхньої зацікавленності у вирішенні прикладних завдань, використання продуктів, послуг. Гейміфікація експлуатує відому властивість мозку: йому дуже подобається одержувати винагороду за проароблену роботу. На початку 2010-х років гейміфікація стала одним із ключових трендів в інформаційних технологіях як для державних організацій, так і приватних компаній. Ранні приклади гейміфікації ґрунтувалися на винагороді людей, які ділилися досвідом на таких платформах, як Foursquare і Gowalla. Людина «чекіниться» (тобто реєструється за допомогою гео-позиціонування) у певному закладі та отримує за це віртуальні бали винагороди, після досягнення певної кількості нагород їй присуджують віртуальну медаль з певним статусом [8]. За підрахунками автора книги «Reality Is Broken: Why Games Make us Better and How they Can Change the World» Джейн Макгонал, до 2017 року ринок гейміфікації досягне межі $15 млрд і вона проникне в усі сфери людської діяльності, включаючи освіту [4].

Стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовлює використання електронних ресурсів не тільки у межах навчального заняття, але й дає можливість студентам займатися самоосвітою вдома, використовуючи різні засоби інформаційно-комунікаційних технологій; наразі існує можливість застосовувати засоби дистанційного навчання з метою мотивації студентів вищих навчальних закладів до безперервного одержання знань [7]. Необхідно розглядати дану форму навчання не як альтернативу очної форми одержання освіти, а як її доповнення [3]. Доцільними є слова Еріка Клопфера, директора лабораторії досліджень освітніх технологій: «Найпоширеніша омана – припускати, що технологія сама по собі здатна вирішити всі проблеми. Не думаю, що технологія може або взагалі повинна заміняти вчителів. Краща технологія – та, що розумним чином вписується у соціальне оточення...Технології можуть замінити деякі практики навчання й викладання, але їхня головна мета – звільнити вчителям час для інших, більше суттєвих видів діяльності» [7].

Елементи дистанційного навчання реалізуються за допомогою системи керування навчанням (LMS). Такі системи необхідні для розробки навчальних онлайн-матеріалів, їхнього поширення й керування ними. Подібні системи високоінтерактивні й забезпечують реалізацію навчання через Інтернет, завдяки чому, процес навчання можна здійснювати у режимі реального часу

Однією з найбільш значних проблем пов'язаних із електронними системами керування навчанням є складність і тривалість впровадження системи, пов'язані з людським фактором: не всі користувачі (як викладачі, так і студенти) «готові» до роботи в такого роду системах [6]. Саме тут на допомогу й приходять механізми гейміфікації, котрі надають можливість викладачу не лише мотивувати студентів до навчання, але й підтримувати постійний зв'язок з ними.

Доречними будуть слова фахівця з ергономіки, Якоба Нільсена: «...В інтернеті ергономіка – необхідна умова виживання. Якщо веб-сайт складний у використанні, люди покидають його...Якщо інформація на сайті важка для сприйняття або не відповідає на основні питання користувачів, люди знову ж таки покидають його. Не повинно бути такого, щоб відвідувач читав сайт уривками або витрачав свій час, намагаючись розібратися з інтерфейсом...» [9]. Найчастіше проблеми виникають саме з інтерфейсом LMS. Не розуміючи, як він влаштований, користувачі просто виходять із програми. Добре продумана гейміфкація процесу освоєння системи значною мірою може дозволити скоротити тривалість освоєння системи користувачами. Система повинна бути зручною й зрозумілою насамперед студентам, адже за аналогією з іграми – хто буде брати участь у грі з незручною навігацією? Одним із напрямків розвитку дизайну, який можна взяти за основу при побудові дизайну електронного курсу – це використання елементів соціальної мережі: системи внутрішніх повідомлень, використання фото-аватарів, списку користувачів онлайн [5].

Однак основною проблемою, яку гейміфікація покликана вирішувати в онлайн-освіті, є низька залученість студентів до процесу навчання й зниження мотивації у ході вивчення курсу або програми. У своїй книзі «Дизайн відеоігор» Ендрю Ролінгз і Ернест Адамс говорять про дії, на яких ґрунтуються відеоігри: змагання, імітація, мета. У свою чергу, я б додав до цього списку залученість користувачів.

Часто в іграх геймеру надається можливість бути іншою людиною або персонажем. Ви можете створити свою власну індивідуальність або хоча б вибрати, яку з ваших сторін навколишні можуть бачити; пересічний студент з низьким рівнем успішності перебуває під тиском оточення і власної сором'язливості, перебуваючи в аудиторії на традиційному занятті. На противагу цьому, при роботі з дистанційним курсом онлайн, він позбавлений цих обмежуючих факторів соціуму [2].

У своїй книзі фахівець із гейміфікації Лі Шелдон виділяє систему оцінки студентів, як ключовий аспект гейміфікації курсу. Основними тезами він вважає такі: на початку навчання кожний студент починає навчання з 0 балами; кожне завдання, тест або робота, оцінюються на певну кількість балів. Студент перестає боятися помилятися й буде зосереджений винятково на навчанні. Це відбувається завдяки тому, що він знає, що перебуває у рівних умовах з іншими одногруппниками, незалежно від своїх здібностей, він може помилятися скільки завгодно разів, але розуміє, що кожен зароблений бал приведе його до успіху [4].

В іграх, користувачі, як правило, слідкують за рівнем або індикатором виконання завдань чи місій. У навчальному процесі Ви також можете реалізувати подібну концепцію завдяки журналу прогресу й смуги прогресу (progress bar), за допомогою яких користувач може орієнтуватися у своїх навчальних цілях і досягненнях. Реалізація даного рівня у рамках освітнього процесу базується на сполученні наступних окремих компонентів необхідних гравцевіучасникові: явність поставленої мети; усвідомлення можливості здійснення наступних етапів; певні підтвердження досягнення поставленої мети [1].

Коли я відвідав один з мережевих супермаркетів мого міста, за покупку я одержав наклейки-фішки. Коли наступного разу я знову прийшов в цей магазин, одержав ще одну. Коли я зібрав 10 штампів, мені дали знижку на акційний товар. Дослідження Джозефа Ньюнса й Ксавьєра Дрезе засвідчують, що такий торгівельний хід дуже ефективний. Покупці почувають себе залученими до гри, яка полягає у накопиченні наклейок задля певної мети. У результаті у них з'являється мотивація зайти в цей магазин ще раз. Бали, медалі та інші атрибути віртуальних перемог також слугують формою нематеріального «ігрофікованого» заохочення. Вони є успішним інструментом навчальної мотивації студентів у цифровому середовищі навчання. Формально, система досягнень у традиційній освіті гейміфікована вже зараз. Якщо студент правильно вирішив навчальне завдання, його у кращих традиціях біхевіоризму заохочують гарною оцінкою, якщо неправильно – карають поганою [4]. Надаючи собою відчутний символ навчальних досягнень, віртуальні значки й нагороди можуть бути дуже ефективними для оцінки певних студентських досягнень і стимулювання їх до подальшої роботи.

Коли гравець покидає доповнену (віртуальну) реальність це як правило не викликає негативних наслідків. Однак цього не можна сказати про той випадок, коли студент припиняє виконувати поставлені перед ним у рамках традиційного навчального процесу завдання, що у свою чергу формує негативні тенденції відставання в освоєнні пропонованого матеріалу. Але, при проходженні дистанційного навчального курсу студент сам має право і можливість вибирати бажаний темп «гри». Таким чином, формується позитивний зворотній зв'язок, що дозволяє одержувати задоволення від ігровогонавчального процесу.

Недоліки гейміфікації полягають у нерозумінні цілей і завдань, та невмінні впроваджувати ігрові

механіки. Уже до 2014 року у новому «циклі зрілості технологій» гейміфікація виявилася на етапі «втрати ілюзій». Розчарування гейміфікацією пов'язане з тим, що більша частина існуючих рішень не виконала своїх цілей. Пояснюється це у першу чергу поганим дизайном і поверхневим розумінням гейміфікації: розробники дистанційних курсів приділяють увагу зовнішнім деталям, а саме: бали, нагороди, прогрес-бари, рівні, лідерборди. Але насамперед першорядними критеріями є мотивація користувача до дії й досягнення певної мети [6]. Кожен з вищезазначених елементів повинен слугувати одній конкретній меті – полегшення орієнтації студента у дистанційному курсі і підвищення мотивації його до навчального процесу.

Важливо розуміти, що для залучення користувача до гри, необхідно створити конкурентне середовище, процес змагання, що збільшить шанси на використання системи активніше. Варто також пам'ятати, що процес змагання не повинен виходити на перший план, адже це може призвести до того, що користувач системи не захоче використовувати її взагалі [6].

У результаті сполучення вищеописаних компонентів для користувача формується реальність, у якій він точно знає напрямок прикладених зусиль, чіткі вимоги для досягнення поставленої мети й значення досягнутого результату. У слухача курсу з'являється відчуття неймовірної привабливості й логічності того, що відбувається.

Висновки і пропозиції. Головна перевага гейміфікації полягає у її мотиваційних властивостях. Насамперед, це змагальний характер, що підвищує загальний рівень якості та швидкості роботи. В цілому, практика застосування ігор в освіті вже зарекомендувала себе як ефективний інструмент, адже під час навчання у форматі гри засвоюється більший обсяг інформації, вона довше утримується у пам'яті тощо. Передусім, гейміфікацію слід використовувати для формування певних навичок або поведінки; для більшої візуалізації та підкреслення таких дій і навичок, які важко продемонструвати за допомогою традиційних методик; щоб захопити учасників, створити своєрідне змагання між ними; щоб учасники самі могли спостерігати за своїм прогресом.

У межах розгляду онлайн-навчання, гейміфікація створює додаткові стимули, які допомагають студентам підтримувати внутрішню мотивацію. Якісно вибудована гейміфікація, дозволить навчальним платформам (LMS), що послуговуються зазначеними технологіями, одержати конкурентні переваги у порівняння з традиційними підходами. В онлайн-освіті гейміфікацію можна застосовувати, як для освоєння користувачем системи керування навчанням, так і для підвищення залученості у процес навчання. При цьому найбільш важливим аспектом впровадження гейміфікації є системний підхід.

Адам Ловінг у статті «Гейміфікація – це не ігровий дизайн» стверджує: «Ви не можете підвищити цінність продукту, додавши ігрову механіку. Ви можете показати його цінність. Ви можете змінити парадигму й контекст для відвідувача Вашого сайту– підвищивши ступінь його залучення» [9]. Не система балів, і не нагороди роблять курс якісним, а скоріше те, що вони формують враження про курс, нерозривно пов'язане з ним. Гейміфікація – це лише інструмент для полегшення засвоєння контенту. Не зловживайте нею, застосування ігрових механік не змінять ваші курси у кращий бік. Не варто сліпо застосовувати ігрові механіки, але скоріше адаптувати їх під ваші потреби й мету.

Список літератури:

1. Геймификация как фактор повышения эффективности образовательного процесса Туровец Александр Михайлович. [Електронний ресурс] – Режим доступу: elib.bsu.by/handle/123456789/43269
2. Геймификация и UX (user experience), когда игроки побеждают или проигрывают. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cmsmagazine.ru/library/items/usability/gamification-ux-users-win-lose/
3. Дорофеев А. С. Модель обучающего курса и реализация программной оболочки дистанционного обучения: системный и объектный подходы. Автореф. дис. ... канд. тех. наук. Иркутск, 2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/model-obuchayushchego-kursa-i-realizatsiya-programmnoi-obolochki-distantsionnogo-obucheniya-
4. Как технологии изменят образование: пять главных трендов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.forbes.ru/tehno/budushchee/82871-kak-tehnologii-izmenyat-obrazovanie-pyat-glavnyh-trendov
5. Мазелис А. Л. Геймификация в электронном обучении Gamification in e-lerning. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vvsu.ru/files/D662423D-D398-421A-9671-213199E1880E.pdf
6. Павлов Я. Ю., Кочина С. А. Возможности применения геймификации в онлайн-обучении. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://conference2014.iite.unesco.org/wp-content/uploads/2014/11/Pavlov-Kochina.pdf
7. Разработка и экспертиза образовательных электронных ресурсов. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tmo.ito.edu.ru/2014/section/233/94732
8. Стамблер М. І. Игровые технологии в гражданских приложениях и образовании. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://te-st.ru/2012/11/12/gamification-edu-ngo/
9. Usability 101: Introduction to Usability. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nngroup.com/articles/usability-101-introduction-to-usability

Макаревич О.А.
Житомирский государственний университет имени Ивана Франко

ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК НЕОТЬЕМЛИМИЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕЛЕМЕНТОВ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В этой работе рассматривается относительно новое направление в организации учебного процеса – геймификация. Одной из наиболее актуальных образовательных технологий является дистанционное обучение. Внедрение игровых элементов в процесс обучения позволяет мотивировать обучающихся к самостоятельному освоению материала. В статье рассматриваются общие сведения о геймификации, а также примеры ее внедрения в учебный процесс. Геймификация повышает мотивацию к деятельности путем использования игровых элементов в неигровой среде, а именно: состязательность, призовые стимулы, логика подачи материала и т.п.. Указывая на преимущества и недостатки геймификации, автор доказывает эффективность этого инструмента, ведь во время обучения в форме игры возрастает мотивация к обучению, к усвоению материала, улучшается ориентирование в системе управления обучением (LMS).
Ключевие слова: геймификация, игровые механики, мотивация, игровое обучение, дистанционное обучение.

Makarevych O.O.
Zhytomyr Ivan Franko State University

GAMIFICATION AS AN INTEGRAL FACTOR OF THE DISTANCE LEARNING EFFECTIVENESS INCREASE

Summary
This paper, deals with a relatively new trend in the educational process – gamification. One of the most important trends in educational technology is distance learning. The introduction of game elements in the learning process can motivate students to increase the level of their self-education. The article considers the general information about the gamification within the examples of its usage. The author reviews positive and negative aspects of gamification and proves the effectiveness of this instrument, though during the game-based learning students are able to absorb more information. Gamification increases motivation to learning activities since the game format allows to concentrate on many points, such as competitiveness, prize stimuli, logic of overcoming challenges etc. Gamification increases interest, stimulates action and makes it easier to deal with modern LMS.
Keywords: gamification, game mechanics, motivation, game learning, distance learning.

УДК 37.035

НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Матішак М.В.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті окреслено проблеми соціального розвитку молодшого школяра. Визначено сутність поняття «соціальна компетентність», її структуру. Виокремлено вікові аспекти формування особистості учнів. Досліджено особливості співпраці учителя з батьками молодших школярів. Проаналізовано основні принципи і напрями такої взаємодії на партнерських засадах.
Ключові слова: соціальна компетентність, соціалізація, співпраця, виховне середовище, партнерство, взаєморозуміння.

Постановка проблеми. Самовизначення людини в сучасних умовах є однією з пріоритетних цілей системи освіти. Основні засади розвитку особистості закладаються у дитинстві, у найближчому соціальному оточенні. У молодшому шкільному віці найвагомішими інститутами соціалізації є сім'я та школа.

Нормативно-правові освітні документи акцентують увагу на тому, що співробітництво сім'ї та школи у формуванні особистості дитини забезпечується єдністю виховних впливів, взаємним збагаченням суспільного і сімейного виховання. Зокрема, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. серед перспективних завдань сталого розвитку освіти виокремлюються наступні: «побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності», а також «забезпечення домінуючої відповідальності інституту родини за освіту і виховання дітей» [5].

У Конвенції ООН про права дитини, Законі України «Про охорону дитинства» зазначено: «для повного і гармонійного розвитку особистості дитині потрібно, щоб вона зростала в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння» [3].

Проте нова соціальна реальність спонукає до пошуку альтернативних шляхів формування особистості дитини, зокрема соціального виховання молодшого школяра, що мало б забезпечити його самореалізацію у соціумі. На нашу думку, взаємодія педагога з батьками у цьому напрямі сприятиме створенню єдиного виховного середовища на гуманістичних засадах, із спільними цінностями, моральними вимогами, соціальними орієнтаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціалізації молодших школярів досліджують Т. Кравченко, В. Кравець, А. Капська, Н. Лавриченко, Л. Яценко та ін.; різні аспекти формування соціальної компетентності знаходимо у роботах А. Бочагової, М. Докторович, І. Зимньої, А. Мудрик, Т. Смагіної, В. Шахрай; педагогічні умови співпраці учителя початкових класів з батьками учнів виокремлюють І. Вовчук, Д. Григор'єв, О. Коберник, Г. Котелкіна та ін. Попри велику кількість публікацій, заслуговує на увагу проблема співпраці школи і родини у процесі формування соціальної компетентності молодших школярів.

Метою статті є виокремлення основних напрямів співпраці учителя з батьками у контексті соціального розвитку молодших школярів. Перед нами постають такі завдання: визначити сутність поняття «соціальна компетентність», структуру соціальної компетентності молодших школярів, напрями і зміст взаємодії школи і родини у соціальному розвитку дітей.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує чимало трактувань сутності поняття «соціальна компетентність». Зокрема: набута здатність особистості гнучко орієнтуватися в мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем (М. Докторович) [2, с. 8]; наявність упевненої поведінки, за якої навички у сфері відносин з людьми автоматизуються і дають можливість швидко змінювати свою поведінку залежно від ситуації (Г. Сивкова) [6, с. 15]; цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність конкретних якостей, здібностей, соціальних знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство та окремі групи на основі продуктивного виконання нею різних соціальних ролей, ефективного вирішення проблемних соціальних ситуацій та її успішну самореалізацію (В. Шахрай) [8]; система знань, умінь, ставлень, ціннісних орієнтацій та поведінкових компонентів (відповідного стилю спілкування) необхідних для існування в соціумі (Т. Смагіна) [7, с. 140].

У контексті нашого дослідження соціальна компетентність – це складна характеристика особистості, яка забезпечує її інтеграцію в суспільство, продуктивне виконання соціальних ролей, здатність орієнтуватися у мінливому соціальному середовищі та ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Основу соціальної компетентності складають знання, соціальні мотиви, поведінкові алгоритми, а також якості особистості: ініціативність, відповідальність, комунікабельність, працездатність, толерантність, прагнення самореалізуватися та ін.

Для визначення змісту соціальної компетентності молодшого школяра необхідно визначити її структуру. На нашу думку, одним з найбільш оптимальних є підхід Т. Смагіної. Розглянемо змістове наповнення виокремлених авторкою компонентів:

1) знаннєвий – це знання про правила комунікації; про суспільство та суспільні закони; про процеси прийняття суспільних рішень; про основи співпраці та спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій;

2) ціннісний – це здатність відчувати власну гідність, шанувати права людини; до співробітництва; визначати власну позицію; до соціальної відповідальності; бути принциповим; усвідомлювати потребу захищати права і власні інтереси, не порушуючи прав інших; бути толерантним;

3) поведінковий – це вміння визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в

групі та команді, виконувати різні ролі в групі та команді; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність [7, с. 141].

Змістові характеристики соціальної компетентності молодших школярів обумовлені їх віковими особливостями. А саме:

1. Когнітивний компонент:

· Уявлення про соціально прийнятні норми життя у суспільстві, виражені у поняттях: «можна», «не можна», «погано», «добре», «потрібно»;

· Знання про способи взаємодії людей у суспільстві;

· Розуміння дитиною наслідків своїх і чужих вчинків, їх впливу на емоційний стан інших людей;

· Знання про особливості спілкування з людьми різного віку, статі тощо;

2. Емоційний компонент:

· Ставлення дитини до емоційного стану однолітка і дорослого;

· Толерантність;

· Соціальна відповідальність;

· Чуйність, співчуття, співучасть;

· Повага у ставленні до іншої людини;

· Ставлення до себе, впевненість у собі;

· Мотивація на досягнення успіху в діяльності.

3. Поведінковий компонент:

· Уміння діяти відповідно до соціально прийнятних норм поведінки;

· Вибір шляхів вирішення конфліктних і проблемних ситуацій;

· Пошук необхідної інформації, ведення діалогу з дорослими і однолітками;

· Взаємодія в системах «дитина – дитина», «дитина – дорослий»;

· Участь в колективних справах, спільних дорученнях;

· Сформованість навичок самоконтролю, саморегуляції.

Ми зосередили увагу на особливостях соціальної ситуації розвитку учнів початкових класів, адже в цьому віці формування особистості відбувається особливо динамічно: змінюється характер діяльності (систематичне навчання), суспільне становище (змінюються відносини з однолітками і дорослими), діапазон соціальних ролей (з'являється нова роль учня), формується самосвідомість, особисте самовизначення. У такій ситуації співпраця класного керівника з батьками є необхідною умовою гармонійного становлення особистості дитини, засобом подолання проблем соціального розвитку. Партнерство, взаємна довіра, підтримка допоможуть вирішити конфліктні ситуації, попередити труднощі та помилки у вихованні дітей.

Провідним, об'єднуючим органом у системі «сім'я-школа» має виступати школа, оскільки ефективність виховання молодших школярів значною мірою залежить від уміння педагогів працювати з батьками дітей, спрямовувати спільну діяльність на створення виховного середовища, яке інтегрувало б вимоги сім'ї і школи, гармонізувало їх взаємини з урахуванням психолого-педагогічних особливостей соціального становлення дитини.

Виховна позиція педагога, на думку З. Возної, включає такі аспекти: психологічна та професійна готовність до взаємодії з дитиною, дитячим колективом; стимулювання прояву виховного потенціалу сім'ї вихованця, представників социуму, соціальних спільнот, з якими стикається дитина; здатність розвивати свої професійні та моральні якості залежно від потреб вихованців, вимог суспільства тощо [1, с. 51]. Отже, завдання педагога – перетворення соціальної ситуації розвитку дитини в чинник особистісного становлення.

Отож, можемо виокремити основні напрями співпраці учителя та батьків у процесі соціального становлення молодших школярів:

– *інформаційно-просвітницька робота вчителя з батьками*, що акумулює теоретико-практичну підготовку батьків до виховання дітей («педагогічна школа» для батьків, психологічні тренінги, індивідуальне консультування, виконання практичних завдань, проведення батьківських зборів тощо), пробуджує рефлексивну активність батьків, перетворює сім'ю із стихійного в керований чинник впливу на формування особистості дітей молодшого шкільного віку.

– *цілеспрямований вплив учителя на морально-духовне збагачення сімейного середовища через вихованців*, який ґрунтується на вдосконаленні всіх компонентів особистості школяра, формує ціннісні орієнтації дітей, емоції та почуття (естетичні переживання, радість від спілкування з мистецтвом, природою, з іншими людьми, співчуття, емпатія, совість, сором, терпимість, милосердя, щастя, любов до людини і природи тощо); поглиблює інтерес батьків до духовного світу дітей, сприяє встановленню доброзичливих, толерантних стосунків між дітьми та їх батьками, задоволення потреби дітей у захисті, любові, повазі, розумінні, підтримці, спілкуванні, збереженні та зміцненні здоров'я, ставлення до дитини як до цінності, індивідуальності, самостійного суб'єкта виховання.

Під час планування уроків, формулювання виховної мети учителю слід максимальну увагу звернути на морально-ціннісний потенціал навчального матеріалу, який він використовуватиме. Адже формування соціальної компетентності дітей можна здійснювати на уроках з рідної мови, довкілля, основ здоров'я та ін.

– *активізація партнерства у системі «вчитель – батьки – учень»* – спрямовується на вибудовування сім'єю і школою конструктивного діалогу у взаєминах із дитиною, що базується на індивідуальному підході до кожної дитини, принципах педагогіки співдружності та особистісно-орієнтованої взаємодії, співпраці, партнерстві, взаємній відповідальності вчителів і батьків, довірі один до одного, співпереживанні через використання інтерактивних методів, які допомагають організувати і розгорнути суб'єкт-суб'єктну взаємодію (рольова гра, групова дискусія, робота в малих групах, творчі завдання, мозкова атака, повчальні історії, яскраві метафори, казкові розповіді; психогімнастичні, ігрові та тренувальні вправи, спільне дозвілля і спільна праця тощо).

Гармонізації взаємодії сім'ї і школи, переходу від керівництва сімейним вихованням до співробітництва з батьками учнів на засадах партнерства сприяє запровадження системи принципів, які визначають спрямованість взаємодії, створюють основу для руху всіх її учасників – учителів, дітей, їхніх батьків. Т. Кравченко пропонує дотримуватися таких принципів: гуманістичний, співробітництва, партнерства, і нарощування виховних впливів.

Гуманістичний принцип:

- виявлення та врахування інтересів, потреб учасників взаємодії сім'ї і школи в процесі організації спільної роботи і спілкування;

- опертя на позитивні риси батьків і дітей, довіру до них; прийняття батьків як однодумців учителя щодо виховання і соціалізації дитини;

- оптимістичне ставлення до батьків і дітей у процесі розв'язання наявних у них проблем;

- прийняття і повага кожного учасника взаємодії, його думки; зацікавлене ставлення до дитини, її долі, допомога у подоланні існуючих у неї труднощів соціалізації.

Виявлення інтересів і потреб батьків та дітей здійснюється за допомогою опитування, бесід, анкетування. Одержані дані, враховуються в роботі (наприклад, зміна тематики виховної діяльності з дітьми і роботи з батьками, форм і методів її опрацювання, доповнення запропонованих тем додатковим змістом та ін.).

Принцип співробітництва:

- визнання батьків активними учасниками, а не об'єктами педагогічної системи;
- знання і врахування особистісних якостей батьків і формування на цій основі оптимальних соціально-педагогічних зв'язків з ними;
- поцінування компетентності батьків, ініціативи;
- заохочення досягнень й особистого внеску кожного з них у виховну та соціалізуючу діяльність школи.

Реалізації цього принципу сприяє опертя на життєвий і соціальний досвід батьків у вихованні дитини; врахування соціального замовлення батьків школі (презентація власного досвіду сімейного виховання й аргументація його доцільності, визначення способів поліпшення життєдіяльності класного колективу через розробку анкет для дітей, обробку одержаної інформації, внесення пропозицій щодо своєї участі в життєдіяльності класу, школи з наступною їх реалізацією, участь у виховних заходах, організованих школою, або за її участю, тощо).

Принцип партнерства:

- вирішення проблем, пов'язаних із вихованням дитини, її соціалізацією на взаємоузгоджених засадах, попередження міжособистісної напруги, конфліктності, протистояння;
- побудова взаємодії на довірі, відкритості, оперативному обміні інформацією;
- відповідальність кожного з партнерів за свої дії;
- узгодження очікувань і механізмів їх реалізації.

Партнерство досягається завдяки виявленню і врегулюванню розбіжностей і суперечностей, що виникають всередині трикутника «батьки – дитина – вчителі»; аналізу позицій кожного з партнерів щодо цілей виховної діяльності в сімейному і шкільному середовищах; попередження протистояння взаємодіючих сторін; організації різних видів спільної роботи з урахуванням інтересів усіх учасників взаємодії, зміцнення взаємних контактів за рахунок дотримання етичних норм спілкування, використання «психологічного захисту» дитини.

Принцип нарощування виховних впливів:

- орієнтація учасників взаємодії стосовно один одного;
- спільність намірів у досягненні мети;
- наявність конкретних очікувань учасників стосовно один одного і результатів взаємодії;
- організація інформаційного обміну між учасниками взаємодії.

Нарощування виховних впливів реалізовується шляхом обговорення з батьками мети виховної діяльності школи, визначення можливих засобів її досягнення у процесі взаємодії; обміну інформацією і вироблення стратегії спільних дій щодо виховання дітей; виконання батьками власних «домашніх завдань» і участь у виконанні таких завдань дітьми; участь у роботі батьківського комітету класу або систематичне залучення до різних напрямів діяльності класного керівника (актив батьків) тощо [4, с. 20–21].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отож, освітня система школи повинна бути зорієнтована на забезпечення максимального прояву в діяльності учнів позитивних емоцій (створення позитивного настрою на отримання знань, емоційного підйому в пізнавальній діяльності тощо), створення умов для осмислених дій учнів, заохочення учнівської ініціативи та самостійності. Реалізація виокремлених нами принципів та напрямів співпраці педагога з батьками молодших школярів допоможе досягнути такої мети.

Запропонована стаття не вичерпує всіх проблем порушеної тематики. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в необхідності обґрунтування змісту і форм співпраці школи і сім'ї щодо соціального розвитку учнів, особливостей використання сучасних інноваційних технологій роботи з батьками.

Список літератури:

1. Возна З. Формування соціальної компетентності учнів на уроках курсу «Людина і світ» / З. Возна // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – № 42. – 2012. – С. 51–59.
2. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / М. О. Докторович. – К., 2007. – 20 с.
3. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2402-14
4. Кравченко Т. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Т. Кравченко – К., 2010. – 41 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf
6. Сивкова Г. Социальная компетентность / Г. Сивкова // Вакансия. – 2001. – № 13. – С. 15.
7. Смагіна Т. Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема / Т. Смагіна // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – Випуск 50. – 2010. – С. 138–142.
8. Шахрай В. Критерії та показники визначення сформованості соціальної компетентності особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/15/statti/shahray.htm

Матишак М.В.
Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

НАПРАВЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА ПЕДАГОГА И РОДИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье исследованы проблемы социального развития младших школьников. Определена сущность категории «социальная компетентность», её структура. Выделены возрастные особенности формирования личности учеников. Исследованы особенности взаимодействия педагога с родителями учащихся. Проанализированы основные принципы и направления такого сотрудничества по принципам партнёрства.
Ключевые слова: социальная компетентность, социализация, сотрудничество, воспитательная середа, партнёрство, взаимопонимание.

Matishak M.V.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE DIRECTIONS OF COOPERATION OF TEACHER WITH PARENTS IN THE FORMATION SOCIAL COMPETENCE OF JUNIOR PUPIL

Summary
The article outlines the problem of social development of junior pupils. The meaning of term «social competence», structure of social competence. The features of the age aspects of forming personality's. The research of interaction between teachers with parents. The main principles and rules of such cooperation on partnership base are analyzed.
Keywords: socialization, social competence, cooperation, educational environment, partnership, mutual understanding.

УДК 378.147:20

ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ УМІНЬ САМООРГАНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Мунтян Т.В.
Херсонський державний університет

У статті розглянута актуальна проблема самоорганізації студентів вищих навчальних закладів. Наводяться умови педагогічного впливу для успішної організації власної навчальної діяльності. Також стверджується, що першочергове місце у процесі формування умінь самоорганізації належить мотиваційно-цільовому аспекту. Наводяться результати анкетування, що виявляє мотиви та труднощі у процесі вивчення студентами дисципліни (англійської мови). Пропонуються шляхи подолання цих труднощів.

Ключові слова: самостійна навчальна діяльність студентів, уміння самоорганізації, мотивація, педагогічні умови, англійська мова.

Постановка проблеми. Освітній процес сучасного вищого навчального закладу актуалізує зміну позиції студента: з об'єкта навчання в активного суб'єкта навчально-професійної діяльності, а також активізує творчу навчально-професійну діяльність студентів. Це досить складно здійснити на рівні традиційного науково-методичного забезпечення процесу підготовки фахівців, тому стають необхідними активні форми і методи навчання, виховання і контролю. Для їх успішної реалізації необхідно оволодіння студентами компетенціями самоорганізації навчально-професійної діяльності. Крім того, передача значної частини роботи над навчальним матеріалом безпосередньо самим студентам висуває нові вимоги до методики навчання.

Особистісна самоорганізація студента в навчальній діяльності представляє упорядковану сукупність цілей і мотивів саморозвитку, навичок самоконтролю та саморегуляції психічних станів, здібностей до самоаналізу і адекватної самооцінки, переважно самостійно і цілеспрямовано сформований розвиток в процесі навчання у вузі. Студент, який володіє такими вміннями, сам організовує, впорядковує, регулює, контролює і оцінює свою роботу, вміє самостійно здобувати знання з різних джерел і використовувати їх в практичній діяльності [7, с. 54].

Самоорганізація – процес, в ході якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи. Самоорганізація – принцип організації особистої праці, що полягає в необхідності використання у повсякденній роботі раціональних прийомів і методів планування і розподілу робочого часу. В самоорганізації виділяють наступні функціональні компоненти: цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, вольова регуляція, корекція. Незважаючи на визнання великої значущості володіння студентами вищезгадними вміннями, в сучасних внз не спостерігається планомірне та цілеспрямоване їх формування. Відсутність можливості ефективно впливати одночасно на велику частину колективу при формуванні мотивації навчальної діяльності ставить перед педагогами завдання щодо створення дидактичних умов, які б враховували індивідуальні особливості самоорганізації кожного студента [7, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури з організації навчання студентів показує, що актуальним є пошук продуктивних способів формування вмінь самоорганізації навчальної діяльності у студентів.

Проблема теорії самоорганізації знайшла своє відображення в роботах як зарубіжних (В. Буданов, Т. Григор'єва, В.А. Данилов, Н.Ю. Клімонтовіч, А.Н. Князєва, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малінецькій, І.Р. Пригожин, І. Рузавин, Г. Хакен, С. Харитонов, С.С. Хорунжий, Г. Шефер, Е. Янч та ін.), так і українських учених (І.С. Добронравова, І. Ершова-Бабенко, В.С. Лутай, Л. Малишка, А.В. Свідзинський, Я.В. Цехмійстер, В.А. Цікін та ін.).

Найбільш загальні питання самоорганізації навчальної діяльності висвітлені в роботах В.І. Андрєєва, Ю.К. Бабанського, П.Я. Гальперіна В.В. Давидова, Н.В. Кузьміної, Ю.Н. Кулюткіна, Г.Н. Серікова, Н.Ф. Тализіній, Д.Б. Ельконіна та ін. В останні два десятиліття з'явилися роботи; С.С. Амірова, В.І. Донцова, Н.С. Копеіной, та ін., присвячені вивченню самоорганізації у студентів внз. Дослідження 90-х років В.Я. Ляудис, Н.М. Пейсахова, А.Т. Цвєткової, В.А. Якуніна підтверджують важливість самоорганізації у навчальній діяльності особистості. Важливість і актуальність проблем самоорганізації навчальної діяльності студентів підтверджують факти численних досліджень Н.А. Бакшаевой, А.Н. Букиной, А.А. Сусліна, І.А. Трофімової, Ю.К. Чернової та ін. Складність вирішення питань формування умінь самоорганізації в умовах вищої школи автори пояснюють, з одного боку, тим, що студент заохочується до навчання, до професійної діяльності цілим комплексом мотивів. З іншого боку, викладачі внз, маючи численні рекомендації з формування окремих мотивів (інтерес до предмету, мотиви професійної діяльності, досягнення, афіляції, створення ситуації успіху), не співвідносять їх з самоорганізацією, а отже, не уявляють, що формування самоорганізації відбувається в єдності – як певної цілісної властивості особистості [7, 12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявний рівень сформованості самоорганізації першокурсників виявляється недостатнім для ефективного навчання у нових умовах. У цих дослідженнях також показано, що незважаючи на визнання володіння студентами такими вміннями, у сучасних вищих навчальних закладах не відбувається планомірного цілеспрямованого їх формування. Результати проведеного анкетування доводять, що це викликано здебільшого труднощами з самоорганізацією.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення та розкриття педагогічних умов за яких виникає позитивна мотивація до навчання як необхідна умова формування умінь самоорганізації.

Виклад основного матеріалу. Самоорганізація навчальної діяльності студента полягає у формуванні таких умінь: уміння самостійно розподіляти час, висувати цілі власної діяльності, які ведуть

до успішного досягнення кінцевої мети, відбирати більш ефективні форми і методи засвоєння навчального матеріалу аналізувати й корегувати власну навчальну діяльність з урахуванням виявлених у процесі роботи помилок і недоліків, займатися самоконтролем отриманих результатів й набувати вмінь самостійно порівнювати власний рівень набутих знань з певними вимогами, які висуваються до фахівця певного рівня з тієї чи іншої дисципліни. Тому процес самоорганізації є невід'ємним компонентом комплексної системи педагогічного впливу, яка також включає самонавчання, самоуправління, самоконтроль, самооцінку. Всі ці компоненти включені до процесі організації самостійної навчальної діяльності студентів [3, с. 59].

Задля забезпечення ефективності функціонування комплексної системи педагогічного впливу на процес організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів визначено провідні педагогічні умови:

1. Багатофакторне діагностування індивідуально-психологічних особливостей студентів на рівні мотиваційно-цільового, організаційно-структурного, процесуально-діяльнісного, контрольно-оцінювального й аналітико-прогностичного аспектів.

2. Професіоналізація й індивідуалізація змісту самостійної навчальної діяльності студентів на основі реалізації задачного підходу в організації навчання.

3. Упровадження активних форм, методів і засобів навчання, спрямованих на формування вмінь самостійної навчальної діяльності.

Успішність та результативність самостійної навчальної діяльності студента є наслідком правильно організованої його навчальної діяльності під час аудиторних занять, що мотивує самостійне її розширення, поглиблення й впровадження в поза аудиторний час. Організована відповідним чином і керована викладачем навчальна діяльність студента під час аудиторних занять повинна виступити для останнього в якості привласненої ним програми самостійної навчальної діяльності. [4, с. 50].

Одним з рушійним факторів формування умінь самостійної діяльності, у тому числі самоорганізації, вважаємо урахування мотиваційно-цільового аспекту.

Психологічні дослідження свідчать про те, що мотивація є важливим чинником, що значною мірою впливає на продуктивність мисленнєвої діяльності. І.О. Зимня відзначає, що мотивація є «пусковим механізмом» будь-якої діяльності: праці, спілкування чи пізнання. Розглядаючи мотивацію як одну з необхідних умов у процесі пізнання, необхідно враховувати таку її складову як зацікавленість. Виховання інтересу до навчального предмета – одне з найважливіших проблем методики. М. Добронравов розрізняє різні психологічні мотиви, які сприяють підвищенню інтересу до предмета: 1) цікавість матеріалу, на якому побудоване навчання; 2) особистість викладача і методичні прийоми, що ним використовуються; 3) усвідомлення практичної потреби в знаннях із предмета. Серед перерахованих мотивів останній є одним із найпотужніших спонукальних стимулів у пізнанні навчального предмета: якщо викладачу вдається зацікавити студента, тоді закладаються міцні наукові основи курсу, внаслідок чого студент, як правило, цікавиться самостійним продовженням роботи над предметом, шукає можливості поглиблення отриманих знань, результатом чого буде успішна самоорганізація власної навчальної діяльності студентом. Однак, щоб стан зацікавленості міг перетворитися у стійкий інтерес, його необхідно постійно підтримувати в процесі навчальної діяльності, і на цьому шлях можуть виникати різного типу труднощі. Ця проблема вимагає ретельного вивчення [3, с. 144].

Результати анкетування, проведеного серед студентів 1 курсу факультету фізики, математики та інформатики, виявило, що більшість студентів керуються такими мотивами при вивченні іноземної мови: перспектива працювати закордоном, підвищення загальноосвітнього та культурного рівня, здобуття вищої освіти (рис. 1).

Серед труднощів, з якими стикаються студенти при вивченні іноземної мови, домінуючими є такі: нестача часу на підготовку до занять та проблеми з організацією своєї навчальної діяльності (рис. 2).

Тож, з діаграми видно, що у студентів виникають труднощі з організацією власної самостійної діяльності. Наявність труднощів спонукає на пошук шляхів їх подолання. Вважаємо ефективними такі педагогічні умови, дотримуючись яких викладач має змогу допомогти студентам у подоланні деяких проблем з самоорганізацією:

1) зміцнення контактів з профілюючими кафедрами;

2) приділення викладачем особливої уваги консультуванню студентів щодо виконання самостійної роботи;

3) ретельний добір матеріалу для самостійного опрацювання.

У програмі курсу іноземної мови для нефілологічних спеціальностей у якості головного завдання навчання вказано розвиток вміння читати оригінальну літературу за спеціальністю та вести бесіду у рамках професійної тематики. Орієнтований відбір

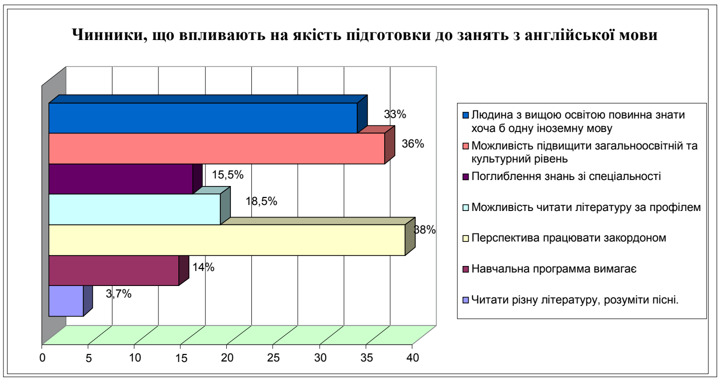

Рис. 1. Результати анкетування серед студентів 1 курсу факультету фізики, математики та інформатики

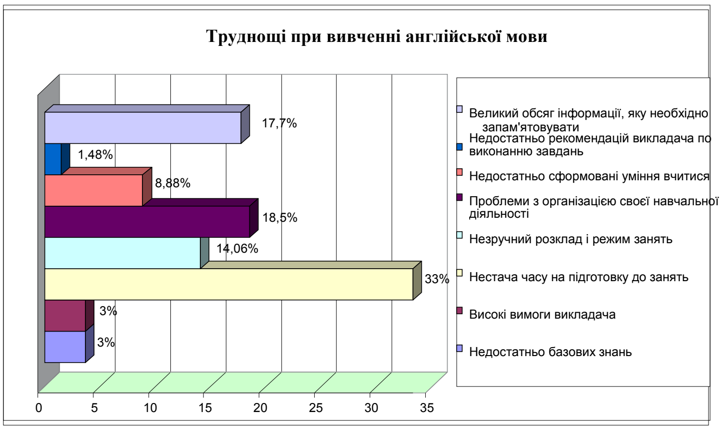

Рис. 2. Результати анкетування студентів 1 курсу факультету фізики, математики та інформатики

текстового матеріалу безумовно впливає на формування зацікавленості у студентів. Такий відбір неможливий без установлення тісних контактів з викладачами профілюючих кафедр. З ними має узгоджуватись не лише змістовна сторона текстів, але й послідовність проходження навчального матеріалу за курсами. Така відповідність забезпечить студенту впевненість знаннях матеріалу, який вже вивчався з фахової дисципліни та бажання самостійно поглибити знання у сфері, яка зацікавила.

Значна кількість годин навчального часу відводиться для самостійного опрацювання студентами першоджерел зі спеціальності, складанню анотацій тощо. Для полегшення роботи студента з іноземними виданнями викладач іноземної мови має надати огляд основних видів статей, що публікуються у наукових виданнях, повідомити алгоритм пошукового читання, структуру анотації та реферату наукової статті, надати перелік інтернет-ресурсів та видань. Такого роду інформація допоможе студенту орієнтуватися у наукових виданнях та швидко відбирати необхідний матеріал. Організована таким чином робота з літературою викликає великий інтерес студентів, тому що отримана інформація майже завжди стає корисною у написанні курсових та дипломних робіт.

Оскільки процес виникнення мотивації тісним чином пов'язаний з емоційною сферою, слід приділити особливу увагу розробці комплексу завдання для самостійної підготовки студента. Самостійний курс має містити завдання, виконуючи які студенти мали б змогу виявити свої творчі, дослідницькі здібності, акторську майстерність тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узгодженість змісту навчання і способів його подачі з пізнавальними потребами та інтересами студентів протидіє утворенню негативного ставлення до дисципліни, а отже – сприяє підвищенню мотивації. Оптимально відібраний матеріал, консультування студентів з виконання самостійної роботи, розробка творчих завдань для самостійного опрацювання зміцнює всі складові мотивації (потреби, інтереси, емоції, самі мотиви) і є важливими передумовами підвищення ефективності навчання студентів в оволодінні іноземною мовою та вирішить проблему самоорганізації власної навчальної діяльності студентів в позааудиторний час.

Результат теоретичного вивчення досліджень та аналіз проведеного анкетування довів, що при формуванні умінь самоорганізації студентів необхідним є урахування мотиваційного аспекту. Необхідними умовами також є нерозривна єдність всіх компонентів самоорганізації, педагогічна ситуація, що включає в себе: 1) багаторівневу педагогічну взаємодію, націлену на розкриття індивідуальності кожного студента; 2) систему завдань творчого або навчально-дослідницького характеру, що забезпечують рефлексію і самоорганізацію професійної діяльності майбутніх фахівців; 3) розробку модуля самостійної роботи з урахуванням його спрямованості на дослідницьку та творчу діяльність студентів; 4) створення алгоритму рефлексії студентів власної роботи.

Список літератури:

1. Barry J. Zimmerman, Albert Bandura, Manuel Martinez-Pons. Self-motivation for academic attainment: the role of self-efficacy beliefs and personal goal setting // American Educational Research Journal. – Vol. 29. – № 3 (Autumn, 1992). – P. 663-676.
2. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: учеб.-меетод. пособие / Сергей Иванович Арханельский. – М.: Высш. школа, 1980. – 368 с.
3. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посібник / Сергій Степанович Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
4. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних закладів: теоретико-иетодологічний аспект: монографія / Олександр Володимирович Малахін.– Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – 307 с.
5. Методика преподавания иностранных языков в вузе. Под. ред. Н. В. Спижарской. – Издательство Ленинградского университета. – Л.: 1978. – 345 с.
6. Фоломкина С. К. Некоторые вопросы обучения чтению на иностранном языке в неязыковом вузе. – «Иностранные языки в школе», 1976, № 6 – С. 19-24.
7. Коган Г. В. Формирование мотивации и самоорганизации учебной деятельности студентов при изучении курса педагогики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 // Г. В. Коган. – Мурманск, 2004 – 146 с.

Мунтян Т.В.
Херсонский государственный университет

ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ УМЕНИЙ САМООРГАНИЗАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация
В статье рассматривается актуальная проблема самоорганизации студентов высших учебных заведений. Приводятся условия педагогического воздействия для успешной организации собственной учебной деятельности студентов. Также утверждается, что первоочередное место в процессе формирования умений самоорганизации принадлежит мотивационно-целевому аспекту. Приводятся результаты анкетирования, которые демонстрируют мотивы и трудности в процессе изучения студентами дисциплины (английского языка). Предлагаются пути преодоления этих трудностей.

Ключевые слова: самостоятельная учебная деятельность студентов, умения самоорганизации, мотивация, педагогические условия, английский язык.

Moontyan T.V.
Kherson State University

INCREASING THE STDENTS' MOTIVATION TO INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY AS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF SELF-ORGANIZATION SKILLS (ON THE EXAMPLE OF ENGLISH)

Summary
The given paper presents the actual problem of university students' self -organization. In the connection with that some difficulties with students' self-organization activity are observed. The article presents the conditions of pedagogical influence for the successful organization of students own learning activity. It is also alleged that the priority place in the process of self-organization skills belongs to a motivational aspect. The results of the survey show the motives and difficulties in the process of studying the discipline (English). ways to overcome these difficulties are suggested.
Keywords: students' self-learning activity, self-organization ability, motivation, pedagogical conditions, the English language.

УДК 373.5.016:53

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ

Муравський С.А.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

В статті розглянуто особливості використання компетентністного підходу в процесі викладання фізики у вищих навчальних закладах, який передбачає засвоєння студентами різного роду знань, умінь, навичок, що дозволяють їм у майбутньому діяти ефективно в ситуаціях професійного, особистого й суспільного життя. Описано різницю між традиційними підходами і компетентністним, між компетенцією і компетентністю, наведено основні структурні елементи компетентності. Розглянуто шляхи формування предметної компетентності, яка виступає як здатність застосування студентами вивчених формул, законів і явищ, при вирішенні поставлених завдань та використання знань в життєвих ситуаціях. Запропоновано з власного досвіду роботи рівні формування предметної компетентності, які досягаються в процесі складання і розв'язування фізичних задач.
Ключові слова: компетентністний підхід; компетентність; компетенція; задача; пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, яке характеризується високим рівнем розвитку, висуває нові вимоги до освіти, яка, будучи необхідним компонентом розвитку особистості, зобов'язана адекватно відображати вимоги часу. У зв'язку з цим відбувається істотна зміна освітньої парадигми: метою освіти стає вміння безперервно навчатися, здобувати знання, розвивати мислення і сприйняття, творчі здібності. Засвоєння, міцність, узагальнення готових знань стає лише допоміжним засобом розвитку інтелекту, тому що у зв'язку з розвитком фізичної науки, що характеризує інтелектуальний рівень суспільства, та інформаційних технологій, безупинно зростає і змінюється потік інформації. Зростання ролі фундаментальної науки в змісті освіти неминуче має відобразитися у системі фізичної освіти, а також у методиці вивчення фізики.

Тому курс фізики не може носити суто предметний характер, а має включати в себе зміст, адекватний інноваційним технологіям навчання: наукову методологію, сучасні фізичні теорії. Серед проблем сучасної освіти чільне місце займає питання підготовки компетентних фахівців у різних галузях людської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій та методичній літературі зустрічаємо роботи з питань методики розв'язування задач (Кондратьєв А.С., Пряткін М.О., Уздін В.М., Усова А.С., Солодухін Н.А., Горіхів В.П., Кам'янецький С.Є., Михайлова В.В. та ін), а також роботи, що відображають загальнодидактичні і психологічні проблеми розв'язування задач з фізики (Мігдал А.Б., Есаулов А.Ф., Ковальова С. Я.). Проте потребує подальшого вивчення використання задач у процесі вивчення фізики для формування предметної компетентності студентів.

Метою статті є розгляд особливостей компетентністного підходу в процесі вивчення фізики у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Хуторський А.В. вважає, що компетентнісний підхід забезпечує «цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових (тобто належать до багатьох соціальних сфер) функцій, соціальних ролей, компетенцій, при цьому предметне знання не зникає зі структури освіченості, а виконує в ній підлеглу роль» [8, с. 58].

Компетентнісний підхід – підхід, що «акцентує увагу на результат освіти, причому в якості результату розглядається не сума засвоєної інформації, а здатність людини діяти в різних ситуаціях» [1, с. 48].

У компетентнісному підході на перший план висувається не інформування студента, а вміння вирішувати проблеми, що виникають у різних ситуаціях: у пізнанні і поясненні явищ дійсності; при освоєнні сучасної техніки і технологій; у взаєминах людей, в етичних нормах, при оцінці власних вчинків; в повсякденному житті при виконанні соціальних ролей; в правових нормах і адміністративних структурах споживчих і естетичних оцінках; при виборі професії та оцінці своєї готовності до навчання у вищому навчальному закладі, коли необхідно орієнтуватися на ринку праці; при необхідності вирішувати власні проблеми життєвого самовизначення, вибору стилю і способу життя, способів розв'язання конфліктів [7, с. 5].

З точки зору Г.К. Селевко, «компетенція і компетентність виступають як освітні конструкції компетентнісного підходу, які спрямовують освіту на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, необхідних випускнику для виживання і стійкої життєдіяльності в сучасних умовах» [5, с. 24].

У науці існує два підходи до вживання понять «компетенція» і «компетентність». Такі вчені, як М.А. Русаковский, В.С. Ледньов, Н.Д. Никандров, М.В. Рижаков вважають, що дані терміни є синонімами. Ми, слідом за І.Г. Агаповим, Ю.В. Варданяном, І.А. Зимньою, Ю.Г. Татуром, А.В. Хуторським, С.Є. Шишовим та іншими розмежовуємо їх.

Розглянемо поняття «компетенція» і «компетентність». І.Г. Агапов і С.Є. Шишов розглядають компетенції як загальну здатність і готовність особистості до діяльності, засновані на знаннях і досвіді, які отримані завдяки навчанню, орієнтованому на самостійну участь особистості в навчально-пізнавальному процесі, спрямованому на її успішне включення у трудову діяльність» [9, с. 5].

І.А. Зимня розуміє під компетенцією «деяке внутрішнє, потенційне, приховане психологічне новоутворення, яке являє собою знання, уявлення, програми (алгоритми) дій, системи цінностей і відносин, які потім виявляються в компетентності людини» [4, с. 37].

Р.М. Азарова і Н.М. Золотарьова вважають, що «компетенція – це спроможність застосовувати знання, вміння та особистісні якості для успішної діяльності в певній області» [1, с. 48]. Г.К. Селевко зазначає, що компетенція «орієнтує освіту на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, необхідних випускнику для виживання і стійкої життєдіяльності в сучасних умовах» [5, с. 138].

Хуторський А.В. розглядає компетенцію як «наперед задану вимогу до освітньої підготовки випус-

кника, те, чим він повинен оволодіти після закінчення навчання на певному щаблі» [8, с. 58].

На думку Ю.В. Варданяна, «компетентність» проявляється у індивідах як «готовність і здатність особистості використовувати теоретичні знання та практичний досвід для вирішення певних завдань» [2, с. 9].

Ю.Г. Татур визначає компетентність як «якість людини, яка завершила навчання на певному ступені, що виражається в готовності (здібності) на його основі до успішної (продуктивної, ефективної) діяльності з урахуванням її соціальної значущості та соціальних ризиків, які можуть бути з нею пов'язані» [6, с. 21].

Р.К. Селевко розглядає компетентність як «інтегративна якість особистості, що виявляється в загальній здатності та готовності її до діяльності, заснована на знаннях і досвіді, які отримані в процесі навчання і соціалізації і орієнтовані на самостійну і успішну участь у діяльності» [5, с. 141-142].

Зимня І.А. вважає, що в основі компетентнісного підходу лежать компетентності людини, формування яких є метою і результатом освіти. При цьому важливим є те, що всі компетентності соціальними в широкому сенсі цього слова, бо вони виробляються, формуются в соціумі; вони соціальні за своїм змістом і проявляються в цьому соціумі:

- ключові – це узагальнено представлені основні компетентності, які забезпечують нормальну життєдіяльність людини у соціумі;
- професійні і навчальні компетентності формуються в цих видах діяльності людини;
- соціальні (у вузькому сенсі слова) компетентності характеризують взаємодії людини з суспільством, соціумом, іншими людьми [4, с 14].

Аналіз літератури з проблеми дослідження дозволив нам сформулировать поняття «компетенція» і «компетентність». Компетенція – це група взаємопов'язаних знань, умінь, навичок, які забезпечують виконання певної професійної задачі.

Компетентність – це готовність і здатність здійснювати професійну діяльність в рамках освоєної компетентності «зі знанням справи», тобто приймати відповідальні рішення і діяти адекватно вимогам в певній ситуації. Компетентнісний підхід створює умови для якісної підготовки студентів, сприяє формуванню системи міжпредметних компетенцій, а також надпредметних ключових компетенцій (не прив'язаних до конкретних навчальних дисциплін) в інтелектуальній, комунікативній, інформаційній, суспільно-політичній та особистісній сферах; пов'язаних з науково-дослідною діяльністю.

Перелік ключових компетенцій подано в загальному вигляді і потребує деталізації, як за віковими ступенями навчання, так і за навчальними предметами і освітніми галузями. Розробка освітніх стандартів, програм і підручників з окремих предметів має враховувати комплексність поданий у них зміст освіти з точки зору внеску у формування ключових компетенцій. У кожному навчальному предметі (освітній галузі) визначено необхідну і достатню кількість пов'язаних між собою реальних досліджуваних об'єктів, що формуються при цьому знань, умінь, навичок і способів діяльності, становлять зміст певних компетенцій.

При формуванні переліку предметних компетенцій враховується їх комплексний характер, тобто наявність у структурі компетенції: а) об'єкта реальної дійсності; б) соціальної значущості знань, умінь, навичок і способів діяльності по відношенню до даного об'єкту; в) особистісної значущості для студента формування даної компетенції.

До ключових компетентностей відносяться:

- Соціальна компетентність – здатність діяти в соціумі з урахуванням позицій інших людей.
- Комунікативна компетентність – здатність вступати в комунікацію з метою бути зрозумілим.
- Предметна компетентність – здатність аналізувати і діяти з позиції окремих галузей людської культури.
- Інформаційна компетентність – здатність володіти інформаційними технологіями, працювати зі всіма видами інформації.
- Автономна компетентність – здатність до саморозвитку, самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможність.
- Математична компетентність – вміння працювати з числом, числовою інформацією.
- Продуктивна компетентність – уміння працювати і заробляти, бути здатним створити власний продукт, приймати рішення і нести відповідальність за них.
- Моральна компетентність – готовність, здатність жити за традиційними моральними законами.

Крім ключових компетентностей, загальних для всіх предметних галузей, виділяються і предметні компетентності – це специфічні здібності, необхідні для ефективного виконання конкретних дій в конкретній предметній галузі і включають вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні уміння, навички, способи мислення.

В процесі формування предметної компетентності студенти стають не просто пасивними слухачами, які відтворюють дії викладача, а активними учасниками процесу пізнання. Наприклад, навчаючись розв'язувати задачі, студенти не копіюють готові рішення з дошки, а займаються пошуком алгоритму розв'язання задач, а потім застосовують самостійно. Під час самостійного розв'язування задач пропонуються багаторівневі картки кожному студенту, що передбачають самоперевірку розв'язку тієї чи іншої задачі; успішно виконавши завдання першого рівня, можна перейти до наступного. Можливий випадок використання діяльності студентів у групах по 4 людини, що дозволяє їм під час роботи консультувати один одного.

Формування предметної компетентності передбачає творчі багаторівневі домашні завдання. Наприклад, підготовка повідомлення за однією з запропонованих тем, підготовка демонстрації того або іншого явища або закону, пошук розв'язку творчої чи експериментальної задачі. Кожен студент може вибирати і виконувати те, що йому найбільш доступно на даному етапі саморозвитку. Можна запропонувати виконати одразу кілька завдань, якщо дана тема викликала підвищений інтерес у студентів.

Таким чином, компетентнісний підхід в освіті на противагу концепції «засвоєння знань», а насправді сумі відомостей, передбачає засвоєння студентами різного роду умінь, що дозволяють їм у майбутньому діяти ефективно в ситуаціях професійного, особистого й суспільного життя. Причому особливе значення надається умінням, що дозволяють діяти в нових, невизначених, проблемних ситуаціях, для яких заздалегідь не можна напрацювати відповідних шляхів і способів розв'язку. Їх треба знаходити в процесі вирішення подібних ситуацій і досягати бажаних результатів.

Компетентнісний підхід є посиленням прикладного і практичного характеру всієї вищої освіти.

Принципово змінюється і позиція викладача. Він перестає бути разом з підручником носієм «об'єктивного знання», яке він намагається передати студентам. Його головним завданням стає мотивува-

ти студентів на прояв ініціативи і самостійності. Він повинен організувати їх самостійну діяльність, в якій кожен міг би реалізувати свої здібності та інтереси. Фактично він створює умови, «розвиваюче середовище», в якій стає можливим вироблення кожним студентом на рівні його розвитку інтелектуальних та інших здібностей певних компетенцій у процесі реалізації ним своїх інтересів і бажань, в процесі докладання зусиль, взяття на себе відповідальності і здійснення дій у напрямку поставлених цілей.

При підготовці до занять велику увагу приділяю розв'язуванню задач, тому що вони сприяють:

- зміні організаційних форм навчального процесу, структури освітнього процесу в цілому;
- формуванню навичок продуктивної діяльності: отримання знань безпосередньо з реальної дійсності;
- оволодіння прийомами дій в нестандартних ситуаціях, евристичними методами вирішення проблем;
- формування здатності працювати з інформаційними джерелами, навичок роботи в групі, вмінь планувати діяльність по досягненню результату, виконати програму і представити результати своєї діяльності;
- адекватному застосуванню знань для вирішення проблем, що виникають у повсякденному житті;
- зміни форм і методів оцінювання (введення нових критеріїв оцінки, розширенню того, що оцінюється, і т. д.);

Предметна компетентність виступає як здатність застосування студентами вивчених формул, законів і явищ, при вирішенні поставлених завдань і використання знань в життєвих ситуаціях. З моєї точки зору, лише налагоджена система може дати результат. Студент, який займається в системі з предмету, завжди успішний. Сума накопиченого знання еквівалентна вимогам, що висуваються до студента по завершенні навчання. Компетентність вимагає віддачі і від викладача, і від студента. Формально, засвоївши програму з фізики, студент повинен знати правила і успішно застосовувати їх у практичній діяльності. Знання повинні стати настільки звичними, а застосування законів автоматичними. Студент не фіксує послідовність проходження правилом, а робить це автоматично.

Наприклад, при розрахунку споживання електроенергії. Прилад для вимірювання роботи струму, носить назву електричного лічильника, у ньому застосовується одиниця роботи струму 1 кВт/година. Це така робота, яку протягом однієї години здійснює струм в приладі потужністю 1 кВт. У житлових будинках при напрузі 220 В сила струму у провіднику не повинна перевищувати 10 А, тоді відповідна потужність споживачів в квартирі дорівнює 10А*220В=2200Вт=2,2 кВт. Грошова вартість 1 Квт*год електроенергії називається тарифом, в Україні становить 30,84 коп. за 1кВт*год.

Такі задачі дозволяють розвивати предметну компетентність студента, що виявляється незалежно від ситуації. Компетентнісний підхід передбачає продуманість, старанність у підготовці кожної теми, у доборі методів і прийомів, що використовуються в навчальній діяльності. Форма подачі матеріалу, на мій погляд, повинна коливатися на заняттях з фізики від академічної до креативної, нестандартної, несподіваною для студента.

Висновки. Отже, сучасний викладач фізики повинен використовувати усі можливості для розвитку предметної компетентності студента. Зрозуміло, що це потребує значних зусиль, ретельної підготовки при плануванні кожного заняття, реагування на засвоєння або, навпаки, труднощі при засвоєнні теми заняття. Розвивати предметну компетентність – це ставити студенту ряд предметних професійно-орієнтованих питань, ситуацій і задач теоретичного і прикладного характеру, розв'язати які студент має бути готовим по завершенню вивчення фізики.

Список літератури:

1. Азарова Р. Н., Золотарьова Н. М. Розробка паспорта компетенції: метод. рекомендації для організаторів проектних робіт та проф.-викл. колективів вузів Р. Н. Азарова, Н. М. Золотарьова / М., 2010. – С. 48.
2. Варданян Ю. В. Становлення і розвиток професійної компетентності педагога і психолога / Ю. В. Варданян, В. А. Сластьонін / М., 1998. – С. 9.
3. Зеєр Е. Ф. Компетентнісний підхід до модернізації професійної освіти / Е. Ф. Зеєр, А. М. Павлова, Е. Е. Симанюк / Вища освіта в Росії. – 2005. – № 4. – С.
4. Зимняя И. А. Компетенция и компетентность / И. А. Зимняя / Студентство. Диалоги о воспитании. – 2004. – № 6. – С. 37.
5. Селевко Г. К. Компетентності та їх класифікація / Г. К. Селевко / Народна освіта. – 2004. – № 4. – С. 138-142.
6. Татур Ю. Г. Компетентність у структурі моделі якості підготовки спеціалістів / Ю. Г. Татур / Вища освіта сьогодні. – 2004. – № 3. – С. 21.
7. Тулькибаєва М. М. Про зміст понять «компетентність» і «компетенції» / М. М. Тулькибаєва / Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутнього педагога: Зб. матеріалів IV Всерос. науч.-практич. конференції викл. педвузів. – М., 2010. – С. 5.
8. Хуторський А. В. Ключові компетенції як компонент особистісно-орієнтованої парадигми освіти / А. В. Хуторський / Народна освіта. – 2003. – № 2. – С. 58.
9. Шишов С. Є. Компетентнісний підхід до освіти: забаганка чи необхідність / С. Є. Шишов, І. Г. Агапов / Стандарти і моніторинг в освіті. – 2002. – № 3. – С. 5.

Муравский С.А.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДМЕТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ФИЗИКИ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности использования компетентностного подхода в процессе преподавания физики в высших учебных заведениях, который предполагает усвоение студентами различного рода знаний, умений, навыков, позволяющих им в будущем действовать эффективно в ситуациях профессиональной, личной и общественной жизни. Описаны различия между традиционными подходами и компетентностным, между компетенцией и компетентностью, приведены основные структурные элементы компетентности. Рассмотрены пути формирования предметной компетентности, которая выступает как способность применения студентами изученных формул, законов и явлений, при решении поставленных задач и использования знаний в жизненных ситуациях. Предложено из собственного опыта работы на уровне формирования предметной компетентности, которые достигаются в процессе составления и решения физических задач.
Ключевые слова: компетентностный подход; компетентность; компетенция; задача; познавательная деятельность.

Murawski S.A.
Kamenetz-Podolsk National University named after Ivan Ogienko

FEATURES OF FORMATION OF SUBJECT THE STUDENT'S IN THE STUDY OF PHYSICS

Summary
In the article the peculiarities of competence approach in teaching physics in institutions of higher learning, which involves learning by the students of various knowledge, skills, allowing them to act effectively in situations of professional, personal and social life. Describes the differences between traditional approaches and competently, between competence and competence, the basic structural elements of competence. The ways of formation of competence, which is the ability to use students studied formulas, laws and phenomena, when solving problems, and use knowledge in real life situations. Offered from my own experience at the level of formation of competence achieved in the formulation and solution of physical problems.
Keywords: competently approach; competence; competence; task; cognitive activity.

УДК 37.018.1:173:165.

ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ

Повалій Л.В.
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті автор розкриває окремі проблеми формування відповідального батьківства в сучасних умовах. Компоненти цього поняття окреслюються в контексті підготовки старшокласників до подружнього життя. Особлива увага приділена розгляду характеру внутрішньосімейних взаємин дорослих і дітей.

Ключові слова: батьківство, сім'я, батьківсько-дитячі взаємини, соціальна педагогіка.

Постановка проблеми. Проблема відповідального батьківства є надзвичайно актуальною на тлі сучасного суспільного життя. Сучасна сім'я на сьогодні перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від усталених цінностей і появою нових, часом необґрунтованих і скороминучих. Усе це негативно позначається на змісті внутрішньосімейної життєдіяльності, якому нерідко властиві владно-підвладні взаємини, що зумовлюють високий рівень розлучень; спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, трансформація світоглядних настановлень щодо сімейного життя, що часом виявляється у лібералізації міжстатевих відносин, нехтуванні важливістю побудови сімейних взаємин на засадах культурних норм і цінностей.

Реалії життя засвідчують, що ще задовго до офіційного одруження в особистості формуються певні уявлення про шлюб, погляди на способи внутрішньосімейних взаємин, розподіл сімейних ролей тощо. Однак не завжди правильне розуміння їхнього змісту призводить у майбутньому до психологічного несумісництва подружжя, виникненню внутрішньосімейних конфліктів, зумовлює руйнування шлюбів і виникнення неповних сімей.

На сьогодні спостерігаємо також таке абсолютно нетрадиційне явище для українців, як тенденція до необов'язковості одруження, проживання «на віру», в так званому цивільному шлюбі. Сучасна молодь, з одного боку, характеризується раннім початком статевих відносин та їх невпорядкованістю, зміною стереотипів щодо ролей чоловіка і жінки в суспільстві, а з іншого – психологічною неготовністю до створення сім'ї: відсутністю знань про важливі батьківські якості, елементарні особливості розвитку дитини, неготовністю до відповідальної ролі батьків. У зв'язку з цим виникає нагальна проблема підвищувати батьківську компетентність у молодого покоління, формувати відповідальне ставлення до батьківства як умову повноцінного розвитку наступних поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі різні аспекти сімейної взаємодії досліджуються А. Августинавиюте, Ю. Альошиною, Т. Андреєвою, С. Голодом, В. Дружиніним, Е. Ейдеміллером, О. Карабановою, О. Кікінежді, О. Кляпець, І. Кльоциною, О. Коростильовою, В. Кравцем, Т. Крюковою, І. Сайтарли, Т. Титаренко, Л. Яценко та ін.

Проблеми підготовки молоді до сімейного життя набули висвітлення в працях О. Кізь (формуванню психологічної готовності вихованців шкіл-інтернатів до створення сім'ї); Т. Демидової (основні механізми формування уявлень про майбутню сім'ю); А. Денисенко (вивчення психологічних засад подружніх взаємовідносин); Л. Яценко (гендерний чинник у підготовці старшокласників до сімейного життя); Н. Гусак (виявлення основних суперечностей, які негативно впливають на підготовку сучасної молоді до конструктивних сімейних взаємин); Е. Мартинової (визначення ролі системи освіти у статевому вихованні молоді, формуванні нового сім'янина), Л. Долинської (соціально-психологічний тренінг підготовки молоді до сімейного життя), А. Бондарчук (формування у студентської молоді культури сімейних взаємин).

Визначення сутності сім'ї та особливостей її функціонування стали предметом наукових розвідок зарубіжних дослідників Е. Берджерсса, У. Біверса, Е. Ботта, М. Боуена, К. Девіса, М. Емлера, Дж. Кірпатрика, Д. Олсона, Т. Парсонса, П. Реймана, Д. Сміта, Н. Смелзера, Х. Танкерсли, Х. Хартмана, М. Хіл та інших.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Водночас поза увагою дослідників залишилося таке важливе питання, як формування у сучасних школярів відповідального батьківства, що й постає одним із провідних завдань гуманізації взаємин у родині.

Мета статті. Означена стаття присвячена висвітленню сутності поняття «відповідальне батьківство» як однієї із головних сімейних цінностей та окресленню його структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Сімейні цінності ми розглядаємо як визнану в суспільстві сукупність уявлень про сім'ю, що впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності та взаємодії; принципи взаємин між подружжям, між батьками і дітьми, які охоплюють любов, турботу, взаєморозуміння, терпіння, вірність, повагу, співчуття, взаємопідтримку, щирість, довіру та ін. Названі цінності є не тільки важливими для ефективної життєдіяльності сім'ї, вони складають її підґрунтя. Отже, оволодіння молодим поколінням сімейними цінностями можна розглядати як передумови його підготовки до створення сім'ї у успішної сімейної життєдіяльності.

На разі перейдемо до сутності поняття «відповідальне батьківство» та означимо його складові. Окреслимо, що сам термін «батьківство» розглядаємо як надіндивідуальне ціле, тобто у розумінні батьківських та материнських ролей у сукупності, на відміну від терміну «батьківство» з наголосом на першому складі, що стосується лише одного індивіда – батька, тата. З позиції системного підходу феномен батьківства можна розглядати як підсистему в системі сім'ї та водночас як відносно самостійне утворення.

Більшість науковців (Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Ж. Петрочко та ін.) поняття «відповідальне батьківство» розглядають як соціально-психологічний феномен, що, базуючись

на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. Відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи. Компонентами відповідального батьківства є: ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки і сподівання; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стилі сімейного виховання тощо.

Такий компонент батьківства, як *ціннісні орієнтації подружжя* та їх *узгодженість*, виступають одним із провідних чинників, що в майбутньому регулюють взаємини молодого подружжя, визначають їх ставлення одне до одного, дітей, ближніх і соціуму загалом. Важливим є узгодженість уявлень майбутнього подружжя щодо ролей батька і матері, їхніх функцій, відповідальності, гендерних ролей чоловіка і жінки в сім ї.

Формуючи у молоді відповідальне ставлення до майбутнього батьківства, передусім доцільно звернути увагу на ознайомлення з феноменом материнства і батьківства. Молодь, котра готується до шлюбу, повинна знати насамперед про роль дітей в подружньому житті, про те, що діти позитивно впливають на родинне життя: урізноманітнюють і збагачують міжособистісні взаємини у родині, розширюють сферу інтересів і потреб сім ї, задовольняють почуття материнства і батьківства, емоційно насичують життя родини тощо. Разом з тим молоді люди повинні усвідомити, що відповідальність за народження і виховання нової людини має в основному покладатися на них, що новонароджена дитина – не іграшка, не їхня власність, а нова особистість з її неповторними індивідуальними якостями і все зростаючими потребами – не лише в належному вигодовуванні і догляді, дитина потребує для себе задоволення і морально-духовних потреб – насамперед в увазі й любові з боку батьків. Нині ж, за результатами досліджень науковців, середньостатистичний український батько лише 4 хв. в день приділяє уваги вихованню дитини, близько 30% татусів допомагають дитині робити уроки, 20% – відводити дитину в садочок чи школу [6, с. 59]. І ці статистичні дані стосуються лише повних сімей, що ж до неповних – то взагалі вся праця з виховання дитини здебільшого припадає на самотню матір, батьки нерідко самовідстороняються від турбот про дитину, або ж, в кращому разі, виконують матеріальні зобов'язання стосовно дитини (дітей).

Такий компонент батьківства, як *батьківські установки та очікування* включають, за Р. Овчаровою, три аспекти: репродуктивні установки; установки та очікування у батьківсько-дитячих взаєминах; установки та очікування стосовно образу власної дитини [3, с. 87]. Таким чином батьківські установки є установками на цілі і засоби діяльності у сфері батьківства і реалізуються у репродуктивній поведінці, подружніх взаєминах у сфері виховання дітей, батьківському ставленні, стилі сімейного виховання.

Тривожною тенденцією останніх десятиліть стала установка молодих подружніх пар на однодітну, в кращому випадку – двохдітну сім'ю. Молодь спочатку хоче «пожити для себе», зробити кар'єру, поліпшити матеріальні умови, а вже потім – народити дитину. Звісно, не останньою мірою цій ситуації сприяють і не найкращі економічні умови, в яких опинилися українські родини. Поява в сім'ї навіть однієї дитини підвищує рівень бідності практично в 2 рази. Зростання грошових державних виплат на новонароджених потягло за собою зростання послуг в період вагітності і родів і також не може суттєво вплинути на збільшення народжуваності.

Результати опитувань, які були проведені співробітниками лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України серед старшокласників однієї з київських шкіл, підтвердили цю тезу – більшість молодих людей до шлюбу орієнтована на малодітну сім'ю (на однодітну – 38% юнаків і дівчат, на дводітну – близько 40%) [6, с. 11]. Це явище в психологічній літературі називають «усвідомленою малодітністю». Тут потрібно враховувати ще й той факт, що старшокласники ще не мають сформованої уяви про труднощі сімейного життя, що на певний час доведеться відмовитися від розваг, відпочинку, поїздок тощо заради дітей. У повсякденному житті часто не реалізується навіть ця установка на дводітну сім'ю, якщо ж реалізується – то із значною різницею у віці між сиблінгами, навіть до 15-20 років, коли друга дитина виростає також практично як єдина, оскільки у старшої вже зовсім інші інтереси і навіть своє життя. Дитину хочуть мати практично всі, дітей – далеко не всі. Ось чому необхідно виробляти у молоді установку на середньодітність та багатодітність.

Школярів доцільно ознайомлювати із думкою спеціалістів щодо наслідків зменшення народжуваності: економічних – прогресуюче зростання дефіциту трудових ресурсів; демографічних – скорочення відносної кількості жінок, здатних мати дітей, зростання диспропорції статей і старіння суспільства; моральних – розвитку егоїзму у дітей та юнацтва, зниження контактності, комунікабельності і соціальної відповідальності людей; етичних – формування споживацького ставлення до життя; соціально-гігієнічних – збільшення числа пізніх шлюбів і, відповідно, пізніх народжень; нарешті, генетичних наслідків збільшення осіб зі спадковими захворюваннями (за даними антропологів, найжиттєстійкішою є не перша, а друга і третя дитина).

Батьківське ставлення як компонент відповідального батьківства, включає в себе знання та уявлення про способи взаємодії з дитиною, емоційні оцінки щодо типів батьківського ставлення та реалізується у безпосередніх виховуючих взаєминах з дитиною.

Психологи описують полярно протилежні типи взаємодії з дітьми: прийняття-неприйняття дитини, взаємодія-уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне заперечення свободи. Зокрема, канадський дослідник в обшарі батьківсько-дитячих взаємин Е.Шефер класифікує батьківське ставлення до дитини континіумами Любов-Нелюбов та Автономія-Залежність і згідно цього виокремлює 4 основні виховні простори: любов–автономія; любов-залежність; ворожість-залежність та ворожість-автономія, які характеризуються такими домінуючими стилями виховання, як демократичний, гіперопіка, авторитарний та ігноруючий [8].

Найоптимальнішим у вихованні є система «Автономія-Любов», коли батьки, приймаючи дитину такою, як вона є, створюють умови для задоволення її потреб та інтересів, заохочують самостійну поведінку дитини, ненав'язливо і цілеспрямовано привчають її до самостійного прийняття рішень з тих питань, що стосуються її життя – навчання, вибору друзів, проведення дозвілля тощо. За умови такого демократичного стилю виховання формується активна, самодостатня, впевнена в собі особистість, здатна відповідати за свої вчинки.

Батьківські почуття як компонент відповідального батьківства є особливою групою у складі почуттів людини, покликання яких – емоційно забарвлювати батьківські ставлення. Найважливішим серед них є батьківська любов як джерело і гарантія емоційного благополуччя дитини, підтримки її фізичного і психічного здоров'я. В. Сухомлинський справедливо стверджував, що людину ми творимо любов'ю – любов'ю до батька, до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини. Старшокласників потрібно вчити, що батьківська любов до дитини не повинна бути «любов'ю замилування», «любов'ю відкупу» чи деспотичною любов'ю, а має засновуватись на повазі до особистості дитини, прагненні до її вільного розвитку і саморозвитку.

Наступний компонент батьківства – батьківська відповідальність за долю дитини перед собою і суспільством. Найперше майбутні батьки мають бути відповідальними за народження дитини, якщо вона вже має народитись. Покладатись у цьому лише на материнський інстинкт як найважливішу складову психологічної готовності до материнства є недоречним, оскільки серйозним контраргументом існування материнського інстинкту сьогодні є факти материнського терору відносно своїх дітей, який подекуди набуває масштабів національної катастрофи. Щорічно в Україні від рук матерів гине сотні дітей. Красномовними аргументами проти вродженого материнського інстинкту є зростання кількості жінок, що відмовляються ще в пологовому будинку від новонародженої дитини, а також всезростаюча кількість абортів. Тому молоді люди повинні мати чітке уявлення про відповідальну і безвідповідальну поведінку батьків, знати нормативні документи щодо прав дитини, вміти оцінювати себе як батька чи матір крізь призму відповідальності, здійснювати контроль своєї поведінки з точки зору відповідальності.

Висновки та пропозиції. Отже, на разі є надзвичайно актуальним є впровадження програми курсу «Сімейні цінності» у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів з метою формування у дітей та учнівської молоді усвідомленого ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження. Перспективним у цьому контексті є обгрунтування педагогічних умов формування у дітей шкільного віку сімейних цінностей у сучасних соціокультурних умовах та впровадження комплексу практико-орієнтованих заходів щодо формування у дітей шкільного віку сімейних цінностей. Це завдання ставить перед собою лабораторія сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, яка розпочала у цьому році дослідження теми «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах». За результатами дослідження передбачається підготовка колективної монографії «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах» та навчально-методичного посібника «Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів», які будуть згодом впроваджені у роботі загальноосвітніх шкіл.

Список літератури:

1. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, В. П. Кравець, О. М. Кікінеджі, О. Б. Кізь. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 144 с.
2. Молода сім'я: Підготовка молоді до сімейного життя. – Вип. IV. – К.: УДЦССМ, 1999. – 56 с.
3. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
4. Повалій Л. Соціально-педагогічні аспекти формування відповідального батьківства (Спеціальний випуск за матеріалами науково-практичної конференції «Актуальні проблеми державної сімейної політики» 28 травня 2010 року) / Л. Повалій // Науково-практичний журнал «Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді і спорту». – К., 2010. – № 1-2. – С. 50-53.
5. Про становище молоді в Україні (Щодо підтримки молодої сім'ї, посилення соц. захисту дітей та молоді у 2001-2006 рр.): Щоріч. доп. Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / Т. В. Безулик, А. І. Білий. Є. І. Бородін та ін. – К.: Гопак. 2006. – 360 с.
6. Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї: [науково-методичний посібник] /авт.кол.: Повалій Л. В., Постовий В. Г., Барило А. В. та ін. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 232 с.
7. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. мат-ли для тренера / О. В. Безпалько, Т. Л. Лях, В. В. Молочний, Т. П. Цюман; [заг. ред. Г. М. Лактіонової]. – К.: Наук. світ, 2003. – 107 с.
8. Шефер Э. Хорошо вести нельзя капризничать / Э. Шефер; [пер. с англ. Э. И. Мельник]. – М.: Эксмо, 2012. – 384 с.

Повалий Л.В.
Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины

ФОРМИРОВАНИЕ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ ОТВЕТСТВЕННОГО РОДИТЕЛЬСТВА КАК СЕМЕЙНОЙ ЦЕННОСТИ

Аннотация
В статье автор раскрывает отдельные проблемы формирования ответственного родительства в современных условиях. Компоненты этого понятия очерчиваются в контексте подготовки старшеклассников к семейной жизни. Особенное внимание посвящено рассмотрению характера внутрисемейных отношений взрослых и детей.
Ключевые слова: родительство, семья, родительско-детские взаимоотношения, социальная педагогика.

Povalii L.V.
Institute of Problems of Education of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine

FORMATION OF RESPONSIBLE PARENTHOOD FOR TEENAGER'S AS A FAMILY VALUE

Summary
The author of the article represents some aspects of the problem of responsible parenthood formation in modern conditions. The components of this notion formulates according to teenagers' ability to create a family. Special attention is paid to the character of interfamily relations between adults and children.
Keywords: parenthood, family, parent-child relationship, social pedagogy.

УДК 378.016:613

ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я

Позднякова Г.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі досліджується рівень готовності студентів 1-5 курсу денної та заочної форми навчання спеціальності «Здоров'я людини» до здійснення здоров'язбережувальної діяльності за допомогою анкети «Підготовка майбутніх учителів до використання здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності» В.М. Єфимової. Визначено готовність груп студентів до здійснення здоров'язбережувальної діяльності. Доведено необхідність здійснення наукових досліджень з проблеми оцінки готовності студентів спеціальності «Здоров'я людини» до здійснення здоров'язбережувальної діяльності».
Ключові слова: валеологічна компетентність, готовність студентів, оцінка готовності студентів, здоров'язбережувальна діяльність.

Постановка проблеми. Рівень готовності студентів спеціальності «Здоров'я людини» до ведення здоров'язбережувальної діяльності не достатньо досліджений і потребує подальшого вивчення.

Актуальність дослідження. Стан здоров'я населення – найважливіший чинник розвитку суспільства та індикатор потенційних можливостей держави. Висвітлення проблеми здоров'я серед пріоритетних завдань суспільного розвитку обумовлює актуальність теоретичної розробки даної проблеми, визначаючи необхідність розгортання відповідних наукових досліджень. Теоретики і практики в як здоров'я і оздоровлення шукають різні можливості, щоб зберегти і розвивати здоров'я і окремої людини, так і населення країни.

Особливої ролі набуває проблема здоров'язбереження в системі освіти. При цьому валеологічна компетентність майбутнього вчителя «Основ здоров'я» в галузі реалізації здоров'язбережувальної діяльності виступає як нова якість освітнього результату, інтегрована характеристика, що визначає здібності фахівця ефективно вирішувати дидактичні проблеми здоров'язбереження.

Тому найбільш актуальними є задачі інтеграції основ здорового способу життя в систему педагогічної освіти, підвищення кваліфікації управлінських і педагогічних працівників у плані освоєння шляхів і засобів вирішення педагогічних та медико-біологічних проблем, розвиток потенціалу здоров'я.

Валеологічна компетентність – це результат засвоєння валеологічних знань та вмінь, що виявляються в усвідомленні важливості здоров'я, здорового способу життя для всієї життєдіяльності протягом життя, а також здатність і готовність особистості контролювати своє самопочуття та стан фізичного, психічного, морального та духовного здоров'я, своєчасно реагувати на «збої» адекватно ситуації.

Будучи однією з соціальних компетентностей, валеологічна компетентність забезпечує нормальну життєдіяльність людини, формується, розвивається і проявляється в соціумі і, отже, не може розглядатися поза тих умов, в яких здійснюється вся життєдіяльність людини.

Модель процесу формування валеологічної компетентності у студентів внз включає наступні компоненти ціннісно-смисловий, когнітивний, мотиваційно-діяльнісний, емоційно-вольовий та рівні сформованої валеологічної компетентності (оптимальний, допустимий, критичний)

Формування цілей статті. Визначити рівень та дати оцінку готовності студентів спеціальності «Здоров'я людини» до ведення здоров'язбережувальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було самостійно проведено дослідження в основу якого покладено групове анкетування, що здійснювалося за допомогою анкети «Підготовка майбутніх учителів до використання здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності» розробленої Єфимовою Валентиною Михайлівною – кандидатом біологічних наук, доцентом, керівником лабораторії валеології і вікової фізіології, кафедри фізіології людини та тварин і біофизики, за дослідженням щодо підготовки майбутніх вчителів – основ здоров'я до використання здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності. Така діяльність включає аналіз готовністі студентів до здоров'язбережувальної діяльності: мотиваційний компонент, когнітивний, діяльнісний, професійно-здоров'язбережувальний, рефлексивний.

Групу досліджених склали студенти 1-5 курсу денного та заочного відділення, які навчаються за напрямом підготовки «Здоров'я людини» на філософському факультеті. В дослідженні брали участь 96 осіб віком від 18 до 45 років, (юнаки – 13, дівчини – 83).

Модель підготовки майбутніх учителів до використання здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності повинна будуватися на принципах синергетики, актуалізувати та доповнювати загальну природничонаукову підготовку студентів і спрямовувати її зміст на розв'язання завдань здоров'язбережувальної діяльності; враховувати історичний досвід збереження здоров'я дитини в контексті цивілізаційних змін; сучасні стратегії здоров'язбереження в освітній теорії та практиці західноєвропейських країн, США, Азії, Росії та України; соціально-біологічну природу феномену здоров'я та явищ, що пов'язані зі здоров'ям.

Дослідження проводилося у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна у студентів за спеціальністю «Здоров'я людини». Результати проведеного нами дослідження шляхом анкетування студентів 1-5-го курсів денного та заочного відділення, говорять про наступне: на першому та другому курсі показники схожі, у них значний середній рівень готовності, на другому та третьому курсі значно зростає показник високого рівня, та знижується показник високого рівня, падає показник низького рівня. П'ятий курс денного та заочного відділення втрачає показники високого рівня готовності відійшовши на середній рівень, причиною тому пошук реалізації можливостей на ринку праці.

Дослідження ступеня сформованості валеологічної компетентності у студентів засобами педагогічних вимірювань.

Важливою складовою професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах є вивчення дисциплін здоров'язберігаючої спрямованості, зокрема, курсу «Безпека життєдіяльності», «Ботаніка та фітовалеологія», «Основи охорони праці», «Основи валеології», «Гігієнічні основи здоров'я», «Моральні та духовні основи здоров'я», «Методика викладання валеологічних дисциплін», «Вікова фізіологія та валеологія», Психовалеологія», «Теорія та методика наукових досліджень», «Основи фізичного здоров'я», «Соціальні аспекти валеопедагогіки» та інше. Останні роки даним навчальним дисциплінам приділяється достатня увага як інструментам формування здоров'язберігаючої компетентності майбутнього фахівця [4], соціальної адаптації [2] і професійної соціалізації [6]. Однак потенціал даних дисциплін у контексті здоров'язберігаючого розвитку особистості майбутнього фахівця використовується не повною мірою [3], що пов'язано, на наш погляд, з дефіцитом індивідуалізації процесу навчання [1], відсутністю диференційованого підходу до навчання. Пошук напрямків та критеріїв диференціації, розробка диференційованого підходу до навчання дисциплін здоров'язберігаючої спрямованості є актуальною, але недостатньо дослідженою проблемою теорії та методики професійної освіти. Підхід до навчання студентів дисциплін здоров'язберігаючої спрямованості передбачає не тільки розвиток навичок самопізнання і самодіагностики актуальних станів людини, але і розробку спеціальних завдань, тренінгів, ділових ігор, індивідуальних проектів, розвиваючі певні особистісні якості, необхідні для безпечної життєдіяльності.

До проведення дослідження були залучені студенти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: студенти денної форми навчання та студенти заочної форми навчання, філософського факультету кафедри валеології. Вік обстежуваних становив 18-45 років. Дослідження проводили у другому семестрі, після завершення періоду адаптації до нового соціального середовища. Оцінку показників валеологічної компетентності студентів, що вказують на загальну обізнаність щодо здоров'я і побудову здорового способу життя, на результат засвоєння валеологічних знань і вмінь, що виявляються в усвідомленні важливості здоров'я, здорового способу життя для всієї життєдіяльності протягом життя, здійснювали з використанням тесту «Валеологічна компетентність». Тест спрямований на перевірку розуміння поняття здоров'я, на загальнокультурні та соціально-особистісні компетенції у сучасному житті. Тест складається з 45 питань та варіантів відповідей. Кожне питання характеризує різні концепції валеологічної компетенції та різні галузі дисциплін здоров'язберігаючої спрямованості. За кількістю правильних відповідей та після статистичної обробки можемо визначити рівень валеологічної компетенції студента. Згідно підрахунку проведеного тесту, ми дізналися, що студенти, які навчаються на денній формі більш обізнані у сфері загальнонаукової та інструментальної концепцій валеологічної компетентності, а ніж студенти заочної форми навчання, тоді як заочники показали знання у сфері загальнокультурній концепції валеологічної компетентності. Це пояснюється, тим що заочники вже працюють в цій сфері і мають змогу випробовувати теорію на практиці, можуть розроблювати і впроваджувати свої моделі введення здорового способу життя. Щодо соціально-особистісної концепції, згідно з опитування можна стверджувати, що студенти і, денної і, заочної формі навчання на рівних ступенях, що відображено на рис. 1.

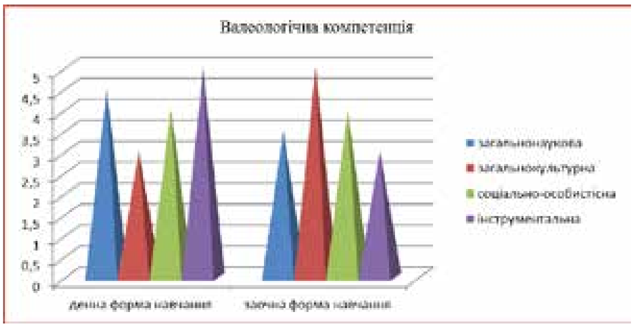

Рис. 1.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутнісної характеристики поняття «валеологічна компетентність майбутніх спеціалістів», а також виокремленні певних форм та методів її формування у процесі професійної підготовки студентів університетів.

Виклад основного матеріалу. У ході аналізу причин і обставин погіршення стану здоров'я молоді, валеологічної безграмотності і поведінкової пасивності стосовно власного здоров'я і здоров'я інших ми дійшли висновку, що проблема підготовки валеологічно компетентного випускника університету є показником успішного розв'язання педагогічних ситуацій крізь призму валеологічних норм, проблем професійного зростання, самореалізації, гармонійного співіснування з іншими людьми, психологічної рівноваги, сформованості валеологічної основи власного способу життя та життя майбутніх вихованців і в інших актуальних питаннях сьогодення. Теоретичний аналіз різних підходів та трактувань поняття «валеологічна компетентність» дав змогу уточнити його сутність стосовно майбутніх спеціалістів. Валеологічну компетентність студентів університетів розглянуто як складову їх життєвої компетентності, яка появляється в знаннях, цінностях і мотивах, валеологічній позиції, діяльності щодо оздоровлення себе і своїх близьких. Валеологічна компетентність студентів формується на основі позитивного ставлення до здорового способу життя, характеризується активною просвітницькою діяльністю, спрямованою на передачу знань, прищеплення умінь і навичок раціональної організації життєдіяльності, здатністю нести особисту соціальну та правову відповідальність за прийняті рішення щодо вибору стратегії поведінки у суспільстві стосовно збереження свого здоров'я та здоров'я інших [12]. Очевидним є те, що валеологічна компетентність проявляється на локальному (особистісному) рівні і притаманна кожному студентові, проте рівень її сформованості буде не однаковим. Одним з чинників формування цього рівня, на нашу думку, є наповнення змісту лекційних курсів з Вікової фізіології, Валеології та Безпеки життєдіяльності різними організаційно – методичними формами.

З метою апробації лекції проводилися у дискусійній формі, також були розроблені та впроваджені у лекційний курс «Вікової фізіології», «Загальної валеології» та «Безпеки життєдіяльності» опорні схеми-конспекти до кожної теми, які містять тезисний виклад лекційного матеріалу. Вони надавалися слухачам для ознайомлення, користування завчасно перед викладанням відповідної лекційної теми, що надавало випереджувального характеру навчанню та ініціювало виникнення інтересу до визначеної теми. Наведемо приклад опорної схеми-конспекту з курсу «Валеологія». При вивченні теми «Психічне здоров'я людини та фактори, що його формують» слухачі отримують інформацію про причини і шляхи по-

передження нервово-психічних розладів у людини, опановують прийоми мобілізації психічної і нервової енергії, самостійне зняття фізичної, психічної втоми, що дозволяє зберегти високий рівень працездатності, скористатися отриманими знаннями щодо проведення психогігієнічної корекції.

Висновки:

1) в ході дослідження ми провели анкетування студентів денної та заочної форми навчання напряму підготовки «Здоров'я людини» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за допомогою анкети «Підготовка майбутніх учителів до використання здоров'язбережувальних технологій у професійній діяльності» В.М. Єфимової;

2) за час навчання в університеті рівень високої готовності до ведення здоров'язбережувальної діяльності підвищився на 17%, а у студентів з низьким рівнем знизився на 3%, кількість студентів з середнім рівнем готовності знизилась на 17%;

3) аналіз отриманих даних показав, що на 1-2 курсах результати однакові, так як студенти основний матеріал ще не прослухали, і, можливо не всі адаптувались до ритму навчання в університеті, проте направленість до зростання відсотка студентів з високим рівнем готовності до ведення здоров'язбережувальної діяльності спостерігається на 3 курсі;

4) високий рівень готовності студентів до ведення здоров'язберігаючої діяльності підвищується на 3-4 курсах – 61% і 34,3% відповідно. Також, бачимо, що на 5 курсі високий рівень готовності студентів до ведення здоров'язберігаючої діяльності зменшується на 26,5%;

5) відсоток студентів з низьким рівнем готовності до ведення здоров'язбережувальної діяльності знизився до 4-го року навчання на 5%, до 5 року знову підвищився на 3,6%, а у студентів з середнім рівнем готовності на 5 курсі виріс до 16%, готовність високого рівня найвищого показника набрала на 4 році – 61%, а на п'ятому році навчання знизилася на 27%. Тому педагогам важливо на 5 році навчання не давати можливості студентам денної та заочної форми навчання відсторонятися від навчання, та зберігати показник відвідуваності.

Формування валеологічної компетентності у студентів вузу доцільно розглядати як елемент системи їх професійного виховання, що представляє собою процес розвитку валеологічних знань і вмінь, особистісних якостей, соціального досвіду, результатом якого виступає готовність до особистісно та соціально значущої діяльності по відношенню до об'єктів реальної дійсності.

Проведене нами дослідження не вичерпує повністю змісту розглянутої проблеми. Перспективним видається продовження дослідження в напрямку розробки проблем підготовки компетентного фахівця, здатного спертися на всі ресурси, якими володіє університет, щоб не тільки зберегти, а й примножити резерви свого здоров'я. Засобом вирішення цієї проблеми могло б стати об'єднання педагогічно-валеологічних ресурсних центрів з психологічною службою вузу в єдиний комплекс, здатний створити необхідні умови для всіх суб'єктів освітнього процесу, включаючи викладачів, забезпечуючи їх валеологічну діяльність.

Список літератури:

1. Аванесов В. С. Композиція тестових завдань: навч. кн. для викладачів вузів, вчителів шкіл, студ. та аспірантів пед. вузів / В. С. Аванесов. – 2-е вид. – М.: Адепт, 1998. – 217 с.
2. Баличиева Д. В. Предметное поле «Безопасности жизнедеятельности» как учебной дисциплины / Д. В. Баличиева // Человек – Природа – Общество: теория и практика безопасности жизнедеятельности, экологии и валеологии. Выпуск 1. – Симферополь: Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2008. – С. 3–4.
3. Биктимирова З. З. Безопасность в концепции развития Человека / З. З. Биктимирова // Общественные науки и современность. – 2002. – № 6. – С. 135–142.
4. Ефимова В. М. К вопросу о роли и месте дисциплин здоровье сберегающей направленности в профессиональной подготовке будущих учителей / В. М. Ефимова // Человек – Природа – Общество: теория ипрактика безопасности жизнедеятельности, экологии и валеологии. – Выпуск 4. – Симферополь: НИЦ КИПУ, 2011. – С. 144–147.
5. Ефимова В. М. К вопросу об индивидуализации обучения студентов в курсе «Безопасность жизнедеятельности» / В. М. Ефимова, А. А. Макаричева // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – 2011. – Вип. 33. – Ч. 2. – С. 115–123.
6. Латышева М. М. Еще одна концепция формирования курса «Безопасность жизнедеятельности»или философские вопросы проблемы безопасности жизнедеятельности / М. М. Латышева, Л. А. Васьковец // Коммунальное хозяйство городов: Научно-технический сборник. – 2002. – № 35. – С. 72–75.
7. Мартишина Н. В. Становление и развитие творческого потенциала педагога в системе непрерывного педагогического образования: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. В. Мартишина. – Рязань, 2009. – 40 с.
8. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич. – Мн.: Соврем. слово, 2005. – 720 с.
9. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол.: [М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др.] – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
10. Професійна освіта: словник: [навч. посіб.] / [сост. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало]. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
11. Сластенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Сластенин, Г. И. Чижова. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 192 с.
12. Cit. in Bloom B. S. The relationship between educational objectives and examinations designed to measure achievement in general education courses at the college level. A diss. Chicago, 1946. – 124 p.
13. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование, 2003. – № 2. – С. 58-64.

Позднякова А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ИССЛЕДОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ К ЗДОРОВЬЕСОХРАНЯЮЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ОСНОВ ЗДОРОВЬЯ

Аннотация
В статье исследуется уровень готовности студентов 1-5 курса дневного и заочного отделения специальности «Здоровье человека» к осуществлению здоровьесберегательной деятельности с помощью анкеты «Подготовка будущих учителей к использованию здоровьесберегательных технологий в профессиональной деятельности» В.М. Ефимовой. Определено готовность групп студентов к осуществлению здоровьесберегательной деятельности. Доказана необходимость осуществления научных исследований по проблеме оценки готовни студентов специальности «Здоровье человека» к осуществлению здоровьесберегательной деятельности.
Ключевые слова: валелогическая компетентность, готовность студентов, оценка готовности студентов, здоровьесберегательная деятельность.

Pozdnyakova A.A.
Kharkiv National University named after V.N. Karazin

THE STUDY OF READINESS FOR HEALTH ASPARAGUSES ACTIVITY OF FUTURE TEACHERS OF BASIC HEALTH

Summary
The paper investigates the level of readiness of students majoring in "Human Health" health protective to conduct activities through the questionnaire "Preparing future teachers to use technology in health protective professional activity" VM Efimova. Defined groups of students readiness to conduct health protective activities. Proved the need for research on the problem of assessing the readiness of students specialty "Human Health" to conduct health protective activities.
Keywords: preparedness of students, assessment of the preparedness of students, health protective activities.

УДК 378.12

СИСТЕМА ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ В ИНЖЕНЕРНОМ ВУЗЕ

Пузырев Е.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

Предметом исследования данной статьи являются основные направления совершенствования воспитательной работы в высшем техническом учебном заведении на основе комплексного подхода, а также особенности деятельности преподавателей по повышению эффективности этой работы. В статье проанализированы проблемы воспитания студенческой молодежи, определены различные концептуальные подходы к вопросам воспитания и конкретным воспитательным системам. Большое внимание уделяется комплексному подходу к воспитанию студентов, который включает следующие направления: определению и постановке целей воспитания; согласование деятельности всех категорий воспитателей; комплексное использование приемов и методов педагогического воздействия; изучение индивидуально-психологических особенностей студентов.

Ключевые слова: воспитание студентов, комплексный подход к воспитанию, направление совершенствование воспитания в техническом ВУЗе.

Постановка проблемы. Экономическое, социальное и духовно-культурное развитие современной Украины помимо новых благоприятных возможностей создает серьезные проблемы в сфере социализации молодежи, требующее глубокого анализа и активных действий как на государственном уровне, так и на уровне конкретных образовательных учреждений.

В этой связи актуализируется необходимость усиления воспитательной деятельности педагогических коллективов образовательных учреждений в процессах, формирующих нравственное здоровье молодых людей, обучающихся в вузе. Требуются дополнительные усилия для поиска и реализации новых подходов к совершенствованию воспитательной составляющей образовательной деятельности технического университета, повышению ее качества и эффективности. Проблема воспитания на сегодняшний день является одной из актуальных. Некоторая стабилизация положения в стране повлекла за собой четкое осознание необходимости определения и корректировки направления воспитательного процесса. Всего несколько лет назад эта проблема переживала практически полное забвение, пожалуй, только за исключением узкоспециальных изданий педагогической направленности.

Однако стратегические цели государственной политики в области образования вновь выдвигают на одно из ведущих мест проблемы воспитания студентов – одной из наиболее крупных и ведущих социально-демографических групп современной молодежи. Именно эта часть молодежи оказывает существенное, а вскоре будет оказывать решающее влияние на общественные процессы, демократическое и экономическое обновление Украины, ее духовную атмосферу и социально-психологический климат.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ педагогической литературы по проблемам воспитания в ВУЗе дает понимание цели воспитания, как развитие и совершенствование гармоничной личности, сочетающее в себе высокий профессионализм, богатую культуру, гуманизм и стремление к духовному и физическому совершенствованию, а само воспитание студентов в вузе рассматривается как целенаправленная деятельность преподавателей, ориентированная на создание условий для развития духовности студентов на основе общечеловеческих и отечественных ценностей; оказание им помощи в жизненном самоопределении, нравственном, гражданском и профессиональном становлении; создание условий для самореализации личности.

Украинские исследователи воспитательного процесса А. Алексюк, И. Бех, В. Галузинский, М. Евтух и др. подчеркивают наличие в этом процессе значительных проблем, среди которых одной из острых является проблема самоопределения [1], [4], [5].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В процессе личностного самоопределения студенческая молодежь идентифицируется, прежде всего, как «успешный» и «счастливый человек». «Высокоморального человека» представляет малодифференцированная и не интегрированная система ценностей. В соответствии с этим в жизненной перспективе большинства студентов отсутствует образ высокоморального человека [3]. Продуктивная трансформация обозначенной проблематики требует коренной перестройки воспитательного процесса в техническом вузе на основе комплексного подхода.

Цель статьи. Проанализировать проблемы воспитания студенческой молодежи в техническом вузе, определить различные концептуальные подходы к вопросам воспитания и конкретным воспитательным системам.

Изложение основного материала. В последние годы проблемам воспитания студенческой молодежи посвящен ряд психолого-педагогических, социологических и социально-философских исследований. Результатом этих исследований стала разработка различных концептуальных подходов к вопросам воспитания и конкретным воспитательным системам.

До настоящего времени во многих инженерных вузах не осуществился процесс сущностной интеграции гуманитарных наук в систему высшего технического образования. В среде преподавателей и студентов все еще бытует мнение о бесполезности приобретаемых гуманитарных знаний, невозможности увязать их с получаемой профессией, а также в отсутствии необходимости проведения воспитательных мероприятий по вопросам формирования личности будущего инженера.

Серьезной проблемой в воспитании является отсутствие также актуальной методологии этой работы. Остро встает вопрос разработки новых технологий воспитания студенчества (новых психолого-педагогических установок, методов и форм), отвечающих современным социально-экономическим, духовным и образовательным условиям, в которых находится общество. Наиболее полно эта идея в практической технологии осуществляется через комплексный подход к воспитанию студентов.

Системные представления о процессах и явлениях в природе и обществе существует с древних времен. Их возникновение и развитие связанны с именами таких известных философов и ученых, как Аристотель, Платон, Б. Спиноза, И. Кант, Г. Гегель, В. Шеллинг, К. Маркс, Ф. Энгельс, Д.И. Менделеев, А.А. Богданов, Н. Винер, Л.С. Выготский и др. Однако признанным научным направлением системный подход стал лишь в конце 40-х – начале 50-х годов XX века. Его основателем считают австрийского биолога Л. фон Берталанфи, который впервые изложил основные положения общей теории систем на философском семинаре в Чикагском университете.

Представляется очевидной необходимость использования комплексного подхода в педагогической науке и практике, ведь педагоги постоянно находятся и действуют в мире систем. К числу окружающих педагогов систем, в первую очередь, следует отнести личность студента, студенческий и преподавательский коллективы, природную и социальную среду. Сущность комплексного подхода в воспитании заключается в том, что он является методологической ориентацией в деятельности, при которой объект познания или преобразования рассматривается как система. Целесообразность его применения объясняется следующими причинами:

- во-первых, личность студента должна развиваться в целостном интегрированном педагогическом процессе, в котором все компоненты (целевой, содержательный, организационно-деятельностный, оценочно-результативный) в максимальной степени взаимосвязанны;
- во-вторых, происходит объединение усилий субъектов воспитания, что способствует повышению эффективности педагогического влияния;
- в-третьих, созданная воспитательная система позволяет экономить время и силы педагогического коллектива, так как она всегда содержит традиционные формы и способы построения деятельности и отношений, которые влияют на личность студента, как правило, более эффективно, а затрат требуют меньше;
- в-четвертых, специально моделируются условия для самореализации и самовыражения личности студента и преподавателя, что способствует их личностному росту, гуманизацию деловых и межличностных отношений;
- в-пятых, создание воспитательной системы позволяет расширить диапазон воспитательного воздействия на личность студента.

По мнению И.П. Подласого, в условиях высшей школы комплексный подход к воспитанию в вузе предполагает обеспечение единства целей, задач, содержания, методов и форм воспитательного воздействия и взаимодействия преподавателей и студентов [8].

Таким образом в раскрытии эти вопросов просматривается общая тенденция к пониманию комплексного подхода к воспитанию, в который включаются, по меньшей мере, следующие направления повышения его эффективности:

- определение и постановка целей воспитания или целеполагание;
- согласованная, скоординированная педагогическая деятельность всех категорий воспитателей высшего учебного заведения;
- выбор оптимального содержания, методов, форм, средств и приемов педагогического воздействия;
- изучение уровня воспитанности личности студента и коллектива, его учет в педагогическом процессе.

Таким образом, комплексный подход охватывает все элементы воспитательного процесса: объект и субъект воздействия, цели, содержание и методику воспитания в техническом вузе.

Воспитание, как и всякая управляемая деятельность, начинается с определения и постановки целей. В педагогической деятельности этот процесс называется целеполаганием. По мнению Н.В. Гафуровой, воспитательная работа не является прямым выполнением цели, так как последнее недостижима в ограниченной временным рамками организационной форме. В воспитательной работе можно предусмотреть лишь последовательное решение конкретных задач, ориентированных на достижение цели [6].

Этот процесс предполагает на основе общей цели воспитания человека определение целей и задач воспитательной работы со студентами и студенческими группами. В воспитательной работе со студентами необходимо и четкое определение тех качеств личности, которые нужны им как будущим специалистам [2, с. 130–131]. Основы этих качеств должны быть сформированы уже в высшем учебном заведении.

Изучение положения дел в инженерных вузах показывает, что в воспитательной работе порой преобладают общие мероприятия, рассчитанные на формирование личности вообще. Очень мало, а то и отсутствуют, мероприятия направленные на развитие конкретных качеств, необходимых студенту как будущему инженеру [9].

Тесно связан с целеполаганием второй необходимый элемент совершенствования воспитания – согласование и координация педагогической деятельности всех категорий воспитателей.

Основной смысл согласования и координации педагогических усилий коллектива воспитателей инженерного вуза, состоит в том, чтобы каждый воспитатель понимал свои возможности и обязанности, и, вместе с тем, чтобы вся воспитательная деятельность находилась в оптимально скоординированном состоянии, чтобы в ней не было пробелов и дублирования.

В современных условиях в инженерном вузе эта задача решается за счет разработки комплексных перспективных планов или программ воспитания студентов на все годы обучения, дальнейшего повышения психолого-педагогической культуры и подготовки воспитателей. В комплексных перспективных планах или программах в зависимости от особенностей обучения на том или ином курсе планируется конкретные или общие мероприятия, а также ответственные лица за их реализацию. Такое планирование позволяет согласовать и скоординировать деятельность всех воспитателей вуза по месту, времени и характеру воспитательной работы.

Третьим направлением совершенствования воспитательной работы в техническом вузе является выбор оптимального содержания форм, методов, средств и приемов педагогического воздействия. Это, пожалуй, наиболее сложный момент в деятельности воспитателей, так как в нем в основном кроется успех в работе. Можно поставить правильную и ясную цель воспитания, спланировать работу по ее достижению, но если не найдены соответствующие содержание, методы и средства реализации поставленной цели, воспитательный эффект будет незначительным. Когда речь идет о выборе оптимального содержания воспитания студентов, то в первую очередь, имеется в виду обеспечение тесного единства основных составляющих воспитательной работы.

В соответствии с целью воспитания студентов в НТУУ «КПИ» в качестве основных приняты три

интегрированные составляющие: профессионально-трудовое, гражданско-правовое и культурно-нравственное воспитание. Эти три составляющие должны присутствовать в планах воспитательной работы на всех уровнях, как в учебное, так и внеучебное время.

В процессе формирования личности конкурентоспособного специалиста-профессионала в инженерном вузе важнейшую роль играет профессионально-трудовое воспитание студентов, сущность которого заключается в приобщении человека к трудовой деятельности и связанным с нею социальным функциям в соответствии со специальностью и уровнем квалификации.

Профессиональная подготовка должна быть направлена:

- развитие у студентов потребности к учебе, воспитания отношения к инженерному труду и профессионализму как к высшим нравственным и жизненным ценностям;
- формирование практических навыков и умений эффективного использования фундаментальных и естественнонаучных знаний в решении прикладных задач;
- формирование трудовой активности во всех сферах образовательной деятельности, в овладении передовыми приемами и средствами профессионального труда.

Гражданско-правовое образование является важнейшей составляющей воспитания и развития у студентов гражданственности, уважения к правам и свободам человека, любви к Родине, семье, патриотического и национального самосознания, и обеспечивает тесную взаимосвязь высшего профессионального образования с социально-экономическими и духовными преобразованиями в стране и мире.

Культурно-нравственное воспитание включает в себя духовно-нравственный, эстетический и физический аспекты. В качестве критериев нравственного воспитания выступают: уровень знаний, убежденности в необходимости выполнения норм морали, сформированность моральных качеств личности студента, умения и навыки соответствующего поведения в различных жизненных ситуациях. В целом это можно определить как уровень нравственной культуры личности, которая должна проявляться во всех сферах жизнедеятельности каждого человека.

Для практики эстетического воспитания должно быть характерно сочетание форм и методов, обеспечивающих эстетическое восприятие и включающих студентов в активную творческую деятельность.

Физическое воспитание нацелено не только на формирование телесного здоровья, но и на ведение здорового образа жизни, на становление личностных качеств, которые обеспечат молодым людям психическую устойчивость в нестабильном обществе.

В результате культурно-нравственного воспитания у студента должны быть сформированы такие качества личности, как высокая нравственность, эстетический вкус, устойчивые эмоционально-волевые и физические качества.

Методы воспитательного воздействия в инженерном вузе, по мнению В. А. Сластенина, также носят комплексный характер и включают воздействие субъекта на объект в системе воспитания и воздействия на среду воспитания [10].

В инженерном вузе чаще всего используются четыре группы методов воспитания:

- методы осознания ценностей общества − убеждение, пример, критика;
- методы организации учебной деятельности и формирования опыта общественного поведения − упражнение, соревнование;
- методы стимулирования деятельности поведения − поощрение, контроль, принуждение;
- методы педагогической поддержки − доверие, взаимное информирование преподавателя и студентов.

Приведенная классификация и ретроспективный анализ показывают, что почти исследователи ведущими методами считают убеждение, упражнение, поощрение и принуждение [7, с. 121−122]. Хотя наиболее эффективным является разумное использование и соединение различных методов воспитания.

Четвертым необходимым направлением совершенствования воспитательной работы в техническом вузе является знание объекта педагогического воздействия, то есть изучение уровня воспитанности студентов и студенческих коллективов, его учет в воспитательной работе.

Хорошо знать своих студентов − одна из обязанностей всех категорий воспитателей. Анализ положения дел в техническом вузе свидетельствует о том, что в некоторых из них в изучении воспитателями своих студентов нет еще должной системы, глубины и правильного использования получения сведений о студентах при постановке воспитательной работы.

Определение уровня воспитанности студентов и студенческих коллективов также представляет собой выполнение комплексной задачи. Это означает, во-первых, изучение каждого студента во всех отношениях. С первых дней пребывания в вузе определяются те качества или отдельные черты, которыми должен обладать студент как будущий специалист. Во-вторых, каждого студента следует изучать во всех видах деятельности. В-третьих, комплексность означает использование воспитателями всех методов изучения личности: наблюдения, бесед, изучения документов, результатов деятельности, эксперимента и др.

Понимание каждого студента, оценка уровня развития его личностных качеств позволяет целеустремленно вести воспитательную работу, как с конкретным лицом, так и в целом с коллективом в соответствии с положением дел, учитывая все стороны развития личности студента.

Выводы и предложения. Таким образом, комплексный подход позволяет учесть в оптимальном варианте основные направления совершенствования воспитательной работы в инженерном вузе, скоординировать деятельность всех категорий воспитателей, сделать ее более целеустремленной, упорядоченной, а, следовательно, эффективной и качественной, что дает возможность обеспечить единство воспитательного процесса и формировать всесторонне и гармонично развитую личность будущего инженера.

Список литературы:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: підручник / А. М. Алексюк. − К.: Либідь, 1998. − 558 с.
2. Ашеров А. Т. Професійно важливі якості фахівця як складова його проектної культури / А. Т. Ашеров, В. І. Шеховцова, Ю. М. Полякова // Вісник НТУУ «КПІ»: Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць. − 2010. − № 2(29). − С. 127−132.

3. Безносюк О. Реалії та перспективи вдосконалення виховного процесу у вищій школі / О. Безносюк // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – 2008. – Вип. XXV. – С. 290–296.
4. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех // Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Кн. 2. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
5. Галузинський В. Педагогіка: теорія та практика / В. Галузинський, М. Євтух. – К.: Вища школа, 1995. – 198 с.
6. Гафурова Н. В. Воспитательный процесс в вузе как система / Н. В. Гафурова // Высшее образование в России. – 2009. – № 6. – С. 102–106.
7. Кабуш В. Т. Методы гуманистического воспитания учащихся / В. Т. Кабуш // Актуальные проблемы прикладной социальной психологии: сборник докладов I Международной научно-практ. конференции «Актуальные проблемы прикладной социальной психологии» (27–28 декабря 2011 г., г. Санкт-Петербург). – СПб: Изд-во С.-Пет. Ун-та управления и экономики, 2012. – С. 121–123.
8. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособие для вузов / И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.
9. Сидорова И. А. Воспитание на основе сотрудничества / И. А. Сидорова // Высшее образование в России. – 2009. – № 7. – С. 79–82.
10. Сластенин В. А. Основные тенденции развития современной образовательной политики в РФ / В. А. Сластенин // Педагогическое образование и наука. – 2005. – № 3. – С. 43–47.

Пузирьов Є.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В ІНЖЕРЕНОМУ ВНЗ

Анотація
Предметом дослідження даної статті є основні напрями вдосконалення виховної роботи у вищому технічному навчальному закладі на основі комплексного підходу, а також особливості діяльності викладачів по підвищенню ефективності цієї роботи. У статті проаналізовано проблеми виховання студентської молоді, визначено різні концептуальні підходи до питань виховання і конкретних виховних систем. Приділено увагу комплексному підходу до виховання студентів, який включає наступні напрями: визначенню та постановці цілей виховання; узгодженню діяльності всіх категорій вихователів; комплексному використанню прийомів і методів педагогічного впливу; вивченню індивідуально-психологічних особливостей студентів.
Ключові слова: виховання студентів, комплексний підхід до виховання, напрями вдосконалення виховання у технічному ВНЗ.

Puzyr'ov Y.V.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute»

SYSTEM OF EDUCATION STUDENTS IN THE UNIVERSITY OF ENGINEERING

Summary
The article of research of this article are basic directions of perfection of educator work in higher technical educational establishment on the basis of complex approach, and also feature of activity of teachers on the increase of efficiency of this work. The problems of education of student young people are analysed in the article, the different conceptual going is certain near the questions of education and concrete educator systems. Large attention is spared to the complex going near education of students, that includes next directions: to determination and raising of aims of education; concordance of activity of all categories of educators; complex use of receptions and methods of pedagogical influence; study of individually-psychological features of students.
Keywords: education of students, complex going near education, direction perfection of education in technical institution of higher learning.

УДК 378.22:5:[004]

ФОРМУВАЛЬНИЙ ЕТАП ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДО ЗАСТОСУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Рябуха А.Ю.
Полтавський кооперативний технікум

У статті представлено основні етапи формувального експерименту перевірки ефективності моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій. Готовність майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій актуалізується стрімким розвитком цих технологій в освітній сфері і необхідністю оволодіння умінь і навичок користування ними, що є зумовило розробку моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій.

Ключові слова: мультимедійні технології, застосування мультимедійних технологій, підготовка майбутніх учителів, майбутні вчителі природничо-математичних дисциплін, модель, формувальний експеримент.

Постановка проблеми. Перед системою професійної педагогічної освіти стоїть завдання підготовки фахівців, здатних не лише досконало володіти дисциплінами природничо-математичного циклу та методикою їх викладання, а й забезпечувати викладачів знаннями, уміннями та навичками застосування мультимедійних технологій для підвищення ефективності навчання. Використання мультимедійних технологій у навчальному процесі вищих педагогічних навчальних закладів спричинене вимогами практики викладання навчальних дисциплін, підвищенням рівня навчальної діяльності студентів, усім управлінням навчальним процесом. Особливого значення набуває процес підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін, що відповідає реальним потребам сучасної школи.

Підготовка майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій дає змогу вдосконалити навчальний процес. Допомогти в цьому може представлена нами моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських та зарубіжних дослідників, хто торкається питання застосування мультимедійних технологій (ММТ) при навчанні, слід виокремити таких: В.Ю. Биков, О.М. Спірін, Н.В. Морзе, Ю.О. Жук, М.І. Жалдак, Р.С. Гуревич, В.Ф. Шолохович, В.Г. Афанас'єв, Ю.М. Батурін, Д. Белл, Н. Вінер, Л.М. Землянова, М.М. Мазур, Г. Кравцов, Л. Кравцова, Г. Кедрович, С. Львович, Д. Мюрей, К. Чапель, А. Урсул, Р. Бріен, П. Росс, А. Девід.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін високого кваліфікаційного рівня сьогодні неможлива без застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі. Використання яких зумовлено необхідністю покращити викладання навчальних предметів природничо-математичного спрямування. Невирішеним залишається питання підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у їх професійній діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення етапів формувального експерименту перевірки ефективності впровадження моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій.

Виклад основного матеріалу. Формування готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій ми вважаємо можливим за умови обґрунтування моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності. Запропонована модель включає в себе упорядковану сукупність завдань, принципів, педагогічних умов, компонентів, критеріїв, показників та рівнів необхідних для підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності [6, с. 128-131].

Формувальний експеримент проводився з метою перевірки ефективності розробленої моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій, у якому брали участь 117 студентів фізико-математичного та природничого факультетів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, 58 студентів факультету природничих наук Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, 30 студентів фізико-математичного факультету Донбаського державного педагогічного університету (усього 205 студентів).

Формувальний експеримент у ході дослідження будувався на основі розробленої моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій і складався з трьох взаємопов'язаних етапів: організаційно-підготовчого, інформаційного, творчого [6, с. 128-131].

Організаційно-підготовчий етап (2009-2010 рр.) здійснювався відповідно до традиційних планів та програм навчання студентів, але з використанням презентацій навчального призначення, електронних енциклопедій, навчальних програм тощо та відповідно до спрямованості професійно-педагогічних та природничо-математичних дисциплін на формування готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій [5, с. 416-427].

Значне місце у формуванні готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування ММТ набувають такі дисципліни: «Інформатика», «Програмування та інформатика», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічні технології», «Педагогіка», «Основи інформатики та обчислювальної техніки», «Нові інформаційні тех-

нології», «Новітні інформаційні технології і технічні засоби навчання», «Використання обчислювальної техніки». До професійно-педагогічних дисциплін підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін віднесені: «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічні технології», «Педагогіка», вивчення яких сприяє опануванню теорією навчання, виховання і розвитку. На практичних заняттях з цих дисциплін студенти набувають певних професійно-педагогічних умінь. Проаналізувавши навчально-методичний комплекси цих дисциплін, зазначимо відсутність тем, присвячених ознайомленню студентів з мультимедійними технологіями, які не розглядаються ні на лекційних, ні на практичних, ні на лабораторних заняттях з курсів дисциплін, та не надаються для самостійного вивчення.

У ході експериментальної роботи розширимо зміст курсів професійно-педагогічних та природничо-математичних дисциплін підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін новими поняттями, що сприятимуть формуванню готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій. У зміст цих курсів увійдуть такі поняття, як мультимедіа, мультимедійні технології, мультимедійні засоби навчання, презентації навчального призначення, електронні підручники, анімація, відеоролики, мультимедійний урок. До експериментальної роботи у курси цих дисциплін було додано лекції, семінарські, практичні та лабораторні заняття з тем, що сприяють ознайомленню з мультимедійними технологіями.

Інформаційний етап (2010-2011 рр.) передбачав формування у майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін базових знань, умінь та навичок про мультимедійні технології та особливості їх застосування у навчальному процесі, для чого, ми пропонуємо студентам IV-го курсу авторський спецкурс «Застосування мультимедійних технологій у підготовці майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін» (22 год) [5, с. 416-427].

Мета спецкурсу – підвищити компетенції майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін в області максимально ефективного використання мультимедійних технологій; підвищити теоретичний рівень методичної, технологічної підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій.

Завершується вивчення спецкурсу захистом проектів, який включає практичну реалізацію створення мультимедійних додатків навчального призначення, мультимедійного уроку або його фрагменту.

Знання зі спецкурсу допомагають узагальнити теоретичні знання з методики викладання природничо-математичних дисциплін і підняти їх на новий рівень – зробити їх складовою частиною підготовки майбутнього вчителя. Спецкурс для студентів майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін – це своєрідна апробація теоретичних знань, отриманих студентами з методики викладання природничо-математичних дисциплін.

У ВНЗ традиційними формами роботи є лекційні, семінарські, практичні, лабораторні заняття. Ми запропонували в ході нашого формувального експерименту збагатити ці форми роботи заняттями із застосуванням мультимедійних технологій, такими як: презентації навчального призначення, електронні посібники, Web-сторінки, комп'ютерні тести та тренажери.

Впровадження викладачами університету різних видів мультимедійних технологій на лекційних, семінарських, практичних заняттях, під час яких студенти мали змогу взаємодіяти один з одним, взаємно навчати один одного, – викликало високу зацікавленість студентів мультимедійними технологіями.

Творчий етап (2011-2013 рр.) реалізовувався на основі самостійної роботи студентів для систематизації набутих знань, умінь та навичок застосування мультимедійних технологій у власній професійній діяльності. Цьому сприяє введення в навчальний процес ВПНЗ педагогічна практика студентів. З метою удосконалення цілей, завдань, змісту педагогічної практики та посприяла б формуванню готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій, програму педагогічної практики студентів природничо-математичних спеціальностей ми збагатили експериментальним додатком [5, с. 416-427].

Програма включає в собі завдання, виконання яких сприяє усвідомленню студентами важливості застосування мультимедійних технологій в навчальному процесі, усвідомленню необхідності опанування різними видами мультимедійних технологій, постійного професійного розвитку та вдосконалення, написанню студентами конспектів занять з різних предметів природничо-математичного спрямування із застосуванням мультимедійних технологій та їх проведення, наявності знань, умінь і навичок проведення занять із застосуванням мультимедійних технологій, реалізації творчої та дослідницької діяльність майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін.

Під час студентської педагогічної практики на V курсі у ВПНЗ студенти експериментальної групи виконували завдання за експериментальним додатком до програми педагогічної практики. Мета експериментального додатку до програми педагогічної практики на V курсі була розширена з акцентом на формуванні готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій:

1) проаналізувати стан проблеми із застосування мультимедійних технологій в освітньому процесі школи вчителями-предметниками;

2) вивчити психолого-педагогічну, методичну літературу з проблеми ММТ та особливостей їх застосування у навчальному процесі;

3) узагальнити, систематизувати, поглибити, розширити теоретичні знання щодо різних видів мультимедійних технологій та їх застосування у навчальному процесі;

4) формувати не тільки аналітичні уміння з проблеми застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі школи, але й вміння щодо застосування різних видів мультимедійних технологій в освітньому процесі з різних предметів, із застосуванням отриманих теоретичних знань студентом-практикантом в практичній діяльності;

5) ознайомитися з передовим педагогічним досвідом вчителів-новаторів з проблеми застосування мультимедійних технологій з різних предметів (математика, фізика, інформатика, астрономія, хімія, біологія, географія тощо);

6) формувати професійні, особистісні якості вчителя, уміння і навички, що сприяють продуктивному проведенню уроків із застосуванням мультимедійних технологій, організації навчання із застосуванням різних мультимедійних технологій;

7) забезпечити розвиток внутрішньої мотивації студентів-практикантів до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку з досліджуваної проблеми, розвиток прагнення до поповнення багажу знань з мультимедійних технологій, вдосконалення умінь і навичок з моделювання, проектування уроків із за-

стосуванням мультимедійних технологій, організації та проведення занять із застосуванням мультимедійних технологій [5, с. 416-427].

Експериментальний додаток до програми навчально-педагогічної практики містить в собі систему завдань, виконання яких сприятиме формуванню мотиваційного, когнітивного та рефлексивного компонентів готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій.

Отже, під час формувального експерименту студенти експериментальної групи V курсу фізико-математичного та природничого факультетів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, факультету природничих наук Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та фізико-математичного факультету Донбаського державного педагогічного університету опанували організаційно-підготовчий, інформаційний та творчий етапи реалізації моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності, що сприяє покращенню підготовки, організації та проведенню занять із застосуванням мультимедійних технологій.

Модель підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності є значущим показником сформованості готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій, оскільки після впровадження цієї моделі студенти вже самі пропонували способи застосування мультимедійних технологій, пропонували питання, які виносилися на обговорення, а потім доволі конструктивно й емоційно виступали з кожним із запропонованих на обговорення питань [6, с. 128-131].

Висновки і пропозиції. Аналіз даних свідчить, що формувальний експеримент позитивно вплинув на формування готовності майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій. На формувальному етапі педагогічного експерименту було реалізовано модель підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності.

Таким чином, реалізація моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій формує готовність майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування ММТ за умови дотримання всіх складових даної моделі, роботі всіх її ланок і елементів.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в розробці методичних рекомендацій по підготовці майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності.

Список літератури:

1. Базурін В. М. Педагогічна модель розвитку дослідницьких умінь майбутніх учителів математики й фізики під час навчання інформаційно-комунікаційних технологій / В. М. Базурін // Педагогіка і психологія, 2009. – № 4. – С. 51-56.
2. Биков В. Ю. Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем / В. Ю. Биков // Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук. праць / За ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атака, 2005. – С. 5-15.
3. Бондаренко О. М. Експериментальна перевірка застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі з педагогічних дисциплін / О. М. Бондаренко // Рідна школа. – 2009. – № 8-9. – С. 50–52.
4. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
5. Рябуха А. Ю. Експериментальна перевірка ефективності моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій / А. Ю. Рябуха // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф., 11-13 вересня 2014 р. / під заг. ред. В. Г. Спрінсяна. – Одесса: Грінь Д. С., 2014. – 505 с.
6. Рябуха А. Ю. Модель підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій / А. Ю. Рябуха // Науковий журнал «Молодий вчений». – № 2(05) лютий, 2014. – Издательский дом «Гельветика». – 180 с.
7. Статистика: підручн. Для ВНЗ, 2-ге вид., перероб. І доп. Допущено Мін. освіти України / С. С. Герасименко, А. М. Єріна, З. О. Пальян – К., 2000. – 476 с.
8. Сторіжко В. Ю., Биков В. Ю., Жук Ю. О. Основні положення Концепції створення та впровадження в навчальний процес сучасних засобів навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін // Фізика та астрономія в школі. – 2006. – № 2. – С. 2-7.

Рябуха А.Ю.
Полтавский кооперативный техникум

ФОРМИРОВОЧНЫЙ ЭТАП ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПРОВЕРКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ МОДЕЛИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННО МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН К ПРИМЕНЕНИЮ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье представлены основные этапы формировочного эксперимента проверки эффективности модели подготовки будущих учителей естественно-математических дисциплин к применению мультимедийных технологий. Готовность будущих учителей естественно-математических дисциплин к применению мультимедийных технологий актуализируется стремительным развитием этих технологий в образовательной сфере и необходимостью овладения умений и навыков пользования ими, что обусловило разработку модели подготовки будущих учителей естественно-математических дисциплин к применению мультимедийных технологий.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, применения мультимедийных технологий, подготовка будущих учителей, будущие учителя естественно-математических дисциплин, модель, формировочный эксперимент.

Ryabukha A.Y.
Poltava Cooperative College

FORMING STAGE FOR EXPERIMENTAL VERIFICATION OF INTRODUCTION THE MODEL FOR THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS NATURALLY-MATHEMATICAL DISCIPLINES TO APPLICATION OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES

Summary
In the article the basic stages of forming experiment of verification of efficiency of model of preparation of future teachers are presented naturally mathematical disciplines to application of multimedia technologies. Readiness of future teachers naturally mathematical disciplines to application of multimedia technologies actualized swift development of these technologies in an educational sphere and necessity of capture of abilities and skills of the use by them, that is stipulated development of model of preparation of future teachers naturally mathematical disciplines to application of multimedia technologies.
Keywords: multimedia technologies, applications of multimedia technologies, preparation of future teachers, future teachers naturally-mathematical disciplines, model, forming experiment.

УДК 372.8

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ НА ЛЕКЦІЙНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ЯК ЗАСІБ ПОСИЛЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НЕЮРИДИЧНИХ ВУЗІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ТА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)

Саніна О.В.
Харківський торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглядається питання використання інформаційних-комунікаційних технологій в системі вищої неюридичної освіти як один із ефективних засобів посилення мотивації студентів до успішного оволодіння предметами правового циклу.
Ключові слова: ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології), освітні ресурси Інтернету, мультимедійна презентація, мультимедійна лекція, мультимедійні презентації здобувачів вищої освіти.

Постановка проблеми. Світ, в якому ми сьогодні живемо, стає все більш залежним від інформаційних технологій. Вони широко, інтенсивно і ефективно використовуються людиною у всіх сферах діяльності.

Для мільйонів сучасних людей комп'ютер перетворився на невід'ємний атрибут повсякденного життя, став незамінним помічником у навчанні, в роботі і відпочинку. Він визволив людину від рутинної праці, спростив пошук і отримання необхідної та актуальної інформації, спілкування між людьми, прискорив ухвалення рішень. Інформатизація всіх сфер життя суспільства призвела до появи нової категорії культури – інформаційної культурі, причому оволодіння нею починається з раннього дитинства. Це означає, що використання інформаційних технологій в освітньому просторі, – процес об'єктивний і цілком закономірний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування у навчальному процесі комп'ютерів та створення на цій основі інформаційно-комунікаційних освітніх технологій інтенсивно досліджуються науковцями О.Ващук, Ю. Горошко, М. Головань, Р. Гуревич, В. Дровозюк, М. Жалдак, О. Жильцов, Ю. Жук, І. Забара, В. Клочко, В. Лапінський, П. Маланюк, Ю. Машбиць, Н. Морзе, Т. Олійник, А. Пеньков, Ю. Рамський, Є. Смирнова, А. Фіньков, Т. Чепракова та ін. Результати цих досліджень свідчать про істотний вплив інформаційних технологій на оновлення форм, методів і принципів в організації навчального процесу, якість його результатів.

Мета статті. Основною ціллю статті є висвітлення позитивного впливу застосування інформаційних-комунікаційних освітніх технологій в системі вищої неюридичної освіти як один із дієвих засобів підвищення мотивації здобувачів вищої освіти до успішного оволодіння предметами правового циклу, поділитися власним досвідом використання різних форми ІКТ на лекційних та практичних заняттях.

Виклад основного матеріалу. Отже, сучасне життя змінюється і змінюється дуже швидко. І, напевно, одна з професій, фахівці якої мають змінюватись одночасно з нею, це професія педагога. Адже кожне покоління має справу з новими досягненнями, проблемами та турботами. І першими, хто вказує стежку в іноді незрозумілому, а підчас і ворожому для молодої людини світі, є звичайні вчителі.

Викладач правових дисциплін у сучасному ВУЗі – один з важливих суб'єктів навчального-виховного процесу, від якого залежить, наскільки грамотно і вірно буде організовано правове навчання і виховання сучасної молоді в умовах побудови в Україні правової держави. Саме викладач має відігравати важливу роль, допомагаючи молоді стати проінформованими, активними, відповідальними громадянами, творцями демократичного суспільства та правової держави, що набуває особливої актуальності в умовах євроінтеграційного вектору України. Задля виховання особистостей, які можуть приймати самостійні рішення, знаходити свій шлях в новому оточенні та в новій реальності, що швидко змінюється, система вищої освіти також має бути сучасною, застосовувати нові методи та технології навчання.

У зв'язку з цим актуально і методично обґрунтовано використовувати ІКТ на лекційних та практичних заняттях, оскільки використання ІКТ формує такі вміння: передавати зміст тексту в стислому або розгорнутому вигляді відповідно з метою навчального завдання; проводити інформаційно – смисловий аналіз тексту, в тому числі нормативно-правових актів [1, с. 70].

Інформаційно-комунікаційні технології або ІКТ-засоби, пов'язані зі створенням, збереженням, передачею, обробкою і управлінням інформації. Цей широко вживаний термін включає в себе всі технології, що використовуються для спілкування та роботи з інформацією.

Під час навчальних занять комп'ютер виконує функції педагогічного працівника, а саме:

- є джерелом інформації (частково замінює викладача або книгу);
- наочною допомогою, при чому наочність якісно нового рівня з можливостями мультимедіа й телекомунікації;
- засобом діагностики та контролю знань здобувачів вищої освіти [2].

У моїй педагогічній практиці склалися такі форми застосування ІКТ на лекційних та практичних заняттях:

1) Використання Internet-ресурсів у навчальному процесі (тексти, відео – матеріали, діаграми, схеми та ін.).

Освітні ресурси Інтернету можна використовувати для відстеження змін у законодавстві України, пошуку новітніх статистичних даних, газетних і журнальних статей, наукових публікацій, навчальних фільмів та ін.

Використання Internet-ресурсів на лекційних та практичних заняттях дає можливість організувати роботу з різноманітними нормативно-правовими актами, для демонстрації навчальних фільмів та ін. Також можна організувати роботу з офіційним порталом Верховної Ради України *(rada.gov.ua)*, всеукраїнським правовим порталом *(ligazakon.ua)*, сайтами освітніх матеріалів (наприклад, *parta.com.ua* –

Освітній портал № 1 в Україні, *pedpresa.com.ua*, *consumerinfo.org.ua* – Портал споживача та ін.).

2) Демонстрація навчальних фільмів.

3) Робота в Word: тексти документів, тести, контрольні роботи, дидактичний роздатковий матеріал;

4) Робота в Excel: таблиці, діаграми, схеми;

5) Робота в Power Point:

5.1. Мультимедійні презентації викладача.

Мультимедійна презентація – набір кольорових слайдів, оформлених засобами інформаційних технологій та призначених для розкриття певної теми [3, с. 78].

Сутність мультимедійної лекції полягає у тому, що під час викладання лекційного матеріалу викладач використовує електронні варіанти малюнків, схем, фотографій тощо, які демонструє на мультимедійному екрані, супроводжує свій виступ мультимедійною презентацією, демонструє невеличкі фрагменти науково-популярних фільмів. Такі лекції набувають більш динамічний і яскравий вигляд, ніж традиційний голослівний виступ викладача. Як відомо, людина запам'ятовує 20% почутого і 30% побаченого, і більше 50% того, що вона бачить і чує одночасно. А деякі явища та об'єкти взагалі неможливо описати словами так, щоб у слухачів сформувалася правдива наукова уява про них.

На думку Кравченко О.В., мультимедійна лекція значно полегшує сприйняття інформації слухачами, тому що дозволяє студентам спиратися не тільки виключно на свою уяву, а й лицезріти явища вочевидь. Представлення матеріалу зазначеним чином також дозволяє ефективно узагальнити лекційний матеріал, продемонструвавши його у вигляді підсумкової блок-схеми на екрані або моніторі. Викладач може виносити на екран нові терміни, прізвища вчених, або взагалі цілі цитати, що допомагає слухачам правильно скласти особистий конспект матеріалу, який прослуховується [4].

Презентація дозволяє ілюструвати розповідь, зробити заняття більш організованим, наочним, цікавим, мобільним. Найбільш важливу інформацію на слайді можна анімувати. Рух окремих частин слайда приверне увагу учня.

5.2. Мультимедійні презентації здобувачів вищої освіти.

Форма організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти, що дозволяє розширювати і поглиблювати їх знання, проводити величезну дослідницьку роботу, проявляти творчий підхід до досліджуваної теми.

Власний досвід роботи показав, що при створенні здобувачами вищої освіти комп'ютерних презентацій, формуються найважливіші в сучасних умовах навички:

- Виділення головного в інформаційному повідомленні
- Критичного осмислення інформації
- Систематизування та узагальнення матеріалу

У процесі демонстрації презентації здобувачі вищої освіти набувають досвіду публічних виступів, що, безумовно, стане в нагоді в їх подальшому житті; включається елемент змагання, що дозволяє підвищити самооцінку здобувачів вищої освіти.

Крім підвищення мотивації, наочності і створення емоційного настрою, використання ІКТ на лекційних та практичних заняттях дозволяє підвищити ефективність діяльності учасників освітнього простору.

Застосування вказаних форм роботи дозволяє не тільки створити умови для економії часу, здійснювати роботу щодо стимулювання та розвитку пізнавального інтересу здобувачів вищої освіти, формування у них навичок роботи з інформацією. В ході такої роботи у здобувачів вищої освіти посилюється мотивація до вивчення конкретних правових дисциплін і, одночасно, здійснюється формування елементів правової культури та правомірної поведінки, що є невід'ємною складовою процесу подолання такого вкрай негативного соціального явища, як правовий нігілізм.

Викладаючи правові дисципліни у ВУЗі, викладачеві необхідно застосовувати різні форми та методи навчання. Окрім традиційних лекцій, в своїй діяльності я віддаю перевагу лекціям з елементами бесіди (в тому числі евристичним), застосовую мозковий штурм, постановку проблемних питань; ділові ігри; обов'язково організую роботу з текстами нормативно-правових актів.

Для вироблення навичок аналізу вважаю за доцільне обов'язкове розв'язання з учнями юридичних задач, обговорення відомих їм з власного життєвого досвіду, з творів літератури та засобів масової інформації ситуацій правового характеру.

Важливу роль у процесі формування правової компетентності підростаючого покоління, відіграє й їх самостійна робота (пошук й аналіз різноманітної інформації на правову тематику).

З метою посилення мотивації здобувачів вищої освіти неюридичних ВУЗів до вивчення правових дисциплін та підвищення якості їх знань, у своїй роботі я використовую ІКТ:

- Під час вивчення нового матеріалу (слайди, діаграми, схеми);
- Для закріплення знань (фото загадки, вирішення юридичних задач);
- З метою контролю знань і умінь учнів (контрольні, самостійні роботи, тести)
- З метою контролю рівня засвоєння матеріалу попереднього заняття (правові диктанти, тести).

Висновки. Підсумовуючи, важливо зазначити наступне.

Використання ІКТ на лекційних та практичних заняттях в системі вищої неюридичної освіти дозволяє:

– посилити мотивацію здобувачів вищої освіти неюридичних ВУЗів до вивчення правових дисциплін;
– засвоїти базові знання з предмета;
– систематизувати засвоєні знання;
– підвищити інформативність заняття;
– підвищити наочність навчання;
– реалізувати доступність і ефективність засвоєння інформації за рахунок паралельного сприйняття її різними аналізаторами: візуальним і слуховим;
– ініціювати процеси розвитку певних типів мислення (наприклад, наочно-образного, теоретичного);
– інтенсифікувати процеси розвитку пам'яті, уваги, спостережливості;
– забезпечити зручне освітнє середовище і можливості самостійного вибору у пошуку та використанні джерел інформації;
– сформувати навички самостійної роботи з навчальним матеріалом;
– розвивати уміння здійснювати науково-дослідницьку діяльність;
– сформувати якості лідера, здібного до керівної і організаційної діяльності;
– здійснити повтор (перегляд, коротке відтворення) матеріалу попереднього заняття;
– здійснити повтор найбільш складних або важливих моментів заняття;
– створити комфортні умови роботи на занятті усім учасникам навчального процесу, що в результаті сприятиме підвищенню якості знань.

Список літератури:
1. Черниш Л. І. Сучасні інформаційні технології як засіб модернізації вищої освіти // Проблеми освіти: Наук. Зб. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – № 55. – С. 69-73.
2. Іващук К. О. Інформаційно-комунікаційні технології – як сучасний засіб навчання в освіті // http://klasnaocinka.com.ua
3. ГЛОСАРІЙ. Інформаційно-комунікаційні технології: основні терміни та поняття [текст] / ГЛОСАРІЙ // Вихователь-методист дошкільного закладу – 2013. – № 7. – С. 77–78.
4. Кравченко О. В. Традиційні навчальні технології та комп'ютерні технології: сучасний синтез. – http://osvita.ua/

Санина О.В.
Харьковский торгово-экономический колледж
Киевского национального торгово-экономического университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ НА НА ЛЕКЦИОННЫХ И ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ КАК СРЕДСТВО УСИЛЕНИЯ МОТИВАЦИИ СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НЕЮРИДИЧЕСКИХ ВУЗОВ К ИЗУЧЕНИЮ ПРАВОВЫХ ДИСЦИПЛИН И ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

Аннотация
В статье рассматривается вопрос использования информационных коммуникационных технологий в системе высшего неюридического образования как одно из эффективных средств усиления мотивации студентов к успешному овладению предметами правового цикла.
Ключевые слова: ИКТ (информационно-коммуникационные технологии), образовательные ресурсы Интернета, мультимедийная презентация, мультимедийная лекция, мультимедийные презентации соискателей высшего образования.

Sanina O.V.
Kharkov Trade and Economic College of
Kyiv National University of Trade and Economics

ICT USE IN LECTURES AND WORKSHOPS AS A MEANS OF STRENGTHENING MOTIVATION APPLICANT'S HIGHER EDUCATION STUDY TO UNIVERSITIES EXTRALEGAL LEGAL DISCIPLINE AND QUALITY OF KNOWLEDGE (FROM EXPERIENCE)

Summary
This paper examines the use of information and communication technologies in higher education extralegal as one of the most effective means of enhancing students' motivation to successful acquisition of legal cycle.
Keywords: ICT (Information and Communication Technology), educational resources of the Internet, multimedia presentation, multimedia lectures, multimedia presentations seekers of higher education.

УДК 0.370

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ ФАХІВЦЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Сафонова Н.В.
Одеська державна академія технічного регулювання та якості

Показником сформованості професійно-особистісних пріоритетів педагога є його готовність до постійного відновлення засобів практичної роботи, у тому числі розвинені можливості створення нових форм і видів освітньої взаємодії з студентами та колегами. У цілому, у ході аналізу поетапного становлення особистості фахівця може відбуватись формування загальної концепції освітньої роботи навчального закладу. Основний зміст статті полягає в тому, що педагогічне покликання є необхідною умовою у професійній діяльності педагога, його готовності до використання інноваційних методів роботи у вищій школі, до створення нових технологій навчання студентів.

Ключові слова: педагогічне покликання, інноваційні методи, особистісно-орієнтоване навчання, педагогічні здібності.

Актуальність проблеми полягає в тому, що перехідні періоди у державі стимулюють бурхливий розвиток прогресивного мислення у всіх галузях суспільного життя науки та техніки. Саме в такі періоди відбувається переоцінка набутого досвіду, відкидаються неефективні утворювання та впроваджуються нові ідеї, реформи зміни оточуючого середовища. Сьогодні в освітньому просторі утворилися протиріччя між наявністю у сфері освіти значних свобод у виборі методів та засобів для педагогічної творчості та відсутністю мотиваційних умов, механізмів, належної професійної підготовки для впровадження інновацій у педагогічну практику.

Становлення особистості педагога вищої школи пов'язується з формуванням у нього професійної позиції – визначення свого становища в системі ділових відносин із колегами й студентами. Пріоритетом є визначення закономірностей становлення професійно-особистісної позиції та засобів сприяння цьому у процесі виконуваної відповідальної та соціально схвалюваної діяльності фахівця. Основний метод вивчення – дослідницько-формуючий, що поєднує в собі спостереження за професійною діяльністю педагога на початковому етапі роботи та його особистісним становленням. Одночасно зі спостереженням здійснюється сприяння протіканню цих процесів і прогнозування подальшого розвитку педагога.

Вагомого значення набуває проблема формування професійного досвіду педагогів вищої школи [3], діяльність яких пов'язана з фаховою поліфункціональністю, багатопредметністю, розгалуженістю художньо-творчої й емоційно-комунікативної сфери взаємодії з студентами, високим рівнем діалогічності та референтності у стосунках із ними, духовно-моральною насиченістю змісту освіти. Реалізація міжпредметних зв'язків, регулювання різноманітних змістових стосунків учасників зазначеного процесу, визначають діяльність педагога та основні положення, на які опираються при викладанні навчальних дисциплін у вищому навчальному закладі, впливають на визначення змісту, методів і форм навчання. [3, с. 56-58].

Підвищення ролі педагога в освітньому процесі потребує розвитку уміння управління інноваційними процесами від етапу дослідження до реалізації нових технологій в освіті.

Постановка проблеми у загальному вигляді полягає в тому, що відбір майбутніх педагогів на відповідні спеціальності слід вести не тільки за знаннями, а й за тими культурними та особистісними якостями, що складають основу майбутньої педагогічної діяльності. Поки що цей відбір у переважній більшості випадків здійснюється за рівнем знань та розвитком абстрактного мислення, виняток становлять хіба що спеціальності фізичної культури та художньо-педагогічних напрямів.

Мета статті. Головною метою статті є те, що становлення та співвіднесення себе з еталонами фахівця в галузі освіти відбувається в педагога стихійно: орієнтири професійного розвитку не задані, зміст етапів професійного становлення не вивчено. Тому, аспектами у формуванні професійно-особистісних пріоритетів в особистісному та професійному плані відбувається, коли він приступає до самостійної роботи у навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що у вітчизняній педагогічній науці проблемі педагогічних інновацій, ролі вчителя, педагога, його покликання та досягнення ним майстерності у своїй професії приділялося багато уваги.

Світ змінюється значно швидше, ніж відбувається зміна поколінь, тому з'ясовано, що інноваційність стає нормою життя, особливо в освітній спільній діяльності педагога та студента. Саме з якістю управління процесом інновацій в освіті, послідовним вирішенням завдань, пов'язаних з аналізом стану педагогічної системи, виявленням тенденцій її мінливості, пов'язують вихід загальноосвітньої системи з кризи. Динамізм, інноваційність є обов'язковою характеристикою діяльності педагога вищої школи, саме вони стають стилем життя вчителя [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, у погляді на перспективу важливо, на який духовний досвід орієнтуватися і що відбиратиме майбутнє із нашої спадщини. Глибоке знання педагогічної спадщини, вдумливе її використання, практичні та змістові результати дії технологічного потенціалу кожного сучасного педагога мають значну освітню цінність. Багато ідей, думок, положень та історичних фактів, наявних у наукових працях, які були видані десятки років тому, стали відомими сучасникам завдяки працям свідків і безпосередніх учасників розбудови «новаторської» національної школи в 20-х роках XX ст. України: Г. Ващенка, Я. Мамонтова, І. Огієнка, С. Русової, С. Сірополка, Я. Чепіги та ін.: науково-педагогічним дослідженням сучасних науковців Д. Алфімова, Я. Бузінської, І. Богданової, В. Демчука, М. Євтуха, І. Заїченка, З. Курлянд, В. Майбороди, Н. Ничкало, О. Сухомлинської, О. Шапран, М. Ярмаченка та багатьох інших. Останні досить об'єктивно характеризують розвиток вітчизняної школи, освіти, педагогічної думки в XX столітті, збагачують своїм досвідом сучасність, адже власний досвід не формується на пустому місці, а відсутність традиційності знецінює оригінальні професійні знахідки навіть досвідченого педагога. Проблемі формування творчої, креатив-

ної особистості присвячено багато наукових праць (С. Гончаренко, І. Бех, В. Даль, А. Лук, В. Моляко, О. Остапчук, А. Сологуб, Г. Данилова, Н. Протасова, Є. Павлютенков, В. Крижко та ін.)

Думки видатних педагогів про професію педагога, його покликання є не тільки науковою цінністю, але й методичним матеріалом, що допоможе виховувати повагу та любов до праці на освітянській ниві, формувати покликання у молодих педагогів.

Для конкретизації особистості педагога слід зважати на те, що першоджерелом педагогічної діяльності виступає специфічна педагогічна потреба – педагогічне покликання. Формується воно на основі певної природженої психічної культури індивіда (його задатків та обдарувань) соціокультурним шляхом: і цілеспрямовано через спеціально організоване прилучення людини до педагогічної діяльності та культури, і стихійно. Педагогічне покликання полягає у людській потребі перетворювати у педагогічну наявну культурну інформацію і далі нести її людям. Мабуть, в основі педагогічного покликання лежить так звана потреба «для інших» (у класифікації людських потреб за П. Симоновим) [4, с. 48-49], що іманентно притаманна кожній людині, але має більшу або меншу виразність.

Педагогічне покликання, за Л. Ахмедзяновою, є природженою властивістю, яке «є фатальною, а отже, неминуче зумовлює вибір педагогічної професії та успіх у ній незалежно від якості та рівня професійної підготовки» [2, с. 2].

Педагогічне покликання як багатомірне явище стає умовою високих досягнень у професійному зростанні педагога, оскільки воно стимулює вольову, емоційну, пізнавальну сферу особистості. Крім того, воно є стимулом оволодіння педагогічною майстерністю та самовдосконалення педагога. Як результат педагогічне покликання забезпечує високий рівень педагогічної майстерності при гармонійному поєднанні її із задоволеністю професією.

Крім педагогічного покликання в особистості педагога необхідна здатність до здобуття та транслювання педагогічної інформації [2], наявність педагогічних здібностей. Педагогічні здібності за своєю суттю – це певні потенції особистості до засвоєння, переробки та передачі культурної інформації. Оскільки педагог має справу з цілісною культурою і формує цілісну людину, як вже вище зазначалось, він повинен передусім бути здатним до виконання усіх видів діяльності. Це обумовлює відповідність структури педагогічних здібностей освітянина загальній будові діяльності. Отже, у структурі психіки особистості педагога необхідним є розвинуті психічні складові, що виражають собою спроможність людини здійснювати конкретні види діяльності щодо вироблення та передачі педагогічної інформації, а саме: педагогічна уява, педагогічне мислення, педагогічна емоційність, педагогічна товариськість, педагогічний талант.

Педагог за покликанням має потреби, здібності, уміння уявляти, переживати, товаришувати, художньо-образно освоювати світ, сміливо опановує практичні вміння та ідеальні проекти, емпіричні та теоретичні знання, цінності, художні образи, оволодіває мовами трансляції всіх культурних надбань. Співвідношення таких культурних компонентів особистості педагога, домінування чи підпорядкування окремих з них залежать від спеціалізації педагогічного працівника. У педагога-митця розвинений художній потенціал, художня культура (талант, художні потреби, здібності, майстерність), прогресує та наростає професіоналізм практичній діяльності [2].

Зазначимо, що педагогічне покликання об'єктивно виявляється у високому професіоналізмі та результативності продуктивної праці, позитивній оцінці сутнісних аспектів творчої педагогічної професії та особистісній позиції педагога.

Мета статті. Головною метою статті є те, що становлення та співвіднесення себе з еталонами фахівця в галузі освіти відбувається в педагога стихійно: орієнтири професійного розвитку не задані, зміст етапів професійного становлення не вивчено. Тому, аспектами у формуванні професійно-особистісних пріоритетів в особистісному та професійному плані відбувається, коли він приступає до самостійної роботи у навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Творчість у навчально-виховному процесі є результатом праці та зусиль педагога як окремої людини, разом з тим вона носить і суспільний характер. Від педагога залежить і такий важливий аспект успішної роботи, як емоційність навчання. В цьому випадку велике значення має особистість педагога, покликаного за своєю професією, його здатність підтримувати живий темп занять, заволодіти увагою кожного студента, сформувати в усіх студентів позитивне відношення до навчання, доступно та зрозуміло розкрити думку, що навчання – не приватна справа окремої особистості, а справа, в якій зацікавлене все суспільство. На цьому етапі професійного розвитку відбувається синтез у єдину категорію «людина-педагог» як особистості та як професіонала. Особистісна цілісність й автентичність виявляється у виразності якостей суб'єкта власного життя, своїм образом існування сприяючого розвитку особистості інших. Демонструється ставлення до власного життя як до роботи у плані рефлексивного прогнозування та проживання будь-якої конкретної ситуації зі збереженням точки зору універсальної загальнолюдської відносності. Цей рівень роботи характеризується поняттям «служіння».

Форми роботи з подальшого професійного розвитку людина вибирає для себе сама. Серед близьких їй за духом професіоналів формується цінність підтримки постійних зв'язків із зовнішнім середовищем. Включеність у продуктивну діяльність світового професійного співтовариства виявляється в системній самоосвітній роботі.

Професійно-особистісні новоутворення цього періоду складаються в затвердженні себе як особистісної цінності й унікальності. Креативність виступає як невід'ємна особистісна особливість. Вона дає можливість підсилювати адаптивні можливості свої й інших людей за допомогою надання власних інтелектуальних, комунікативних і регуляторних ресурсів.

Загалом розвиток педагогічного покликання не можна характеризувати як прямолінійний поступовий процес. Це динамічний, багатогранний рух, у процесі якого створюються необхідні умови для «розвитку в особистості якостей і властивостей, притаманних педагогічному покликанню» [2, с. 5]. Для успішного становлення педагога на освітянській ниві, крім покликання (хоча воно є вихідною умовою), необхідним є розвиток психологічних, фізичних та розумових здібностей, а головне – досягнення хоча б достатнього рівня педагогічних здібностей.

Багато труднощів виникає перед педагогами в організації особистісно орієнтованого навчання. В цій галузі багато роботи для творчих пошуків, пов'язаних з інноваційним відбором змісту факультативних курсів [8], виокремленням специфіки методів та організаційних форм їх застосування, варіативних програм, існує потреба в нових методичних розробках, новому педагогові-новаторі, налаштова-

ному на використання педагогічних інновацій, поєднання інноваційних програм з існуючими навчальними програмами вищої школи тощо.

Педагогічні інновації – це результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем. Прямим продуктом творчого пошуку можуть бути нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї, форми та методи виховання, нестандартні підходи в управлінні. Побічним продуктом інновацій як процесу творчої діяльності є зростання педагогічної майстерності педагога і керівника, рівня його культури, мислення, світогляду. Тобто творчий пошук педагогічних інновацій веде до новоутворень у цілісній системі особистості. Крім того, слід враховувати і фізіологічні механізми творчості: активність дарує особистості довголіття, здоров'я, оптимізм, допомагає успішно долати стресові ситуації. Творчість – це процес, яким алгоритмічно можна оволодіти. Ним можна оволодіти, напрацьовуючи досвід [6].

Сучасні інновації в освітній галузі спрямовані на відхід від практики авторитарного типу навчання, посиленню тих положень вітчизняної та зарубіжної педагогіки, які орієнтуються на повагу до особистості вихованця, формування в нього самостійності та творчості. Система відносин, що виникають в інноваційній освітній діяльності, спрямована на становлення суб'єктно-суб'єктних відносин між викладачем та студентом. Така система докорінно змінює відносини «викладач – студент» перетворюючи їх у партнерів, які відповідають за результати своєї праці [1, с. 160]. Інновації, які відбуваються у вищій педагогічній школі, тісно пов'язані з посиленням психологічного супроводу змін у загально-педагогічній ланці. Крім того постає проблема так змінити процес підготовки майбутніх учителів, щоб «психологізація була невід'ємною складовою їх практичних завдань», – зазначає О. Савченко. [5, с. 10-11]. Це, насамперед, гуманізація нашої освіти, підняття гідності дитини, поваги до вчителя, підготовка дитини до ефективного функціонування в глобальному просторі (належне вивчення іноземної мови, освоєння інформаційних комп'ютерних технологій). Весь навчально-виховний процес повинен сприяти формуванню вільної і відповідальної особистості, яка володіє «синергетизмом» мислення [5], (що передбачає прогнозування і урахування спільних дій різноманітних чинників), практичної діяльності та моральної свідомості, має здатність виявляти і створювати нове та брати участь у діалозі культур.

Всі якості та риси характеру, необхідні для успішної роботи педагога, не даються в готовому вигляді, вони формуються як результат нелегкого процесу професійного самовдосконалення. Хоча таке самовдосконалення пов'язано з усім тим, що формує особистість педагога, і шлях до майстерності для кожного свій, неповторний, все ж, звертаючись до досвіду педагогів – майстрів своєї справи, можна виокремити в ньому деякі спільні риси, ряд ступенів, етапів оволодіння педагогічним мистецтвом.

Висновки з даного дослідження свідчать, що роль педагога, покликаного за своєю професією, має вирішальне значення, тому інноваційні педагогічні технології як результат педагогічного покликання педагога сприяють розвитку його творчості, стають основою для налаштованості на створення нових методів, засобів навчання та виховання підростаючого покоління, що дозволяє вдосконалювати власний професійний рівень та творчу індивідуальність, а також розвиток можливостей інтегрувати набуті знання, втілюючи їх у подальшій професійній діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку передбачають пошуки перебудови педагогічної освіти через можливість нових інформаційних та комунікативних технологій, інноваційних методів та прийомів, осмислення і творче використання педагогічних надбань видатних педагогів минулого та сучасності.

Список літератури:

1. Алфімов Д. В. Інноваційна освітня система вищої школи: шляхи відродження / Д. В. Алфімов; ред. кол. Л. І. Даниленко та ін. // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – [Зб. наук. праць]. – К.: Логос, 2000. – С. 158–160.
2. Ахмедзянова Л. М. Теоретичні основи і практика розвитку педагогічного покликання. Автореф. дис. ... докт. пед. наук,. – К., 1996. – 42 с.
3. Бузінська Я. М. Моделювання процесу підготовки майбутніх учителів до реалізації міжпредметних зв'язків у початковій школі / Я. М. Бузінська // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 6. Педагогічні науки. – 2012. – С. 56-58.
4. Симонов П. В. Мотивированный мозг / П. В. Симонов // – М.: Наука, 1987. – 238 с.
5. Ткаченко Л. Сучасна педагогічна освіта – це інноваційна культура плюс дитино центризм / Л. Ткаченко // Освіта України – № 38-39. – 2005. – 27 травня. – С. 10-11.
6. Крижко В. В. Розвиток творчої особистості в системі безперервної освіти / Ред. кол.: В. В. Крижко (відп. ред.) та ін. // – Запоріжжя, 1995. – 143 с.
7. Шапран О. І. Система інноваційної підготовки майбутнього вчителя в умовах навчально-науково-педагогічних комплексів: [монографія] / Ольга Іллівна Шапран. – Переяслав-Хмельницький: С. В. Карпук, 2007. – 370 с.
8. Alfimov D. V., Danylenko L. I. Innovatsiyna osvitnya systema vyshchoyi shkoly: shlyakhy vidrodzhennya // Pedahohichni innovatsiyi: ideyi, realiyi, perspektyvy. – Zb. nauk. prats'. – K.: Lohos, 2000. – S. 158–160.
9. Akhmedzyanova L. M. Teoretychni osnovy i praktyka rozvytku pedahohichnoho poklykannya. Avtoref. dys...dokt. ped. nauk. – K., 1996. – 42 s.
10. Buzins'ka Ya. M. Modelyuvannya protsesu pidhotovky maybutnikh uchyteliv do realizatsiyi mizhpredmetnykh zv'yazkiv u pochatkoviy shkoli. Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu. Vypusk 6. Pedahohichni nauky. – 2012. – S. 56-58.
11. Symonov P. V. Motyvyrovannыy mozh. – M.: Nauka, 1987. – 238 s.
12. Tkachenko L. Suchasna pedahohichna osvita – tse innovatsiyna kul'tura plyus dytynotsentryzm / L. Tkachenko // Osvita Ukrayiny – № 38-39. – 2005. – 27 travnya.
13. Kryzhko V. V. Rozvytok tvorchoyi osobystosti v systemi bezperervnoyi osvity. – Zaporizhzhya, 1995. – 143 s.
14. Shapran O. I. Systema innovatsiynoyi pidhotovky maybutn'oho vchytelya v umovakh navchal'no-naukovo-pedahohichnykh kompleksiv: [monohrafiya] / Ol'ha Illivna Shapran. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy: S. V. Karpuk, 2007. – 370 s.

Сафонова Н.В.
Одесская государственная академия технического регулирования и качества

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ ПРИОРИТЕТОВ СПЕЦИАЛИСТА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация
Показателем формирования профессионально-личностных приоритетов педагога является его готовность к постоянному обновлению средств практической работы, в том числе возможности создания новых форм и видов образовательного взаимодействия со студентами и коллегами. В целом, в ходе анализа поэтапного становления личности специалиста может происходить формирование общей концепции образовательной работы учебного заведения. Содержание статьи о том, что педагогическое призвание является необходимым условием в профессиональной деятельности педагога, его готовности к использованию инновационных методов работы в высшей школе, к созданию новых технологий обучения студентов.
Ключевые слова: педагогическое призвание, инновационные методы, личностно-ориентированное обучение, педагогические способности.

Safonova N.V.
Odessa State Academy of Technical Regulation and Quality

ASPECT'S FORMATION OF PROFESSIONAL AND PERSONAL PRIORITIES HIGHER EDUCATION SPECIALIST

Summary
An indication of formation of professional and personal priorities teacher is his commitment to constant renewal of practical tools, including advanced capabilities to create new forms and types of educational interaction with students and colleagues. In general, the analysis of the phase formation of professional identity formation can occur general concept of educational institution. The article deals with the idea that the pedagogical vocation is a prerequisite in the professional work of the teacher, his willingness to use innovative methods of work in higher education, the creation of new technologies of teaching students.
Keywords: pedagogical vocation, innovative methods, student-centered learning, teaching ability.

УДК 130.2+37.013.78+37.034

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ І ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГАРМОНІЯ»

Сидоренко Ю.І.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті досліджено теоретичні питання поняття «гармонія». Проаналізовано роботи вчених з цього питання у різних сферах науки та доведено інтегрованість даного поняття.
Ключові слова: гармонія, дисгармонія, підхід, взаємини, соціум.

Постановка проблеми. В наш час відбувається перехід людства до суб'єкт-суб'єктних відносин, який полягає в гармонізації взаємин всіх суб'єктів виховного процесу. Головна мета досліджень сучасної педагогіки – це виховання гармонійної особистості, адже гармонізація її відносин із суспільством сприяє розширенню можливостей до самореалізації. Лише гармонійна особистість, яка є насправді самоцінною, зможе розбудовувати як гармонійне суспільство, так і зміцнювати й гармонізувати особистісні взаємини у «державі в мініатюрі» – власній сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «гармонія» є предметом дослідження різних наук: філософії (О. Іванова, А. Зийоєв, Т. Берсенєва); естетики (Л. Левчук, Д. Кучерюк, В. Панченко); соціології та соціальної філософії (Л. Подвойська, О. Богатова); психології (М. Варій, С. Духновський, Даринська); педагогіки (В. Ферштей, Л. Пелипенко, В. Постовий, Т. Кравченко, А. Ноур, М. Міщенко, О. Хромова, О. Кудрицька) та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є детальне вивчення окреслених підходів стосовно розуміння понять «гармонія», «гармонійний розвиток» тощо, а саме: філософсько-етичного, соціально-правового і психолого-педагогічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Так, з точки зору філософії гармонія трактується як: а) фундаментальна категорія філософського характеру, найвищий ціннісний критерій будь чого; б) як установка культури, що орієнтує на осмислення світобудови (як в цілому так і його фрагментів) та людини, з позиції їх глибинної внутрішньої упорядкованості [1, с. 205]; 3) як поняття, яке включає в себе проблему співзвучності природи, суспільства та людини та передбачає взаємну відповідність, рівновагу, порядок, пропорційність різних предметів та явищ [2, с. 5].

Згідно філософського підходу, людина виступає активним перетворюючим началом природи і суспільства [3, с. 32]. Так, підтверджуючи цю думку, німецький філософ-ідеаліст Е. Кассирер трактує гармонію як результат динамічної рівноваги декількох полярних сил, а в процесі життя – балансування між двома полюсами: радістю, смутком, надією, відчаєм [4]. На думку Д. Д'юї, гармонії досягти важко, оскільки вона належить до сфери реальності, проте в цьому сенсі не є духовним чи ідеальним началом, а являє собою наявність цілого при якісній різниці його елементів на фоні цілісності, що їх об'єднує [5].

На значення гармонійності у розвитку особистості вказував ще український мандрівний філософ Г. Сковорода (1722-1794), який є одним з видатних представників етико-гуманістичного напряму вітчизняного просвітництва. Розглядаючи етичні питання, осердям яких були проблема людини, її природа, щастя, філософ розумів гармонійний розвиток у вихованні і розуму, і серця, причому йшлося не лише про збагачення розуму знаннями, а й про його зміцнення завдяки правильному розвитку мислительських здібностей.

Мета всього вчення Г. Сковороди полягала у тому, щоб навчити людей досягати гармонійного, щасливого життя. Розглядаючи філософію як «верховну науку», він був певний того, що вона дає змогу не лише відповісти на теоретичні питання: у чому суть добра, зла, щастя, – а й надати людині дороговказ стосовно того, як уникати зла, як досягти щастя. За переконанням філософа, людина може прийти до щастя лише через самопізнання, завдяки якому людина приходить до розуміння своїх природних здібностей і виконує «сродну» працю, яка приносить їй джерело радості й щастя [6].

Розглядаючи поняття «гармонія» у філософському трактуванні, варто звернути увагу на поняття «гармонійний розвиток особистості», оскільки лише гармонійна особистість, яка є самоцінною, здатна створювати гармонійне суспільство. Згідно з Енциклопедією освіти, «гармонійний розвиток особистості» визначається як співрозмірний (збалансований) розвиток розумових, фізичних і духовних сил людини, поєднання різних сторін і функцій її свідомості, поведінки та діяльності. О. Пруцакова, аналізуючи це поняття, зазначає, що дане поняття висвітлюється з різних сторін, а саме:

- у широкому розумінні гармонійний розвиток особистості характеризує результативність освіти й виховання, що виражається у поєднанні духовного і фізичного стану особистості, її розумового і емоційно-почуттєвого світу, єдності слова і діла;
- у вузькому розумінні – як збалансований розвиток біологічного й соціального у процесі формування особистості, завдяки чому гармонізуються стосунки особистості із суспільством, розширюються можливості особистості до самореалізації;
- у контексті розвитку відносин у системі особистість-природа-соціальне оточення як органічне поєднання ноосферного світогляду, ефективної виробничої діяльності на основі спеціальних знань і активної участі в суспільному житті [7, с. 124].

У контексті нашого дослідження нас більшою мірою цікавлять перші два підходи, оскільки гармонійні взаємини не можна розглядати поза взаєминами людини в соціумі і не врахувувати її біологічну сутність.

Отже, філософський підхід розглядає гармонію як внутрішню і зовнішню узгодженість людини, цілісність і сумісність змісту й форми, врівноваженість протилежностей, які їй властиві.

З позиції соціально-правового підходу гармонія розглядається як соціальний компроміс на основі суспільного договору та правової регуляції (Дж.Локк, Ш. Монтеск'є). Суб'єкт-об'єктна сутність феномена соціальної гармонії виражена у діалек-

тичному підході (І. Кант, Г. Гегель). І. Кант вбачав гармонію у людському суб'єкті, тому розумів її, перш за все, як узгодженість між розумом та почуттям [8]. Г. Гегель розробив розгорнуту теорію гармонії, підкреслюючи її динамічний характер у розвитку предмета, речі, явища та суспільства [9, с. 149].

Гармонія розглядалася вченими-утопістами як основа ідеального суспільства. А. Сен-Симон, Р. Оуен, Ш. Фурт'є, Т. Кампанелла, Т. Мор, зображуючи майбутнє ідеальне суспільство як «лад гармонії», вбачали у цьому задоволення духовних та матеріальних потреб, забезпечення миру та безпеки людини тощо. Стосовно цього російський філософ О. Іванова справедливо зазначає, що ідея гармонійного існування всіх соціальних класів і груп реалізується у відповідній системі управління і регуляції на основі демократичних принципів. І, навпаки, класова нерівність, розвиток капіталістичної економіки, протиріччя і конфлікти в соціальному житті обумовлюють дисгармонічні суспільні відносини [10, с. 17].

Дисгармонія та динаміка внутрішніх суспільних відносин знайшла вираження в роботах К. Маркса. Класова нерівність, розвиток капіталістичної економіки, протиріччя і конфлікти в соціальному житті обумовлюють дисгармонічні суспільні відносини.

У рамках соціологічного підходу важливим є розуміння гармонії французьким філософом, засновником школи позитивізму О. Контом (1798-1857). У гармонії суспільства О. Конт вбачав основну умову його стабільності, можливість нормального існування та розвитку в ньому кожного народу, окремої особистості. Обґрунтована ним урівноважено-інтеграційна модель зображає гармонію суспільства як гармонію між цілим та частинами соціальної системи, а також між самими частинами, в якості яких виступають духовна, політична, економічна, біологічна сторони життя суспільства; як найкраще поєднання інтересів різних особистостей та соціальних прошарків.

Отже, соціально-правовий підхід, розглядаючи соціальну гармонію, тяжіє до ідеалізму та акцентує на важливості демократичних принципів розвитку суспільства, що забезпечують стабільність існування та розвитку особистості.

Істотне значення у розумінні понять «гармонія», «гармонійні взаємини» має звернення до психологічного підходу, представники якого (С. Максименко, В. Зайчук, В. Клименко, В. Соловієнко) трактують означене поняття як властивість створених людиною і природою речей, процесів, явищ тощо, властивість цілісностей, а не будь-яких матеріальних або духовних утворень і відображають дану цілісність з точки зору: а) міцності скріплення її елементів; б) узгодженості їх між собою; в) рівноваги і єдності протилежностей у цілісності тощо [11].

Сучасний український психолог М. Варій, розглядаючи поняття «гармонія», наголошує на використанні у даному значенні різних понять: загальнонаукових (рівновага, цілісність, інтегрованість), природничих (адаптація, здоров'я), гуманітарних (благополуччя, соціальна зрілість, особистісна зрілість, душевна рівновага). На думку вченого, гармонія – це вищий рівень інтегрованості особистості порівняно зі стійкістю особистості, а стійкість – це вищий рівень інтегрованості особистості порівняно з адаптованістю. При цьому гармонію особистості неможливо обговорювати, якщо розглядати особистість у відриві від середовища, поза її зв'язками зі світом. Науковець тлумачить гармонію особистості як узгодженість і пропорційність основних аспектів буття особистості: багатовимірного простору особистості, часу й енергії особистості (і потенційної, і реалізованої). Водночас зазначається, що пропорційність кількісних характеристик простору, часу й енергії особистості можна конкретизувати як пропорційність між обсягом простору особистості, швидкістю особистісного часу і рівнем енергії особистості.

Як переконуємось, дане визначення інтерпретує поняття «гармонія» з філософської точки зору, оскільки у ньому фігурують основні категорії філософії – простір, час та енергія. Разом з тим М. Варій підкреслює, що ці категорії варто розглядати в чотирьох основних аспектах буття особистості: фізичному (предметному), вітальному, соціальному, духовному, стверджуючи,що оскільки особистість є вищим інтегратором у людині, то одна з граней особистісної гармонії – узгодженість усіх аспектів її буття [12, с. 874].

Стверджуючи, що у суб'єктивному аспекті гармонія – це переживання благополуччя в різних його аспектах, М. Варій визначає кожен з видів благополуччя, а саме:

- духовне благополуччя – це відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення можливості долучатися до багатств духовної культури. Для духовного благополуччя важливе просування в розумінні сутності й призначення людини, досить повне усвідомлення сенсу життя;
- соціальне благополуччя – це задоволеність особистості своїм соціальним статусом та актуальним станом суспільства, до якого особистість себе зараховує. Це також задоволеність міжособистісними зв'язками, статусом у мікросоціальному оточенні;
- вітальне (тілесне) благополуччя – гарне фізичне самопочуття, тілесний комфорт, відчуття здоров'я, що задовольняє індивіда, фізичний тонус [13, с. 875-876].

Отже, за такого підходу гармонія розглядається як рівновага між окремими опорами стійкості, узгодженість між ними, рівність їхньої значущості.

Вагомий внесок у розкриття сутності та механізмів розвитку гармонійної особистості здійснила Л. Божович, стверджуючи, що «гармонійність особистості з її внутрішнього психологічного боку передбачає високу узгодженість між свідомістю людини та його несвідомими психічними процесами. Така гармонія забезпечується суспільною моральною спрямованістю особистості, мотиваційні сили якої підкорені єдиному мотиву, який домінує і на свідомому, і на несвідомому рівні» [14, с. 269].

Л. Божович, розвиваючи думку Л. Виготського, простежує, що гармонізацію особистості не можна ототожнювати з розвитком багатосторонніх здібностей дитини, оскільки в цьому випадку вона зводиться лише до сукупності різних «сторін» особистості, у той час, коли гармонізація виступає їх «вищим синтезом» [15, с. 249].

Переконливими є думки Л. Божович стосовно того, що становлення гармонійного стану особистості потребує формування моральної мотивації, яка завдяки своїй аффективній значущості для суб'єкта буде без насилля, без конфлікту перемагати небажані для неї прагнення, а, отже, центром виховання гармонійної особистості є формування моральних почуттів, оскільки саме вони забезпечують єдність свідомості і поведінки.

Як переконуємось, основний акцент у формуванні гармонійності особистості дослідниця робить на мотиваційній сфері дитини, вважаючи, що основою організації виховання гармонійної особистості має бути управління мотивами поведінки і діяльності дитини.

Цінним для нашого дослідження є наукове обґрунтування гармонії і дисгармонії міжособистісних взаємин російським психологом С. Духновським. За його переконанням, гармонія і дисгармонія міжособистісних взаємин суб'єктів міжособистісних взаємин навчального процесу зумовлена соціально-психологічною дистанцією у взаєминах між ними. С. Духновський зазначає, що «основу гармонії-дисгармонії міжособистісних взаємин суб'єктів навчального процесу складає їх розуміння один одного, довіра один до одного, чуттєвий тон, а також характер сумісної діяльності, як складові соціально-психологічної дистанції між ними» [16, с. 5].

Отже, згідно психологічного підходу гармонійність передбачає наявність фізичного і морального комфорту внаслідок наближення особистості до певного соціального ідеалу через самовдосконалення і максимальну самореалізацію власного потенціалу.

Узагальнюючи вище проаналізовані трактування, визначимо, як трактуються категорія «гармонія», поняття «гармонійні взаємини» з точки зору сучасних педагогів.

М. Палтишев під педагогічною гармонією розуміє всеосяжне правило дидактики, яке включає в себе різні її принципи та дозволяє створити гармонію в організації навчально-виховного процесу [17, с. 10]. З іншого боку, педагогічна гармонія – це закон педагогіки, який приводить у відповідність організацію освіти та цільові установки, що допомагають співвіднести зміст, форми, методи навчання, перетворюючи їх у виразні засоби педагогічного процесу, спрямовані на створення задоволення учнів від усвідомлення гармонії під час навчання та пізнання світу, що нас оточує [18, с. 11].

Різні аспекти гармонізації з точки зору педагогіки набули висвітлення в працях Н. Лебедєвої, яка розглядає її як спеціальну перетворюючу діяльність, вектор руху до ідеалу гармонії – образу бажаного майбутнього педагогічної системи. При цьому, – зазначає вчена, – філософською основою гармонізації педагогічного процесу є міра узгодженості свободи і відповідальності у дитини; соціологічної – взаємодоповненість процесів адаптації, соціалізації та гуманізації; психологічною основою виступає узгодженість механізмів інтеріоризації та екстеріоризації цінностей; педагогічною – взаємодоповненість концепцій гуманізації та соціалізації особистості.

Розглядаючи проблему гармонізації педагогічного процесу ціннісного самовизначення старших школярів, Н. Лєбєдєва акцентує на тому, що гармонійний розвиток особистості досягається на основі сходження школярів до моральних цінностей як пріоритетів в системі цінностей розвитку. Для цього створюється гуманізуючий простір ціннісного самовизначення, усуваються протиріччя в компонентах і функціях процесу і між ними переважно «м'якими» – точечними, резонансними методами. Це сприяє підсиленню морального змісту цільового компонента, який узгоджується на основі взаємодоповнення з гуманними методами, формами і моральними засобами, що сприяють оптимізації та придають процесу самовизначення спрямованість на генералізацію системи цінностей, гармонізацію гуманістичної и соціоорієнтованої спрямованості школярів [19, с. 342].

Висновки і пропозиції. Отже, гармонія є інтегрованим поняттям, а гармонійність передбачає наявність фізичного і морального комфорту внаслідок наближення особистості до певного соціального ідеалу через самовдосконалення і максимальну самореалізацію власного потенціалу. Саме цей фактор ми враховуватимо під час уточнення сутності поняття «гармонійні взаємини», визначенні структурних компонентів цього поняття, критеріїв і показників сформованості гармонійних взаємин батьків і підлітків в умовах неповної сім'ї.

Список літератури:

1. Словарь по социальной педагогике / Авт.-сост. А. В. Мардахаев. – М.: Издат. Центр «Академия», 2002. – 368 с.
2. Милтс А. А. Гармония и дисгармония личности. – М.: Издательство политической литературы, 1990. – 222 с.
3. Иванова Оксана Валерьевна. Социальная гармония и пути ее достижения: социально-философский анализ: Дис. ... канд. философ. наук. – Чита, 2011. – 162 с.
4. Кассирер Э. Опыт о человеке // Проблема человека в западной философии. – М., 1988. – С. 3-30.
5. Дьюи Дж. Общество и его проблемы. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 160 с.
6. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с. – С. 140.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Кант И. Критика способности суждения // Сочинения в шести томах. (Философ. наследие). – Т. 5. – М.: Мысль. – 1966. – С. 161-529.
9. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. – Т. 1. – М.: Мысль, 1968. – 312 с.
10. Иванова Оксана Валерьевна. Социальная гармония и пути ее достижения: социально-философский анализ: Дис. ... канд. философ. наук. – Чита, 2011. – 162 с.
11. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко : За заг. ред. акад. С. Д. Максименка – К.: Форум, 2000. – 543 с.
12. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
13. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
14. Божович Л. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности // Психология формирования и развития личности / Отв. Ред. Л. И. Анцыферова – М., 1981. – С. 257-284.
15. Божович Л. Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности // Психология формирования и развития личности / Отв. Ред. Л. И. Анцыферова – М., 1981. – С. 257-284.
16. Духновский С. В. Гармония и дисгармония межличностных отношений субъектов образовательного процесса: автореф. дис. На соискание ученой степени доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / С. В. Духновский. – Екатеринбург, 2012. – 47 с.
17. Палтышев Н. Н. Педагогическая гармония. – Учебно-методическое пособие; К.: «Магистр S», 1996. – 104 с.
18. Палтышев Н. Н. Педагогическая гармония. – Учебно-методическое пособие; К.: «Магистр S», 1996. – 104 с.
19. Лебедева Н. Н. Гармонизация педагогического процесса ценностного самоопределения старших школьников : дис. ... д-ра пед.наук : 13.00.01. – Тюмень. – 2006. – 561 с.

Сидоренко Ю.И.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКИЙ, СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ГАРМОНИЯ»

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы понятия «гармония». Проанализированы работы ученых по этому вопросу в различных сферах науки и доказана интегрированность данного понятия.
Ключевые слова: гармония, дисгармония, подход, взаимоотношения, социум.

Sydorenko I.I.
Mykolaiv National V.O. Sukhomlinsky University

PHILOSOPHICAL AND ETHICAL, SOCIAL AND LEGAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL APPROACH TO THE DEFINITION OF «HARMONY»

Summary
This article explores the theoretical approach to the concept of "harmony". The author analyzes the scholars on this issue in various fields of science and proves integration of this concept.
Keywords: harmony, disharmony, approach, relationships, society.

УДК 378.095

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ИНКЛЮЗИВНОЙ СФЕРЫ

Тимохина Т.В.
Орловский государственный университет имени И.С. Тургенева

Исследованы роль и место инклюзии в подготовке специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья в вузе. Проанализированы современные зарубежные исследования по проблемам инклюзии в образовании, современное состояние инклюзивного образования в Центральных районах России. Выделены множественные объективные и субъективные причины, по которым инклюзивное образование не может быть в настоящее время интегрировано в систему образовательных учреждений России. Представлены основы подготовки специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Приведены результаты исследования, где была проанализирована специфика подготовки специалистов для работы в сфере инклюзивного образования в Орловской области.
Ключевые слова: подготовка специалистов, дети с ограниченными возможностями здоровья, инклюзивное образование.

Постановка проблемы. Одним из механизмов повышения социального статуса, защищенности детей с ограниченными возможностями здоровья, расширения возможностей социализации, формирования предпосылок для интеграции каждого ребенка в современное общество, является обучение их в инклюзивных образовательных учреждениях. В условиях современного общества это достаточно перспективная форма для участия в образовательном процессе всех детей, которая может удовлетворить образовательные потребности, независимо от диагноза ребенка.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы ученые-представители многих направлений: педагоги, психологи, специалисты в области медицины и др. стали активно обсуждать тему инклюзивного образования. На данную тему дискутируют ряд ученых, отдавая инклюзивному образованию определенных категорий детей с ограниченными возможностями здоровья приоритет перед другими видами образования.

Проблемы, возникающие в связи с ограниченными возможностями здоровья и особыми адаптивными потребностями детей разных возрастных категорий, раскрывают научные исследования А.Г. Асмолова, Л.В. Ващенко, Л.С. Выготского, Н.В. Даниленко, А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурия, К. Хорни и др.

Исследование процесса адаптации к социуму ребенка с ограниченными возможностями нашло отражение в трудах Т.А. Власовой, М.А. Галагузовой, В.П. Гудонис, И.А. Дворянчиковой, И.В. Нагаевой, В.П. Павловского, Н.Д. Эриашвили и др.

Развитие детей с ограниченными возможностями здоровья и особенности их реабилитации и коррекции рассмотрены в работах – Л.И. Акатова, Л. И. Аксеновой, Б.Г. Ананьева, С.А. Беличевой, А.И. Дьячкова, Б.П. Пузанова, Е.А. Ямбург др.

Исторический аспект развития инклюзивного образования в России и за рубежом и отражен в исследованиях Н.С. Грозной, Л.В. Голубевой, Н.Н. Малофеева, С.И. Сабельникова и др.

Интеграция детей с ограниченными возможностями здоровья в образовательную среду раскрываются в работах Т.В. Кожекиной, Е.В. Ковалева, Л.М. Крыжановской, Г.Ф. Кумариной, Э.К. Наберушкиной, О.А. Степановой, Е.Р. Яроской-Смирновой и др.

Профессиональная деятельность педагогов в процессе интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья в общество и подготовка специалистов к работе с данной категорией детей освящены в трудах В. Г. Бочаровой, Т.М. Ковалевой, В.П. Павловского, Б.П. Пузанова, В.В. Рубцова, В.Ф. Тенищева, А.Я. Чигириной и др.

Возможности развития образовательной среды учебных заведений, пригодных для инклюзивного образования исследовали А.А. Вербицкий, Л.В. Голубева, Е.Е. Деев, А.И. Дьячков, И.Т. Ивошина, Е.В. Ковалев, А.К. Маркова, Т.А. Михайлова, И.А. Нагаева, Л.Е. Олтаржевская, В.В. Рубцов, А.В. Мудрик, Т.И. Шульга и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на достаточно большое количество работ по истории и теории инклюзивного образования в нашей стране и за рубежом, теории и методике интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья в инклюзивные дошкольные, школьные и высшие образовательные учреждения, рассмотрению вопросов инклюзии в системе профессиональной подготовки специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья, уделялось по настоящее время недостаточное внимание.

Главной целью данной работы является рассмотрение современного состояния, роли и места инклюзии в подготовке как специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья, так и специалистов «учительских» профессий в вузе.

Инклюзия, по определению С.В. Алехиной, «...является социальной концепцией, которая предполагает однозначность понимания цели – гуманизация общественных отношений и принятие права лиц с ограниченными возможностями на качественное совместное образование. Инклюзия в образовании – это ступень инклюзии в обществе, одна из гуманитарных идей его развития. Развитие инклюзивного образования – на создание новой системы, а качественное и планомерное изменение системы образования в целом» [1, с. 65].

Инклюзия предполагает изменение системы образования в целом и принятие ребенка-инвалида на уровне всей образовательной системы: дошкольной, школьной, послешкольной. Такая система должна учитывать потребности всех детей: детей с нормальным развитием и детей с отклонениями от нормы, детей разных этнических групп, полов, возрастов, которые получают образование вместе.

При реализации инклюзивного образования предполагается совместное нахождение в одном помещении (группе дошкольного учреждения, школьном классе, аудитории ВУЗа) полное время или частично, обучаясь с поддержкой по индивидуальному плану.

Н.В. Борисова, С.А. Прушинский [3], рассматривая причины развития инклюзивного образования как мировую тенденцию, отмечают, что «Инклюзивный подход в образовании стал утверждаться в связи с тем, что в современном обществе на смену «медицинской» модели, которая определяет инвалидность как нарушение здоровья и ограничивает поддержку людям с инвалидностью социальной защитой больных и неспособных, приходит «социаль-

ная» модель, которая утверждает: причина инвалидности находится не в самом заболевании как таковом; причина инвалидности – это существующие в обществе физические («архитектурные») и организационные («отношенческие») барьеры, стереотипы и предрассудки». [2, с. 13]

Анализируя современные зарубежные исследования по проблемам инклюзии в образовании, Н.А. Ливенцева [4] отмечает: «Согласно мнению большинства зарубежных специалистов, успех инклюзии во многом зависит от грамотного использования целого комплекса педагогических и психологических ресурсов. В их число входит профессиональная компетентность инклюзивных педагогов; реорганизация системы подготовки и профессионального сопровождения педагогических кадров; отношение к феномену инвалидности у педагогов и детей с нормативным развитием и его влияние на продуктивность инклюзивного обучения; изменение структуры учебных планов и пространства в классе с целью удовлетворения потребностей всех категорий детей» [4].

Анализируя материалы статьи специального выпуска журнала «International Jornal of inclusive Education» 2011. Vol. 15, № 1 [3], Н.С. Грозная отмечает: «Анализ опыта разных стран подтверждает представление о том, что глобализация, увеличивая многообразия культур, языков, социально-экономического положения учащихся, делает проблему перехода к инклюзивному образованию более многомерной» [3, с. 39].

Изложение основного материала. Поведенное нами исследование показало, что в настоящее время инклюзивное образование в России развивается недостаточно целенаправленно и поступательно. Оно широко представлено в крупных городах: Москва, Санкт-Петербург. Активно и на наш взгляд более успешно инклюзия развивается в Казахстане, где ведутся серьезные научные исследования, большое количество детей-инвалидов обучается по инклюзивным программам.

В Центральных районах России инклюзивное образование в настоящее время развивается в недостаточной мере, находится только в процессе развития. Это обуславливается множественными объективными и субъективными причинами.

Дети с ограниченными возможностями здоровья на сегодняшний день не вписываются в систему общеобразовательных учреждений Российской Федерации. Исследователи выделяют ряд причин, по которым инклюзивное образование не может быть в настоящее время интегрировано в систему образовательных учреждений России.

Прежде всего, это причины управленческого характера:

- отсутствие адекватного управленческого механизма для должной социальной адаптации в образовательной среде,
- отсутствие гибкой системы вариативного образования в России.

К причинам психологического характера разные исследователи относят:

- нежелание остальных детей, получающих образование в инклюзивном образовательном учреждении, и их родителей замечать трудности, потребности и желания ребенка – инвалида,
- непонимание со стороны всего общества и его неподготовленность к интеграции ребенка – инвалида.

Существуют причины социально – экономического характера, когда семья ребенка – инвалида не имеет достаточных средств для достойного образования своего ребенка.

И, наконец, к причинам педагогического характера относятся:

- недостаточная обеспеченность процесса социальной адаптации инклюзивными средствами,
- неудовлетворительный уровень подготовленности педагогических кадров ВУЗов, школ, дошкольных учреждений.

То есть, существует проблема профессиональной подготовки путем получения образования или повышения квалификации специалистов по работе с детьми в инклюзивной сфере.

Многие ученые, работающие над проблемой инклюзивного образования отмечают, что в настоящее время профессиональная подготовка педагогов, работающих в инклюзивной сфере, осуществляется недостаточно. Анализ практической деятельности педагогов инклюзивных образовательных учреждений г. Орла показал, что они нуждаются в консультациях коррекционных педагогов, психологов, с трудом находят теоретический материал по инклюзивному образованию, испытывают трудности в работе с группой при наличии детей с ограниченными возможностями здоровья.

С.В. Алехина, рассматривая инклюзивное образование на современном этапе, подчеркивает недостаточную профессиональную подготовку педагогов общего образования и специалистов сопровождения, способных организовать инклюзивный подход. «Они нуждаются в специализированной комплексной помощи со стороны специалистов в области коррекционной педагогики, специальной и педагогической психологии, в понимании и реализации подходов к индивидуализации обучения детей с особыми образовательными потребностями, в категорию которых, в первую очередь, попадают учащиеся с ограниченными возможностями здоровья. Но самое важное, чему должны научиться педагоги массовой школы – это работать с разными детьми и учитывать это многообразие в своем педагогическом подходе к каждому» [1, с. 6-11].

В России в настоящее время активно работает коррекционное направление подготовки специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья, когда будущий специалист получает образование на базе факультетов коррекционной педагогики.

Направление подготовки специалистов инклюзивной сферы с помощью повышения квалификации педагога, имеющего базовое педагогическое образование и достаточный педагогический опыт работы в инклюзивной сфере, развито недостаточно. В последние годы наметились положительные тенденции в развитии данного направления в России. Организованы краткосрочные курсы повышения квалификации по подготовке педагогов к работе в инклюзивной среде в Волгограде, Москве, Самаре, Санкт-Петербурге, Саратове, Туле и ряде других городов.

Институт коррекционной педагогики Российской академии образования ежегодно с успехом проводит курсы повышения квалификации для слушателей с педагогическим образованием: «Психолого-педагогическое сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях совместного обучения», «Информационные технологии в специальном и интегрированном обучении детей с ОВЗ«, «Школьная дезадаптация: факторы, проявления, принципы диагностики и профилактики«, «Психолого-педагогическое сопровождение детей и подростков с ограниченными возможностями здоровья по слуху в условиях интегрированного обучения«, «Организация коррекционно-развивающего воспитания

и обучения детей с ЗПР в условиях общеобразовательных учреждений». В Москве с 2009 года работает, созданный решением Учёного совета Московского городского психолого-педагогического университета, Институт проблем интегрированного (инклюзивного) образования под руководством С.В. Алёхиной.

Кроме проведения прикладных научных исследований по основным проблемам инклюзивной образовательной практики, создания технологий психолого-педагогического сопровождения инклюзивного образования в дошкольном, школьном, дополнительном и высшем профессиональном образовании, институт активно разрабатывает программы подготовки и повышения квалификации педагогических кадров, работающих с детьми с ограниченными возможностями здоровья в системе интегративного и инклюзивного образования. Получение специального образования для работы в инклюзивной сфере предусмотрено в форме магистратуры, повышения квалификации и стажировки педагогов.

Программы курсов повышения квалификации предназначены для руководителей образовательных организаций, специалистов и педагогов, работающих в инклюзивном дошкольном, школьном и дополнительном образовании.

Программы дополнительного профессионального образования (стажировки) обычно предназначаются для повышения квалификации руководителей и психолого-педагогических работников образовательных организаций, реализующих практику инклюзивного образования.

Основы подготовки специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья имеют свои региональные особенности, обусловленные социальными и экономическими особенностями развития региона, культурными традициями данной местности, психологической готовностью жителей данного региона к адекватному восприятию ребенка с ограниченными возможностями, особенностями образовательных учреждений, профессиональными качествами педагогов, получивших соответствующую подготовку, целенаправленной работой средств массовой информации по разъяснению жителям региона преимуществ инклюзивного образования как для детей с особыми образовательными потребностями, так и для детей с нормальным развитием, наличием и работой общественных организаций.

Результаты проведенного нами исследования, где была проанализирована специфика подготовки специалистов для работы в сфере инклюзивного образования в Орловской области показали, что в 2014 году в области насчитывалось 26 образовательных учреждений, включенных в реализацию Программы «Доступная среда», исполнителем которой выступает Министерство здравоохранения и социального развития Российской Федерации. В соответствии с приказом Департамента образования, молодежной политики и спорта Орловской области и по итогам инспекционной проверки детских учреждений Орловской области, уполномоченным при президенте Российской Федерации по правам ребенка П.А.Астаховым на базе БОУ ОО ДПО (ПК) С «Орловский институт усовершенствования учителей» создан ресурсный центр вариативных форм обучения детей с ограниченными возможностями здоровья, детей-инвалидов и лиц из их числа. Одним из направлений деятельности ресурсного центра является создание системы подготовки кадров: разработка программ повышения квалификации, обучающие семинары, профессиональные мастерские и тренинги для педагогов образовательных учреждений. Одним из достоинств инновационной деятельности образовательных организаций региона по реализации инклюзивного образования в результате мониторинга специалистов, работающих с детьми с ограниченными возможностями здоровья является повышение уровня их психолого-педагогической компетентности.

Выводы. Таким образом, система инклюзивного образования как в России, так и в Орловской области, только начинает развиваться. В настоящее время можно заметить положительные тенденции, которые намечаются в разных направлениях развития инклюзивного образования. Инклюзия в системе профессиональной подготовки специалистов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья развивается как в нашей стране, так и за рубежом. Развитие интеграционных процессов в системе образования Российской Федерации повышает требования и к профессиональной подготовке и переподготовке специалистов инклюзивной сферы. Несмотря на наметившиеся в последние годы положительные тенденции, направление подготовки специалистов инклюзивной сферы с помощью повышения квалификации педагога, имеющего базовое педагогическое образование и достаточный педагогический опыт работы в инклюзивной сфере, развито недостаточно.

Список литературы:

1. Алехина С. В. Современный этап развития инклюзивного образования в Москве // Инклюзивное образование. – Выпуск 1. – М. : Центр «Школьная книга», 2010. – 272 с.
2. Борисова Н. В., Прушинский С. А. Инклюзивное образование. – Владимир, ООО «Транзит-икс», 2009. – 49 с.
3. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом. От мечты к реальности // Синдром Дауна XXI век. – 2011. – № 1. – С. 34-41.
4. Ливенцева Н. А. Обзор современных зарубежных исследований по проблемам инклюзивного образования. Инклюзивный ресурсный центр – Режим доступа: http://www.fl-life.com.ua/inclusion/
5. Фіцула М. М. Педагогіка. – ВЦ Академія, 2009. – 560 с.

Timokhina T.V.
VPO «Orel State University» them. IS Turgenev

PROFESSIONAL TRAINING INCIUSIVE SERVICES

Summary
The role and place of inclusion in the training of specialists to work with children with disabilities in high school. Analyzed modern foreign research on inclusion in education, the current state of inclusive education in the central regions of Russia. Highlighted multiple objective and subjective reasons for inclusive education can not currently be integrated into the system of educational institutions of Russia. Presented through training to work with children with disabilities. The results of the study, which analyzed the specificity of training professionals to work in the field of inclusive education in the Oryol region.
Keywords: training, children with disabilities, inclusive education.

УДК 376-056.45

ОСОБИСТІСТЬ ТВОРЧОГО ПЕДАГОГА У ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ ВЧЕНИХ

Федорчук В.В.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Публікація написана на основі вивчення праць польських вчених. Стаття присвячена проблемі творчого вчителя. Розглядається ідея навчання як творчості. Розкриваються погляди польських вчених на те, яким повинен бути творчий педагог. Описано поради для педагогів, які можуть допомогти їм піднятися на вищий щабель у професійній творчій діяльності.

Ключові слова: творчість, педагог, творчий вчитель, творча особистість, педагогічна творчість.

Постановка проблеми. Характерною рисою нашого часу є розквіт творчої діяльності у різних сферах суспільного життя. Творчість є одночасно тим, до чого прагне сучасна людина, і тим, до чого вона зобов'язана. Гуманізація освіти передбачає більшу увагу до розвитку творчих здібностей дитини, кращих якостей її особистості. Тому ідеї креативності знаходять своє відображення й у педагогічному мисленні. В зв'язку з цим, педагогічна творчість охоплює щоразу ширшу сферу освітніх явищ, дозволяючи побачити навчальний процес в іншому ракурсі, відкрити нові способи його оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість є надзвичайно складною для визначення. Через це різні автори й дослідники підкреслюють або навіть абсолютизують лише один аспект творчості. Причиною, на думку Татаркевіча, є те, що під творчістю розуміють різні поняття: 1) діяльність Бога, 2) діяльність митця, 3) діяльність людини, здатної створити (запровадити) щось нове [10].

Натомість Стасякевіч бачить у творчості 4 складових: 1) результати творчості (атрибутивний аспект), 2) творча особистість (суб'єктний аспект), 3) психічний процес (процесуальний аспект), 4) зовнішні чинники, що зумовлюють творчий процес (аспект стимуляторів-інгібіторів). Ці чотири пункти Стасякевіч називає чотириаспектною парадигмою інтерпретації творчості [8].

Погляди на творчість в контексті творчої особистості чи творчого потенціалу особистості мають важливе значення для педагогіки. Питання творчої активності учня, педагогічної творчості, формування творчої індивідуальності педагога, розвитку дитячої творчості активно досліджуються в сучасній вітчизняній педагогічній, психологічній та філософській літературі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Та маловідомими, на наш погляд, залишаються погляди зарубіжних, зокрема польських вчених на дану проблему.

Мета статті. Тому метою даної статті є аналіз публікацій зарубіжних (зокрема польських) педагогів, що стосуються особистості творчого педагога.

Виклад основного матеріалу. Головною рисою педагогічної творчості є те, що вона пропагує ідею навчання як творчої діяльності. Тобто, процес навчання значною мірою повинен мати творчий характер. Так, З. Петрасінський писав: «у широкому розумінні праця над собою або вихованцем, результатом якої є нова, неповторна індивідуальність, є також ... творчістю» [6, с. 403.].

На думку Р. Шульца, ідея навчання як творчості об'єднує в собі кілька специфічних концепцій, а саме:

- ідеологію творчого учня, відповідно до якої процес учіння має або повинен мати творчий характер, а учня слід розуміти як одного з суб'єктів творчої діяльності;
- ідеологію творчого вчителя, в основі якої лежить переконання, що педагогічна діяльність, пов'язана з навчанням і вихованням, має творчий характер;
- концепцію школи як творчої організації, яка опирається на думку, що шкільна система здатна демонструвати творчу поведінку, наприклад, у ході інноваційної діяльності;
- концепцію саморегуляції та самовідновлення навчального процесу, в основі якої лежить положення, що шкільна система повинна бути автономним суб'єктом в процесі змін і мусить самостійно виявляти і розв'язувати власні проблеми щодо пристосування і розвитку, тобто, її функціонування повинно мати інноваційний характер [7, с. 6].

Предметом аналізу даної публікації буде одна із цих складових педагогічної творчості, а саме ідеологія творчого вчителя. Кожен із дослідників проблеми творчого вчителя намагався відповісти на ключові питання: які якості притаманні творчому вчителю і що потрібно робити вчителеві, щоб стати творчим? Розглядаючи публікації польських вчених, що стосуються проблем творчого вчителя, можна помітити, що досить часто поняття творчої діяльності вчителя пов'язують з його здібностями до музичної чи образотворчої діяльності або з необхідністю організовувати творчу діяльність дітей. Але, на наш погляд, творчий вчитель – це значно ширше поняття, оскільки педагогічна діяльність завжди вимагає певного рівня творчості, тим більше сьогодні, коли інноваційна діяльність стала невід'ємною частиною педагогічного процесу. Необхідність стимулювати творчу активність учнів спонукає вчителя до того, щоб самому стати творчою особистістю, крім того, творчість у діяльності вчителя є певним засобом проти закостенілості, рутини і професійного вигорання.

Які ж риси вирізняють творчого вчителя? Б. Матвеїв називає серед них стійкість до стресу, здатність адекватно реагувати на критику чи насмішки, незалежність, нонконформізм, відкритість до нових ідей, здатність до розпізнавання проблем, формулювати питань, прийняття невизначеності, визнання свого незнання [4]. Творчий учитель уміло діагностує творчість своїх учнів, адекватно на неї реагує, уміє розпізнавати поведінку, що є проявом творчої особистості, підтримує і винагороджує творчу експресію своїх вихованців [3]. І. Банасяк серед інших рис творчої особистості називає рішучість, ініціативність, активність, сильну мотивацію, пристрасть та ентузіазм в роботі, енергію, точність, незалежність, конструктивність мислення, різноманітність інтересів та життєву силу [1]. Аналізуючи названі риси творчих людей можна прийти до висновку, що вони дійсно необхідні у педагогічній діяльності, а їх наявність у вчителя зробить його діяльність різноманітнішою та ефективнішою

Д. Брончковська, характеризуючи риси творчого педагога говорить про те, що він зовсім не

обов'язково має бути здібним до музики, образотворчого мистецтва чи віршування. Значно важливішими, на думку авторки, є особливі особисті якості, тому Брончковська виділяє три основні складові, що допоможуть вчителеві розкрити свій творчий потенціал:

1) вміння осягнути сутність проблеми, здатність розірвати традиційні моделі взаємодії, інтерпретувати старі речі по-новому (тільки у такому випадку вчитель може бути співтворцем педагогічного процесу);

2) уява, оскільки добре функціонуюча уява дає вчителеві можливість розширити межі власного досвіду, бо кожного разу нові непередбачувані ситуації вимагатимуть від педагога нових творчих рішень;

3) «нові продукти» – вчитель-творець це той, хто створює нові цінності [2].

Дещо по-іншому виглядає проблема творчого вчителя у працях польського професора О. Налясковського. Вчений розглядає діяльність педагога у контексті творчої школи, і вважає, що творчість учителя повинна слугувати не лише навчальному процесові, повинна не лише орієнтуватися на пошук і творення нових методів, але насамперед має розвивати самого вчителя. А для цього бажане існування певних умов, які б стимулювали цю творчість, а саме: 1) малі групи учнів, що забезпечить можливість майже інтимного діалогу з кожним; 2) повна присутність в школі; 3) суттєва свобода і самодіяльність. Сукупність названих умов, на думку дослідника, свідчитиме про «атмосферу очікування» від вчителя його творчої праці [5, с. 11].

Підсумовуючи свої погляди на творчого педагога в контексті творчої школи, А. Налясковський, між іншим, радить вчителю:

· пам'ятай, що твої знання є органічною частиною тебе самого, ти свою проблематику знаєш досконало, а учні стикаються з нею вперше; не будь змученим і нудним на своєму занятті, цим ти можеш позбавити учнів радощів контакту з тобою і з тим, що їм приносиш;

· за те, що робиш, відповідаєш перед учнями і батьками, відповідаєш перед самим собою; тому якщо маєш щось нове, хороше і корисне, то не озирайся на бюрократів та урядові благословення, твори;

· не готуй свій конспект від початку до кінця; таке відпрацьоване заняття, позбавлене імпровізації, буде творчим лише для учнів, але не для тебе; ніколи цього не допускай;

· у важкі хвилини запитуй себе: «ким я є?» [5, с. 24-25.]

Якщо ж вчитель часто задає собі питання: як стати більш творчим? як уникнути нудного повторення того, що хтось уже придумав і зробив? як зробити своє професійне життя творчим? – слушними можуть стати «поради на творчу дорогу» польського педагога К. Шмідта.

1. Будь відкритий. Не розглядай світ як цілком пізнаний, зі сталою структурою. Дивуйся. Задавай багато запитань іншим, але разом з тим і собі. Помічай проблеми там, де інші люди їх не бачать, але не дратуй ними інших. Дивись на світ очима дитини.

2. Не класифікуй завчасно. Уникай поверхових класифікацій людей і речей. Спочатку дивись, слухай і думай, а потім називай. Не оцінюй все з погляду на те, що це добре чи погано, натомість чи це тобі подобається чи ні.

3. Не поспішай з оцінками. Передчасна оцінка, особливо тоді, коли щось придумуєш, шкодить оригінальності.

4. Використовуй гру уяви. Уявляй собі, що було би, якби... Бався фантазіями, поєднуй віддалені і нетипові асоціації і дивись, що з того вийде.

5. Поважай багатозначність. Уважно слухай відмінні від твоїх думки й аргументи, особливо тоді, коли ще не вирішив, що робити. Сміливо, але з пошаною до гідності інших, захищай власні думки і протистій агресії та догматизму в дискусіях.

6. Комбінуй. Не відкидай дивних поєднань. Поєднуй мале з великим, раціональне з інтуїтивним, чорне з білим. Шукай нових відкриттів у існуючих поєднаннях і комбінаціях, відомих речах та ідеях.

7. Будь спонтанний і дотепний. Не талуй в собі природного почуття гумору. Помічай радісну, веселу, смішну сторону життя. Розвивай у собі доброзичливе почуття гумору, тобто – смійся з людьми, а не з людей.

8. Протистій моді та рутині. Твори незвичні і несподівані плани і розв'язання. Не наслідуй сліпо модних тенденцій. Будь оригінальним у своїх захопленнях, не роби нічого тільки тому, що це подобається мільйонам.

9. Живи власними пригодами. Роби щось насправді, замість того, щоб витрачати час та енергію на переживання пригод інших осіб, байдуже, чи знайомих, чи зірок екрану.

10. Будь експресивним. Виражай свої думки і почуття мовою мистецтва. Співай, декламуй, танцюй, грай на музичних інструментах, малюй навіть в тому випадку, коли не є професіоналом [9, с. 144-146].

Висновки і пропозиції. Аналізуючи ці та інші погляди на творчого вчителя польськими педагогами-науковцями можна прийти до висновку, що немає однозначних дефініцій творчого педагога, як немає простих рецептів чи легких шляхів оволодіння творчими вміннями у педагогічній діяльності. Існуючі поради можуть стати корисними педагогам, але всі вони потребують часу, зусиль, витривалості, іноді навіть відваги та протистояння більшості. Але, на наш погляд, на основі узагальнення наведених вище міркувань і положень, можна виділити кілька аспектів, на яких наголошували більшість дослідників. Так, творчий педагог повинен вміти створити атмосферу співпраці з учнями, поважати особистість кожної дитини, розвивати свою уяву та дивергентне мислення, бути відкритим на нове, залучати дітей до творчої діяльності, спонукати їх до самопізнання та самооцінки та подавати учням приклад власної творчості. Тобто, замість того, щоб бути готовим лише до відтворення, копіювання існуючих здобутків, сучасний творчий педагог повинен сам бути здатним до творчості і вміти спонукати до творчої діяльності своїх вихованців. Тільки в такому випадку вчитель зможе готувати підростаючі покоління до активного життя, розкриття і розвитку свого потенціалу, пошуку власного місця в мінливому сьогоденні.

Список літератури:

1. Banasiak J. Z rozwazań o nauczycielu tworczym / J. Banasiak // Kwartalnik Pedagogiczny. – 1975. – № 2.
2. Brączkowska D. Nauczyciel [Електронний ресурс] / Dorota Brączkowska. – Режим доступу: http://www.naturasukcesu.pl/galeria/ciekawe-przemyslenia/nauczyciel.html
3. Dyrda B. Tworcze rozwiązywanie problemow w kształceniu nauczycieli [Електронний ресурс] / Beata Dyrda. – Режим доступу: www.cen.uni.wroc.pl/Pliki/19.pdf

4. Matwiejow B. Tworcze aspekty badawczej i praktycznej działalności nauczycieli / B. Matwiejow // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Pedagogiczne, 1995. – Z. 22.
5. Nalaskowski A. Szkoła twyrcza – szkoła uspołeczniona / A. Nalaskowski. – Toruń: Poltech, 1990. – 26 s.
6. Pietrasiński Z. Przygotowanie do aktywności twyrczej / Z. Pietrasiński // Model wykształconego Polaka, red. B. Suchodolski. – Wrocław: Ossolineum, 1980. – S. 403.
7. Schulz R. Studia z innowatyki pedagogicznej / R. Schulz. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, 1996. – S. 6.
8. Stasiakiewicz M. Twyrczość i interakcja / M. Stasiakiewicz. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999.
9. Szmidt K. J. Szkice do pedagogiki twyrczości / K. J. Szmidt. – Krakyw: Impuls, 2001.
10. Tatarkiewicz W. Dzieje sześciu pojęć / W. Tatarkiewicz. – Warszawa: PWN. – 1982.

Федорчук В.В.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ЛИЧНОСТЬ ТВОРЧЕСКОГО ПЕДАГОГА В ТРУДАХ ПОЛЬСКИХ УЧЕНЫХ

Аннотация
Публикация написана на основе изучения трудов польских ученых. Статья посвящена проблеме творческого учителя. Рассматривается идея обучения как творчества. Раскрываются взгляды польских ученых на то, каким должен быть творческий педагог. Описаны советы для педагогов, которые могут помочь им подняться на высшую ступень в профессиональной творческой деятельности.
Ключевые слова: творчество, педагог, творческий учитель, творческая личность, педагогическое творчество.

Fedorchuk V.V.
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

THE PERSONALITY OF A CREATIVE PEDAGOGUE IN THE WORKS OF POLISH SCIENTISTS

Summary
The publication is written on the basis of learning of the works of Polish scientists. The article deals with the problem of a creative teacher. It considers the idea of education as a creative process. It shows the points of view of the Polish scientists on a creative pedagogue. The advices for pedagogues helpful for their professional growth are described here.
Keywords: creativity, pedagogue, creative teacher, creative personality, pedagogical creativity.

УДК 37.013.42

СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Чернецька Ю.І.
Харківська гуманітарно-педагогічна академія

У статті представлено огляд сучасної наукової літератури з проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб у психолого-педагогічному контексті. Виявлено провідні напрями наукових досліджень у галузі психології, до яких належать: загальні питання надання психологічної допомоги наркозалежним, зміст, форми і методи такої допомоги; вивчення психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співалежних членів їх родин; особливості психопрофілактичної роботи; психологічна корекція, реабілітація і ресоціалізація наркозалежних осіб. Педагогічні дослідження проаналізовані у напрямі розробки педагогічних основ профілактики негативних соціальних явищ серед дітей і підлітків у соціальному середовищі.
Ключові слова: ресоціалізація, профілактика, наркозалежність, реабілітація, спів залежність.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб сьогодні не викликає сумніву, оскільки нині у наукових колах виявляється суперечність між необхідністю екстраполяції наукового терміну «ресоціалізація наркозалежної особи» як важливої наукової категорії для створення обґрунтованої концепції психолого-педагогічної і соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації, і відсутністю ґрунтовних теоретичних та методичних доробок для реалізації цієї концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сформувати об'єктивне уявлення про ступінь наукової розробки проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб допоможе аналіз наукових і науково-методичних праць психологів А. Айвазової, С. Березіна, Е. Брюн, Ю. Власової, А. Цвєткова, І. Кіліної, С. Кулікової, І. Кутянової, І. Лисенко, К. Мілютіної, К. Фалковски, П. Шабанова, О. Штакельберг і психотерапевтів С. Ваісова, Н. Дмитрієвої, С. Зайцева, В. Москаленко, М. Яковлєвої та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи наведені джерела, ми зробили спробу умовно їх класифікувати за висвітленням таких проблем: 1) загальні питання надання психологічної допомоги наркозалежним, зміст, форми і методи такої допомоги; 2) вивчення психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин; 3) особливості психопрофілактичної роботи; 4) психологічна корекція, реабілітація і ресоціалізація наркозалежних осіб. Вважаємо, що у науці сьогодні бракує узагальнюючого дослідження щодо ресоціалізації наркозалежних осіб.

Метою статті є аналіз психолого-педагогічних досліджень і виявлення рівня наукової розробки проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб.

Виклад основного матеріалу. В арсеналі психологів уже накопичено декілька фундаментальних робіт, які складають основу психологічної роботи з наркозалежними. Так, у дисертаційному дослідженні І. Кутянової «Ресоціалізація наркозалежних: соціально-психологічний аспект» [7], було вивчено індивідуальні, соціально-психологічні, соціальні (культурні) аспекти, пов'язані з ресоціалізацією наркозалежних. До них відносяться: дослідження загальнопсихологічних і соціально-психологічних характеристик, динаміка змін соціально-психологічних проблем наркозалежних у ході ремісії; трансформація їх соціальної та особистісної ідентичності; аналіз широти поля соціальної взаємодії та його структури; зміна рівня стигматизації наркозалежних; структури значущих відносин; аналіз впливу релігійного аспекту на ресоціалізацію наркозалежних.

У докторському дослідженні І. Лисенко «Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків» авторка дійшла висновку, що для повноцінної ресоціалізації наркозалежних необхідно здійснювати корекцію патопсихологічних симптомокомплексів, які виникли внаслідок формування наркозалежності, оскільки вони утруднюють соціальну адаптацію хворого, призводять до постійного внутрішньоособистісного і міжособистісного конфліктів, що, в свою чергу, сприяє поверненню зловживання як способу ілюзорного вирішення конфлікту [8]. І. Лисенко також зазначає, що розробка ефективних психокорекційних програм, спрямованих на подолання наркотичної залежності, сприятиме одужанню та реадаптації хворих на наркоманію у суспільстві. Зазначимо, що психофізіологічні аспекти розвитку наркозалежних у період їх ресоціалізації, але не в такому повному обсязі, як у попередніх працях досліджував у пілотному психологічному дослідженні В. Кульчицький [6].

До джерел, які становлять основу психологічної і психотерапевтичної робот з наркозалежними, в яких відображається зміст, форми і методи такої роботи слід віднести праці А. Айвазова. Вивченню психологічних чинників виникнення наркоманії з метою своєчасного їх подолання присвячене дослідження О. Кривоногової [5]. Автором визначено значущість об'єктивних мікросоціальних чинників і суб'єктивних індивідуально-біологічних, індивідуально-психологічних і особистісно-психологічних факторів в виникненні наркозалежності в підлітковому віці. Виявлено причинно-наслідкові зв'язки опійної наркоманії з особливостями особистості та поведінки підлітків. Г. Старшенбаумом досліджено основи діагностики і терапії залежної поведінки, аналізуються причини, що призводять людину до залежності, а також розглядаються проблеми взаємовідносин залежних особистостей з іншими людьми. Особливого значення під час соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних, на наш погляд, мають питання, присвячені вивченню психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин. Так, різноманітним аспектам даного напряму належать праці, присвячені особистісним характеристикам наркозалежних підлітків, наприклад, І. Кіліної (особливості ціннісно-змістових орієнтацій особистості підлітків), С. Кулікової (реакції емансипації у підлітків із наркозалежністю), Л. Щербіної (посилення мотивації самозміни при наркоманії);

Є. Мілютіна звертає увагу на особливості життєвих диспозицій, емоційно-вольової регуляції залежних осіб, Ю. Власова вивчала динаміку психологічних захисних механізмів у наркозалежних після їх звільнення з пенітенціарних закладів.

Психологи П. Андрух, С. Березін, М. Бітті, І. Гусєв, Л. Зоріна, Г. Клауд, В. Москаленко, С. Зайцев, А. Кляпець, О. Коцар, О. Савчук, М. Жидко також наголошують на врахуванні при наданні психологічної допомоги особливостей найближчого соціального оточення, а саме вивченні явища співзалежності як стану, що виникає у членів сім'ї хворого на наркоманією або з іншими залежностями (алкогольною, ігровою, трудоголньою, харчовою тощо). Цей стан супроводжується порушеннями внутрішньо-сімейних зв'язків, а також розладами внутрішньої структури особистості. На думку психолога І. Гусєва, співзалежність – це цілісна модифікація поведінки і свідомості, зумовлена присутністю в контексті з індивідом залежного суб'єкта [3].

Проведені психологами і психотерапевтами П. Андрухом (вивчення особливостей стосунків сімейної співзалежності для розробки основ психокорекційної роботи), В. Москаленко, С. Зайцевим (методичні рекомендації для співзалежних), дослідження, що стосувались різноманітних аспектів взаємодії членів співзалежної родини, виявили неадекватне відношення до хвороби самих хворих та безпосередньо їх найближчого оточення, що підтвердило наявність особливих стосунків у таких родинах, деформацію особистісних характеристик співзалежних осіб та необхідність психокорекційної і соціально-педагогічної роботи з усіма членами родини.

Окремі аспекти гендерної спрямованості досліджено М. Жидко (особистісні чинники формування відносин подружньої співзалежності у чоловіків) М. Куницею (психологічні аспекти допомоги співзалежній особі з деструктивної сім'ї), І. Гусєвим, (психологічні засоби корекції співзалежності у жінок) О. Кляпець (вивчення шлюбної залежності як чинника емоційного вигоряння), А. Коцар (особливості психосексуального розвитку жінок, які є співзалежними), О. Савчук (соціально-психологічна корекція стану співзалежних жінок, які зазнали насильства в сім'ї), С. Фролової (психологічні чинники і динаміка формування міжособистісної залежності у жінок) та ін.

Велика кількість психологічної літератури присвячена особливостям психопрофілактичної роботи з наркозалежними, серед якої варто відзначити роботи Н. Сироти щодо розробки і обґрунтування когнітивно-поведінкової моделі профілактики рецидиву при наркоманії, В. Сосніна щодо сучасних тенденцій профілактики вживання наркотиків, Н. Каспрік, яка вивчала психологічні засоби діагностики та профілактики схильності до наркотичної залежності в учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Комплексний і міждисциплінарний процес ресоціалізації представлений у психологічній літературі в основному через вивчення супутніх і невід'ємних для ресоціалізації процесів корекції і реабілітації наркозалежних осіб. При цьому психологи наголошують на таких етапах ресоціалізації: дезадаптація (втрата та не сформованість соціально значущих якостей), індивідуалізація (прояв власних поглядів, бажань, очікувань, настанов щодо соціуму), реабілітація (система соціально-психологічних заходів, спрямована на відновлення втрачених соціальних зв'язків, соціального статусу), інтеграція (налагодження нормальних відносин у соціумі), соціальна адаптація (засвоєння і виконання нової соціальної ролі).

Різноманітні аспекти психокорекційної роботи досліджено у наукових працях Г. Невєрової (роль особистісних ресурсів у реабілітації наркоманії)

С. Томілової (вивчення психолого-педагогічного аспекту корекції самосвідомості підлітків-наркоманів), М. Яковлевої (особливості психокорекції при співзалежності). Питання реабілітаційної роботи з наркозалежними стали предметом уваги дослідників А. Пілічева (духовний аспект реабілітаційної роботи з наркозалежними), П. Шабанова і О. Штакельберга (теоретико-методичні основи реабілітації наркоманій) та ін.

Отже, проаналізований нами напрям психологічних досліджень є вагомим підґрунтям для розробки психологічної основи системи соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних осіб, оскільки сучасна психологія виходить переважно з питань надання психологічної допомоги наркозалежним, вивчаючи зміст, форми і методи такої допомоги; наголошує на необхідності врахування психологічних характеристик осіб із залежністю, особливостей і поведінки співзалежних членів їх родин; виділяє особливості психопрофілактичної роботи; здійснює психологічну корекцію і реабілітацію наркозалежних осіб.

Переходячи до розгляду педагогічного аспекту проблеми ресоціалізації, зазначимо, що в основному погляди на суть досліджуваної категорії формувалися в межах профілактичного напряму, оскільки сам процес повернення особистості в соціум радше стосується більш дорослих осіб, коли вже відбулися процеси десоціалізації і деформації ціннісної структури особистості. Отже, представлений нижче огляд літератури стосується в основному розробки психолого-педагогічних основ профілактики негативних соціальних явищ серед дітей і підлітків у соціальному середовищі.

У розвиток сучасних педагогічних ідей, присвячених різноманітним питанням подолання наркозалежності серед дітей та молоді значний внесок зробили В. Беспалько,В. Байкова, С. Бєлогуров, З. Коробкіна, В. Максимова, Н. Нагорна, А. Ройзман, О. Сорочинська, В. Гоголєва, А. Мысько, В. Долгій, Д. Єнікеєва, Л. Ніколаева, Д. Колесов, Н. Сирота, В. Ялтонский, І. Хажилина, Н. Відерман та ін. До найвагоміших робіт сьогодення можна віднести праці В. Беспалька і А. Нагорної «Профілактика наркоманії серед підлітків», «Профілактика опійної наркоманії серед учнів навчальних закладів, в яких проаналізовано сучасний стан проблеми наркоманії в Україні та країнах СНД, наведено загальні характеристики наркоманії та токсикоманії, основних наркотичних та психоактивних речовин. Автори дослідили питання симптоматики найбільш розповсюджених отруєнь (передозувань) психоактивними речовинами, визначили основні чинники дитячої та підліткової наркотизації, напрямки профілактики наркоманії і токсикоманії серед дітей та підлітків, представили перелік законодавчих та нормативних актів України стосовно забезпечення умов здорового способу життя населення [2, 5].

У монографії А. Нагорної і В. Беспалька «Наркоманія: адаптація молоді до праці та життя» розглянуто проблему наркоманії серед молоді та питання її адаптації в сучасному суспільстві, висвітлено механізми адаптації та дезадаптації наркозалежних осіб. Проаналізовано роль мотиваційних, соціальних, біологічно-конституційних, спадкових чинників у формуванні та перебігу наркотичної залежності людини. Описано профілактичні технології запобігання дитячій та підлітковій дезадаптації, а також їх адиктивній поведінці [10].

У навчальному посібнику З. Коробкіної і В. Попова «Профілактика наркотичної залежності у дітей і молоді» подано всебічний аналіз причин споживання дітьми та молоддю алкоголю, наркотиків, тютюну та інших психоактивних речовин, проаналізовано основні шляхи подолання цього негативного соціального явища. Найбільшу увагу приділено антинаркотичній освіті дітей і молоді в освітньому середовищі та сім'ї. Викладено сутність первинної, вторинної та третинної профілактики наркозалежності, що забезпечують досягнення позитивного результату при використанні соціальних, педагогічних, медичних та законодавчих заходів [4]. До аналогічних праць можна віднести наукові та науково-методичні праці та навчальні посібники В. Байкової, С. Бєлогурова, А. Гаранського «Наркоманія: методичні рекомендації з подолання наркозалежності» [1], у науково-популярному контексті висвітлено проблему наркоманії у роботі російського історика-гуманіста Є. Ройзмана «Місто без наркотиків» [13], книгах під редакцією Ю. Тарути «Наркоманія: тонкощі, хитрощі, секрети» [11], та Ю. Пакіна «Наркоманія та алкоголізм: проблеми та нові можливості лікування» [12].

У наукових статтях і науково-методичних працях Н. Максимової Л. Потапової, Л. Середи, висвітлено сучасні проблеми зловживання наркотичними та психоактивними речовинами серед дітей та підлітків. Особливу увагу приділено мотиваційним чинникам, що сприяють початку наркотизації: медичним, психологічним, біологічним, педагогічним, соціальним, правовим. Розглянуто типи психоактивних речовин, що вживаються в Україні, наведено їх класифікацію. Висвітлено питання щодо психологічної діагностики наявності особистої схильності до наркоманії у неповнолітніх та ступеня її сформованості. Обговорено особливості надання невідкладної допомоги (догоспітальної та госпітальної) у випадку передозування наркотичними та психоактивними речовинами.

Шляхи профілактики ВІЛ/СНІДу, наркоманії та токсикоманії серед дітей та підлітків визначено Б. Віленчик, Л. Потаповою, В. Сорочинською, О. Удаловою, Л. Щипіциною, В. Штифураком. Окремі питання профілактики нарозалежності у дітей та молоді за участю сім'ї як чинника, соціального інститута та суб'єкта профілактики висвітлено у працях Н. Суворової, Г. Мисько, В. Долгія, педагогічної профілактики у середовищі школи – роботи А. Гоголєвої, Д. Єнікеєвої, Л. Ніколаєвої, Д. Колесова, ціннісні орієнтири у профілактиці негативних явищ і передумови для збереження здоров'я серед дітей і підлітків розкриваються О. Бондаревською, А. Донцовим, В. Караковським, В. Костицьким.

Зазначимо, що в педагогічному плані проблеми формування особистості, яка здатна протидіяти впливу негативних явищ належать превентивній педагогіці, окрім численних кандидатських дисертацій, щодо розробки основ антинаркотичного виховання особистості як основи її позитивної соціалізації Т. Помиткіної, С. Халіпаєвої, О. Селіванової, О. Юрічки; використання здоров'язберігаючих технологій як основи профілактики наркозалежності й обґрунтування ролі фізичної культури і спорту в профілактиці наркоманії і шкідливих звичок серед підлітків і молоді А. Щелкунова, І. Єрохіної та ін. Цілу низку дисертаційних робіт присвячено педагогічній профілактиці наркозалежності, а також різним видам адикцій серед дітей і підлітків, а саме, авторів В. Фролова, І. Шишової, Т. Беркалієва, В. Кузьмінова та ін. Наведені наукові праці містять важливу інформацію щодо питань виховання у дітей і молоді ціннісного ставлення до здоров'я, спрямовані на використанні різноманітних форм, методів та засобів формування антинаркотичної установки у педагогічному середовищі та в позаурочній діяльності. Водночас деякі дослідники стверджують, що суто педагогічних засобів виявляється недостатньо для подолання проблеми призвичаювання підростаючих поколінь до наркотиків, що створює передумови для інтеграції різних галузей педагогіки, зокрема, виділяючи її соціально-педагогічний аспект.

Висновки і пропозиції. Таким чином, майже всі представлені дослідження психолого-педагогічного напряму з питань профілактики, соціальної адаптації та ресоціалізації наркозалежних одностайно визначають поняття, об'єкт, предмет, принципи, основні категорії, форми, методи і засоби виховної і профілактичної роботи з підростаючими поколіннями. Зазначені наукові і науково-методичні праці містять важливу інформацію з питань антинаркотичного виховання, технологій здоров'язбереження в освітньому та сімейному середовищах. Узагальнення поглядів учених із проаналізованих педагогічних праць дозволяє стверджувати, що найбільш розробленою частиною педагогіки є превентивна педагогіка, де створено, теоретично обґрунтовано та апробовано методичний і технологічний інструментарій щодо профілактики наркозалежності серед дітей і молоді. Однак,педагогічний напрям дещо обминає питання ресоціалізації наркозалежних осіб через вікові обмеження у предметі самої педагогіки, власне, як науки. Це означає, що для соціально-педагогічного дослідження істотне значення мають фундаментальні дослідження інших гуманітарних наук, що вивчають процеси розвитку, соціальної адаптації та соціалізації особистості, що є перспективним напрямом дослідження даної проблеми.

Список літератури:

1. Байкова В. Г. Наркомания: [метод. рекомендации по преодолению наркозависимости] / Байкова В. Г., Белогуров С. Б., Гаранский А. Н. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2000. – 383 с.
2. Беспалько В. В. Профілактика опійної наркоманії серед учнів навчальних закладів : [метод. Реком.] / Віктор Вікторович Беспалько. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 31 с.
3. Гусев И. Ю. Психологические средства коррекции идентичности созависимой личности (на примере жен, имеющих мужей с алкогольными проблемами) : автореф. дис. на соискание науч.степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / И. Ю. Гусев. – Красноярск, 2006. – 19 с.
4. Коробкина З. В. «Профилактика наркотической зависимости у детей и молодежи [Текст] : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / З. В. Коробкина, В. А. Попов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 192 с.
5. Кривоногова О. В. Психологічні чинники виникнення у підлітків опійної наркоманії та її корекція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – «педагогічна та вікова психологія» / О. В. Кривоногова. – Одеса, 2010. – 20 с.
6. Кульчицкий В. Психофизиологические аспекты наркоманов в период ресоциализации до ремиссии: Пилотное исследование / В. Кульчицкий. – Studia psychologica. – 2000. – 42 с.

7. Кутянова И. П. Ресоциализация наркозависимых: социально-психологические аспекты : дис.... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ирина Петровна Кутянова. – СПб., 2007. – 249 с.
8. Лисенко І. П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків : дис.... доктора псих. наук: 19.00.04 / Ірина Павлівна Лисенко. – К., 2003. – 558 с.
9. Нагорна А. М. Профілактика наркоманії серед підлітків : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – 2-е вид., доповн. – Кам'янець-Поділ. : Абетка-НОВА, 2003. – 183 с.
10. Нагорна А. М. Наркоманія: адаптація молоді до праці та життя : [монографія] / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – Кам'янець-Поділ. : Аксіома, 2005. – 383 с.
11. Наркомания : тонкости, хитрости, секреты / [под ред. Ю. В. Татуры]. – М. : Познавательная книга плюс, 2001. – 413 с.
12. Пакин Ю. Наркомания и алкоголизм: проблемы и новые возможности лечения / Ю. Пакин. – К.: Инсат, 2000. – 43 с.
13. Ройзман Е. В. Город без наркотиков: [Текст] / Е. В. Ройзман. – М. : Центрполиграф, 2014. – 234 с.

Чернецкая Ю.И.
Харьковская гуманитарно-педагогическая академия

СТЕПЕНЬ НАУЧНОЙ РАЗРАБОТКИ ПРОБЛЕМЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НАРКОЗАВИСИМОЙ ЛИЦ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация
В статье представлен обзор современно научной литературы по проблеме ресоциализации наркозависимых лиц в психолого-педагогическом контексте. Выявлены ведущие направления научных исследований в отрасли психологии, к которым принадлежат: общие вопросы оказания психологической помощи наркозависимым, содержание, формы и методы такой помощи; изучение психологических характеристик лиц с зависимостью, особенностей поведения созависимых членов их семей; особенности психопрофилактической работы; психологическая коррекция, реабилитация и ресоциализация наркозависимых лиц. Педагогические исследования проанализированы по направлению разработки педагогических основ профилактики негативных социальних явлений среди детей и подростков в социальной среде.
Ключевые слова: ресоциализация, профилактика, наркозависимость, реабилитация, созависимость.

Cherneckaya J.I.
Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy

THE DEGREE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THE RESOCIALIZATION OF DRUG ADDICTS IN PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL RESEARCH

Summary
The article provides an overview of current scientific literature on the issue of drug-addictions re-socialization in the psychological-pedagogical context. The leading areas of scientific research in psychology, includes: general psychological assistance to persons, who use drugs, content, forms and methods of such assistance; studying the psychological characteristics of persons with dependence, especially co-dependent behavior of their family members; especially psychological prevention, correction, rehabilitation and resocialization of drug addicts. Pedagogical studies have been analyzed in the direction of the development of pedagogical framework for negative social phenomena among children prevention and adolescents in the social environment.
Keywords: resocialization, prevention, addiction, rehabilitation, codependency.

УДК 378:811.111

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ АНГЛОМОВНОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ

Шевченко М.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті найбільшу увагу присвячено особливостям англомовного усного мовлення, включаючи етапи, якими відбуваються аудіювання й говоріння. Представлені перешкоди для вільного та правильного сприймання почутої інформації студентами і проблеми під час навчання англомовного говоріння. Зазначено характеристики усного англомовного дискурсу, способи навчання його розуміння і переваги та приклади їх використання на заняттях. У роботі надано рекомендації для успішного проведення навчання аудіювання й говоріння. Міститься перелік типів вправ, які можна використовувати під час навчання усного мовлення, а також розглянуто значення й особливості оцінювання англомовного аудіювання і говоріння студентів технічних спеціальностей.
Ключові слова: усне мовлення, аудіювання, говоріння, англійська мова, технічні спеціальності, студенти, навчання.

Постановка проблеми. В даний час існує різноманіття іноземних і вітчизняних підручників для навчання англійської мови студентів різних технічних спеціальностей вищих навчальних закладів, проте в більшості з них увага переважно приділяється вивченню фахової лексики без надання достатньої кількості вправ для практикування студентами саме усного мовлення, яке б об'єднувало аудіювання й говоріння, використовуючи цю англомовну лексику повноцінно. Таким чином, доречним і актуальним є детальніше вивчення особливостей навчання студентів технічних спеціальностей англомовного усного мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи для дослідження були наведенні у працях таких науковців як Кларк Г.М. і Кларк Е.В. [2], Ніколаєва С. Ю. [1], Річардс Дж.К. [3; 4], а також Скрівенер Дж. [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ізольоване навчання англомовного аудіювання чи говоріння розглядається в роботах дослідників різних країн, проте вивчення проблеми навчання цих процесів взаємопоєднано на заняттях саме в немовних вищих навчальних закладах є розглянутим не в такому великому обсязі, як було б бажано, що й робить корисним детальний аналіз цього питання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд особливостей англомовного усного мовлення, а також його навчання, зокрема на заняттях студентів технічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід зазначити, що поняття «усне мовлення» включає аудіювання й говоріння, тобто рецепцію (або сприймання) і продукування мовлення. Відповідно до С.Ю. Ніколаєвої [1, с. 59], мовлення є процесом творення і сприймання висловлювання, представляючи собою вид специфічної людської діяльності, яка забезпечує спілкування.

Процеси аудіювання та говоріння відбуваються не одразу, а поступово, в декілька етапів.

· *Етапи аудіювання* [1, с. 120-121]:

1) розпочинається сприймання мовлення:

– внутрішнє промовляння;

– осмислення сприйнятої мовленнєвої інформації (виокремлення лексико-граматичних конструкцій, розуміння їх значень);

2) задіюється механізм оперативної пам'яті (слова утримуються в свідомості поки відбувається осмислення фрази);

3) працює механізм антиципації (можливість за початком слова / словосполучення / речення передбачати його закінчення);

4) відбувається робота механізму довготривалої пам'яті (зіставлення сигналів, що надходять, із тими, які є в нашій свідомості / пам'яті);

5) спрацьовує механізм осмислення (перетворення словесної інформації в образну), а саме розуміння сприйнятого матеріалу (спочатку розуміння значень звуків і слів, а потім глибинного ситуативного значення).

· Як і будь-який вид діяльності, *говоріння* також має свої *етапи*:

1) орієнтування (визначити для себе мовленнєву ситуацію);

2) планування (добір змісту та складання програмованого висловлювання);

3) реалізація (виконання дії; інакше кажучи – реалізація в мовленнєвому коді);

4) контроль (а саме зворотній зв'язок або самоконтроль – зіставлення вислову й ситуативного мовлення, розгляд його з точки зору відповідності мотиву й меті висловлювання, темі, задуму і стилю мовлення, а також особливостям аудиторії чи адресата).

Перед тим як на занятті з англійської мови розпочинати навчання усному мовленню студентів немовних спеціальностей, варто ознайомитися із труднощами сприймання та продукування мовлення. Багато експертів вважають, що в той час як говорінню можна навчити за допомогою надання студентам певних фраз-кліше, необхідного мінімуму фахових слів і шаблонів їх вживання у відповідних темі заняття ситуаціях, навчання англомовного аудіювання є складнішим через різні фактори. Розглянемо їх детальніше.

Існують такі перешкоди вільному й правильному сприйманню почутої інформації студентами немовних спеціальностей на заняттях із англійської мови [1, с. 123-128]:

· *індивідуально-вікові особливості слухача (суб'єктивні)*

– розвиток уваги, інтерес до наданої інформації;

– вплив на розуміння обсягу мовних і немовних знань;

– асоціації;

– недостатній запас фонових знань.

· *мовні*

– граматичні (розчленовані структури, встановлення зв'язку, ролі у висловлюванні);

– лексичні (слова в переносному значенні, фразеологічні звороти, багатозначні слова, пароніми, антоніми / синоніми);

– фонетичні (нерозвинутий фонематичний слух студента; недостатньо чіткі інтонація, логічний на-

голос в аудіотексті або членування фрази на закінчені смислові відрізки; швидкий темп мовлення на записі).

· *умови сприйняття* (кількість пред'явлень і тривалість звучання, використання технічних засобів).

Для того, щоб полегшити тим, хто навчається, процес аудіювання, рекомендується використання на заняттях тематичних малюнків і схем, смислових орієнтирів (надавати студентам на початкових етапах опрацювання теми відповідний лексичний мінімум, мовленнєві штампи для полегшення здогадки та ймовірного прогнозування), а також формальні підказки, наприклад заголовки частин аудіоматеріалу, який буде прослуховуватися.

Навчаючи студентів аудіювання, не слід забувати поєднувати отриманні знання, тобто пасивний словник, із говорінням, яке створює активний словник студента, іншими словами – слова, які насправді використовуються під час «живої» розмови. Дуже часто відбувається так, що ті, хто вивчають англійську, й будь-яку іншу іноземну мову, формують великий запас пасивних знань – вивчають велике різноманіття слів і фраз по спеціальності, а також граматичних правил, – і таким чином, маючи ці пасивні знання, спроможні розуміти зміст тексту англійською мовою чи фраз, що звучать на аудіозаписі. Однак, коли приходить час виконувати вправи, спрямовані на вдосконалення вмінь говоріння іноземною мовою, студенти технічних спеціальностей зазвичай неспроможні продукувати висловлювання на рівні, який вимагається навчальною програмою, тобто мають складнощі з перенесенням їх пасивного словника в стан активного. Легкому виконанню цього процесу заважають деякі особливості, притаманні англомовному усному дискурсу, які зазвичай помічають слухачі, для яких англійська не є рідною мовою. Наведемо їх далі. Для усного дискурсу характерними є [3, с. 3-4]:

· миттєвість (реакція на репліку співрозмовника відбувається одразу);

· дуже швидкий темп (для порівняння – спеціально надиктовані радіомонологи нараховують приблизно 160 слів/хв., в той час, коли розмова може складатися з 220 слів/хв.);

· несплановуваність і часта присутність скорочених форм, вставних слів і повторів;

· лінійна структура (одиницею організації письмового дискурсу є повноцінне довге речення; усний дискурс може подаватися за допомогою комбінації підмет-присудок, а довші висловлювання зазвичай складаються з декількох узгоджених коротких фраз);

· залежність від контексту й особистісність (часто містить певні спільні для співрозмовників фонові знання);

· може промовлятися різними акцентами англійської мови.

Для того, щоб навчити студентів немовних, зокрема технічних, спеціальностей розуміти англомовне усне мовлення на записі чи під час «живої» розмови, викладач англійської мови має знати різні способи. Професор Дж. Річардс [3, с. 4-7] пропонує такі:

1) навчання розуміння усного дискурсу «знизу-вгору» (bottom-up processing);

2) навчання розуміння усного дискурсу «зверху-вниз» (top-down processing).

Перший вид навчання заключається в тому, щоб допомогти студентам навчитися розбивати усне мовлення, яке вони чують, на окремі смислові частини й ідентифікувати їх. У цьому їм має допомагати попередньо здобута на заняттях із англійської мови лексико-граматична компетентність (вивчені фахові та загальновживані слова, фрази, граматика). В інформації, що отримується, слухачі шукають знайомі слова, а за допомого знань із граматики визначають зв'язок між елементами речення.

Дослідники Кларк Г.М. і Кларк Е.В. [2, с. 49] розписують послідовність (етапи) такого аудіювання саме таким чином, як було зазначено вище в цій статті.

Другий варіант опирається на використання фонових знань для розуміння значення усного повідомлення; дія відбувається від значення до мови (на відміну від навчання «знизу-вгору»). Фонові знання можуть мати декілька форм [3, с. 7]:

· попередні знання по темі дискурсу;

· ситуативні або контекстуальні знання;

· знання у вигляді схеми чи плану.

Обидва види такого навчання мають свої переваги для роботи зі студентами немовних спеціальностей. За допомогою першого («знизу-вгору») стає можливим більш результативне представлення нового лексичного матеріалу за фаховою тематикою, а отже й продуктивніше та швидше запам'ятовування необхідної термінології разом із одночасним ознайомленням із їх звучанням й автентичним використанням в усному мовленні. В той час, коли другий («зверху-вниз») буде сприятливим перехідним елементом навчання англійської мови між пасивним аудіюванням і активним говорінням, оскільки цей варіант роботи з аудіоматеріалом є складнішим за перший, адже вправи, надані студентам, містять не лише завдання множинного вибору слів після тексту чи їм подібні, а креативніші. Серед них є, наприклад:

1) підготування перед прослуховуванням аудіозапису тими, хто навчається, переліку питань, які вони прогнозують почути;

2) прочитання переліку ключових фраз і передбачення, які з них виявляться правдивими, з подальшою перевіркою під час аудіювання;

3) студенти слухають частину аудіофайлу, намагаються вгадати продовження і далі слухають решту запису для перевірки вірності їх прогнозів;

4) особи, які навчаються, складають список того, що вони знають по цій темі і що хотіли б ще дізнатися, а далі слухають і порівнюють.

З цього випливає, що деякі завдання можливо використовувати для продовження роботи зі студентами з акцентом на говоріння. Після того як вони ознайомляться з термінологією заняття, відпрацюють розуміння її значення («знизу-вгору»), детальніше розберуться в темі, яку вони вивчають, прослухавши записи попередньо зазначеної тематики («зверху-вниз»), вони будуть готовими до «креативної» роботи, тобто самостійного говоріння з опорами чи без них. Це підтверджує нашу думку стосовно того, що для навчання студентів технічних спеціальностей не є обов'язковим розмежування навчання аудіювання й говоріння, використовуючи різні за тематикою матеріали для кожного з видів діяльності. Іншими словами, взявши один аудіозапис або аудіовізуальний матеріал, можна спочатку навчити студентів розумінню того, про що говорять на записі, а після цього стимулювати їх власні висловлювання з відповідної теми, використовуючи опрацьований і закарбований у пам'яті новий, а також уже попередньо вивчений лексичні мінімуми.

Існують такі проблеми під час навчання англомовного говоріння:

· студенти відчувають страх перед висловлюванням англійською мовою через можливі потенційні помилки, зазвичай граматичні або вимовні [5];

· недостатність словникового запасу студента, що створює повільний темп і занадто довгі паузи

під час висловлювання (особливо в діалозі, темп якого швидший за монолог через обов'язкові репліки-реакції на висловлювання співрозмовника) або неможливість підтримати розмову після кількох коротких фраз;

· неправильна вимова і погане володіння граматикою для формування усного висловлювання [4].

Враховуючі вищеперелічені недоліки, варто зазначити рекомендації, яких слід дотримуватися для створення продуктивної і правильної роботи на занятті під час виконання вправ із говоріння:

· особливо важливим для студентів технічних спеціальностей є створення сприятливих і «безпечних» умов на занятті, адже їм набагато більше потрібне підбадьорення й відчуття відсутності страху зробити помилки під час навчання, ніж студентам-лінгвістам, яким англійська мова дається значно легше. Цю думку розділяє й дослідник Дж. Скрівенер [5, с. 148], який стверджує, що це є одним із найліпших способів допомогти тим, хто навчається, активувати їх пасивні знання, досягти швидкості та впевненості. Науковець також рекомендує викладачам сприяти тому, щоб студенти «витягували знання на поверхню» з усім можливим ентузіазмом і натхненням;

· для спонукання студентів до говоріння слід задавати «відкриті» питання, тобто ті, які вимагають довшої відповіді, аніж «закриті», на які єдиною відповіддю може бути тільки «так / ні» [5, с. 147]. Таким чином, замість питання «*Is pollution harmful?*» краще запитати «*What do you think about the problem of pollution?*»

· надавати студентам різноманіття розмовних тем, включаючи найновітнішу тематику, котрі відповідають їх спеціальності та потребам, для зацікавлення і стимулювання до тривалого спілкування англійською мовою;

· можна використовувати фрагменти автентичних англомовних аудіовізуальних матеріалів на занятті, перегляд яких слугував би темою для подальшого усного обговорення студентами (наприклад, у вигляді дебатів або дискусії у групах);

· практикувати ініціативні й реактивні репліки діалогу, а також фрази початку, продовження й закінчення монологу;

· використовувати рольові ігри та групові обговорення, які вважаються найефективнішими методами навчання студентів іншомовному говорінню [4];

· до початку обговорення треба переконатися, що студенти мають відповідні знання з теми й достатній лексичний запас для цього (для технічних спеціальностей він обов'язково включає фахову лексику) [5, с. 149].

Типи вправ, що можна й слід використовувати під час навчання як аудіювання, так і говоріння, зазначені в праці С.Ю. Ніколаєвої [1, с. 69-70]. Це є:

1) для аудіювання – некомунікативні, умовно-комунікативні, комунікативно-рецептивні. Серед вправ для навчання слухання є, наприклад, на передбачення змісту запису й розвитку уяви, визначення логічної послідовності подій, розуміння основної думки або всього тексту;

2) для говоріння – умовно-комунікативні та комунікативні. До таких входять вправи на навчання реплікування (під час діалогу), комунікативна продуктивна вправа з використанням вербальної зорової опори у вигляді таблиці або ілюстративної невербальної опори, якою є малюнок або фотографія, для навчання монологу (студентам пропонується описати певний прилад і особливості його роботи, використовуючи дані в таблиці), тощо.

Оцінювання аудіювання і говоріння студентів технічних спеціальностей. Оцінювання роботи студентів на занятті має надзвичайно важливе значення. Воно слугує для розуміння студентами свого поточного рівня знань і вмінь, а також для їх вмотивування до подальшого вдосконалення оволодіння англійською мовою. Викладачам оцінювання допомагає визначати труднощі кожного студента на певному етапі навчання, що дозволяє, за потреби, внести деякі корективи та планувати подальше викладення нового матеріалу з роз'ясненням недокінця зрозумілих аспектів попередньо опрацьованого, щоб у студентів не утворилася прогалина у знаннях, яка перешкоджатиме роботі й розвитку вмінь у майбутньому.

Під час оцінювання вмінь аудіювання й говоріння студентів немовних спеціальностей треба враховувати цілі й завдання, які були визначені до початку заняття, а критерії оцінювання залежатимуть від виду усного мовлення, на навчання якого було спрямоване заняття або його частина і відповідно вправи – чи це діалогічне мовлення, чи англомовний монолог [3, с. 39].

Висновки і пропозиції. Заняття з англійської мови студентів технічних спеціальностей має обов'язково включати навчання аудіювання й говоріння, рекомендовано в комплексі, що сприятиме найповнішому й найпродуктивнішому вдосконаленню вмінь усного мовлення англійською мовою. Під час планування занять треба враховувати всі потенційні труднощі, пов'язані зі сприйняттям іншомовного матеріалу та самостійним продукуванням висловлювань. Також варто не забувати, що гарних результатів можна досягти лише, якщо студенти будуть вмотивовані, а тому слід використовувати якомога сучасніші аудіо- або аудіовізуальні матеріали (для аудіювання та як стимул до вираження власної думки стосовно теми під час розвитку вмінь говоріння), які відповідають спеціальності студентів і їх інтересам. Щоб робота не була монотонною, необхідно використовувати різні типи вправ (некомунікативні, умовно-комунікативні й комунікативні), починаючи з найпростіших і завершуючи тими, де студенти вже зможуть проявити самостійність і креативність. Оцінювання рівня сформованості вмінь, як рецепції, так і продукування усного мовлення, має також велике значення для студентів та викладачів у плані отримання «зворотного зв'язку» щодо результатів заняття з англійської мови, включаючи прогрес і труднощі під час опрацювання певної теми.

Список літератури:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах. [Підручник]. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
2. Clark H. M. (1977). Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics / H. M. Clark, E. V. Clark. – New York : Harcourt Brace Jovanovich. – 608 p.
3. Richards J. C. (2008). Teaching Listening and Speaking. From Theory to Practice. – Cambridge University Press. – 44 p.
4. Richards J. C. (2008). Teaching Speaking Theories and Methodologies. – Cambridge University Press. – 32 p.
5. Scrivener J. (2005). Learning Teaching. A Guidebook for English Language Teachers. Second Edition. – Macmillan. – 432 p.

Шевченко М.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ УСТНОЙ РЕЧИ

Аннотация
В статье наибольшее внимание посвящено особенностям англоязычной устной речи, включая этапы, которыми происходят аудирование и говорение. Представлены препятствия для свободного и правильного восприятия услышанной информации студентами и обучения англоязычному говорению. Указано характеристики устного англоязычного дискурса, способы обучения его пониманию, преимущества и примеры их использования на занятиях. В работе даны рекомендации для успешного проведения обучения аудированию и говорению. Содержится перечень типов упражнений, которые можно использовать во время обучения устной речи, а также рассмотрены значение и особенности оценки англоязычного аудирования и говорения студентов технических специальностей.
Ключевые слова: устная речь, аудирование, говорение, английский язык, технические специальности, студенты, обучение.

Shevchenko M.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

PECULIARITIES OF TEACHING STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES LISTENING AND SPEAKING ENGLISH

Summary
The article deals with peculiarities and stages of listening and speaking English. Obstacles to free and correct perception of information heard by students and issues occurring while studying speaking English are presented. The work contains specifications of the English oral discourse, ways of teaching comprehension of it, including benefits and examples of their use in the classroom. Recommendations for successful teaching listening and speaking are given. List of types of exercises that can be used in teaching listening and speaking is provided, as well as importance and peculiarities of assessment of listening and speaking English by students of technical specialities.
Keywords: listening, speaking, English language, technical specialities, students, study.

УДК 336.72

ФОРМУВАННЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Шибецька В.В., Кравець Н.П.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена особливостям формування ігрової діяльності розумово відсталих дошкільників. Розкрито погляди вчених на значенні гри для розвитку всіх психічних процесів, соціального розвитку розумово відсталих дітей. Досліджено особливості ігрової діяльності розумово відсталих старших дошкільників. Доведено необхідність корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на формування ігрового досвіду та уміння гратись. А також висвітлено особливості формування різних видів ігор у розумово відсталих дошкільників.

Ключові слова: гра, розумово відсталі дошкільники, ігрова діяльність, ігровий досвід, ігрова ситуація.

Постановка проблеми. Гра – особлива форма засвоєння дитиною навколишньої дійсності шляхом моделювання та інтерпретації взаємодії між людьми, основний провідний вид дитячої діяльності, що багатогранно впливає на психічний розвиток дитини. У грі діти опановують новими навичками, уміннями, знаннями, пізнають оточуючий світ, різноманітні сфери людської діяльності, формують власне відношення до явищ життя і колективу одноліток, засвоюють різноманітні способи спілкування. Гра слугує засобом розвитку мислення, пам'яті, уяви, мовлення, сприяє розвитку емоційно-вольової сфери [2, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Катаєва А. А. зазначає, що в процесі гри у дітей з порушенням інтелекту формується довільність психічних процесів, зокрема довільність уваги й пам'яті. Ігрова ситуація та дії в ній активізують розумову діяльність дітей. У грі діти вчаться діяти з предметами, їхніми замінниками, адекватно діяти в уявних ситуаціях. Гра сприяє поступовому переходу дитини до мислення; в ній відбувається формування передумов для переходу розумових дій на більш вищий етап – етап розумових дій з опорою на мовлення. Функціональний розвиток ігрових дій створює зону ближнього розвитку розумових дій [1, с. 210].

Л. С. Виготський підкреслював, що саме гра є об'єднуючим фактором, з якого походять і визначаються мотиви та зміст розвитку дитини в дошкільному віці, який О. М. Леонтьєв називав періодом становлення особистості дитини [4, с. 170].

Дослідження в галузі дитячої гри дають достатньо інформації про інтелектуальний розвиток дітей, насамперед про розвиток їхнього мовлення, моторики, соціальної поведінки. У роботах відомих дефектологів є дані, що стосуються специфіки гри розумово відсталих дітей. Так Е. Сеген, К. І. Грачова, А. М. Смирнова, В. Г. Постовська наголошують на значенні самостійної гри для корекції та компенсації дефекту, а також вказують на необхідність використання гри як розвиткового фактору.

Головною метою цієї роботи є розкриття особливостей формування ігрового досвіду та уміння гратися у розумово відсталих дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Без спеціального дослідження особливостей гри навряд чи можна запропонувати певну методику навчання ігровим діям. Тому ми провели екперимент, в якому досліджували особливості ігрової діяльності розумово відсталих дітей дошкільного віку. Експеримент проводився протягом двох місяців на базі спеціального дошкільного навчального закладу міста Києва № 591. В експерименті задіяли 8 дітей старшого дошкільного віку (5-7 років) з легкою розумовою відсталістю. У двох дітей було відсутнє мовлення, у трьох дітей спостерігались порушення координації рухів та дисплазії.

Спостерігаючи за розумово відсталими дітьми ми виявили, що їхні дії з іграшками носять примітивний характер, найчастіше зводяться до простих маніпуляцій з предметами, а сюжетно-рольова гра взагалі відсутня. Ігри розумово відсталих дошкільників були не тривалими (мінімальний час гри зафіксований в експерименті – 6 хвилин. Тривалість гри в середньому складала 10 хвилин.). У більшості дітей інтерес до гри не спостерігався або був поверхневим і нестійким. Їхнім іграм характерні неадекватність використання іграшок, відсутність елементів сюжету, пасивний емоційний стан дитини. Крім того мовленнєвий супровід не відповідав ігровим діям, що свідчило про відсутність зв'язку між мовленням та ігровими діями.

Отже, ми виявили, що у розумово відсталих дошкільників мовлення під час самостійної гри не виконує ні плануючої, ні регулюючої функцій і не відображає змісту ігрових дій. Проте, відомий спеціаліст в галузі дошкільної педагогіки А. П. Усова відмічала, що без мовлення немає гри. Зв'язок мовлення та гри плідний як для розвитку гри, так і для формування мовлення дітей, накопичення словникового запасу і конкретизації значень слів. Гра створює умови для опори в корекційній роботі на емоційну сферу розумово відсталих дошкільників, більш збережену в порівнянні з інтелектом. Позитивні емоції, які можуть бути викликані в грі, являють собою не тільки основу для встановлення контакту з цими дітьми, а і один з найважливіших засобів у використанні їх компенсаційних можливостей.

Крім дослідження особливостей ігрової діяльності розумово відсталих дошкільників, наш експеримент був покликаний сформувати уміння гратись з природним матеріалом, папером, тканиною; навички конструктивної та рухливої ігор; елементарні ігрові дії гри-драматизації та сюжетно-рольової гри.

Ми насамперед формували у розумово відсталих дітей елементарний ігровий досвід. Для цього організовували з дітьми різноманітні ігри та ігрові вправи з природним матеріалом, папером, тканиною; ігри з побутовими предметами; ігри, спрямовані на сенсорний розвиток. Також навчали дітей конструктивним іграм, і лише після цього основний акцент зосередили на організацію сюжетно-рольових, театралізованих та ігор з правилами.

Для організації гри з природним матеріалом ми створювали предметно-розвиваюче середовище з необхідного обладнання та власне природних матеріалів; використовували воду, пісок, різноманітні натуральні сипучі речовини, листя, плоди. В ході проведення таких ігор діти вчилися враховувати

основні властивості природних матеріалів (крупа дрібна і велика, вода гаряча, холодна; пісок сухий, вологий тощо). Одночасно дітей навчали виконувати наочно-дійові завдання, що потребували застосування допоміжних предметів для досягнення мети в процесі гри (пересипання піску з однієї ємкості в іншу за допомогою ложки; виловлювання з води листочків з допомогою сачка). Це сприяло розвитку просторових та кількісних уявлень, дрібної моторики, координації рухів рук, забезпечуючи формування системи »око-вухо- рука».

Ігри з папером та тканиною ми проводили за столами або на підлозі, використовуючи найрізноманітніші матеріали: папір різної фактури та щільності, набори тканини різної фактури та кольору. В процесі проведення таких ігор діти вчилися впізнавати матеріали зорово, на дотик та за характерними звуками;

Використані нами ігри були спрямовані на сенсорний розвиток дітей, оскільки сенсорика має важливе значення для розвитку всієї пізнавальної сфери розумово відсталих дітей. Під час проведення з дітьми таких ігор корекційна робота спрямовувалася на збагачення сенсомоторного досвіду дітей, знайомство з просторовими властивостями і кольором об'єктів, формування орієнтаційних дій, найпростіших способів сприйняття. Завдяки цим іграм у дітей розвивались концентрація уваги, вони оволодівали здатністю виділяти об'єкти з фону, впізнавати їх зорово, на слух, на дотик, впізнавати та розрізняти побутові звуки, шуми, звуки природи (шум дощу, шурхотіння листя, гукіт грому, звуки тварин); оволодівали вмінням їх наслідувати, що сприяло розвитку зорово-слухових зв'язків.

Конструктивні ігри спрямовані на ознайомлення дітей з конструктивною діяльністю, а також на вирішення цілої низки корекційно-розвиткових задач: розвиток наочно-дійового мислення та формування способів відтворення просторових властивостей об'єктів з метою виникнення на цій основі просторових уявлень. Конструктивні ігри ми проводили, поєднуючи їх з іншими видами ігор та включаючи в інші заняття (заняття з розвитку уявлень про себе та навколишній світ; образотворчої діяльності; фізичної культури). Розумово відсталих дітей розсаджували за столики, кожній дитині давали однакову кількість кубиків певної форми. Під час занять у дітей формували зацікавленість до конструювання. Створюючи у них на очах нескладні конструкції, ми навчали їх будувати найпростіші предмети за наслідуванням та зразком. Одночасно виховували вміння адекватно реагувати на зруйновані конструкції, бажання їх будувати заново для продовження гри. Спочатку експериментатор складав сам конструкцію, називав її і пропонував дітям збудувати таку ж, або ж подібну. Для більшої наочності демонстрували не лише конструкцію, а й використовували малюнки.

На початковому етапі навчання дітей сюжетно-рольової гри ми використовували рухливі ігри, які супроводжували простим пісенним текстом. В процесі розучування гри ми домагалися правильного виконання одного з її елементів, поблажливо відносячись до помилок та недоліків в здійсненні інших елементів гри. Адже через часті виправлення та зупинки гри розумово відсталі діти втрачали цікавість до неї. У міру засвоєння гри і автоматизації окремих її елементів ми вводили вимогу правильного виконання інших дій гри. Враховуючи мовленнєві порушення дітей, в рухових іграх застосовували пісенний, або мовленнєвий супровід, що сприяло стимуляції мовлення дітей.

Крім того, для розвитку мовлення розумово відсталих дошкільників поряд з руховими та індивідуальними іграми використовували мовленнєві ігри. Для немовленнєвих дітей ми використовували спрощенні мовленнєві ігри – звуконаслідування (дітям показували малюнок із зображенням комара і пропонували повторювати за експериментатором як дзижчить комарик: дз-дз-дз; як іде поїзд: чух-чух-чух, тидих-тидих-тидих). Проводячи ігри такого змісту увагу приділяли розвитку звукової сторонни мовлення у дітей.

Формуючи сюжетно-рольову гру, спочатку пропонували дітям ролі, які дуже близькі їм за змістом. Це ролі дорослих, з якими вони спілкуються в повсякденному житті (тато/мама, вихователь). Тому важливе місце відводили на заняттях іграм, які відображають працю дорослих («Перукарня», «Лікарня», «Магазин», «Доньки-матері»). Для проведення кожної з цих ігор ми підготували дітей, сформувавши уявлення про кожну з професій, підготували відповідні атрибути для гри. Після проведення гри експериментатор проводила бесіду з дітьми. Підведення підсумків дає можливість дітям закріпити навички адекватної поведінки в колективній діяльності з однолітками.

Спочатку у дітей формували вміння дотримуватися певних правил. Воно залежить від здатності дитини регулювати свою поведінку, підпорядковувати власні дії та вчинки усвідомленій необхідності: «можна», «не можна», «потрібно». Ігри підбирали враховуючи можливості дитини, починаючи від найпростіших та поступово їх ускладнюючи [1, с. 210].

З метою формування у розумово відсталих дітей уміння спільно діяти в ігрових ситуаціях, узгоджувати свої дії з діями однолітків ми використовували ігри-драматизації. Для ігор-драматизацій підбирали казки, в зміст яких входили діалоги між персонажами («Курочка ряба», «Ріпка», «Рукавичка», «Лисичка і журавель», «Солом'яний бичок», «Три ведмеді» та ін.). У процесі проведення гри драматизації кожній дитині надавали можливість спробувати себе в різних ролях, спонукаючи її діяти в умовах уявної ситуації. Цьому значно сприяло використання костюмів і різноманітних атрибутів, що допомагало дитині проникнутись образом персонажа та ситуацією казки.

Провівши експеримент, ми отримали такі результати:

1. Ігри з природним матеріалом викликали у 6 розумово відсталих дітей позитивні емоції (радість, подив, задоволення); сприяли взаємодії один з одним; активізували мовленнєву діяльність. При цьому 2 дитини не виконували інструкції, а виконували неадекватні дії з ігровим матеріалом, проте правиль називали всі предмети, використані у грі.

2. В іграх з папером та тканиною увагу дітей приваблювала багатофункціональність матеріалів (на папері можна малювати, в нього можна загортати, він мнеться, рветься, не тоне у воді). Діти проявляли цікавість до практичних дій з папером та тканиною: половина дітей виконували дії за наслідуванням, інша половина виконували самостійно за інструкцією. Корекційно-розвитковий ефект таких ігор полягав у виникненні в кожної дитини бажання до співробітництва та комунікативності: дошкільнята звертались із запитання до експериментатора, самостійно відповідали на питання експериментатора.

Значення проведених нами сенсорних ігор в тому, що 3 дитини почали проявляти зацікавленість та бажання діяти з побутовими предметами; 6 дітей почали виявляти бажання гратись разом з одноліт-

ками, виконувати елементарні трудові дії із самообслуговування спільно з дорослим. У результаті проведених ігор у всіх дітей сформовалася здатність виділяти основні ознаки предметів за допомогою різних аналізаторів (зорового, слухового, тактильного, кінестетичного, смакового та нюхового).

3. Результатом навчання конструктивної гри стало те, що 4 дитини навчилися будувати конструкцію за зразком, 3 дитини допускали при цьому помилки і одна дитини навчилася співвідносити елементи конструктора за кольором та розміром, зрозуміла сутність кріплення його деталей

4. Рухливі ігри сприяли виробленню у розумово відсталих дітей координованих і цілеспрямованих рухів. Так, у трьох дітей з порушенною моторикою покращилися координація та моторика, що дало можливість швидше встановити контакт дітей один з одним, а це сприяло активізації двох пасивних і загальмованих дітей. Завдяки мовленнєвим іграм виникала наслідувальна мовленннєва діяльність у двох безмовленнєвих дітей, проте звуковимова у них була дещо спотвореною.

5. Усі діти охоче брали участь в іграх-драматизаціях. Труднощі проявилися у вивченні слів персонажів. Такі ігри сформували здатність у дітей сприймати себе у ролі іншого. Проте половина дітей з труднощами передавали емоції і почуття певного персонажа. Безмовленнєві діти виконували ролі, які не вимагають мовленнєвого супроводу.

6. Сформувати в дітей уміння організовувати та братии учась в сюжетно-рольовій грі як найскладнішому виду ігрової діяльності за досить короткий термін часу нам не вдалося, проте в результаті проведеної роботи у дітей сформувалися її певні початкові елементи.

Отже, ігрова діяльність розумово відсталих дошкільників має свої особливості: у дітей відсутній задум гри, вони маніпулюють іграшками, не проявляючи до них інтересу, не вміють відтворювати нескладну знайому життєву ситуацію, тому їхня ігрова діяльність самостійно не формується.

Висновок. Зважаючи на особливості ігрової діяльності розумово відсталих дошкільників, ми прийшли до висновку, що необхідно їх навчати умінню гратися: для цього в режимі дня треба виділяти час для організації ігор. Адже саме в процесі гри відбувається розвиток емоційно-позитивного ставлення та інтересу до предметів і дій з ними, формуються гностичні процеси та предметно-ігрові дії, вміння гратися з однолітками. Тільки спеціальне навчання може призвести до виникнення сюжетної гри, яка сприяє компенсації порушення, загальному і мовленнєвому розвитку розумово відсталої дитини.

Навчаючи дитину гратись, в першу чергу здійснюється формування елементарного ігрового досвіду дітей (ігри з природним матеріалом; ігри з папером, тканиною, побутовими предметами; конструктивні та мовленнєві ігри). Згодом формують у дітей окремі ігрові дії: за наслідуванням, за зразком, за словесною інструкцією. Від предметної гри переходять до навчання сюжетній грі. На шляху формування сюжетно-рольвої гри використовують рухливі ігри з мовленнєвим, чи музичним супроводом та ігри-драматизації. Так уточнюються і закріплюються уявлення про різноманітні відносини людей в процесі їх трудової діяльності. Поступово здійснюється перехід до формування у дітей умінь приймати на себе певні ролі та діяти в грі. По мірі засвоєння окремих видів ігор варто застосовувати їх поєднання з метою більш всебічного розвитку розумово відсталих дітей. При цьому необхідно враховувати особливості кожної дитини, її можливості та здібності.

Лише в процесі корекційно-розвивальної роботи у розумово відсталих дошкільників формується ігрова діяльність, засвоюється ігровий досвід. За відсутності цілеспрямованого корекційного впливу спостерігається значне відставання у розвитку ігрової діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями у порівнянні з однолітками з типовим розвитком.

Список літератури:

1. Баряева Л. Б., Зарин А. П. Обучение сюжетно-ролевой игре детей с проблемами интеллектуального развития / Л. Б. Баряева, А. П. Зарин. – СПб.: Союз, 2001. – 416 с.
2. Гладченко І. В. Комплекс программно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання та виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) / І. В. Гладченко. – К. :, 2012. – 112 с.
3. Катаева А. А., Стребелева Е. А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников: Кн. для учителя / А. А. Катаева, Е. А. Стребелева. – Москва: Бук-Мастер, 1993. – 195 с.
4. Катаева А. А., Стребелева Е. А. Дошкольная олигофренопедагогика: Учеб для студ. высш. учеб. заведений / А. А. Катаева, Е. А. Стребелева. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2001. – 208 с.

Шибецкая В.В., Кравец Н.П.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ФОРМИРОВАНИЕ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
Статья посвящена особенностям формирования игровой деятельности умственно отсталых дошкольников. Раскрыто взгляды ученых на значении игры для развития всех психических процессов, социального развития умственно отсталых детей. Исследованы особенности игровой деятельности умственно отсталых старших дошкольников. Доказана необходимость коррекционно-развивающей работы, направленной на формирование игрового опыта и умения играть. А также раскрыты особенности формирования различных видов игр в умственно отсталых дошкольников.

Ключевые слова: игра, умственно отсталые дошкольники, игровая деятельность, игровой опыт, игровая ситуация.

Shybetska V.V., Kravets N.P.
N.P. Dragomanov National Pedagogical University

FORMING A GAMING ACTIVITIES IN MENTALLY RETARDED PRESCHOOLERS

Summary
The article is devoted to the peculiarities of formation of game activity of mentally retarded preschoolers. Disclosed scientists' views on the value of the game for the development of all the mental processes and social development of mentally retarded children. The features of the game activity of mentally retarded older preschoolers. The necessity of correctional and development work aimed at the formation of the gaming experience and skill to play. Also disclosed features of the formation of different types of games in the mentally retarded preschoolers.
Keywords: game, mentally retarded preschoolers, play activity, gaming experience, the game situation.

УДК 376.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ

Шовкопляс О.М.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

Розглядається методичний аспект використання здоров'язберігаючих технологій у професійній діяльності вихователя дошкільного навчального закладу. Охарактеризовано специфічні фактори ризику для здоров'я працівників дошкільних навчальних закладів. Подаються конкретні рекомендації вихователям для усунення стресових станів на робочому місці.

Ключові слова: вихователь, стресс, дошкільний навчальний заклад, здоров'язберігаючі технології.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Здоров'я – це складний, системний феномен. Він має свої специфічні прояви на біологічному, психологічному і соціальному рівнях. На біологічному рівні здоров'я розглядається як динамічна, врівноважена робота всіх внутрішніх органів і їх адекватне реагування на вплив навколишнього середовища. Різні види серйозних органічних порушень впливають на зміни в психіці, особистісний статус і соціальну поведінку людини. Чим важче захворювання організму, тим сильніше воно впливає на стан психічного і соціального здоров'я. Таким чином, рівень фізичного здоров'я відображає міру благополуччя у функціонуванні організму.

Здоров'я дітей безумовно є центральною проблемою дошкільної науки і практики. На сторінках наукових журналів часто обговорюються методи впровадження інноваційних оздоровчих технологій в практику роботи дошкільних навчальних закладів (ДНЗ). Але здоров'я вихователів та працівників ДНЗ рідко стає предметом досліджень науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У психолого-педагогічній науці є чимало досліджень, що свідчать про позитивний вплив професійної діяльності на особистість (Є. Борисова, В. Дружинін, В. Орел, Ю. Поваренков, А. Рукавішніков, В. Щадріков, Л. Урванцев та інші). Позитивний вплив професійна особистість педагога проявляється у формуванні професійної самосвідомості, педагогічної спрямованості, педагогічного мислення, у розвитку професійно важливих якостей та в оволодінні педагогічним досвідом тощо.

Проте вплив професії на особистість може виражатися не тільки в покращенні адаптованості особистості до вимог професії, але і в деяких негативних проявах особистості, таких як різке загострення особистісних якостей «огрубіння» і перенесення назовні стереотипів поведінки, мислення, спілкування, що веде до ускладнення у взаємодії з іншими людьми і робить її поведінку неадекватною до обставин.

Умови праці, сама професійна діяльність, її зміст суттєво впливають на психофізіологічний стан та здоров'я педагога, навіть якщо індивідуальні особливості вихователя відповідають вимогам професії. Специфіка педагогічної діяльності найчастіше вважається причиною низьких показників здоров'я вихователів та педагогічних працівників. Дослідження педагогічної діяльності свідчать про її високу емоційну напруженість, потенційну афектогенність (С. Вершловський, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін, М. Смирнов, О. Щербаков, В. Якунін та інші). Така емоційна напруженість зумовлена наявністю великої кількості факторів ризику – так званих стрес-факторів, які постійно присутні в роботі вихователя і впливають на його самопочуття, працездатність і якість професійної діяльності. Окремо слід зазначити посаду завідувача та методиста ДНЗ, адже у них існує додаткове навантаження як у менеджерів-управлінців.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення ефективних практичних прийомів та методів для підвищення продуктивності праці вихователя та виходу зі стресових ситуацій на робочому місці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У педагогічній діяльності поряд із загальними факторами ризику для здоров'я працівників розумової сфери (нервово-емоційне напруження, інформаційні перевантаження, гіпокінезія) тощо, є і специфічні фактори ризику: значне голосове навантаження; перевага статичного навантаження (відсутність достатньої фізичної активності); навантаження мовного апарату; великий обсяг зорової роботи; навантаження на одні й ті ж центри кори головного мозку з виникненням застійних явищ збудження й нерівномірного кровопостачання мозку, порушення режимних моментів праці та відпочинку (відсутність правильного режиму дня);психоемоційні перенавантаження; відсутність служби контролю здоров'я вихователів; низький рівень виконання встановлених санітарно-гігієнічних норм та умов праці тощо.

Проблема професійного стресу розглядалася в працях Г. Сельє, К. Купера, Дж. Маршала, І. Лоор; професійний стрес в діяльності вихователів розглядався такими вченими як Л. Мітіна, М. Дьяченко, В. Бодров, Ю. Щербатих узагальнивши дані науковців можна визначити поняття професійного стресу це – багатоструктурний феномен, що виражається в психічних і фізичних реакціях на напружені ситуації в трудовій діяльності людини» [2, с. 132].

Професійний стрес – напружений стан працівника, що виникає під впливом емоційно – негативних і екстремальних факторів, пов'язаний з виконуваною професійною діяльністю, так це поняття трактує Н. Самоукіна [1, с. 114].

Ю. Щербатых серед основних причин розвитку стресу у людини виділяє наступні: непевність у стабільності соціального та матеріального становища, в гарантованості робочого місця; конкуренція за робоче місце ; зміни в запитах ринку праці [3, с. 67].

Як свідчать дані ряду наукових досліджень, результати наших власних спостережень та опитувань вихователів, стресогенними для них є також непорозуміння з дітьми, їх батьками, колегами по роботі, несправедливе ставлення з боку керівництва та домашні негаразди. А якщо до цього додати ще низьку заробітну платню, погані житлові умови, матеріальні нестатки тощо, то все це може призвести до невротичних розладів та різноманітних порушень у психічній сфері. На цьому фоні може

розвинутись цілий спектр захворювань – гіпертонія, інфаркт міокарда, гастрит, виразкова хвороба шлунка, ішемічна хвороба серця, цукровий діабет, інші порушення ендокринної системи, судинні захворювання мозку, остеохондрози, міозити, артрити тощо.

Отже, на сьогодні існує ціла низка досліджень присвячених вивченню сутнісних аспектів, причин виникнення професійного стресу, професійної дезадаптації, синдрому емоційного згорання, стресу. Значно більшої уваги на, наш погляд, потребують дослідження, що стосуються розробки превентивних заходів та шляхів збереження і зміцнення професійного здоров'я педагога, формування стресостійкості фахівця, шляхів і методів гармонізації його внутрішнього світу.

Стати невразливим для стресу цілком під силу кожному педагогу. Для цього необхідно замінити ненадійні, насправді дитячі способи захисту на більш зрілі й ефективні, основані на знанні педагогом законів, управління роботою власного організму. Тут доцільно рекомендувати сучасні, науково обґрунтовані системи психологічної саморегуляції, профілактики професійних захворювань які маючи бажання може засвоїти кожен.

Професійне здоров'я і довголіття педагога великою мірою залежить від діяльності, яку проводить у цьому напрямі адміністрація навчального закладу. Керівництво ДНЗ повинно забезпечити вихователям можливість професійного росту, налагодити соціальні й інші позитивні моменти, що підвищують мотивацію. Адміністрація має чітко розподілити обов'язки, продумати посадові інструкції, від неї у першу чергу залежить також психологічний клімат закладу і те, наскільки здоровими є взаємини в колективі.

Тільки спільні зусилля, цілеспрямована робота всього педагогічного колективу, увага до професійного здоров'я вихователів з боку адміністрації сприятимуть професійному довголіттю, творчому кар'єрному росту, професійному саморозвитку.

Є багато методів підвищення продуктивності та виходу зі стресу на робочому місці. Так наприклад, вже давно доведено, що своєчасний відпочинок абсолютно не шкодить, а навіть навпаки – збільшує продуктивність. Для цього зовсім не обов'язково багато часу чи дороге обладнання. Ми запропонували вихователям декілька простих способів як розслабитися, відпочити, прийти до робочого стану буквально за 5 хвилин.

Способи релаксації та рекреації на робочому місці вихователя:

Прийшов час чаю, липового. Ви помічали, що під час сильного стресу трапляються неприємні спазми в шлунку? Так от, знаменитий бабусин «липовий цвіт» надає благотворну спазмолітину (заспокійливу) дію. Заваріть – почекайте шість хвилин, окріп охолоне до рекомендованих для чаю 60 ° С.Або випийте зеленого чаю: трав'яний чай володіє відмінною розслаблюючою дією. Зелений чай є джерелом L-теаніна, який допомагає позбавитися роздратованості(гніву). Закип'ятіть воду, заваріть чай і зробіть заспокійливий ковток – це займе всього пару хвилин.

Шоколад. Порадуйте себе шоколадкою. Кілька шматочків чорного шоколаду допоможуть уникнути стресу та піднімуть настрій. Темний шоколад регулює рівні гормону стресу – кортизолу і стабілізує обмін речовин, проте врахуйте, що зловживання шоколадам не бажане.

Можна ще з'їсти кілька ложок меду. Мед є не лише смачним природнім продуктом який можна вживати як десерт – це цілий комплекс поживних мікроелементів та вітамінів. Він чудово відновлює енергію, знімає збудження, тобто є відмінним засобом зняти тривогу і депресію.

Манго. Візьміть тропічну відпустку, не покидаючи свого робочого місця. Соковитий, ароматний манго містить речовину під назвою ліналоол, який допомагає знизити рівень стресу.

Знизити стресовий вплив зовнішніх чинників можна за допомогою впливу на внутрішній світ(релаксація).

Покладіть голову на подушку: є дні, коли єдине, що нам дійсно потрібно – це хороший, довгий сон. На жаль, якщо ви на роботі, то це, як правило, неможливо. Але якщо у вас є арома-подушка, то ви вже на шляху до релаксації. Спробуйте розслабитися наступним чином: покладіть голову на аромаподушечку на кілька хвилин і уявіть, що вона як губка висмоктує всі ваші турботи.

Медитація: не треба втікати в гори, всього кілька хвилин в спокійному тихому місці достатньо, щоб пожинати плоди медитації. Знайдіть зручне і тихе місце, сконцентруйтеся на своєму диханні і відчуйте, що всі тривоги починають відступати.

Чи є більш простий спосіб розслабитися ніж повільне, глибоке дихання? Воно може допомогти знизити артеріальний тиск і частоту серцевих скорочень. Для різноманітності, спробуйте дихання пранаяма. Цей йогівський метод включає в себе дихання спочатку через одну ніздрю, а потім іншу, і застосовується щоб зменшити занепокоєння.

Спробуйте прогресивну релаксацію: використовуйте метод прогресивної релаксації для того, щоб навчитися розслаблятися в будь-яких умовах. Цей метод полягає у поетапному навчанні вибірковій напрузі і розслабленню певних груп м'язів.

Ще один простий спосіб розслабитись – рахунок назад: цей метод відомий всім і кожному, але він дійсно працює. Спробуйте кілька разів порахувати в прямому і зворотному напрямку. Вашому мозку буде не до хвилювань, якщо він зайнятий цифрами.

Зробіть собі масаж рук: зрозуміло, ви не зможете скористатися послугами професійного масажиста на своєму робочому місці. Але зробити собі масаж рук цілком можливо. А якщо є трохи більше п'яти хвилин, то цілком можна зробити собі масаж шиї і, навіть, спини.

Спробуйте акупрессуру: Акупресура – це точковий масаж, зобов'язаний своїм народженням стародавній китайській медицині. Цей метод є менш болючим і абсолютно безпечним, при цьому легко доступним для освоєння будь-якою людиною.

Самомасаж – відмінна антистресова розминка. Зазначені точки масажуйте коловими рухами протягом 15 секунд, потім робіть п'яти секундну перерву і переходьте до наступних.

1. Спочатку масажуйте точку якраз між очей, потім перемістіться до скронь і працюйте там.

2. Так само всіма пальцями масажуйте трапецієподібні м'язи, потім великими пальцями-основу шиї.

3. Далі так звана точка «перикард № 6», вона знаходиться на внутрішній стороні руки, на ширину трьох пальців вище зап'ястя. Пропрацюйте точки на обох руках. Ця точка відповідає за хвилювання та негативну енергію.

4. Остання точка – область між великим і вказівним пальцями на обох руках. GI4хэ-гу.

Пройдіть всі кроки 1-4 ще два рази.

Тенісний м'ячик: Скиньте взуття і покатайте ступнею звичайний тенісний м'ячик. Вийде відмінний імпровізований масаж ніг. Особливо це приємно, якщо вам доводиться носити взуття на високих підборах.

Ще один спосіб відпочити – створити собі зону Zen. Знайдіть або створіть собі спеціальне місце для розслаблення. Це місце, де вас точно ніхто і ніщо не потурбує. Можливо це буде зручне крісло в холі або відокремлена лава у дворі – головне, щоб воно асоціювалося у вас зі спокоєм та відпочинком, або п'ятихвилинне споглядання реального життя за вікном може здорово очистити вашу свідомість.

Фізичні вправи. Стретчинг. У вас при цьому слові виникає образ спортивного залу та витончені гімнастки в шпагаті? Це зовсім не обов'язково – «розтягнутися» можна навіть не встаючи зі свого робочого місця. Спробуйте гарненько потягнутися вгору і в сторони, зробити обертальні рухи корпусом, нахили тощо і ваше тіло прийде до «тями».

Біг на місці. Спробуйте біг на місці протягом декількох хвилин, щоб отримати викид ендорфінів у вашу кров. Навіть коротка фізична активність може допомогти подолати стрес і отримати задоволення.

Творчість. Послухайте свою улюблену пісню. Якщо ви засмучені або пригнічені, якщо вам потрібно зібратися або розслабитися, то спробуйте послухати свою улюблену пісню і життя буде простіше і радісніше!

Ведіть щоденник. Як твердять психологи,ведення щоденника допоможе вам не тільки легше пережити складні моменти вашого життя, додасть йому змісту. Викладайте події та емоції на папері, будьте чесними з собою і це допоможе вам знайти спокій.

Спробуйте ароматерапію. Це займе всього хвилину, капніть кілька крапель лаванди, чайного дерева чи іншого ефірного масла на долоні і вдихніть. Заспокійливі аромати можуть допомогти оговтатися від стресу і тривоги, стимулюючи нюхові рецептори в носі, які впливають на ту частину мозку, яка відповідає за емоції.

Понюхайте цитрусові. Апельсини і мандарини міцно асоціюються із задоволенням і святом. Запах цитрусових може допомогти нам розслабитися, підвищуючи рівень зв'язаного зі стресом гормону норадреналіну.

Кава. Запах кави бадьорить і дарує гарний настрій. Цей напій має не тільки смачний незабутній аромат, але і багато інших корисних властивостей.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Всі запропоновані методи виходу зі стресу на робочому місці прості, часу на їх застосування потрібно не багато.

Нами були розроблені методичні рекомендації по застосуванню здоровязберігаючих технологій у професійній діяльності вихователям ДНЗ, які містили конкретні рекомендації по застосуванню тієї чи іншої технології. Їх ми запропонували вихователям ДНЗ м. Глухова (35 вихователів, 5 методистів, 6 завідувачів). Вихователі використовували той чи інший спосіб нівелювання стресу на робочому місці керуючись власними вподобаннями. Експеримент тривав 3 місяці з березня по червень 2014 року. Після проведеного експерименту ми провели опитування – 95% вихователів зазначили значне покращення загального самопочуття, підвищення емоційного стану, покращення настрою. До початку експерименту ми провели з працівниками ДНЗ тест на визначення професійного стресу (автори:Т. Азарних, І. Тиртишніков) показник професійного стресу становив 67%, після експерименту показник становив лише 23%.

Висновки і пропозиції. Отже, на сьогодні існує ціла низка досліджень присвячених вивченню сутнісних аспектів, причин виникнення професійного стресу, професійної дезадаптації, синдрому емоційного згорання, стресу. Значно більшої уваги на, наш погляд, потребують дослідження, що стосуються розробки превентивних заходів та шляхів збереження і зміцнення професійного здоров'я педагога, формування стресостійкості фахівця, шляхів і методів гармонізації його внутрішнього світу.

Список літератури:

1. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – С. 224.
2. Солдатова С. В. Профилактика и коррекция синдрома «эмоционального выгорания» // Вузовский вестник МГОГИ. Гуманитарные науки. Орехово-Зуево: МГОГИ, 2010. – С. 67-71.
3. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.: Питер, 2006. – С. 256.

Шовкопляс О.Н.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ СОХРАНЯЮЩИХ ЗДОРОВЬЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЯ

Аннотация
Рассматривается методический аспект использования здоровьесберегающих технологий в профессиональной деятельности воспитателя детского сада. Охарактеризованы специфические факторы риска для здоровья работников дошкольных образовательных учреждений. Подаются конкретные рекомендации воспитателям для устранения стрессовых состояний на рабочем месте.
Ключевые слова: воспитатель, стресс, дошкольное образовательное учреждение, здоровьесберегающие технологии.

Shovkoplias O.M.
Glukhivskiy National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko

THE METHODICAL ASPECTS OF THE USING HEALTH PROTECTION TECHNOLOGIES IN THE PRESCHOOL TEACHERS' PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary
The author of this article concentrates the readers' attention on the methodical aspects of the using health protection technologies in the preschool teachers' professional activity; describes the specific risk factors for the preschool institutions' workers health; he gives the recommendations for the preschool teachers as to avoid the state of stress on the work place.
Keywords: the preschool teacher, the state of stress, the preschool institution, health protection technologies.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

УДК 614.274:[616.831-07:615.03]

НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ НЕЙРОЕКОНОМІКИ ТА НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇЇ СКЛАДОВИХ НА ПРИКЛАДІ АПТЕЧНОГО НЕЙРОМАРКЕТИНГУ

Унгурян Л.М.
Одеський національний медичний університет

Сьогодні велике практичне значення для фармації має дослідження теоретичних положень та розробка широкого кола питань, що відносяться до визначення соціально-економічної природи нейроекономіки та її складових. Встановлено, що термінологічні визначення понять нейроекономіки та її складових частин відрізняються неоднозначністю і багатоваріантністю свого змісту. Показано, що оптимальне розуміння нейроекономіки та її складових частин вимагає мультиплікативного підходу до його визначення. Проведено аналіз релевантної сукупності термінів та їх трактувань, які стосуються проблеми прикладних нейронаук. Сьогодні, враховуючи ріст аптек з широкою пропозицією лікарських засобів (ЛЗ), важливою умовою їх виживання в умовах жорсткої конкуренції є застосування інноваційних технологій ефективного просування ЛЗ безпосередньо в місцях їх придбання. У зв'язку з цим нейроекономіка та її складова – аптечний нейромаркетинг – визначається як один із пріоритетних інструментів фармацевтичного обслуговування.
Ключові слова: нейроекономіка, нейроменеджмент, нейромаркетінг, споживча нейронаука, візуальний мерчандайзинг.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фаховий і соціально-етичний аптечний нейромаркетинг на фізіологічному рівні сприйняття та обробки інформації сприяє спрощенню і покращенню помітності, асоціативності та запам'ятовуваності маркетингових стимулів, робить вищою ймовірність прийняття позитивного рішення про покупку безрецептурних ЛЗ, що уможливить створення і підтримання лояльності відвідувачів та позитивного іміджу аптеки, а це, у свою чергу, призведе до збільшення її прибутку. [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1990-і роки нейробіологію (комплекс нейронаук, що включає нейроанатомію, нейрофізіологію, нейрохімію, нейроімунологію й нейропсихологію), почали розглядати, з одного боку, як новий методологічний інструмент для аналізу процесів прийняття рішень, не питаючи безпосередньо індивідуумів за їх думки, оцінки або стратегії, з іншого – як джерело генерації теорії, доповнюючи цілою низкою традиційних дисциплін. Інтерес економіки до нейробіології призвів до появи нової наукової дисципліни – нейроекономіки [20].

На сьогодні теорія і практика нейроекономіки починає лише розвиватися. Саме тому важливого практичного значення набуває дослідження теоретичних положень і розробка широкого кола питань, які відносяться до визначення соціально-економічної природи нейроекономіки та її складових з погляду фармації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення та формулювання теоретичних засад нейроекономіки у фармації розглянуто методологічно не достатньо. Ми притримуємося думки, що нейроекономіка – це міждисциплінарний напрямок в науці на перетині нейробіології, психології та економічної теорії, який використовує нейронаукові методи для аналізу прийняття рішення (рис. 1).

Формулювання цілей статті. Метою нашої роботи було теоретичне осмислення змістового наповнення і складових нейроекономіки, проаналізувати стан аптечного нейромаркетингу та опрацювати з погляду соціально відповідальної складової концептуальний підхід до практичного застосування його інструментів [4].

Виклад основного матеріалу. Нейроекономіка ставить своєю метою розкрити еволюційні основи поведінки особи, пояснити роль емоцій і когнітивного контролю в процесах прийняття рішень, механізми соціальної кооперації та змагання між людьми, а також досліджувати нейробіологічні механізми соціального впливу та реклами. Вона є прикладним розділом нейробіології [17]. У свою чергу, прикладними розділами і складовими нейроекономіки є нейроменеджмент і нейромаркетингу.

Нейроменеджмент у фармації – це міждисциплінарний напрямок в науці на перетині нейробіології, психології і менеджменту, що досліджує сенсомоторні, когнітивні та емоційні механізми особистості, пов'язані з керівництвом та організаційним управлінням фармацевтичною організацією, з метою підвищення ефективності та результативності праці керівників і кожного члену цієї організації внаслідок розвитку потенціалу мозку [17].

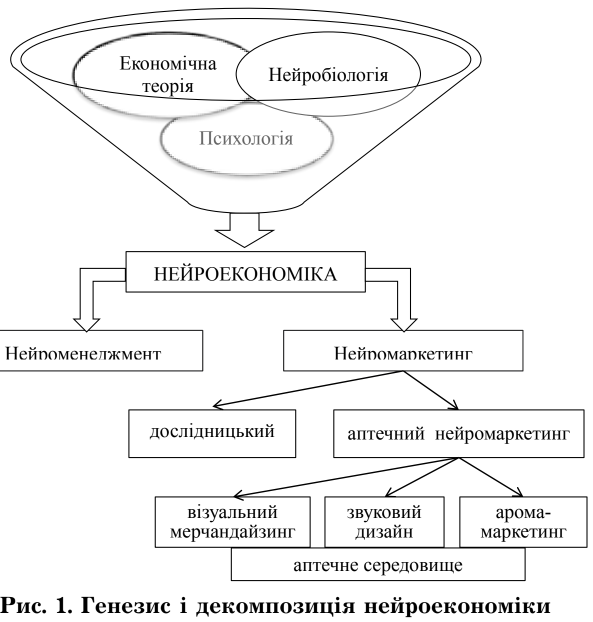

Рис. 1. Генезис і декомпозиція нейроекономіки

За даними наукової літератури існує ряд визначень зазначених складових. Так, нейроменеджмент: 1) міждисциплінарний науковий напрямок, що лежить на стику психології та менеджменту, націлене на розуміння зв'язку структури і функціонування головного мозку з психічними процесами і поведінкою людини [14]; 2) новий науково-практичний напрямок на стику нейробіології, психології та менеджменту [9]; 3) управління на основі знань про структуру і функції людського мозку, які дозволяють визначити стратегії успішної поведінки і

глибинні властивості особистості [16]; 4) дисципліна, яка досліджує інтелектуальні та емоційні механізми, пов'язані з керівництвом та організаційним управлінням на базі застосування нових знань, що генеруються в області нейронаук [19]. Інтегруючи вищесказане, вважаємо, що нейроменеджмент – це міждисциплінарний напрям у науці на перетині нейробіології, психології та менеджменту, яке досліджує сенсомоторні, когнітивні й емоційні механізми особистості, пов'язані з керівництвом та організаційним управлінням фармацевтичної організацією, з метою підвищення ефективності та результативності праці керівників і кожного члена цієї організації внаслідок розвитку потенціалу мозку.

Прикладним розділом нейроекономіки є нейромаркетинг (англ. neuromarketing) – новий методологічний підхід маркетингу, який охоплює дослідження споживчої поведінки (мислення, пізнання, пам'ять, емоційні реакції тощо) із застосуванням методів нейробіології, які дозволяють об'єктивно оцінити суб'єктивну реакцію споживача [8].

Нейромаркетинг у фармації – це міждисциплінарний напрямок в науці на перетині нейробіології, психології і маркетингу, який на основі сенсомоторних, когнітивних і емоційних реакцій людей досліджує особливості споживчої поведінки щодо впливу складових комплексу маркетингу (лікарський засіб, ціна, поширення, маркетингові комунікації), а також інших чинників, насамперед ситуаційного впливу, з метою прийняття етично обґрунтованих маркетингових рішень [2]. Важливе значення для успішної діяльності аптечної організації має аптечний нейромаркетинг або сенсорний маркетинг. Його унікальність полягає в тому, що його складові дозволяють провізору суттєво посилювати стимулювання споживчої активності як при безпосередньому контакті з відвідувачами аптеки в залі обслуговування, так і через маркетингові стимули, надсилаючи комунікаційні звернення з апелюванням не стільки до раціональних мотивів можливої покупки безрецептурних ЛЗ, скільки з акцентом на емоційні заклики.

Ураховуючи, що за результатами дослідження достовірної вибірки аптек встановлений недостатній рівень реалізації аптечного нейромаркетингу, нами опрацьовані напрямки створення привабливого образу аптек, що стосуються візуального мерчандайзингу, звукового дизайну та аромамаркетингу [1].

Візуальний мерчандайзинг. Важливим з погляду візуального мерчандайзингу є реалізація фірмового стилю, тобто комплексної системи візуальної ідентифікації, яка сприяє формуванню сприятливого іміджу аптеки і підсилює ефективність її контактів із споживачами, що підвищує довіру партнерів і сприяє зростанню репутації і популярності аптеки на ринку [18].

Фірмовий стиль складають: фірмовий (товарний) знак, логотип (назва або умовне позначення аптеки або підприємства-засновника, виконана в певній графічній манері), фірмові кольори, фірмові шрифти (використовувані аптекою шрифти для оформлення друкованої продукції), фірмове гасло (слоган) – постійно використовуваний аптекою оригінальний девіз, фірмовий блок (може включати товарний знак, поштові, банківські реквізити, рекламний символ, слоган).

Розрізняють три рівні візуального мерчандайзингу: місце розміщення і зовнішній вигляд аптеки, аптечне середовище (інтер'єр і планування залу обслуговування) і викладка ЛЗ па полицях.

Місце розміщення аптеки. Для привернення уваги до аптек, які розміщені в житлових (пристосованих) будинках за умов значного конкурентного середовища, необхідне використання покажчиків (у вигляді стрілок або рекламних щитів), панелей-кронштейнів, штендерів, тротуарної графіки або стікерів із захисною поверхнею, наклеювані прямо на асфальт, для інформування і залучення відвідувачів, які розміщують поблизу аптеки, на зупинках і в місцях скупчення людей.

Зовнішній вигляд аптеки. Ураховуючи, що в аптеки з погано оформленими фасадами відвідувачі воліють заходити рідко, вважаючи їх невартими своєї уваги, варто залучати їх до аптеки оригінальним оформленням вітрин, козирків, облицюванням фасаду композитними панелями, банерними конструкціями тощо. При підборі оздоблення для фасадів аптек велике значення має добротність матеріалів та їх кольорова гама. Дизайн аптечних фасадів повинен повідомляти потенційним споживачам про її серйозне ставлення до них [21].

З метою залучення потенційних відвідувачів варто застосовувати фасадні вивіски з оригінальним (декоративним) оформленням і особливими шрифтами, світловою (неоновою чи лазерною) підсвіткою, вивіски у вигляді товарного знака. Колір у фасадних вивісках і при розробці стилю аптеки варто використовувати традиційно зелений, хоча можливі й інші, наприклад, білий, синій і червоний, що підтверджуються результатами дослідження. Для посилення ефекту протягування і запам'ятовування вивіски і фасади оформляють в колірній фірмовій гамі. Проте неприпустимим використання коричневого кольору, який навіває сумні роздуми.

Вхід повинен органічно вписувався в загальну архітектуру фасаду аптеки, але бути добре помітним. Додати акцент варто за допомогою оригінального освітлення, наявності урни для сміття, яка підсилює імідж аптеки як поборниці чистоти та екології. Необхідно слідкувати за тим, щоб двері в аптеку повинні легко відкриватися і закриватися (ідеальний варіант – встановлення автоматичних дверей).

На видному місці перед входом до аптеки обов'язково має бути інформація про: 1) режим роботи аптеки; 2) найменування суб'єкта господарювання; 3) місцезнаходження чергової (цілодобової) аптеки; 4) місцезнаходження найближчої аптеки. На дверях також повинна бути велика табличка з написом «Відкрито» або «Закрито» так, щоб відвідувачі могли її бачити з достатньо великої відстані [13].

Аптечне середовище. В аптечному середовищі можна виділити фізичну (планування, оформлення температура та освітлення залу обслуговування, тип і розташування аптечного торгового обладнання) і соціальну (аптечні фахівці) складові [10].

Викладка ЛЗ. Для інформації про ЛЗ, що відпускаються населенню без рецепта лікаря, можуть бути використані вітрини різного типу. Однак на відміну від «магазинних» технологій оформлення вітрин з погляду аптечного візуального мерчандайзингу має особливості, основними з них є неприпустимість викладки ЛЗ безрецептурного відпуску, що потребують особливих умов зберігання (захист від світла, температурний режим), і неприпустимість роз'єднання первинної та вторинної упаковки ЛЗ для викладки вторинної упаковки на вітрину [5].

Розрізняють *чотири рівня викладки ЛЗ*: 1) рівень капелюхи (вище 1,7 м), забезпечує десяту частину продаж. На нього ставлять фармацевтичні товари, упаковка яких досить приваблива, щоб бути поміченою здалеку (фіточаї, косметика); 2) рівень очей (1,1-1,7 м). Є найбільш сприятливим рівнем, так як забезпечує дві п'ятих обсягу продаж. На даному рівні розміщують ЛЗ імпульсного по-

питу, рентабельні, новинки, відомі, а також з привабливою ціною для відвідувачів аптеки; 3) рівень рук (0,6-1,1 м), забезпечує майже третину продаж. На верхньому рівні рук розміщують ЛЗ сезонного і спонтанного попиту, рекламовані фармацевтичні товари; на нижньому рівні рук – всі фармацевтичні товари першої необхідності, додаткові товари, яким важко знайти місце; 4) рівень ніг (0,2-0,6 м) рекомендується для об'ємних, громіздких, важких товарів, етикетки на яких краще читаються зверху (вода, підгузники, солі для ванн і т.д.).

Звуковий дизайн. У відвідувачів викликають роздратування і скорочують час їх перебування в аптеці небажані звуки, а саме шум як зовнішній, проникаючий з вулиці, так і внутрішній. Головним джерелом зовнішнього шуму є міський транспорт. Шум усередині приміщень створюється в основному внаслідок роботи вентиляційних установок, водопровідних і каналізаційних пристроїв, вібрації в холодильному обладнанні, тріску касового апарату тощо [11].

З метою боротьби з шумом в аптеках необхідно використовувати принцип ізоляції, тобто обладнати всі агрегати і пристрої шумозахисними екранами, розміщувати їх в окремих приміщеннях. При цьому музика є дуже сильним інструментом для заспокоєння і мотивування особи до вчинення певних дій. Тому важливим є створення в аптеці комфортної звукової атмосфери [15].

Аромамаркетинг. Запахи створюють неповторну і витончену атмосферу в залі обслуговування. Важливо не тільки правильно підібрати відповідний запах (аромадизайн), а й нейтралізувати вже наявні небажані запахи ЛЗ (аромаклінінг). Це може відбуватися шляхом використання: чистого, свіжого повітря, нагрітого до комфортної температури (традиційний спосіб); різних освіжувачів повітря і ароматизаторів (обмежується високою алергенністю і дратівливими ефектами, що викликаються їх синтетичні компоненти); натуральних ефірних ароматичних олій [6]. Реалізовувати аромамаркетинг потрібно дуже обережно. Використання ефірних олій викликає у відвідувачів аптеки асоціації зі здоров'ям, сонцем, природою та сприяє залученню і збільшенню часу їх перебування у залі обслуговування, підвищенню ефективності праці фармацевтичних працівників, концентрації їх уваги, зняттю емоційної напруги. Для аромамаркетингу використовують ароматизатори різної потужності залежно від площі залу обслуговування, які мають сучасний ергономічний дизайн, вписуються в будь-яку обстановку та працюють від автономних елементів живлення або електричної мережі.

Висновки. Проведено аналіз сукупності термінів та їх трактувань, які стосуються проблеми прикладних нейронаук. З точки зору фармації обґрунтовано сутність нейроекономіки і її складових – нейроменеджмента і нейромаркетінга, а також розкрито зміст дослідного і аптечного нейромаркетінга. Узагальнення результатів дослідження вказує на неналежний підбір інструментів аптечного нейромаркетінга і необхідність їх доопрацювання, оскільки правильне з точки зору соціально відповідальної складової застосування інструментів аптечного нейромаркетінга дозволить створити і підтримати лояльність споживачів і позитивний імідж аптек, що призведе до збільшення продажу та прибутку.

Список літератури:

1. Акунич М. Нейромаркетинг и... // Официальный сайт «Энциклопедия маркетинга» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.marketing.spb.ru/libaround/science/neuro_&.htm
2. Гладун Г. В. Нейромаркетинг как механизм манипулятивного воздействия на потреби теля [Электронный ресурс] / Г. В. Гладун // Казанская наука. – 2010. – № 1. – С. 69–72. – Режим доступа: http://www.kazanscience.ru/files/Sbornik_1_2010.php
3. Громовик Б. П. Менеджмент і маркетинг у фармації: підручник / Б. П. Громовик, Г. Д. Гасюк, О. Р. Левицька; за ред. Б. П. Громовика. – К.: Медицина, 2008. – 752 с.
4. Громовик Б. П. Нейроекономіка: концептуальні питання та значення для фармації / Б. П. Громовик, Л. М. Унгурян // Одеський медичний журнал. – 2012. – № 1. – С.12–14.
5. Егорова С. Н. Аптечный мерчандайзинг и рациональное применение ОТС-препаратов / С. Н. Егорова, Г. С. Яровиков, Т. А. Ахметова // Клиническая фармакология и терапия. – 2010. – № 6. – С. 12–14.
6. Жилякова Е. Т. Использование аромамаркетинга в посетительском менендждменте фармацевтической организации / Е. Т. Жилякова, Н. Н. Сабельникова, Е. Ю. Тимошенко // Вестник новых медицинских технологий – 2009 – Т. XVI, № 3 – С. 75-76.
7. Задорожнюк Н. А. Нейромаркетинг и его особенности / Н. А. Задорожнюк // Економічний форум, 2013. – Вип. 3. – С. 126–129.
8. Кан Е. Ю. Нейромаркетинг – механизм манипулирования потребителем [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Biznes/2009_1/2009/01/090117.pdf
9. Крюкова Е. Нейроменеджмент: тайные коммуникации лидера [Электронный ресурс] / Е. Крюкова // CIO: руководитель информационной службы. – 2012. – № 12. – С. 76-79. – Режим доступа: http://www.computerra.ru/cio/wp-content/uploads/2012/12/CIO_12-121.pdf
10. Леонтьева Ф. Р. Мерчандайзинг в аптеке закрытой формы торговли: Учебно-методическое пособие для системы последипломного образования провизоров / Ф. Р. Леонтьева, Г. С. Яровиков, С. Н. Егорова. – Казань: КГМУ, 2010. – 29 с.
11. Личко А. Д. Исследование воздействия на покупателей музыки в торговых помещениях / А. Д. Личко, Е. М. Михалькова // Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. – 2011. – Т. 1, № 2. – С. 288-290.
12. Павленко Т. С. Нетрадиционные современные виды маркетинга [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nauchforum.ru/ru/node/1144.
13. Прикладные нейронауки [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.tls-studio.ru/fib46hru/Прикладные_нейронауки
14. Романюха С. Нейромаркетинг. Сила эмоций в противовес отжившим представлениям / С. Романюха // Отдел маркетинга. – 2010. – № 3 – С. 43–48.
15. Самогулова А. Нейроменеджмент – лидерство без ментальных ограничений // ITPartner № 3(14) 2012. – С. 90-92.
16. Таранич А. В., Балдэ К. Б. Нейромаркетинг – наука на стыке дисциплин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Economics/6_109803.doc. htm
17. Чечко Н. А. Фирменный стиль как средство выражения корпоративной культуры / Н. А. Чечко, Е. Д. Привалова // Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. – 2013. – № 4. – С. 236–240.
18. Braidot Néstor NEUROMANAGEMENT Cuando el cerebro asume el mando Las [Electronic resource] / Néstor Braidot. – Access mode: http://www.pdf-repo.com/pdf_1a/3b3g1o72m951d26bdb.html

Унгурян Л.М.
Одесский национальный медицинский университет

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ НЕЙРОЭКОНОМИКИ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЕЕ СОСТАВЛЯЮЩИХ НА ПРИМЕРЕ АПТЕЧНОГО НЕЙРОМАРКЕТИНГА

Аннотация
Сегодня большое практическое значение для фармации имеет исследование теоретических положений и разработка широкого круга вопросов, относящихся к определению социально-экономической природы нейроэкономики и ее составляющих. Установлено, что терминологические определения понятий нейроэкономики и ее составных частей отличаются неоднозначностью и многовариантностью своего содержания. Показано, что оптимальное понимание нейроэкономики и ее составных частей требует мультипликативного подхода к его определению. Проведен анализ релевантной совокупности терминов и их трактовок, которые касаются проблемы прикладных нейронаук. Сегодня, учитывая рост аптек с широким предложением лекарственных средств (ЛС), важным условием их выживания в условиях жесткой конкуренции является применение инновационных технологий эффективного продвижения ЛС непосредственно в местах их приобретения. В связи с этим нейроэкономика и ее составляющая – аптечный нейромаркетинг – определяется как одно из приоритетных инструментов фармацевтического обслуживания.
Ключевые слова: нейроэкономика, нейроменеджмент, нейромаркетинг, потребительская нейронаука, визуальный мерчандайзинг.

Unhurian L.M.
Odessa National Medical University

SCIENTIFIC AND PRACTICAL BASIS OF NEUROECONOMICS AND WAYS OF IMPROVING ITS COMPONENTS ON THE EXAMPLE OF PHARMACY NEUROMARKETING

Summary
Today, of great practical importance for pharmaceutical research has theoretical positions and develop a wide range of issues relating to the definition of socio-economic nature neyroekonomiky and its components. Established that terminological definitions neyroekonomiky and its components differ ambiguity and multiplicity of its contents. It is shown that the optimal understanding neyroekonomiky and its components requires a multiplicative approach to its definition. The analysis of the relevant set of terms and their interpretations concerning problems of applied neuroscience. Today, given the growth of pharmacy with a wide range of medicines (drugs), essential for their survival in a competitive environment is the use of innovative technologies effectively promote drug directly to the places of their purchase. In this regard neyroekonomika and its component – Pharmacy neyromarketynh – defined as one of the priority instruments pharmacy service.
Keywords: neyroekonomika, neyromenedzhment, neuromarketing, consumer neuroscience, visual merchandising.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.045

МОНЕТНИЙ ДВІР НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ, МАЙБУТНЄ

Ладоненко М.І.
Університетський коледж
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено основні історичні етапи становлення та побутування Монетного двору України як складової частини Банкнотно-монетного двору Національного банку України. Досліджено принципи функціонування установи та її забезпечення новітніми техніками і технологіями у виробництві сучасної української монети. Окреслено актуальні проблеми та перспективи розвитку українського монетного виробництва.

Ключові слова: монета, емісія, карбування, карбувальний прес, цех карбування монет, Банкнотно-монетний двір Національного банку України.

Постановка проблеми. Одним з виробничих підрозділів Банкнотно-монетного двору Національного банку України є Монетний двір, що являється сучасним високотехнічним підприємством, динамічним та перспективним у своєму розвитку, високоякісним за випущеною продукцією, створеним за останнім словом науки і техніки. Підтвердженням цьому служить визнання іноземних фахівців, співпраця зі знаними дилерськими фірмами, участь у міжнародних нумізматичних виставках, конкурсах, розміщення інформації про українські монети у зарубіжних каталогах, у «Паспорті монетних дворів світу», в якому презентуються лише ті підприємства, продукція яких має високий попит. Монетний двір України знайшов визнання як повноцінний партнер та серйозний конкурент серед аналогічних підприємств інших країн і продовжує впевнено розвиватись відповідно до світових тенденцій.

Аналіз досліджень та публікацій. Розквіт монетної справи на теренах України ототожнюють зі здобуттям незалежності, адже саме цей період став вирішальним у питаннях створення власної банківської та грошової системи і заснування Монетного двору як такого. Постанови Кабінету Міністрів «Про створення потужностей по виготовленню національної валюти та цінних паперів» від 18 вересня 19991 року і Президії Верховної Ради «Про національну валюту в Україні» від 14 листопада 1991 року поклали початок створенню в Україні власної виробничої бази для виготовлення грошей. Провідні вчені на злеті національного духу задокументували важливі віхи становлення України як держави, чим і забезпечили надійну джерельну базу для дослідження історичних передумов заснування та подальшого розквіту вітчизняного монетного виробництва. Серед провідних вчених, які в своїх працях окреслюють особливості монетного виробництва в незалежній Україні слід виділити таких як Р. Шуст, Р. Арешкович, Т. Мартиняк, О. Жупан, Н. Ігнатова, Н. Дорофеєва, З. Комаринська, М. Дмитрієнко, В. Литвин, Л. Яковлева, В. Ющенко, А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко, М. Гнатишак, Б. Мартос, Я. Зозуля, О. Рудніченко. Окремої уваги заслуговують наукові статті у періодичних виданнях: Вісник Національного банку України, Нумізматика і фалеристика, Українська нумізматика і боністика, Львівські нумізматичні записки, Банкноти і монети України. Важливим джерелом інформації про роботу Монетного двору є річні звіти Національного банку України.

Мета статті полягає у висвітленні постійно зростаючого інтересу до монетної емісії незалежної України та технічних і технологічних новацій сучасного підприємства по виробництву монет – Монетного двору України. Враховуючи динамічний розвиток монетного виробництва на Україні та новітні тенденції продукування монет у світі, це питання заслуговує на систематизацію та узагальнення історичних даних та характеристику свого стану, проблем та прогнозування перспектив подальшого розвитку підприємства на сьогоднішній день.

Виклад основного матеріалу дослідження. У історичній ретроспективі мистецтва створення монети на території України можна виділити декілька хронологічних етапів, одним з яких є новітня доба – незалежності, яка охоплює часові рамки з 1991 року по сьогоднішній день.

З дня проголошення незалежності в Україні почалась розбудова суверенної держави, однією з ознак якої слід вважати національну валюту. Одним з першочергових питань стало питання про виробництво власних грошей і зокрема монет, а отже і пошук виробничої бази для забезпечення даних потреб.

Після прийняття Президією Верховної Ради України 14 листопада 1991 року постанови № 1809 «Про національну валюту України», Державний комітет з оборони та промислового машинобудування доручив Дніпропетровському проектному інституту опрацювати перед проектні пропозиції щодо організації та розміщення Українського монетного двору. Для виконання цього доручення була створена робоча група на чолі з директором інституту Р. Голіковим. Перед групою стояло завдання визначити виробничі потужності Монетного двору та опрацювати варіанти розташування його на діючих підприємствах України. Передбачалось, що в майбутньому він забезпечить не лише карбування розмінної монети, а й виготовлення урядових нагород, металевих знаків державних відзнак, пам'ятних медалей та інших виробів [12, с. 335].

Перші українські монети спочатку були замовлені в Італії, де на Монетному дворі «Instituto Poligrafico E Zecca Del lo Stato» було відкарбовано певну кількість українських монет різних номіналів. Такий розвиток подій став тривожним з точки зору економіки, адже на це витрачались величезні суми валюти. Тому Національному банку України було доручено побудувати власні виробничі потужності на основі діючих підприємств, які мають подібні технології. Найбільш відповідними для подібного виробництва були Луганський верстатобудівний завод та сумське ВО «Електрон».

Зрештою, за результатами конкурсу, право на виготовлення перших українських розмінних монет виборов Луганський верстатобудівний завод. Створення власної виробничої бази розпочалось з уведення в експлуатацію тимчасового монетного

виробництва. За короткий термін, у дев'ять місяців на базі заводу було організовано підприємство для тимчасового карбування монет. Процес розробки проектної документації, укомплектації та вивчення технологічної бази створення монет було завершено завдяки Монетному двору Великобританії «Boyal Mint Servis» [2; 11].

Однак подібне виробництво не мало змоги забезпечити повний спектр виготовлення якісної продукції, необхідної для розбудови молодої держави. Тому було прийнято рішення створити сучасний високотехнологічний Монетний двір у місті Києві. З цією метою виконуючий обов'язки прем'єр-міністра України Ю. Звягільський 15 червня 1994 р. підписав розпорядження № 449-р про передачу Національному банку України будівлі заводу «Алмаз» та всієї його земельної ділянки для створення монетного виробництва. 28 червня цього ж року заступник Голови Правління Національного банку Р. Арешкович затвердив «Завдання на проектування Монетного двору Національного банку України в м. Києві». При цьому ставилось завдання вивчити досвід найкращих монетних дворів світу. В технологічному процесі та комплектуванні обладнання передбачалось використати найсучасніші пропозиції фірм «The Royal Mint» (Англія), «Sherritt International» (Канада), «Buhler» (Німеччина), Австрійського та Словацького монетних дворів, російського Госзнаку, а також найкращу продукцію підприємств України і обладнання, закуплене для Луганського верстатобудівного заводу [12, с. 337].

11 серпня 1994 року наказом Національного банку України № 126 утворено технічну дирекцію Монетного двору. У 1995 році Національний банк України провів тендер на будівництво українського Монетного двору, у якому взяли участь монетні двори Великобританії, Австрії, Франції, Італії та Південно-Африканської Республіки. Переможцем, а отже і генпідрядником проекту став Австрійський монетний двір. 3 лютого 1995 року було підписано контракт із Австрійським монетним двором про створення монетного виробництва. Вдруге до роботи над проектом Монетного двору, тепер уже в Києві, був залучений Дніпропетровський проектний інститут.

У 1996 році 29 січня Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 128 за якою Монетний двір на ряду з Центральним сховищем та Фабрикою банкнотного паперу віднесено до найважливіших будов виробничого призначення України. Для їх будівництва було передбачено фінансування за рахунок бюджетних коштів, однак через дефіцит державного бюджету Національний банк був зобов'язаний оплачувати витрати за рахунок власного прибутку.

Не дивлячись на ряд складнощів вже на початку 1997 року було завершено будівництво, що стало першим кроком в організації роботи та технологічних і технічних експериментах. Значну частину устаткування було змонтовано на тимчасовому Луганському виробництві та капітально відремонтовано для подальшої експлуатації на київському Монетному дворі.

23 квітня 1998 року відбулось офіційне відкриття Монетного двору Національного банку України (рис. 1). Церемонія відбулась за участі найвищих державних чинів України – Л. Кучма та Австрії – В. Кліма.

З відкриттям підприємства введено в дію перший пусковий комплекс: цех карбування пам'ятних та ювілейних монет, граверну та макетну майстерню, інструментальне виробництво та .центральну заводську лабораторію. Того ж року на випущених монетах з'являється специфічний знак виготовлювача (рис. 2), що поєднав у своєму зображенні тризуб, складений з букв М, Д, У (Монетний двір, Україна) та гривню – грошову одиницю часів Київської Русі – символ Національного банку України. На монетах, які були відкарбовані до створення Монетного двору в Києві, логотип відсутній.

Рис. 1. Банкнотно-монетний двір Національного банку України

Рис. 2. Логотип Монетного двору України

У 1999 році підготовлено до роботи другий пусковий комплекс: цех карбування розмінних монет і цех виготовлення орденів та медалей. Організовано та введено в дію комплекс допоміжних служб: ремонтна, складська та енергетична дільниця, склад монет. Для повноцінної роботи з металами функціонування майже 200 енергосистем забезпечило особливий мікроклімат, стабільну вологість та температуру. Спеціальне покриття на підлозі – каучук, дозволило створити хорошу звукоізоляцію і забезпечило антистатику приміщень [2; 6; 9].

Отже, у результаті успішного будівництва до складу Монетного двору ввійшли такі підрозділи: граверна та макетна майстерня, інструментальний цех, цех карбування ювілейних та пам'ятних монет, цех карбування монет масового обігу, цех виготовлення орденів та медалей, цех державних нагород (відкритий у 2000 році).

Київський Монетний двір першопочатково був створений як новітнє надсучасне виробництво і був спрямований на перспективу своєї подальшої діяльності. Вже на момент відкриття Монетний двір України міг суперничати з іншими монетними дворами, зокрема – Австрійським монетним двором за якістю і кількістю найсучаснішого обладнання. Доказом цього може служити наявність на українському виробництві гідравлічних пресів із програмним керуванням «Гребенер», яких у світовій практиці на той час налічувалось 5 одиниць, чотири з них – у нас і один, експериментальний, на Австрійському монетному дворі [2; 9; 11].

Створений на межі тисячоліть, Монетний двір України вже у перші роки свого існування вийшов на загальноєвропейський рівень. Економічний розвиток незалежної України дозволив впровадити більш досконалі процеси і прийоми монетної чеканки, що базуються на новітніх технологічних досягненнях. За роки функціонування на Монетному дворі України освоєно і налагоджено випуск розмінних та обігових монет, пам'ятних та ювілейних монет, державних нагород, відомчих відзнак, різноманітної сувенірної та презентаційної продукції.

Робота з технічного переоснащення Монетного двору і зараз не припиняється. У 2010 році повністю замінено парк карбувальних пресів із виготовлення розмінних монет: встановлено 16 нових високошвидкісних прес-автоматів, із них 10 – німецької фірми «Гребенер» (Grabener Pressen Systeme GmbH & Co. KG) і 6 – ще однієї німецької фірми «Шулер» (Schuler Pressen GmbH & Co. KG), які здатні продукувати до 700 монет за хвилину. Окремий прес призначений для біметалевих монет із недорогоцінних металів [10, с. 12]. Подібні преси створюють тиск 150 тонн і забезпечують швидкість карбування близько 550 штук за хвилину. У виробництві застосовується гідравлічний прес фірми «Зак енд Кіссельбах» (Sack & Kisselbach Maschsnenfabrik GmbH), що переносить зображення з редукційного пуансона на карбувальний інструмент для виготовлення монет великих діаметрів. Того ж року завершено технічне переоснащення цеху виготовлення медалей і орденів та впроваджено у виробництво технологію художнього лиття. Велику увагу приділено підготовці якості поверхні заготовок для карбування монет, у цих цілях встановлено агрегат фірми «Рослер» (Rösler) для обробки поверхні заготовок. Крім того, в інструментальному цеху Монетного двору здійснено монтаж нової лінії з хромування карбувальних інструментів для збільшення швидкості їх виготовлення, якості та довговічності монет [9; 10].

Ефективна діяльність Монетного двору сьогодні – це результат компетентності, професіоналізму та розуміння новаторських напрямків у виробництві грошових знаків кваліфікованими співробітниками, серед яких хороші управлінці, знані художники і скульптори, фахівці відповідних департаментів. Злагоджену роботу підприємства забезпечують досвідчені керівники різних рівнів: генеральний директор Банкнотно-монетного двору – А. Шевчук, директор Монетного двору – В. Решинський, заступник директора – начальник виробничого відділу – А. Шаталов, начальник цеху карбування ювілейних та пам'ятних монет – В. Блощаненко та інші.

Концепція розвитку Монетного двору – йти в ногу зі світовими науково-технічними тенденціями, застосовувати новітні техніки та технології, проявляти високий професіоналізм та здатність давати гідну відповідь черговим викликам часу. Значні кошти і зусилля керівники спрямовують на удосконалення інженерно-технічного устаткування (відповідно до Стратегічної програми діяльності Національно банку України, щодо розвитку та вдосконалення виробництва банкнот і монет на 2012-2015 роки), підвищення кваліфікації працівників та освоєння нових технологій. Так, з метою підвищення продуктивності праці впроваджено сучасну технологію автоматизованого пакування монет у паперові ролики з подальшим формуванням блочної упаковки на автоматичній лінії. Значно поліпшено вхідний і вихідний контроль основних і допоміжних матеріалів. Він здійснюється у лабораторії Українського державно-виробничого центру стандартизації, метрології та сертифікації. Подібної лабораторії за рівнем оснащення найсучаснішим обладнанням і приладами не має в своїй системі навіть Національна академія наук України [6; 7; 8]. Монетний двір України у своїй діяльності активно застосовує технологію виготовлення монет категорії якості карбування пруф, пруф-лайк, брильянт-анциркулейтед, спеціальний анциркулейтед та анциркулейтед. Підприємством освоєно технологію виготовлення монет масового обігу з монометалів та сплавів, монет типу «біколор».

Монетний двір у своїй практиці застосовує ряд технологічних можливостей сьогодення: нанесення на вироби позолоти та голографічних елементів (рис. 3), оздоблення емалями (рис. 4) та дорогоцінним або напівдорогоцінним камінням, комп'ютерне моделювання (програма тривимірного моделювання Компас-3D) з використанням лазерного сканера та гравірувального верстата з числовим програмним керуванням, широка гама кольорових покриттів – тамподрук (рис. 5) та патинування, захисне покриття виробів лаками. комп'ютерне нанесення написів та зображень на металеву пластину (вирізним верстатом електроіскрової обробки «Ажі Шарміль»), пакування в ролики, пакети-блоки та сувенірну упаковку [4; 5].

Рис. 3. Реверс ювілейної монети «Державний гімн України», 2005, застосування голографічного зображення

Рис. 4. Аверс та реверс пам'ятної монети «Українська лірична пісня», 2012, застосування кольорової емалі

Рис. 5. Реверс ювілейної монети «Українська вишиванка», 2013, застосування технології тамподруку

Дивлячись на безперечні успіхи Монетного двору України, оминаються належною увагою проблеми і труднощі підприємства. Тим не менш лишається ряд проблем, що потребують компетентного вирішення. Серед таких: практична невизначеність статусу Монетного двору (юридично не закріплена функція випуску нагородних знаків), застаріле інженерно-технічне устаткування та витрати на його ремонт або заміну, не замкненість виробничого циклу розмінних монет, проблема популяризації продукції Монетного двору за кордоном.

Найгостріша проблема пов'язана із неповною завершеністю виробничого циклу карбування розмінних монет. Заготовки й досі закуповуються за кордоном, оскільки такого виробництва в Україні просто не існує. Фірмою постачальником є «Ceco S.A» (Іспанія). Це зумовлює переплату та втрату близько 30% металу в процесі випробувань. Тому існує актуальність в подальшому створити власне виробництво заготовок на території України. Такий підхід було організовано стосовно виготовлення пам'ятних та ювілейних монет із недорогоцінних металів. У 2013 році відкрито власну виробничу дільницю по виготовленню нейзильберових заготовок, що повністю забезпечує попит та налагоджено співпрацю з науково-виробничим підприємством «Харків ДМВ», яке виготовляє заготовки з цінних металів [6; 10].

Боротьба з подібними викликами нового часу та виробничими проблемами є головною рушійною силою розвитку та трансформації Монетного двору, поштовхом до активної презентації продукції підприємства та конкурування з іншими світовими виробниками монет.

Минуло вісімнадцять років з моменту введення в роботу Монетного двору України та входження його продукції до світового нумізматичного ринку. Сьогодні є потреба в подальшому розвитку цього підприємства та прогнозуванні перспектив опанування міжнародного ринку. Втілення програми розвитку монетного мистецтва в Україні потребує не лише виконання плану випуску і реалізації монет, але й чіткої стратегії маркетингової діяльності. Особливо це стосується популяризації нашої продукції на світовій арені, що реалізується завдяки участі у різнопланових заходах нумізматичного спрямування: Міжнародних нумізматичних форумах (Базельській, Нью-Йоркській, Штутгартській, Мюнхенській, Берлінській, Празькій та інших монетних конвенціях), Міжнародній європейській монетній конвенції «NUMIZMATA», Конференції директорів монетних дворів, щорічних нумізматичних виставках у Празі (Чехія), у Філадельфії (Сполучені Штати Америки), у Таллінi (Естонія), «World Money Fair» у Базелі (Швейцарія) та ANA World's Fair of Money у Чикаго (Сполучені Штати Америки) та міжнародних конкурсах монетного дизайну у Японії, у Сполучених Штатах Америки (конкурс Американської нумізматичної асоціації), у Європі (Європейський міжнародний конкурс «Монетне сузір'я»), тощо.

Будівництво підприємства такого рівня як Монетний двір для молодої держави стало справжнім викликом, однак у той же час і вагомим здобутком, адже наш Монетний двір завдяки якісному устаткуванню і працьовитому колективу зміг стати конкурентоспроможним відносно аналогічних світових підприємств і достатньо швидко заволодів увагою поціновувачів монетного мистецтва. В умовах глобалізації Монетний двір України націлений на опанування новітніх технік і технологій виробництва, впровадження інновацій та поетапний план подальшого розвитку.

Список літератури:

1. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV (зі змін, і доп.) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності (Додаток до журналу «Вісник Національного банку України»). – 2001. – С. 3–26.
2. Арешкович Р. Інфраструктура Національного банку: будівництво, реконструкція, соціальний розвиток / Р. Арешкович // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 1. – С. 4-16.
3. Воронова Л. Національний банк України / Л. Воронова, А. Мороз, М. Пуховкіна, М. Савлук // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 5. – С. 6-9.
4. Жупан О. Фабрика мрій: [про Монетний двір НБУ] / О. Жупан // Вісник. – 2001. – № 1. – С. 60-63.
5. Інформаційно-довідковий журнал: Банкноти і монети України № 18 – К.: Національний банк України, 2014. – 88 с.
6. Папуша А. Банкнотно-монетний двір Національного банку України – символ державності / А. Папуша // Вісник Національного банку України. – 2006. – Спецвипуск. – С. 30-36.
7. Річний звіт Національного банку України за 2012 рік [Електронний ресурс] / Департамент статистики та звітності Генерального економічного департаменту Національного банку України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
8. Річний звіт Національного банку України за 2013 рік [Електронний ресурс] / Департамент статистики та звітності Генерального економічного департаменту Національного банку України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
9. Матвійчук Ю. Безцінні скарби України / Ю. Матвійчук // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 10. – С. 52-56.
10. Матвійчук Ю. Анатолій Шевчук: «Своє 20-ліття Банкнотно-монетний двір зустрічає глибоким технічним переоснащенням» / Ю. Матвійчук // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 9. – С. 10-16.
11. Фінансова грамотність: навч. посібник / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2013. – 311 с.
12. Шуст Р. М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посібник / Р. М. Шуст. – К.: Знання, 2007. – 371 с.

Ладоненко М.И.
Университетский колледж
Киевского университета имени Бориса Гринченко

МОНЕТНЫЙ ДВОР НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ: ПРОШЛОЕ, НАСТОЯЩЕЕ, БУДУЩЕЕ

Аннотация
В статье отражены основные исторические этапы становления и существования Монетного двора Украины как составной части Банкнотно- монетного двора Национального банка Украины. Исследованы принципы функционирования учреждения и его обеспечение новейшими техниками и технологиями в производстве современной украинской монеты. Определены актуальные проблемы и перспективы развития украинского монетного производства.
Ключевые слова: монета, эмиссия, чеканка, чеканочный пресс, цех чеканки монет, Банкнотно- монетный двор Национального банка Украины.

Ladonenko M.I.
University College
of Borys Grinchenko Kyiv University

MINT OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE: PAST, PRESENT, FUTURE

Summary
The article highlights the main historical stages of development and existence of Mint of Ukraine as part of the Banknote Printing and Minting Works of National Bank of Ukraine. Principles of operation of the institution and its software with the latest techniques and technologies in the production of modern Ukrainian coins have been researched. Problems and prospects of development of Ukrainian coin production have been outlined.
Keywords: coin, emission, embossing, stamping press, shop coinage, Banknote Printing and Minting Works of National Bank of Ukraine.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Авер'янова А.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті представлені результати теоретичного дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення особистості. Аналізуються різні напрямки та підходи стосовно даної проблеми. Вказується на стадіальність процесу професійного самовизначення та розглядаються концептуальні моделі даного феномену у зарубіжній та вітчизняній психологічній науці.

Ключові слова: професійне самовизначення, особистісне самовизначення, вибір професії, суб'єкт професійної діяльності.

Постановка проблеми. Проблема професійного самовизначення є вузловою у взаємодії індивіда і суспільства і, разом з тим, важливою подією у визначенні сенсу власного життя. Проте джерела виникнення даної проблеми досить розмиті, що пов'язане, зокрема, з недостатньо чітким розумінням феномену професійного самовизначення та численністю підходів до розглядуваного питання..

Результати теоретичного аналізу проблеми. У результаті теоретичного аналізу наукових праць було виявлено багатоплановість у підходах до розгляду проблем самовизначення особистості у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

У вітчизняній психології проблема професійного самовизначення досить добре розроблена як у плані змісту, так і у процесуальному аспекті. Її аналіз у вітчизняній науці здійснювався у трьох напрямках: соціологічному, соціально-психологічному і психолого-педагогічному [6]. Але, не дивлячись на давній інтерес до професійного самовизначення і актуальність даної теми, тут не існує єдиної думки як у визначенні психологічного змісту, так і закономірностей розвитку даного психологічного феномену. Оскільки більшість публікацій у даній галузі присвячені підлітковому і юнацькому віку, психологічний зміст професійного самовизначення зводиться, як правило, до вибору професії (Е. Клімов, Г. Ніков, П. Шавір та ін.).

Багато авторів концентрують свою увагу на різних аспектах професійного самовизначення, на можливостях управління цим процесом у ході профорієнтації. Досліджуються мотиви вибору професії, соціальні і соціально-психологічні фактори, що визначають цей вибір [4], структура професійних намірів [12]. На думку О. Борисової [1] зведення професійного самовизначення до вибору професії виразилось у домінуванні так званого діагностичного підходу у профорієнтації і профконсультації. Суть цього підходу полягає у тому, що професійна придатність визначається до вступу в професію шляхом з'ясування відповідності індивідуально-психологічних якостей особистості вимогам професії. На думку І. Кона, загальний методологічний недолік такого підходу полягає у тому, що індивідуальність і трудова діяльність розглядаються як незалежні величини, що протистоять одна одній і одна з яких обов'язково підпорядковує собі іншу [7].

Оскільки вивчення професійного самовизначення найбільш інтенсивно проходило у межах психології профорієнтації, то часто це поняття вживається як синонім профорієнтації, у багатьох роботах взагалі не дається визначення цього терміна або ж він розкривається через співвідношення його складових компонентів і явищ (А. Мудрик, Б. Поршнєв та ін.). У профорієнтаційному напрямку Г. Кожухар виділяє два підходи: «педагогічний» і «гуманістичний» [6]. Перший орієнтований на формування особистості, особистісних якостей, мотивів, інтересів та ін. Учень постає у ролі об'єкта, а вчитель здійснює формуючий вплив. Другий підхід передбачає створення профорієнтаторами умов, які б сприяли самовихованню і самопідготовці, оскільки самі учні є суб'єктами професійного самовизначення і розвитку. У даному випадку професійне самовизначення розуміється як робота особистості над собою. Учня споряджають штучними засобами для самовизначення: способами саморозуміння, самооцінки і самовиховання. Таким чином, при всій відмінності виділених підходів незмінним залишається те, що професійна діяльність розглядається як константа, а зміни (формування, розвитку, корекції) потребує особистість. Питання про терміни і критерії професійного самовизначення безпосередньо пов'язане з розумінням психологічного змісту даного поняття.

Ототожнення професійного самовизначення з вибором професії висуває у якості критерію самовизначення момент вступу до навчального закладу чи на роботу. Процес такого самовизначення постає як кінцеве явище і завершується одночасно з початком спеціального навчання чи початком трудової діяльності (А. Кухарчук, А. Ценципер). Дослідження інших авторів розширюють часові межі цього самовизначення до закінчення навчання обраній професії і початку трудової діяльності. Процес навчання професії відповідає одному з етапів професійного самовизначення, на якому відбувається уточнення своїх інтересів і цілей у професійній діяльності, вибір шляхів до поставлених цілей, пізнання професії і себе у професії і т. ін.

Професійне самовизначення включається рядом авторів у процес особистісного самовизначення, яке є новоутворенням старшого шкільного віку, пов'язане з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини [3], [5], [7], [9]. Згідно з трактуванням С. Пряжнікова, поняття «особистісне самовизначення» і «професійне самовизначення» не однозначні. «Особистісне самовизначення» – більш широке поняття, але це не значить, що професійне самовизначення повністю включається в особистісне. Якщо здійснювана професійна діяльність для людини не значима в особистісному плані, то в цьому випадку не можна говорити про повноцінне особистісне самовизначення [8].

Частина досліджень схильні розглядати процес професійного самовизначення як суттєву сторону розвитку особистості [4], [5]. У цих роботах зазначається, що вибір професії повинен розглядатися не як одномоментний, а як складний, тривалий і

часто численний процес, який не відокремлений від розвитку особистості в цілому. На те, що в юності не вичерпується процес професійного самовизначення, вказує і Є. Головаха, відмічаючи, що «він охоплює тривалий період життя людини – від проявів зародків професійних інтересів до остаточного утвердження в обраній сфері професійної діяльності у зрілі роки» [3].

Аналіз робіт, присвячених вивченню особистісного аспекту професійного самовизначення, умов і детермінант цього процесу, представлений Є. Борисовою. На її думку, найбільш розробленими можуть бути визнані чотири напрямки. Перший – вивчення психологічної готовності до професійного самовизначення у підлітковому і юнацькому віці, основ професійного навчання і початкового професійного самовизначення (А, Голомшток, С. Гришпун, Л. Кондратьєва, Є. Клімов, Н. Крилов, Т. Кудрявцев, А. Осницький, А. Подольський, Е. Фарапонова, В. Чебишева, П. Шавір та ін.). Накопичений багатий теоретико-емпіричний досвід про умови та механізми професійного самовизначення, здійснюваного в межах особистісного самовизначення у старшому підлітковому і юнацькому віці. Але тут охоплюється лише один із періодів професійного самовизначення і не звертається увага на наступні етапи, тому точніше було б говорити про формування психологічної готовності до професійного самовизначення у підлітковому і юнацькому віці, оскільки самовизначення не може початися до вступу людини у період професійного навчання чи відповідної діяльності.

Другий напрям включає вивчення формування профпридатності і проблему профвідбору (В. Бодров, К. Гуревич, Л. Дика, Д. Заваляшина, Ю. Забродін, В. Зінченко, К. Платонов, Ю. Стрелков, В. Шадриков, Дж. Тиффін та ін.). У вітчизняній психології цей напрям почав складатися у межах досліджень і практичних розробок з психотехніки у 20-30-х р.р. (С. Геллерштейн, Ф. Дунаєвський, І. Шпільрейн та ін.). Головна лінія цих досліджень полягає у вивченні психологічних передумов до різних професій, виявленні умов і детермінант формування профпридатності, розробці методів її діагностики. Виділяється чотири групи факторів, які суттєво впливають на формування профпридатності до професії (К. Гуревич). До першої групи входять соціально-економічні фактори. Приналежність людини до певної соціально-економічної формації визначає те, що пропонує їй суспільство у якості докладання зусиль. У першу чергу це стосується спектру професій, перспектив їх розвитку, способів і засобів праці, потреби суспільства у тих чи інших спеціалістах. Визначені також і ставлення до людини праці з боку суспільства, і престиж професій і т.д. Ці сторони праці є предметом досліджень, перш за все, економістів і соціологів. Другу групу складають фактори соціально-психологічні. Це соціальне оточення, яке формує людину як до вступу в професію (сім'я, школа і т.д.), так і упродовж усього періоду активної трудової діяльності. До третьої групи відносяться фактори власне психологічні. Це психічні функції людини (пам'ять, мислення, увага, моторика і т.д.), її здібності (загальні та спеціальні), особливості особистості (інтереси, нахили, мотивація, ціннісні орієнтації і т. д.). Четверта група факторів – це індивідуально-психологічні відмінності між людьми, що визначаються деякими природними особливостями людини, найбільш вивченими серед яких є основні властивості нервової системи, які визначають динаміку протікання психічних процесів.

Третій напрям – вивчення окремих аспектів особистості, що формуються у процесі професійного становлення і визначають його успішність, таких як ціннісні орієнтації, мотивація, інтереси, установки і т. д. (А. Здравомислов, О. Ковшуро, І. Семенов, І. Кокуріна, В. Ольшанський, В. Ядов, Е. Стронг та ін.). У цих роботах формування профпридатності і формування особистості розведені і відсутній динамічний аспект формування особистісних особливостей. Даний напрям не зміг подолати фрагментарності при вивченні формування особистості у професійній діяльності і у повній мірі реалізувати цілісний підхід до цієї проблеми.

Четвертий напрям – це дослідження професійного розвитку і професійної типології особистості (М. Басов, А. Лазурський, Є. Романова, Г. Гілфорд, А. Рое, Д. Сьюпер та ін.). Цей напрям досліджень найбільшою мірою реалізував вивчення особистісного аспекту професійного самовизначення і підійшов до розуміння цілісності нероздільності формування профпридатності і особистості у процесі праці. За своїми методологічними принципами він у найбільшій мірі наближається до сформованого в останні десятиліття процесуально-динамічного підходу вивчення особистості, де акцентується безперервність, динамічність, змінність, напруженість, суперечливість, постійний рух душевного життя людини (Л. Анциферова).

Вибудовуючи своє дослідження у межах останнього напрямку, О. Борисова розглядає професійне самовизначення як «тривалий динамічний процес, що включає в себе дві важливі складові: 1 – становлення людини у професійній діяльності, формування її індивідуальних особливостей і рис особистості, вибір життєвого шляху; 2 – творчий розвиток і збагачення людиною самої професійної діяльності». У професійному самовизначенні автор виділяє наступні фази, чи стадії: формування психологічної готовності до професійного вибору, здійснення цього вибору, професійне навчання, оволодіння професійною майстерністю на основі вироблення індивідуального стилю і засобів професійної діяльності, творчий вклад у розвиток самої діяльності і передача професійного досвіду іншим людям. Указані фази не строго розведені у часі, значною мірою залежать від змісту професії, індивідуальних і особистісних якостей людини, зовнішніх сприятливих і несприятливих чинників, у тому числі і соціально-психологічних. На кожній стадії професійного самовизначення особистістю усвідомлюються і формуються певні цілі і задачі, які співвідносяться із суспільно виробленими вимогами, нормативами і реалізуються у відповідності з ними і власними «ресурсами», інтересами, потребами і ціннісними орієнтаціями.

Розвиваючи процесуальний підхід до проблеми професійного самовизначення, Є. Пряжнікова пропонує виділити такі основні його складові: ціннісно-моральну, інформаційну, емоційну (привабливість професійних варіантів), морально-вольову (що спонукає до дії), планувальну (виділення професійних цілей, етапів їх досягнення і системи резервних варіантів) і контрольно-корекційну (переосмислення і покращення професійних перспектив). Згідно автору, рівнями розвитку професійного самовизначення є наступні: 1) формування загальної готовності (ціннісно-моральної, інформаційної, когнітивної і т. п.) до самостійного і усвідомленого професійного і життєвого самовизначення; 2) вибір конкретної професії, навчального закладу чи місця роботи; 3) освоєння професії і уточнення спеціалізації у ході професійної підготовки; 4) самостійне вдосконалення і перепідготовка у ході самої трудової діяльності; 5) освоєння суміжних і нових видів діяль-

ності (рівень між професійної інтеграції і виходу за межі своєї професії [1].

Н. Пряжніков у якості змістовно-процесуальної моделі професійного самовизначення пропонує наступну схему: 1) усвідомлення цінності суспільно-корисної праці; 2) загальне орієнтування у соціально-економічній ситуації в країні і прогнозування перспектив її змін; 3) усвідомлення необхідності професійної підготовки для повноцінного самовизначення і самореалізації; 4) загальне орієнтування у світі професійної діяльності; 5) виділення дальньої професійної цілі (мрії) і її узгодження з іншими важливими життєвими цілями (сімейними, особистісними); 6) виділення ближніх і найближчих професійних цілей як етапів і шляхів до дальньої цілі; 7) знання про обрані цілі: професії і спеціальності, відповідні професійні навчальні заклади і місця працевлаштування; 8) уявлення про основні зовнішні перепони на шляху до виділених цілей; 9) знання шляхів і способів подолання зовнішніх перепон; 10) уявлення про внутрішні перепони, що ускладнюють досягнення професійних цілей, а також знання своїх переваг, що сприяють реалізації намічених планів і перспектив (самопізнання як найважливіша основа самовизначення); 11) знання шляхів і способів подолання внутрішніх недоліків (і оптимального використання переваг), що сприяють підготовці до самостійного і усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності; 12) наявність системи резервних варіантів вибору на випадок невдачі з основного варіанту самовизначення; 13) початок практичної реалізації власної професійної перспективи і постійне вдосконалення (корекція) намічених планів за принципом «зворотного зв'язку» [8].

Таким чином, професійне самовизначення розуміється у вітчизняній психології або як момент вибору професії, або як компонент особистісного новоутворення старшого шкільного віку, або як тривалий процес освоєння професії і самореалізації особистості у ній. Сучасні дослідження відображають уявлення про професійне самовизначення як про процес власного будівництва – творчий процес, у якому людина є активним суб'єктом свого життя. Важливе місце у цьому процесі займають не тільки усвідомлення і вибір професійного шляху, але й конструювання особистістю цього шляху.

У зарубіжних дослідженнях коло проблем, пов'язаних з професійним самовизначенням, як правило, вирішується у межах теорій професійного розвитку і профорієнтації особистості.

Концепції професійного розвитку розділяють на три основні групи: структурні, мотиваційні та індивідуальні [12]. Центральна ідея структурних теорій полягає у тому, що професійний розвиток і професійна поведінка змінюються на різних етапах життя і у різних умовах (С. Аксельрод, Е. Гінзберг, В. Гінзбург, Д. Міллер, Д. Сьюпер, Д. Херм та ін.). Численні ідеї даного підходу систематизовані у працях Д. Сьюпера. Зокрема, він пропонує схему професійного розвитку, у якій підкреслюються нерівномірність розвитку особистості у професії, виділяються загальні напрямки і етапи професійного шляху, аналізуються вікові зміни ефективності професійної діяльності. Ця схема включає кілька стадій: 1) «стадію росту» – розвиток інтересів, здібностей і т. д. (10-14 років); 2) «стадію розвідки» – здійснення професійного вибору (15-24 роки); 3) «стадію утвердження»– пошук «своєї» діяльності, укріплення позицій у професії (25-44 роки); 4) «стадію збереження» – прагнення утримати своє положення (45-64 роки); 5) «стадію спаду» – спад у роботі або її припинення (більше 65 років).

Для представників мотиваційних теорій (В. Врум, А. Маслоу, Ф. Херуберг, Е. Роу та ін.) характерне прагнення виявити внутрішні сили особистості, котрі спонукають її до певного типу професійної поведінки та діяльності. У них підкреслюється активність суб'єкта діяльності, його цілісність, необхідність співвіднесення зовнішніх впливів з внутрішніми умовами. Е. Роу, зокрема, відмічає значення для самовизначення стійких особливостей мотиваційно-потребової сфери, а зрілість інтересів, усвідомлення цілей та сила мотивації розглядаються як основні компоненти, необхідні для успішного вибору професії [11].

Теорії індивідуальності трактують професійний розвиток як процес формування і утвердження саморозуміння, а професійний вибір як намагання реалізувати свою «Я-концепцію». Ці теорії представлені працями К. Роджерса, Д. Сьюпера, Л. Тайлера, Д. Тидемана, Д. Холланда та інших зарубіжних дослідників. Однією з найцікавіших і прогресивних вважається за кордоном концепція «професійної зрілості» Д. Сьюпера [13; 11], де вибір професії розглядається як подія, Але сам процес професійного самовизначення (побудови кар'єри) визначається як вибори, що постійно чергуються і в основі яких лежить «Я-концепція» особистості – відносно цілісне утворення, що постійно змінюється у міру дорослішання людини [8]. Значна кількість конкретних емпіричних досліджень, виконаних у межах даного напрямку, присвячена також впливу узагальненої оцінки власної особистості на вибір професії, взаємозв'язку особистісної «Я-концепції», професійної «Я-концепції» і професійного розвитку [11].

Таким чином, проблема професійного розвитку в зарубіжних теоріях розглядається, перш за все, як проблема становлення і розвитку особистості людини, розкриття її різноманітних можливостей. На думку І. Семенова та І. Савенкової, у цих теоріях цікавим є виділення динамічного критерію вибору професійного шляху, активності суб'єкта професійної діяльності, визнання можливості професійного росту і прояву індивідуальності [10].

Висновки. В історії вивчення проблеми поняття професійного самовизначення розглядається з різних боків: як вибір професії; як компонент особистісного новоутворення у певний віковий період (старший шкільний вік); як тривалий процес опанування професії та самореалізації у ній, що охоплює більшу частину життя людини. Аналізуючи даний процес, дослідники підкреслюють його багатоетапність та специфічну динаміку розвитку. У зміст етапів включаються, як правило, формування професійних намірів і вибір професії, навчання чи професійна підготовка, опанування професії, професійна адаптація та успішна професійна самореалізація.

Список літератури:

1. Борисова Е. М. Профессиональное самоопределение: Личностный аспект: дис. ... д-ра психол. наук / Е. М. Борисова. – М., 1995.
2. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: автореф. дис. канд. психол. наук / О. І. Вітковська. – Київ, 2002. – 20 с.
3. Головаха Е. А. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. А. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988.

4. Климов Е. А. Некоторые псхологические принципы подготовки молодежи к труду и выбору профессии / Е. А. Климов // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 21-29.
5. Ковшуро О. Д. Исследование рефлексивности самореализации личности в сфере государственной службы / О. Д. Ковшуро, И. Н. Семенов. – Брянск, 2005.
6. Кожухарь Г. С. Соотношение личностного и профессионального самоопределения учителей (мотивационный аспект): автореф. дис. ... канд. психол. наук / Г. С. Кожухарь. – М., 1993. – 23 с.
7. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
8. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М., Воронеж, 1996. – 256 с.
9. Рефлексивно-организационные аспекты формирования мышления и личности в образовании и управлении / И. Н. Семенов, Г. И. Давыдова, Т. Г. Болдина и др. – М.: ИРПТиГО, 2003.
10. Семенов И. Н. Рефлексивно-психологические аспекты развития и профессионального самоопределения личности / И. Н. Семенов, И. А. Савенкова // Мир психологии. – 2007. – № 2. – С. 203-216.
11. Укке Ю. В. Психологические концепции профессиональной ориентации в США: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Ю. В. Укке. – М., 1972.
12. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – Тюмень, 1980. – 87 с.
13. Roe A. The psychology of occupations. N. Y.: Willey, 1956. – 340 p.
14. Super D. E. Vocational development. N. Y., 1957. – 391 p.

Аверьянова А.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Аннотация
В статье представлены результаты теоретического исследования психологических особенностей профессионального самоопределения личности. Анализируются различные направления и подходы к данной проблеме. Указывается на стадиальность процесса профессионального самоопределения и рассматриваются концептуальные модели данного феномена в зарубежной и отечественной психологической науке.
Ключевые слова: профессиональное самоопределение, личностное самоопределение, выбор профессии, субъект профессиональной деятельности.

Averyanova A.V.
Nizhyn Gogol State University

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF PROFESSIONAL SELF-IDENTITY IN DOMESTIC AND FOREIGN PSYCHOLOGY

Summary
The article presents the results of theoretical studies of the psychological characteristics of professional self-identity. Examines the various trends and approaches in respect of this problem. Indicated on statelist process of professional self-determination and discusses the conceptual model of this phenomenon in foreign and domestic psychological science.
Keywords: professional self-determination, personal self-determination, choice of profession, the subject of professional activity.

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Галецька І.І., Тимик К.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано поняття «гендерні стереотипи», особливості та чинники їх формування. Визначено профілі гендерних стереотипів. Проаналізовано зв'язок вираженості та змісту гендерних стереотипів із критеріями психологічного здоров'я. Встановлено, що згода з наявністю гендерних стереотипів пов'язана з високим рівнем неприйняття інших, інтернальності та прийняття себе і низьким емоційним комфортом, а незгода з нижчим рівнем прийняття себе та інтернальності.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, психологічне здоров'я, цінності, самоприйняття.

Постановка проблеми. Гендерний стереотип, як і інші види соціальних стереотипів, є невід'ємним атрибутом повсякденного мислення, чинником самоусвідомлення та предиспозицією взаємодії індивідів у соціальному просторі. Зміни у системі гендерних відносин зумовлюють, з одного боку, відкриття можливостей для їх оптимізації, а з іншого – ризик порушень формування гендерної ідентичності та невизначеність оптимальних орієнтирів-нормативів міжстатевих взаємин.

Дослідження законів чоловічої та жіночої поведінки Ш. Берн [1], впливу соціальних норм на гендерні розбіжності Д. Баррі, А. Іглі [11], накладання норм на чоловічі та жіночі ролі виявляють полідетермніваність гендера та актуальність дослідження гендерних стереотипів як соцільно-психологічного феномена. Дослідженнях гендерних стереотипів у студентської молоді і дорослого населення [5; 6; 8; 9] виявляють окремі особливості та чинники гендерних стереотипів, водночас визначають актуальність досліджень цих особливостей в окремих соціальних та вікових групах для встановлення специфічних особливостей гендерних стереотипів та пізнання сутності цього соціально-психологінчого феномена. На основі концептуального обґрунтування проблеми ґендеру в руслі пізньомодерністського та постмодерністського проектів філософії Н. Гапон наголошує необхідність системно-критичного підходу до постановки та розв'язання проблем ґендеру у межах філософського дискурсу [4]. Окремий аспект проблеми гендерних стереотипів стосується зв'язку змісту та вираженості гендерних стереотипів з психологічним здоров'ям особистості як ретранслювального механізма культуральних норм та стереотипів минулого [5].

Метою дослідження було, насамперед, виявити особливості психологічного здоров'я особистості, які є предиспозицією гендерних стереотипів у студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу соціологічних та психологічних досліджень щодо актуальних гендерних стереотипів на теренах України [2; 5; 6] було розроблено анкету, на основі якої визначено ставлення респондентів до гендерних стереотипів. Зміст стереотипів стосується: сімейної сфери, кар'єри, політики, розподілу сімейних та професійних ролей між чоловіками та жінками (для жінок найбільш значущою соціальної роллю вважається роль домогосподарки, матері; жінці відводиться місце у приватній сфері життя – дім, народження дітей, на неї покладається відповідальність за взаємовідносини у сім'ї; чоловікам передбачається включеність у суспільне життя, професійна успішність, відповідальність за забезпечення сім'ї) та специфіки змісту праці (згідно з традиційними уявленнями передбачається, що жіноча праця повинна носити виконуючий, обслуговуючий характер, бути частиною експресивної сфери діяльності. Жінки найчастіше працюють у сфері торгівлі, медицини, освіти. Для чоловіків можлива творча та керуюча робота, їх праця визначається в інструментальній сфері діяльності). Анкета містить список з 21 поширеного гендерного стереотипу, досліджуваним пропонується оцінити власну згоду/не згоду з ними за 6-бальною шкалою.

Застосована методика «Розподіл ролей у сім'ї» Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська дає можливість визначити рівень гендерно-рольової диференціації, що проявляється в таких характеристиках, як переважна орієнтація на почуття обов'язку або на досягнення задоволення; позитивне або нейтральне відношення до дітей; відношення до сімейних зв'язків як до цінності або навпаки; орієнтація на переважно спільну (або роздільну) діяльність подружжя в різних сферах (відпочинок, друзі й т.д.); позитивне або негативне ставлення до кохання; орієнтація на традиційне або нетрадиційне ставлення до жінки; уявлення про важливість матеріальних цінностей у житті людини. Респондентам пропонували відповідати на запитання стосовно їхнього бачення розподілу ролей у сім'ї взагалі у соціумі.

Для дослідження характеристик психологічного здоров'я особистості, затостосовано методику дослідження ціннісних орієнтацій Ш. Шварца та методика визначення соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд.

Було опитано 80 осіб віком 17-20 років (студенти 1-3 курсів вищих навчальних закладів Львова), серед них було 33 хлопці та 47 дівчат. Результаті дослідження групи опрацьовані за допомогою дескриптивного, кластерного, порівняльного та дискримінантного аналізу програмного пакету Statistica 8.0.

На основі дескриптивного аналізу виявлено, що досліджувані жіночої статі відзначали більшу згоду з наявними у суспільстві гендерними стереотипами. Найвищі показники згоди у дівчат стосуються таких стереотипах як «чоловік повинен бути головою сім'ї», «чоловік повинен заробляти більше грошей, аніж дружина» та «чоловік має повністю забезпечувати свою сім'ю», найнижчі показники згоди – таких стереотипів як «жінка має займатись виключно вихованням дітей» та «бути домогосподаркою такий же спосіб самореалізації як робота та професійна кар'єра». Простежується дещо егоїстичний характер погодження дівчат із гендерними суспільними стереотипами: приймається стереотипи щодо відповідальності за матеріальне забезпечення чоловіком та наголошуються рівні права щодо обов'язків сімейних. Щодо відповідей досліджуваних чоловічої статі, то найвищий рівень згоди виявлено щодо та-

ких стереотипів «політика та великий бізнес краще працюватимуть якщо їх очолить чоловік», «чоловік повинен бути головою сім'ї», «чоловік повинен заробляти більше грошей, аніж дружина» та «чоловік має повністю забезпечувати свою сім'ю», а найнижчий рівень згоди з стереотипами «жінка має займатись виключно вихованням дітей», «бути домогосподаркою такий же спосіб самореалізації, як робота професійна кар'єра». Варто також зазначити, що помітні значні відмінності щодо думок про утиснення прав певної статі у суспільстві: жінки вважають, що саме жіночу стать у суспільстві утискають значно більше, чоловіки ж навпаки.

За допомогою кластерного аналізу результатів відповідей на анкету методом К-середніх у групі досліджуваних було виокремлено три кластери за рівнем згоди з наявними у суспільстві гендерними стереотипами (Рис. 1).

У перший кластер увійшли досліджувані, які виявили найвищий рівень згоди з наявними в суспільстві такими гендерними стереотипами: «політика – це не жіноча справа», «жінки є кращими виконавцями, чоловіки – кращими керівниками», «чоловік повинен бути головою в сім'ї», «жінки не мають керувати автомобілем», «чоловік має повність забезпечувати свою сім'ю», «кар'єра заважає жінці бути хорошою дружиною та матір'ю» та інші.

У другий кластер увійшли досліджувані, які виявили загалом середній рівень згоди з наявними в суспільстві гендерними стереотипами, проте за такими стереотипами, як «чоловікам легше вдається кар'єрний ріст», «відпустку по догляду за дитиною має брати жінка» та «вчитель у школі – професія для жінок» у цього кластера вищі показники, ніж у першого.

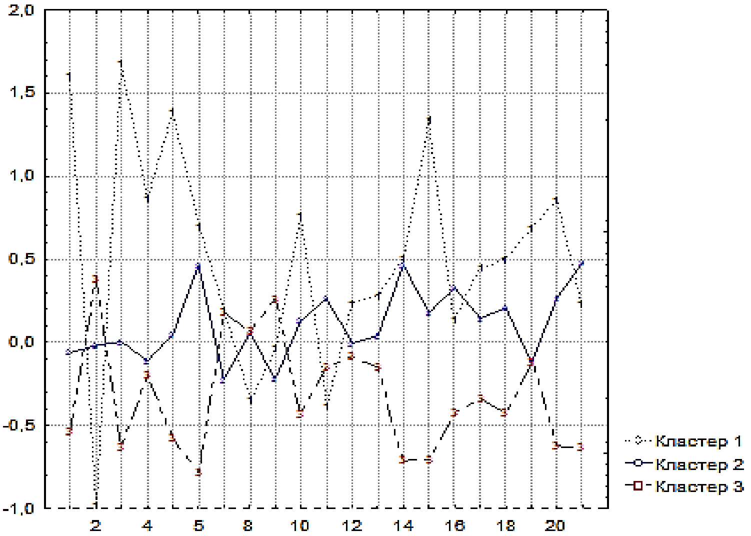

Рис. 1. Розподіл кластерів за рівнем згоди з наявними у суспільстві гендерними стереотипами.

1. Права та можливості представників чоловічої статі у суспільстві утискаються.2. Права та можливості представників жіночої статі у суспільстві утискаються. 3. Політика – не жіноча справа. 4. Більшістю матеріальних цінностей у сім'ї володіють чоловіки. 5. Жінка є кращим виконавцем, чоловік – кращим керівником. 6. Політика та великий бізнес краще працюватимуть, якщо їх очолить чоловік. 7. Жінки мають більше, ніж чоловіки важелів впливу у сім'ї. 8. Чоловікам легше вдається кар'єрний ріст. 9. Сімейне вогнище має берегти жінка. 10. Чоловік повинен бути головою сім'ї. 11. Відпустку по догляду за дитиною має брати жінка.. 12. Чоловік повинен заробляти більше грошей, аніж дружина. 13. Жінка не має працювати на виробництві. 14. Жінка має займатися виключно вихованням дітей. 15. Жінки не мають керувати автомобілем. 16. Бути домогосподаркою – такий же спосіб самореалізації, як робота та професійна кар'єра. 17. Для самореалізації та здійснення свого життєвого призначення жінка обов'язково повинна мати дітей. 18. Для самореалізації та здійснення свого життєвого призначення чоловік обов'язково повинен мати дітей. 19. Чоловік має повністю забезпечувати свою сім'ю. 20. Кар'єра заважає жінці бути хорошою дружиною та матір'ю. 21. Вчитель у школі – професія для жінок.

Третій кластер представляють досліджувані, які не згідні з наявними у суспільстві гендерними стереотипами. Проте особливий інтерес викликають ті стереотипи, за якими кластер має нижчі показники, ніж усі інші, а саме «сімейне вогнище має берегти жінка», «жінки мають більше, ніж чоловіки важелів впливу в сім'ї».

У кластері 1, досліджувані якого згідні з наявними в суспільстві гендерними стереотипами, переважають чоловіки (чол. – 11, жін. – 1); у кластері 3, досліджувані якого, в основному, не згідні з гендерними стереотипами переважають жінки (жін. – 31, чол. – 1). Досліджувані чоловіки в більшій мірі згідні з наявними у суспільстві стереотипами ніж жінки. Можливо, це зумовлене тим, що згідно з стереотипами саме чоловікам приписується більше якостей, які характеризують впевнену, сильну, цілеспрямовану особистість, тобто їм подобається такий образ чоловіка, адже на нього не потрібно «працювати», він все-рівно створений суспільством.

Подальше дослідження було спрямоване на аналіз уявлень про гендерний розподіл ролей у сім'ї у контексті психологічного здоров'я особистості. З метою порівняння характеристик психологічних якостей осіб із різним рівнем згоди з гендерними стереотипами було проведено одно факторний дисперсійний аналіз та застосовано критерій Шеффе. Особи, згідні з наявними у суспільстві гендерними стереотипами, схильні брати на себе відповідальність за події, які відбуваються у їхньому житті. Особи, які не згідні з наявними у суспільстві гендерними стереотипами, відрізняються високими показниками внутрішнього контролю, важливістю цінностей «Доброта» та «Універсальність», що можна трактувати як наявність загальної толерантності та меншого рівня залежності від зовнішнього впливу. Для осіб, які увійшли до кластеру із середніми оцінками гендерних стереотипів, притаманна менша схильність брати відповідальність за події у власному житті та менша значущість цінності «доброта».

Для визначення стереотипів щодо розподілу гендерних ролей у сім'ї за допомогою кластерного аналізу методом К-середніх опрацьовано результати методики «Розподіл ролей у сім'ї» (автори Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, Є.М. Дубовська), було виокремлено три кластери (Рис. 2).

До першого кластеру – «матріархальний розподіл ролей» увійшли досліджувані, уявлення яких про розподіл гендерних ролей у сім'ї базуються на наданні переваги ролі господаря саме жінці, а функція емоційного комфорту, організації розваг, матеріально забезпечення надаються чоловікам. Варто зазначити, що такий розподіл ролей є однією з форм стереотипу про гендерні ролі у сім'ї у сучасному суспільстві. Жінка виступає як берегиня домашнього затишку, яка створює зручність у помешканні, важливо, що за пріоритет у сім'ї ставляться життєві принципи, інтереси та захоплені саме жінки.

Другий кластер складають досліджувані, які вважають, що виконання основних функції у сім'ї належать жінці: їй надається переваги у функціях емоційного комфорту, матеріального забезпечення, функції організації розваг. Проте пріоритет виховної функції у кластері все ж надається чоловікам. Тобто досліджувані, які увійшли до цього кластеру, мають уявлення про такий гендерний розподіл обов'язків у сім'ї, при якому жінка готова брати на себе практично усі основні функції, лиш би чоловік займався вихованням дітей. Можливо таке уявлення стало поширене на наших теренах разом з приходом ідей партнерського виховання дітей, а оскільки воно у нас ще не набуло широкого поширення, то й уявлення ще дещо викривлені, тому поширюються уявлення поступливості жінок заради виконання батьківського обов'язку чоловіками.

Третій кластер, можна умовно назвати «патріархальний розподіл ролей», адже, згідно з уявленнями досліджуваних, які увійшли в цю групу, всі основні функції в сім'ї, такі як функції емоційного комфорту, матеріального забезпечення, ролі господаря належать чоловікові. Тобто саме чоловік задає настрій у сім'ї, саме його принципи і правила є в основному вирішальними. Також на чоловічі плечі лягає матеріальне забезпечення родини. Уявлення досліджуваних, які виділили цей кластер, про виховання дітей у сім'ї консервативне – дітей повинна виховувати матір.

Переважно жінки вважають, що саме жінка бере на себе усі зобов'язання, заради наданню чоловікові функції виховання дітей.

Порівняння характеристик психологічних якостей осіб з різним уявленням про розподіл сімейних обов'язків здійснено на основі одно факторного дисперсійного аналізу за допомогою критерію Шеффе. Статистично значущі відмінності по трьох кластерах виявлено за такими характеристиками як дезадаптивність, неприйняття себе, зовнішній контроль, адаптація, самоприйняття, прагнення домінувати, цінностями доброта, стимуляція гедонізм, влада.

Особи з уявленнями про матріархальний розподіл ролей характеризуються високим рівнем прагнення домінувати, та високою значущістю цінностей влади та гедонізму, для них важливими є соціальний статус, домінування над людьми й ресурсами і при цьому отримання насолоди та задоволення. Уявлення про патріархальний розподіл ролей у сім'ї пов'язані з низькими показниками цінності доброти, збереження і покращення благополуччя близьких людей для них не є пріоритетом. Досліджуваним, які вважають, що жінка в сімї повинна виконувати усі функції, окрім виховної, відрізняються високим рівнем дезадаптивності, неприйняття себе, їм притаманно приписувати залежність подій у житті зовнішнім чинникам, низький рівень прагнення домінувати та цінності стимуляції. Тобто молоді дівчата, які бачать чоловіка як рівноправного вихователя дітей у сім'ї за рахунок власної самопожертви, мають труднощі адаптації до соціуму, схильні неприймати себе, домінування та новизна для них не є пріоритетом.

Дискримінантний аналіз дав змогу інтерпретувати відмінності між кластерами та виявити зв'язок уявлень про гендерні стереотипи щодо соціуму загалом і гендерних уявлень щодо розподілу сімейних обов'язків та особливостей психологічного здоров'я.

Згода з наявністю гендерних стереотипів пов'язана з високим рівнем неприйняття інших, інтернальності та прийняття себе і низьким емоційним комфортом. Тобто схильність підтримувати гендерні стереотипи наявна у людей, які вважають все, що з ними трапляється, залежить від їх особистих якостей (наприклад таких як компетентність, цілеспрямованість, здібності тощо) та є закономірним результатом їх власної діяльності. Вони схильні приймати себе з усіма своїми позитивними та негативними сторонами, проте можуть дещо вороже ставитись до оточуючих, схильні не приймати їх, у них простежується відсутність гармонії у внутрішньому психологічному і зовнішньому соціальному життя, що спричиняє неспокій, тривогу, невдоволення. Незгода з наявними гендерними стереотипами у суспільстві пов'язана з нижчим рівнем прийняття себе та інтернальності. Наявність уявлень про матріархальний розподіл ролей у сім'ї пов'язані з високим рівнем прийняття інших та домінуванням. Тобто присутня ієрархія соціальних відносин, що припускає боротьбу за пріоритетні позиції, характеризується прагненням контролювати своє соціальне оточення, впливати на інших, давати поради, переконувати, наказувати, забороняти, відмовляти. При цьому оточуючим надається право бути такими які вони є не осуджуючи їх. Наявність уявлень про патріархальний розподіл ролей у сім'ї пов'язаний із низьким внутрішнім контролем. Тобто присутня властивість вірити в те, що їх доля залежить від удачі, випадку або ще чогось. Вони не відчувають себе більш здатними керувати подіями свого життя навіть після досягнення успіху і схильні пояснювати успішний результат удачею чи випадковістю.

Уявлення про такий розподіл ролей у сім'ї, при якому жінка виконує практично усі функції, заради того, щоб чоловік виконував виховну функції, пов'язані з низьким самоприйняттям, низькою адаптацією, вищим рівнем внутрішнього контролю та нижчим рівнем домінування. Тобто такі уявлення про гендерний розподіл ролей у сім'ї можна розгдядати як наслідок неприйняття себе та неузгодженості цілей і результатів, суперечливими відносинами між намірами людини а її діяннями, задумом і втіленням, спонуканням до дії і його підсумками. Саме існуванням неадаптивних мотивів пояснюється «дивність» деяких дій людей, зокрема як у цьому кластері. Характерною особливістю досліджуваних, що увійшли в цей кластер, є схильність до внутрішнього контролю, властивість вірити в те, що вони можуть керувати своєю долею, не залежність рівня своїх очікувань від множинних невдач і збереження відчуття контролю над навко-

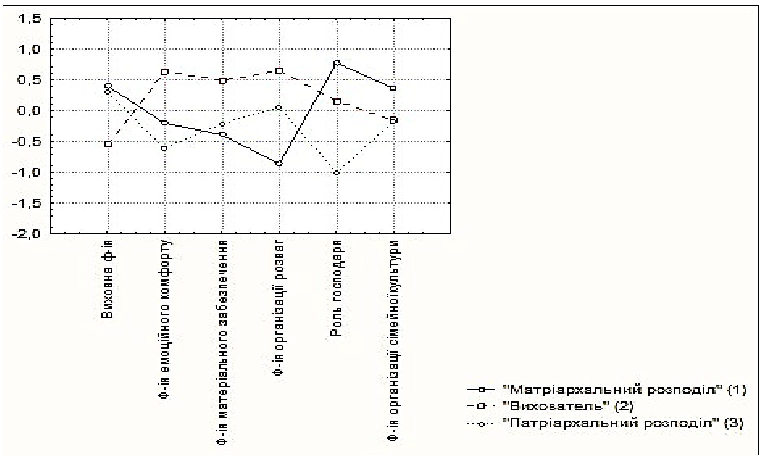

Рис. 2. Розподіл кластерів за уявленнями про розподіл сімейних обов'язків

лишнім середовищем, навіть у разі відсутності підкріплення поведінки.

Висновки. Стереотипи, як невід'ємний елемент повсякденного життя, формуються у процесі соціалізації та засвоєння культуральних норм, визначаючи певні очікування щодо поведінки та якостей інших людей. Основними чинниками формування соціальних стереотипів є як особистий досвід людини, так і вироблені суспільством норми, водночас особистісні якості визначають характер та ступінь прийняття наявних у соціумі стереотипів на основі наявної схильності до залежності-самодетермінації, прийняття себе –прийняття інших, егоценртичності-універсалізму. Очевидно, що процес формування стереотипів здійснюється на основі когнітивних механізмів і пов'язаний з індивідуальними когнітивними стилями, складна реципрокна взаємодія когнітивних, особистіних, соціально-психологічних та культуральних чиннків є системним інтегративним феноменом.

Аутотрансляцію уявлень щодо гендеру формують когнітивний (аналіз стереотипів з погляду їхнього змісту), афективний (оцінювання об'єкта пізнання та ставлення до нього) та поведінковий (готовність людини до певної поведінки щодо об'єкта пізнання) компоненти. Стереотипи, гендерні зокрема, є імплиіцитною предиспозицією оцінок і дій в ситуаціях, які мають відношення до змісту стереотипу.

Особи, які згідні мають вищий рівень згоди з наявними у суспільстві гендерними стереотипами, схильні брати на себе відповідальність за події, які відбуваються у їхньому житті. Збереження і покращення благополуччя близьких людей, розуміння, терпимість і захист добробуту всіх людей і природи є важливішими для юнаків та юнок, які не згадні з наявними у суспільстві гендерними стереотипами.

Згода з наявністю гендерних стереотипів пов'язана з високим рівнем неприйняття інших, інтернальності та прийняття себе і низьким емоційним комфортом. Незгода з наявними гендерними стереотипами у суспільстві пов'язана з нижчим рівнем прийняття себе та інтернальності.

Перспективою досліджень гендерних стереотипів у студентської молоді є аналіз ролі когнітивних стилів у їх формуванні,особливий інтерес викликають лонгітюдні дослідження динаміки гендерних стереотипів з урахуванням індивідуального життєвого досвіду та у контексті становлення професійної кар'єри.

Список літератури:

1. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – СПб: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів // Український соціум. – 2004. – № 3(5). – С. 28-33.
3. Галецька І. Психологічне здоров'я // Галецька І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика. – Л., 2006. – С. 89-122.
4. Гапон Н. П. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н. Гапон. – Л.: Літопис, 2002. – 310 с.
5. Гендерні проблеми очима студентства: Аналітична доповідь / Л. Гуслякова, І. Даниленко. – Харків: Райдер, 2009. – 64 с.
6. Ґендерні перетворення в Україні. – Київ: ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. – 165 с.
7. Клецина И. С. Самореализация и гендерные стереотипы // психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. – СПб.: СПбГУ, 1998. – С. 188-202.
8. Москаленко В. В., Романова В. Г. Формування гендерної ідентичності підлітків в умовах сім'ї // Проблеми загальної та педагогічної психологіі. Збірник наук. праць, Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т. ІІІ, ч. 4. – К., 2000. – С. 124–130.
9. Романова В. Г. Особливості статеворольової соціалізації підлітків // Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова; Випуск 3(10). – Київ, 2000. – С. 244–257.
10. Cross S., Madson L. Models of the self: self-construals and gender // Psychol. Bull., 1997, v. 122, № 1. – P. 5-37.
11. Eagly A. C. Sex differences in social bechavior: A social-role interpretation. Hillsdale, N-Y: Erlbaum. 1987.

Галецкая И.И., Тымык Е.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ У СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
Проанализированы понятие «гендерные стереотипы», особенности и факторы их формирования. Определены профили гендерных стереотипов. Проанализирована связь выраженности и содержания гендерных стереотипов с критериями психологического здоровья. Установлено, что согласие с наличием гендерных стереотипов связано с высоким уровнем непринятия других, интернальности и принятия себя, а також низким эмоциональным комфортом. Низкий уровень согласия с наличием гендерных стереотипов связан с низким уровнем принятия себя и интернальности.

Ключевые слова: гендер, гендерные стереотипы, психологическое здоровье, ценности, самопринятия.

Haletska I.I., Tymyk K.I.
Ivan Franko National University of Lviv

PSYCHOLOGICAL HEALTH AND GENDER STEREOTYPES AMONG STUDENTS

Summary
Analyzed the concept of «gender stereotypes», features and factors of their formation. The profiles of gender stereotypes are defined. The relationship between severity and content of gender stereotypes and psychological mental health criteria are analyzed. It was established that the severity of gender stereotypes associated with low level of acceptation of others, internality and high self-acceptance and low emotional comfort. Disagreement to gender stereotypes connected with lower levels of self-acceptance and internality.
Keywords: gender, gender stereotypes, psychological health, values, self-acceptance.

УДК К159.9..37.036-053.88

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Гончарова Л.А.
Університет менеджменту освіти
Національної академії педагогічних наук України

Розглянуто результати теоретичного дослідження психологічних чинників творчої активності особистості людей похилого віку. Здійснено аналіз моделі дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку, як то рівня прояву рефлексії, адаптації й «творчоактивного» ресурсу людей похилого віку. Виділено психологічні чинники творчої активності, визначено поняття «творчоактивного» особистісного ресурсу, «творчоактивного» потенціалу, «творчоактивного» благополуччя, як нової соціальної ситуації розвитку людей похилого віку.

Ключові слова: творча активність, рефлексія, модель, адаптація, «творчоактивний» ресурс, самоактуалізація, компоненти, похилий вік, психологічні чинники, «творчоактивне» благополуччя.

Постановка проблеми. Різні аспекти дослідження проблеми творчої активності особистості розглядають Б. Анань'єв, Д. Богоявленська, Л. Виготський, Дж. Гілфорд, В. Дружині, С. Максименко, Я. Пономарьов, С. Сисоєва [2; 4; 5; 6]. У різних наукових поглядах на творчу активність особистості простежуються загальні риси, як розуміння її як складної якості особистості з акцентуванням уваги на ініціативі творчого суб'єкту та неповторного індивідуального образу, пошуків і відкриття нового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасними уявленнями про неперервність процесу розвитку особистості протягом життя, яке привело світове співтовариство до пошуків глобальних світових стратегій оптимізації свого шляху з окремою розробкою програм розвитку особистості в похилому віці. Питання розвитку в похилому віці досліджували багато науковців [1; 2; 6]. Останні розробки у цьому напрямку О. Березіної, В. Наумової, Н. Єрмак [2; 5; 6] розкривають питання творчого потенціалу літньої людини та її життєвих ресурсів, але питання проблеми дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку залишається нерозкритим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Багато невирішених проблем психології творчості залишається в межах вікової та педагогічної психології, серед яких питання походження, структури й розвитку творчої активності на різних етапах онтогенезу, проблема педагогічного керування творчим процесом. Завданням нашого дослідження є модель вияву психологічних чинників творчої активності людей похилого віку.

Мета статті. Мета даної статті полягає у розгляді моделі дослідження психологічних чинників творчої активності особистості людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. В межах культурно-історичної теорії розвитку психіки, на думку В. Давидова «похилий вік – це найбільш сприятливий період життя людини, коли творчість може стати універсальним і природним способом її буття» [6, с. 129], де «досягнення творчої активності в похилому віці спричиняється досить високою життєвою компетентністю що співвідноситься з досить високим ступенем особистісної адаптованості, котра за наявності рефлексії проявляється в функціонуванні старіючої людини на рівні особистості як суб'єкта життєвого творчого шляху й як суб'єкта життєдіяльності» [1, с. 43]. Активність [2; 5; 6] залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників, співвідношення яких породжує різні типи вияву активності, де *чинник* це поняття, похідне від поняття «чинити», «діяти», «фактор», похідне від латинського слова «facere» («діяти», «виробляти», «примножувати»), а також «драйвер» (від англ. Driver, рушій), як умова, що має прямий вплив для перебігу певного явища. Зовнішні (соціальні) чинники діють на людину як стимул чи гальмо, тому «конкретні суспільно-історичні, соціально-психологічні умови, соціальне середовище, навчання, виховання зумовлюють процес прояву творчої активності» [6]. Як випливає з досліджень [3; 4; 5; 7], для творчої активності має значення безліч як соціальних, так і особистісних психологічних чинників: характер, сила волі, винахідливість, пристрасть, досвід, вміння формулювати проблеми, самостійність, критичність, толерантність та таких рис, як незалежність; неконформність оцінок і суджень; відкритість розуму, сприйняття нового незвичайного; висока толерантність до невизначених ситуацій, конструктивна активність в них; розвинене естетичне почуття, прагнення до краси; особливості «Я-концепції», котра характеризується впевненістю в своїх здібностях, силою характеру, змішаними рисами жіночності і чоловічості в поведінці [3; 7]. Внутрішнім чинником творчої активності є взаємодія якостей і властивостей особистості, здатних реалізуватися у конкретному творчому акті, де зазначений феномен [3; 5; 6] називають творчим потенціалом, де потенціал є величина, що характеризує потенційну енергію суб'єкта творчості, що представлено у вигляді сукупності *перетворювально-предметних* (навички, уміння, здібності), *пізнавальних* (інтелектуальні здібності), *аксіологічних* (ціннісні орієнтації), *комунікативних* (морально-психологічні якості), *художніх* (естетичні здібності) *можливостей*. В. Ямницький [7] внутрішніми психологічними чинниками життєтворчої активності вважає адаптацію, рефлексію та пізнання. Основним чинником спонуки генерування творчих здогадок, гіпотез, є сила потреби (мотивація), а чинниками, визначаючими зміст гіпотез, є якість цієї потреби і озброєність творючого суб'єкту, запаси навичок і знань, що зазвичай, значно збільшується з віком і є одним з *чинників креативності у зрілому віці* [1; 6].

Дослідження проблеми чинників розвитку особистості похилого віку [1; 2; 4; 6] вбачають важливість певних *психологічних чинників в якості особистісного ресурсу*, що забезпечують її саморозвиток, самореалізацію і самовтілення. Д. Леонтьєв [1], вважає складовими психологічних ресурсів: *ресурси стійкості, операційні, мотиваційні і ресурси саморегуляції.* До психологічних ресурсів стійкості науковець відносить ціннісно-смислові ресурси, наявність яких надає суб'єкту стійку

самооцінку, почуття впевненості, внутрішнє право активності і прийняття рішення, де цінності є структурами, в яких кристалізується узагальнений смисловий досвід соціальних груп (Д. Леонть'єв) [1]. Дослідження ціннісно-смислових аспектів особистості, як чинників розвитку в похилому віці С. Соловйовою [6] доводить, що кожна особистість до заключного етапу свого життя має унікальний життєвий ресурс – життєвий досвід, де стрижневим компонентом є ціннісний досвід, надбаний шляхом формування ідеалів, норовливих норм, переконань, мотивів, смислів, цілей, інтересів. К. Обуховським [6] виявлено, що розвинені і надбані особистісю в період пізнього онтогенезу за роки життя здібності творчого подолання життєвих труднощів є обов'язковою умовою і чинником прогресивного розвитку в похилому віці. Д. Леонть'єв [1] важливим інструментальним ресурсом вбачає *соціальну підтримку*. P. Baltes [6], в дослідженнях чиників розвитку в старості, розробив модель адаптаційного механізму «селективної оптимізації з компенсацією», котра передбачає цілеспрямовану підтримку активності, рівня виконання навантаження збільшенням об'єму практики і переструктуруванням діяльності згідно актуальному потенціалу, а наявність певного рівня освіти, статків, здоров'я, професійного досвіду і регулярних когнітивних тренувань – обов'язкова умова для збереженості пізнавальної функції в похилому віці. Для переходу від репродуктивного освоєння соціально-художнього досвіду до конструювання власних відносин і продуктивно-творчої діяльності необхідна творча повноцінність середовища, збагачення її спонукаючими до творчості елементами, корекція міжособистісних і ділових стосунків, Л. Анциферова [2] розглядає використання дуже важких задач на межі адаптаційних можливостей як «актуалізацію міцно забутих пластів минулого досвіду і формування нових структур психічних вмінь» [2, с. 91], де основними чинниками виступають особистісні установки, віра в себе і не втрачений високий рівень домагань. Н. Александровою [1] доведено, що активну адаптацію в похилому віці пов'язано з рівнем суб'єктності людини. Дослідження І. Шаповаленко свідчать, що наявність активних середовищних чинників інтелектуальної діяльності в період пізнього онтогенезу виступає як «пристосування до втрати чи як компенсація втрат» [6, с. 58]. Дослідники [2; 6] вважають, що соціально-когнітивні чинники визначають успішність роботи інтелекту в похилому віці, де в дослідженнях *ресурсів когнітивної й інтелектуальної активності* проглядається важливість збереженості стимулюючого і мотивуючого оточення як чинника *адаптації і актуалізації компенсаторних механізмів інтелектуальної діяльності*, накопичених на попередніх етапах онтогенезу. *Соціальні ресурси, як чинники активності*, розглядались з позиції соціальної адаптації людини похилого віку до сучасної соціальної ситуації [1; 6], соціокультурної і соціально-політичної адаптації [2], соціального конструювання старості [6]. Б. Анань'єв [1] показав, що шлях подолання життєвих перешкод визначається резервами і ресурсами, котрі допомагають ефективно визначити здатність особистості в похилому віці співладнати з труднощами і щоденними змінами. Психологічні ресурси розглядаються з сторони співволодіючої поведінки як *індивідуально-психологічних копінг-ресурсів* [1; 6]. Співладнаюча поведінка – це поведінка, що відображує направленість на пристосування до складних життєвих ситуацій і постійно змінних умов середовища, де функціонування копінг-ресурсів передбачає включення когнітивних, моральних, соціальних й мотиваційних структур особистості для співладнання з проблемою [5; 6], В. Наумова [6] визначає особистісні ресурси похилого віку як індивідуальний досвід «самопізнання і самостворення» в результаті проходження особистістю певних ступенів розвитку, де *життєвий досвід* при цьому є сенсотворчою структурою особистості. Інтеграція життєвого досвіду співволодіє з інтенцією до розширення меж особистості в світі, вважає В. Наумова [6], й з освоєнням нових форм самовтілення, як суб'єктної позиції особистості на етапі пізньої зрілості. Л. Анциферова [2] вбачає чинником продовження поступального розвитку особистості в похилому віці «змістовність, творчий характер способу її життя, здатність розглядати життя та його події в різних системах координат (тобто використовувати як ресурс); виявляти латентні можливості життєвих ситуацій; сприймати неочікуваність, непевність, багатозначність обставин життя як стимул для свого розвитку і т.п.» [6, с. 63]. Д. Леонть'єв [1] розглядає реалізацію людського потенціалу з позицій людського рівня, котрий визначається як шлях найменшого спротиву і реалізації людських можливостей, відмічаючи, що виключно «людське» вкрай енерговитратне, «не протікає автоматично, не залежить від причинно-наслідкових зв'язків, вимагає зусиль, необхідність котрих відводить багатьох від людського шляху» [1, с. 22], що вказує на можливості розглядати незатребуваний ресурс як латентний ресурс особистості, реалізація котрого є чинником самодетермінованого вибору і творчого рішення суб'єкту. Вчені [1; 6] необхідною регулятивною складовою особистості вважають *рефлексію*. В. Слободчиков, Е. Ісаєв [6] здатність до рефлексії вважають основним механізмом конструювання і розвитку суб'єктності, де активна рефлексивна позиція виводить людину на ступінь індивідуальності. У А. Карпова [7] *рефлексія, що має регулятивно-адаптивну функцію*, описується з позиції синтетичної психічної реальності, виступаючи одночасно як психічний процес, властивість і стан. А. Росохін [6] вбачає рефлексію внутрішньою роботою, активним процесом породження сенсів, розвитку суб'єктності і особистості в цілому. Дослідники визначають вищий рівень рефлексії, здатність осмислювати життя в цілому поняттям мудрість [1; 2], рефлексія розглядається як умова осмислення свого життя та *механізм триваючого розвитку особистості і розкриття своєї індивідуальності*. Д. Леонть'єв, В. Наумова [1; 6] рефлексію вбачають індивідуальною характеристикою особистості, пов'язану з ресурсом саморегуляції і потенціалом самовизначення, де ресурси саморегуляції дозволяють модифікувати і оптимізувати діяльність переструктуруванням системних зв'язків у взаємодії зі світом, виконуючи компенсаторну функцію при дефіциті ресурсів стійкості, детермінуючи нову регуляцію життєдіяльності, переводячи її в режим самодетермінації та життєвої творчої активності. Розвиток креативності [5] в пізньому віці виступає як шлях вивільнення творчого потенціалу, але якщо средовище впливає позитивно, то для розвитку креативності абсолютно необхідно підкріплення загальної обдарованості соціальним впливом і наслідуванням творчої особистості. Творчій активності відповідає особливий характер суб'єкту, котрий передбачає, що для неї вирішальним мотивом трудової діяльності у похилому віці стає самооцінка [6], де знання і досвід, уява і адаптивність, гнучкість мислення стають економічно значущими в оцінці особистостями своїх потенційних можливостей, бу-

дучи необхідною умовою й чинником саморозвитку і самореалізації індивіду. В соціальному контексті перехід від творчості до самореалізації [6] передбачає безліч чинників, як унікальність индивиду, можливість перетворювати отримані свідчення в готові інформаційні продукти, самостійності і автономності, є особлива значимість інтелектуального капіталу, що визначається як втілене в людині корисне знання, де відношення до подібного капіталу як особистої власності слугує набагато потужнішим збуджуючим мотивом, ніж будь-який інший вид власності. Вбачаючи зовнішні умови контекстом соціального, в якому відбивається творчий процес і до яких належать матеріальні, технічні, соціальні, культурні чинники, що впливають на ініціативу, зміст, перебіг та результати творчої активності людей похилого віку, вчені [1; 6] вказують, що бажання досягти мети спричиняє пошукову активність, спрямовану на зміну ситуації (вибір способів поведінки, координація зусиль, саморегуляція).

Тож, нами виявлено сутність спричинення прояву творчої активності людей похилого віку як активної індивідуально-специфічної форми самореалізації особистості, що дозволяє визначити психологічні чинники, які забезпечують процес прояву творчої діяльності в межах розгортання реалізації психологічного ресурсу літньої людини, як раціонального використання набутих знань, вмінь, навичок з метою їх творчого прояву. Підсумовуючи дослідження особистісних психологічних чинників творчого прояву в похилому віці, домінуючими визначаємо пов'язані з психобіологічними закономірностями і особливостями похилого віку, що найбільше визначають стан соматичного здоров'я літньої людини на тлі її фізіологічної зумовленості та визначаючі особистісні особливості, навички, здібності активного творчого протистояння негативним життєвим тенденціям, способи збереження і розвитку включеності в життєву і творчу активність. З метою опису моделі дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку (рис. 1), розглянемо етапи прояву творчої активності, як: мобілізацію особистісних латентних творчоактивних ресурсів; творче розрішення протиріч в життєдіяльності; самопрезентацію і самореалізацію життєвої компетенції [6]. Основна задача етапу мобілізації латентних особистісних ресурсів в похилому віці полягає в стимулюванні психологічних ресурсів саморегуляції та творчоактивного потенціалу. Теоретичним обгрунтуванням даного етапу є положення В. Татенко [6], що в похилому віці відбувається згортання піраміди потреб згори, а саме [6, с. 33] «вимкнення» окремих структурно-функціональних блоків, де першим *знижує функціонування блок потреби й здатності до цілепокладання свого психічного розвитку*, а останнім – потреби й здібності до закріплення в індивідуальному досвіді результатів і способів психічної самоактивності. В теорії саморегуляції активності С. Carver [6] «наявність цілі – це життєва необхідність, і її прийняття виступає вихідною точкою саморегуляції» [6, с. 56]. В дослідженнях [6; 7] прийняття суб'єктом мети є системотворчою саморегуляцією усвідомленої довільної активності, котра включає в себе дві регуляторні функції: самовизначення і реалізації. Думки [6] про наявність особистісних ресурсів у похилому віці і високу здатність саморегуляції психічних функцій, де «латентний особистісний ресурс виступає необхідною умовою трансформації і оптимізації життєдіяльності та творчої активності» [6, с. 63] «існуючої не як данність і необхідність, а як можливість» [6, с. 14]; [7], що психологічними чинниками творчої активності є адаптація та рефлексія й [7], що основним з чинником творчої активності особистості є її творчий потенціал, дозволяє нам висунути припущення, що латентні особистісний життєвий та творчий ресурси, адаптація до нових умов життя та рефлексія є чинниками усвідомлення людиною похилого віку важливості і можливості актуалізації й реалізації унікального життєвого досвіду як накопичених протягом життя особистісного життєвого і творчого ресурсів відкриває потребу в самореалізації, в направленій взаємодії, в трансляції власного життєвого досвіду, потребу в затребуваності як особистості, що відбулась і прояві творчої активності. Тому, вбачаємо розгляд дослідження психологічних чинників прояву творчої активності людей похилого віку, як активної індивідуально-специфічної форми самореалізації особистості на основі виділення творчоактивних ресурсів, адаптації та рефлексії.

При конструюванні моделі психологічних чинників творчої активності людей похилого віку використано роботи Л. Анциферової; Н. Александрової; М. Єрмолаєвої; Н. Єрмак; О. Березіної; Д. Леонть'єва; В. Наумової [1; 2; 5; 6], котрі диференціюють поняття особистісного потенціалу, творчого потенціалу та особистісного ресурсу. Під поняттям *«особистісні творчоактивні ресурси»* розуміємо як набуту, так і «пожиттєсформовану» [6] сукупність індивідуальних творчих особливостей особистості в період похилого віку, досвід творчого самопізнання і саморегуляції, котрий характеризується як латентний і при впливі певних чинників може бути мобілізований та актуалізований з метою реалізації прояву творчої активності особистості. *Особистісний потенціал* – це «інтегральна системна організація індивідуально-психологічних особливостей осо-

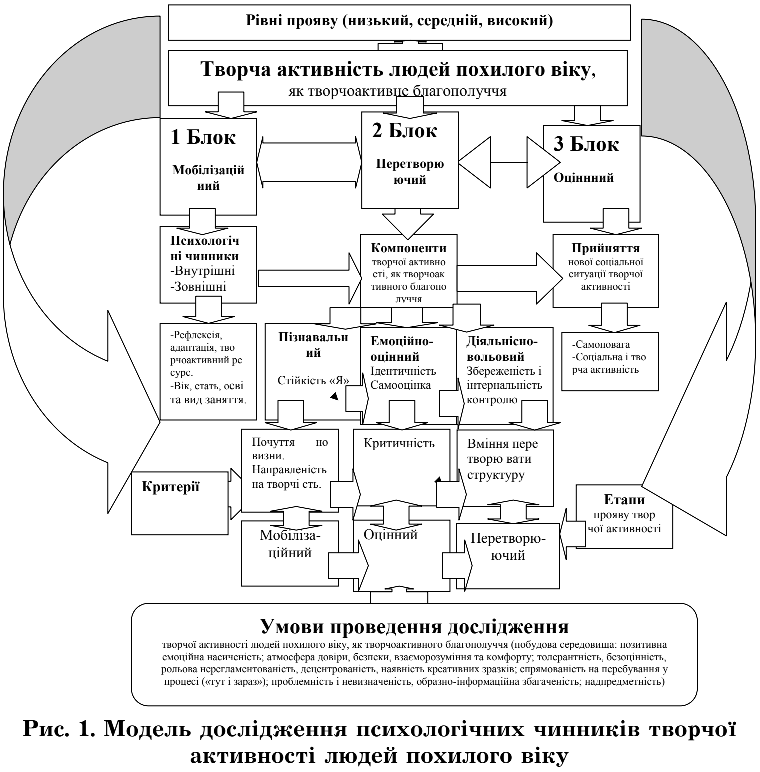

Рис. 1. Модель дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку

бистості, що лежить в основі здатності особистості виходити з стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів в своїй життєдіяльності і зберігати стабільність смислових орієнтацій і ефективність діяльності на фоні тисків і змінюючихся зовнішніх умов» [6, с. 8]. Виходячи з досліджень [4; 5; 7], *творчий потенціал людей похилого віку* – взаємодія якостей і властивостей особистості в похилому віці, здатних реалізуватися у конкретному творчому акті, хактеризуючи потенційну енергію суб'єкта творчості і міру можливостей ставити і вирішувати нові завдання у сфері життєдіяльності, що має особистісне і суспільне значення, яку можна представити у вигляді сукупності перетворювально-предметних (запаси навичок і умінь, здібності), пізнавальних (запаси знань, інтелектуальні здібності), аксіологічних (ціннісні орієнтації, збільшена з часом сила та якість потреби (мотивація)), комунікативних (морально-психологічні якості), художніх (естетичні здібності) можливостей. Сукупність особистісного і творчого потенціалу означимо *«творчоактивним потенціалом особистості в похилому віці», де творчоактивний потенціал* особистості в похилому віці включає творчий та особистісний життєвий потенціал людей похилого віку, де основу психологічних механізмів реалізації творчої активності людей похилого віку становлять переживання етапів мобілізації латентного творчоактивного ресурсу, творче розрішення життєвих протиріч та прийняття життя в новій соціальній ситуації творчої активності. Розгляд моделі дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку (рис. 1) показує, що на початковому етапі дослідження психологічних чинників прояву творчої активності відбувається мобілізація творчоактивного ресурсу, адаптація особистості людей похилого віку до змінених умов життя [1; 4; 6; 7]. Другий етап розгортання творчої активності передбачає оцінку власних можливостей, перетворення власної життєдіяльності в творчу активну діяльність власного життя за певного рівня рефлексії [6; 7]. Завершальний етап розгортання творчої активності включає в себе процесуальні аспекти творчого розрішення протиріч і неспівпадінь в життєдіяльності особистості в похилому віці, що проявляється в самопрезентації і самореалізації життєвої компетенції особистості як суб'єкта власного життя та досягнення прояву її творчої активності, де «самопрезентація» і «самореалізація» є в контексті акмеологічного розвитку особистості [6]. Г. Хойфт [6] вводить, означуючи специфіку діяльності особистості в похилому віці, поняття «життєвої компетентності», як особистісної позиції, що надає можливість старіючому конструктивно використовувати досвід проживання попередніх етапів життя в умовах дійсності. В. Наумова [6] виявила, що в старості самопрезентація полягає в механізмі демонстрації життєвої компетентності з одночасним прийняттям себе як суб'єкта, що володіє даною компетентністю. У похилому віці означимо наявність самопрезентації життєвої компетентності, як умову і чинник сприятливого старіння [1; 6], враховуючи взаємозумовленість самопрезентації і самореалізації [6], можна розглядати самореалізацію життєвої компетентності як процес та результат реалізації творчої активності, де самореалізація життєвої компетентності [6] визначається функціональними можливостями згасаючого особистісного потенціалу і тому досягнення позитивних результатів мобілізації і актуалізації латентних особистісних ресурсів свідчить про реалізацію особистісних *творчоактивних* ресурсів для реалізації прояву творчої активності людей похилого віку. На думку дослідників [4; 5] реалізація творчої ініціативи залежить від рівня прояву та збереженості якостей, співвідносних з основними етапами творчої діяльності, як початкового, етапу реалізації діяльності і заключного, оціночного етапу: почуття новизни, направленості на творчість, критичності й вміння перетворювати структуру об'єкту й відносимо до рушійних сил та механізмів реалізації етапу прояву творчої активності, як творчоактивного благополуччя, такі компоненти: *когнітивний; емоційно-оцінний; поведінково-вольовий*, де якісні характеристики показників і критеріїв реалізації творчої активності визначаються на високому, середньому і низькому рівнях прояву, що складає рівневу модель прояву даної якості, де високий рівень відрізняється творчою життєдіяльністю високого ступеню новаторства, створюючи творчий продукт, а не формальний результат; за *середнього рівня* пізнавальний інтерес ситуативний, поряд з змістовною оцінкою важлива і емоційна, за невідповідності оцінки очікуванням відчуджуються від діяльності; *низький рівень* вказує на відсутність пізнавального інтересу, діяльність не буває результативною.

Висновки і пропозиції. В похилому віці до чинників творчого прояву особистості літніх людей відносимо знаходження оптимальних можливостей реалізації життєвих задач віку; досягнення високого ступеню особистісної адаптивності, рефлексії, прагнення до самодетермінації і самовдосконалення; розкриття індивідуальності, стимулювання особистісної і творчої активності, де внутрішні психологічні чинники: збереженість особистісного творчоактивного ресурсу, адаптація і рефлексія.

Список літератури:

1. Александрова Н. Х. Субъектность людей пожилого и старческого возраста: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13 / Александрова Наталия Христова: – М., 2000. – 221 с.
2. Анцыферова Л. И. Мудрость и её проявления в разные периоды жизни человека / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 3. – С. 17-24.
3. Baltes P. B. The aging mind: Potential and limits / P. B. Baltes // Gerontologist, 1993. – № 33(5). – P. 580-594.
4. Березіна О. О. Індивідуально-психологічні чинники особистісного розвитку в період геронтогенезу.: автореф дис...на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Олена Олександрівна Березіна. – К.: 2012. – 199 с.
5. Ермолаева М. В. Практическая психология старости / М. В. Ермолаева. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 320 с.
6. Наумова В. А. Оптимизация личностного ресурса на этапе поздней зрелости: дис....канд. психол. наук: 19.00.13 / Валентина Александровна Наумова: – П.-Камчатский, 2013. – 209 с.
7. Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості дорослих: дис....д-ра психол. наук: 19.00.13 / Вадим Маркович Ямницький: – К., 2004. – 410 с.

Гончарова Л.А.
Университет менеджмента образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Рассмотрены результаты теоретического исследования психологических факторов творческой активности личности людей пожилого возраста. Осуществлен анализ модели исследования творческой активности людей пожилого возраста, как уровня рефлексии, адаптации и «творческиактивного» ресурса людей пожилого возраста. Выделены внутренние психологические факторы творческой активности людей пожилого возраста. Определены понятия «творческиактивного» психологического ресурса, «творческиактивного» потенциала и «творческиактивного» благополучия, как новой социальной ситуации развития людей пожилого возраста.
Ключевые слова: творческая активность, модель, рефлексия, адаптация, «творческиактивный» ресурс, самоактуализация, компоненты, пожилой возраст, психологические факторы, «творческиактивное» благополучие.

Goncharova L.A.
University Education Management
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE STUDY OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE CREATIVE ACTIVITY OF THE INDIVIDUAL ELDERLY

Summary
The article considers the results of the study of the creative activity of the individual elderly. The analysis of the performance of the creative activity of the elderly and the level of reflection, adaptation and resource «tvorchoaktyvny» elderly. Given the variety of research approaches research and creative activity ambiguity scientific definition of the term, within our study modeled a theoretical model of psychological factors of creative activity of the elderly, as «tvorchoaktyvny» welfare and self-sufficient individual forms of activity.
Keywords: creative activity, model, reflection, adaptation, «tvorchoaktyny» resource, self-actualization, methods, advanced age, psychological factors, «tvorchoaktyvny» welfare.

УДК 159.9.07

ОТНОШЕНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ НЕДОРАЗВИТИЕМ К ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ БЛИЖАЙШЕГО СОЦИАЛЬНОГО ОКРУЖЕНИЯ

Гринина Е.С.
Саратовский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского

Представлены результаты сравнительного экспериментального изучения отношения детей младшего школьного возраста с интеллектуальным недоразвитием и их нормально развивающихся сверстников к лицам, составляющим их ближайшее окружение. На материале методики Р. Жиля анализируется иерархия отношений к родителям, прародителям, сиблингам, друзьям, учителю и др. Для понимания механизмов формирования отношения испытуемых к окружающим рассматривается уровень развития любознательности, общительности, конфликтности и т.д. В обеих группах младших школьников выявлена приоритетность отношений к матери и учителю, подчеркиваются низкие показатели отношения к отцу у детей с интеллектуальным недоразвитием. Отмечается замедленность и своеобразие формирования отношений к окружающим у младших школьников с интеллектуальным недоразвитием, проявляющиеся в более низкой значимости для них отношений с лицами, не являющимися родственниками.

Ключевые слова: отношение к окружающим, межличностные отношения, интеллектуальное недоразвитие, умственная отсталость, младший школьный возраст.

Постановка проблемы. Межличностные отношения ребенка с окружающими людьми являются важным фактором, оказывающим влияние на его психическое развитие. В процессе межличностного взаимодействия с матерью, отцом, братьями и сестрами, друзьями, а в школьном возрасте – и с учителем – развиваются когнитивные функции ребенка, происходит становление его личности, самооценки, усвоение морально-этических норм, образцов поведения и т.д. В случае нарушения нормального хода психического развития, в частности, при интеллектуальном недоразвитии, воздействие социальных факторов приобретает еще большую значимость. Так, ряд недостатков в развитии лиц с умственной отсталостью могут быть достаточно успешно компенсированы, а в ряде случаев и предупреждены, в ходе реализации полноценных отношений с окружающими, удовлетворяющих когнитивные, эмоциональные и социальные потребности ребенка.

Анализ последних исследований и публикации. В специальной психологии проблему отношения умственно отсталых детей к различным представителям социального окружения и межличностные отношения с ними исследовали О.К. Агавелян, Н.Л. Коломинский, В.Ф. Мачихина, Н.П. Павлова, Е.И. Разуван и др. Так, О.К. Агавелян [1] указывает на низкий уровень мотивации межличностных отношений, недифференцированность межличностного познания, недостаточную адекватность восприятия и отношения к людям у умственно отсталых школьников. А.Г. Удодов [6] пишет, что для умственно отсталых детей характерны трудности при познании личностных качеств окружающих и формирование дифференцированного отношения к ним. Формирование межличностных отношений учащихся с интеллектуальным недоразвитием характеризуется качественным своеобразием, проявляющимся в их недостаточной осознанности, в снижении потребности в общении, несформированности коммуникативных навыков [4]. Н.Л. Коломинский [5] связывает особенности, характерные для межличностных отношений детей с умственной отсталостью, с рядом факторов, а именно: с возрастом учащихся, уровнем их умственного развития, своеобразием структуры дефекта.

В исследовании О.Е. Фоменко [7] анализируется отношение умственно отсталых подростков к различным группам окружающих: учителям и воспитателям, чужим взрослым, одноклассникам, младшим школьникам, старшим и более сильным ребятам и т.д. Результаты исследования свидетельствуют о преимущественно безразличном отношении испытуемых к окружающим людям, которое, тем не менее, достаточно успешно корригируется и дифференцируется в процессе их обучения в условиях специальной (коррекционной) школы-интерната. Наиболее сформированным оказывается отношение подростков с интеллектуальным недоразвитием к младшим школьникам, к чужим взрослым, к учителям и воспитателям. Менее дифференцированно отношение к старшим и более сильным ребятам.

В работе О.В. Барсегян [3] выявлено, что отношения с окружающими у умственно отсталых подростков-сирот недостаточно осознанны. Такие дети не только испытывают трудности в познании себя как субъекта общения, но и затрудняются при восприятии и оценке окружающих. Межличностные отношения с окружающими у большинства сирот с легкой степенью умственной отсталости носят поверхностный характер, при этом они часто дают негативную оценку своим сверстникам. В то же время, отмечается их гипертрофированная зависимость от взрослых.

И.С. Багдасарьян [2] отмечает, что интеллектуальный дефект ребенка оказывает влияние на формирование его межличностных отношений с родителями и ближайшими родственниками. Младшие школьники с умственной отсталостью не удовлетворены своим положением в семье, считают себя несчастливыми. Наиболее значимыми для испытуемых являются отношения с матерью, тогда как отношения умственно отсталых детей к отцу и родителям, как к чете характеризуются выраженной недостаточностью. Позиция отцов, которая проявляется в преобладании негативного отношения к детям с интеллектуальным недоразвитием, оказывает отрицательное влияние на формирование межличностных отношений в семье.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Проведенный анализ литературы по проблеме исследования показал недостаточную разработанность проблемы отношения лиц с умственной отсталостью к представителям ближайшего социального окружения. В большинстве случаев в работах имеются данные, характеризующие те или иные аспекты межличностных отношений учащихся с интеллектуальным недоразвитием, однако отсутствует комплексный системный анализ иерар-

хии отношений к окружающим. Особое внимание, на наш взгляд, должно быть уделено отношениям к окружающим у детей младшего школьного возраста. С одной стороны, этот возрастной период является наиболее благоприятным в плане продуктивности психолого-педагогической коррекции нарушений различных сфер психического развития. С другой стороны, он предшествует подростковому возрасту, в котором отношения со сверстниками выступают на первый план, и своевременно проведенная профилактическая работа может способствовать предупреждению возможных трудностей в сфере взаимодействия и отношений умственно отсталых детей с окружающими. Учитывая актуальность и недостаточную разработанность указанной проблемы целесообразным представляется ее дальнейшее изучение.

Формулирование целей статьи. Целью настоящего эмпирического исследования являлось изучение особенностей отношения младших школьников с интеллектуальным недоразвитием к представителям ближайшего социального окружения. Для реализации поставленной цели была использована методика Р. Жиля. Выбор диагностического инструментария обусловлен рядом факторов. Так, применение настоящей методики позволяет выявить специфику отношения испытуемых к широкому кругу лиц из ближайшего окружения: матери, отцу, бабушке и дедушке, братьям и сестрам, друзьям, учителю, а также некоторые личностные особенности, оказывающие влияние на формирование межличностных отношений с ними (любознательность, общительность, конфликтность, агрессивность и др.). С другой стороны, данная методика носит проективный характер, не требует от испытуемых развернутых ответов, что делает ее доступной для выполнения умственно отсталыми учащимися. Результаты исследования с применением методики Р. Жиля дополнялись данными, полученными в ходе наблюдения и беседы.

Изложение основного материала исследования. В экспериментальном исследовании принимали участие 27 школьников с диагнозом умственная отсталость в легкой степени неосложненной формы в возрасте 8-9 лет, а также 29 их нормально развивающихся сверстников.

Результаты проведенного исследования свидетельствуют о высокой значимости отношений с матерью как для младших школьников с интеллектуальным недоразвитием, так и для их нормально развивающихся сверстников. Так, по шкале, характеризующей отношение к матери, в группе умственно отсталых младших школьников средний результат составил 45%, а у их нормально развивающихся сверстников – 44%. Эти данные подтверждают общность закономерностей психического развития нормальных и аномальных детей, проявляющуюся, в частности в сохранении тесной связи с матерью и преимущественной значимости отношений с ней у детей младшего школьного возраста независимо от уровня их интеллектуального развития.

Более низкими, по сравнению с рассмотренными выше, оказались результаты по шкале «Отношение к отцу». У нормально развивающихся детей отмечается более выраженное стремление к общению с отцом, чем у их сверстников с умственной отсталостью (средние показатели 39% и 20% соответственно). В ходе беседы с детьми и качественного анализа данных была выявлена большая осознанность отношения к отцу у нормально развивающихся младших школьников, понимание значимости его роли в системе внутрисемейных отношений. Так, дети с сохранным интеллектом, воспитывающиеся без отца, в ходе исследования демонстрировали свое положительное отношение к отцу, желание взаимодействовать с ним: «селили» себя в комнате рядом с отцом, «садились» рядом с ним за столом или в кинотеатре и т.д. Данная особенность не характерна для младших школьников с умственной отсталостью. Учащиеся коррекционной школы, в воспитании которых отцы не принимали участия, по соответствующей шкале не отметили значимость отношений с родителем.

Результаты исследования по шкале «Отношение к матери и к отцу как к родительской чете» оказались довольно низкими в обеих группах: 11% – у детей с умственной отсталостью, 19% – у их нормально развивающихся сверстников. Низкие показатели по этой шкале связаны с тем, что многие испытуемые не воспринимают мать и отца как родительскую чету. При этом в ходе беседы было выявлено, что у школьников с умственной отсталостью полученные в ходе исследования данные отражают объективную семейную ситуацию: дети, воспитывающиеся в полных семьях, как правило, воспринимают отца и мать как родительскую чету, а ребята, родители которых не проживают вместе, не характеризуют их как пару. Что же касается нормально развивающихся детей, то некоторые из них воспринимают мать и отца как родительскую чету и демонстрируют положительное отношение к ней даже в том случае, если в настоящее время вместе они не проживают. Видимо, здесь срабатывает механизм психологической защиты, отражающий стремление ребенка младшего школьного возраста к проживанию в полной семье.

Количественные данные по шкале «Отношение к братьям и сестрам» выглядят следующим образом: средний показатель в группе школьников с умственной отсталостью – 28%, а у их нормально развивающихся сверстников – 32%. Таким образом, испытуемые как с нормальным уровнем развития интеллекта, так и с интеллектуальным недоразвитием демонстрируют достаточно нейтральное отношение к сиблингам, а отношения с ними не являются для них особо значимыми.

По шкале «Отношение к бабушке и дедушке» существенной разницы в средних показателях в обеих группах испытуемых не отмечается (24% у умственно отсталых и 25% у нормально развивающихся). В то же время, качественный анализ результатов исследования показывает значительные различия показателей отношения к бабушке и дедушке внутри каждой группы. Так, у разных представителей обеих групп испытуемых данные по этой шкале варьируются от 10% до 80%. Как показывают результаты беседы, этот факт является отражением реальной семейной ситуации. В случаях, когда воспитанием детей занимаются преимущественно бабушки и дедушки испытуемые демонстрируют высокую значимость отношений с ними. Если же дети воспитываются в нуклеарной семье, то отмечается более нейтральное отношение испытуемых к прародителями. Примечательно, что ситуации воспитания детей прародителями в большинстве случаев характерны для семей младших школьников с интеллектуальным недоразвитием. В семьях с нормально развивающимися детьми воспитательную функцию реализуют в основном родители.

Результаты исследования показывают, что отношения с друзьями более значимы для нормально развивающихся младших школьников, чем для их сверстников с умственной отсталостью. Так, в ходе исследования 36% испытуемых с сохранным интел-

лектом и 24% учащихся с интеллектуальным недоразвитием демонстрируют свое положительное отношение к другу или подруге. Полученные данные свидетельствуют о большей зрелости отношения к лицам, не являющимися близкими родственниками у детей с сохранным интеллектом, а также о более выраженном стремлении к общению с ними. В то же время, дети с интеллектуальным недоразвитием в большинстве случаев не заинтересованы во взаимодействии со сверстниками, в связи с чем в большинстве случаев не проявляют положительного отношения к друзьям и подругам.

Результаты по шкале «Отношение к учителю» у нормально развивающихся младших школьников оказались достаточно высокими – 51%. Эти данные свидетельствуют о высокой референтной значимости педагога для детей младшего школьного возраста, в ряде случаев превышающей даже значимость отношений с матерью. В группе умственно отсталых младших школьников результаты по рассматриваемой шкале оказались ниже и составили 34%. Тем не менее, необходимо отметить достаточно высокие показатели отношения к педагогу у детей рассматриваемой группы. Так, результаты по этой шкале оказались ниже данных, характеризующих отношение к матери (45%), но превышают данные, характеризующие отношение к отцу (20%), братьям и сестрам (28%), бабушке и дедушке (24%) и друзьям (24%).

Итак, для испытуемых обеих групп приоритетные позиции в иерархии отношений к представителям ближайшего социального окружения занимают мать и учитель, причем для детей с интеллектуальным недоразвитием более значимы отношения с матерью, а для их нормально развивающихся сверстников – с педагогом. В то же время, отношения к окружающим у умственно отсталых младших школьников оказываются менее зрелыми, чем у из нормально развивающихся сверстников, что проявляется в меньшей привлекательности для них отношений с лицами, не входящими в круг близких родственников. Необходимо отметить существующие различия по показателям отношений к отцу у детей с сохранным и нарушенным интеллектуальным развитием. Если для нормально развивающихся детей отношения с родителем весьма значимы, то умственно отсталые испытуемые в большинстве случаев не демонстрируют положительного отношения к нему. Показатели по этой шкале оказываются весьма низкими и превышают лишь данные, характеризующие отношение испытуемых к родительской чете.

Для того, чтобы понять закономерности формирования отношения к представителям ближайшего окружения, полезно будет рассмотреть некоторые особенности личности испытуемых, способные оказывать влияние их взаимодействие с другими людьми. Часто одним из мотивов общения и формирования положительного отношения к оппоненту является желание человека получить какую-либо новую информацию. Исследование по шкале «Любознательность» показало недостаточное развитие информационной составляющей отношения к окружающим у младших школьников с умственной отсталостью. Так, по этой шкале среднее значение в группе нормально развивающихся детей более чем в три раза превышает соответствующий показатель у учащихся с умственной отсталостью (61% и 18% соответственно). Сопоставление шкал «Любознательность» и «Отношение к учителю» показывает их взаимосвязь: чем любознательнее ребенок, тем более значимым становится для него авторитетный взрослый. Возможно, именно низкой потребностью в познании окружающего объясняется меньшее, по сравнению с нормой, стремление умственно отсталых детей к общению со взрослыми. С этим же фактом может быть связана и сравнительно низкая значимость для детей с интеллектуальным недоразвитием отношений с друзьями: отсутствие потребности в познании нового обусловливает низкие показатели отношения к сверстникам у детей этой категории и их удовлетворенность общением лишь с представителями семейного окружения.

Данные, полученные по шкале «Общительность» существенно разнятся в группах нормально развивающихся (53%) и умственно отсталых (25%) испытуемых. Полученные данные подтверждают и результаты по шкале «Закрытость, отгороженность: значительно более высокие показатели отмечаются у младших школьников с умственной отсталостью (71%), по сравнению с их нормально развивающимися сверстниками (41%). Такие результаты свидетельствуют о замедленном формировании потребности в общении у детей с умственной отсталостью по сравнению с их нормально развивающимися сверстниками, что, в свою очередь сказывается на формировании положительного отношения испытуемых к сверстникам и взрослым.

Обследование испытуемых по шкале «Реакция во фрустрирующих ситуациях» позволило выявить, что социально одобряемое поведение более характерно для нормально развивающихся испытуемых (75%), по сравнению с их сверстниками с умственной отсталостью (42%). По шкале «Конфликтность, агрессивность» в группе умственно отсталых испытуемых были зафиксированы более высокие результаты (51%), чем у нормально развивающихся младших школьников (38%). Неадекватность социального поведения, вспышки агрессии, повышенная конфликтность детей с интеллектуальным недоразвитием часто обусловливают негативное отношение к ним со стороны сверстников.

Выводы. Таким образом, проведенное исследование позволило констатировать наличие как общих, так и специфических особенностей формирования отношения к представителям ближайшего социального окружения у младших школьников с интеллектуальным недоразвитием и их нормально развивающихся сверстников. Так, для обеих групп испытуемых характерна высокая значимость взаимоотношений с матерью наряду с менее выраженным стремлением к общению с отцом, бабушками и дедушками, братьями и сестрами. Важно отметить наиболее низкие, по сравнению со всеми рассмотренными, показатели отношения детей с умственной отсталостью к отцам. В то же время, нормально развивающиеся младшие школьники демонстрируют положительное отношение к лицам не входящим в круг родственников: учителю и друзьям, – что свидетельствует о большей зрелости их отношений к окружающим. Так, показатели по шкале «Отношения к учителю» у детей с сохранным интеллектом превышают показатели по всем другим шкалам. Трудности и замедление темпов формирования положительного отношения к лицам, не являющимися родственниками, у детей с интеллектуальным недоразвитием могут быть связаны с низким уровнем развития потребности в общении, любознательности, а также спецификой поведения и развития личности их сверстников с аналогичными нарушениями развития, что делает последних малопривлекательными в глазах испытуемых. Полученные в результате исследования данные свидетельствуют о необходимости целена-

правленной коррекционной работы по оптимизации межличностных отношений младших школьников с интеллектуальным недоразвитием и формированию у них положительного и осознанного отношения к представителям ближайшего социального окружения.

Список литературы:

1. Агавелян О. К. Социально-перцептивные особенности детей с нарушениями развития / О. К. Агавелян. – Челябинск: Мирос, 1999. – 357 с.
2. Багдасарьян И. С. Межличностные отношения в семье, имеющей умственно отсталого ребенка / И. С. Багдасарьян /Дисс. ...канд психол. наук. – Красноярск, 2000. – 175 с.
3. Барсегян О. В. Межличностные отношения подростков-сирот с умственной отсталостью / О. В. Барсегян / Дисс. ... канд. психол. наук. – СПб, 2007. – 260 с.
4. Гринина Е. С. Профилактика конфликтов в межличностных отношениях подростков с интеллектуальным недоразвитием / Е. С. Гринина / Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. – СПб, 2008. – 24 с.
5. Развитие личности учащихся вспомогательной школы / Н. Л. Коломинский. – Киев: «Радяньска школа», 1978. – 87 с.
6. Удодов А. Г. Коррекционно-воспитательная работа по формированию самооценки умственно отсталых подростков / А. Г. Удодов / Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – М., 2014. – 23 с.
7. Фоменко О. Е. Воспитание у умственно отсталых учащихся нравственного отношения к окружающим / О. Е. Фоменко / Автореф. дисс. ...канд. пед. наук. – М., 1991. – 23 с.

Grinina E.S.
Saratov State University named after N.G. Chernyshevsky

RELATION OF YOUNGER SCHOOLBOYS WITH MENTAL DEFICIENCY CLOSEST TO REPRESENTATIVES SOCIAL ENVIRONMENT

Summary
Presents the results of a comparative experimental study of the relationship of children of primary school age mentally challenged and their normally developing peers to the drafters of their immediate surroundings. Material, methods R. Gilles analyzes the hierarchy of relationships to parents, grandparents, siblings, friends, teachers and others To understand the formation mechanisms of the relationship of subjects to others is considered the level of development of curiosity, sociability, conflicts, etc. In both groups of younger pupils identified priority relationship to the mother and the teacher highlights the low level of relationship to the father in children with intellectual impairment. Observed slowness and originality form relationships to others in primary school children with intellectual impairment, manifested in a lower importance to their relations with persons who are not relatives.
Keywords: attitude towards others, interpersonal relationships, mental deficiency, mental retardation, early school age.

УДК 159.923

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Гудінова І.Л.
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

В статті поданий теоретичний огляд проблеми створення та ведення Інтернет – щоденників (блогів). Подана класифікація різновидів щоденників, що створю повну картину передісторії виникнення даного феномену. виділені функціональні особливості блогосфери і блогерства як такого.
Ключові слова: інтернет щоденник, подія, самопрезентація, блог.

Постановка проблеми. Інтернет уже давно нікого не дивує як факт існування і як процес спілкування. Примножувати та розмножувати думки стало надзвичайно легко, хоча, багато що з прочитаного до переосмислення життєвого шляху так і не спонукає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щойно з'явившись у блогосфері у 1992 році, вони привернули увагу науковців дослідників, зокрема таких авторів: М.С. Уваров (1998), Д. Сулер (1998), Кастель (2000), К.С. Пігров (2002), І.В. Кузін (2002), Р. Лейбов (2003), К. Кобрін (2003), М.А. Алізар (2004), Є. Горний (2004), А. Носік (жанрова специфіка блогів 2005), М. Котін (2005), Т. О'Рейли, І.В. Кузнєцова (2009) та ін. В основному дослідження проводяться в ЗМІ, як постійному джерелі інформації та обміну думками. Вони значно попереду, на відміну від психологів, філософів, лінгвістів, психолінгвістів, богословів, соціологів, які досліджують блогосферу – блоги – блогерів, як новий феномен.

Так, **ціллю нашого дослідження** було з'ясувати психологічні особливості відображення життєвого досвіду у блогах за умови їх наративної форми фіксації. Також, ми спробували виявити, що\чим для блогерів є блог і отримати відповіді на такі важливі питання: «Навіщо концентруємо силу розуму?» «Що шукаємо і для чого?», «Навіщо шукаємо очищення свідомості та сумління?», «В чому намагаємося знайти відчуття, яке відображає прогрес нашого буття?», «Які змістові та формальні особливості блогу допомагають автору реалізувати свої потреби?», «В кого віримо і на кого сподіваємося\довіряємо у блогосфері?», «Де починається територія пасивних споживачів інформації ?».

Виклад основного матеріалу дослідження. В цій статті ми не будемо докладно розповідати що таке БЛОГ, лише зазначимо, що він має наративну форму так, як в ньому описуються життєві події (ситуації, дійові особи, їх дії). Основними ознаками блогу стала дискретність, відвертість, не лінійність, розгалуженість інформації, динамічність, відсутність централізованості та ієрархії в організації змісту (нонселекція, колаж), безцензурність. Його жанрова характеристика складається з «душевної розмови», «базікання», «світської бесіди», «літературної сповіді», «літературної проповіді», рідше каяття чи розкаяння в чомусь. Самопрезентація в блогах із створення свого внутрішнього «Я» складається з: самоопису, малюнків, он-лайн тестування, фотографій, цитування відомих авторів, особистого ставлення до обговорюваної теми, власних віршів тощо (блог несе функцію особистого сайту).

Дуже часто в дослідженнях іде мова про блоги не як про емпіричну сукупність «інтернет щоденників», а про блог як жанр. Поступово на думку І. Каспе він отримав статус «приватної інтелектуальної власності» [7].

Часто розпочинаючи ведення блогу, блогер ще не усвідомлює, яку функцію буде він виконувати, і яку ціль в Інтернеті він буде переслідувати. А виконувати за потребою блог може такі функції: комунікативну, самопрезентаційну, розважальну – «культурно-ігрову», з'єднуючу та утримуючу соціальні зв'язки, утворюючу мемуари, саморозвиваючу чи саморефлексивну, психотерапевтичну (Борисов С.Б. додав функції: культурної пам'ятки, квазідіалогову чи гігієнічно-очищуючу, літературно-творчу) [3].

З огляду на те, що блог виконує не одну функцію і знаходиться в так би мовити «залюдненому» середовищі, ми хотіли з'ясувати, що\чим для блогера є блог? Ми припускали, що при виконанні декількох функцій, відповідей може бути декілька. Тому, вибір і дійсно не обмежився одним визначенням. Визначення взяті нами з різних наукових досліджень, та сформовані в загальний у опитувальник.

В експерименті взяло участь 120 блогерів. Встановлювати вік, стать, освіту ми не мали на меті тому, що дослідження в Інтернеті не можуть бути достовірними по таким параметрам. Реєструючись у Інтернеті, людина владна змінити всі ці параметри, включно до зміни зовнішності (аватарки). На думку блогерів «інтернет сьогодні схожий на древній Єгипет, де люди пишуть на стінах (стіна це сторінка) і поклоняються кішкам (аватарки з тваринами). Нас цікавив лише один факт із життя блогерів, чи є вони постійними мешканцями блогосфери? (Таблиця 1).

По вище наведеним результатам можна зробити висновок, що блогери просто підтримують новомодні тенденції не переймаючись визначенням чіткої мети свого перебування у блогосфері. Переосмислення і не сприймання текстів інших як життєвих змін, приводить до активації гордині, тобто, «рідко знаходжу варті уваги думки інших», і на цьому підґрунті й виникає відчуття «самотність у натовпі» чи «самотності над натовпом». Останній стан межується з «Я» віртуальне божество» в блогосфері має ще одне визначення ЧСВ «чувство особенной важности». В такому стані наративи (пости) носять характер і вигляд не літературної сповіді з глибоким осмисленням життєвої буденної події, а літературної проповіді (лідера прогресивної думки з функцією переконання будь в чому, але, у блогосфері вона часто з відтінком «бреду недосвідченої душі»). Такі відчуття як «бред недосвідченої душі» можна пояснити відсутністю переосмисленого життєвого досвіду і відповідальності за сказане. Віртуальний образ знімає відповідальність за сказане і надає відчуття непричетності на випадок, якщо щось піде не так. Говорити можна будь де і казна що.

Найбільша форма схвалення життєвої інформації у блозі іншого блогера відображається коротким «лайком» – ОК, а зрідка не розгорнутою відповіддю. «Его» – відношення до ближнього.

Далі, М. Міхеєв у своєму дослідженні вважає, що щоденниковий запис є «его-текстом», який написаний з суб'єктивної блогерської точки зору, тобто людиною з егоцентричною позицією, сюди підпадає не тільки щоденниковий, але і мемуарний текст, листи. В блогосфері визначення «ЕГО» набуває ще одного значення – «мені немає рівних» [9].

«Его відношення» і «его тексти» – можна легко угледіти в таких випадках, коли людина викладає свою історію свій наратив будь якого напрямку сповідального чи проповідницького і безучасно спостерігає за коментуванням свого посту. Це стан «самотності над натовпом». Хоча, блогери це пояснюють так, «я нікого не забув, я просто спостерігаю, хто не забув про мене».

І це правда, що автором блогу керує своєрідний азарт (звідси і поняття «его-текст») усвідомлення своєї експансивності. Щось накшталт інстинкту захоплення нових інтелектуальних територій і «боротьба за увагу».

Дивно, що така популярна комунікація викликає такі відчуття. Цей факт підтверджений не тільки нами а і Я. Вишневецьким в книзі «Одиночество в сети» в якій він пише: «Інтернет не зближує. Це скупчення самотності. Ми разом, але кожен один. Ілюзія спілкування, ілюзія дружби, ілюзія життя». Далі, С. Жежик в книзі «Добро пожаловать в пустыню реальности» приділив увагу такому явищу, як страсті реального і страсті примарності. Він пише «це не реальність увійшла в наші видіння, а видіння увійшли і зруйнували нашу реальність». І тут слід наголосити, що на увазі ми і автор маємо блогерів, які захопилися блогерством без міри, які довірили своє життя не відомо кому, тим, хто не має на меті глибоко проаналізувати свої\ваші життєві ситуації, тих, хто втратили первинну ціль

Таблиця 1

Визначення блогерами «Що для Вас є блог?»	Функції нарративів у цих блогах	Кількість відповідей
«Бред недосвідченої душі»	інформуюча, розважальна. Це наративи «регресу» К. Джерджен.	57
«По ту сторону добра та зла» (Ф. Ніцше)	інформуюча, упорядкувальна, реконструююча.	10
Потік життя	інформуюча, розважальна, переконуюча.	54
Самотність у натовпі	об'єктивує власну суб'єктивність, упорядкувальна (літературна сповідь)	73
Самотність над натовпом	об'єктивує власну суб'єктивність, переконуюча (літературна проповідь).	89
Самопізнання через когось (самоіншування)	інформуюча (копіювання чужих смислів), упорядкувальна, темпоральна.	48
Органайзер хаосу свідомості	упорядкувальна, смислоутворююча, темпоральна, захистна.	41
Життя всередині себе	смислоутворювальна, конституювальна, захистна.	89
«Душепопечитель» часте використання смислів інших – протонаративів)	упорядкувальна, смислоутворювальна, конституювальна, трансформуюча, захисна.	26
Духовний шлях, шлях осмилення	інформуючи, упорядкувальна, смислоутворювальна, конституювальна, трансформуюча, захисна.	12
Діалог з «Я»	інформуюча, упорядкувальна, темпоральна.	12
Текстова капсула часу	інформуюча, упорядкувальна (низький рівень)	92
Кристалізатор цінностей	інформуючи, упорядкувальна, смислоутворювальна, конституювальна, трансформуюча.	13
Мода на світську сповідь	інформуюча, упорядкувальна, смислоутворювальна, конституювальна, трансформуюча, розвивальна.	7
Мода на світську проповідь (лідер прогресивної думки)	інформуюча, переконуюча (літ. проповідь), смислоутворювальна, конституювальна, трансформуюча, розвивальна. Це дуже часто наративи «регресу» К. Джерджен.	99
Тусовка	інформуюча, розважальна, розвивальна (суб'єкт нової формації).	96
Імідж\показуха	інформуюча, переконуюча (літ. проповідь), темпоральна.	69
Гра \Спектакль\Баловство	інформуюча, переконуюча (літ. проповідь), темпоральна, захисна (приховування за масками).	76
Графоманство	інформуюча, упорядкувальна, смислоутворювальна, темпоральна, розвивальна (навички письма)	57
Естетичне чуже, як забуте своє	упорядкувальна, смислоутворювальна, темпоральна, конституювальна, розвивальна (пошук смислів)	15
Щоденнник, як джерело емоційної підтримки	упорядкувальна, смислоутворювальна, трансформуюча, темпоральна, конституювальна (спостереження за перебігом відгуків у френд стрічці)	46
Емоційний сплеск \ відстійник вражень	інформуюча, переконуюча, темпоральна, захисна.	72
Літопис особистого життя	інформуюча, упорядкувальна, трансформуюча, темпоральна, смислоутворювальна, конституювальна, розвивальна.	108
Політ над буденністю	інформуюча, розважальна (копіювання цікавої інформації на сьогоднішній день, і потім безжальне стирання за непотрібністю).	87
Свій варіант		-

перебування в інтернеті під натиском інформаційної спокуси.

Стан духовного та морально-етичного спустошення виникає внаслідок бажання фонтанувати вселенською любов'ю та виказуванням повагу до майже всієї блогосфери (беремо на себе роль «віртуального Бога» з якою не сила впоратись). Коли ми не можемо виконувати цю функцію з відомих мирських причин, то ми стаємо з погляду інших блогерів нестерпно байдужими. Така «вселенська» коректна поведінка у блогосфері обрікає людину на самотність та пусту трату часу. В підсумку, віртуальна коректність в спілкуванні, призводить до хаосу в реальному бутті та відторгнення норм моралі і поведінки в реальному світі і сприйманням її, як пагубного та невдячного явища.

Відчуття «естетичне чуже, як забуте своє» викликають такі мінімальні історії як *протонаративи.* Вперше цей термін ввів Ф. Левін, вже далі цим феноменом займались П. Рікер, Ф. Левін, А. Зорін, Й. Ужаревич. Докладно це поняття описане у попередній статті [5].

Такі текстові мікроформи миттєво викликають певні життєві інтерпретації, і майже автоматично розгортаються в повноформатний наратив. Але, як виявилось, такі мікроформи викликають життєві інтерпретації і певний аналіз подій тільки минулого життя. Минулого, а не майбутнього! Використання таких «смислових капсул» – кліше у майбутньому не можливе по причині перенавантаження пам'яті подібною інформацією в інтернеті.

Більш-менш реальне а не оманливе існування та функціонування у блогосфері потребує постійного утримання цілі (не піддавання інформаційній спокусі), інакше його психіка просто розчахнеться на до і після, на «Я» реальний і «Я» віртуальний. А саме, блогери на вимогу віртуального середовища починають поводитись і реплікувати інакше ніж у реальному світі (програють маски та ролі не властиві їм у реальному житті), гармонійно вписуючи їх у віртуальний хаос. Ілюзія не причетності і недоторканості зникає тоді, коли блогер розуміє, що набуте в «псевдо житті» не є корисним для нього в реальному, більше того, деяка приваблива і цікава інформація є «вірусами розуму» (демотиваційні пости) [9]. Відчуття «культурної травми» виникає у обох сторін, блогера що постить інформацію, та того, що читає та коментує. Але, за будь яких умов перебування у блогосфері, відчуття «особистого культурного раю» присутнє майже у всіх блогерів [2]. Виходить якийсь віртуальний парадокс, який потребує ретельного дослідження.

Несподіваним для нас став результат який ми отримали в процесі дослідження. Це недовіра блогерів до інформації історичного характеру та життєвого досвіду минулих часів. Причиною є розуміння того, що інтернет недосяжний з точки зору технічного прогресу для людей старшого покоління, а ми вже не можемо бути повноцінними експертами таких постів. Більше того, втрачається пам'ять про реальне минуле «пам'ять замінюється постпам'яттю, тобто, виникає дистанція поколінь, її сила в тому, що вона пов'язана з своїм об'єктом не через спомини, а через уявний вклад та творення» [Хірш]. Далі ще гірше, ієрархічна структура Інтернет-архіву облаштована так, що чим свіжіша інформація, тим вона цінніша. Ось така альтернатива класичному архіву писемної цивілізації. І тут виявляється, що реальне не те, що відбувається, а те, що після читання залишається в пам'яті [14]. «Світ, що зникає» – заміна історичної реальності, штучно створені образи і інтерпретація, що створює ілюзію наступності з минулим, тоді, коли цей зв'язок втрачений назавжди.

Не привалює у блогерів функція заповіту, зі зверненням до «розуміючого» нащадка («нехай почитають після моєї смерті»). Більш частї відповіді блогерів – «хто мене тут знайде в цьому хаосі». Будь-який хаос-безлад (чи то смисловий, чи то психологічний) може спричинити смерть в різному її розумінні (моральну, етичну, психологічну...).

Має визначення (50\50) гігієнічна функції у якої ціль періодичного розвантаження пам'яті від несуттєвих дрібниць і деталей, тобто об'єктом обставин є життя самого блогера. Відбувається просто викид інформації а не духовне чи моральне очищення за допомогою осмислення і інтерпретації.

Спроби отримати від блогерів визначення і глибокий аналіз, що для них є віртуальний життєвий шлях, віртуальний смисл життя, і нарешті, віртуальні життєві цілі, то ми не отримали ніякої чіткої задовольняючої думки.

Відсутність своїх варіантів в визначенні, «що для вас є блог?» наштовхнуло нас на думку, а чи не є це початком території пасивних споживачів інформації?

Також характерним для Інтернет щоденників є наратив (запис-пост), викладений автором в жанрі публічної сповіді та публічної проповіді.

Слово «сповідь» сьогодні означає дві різні речі: 1) подієве оформлення таїнства покаяння; 2) літературний публічний жанр.

Використання цього поняття в різних значеннях зумовлене його початковим кореневим сенсом: сповідь – розповідь, вислів, визнання, свідоцтво, коли людина може повідати щось іншому, розділити з ним своє знання [1]. Також, автор публічної літературної Інтернет сповіді (далі ПЛІС) свідчить словом про свій шлях, досвід і психологічний стан (стан душі). Але, не дивлячись на цю схожість, сповідь церковна і літературна протилежна за своїм внутрішнім сенсом. Можна позначити це протистояння, як прагнення до двох меж мови: повноті слова (ПЛІС) і повноті мовчання (у таїнстві покаяння).

Такий феномен, як літературна проповідь та сповідь з'явилися в Інтернеті не випадково, можливо він природно викликаний безтілесністю віртуальної особистості (яку деякі автори порівнюють з гомункулусом, големом та ін.) і наскрізною пронизаністю псевдо життями.

Жанр *ПЛІС* є відкритою нарацією і має певну незриму структуру і функції: очищення від псевдо правди; визнання будь чого (переводить факти у моральну площину); розвінчує ганебне, яке потім виступить в якості національного досвіду – заповіді. Віртуальні наративні сповіді відбуваються під тиском обставин життя і за своїм фактажем дуже однотипні. Мова іде радше про владу над собою, де спроможність в голос аналізувати особисті ситуації не кожний наважиться. Такий контроль над собою і своїми вчинками та думками несумлінно веде до моралізації особистості. Хтось вважає, що цей жанр веде до обезживлення активного безпрецедентного життя, ми ж думаємо, що цей жанр просто дисциплінує людину. Більше того, у цьому жанрі природно поєднуються істина і цінності, теорії роздумів з поведінковими практиками. Не варто вважати, що відбувається репресивність над самим собою, насправді, відбувається набуття здатності бажати того, що в подальшому дозволить комфортно існувати у суспільстві [8].

ПЛІС наратив – складається з тексту на тему «я так думаю», самоаналізу, та меморіалізації власних дій. В підсумку ж ми отримуємо новоєвропейську

особистість з думкою «я ні за що не відповідаю», «це вони», «все відбудеться саме по собі». Хоча істинне розуміння сповіді повинно вести до добродійності та особистих досягнень в моральній сфері так, як вона знімає внутрішні протиріччя та дисоналізацію окремих подій [6].

Згідно наративним темам які визначив М. Адамс, ми отримали такі дані (наведені в таблиці). Слово жага використане не випадково тому, що блогер знаходиться в постійному пошуку рішень та відповідей на свої питання. Дані теми можна вважати лейтмотивами життя блогера, за умови дуже частої їх появи в постах.

Теми	Форма викладу інформації (публічна проповідь \сповідь)
«жага до психологічно-комфортного життя»	проповідь: блогери знаються на всіх новітніх психотерапевтичних тенденціях в психології.
«жага кохання»	проповідь: опис напрямків та способів домогтися взаємності.
«самостійності»	сповідь: опис спроб досягнення самостійного існування та незалежності мислення.
«жага заможності»	проповідь: способи як багатіють інші.
«жага незалежності»	сповідь: опис спроб бути незалежним без детального осмислення +\- ситуації.
«жага визнання»	проповідь: із чужого досвіду факти.
«жага до концентрації розумних думок – естетичне чуже як забуте своє»	констатація чужого смислу (близького блогеру за відомих тільки йому причин), і не залучення їх до особистих життєвих контекстів. Не відбувається взаємодоповнення інформації.
«жага нових вражень»	проповідь: із досвіду близької \рідше свого. Заздрощі, і відсутність пошуку шляхів для наслідування.
«значимість кохання та дружби»	проповідь: акцент на цінностях здатних утримати близьку людину біля себе.
«обмеження свободи»	сповідь: гнівні описи в подробицях з приводу несправедливого відношення
«переживання самотності»	сповідь: опис своїх пригнічених відчуттів.

Ці дані дають змогу зробити наступні припущення: теми «обмеження свободи», «переживання самотності», «жага незалежності», «жага самостійності» носили описовий характер хоч із незначними намаганнями проаналізувати події. Ці теми рідко проговорюються і прописуються людиною тому, що важко підібрати словесний еквівалент почуттям і відчуттям. Те, що стосувалося очевидного і матеріального (хоч і чужого), дозволяло блогерові критикувати /кепкувати/коментувати з суб'єктивної точки зору. Дуже дивно, що такі вживані лаконічні життєві смисли (протонаративи) існують окремо від особистих описів життєвих подій, і ніяк не впливають на їх розвиток осмислення та інтерпретацію. Нам здається, що невміння інтерпретувати чужі і свої життєві смисли з культурної, когнітивної і смислової позицій [12] призводить до поверхневих описів як в наративі в сповідальному так і проповідницькому жанрі. Таке може відбуватися за умов нездатності та невміння інтерпретувати і переосмислювати життєві цінності, а також можливого небажання виносити інформацію у блогосферу.

Блогінг – це новий рівень розвитку наративу, де найбільш можливе вираження емоційного стану, «емоційного сплеску». Він є досить дієвим засобом для самоорганізації та співвіднесення з особистим досвідом інших.

Наративний стиль не тільки «організує хаос свідомості», але й «наводить в ньому порядок і лад, лад і гармонію культури». Перетин вертикального стрижня «культурний абсолют» (це культура, релігія. мистецтво), і горизонтального (буденні життєві смисли) не веде до хаосу свідомості, а тим самим до безумства.

Висновки. Розмитість меж між життям і мистецтвом, особою і суспільством, утопією і реальністю, здоров'ям і хворобою, консерватизмом і радикалізмом, серйозним і сміхотворним, високим і низьким, добром і злом, етичним і неетичним, естетичним і неестетичним, прекрасним і потворним, вірою і невірою, нормативною і релятивною формами направляють людину на активний пошук життєвих рішень та особистісного зростання. В ідеалі блог з його специфічною регулюючою комунікацією, з широкими можливостями вибору референтної групи для отримання зворотного зв'язку і спостереженням за рефлексією досвіду життєвого шляху інших людей, дозволяє сформувати не тільки навички комунікації, але й усвідомити, апробувати, натренувати свій спосіб усвідомленої життєдіяльності в якості суб'єкта власного життєвого шляху – індивідуальності. Хоча віртуальний життєвий шлях дещо відрізняється від життєвого шляху в реальному житті, але зміни в «каталозі подій» відбуваються безсумнівно.

Список літератури:

1. Алмазов А. И. Тайная исповедь в Православной Восточной Церкви: Опыт внешней истории: Исследование преимущественно по рукописям. Одесса, 1894. /А.И. Алмазов // М., Издательство «Репринт» – 1995. – Т. 1. – С. 49.
2. Бердяев Н. А. Самопізнання (Досвід філософської автобіографії). – М., 2006. – С. 16.
3. Борисов С. Б. Мир русского девичества. 70-90 гг. XX века: монография / С. Б. Борисов // – М., «Ладомир», – 2002. – С. 255-262.
4. Вишневский Я. Одиночество в Сети / Я. Вишневецкий // М., «Азбука-Классика». – 2005.
5. Гудінова І. Л. Самопроектування особистості на основі протонаративних істин / І. Л. Гудінова // Журнал «Молодий вчений». – 2014. – № 12(15). – С. 250-255.
6. Исупов К. Г. Метафизика исповеди. Пространство и время исповедального слова. Материалы международной конференции (Санкт-Петербург, 26-27 мая 1997 г.) СПб.: Изд-во Института Человека РАН (СПб Отделение), 1997. http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Article/Isypova_Ispoved.php
7. Каспэ И. Internet studies и исследования «приватного пространства» [Электронный ресурс] \\ Russian Cyberspace – Teksty – М., 2007. http://www.ruhr-uni-bochum.de/russ-cyb/library/texts/ru/kaspe_home.htm (22.06.2010).
8. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Издательство «Педагогика». – 1995. – № 6. – С. 55–56.

9. Менегетти А. Онтопсихология и меметика / А. Менегетти // [Електронний ресурс] http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=3039 (15.04.2010).
10. Михеев М. Дневник в России XIX-XX века – его-текст, или пред-текст / М. Михеев – М., 2006. – 567 с.
11. О'Рейли Т. (Tim O'Reilly) Что такое Веб 2.0? / Т. О'Рейли // [Електронний ресурс] http://www.computerra.ru/think/234100/ (18.10.2005).
12. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н. В. Чепелєвої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с. – ISBN 966-8063-39-2.
13. Уваров М. С. Архитектоника исповедального слова Проект поддержан Российским гуманитарным научным фондом, грант № 97-03-16117 [Электронний ресурс]: // Изд. «Алетейя», СПб., 2006. – http://www.philosophy.ru/library/uvarov/02/00.html
14. Periola M. Enigmas: The Egyption Moment in Society and Arts. London, N.Y.: Verso, 1995. – P. 65.

Гудинова И.Л.
Института психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ВИРТУАЛИЗАЦИЯ РЕАЛЬНОСТИ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация
В статье дан теоретический обзор проблемы создания и ведения Интернет – дневников (блогов). Дана классификация видов дневников, что создает полную картину предистории возникновения данного феномена. Выделены функциональные особенности блогосферы и блогерства как такового.
Ключевые слова: интернет дневник, событие, самопрезентация, блог.

Gudinova I.L.
Institute of Psychology named by G.S. Kostuk of
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

VIRTUALIZATION OF REALITY AND ITS CONSEQUENCES

Summary
In the article the theoretical review of problem of creation and conduct is given the Internet – diaries (blog). Classification of types of diaries is given, that creates the complete picture of pre-history of origin of this phenomenon. The functional features of blog sphere and blog are selected as such.
Keywords: internet is a diary, event, selfpresentation, blog.

УДК 159.9.015

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ КООРДИНАТЫ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ДИСКУРСА

Гуцол С.Ю.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

Статья представляет собой попытку артикуляции некоторых сторон множественной проблематики мифологических феноменов личностно-ориентированного литературного дискурса. Показано, что актуализация мифа в литературном дискурсе обусловлена его основными психологическими функциями, позволяющими в субъективном пространстве жизни личности создавать и удерживать целостность картины мира, задавать идеалы и образцы поведения, «прерывать» причинно-следственную обусловленность жизненных событий, «снимать» проблему мотивации и поиска смысла. Обосновано, что миф, благодаря первичной символизации расширяющегося жизненного пространства, становится основой создания нового смыслового универсума личности. Описаны механизмы воспроизводства мифологических структур в литературных нарративах. Проанализированы виды литературно-ориентированного поведения личности, психологические особенности жизненных сюжетов «циклического» типа. Выделены специфические пространственно-топологические атрибуции построения мифологических сюжетов.

Ключевые слова: миф, дискурс, личностно-ориентированный дискурс, литературно-ориентированное поведение, сюжет «циклического» типа.

Постановка проблемы. Мифопорождение как сложный многогранный процесс формирования, актуализации, аккумуляции, упорядочивания, трансляции мифов культурой и их дальнейших интерпретаций и реинтерпретаций личностью непрерывно циркулирует в социокультурном пространстве, состоящем из дискурсов, погружение в которые и предопределяет саму возможность порождения и присвоения мифов. Стремительное разрастание пространства массовых коммуникаций и возникновение все новых видов дискурсов, активно воздействующих на различные стороны жизни современного человека, предполагает активизацию научного интереса к изучению дискурсов как мифопорождающих контекстов культуры.

Анализ последних исследований и публикаций. Понимание мифа как процесса мифопорождения постепенно получило свое распространение в современном научном дискурсе. Так, В.П. Руднев определяет миф через понятие «мифотворчества или мифологического космогенеза» [12]. Согласно концепции Ж.-Ж. Вюнанбурже, мифогенез является особым ноэтическим процессом, который имеет не только психологическое, но и теоретико-познавательное значение [4]. А.Г. Чадаева обосновывает мифогенез как тип культурогенеза [15]. По мнению Д.В. Реута, мифопорождение является перманентным процессом функционирования в индивидуальном и общественном сознании универсальных для этносов и народов устных и письменных текстов, которые составляют откровение о сущности мироздания и роли человека в нем [10]. Анализ современных мифоведческих исследований выявляет тенденцию их преимущественной сосредоточенности на изучении общих философских и социально-психологические закономерностей процессов мифопорождения в культуре.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако протекание вышеобозначенных процессов внутри различных социокультурных контекстов имеет свою выраженную специфику недостаточно проинтерпретированную в современном гуманитарном знании. Так, важную роль в процессе мифопорождения имеют личностно-ориентированные дискурсы, психологические особенности которых малоисследованы в современной психологической герменевтике.

Цель статьи. Проанализировать литературный дискурс как личностно-ориентированный дискурс мифопорождения.

Изложение основного материала. В процессе формирования смыслового поля культуры большую роль играют личностно-ориентированные (персональные) дискурсы (В.З. Демьянков, В.И. Карасик, В.В. Красных, И.И. Чумак-Жунь). С точки зрения В.З. Демьянкова, личностно-ориентированный дискурс представляют собой проявления «текста в его становлении перед мысленным взором интерпретатора» [5]. По мнению Н.В. Чепелевой, одним из механизмов понимания личного опыта (наряду с семиотическим и коммуникативным), является мифологический механизм [9], выполняющий смыслообразующую функцию в жизни индивида и обладающий мощным потенциалом саморазвития и самопроектирования личности.

В контексте вышесказанного, нам видится перспективным обратиться к богатейшим ресурсам литературы как к «золотому фонду» мифологических форм воплощений личностных проектов. В русле обсуждаемой проблемы важную роль играют базовые сюжеты мировой литературы, имеющие мифологические корни.

Для описания поведения индивида, заимствующего модели и тактики из художественной литературы, О.Н. Турышева использует термин «литературно-ориентированное поведение» [13]. Данный феномен получил разноаспектное описание в семиотических (К. Гирц, А. Зорин, Ю.М. Лотман, И. Паперно), социологических (Ю. Левада), феноменологических (М.М. Бахтин, П. Рикер, Г. Хазагеров) исследованиях, в которых по-разному артикулируются основания литературно-ориентированного поведения: связываются с потребностью моделирования человеком собственной идентичности, внешнего впечатления о себе, фабулизма собственной жизни, с потребностью «приручения» событийного потока действительности.

В генезисе литературно-ориентированное поведение является частным случаем воплощения универсального сюжетного инварианта, в литературоведении получившего название «циклическая сюжетообразующая модель». Такая сюжетная матрица восходит своими корнями к обряду инициации, в основе которого лежит символическое путешествие героя в царство мертвых и его последующее возвращение в мир живых.

Структуру этого сюжетного инварианта обычно интерпретируют как трех- или четырехчастную.

В случае трехчастной трактовки сюжет понимается как состоящий из мотивов потери – поиска – обретения. При четырехчастной интерпретации матричная схема получает дополнительный мотив нового партнерства, которое приобретается героем после потери (ухода). Здесь прохождение героя через смерть (мотив поиска) может отождествляться с фазой испытаний, а обретение – с преображением, содержанием которого является «изменение статуса» инициируемого.

Одним из видов литературно-ориентированного поведения является цитатное поведение. Исследуя цитатное поведение как частный случай модификации универсального циклического архесюжета, О.Н. Турышева выделяет пять составляющих его структуры:

- фазу кризиса, неудовлетворенностей, разочарований индивида;
- фазу поиска, выбора определенного литературного произведения и /или ситуацию непосредственного обращения нему;
- фазу «применения» человеком книжного знания в своей жизни (подражание автору книги, заимствование образа или имени литературного героя, принятие или отвержение книжной этики, цитация литературного жеста пр.);
- фазу переживания коллизии, возникающей в процессе привнесения книжного знания индивидом в свою жизнь;
- фазу преображения, которое можно рассматривать в качестве итога «книжной» деятельности индивида и которое может носить как позитивный характер в случае «комического», так и негативный – при «трагическом» типе финала архесюжета [13].

О «цитатной жизни» людей в мифологические времена размышляет в своем эссе о З. Фрейде Т. Манн. Архаического человека перед совершением какого-либо поступка он сравнивает с тореадором, который сначала ищет равновесие, чтобы затем точнее нанести смертельный удар. Так же и человек мифа перед любым своим действием сначала делает шаг назад, ищет пример в прошлом и, погружаясь в прошлое, словно в водолазный скафандр, защищенным и преображенным встречается с проблемами настоящего [17, с. 15]. Мифологичность цитатного поведения обосновывает также в своих исследованиях С.В. Ольховикова [8].

Литературно-ориентированное поведение может выполнять множество функций, одной из которых является удовлетворение потребностей человека в эстетизации собственной жизни. Герой-имитатор посредством цитат пытается обрести желаемые обстоятельства, способные героизировать или эстетизировать повседневность, стремится растворить свою индивидуальность в литературных образцах, и, тем самым, прожить другую, чужую, но более яркую жизнь.

Выраженное доминирование литературного начала над действительностью можно обнаружить и в XX столетии. Так, например, в своих воспоминаниях о символистах В.Ф. Ходасевич подчеркивает, что «художник, созидающий «поэму» не в искусстве своем, а в жизни, был законным явлением в ту пору (...). Разрешалось быть одержимым чем угодно: требовалась лишь полнота одержимости: отсюда лихорадочная погоня за эмоциями, безразлично за какими. Стремление перестраивать жизнь (...) влекло символистов к непрестанному актерству перед самими собой – к разыгрыванию собственной жизни как бы в театре жгучих импровизаций. Знали, что играют, но игра становилась жизнью. А расплаты были не театральные (...). Любовь открывала прямой и кратчайший путь к неиссякаемому кладезю эмоций. Достаточно было быть влюбленным – и человек становился обеспечен всеми предметами первой лирической необходимости: страстью, отчаянием, ликованием, безумием, пророчеством, грехом, ненавистью и т.д. Так играли словами, коверкая смысл, коверкая жизни» [14, с. 9–14].

С точки зрения В.Ф. Ходасевича, символисты сознательно строили свою жизнь как поэму, пытались превратить ее в произведение искусства. По мнению М.В. Розина, для поэтизации действительности символистам был необходим образ главного героя, который мог быть как положительным, так и отрицательным, лишь бы эти его качества выражались с максимальной силой, в наиболее выпуклой форме, вызывали обостренный интерес, пристальное внимание и переживания зрителя (читателя). В дополнение к этому образу была также необходима определенная сюжетная линия событий, которые могли бы проявить, выявить этот образ, ярко представить его зрителю. Например, если герой был злым и несчастным, то нужна была такая последовательность событий, при которой герой сначала мог бы проявить себя злым человеком, а потом пострадал бы в результате собственных злодеяний [11]. Следуя описанию В.Ф. Ходасевича, символисты осознанно разрушали собственные жизни, руководствуясь эстетическими, художественными принципами, требующими трагедийности, кульминации, острых конфликтов, вынуждающими в определенный момент завершить жизненную драму [14].

В конце 50-х годов XX века примат литературного начала над окружающей действительностью трансформировался в феномен преобладания эстетики над идеологией. «Книжная» молодежь конструировала свою жизнь, опираясь на эстетические принципы. И если идеология пятидесятых характеризовалась массовостью, тавтологией и патетичностью, то эстетические каноны этого периода акцентировали внимание на индивидуальности, уникальности человеческих переживаний, свободе. Здесь идея индивидуализма, «человека самого по себе» не была заимствована из литературы, а была выстрадана целым поколением: внутренняя автономия была для него единственной альтернативой окружающей действительности. По времени распространение этой идеи совпало с появлением в СССР переводной американской литературы, которая, с точки зрения И.А. Бродского, нигде «не была выражена более полно и внятно (...) начиная с Мелвилла и Уитмена и кончая Фолкнером и Фростом» [6, с. 360].

Героем этого «книжного» поколения, примером для массового подражания становится Э. Хемингуэй. П. Вайль и А. Генис в своей книге «60-е. Мир советского человека» подробно анализируют этот яркий феномен: «Хемингуэй существовал не для чтения. (...) 60-е перевели на русский не столько его книги, сколько его манеру жить. При этом писателем распоряжались с тем бесцеремонным произволом, который может оправдать только всепоглощающая любовь» [1].

В вышеописанном примере речь идет об актантной цитации (О.Н. Турышева) – непосредственном подражании литературному персонажу или его автору [13]. Само наименование этого феномена (с опорой на актантную теорию А.-Ж. Греймаса) акцентирует внимание на типовом, универсальном характере мотивов такого подражания. Актантная цитация может выполнять защитную функцию, функцию «маски-амплуа» (О.Н. Турышева) и использоваться субъектом в качестве модели формирования внешнего поведения. В процессе самопроектирования актантная

цитация приобретает рефлексивную основу: цитирующий субъект из жертвы литературного «соблазна» (Ж. Бодрийар) превращается в интерпретатора первоисточника собственного поступка, своей экзистенциальной ситуации.

Сюжетные схемы человеческих жизней выстраиваются чрезвычайно многообразно. «Типическими» сюжетами А.Н. Веселовский считает только циклические сюжеты, жизненные циклы которых представляют собой последовательности типичных выборов. Согласно его взглядам, жизненные циклы очень похожи на деревья разветвляющихся сюжетных схем, на сказочные дороги, на перепутьях которых периодически оказывается человек [2].

С точки зрения Н.В. Вольского, внутри сюжета «циклического типа» человеку не свойственны сомнения относительно выбора своего жизненного пути, так как сами его жизненные цели не является предметом выбора в принципе (они хорошо известны, как естественно существующее); а направление жизненного пути полностью детерминируется тем конкретным положением, в котором человек находится [3]. Отклонение от пути по собственной инициативе для «циклического человека» является абсолютно бессмысленным актом. Изменить направление этого движения способна лишь какая-нибудь внешняя причина, которая может препятствовать его продвижению к цели. В то же время, судьба человека, выступающая в совокупности его различных жизненных обстоятельств, (в виде определенной среды, внутри которой он вынужден действовать и которую он не способен выбирать по собственному желанию), постоянно затрудняет приближение человека к своей цели, уклоняя его в сторону.

Многочисленные мифологические нарративы и волшебные сказки строятся по следующему образцу: кто-то перед героем ставит трудные задачи, а он, чтобы не лишиться жизни и/или счастья, вынужден, их решать, преодолевая все возможные и невозможные препятствия. Н.В. Вольский акцентирует внимание на том, что «циклический человек» не стремится к завоеванию каких-либо новых высот, а всецело направлен на восстановление своего исходного состояния. При этом финальная награда (полцарства, женитьба на царской дочери) никогда не являются самостоятельной целью, к которой герой стремился, а лишь почетным званием, подтверждающим его достоинства [3].

В результате пространственного многоуровневого изоморфизма и циклической структуры мифологического времени каждая точка мифологического пространства и человек, в ней находящийся, обладают тождественными проявлениями с изоморфными им участками других уровней. В связи с этим, Ю.М. Лотман подчеркивает, что «в силу специфических пространственно-топологических атрибуций построения мифологических сюжетов, им присущи структурные закономерности гомеоморфизма. Это приводит к созданию элементарно-семиотической ситуации: всякое сообщение должно интерпретироваться, получать перевод при трансформации его в знаки другого уровня. Поскольку микрокосм внутреннего мира человека и макрокосм окружающей его вселенной отождествляются, любое повествование о внешних событиях может восприниматься как имеющее интимно-личное отношение к любому из аудитории. Миф всегда говорит обо мне» [7, с. 227].

Выводы и предложения. Сюжет субъективной автобиографии может определяться стремлением обретения целостности не только в рамках психологической, но и мифопоэтической типологии. И, несмотря на, казалось бы, очевидную победу принципа историко-бытовой (линейной) нарративности в современном обществе, именно в области искусства и литературы воспроизводство мифологических структур продолжает сохранять чрезвычайно важное значение, обеспечивает «живой» диалог человеческого сознания с миром реальности и может служить основанием дискурсивного знания как такового. Миф, благодаря первичной символизации расширяющегося жизненного пространства, становится основой создания нового смыслового универсума личности. Роль мифа в этом процессе обусловлена его основными психологическими функциями, позволяющими в субъективном пространстве жизни личности создавать и удерживать целостность картины мира, задавать идеалы и образцы поведения, прерывать причинно-следственную обусловленность жизненных событий, снимать проблему мотивации и поиска смысла.

Анализ психологических особенностей сюжетов, конструируемых субъектом, и рассматриваемых нами как «проекции» смыслового пространства личности, с нашей точки зрения, может открыть перспективы для более глубокого понимания мотивационно-смыслового включения индивида в процесс проектирования своего развития, а также перспективы оказания более эффективной профессиональной психологической помощи человеку, испытывающему на этом пути определенные трудности.

Список литературы:

1. Вайль П. 60-е: мир советского человека [Электронный ресурс] / П. Вайль, А. Генис. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 367 с. – Режим доступа: http://www.litres.ru/aleksandr-genis/petr-vayl/60-e-mir-sovetskogo-cheloveka/chitat-onlayn/page-4/
2. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 408 с. (Сер. «Классика литературной науки»).
3. Вольский Н. В. Иван-Дурак, или Первобытная диалектика жизненного пути [Электронный ресурс] / Н. В. Вольский // Независимый бостонский альманах «Лебедь». – 2007. – № 521. – Режим доступа: http://lebed.com/2007/art4956.htm
4. Вюнанбурже Ж.-Ж. Принципы мифопоэтического воображения / Ж.-Ж. Вюнанбурже; отв. ред. Б. Г. Соколов // Метафизические исследования. – Вып. 15. Искусство II. – СПБ: Изд-во Санкт-Петербургского философского общества; Изд-во «Алтейя» (СПб), 2000. – С. 51–68.
5. Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка [Электронный ресурс] / В. З. Демьянков // Язык. Личность. Текст. Сб. ст. к 70-летию Т. М. Николаевой / Ин-т славяноведения РАН; отв. ред. В. Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2005. – С. 34–55. – Режим доступа: www.infolex.ru/Textidis.html
6. Довлатов С. Собрание прозы: в 3-х т. / С. Ддовлатов; иллюстр. А. Флоренского. – СПб: Лимбус-пресс, 1995. – Т. 3. – 415 с.
7. Лотман Ю. М. Избранные статьи / Ю. М. Лотман. – Т. 1. – Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллинн: Изд-во Тартус. ун-та, 1992. – 497 с.
8. Ольховикова С. В. Мифологическая структурация культуры / С. В. Ольховикова // Человек в мире культуры. – 2012. – № 1. – С. 20–30.

9. Проблемы психологической герменевтики / Под ред. Н. В. Чепелевой. – К.: Изд-во Национального педагогического ун-та им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
10. Реут Д. В. Миф как динамическая система и единица культуры / Д. В. Реут // Материалы научной конференции «История взаимодействия природы и общества» (5–8 июня 2000 г., Москва) Приложение к Вестнику Российского философского общества. – М.: Институт истории естествознания и техники. – 2000. – Ч. 3. – С. 20–21.
11. Розин М. В. Психология судьбы: программирование или творчество?/ М. В. Розин // Вопросы психологии. – 1992. – № 1. – С. 98–105.
12. Руднев В. П. Словарь культуры ХХ века / В. П. Руднев. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
13. Турышева О. Н. Книга – чтение – читатель как предмет литературы / О. Н. Турышева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2011 – 284 с.
14. Ходасевич В. Ф. Некрополь. Воспоминания / В. Ф. Ходасевич. – Париж: YMCA-PRESS, 1976. – 280 с.
15. Чадаева А. Г. Мифогенез и роль мифа в культуре общества потребления: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. культурологии: спец. 24.00.01. «Теория и история культуры» / А. Г. Чадаева. – М.: Государственная академия славянской культуры, 2006. – 16 с.
16. Чепелева Н. В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Н. В. Чепелева // Мова і культура. (Науковій щорічній журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. ІІ. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – С. 25–33.
17. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К. Г. Юнг; пер. с нем. А. А. Спектор. – Минск: Харвест, 2004. – 400 с.

Гуцол С.Ю.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

МІФОЛОГІЧНІ КООРДИНАТИ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ДИСКУРСУ

Анотація
Стаття є спробою артикуляції деяких сторін множинної проблематики міфологічних феноменів особистісно-орієнтованого літературного дискурсу. Показано, що актуалізація міфу в літературному дискурсі обумовлена його основними психологічними функціями, що дозволяють у суб'єктивному просторі життя особистості створювати й утримувати цілісність картини світу, задавати ідеали й зразки поведінки, «переривати» причинно-наслідкову обумовленість життєвих подій, «знімати» проблему мотивації й пошуку смислу. Обґрунтовано, що міф, завдяки первинній символізації життєвого простору, що розширюється, стає основою створення нового смислового універсуму особистості. Описано механізми відтворення міфологічних структур у літературних наративах. Проаналізовано види літературно-орієнтованої поведінки особистості, психологічні особливості життєвих сюжетів «циклічного» типу. Виділено специфічні просторово-топологічні атрибуції побудови міфологічних сюжетів.
Ключові слова: міф, дискурс, особистісно-орієнтований дискурс, літературно-орієнтована поведінка, сюжет «циклічного» типу.

Gutsol S.Y.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

MYTHOLOGICAL COORDINATES OF THE PERSONALITY-ORIENTED LITERARY DISCOURSE

Summary
The article is an attempt to articulate some aspects of the multiple issues of mythological phenomena of the personality-oriented literary discourse. It is shown, that the actualization of myth in literary discourse is determined by its basic psychological functions, which allow creating and maintaining the integrity of the world's picture, set up ideals and patterns of behavior, «interrupt» causal conditionality of life events, «remove» the problem of motivation and search for sense in a subjective space of personality's life. It is proved, that myth becomes a basis for creation of a new semantic universe of personality due to its primary symbolization of expanding living space. The mechanisms of reproduction of mythological structures in literary narratives are described. The types of literature-oriented personal behavior and the psychological features of «cyclic-type» life-plots are analyzed. The specific spatio-topological attributions of mythological plots construction are highlighted.
Keywords: myth, discourse, personality-oriented discourse, literature-oriented behavior, «cyclic-type» plot.

УДК 316.614.5

ОСОБЛИВОСТІ САМОСПРИЙНЯТТЯ ЖІНОК ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ

Донець О.І.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті представлені результати дослідження особливостей самосприйняття жінок після розлучення. Визначено, яким чином зміна шлюбно-сімейного статусу впливає на самосприйняття жінок. Охарактеризовані ґендерні розбіжності у самосприйнятті розлучених жінок і чоловіків. Наведена авторська типологія самосприйняття розлученої особистості. Визначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: особистість, самосприйняття, жінки, шлюбно-сімейний статус, розлучення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку соціальної психології зберігається значний інтерес до проблематики активізації внутрішніх потенцій розвитку особистості, створення сприятливих соціальних умов для її самореалізації.

Вивчення специфіки та змін самосприйняття особистості під плином життєвих подій, особливо кризових, є актуальною проблематикою для різних галузей гуманітарних знань, у тому рахунку й соціальної психології. Серед таких життєвих подій, які стали останнім часом досить поширеними, суспільна думка виокремлює явище розлучення, як припинення шлюбних взаємин людей, що певний час функціонували в рамках малої групи – сім'ї. Від того, наскільки особистість, асимілюючи соціальні норми та стереотипи чи ігноруючи їх, здатна вибудовувати власне життя, значною мірою залежить її творення сімейного щастя в майбутньому. Саме самосприйняття жінок і чоловіків, на яке мають безпосередній вплив статус шлюбно-сімейних стосунків, професійне середовище, соціальні служби та мас-медіа, надає ресурси для прийняття нових життєвих викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розлучення як соціально-психологічна проблема вивчається багатьма дослідниками. Зокрема, досліджується мотивація розлучення та його періодизація (К. Аронс, К. Вітек, В. Сисенко, Д. Чечот, Н. Юркевич, R. Casto, C. Salts, G. Spanier), особливості його переживання та адаптації до нового стилю життя (Ю. Альошина, Дж. Келлі, Н. Соловйов, І. Хетерінгтон та ін.), особистісні настановлення жінок з різним шлюбно-сімейним статусом (Т. Андрєєва, А. Мусакіна), життєдіяльність пар у повторних шлюбах (Є. Арнаутова, Д. Деліс, С. Кратохвіл, Ж. Лофас, Ф. Райс, В. Сисенко, Д. Сова, У. Харлі та ін.), ґендерні відмінності в орієнтаціях на особисте щастя (Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Москаленко, В. Татенко), специфіка організації та надання психологічної допомоги розлученим жінкам і чоловікам (Ю. Альошина, О. Бондаренко, Е. Ейдеміллєр, Р. Кочюнас, Т. Титаренко, Г. Фігдор, В. Юстіцкіс та ін.).

Обмеження чи розрив міжособистісних зв'язків, особистісних очікувань порушують нормальний перебіг людського життя та можуть бути однією з причин соціально-психологічної дезадаптації. Розлучення, як розрив шлюбно-сімейних зв'язків згідно зі шкалою оцінки стресів Т. Холмса та Р. Рае є однією з найбільш психотравмуючих подій у житті людини [1], негативний вплив від якої посилюється реорганізацією не лише особистісного життя, а й суспільних зв'язків. Розлучення переживається як жінками, так і чоловіками здебільшого негативно, оскільки супроводжується руйнацією родинних зв'язків, взаємин з дітьми, друзями та колегами, погіршенням рівня життя, збільшенням кількості обов'язків тощо, спричиняє соціальний та психологічний тиск.

У масовій свідомості розлучення асоціюється з невдачею, нещастям, що підтверджується поширеністю серед розлучених жінок та чоловіків психічних і поведінкових розладів, як-то: депресій, тривожності, агресії тощо [2; 3]. Переживання розлучення негативно впливає на впевненість людини у своїх силах, викликає стан розгубленості, відчаю, тяжкого стресу, знижує самоцінність особистості, а негативне самосприйняття призводить до безпорадності, мінімізації пошукової активності та вибору самодеструкційних моделей самоствердження [4].

Хоча жінки і чоловіки по-різному сприймають шлюбно-сімейні статуси, ситуація розлучення визначається ними як ситуація його зниження та призводить до втрати відчуття вищості [5, с. 33].

Існують ґендерні розбіжності у сприйнятті сімейних статусів жіноцтва, які проявляються у більшій цінності шлюбно-сімейного статусу саме для жінок [5, с. 33]. Відомо, що вже саме рішення про зміну соціального статусу певною мірою впливає на самосприйняття жінки [6, с. 8]. С. Кросс та Л. Медсон встановили, що для чоловіків характерна незалежна «Я»-концепція, тоді як для жінок – взаємозалежна [7]. Результати досліджень Е. Маккобі та К. Жаклін свідчать, що жінки більшою мірою прагнуть не до успіху, а до соціального схвалення [8].

Згідно з патріархальними цінностями українського суспільства, становлення особистості жінки пов'язане в першу чергу з материнством та сім'єю, у той час як суспільну та професійну діяльність вважають другорядною [9]. Так, за результатами соціологічних опитувань, українці вважають материнство та заміжжя найбільш важливим критерієм життєвого успіху жінки, у той час як критерієм життєвого успіху чоловіка визначають його здатність бути господарем своєї долі [10, с. 102]. Суттєвим є також те, що громадська думка розмежовує поняття «життєвий успіх» та «щастя», сприймаючи їх як різні речі, особливо для чоловіків, оскільки поняття «щастя» асоціюється із коханням та родинним життям [10, с. 103]. Отже, в українському суспільстві успішною та щасливою жінкою вважають ту, яка в змозі створити сім'ю, а успішним – чоловіка, який здатний зберегти свою незалежність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри накопичений досвід психологічних досліджень феномену розпаду сім'ї, проблема впливу розлучення на ґендерні відмінності в поведінці жінок і чоловіків, видозміни в їхньому самосприйнятті, самореалізації та подальшій життєтворчості не знайшла достатнього висвітлення у психологічній літературі.

Мета статті. Метою статті є виявлення особливостей самосприйняття жінок під впливом зміни шлюбно-сімейного статусу. Для досягнення означеної мети було проведене емпіричне дослідження самосприйняття жінок та чоловіків з різним шлюбно-сімейним статусом.

У дослідженні взяли участь 245 осіб, з них 72 чоловіка та 173 жінки віком від 21 до 65 років, серед яких розлучених 33 чоловіка та 107 жінок.

Для дослідження особливостей самосприйняття були використані наступні психодіагностичні методики: методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв); опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (Є. Бажин, Є. Голинкіна, Л. Еткінд); самоактуалізаційний тест (Ю. Альошина, Л. Гозман, М. Загіка, М. Кроз); методика дослідження самоставлення (С. Пантілєєв); статево-рольовий опитувальник (С. Бем); скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості (Ф. Березін, М. Мірошніков) та спеціально розроблена авторська анкета для виявлення рівня стереотипізованості сприйняття ґендерних ролей і динаміки змін у соціальних ролях респондентів.

Для аналізу отриманих результатів були використані наступні методи математичної обробки даних з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням: критерій Колмогорова-Смірнова – для визначення характеру розподілу вибірки; t-критерій Стьюдента та U-критерій Манна-Уітні – для порівняння середніх значень двох вибірок; φ-критерій Фішера – для аналізу мінливості ознаки під впливом незалежних змінних; r-коефіцієнт кореляції Пірсона – для виявлення взаємозв'язку двох змінних. Статистична обробка здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 21.0).

Виклад основного матеріалу. За результатами дослідження було виявлено, що зміни в самопочутті розлучених значною мірою залежать від специфіки змін у їхньому житті, зокрема від зміни матеріального становища, житлових умов, зміни кількості обов'язків, переорієнтації дозвілля. Ступінь внутрішньої чесності, відкритості, критичності у ставленні до себе, високий рівень самоповаги, відчуття цінності власної особистості, бажання змінюватися під плином подій значною мірою опосередковують здатність особистості регулювати самопочуття після розлучення.

Згідно отриманих даних існують гендерні розбіжності у самосприйнятті розлучених жінок та чоловіків, а також у його впливі на міжособистісні стосунки розлучених з найближчим оточенням. Самозвинувачення чоловіків більшою мірою призводить до погіршення соціальної взаємодії, а самовиправдовування – до вирівнювання цих стосунків. Характер самосприйняття жінки безпосередньо пов'язаний із впливом ґендерних стереотипів, згідно яких самовпевненість жінки в ситуаціях розлучення сприймається оточуючими як виклик, що погіршує стосунки з ними. І навпаки, демонстрація слабкості відповідає канонам статево-рольової поведінки жінки і викликає співчуття та підтримку з боку колег та друзів.

Більшість розлучених жінок (65,4%) і чоловіків (54,5%) відзначають негативні зміни стосунків з колишнім партнером, частина – у стосунках з дітьми (7,5% та 27,3% відповідно), з родичами (7,5% та 9,1%), а також з колегами (12,1% та 9,1%) та спільними друзями (34,6% та 24,2%). Розбіжності з партнером відзначаються як жінками, так і чоловіками, які однаково болісно переживають зміни в особистому житті. Відмінності спостерігаються лише щодо якості оцінки жінками і чоловіками змін у стосунках з дітьми та колегами. Чоловіки після розриву шлюбу частіше зазначають негативні тенденції у розвитку стосунків зі своїми дітьми, ніж жінки, оскільки традиційно після розлучення діти залишаються переважно з матір'ю. Розлучені чоловіки швидко дистанціюються від спілкування з дітьми через низку чинників – продовження конфлікту с дружиною, труднощі із визначенням місць контактування з дитиною тощо. Таким чином, відбувається продовження руйнації сімейних зв'язків після розпаду шлюбу.

Підтримка найближчого соціального оточення, хоча і сприяє стабілізації емоційного стану розлучених жінок та покращенню їх самопочуття, водночас виступає також і в ролі чинника, що може обмежувати самореалізацію. Так, наприклад, підтримка з боку колишнього партнера провокує у жінок зниження відчуття відповідальності за власне життя. Підтримка з боку дітей призводить до зниження потягу розлучених жінок до саморозвитку та самовдосконалення. Підтримка з боку родичів супроводжується зменшенням незалежності розлучених жінок від впливів оточуючого середовища. Підтримка з боку колег провокує демонстрацію типово «жіночої» поведінки – слабкості та зниження творчої спрямованості, і лише підтримка друзів підвищує у жінок цінність ефективності та сприяє утвердженню власного «Я».

Жінки частіше (76%), ніж чоловіки, беруть на себе відповідальність, розпочинаючи процедуру розлучення. Ініціація процедури розлучення виступає важливим чинником, що сприяє позитивному самосприйняттю жіноцтва та покращенню самопочуття.

Жінки-ініціатори розлучення відзначаються більшою здатністю до взяття на себе відповідальності за невдачі та розвиток міжособистісних стосунків. Разом з тим, жінки-ініціатори розірвання шлюбних стосунків меншою мірою орієнтуються на цінність упевненості в собі. Вважаємо, що в такий спосіб жінки, які ініціюють розлучення, відмовляються від стереотипного уявлення про те, що життя у шлюбі автоматично надає жінці впевненості в завтрашньому дні. Рішення про відмову від звичного, «традиційного», сценарію буття, готовність змінювати уявлення про себе, свої якості та отримання нового досвіду передує здатності жінок зробити крок у невідоме, прийняти рішення про кардинальну перебудову власного життя.

Таблиця 1

Особливості самосприйняття жінок із різним шлюбно-сімейним статусом

Компоненти самосприйняття	Розлучені жінки (n=107)	Заміжні жінки (n=66)	t-критерій Стьюдента
Самовпевненість	5,29	7,27	-6,31**
Самокерівництво	5,03	6,27	-3,84**
Відображене самоставлення	5,02	7,11	-6,49**
Самоцінність	6,03	7,27	-2,93*
Самоприйняття	5,16	6,94	-5,23**
Самоприв'язаність	5,51	6,88	-4,69**
Внутрішня конфліктність	5,58	4,5	2,69*

*Примітка: * p≤0,01; ** p≤0,001*

Втрата статусу «заміжньої жінки» негативно позначається на сприйнятті себе та якості життя.

Статистично значуща різниця результатів дослідження розлучених і заміжніх жінок зафіксована за всіма показниками самосприйняття, зокрема за показниками: самовпевненості, самокерівництва, відображеного самоставлення, самоцінності, самоприйняття, самоприв'язаності, внутрішньої конфліктності (див. табл. 1).

За результатами дослідження розлучені жінки, на відміну від заміжніх, меншою мірою усвідомлюють власне життя, є менш цілеспрямованими, більш дискретно сприймають свій життєвий шлях, менш задоволені якістю самореалізації, менш гнучкі у реалізації власних цінностей, взаємодії з людьми та здатності адекватно реагувати на зміну ситуації, меншою мірою схильні сприймати себе такими, якими вони є, демонструють зневіру у власні сили контролювати події власного життя та фаталізм, не схильні брати на себе відповідальність за події у сімейному житті та невдачі.

На підставі отриманих даних та проведеного кластерного аналізу нами було виявлено шість типів самосприйняття жінок та чоловіків після розлучення (див. табл. 2).

Таблиця 2

Статева специфіка розподілу вибірки за типами самосприйняття (у%)

	Типи самосприйняття	Жінки (n=107)	Чоловіки (n=33)
1.	Позитивне стійке самосприйняття	3,7	9,1
2.	Позитивне нестійке самосприйняття	19,6	36,4
3.	Негативне стійке некритичне самосприйняття	14	6,1
4.	Негативне стійке критичне самосприйняття	14,9	24,2
5.	Негативне нестійке самосприйняття	29,9	6,1
6.	Нестійке вибіркове самосприйняття	17,7	18,2

Перший тип самосприйняття, умовно названий нами «Позитивне стійке самосприйняття», характеризується внутрішньою чесністю, відкритістю стосунків з собою, достатньо розвинутою рефлексією та глибоким розумінням себе, значною впевненістю у собі, силою власного «Я», сміливістю у спілкуванні, відчуттям власної компетентності та змоги вирішувати життєві питання, долати перепони на шляху до досягнення мети тощо. Кількість чоловіків, що складають цю групу більше ніж у двічі перевищує кількість жінок із таким самосприйняттям.

Другий тип самосприйняття – «Позитивне нестійке самосприйняття» – характеризується внутрішньою чесністю, відкритістю у стосунках із собою, саморефлексією та глибоким розумінням себе, збереженням працездатності та впевненості у собі у знайомих ситуаціях, при зниженні впевненості у собі і зростанні тривоги у непередбачуваних ситуаціях. Найбільший відсоток респондентів, що були віднесені до цієї групи, складають розлучені чоловіки.

Третій тип самосприйняття, умовно визначений як «Негативне стійке некритичне самосприйняття», характеризується неповагою до себе, яка пов'язана з невпевненістю у власних силах, сумнівами у власних здібностях, схильністю уникати відкритих стосунків із собою, через недостатній розвиток навичок рефлексії, поверховим баченням себе або усвідомленим небажанням саморозкриття та визнання існуючих особистісних проблем. Такий тип самоставлення більш характерний для розлучених жінок, ніж для чоловіків.

Четвертому типу самосприйняття – «Негативне стійке критичне самосприйняття» властиві неповага до себе, пов'язана з невпевненістю у власних силах, із сумнівами у власних здібностях, що супроводжується надмірною самокритичністю. До такого самоставлення більшою мірою схильні чоловіки.

П'ятий тип самосприйняття, визначений як «Негативне нестійке самосприйняття», характеризується неповагою до себе, пов'язаною з невпевненістю у власних силах, сумнівами у власних здібностях, які супроводжуються подоланням деяких психологічних захистів за актуалізації інших, особливо у критичних ситуаціях. Переважна більшість розлучених жінок відрізняється таким типом самоставлення.

Шостий тип самосприйняття, названий «Нестійким вибірковим самосприйняттям», визначається релятивним ставленням до себе, подоланням та одночасною актуалізацією деяких механізмів психологічного захисту, особливо у критичних ситуаціях, а також зниженням працездатності та впевненості у собі, підвищення тривоги у непередбачуваних ситуаціях. Різниця кількості жінок та чоловіків, що склали цю групу, статистично незначуща.

Висновки і пропозиції. Самосприйняття індивіда вибудовується на основі взаємодії з іншими людьми на засадах складних процесів соціальної перцепції, самокатегорізації та ідентифікації, і є більш хитким у кризові періоди життя. Сприйняття індивідом самого себе, зокрема у кризові періоди, характеризується різною мірою стабільності самовпевненості та особливостями прийняття соціального простору для життєтворення.

Розпад шлюбу призводить до зниження соціального статусу особистості, що в свою чергу негативно впливає на самосприйняття розлучених, зокрема жінок, оскільки свідчить не лише про особисту драму, а й про невідповідне виконання «нормативного плану» жіночого буття. Розлучені жінки меншою мірою, ніж розлучені чоловіки, схольні до позитивного самосприйняття.

Перспективи подальших наукових студій вбачаємо у вивченні специфіки сприйняття та оцінки власного особистісного потенціалу жінками та чоловіками різних вікових груп, визначенні критеріїв та умов їхньої самореалізації в залежності від освітнього і професійного рівня, шлюбно-сімейного та соціально-економічного статусу, егалітарних і традиційних ґендерних орієнтацій.

Список літератури:

1. Holmes T. H. The social readjustment rating scale / T. H. Holmes, R. H. Rahe // Journal of Psychosomatic Research. – 1967. – Vol. 11. – P. 213-218.
2. Шнейдер Л. Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов / Л. Б. Шнейдер. – [2-е изд.]. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 768 с.
3. Гібнер С. М. Невротичні, особистісні й сексуальні розлади у розлучених одиноких чоловіків та їх психотерапевтична корекція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія» / С. М. Гібнер. – Х., 2006. – 18 с.
4. Ротенберг В. С. Поисковая активность и адаптация / В. С. Ротенберг, В. В. Аршавский. – М.: Наука, 1984. – 192 с.

5. Донець О. І. Сімейний статус жінки як чинник її самосприйняття / О. І. Донець // Психологічні перспективи. Спец. вип. Проблеми кіберагресії. – Луганськ: Промдрук, 2012. – Т. 1. – С. 30–39.
6. Давидюк Н. О. Образ «Я» як регулятор подружніх взаємин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. О. Давидюк. – Івано-Франківськ, 2006. – 19 с.
7. Cross S. E. Models of the self: self-construals and gender / S. E. Cross, L. Madson // Psychological bulletin. – 1997. – V. 122. – № 1. – P. 5–37.
8. Maccoby E. E. The psychology of sex differences / E. E Maccoby, C. N. Jacklin. – Stanford, 1978. – 416 p.
9. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. А. Гупаловська. – К., 2005. – 20 с.
10. Реалізація ґендерної політики в управлінні освітою / [за заг. ред. Н. Г. Протасової]. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 176 с.

Донец О.И.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОСОБЕННОСТИ САМОВОСПРИЯТИЯ ЖЕНЩИН ПОСЛЕ РАЗВОДА

Аннотация
В статье представлены результаты исследования особенностей самовосприятия женщин после развода. Выявлено, каким образом изменение брачно-семейного статуса влияет на самовосприятие женщин. Охарактеризованы гендерные различия в самовосприятии разведенных женщин и мужчин. Представлена авторская типология самовосприятия разведенной личности. Очерчены перспективы дальнейших исследований.
Ключевые слова: личность, самовосприятие, женщины, брачно-семейный статус, развод.

Donets O.I.
Dnipropetrovsk National University named after Oles Honchar

FEATURES SELF-PERCEPTION OF WOMEN AFTER DIVORCE

Summary
The article presents outcomes the study features self-perception of women after divorce. Determined how the change in marital and family status affect the women's self-perception. Author examined gender differences in the self-perception of divorced men and women. Presents the author's self-perception divorced personality typology. Determined prospects of subsequent researches.
Keywords: personality, self-perception, women, marital and family status, divorce.

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВІДНОСИН У ОНКОЛОГІЧНО ХВОРИХ ДІТЕЙ З РІЗНОЮ ЕФЕКТИВНІСТЮ ЛІКУВАННЯ

Жидко М.Є., Тухтарова К.Р.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Стаття присвячена розгляду особливостей батьківсько – дитячих відносин у онкологічно хворих дітей з різною ефективністю лікування. Діагностується психоемоційний стан онкохворої дитини. Розглядаються та уточнюються захисні механізми у дітей, хворих на рак. Оцінюються внутрішньородинні взаємовідносини. Зазначається актуальність і потреба надання психологічної та психотерапевтичної підтримки родинам з онкологічно хворими дітьми.
Ключові слова: онкологічна хвороба, внутрішньородинні взаємовідносини, захисні механізми, психоемоційний стан, ефективність лікування.

Постановка проблеми. Рак крові та рак внутрішніх органів з кожним роком вражає більшу кількість дітей. Приблизно кожен рік фіксується тисяча нових випадків дитячого раку, за показниками смертності від злоякісних новоутворень дітей Україна займає 5 місце в Європі. Такі дані свідчать про те, що проблема онкохвороби стає все більш актуальною для нашого суспільства. Лікарями, психологами та вченими, які досліджують проблеми психологічного стану онкохворих, відмічено, що при однаковому діагнозі та лікуванні, в одних дітей динаміка самопочуття покращується, а у інших, навпаки, стає гіршою. Імовірно на це впливають деякі соціальні фактори. Один з них – особливості батьківсько – дитячих відносин у онкохворих дітей, ми розглянемо детальніше у роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу літератури можна зазначити, що дуже важкими для дитини будь-якого віку є перші дні перебування в стаціонарі. Розуміння, що вона хвора на щось серйозне (особливо у дітей шкільного віку), страх перед обстеженнями, що посилюється при спілкуванні з однолітками, які тривалий час знаходяться в клініці і добре обізнані про лікувальні і діагностичні методи є одним з чинників, що роблять вплив на психологічний стан дитини [3]. Стосовно батьків, то під час гострої фази захворювання і лікування дитини всі батьки, більшою чи меншою мірою, переживають посттравматичний стресовий синдром. Він виявляється в таких фізичних проявах як безсоння, відсутність апетиту, порушення концентрації, нервозність, переляк [7]. Вчені Оберіст і Джеймс помітили, що «вчитися жити, хворіючи на рак, не просто. Але, можливо, ще складніше жити поруч з людиною, що страждають від цієї хвороби» [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх дослідженнях було визначено, що психоемоційний стан дитини під час лікування онкохвороби залежить не тільки від медичного втручання, а й від інших факторів, одним з яких є підтримка батьків і близьких людей. Питання: як саме впливають батьківсько-дитячі відносини на ефективність лікування онкохворої дитини, та які особливості відносин між батьками і дитиною є у дітей з різною ефективністю лікування, в повній мірі залишаються не розглянутими досі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей батьківсько-дитячих відносин у онкохворих дітей з різною ефективністю лікування.

Виклад основного матеріалу. Вибірку для дослідження склали онкохворі діти віком від 5 до 13 років та їх мами, які перебувають з ними у лікарні. Кількість випробуваних склала: 20 хворих дітей та їх мами, що успішно проходять лікування та 20 хворих дітей зі своїми матерями, у котрих є певні відхилення в гіршу сторону (погіршення самопочуття, повторні операції, виникнення нових симптомів та ускладнень).

Для емпіричного дослідження використовувалося 2 дитячих методики: проективна методика – малюнок «Три дерева» Е.Клессманн, „Дитячий апперцептивний тест” CAT (Children's Apperception Test) Л. Беллак; та 2 методики для батьків: проективна методика «Малюнок родини», тест «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії» (ОДБЕВ) О.І. Захарової.

За допомогою проективної методики «Три дерева» можна продіагностувати відносини у родині між дитиною та батьками. Методика належить до дитячої групи, для аналізу відмінностей між дослідними групами використовувався φ-критерій кутового перетворення Фішера. Результати наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Відмінності за концепцією методики «Три дерева» Е.Клессманна між дослідними групами за φ-критерієм Фішера

№	Назва ознаки	Група 1 n=20	Група 2 n=20	φ-критерій кутового перетворення Фішера
1.	Вибір себе	19 (95%)	17 (85%)	1,091
2.	Вибір батьків	19 (95%)	15 (75%)	1,888 *
3.	Інші родичі	1 (5%)	5 (25%)	1,885 *
4.	Хмари, дощ	2 (10%)	15 (75%)	4,585**
5.	Великий розмір елементів	13 (65%)	5 (25%)	2,618 **
6.	Розташування по центру	5 (25%)	5 (25%)	0
7.	Дистанція від своєї фігури	4 (20%)	17 (85%)	4,487 **
8.	Червоний	1 (5%)	3 (15%)	1,088
9.	Синій	0 (0%)	0 (0%)	0
10.	Жовтий	1 (5%)	2 (10%)	0,61
11.	Помаранчевий	1 (5%)	2 (10%)	0,61
12.	Зелений	16 (80%)	16 (80%)	0
13.	Фіолетовий	3 (15%)	12 (60%)	3,09 **
14.	Коричневий	18 (90%)	19 (95%)	0,61
15.	Чорний	1 (5%)	8 (40%)	2,903 **
16.	Сірий	11 (55%)	14 (70%)	0,983

*Примітка: * $p \le 0,05$; ** $p \le 0,01$*

Де, група 1 – онкохворі діти з позитивною динамікою лікування, група 2 – онкохворі діти з ускладненнями.

Значуща різниця у другій групі виявлена по критеріям: «вибір батьків», «хмари, дощ», «дистанція від своєї фігури» та обрані фіолетовий та чорний кольори. Таким чином, можна припустити, що діти можуть звинувачувати когось з батьківської пари у своїй хворобі, тому на малюнку зображують інших людей, наявний загальний депресивний фон та пригніченість настрою. Дистанція від своєї фігури до образів членів родини на малюнку може свідчити про те, що при ускладненні лікування дитина почувається самотньою та покинутою, тому зв'язок з батьками потерпає значних змін. Обрані темні кольори можуть свідчити про те, що у дитини на момент проведення дослідження діагностується внутрішній неспокій, почуття відчаю та тривоги, що обумовлюється складним морально-фізичним станом та наслідками важких для організма дитини лікувальних процедур [6].

Стосовно першої групи, де біли представлені діти з ефективним лікуванням, значуща різниця виявлена у великому розмірі намальованих дерев. Це може свідчити про адекватне сприйняття себе, свого тіла та самооцінку у межах вікової норми.

За допомогою методики «Дитячий апперцептивний тест» САТ (Children's Apperception Test) Л. Беллак є можливість розглянути захисні механізми у дітей, які хворі на рак з різною ефективністю лікування. Для аналізу відмінностей між дослідними групами був застосований φ-критерій Фішера. Результати наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Відмінності за концепцією методики «Дитячий апперцептивний тест» (САТ) між дослідними групами за φ-критерієм Фішера

№	Захисні механізми	Група 1 n=20	Група 2 n=20	φ-критерій кутового перетворення Фішера
1.	Реакція формування	8 (40%)	11 (55%)	0,955
2.	Відсутність дій та амбівалентність	8 (40%)	17 (85%)	3,09 **
3.	Ізоляція	6 (30%)	17 (85%)	3,754 **
4.	Заперечення	11 (55%)	18 (90%)	2,615 **
5.	Обман	9 (45%)	15 (75%)	1,97 *
6.	Символізація	19 (95%)	18 (90%)	0,61
7.	Проекція та інтроекція	9 (45%)	13 (65%)	1,278
8.	Страх та тривога	6 (30%)	15 (75%)	2,957 **
9.	Регресія	3 (15%)	11 (55%)	2,77 **
10.	Відсутність контроля	3 (15%)	7 (35%)	1,489
11.	Адекватна ідентифікація	19 (95%)	18 (90%)	0,61
12.	Ідентифікація з персонажем протилежної статі	1 (5%)	2 (10%)	0,61

*Примітка: * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01*

Де, група 1 – онкохворі діти з позитивною динамікою лікування, група 2 – онкохворі діти з ускладненнями.

При обробці отриманих даних можна свідчити про такі особливості у захисних механізмах дітей з погіршенням у лікуванні: відсутність дій та амбівалентність, ізоляцій, обман, заперечення, страх та тривога, регресія. Це може свідчити про прояв пасивності в ситуаціях, які викликають фрустрацію, тобто при ускладненнях в процесі лікування дитина пасивно сприймає нові зміни, не намагаючись протистояти обставинам. Ізоляція може виражатись в тому, що у дітей сприйняття емоційно травмуючих ситуацій протікає без почуття тривоги. Частіше за все, при наявності цього захисного механізму, у психіці людини розщеплюються емоційний та когнітивний компоненти, тобто дитина може згадувати психотравмуючу ситуацію, але емоційного супроводу виникати не буде, таким чином збережуючи відносно сталий спокійний стан психіки. Прояви заперечення можуть полягати в тому, що дитина не хоче визнавати у себе наявність хвороби, намагається вести такий спосіб життя, який мала до початку лікування. Механізм заперечення є нормальним джерелом психічного розвитку дитини, але тільки в тому випадку, якщо при цьому не порушується реальність. З розвитком мислення у дітей відпадає необхідність вдаватися до такого типу захисту. Виняток складають стресові ситуації, одна з яких онкологічна хвороба. Механізм обману або самообману може свідчити про те, що визнання правди про свою хворобу спричиняє не аби який моральний дискомфорт та емоційну травму, тому обманюючи себе в тому, що хвороби немає або визнання її незначного впливу, дитина зберігає внутрішні сили та почуття психологічної рівноваги.

Страх та тривога несуть в собі явно адаптивні функції, попереджаючи про зовнішню або внутрішню небезпеку, підказують організму, що треба вжити необхідних заходів для попередження небезпеки або пом'якшення її наслідків [1].

Таблиця 3

Відмінності за концепцією методики «Малюнок родини» між дослідними групами за φ-критерієм Фішера

№	Назва ознак	Група 1 n=20	Група 2 n=20	φ-критерій кутового перетворення Фішера
1.	Дистанція від дитини	5 (25%)	15 (75%)	3,162 **
2.	Штриховка	3 (15%)	16 (80%)	4,487 **
3.	Образ себе	19 (95%)	18 (90%)	0,61
4.	Вигадані персонажі	1 (5%)	5 (25%)	1,885 *
5.	Відмова від члена родини	1 (5%)	11 (55%)	3,858 **
6.	Батьківська пара	18 (90%)	11 (55%)	2,615 *
7.	Додаткові елементи	18 (90%)	15 (75%)	1,278
8.	Маленький розмір	5 (25%)	15 (75%)	3,311 **
9.	Розташування малюнку у нижній частині аркуша	5 (25%)	15 (75%)	3,311 **

*Примітка: * p ≤ 0,05; ** p ≤ 0,01*

Де, група 1 – батьки онкохворих дітей з позитивною динамікою лікування, група 2 – батьки онкохворих дітей з ускладненнями.

Такий захисний механізм як регресія характеризується поверненням до більш ранніх форм поведінки. У онкологічно хворих дітей це може виражатись в тому, що дитина згадує себе до хвороби і намагається стати такою як була раніше. Батьки

більшості дітей даної групи розповідають, що діти відмовляються від іграшок, які купували їм від початку лікування, просять принести старі, це також стосується мультфільмів та інколи, навіть, одягу.

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що у дітей обох груп захисні механізми спрямовані на збереження внутрішнього комфорту і фізичних сил організму при лікуванні раку.

Проективну методику «Малюнок родини» використовують для оцінки внутрішньородинних взаємозв'язків, техніка заснована на аналізі та інтерпритації малюнка. Дану методику проходили дві дослідних групи батьків. Для аналізу відмінностей між дослідними групами був застосований φ-критерій Фішера. Результати наведені у таблиці 3.

За даними проведеної методики, більшість ознак потрапили у зону значущості, тобто різняться за своїми даними. У групі, де представлені батьки дітей, котрі мають позитивну динаміку лікування, високий показник за шкалою «батьківська пара». Можна припустити, що при взаєморозумінні у батьківській парі, дитина почувається набагато спокійніше, мати відчуває підтримку від свого чоловіка, що позитивно впливає на настрій дитини та психологічний комфорт [4].

Високі показники по іншим шкалам належать до батьків другої групи.

Велика дистанція від свого образу та образу своєї дитини на малюнку може бути зумовленою як присутньою самій людині емоційною холодністю, так і погіршеним станом здоров'я дитини, коли у матері включається один із захисних механізмів – заперечення, при якому мати намагається не сприймати нові обставини, але при цьому абстрагується і від самої дитини.

Заштрихований малюнок може свідчити про рівень тривоги у матері, тому таке процентне відношення є абсолютно виправданим, адже більш тривожними матерями за рахунок важкого фізичного стану своєї дитини являються представники другої групи.

Вигадані персонажі також були більш присутні на малюнках другої групи. Частіше були намальовані люди, які не взаємодіяли з членами родини, були, так би мовити, фоном (черги у магазині, перехожі і т.д.), тому це може свідчити як про відчуття чогось чужого у житті, так і це можуть бути образи медичного персоналу, з яким доводиться багато спілкуватись та довіряти життя своєї дитини.

Маленький розмір усіх елементів малюнку спостерігається у більшості другої групи, можна припустити, що це свідчить про низьку самооцінку матері, схильність до звинувачення себе, загальну тривожність та неспокій.

Виходячи з того що емоційна сторона дитячо-батьківського взаємодії являє собою складне структурне утворення, де окремі елементи знаходяться в тісному взаємозв'язку, О.І.Захарова розробила опитувальник для батьків – «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії» (ОДБЕВ). Для аналізу відмінностей між дослідними групами був застосований U – критерій Манна-Уітні. Результати наведені у таблиці 4.

У групі, де представлені батьки дітей, які мають позитивну динаміку у лікуванні раку, вищі показники по кожній з заданих шкал. Можна припустити за результатами, що матері першої групи адекватно сприймають фізичний і психологічний стан своєї дитини, про це свідчать взаємозалежні перші дві шкали. Також матері цих дітей більше схильні до співпереживання та розуміння проблем та труднощів, які відбуваються з їх дітьми. Батьки дітей, що одужують, більш повноцінно проявляють почуття до своєї дитини, таким чином даючи їй відчути підтримку та щирість свого ставлення.

Таблиця 4

Відмінності за концепцією методики «ОДБЕВ» між дослідними групами за U-критерієм Манна-Уітні

№	Показники	U-критерій Манна-Уітні	Рівень значущості	1 ранг	2 ранг
1.	Здатність сприймати стан	31,500	0,01	28,93	12,08
2.	Розуміння причин стану	12,000	0,02	29,90	11,10
3.	Емпатія	29,500	0,02	29,03	11,98
4.	Почуття батьків	4,500	0,01	30,28	10,73
5.	Безумовне прийняття	24,000	0,01	29,30	11,70
6.	Сприйняття себе в якості батьків	58,500	0,01	27,58	13,43
7.	Переважаючий емоційний фон	22,000	0,01	29,40	11,60
8.	Прагнення до тілесного контакту	15,500	0,01	29,73	11,28
9	Надання емоційної підтримки	24,000	0,01	29,30	11,70
10.	Орієнтація на стан дитини	14,500	0,02	29,78	11,23
11.	Вміння впливати на стан дитини	90,000	0,02	26,00	15,00

Де, група 1 – батьки онкохворих дітей з позитивною динамікою лікування, група 2 – батьки онкохворих дітей з ускладненнями.

Щире ставлення та готовність бути разом, не дивлячись на перешкоди і труднощі у лікуванні, коли мати безумовно приймає свою дитину, та, в свою чергу, відчуває себе краще, тому може зникати внутрішній стан відчаю та одинокості. Тому мати та дитина відчувають себе одним цілим та долають злоякісну хворобу сумісними зусиллями. При цьому, друга група досліджуваних майже не відчуває себе у якості «гарних» батьків, що може тягнути за собою марні занепокоєння, віддалення від дитини та пригніченість, що в свою чергу також відчувають діти і це не може не сказатись на процесі одужання.

Проходячи кожен день через болючі та складні процедури дитині потрібна не лише материнська увага, а близький тілесний контакт. Відмічено, що діти, яких більше обіймають, цілують, тримають на колінах або ж просто за руку є більш спокійними та краще переносять лікування.

Висновки. Теоретичний аналіз свідчить, що реакція дитини на своє захворювання залежить від віку, індивідуального розвитку, реакції батьків та складності лікувальних процедур. Батьки хворої дитини переживають сильну психотравмуючу ситуацію. Було досліджено наступні особливості сприйняття внутрішньородинних зв'язків: у групі, де представлені діти з ефективним лікуванням, виявляється позитивне ставлення до матері, членів родини та лікарів. У другій групі виявлено

віддаленість від батьків та образу на них, недовіру медичному персоналу, занизьку самооцінку та апатичність. Була визначена наступна різниця у захисних механізмах онкохворих дітей: відсутність дій та апатія, ізоляція, обман, заперечення, страх та тривога, регресія – були представлені у другій групі досліджуваних. У дітей обох груп адаптивні механізми спрямовані на збереження внутрішнього комфорту і фізичних сил організму при лікуванні раку. Було визначено такі особливості взаємовідносин між батьками і онкологічно хворими дітьми: батьки, онкологічно хворих дітей, які знаходяться з ними в близькому емоційному та тілесному контакті, співчувають, розуміють причини та наслідки поведінки, та настрою дитини, можуть позитивно впливати на подальший процес одужання. За рахунок того, що емоційний стан хворої дитини є позитивно налаштованим, процес лікування сприймається більш виважено та адекватно, що може впливати на покращення загального самопочуття та фізіологічного стану.

Пропозиції. Результати дослідження можна використовувати при психокорекційній та психотерапевтичній роботі з різними віковими групами онкохворих дітей та їх батьків, значно впливати на формування позитивних взаємовідносин між ними.

Список літератури:

1. Астахов В. М. Функциональный подход к изучению состояния тревоги / В. М. Астахов // Прикладная психология. – 1999. – № 1. – С. 41-47.
2. Белогурова М. Б. Детская онкология: Руководство для врачей / М. Б. Белогурова – СПб: Питер, 2002. – 176 с.
3. Дурнов Л. А. Психологические аспекты детской онкологии / Л. А. Дурнов // Журнал клинической психоонкологии. – 2002. – № 3. – С. 21-33.
4. Исаев Д. Н. Психосоматические расстройства у детей / Д. Н. Исаев // Вопросы психологии. – 1992. – № 3. – С. 25-39.
5. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия / Н. Пезешкиан. – М: Медицина,1996. – 464 с.
6. Тхостов А. Ш. Осознание заболевания у онкологических больных / А. Ш. Тхостов // Журнал невропатологии и психиатрии им. Корсакова. – 1981. – № 2. – С. 80-84.
7. Урядницкая Н. А. Особенности патологической адаптации детей к лечению детей с онкопатологией / Н. А. Урядницкая // Вопросы психологии. – 2009. – № 4. – С. 38-43.

Жидко М.Е., Тухтарова К.Р.
Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ОСОБЕННОСТИ РОДИТЕЛЬСКО-ДЕТСКИХ ОТНОШЕНИЙ У ОНКОЛОГИЧЕСКИ БОЛЬНЫХ ДЕТЕЙ С РАЗНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ ЛЕЧЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению особенностей родительско – детских отношений у онкологически больных детей с разной эффективностью лечения. Диагностируется психоэмоциональное состояние онкобольного ребенка. Рассматриваются и уточняются защитные механизмы у детей, больных раком. Оцениваются внутрисемейные взаимоотношения. Отмечается актуальность и потребность в оказании психологической и психотерапевтической поддержке семьям с онкологически больными детьми.

Ключевые слова: онкологическая болезнь, внутрисемейные взаимоотношения, защитные механизмы, психоэмоциональное состояние, эффективность лечения.

Zhidko M.E., Tukhtarova K.R.
National Aerospace University named after N.E. Zhukovsky
«Kharkiv Aviation Institute»

THE PECULIARITIES OF PARENT-CHILD RELATIONSHIP IN ONCOLOGICALLY ILL CHILDREN IN DIFFERENT TREATMENT EFFICACY

Summary
The article is dedicated to the examination of peculiarities of parent-child relationship in oncologically ill children in different treatment efficacy. Psychoemotional state of a child is diagnosed. The mechanisms of defence of an oncologically ill child are reviewed and clarified. The intrafamiliar connections are evaluated. The emphasis is made on the actuality and need of psychological and psychotherapeutical support of families with oncologically ill children.

Keywords: oncological diseases, intrafamiliar connections, defence mechanisms, psychoemotional state, treatment efficacy.

УДК 159.9.019.4:159.942.5

МОТИВАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Ічанська О.М.
Національний авіаційний університет

Досліджено основні копіг-стратегії рятувальників ДСНС України. Встановлено основні мотиваційні установки рятувальників ДСНС. Визначено особливості мотивацій досягнення успіху та уникання невдач у працівників аварійно-рятувальних підрозділів.Проаналізовано кореляції між копінг-стратегій з мотиваційними характеристиками рятувальників. Виявлено мотиваційні детермінанти вибору конструктивних та деструктивних допінг-стратегій у рятувальників ДСНС України.

Ключові слова: копінг-стратегія, установка на результат, установка на процес, установка на свободу, установка на владу, мотивація досягнення успіху, мотивація уникання невдач.

Постановка проблеми. Необхідність аналізу проблематики копінг-поведінки продиктована специфікою поведінки особистості у складних ситуаціях, яка пригнічує провідні форми прояву активності особистості. Стійкий інтерес до даної проблеми обумовлений посиленням негативного впливу природних, екологічних, соціальних та інших несприятливих умов на особистість. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення психологічних способів оволодіння зі стресом як чинника успішної адаптації в сучасному світі. Копінг-поведінка має на увазі індивідуальний спосіб оволодіння респондентини зі скрутною ситуацією відповідно до її значимості в житті і з особистісно-середовищними ресурсами, які багато в чому визначають поведінку респондентини. Копінг-стратегії – це стратегії дій, що використовуються респондентиною в ситуаціях психологічної загрози.Копінг-поведінка реалізується за допомогою копінг-стретегій.

Актуальність проблеми полягає в тому, що на даний час недостатня теоретична розробка проблеми мотиваційних детермінант копінг-стратегій, зокрема, у працівників екстремальних професій. Отже, висока соціальна значущість вивчення детермінант копінг-поведінки особистості в екстремальних умовах життєдіяльності визначила вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема копінг-поведінки у представників служб ДСНС представлена обмеженою кількістю робіт вчених України та інших країн СНД.

Ашаніна О.М. розробила психологічну концепцію копінг-поведінки співробітників ДПС МНС Росії, що включає принципи, трирівневу структурно-функціональну модель, психологічні механізми, психодіагностичний алгоритм прогнозування копінг-поведінки та технології корекції [1].

Миронець С.М. досліджував негативні психічні стани та реакції, що виникають у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України під час виконання професійних завдань за реальних умов масштабної надзвичайної ситуації. У дисертаційному дослідженні виявлено особливості розвитку провідних психічних станів і реакцій, а також розроблено рекомендації керівному складу аварійно-рятувального підрозділу, практичним психологам МНС України щодо запобігання негативним психічним станам і реакціям [2].

Садковий В.П. акцентував увагу на вивченні посттравматичних стресових розладів, що виникають у працівників пожежно-рятувальних підрозділів після ліквідації надзвичайних ситуацій. У своїй роботі вчений провів аналіз концептуальних положень щодо врахування негативних психічних станів та реакцій, що виникають у особового складу, задіяного в ліквідації наслідків надзвичайної події. Крім того, дослідник розробив класифікацію ризиконебезпечних ситуацій, які виникають у діяльності працівників пожежно-рятувальних загонів МНС України [3].

Склень О.І. у власному дисертаційному дослідженні розглянув психологічні особливості базових копінг-стратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України, окремо акцентувавши увагу на значущості індивідуально-психологічних властивостей особистості в детермінації адаптивного, псевдоадаптивного й дезадаптивного типів копінг-поведінки даної вибірки. Крім того, вчений проаналізував структуру й особливості прояву базових копінг-стратегій у працівників пожежно-рятувальних підрозділів в залежності від стажу професійної діяльності, що дозволило сформулювати підходи щодо психологічного супроводу діяльності МНС України [4].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Отже, на основі аналізу представлених вище публікацій можна відмітити актуальність вивчення проблематики допінгу для різноманітних категорій співробітників МНС. Привертає увагу наявність декількох підходів о вивчення даної проблематики, зокрема: психологічна концепція копінг-поведінки як поліфункціонального поняття, аналіз емоційних станів при переживанні стресових та кризових ситуацій, особливості прояву пост травматичних стресових розладів, значущість індивідуально-психологічних властивостей особистості в детермінації адаптивного, псевдоадаптивного й дезадаптивного типів копінг-поведінки. Але такий важливий аспект, як мотиваційні характеристики, не представлені в контексті детермінант копінг-поведінки дослідження працівників пожежно-рятувальних загонів МНС України.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення мотиваційних детермінант копінг-стратегій у працівників пожежної охорони. Для виконання поставленої мети та відповідних задань дослідження було використано наступні емпіричні методи та методики: опитувальник «Способи опановуючої поведінки» Лазаруса; опитувальник Хейма для психологічної діагностики опінг-механізмів, Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері О. Ф. Потьомкіної; Методика діагностики на мотивацію до успіху Т. Елерса; Методика діагностики на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса; пакет програми статистичної обробки даних SPSS10.0 FOR WINDOW'S (критерій Пірсона, регресійний аналіз). Вибірка дослідження включала 50 пожежних-рятівників Брусилівського та Попільнянського Управління ДСНС України у Житомирській області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представимо та проаналізуємо результати дослідження спочатку основних копінг-стратегій пожежних-рятівників, потім їх мотиваційних характеристик, а основі чого представимо результати математико-статистичної обробки даних.

Таблиця 1

Показники копінг-стратегій у рятівників за методикою Лазаруса

Шкала	Кількість досліджуваних	Кількість досліджуваних (у%)
Конфронтаційний копінг	1	3
Дистанціювання	1	3
Самоконтроль	15	26
Пошук соціальної підтримки	2	6
Прийняття відповідальності	1	3
Втеча – уникнення	8	13
Планування вирішення проблеми	15	26
Позитивна переоцінка	7	10

За результатами копінг-тесту Лазаруса, по 26% досліджуваних обрали такі стратегії виходу з конфлікту, як самоконтроль та планування вирішення проблеми. Досліджувані, що обрали таку копінг-стратегію як «самоконтроль», у разі виникнення стресової ситуації усвідомлюють та оцінюють свою поведінку, починають докладати зусилля для врегулювання своїх почуттів та дій, гальмують внутрішні спонукання, прагнуть регулювати свої почуття і дії.

Респонденти, які обрали «планування вирішення проблеми» як переважаючу копінг-стратегію,що становить 26% вибірки, докладають довільні проблемно-фокусовані зусилля зі зміни ситуації, що включають в себе аналітичний підхід до проблеми.

13% опитуваних при стресовій ситуації починають використовувати таку стратегію виходу як «втеча-уникнення», тобто прикладають зусилля, спрямовані на втечу або уникнення проблеми.

Серед досліджуваних 10% обрали таку копінг-стратегію як «позитивна переоцінка». Це свідчить про те, що такі особистості прикладають зусилля зі створення позитивного значення з фокусуванням на зміні та зростанні власної особистості.

Тільки 6% респондентів після стресової ситуації прикладають зусилля в пошуку інформаційної, дієвої та емоційної підтримки з боку оточуючих, починають розширювати свої соціальні зв'язки. І лише по 3% досліджуваних обрали такі копінг-стратегії, як: «конфронтаційний копінг», «дистанціювання» та «прийняття відповідальності». «Конфронтаційний копінг» полягає у застосуванні агресивних зусиль зі зміни ситуації, наявності ворожості та готовності до ризику. «Дистанціювання» має на увазі прояв когнітивних зусиль респондентами з метою відокремитися від ситуації і зменшити її значущість. Респонденти, які обрали таку стратегію «прийняття відповідальності», визнають свою роль та власну активність щодо спроб її вирішення.

Для майже половини респондентів (44%) характерним є когнітивний допінг: досліджувані намагаються аналізувати ту ситуацію, яка відбулась, порівнюючи її з проблемами інших. У них присутні такі стратегії, як: проблемний аналіз, установка на власну цінність та збереження самовладання, відносність, надання смислу та релігійність, смиренність, дисимуляція та ігнорування. Такі рятувальники під час стресової ситуації зберігають власний інтелектуальний потенціал, маючи можливість застосувати його для аналізу стресової ситуації, а також пошуку варіантів виходу з неї.

Таблиця 2

Показники типів копінг-стратегій у рятівників ДСНС за методикою Хайма

Типи копінгів	Кількість досліджуваних	Кількість досліджуваних (у%)
Когнітивний копінг	22	44
Емоційний копінг	10	20
Поведінковий копінг	18	36

У 36% опитуваних переважаючим є поведінковий копінг. Він включає в себе такі стратегії: співпраця, оптимізм, компенсація, відволікання, конструктивна активність, активне уникнення та відступ. Досліджувані намагаються або допомагати іншим, або занурюються в улюблену справу, щоб забути про власні проблеми, будь-яким чином уникають розмов або спогадів про те, що трапилось, у тому числі за допомогою алкоголю, заспокійливих засобів. Також респонденти можуть вдаватись до пошуку соціальних контактів, більше спілкуються з з тими, хто може їм щось порадити.

І у 10% досліджуваних переважаючим є емоційний опінг. До нього входять такі стратегії: протест та оптимізм, емоційна розрядка та пасивна кооперація, придушення емоцій, покірність, самозвинувачення та агресивність. Це свідчить про те, що респонденти після переживання складної життєвої ситуації, можуть впадати у відчай, стан безнадійності або ставати надто агресивними. Також такі опитувані можуть не проявляти своїх емоцій і подавляти їх в собі, роблячи вигляд, наче нічого не сталось. Вони також можуть почати протестувати проти того, що відбулося та обурюватися щодо несправедливості стосовно них.

Представимо та проаналізуємо результати дослідження респондентів за допомогою методики діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері О. Ф. Потьомкіної.

Таблиця 3

Показники установок на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат» у рятівників ДСНС за методикою О. Ф. Потьомкіної

Шкала	Кількість досліджуваних	Кількість досліджуваних (у%)
Процес	13	26
Результат	7	14
Альтруїзм	20	40
Егоїзм	10	20

Для більшості респондентів характерна мотивація на альтруїзм (40%). Тобто, для таких респондентів характерна наявність такої системи орієнтації ціннісних особистості, при якій центральний мотив і критерій моральної оцінки – це інтереси іншої респондентини або соціальної спільноти. Оскільки мова йде про альтруїстичну установку, можемо визначити, що альтруїзм виступає у ролі особистісно значущої установки, що визначає поведінку особистості в цілому, виявляючись у різних житевих ситуаціях, включаючи і професійний аспект.

Вдвічі менші показники, 20% опитуваних, представлені за протилежною установкою. В основі его-

їстичної установки лежить готовність до прояву поведінки, у якій задоволення особистого інтересу розглядається в якості вищого блага, можливо, навіть ігноруючи або і порушуючи інтереси інших людей або загальний інтерес.

26% досліджуваних в своїй роботі мають установку на процес. Зазвичай респонденти, які більш орієнтовані на процес, менш замислюються над досягненням самого результату, частіше запізнюються зі строками здачі роботи, їх процесуальна спрямованість перешкоджає їх результативності; ними більше керує інтерес до справи, а для досягнення результату потрібно багато рутинної роботи, негативне ставлення до якої вони не можуть подолати.

Лише 14% респондентів свою роботу спрямовують на результат. Дані респонденти виступають як надійні виконавці, можуть досягати результату у своїй діяльності всупереч суєті, перешкодам, невдачам. Водночас вони не завжди зацікавлені у змісті власної діяльності.

Таблиця 4

Показники установок «свобода-влада», «праця-гроші» у рятівників ДСНС за методикою О. Ф. Потьомкіної

Шкала	Кількість досліджуваних	Кількість досліджуваних (у%)
Праця	7	14
Свобода	32	65
Влада	4	7
Гроші	7	14

У більшої частини респондентів (65%) переважає спрямованість на свободу. Свобода преставляє собою форму самовизначення стосовно меж власних можливостей, включаючи суб'єктивне переживання свободи, рефлексію можливосте й та обмежень власного Я, здатність реально змінювати, модифікувати, розширювати власні можливості.

По 14% досліджуваних керуються мотивацією на працю та гроші. Зазвичай респонденти, які орієнтуються на працю, весь час використовують для роботи, праця приносить їм більше радощів і задоволення, ніж якісь інші заняття. Орієнтація на гроші може виявлятися як у формі інтересу до виконання завдань як передумови отримання матеріальних ресурсів без втрати установки щодо значимості та важливості самих завдань, або у формі іноді навіть і негативного ставлення до самого завдання.

Та 7% опитуваних орієнтуються на владу, яка може виявлятися як у зрілому підході, де влада виступає не самоціллю, а ресурсом реалізації соціально значимих цілей та завдань.

Проаналізуємо результати дослідження респондентів за допомогою методики Елерса на досягнення успіху та уникнення невдач.

Таблиця 5

Показники мотивації досягнення у рятівників ДСНС

Шкала	Кількість досліджуваних	Кількість досліджуваних (у%)
Досягнення успіху	27	53
Уникнення невдач	23	47

Згідно з отриманими результатами, трохи більша половина досліджуваних (53%) орієнтована на досягнення успіху. Респонденти, помірно і сильно орієнтовані на успіх, вважають за краще середній рівень ризику. При цьому мотивація до успіху впливає і на надію на успіх: за умови сильної мотивації до успіху надії на успіх зазвичай скромніші, ніж при слабкій мотивації до успіху. І навпаки, коли у респондентів є висока мотивація до уникнення невдач (захист), то це перешкоджає мотивацію до успіху – досягненню мети. Трохи менша половина досліджуваних (47%) орієновані на уникнення невдач. Респонденти з високим рівнем захисту, тобто страхом перед нещасними випадками, частіше потрапляють в подібні неприємності, ніж ті, які мають високу мотивацію на успіх.

Для математичної обробки результатів використано коефіцієнт кореляції Пірсона. Показники шкали «досягнення успіху» позитивно корелють з показниками шкали «соціальний контакт» (0,725**). Це говорить про те, що респонденти, які в своїй діяльності орієнтовані на досягнення успіху, в разі виникнення стресової ситуації, починаюсь налагоджувати з багатьма знайомими добрі стосунки і шукають у них підтримки.

Показники шкали «праця» позитивно корелюють з показниками шкали «соціальний контакт» (0,567*). Тобто орієнтовані на працю при стресовій ситуації починають шукати соціальну підтримку від знайомих, близьких людей.

Показники шкали «процес» корелюють з показниками шкали «соціальний контакт» (0,536*). Для даних респондентів характерним є те, що, знаходячись в складній ситуації, вони думають про те, що б на їхньому місці зробили інші, Респонденти впевнені, що знайдуть розуміння та співчуття з боку оточуючих.

Показники шкали «уникнення невдач» негативно пов'язані з показниками шкали «асоціальні дії» (-0,550*). Респонденти, які орієнтовані на уникнення невдачі, не можуть шукати слабкості в інших та використовувати їх на свою користь.

Показники шкали «результат» корелюють з показниками шкали «позитивна переоцінка» (0,515*). Респонденти, які досягають успіху в своїй діяльності всупереч перешкодам чи невдачам, після переживання стресової ситуації можуть знаходити нову віру в щось, змінюються та зростають як особистості.

Показники шкали «альтруїзм» позитивно корелюють з показниками шкал «соціальний контакт» (0,638*) та «пошук соціальної підтримки». Ці опитувані при зустрічі зі стресом не соромляться звертатись за допомогою.

Показники шкали «соціальна підтримка» мають зв'язок з показниками шкал «процес» (0,572*) та «альтруїзм» (0,578*). Респонденти, які орієнтовані на процес та мають альтруїстичні цінності, в разі виникнення стресової ситуації звертаються за допомогою до близьких людей, починаюсь відвідувати багатолюдні місця, де можна поспілкуватися з іншими, поділитися своїми проблемами та вислухати поради від тих, хто вже переживав подібне.

Показники шкали «досягнення успіху» мають позитивну кореляцію з показниками шкали «пошук соціальної підтримки» (0,568*). Рятівники, в яких переважає мотивація на досягнення успіху, не соромляться при необхідності звертатись за допомогою до інших, дотримуються думки про те, що підтримка інших дуже допомагає в складних ситуаціях.

За допомогою даних регресійного аналізу було виявлено мотиваційні детермінанти копінг-стратегій рятувальників ДСНС. На соціальну підтримку впливають наявність у респондентини таких мотиваційних характеристик, як спрямованість на процес роботи та альтруїстичні цінності. На показники шкали «соціальний контакт» мають вплив показники шкал: «мотивація на успіх», «процес», «альтруїзм» та «праця». На показники шкали «пошук соціальної підтримки» впливають показники таких

шкал, як «успіх» та «альтруїзм». На показники шкали «асертивні дії» впливають показники таких шкал: «влада», «гроші». На показники шкали «асоціальні дії» впливає показник шкали «уникнення невдач». На показники шкали «відповідальність» впливає показник шкали «свобода».

Висновки дослідження. За допомогою регресійного аналізу було виявлено мотиваційні детермінанти копінг-стратегій рятувальників ДСНС. Тобто, соціально орієнтовані копінг-стратегії мають респонденти, що характеризуються такими мотиваційними характеристиками, як: мотивація на успіх, установка на альтруїзм. Асоціальний копінг характерний для респондентів з домінуванням мотивації до уникання невдач. Коструктивні копінг-стратегії, що пов'язані з прийняттям відповідальності, позитивною переоцінкою, асертивними діями, навні у респондентів, що мають орієнтацію на свободу, на результат власної діяльності, а також інтерес до влади та грошей яе ресурсів їх реалізації.

Список літератури:

1. Ашанина Е. Н. Ведущие копинг стратегии и психодиагностические технологии оценки и прогноза копинг поведения сотрудников ГПС МЧС России // Вестник психотерапии. – 2007. – № 24(29). – С. 30-33.
2. Миронець С. М. Негативні психічні стани та реакції працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної ситуації: Автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.09 / С. М. Миронець; Ун-т цив. захисту України. – Х., 2007. – 22 с.
3. Садковий Володимир Петрович. Особливості прояву пост травматичних стресових розладів у працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: Дис. … канд. наук: 19.00.09. – 2005.
4. Склень Олексій Іванович. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: Дис. … канд. наук: 19.00.09. – 2008.

Ичанская Е.М.
Национальный авиационный университет

МОТИВАЦИОННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ СПАСАТЕЛЕЙ ГСЧС УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованны основные копинг-стратегии спасателей ГСЧС Украины. Установлены основные мотивационные установки спасателей ГСЧС. Определены особенности мотивации достижения успеха и избегания неудач у работников аварийно-спасательных подразделений. Проанализованы корреляции копинг-стратегий с мотивационными характеристиками спасателей. Виявлены мотивационные детерминанты выбора конструктивных и деструктивных копинг-стратегий у спасателей ГСЧС Украины.

Ключевые слова: копинг-стратегия, установка на результат, установка на процесс, установка на свободу, установка на власть, мотивация достижения успеха, мотивация избегания неудач.

Ichanska O.M.
National Aviation University

MOTIVATIONAL DETERMINANTS COPING STRATEGIES RESCUERS BFNC UKRAINE

Summary
In the work are investigated the basic koping strategies of rescuers of Public Service Emergency Situations (PSES) of Ukraine. The main motivational installations of rescuers of PSES are established. Features of motivation of achievement of success and avoiding of failures at employees of rescue divisions are defined. The analysis of correlation of koping-strategy with motivational characteristics of rescuers is carried out. Motivational determinants of a choice of constructive and destructive koping-strategy of rescuers of PSES of Ukraine are revealed.

Keywords: koping-strategy, installation on result, installation on process, installation on freedom, installation on the power, motivation of achievement of success, motivation of avoiding of failures.

УДК 159.947.5-053.8:73.015.3

МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ

Козіна А.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті проаналізовано особливості мотивації навчання дорослих з урахуванням їх характерних особливостей та життєвого досвіду. Розглядаються мотиваційні регулятори навчальної активності дорослих, ґрунтуючись на засадах теорії самодетермінації.

Ключові слова: мотивація навчання, внутрішня мотивація, самодетермінація, дорослий учень.

Актуальність теми дослідження. Навчання вважається основним видом діяльності людини від раннього дитячого віку і до дорослості. Але в умовах стрімкого розвитку суспільства, науки і техніки виникла потреба неперервного навчання, тобто навчання впродовж життя. Таким чином проблема навчальної діяльності та її мотивація не втрачає своєї актуальності в дорослості, та потребує якісно нового підходу вивчення, зважаючи на особливості та проблематику дорослого учня. В умовах якісної концепції освіти мотивація навчання наближена до мотивації особистісного зростання. Оскільки особистісне зростання потенційно передбачає навчання як засіб вдосконалення себе та розвитку власного потенціалу, особливу увагу навчальна діяльність привертає як самодетермінований процес, мотивація якого пов'язана, насамперед, із прагненням саморозвитку та самоздійснення особистості.

Мета статті. Проаналізувати особливості мотивації навчання дорослого як прагнення до самовизначення, обґрунтувати психологічний зміст навчання в контексті теорії самодетермінації

Основоположною думкою теорії самодетермінації є постулат, що людина активно орієнтована на розвиток і природньо схильна до інтеграції своїх психічних елементів в єдину концепцію особистості, а також інтегрування себе в більші соціальні структури. Природні активності та інтегративні схильності залежать від фундаментальних потенцій особистості щодо виявлення потреб компетенції, приналежності та автономії. Зайнятість в цікавій діяльності, тренування власних здібностей, прагнення бути приналежними до соціальної групи, і інтегрувати інтрапсихічний та інтерперсональний досвід у відносну зрілість – все це є частиною процесу формування особистості [2].

Вродженні психологічні потреби компетенції, приналежності та автономії стосуються глибинних структур людської психіки, які спрямовують людину до досягнення ефективності, зв'язності та когерентності. Прояви таких поведінкових тенденцій у ситуації відсутності сприятливих умов зовнішнього середовища, що дають змогу задовольнити ці базові потреби у визначений час і в конкретній ситуації, і є індикатором життєтворчої позиції особистості, тобто прагненням людини самостійно обирати вектор розвитку [3].

Зазначені три потреби можуть бути задоволені за допомогою різних типів поведінки, яка є індивідуальною і по різному представлена в різних культурах та соціальних умовах, але в будь-якому випадку задоволення цих потреб є необхідним для здорового розвитку і благополуччя всіх індивідів, не зважаючи на культурні та інші відмінності. В теорії самоддетермінації зазначені потреби розглядаються як універсальні, вроджені і такі що відіграють ключову роль в процесі досягнення благополуччя людини. Автори теорії не фокусуються на варіативності сили потреб, натомість концентруються на ступені ймовірності задоволення людської потреби в певних соціальних умовах, і на такому чиннику як варіативність ступеня задоволення різних індивідів. Існує значна індивідуальна відмінність, що впливає на здатність людини задовольнити власні психологічні потреби до певної міри в різних контекстах. Важливо розглядати обидві характеристики: соціальні умови та індивідуальні відмінності, задля прогнозування можливості задоволення потреб, а також якості досвіду, поведінки та психологічного здоров'я. Крім того, результатом взаємодії основних потреб (компетенції, приналежності та автономії), з урахуванням індивідуальної відмінності в їх інтенсивності, та зовнішнього середовища людини, є відмінність мотиваційних та цільових орієнтацій [3].

Мотивація людини до діяльності переважно опосередковано зовнішніми нагородами такими як платня, нагороди тощо, але теорія самодетермінації фокусує свою увагу на внутрішніх ресурсах мотивації таких як потреба отримання знань та незалежності – внутрішня мотивація. Внутрішньо мотивована активність – це активність яку людина вважає цікавою і здатна виконувати не залежно від зовнішніх обставин та перешкод. За визначенням Едварда Десі, внутрішньо мотивована діяльність базується на потребі відчуття компетенції та самодетермінації. Кларк Леонард Гулл визначає внутрішньо мотивовану поведінку як таку, що спрямована на задоволення психологічних потреб, тобто внутрішньо мотивована поведінка – це функція психологічних потреб. Але твердження про внутрішню мотивацію постає лише з твердження про «активну людина»; це передбачає, що людина від природи активна і має природну тенденцію до розвитку та навчання [5]. Внутрішня мотивація сконцентрована на поведінковій діяльності яку людина вважає цікавою і яка веде до особистісного зростання. Але і така активність спрямована на задоволення потреб: ступінь зацікавленості в діяльності залежить від ступеня задоволення нею психологічних потреб. Тобто, внутрішньо мотивована діяльність не обов'язково спрямована на задоволення потреб, це така поведінка, що повністю спонукана інтересом без будь-яких необхідних умов, і вже будучи задіяною призводить до задоволення потреби компетенції і автономії.

Згідно з теорією самодетермінації у разі застосування зовнішнього підкріплення до внутрішньо цікавої діяльності, людина почувається підконтрольною і це викликає «зсув» у сприйманні локусу каузальності з внутрішнього на зовнішній [3]. Такі мотиваційні прийоми як нагорода або покарання обмежують автономію і призводять до зниження внутрішньої мотивації, креативності та зниження рівня успішності виконання завдань. На противагу цьому, надаючи вибір і враховуючи почуття, інтереси та досвід особистості, можна збільшити відчуття самоініціативності та оригінальності, таким чи-

ном призводячи до задоволення потреби автономії і, як наслідок, зростання успішності діяльності.

Аналіз поведінки та діяльності особистості опосередковано теорією самодетермінації можливий лише за умови активності людини, тобто тоді коли людина прагне до навчання, особистісного зростання та інтелектуального збагачення. Саме тоді можемо говорити про внутрішню мотивацію, вольову активність та прагнення самодетермінації. Одним із засобів отримання інтелектуальних надбань та реалізації особистісних потенцій є безпосередня зайнятість у навчальному процесі, і уразі достатньої автономності зазначеної діяльності такий процес можемо називати самодетермінованим.

Навчальна діяльність притаманна людям всіх вікових категорій, і якщо в дитячому та підлітковому віці така діяльність регульована ззовні (батьки, вчителі тощо), мотивація дорослої людини ґрунтується на основі набутого досвіду та потреби саморозвитку, бажанні самостійно обирати спосіб надбання знань та отримання необхідної інформації. Одним із таких способів є здобування другої вищої освіти, і вибір на користь цього виду навчальної діяльності людина робить на основі власних інтересів, потреб та вподобань.

Доросла людина, в силу своїх внутрішніх бажань та\або зовнішньої ситуації, приймає рішення що до повторного вступу до навчального процесу, який в цьому випадку є складовою самоосвітньої та саморозвиваючої діяльності. На перший план виходить внутрішня мотивація, ґрунтуючись на потребі розвитку та пізнання, тоді як зовнішнє підкріплення (нагороди, оцінки тощо) набуває статусу другорядного або взагалі нівелюються. Навчання дорослої людини досить вибіркове і спрямоване, тобто людина вчить лише той матеріал який її цікавить або який вважає важливим для подальшої діяльності. Така вибірковість також зумовлена потребою автономії. Ступінь особистісної автономії або самодетермінації в навчальному процесі впливає на глибину опрацювання та засвоєння інформації та, таким чином, на якість навчального процесу в цілому. В межах освітньої програми учасник навчального процесу перебуває в умовах підконтрольності та підзвітності, що є необхідним для адекватного оцінювання якості та рівня знань з одного боку, та певним чином зміщує локус казуальності з внутрішнього на зовнішній. Особливість дорослого учня полягає в сформованості світогляду на основі отриманого життєвого, соціального, та професійного досвіду, з позиції якого людина оцінює всю інформацію що надходить. Іншою особливістю є прагнення невідкладно застосувати набуті знання у житті, що являється своєрідним зворотнім зв'язком навчальної активності. Дослідження Роберт Дж. Валерда і Грег Рейда показали, що позитивний зворотній зв'язок призводить до задоволення потреби компетенції та підвищення внутрішньої мотивації, на противагу цьому негативний зворотній зв'язок супроводжується зниженням ефективності діяльності та призводить до нехтування потреби компетенції і зниження внутрішньої мотивації [3]. Таким чином, успішне застосування знань, набутих під час навчання, також сприяє збільшенню внутрішньої мотивації навчаючогося.

Задоволення психологічних потреб автономії та компетенції відіграють провідну роль у формуванні внутрішньої мотивації, та не варто применшувати значення потреби приналежності. Ідентифікація себе з певною професійною групою (згідно освіти що здобувається) та інтеграція в нову соціальну структуру значною мірою впливатимуть на формування мотивації навчання дорослого, і власне в даному випадку на формування внутрішньої мотивації.

«Дорослий, який навчається, прагне до самореалізації, до самостійності, до самоврядування й усвідомлення себе таким» [1] так С. Сисоєва визначає одне з основних положень андрагогіки. Слідуючи цьому твердженню, дорослий учень прагне вільної саморегуляції своєї діяльності та активності, спираючись на власні потреби, інтереси та вподобання, тобто прагне до самодетермінації. Внутрішньо мотивована поведінка це прототип самодетермінованої, а саме про таку мотивацію ми можем говорити у випадку дорослого навчаючогося. «Навчальна діяльність дорослого значною мірою детермінується часом, просторовими, а також побутовими, професійними, соціальними факторами» [1] тощо, які створюють сприятливі або несприятливі умови провадження даної активності. Саме тому навчання дорослого ми визначаємо як внутрішньо мотивоване, адже «внутрішньо мотивована активність – це така, що людина вважає цікавою і виконуватиме не залежно від зовнішніх обставин» [2].

Тим не менш, ми не можемо стверджувати що дорослий виключно внутрішньо мотивований до навчання і варто розглянути можливі зовнішні регулятори навчальної активності в тандемі з основними характеристиками дорослого навчаючогося. С. Сисоєва виділяє 5 основних характеристик дорослого навчаючогося: усвідомлення себе як самостійну, самокеровану особистість; має певний життєвий, соціальний, професійний досвід який прагне інтегрувати в навчальний процес; за допомогою навчання прагне вирішити певні свої проблеми і досягти конкретної мети; прагне швидкого застосування отриманих знань в житті; навчальна діяльність обмежена часом та низкою соціальних та інших факторів [1].

В теорії самодетермінації виділяють 4 основні види зовнішньої регуляції: екстернальна, інтроективна, ідентифікаційна та інтегративна [5]. Згідно з характеристикою дорослого учня, особистість усвідомлює себе як самокеровану і таки регулятори поведінки як покарання або винагорода (в навчальному процесі це може бути оцінка) виглядають мало дієвими, і така форма зовнішньої мотивації навчання як екстернальна регуляція буде мало розповсюдженою серед дорослих. З іншої сторони наявність досвіду та прагнення вирішити певні проблеми можуть слугувати чинниками прояву інтегративної регуляції, яка являється таким видом зовнішньої регуляції, що найбільш наближений до самодетермінації. Втілення на практиці отриманих знань в освітньому процесі надає навчальній активності особисто важливого значення і може слугувати чинником ідентифікованої регуляції що за своїм типом є близькою до автономної.

Висновок. Навчання дорослого, на відміну від школярів і студентів, не можна визначати як мотиване життєвими стереотипами та нав'язаною соціальною потребою (факт отримання вищої освіти), але як спонукане потягом до саморозвитку та прагненням задовольнити певні психологічні потреби. Повторний вступ до навчального процесу (здобуття другої вищої освіти) характеризується як вольова активність і таку поведінку можна вважати частиною процесу самодетермінації особистості.

Особливістю мотивації навчання дорослого є внутрішня регуляція та відносна автономність активності. Доросла людина опосередковано навчанням здатна задовільнити свої основні психологічні потреби компетенції, автономії та приналежності, що в свою чергу посилює внутрішню мотивацію.

Навчання змінює людську самосвідомість, очікування, бажання і як казав Е. Фром, найважливіше в «мистецтві бути» – робити все що пробуджує або посилює нашу здатність до росту, освідомлення і розуміння. Здійснюючи вибір на користь продовження навчання особистість розширяє коло своїх інтересів, інтелектуальних можливостей та здійснює кроки на шляху до особистісної зрілості. Тобто займається життєтворенням опосередковано навчанням.

Список літератури:

1. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011.
2. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions/ Contempory Educational Psychology, 25, p. 54-67.
3. Deci E. L., Ryan R. M The «what» and «why» of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. [internet resource] – http://users.ugent.be/~wbeyers/scripties2012/artikels/The-what-and-why-of-goal-pursuits.pdf
4. Niemiec C. P., Lynch M. F., Vansteenkiste M., Bernstein J., Deci E. L. & Ryan R. M. (2006). The antecedents and consequences of autonomous self-regulation for college: A self-determination theory perspective on socialization / Journal of Adolescence, 29, 761-775 p.
5. Rigby C. S., Deci E. L., Patrick B. C. & Ryan R. M. (1992). Beyond the intrinsic-extrinsic dichotomy: Self-determination in motivation and learning./ Motivation and Emotion, 16, p. 165-185.

Козина А.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

МОТИВАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ САМОДЕТЕРМИНАЦИИ

Аннотация
В статье проанализировано особенности учебной мотивации взрослых, уделяя внимание характерным особенностям взрослого учащегося. Выделено вероятные мотивационные регуляторы учебной активности взрослых, основываясь на принципах теории самодетерминации.
Ключевые слова: мотивация обучения, внутренняя мотивация, самодетерминация, взрослый учащийся.

Kozyna A.V.
Lviv National University named after Ivan Franko

THE LEARNING MOTIVATION OF ADULT PEOPLE IN THE CONTEXT OF SELF-DETERMINATION THEORY

Summary
The paper analyzes particularities of learning motivation of adult and stresses on outstanding characteristics of adult students, highlighted with possible motivation regulations of learning activity basing on the theory of self-determination.
Keywords: learning motivation, intrinsic motivation, self-determination, adult student.

УДК 159.9.07

САМОПРИНЯТИЕ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Колкова С.М.
Красноярский государственный медицинский университет
имени профессора В.Ф. Войно-Ясенецкого

Статья посвящена проблеме подготовки студентов-психологов к будущей профессиональной деятельности. В ней рассматриваются безусловное принятие себя как начало и основа развития гуманистических качеств личности будущих психологов. На основе выделенных нами психологических условий, способствующих формированию безусловного самопринятия, был создан и описан тренинг безусловного принятия себя. Тренинг состоит из трех этапов: 1. Объективация эмоций и чувств, развитие чувственного и телесного осознавания. 2. Осознание истинных эмоций, чувств и защитных форм реагирования. 3. Формирование целостности личности через работу с субличностями. Принятие себя и других.
Ключевые слова: личность, безусловное самопринятие, истинные эмоции, защитные формы реагирования, субличности.

Постановка проблемы. Проблема личностного развития студента – будущего психолога и формирования его готовности к будущей профессиональной деятельности является ключевой в теории и практике профессиональной подготовки специалиста. При этом значимым является построение такой системы учебно-образовательного процесса, которая опти-мальным образом учитывала бы особенности и закономерности не только профессионального образования, но и личностного развития студентов.

Анализ последних исследований и публикаций. Личностные характеристики будущего психолога должны выступать в роли непосредственных показателей его профессиональной зрелости, профессионального развития. Вопросы профессионально-личностного развития будущих психологов являются ключевыми в теории и практике совершенствования работы психологических факультетов современных высших учебных заведений. В научной литературе, посвященной подготовке практических психологов (Г.А. Берулава, И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, В.Н. Карандашев, Л.М. Митина, Н.С. Пряжников и др.), недостаточно представлены конкретные психологические условия, способствующие развитию у будущих психологов гуманистических качеств личности, что конкретизирует проблему исследования личностного развития будущих психологов. Значимость личностного развития будущих психологов и сложившаяся система подготовки практических психологов, ориентированная в основном на операционально-функциональный аспект, обусловили актуальность настоящего исследования. Одной из задач подготовки практических психологов должно быть создание условий для развития гуманистических качеств личности: безусловного позитивного принятия других, эмпатического понимания и конгруэнтного самовыражения [4]. Психолог переживает *безусловное позитивное принятие*, если чувствует принятие каждого аспекта опыта клиента, как если бы он являлся его частью. Такое принятие означает, что не существует каких-либо условий принятия, ничего подобного на установку типа «Вы мне нравитесь, но только при условии, если вы такой или такая» [4]. Безусловное позитивное принятие представляет собой противоположный полюс по отношению к избирательной оценочной установке, к условному принятию. В случае *эмпатии* речь идет о сопереживании эмоциональному состоянию другого человека, а в случае *конгруэнтности* – о переживании своих собственных чувств, об их открытости себе и другим людям. Отсутствие каждого из этих качеств делает невозможным эффективное выполнение практическим психологом профессиональной деятельности и его личностный рост. Началом, основой развития гуманистических качеств личности является ее безусловное самопринятие. Принятие себя означает признание себя и безусловную любовь к себе такому, каков я есть, отношение к себе как личности, достойной уважения, способной к самостоятельному выбору, веру в себя и свои возможности, доверие собственной природе, организму. Обычно высокий уровень принятия себя связан с высоким уровнем социальной адаптации. Карл Роджерс считал, что самопринятие играет наиболее важную роль в развитии личности и её психического здоровья [4].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Нами было проведено исследование, целью которого стало определение психологических условий, способствующих формированию безусловного самопринятия студентов – будущих психологов.

Мы предположили, что психологическими условиями, способствующими формированию безусловного самопринятия студентов – будущих психологов, являются телесное и чувственное осознавание, осознавание истинных эмоций и собственных бессознательных защитных форм реагирования, принятие собственных субличностей [2].

Цель статьи. Главной целью этой работы является выделение психологических условий развития самопринятия личности и описание успешной их реализации в форме тренинга.

Изложение основного материала. На основании представленных выше психологических условий, способствующих формированию безусловного самопринятия личности нами был разработан тренинг формирования безусловного самопринятия для студентов – будущих психологов.

Тренинг состоит из трех содержательных этапов работы:

1. Объективация эмоций и чувств, развитие чувственного и телесного осознавания.

2. Осознавание истинных эмоций, чувств и защитных форм поведения.

3. Формирование целостности личности через работу с субличностями. Принятие себя и других [3].

1 этап тренинга – Объективация эмоций и чувств, развитие чувственного и телесного осознавания

На первом этапе тренинга происходит «прикосновение» студентов к собственным состояниям тела, эмоциям, чувствам – телесно-чувственное осознавание.

1) Предварительно студентов просят представить себя практическими психологами, ожидающими клиента, а человека, которого она увидят по телевизору – клиентом, пришедшим на прием. Студентам демонстрируются кадры видеофильма, где показана девушка (видна только голова девушки, она произносит монолог, звук отключен).

2) Студентов просят отметить на бланке ощущения в теле и эмоции, возникшие во время просмотра кадров видеофильма.

Таким образом, у студентов объективируются различные эмоциональные состояния.

Далее студенты получают новый опыт: осознаются ощущения, не замечаемые раньше. Осознавание информации, поступающей из органов чувств, осознавание внутренних ощущений тела происходит во время специально организованных упражнений методом самонаблюдения. Для этого у студентов стимулируется внимание к частям тела «ускользающим» от осознавания. Тело ощущается как целое, иногда происходит «примирение» человека со своим телом.

Самонаблюдение чувственного и телесного состояний является необходимым шагом на пути к развитию личности, т.к. позволяет человеку сосредоточиться на настоящем.

2 этап тренинга – Осознавание истинных эмоций, чувств и защитных форм поведения

На втором этапе тренинга происходит «прикосновение» студентов к собственному бессознательному и осознавание своих истинных чувств и эмоций, защитных форм поведения. Для этого у них объективируются аффективные состояния, которые, являясь амбивалентными, вызывают внутренний конфликт между социально одобряемыми и неодобряемыми эмоциями. Способствовать осознаванию этого конфликта позволяет воображаемая ситуация встречи с необычным клиентом – девушкой инвалидом, у которой отсутствуют обе руки и функционирует одна нога. Это актуализирует бессознательные механизмы психологической защиты (идентификацию, проекцию и перенос).

Объективация аффективных состояний происходит с помощью метода сопереживания ситуации, модифицированного нами [5]. Схема использования нашей модификации метода:

1. Уровень первых реакций

А. Студентам демонстрируются кадры видеофильма, где показана девушка-инвалид, у которой отсутствуют обе руки и функционирует одна нога (это та же девушка, что была представлена на первом этапе тренинга, только сейчас она показана в движении и в полный рост).

Б. Студентов просят отметить в бланке ощущения в теле и эмоции, возникшие во время просмотра.

В. Студентов просят описать те моменты из собственного жизненного опыта, которые помогают понять и объяснить их первую реакцию.

2. Уровень эмоциональных реакций

А. Студентам предлагается представить себя в роли действующего лица видеофильма, проникнуться его чувствами и описать без оценки свои ощущения и эмоции.

Б. Студентам предлагается сравнить собственные чувства с чувствами действующего лица видеофильма и объяснить, в чем и почему они различны.

3. Уровень рационального постижения

А. Студенты определяют ключевые моменты при собственном восприятии видеофильма (дифференциация чувств на социально одобряемые и неодобряемые, этиология этих чувств, психологические механизмы защиты).

Б. Студенты актуализируют соответствующую научную психологическую информацию в связи с выделенными ключевыми моментами. В. Студенты используют научную информацию для осмысления собственного состояния во время просмотра видеофильма и прогнозируют собственные состояния в аналогичных ситуациях (при встрече с необычными людьми).

Итогом второго этапа тренинга является осознавание студентами истинных чувств и эмоций, собственных механизмов бессознательной психологической защиты, участники тренинга осознают внутренний конфликт между социально одобряемыми и неодобряемыми эмоциями и чувствами.

3 этап тренинга – Формирование целостности личности через работу с собственными субличностями

На третьем этапе тренинга студенты выделяют конфликтующие части собственного «Я», понимают сущность целостного «Я», усиливают собственное «Я», чтобы быть способными разрешать конфликты между субличностями, принимать каждую из них.

Для этого в ходе упражнений студенты выделяют собственные субличности, осознают деструктивные моменты в отношениях субличностей. Путем создания ведущим группы атмосферы принятия, с помощью психодраматических упражнений, создаются условия «примирения конфликтных сторон». Одна из целей студентов во время психодрамы – больше понять центр, сущность собственного «Я», усилить его, чтобы оно было способно разрешать конфликты между субличностями, принимать каждую из них. Студенты также используют научную информацию для осмысления собственного состояния. Вводится содержание о превентивных моментах самопонимания и самопринятия, и о стратегиях саморазвития в русле позитивной психологии.

Разработанный нами тренинг проводился со студентами 3-4 курсов, приняло участие 92 студента, которые составили экспериментальную группу. В качестве контрольной группы были выбраны также 92 студента, из тех учебных групп, членами которых были и участники тренинга.

Для подтверждения гипотезы в ходе исследования мы отслеживали формирование компонентов безусловного самопринятия студентов – будущих психологов:

1) чувственного и телесного осознавания,

2) осознавания истинных эмоций и собственных бессознательных защитных форм поведения,

3) целостности личности.

1 жалость	2 сострадание	3 сочувствие	4 страх	5 стыд	6 ужас	7 беспокойство	8 настороженность	9 смятение	10 тревога	11 волнение	12 раздражение	13 неприязнь	14 неопределенность	15 тяжесть в теле	16 сбои дыхания	17 напряжение в теле	18 изменение сердцебиения	19 удивление	20 интерес	21 восхищение	22 гордость за	23 радость	24 уважение	25 эмпатия	26 отвращение	27 брезгливость	28 любопытство

Рис. 1. Эмоции и состояния тела, используемые в нашей модификации шкалы К. Изарда и отраженные в следующих далее графиках

Для доказательства изменений, происшедших в первых двух компонентах безусловного самопринятия студентов, использовалась модифицированная нами шкала дифференциальных эмоций Кэрролла Э. Изарда (самооценка эмоционального состояния) (рис. 1).

Обследование экспериментальной группы по модифицированной нами шкале К. Изарда проводилось после каждого этапа тренинга.

С помощью метода кластерного анализа k-средних на каждом этапе тренинга участвующие студенты подразделялись на 2 кластера по типу чувственного и телесного осознавания, осознавания истинных эмоций и собственных бессознательных защитных форм поведения.

После первого этапа тренинга (см. рис. 2) у студентов, относящихся к первому кластеру, наиболее выражено осознавание жалости и страха, ко второму — интерес. Столь разные проявления вызваны, видимо, фактором новизны, непривычности ситуации, где нужно быть «лицом к лицу» с клиентом.

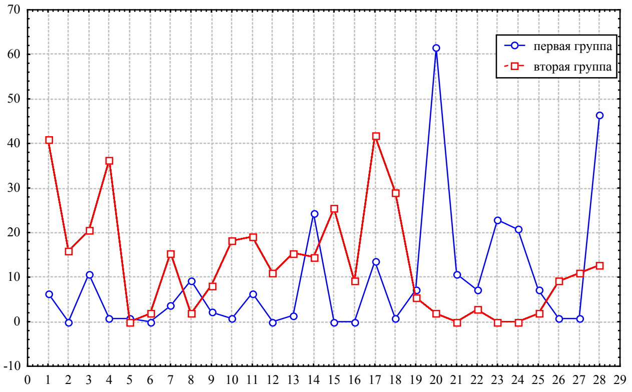

Рис. 2. График первого кластерного анализа. По оси ОХ — эмоции и состояния тела после первого этапа тренинга, по оси OY — расстояние между кластерами в условных единицах

Во время второго этапа тренинга у студентов, относящихся к первому кластеру, интерес, наиболее выраженный после первого этапа тренинга, уступает свое место по выраженности сочувствию и уважению (см. рис. 3). Интересна динамика осознавания «интереса», у студентов первого профиля оно было выражено на первом этапе тренинга, на втором наблюдалось снижение, а у второго профиля присутствует обратная динамика. Значимость изменений чувственного и телесного осознавания, осознавания истинных эмоций и собственных бессознательных защитных форм поведения определяется тем, что, следуя К. Роджерсу, «открытие неизвестных компонентов своего «Я», переживание чувств более свободно, во всей полноте (без защит), ведет человека к опыту целостного организма, а не закрывает его от осознания». От относительно равномерно представленной выраженности эмоций (состояний тела) у студентов во время осознавания на первом этапе тренинга произошел переход к более яркой выраженности эмоций (в том числе негативных) при осознавании на втором этапе тренинга. При осознавании увеличение выраженности негативных эмоциональных состояний мы интерпретируем как усиление искренности, спонтанности, т.е. снижение защитных форм реагирования.

После третьего этапа тренинга (см. рис. 4) отсутствует выраженная разница в осознавании студентов относящихся к разным кластерам. Наблюдается тенденция к положительным эмоциям: удивлению, радости, интересу, гордости, уважению. При этом отсутствие жалости, стыда, ужаса, беспокойства, волнения, раздражения, неприязни, сбоев в дыхании, отвращения, брезгливости у студентов, относящихся к первому кластеру, можно объяснить тем, что у них произошло осознавание истинных эмоций и собственных бессознательных защитных форм поведения.

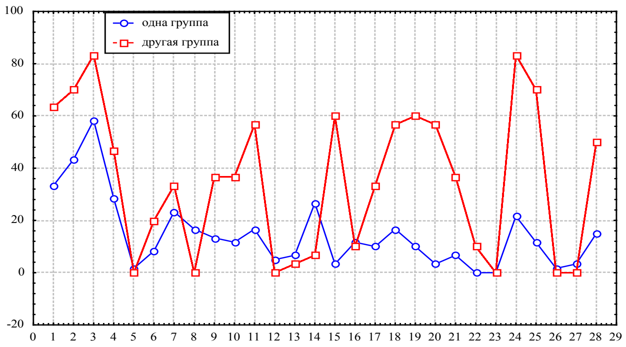

Рис. 3. График второго кластерного анализа. По оси ОХ — эмоции и состояния тела во время второго этапа тренинга, по оси OY — расстояние между кластерами в условных единицах

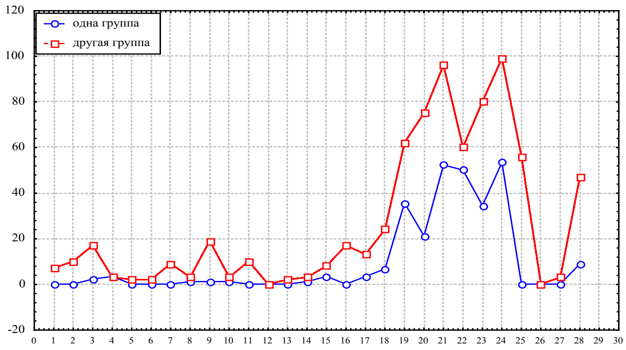

Рис. 4. График третьего кластерного анализа. По оси ОХ — эмоции и состояния тела после тренинга, по оси OY — расстояние между кластерами в условных единицах

Итак, при переходе от результатов кластеризации после первого этапа тренинга к результатам после второго этапа, а от результатов тренинга после второго этапа к результатам после третьего мы видим выраженную динамику чувственного и телесного осознавания, осознавания истинных эмоций и собственных бессознательных защитных форм поведения участников тренинга

Для доказательства изменений, происшедших в третьем компоненте безусловного самопринятия студентов — целостности личности, использовался опросник личностной ориентации (шкала целостность). Сравнивались показатели целостности личности у студентов до и после тренинга. Использовался Н — критерий Крускала-Уоллиса, значение коэффициента — 3,54 и уровень достоверности 0,06, что доказывает существование тенденции к достоверным различиям по шкале целостности, причем после тренинга значения достоверно выше.

Подтвердим движение в развитии самопринятия от условного к безусловному уровню у студентов экспериментальной группы: сравним результаты обследования контрольной и экспериментальной групп по опроснику личностной ориентации (ЛИО), методике В.В. Столина по изучению самоотношений и нашей модификации шкалы Дембо-Рубинштейн.

Сравнение значений по шкале самопринятия опросника ЛИО (критерий сравнения Н. Краска-

ла-Уоллиса) контрольной и экспериментальной групп показало существование высоко достоверных различий, причем у студентов экспериментальной группы значения достоверно выше (значение коэффициента 11,516, уровень достоверности 0,001).

Сравнение значений по шкале самопринятия методики В.В. Столина (критерий сравнения Н. Краскала-Уоллиса) контрольной и экспериментальной групп показало существование высоко достоверных различий, причем у студентов экспериментальной группы значения достоверно выше (значение коэффициента 9,171, уровень достоверности 0,003).

Сравнение значений по шкале самопринятия (критерий сравнения $\chi 2$ Фридмана) контрольной и экспериментальной групп показало существование высоко достоверных различий, причем у студентов экспериментальной группы значения достоверно выше (значение коэффициента 11,27, уровень достоверности 0,001).

Трижды сравнивая значения по шкале самопринятия у студентов контрольной и экспериментальной групп, мы можем сделать вывод о переходе студентов, участвовавших в тренинге, с уровня условного самопринятия на уровень безусловный, по сравнению со студентами контрольной группы.

Выводы и предложения. Т.о., бессознательное самопринятие возможно при следующих психологических условиях: телесное и чувственное осознавание, осознавание истинных эмоций и собственных бессознательных форм реагирования, принятие собственных субличностей. Переход от условного к безусловному самопринятию посредством перечисленных психологических условий оформлен в разработанной нами модели формирования безусловного самопринятия личности студентов – будущих психологов. На основании модели был разработан тренинг формирования безусловного самопринятия студентов – будущих психологов. Эффективность проведенного тренинга подтверждена.

Список литературы:

1. Ассаджиоли Р. Психосинтез. Принципы и техники / Пер. с англ. Е. Перовой. – М., изд. ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с.
2. Колкова С. М. Развитие способности к безусловному позитивному принятию клиента у студентов – будущих психологов / С. М. Колкова, Т. Л. Ядрышникова // Психология, образование, практика: формы и способы интеграции: сб. материалов Всероссийской молодежной научно-практической конференции. – Москва, 2006. – С. 129-131.
3. Колкова С. М. Формирование безусловного самопринятия у студентов – будущих психологов / С. М. Колкова // Вестник КрасГУ. – Красноярск, 2006. – Гуманитарная серия. – 3/1. – С. 117-121.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс // Пер. с англ. Общ. ред. и предисл. Исениной Е. И. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Уни-верс», 1994. – 480 с.
5. Флэйк-Хобсон К. Мир входящему: Развитие ребенка и его отношений с окружающими: Пер. с англ. / Флэйк-Хобсон К., Робинсон Б. Е., Скин П. //Общ. ред. и предисл. М. С. Мацковского. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1992. – 511 с.

Kolkova S.M.
Krasnoyarsk State Medical University
named after Professor V.F. Voyno-Yasenetsky

SELF-ACCEPTANCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Summary
the Article is devoted to the training of students-psychologists for their future professional activities. It examines absolute acceptance as the beginning and basis for the development of the humanistic qualities of future psychologists. On the basis of our psychological conditions conducive to the formation of unconditional self-acceptance, was created and described the training of unconditional self-acceptance. The training consists of three stages: 1.The objectification of emotions and feelings, the development of sensory and bodily awareness. 2. The realization of our true emotions, feelings and protective responses. 3. The formation of personal integrity through working with subpersonalities. Acceptance of oneself and others.
Keywords: personality, unconditional self-acceptance, true emotions, protective forms of response, subpersonalities.

УДК 159.922:364.463

СПРИЙНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ РІЗНИМИ ВІКОВИМИ ГРУПАМИ

Кондратюк С.М.
Хмельницький інститут соціальних технологій
Університету «Україна»

Досліджено теоретичні аспекти розуміння поняття «соціальна реклама». Проаналізовано актуальні соціальні проблеми, які необхідно висвітлювати у соціальній рекламі. В рамках дослідження було проведене анкетування різних вікових груп з метою вивчення її відношення до реклами. Емпірично визначено для кожної вікової категорії найкращі носії для розміщення реклами, найбільш відтворювальні реклами.
Ключові слова: соціальна реклама, види реклами, функції соціальної реклами, принципи соціальної реклами.

Постановка проблеми. Соціальна реклама сьогодні виступає молодим напрямом досліджень у сфері суспільних комунікацій, її вивчення є надзвичайно актуальним та необхідним на Україні. Адже вона займає усе більш помітне місце у рекламному потоці, виробництво соціальної реклами стає окремим та престижним видом рекламної діяльності. Соціальна реклама змінює нашу соціальну поведінку по відношенню до себе, до інших, до суспільства, підказує як необхідно діяти у певній ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної реклами досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені О. Аронсон, С. Андріяшкін, Л. Березовець, Д. Бернет, В. Бугрим, С. Вагнер, А. Вовк, І. Голота, О. Грубін, О. Курбан, С. Селиверстов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасному суспільстві виникають нові проблеми, які потребують вирішення та громадської уваги, тому тематика соціальної реклами різноманітна. Вже близько року не зникають з теле- і радіоефірів соціальні реклами, що закликають пишатися українськими військовими.

Мета статті полягає у розкритті важливості сприйняття соціальної реклами кожною віковою категорією.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Про рекламу», офіційний документ у країні, який визначає статус соціальної реклами записано, що «соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку».

При створенні реклами необхідно дотримуватися основних принципів: законність, точність, достовірність, використання форм та засобів, які не завдають споживачеві реклами шкоди. Реклама не повинна підривати довіру суспільства до реклами та повинна відповідати принципам добросовісної конкуренції. Реклама не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності. Реклама повинна враховувати особливу чутливість дітей і не завдавати їм шкоди [1].

Агарков О. вказує, що головна функція соціальної реклами пов'язана з актуалізацією соціальних проблем і цінностей суспільства. У сучасному інформаційному суспільстві соціальна реклами має на меті популяризацію, прищеплення певних цінностей, ідеалів і стилю життя, впливаючи на поведінку людей і зміни в масовій свідомості і сприйнятті суспільних явищ. В українському інформаційному просторі соціальна реклама займає важливе місце, розвиваючись як окремий напрям рекламної діяльності [2, с. 152].

Бугайова О. зазначає, що реклама є таким засобом масової комунікації, який є закономірним продуктом суспільних відносин та охоплює всі сторони життєдіяльності людини. Її стратегічне завдання – популяризувати різними способами всіма можливими засобами що чи кого-небудь задля створення попиту (перш за все комерційного) на товар, послугу, особу (осіб), подію, ідею тощо. Оскільки в неї досить масштабне завдання, то, закономірно, вона поділяється на окремі види [3, с. 123].

За способами впливу на споживача реклама поділяється на два види: раціональна та емоційна. Раціональна реклама має на меті переконувати та інформувати споживачів, звертаючись до розуму адресата системою аргументації. Емоційна реклама спрямована на активізацію емоцій людини, вона звертається до її почуттів, до підсвідомої сфери і викликає почуттєві образи і спогади. Ці два види реклами розрізняються також засобами впливу на споживача: якщо раціональна (предметна) реклама свої доводи трансформує у словесну форму використовуючи графічні зображення, то емоційна реклама впливає через асоціації, використовує малюнок, колір, звук тощо. Переважна більшість рекламних повідомлень нині являють собою комбінацію раціональних та емоційних способів впливу, при цьому емоційній складовій віддається перевага через її психологічну ефективність. У психологічному плані рекламу можна визначити як мистецтво здійснювати спрямований вплив на людей з метою стимулювання збуту товарів (послуг) і одержання прибутку [4].

Замовником соціальної реклами може бути будь-яка особа. Замовляти соціальну рекламу можуть державні органи, комерційні структури, неурядові установи, громадські організації, благодійні фонди, колективи, громадяни.

Соціальна реклама виражає громадські й державні інтереси і покликана досягати благодійної мети.

У соціальній рекламі не слід згадувати:

- комерційні організації та індивідуальних підприємців;
- конкретні марки (моделі, артикули) товарів, так само як і марки (моделі, артикули) товарів, що є результатом підприємницької діяльності некомерційних організацій.

Використовуючи соціальну рекламу можна вплинути на девіантну поведінку окремих членів суспільства та змінити їх поведінку на прийнятну для громадськості [5].

Застосування інструментів соціальних рекламних комунікацій в управлінні носить подвійний характер. По-перше, за своєю природою реклама є комунікацією, спрямованою на просування об'єкту рекламування потенційної цільової аудиторії. Таким чином, можна говорити про те, що соціально орієнтована реклама служить комунікацією між

суб'єктами управління соціальними процесами. Під час її здійснення відбувається передача суспільству соціально значимої інформації, від державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських інститутів. По-друге, результатом вдало проведеної соціальної рекламної кампанії може стати зміна моделі поведінки, як окремих індивідів, так і суспільства в цілому або залучення людей до рішення, позначеною в рекламному повідомленні, проблеми. Таким чином соціальна реклама може впливати на ефективність реалізації цілей управління соціальними процесами. В цьому випадку можемо говорити, про те, що соціально орієнтовані рекламні комунікації виступають в ролі соціальних (соціально-психологічних) методів управління [6, с. 15].

Агарков О. емпірично виділив актуальні соціальні проблеми, які повинні висвітлюватися в соціальній рекламі як інструменті профілактики негативних соціальних явищ в українському суспільстві. Отже, з результатів дослідження, найбільш актуальними проблемами українського суспільства є насамперед: проблеми із залежностями від шкідливих звичок та їх наслідками для особистості і суспільства в цілому (алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія), медичні проблеми (СНІД, туберкульоз), проблеми екології, проблеми окремих верств населення (сироти, діти, літні люди, люди без постійного місця проживання, люди з обмеженими можливостями) і соціокультурні проблеим суспільства [2, с. 156]. До найбільш актуальних проблем українського суспільства, які мають бути висвітлені в соціальній рекламі, респонденти віднесли проблеми залежностей та соціально-економічні проблеми [2, с. 157].

На сьогодні виділяють декілька основних видів технологій соціальної реклами, а саме: технологія формування уваги (яскравість, кольорова гама, елементи абсурду, елементи гумору, музика, використання провокації); технологія емоційного забарвлення (залякування, привабленння); технологія створення мотиву (мотивування) (формування тематичних образів; реальні сюжети, факти; технології шоу, комікси, відображення мотивів цільової аудиторії, стереотипів, шаблони певної цільової аудиторії (мова, одяг тощо); технологія встановлення зворотного зв'язку (поведінкова) (іміджеві послання (формування громадської думки), спонукання до дії, виклик бажаної реакції, моделі поведінки).

Стрелковська А. [7] опираючись на особливості сприймання соціальної реклами молоддю України, вплив різних параметрів соціальної реклами на поведінку молоді та аналіз оцінки ефективності й основні принципи реалізації соціальної реклами визначила *критерії* ефективної соціальної реклами різних видів:

- чітко визначена цільова аудиторія;
- врахування думки означеної аудиторії на етапі створення рекламного продукту відносно слогана, дизайну, каналу поширення реклами тощо;
- зрозумілість самої реклами та високий рівень довіри цільової аудиторії до пропонованої соціальної реклами;
- ідейний та художній зміст рекламного послання повинен відображати та враховувати психологічні та вікові особливості цільової групи, на яку спрямовано соціальну рекламу;
- звернення (зрозумілою мовою, з доступною інформацією) до всієї цільової групи, з урахуванням різноманітності її складу – враховуючи освіту, сексуальні уподобання і т.д.;
- врахування соціальних, національно-культурних особливостей цільової групи (культурних звичаїв і тенденцій, стилю спілкування і способу життя);
- залучення однолітків і відомих людей, з якими могли б себе ідентифікувати представники цільової групи і приклад яких вони готові наслідувати;
- креативність та успішність висвітлення послання в ЗМІ;
- комплексне поєднання соціальної реклами з іншими заходами.

Автором досліджено, що соціальна реклама є ефективним соціально-педагогічним фактором щодо формування позитивно спрямованої поведінки молоді.

На основі вихідних даних досліджень та проаналізованих підходів до проблеми Стрелковською А. [7] визначено, що позитивно спрямована поведінка – це така поведінка особистості, що відповідає суспільним нормам і соціальним очікуванням, ґрунтується на системі загальнолюдських цінностей та є ознакою соціалізованості особистості молодої людини.

Спосіб подання інформації соціальної реклами більш дотичний до політичної, особливо в кризові періоди історії (війна, голод), коли мета й завдання цих типів рекламування були спільними. Крім того, чим більше споживач реклами обізнаний про тему соціального чи політичного повідомлення, тим гостріше він реагує на нього, тим результативніша кампанія. Інформація ж комерційного характеру матиме очікувані наслідки за умови, якщо вона здивує своєю новизною, неповторністю, унікальністю, що не властиво для соціальної реклами [3].

У Києві презентували нову серію соціальної реклами про Збройні сили України «Цінності дорожчі за життя» [8]. Синьо-жовта стрічка, ведмедик і яблуко стали лейтмотивами нової соціальної реклами на підтримку української армії. У кожного є щось, дорожче за власне життя, кажуть автори трьох нових роликів про Збройні сили України. У них вони пояснюють мотивацію українських вояків захищати найцінніше – батьків, дітей, коханих. Найважливішим для солдата є виконання наказу, а не збереження життя, каже керівник Центру оборонної реформи Олександр Данилюк. Саме тому рекламники вирішили відійти від популярної концепції «повертайся живим». «Трендовою є концепція «Повертайся живим». Безперечно, це надзвичайно важливо, зберегти життя кожного солдата, але, на превеликий жаль, війна вимагає від солдата готовності пожертвувати своїм життям і в цьому полягає цінність тих людей, хто взяв у руки зброю. Вони не тільки готові вбивати, вони готові й вмирати для того, щоб виконати наказ. На передовій це усвідомлення є банальним, ми б хотіли це усвідомлення донести до суспільства», – пояснює він.

Креативний директор рекламної агенції Tabasco, учасник Біржі соціальної реклами Олександр Смірнов зауважує, «Якщо створювати продукт впливу, то створювати його треба з повною відповідальністю. Якщо говорити просто – фільтрувати базар. Перебуваючи в умовах війни, кожен з нас повинен задуматись, кого і до чого від закликає, щоб не образити, не нашкодити, щоб не створити інформаційного шуму, який лише відволікає від справді важливих проблем» [8].

В рамках дослідження було проведене анкетування різних вікових груп (підлітки, молодь, люди зрілого та похилого віку) з метою вивчення її відношення до реклами. Вибір даної аудиторії не був випадковим, адже політичні і соціально-економічні зміни, які відбуваються сьогодні в нашому суспільстві, впливають на кожну вікову категорію дозволяючи більш-менш об'єктивно оцінити ситуацію, що рекламується, висловити своє відношення до неї.

З метою визначення сприйняття соціальної реклами було запропоновано дати відповідь на запитання «Який найкращий засіб донесення інформації?» Підлітки та молодь називали інтернет, телевізійні ролики, біл-борди; люди зрілого та похилого віку надавали перевагу телевізійним роликам, рекламі в друкованих виданнях, рекламі на транспорті.

На запитання «Назвіть соціальну рекламу, яку Ви чути чи бачили нещодавно?»

Найбільше відтворювали, незалежно від вікової категорії, такі реклами як: «Повертайтесь живими!» – нова соціальна реклама на підтримку армії; «Україна єдина!» – ведучі 1+1 разом з українськими співаками та зірками шоу бізнесу зняли патріотичний відео ролик. В ньому вони звернулися до всього українського народу з проханням не ділитися на Захід і Схід, а єднатися заради єдиної незалежної України.

Ролик «Все для перемоги», коли люди вітають оплесками та стоячи бійців, які повертаються додому.

Найбільш відтворювальна реклама молоддю – «Найбанальніша соціальна реклама», ролик для підтримки української армії, який зняли активісти. А все це через те, що в ньому немає переодягнутих акторів та страшної картинки АТО, в ньому дівчата просто наводять приклад, як просто та без значних грошових втрат, можна допомогти бійцям,які воюють на Сході.

«Думай, що купуєш! Не спонсоруй війну!», що дає можливість задуматися покупцеві при виборі продукції.

Ці дані підтверджують той факт, що війна України з Росією торкнулася кожного громадянина незалежно від віку.

Досліджувані підтвердили знання і позитивне емоційне ставлення до соціальної реклами, причому також велика частина опитаних згадувала про рекламну кампанію, проведену по телебаченню на тему відносин дітей і батьків («Вони виросли і забули своїх батьків. А Ви пам'ятаєте? Зателефонуйте батькам»). За словами респондентів цей рекламний ролик дійсно змушував задуматися над даною проблемою і згадати про свої обов'язки перед батьками, навіть відчути якусь провину перед ними. «Увага! Дитина на дорозі!» – відтворювали респонденти-водії. «Прийміть дитину в родину!» відтворювали здебільшого молоді люди. Також опитувані згадували різні заходи, мітинги, присвячені темам наркоманії, СНІДу, захисту дітей та материнства.

Висновки і пропозиції. Сьогодні по різному реагують на соціальну рекламу, вона здатна мотивувати до праці, до підтримки соціально вразливих верст населення, захист оточуючого середовища тощо. Соціальна реклама повинна стимулювати розвиток упевненості в собі, зміни у ставленні до того чи іншого соціального явища, цінностей. Одні стверджують, що завдяки соціальній рекламі люди не забувають про відповідальність, патріотизм та перераховують кошти для підтримки української армії, проте, є і такі, які стверджують, що першому місці реклами, які популяризують Збройні сили України і на другий план відійшли проблеми пов'язані із цивільними темами – здоров'я, безпека на дорозі, права дитини, охорона довкілля тощо. Перспективи наших подальших досліджень полягають у визначенні гендерних відмінностей при сприйманні соціальної реклами.

Список літератури:

1. Закон України «Про рекламу». – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80
2. Агарков О. А. Соціальна реклама як інструмент профілактики негативних явищ в українському суспільстві: регіональний аспект / О. А. Агарков // Український социум. – 2013. – № 4. – С. 151-160. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Usoc_2013_4_15.pdf
3. Бугайова О. І. Соціальна реклама як особливий жанр. – Режим доступу: file:///C:/Users/1/Downloads/mvkfm_2013_1(1)__21%20(3).pdf
4. Бутенко Н. Ю. Соціальна психологія в рекламі: Навч. посіб. / Н. Ю. Бутенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.
5. Реклама і зв'язки з громадськістю: конспект лекцій. Навчальний посібник. Електронне видання. Укладач М. Г. Житарюк. – Вінниця, 2013. – 105 с. – Режим доступу: http://przhyt.ucoz.ua/
6. Бурега В. В., Гулакова Г. В. Державне регулювання соціальної реклами: вітчизняний і світовий досвід / В. В. Бурега, Г. В. Гулакова // Сучасні механізми державного управління в різних сферах і галузях економіки: зб.наук. праць ДонДУУ. – Донецьк: ДонДУУ, 2009. – Т. Х. – 301 с. – (Серія «Державне управління»; вип. 129). – С. 13-22.
7. Стрелковська А. Л. Соціально-педагогічні умови формування позитивно спрямованої поведінки молоді засобами соціальної реклами: автореферат канд. пед. наук: 13.00.05 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 26 с.
8. http://www.radiosvoboda.org/content/article/26741429.html

Кондратюк С.Н.
Хмельницкий институт социальных технологий
Университета «Украина»

ВОСПРИЯТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РЕКЛАМЫ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты понимания понятия «социальная реклама». Проанализированы актуальные социальные проблемы, которые необходимо освещать в социальной рекламе. В рамках исследования было проведено анкетирование различных возрастных групп с целью изучения ее отношения к рекламе. Эмпирически определено для каждой возрастной категории лучшие носители для размещения рекламы, наиболее воспроизводственные рекламы.

Ключевые слова: социальная реклама, виды рекламы, функции социальной рекламы, принципы социальной рекламы.

Kondratyuk S.N.
Khmelnytsky Institute of Social Technologies
of University «Ukraine»

PERCEPTION OF SOCIAL ADVERTISING BY DIFFERENT AGE GROUPS

Summary
The theoretical aspects of understanding the concept of «social advertising» are investigated. The actual social problems that need to be shown in social advertising are analyzed. The questioning of different age groups in order to study its relation to advertising was conducted. The best media for advertising and the most reproduction of advertising for each age group were determined empirically.
Keywords: social advertising, advertising types of advertising, functions of social advertising, principles of social advertising.

УДК 159.923

ФЕНОМЕН ВИГОРАННЯ У ТЕЛЕФОННИХ КОНСУЛЬТАНТІВ ЯК ПРОЯВ ЇХ ОСОБИСТІСНОГО ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

Кононенко О.І.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті проаналізовано наукові підходи до дослідження синдрому емоційного вигорання. Розглянуто особливості прояву перфекціонізму у емоційній сфері особистості. Виявлено вплив перфекціонізму особистості на виникнення емоційного вигорання у телефонних консультантів.

Ключові слова: особистість, перфекціонізм, емоційне вигорання, емоційний стан, досконалість.

Постановка проблеми. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблематики, свідчить про те, що в більшості розглянутих джерел професійний розвиток, що є найважливішим аспектом особистісного розвитку, розглядається як сфера життя, в якій найбільш великий ризик виникнення синдрому емоційного вигорання. Синдром емоційного вигорання – складний психофізіологічний феномен, який визначається як емоційне, розумове і фізичне виснаження із-за тривалого емоційного навантаження, виражається в депресивному стані, відчутті втоми, спустошеності, недоліку енергії і ентузіазму, втраті здібностей бачити позитивні результати своєї праці, негативній установці відносно роботи і життя взагалі. Феномен згорання є гострим кризовим станом, який притаманний людям, які за своєю спеціальністю постійно зустрічаються з негативними переживаннями людей і в більш або меншому ступені оказуються особисто втягнуті в них. Феномен згорання характеризується у телефонних консультантів душевною і фізичною втомою, втратою віри в свої сили, а як наслідок, неможливістю проводити ефективне консультування. Причинами виникнення феномену згорання можуть стати різні явища, але серед них важливу роль, на нашу думку, особистісний перфекціонізм телефонного консультанта, що обумовлює актуальність дослідження цього феномену з метою профілактики феномену згорання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційного вигорання постає предметом дослідження багатьох сучасних дослідників, а саме: вітчизняних дослідників емоційного вигорання (В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, В. О. Орел, Т. І. Ронгінська, Т. В. Форманюк, Л. Н. Юр'єва та ін.), так і зарубіжних авторів (H. J. Freudenberger, C. Maslach, W. Schaufeli, A. Pines та ін.) [3]. Актуальним є питання факторів які впливають на виникнення синдрому емоційного вигорання. Ключовим компонентом розвитку синдрому вигоряння є стрес на робочому місці: невідповідність між особистістю і що висуваються їй вимогами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак незважаючи на велику кількість досліджень проблеми емоційного вигоряння, відкритим питанням залишається вивчення впливу перфекціонізму особистості на виникнення емоційного вигорання.

Мета дослідження – виділити специфіку впливу перфекціонізму особистості на виникнення емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу. Термін «синдром емоційного вигорання» (СЕВ) (burnout – згоряння, вигоряння) вперше був введений в 1974 р американським психіатром Х. Дж. Фрейденбергером. В опублікованих у пресі дослідженнях найчастіше дається таке визначення СЕВ: це стан фізичного, емоційного і розумового виснаження, що виявляється у професійній сфері. Характеризується фізичним стомленням, почуттям емоційної втоми і спустошеності, в окремих випадках – нечутливість і негуманним відносинам до клієнтів і підлеглим, відчуттям некомпетентності у професійній сфері, неуспіху в ній і в особистому житті, песимізмом, зниженням задоволеності від повсякденної роботи.

«Синдром емоційного вигорання» характерний тільки для представників комунікативних професій, або, як ще прийнято їх називати, професій типу «людина – людина». За даними вітчизняних і зарубіжних дослідників, даний синдром зустрічається в 30 – 90% випадків всіх категорій керівників, суддів, вчителів, продавців, медичних працівників і т.д. в залежності від конкретної професійної діяльності, типу особистості, об'єктивних можливостей психологічної адаптації до реальних ситуацій.

Найбільш яскраво вигорання проявляється у випадках, коли комунікації обтяжені емоційною насиченістю, як правило, на основі стресу.

Причини СЕВ можуть бути класифіковані на дві групи:

1) суб'єктивні (індивідуальні) пов'язані: з особливостями особистості, віком (молоді співробітники більше схильні до ризику «вигорання»), системою життєвих цінностей, переконаннями, способами і механізмами індивідуальної психологічної захисту, з особистим ставленням до виконуваних видів діяльності, взаємовідносинами з колегами по роботі, учасниками судового процесу, членами своєї сім'ї. Сюди можна віднести і високий рівень очікування результатів своєї професійної діяльності, високий рівень відданості моральним принципам, проблему відповісти на прохання відмовою і сказати «ні», схильність до самопожертви і т.п. Найбільше піддані «згорянню», і першими виходять з ладу, як правило, найкращі працівники – ті, хто найбільш відповідально ставиться до своєї роботи, переживає за свою справу, вкладає в нього душу.

2) об'єктивні (ситуаційні) безпосередньо пов'язані зі службовими обов'язками, наприклад: зі збільшенням професійної навантаження, недостатнім розумінням посадових обов'язків, неадекватною соціальної та психологічної підтримкою і т.д.

В зарубіжних дослідженнях основні підходи щодо вивчення означеного наукового феномену спираються на акцентування глобальної невідповідності – між вимогами, що пред'являються до працівника, і його ресурсами; невідповідність роботи і особистості (яка може виникнути за відсутності уявлення про справедливість на роботі); невідповідності між етичними принципами і принципами особистості й вимогами роботи тощо. Але, не дивлячись на актуальність та практичне значення подібного підходу, в ньому відсутня глибока психологічна інтерпретація та системність подання

інформації. У вітчизняній психології традиційно вигорання розглядається як особливий стан людини, який є наслідком професійних стресів та професійної адаптації, але останнім часом проблемне поле вивчення емоційного вигорання суттєво розширюється – через екзистенціальний підхід, феномен психологічного здоров'я тощо. Тобто, психологічні наслідки емоційного вигорання можуть відчутно проявлятися в особистому житті людини, взагалі, в різних аспектах її буття, а не тільки у професійному спілкуванні. [3] Не дивлячись на широку представленість досліджуваної проблематики у вітчизняній та зарубіжній психології, вивчення впливу перфекціонізму особистості на виникнення емоційного вигорання є недостатнім.

Термін «перфекціонізм» в даний час використовується в багатьох значеннях. У самому грубому визначенні перфекціонізм – це прагнення до бездоганності, до досконалості, а перфекціоніст – людина, яка прагне бути кращим у всіх аспектах свого життя.

В зарубіжній та вітчизняній психології представлені різноманітні аспекти дослідження феномену перфекціонізму. У вітчизняній психології перфекціонізм досліджують як чинник професійної готовності (І. Гуляс, О. Лоза), фактор академічної обдарованості (Л. Данилевич), складову губристичної мотивації студентської молоді (К. Фоменко).

На основі клінічного досвіду Д. Хамачек описав відмінності між невротичним і нормальним перфекціонізмом. Нормальні перфекціоністи – це ті, хто встановлює для себе високі стандарти, але менш педантичні й гнучкіші, можуть пристосовувати свої стандарти до існуючої ситуації. Тобто вони більш адаптивні. З іншого боку, невротичні перфекціоністи встановлюють завищені стандарти, але не залишають собі можливість допускати помилки. Отже, у них ніколи не буває відчуття, що щось зроблено досить добре. Таким чином, психологічні проблеми, пов'язані з перфекціонізмом, скоріше пов'язані з цими тенденціями до критичного оцінювання, ніж з встановленням завищених стандартів [8]. Нормальний перфекціоніст прагне до розумним і реалістичним стандартам, що веде до почуття самозадоволення і підвищенню самооцінки. Невротичні перфекціоністи так сильно стурбовані вадами своєї діяльності, що навіть самі несуттєві з них з великою ймовірністю призведуть у перфекціоніста до відчуття, що він не відповідає своїм вимогам.

У концепції Хьюїтта і Флетт перфекціонізм включає в себе три складових: суб'єктно або особисто-орієнтований перфекціонізм (завищені і нереалістичні вимоги, пропоновані до себе, посилене самодослідження, самокопання і самокритика, які роблять неможливим прийняття власних вад, недоліків і невдач), об'єктно-орієнтований перфекціонізм (пред'явлення перебільшених і нереалістичних вимог до інших), і соціально приписаний перфекціонізм (генералізоване переконання або відчуття, що інші пред'являють до суб'єкта нереалістичні вимоги, яким важко, але необхідно відповідати, щоб заслужити схвалення і прийняття [9].

У концепції Фроста перфекціонізм має шість складових: особисті стандарти виконання діяльності (пред'явлення до себе дуже високих вимог і надання цим вимогам надмірного значення для самооцінки), занепокоєння з приводу помилок в здійснюваних діях (негативні реакції на помилки в діяльності, тенденція інтерпретувати їх як аналог неуспіху і вважати, що за невдачею буде втрата поваги інших людей), батьківські очікування і критика (тенденція індивіда вважати, що його батьки ставлять перед ним занадто складні цілі і занадто критичні по відношенню до нього), сумнів у скоєних діях (схильність відчувати, що задумане незроблене досить задовільно) і організованість, що розуміється як зосередженість на важливості та необхідності порядку і організованості. Автор виділив батьківські очікування і батьківську критику як окремі, незалежні, хоча і часто пов'язані між собою складові перфекціонізму [7].

Дослідники виділяють кілька сфер, на які робить негативний вплив перфекціонізм: емоційний стан, де в якості наслідків спостерігаються часті, навіть хронічні, переживання невдоволення собою, туги, тривоги, сорому і провини; наступна сфера – продуктивність діяльності, де найчастіше спостерігається поведінка уникнення, неможливість почати діяти, зниження продуктивності та хронічна перевтома в силу генералізації високих стандартів на всі види діяльності, в міжособистісних стосунках можливі конфлікти і розриви через надмірні вимог і очікувань від оточуючих, порівнянь себе з ними, заздрості, ревнощів. Сучасні дослідження показують, що перфекціонізм є одним з найважливіших особистісних факторів розладів афективного спектру [5].

Порівняльне дослідження Золотарьової А. позитивного і негативного типів перфекціонізму за Р. Фростом показало, що позитивний перфекціонізм характеризується конструктивним прагненням до досягнень, позитивним афектом, позитивної самооцінкою, самоефективністю, самоактуалізацією, ефективними стратегіями навчання, хорошою академічною успішністю, позитивними інтерперсональними якостями, упевненістю в собі, альтруїстичними соціальними установками, адаптивними копінг-стратегіями [2]. В свою чергу негативний перфекціонізм характеризується ірраціональним мисленням, схильністю до самокритики, самозвинуваченням і звинуваченням інших, прокрастинацією, низькою ефективністю у професійній кар'єрі, неадаптівною навчальної мотивацією, зниженою здатністю до пошуку допомоги, наявністю інтерперсональних проблем, неадаптивними копінг-стратегіями, емоційної дезадаптацією, який може служити, на нашу думку, причиною виникнення синдрому емоційного вигорання.

Ларскіх М.В. вважає, що такі якості педагога як відповідальність по відношенню до своєї роботи і своїх обов'язків; тенденція виконувати свою роботу максимально добре і прагнути зробити її ще краще; схильність орієнтуватися на найуспішніших колег і порівнювати свої досягнення тільки з найвищими досягненнями, самі по собі не є факторами, що впливають на емоційне вигорання і виснаження педагога [4].

Згідно Т.Ю. Юдеєвої перфекціонізм як дисфункціональна особистісна риса має складну психологічну структуру, що включає поряд з високими стандартами діяльності і домаганнями, параметри когнітивних спотворень: сприйняття інших людей як делегують високі очікування, постійне порівняння себе з оточуючими (персоналізація), дихотомічну оцінку результату діяльності та її планування за принципом «все або нічого» (поляризоване мислення), селектування інформації про власні невдачі і помилки (негативне селектування). Таким чином, наслідки перфекціонізму для емоційного стану, як правило, зводяться до частих переживанням незадоволеності собою, туги, тривоги, сорому і провини [6].

Як вважають Гаранян П.Р., Холмогорова А.Б. і Юдеєва Т.Ю. «перфекціонізм являє собою склад-

не психологічне утворення, що включає наступні параметри:

1. завищена порівняно з індивідуальними можливостями, труднощі цілей (завищений рівень домагань) – надмірні вимоги до себе в плані кількості роботи та якості її виконання, бездоганної поведінки, володіння собою в тій чи іншій ситуації, наявності різноманітних умінь і душевних якостей. Завищена труднощі цілей виявляється у багатьох переконаннях депресивних і тривожних пацієнтів: «Я завжди повинна добре виглядати», «За що б не взявся, я повинен домагатися блискучих результатів», «Помилки і невдачі – ознака некомпетентності» і т.д.

2. поляризована, «чорно-біла» оцінка результату власної діяльності – недиференційовані судження про результати власної діяльності: «Якщо не впорався блискуче, значить, не впорався взагалі», «Якщо в ході виконання роботи я відчував труднощі, значить, це був неуспіх». Поєднання завищених домагань і поляризованого мислення може бути причиною серйозних життєвих проблем.

3. переважна зосередженість на невдачах і помилках при ігноруванні реальних успіхів і досягнень. Значення невдачі сильно перебільшується, при цьому, успіх – знецінюється або приписується зовнішніми, що не залежать від пацієнта обставинами. Негативне селектування такого роду може торкатися як поточну діяльність, так і поширюватися на все життя.

4. перманентне порівняння себе з іншими людьми при орієнтації на полюс «найуспішніших і досконалих». Багато пацієнтів проживають життя в режимі порівняння себе з іншими людьми, відчуваючи при цьому болісне відчуття власної «меншовартості і неспроможності» (за принципом «Чужі досягнення – свідчення моєї неспроможності»). Для порівняння, як правило, вибираються найбільш гідні, багато чого досягли, найталановитіші, а на інших – навіщо дивитися?». Наслідки таких порівнянь – перманентне почуття заздрості, невдоволення собою, хибні життєві вибори, конкурентні установки в спілкуванні, уникання контактів, в підсумку – самотність.

5. відчуття власної невідповідності позитивним уявлень інших людей про себе, постійне передчуття публічного викриття. Ситуації успіху можуть обертатися для таких пацієнтів переживаннями тривоги і відчаю – «Знову обдурила. Тепер доведеться постійно підтверджувати цей результат, інакше розчарую людей».

6. оцінка багатьох нейтральних ситуацій з позиції рівня своїх досягнень. Відчуття невдоволення собою в зовсім несподіваних, нейтральних для самооцінки ситуаціях. Книги, фільми, твори мистецтва наносять «нарцисстичні травми», бо нагадують про власну недосконалість.

7. надмірні вимоги до інших і завищені від них очікування, наприклад: «Друг повинен приходити до мене всякий раз, коли мені погано, без мого поклику», «Справжній друг повинен проводити зі мною абсолютно весь вільний час дня і ночі», «Якщо мій друг розмовляє з ким-небудь, і взагалі спілкується з будь-якою третьою особою, я йому не потрібна», «Мій друг не повинен хворіти або проявляти якісь ще слабкості, тому що він мені опора» [1].

За даними Гаранян П.Р., Холмогорової А.Б. і Юдеєвої Т.Ю. «наслідки перфекціонізму для емоційного стану, як правило, зводяться до частих (часом хронічним) переживанням незадоволеності собою, туги (через неможливість втілити в життя нездійсненно важкі цілі), тривоги (пов'язаної з очікуванням помилки, невдачі, «публічного викриття» і т.д.), сорому і провини. Наслідки перфекціонізму для продуктивності діяльності також можуть бути різноманітними: а) поведінки уникнення; б) стану «паралічу» – блокада активності внаслідок заборони на будь-який результат, відмінний від чудової; в) зниження продуктивності і хронічне перевтома чинності генералізації високих стандартів у всіх сферах діяльності (наприклад, у навчанні, домашніх справах і т.д.) і неможливості виділити пріоритетні завдання. Наслідки перфекціонізму для міжособистісних контактів: а) конфлікти і розриви з-за надмірних вимог і очікувань від інших людей; б) конкурентні відносини з людьми через частих порівнянь з ними і заздрості; в) дефіцит близьких і довірчих відносин» [1].

Таким чином, наслідки перфекціонізму для емоційного стану, як правило, зводяться до частих переживанням незадоволеності собою, туги, тривоги, сорому і провини. А емоційне вигорання виступає різновидом виробленого особистістю механізму психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики) у відповідь на певні психотравмуючі дії. Головним джерелом виникнення вигорання та його основних симптомів виступає взаємодія з людьми, яка не відповідає тим вимогам і стандартам, які собі ставить перфекціоніст.

Висновки і пропозиції. Синдром емоційного вигорання – складний психофізіологічний феномен, який визначається як емоційне, розумове і фізичне виснаження із-за тривалого емоційного навантаження, виражається в депресивному стані, відчутті втоми і спустошеності, нестачі енергії і ентузіазму, втраті здібностей бачити позитивні результати своєї праці, негативній установці відносно роботи і життя взагалі. Індивідуальні чинники виникнення емоційного вигорання, а особливо у телефонних консультантів, виділені в роботах вітчизняних та зарубіжних психологів, представлені широким колом, отже, на нашу думку, провідну роль серед них відіграє перфекціонізм особистості.

Список літератури:

1. Гаранян Н. Г. Перфекционизм, депрессия и тревога / Н. Г. Гаранян, А. Б. Холмогорова, Т. Ю. Юдеева // Московский психотерапевтический журнал / Гл. ред. Т. В. Снегирева. – 2001. – № 4. – С. 18–48.
2. Золотарева А. А. Диагностика индивидуальных различий перфекционизма личности: дис. на соискание научной степени кад.психол.наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии»/ Золотарева Алена Анатольевна. – М., 2012 – 115 с.
3. Костюк А. В. Превентивні заходи в профілактиці професійного вигорання співробітників органів внутрішніх справ / А. В. Костюк // Вісник Одеського національного університету. – Том 14, Випуск 5, Психологія. – 2009. – С. 56-63.
4. Ларских М. В. Формирование конструктивного перфекционизма педагога: дисс. на соиск. научной степени канд. психолог. наук: спец 19.00.07 «Педагогическая психология» / Ларских Марина Владимировна. – Воронеж, 2011. – 162 с.
5. Маркова С. В. Исследование уровня выраженности перфекционизма у подростков с девиантным поведение / С. В. Маркова // Журнал «Психология и право». – 2012. – № 3. – С. 1-10.
6. Юдеева Т. Ю. Перфекционизм как личностный фактор депрессивных и тревожных расстройств: автореферат дис. канд. психол.наук / Юдеева Татьяна Юрьевна. – М, 2007. – 275 с.

7. Frost R. The dimensions of perfectionism / R. Frost, P. Marten, C. Lahart // Cogn. Ther. Res. – 1990. – V. 14. – P. 449–468.
8. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. – 1978. – V. 15. – P. 27–33.
9. Hewitt P. Perfectionism in the Self and Social context: conceptualization, assessement and association with psychopathology / P. Hewitt, G. Flett // J–l of Personality and Social Psychology. – 1991. – V. 60. – № 3. – P. 456–470.

Кононенко О.И.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ФЕНОМЕН СГОРАНИЯ У ТЕЛЕФОННЫХ КОНСУЛЬТАНТОВ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ИХ ЛИЧНОСТНОГО ПЕРФЕКЦИОНИЗМА

Аннотация
В статье проанализированы научные подходы к исследованию синдрома эмоционального выгорания. Рассмотрены особенности проявления перфекционизма в эмоциональной сфере личности. Выявлено влияние перфекционизма личности на возникновение эмоционального выгорания у телефонных консультантов.
Ключевые слова: личность, перфекционизм, эмоциональное выгорание, эмоциональное состояние, совершенство.

Kononenko O.I.
Odessa I.I. Mechnikov National University

PHENOMENON BURNOUT IN TELEPHONE CONSULTANTS AS A MANIFESTATION OF THEIR PERSONAL PERFECTIONISM

Summary
The article analyses the scientific approaches to the study of emotional burnout syndrome. We consider features of perfectionism in emotional personality. The influence of perfectionism personality to the occurrence of emotional burnout of telephone consultants.
Keywords: personality, perfectionism, emotional burnout, emotional state, perfection.

УДК 159.923.2

РОЛЬОВІ ОЧІКУВАННЯ ПОДРУЖЖЯ З РІЗНИМ ТИПОМ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Коськіна Д.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються відмінності в рольових очікуваннях подружжя залежно від типу їх взаємин. Наведено короткий огляд літератури, присвяченої цій тематиці. Обґрунтовано розподіл сімей на два типи: авторитарні та егалітарний. У статті також представлені результати емпіричного дослідження, які вказують на конкретні відмінності в рольових очікуваннях між представниками егалітарних та авторитарних сімей. Наведено статистичні та теоретичні результати проведеного дослідження.

Ключові слова: Рольові очікування, подружжя, статево-рольова взаємодія, егалітарна родина, авторитарна родина.

Постановка проблеми. Сім'я традиційно належить до базових цінностей української культури. Одночасно з цим, вона виступає і важливим соціально-психологічним механізмом задоволення людських потреб, могутнім інститутом соціалізації особистості. Саме тому дослідження проблем, особливостей та механізмів ефективного функціонування подружжя завжди було актуальним й до цих пір таким й залишається.

Чисельні дослідження присвячені в різних галузях сімейній системі, оскільки вона відіграє важливу функцію у формуванні та розвитку особистості, передає набуті цінності та традиції майбутнім поколінням. Актуальність дослідження сімейної системи обумовлена також тим, що більшість осіб дорослого віку мають досвід близьких романтичних стосунків з іншою особою (або офіційного шлюбу), а отже сімейна система – важливий аспект життя переважної більшості українців.

Актуальність дослідження будь-якої тематика обумовлена потребами, які народжуються в суспільстві протягом з його розвитку. Сучасна українська сім'я зазнає значних викликів: збільшується кількість розлучень за психологічними мотивами, зменшується народжуваність, спостерігається рольове первантаження молодого подружжя тощо [7]. Такі зміни в сімейній системі вимагають детального вивчення всіх тенденцій розвитку сучасної української сім'ї, а також дослідження детермінант цих змін. У зв'язку з актуальним розподілом сімей відповідно до ієрархії влади та наявності або відсутності домінування в родині, ми вважаємо доцільним досліджувати рольові очікування одруженої особи в контексті тих взаємин, в яких вона перебуває (авторитарних чи егалітарних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає сучасний український психолог Н.Є. Хлопоніна, рольова структура сім'ї забезпечує ефективне її функціонування й задоволення потреб усіх її членів за умов чіткої узгодженості сімейних ролей, які утворюють цілісну систему. Основними параметрами рольової структури сім'ї автор пропонує вважати характер керівництва, який визначає систему стосунків влади й підпорядкування, тобто, ієрархічну побудову сім'ї і розподіл ролей у відповідності з тими завданнями, які вирішує сім'я на кожній стадії свого життєвого циклу та в повсякденному житті. Запропонований та підтриманий багатьма науковцями розподіл моделей сім'ї на авторитарні та егалітарні зумовлений функціонально-рольовим розподілом у сім'ї, а також розподілом сфер влади й відповідальності [7].

У сучасному соціумі, що визначається дослідниками як постіндустріальне чи інформаційне суспільство, гендерні відмінності у соціально-професійному, освітньому, кваліфікаційному складі населення певною мірою мінімізуються, оскільки жінки беруть активну участь у всіх сферах життя суспільства. Цьому етапу історичного розвитку відповідає партнерська або демократична сім'я, де всі рішення приймаються спільно, розподіл влади є ситуативним, чоловік разом з дружиною бере активну участь у вихованні дітей, розподіл обов'язків є демократичним, хоча певний гендерний розподіл праці у сім'ї має місце. Сучасні дослідники таку сім'ю називають егалітарною, визначаючи, що для егалітарних родин характерна повна «взаємозаміна» ролей чоловіка і дружини, повна відсутність чіткої фіксації, закріпленості їх обов'язків [5].

Наразі це дискусійне питання – наскільки раціональним є відсутність гендерного розподілу обов'язків у сім'ї, які її наслідки. Частина дослідників вважає, що егалітарний тип сім'ї є найбільш прогресивним, за ним майбутнє, частина – що це прояв інституційної кризи сім'ї [5].

Ми не ставимо собі за мету визначити переваги або недоліки кожного з цих типів. Кожен тип статево-рольової взаємодії «виконує» певні функції для кожного індивіда та суспільства в цілому. Нашою задачею є дослідження рольових очікувань подружжя, де панує авторитарний або егалітарний тип стосунків. З метою конкретизації використаних конструктів, стисло охарактеризуємо обидва типи сімей та поняття «рольові очікування».

Егалітарними (від франц. egalite – рівність), вважаються родини, в яких не виділяється чітко вираженого глави, обов'язки розподіляють ситуативно, а рішення приймають колегіально або доручаються найбільш компетентному в даній проблемі [2]. Видатні українські науковці Говорун Т.В. та Кікінежді О.М. вважають, що це «новий тип сім'ї та подружніх стосунків, побудований на взаємозамінності виконання сімейних ролей» [6]. Отже, егалітарна модель сім'ї характеризується однаковим залученням шлюбних партнерів до реалізації сімейних ролей. Рольовий розподіл у даній моделі сім'ї відбувається насамперед виходячи з особистісних уподобань і на основі взаємної домовленості подружжя, а не на основі статевої диференціації [7].

Авторитарна система відносин – така структура родини, в якій керівництво та організація всіх її функцій зосереджені в руках одного члена сім'ї, найчастіше чоловіка [8]. Цей тип за своєю природою є протилежним до егалітарного, про який йшлося вище.

Під очікуванням найчастіше розуміють оцінку особистістю своїх передбачуваних можливостей, а також очікування у майбутньому такої їх реалізації, яка б задовольнила її плани і запити. Рольові очікування в контексті сімейної психології розглядаються як ступінь очікування від партне-

ра активного виконання певних дій. Таким чином, рольові очікування в контексті сімейної психології розглядаються як ступінь очікування від партнера активного виконання певних дій, безпосередньо пов'язаних з ефективним функціонуванням сім'ї [3]. Рольові очікування – це сподівання на таку поведінку іншої людини, яка відповідає її рольовому статусу. Відповідність поведінки людей взаємним очікуванням – це важлива умова успіху у спілкуванні [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Чисельні роботи присвячені особливостям функціонування егалітарних та авторитарних родин. Також чимало досліджень були спрямовані на виявлення рольових очікувань подружжя. Накопичена «скарбниця знань» дозволяє нам рухатись глибше у дослідження функціонування сучасної української сім'ї, а саме дослідити як розрізняються рольові очікування серед представників обох типів статево-рольового функціонування родини. Завдяки попереднім дослідженням багатьох науковців нам зараз відомо, що тип подружніх взаємин, егалітарний або авторитарний, суттєво детермінує повсякденне життя подружжя, особливості їх спілкування та функціонування. Також в роботах багатьох психологів провідна роль у успішності функціонуванні сімейної системи відводиться узгодженості їх рольовим очікуванням. Таким чином, дослідження в даному напрямку буде актуальним для сучасного українського суспільства, проте безумовно буде лише крихітним кроком у потенційних перспективах вивчення сім'ї як могутнього інституту соціалізації. Ми сподіваємось, що дане дослідження буде корисним для всіх дослідників та науковців, які наразі займаються активним вивченням сучасної української сім'ї, її проблем та шляхів їх подолання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей рольових очікувань в сім'ях з егалітарним та авторитарним типом взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У проведеному емпіричному дослідженні приймали участь 148 осіб, які перебували у зареєстрованому шлюбі. Кількість чоловіків і жінок приблизна однакова, а вік досліджуваних – від 18 до 56 років. Респонденти були віднесені до представників авторитарних або егалітарних родин на основі їх відповіді на відповідне пряме запитання, а також на основі їх відповідей на опитувальник Ю.Е. Альошиної «Розподіл ролей в родині» [1]. Також респондентам було запропоновано пройти опитувальник «Рольові очікування партнерів», автор А.Н. Волкова [1].

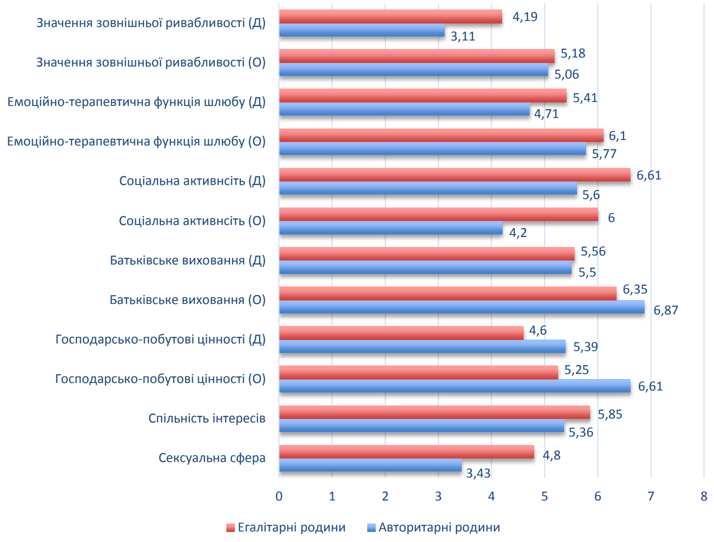

Рис. 1.1. Середні значення розподілу рольових очікувань серед представників авторитарних та егалітарних родин (умовні позначення: «(Д)» – рольові домагання, «(О)» – рольові очікування)

Як можна побачити з Рис. 1.1, де наведені середні значення розподілу рольових очікувань серед представників авторитарних та егалітарних родин, для представників останніх найбільш очікуваними є прагнення власної соціальної активності (6,61), а для представників авторитарних родин – очікування щодо функції батьківського виховання (6,87).

Представники егалітарних родин надають більше (4,8) значення сексуальній гармонії у подружньому житті, ніж представники авторитарних родин (3,4). Таким чином сексуальна сфера подружнього життя являє собою більшу цінність в егалітарних родинах, ніж в авторитарних.

Представники обох типів шлюбно-сімейної взаємодії приблизно однаково очікують, що їх партнер матиме схожі погляди, цінності та інтереси до їх власних. А сфера господарсько-побутових аспектів життя має суттєві відмінності. Так, саме індивіди з авторитарним типом стосунків в сім'ї очікують більшою мірою (6,61), що інший партнер візьме на себе ініціативу в реалізації певних господарсько-побутових функцій сім'ї. Для них важливо, щоб партнер приймав активну участь принаймні в деяких аспектах побутового життя родини. Також для них важливо, щоб партнер володів певними навичками для ефективного вирішення повсякденних та раптових господарсько-побутових аспектів життя.

Варто зауважити, що для представників авторитарних родин важливішою є також й власна роль у виконанні господарсько-побутових функцій. Такий результат дозволяє припустити, що для представників цього типу стосунків господарська-побутова сфера має особливе значення, вони надають увагу побутовим речам і прагнуть, щоб їх партнер також це робив. Можна припустити, що жінки, які перебувають у сім'ї авторитарного типу, очікують, що чоловік виконуватиме важку хатню роботу, яка потребує більших фізичних навантажень. В той час як чоловіки очікують, що жінка виконуватиме повсякденну хатню роботу, пов'язану переважно з прибирання приміщення. В той самий час як чоловіки, так й жінки з авторитарних родин н лише очікують активної участі партнера, але й вбачають свою значну роль у виконанні господарсько-побутових обов'язків.

Сфера батьківського виховання представляє значний інтерес для представників обох типів шлюбно-сімейної взаємодії. В обох випадках індивіди схильні очікувати, що партнер прийматиме активну участь у вихованні та догляду за дитиною. Все ж представники авторитарних родин покладають дещо більші очікування на свого партнера у цій сфері, ніж індивіди з егалітарних родин.

Сфера соціальної активності представляє особливу цінність для осіб з егалітарним типом взаємодії. Вони мають сильну установку на зовнішню активність, на тверду професійну та ділову позицію. Для них важливо мати широке коло спілкування, приймати активну участь у житті суспільства. Варто звернути увагу на те, що вони також очікують схожої позиції від свого партнера. В той час як для представників авторитарних родин соціальні контакти з оточуючими представляють меншу значимість, а тим паче вони очікують, що

їх партнер якнайменше проявлятиме соціальну активність поза межами родини.

Емоційно-терапевтична функція шлюбу також має більше значення для представників егалітарних родин. Вони, так само як й особи з авторитарним стилем взаємодії, очікують, що партнер виконуватиме провідну роль у побудові та підтриманні емоційно-позитивного клімату в родині, створюватиме атмосферу доброзичливої підтримки. Умовно можна визначити так роль партнера як роль «психотерапевта стосунків». Така позиція, коли ця роль очікується більшою мірою від партнера, аніж від себе, може призводити до розчарувань, у випадку, коли партнер не дуже ефективно виконуватиме роль «психотерапевта стосунків» або у випадку, якщо партнер очікує у відповідь те саме.

Власна зовнішня привабливість виступає найменшою цінністю для представників обох типів шлюбно-сімейної взаємодії, а особливо незначною вона виступає для осіб з авторитарних родин. Хоча одночасно з цим вони й значною мірою очікують, що їх партнер буде мати завжди привабливий вигляд. Представники егалітарних родин також не високо оцінюють власну зовнішню привабливість, в той час як аналогічно високо прагнуть, щоб чоловік або дружина ретельно стежили за своїм зовнішнім виглядом.

Необхідно відмітити, що для представників обох типів родин очікування переважно по всіх шкалах перевищують домагання. Такий результат свідчить про те, що сучасні одружені чоловіки й жінки більшою мірою очікують виконання певних функцій від своїх партнерів, аніж прагнуть брати на себе першість у більшості ціннісно-смислових аспектів подружнього життя.

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження вдалось встановити, що особи, які перебувають в авторитарних та егалітарних подружніх взаєминах мають різні рольові очікування щодо свого партнера та шлюбно-сімейної взаємодії. Найбільша різниця спостерігається у сфері соціальної активності: представники егалітарних родин очікують, що вони особисто та їх партнер матимуть високу соціальну активність, а представники авторитарних родин навпаки, очкують значно нижчу соціальну активність як від себе, так і від свого партнера.

Перспективою подальшого дослідження ми вважаєм більш глибоке дослідження особливостей функціонування родин з авторитарним та егалітарним типом взаємодії. Детальне розуміння особливостей обох видів сімей дозволить ефективніше будувати психотерапевтичну взаємодію з сім'ями (в разі необхідності), а також попереджати конфлікти й інші можливі проблемні ситуації в житті подружжя.

Список літератури:

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи: монография / Т. В. Андреева. – СПб.: Речь, 2005. – 244 с.
2. Лавриненко Н. В. Гендерные отношения в украинской семье / Н. В. Лавриненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 138-162.
3. Мазурик І. О., Гендерні особливості рольових очікувань молоді стосовно майбутнього партнера у шлюбі молоді / О. І. Мазурик // Збірник тез IV міжнародного освітнього форуму »особистість в єдиному освітньому просторі» – Запоріжжя, 2013. – С. 45-48.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник / С. Д. Максименко. – К.: Центр навч. літератури, 2004. – 272 с.
5. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
6. Стать та сексуальність: психологічний ракурс [Текст]: навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Т.: Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
7. Хлопоніна Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Н. Є. Хлопоніна – К., 2007. – 18 с.
8. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис – 4-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 672 с.

Коськина Д.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РОЛЕВЫЕ ОЖИДАНИЯ СУПРУГОВ С РАЗНЫМ ТИПОМ ПОЛО РОЛЕВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются различия в ролевых ожиданиях супругов в зависимости от типа взаимоотношений, в которых они состоят. Приведен краткий обзор литературы, посвященной этой тематике. Обосновано разделение семей на два типа: авторитарные и эгалитарные. В статье также представлены результаты эмпирического исследования, которые указывают на конкретные различия в ролевых ожиданиях между представителями эгалитарных и авторитарных семей. Приведены статистические и теоретические результаты проведенного исследования.
Ключевые слова: ролевые ожидания, супруги, поло-ролевое взаимодействие, эгалитарная семья, авторитарная семья.

Koskina D.O.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ROLE EXPECTATIONS OF A COUPLE WITH DIFFERENT TYPES OF SEX-ROLE INTERACTION

Summary
This article discusses the differences in role expectations of spouses depending on their type of relationship. The article presents a brief review of the key literature on this topic. The author substantiates the separation of families into two types: authoritarian and egalitarian. The article also presents the results of empirical study that point to specific differences in role expectations between the spouses from egalitarian and authoritarian families. The article presents statistical and theoretical results of the study.
Keywords: Role expectations, marriage, sex-role interaction, egalitarian family, authoritarian family.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Лазуренко О.О.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Досліджено психолого-педагогічні складові формування емоційної компетентності майбутнього медичного психолога. Розвиток емоційної сфери та формування емоційної компетентності майбутніх лікарів-психологів є одним з напрямків формування професіоналізму. Зроблений аналіз проблем професійного становлення особистості фахівця. Розглядаються питання професійної підготовки медичних психологів у вищих медичних навчальних закладах освіти. Зроблено спробу розкриття специфіки формування емоційно-психологічної компетентності майбутніх фахівців.
Ключові слова: емоційна сфера, емоційна компетентність, професійна підготовка.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних змін актуально постає потреба у вивченні проблем професійного становлення особистості фахівця. Особливий інтерес до професійного становлення майбутніх лікарів-психологів, формування їх емоційної компетентності зумовлено високою соціальною значущістю цього фаху. Наукова проблематика нашої статі розкриває питання професійної підготовки медичних психологів у вищих медичних навчальних закладах освіти. Проблема формування емоційної компетентності майбутніх лікарів-психологів посідає важливе місце серед психологічних досліджень, і є однією з актуальних і складних у психології і педагогіці сучасної вищої школи. Саме тому розвиток емоційної сфери, а відтак формування емоційної компетентності майбутніх психологів в галузі медицини є одним з напрямків формування професіоналізму, тобто сукупності професійних властивостей та індивідуальних відмінностей з системою професійних вмінь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд літератури свідчить про малу вивченість сутності емоційної сфери, емоційної компетентності в межах педагогіки вищої школи, не зважаючи на те, що в науковій літературі накопичено чималий матеріал щодо підходів формування емоційної сфери. На даному етапі розвитку компетентнісного підходу немає чіткого визначення компетентності майбутнього лікаря, зокрема лікаря-психолога. Аналіз літератури із даного питання дозволяє виділити декілька підходів у визначенні поняття компетентності: по-перше, як здатність, здібність (О. Холостова, Д. Кун та ін.), по-друге, як сукупність досвіду (М. Рибаков, Т. Коновалова), по-третє, як набір вмінь та навичок (С. Макаров, В. Цветков), по-четверте, як єдність психічних властивостей (О. Кононко, С. Беденко), по-п'яте, як ефективна модель дії (В. Слот, Х. Спанярд). Більшість науковців схиляються думки, що компетентність являє собою комплекс знань, вмінь та навичок, самовдосконалення, поглиблене розуміння себе, творчий підхід до проблем, що виникають, а також вміння використовувати практичні знання на практиці.

Виділення не вирішених раніше питань загальної проблеми. Автори сучасних психолого-педагогічних видань відзначають актуальність проблеми формування емоційної компетентності студента – майбутнього фахівця, але не зупиняються на детальному розгляді даного питання. Крім того, неоднозначність розуміння поняття «емоційна компетентність» в психології ускладнює виокремлення професійно важливих властивостей лікаря, зокрема лікаря-психолога, які характеризують даний феномен, що, в свою чергу, є серйозним недоліком в психології праці майбутнього фахівця, стримуючим розробку заходів щодо підвищення його професійної майстерності, психічного здоров'я, працездатності. Ми вважаємо доречним дослідити психолого-педагогічний аспект проблеми формування емоційної компетентності студента – майбутнього медичного психолога в процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Метою статті є вивчення проблем професійного становлення особистості фахівця лікаря-психолога на сучасному етапі реформування системи вищої освіти; розкриття специфіки формування емоційно-психологічної компетентності майбутніх фахівців; визначення особливостей психічних та емоційних навантажень, з якими зустрічається лікар-психолог в процесі професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасний фахівець на високому професійному рівні має володіти певними компетентностями. Саме тому за час навчання у вищому медичному закладі студенти повинні не тільки набути необхідні знання з фахових медичних дисциплін, а й розвити відповідні психологічні якості, сформувати позитивне ставлення до майбутньої професії, від чого в повній мірі буде залежати успішність їхньої практичної діяльності.

Професія медичного працівника, медичного психолога зокрема – особлива за своєю сутністю, значущістю і суперечливістю. Для неї є характерним об'єктивне створення психічного напруження, реалізація в екстремальних умовах, що зумовлює виникнення пролонгованих негативних емоційних станів, які руйнівним чином впливають на психіку особистості фахівця. З огляду на це, доцільно припустити, що основним завданням навчання і виховання, результатом професійного становлення фахівця у ВМНЗ є формування у студентів емоційної компетентності.

Емоційна компетентність включає особистісні властивості фахівця: чуйність, врівноваженість, рефлексію, тривоги, емпатію, толерантність тощо. Вона є важливим чинником професійного становлення майбутніх фахівців. Встановлено, що високий рівень саме емоційної компетентності є передумовою успіху в професіях, пов'язаних з інтенсивною взаємодією з іншими людьми.

В будь-якій діяльності важлива гармонія раціонального і емоціонального. А відтак, соціологи, психологи, педагоги і лікарі – всі ті, чия професія пов'язана в тому чи іншому плані з роботою з людьми, повинні враховувати роль емоційного фактору в їх діяльності, формувати свою емоційну сферу і розвивати емоційну компетентність. Уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, здатність до емоційного відгуку є необхідним компонентом спілкування, специфічним засобом взаємопізнання, особливо в системі соціономічних професій. Це підкрес-

лювали свого часу видатні зарубіжні та вітчизняні вчені (К. Роджерс, Р. Мєй, Л. Петровська, М. Корнєв, Р. Нємов, П. Коваленко, С. Максименко та ін.).

Представникам професій типу «людина-людина» необхідно вміти налагоджувати контакти, підтримувати стосунки, активно взаємодіяти, досягати взаєморозуміння в процесі виконання професійних обов‘язків, розбиратися в поведінці людей, розуміти їх емоційні стани, потреби, надавати емоційну підтримку, емоційно адекватно реагувати на гнів, сум, невдоволення, критику з боку інших, зберігати рівновагу в конфліктних ситуаціях, знаходити індивідуальні підходи, тобто бути підготовленими до ефективної комунікації та емоційно розумної поведінки.

Професійна компетентність лікаря-психолога включає не лише емоційно-чуттєву сферу, а також знання, вміння, навички, необхідні як лікарю, так і психологу. Як свідчить практика, емоційна складова відіграє важливу роль у професії лікаря-психолога, і від його компетентності в цій галузі часто залежить успішність професійної діяльності. З огляду на сказане, підвищення рівня емоційної компетентності майбутніх фахівців, зокрема лікарів-психологів, є важливим завданням сучасної медичної освіти, актуальним не лише для професійного становлення, а й особистісного розвитку.

Кінцевим, найвищим результатом професійного становлення фахівця є його професіоналізм, що виявляється в абсолютній психологічній готовності до ефективного виконання своїх обов‘язків. Причому рівень його розвитку визначається показниками сформованості професійної готовності на всіх етапах становлення фахівця: абітурієнт, студент ВМНЗ, випускник, молодий фахівець, професіонал. Слід зазначити, що питаннями визначення професіоналізму займались багато вчених, кожний з яких відзначав окремі фактори, що безпосередньо впливають на процес розвитку даного феномену. Так, М. Холодная [17] розглядає підвищення рівня професіоналізму разом з інтелектуальної діяльністю; Ю. Орлов виділяє в якості важливої складової – мотивацію досягнення и прагнення до вдосконалення [12]; на думку Е. Климова [5], основним стимулом у становленні професіонала є бажання реалізувати себе, виявити свої можливості; відповідно до концепції професійного розвитку особистості, автором якої виступає Е.І. Рогов, під професіоналізмом слід розуміти сукупність психофізіологічних, психічних і особистісних змін людини в процесі оволодіння та тривалого виконання діяльності, що забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень складних професійних завдань в особливих умовах [14]. З точки зору нашого дослідження, доцільно розглянути даний феномен стосовно професійної діяльності лікаря, зокрема медичного психолога.

Серед властивостей, що мають професійну значимість і характеризують емоційну сферу фахівця, зокрема медичного психолога, найбільш часто виділяють наступні: пластичність поведінки, здатність розуміти інших, емоційність, емпатія, соціальна зрілість особистості, емоційна стійкість, саморегуляція тощо. Зауважимо, що характер емоційних хвилювань особистості змінюється в зв'язку із формуванням в неї соціальних мотивів діяльності (прагнення зробити дещо необхідне, корисне не тільки для себе, а й для інших). Під впливом подібної діяльності у людини формуються нові мотиви поведінки, а відтак виникають нові емоційні переживання [9]. Також серед професійно важливих властивостей медичного психолога можна виділити емоційну зрілість і рівновагу; відповідний психічний (емоційний) стан; самовладання и самоконтроль; розуміння пацієнта, доброзичливе ставлення до нього. Неприпустимим для лікаря є підвищена збудженість, роздратованість. До професійних властивостей, на наше глибоке переконання, відносяться також пластичність поведінки, здатність розуміти, емоційність, емпатія, соціальна зрілість особистості. Крім того, до сфери емоційних властивостей особистості фахівця належать: захопленість своєю справою, щирість, спокій, врівноваженість. До професійно значимих особливостей фахівця відносяться також емоційна стабільність та емоційна стійкість. Емоційна стійкість виявляється в тому, наскільки терплячим та наполегливим є лікар, наскільки характерними для нього є витримка та самовладання навіть в несприятливих (стресових) ситуаціях, наскільки він вміє стримувати себе в умовах негативних емоційних впливів з боку інших. Емоційна стійкість є індивідуально-типологічною характеристикою особистості, і достатньо високий ступень її розвитку притаманний не всім людям. Однак, в професійній діяльності емоційна стійкість є тією необхідною властивістю, без якої неможливе успішне здійснення фахівцем своїх функцій, оскільки професія лікаря належить до стресогенних, а, відтак, вимагає від особистості чималих зусиль самовладання і саморегуляції. Особливий інтерес складає питання про розвиток емоційної стійкості лікаря. Так Л.М. Аболін в праці «Эмоциональная устойчивость в напряженной деятельности, ее психологические механизмы и пути повышения» вказує на можливість становлення (розвитку) емоційної стійкості, що пов‘язане з формуванням прийомів саморегуляції, які мусять відповідати індивідуальним властивостям особистості. Крім того, В.А. Сухомлинський розробив методику емоційного виховання [16]. Оскільки в емоційних станах закладені потенційні можливості, то не використовувати їх в практиці навчання було б помилковим.

Тривалі дослідження емоційної сфери, емоційності свідчать не лише про те, що лікар, медичний психолог мусить бути обізнаним в галузі емоцій, а й і підтверджують величезне значення емоцій, емоційного фактора в його професійній діяльності.

Особистісний розвиток студента, формування його готовності до майбутньої професійної діяльності є важливими чинниками в оптимізації навчального процесу у вищих закладах освіти на сучасному етапі розвитку суспільства. В свою чергу навчально-виховний процес у ВНЗ є невід‘ємною складовою частиною розвитку особистості студента – майбутнього фахівця, що сприяє формуванню його професіоналізму, емоційної компетентності, зокрема.

Крім того, дуже важливим є й той факт, що в процесі професійної психологічної підготовки медичних кадрів вивчення суттєвих емоційних властивостей, формування емоційної компетентності майбутніх медичних психологів є одним з провідних завдань, а засвоєння найсуттєвіших експресивних якостей людини призводить до сприятливих умов спілкування лікаря з пацієнтом. Все це дає привід стверджувати, що в педагогічних цілях вкрай важливо приділяти певну увагу формуванню і вдосконаленню емоційної сфери студентів, їх емоційної компетентності. І, як свідчить досвід, починати процес формування емоційної сфери необхідно ще в період професійної підготовки у ВНЗ.

Вивчення сучасного стану професійної медико-психологічної підготовки свідчить, що вирішенню зазначеного завдання вищими навчальними закладами приділяється недостатня увага. Результати аналізу навчальних планів та програм підготовки медичних фахівців свідчать, що психологія емоцій не виділяється в окремий об'єкт педагогічного впли-

ву, а тому існує об‘єктивна суперечність між реальною потребою майбутнього фахівця в оволодінні знань з психології емоцій та можливістю отримати їх у процесі навчання у ВМНЗ. Розв‘язати цю суперечність можна шляхом формування емоційної компетентності майбутнього фахівця, оскільки акумулює в собі як професійну компетентність, так і індивідуальні властивості особистості.

На наш погляд, досягнення високого рівня ефективності у формування емоційної компетентності майбутніх лікарів неможливе без систематичної, цілеспрямованої підготовки у межах відповідного курсу. Тому, враховуючи ці міркування, нами розроблено курси «Психологія емоцій» та «Психологічні особливості професійної діяльності», спрямовані на підготовку студентів, формування їх емоційної сфери та емоційної компетентності. Вказані вище дисципліни дозволяють студентам отримати інформацію про психологічний аспект професійної діяльності фахівця-лікаря, його емоційної сфери, емоційної організації особистості, про вікові особливості даного феномену, а також про основи управління емоційними станами тощо. Очевидно, що аналіз змісту вищої освіти буде неповним без вивчення можливостей практичної підготовки студентів до професійної діяльності. Саме тому одним з завдань нашого дослідження було створення моделі формування емоційної сфери майбутнього лікаря-психолога в процесі професійної підготовки.

Спираючись на матеріали попередніх досліджень, ми спробували скласти наукову характеристику процесу формування емоційної компетентності: яким чином організувати процес навчання, щоб він сприяв розвитку емоційної компетентності; які умови, методи і форми роботи зі студентами, що сприятимуть формуванню даного феномену.

При побудові нашої моделі ми виходили з наступних положень: формування емоційної компетентності студента – майбутнього лікаря-психолога мусить бути одним із завдань професійної підготовки; формування емоційної компетентності відбувається більш успішно за умов розвитку цілісної індивідуальності студента, в поєднанні з іншими сферами психіки, з особистісними властивостями; в процесі розвитку емоційної компетентності студента – майбутнього лікаря-психолога особливу увагу слід приділити формуванню професійно значущих компонентів цієї сфери; процес формування емоційної компетентності студента – тривалий процес; формування і розвиток емоційної компетентності – двосторонній процес, під час якого здійснюється діяльність викладача по формуванню компонентів емоційної сфери і діяльність студента по саморозвитку своєї емоційної сфери; процес формування емоційної компетентності студента є тривалим процесом, що здійснюється на певних етапах, на кожному з яких він підпорядкований конкретним цілям і відповідним завданням.

В нашому дослідженні, в першу чергу, ми спираємось на концепцію індивідуальності, оскільки саме вона передбачає розвиток сфер індивідуальності особистості, в тому числі її емоційної сфери. В зв‘язку з цим в нашому дослідженні стає можливим розгляд певних ситуацій у професійній підготовці майбутніх фахівців як складових педагогічного процесу, що забезпечують психологічну основу професійної підготовки і спрямовані на реалізацію закономірностей розвитку індивідуальності в цілому.

Очевидно, що формування емоційної компетентності це цілеспрямований процес. Система цілей включає наступне: формування навичок оцінювання результатів власної діяльності; формування навичок аналізу емоційних станів; опанування прийомами емоційної регуляції; визначення сприятливих та негативних факторів власного емоційного розвитку. Система цілей, що відображає формування професійно значущих компонентів емоційної сфери студентів включає: формування навичок аналізу професійної діяльності; формування навичок передбачення можливих емоційних станів у пацієнтів; формування адекватного розуміння власних особливостей емоційної сфери в готовності здійснення професійної діяльності; самовдосконалення власного спостереження, емпатії, емоційної лабільності, рефлексії, інших професійно значущих компонентів емоційної сфери; формування навичок в розробці тактики емоційного самовдосконалення тощо.

В процесі формування емоційної компетентності студента одне з важливих місць посідає система відповідних вмінь та навичок. До них належать: емоційні вміння; навички емоційної саморегуляції; вміння передбачати можливі емоційні реакції в певних ситуаціях; вміння керувати емоційними станами; вміння швидкого реагування в емоціогенних ситуаціях; навички спостереження, емпатії, перцепції тощо.

Відповідно до побудованої нами моделі, формування вищезазначених вмінь та навичок відбувається за рахунок включення до процесу навчання. З цією метою нами розроблена система завдань, яка охоплює наступне: завдання на пізнання емоційних станів, експресивних засобів, прийомів регуляції емоцій; завдання на самопізнання особливостей власних емоційних станів, засобів експресії, прийомів емоційної регуляції на основі самоаналізу; завдання на розвиток навичок емоційної регуляції; завдання на розвиток професійної спостережливості (перцептивний, емпатійний компоненти); завдання на психологічний аналіз ситуацій в процесі професійної діяльності. В цілому система завдань побудована на основі принципів професійної спрямованості, концепції індивідуальності, а також етапів формування емоційної компетентності студентів в процесі підготовки у ВМНЗ. Ми спирались на той факт, що модель формування емоційної компетентності студента можна побудувати, якщо відомі вікові особливості розвитку емоційної сфери студентів; сутність професійно важливих компонентів емоційної сфери майбутнього лікаря-психолога; можливості професійної підготовки в розвитку емоційної сфери (методичний аспект).

Висновки і пропозиції. Таким чином, в даному дослідженні здійснено спробу проаналізувати таке актуальне питання професійної підготовки студента як формування його емоційної компетентності. І саме дослідження проблеми нашого пошуку дозволило дати наукове уявлення про модель формування емоційної компетентності студента – майбутнього лікаря-психолога в процесі професійної підготовки і з‘ясувати, що її формування мусить бути одним з завдань професійної підготовки.

Відтак, основними етапами розвитку емоційної сфери та формування емоційної компетентності студентів – майбутніх медичних психологів в процесі професійної підготовки мають стати: загальний розвиток емоційної сфери; її саморозвиток; формування професійно значущих компонентів емоційної сфери та їх саморозвиток.

Список літератури:

1. Вилюнас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций / В. К. Вилюнас // Психология эмоций. Тексты. – М.: Издательство МГУ, 1984. – С. 3-28.
2. Горохова В. Л. Формирование эмоциональной сферы старшеклассников: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Калининград, 1998. – 19 с.
3. Додонов Б. И. В мире эмоций. – Киев, 1987.
4. Изард К. Эмоции человека. – М.: Изд-во МГУ, 1980.
5. Климов Е. А. Психология профессионала. – М., 1996.
6. Лазуренко О. О. Синдром емоційного вигорання у медичних працівників та психологічні умови його попередження / О. О. Лазуренко // Міжнародний психіатричний, психотерапевтичний та психоаналітичний журнал. – Т. 1, № 1. – К., 2007.
7. Лазуренко О. О. Емоційний компонент у вихованні майбутніх фахівців-медиків / О. О. Лазуренко // Зб. наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 35. Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – 372 с.
8. Лук А. Н. Эмоции и личность. – М.: Знание, 1982.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма. – М., 1996.
10. Мильруд Р. П. Формирование эмоциональной регуляции поведения / Р. П. Мильруд // Вопросы психологии. – 1987. – № 6.
11. Ольшанникова А. Е., Пацявичус Й. В. Роль эмоциональности в саморегуляции деятельности / Ольшанникова А. Е., Пацявичус Й. В. // Психологический журнал. – 1981. – № 1.
12. Орлов Ю. М. Психологические основы воспитания и самовоспитания. – М.: Высшая школа, 1989.
13. Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса. – М., 1984.
14. Рогов Е. И. Настольна книга практического психолога в образовании. – М., 1996.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2002.
16. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. – М., 1971.
17. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – М., 1997.

Лазуренко Е.А.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ МЕДИЦИНСКИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
Исследованы психолого-педагогические составляющие формирования эмоциональной компетентности будущего медицинского психолога. Развитие эмоциональной сферы и формирования эмоциональной компетентности будущих врачей-психологов является одним из направлений формирования профессионализма. Представлен анализ проблем профессионального становления личности специалиста. Рассматриваются вопросы профессиональной подготовки медицинских психологов в высших медицинских учебных заведениях. Сделана попытка раскрытия специфики формирования эмоционально-психологической компетентности будущих специалистов.
Ключевые слова: эмоциональная сфера, эмоциональная компетентность, профессиональная подготовка.

Lazurenko O.O.
O.O. Bogomolets National Medical University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF MEDICAL PSYCHOLOGIST EMOTIONAL COMPETENCE FORMATION

Summary
Studied psychological and educational components forming emotional competence of future medical psychologist. Development of emotional sphere and the formation of emotional competence of doctors' psychologists is one of the areas of professional formation. The analysis of the problems professional identity formation specialist is present. The questions of medical training psychologists in medical schools of education are described. The emotional competence of personality of student assists socialization and professional becoming of future specialist.
Keywords: emotional sphere, emotional competence, professional training.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО РОЗВИТКУ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Лукашевич О.М.
Київський університет туризму, економіки і права

У статті аналізується поняття громадянської зрілості особистості. У результаті дослідження ми приходимо до висновку, що досягнення громадянської зрілості (як компонента соціальної зрілості) є критерієм громадянського розвитку дорослої особистості. Психологічними показниками громадянської зрілості є: громадянська самосвідомість, громадянське світогляд, патріотизм, політична і правова культура, соціальна активність особистості.

Ключові слова: зрілість особистості, громадянська зрілість, критерії громадянської зрілості дорослої особистості, громадянська самореалізація особистості.

Постановка проблеми. Розвиток дорослої особистості – складний і тривалий процес формування власного способу життя, життєвих стратегій, засвоєння і консолідації соціальних і професійних ролей, досягнення соціальної та громадянської відповідальності (Б. Ананьєв, Е. Еріксон, Г. Крайг, Р. Хейвігхерст і ін.). Доросла людина сам визначає сенс свого існування і навколишнього світу, їй властива потреба віддачі того, що було здобуто раніше – матеріальних, соціальних і духовних ресурсів особистості. В якості пріоритетної виступає орієнтація на задоволення духовних потреб (Е. Еріксон, Г. Крайг, А. Реан). «Через співвідношення з особливостями розвитку свідомості дорослої особистості, в процесі розвитку діяльнісних сил, у співвідношенні з ціннісним аспектом соціального буття і як результат її громадянського розвитку (авторське бачення О. Лукашевич), формується інтегральне соціально-психологічна якість особистості – громадянськість. У поданні вчених, громадянськість не має жорстких зв'язків з соціальним статусом, розумовим розвитком, рольовими позиціями особистості або приналежності до тієї чи іншої ідеології. Це поняття швидше пов'язується з рівнем сформованості свідомості і громадянської самосвідомості особистості (М. Борішевський), рівнем вольової регуляції (І. Бех), моральним зростанням (І. Булах), досягненням особистісної та громадянської зрілості (А. Деркач О. Князєв, К. Абульханова та ін.). Саме в дорослому віці людина має максимальні можливості громадянської самореалізації та самоздійснення. Наскільки ця потреба є актуальною, залежить від рівня його психологічної зрілості (особистісної, громадянської), сформованості ціннісно-смислової сфери, спрямованості на просоціальну активність і діяльність.

У зв'язку з цим, **метою** нашої статті є визначення сутнісних характеристик поняття «громадянська зрілість» та дослідження цього соціально-психологічного феномена в якості психологічного критерію громадянського розвитку дорослої особистості.

Виклад основного матеріалу. Ідея дорослої особистості у філософсько-психологічному розумінні трактується, по-перше, з позицій суб'єкта, який усвідомлює власну дистанційність по відношенню до зовнішнього світу, своє безпосереднє існування і різні способи власної об'єктивації; по-друге, з позицій якості суб'єкта, як носія моральних цінностей. Моральна зрілість дорослої людини розуміється як особливий складний процес морально-духовного розвитку особистості, в основі якого – вільний усвідомлений вибір і довільно-вольова реалізація поведінки, спрямованої на виконання морального закону відповідно до ідеалу людяності [3]. У той же час дорослість характеризується й як певна фаза вікового розвитку. Тому дослідження громадянського розвитку обумовлено особливостями як рівня розвитку дорослої людини так і її існуванням, зокрема, в контексті існування поняття часу. Саме в дорослому віці у людини формується юридично-правове підґрунтя для реалізації своєї активної громадянської позиції, з'являється право голосу і впливу на політичне і суспільне життя. Вчені визначають вік як внутрішній часовий графік життя, який використовується в якості критерію розвитку в дорослому віці. У визначенні якісних характеристик дорослості, як ймовірного віку, який припадає на розгортання особистісної зрілості, виникає проблема тимчасового графіка життя, ключових соціальних подій і досягнення соціального статусу людиною.

Опис дорослої людини часто пов'язується з поняттям «зрілість особистості». У психологічних словниках зрілість трактують як найбільш тривалий період онтогенезу, який характеризується завершенням формування когнітивної сфери особистості, відносною стабільністю ставлення до соціального оточення, активною трудовою (професійною) діяльністю, здатністю самостійно забезпечувати матеріальне благополуччя для себе і своїх близьких [11].

Б. Ананьєв розглядаючи поняття зрілості, виділяв об'єктивні критерії зрілої людини, специфічні для різних рівнів аналізу. Так, зрілість людини, як індивіда, він пов'язував з біологічними критеріями, але вже розумова зрілість та її визначення представляються як історичні та соціальні (пов'язані з освітою), ще більшою мірою ці критерії визначають громадянську зрілість. Таким чином, зрілість аналізується вченим на різних рівнях: індивідуальному, суб'єктивному, особистісному та індивідуальному [2].

На думку більшості психологів, центральним завданням розвитку в період дорослості є саме досягнення «зрілості», яка виконує функції організації, регулювання, забезпечення цілісності життєвого шляху, суб'єктом якого стає людина в міру свого розвитку. У гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) Вивчалися процеси самореалізації, самоактуалізації дорослої людини. Е. Берн, А. Лоуен, К. Роджерс розглядали поняття зрілої особистості, насамперед, з позицій психічного здоров'я. «Зріла особистість – фізично здорова людина своєї статі, яка пережила і позбулася своїх» комплексів «, які вступають у прямі, а не приховані (подвійні) взаємодії, відкрито висловлює свої негативні і позитивні почуття, здатна не тільки говорити, але й діяти в злагоді зі своїми цінностями, ставити перед собою ясні цілі і досягати їх» (Е. Берн). Психічно здорову людину К. Роджерс називав «повноцінно функціонуючим». Вчений встановив наступні п'ять характеристик, спільних для

повноцінно функціонуючих людей: відкритість до переживання, екзистенціальний спосіб життя, організмічне довіру, емпірична свобода, креативність [12]. «Повноцінно функціонувати» – значить жити насичено, усвідомлено, повністю відчувати людське буття. У теорії Е. Еріксона зрілість – це вік «здійснення діянь», найбільш повний розквіт, коли людина стає тотожною сама собі. Головні лінії розвитку людини середнього віку – це генератівність, продуктивність, творчість (щодо речей, дітей та ідей) і незаспокоєність – прагнення стати якомога кращим батьком, досягти високого рівня у своїй професії, бути небайдужим громадянином, вірним другом, опорою близьким. За Еріксоном, зрілою особистістю людина може стати лише в результаті тривалої роботи, розуміння того, що зріла особистість – це, в першу чергу, соціально успішна людина, здатна повноцінно працювати, піклуватися про інших, гнучка в контактах, яка досягла справжньої цілісності різних компонентів своєї особистості [14].

У радянській психології й у деяких сучасних представників країн близького зарубіжжя в якості найважливіших проявів зрілої особистості зазначалося прагнення суб'єкта виходити за власні межі, розширювати сферу своєї діяльності, діяти за межами вимог ситуації та рольових приписів; спрямованість особистості (що характеризується стійкою системою мотивів – інтересів, переконань, ідеалів); глибинні смислові структури, які обумовлюють свідомість і поведінку особистості; ступінь усвідомленості ставлення до дійсності, а також характерну структуру відносин, установок і диспозицій особистості (М. Ярошевський).

Вершиною зрілості стає акме – реалізація сутнісних сил людини – соціальних, моральних, професійних, ментальних (О. Бодальов). О. Бодальов підкреслював, що досягнення акме – це насамперед особистісний процес, коли людина здійснює вчинок або серію вчинків, які засвідчують те, що вона на межі своїх можливостей виявила себе як високорозвинена особистість, захищаючи своїм дієвим ставленням основні цінності життя й культури, які, судячи з її вчинків, стали глибоко значимими для неї власними цінностями. У зв'язку з цим вчений стверджував, що поняття дорослості й зрілості не тотожні. Ми приєднуємося до думки О. Бодальова, що не кожна доросла людина (досягнувши дорослого віку) стає при цьому зрілою особистістю. Він пише: «Якщо людина, яка досягла повноліття, поводиться в різних ситуаціях відповідно до загальнолюдських норм моралі та основні цінності життя стали її власними цінностями, значить, можна з упевненістю говорити про її особистісну зрілість. В інших випадках, коли вона одних норм дотримується, а інші грубо ігнорує, одні цінності підтримує, а проти інших повстає, підтверджуючи це своїми вчинками, можна з повним правом стверджувати, що вони в особистісному відношенні виявляються зрілою тільки частково» [4].

Нам близька позиція акмеологів (К. Абульханова-Славська, А. Деркач, О. Князєв,), які розуміли досягнення «акме» громадянськості як процес і результат формування особистості (в широкому сенсі), яка несе в собі суспільні (громадянські) цінності, але не абсолютизовані, не доведені до абсурду державною системою, а співвіднесені з інтересами особистості, загальнолюдськими цінностями, де під громадянськими цінностями розуміють ідеї, погляди, концепції, досвід, що сприяють формуванню громадянської позиції, забезпечують успішну адаптацію та самоактуалізацію особистості в умовах громадянського суспільства та держави. Ціннісне ставлення особистості до держави, країни проживання та її громадян визначається системою субординаційних взаємообумовлених характеристик: когнітивної, емоційної, мотиваційної і поведінкової або діяльнісної [7].

В українській науці проблема зрілої особистості розглядалася в контексті духовності та активності людини. Особистісно зріла людина характеризується поняттям «суб'єкт життя», який поширюється на людину 20-65 років і характеризується прагненням до самовизначення (Ю. Лановенко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Волянюк). Проблематика особистісної зрілості розроблялася в векторах: а) автентичності особистості, як прагнення людини до самотворення (В. Татенко); б) визначення рівнів особистісної зрілості, якими є соціалізація та соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); в) визначення психологічних рис зрілої особистості (Л. Овсянецкая). Але, як відзначає вчена І. Булах, реальний розвиток можна констатувати лише тоді, коли особистість у своїх діях і продуктах своїх дій починає відтворювати результати, які стосуються і хвилюють інших індивідів. Ці результати мають бути близькими, зрозумілими, соціально значущими для тих, з ким встановлюються взаємини особистості. В цілому, на думку вченої, масштаб особистості вимірюється лише масштабом тих реальних завдань, в ході яких вона виникає і розвивається, проявляється в справах, несучих загальний ефект (результат) для інших людей [5, с. 75-76].

У сучасних психологічних дослідженнях сформульовано декілька трактувань поняття зрілості: а) як стадії розвитку людини, яка відокремлює дитинство від старіння, б) як реалізації загальної тенденції психічного розвитку людини, в) як результату досягнення найвищого рівня розвитку, г) як розвитку різних компонентів психічної організації (емоційна зрілість, інтелектуальна зрілість, моральна зрілість, соціальна зрілість, біологічна зрілість), д) як розвитку здатності до досягнень [1]. Прояв зрілості означає, що людина прагне зберегти свою цілісність як суб'єкта й особистості, а отже, робити те, що відповідає її життєвим сенсам і власній суб'єктності, її інтегративній унікальності. Зрілість виступає як системна (молярна) характеристика, яка поєднує всі інші види й ознаки зрілості в єдиний конструкт [2].

Аналіз існуючих теорій зрілості особистості надає підстави для виділення двох відмінних поглядів щодо розуміння зрілості: зрілість – як визначення вікового періоду в житті людини і зрілість – як характеристика високого рівня розвитку певних психічних функцій людини незалежно від віку. До поняття «зрілість», як до характеристики особливостей розвитку людини на різних вікових етапах, звертаються в тих випадках, коли в авторів з'являється необхідність відзначити відповідність дозрівання певних новоутворень віковому етапу становлення людини. При цьому, аналізуючи різні підходи до розуміння зрілості, виділяли: фізіологічну зрілість – як органічне дозрівання і становлення всіх систем організму (Г. Костюк), соціальну зрілість – як досягнення високого рівня розвитку соціальних якостей і внутрішню установку особистості на ті цінності, які мають позитивну спрямованість щодо розвитку людства, культури і цивілізації (В. Радул, Г. Сухобська), когнітивну зрілість – як здатність людини до пізнання, логічного мислення, до рефлексії й творчості (К. Уорнер, Б. Ананьев, Н. Антонова), професійну зрілість – як пік професійної продуктивності, майстерності та творчості, як прагнення до постійного професійного

самовдосконалення та максимальної компетентності (Б. Ананьев, Е. Клапаред).

У пошуках відповіді на питання щодо психологічних критеріїв громадянського розвитку дорослої особистості ми орієнтуємося на друге трактування, розуміючи громадянську зрілість як результат високого рівня розвитку певних психічних функцій людини. У такому розумінні зріла особистість – людина, яка досягла такого рівня психічного розвитку, на якому вона проявляється як цілісна індивідуальність, здатна до саморозвитку, самовизначення, свідомої діяльності і саморегуляції, стає суб'єктом свого життєвого шляху та власного внутрішнього світу, який передбачає готовність (як поєднання прагнення і здібності) до самоактуалізації. Самоактуалізація є способом життєдіяльності суб'єкта (проявом суб'єктної активності), передбачає постійне самовдосконалення, рефлексію досвіду і внутрішнього світу, реалізацію свого потенціалу в суспільно корисної діяльності. При цьому критеріями психологічної зрілості є: відповідальна автономність, справжність (самосприйняття), відкритість новому досвіду (прагнення до саморозвитку та самовдосконалення), розвинені інтелектуальні здібності (зокрема, здатність до рефлексії, креативність), здатність до вольової та ціннісно-смисловий саморегуляції, діяльнісна активність (прагнення до самореалізації), соціально-психологічна компетентність і гуманістична спрямованість. В якості структурних компонентів психологічної зрілості, розглядаються особистісна, інтелектуальна, емоційна і соціальна зрілість [3].

У трактуванні більшості вчених розуміння зрілості особистості являло собою фактичну інтеграцію психологічного та соціального розвитку, як наслідок реальної взаємодії особистості та соціального середовища, що в сукупності породжує зрілість, як узагальнююче психосоціальне явище [13]. У другій половині 70-х, початку 80-х років з'являються дослідження (І. Кон, В. Лісовскій, Л. Буева, Л. Фомічева, А. Капто, В. Кисельов, І. Руссу), які зробили спробу визначення вмісту громадянськості через визначення соціальної зрілості, як вищого прояву громадянськості. Автори вважали, що крім фізичних і психологічних показників віку існує третій, соціальний вимір, який фіксує місце особистості, яка вступає в період соціальної зрілості в цьому суспільстві, і дозволяє індивіду виконувати «дорослі» ролі й нести відповідну відповідальність. Близькість за обсягом і змістом понять «громадянська зрілість» і «соціальна зрілість» обґрунтовувала у своїй роботі Л. Фомічева [13].

Л. Коган через соціальну зрілість розглядає поняття «громадянська зрілість» – як реалізацію особистістю в її діяльності привласнених нею відносин даного суспільства. «Така особистість, – пише він, характеризується не рівнем знання, а ступенем присвоєння … суспільних відносин та їх реалізацією в її практичній діяльності» [8]. Процес формування громадянської зрілості, на думку вчених, сприяє громадянському самовизначенню особистості – соціальної, життєвої, особистісної, рольової, що безпосередньо пов'язано з громадянською позицією: готовністю виконувати цивільні обов'язки перед державою, суспільством. Вченим О. Киричуком визначені індикатори, властиві громадянські зрілій особистості: базові життєві цінності (істина, користь і доцільність, любов, добро, творчість. До якісних сторін громадянської зрілості належать: любов до Батьківщини та рідної мови, рідного краю, людяність, милосердя, доброта, чесність, відповідальність, працьовитість. Громадянська зрілість особистості допускає відповідний рівень громадянської самосвідомості, світогляду, наявність патріотизму, політичної і правової культури, соціальної активності [6].

В якості психологічних критеріїв і показників громадянської зрілості особистості (Т. Мироненко) визначено:

- Громадянський самосвідомість з показниками: усвідомлення значущості громадянської зрілості, вибір ідеалів, які виступають як вирішальні життєві цілі, соціально-моральна самооцінка, рефлексивна позиція.

- Світогляд з показниками: тип громадянської поведінки і діяльності, ціннісні орієнтації, переконання.

- Патріотизм з показниками: готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за минуле і сьогодення своєї Батьківщини, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним.

- Політична і правова культура з показниками: повага до законів і нормам співжиття, політична активність, інтернаціоналізм.

- Соціальна активність з показниками: стійкий інтерес до громадської роботи, активна громадянська позиція, прагнення до лідерства [9].

Таким чином, громадянські зрілій особистості притаманний процес постійного самовдосконалення, високий рівень національної самосвідомості і планетарної свідомості, наявність соціального інтелекту (розвинена здатність до розуміння інших людей, передбачення розвитку різних соціальних ситуацій), гуманістична мораль, знання і виконання обов'язків, соціальна відповідальність, потреба в турботі про інших людей, здатність до активної участі в житті суспільства, ефективне використання своїх знань і здібностей, конструктивне рішення численних життєвих проблем на шляху самореалізації, високий професійний рівень, стійкі переконання.

Висновки. В результаті нашого дослідження ми доходимо до висновку, що досягнення психологічної зрілості дорослої особистістю є умовою її громадянського розвитку. Досягнення громадянської зрілості (як компонента соціальної зрілості) розглядається нами як критерій високого рівня громадянського розвитку. Психологічними показниками громадянської зрілості особистості в дорослому віці є: громадянська самосвідомість, громадянське світогляд, патріотизм, політична і правова культура, соціальна активність особистості.

Перспективи подальшого дослідження ми бачимо в більш глибокому психологічному аналізі виділених критеріїв громадянської зрілості особистості в дорослому віці.

Список літератури:

1. Абсалямова Л. М. Види та критерії психологічної зрілості людини // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 38. – Харків: ХНПУ, 2011. – С. 5-17.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Антонова Н. О. Показники психологічної зрілості як детермінанти готовності до професійної діяльності у студентів психологічного факультету ВНЗ [Текст] / Н. О. Антонова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ / Проблеми загальної та педагогічної психології, т. XII, ч. 7. – 2010. – С. 16-31.
4. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека. – М., 1998. – 168 с.

5. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
6. Киричук О. Проблеми національного громадянського у молоді: з виступу на другому Всесвітньому форумі українців. (Педагогічна газета. – 1997. – серпень – С. 1.
7. Князев А. М. Гражданственность личности: Монография. – М.: 2003. – 100 с.
8. Коган Л. Н. О понятии «социальная зрелость» // Формирование социальной и профессиональной зрелости студентов: Сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во УРГУ им. А. М. Горького, 1985. – С. 3-13.
9. Мироненко Т. П. Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Мироненко Тетяна Платонівна. – Одеса, 2001. – 238 с.
10. Орлова В. В. Социальная зрелость молодежи: социально-психологический аспект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2009. – № 5. – С. 124-125.
11. Психология развития. Словарь / Под. ред. А. Л. Венгера // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л. А. Карпенко. Под общ. ред. А. В. Петровского. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – 176 с.
12. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: пер с англ. / Общ. ред. и предисл. Исениной Е. Л. – М.: Изд группа «Прогресс»-«Универс», 1994. – 480 с.
13. Фомичева Л. К. Формирование основ гражданской зрелости у молодежи: Дис. ... канд. пед. наук Кон И. С. На пороге гражданской зрелости // Общество и молодежь. М.: Молодая гвардия, 1968. – С. 36-45. – М., 1973. – 167 с.
14. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб: Питер Ком, 1999. – 608 с.

Лукашевич О.Н.
Киевский университет туризма, экономики и права

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ГРАЖДАНСКОГО РАЗВИТИЯ ВЗРОСЛОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье анализируется понятие гражданской зрелости личности. В результате исследования мы приходим к выводу, что достижение гражданской зрелости (как компонента социальной зрелости) является критерием гражданского развития взрослой личности. Психологическими показателями гражданской зрелости являются: гражданское самосознание, гражданское мировоззрение, патриотизм, политическая и правовая культура, социальная активность личности.
Ключевые слова: зрелость личности, гражданская зрелость, критерии гражданской зрелости взрослой личности, гражданская самореализация личности.

Lukashevych O.N.
Kyiv University of Tourism, Economics and Law

PSYCHOLOGICAL CRITERIA OF CIVIL DEVELOPMENT OF ADULT PERSONALITY

Summary
In the article essence of concept of civil maturity of personality. As a result of research we come to the conclusion, that an achievement of civil maturity (as a component of social maturity) is the criteria of civil development of adult personality. The psychological criteria of civil maturity it is been: civil consciousness, civil world view, patriotism, political and legal culture, social activity of personality.
Keywords: maturity of personality, civil maturity, criteria of civil maturity of adult personality, civil self-realization of personality.

УДК37.015.3

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ

Максим О.В.
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Стаття розкриває соціально-психологічні аспекти адаптації дезадаптованих дітей до соціокультурного середовища. Розглянуто та описано деякі психологічні механізми адаптації дітей. Процес оптимізації саморегуляції дезадаптованих школярів реалізується за допомогою розвитку здатності до моделювання значимих умов та цілепокладання; актуалізації критеріїв потреби досягнення успіху; розвитку механізмів антиципації; усвідомлення пріоритету просоціальних цінностей у життєвому просторі. Визначення психологічних механізмів адаптації учнів з порушеннями саморегуляції дозволить створити психологам та педагогам програми подолання їх соціальної дезадаптації та сприятиме належній інтеграції в суспільство.

Ключові слова:емпатія, рефлексія, саморегуляція, самоконтроль, самокорекція, самоставлення, соціально-психологічні механізми адаптації.

Актуальність дослідження. В умовах реформування освіти, яке відбувається в Україні, важливим завданням сучасної школи є підвищення ефективності навчальної діяльності молодших школярів, формування їхньої пізнавальної активності і самостійності, розвитку особистості школяра, що передбачає здатність дитини до самовдосконалення, самоосвіти, саморегуляції.

Посилення явищ дезадаптивного характеру в навчально-виховному процесі пов'язане із збільшенням непрогнозованих критичних ситуацій у повсякденному житті, особливо, як свідчить практика, вони загострюються в момент вступу до школи, період первинного засвоєння вимог, які висуває нова соціальна ситуація.

Аналіз теоретичних та експериментальних досліджень (Л.І. Дзюбко, В.І Ігнатенко, О.В. Максим, Н.Ю. Максимова, Г.О. Пономарєнко, В.Д. Єрмаков та ін.) виявив, що однією з вирішальних причин дезадаптації молодших школярів є порушення в формуванні «Я-концепції», і зокрема, її поведінкової складової – саморегуляції. В наш час є ряд досліджень, пов'язаних із особливостями розвитку Я образу особистості в цілому і становленням саморегуляції зокрема. Разом з тим, окремі аспекти цієї проблеми, а саме ті, що стосуються механізмів оптимізації саморегуляції не отримали достатньої науково-практичної розробки. Представлені окремими дослідниками результати досліджень мають досить фрагментарний і нерідко суперечливий характер та вимагають глибшого осмислення і аналізу.

Актуальність проблеми у її теоретично-прикладному аспекті та проблеми шкільної практики зумовили вибір теми роботи «Деякі аспекти соціальної адаптації учнів з порушеннями розвитку саморегуляції.».

Мета дослідження – розкрити соціально-психологічні аспекти адаптації дезадаптованих дітей до соціокультурного середовища.

Аналіз проблеми та обговорення результатів. Соціальна адаптація дітей молодшого шкільного віку є однією з актуальних проблем, що стоять перед психологічною наукою і практикою. Зверненість до даної проблеми обумовлена зміною парадигм, орієнтованих перш за все, на особу школяра і що фіксують потребу в соціально адаптованих учнях.

Формування самосвідомості та «Я-концепції» особистості є тривалим, складним і динамічним процесом, який характеризується своїми особливостями на кожному віковому етапі. Особливо значущим в розвитку самосвідомості та «Я – концепції» є період молодшого шкільного віку, оскільки за період навчання в початковій школі в дитини накопичуються психологічні резерви, що підведуть самосвідомість до найважливішої її генетичної форми в період підліткового віку.

Наявність таких факторів як невміння керувати своїми вчинками і поведінкою та низький рівень самооцінки, усвідомлення себе, свого «Я», відторгненість у соціальних контактах та мала адаптація до навколишнього середовища, призводить до значних змін особистісної сфери дитини. Потреба та вміння критично оцінювати та контролювати свою поведінку, довільно спрямовувати, перебудовувати свої дії та вчинки з урахуванням можливих наслідків для оточуючих та себе особисто, прагнення до доодержання соціально ціннісних норм, правил між людських відносин – це далеко не повний перелік проявів саморегуляції поведінки. Це свідчить про те, що поза розвитком здатності до саморегуляції унеможливлюється процес становлення творчої, соціально відповідальної особистості. Названі психологічні новоутворення поступово формуються в процесі навчальної діяльності протягом усього молодшого шкільного віку. Але в дітей з низьким рівнем розвитку психологічних детермінант саморегуляції відзначається наявність дезадаптаптивних процесів. Тому завданням психолога – допомогти розвинути їх, насамперед, розробляючи і здійснюючи адаптаційні програми, які спрямовані на формування механізмів саморегуляції. Особливо актуальна корекційна робота з учнями перших і других класів, в яких вже виявлені ознаки дезадаптації, тому що без цього їхнє подальше навчання в середній школі матиме значні труднощі. Вирішення цієї проблеми потребує визначення як теоретико-методологічних засад адаптації соціально дезадаптованих осіб, так і створення відповідних програм й технологій їх соціальної реабілітації. Необхідно також виявити особливості функціонування психологічних механізмів з урахуванням специфіки розроблених методів роботи із зазначеним контингентом.

Соціальна адаптація є неодмінною умовою і результатом успішної соціалізації дитини, яка, як відомо, відбувається втрьох основних сферах: діяльності, спілкування і свідомості. У сфері діяльності у дитини відбувається розширення видів діяльності; у сфері спілкування відбувається розширення кола спілкування, наповнення і поглиблення його змісту, засвоєння норм і правил поведінки, прийнятих в суспільстві. У сфері свідомості – формування образу «власного Я» як активного суб'єкта діяльності,

осмислення своєї соціальної приналежності і соціальної ролі, формування самооцінки. В процесі соціалізаціії, зокрема, соціальної адаптації дитини проявляється об'єктивна її потреба бути «як усі». Проте, паралельно з цим, у дитини поступово формується потреба проявити себе, свою індивідуальність, внаслідок чого відбувається її індивідуалізація.

Процес соціалізації дитини з певних об'єктивних або суб'єктивних причин може ускладнюватися. Так, входження дитини в суспільство може бути ускладненим внаслідок особливостей його фізичного або психічного розвитку. Або засвоєння ним соціальних норм і цінностей спотворюється в результаті негативного впливу середовища, в якому він перебуває. В результаті дитина «випадає» з нормальних соціальних стосунків і, як наслідок, потребує спеціальної допомоги для успішної інтеграції в суспільство.

Ідея індивідуалізації розвитку є однією з провідних у всій психологічній системі Г.С. Костюка. Він наголошував, що дитина не є пасивним автоматичним продуктом свого середовища, яке не можна розглядати чисто зовнішньо як механічну сукупність певних обставин. Важливо зважати на те, як це середовище відображається у свідомості дитини, які думки, почуття, прагнення, інтересивній збуджує. Г.С. Костюк вважав, що треба аналізувати його у зв'язку з дійовим ставленням самої дитини до цього середовища. Таке розуміння дає змогу визначити причини суттєвих відмінностей, наприклад, у розвитку дітей з однієї сім'ї, коли навіть у дітей-близнюків з ідентичними генотипами часто формуються різні емоційні, вольові, характерологічні риси. Це наслідок того, що в їхніх дійових взаєминах, на думку Г. Костюка, одні з них найчастіше виступають як ініціатори, лідери, а інші – як виконавці, підлеглі.

При цьому він наполягав на вирішальній ролі у розвитку індивідуальної психіки засвоєння соціального досвіду, що у тому числі, досягається за допомогою цілеспрямованих педагогічних впливів. Реальним і дійсним є, за Г.С. Костюком, тільки таке середовище, що визначає діяльність індивіда. Він говорив, що не все те, що оточує дитину, є дійсним середовищем її розвитку. Впливають на цей процес тільки ті умови, з якими вона вступає в той чи інший дієвий зв'язок. Середовище впливає на розвиток індивіда через його діяльність.

Одним з видів соціальної адаптації є адаптація соціально-психологічна, тобто така взаємодія особи і соціального середовища, яка призводить до оптимального співвідношення цілей і цінностей особи і групи. Цей вид пристосування припускає пошукову активність особи, усвідомлення нею свого соціального статусу і соціально-рольової поведінки, ідентифікацію особи і групи в процесі виконання спільної діяльності, прийняття індивідом норм, цінностей і традицій соціальної групи [5, с. 91].

Показниками успішної соціально-психологічної адаптації є високий соціальний статус індивіда в даному середовищі, а також його психологічна задоволеність цим середовищем в цілому і його найбільш важливими елементами. Показниками низької соціально-психологічної адаптації є, за умови переміщення індивіда в інше соціальне середовище, аномія і поведінка, що відхиляється від загальноприйнятих норм. Успішність адаптації залежить від характеристик середовища і індивіда. Чим складніше нове середовище (наприклад, більше соціальних зв'язків, складніше спільна діяльність, вище соціальна неоднорідність), чим більше відбувається в ній змін,тим є важчою для індивіда соціально-психологічна адаптація.

А. Налчаджян виділяє декілька видів адаптації: нормальна адаптація, девіантна або неконформістська адаптація, патологічна адаптація [5, с. 143].

Нормальна адаптація – це адаптивний процес особи, що приводить її до стійкої адаптованості в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін її структури і без порушень норм тієї групи, в якій протікає активність індивіда.

Виділяють також змішаний тип соціально-психічної адаптації, який здійснюється в тих проблемних ситуаціях, коли людина частково фрустрована, але одночасно стоїть перед вирішенням конструктивних завдань, пов'язаних з її соціальними ролями.

Один з видів соціально-психологічної адаптації – девіантна адаптація. Девіантна адаптація умовно може бути поділена на два основні підвиди: неконформістська адаптація і новаторська (інноваційна, творча) адаптація [5, с. 147].

Неконформістська адаптація – такий процес соціально-психічної адаптації особи, завдяки якому вона долає внутрішньогрупову проблемну ситуацію незвичними для членів цієї групи способами і шляхами і через це опиняється в конфліктних стосунках з нормами групи і їх носіями. Відповідно, у особи виникають нові проблемні ситуації, які вимагають нових адаптивних механізмів і тактик поведінки.

Дуже важливим різновидом девіантної адаптації є інновативна (новаторська) або творча поведінка – певна діяльність або виконання ролі, в результаті якої особа створює нові цінності, здійснює нововведення в тих чи інших областях культури.

Патологічна адаптація – це такий соціально-психологічний процес (активність особи в соціальних ситуаціях), який повністю або частково здійснюється за допомогою патологічних механізмів і форм поведінки і призводить до утворення патологічних комплексів характеру, що входять до складу невротичних і психотичних синдромів [5, с. 149-150].

Разом з адаптацією особи до зовнішніх, об'єктивних соціальних ситуацій, деякі автори (І. Албегова) вважають, що існує і внутрішня адаптація (коадаптація). Внутрішня адаптація має ряд різновидів:

- внутрішня адаптація, спрямована на вирішення внутрішніх конфліктів і інших внутрішньопсихічних проблем особи;
- внутрішня структурна адаптація у вузькому сенсі – це процес координування якого-небудь адаптивного механізму;
- внутрішня структурна адаптація в широкому сенсі: пристосування адаптивного механізму або адаптивного комплексу до усієї структури особи [1, с. 27].

Зовнішню і внутрішню адаптації доповнює реадаптація, яку розглядають як різновид соціально-психологічної адаптації особи. Її суть полягає в наступному: якщо адаптована в певному соціальному середовищі (у групі) людина опиняється в новій групі, у якій переважають інші цінності, інші норми і форми поведінки, де провідна діяльність теж інша, то перед ним виникає завдання реадаптації [1, с. 27-28], яке в новому середовищі супроводжується переглядом і частковою або повною відмовою від деяких адаптивних механізмів, їх комплексів і стратегій.

Говорячи про психологічні механізми адаптації, не слід мати на увазі якісь конкретні утворення, оскільки саме поняття «механізм», на наш погляд є передовсім категорією теоретичною. Тому, вивчаючи психологічні механізми, треба зазначити, що один і той же самий феномен може бути як процесом чи певним утворенням, так і механізмом. Наприклад, самоконтроль можна розглядати як

процес, що має у своїй основі власні механізми у складній системі саморегуляції.

Безпосереднім науковим орієнтиром нашого дослідження була концепція М.Й. Боришевського про те, що психологічні механізми є теоретичною категорією і можуть бути презентовані як стан оптимальних взаємодій та взаємовідносин між актуальними елементами психологічної системи, що забезпечують її функціонування, становлення, розвиток. [2]. На думку вченого, характеристика психологічних механізмів може базуватись передусім на аналізі особливостей структурних компонентів цієї системи. Систематичного аналізу та чіткої класифікації соціально-психологічних механізмів соціалізації у психологічній науці немає. Одні вчені до механізмів соціалізації зараховують наслідування, навіювання, переконання, зараження, інші – соціальну фасилітацію (англ. facilitate – полегшувати), конформізм, дотримання норм, окремі – засвоєння стандартів поведінки, прийняття групових норм, почуття сорому, самоконтроль, соціальний обмін. На думку Г. Тарда, механізм соціалізації включає в себе імітацію, ідентифікацію, керівництво. У проблемних ситуаціях, не пов'язаних із переживанням перешкод на шляху досягнення мети, адаптація здійснюється за допомогою конструктивних механізмів. У ситуації, де відчувається наявність зовнішніх і внутрішніх бар'єрів, адаптація здійснюється за допомогою захисних механізмів (регресії, заперечення, формування реакції, витиснення, придушення, проекції, ідентифікації, раціоналізації, сублімації, гумору й ін.).

Конструктивні механізми дозволяють адекватно реагувати на зміну соціальних умов життя, використовуючи можливість здійснювати оцінку ситуації, аналіз, синтез і прогноз подій, антиціпацію наслідків діяльності.

За ознакою «організованість – неорганізованість» соціально-психологічні механізми поділяють на *цілеспрямовані* (навчання, виховання, інструктаж тощо) та *стихійні* (ідентифікація, наслідування, престиж, авторитет, лідерство тощо) *впливи*. Стихійні впливи переважно базуються на ефекті довіри до людини, яка здійснює вплив, заниженій самокритичності, підвищеній сугестії (лат. suggestio – навіювання) індивіда, невпевненості у собі тощо. За ознакою «усвідомлювання – не усвідомлювання» виокремлюють *усвідомлювані* (переконання, вплив авторитету та ін.) та *неусвідомлювані* (проявляються здебільшого в ранньому дитинстві, виражаються через навіювання, наслідування, психологічне зараження, ідентифікацію) *механізми соціалізації.* Із соціально-психологічного погляду соціалізація полягає у формуванні соціального досвіду індивіда в процесі його взаємодії з найближчим оточенням.

Цілісна структура особи може учинити опір включенню до її складу нових адаптивних механізмів або комплексів як сторонніх або, навпаки, може бути дуже «рецептивною» до інших механізмів і комплексів. Це призводить до виборчого привласнення нових адаптивних механізмів, комплексів і стратегій, а в деяких випадках – до їх самостійного винаходу.

Коли людина знову і знову адаптується з використанням одного і того ж адаптивного механізму або комплексу таку поведінку можна назвати фіксованою адаптацією. Фактично йдеться про таку поведінку, яка в психології особистості прийнято називати стереотипною. Протилежним різновидом її є гіпоадаптація, тобто адаптація, здійснювана без напруги функцій адаптивних механізмів. Відповідно, можна говорити про гіперадаптивну і гіпоадаптивну активності особи.

Якщо особистість використовує адаптивний механізм, що утворився на попередніх етапах розвитку особистості, для нових цілей, тобто для виконання нових функцій, цей процес називається *ідіоадаптацією.* Така зміна функцій адаптивних механізмів в онтогенезі особи – закономірне, але майже не досліджене явище. Спостерігаються зміни функцій таких адаптивних механізмів, як раціоналізація, проекція, інтроекція і інші.

Найважливішим випадком подібної зміни можна рахувати наступний: адаптивний механізм до певного часу життя індивіда служив для вирішення зовнішніх конфліктів, але разом з формуванням внутрішнього світу і інтерналізацією між особових конфліктів той же самий механізм починає служити для рішення внутрішніх конфліктів. При цьому можлива якась еволюція самого адаптивного механізму. Ми вважаємо, що проблема вікового розвитку адаптивних механізмів є однією з центральних для соціальної психології і психології особистості, але до теперішнього часу вона ще дуже слабо досліджена. В подальшому дослідженні ми будемо розглядати які саме психологічні механізми призводять до адаптації дітей з порушеннями саморегуляції поведінки. На основі теоретичного аналізу проблеми нами були визначені основні психологічні механізми адаптації дітей з порушеннями розвитку саморегуляції, а саме: розвиток здатності до цілепокладання,що забезпечує процес побудови уявного образу майбутнього результату діяльності, усвідомлення і суб'єктивне прийняття цього образу, а також регуляцію власної діяльності суб'єкта, спрямованої на досягнення цієї мети; актуалізації критеріїв потреби досягнення успіху є комплексом тих зовнішніх і внутрішніх умов активності, облік яких сам суб'єкт вважає за необхідне для успішної виконавської діяльності; розвиток рефлексивно оцінного компоненту виконує інтеграційну функцію, та сприяє аналізу своїх дій, мотивів і співвідношень їх з нормами, правилами і цінностями, а також з діями, вчинками, мотивами, переживаннями інших; актуалізація антиципуючого самоконтролю має прояв в моделюванні, аналізі, регулюванні ходу діяльність та виправленні помилок.

Висновки: проведений аналіз дозволяє зазначити, що процес адаптації дитини до навколишнього середовища може проходити різними шляхами і мати різні наслідки, але він є необхідною складовою життєвого процесу людини, що визначає стан її здоров'я і комфорту. Залежить цей процес як від психічних особливостей індивіда, так і від особливостей того соціального середовища, до якого намагається пристосуватися людина. У свою чергу, від результату адаптації залежить місце людини у суспільстві та якісне виконання обраних нею соціальних ролей. Проте, слід пам'ятати, що проблемність неадаптованої людини свідчить не тільки про її незадовільний стан, але й про «проблемний» стан такого суспільства, яке не приймає у своє лоно того, хто не підпадає під визначений ним шаблон.

Список літератури:

1. Албегова И. Ф. Социальная адаптации: учебное пособие для студентов специальности Социальная работа / И. Ф. Албегова. – Ярославль: ЯрГУ, 2006. – 112 с.
2. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості / М. Й. Боришевський. – Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. – 608 с.

3. Максимова Н. Ю. Диагностика и коррекция поведения трудных подростков / Максимова Н. Ю. // Вопр. психологии. – 1988. – № 3. – С. 93-99.
4. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки / Максимова Н. Ю. – Київ.: Либідь, 2011. – 520 с. – (навчальний посібник).
5. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности / А. А. Налчаджян. – Ереван: Изд-во АНАрмССр, 1988. – 262 с.

Максим О.В.
Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РАЗВИТИЯ САМОРЕГУЛЯЦИИ

Аннотация
Статья раскрывает социально-психологические аспекты адаптации дезадаптированных детей в социокультурной среде. Рассмотрены и описаны некоторые психологические механизмы адаптации детей. Процесс оптимизации саморегуляции дезадаптированных школьников реализуется посредством развития способности к моделированию значимых условий и целеполагания; актуализации критериев для достижения успеха; развития механизмов антиципации; осознание приоритета о социальных ценностей в жизненном пространстве. Определение психологических механизмов адаптации учащихся с нарушениями саморегуляции позволит создать психологам и педагогам программы преодоления их социальной дезадаптации и способствовать надлежащей интеграции в общество.
Ключевые слова: эмпатия, рефлексия, саморегуляция, самоконтроль, психологическая коррекция, самоотношение, социально-психологические механизмы адаптации.

Maxim O.V.
Institute of Psychology G.S. Kostiuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

SOME ASPECTS OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES SELF

Summary
The article reveals the social and psychological aspects of adaptation maladjusted children in socio-cultural environment. And described some of the psychological mechanisms of adaptation of children. The optimization process of self maladjusted pupils realized through the development of the ability to modeling the significant conditions and goal-setting; updating the criteria for success; development of mechanisms of anticipation; awareness of the priority of social values in the living space. The definition of psychological mechanisms of adaptation of pupils with impaired self-regulation will create psychologists and teachers and programs to address their social exclusion and promote proper integration into society.
Keywords: empathy, reflection, self-regulation, self-control, psychological correction, self-esteem, social psychological mechanisms of adaptation.

УДК 37.015.3: 159.922.7

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ, БАТЬКАМ, ПСИХОЛОГУ З ПИТАНЬ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ СВІТУ ДОРОСЛИХ

Мельник Ж.В.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті сформульовані методичні рекомендації з формування самосвідомості старших дошкільників у процесі пізнання світу дорослих, де наголошено на необхідності дотримання вихователями, психологами і батьками принципів особистісно орієнтованого підходу у взаємодіях з дітьми.
Ключові слова: самосвідомість, старший дошкільний вік, світ дорослих, методичні рекомендації.

Постановка проблеми. Оптимізація процесу становлення особистості в дошкільному віці, зокрема сприяння особистісному буттю та розвитку самосвідомості дитини, що є значущими для її успішної соціалізації та повноцінної самореалізації надалі, є пріоритетними завданнями дошкільної ланки сучасної вітчизняної освіти, які зафіксовано в Державних національних програмах «Освіта» (Україна XXI століття) і «Діти України», у програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Потреба в реалізації окреслених завдань спрямовує психологічну науку на дослідження особливостей становлення й пошук ефективних шляхів формування самосвідомості у дошкільників, що відбувається в умовах інтенсивного пізнання ними довкілля та зокрема світу міжособистісних стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про особливості становлення самосвідомості старшого дошкільника в умовах «відкриття» світу дорослих й дотепер є відкритим для наукової дискусії у межах вікової психології. Вчені обґрунтували низку теоретичних положень з проблеми самосвідомості: про співвідношення свідомості й самосвідомості (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, О.Г. Спіркін та ін.), про сутність і структуру самосвідомості (Р. Бернс, М.Й. Боришевський, В. Джеймс, І.С. Кон, С.Д. Максименко, Дж. Мід, Ю.М. Орлов, К. Роджерс, В.В. Столін, П.Р. Чамата, І.І. Чеснокова та ін.), про психологічні чинники і механізми її розвитку (А.В. Захарова, В.С. Мухіна, О.Т. Соколова, З. Фрейд та ін.). Об'єктом наукових досліджень виступали феномени: «образ світу» і «картина світу» (І.Є. Куліковська, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.В. Пєтухов, С.Л. Рубінштейн, С.Д. Смірнов та ін.), «образ світу дорослих» (І.М. Бушай).

У дошкільному віці предметом спеціального вивчення були: особливості «відкриття» дитиною світу предметів і світу людей (Л.Ф. Обухова, М.В. Осоріна, Є.В. Субботський, І.В. Шаповаленко та ін.); ігрова діяльність як провідний засіб моделювання дошкільниками різних аспектів світу дорослих (Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, І.Ю. Кулагіна, О.М. Леонтьєв, В.С. Мухіна, Г.А. Урунтаєва та ін.); становлення окремих складових самосвідомості дітей 3-7 років у контексті їх особистісного та індивідуального розвитку (З.В. Гуріна, О.Л. Кононко, В.К. Котирло, Г. Крайг, В.У. Кузьменко, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, І.О. Лапченко, Г.О. Люблінська, Т.О. Піроженко, А.Г. Рузская, С.П. Тищенко, О.А. Шаграєва та ін.); специфіка самопізнання та розвитку образу «Я» (М.І. Лісіна, А.І. Сільвестру та ін.), самооцінка (А.В. Захарова та ін.) і самоповага (Н.М. Дятленко та ін.) дітей; розвиток самосвідомості обдарованих дошкільників у спільній діяльності з ровесниками (Н.М. Куліш).

Вченими доведено, що особливостями самосвідомості у старшому дошкільному віці є: усвідомлення дитиною своїх переживань, ставлень до себе і до інших людей (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Ю.О. Приходько, П.Р. Чамата та ін.); поява самостійних уявлень про себе, «особиста свідомість» (Б.Г. Ананьєв, Д.Б. Ельконін та ін.); розвиток самолюбства (С.П. Тищенко та ін.); пізнання себе як суб'єкта діяльності та особистості (І.Т. Дімітров та ін.), поява рефлексивних позицій «Я-інший» (Н.І. Непомнящая), «Я-в-предметному світі», «Я-серед-людей», «Я-сам» (О.Л. Кононко); уявлення дитини про себе у минулому (Г.А. Урунтаєва та ін.) і майбутньому часі (В.С. Мухіна та ін.); усвідомлення власної статевої ідентичності (Д.М. Ісаєва, В.Є. Каган, Л. Кольберг, А.А. Палій та ін.).

Упродовж двох останніх десятиліть науковці дослідили такі аспекти проблеми становлення самосвідомості старшого дошкільника як: розвиток саморегуляції в умовах взаємодії з ровесниками і дорослими (О.М. Байєр); взаємини з дорослими та ровесниками як чинник розвитку самооцінки (І.С. Мельник); специфіка формування самооцінки в умовах гри (Л.І. Уманець) та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак робіт, у яких би вивчалися особливості становлення самосвідомості старших дошкільників в умовах «відкриття» світу дорослих, не виявлено, тоді як у дитячій психології констатовано, що старший дошкільний вік вирізняється появою якісних змін у розвитку самосвідомості дитини, а необхідною умовою цього процесу є пізнання світу людей. Тому метою статті є розкриття відповідних методичних рекомендацій для їх батьків, вихователів старших груп і психологів дошкільних навчальних закладів з формування самосвідомості дітей старшого дошкільного віку в процесі пізнання світу дорослих.

Виклад основного матеріалу. Результати проведеного дисертаційного дослідження з теми: «Психологічні особливості становлення самосвідомості старшого дошкільника в процесі «відкриття» світу дорослих» на основі розробленої психологічної моделі та апробованої програми психологічного супроводу з формування самосвідомості дітей старшого дошкільного віку в процесі пізнання світу дорослих, дозволили нам сформулювати методичні рекомендації вихователям старших груп, батькам дітей старшого дошкільного віку та психологам дошкільних навчальних закладів, що стосуються розвитку їх самосвідомості у процесі пізнання світу дорослих. Ефективність розробленої програми була забезпечена за допомогою урахування таких найбільш ефективних засобів розвитку певних компонентів і складових самосвідомості в дітей старшого дошкільного віку, що були успішно впроваджені у

наукових дослідженнях з вікової та педагогічної психології (Н.М. Дятленко [1], О.Л. Кононко [2; 3], Н.М. Куліш [4], М.І. Лісіною [5; 6], І.С. Мельник [7], Н.С. Славіною [8; 9], С.П. Тищенко [10-12], Л.І. Уманець [13; 14] та ін.). Зміст таких рекомендацій розкрито нижче.

Методичні рекомендації вихователям старших груп дошкільних навчальних закладів:

1. Постійно аналізуйте особисту виховну діяльність та її наслідки.

2. Завжди виявляйте позитивне ставлення, емпатію та розуміння стосовно старших дошкільників. Поважайте кожну дитину як особистість. Будьте уважними до усіх бажань, прагнень, переживань і вчинків кожного старшого дошкільника.

3. Неухильно дотримуйтеся принципу індивідуального підходу при вихованні та навчанні старших дошкільників, зокрема враховуйте особливості психіки, типу темпераменту, якостей характеру, звичок, інтересів і поведінки кожної дитини.

4. Систематично створюйте різноманітні навчально-виховні ігрові ситуації, в яких дитина зможе виявити власну самостійність, здійснити конкретний вибір і набути новий особистий життєвий досвід.

5. Постійно надавайте старшим дошкільникам нову інформацію про різноманітні сторони світу дорослих, зокрема про норми взаємин між людьми, правила поведінки, прояви емоцій, ставлень з боку інших людей, особистісні якості та т. ін. Це сприятиме подоланню обмежено-звичних уявлень дітей як стосовно довкілля, так і самих себе.

6. При ознайомленні дітей зі світом дорослих періодично використовуйте картинку з відповідними зображеннями: ділове спілкування; батько спілкується (спільно майструють, конструюють тощо) із сином старшого дошкільного віку, демонструючи при цьому позитивні емоції; мама разом з донькою-дошкільницею разом готують вечерю та т. ін.

7. При навчанні та вихованні старших дошкільників не лише опирайтеся на їх досвід, а намагайтеся зробити цей досвід різноманітнішим.

8. При виконанні конкретної діяльності на навчальних заняттях завжди виокремлюйте для дітей такі її етапи, як: визначення цілі; підготовка необхідного для роботи матеріалу; планування необхідних дій; виконання дій і одержання результату (продукту); оцінка одержаного продукту з позицій його якості, досягнення поставленої цілі.

9. Завжди змістовно та всебічно оцінюйте кожну дитину – не лише її дії, одержані результати, а й її особистісні якості. Однаковою мірою помічайте успіхи та невдачі старших дошкільників і відповідним чином їх оцінюйте. Щоб негативних оцінок було якомога менше, намагайтеся вчасно надавати допомогу дитині при розв'язанні поставлених завдань, послідовно переходячи від простіших до складніших.

10. Постійно демонструйте старшим дошкільникам власні комунікативні уміння, дотримуйтеся правил етикету в поведінці та спілкуванні й стимулюйте дотримання дітьми таких умінь.

11. Застосовуйте на заняттях різноманітні вправи з розвитку в старших дошкільників навичок пізнання світу дорослих, навичок спілкування з дорослими, навичок ціннісного ставлення до дорослих, а також вправи з розвитку навичок самопізнання, рефлексії, самоставлення, саморегуляції.

12. Формуйте у дітей старшого дошкільного віку установку на взаємодію та комунікації з дорослими, зокрема вихователями, вчителями у школі та батьками.

13. Підтримуйте прагнення дітей до емпатійного ставлення та взаєморозуміння з дорослими людьми. Заохочуйте старших дошкільників до активної участі у підготовці концертів чи свят для батьків, для інших дорослих людей у дні їх професійних свят, Дня Перемоги та т. ін.

14. Обладнайте у приміщенні групи дошкільного навчального закладу стіну вдячності, на якій розміщуватимуться фотокартки близьких дорослих кожної дитини з підписами, невеличкими розповідями про них і словами вдячності.

15. Проводьте спільні збори для старших дошкільників і їх батьків, на яких повідомлятимуться позитивні характеристики та досягнення кожної дитини, а також її батьків чи інших близьких дорослих.

Методичні рекомендації батькам старших дошкільників:

1. Будуйте стосунки зі своєю дитиною на основі любові та логіки. Адже ефективність сімейного виховання досягається передусім завдяки цьому сильному почуттю, що дозволяє дітям припускатися певних помилок і на них навчатися. Результатом таких помилок є наслідки, на них зосереджена логіка. Розумне та емпатійне ставлення до проблем власних дітей у поєднанні з наслідками помилок, яких вони припустилися має значний виховний потенціал, оскільки сприяє формуванню адекватної самооцінки, відповідальності за свої вчинки, появі почуття власної гідності та т. ін.

2. Навчіться втішати й підтримувати дитину в тих ситуаціях, коли вона переживає тривожність, невпевненість чи відчуває біль. Захищайте інтереси своєї дитини та беріть безпосередню участь у всіх її справах. Це сприятиме появі в дитини відчуття фізичної та психологічної безпеки.

3. Намагайтеся завжди знаходити час для того, щоб відповісти на запитання дитини. Водночас виявляйте при цьому терпіння. Відповідь має бути правильною та зрозумілою для дитини старшого дошкільного віку.

4. Привчайте свою дитину до дотримання певних усталених норм і правил поведінки, виявляючи спокій і послідовність. Ставте перед дитиною посильні для неї вимоги. Завжди переконуйтеся у тому, що дитина зрозуміла усі Ваші вказівки правильно.

5. Навчаючи дитину, й самі дотримуйтеся нормативної поведінки: будьте ввічливими, охайними та т. ін. Адже діти зазвичай більше вірять тому, що вони побачили на власні очі. Якщо батьки кажуть одне, а роблять інше, то у дитини формується подвійна система цінностей.

6. Не розмовляйте в присутності дитини з іншими людьми та із самою дитиною на підвищених тонах. Пам'ятайте про те, що чим тихіше Ви будете говорити, тим уважніше Вас слухатимуть.

7. Якщо Ви що-небудь забороняєте дитині, то зрозуміло для неї аргументуйте власне рішення, апелюючи до ймовірних наслідків. Важливо, щоб дитина погодилася з Вашим рішенням.

8. Пам'ятайте про те, що спільну діяльність з дитиною старшого дошкільного віку необхідно організовувати у формі гри. У процесі гри старший дошкільник краще засвоює нові знання, норми поведінки у соціумі тощо, що призводить до підвищення його життєвої компетентності. Спільна гра сприяє покращенню сімейного мікроклімату.

9. Якомога частіше майструйте що-небудь разом з дитиною – конструюйте; виготовляйте предмети для дому, аплікації, вишивки, годівнички для птахів узимку; готуйте різні страви тощо. Ставтеся до дитини при цьому як до партнера.

10. Завжди оцінюйте дитину та її досягнення з оглядом на неї як на особистість, а не згідно з одержаним нею результатом. Намагайтеся змістов-

но та об'єктивно оцінювати дитину в межах кожної конкретної ситуації. Не удавайтеся лише до позитивних чи негативних оцінок дитини, їх кількість повинна бути врівноваженою. Однаковою мірою помічайте успіхи і невдачі дітей та відповідним чином їх оцінюйте.

11. Влаштовуйте спільні домашні свята, продумуючи сценарій, ролі та костюми для кожного учасника. Заохочуйте дітей до участі у передсвятковій підготовці.

12. Розподіліть сімейні обов'язки таким чином, щоб дитині також дісталися посильні для неї. Надавайте дитині змогу зрозуміти, що її допомога є важливою для Вас.

13. Пам'ятайте про те, що ставлення дитини до Вас суттєво залежить від Вашого ставлення до власних батьків.

14. Виховуйте у власної дитини ціннісне ставлення до життя, довкілля, до інших людей.

Методичні рекомендації психологам дошкільних навчальних закладів:

1. Постійно цікавтеся новими експериментальними досягненнями психологічної науки з розвитку свідомості та самосвідомості дітей старшого дошкільного віку. Систематично знайомте вихователів старших груп з такими досягненнями й психологічними теоріями.

2. У роботі з вихованцями старших груп постійно застосовуйте різноманітні вправи з розвитку в старших дошкільників навичок пізнання світу дорослих, навичок спілкування з дорослими, навичок ціннісного ставлення до дорослих, а також вправи з розвитку в дітей навичок самопізнання, рефлексії, самоставлення, саморегуляції. Навчайте вихователів цих груп користуватися такими вправами з метою їх застосування на навчальних заняттях.

3. До комплексу методик з психологічної діагностики психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку не забувайте включати й такі, що спрямовані на вивчення рівня розвитку компонентів їх самосвідомості.

4. Знайомте вихователів і батьків старших дошкільників з різними засобами і прийомами створення сприятливого психологічного клімату для дитини.

5. Регулярно проводьте колективне та, за потреби, індивідуальне консультування батьків з питань розвитку самосвідомості дітей старшого дошкільного віку в процесі «відкриття» світу дорослих.

6. Не забувайте до тематики колективних консультацій і просвітницької роботи з батьками включати теми, що стосуються вікових особливостей психічного та особистісного розвитку старших дошкільників, специфіки «образу світу дорослих» у дітей цього віку, особливостей спілкування та спільних взаємодій із старшим дошкільником у процесі пізнання світу дорослих, розвитку адекватної самооцінки, самоповаги у цьому віці, формування мотивації досягнення успіху в дитини та т. ін.

Висновки і пропозиції. Таким чином, слід відзначити, що формування самосвідомості старших дошкільників у процесі пізнання світу дорослих буде ефективнішим за умови організації психологічного супроводу на принципах особистісно орієнтованого підходу до роботи з дітьми, батьками і вихователями з урахуванням соціально-психологічних чинників. А саме – того, що формування компонентів самосвідомості дітей старшого дошкільного віку необхідно здійснювати в умовах оптимізації таких чинників (взаємодії і спілкування дитини з дорослими; мотивації до спілкування з дорослими, мотивації пізнання світу дорослих, мотивації ціннісного ставлення до дорослих) розвитку самосвідомості та цілеспрямованого впливу як на «образ світу дорослих», так і на когнітивний, емоційно-оцінний і регулятивний компоненти самосвідомості старших дошкільників.

Список літератури:

1. Дятленко Н. М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія» / Н. М. Дятленко. – К., 2002. – 20 с.
2. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід): [монографія] / Олена Леонтіївна Кононко. – К: Стилос, 2000. – 336 с.
3. Кононко Е. Л. Чтобы личность состоялась / Е. Л. Кононко. – К: Рад. шк., 1991. – 221 с.
4. Куліш Н. М. Розвиток самосвідомості обдарованих дітей у спільній діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ніна Михайлівна Куліш. – К., 2003. – 210 с.
5. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина. – М., Воронеж: НПО МОДЭК, 1997. – 383 с.
6. Лисина М. И. Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Сильвестру. – Кишинев, 1983. – 111 с.
7. Мельник І. С. Особливості впливу взаємин з дорослими і однолітками на самооцінку старшого дошкільника: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інна Сергіївна Мельник. – К., 2009. – 198 с.
8. Славіна Н. С. Вплив особливостей сімейних відносин на емоційну сферу дитини / Н. С. Славіна // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 219-227.
9. Славіна Н. С. Психологічні особливості емоційно-почуттєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку: [Монографія] / Наталія Сергіївна Славіна. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 168 с.
10. Тищенко С. П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я / С. П. Тищенко // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – Вип. 22. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 3-19.
11. Тищенко С. П. Особливості розвитку рефлексивної свідомості старших дошкільників / С. П. Тищенко // Психологія суб'єктної активності особистості: Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції [«Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості»], (Київ, 12-14 жовтня 1992 р.) / Під ред. В. О. Татенко. – К., 1993. – С. 99-101.
12. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребенка / С. П. Тищенко // Воспитание детей дошкольного возраста / Под. ред. Л. Н. Проколиенко. – К.: Рад. шк., 1990. – С. 40-83.
13. Уманец Л. И. Роль самооценки в игровых отношениях дошкольников / Л. И. Уманец // Вопросы психологии. – 1987. – № 4. – С. 61-67.
14. Уманец Л. И. Формирование самооценки старших дошкольников в игровой деятельности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Любовь Илларионовна Уманец. – К., 1984. – 145 с.

Мельник Ж.В.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенка

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ВОСПИТАТЕЛЯМ, РОДИТЕЛЯМ, ПСИХОЛОГУ ПО ВОПРОСАМ РАЗВИТИЯ САМОСОЗНАНИЯ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ПОЗНАНИЯ МИРА ВЗРОСЛЫХ

Аннотация
В статье сформулированны методические рекомендации по формированию самосознания старших дошкольников в процессе познания мира взрослых, где отмечено необходимость соблюдения воспитателями, психологами и родителями принципов личностно ориентированного подхода, во взаимодействиях с детьми.
Ключевые слова: самосознание, старший дошкольный возраст, мир взрослых, методические рекомендации.

Melnik Z.V.
Kamianets-Podilskyi National University after Ivan Ohienko

METHODICAL RECOMMENDATIONS EDUCATORS, PARENTS, PSYCHOLOGIST ARE ON QUESTIONS DEVELOPMENT OF CONSCIOUSNESS OF SENIOR UNDER-FIVES IN THE PROCESS OF COGNITION OF THE WORLD OF ADULTS

Summary
In the articles formulated methodical recommendations are from forming of consciousness of senior under-fives in the process of cognition of the world of adults, where it is marked the necessity of observance educators, psychologists and parents of principles of the personality oriented approach, for cooperating with children.
Keywords: self-awareness, late preschool age, world of adults, methodical recommendations.

УДК 37.013.42–058.862

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ПРИЙОМНІЙ СІМ'Ї ТА ШКОЛІ

Раєвська Я.М.
Кам`янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Адаптаційні процеси дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ускладнюються набутим негативним досвідом проживання в інтернатних установах, утратою батьків, зміною середовища проживання, що призводить до безлічі особистісних розладів. Розглянуто особливості та можливі ризики, пов'язані з адаптацією дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до нових умов у сімейному та навчальному оточенні. Розкрито етапи та умови соціально-педагогічної адаптації стануть у пригоді батькам та вчителям під час допомоги прийомній дитині в пристосуванні до нових умов проживання. Окреслено цілий ряд труднощів у вихованні прийомних дітей. Надано методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей

Ключові слова: адаптація, соціально-педагогічна адаптація, діти-сироти, соціальний супровід, соціальні служби.

Постановка проблеми. Інтерес суспільства до проблеми соціально-педагогічної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, пов'язаний насамперед з необхідністю допомоги та захисту найменш захищених груп населення.

Утрата сім'ї для дитини – це дуже важка травма, яка залишає відгомін на все життя, навіть у тих ситуаціях, коли вдається влаштувати дитину до нової сім'ї. Коли дитина-сирота потрапляє в нові умови життя, вона проходить процес адаптації, процес залучення до нового світу дорослих людей, до світу своїх однолітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній час проблеми захисту дітей-сиріт розглядають досить активно та всебічно. Сімейним формам утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування, таким, як дитячий будинок сімейного типу, опіка та піклування, прийомна сім'я, усиновлення, присвячені праці російських та українських науковців (М. М. Василькова, А. І. Довгалевська, Л. С. Дробот, Н. Заверико, Л. В. Єременко, Л. В. Кузьменко, Л. М. Смагіна, В. С. Яковенко, І. Д. Звєрєва, Н. М. Комарова).

Особливості особистісного розвитку дітей-сиріт в умовах інституційного виховання висвітлені І. В. Дубровіною, В. С. Мухіною, А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих; недоліки цієї форми життєвого устрою дітей-сиріт визначені А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих.

Мета статті. Метою нашої статті є розгляд етапів, особливостей та можливих ризиків, що пов'язані з адаптацією дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до нових умов у сімейному та навчальному оточенні.

Виклад основного матеріалу. Адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відтворенням себе та своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості. Відповідність між рівнем соціальних потреб і рівнем їх задоволення визначає рівень соціальної адаптації – взаємозумовленого процесу пристосування індивіда до соціального середовища та пристосування суспільства до потреб особистості через їх задоволення. Соціальна адаптація характеризується формуванням адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольовою пластичністю поведінки, інтеграцією особистості в соціальні групи, діяльністю щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняттям норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії [2, с. 10].

Соціально-педагогічна адаптація – це здатність людини впоратися з новими ситуаціями та вимогами оточення, відновити порушену рівновагу. У процесі соціально-педагогічної адаптації здійснюється не тільки пристосування до нових соціальних умов, але й відбувається реалізація потреб, інтересів та прагнень; дитина входить до нового соціального оточення, стає його повноправним членом, самостверджується та розвиває свою індивідуальність. У результаті соціально-педагогічної адаптації формуються соціальні якості спілкування, поведінки та предметної діяльності, прийняті в суспільстві [3].

Адаптаційні можливості дітей-сиріт обмежені, тому перехід до нових умов життя може призвести до різноманітних варіантів дезадаптовної поведінки, що пов'язана зі значними емоційними розладами, які формуються внаслідок різних видів депривації (материнської, рухової, сенсорної, психічної, емоційної, соціальної), навколишніх впливів та педагогічної занедбаності.

Соціально-педагогічними умовами адаптації дитини є створення сімейного середовища, у якому є найбільш оптимальні умови для розвитку, навчання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З появою в сім'ї першої прийомної дитини перед батьками постає не менше завдань, ніж при народженні першої рідної дитини, оскільки її звички, вимоги, навички й уподобання є для сім'ї новими й часто незвичними; перші півроку перебування прийомної дитини в сім'ї є найбільш напруженими, оскільки саме в цей час відбувається взаємопристосування дитини до батьків, до інших дітей та родичів, які спільно проживають на певній житловій площі, тобто відбувається процес адаптації.

Адаптація здебільшого залежить від рівня адаптивності людини. Адаптивність є природженою або набутою здатністю пристосовуватися до нових змін. Природженими основами адаптивності є темперамент, конституція, емоції, рівень природжених сторін інтелекту, спеціальні здібності, фізичний стан організму, тому тривалість процесу адаптації різна в різних дітей.

Спостереження усиновлювачів та прийомних батьків за поведінкою дітей, яких вони взяли в сім'ю з дитячих інтернатних установ, свідчать, що в процесі адаптації дитини до сім'ї можна виділити кілька етапів [4].

Перший етап – «Знайомство».

Реакція дитини на цьому етапі залежатиме від її віку та особистісних особливостей, а також тривалості знайомства з усиновлювачами, досвідом попередніх відвідин, досвідом (або його відсутністю) життя у своїй сім'ї, уявним образом сім'ї.

Маленькі діти (2-4 роки), яких виховували в інтернатній установі, на початку першого етапу за-

звичай відчувають сильну тривожність. Нові речі, чужі запахи, незвичний спосіб життя, велика кількість незнайомих предметів та явищ (ліфт, пилосос, газова плита тощо), відсутність людей, яким вони довіряють, можуть сильно вплинути на емоційний стан дітей. У результаті дитина стає настороженою, може плакати й кричати. Порушення сну, нічне нетримання сечі, відсутність апетиту, а також спалахи агресії досить часті в перші два-чотири дні. Водночас велика кількість нових вражень, усвідомлення, що вона знайшла собі родину, робить її радісно збудженою після того, як перший шок від переміщення минув.

У перші дні перебування в сім'ї дитина віддає перевагу комусь одному з батьків. Частіше – матері, інколи – батькові. Потрібний час, аби вона почала однаково ставитися до обох батьків.

Старші діти, якщо їх готували до життя в новій сім'ї й вони мали досить часу для того, щоб добре познайомитися з майбутніми батьками, також відчувають тривожність, але можуть її контролювати. При цьому активні діти відчувають себе впевненіше, вони всім цікавляться, розмовляють, намагаються звернути на себе увагу. Їх поведінка відрізняється бажанням сподобатися й догодити. Менш активні роблять спроби вгадати бажання батьків і відрізняються слухняністю та зразковою поведінкою.

За відсутності належної підготовки діти, яких раптово помістили в сім'ю, випробовують сильний стрес. Міра вираженості емоційної напруги залежатиме від різниці між умовами, у яких формувалися адаптаційні механізми, та існуючими умовами. Дитина в перші дні не здатна структурувати ситуацію відповідно до уявлень про саму себе й оточення. Вона також не може використовувати сформовані раніше пристосовані реакції, тому протягом перших двох-трьох днів дитина залежно від особистісних особливостей може плакати, стояти (сидіти) протягом дня біля дверей, намагатися втекти, вступати в бійки з батьками. Крайні вияви адаптаційних процесів спостерігаються через напади «нудоти», розлади травлення та інше. Допомогти їй у цій ситуації може підтримка й доброзичливе пояснення правил сім'ї.

У цей період діти можуть згадувати своїх батьків або дитячу установу. Вони можуть плутатися в іменах, забувати, де хто. Закінчення цього етапу характеризується встановленням допустимої для обох сторін рівноваги. Батьки й діти виявляють взаємну терпимість до стереотипів поведінки один одного.

Другий етап – «Експансія».

Дитина вже знайома з основними правилами сім'ї й вимогами батьків, проте вона ще не відчуває до них справжньої прихильності. Крім того, діти, які мали досвід частих переміщень, продовжують розглядати сім'ю як тимчасовий притулок. Дещо освоївшись і прийнявши як факт, що батьки є досить до них поблажливі, діти повертаються до знайомих їм форм поведінки. Це один з найважчих етапів у становленні сім'ї. Серед поведінкових реакцій дітей у цей період – агресивні випади й вирази типа «всіх уб'ю». Дитина може ламати іграшки, демонстративно не підкорятися, робити «на зло», на поцілунки та обійми реагувати укусами, плюватися, при цьому залишаючись дуже чутливою, схильною до перебільшених скарг, тривожності й сліз. Вона прагне затвердитися в новій сім'ї, уперто наполягаючи на своєму. Контроль над ситуацією та батьками дозволяють їй зменшити тривожність, що все ще відчутна. Негативна поведінка цього періоду викликана бажанням «перевірити батьків на міцність», а також установити межі дозволеного.

Третій етап – «Псевдоадаптація».

Зорієнтувавшись у поведінкових кордонах та визначивши найбільш припустимі форми поведінки, діти стають більш спокійними й стриманими; водночас у більшості з них помічаємо регрес у поведінці. Вони просять виконати за них ті дії, які вони вже засвоїли: «одягни мене», «погодуй, як маленького», «покачай на ручках» тощо. Часто запитують, чи люблять їх батьки, і сильно тривожаться, якщо їм треба на якийсь час розлучитися з батьками. Усе ще нерідкі випадки агресивної поведінки й дитячих образ, проте звернення до старих звичок трапляється все рідше. У цілому, стаючи більш слухняними, діти за відсутності дорослих можуть затівати сварки й не виконувати якісь правила сім'ї. Бувають випадки крадіжки, обману, лихослів'я.

На цьому етапі вже помітні зміни в зовнішності дитини: змінюється вираз й колір обличчя, воно стає більш осмисленим, жвавим. Дитина стає доброзичливішою й чуйнішою. Третій період характеризується зовнішньою пристосованістю дитини до життя в сім'ї. Водночас цінності сім'ї ще не стали її цінностями.

Четвертий етап – «Звикання».

У дитини зникає напруга, поведінка стає більш урівноваженою. При вирішенні проблем дитина часто звертається до батьків. Обійми й поцілунки спонтанні. Дитина із задоволенням бере участь у всіх справах сім'ї, може пояснити, чому необхідно вчинити так, а не інакше. Легко йде на поступки батькам.

П'ятий етап – «Уподібнення».

Дитина вже нічим не відрізняється від «домашньої». Вона відчуває себе вільно, стає більш незалежною й самостійною. Між дитиною й батьками встановлена взаємна прихильність. Дитина охоче виконує прохання дорослого, не порушує родинні правила. З'являється інтерес до життя в сім'ї й відчуття гордості за неї. Погані звички, як правило, подолані. Дитина з гумором згадує свою колишню поведінку, співчуває батькам. Слабшає напруга, що відчувається при розставанні з батьками.

Адаптаційний період у більшості дітей закінчується через 8-9 місяців життя в сім'ї. Умовою успішного проходження адаптації є правильна поведінка батьків, яка полягає в терплячому, доброзичливому, емпатичному, вимогливо-послідовному й гнучкому ставленні до дитини [4].

Розгортаючи подальше визначення процесів адаптації дітей-сиріт до прийомної родини, потрібно окреслити цілий ряд труднощів у вихованні прийомних дітей: агресивна поведінка щодо прийомних батьків, пасивний опір вихованню, ставлення прийомних батьків до прийомної дитини, неможливість з боку батьків достатньо контролювати проведення дітьми вільного часу, взаємовідносини між дітьми (якщо дитина не одна в сім'ї), психологічні ризики щодо виховання хлопчиків самотньою жінкою й навпаки – дівчат самотнім чоловіком тощо. Психологи радять: щоб уникнути усіляких негативних явищ, потрібно:

- по-перше, розкрити дитині її походження (якщо вона була прийнята в сім'ю в ранньому віці й не пам'ятає свого минулого), дати їй можливість спокійно це усвідомити;
- по-друге, якщо в сім'ї є рідні діти, важливо, щоб батьки з усіма спілкувалися однаково, не надаючи перевагу нікому.

Виховання прийомних дітей – це звичайний процес виховання, але він потребує від батьків ще більшого терпіння, ніж при вихованні своїх рідних дітей [3].

Адаптація та благополуччя дитини в прийомній сім'ї залежить і від умов життя, що надаються в

сім'ї для її розвитку, професійних умінь та особистісних якостей прийомних батьків, і шкільного життя. Враховуючи, що в сім'ю передають в основному дітей з дитячих будинків, педагогам шкіл слідураховувати основні причини шкільної дезадаптації в таких дітей: низький рівень здоров'я, затримка психо-емоційного розвитку внаслідок родинної депривації, педагогічна занедбаність. Це виражається в низькій самооцінці, в обмеженні спілкування аж до відмови від співпраці, збільшення пасивності, невпевненості у своїх можливостях, у швидкій втраті спонукальних мотивів, що призводить не лише до втрати інтересу до навчальної діяльності, але й нездатності опановувати загальні навчальні вміння. У багатьох дітей складається захисно-уникаюча модель спілкування з дорослими: вони пасивні, апатичні, байдужі, не відносять до себе звернення, завдання, адресовані іншим дітям. Інші поводяться демонстративно-агресивно. Для них характерна недружелюбність, неприйняття норм шкільної поведінки. Є й такі, які намагаються розжалобити вчителя, перекласти свою працю на іншого [4, с. 23].

Процес відновлення дітей з прийомних сімей як суб'єктів пізнавальної діяльності досить складний і пов'язаний із загальним способом життя дитини. Це передусім створення для кожної дитини таких умов, у яких вона буде спокійна за свій побут, упевнена в тому, що вона прийнята такою, як є, що про неї піклуються та вона в безпеці.

Перший час усі сили дітей витрачаються на подолання тривоги та занепокоєння, а на навчання не залишається енергії й можливостей. Тому створення для них безпечного оточення на першому етапі надзвичайно важливе.

Це передбачає конфіденційність інформації про дитину (аби вона була впевнена, що факти й події її минулого життя не обговорюватимуться дітьми й дорослими, що її не дратуватимуть або не звинувачуватимуть).

Іншою найважливішою умовою і загальної адаптації дитини, і подолання шкільної дезадаптації є звільнення дитини від вантажу негативного минулого, від травми, пов'язаної з розставанням з рідними та зміною умов. Нерозуміння дитиною свого положення, неясність життєвих перспектив перешкоджають формуванню в неї інтересу до навчання. У зв'язку з цим необхідне проведення роботи з минулим дитини, психологічна підтримка, спрямована на підвищення її самооцінки.

Іншою важливою умовою емоційного благополуччя дитини в школі є створення ситуації успіху в пізнавальній діяльності. Відповідно до пропусків у знаннях визначається зона її найближчого розвитку, розробляється індивідуальна програма опанування дитиною певного кола знань та вмінь. Важливе значення для зміцнення бажання вчитися має наявність у дитини всіх необхідних навчальних посібників. З одного боку, це дає їй відчуття впевненості й задоволення від власної значущості, а з іншої – блокує бажання виправдатися за невиконання уроків відсутністю необхідного. Ураховуючи інтереси дитини, їй необхідно надати можливість займатися цікавою для неї справою, включати до системи додаткової освіти.

Дуже важливо, щоб за успішністю дитини в школі стежили всі члени родини, це давало б їй відчуття необхідності та причетності до родини, підвищувало самооцінку та позитивно налаштовувало на навчання. Адаптаційний процес може бути менш болючим, якщо в прийомної дитини з'явиться нове захоплення (хобі), наприклад: колекціонування марок, листівок, монет, іграшок, гербарію тощо, спорт, рукоділля (в'язання, шиття, макраме тощо). Звичайно, коли вільний час дитини зайнятий корисними справами, це добре, але важливо, щоб дитина сама обирала собі заняття (буде вона гратися з друзями на вулиці, дивитися телевізор, в'язати чи малювати, ходити в кіно або займатися в гуртку, спортивній секції тощо); прийомні батьки можуть тільки пропонувати, а не наполягати.

За адаптацією дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у прийомній сім'ї, мають стежити фахівці соціальної служби, які здійснюють соціальний супровід та оцінюють стан розвитку прийомної дитини, що включає:

· фізичний стан здоров'я (хронічні хвороби, ускладнення, захворювання протягом останнього періоду тощо);

· фізичний розвиток (відповідальність віковим показникам, будова тіла тощо);

· соціальний (поведінка й стосунки вдома (з батьками, іншими дітьми), у школі / садочку; ставлення до дорослих і однолітків; комунікабельність; уміння співпрацювати; лідерство, участь у дитячих та молодіжних об'єднаннях і формуваннях;

· психологічний (емоційний стан дитини; емоції, які переважають, уміння їх виявляти; емоційні реакції на оточення; самопочуття в сім'ї; самоповага, світосприйняття; наявність проблем поведінки, можливі психічні відхилення тощо).

Усі особливості та потреби прийомної дитини мають бути вивчені соціальними працівниками під час складання оцінки потреб, що також спрямована на полегшення входження до нової сім'ї. У ній зазначають:

· рівень умінь та навичок дитини відповідно до вікового розвитку;

· коло спілкування прийомної сім'ї;

· стосунки прийомної дитини з іншими членами сім'ї;

· стосунки прийомної дитини з іншими людьми;

· неспокій та страхи прийомної дитини;

· чи були нехтування або насильства з боку однолітків або дорослих;

· відомості про біологічних батьків та родичів дитини (чи відомо, де перебувають, спосіб життя, чи цікавляться долею дитини, чи встановлено контакт з дитиною, чи є для дитини ці контакти корисними).

Висновки та пропозиції. При здійсненні оцінки потреб дитини та складанні Плану соціального супроводження соціальні працівники повинні враховувати те, що діти приходять у прийомну сім'ю з різного соціального оточення (з сім'ї або інтернатного закладу тощо), що, у свою чергу, може спричинити їх неадекватну поведінку. Відповідно до того, звідки потрапила дитина, вони мають спланувати першочергові заходи та послуги, спрямовані і на дитину, і на батьків, які прописані в Плані соціального супроводження.

Соціальному працівникові, який буде безпосередньо здійснювати соціальне супроводження, рекомендується брати участь у підготовці кандидатів у прийомні батьки, що, у свою чергу, дозволяє налагодити контакт з батьками, вивчити особливості певного подружжя або самотньої особи ще до створення сім'ї та влаштування дитини.

Список літератури:
1. Комарова Н. М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н. М. Комарова, І. В. Пєша – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.
2. Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник. – К.: ДЦССМ, 2002 – С. 536.
3. Белоус О. В. Проблемы социальной адаптации детей-сирот / О. В. Белоус // Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей в системе подготовки социальных педагогов: сб. науч. статей. – Армавир: Ред.-изд. центр АГПУ, 2009. – С. 14-21.
4. Комарова Н. М., Бевз Г. М., Волинець Л. С. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець та ін. – К.: Видавництво, 1999. – 103 с.

Раевская Я.Н.
Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦІЇ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ЗАБОТЫ, В ПРИЕМНЫХ СЕМЬЯХ И ШКОЛЕ

Аннотация
Адаптационные процессы детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, усложняются приобретенным негативным опытом проживания в интернатных учреждениях, потерей родителей, изменением среды, что приводит к множеству личностных расстройств. Рассмотрены особенности и возможные риски, связанные с адаптацией детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, к новым условиям в семейном и учебном окружении. Раскрыто этапы и условия социально-педагогической адаптации пригодятся родителям и учителям при помощи приемной ребенку в приспособлении к новым условиям обитания. Определены целый ряд трудностей в воспитании приемных детей. Даны методические рекомендации социальным работникам по социальному сопровождению приемных семей.
Ключевые слова: адаптация, социально-педагогическая адаптация, дети-сироты, социальное сопровождение, социальные службы.

Raevskaya Y.N.
Kamenets-Podolsky National University named after Ivan Ogienko

FEATURES SOCIAL AND EDUCATIONAL ADAPTATION ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE IN FOSTER FAMILIES AND SCHOOLS

Summary
Adaptive processes orphans and children deprived of parental care are compounded acquired negative experience of living in residential institutions, loss of parents, changes in the environment, resulting in many personality disorders. The features and risks associated with the adaptation of orphans and children deprived of parental care to new conditions in family and educational environment. Reveals the stages and conditions of social and educational adaptation will be useful to parents and teachers in the foster care child in adapting to new environmental conditions. Outlined a number of difficulties in foster care. Provided guidance social workers on social support foster families
Keywords: adaptation, social and pedagogical adaptation, orphans, social support, social services.

УДК 159.922.736.4

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ АТРАКЦІЇ НА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ ПІДЛІТКІВ

Сердюк Н.І.
Бердянський державний педагогічний університет

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових досліджень міжособистісного спілкування в підлітковому віці. Визначено особливості прояву атракції серед підлітків. Виокремлено психологічні умови формування атракції між підлітками. Розкрито програму психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу формування атракції до однолітків у підлітковому віці. Подано результати впровадження зазначеної роботи, що вказують на позитивний вплив психологічних умов формування атракції на міжособистісні стосунки підлітків.
Ключові слова: атракція, дружба, міжособистісні стосунки, симпатія, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається стрімкими змінами економічних, соціальних та культурних умов існування, що обумовлюють перегляд життєвих принципів та цінностей кожної людини, потребу у вихованні нового активного, цілеспрямованого молодого покоління, яке здатне самостійно приймати рішення та активно брати участь у соціальному житті. Особливе значення в наш динамічний час належить вмінню виявляти впевнену позитивну поведінку серед оточуючих. Найповніше це вміння реалізовується в прояві атракції до однолітків серед підлітків, формування позитивних взаємовідносин у цьому віці, безпосередньо впливає на особистісне зростання підлітка. У наш час простежуються тенденції акселерації підростаючого покоління, тобто підлітки достатньо швидко розвиваються як у фізичному, так і в психологічному планах. Незважаючи на швидке дорослішання, за позицією Д. Б. Ельконіна [10], А. Г. Грецова [4], підліток відчуває велику потребу в емоційній підтримці однолітків, бо саме ровесники краще за інших розуміють його проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській психології до проблема атракції звертались: С. Д. Максименко, який вважав її першоосновою нужду, що породжує прихильність, дружбу та кохання [6]. В. А. Семиченко, яка визначає її як психологічне явище, що зумовлює появу привабливості однієї людини для іншої та почуття приязні між ними [8]. В. М. Фомічова, в дослідженнях якої атракція розглядається як фактор психологічної сумісності особистостей [9]. Вікові особливості прояву атракції дотично розглядаються у дослідженнях Ю. А. Агачевої, яка тлумачить її як чинник гармонізації взаємодії вчителя з молодшими школярами [1], А. М. Кленчу, яка відзначала значущість емоційно-комунікативної складової в прояві атракції у старшому юнацькому віці [5]. Ряд психологів (І. С. Булах, Р. В. Павелків, В. А. Вінс, Л. Ф. Анн та ін.) стверджують, що підлітковий вік є сензитивним щодо прояву атракції. Підлітки намагаються виявити значущих для них однолітків, і атракція є головним фактором зазначеного процесу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас результати аналізу наукової літератури за означеною проблемою засвідчують відсутність спеціальних системних досліджень особливостей формування атракції до однолітків у підлітковому віці. Поза увагою науковців залишаються питання визначення умов, які б сприяли становленню позитивних взаємовідносин серед підлітків, які безпосередньо впливають на особистісне зростання підлітка.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявити вплив психологічних умов формування атракції на міжособистісні стосунки підлітків.

Виклад основного матеріалу. Правильно оцінити стосунки між підлітками, прогнозувати їх реакцію один на одного, зрозуміти, хто більш популярний серед однолітків, а кого вони уникають – от далеко не весь перелік проблем, з якими зіштовхуються вчителі та практичні психологи. Разом із тим, таку пильну увагу до проблем міжособистісних стосунків підлітків можна пояснити декількома причинами. По-перше, підлітковий вік є особливим у розвитку атракції серед однолітків, оскільки провідним видом діяльності є інтимно-особистісне спілкування з однолітками (Д. Б. Ельконін) [10]. Воно глибоке і змістовне та, як правило, узгоджується із проявами прихильності та симпатії між підлітками (І. С. Булах) [3]. По-друге, спілкування з однокласниками виступає важливою умовою розвитку особистості кожного підлітка, а також є одним із засобів самоствердження. М. М. Обозов, Я. Л. Коломинський зазначали що, міжособистісні стосунки формуються у взаємодії, спільній діяльності та спілкуванні [7]. Потретє, взаємини з однолітками не тільки допомагають їм зрозуміти себе, усвідомити причини власних вчинків, розібратися у почуттях, але й формують підростаючу особистість, багато в чому визначають її індивідуальні особливості. Для кожного підлітка його стосунки з ровесниками є дуже важливим фактором особистісного становлення. Саме тому, в цьому віці проявляються такі рівні атракції як симпатія, дружба та романтичне кохання. Виникнення симпатії серед підлітків цілком зрозуміле, адже вони прагнуть знайти людину, з якою себе ідентифікують, яка б підтримувала їх, цінувала, виявляла прихильність. В основному, це їхні однолітки, бо саме вони відповідають тим критеріям, що лежать в основі підліткової симпатії, а при взаємності вона з часом переростає в дружбу, яка є одним з головних почуттів у підлітковому віці. Емоції, які можуть мати як позитивну, так і негативну модальність, мають значний вплив на подальше життя підлітка, адже від них залежить, як буде будувати свої стосунки вже доросла особистість. Для підліткового віку характерні і перші прояви романтичного кохання. Воно стрімке, ідеалістичне, недовготривале та інтенсивне за емоційними

Щоб з`ясувати більш детально особливості прояву атракції до однолітків у підлітковому віці, було проведене комплексне дослідження, в якому взяли участь 360 учнів 13-15 років загальноосвітніх шкіл I–III ступенів м. Бердянськ та шкіл Токмацького району Запорізької області. Результати якого дозволили дійти висновку, що майже в половини респондентів середній рівень прояву атракції до однолітків, що виявляється у частковому уявленні про позитивні міжособистісні стосунки з однолітками, які розкриваються шляхом виділення деяких їхніх

ознак, таких як спільність інтересів, спілкування, щирість, вираженні адекватного ціннісного ставлення до себе, а в однолітках вони прагнуть бачити впевнену особистість, що є носієм позитивних, соціально бажаних характеристик. Підлітки здебільше опираються на думку референтного оточення при аналізі емоції і почуттів та усвідомлені мотивів, якими вони керуються у побудові власних міжособистісних стосунків з однолітками. Водночас, їм притаманна поведінкова стриманість та обережність у побудові позитивних міжособистісних стосунків. Майже третя частина досліджуваних вирізняються низьким рівнем, вони мають запозичені у значущих особистостей уявлення про позитивні відносини, виявляють байдужість й мінливість при побудові взаємин з однолітками. Приблизно п'ятій частині респондентів з високим рівнем прояву атракції притаманне цілковите розуміння цього утворення, що підтверджується проявом прихильного ставлення до ровесників та позитивної поведінки.

Отже, проведене дослідження особливостей прояву атракції серед підлітків обумовили виокремлення психологічних умов формування зазначеного утворення, які б позитивно впливали на міжособистісні стосунки підлітків та до яких ми віднесли: узагальнені уявлення про привабливість до інших; привабливі образи ровесників та зразки їх поведінки; симпатія та афіліація до окремих однолітків; прихильності та ціннісне ставлення підлітків до однолітків, з якими себе ідентифікують; довірливе та позитивне ставлення підлітків до однолітків, з якими співвідносяться особистісні позиції; безпосередня позитивна взаємодія з однолітками. Разом з тим, одержані емпіричні результати обумовили необхідність обґрунтування програми психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу формувального експерименту з урахуванням виокремлених психологічних умов оптимізації цього психологічного явища.

Підґрунтям для побудови програми психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу виступив когнітивно-біхевіоральний підхід, розроблений А. Бандурою, А. Беком, А. Еллісом, М. Покрассом та ін. [2], згідно з яким взаємозв'язок емоцій, суджень та поведінкових реакцій особистості є головним чинником її діяльності. В основу авторської програми було покладено наступні фундаментальні положення цього підходу: 1) рефлексивний аналіз причин емоційних та поведінкових проблем підлітків, який зумовлював вироблення доступного способу переробки ними інформації і прийняття стратегічних рішень; 2) моделювання актуальних поведінкових ситуацій та подій з життя підлітків,що актуалізували емоційні переживання та були орієнтовані на вирішення значущих для них проблем; 3) стимулювання процесу оволодіння особистістю способами і методами коригування власних поведінкових реакцій на ті чи інші життєві проблеми; 4) дій та форм поведінки, що визначають готовність будувати позитивні стосунки, дозволяють підліткам збагатити рівень знань про міжособистісну взаємодію з однолітками, сформувати позитивну емоційно-мотиваційну сферу.

Метою розробленої нами програми психологічної підтримки була мотивація атракції до однолітків у підлітковому віці. Досягнення поставленої мети передбачало реалізацію таких завдань: активізацію психологічних умов та своєчасне ефективне вирішення проблем у міжособистісних стосунках підлітків з однолітками; навчання підлітків розпізнавати та проявляти емоції та почуття до ровесників; допомога щодо усвідомлення ними ціннісного ставлення до себе та однокласників; розвиток позитивної мотивації в стосунках з об'єктами симпатії; формування навичок прояву позитивної поведінки у взаєминах з однолітками.

Авторська програма формування атракції до однолітків у підлітковому віці реалізовувалася за допомогою трьох видів роботи: проведення пізнавально-методичної роботи з класними керівниками; консультативно-просвітницької роботи з практичними психологами та розвивальної роботи з підлітками.

При реалізації програми основними методами пізнавально-методичної роботи з класними керівниками стали: бесіди, індивідуальні консультації, робота балінтовських груп взаємодопомоги педагогів та психолого-педагогічні консиліуми, на яких обговорювались ефективні форми й методи щодо формування атракції до одноліток серед підлітків; організовувались педради-практикуми на тему: «Позитивне ставлення до підлітків як запорука формування атракції між ними», «Мотивація альтруїстичної поведінки в підлітковому віці», «Пріоритетні напрямки роботи класних керівників з формування атракції між підлітками».

Консультативно-просвітницька робота з практичними психологами включала такі форми діяльності: семінар-практикум «Розвиток здатності до позитивної співпраці з підлітками»; круглий стіл на тему «Підліток та його оточення»; майстер-клас по використанню сучасних технік та методів роботи психолога з підлітками; години обміну досвідом.

У межах розвивальної роботи з підлітками були проведені індивідуальні консультації;інформаційні повідомлення на теми: «Закони симпатії та дружби», «Довіра в дружніх стосунках»; модерації на теми: «Еталон справжнього друга», «Позитивна та негативна форма моєї поведінки»; анкетування; групові дискусії («Що таке прихильність?», «Ціннісне ставлення до однолітків»); воркшопи («Критерії привабливості», «Мотиви позитивних стосунків»); колажування, як спосіб творчого вияву особистих думок, переживань, вчинків («Дружба», «Мої ідеали») та робота з афірмаціями. Основним засобом розвивальної роботи став соціально-психологічний тренінг «Вчимося бути привабливими», який був покликаний збагатити уявлення підлітків про позитивні міжособистісні стосунки, формувати позитивне довірливо-ціннісне ставлення до однолітків, допомогти їм оволодівати своїми емоціями, щиро проявляти їх та ефективно будувати позитивні стосунки з ровесниками. Вся програма тренінгу була розрахована на 12 занять, кожне з яких тривало 2 години. Кожне заняття містило в собі авторські або запозичені з інших джерел вправи (Л. Ф. Анн, О. В. Емельянова, Г. І. Макартичева, В. Г. Ромек, Е. В. Федосенко, О. І. Дедушка) та застосування таких основних тренінгових методів, як психологічні вправи, групової дискусії, казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія, візуалізація, спрямовані на розвиток позитивних міжособистісних стосунків між підлітками.

Реалізація програми тренінгу передбачала три етапи. Перший – етап саморозкриття, який включав вступні вправи, присвячені знайомству учасників та створенню довірливої атмосфери у групі, основним напрямом роботи якого було емоційне об'єднання учасників групи та індивідуальне саморозкриття кожного з її учасників. Другий етап – розвиток компонентів атракції. Головною метою цього етапу було сприяння розвитку структурних компонентів атракції у підлітковому віці: когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового. Третій етап передбачав закріплення отриманих умінь та навичок щодо по-

кращення та гармонізації міжособистісних стосунків підлітків зі своїми однолітками.

Виконання запропонованих трьох видів комплексної роботи мало сприяти активізації психологічних умов оптимізації процесу формування атракції між підлітками, та, в свою чергу, позитивно впливати на розвиток атракції в підлітковому віці й обумовлювати підвищення сформованості атракції серед підлітків.

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів сформованості атракції досліджуваних до та після проведення формувального експерименту (у %)

n=55

Рівні сформованості атракції	ЕГ		φ* критерій Фішера	КГ		φ* критерій Фішера
	до	після		до	після	
Високий	29,63	62,96	2,22*	10,72	14,29	0,41
Середній	51,85	29,63	1,68*	57,14	60,71	0,28
Низький	18,52	7,41	1,90*	32,14	25,00	0,59

φ – значуща достовірність розходжень між відсотковими показниками у двох групах.*

З метою виявлення ефективності запропонованої нами програми було сформовано дві групи – експериментальна та контрольна. Експериментальна група складалася з 27 підлітків, контрольна група включила себе 28 осіб. Після впровадження програми було виявлено, що досліджувані експериментальної групи, порівняно з підлітками контрольної групи, продемонстрували вищий рівень сформованості атракції до однолітків. Порівняння емпіричних показників засвідчило наявність значущих позитивних змін у формуванні структурних компонентів атракції підлітків експериментальної групи. Достовірність емпіричних даних перевірялася за критерієм кутового перетворення Фішера.

Як видно з табл. 1, в експериментальній групі збільшилися кількісні показники високого рівня сформованості атракції (з 29,63% до 62,96%), що свідчить про сформованість власних уявлень щодо позитивних стосунків з однолітками, диференціацію емоційних переживань та розвиток позитивної мотивації у взаєминах з об'єктами симпатії, підвищення ціннісного ставлення до себе та однолітків, зростання активності до позитивної взаємодії з однолітками. В зазначеній групі суттєво зменшилося число респондентів з середнім рівнем сформованості атракції (з 51,85% до 29,63%), зросла прихильність та позитивність стосунків досліджуваних та їхня толерантність до власних емоційних станів. Водночас зменшилися показники низького рівня сформованості атракції в досліджуваних підлітків (з 18,52% до 7,41%), які мали запозичені уявлення про позитивні стосунки та при взаємодії з однолітками керувалися переважно байдужістю й лише частковою готовністю втілювати в життя позитивні вчинки.

Висновки і пропозиції. Порівняння отриманих результатів в експериментальній групі до та після проведення формувального експерименту засвідчило, що визначені нами психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці ефективно вплинули на процес розвитку позитивного довірливого ставлення підлітків до однолітків та розширення спектра їхніх позитивних емоційних переживань. Враховуючи результати проведеного формувального експерименту, доречно було б розробити методичні рекомендації для вчителів та практичних психологів щодо формування зазначеного особистісного утворення.

Список літератури:

1. Агачева Ю. А. Роль атракції у гармонійному розвитку молодшого школяра / Ю. А. Агачева // Превентивне виховання дітей та молоді: реалії та перспективи: матеріали обласної науково-методичної конференції (23 лютого 2010 року, Херсон) / за ред. С. О. Моїсеєва. – Херсон: РІПО, 2010. – С. 5-9.
2. Бихевиорально-когнитивная психотерапия детей и подростков / Под общ. ред. Ю. С. Шевченко. – СПб.: Речь, 2003. – 552 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
4. Грецов А. Г. Эмоциональные отношения со сверстниками и психологические проблемы подростков: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Андрей Геннадьевич Грецов. – Санкт-Петербург, 2003. – 182 с.
5. Кленчу А. М. Емоційно-комунікативні особливості атрактивності та їх корекція у дівчат старшого юнацького віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Кленчу Аліна Миколаївна; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». – О., 2011. – 20 с.
6. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
7. Обозов Н. Н Симпатия и притяжение/ Н. Н. Обозов // Психология влияния. – СПб.: Питер, 2000 – С. 187-202.
8. Семиченко В. А. Психология общения / В. А. Семиченко. – К.: «Магистр-S», 1998. – С. 21.
9. Фомічова В. М. Проблема міжособистісної атракції в психології / В. М. Фомічова. – К.: Альтерпрес, 1998. – 96 с.
10. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

Сердюк Н.И.
Бердянский государственный педагогический университет

ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ АТТРАКЦИИ НА МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
В статье выполнен теоретический анализ научных исследований межличностного общения в подростковом возрасте. Определены особенности проявления аттракции среди подростков. Выделены психологические условия формирования аттракции между подростками. Раскрыто программу психологической поддержки и социально-психологического тренинга формирования аттракции к сверстникам в подростковом возрасте. Представлены результаты внедрения предложенной работы, указывающие на положительное влияние психологических условий формирования аттракции на межличностные отношения подростков.
Ключевые слова: аттракция, дружба, межличностные отношения, симпатия, подростковый возраст.

Serdyuk N.I.
Berdyansk State Pedagogical University

THE IMPACT OF PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF ATTRACTION ON INTERPERSONAL RELATIONSHIPS ADOLESCENT

Summary
This article provides a theoretical analysis of research interpersonal communication in adolescence. The features of the manifestation of attraction among adolescents. Author determined psychological conditions of the attraction between teenagers. Program reveals psychological support and social and psychological training formation attractions to peers in adolescence. The results of the implementation of this work, indicating the positive effect of psychological conditions of formation attractions in interpersonal relationships teenagers.
Keywords: attraction, friendship, interpersonal attitude, sympathy, teenage age.

УДК 159.922.6

К ПРОБЛЕМЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Стовбун О.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

В статье освещены ценностные аспекты становления и формирования профессиональной ответственности будущих специалистов. Обозначено семантическое пространство категории «ответственность». Также рассматривается связь профессиональной ответственности с ценностной сферой личности. Выявлены психологические условия, способствующие формированию профессиональной ответственности во время обучения в высшем учебном заведении. Обосновывается необходимость формирования профессиональной ответственности на принципах гуманистической позиции с акцентом на ценностной сфере личности.

Ключевые слова: ценностные ориентации, ценностная сфера личности, профессиональная деятельность, профессиональная ответственность, самоидентификация.

Постановка проблемы. Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что в связи с современными изменениями в требованиях к личности профессионала и его профессионального поведения, значительно повысились и требования к ответственности личности.

Рассматривая ответственность личности сквозь призму нравственности (моральных ценностей), можно понять ее социальный смысл – общественную значимость всей жизнедеятельности личности.

Рассмотрение моральных принципов как составляющей ответственности личности представляет не только теоретический, но и практический интерес. Их социальный анализ дает возможность не только понять глубинную сущность, степень социальной значимости деятельности человека как для общества, так и для самого человека. Особое значение это имеет в профессиональной подготовке к тем видам деятельности, в которых нравственное начало является определяющим.

Анализ последних исследований. В отечественной и зарубежной психологии сформировались различные подходы к исследованию ответственности, а именно: соотношение свободы и ответственности; дифференциация социальной и личностной ответственности; ответственность как нравственная категория; соотношение внутреннего и внешнего в ответственности личности; ответственность с позиций каузальной атрибуции; развитие и ответственности.

Многие ученые подчеркивают важность субъективной формы ответственности в отличие от объективной (С. Л. Рубинштейн, К. А. Абульханова-Славская), подчеркивая, что проявления ответственности могут иметь как ситуационный, так и личностный характер [2] .

Так, например, В. А. Бодрова и А. Г. Луценко рассматривают профессиональную ответственность как свойство личности, отражающее отношение субъекта профессии, к ее содержанию и результатов, к другим субъектам и самого себя в профессии. Характер этого отношения обусловливается необходимостью четкого и полного соблюдения профессиональных требований [9].

Согласно представлений М. В. Савчина, ответственность как личностная основа ответственного поведения является целостной качеством человека, в которой интегрированы ее духовные, социально-психологические и психофизиологические функции. Она рассматривается как смысловое образование личности, как общий принцип соотнесения мотивов, целей и средств жизнедеятельности, не является конкретным мотивом или их совокупности [11].

Проблема ответственности личности в деятельности получила развитие и в работах Л. И. Дементий. Она определяет профессиональную ответственность личности как гарантирование сохранения ею определенного уровня и качества деятельности на протяжении определенного времени, несмотря на непредвиденные трудности. Рассматривая феномен ответственности, Л. И. Дементий акцентирует внимание на том, что нет смысла говорить об абсолютной или относительной ответственность, поскольку для каждого существует свой определенный набор жизненных ситуаций, в которых проявляется ответственность. В своих исследованиях Л. И. Дементий ответственность освещает в двух аспектах – через проявление параметров ответственности в деятельности и через связь ответственности с такими личностными характеристиками, как самостоятельность, домогательство, локус контроля и т.п. [8].

К. А. Абульханова-Славская в своих исследования акцент на наличии или отсутствии связи между ответственностью и инициативой. Е. Д. Дорофеев разработал социально-психологическую типологию ответственности, в основе которой параметры принятия внутригрупповой ответственности за субъектов групповой деятельности (за себя, за других, за группу). И. А. Куренков рассматривал ответственность за ее связь с волевой регуляцией личности. Е. И. Михайлова считала целесообразным при рассмотрении данной проблемы учитывать уровень осознания сущности ответственности и уровень выраженности ответственности в поведении [2; 9; 13].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Профессиональная деятельность, в большинстве случаев, рассматривается будущими специалистами лишь как способ достижения материального благосостояния. Это приводит к трудностям в процессе профессионального становления личности будущего специалиста, к потере мотивации учебной деятельности, потери смысловой нагрузки профессиональной деятельности. В связи с этим возникает необходимость установления психолого-педагогических условий, благоприятных для оптимизации профессионального ценностного ориентирования студентов в высших учебных заведениях, ведущей из которых является воспитание нравственности.

Цель статьи. Цель данной статьи – проанализировать ценностный аспект становления и формирования профессиональной ответственности будущих специалистов.

Изложение основного материала. Проблема ответственности предусматривает как духовный, так

и социально-психологический и психофизиологический аспекты. Содержание ответственности, по нашему мнению, заключается в личной заинтересованности, суть которой в необходимости согласованной сотрудничества, результатом которой является общественно благо. Как правило, ответственность рассматривается как смысловое образование личности и общий принцип соотношения мотивов, целей и способов жизнедеятельности. И если говорить о формировании профессиональной ответственности, то оно должно учитывать целостную систему факторов и условий, опосредующие процесс становления субъекта ответственного поведения.

Ответственность личности связана не только с ее обязанностями, внешним принуждением, но и с глубоким внутренним убеждением в правильности мотивов действий; она объективно субъективна и выступает как социально-этическая категория, органически связана с понятием морально, профессиональной и других форм ответственности.

Ответственность личности определяется не только внутренними отношениями личности к различным аспектам жизнедеятельности. Во многом она обусловлена готовностью личности к участию в конкретной предметной деятельности. Ответственность является результатом возникновения глубокой самоидентификации с содержанием ценностной сферы, выступает как внутренняя необходимость, средство самоутверждения и самореализации как условия определения основных жизненных ориентиров. Это, в свою очередь, предопределяет содержание и направления ведущих жизненных потребностей и выступает в форме идеалов. Действенность идеалов значительной мере может расти, если в их содержании представлены не только социальные характеристики, но и моральные, когда надлежащее место в их содержании занимают такие личностно-психологические качества, как воля дисциплинированность, активность. Ответственность за систему устойчивых мотивов вызывает относительную автономность личности, провоцирующие противоположное поведение. Но такой автономности, а потому и ответственности, личность может достичь при условии, что ее самосознание находится на достаточно высоком уровне развития.

Учитывая приведенное выше, есть основания считать, что глубокий социальный смысл для ответственности личности представлен в смысле ценностей, с которым субъект идентифицируется. Чем более глубокого уровня идентификации с обществом достигает человек, тем выше уровень его ответственности за свою деятельность в целом и профессиональной частности. В этом проявляется уровень ее социального развития, степень ее ответственности за собственную жизнедеятельности. Именно это позволяет человеку осуществлять процесс самореализации, подниматься на должный уровень осознания своей личностной и социальной значимости.

Все функционально-ролевые виды ответственности в конце концов образуют гражданственность личности. Развитие чувства личной ответственности зависит как от интериоризации индивидом общественных требований и ценностно-мировоззренческих установок, так и от уровня объективации субъективных потребностей и направление личности в ответственному поведению в микро- и макросреды.

Феномен ответственности предполагает наличие в содержании жизненных целей жизнедеятельности личности ориентации на реализацию ведущих гражданских ценностей, на выполнение жизненных и профессиональных задач, обладающих высоким уровнем общественной гражданской актуальности. То есть, гражданственность является мерилом ответственности личности перед собой и обществом. Это результат иерархизации ценностей, в результате которой на некоторые из них достигают в личности высокого уровня значимости.

К внутренним механизмам развития ответственности личности можно отнести такие, как психическое заражение, идентификация со значимыми наставниками, эмпатия, сензитивность, саморегуляция. Что касается внешних механизмов, влияющих на развитие профессиональной ответственности, то к ним могут быть включены цель формирования, обеспечение высокого уровня субъектности личности в профессиональной деятельности, а также организация оценочной деятельности.

Цель формирования профессиональной ответственности непосредственно связана с концепцией процесса становления и развития личности будущего специалиста ответственного типа поведения. В этом аспекте необходимо учитывать сущность ответственности как интегрального качества личности, а также факторы и условия, влияющие на развитие этого качества, что обеспечивается преимущественно опосредованным управлением. При этом цель и мотив образуют определенное направление деятельности, определяет ее направленность, а также величину усилий, развивает субъект при ее выполнении. Это направление выступает в роли системообразующему фактора, организует всю систему психических процессов и состояний профессиональной деятельности.

Формирование ответственности и профессиональной ответственности в частности, тесно связано со становлением у индивида ряда способностей активного субъекта социализации. Особенно весомым это становится в период обучения в высшем учебном заведении, когда интенсивно развивается социальное самосознание будущих специалистов.

Важную роль в эффективности формирования профессиональной ответственности играет соотношение целей и средств, предполагает учет целостной системы: внешних и внутренних социально-психологических, духовных и материальных потребностей, которые личность реализует в профессиональной деятельности; разноплановой активности субъекта ответственного поведения, связанной с профессиональной самореализацией; социально-психологических характеристик наставников.

Рассматривая организацию оценочной деятельности как механизм развития профессиональной ответственности, отметим, что она создает условия для осознания социальной значимости поступков, тем самым формируя систему морально-профессиональных ценностей и качеств, которые являются базой профессиональной ответственности. Содержание профессионально-нравственных качеств субъекта профессиональной деятельности понимается нами как логика и взаимосвязь ценностной, мотивационной, информационной и операционной составляющих. Ценностная составляющая рассматривается через отношение субъекта с потребностями и целями своей деятельности, которые проявляются в определенных нормах, решениях и рекомендациях [13]. Профессионально-нравственная позиция субъекта, выраженная в целевых установках, значительно влияет на результаты его профессиональной деятельности. Мотивационная составляющая определяет направление и энергию деятельности в соответствии с моральных и этических норм и принципов профессиональной деятельности. Информационная составляющая − это информационное обеспечение профессионально-этической де-

ятельности, которое базируется на теоретических и практических знаниях сути профессионально-этических качеств специалиста. Операционная составляющая характеризуется профессиональными знаниями и умениями, а также умением строить субъект-субъектные отношения, соблюдать морально-этических правил в профессии.

Таким образом, эффективное формирование профессиональной ответственности требует понимания адекватного внутреннего мира будущего профессионала и целенаправленного управления процессом этого формирования. Непосредственно суть этого процесса включает цель формирования профессиональной ответственности, обеспечения высокого уровня субъектности личности в профессиональной деятельности и организацию оценочной деятельности.

Ценностная сфера личности является ее центральным образованием, определяющим направленность поведения, регулирующим деятельность в целом. Ценности профессиональной деятельности, в свою очередь, является смыслообразующим, определяющие значение деятельности для личности и общества, а затем и наличие ответственности (в частности профессиональной). От того, как личность в процессе профессионального развития строит свою систему ценностей и соотношение внешних требований профессии, профессионального сообщества и своего внутреннего мира, зависит эффективность ответственной профессиональной деятельности.

Таким образм, в контексте направленности нашей статьи мы придерживаемся мнения, что ответственность, в частности профессиональная, раскрывается через содержание ценностных ориентаций, которое может быть представлено как единство эмоционального, когнитивного и поведенческого элементов.

В процессе развития ценностных ориентаций происходит прежде всего эмоциональное переживание, эмоциональное оценка человеком определенной ценности. Становление ценностных ориентаций предполагает также рациональное оценивание, связаное с осознанием человеком мотивов поступков и образующее основу когнитивного элемента ценностных ориентаций. Особая роль принадлежит и поведенческому элементу, являющемуся «практическим выражением» ценностных ориентаций, учетом «реальных возможностей» человека в выбранной деятельности [12].

Ценности и ценностные ориентации является связующим звеном между ответственностью и поведением человека. По нашему мнению, ценностные ориентации объективируются в профессиональной ответственности, поскольку они тесно связаны с потребностями и интересами индивида, с эмоционально-волевыми механизмами его психики. Ценностные ориентации образуют сложную иерархическую систему и находятся на пересечении потребностно-мотивационной сферы и системы личностных смыслов. То есть, с одной стороны, система ценностных ориентаций является высшим контролирующим органом всех факторов активности, определяя возможные способы их реализации. С другой – они выступают внутренним источником жизненных целей личности.

По мнению Б. Г. Ананьева ценностно-смысловые ориентации личности оказываются, закрепляются и корректируются в профессиональной деятельности индивида. Для каждой профессиональной группы характерна собственная система ценностей. На всех этапах профессионального обучения меняется социальный статус личности, ее активная социальная развитие, что требует мобилизации внутренних ресурсов личности. Таким образом, можно сделать вывод, что профессиональная ответственность, как и любая другая, имеет три компонента – когнитивный, конативный и аффективный.

Когнитивный компонент профессиональной ответственности характеризуется степенью осознания и понимания личностью своих профессиональных обязанностей. Конативный компонент выражается в степени готовности личности к практической реализации профессиональных обязанностей. Аффективный компонент означает модальность (знак) их оценки (положительная, отрицательная, нейтральная оценка). Уровень развития этих компонентов может быть различным и, тем самым, отражать общий уровень профессиональной ответственности личности.

В данном аспекте высшее образование будет выступать как механизм привлечения к высшим достижениям нравственного опыта человечества, развитие в человеке свободы и индивидуальной ответственности, поскольку именно нравственные ценности способны регулировать все формы человеческой деятельности.

Учитывая, что источником формирования механизма ценностной сферы является переживание, то основными задачами современного высшего образования является расширение информационного поля знаний о сложных нравственные ситуации и модели их решения, стимулирование моральной рефлексии, развитие нравственных чувств, формирования собственного нравственного опыта.

Система личностных нравственных взглядов образует нравственную концепцию личности, в которой человек самоопределяется. Нравственные взгляды резюмируют усвоение нравственных ценностей, что делает их непосредственной основой для центрального элемента индивидуального нравственного сознания – моральных убеждений.

Нравственные убеждения включают разные уровни знаний. Во-первых, это знание правил поведения, норм, принципов, идеалов Во-вторых, это знание этической ценности в деятельности. В-третьих, знание существующего в обществе отношения к какой-либо моральной потребности. А значит, нравственные нормы и принципы являются интеллектуальными инструментами, ценность которых зависит от способности человека применять их в конкретных ситуациях нравственного конфликта для осуществления истинного выбора поступка.

Выводы и предложения. Проведенный анализ свидетельствует, что рассмотрение проблемы профессиональной ответственности невозможно рассматривать в отрыве от нравственных ценностей, раскрывающие глубинные механизмы мотивации личности.

Таким образом, представленные соображения позволяют сделать следующие выводы, что, несмотря на разнообразие подходов в изучении ответственности, и профессиональной в частности, это качество является универсальным и профессионально важным, и детерминирует любую деятельность. В связи с этим формирование профессиональной ответственности необходимо осуществлять целостно, формируя совокупность знаний, убеждений, умений, потребностей на основе гуманистической позиции с акцентом на ценностной сфере личности, поскольку именно это составляет основу успешной деятельности будущего специалиста. Это, в свою очередь, требует особого внимания к организации образовательного процесса в высшем учебном заведении.

Список литературы:
1. Акмамбетов Г. Г. Нравственная культура и личность / Г. Г. Акмамбетов. – Алма-Ата: Изд-во Алма-Ат. ун-та, 1988. – 148 с.
2. Абульханова К. А. Новое в психологии профессионализма / К. А. Абульханова // Психологический журнал. – 1997. – № 4. – С.17-19.
3. Асеев Л. Г. Мотивация поведения и формирование личности / Л. Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 156 с.
4. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – Житомир: ПП «Рута», 2008. – 232 с.
5. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
6. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей / В. А. Блюмкин. – М.: Мысль, 1981. – 146 с.
7. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д.: РГПУ, 2000. – 352 с.
8. Дементий Л. И. Ответственность: типология и личностные основания / Л. И. Дементий. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2001. – 192 с.
9. Дорофеев Е. Д. Внутригрупповая ответственность в условиях совместной деятельности / Е. Д. Дорофеев. – М.: Новус, 1995. – 173 с.
10. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку / Л. В. Романюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка нова, 2004. – 188 с.
11. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки / М. В. Савчин. – К.: Україна-Віта, 1996. – 113 с.
12. Шалдыбина О. Н. Проблема ответственности в отечественной психологии / О. Н. Шалдыбина // Вестник Самарского государственного педагогического университета. Психология. – Самара: СГПУ, 2007-2008. – С. 47–54.
13. Шалдыбина О. Н. Ценности в структуре личности и их взаимосвязь с ответственностью личности / О. Н. Шалдыбина // Вызовы эпохи в аспекте психологической и психотерапевтической науки и практики: материалы III Всероссийской ежегодной научно-практической конференции. – Казань: Новое знание, 2007. – С. 316–319.
14. Яруллина Л. Р. Ценностные ориентации студентов негосударственных высших учебных заведений [электронный ресурс] / Л. Р. Яруллина. – Режим доступа: http://www.tisbi.ru/aboutus/news/2003/PsihJar.htm

Стовбун О.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ДО ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Анотація
У статті висвітлено ціннісні аспекти становлення і формування професійної відповідальності майбутніх фахівців. Визначено семантичний простір категорії «відповідальність». Також розглядається зв'язок професійної відповідальності з ціннісною сферою особистості. Виявлено психологічні умови, що сприяють формуванню професійної відповідальності під час навчання у вищому навчальному закладі. Обґрунтовується необхідність формування професійної відповідальності на засадах гуманістичної позиції з акцентом на ціннісній сфері особистості.
Ключові слова: ціннісні орієнтації, ціннісна сфера особистості, професійна діяльність, професійна відповідальність, самоідентифікація.

Stovbun O.A.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute»

THE PROBLEM OF FORMING VALUE ORIENTATIONS IN PROFESSIONAL LIABILITY FUTURE SPECIALISTS

Summary
The article highlights the valuable aspects of the formation and the formation of professional liability of future specialists. Semantic space of category «marks responsibility». Connection of professional responsibility is also examined with the valued sphere of personality. Psychological terms assisting forming of professional responsibility during educating in higher educational establishment are educed. The necessity of forming of professional responsibility is grounded on principles of humanistic position with an accent on the valued sphere of personality.
Keywords: value orientations, value sphere of personality, professional activity, professional responsibility, self-identification.

УДК 37.064.2-053.5

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Хомутиннікова Н.Н.
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

В статті описано підходи до вивчення психологічного аспекту співвідношення між вимогами професії та можливостями особистості щодо оволодіння змістом професійної діяльності. Розглядається складові особистості, найбільш важливі для самовизначення у педагічній діяльності, а саме: Я-концепція, рефлексивність, саморегуляція та їх похідні. Аналіз здійснено на матеріалі самоставлення вихователів дошкільних навчальних закладів.
Ключові слова: професійне самовизначення особистості, самоставлення вихователя дошкільного навчального закладу, професійна ідентичність.

Актуальність дослідження. Особистісно-орієнтований підхід та гуманізація освіти вимагають необхідність пошуку шляхів удосконалення професійної підготовки фахівців. Успішність професійної діяльності, окрім обов'язкових професійних знань, умінь та навичок, значною мірою визначається особистісними характеристиками та професійними якостями фахівця, рівнем сформованості професійної ідентичності. Особливого значення дана проблема набуває в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Соціально-психологічні реалії сьогодення потребують нової генерації фахівців, здатної до вольового, свідомого контролю і адекватного реагування на впливи середовища, усвідомлення своєї ролі і відповідальності за процеси міжособистісних взаємин, до набуття професійної ідентичності.

Професійна ідентичність – це інтегративне поняття, що об'єднує в собі компоненти особистісної та соціальної ідентичності, багаторівнева динамічна структура, що містить усвідомлені і не усвідомлені компоненти, складова самосвідомості,результат професійного самовизначення,характеристика особистості з погляду її професійної взаємодії з навколишнім світом, що передбачає ставлення до себе як до професіонала, ставлення до професії, ставлення до членів професійної спільноти.

Професійна ідентичність виступає важливою характеристикою особистості і розглядається як особлива форма організації особистого досвіду, набутого в процесі засвоєння професійної діяльності.

Елементами професійної ідентичності виступають потреби, інтереси, установки та інші сутнісні характеристики особистості, що реалізуються у процесі професійного шляху. Засобами досягнення професійної ідентичності стають відповідні знання і здібності, що забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності.

Сутність сучасних наукових тенденцій розвитку питання професійної ідентичності спеціалістів педагогічного профілю полягає у здійсненні взаємодії її динамічних систем. Інтегративний характер змісту професійної ідентичності обумовлює вивчення психологічних основ її розвитку як показника збереження психічного здоровя особистості (В.А. Ананьєв, Е. Еріксон, О. Хорні) здатності до самоактуалізації (А. Маслоу), переживання емоційно-вольового стану власної індивідуальності (Р. Ленг, Е. Фромм), засобів освоєння суспільного та індивідуального психологічного простору (Е. Еріксон, Д. Фельдштейн) здатності до само презентації (Р. Тайс, Д. Хаттон), основ самовизначення (Т.М. Буякас).

Дослідженням професійної ідентичності займаються сучасні вітчизняні науковці С.Д. Максименко, Н.В. Чепелєва, В.Г. Пашок, П.Б. Шнейдер та ін., сутність власне професійної ідентичності розкривається в роботах В.Л. Зливкова, О.В. Винославської. Специфіку професійно-педагогічної підготовки і формування педагогічної культури, суб'єктності педагога досліджено у працях І.А. Зязюна, В.І. Маковецького, О.Г. Мороза та ін.

В умовах розбудови національної системи освіти особливого значення набуває проблема формування професіоналізму сучасного педагога. Але не зважаючи на доволі значний обсяг теоретичних і експериментальних досліджень з питань розвитку професійної ідентичності, стан розроблення проблеми ідентичності вчителів перебуває на етапі аналітичного вивчення, а професійно ідентичність вихователя дошкільного закладу залишається поза увагою науковців. Неузгодженими залишаються погляди науковців на структуру професійної ідентичності спеціалістів педагогічного профілю, взаємозв'язок професійної ідентичності та ідентичності соціальної й особистісної. Очевидна актуальність вказаних проблем і їх недостатня опрацьованість зумовили необхідність у структурування моделі професійної ідентичності вихователя дошкільного навчального закладу.

Метою дослідження є розкриття складових та детермінант ідентичності як умови компетентності вихователя дошкільного навчального закладу. На основі аналізу теоретико-емпіричних досліджень та власних узагальнень нами виділено компоненти професійної ідентичності вихователя дошкільного навчального закладу. У створенні та обґрунтуванні структурної моделі професійної ідентичності вихователя ДНЗ ми обрали за основу системний підхід, а саме – цілісний. При цілісному підході досліджується зв'язки не лише між частинами об'єкта, але і між частинами і цілями.

Під професійно значущими якостями ми розуміємо низку важливих якостей спеціаліста, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності, ефективному виконанню професійних завдань, особистісно-професійному зростанню удосконаленню.

Педагогічний професіоналізм охоплює набір професійних властивостей та якостей особистості педагога, що відповідають вимогам учительської професії; володіння необхідними засобами, що забезпечують не лише педагогічний вплив на вихованця, але і взаємодію, співробітництво та співтворчість із ним, реалізуючи суб'єкт-суб'єктний підхід.

Для активного співробітництва з вихованцями педагогу необхідна мобілізація інтелекту, волі, моральних зусиль, організаторського хисту та вміле оперування засобами формування моральних, інтелектуальних і духовних засад дітей. Він повинен володіти широким арсеналом інтелектуальних,

моральних та духовних засобів, що забезпечують педагогічний вплив на вихованців. До інтелектуальних засобів належить кмітливість, професійно спрямоване сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, уваги, виявлення та розвиток творчих здібностей дитини. До моральних – любов до дітей, віра в їх можливості та здібності, педагогічна справедливість, вимогливість, повага до вихованця – все, що складає основу професійної етики. Когнітивний компонент професійної ідентичності об'єднує професійно спрямований стиль мислення та здатність до навчання, учіння. Професійно спрямований стиль мислення відображає специфіку професійної діяльності, сприяє досягненню в ній успіху. Ніяка професійна діяльність і особистісні новоутворення в ній неможливі без когнітивної активності суб'єкта, спрямованої як на пізнання професійного світу, так і на самопізнання Окрім усвідомлення себе як професіонала відбувається усвідомлення себе всередині професійного середовища, як складової професійного простору.

Ціннісно-мотиваційний компонент представлений мотивацією вибору та оволодінням професією, мотивацією трудової діяльності, спрямованістю, професійними цінностями особистості..Як відомо, на продуктивність будь-якої діяльності значною мірою впливає характер мотивації. Внутрішня позитивна мотивація підвищує продуктивність діяльності, сприяє отриманню людиною задоволення, а негативна й зовнішня – знижують, і тоді діяльність сприймається як примус. Причому внутрішню позитивну мотивацію до самовдосконалення, професійного зростання та навчання саму по собі можна розглядати як засіб формування професійної ідентичності.

У процесі оволодіння професією фахівець засвоює систему основних ціннісних уявлень, що характеризують професійну спільноту, на основі яких розвиваються професійно значущі якості,формується професійна придатність, професійна самосвідомість, що виявляється в успішній професійній діяльності, а також задоволенні обраним шляхом.

Не менш значущим у структурі професійної ідентичності виступає соціальний компонент, що об'єднує в собі суб'єктивне відчуття приналежності до професійної спільноти, адаптацію до колективу, здатність до конкуренції, здатність до співробітництва, залежність/незалежність від соціальної оцінки, імідж.

Операційно-дієвий компонент реалізується через ступінь засвоєння практичних навичок та умінь, готовність до професійних випробувань, професійну діяльність. Складові операційно-дієвого компоненту входять і до професійної компетентності.

Афективно-оцінковий компонент включає в себе емоційно позитивне сприяння професії, самооцінку, самоставлення, сприйняття партнерів по комунікативній взаємодії. Емоційна чутливість зумовлює встановлення емпатійних взаємин з дитиною. Емоційна стійкість сприяє адекватному, виваженому регулюванню в низці професійних ситуацій.

Досвід вивчення становлення професійної ідентичності вихователя ДНЗ. Дослідження визначених вище особливостей «спеціалізації особистості» педагога проводилось на базі муніципальних дошкільних навчальних закладів Васильківського району Київської області. Загальна виборка складала 60 вихователів (жінки) із різним педагогічним стажем: 1-ша група – із стажем до 7 років, 2-га група – від 12 до 18 років, 3-я група – від 22 до 35 років. Вихователям кожної з цих груп у ході опитування пропонувалось описати себе за трьома критеріями. Вони мали в довільній формі подати:

- уявлення про своє ідеальне професійне «Я»;
- уявлення про своє реальне професійне «Я»;
- уявлення про якості,що несумісні з професію вихователя

Виходячи із солідного досвіду використання методів, спрямованих на об'єктивацію професійних «Я-образів» у різних видах діяльності (П. Бергер, Т. Лукман, Д. Сьюпер, Л. Тайлер та ін.), в усвідомленій та неусвідомленій його формах, в дослідженні, отже, ми послуговувались проективними методиками, а саме: вільним описом у варіанті самозвіту, виходячи з того, що це дає можливість прослідкувати особливості самоопису та проаналізувати відповідні продукти самосвідомості. Прецедент вивчення особистісних утворень за допомогою методики «Хто Я?», адаптованої Л.Ф. Бурлачуком і С.М. Морозовим [4], спирається на компетенцію М. Куна. Згідно основних її постулатів, сутність особистості можна визначити через відповіді на питання «Хто я такий?», звернені до самого себе. За інструкцією досліджуваному пропонується протягом 12 хвилин дати яко мога більше нетотожніх відповідей на це питання. На думку Куна воно пов'язане з характеристиками власного сприйняття людою себе, тобто – з її образом «Я». Так, наприклад, у нашій випадковій виборці педагоги розподілились за цією ознакою між наступними шістьома групами: 1. особистість- 26%; 2. професія- 25%; 3. родина – 24%; 4. статєво-рольова ознака – 16;%; 5. громадянська – 8%; 6. полірольова – 2%

Отже, одне із провідних місць в структурі самоідентичності опитаних належить усвідомленню своєї приналежності до родини, її функцій, відповідних сімейних ролей і турбот («я-мама», «чудова сестра», «дочка», «я дружина» тощо – з протоколів).

Зазначимо, що саме наявність батьківських рис у вихователя, котрий, багато в чому і виконує функції батьків у ситуаціях їх фізичної відсутності, є професійно значущими, а тому мають входити до структури професійної самосвідомості. Статева ідентичність у цьому зв'язку посідає особливе місце у самосвідомості опитаних. Частина респондентів (82%) безпосередньо позначає свою стать: «кохана жінка», «сильна жінка», «я-жінка», «красива приваблива жінка», «жінка – люблячa і любима», «я кохаю і кохана». Частина опитаних (18%) вказує на свою статеву приналежність опосередковано, за допомогою соціальних ролей, та самооцінки своєї жіночності: «приваблива», «розумна», «освічена». Наявність і прямого, і опосередкованого емоційно-позитивного позначення статі говорить про достатню сформованість у вихователів позитивного ставлення до ролі жінок у житті, професійній зайнятості. Воно, мабуть, необхідне для успішної професійної діяльності саме в системі дошкільної освіти. У порівнянні із представниками інших соціономічних професій, у всіх педагогів можна констатувати виражену гендерну специфіку, пов'язану з пріоритетністю саме жіночих якостей для роботи з дітьми (бажання працювати з дітьми, любов до дітей, задоволення від педагогічної діяльності).

Професійна самосвідомість в структурі педагогічної ідентичності представлена у 82% опитаних. Вагомість її вар'юе в залежності від педагогічного стажу: в групі вихователів із стажем до 7 років вона складає 19%; в групі із стажем 12-20 років 25%, в групі із стажем 20-35 років – 31%. Респонденти усвідомлюють себе як професіоналів: «я педагог», «щаслива людина, тому що маю роботу, яку люблю», «людина, яка виховує, навчає, несе відповідальність за дітей в садочку», та ін. (з матеріалів дослідження).

Професійна визначеність, за нашим даними, може виступати як семантична близькість конструктів «Я – фахівець». Виходячи з цього, учасникам дослідження пропонувалось описати себе за трьома ключовими позиціями: уявлення про своє реальне професійне «Я»; уявлення про своє ідеальне професійне «Я»; уявлення про якості, які несумісні з професією вихователя; У результаті аналізу одержаних матеріалів виділено та проранжовано найбільш значущі якості ідеального вихователя.

Позиція «Ідеальний вихователь» усвідомлюється досліджуваними як якості, притаманні фахівцеві, яким вони його уявляють, і містять як власне особистісні риси, так і професійно значущі здібності. Найбільш значущими для респондентів всіх груп є характеристики, що відображують *альтруїстичні цінності*, традиційно домінуючі у фахівців соціономічних професій. Дані орієнтації є водночас і відображенням певних особистісних рис та установок, і сутністі професії та вмотивовують професійну активність, що знайшло вияв у зростаючій якості професійних суджень вихователів – майстрів про зрозумілу їм сутність навчально-виховної взаємодії із дошкільнятами.

Уточнює і доповнює образ ідеального вихователя образ «вихователя – невдахи». Для того, щоб відповісти собі на запитання «Яким я повинен бути? Ким я повинен бути? Яким я є? Ким я є?» необхідно, принаймні, знайти відповідь на запитання «Яким я не повинен (не можу) бути ? Яким я не є? Ким я не є?». За одержаними даними позиція «вихователь–невдаха» визначається респондентами через якості, що неприпустимі для діяльності вихователя. Вони складають комплекс рис особистості, вчинків, заборонених для педагога. На рівні «Я-концепції» це усвідомлюється як рефлексивно контрольовані обмеження власних взаємин із дітьми. Даними обмеженнями вмотивовується не лише внутрішній локус контролю, професійна відповідальність, а й стимулюється професійне самовдосконалення. Наведимо для ілюстрації «комплекс забороненої поведінки вихователя», визначеної опитаними.

1. Злий, мстивий – 98%;
2. Інтелектуально обмежений,неграмотний, неосвічений, тупий – 98%;
3. Не любить дітей – 81%;
4. Не вміє організувати ні себе, ні дітей – 73%;
5. Неврівноважений, нестриманий, нервовий – 64%;
6. Черствий, байдужий – 36%;
7. Корисний любить гроші – 36%;
8. Невпевнений – 36%;
9. Має завищену самооцінку – 36%;
10. Несправедливий – 18%;
11. Невихований – 18%;
12. Неуважний – 16%;
13. Невимогливий – 16%;
14. Погано розвинута інтуїція – 16%;
15. Здатний підняти на дитину руку – 16%.

Загалом «психологічний портрет» вихователя є цілком позитивний. Більшість якостей, з якими ідентифікують себе опитані, кореспондується із «ідеальним вихователем». Розглянемо уявлення про себе як педагога вихователів з різним педагогічним стажем роботи.

Вихователі із педагогічним стажем до 7 років ідентифікують себе з основними рисами ідеального вихователя: «люблю дітей», «добра», «комунікабельна», «творча», «люблю свою роботу». Негативні якості, на кшталт «сором'язлива», «нерішуча», «не маю досвіду, тому в багатьох речах я недосвідчена», посідають лише 2% в ідентифікаційних характеристиках, що дає підставу вбачати тенденцію до завищеної самооцінки. Проте, противагу цьому склали прагнення більшості опитаних цієї групи до саморозвитку: «люблю пізнавати щось нове», «хочу стати більш досконалою», «ризикуючи, іду впевнено до мети», «постійно працюю над вдосконаленням свого фахового рівня». Треба зазначити при цьому, що вихователі не тільки заявляють, а й прагнуть підвищувати свій рівень обізнаності, професійності, вміють вчитися. Вони відкриті для засвоєння досвіду, схільні до самозмін, як у професійному плані, так і вдосконаленні своєї особистості, принаймні, вони перебувають у цьому пошуку.

Вихователі із стажем від 12 до 18 років теж позиціонують себе як близьких до рис ідеального вихователя. Особливого значення вони надають вмінню вихователя підтримувати взаєморозуміння з дітьми, їхніми батьками, бути відповідальними, справедливими, чесними. Серед негативно оцінюваних власних якостей: «не завжди відповідальна», «занадто самокритична», «сором'язлива», «нервова», «не завжди врівноважена», «не повністю досконала». Співвідношення позитивних та негативних самооцінок свідчить про їх адекватність, що кореспондується із впевненістю у собі, достатньою соціальною компетентностю й самоконтролем. Аналіз використаних респондентами характеристик ролі «Я-фахівець» дозволяє констатувати релевантну критичність та реалістичніть у ставленні вихователів до рівня досягнень у профільній майстерності та бажанні ідентифікувати себе з образом ідеального вихователя. Так, вони ставлять задачі, намічають цілі професійного та особистісного саморозвитку: «хочу бути розумнішою», «хочу розвиватися», «намагаюсь бути справедливою», «хочу бути більш досконалою в професії», сподіваюсь стати більш розкомплексованою», «намагаюсь бути хорошою вихователькою», «сподіваюсь стати більш адекватною», «намагаюсь, щоб кожне заняття з дітьми було їм цікаве, несло щось нове». Важливо, що майже всі (96%) педагоги при цьому говорять про задоволення від професії: «мені подобається моя професія», «я люблю свою роботу», «люблю свій колектив», «я щаслива», «я хочу віддаватись роботі». Прагнення до самовдосконалення та професійного зростання таким чином свідчить про відкритість перспективі розвитку особистості, засобом чого виступає включення у професійно-педагогічну діяльність.

За співвідношенням соціальних ролей і індивідуальних характеристик в самоописах педагоги із стажем від 22 до 35 років мають чітке уявлення про свої соціальні ролі і орієнтуються у своїх індивідуальних особливостях. Структура їх професійної ідентичності більш диференційована у порівнянні із представниками попередньо презентованих груп вихователів, що свідчить про високий рівень самоусвідомлення й відповідний рівень соціальної та педагогічної рефлексії. Отже, переважна більшість цих вихователів може бути віднесена до «педагогів-майстрів» за всіма показниками самостановлення, усвідомлення своїх професійних можливостей, професійних інтересів та цінностей. Їм властива чіткість професійних і життєвих планів. Вони тверезо оцінюють свої шанси досягти вищих щаблів професійного «Я». Разом з цим вони прихильно ставляться до більш успішних колег, висловлюють задоволення роботою та життям: «люблю свою роботу», «люблю свій колектив», «мені подобається моя професія, «люблю життя», «я щаслива людина». У майже всіх педагогів цієї групи проявлена професійна впевненість у собі, яка переживається як позитивне ставлення до професії, тобто бажання працювати там само і за фахом, в якому вони

відбулися і професійно, і особисто. І це зрозуміло, адже, впевненість, яку отримує фахівець, знаходячи підтвердження власної ефективності, дозволяє йому більш гармонійно ідентифікувати себе як професіонала, рефлексуючи свою причетність до професійної спільноти через її підтримку та позитивну оцінку. Досвідчені педагоги прагнуть ідентифікуватися з еталонами професійно привабливих образів: здатністю до співробітництва, альтруїзму, великодушія: «чуйна до людського горя людина», «люблю людей», «живу до когось», «стараюсь бути потрібною людям», «люблю допомагати», «безкорисна», «хороший порадник».

У структурі ідентичності педагогів саме цієї групи представлена громадянська ідентичність. Респонденти ідентифікують себе як «патріота своєї країни», «громадянина України». Міцніє у них інтерес до екзистенційних проблем та самоаналізу. Це, ймовірно, пов'язано з актуалізацією особистісного аспекту професійного самовизначення: фахівці надають значення осмисленню власного життя, аналізують власну суперечливість й помічають випадки неадекватності. Для них професія і робота стають потужним джерелом особистісної ідентичності.

Висновки:

- структуроутворюючою мотивацією у моделі професійної самосвідомості педагогів ДНЗ є бажання працювати з дітьми (любов до дітей) такий мотив як «виховання дітей» співвідноситься з «ролями жінки, матері». Отже наявність батьківських рис у вихователя, котрий багато в чому виконує функції батьків є професійно значущими і входять до структури професійної самосвідомості.

- усвідомлення своєї гендерної приналежності та позитивне ставлення до своєї статі входять до змісту професійної ідентичності вихователів і є необхідними особистісними якостями для успішної професійної діяльності саме в системі дошкільної освіти. Адже у всіх педагогів можна виділити у всіх педагогів можна виділити виражену гендерну специфіку, пов'язану з приоритетністю саме таких якостей при роботі з дітьми

- професійна ідентичність педагогів ДНЗ у звязку з накопиченням у них досвіду роботи зазнає ряд змін. Серед найбільш значущих: зміна образу себе в професії і зміна приоритетів у оцінці рівня свого професіоналізму.

- збільшення стажу роботи впливає на появу тенденції зближення ідеального і реального професійних «Я-образів» педагогів;

- знайла прояв тенденція професійних орієнтирів, у вихователів, що мають різний стаж роботи. Досвідченні педагоги прагнуть ідентифікуватися з еталонами професійно привабливих образів: здатністю до співробітництва, альтруїзму та велокодушності.

- важливою умовою професійного самовизначення педагогів ДНЗ є наявність образу професіонала, носія конкретного рольового та функціонального репертуару, а не узагальнений образ педагога ДНЗ.

Список літератури:

1. Абдуллаева М. М. профессиональная идентичность личности: психосемантический подход / М. М. Абдуллаева // Психологический журнал. – Том 25, 2004. – № 2. – С. 86-95.
2. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога / А. С. Борисюк: дис ... доктора психол. наук.: 19.00.05. – Алла Степанівна Борисюк. – Івано-Франківськ, 2011. – 575 с.
3. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е. П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – 1998. – № 2. – С. 35-45.
4. Завалишина Д. Н. Способы идентификации человека с профессией / Д. Н. Завалишина // Психология субъекта профессиональной деятельности / Под ред. А. В. Карпова. – М.; Ярославль: ЯрГУ, 2001. – С. 104–128.
5. Зливков В. Л. Професійна ідентичність та особистість педагога: навч. посібник / В. Л. Зливков. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. – 132 с.
6. Кудрявцев Т. В., Шегурова В. Ю. психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т. В. Кудрявцев // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 51-59.
7. Любимова Г. М. «Внутренняя картина» процесса профессионального становления психологов / Г. М. Любимова // Вестник Московского университета. – Сер. 14. Психология. – 2000. – № 4. – С. 48-56.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. – С. 43-49.
9. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28-38.
10. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

Хомутинникова Н.Н.
Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕСИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЯ ДОШКОЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
В статье описаны подходы к изучению психологического аспекта соответствия требованиям профессии возможностей личности и ее представлений о содержании профессиональной деятельности. Рассматривается самоопределение педагога, а именно – личностный аспект, особенно значимый для анализа его деятельности, включающий Я-концепцию, рефлексивность, саморегуляию и их производные. Анализ осуществлен на материале самоотношения воспитателя дошкольного учебного заведения.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение личности, самоотношение воспитателя дошкольного учебного заведения, профессиональная идентичность

Homutinnikova N.N.
Institute of Psychology G.S. Kostyuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

FEATURES OF FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY OF THE TUTOR OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary
The authors describe the approaches to study the psychological aspect of interrelation between demands of a profession and a person's capacities. Personality components are considered (Self-conception, reflexivity, self-regulation and their derivates) which are the most important for the self-determination in educational activity. The analysis is made at the material of a pre-school educator's Self-attitude.
Keywords: person's professional, self-determination, pre-school educator's, self-attitude, professional identity.

УДК К159.9..37.036-053.88

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ ОСОБИСТОСТІ

Червинська О.М.
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Розглянуто результати теоретичного дослідження психологічних чинників психосоматичних розладів особистості. Здійснено аналіз моделі дослідження психологічних чинників психосоматичних розладів, як то рівня прояву рефлексії, адаптації й психологічного ресурсу особистості. Виділено внутрішні психологічні чинники психосоматичних розладів особистості, визначено поняття «психосоматичного» особистісного ресурсу, «психосоматичного» потенціалу, «психосоматичного» благополуччя, як нової соціальної ситуації розвитку особистості.

Ключові слова: психосоматичні розлади, психосоматична активність, рефлексія, модель, адаптація, «психосоматичний» ресурс, самоактуалізація, компоненти, психологічні чинники, «психосоматичне» благополуччя.

Постановка проблеми. Різні аспекти дослідження проблеми психосоматичних розладів особистості розглядають Ф. Александер, І. Малкина-Пих, Л. Виготський, І. Брязгунов, В. Дружинін, С. Максименко, С. Кулаков [1; 2; 4; 6]. У різних наукових поглядах на психосоматиеу особистості простежуються загальні риси, як розуміння її як складної якості особистості з акцентуванням уваги на психогенних факторах розладів та їх патогенезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасними даними ВОЗ, що більше 40% усіх пацієнтів, що відвідують кабінети соматичних лікарів відносяться до групи психосоматичних хворих [5], що спонукає світове співтовариство до розробки окремих програм природи їх дослідження та профілактики. Питання психосоматики особистості досліджували багато науковців [1; 2; 6]. Останні розробки у цьому напрямку С. Максименка, Л. Виготського, С. Кулакова [2; 5; 6] розкривають питання особистісного потенціалу людини та її життєвих ресурсів, але питання проблеми дослідження психологічних чинників психосоматичних розладів людини досі залишається малорозкритим.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Багато невирішених проблем психосоматичних розладів залишається в межах загальної, вікової та медичної психології, серед яких питання походження, структури й розвитку психосоматичних розладів на різних етапах онтогенезу, проблема психотерапевтичного керування психосоматичним процесом. Завданням нашого дослідження є модель вияву психологічних чинників психосоматичних розладів особистості.

Мета статті. Мета даної статті полягає у розгляді моделі дослідження психологічних чинників психосоматичних розладів особистості.

Виклад основного матеріалу. Активність [2; 5; 6] залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників, співвідношення яких породжує різні типи вияву активності, де *чинник* це поняття, похідне від поняття «чинити», «діяти», «фактор», похідне від латинського слова «facere» («діяти», «виробляти», «примножувати»), а також «драйвер» (від англ. Driver, рушій), як умова, що має прямий вплив для перебігу певного явища.

Зовнішні (соціальні) чинники діють на людину як стимул чи гальмо, тому «конкретні суспільно-історичні, соціально-психологічні умови, соціальне середовище, навчання, виховання зумовлюють процес прояву активності особистості» [6, с. 78].

Як випливає з досліджень [3; 4; 5; 7], для прояву психосоматичних розладів має значення безліч як соціальних, так і особистісних психологічних чинників: характер, сила волі, винахідливість, пристрасть, досвід, вміння формулювати проблеми, самостійність, критичність, незалежність; неконформність оцінок і суджень; відкритість розуму, сприйняття нового незвичайного; толерантність до невизначених ситуацій, конструктивна активність в них; естетичне почуття; особливості «Я-концепції», котра характеризується впевненістю в своїх здібностях, силою характеру в поведінці [3; 7].

Внутрішнім чинником психосоматичних розладів є взаємодія якостей і властивостей особистості, не здатних реалізуватися у конкретному життєвому акті, де зазначений феномен [3; 5; 6] називають *психологічним потенціалом*, а потенціал є величина, що характеризує потенційну енергію суб'єкта життя, що представлено у вигляді сукупності *перетворювально-предметних* (навички, уміння, здібності), *пізнавальних* (інтелектуальні здібності), *аксіологічних* (ціннісні орієнтації), *комунікативних* (морально-психологічні якості), *художніх* (естетичні здібності) *можливостей.* В. Ямницький [7] внутрішніми психологічними чинниками життєтворчої активності вважає адаптацію, рефлексію, творчість та пізнання.

Д. Леонть'єв [1] розглядає реалізацію людського потенціалу з позицій людського рівня, котрий визначається як шлях найменшого спротиву і реалізації людських можливостей, відмічаючи, що виключно «людське» вкрай енерговитратне, «не протікає автоматично, не залежить від причинно-наслідкових зв'язків, вимагає зусиль, необхідність котрих відводить багатьох від людського шляху» [1, с. 22], що вказує на можливості розглядати незатребуваний ресурс як латентний ресурс особистості, реалізація котрого є чинником самодетермінованого вибору і творчого рішення суб'єкту.

Вчені [1; 6] необхідною регулятивною складовою особистості вважають *рефлексію.* В. Слободчиков, Е. Ісаєв [6] здатність до рефлексії вважають основним механізмом конструювання і розвитку суб'єктності, де активна рефлексивна позиція виводить людину на ступінь індивідуальності.

У А. Карпова [7] *рефлексія, що має регулятивно-адаптивну функцію*, описується з позиції синтетичної психічної реальності, виступаючи одночасно як психічний процес, властивість і стан. А. Росохін [6] вбачає рефлексію внутрішньою роботою, активним процесом породження сенсів, розвитку суб'єктності і особистості в цілому.

Дослідники визначають вищий рівень рефлексії, здатність осмислювати життя в цілому поняттям мудрість [1; 2], рефлексія розглядається як умова осмислення свого життя та *механізм триваючого*

розвитку особистості і розкриття своєї індивідуальності. Д. Леонть'єв, Т. Яблонська [1; 6] рефлексію вбачають індивідуальною характеристикою особистості, пов'язану з ресурсом саморегуляції і потенціалом самовизначення, де ресурси саморегуляції дозволяють модифікувати і оптимізувати діяльність переструктуруванням системних зв'язків у взаємодії зі світом, виконуючи компенсаторну функцію при дефіциті ресурсів стійкості, детермінуючи нову регуляцію життєдіяльності, переводячи її в режим самодетермінації та життєвої активності. Вбачаючи зовнішні умови контекстом соціального, в якому відбивається життєвий процес і до яких належать матеріальні, технічні, соціальні, культурні чинники, що впливають на ініціативу, зміст, перебіг та результати життєвої активності особистості, вчені [1; 6] вказують, що бажання досягти мети спричиняє пошукову активність, спрямовану на зміну ситуації (вибір способів поведінки, координація зусиль, саморегуляція).

Тож, нами виявлено сутність спричинення прояву психосоматичних розладів особистості як недостатньо активної індивідуально-специфічної форми самореалізації особистості, що дозволяє визначити психологічні чинники, які забезпечують процес прояву психосоматичних розладів в межах розгортання реалізації психологічного ресурсу особистості, як раціонального використання знань, вмінь, навичок з метою їх соціального й творчого прояву. Підсумовуючи дослідження особистісних психологічних чинників психосоматичних розладів особистості, домінуючими визначаємо пов'язані з психобіологічними закономірностями і особливостями особистості, що найбільше визначають стан соматичного здоров'я людини на тлі її фізіологічної зумовленості та визначаючі особистісні особливості, навички, здібності активного соціально-психологічного протистояння негативним життєвим тенденціям, способи збереження і розвитку включеності в життєву і соціальну активність.

З метою опису моделі дослідження психологічних чинників психосоматичної активності особистості (рис. 1), розглянемо етапи прояву психосоматичних розладів, як: мобілізацію особистісних латентних життєвих ресурсів; розрішення протиріч в життєдіяльності; самопрезентацію і самореалізацію життєвої компетенції [6].

Основна задача етапу мобілізації латентних особистісних ресурсів полягає в стимулюванні психологічних ресурсів саморегуляції та особистісного життєвого потенціалу. Теоретичним обгрунтуванням даного етапу є положення А. Маслоу [6], про згортання піраміди потреб згори, а саме [6, с. 33] «вимкнення» окремих структурно-функціональних блоків, де першим *знижує функціонування блок потреби й здатності до цілепокладання свого психічного розвитку*, а останнім – потреби й здібності до закріплення в індивідуальному досвіді результатів і способів психічної самоактивності.

В теорії саморегуляції активності С. Carver [6] «наявність цілі – це життєва необхідність, і її прийняття виступає вихідною точкою саморегуляції» [6, с. 56]. В дослідженнях [6; 7] прийняття суб'єктом мети є системотворчою саморегуляцією усвідомленої довільної активності, котра включає в себе дві регуляторні функції: самовизначення і реалізації.

Думки [6] про наявність особистісних ресурсів особистості і високу здатність саморегуляції психічних функцій, де «латентний особистісний ресурс виступає необхідною умовою трансформації і оптимізації життєдіяльності та соціальної й творчої активності» [6, с. 63] «існуючої не як данність і необхідність, а як можливість» [6, с. 14]; [7], що психологічними чинниками психосоматичної активності є адаптація та рефлексія й [7], що основним з чинником життєвої активності особистості є її особистісний потенціал, дозволяє нам висунути припущення, що латентні особистісний життєвий та психосоматичний ресурси, адаптація до умов життя та рефлексія є чинниками усвідомлення людиною важливості і можливості актуалізації й реалізації надбаного особистісного життєвого ресурсу відкриває потребу в самореалізації, в направленій взаємодії, в трансляції власного життєвого досвіду, потребу в затребуваності як особистості, що відбулась і прояві соціальної й творчої активності.

Тому, вбачаємо розгляд дослідження психологічних чинників прояву психосоматичних розладів особистості, як недостатності активної індивідуально-специфічної форми самореалізації особистості на основі виділення психосоматичних ресурсів, адаптації та рефлексії.

При конструюванні моделі психологічних чинників психосоматичних розладів особистості використано роботи Ф. Александер, І. Малкиної-Пих, Л. Виготського, І. Брязгунова, В. Дружиніна, С. Максименка, С. Кулакова [1; 2; 4; 6], котрі диференціюють поняття особистісного потенціалу, соматичного потенціалу та особистісного ресурсу. Під поняттям *«особистісні психосоматичні ресурси»* розуміємо набуту і «пожиттєсформовану» [6] сукупність індивідуальних психосоматичних особливостей особистості, досвід особистісного самопізнання і саморегуляції, котрий характеризується як латентний і при впливі певних чинників може бути мобілізований та актуалізований з метою реалізації прояву соціальної і життєвої творчої активності особистості.

Особистісний потенціал – це «інтегральна системна організація індивідуально-психологічних осо-

Рис. 1. Модель дослідження психологічних чиників психосоматичних розладів особистості

бливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити з стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів в своїй життєдіяльності і зберігати стабільність смислових орієнтацій і ефективність діяльності на фоні тисків і змінюючихся зовнішніх умов» [6, с. 8].

Виходячи з досліджень [4; 5; 7], *психосоматичний потенціал особистості* – взаємодія якостей і властивостей особистості, здатних реалізуватися у конкретному життєвому психологічному акті, хактеризуючи потенційну енергію суб'єкта життя і міру можливостей ставити і вирішувати нові завдання у сфері життєдіяльності, що має особистісне і суспільне значення, яку можна представити у вигляді сукупності перетворювально-предметних (запаси навичок і умінь, здібності), пізнавальних (запаси знань, інтелектуальні здібності), аксіологічних (ціннісні орієнтації, збільшена сила та якість потреби (мотивація)), комунікативних (морально-психологічні якості), художніх (естетичні здібності) можливостей. Сукупність особистісного і психосоматичного потенціалу означимо *«психосоматичним потенціалом особистості», де психосоматичний потенціал* особистості включає соматичний та особистісний життєвий потенціал людей, де основу психологічних механізмів реалізації психосоматичної активності людей становлять переживання етапів мобілізації латентного психосоматичного ресурсу, розрішення життєвих протиріч та прийняття життя в новій соціальній ситуації соціальної й творчої активності.

Розгляд моделі дослідження психологічних чинників психосоматичних розладів особистості (рис. 1) показує, що на початковому етапі дослідження психологічних чинників прояву психосоматичних розладів відбувається мобілізація психосоматичного ресурсу, адаптація особистості до умов життя [1; 4; 6; 7]. Другий етап розгортання прояву психосоматичних розладів передбачає оцінку власних можливостей, перетворення власної життєдіяльності в активну діяльність власного життя за певного рівня рефлексії [6; 7]. Завершальний етап розгортання психосоматичної активності включає в себе процесуальні аспекти розрішення протиріч і неспівпадінь в життєдіяльності особистості з психосоматичними розладами, що проявляється в самопрезентації і самореалізації життєвої компетенції особистості як суб'єкта власного життя та досягнення прояву її соціальної й творчої активності, де «самопрезентація» і «самореалізація» є в контексті акмеологічного розвитку особистості [6]. Г. Хойфт [6] вводить, означуючи специфіку діяльності особистості поняття «життєвої компетентності», як особистісної позиції, що надає можливість конструктивно використовувати досвід проживання попередніх етапів життя в умовах дійсності і тому досягнення позитивних результатів мобілізації і актуалізації латентних особистісних ресурсів свідчить про реалізацію особистісних ресурсів для реалізації прояву життєвої активності людей.

Висновки і пропозиції. До чинників психосоматичних розладів особистості відносимо знаходження оптимальних можливостей реалізації життєвих задач віку; досягнення високого ступеню особистісної адаптивності, рефлексії, прагнення до самодетермінації і самовдосконалення; розкриття індивідуальності, стимулювання особистісної, соціальної, життєвої і творчої активності, де внутрішні психологічні чинники: особистісний життєвий психосоматичний ресурс, адаптація і рефлексія.

Список літератури:

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина / Ф. Александер // Институт общегуманитарных исследований – М., 2011. – 221 с.
2. Анцыферова Л. И. Мудрость и её проявления в разные периоды жизни человека / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 3. – С. 17-24.
3. Baltes P. B. The aging mind: Potential and limits / P. B. Baltes // Gerontologist, 1993. № 33(5). – P. 580-594.
4. Брязгунов И. П. Психосоматика у детей / И. П. Брязгунов / Психотерапия. – М.: 2009. – 199 с.
5. Кулаков С. А. Психосоматика / С. А. Кулаков. – СПб.: Изд-во Речь, 2010. – 320 с.
6. Максименко С. Д. Медична психологія / С. Д. Максименко: – Вінниця, Нова книга, 2013. – 209 с.
7. Малкина-Пих И. Г. Психосоматика / И. Г. Малкина-Пих / ЭКСМО. М, 2010. – 231 с.
8. Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості дорослих: дис....д-ра психол. наук: 19.00.13 / Вадим Маркович Ямницький: – К., 2004. – 410 с.

Червинская О.М.
Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ПСИХОСОМАТИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
Рассмотрены результаты теоретического исследования психологических факторов психосоматических расстройств личности. Осуществлен анализ модели исследования психологических факторов психосоматических расстройств личности, как уровня рефлексии, адаптации и психологического ресурса личности. Выделены внутренние психологические факторы творческой активности людей пожилого возраста. Определены понятия «психосоматического» психологического ресурса, «психосоматического» потенциала и «психосоматического» благополучия, как новой социальной ситуации развития личности.

Ключевые слова: психосоматические расстройства, психосоматическая активность, модель, рефлексия, адаптация, «психосоматический» ресурс, самоактуализация, компоненты, психологические факторы, «психосоматическое» благополучие.

Chervynska O.M.
Institute of Psychology G.S. Kostyuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE STUDY OF PSYCHSOMATIC FACTORS

Summary
The article considers the results of the study of the creative activity of the individual elderly. The analysis of the performance of the psychosomatic activity of the people and the level of reflection, adaptation and resource «psychosomatic». Given the variety of research approaches research and creative activity ambiguity scientific definition of the term, within our study modeled a theoretical model of psychological factors of psychosomatic activity of the people, as «psychosomatic» welfare and self-sufficient individual forms of activity.
Keywords: psychosomatic activity, model, reflection, adaptation, «psychosomatic» resource, self-actualization, methods, psychological factors, «psychosomatic» welfare.

УДК 159.9

ПРОБЛЕМА ПРИМЕНЕНИЯ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В ПСИХОЛОГИИ

Шрагина Л.И.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Признание природы психики междисциплинарной требует адекватного методологического инструмента для исследования психических процессов. Предложена структура функционально-системного подхода, основанная на общенаучных принципах – на законах развития искусственных систем. Такая основа делает подход универсальным методологическим инструментом. Эффективность его применения в психологии показана на примере анализа механизма функционирования психики при создании вербального образа. Результаты исследования подтверждают универсальность предложенного подхода и возможность его применения для поиска решения различных научно-практических проблем психологии.

Ключевые слова: методология, системный подход, функционально-системный подход, системообразующая функция, вербальное воображение.

В применении системного подхода в психологии выделяют три этапа. На предварительном этапе (50-70-е гг. XX в.) в научной периодике появляется термин «система» и анализируется первичный опыт его применения в психологии. На втором этапе (70-90-е гг. XX в.) появляется термин «системный подход» и рефлексия о его уникальных методологических возможностях для психологии, оформляется специализированная психологическая методология как особый взгляд на природу целостной психической реальности. На третьем этапе (с 90х гг. до 2005г.) происходит методологическая рефлексия, ревизия опыта применения системного подхода в психологии и разочарование в нем как методологическом аппарате [4].

Постановка проблемы: существующие варианты системного подхода в психологии не обеспечивают функции методологического аппарата эффективного исследования психических процессов.

Основные публикации по проблеме исследования. Основные идеи системного подхода в психологии разработаны на втором этапе его применения в концепциях Б.Ф. Ломова, В.С. Мерлина, В.Д. Шадрикова и В.А. Ганзена и характеризуются как период расцвета системного подхода в психологии.

Позиция **Б.Ф. Ломова** в отношении к системному подходу – четкая и однозначная: «...наиболее надежной стратегией изучения психики является подход, позволяющий изучать ее как систему: единую и целостную, но вместе с тем и структурированную. При этом **психическое должно рассматриваться в процессе его развития** *(здесь и далее выделено мной – Л.Ш)*, т. е. предметом психологического исследования становится системогенез психики» [6, с. 76].

Системная методология, считает Ломов, это прежде всего интегратор разнородного психологического знания. Связи между данными из разных областей психологической науки могут быть поняты только на основе системного подхода, позволяющего объединить их и рассматривать как единую и целостную систему: «Системный подход должен стать инструментом синтеза данных, накапливаемых в многочисленных специальных психологических дисциплинах, и дальнейшего развития общей теории психологии» [6, с. 104].

Условием проведения системного анализа психических явлений Ломов фактически определяет те же принципы, которые применяются при любом системном анализе, только с определением «психические»: 1) многоплановость исследования психических явлений; 2) многомерность психических явлений; 3) многоуровневость и иерархичность психических явлений; 4) множественность отношений психических свойств; 5) системная детерминация психических явлений; 6) развитие психических явлений. Основную трудность в системном представлении знания о психике Ломов видит в необходимости создания сложнейшей классификации, которая бы объединила многочисленные области психологической науки, а в будущем – и все знание о человеке [6].

В.А. Ганзен рассматривает системный подход как группу методов, описывающих реальный объект в виде совокупности взаимодействующих компонентов, и связывает его применение с необходимостью изучения больших и сложных систем. В психологии в качестве такой системы он рассматривает человека.

Термин «системный подход» Ганзен определяет двояко – в «широком» и «узком» смыслах. В широком смысле системный подход использует системные методы для решения задач систематики, планирования и организации комплексного и систематического эксперимента. Объектами системного подхода здесь выступают множества психических процессов, состояний, свойств, актов, в отношении которых необходимо решать задачи классификации, **упорядочивания и систематизации**. Главная задача систематизации – это обобщение накопленных знаний, на основе которого формируются теоретические концепции и модели психологии.

В узком смысле системный подход применяется как методы изучения реальных физических, биологических, социальных и других систем.

Системные исследования, по Ганзену, реализуются в виде двух стратегий. На этапе анализа система выделяется из среды, определяется ее состав, структуры, функции, интегральные характеристики (свойства), системообразующие факторы и взаимосвязи со средой. На этапе синтеза создается модель реальной системы, повышается уровень ее абстрактного описания, определяются полнота ее состава и структур, базисы описания, закономерности динамики и поведения. Эти этапы позволяют выявить пробелы в знаниях о данном объекте, и достраивать, используя интерполяцию и экстраполяцию, эти знания до полной картины.

Применение системного подхода в психологии, отмечает Ганзен, вызывает две проблемы. Одна из них связана с выявлением в системе «человек» такой подсистемы, которая обладала бы относительной функциональной и структурной самостоятельностью, так как более крупные образования (сома, личность, психика) – сложны для индивидуального экспериментального исследования и должны быть объектами либо комплексного, либо теоретического исследования. Вторая проблема – это поиск для выбранного объекта такого «среза» исследования, который может

быть обеспечен и экспериментально подтвержден полным набором соответствующих характеристик, иначе исследование становится локальным.

Исходя из вышеизложенного, концепцию системного подхода Ганзена можно определить как ряд специальных исследовательских шагов для получения целостного системного описания объекта [3].

Анализируя применение системного подхода к психическим процессам, **В.С. Мерлин** приходит к выводу о невозможности оставаться только в методах и терминах психологии и подчеркивает взаимосвязь и взаимозависимость различных элементов в самой личности и в ее отношениях с внешней средой. Специфика авторской концепции разработанного Мерлиным системного подхода ориентирована на раскрытие содержания и структуры такой сложной многоуровневой системы, как интегральная индивидуальность. В это понятие он вкладывает весь комплекс параметров человека — от биохимических до социальных. По сути в основе понимания Мерлиным личности как «интегральной индивидуальности», в которой соотношение социально-типичных и индивидуально-своеобразных черт отличается от другой «интегральной индивидуальности», лежит принцип системности, общая теория живых саморегулирующихся и самоактуализирующихся систем [7].

В.Д. Шадриков оценивает системный подход как более высокую ступень научного познания по сравнению с несистемными методами и применяет его для исследования деятельности как целостного образования, в котором отдельные психологические свойства человека организуются и объединяются для выполнения конкретной цели. При этом сформировались два взаимодополняющих направления исследования. В первом направлении, связанном с целью создания системы, изучались процессы формирования системы и механизмы ее функционирования, закономерности взаимосодействия отдельных компонентов системы, направленные на получение запрограммированного результата, и внутренняя операциональная архитектоника системы.

Второе направление изучало механизмы, порождающие новые системные качества, которые возникают в процессе взаимодействия отдельных компонентов системы и не сводятся к свойствам отдельно взятых элементов, ее образующих. В результате исследований Шадриков, формулируя теорию системогенеза деятельности, приходит к выводу, что **методология системного подхода должна быть комплексной, включающей в себя генетический (конкретно-исторический), функциональный и структурный анализы**.

Наиболее сложный вопрос в методологии системного подхода — это вопрос о системных основаниях (уровнях, которые лежат в основе функционирования системы) из-за отсутствия единых критериев для их определения. Его решение, считает Шадриков, надо искать в идее Б.Ф. Ломова (1975) о рассмотрении метасистемы (надсистемы) объекта, частью которой он является и свойствами которой обладает [11].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Анализируя проблему применения системного подхода (СП) в психологических исследованиях, В.А. Карпов приходит к выводу, что отсутствие эффективности применения СП связано не столько с дефектами самого «системного подхода», сколько с ошибками в его применении [5]. По нашему же мнению, применение СП в психологии недостаточно эффективно из-за отсутствия разработанности содержания основных понятий, в частности, концептуального понятия «системообразующая функция» (СОФ). Это понятие входит в один из 4-х принципов СП в психологии, выделенных еще М.С. Роговиным:

1. Каждая рассматриваемая система обладает признаком целостности, т.е. у нее есть качественно новые свойства, не сводимые к свойствам суммы ее частей.
2. Система (ее строение) детерминирована своей функцией, которую называют системообразующей. Этот принцип является главным для функционального подхода, т.е. СП включает в себя функциональный.
3. Система находится в информационном и энергетическом взаимодействии со средой. Т.е. информационно-энергетический подход также включается в СП.
4. Любая система находится в процессе развития. Поэтому генетический подход также должен быть включен в СП [9].

Как видно из п. 2, Роговин определяет значение функции для создания системы («строение системы детерминировано своей функцией»), но не конкретизирует и не вскрывает механизмов действия СОФ.

После 90-х годов наблюдается некоторый спад интереса к системному подходу, который можно объяснить интенсивной специализацией наук и стремлением ученых создать «специализированные системные методологии», которые объясняли факты в нужной им сфере познания, но теряли эту способность при переносе в другую сферу. В психологии, в частности, принцип системности принимает, в зависимости от познавательных задач, самые различные формы: системно-структурное, структурно-уровневое, системно-функциональное, системно-генетическое и другие направления исследования [2]. Переход неклассической психологии из науки «о том, как из объективного искусства, из мира орудий производства, из мира всей промышленности рождается и возникает субъективный мир отдельного человека» [6, с. 13] на постнеклассическую стадию усугубил противоречия между новыми результатами, получаемыми эмпирическим путем, и сложившейся системой знаний. Принятие, что природа психического междисциплинарна, потребовало от психологии и соответствующего междисциплинарного методологического аппарата исследования и вернуло ученых к объяснительному принципу как одной из функций системного подхода [5]. В научном познании роль системности — выстроить знание по внутренней логике предмета, а его различные фрагменты — синтезировать в целостную картину, что дает возможность описания и объяснения интегральных образований действительности (целостностей) [2]. При этом А.В. Карпов приходит к выводу: чтобы стать адекватным, конструктивным и эвристическим методологическим средством психологических исследований, системный подход должен перейти на новый уровень своего развития [5]. Отсюда вытекает тезис о необходимости разработки системного подхода как междисциплинарного метода исследований с возможностью переноса законов и понятий из одной сферы познания в другую.

Такая универсализация системного подхода стала возможной после проведения Г.С. Альтшуллером и Р.Б. Шапиро в 40-50-е годы XX в. анализа развития технических систем. Результаты анализа выявили объективность их развития и дали авторам основание сформулировать концепцию ТРИЗ (теорию решения изобретательских задач). Символично, что эта работа была опубликована в журнале «Вопросы психологии» [1]. Позднее Г.С. Альтшуллер сформулировал основные законы развития тех-

нических систем (ЗРТС) и высказал идею, что эти законы должны распространяться на развитие всех искусственных систем. В 80-90-е годы М.И. Мееровичи Л.И. Шрагина, развивая идеи Альтшуллера, разработали свой вариант функционально-системного подхода как метода анализа и, проведя на его основе исследование развития ряда искусственных систем, подтвердили достоверность этой гипотезы и сформулировали (на базе ТРИЗ и ЗРТС) теорию развития искусственных систем (ТРИС) и законы их развития (ЗРИС) [7].

Опираясь на обоснование Л.С. Выготским положения о системном строении высших психических функций как о развивающихся искусственных системах, определим **цель работы**: показать эффективность применения авторского функционально-системного подхода как методологического инструмента для выявления механизмов функционирования высших психических функций на примере деятельности вербального воображения. В качестве методологической основы исследования природы вербального воображения используем авторский вариант функционально-системного подхода (ФСП), в соответствии с которым каждая искусственная система создается для выполнения определенной – основной – функции.

Изложение основного материала. Автором данной работы (в соавторстве с М.И. Мееровичем) при разработке структуры функционально-системного подхода как методологии анализа искусственных систем, были уточнены содержания следующих понятий СП, в том числе понятие СОФ, и ее роль в создании искусственной системы:

Элемент (компонент) – исходная структурная единица, которую можно выделить на основании различных характерных признаков.

Свойство элемента (компонента) – количественная и/или качественная характеристика элемента, которая проявляется при его взаимодействии с другими элементами.

Системообразующий фактор – это субъективная потребность (замысел), которую нужно удовлетворить с помощью создания новой системы.

Система – комплекс взаимодействующих элементов, предназначенных для выполнения основной функции и создающих своим объединением новое системное свойство.

Системное свойство – свойство системы, возникающее при взаимодействии свойств элементов, составляющих систему и обеспечивающих ей возможность выполнять основную функцию.

Системный эффект – результат действия системного свойства созданной системы, удовлетворяющего субъективную потребность – системообразующий фактор (замысел) [7].

Опираясь на понятие, что система – это комплекс взаимодействующих элементов, предназначенных для выполнения основной функции и создающих своим объединением новое системное свойство, ***системообразующую функцию*** можно определить как ***комплекс действий, которые создают из отдельных элементов систему, обладающую необходимым системным свойством и обеспечивающую достижение системного эффекта (результата)***.

Содержание предлагаемого понятия СОФ согласуется с тем, что «Если психика является функцией деятельности субъекта в мире объектов, то деятельность – субстанцией психического. Таким образом, ни в какой форме, кроме деятельностной, психика не существует. <…> Психика как функция деятельности появляется, вообще говоря, одновременно с деятельностью, которая исходно существует лишь во внешне-практических своих формах.» [10]. Эффективность применения этих понятий для выполнения объяснительной функции функционально-системного подхода была показана нами в ряде работ при анализе психологической природы вербального воображения, в частности, на примере объяснения функционирования воображения при создании вербального образа как искусственной системы.

Процесс конструирования вербального образа включает в себя *возникновение замысла* и его *реализацию* (разработку) – подбор деталей (элементов). *Реализацию замысла* обеспечивают следующие основные психологические компоненты:

а) взаимосвязанные интеллектуальная активность и эмоциональная вовлеченность субъекта в процесс конструирования;

б) эмоционально-оценочное отношение к создаваемому образу;

в) актуальные знания (элементы «содержания»);

г) мыслительные приемы (комбинирование, аналогизирование, трансформации), с помощью которых субъект преобразует имеющиеся у него знания и конструирует нужный ему образ.

В результате взаимодействия этих компонентов появляется продукт – система «вербальный образ», который обладает субъективной новизной.

В терминах функционально-системного подхода процесс конструирования вербального образа состоит из следующих этапов: возникающая у ***субъекта потребность*** выразить свое эмоционально-смысловое отношение к объекту (явлению, событию) проявляется как ***замысел*** – *системообразующий фактор*. Для реализации замысла субъект подбирает слова *(элементы)* и выстраивает их определенным образом *(структурирует)*. Возникает новая система – вербальный образ. Структурная организация избранных слов создает *системное свойство*, которое и производит *системный эффект* – вызывает у читателя необходимую автору *эмоционально-смысловую реакцию*. То есть, чтобы такая реакция «состоялась», должны быть выполнены *«управленческие-интегрирующие» действия* – нужно оценить, отобрать и структурно организовать отдельные элементы. Как указывалось выше, *эти действия* – они создают из отдельных элементов систему, обладающую необходимым системным свойством и обеспечивающую достижение системного эффекта (результата) – *являются системообразующими и традиционно рассматривались как воображение* [12].

Вывод: предложенная структура функционально-системного подхода объясняет механизм функционирования психики (на примере создания вербального образа) и позволяет применять его как методологический инструмент для анализа высших психических функций и решения научно-практических проблем психологии.

Список литературы:

1. Альтшуллер Г. С., Шапиро Р. Б. О психологии изобретательского творчества // Вопросы психологии, 1956, № 6. – С. 37-49.
2. Барабанщиков В. А. Принцип системности и современная психология // «Теория и методология психологии. Постнеклассическая перспектива»/ Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», – 2007. – С. 268-285.

3. Ганзен В. А. Системные описания в психологии / Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
4. Иванова Т. А. История и современное состояние системного подхода в отечественной психологии. /Дис. канд. психол. наук. – Пермь. 2005. – 209 с.
5. Карпов В. А. Предпосылки и перспективы метасистемного подхода в психологических исследованиях // «Теория и методология психологии. Постнеклассическая перспектива»/ Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», – 2007. – С. 313-329.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Издательство «Наука», 1984 г. – 444 с.
7. Меерович М. И., Шрагина Л. И. Технология творческого мышления. Практическое пособие. Альпина Бизнес Букс, Москва, 2008. – 495 с.
8. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / – М.; Педагогика, 1986. – 254 с.
9. Роговин М. С. Структурно-уровневые теории в психологии: Методологические основы. – Ярославль: ЯрГУ, 1977. – 79 с.
10. Соколова Е. Е. Методологическое единство contra плюрализм: школа А. Н. Леонтьева против современной дихотомизации психологии // «Теория и методология психологии. Постнеклассическая перспектива»/ Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», – 2007. – С. 286-312.
11. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Отв. ред. К. А. Абульханова-Славская. – М.: Издательство «Наука», 1982. – 185 с.
12. Шрагина Л. И. Проблема психологической природы воображения / Л. И. Шрагина // Вісник Одеського Національного Університету. – Том 15. Випуск 11, Частина 2, Психологія, 2010. – С. 156-164.
13. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

Шрагіна Л.І.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ПСИХОЛОГІЇ

Анотація
Визнання природи психіки як міждисциплінарної вимагає адекватного методологічного інструменту для дослідження психічних процесів. Запропоновано структуру функціонально-системного підходу, заснованого на загальнонаукових принципах – на законах розвитку штучних систем. Така основа робить підхід універсальним методологічним инструментом. Ефективність його застосування в психології показана на прикладі аналізу механізму функціонування психіки при створенні вербального образу. Результати дослідження підтверджують універсальність запропонованого підходу і можливість його застосування для пошуку вирішення різних науково-практичних проблем психології.
Ключові слова: методологія, системний підхід, функціонально-системний підхід, системоутворююча функція, вербальне уяву.

Shragina L.I.
Odessa National I.I. Mechnikov University

PROBLEM SYSTEMATIC APPROACH IN PSYCHOLOGY

Summary
Recognition of the nature of the mind as an interdisciplinary requires adequate methodological tool for the study of mental processes. The structure of the functional-systemic approach, based on general scientific principles – on the laws of development of artificial systems. This framework makes methodological approach is a universal tool. The effectiveness of its application in psychology is illustrated by analyzing the mechanism of mental functioning when creating verbal image. The results confirm the versatility of the proposed approach and the possibility of its application to search for the solution of various scientific and practical problems of psychology.
Keywords: methodology, systematic approach, functional and systematic approach, system function, verbal imagination.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.74:001

ИДЕНТИЧНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЗНАНИЯ О СОЦИАЛЬНОМ: ЭВРИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ

Голиков А.С.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье рассматривается идентичность как знаниевый феномен, то есть укоренённый в знании человека об окружающем его социальном пространстве и своём месте в нём. Анализируется конституция идентичности с точки зрения субъекта социального знания, а также возможности социологии знания в изучении интерпретированной таким образом идентичности. Подчёркивается, что именно такая операционализация идентичности позволяет приблизиться к решению важной исследовательской задачи построения универсальной типологии идентичностей. В частности, автор показывает связь идентификационных феноменов и ткани социальных отношений, из которых они вырастают и которыми они определяются. Делается вывод, что социальная идентичность является внутренне и классификационно неоднородным феноменом, в частности, что идентичности знака, общности, практик и т.п., выделенные автором, являются глубинно разноприродными.

Ключевые слова: знание, социальное, идентичность, социология знания, социальное пространство, типы идентичностей, общность.

Нет заботы беспрерывнее и мучительнее для человека, как, оставшись свободным, сыскать поскорее того, пред кем преклониться. Но ищет человек преклониться пред тем, что уже бесспорно, столь бесспорно, чтобы все люди разом согласились на всеобщее пред ним преклонение. Ибо забота этих жалких созданий не в том только состоит, чтобы сыскать то, пред чем мне или другому поклониться, но чтобы сыскать такое, чтоб и все уверовали в него и преклонились пред ним, и чтобы непременно все вместе. Вот эта потребность общности преклонения и есть главнейшее мучение каждого человека единолично и как целого человечества с начала веков. Из-за всеобщего преклонения они истребляли друг друга мечом. Они созидали богов и взывали друг к другу: «Бросьте ваших богов и придите поклониться нашим, не то смерть вам и богам вашим!» [1].

Постановка проблемы. Социологическое исследование проблематики идентичности, позиционированное Мануэлем Кастельсом как один из двух (наряду с глобализацией) главных сюжетов социологической мысли XXI века (приводится по [2, с. 15]), в отличие от вышеуказанного второго сюжета является куда более разноплановым, тематически и методологически гетерогенным, а в связи с этим крайне несистемным с точки зрения как теоретических основ, так и операциональных процедур. Глобализация, изначально изучавшаяся в большом количестве социогуманитарных дисциплин, всё чаще рассматривается (в основном) сугубо в политологии, социологии и экономике, тогда как дискурс идентичности демонстрирует лишь тенденцию к расширению, чему способствует сама социальная практика.

Так, проблематизируется сам феномен идентичности (здесь стоит указать и на деапримордиализацию дискурса идентичности, и на крайне проблематичное возрождение традиционных идентификационных ресурсов типа этничности или религии, и на глобализационные «размывания» идентичностей), идентичность всё чаще рассматривается сквозь призму ранее крайне отдалённых методологически и концептуально категорий вроде практик, ценностей, фоновых знаний и т.п. Возникают и развиваются гипотезы множественных идентичностей, гардеробных идентичностей (З. Бауман), мультивидуума (в противопоставление индивиду – многосамостная, полиролевая личность – см. по этому поводу М. Эпштейна [3]), дивида (см. [4]). В этом свете уже не является ни эпатажной, ни идеологически неожиданной идея разидентифицирования физического и виртуального тел – так, учёные Техасского университета по результатам своих исследований постулируют, что секстинг[1] является нормальным элементом сексуального развития подростков и не является признаком половой распущенности[2]. Тем самым научно легитимируется неидентичность физического тела и виртуальных практик, а следовательно – идея множественных идентичностей, причём уже не на уровне постмодернистских философских поисков, а на уровне государственной политики.

Кроме того, как констатируют социологи, в ситуации духовно-мировоззренческого слома жизненного мира субъекта и глобализации становятся всё более значимыми символизационные процессы (см., например, [5]), что неизбежно приводит социологов к крайне искусительному[3] концепту идентичности как рефлексивного проекта, требующего конструирования самим индивидом (и тут наиболее яркий пример демонстрирует Э. Гидденс [6]). Иначе говоря, дискурс идентичности всё активнее сдвигается к изучению «очевидностей» рефлексий повседневных акторов, к рациональным основаниям идентичности, хотя со времён Витгенштейна, Сёрля и Тэйлора (см. далее об этом) известно, что «...необходимо изучать не только явные и осмысленные, ценностно-нормативные представления людей о себе, о своём месте в обществе, а и структуры, которые принадлежат к социально бессознательному (иррациональные ожидания, интуитивно-чувственные образы мира...)» [5, с. 27]. А вышеуказанные очевидности являются крайне обманчивыми – как блестяще продемонстрировала бурдьевистская школа, даже наиболее естественные (или кажущиеся таковыми, наиболее природные «принципы классификации социального мира всегда отсылают к социальным основаниям. Помимо «расы» хорошо известна социальная ставка, которая определяла это понятие и категории, к которым оно отсылало – физические стигматы и, более широко, биологические особенности, такие, как пол

---

[1] Отправка текстовых сообщений фривольного содержания или интимных фотографий по SMS и через соцсети.

[2] http://lenta.ru/news/2014/10/05/sexting/

[3] Особенно с позиций господствующего либерального дискурса в социологии, возлагающего как свободу, так и ответственность за неё на собственно практикующего субъекта.

и возраст, часто служат критериями классификации индивидов в социальном пространстве» [7, с. 86]. Именно это заставляет обратить исследовательское внимание не только на идентичность as it is, но на её знаниевую конституцию (то есть на то, *как* и *что* люди знают о себе, о своей позиции в социальном пространстве и т.п.).

Анализ последних исследований и публикаций. Несмотря на вышеуказанную тенденцию рационализации и редуцирования идентичности к осмысленному и рефлексивному восприятию своей социальной позиции, сохраняет свою силу аргумент Чарльза Тэйлора, который состоит в том, что «рационально-интеллектуалистская концепция человека не в состоянии решить парадокс следования правилу, а именно объяснить, как участник может следовать правилу, не решая большого числа задач, которые должны быть решены в рамках некоторого формального алгоритма, чтобы правило действительно управляло нами» [8, с. 94-95]. В качестве решения данного парадокса Ч. Тэйлор предложил «категорию фонового понимания, воплощённого в теле и не требующего ни посредников, ни репрезентаций, чтобы умело и правильно действовать в мире» [8, с. 95]. Этот акцент на воплощении понимания в теле[4] апеллирует к той же идее, к которой предлагаем обратиться мы (см., например, [9]) – а именно идея социальности как имманентного учёта второго (собственно, веберианский дизайн) сквозь призму третьего (а именно третьего значимого). Эта идея апеллирует как к лакановскому Big Other (большому Другому) [10], так и к предшествующим ему мидовским наработкам обобщённого Другого, так и к левинасовскому Other [11].

Эта оптика элиминирует, с одной стороны, рациоредукционистский (П. Фейерабенд сказал бы «рациофашистский») взгляд на идентичность, с одной стороны, и антиконструктивистский взгляд на неё – с другой. Так, до сих пор даже в признанных справочниках в особую категорию выделяются некие «первичные, относительно долговременные идентичности», приобретаемые в детстве (гендер, этничность) [12], хотя и с оговорками о том, что эти первичные идентичности в современности становятся менее «жёсткими» и «нерушимыми».

Способствует становлению и развитию этой оптики и, казалось бы, столь мало связанные с нею парадигмы, как драматургическая социология Эрвина Гофмана, которая вводит категории управления идентичностью, постмодерная социология (которая тонко чувствует утрату основных элементов для конструирования идентичности (семья, ПМЖ, нация, класс, этничность, гендер), а также процессы делокации, глобализации, распада классовой структуры, идентичность в контексте воображения), синтетическая социология (которая апеллирует к возрастанию стилевых идентичностей[5]).

Именно поэтому мы избираем максимально широкую оптику рассмотрения идентичностей, которая стартует от (отметим, чисто психологизаторской) концепции Э. Эриксcона, рассматривавшего идентичность как «переживание себя как психологической целостности, длящееся внутреннее равенство с собой в непрерывности самопереживаний индивида» (цит. по [13, с. 17]), а в социологическом смысле её «...основной смысл состоит в том, что она выражает отношение» [там же, с. 13], причём отношение как тождественности, так и уникальности (различия). И это отношение мы в дальнейшем будем рассматривать не как структурный феномен, не как дюркгеймиански жёсткий социальный факт, а как знаниево-конститутивное явление, в связи с чем актуализируется методология социологии знания и её категориальный ряд.

Как известно, «...попытки использования в науке понятия «социальное знание» было привязано к разработанному М. Полани противоположному его полюсу – понятию «личностное знание».» [14, с. 43]. Однако эту дихотомию мы не принимаем, поскольку (и это логично следует из приведенной оптики рассмотрения идентичности) тем самым личностное знание выводится за пределы социального[6]. Мы предлагаем в дальнейшем следовать широкому рассмотрению знания о социальном – так, как его определяли П. Бергер и Т. Лукман.

Выделение ранее не решённой проблемы. Избранные нами оптики неизбежно приводят нас к позиции, которая генетически апеллирует к Ч.Х. Кули, говорившему «групповое я или «мы» – это попросту я, включающее других людей. Человек отождествляет себя с группой людей и, говоря об общей воле, мнении, работе и т.п., употребляет слово «мы».» [15, с. 153]. Однако генетическая идентичность не означает в данном случае идентичности эпистемологической и онтологической: так, текучая современность с её гардеробными сообществами [16, с. 213], трансформирует идентичность в сторону экстерриториальностей [там же, с. 214], изменчивостей, идентичностей «шума и ярости», идентичностей уверенности в ненадёжности будущего[7], спектакулярных, нуждающихся в зрелище, «карнавальных» [там же, с. 215].

Уже само это перечисление приводит нас к вопросу, является ли определение идентичности с позиций знания субъекта о своём месте в социальном пространстве – и неизбежно о природе этого социального пространства! – достаточно гомогенным, чтобы быть социологически и методологически содержательным. Не имеем ли мы дело в вышеуказанных процессах означивания (символизации) социального пространства (и даже своего места в этом пространстве) с чем-то иным, чем идентичность? Возможна ли, если эта идентичность реальна и сохраняет свою идентичностную природу, единая концепция идентичности (и каковы в этом смысле возможности социологии знания?) и универсальная их классификация?

Обостряет проблему вейковская ретекстуализация идентичности: «...скорее «Я», чем среда, может быть текстом, нуждающимся в интерпретации» (17, с. 48). Иначе говоря, К. Вейк именно из идентичности как интерпретации себя и своего «Я» выводит способ прочитывания окружающего текста, апеллируя в данном случае не в последнюю очередь к концепциям коммуникации.

Все эти вопросы являются фактически этапными исследовательскими заданиями нашей работы, за которыми находится главная цель статьи.

Таким образом, **главной целью статьи** является анализ знаниевой конституции феномена идентичности с дальнейшим выходом к выделению критериальных признаков для построения универсальной типологии идентичностей на основе их знаниевой конституции.

[4] Отметим, что эту идею инкорпорирования Других ярко развивает П. Бурдье, Э. Гидденс, Н. Элиас и другие синтетики в своих концепциях.

[5] Хотя тут вполне релевантным будет вопрос, имеют ли они идентичностную природу, мы, опираясь на широкое определение идентичности – см. далее по тексту – признаём таковую.

[6] Вне зависимости от лексической нагрузки «социального» в данном случае – социально продуцируемого, социально детерминируемого, социально бытийствующего и т.п.

[7] И здесь крайне любопытной является линия, которую мы оставляем на будущую разработку – линия (ре)актуализации и рационализация контингентности в социальных системах, если следовать категориям Н. Лумана.

Изложение основного материала. Определение идентичности изначально в социологии является одним из наиболее простых, но при этом дискутируемых. Так, определяя идентичность как «ппонятие, обозначающее осознание индивидом себя, того, кем он является» [12, с. 155-156], исследователь автоматически предполагает как сходство с другими людьми, так и отличие от них. Эта идея, вполне психологистская, стартует от символически-интеракционистских позиций, что «...любое групповое Я можно ощутить только в связи с каким-то значительным объединением людей, так же как своё индивидуальное Я мы ощущаем только в связи с другими индивидами» [15, с. 153].

Существенный поворот от психологизаторства к радикально социологической концепции идентичности делает Дж.Г. Мид, который заявляет, что «символизация конституирует объекты, которые не были конституированы ранее и не существовали бы, если бы не контекст социальных отношений, в котором произошла символизация» (цит. по [5, с. 13]). Иначе говоря, социологическое понимание идентичности основывается на (вполне томасовской по дизайну, между прочим) гипотезе, что «для существования идентичности важно, чтобы её носитель опознавался в данном качестве «внешним наблюдателем», а значит соответствовал определённому обществом «месту» в системе классификации, наличествущей «объективно» идентичности, то есть социальной позиции», поскольку «именно понятие идентичности подчёркивает свойство социальной позиции «быть воспринимаемой».» [13, с. 23].

Именно таким образом современная социология рассматривает множественное конституирование идентичности. И здесь, как нам кажется, мощный инструментарий способна предложить социология знания, которая может диверсифицировать как «оптику идентичностей» (идентичность с чьей позиции? идентичность кого? идентичность по сравнению с кем/чем?), так и сущность идентичностей (ибо идентичность, основываясь на смыслах, может быть столь же разнообразной, сколь разнообразны смыслы и способы их выражения).

И синтетики в социологии осознали этот факт достаточно давно: так, социологи-бурдьевисты констатирует, что «точно так же, как содержание группы «они» часто бывает размытым, группа, обозначаемая как «мы», не выражает некий класс, измеряемый с помощью однозначных критериев и имеющий чёткие границы. Этот термин отнюдь не способствует конструированию «аутентичной» идентичности, он представляет собой набор значений и может выполнять различные функции» [7, с. 64]; доказывая эту позицию, они обращаются к сфере труда, к сфере политического сопротивления, к сфере доминирования-субдоминирования в любой императивно координируемой ассоциации (по Р. Дарендорфу), показывая практически тотальную «оторванность» идентичности от примордиальной материальности её бытия и возможности (почти?) полную инструментализуемость идентичности на основании её «конституции значений»[8].

В аналогичной по структуре и транспонированной по терминологии системе понятий работает К. Вейк, который, изучая процесс смыслопроизводства, констатирует: «...смыслопроизводство начинается со смыслопроизводителя. Фраза «Как я могу знать, что я думаю, пока я не увижу, что я скажу?» имеет четыре местоимения, и все они указывают на человека, который производит смысл» [17, с. 41]. В частности, отсюда следует очень близка к структуралистски-позитивистской концепция идентичности, которая предлагает дихотомию «идентичность – практики (интеракции)» снять и превратить в единое синтетическое понятие: «...«этот» человек представляет собой «типизированную дискурсивную конструкцию». Идентичность конституируется из процесса интеракции. Двигаться в интеракции – значит двигаться в определениях собственного «Я».» [17, с. 42].

Таким способом понятие идентичности трансформируется в интегральное определение социальной сущности субъекта, в котором неразрывно сплетены социальное восприятие, социальные практики, ценностно-нормативная система, дискурсивное (само)описание субъектом социального и другое. И лишь в таком свете становится достаточно понятной мысль Дж. Сёрля, что любой институт обладает «фоновой каузальностью»: «...человек, явно или неявно осваивающий правила социальных институтов, формирует тем самым структуру фоновых навыков и предрасположенностей, чувствительных к системе правил» [8, с. 96]. Эта гипотеза включает в систему (социальных) отношений – а, следовательно, в систему идентификаций – вещи, превращая габитуальную трансляцию знания в вещно-габитуализированную. Вещи (и совершенно, заметим, не латуриански, а совершенно по-другому!) превращаются в субъекты процесса трансляции знания – а, следовательно, конституирования идентичности. Василий Ключевский предугадал это, афористично заметив, что мы не понимаем того, что, беря в руки артефакт, мы одновременно берем себе и мышление его создателя[9]. Вещи (материальные артефакты) предстают в таком рассмотрении не только как объективации знания, но и как участники процесса его (ре)конституирования, (вос)производства и (ре) трансляции.

Предложенный нами взгляд на идентичность вскрывает и специфичную роль практик в её конституировании. Так, нам представляется вполне вероятным доказать различную специфику идентичностей субъектов в зависимости от преобладающего в их повседневности профессионально-трудового вида деятельности: если личный труд создаёт иллюзию, что субъект полномочен править всеми процессами и регулировать все правила, то коллективно укоренённый и структурно зависимый труд создаёт габитус коллективно ценностно глубокой идентичности. Более того, эта разница экстраполируется не только на схемы восприятия, говоря языком П. Бурдье, но и на схемы оценивания: та же профессиональная деятельность может по-разному рассматриваться как долг или как результат либертариански свободного выбора, историческая память – как объект циничной и свободной символической борьбы или как пространство сакрального, а мораль – как объект формальной стандартизации и ценностной депринципизации[10].

Здесь и возникает шанс следующего этапа нашего исследования: возможна ли универсальная типология идентичностей? Р. Баумайстер, например, выделял 5 исторических способов формирования идентичности: приписывание (первобытный

[8] Что в терминологии бурдьевистов почти синонимично нашей категории «знаниевая конституция».

[9] Здесь крайне социологически и антропологически показательным может быть рассмотрение феномена плацкарта, например, как продукта советской цивилизации, крайне мало распространённого за пределами постсоветской транспортной системы; или сравнительный этнографический анализ метрополитенов в разных странах и культурах.

[10] Мораль, лишённая принципов, приобретает лишь стандарты – чаще всего товарно или денежно выражаемые в правовых/юридических нормах, как и всё, подлежащее стандартизации.

род), единичная трансформация (раннее средневековье), идентичность иерархии критериев (позднее средневековье), необязательный выбор (восемнадцатый век), необходимый выбор (современность) [13, с. 25], однако эта типология не является ни универсальной, ни исчерпывающей. Мануэль Кастельс выделял легитимирующую идентичность, идентичность сопротивления, проективную идентичность (легитимную, но трансформирующую существующий порядок на основании его собственных правил) [13, с. 26], однако эта типология является ситуативной. Более того, анализ любого текста, посвящённого идентичности, позволяет там обнаружить как минимум спорадические упоминания смыслов и фрагментов знания, на основании которых конструируются идентичности – экономические интересы, участие в общественных предприятиях, исторические факты и сражения, боление за команду в футболе (см., например, [15]). Чаще всего в научных источниках перечисление этих идентичностей либо осуществляется «через запятую», либо осуществляется в рамках общего обзора. С нашей точки зрения именно знаниевый контекст идентичностей позволяет построить исчерпывающую и непротиворечивую классификацию идентичностей, что мы видим перспективой данного исследований.

Выводы и предложения. Таким образом, идентичность, апеллируя к очевидной и далеко не робинзонадной идее, что «мы выражаем нашу свободу в сотрудничестве с другими» [15, с. 43], в социологическом дискурсе до сих пор неправомерно либо структурализовывалась (рассматриваясь как часть/продукт структурно-институциональной системы общества), либо дискурсивировалась (рассматриваясь как рефлексируемый дискурсивный конструкт). Здесь нельзя забывать предупреждение Карла Ясперса, что «фундаментальное знание заключается не столько в понятиях, сколько в представлениях и образах» (цит. по [5, с. 11]). «Представления» и «образы», будучи структурно куда более сложными и гетерогенными явлениями, нежели тривиальные рационализированные конструкты или самогипотезы, могут быть адекватно изучены лишь инструментарием и методологией социологии знания, то есть будучи интерпретированными как знаниевые фрагменты. Это важно не только методологически, но и инструментально – ведь, «...культивируя дух коллективизма, групповая солидарность равных вносит свой вклад в те результаты, которых требует институция» [7, с. 68] (например, команда для перестрелок или военных манёвров примиряет институцию и частное лицо) – иначе говоря, современные идентичности стоят на службе институций, правил, полей и практик, что является не только научно любопытным фактом, но и политически и (в широком смысле слова) праксеологически важным феноменом. В частности, на этом основании могут быть существенно пересмотрены конфликты идентичностей, иерархии идентичностей и идентичностные процессы, что ещё больше позволит освободить изучение идентичностей от дюркгеймианского или структурно-функционалистского эпистемологического дизайна.

Список литературы:

1. Легенда о Великом Инквизиторе // Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 784 с.
2. Черниш Н. Мова та ідентичність у сучасному світі // Мова і суспільство. – 2012. – Випуск 3. – С. 13-22.
3. Артемьева Т. В., Смирнов И. П., Тропп Э. А., Тульчинский Г. Л., Эпштейн М. Н. Проективный философский словарь. – Санкт-Петербург: Международная Кафедра (ЮНЕСКО) по философии и этике СПб Научного Центра РАН. 2002.
4. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН – INTRADA, 2001. – 384 с.
5. Злобіна О., Мартинюк І., Соболєва Н., Тихонович В. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 299 с.
6. Гидденс Э. Современность и самоидентичность // Социальные и гуманитарные науки. РЖ «Социология». – Сер. 11. – 1994. – № 2. – С.14-27.
7. Ленуар Р., Мерлье Д., Пэнто Л., Шампань П. Начала практической социологии. – М.: Институт экспериментальной социологии; Спб.: Алетейя, 2001. – 410 с.
8. Волков В. В., Хархордин О. В. Теория практик. – СПб.: Изд-во. Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с.
9. Голіков О. С. Актуалізація соціального в умовах суспільства, що глобалізується: виклики кризової соціальності й теоретичні виклики соціології / Олександр Голіков // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Випуск 19. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2013. – 502 с., с. 77-83.
10. Lacan J. (1988) «Introduction of the big Other». In The Seminar of Jacques Lacan, Book II, The ego in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis (éd. J. A. Miller) (trans. S. Tomaselli) (pp. 235-47). Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1978).
11. Левинас Э. Время и другой. Гуманизм другого человека. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1998. – 265 с.
12. Аберкромби Н., Хилл С., Тёрнер Б. Социологический словарь. – М.: Экономика, 2004. – 620 с. – Издание 2-е, переработанное и дополненное.
13. Мусиездов А. А. Социологическая концепция городской идентичности. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. – 372 с.
14. Каменская Т. Г. Социальное знание и виртуализация социальной реальности. – Одесса: Астропринт, 2009. – 280 с.
15. Кули Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 320 с.
16. Бауман З. Текучая современность / Пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
17. Вейк К. Смыслопроизводство в организациях. / Пер. с англ. – Х.: «Гуманитарный центр», 2015. – 320 с.

Голіков О.С.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ІДЕНТИЧНІСТЬ В СТРУКТУРІ ЗНАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНЕ: ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ

Анотація
У статті розглядається ідентичність як знаннєвий феномен, тобто вкорінений в знанні людини про соціальний простір, що оточує його, і про своє місце в ньоому. Аналізується конституція ідентичності з точки зору суб'єкта соціального знання, а також можливості соціології знання в дослідженні інтерпретованої таким чином ідентичності. Підкреслюється, що саме така операціонализація ідентичності дозволяє наблизитися до вирішення важливого дослідницького завдання побудови універсальної типології идентичностей. Зокрема, автор показує зв'язок ідентифікаційних феноменів і тканини соціальних стосунків, з яких вони зростають і якими вони визначаються. Робиться висновок, що соціальна ідентичність є внутрішньо і класифікаційно неоднорідним феноменом, зокрема, що ідентичності знаку, спільності, практик і тому подібне, виділені автором, є глибинно різноприродними.
Ключові слова: знання, соціальне, ідентичність, соціологія знання, соціальний простір, типи ідентичностей, спільнота.

Golikov A.S.
Kharkiv V.N. Karazin National University

IDENTITY IN STRUCTURE OF KNOWLEDGE ABOUT SOCIAL: EURISTIC POSSIBILITIES AND METHODOLOGICAL FRAMES

Summary
Identity as a knowledge phenomenon, that is implanted in person's knowledge of the social space surrounding it and the place in it is considered in article. The constitution of identity from the point of view of the subject of social knowledge, and also possibility of sociology of knowledge in studying of the identity interpreted thus are analyzed. It is emphasized what such operationalization of identity allows to come nearer to the solution of an important research problem of creation of universal classification of identity. In particular, the author shows connection of identification phenomena and fabric of the social relations from which they grow up and by which they are defined. The conclusion that social identity is internally and classifyingly a non-uniform phenomenon, in particular, that identity of a sign, community, practics, etc. are deeply different, is drawn.
Keywords: knowledge, social, identity, sociology of knowledge, social space, types of identity, community.

УДК 364.4

МЕТОДИКА ОЦІНКИ МОТИВАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Гуцол К.В.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Статтю присвячено аналізові теоретичних засад технології оцінювання мотивації персоналу соціальної служби та розробці практичних рекомендацій щодо її реалізації. Визначено науково-методологічні засади оцінки мотивації персоналу в державній соціальній службі України. Виокремлено специфічні особливості існуючих технологій оцінювання мотивації персоналу як ключового елемента сучасної концепції управління персоналом державних соціальних служб. Запропоновано методику оцінювання мотивації професійної діяльності соціальних робітників та алгоритм її реалізації. Узагальнено зарубіжний досвід використання оцінювання мотивації персоналу державних соціальних служб і визначено можливості його застосування в Україні.

Ключові слова: мотивація, управління персоналом, соціальна служба, соціальний працівник, методика оцінювання мотивації.

Постановка проблеми. Останні наукові дослідження проблем управління персоналом соціальної служби з використанням різних кадрових технологій, а також послідовна політика Головного управління державної соціальної служби України з цього питання свідчать про визнання оцінювання діяльності соціальних працівників ключовим елементом сучасної концепції управління персоналом соціальної служби. Нині багато напрямків кадрової роботи ще носять формальний характер, не підкріплюються прийняттям відповідних кадрових рішень, не сприяють мотивації та стимулюванню праці соціальних робітників із причини недостатнього зв'язку між їхнім оцінюванням і їхньою роботою в соціальній службі. Це підтверджують висновки та рекомендації щодо результатів оцінювання соціальної державної служби України за базовими показниками, розробленими OECP/SIGMA, які використовуються для щорічної оцінки країн-кандидатів на членство в ЄС. Шляхом до вирішення цієї проблеми є пошук і формування інноваційних підходів до оцінювання мотивації персоналу соціальної служби як однієї з базових процедур існуючих кадрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми управління персоналом, зокрема, оцінювання і стимулювання роботи соціальних робітників досліджуються у наукових роботах багатьох вітчизняних учених. Зокрема, завдяки плідній роботі таких дослідників як А. Андрушко, Ю. Битяк, С. Дубенко, Т. Желюк, Н. Липовська, Г. Одінцова, М. Стрілець, В. Яцуба та інших в Україні були досягнуті вагомі результати формування і розвитку системи управління персоналом державних служб та її інституційних компонентів [5].

Останні наукові публікації свідчать про активний пошук інноваційних підходів до процесу оцінювання мотивації працівників соціальних служб, особливо керівного складу [4]. Проте, вони сприяють вирішенню проблем оцінювання персоналу соціальних служб переважно на таких етапах управління ним як конкурс, атестація та щорічна оцінка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість, нова політика оцінювання мотивації персоналу соціальної служби має забезпечувати прогнозоване, результативне управління персоналом і тісний зв'язок оцінювання мотивації персоналу з виконанням службових обов'язків. Реалізація такої політики можлива завдяки формуванню і впровадженню інноваційної технології оцінювання соціальних робітників, розробленої на основі наскрізного, комплексного підходу до оцінювання, який охоплює всі основні етапи управління персоналом соціальної служби і передбачає обов'язкове використання результатів оцінювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення підходів до формування інноваційної технології оцінювання мотивації персоналу соціальної служби, розробці алгоритму її реалізації і практичних рекомендацій щодо її застосування.

Виклад основного матеріалу. Під професійною мотивацією персоналу соціальної служби розуміють сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають соціального працівника до професійної діяльності, визначають його поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей соціальної служби.

Значне місце у мотивуванні соціальних робітників щодо підвищення результативності їхнього професіонального функціонування займає оцінка ефективності діяльності соціальної служби. На нашу думку, така оцінка діяльності персоналу дає змогу ознайомити працівників з оцінкою виконаних ними функцій, з боку керівництва – можливість професійного росту, просування по службі та в цілому впливає на мотивацію подальшої діяльності робітників. Оцінка діяльності соціальних робітників відіграє важливу роль у формуванні мотивації праці, підвищенні їх самооцінки, активності та продуктивності праці. А результати оцінки здатні спонукати керівництво передбачати і здійснювати заходи з підвищення трудової мотивації працівників соціальних служб [4].

Один з найпоширеніших у наш час інструментів вивчення трудової мотивації є методика Ф. Херцберга. Теоретичним конструктом для її побудови виступає двухфакторная теорія мотивації. Відповідно до концепції Ф. Херцберга, основними критеріями оцінки мотивації є почуття задоволеності й незадоволеності роботою, які не є протилежними, а виходить, і вивчати їх потрібно окремо [7].

Ще один прогресивний інструмент оцінки мотивації – методика «Мотиваційний профіль» Ш. Річі й П. Мартін. Опитувач дозволяє оцінити мотивацію за дванадцятьма критеріями [6].

У контексті дослідження проблеми оцінки мотивації працівників соціальних служб, ці критерії можна охарактеризувати у наступний спосіб:

1. Зарплата й матеріальне заохочення. Для соціального працівника важливим може бути бажання мати роботу, що приносить більшу вигоду й додаткові пільги. Ця потреба може змінюватися залежно від часу й життєвої ситуації соціального працівника.

2. Фізичні умови роботи. Для персоналу соціальних служб необхідність у гарних умовах роботи й комфортному оточенні є важливим чинником мотиваційного професійного комплексу.

3. Структурування діяльності. Потреба одержувати зворотний зв'язок, інформацію, що дозволяє судити про результати, а також знижувати невизначеність і встановлювати чіткі правила на роботі (індикатор стресу або занепокоєння), нажаль, не завжди виконується у роботі державних соціальних служб у нашій країні, але має безумовне значення.

4. Соціальні контакти. Потреби соціальних контактів, спілкування із широким колом людей, легкий ступінь довірчості, прагнення працювати з іншими людьми є значущими чинниками підвищення мотивації соціального працівника.

5. Взаємини. Потреба у формуванні й підтримці довгострокових контактів з невеликою групою людей, у близькому й довірчому спілкуванні є важливим фактором у роботі персоналу соціальної служби.

6. Визнання. Необхідність визнання з боку інших людей цінності, заслуг і успіхів індивідуума відіграє велику роль у професійній діяльності соціальних працівників.

7. Прагнення до досягнень. Глибока внутрішня потреба встановлювати для себе «зухвалі» цілі й домагатися їх, відчуття незадоволеності, якщо ні до чого прагнути, необхідність постійного стимулювання досягнень, здатність до само мотивації властива більшості працівникам соціальної сфери.

8. Влада й вплив. Бажання впливати на навколишніх, керувати, конкурувати може розглядатися як значущий фактор підвищення трудової мотивації соціального працівника.

9. Різноманітність. Важливість постійних змін, стимуляції, прагнення уникати рутини, підтримка високої готовності до нового й невідомого не є центральними складовими мотивації персоналу соціальної служби, але також можуть впливати на підвищення рівня мотивації персоналу соціальної служби.

10. Творчість. Потреба бути креативним, відкритим для ідей. Характеризує людей, що мають широкі погляди, дослідницький дух, конструктивну цікавість, допитливість і нестандартне мислення також не є базовими елементами мотиваційної сфери особистості соціального працівника.

11. Самовдосконалення. Необхідність росту й особистісного розвитку займає центральне місце мотиваційного комплексу персоналу соціальної служби.

12. Цікава й корисна робота. Потреба у відчутті затребуваності, цікавій суспільно корисній праці, наповненому змістом і значенням характеризує особливости мотивації соціального працівника.

Однак існують певні проблеми, які пов'язані із вимірюванням мотивації праці:

- «необхідність застосування різних показників; наявність великої кількості факторів, які впливають на трудову мотивації з різною силою та інколи в протилежних напрямках;
- різноманіття форм та способів прояву мотивації праці, як об'єктивних, так і суб'єктивних;
- важкість проведення межі між мотивацією праці як соціально-економічною та соціально-психологічною категоріями» [1].

Впровадження методологічних підходів до розробки та впровадження інноваційної системи мотивації персоналу соціальних служб передбачають здійснення наступної низки заходів.

Так, для виявлення ставлення соціальних працівників до 12 мотиваційних факторів застосовується тест «Мотиваційний профіль», розроблений Ш. Річі і П. Мартіним та адаптований до умов підприємств та організацій України. Результати тесту визначаються балами від 0 до 363 у вигляді цілих чисел.

Для визначення ступеня задоволеності потреб соціальних працівників по кожному з цих факторів використовується тест «Ступінь задоволеності мотиваційних потреб працівника». Заповнюючи запитальник, респонденти самостійно повинні оцінити, наскільки вони задоволені по кожному з 12 мотиваційних факторів. Оцінка відбувається за шкалою від 0 балів до 1 балу числовими значеннями у вигляді десяткового дробу з одним знаком після коми. Значення 0 – відповідає визначенню «цілком незадоволений», 1 – «цілком задоволений», 0,5 – «середнє».

Щоб можна було здійснювати подальший аналіз, запропоновано гармонізувати дві шкали. Оскільки подальша діагностика мотивації передбачає побудову діаграми мотиваційного профілю соціального працівника, яка має на меті поділ мотиваційного поля на чотири квадранта, доцільніше, з нашої точки зору, бали від 0 до 363 перевести на шкалу від 0 до 1. При цьому, результати опитувань не будуть викривленими, якщо максимальний бал, отриманий за допомогою тесту «Мотиваційний профіль», прийняти за одиницю, а інші визначати шляхом відношення до максимального.

Для обробки результатів двох тестів сформують таблицю, перший рядок якої – це номер кожного мотиваційного фактора, другий – значення ступеня задоволеності потреби по кожному з 12 мотиваційних факторів, отриманих за допомогою тесту «Ступінь задоволеності мотиваційних потреб соціального працівника», третій – значення мотиваційного фактора, отримане за допомогою тесту «Мотиваційний профіль (і зведені до десяткового дробу).

Для визначення першочергових потреб будується діаграма мотиваційного профілю соціального працівника. Сама діаграма розглядається як координатна площина, а номери факторів – як точки з координатами: ступінь задоволеності й значимість фактора. З діаграми можна визначити, який із дванадцяти мотиваційних факторів є для соціального працівника важливим, і водночас, за якими з них він не задовольняє свої потреби. Саме такі мотиваційні фактори мають стати першочерговими для подальшої розробки мотиваційних заходів з метою задоволення потреб опитаного соціального працівника.

З метою оцінки результативності проведених заходів розрахоаують мотиваційний потенціал соціального працівника, що характеризує його готовність до максимальної трудової віддачі, розвитку конкурентоспроможності, реалізації в роботі набутих знань, здібностей, умінь, навичок. Така готовність може бути викликана певними чинниками – зовнішніми і внутрішніми мотиваторами. Якщо мотиватори підібрані вірно, а система мотивації гарантує здійснення очікувань персоналу, то соціальні працівники будуть виконувати необхідну для соціальної служби роботу творчо і якісно. Значення ступеня задоволеності 12 мотиваційних потреб соціального працівника характеризують рівень мотивації, тобто відображають, наскільки задовольняється кожна з потреб окремо взятого соціального працівника.

Наступний етап полягає в тому, що необхідно кількісні показники перевести в якісні за допомогою шкали значень мотиваційного потенціалу, яка будується з урахуванням мінімального і максимального значення мотиваційного потенціалу та якісних рівнів задоволеності. Так, рівнів задоволеності соціального працівника своєю роботою може бути п'ять – це «цілком незадоволений», «більше незадоволений, ніж задоволений», «стан невизна-

ченості», «більш задоволений, ніж незадоволений» і «повністю задоволений».

Для аналізу роботи керівництва соціальною службою в питаннях мотивації персоналу служби в цілому пропонується застосувати середнє значення мотиваційних потенціалів опитаних соціальних працівників, яке може мати назву «мотиваційний потенціал соціальної служби».

Концептуальність моделі системи циклічної мотивації полягає в постійному осмисленні і вдосконаленні цілеспрямованої мотивації персоналу соціальної служби. Перший прямий ланцюг процесів – це встановлення короткострокових цілей у сфері якості, подальша оцінка персоналу соціальної служби з метою визначення його спроможності досягнути встановлені цілі, при необхідності, проведення відповідного навчання і факт досягнення встановлених цілей. Суттєвим доповненням до цих заходів буде виконання паралельних робіт пов'язаних з досягненням встановлених цілей. Якщо значення мотиваційного потенціалу низьке, необхідно встановити першочергові потреби працівників соціальної служби і розробити мотиваційні заходи для їх задоволення. Таким чином, досягнення цілей соціальної служби супроводжується поступовим задоволенням мотиваційних потреб її персоналу на основі формування мотиваційного потенціалу, який у цій системі буде відображати, наскільки трудовий колектив у цілому й кожен соціальний працівник зокрема готові працювати якісно.

Отже, якщо повторювати через кожні шість місяців квадру зазначених у третьому циклі елементів формування цілеспрямованої мотивації персоналу соціальної служби, стає можливим налагодження ефективного мотиваційного моніторингу. Такий моніторинг є головною пружиною постійно діючого механізму мотивації соціальних працівників, пов'язаного із задоволенням їх змінних мотиваційних потреб.

Саме цим досягається безперервна зацікавленість персоналу соціальної служби у досягненні високих професійних результатів у країнах з розвиненою ринковою економікою, в яких базові складові мотивації професійної діяльності працівників соціальних служб мають такі загальні принципи та особливості:

– самостійність соціальних працівників, необмежене право вибору в рамках дозволеного законом, певна свобода дій у межах виконуваних ними обов'язків;

– кожний керівник соціальної служби побоюється втратити своє джерело доходу, тому прагнуть більше вкласти в нові технології, в підвищення кваліфікації, в науку;

– використання систем стимулювання як інструменту диференціації оплати праці залежно від складності умов праці, важливості роботи в різноманітних її модифікаціях (асистент, консультант, керівник відділу, менеджер, директор тощо);

– переважне застосування погодинної форми заробітної плати в різних її модифікаціях відповідно до контрактної форми трудової діяльності;

– досить серйозне ставлення до нормування праці як важливого інструменту її організації. Різноманітні варіанти погодинної оплати праці містять вимогу обов'язкового виконання заданого обсягу робіт, розрахованого на основі прогресивних нормативів затрат праці;

– пріоритет якісних показників підтверджується перевагою оплати розумової праці над фізичною;

– індивідуалізація заробітної плати з урахуванням оцінювання конкретних здібностей працівника;

– використання нетрадиційних методів матеріального стимулювання трудового потенціалу: участь найманих працівників у розподілі прибутку, в успішному функціонуванні фірми, безоплатна передача акцій чи продаж їх за ціною, нижчою від ринкової, накопичення коштів на спеціальних рахунках [2].

Компаративний аналіз зарубіжного досвіду оцінювання мотивації персоналу соціальних служб у рамках міжнародної програми сприяння покращенню в управлінні та менеджменті SIGMA показав:

- переваги зарубіжної системи кластерного оцінювання мотивації персоналу, яке орієнтоване на результат і передбачає постійну взаємодію об'єкту і суб'єктів оцінювання з метою визначення особистого внеску об'єкту оцінювання мотивації у загальний результат;

- переваги методичного забезпечення ведення оціночної документації у соціальних службах зарубіжних країн, що ґрунтуються на фіксації і накопиченні стислої інформації про результати оцінювання мотивації кожного соціального працівника продовж його роботи у соціальній службі [3].

Ці результати також можуть бути перспективними щодо впровадження у вітчизняній системі оцінювання мотивації персоналу державної соціальної служби.

Висновки і пропозиції. За результатами аналізу наукової літератури встановлено, що сучасне управління персоналом вітчизняної державної соціальної служби перебуває на стадії свого формування та розвитку.

Впровадження комплексного підходу оцінки мотивації персоналу державної соціальної служби передбачає оцінювання мотивації не тільки на етапах відбору кандидата на посаду, атестації та щорічної оцінки, а й на всіх основних етапах управління персоналом, таких як кадрове планування, розробка або зміни посадових інструкцій, оплата і стимулювання праці, трудова адаптація, мотивація, кадровий резерв, службово-професійне просування, підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, розробки заходів по удосконаленню управління персоналом, відставка або звільнення.

Алгоритм реалізації комплексної технології оцінювання мотивації персоналу державної соціальної служби повинен мати замкнутий цикл, що сприятиме його гнучкості та здатності до вдосконалення. Технологічна модель формування механізму цілеорієнтованої мотивації персоналу соціальної служби передбачає складання «діаграми мотиваційного профілю працівника» та на його основі впровадження мотиваційних заходів за допомогою «бюлетеню стимулів». «Бюлетень стимулів» можна розробляти для окремого соціального працівника, для підрозділу і для всього колективу соціальної служби.

Перспективи подальшого вивчення проблеми пов'язуються з розробкою стратегії і тактики застосування мотиваційного моніторингу персоналу соціальних служб України з урахуванням зарубіжного досвіду, що сприятиме ефективнішому визначенню важелів і стимулів впливу на поведінку соціальних працівників з метою досягнення підвищення продуктивності роботи соціальної служби у цілому.

Список літератури:

1. Бутенко Т. Современные методы диагностики трудовой мотивации [Электронный ресурс] / Т. Бутенко, Т. Саблина // Справочник по управлению персоналом. – 2010. – № 4. – Режим доступа: http://www.pro-personal.ru/journal/218/5565/
2. Гайдученко С. О. Тексти лекцій з навчальної дисципліни «Мотивація персоналу» (для студентів 5 курсу спеціальності 7.03060101, 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування») / С. О. Гайдученко. – Харків: ХНУМГ, 2013. – 111 с.
3. Дряхлов Н. И. Эффективность деятельности сотрудников и их вознаграждение на Западе / Н. И. Дряхлов,
4. Е. А. Куприянов // СОЦИС: Социологические исследования. – 2002. – № 12. – С. 87–92.
5. Плахутіна Т. І. Сутність та необхідність оцінки мотивації праці персоналу / Т. І. Плахутіна, Л. В. Стрижеус // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: Збірник наукових праць. – Випуск 10(38). – Луцьк, 2013. – С. 200–212.
6. Пустовар Я. П. Сучасний стан та перспективні зміни в системі мотивації праці в Україні / Я. П. Пустовар // Україна в XXI ст.: Концепції та моделі економічного розвитку. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 52–55.
7. Ричи Ш. Управление мотивацией: Учеб. пособие для вузов / Ш. Ричи, П. Мартин; пер. с англ, под ред. проф. Е. А. Климова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 399 с. – (Серия «Зарубежный учебник»).
8. Череп А. В. Взаємозв'язок мотивації праці і показників ефективності використання персоналу [Електронний ресурс] / А. В. Череп // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 117–122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ape_2013_1_15.pdf

Гуцол К.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ МОТИВАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу теоретических принципов технологии оценивания мотивации персонала социальной службы и разработке практических рекомендаций относительно ее реализации. Определены научно-методологические принципы оценки мотивации персонала в государственной социальной службе Украины. Выделены специфические особенности существующих технологий оценивания мотивации персонала как ключевого элемента современной концепции управления персоналом государственных социальных служб. Предложена методика оценивания мотивации профессиональной деятельности социальных рабочих и алгоритм ее реализации. Обобщен зарубежный опыт оценивания мотивации персонала государственных социальных служб и определены возможности его применения в Украине.
Ключевые слова: мотивация, управление персоналом, социальная служба, социальный работник, методика оценивания мотивации.

Gutsol K.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

METHOD OF EVALUATION OF SOCIAL WORKERS ACTIVITY MOTIVATION

Summary
The article deals with analysis of theoretical principles of evaluation of social workers activity motivation and with development of practical recommendations concerning its implementation. Scientific and methodological evaluation principles of personnel's motivation in a state social service of Ukraine are defined. Features of current techniques to evaluate personnel's motivation as a key element of contemporary concept of personnel management in state social services are highlighted. The author introduced a method to evaluate the professional activity motivation of social workers and an algorithm of its implementation. International applied experience of evaluation of personnel's motivation in state social services is overviewed and the ways of its implementation in Ukraine are determined.
Keywords: motivation, personnel management, social service, social worker, method to evaluate the motivation.

УДК-316.776:17.022.1(477)

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНКУРЕНЦИЯ И СТРАТИФИКАЦИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Клёв М.В.
Национальный авиационный университет

В статье автор анализирует глобализацию, международную конкуренцию и стратификацию высшего образования, их влияние на университеты и систему образования в целом. Наличие разнообразных подходов к исследованию глобализационных процессов требует их концептуализации с социологической точки зрения. Цель статьи заключается в осуществлении теоретико-методологического анализа влияния явлений глобализации, международной конкуренции и стратификации на систему высшего образования через призму социологических взглядов. Автор обращает внимание на рыночный процесс, где высшее образование приведено в соответствие с требованиями и практикой разных рынков, как на национальном, так и международном уровнях. Показано, что в глобальном контексте, исследовательские университеты были, умышленно или нет, интегрированы в мировой рынок с установленной в центре системой международных рейтингов.

Ключевые слова: высшее образование, социальный институт, глобализация, международный рынок, университет.

Постановка проблемы. В ходе модернизационных и трансформационных процессов в сфере образования чрезвычайно важным для социологической теории и практики является анализ образовательных институтов, их социальных функций. В современном обществе социологические дискурсы используются для анализа таких процессов в образовательной сфере, как: глобализация, стратификация, международная конкуренция, трансформация, использование информационных технологий. Действие этих явлений все более усиливается, а социологи признают, что международное поле высшего образования неравномерное, иерархическое и постоянно конкурирующее. Университеты расположены внутри этой области на основе их исторических обстоятельств, университетских традиций и локальных параметров, в частности, владения финансовыми и культурными достижениями, а также через положение, принимая стратегии, которые также исторически обусловленные [2].

Анализ последних исследований и публикаций. Во второй половине XX в. институциональные характеристики образования становятся объектом изучения социологических теорий среднего уровня. Трансформационные процессы в образовательных институтах рассматриваются в работах Д. Белла, К. Керра, Г. Маркузе, А. Тоффлера.

В начале второго тысячелетия нашей эры вместе с появлением первых университетов, появились теории университетского образования. Впоследствии они получили развитие в работах XIX – начале XX века Т. Веблена, Х. Ортеги и-Гассета, Э. Дюркгейма, М. Вебера, Дж. Дьюи, и других, в которых обращалось внимание на становление систем высшего образования, моделей университета, а также закладывалась основа исследований социальных процессов в образовательной среде. Институциональные и глобализационные изменения высшего образования отражены в работах Д. Белла, Н. Смелзера, Д. Бока. Трансформационные, стратификационные процессы в структуре высшего образования, появление явлений коммодификации, дифференциации, диверсификации, консюмеризма и коммерциализации, рассматриваются в работах американских ученых Д. Бока, Г. Гарднера, Б. Барбер.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В статье осуществляется анализ и обобщение классических и современных социологических теорий исследования глобализации и стратификации, систематизация подходов к определению роли образования в появлении данных процессов.

Цель статьи – осуществить теоретико-методологический анализ влияния явлений глобализации, международной конкуренции и стратификации на систему высшего образования через призму социологических взглядов.

Изложение основного материала. Производительность исследований является основополагающим в создании университета как учреждения на международном и местном уровнях. Их национальная популярность и влияние на государственную политику все больше зависит от их производительности исследований и усложняет способность и готовность этого учреждения к местным проблемам.

Глобализация, международная конкуренция и стратификация высшего образования стали более актуальными, также растет конкуренция за социальный и академический престиж. В контексте этого увеличились институциональные трансграничные мероприятия и академическая мобильность. Глобальные коммуникации и мобильность создали условия для возникновения глобального рынка высшего образования. В целом, конкуренция среди элитных университетов теперь во всем мире сблизилась с капиталистическими экономическими формами.

Глобализация высшего образования изменила отношение к университетским рейтингам. Во всем мире внимание к рейтингам университетов является признаком нового мирового рынка. Сравнение отражают и усиливают структуру этих рынков как системы власти. В этом контексте, восприятие институционального и индивидуального конкурсов в рамках международного рынка высшего образования усиливает присутствие бизнеса как практики и проблемы. Обеспокоенность чиновников и университетских администраторов в том, как достичь более высокого уровня производительности исследований с наиболее эффективным уровнем инвестиций в материальные и человеческие ресурсы, то есть, как увеличить академическую производительность.

Впрочем, университетские рейтинги показывают достаточно неравномерное распределение ресурсов и статуса. Наибольшие рейтинги сейчас в университетов США и Великобритании. Английский язык сейчас единственный глобальный язык для проведения международных исследований.

Что еще более важно, национальные и государственные комитеты по поддержке высшего образования принимают все меньше участия в международной поддержке сферы высшего образования и ее стандартов.

Шведский социолог Б. Витрок признает, что несмотря на большие сходства между системами и институтами, в мире не было ни одной единственной идеи университета. Напротив, различные традиции университета работают на национальном, мета-национальном или региональном уровнях. Некоторые модели или традиции определяются национальными границами или в некоторых случаях постколониальными традициями, другие связанные с культурной или географической близостью. Даже при том, что некоторые из этих моделей имели больше международного влияния, чем другие, все они представляют университетские традиции [7].

В этой глобальной эпохе, в которой модели, идеи и политика свободно взаимодействуют через национальные границы, можно было бы ожидать, что эти разные традиции коллективно способствуют развитию международной высшего образования. Тенденции в области глобальной стандартизации частично отражают появление общих принципов и систем в сфере высшего образования, но они также отражают культурные и материальные различия и неравенства.

Учреждения, политики, а также преподаватели и студенты со всего мира имеют трудное время во избежание вышеупомянутых тенденций. В то время как произошли важные случаи сопротивления, альтернативы господствующей модели практически не существует. Для того чтобы построить альтернативу и расширить понятие более высокого вклада образования в общество, существует потребность быть в курсе гомогенизации эффектов производительности политики, их влияния на сужение целей университетов и негативных последствий для социальной ответственности университетов. Для этого все более важно понять характер концепций и понятий исследовательской деятельности и производительности, которые так глубоко связаны с рыночно ориентированными высшими учебными заведениями.

В процессе, который можем обозначить рыночным или коммодификационным, высшее образование приведено в соответствие с требованиями и практикой разных рынков, как на национальном, так и международном уровнях. В этом глобальном контексте, исследовательские университеты были, умышленно или нет, интегрированы в мировой рынок с установленной в центре системой международных рейтингов.

Стандартные меры научной работы стали международной гомогенизирующего силой, которая отправляет университеты разного происхождения, традиций и роли, в общий процесс конкуренции в неравных условиях и с неравными возможностями для успеха. Таким образом, глобальный рынок высшего образования работает как мощный механизм, который воспроизводит неравенство между различными типами вузов, из разных регионов или стран в чрезвычайно дифференцированный доступ к интеллектуальным и материальным ресурсам.

Воспроизведение мирового рынка высшего образования основывается на двух разных, но глубоко взаимосвязанных процессах: согласование и иерархической стратификации. Выравнивание, на основе нормативного характера производительности ориентированной модели, и ее гомогенизации воздействия на разнообразие проектов и университетских традиций.

Многие университеты на периферии данной модели, например в таких странах как Латинская Америка, сохранили дифференцированные традиции и играют центральную роль в развитии национального государства. Большинство из них вошли, вольно или насильно, в конфликтный процесс соответствия и гомогенизации в глобальной модели. Появление рынка международной высшего образования стало серьезной проблемой для национальных исследовательских университетов: необходимость участвовать в глобальной сфере колледжей и университетов на основе собственной природы и своеобразия, без доминирующих международных принципов управления.

Центральное место в этом процессе занимает реконструкция социального удовольствие высшим образованием на основе более широкой валоризации взносов высшего образования в обществе, которые выходят далеко за пределы рыночных взаимодействий и выполнения административной практики. Глобальные тенденции предлагают рассматривать университет как:

- привилегированное пространство для артикуляции между глобальными тенденциями и национальной самобытностью; потенциалом местных социальных договоренностей и взаимодействием между различными культурами и верованиями; различных этнических групп и мигрантов, а также пола, класса и других социальных различий;
- уникальную установку публичной сферы, для рефлексивного понимания и обоснованной критики современного общества и его отношений с окружающей средой (В. Пуссер) [5];
- единственный существующий институт в современном обществе, способен преодолеть разрыв между специальными знаниями и общества в целом, в контексте общества знаний и информационной экономики (С. Фуллер) [3];
- наиболее ценное учреждение восстановления и становления современных общих ценностей и социальных договоренностей, а также в качестве основного места для формирования различных взаимодействий в обществе и с его окружением;
- фундаментальное учреждение для производства знаний, обращаясь к широкой сфере социальных проблем, требований и проблем в разных сферах, в том числе и тех, что выходят за рамки узкой досягаемости производственных требований и требований рынка.

В условиях иерархической области господства и гегемонии, понимание того, что представляет собой успешный университет в современном обществе, и проблемой для периферийных университетов является сохранение разнообразия традиций и обязанностей на основе широкой приверженности общества. Именно вдоль этих линий, широкий выбор альтернатив, основывается на различных традициях и исторических условиях, которые необходимо реализовать в воспроизведении нескольких идей университета.

В 2007 году немецкий социолог Й. Крауц в работе «Ware Bildung, Schule und Universitdt unter dem Diktat der Цkonomie» осуществляет анализ скрытой повестки дня за процессом реформы образования Германии на постоянной основе. Ученый отмечает, что школа в условиях глобализации превращается не в социальный институт, а в «сервисную организацию», которая готовит специалистов для рынка труда [4].

Такие и другие подобные наблюдения стали повседневной реальностью: от детского сада до университета, образование все чаще находится под давлением действующих фигур, критерия «вход – выход», эффективности мышления. Й. Крауц признает, что школы и университеты в настоящее время работают как бизнес, направленный на менеджеров, вместо учителей и ректоров. Прави-

тельство отозвало брать на себя ответственность и корпорации диктуют содержание образования. Наименее важными являются сами студенты. Образование все больше становится товаром [4].

Автор рассматривает эти корреляции в контексте их конечных последствий. Основываясь на многочисленных примерах и четком определении сроков реальной работы, раскрыто сегодняшние системы образования: новые СМИ, школьные рейтинги, сравнительный анализ и оценка является частью глобальной, неолиберальной попытки контролировать сектор образования в соответствии с экономическими принципами. В результате, содержание образования в рамках систем государственных школ постепенно превращается служить экономическим интересам в ущерб общему образованию. Гумбольдтский идеал «Bildung», который придает большое значение развитию личности посредством образования в настоящее время заменен идеалом, в котором все мысли и чувства должны быть изменены на эффективность, конкуренцию, с целью получения гибкости, креативности глобализации корпораций. В конечном счете, экономизированное образование понимается как интеллектуальная и эмоциональная подготовка к глобальной экономической эксплуатации и войне. Систематический обзор всех связанных явлений и их происхождение дает полное представление о влиянии, оказываемом международными организациями, такими как ВТО, Всемирный банк, транснациональные корпорации (например с помощью ERT – Европейского круглого стола промышленников), фондов и других глобальных игроков, которые контролируют национальные образовательные политические дебаты.

Используя личностно-ориентированное определение образования, Й. Крауц также рассматривает истинные цели образования. В процессе, который происходит в межличностном взаимодействии между учителем и учеником, образование должно поддерживать развитие учащихся, их независимость, аналитические навыки, сострадание, а также демократическую ответственность. Образовательная политика должна перенаправить свое внимание служению человечеству. Учителя, преподаватели, студенты и родители поощряются чтобы пересмотреть свою роль и восстановить контроль над системой образования, в настоящее время проданную с аукциона, который предложил наивысшую цену нашими политическими представителями, независимо от партийной принадлежности [4].

Американский социолог Дж. Спринг в работе «Глобализация образования» признает, что экономизация образования – это растущее влияние экономистов на исследования образования и обвинения школы в использовании экономических терминов. Экономизация образования отступает от учебы и обращает внимание на такие вещи, как гражданское участие, защита прав человека, защита окружающей среды для экономического роста и занятости. Ученый утверждает, что экономизация образования ставит экономическую ценность на знание, черты личности и семейную жизнь [6].

В данном контексте Дж. Спринг использует понятие «корпоратизация образования», в котором говорится о транснациональных корпорациях, влияющих на глобальную школьную политику и формируют поведение для конкретной организации. Кроме того, глобальные образовательные корпорации желают иметь национальные школьные правила, которые поднимают сбыт их продукции, например, текстов, программного обеспечения, оборудования и онлайн-обучение. Эти транснациональные сети осуществляют свое влияние через международные организации, такие как ОЭСР, Всемирный экономический форум, Всемирная торговая организация (ВТО), и региональные торговые организации [6].

Дж. Спринг точно признает, что глобализация образования относится к всемирным сетям, процессов и институтов, влияющих на местные образовательные практики и политики. Ключевым здесь является слово «во всем мире», ведь события происходят в глобальном масштабе, которые влияют на национальные и местные школьные системы. Глобальные образовательные политика и практика существуют в надстройке над национальными и местными школами. Сегодня, многие народы предпочитают проводить политику «глобальной надстройки», чтобы конкурировать в условиях глобальной экономики [6].

Безусловно, нельзя не согласиться с мнением о том, что основными глобальными институтами, влияющие по всему миру на политику в области образования является Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР); Всемирный банк; Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО); Всемирная торговая организация (ВТО) и ее Генеральное соглашение по торговле услугами (ГАТС); и другие МПО и НПО, такие как права человека, экологических и женских организаций.

Отметим, что в 1985 году экономист Т. Левитт ввел термин «глобализация», чтобы описать изменения в глобальной экономике. Впоследствии термин был быстро применен к политическим и культурным изменениям, которые влияют на весь мир. Одно из этих общих глобальных явлений – образование и плата за обучение. Первое издание журнала «Globalisation, Societies and Education» указывает на возрастающее значение глобализации и образования как области исследования государств. Формальное образование – наиболее часто встречающее учреждение и то, которое в наибольшей степени делится опытом с современным миром. Однако, глобализация образования не превращает все школы в идентичны..

Выводы. В целом, в условиях становления глобализационного общества система высшего образования начала стремительно развиваться. Развитие высшего образования связано с рядом факторов, как социально-экономического, так и социокультурного характера, которые проявляются как на макроуровне всего общества, так и на микросоциальном уровне отдельной личности. Экономизация образования рассматривается как составляющая глобализации образования, а глобальное акционирование образование предусматривает обучение для глобального рынка труда с использованием человеческого капитала экономических теорий. Как отмечает Дж. Спринг, экономисты человеческого капитала утверждают, что инвестиции в образование, приводят к экономическому росту, сокращению неравенства доходов и увеличению занятости.

Список литературы:
1. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы [Текст] / Доклад Всемирного банка. – М.: Образование, 2003. – 54 с.
2. Bourdieu P. & Johnson R. The field of cultural production: essays on art and literature. – New York: Columbia University Press, 2003. – 231 p.
3. Fuller S. Universities as Vehicles for the Governance of Knowledge from the standpoint of Social Epistemology. – New York, 2001. – 23 p.
4. Krautz J. Education as a Commodity. Schools and Universities under the Dictate of the Economy. – Munich: Kreuzlingen, 2007. – 329 p.
5. Pusser B. Reconsidering Higher Education and the Public Good: The Role of Public Spheres. – Albany: State University of New York Press, 2001. – 198 p.
6. Spring J. Globalization of Education. – New York: City University, 2011. – 324 p.
7. Wittrock B. The Modern University: the three transformations. The European and American university since 1800. – New York, 1993. – 198 p.

Кльов М.В.
Національний авіаційний університет

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНЦІЯ І СТРАТИФІКАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація
У статті автор аналізує глобалізацію, міжнародну конкуренцію і стратифікацію вищої освіти, їх вплив на університети і систему освіти в цілому. Наявність різноманітних підходів до дослідження глобалізаційних процесів вимагає їх концептуалізації з соціологічної точки зору. Мета статті полягає у здійсненні теоретико-методологічного аналізу впливу явищ глобалізації, міжнародної конкуренції та стратифікації на систему вищої освіти через призму соціологічних поглядів. Автор звертає увагу на ринковий процес, де вищу освіта приведено у відповідність до вимог і практик різних ринків, як на національному, так і міжнародному рівнях. Показано, що в глобальному контексті, дослідницькі університети були, навмисне чи ні, інтегровані в світовий ринок з встановленою в центрі системою міжнародних рейтингів.
Ключові слова: вища освіта, соціальний інститут, глобалізація, міжнародний ринок, університет.

Klyov M.V.
National Aviation University

GLOBALIZATION, INTERNATIONAL COMPETITION AND STRATIFICATION OF THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Summary
The author analyzes globalization, international competition and stratification of higher education, their influence on universities and the education system as a whole. The presence of a variety of approaches to the study of globalization processes requires conceptualizing from a sociological point of view. The purpose of the article is to implement the theoretical and methodological analysis of the impact of phenomena of globalization, international competition and stratification in the system of higher education through the prism of sociological views. The author draws attention to the market process, where higher education is provided in accordance with the practices and requirements of different markets, both at the national and international levels. It is shown that in a global context, research universities have been, intentionally or not, integrated into the global market with an installed system in the center of the international rankings.
Keywords: higher education, social institution, globalization, international market, university.

УДК 374.7

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕФЕКТ УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Скорик Т.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглянуто особливості соціальної інтеграції осіб літнього віку шляхом включення їх до освітнього простору університетів; узагальнено досвід «університетів третього віку» в Україні та за кордоном, наведено результати емпіричного дослідження соціально-педагогічного ефекту «університету третього віку».
Ключові слова: геронтосоціологія, людина літнього віку, соціальна інтеграція, університет третього віку.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігаються безпрецедентні демографічні зміни, пов'язані з подовженням тривалості життя людей літнього віку в багатьох країнах. І одним із чинників, який сприяє збереженню активної життєвої позиції літніх людей та підвищенню рівня соціальної адаптації є неформальна освіта, яка полягає в одержанні нової інформації про різні сторони життя за допомогою навчання через різні курси, гуртки за інтересами, клуби та інші заходи.

Проблема самореалізації в старості є не тільки науково актуальною, але й життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймається як вік втрат, туги і самотності. У зв'язку з цим, відбувається постійний пошук нових форм, методів та технологій соціальної роботи з людьми літнього віку з метою якомога більш ефективного вирішення проблем соціальної адаптації та інтеграції. Однією із новітніх форм соціальної роботи з людьми літнього віку є надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яку можна розглядати як одну із сучасних форм соціальної інтеграції осіб літнього віку.

Актуальність дослідження «Університету третього віку» як інноваційної моделі інтеграції людей літнього віку обумовлюється широким розповсюдженням даної послуги як на громадський засадах, так і на рівні державних установ, з одного боку, а з іншого – відсутністю емпіричних досліджень особливостей самореалізації людини літнього віку в умовах «Університету третього віку», які дозволили б узагальнити та уніфікувати існуючі напрацювання даного напрямку соціальної роботи.

Стан розробленості проблеми. Останнім часом з'явилося чимало наукових публікацій, що характеризують соціальне та психологічне самопочуття людей літнього віку, їхній спосіб життя, участь у громадській роботі та особливості соціальної роботи з ними. Ці проблеми аналізують у своїх працях З. Бутуєва, І. Мечников, В. Фролькіс, М. Єрмолаєва, Т. Козлова, О. Краснова, О. Лідерс, Є. Холостова, В. Шапіро, Т. Коленіченко та ін.

Значно підвищився інтерес науковців стосовно досліджень освіти дорослих: О. Вербицький, С. Вершловський, М. Громкова, С. Змєєв, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська й ін. Проте розробленість проблеми освіти людей літнього віку на сьогодні є не достатньою. Існують окремі публікації, що висвітлюють теорію й практику навчання, особливості, специфічні форми й методи: О. Агапова, О. Огієнко, Л. Лук'янова, Т. Кононигіна, А. Капська, Т. Скорик та ін.

Мета статті – дослідження соціально-педагогічного ефекту соціальної послуги «Університет третього віку» як сучасної моделі інтеграції осіб літнього віку у сучасному суспільстві.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в тому, що вперше емпірично досліджено компоненти навчального процесу «Університету третього віку», визначено освітні інтереси людей літнього віку, пріоритетні форми та методи навчання людей літнього віку, проаналізовано соціально-педагогічний ефект «Університету третього віку» як сучасної моделі інтеграції людей літнього віку в сучасному суспільстві в цілому.

Теоретична значущість дослідження полягає у теоретичному осмисленні та науковому обґрунтуванні освітнього простору «Університету третього віку» як інноваційної форми соціальної роботи, спрямованої на поліпшення якості життя літніх людей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Освіта людей літнього віку виступає структурним елементом безперервної освіти та має власні концептуальні засади, які вимагають врахування характерних психофізіологічних змін особи при оптимально-позитивному старінні. До таких змін відносять уповільнення реакцій при більшій і швидшій стомлюваності, погіршення здатності до сприйняття, звуження обсягу та зменшення тривалості зосередження уваги, труднощі розподілу і переключення уваги, зниження здатності до концентрації уваги, підвищена чутливість до сторонніх перешкод, деяке зменшення можливостей пам'яті, ослаблення тенденції до «автоматичного» запам'ятовування, труднощі відтворення отриманої інформації. Зважаючи на такі особливості необхідно структурувати програму навчання та враховувати психолого-педагогічні умови організації процесу навчання людей похилого віку. Так, викладач у своїй діяльності керується наступними вимогами:
- створення позитивної, комфортної атмосфери навчання;
- врахування досвіду студентів;
- вияв поваги, толерантності, врахування вікових фізіологічних та психічних порушень слухачів;
- вивчення потреб та інтересів студентів, та на їх основі розробка програми й змісту навчання;
- залучення студентів до розробки програми навчання та проведення занять (особливо практичного спрямування);
- постійний моніторинг занять з метою коригування змісту і методів навчання [3, с. 95-96].

Освіта людей літнього віку від початку базувалася на навчальних програмах для дорослих, які згодом були модифіковані, шляхом введення специфічних дисциплін для людей похилого віку. На сьогодні в східно- та західноєвропейських країнах існує багато різних за структурою моделей науково орієнтованої неперервної освіти. У навчальних програмах, розроблених для старших дорослих, використовуються різні терміни: навчання старших дорослих, університети третього віку, наукова неперервна освіта для старших дорослих. Структура програм для студентів поважного віку залежить від національних, регіональних умов, кадрового забезпечення та фінансування. У деяких країнах навчання людей третього віку інтегроване переважно

в університетах (Австрія, Німеччина, Польща), в інших країнах є автономним (Італія) або кооперативно прив'язаним до університетів (Словенія). Але загалом моделі освіти, терміни, структури програм відображають види інституцій, які сприяють, або забезпечують освіту людей похилого віку та їх мету, яку вони ставлять зараз перед собою чи ставили на момент створення.

Аналіз літератури стосовно досвіду реалізації університету третього віку дав можливість з'ясувати, що вперше методологія створення «Університетів третього віку» в Україні була розроблена інститутом геронтології в 1985 році для підприємств радянського періоду як підготовка людей передпенсійного віку до виходу на пенсію та збереження при цьому соціальної активності, але на даний час вона практично не реалізовується [2].

Сучасний стан реалізації «Університетів третього віку» характеризується двома рівнями: державним та недержаним. До першого можна віднести обласні, муніципальні, районні управління і територіальні центри та їх партнерів, на базі яких реалізується «Університет третього віку». Вищі навчальні заклади виступають партнерами територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) в містах Чернівці – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, в Дніпропетровську – Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, в Дніпродзержинську – Дніпродзержинський державний технічний університет, у Львові – Львівський державний університет фізичної культури, у Кременчузі – Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки і права, в Чернігові – Чернігівський національний технологічний університет. Стосовно представників недержавної форми власності, то в Україні представлені «Університети третього віку» засновані:

1) національними громадськими організаціями:

– «Університет третього віку» в Києві за сприяння громадського руху «Кияни передусім!» та Віктора Пилипишина;

– три Університети для людей похилого віку – в містах Львів, Стрий та Івано-Франківськ, що діють при «Справі Кольпінга» України («Справа Кольпінга» – недержавна громадська організація християнсько-соціального напрямку);

2) рухами або благодійними фондами в партнерстві з іноземними спонсорами, наприклад представником засад співпраці національних та іноземних недержавних організацій є «Школа для тих, кому за... 70» (м. Харків). Її організатори – німецький фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» та Всеукраїнський благодійний фонд «Турбота про літніх в Україні»;

3) фінансовими структурами, прикладом організації є експеримент соціальної стратегії банку «Надра», який відкрив перший фінансовий Пенсійний клуб. У цьому клубі представники старшого покоління можуть отримувати безкоштовні консультації з питань фінансів і заощаджень, а також приємно проводити час у колі своїх товаришів, заводити нові знайомства, обговорювати останні новини і навіть займатися творчістю;

4) навчальними закладами недержавної форми власності, зокрема Навчально-науковий Інститут магістерської підготовки та післядипломної освіти з жовтня 2009 року розпочав навчання осіб «третього віку»;

5) фізичними особами. Саме так була створена Комп'ютерна академія – сайт, на сторінках якого можна знайти відповіді на багато питань про користування ПК та Інтернетом. Проект «Комп'ютерна академія для пенсіонерів» створив військовий лікар на пенсії – Сергій Георгійович Авдевнін.

Отже, система «університетів» є досить широко розповсюдженою, але на сьогодні недостатньо емпіричних матеріалів, які дали б змогу уніфікувати напрацьований досвід, створити методичну базу, яка б зорганізувала процес створення «Університетів третього віку» як інноваційної форми соціальної роботи з людьми літнього віку та сучасної моделі інтеграції людей літнього віку у суспільство.

Нами було проведена експериментальна робота з метою дослідження соціально-педагогічного ефекту «Університету третього віку», що реалізується на базі Чернігівського національного технологічного університету. Базою емпіричного дослідження були дві групи слухачів, що перебувають на обслуговуванні у Деснянському та Новозаводському територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг) районної в місті Чернігові ради. При цьому генеральну сукупність становили особи, які перебувають на обліку в територіальному центрі та виявили бажання стати слухачами «Університету третього віку», а вибіркову сукупність, 90 осіб, сформували слухачі «Університету третього віку», які відвідували заняття на протязі двох навчальних років.

Серед компонентів навчального процесу в «Університеті третього віку» можна виділити: змістовий; цільовий; стимулюючо-мотиваційний; організаційно-регулюючий; оціночно-результативний.

Дослідження соціально-педагогічного ефекту «Університету третього віку» як аналізу сукупності вказаних компонентів навчального процесу здійснювалось на основі методики анкетування С. П. Архипової, спрямованої на дослідження соціально-педагогічного ефекту курсів підвищення кваліфікації, адаптованої нами до умов «Університету третього віку» [1, с. 85] та методики глибинного інтерв'ювання на основі ряду критеріїв. Ми виділили наступні критерії аналізу соціально-педагогічного ефекту «Університету третього віку»: мотиваційний; організаційний; змістовий; методологічний; результативний.

Дані критерії характеризуються рядом показників, зокрема мотиваційний критерій, досліджуваний на основі глибинного інтерв'ювання включає наступні показники:

- Загальний рівень організації навчання;
- Ставлення до навчання загалом;
- Мотив відвідування «Університету третього віку».

Організаційний критерій розкриватиметься на основі таких показників, як: форма навчання; місце навчання; час проведення занять; зручність занять.

Змістовий критерій включає наступні показники: пріоритетні джерела інформації; рівень отримання загальнокультурних знань; рівень отримання знань, які сприяють особистісному зростанню; рівень отримання навичок спілкування; пріоритетні освітні напрямки.

Методологічний критерій включає наступні показники: актуальність питань, що розглядаються; доступність та чіткість викладу матеріалу; використання новітніх засобів при організації навчання; рівень особистої активності (активні методи навчання); необхідність оцінювання в процесі навчання.

Результативний критерій включає такі показники: зростання рівня самооцінки людини похилого віку; рівень знань; можливість практичного застосування отриманих знань.

Означені критерії дали можливість визначити, що основними мотивами людей похилого віку сто-

совно участі в «Університеті третього віку» були: необхідність заповнення вільного часу у 48,7% респондентів; в цілому позитивне ставлення до навчання та надана можливість навчатись з боку територіального центру у 80% опитаних; прагнення спілкуватись та розширити коло знайомих – у 12,3%.

Аналіз переваг у виборі форм занять показав, що ефективними та найбільш ефективними формами виступають:

– індивідуальні заняття – для 16,7% опитаних,

– дискусії – для 30% опитаних,

– лекційні та практичні заняття – для 53,3% опитаних.

Ми встановили, що основною причиною пропусків занять є особисті проблеми (66,7%) та відсутність інтересу до теми конкретного заняття(23,3%).

Показник пріоритетного місця проведення занять встановив, що пріоритетним для 44,6% опитаних є проведення занять в різноманітних установах, залежно від теми занять. Але також можливими є проведення занять, як в територіальному центрі 24,3%, так і в спеціалізованому навчальному закладі 31,1% .

Змістовий критерій ми досліджували на основі оцінки діяльності «Університету третього віку» за напрямками:

– Отримання загальнокультурних знань – 38,3% оцінюють на відмінно;

– Отримання знань, які сприяють особистісному зростанню – 81,7% оцінюють на відмінно;

– Отримання навичок спілкування – 40% оцінюють на відмінно.

В процесі дослідження ми визначали, що перевага надається знанням в галузі охорони здоров'я, правовим, в області психології, а також знанням, які сприяють формуванню світоглядних позицій та мистецьким знанням.

Методологічний критерій відобразив показники:

– чіткість і якість викладу матеріалу – 95% респондентів задоволені повністю;

– проблемність (актуальність) тем – 63,3% респондентів задоволені повністю, 30% опитаних задоволені частково;

– доступність матеріалу для розуміння – 91,7% опитаних задоволені повністю;

– використання технічних засобів – 66,7% задоволені повністю, 28,3% задоволені частково, що вказує на недолік;

– самостійний вибір тем – 25% задоволені повністю, 55% задоволені частково, що вказує на недолік;

– емоційна атмосфера – 95% опитаних задоволені повністю.

Результативний критерій відобразив показники:

– рівень знань – 62% слухачів зазначили, що знання та навички поглибились та розширились після навчання; решта слухачів вказали, що рівень їх знань і навичок не змінився, але їм цікавий сам процес колективного спілкування і обговорення;

– вплив на самооцінку – 98,3% опитаних відмітили позитивний вплив навчання на рівень самооцінки, вони стали більш впевнено себе почувати в сучасному соціумі, особливо це пов'язують із набутими навичками користувача ПК та мережею Інтернет;

– задоволеність від навчання – 96,7% респондентів задоволені навчанням, відмічають підвищення емоційного тонусу, бажання мати привабливий зовнішній вигляд, більш продуктивну організованість їх вільного часу.

Таким чином, проведене дослідження дало можливість визначити соціально-педагогічний ефект «Університету третього віку», який полягає у наступному:

– Розширенні обсягу знань після навчання ;

– Підтримці активної життєвої позиції (бажання продовжити навчання);

– Підвищенні рівня самооцінки слухачів;

– Можливості застосування отриманих знань на практиці;

– Позитивній динаміці адаптації людини похилого віку в сучасному суспільстві;

– Розширенні кола пізнавальних інтересів та можливостей комунікації;

– Загальному рівні задоволеності навчанням, покращенні психологічного та частково фізичного самопочуття.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, навчання людей літнього віку потребує особливої уваги як з боку організаторів, так і з боку учасників навчального процесу. Ці особливості впливають на вибір форм та методів навчання, а також визначають зміст навчальних занять. Показником ефективності та якісного рівня навчання є прояв людиною похилого віку активної життєвої позиції, здатність до самоосвіти, саморозвитку, збереження позитивного життєвого тонусу, бажання вести здоровий спосіб життя, прояв інтересу до інноваційної діяльності. Як підтвердило проведене дослідження, більшість слухачів є активними учасниками навчання, які проявляють інтерес до занять і до самостійної підготовки, здатні до сприйняття нового та із задоволення передають свій досвід, особливо молодому поколінню студентів. Це дає можливість стверджувати, що «Університет третього віку» можна характеризувати як одну із сучасних моделей інтеграції осіб літнього віку у сучасному суспільстві, яка шляхом активізації їхньої життєдіяльності в цілому поліпшує якість життя, а отже сприяє вирішенню демографічної проблеми активної старості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого дослідження потребують теоретичні дослідження проблем старіння; пошук нових шляхів соціальної адаптації людей літнього віку; вирішення проблем підготовки фахівців, що працюють із людьми літнього віку; дослідження соціальних інститутів, що надають послуги людям літнього віку тощо.

Список літератури:

1. Архипова С. П. Основи андрагогіки: навч. посібник / С. П. Архипова. – Черкаси, 2002. – 95 с.
2. Геронтологічний інформаційно-консультативний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gicc. org. ua/navchannya-ta-rozvagi.html
3. Скорик Т. В. «Університет третього віку»: концептуальні положення та досвід реалізації / Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Текст. Т. 2. Вип. 104 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. – Чернігів: ЧНПУ, 2012. – 212 с. (Серія: Педагогічні науки). – С. 94-98.

Скорик Т.В.
Черниговский национальный технологический университет

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ УНИВЕРСИТЕТА ТРЕТЬЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье рассмотрено особенности социальной интеграции людей пожилого возраста путем включения их в образовательное пространство университета; обобщено опыт университетов третьего возраста в Украине и за рубежом; предложены результаты эмпирического исследования социально-педагогического эффекта «университета».
Ключевые слова: геронтосоциология, человек пожилого возраста, социальная интеграция, університет третього возраста.

Skoryk T.V.
Chernihiv National University of Technology

SOCIAL-PEDAGOGICAL EFFEKT OF THE UNIVERSITY OF THE TISRD AGE

Summary
In the article it is considered features of social integration of people of advanced age by their inclusion in educational space of university; generalized experience of Universities of the third age in Ukraine and abroad; the results are adduced of empirical research of the socio-pedagogical effect «university».
Keywords: gerontosociologiya, person of advanced age, social integration, University of the Third Age.

УДК 378

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМУВАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЕД ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Слюсаревський Н.М.
Київський університет імені Бориса Грінченка

Стаття презентує результати дослідження «Особливості сприйняття принципів корпоративної культури викладачами та студентами Київського університету імені Бориса Грінченка» в аспекті важливості джерел інформування («Кодексу корпоративної культури», інформації, розміщеної на університетському сайті та на стендах у приміщеннях університету, інструктажу перед початком роботи/навчання та неформальної комунікації з колегами чи одногрупниками/товаришами по навчанню) у підвищенні загального рівня обізнаності з принципами корпоративної культури.
Ключові слова: корпоративна культура; корпоративні цінності; джерело інформування; кодекс корпоративної культури; лідерство-служіння.

Постановка проблеми. Корпоративна культура виконує в організації ті самі функції, що й культура в суспільстві в цілому, тобто пов'язана зі сприйняттям і структуризацією соціальної реальності та регуляцією поведінки. Особливої **актуальності** корпоративна культура набуває для сталого і успішного розвитку ВНЗ, оскільки однією з найважливіших його функцій є формування культурних зразків і трансляція культурного досвіду. В умовах ВНЗ дотримання та розуміння корпоративної культури сприяють всебічному особистісному розвитку, розкриттю наукового й творчого потенціалу, активності, ініціативності лідерських якостей тощо.

Тому цілком логічно, що керівництво ВНЗ пропонує набір принципів, яких мають дотримуватись викладачі й студенти, та використовує для цього різні джерела інформування, ефективність яких може відрізнятися.

Метою статті є аналіз ефективності джерел інформування (зокрема «Кодексу корпоративної культури») у підвищенні загального рівня обізнаності з принципами корпоративної культури Київського університету імені Бориса Грінченка (надалі Університет) серед викладачів та студентів.

Завдання статті полягають в аналізі відмінностей: рівня обізнаності викладачів та студентів з принципами корпоративної культури; масштабів охоплення джерелами інформування про принципи корпоративної культури[1] викладацької та студентської аудиторії; сили впливу цих джерел на зростання рівня обізнаності з принципами корпоративної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті ВНЗ, зокрема Університету, множинність трактування корпоративної культури може бути зведена до двох визначень. У першому корпоративна культура є атрибутом організації (тим, що організація *має*), тобто сукупністю «поведінкових норм, символів, ритуалів, міфів, традицій і т.ін., які відповідають притаманним організації цінностям, поділяються її співробітниками, передаються у вигляді «життєвого досвіду» організації, відображають її індивідуальність і визначають її сприйняття самої себе й інших організацій у соціальному і матеріальному середовищі» [6, с. 1]. А в другому корпоративна культура – це *спосіб буття організації*, те, чим організація є та як «реалізує свою місію усередині й поза самою собою» [6, с. 2].

Виходячи з джерел принципів корпоративної культури Київського університету імені Бориса Грінченка [1; 2; 3; 5;] **в межах нашого дослідження корпоративна культура Університету трактується** в першому значенні – як «цілісна система ініційованих керівництвом стандартів (ознак), що відображають рівень досконалості, добропорядності та привабливості університетського бренда в сучасному соціокультурному та науково-освітньому просторі» [1, с. 1].

Підґрунтям корпоративної культури є корпоративні цінності, котрі органічно вбудовані в структуру інших складових корпоративної культури (філософії, місії, візії, символах, традиціях, принципах корпоративної взаємодії тощо) і регламентують навчально-виховний процес, засади службових та міжособистісних взаємин, реалізуючись, зокрема й, через низку інших норм менш загального характеру, що відображені в корпоративних стандартах поведінки (співробітники та студенти) та зовнішнього вигляду співробітників.

Протягом 18-26 грудня 2013 року науково-дослідна лабораторія соціології[2] Університету методом електронного анкетування (за допомогою спеціального веб-додатку LimeSurvey) провела соціологічне дослідження «Особливості сприйняття принципів корпоративної культури викладачами та студентами Київського університету імені Бориса Грінченка». Опитували викладачів, що працюють в Університеті на постійній основі та студентів денної форми навчання.

Вибірка, за якою проводили опитування, є аналітичною стратифікованою вибіркою із систематичним відбором респондентів на основі єдиного списку викладачів і студентів. Список викладачів впорядкований за підрозділом, кафедрою, прізвищем, ім'ям та по-батькові, а список студентів – за підрозділом, курсом навчання, шифром академічної групи, прізвищем, ім'ям та по-батькові.

Обсяг фактичної вибірки для викладачів становив 85 респондентів, а для студентів – 400, що за рахунок достатньої наповнюваності дає змогу порівнювати результати опитування викладачів і студентів на статистично достовірному рівні, і дозволяє виявити значущі суттєві відмінності цих груп. Також отримані у студентській групі результати можна поширити на всю сукупність студентів Університету денної форми навчання з точністю ±5%.

Опитування свідчить, що за підтримки переважною більшістю викладачів та студентів принципів корпоративної культури Університету, педагоги схильні це робити більшою, а студенти меншою мі-

[1] «Кодексу корпоративної культури», інформації, розміщеної на університетському сайті та на стендах в приміщеннях університету, інструктажу перед початком роботи/навчання та неформальної комунікації з колегами чи одногрупниками/товаришами по навчанню.

[2] З вересня 2014 року відділ соціологічних досліджень у складі НДЛ культури лідерства.

рою. І такі відмінності, будучи здебільшого статистично значущими (p≤0,05), мають невипадковий характер. Наприклад, почесно отримати медаль Бориса Грінченка «За особистий внесок у розвиток Університету», нагрудний знак «За служіння Університету» і грамоти та подяки Університету для 85,4, 81,5 і 84,0% студентів та 95,3, 91,8 і 94,1% викладачів. Якщо герб і прапор, а також гімн Університету значимі для 86,1 і 85,0 та 81,6% студентів, то серед викладачів у випадку герба і прапора таких вже налічується по 94,1%, а гімну – 90,6%. Такі корпоративні цінності, як духовність, громада та лідерство-служіння (ключова цінність) схильні поділяти 83,1, 80,8 та 66,2% студентів проти 94,1, 92,9 та 83,5% викладачів.

Ще однією особливістю отриманих даних є те, що серед викладачів та студентів рівень підтримки принципів корпоративної культури прямо пропорційний рівню обізнаності з ними. Коли відмінності останнього, будучи статистично значущими (p≤0,05), свідчать, що з принципами корпоративної культури студенти обізнані меншою, а викладачі більшою мірою. З принципами корпоративної культури так чи інакше обізнаних («однозначно обізнаний» і «скоріше обізнаний» разом), невизначених з відповіддю та так чи інакше необізнаних («скоріше обізнаний» і «зовсім не обізнаний» разом) серед студентів налічується 66,1, 22,5 та 11,4%, а серед викладачів уже 92,9, 5,9 і 1,2% відповідно (таблиця 1).

Таблиця 1

Самооцінка рівня обізнаності з принципами корпоративної культури викладачів і студентів Університету

Наскільки Ви знайомі з принципами корпоративної культури Київського університету імені Бориса Грінченка?		Викладачі		Студенти	
Всього		85		400	
Однозначно знайомий	ЗНАЙОМИЙ	**58,8%***	**92,9%***	*22,5%**	*66,1%**
Скоріше знайомий		34,10%		43,6%	
Важко сказати		*5,9%**		**22,5%***	
Скоріше не знайомий	НЕ ЗНАЙОМИЙ	0,0%	*1,2%**	7,8%	11,4%*
Зовсім не знайомий		1,2%		3,6%	

** – відмінності відсотків між стратами викладачів і студентів значущі на рівні p≤0,05*

Отже, найбільша підтримка корпоративної культури саме викладачами може зумовлюватись зокрема і більшою обізнаністю з нею.

Відмінності рівня обізнаності викладачів і студентів з принципами корпоративної культури, поряд з іншими чинниками, можна пояснити і різними джерелами формування.

Так з рис. 1 бачимо, що існує низка спільних і відмінних моментів формування обізнаності про принципи корпоративної культури у викладачів і студентів.

Через відсутність статистично значущих відмінностей у відсотках можна зробити висновок, що викладачі та студенти рівною мірою дізнаються про принципи корпоративної культури насамперед через університетський сайт (55,3 та 49,5%), зі стендів у приміщеннях університету (42,4 та 48,4%) і лише потім з інструктажу перед початком роботи/навчання (25,9 та 30,1%). А статистично значущі (p≤0,05) відмінності, котрі мають симетричний характер, полягають у тому, що викладачі, на відміну від студентів, дізнаються про корпоративну культуру частіше й майже насамперед з «Кодексу корпоративної культури» (52,9 проти 11,2%) і, порівняно рідше, від тих, з ким працюють (34,1 проти 49,9%). Відповідно, студенти про корпоративну культуру отримують інформацію насамперед від тих, з ким навчаються, і в останню чергу з «Кодексу корпоративної культури».

Разом з тим, згідно представленими на тому самому рисунку 1 результатами лінійного регресійного аналізу (метод зворотного покрокового виключення[3]), ефективність одних і тих самих джерел інформування серед викладачів та студентів є різною. І далеко не завжди масовість звернення до джерела інформування про корпоративну культуру сприяє підвищенню обізнаності з її принципами.

За результатами регресійного аналізу, серед викладачів реально дієвими (значущими на рівні p≤0,05) каналами формування високої обізнаності з принципами корпоративної культури є лише «Кодекс корпоративної культури» і спілкування з колегами (відповідні стандартизовані коефіцієнти регресії Бета становлять 0,366 і 0,258), а недієвими – інформація на університетському сайті, стендах та під час прийому на роботу (відкинуті процедурою регресійного аналізу як незначущі). До перших звертаються 52,9 і 34,1% опитаних викладачів (суттєво відрізняючись цим від студентів в більшу і меншу сторони), а до других – 55,3, 42,4 та 25,9% відповідно (так само як студенти).

Що ж стосується студентів, то тут на рівень обізнаності з принципами корпоративної культури реально (на рівні p≤0,05) впливають усі п'ять передбачених припущеннями чинників. Величина стандартизованих коефіцієнтів регресії Бета у поєднанні з відсотками звернення свідчить, що розміщену на стендах інформацію про корпоративну культуру читає значна кількість студентів – 48,4%. Проте з поміж усіх інших джерел їх ефективність найнижча, оскільки стандартизований регресійний коефіцієнт Бета становить лише 0,098. Найефективнішою виявляється інформація, розміщена на університетському сайті, та інструктаж перед початком навчання, де про принципи корпоративної культури дізналися 49,5 та 30,1% опитаних студентів. Відповідні стандартизовані регресійні коефіцієнти Бета у цих джерел найбільші – 0,273 та 0,206.

Вагомий потенціал має і «Кодекс корпоративної культури», ефект якого, незважаючи на недостатньо високий рівень звернення (порівняно з викладачами і серед студентів у цілому), є навіть більшим, ніж аналогічний ефект у більш масового джерела, як спілкування з іншими студентами (між собою студенти контактують так само часто, як і користуються університетським сайтом, і така комунікація відбувається частіше за аналогічне спілкування викладачів із колегами) – відповідні відсотки і величини стандартизованого регресійного коефіцієнту Бета становлять 11,2% і 0,138 у першому та 49,9% і 0,133 у другому випадках.

Те, що джерела інформування про принципи корпоративної культури серед викладачів та студентів різною мірою «популярні» (відмінності відсотків) і ефективні (коефіцієнти регресії) зумовлено особливостями як самих джерел, так і досліджуваних груп.

[3] Метод зворотного покрокового виключення в лінійному регресійному аналізі покликаний відкинути чинники, що не здійснюють статистично значущого (p≤0,05) впливу на залежну змінну [див 4, с. 240-250]. Залежною змінною тут виступає виміряний за порядковою п'ятичленною шкалою рівень обізнаності, а чинниками, що мають на неї вплив, виступають джерела поінформованості, послуговування якими виміряно за шкалою з сумісними альтернативами.

Основним джерелом інформування про принципи корпоративної культури є «Кодекс корпоративної культури», де інформацію подано найбільш вичерпно й лаконічно.

Висновки та рекомендації. Підтримка принципів корпоративної культури серед викладачів та студентів Університету прямо пропорційна рівню обізнаності з ними. А *рівень обізнаності з принципами корпоративної культури залежить від джерел, з яких викладачі та студенти дізнаються про них*. Що надійніше джерело інформування, то вищий рівень обізнаності, а відтак і підтримки. І саме «Кодекс корпоративної культури» є найнадійнішим та найефективнішим джерелом інформації про корпоративну культуру.

Ефективність функціонування корпоративної культури в Університеті можна підвищити шляхом якомога ширшого і детальнішого ознайомлення викладачів та студентів з «Кодексом корпоративної культури», через найбільш ефективні для кожної з груп канали комунікації. Насамперед, це слід робити серед студентів, оскільки, порівняно з викладачами, їхній рівень обізнаності (відтак і підтримки) з принципами корпоративної культури є менший. Студентів найдоцільніше інформувати через університетський сайт, інструктажі та, можливо, неформальні мережі комунікації, котрі у випадку викладачів є однозначно ефективним засобом інформування про принципи корпоративної культури.

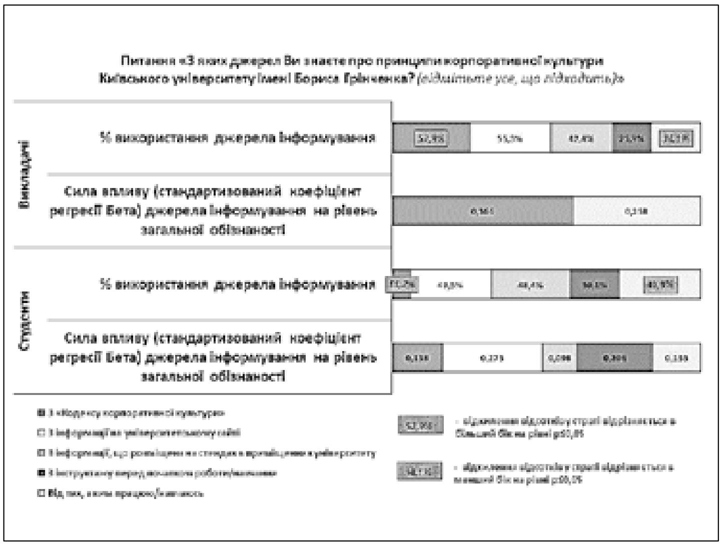

Рис. 1. Популярність та сила впливу джерел інформування про корпоративну культуру на рівень загальної обізнаності про неї серед викладачів і студентів Університету

Список літератури:

1. Кодекс корпоративної культури Київського університету імені Бориса Грінченка [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://kubg.edu.ua/resursi/dokumenti.html?download=20:kodeks-korporatyvnoi-kultury-kyivskoho-universytetu-imeni-borysa-hrinchenka
2. Корпоративна культура університету [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/korporatyvna-kultura-universytetu/1535-korporatyvna-kultura-universytetu.html
3. Маніфест лідерства як служіння [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/korporatyvna-kultura-universytetu/1782-manifest-liderstva-iak-sluzhinnia.html
4. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
5. Цінності Університету [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/korporatyvna-kultura-universytetu/1648-tsinnosti-universytetu.html
6. Яблонскене Н. Л. Корпоративная культура современного университета // Журнал «Университетское управление: практика и анализ». – 2006. № 2(42). – С. 7-25.

Слюсаревский Н.Н.
Киевский университет имени Бориса Гринченка

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСТОЧНИКОВ ИНФОРМИРОВАНИЯ О ПРИНЦИПАХ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ КИЕВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БОРИСА ГРИНЧЕНКА

Аннотация
Статья представляет результаты исследования «Особенности восприятия принципов корпоративной культуры преподавателями и студентами Киевского университета имени Бориса Гринченка» в аспекте важности источников информирования («Кодекса корпоративной культуры», информации размещенной на университетском сайте и на стендах в помещениях университета, инструктажа перед началом работы/учебы и неформальной коммуникации с коллегами или одногрупниками/товарищами по учебе) в повышении общего уровня осведомленности с принципами корпоративной культуры.

Ключевые слова: корпоративная культура; корпоративные ценности; источник информирования; кодекс корпоративной культуры; лидерство-служение.

Sliusarevskyi N.M.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE EFFECTIVENESS OF SOURCES OF INFORMATION ABOUT THE PRINCIPLES OF CORPORATE CULTURE AMONG TEACHERS AND STUDENTS OF BORIS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

Summary
The article presents the results of study: «Features of perception of corporate culture of teachers and students at Borys Grinchenko Kyiv University» discussing the importance of sources of information for raising awareness of the general principles of corporate culture. The points of importance for the corporate culture perception were: the «code» of corporate culture, the information posted on University website and on stands in the premises of the University, work/study briefings, and informal communication with colleagues or classmates/fellow students.
Keywords: corporate culture, corporate values, sources of information, Corporate Code of Culture, leadership, service.

УДК 316.36

СІМ'Я В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ САМОВИЗНАЧЕННЯ

Шаповал І.Г.
Національний авіаційний університет

Сім'я в останні роки перебуває в стані трансформації котре призвело до виникнення гострих протиріч між впорядкованою, традиційно властивою міжособистісним відносинам у родині, і тим ритмом життя, яке визначає діяльність людини поза сім'єю. На сім'ю в даний момент історичного розвитку покладаються великі надії в плані процесів, що виникають у людини з навколишнім світом, а як наслідок це призводить до того, що сім'я перестає характеризуватися тією сталістю зв'язків, які протягом тисячоліть були основою її існування. Під час історичної трансформації розуміння сім'ї та її особистого самовизначення відбуваються зміни в самій сім'ї та її функцій щодо суспільства.

Ключові слова: Сім'я, самовизначення сім'ї, суспільство, функції сім'ї, трансформаційний процес.

Вступ. Відмінною особливістю сучасного життя є зростання свободи життєдіяльності як малих і великих груп, так і окремих індивідів. Традиційні форми залежності свідомості і поведінки людини від історично сформованих норм і правил відходять у минуле. Сучасна людина прагне самостійно визначати способи реалізації своїх потреб та інтересів, вибираючи ту культуру, яка дозволяє йому повніше розкрити свою індивідуальність. Цей процес, що почався півтора століття тому, особливо актуалізується в сучасних умовах, якісно змінюючи не тільки політичне, економічне життя різних країн і народів, але й життєдіяльність такої малої спільності, як сім'я.

Сучасні вчені відзначають, що, з одного боку, сім'я, як доведено історією, є найбільш стійкою формою організації спільної життєдіяльності людей, що забезпечує на протязі тисячоліть відтворення людського роду. З іншого боку, ті глибокі перетворення, що відбуваються у світі в усіх сферах відтворення і розвитку людини призвели до істотної перебудови системи відносин сім'ї як з соціумом в цілому, так і тими суб'єктами, які складають цю малу спільність.

В останні десятиліття в розвинених країнах світу виникло гостре протиріччя між сталістю, традиційно властивими міжособистісним відносинам у родині, і тією перманентною мінливістю життя, яка визначає діяльність людини поза сім'єю. На сучасну сім'ю, мимоволі, переносяться високі темпи оновлення інформації, змісту знань, умінь, відносин, що виникають у людини з навколишнім світом. В результаті це призводить до того, що сім'я перестає характеризуватися тією стійкістю зв'язків, які протягом багатьох століть були основою її існування.

Сучасна сім'я йде від історично традиційного положення, коли суспільство через систему законодавства, церкви, системи освіти, громадської думки визначало способи створення сім'ї, форми її існування, виконання основних функцій. Сьогодні сім'я прагне самостійно регулювати сексуальні відносини, час їх юридичного оформлення, народження дітей, їх кількість, характер відносин між подружжям у побуті, вихованні підростаючого покоління. Вона проявляє більше, ніж раніше, самостійності у вирішенні питань матеріального забезпечення сім'ї, трудового самовизначення своїх членів, розвитку сімейного бізнесу. Для неї характерний суперечливий процес переходу до самовизначення всіх форм сімейної життєдіяльності.

Процес зміни сім'ї, форм її організації, реалізації основних функцій відбувається в різних країнах під впливом тих соціально-економічних та соціокультурних факторів, які діють в конкретні історичні періоди. В Україні на процес перетворення сімейних відносин у XX столітті істотний вплив зробили зміна капіталізму соціалізмом і повернення до колишнього економічного устрою. Виник особливий симбіоз організації сімейного життя, яка затверджувалася комуністичною ідеологією, а потім жорсткими реаліями переходу до ринкової економіки.

Трансформація українського суспільства характеризується суперечливим твердженням не тільки політичних, економічних свобод, але й особливої свободи сім'ї в реалізації своїх основних функцій. Сім'я самостійно, в одних ситуаціях вимушено, а в інших добровільно, визначає час і кількість народження дітей, методи сімейного виховання, рівень одержуваної дітьми освіти, розподіл домашніх обов'язків між подружжям, форми спільної дозвільної діяльності, фактори, що впливають на збереження або розпад сім'ї.

Розшарування і поляризація суспільства (з одного боку, сім'ї жебраки, малозабезпечені, які перебувають за межею бідності, з іншого – сім'ї багаті, заможні), зростання числа розлучень, неповних сімей, загострення проблем соціального сирітства, бездоглядності та безпритульності неповнолітніх – це риси, що характеризують сучасне українське суспільство. У ньому загострюється протиріччя між потребою соціуму в необхідному для його самозбереження і розвитку кількості дітей і готовністю родини до їх народження, забезпечення і виховання.

Для багатьох українських сімей характерним є протиріччя між вимогами виконанням членами сім'ї своїх подружніх, батьківських, побутових обов'язків, правил спілкування з родичами і бажанням їх виконувати усіма членами малої групи. Зростає відособленість в організації життєдіяльності сім'ї, котрі керуються не тими нормами, які історично склалися, моральними або релігійними уявленнями, а власним баченням форм і способів забезпечення сімейного комфорту. Посилюється тенденція до організації сімейного життя на основі індивідуальних уявлень і бажань подружжя, батьків і дітей.

Аналіз досліджень та публікацій. Різні аспекти, які пов'язані з цією проблематикою, вивчались як і класиками світової соціологічної думки, такими вченими як: М. Мід, М. Вебер, Ф. Енгельс, М. Ковалевский, О. Конт, К. Маркс, Т. Парсонс, П. Сорокін, Е. Дюркгейм, так і сучасниками А. Харчев, М. Мацковський, А. Антонов, В. Сисенко, Г. Бевз, Т. Журбицька, В. Князев, М. Лукашевич, Ф. Шандор, В. Ткачук, О. Бєлєнок та інші.

Постановка завдання. Визначити, розглянути і проаналізувати основні проблеми які виникають в процесі самовизначення сім'ї в умовах трансформації українського суспільства.

Основна частина Сім'я і суспільство тісно пов’язане одне з одним є, майже, одне ціле. Сім’я для суспільства є активним елементом, тому, що кожен член сім'ї входить до різних соціальних об'єднання, до різних соціальних групи. Одночасно з своїм розвитком сім'я впливає на стосунки в суспільстві й на всі процеси соціального життя. Сім'я є соціальний феномен, котра в процесі свого історичного становлення пройшла складний шлях розвитку. В процесі становлення суспільства змінювались також типи й форми сім'ї, видозмінювались ролі чоловіка та дружини, методи виховання дітей тощо. Особливості історичного розвитку сім'ї призвели до руйнування колишніх форм взаємодії з социумом і створенню нових на основі самовизначення при реалізації основних функцій. Як наслідок, виявляється сутність, зміст і основні причини, що викликали перехід сім'ї в розвинених країнах світу до самовизначення при вирішенні проблем створення шлюбного союзу, часу і кількості народжених дітей, розподілу домашніх обов'язків, змісту і спрямованості виховання підростаючого покоління.

Для розуміння сутності та змісту процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї, необхідно з'ясувати ті природні та соціокультурні чинники, які детермінували протягом величезного історичного періоду характер і спрямованість взаємодії сім'ї з різними соціальними групами, а також між самими членами цієї малої спільності. Це дозволить розкрити причини тих масштабних змін, що відбуваються в світі, які викликають перехід сім'ї до самовизначення при реалізації своїх функцій.

Можемо виділити три можливі форми взаємодії сім'ї з навколишнім світом. По-перше, така форма, коли становище сім'ї та її представників, норми і правила взаємодії між ними визначаються зовнішніми природними або соціокультурними факторами. Любе самовизначення, що вимагає свободи поведінки самої спільності та її членів фактично неможливо або вкрай обмежене через наявність диктату зовнішніх по відношенню до сім'ї факторів. По-друге, таке існування сім'ї, в якому спільні дії її членів визначаються волею, потребами одного з її представників. Решта членів спільності позбавлені самостійності у своїх вчинках не через тиск громадської думки, релігійних норм і правил, а в силу своєї залежності від глави сімейства. Також відсутнє будь-яке самовизначення сім'ї, як пов'язаного загальними інтересами об'єднання індивідів. По-третє, 0можлива поява такої спільності близьких людей, чиї дії визначаються спільно виробленими її представниками орієнтаціями, установками на реалізацію спільних цілей і завдань досягнення бажаного благополуччя, що забезпечує її стійке існування і розвиток протягом тривалого часу. У цьому випадку, мабуть, слід говорити про самовизначення як особливої форми взаємодії сім'ї як з соціумом, так і з окремими членами цієї малої групи. Становлення такої сім'ї відбувається в результаті тривалого історичного розвитку суспільства.

Щоб зрозуміти сутність, спрямованість і зміст самовизначення сім'ї, необхідно з'ясувати історичні причини, що викликали її взаємодію з соціумом протягом багатьох століть на основі підпорядкування його вимогам до організації як відносин між подружжям, так і відносин діти – батьки. Виходячи з уявлень антропологів про розвиток сім'ї від групового шлюбу через парний до моногамії, виявляються ті природні та соціокультурні чинники, які детермінували її життєдіяльність. Груповий шлюб, формами якого є, по Л.Г. Моргану, кровноспоріднена і пулануальна сім'я, визначався в першу чергу необхідністю продовження роду при високій смертності дітей, незалежно від здатності окремих чоловіків і жінок до дітородіння. Тому моногамний шлюб на ранніх етапах історії людства, швидше за все, був неможливий. При крайній обмеженості продуктами харчування, високої залежності від зовнішніх умов життя, нездатності окремого чоловіки захистити сім'ю від диких тварин і ворогів, такий шлюб не гарантував збереження людського роду. Вирішити ці завдання дозволяло колективне існування людей, так як у певної кількості жінок, які спілкувалися з різними чоловіками, народжувалися діти, які доживали до дорослого віку. Випадковість самого сексуального спілкування з різними чоловіками сприймалася жінками як нормальне явище, хоча і дуже схоже на те, що пізніше було названо проституцією. Відсутність любові до конкретної жінки при статевому контакті з нею також приймалося частиною чоловіків як цілком природне явище. У такій сім'ї не могло бути ніякого самовизначення в сексуальному спілкуванні, в термінах народження дітей, в наявності симпатій чи антипатій з боку і чоловіків і жінок.

Кровноспоріднена сім'я перебувала в повній залежності від такого головного природного фактору, як необхідність продовження роду шляхом свободи реалізації чоловіками сексуального інстинкту з здатними до дітородіння жінками.

Іншим природним фактором існування такої сім'ї була необхідність забезпечення життя тих її представників, які не могли з причини фізичної слабкості самостійно добувати собі їжу, захиститися від диких тварин чи ворожих груп (вагітні жінки, маленькі діти). Це завдання вирішували чоловіки всього роду, тому родина виступала як форма організації, поступово в ході історичного розвитку стає частиною такої спільності. При цьому в першу чергу природа, а не культура, визначала залежність жінок і дітей від представників сильної статі. Соціум потім лише узаконив їх залежне становище відповідними звичаями, традиціями, нормами і правилами.

Природна детермінація сім'ї доповнювалася в цей історичний період двома культурними факторами. Першим була необхідність спільної трудової діяльності, якою повинні були займатися всі здатні до роботи члени роду. Другим культурним фактором, що визначав функціонування сім'ї, була необхідність спеціального навчання, виховання дітей для того, щоб вони освоїли досягнення старших поколінь в перетворенні навколишнього світу, організації спільної діяльності людей.

У парному шлюбі детермінація відносин у родині на основі природних факторів була доповнена більш сильною системою соціокультурного примусу, принаймні, жінки і дітей. Чоловік примножив дану йому природою силу, необхідну для примусу жінки до сексуального спілкування, системою культурних норм і правил, що вимагають беззаперечного виконання його волі не тільки в інтимних зв'язках, а й у всіх формах повсякденної взаємодії в побуті та дозвіллі.

Природній примус жінки до сімейного життя було доповнено обов'язковими культурними приписами, які вимагають підпорядкування волі батьків, які обирають чоловіка, його самого при виконанні подружнього обов'язку, участі в домашній роботі, вихованні дітей під постійним контролем чоловіка. Чоловік добровільно підкорявся природній детермінації своєї сексуальної поведінки, але не обов'язково з власною дружиною. Їй же доводилося за законами природи народжувати дітей, нерідко вимушено, від нелюба, грубого чоловіка.

Після виникнення моногамної сім'ї церква і держава встановили постійний контроль за характером відносин між подружжям, батьками та дітьми, між сім'єю і соціумом. Говорити про самовизначення такої сім'ї було неможливо. Часто відсутня сама можливість вибору по любові шлюбного партнера, термінів народження дітей і їх кількості, бажаних видів сімейної діяльності, характеру спілкування з родичами, розлучення, якщо виникали постійні конфлікти. У повній залежності від встановлених соціумом порядків перебували не тільки подружжя, але й діти, які повинні були особливо шанувати батьків, беззаперечно виконувати їх волю, нерідко жити з ними разом до старості. Сім'я фактично була об'єктом по відношенню до соціуму як суб'єкту, визначає спрямованість і зміст усіх її основних функцій.

Нуклеарна сім'я створила таку ситуацію, коли соціум перестав нав'язувати певні норми, правила сімейного життя подружжю, батькам і дітям. Це стало можливим, по-перше, в результаті затвердження уявлень про те, що суспільство може зберегти себе при наданні сім'ям свободи організації відносин як з самими членами малої групи, так і з навколишнім світом в цілому. По-друге, сама сім'я досягла такого рівня самоорганізації, згуртованості, коли вона здатна самостійно вирішувати проблеми матеріального забезпечення, досягнення психологічного комфорту, формування умов для духовного саморозвитку її членів. Тоді з'являється можливість переходу сім'ї з об'єкта розвитку з боку соціуму в суб'єкт саморозвитку.

Самовизначення сім'ї в сучасних умовах обумовлено, по-перше, наростанням глобальних змін у суспільстві, які впливають на цю малу групу, спонукаючи самостійно приймати рішення, пов'язані з реалізацією її основних функцій, не сподіваючись на допомогу ззовні, щоб вижити в складних соціально-економічних і соціокультурних умовах і забезпечити комфортні умови повсякденного життя. По-друге, в сучасному світі вже не стільки соціум, скільки сама сім'я визначає джерела формування її бюджету, кількість дітей у сім'ї, вибір інститутів соціалізації особистості дитини. При цьому ні особистість, ні сім'я не можуть здійснювати будь-яке самовизначення без урахування тих умов, в яких вони знаходяться.

Самовизначення сім'ї, необхідно розглядати як особливу взаємодію існуючих в соціумі і прийнятих в сім'ї цінностей, що забезпечують як подальший розвиток сучасного суспільства, так і комфортне існування особистості, яке неможливе без наявності особливих відносин з тими людьми, які сприймаються як рідні.

Методологія виявлення сутності самовизначення сім'ї вимагає, по-перше, розуміння того, що дане явище виникло і стало затверджуватися в результаті досягнення людиною більш високого ступеня свободи по відношенню і до природи, і до соціуму. Тому слід трактувати самовизначення сім'ї, з одного боку, як частина загального процесу зростання свободи індивідів і соціальних груп в умовах сучасного розвитку людства та окремих культур, з іншого боку, як результат загального процесу гуманізації відносин між індивідами, малими та великими спільнотами у всіх сферах життєдіяльності сучасної людини. Ухвалення цінності індивідуальних особливостей особистості, створення можливостей для її самореалізації повинні здійснюватися на рівні не тільки всього суспільства, а й малих груп. Сім'я є тією малою спільністю, яка об'єднує в різних культурах переважну більшість дорослих і дітей.

По-друге, самовизначення сім'ї необхідно розглядати як перехід її зі стану переважно об'єкта впливу зовнішніх сил, що вимагають підкоренню законам природи, нормам культури, регулюючих протягом багатьох століть все повсякденне життя цієї спільності, в становищі суб'єкта, самостійно вибирати найбільш ефективні варіанти вирішення конкретних проблемних ситуацій, котрі періодично виникають у процесі її функціонування та розвитку. Самовизначення сім'ї стає основним способом саморозвитку цієї малої спільності в сучасному житті.

По-третє, самовизначення сім'ї необхідно трактувати як особливу систему свідомої взаємодії всіх її дієздатних членів у процесі обґрунтованого вибору реально можливих способів створення, збереження, розвитку союзу близьких людей або його перетворення в інші відносини під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів. Індивіди спільно шукають способи конструювання тих відносин, які створюють прийнятні для малої групи та її членів форми спілкування при реалізації функцій сім'ї.

По-четверте, самовизначення необхідно розглядати як ефективний засіб виявлення та реалізації потенціалу кожного члена сім'ї по збереженню і зміцненню зв'язків близьких людей. Не тільки дорослі, а й діти, принаймні, з підліткового віку, можуть розкривати свої індивідуальні здібності, спрямовані на забезпечення турботи про родичів, створення комфортних умов спільного життя.

По-п'яте, самовизначення сім'ї веде до появи особливої сукупності норм і правил спілкування подружжя, батьків і дітей. Виникає культура малої групи, що об'єднує кілька індивідів, що сприймають себе як близьких людей, на основі компромісів, толерантного ставлення один до одного, спільного вирішення життєво важливих проблем. Тому кожна сім'я може створювати свою індивідуальну систему самовизначення на основі як загальних принципів, норм цього процесу, так і особливих, характерних тільки для цієї малої групи. Самовизначення сім'ї являє собою пошук реально можливих варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Висновки. Самовизначення сім'ї являє собою спільну раціонально організовану діяльність дієздатних членів малої групи при виробленні спільних цілей життєдіяльності подружжя, батьків і дітей і обґрунтованих варіантів їх досягнення. Тому необхідно розглядати процес самоорганізації сім'ї як обов'язковий елемент системи її самовизначення. Потрібно виробити усіма членами сім'ї навичок самоорганізації в побуті, домашньому та позасімейному спілкуванні, при профілактиці та вирішенні можливих конфліктних ситуацій.

Наступна характеристика самовизначення сім'ї полягає в тому, що воно дозволяє, по-перше, виявляти можливості кожного члена сім'ї, що забезпечують її стійке функціонування і розвиток, по-друге, формувати і використовувати потенціал спільної діяльності, спрямованої на підвищення рівня матеріального і духовного благополуччя сім'ї при зіткненні з різними труднощами, конфліктами, які супроводжують спільне життя близьких людей. Отже, потрібно як вивчення позитивних для сім'ї якостей її членів, так і придбання ними тих знань і вмінь, які потрібні для збереження і зміцнення відносин між членами сім'ї. Для цього необхідно спеціальне навчання особистості, яке здійснюється як в організованій формі, так і за допомогою самоосвіти. Останнє є обов'язковою умовою, оскільки ніхто, крім самої людини, не може навчити його погоджувати свої потреби з інтересами інших членів малої групи.

Самовизначення сім'ї передбачає розвиток навичок самовизначення кожного її представника по відношенню до прийняття або заперечення тих пе-

реживань, а також ціннісних орієнтацій, установок, якими керуються інші члени малої групи. Уміння знаходити консенсус, проявляти толерантність стають найважливішими якостями особистості, що забезпечують саму можливість самовизначення сім'ї при вирішенні проблемних ситуацій. Тому виникає необхідність спеціальної підготовки підростаючого покоління до сучасної сімейного життя на основі вироблення і реалізації тих знань, умінь, здібностей, які дозволяють зміцнювати і розвивати як відносини між подружжям, так і дитячо-батьківські стосунки.

Важливою особливістю самовизначення сім'ї є обґрунтований вибір тих цінностей, якими сім'я керується при прийнятті рішень, спрямованих на забезпечення комфортного існування її членів. При цьому цінності конкретної сім'ї не обов'язково запечують ті, які панують в соціумі. Мала група бере з них те, що максимально відповідає її уявленням про благополуччя, виробленим на основі життєвого досвіду, власного розуміння того, що найкращим чином підходить даній сім'ї. Збереження комфортної взаємодії в побуті, спілкуванні, дозвіллі близьких людей, створення умов для самореалізації кожного члена групи в сімейній та позасімейній діяльності є тими загальними орієнтирами, які забезпечують ефективне самовизначення сім'ї.

Список літератури:

1. Лавріненко Н. В. Інститут сім'ї в умовах української реальності // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментарі науковців) / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульга. – К., 2001. – С. 329-342.
2. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї / М. П. Лукашевич, Ф. Ф. – К.: Знання, 2013. – 223 с.

Шаповал И.Г.
Национальный авиационный университет

СЕМЬЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА И ЕЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ

Аннотация
Семья в последние годы находится в состоянии трансформации которое привело к возникновению острых противоречий между упорядоченной, традиционно присущей межличностным отношениям в семье, и тем ритмом жизни, которое определяет деятельность человека вне семьи. На семью в данный момент исторического развития возлагаются большие надежды в плане процессов, возникающих у человека с окружающим миром, а как следствие это приводит к тому, что семья перестает характеризоваться тем постоянством связей, которые в течение тысячелетий были основой ее существование. Во время исторической трансформации понимания семьи и ее личного самоопределения происходят изменения в самой семье и ее функций в отношении общества.
Ключевые слова: Семья, самоопределения семьи, общество, функции семьи, трансформационный процесс.

Shapoval I.G.
National Aviation University

FAMILY IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY AND SELF-DETERMINATION

Summary
Family in recent years in a state of transformation which led to sharp contradictions between ordered traditionally characteristic of interpersonal relationships in the family, and the rhythm of life that determines human activity outside the family. In the family at this time of historical development have great expectations in terms of the processes that occur in humans with the environment, and as a result this leads to the fact that the family is no longer characterized by constancy To the ties that for thousands of years have been the basis of existence. While understanding the historical transformation of the family and his personal self, changes in family and most of its functions to the society.
Keywords: family, family self, society, family functions, the transformation process.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323 (477)

НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ МИФОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ С ПОМОЩЬЮ АРХАИЧНЫХ МИФОВ

Аулина Е.В.
Всеукраинская общественная организация «Украинский центр исламоведения»

Сегодня политические мифы превращаются в эффективное средство информационной войны. Последняя предваряет и сопровождает боевые действия, либо, в отдельных случаях, может заменять их. В описываемых условиях актуализируется проблема способов нейтрализации той части современных политических мифов, которая превращается в сложно-структурированные комплексы и несет в себе деструктивный императив. Одним из элементов такого противодействия становится использование архаичных мифологических форм.
Ключевые слова: политический миф, мифологический комплекс, ядро мифа, периферия мифа, массовое сознание, ментальные и поведенческие стереотипы.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами. В эпоху постиндустриального общества наблюдается очередной ренессанс политического мифа. Одной из причин этого являются непрекращающиеся военно-политические конфликты, которые вследствие применения новых разрушительных технологий имеют катастрофические последствия для социально-экономической сферы государства. При этом отмечаются попытки выстраивания с помощью средств массовой информации манипуляционных схем, призванных сеять хаос и страх в общественном сознании больших социальных групп и даже целых народов. Именно современный политический миф является действенным инструментом дефрагментации сознания социума, которая превращает общественные массы в толпу, лишая их рационального мировосприятия. Как показывает развитие исторического процесса наиболее опасными мифы становятся в том случае, когда они обслуживают зарубежные политические интересы. В подобных условиях исследование указанного социально-политического феномена из разряда чисто научных проблем переходит в прикладную плоскость и затрагивает область национальной безопасности.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует, что в трудах таких авторов как Х. Бердінг, Р. Барт, М. Дмитренко, Л. Зубрицька, Е. Кассірер, А. Кольєв, П. Кравченко, С. Кримський, К. Лисенко, С. Московічі, Г. Осіпов, О. Полисаєв, В. Полосін, М. Попович, Г. Почепцов, В. Рюдигер, О. Садовників, А. Тихолаз, Л. Харченко, К. Хюбнер, І. Чорний, Ю. Шайгородський, В. Шедяков, М. Шестов, К. Флад были раскрыты многие субстанциональные элементы политического мифа.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Однако, не смотря на изложенное выше, практически отсутствуют научные работы, посвященные собственно противодействию мифологическим комплексам, имеющим деструктивную природу, что существенно затрудняет использование имеющихся теоретических разработок для решения прикладных задач.

Цели исследования – рассмотреть специфику влияния политического мифа на массовое сознание, а также использования архаических мифологических конструктов в контексте нейтрализации деструктивных политических мифов в современных условиях.

Изложение материала. В современных условиях политическое, экономическое религиозное, социокультурное и иные виды соперничества между различными политическими (в том числе государственными) и этническими объединениями нередко перерастают в массовые погромы, террористические акты, и даже локальные войны. К сожалению, поводом для боевых столкновений все чаще становятся войны информационные. В ходе них авторы агрессивных планов разжигают межнациональную рознь и социальную нетерпимость, готовя почву для последующих взрывов, поджогов, массового геноцида и прочих атрибутов человеческого самоуничтожения.

Сами по себе информационные войны являются сложной системой социальных отношений, ориентированной на создание условий для ментального доминирования в массовом сознании объекта агрессии. Среди элементов этой конструкции стоит выделить опирающийся на древние практики и одновременно весьма эффективный в нынешних условиях политический миф.

Так, еще Геродоту приписываются слова о том, что в Спарте, как и в Египте «миф мог быть »одновременно и мечтой, и поэзией, и метафизикой», а «также ... и политикой» [12, с. 48-68]. В отличие от греческого «римский миф» создавался «не массовым сознанием, а творческими личностями из среды и по заказу правящей элиты» [6]. В «римском мифе» правители уподоблялись культурным героям, действовавшим по воле богов. Экспансии римлян придавался превентивный, оборонительный характер. Простых жителей Вечного города убеждали в том, что войны были спровоцированы врагами извне.

Чтобы понять природу высокой эффективности влияния политического мифа на массовое сознание следует обратиться к его онтологической и структурной составляющим. В первом случае мы согласны с мнением М. Дмитренко о том, что «по своей сути мифологизация политических процессов представляет собой одну из форм идеологии» [2, с. 625]. Таким образом, создается комплекс идей, базирующихся на определенных основополагающих ценностях.

В структурном отношении современный миф можно представить в виде ядра и периферии. Базовые ценности, о которых говорилось выше, используются автором мифа при формировании его ядра (мифологемы). Основу последней составляет латентный императив, направленный на решение определенной задачи. Его латентность обеспечивается за счет отбора подходящих ценностей и их качественной целевой подстройки. Императивность – путем эксплуатации соответствующего архетипа, который априори служит обеспечению последующего раскрытия мифологических образов и событий в случае наличия необходимых условий.

Мифологические образы и события, составляющие периферию, подбираются автором мифа таким образом, чтобы способствовать безальтернативному раскрытию задействованного архетипа. В данном

случае значительное внимание уделяется их соответствию друг другу. Итогом подобных манипуляций должно стать превращение базового архетипа в соответствующие замыслу мифотворца ментальные и поведенческие стереотипы. В качестве наполнителя мифологемы могут использоваться и известные архаические мифы.

В качестве одного из наиболее наглядных примеров можно рассматривать события, происходившие в 1940 г. на фоне обострения военно-политической ситуации во Франции. Используя катрены Нострадамуса о мифологических событиях будущего, когда «машины, изрыгающие дым и огонь», будут с грохотом пролетать над мирными городами, сея ужас и смерть, немецкая разведка подготовила большое количество агитационных брошюр. От себя ведомство Шелленберга добавило, что страждущие смогут обрести спасение лишь на юге и юго-востоке страны. После распространения лжепророчеств толпы беженцев устремились по указанным направлениям. При этом немцам была предоставлена свобода передвижений в направлении Парижа и одновременно заблокирован подход французских войск [3, с. 90].

В данном случае перед нами практически в чистом виде раскрывается схема современного мифотворчества. В качестве архетипа используется хтонический образ дракона, вызывающий разной степени затаенности страх в подсознании большинства европейцев. К нему добавляются такие ценностные моменты как вера в слова пророков и долг каждого индивида предупредить о надвигающейся беде себе подобного. В условиях паники уровень критического восприятия максимально снижается и объект информационного воздействия практически не в состоянии провести разграничительную черту между действиями христианских пророков и катренами астролога Нострадамуса. В то же время латентный императив «спасайтесь от гнева небес» раскрывается за счет использования образа знаменитого предсказателя.

Для многих граждан Третьей Республики Нострадамус уже имел устойчивый мифологический имидж. Во-первых, благодаря ореолу таинственности, возникшему еще при жизни знаменитого астролога. Во-вторых, вере в то, что его исходящие из глубины веков прорицания сбываются. И разве может француз, живший в те времена, когда по народным поверьям больше всего на свете ценилась честь и вера, предать своего соплеменника в будущем? Подобного рода размышления с одной стороны затрудняли вскрытие вражеских замыслов. С другой успешно формировали требуемый ментально-поведенческий стереотип «хочешь спастись → беги на юг и юго-восток».

Российско-украинский конфликт вызвал очередной всплеск политического мифотворчества. При этом значительное количество мифов выстраивается с использованием общего для двух народов политико-исторического поля. По-мнению большинства местных и зарубежных экспертов, Украина проигрывает информационное противоборство. Кремль уже имеет богатый опыт использования СМИ в двух чеченских войнах, конфликтах в Абхазии, Осетии и других горячих точках на территории СНГ. Вследствие этого российские мифотворцы действуют достаточно энергично и слаженно. В политических целях ими выстраиваются целые мифологические комплексы. Ярким примером может служить политический миф (комплекс) «о братстве». В этом комплексе используются сразу две мифологемы «о братской помощи» (БП) и «украинских фашистах» (УФ).

На первый взгляд идея БП совершенно противоположна УФ. Однако с точки зрения современного политического мифотворчества обе мифологемы составляют единое целое в рамках особо популярной среди мифотворцев дихотомии, известной уже тысячи лет под именами «добро и зло», «плохое и хорошее», «черное и белое», «мы и они». В нашем случае с помощью этого тандемного архетипа создается позитивный образ российской стороны и негативный украинской. В более локальном разрезе наблюдается попытка формирования среди части населения Донбасса восприятия украинского государства как враждебной и российского как дружественной (братской) силы.

Для наполнения тандемного архетипа «добро и зло» с акцентированием внимания на «братской» составляющей (если одни братья, то их противники не просто враги, а кровные враги) используются различные мифологические образы и события. Одна их часть (гуманитарные конвои) позитивно маркирована, вторая (предполагающая близость к образу фашизму/нацизму) – жестко негативно.

Первые в пределе представляют собой реминисценцию на идущий к нам из мусульманской и древнеегипетской мифологии образ каравана, понятный и близкий любому человеку. С этим образом прочно связан мощный эмоциональный мотив позитивного ожидания (надежды). У народов, во втором поколении переживших ужасы мировой войны, гумконвои также в состоянии вызвать в разной степени скрытую аллюзию на помощь бывшему СССР от западных союзников в рамках «ленд-лиза» и стоящую на порядок выше в эмоциональном плане – ситуацию с осажденным Ленинградом. Примером могут служить материалы в российских СМИ «Как в блокадном Ленинграде: корреспондент НТВ о жизни под обстрелами в осажденном Луганске», «В осажденном Луганске появилась вода, продукты и лекарства» и т.д. [4].

Создание позитивного образа гуманитарных конвоев несложно проследить в массмедиа РФ («Очередная помощь братскому народу: РФ готовит четвертый гуманитарный конвой для Донбасса» [11]. Ситуацией на Донбассе озабочены даже в Приморье. На сайте Артемовского городского комитета КПРФ существует целый раздел «В помощь братскому Юго-Востоку Украины» (названия статей соответствующие – «КПРФ отправила семнадцатый гуманитарный конвой в помощь жителям и бойцам Новороссии») [8]. Свою помощь предлагают также непризнанные республики вроде Абхазии, о чем говорится в РИА Новости («Конвой с гуманитарной помощью из Абхазии прибыл в ДНР») [9]. Согласно логике мифотворцев информационное воздействие усиливается за счет соответствующих публикаций в СМИ непризнанных ДНР и ЛНР («Восьмой гуманитарный конвой с помощью от братского государства – уже в ЛНР» [5]).

С помощью подобных мифологических комплексов формируется ложная социальная реальность, некритично воспринимаемая объектами информационного влияния. Во-первых, за счет императивности, базирующейся на мощных архетипах и эмоционально маркированных мифологемах, а также латентности, предусматривающей посредничество между указанными формами и объектом воздействия в виде непрямых указаний и намеков (которые на самом деле вполне четко воспринимаются индивидом на подсознательном уровне).

Попытки прямого информационного противодействия использованию таких мифологических комплексов имеют локальные результаты. Статьи в СМИ Украины чаще всего воспринимаются как

вторичные в новостном плане и не вызывают сопоставимого с первоисточниками интереса. Использование близкого к статистическому фактологического материала также не в состоянии преодолеть эмоциональную оболочку современного политического мифа, подспудно воспринимаемого на уровне веры. В тоже время обращают на себя внимание попытки зарубежных авторов использовать контрмифологические техники.

В частности, демифологизация современного мифологического комплекса «о братстве» осуществляется за счет использования широко известных мифологических архаических мифов, посвященных «троянскому коню» (сам «троянский конь» и связанные с ним «данайцы, дары приносящие»), а также «Янусу двуликому».

Названия материалов варьируются от минималистских «Russia's Trojan Horse» интернетресурса opendemocracy [20] и «Moscow's Trojan Horse» (foreignaffairs) [18] до приближающего архаичный миф к современному более сложному мифологическому комплексу за счет использования второй, не менее известной с давних пор мифологемы Хаоса «The Chaos Convoy» (foreignpolicy) [14]. Весьма часто с конвоем ассоциируется российский политический лидер. «Is this convoy Putin's Trojan horse?» (The Globe and Mail) [16], «Ukraine pledges to block Putin's 'Trojan horse' aid» (Daily Telegraph) [22], «Kiev sets terms for entry of Vladimir Putin's 'Trojan horse' aid convoy» (AFP) [17].

Дальнейшая демифологизация осуществляется за счет сравнения Путина с легендарным Янусом двуликим. Тему двуликости, раскрываемую известным международным информационно-аналитическим ресурсом project-syndicate («The Russian Janus») [19] и The guardian («Why Russia is an economic and political Janus») [23], но уже применительно к РФ как к государству продолжил Б. Обама, заявив в своем интервью The Economist, что «Россия всегда была «двуликим Янусом» [15].

В описанных случаях названия материалов, имеющие мифологическую составляющую, являются мощным средством воздействия на подсознание целевой аудитории и одновременно способствуют ее расширению.

Большинство читателей, ознакомившихся с вышеперечисленными статьями из зарубежных изданий, незаметно для себя обретают, пользуясь терминологией Р. Барта «эссенциальную простоту», не считая нужным идти «дальше непосредственной видимости» [1, с. 306] в осмыслении описываемых событий. Являясь скрытым императивом, миф минует сознание человека, занятого рациональным осмыслением остального (фактологического) текста сообщения и настойчиво требует его аксиоматического восприятия, как бы уже исходя от собственного Эго.

В то же время проверенная веками аттрактивность архаичных мифологических образов способствует существенному увеличению ознакомившихся с подобными текстами.

Влияние немифологической части сообщения является вторичным, в основном, предоставляя аудитории данные о качественных (на уровне формальной логики) и количественных характеристиках предложенного объекта мышления. Эмоциональный маркер восприятия самого объекта к тому времени уже сформирован конкретным мифом в сжатом виде: «конвой = троянский конь → зло». Либо в тесно связанным с ним расширенном – «конвой = зло; конвой = Путин; действия Путина (России) по отношению к Украине = зло».

В данном случае следует обратить внимание на имеющие место перепечатки в украинской прессе статей из вышеуказанных информационных ресурсов – «Троянский конь и волк в овечьей шкуре: конвой Путина стал главной темой мировых СМИ» [12]; «Мировые СМИ: гуманитарный конвой или «троянский конь»? [10]. Кроме изначальной мифологической аттрактивности здесь используется технология «иностранного эксперта», что является дополнительным фактором, усиливающим психоэмоциональное воздействие на аудиторию.

Выводы. Мифы имеют двойственную природу. Их архаическая часть (до «римского мифа») является результатом коллективного творчества и несет чаще всего важную для существования социума информацию в легко передаваемом виде. Начиная с «римского мифа» подобного рода социокультурные феномены постепенно превращаются в инструмент политико-идеологического воздействия элит на широкие слои населения. Мифотворцами становятся отдельные индивиды.

Современные политические мифы могут рассматриваться как мифологический комплекс, состоящий из ядра (мифологемы) и периферии. Мифологема формируется мифотворцем в направлении создания конкретного латентного императива. Мифологические образы и события, составляющие периферию, подбираются таким образом, чтобы способствовать безальтернативному раскрытию задействованного архетипа. Для наполнения периферии могут использоваться архаические мифы.

Действенность современных мифологических комплексов заключается в комбинации расширенной архетипической базы, оказывающей определяющее влияние на эмоциональное маркирование индивидом входящей информации, и использовании современных технологий воздействия на сознание больших социальных групп.

Эффективная нейтрализация современных мифологических комплексов возможна за счет использования архаичных мифов. Последние за счет более простой структуры (характеризующемся практическим отсутствием периферии) в случае массированного применения могут успешно противодействовать современным мифологическим комплексам в формировании эмоционально маркированного восприятия информации.

Перспективы дальнейших исследований в обозначенном нами направлении могут лежать в сфере изучения эффективности использования создаваемых ныне контрмифологических комплексов для нейтрализации негативного воздействия современных мифологических комплексов.

Список литературы:

1. Барт Р. Мифологии / Р. Барт. – М.: Академический Проект, 2008. – 351 с.
2. Дмитренко М. Політична система України: Розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції: Монографія / Дмитренко М. Видання друге з доповненнями та змінами. – К.: Університет «Україна», 2011. – 820 с.
3. Нострадамус М. Центурии. – СПб.: Амфора, 2006. – 587 с.
4. В осажденном Луганске появилась вода, продукты и лекарства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.vesti.ru/doc. html?id=1914773
5. Восьмой гуманитарный конвой с помощью от братского государства – уже в ЛНР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.lg.strichka.com/item/17616829

6. Как в блокадном Ленинграде: корреспондент НТВ о жизни под обстрелами в осажденном Луганске [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ntv.ru/novosti/1149298#ixzz3OPNik1lg
7. Колобов А. В. Этапы развития «Римского мифа» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1280142572
8. КПРФ отправила семнадцатый гуманитарный конвой в помощь жителям и бойцам Новороссии») [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.artemkprf.ru/index.php/755-20141002-3
9. «Конвой с гуманитарной помощью из Абхазии прибыл в ДНР» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.ria.ru/world/20141227/1040426390.html
10. Мировые СМИ: гуманитарный конвой или «троянский конь»? РИА Новости Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.rian.com.ua/analytics/20140814/355998124.html
11. «Очередная помощь братскому народу: РФ готовит четвертый гуманитарный конвой для Донбасса» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusdialog.ru/news/5469_1411546894
12. Троянский конь и волк в овечьей шкуре: конвой Путина стал главной темой мировых СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nvua.net/ukraine/Troyanskiy-kon-i-volk-v-ovechey-shkure-konvoy-Putina-stal-glavnoy-temoy-mirovyh-SMI-7477.html
13. Хаксли Дж. Л. Геродот о мифе и политике в древней Спарте // Межвузовский сборник научных статей «Античность и средневековье Европы» – Пермь: Пермский ун-т, 1994. – С. 48-68.
14. The Chaos Convoy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.foreignpolicy.com/2014/08/13/the-chaos-convoy/
15. The Economist interviews Barack Obama [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2014/08/economist-interviews-barack-obama-2
16. Is this convoy Putin's Trojan horse? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.theglobeandmail.com/globe-debate/editorials/is-this-convoy-putins-trojan-horse/article20022417/
17. Kiev sets terms for entry of Vladimir Putin's 'Trojan horse' aid convoy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www. theaustralian.com.au/kiev-sets-terms-for
18. Moscow's Trojan Horse [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.foreignaffairs.com/articles/141825/jan-werner-mueller/moscows-trojan-horse
19. «The Russian Janus» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.project-syndicate.org/russia-s-paradoxi
20. Russia's Trojan Horse [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.opendemocracy.net/od-russia/cas-mudde/russia's-trojan-horse
21. Ukraine pledges to block Putin's 'Trojan horse' aid [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.independent.ie/world-news/europe/ukraine-pledges-to-block-putins-trojan-horse-aid-30504003.html
22. Why Russia is an economic and political Janus [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.theguardian.com/business/2013/sep/20/why-russia-economic-political-janus

Ауліна Є.В.
Всеукраїнська громадська організація «Український центр ісламознавства»

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ МІФОЛОГІЧНИХ КОМПЛЕКСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ АРХАЇЧНИХ МІФІВ

Анотація
Сьогодні політичні міфи перетворюються на ефективний засіб інформаційних війн. Останні випереджують і супроводжують бойові дії, або, в окремих випадках, можуть підмінювати їх. В даних умовах актуалізується проблема засобів нейтралізації тієї частини політичних міфів, що перетворюється в складно-структуровані комплекси та несе в собі деструктивний імператив. Одним з елементів такої протидії є використання архаїчних міфологічних форм.
Ключові слова: політичний міф, міфологічний комплекс, ядро міфу, периферія міфу, масова свідомість, ментальні та поведінкові стереотипи.

Aulina E.V.
Ukrainian Public Organization «Ukrainian Centre of Islamic Studies»

NEUTRALIZATION OF THE MODERN MYTHOLOGICAL COMPLEX BY USING THE ARCHAIC MYTHS

Summary
Today, political myths are transformed into an effective instrument of the information war. The last precedes and follows fighting, or, in some cases, may replace them. In the described conditions the problem of methods of neutralization of that part of the modern political myths which turns into complexity structured complexes and destructive imperative myths becomes topical. One of the elements of such counter becomes using of the archaic mythological forms.
Keywords: political myth, mythological complex, the core of the myth, the periphery of the myth, the mass consciousness, mental and behavioral patterns.

УДК 328.185:327.8

ГЕНДЕРНО СБАЛАНСИРОВАННОЕ УЧАСТИЕ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ КАК ФАКТОР ПРЕОДОЛЕНИЯ КОРРУПЦИИ

Краснопольская Т.Н.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Исследованы теоретические вопросы гендерно сбалансированного участия в государственном управлении как фактора преодоления коррупции. Рассмотрены основные международные институты, занимающиеся мониторингом состояния борьбы с коррупцией в мире. Сопоставлены рейтинг стран мира по уровню коррупции и по уровню политического участия женщин. Установлено наличие зависимости этих показателей в ряде стран. Проанализированы показатели уровня коррупции в украинском обществе. Предложены пути преодоления коррупции в Украине, с учетом зарубежного опыта.

Ключевые слова: коррупция, преодоление коррупции, факторы преодоления коррупции, Группа государств против коррупции (GRECO), гендер, гендерно сбалансированная участие в государственном управлении.

Постановка проблемы. Для современных переходных обществ одной из социальных проблем в государстве является коррупция и способы ее преодоления. Данная проблема существует и в Украине, которую характеризуют как демократизирующееся общество. Для украинского государства коррупция стала фактором, реально угрожающим национальной безопасности государства. Негативное воздействие коррупции распространяется на различные сферы общественной жизни: экономику, политику, управление, социальную и правовую сферы, общественное сознание, международные отношения. Она является одним из основных препятствий построения в Украине демократического, социального, правового государства, утверждения принципа верховенства права.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследование данной проблемы является также актуальным, поскольку не существует единого мнения относительно концептуализации понятия «коррупция» и способа ее преодоления. Так, среди авторов, исследующих данную проблему можно отметить: Дж. Сентурию, Г. Мюрдаля, С. Роуз-Аккермана, И. Мени, А. Хайденхаймера, Д. Томпона, Р. Тилмана, Х. Ронтеля, М. Джонсона, Б.В. Волженкина, Л.В. Гевелинга, В.Н. Кудрявцева, В.В. Лунеева, А.В. Наумова, В.П. Панова, Л.М. Тимофеева, Л. Шелли и других.

Кроме этого, данная проблема рассматривается и на международном уровне через создание межгосударственных институтов и путем принятия нормативно-правовых актов по борьбе с коррупцией.

Выделение не разрешенных ранее частей исследования общей проблемы. Несмотря на то, что проблема борьбы с коррупцией является очень актуальной для исследователей, на данное время не рассмотрен такой ее аспект как определение взаимосвязи и взаимозависимости между уровнем коррупции и гендерно сбалансированным участием в государственном управлении

Цель статьи. Главной целью данной статьи являются особенности применения гендерно сбалансированного участия в политической власти как одной и мер преодоления коррупции.

Изложение основного материала. Прежде чем рассматривать мировой и украинский опыт в антикоррупционной деятельности, целесообразно концептуализировать данный феномен.

Под «коррупцией» чаще всего понимается процесс, связанный с прямым использованием должностным лицом прав (полномочий), предоставленных ему по должности, в целях личного обогащения, включая в этот процесс подкуп чиновников и общественно-политических деятелей, дачу взяток и т.д. [14].

Широкое понимание коррупции как явления, не сводится только к взяточничеству (подкупу), такой подход характерен для авторов западной школы права. Можно согласиться с Д. Бейли о том, что коррупция представляет собой злоупотребление властью как результат ее использования в личных целях, которые не обязательно должны быть материальными [9, с. 156].

Согласно Конвенции совета Европы о борьбе с коррупцией: «коррупция – прямое или косвенное вымогательство, предложение, дача или получение взятки либо любой другой неправомерной выгоды или возможности ее получения, нарушающие надлежащее выполнение любого обязательства лицом, которое получает взятку, неправомерную выгоду или возможность иметь такую выгоду, или поведение такого лица» [13].

Для преодоления коррупции в Украине был принят ряд соответствующих законов. Сейчас вопросы борьбы с коррупцией регулируются Законом Украины «Об основах предупреждения и противодействия коррупции» 2011 г. [6], а также целым рядом подзаконных нормативно-правовых актов, направленных на его реализацию.

Однако, несмотря на обширную нормативно-правовую базу, по данным «Барометра мировой коррупции» – публичного опроса общественного мнения о коррупции Transparency International – только 16% опрошенных украинцев считают эффективными правительственные меры по борьбе с коррупцией, 59% признают их неэффективными, остальные затруднились ответить. 34% респондентов хоть раз в жизни платили взятки.

30% украинцев считают, что за 2007-2010 гг. уровень коррупции в стране возрос, 63% – что оставался на месте и толь 7% полагают, что он снизился.

Наиболее коррумпированной структурой, по мнению наших соотечественников, является суд [1].

Следует отметить, что коррупция является важной проблемой не только для Украины, но и для мирового сообщества в целом. Об этом свидетельствует деятельность таких организаций как ООН и Совет Европы и принятые ими конвенции о борьбе с коррупцией [7, 13], а также деятельность по их реализации.

На преодоление этого негативного явления направлена деятельность специализированного международного института – Группы государств против коррупции (Group of States against corruption, GRECO), созданного Советом Европы в 1999 г. с целью

улучшения возможностей государств–членов группы бороться с коррупцией, придерживаться принятых государствами решений, а также предпринимать соответствующие антикоррупционные меры.

Украина присоединилась к GRECO 1 января 2006 года, ратифицировав Гражданскую Конвенцию против коррупции [13]. Тем самым государство дало согласие проходить оценку со стороны GRECO относительно имплементации в национальное законодательство положений Криминальной и Гражданской конвенций Совета Европы против коррупции, Руководящих принципов борьбы с коррупцией Совета Европы, принятых в рамках выполнения Программы действий против коррупции, одобренной Советом Европы [12].

В силу того, что Украина присоединилась к GRECO после окончания первого раунда оценки GRECO, при проведении второго раунда, она была отнесена к общей оценочной процедуре, охватывающей вопросы как первого, так и второго раундов оценки.

GRECO, согласно статье 10 своего Устава, согласилась, что первый раунд оценки должен охватывать следующие темы:

- независимость, специализация средства, находящихся в распоряжении национальных органов, ответственных за предупреждение и борьбу с коррупцией;
- размер и масштаб иммунитетов (от расследования, преследования или рассмотрения в суде вопросов коррупции).

Второй раунд оценивания охватывает такие темы:
- доходы от коррупционной деятельности (арест и конфискация доходов от коррупционной деятельности; связь между коррупцией и преступлениями, связанными с отмыванием денег и организованной преступностью);
- публичная администрация и коррупция;
- юридические лица и коррупция [3].

С 19 по 24 ноября 2006 года в Украине находилась с визитом группа оценки GRECO – GET(GRECO Evaluation Team), в сопровождении члена Секретариата Совета Европы. До этого GET были даны ответы на вопросы оценочных анкет и сопроводительные документы.

В состав GET входили: Алгимантас Шепас (директор Института права, Литва), Александра Капишовская (советник Департамента по международным вопросам, Министерство юстиции Словакии), Анна Майерс (заместитель директора организации «В защиту общественных интересов», Великобритания) и Вольфганг Шмидт (старший прокурор, Германия).

Отчет по первым двум этапам проверки был предоставлен Украиной в начале 2007 г. И утвержден на 32-м пленарном заседании GRECO в Страсбурге, которое проходило с19 по 23 марта 2007 г. [11].

Главной целью отчета явилась оценка эффективности мероприятий, принятых органами власти Украины для выполнения требований первых двух этапов. В отчете представляются – по каждой теме – описание ситуации и критический анализ.

Выводы содержат перечень 25 рекомендаций, принятых GRECO и адресованных Украине для улучшения уровня соответствия положениям, которые рассматриваются.

Первый дополнительный отчет по двум раундам проверки был предоставлен Украиной в мае 2009 г. При этом GRECO отметила, что выполненными считаются 8 рекомендаций, а 17 рекомендаций – выполнены частично. Затем в марте 2012 г. наше государство представило второй дополнительный отчет. Согласно ему из 17 рекомендаций, выполнение которых продолжалось, Украина частично выполнила 10 рекомендаций и не выполнила 3 рекомендации.

Как сообщил министр юстиции Александр Лавринович, в своем отчете GRECO обращает внимание на позитивные сдвиги в выполнении ряда рекомендаций. В частности, речь идет о создании антикоррупционного органа по вопросам антикоррупционной политики, принятии Национальной антикоррупционной стратегии и плана действий по ее реализации, совершенствовании законодательства по осуществлению государственных закупок и т.п. [8].

Таким образом, на данный момент наше государство проходит третий раунд оценки, который начался с 1 января 2007 г. Он посвящен оценке мероприятий, которые осуществляются украинской властью для криминализации коррупционных деяний, а также оценке прозрачности финансирования политических партий.

Еще один важный международный институт, деятельность которого направлена на преодоление коррупции, был создан в 1993 г. Она носит название Transparency International и представляет собой международную неправительственную организацию по борьбе с коррупцией и исследованию уровня коррупции по всему миру.

По результатам исследования, проведенного указанной организацией, Украина в 2011 году занимает 152 место по уровню коррупции из 183 в мире. Наша страна набрала 2,3 балла [1]. При этом уровень коррупции в государстве оценивается организацией по десятибалльной системе от нуля (максимальный уровень) до десяти (минимальный). Для сравнения в 2010 г. наше государство занимало 134 строчку в этом рейтинге. Как видим, наметилась весьма негативная тенденция, которую необходимо преодолеть, чему может способствовать изучение международного опыта.

Полезным для целей данного исследования является изучение мировых показателей уровня коррупции по состоянию на 2011 г., представленных Transparency International в виде карты мира и сопоставление их с картой Межпарламентского союза «Женщины в политике: 2012», составленной по состоянию на 1 января 2012 г.

Сравнение указанных карт дает весьма интересный результат: в странах, где высок уровень представительства женщин в парламенте, уровень коррупции оказывается низким. Так, бесспорными лидерами по обоим критериям являются страны Северной и Западной Европы, а также некоторые другие.

Так, среди первых 25 стран, которые минимально подвержены коррупции (от 7 до 9,5 баллов), можно назвать такие государства как: Новая Зеландия – первая строка с показателем 9,5 баллов, Дания и Финляндия – по 9,4 балла, Швеция – 9,3, Норвегия – 9,0, Нидерланды – 8,9, Швейцария – 8,8, Исландия – 8,3, Германия – 8,0, Австрия – 7,8, Бельгия – 7,5 и др. [2].

В то же время, среди первых 25 государств с высоким процентом участия женщин в парламенте (от 52,6% до 28,6%) также оказывается большая их часть: Норвегия, где женщины составляют 52,6% членов парламента, Швеция – 52,2%, Исландия и Финляндия – по 50%, Австрия – 46,2%, Швейцария – 42,9%, Бельгия – 41,7%, Дания – 39,1%, Германия и Нидерланды по 33,3%, Испания – 30,8%, Новая Зеландия – 28,6% [4].

Отсюда следует вывод, что существует определенная связь между уровнем коррупции в обществе и гендерным паритетом во властных структурах.

Как показывают приведенные выше данные, установление гендерного равенства в государстве

может способствовать преодолению коррупции в обществе. Во всяком случае, установление паритетного представительства в парламенте может стать одним из факторов, снижающих уровень коррупции.

Такое заключение подтверждают исследования в области менеджмента и психологии, которые выделяют ключевые качества руководителей-женщин и руководителей-мужчин. Согласно таким исследованиям, женщины обладают такими качествами, как: гибкость, стремление разрешить ситуацию путем достижения компромиссов; они более мягки, менее амбициозны и т.п.

Например, Л.А. Пампуха выделяет ряд особенностей, которые подтверждают что женский стиль управления гораздо разнообразнее. Среди них следует отметить те, которые, по нашему мнению, снижают уровень проявления коррупции, а именно: получения взятки, в случае женщины-руководителя по сравнению с мужчиной-руководителем. К ним можно отнести такие:

1) мотивация работы: у мужчины – карьерный рост и самовыражения, женщины – выполнение цели;

2) женщины больше внимания уделяют межличностным отношениям с коллегами, что приводит к улучшению микроклимата в коллективе, где женщина-руководитель;

3) женщина эмоциональная, склонная «проигрывать» ситуацию, т.е. может предвидеть последствия своих действий и соответственно корректировать;

4) женщина отличается своей гибкостью, ситуативностью, умением приспосабливаться к ситуации, умением переключаться с одной социальной роли (менеджера) на другую (мать, жена) [10].

Все эти личностные качества женщины, по нашему мнению, снижают риск появления коррупции как в сфере государственного управления и местного самоуправления, так и в частном секторе. Это объясняется тем, что с женщиной проще прийти к соглашению, не прибегая к коррупции, а просто высказав все аргументы в поддержку своей позиции. Она более склонна войти в положение человека и помочь ему.

Анализ мирового опыта, основанный на данных, которые собраны в рамках программы исследований World Values Surveys по 18 странам в 1981 г. и 43 странам в 1991 г., показывают, что женщины менее склонны использовать непорядочный и противозаконный стиль поведения, чем мужчины.

Также значительно большая доля женщин, чем мужчин, верит, что определенные поступки не могут быть оправданы ни при каких условиях. Например, 77,3% женщин считают неприемлемым принятие взятки в ходе исполнения служебных обязанностей, в то время, когда среди мужчин этот показатель составляет 72,4%.

Следует отметить, однако, что в обследовании 1991 г. из 43 стран в 7 мужчины были менее склонны принимать взятки. В оставшихся странах в 1991 г. и во всех 18 странах, обследованных в 1981 г., женщины были менее склонны брать взятки [5, с. 97].

И, хотя статистически значимые гендерные различия обнаружены не во всех странах, следует все же согласится с выводами World Values Surveys в том, что гендерно дифференцированное отношение к коррупции более или менее свойственно всему миру.

К аналогичным выводам приходит Кауфман, который в результате проведенных в 1998 г. исследований в более чем 80 странах, обнаруживает обратно пропорциональную зависимость между показателем коррупции и показателем социально-экономических прав женщин [5, с. 98].

Выводы и предложения. Гендерно сбалансированное участие в национальных структурах управления является средством повышения качества управления, а значит и средством преодоления коррупции. Высокий уровень участия женщин должен помочь обществу осознать насколько важна гендерная проблематика при рассмотрении политических процессов и принятии политических решений и мероприятий.

Прогрессивной инициативой в этом ключе является интеграция гендерного подхода в Украине в ходе реформы государственной службы. По нашему мнению, огромным шагом вперед в этой области является тот факт, что проект Стратегии государственной кадровой политики Украины содержит раздел VIII «Гендерная политика».

Украинскому обществу нужна глубокая ментальная трансформация, что приведет к изменению традиционных представлений о роли мужчины и женщины в обществе, к развитию партнерских отношений между мужчинами и женщинами и утверждению гендерной демократии. А это, в свою очередь, поможет справиться со многими острыми проблемами современного украинского общества, в том числе и с коррупцией.

Для преодоления сложившегося гендерного неравенства в системе государственного управления Украины можно предложить ряд мероприятий. Такими мерами могут быть: интеграция гендерного подхода к участникам процесса принятия решений, разработка стратегической политики с учетом гендерной перспективы, проведение мониторинга истинного состояния представительства женщин и мужчин, применения методов оценки с использованием гендерно чувствительных показателей, обоснование и внедрение идеологии равенства, взаимодействие с гражданским обществом, создание предпосылок для внедрения функции мотивации при формировании гендерного равенства и т.д.

Также, по нашему мнению, на первоначальном этапе целесообразно внедрение на законодательном уровне системы гендерного квотирования.

Все указанные меры по установлению в нашем обществе гендерного паритета в области управления приведут к положительным результатам в культурной, экономической, политической сфере жизни, будут способствовать формированию правового государства и помогут в борьбе с коррупцией.

Список литературы:

1. Corruption by Country / Territory. Ukraine [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.transparency.org/country#UKR
2. Corruption perceptions index 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cpi.transparency.org/cpi2011/results
3. Statute of the GRECO. Appendix to Resolution (99) 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/statute_en.asp
4. The world map «Women in Politics: 2012: Situation on 1 January 2012» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipu.org/pdf/publications/wmnmap12_en.pdf

5. Гендерные проблемы и развитие. Стимулирование развития через гендерное равенство в правах, в доступности ресурсов и возможности выражать свои интересы / Пер. с англ. Л. Н. Волков, Н. А. Кудашева. – М: Издательство «Весь Мир», 2001. – 408 с.
6. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#n30
7. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_c16], [Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією Рада Європи від 04.11.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_102
8. Минюст обнародовал отчет о выполнении требований GRECO / Информационное агентство МИНПРОМ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://minprom.ua/news/93063.html
9. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд. М. І. Камлик та ін. – К.: Школяр, 1999. – 480 с.
10. Пампуха Л. А. Гендерные аспекты эффективного менеджмента / Л. А. Пампуха [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://novyn.kpi.ua/2009-1/08_Lompuh.pdf
11. Спільні перший та другий раунди оцінювання. Оціночний звіт по Україні [Электронный ресурс]. – Страсбург, 2007. – 52 с. – Режим доступа: http://www.coe.int/greco
12. Украина готовится к четвертому раунду оценивания GRECO / Информационное агентство МИНПРОМ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://economics.unian.net/rus/detail/127558
13. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією Рада Європи від 04.11.1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_102
14. Юридический энциклопедический словарь / О. Г. Румянцев, В. Н. Додонов. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 378 с.

Краснопольська Т.М.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ГЕНДЕРНО ЗБАЛАНСОВАНА УЧАСТЬ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ

Анотація
Досліджено теоретичні питання гендерно збалансованої участі в державному управлінні як фактора подолання корупції. Розглянуто основні міжнародні інститути, що займаються моніторингом стану боротьби з корупцією в світі. Співставлено рейтинг країн світу за рівнем корупції та за рівнем політичної участі жінок. Встановлено наявність залежності цих показників в ряді країн. Проаналізовано показники рівня корупції в українському суспільстві. Запропоновано шляхи подолання корупції в Україні, з урахуванням зарубіжного досвіду.
Ключові слова: корупція, подолання корупції, фактори подолання корупції, Група держав проти корупції (GRECO), гендер, гендерно збалансована участь в державному управлінні.

Krasnopolskaya T.N.
National University «Odessa Law Academy»

GENDER-BALANCED PARTICIPATION IN PUBLIC MANAGEMENT AS A FACTOR OF OVERCOMING CORRUPTION

Summary
Theoretical questions gender-balanced participation in public management as corruption overcoming factor were investigated. The main international institutes which are engaged in monitoring of a condition of fight against corruption in the world were considered. The rating of the countries by the level of corruption and the level of political participation of women were compared. The connection between these indicators in few countries was established. Corruption level indicators in the Ukrainian society were analyzed. Ways of overcoming of corruption in Ukraine, taking into account foreign experience were offered.
Keywords: corruption, corruption overcoming, corruption overcoming factors, the Group of the states against corruption (GRECO), a gender, gender balanced participation in public administration.

УДК 328.131

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ УРЯДУ

Стойко О.М.
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Визначено, що теоретичною основою наукових досліджень процесу формування уряду стали теорії ігор та торгів. Однак відсутність емпіричних підтверджень змусила дослідників на початку 1970-х більше уваги приділяти ідеології політичних партій та їх прагненню реалізувати виборчу програму. Перехід до теорії некооперативних ігор у 1980-х роках дав змогу вченим значно розширити перелік чинників, що впливають на створення уряду.
Ключові слова: уряд, парламент, коаліція, інститут, теорія ігор.

Постановка проблеми. Вітчизняна політологія робить перші кроки в науково-теоретичному осмисленні процесу формування уряду законодавчим органом. Водночас аналіз процесу формування урядів є однією з найбільш актуальних тем у світовій порівняльній політології протягом останнього півстоліття. Саме у цьому напрямі найбільш очевидний прогрес, оскільки його представники послідовно удосконалюють дослідницькі методи, доповнюючи роботи попередників, запозичуючи нові підходи з інших сфер дослідження та поступово розширюючи фокус своєї уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема дослідження процесу формування уряду парламентською більшістю є відносно новою для вітчизняних учених, актуальність якої зумовлена переходом до парламентсько-президентської республіки. Відповідно спроби систематизації західних досліджень у цій сфері у вітчизняній політології відсутні.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження еволюції західних підходів до вивчення процесу формування уряду.

Виклад основного матеріалу. Теоретичною основою сучасних досліджень формування уряду стали теорія ігор та торгів, представлені у працях таких учених як Джон фон Нюман, Оскар Моргенштерн, Л. Шеплей та М. Шабік [46]. Дж. Нюман та О. Моргенштейн у своїй праці «Теорія ігор та економічної поведінки» [55] розглядали політичні партії як виключно прагматичних гравців, що прагнуть насамперед до отримання посад в уряді. Однак вони не виключали того, що, оскільки йдеться про стратегії різних гравців, то учасники переговорів щодо формування уряду можуть погодитися на створення мінімально виграшних коаліцій.

Найбільш вдалим прикладом застосування логіки теорії ігор та торгів до створення уряду була робота У. Райкера «Теорія політичних коаліцій» [41]. У ній він визначив чотири передумови, необхідних для створення коаліції: 1) наявність більше двох учасників, 2) відмова від принципу «гри з нульовою сумою», оскільки саме прагнення отримати хоча б частину, а не весь обсяг владних повноважень змушує партії укладати коаліційну угоду; 3) вільний обмін інформацією щодо інтересів та стратегії учасників; 4) домінування раціональної логіки серед учасників. Якщо ці умови виконуються, то можна говорити про початок коаліційних перемовин, які, однак, не обов'язково призведуть до створення стабільної політичної коаліції. Виходячи з положень роботи Дж. фон Ноймана та О. Моргенштерна, У. Райкер довів, що результатом коаліційних перемовин має стати мінімально виграшна коаліція, яка містить найменшу кількість партій, які разом можуть гарантувати більшість у парламенті.

Проблема розміру урядової коаліції детальніше досліджувалася В. Гамсоном, який довів, що найбільше шансів на реалізацію мають ті коаліції, які включають мінімальну кількість учасників і дають найменшу перевагу при формуванні парламентської більшості, так звана коаліція мінімального розміру. На відміну від ще одного виду коаліції – мінімально виграшної, вона характеризується мінімально можливою кількістю членів законодавчого органу, яка дозволяє формувати або ж контролювати більшість у парламенті [25]. Пізніше з'явилися праці, що стверджували, що потенційні уряди, що включають найбільшу парламентську партію, мають високі шанси на формування, оскільки найбільша партія часто є ключовим гравцем у процесі формування уряду, і не може бути з нього виключена [40, 52].

Такий механістичний підхід до прогнозування утворення коаліцій критикувався низкою учених, зокрема Е. Броуном [8], М. Тейлором, М. Левером [51], М. Франкліном [24], які довели, що гіпотези У. Райкера та інших дослідників про мінімальну виграшну коаліцію є досить неточними, особливо коли йдеться про формування урядів у парламентських демократіях. Набагато частіше у парламентських демократіях Західної Європи формувалися коаліції надмірної більшості (деяким учасникам якої не вдавалося отримати посади безпосередньо в уряді) та уряди меншості, що не мали підтримки парламентської більшості. Цей феномен не можливо було пояснити виходячи з положень теорії ігор, що змусило вчених шукати нові мотиви, якими керуються політичні партії. До кінця 1980-х років з'являлися поодинокі спроби пояснити появу тої чи іншої урядової коаліції у певній країні, які з часом були систематизовані. Так, практично одночасно з'явилися праці К. Стром, М. Левера і К. Шепсля присвячені урядам меншості [48, 35,] та надлишковим коаліціям [36]. Їх ідеї згодом були поглиблені дослідженнями Т. Бергмана [6], К. Керруба [11], Е-К. Джангар [31, 32] та К. Воулдена [54].

Ще на початку 1970-х років були опубліковані дослідження, що прагнули вийти за вузькі рамки торгів за посади в уряді і звернути увагу на важливість ідеологічного чинника. Так, у 1970 р. П. Аксельрод вказав на важливість ідеологічної дистанції між учасниками, що прагнуть сформувати коаліцію. На його думку найбільше шансів на успіх мають коаліції, до складу яких входять ідеологічно близькі партії, які називаються мінімально наближеними коаліціями [3, р. 165-187]. В свою чергу А. де Сван розробив першу теорію формування уряду, в якій ідеологічні міркування та прагнення реалізувати виборчу програму були домінуючими [49]. Відмовляючись від теорій розподілу місць, А. де Сван критично проаналізував домінуючу кон-

цепцію про природу торгів, що лежала в основі теорій формування уряду. Теорія поділу місць як гра з фіксованою сумою розглядала процес утворення уряду як торги з приводу призу, що буде негайно поділено між тими, хто отримав посади. А. де Сван розглянув майбутній уряд не як виграш, що у найближчій часовій перспективі буде поділено між переможцями, а як перший крок у переговорах щодо політичного курсу, який буде реалізований новим кабінетом міністрів. Іншими словами, навіть якщо варіант угоди між крайніми правими і крайніми лівими партіями буде відповідати положенням теорії мінімальної виграшної коаліції та задовольняти владні амбіції учасників, однак неможливість узгодити крайні позиції ідеологічного спектру в урядовій програмі зводять ймовірність його створення до нуля.

Я. Бадж і Г. Кемен звернули увагу на те, що певні, так звані антисистемні партії не можуть розглядатися в якості учасника коаліційних переговорів, оскільки займають надто радикальні позиції по відношенню до інших, що практично заперечує будь-яку можливість співпраці з ними [9].

Слід зазначити, що спроби вийти за межі простої формули поділу міністерських посад робилися і в кінці 1950-х років. Так, визнаючи важливість не стільки формування уряду, скільки реалізації ним певного політичного курсу, Е. Доунс запропонував просторове моделювання політики [19], а Д. Блек довів, що партія, яка з-поміж учасників переговорів займає серединну позицію в ідеологічному спектрі, має найсильніші позиції [7].

На початку 1990-х років було зроблено спроби перейти від моделі реалізації політики в ході формування уряду до теорії поділу відповідальності за сфери політики, розробленої Д. Остін-Смітом [2], М. Лавером та К. Шепслем [37]. Іншими словами, коаліційний уряд буде сформовано тоді, коли за його учасниками будуть закріплені чіткі сфери відповідальності, наприклад щодо соціального забезпечення, охорони здоров'я, економічної чи промислової політики тощо. Однак теоретичні припущення, що лягли в основу даного підходу, були широко розкритиковані, а емпіричні докази правдивості гіпотези, на думку П. Варвіка [56] та А. Лапії [39], є недостатніми. Згідно теорії Левера-Шепсля партнери по коаліційному уряду ніколи не співробітничатимуть для спільного узгодження політики і повинні поділити урядові посади між собою таким чином, щоб кожен міністр діяв як представник партії у своєму міністерстві. П. Данліві визнає, що поділ сфер відповідальності справді є одним з етапів у ході формування уряду, однак таку модель не можливо реалізувати на практиці, оскільки вона ігнорує важливість низки урядових механізмів, що прискорюють формування коаліції (конституційні норми, тиск виборців, ЗМІ, політичної еліти) і вимагають від партійних міністрів дотримуватися загального політичного курсу уряду [23].

Перші альтернативні моделі формування уряду, що враховували прагнення політичних партій отримати посади та реалізувати виборчу програму політику, з'явилися на початку 1990-х років. Наприклад, роботи П. ван Рузендаля [53], К. Кромбеза [13], І. Зенеда [43], М. Дебаса [14] виявили цікаву закономірність. Якщо дистрибуція сфер відповідальності та парламентських місць в ході коаліційних торгів зосереджена у руках одного актора, то дуже ймовірним є формування уряду меншості, в той час як мінімально виграшна чи надмірна коаліція утворюються за умов, коли повноваження щодо поділу сфер і посад деконцентровані і більш розпорошені серед учасників.

З початку 1980-х років дослідники процесу формування урядів почали аналізувати цілу низку чинників, що впливали на нього. Цей процес відбувався паралельно переходом від кооперативних моделей теорії ігор до некооперативних. Якщо кооперативні моделі теорії ігор формування коаліцій можуть будуватися виключно на характеристиках партій, то перехід до некооперативних моделей вимагав більше інформації та глибшого аналізу ситуації та правил, за якими створюється кабінет міністрів. Д. Берон першим застосував положення некооперативної теорії торгів до формування коаліцій [4]. У тому ж році у співавторстві з Дж. Фереджоном він опублікував модель торгів у законотворчому органі, яка, на відміну від моделі досконалої рівноваги А. Рубінштейна [42], передбачає ситуацію, коли у торги залучено більше двох партій [5].

Рухаючись до більшої деталізації процедур торгів та умов, в яких вони відбуваються, багато дослідників звернуло увагу на цілий спектр чинників, що впливають на формування уряду. Так М. Франклін і Т. Макі припустили, що історичний контекст та наявність попереднього досвіду співпраці між паріями можуть відігравати важливу роль при прийнятті рішення про створення певного уряду [24]. У монографії Дж. Любберта було детально розглянуто те, який вплив має природа політичних партій (зокрема їх масовість) та загальний виборчий контекст на створення урядів у Європі та Ізраїлі [38]. Роль політичної конкуренції та інститутів представницької демократії аналізувалася у роботі Н. Шофільда [45]. Низка дослідників почали наголошувати на потенційній важливості вивчення нормативно-правових актів, що або безпосередньо визначають послідовність формуванням коаліції, або опосередковано впливають на цей процес [16], включаючи конституційні положення [18].

Тенденція, започаткована у 1990-х роках, щодо важливості врахування широкого контексту, в рамках якого відбувається формування коаліції, продовжилася і на початку XXI ст., зокрема у роботах С. Голдера, який дослідив як виборчі коаліції, які укладаються до проведення виборів, впливають на формування уряду [27]. Проаналізувавши усі передвиборчі коаліції у період з 1946 по 1998 роки у 20 розвиненнях демократіях, він зробив висновок, що найчастіше вони укладаються між ідеологічно близькими партіями, в поляризованій партійній системі задля створення широкої, але не надто великої коаліції. При цьому коаліційні партнери практично однакові за розміром, а вибори відбуваються за пропорційною системою.

Останнім часом з'явилася низка колективних монографій, які акцентують увагу на важливості врахування умов, в яких відбувається формування уряду [15] та його включеність у загальний життєвий цикл демократії у конкретній країні [10]. Ці роботи підкреслюють важливість розуміння формування уряду як торгів, що відбуваються у широкому виборчому і політичному контексті, а не як ізольовану, одномоментну гру.

Особливістю досліджень початку XXI ст. є розробка трьох нових напрямів дослідження: аналіз ролі президента, двопалатного парламенту та транзитного переходу на формування уряду. Якщо попередні роботи ігнорували важливість глави держави, зосереджуючись виключно на впливі законодавчого органу та повноваженнях прем'єр-міністра, то дослідження Н. Аморім [1], Ш.-Г. Кенг [33], М. Тавітца [50], П. Шлейтера [44] довели, що його роль може у низці випадків бути вирішальною. Дж. Глазгоу переконливо доводить, що президенти

також відіграють активну роль у партійному виборі партії прем'єр-міністра [26].

Традиційно вважається, що стабільність роботи уряду практично не залежить від наявності підтримки з боку верхньої палати, тим не менше бікамералізм має значний вплив на формування та діяльність головного органу виконавчої влади. В умовах бікамералізму ініціатори урядової коаліції повинні прагнути заручитися підтримкою обох палат для гарантування безперешкодного проходження урядових проектів та збільшення тривалості свого перебування при владі. Зокрема Дж. Друкмен, проаналізувавши дані про діяльність 202 урядів у 10 країнах, дійшов висновку, що бікамералізм має незначний вплив на формування уряду, однак справджується гіпотеза про триваліший термін його існування за наявності підтримки з боку більшості у верхній палаті. Також вдалося з'ясувати, що потенційні коаліції, які контролюють більшість у верхній палаті, мають більше шансів на утворення [20]. Важливість врахування особливостей діяльності бікамерального законодавчого органу зростає в умовах формування невеликих за розміром коаліцій [17].

Перехід до демократії країн колишнього соцтабору дав значний обсяг емпіричного матеріалу, який потребував відповідного науково-теоретичного осмислення. Так у Польщі протягом 1991-2003 років змінилося 10 урядів, у Латвії їх було 8 від утворення першого демократично обраного уряду у липні 1993 до 2004 року. Середня тривалість існування урядів у постсоціалістичних країнах складає 520 днів проти 640 у європейських демократіях [12]. Особливістю східноєвропейського напряму досліджень стало не лише поглиблення розуміння впливу інституційних, структурних та економічних чинників на створення і функціонування уряду в умовах становлення демократичних інститутів, а й додаткове підтвердження важливості історичної спадщини. Детальний аналіз результатів виборів у цих країнах свідчить, що авторитарне минуле та партії, створені на основі колишніх комуністичних, тривалий час мали значний вплив на їх результати, що підтверджують дослідження А. Гжимали-Бассе [29], Дж. Ішіями [30], Г. Кітшельта [34]. Більше того, як стверджують Дж. Друкмен та Е. Робертс, партії, які приєдналися до урядової коаліції з колишніми комуністами отримують більший відсоток посад, ніж можна спрогнозувати теоретично [21], а А. Гжимала-Бюссе зазначає, що колишні комуністи, ввійшовши у коаліцію, втрачають на наступних виборах значно більшу частку своїх виборців, ніж інші партії [28]. Таким чином існує так званий «режимний поділ» між партіями, що асоціюються з старим соціалістичним режимом, та іншими партіями, і це відіграє вирішальну роль в ході голосування на виборах та формування урядів. Значна частина виборців у Східній Європі з недовірою ставляться до колишніх комуністів і часто «наказують» партії, що перейшли режимний поділ та сформували разом з екс-комуністами уряд, віддаючи голоси іншим політичним силам. Тому керівництво політичних партій під час коаліційних торгів змушено зважати на цей чинник і досить обережно ставитися до перспективи укладення угоди з такими партнерами.

Висновки і пропозиції. Отже, теоретичною основою наукових досліджень процесу формування уряду, розпочатих у другій половині XX ст., стали теорії ігор та торгів. Вони дали змогу спрогнозувати стратегію поведінки політичних партій як раціональних акторів, що прагнуть отримати максимальну кількість посад в уряді. Однак такий спрощений підхід до розуміння політичних партій не відповідав реальності, тому виникла необхідність детальнішого аналізу мотивацій акторів та врахування середовища, в якому відбуваються коаліційні переговори. Так на початку 1970-х роках значна увага приділяється ідеологічному чиннику та прагненню партій реалізувати виборчу програму. Перехід до теорії некооперативних ігор у 1980-х роках дав змогу дослідникам значно розширити перелік чинників, що впливають на створення кабінету міністрів. Особливістю робіт початку XXI ст. є зростання уваги до впливу президента, бікамералізму та транзиту до демократії на процес формування уряду.

Список літератури:

1. Amorim N. Breaking the parliamentary chain of delegation: Presidents and non-partisan cabinet members in European democracies / N. Amorim, K. Strom // British Journal of Political Science. – 2006. – Vol. 36. – P. 619–643.
2. Austen-Smith D. Stable governments and the allocation of policy portfolios / D. Austen-Smith, J. S. Banks // American Political Science Review. – 1990. – Vol. 84. – № 3. – P. 891–906.
3. Axelrod P. Conflict of interest / P. Axelrod. – Chicago: Markham, 1970. – 216 p.
4. Baron D. P. A noncooperative theory of legislative coalitions / D. P. Baron // American Journal of Political Science. – 1989. – Vol. 33. – № 4. – P. 1048–1084.
5. Baron D. Bargaining in legislatures / D. Baron, J. Ferejohn // American Political Science Review. – 1989. – Vol. 83. – № 4. – P. 1181-1206.
6. Bergman T. Formation rules and minority governments / T. Bergman // European Journal of Political Research. – 1993. – Vol. 23. – № 1. – P. 55–66.
7. Black D. The theory of committees and elections / D. Black. – Cambridge: Cambridge University Press, 1958. – 258 p.
8. Browne E. C. Coalition theories: A logical and empirical critique / E. C. Browne. – L.: Sage Professional Papers, 1973. – 95 p.
9. Budge I. Parties and democracy: Coalition formation and government functioning in twenty states / I. Budge, H. Keman. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 119 p.
10. Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe / Strom K., Muller, W. C., Bergman T. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
11. Carruba C. J., Volden C. Coalitional politics and logrolling in legislative institutions / C. J. Carruba, C. Volden // American Journal of Political Science. – 2000. – Vol. 44. – № 2. – P. 261–277.
12. Conrad R.C. Measuring government duration and stability in Central Eastern European democracies / R.C. Conrad, S. Golder // European Journal of Political Research. – 2010. – Vol. 49. – № 1. – P. 119-150.
13. Crombez C. Minority government, minimal winning coalitions and surplus majorities in parliamentary systems / C. Crombez // European Journal of Political Research. – 1996. – Vol. 29. – № 1. – P. 1–29.
14. Debus M. Office and policy payoffs in coalition governments / M. Debus // Party Politics. – 2008. – Vol. 14. – № 5. – P. 515–538.
15. Delegation and accountability in parliamentary democracies / Strom K., Muller W. C., Bergman T. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 784 p.

16. Diermeier D. A structural model of government formation / Diermeier D., Eraslan H., Merlo A. // Econometrica. – 2003. – Vol. 71. – № 1. – P. 27–70.
17. Diermeier D. Bicameralism and government formation / Diermeier D., Eraslan H., Merlo A. // Quarterly Journal of Political Science. – 2007. – Vol. 2. – № 3. – P. 227–252.
18. Diermeier D. The effects of constitutions on coalition governments in parliamentary democracies / Diermeier D., Eraslan H., Merlo A. / In Congleton R. D., Swedenborg B. Democratic constitutional design and public policy. – Cambridge: MIT Press, 2006. – P. 133–161.
19. Downs A. An economic theory of democracy / A. Downs. – N.Y.: Harper & Row, 1957. – 310 p.
20. Druckman J. Influence without confidence: Upper chambers and government formation / Druckman J., Martin, L., Thies M. // Legislative Studies Quarterly. – 2005. – Vol. 30. – № 4. – P. 529–548.
21. Druckman J. Communist successor parties and coalition formation in Eastern Europe / J. Druckman, A. Roberts // Legislative Studies Quarterly. – 2007. – Vol. 32. – № 1. – P. 5–31.
22. Druckman J. The importance of concurrence: The impact of bicameralism on government formation and duration / J. Druckman, M. Thies // American Journal of Political Science. – 2002. – Vol. 46. – № 4. – P. 760–771.
23. Dunleavy P. Modelling coalitions that cannot coalesce: a critique of the Laver-Shepsle approach / P. Dunleavy, S. Bastow // West European Politics. – 2001. – Vol. 24. – № 1. – P. 1–26.
24. Franklin M. Familiarity and inertia in the formation of governing coalitions in parliamentary democracies / M. Franklin, T. Mackie // British Journal of Political Science. – 1983. – Vol. 13. – № 3. – P. 275–298.
25. Gamson W. A Theory of coalition formation / W. Gamson // American Sociological Review. – 1961. – Vol. 26. – P. 373-382.
26. Glasgow G. New empirical strategies for the study of parliamentary government formation / Glasgow G., Golder M., Golder S. // Political Analysis. – 2012. – Vol. 20. – P. 248–270.
27. Grzymala-Busse A. Authoritarian determinants of democratic party competition: The communist successor parties in East Central Europe / A. Grzymala-Busse // Party Politics. – 2006. – Vol. 12. – № 3. – P. 415–437.
28. Grzymala-Busse A. Political competition and the politicization of the state in East Central Europe / A. Grzymala-Busse // Comparative Political Studies. – 2003. – Vol. 36. – № 10. – P. 1123–1147.
29. Golder S. The logic of pre-electoral coalition formation / S. Golder. – Columbus: Ohio State University Press, 2006. – 209 p.
30. Ishiyama J. T. Party organization and the political success of the communist successor parties / J. T. Ishiyama // Social Science Quarterly. – 2001. – Vol. 82. – № 4. – P. 844–864.
31. Jungar A.-C. A Case of a surplus majority government: The Finnish rainbow coalition / A.-C. Jungar // Scandinavian Political Studies. – 2002. – Vol. 25. – № 1. – P. 57–83.
32. Jungar A.-C. Surplus majority governments: A comparative study of Italy and Finland / A.-C. Jungar. – Uppsala: Uppsala University, 2000.
33. Kang S-G. The influence of presidential heads of state on government formation in European democracies: Empirical evidence / S-G. Kang // European Journal of Political Research. – 2009. – Vol. 48. – P. 543–572.
34. Kitschelt H. P. The formation of party cleavages in post-communist democracies: Theoretical propositions / H. P. Kitschelt // Party Politics. – 1995. – Vol. 4. – № 1. – P. 447–472.
35. Laver M. A theory of minority government in parliamentary democracy / In Scharpf F. W. Games in hierarchies and networks / M. Laver, K. A. Shepsle. – Boulder: Westview, 1993. – P. 429–447.
36. Laver M. Coalitions and cabinet government / M. Laver, K. A. Shepsle // American Political Science Review. – 1990. – Vol. 84. – № 3. – P. 873–890.
37. Laver M. Making and breaking governments: Cabinets and legislatures in parliamentary democracies / M. Laver, K. A.Shepsle. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 301 p.
38. Luebbert G. M. Comparative democracy: Policymaking and governing coalitions in Europe and Israel / G. M. Luebbert. – New York: Columbia University Press, 1984.
39. Lupia A. Bargaining, transaction costs and coalition governance / A. Lupia, K. Strom / In Strom K., Muller W. C., Bergman T. Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 51–83.
40. Peleg B. Coalition formation in simple games with dominant players / B. Peleg // International Journal of Game Theory. – 1981. – Vol. 1. – P. 11–13.
41. Riker W. The theory of political coalitions / W. Riker. – New Haven: Yale University Press, 1962.
42. Rubinstein A. Perfect equilibrium in a bargaining model / A. Rubinstein // Econometrica. – 1982. – Vol. 50. – № 1. – P. 97–109.
43. Sened I. A model of coalition formation: Theory and evidence / Sened I. // Journal of Politics. – 1996. – Vol. 58. – № 2. – P. 350–372.
44. Schleiter P. Who's in charge? Presidents, assemblies, and the political control of semi-presidential cabinets / P. Schleiter, E. Morgan-Jones // Comparative Political Studies. – 2010. – Vol. 43. – № 11. – P. 1415-1441.
45. Schofield N. Coalition politics and representative democracy / N. Schofield // European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – № 1. – P. 183–192.
46. Shapley L. A method for evaluating the distribution of power in a committee system / L. Shapley, M. Shubik // American Political Science Review. – 1954. – Vol. 48. – № 3. – P. 787–792.
47. Strom K. A behavioral theory of competitive political parties / K. Strom // American Journal of Political Science. – 1990. – Vol. 34. – № 2. – P. 565–598.
48. Strom K. Minority governments and majority rule / K. Strom. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
49. Swaan de A. Coalition theories and cabinet formation: A study of formal theories of coalition formation applied to nine European Parliaments After 1918 / A. de Swaan. – Amsterdam: Elsevier Scientific Publishing Company, 1973.
50. Tavits M. Presidents with prime ministers: Do direct elections matter? / M. Tavits. – N.Y.: Oxford University Press, 2009. – 265 p.
51. Taylor M., Laver M. Government coalitions in Western Europe / M. Taylor, M. Laver // European Journal of Political Research. – 1973. – Vol. 1. – № 3. – P. 205–248.
52. van Deemen A. Dominant players and minimum size coalitions / A. van Deemen // European Journal of Political Research. – 1989. – Vol. 23. – P. 1–33.
53. van Roozendaal P. Centre parties and coalition cabinet formation: A game-theoretic approach / P. van Roozendaal // European Journal of Political Research. – 1990. – Vol. 18. – № 3. – P. 324–348.

54. Volden C. The formation of oversize coalitions in parliamentary democracies / C. Volden, C. Carrubba // American Journal of Political Science. – 2004. – Vol. 48. – № 3. – P. 521–537.
55. von Neumann I., Morgenstern O. Theory of games and economic behavior / I. von Neumann, O. Morgenstern. – Princeton: Princeton University Press, 1953. – 641 p.
56. Warwick P. V. Coalition government membership in West European parliamentary democracies / P. V. Warwick // British Journal of Political Science. – 1996. – Vol. 26. – № 4. – P. 471–499.

Стойко Е.М.
Института государства и права имени В.М. Корецкого
Национальной академии наук Украины

ЭВОЛЮЦИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА

Аннотация
Определено, что теоретическим основанием научных исследований процесса формирования правительства стали теория игр и торгов. Однако отсутствие эмпирических подтверждений вынудила исследователей в начале 1970-х годах больше внимания уделять идеологии политических партий и их стремлению осуществить избирательную программу. Переход к теории некооперативных игр в 1980-х годах позволил ученым значительно расширить перечень факторов, влияющих на создание кабинета министров.
Ключевые слова: правительство, парламент, коалиция, институт, теория игр.

Stoyko O.M.
Koretsky Institute of state and law
of National Academy of Sciences of Ukraine

THE EVOLUTION OF FOREIGN APPROACHES TO STUDYING THE PROCESS OF GOVERNMENT FORMATION

Summary
The author defines, that game theory and bargaining theory are the theoretical foundation of studying the process of government formation. But the absence of empirical evidences in 1970-s forces researches to pay more attention to ideology of political parties and their aspiration to implement the electoral program. The transit to non-cooperative game theory in1980-s allows the scientists widening the list of factors, which have impact on the government formation.
Keywords: government, parliament, coalition, institute, theory of game.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ

УДК 613.7-796.011.3

ОБГРУНТУВАННЯ СТРУКТУРИ ЗАХВОРЮВАНЬ ТА РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Грейда Н.Б.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

В статті досліджено структуру захворювань учнів старших класів та стан їх здоров'я. Встановлено, що існує пряма взаємозалежність між рівнем фізичної активності та рівнем здоров'я підлітків. Аналіз результатів тестування та їх співставлення з нормативними оцінками в системі державних тестів показав, що фізична підготовленість багатьох старшокласників знаходиться на низькому рівні. Учні, які отримують адекватні фізичні навантаження, відвідують уроки фізкультури, додатково займаються в спортивних секціях показали вищі результати у випробуваннях. За результатами дослідження подано методичні рекомендації щодо раціональної організації тренувально-оздоровчого процесу старшокласників. Нормовані фізичні вправи та додаткові фізичні навантаження дають можливість ефективно підтримувати рівень фізичного здоров'я підлітків.
Ключові слова: оздоровче тренування, рівень здоров'я, рухова активність, фізичні вправи, фізична підготовленість.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку неприпустиме обмеження рухової активності школярів лише уроками фізичної культури. Урок фізичної культури компенсує в середньому 11%, а максимально (при великій щільності уроку) 40% необхідної добової кількості рухів. Навіть щоденні уроки фізичної культури не здатні ліквідувати дефіцит рухів. Потреба учнів старшого шкільного віку у рухах на 12-22% на добу задовольняється самостійно, спонтанними рухами. Однак спонтанні рухи в сумі з рухами на уроках не можуть повністю задовольнити потребу учнів у руховій активності. Добовий обсяг активних рухів повинен бути не меншим 2 годин, а тижневий – не менше 14 годин [4, с. 234].

У зв'язку з високим рівнем морфологічного і функціонального розвитку аналізаторів у школярів старших класів можна досягти високого рівня розвитку рухової спритності та швидкості їхніх рухів.

Завдяки рухам покращується функція серцево-судинної і дихальної систем, зміцнюється опорно-руховий апарат, регулюється діяльність нервової системи і ряд інших фізіологічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для повнокровної та ритмічної роботи серця потрібне рівномірне, регулярне та досить сильне навантаження. Ідеальною формою такого навантаження, ефективними ліками від захворювань серця є заняття бігом, лижним або велосипедним спортом. Біг добре чергувати з ходьбою, лижним або велосипедним спортом. При ходьбі рекомендується виконувати неважкі вправи. Різні причини зумовлюють більш або менш стійкі відхилення в поставі від норми. За даними масових обстежень, проведених в останні десятиліття в різних демографічних регіонах України дефекти постави спостерігаються у 40-50% школярів від загальної кількості обстежених. Часто причинами є не патологічні причини, але й в таких випадках вони являють собою досить шкідливі аномалії. Вони можуть не лише суттєво погіршувати біомеханічні властивості опорно-рухового апарату (ресорні, пов'язані з підтриманням рівноваги тіла, та інші), але й негативно впливати на функції внутрішніх органів і з часом суттєво погіршувати стан здоров'я [1, с. 144].

Розвиток скелета підлітків тісно пов'язаний з формуванням м'язів, сухожилок і зв'язок. У старшому шкільному віці триває розвиток м'язової системи. Збільшується м'язова маса, зростає сила м'язів. Однак цей розвиток дещо відстає від росту кісток скелету, внаслідок чого м'язи стають дуже натягнутими, тонкими й довгими. Все це посилює стомлюваність підлітків при фізичних навантаженнях, тимчасово знижує їхні рухові можливості [3, с. 84-90].

Нормальний розвиток легень відбувається краще при правильній поставі, оскільки створюються найсприятливіші умови для роботи органів дихання та кровообігу. Особливе значення має чистота повітря, тому заняття слід частіше проводити на свіжому повітрі [5, с. 26-29].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не можна допускати перевантаження учнів старших класів тривалим напруженням, статичною роботою. Таке перевантаження може шкідливо вплинути на розвиток опорно-рухового апарату – затримати ріст кісток, викликати незворотні деформації кісток, суглобів. Разом з тим помірні й посильні вправи, в яких короткочасні напруження чергуються з розслабленням м'язів, а робота одних м'язів – з відпочинком інших, стимулюють розвиток кісток і м'язів, сприяють їх зміцненню. Для цього використовують різні вправи з бігу, стрибків.

Особливого значення на заняттях набуває врахування особливостей розвитку серцево-судинної і дихальної систем. Витривалість серця щодо фізичних навантажень обмежена. Тривалі і надмірні фізичні й психічні навантаження можуть іноді викликати в роботі серця різні відхилення (функціональні шуми, порушення ритму). Виконуючи фізичні вправи, що потребують значного посилення діяльності серця, треба частіше чергувати їх зі спеціальними заспокійливими вправами та глибоким диханням. Правильно підібрані фізичні вправи та систематичні заняття фізичною культурою не тільки зміцнюють серце, удосконалюють його роботу, а й позитивно впливають на склад крові, поліпшують її захисні якості [2, с. 21-23].

Оволодіння руховими діями і формування в учнів рухових якостей пов'язано з функціональним розвитком кори головного мозку, з особливостями перебігу нервових процесів. Висока пластичність нервової системи підлітків сприяє кращому й швидкому засвоєнню рухових навичок. Однак під час виконання рухів з підвищеними зусиллями, прищеплення навичок ускладнюється тим, що за таких умов збудження поширюється в корі головного мозку, захоплює у свою сферу різні центри і залучає тим самим до роботи непотрібні м'язи, що загальмовують рух і заважають добре засвоїти рухову навичку. Тому розучування рухів звичайно відбувається швидше і точніше під час виконання вправ на неповну силу.

Мета дослідження: зробити аналіз захворюваності та дати оцінку рівню фізичної підготовленості,

визначивши їх взаємообумовленість з руховою активністю учнів старших класів.

Виклад основного матеріалу. Експериментально-дослідна робота проводилась на базі загальноосвітньої школи № 10 м. Луцька протягом 2013-2014 років. В зміст нашої практичної роботи входили бесіда з лікарем, вивчення стану здоров'я учнів на основі медичних карток та проведення тестувань.

Ознайомившись з даними медичних карток у школі ми визначили, що в структурі захворювань учнів 16-17 років (105 юнаків та 97 дівчат) переважав респіраторний синдром. На II місці були хвороби нервової системи – 21%, хвороби органів травлення – 10,7%, хвороби крові та органів кровотворення – 2,3%. У 21,6% обстежених знайдено збільшення щитовидної залози I та II ступеню. В 5,3% юнаків і в 6,0% дівчат знайдено патологію серцево-судинної системи. З боку лімфатичної системи – збільшення периферійних вузлів різної локалізації виявлено у 21,0% юнаків й у 10,0% дівчат. Збільшення щитовидної залози I ступеню встановлено у 59,0% юнаків й 50,0% дівчат, II ступеню – відповідно 35,0% та 43,0%, III ступеню – відповідно у 2,0% та 12,0%. Патологію з боку шлунково-кишкового тракту діагностовано у двох юнаків та у чотирьох дівчат.

Окрім того, знайдено зміни з боку інших органів та систем: хронічний реніт – у 5,0% юнаків і 4,0% дівчат; хронічний тонзиліт – відповідно 5,0% та 2,0%; часті носові кровотечі – в одної дівчинки; інфекції сечовидільних шляхів – у 1 дівчинки; попутна грижа – у двох хлопців та 1 дівчини. Воронковидну деформацію грудини з порушенням статури виявлено в одного юнака та однієї дівчини. Основна маса обстежених підлітків мали одне або декілька патологічних відхилень.

Констатуючий експеримент переконливо показав, що більшість учнів переважно ведуть нездоровий спосіб життя: лише 14% виконують ранкову гімнастику і використовують елементи загартування. Тільки 38, 9% учнів вважають, що ведуть здоровий спосіб життя. Порушення основних показників здорового способу життя обумовлені, як навчальним перевантаженням, так і нераціональним використанням вільного часу (у 24% опитаних відпочинок носить пасивний характер). Наведені дані вказують на відсутність у переважної більшості підлітків настанов на активний спосіб життя.

В плані порівняння рівня рухової активності з рівнем захворюваності можна зазначити, що переважна більшість (78% опитаних дівчат та 67% опитаних юнаків) отримують фізичні навантаження лише на уроках фізичної культури в школі, що є недостатнім. Відповідно існує прямий зв'язок – чим нижчий рівень фізичної активності, тим нижчий рівень здоров'я і навпаки. Учні, які більш-менш систематично ходять на секції з фізичної культури, регулярно відвідують уроки фізичної культури хворіють рідше і мають значно менше функціональних відхилень організму.

Отриманий фактичний матеріал свідчить про те, що слід розробляти заходи, спрямовані на раціонально організований відпочинок і навчання з достатньою фізичною активністю.

Фізична підготовленість є важливим показником функціональних можливостей організму. Рівень розвитку фізичних якостей відображає ефективність впливу засобів та методів фізичного виховання.

Нами було здійснено аналіз рівня фізичної підготовленості учнів старших класів. Для визначення фізичної підготовленості за основу була прийнята система державних тестів фізичної підготовленості населення України. Так, оцінка рівня розвитку фізичних якостей проводилася за результатами наступних тестів: біг на 100 м, 2000 м (для дівчат) і 3000 м для юнаків, човниковий біг 4×9, стрибки в довжину з місця; нахил тулуба вперед, стоячи на гімнастичній лаві; підняття тулуба в положення сидячи з положення лежачи на спині, руки за головою, ноги зафіксовані; згинання й розгинання рук в упорі лежачи на підлозі (для юнаків). Дані, отримані при обстеженні, підлягали статистичній обробці.

Аналіз результатів тестування і їх співставлення з нормативними оцінками в системі державних тестів показав, що фізична підготовленість старшокласників знаходиться на низькому рівні. Так, лише 9,4% юнаків і 11,9% дівчат виконали весь комплекс рухових тестів на «добре».

Аналізуючи результати окремих тестів, слід відзначити, що найгірші результати: біг на 2000, 3000 м, згинанні та розгинанні рук в упорі: незадовільну оцінку отримали відповідно, – 42,2% дівчат, 38,9% юнаків. З інших тестів результати, оцінені незадовільно, мали місце у 29,3% дівчат й у 26,2% юнаків при здачі тесту «піднімання тулуба в положення сидячи з положення лежачи на спині, руки за головою, ноги зафіксовані», у 22,9% дівчат й у 20,1% юнаків – стрибок в довжину з місця, у 24,3% дівчат й у 22,1% юнаків – біг на 100 м і тест «човниковий біг» був оцінений «незадовільно» у 21,5% учениць й у 19,4% учнів.

Проведення уроків фізичної культури в поєднанні з медико-біологічними засобами створюють сприятливі умови для вирішення оздоровчих занять уроку фізичної культури та сприяють оптимізації процесу фізичного виховання в цілому.

Щоб підвищити стійкість підліткового організму слід використовувати комплекс тренувальних засобів. Пріоритет ми віддавали розвитку витривалості. Резистентність організму до холодового впливу можна також виховували в процесі занять фізичною культурою. Основним засобом тренування були вправи, які розвивають аеробні можливості організму. Треба зазначити, що на початковому етапі занять тільки 30% їхнього загального часу відводили вихованню витривалості, але цей відсоток зростав з кожним заняттям за рахунок тривалості бігу.

Заняття планували у вільні від уроків фізичної культури дні, два-три рази на тиждень, у післяурочний час. На більшості занять використовували рівномірний метод, особливо це стосується початкового етапу, меншою мірою – поперемінний та інтервальний методи тренувань. Залежно від пори року і погодних умов заняття проводили на свіжому повітрі або в приміщенні.

Під час занять частота серцевих скорочень не повинна перевищувати рекомендованих величин. Не доцільно використовувати вправи на натуження, а також тривалі статичні та силові вправи з максимальним навантаженням. Рекомендуємо поряд з вправами, що сприяють розвитку витривалості (біг, ходьба на лижах), використовувати вправи, які розвивають силову витривалість (підтягування, віджимання від підлоги, присідання). Якщо погодні умови не дозволяють бігати на вулиці, для розвитку витривалості в приміщенні можна рекомендувати присідання, стрибки через скакалку, естафети, спортивні та рухливі ігри.

Функції дихального апарату у підлітків не досягають рівня, властивого дорослим: у них ще недостатня глибина дихання. Це проявляється при фізичному навантаженні, коли підвищена потреба організму в кисні задовольняється головним чином за рахунок збільшення частоти дихання і меншою

мірою за рахунок його глибини. Зважаючи на це, на заняттях з фізичної культури слід постійно дбати про постановку рівномірного і глибокого дихання, яке забезпечує організм киснем, позитивно впливає на розвиток дихання, кровообігу і всього організму в цілому. Для цього використовують вправи переважно з циклічними рухами, що сприяють рівномірному й глибокому диханню.

Річний період оздоровчого тренування розбивали на три мезоцикли таким чином: перший тривав два місяці, другий – шість місяців і третій – один місяць. У ході кожного мезоциклу розв'язували специфічні завдання. Так, перший етап тренувань найбільш відповідальний і вимагав максимального загострення уваги педагога на реакції організму дітей на фізичні навантаження. Протягом цього періоду приділяли достатньо часу, щоб виробити в учнів навички самоконтролю та гігієни. Майстерність учителя була спрямована на зацікавлення підлітків заняттями, що суттєво підвищує ефективність тренування.

Завдання другого етапу оздоровчого тренування – це наполегливі систематичні тренування, під час яких не можна допускати зривів як у бік послаблення навантажень, так і в бік виснаження організму тренуваннями. Якщо в першому випадку ми просто не досягнемо позитивного ефекту, то в другому – отримаємо негативні наслідки.

Третій етап – продовження оздоровчого тренування і розв'язання завдань детального інструктажу щодо самостійних занять влітку. Якщо є можливість, бажано, щоб вони проводились і надалі організовано. Учням пояснювали вплив сонячної радіації на організм, причини, через які не рекомендується купання відкритих водоймах тощо.

Висновки і пропозиції. Виявлений низький рівень фізичної підготовленості старшокласників пов'язаний з недостатньою руховою активністю; незадовільно поставленим фізичним вихованням учнівської молоді; негативним ставленням до уроків фізичної культури; недотримання факторів здорового життя.

Встановлено, що нормовані фізичні вправи здатні підвищити стійкість організму до несприятливих факторів зовнішнього середовища. Додаткові фізичні навантаження дають можливість ефективно підтримувати рівень фізичного здоров'я підростаючого покоління. Фізична культура є важливим фактором збереження та відновлення здоров'я людей, всебічного розвитку їх фізичних та духовних сил. Фізична культура – засіб активного відпочинку, важливий фактор профілактики захворювань та функціональних порушень.

Перспективою дослідження є апробація в середніх навчальних закладах в позанавчальний час оздоровчого тренування для учнів всіх вікових категорій, які навчаються у школі.

Список літератури:

1. Альтернативные технологии физического воспитания школьниц старших классов: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні досягнення валеології та спортивної медицини» [С. В. Хрущев, С. Д. Поляков, И.Т. Корнеева, А. М. Соболев]. – Одеса, 2001. – С. 144.
2. Андреева Н. Секрети здорового позвоночника / Н. Андреева. – Санкт-Петербург: Невский проспект, 2001. – С. 21-23.
3. Гольберг Н. Д. Метаболические реакции организма при адаптации к мышечной деятельности / Н. Д. Гольберг, В. И. Морозов, В. А. Рогозкин // Теория и практика физической культуры. – 2003. – № 3. – С. 84-90.
4. Здоров'я та освіта: проблеми та перспективи: матеріали I всеукр. наук.-метод. конф. / гол. ред. А. Г. Рибковський. – Донецьк: Дон ДУ, 2000. – 416 с.
5. Прыткова Е. Г. Физическая работоспособность как ведущая составляющая здоровья человека / Е. Г. Прыткова, И. М. Сазонова // Спортивная медицина. – 2005. – № 1. – С. 26-29.

Грейда Н.Б.
Восточноевропейський национальный университет имени Леси Украинки

ОБОСНОВАНИЕ СТРУКТУРЫ ЗАБОЛЕВАНИЙ И УРОВНЯ ФІЗИЧЕСКОЙ ПІДГОТОВЛЕННОСТИ УЧЕНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ

Аннотация
В статье исследована структура заболеваний учеников старших классов и состояние их здоровья. Установлено, что существует прямая взаимосвязь между уровнем физической активности и уровнем здоровья подростков. Анализ результатов тестирования и их сопоставление с нормативными оценками в системе государственных тестов показал, что физическая подготовленность многих старшеклассников находится на низком уровне. Ученики, которые получают адекватные физические нагрузки, посещают уроки физкультуры, дополнительно занимаются в спортивных секциях показали высокие результаты в испытаниях. По результатам исследования представлены методические рекомендации по рациональной организации тренировочно-оздоровительного процесса старшеклассников. Нормированные физические упражнения и дополнительные физические нагрузки дают возможность эффективно поддерживать уровень физического здоровья подростков.

Ключевые слова: оздоровительная тренировка, уровень здоровья, двигательная активность, физические упражнения, физическая подготовленность.

Hreida N.B.
Vostochnoevropeysky National University named after Lesya Ukrainka

RATIONALE AND STRUCTURE OF DISEASES LEVEL OF PHYSICAL FITNESS SCHOOL STUDENTS

Summary
This article explores the structure of disease high school students and their health. Established that there is a direct interdependence between the level of physical activity level and health of adolescents. Analysis of the test results and their comparison with standard estimates in state tests showed that many senior physical fitness is low. Students who get adequate exercise, attend physical education classes, in addition engaged in sports sections showed higher results in tests. The study presents guidelines for the rational organization of training and health process seniors. Standardized exercise and more exercise make it possible to effectively maintain the level of physical health of adolescents.
Keywords: fitness training, wellness, physical activity, exercise, physical fitness.

УДК 796.011.3-057.87

АНАЛІЗ НАПРЯМІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Петренко І.Г., Гончар В.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Досліджено теоретичні питання модернізації процесу фізичного виховання у ВНЗ. Вказано на недоліки методологічного й практичного характеру сучасного фізичного виховання студентів. Обґрунтовано доцільність використання інноваційних технологій. Проаналізовані основні напрямки впровадження інноваційних технологій у систему фізичного виховання студентів ВНЗ.
Ключові слова: модернізація, фізичне виховання, студент, інноваційні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У практиці фізичного виховання студентів достатньо широкої популярності набули різні інноваційні педагогічні технології: ігрові (В.В. Вучева, 2009; В.В. Феофілактов, 2005; Н.Є. Щуркова, 2005), технології навчання руховій діяльності (Т.Г. Коваленко, Н.В. Буханцева, Д.О. Ульянов, 2010), технології олімпійської освіти (Є.В. Головіхін, В.В. Погодін, 2008; О.А. Томенко, 2012), суб'єкт-суб'єктної взаємодії (Н.В. Пешкова, 2003), рейтингового оцінювання (К.М. Смишнов, 2007), самостійних занять фізичними вправами (О.В. Островський, 2007; Н.В. Сєдих, Д.С. Ульянов, 2008), технології орієнтування студента на здоровий спосіб життя (Н.О. Земська, 2012; Н.А. Красноперова, 2005; Е.В. Мануйленко, 2009; Т.Є. Титовець, 2009; Р.Г. Узянбаєва, 2007), сучасні фізкультурно-оздоровчі технології (О.Я. Кібальник, 2008; Л.А. Кочурова, 2011; О.В. Мартинюк, 2012; С.В. Синиця, 2010; О.В. Соколова, 2011;) та ін. Але, незважаючи на велику кількість досліджень у цьому напрямку, ще недостатньо уваги приділено розробці й використанню інноваційних технологій навчання, які б комплексно сприяли покращенню стану здоров'я, формуванню стійкої мотивації до занять фізичними вправами та системи знань у галузі фізичної культури і спорту.

Мета роботи – здійснити аналіз основних напрямів модернізації фізичного виховання студентів ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві вирішення завдання виховання фізично здорової, соціально активної, всебічно розвиненої молоді вже давно є одним із важливих. Перед сучасною системою освіти постає ця проблема більш гостро і вирішити проблему саме фізичного виховання студентської молоді в рамках існуючої системи освіти доволі складно.

Найсуттєвішим недоліком сучасної системи фізичного виховання студентів є те, що вона не стимулює вихованців до занять фізичними вправами, не сприяє формуванню в них прагнення до самостійного надбання знань та вмінь у сфері фізичної культури, не виховує активних суб'єктів діяльності. Фактично фізичне виховання студентів здебільшого не є виховним процесом.

Вивчення педагогічної теорії та практики фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах свідчить, що у вирішенні завдань залучення студентів до фізкультурної діяльності існує низка проблем методологічного й практичного характеру. Суперечності між декларативним і реальним ставленням до фізкультурно-спортивної діяльності відбиваються на стані здоров'я, фізичного розвитку й підготовленості студентів, їхніх ціннісних орієнтаціях, ставленні до власного фізичного та психічного благополуччя.

Провідні фахівці в галузі фізичного виховання та спорту, такі як Р. Раєвський, С. Канішевський, А. Домашенко, Ю. Канішевський, О. Іванов, Є. Іванов, уважають, що існуюча система фізичного виховання не вирішує в повному обсязі проблему фізичного вдосконалення студентської молоді в умовах оновлення суспільства в Україні й потребує корекції.

Б. Леко – один із співавторів авторської програми з фізичного виховання – вважає, що потрібно формувати в студентів валеологічне мислення, навички здорового способу життя; забезпечувати шляхом занять фізичними вправами рекреацію після власних важких розумових навантажень, що є необхідною ланкою загальної культури особистості; формувати знання з теорії й методики фізичного виховання для можливості їх подальшого використання, розвивати мотивацію до занять фізкультурно-спортивною діяльністю [5, с. 199].

Фізичне виховання у вищих навчальних закладах є невід'ємною частиною освіти. Від якості організації і проведення занять із студентами залежать рівень їх фізичної підготовленості і здоров'я, а також відношення до фізичної культури після закінчення вищих навчальних закладів. Аналіз реального стану справ у фізичному вихованні студентів України дає підставу вважати, що його ефективність далека від бажаної. Центром уваги в діяльності кафедр фізичного виховання ВНЗ залишаються передбачені навчальними програмами контрольні випробування і тести, а не сам студент, його ціннісні орієнтації і потреби [3, с. 33].

За останні роки обсяг навчального навантаження студентів університетів настільки зріс, що загрожує через малорухомість, одноманітність робочої пози протягом 10-12 годин, обмеження м'язових зусиль, що є причиною захворювання різних систем організму. За період навчання в університеті кількість хворих студентів зростає у 2–3 рази, а кількість студентів, які мають порушення постави, досягає 80–90% від загальної кількості студентів. Протидією цим негативним наслідкам обмеження рухового режиму молоді є фізична культура і спорт, які є важливими чинниками збереження і зміцнення здоров'я, всебічного розвитку, покращення працездатності, якісного складання контрольних нормативів, зниження втомлюваності, підвищення опору організму різним захворюванням за період навчання у вищих навчальних закладах [2, с. 26].

Деякі автори, що досліджують проблему оптимізації тренувального процесу зазначають, що і як останній регламентований етап підготовки до соціально-професійної діяльності, і як один із найбільш важливих компонентів зміцнення здоров'я, фізичне виховання у вузах вимагає постійного вдосконалювання, що відповідає особливостям розвитку сучасного суспільства.

Відомо, що впровадження новітніх педагогічних технологій, що використовують інноваційні методи, дає можливість вирішити різні проблеми особистісно зорієнтованого навчання, формування індивідуальної освітньої перспективи майбутніх

спеціалістів. Цій проблемі присвячено багато досліджень. Зокрема, значний внесок у розробку інноваційних технологій, які використовуються для формування професійних умінь у студентів внесли В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, Г. М. Андрєєва, С. М. Архангельський,Д. А. Богданова, М. С. Чванов, М. С. Іванова та ін.

Щоб фізичне виховання стало діючим методом зміцнення здоров'я й підвищення рівня фізичної підготовленості студентів, основними принципами повинні стати його регулярність, мотиваційний фон та гнучка варіативність, що відображає специфіку навчальної роботи студентів [3, с. 24].

Інновації у фізичному вихованні дають можливість студентам не тільки фізично розвиватися, а й формують світогляд, здатність скеровувати власну освітню траєкторію та програму життєдіяльності в цілому.

Про необхідність модернізації сучасної системи фізичного виховання і впровадження спортивно-орієнтованих технологій навчання свідчать багато наукових робіт (В. Бальсевич, Л. Лубишева, В. Шилько, В. Крилов, М. Базилевич, С. Радаєва, О. Пєхота).

Сучасні дослідження (В.А. Хоряков, Л.І. Безугла, 2007) доводять, що модульне навчання студентів – це не тільки один із шляхів покращення навчального процесу, але і важливий чинник входження української системи освіти до спільного європейського освітнього простору. Модульний підхід до навчання студентів створює їм сприятливі умови для засвоєння програмового матеріалу, але вимагає від них відповідальності за результати навчання.

Відомо, що навчання стане ефективним, якщо виникне з власних запитань, інтересів та потреб тих, хто вчиться. Адже проблемне навчання змінює мотивацію пізнавальної діяльності, бо провідними стають пізнавально-спонукальні мотиви. Проблемне навчання позитивно впливає на результативність навчально-пізнавального процесу, бо розвиває активність студентів, їх розумові здібності, викликає інтерес до оволодіння навчальним матеріалом, вчить долати труднощі, спонукає студентів до самостійної пошукової діяльності.

Серед методів активізації навчального процесу науковці виділили «метод проектів», робота за яким передбачає розкриття певного завдання чи розв'язання проблеми. У проектній технології фізичне виховання повинно забезпечуватися сучасними науковими досягненнями, методичним обслуговуванням, тестами для перевірки якості навчання. Крім прийому нормативів, треба проводити аналіз їх виконання, порівнювати і коригувати зміни у техніці, якості виконання. Проектування проявляється в таких формах:зовнішня діяльність, внутрішня діяльність, інформаційно-знакова діяльність.

Відомо, що впровадження новітніх педагогічних технологій, що використовують інноваційні методи, дає можливість вирішити різні проблеми особистісно зорієнтованого навчання, формування індивідуальної освітньої перспективи майбутніх спеціалістів. Цій проблемі присвячено багато досліджень. Зокрема, значний внесок у розробку інноваційних технологій, які використовуються для формування професійних умінь у студентів внесли В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, Г. М. Андрєєва, С. М. Архангельський, Д. А. Богданова, М. С. Чванов, М. С. Іванова та ін.

Сьогодні у фізичній культурі сформувався базовий підхід до реалізації мети галузі – оздоровча спрямованість фізкультурної діяльності. В системі виховання підростаючого покоління значне місце повинні займати нові підходи до створення більш досконалої системи фізичного виховання, головними завданнями якої є пошук адекватних і об'єктивних методичних прийомів, залучення сучасних методів удосконалення фізичної підготовки та зміцнення здоров'я школярів та молоді. Для вирішення цієї проблеми використовуються сучасні фізкультурно-оздоровчі технології.

На сучасному етапі стрімкого розвитку фітнес-індустрії виникає число нових видів відповідних занять. Звичні аеробні класи стають для молоді менш цікавими. Безперервна зміна стилів і музичних смаків вимагає від організаторів фітнес-програм швидкої і активної реакції. Нові фітнес-програми стають більш популярними серед прихильників здорового способу життя.

В Україні за роки незалежності створено правове поле у сфері освіти, прийняті документи та закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», а також Державна національна програма «Освіта». Освіта, за своїм змістом базується на таких складових – навчання (дидактична підсистема), виховання (педагогічна підсистема освіти) і стає чинником у формуванні соціально активної, фізично й духовно здорової особистості, яка відповідає створенню майбутнього професійно трудового потенціалу нації. Отже, принципово важливим стає впровадження нововведень та здійснення інноваційних процесів у фізичному вихованні студентської молоді. Основу інноваційних процесів у фізичному вихованні становлять такі важливі моменти:

- створення на навчальних заняттях умов, що базуються на запровадженні освітніх інновацій і сприяють активізації діяльності студентів до рухової активності;
- оволодіння студентами методологією і технологією інноваційних впроваджень, що базуються на етно-регіональних особливостях місця проживання, навчання;
- формування особистості студента, яка здатна засвоювати і творчо втілювати у повсякденне життя засоби і методи фізичного виховання для гармонійності та досконалості організму.

Між тим інноваційні напрями, пов'язані з формуванням особистісно-орієнтованої мотивації в системі фізичного виховання студентської молоді розкриті недостатньо [6, с. 2].

У дослідженнях по вивченню чинників, які впливають на ефективність фізичного виховання у вузах, показано ряд моментів, які відображають ставлення студентів до фізичного виховання, орієнтацію студентів на досягнення соціально-значущих результатів, в яких проявляються їх сили і здібності, визначають позицію особистості стосовно процесу і результатів діяльності, зокрема, потреби пізнання – одній з головних людських потреб [2, с. 25].

У той же час фізична культура, будучи однією з частин загальної культури, багато в чому визначає поведінку людини в навчанні, в спілкуванні, сприяє вирішенню виховних, оздоровчих і соціально-економічних завдань [3, с. 21].

Аналізуючи сучасну методику фізичного виховання у ВНЗ необхідно відмітити його недосконалість; так негативний вплив має пріоритет нормативного підходу, коли навчальний процес і діяльність кафедр спрямовані не на особистість студента, а на суто зовнішні показники, які характеризуються контрольними тестовими нормативами чергової навчальної програми. Дана обставина вимагає примусового пристосування особистості студента під оцінювання його рухових можливостей усередненими нормативами, що явно суперечить

ідеї свободи особистості і зовсім не сприяє залученню студентів до активних занять різними формами фізичної культури [6, с. 5]. Виходячи із зазначеного, метою діяльності викладачів фізичного виховання повинно стати створення умов і формування у студентів навичок самовдосконалення, що базується на основі виховання особистісної мотивації, інтересу до фізичного виховання і стану власного здоров'я. Між тим, принципово важливо емоційно-ціннісне відношення до фізкультурно-спортивної діяльності у студентів, яке не формується спонтанно і не успадковується. Воно отримується особистістю в процесі самої діяльності і ефективно розвивається при освоєнні знань і накопиченні рухового творчого досвіду, пов'язаного з проявом ініціативи і активності в навчально-педагогічному процесі [1, с. 49].

Вченими встановлено, що технологія управління формуванням спрямованості прагнення та інтересу особистості студента до занять фізичною культурою представляє собою систему спільної діяльності студентів і викладача, що базується на діагностуванні, проектуванні, організації і контролі та корекції освітнього процесу з метою досягнення конкретного результату в поліпшенні рівня рухової підготовленості при забезпеченні комфортних умов [7, с. 16].

Заслуговує на увагу і той факт, що в умовах інтенсивного впровадження педагогічних технологій в процес навчання і виховання, методичні інновації, пов'язані з розробкою і реалізацією персоніфікованих моделей фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, особливо в системі фізичного виховання студентів, до цих пір не набули широкого поширення. Особистісно-орієнтоване навчання у фізичному вихованні передбачає особисту орієнтацію студентів у виборі засобів, методів, тобто створення для кожного студента оптимальних умов для гармонійного розвитку, інтелектуальної, духовної і рухової сфер діяльності [8, с. 236].

Отже, інноваційні впровадження в навчальний процес у особистісно-орієнтованому навчанні з фізичного виховання мають свою технологію, що передбачає встановлення мотивів, а також усвідомлення цілей і завдань навчання; знання студентами способів досягнення поставлених цілей; опанування базової освіти, систематичне обґрунтоване виявлення динаміки процесу навчання і рівня засвоєних знань, умінь і навичок. Характер яких визначається багатьма чинниками: етнічними і культурними традиціями, природною ємністю території, специфічною спільною діяльністю, тому модернізація фізичного виховання з використання інноваційних технологій для зміцнення здоров'я студентів повинна здійснюватися на основі інтегрального підходу, який обумовлює реалізацію студента у навчальній, соціальній, професійній та суспільній діяльності.

Список літератури:

1. Андрющенко Л. Б. Спортивно ориентированная технология обучения студентов по предмету «Физическая культура» / Л. Б. Андрющенко // Теория и практика физическойкультуры. – 2002. – № 2. – С. 47-53.
2. Булавкина Т. А. Динамика системы личностных конструкторов как результат формирования физической культуры студентов / Т. А. Булавкина // Теория и практика физической культуры. – 2008. – № 12. – С. 24-28.
3. Гружевський В. О Доцільність використання інноваційних технологій у формуванні особистісно-орієнтованої мотивації студентів до фізичного виховання // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – № 3. – 2014. – С. 19-24.
4. Завидівська Н., Ополонець І. Шляхи оптимізації фізкультурно-спортивної діяльності студентів вищих навчальних закладів // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. – № 2(10), 2010. – С. 50-54.
5. Леко Б. А. Теоретико-метогдологічні та психолого-валеологічні виміри процесу фізичного виховання у вищих навчальних закладах / Б. Леко // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту – Л.: [б. в.], 2004. – Т. 3. – С. 198–205.
6. Лубышева Л. И. Современный подход к исследованию пространства физической культуры и спорта / Л. И. Лубышева, С. И. Филимонова // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 2. – С. 2-6.
7. Кондаков В. Л. Управление формированием направленности личности студента на занятиях физической культурой / В. Л. Кондаков, С. И. Гончарук, И. Ю. Воронин // Теория и практика физической культуры. – 2007. – № 9. – С. 15-18.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омельяненко // Педагогіка: підручник. – 3 т. вип. – К.: Знання. – Прес. – 2008. – 447 с.

Петренко И.Г., Гончар В.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

АНАЛИЗ НАПРАВЛЕНИЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы модернизации процесса физического воспитания в вузе. Отмечаются недостатки методологического и практического характера современного физического воспитания студентов. Обоснована целесообразность использования инновационных технологий. Проанализированы основные направления внедрения инновационных технологий в систему физического воспитания студентов вузов.
Ключевые слова: модернизация, физическое воспитание, студент, инновационные технологии.

Petrenko I.G., Gonchar V.И.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovorody

FEATURES MODERNIZATION OF PHYSICAL EDUCATION STUDENTS IN UNIVERSITIES

Summary
Theoretical the modernization process of physical education in high school. Indicated on methodological flaws and practical modern physical education students. Expediency the use of innovative technologies. Analyzed the main directions of innovative technologies in the system of physical education students.
Keywords: modernization, physical education, student, innovative technologies.

УДК 796.011.3-057.87:796.332

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ФУТБОЛУ

Петренко І.Г., Петровський В.Р.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті досліджено теоретичні основи оптимізації процесу фізичного виховання студентів ВНЗ засобами футболу. Обґрунтовано необхідність оптимізації процесу фізичного виховання студентів ВНЗ. Здійснено аналіз стану питання в теорії та практиці фізичного виховання студентів.Визначено переваги та перспективи використання засобів футболу у фізичному вихованні студентів. Розкриті особливості засобів футболу та їх вплив на організм студентів.
Ключові слова: оптимізація, фізичне виховання, студент, футбол.

За останні роки в Україні багатьма фахівцями спостерігається зниження обсягу рухової активності студентів. Така тенденція негативно позначається на фізичному розвитку, фізичній підготовленості та функціональному стані молоді, що обумовлює особливу соціальну значущість збереження і зміцнення здоров'я студентської молоді (О. Фанигіна, 2008, Н. Турчина, 2009; М. Колос, 2010).

Дослідники підкреслюють, що студентська молодь байдуже ставиться до змісту обов'язкових фізкультурних занять (О. Благій, 2004, С. Канішевський, 2005; О. Малімон, 2009; Ю. Фурман, 2010, Т. Круцевич, 2010). Це свідчить про нагальну потребу розробки нових науково обґрунтованих шляхів удосконалення організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах.

У сучасних умовах реформування системи освіти в Україні фізична культура е важливим складовим елементом, що формує у студентської молоді основи здорового способу життя, а також сприяє їх успішній професійній адаптації. У цьому контексті актуальним питанням є вдосконалювання змісту, форм і методів фізичного виховання у ВНЗ (С. Миколаєнко, 2006).

Популярним видом фізичної активності як серед студентів, так і загалом серед молоді є футбол. Засоби футболу широко застосовуються для розвитку різних фізичних якостей (А. Дулібський, 2001; В. Шамардін, 2002; В. Костюкевич, 2006). Він є важливим елементом навчальних програм з фізичного виховання в освітніх закладах (К. Віхров, 2002; Й. Фалес, 2003; В. Соломонко, 2005). Проблемі застосування засобів футболу на заняттях фізичним вихованням присвячено багато досліджень. Зокрема, досліджували питання, пов'язані з використанням футболу у фізичному вихованні школярів і студентів (К. Віхров, 2002; А. Васильчук, 2006; Є Маляр, 2007; Р. Сіренко, 2008), вивчали формування психофізіологічних можливостей на заняттях футболом (Р. Сіренко, 2006), розглядали питання підготовки збірних команд ВНЗ з футболу (І. Максименко, 2002;.П. Перепелиця, 2006). У дослідженнях, проведених за кордоном, вивчали різні аспекти занять футболом зі студентами: оцінювали вплив різних видів рухової активності студентів, у тому числі і футболу, на інтенсивність занять, розглядали проблему організації поза навчальних занять футболом із студентами, доведено зацікавленість студентів у регулярній руховій діяльності, характерній для футболу.

Не дивлячись на особливу популярність футболу серед студентів, причому як серед юнаків, так і серед дівчат, та наявність наукових досліджень в області футболу (С. Андреєв, 1989; В. Кравцов, 2002; А. Поляков, 2002; А. Смірнов, 1997), потрібно зазначити, що в силу об'єктивних і суб'єктивних причин футбол, як ефективний засіб підвищення рівня фізичної підготовленості, здоров'я та підтримання постійного інтересу до занять, не знайшов свого використання в програмах з фізичного виховання студентів ВНЗ.

Мета роботи – розкрити теоретичні основи оптимізації процесу фізичного виховання студентів засобами футболу.

За останні роки в Україні багатьма фахівцями спостерігається зниження обсягу рухової активності студентів. Така тенденція негативно позначається на фізичному розвитку, фізичній підготовленості та функціональному стані молоді, що обумовлює особливу соціальну значущість збереження і зміцнення здоров'я студентської молоді (О. Фанигіна, 2008, Н. Турчина, 2009; М. Колос, 2010).

Рухова активність з використанням фізичних вправ у поєднанні з раціональним харчуванням та іншими заходами здорового способу життя залишається найдієвішим засобом, що перевищує можливості традиційної медицини у зміцненні здоров'я, профілактиці поширених захворювань та сприяє вирішенню комплексу важливих завдань, передусім пов'язаних із підвищенням якості професійної діяльності й повноцінним відпочинком (В. Платонов, 2006; Т. Круцевич, 2010). Водночас позитивний ефект у покращенні здоров'я забезпечують лише певні параметри означеної рухової активності за умови їх систематичного використання (С. Канішевський, 2008; М. Дутчак, 2011).

У вищих навчальних закладах систематичність рухової активності студентів забезпечується обов'язковими заняттями з фізичного виховання, що згідно з відповідними нормативними актами відбуваються двічі на тиждень. Проте така кількість занять навіть при оптимальних параметрах не дозволяє досягати необхідного оздоровчого ефекту, що зумовлює потребу в додатковій руховій активності у поза навчальний час (М. Булатова, 2007; В. Кашуба, 2010). Зважаючи на пріоритет виконання домашніх завдань, інших різноманітних інтересів, не пов'язаних з означеною активністю, реальність її систематичної реалізації визначається виключно відповідною мотивацією студентів (Т. Браун, Л. Декерс, 2007; Г. Єдинак, 2011).

Сучасна система підготовки фахівців високого рівня вимагає всебічного вдосконалення системи професійної орієнтації та підготовки, адже не завжди випускники вищих навчальних закладів виявляються готовими до професійної діяльності (Е. Маляр, 2010, Л. Пилипей,2011,).

Доведено доцільність використання засобів і методів фізичного виховання у підвищенні фізичного стану студентів (С. Халайджі, 2006; А. Кривенко, 2007; О. Фанигіна, 2008). Розробляються нові підходи до організації проведення занять з фізичного

виховання. Так, на підставі розроблених модельних характеристик різних рівнів фізичного здоров'я студентів (Л. Долженко, 2009) запропоновано диференційований підхід до розподілу їх на групи для занять фізичним вихованням; обґрунтовано концепція клубної форми організації фізичного виховання у вищому навчальному закладі (С. Королінська, 2007), що враховує фізкультурно-оздоровчі та спортивні інтереси студентів, а також наявну матеріально-технічну базу. Аналізуючи стан фізичного здоров'я студентів, українські фахівці (В. Романенко, 2005; С. Канішевський, 2007; Є. Захаріна, 2008, В. Гуменний, 2010, Т. Круцевич, 2010) стверджують, що серед більшої частини молоді не сформовано потребу піклуватися про власне здоров'я.

На думку ряду вчених (М. Віленський, 1994; Л. Лубишева, 2001; В. Столяров, 2010), для ефективного використання цінностей фізичної культури і спорту в цілях подолання кризової ситуації необхідно забезпечити різноманіття форм і варіативність змісту фізичного виховання, що дозволяють організовувати рухову активність студента співвідносно ціннісним орієнтаціям, інтересам, потребам. Як оптимальних засобів оздоровчо-кондиційної тренування, здатних надати комплексний вплив на організм займаються, зокрема на їх функціональний стан і психічну сферу, рекомендовані заняття футболом.

Футбол – це одне з найбільш доступних, популярних і масових засобів фізичного розвитку та зміцнення здоров'я широких верств населення. Гра займає провідне місце в загальній системі фізичного виховання.

Привабливість цього виду спорту характеризується багатьма обставинами, серед яких фахівці виділяють різноманітність прикладів гри з виникненням незліченних комбінацій, широкі можливості для єдиноборств з проявом сили, спритності, витривалості. Як серйозний позитивний фактор відзначається інтенсивне виховання спортсменів, спрямоване на розвиток їх винахідливості, самостійної творчості, на реалізацію власних ідей в інтересах всієї команди [1, с. 3].

Колективний характер футбольної діяльності виховує почуття дружби, товариства, взаємодопомоги, розвиває такі цінні моральні якості, як почуття відповідальності, повага до партнерів і суперників, дисциплінованість, активність. Кожен футболіст може проявити свої особисті якості: самостійність, ініціативу, творчість. Разом з тим гра вимагає підпорядкування особистих прагнень інтересам колективу [7, с. 56].

Футбол, як командна спортивна гра, більшою мірою сприяє різнобічному фізичному розвитку юного спортсмена. Постійно змінюється ігрова ситуація, безперервна боротьба за м'яч пов'язані з найрізноманітнішими рухами і технічно-тактичними діями.

Сучасний футбол відрізняється складністю і різноманітністю технічних прийомів. Систематичне заняття футболом, участь у змаганнях з цього виду спорту надають всебічний вплив на майбутніх футболістів: вдосконалюється функціональна діяльність їх організму, забезпечується нормальний фізичний розвиток. Заняття спортом сприяє також вихованню цілого ряду позитивних якостей і рис характеру: вміння підпорядковувати особисті інтереси інтересам колективу, взаємодопомоги, повагу до партнерів або суперникам в іграх, свідомої дисципліни. активності, почуття відповідальності, пунктуальності, спортивної етики [8, с. 48].

В процесі ігрової діяльності необхідно опановувати складною технікою і тактикою, розвивати фізичні якості; долати втому, біль; виробляти стійкість до несприятливих умов зовнішнього середовища; строго дотримувати побутовий і спортивний режим і т.д. Все це сприяє вихованню вольових рис характеру: сміливості, стійкості, рішучості, витримки, мужності.

Заняття футболом розширюють можливості естетичного впливу на студентів, розвиваючи у них прагнення до фізичної краси, до творчих проявів, до естетично виправданої поведінки [4, с. 9]. Сьогодні краса футболу уособлюється не тільки в демонстрації техніки, у виконавській майстерності окремих гравців, в ефективному завершенні ігрових епізодів. Почуття прекрасного викликають і сам процес гри, його композиція, колективізм і взаємодії гравців.

Ігрова та тренувальна діяльність надають комплексний і різнобічний вплив на організм студентів, розвивають основні фізичні якості – швидкість, спритність, витривалість, силу, підвищують функціональні можливості, формують різні рухові навички [5, с. 156]. Цілорічні заняття футболом в самих різних кліматичних і метеорологічних умовах сприяють фізичному загартуванню, підвищують опірність до захворювань і підсилюють адаптаційні можливості організму. При цьому виховуються важливі звички до постійного дотриманню побутового, трудового, навчального та спортивного режимів. Це багато в чому сприяє формуванню здорового способу життя, досягненню творчого довголіття. Змагальний характер, висока емоційність, самостійність дій роблять футбол ефективним засобом активного відпочинку.

Завдяки різноманітній рухової діяльності, широким координаційним і атлетичним можливостям займаються футболом швидше і успішніше освоюють життєво важливі рухові вміння та навички, в тому числі і трудові [7, с. 54]. У тренуванні по іншим видам спорту футбол часто використовується в якості додаткового засобу. Гра в футбол (або його елементи) служить хорошим засобом не тільки загальної фізичної підготовки. Прояв максимальних швидкісно-силових можливостей і вольових зусиль, широкого тактичного мислення дозволяє удосконалювати багато спеціальні якості, необхідні в різних видах спорту.

Футбол набуває сьогодні особливого значення для виховання та оздоровлення молоді [4, с. 7; 7, с. 55]. Футбол формує здоровий спосіб життя молоді, залучає її до занять фізичною культурою і спортом. Враховуючи виховну, соціальну та оздоровчу значущість футболу, в Україні створено систему безперервної футбольної освіти. Саме у цьому й полягають основи перспектив і потенціалу суспільно значущого змісту програми розвитку футболу та її подальшого вдосконалення і втілення в життя [1, с. 3]

Педагогічну оцінку малому футболу дає С.М. Андрєєв (1989), що один з перших оцінив заслуги цієї гри.

Техніка футболу являє собою сукупність спеціальних прийомів, використовуваних в грі в різних поєднаннях для досягнення поставленої мети [7, с. 55]. Технічні прийоми – це засіб ведення гри. Вони дуже різноманітні. В процесі гри футболісту доводиться виконувати як складно-координаційні (удари по м'ячу головою в падінні, удари через себе в падінні, удари з літа і т.д.), так і найпростіші прийоми з м'ячем (зупинка м'яча ногами і тулубом, удари по м'ячу ногами, ведення м'яча, вкидання і т.д.). Тому заняття футболом сприяють як фізичному, так і моральному розвитку студентів, дають можливість постійно розвивати і вдосконалювати роботу м'язового апарату, серцево-судинної систе-

ми, нервової системи, підвищувати загальну тренованість юного спортсмена Командний характер гри і високий технічно-тактичний рівень сучасного футболу висуває підвищені вимоги до всіх сторін психіки вихованців секції. Футбол виховує не тільки силу, швидкість, спритність, але і мужність, волю до перемоги, почуття колективізму [7, с. 56] .

Доцільність переважного використання засобів футболу у процесі фізичного виховання студентів підтверджується наступним:

- футбол розвиває інтелектуальні, психологічні, психофізичні та рухові якості людини [8, с. 44];
- систематичні заняття футболом розширюють функціональні можливості рухового апарату, нервової системи, вегетативних органів, вдосконалюються координаційні та адаптаційніздібності [8, с. 45];
- футбол виховує у гравців такі важливі якості характеру як воля, сміливість, ініціативність, рішучість, почуття колективізму;
- футбол сприяє фізичному загартуванню, підвищенню опірності організму і розширенню адаптаційних можливостей, що також є вагомим фактором для розвитку стійкості до профшкідливостей у професійній діяльності [8, с. 45].
- футбол вимагає, щоб у кожного гравця були добре розвинуті почуття відповідальності, взаєморозуміння, готовності до взаємодопомоги;
- футбол сприяє розвитку певних особливостей зорових сприймань, спостережливості, уваги, уяви, мислення, емоційної стійкості та вольових якостей [6, с. 102].

Футбол – потужний засіб агітації і пропаганди фізичної культури і спорту [4, с. 8].

Отже, особливо важливо, що великий об'єм рухів у футболі обумовлений високим емоційним фоном, який «являється важливим фактором, що підтримує інтерес до занять з фізичного виховання. Ось чому детальний аналіз використання засобів футболу в якості базового виду спорту, характеристика його засобів і сполучень з іншими видами спорту, з врахуванням їх «енергоємності» і оздоровчої ефективності, суттєво могла сприяти оптимізації навчального процесу з фізичного виховання студентів вищого педагогічного навчального закладу.

Список літератури:

1. Васильчук А. Г. Технологія навчання футболу школярів у системі фізичного виховання загальноосвітніх шкіл профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих.: спец. 24.00.02 / А. Г. Васильчук. – Львів, 2007. – 19 с.
2. Бондарев Д. В. Модельные характеристики специальной физической подготовленности студентов, занимающихся футболом / Бондарев Д. В. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. монограф. за ред. С. Єрмакова. – 2006. – № 1. – С. 125-129.
3. Бондарев Д. Оценка интенсивности специфических упражнений футбола при выполнении их студентами / Дмитрий Бондарев // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин, нац. ун-ту ім. Лесі Української. – Луцьк, 2008. – Т. 2. – С. 20–23.
4. Гусева Н. Л. Оптимизация двигательной активности студентов с использованием различных форм физкультурно-спортивной деятельности // Теория и практика физической культуры. – 2007. – № 3. – С. 7-9.
5. Маляр Е. І. Визначення рівня фахової дієздатності студентів-податківців після переважного використання засобів футболу у їх ППФП // Молода спортивна наука України: зб. наук. ст. з галузі фіз. культури і спорту. Анотації, зміст та допоміжні індекси, 2007. – Вип. 11. – Т. 1. – С. 156-161.
6. Маляр Е. І. Вплив засобів футболу на рівень функціональної підготовленості студентів-податківців // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. /за ред. С. С. Єрмакова – Х., 2007. – № 7. – С. 101-104.
7. Оксьом П. М. Міні-футбол – ефективний засіб фізичного виховання студенток вищого педагогічного навчального закладу / П. М. Оксьом, О. В. Шумаков // Проблеми та перспективи розвитку ігрових видів спорту: зб. наук. пр. V Всеукр. наук. – практ. конф. – Львів, 2007. – С. 54–58.
8. Шилько В. Г. Модернизация системы физического воспитания студентов на основе личностно-ориентированнного содержания физкультурно-спортивной деятельности: дисс...докт. пед.наук. – Томск, 2003. – 488 с.
9. Юрчишин Ю. В. Стан та особливості мотивації студентів до рухової активності оздоровчої спрямованості на сучасному етапі реалізації фізичного виховання у ВНЗ / Ю. В. Юрчишин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. за ред. С. С. Єрмакова. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2012. – № 4. – С. 118-123.

Петренко И.Г., Петровский В.Р.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ФУТБОЛА

Аннотация
В статье исследованы теоретические основы оптимизации процесса физического воспитания студентов вузов средствами футбола. Обоснована необходимость оптимизации процесса физического воспитания студентов вузов. Осуществлен анализ состояния вопроса в теории и практике физического воспитания студентив.Визначено преимущества и перспективы использования средств футбола в физическом воспитании студентов. Раскрыты особенности средств футбола и их влияние на организм студентов.

Ключевые слова: оптимизация, физическое воспитание, студент, футбол.

Petrenko I.G., Petrovsky V.R.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Grigory Skovorody

THEORETICAL BASIS OF OPTIMIZATION OF PHYSICAL EDUCATION STUDENTS BY MEANS OF FOOTBALL

Summary
This article explores the theoretical basis of optimizing physical education of university students by means of football. The necessity of optimizing physical education students. The analysis of the issue in the theory and practice of physical education studentiv.Vyznacheno advantages and prospects of the use of football in physical education students. The features means football and their impact on the students.
Keywords: optimization, physical education, student, football.

УДК [796.5:908]:796.012.23-053.4

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА РУХОВУ АКТИВНІСТЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Поліщук В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті розкриваються педагогічні умови вдосконалення рухового режиму старших дошкільників в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності. Застосування засобів туристсько-краєзнавчої діяльності з дошкільниками дозволять у єдності вирішувати завдання всіх видів виховання – фізичного, розумового, естетичного, трудового, морального. Вимоги сучасного суспільства є такими, що обумовлюють необхідність раннього початку дошкільного систематичного навчання, інтенсифікацію навчально-пізнавальної діяльності дітей, які викликають підвищені розумові і нервово-психічні навантаження, зменшення рухової активності дітей. Це обумовлює необхідність розробки таких педагогічних технологій, які змогли б забезпечити інтегрований освітній, виховний та оздоровчий ефект. Саме туристсько-краєзнавча діяльність і є особливим типом розвивального середовища, що забезпечує свободу і активність маленької дитини, максимально задовольняє її потреби та інтереси, має інтенсивно розвивальний характер.
Ключові слова: рухова активність, діти старшого дошкільного віку, туристсько-краєзнавча діяльність, похід, прогулянка.

Стан проблеми. Аналіз останніх публікацій. Потенціал дитячого туризму та краєзнавства обумовлюється можливістю ефективного впливу педагога на дитячий колектив, самостійністю та активністю суб'єктів навчання. У зв'язку з цим такі проблеми сучасного дошкільного закладу, як набуття дітьми ключових та предметних компетентностей, задоволення потреб дітей у самореалізації, розвиток дитячого самоуправління, зменшення навантаження викликаного інтенсифікацією процесу навчання, оздоровлення дітей вирішуються через залучення елементів туризму і краєзнавства до освітньої діяльності.

XXI ст. висуває перед суспільством вимоги щодо ролі освіти в розвиткові особистості, свідомого громадянина і патріота України. Тому одним з пріоритетів сучасної освіти і виховання є соціальний розвиток дитини, розширення ступенів самостійної активності дошкільника.

В Україні фізичне виховання дітей дошкільного віку є невід'ємною і найважливішою частиною всієї педагогічної роботи. У дошкільному віці закладаються основи здоров'я і довголіття, формується велика кількість рухових навичок, розвиваються навички особистої та громадської поведінки, звички до повсякденних занять фізичним вихованням.

Здоров'я дитини залежить від низки факторів: біологічних, екологічних, соціальних, гігієнічних, а також від характеру педагогічних впливів. Серед різноманітних факторів, які впливають на стан здоров'я та працездатність дитячого організму, важливе місце посідає рухова активність (РА), тобто природна потреба в русі, задоволення якої є необхідною умовою всебічного розвитку і виховання дитини. Сприятливо впливає на організм тільки та рухова активність, яка перебуває в межах оптимальних величин. Так, у разі гіподинамії (режимі малорухливості) виникає цілий ряд негативних для дитини наслідків, зокрема відбувається порушення функцій і структури певних органів, регуляції обміну речовин енергії, знижується опірність організму до зміни зовнішні умов. Гіперкінезія (надмірна рухова активність) також порушує принцип оптимального фізичного навантаження, що може спричинити перенапругу серцево-судинної системи та негативно позначитись на розвитку організму дитини. Тому створення передумов для забезпечення дітей раціональним рівнем РА вимагає ретельної уваги.

За даними низки медико-педагогічних досліджень [2; 4; 5], рухова активність дітей старшого дошкільного віку за час їх перебування у дитячому садку становить менше 20-50% періоду неспання, що не дозволяє повністю забезпечити біологічну потребу організму дитини в русі. У більшості випадків загальний руховий режим дошкільних закладів не сприяє досягненню належного рівня рухової активності. Так, кількість дітей 5-6 – річного віку зі сприятливим рівнем рухової активності становить 50-60% від загальної кількості обстежених. Більше 40% дітей є гіперактивними і малорухливими.

Аналіз організації рухового режиму в старших вікових групах дошкільних закладів, який був здійснений М.О. Руновою (2007), дозволив виявити основні причини його недосконалості. До них належать:

- відносно низька моторна щільність (менше 70%) і слабкий тренувальний ефект (частота серцевих скорочень впродовж усього заняття 110-130 уд./хв.) різних типів фізкультурних занять;
- недостатнє впровадження в різні організаційні форми роботи з фізичного виховання циклічних вправ, спрямованих на розвиток витривалості;
- нераціональний підбір ігор і вправ під час прогулянок без урахування сезонних особливостей, а також недостатнє використання фізкультурного обладнання та всього навколишнього простору;
- безсистемний підхід до корегувальної роботи з дітьми з розвитку моторики;
- не завжди враховується принцип відповідності фізкультурного обладнання віковим етапам розвитку моторики дітей.

У зв'язку з цим виникає негайна потреба вдосконалення рухового режиму дітей у дошкільному закладі, що буде сприяти вихованню здорової дитини та її всебічному розвитку. Застосування засобів туристсько-краєзнавчої діяльності в дошкільних навчальних закладах, на думку фахівців [3, с. 5], створює найбільш оптимальні умови для реалізації завдань фізичного виховання.

Мета дослідження полягає у визначенні педагогічних умов, які забезпечують раціональну активність старших дошкільників в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності.

Результати дослідження. Введення елементів туризму і краєзнавства у навчально-виховний процес в умовах дошкільної установи надасть педагогам можливість вирішити питання, від яких залежить гармонійний розвиток дитини.

Фахівцями [1, с. 14; 3, с. 25] була розроблена класифікація форм роботи з фізичного виховання у дошкільній установі з пріоритетним використан-

ням елементів туризму і краєзнавства, де виділено три блоки:

- фізкультурні заняття, де використовуються елементи туристсько-краєзнавчої діяльності, які проводяться не менше одного разу на тиждень (враховуючи, що програми навчання і виховання дітей передбачені щоденні фізичні заняття). Вони проводяться на відкритому повітрі в будь-яку пору року, як на території дитячого садка, так і за його межами (у природному середовищі), і включають в себе: переходи, прогулянки-походи, про-гулянки-пошуки, заняття-тренування, ігрові заняття, колові тренування, сюжетно-рольові заняття, дидактичні ігри;

- до фізкультурно-оздоровчої роботи засоби туризму включаються в ранкові та вечірні прогулянки не менше двох разів на тиждень і представлені екскурсіями; цільовими; топографічними прогулянками; рухливими іграми з включенням пошукових ситуацій, які проводяться на прогулянках; ігровими комплексами у приміщенні, на ділянці дитячого садку з використанням природних і соціальних об'єктів;

- активний відпочинок дітей також урізноманітнюється за допомогою засобів туризму і організовується у формі походів вихідного дня за участю батьків і туристських свят, які проводяться у формі ігрових комплексів і прогулянок-походів.

Обсяг статті не дозволяє висвітлити методичні особливості забезпечення раціональної рухової активності під час різноманітних форм роботи з фізичного виховання туристської спрямованості в умовах дошкільної установи. Зупинимось на одній із найбільш розповсюджених -прогулянок-походів.

Прогулянки-походи є одним з найважливіших організованих видів рухової діяльності, під час яких вирішують не тільки оздоровчі завдання, удосконалюють рухові навички та фізичні якості дітей, підвищують їхню рухову активність, але і виховують дбайливе ставлення і любов до природи.

Організація прогулянок-походів протягом року (у різні сезонні цикли) передбачає планомірну підготовку, регулярне (щотижневе) проведення й оволодіння дітьми певним обсягом знань і умінь.

Піші прогулянки-походи можуть включати всі або частину запропонованих складників:

- перехід до місця відпочинку з подоланням різних природних перешкод;
- спостереження в природі та збір природного матеріалу;
- бесіда про ліс із використанням художньої літератури та різних питань до дітей;
- виконання імітаційних рухів (наслідування дій птахів, звірів, комах);
- рухливі та дидактичні ігри;
- фізкультурне заняття або комплекс ігор і фізичних вправ;
- комплекс вправ загально-розвиваючої дії, проведений в ігровій формі;
- вправи на смузі перешкод (пеньки, повалене дерево, струмочки тощо);
- самостійні ігри (на привалі);
- ігрові вправи, підібрані з урахуванням рівня рухової активності дітей.

Походи можуть бути різні. Залежно від погодних і сезонних умов визначають мету і завдання. Важливо, щоб вони були насичені різноманітним руховим змістом: ходьба в різному темпі, стрибки, рухливі ігри, спортивні вправи, пробіжки у повільному та середньому темпі тощо. Під час підбору вправ слід враховувати індивідуальні можливості дітей, їх настрій.

У зміст походів варто включати добре знайомі дітям ігри та вправи, які були засвоєні раніше на фізкультурних заняттях. Взимку зі старшими дошкільниками доцільно організовувати лижні походи на дистанцію 2-3 км.

Частину часу приділяють для підготовки дітей до прогулянок-походів. Із цією метою вихователь проводить цикл бесід, ігор, занять, на яких діти отримують необхідні знання про туризм, і майбутні походи. Старші дошкільники знайомляться зі спеціальними термінами: турист, намет, рюкзак, спальний мішок, компас, піший і лижний туризм, привал, маршрут, карта. Задля підвищення інтересу дітей до занять туризмом і закріплення набутих умінь і навичок можна проводити спортивні-ігри розваги. Так, узимку можна запропонувати дітям спорудити снігову гірку, зліпити сніговика, сніговий лабіринт та організовувати різні ігри змагального характеру – «Гонки санчат», «Хто перший», «Не розгубись» тощо. Улітку можна провести на галявині гру у футбол, ігри з маленьким м'ячем і ракеткою і т. ін.

У проведенні прогулянок-походів беруть участь фахівець із фізичної культури та вихователі груп. Походи доцільніше організовувати у першій половині дня за рахунок часу, відведеного на ранкову прогулянку та фізкультурне заняття на повітрі, що дозволить дітям реалізувати свою потребу в щоденній руховій активності.

Під час краєзнавчо-туристської діяльності відбувається зміна типу взаємодії вихователя з дітьми від позиції наставника до позиції співдружності, коли між дорослим і малюками встановлюються партнерські стосунки [5, с. 28].

Саме ця діяльність, на нашу думку, є найкращою формою пізнання кожного вихованця, тому що тут ми спостерігаємо дитину в діяльності, в природних умовах, коли вона розкута, коли між нею і педагогом немає бар'єра.

Привабливість дитячого туризму не тільки в тому, що це надійний засіб фізичного розвитку, йому притаманно багато функцій [2, с. 14]:

· турпохід – це засіб для закріплення корисних гігієнічних навичок, прищеплення дітям правил особистої гігієни. У поході наочно виявляється користь чистоти і охайності;

· не останню роль також відіграє самообслуговування – вміння правильно користуватися одягом, взуттям, спорядженням. Тут – невичерпні можливості виховання у дітей охайності, організованості. А саме від цих якостей і залежить самопочуття та благоустрій туриста під час мандрівки;

· трудове виховання в туризмі не обмежується тільки формуванням відповідних туристських вмінь, навичок самообслуговування та культурно-гігієнічних навичок. Тут діти ознайомлюються з суспільно корисною працею. Під час походів не тільки засвоюють елементарні прийоми побутової праці, а й вчаться узгоджувати спільні дії в роботі;

· туризм має на меті виховання колективістів, тобто людей, які вважають спільні інтереси вищими від особистих, які вміють, долаючи труднощі та перешкоди, поділяти радість та біль оточуючих;

· туристу невідомий дефіцит спілкування, у нього завжди багато друзів;

· загальна мета в поході об'єднує дітей. Кожний пройдений кілометр укріплює впевненість у своїх силах, приносить велике моральне задоволення.

Висновки. Піші прогулянки-походи з дітьми вік 5-6 років бажано проводити на відстань 3-4,5 км, тривалістю 1 година. Під час прогулянок-походів у теплу пору року діапазон показників обсягу рухової активності дітей 5-6 років становить 5200-70900 локомоцій, тривалість – 80-110 хвилин, інтенсивність 65-110 локомоцій/хв. Взимку діапазон рухової

активності дітей такий – обсяг 3500-7500 локомоцій, тривалість – 60-88 хвилин, інтенсивність-58-85 локомоцій/хв.

Застосування засобів туризму у фізичному вихованні дітей старшого дошкільного віку дозволить комплексно вирішувати питання фізичного і розумового розвитку дітей. Виявлено:

- використання засобів туризму в основних організаційних формах дошкільників 5-6 років дозволило підвищити рівень фізичної підготовленості (найбільший приріст – у результатах загальної витривалості, координаційних здібностей і різних видів орієнтувальних здібностей);
- ігрова туристська діяльність створює умови для формування вмінь формувати дружні відношення з однолітками у групі;
- заняття туризмом створюють можливість для більш результативного впливу на успішність засвоєння знань в області фізичної культури, правил поведінки на природі.

Список літератури:

1. Завьялова Т. П. Дошкольный туризм: проблеми, поиски, решения / Т. П. Завьялова // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2001. – № 2. – С. 45-50.
2. Грицишина Т. І. Маленькі туристи. Краєзнавство і туризм у дошкільному закладі / Т. І. Грицишина. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с.
3. Поліщук В. В. Розвиток рухових і розумових здібностей дітей 5 і 6 років життя в процесі фізичного виховання засобами дошкільного туризму / В. В. Поліщук. – дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту. – Переяслав-Хмельницький. – 2008. – 266 с.
4. Поліщук В. В. Організаційно-методичні засади фізичного і розумового виховання старших дошкільників в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності / В. В. Поліщук. – Переяслав-Хмельницький: Пальміра, 2007. – 169 с.
5. Бондаревський Е. Я. Проблеми совершенствования физического воспитания дошкольников / Е. Я. Бондаревского. – М., 1988.
6. Рунова М. О. Рухова активність дитини в дитячому садку / М. О. Рунова: пер. з рос. мови. – Х.: Ранок, 2007. – 192 с.

Полищук В.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ ТУРИСТСКО-КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НА ДВИГАТЕЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье раскрываются педагогические условия совершенствования двигательного режима старших дошкольников в процессе туристско-краеведческой деятельности. Применение средств туристско-краеведческой деятельности с дошкольниками позволят в единстве решать задание всех видов воспитания – физического, умственного, эстетичного, трудового, морального. Требования современного общества являются такими, которые обусловливают необходимость раннего начала дошкольной систематической учебы, интенсификацию учебно-познавательной деятельности детей, которые вызывают повышенные умственные и нервно-психические нагрузки, уменьшения двигательной активности детей. Это обусловливает необходимость разработки таких педагогических технологий, которые смогли бы обеспечить интегрированный образовательный, воспитательный и оздоровительный эффект. Именно туристско-краеведческая деятельность и является особенным типом развивающей среды, которая обеспечивает свободу и активность маленького ребенка, максимально удовлетворяет ее потребности и интересы, имеет интенсивно развивающий характер.

Ключевые слова: двигательная активность, дети старшего дошкольного возраста, туристско-краеведческая деятельность, поход, прогулка.

Polishchuk V.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University name after Grigory Skovorody

INFLUENCE OF EMPLOYMENTS TOURIST-REGIONAL BY ACTIVITY ON MOTIVE ACTIVITY OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Summary
In the article the pedagogical terms of perfection of the motive mode of senior under-fives open up in the process of tourist – regional activity. Application of facilities tourist-regional with under-fives it will be allowed activity in unity to decide the task of all types of education – physical, mental, aesthetically beautiful, labour, moral. Requirements of modern society are such which stipulate the necessity of the early beginning of preschool systematic studies, intensification educational-cognitive to activity of children, which cause the enhanceable mental and nervovo-psikhichni loadings, diminishing of motive activity of children. It stipulates a necessity developments of such pedagogical technologies, which would be able to provide a computer-integrated educational, educate and health effect. Exactly tourist is regional activity and is the special type of developing environment, which provides freedom and activity of little child, maximally satisfies its necessities and interests, developing character has intensively.

Keywords: motive activity, to put senior preschool age, tourist is regional activity, hike, walk.

УДК 394.3 [37.015.31:316.42]

ВПЛИВ НАРОДНИХ РУХЛИВИХ ІГОР НА ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Троценко Т.Ю.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті, на основі систематизації та аналізу літературних даних і передового практичного досвіду, визначена ефективність впливу народних рухливих ігор на виховання патріотизму в молодших школярів. На основі проведеного аналізу шкільних програм, навчальних посібників та практики фізичного виховання у школах, досліджено, що народні рухливі ігри використовуються епізодично, без достатнього наукового обґрунтування їх впливу на фізичний стан дітей та їх морально-вольове вдосконалення.
Ключові слова: народні рухливі ігри, патріотизм, молодші школярі.

Постановка проблеми. Процес становлення освіти й виховання в Україні створюють умови збереження і розвитку національної культури, зокрема, впровадження і застосування українських народних рухливих ігор у системі фізичного виховання молодших школярів. Будучи важливим засобом надбання і передачі соціального досвіду, народні ігри повинні увійти сьогодні у всі сфери виховної роботи, емоційно збагачуючи особистість, викликаючи потребу до творчої діяльності та підвищення фізичної працездатності.

Українські національні рухливі ігри також мають великі можливості у патріотичному вихованні молодших школярів. Вони найповніше відображають спосіб життя і світогляд нашого народу. Аналіз шкільних програм, навчальних посібників та практики фізичного виховання у школах показав, що народні рухливі ігри використовуються епізодично, без достатнього наукового обґрунтування їх впливу на фізичний стан дітей та їх морально-вольове вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна система фізичного виховання молодших школярів передбачає широке використання народних рухливих ігор, які є одним з основних засобів підвищення рухової активності дітей, формування позитивної мотивації до занять фізичними вправами та виховання естетичних, вольових і моральних якостей особистості.

На необхідність використання ігор у вихованні підростаючого покоління звертали увагу О. Ващенко [3], Е. Вільчковський [4], Г. Воробей [5] та ін. Про окремі аспекти використання українських народних рухливих ігор у вихованні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку говориться у працях А. Цьося [12], О. Яницької [14] та ін.

Однак, проведений аналіз психолого-педагогічної літератури й дисертаційних досліджень засвідчив, що проблема патріотичного виховання молодших школярів засобами народних рухливих ігор, не достатньо вивчена і потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження. Визначити ефективність впливу народних рухливих ігор на виховання патріотизму у молодших школярів.

Завдання дослідження. 1. Проаналізувати стан проблеми у психолого-педагогічній літературі та практиці, уточнити сутність і зміст поняття «патріотизм».

2. Теоретично обґрунтувати ефективність використання народних рухливих ігор та визначити їх роль у вихованні патріотизму молодших школярів.

Результати дослідження. Як свідчать результати нашого дослідження [1, 2, 10, 11, 13] молодший шкільний вік є сприятливим для виховувалася любові до рідного краю, поваги до свого народу, формування відповідального, гуманного ставлення до природи й суспільства в цілому. У цей віковий період формуються найпростіші моральні якості, оскільки особистість молодшого школяра розвивається й постійно зазнає не тільки формуючого впливу умов зовнішнього середовища, а й різноманіття цілеспрямованих виховних дій, то змінюється і психічна структура моральних якостей, що відповідним чином проявляється в поведінці та діяльності учня.

Проблема морального виховання школярів охарактеризована у науковій спадщині і практичній діяльність І. Огієнка (Митрополита Іларіона), який особливу увагу надавав питанням формування національної самосвідомості й патріотизму. В його працях ми знаходимо як вагому теоретичну платформу, так і практичні аспекти вирішення цієї проблеми. І. Огієнко наголошував: «Бережіть все своє рідне, щоб не виродитись, щоб незабути народу, із якого ти вийшов. Бережіть свою віру, звичаї, свою мову, і тим збережете національну історію свою» [7, с. 68].

Психолого-педагогічні аспекти патріотичного виховання були предметом дослідження багатьох науковців різних часів. Особливої значущості розробці теорії патріотичного виховання на основі національної ідеї надавали Г. Ващенко [3], С. Русова [9], К. Ушинський [11]. Вони з'ясували саму природу патріотизму і позбавили це поняття метафізичного змісту. Критично використавши і переосмисливши все цінне в теорії і практиці мислителів минулого, зазначені вище автори, розробили критерії формування особистості і показали залежність їх від певних суспільних умов.

Вихованню в учнів патріотизму присвятили свої дослідження О. Сухомлинська [10], К. Чорна [13] та інші. Автори сходяться на тому, що патріотизм проявляється в гордості за досягнення рідної країни, переживаннях у невдачах і бідах, повазі до її історичного минулого, бережливому ставленні до народних надбань, культури і традицій. Як соціально-психологічне почуття патріотизм знаходить прояв у прихильності до рідної землі, місцевості, своєї спільноти, звичного життя. З розвитком держави і державності патріотизм наповнюється політичним смислом, пов'язаним з вимогою захисту своєї Вітчизни, відстоюванням її інтересів.

У свою чергу К. Чорна зазначає, що патріотизм як стан любові до Батьківщини і натхненної творчості, є духовним станом. Бездуховна людина не має патріотизму зовсім. Патріотизм як любов до свого народу, нації, Батьківщини є справою внутрішньої свободи людського добровільного самовизначення. Бути патріотом – значить духовно піднятись, усвідомити в Україні безперечну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна і приєднатись до неї волею і почуттям. У той же час відкрити в собі

беззавітну відданість і здібність безкорисно радіти її розвитку, любити її і служити їй, з'єднати свою долю з її долею [13, с. 160].

В «Українському педагогічному словнику» С.Гончаренка поняття «патріотизм» (від грец. πατρίς – вітчизна) визначається як «одне з найглибших громадських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм, зазначає автор, є соціально-історичним явищем. Виховання патріотизму є вважливою складовою виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди й переконання» [6, с. 249].

Враховуючи зазначене вище, є всі підстави вважати, що показниками сформованості в учнів початкових класів патріотичних почуттів є: початкові уявлення про Конституцію України; знання символіки своєї Батьківщини; почуття гордості за визначних людей країни, її культуру, досягнення; прояв прихильності до рідної місцевості, своєї спільноти, звичного життя; знання сучасних вважливих подій; відчуття поваги до історичного минулого Батьківщини; бережливе ставлення до народних надбань, культури і традицій.

Український народ своїм багатовіковим досвідом інтуїтивно відібрав найефективніші засоби гармонійного виховання підростаючого покоління, чільне місце серед яких посідають народні рухливі ігри. Традиційно у навчально-виховному процесі початкової школи вони використовуються як засіб фізичного виховання. Проте розвивально-виховний потенціал українських рухливих народних ігор значно ширший. У культурологічних дослідженнях рухливі ігри визнані суттєвим елементом української національної культури.

Як свідчать результати нашого дослідження, творцем національних рухливих ігор є сам народ. Він завжди виступає вихователем молодого покоління, а виховання при цьому набуває народного характеру. Зважаючи на те, що національні рухливі ігри кожного народу своєрідні, неповторні й унікальні вони відображають світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, багатовіковий досвід виховання підростаючого покоління. У свою чергу, кожен народ, в залежності від соціально-економічних умов свого розвитку, психічного складу, географічного положення тощо історично виробляв самобутні види рухливих ігор та розваг, способи їх, використання, які потім склали своєрідні системи тіловиховання. Не є винятком у цьому плані й традиції української системи фізичного виховання, основу якої складає надзвичайно багатий пласт народних рухливих ігор .

Аналіз матеріалів історико-етнографічних досліджень [5, 8, 12, 14] показав, що українські народні ігри дуже різноманітні й більшість з них утвердились в календарній обрядовості. Календарні ігри, які проводилися в певні пори року називали грищами. Зокрема, в нашого народу існували такі основні ігри як: біг, скакання вверх, через огні, через воду, метання списів (копій), стрільба з лука, кулачні бої, гра в боротьбу родів, гра у війну – прикладні бої та багато інших, – це у хлопців. У дівчат проводились численні ігри, пов'язані й з культом, з гаданням-ворожінням, з чаруванням, з мріями про майбутнє одруження, про щасливе подружнє життя і т. д. Однією з головних ігор того часу були великодні та зеленосвятські хороводи, пов'язані з ритуалами, плетіння та пускання вінків на воду. Хлоп'ячі ігри бували досить бурхливі, дівочі – спокійні.

У той же час, національна специфіка рухливих ігор за народним календарем, як показали результати нашого дослідження, проявляється: у відтворенні психологічних особливостей народу, його світобаченні, моральних нормах; у національній мові; у відображенні історії нації, в її культурі, у громадському житті та побуті, в традиціях, релігійних віруваннях, звичаях; у зв'язках рухливих ігор з національним фольклором; у національній специфіці вираження загальнолюдських ідей добра і справедливості, естетичних поглядах, суспільних інтересах; у любові до природи, до рідного краю, де живе нація. Усе це разом являє собою могутню рушійну силу естетичного, морально-етичного, культурного, фізичного виховання молодших школярів.

Висновки і пропозиції. Отже, враховуючи зазначене вище можемо констатувати, що систематичне застосування українських народних рухливих ігор за характером рухової діяльності на уроках фізичної культури сприяє не лише розвитку і вдосконаленню рухових якостей, а й вихованню позитивних рис особистості, вивчення звичаїв і традицій свого народу, виховує любов і повагу до рідного краю, до праці. Рухливі ігри за народним календарем являють собою могутню рушійну силу естетичного, морально-етичного, культурного виховання дітей молодшого шкільного віку, їх педагогічне значення полягає в тому, що вони є результатом виховних зусиль народу протягом багатьох століть, і як незамінний виховний засіб передаються із покоління в покоління.

Перспективи подальших досліджень цієї проблеми вбачаються у вивченні процесів формування моральних якостей в учнів підліткового віку та старшокласників; обґрунтуванні взаємодії школи, сім'ї та позашкільних навчальних закладів у формуванні моральних якостей учнів засобами українських народних ігор.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
3. Ващенко О. М. Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня молодшого школяра: навч.-метод. посібник / О. М. Ващенко, В. М. Єрмолаєва, Л. І. Іванова, С. І. Операйло, Л. В. Романенко [за заг. ред. Е. В. Бєлкіної]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 192 с.
4. Вільчковський Е. С. Народна рухлива гра – основний засіб фізичного виховання дітей / Е. С. Вільчковський, О. І. Курок // Традиції фізичної культури. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 147-153.
5. Воробей Г. В. Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня школярів початкових класів / Г. В. Воробей. – Івано-Франківськ, 1986. – 24 с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
7. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Абрис, 1991. – 324 с.
8. Підборський Ю. Г. Моральне виховання школярів на українських народних традиціях / Ю. Г. Підборський, Н. О. Репа // Педагогіка і психологія, 1996. – № 1. – С. 71–75.

9. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
10. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 5. – С. 17.
11. Ушинский К. Д. О нравственном элементе воспитания // Собрание сочинений. – М. – Л., 1948. – Т. 2. – С. 467.
12. Цьось А. В. Українські народні ігри та забави / А. В. Цьось. – Луцьк, 1994. – 96 с.
13. Чорна К. І. Виховання патріотизму школярів як нагальна потреба державотворення в Україні / К. І. Чорна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К.; Житомир: Волинь, 2003. – Кн. I. – С. 160–167.
14. Яницька О. Ю. Українські народні рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку. – Рівне, 1992. – 132 с.

Троценко Т.Ю.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ВЛИЯНИЕ ПОДВИЖНЫХ ИГР НА ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЧУВСТВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье на основании систематизации и анализа литературных данных та передового педагогического опыта, определена эффективность влияния народных подвижных игр на воспитание патриотизма у младших школьников. На основании проведенного анализа школьных программ, учебных пособий и практики физического воспитания в школах, исследовано, что народные подвижные игры используются эпизодически, без достаточного научного обоснования их влияния на физическое состояние детей и их морально-волевое совершенствования.
Ключевые слова: народные подвижные игры, патриотизм, младшие школьники.

Trotsenko T.Y.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University name after Grigory Skovorody

INFLUENCE OF FOLK MOVABLE GAMES ON EDUCATION OF PATRIOTISM FOR YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Summary
In the article on the basis of systematization and literary data analysis, conducted research, efficiency of influence of folk movable games is certain on education of patriotism for younger schoolchildren.
Keywords: folk movable games, patriotism, younger schoolchildren.

УДК 796.325

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ВОЛЕЙБОЛІСТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Хавруняк І.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто основи методики навчання техніки гри у волейбол та розвиток фізичних якостей у студентів різної кваліфікації, необхідних їм для ефективного оволодіння технікою гри й досягнення високих результатів у процесі фізичного виховання. Указується на правильний підбір методів, принципів і засобів, що використовуються на заняттях як ефективний компонент формування вмінь і навичок в оволодінні технічними прийомами й тактичними діями. Запропонована оптимальна методика розв'язання завдань і підбору засобів та методів тренування. Обґрунтовано, що на різних етапах тренування волейболістів, поряд із фізичними якостями, техніко-тактична підготовка є однією з основних. Доведено, що важливим етапом тренувального процесу є цілорічна періодизація з урахуванням рівня фізичної й технічної підготовки.

Ключові слова: фізичні якості студентів, волейбол, спеціальна фізична підготовка, тренування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Волейбол – цікава, захоплююча за напруженням боротьби спортивна гра. Нею займається значна частина населення України та, звичайно, багато хто прагне досягнути спортивних висот. Але, щоб демонструвати в такій грі майстерність, треба пройти досить великий шлях підготовки. Ця підготовка починається з перших кроків гравця у волейболі й закінчується його виходом зі спорту. Зрозуміло, що оволодіти майстерністю вдається не з перших занять. Розв'язати цю проблему якомога швидше – завдання, яке хвилює гравця і його тренера.

У нашій країні волейбол – один з масових і доступних видів спорту. На Україні дана гра набула розвитку у повоєнні роки. Команди українських спортсменів займали призові місця на Міжнародних спартакіадах. Успіхи в розвитку волейболу в країні пов'язані насамперед із самовідданою творчою працею провідних тренерів і педагогів О. К. Дюжева, Е. Г. Горбачова, В. А. Титаря, В. С. Пономаренка, Г. І. Шелекетіна, Л. О. Небилицького, С. В. Великого, Ю. С. Курильського, Б. П. Терещука, Е. О. Северова, Л. П. Ліхно та багатьох інших, які виховали цілу плеяду талановитих гравців [3, с. 12].

Сучасна гра у волейбол – складний вид спорту, який потребує від спортсмена атлетичної підготовки і досконалого володіння техніко-тактичними навичками гри. Без наполегливої і систематичної навчально-тренувальної роботи досягти високих спортивних результатів у сучасному волейболі неможливо. Практика свідчить, що вершин спортивної майстерності, як правило, досягають спортсмени, які почали займатися грою з дитячих років. Коректна організація навчально-тренувальної роботи в низових колективах, і особливо в школах, є передумовою для поповнення збірних команд областей, країни молодими здібними волейболістами.

Процес підготовки волейболіста передбачає систему педагогічного впливу на формування особистості дитини та її фізичне виховання. Тому до навчально-тренувального процесу ставляться високі вимоги, які не обмежуються підготовкою спортсменів [1, с. 10].

Поряд з фізичним розвитком і спортивним вдосконаленням необхідно виховувати людину сучасного суспільства. Весь процес підготовки має сприяти патріотичному вихованню, вихованню старанного ставлення до навчання і праці. У процесі навчально-тренувальних занять під впливом фізичних вправ у волейболіста виховуються відповідні вміння і навички. Багаторазове повторення вправ впливає на діяльність усіх органів і систем.

Поряд із виконанням завдань зміцнення здоров'я, різнобічної фізичної підготовки, удосконалення життєво важливих рухових умінь та навичок правильно підібрана методика навчання волейболу сприяє вихованню «волейбольних» талантів серед студентської молоді, а також створює передумови для масового залучення людей різної статі й віку до систематичних занять цим видом спорту протягом усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які опирається автор. Аналізуючи літературні джерела та роботи фахівців у галузі волейболу, можна сказати, що ця спортивна гра за останні десятиліття зазнала чималих змін, які пов'язані як із її природним процесом, так і зі змінами в правилах. Незважаючи на значну кількість досліджень у волейболі, багато аспектів цієї спортивної гри залишаються не розкритими й чекають своїх удосконалень.

У спільній спортивній діяльності беруть участь люди, різні за професійною підготовкою, життєвим досвідом, індивідуальними рисами та характером, темпераментом тощо, тому особливу актуальність мають змістовна частина цього виду спорту й специфічно важливі для волейболу психофізіологічні аспекти рухової діяльності гравців та тренера [4, с. 112]. На вивчення шляхів оптимізації процесів виховання й навчання, становлення особистості гравця-волейболіста звернено увагу психологів, педагогів, теоретиків фізичного виховання В. В. Давидова, Б. Т. Лихачова, Т. Н. Мальковської, В. П. Філіна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття полягає в тому, щоб узагальнити основні тенденцій розвитку техніки гри у волейбол та визначити особливості тренувального процесу фахівці з волейболу під час їх навчання у ВНЗ; виявити найбільш ефективні методи техніко-тактичної підготовки волейболістів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно до проблеми дослідження головне завдання полягає у розкритті суті та особливостей техніко-тактичної підготовки фахівців за спеціалізацією «Волейбол»; охарактеризувати тенденції розвитку техніки гри у волейбол.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні накопичено фактичний матеріал наукових досліджень, присвячений оцінці фізичної підготовленості студентської молоді. У результаті цих досліджень установлено, що в більшості сту-

дентів ВНЗ України фізична підготовленість така: з оцінкою 3 бали – 41,21%; 2 бали – 22,03%; 1 бал – 5,88% [6, с. 95].

Із метою оцінки рухових якостей як показників рівня фізичної підготовленості студентів визначено інформативність вправ державного тестування. Вправи, що включені в систему тестів, дають змогу оцінити рівень розвитку основних фізичних якостей, зокрема силу, витривалість, швидкість, гнучкість і спритність.

Сучасний ж волейбол – надзвичайно цікава й видовищна гра. Це силові подачі, потужні нападаючі удари, удари біля сітки та із задньої лінії, карколомні дії в захисті й під час блокування та на майданчику, складні техніко-тактичні дії за участю гравців передньої й задньої ліній. Завдяки своїй емоційності гра у волейбол є засобом не лише фізичного розвитку, а й активного відпочинку.

Рухові дії волейболістів полягають у великій кількості стартів, прискорень та стрибків, вибухових ударних рухів при тривалому, швидкому й майже безперервному реагуванні на обставини, які змінюються, що висуває високі вимоги до фізичної підготовленості волейболістів [2, с. 91].

Якісно новий рівень розвитку волейболіста вимагає розвитку фізичних якостей спортсмена (зміни правил, комплектування команд високорослими гравцями; підвищення атакуючого потенціалу за рахунок швидкісних переміщень і підвищеної швидкості виконання технічних прийомів із використанням усієї довжини сітки).

Технічні прийоми волейболу належать до складнокоординаційних рухів і тому вимагають від педагога-тренера ретельної попередньої підготовки. Більшість тренерів у практичній роботі з юними волейболістами опираються на власний досвід, рекомендації провідних педагогів і тренерів, аналіз літературних джерел, публікацій у всесвітній мережі Інтернет та інший потік інформації, яким володіє тренер, він дуже різноманітний і суперечливий. Перед тренером-педагогом постає завдання правильного вибору й ухвалення рішення, яке б сприяло зростанню спортивної майстерності його учнів.

Навчання і тренування волейболістів підпорядковане закономірностям фізичного виховання і будується з урахуванням загальнопедагогічних специфічних для спортивного тренування принципів.

В першу чергу, при підготовці навчально-тренувального процесу майбітнім фахівців з волейболу необхідно наголошувати, що на заняттях спортом необхідно дотримуватись наступних вимог:

1. Систематично (не менш як 2 рази на рік) здійснювати лікарський контроль, ураховуючи вікові особливості спортсменів, допускати до занять тільки абсолютно здорових дітей. Суворо використовувати лікарські рекомендації.

2. Розподіляти учнів на групи (за віком і рівнем підготовки), індивідуалізувати навантаження. Суворо додержувати режиму дня, застосовувати принципи регулярності й поступовості у збільшенні навантажень, виділяти достатньо часу для відпочинку між навантаженнями.

3. Не переносити особливостей режиму й методики тренування дорослих спортсменів у практику роботи з дітьми, юнаками і дівчатами (забороняється вузькоспеціалізована підготовка без достатнього застосування загальнорозвиваючих вправ, частого використання максимальних навантажень).

Для правильної побудови навчально-тренувального процесу і визначення спортивного навантаження дуже важливе значення мають дані самостійних спостережень (самоконтролю) спортсменів за станом свого здоров'я, фізичним розвитком. Вони дають змогу тренеру і лікареві своєчасно виявити небажані зміни в організмі і запобігти перевтомі та перетренованості, поліпшити методику тренування, усунути порушення режиму дня та несприятливі впливи факторів зовнішнього середовища.

Вплив специфічних для волейболу засобів на всебічний розвиток і функціональний стан організму повністю залежить від рівня оволодіння навичками гри. Тому на початковому етапі багаторічного процесу підготовки волейболістів вправи з техніки, тактики і сама гра в волейбол недостатньо впливають на загальний фізичний розвиток учнів. Отже, щоб навантаження на заняттях було оптимальним, потрібно застосовувати певну кількість загальнорозвиваючих і підготовчих вправ [8; с. 82].

Із метою оцінки рухових якостей як показників рівня фізичної підготовленості студентів визначено інформативність вправ державного тестування. Вправи, що включені в систему тестів, дають змогу оцінити рівень розвитку основних фізичних якостей, зокрема силу, витривалість, швидкість, гнучкість і спритність.

Для визначення рівня розвитку швидкісно-силових якостей більшість фахівців рекомендують:

– стрибок у довжину з місця;
– підтягування на перекладині;
– стрибок угору з місця за Аболаковим;
– згинання та розгинання рук в упорі лежачи за 10 с;
– кидок набивного м'яча масою 1 кг двома руками із-за голови, сидячи ноги нарізно;
– потрійний стрибок із місця;
– піднімання тулуба із положення лежачи на спині до вертикального положення за 10 с;
– вистрибування з присіду за 10 с;
– піднімання ніг із положення лежачи на спині до вертикального положення за 10 с

Із метою оцінки рівня технічної підготовленості студентів доцільно провести таке тестування:

– передача м'яча двома руками зверху через сітку в парах;
– прийом та передача м'яча двома руками знизу через сітку в парах;
– подачі м'яча – верхня й нижня;
– прийом м'яча знизу після подачі в задану зону;
– прямий нападаючий удар із власного підкидання;
– нападаючий удар із передачі партнера [7, с. 488].

Під час тренування волейболом, виходячи з фізичних можливостей студентів, особливо слід дотримуватися принципу: крок за кроком, щабель за щаблем. У цьому є особлива логіка, тобто тренування спортсменів поступово ускладнюється, їх зміст збагачується. Гравцям дано вибір: імітуючи різні ігрові моменти, вони можуть збільшувати навантаження або знижувати їх. Освоївши на практиці основні технічні прийоми, спортсмени не лише навчаться правильно їх виконувати, а й (що теж важливо) будуть точно знати, у якій конкретній ситуації потрібно застосовувати той чи інший прийом. Освоївши один щабель за іншим, потрібно переходити до гри.

Поряд із грою в підготовці волейболістів використовується певне коло техніко-тактичних вправ, але поза зв'язком з етапом і періодом підготовки команди без урахування зростаючої кваліфікації студентів. Зрозуміло, що такі вправи згодом стають для гравців цілком посильними або навіть легкими завданнями, тому виявляються не стимулюючим, а стримуючим фактором у підвищенні спортивної майстерності.

Слід зазначити, що універсальних вправ, однаковою мірою придатних для навчання новачків і для тренування волейболістів високих розрядів, немає. Вправи для новачків мають відповідати їхнім реальним здібностям і можливостям виконати завдання з вивчення основ техніки й тактики гри. А вправи для добре підготовлених волейболістів повинні бути наближені до ігрових ситуацій. Тим паче це повинно торкатися вправ, які застосовуються в дозмагальний період підготовки гравців.

Кількість вправ, що застосовуються для навчання й тренування волейболістів, теоретично безмежна. Саме достатком засобів можна приблизно відтворити на тренуванні ті ігрові ситуації, які можуть виникнути на змаганнях. Крім того, широко варіюючи вправи, можна цікаво побудувати заняття, а цікавість завжди викликає в гравців усвідомлення своїх дій, що є важливим чинником у реалізації завдань підготовки [5, с. 212].

Не слід забувати й про емоційну сторону навчального процесу. Тут головну роль відіграють та ж розмаїтість і новизна вправ. Доцільність використання тієї чи іншої вправи або групи подібних вправ диктується положеннями, що прийняті в спортивних іграх при оволодінні руховими діями. Відповідно до цих положень вивчення прийомів техніки й тактичних дій та їхнє вдосконалення здійснюються в такій послідовності:

– ознайомлення з досліджуваним прийомом, дією;
– вивчення в спрощених умовах;
– вивчення в ускладнених умовах;
– закріплення в умовах, близьких до ігрових, і в грі.

Така послідовність вивчення й закріплення практичного матеріалу характерна для будь-якого контингенту волейболістів, незалежно від рівня підготовленості. Правда, для новачків буде примітно більш тривале та рівномірне за часом проходження всіх взаємозалежних між собою етапів. А для гравців високої підготовленості основний час буде переважно віддано двом останнім етапам.

Єдність технічної та тактичної підготовки досягається вдоскона-ленням техніки прийому в рамках тактичних дій і багаторазового виконання тактичних дій з підвищенням інтенсивності, що допомагає у вдосконаленні техніки. Ефект інтеграцій цих видів підготовки досягається під дією трьох вправ: перший – виконання прийомів гри в рамках тактичних дій; другий – поступовість виконання різних тактичних дій; третій – переключання в тактичних діях різного характеру. Для всіх типів вправ характерна тривалість їх виконання .

За час існування волейболу було доведено, що бездоганна техніка або тактика одного гравця не може зрівнятися з техніко-тактичними діями команди.

Одже на різних етапах підготовки фахівців-волейболістів поряд з іншими якостями, техніко-тактична підготовка є однією з основних. Для ігрової діяльності у волейболі характерними є швидко змінюючи умови боротьби на майданчику, що знаходяться під невпинним контролем суперника, який в свою чергу намагається зруйнувати захист опонентів, а в нападі нав'язати свій план гри і здобути перемогу. Кожен волейболіст має враховувати розташування гравців на майданчику (своїх і команди суперника), місцезнаходження м'яча, передбачати дії партнерів і вгадувати задумки суперника, швидко реагувати на зміни ігрових ситуацій. Важливу роль у волейболі має технічна підготовка спортсмена, яка включає комплекс прийомів, за допомогою яких ведеться гра.

Аналізуючи науково-методичну літературу з даного питання, можна зробити висновок, що від рівня розвитку фізичних якостей і здібностей, специфічних для гри у волейбол, залежить від володіння студентами техніко-тактичними навичками. Чим вищий рівень розвитку спеціальних якостей і здібностей, тим швидше можна оволодіти основами техніки і тактики гри.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Гра у волейбол – це не лише ефективний засіб фізичного виховання, а й засіб активного та корисного відпочинку. Ця динамічна гра розвиває в людині такі якості, як швидкість, влучність, витривалість, спритність, силу. Поряд із фізичними якостями волейбол за змістом і специфікою сприяє вихованню моральних якостей, передусім колективізму, товариськості, мужності.

Умілий, правильний підбір методів, принципів та засобів, що використовуються на заняттях, допоможе сформувати вміння й навички в оволодінні технічними прийомами та тактичними діями, сприятиме розвитку фізичних і морально-вольових якостей спортсмена. Важливим етапом методики проведення тренувальних занять є етапність проведення занять та їх цілорічна періодизація з урахуванням принципів тренування. У підготовці і новачків, і волейболістів високої кваліфікації бувають такі періоди, коли потрібно вивчити принципово нові прийоми, тактичні дії та взаємодії. Тому немає необхідності в жорсткому диференціюванні засобів техніко-тактичної підготовки волейболістів, що відрізняються рівнем ігрової кваліфікації.

Список літератури:

1. Аверин И. В. Специальная подготовка волейболиста / И. В. Аверин // Спорт в шк. – 2000. – № 11–12. – С. 9–16.
2. Ажицкий К. Ю. О добротности государственных нормативов оценки физической подготовленности населения Украины / К. Ю. Ажицкий, В. А. Гальчинский // Міжнародний симпозіум «Фізична підготовленість і здоров'я населення». – Одеса, 1998. – С. 90–92.
3. Беляев А. А. Волейбол: учебник [для высш. учеб. заведений физ. культ.] / А. В. Беляев, Ю. Д. Железняк, Н. В. Карполь. – М.: «СпортАкадемПресс», 2002. – 368 с.
4. Донченко А. Б. Волейбол: техника игры. Советы опытных спортсменов / Донченко А. Б. – М.: [б. и.], 2002. – 237 с.
5. Козина Ж. Л. Индивидуализация подготовки спортсменов в игровых видах спорта: монография / Ж. Л. Козина. – Харьков: [б. и.], 2009. – 396 с.
6. Мельник Т. Контроль за рівнем спеціальної тренованості волейболістів / Т. Мельник, К. Жигун // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Української, 2009. – № 2(6) – С. 95–99.
7. Сокольвак О. Структура та зміст тренувальної роботи учнів-волейболістів 10–11 класів протягом підготовчого періоду річного циклу підготовки в спортивній секції / О. Сокольвак // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2012.– № 4(20). – С. 486–491.
8. Проценко Г. Визначення особистісно-орієнтованого стилю спілкування тренера в процесі тренувальної та змагальної діяльності юних волейболісток // Молода спортивна наука України. – 2008. – Т. І. – С. 270.
9. Фалькова Н. І. Професійно-прикладна фізична підготовка студенток економічних спеціальностей з урахуванням їх морфофункціональних особливостей: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. культури і спорту. – Донецьк, 2002. – 20 с.

Хавруняк И.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕСА ПОДГОТОВКИ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
Особенности тренировочного процесса волейболистов разной квалификации. В статье рассмотрены основы методики обучения техники игры в волейбол и развитие физических качеств у студентов разной квалификации, необходимых им для эффективного овладения техникой игры и достижения высоких результатов в процессе физического воспитания. Указывается на правильный подбор методов, принципов и средств, которые используются на занятиях, как эффективный компонент формирования умений и навыков в овладении техническими приёмами и тактическими действиями. Приведены оптимальные методы решения заданий и подбора средств и методов тренировки. Обоснованно, что на разных этапах тренировки волейболистов рядом с физическими качествами технико-тактическая подготовка является одной из основных. Доказано, что важным этапом методики проведения тренировочных занятий является этапность проведения занятий и круглогодичная их периодизация с учётом принципов тренировки.
Ключевые слова: физические качества студентов, волейбол, специальная физическая подготовка, тренировка.

Havrunyak I.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FEATURES TRAINING PROCESS TRAINING VOLLEYBALL IN HIGHER EDUKATION

Summary
Peculiarities of Training Process of Volleyball Players of Different Qualifications. In the article we have studied main methods of teaching of volleyball technics and development of physical qualities among students of different qualifications that are necessary for effective mastering of game's technics and achieving of high results in the process of physical education. Attention is paid to the right choice of methods, principles and means that are used at trainings as an effective component of formation of abilities and skills while mastering technical actions and tactical actions. We have brought optimal methods of tasks solving and choosing of means and methods of training. It was proved that on different stages of training of volleyball players physical qualities and technico-tactical preparation is one of the main. It was proved that an important stage of method of conducting of trainings is staging of trainings conducting and all-year periodization taking into account training principles.
Keywords: physical qualities of students, volleyball, specialized physical preparation, training.

УДК 611/.612

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ АНАТОМІЇ ЛЮДИНИ СТУДЕНТАМ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Цигикало О.В.
Чернівецький національний університет

З метою розробки сучасного навчально-методичного комплексу для вивчення анатомії людини з використанням традиційних та новітніх засобів і методів педагогічних технологій проведений критичний аналіз літератури, вивчення думки викладачів, анкетування студентів та педагогічний експеримент. Нами був розроблений навчально-методичний комплекс, який включає інтерактивні презентації з тривимірними комп'ютерними реконструкціями до лекційних занять, введені елементи інформаційно-комунікаційних технологій проведення практичних занять, а для оптимізації самостійної підготовки студентів видано ілюстрований навчальний посібник з анатомії людини. Якісна успішність студентів та рівень залишкових знань з навчальної дисципліни були вищі на 11% у студентів, які вивчали анатомію людини в 2013-2014 навчальному році, ніж у тих, хто вивчав цей предмет в 2012-2013 навчальному році з використанням традиційних форм навчання. Ефективність навчального процесу з анатомії людини може бути підвищена за умов комплексного удосконалення форм і методів навчального процесу: впрвадження мультимедійних технологій і тривимірних реконструкційних моделей в комп'ютерні презентаці для лекційних занять, інформаційно-комунікаційних технологій – в методику проведення практичних занять, ілюстрованих навчальних посібників з інтерактивними елементами – в самостійну підготовку студентів до практичних занять.
Ключові слова: анатомія людини, навчальний процес, навчально-методичний комплекс, фізичне виховання, спорт та здоров'я людини.

Постановка проблеми. Анатомія людини є однією з основних нормативних медико-біологічних дисциплін, які викладаються студентам факультету фізичної культури та здоров'я людини. Вона є теоретико-методологічним підгрунтям для багатьох інших дисциплін, які студенти вивчають після першого року навчання – динаміної та вікової анатомії, спортивної морфології, основ масажу тощо. Важко переоцінити її значення для розуміння та наукового обгрунтування морфологічних змін організму людини, які відбуваються в процесі адаптації до систематичних фізичних навантажень. Брак знань тренера, викладача фізичної культури чи інструктора з фітнесу щодо особливостей будови органів і систем людини може спричинити негативні наслідки для здоров'я спортсмена, фізкультурника чи учня під час навчально-тренувального процесу [2].

Між тим, викладання анатомії людини для майбутніх фахівців із спорту, фізичної культури та здоров'я людини має відмінності навчального процесу, порівняно з медичними вищими навчальними закладами [1]. Різниця не тільки у меншій кількості годин, які виділяються на практичні, лекційні заняття та самостійну роботу, але і в наочному приладді. Зрозуміло, що свіжий та фіксований вологий трупний матеріал, як правило, не використовується на фізкультурних факультетах, окрім забальзамованих препаратів, герметизованих в скляних циліндрах. Короткі терміни навчання, великі об'єми інформації та високі вимоги до знань, умінь і навичок студентів змушують удосконалювати технології навчання, розробляти та впроваджувати нові форми подання теоретичного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз літератури за даною проблемою продемонстрував суперечливість поглядів вчених на ефективний навчально-методичний комплекс, форми та методи викладання анатомії людини для студентів галузі «фізичне виховання, спорт та здоров'я людини» [2-4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Удосконалення та оптимізація існуючих традиційних методик навчання та використання новітніх науково-містких комп'ютерних інформаційних технологій – ось той напрямок, який дозволяє студентам засвоювати будову певної системи організму людини за одне академічне заняття [5, 6, 7].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробити сучасний навчально-методичний комплекс для вивчення анатомії людини з використанням традиційних та новітніх засобів і методів педагогічних технологій.

Виклад основного матеріалу. Нами застосований комплекс методів педагогічного дослідження, який включав опитування викладачів анатомії людини (вивчення думки експертів), контроль залишкових знань та анкетування студентів після вивчення навчального предмету, розробка та удосконалення навчального процесу з анатомії, статистичний аналіз. Дослідження проведено в три етапи.

На першому етапі дослідження опрацьовані літературні джерела щодо новітніх технологій навчання морфологічним дисциплінам, проведено опитування викладачів, які мають досвід викладання цієї дисципліни студентам напряму підготовки «фізичне виховання, спорт та здоров'я людини» (4 викладача Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича) та «стоматологія» (7 викладачів Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці). Кожному з викладачів було запропо-новано розташувати у релевантному порядку відомі методи викладання дисципліни, а також у відсотках визначити важливість різних форм і засобів викладання. На основі отриманих даних були створені анкети для студентів.

80 студентів I курсу спеціальностей «фізичне виховання» та «здоров'я людини», які вивчали анатомію людини в 2012-2013 навчальному році та склали іспити, заповнили анкети, в яких висловили побажання щодо оптимізації та удосконалення навчального процесу з дисципліни «анатомія людини».

На другому етапі 65 студентам I курсу спеціальностей «фізичне виховання» та «здоров'я людини» (2013-2014 навчальний рік) проводився навчальний процес з коррективами щодо сучасних педагогічних технологій, та анкетування. Студенти II курсу (2013-2014 навчальний рік) склали комплексні контрольні завдання з анатомії людини для контролю залишкових знань.

На третьому етапі студенти II курсу (2014-2015 навчальний рік) склали комплексні контрольні за-

вдання з анатомії людини для контролю залишкових знань. Проведений статистичний аналіз отриманих даних.

Результати дослідження та їх обговорення. В результаті аналізу даних, отриманих на першому етапі дослідження, встановлено, що серед усіх відомих форм проведення навчального процесу читання лекцій – найменш ефективний з точки зору засвоєння студентами нової інформації. «Інформаційна цінність» лекції складає не більше 5% від усього матеріалу, який може засвоїти студент. Цей відомий факт вимагає від викладачів вищої школи удосконалювати свою лекторську майстерність, зокрема, застосовувати сучасні комп'ютерні інформаційні технології в галузі освіти. Їх основні переваги – наочність та інтерактивність – набувають особливої актуальності у викладанні морфологічних дисциплін, оскільки надзвичайно складно засвоїти форму, будову та топографію органів людини без демонстративних матеріалів, відеофільмів, таблиць, діаграм, схем тощо. Найбільш ефективною формою засвоєння нового матеріалу є самостійна підготовка та співбесіди.(навчальна практика).

95% студентів та всі опитані викладачі вважають, що застосування традиційних методів та форм навчального процесу не забезпечує достатнього оволодіння теоретичними знаннями з анатомії людини. 82% студентів та 90% викладачів впевнені у необхідності широкого застосування наочного приладдя під час практичних занять, комп'ютерних мультимедійних презентацій під час лекційних занять [1, 4], інтерактивних мультимедійних програм в системі електронного навчання Moodle [3, 4], а також спеціалізованих навчальних посібників – для самостійної підготовки до практичних занять [5].

У широкому розумінні «мультимедіа» означає спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача (який став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Завдяки застосуванню в мультимедійних продуктах і послугах одночасної звукової та візуальної інформації, ці засоби активно впливають на органи чуття, включають увагу користувача (слухача) завдяки великому емоційному заряду, візуальним ефектам та інформаційному наповненню презентації [6, 7]. Широке застосування мультимедійних технологій здатне різко підвищити ефективність активних методів навчання для всіх форм організації навчального процесу: на етапі самостійної підготовки студентів, на лекціях, на семінарських, практичних та лабораторних заняттях.

Нами був розроблений навчально-методичний комплекс, який включає інтерактивні презентації до лекційних занять, введені елементи інформаційно-комунікаційних технологій проведення практичних занять, а для оптимізації самостійної підготовки студентів видано ілюстрований навчальний посібник з анатомії людини [5].

В мультимедійні презентації для лекційних занять введено тривимірні комп'ютерні реконструкції органів людини, технологія виготовлення яких розроблена нами в навчальній науково-дослідній лабораторії «Здоров'я людини» [8, 9]. Демонстрація їх полегшує сприйняття студентами просторової форми та особливостей будови анатомічних структур, зацікавлює та мотивує до самостійного вивчення та опрацювання навчального матеріалу під час підготовки до практичних занять.

Під час проведення практичних занять більше часу приділяється інформаційно-коммунікаційним технологіям, зокрема студентам пропонується в ролі викладача викласти для аудиторії одногрупників фрагмент домашнього завдання, призначається опонент, який задає в ході співбесіди питання по темі. Крім того, інші студенти мають змогу включитись в дискусію. Викладач ні в якому разі не залишається стороннім спостерігачем – він спрямовує, коригує та бере активну участь у співбесіді. Така форма проведення практичного заняття оживляє його, зацікавлює студентів, включає їх у навчально-пізнавальний процес, збагачує їхню спеціальну термінологію та загальну педагогічну майстерність.

Для самостійної підготовки студентів нами видано ілюстрований навчальний посібник з анатомії людини, в якому представлені стисле викладення навчального матеріалу та схематичні рисунки, до яких пропонується зробити підписи – анатомічні терміни, які в тексті виділені жирним шрифтом.

Після опрацювання даних комплексних контрольних завдань на II і III етапах дослідження, проведено статистичний аналіз, який ефективність впровадженого навчально-методичного комплексу з анатомії людини. Якісна успішність студентів та рівень залишкових знань з навчальної дисципліни були вищі на 11% у студентів, які вивчали анатомію людини в 2013-2014 навчальному році, ніж у тих, хто вивчав цей предмет в 2012-2013 навчальному році.

Висновки і пропозиції. Ефективність навчального процесу з анатомії людини може бути підвищена за умов комплексного удосконалення форм і методів навчального процесу: впровадження мультимедійних технологій і тривимірних реконструкційних моделей в комп'ютерні презентації для лекційних занять, інформаційно-комунікаційних технологій – в методику проведення практичних занять, ілюстрованих навчальних посібників з інтерактивними елементами – в самостійну підготовку студентів до практичних занять.

Список літератури:

1. Гораш Є. В. Ефективність мультимедійних засобів навчання у викладанні топографічної анатомії та оперативної хірургії / Є. В. Гораш, О. В. Цигикало // Вісник проблем біології та медицини. – 2013. – Вип. 2, Т. 2(101). – С. 40-43.
2. Жбра Г. І. Пропедевтика валеологічних знань студентів факультету фізичного виховання в курсі «анатомія людини з основами спортивної морфології» // Редакційна колегія. – 2010. – С. 394.
3. Жбра Г. І. Теоретичні основи формування та розвитку понять міжпредметного характеру / Г. І. Жбра // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. – Вип. 15: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 190 с. – С. 56-66.
4. Коваленко А. Б. Особливості застосування методів активного навчання у вузі / А. Б. Коваленко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: [зб. наук. праць]. – Вип. 17(41). – К.: вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Ч. І. – 375 с. – С. 310-315.
5. Мардар Г. І. Анатомія людини: ілюстрований навчальний посібник для самостійної підготовки студентів до практичних занять / Г. І. Мардар, О. В. Цигикало, Є. В. Гораш. – Чернівці, 2013. – 254 с.
6. Міщенко О. А. Види мультимедійних засобів навчання / Педагогічні науки / Стратегічні напрями реформи системи освіти. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, http://www. rusnauka. com/25_DN_2008/Pedagogica/28714. doc. htm

7. Молянинова О. Г. Мультимедиа в образовании (теоретические основы и методика использования) / О. Г. Молянинова. – Красноярск: КрасГУ, 2002. – 300 с.
8. Патент на корисну модель № 85504 (Україна). МПК (2013.01) A61B 5/00. Спосіб тривимірного комп'ютерного реконструювання мікроскопічних анатомічних структур. Цигикало О. В., Бойчук Т. М., Антонюк О. П., Кашперук-Карпюк І. С.; заявник і патентовласник Буковинський державний медичний університет. – № u2013 05497; Заявл. 29.04.2013; Опубл. 25.11.2013. Бюл. № 22.
9. Тривимірне комп'ютерне реконструювання мікроскопічних анатомічних структур / Ю. Т. Ахтемійчук, О. П. Антонюк, І. С. Кашперук-Карпюк [та ін.] // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2013. – Т. 12, № 2. – С. 106-109.

Цигикало А.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНАТОМИИ ЧЕЛОВЕКА СТУДЕНТАМ ФАКУЛЬТЕТА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
С целью разработки современного учебно-методического комплекса для изучения анатомии человека с использованием традиционных и новейших форм и методов педагогических технологий проведен критический анализ литературы, изучение мнения преподавателей, анкетирование студентов и педагогический эксперимент. Нами был разработан учебно-методический комплекс, который включает интерактивные презентации с трехмерными компьютерными реконструкциями для лекционных занятий, введены элементы информацийно-коммуникационных технологий для проведения практических занятий, а для оптимизации самостоятельной подготовки студентов выдано иллюстрированное учебное пособие по анатомии человека. Качественная успеваемость студентов и уровень остаточных знаний по дисциплине были выше на 11% у студентов, которые изучали анатомию человека в 2013-2014 учебном году, чем у тех, кто изучал этот предмет в 2012-2013 учебном году с использованием традиционных форм обучения. Эффективность учебного процесса по анатомии человека может быть повышена при условии комплексного совершенствования форм и методов учебного процесса: внедрения мультимедийных технологий и трехмерных реконструкционных моделей в компьютерные презентации для лекционных занятий, информационно-коммуникационных технологий – в методику проведения практических занятий, иллюстрированных учебных пособий с интерактивными элементами – в самостоятельную подготовку студентов к практическим занятиям.
Ключевые слова: анатомия человека, учебный процесс, учебно-методический комплекс, физическое воспитание, спорт и здоровье человека.

Tsyhykalo O.V.
Yurii Fed'kovych Chernivtsi National Univercity

FEATURES OF TEACHING HUMAN ANATOMY FOR STUDENTS OF FACULTY OF PHYSICAL EDUCATION AND HUMAN HEALTH

Summary
In order to develop a modern educational and methodical complex for the study of human anatomy using traditional and new means and methods of pedagogical techniques, a critical analysis of literature, attitude survey teachers, questioning students and pedagogical experiment has been performed. We have developed educational and methodical complex that includes an interactive presentation of three-dimensional computer reconstructions to lectures, introduced elements of information and communication technologies conducting workshops and training for self-optimization students published an illustrated textbook on human anatomy. The qualitative student success and the level of residual knowledge of the discipline were higher by 11% of the students who studied human anatomy in the 2013-2014 educational year than those who have studied the subject in the 2012-2013 educational year with traditional learning. The effectiveness of the learning process of human anatomy can be increased by improving the conditions of complex forms and methods of educational process: Implementation of multimedia technologies and 3D models in computer presentations for lectures, information and communication technology – in method of practical exercises, illustrated educational textbooks with interactive elements – in independent preparation of students for practical training.
Keywords: human anatomy, the learning process, teaching complex, physical education, sports and health.

УДК 796.011.3-057.874:796.8

ОСОБЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЇ

Чупрун Н.Ф.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті досліджені особливості оптимізації процесу формування координаційних здібностей у дітей молодшого шкільного віку. Визначені критерії ефективного формування координаційних здібностей молодших школярів засобами хореографії. Представлено засоби хореографії відповідно до віку та статі молодших школярів. Визначено вплив обраних засобів хореографії на рівень сформованості координаційних здібностей у молодших школярів.
Ключові слова: хореографія, молодший шкільний вік, координаційні здібності, оптимізація.

Постановка проблеми. Національна доктрина розвитку освіти свідчить про необхідність використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного вдосконалення з метою збереження здоров'я громадян як найбільшої суспільної цінності. Одним із перспективних напрямів удосконалення системи фізичного виховання в початковій школі є пошук і наукове обґрунтування ефективних засобів і методів формування рухових навичок у дітей, основу яких складають координаційні здібності. Значимість виховання координаційних здібностей обумовлюється збільшенням рухового досвіду, що в свою чергу сприяє успішному навчанню фізичним вправам, підвищенню рівня працездатності та здоров'я дітей (І. Лях, 2006; Б. Ашмарін, 1990).

Дослідження з проблеми розвитку координаційних здібностей у дітей (Р. Бойчук, 2012; Л. Назаренко, 2003; І. Козетов, 2001; Т. Скалій, 2006; Л. Волков, 2010; В. Лях, 2006; О. Писаренкова, 2010) свідчать, що саме у період 7-12 років створюється координаційний базис і є необхідні для цього фізіологічні та психологічні передумови. Діти 7-10 років морфофункціонально готові для виховання практично всіх якостей, реалізованих у руховій активності людини (В. Ареф'єв, 2010; Л. Волков, 2010; О. Дубогай, 2011; М. Зубалій, 2006; І. Козетов, 2001; В. Лях, 2006; О. Швай, 2000 та інші).

Значимість окресленої проблеми формування координаційних здібностей у молодших школярів вимагає пошуку нових шляхів, за допомогою яких можливо швидко навчити дітей керувати своїми рухами.

Вивченню проблеми розвитку фізичних та координаційних здібностей молодших школярів в дослідженнях останніх років приділено багато уваги (Л. Волков, 2010; В. Лях,2006; І. Козетов, 2001; Т. Скалій, 2006; А. Матвєєв, 2003; С. Сембрат, 2003; П. Коханець, 2006; С. Присяжнюк, 2009; О. Швець, 2009; Л. Ковальчук, 2004 та інші). Більшість учених, практиків, авторів сучасних програм з фізичної культури для загальноосвітніх шкіл визнають важливість розвитку координаційних здібностей в підростаючого покоління [7, с. 3]. Особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку. У цей віковий період закладаються основи управління рухами, формуються уміння і навики, відсутність яких неможливо сформувати в старшому віці. Все це залишає актуальною проблему рухового досвіду та координаційної підготовленості в молодшому шкільному віці.

Мета роботи – розкрити особливості оптимізації процесу формування координаційних здібностей молодших школярів засобами хореографії.

Історично склалося так, що відомі мистецтвознавці, педагоги, філософи різних часів підкреслювали необхідність раннього залучення дітей до танцювальної діяльності з метою їх різнобічного розвитку (В. Верховинець, Д. Лок, Лукіан, К. Орф, Р. Оуен, Платон, С. Русова).

Сучасна теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку рекомендує включати танцювальні рухи в зміст ранкової гімнастики (Л. Блудова, Е. Вільчковський), ритмічної гімнастики С. Варданян, В. Гранде, М. Малашенко, В. Соміна, Т. Ротерс), насичувати танцями і образними танцювальними рухами різні форми роботи з фізичного виховання (Е. Сайкіна, Ж. Фірілєєва).

Дослідженнями (А. Шевчук, 2005; О. Мартиненко, 2005) доведено, що хореографічні навички і вміння за своєю структурою та методикою вивчення ідентичні до рухових, а засвоєння танцювального руху здійснюється швидко і навичка досягає високого рівня сформованості та пластичності. Науковцями доведено позитивний вплив танцювальних вправ на фізичний розвиток (Н. Глушак, 1966; С. Єгорова, Н. Шумакова, 2005; Т. Карпова, 2007; І. Кушнерчук, 2012; Т. Ротерс, 2005 та інші); рівень соматичного здоров'я (В. Клапчук, О. Присяжнюк, 2012); формування постави (Л. Ейдельман, 2009); формування фізичних і особистісних якостей та емоційної сфери (О. Фокіна, 2002); розвиток координаційних здібностей старших дошкільників (А. Некрасов, 2006; І. Філіппова, 2011); розвиток спеціальних рухових якостей та відчуття ритму (В. Сосіна, 2009; І. Мєдвєдєва, 2010); ефективність народних та спортивних танців як засобів адаптивного фізичного виховання (А. Данків, 2012) та музичноритмічних занять у вирішенні завдань корекційної спрямованості (Т. Білоус, 2002) і багато інших.

Водночас, не зважаючи на ціннісний педагогічний потенціал хореографії, аналіз стану означеної проблеми в науковій та методичній літературі показав відсутність науково-методичних розробок, які б висвітлювали основні аспекти формування координаційних здібностей молодших школярів засобами хореографії та ґрунтовного дослідження в даному напрямку.

Результати досліджень та їх обговорення. Оптимізація процесу фізичного виховання у початковій школі елементами хореографії має базуватися на врахуванні у побудові методики найбільш інформативних показників для певного віку й статі, які впливають на успішне засвоєння того чи іншого елемента [5, с. 229]. Передбачалося, що цілеспрямований педагогічний вплив на інформативні для кожного віку та статі психофізіологічні показники у процесі занять танцювальними вправами підвищать ефективність фізичного виховання учнів початкової школи [1, с. 124; 3, с. 31].

Таким чином, при розробці змісту занять з фізичної культури хореографічної спрямованості з

учнями 1-4 класів основними завданнями ми вважаємо систематичне поновлення рухового досвіду, удосконалення морфофункціональних показників та спеціальної фізичної підготовки, які беруть участь у формуванні структури координаційних здібностей та їх основних компонентів.

При підборі засобів навчання за експериментальною методикою ми керувалися необхідність розвитку м'язових відчуттів, відчуття часу, простору, ритму та рівноваги, що забезпечується цілеспрямованим впливом на функціонування рухового, слухового та зорового аналізаторів і вестибулярного апарату за допомогою спеціальних вправ хореографії [2, с. 26; 6, с. 36].

Так, у процесі формування відчуття рівноваги в учнів 6-ти річного віку слід застосовувати наступні вправи: вивчення позицій ніг, рухи у напіввиворотних позиціях; вправи класичного екзерсису demi та grand plie, passé, releve у напіввиворотних позиціях біля опори та на середині залу; стрибки по I, II, III позиціях під музику з витягуванням носків у фазі польоту; витримування імітаційних поз «ластівки», «журавля»; музично-рухливі ігри хореографічної спрямованості з різким припиненням рухів та збереження пози за сигналом учителя [4, с. 566].

У процесі формування відчуття часових, силових і м'язових зусиль та відчуття просторових параметрів рухів у дітей 6-ти річного віку слід застосовувати наступні вправи: марші на місці та в русі зі встановленою кількістю повторень у заданому темпі; марш в русі зі зміною напрямку за сигналом учителя під музику; фігурне марширування по діагоналі, колу; перешикування з колони у коло, шеренгу, ланцюжок, «равлик» під рахунок та музику в заданому темпі зі встановленою кількістю повторень; танцювальні кроки – з носка, перемінний, приставний, галоп, польки із зміною напрямку за сигналом учителя чи зміною музичного супроводу; рухи народного танцю – припадання і па де баск на місці та з просуванням у різних напрямках; елементи бального танцю: підготовка до польки (крок і підскок вперед-назад), підготовка до вальсу (крок в сторону і два кроки на місці) вправо і вліво; імітація ходи котика, півника та інших тварин із встановленою кількістю повторень у заданому темпі та із зміною напрямку за сигналом учителя; музично-рухливі ігри хореографічної спрямованості із зміною напряму руху.

Для формування здібності до точності рухів у хлопчиків 6-ти річного віку ми пропонуємо наступні вправи: підвідні вправи до припадання: demi plie та releve під музику народного характеру; вправи класичного екзерсису Battement tendu вперед, назад в сторону з I. II, III напіввиворотних позицій; елементи народного танцю: присядки – пружинки, м'ячики, жабка; одинарний та потрійний притуп, припадання на місці; I пор де бра для рук.

Під час виконання вправ необхідно загострювати увагу учнів на чіткому виконанні техніки, збереженні позицій, початком і закінченням танцювального руху з музичним супроводом.

У процесі формування відчуття ритму у дівчаток 6-ти річного віку варто застосовувати такі вправи: різні види ходьби на місці під музику у заданому темпі: ходьба з оплесками, ходьба з притопами; стрибки по I, II, III позиціях під музику різного темпу; чергування повільних і швидких, високих і низьких; крок галопу з короткочасним прискоренням за сигналом учителя; хореографічні комбінації ігрового характеру на основі ритмічних рухів з оплесками та притопами [4, с. 564].

Для ефективного формування координаційних здібностей у хлопчиків та дівчаток 7-ми річного віку важливо здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив на розвиток відчуттів до збереження рівноваги, ритму, управління силовими, часовими та просторовими параметрами рухів та координації рухів. Так, у процесі формування відчуття рівноваги в учнів 7-ти річного віку слід застосовувати наступні вправи: вправи класичного екзерсису demi та grand plie, passé par terre, releve, bettement і rond de jamb у напіввиворотних позиціях біля опори та на середині залу; стрибки saute під музику з витягуванням носків у фазі польоту; витримування положення sur le cou-de-pied, поз I та II «arabesque», «attitude», імітаційних поз тварин; елементи танцю: підготовка до віръовочки, гармошки, вихилясника; підготовка до pas balanse і pas de bourree; музичнорухливі ігри хореографічної спрямованості з різким припиненням рухів та збереження пози за сигналом учителя [4, с. 564].

У процесі формування відчуття часових, силових і м'язових зусиль та відчуття просторових параметрів рухів у дітей 7-ти річного віку слід застосовувати наступні вправи: 1) відчуття силових та м'язових зусиль: вправи на розслаблення та напруження різних м'язових груп послідовно та одночасно; вправи з хустинками, м'ячами; танцювальні кроки в образах: оленя, журавля, лисиці, кішки, ведмедя, півника; елементи танцю: пружинка, ковирялочка, припадання і па де баск на місці, зберігаючи закрите положення рук на поясі.

2) відчуття часових параметрів рухів: марші на місці та в русі з встановленою кількістю повторень у заданому темпі; рухи народного танцю – припадання і па де баск на місці під заданий рахунок або у заданому темпі; танцювальні кроки в образах: оленя, журавля, лисиці, кішки, ведмедя, півника із встановленою кількістю повторень у заданому темпі.

3) відчуття просторових параметрів рухів: фігурне марширування (хода на високих півпальцях, на п'ятах, з високо піднятими колінами, з підскоком), різноманітні перебудови (з колони в шеренгу і навпаки, з одного кола в два і навпаки, просування по внутрішньому та зовнішньому колі); «ланцюжок», «зірочка», «плетінь», «равлик»; марш в русі зі зміною напрямку за сигналом учителя; танцювальні кроки – з носка, перемінний, приставний, галоп, польки із зміною напрямку за сигналом учителя чи зміною музичного супроводу; рухи народного танцю – припадання і па де баск на місці та з просуванням у різних напрямках; танцювальні кроки в образах: оленя, журавля, лисиці, кішки, ведмедя, півника із зміною напрямку за сигналом учителя; музично-ритмічні ігри хореографічної спрямованості із зміною напряму руху.

При формуванні здібності до координації рухів у дітей 7-ми річного віку варто застосовувати наступні танцювальні етюди на основі вивчених елементів: «Вовк та семеро козенят», «Пінгвін», «Курчата», «Музичні змійки», масові танці: «Метелиця», «Козачок», «Веселі гуцулята».

У процесі формування відчуття ритму у хлопчиків 7 – ми річного віку необхідно використовувати такі вправи: 1) різні види бігу під музику різного темпу: крок галопу правим та лівим боком, короткочасні прискорення за сигналом, різноманітні завдання по хлопку: біг із стрибками з поворотом на 90°, 180°; 2) стрибки під музику різного темпу: sote по I, II, III позиціях і changement de pieds з витягуванням носків у фазі польоту, стрибки на двох ногах з поворотом на 90°, 180°, чергування швидких і повільних та низьких і високих стрибків; 3) відплескування різних тривалостей з одночасним маршируванням на місці.

Для ефективного формування координаційних здібностей у дівчаток і хлопчиків 8 – ми річного віку варто спрямовувати педагогічний вплив на розвиток наступних компонентів, зокрема: відчуття рівноваги, координації та часових параметрів рухів. Так, для розвитку відчуття рівноваги у дітей 8-ми річного віку варто застосовувати такі вправи: вправи класичного екзерсису demi та grand plie, passé, releve у виворотних позиціях на середині залу в положеннях; витримування положення sur le cou-de-pied, «arabesque», «attitude», імітаційних поз «журавель», «чапля», «півень готовий до бою», «гусак»; стрибки sote по I, II, III позиціях і changement de pieds у заданому темпі; музично-ритмічні ігри хореографічної спрямованості з різким припиненням рухів та збереження пози за сигналом учителя.

При формуванні здатності до координації рухів у дітей 8-ми річного віку варто застосовувати наступні танцювальні рухи (елементи народного танцю: припадання з подвійним ударом, ковирялочка з моталочкою, вихилясник з упаданням, па де баск, гармошка та присядки, розніжки, повзунець для хлопчиків з одночасним винесенням рук у II чи III позицію) під музику; елементи історико – побутового та бального танцю: крок полонезу балансе, вальсова доріжка під музичний супровід; танцювальні етюди та танці на основі вивчених рухів: «Вальс дружби», «Козачок», «Шкільна полька», «Сороконіжка», «Чунга-чанга», «Наш друг – Буратіно».

При формуванні здібності до часових параметрів рухів у дітей 8-ми річного віку необхідно використовувати такі вправи: марширування на місці та в русі в заданому темпі на вказаний часовий відрізок (кількість тактів чи разів); біг з високо піднятими колінами, з підніманням випрямлених ніг вперед і назад, дрібний біг на півпальцях з конкретною кількістю повторень за відрізок часу; елементи народного танцю: припадання з подвійним ударом, ковирялочка з моталочкою, вихилясник з упаданням, па де баск, гармошка та присядки, розніжки, повзунець для хлопчиків в заданому темпі чи на вказаний часовий відрізок.

При формуванні здібності до точних рухів у хлопчиків 8 ми річного віку варто застосовувати наступні вправи: вправи класичного екзерсису battement tendu jete, grand battement jete, battement frappe вперед, назад з I. II, III боком до опори; підготовка до каблучних рухів; елементи народного танцю: чосанка, присядка з виведенням ноги на носок чи каблук, розніжка, гусячий хід; поворот на півпальцях (сутеню), підготовка до туру шине.

Під час виконання вправ необхідно загострювати увагу учнів на чіткому виконанні техніки, збереженні позицій, початком і закінченням танцювального руху з музичним супроводом.

При формуванні здібності до управління просторовими параметрами рухів у хлопчиків 8 – ми річного віку необхідно використовувати такі вправи: різноманітні перебудови за сигналом учителя: танцювальним кроком (з носка, перемінний, приставний, галоп, польки) з колони в шеренгу і навпаки, з одного кола в два і навпаки, просування по внутрішньому та зовнішньому колу; стрибки по VI позиції з поворотом на 90°, 180°, 270° та 360°; підготовка до туру шине; елементи народного танцю: бігунець, повзунець, гусячий хід з просуванням по колу, діагоналі чи зміною напрямку руху за вказівкою вчителя [4, с. 566].

У процесі формування відчуття ритму у дівчаток 8 – ми річного віку доречно використовувати наступні вправи: відплескування різних тривалостей з одночасним маршируванням чи перебудовою; різні види бігу під музику різного темпу: крок галопу правим та лівим боком, короткочасні прискорення за сигналом, біг з підскоком, біг з підскоком і пробіжкою; стрибки під музику різного темпу: sote по I, II, III позиціях і changement de pieds з витягуванням носків у фазі польоту, стрибки на двох ногах з поворотом на 90°, 180°, чергування швидких і повільних та низьких і високих стрибків; перемінний хід вперед і назад, дробний хід, крок польки зі зміною темпу; па де баск, вірьовочка, ковирялочка з моталочкою на місці у заданому темпі та з короткочасними прискореннями за вказівкою учителя.

Для ефективного формування координаційних здібностей у дівчаток і хлопчиків 9-ти річного віку варто спрямовувати педагогічний вплив на розвиток наступних компонентів, зокрема: здібності до управління часовими, силовими, просторовими параметрів рухів та відчуття рівноваги. Так, в процесі формування у дітей 9-ти річного віку здібності до точних рухів доцільно застосовувати такі вправи: допоміжні та підвідні вправи: pas de bourree, coupe, flic-flac, en dedans, en dehors; елементи класичного танцю: demi та grand plie, passé, releve battement tendu jete, grand battement jete, battement frappe вперед, назад з I, II, III позицій боком до опори та на середині залу; елементи народного танцю: упадання, припадання з подвійним ударом, вірьовочка, затактовий ключ, дріб з підскоком, чосанка, та (для хлопчиків) присядка з виведенням ноги на носок чи каблук, розніжка, гусячий хід пі музичний супровід [4, с. 567].

У процесі формування здібності до управління просторовими параметрами рухів дітей 9 – ти річного віку варто використовувати наступні вправи: різноманітні перебудови за сигналом учителя: танцювальним кроком (з носка, перемінний, приставний, галоп, польки) з колони в шеренгу і навпаки, з одного кола в два і навпаки, просування по внутрішньому та зовнішньому колу; елементи класичного танцю: demi та grand plie, passé, releve battement tendu jete, grand battement jete, battement frappe вперед, назад з I, II, III позицій середині залу в положеннях en face, epaulement croisee та epaulement efface; стрибки по VI позиції з поворотом на 90°, 180°, 270° та 360°; тур шине з просуванням у різних напрямках; елементи народного танцю: упадання, припадання з подвійним ударом, вірьовочка, для хлопчиків – бігунець, повзунець, гусячий хід з просуванням по колу, діагоналі чи зміною напрямку руху за вказівкою вчителя.

Для ефективного формування у дітей 9- ти річного віку здібності до управління часовими, силовими, просторовими параметрів рухів необхідно на уроках фізичної культури використовувати елементи творчої імпровізації: «метелики біля квітів», «падаючі листочки», «сніжинки», танцювальні етюди «Веселі жабенята», «Червоні Шапочки та Вовк» та музично – ритмічні ігри.

У процесі формування здібності до збереження рівноваги у хлопчиків 9-ти річного віку доцільно застосовувати наступні вправи: витримування положення sur le cou-de-pied, I–III «arabesque», «attitude», імітаційних поз «чаплі», «на полюванні», «у бою» та інших; стрибки з поворотом на 90°, 180°, 270° та 360° у заданому темпі; музично-ритмічні ігри хореографічної спрямованості з різким припиненням рухів та збереження пози «чаплі», «на полюванні», «у бою» за вказівкою вчителя.

Висновки. Отже, для ефективного формування координаційних здібностей та їх компонентів у молодших школярів важливо здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив на розвиток конкретних психофізіологічних показників організму з урахуванням їх вікових та статевих особливостей розвитку.

Список літератури:
1. Волков Л. В. Спортивна підготовка молодших школярів / Л. В. Волков. – К.: Освіта України, 2010. – 388 с.
2. Егорова С. А., Шумакова Н. Ю. Хореография в помощь школьникам / С. А. Егорова, Н. Ю. Шумакова // Физическая культура в школе. – 2005. – № 7. – С. 25-28.
3. Лях В. И. Координационные способности: диагностика и развитие / В. И. Лях. – М.: ТВТ Дивизион, 2006. – 290 с.
4. Чупрун Н. Ф. Педагогічні умови ефективного формування координаційних здібностей у дітей молодшого шкільного віку в процесі занять хореографією / І. Г. Петренко, Н. Ф. Чупрун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт»: зб. наук. праць / за ред. Г. М. Арзютова. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 5(30) 13. – С. 564-567.
5. Чупрун Н. Ф. Вікова динаміка формування фізичних та координаційних здібностей молодших школярів в процесі навчання танцювальним вправам / Н. Ф. Чупрун // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Випуск 98. Том IV. – Чернігів. – 2012. – С. 228-231.
6. Сосина В. Ю. Хореография в гимнастике: учеб. пособие для студентов вузов / В. Ю. Сосина. – К.: Олимпийская литература, 2009. – 135 с.
7. Физическая культура. Программа для общеобразовательных учебных заведений 1-4 классы / под ред. Т. Ю. Круцевич. – М. – 2011.

Чупрун Н.Ф.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ХОРЕОГРАФИИ

Аннотация
В статье исследованы особенности оптимизации процесса формирования координационных способностей у детей младшего школьного возраста. Определены критерии эффективного формирования координационных способностей младших школьников средствами хореографии. Представлены средства хореографии возрасту и полу младших школьников. Определено влияние избранных средств хореографии на уровень сформированности координационных способностей у младших школьников.
Ключевые слова: хореография, младший школьный возраст, координационные способности, оптимизация.

Chuprun N.F.
Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

FEATURES OPTIMIZATION OF FORMATION COORDINATION ABILITIES OF JUNIOR PUPILS BY MEANS OF CHOREOGRAPHY

Summary
In this paper the features of streamlining the process of formation of coordination abilities of children of primary school age. The criteria of effective formation of coordination abilities of younger pupils by means of choreography. Submitted by means of choreography according to age and sex of primary school children. The influence of selected assets choreography on the level of formation of coordination abilities of younger pupils.
Keywords: choreography, primary school age, coordination abilities, optimization.

УДК 378:37.03

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

Яворська Т.Є.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті висвітлено значення науково-дослідної діяльності в підготовці майбутніх фахівців. Проаналізовано стан науково-дослідної роботи студентів факультету фізичного виховання і спорту Житомирського державного університету імені Івана Франка. Розглянуто структурні компоненти організації та змісту самостійного навчання студентів. Розкрито основні особливості творчого мислення. На основі наукової літератури та власних досліджень запропоновано шляхи покращення навчального процесу майбутніх фахівців щодо організації дистанційного навчання студентів.
Ключові слова: інтелект, інтелектуальний саморозвиток, майбутній фахівець, науково-дослідна діяльність, дистанційне навчання.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, в нелегкий для нашої країни час, відбуваються суттєві зміни в усіх сферах життя: впроваджуються нові реформи, змінюються закони, підвищуються вимоги до якості освіти, науки, наукових відкриттів, розробок, науково-дослідної та експериментальної діяльності вчених і майбутніх фахівців різних спеціальностей. Отримання якісної вищої освіти є одним із фундаментальних прав кожної людини, а найкращим способом її здобуття вважається навчання через науково-дослідну діяльність.

У законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» визначено, що наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань [3].

Науково-дослідна діяльність студентів факультету фізичного виховання і спорту є невід'ємною частиною навчального процесу, а також однією з найважливіших засобів підвищення якості підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти.

Сучасна вища освіта повинна забезпечувати конкурентоспроможність та мобільність фахівців, а майбутній фахівець має прагнути до високого рівня професійного розвитку, до поглиблення та розширення знань, засвоєння та впровадження сучасних інноваційних та інформаційних технологій, а отже, до розвитку самовдосконалення й самореалізації.

У Національній доктрині розвитку освіти України визначено, що найважливішими якостями сучасної молоді є ініціативність, креативність, мобільність, здатність творчо мислити та знаходити нестандартні рішення, вміння навчатися впродовж усього життя [5, с. 3]. Організація студентів до науково-дослідної діяльності, залучення студентів до творчих занять та дослідницьких проектів формування вмінь та навичок до самостійної пошукової активності відіграє важливу роль у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато наукових праць таких видатних учених, як Б. Коротяєва, Г. Костюка, Д. Ніколенка, А. Петровського, Л. Фрідмана присвячені вивченню проблеми розвитку творчого мислення. У працях А. Баєва, В. Борисова, І. Столбова, Т. Ульріха висвітлено проблему формування дослідницьких вмінь та навичок. В. Шейко та Ю. Кушнаренко займалися питаннями щодо організації та методики науково-дослідної діяльності. Деякі аспекти науково-дослідної діяльності студентів розглядали В. Андрєєв, О. Глущенко, С. Гончарова, О. Дубасенюк, Л. Завірюха, А. Козлов, В. Прошкін, І. Прошкіна тощо.

Отже, проблема організації науково-дослідної діяльності студентів факультету фізичного виховання і спорту є актуальною та доцільною.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтувати зміст організації до науково-дослідної діяльності студентів факультету фізичного виховання і спорту Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Виклад основного матеріалу. Серед великої кількості проблем, які хвилюють сьогодні вчених, науковців, учителів, усе суспільство, є проблема виховання високоосвідченої, гуманної особистості. Освідчена людина – це не стільки людина, яка багато знає, навіть зі сформованим світоглядом, скільки людина моральна, культурна. Освіта повинна створювати умови для формування вільної особистості: і освідченої, і духовної, і моральної, і родової. Отже, саме виховання стає планетарним соціокультурним явищем людини як події, здатної до самоздійснення, до інтелектуального саморозвитку, до вміння жити для себе власною працею, до зусилля волі задля власного добробуту й добробуту інших, обов'язку і відповідальності перед собою та іншими [1, с. 435].

На нашу думку, інтелектуальний саморозвиток слід розуміти як комплекс розумової активності, який ми швидше поважаємо, аніж розуміємо.

Під інтелектом розуміємо здібності людини, які визначаються здатністю орієнтуватися у навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід, спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати [6, с. 140]. Інтелект є своєрідним коефіцієнтом корисної дії пошукової системи мозку. За результатами вчених виявлено, що найбільші втрати інтелектуального фонду відбуваються саме на ранніх стадіях розвитку дитини.

Крім того, інтелектуальний потенціал нашої держави багато в чому залежить від того, з якою мірою моральної відповідальності і професійності будуть ставитися педагоги та науковці вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації до пошуку, відкриття та розвитку здібностей, таланту майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту.

Отже, завдання викладачів полягає у тому, щоб розкрити шляхи самовияву, самоствердження, самовдосконалення особистості, а отже, розвитку її творчої, науково-дослідної діяльності [1, с. 434].

Необхідним елементом науково-дослідної роботи є заохочення діяльності студентів, створення ситуації успіху, особистісний підхід, що встановлюється як ключовий психолого-педагогічний принцип організації навчального процесу, від якого багато в чому залежить ефективність переорієнтації системи освіти на інтелектуальний саморозвиток особистості майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту.

Слід зауважити, що саморозвиток інтелектуальної особистості має ґрунтуватися не на подачі готової інформації, а на отриманні студентів нових знань та умінь за допомогою розв'язання теоретичних і практичних проблем, тому що це є самостійна науково-дослідницька діяльність студентів, яка передбачає постановку питань-проблем, формування гіпотез і перевірку їх у ході розумових і практичних операцій.

У дослідженнях С. Вітвицької визначено, що основними критеріями творчості в пізнавальній діяльності студентів є: самостійність (повна або часткова); пошук можливих варіантів досягнення цілі; створення в процесі досягнення цілі нового продукту [2].

Як відомо, уміння працювати самостійно є незамінним джерелом активності мислення. Цьому сприяє виконання студентами спеціальних завдань, проблемних питань, коли студент самостійно встановлює міжпредметні зв'язки, може порівнювати, шукати необхідну інформацію, робити висновки. Знання, що здобуваються в процесі напруженої інтелектуальної праці, відрізняються міцністю, тому студенти готові їх використовувати у подальшій своїй майбутній діяльності. Саме самостійний, творчий характер розуму формується тоді, коли в процесі розвитку, поглиблення знань існують елементи дослідження.

На нашу думку, основними особливостями творчого мислення є: 1) швидкість мислення, т.б. здатність відтворювати максимальну кількість ідей; 2) гнучкість – здатність відтворювати широке різноманіття ідей; 3) оригінальність та креативність – здатність продукувати нові нестандартні ідеї, швидко вирішувати проблемні ситуації; 4) завершеність – здатність відтворити та вдосконалити свій «продукт» або надати йому завершений вигляд.

Майбутні фахівці мають бути готовими до змін та вдосконалення навчально-виховного процесу, розробки нових технологій підвищення якості освіти. Тому, важливе місце у професійній підготовці майбутніх фахівців повинно займати формування у студентів уміння проводити науково-дослідницьку діяльність, що змінює і перетворює педагогічну дійсність.

Науковці Л. Кожушко, В. Сівак вважають, що кожен студент визначає власний шлях входження в науку, що сприяє розвитку його творчих здібностей, наукового мислення, основними параметрами якого є пізнавальні, світоглядні, етичні та естетичні цінності, вміння діалектично співвіднести традиційне і нове, системне бачення явищ та процесів діяльності.

Завдяки пошуковій і дослідницькій роботі студенти зможуть на етапі навчання діагностувати свої вміння, навички та свідомо обрати напрям майбутньої діяльності, що найбільше відповідає їх інтересам та здібностям. Однак, обмеженість уявлень про власні професійні якості відбивається на потребі у самовдосконаленні, тому майбутні фахівці не повною мірою використовують потенційні можливості інтелектуального саморозвитку.

Слід зауважити, що перевагами навчально-дослідної діяльності є те, що при її організації і проведенні не вимагається виділення спеціального часу. Крім того, навчально-дослідна діяльність дозволяє включати у творчий процес усіх студентів.

Науково-дослідна діяльність студентів на факультеті фізичного виховання і спорту Житомирського державного університету імені Івана Франка здійснюється під час науково-практичних конференцій, диспутів, студентських олімпіад зі спеціальності, у роботі проблемних груп та наукових гуртків, у позааудиторний час тощо. В межах навчального процесу також є чимало творчо-пошукових робіт: від написання рефератів, повідомлень, наукових статей до, власне кажучи, дипломних та магістерських досліджень.

Важлива роль в організації науково-дослідної діяльності студентів належить саме позааудиторній роботі, яка являє собою впорядковану систему форм роботи пошукового характеру, має свою специфіку, відносну самостійність і власну логіку. Власне кажучи, вона спрямована на «обслуговування» навчального процесу, оскільки повинна забезпечувати взаємозв'язок між навчальними дисциплінами і науково-дослідною роботою вузу. Одне із її суттєвих завдань полягає в підготовці майбутнього вчителя до реалізації свого «Я» шляхом урахування індивідуальних нахилів, наукових інтересів студентів, а також розвитку їхнього мислення, природженого потягу до творчої самореалізації.

Зауважимо, що організація самостійної роботи студентів факультету фізичного виховання і спорту з використанням сучасних інформаційних технологій, на наш погляд, має багато спільного з організацією дистанційного навчання.

Ми погоджуємося з думкою науковців С. Довгого, А. Стрижака, що для забезпечення процесу останнього необхідний комплекс технологій, який повинен мати такі компоненти:

1) навчально-методичний матеріал для навчання (віртуальні підручники, конспекти лекцій, відео-, аудіо-матеріали);

2) самостійна робота студентів (лабораторні, демонстрації, досліди у віртуальній лабораторії, практичні заняття);

3) отримання знань через спілкування (відео-, аудіо-, текстові конференції, графічна дошка, чат-кімнати);

4) перевірка знань (тестові опитування, мультимедійні конференції, чат-дискусії, практичні завдання).

5) контроль успішності (журнал успішності групи) [4, с. 176].

Цей комплекс сучасних інформаційних технологій може доповнювати викладача та виступати як засіб діагностики, контролю й самоконтролю, засіб для самостійної роботи та неперервного саморозвитку.

Висновки і пропозиції. Оптимальна організація науково-дослідної діяльності сприятиме розвитку творчих здібностей студентів. Необхідним компонентом цієї діяльності буде наявність творчої співпраці, взаємодії викладача-науковця та студента-досліджувача.

У зв'язку з цим формується новітня світоглядна концепція, згідно якої особистість постає пріоритетною з її унікальними інтересами, цінностями, здатністю до самовдосконалення, саморозвитку, самоактуалізації, самоосвіти, творчої діяльності.

Отже, необхідність ефективної організації науково-дослідної роботи студентів факультету фізичного виховання і спорту обумовлена високими вимогами до рівня підготовки майбутніх фахівців для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці зі сформованими потребами в постійній професійній самоосвіті та вмінням наукового мислення й саморозвитку.

Список літератури:
1. Васянович Г. П. Збірка наукових праць / Г. П. Васянович. – Львів: ПП «Бодлак», 2006. – 448 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: підруч. [за модульно-рейтинговою системою навчання для студ. магістр. / С. С. Вітвицька]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 384 с.
3. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – К., 1991. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/
4. Методика використання сучасних інформаційних технологій при підтримці процесу навчання обдарованої молоді: метод. посіб. / під ред. С. О. Довгого, А. В. Стрижака. – К.: Інформ. Системи, 2009. – 200 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта. – 2002. – 24 квіт. (№ 26). – С. 2–4.
6. Український педагогічний словник / за ред. Гончаренка С. У. – К.: Либідь, 1997. – С. 178.

Яворская Т.Е.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И СПОРТА

Аннотация
В статье отражено значение научно-исследовательской деятельности в подготовке будущих специалистов. Проанализировано состояние научно-исследовательской работы студентов факультета физического воспитания и спорта. Рассмотрены структурные компоненты организации и содержания самостоятельной учебы студентов. Раскрыты основные особенности творческого мышления.На основе научной литературы и собственных исследований предложены пути улучшения учебного процесса будущих специалистов к организации дистанционной учебы студентов.
Ключевые слова: интеллект, интеллектуальное саморазвитие, будущий специалист, научно-исследовательская деятельность, дистанционное обучение.

Yavorska T.Ye.
Zhytomyr Ivan Franko State University

TO QUESTION OF ORGANIZATION OF STUDENT'S SCIENTIFIC-RESEARCH ACTIVITY OF FACULTY OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Summary
The article the value of research activity is reflected in preparation of future specialists. Analyses scientific-research work of the Student's of faculty of Physical Education and Sports of Zhytomyr Ivan Franko State University; structural components of the organization and content of students' self-study are also considered. The basic features of the creative thinking are exposed. The ways of improving educational process of future professionals for the organization of students' distance learning on the basis of the scientific literature and our own research are suggested.
Keywords: intelligence, intellectual self-development, the future specialist, scientific-research activities, distance learning.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.83

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО СКЛАДУ ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Бублій М.П.
Харківський регіональний інститут
Національної академії державного управління при Президентові України

В статті досліджено сучасний стан професійно-кваліфікаційного складу посадових осіб місцевого самоврядування та запропоновано напрями його вдосконалення.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, посадові особи місцевого самоврядування, професіоналізація, кваліфікаційний рівень, кадри, підбір та відбір кадрів, плинність кадрів.

Постановка проблеми. Децентралізація сучасної системи державного управління, а також реформування місцевого самоврядування значно актуалізують проблему кадрового забезпечення трансформаційних процесів, яка може бути вирішена при виробленні наукових основ формування і функціонування трудового потенціалу корпусу посадових осіб місцевого самоврядування. Вирішення цього завдання можливе лише при активізації досліджень в області теорії і практики організації діяльності персоналу муніципальної служби.

Система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню методологічних питань розвитку професійно-кваліфікаційного складу посадових осіб місцевого самоврядування присвячені роботи таких провідних українських вчених, як Г. Атаманчук, С. Бандур, Д. Богиня, В. Брич, В. Воронкова, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, Т. Кагановська, В. Кнорринг, Е. Лібанова, І. Мельник, Л. Пустовіт, Л. Шевченко, Л. Шевчук та ін. Віддаючи належне їх науковим напрацюванням з цієї проблематики, слід зауважити, що не існує загальновизнаних підходів до розробки механізмів розвитку професійно-кваліфікаційного складу посадових осіб місцевого самоврядування, недостатньо виражена економічна ефективність цих процесів в умовах нового ринкового середовища.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасного стану професійно-кваліфікаційного складу посадових осіб місцевого самоврядування та надання пропозиції стосовно його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У системі органів місцевого самоврядування, зокрема у виконавчих органах місцевих рад, на сьогодні склалася кадрова ситуація, на яку негативно впливають багато факторів. Першим і одним із основних, на нашу думку, є слабка професійна підготовка, дефіцит компетентності значної частини службовців на всіх рівнях муніципального управління. Якщо зробити спробу узагальнити всі недоліки українського апарату муніципальних службовців, спроектувати їх через стан державного управління і звести до єдиного знаменника, то часто він може виразитися, на нашу думку, у слабкій інтелектуальній складовій керуючого та оперативно-виконуючого персоналу виконавчих органів місцевих рад. Від того, на думку деяких науковців, й виходить, що багато хто з цього персоналу нездатні робити достовірні аналітичні оцінки, прогнозувати тенденції, обґрунтовувати оптимальні та реальні рішення. Не треба мати особливу прозорість, щоб зрозуміти як з великої кількості питань міжнародного та внутрішнього життя мають місце поверхові судження, ілюзорні висновки, помилкові підходи та концепції, які широко тиражуються через ЗМІ [1, с. 205].

Тому першим завданням формування кадрів у виконавчих органах місцевих рад на сьогодні є закладення, розвиток та закріплення інтелектуального ядра, яке б відповідало парадигмам XXI ст. та було готовим до нових вимог.

Опитування державних службовців щодо найбільш поширених причин плинності кадрів вказує на такі чинники:

- невизначеність кар'єрної перспективи (проходження державної служби не є достатньо прозорим, передбачуваним і таким, що дійсно враховує здібності та професійні здібності людини, яка претендує на зайняття посади державного службовця);
- вплив постійних політичних змін на керівний кадровий склад органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- скорочення посад і неможливість надання іншої посади відповідного рівня;
- незадовільний рівень заробітної плати [6].

Значною проблемою є підвищення кваліфікації працівників органів влади. В останні роки працівники органів влади проходять професійне навчання, як правило, на короткострокових курсах (1-2 тижні) інформаційно-оперативного характеру, що не сприяє глибокій професійній перепідготовці кадрів. Згідно з планом-графіком підвищення кваліфікації Харківської міської ради в 2013 р. було направлено на короткострокові курси 36 осіб, з них 4 особи займають керівні посади, 10 осіб – працівники апарату райдержадміністрації, 22 особи – це працівники інших структурних підрозділів райдержадміністрації. Проводилась робота щодо направлення на навчання до вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку магістрів за спеціальностями освітньої галузі «Державне управління». Так, направлено на навчання за освітньо-професійними програмами підготовки магістрів 2 особи. За 2014 р. у Харківській міській раді підвищили кваліфікацію 81 посадова особа місцевого самоврядування, серед них 2 посадові особи місцевого самоврядування вперше обрані на посади, 8 – новоприйняті працівники. 1 особа підвищила кваліфікацію на постійно діючих курсах при Міністерстві праці та соціальної політики України, 1 особа пройшла навчання за програмою «Державні закупівлі в Україні» в Інституті економічних досліджень, 37 осіб пройшли на-

вчання за програмою виїзного тематичного семінару-тренінгу «Гендерна чутливість та впровадження гендерної політики в Україні» [2].

До проблем також відноситься робота з кадровим резервом. Протягом 2014 р. до кадрового резерву Харківської міської ради зараховано 132 особи, з них 11 осіб зараховано в резерв на керівні посади. Однією з найбільших проблем при формуванні кадрового резерву є недотримання вимог щодо пропорційного представництва кожної статі під час зарахування до кадрового резерву. Так, до кадрового резерву на 2014 р. зараховано 97 жінок (73,48% від загальної кількості) та 35 чоловіків (26,52% від загальної кількості) [2].

Потрібно відзначити, що запорукою побудови України як сучасної правової держави європейського типу є ефективна кадрова робота в органах влади. Адже, кадри є вирішальною ланкою в організації суспільства, його функціонуванні та подальшому прогресивному розвитку. Від того, наскільки вміло підібрано, зокрема, керівний склад, наскільки він компетентний у професійному відношенні, наскільки раціонально реалізується наявний кадровий потенціал залежить успіх і стабільність Української держави.

Специфіка посадових осіб органів місцевого самоврядування (сільського, селищного, міського голови, голів районних, районних у містах та обласних рад), обумовлена їх виборністю і відповідно, їх постійній змінюваності. Тому особливої актуальності набуває проблема забезпечення фаховості цих структур через створення системи підвищення кваліфікації, бо 40% сільських, селищних та міських голів, 40-60% депутатів місцевих рад під час чергових виборів обираються вперше.

Інша складова – це формування кадрів для структур відділів, управлінь органів місцевого самоврядування. Згідно до діючого Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» ці призначення віднесені до компетенції сільських, селищних, міських голів, голів районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі. Більш того, законодавством надається право головам районних, районних у містах, обласних рад, самостійно без проведення конкурсу приймати на службу своїх помічників, радників. Такі положення унеможливлюють здійснення дієвого контролю за добором кадрів, створюють умови для впровадження корупційних схем при зарахуванні на посади. У свою чергу, населення територіальної громади фактично позбавляється права впливати на кадрову політику органу місцевого самоврядування при наявності фактів низького професійного, фахового рівня посадовців.

Станом на 1 січня 2014 р. в органах місцевого самоврядування працювало 99783 посадових осіб місцевого самоврядування, з них, чисельно переважали фахівці у віці 45-55 років, при збереженні низької частки молоді на рівні 27%. Існує проблема плинності кадрів посадових осіб органів місцевого самоврядування, так у 2014 р. було прийнято 16,7%, вибуло 17,5% [11].

Серед працюючих посадових осіб місцевого самоврядування існує таке співвідношення між керівниками і спеціалістами: 26,4% – керівників і 73,6% – спеціалістів [6]. Статистичні дані свідчать про те, що удосконаливши добір спеціалістів III-VII категорій посад на державну службу можна покращити якість їх роботи. Добір кадрів на ІІІ-VII категорії посад в органи державної влади має два етапи – набір та підбір – може здійснюватись: на конкурсній основі; за результатами стажування; з кадрового резерву.

Добір персоналу є складною сутністю, яка включає і процес оцінювання професійних якостей кола претендентів, визначення їхньої придатності для виконання посадових обов'язків, і комплекс заходів для забезпечення відповідності індивідуально-психологічних особливостей кандидата на державну службу вимогам професійно-посадової діяльності в органах державної влади [3, с. 85].

Дієвий добір на державну службу є одним з основних завдань державної кадрової політики. Виходячи із цього, можна визначити й решту завдань, які на сучасному етапі мають вирішуватися завдяки кадровій політиці:

- забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування професіоналами;
- підготовка працівників нової генерації;
- створення сприятливих умов для ефективної реалізації персоналом своїх здібностей;
- формування умов співпраці, довіри й відкритості між державою та суспільством.

Вітчизняні науковці зазвичай розглядали проблему добору державних службовців як одне із актуальних завдань державної кадрової політики.

Забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування високопрофесійними, законослухняними, ініціативними, патріотично налаштованими управлінськими кадрами нового типу, здатними взяти на себе відповідальність і успішно вирішувати назрілі загальнодержавні і регіональні проблеми виділяють як основну мету державної кадрової політики в регіонах [5].

Приймаючи на роботу спеціаліста, доцільно ретельно вивчити його здібності, сильні та слабкі сторони особистісних якостей і фахову підготовку (з урахуванням завдань, які вирішує установа). Вивчення професійних і ділових якостей державних службовців необхідно проводити з урахуванням таких блоків: 1) особистісного; 2) інтелектуального; 3) ділового [7].

Система якісного добору кандидатів має співпадати із системою заохочення щодо питань діяльності в органах державної влади і місцевого самоврядування, утримання й мотивування до відповідальної діяльності на благо суспільства. Для залучення найкращих претендентів на державну службу необхідне проведення маркетингу організації, установлення градації заробітної плати й пільг, удосконалення управління людськими ресурсами, стратегічне та поточне планування потреби в персоналі.

На плинність кадрів, на нашу думку, впливають, насамперед, недосконала система оплати праці державних службовців, потрапляння на державну службу випадкових людей через недостатньо дієвий та потребуючий удосконалення конкурсний відбір та наслідки фінансової світової кризи.

Одним з напрямів кадрового забезпечення є стажування. В українську мову слово стажування прийшло від французької stage, від латинської stagium та в словнику іншомовних слів означає тимчасове перебування – тривалість діяльності в будь-якій галузі [10, с. 182]. А у великому тлумачному словнику сучасної української мови стажування це – 1) проходження іспитового терміну (після закінчення спеціального ВНЗ) перед зарахуванням до штату виробництва, установи і т. ін. 2) підвищення кваліфікації в певній установі, навчальному закладі і т. ін. 3) проходження тими, хто навчається, виробничої практики для набуття досвіду й оволодіння фахом.

Метою стажування повинно бути формування і закріплення на практиці професійних знань, умінь і навичок, отриманих державними службовцями в результаті теоретичної підготовки. До основних

завдань стажування можна віднести: підготовка державного службовця до заміщення конкретної посади державного службовця; здобуття та накопичення передового досвіду управлінської діяльності; вироблення стратегічної програми майбутньої службової діяльності та конкретних планів найближчих дій; випробування державного службовця з погляду доцільності та можливості його просування по службі.

Стажування в державних органах влади регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 1994 р. № 804 «Про затвердження Положення про порядок стажування у державних органах» [8]. Згідно зазначеного Положення стажування можуть проходити як особи, що вперше претендують на посаду державного службовця, так і державні службовці, які бажають зайняти більш високу посаду.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

- стажування є ефективною формою безперервної освіти, воно допомагає синтезувати вивчене, створює необхідність у закріпленні теоретичних знань на практиці черпаючи при цьому додаткові знання;
- стажування сприяє набуттю практичних навиків в органах державної влади потенційними державними службовцями, випускниками вищих навчальних закладів, доповнюючи їх теоретичними знаннями;
- стажування систематизує удосконалення знань та формує необхідні навички працюючих державних службовців для ефективного виконання своїх посадових обов'язків.

Демографічний чинник також є одним із визначальних для забезпечення формування трудового потенціалу посадовців місцевого самоврядування, а проблеми демографічного розвитку (високий рівень передчасної смертності населення та критично низький рівень народжуваності, старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст) слід розглядати як першочергові.

Чисельність жінок-посадовців органів місцевого самоврядування в 2013 р. становила 74877 осіб, що більш ніж втричі більше за чисельність чоловіків – 23240. Вікова структура свідчить, що в середньому найбільше посадовців вікової групи 46-54 роки (31,3%). За статевою ознакою чоловіків найбільша чисельність серед категорії осіб 36-45 років – 7172 осіб, а жінок 46-54 років – 25 446 осіб [6].

Із внесенням змін до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодими вважаються службовці віком до 35 років. Таких в органах місцевого самоврядування, згідно із статистичними даними, в Україні станом на початок 2013 р. було 27818 осіб, або всього 28,4% від чисельності всіх посадовців, що значно менше аналогічного показника в державній службі, де він складає 50,1% від усіх працюючих [6]. Можна зробити висновок, що робота в органах місцевого самоврядування не захоплює молодь, яка вже має відповідну освіту.

Сучасна кадрова політика базується на принципі формування керівних кадрів в місцевих органах влади за політичним критерієм. Зміст запропонованих урядом реформ вимагає використання методів комплектації персоналу, заснованих на принципі професіоналізму і компетентності. Професіоналізм – це не тільки володіння необхідним комплексом знань та навиків, а й вміння приймати обґрунтовані управлінські рішення [4, с. 222].

Життєві потреби громади значною мірою покладаються на компетентність органів місцевого самоврядування. Саме посадові особи місцевого самоврядування мають вирішувати проблеми, які виникають у мешканців села, селища або міста. При цьому професіоналізм людей, які зайняті в органах місцевого самоврядування, передбачає не тільки галузеві знання, а насамперед знання і розуміння механізмів взаємодії держави, суспільства і окремих громадян та вміння ефективно використовувати ці знання на практиці.

Тому професійне навчання посадових осіб місцевого самоврядування має свою специфіку порівняно з організацією навчання державних службовців.

По-перше, організація роботи посадових осіб місцевого самоврядування відбувається відповідно до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [9].

По-друге, змінюється обсяг та зміст повноважень і відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування на рівні села, селища, міста, району, області.

По-третє, в Україні посади працівників органів місцевого самоврядування поділяються на виборні та на «постійні» посади, а також ті, які не підпадають під дію Закону України «Про місцеве самоврядування» (технічні працівники та обслуговуючий персонал). До виборних посад належать ті, що обираються територіальною громадою, а також ті, на які особи обираються або затверджуються відповідним органом самоврядування. Впливати на цей процес практично неможливо. До «постійних» посад відносять ті, на які особи призначаються на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України. Також існує поділ на керівників і спеціалістів. Тому різниця набуття посади та проходження служби в органах місцевого самоврядування унеможливлює створення стандартної системи організації професійного навчання.

По-четверте, служба в органах місцевого самоврядування залежить від чотирирічної циклічності (від виборів до виборів). Цей фактор створює деякі проблеми, що стосуються стабільності, послідовності, якості в реалізації кадрової політики на регіональному та місцевому рівнях.

Висновки і пропозиції. Особливістю кадрового забезпечення служби в органах місцевого самоврядування є виборність посад і, відповідно, їхня постійна змінюваність. Особливо гостро проблема професіоналізму постає після чергових виборів міських, селищних голів та депутатів місцевих рад, склад яких суттєво оновлюється. Це, у свою чергу, приводить до кадрових змін серед посадових осіб місцевого самоврядування, які призначаються.

Аналіз сучасного стану професійно-кваліфікаційного складу посадових осіб місцевого самоврядування свідчить про зниження їх кваліфікаційного рівня, зокрема через недостатню конкурентоспроможність органів місцевого самоврядування на ринку праці, зниження рівня престижності посад, що призводить до низької ефективності управлінських рішень. Специфіка посадових осіб органів місцевого самоврядування (сільського, селищного, міського голови, голів районних, районних у містах та обласних рад) обумовлена їх виборністю і відповідно, їх постійною змінюваністю. Ця особливість (40% сільських, селищних та міських голів, 40-60% депутатів місцевих рад під час чергових виборів обираються вперше) має стати об'єктивною підставою для підвищення їх кваліфікації.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що професійні якості посадових осіб органів місцевого самоврядування мають відповідати рівню тих соціально-економічних завдань, які вони повинні вирішувати на підвідомчих їм територіях.

Список літератури:

1. Атаманчук Г. В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика / Г. В. Атаманчук. – М.: РАГС, 2002. – 305 с.
2. Звіт про діяльність виконавчих органів Харківської міської ради у 2013 році [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Харківської міської ради. – Режим доступу: http://www.city.kharkov.ua/ru/document/otchet-o-deyatelnosti-ispolnitelnyh-organov-harkovskogo-gorodskogo-soveta-v-2012-44342.html
3. Кагановська Т. Шляхи удосконалення кадрового забезпечення державного управління / Т. Кагановська // Вісник прокуратури. – 2009. – № 1. – С. 83-90.
4. Кнорринг В. И. Основы государственного и муниципального управления / В. И. Кнорринг. – М.: Экзамен, 2004. – 285 с.
5. Мельник І. М. Особливості державної кадрової політики у сфері вдосконалення механізмів добору персоналу державної служби [Електронний ресурс] / І. М. Мельник. – Режим доступу: www.academy.gov.ua
6. Національне агентство України з питань державної служби [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://nads.gov.ua/control/uk/index
7. Оболенський О. Ю. Державна служба: підручник / О. Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2006. – 472 с.
8. Про затвердження Положення про порядок стажування у державних органах [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.1994 № 804. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/804-94-%D0%BF
9. Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс]: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/2493-14
10. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / [Укладачі Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1081 с.
11. Формування та розвиток кадрового резерву як важливий елемент модернізації державної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donetskstat.gov.ua›reformi/dodatok1.doc

Бублий М.П.
Харьковский региональный институт
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КВАЛИФИКАЦИОННОГО СОСТАВА ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье исследовано современное состояние профессионально-квалификационного состава должностных лиц местного самоуправления и предложены направления его совершенствования.
Ключевые слова: местное самоуправление, органы местного самоуправления, должностные лица местного самоуправления, профессионализация, квалификационный уровень, кадры, подбор и отбор кадров, текучесть кадров

Bubliy M.P.
Kharkiv Regional Institute,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

CURRENT STATE OF PROFESSIONAL QUALIFICATION OF OFFICIALS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Summary
The article examines current state of professional qualification of officials of local self-government and the ways of its improvement.
Keywords: local government, local government bodies and officials of local self-government, professionalism, level of qualification, personnel, recruitment and selection of personnel, the turnover rate.

УДК 342.951:351.77(477)

РЕФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ НА УКРАИНЕ В 2010-2013 ГОДОВ

Величко Л.А.
Филиал Московского государственного университета
имени М.В. Ломоносова в г. Севастополе

В статье представлены результаты анализа первого этапа реформирования системы здравоохранения Украины. Приведены данные о первоочередных мероприятиях реформирования здравоохранения. Репрезентированный материал описан с выявлением возможных рисков, среди которых ключевыми являются следующие: переход на трехуровневую систему финансирования сферы охраны здоровья; формирование подразделений центров первичной медико-санитарной помощи на началах семейной медицины; реформирование экстренной медицинской помощи; социальная защита медицинских работников; обеспечение приоритетности профилактической (менее затратной) составляющей сферы здравоохранения. В заключении сделаны выводы и намечены перспективы.

Ключевые слова: здоровье, система здравоохранения, государственное управление, реформирование, риски.

Здоровье населения – фактор продолжительного стойкого экономического роста, повышение национального дохода, который, в свою очередь, влияет и на социальное благополучие.

Согласно статьям 3, 49 Конституции Украины, жизнь и здоровье человека – наивысшие социальные ценности государства и каждый гражданин Украины имеет право на охрану здоровья и медицинскую помощь [1].

Постановка проблемы. Продолжительный системный кризис последних десятилетий в системе здравоохранения Украины, обусловленный неэффективностью государственной и экономической политики в этой сфере, выражался дефицитом финансирования, а также отсутствием механизмов возмещения стоимости, что, приходится констатировать, привело к значительному снижению доступности медицинской помощи населению.

Время показало, что здравоохранение в Украине требует глобального реформирования, задачей которого является улучшение здоровья населения, обеспечение равного и справедливого доступа всех членов общества к медицинским услугам надлежащего качества; создание эффективной системы обеспечения здоровья общества на основе объединения политического, экономического, социального и правового механизмов с прорывными технологиями их применения [2].

Анализ последних исследований и публикаций, в которых проводится анализ современных проблем в здравоохранении и даются указания на необходимость проведения реформирования отрасли, применения немедленных мер показал, что указанным проблемам посвящено большое количество работ, среди авторов которых необходимо отметить таких, как Ю.В. Вороненко, З.С. Гладун, Н.Г. Гойда, М.В. Голубчиков, О.М. Голяченко, В.В. Загородный, В.М. Лобас, В.В. Пасько, Ю.В. Поляченко, В.М. Пономаренко, А.Р. Уваренко, М.М. Шутов, В.М. Лехан. Как вариант политики реформ здравоохранения в странах, представляющих различные модели организации и финансирования здравоохранения, система здравоохранения Украины рассмотрена в монографии В.А. Садовничего, Н.С. Григорьевой, Т.В. Чубаровой [2, 12] .

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Актуальность предпринятого нами исследования обусловлена тем, за 23 года независимости в Украине не сложилась эффективно действующая система здравоохранения. В свете внеочередных выборов президента и проводимых изменений во всех сферах, в то числе и в здравоохранении, важно провести обзор и дать предварительную оценку проводимым реформам, чтобы иметь возможность скорректировать объем и ход реформирования.

Критическая ситуация в сфере здравоохранения Украины в рассматриваемый период требовала создания единой государственной политики относительно ее реформирования. Повышение уровня благополучия людей, существенное улучшение функционирования системы здравоохранения путем ее реформирования с целью повышения качества медицинских услуг, их доступности стали приоритетными направлениями проводимых реформ Правительства, которые вошли в Программу экономических реформ на 2010-2014 годы «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», утвержденную Указом Президента Украины № 128/2013 от 12.03.2012 [4].

Необходимость реформирования сферы здравоохранения обусловлена также невозможностью обеспечить в существующих условиях надлежащее государственное финансирование отрасли, с одной стороны, а с другой – ввести эффективные схемы для полноценной конкуренции на рынке медицинских услуг.

Попытки реформирования сферы здравоохранения на Украине предпринимались неоднократно на протяжении всей истории независимости Украины. Было проведено несколько пилотных проектов по внедрению того или иного направления реформирования системы здравоохранения. В разные годы они проходили в Житомирской, Полтавской, Харьковской областях, некоторые из них имели позитивные результаты, но столь значительными, чтобы получить распространение. Основными причинами кроются в непоследовательности проведения (каждая политическая сила в Украине приходила к власти со своей стратегией реформирования). До 2011 года не было принято ни одного законодательного акта относительно обеспечения деятельности пилотных проектов, который бы регламентировал введение реформ.

Все в совокупности определило одним из приоритетных направлений реформ 2011 года реформирование сферы здравоохранения [5]. На первый план вышли вопросы изменения организационно-структурной и финансово-экономической составляющей сферы здравоохранения.

Цель статьи – провести анализ результатов реформирования системы здравоохранения Украины первого этапа, в 2010-2013 годах.

Изложение основного материала. Согласно Программе экономических реформ начало проведения

реформ было положено путем реализации пилотных проектов в четырех регионах Украины: Винницкой, Днепропетровской, Донецкой областях и городе Киеве. После обобщения опыта с последующим анализом результатов реформирования предполагалось его дальнейшее распространение на общегосударственном уровне.

Целью пилотных проектов была апробация названных подходов к реформированию системы здравоохранения, выявление потенциальных рисков и определение круга мероприятий, направленных на нейтрализацию этих рисков до внедрения реформы на общегосударственном уровне.

На 2011 год основными заданиями реформирования сферы здравоохранения в Украине стали:

- повышение качества медицинских услуг;
- повышение доступности медицинских услуг;
- повышение эффективности государственного финансирования;
- создание стимулов для здорового образа жизни населения;
- подготовка условий для перехода к страховой модели (социального медицинского страхования) [6].

В 2013 году правительством Украины, Министерством охраны здоровья Украины были проведены мероприятия по обеспечению реформирования системы здравоохранения, а именно: внесены изменения в Бюджетный кодекс Украины, что дало возможность перейти на трехуровневый уровень финансирования сферы здравоохранения и рациональнее использовать финансирование; был принят Закон Украины «Про порядок проведения реформирования системы здравоохранения в Винницкой, Днепропетровской, Донецкой областях и городе Киеве», что законодательно закрепило возможность опробирования новой структурно-организационной и финансово-экономической реорганизации сети учреждений охраны здоровья в пилотных регионах с учетом особенностей административных территорий (плотности и характера расселения населения, состояния транспортных коммуникаций, материально-технического и кадрового потенциала учреждений здравоохранения, их профиля и структуры медицинских услуг) и дифференциации учреждений здравоохранения, которые оказывают вторичную медицинскую помощь, с учетом интенсивности ее предоставления [7].

Министерство охраны здоровья утвердило перечень медицинских рекомендаций, который мог позволить обеспечить и детализировать отдельные шаги проведения реформирования сферы здравоохранения:

- расчеты потребности населения в медицинской помощи;
- формирование регионального плана-графика проведения эксперимента по реформированию системы здравоохранения;
- прогнозирование потребности учреждений здравоохранения Украины в медицинских кадрах на долгосрочную перспективу;
- управление качеством медицинской помощи в области здравоохранения в Украине на период до 2020 года [8].

Кабинет Министров Украины принял постановления от 11.05.2011 № 524 «Вопрос оплаты труда работников учреждений, заведений и организаций отдельных отраслей бюджетной сферы» и повышение престижности профессии врача (в том числе педиатра, участкового терапевта), то было призвано повысить престижность данной специальности [9].

На фоне апробации пилотных проектов проходило реформирование медицинской сферы путем проведения работы по общей оптимизации деятельности сферы здравоохранения, а именно:

- усовершенствование правовой базы в сфере здравоохранения, в соответствии с изменениями, которые произошли в сфере социально-экономических отношений;
- поиск консенсуса по внедрению обязательного медицинского страхования;
- решение вопросов параллельного развития национальной фармацевтической сферы для обеспечения населения Украины гарантированным пакетом медицинской помощи (в том числе и лекарственными препаратами);
- совершенствование кадрового обеспечения медицинской отрасли, решение вопроса оказания медико-санитарной помощи населению первичного звена.

Следует отметить следующие ожидаемые результаты первоочередных мероприятий реформирования здравоохранения.

Первым и важным явился переход на трехуровневую систему финансирования сферы охраны здоровья. Был проведен ряд мероприятий по реформированию системы здравоохранения. Одним из определяющих для обеспечения финансово-экономической составляющей реформирования было принятие новой редакции Бюджетного кодекса Украины. В этом документе учтены вопросы, связанные с оптимизацией медицинских учреждений, переходом на трехуровневый механизм финансирования сферы охраны здоровья и более рациональным использованием имеющегося финансирования.

Выделяя преимущества, необходимо указать на потенциальные риски. Финансирование сельской медицины, которое осуществлялось через бюджеты сельских и поселковых советов, было перенесено на районные бюджеты [10]. Таким образом, отсутствие четкого механизма разделения финансов из районных бюджетов на потребности участковых больниц, медицинских амбулаторий, фельдшерско-акушерских и фельдшерских пунктов в сельской местности, в дополнении к отсутствию дополнительных статей финансирования первого этапа реформирования, может привести к поиску финансирования путем реорганизации существующей модели здравоохранения и разрушению жизненно необходимой сельской медицины [11].

Вторым шагом стало формирование подразделений центров первичной медико-санитарной помощи на началах семейной медицины. Ожидаемыми результатами разработчиков программы реформирования должна была стать структурная реорганизация системы здравоохранения в соответствии с потребностями населения в разных видах медицинской помощи (разделение первичного, вторичного и третичного уровней медицинской помощи).

Создание сети учреждений первичного уровня предполагалось создавать в виде амбулаторий общей практики/семейной медицины в сельской местности путем реорганизации сельских лечебных амбулаторий, амбулаторных отделений сельских участковых больниц и части поликлинических отделений центральных районных и районных больниц, больших фельдшерско-акушерских пунктов; в городах – путем реорганизации и перепрофилирования части поликлиник и поликлинических отделений многопрофильных взрослых и детских больниц, открытие новых учреждений, приближенных к месту проживания населения.

С целью оптимизации учреждений первичного звена медицинской помощи планировалось создание Центров первичной медико-санитарной помощи [12], которые позволят достичь следующих результатов:

- введение закупки медицинских услуг;
- повышение качества, доступности и своевременности оказания населению медицинской помощи и медицинского обслуживания;
- улучшение кадрового обеспечения медицинской сферы.

Вместе с тем надо отметить следующие возможны риски:

- срочные открытия новых амбулаторий семейного типа без надлежащего уровня финансирования, что привело к их работе без нужного оборудования, которое не успели, не запланировали поставить.
- подготовка, а особенно переподготовка кадров для первичного звена (семейных врачей) происходила формально.

Немаловажным при реформировании было внимание к экстренной медицинской помощи.

Согласно программе реформирования станции скорой должны были быть введены в состав госпитального округа, их мощность и количество подстанций формироваться таким образом, чтобы обеспечить соблюдение ключевого критерия деятельности службы – времени проезда к больному/пострадавшему в пределах 10 минут в городе, 20 минут в сельской местности [33].

Потенциальные риски связаны прежде всего с необеспеченностью средствами связи для работы единой системы экстренной медицинской помощи; отсутствием централизованной оперативно-диспетчерской службы; изношенностью парка санитарных автомобилей (в рассмотренный период использовались автомобили, начиная с 1992 года выпуска, амортизационная изношенность которых составляла около 70%); крайне неудовлетворительным состоянием дорог, особенно в сельской местности и так далее.

Особо надо отметить социальную защиту медицинских работников, потому что социальная защита медицинских работников была практически самой низкой по сравнению с другими специальностями: не выплачивалась материальная помощь на оздоровление, решения социально-бытовых вопросов, крайне низкой была оплата труда медицинских работников.

Согласно постановлению Кабинета Министров Украины от 11.05.2011 № 524 «Вопросы оплаты труда работникам учреждений, заведений и организаций отдельных отраслей бюджетной сферы» с 1 июля 2011 года был увеличен размер должностного оклада врача. Но как потенциальные риски следует назвать повышение заработной платы было несущественным, что не могло мотивировать врачей к выполнению работы качественно и не способствовало приходу молодых специалистов в первичное звено.

И, наконец, обеспечение приоритетности профилактической (менее затратной) составляющей сферы здравоохранения.

На протяжении рассмотренного периода (2010-2013 гг.) был фактически неизменным перечень причин заболеваемости и смертности населения. Основной целью диспансеризации населения являлось в первую очередь предупреждение развития заболеваний, проведение мероприятий, направленных на сохранение и укрепление здоровья, понижение уровня заболеваемости, инвалидности и смертности населения, увеличение активного долголетия.

Общеизвестно, что экономически выгоднее предупредить заболевание, чем лечить болезни и их последствия, выплачивать средства по потере трудоспособности. В связи с этим Министерство здравоохранения Украины издало указ № 728 от 28 августа 2010 года «Про диспансеризацию населения». Но обязательность прохождения диспансеризации для населения Украины не внедрили, аргументируя это тем, что граждане Украины должны сами быть заинтересованы в прохождении диспансеризации, в том числе найти время для ее прохождения. Диспансеризация так и осталась формальной и необязательной.

Потенциальными рисками явились несознательность граждан относительно заботы о своем здоровье. Задача выявления заболеваний на ранних стадиях осталась нерешенной.

Выводы и предложения. Таким образом, по результатам проведенного этапа реформирования в Украине была определена позитивная тенденция относительно реализации поставленных задач реформирования, однако остались неразрешенными несколько проблемных вопросов и рисков, связанных с проведением задекларированного реформирования.

В дальнейшем очень важным является консолидация усилий и управляющего аппарата страны, ученых, медицинского сообщества и украинского общества в создании оптимальной модели украинской сферы здравоохранения с учетом рисков и предыдущего опыта страны.

Список литературы:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Программа экономических реформ на 2010-2014 года «Благополучное общество, конкурентоспособная экономика, эффективное государство»// http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
3. Садовничий В. А. От традиций к инновациям: реформы здравоохранения в современном мире / В. А. Садовничий, Н. С. Григорьева, Т. В. Чубарова. – М.: Экономика, 2012. – 285 с.
4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf
5. План-графік реалізації реформи медичного обслуговування // www.moz.gov.ua/ua/portal/ms_reform/
6. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки. Реформа медичного обслуговування [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/ms_reform/
7. Закон України «Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві» від 07.07.2011 № 3612-VI [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=n&find=1&typ=1
8. Наказ МОЗ України 15.07.2011 № 420 Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку потреби населення у медичній допомозі [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moz.gov.ua/
9. Наказ МОЗ України 01.08.2011 № 454 Про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я України на період до 2020 року [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moz.gov.ua/
10. Бюджетний кодекс України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=6&nreg=2456-17

11. Екперимент із реформування системи охорони здоров’я не потребуватиме додаткових коштів – І. Акімова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=980839
12. Лехан В. М. Стратегия развития системы здравоохранения: Укр. Измерение / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко. – К., 2009. – С. 19-20.

Величко Л.О.
Філія Московського державного університету імені М.В. Ломоносова у м. Севастополі

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА УКРАЇНІ В 2010-2013 РОКІВ

Анотація
У статті представлені результати аналізу першого етапу реформування системи охорони здоров'я України. Наведено дані про першочергові заходи щодо реформування охорони здоров'я. Репрезентований матеріал містить не тільки опис, а й виявлені можливі ризики, серед яких ключовими є наступні: перехід на трирівневу систему фінансування сфери охорони здоров'я; формування підрозділів центрів первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини; реформування екстреної медичної допомоги; соціальний захист медичних працівників; забезпечення пріоритетності профілактичної (менш витратною) складової сфери охорони здоров'я. Наприкінці зроблені висновки й позначені перспективи.
Ключові слова: здоров'я, система охорони здоров'я, державне управління, реформування, ризики.

Velichko L.A.
Economics and management Moscow State University Sevastopol Branch

THE HEALTH CARE SYSTEM REFORM IN UKRAINE IN 2010-2013

Summary
The article presents the results of the analysis of the first phase of health care reform in Ukraine. The data on the priority measures of health care reform. Represent material is described with the identification of potential risks, among which are the following key: the transition to three-tier system of financing the health sector; forming units of primary health care on the basis of family medicine; reform of emergency medical care; social protection, health care workers; Preventive maintenance of priority (less expensive) part of the health sector. Finally, conclusions and the way forward.
Keywords: health, health system, public administration reform, risks.

УДК 352.075.2

ЗБОРИ ГРОМАДЯН ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ ТА УЧАСТЬ В ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ ФОНДІВ РОЗВИТКУ ГРОМАД

Волобуєва А.Г., Шпак Д.О.
Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв

У статті представлені відповіді на принципово важливі питання щодо ефективної реалізації громадою конституційного права на безпосереднє здійснення місцевого самоврядування. Також розглядається участь фондів розвитку громад в реалізації громадянами зазначеної форми здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою.
Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальна громада, місцеве самоуправління, збори громадян за місцем проживання, фонди розвитку громад.

Постановка проблеми. Одним з важливих елементів життєдіяльності та розвитку держави і суспільства є місцеве самоврядування, а реалізація на практиці конституційних принципів місцевого самоврядування – вагомий крок до становлення і розбудови правової держави і громадянського суспільства. Право громадян на місцеве самоврядування в Україні є орієнтиром правотворчої, правореалізаційної і правоохоронної діяльності держави у сфері місцевого самоврядування. Його однозначне розуміння і дотримання у практичній діяльності має забезпечити необхідну динаміку розвитку і ефективне функціонування системи місцевого самоврядування, а нехтування ним, а тим більше порушення його різними гілками влади, унеможливлюють стабільність правового інституту місцевого самоврядування.

Конституція України (ст. 140) проголошує первинним суб'єктом місцевого самоврядування територіальну громаду як самоорганізовану спільноту громадян, що об'єднані за ознакою постійного проживання з метою задоволення в межах закону своїх колективних потреб і запитів та захисту своїх законних прав та інтересів. Норма права відповідає Міжнародним стандартам місцевого самоврядування, але її правовий механізм реалізації залишається по теперішній час не достатньо розробленим, що й залишає проблему здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою актуальною і на сьогоднішній день. Деякі норми Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», як показує досвід, так і не застосовують. Зокрема, йдеться про статті: 8. Загальні збори громадян; 9. Місцеві ініціативи; 13. Громадські слухання. Всі ці статті об'єднано однією спільною нормою про те, що порядок реалізації права на збори, місцеві ініціативи та громадські слухання регулюються місцевим нормативним актом – статутом територіальної громади (або спеціальним Положенням, ухваленим радою у разі коли статуту нема). Зовсім небагато українських територіальних громад (міст) мають власні статути, а якщо вони навіть і є, то норми щодо процедур реалізації наданих законодавцем прав територіальній громаді на загальні збори, місцеві ініціативи та громадські слухання недосить чіткі й зрозумілі для застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нажаль, ми вимушені констатувати, що проблемам правових механізмів зборів громадян, приділено зовсім небагато уваги як з боку науковців, так і з боку громадськості. Серед вчених, що присвятили окрему працю зазначеній проблематиці, можемо виділити насамперед В. Кампо, Ю. Ганущак, А. Ткачук, В. Прошко, М. Гументик [1].

Мета роботи. Розкрити правові механізми однієї з форм здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою – зборів громадян за місцем проживання та визначити роль та місце у цьому процесі фондів розвитку громад.

Завдання статті розкриваються у наступних питаннях:

1) яким чином узаконюється ініціатор проведення Зборів громадян за місцем проживання? 2) як визначається підтримка ініціатора членами громади для визнання ініціативи легітимною? 3) яким чином легалізується ініціатива проведення зборів і як установлюється перебіг термінів від ініціювання питання проведення зборів до розгляду їх рішень? 4) хто і яким чином відповідає за матеріальне та організаційне забезпечення зборів, охорону порядку тощо? 5) якими мають бути кроки, необхідні й достатні для підготовки зборів? 6) які питання з компетенції територіальної громади належать до компетенції Зборів? 7) яким чином фонди розвитку громад приймають участь в проведенні Зборів громадян за місцем проживання?

Надаючи відповіді на поставлені питання, ми спиралися на досвід проведення Зборів громадянами у Польщі за участю фондів розвитку громад та практику проведення Зборів в Україні відповідно до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Збори є однією з найтрадиційніших форм участі громадян у справах місцевого самоврядування. Кожна місцева рада має розробити та ухвалити механізми реалізації цього права в конкретній територіальній громаді. Це може бути або окремим розділом, чи главою місцевого Статуту, або Положенням про збори, затвердженим рішенням ради. Ухвалення Положення про збори не тільки дозволить громадянам брати більш активну участь у здійсненні місцевого самоврядування, а й посилить їхню відповідальність за стан справ у територіальній громаді. На жаль, поки що більшість українських міст не має місцевих Положень про збори, так само як і міських Статутів. Тому громада має поцікавитись в депутатів місцевої ради, чому таке Положення не було ухвалене радою за час, що минув із моменту набрання чинності Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в травні 1997 року. Щоправда, формальним виправданням народних обранців може стати їх пояснення про відсутність відповідного закону, про який ідеться в пункті 3 статті 8. Власне певною мірою цим і пояснюється відсутність у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» відповідей на кілька принципово важливих для її реалізації питань. А саме: 1) Хто може виступати ініціатором скликання зборів? Чи можуть виступити ініціатором неурядові організації

територіальної громади – фонди розвитку громад? 2) Які питання з компетенції територіальної громади належать до компетенції зборів? 3) Як формується порядок денний? 4) Як приймаються рішення зборів, і як вони враховуються органами місцевого самоврядування у своїй діяльності?

Сьогодні за відсутності деталізації ст. 8 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» саме депутати місцевої ради мають визначитись, яким чином ця правова норма може реалізовуватися в територіальній громаді, і як установити правила її реалізації таким чином, аби місцеве життя не перетворилося на постійні збори, або щоб збори ніколи не можна було провести, якщо цього не бажатиме міський, селищний, сільський голова. Справді, у деяких українських містах збори громадян за місцем проживання можуть бути скликані лише міським, селищним, сільським головою, та в юридичній літературі зазначається, що збори можуть скликати міський, селищний, сільський голова, виконком чи орган самоорганізації населення [2]. Але ми вважаємо, що закон про місцеве самоврядування не встановив таких обмежень, і тому навіть за умови скликання зборів посадовою особою органу місцевого самоврядування ініціатива проведення зборів може належати й іншим суб'єктам місцевого життя за умови підтримки такої ініціативи самими громадянами. Крім ініціативних груп громадян суб'єктами права ініціювання зборів можуть виступати також депутати й посадові особи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення та фонди розвитку громад (які в європейських країнах заміщують органи самоорганізації населення в Україні). Розширення або звуження суб'єктів ініціативи, як і компетенції зборів, є питанням місцевої політики й готовності органів місцевого самоврядування та мешканців територіальної громади до реалізації права на загальні збори.

Фонди розвитку громад, як неурядові організації певної територіальної громади, створюються громадянами – які мають виборчі права й проживають у територіальній громаді, мають спільні інтереси – для підвищення якості життя громади, захисту своїх законних прав та інтересів та окрім іншого, виконують функції ініціаторів, посередників, партнерів та координаторів у вирішенні проблем та підготовці рішень щодо важливих для громади проблем [3]. Як правило у статутах фондах розвитку громад, для виконання ними своїх завдань й відповідно до чинного законодавства, закріплено право представляти інтереси своїх засновників і членів в органах державного управління та місцевого самоврядування (та перед іншими юридичними і фізичними особами); порушувати клопотання перед органами державного управління та місцевого самоврядування та інше з метою виконання статутних завдань фонду. Отже, за умови підтримки громадянами ініціатива проведення може належати неурядовим організаціям територіальної громади, таким як фонди розвитку громади. Важливо пам'ятати, що збори проводять на засадах добровільності, гласності, вільного та неупередженого обговорення питань місцевого значення, гарантій прав місцевого самоврядування та законності.

Слід враховувати також принципові відмінності між зборами та іншими формами безпосередньої демократії – громадськими слуханнями й місцевими ініціативами. За всієї зовнішньої схожості між цими формами безпосередньої демократії лише збори зберігають тільки їм властиву особливість: вони водночас є формою ухвалення певних рішень, а також формою громадського контролю та консультативної демократії. Ця форма місцевої демократії повинна бути доступною для реалізації навіть невеликій групі громадян, членам відповідної громади, для яких фонд розвитку громади виступає консультативним центром або посередником – на прикладі діяльності аналогічних фондів у Польщі [3, с. 32].

Розробляючи місцеве Положення про збори та лобіюючи його прийняття через місцевих депутатів, варто пам'ятати, що у Положенні закріплюються норми, що стосуються ініціювання зборів, їхніх повноважень і порядку проведення, ухвалення рішень зборами та порядок їх реалізації. Збори наділяються повноваженнями, які можуть бути більшими або меншими в залежності від волі ради, що ухвалює Положення, а також змінені в разі ухвалення нового законодавства. Це, передусім, консультативні (дорадчі) і контрольні повноваження. Збори мають сприяти більш оптимальному розв'язанню питань місцевого значення, з одного боку, та забезпечувати підпорядкування органів і посадових осіб місцевого самоврядування інтересам територіальної громади, із другого боку. Поряд із цим збори, у яких беруть участь усі чи більшість мешканців громади, можуть ухвалювати певні рішення, що можуть мати загальнообов'язковий характер, якщо відносяться до компетенції громади, і не порушують права та свободи особи та громадянина, визначені Конституцією України, якщо місцева рада делегує зборам такі повноваження в цьому Положенні [4].

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» рішення зборів повинні враховуватись органами місцевого самоврядування, це є надзвичайно важливим аргументом на користь такого механізму. Очевидно, що збори не можуть і не повинні бути інструментом лише опозиційних щодо місцевої влади (міського голови чи ради) сил, вони можуть успішно використовуватись й органами місцевого самоврядування для вирішення місцевих проблем, щодо механізмів у рішеннях яких нема єдиної думки й урахування думки мешканців громади тут є вкрай важливе. Збори мають сприяти активізації участі громадян у місцевому самоврядуванні незалежно від їхніх політичних уподобань.

На території міськради Збори можуть проводитися за такими ознаками й визначеним представництвом: 1) Збори мікрорайону; 2) Збори сіл, що належать до юрисдикції міськради; 3) Збори вулиць – відповідно до назв вулиць: не менш п'яти представників від багатоквартирного будинку та не менш одного – від трьох будинків індивідуальної забудови; 4) Збори кварталів – відповідно до плану забудови: не менш десяти представників від багатоквартирного будинку та не менш одного – від трьох будинків індивідуальної забудови; 5) Збори будинків багатоповерхової забудови.

Суб'єктами права ініціювання Зборів (далі – ініціативна група) у порядку, визначеному Положенням, можуть бути: 1) ініціативна група в складі не менш 5 громадян, які мають виборчі права й проживають у відповідному місті (у селі, селищі – у залежності від ради, що ухвалила Положення); 2) місцевий осередок політичної партії чи громадська організація (фонд розвитку громади), легалізовані в місті відповідно до законодавства; 3) депутати міської ради, депутати сільських рад сіл, розташованих на території юрисдикції міськради; 4) міський голова, сільські голови сіл, розташованих на території юрисдикції міськради; 5) органи самоорганізації населення, утворені в місті, відповідно до Положення «Про органи самоорганізації населення в місті N». Одразу слід зазначити, що у кожному населеному пункті перелік суб'єктів права на ініціювання Зборів може бути різний.

Для проведення Зборів, ініційованих фондом розвитку громади, протягом не більш п'яти днів слід зібрати та подати секретарю ради підписи мешканців під заявою, на підтримку проведення Зборів кількістю не менш: 1) 200 підписів для Зборів мікрорайонів; 2) 1% мешканців села для Зборів села; 3) 2% мешканців вулиці для Зборів вулиці; 4) 3% мешканців кварталу для Зборів кварталу; 5) 10% мешканців будинку для Зборів будинку [6]. Необхідну кількість підписів для реєстрації ініціативи в залежності від виду зборів розраховує секретар ради й фіксує за своїм підписом на заяві, під яку збираються підписи. У випадку ініціювання Зборів міським головою та депутатами міської ради в кількості не менш трьох осіб збирання підписів громадян на підтримку ініціативи не вимагається. Це правило поширюється також на ініціювання Зборів сіл відповідно сільським головою й депутатами сільської ради. У разі неможливості організувати проведення зборів у визначений у заяві термін міський, селищний, сільський голова або секретар ради можуть запропонувати ініціативній групі інший час, чи місце проведення зборів. Остаточне рішення в цьому випадку може бути ухвалене за згодою ініціативної групи, про що оформляється відповідний протокол, який підписують члени ініціативної групи та міський, селищний, сільський голова (або секретар ради).

Не пізніш як за два дні після реєстрації ініціативи Зборів та секретар ради офіційно оголошує дату, місце проведення та порядок денний Зборів, про що повідомляється на стенді оголошень міської ради, і вивішуються відповідні оголошення на місці проведення зборів. Відповідальні за організаційне та матеріальне забезпечення підготовки та проведення Зборів секретар ради та керуючий справами виконкому [7]. Органи й посадові особи місцевого самоврядування, адміністрація підприємств, установ та організацій, що перебувають у комунальній власності, сприяють проведенню Зборів та надають ініціативній групі Зборів, за її проханням, необхідні для зборів інформаційні матеріали. Ініціативна група Зборів у процесі їхньої підготовки подає секретареві ради пропозиції щодо присутності на Зборах посадових осіб органів місцевого самоврядування, керівників управлінь, відділів, служб виконкому, комунальних підприємств чи організацій, депутатів ради, а також готує доповіді й співдоповіді, провадить громадські та інші експертизи місцевих актів (їхніх проектів), здійснює іншу підготовчу роботу.

Обмеження права ініціювання та проведення Зборів може встановлюватися судом відповідно до закону й лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку: з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей за поданням міськвиконкому або інших державних органів чи посадових осіб у межах і в порядку, визначеному законами України.

Перед проведенням Зборів складають список учасників, де зазначають їхні прізвище та ім'я, рік народження, адресу проживання. Збори вважаються легітимними, якщо на них зареєструвалося не менш 25% від кількості мешканців (представників). Збори приймають регламент своєї роботи, де обов'язково передбачаються доповіді ініціативної групи та органу місцевого самоврядування, до компетенції якого належить вирішення питання, що його розглядають Збори. Доповідачів визначають відповідно ініціативна група та виконком ради. Не допускаються розгляд та прийняття рішень на Зборах із питань, не внесених до порядку денного ініціативною групою й про які не було повідомлено учасників Зборів [9].

Для ведення Зборів із числа учасників відносною більшістю голосів обирають президію в складі голови, заступника голови й секретаря Зборів. Головою Зборів не може бути міський голова або секретар ради. Голова Зборів на основі регламенту Зборів: 1) оголошує питання, які вносяться на розгляд Зборів; 2) веде Збори та підтримує на них належну дисципліну й порядок; 3) надає слово для виступів та підбиває підсумки голосування; 4) виконує інші функції та обов'язки. Якщо голова Зборів зловживає своїм правом головуючого, то Збори можуть висловити йому недовіру й обрати нового голову Зборів. Заступник голови Зборів надає необхідну допомогу голові й секретареві Зборів у виконанні їхніх обов'язків. Секретар Зборів веде протокол Зборів, який підписують голова й секретар Зборів. Органи й посадові особи місцевого самоврядування мають право виступати за власною ініціативою зі співдоповідями з питань, що обговорюються на Зборах. У Польщі, наприклад, для Зборів, які проводять під відкритим небом, охорону й порядок забезпечують сили муніципальної міліції або добровільних громадських формувань [10].

Стосовно правових наслідків прийнятих на зборах рішень: про рішення Зборів секретар ради повідомляє міського голову, виконком та депутатів ради в порядку, визначеному правилами діловодства. Рішення Зборів органи та посадові особи місцевого самоврядування розглядають відповідно до власної компетенції. Органи й посадові особи місцевого самоврядування враховують у своїй діяльності рішення Зборів [11]. Якщо орган чи посадова особа місцевого самоврядування не вважають за можливе врахувати рішення Зборів, то вони повинні підготувати про це вмотивовану заяву й передати її на розгляд міського голови та міської ради, а також ініціативної групи. При розгляді питання про врахування рішень Зборів органом чи посадовою особою місцевого самоврядування на їхні відповідні засідання чи наради запрошують членів ініціативної групи Зборів.

Висновки і пропозиції. Отже, спираючись на досвід проведення Зборів громадян за місцем проживання у Польщі за допомогою фондів розвитку громад та в Україні, можна зробити наступні висновки: 1) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не встановив обмежень щодо права ініціативи проведення Зборів громадян за місцем проживання, тому навіть за умови скликання зборів посадовою особою органу місцевого самоврядування ініціатива проведення зборів може належати й іншим суб'єктам місцевого життя за умови підтримки такої ініціативи самими громадянами. Отже, фонди розвитку громад є суб'єктами права ініціювання зборів – слід ще раз зазначити, що розширення або звуження суб'єктів ініціативи є питанням місцевої політики й готовності органів місцевого самоврядування та мешканців територіальної громади до реалізації права на загальні збори; 2) Збори мають право обговорювати та приймати рішення з усіх питань місцевого значення, віднесених до компетенції територіальної громади та її органів. Зокрема, Збори мають право: a) розглядати кандидатури на заміщення посад в органах місцевого самоврядування, в адміністраціях підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності; b) заслуховувати інформації та звіти про роботу органів і посадових осіб місцевого самоврядування; c) розглядати пропозиції щодо впорядкування міської території, забудови, проведення громадських робіт; d) вирішувати питання самооподаткування насе-

лення з метою розв'язання конкретних питань місцевого значення; e) обговорювати рішення (проекти рішень) органів і посадових осіб місцевого самоврядування, місцевого референдуму; f) порушувати питання про дострокове припинення повноважень органів і посадових осіб місцевого самоврядування; g) вносити пропозиції й клопотання з питань діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування (перелік установлюється місцевою радою в залежності від місцевої ситуації та волі депутатів ради); 3) практика засвідчує, що існує чітко визначений порядок проведення (визначений регламентом) зборів та ухвалення ними рішень, результати яких оформлюються Протоколом Зборів; 4) Ініціативна група, якою може виступити фонд розвитку громади, має право отримувати необхідні для зборів інформаційні матеріали від органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій в межах чинного законодавства; 5) Контроль за врахуванням рішень Зборів органами й посадовими особами місцевого самоврядування покладається на міського, селищного, сільського голову, ініціативну групу, інших суб'єктів ініціювання цих Зборів; 6) Органи й посадові особи місцевого самоврядування зобов'язані враховувати у своїй діяльності рішення Зборів, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» що є надзвичайно важливим аргументом на користь такого механізму безпосередньої демократії.

Таким чином, ухвалення Положення про збори не тільки дозволить громадянам брати більш активну участь у здійсненні місцевого самоврядування, а й посилить їхню відповідальність за стан справ у територіальній громаді. Сьогодні актуальним є прийняття спеціального нормативно-правового акту про Збори громадян, адже поки що більшість українських міст не має місцевих Положень про Збори, так само як і міських Статутів.

Список літератури:

1. Місцеве самоврудявання в Україні. Загальні збори громадян. Місцеві ініціативи. Громадські слухання: Зб. типових місц. нормат. актів / А. Ткачук, В. Кампо, Ю. Ганущак, В. Прошко, М. Гументик. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2001. – 44 с.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.96 р. із змінами, внесеними Законом України № 2222-IV від 8.12.04 р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 2. – С. 44; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.97 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – С. 170; Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 р. № 2625-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 48. – С. 254.
3. Матеріали тренінгу «Участь громадян у процесі прийняття рішень». Партнерський проект Творчого центру Counterpart та Інституту громадянського суспільства / Упоряд. Е. Вишняк, В. Купрій. – К.: Творчий центр «ТЦК», 2007. – 80 с.
4. Шпак Д. О. Фонди розвитку громад – нове явище для місцевого самоврядування в Україні / Д. О. Шпак // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв, 2009. – Вип. 15. – С. 360–365.
5. Матеріали тренінгу «Участь громадян у процесі прийняття рішень». Партнерський проект Творчого центру Counterpart та Інституту громадянського суспільства / Упоряд. Е. Вишняк, В. Купрій. – К.: Творчий центр «ТЦК», 2007. – 80 с.
6. Статут територіальної громади м. Києва затверджений Наказом міністерства юстиції України від 02.02.2005 р. № 14/5; Громадський моніторинг: Матеріали тренінгу. – К.: Творчий центр «Counterpart», 2007. – 93 с.
7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.97 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – С. 170; Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 р. № 2625-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 48. – С. 254.
8. Там само.
9. Матеріали тренінгу «Участь громадян у процесі прийняття рішень». Партнерський проект Творчого центру Counterpart та Інституту громадянського суспільства / Упоряд. Е. Вишняк, В. Купрій. – К.: Творчий центр «ТЦК», 2007. – 80 с.
10. Там само.

Волобуева А.Г., Шпак Д.А.
Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств

СОБРАНИЕ ГРАЖДАН ПО МЕСТУ ЖИТЕЛЬСТВА КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНОЙ И УЧАСТИЕ В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ ФОНДОВ РАЗВИТИЯ ОБЩИН

Аннотация
В статье представлены ответы на принципиально важные вопросы эффективной реализации общиной конституционного права на непосредственное осуществление местного самоуправления. Также рассматривается участие фондов развития общин в реализации гражданами указанной формы осуществления местного самоуправления территориальной громадой.

Ключевые слова: местное самоуправление, территориальная община, местное самоуправление, собрания граждан по месту жительства, фонды развития общин.

Volobueva G.A., Shpak A.D.
Nikolaev branch
of Kiev National University Culture and Arts

THE GATHERING OF CITIZENS BY PLACE OF RESIDENCE AS ONE OF FORMS OF IMPLEMENTATION OF LOCAL GOVERNMENT BY TERRITORIAL COMMUNITY AND PARTICIPATION IN THIS PROCESS OF COMMUNITY FOUNDATION

Summary
This article provides answers to important questions of the effective implementation of community constitutional right to direct the exercise of local self-government. Also regarded participation of the community foundation development in implementation of citizens of this form of local government by territorial community.
Keywords: local government, territorial community, local government, the gathering of citizens by place of residence, community foundation development.

УДК 35.316

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРАХ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Лукіша Р.Т.
Національний університет цивільного захисту України

Визначено, що проведення реформи із децентралізації влади вимагає обґрунтування й упровадження як системного, так і процесного підходів. На цій підставі рекомендується внести зміни у вітчизняне законодавство шляхом прийняття відповідного закону. Уточнено специфічні та спільні напрямки діяльності публічних підсистем у регіонах, які слід закріпити в цьому законі. Запропонована модель державної політики розвитку регіонів, яка має наднаціональний, загальнодержавний і регіональний рівні. Доведена необхідність активізації й залучення громадськості до формування та реалізації державної політики розвитку регіонів.

Ключові слова: державна політика; модель; сфери діяльності; регіони.

Постановка проблеми. Організація системи управління, що існує зараз в Україні, базується на двох центрах публічної влади й характеризується необхідністю їхньої взаємодії, яка б унеможливлювала конфлікти чи протистояння між ними в процесі вирішення проблем розвитку регіону. Практика свідчить, що така взаємодія не завжди відповідає новим умовам і потребам розвитку суспільства, його очікуванням, подекуди гальмує проведення соціально-економічних та політичних перетворень і, як наслідок, не сприяє поліпшенню іміджу України на міжнародній арені, реалізації політики Європейської інтеграції, а також погіршує якість послуг, які надаються населенню. Це відбувається через прагнення державних і самоврядних органів до абсолютизації влади, відсутність чітких механізмів розподілу напрямів їх діяльності та нетраспарентності взаємодії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, питання взаємодії між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в процесі становлення держави знаходять відгук у працях багатьох науковців. Проте більшість робіт стосується окремих аспектів. Так, деякі питання формування структур самоврядування з оптимально забезпеченим рівнем повноважень порушуються в працях А. Лелеченко [1], А. Матвієнко досліджує зміст деконцентрації та децентралізації в державному управлінні [2], Р. Сметанін та Ю. Торохтій порушують питання взаємодії при аналізі делегування повноважень органів публічної влади [5; 6] та ін. Слід відзначити, що динаміка зрушень у системі державного управління вимагає проведення подальших теоретичних досліджень усієї сукупності проблем, пов'язаних із співпрацею органів публічної влади в регіонах, вивчення практики розвинутих країн з цього питання з метою її застосування в Україні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потребує, зокрема, удосконалення державне регіональне управління за функціональним призначенням і спрямуванням діяльності державних та самоврядних органів, а, відтак, і організаційно-правові засади такої діяльності з метою стимулювання розвитку регіонів.

Отже, **метою статті** є обґрунтування теоретичних підходів і розробка рекомендацій щодо можливих шляхів удосконалення державного управління розвитку регіонів, зокрема визначення моделі системи державної політики розвитку останніх.

Основні результати дослідження. В умовах розбудови демократичної децентралізованої системи врядування в будь-якій державі першочергового значення набуває проблема оптимального «розподілу обсягів праці» між інституціями публічної влади та їх чіткого нормативно-правового закріплення.

У контексті нашого дослідження важливим є питання щодо зумовленості спільністю повноважень та підвідомчості місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. З огляду на це набуває також ваги проблема оптимального розподілу компетенції між органами публічної влади на місцях, а також закріплення її в законодавстві за допомогою таких способів, які б давали змогу цим органам ефективно функціонувати, використовуючи в разі необхідності різні механізми взаємодії. Іншими словами, слід чітко визначитися з тим, які сфери суспільного життя підвідомчі виключно органам місцевого самоврядування, які стосуються виключно місцевих органів виконавчої влади, а які є спільним предметом відання для обох розглядуваних підсистем публічної влади. Характер співробітництва між останніми підсистемами має визначатися тим, до якої саме сфери належить питання, для вирішення якого вони взаємодіють.

Переважна більшість дослідників (А. Лелеченко, А. Матвієнко, Р. Сметанін та ін.) намагається вирішити питання щодо розмежування повноважень на регіональному рівні шляхом визначення переліку сфер суспільного життя, які стосуються компетенції органів місцевого самоврядування, а всі інші питання автоматично залишають за місцевими органами виконавчої влади [1; 2; 5]. Загалом це є правильним, оскільки потенційні можливості держави в особі місцевих державних адміністрацій (фінансові, організаційні, юридичні, кадрові тощо) переважно більші, ніж можливості органів місцевого самоврядування, хоча такий підхід є категоричним і потребує суттєвого доповнення. Так, по-перше, необхідно зважати на те, що рішення мають прийматися якомога ближче до громадян, з урахуванням їх інтересів. Як справедливо зазначає Ю. Торохтій, для цього слід передати у відання органів місцевого самоврядування максимально можливе коло справ, підкріпивши його необхідною фінансовою базою [6, с. 11]. Розмежування обов'язків має здійснюватися із суворим дотриманням правила. В узагальненому вигляді вони виглядають таким чином: влада вищого територіального рівня може втручатися у сферу влади нижчого рівня лише тією мірою, якою остання продемонструвала свою неспроможність, і супроводжуватися:

– реформуванням місцевих державних адміністрацій (вони позбудуться невластивих їм функцій управління у певних галузях господарства);

– зміною юридичної природи місцевих рад (відповідальним інститутом за розвиток регіону повинен стати орган місцевого самоврядування від-

повідної адміністративно-територіальної одиниці, що володіє власними фінансовими ресурсами і має інституційне й кадрове забезпечення для ефективного управління);

– утворенням на обласному рівні виконавчих органів місцевих рад;

– деконцентрацією (передача від центральних органів виконавчої влади їхнім місцевим установам), адміністративною і в кінці-кінців демократичною децентралізацією (передача від центральних органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування, а потім забезпечення за допомогою громадськості зміни пріоритетів управлінських функцій з суто контролюючої на стимулюючо-мотиваційну, регулюючу тощо).

Слід наголосити, що передачу справ доречно й необхідно здійснювати, ураховуючи, вітчизняний історичний досвід та практику функціонування органів публічної влади в зарубіжних країнах, оскільки по суті ми маємо об'єктивну можливість побачити на практиці інших держав та з власного досвіду, як діють (діяли) ті чи інші публічні інституції і як вирішуються (вирішувалися) проблеми, з якими останні стикаються (стикалися) за різних обставин.

По-друге, крім пріоритетів кожної зі сторін, слід обов'язково виокремити й сфери спільного «прикладення сил» і виключної компетенції органів публічної влади [там само, с. 11]. Власне кажучи, це розмежування варто здійснювати крізь призму інфраструктурної складової (див. рис. 1). Стосовно сфер виключної компетенції органів місцевого самоврядування, то в цих межах вони мають діяти максимально автономно. Місцеві органи виконавчої влади повинні обмежуватися тільки загальним наглядом за законністю рішень самоврядних органів. У цих сферах має бути виключена можливість делегування повноважень від самоврядних органів місцевим органам державної виконавчої влади і водночас гарантована бюджетна забезпеченість пріоритетних повноважень.

З огляду на це до виключної компетенції органів місцевого самоврядування в Україні ми відносимо такі сфери суспільного життя:

– організація роботи органів місцевого самоврядування;

– житлово-комунальне й шляхове господарства – будівництво, утримання й ремонт комунального житлового фонду та шляхів у межах регіонів;

– готельна справа – будівництво, утримання й ремонт комунальних готелів;

– торгівля – будівництво, утримання й ремонт комунальних ринків та інших об'єктів оптової та роздрібної торгівлі, визначення режиму їхньої роботи;

– освіта та дошкільне виховання – будівництво, утримання й ремонт комунальних дошкільних закладів і закладів середньої освіти;

– культура – будівництво, утримання комунальних закладів культури;

– соціальне забезпечення – установлення додаткових соціальних виплат та інших видів допомоги соціально вразливим верствам населення;

– поховання – будівництво, утримання й ремонт комунальних кладовищ, організація поховань;

– транспортне господарство – закупівля, утримання й ремонт громадського транспорту, визначення розкладу й маршрутів його руху;

– фінансове та фіскальне управління та ін.

До сфер спільної діяльності органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій слід віднести ті питання, що мають загальнодержавне значення, але оптимальне розв'язання яких потребує врахування позиції громад, регіональних особливостей. При цьому доцільно зберегти можливість передачі (делегування) повноважень одній зі сторін за договором з одночасною передачею необхідних матеріально-фінансових, інформаційних, кадрових та інших ресурсів.

Гадаємо, що предмет спільної діяльності органів державної й муніципальної влади мають становити: 1) нормативно-правове регулювання (прийняття рішень сесій, реєстрація актів цивільного стану тощо); 2) управління економікою – створення спільних підприємств, призначення їхніх керівників, транскордонне співробітництво тощо; 2) планування і прогнозування розвитку регіонів; 3) розміщення транспортних шляхів та інших об'єктів, відведення земель для потреб транспорту тощо; 4) громадський порядок – забезпечення правопорядку під час проведення масових заходів, боротьба з бродяжництвом, безпритульністю, забезпечення безпеки на автошляхах тощо; 5) екологія – муніципалізація й націоналізація природних ресурсів, визначення меж заповідників і заказників та ін.; 6) ціни й тарифи – часткове регулювання цін на продукти харчування та предмети першої необхідності, регулювання тарифів за комунальні послуги, проїзд у міському транспорті, за проживання в готелях тощо; 7) санітарно-епідеміологічна справа – вирішення питань про введення карантину чи інших санітарно-епідеміологічних заходів у регіоні та ін.

У вказаних сферах поле для співпраці є значно ширшим, тому в ній мають брати участь обидві підсистеми публічної влади, тобто вирішення певного питання повинно відбуватися шляхом реалізації кореспондуючих повноважень. Це може бути затвердження рішення одним суб'єктом за поданням другого, прийняття остаточного рішення одним суб'єктом за згодою іншого, прийняття спільного рішення органами місцевого самоврядування та виконавчої гілки влади шляхом консенсусу тощо.

Нарешті, сфера виключної компетенції органів державної виконавчої влади, у регіонах вона має бути пов'язана з питаннями забезпечення єдиного стандарту соціальних послуг. У цій сфері теж неприпустиме будь-яке делегування повноважень. Пряме чи опосередковане втручання органів місцевого самоврядування у вирішення загальнодержавних питань недопустиме. До таких питань слід віднести національну безпеку (оголошення зон надзвичайних ситуацій, здійснення заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян у цих ситуаціях, військових подіях, проведення мобілізаційних заходів, розбудова інформаційно-патріотичного суспільства тощо), державну економіку (управління державними підприємствами, установами, організаціями, розташованими на відповідній території; участь у вирішенні питань націоналізації та приватизації), охорону здоров'я (утворення, утримання, оснащення закладів охорони здоров'я), соціальний захист (призначення й виплата саме державних пенсій, матеріальної допомоги), боротьбу зі злочинністю тощо.

Зважаючи на викладене вище, констатуємо, діагностика наукових напрацювань і чинної законодавчої бази свідчить про намагання теоретиків і практиків усе ж таки здійснити розмежування компетенції двох центрів публічної влади. Однак законодавець уважає, що таке розмежування має відбуватися по «по вертикалі» (за місцем органу в загальній ієрархії) і «горизонталі» (згідно з принципом поділу влади), а вчені (зокрема, С. Романюк [4, с. 4, 21–23]) – контекст-детерміновано, що дозволяє подолати стійку економічну неефективність і соціальну нерівність. На жаль, при цьому в теоретичних і практичних доробках відсутня системність,

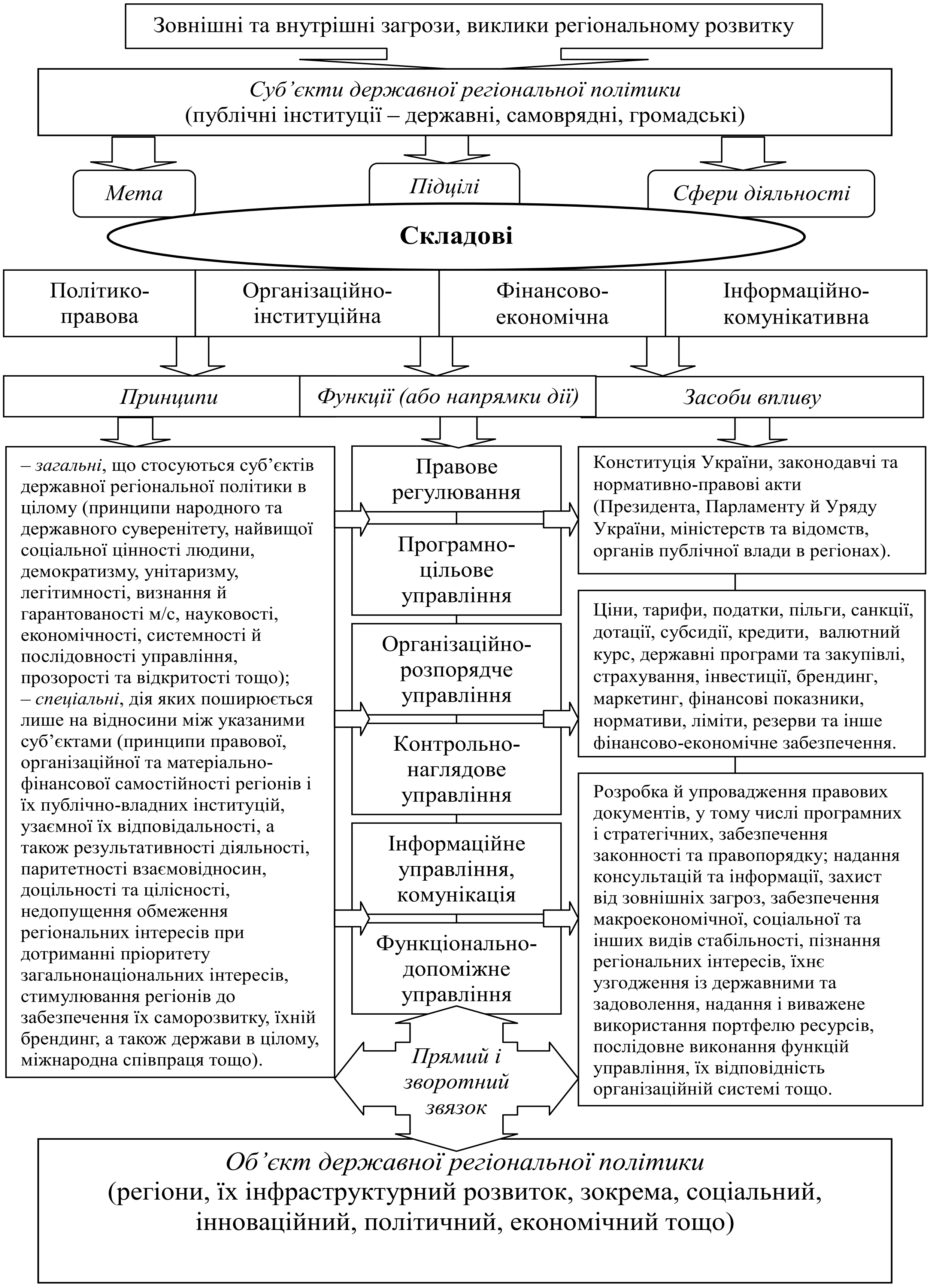

Рис. 1. Модель формування й реалізації державної регіональної політики

тому, наполягаємо, що при розробленні, прийнятті та зміні нормативно-правових актів, установлюючих компетенцію державних і самоврядних органів, потрібно суворо й послідовно використовувати системний підхід. Крім нього, варто застосовувати також процесно-новаційний підхід, який полягає в здійсненні переходу до нової управлінської моделі, що спиратиметься на активну участь територіальної громади в процесі ухвалення рішень регіонального значення. Йдеться про розширення співпраці між владними інституціями, залучення до цього громадськості та підприємницьких структур. Така міжсекторна взаємодія має відходити від суто функціонально-допоміжного управління («псевдо діяльності» громадських рад) і відбуватись із дотриманням різних вимог, а саме: 1) цілі спільної діяльності повинні бути зрозумілими, прозорими й чітко визначеними як для представників регіональної влади, так і для громадськості; 2) мають бути визначені певні межі й терміни участі громадян щодо спільного з публічними інституціями вирішення проблем; 3) залучення та участь громадськості повинно бути гнучким і відбуватися з урахуванням інтересів громади та політичних процесів; 4) залучення повинно включати освіту населення з питань діяльності влади і законів, на яких ця діяльність базується; 5) процес повинен бути відкритим стосовно варіантів розв'язання проблем та питань, що розглядаються, і вибору найбільш удалих із них. Проте найважливішим є визначення домінуючих тенденцій трансформації органів державного управління в усіх сферах суспільного життя, що дозволяє оцінити перспективи їх подальшого розвитку, зокрема створення Державно-громадських інституцій (агенцій) та їх представництв на регіональному рівні, як установ з узгодженим розподілом повноважень і сфер відповідальності.

За цих умов акцент робиться на розуміння складних механізмів державної діяльності, що здійснюють дійові особи під час розв'язання регіональних проблем як суспільних. Серед дійових осіб виокремлюють суб'єктів державної політики, агентів і акторів публічної політики [3, с. 4]. При цьому суб'єкти державної політики в комунікаційній взаємодії можуть виступати як суб'єкти публічної політики, яка охоплює не тільки вертикальні (суб'єкт-об'єктні) відносини, а й горизонтальні. Щодо агентів, то вони є суб'єктами, насамперед, політичної діяльності, особливістю яких є висока реакція, ступінь пристосування до існуючих умов, потреба в локальних рішеннях, відкритість для громадськості тощо. Прикладом агентів можуть служити такі суб'єкти: 1) асоціативні групи (легалізовані молодіжні, громадські організації, професійні рухи тощо); 2) інституційні угрупування (громадські ради, створені при органах влади за рахунок громадських організацій), неасоціативні групи (бізнесові, етноконфесійні та ін. законні угрупування); 3) організації міжнародної системи.

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Удосконалення державного управління регіональним розвитком слід здійснювати з огляду на функціональне призначення і спрямування діяльності державних і самоврядних органів, а також паралельно зі зміною відповідної правової бази та залученням громадськості не тільки до формування державної політики такого розвитку, а й до її реалізації. Це сприятиме уникненню дублювання функцій управління, посиленню контролю та відповідальності з боку суспільства, адаптації механізму формування та реалізації державної регіональної політики до європейських стандартів та передових світових практик. Крім того, для влади публічність процесу прийняття управлінських рішень у регіонах дасть можливість зробити більш точним його аналіз; населення почне сприймати регіональну владу як партнера, помічника, а не як щось відокремлене та вороже й державна політика розвитку регіонів забезпечуватиме системну безпеку й стабільність у країні (економічного, політичного, інформаційного та іншого характеру).

Список літератури:

1. Лелеченко А. П. Децентралізація системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / А. П. Лелеченко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2006. – 20 с.
2. Матвієнко А. С. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / А. С. Матвієнко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2010. – 20 с.
3. Публічна політика та управління: наук. розробка / авт. кол.: С. О. Телешун, О. Р. Титаренко, С. В. Ситник, С. І. Вировий. – К.: НАДУ, 2010. – 36 с.
4. Романюк С. А. Формування та реалізація державної політики регіонального розвитку (теорія, методологія, практика): автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 / Романюк Сергій Андрійович; Н.-д. екон. ін-т. – К., 2013. – 36 с.
5. Сметанін Р. В. Управління процесом децентралізації державної влади і розвитку місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / Р. В. Сметанін; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2010. – 19 с.
6. Торохтій Ю. З. Правові засади взаємодії місцевих державних адміністрацій та місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю. З. Торохтій; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.

Лукиша Р.Т.
Национальный университет гражданской защиты Украины

ОРГАНИЗАЦИОННО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРАХ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Аннотация
Определено, что проведение реформы по децентрализации власти требует обоснования и внедрения как системного, так и процессного подходов. На этом основании рекомендуется внести изменения в отечественное законодательство путем принятия соответствующего закона. Уточнено специфические и общие направления деятельности публичных подсистем в регионах, которые следует закрепить в этом законе. Предложена модель государственной политики развития регионов, содержащая наднациональный, общегосударственный и региональный уровни. Доказана необходимость активизации и привлечения общественности к формированию и реализации государственной политики развития регионов.
Ключевые слова: государственная политика; модель; сферы деятельности; регионы.

Lukisha R.T.
National University of Civil Protection of Ukraine

ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL ASPECTS OF REGIONAL PUBLIC ADMINISTRATION IN AREAS OF PUBLIC LIFE

Summary
It was found out that the reform of the power decentralization reform requires grounded and implementation of a system and process approaches. It was recommended to amend Ukrainian legislation by the new law. The specific and general sphere activities of public subsystems in the regions are determined. This sphere has to fix in law. The model of state policy of regional development is proposed. This model has an international, national and regional level. The involvement of civil society institutions to the formulation and implementation of system of state regulation of the development of regions is proved.
Keywords: state policy; model; areas of activity; regions.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 070.004.738.5

ЖІНОЧИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНОГО ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ

Дяченко І.М.
Класичний приватний університет
Інституту журналістики і соціальних комунікацій

Стаття присвячена проблемі жіночого контексту в інтернет-дискурсі. З'ясовано особливості рубрикації інтернет-видань для жіночої аудиторії. Виявлено місце та визначено специфіку жіночого контексту в інтернет-дискурсі. На прикладі електронних видань «Afield» та «Хочу» й електронних версій друкованих жіночих журналів «Наталі», «GLIANEC», «Cosmolady», «Единственная», «Cosmopolitan в Украине», «Pink» визначено тематичне наповнення гендерного дискурсу. Охарактеризовано проблемні аспекти публікацій в інтернет-журналах для жінок.

Ключові слова: гендер, дискурс, електронний журнал, ЗМІ, жіночий контекст, інтернет-видання, рубрика, тематичне наповнення.

Постановка проблеми. У зв'язку з розвитком інформаційних технологій медіапростір розширює свої традиційні межі, формуючи електронні ЗМІ та інтернет-дискурс. Дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців в галузі електронних комунікацій засвідчують, що останнім часом частка жінок-користувачів Інтернету помітно зросла, що продиктовано активним його входженням у життя та змінами стереотипів і поглядів самої жіночої аудиторії. Це відкриває перспективи для нових досліджень у галузі журналістикознавства.

Актуальність. Інтернет-дискурс намагається відповідати потребам і запитам користувачів, пропонуючи велику кількість сайтів та порталів з різним гендерним маркуванням, але наразі поглибленого вивчення потребує жіночий контекст гендерного сегменту інтернет-дискурсу, що до сьогодні залишається малодослідженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інтернет-дискурсу досліджували і продовжують досліджувати зарубіжні й українські вчені, зокрема О. Акопов, І. Антоненко, О. Баркова, Т. Бахтуріна, Н. Мамедова (типологічний аналіз інтернет-журналістики), А. Градюшко (форми контенту інтернет-ЗМІ), Н. Гудзь (структурна специфіка інтернет-дискурсу), М. Чабаненко (становлення та розвиток інтернет-видань), О. Лутовинова (культурологячні особливості інтернет-дискурсу), Т. Гермашова, К. Лазуткіна (блоги), Н. Коломієць (новини), Е. Лазарєва (архітектоніка та мовні особливості інтернет-дискурсу), Н. Лукашенко (форуми), О. Галичкіна (комп'ютерні конференції), С. Заборовська (щоденники). Гендерний контекст інтернет-дискурсу вивчають А. Гайфулліна, О. Горошко, Л. Компанцева, О. Пода та ін.

Але, не зважаючи на велику кількість досліджень, поза належною увагою науковців, на наш погляд, залишається питання, присвячене місцю та ролі жіночого контексту в інтернет-дискурсі.

Мета статті – виявити місце і специфіку жіночого контексту в інтернет-дискурсі та з'ясувати особливості тематичного наповнення і рубрикації інтернет-видань для жіночої аудиторії.

Виклад основного матеріалу. Функціонування електронних видань практично завжди зумовлено інформаційними запитами та читацькими потребами. Вибір найактуальніших тем і проблем, що висвітлюються, накладає свій відбиток на загальний вигляд видання. Це стосується видань, розрахованих на жіночу аудиторію, для яких головними завданнями є морально-етична підтримка жінок, захист їх прав, попередження різних стресів, позитивний емоційний заряд, пошук виходів зі складних життєвих ситуацій.

Для характеристики жіночого складника сучасного українського інтернет-простору проаналізовано каталог сайтів «Мета» – http://dir.meta.ua/ru/leisure/family-home/for-women/, що дало змогу, згідно поданого реєстру, визначити весь спектр електронних ЗМІ для жінок та виокремити з-поміж них ті, що визначаються найвищим рівнем рейтингу. Встановлено, що з-поміж загальної кількості електронних ЗМІ, представлених у рубриці «Дозвілля», підрубрика «Жіночі сайти» нараховує 225 представників гендерно маркованих сайтів. Однак виявлено, що не всі сайти, рубриковані за цим критерієм, є суто жіночими – тому за домінанту було обрано політику редакції електронного ЗМІ, що чітко визначає приналежність та спрямоване на жіночу аудиторію. Це відбувається за допомогою номінації «жіночий», «для жінок», «для леді» тощо.

За допомогою такого методу встановлено, що сучасний український інтернет-дискурс має широке тематичне спрямування та розгалужене проблемне наповнення. З'ясовано, що більшість сайтів, представлених у каталозі «Мета» є універсальними – без проектування уваги на конкретний сегмент жіночої аудиторії, без окреслення конкретної тематики і функціонального призначення. Це такі сайти як: Прописные истины – http://www.femina.com.ua/; Женский мир – http://wworld.com.ua/; Женский журнал TerraWoman – http://terrawoman.ua/; BeautyInfo – http://beautyinfo.com.ua; проект «Панянка» – http://www.panianka.info/; Женский клуб – http://www.wclub.org.ua; сайт «Ptashechka» – http://ptashechka.com; BeautyWomen – http://bt-women.com.ua/; Ты – лучшая – http://www.ti-luchshaya.narod.ru/; журнал «Капризы маленьких девочек» – http://angelinakrok.com.ua; «Идиоток.Net» – http://www.idiotok.net/; проект «Панночка» – http://pani-ua.info/ тощо.

Узявши за основу тематику та аудиторне призначення як головні типологічні ознаки гендерно маркованої преси в окремі групи виокремлено сайти, які мають чітке проблемно-тематичне спрямування, про що зазначається на початковій сторінці та у досліджуваному каталозі. Зокрема, сайти, присвячені темі жіночого здоров'я: Здоровье женщин – http://www.womenhealth.dsmu.edu.ua/infoline/, сайт «Пани лекарь» – http://pani-likar.info; питанням моди та стилю: сайт «Butik» – http://www.butik.com.ua/; питанням народження та догляду за дітьми: портал для будущих и молодых мам – http://www.mamochka.org/, Мамин сайт – http://mama.kharkov.ua/; проект «Мама» – http://www.babylactacio.org.ua/; сайт «Mama's Style» – http://www.mamastyle.com.ua/; GlamMama – Клуб GLAMурррных мамочек – http://glammama.ucoz.ru/; Варвара – http://warwara.kiev.ua/; сайт «Настенька» – http://nastenka.sumy.ua; клуб «Стихиаль» – http://www.mama-club.org.ua/; Mother &

Kid – http://www.motherkid.com/; Мама переменного напряжения – http://mamka.blogspot.com/; сайти для ділових жінок – жіночий електронний журнал «LadyBoss» (http://www.ladyboss.com.ua/).

У досліджуваному каталозі «Мета» гендерно маркований інтернет-дискурс також представлений одним літературним жіночим електронним журналом – «Наброски» (http://nabroski.com.ua/).

Окремо нами було встановлено що значну частину простору жіночого інтернет-дискурсу представляють сайти суспільних та правозахисних жіночих організацій. Особливістю цього сектора є їх регіональна розгалуженість. Зокрема такі сайти: інформаційно-освітній центр «Женская сеть» – http://www.feminist.org.ua/; ХМОО «Мир женщин» – http://mirwomen.fem.org.ua/; громадська організація «Берегиня України» –http://bereginya.org/; полтавський союз жінок «Чураївна» –http://www.gender.poltava.ua/; громадська жіноча організація «Донна» – http://kievcentre.kiev.ua/donna.

Окремою категорією представлено електронні версії друкованих жіночих журналів, що користуються найбільшим попитом як у сфері роздрібної торгівлі, так і в інтернет-мережі. Це такі журнали як «Наталі» (http://www.natali.ua/), «GLIANEC» (http://glianec. com.ua/), «Cosmolady» (http://cosmolady.com.ua/), «Единственная» (http://edinstvennaya.ua), «Cosmopolitan в Украине» (http://www.cosmo.com.ua/), «Pink» (http://pink.ua).

Під час аналізу електронного жіночого дискурсу було встановлено, що найвищим рейтингом у вище зазначеному електронному каталозі відзначаються жіночий портал «Hochu.ua» – http://hochu.ua/ [3], електронна версія друкованого журналу «Наталі» – http://www.nataly.com.ua [2] та жіноче інтернет-видання Afield – http://afield.org.ua [1].

Проблематику і тематичну спрямованість електронного журналу «Хочу» можна окреслити крізь призму системи його розділів і рубрик, які впливають на типологічні особливості та загальний вигляд журналу, а також допомагають читачеві краще орієнтуватися в широких за тематикою публікаціях. Електронний журнал «Хочу» має такі розділи – «Мода & красота», «Любовь и жизнь», «Кулинарные страницы», «Домашний доктор», «Добрые советы», «Путешествие», «Кино, театр, эстрада...», «Актуально», «Тенденции», «Имидж-студия», «Линия жизни», «В здоровом теле», «Клуб экспертов», «Легкость бытия», «Приятного аппетита» зі своєю рубрикацією.

Чи не найкраще характеризує проблематику журналу «Хочу» розділ «Линия жизни». Він містить найбільше рубрик, які присвячені тій чи іншій темі. Це – особливості психології жінок та чоловіків («Психология»), стосунки у сім'ї («Отношения», «Дочки-матери»), знайомство з цікавими особистостями та їх долями («Разные судьбы»), питання виховання та догляду за дітьми («Мой ребенок»), особливості правильного харчування, фітнесу та дієтології («Диета», «Рацион», «Фитнесс со звездой»). Питання жіночої кар'єри стали доволі важливою частиною жіночого журналу, про що свідчать рубрики «Женщина и карьера», «Личный опыт», «Успешная карьера», в яких пропонуються шляхи досягнення професійних вершин, поради кар'єрного зросту, секрети успіху відомих бізнес-леді.

Проблеми медицини, жіночого здоров'я, корисні поради, загальні характеристики та способи лікування хвороб висвітлюються в розділах «Будем здоровы!» та «В здоровом теле», які не змінювали своєї рубрикації («Домашний доктор», «Натураптека»).

Журнал «Хочу» містить рубрики, що торкаються проблем ведення домашнього господарства («Домоводство», «Идеи для вашого дома», «Сделай сам»), догляду за рослинами та домашніми тваринами («Живая красота», «Любимые питомцы»). Рецепти приготування різноманітних страв, розміщені у рубриках «Приятного аппетита», «Кулинарные страницы».

Публікації, призначені для проводження дозвілля, для знайомства з різними країнами та їх визначними пам'ятками, друкуються в рубриках «Моя страна» та «Вокруг света». Гороскопи, тести також є прикметною рисою журналу «Хочу» і сучасного жіночого часопису взагалі.

Як і вище аналізований журнал, електронне видання «Afield», що займає другу позицію за рівнем частотності переглядів, є порталом для жінок, який має широке тематичне спрямування та проблематичне розгалуження. Воно відбиває практично всі інтереси жіночої аудиторії, задовольняючи її інформаційні потреби. Англомовна назва порталу «Afield» супроводжується російським алюзованим відповідником «Поле надії. Добрий світ, де панує любов і надія» *(перекл. – авт.)* й має для кожної жінки символічний підтекст.

Як зазначає редактор сайту С. Дзюба, назва – це скорочення від «Anchor Field» – «Якорное поле», яке зустрічаємо у фантастичній повісті В. Крапівіна «Застава на Якорном поле». В книзі це – Поле надії, місце в певному віртуальному просторі, де зустрічаються люди і збуваються мрії.

«Afield» подібний до інших жіночих інтернет-видань відображенням практично всіх традиційних «жіночих» тем (причому основні напрями – літературно-художні і психологічні). Водночас, на сторінках аналізованого сайту, як зазначає С. Дзюба, відсутні прояви агресії, суперництва, осуду чи зневаги, особливо на адресу тих людей, у яких є проблеми, які шукають тепла і затишку. «Поле надії – це спроба створити хоча б невеличкий простір, який буде вільним від правил Ери Світу Спілкування. Таким задуманий журнал і таким намагається жити» [1].

Однак, у порівнянні з електронним журналом «Хочу», портал «Afield» більше звертається до моральних та психологічних аспектів життя жінки, звертаючи увагу на серйозні теми та проблеми. Так, у рубриці «Сила слабких» (про сором'язливих та тих, що сумніваються) розміщено матеріали, що допомагають боротися жінкам з їх проблемами та комплексами («Про характери людей», «Сила слабких», «Психопатія», «Про терапію творчістю»).

У кінці рубрики розміщено афоризми та вислови за темою. Вмотивованість розміщення подібної рубрики редактор сайту пояснює тим, що «зараз час сильних, і досить рідко «сором'язливі опановують землю», не дивлячись на їх великі можливості. Якщо завдяки цим матеріалам хоча б комусь стане тепліше на душі, або хтось знайде для себе корисну інформацію, – значить моя робота є недаремною» [1].

Однією з найбільш проблемно наповнених є рубрика «Психологія для життя – особистісний ріст та взаємовідношення», оскільки включає в себе поради в питаннях кар'єри («Як зробити з прибиральниці начальника?», «Вибір місця роботи», «Як почати кар'єру молодому спеціалісту», «Чому нудно на роботі?»), проблеми кохання, взаємовідношень між чоловіком та жінкою («Чому кохання іноді таке важке?», «Урок щасливого кохання», «Страждання чоловіків і жінок», «Ілюзія кохання», «Як дійти згоди»).

Велика кількість публікацій присвячена проблемі психічного стану жінки та психологічним пора-

дам в окремих ситуаціях («Ми можемо забути про інших…», «Всі ми сумуємо», «У мене такий характер!», «Якщо ваша близький в депресії», «Психологічні образи імені», «Що таке психоаналіз»). Цікаво, що в межах цієї рубрики розміщуються матеріали, присвячені проблемам утримання та догляду за домашніми тваринами («Як зробити коротку шерсть Вашої собаки гарною?», «Ігри для вашої кішки», «Дресування кішки», «Поради ветеринара-зоопсихолога», «Канадські сфінкси – вірні друзі»). Наявність цих матеріалів в аналізованій рубриці на нашу думку є не зовсім логічною, і скоріше продиктовано бізнесовими інтересами (всі статті розміщені на правах реклами).

Особливістю аналізованого сайту порівняно з іншими є те, що в ньому друкуються публіцистичні твори. Рубрика «Світ жінки – публіцистика про сучасну жінку» об'єднує матеріали різнопланового спрямування («Розваги для маленької леді», «Мистецтво дарувати подарунки», «Біжутерія своїми руками», «Годуємо груддю», «Чи потрібна весільна сукня», «Копірайтинг як робота в інтернеті» тощо), що практично унеможливлює виокремлення домінантної проблематики аналізованої рубрики.

Враховуючи особливості жіночої поведінки та психологію редактор сайту ввела рубрику «Комунікації», де друкуються матеріали у формі бесід, інтерв'ю («Моя рідна душа, знайди мене!» інтерв'ю з Маргаритою Мураховською; «Життя – це і є містичний детектив» інтерв'ю з Наталею Солнцевою; «Ти завжди будеш зі мною, мій Всесвіт!» інтерв'ю з Наталею Антоновою), а також цікаві листи користувачів порталу («Бусенька и рудий Принц. Рената Ларичева. З листування»; «Відгук на статті Олени Вайетт «Чи потрібно розумним та сом стійним жінкам шукати своє щастя?»). Зазначена рубрика якнайкраще втілює діалогічність електронного дискурсу.

Як будь-яке видання, розраховане на жінок, «Afield» не міг оминути питання моди, що й відображено у рубриці «Модний нюанс – некороткий курс історії моди». Проте на відміну від традиційної подачі проблем моди, зазначена рубрика робить більший акцент на філософії, психології моди, моди в різноманітних історичних, соціальних та інших аспектах. Однак поради, що є модним на даний момент, з'являються у вигляді посилань.

Рубрика «Жіноча калокагатія» містить бесіди з гармонії в жінці краси фізичної та духовної, краси тіла й духу, грації як гармонії рухів. Матеріали навчають жінку мистецтву бути здоровою та гарною, не старіти, завжди бути в формі та мати струнку фігуру («Екологічна паперова упаковка – вибір сучасної жінки», «Зберігаємо красу – дієти, салати, маски», «Ідеальна фігура – це реально», «Про спортивне харчування», «Ванна кімната – острівець щастя в кожному будинку», «Йога – це життя»).

Ще одна рубрика, що відрізняє аналізований портал від традиційних жіночих видань – це «Душа Світу». Тематично вона поділяється на дві підгрупи: 1. Видатні жінки в історії («Тінь Лаодамії», «Куди веде хор голосів? (Історія Жанни Д'Арк)», «Марі Лаво – зміїна королева», «Спогади Терези Мартен»); 2. Богині, жінки в міфології та символіці («Образ кохання: еволюція біблійного переказу», «Євангеліє від Марії», «Давньоєгипетська богиня Нейт», «Сади Афродіти», «Софія: ім'я Мудрості».

Сайт журналу «Наталі» є одним з найпопулярніших та найбільш авторитетним джерелом інформації в своєму сегменті. Відзначається великою розгалуженістю тематики та проблематики, що втілюється в десяти рубриках, що постійно оновлюються кращими матеріалами, і «найбільш велике жіноче комьюніті в українському Інтернеті роблять сайт журналу «Наталі» ресурсом № 1 серед сайтів для жінок» [2]. У структурі сайту електронної версії журналу «Наталі» розміщені рубрики «Гороскоп», «Тести», «Афіша», «Новини», «Конкурси та акції», що допомагає жінці, знаходячись на сайті, швидко отримати потрібну й актуальну інформацію і бути в курсі, що відбуваються в суспільстві. Аналізоване електронне видання має свій форум, який також розбитий за проблемним принципом («Куплю-продам-обміняю», «Перші ознаки вагітності», «Нарощені нігті», «Опівнічники. Велкам!»).

Як і будь-який журнал, присвячений жінкам, електронна версія журналу «Наталі» не могла оминути питань моди. Навіть сам формат електронного видання сприяє кращому відтворенню цієї тематики, оскільки тут якнайдоцільніше потрібна наочність. Журнал має як рубрику «Мода» (редактор С. Заворона) зі своїми тематичними напрями («Тенденції», «Стильний гід», «Дизайнери», «Покази», «Шопінг», «Неділя моди»), так і верхнє посилання з назвою «Fashionweek», з допомогою якого можливий перехід на фотогалерею з показів мод.

Як зазначає Н. Нерослова, редактор розділу «Краса і здоров'я», «бажання бути гарною і здоровою серед жіночих мрій точно опиниться в трійці лідерів» [2], тому розкриття цієї проблематики також не лишилося поза увагою творців електронної версії журналу «Наталі». Має такі підрубрики – «Догляд», «Макіяж», «Косметичка», «Здоров'я», «Харчування», «Фітнес» тощо.

Окремим розділом окреслено проблематику догляду за помешканням та створенням власного інтер'єру, що розкривається у підрозділах «Дизайн та інтер'єр», «Все для помешкання», «Кулінарія», «Фен-шуй», «Техногід». Відразу ж слід відзначити, що в процесі дослідження жіночих сайтів, які стосувалися найрізноманітніших інтересів жінок, то зазвичай, рубрика «Кулінарія» йде як самостійна одиниця, в той час як в аналізованому порталі входить в межі рубрики «Помешкання». Це свідчить про те, що читачка електронної версії, як і друкованої, це – в першу чергу, жінка, яка турбується про себе, про свій вигляд, створює собі гарну кар'єру, а не домогосподарка.

Висновки і пропозиції. Отже, сучасна сегментація жіночих інтернет-ЗМІ демонструє орієнтованість на інтереси жінок як реципієнтів інформації, до сфери особистого, приватного та сімейного життя. Це є свідченням того, що зазначена тематика і досліджувана проблематика є найбільш популярною і повністю замінила політичні та економічні теми, що зумовило виникнення нового образу жінки в контексті інтернет-дискурсу, зміну її життєвих цінностей та орієнтирів.

Аналізовані електронні видання є яскравими представниками інтернет-ЗМІ, розрахованих на жіночу аудиторію, що відзначаються широким проблематичним спрямуванням для задоволення будь-яких інформаційних потреб сучасної жінки.

Список літератури:

1. Журнал «Айфилд» [Електронний ресурс]. – Айфилд. – Режим доступу: http://afield.org.ua
2. Журнал «Натали» [Електронний ресурс]. – Натали. – Режим доступу: http://www.nataly.com.ua
3. Журнал «Хочу» [Електронний ресурс]. – Хочу. – Режим доступу: http://hochu.ua

Дяченко И.Н.
Классический приватный университет
Института журналистики и социальных коммуникаций

ЖЕНСКИЙ КОНТЕКСТ СОВРЕМЕННОГО ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСА

Аннотация
Статья посвящена проблеме женского контекста в интернет-дискурсе. Выяснены особенности рубрикации интернет-изданий для женской аудитории. Выявлено место и определена специфика женского контекста в интернет-дискурсе. На примере электронных изданий «Afield» и «Хочу» и электронных версий печатных женских журналов «Натали», «GLIANEC», «Cosmolady», «Единственная», «Cosmopolitan в Украине», «Pink» определено тематическое наполнение гендерного дискурса. Охарактеризованы проблемные аспекты публикаций в интернет-журналах для женщин.
Ключевые слова: гендер, дискурс, электронный журнал, СМИ, женский контекст, интернет-издание, рубрика, тематическое наполнение

Diachenko I.N.
Classic Private University
Institute of journalismand social communications

WOMEN'S MODERN CONTEXT INTERNET DISCOURSE

Summary
The article is devoted to the problem of female context in the online discourse. To clarify the peculiarities of categorization of online publications for the female audience. Identified the location and determined the specificity of the feminine context in the online discourse. For example, electronic publications «Afield» and «Want» and electronic versions of print women's magazines «Natalie», «GLIANEC», «Cosmolady», «Single», «Cosmopolitan in Ukraine», «Pink» is defined thematic gender discourse. Characterized problematic aspects of Internet publishing-magazines for women.
Keywords: gender, discourse, electronic journal, media, women's context, Internet edition, category, thematic content.

УДК 007:304:001

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРАТИВІВ І ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Карпиленко В.А.
Маріупольський державний університет

В статті розкрито поняття наративу. Його використання в різних сферах життя. Показано застосування наративів в системі соціальних комунікацій. А також важливість створення смислів та їх управління для держави. Поставлено питання створення власних наративів та міфології в Україні.
Ключові слова: наратив, міфологія, соціальні комунікації, тексти, смисли.

Постановка проблеми. Управління наративами можна назвати своєрідним управлінням смислами, адже саме за їх допомогою журналістика має змогу змінювати вектор погляду аудиторії. Наратив має змогу вводити в масову свідомість ту чи іншу картину світу. Новини, які отримує населення, здебільшого базуються на різних моделях світу. Частою є практика, коли українські телеканали, не маючи власних кореспондентів за кордоном, беруть одну новину з однієї країни, а іншу з іншої, одночасно подаючи глядачам різні моделі світу. Через це новинна сітка виявляється дещо мозаїчною, акцентуючи увагу на різних моделях світу, що не поєднуються між собою [1, с. 334].

Актуальність роботи зумовлена тим, що на сьогоднішній день Україні дедалі важливішим стає питання створення власних смислів задля ідентифікації нашої держави з-поміж інших держав. Виявленні особливостей у літературі, культурі, кінематографі, традиціях та ін.

Мета статті полягає у розгляді самого поняття «наратив», наголошенні на важливості вміння користуватися його властивостями, аналізі його застосування на практиці в системі соціальних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За словами Почепцова Г. Г., наратив – це віртуальний продукт, який при передачі стає продуктом інформаційним, а направлений він на стимулювання конкретних фізичних дій. До функцій, що наратив виконує, вчений також відносить створення напруги, яка допомагає перейти до дій. Наратив є складним поняттям, він у глобальному сенсі задає системне уявлення про світ. У той же час наративи бувають різними: так, наратив влади розповідає про її успіх в піклуванні про народ, наратив опозиції, навпаки, робить народ жертвою, яку треба врятувати від кривдника – влади [1, с. 333]. Карабаева А. Г. зазначає, що істотним імпульсом до вивчення наративу став розвиток гуманітарних наук, нова герменевтична, онтологічна і історична самосвідомість яких визначила спрямованість критичних та історичних теорій в роботах Х.-Г. Гадамера, Х. Уайта, П. Рікера. За твердженням Гадамера, за допомогою наративних практик, реалізується справжня свобода: «все, що є людським, ми повинні дозволити собі висловити». Головною умовою, що цю свободу визначає, є відкритість наративів: «всяка розмова володіє внутрішньою нескінченністю». Розкривається прямий і постійний зв'язок між мисленням і мовою, що дає можливість розуміти текст, а також контекст, який в ньому приховано [2].

Саме завдяки наративам, які складають символічні сюжети, за якими і класифікується дійсність, здійснюється її розуміння. Найчастіше наративи можна зустріти в літературі та кінематографі. Як в основі літературних творів, так і в кінематографі містяться сюжетні схеми, що впорядковують віртуальну дійсність, створюючи порядок і послідовність [3, с. 205]. За словами Й. Брокмейера, види наративів різноманітні і багатобарвні: фольклорні історії, байки, міфи, казки і т.д. Незліченні також жанри і форми наративних текстів. Та не дивлячись на свою відмінність, вживання у різних творах, мають вони і спільні риси. У своєму загальноприйнятому і узагальненому сенсі наратив – це ім'я деякого ансамблю лінгвістичних і психологічних структур, переданих культурно-історично, обмежених рівнем майстерності кожного індивіда і сумішшю його або її соціально-комунікативних здібностей з лінгвістичною майстерністю [4].

Поняття моделювання наративів, моделювання поведінки завжди цікавило дослідників. Звісно, моделювання поведінки політичних лідерів займає окрему нішу серед інших досліджень. Так, моделюванням поведінки політичних лідерів в Радянському Союзі займалася Лабораторія моделювання прийняття військово-політичних рішень Інституту США і Канади (В.М. Сергєєв та ін.). Серед досліджень найбільш популярні дослідження впливу не лише політики, а й релігії. Дослідник Х. Олкер з колегами також спробували змоделювати дії Ісуса Христа [5]. В православному світі ключове значення має текст Біблії, тож автори вивчали серед інших питання мотиваційної сили або харизми, що містить цей «міф», визначити основні структури його сили, яким чином глибинні тексти переписані в поверхневі. Для цього дослідниками була побудована модель сюжету, що містила 109 позитивних станів ментальності, 57 – негативних і 149 – нейтральних. Було виділено 504 сюжетні одиниці.

Ще одна група наративного аналізу, яка існує в США (Ендрю Еббот, Ларрі Гріффін та ін), користується розумінням наративу, як набору подій, розташованих усередині структур, що їх обмежують [6] [7]. В різних моделях світу відрізняються і тексти. В той же час, якщо враховувати теорію інтертекстуальності, ми сприймаємо всі тексти як діалогічні структури, тому їм властиво перекликатися між собою. Тому маємо враховувати не лише сам текст, а й його діалогічний характер, що створює відносини з близьким або ж віддаленим текстовим простором. Наративний дискурс є компонентом літератури. Наративна ж структура являється послідовною сюжетною схемою дій, відносин між персонажами. Наративна структура має здатність поширюватися на безліч текстів, які виступають її репрезентантами. Окремі ланки структури можуть бути взаємозамінними та між ними можуть складатися відносини послідовності. Як вказує Д. Куен: «Всякий семіотичний об'єкт, наділений наративною домінантою, має структуру, здатну виробляти семіотичні продукти, які виступають в якості розширень і модуляцій по відношенню до вихідного» [8]. Між текстом вихідним та текстами, що йдуть згодом, створюєть-

ся семіотичний зв'язок. Він характеризується такими сполученнями, як: змістовними, жанровими, стилістичними, формальними та іншими ознаками, що визначають різні фази текстової комунікації.

Е. В. Козлов слушно зазначає, що обмежуючи сферу нашого аналізу наративним дискурсом, слід зазначити, що специфічний характер паралітературного тексту визначає і його здатність входити в більш складні текстові утворювання. Існування таких структур можливе завдяки індивідуальності і ізольованості паралітературного тексту. Такі структури зумовлюють створення інтратекстуальних і серійних утворень [8]. Наратив є фрагментом моделі світу, він структурує дійсність та утворює в ній порядок, систематизацію. Дійсність певним чином вкладається в форми наративу, що полегшує і наше отримання інформації і її оцінку [1, с. 335]. В рамках концепцій Й. Брокмейера і Р. Харрі наратив розглядається в його співвідношенні з феноменом дискурсивності, а саме – як «підвид дискурсу». Структурування тексту, оповіді повязується з наукою та освітою. Комунікація є неможливою без оповідання, що представляє собою важливий компонент комунікації. Термін «наратив» (narrare) пов'язаний з латинським «gnarus» – знаючий, експерт, обізнаний в чому-небудь. Наратив в науці розширює сприйняття структурних характеристик типів реальності, таких як історична, психологічна, педагогічна, освітня, художня. Наративний підхід акцентує увагу не на об'єктивній події, а скоріше на безпосередньому контексті цієї події [2].

Наративи, окрім літератури та кіно, використовуються у політичній і військовій сферах. Існує програма, розроблена Пентагоном, що має назву «Наративні мережі». Вона ставить завдання знаходити терористів, які пройшли індоктринацію за допомогою пропаганди (Lim D. Darpa wants to master the science of propaganda) методом аналізу наративів об'єктивними методами. Йде доскональне вивчення наративів та їхнього впливу з точки зору нейрохімії на людину, та виникає потреба у виявленні цього впливу. Внаслідок цього, замість негативних наслідків у поведінці виникає потреба вміти породжувати позитивні наслідки. Данні дослідження є відмінними від досліджень літературознавчих, адже їх метою є не вивчення структури наративу, а вивчення поведінки і впливів на неї. Мова йде вже не тільки про контроль над повідомленнями, але й про систематизацію цього контролю завдяки створенню наукової ланки, яка б дозволяла за допомогою контролю меседжу контролювати поведінку [9].

Нероздільно від вивчення наративів йде вивчення фреймів, адже людина мислить і бачить саме фреймами. Інформація їй подається також у вигляді фреймів. Якщо наративи – це великі структури, то будуються вони саме з фреймів. [1, с. 336]. Тож якщо фрейми і будують наративи, то наративи, в свою чергу, будують мислення людини, модель її світосприйняття.

Наративи в США ще більш активно почали вивчатися американськими військовими після 11 вересня. На їхню думку, саме наративи провокують негатив відносно США. Адже в них наголошувалося на відповідальності Америки за злиденне життя в арабських країнах. І якщо ці наративи продукували винуватість США, то військові планували поширити іншу ідею – зробити відповідальними за життя у власних країнах урядів арабських країн. Таким чином Америка б перестала бути метою терористів. Такий наратив мав би почати зміни з когнітивного простору у світосприйнятті людей, внаслідок чого б змінився простір фізичний. Тож, навіть стосовно війни застосовується боротьба наративів.

Наратив – це така собі систематизована схема розвитку подій, а також – це розповідь, це сюжет, за яким розвивається подія. Т. Снайдер цікаво написав, що комунізм надав логіку історії. І сьогодні цієї логіки не вистачає. Хоча вивченням наративів займаються на все більш високих рівнях, розуміючи важливість їх контролю. Англійській професор Л. Фрідман у роботі «Трансформація військової справи» у військовому контексті вжив термін «стратегічний наратив». Саме він наголосив на необхідності руйнації наративів, за допомогою яких супротивник керує діями, об'єднуючи людей на емоційному рівні [10]. Останнім часом все популярнішим стає вивчення наративів в нейронауці, економіці й політтехнологіях.

Сучасний світ створено з наративів, які містяться у кіно, книгах, газетах, розмовах. Наративи дозволяють відмежовувати погані вчинки від хороших, розглядати, аналізувати ту чи іншу ситуацію, надаючи оцінку подіям [3, с. 236]. Внаслідок цього Ларрі Гріффін визначає наратив як аналітичний конструкт, який об'єднує ряд дій в єдине ціле. Наративи в своєму сюжеті мають певну структуру: початок, серію подальших дій і кінець. Процесний характер наративу істотним чином відповідає соціологічному об'єкту. Наративний аналіз спрямовано не на кількісні показники, а на показники якісні. Значення тут мають і соціальні феномени як організовані у часі послідовності. Ці послідовності можуть нічим не завершуватись, або ж навіть повторюватися, не йдучи до завершення. Л. Гріфіт зазначає: «Хоча попередні дії встановлюють або іншим чином формують можливість майбутніх дій, вони зазвичай не зумовлюють майбутні дії або те, як подія буде розгортатися» [11]. Подія перетворюється на наратив внаслідок представлення його як сукупності взаємозалежних дій, що розгортаються з єдиною центральною темою. Наратив створює структуру, впорядкованість, стаючи особливою логікою пояснення. Він може пояснити те, як відбуваються події, а також чому ці події відбуваються [7]. Наративи існують в світі віртуальному, або ж в світі мислення та ідей. Наративами складно керувати і можливим це стає за умови втілення їх у світі фізичному.

Щоб вивчити наративи більш поглиблено, слід звернутися до пов'язаного з ним поняття міфології. Міфологія знаходиться на більш глибинному рівні вивчення, аніж наративи, тож боротьба наративів буде пов'язана з боротьбою міфів. Створюється новий тип інструментарію, який можна сформулювати так: «Створення міфів зазвичай включає ефективне використання наративів». Саме альтернативні міфи можуть зупиняти чужі наративи [12].

Створення міфів важливе на державному рівні, адже держави з власними міфами просувають їх, інші ж – користуються чужими міфами. Превалювання чужих міфів в тій чи іншій державі ми можемо прослідкувати звернувши увагу на те – чиїх кіно-продуктів та літературних продуктів представлено на ринку. Сучасна дитяча, молодіжна міфологія заповнюється закордонними продуктами [13]. Таким чином громадянам однієї країни нав'язуються міфи (погляди, ідеологія) іншої країни. І так країна, у якій найбільш розвинені засоби постачання міфів може стати таким собі їх монополістом.

Р. Барт виокремлює міф як слово, міфом може стати все, що покривається дискурсом. Для поширення міфів головним є не сам предмет повідомлення, а можливості і способи його постачання [14, с. 265]. За Бартом, кожне слово можна наділяти тим чи іншим значенням. Кожен вчинок, слова, дії набувають певного змісту опосередковано від їх ав-

тора. Важливо мати вміння наділяти дії та слова міфологією, змінюючи таким чином реальність, її сприйняття. Це можна порівняти з Фрейдівською теорією сновидінь, що внаслідок трактування набуває додаткових символів і змісту. Міфами наповнена література, у якій завжди реальний авторський текст, авторський задум і той зміст змінювалися після ознайомлення з текстом читача, вкладення його розуміння прочитаного. Те саме стосується і перегляду кінофільмів.

За допомогою міфології йде розширення первинних значень. В міфі виділяються дві семіологічні системи: по-перше, це лінгвістична система, система природної мови (мова-об'єкт) або ж аналогічних їй способів подання; по-друге, сам міф, який представляє собою вторинну мову (метамову), якою говорять про первинне [14, с. 272]. Особисте конструювання текстів дає можливість створювати власні міфи, кожен з яких буде по-своєму правильним. У той же час слід звертати увагу на суспільні відносини, звичаї та культуру того соціуму, для якого цей міф створюється [3, с. 128]. Міфи використовуються насамперед в казках, мультфільмах, кінофільмах і т.д. через властиву їм здатність підсвідомо впливати на свідомість людей. Міфи можуть бути спрямовані як на дорослу, так і на дитячу аудиторію, залежно від мети їх використання.

Іранський професор Болхарі виступив проти мультсеріалу «Том і Джері», який, на його думку, спрямований на реабілітацію євреїв, яких виведено в образі мишеняти. Адже позитивним героєм мультфільму дійсно є миша, на відміну від приоритетів в реальності, де миші є об'єктами негативними, а коти – позитивними. Власне, на це може бути декілька причин. Тим не менш, можна зробити висновок, що віртуальна реальність не є захищеною від наявного в ній підсвідомого впливу на аудиторію. Через віртуальну реальність може бути здійснено вплив і на реальність фізичну [15]. Міфи відрізняються за своєю ідеологією, характерами героїв та історій залежно від країни створення та мети створення міфу. Якщо країна і її народ не має власних міфів і користується міфами запозиченими, є ризик перейняти не лише історії як такі, але й поведінку, погляди, традиції, властиві іншій країні.

Хворостов виділив такі порівняльні характеристики: західний герой – вільний індивідуум, російський герой – представник народу, що слугує не абстрактній справедливості, а своєму народові; західний герой не знає смерті, російський – готовий прийняти її в ім'я колективних ідеалів, і ця смерть для нього стає вищою нагородою (це, до речі, нагадує варіант радикального ісламу); західний герой – одинак, без нього зникне героїзм, російський герой, ідучи на жертву, примножує героїзм [15].

Тож, навіть по цих трьох характеристиках ми можемо зрозуміти відмінність можливої героїчної ідеології. Образ героя завжди слугуватиме для масової аудиторії прикладом – тим, в кого запозичуються риси характеру й поведінки. І якщо держава не пропагує своїх героїв, громадяни починають асоціювати себе з героями чужими.

Значний проміжок часу в Україні також насаджувалися (а певним чином і продовжують насаджуватися) міфи інших держав. Внаслідок чого міфологічний простір України займає міфологія інших держав, зокрема, Росії. На деякі найбільш різкі прояви насаджування російської міфології українські активісти відповідають протестами, як у випадку з кінофільмом «Матч», що на думку багатьох експертів дискредитує роль українських вояків у Вітчизняній війні [16]. Режисер фільму Андрій Малюков навіть не заперечує, що не дивлячись на реальність історії, більшість подій у кіно є вигаданими. На обурення ж суспільства дав відповідь продюсер з США, відзнявши власну версію так званого «Матчу смерті» [17]. Але це, знову ж таки, не створення власного міфу Україною. Те саме відбувається і з найбільш популярними серіалами, що приходять до нас з Заходу. Серед них – «Гра престолів», «Доктор Хаус», «Декстер», «Щоденники вампірів» та ін. За відсутності власного продукту сторонні ідеологічні концепції проникають навіть в освітні програми, як у випадку зі спробою Міністерства Освіти ввести «Гаррі Поттера» в шкільну програму. Так чи інакше, культурні здобутки тих же США заповнюють порожню нішу в Україні, а нові покоління українців виховуються на нерідній ідеології та сприймають світ вже зовсім по-іншому.

Втім, позитивним є те, що в школах та ВНЗ вивчаються сучасні українські автори. Збагачується і український кінематограф новими стрічками, яскравим прикладом серед яких став «Поводир» 2014 року.

Фізичний, інформаційний і віртуальний простір перебувають в такій взаємодії, що можна змінювати один з них заради того, щоб отримувати результат в іншому. Ж. Еллюль виявив такий тип пропаганди, як соціологічна, яка працює на найнижчому рівні – в наших термінах на рівні фізичного простору. Він має на увазі навіть стиль життя. Там, де пропагується власний стиль життя, власна ідеологія як приклад, з'являється довіра до влади, впевненість у домінуванні стилю життя у власній країні над іншими країнами. У той же час – демонстрація (на телебаченні, в літературі, журналістиці...) чужого стилю життя, чужої ідеології – створює зовсім інших героїв та іншу людину [3, с. 181].

Отже, можна зробити **висновок**, що наративи формують не лише інформаційний простір, але також і світосприйняття людини, її самоусвідомлення як громадянина країни, частини спільноти. Власні наративи, власна міфологія відрізняє один народ від іншого. Тож, задля запобігання насадження смислів інших держав, має створюватися власна література, кінематограф і якісний продукт новинної журналістики.

Список літератури:

1. Почепцов Г.Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації / Г.Г. Почепцов. – К.: Спадщина, 2012. – 464 с.
2. Карабаева А.Г. Нарратив в науке и образовании [Електронний ресурс] / Сборник материалов конференции. Серия «Symposium», выпуск 29. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – 89-96 с. – Режим доступу: http://anthropology.ru/ru/texts/karabaeva/educinnov_11.html
3. Почепцов Г.Г. Контроль над розумом / Г.Г. Почепцов. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 350 с.
4. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы [Електронний ресурс] / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – № 3, 2000. – Режим доступу: http://galapsy.narod.ru/PsyNarrative/Brockmeier.htm
5. Alker H.R. a.o. Two Reinterpretations of Toynbee's Jesus: Explorations in Computational Hermeneutics / H.R. Alker // Artificial Intelligence and Text-Understanding: Plot Units and Summarization Procedures. – 1985.

6. Abbot A. From Causes to Events. Notes on Narrative Positivism / A. Abbot // Sociological Methods & Research. – 1992. – № 4.
7. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 2001. – 656 с.
8. Козлов Е.В. Серийность в паралитературе: интратекстуальные образования и издательские серии. Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: Человек и его дискурс / Е.В. Козлов // Сб. науч. трудов. – М.: «Азбуковник», 2003.
9. Почепцов Г.Г. Сучасна міфологія: хто і як її використовує [Електронний ресурс] / mediasapiens. Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/4935
10. Почепцов Г.Г. Когнітивні підходи до аналізу інформаційного простору [Електронний ресурс] / mediasapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/11418
11. Griffin L.J. Temporality, events and explanation in historical sociology / L.J. Griffin. – Sociological methods & research. – 1992. – № 4. – P. 413, 419.
12. Почепцов Г.Г. Трансляція історій як базис цивілізації [Електронний ресурс] / mediasapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/4534
13. Почепцов Г.Г. Україна та її інформаційне майбутнє [Електронний ресурс] / mediasapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/4474
14. Барт Р. Мифологии / Р. Барт. Пер. с фр. – М.: Академический Проект, 2008. – 351 с.
15. Почепцов Г.Г. Особливості масової міфокультури [Електронний ресурс] / mediasapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/5112
16. Мейта А. Показ фильма «Матч» разрешен в Украине с ограничениями [Електронний ресурс] / РИА Новости. Режим доступу: http://rian.com.ua/culture_society/20120420/79035687.html
17. Американские кинематографисты снимают документальный фильм о «матче смерти». Правдивый, в отличие от российского [Електронний ресурс] / Ua-today. Режим доступу: http://www.ua-today.com/modules/myarticles/article_storyid_50353.html

Карпиленко В.А.
Мариупольский государственный университет

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НАРРАТИВОВ И ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ИМИ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Аннотация
В статье раскрыто понятие нарратива. Его использование в различных сферах жизни. Показано применение нарративов в системе социальных коммуникаций. А также важность создания смыслов и их управление для государства. Затронут вопрос создания собственных нарративов и мифологии в Украине.
Ключевые слова: наратив, мифология, социальные коммуникации, тексты, смыслы.

Karpilenko V.A.
Mariupol State University

FUNCTIONING OF NARRATIVES AND MANAGEMENT FEATURES IN THE SYSTEM OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Summary
In this article the concept of narrative. Its use in various spheres of life. Shows the use of narratives in the system of social communications. As well as the importance of creating meanings and their management for the state. Raised the issue of creating their own narratives and mythology in Ukraine.
Keywords: narratives, mythology, social communication, texts, meanings.

УДК 81'367.338:070

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ З ОПОРНИМ ПРЕДИКАТОМ В ПРИСУДКОВІЙ ЧАСТИНІ В ТЕКСТАХ ЗМІ

Ротару І.Ю.
Бердянський державний педагогічний університет

У статті охарактеризовано особливості функціювання складних речень зі взаємозалежними частинами з опорним предикатом в присудковій частині в текстах ЗМІ. Виявлено, що предикати модусу присудкової частини в поєднанні зі сполучними засобами розкривають модальні ситуації вірогідності, питальності, оцінки. Визначено, що важливим фактором створення емоціогенних текстів ЗМІ є вживання складних речень зі взаємозалежними частинами з експлікованою оцінною модальністю.

Ключові слова: складне речення зі взаємозалежними частинами, опорний предикат, присудкова частина, модальна ситуація, модальність.

Постановка проблеми. Мова засобів масової інформації постає об'єктом дослідження науковців, оскільки ЗМІ «здійснюють найвідчутніший вплив на вироблення узвичаєного мовного стандарту, формують певні мовні смаки, моду на слововживання» [4, с. 8]. Вивчення мовної організації текстів ЗМІ дозволяє спостерігати за важелями формування читацької думки та соціальної позиції громадян. За словами І. Я. Завальнюк, перебудова синтаксичного ладу мови української преси початку ХХІ ст. виражена в процесах активізації синтаксичних одиниць істотно впливає на комунікативну ефективність повідомлень, увиразнюючи їхню впливову потужність як основну ознаку медійних жанрів [5, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж останніх досліджень синтаксису мови текстів ЗМІ послуговуємося працями І. Я. Завальнюк [5], Р. О. Христіанінової [8], С. Я. Єрмоленко [4], у яких проаналізовані особливості вживання складних речень в мові сучасної української преси.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемі вживання складних речень зі взаємозалежними частинами з опорним предикатом в присудковій частині в текстах ЗМІ дотепер не було присвячено жодних наукових розвідок, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї статті є висвітлення семантичних аспектів функціювання складних речень зі взаємозалежними частинами з опорним предикатом у присудковій частині в текстах ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно важливим завданням для журналіста є створення тексту, який вирізнятиметься не лише інформативністю, нагальністю, змістовністю, а й емоціогенністю. Як слушно зауважує І. Я. Завальнюк, «сучасні українські контексти вирізняє особливе комунікативно-прагматичне спрямування, яке виявляється в тому, щоб у процесі подання змістово-фактологічної інформації не так інформувати, як впливати на читацьку аудиторію через переконання, навіювання, емоційне «втягування» [5, с. 3]. Умовою формування ефективного продукту журналістської діяльності є вдале вживання синтаксичних одиниць, які чітко виражають думку автора й викликають зацікавленість у реципієнта.

Складні речення зі взаємозалежними частинами на зразок *Цікаво, чи вдалося б йому досягти такого ж кар'єрного успіху у юриспруденції, як у шоу-бізнесі завдяки КВК і неймовірній удачі?* («ЕКСПЕДИЦІЯ ХХІ», № 7, 2009); *Мені здається, що, крім мистецтва театру, літератури, кіно, народного ремесла, музики тощо, важливим чинником формування ідентичності є спорт та культура спорту загалом* (День, 28 січня 2011) привертають увагу читачів завдяки емоційному вияву опорного слова присудкового компонента (цікаво, здається тощо).

Аналізовані речення за своєю семантико-синтаксичною організацією є модусно-диктумними структурами з опорним предикатом у присудковій частині. Семантика ж цього предиката відбиває змістове наповнення конструкцій, які є типовими для текстів ЗМІ. Зокрема, у мові ЗМІ спостерігаємо вживання складних речень зі взаємозалежними частинами, формованих предикатами модусу, які пов'язані з модальними ситуаціями вірогідності, питальності, оцінки, волітивності та оптативності, на приклад: ***Гадається, що*** *Миколу Плав'юка помилково вважають справжнім романтиком української революції…* (Галичина, 19 червня 2012); ***Хіба не очевидно*** *навіть не інтелектуалу,* ***що*** *на цих виборах Президента в будь-якому разі буде обрано…?* (Українська правда, 2 лютого 2010); ***Необхідно, щоб*** *Україна була з Росією рівноправним партнером* (Кореспондент, 18 квітня 2003) тощо.

Конструкції з експлікованою модальністю вірогідності (достовірності), або епістемічною модальністю, передають ступінь упевненості суб'єкта щодо достовірності змісту пропозиції, вираженої підметовою частиною [3, с. 155; 7, с. 228]. Структуру ситуації вірогідності визначають дві осі координат: шкала ймовірності, яка відображає кількісну оцінку наявних у мовця знань про предмет, і шкала впевненості, яка передає суб'єктивне відчуття істинності чи хибності висловлюваної пропозиції [6, с. 157].

Обстежений матеріал сучасних українських ЗМІ дає підстави говорити, що функцію ймовірності в аналізованих типах складних речень зі взаємозалежними частинами виконують переважно модусні предикати та предикативи, зокрема:

1) предикати інтелектуально-пізнавальної діяльності: ***Гадається, що*** *Миколу Плав'юка помилково вважають справжнім романтиком української революції…* (Галичина, 19 червня 2012); ***Пам'ятається, що*** *в колишньому Радянському Союзі на підтримку Генерального секретаря ЦК КПРС чи Першого секретаря республіканської компартії віддавали голоси майже 99% виборців* (День, 20 вересня 2006); *Спочатку* ***подумалось, що*** *поставити питання пані Галенко вже не вдастьcя* (Українська правда, 19 березня 2013);

2) предикати сприйняттєвої діяльності: ***І верзлося, що*** *жила там у хаті на узбіччі пагорба, а внизу були дахи домів, а далі річка, над якою ширяли водні птиці* (Сучасність, 8 серпня 1993); ***Видається, що*** *більші та менші інституції, найперше окремі видавництва, взялися переконувати нас, що укра-*

їнська література насправді двомовна… (Український тиждень, 25 липня 2013);

3) предикати буття: *Нерідко **буває, що** працівники місяцями не отримують зарплати…* (Високий Замок, 24 листопада 2009);

4) предикативи інтелектуального стану: *Навіть **абсурдно, що** часто мені треба пояснювати таке рішення* (Український тиждень, 22 лютого 2013); ***Безсумнівно, що** час проголошення Незалежності став, послуговуючись термінологією Карла Ясперса, «осьовим» в історії України* (Українська правда, 27 серпня 2013); ***Зрозуміло, що** так звані масові заворушення в Кишиневі були частиною розробленого сценарію* (Дзеркало тижня, 13 травня 2009); *…**логічно, що** влада повинна якось задобрювати народ, уникати конфліктних ситуацій* (Українська правда, 18 липня 2013); ***Очевидно, що** найпростіший шлях – …не найраціональніший* (Дзеркало тижня, 6 серпня 2005).

За О. І. Бондарем, О. Л. Доценко, Р. О. Христіаніновою, мікрополе ймовірності охоплює три ступені: високий, середній та невисокий [2, с. 60; 3, с. 161–162; 7, с. 230–233].

Структури зі значенням високої ймовірності характеризує високий ступінь упевненості суб'єкта в тому, що пропозиція, виражена в підметовій частині, відповідає чинному станові речей [7, с. 230]. Категорична впевненість у достовірності пропозиції виникає на основі безпосереднього чуттєвого сприймання, умовиводів або свідчень, отриманих із авторитетних джерел [1, с. 44]. У модусному компоненті складних речень зі взаємозалежними частинами зі значенням високої ймовірності, представлених у текстах ЗМІ, як опорні функціонують предикативи, виражені лексемами з такими домінувальними семами:

1) «вмотивованість» (*відповідно, закономірно, логічно, не випадково, природно* тощо): *Тож цілком **закономірно, що** перше засідання ВРЮ було присвячене призначенню керівників вищих спеціалізованих судів* (Дзеркало тижня, 4 лютого 2011); *Цілком **природно, що** в дитини рано чи пізно виникне запитання: «А чому тато не мусить?»* (Дзеркало тижня, 11 листопада 2007);

2) «впевненість» (*безперечно, істинно, очевидно* тощо): ***Безперечно, що** рятувальні служби працювали, не покладаючи рук* (Українська правда, 18 грудня 2012); ***Істинно, що** недостойні бути Дажбожими внуками* (Віче, № 22, 2006); *Для представників УПЦ **очевидно, що** новий Патріарх Московський повинен орієнтуватися в тому, що відбувається в Україні* (Хрещатик, 21 січня 2009);

3) «знаковість» (*знаково, знаменно* тощо): *Тож **знаково, що** святкування 140-річного ювілею Агатангела Кримського розпочали саме в цих стінах* (Літературна Україна, 13 січня 2011 року); ***Знаменно, що** медиків-українців начебто прикривав старший лікар Карл Кенігсберг, німець за походженням* (День, 10 вересня 2010);

4) «невмотивованість» (*абсурдно, алогічно* тощо): *І, відверто кажучи, **абсурдно, що** це відбувається тоді, коли ціни на газ у Європі природним шляхом падають* (День, 23 квітня 2010); *… **алогічно, що** найбільша лісистість додає закарпатцям багато проблем* (Новини Закарпаття, 27 березня 2013);

5) «показник» (*показово, прикметно, характерно* тощо): ***Показово, що** сьогодні керівники компаній дедалі більше прагнуть зробити свій бізнес міжнародним* (День, 1 лютого 2011); ***Прикметно, що** серед глядачів були не лише колеги по перу Дмитра Павличка, а й багато молоді, спраглої поетового слова* (Літературна Україна, 14 квітня 2011); ***Характерно, що** про все те Степан Горлач оповідав, анітрохи не драматизуючи сюжетів* (Літературна Україна, 24 лютого 2011).

Значення високої ймовірності передають також модусні предикати, виражені лексемами з такими домінувальними семами:

1) «інформативність» (*виринати, показуватися* тощо): *10 лютого українські канали показали сюжети, у яких **виринало, що** поет «образився», що поет «помстився»* (Літературна Україна, 24 лютого 2011); ***Показується, що** автор більший поет у малюванню живого життя, ніж в аскетичних образах своїх улюблених юдеїв, єгиптян і всякої іншої допотопности* (Літературна Україна, 24 лютого 2011);

2) «пам'ять» (*пам'ятатися* тощо): ***Пам'ятається, що** одна із зустрічей Найсвятішого Отця… проводилася саме для людей цієї сфери громадської діяльності* (День, 31 липня 2002);

3) «усвідомлення» (*виглядати* тощо): *З усього **виглядає, що** Кремль має, як колись очолювані Леніним більшовики, програму-максимум і програму-мінімум* (Літературна Україна, 24 лютого 2011).

Крім названих, експлікувати значення високої ймовірності можуть модусні предикати з семантикою буття на кшталт бувати, виявлятися тощо: *Іноді дійсно **буває, що** вона робить не те, що потрібно* (Дзеркало тижня, 11 червня 2005); ***Виявилося, що** в чоловіків ця раціональна концепція спрацьовує набагато краще, ніж у жінок, і ось чому* (Дзеркало тижня, 21 червня 2008).

Конструкції, які експлікують значення середньої ймовірності, демонструють середній ступінь переконаності суб'єкта в істинності повідомлюваного в підметовій частині [7, с. 231]. Значення середньої ймовірності відображають модусні предикативи, виражені лексемами з домінувальними семами «припущення» (можливо, ймовірно): *Цілком **ймовірно, що** якби існував хіт-парад утопій у програмах кандидатів у президенти, то дана обіцянка В. Януковича поза конкуренцією би посіла одну з топ-позицій* (Українська правда, 11 січня 2010); ***Можливо, що** такі побоювання стримують Ватикан* (Дзеркало тижня, 31 жовтня 2009).

У функції модусних предикатів – виразників середньої ймовірності – можуть поставати дієслова:

1) інтелектуально-пізнавальної діяльності: ***Міркується, що** воно сподобається так само, як припав до душі «Подільський вареник»* (Подолянин, 21 травня 2010);

2) сприйняттєвої діяльності: ***Відчувається, що** за її спиною досі немає потужного інтелектуального центру…* (День, 22 жовтня 2010).

Значення середньої ймовірності можуть передавати і модусні предикати буття, але тільки за умови їхнього поєднання з допоміжним компонентом може, який виражає значення «припущення»: *Інакше **може трапитися, що** після весілля (не дай Бог під час вагітності) виявиться недуга і цю невинну особу вважатимуть джерелом поширення інфекції* (Волинь, 6 липня 2013).

Речення зі значенням невисокої ймовірності структурують модусні предикати з домінувальною семою «невпевненість» (*малоймовірно, неймовірно* тощо): *Проте **малоймовірно, що** цей «хтось» зможе ефективно керувати державою* (Експрес, 28 лютого 2011); ***Неймовірно, що** листи написала людина, яка жодного дня не вчилася в школі, а відсутність документа про освіту закрила в подальшому їй дорогу до художньої освіти* (Дзеркало тижня, 8 грудня 2001) – у наведеному прикладі значення невисокої ймовірності, підтверджене кон-

текстом, експлікує лексема, транспонована з поля оцінної модальності.

Значну кількість складних речень зі взаємозалежними частинами, репрезентованих у ЗМІ, становлять конструкції з експлікованою оцінною модальністю, з-поміж яких виділяємо речення раціональної оцінки та емоційної оцінки.

Структури раціональної оцінки формують модусні предикати, які виражають позитивне, нейтральне чи негативне ставлення мовця до змісту пропозиції [7, с. 236].

Позитивну оцінку відбивають предикати на взірець *неймовірно* (у значенні «дивно»), *прекрасно, чудово* тощо: ***Неймовірно, що*** *цей епізод потрапив у літопис* (Український журнал, № 3, 2011); ***Прекрасно, що*** *можемо відбудувати старе за гроші багатих* (Волинь Post, 20 грудня 2011); ***Чудово, що*** *прем'єр вкладає в кінематограф час, сили, переконання* (Дзеркало тижня, 11 лютого 2011).

Нейтральну оцінку експлікують модусний предикатив *байдуже: Їй* ***байдуже, що*** *думають люди про її роботу* (Високий замок, 24 листопада 2010).

Негативне значення репрезентують модусні предикативи *ганебно, жахливо, кепсько* тощо: ***Ганебно, що*** *Апеляційний суд виконав це брудне замовлення Адміністрації Президента України* (Високий замок, 30 січня 2012); *На думку митця,* ***жахливо, що*** *давно мертві особи диктують наше сьогодення* (Українська правда, 14 квітня 2011); ***Кепсько, що*** *навіть ці діячі з найвищих сфер, як бачимо, не покладаються на можливість законного владнання суперечки…* (Персонал Плюс, 31 січня 2008).

Речення з експлікованою модальністю емоційної оцінки можуть формувати модусні предикати, виражені такими дієсловами *дивувати, засмучувати, зворушувати, радувати, тривожити, турбувати, хвилювати, цікавити* тощо: ***Дивує, що*** *окремі «верховники»…з усіх сил тримаються за депутатську недоторканність* (День, 5 лютого 1999); *Мене* ***засмучує, що*** *за цей час ми так і не змогли збудувати таку свою державу, щоб міцно стояла на ногах* (Високий замок, 22 жовтня 2010); *Іноземців* ***зворушило, що*** *школярі Жовківського району доглядають меморіал загиблим австрійським воякам* (Zik, 26 вересня 2007); ***Радує, що*** *свято «Подільський вареник» у коледжі ПДАТУ дійсно виявилось по-справжньому українським…* (Подолянин, 21 травня 2010); *Неонілу* ***тривожило, що*** *її співмешканець не тільки не розлучився з горілкою, але й все частіше приходив додому п'яний* (Волинь, 19 вересня 2013); *Російську залізницю* ***турбує, що*** *«Укрзалізниця» їздить порожняком* (Економічна правда, 27 вересня 2010); *…і його нітрохи не* ***хвилювало, що*** *у школі модельєрів він був єдиним хлопцем* (Україна молода, 20 листопада 2010); *Захарченка не* ***цікавить, що*** *бойовики тренуються у клубі МВС* (Українська правда, 21 травня 2013).

Речення з експлікованою модальністю емоційної оцінки структурують також предикативи відповідально, *втішно, ганебно, драматично, зворушливо, моторошно, неприпустимо, несправедливо, похвально, приємно, трагічно, феноменально, цікаво, цінно* тощо: *…****відповідально, що*** *престижна міжнародна студентська олімпіада проходить саме у нашому виші…* (Україна молода, 5 липня 2013); *Дуже* ***втішно, що*** *меценат подарував нам картину рівненського художника Олександра Закусилова* (Рівненський репортер, 15 вересня 2010); *Адже* ***ганебно, що*** *Україна є буквально єдиною з держав Європи, де не роблять пересадок кісткового мозку від однорідного донора чи інших операцій для онкохворих та інших тяжкохворих дітей* (Україна молода, 12 липня 2013); *Тому для мене дуже* ***драматично, що*** *зараз не маю змоги займатися фундаментальними дослідженнями* (Дзеркало тижня, 19 серпня 2011); *…****зворушливо, що*** *у Львові пам'ятають Квітку Цісик…* (Львівська газета, 24 грудня 2009); ***Моторошно, що*** *Україна втрачає партію, яка замість очиститися, лізе в багнюку* (Трускавецький вісник, 21 червня 2013); ***Неприпустимо, що*** *такий журнал був рекомендований Міносвіти для підписки в усіх школах України* (Українська правда, 21 березня 2011); *Але ж* ***несправедливо, що*** *суд забирає звання у двох українців, яким попередня влада дала таку нагороду* (Українська правда, 3 серпня 2011); ***Похвально, що*** *депутати все-таки вирішили поставити законодавчу крапку в цьому питанні* (День, 17 липня 2013); ***Приємно, що*** *у Вашій особі маємо корінного киянина й разом із тим суто українського інтелігента-письменника…* (Літературна Україна, 14 квітня 2011); *«****Трагічно, що*** *жертвами подібних беззаконних актів стали і російські громадяни», – зазначили дипломати* (Дзеркало тижня, 6 грудня 2012); ***Феноменально, що*** *опозиціонери досі не зрозуміли, з ким вони насправді мають справу* (Українська правда, 11 жовтня 2010); ***Цікаво, що*** *сьогодні, попри шалену популярність своїх романів, Януш Вишневський продовжує активно займатися молекулярною біологією* (Львівська газета, 23 вересня 2010); *Дуже* ***цінно, що*** *покращився стан справ у базових експортних галузях – металургії та хімії* (День, 11 травня 2006).

Аналіз публіцистичного матеріалу дає підстави говорити про те, що значення питальної модальності може бути тісно пов'язаним зі значеннями епістемічної та аксіологічної модальностей. Це виявляється в тому, що конструкції з питальною модальністю структурують модусні предикати та предикативи зі значенням вірогідності або оцінки з додаванням питальних часток, що слугують для оформлення питальної інтонації *не…що, чи не…де, хіба не…що, чи…що, а…щоб:* ***Хіба не очевидно*** *навіть не інтелектуалу,* ***що*** *на цих виборах Президента в будь-якому разі буде обрано…?* (Українська правда, 2 лютого 2010); ***Чи,*** *може,* ***виявиться, що*** *їхню долю, не спитавши, хтось уже розіграв… у «дорожню карту?»* (День, 8 лютого 2011); ***Чи не очевидно, що*** *коли банки-учасники кредитних бюро почнуть «набивати» бази даних, вони добровільно-примусово схилятимуть клієнтів до видачі дозволів на звернення до їхніх кредитних історій* (Дзеркало тижня, 29 липня 2006).

Висновки і пропозиції. Отже, складні речення зі взаємозалежними частинами з опорними предикатами в присудковій частині значно впливають на формування емоціогенності текстів ЗМІ. Це зумовлено модусно-диктумною співвіднесеністю присудкового та підметового предикативних компонентів цих конструкцій, а також природою предикатних модусів з експлікованою епістемічною, аксіологічною і питальною модальністю. Ця наукова розвідка визначає перспективні напрямки дослідження функціювання інших різновидів складних речень зі взаємозалежними частинами в публіцистичних текстах, інтернет-виданнях.

Список літератури:

1. Большакова Н. И. Языковое оформление модусных категорий на материале писем М. Цветаевой и Б. Пастернака: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. И. Большакова. – К., 1993. – 246 с.
2. Бондар О. Предикати модусу в українській мові / Олександр Бондар // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту: зб. наук. пр. / [наук. ред. Б. І. Бунчук та ін.]. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477: Слов'янська філологія. – С. 59–63.
3. Доценко О. Л. Семантико-прагматичний синтаксис: особливості вираження модальності: [монографія] / О. Л. Доценко. – К.: Міленіум, 2006. – 226 с.
4. Єрмоленко С. Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови / С. Я. Єрмоленко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: ВЦ «Київ ун-т», 2001. – Вип. IV. – С. 3-12.
5. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI ст.: структура та прагмастилістичні функції: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Я. Завальнюк. – К., 2010. – 40 с.
6. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.; [отв. ред. А. В. Бондарко и др.]. – Л.: Наука, 1996. – 229 с.
7. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в газетних текстах XXI ст. / Раїса Христіанінова // Слова ў кантэксце часу: да 85-годдзя прафесара А. І. Наркевіча: зб. навук. прац / пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава. – У 2-х т. – Т. 1. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2014. – С. 123–132.
8. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: [монографія] / Раїса Олександрівна Христіанінова. – К.: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

Ротару И.Ю.
Бердянский государственный педагогический университет

СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ СО ВЗАИМОЗАВИСИМЫМИ ЧАСТЯМИ С ОПОРНЫМ ПРЕДИКАТОМ В СКАЗУЕМНОЙ ЧАСТИ В ТЕКСТАХ СМИ

Аннотация
В статье охарактеризованы особенности функционирования сложных предложений со взаимозависимыми частями с опорным предикатом в сказуемной части в текстах СМИ. Выявлено, что предикаты модуса сказуемной части в сочетании с соединительными средствами раскрывают модальные ситуации вероятности, вопросительности, оценки. Определено, что важным фактором создания эмоциогенных текстов СМИ является употребление сложных предложений со взаимозависимыми частями с эксплицированной оценочной модальностью.
Ключевые слова: сложное предложение со взаимозависимыми частями, опорный предикат, сказуемная часть, модальная ситуация, модальность.

Rotaru I.Yu.
Berdyansk State Pedagogical University

COMPLEX SENTENSES WITH INTERDEPENDENT CLAUSES WITH THE BASED WORD IN THE PREDICATE CLAUSE IN MEDIA TEXTS

Summary
The peculiarities of complex sentences with interdependent clauses with the based word in the predicate clause in media texts are characterized in the article. It is revealed that modus predicates of the predicate clause, in combination with the connecting means, open modal situations of probability, question, and evaluation. It is determined that an important factor in the creation of emotiogenic media texts is the use of complex sentences with interdependent clauses with explicated estimated modality.
Keywords: complex sentence with interdependent clauses, based word, predicate clause, modal situation, modality.

УДК: 659.1.012

ПРИХОВАНА РЕКЛАМА І PRODUCT PLACEMENT В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Санакоєва Н.Д.
Запорізький національний університет

Публікація присвячена використанню технології Product placement в Україні та визначенні критеріїв її ефективності. Значна увага приділена з'ясуванню сутності понять «прихована реклама», «product placement». З'ясовано, що в Україні основним медіа для Product placement є телебачення. Акцентовано на особливостях цієї технології в Україні, де вона є складником таких програм, як: крос-промоушн, кіномерчандайзінг, спонсорські програми, телент-рілейшнз, ліцензування. У висновках вказано на необхідності законодавчого врегулювання використання технології Product placement в Україні. Актуальним є і визначення чітких критеріїв її ефективності і норм оцінювання.
Ключові слова: Product placement, прихована реклама, рекламна комунікація, бренд, крос-промоушн, кіномерчандайзінг, спонсорські програми.

Постановка проблеми. При впровадженні технологій Product placement на українському ринку, гострими є питання взаємодії творчого та комерційного складників при створенні продуктів художньої культури. Продюсери ставлять за мету звернути увагу на свої проекти якомога більшої кількості інвесторів, а бренди у пошуках нових шляхів досягнення уваги з боку аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіюванням означеної теми займалися зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема О. Березкіна [7], Н. Грицюта [4], К. Маліношевська [12], О. Маєвський [11] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, нагальними питаннями для вітчизняного рекламного дискурсу є з'ясування сутності понять «прихована реклама» та «product placement», а також визначення вартості Product placement та критеріїв його ефективності. Згідно законодавчого регулювання технологія «product placement» є маловивченою, і малорегульованою, що і зумовило актуальність нашого дослідження. Рекламодавцю, що вирішив просувати свій товар за допомогою product placement, слід чітко уявляти собі усі ризики і оптимальні шляхи їх усунення.

Мета статті. Метою цієї наукової розвідки є розробка комплексного уявлення про технологію «product placement» як частину рекламного дискурсу, виявленні критеріїв її ефективності та у встановленні теоретичних контурів понять «прихована реклама» та «product placement».

Виклад основного матеріалу. Синонімом Product placement в англійській мові є поняття «embedded marketing», що можна перекласти як вбудована реклама. Прихована реклама перекладається як «surreptitious advertising». Принаймні, саме такий термін використовується в Європейській конвенції про транскордонне телебачення (1989), яка набрала чинності для України 1 липня 2009 року [6]. Із цього слідує, що поняття «прихована реклама» і «product placement» є нетотожними, хоча і мають на меті змінити поведінку споживача для популяризації свого продукту. Проаналізувавши визначення поняття «прихована реклама», визначеного Законом України «Про рекламу», ми з'ясували, що основна відмінність між ними полягає у засобах розміщення. Так, прихована реклама – це «інформація про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація слугує рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо дійсної мети таких програм, передач, публікацій» [7]. А згадка бренду, торгівельної марки у кіно, серіалах, кліпах, творах художньої культури, комп'ютерних іграх – це Product placement.

Основним медіа для Product placement є телебачення. Консалтингова компанія PQ Media опублікувала результати досліджень, згідно з якими на Product placement в рекламі припадає 71,4%. У 2012 році компанії витратили 3,4 мільярдів доларів на Product placement у телевізійних передачах, а в 2013 році ця цифра вже зросла на 23,9%. Product placement в кінофільмах склав 26,4%, витрати на нього – 985,1 мільйонів доларів, у 2013 році зростання відбулось на 20,5%, у тому числі за рахунок крос-промоушену в рекламних трейлерах, на веб-сайтах і на дисплеях у пунктах продажу. Product placement в інших медіа склав усього 2%. Бурхливе зростання відбулось завдяки популярності Product placement у відеоіграх і на веб-сайтах, призначених для аудиторії від 18 до 34 років [14].

Сьогодні дослідницькі компанії в Україні не володіють технологією визначення ефективності Product placement. Але є особливості: розцінки на ігрову рекламу винно-горілчаних і тютюнових виробів перевищують звичайні в 1,5-2 рази. Пряма реклама цих товарів на телебаченні взагалі заборонена, деякі телеканали, щоб не мати проблем з регулятором, обмежують демонстрацію сцен розпивання спиртного та куріння.

США залишається найбільшим ринком Product placement (290 мільярдів доларів), за ними слідують Бразилія, Мексика, Австралія і Японія. Китай є найшвидшим ринком, де розвивається PP (зростання на 34,5%), за ним – США, Італія і Канада [15].

Прихована реклама – це великий набір технологій і методів із просування на ринок торгівельної марки, послуги або компанії, які зазвичай супроводжують пряму рекламу і спрямовані на досягнення оптимальних маркетингових результатів. При цьому використовуються комунікації, що не входять в сферу діяльності рекламних агентств. Якщо пряма реклама спрямована, головним чином, на збільшення обсягу продажів, то мета прихованої реклами – домогтися гарних позицій іміджу бренду і ставлення до нього потенційних споживачів і цільової аудиторії [13, с. 66-67].

Product placement – органічний метод розміщення реклами, його ефективність залежить від того, наскільки це включення товару в дію відповідає правді життя в рамках тієї логіки, що використовується в сценарії [10].

Технологія «product placement» дозволяє вирішити комплекс завдань: формування іміджу торгової марки за допомогою асоціювання її з персонажами, що взаємодіють із продуктом; підвищення лояльності споживачів до торгової марки як наслідок довірливого ставлення до проекту і до персонажів,

що використовують продукт; інформування про особливості продукту і тонкощі його використання; передача емоційної складової торгової марки [2].

Product placement використовує феномен людської психіки, який психологи називають «ефектом простого перебування в полі зору». Згідно з результатами численних досліджень, знаходження «в полі зору» призводить до несвідомого почуття симпатії, навіть якщо до експонованого товару увага випробовуваних спеціально не залучається. Інформація про нього сприймається і запам'ятовується людьми несвідомо.

Product placement має низку переваг у порівнянні із іншою рекламою.

1. Розміщення реклами у середині фільму не викликає у глядача бажання перейти на інший канал, оскільки ця форма цілком органічно сприймається у сюжеті фільму.

2. Для рекламодавця Product placement – це спроба більш точно досягти своєї цільової аудиторії, гарантовано донести своє рекламне повідомлення, ефективніше розпорядитись своїми грошовими вкладеннями.

3. Product placement вигідний для телеканалів, тому що вони одержують додатковий прибуток, не збільшуючи у своєму ефірі обсяг рекламних блоків, що обмежений законом до 20% ефірного часу.

4. Проходить розширення рекламних можливостей й ще з позитивним сприйняттям глядачем такого виду реклами.

Недоліком для Product placement є те що його бажано використовувати для розкручених торговельних марок, тобто для брендів, новий же товар можливо втратиться й забудеться глядачем впродовж перегляду фільму. Крім того, рекламодавцеві не дуже зрозуміло, що він купує, за що платить. Сама процедура Product placement неструктурована. Для цього необхідно створити інфраструктуру, розробити технологію, забезпечити адекватне ціноутворення, рекламувати цю послугу [9, с. 120-124].

Проте, деякі тенденції у використанні цієї технології на українському ринку виокремити можна.

Так, Product placement є складником таких програм, як:

– крос-промоушн / cross-promotion (просування «фільм+бренд»). Під час проведення рекламної кампанії бренда з використанням образів, кадрів, цитат, саундтреків з фільму підвищується популярність цього фільму, що, відповідно, сприяє підвищенню популярності бренду;

– кіномерчандайзинг – використання образів персонажів художніх фільмів та мультфільмів. Товарні групи можуть бути найрізноманітнішими: іграшки, сувенірна продукція, посуд, одяг, канцелярські приладдя, продукти харчування, косметика, напої, в тому числі алкогольна продукція;

– спонсорські програми: спонсорство телевізійного показу фільму/серіалу; спонсорство прем'єрних показів у кінотеатрах країни й організованих перед показом фуршетів та презентацій; спонсорство промо-турів акторів, які використовують у фільмі продукт, тощо;

– talent-relations – залучення зірок спорту, кіно, ТБ, моди, а також політиків та інших відомих осіб до рекламної кампанії для просування товару. Це один із найорганічніших та найбільш тонких рекламних прийомів, пов'язаних із появою продуктів у кінострічках;

– ліцензування – агентства з Product placement є посередниками між кінокомпаніями і рекламодавцями щодо купівлі прав на персонажі та кінообрази.

Ефективність розміщення інформації про торгову марку у різних видах художніх творів залежить, як і в будь-якій іншій справі, від професіоналізму фахівців, їх здатності до гармонійної інтеграції Product placement-послання в контент художнього твору [12, с. 44].

Щодо розвитку Product placement в Україні відзначаємо велику наявність закордонних програм в українському телеефірі. Розвиток технології Product placement відбувається на одному рівні з Росією через тісний взаємозв'язок країн. Медіаконсалтингова компанія Media Resources Management підвела підсумки 2013 року. Усього за 2013 р. в ефір першої шістки українського ТБ вийшли 111 прем'єрних серіалів, 47 прем'єрних кіно- і телефільмів виробництва країн СНД і 40 нових телешоу. Якщо порівнювати з аналогічними показниками минулого року, то достатньо помітно зменшилась кількість нових шоу (у січні-червні 2012 р. в ефірі першої української шістки дебютувало 50 телешоу). У порівнянні з аналогічним періодом минулого року зросла кількість серіальних прем'єр (у першому півріччі 2012 року таких було 105), і суттєво збільшилася кількість дебютних для українського ефіру телевізійних і кіно-фільмів (у січні-липні минулого року їх було 23). Серіали в абсолютній більшості є російськими проектами, рідше – українські. За жанровою приналежності більшість дебютів за минулі шість місяців в Україні серіалів – мелодрами і драми. За ними йдуть детективи, комедії і бойовики [8].

Зараз Product placement є в будь-якому телеабо кінофільмі про сучасне життя. На сайтах із просування брендів пропонується вибір з великої кількості телесеріалів, художніх фільмів, комп'ютерних ігор, відеокліпів. Можна розмістити торгові марки у мультфільмі і навіть в театральних постановках. Разом із популярністю product placement росли і ціни. На думку керівника групи планування OMD Media Direction С. Кузнєцова, за останні 5-6 років вони суттєво збільшилися. В. Шимановський згадує, що років 10 тому розмістити бренд в кінофільмі можна було за символічну плату, просто домовившись з оператором. А в 2003 р. разовий показ торгової марки великої компанії у фільмі коштував 15 тисяч доларів, – продовжує він. Зараз, за його оцінками, product placement в телесеріалі обійдеться від 100 до 700 тисяч доларів, у великих телевізійних проектах на федеральних каналах на кшталт «Фабрики зірок» – від 150 тисяч доларів, а в художніх фільмах – від 200 тисяч доларів. Найдешевше обходяться книги і комп'ютерні ігри – включити в них свій бренд можна за кілька десятків тисяч доларів [3].

Слід зазначити, що таке явище, як Product placement, законодавець не може розглядати як рекламу, що має прихований характер, оскільки використання Product placement не підпадає під дію чинного законодавства України про рекламну діяльність, якщо воно не розміщується у програмах, передачах, публікаціях та через такі завуальовані форми його піднесення, як спонсорство, благодійність, дарування, реквізит.

Central Partnership пропонує п'ять опцій вартості Product placement залежно від способу розміщення: перша – поява логотипу в кадрі; друга – товар у дії; третя – герой вимовляє назву товару; четверта – герой користується товаром і коментує його; п'ята – продукт стає головним персонажем якого-небудь епізоду [1].

Висновки і пропозиції. Вважаємо доцільним сьогодні доповнити чинний закон України «Про рекламу» терміном «product placement» та визна-

чити основні норми у регулюванні цієї технології, спираючись на досвід зарубіжної правотворчості (нова редакція Директиви «Телебачення без кордонів» (Amended TVWF Directive). Так, відповідно норм цієї Директиви Product placement може використовуватись тільки у кінематографічних роботах, фільмах та серіалах для аудіовізуального перегляду, спортивних та розважальних програмах. Прийнятним є розміщення Product placement за надання товару для використання як призу або реквізиту. Така реклама не може з'являтися у дитячих програмах та при просуванні тютюнової продукції, медичних товарів і засобів лікування, що потребують рецепту [5].

Отже, використання технології Product placement в Україні на сьогодні вимагає законодавчого врегулювання та чітко встановлених критеріїв, що визначають її ефективність і норми оцінювання.

Список літератури:

1. Балабанова Л. Рекламний менеджмент / Л. Балабанова. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 392 с.
2. Березкина О. Product Placement. Технологии скрытой рекламы / О. Березкина. – СПб: Питер, 2009. – 208 с.
3. Виноградова Е. Product Placement: Брэнды в «нагрузку» / Е. Виноградова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.adme.ru/articles/product-placement-brendyv-nagruzku-4549
4. Грицюта Н. Імператив довіри як морально-етична категорія рекламної діяльності / Н. Грицюта [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tir/2010_9_1/html
5. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 року про узгодження певних положень, визначених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіа послуг (Директива про аудіовізуальні медіа послуги) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/157/
6. Європейська конвенція про транскордонне телебачення № 994_444 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_444
7. Закон України Про рекламу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр
8. Итоги первого полугодия 2013 г. в украинском телеэфире [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mrm.ua/ru/article/107
9. Колесов О. Product Placement: ефективність використання нового виду рекламоносія / О. Колесов // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – Київ. – 2001.– № 1. – С. 120-124.
10. Кузнецов П. Современные технологии коммерческой рекламы / П. Кузнецов. – М.: Дашков и Ко, 2012. – 296 с.
11. Маєвський О. До проблеми правового регулювання прихованої реклами в мас-медіа України та закордоном / О. Маєвський [Електронний ресурс] – Режим доступу: http//www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk 26
12. Маліношевська К. Особливості Product Placement в Україні / К. Маліношевська // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 1-2. – С. 43-45.
13. Разумовский Б. Искусство рекламы / Б. Разумовский. – Минск: Полымя, 1984. – 112 с.
14. PQ Media Research Reports [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pqmedia.com/reports.html
15. PQ Media Research Reports [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.prweb.com/releases/2012/12/prweb10204688.htm

Санакоева Н.Д.
Запорожский национальный университет

СКРЫТАЯ РЕКЛАМА И PRODUCT PLACEMENT В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация
Публикация посвящена использованию технологии Product placement в Украине и определении критериев ее эффективности. Значительное внимание уделено выяснению сущности понятий «скрытая реклама», «product placement». Выяснено, что в Украине основным медиа для Product placement является телевидение. Акцентировано на особенностях этой технологии в Украине, где она является составляющей таких программ, как: кросс-промоушн, киномерчандайзинг, спонсорские программы, телент рилейшнз, лицензирование. В выводах указано на необходимости законодательного урегулирования использования технологии Product placement в Украине. Актуальным является и определение четких критериев ее эффективности и норм оценивания.
Ключевые слова: Product placement, скрытая реклама, рекламная коммуникация, бренд, кросс-промоушн, киномерчандайзинг, спонсорские программы.

Sanakoyeva N.D.
Zaporizhzhya National University

SURREPTITIOUS ADVERTISING AND PRODUCT PLACEMENT IN UKRAINE: CURRENT TRENDS AND FOREIGN EXPERIENCE

Summary
The main purpose of the paper is to explore Ukrainian practice of product placement, and its efficiency criteria. The author explains the main concepts of the study, such as «surreptitious advertising» and «product placement». According to the article, most product placement in Ukraine is done through television. The author focuses on the Ukrainian specificity of the technology including its using as a part of the cross-promotion, movie merchandising, talent-relations, sponsorship and licensing programs. Finally, the author points out to the necessity of the legislative regulation of the product placement technology. It is also currently important to define its efficiency criteria, and evaluation standards.
Keywords: Product placement, surreptitious advertising, advertising communication, brand, cross-promotion, movie merchandising, sponsorship programs.

УДК 35.073.515

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА В ЗАКЛАДАХ КУЛЬТУРИ

Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті зроблено загальний аналіз нормативно-правових актів, що регулюють організацію діловодства в закладах культури України. Охарактеризовано зміст законів і підзаконних актів, які використовуються в діловодних структурах. Розкрито вплив нормативного забезпечення на регуляторну і технологічну культуру в організації діловодних процесів. Досліджено роль регуляторної та технологічної культури в ефективному веденні діловодства. Визначено перспективи розвитку науково-методичного забезпечення організації діловодства.
Ключові слова: діловодство, регуляторна культура, документообіг, документ, керування документацією, служба діловодства, організаційно-розпорядчий документ, номенклатура справ, зберігання документів.

Постановка проблеми. Зміни у політичній, економічній та соціальних сферах життя України, її інтеграції у європейське співтовариство, впровадження інноваційних технологій зумовлюють необхідність реформування й удосконалення всіх напрямів інформаційного та документаційного забезпечення.

Розбудова нормативно-правової та методичної бази організації діловодства в незалежній Україні, адаптація її до міжнародних нормативних документів з керування документацією, зумовлюють необхідність розглядати ці процеси комплексно в контексті формування національної культури діловодства як чинника підвищення ефективності функціонування установи.

Документаційне забезпечення є однією з форм управлінської діяльності, що здійснюється в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також на підприємствах, установах та організаціях усіх форм власності. Ці зміни також торкнулися закладів культури.

Мета статті – висвітлення правових основ ведення діловодства в установах соціокультурної сфери та регуляторна культура в процесі ведення діловодства.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Вивченням проблем розвитку нормативних документів, що регулюють діловодні процеси та розвиток регуляторної культури займались такі вчені як Беспянська Г.В., Палеха Ю.І., Леміш Н.О., Блощинська В.А., Глущик. С.В., Пашутинський Є.К., Загорецька О.Я., Ломачинська І.М. та інші.

Виклад основного матеріалу. Необхідність нормативного забезпечення організації діловодства зумовила розширення та конкретизацію положень щодо керування цією сферою діяльності.

В України розроблена система нормативно-правових актів, що регулюють процеси ведення діловодства, такі як: Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», Державний класифікатор управлінської документації, Державні стандарти (в т.ч. національний стандарт, що встановлює вимоги до оформлення ОРД), інструкції з діловодства.

На сьогодні чинним нормативно-правовим актом, що регулює порядок роботи зі службовими документами і встановлює порядок їх оформлення є Типова інструкція з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1242.

На виконання цієї інструкції Міністерство культури України було затверджено Інструкцію з діловодства в апараті Міністерства культури України, затверджена наказом Міністерства культури України від 31 травня 2012 року № 553 [1].

Інструкція визначає порядок ведення загального діловодства, її положення поширюються на всю службову документацію.

Вона встановлює загальні правила документування управлінської діяльності в апараті Міністерства культури України.

У розділі «Загальні положення» визначається сфера поширення положень інструкції, зазначаються законодавчі та нормативно-правові акти, відповідно до яких її було зроблено, визначається керівництво та відповідальність за ведення діловодства і забезпечення збереженості документів в установах та їх структурних підрозділах.

У розділі «Документування управлінської інформації» визначені загальні вимоги до створення документів, визначено класи управлінської документації, та визначені правила оформлення реквізитів та рекомендації щодо створення деяких видів документів.

У розділі «Організація документообігу та виконання документів» охарактеризовані вимоги щодо раціонального документообігу, визначено облік обсягу документообігу а також розглянуті всі етапи документообігу.

У розділі «Систематизація та зберігання документів у діловодстві» визначено порядок складання номенклатури справ, порядок формування справ та їх зберігання.

У розділі «Порядок підготовки справ до передачі для архівного зберігання» передбачається проведення експертизи цінності документів, складання описів справ, їх оформлення та передачу справ до архіву установи.

Також в інструкції визначені вимоги до оформлення документів, що виготовляються за допомогою друкувальних засобів, документів, що затверджуються з проставлянням грифа затвердження, документів, підписи на яких скріплюються гербовою печаткою, документів, що не підлягають реєстрації діловодною службою Міністерства культури України та визначено строки виконання основних документів.

Вимоги до оформлення організаційно-розпорядчих документів, що створюються в процесі управлінської діяльності встановлені у ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів». Вони поширюються на організаційно-розпорядчі документи – постанови, розпорядження, накази, положення, рішення, протоколи, акти, листи тощо, створювані в результаті діяльності:

- органів державної влади України;
- органів місцевого самоврядування;
- підприємств, установ, організацій та їх об'єднань усіх форм власності [2].

Цей стандарт установлює:
- склад реквізитів документів;
- вимоги до змісту і розташування їх;
- вимоги до бланків та оформлювання документів;
- вимоги до документів, що їх виготовляють за допомоги друкувальних засобів.

Вимоги його щодо оформлювання реквізитів можуть бути поширені на всі класи уніфікованих систем документації. Цей стандарт не поширюється на процеси створення та обігу електронних організаційно-розпорядчих документів.

Для забезпечення організації роботи з документами в процесі здійснення управлінських функцій і створення умов для зберігання документів в Україні діє Перелік типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів, затверджений наказом Міністерства юстиції України 12 квітня 2012 року № 578/5 [3].

Перелік є нормативно-правовим актом, призначеним для використання всіма установами, підприємствами і організаціями незалежно від форми власності та фізичними особами – підприємцями.

Перелік включає лише типові документи: з питань організації системи управління, планування, фінансування, обліку та звітності, роботи з кадрами, адміністративно-господарського обслуговування, а також документацію, що створюється в результаті виробничої та науково-технічної діяльності організацій.

Переліком встановлено конкретні строки зберігання документів в організаціях:
- 75 років;
- 50 років;
- 25 років;
- 15 років;
- 10 років;
- 5 років;
- 3 роки;
- 1 рік.

Ці строки зберігання документів є мінімальними, їх не можна скорочувати. А от продовження в організаціях строків зберігання документів, передбачених цим Переліком, допускається, але лише тоді, коли ця потреба спричинена специфічними особливостями роботи конкретної організації.

Перелік призначений для використання:
- при підготовці номенклатур справ;
- під час формування документів у справи;
- під час роботи комісій з проведення експертизи цінності документів.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» забороняється знищення документів без попереднього проведення експертизи їх цінності. Під час проведення експертизи цінності документів експертні комісії керуються типовими та галузевими переліками видів документів з нормативно встановленими строками їх зберігання, затвердженими відповідно до законодавства.

Крім управлінських документів, що створюються в результаті діяльності установ культури, значний масив утворюють документи, які забезпечують фінансову діяльність. Підприємства, організації, установи культури (крім бюджетних установ) бухгалтерський облік квитків (абонементів) та їх бланків як бланків суворої звітності здійснюють відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291 та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291.

Інвентаризація квитків (абонементів) проводиться відповідно до Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 11.08.94 № 69 або Інструкції з інвентаризації матеріальних цінностей, розрахунків та інших статей балансу бюджетних установ, затвердженої наказом Головного управління Державного казначейства України від 30.10.98 № 90.

Одним із нормативних документів, що регламентує діяльність установ соціокультурної сфери в питаннях фінансово-господарського документування є Інструкція з ведення квиткового господарства в театрально-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах, що затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв від 7 липня 1999 року № 452 (у редакції наказу Міністерства культури України від 12.05.2011 № 34).

В ній визначено визначає порядок ведення квиткового господарства в театрально-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах та поширюється на всі театрально-видовищні підприємства (театри, цирки, філармонії, концертні організації, професійні творчі колективи, музичні колективи і ансамблі тощо) та культурно-освітні заклади (культурні центри, музеї, художні галереї (виставки), виставкові зали, історико-культурні заповідники, парки культури та відпочинку, клуби, палаци і будинки культури, заклади освіти сфери культури, культурно-інформаційні та культурно-просвітницькі центри тощо) незалежно від підпорядкування, форм власності та організаційно-правових форм (далі – підприємства, організації, установи культури).

В ній визначено етапи веденням квиткового господарства є:
- виготовлення бланків квитків (абонементів);
- приймання замовником бланків квитків (абонементів);
- підготовка квитків (абонементів) до реалізації та їх реалізація;
- порядок зберігання квитків (абонементів) та їх бланків;
- знищення нереалізованих квитків (абонементів);
- бухгалтерський облік квитків (абонементів), їх бланків та звітність;
- інвентаризація квитків (абонементів) та їх бланків;
- контроль.

До господарських документів відносять: абонемент, квиткова книжка, квиток.

Квитки (абонементи) підприємств, організацій, установ культури є бланками документів суворої звітності.

Бланки квитків (абонементів) для підприємств, організацій, установ культури друкуються за формами № КГ-1 та № КГ-2.

Бланки квитків (абонементів) виготовляються відповідно до Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку, затверджених наказами Міністерства фінансів України від 25.11.93 № 98, Служби безпеки України від 15.11.93

№ 118, Міністерства внутрішніх справ України від 24.11.93 № 740 на спеціалізованих підприємствах на замовлення підприємств, організацій, установ культури за встановленими зразками [4].

Процеси створення документів визначається регуляторною культурою організації процесу діловодства.

Порядок виготовлення документів залежить від знання працівником служби діловодства нормативно-правових актів та методичних розробок щодо підготовки документа, вміння його застосовувати уніфіковані форми документа.

Рівень культури під час створення документа відображається у якості створеного його тексту: його послідовність та стислість викладу, його достовірність і переконливість, етичність і естетичність, нормативності та правовій грамотності, правильному встановленні берегів, виборі формату паперу для фіксування інформації, виготовленні бланків службових документів, застосуванні друкувальних засобів.

Створення документів потребує від працівника служби діловодства певного рівня регуляторної культури, чіткого дотримання процедур погодження проекту тексту документа, його візування й подальшого затвердження.

Організації процесів документообігу та зберігання документів потребує не тільки культури дотримання таких нормативних документів, як інструкція з діловодства й номенклатури справ установи, переліки документів зі строками їх зберігання (типовий та відомчий), а також принципів ділової необхідності, однократної реєстрації документів та принципу паралельності.

Культура документообігу має передбачати пряме направлення документів виконавцю і однократний розгляд їх відповідальним працівником. Культура проходження документів має передбачати мінімум реєстраційних операцій і пунктів, де вони затримуються, а також скорочення періоду розгляду та оперативного вирішення справ шляхом визначення обов'язків службових осіб і рівня їх відповідальності. Особливе історико-культурне значення в діловодстві мають процедури проведення експертизи цінності службових документів, коли визначається їх історична, соціально-правова, практична чи інша культурна цінність.

Існує також ряд інших документів у цій сфері. Хотілося б також зазначити про необхідність прийняття Закону України «Про діловодство» та підзаконних нормативних актів щодо регулювання організації електронного діловодства та зберігання електронних документів в архівних підрозділах.

Це дасть змогу переглянути чинні нормативні документи з діловодства з метою коригування їх окремих положень, а також дасть можливість доповнити їх тими положеннями, що стосуються здійсненню електронного діловодства, оперативного зберігання електронних документів у діловодстві, проведення експертизи їх цінності, оформлення для передавання їх на зберігання в архівний підрозділ установи та подальша їх передача до державних архівів.

Дані заходи дають можливість для адаптації українських норм до міжнародних стандартів, зокрема, у контексті впровадження системи електронного документообігу, а також змін у зв'язку з цими актами основних нормативних документів, що встановлюють правила документування діяльності підприємств, установ, організацій та регулюють технологічні процеси роботи з документами.

Висновки. Підвищення рівня діловодства має відбуватись шляхом подальшого розроблення нормативно-правового та методичного забезпечення організації діловодства в країні, яке повинно ґрунтуватися на масштабних та багатоаспектних наукових дослідженнях. Установи культури також включені до процесу розвитку та функціонування діловодства. В Україні діє система нормативних документів, що регулюють організацію діловодства. Зокрема, необхідно звернути увагу на створення нормативно-правової та методичної бази, що має регламентувати і забезпечувати раціональне здійснення процесів документування управлінської інформації та організації роботи зі службовими документами в установі.

Список літератури:

1. Інструкція з діловодства в апараті Міністерства культури України, затверджена наказом Міністерства культури України від 31 травня 2012 року № 553. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/290526
2. ДСТУ 4163-2003 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів». – К.: Держспоживстандарт України, 2003.
3. Перелік типових документів, що створюються під час діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів, затверджений наказом Міністерства юстиції України 12 квітня 2012 року № 578/5. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0571-12
4. Інструкція з ведення квиткового господарства в театрально-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах, затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв від 7 липня 1999 року № 452. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0483-99

Тищенко Н.И., Пироцкий Б.Ю.
Черниговский национальный технологический университет

НОРМАТИВНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА В УЧРЕЖДЕНИЯХ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
В статье сделан общий анализ нормативно-правовых актов, регулирующих организацию делопроизводства в учреждениях культуры Украины. Охарактеризованы содержание законов и подзаконных актов, которые используются в делопроизводственных структурах. Раскрыто влияние нормативного обеспечения на регуляторную и технологическую культуру в организации делопроизводственных процессов. Исследована роль регуляторной и технологической культуры в эффективном ведении делопроизводства. Определены перспективы развития научно-методического обеспечения организации делопроизводства.
Ключевые слова: делопроизводство, регуляторная культура, документооборот, документ, управление документацией, служба делопроизводства, организационно-распорядительный документ, номенклатура дел, хранение документов.

Tishchenko N.I., Pirotskyi B.Y.
Chernihiv National Technological University

REGULATORY SUPPORT OF RECORDS MANAGEMENT IN CULTURAL INSTITUTIONS

Summary
The article provides a general analysis of normative legal acts, regulating the organization of office work in cultural institutions of Ukraine. Characterized the content of the laws and regulations that are used in clerical structures. Revealed the impact of regulatory compliance on regulatory and technological culture in the organization record keeping processes. Investigated the role of regulatory and technological culture in the efficient conduct of proceedings. Determined the prospects of development of scientific-methodological support of records management.
Keywords: records management, regulatory culture, workflow, document management, documentation, service records, organizational document, the nomenclature, the storage of documents.

УДК 002.2:655(075.8)

ПУБЛІЦИСТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ВИДАВНИЧОЇ ПРАКТИКИ: КВАЛІЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ткаченко І.А.
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті публіцистика розглядається у контексті видавничої практики (з'ясовано особливості видавничої інтерпретації публіцистичних текстів) з урахуванням кваліологічних параметрів. Узагальнено типологію видань публіцистичних текстів. Окреслено тенденції сучасного публіцистичного книговидання (український досвід).
Ключові слова: публіцистика, типологія видання, видавнича практика, видавнича інтерпретація, якість видання.

Постановка проблеми. Цінність українського публіцистичного дискурсу для державотворчих і націєтворчих процесів беззаперечна. «[...] на відміну від тих європейських держав, де національний світогляд формувався на університетських кафедрах, в Україні він формувався переважно публіцистами», – наголошував М. Шлемкевич [14, с. 130]. Актуальність порушеної теми полягає в потребі актуалізовувати публіцистичну спадщину (класику і сучасні твори), створювати контексти перепрочитання і переосмислення публіцистичних текстів. Єдино можливим, ефективним форматом такої конструктивної комунікації видаються нам видавничі інтерпретації публіцистичних текстів у книжкові видання. Той факт, що активність публіцистичного книговидання зростає (це зумовлено тими суспільно-історичними процесами, які відбуваються у нашій країні), провокує пожвавлювати і системні книгознавчі дослідження такого важливого видавничого сегменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якістю видань публіцистичних текстів цікавляться книгознавці, проте ми не знайдемо великої кількості ґрунтовних досліджень цього аспекту функціонування публіцистики. Так, Л. Василик у монографії «Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань» досліджує концептосферу національної ідентичності в конкретному сегменті [1], В. Галич з'ясовує еволюція творчої майстерності Олеся Гончара як журналіста, публіциста, редактора [2], Й. Лось у навчальному виданні «Публіцистика й тенденції розвитку світу» зосереджує увагу на світоглядному, філософському характері публіцистики та особливостях її функціонування (зазначені проблеми досліджуються через призму аналізу концептуальних публіцистичних виступів елітарних періодичних видань світу та України) [7].

Для книгознавчої науки видавничі інтерпретації публіцистичних текстів залишаються малодослідженим науковим сюжетом. Тенденція до розширення публіцистичного репертуару українських видавництв є рушієм до системного осмислення видань публіцистичних творів. У контексті видавничої практики публіцистика розглядалася спорадично. Традиційно журналістикознавці цікавляться концептосферою публіцистики [12], її мовностилістичними особливостями, поетикою публіцистичного слова та публіцистичним ідіостилем окремих авторів, про що свідчить моніторинг захищених дисертацій та виданих монографій. «Ще тривалий час будь-які праці з історії української журналістики починатимуться твердженнями про їх безсумнівну наукову актуальність, оскільки цей об'єкт вивчення наділений безмежною розмаїтістю й складністю, а працівників на полі його освоєння все ще до суму мало. Українська публіцистика як галузь історико-журналістських досліджень навіть не напрацювала сталих уявлень про корпус класики», – наголошує І. Михайлин [9], і цією тезою ми увиразнимо актуальність статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Той факт, що «публіцистика функціонувала і продовжує функціонувати і поза ЗМІ» (В. Здоровега), активізує нові дослідницькі сюжети, пов'язані із видавничими парадигмами існування публіцистичних текстів, залучаючи нові інструментарії, серед яких – кваліологічний аналіз видання як особливої інформаційно-комунікаційної системи. Публіцистичні тексти зазнають нині всебічного вивчення: з погляду продукування і сприймання, побудови і трансформації тощо [3, с. 35], проте системного вивчення публіцистичного книговидання не здійснювалося. Новизна дослідження зумовлена використанням кваліологічних параметрів оцінки видання (кваліологія видання – наука про якість друкованої продукції як комплексне явище, розгляд якості видання з погляду філософських, естетичних, соціально-психологічних, технологічних, економічних, товарознавчих, інформаційних аспектів тощо) [13, с. 7].

Мета статті – окреслити видавничу специфіку та дискурсивний характер видань публіцистичних текстів.

Об'єкт дослідження – сучасний корпус публіцистичних текстів у видавничому контексті з урахуванням дискурсивних особливостей функціонування (у контексті кваліологічних параметрів).

Предмет дослідження – типологічні особливості книжкових видань публіцистики у контексті кваліології.

Завдання зумовлені проблематикою та метою статті і полягають в тому, щоб: з'ясувати типологічні особливості видань публіцистики; окреслити основні тенденції публіцистичного книговидання; розкрити особливості дискурсивного характеру сучасних публіцистичних видань з урахуванням кваліологічних показників.

Методи дослідження обрано з урахуванням специфіки його предмета, а саме: контент-аналіз (використовувався для оцінки кількісно-якісних, формо-змістових показників сучасних видань публіцистичних текстів) та кваліологічний аналіз (кваліологічний інструментарій дозволив подати системний аналіз якості видавничої продукції).

Виклад основного матеріалу. Публіцистика – інтегральне явище, складний соціокультурний феномен, що одночасно виявляється у сферах журналістики, літератури, філософії, релігії, політики, науки та актуалізується на різних рівнях (стиль, метод, жанр, метатекст, професія, наука, світогляд, явище). Сучасний дослідник Й. Лось дає визначення публіцистики як «словесно-візуальної сфери моделювання свідомості, вияву динамізму людського духу, політичного й морально-філософського

освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопного засобу формування особистості, площини зазначення вартостей та інтересів людей, соціальних груп і націй, втілення їхньої культурної ідентичності» [7, с. 24]. Його ми використовуємо як авторитетне та найповніше.

Окреслимо типологічні особливості видань публіцистичних текстів. Враховуючи високий рівень контексточутливості і контекстозалежності книговидавничої практики, складним є шлях публіцистичного тексту до читача. Газетна публіцистика типологічно відрізнятиметься від книжкової, сучасні можливості інтернету стають для автора швидким і дискурсивним каналом доступу до читацької аудиторії через соціальні мережі та блогосферу. У сегменті книжкових форматів існування публіцистики окреслюються тенденції до здорожчання видавничої продукції (наприклад, «Бронебійна публіцистика» коштує 350 грн. за комплект) через оригінальні формати та дорожчу поліграфію, популярним є створення серійних та проектних видань («Автографи часу» у видавництві «Академвидав»), що є закономірним явищем, адже якісна книга не може коштувати дешево.

Публіцистика як сукупність текстів з особливою комунікаційною та наративною стратегією, поетикою, жанровою палітрою знаходить впливові видавничі форми існування, самодостатні з огляду на їх видавничу інтерпретацію. Видання публіцистичних текстів є феноменом як художньої літератури, документалістики та журналістики (особливий формат літератури non-fiction), так і видавничої справи. Таку якість публіцистичних текстів, як парадигмальність та здатність модифікуватися з газетно-журнальних форматів у книжкові, можна продемонструвати на прикладі книги-збірки есеїв Юрія Макарова «R2U»: колумністика відомого журналіста перейшла з журналу «Український тиждень» у формат привабливої книги з простою навігацією, тексти розміщені за хронологічним принципом розташування матеріалів [8]. Доповнює книгу аналітична передовиця Юрія Макарова, «інтелектуальна автобіографія з фокусом на самоідентифікації та її формуванні» (І. Славінська), яка чітко пояснює, у тій же публіцистичній манері, ідею створення та місію книги.

Цікавим є визначений видавцями різновид видання – книга-есей. Колективну книгу-есей «Авторська колонка» («Нора-друк», 2007 р.) було створено на основі колумністики «Газети по-українськи»: видання вирізняється поліфонією ідіостилю публіцистів, але тексти єднає уніфікований обсяг в одну сторінку, що створює ефект швидкого читання (читання-квест), читання з будь-якої сторінки, бо немає ризику «загубити» потрібний абзац. Видавці знайшли цікавий, зручний і комфортний привід ще раз перечитати авторські колонки (по які, погодьтеся, ніхто не піде до бібліотеки, аби знайти потрібну газету і ще раз прочитати текст). Так журналісти, які маневрують із журналістики в публіцистику і навпаки, стають письменниками. Це один із засобів брендингу автора, редакції, який поліпшує імідж і кристалізує громадянську позицію колективу.

Результатом видавничої інтерпретації публіцистичних текстів часто є оригінальні, метажанрові за своєю природою, види видань, як-от: книга-блог («Письмо з околиці», Анатолія Дністрового), книга-фотоальбом («Сонячний годинник» Володимира Панченка), книга у стилі facebook («Моя грішна журналістика» Тетяни Вергелес), мемуари тощо. Модифікуються не тільки видавничі жанри, а й журналістські, документальні та літературно-художні.

Стратегічне значення функціонування публіцистичних текстів у самодостатніх, системних видавничих форматах визначається декількома факторами, зокрема: першорядним завданням публіцистики – виражати і формувати громадську думку (публіцистиці властива специфічна мова і спосіб впливу на аудиторію, імперативність); історичною роллю публіцистики в духовному, державотворчому та націєтворчому вимірах України; потребою популяризувати публіцистичне слово, яке в сучасному історичному контексті може стати одним із основних просвітницьких, гносеологічних та аксіологічних інструментів творення проукраїнської людини, утвердження національної ідеї.

Характер і типологічні особливості публіцистичних текстів визначають видавничі параметри публіцистики: від режисури видання, визначення його формату та структури до художньо-технічного оформлення. Аналіз рецептивних стратегій видань публіцистики свідчить про важливу роль читацької аудиторії, яка теж є визначальною у редакційно-видавничому процесі створення книги, в основі якої – публіцистичний текст. Контент-моніторинг репертуарних стратегій видавництв, які включають до свого видавничого портфеля публіцистику, дає підстави стверджувати, що українська публіцистика видавничо втілюється у різноманітні книжкові формати. Сучасні виклики українській книзі впливають і на цей сегмент публіцистичного книговидання, проте ініціатори таких проектів (редактори, автори) знаходять шляхи доступу до читача (через тури-презентації, організовані видавництвом чи з ініціативи самого автора).

Наголосимо, що для системного вивчення публіцистики як об'єкта видавничої практики необхідним було окреслити видо-типологічну парадигму видань публіцистичних текстів. Розроблена нами в межах дослідження класифікація не претендує на вичерпність, оскільки видавничі трансформації відбуваються досить активно, публіцистичні жанри теж модифікуються, сучасні публіцисти презентують окремішні світоглядні системи, ідіостиль, що певною мірою унеможливлює каталогізувати всі видавничі формати.

Типологічна парадигма публіцистичних видань:

За характером інформації: моновидання (тексти одного автора, впорядковані за певним принципом); антології (представленість текстів різних авторів за спільною проблематикою), хрестоматії (упорядковані за певним принципом тексти різних авторів).

За тематично-проблемним напрямом: суспільно-політичні, наукові, освітні, релігійні, для особистісного розвитку.

За приналежністю до автора: анонімне, одноосібне, колективне (у співавторстві або якщо це зібрання текстів).

За мовною приналежністю: одномовне, двомовне, багатомовне, перекладне.

За приналежністю до часу появи: прижиттєве, післясмертне, ювілейне, меморіальне.

За цільовим призначенням: навчальне, загальноосвітнє, розвивальне, літературно-художнє, науково-популярне, документальне, офіційне, наукове.

За періодичністю і повторюваністю випуску: перше видання, перше окреме видання, перевидання (факсимільне, стереотипне, оригінальне, повторюване, перероблене, доповнене, виправлене, розширене, повторне, передрук), серійне, ювілейні, академічне.

За способом організації матеріалу: вибрані твори (однотомне, багатотомне), зібрання творів (однотомне, багатотомне), багатотомне видання, однотомне видання, окреме видання (містить один твір,

знаковий або програмний, який раніше не друкувався або друкувався із змінами), серійне видання (неперіодична, періодична, з продовженням; бібліотечна, закрита, відкрита; підсерія).

За форматом і об'ємом видання: книжкові (книги, брошури), журнальні (альманахи), газетні, інтернет-видання; малоформатні, середньо форматні, великоформатні,

За характером оформлення і способом поліграфічного виконання: пейпербек (кишенькове видання), поліпшене видання, кіпсек (розкішно оформлене видання), факсимільне (максимально наближене до оригіналу за форматом, папером, палітуркою, стилізоване під оригінал), репринтне (в основі видання – репродукції оригіналу).

За цільовою аудиторією: для широкого загалу (масове, популярне), для підготовленого читача (спеціалізоване), елітарне, подарункове видання, ексклюзивні видання.

Дискурсивний характер видання, яке презентує публіцистичні тексти, полягає в інтегративній якості вираження змісту та інтерпретації кодів для його розуміння. Виникає явище метатексту – стираються межі конкретного тексту, відбувається перехід у змістово-символьну матрицю інших текстів, інших авторів; зростає «інформаційна щільність, густота письма». Це феномен світоглядної публіцистики, коли текст одного автора викликає не тільки асоціації і відчуття впізнаваності (образу, символу, проблеми, факту), а й взаємодоповнюється на системно-внутрішньому рівні. З'являється особливий системотворчий фактор – форма видання як сукупність елементів, якими визначаються матеріально зримі параметри видання. Дизайн, формат, характеристики поліграфічного відтворення, художньо-технічне оформлення доповнюють і пояснюють рецептивні стратегії автора-публіциста (показовим є видавничий досвід публіцистики Оксани Забужко, зокрема книга «З мапи книг та людей»).

Видання як результат співпраці автора, редактора, видавця презентує цілісний організм, аксіологічно запрограмований. Природа публіцистики визначається дискурсивним характером. Цим зумовлена її взаємопроникність, наслідування, інтертекстуальність, стимулювання до пошуку. Моніторинг видань сучасної публіцистики українських видавництв довів, що існують знакові для цього виду видань типологічні особливості: спрямованість на масового читача, на широкий загал (доступність викладу матеріалу, своєрідна свобода змістового форматування тощо); зручність формату, часто мініатюрний, практичний у використанні або ж навпаки – нестандартний формат видання, яке позиціонується як ексклюзивне чи подарункове; індивідуальна яскравість художньо-технічного оформлення, рубрикації, допоміжного апарату видання, акцентуація на особистості автора; метафоричність назви видання та внутрішніх назв видання (провокує і сигналізує про наявність підтекстів); індивідуалізація автора, його персоніфікація, оскільки для публіцистики важливим є авторська думка як вияв громадської думки або як засіб її формування.

Наявність книжкового видання творів публіциста є доказом його активної творчої, письменницької діяльності. Поодинокі статті не демонструють глибини осмислення проблеми. Системність публіцистичної творчості зримо постає в книзі, оприявлює стиль автора, створює його бренд, окреслює конкретну концептосферу. Публіцистика С. Кримського, О. Забужко, А. Дністрового, Ю. Андруховича, Ю. Макарова у форматі окремих видань, кваліологічний аналіз яких підтверджує високі якісні показники змісту і форми, формує окремий корпус видавничих проектів, цінність яких полягає у їх націоохоронній функції та людиноцентричній спрямованості, яким властива системність і дискурсивність. Часто публіцистика автора, представлена раніше в газетах та журналах, блогах, переходить в інший вимір існування – системно книжковий, проектний. А це є шансом для тексту бути ще раз прочитаним, переосмисленим, поставленим у сучасний контекст.

Непересічні видавничі проекти, в основі яких публіцистичні тексти, презентує газета «День». «Бронебійна публіцистика» та «Підривна література» – видавничі іміджеві проекти, які покликані узагальнити публіцистичний спадок українців, увиразнити спільні траєкторії публіцистичної думки, що може стати ключем до розуміння державотворчих та націєтворчих процесів в сучасній Україні.

Довільність жанру (свобода вибору жанру) теж відіграє формоутворюючу роль для видання. Структурних канонів видання публіцистики не існує (маємо на увазі тільки моновидання, не навчальні хрестоматії), що й приваблює читача і є можливістю для автора виявити часом в неординарній видавничій формі свою позицію. Це не масова література в класичному розумінні. Такі видання розраховані на інтелектуальну людину, яка вміє мислити, яка має достатньо розвинену критичність поглядів, відкритість до суспільних процесів та має потребу їх осмислювати. Діалогічність публіцистики провокуватиме читача до обговорення, дискусії, а відтак – він буде транслювати прочитане в своє середовище.

Цільова аудиторія видань публіцистики непередбачувана: через тематику та універсальність текстів, гнучкість авторської манери, суспільних поштовхів і викликів. Потенційні читачі публіцистичних текстів як особлива читацька категорія може стати окремою темою для вивчення. Наголосимо, що від читача залежить, чи буде видання/текст дискурсивним (чи матиме резонанс, цитованість тощо), але важливим є його видавнича інтерпретація, якість якої допоможе в ринковому позиціонуванню книги.

Узагальнимо критерії якості публіцистичного видання (оцінка якості відбувається з урахуванням системного бачення видання як соціо-технічної та інформаційної моделі.

Перше: відповідність змісту видання обраному формату та графічній концепції (художньо-технічне оформлення, режисурні особливості, допоміжний апарат видання, шрифтове оформлення та система виділень).

Друге: баланс ціни-якості видання (є випадки у видавничій практиці, коли здешевленість поліграфічного виконання максимально компенсується якістю контенту, наприклад, текст лекції Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» було видано у форматі спрощеної малоформатної брошури, який, проте, не применшує цінності видання).

Третє: функціональна й естетична якість змісту (вичерпність, достовірність, науковість, аргументованість, доступність цільовій аудиторії, коефіцієнт відповідності до вимог сучасного наукового, художнього, медіадискурсу, відповідність фізіологічним та психологічним особливостям потенційних читачів, виразність сформульованих концепцій, викладу, стилю, художня довершеність, актуальність, відповідність загальнолюдським нормам моралі та етики, аксіологічна система змісту, відсутність шовіністичних настроїв, загальна цінність видання (національний та світовий контексти), логічність викла-

ду думок, грамотність мовного оформлення) тощо. Цю якість пояснимо визначенням публіцистики як «вищої ліги журналістики, високої проби», адже вона – «фарватер-орієнтир, який утримує масив журналістського продукту від знецінення, руйнації, примітивізації. Це те, що було і повинно бути доброю традицією української журналістики» [4, с. 211].

Висновки і пропозиції. Книгознавчі дослідження видавничої інтерпретації публіцистики триватимуть, адже в межах статті неможливо окреслити всі аспекти функціонування цього сегменту видавничого ринку.

Підсумуємо. Сучасне публіцистичне книговидання є індикатором національної свідомості, показником соціальних та професійних позицій автора та видавництва. Чи є такі видання респектабельними та ліквідними? Це залежить від багатьох факторів, а найголовніший – читацький попит. Чисельні тиражі, неодноразовість перевидання проектів деяких авторів, зацікавлення видавництв у текстах такого змісту і стилістики, жанрове різноманіття та багатство тематики доводять, що сучасний українець читає публіцистику (у топ бестселерів на щорічному Форумі видавців у Львові завжди потрапляють і видання публіцистичних текстів). Зібрана в одному виданні публіцистика діє комплексно на свідомість і почуття людини.

Світоглядна публіцистика, за переконанням Й. Лося, може врятувати українську націю від деградації. Якісна поліграфічна форма втілення публіцистики та збалансованість ціни-якості стане запорукою її наближення до читача. Така публіцистика допомагатиме формувати засадничі аксіологічні орієнтири сучасної людини.

Список літератури:

1. Василик Л. Є. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності: Монографія / Л. Є. Василик. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 416 с.
2. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності: Монографія / Валентина Галич. – К.: Наук. думка, 2004. – 816 с.
3. Голод В. И., Шахнарович А. М. Коммуникативные и когнитивные аспекты текста как единицы речевой деятельности / В. И. Голод, А. М. Шахнарович // Сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1985. – Вып. 252. – С. 67-74.
4. Житарюк М. Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство: Монографія / Мар'ян Житарюк. – Львів: ТзОВ «Простір-М», 2008. – 394 с.
5. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник / В. Й. Здоровега. – 3-тє вид. – Львів: ПАІС, 2000. – 180 с.
6. Лильо Т. Світоглядна журналістика: Навчальний посібник / Тарас Лильо. – Львів: ПАІС, 2010. – 152 с.
7. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів ІІІ-IV рівнів акредитації: У 2 ч. – Ч. 1 / Йосип Лось. – Львів: ПАІС, 2008. – 376 с.
8. Макаров Ю. R2U. Збірка есеїв / Юрій Макаров. – К.: Нора-Друк, 2014. – 256 с.
9. Михайлин І. Л. Олесь Гончар крізь призму журналістики [рецензія] // http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1619
10. Погрібний А. До розуміння феномена письменницької публіцистики // Слово і час. – 2007. – № 4. – С. 45-53.
11. Покляцька К. А. Культурна типологія публіцистичних текстів літературно-художніх видань / К. А. Покляцька // Журналістика. Філологія. Медіаосвіта: збірник наукових праць. – Полтава, 2014. – 288 с. – С. 177-181.
12. Титаренко М. О. Світоглядна публіцистика: семантика, аксіологія, антропомоделі: автореф. дис ... канд. наук із соц. комунікацій / М. О. Титаренко. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
13. Ткаченко І. Кваліологія видання: навчально-методичний посібник / Ірина Ткаченко. – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2011. – 76 с.
14. Шлемкевич М. Новочасна потуга (Ідеї до філософії публіцистики) / М. Шлемкович // Верхи життя і творчости. – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – С. 109-146. – С. 111.

Ткаченко И.А.
Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко

ПУБЛИЦИСТИКА КАК ОБЪЕКТ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ПРАКТИКИ: КВАЛИЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье публицистика рассматривается в контексте издательской практики (выяснены особенности издательской интерпретации публицистических текстов) с учетом квалилогических параметров. Сделано обобщение типологии изданий публицистических текстов. Определены тенденции современного публицистического книгоиздания (украинский опыт).
Ключевые слова: публицистика, типология издания, издательская практика, издательская интерпретация, качество издания.

Tkachenko I.A.
Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vynnychenko

PUBLICISM AS AN OBJECT OF PUBLISHING: QUALILOGICAL ASPECT

Summary
The paper investigates the peculiarities of publishing publicism. The features interpretations of publishing nonfiction texts based on qualilogical parameters. It is revealed the types of the publicistic editions. Trends of the modern publicistic publishing are analyzed in the article (Ukrainian experience).
Keywords: publicism, typology of books, publishing, publicism in publishing interpretation, quality of an edition.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.28-008.14+616.71-007.1-07

СТАН СКРОНЕВОЇ КІСТКИ ПРИ ПОРУШЕННІ МІНЕРАЛЬНОГО ОБМІНУ

Александрук Н.В.
Івано-Франківський національний медичний університет

З метою об'єктивного підтвердження поротичних змін у системі слухового апарату при гіперпаратиреозі нами обстежено групу хворих із нефрогенним гіперпаратиреозом. У всіх пацієнтів виявлено ознаки остеопорозу, демінералізацію кісткової тканини різного ступеня важкості. Обстеження показали зв'язок між мінеральною щільністю кісткової тканини та функцією слуху. Тривалість гіперпаратиреозу впливала на характер змін кісткової тканини та слуху. Доведено, що системний остеопороз супроводжується розвитком кондуктивної або змішаної форми приглухуватості.
Ключові слова: слуховий апарат, гіперпаратіреоз, остеопороз, програмний гемодіаліз, приглухуватість.

Постановка проблеми. За поодинокими даними зарубіжних дослідників, слухова функція у літніх людей може бути пов'язана зі здоров'ям кісток: слухова функція може мати несприятливий вплив внаслідок остеопоротичних змін у кістках [2, 3, 4, 5, 6, 9].

Кісткова тканина для більшості спеціалістів, що працюють у галузі медицини, є невідомою частиною в організмі людини. Таємничість процесів, що відбуваються в цій, на перший погляд, інертній тканині пояснюються тим, що зміни в ній відбуваються повільно, не супроводжуючись довгий час виразною симптоматикою. А потім при мінімальному зовнішньому впливі трапляється остеопоротичний перелом. Кістка є функціонально активною сполучною тканиною, зміни в якій поступово виникають навіть у здорової людини. Кісткова тканина – це мішень, на яку спрямовано вплив різних чинників: від способу життя до стану різних органів та систем, але вчасна профілактика і оптимальне лікування здатні робити справжні дива [5, 6].

Остеопороз – це найбільш поширене метаболічне, системне захворювання скелету, яке характеризується зменшенням кісткової маси в одиниці об'єму та порушенням мікроархітектоніки кісткової тканини, що призводить до наступного підвищення крихкості кісток та високого ризику їх переломів [4, 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження щодо розповсюдженості остеопорозу в Україні та вікової структури переломів проведені впродовж 1993-1999 років [1]. Згідно із цими дослідженнями, встановлено, що остеопороз виявляється в 13,4% жіночого і в 2,9% чоловічого населення Украіни. З віком частка пацієнтів з остеопорозом збільшується до 22% у чоловіків і до 53% у жінок. Мінеральна щільність кісткової тканини за період від 30 до 80 років знижується у жінок на 33%, у чоловіків – на 25%, що призводить до різкого збільшення ризику остеопоротичних переломів кісток – до 11% у чоловіків та 77% у жінок віком старше 70 років і більше. Для України також характерні ознаки суттєвого постаріння населення. Кожному четвертому чоловіку та кожній третій жінці більше 50 років, а кожній другій жінці – більше 40 років [1].

Основною патогенетичною ланкою прогресуючого остеопорозу, особливо на стадії значних (більше 25-30%) втрат кісткової тканини є формування гіперпаратиреозу, який може мати первинний характер або виникати на фоні захворювань, що призводять до гіпокальціємії: постменопаузальний, нефрогенний, гепатогенний, ревматоїд-асоційований та інші [7, 8]. В основі остеопорозу лежить порушення ремоделювання кісткової тканини.

Демінералізація кам'янистої частини скроневої кістки, включаючи капсулу завитки та внутрішній слуховий канал, у поєднанні з віковою втратою кісткової маси може бути біологічним фактором старечої приглухуватості. Це виявлено у осіб із порушенням обміну речовин, особливо при важких формах остеопорозу [5, 9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Порушення мінерального обміну характеризується ураженням кісткової тканини, а, отже, і в ланцюжку слухових кісточок, підніжної пластинки стремена та овальним вікном, кістковій кохлеарній капсулі та кісткових півколових каналах. Тоді патологічні зміни невральних структур будуть вторинними. Оскільки, остеопоротичні процеси не обмежені будь-якою анатомічною зоною скроневих кісток, а швидше є дифузними та генералізованими, тому спостерігається змішаний тип приглухуватості [5, 9].

Демінералізація завитки та слухової капсули можуть зумовлювати сенсоневральний компонент втрати слуху і рівень кохлеарної демінералізації прямо пропорційний важкості втрати слуху. Була описана демінералізація кісток черепа (кам'яниста частина скроневої кістки) у пацієнтів із гіперпаратиреоїдним остеопорозом [5, 6].

Мета статті. Метою нашого дослідження є об'єктивне підтвердження процесів системного остеопорозу та поротичних змін у системі слухового апарату пацієнтів із гіперпаратиреозом.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 60 осіб віком від 20 до 70 років із нефрогенним гіперпаратиреозом, яким проводилася процедура програмного гемодіалізу. Дані пацієнти знаходяться на стаціонарному лікуванні у відділенні детоксикації ОКЛ м. Івано-Франківськ від одного до шести років. До аналізу не були включені пацієнти, у яких могло бути порушення слуху внаслідок перенесення запальних захворювань середнього вуха, нейроінфекції, черепно-мозкових травм, тяжких інфекційних захворювань, а також мали контакт з шумом і радіацією або приймали ототоксичні препарати.

У всіх хворих поводилося біохімічне дослідження крові, а саме визначення вмісту загального та іонізованого кальцію, фосфору, паратгормону, лужної фосфатази.

Підвищений рівень паратгормону є прямим свідченням гіперпаратиреозу та виявляється у 100% хворих із хронічною нирковою недостатністю на гемодіалізі. Рівень кальцію у більшості хворих знаходиться нижче норми або ближче до її нижньої межі, незалежно від рівня паратгормону. Лужна фосфатаза крові має тенденцію до підвищення. Даний показник добре корелює з активністю остеодистрофічних та остеолітичних процесів.

Крім цього, пацієнтам проводилися додаткові методи дослідження: двофотонна рентгенівська денситометрія, аудіометрія, імпедансометрія.

Двофотонна рентгенівська денситометрія – один із найбільш значущих у діагностиці метаболічних захворювань скелету і практично єдиним методом

неінвазивної оцінки ризику кісткової травми при остеопорозі. За допомогою даного дослідження визначаємо мінеральну щільність кісткової тканини, втрату кісткової маси, індексів Z (відхилення мінеральної щільності кістки від середнього значення цього показника в контрольній групі відповідного віку) та T (відхилення від референтного значення пікової кісткової маси здорових людей молодого віку).

Спіральна комп'ютерна томографія є високоефективним методом для дослідження скроневої кістки, тому вона є методом вибору діагностики остеосклеротичних та остеопоротичних змін у пірамідах скроневих кісток. Томографія проводилась (в аксіальній та коронарній проекціях) на апараті, який дозволяє виявити досить чітко дрібні структури, що не візуалізуються при звичайній рентгенографії. Були виявлені різноманітні патологічні рентгенологічні знахідки [5, 9].

Результати дослідження. Ознаки остеопорозу виявлено у всіх пацієнтів з нефрогенним гіперпаратиреозом. В залежності від тривалості перебування на хроніодіалізі спостерігалися прояви остеопорозу різного ступення важкості.

Під нашим спостереженням знаходилося 60 пацієнтів, серед яких 9 осіб проходили процедуру діалізі протягом року, 7 осіб – 1-2 роки, 11 осіб – 3-4 роки, 10 осіб – 5-6 років, 23 особи – більше 6 років.

Жоден з хворих не зауважував про будь-яку втрату слуху. Але, після особливого опитування, 38 (63%) пацієнтів стверджували про втрату гостроти слуху, 52 (86%) обстежених – на наявність шуму в вухах; 6 (10%) хворих відзначали, що після процедури програмного гемодіалізу відбувалося різке зниження слуху, появлявся шум в вухах.

Пацієнтам із гіперпаратиреозом проводили двофотонну рентгенівську денситометрію за допомогою денситометра фірми Challenger. Під час вивчення стану МЩКТ порушення мінералізації кісткової тканини в поперековому відділі хребта виявлено у 49 (87,5%) пацієнтів, які проходили процедуру гемодіалізу та у всіх 15 (100%) пацієнтів із декомпенсованим гіперпаратиреозом. Демінералізацію кісткової тканини різного ступеня важкості виявлено у 49 (87,5%) хворих, що знаходились на лікуванні програмним ГД, у 7 (12,5%) осіб МЩКТ була в межах норми.

Серед хворих нормальної МЩКТ не виявлено, у 11 (73,3%) пацієнтів був остеопороз і в незначній кількості спостерігається остеопенія – 4 (26,7%) обстежених. Дані двофотонної рентгенівської денситометрії відповідають клініко-лабораторним показникам та свідчать про виражені процеси остеопорозу й остеодистрофії. Втрата кісткової маси становить 41-45%, що відповідає остеопорозу та зустрічається у 46 (77,4%) хворих. Остеопенічному синдрому відповідає втрата кісткової маси 22-30%, що зустрічається в 11 (19,6%) хворих.

Таким чином, дані рентгенівської денситометрії підтверджують розвиток системного остеопорозу в більшості пацієнтів із ХНН, що знаходились на програмному ГД. Обстеження показали зв'язок між мінеральною щільністю кісткової тканини та функцією слуху в цієї групи пацієнтів. Доведено, що системний остеопороз супроводжується розвитком кондуктивної або змішаної форми приглухуватості. У випадку розвитку остеопенії приглухуватість має сенсоневральний характер.

За допомогою комп'ютерної томограми виявлено як склеротичні кісткові зміни, так і літичні («спонгіозна» кістка). Літичні зони заповнені м'якотканинним компонентом, значно менш щільні ніж нормальна кістка.

Ми спостерігали рентгенологічні зміни, які локалізуються в капсулі основної закрутки завитка, по всій капсулі завитка, півколових каналах, присінку, змінами внутрішнього слухового ходу, слухових кісточках, у ділянці вікна присінка.

При остеопорозі в кістковій капсулі внутрішнього вуха добре видно вогнища порозу та склерозування кісткової тканини. При цьому кісткову капсулу внутрішнього вуха оточує зона розрідження кісткової речовини. Такі зміни спостерігалися в 47 (66,2%) осіб.

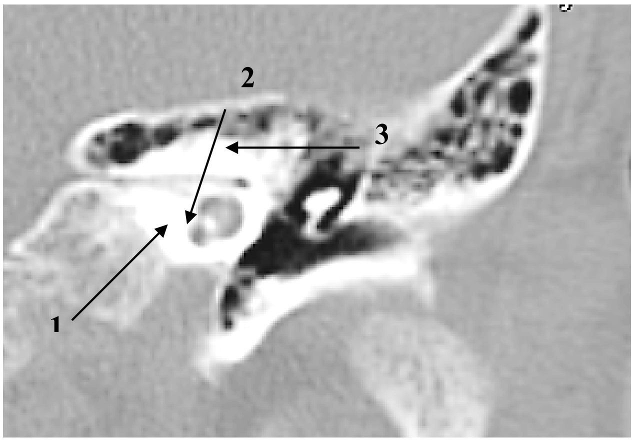

Рис. 1. КТ-грама правої скроневої кістки (аксіальна проекція)

Ці зміни наглядно видно на рис. 1, де спостерігається зигзагоподібне викривлення кісткової капсули внутрішнього вуха (1), зони розрідження кісткової речовини навколо піраміди скроневої кістки (3). Відмічаються ділянки різної щільності в середині присінка внутрішнього вуха (2).

Склеротичні зміни виявлені ретрофенестрально в ділянці завитка, півколових каналів, які є асиметричними на фоні поширеного присінка та овального вікна. Такі зміни спостерігались у 53 (74,6%) пацієнтів із гіперпаратиреоїдною остеодистрофією. Щільність кісткової тканини перевищувала норму в 1,5 рази.

На рис. 2. наглядно видно розширення присінка (1), овального вікна (3), переднього півколового каналу (2) на фоні звуженого латерального каналу, що свідчить про наявність поротичних та склеротичних процесів у внутрішньому вусі. Щільність кісткової тканини у середньому складала 1833 HU.

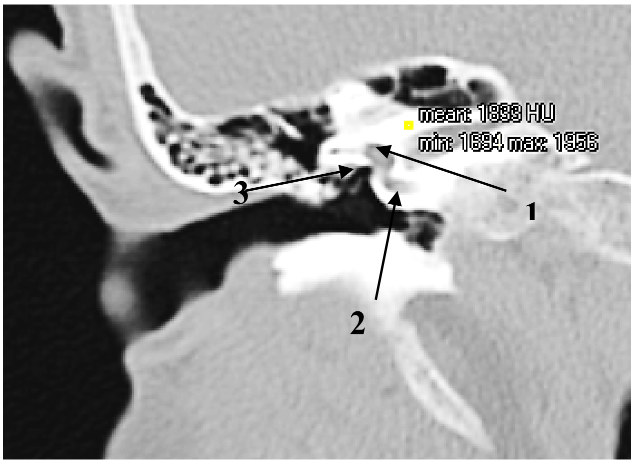

Рис. 2. КТ-грама правої скроневої кістки (аксіальна проекція)

Явища остеопорозу проявлялися у 34 (47,9%) осіб на вершинах пірамід скроневих кісток, у кістках основи черепа (кистозні зміни) (рис. 3).

На рис. 3. спостерігаються кистозні утворення у вершинах пірамід (1) та кістках основи черепа (2). Завитки мають нерівні контури (3), навколо яких існують зони розрідження кісткової тканини, що вказує на одночасну наявність остеопорозу та остеосклерозу в пірамідах скроневих кісток (4).

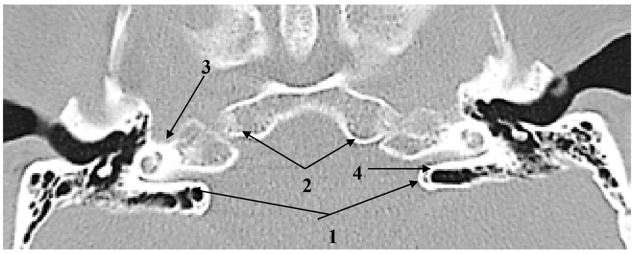

Рис. 3. КТ-грама скроневих кісток та кісток основи черепа (аксіальна проекція)

На рис. 4 спостерігається склероз кісткової стінки півколових каналів (1), нерівність кісткової капсули (2) за рахунок дрібних включень, які викликають деформацію та звуження просвіту, розширення переднього півколового каналу (3) на фоні звуженого латерального каналу (4).

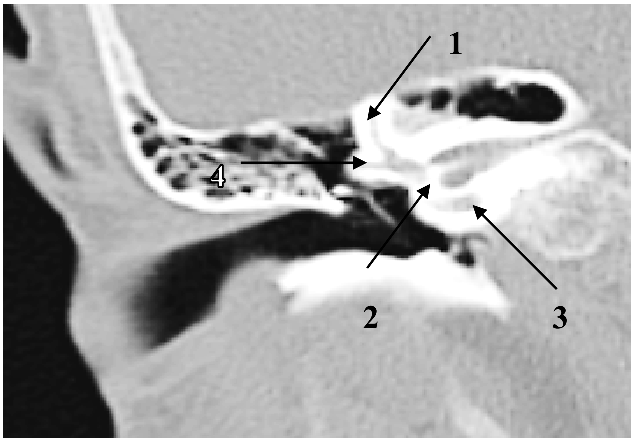

Рис. 4. КТ-грама правої скроневої кістки (аксіальна проекція)

У частини хворих (18 осіб – 25,4%) спостерігалося ураження кісткового каналу лицевого нерва. Відмічалося звуження його просвіту та склерозування кісткових стінок (рис. 5).

Рис. 5. КТ-грама правої скроневої кістки (аксіальна проекція)

Відмічалось звуження виходу внутрішнього слухового ходу (2) у 18 (25,4%) обстежених, за рахунок бульозних поротичних змін стінок піраміди скроневої кістки (1), розширення переднього півколового каналу (3) на фоні звуженого заднього та латерального (рис. 6).

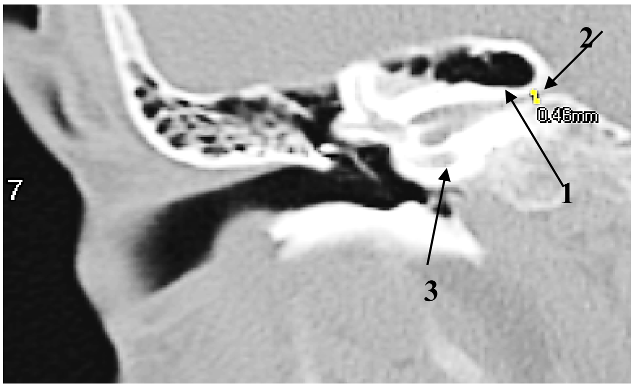

Рис. 6. КТ-грама правої скроневої кістки (аксіальна проекція)

У більшості випадків (59 осіб – 83,1%) спостерігався остеосклероз та остеопороз ланцюжка слухових кісточок (1) (рис. 7).

Рис. 7. КТ-графія правої піраміди скроневої кістки (коронарна проекція)

Відмічаються ділянки підвищеної та зниженої щільності кісткової тканини, що свідчить про наявність як поротичного так склеротичного процесів.

Рентгенологічні симптоми ураження кісткової тканини зустрічалися на ранніх стадіях гіперпаратиреозу (до одного року) у 13% пацієнтів, на другому році захворювання – у 20% хворих та на пізніх стадіях ГПТ (на третьому і більше років) – у 67,6% осіб. Головними рентгенологічними ознаками ураження кісткової тканини у хворих на програмному ГД були ознаки демінералізації кісткової тканини, кистозного остеїту, остеомаляції і остеосклерозу скроневих кісток. Мало місце зростання частоти рентгенологічних симптомів ураження кісткової тканини однонаправлено зі зростанням тривалості гемодіалізу.

Висновки і пропозиції:

1. Із збільшенням тривалості впливу гіперпаратиреозу відмічалось збільшення частоти рентгенологічних симптомів ураження кісткової тканини, яка досягала максимального значення на пізніх стадіях гіперпаратиреозу.

2. Мало місце поєднання симптомів остеопорозу, кистозного остеїту, остеосклерозу скроневих кісток.

3. Ці зміни спостерігались у всіх структурах піраміди скроневої кістки. Вони характеризувались одночасним ураженням як півколових каналів так і завитки внутрішнього вуха, а також, кісткових стінок каналів лицевого та кохлеарно-вестибулярного нервів.

4. Дані комп'ютерної томографії співпадають із результатами двофотонної рентгенівської денситометрії: спостерігається розвиток виражених остеопоротичних процесів однаково часто як у хребцях, так і в скроневих кістках пацієнтів із різною тяжкістю гіперпаратиреозу.

5. Враховуючи однакову діагностичну цінність у діагностиці остеопоротичного характеру ураження слуху в цієї категорії пацієнтів та різну вартість проведення обстеження, двофотонну рентгенівську денситометрію можна розглядати як метод вибору діагностики порушень слуху невизначеної етіології для виключення остеопоротичної природи ураження слуху.

Список літератури:

1. Поворознюк В. В. Вікові особливості стану губчастої кісткової тканини у жителів України: дані ультразвукової денситометрії // Журн. АМН України. – 1997а. – Т. 3. – № 1. – С. 127-133.
2. Фролькис В. В. Передовая статья. – Проблеми остеології. – 1998. – Т. 1 – № 1. – С. 3.
3. Фролькис Р. А. Геронтология на рубеже веков / Фролькис В. В. // Журн.АМН Украины. – 1997. – Т. 3. – № 1. – С. 3-18.
4. Gowen M. Antagonizing the parathyroid calcium receptor stimulates parathyroid hormone secretion and bone formation in osteopenic rats // Stroup G. B., Dodds R. A. et al. // J. Clin Invest. – 2000. – Vol. 105. – P. 1595–1604.
5. Guneri E. A. High-resolution computed tomographic evaluations of the cochlear capsule in otosclerosis: Relationship between densitometry and sensorineural hearing loss / Ada E., Ceryan K., Guneri A. // Ann. Otol. Rhinol. Laryngol. – 1996; 105: 659-669.
6. Mhoon E. E. Otologic Changes and disorders. – Geriatric Medicine. 3 ed. New York, NY: Springer-Verlag; 1997: 699-715.
7. Sowers M. F. Body size, perimenopausal estrogen use, and thiazide diuretic use affect five year radial bone loss in postmenopausal women / Clark M. K., Jannausch M. L., Wallace R. B. // Osteoporosis Int. – 1993; 3: 314-321.
8. Tinetti M. E. Dizziness among older adults: A possible geriatric syndrome / Williams C. S., Gill T. M. // Ann. Intern. Med. – 2000; 132: 337-344.
9. Vetter U. K. Osteogenesis imperfecta: changes in noncollagenous proteins in bone / Fisher L. W., Termine J. D., Gehron Robey P. // J. Bone Miner. Res. – 1991. – Vol. 6. – P. 501-505.

Александрук Н.В.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

СОСТОЯНИЕ ВИСОЧНОЙ КОСТИ ПРИ НАРУШЕНИИ МИНЕРАЛЬНОГО ОБМЕНА

Аннотация
С целью объективного подтверждения поротических изменений в системе слухового аппарата при гиперпаратиреозе нами обследовано группу больных с нефрогенным паратиреозом. У всех пациентов выявлено признаки остеопороза, деминерализацию костной ткани разной степени тяжести. Обследования показали связь между минеральной плотностью костной ткани и функцией слуха. Длительность гиперпаратиреоза влияла на характер изменений костной ткани и слуха. Доказано, что системный остеопороз сопровождается развитием кондуктивной или смешанной формы тугоухости.
Ключевые слова: слуховой аппарат, гиперпаратиреоз, остеопороз, программный гемодиализ, тугоухость.

Aleksandruk N.V.
Ivano-Frankivsk National Medical University

TEMPORAL BONE CONDITION AT MINERAL TURNOVER DISORDER

Summary
In order to prove unbiasedly porous changes in hearing apparatus at hyperparathyroidism we examined a group of patients with nephrogenic hyperparathyroidism. Signs of osteoporosis, bone tissue demineralization of different degree were detected at all patients. The examinations showed relations between bone tissue density and hearing. Hyperparathyroidism duration influenced the character of bone tissue and hearing changes. It was proved that systemic osteoporosis is accompanied by development of conductive or mixed type of bed hearing.
Keywords: hearing apparatus, hyperparathyroidism, osteoporosis, programmed hemodialysis, bed hearing.

УДК 616-071+616-092+616-07+616-08+616.5-002

КЛІНІЧНІ РИСИ АТОПІЧНОГО ДЕРМАТИТУ ТА ХРОНІЧНОЇ ІСТИННОЇ ЕКЗЕМИ У ДОРОСЛИХ

Александрук О.Д.
Івано-Франківський національний медичний університет

Проведено аналіз клініко-анамнестичних ознак у хворих на атопічний дерматит та хронічну істинну екзему дорослого віку. Встановлено ряд спільних анамнестичних ознак: обтяжений алергологічний анамнез, сезонність загострень, схильність до самолікування та інш. Визначено відмінності в типових чинниках загострення, особливості реакції шкіри на подразнення та ряді інших ознак. Оцінено успішність стаціонарної фази лікування обох захворювань та динаміку висипань в ранньому періоді спостереження за хворими. Встановлено наявність проявів захворювань в більшості пацієнтів обох груп на час виписки з стаціонару та короткого подальшого амбулаторного спостереження.
Ключові слова: атопічний дерматит, хронічна істинна екзема, анамнез, лікування, ставлення до хвороби.

Постановка проблеми. Поширеність алергічних захворювань, які називають «спадкоємцями і хворобами цивілізації», в світі набуває загрозливого характеру [4]. В даний час більше 10% населення планети страждають на різні алергічні захворювання [11]. На хронічні алергічні дерматози, до яких традиційно відносять атопічний дерматит (АД), екзему та нейродерміт, припадає 10-40% усіх шкірних хвороб [4]. Щорічно в світі реєструють близько 29 млн. нових хворих на АД [10]. Це захворювання розпочинається в дитячому віці і продовжується із віковими особливостями протягом життя пацієнта. Істинна екзема найчастіше починається в дорослих пацієнтів, а подальше зростання проявів урбанізації в житті людини сприяє подальшому росту захворюваності на цей дерматоз [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хронічна істинна екзема (ХІЕ) за своєю поширеністю не суттєво поступається АД. У відповідності до багатьох західних дерматологічних публікацій ХІЕ розглядають спорідненим із АД захворюванням [8], що знайшло своє відображення в різних класифікаціях хронічних алергічних хвороб шкіри [9,13]. Проте, цей погляд відрізняються від вітчизняної дерматологічної традиції [1,7], у зв'язку із чим і надалі відсутній консолідований погляд на спорідненість АД та ХІЕ. У зв'язку із цим, вважаємо за доцільне провести порівняльний аналіз цих хронічних дерматозів в сучасних умовах.

Мета статті. Головною метою нашого дослідження було встановлення типових клініко-анамнестичних рис дорослих пацієнтів із АД та ІЕ, вплив типового лікування в умовах дерматологічного стаціонару на перебіг цих захворювань та ставлення самих повнолітніх пацієнтів до своєї хвороби.

Виклад основного матеріалу. Під нашим спостереженням перебувало 67 дорослих осіб (47 чоловіків та 20 жінок), госпіталізованих в дерматологічний стаціонар з приводу чергового загострення АД. Віковий діапазон цієї групи складав 18-48 років: 33% – особи від 18 до 20 років, 45% – від 21 до 29 років, 15% – від 30 до 39 років, 7% – від 40 до 48 років. Діагноз АД виставляли згідно зі стандартами діагностики і терапії атопічного дерматиту [2, 3] за модифікованими клініко-лабораторними критеріями Ханніфіна та Райке, та користуючись наказом МОЗ України № 286 від 07.06.2004 р. та № 312 від 08.05.2009 р. Також під спостереженням знаходились 62 особи (28 чоловіків та 34 жінки), госпіталізованих з приводу загострення істинної екземи. Віковий діапазон цієї групи складав 22-48 років: особи від 22 до 29 років – 28%, від 30 до 39 років – 37%, від 40 до 48 років – 35%.

Обстеження пацієнтів проводилось при поступленні в дерматологічний стаціонар, при виписці та через 1 місяць після завершення стаціонарного етапу лікування. Клінічне обстеження доповнювали оцінкою важкості перебігу по шкалі SCORAD (Scoring of Atopic Dermatitis – шкала атопічного дерматиту), розробленої для стандартизації діагнозу атопічного дерматиту [12]. Використовуючи коефіцієнт SCORAD (k), об'єктивно оцінювали ступінь тяжкості перебігу АД в кожного обстеженого: $k < 25$ – легкий ступінь, $25 < к < 50$ – середній ступінь, $к > 50$ – тяжкий ступінь. Окремо оцінювали інтенсивність свербіння за 10-бальною шкалою. У зв'язку із відсутністю загальноприйнятою шкали оцінки важкості перебігу екземи і для порівняння із групою АД для визначення важкості перебігу ХІЕ також використовували шкалу SCORAD.

В якості методу вивчення ставлення дерматологічних пацієнтів до своєї хвороби було використано методику ТОБОЛ [5] – тест визначення ставлення пацієнта до хвороби. За допомогою методики вдається діагностувати 12 типів ставлення пацієнта до хвороби, об'єднаних в 3 групи в залежності від характеру адаптації людини до власного захворювання.

Лікувальні програма призначалась у відповідності до наказу МОЗ України № 312 від 08.05.2009 «Протоколам надання медичної допомоги». Тривалість її стаціонарної фази залежала від важкості перебігу дерматозу, а критерієм її припинення було досягнення клінічного видужання або покращення стану: зникнення або суттєве зменшення інтенсивності свербежу, нормалізація сну, поліпшення загального стану, сплощення елементів, зменшення і/або зникнення інфільтрації і ліхеніфікації.

Статистична обробка результатів проводилась з використанням програмного забезпечення Microsoft Excel 10 та Statistica 8.

Результати дослідження та їх обговорення. Визначені при деталізованому зборі анамнезу причини розвитку загострення в обох групах пацієнтів були дещо відмінними. Так, в пацієнтів з АД найчастіше тригерами загострення виявляли погрішності в дієті або прийом лікарських засобів (96%). Дія природніх алергенів (39%) та побутових алергенів (26%) значно поступались своїм значенням. Для хворих на ХІЕ найчастішими чинниками загострення виступали побутові контактні алергени (63%). Також в багатьох обстежених важливе місце займали погрішності в дієті (52%) та чинники виробничого характеру (26%).

Всі пацієнти скаржились на інтенсивний свербіж, що передував появі висипань при АД (34% випадків) та ХІЕ (11% випадків), або виникав одночасно із ними (66% та 89% випадків відповідно). В періоди повної або неповної клінічної ремісії АД свербіж шкіри провокувався потовиділенням (90%),

емоційним хвилюванням (32%), зігріванням шкіри (11%), або рядом інших причин (15%). При ХІЕ свербіж шкіри провокувався переважно впливом емоцій (23%) та потовиділенням (19%).

Сухість шкіри вважають однією з постійних ознак АД. Сезонна залежність ступеня сухості шкірних покривів (64% осіб) були більш частою скаргою чоловіків (72%) ніж жінок (55%). На відміну від АД при ХІЕ сухість шкіри не є постійною клінічною ознакою, проте сезонне зменшення вологості шкіри в себе також відмічали 52% обстежених, а 4 пацієнта вказували на постійну сухість шкіри.

В більшості випадків хворі на АД самостійно підбирали лікувально-косметичні засоби для догляду за сухою та подразненою шкірою. Лише 66% пацієнтів групи вказували на ефективність таких засобів на власному досвіді, що певною мірою може бути пояснене їх підбором без врахування точної клінічної ситуації. При цьому жінки схильні позитивно оцінювати використання таких засобів значно частіше ($p<0,05$), ніж чоловіки (85% опитаних проти 57,4%). Ніколи не використовували такі засоби 25% хворих на АД (32% чоловіків та лише 5% жінок). Хворі на ХІЕ використовували емолієнти значно рідше: лише 16% обстежених мали досвід їх використання з профілактичною метою в міжрецидивний період.

У 75% пацієнтів з АД попередні загострення відбувались щороку, в 12% обстежених – 2 і більше на рік. Більшість (93%) страждала на загострення у весняний період. Також часті загострення спостерігались пізньої осені (24%), значно рідше зимою (7,5%) та літом (10%). Лише в чотирьох осіб з АД виявити сезонні закономірності перебігу хвороби не вдалось. На відміну від хворих на АД, сезонність для загострень ХІЕ була властива лише для частини пацієнтів: у весняний, осінній і зимовий період загострення виникали у однакової кількості хворих – 45% групи; в літній період – в 13% хворих. 23% осіб з групи не могли визначити певної сезонності загострень.

В 91% хворих на АД захворювання розпочиналось в ранньому дитячому віці, що суттєво відрізняє цю хворобу від ХІЕ. В той же час діагноз власне АД пацієнтам вперше було виставлено в різні вікові періоди – від раннього дитинства до моменту досягнення повноліття. На противагу цьому лише в 3 осіб із ХІЕ захворювання розпочалось в дитячому віці, а діагноз екземи був виставлений в короткі терміни після початку дерматозу.

У зв'язку із хронічним перебігом обох дерматозів під амбулаторним спостереженням дерматолога з приводу АД знаходились 95% хворих на АД та 85% на ХІЕ, проте лише невелика частина з них – на регулярній основі. 67% хворих на АД та 45% хворих на ХІЕ вже мали досвід лікування в дерматологічних стаціонарах. Попередні госпіталізації були більш властиві чоловікам, ніж жінкам (75% проти 50% для АД та 53% проти 36% при ХІЕ). 5% пацієнтів з АД та 16% з ХІЕ до останнього часу не визнавали необхідним отримувати діагностичну та лікувальну допомогу в спеціалізованих дерматологічних установах. І хоча самі пацієнти не дуже відверто пояснювали причини цього небажання, великою мірою воно пояснювалось фінансовими причинами та негативними розповідями інших хворих.

100% пацієнтів із АД та 85% із ХІЕ визнають, що намагались проводити самостійне лікування недуги як традиційними фармакотерапевтичними засобами, так і засобами народної чи нетрадиційної медицини. При цьому більшість інформації для призначень вони отримували з джерел мас-медіа, серед яких останніми роками найбільш популярними стали інтернет-джерела.

У більшості хворих на АД (81%) та лише частини хворих із ХІЕ (42%) спостерігався ускладнений сімейний алергологічний анамнез. В частини хворих з АД (10%) та ХІЕ (18%) достовірні дані з цього приводу були відсутні. Слід відмітити неточність інформації, яку можна отримати з цього приводу в пацієнта, якщо не деталізувати питання, а лише покладатись на розуміння цього питання хворим.

Характер професійної діяльності пацієнтів із АД та ХІЕ дещо відрізнявся. Пояснення цьому, ймовірно, слід шукати в більш ранній маніфестації АД і спричиненому цим впливі на вибір майбутньої професії. Якщо серед хворих на ХІЕ були рівномірно представлені особи розумової (34%), фізичної праці (39%) та змішаної професійної діяльності (27%), то для хворих на АД виключно фізичний або розумовий характер виробничої діяльності був в цілому нетиповим. Більшість обстежених (63%) займались змішаним характером діяльності, що не був пов'язаний з надмірним емоційним або фізичним навантаженням.

Враховуючи вікові особливості перебігу АД в обстежених хворих спостерігалось домінування проявів ліхеноїдної (30%) та еритематозно-сквамозної з ліхеніфікацією (57%) форм. Еритематозно-сквамозна форма АД спостерігалась у 4-х, везикуло-крустозна форма у 3-х, пруригоподібна форма зустрічалась лише у 2-х осіб групи. Найбільш частою формою ХІЕ у обстежених спостерігалась дизгідротична – 50% (31 особа) та інтертригінозна – 26% (16 осіб). Суха монетовидна форма спостерігалась у 15% (9 хворих), псоріазіформна у 10% пацієнтів (6 осіб.)

Значення індексу (к) SCORAD у пацієнтів з АД перед початком лікування складало 45(39;57) балів. При цьому у 28 (42%) пацієнтів групи обстеження клінічні прояви АД були розцінені як важкі ($к > 50$), в 31 (46%) як середньої важкості ($25 < к < 50$), в 8 (12%) осіб як легкі ($k < 25$). Інтенсивність свербежу шкіри в пацієнтів групи за 10-бальною шкалою при цьому склала 6(5;8) балів.

Значення індексу (к) SCORAD у пацієнтів з ХІЕ перед початком лікування складало 33(28;45) балів. При цьому лише у 4 (6%) пацієнтів групи обстеження клінічні прояви АД були розцінені як важкі ($к > 50$), в 46 (74%) як середньої важкості ($25 < к < 50$), в 4 (6%) осіб як легкі ($k < 25$). Інтенсивність свербежу шкіри в пацієнтів групи за 10-бальною шкалою склала 7(6;8) балів. Слід сказати, що менша кількість пацієнтів з важким перебігом ХІЕ за шкалою SCORAD була пов'язана із меншою, ніж при АД типовою площею висипань, що суттєво впливало на розрахунок індексу.

Згідно традиційних дерматологічних уявлень для хворих на АД властива вища активність автономної симпатичної іннервації шкіри. Проте поява білого дермографізму шкіри визначались у 37 (55,2%) осіб із АД. Змішаний тип шкірно-судинної реакції відмітили в 23 осіб (34,3%), червоний – в 7 осіб (10,5%). Білий дермографізм як прояв вираженої симпатикотонії зустрічався з приблизно однаковою частотою при різних за важкістю перебігу станах. Однак його відсутність в майже половини хворих спростовує традиційні уявлення про білий дермографізм як постійний супутник атопічного нейродерміту. На противагу хворим із АД при ХІЕ білий тип дермографізму спостерігався рідко – лише у 4 осіб (6% групи). Змішаний тип визначався в 55% хворих (34 особи), червоний – в 40% групи (25 осіб). Таким чином, для значної частини осіб групи у відповідь на подразнення був властивий вазодилята-

ційний ефект, опосередкований підвищеною активністю парасимпатичної вегетативної регуляції.

Вторинна піодермія є частим супутником сверблячих хронічних дерматозів. Ми спостерігали її прояви у 20% осіб із АД, в основному при важких (9 хворих з 14) та середньої важкості (5 хворих з 14) варіантах перебігу. Схильність до розвитку вторинної піодермії мали 21% хворих на ХІЕ (13 хворих з 62).

На час завершення стаціонарного етапу лікування спостерігалось закономірне зниження індексу SCORAD у всіх обстежених пацієнтів, адже на цей момент в усіх хворих вдавалось досягти клінічного покращення або одужання. Середній показник SCORAD у хворих на АД зменшився в порівнянні із початковим значенням ($p<0,05$) і складав 20 (14;26) балів. Кількість хворих із індексом, що відповідав важкому перебігу, знизилась з 42% групи (28 хворих) до 0. Лише 28% групи (19 пацієнтів) по завершенні стаціонарного етапу лікування мали прояви АД, що відповідали за нашою класифікацією перебігу середньої важкості. Для даної частини хворих відносно високі значення індексу SCORAD пояснювались великою площею висипань та збереженням запальної еритеми в деяких вогнищах. Решта 72% групи (48 хворих) було виписано із низькими значеннями індексу SCORAD, що свідчило про суттєвий регрес проявів хвороби на тлі проведеного лікування. Свербіж шкіри в пацієнтів всієї групи протягом стаціонарного етапу лікування також суттєво знизився ($p<0,05$) і складав в групі 2 (1;3) бали. Чинниками, які сприяли «збереженню» певного рівня індексу SCORAD у всіх хворих на момент виписки були типові ознаки хронічного перебігу АД: сухість шкіри, ліхеніфікація шкіри в типових місцях та епізодичний свербіж шкіри. Подальше лікування пацієнтів з такими проявами в умовах дерматологічних стаціонарів цілком закономірно вважається фінансово невиправданим.

Зниження ($p<0,05$) індексу SCORAD на час виписки до 13(8;15) балів визначали у всіх хворих з ХІЕ. У всіх хворих індекс відповідав показникам легкого перебігу. Залишкові значення індексу були зумовлені збереженням свербіння шкіри, ліхеніфікації та, в деяких випадках, запальної еритеми. Інтенсивність свербіння шкіри в пацієнтів групи протягом стаціонарного етапу лікування також суттєво знизилась ($p<0,05$) і складала як і в хворих на АД 2(1;3) бали.

По завершенні стаціонарного етапу лікування всі пацієнти отримали рекомендації по догляду за шкірою, особливостям дієти та поведінки для уникнення подальшого впливу тригерних чинників. За умов збереження залишкових ознак запалення шкіри (запальна еритема, розчухи, свербіж шкіри), розладів сну продовжили прийом Н1 гістаміноблокаторів, препаратів із седативною дією. На відміну від стаціонарного етапу лікування, протягом періоду амбулаторного спостереження/лікування контроль за дотриманням рекомендацій не проводився, у зв'язку із чим впевненості у їх дотриманні всіма пацієнтами ми не мали.

При контрольному обстеженні через 1 місяць в більшості пацієнтів обох груп спостерігалось подальше покращення клінічного стану: регрес запальної еритеми, розчухів, ліхеніфікації шкіри, зменшення інтенсивності свербіння та розладів сну. 55 хворих на АД з 67 (82% групи) демонстрували подальше зниження індексу SCORAD. Проте в 6 пацієнтів (9% групи) показник залишився сталим і в 6 випадках (9% групи) спостерігалось погіршення перебігу АД. В цілому в групі на цьому етапі показник SCORAD складав 15(11;20) балів, що достовірно менше ($p<0,05$) попереднього показника. Інтенсивність свербіння шкіри в цілому в групі істотно не відрізнялась від такої при завершенні стаціонарного лікування і складала 2(2;3) бали.

У хворих на ХІЕ період місячного спостереження також супроводжувався зниженням ($p<0,05$) показника SCORAD до 6(4;10) балів. Проте в 4 пацієнтів (6% групи) показник залишився сталим, а в 10 випадках (16% групи) спостерігалось погіршення перебігу ХІЕ і відповідне незначне зростання індексу SCORAD.

Адаптивні типи сприйняття хвороби в цілому свідчать про реалістичне сприйняття пацієнтом хвороби та усвідомлення її наслідків для свого життя. Лише 28% (19 осіб) пацієнтів з АД та 32% (20 осіб) з ХІЕ демонстрували подібне психологічне подолання хвороби, причому з них із легким перебігом тільки одна особа з АД та 6 осіб з ІЕ. Адаптивний гармонійний тип, при якому пацієнт найбільш адекватно сприймає інформацію про свою хворобу, її наслідки, та ідеально співпрацює із медперсоналом, визначали лише в 13 хворих (19%) на АД та 17 хворих (27%) на ХІЕ.

Дизадаптивні інтрапсихічні варіанти ставлення характеризуються змінами в емоційно-афективній сфері хворих: тривожному, пригніченому стані, «втечі» в хворобу, відмові від боротьби – «капітуляції» перед хворобою. Серед обстежених пацієнтів 85% (57 осіб) хворих на АД та 88% (55 осіб) хворих на ХІЕ демонстрували різні варіанти такого ставлення як в чистому вигляді, так і в комбінації з іншими типами. Найчастіше з цієї групи варіантів у хворих на АД зустрічались: іпохондричний тип (22% хворих – 15 осіб), неврастенічний тип (25% хворих – 17 осіб), меланхолічне ставлення (39% – 26 осіб). При ХІЕ розподіл був подібним: іпохондричний тип (32% хворих – 20 осіб), неврастенічний тип (34% хворих – 21 особа), меланхолічне ставлення (39% – 24 особи).

При інтерпсихічному дезадаптивному подоланні хвороби в першу чергу змінена взаємодія пацієнта із людьми, що його оточують, внаслідок змін внутрішнього світу хворого. Пацієнт зумисне спотворює, модифікує взаємодію з іншими особами. Хоча даний тип не спостерігався в обстежених осіб в чистому вигляді, в комбінації з іншими типами таке дезадаптивне ставлення до хвороби виявляли в 48% обстежених (32 особи) з АД та 47% (29 осіб) з ХІЕ. Як при АД (31% – 21 пацієнт) так і ХІЕ (29% – 18 пацієнтів) найчастіше спостерігався егоцентричний тип, при якому пацієнт використовує свою хворобу шляхом використання співчуття оточуючих.

При аналізі впливу типу сприйняття хвороби та ефективності стаціонарної фази лікування встановлена наступна закономірність: у всіх 18 пацієнтів з АД, що демонстрували адаптивні типи ставлення, в умовах стаціонару спостерігалось падіння індексу SCORAD на 15 балів і більше як ознака суттєвого покращення стану. Подібне явище було також властиве 25 хворим з ХІЕ із гармонійним ставленням до хвороби. У цих же хворих протягом місячного терміну спостереження спостерігалось подальше зниження цього індексу. Для пацієнтів, що демонстрували у своєму ставленні до власної хвороби дизадаптивні прояви, подібної закономірності виявити не вдалось.

Висновки і пропозиції. Таким чином, типові пацієнти дорослого віку, що знаходиться на лікування в дерматологічному стаціонарі з приводу загострення АД та ХІЕ, мають багато спільних клініко-анамнестичних ознак. При дещо відмінному віці початку захворювання, типових тригерних чинниках, стані неушкодженої шкіри в період ремісії, сімейному алергічному анамнезі вони демонструють подібне

ставлення до лікування як в дерматологічних закладах, так і до самостійного лікування. Під впливом стандартного лікування в умовах стаціонару, що суттєво не відрізняється для обох дерматозів, пацієнти демонструють виражену динаміку проявів. Тим не менш, цей етап лікування не дозволяє повністю усунути прояви обох захворювань. Протягом місячного терміну амбулаторного спостереження та лікування спостерігається подальше покращення стану більшості, але не всіх пацієнтів. Подібними для АД та ХІЕ виявляються також особливості психологічного подолання пацієнтами своєї хвороби. Адаптивний характер усвідомлення хвороби супроводжується більш вираженою позитивною динамікою дерматозу на стаціонарному та амбулаторному етапах лікування. Враховуючи велику кількість виявлених спільних клініко-анамнестичних рис вважаємо за необхідне провести порівняльний аналіз клініко-лабораторних ознак для остаточного вирішення спорідненості атопічного дерматиту та істинної екземи і подальшої уніфікації лікувально-діагностичної тактики або її диференціації.

Список літератури:
1. Дерматологія, венерологія. Підручник / під ред. В. І. Степаненко. – К.: КІМ, 2012. – 904 с.
2. Діагностика та терапія атопічного дерматиту (стандарти діагностики та терапії) / В. В. Бережний, О. П. Білозоров [та ін.]. – К., 2002. – 30 с.
3. Мавров І. І. Раціональна діагностика та лікування в дерматології та венерології / І. І. Мавров. – К.: ТОВ «Доктор-Медіа», 2007. – 344 с.
4. Погляд на лікування алергодерматозів / Калюжна Л. Д., Ошивалова О. О., Бойчук А. М., Резнікова А. А. – Український журнал дерматології, венерології та косметології. – 2011. – № 4(43). – С. 56-60.
5. Психологическая диагностика отношения к болезни. Пособие для врачей / Вассерман Л. И., Вукс А. Я., Иовлев Б. В., Карпова Э. Б. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский психоневрологический институт им. В. М. Бехтерева, 2005 – 32 с.
6. Розповсюдженість дерматозів в залежності від екологічного стану районів у Полтавській області / М. О. Дудченко, Л. І. Дуденко, К. В. Васильєва [та ін.] // Журнал дерматологии и косметологии им. Н. А. Торсуева. – 2004. – № 1-2(8). – С. 122-123.
7. Савчак В., Галникіна С. Хвороби шкіри. Хвороби, що передаються статевим шляхом. – Тернопіль: ТДМУ «Укрмедкнига», 2009. – 508 с.
8. Graham-Brown R., Burns T. Lecture Notes on Dermatology. 8th edition / R. Graham-Brown, T. Burns. – Blackwell Publishing, 2002. – 201 p.
9. Hunter J. A., Savin J. A., Dahl M. V. Clinical dermatology. 3d edition / J. A. Hunter, J. A. Savin, M. V. Dahl. – Blackwell publishing, 2002. – 365 p.
10. Leung D. New insights into atopic dermatitis // J. Clin. Invest. – 2004. – Vol. 113, № 4. – P. 651-657.
11. Schafer T., Vieluf D., Nienhaus A. Epidemiology of atopic eczema in the general population // J. Allergy Clin. Imm. International. – 1997. – Suple. 4 – P. 13.
12. Severity scoring of atopic dermatitis: the SCORAD index. Consensus Report of the European Task Force on Atopic Dermatitis // Dermatology. – 1993. – № 186(1). – P. 23-31.
13. Zaidi Z., Lanigan S. W. Dermatology in Clinical Practice / Z. Zaidi, S. W. Lanigan. – Springer-Verlag London Limited, 2010. – 591 p.

Александрук А.Д.
Ивано-Франковський национальный медицинский университет

КЛИНИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ АТОПИЧЕСКОГО ДЕРМАТИТА И ХРОНИЧЕСКОЙ ИСТИННОЙ ЭКЗЕМЫ У ВЗРОСЛЫХ

Аннотация
Проведено анализ клинико-анамнестических признаков у взрослых больных атопическим дерматитом и хронической истинной экземой. Определено ряд общих характерных анамнестических признаков: отягощенный аллергологический анамнез, сезонность обострений, склонность к самолечению и пр. Установлены отличия в характерных причинах обострений, особенности реакции кожи на раздражение и ряд прочих признаков. Оценено успешность стационарной фазы лечения обоих заболеваний и динамику высыпаний в раннем периоде наблюдения за больными. Установлено наличие проявлений заболевания у большинства пациентов обеих групп на время выписки из стационара и краткого последующего амбулаторного наблюдения.
Ключевые слова: атопический дерматит, хроническая истинная экзема, анамнез, лечение, отношение к болезни.

Aleksandruk O.D.
Ivano-Frankivsk National medical University

CLINICAL FEATURES OF ATOPIC DERMATITIS AND CHRONIC TRUE ECZEMA IN ADULTS

Summary
We performed analysis of medical history and clinical signs of adult atopic dermatitis and chronic true eczema patients. Common features of medical and personal history were determined: complicated allergy history, season dependence of aggravations, tendency to self-treatment etc. Difference in triggers, skin reactivity to irritation, and some others features was shown. Effectiveness of in-patient treatment and lesions dynamics under out-patient treatment were estimated. Majority of patients have signs of the disease at discharge and after short out-patient treatment period.
Keywords: atopic dermatitis, true eczema, medical history, treatment, disease cooping.

УДК 612.017.1:591.441:616-092.9

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БЕЛОЙ ПУЛЬПЫ СЕЛЕЗЕНКИ КРЫС В УСЛОВИЯХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ИММУНОСУПРЕССИИ

Бобрышева И.В.
Луганский государственный медицинский университет

В эксперименте на 180 белых беспородных крысах-самцах трех возрастных периодов (полового созревания, репродуктивного и выраженных старческих изменений) с применением гистологических и морфометрических методов с последующим статистическим анализом установлено, что экспериментально моделируемое иммуносупрессивное состояние вызывает морфологическую перестройку селезенки животных, проявляющуюся в гипоплазии белой пульпы. Наиболее высокий уровень реактивности селезенки в ответ на введение цитостатика наблюдается у животных периода полового созревания. Изменения белой пульпы селезенки крыс периода выраженных старческих изменений протекают на фоне инволютивных процессов.
Ключевые слова: крысы, селезенка, белая пульпа, циклофосфамид.

Иммунная система человека и животных является одной из наиболее чувствительных систем организма, которая быстро реагирует на внешние воздействия [1, 9]. Цитостатическая терапия, широко применяемая для лечения злокачественных опухолей, аутоиммунных заболеваний, в трансплантологии, сопряжена с развитием осложнений, связанных с повреждающим действием препаратов на различные органы и ткани, в частности, на органы иммунной системы [2]. Несмотря на наличие многочисленных современных исследований, посвященных строению селезенки под влиянием внешних факторов [3, 5, 7], вопросы морфофункциональных изменений лимфоидных образований селезенки в возрастном аспекте остаются изученными недостаточно.

Цель статьи. Главной целью этой работы является изучение особенностей гистологического строения белой пульпы селезенки белых беспородных крыс-самцов в различные периоды постнатального онтогенеза в условиях экспериментальной иммуносупрессии.

Материалы и методы. Материалом для исследования послужили 180 белых беспородных крыс-самцов трех возрастных периодов: полового созревания (массой 30-50 г), репродуктивного (130-150 г) и периода выраженных старческих изменений (300-330 г), полученных из вивария лабораторных животных ГЗ «Луганский государственный медицинский университет». Подопытным животным однократно внутримышечно вводили цитостатик циклофосфамид, часто используемый в клинической практике как самостоятельно, так и в комплексной иммуносупрессивной терапии, в дозировке 200 мг/кг массы тела. Контролем служили крысы, содержащиеся в обычных условиях вивария, которым вводили физиологический раствор в эквивалентных объемах в соответствии с экспериментальной схемой. Животных выводили из эксперимента путем декапитации под эфирным наркозом через 1, 7, 15, 30 и 60 суток после введения препарата. Содержание и манипуляции над животными проводили в соответствии с основными этическими принципами в сфере биоэтики [11]. Фрагменты селезенки фиксировали в жидкости Буэна, парафиновые срезы толщиной 4-6 мкм окрашивали гематоксилин-эозином и азуром II-эозином. Гистологическое и морфометрическое исследование проводили с помощью анализатора изображений, состоящего из микроскопа Olympus Cx-41 с цифровой камерой Olympus SP 500UZ и персонального компьютера. При этом на фронтальных срезах селезенки, произведенных на уровне ее ворот, определяли относительную площадь белой пульпы (в%), диаметры лимфатических узелков (в мкм), герминативных центров (в мкм), ширину мантийной зоны (в мкм), краевой зоны (в мкм) лимфатических узелков. Использовали статистические методы, достоверность отличий определяли на основании t-критерия Стьюдента, значимыми считали результаты при статистической ошибке меньше 5% ($p<0,05$).

Результаты и обсуждение. Изучение гистологических препаратов селезенки крыс контрольной группы позволило установить определенные взаимоотношения ее структурно-функциональных зон. Селезенка животных имеет хорошо выраженную соединительнотканную капсулу и трабекулы, содержащие кровеносные сосуды. Паренхима органа представлена красной и белой пульпой. В состав красной пульпы входят синусоидные капилляры и селезеночные тяжи. Белая пульпа состоит из многочисленных лимфатических узелков и периартериальных лимфоидных муфт. Морфометрические показатели белой пульпы селезенки животных контрольной группы представлены в таблице 1.

Полученные данные об основных морфометрических признаках красной и белой пульпы селезенки крыс контрольной группы соответствуют и

Таблица 1

Морфометрические показатели белой пульпы селезенки белых беспородных крыс-самцов контрольной группы (M+m, n=18)

Показатели	Группы животных в соответствии с возрастными периодами		
	полового созревания	репродуктивный	выраженных старческих изменений
Площадь сечения белой пульпы селезенки (%)	22,81+1,78	18,65+1,01	12,43+1,15
Диаметр лимфатических узелков (в мкм)	468,07+15,76	421,55+10,23	408,17+8,29
Диаметр герминативных центров (в мкм)	148,23+7,87	135,41+2,51	120,46+5,44
Ширина мантийной зоны (в мкм)	45,77+2,12	46,33+0,82	41,48+1,23
Ширина краевой зоны (в мкм)	77,39+3,48	80,15+1,22	72,67+3,67
Ширина периартериальной зоны (в мкм)	85,26+2,87	89,76+2,12	80,14+5,17

дополняют данные литературы о строении органа у интактных животных [4, 10].

У крыс периода полового созревания после введения циклофосфамида селезенка сохраняет типичное строение. Белая пульпа представлена периартериальными лимфоидными муфтами и достаточно крупными лимфатическими узелками, изредка содержащими герминативные центры. Введение цитостатика сопровождается уменьшением относительной площади, занимаемой белой пульпой, на 1 и 7 сутки этот показатель на 28,5% и 40,0% ниже контрольного, в дальнейшие сроки наблюдения площадь белой пульпы увеличивается, однако не достигает контрольных значений (рис. 1).

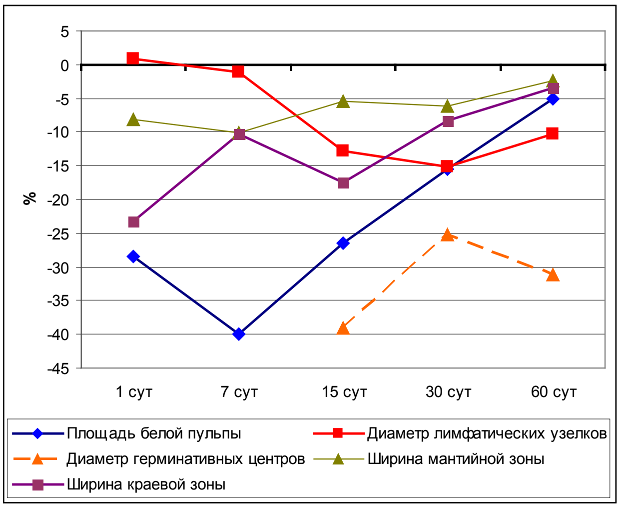

Рис. 1. Динамика морфометрических показателей белой пульпы селезенки крыс периода полового созревания в различные сроки наблюдения после введения циклофосфамида

Диаметры лимфатических узелков на 1 и 7 сутки статистически значимо не отличаются от данных контроля, в то время, как в более поздние сроки наблюдения (15, 30 и 60 суток) показатели становятся меньше, чем в контрольных группах. Герминативные центры лимфатических узелков в ранние сроки наблюдения после инъекции циклофосфамида не определяются. На 15, 30 и 60 сутки в селезенке визуализируются небольшие герминативные центры лишь в единичных лимфатических узелках. Их диаметр меньше, чем в соответствующих возрастных группах контрольных животных. Показатели ширины мантийной и краевой зон лимфатических узелков также снижены по сравнению с контролем (рис. 1). Выявленные структурные изменения селезенки животных периода полового созревания свидетельствуют о гипоплазии белой пульпы, которую некоторые авторы связывают с учащением случаев апоптоза и уменьшением уровня пролиферации клеток в ответ на воздействие неблагоприятного фактора [5].

Гистологическое строение селезенки животных репродуктивного периода не отличается от такового контрольных крыс. На препаратах выявляются основные структуры белой пульпы: периартериальные лимфоидные муфты и лимфатические узелки. Граница белой и красной пульпы отчетливо контурируется. Герминативные центры через 1 и 7 суток после введения цитостатика выявляются в единичных лимфатических узелках, в то время как на 15, 30 и 60 сутки они определяются значительно чаще. Относительная площадь белой пульпы имеет следующую динамику: на 1 и 7 сутки этот показатель на 20,35% и 6,81% ниже контрольного. В дальнейшие сроки наблюдения (15, 30 и 60 суток) статистически значимых отличий не выявлено. Диаметры лимфатических узелков имеют меньшие размеры по сравнению с контрольной группой на 1,5% (1 сутки), 15,43% (7 сутки), 10,11% (15 сутки), 8,41% (30 сутки) и 3,12% (60 сутки). Герминативные центры лимфатических узелков через 1 и 7 суток наблюдения не определяются. На 15, 30 и 60 сутки в селезенке выявляются небольшие герминативные центры в лимфатических узелках, их диаметр не превышает контрольных значений. Показатели ширины мантийной и краевой зон лимфатических узелков снижены по сравнению с контролем во всех группах наблюдения (рис. 2).

У крыс периода выраженных старческих изменений селезенка визуально сохраняет типичную структуру, однако, появляются морфологические признаки, которые можно отнести к разряду инволютивных. Так, наблюдается значительное уменьшение относительной площади белой пульпы по сравнению с данными контрольных групп и животных предыдущих возрастных периодов. Центральные артерии лимфатических узелков имеют более толстые стенки за счет развития склеротических изменений. Соединительнотканные трабекулы хорошо выражены, их толщина увеличена, что соответствует возрастной норме [6, 8].

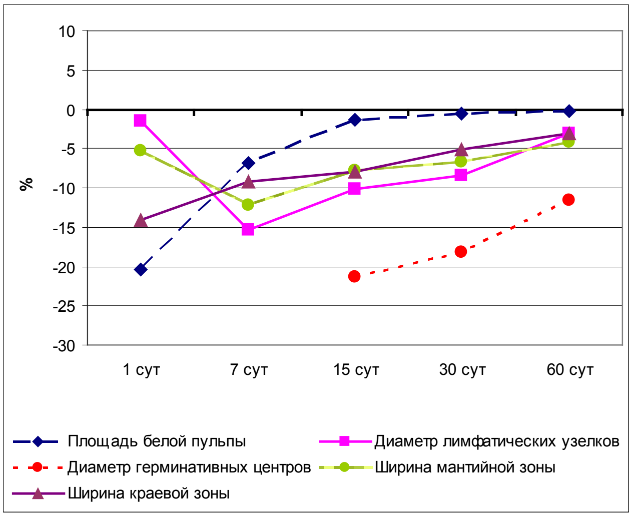

Рис. 2. Динамика морфометрических показателей белой пульпы селезенки крыс репродуктивного периода в различные сроки наблюдения после введения циклофосфамида

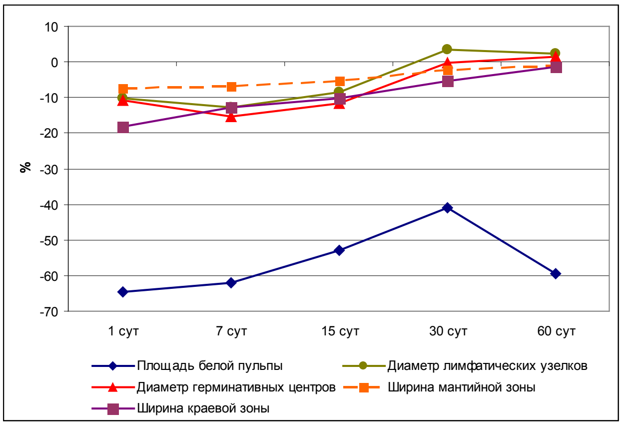

Рис. 3. Динамика морфометрических показателей белой пульпы селезенки крыс периода выраженных старческих изменений в различные сроки наблюдения после введения циклофосфамида

В ответ на введение животным циклофосфамида отмечается уменьшение диаметров лимфатических узелков на 10,17% (1 сутки), 12,75% (7 сутки) и 8,80% (15 сутки) относительно контрольных данных (рис. 3). Вместе с тем, в дальнейшие сроки наблюдения размеры лимфатических узелков превышают показатели контроля на 10,50% и 8,75% на 30 и 60 сутки соответственно. Герминативные центры лимфатических узелков выявляются в единичных случаях. Ширина мантийной и краевой зон лимфатических узелков у крыс экспериментальных групп на 1, 7, и 15 сутки наблюдения меньше, чем у контрольных на 7,43%, 6,81%, 5,31% и 18,17%, 12,73%, 10,15% соответственно. В более поздние сроки после введения циклофосфамида статистически значимых отличий от контрольных данных не определяется.

Выводы и предложения.

1. Белая пульпа селезенки у животных контрольных групп в различные периоды постнатального онтогенеза представлена хорошо выраженными лимфатическими узелками и периартериальными лимфоидными муфтами, у животных репродуктивного периода среди лимфатических узелков преобладают узелки с герминативными центрами, у крыс периода выраженных старческих изменений превалируют инволютивные изменения.
2. Введение циклофосфамида приводит к изменению морфологических характеристик селезенки, проявляющихся в гипоплазии белой пульпы в ранние сроки наблюдения.
3. Наиболее высокий уровень реактивности белой пульпы селезенки в ответ на введение цитостатика наблюдается у животных периода полового созревания.
4. Значительные изменения структуры белой пульпы селезенки крыс периода выраженных старческих изменений протекают на фоне инволютивных процессов.

Список литературы:

1. Буклис Ю. В. Исследование иммунных структур селезенки в условиях хронического радиационного воздействия на организм / Ю. В. Буклис // Морфология. – 2010. – Т. 137, № 4. – С. 42.
2. Быков В. Л. Изменения защитных свойств слизистой оболочки пищевода при цитостатической терапии / В. Л. Быков, Е. А. Исеева // Морфология. – 2007. – Т. 131, № 3. – С. 60-61.
3. Золотаревская, М. В. Особенности ультраструктуры селезенки после введения иммунотропных препаратов в эксперименте / М. В. Золотаревская // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2011. – Т. 10, № 4. – С. 23-28.
4. Магомедова П. Г. Белая пульпа селезенки крыс после кратковременного воздействия формальдегида / П. Г. Магомедова, М. В. Абрамова // Морфология. – 2008. – № 2. – С. 81-83.
5. Мельник Н. О. Реактивні зміни органів імунної системи під впливом патологічних факторів / Н. О. Мельник, І. В. Чекмарьова, Ю. Б. Чайковський // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2004. – Т. 3, № 3. – С. 5-8.
6. Молдавская А. А. Морфологические критерии строения селезенки в постнатальном онтогенезе / А. А. Молдавская, А. В. Долин // Успехи современного естествознания. – 2009. – № 2 – С. 15-18.
7. Нужная Е. К. Особенности динамики органометрических показателей селезенки половозрелых крыс при иммунодефицитом состоянии, вызванном тимэктомией / Е. К. Нужная // Український морфологічний альманах. – 2004. – Т. 2, № 1. – С. 59-61.
8. Сапин М. Р. Лимфоидные образования селезенки у людей разного возраста / М. Р. Сапин, М. В. Самойлов // Архив анатомии, гистологии и эмбриологии. – 1980. – Т. 94, № 2. – С. 35-40.
9. Чава С. В. Структурная характеристика иммунных образований селезенки мышей после воздействия радиационного фактора низкой интенсивности / С. В. Чава, Ю. В. Буклис // Морфологические ведомости. – 2011. – № 4. – С. 65-69.
10. Шепітько В. І. Морфофункціональна характеристика селезінки щурів в нормі / В. І. Шепітько, В. В. Кацай, Є. В. Стецук // Світ медицини та біології. – 2010. – № 3. – С. 99-100.
11. European convention for protection of vertebrate animals used for experimental and ether scientific purpose // Council of Europe; 18.03.1986. – Strasburg, 1986. – 52 p.

Бобришева І.В.
Луганський державний медичний університет

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БІЛОЇ ПУЛЬПИ СЕЛЕЗІНКИ ЩУРІВ В УМОВАХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ІМУНОСУПРЕСІЇ

Анотація

В експерименті на 180 білих безпородних щурах-самцях трьох вікових періодів (статевого дозрівання, репродуктивного та виражених старечих змін) із застосуванням гістологічних та морфометричних методів з наступним статистичним аналізом встановлено, що експериментально модельований імуносуперсивний стан викликає морфологічну перебудову селезінки тварин, яка виявляється в гіпоплазії білої пульпи. Найбільш високий рівень реактивності селезінки у відповідь на введення цитостатика спостерігається у тварин періоду статевого дозрівання. Зміни білої пульпи селезінки щурів періоду виражених старечих змін протікають на тлі інволютивних процесів.

Ключові слова: щури, селезінка, біла пульпа, циклофосфамід.

Bobrysheva I.V.
Lugansk State Medical University

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE WHITE PULP OF RAT SPLEEN AT THE EXPERIMENTAL IMMUNOSUPPRESSION

Summary
During the experiment, conducted on 180 white outbred male rats from three age periods (pubertal, reproductive and of expressed age-related changes) with the use of histological and morphometric methods, followed by statistical analysis, it was established that experimentally simulated immunosuppressive condition causes the morphological remodeling in the animal spleen, which was manifested as white pulp hypoplasia. The highest level of spleen reactivity in response to the cytostatic is observed in pubertal animals. Changes in the spleen white pulp of rats with expressed age-related changes take place against the background of involutive processes.
Keywords: rats, spleen, white pulp, cyclophosphamide.

УДК 616.12-008.331.1-008.318-06

СУЧАСНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ РОЗВИТКУ УСКЛАДНЕНЬ У ХВОРИХ НА ЕСЕНЦІЙНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ ІІ СТАДІЇ ЗА РІЗНИХ ВАРІАНТІВ ЦИРКАДІАННОГО РИТМУ АРТЕРІАЛЬНОГО ТИСКУ

Гайдич Л.І.
Буковинський державний медичний університет

У статті представлені особливості змін індексу маси тіла (ІМТ), порогу смакової чутливості до кухонної солі (ПСЧКС) за відповідними методиками. Дослідження проводилось з метою діагностики факторів ризику та попередження серцево-судинних ускладнень у пацієнтів на есенційну гіпертензію ІІ стадії (ЕГ ІІ ст.) з різним добовим ритмом артеріального тиску (АТ). Виявлено зростання ІМТ переважно у пацієнтів із низьким (Non-dipper) та від'ємним (Night-picker) добовим індексом АТ. Такі зміни поєднується з високим ПСЧКС. Отримані дані можуть бути використані як діагностичні критерії сучасних факторів ризику розвитку можливих ускладнень у хворих ЕГ ІІ ст.

Ключові слова: есенційна гіпертензія, артеріальний тиск, фактори ризику, смакова чутливість до кухонної солі.

Постановка проблеми. Есенційна гіпертензія (ЕГ) в структурі захворюваності громадян України займає одне з провідних місць [4]. Проблема факторів ризику розвитку ЕГ постає сьогодні дуже гостро [5, 6, 7]. Всім добре відомі негативні наслідки підвищеного артеріального тиску (АТ) (транзиторна ішемічна атака, порушення мозкового кровообігу, інфаркт міокарда) та їх вплив на подальше здоров'я та працездатність пацієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки, які були присвячені вивченню факторів ризику розвитку ЕГ, достатньо добре висвітлений та показаний тісний зв'язок серцево-судинної патології із способом життя людей [3,4]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я більше s всіх випадків смертей від ускладнень серцево-судинних захворювань, можна було б запобігти за допомогою відповідних змін способу життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Фатальні коронарні події, інвалідизація від ускладненого гіпертонічного кризу свідчать про необхідність активації зусиль для поліпшення контролю за АТ, виявлення основних факторів ризику розвитку ЕГ, для подальшого вдосконалення діагностики та вчасної адекватної лікувальної тактики у пацієнтів з різним добовим профілем АТ [1, 2].

Мета статті. Діагностувати та оцінити фактори ризику розвитку можливих ускладнень у хворих на есенційну гіпертензію ІІ стадії шляхом дослідження у них добового ритму АТ, індексу маси тіла та порогу смакової чутливості до кухонної солі.

Виклад основного матеріалу. Матеріал і методи. За період з 2011 р. обстежено 92 пацієнти, що знаходились як на амбулаторному, так і стаціонарному лікуванні та у яких, згідно класифікації ВООЗ, 2010, діагностовано ЕГ ІІ ст. Середній вік пацієнтів становив: 53,64 ± 2,13 років. Випадковий рівень АТ у них становив: 165,65 ± 2,71 за САТ та 109,56 ± 1,49 мм.рт.ст. за ДАТ.

Усім пацієнтам проводили добове моніторування АТ з використанням комплексу апаратури та програмного забезпечення АВРЕ-02 фірми «Solvaig» (Україна). За коливаннями добового індексу (ДІ) встановлювали належність хворих до однієї з груп – «dipper» (D) – з нормальним добовим індексом; «non dipper» (ND) – з низьким добовим індексом; «night picker» (NP) – з від'ємним добовим індексом. Контрольну групу склали 30 нормотензивних осіб відповідного віку. Пацієнтів з високим добовим індексом – «over dipper» (OD), відповідно ДІ >22% серед усіх нами обстежених зустрілась лише 1 особа, тому окрему групу за цим ДІ ми не формували.

Індекс маси тіла (ІМТ) розраховували за формулою Кетле: ІМТ = Маса (кг) / Ріст (м)^2. Вважали, що особи мають нормальну вагу при ІМТ<25кг/м^2; надлишкову – ІМТ=25-30кг/м^2; надмірну – ІМТ>30 кг/м^2 (згідно критеріїв ВООЗ). Поріг смакової чутливості до кухонної солі (ПСЧКС) визначали за методикою R.G. Henkin (1963). Отримані дані порівнювали між собою.

Усі пацієнти ознайомилися із сутністю обстеження та дали інформовану згоду на залучення до нього. Протокол дослідження схвалено комісією з питань біомедичної етики Буковинського державного медичного університету. Статистична обробка отриманих даних проведена за допомогою пакета аналізу Microsoft Excel, 2003 та програми Біостатистика (Primer biostatistics). Вірогідність відмінностей між групами вираховували за критеріями Манна-Уітні та Вілкоксона. Критичний рівень значущості при перевірці нульової гіпотези приймали рівним 0,05. Дані в динаміці аналізували відповідними парними критеріями. Для аналізу залежності ознак розраховували коефіцієнт парної кореляції Пірсона (r).

Результати дослідження та їх обговорення. Серед обстежених нами пацієнтів розподіл за ДІ виглядав наступним чином: найбільше пацієнтів спостерігалось у групі циркадіанного ритму ND – 46 осіб, 35 пацієнтів ввійшли до групи D та 11 обстежених представили групу NP. Відсоткове співвідношення від загальної кількості становило відповідно 49%, 39% та 12%.

На сьогодні відомо, що результат лікування залежить від багатьох чинників [2, 3, 8], лікарю – практику їх слід обов'язково враховувати. Тому зростання кількості хворих в групі з низьким ДІ, на нашу думку, зумовлено не тільки особливістю їх природного циркадіанного ритму АТ, але й, ймовірно, недостатнім контролем за проведеною антигіпертензивною терапією та, нажаль, випусканням з уваги лікарями факту наявності добового ритму АТ як такого.

Аналіз гендерних відмінностей виявив наступну кількість осіб відповідно до груп циркадіанного ритму АТ: ND – 46 осіб, серед яких 32 чоловіки (70%) та 14 жінок (30%); D – 35 пацієнтів, серед яких 28 чоловіків (80%) та 7 жінок (20%); NP – 11 хворих, серед яких 9 чоловіків (82%) та 2 жінок (18%). Отримані результати підтверджують дані про поширеність есенційної гіпертензії ІІ ст. серед осіб чоловічого роду [6].

Дані антропометричних досліджень показали, що серед 92-х обстежених пацієнтів на ЕГ ІІ ступеня 43% (25 чоловіків та 5 жінок) виявлено з ІМТ від 25 до 30 (кг/м^2), що згідно з рекомендаціями ВООЗ свідчить про надлишкову масу тіла, а 39% (20 чо-

Таблиця 1

Показники віку, смакової чутливості до кухонної солі та добового індексу систолічного артеріального тиску у хворих на есенційну гіпертензію II стадії за різних варіантів добового ритму артеріального тиску та індексу маси тіла

Показники	ІМТ (кг/м^2)	D	ND	NP
ДІ САТ (%)	Заг.	11,57 ± 1,91 (n =26)	5,70 ± 1,00(n =35)	-2,25 ± 0,92(n =9)
	<25	8,99 ± 2,98 (n =7)	7,60 ± 0,10(n =2)	-3,50 ± 1,35(n =2)
	25-30	12,92± 1,21(n =10)	6,29±0,93(n =18)	-1,36 ± 1,06(n =3)
	>30	12,07 ± 1,02(n =9)	4,71 ± 0,89(n =15)	-2,28 ± 0,50(n =4)
Вік (роки)	Заг.	47,54 ± 2,01	53,91 ± 2,17	55,00 ± 2,56
	<25	115,0 ± 15,00	-	-
	25-30	120,38 ± 12,80	142,77 ± 11,99	144,25 ± 18,63
	>30	117,40 ± 6,56	139,63 ± 6,06**	166,67 ± 5,56**
ПСЧКС (% розчину NaCl)	Заг.	0,51 ± 0,12	0,47 ± 0,11	0,41 ± 0,08
	<25	0,46 ± 0,08	0,24 ± 0,04	0,24 ± 0,04
	25-30	0,53 ± 0,07	0,51 ± 0,10*	0,58 ± 0,15*
	>30	0,52 ± 0,08	0,46 ± 0,08*	0,40 ± 0,06*

*Примітки: * p<0,05 величини, які достовірно відмінні за ІМТ у своїй групі;*
*** p<0,05 величини, які достовірно відмінні за ДІ.*

ловіків та 7 жінок) виявлено з ІМТ > 30(кг/м^2), що свідчить про наявність надмірної маси у таких хворих.

За рівнем добового індексу (ДІ) розподіл хворих за ІМТ від 25 до 30 (кг/м^2) склав: D – 38%, з яких чоловіків – 8, жінок – 2; ND – 43% з яких чоловіків – 14, жінок – 3; NP – 33% з яких чоловіків – 3, жінок – 0; за ІМТ > 30 (кг/м^2) склав: D – 35%, з яких чоловіків – 8, жінок – 1; ND – 40% з яких чоловіків 10, жінок – 4; NP – 44% з яких чоловіків – 2, жінок – 2.

З'ясувалось, що найбільше значення ІМТ було у пацієнтів з групи циркадіанного ритму NP. Від пацієнтів групи D до ND даний показник зростав, тобто виявлена нами обернена залежність ІМТ до величини ДІ у хворих на ЕГ II ст.

Дані ДІ, віку, величин ІМТ та ПСЧКС у хворих на ЕГ II ст. представлені у табл. 1.

З аналізу отриманих даних (табл. 1) випливає, що у хворих на ЕГ II ст. реєструються високі значення ПСЧКС незалежно від добової структури АТ. Суттєво залежав від ДІ вік пацієнтів, який мав зростаючу залежність відповідно до груп: D; ND; NP. У більшості пацієнтів із надлишковою та надмірною масою, особливо у групі NP, високий ПСЧКС (0,32-0,64% розчину NaCl) (за нормальних значень ≤0,16% розчину NaCl), можна трактувати як перевантаження цих пацієнтів рідиною та її можливою затримкою в організмі.

Висновки.

1. У загальній групі хворих на есенційну гіпертензії II стадії 82% мали надлишкову та надмірну масу тіла (ІМТ >25 кг/м^2). У пацієнтів з добовим ритмом артеріального тиску D і ND виявлена пряма залежність віку від індексу маси тіла.

2. У всіх хворих на есенційну гіпертензію II стадії реєструвалися високі значення порогу смакової чутливості до кухонної солі незалежно від добової структури артеріального тиску. У групі пацієнтів з циркадіанним ритмом артеріального тиску NP найвищий показник індексу маси тіла та високий поріг смакової чутливості до кухонної солі можна трактувати як надмірну масу тіла не тільки через збільшення підшкірно жирової клітковини, але і як наслідок перевантаження цих пацієнтів рідиною та її можливою затримкою в організмі.

3 У групах з низьким та від'ємним добовим індексом артеріального тиску ND та NP високий поріг смакової чутливості разом із надлишковою та надмірною масою тіла можна віднести до важливих діагностичних критеріїв високого ризику розвитку можливих ускладнень есенційної гіпертензії II стадії.

Перспективи подальших досліджень. У наступному дослідженні доцільно визначити залежність показників добового індексу систолічного артеріального тиску від рівня центрального венозного тиску у хворих на есенційну гіпертензії II стадії.

Список літератури:

1. Зміни добових коливань артеріального тиску та їх корекція на фоні комбінованої антигіпертензивної терапії у пацієнтів з артеріальною гіпертензією / [Черняга-Ройко У. П., Жарінов О. Й., Тумак І. М., Сороківський М. С.] // Артериальная гипертензия. – 2012. – № 6(26). – С. 29-33.
2. Ковалева О. Н. Особенности антигипертензивной терапии у пациентов с ожирением / О. Н. Ковалева, С. А. Шаповалова, И. В. Шоп // Артериальная гипертензия. – 2008. – 1(1). – С. 41-49.
3. Потешкина Н. Г. Потребление соли, артериальная гипертензия и риск развития сердечно-сосудистых заболеваний: Часть II / Н. Г. Потешкина // Российский кардиологический журнал. – 2011. – № 5(91). – С. 93-102.
4. Профилактика сердечно – сосудистых заболеваний: популяционная стратегия и индивидуализированные пргграммы (на основе Европейских рекомендаций по профилактике сердечно – сосудистых заболеваний в клинической практике 2012) / [Коваленко В. Н., Несукай Е. Г., Долженко М. Н., Горбась И. М.]. – К.: МОРИОН, 2013. – 96 с.
5. Рекомендації Української асоціації кардіологів з профілактики та лікування артеріальної гіпертензії: посібник до Національної програми профілактики і лікування артеріальної гіпертензії – 5-те вид. – К.: ПП ВМБ, 2011. – 80 с.
6. 2013 European Society of Hypertension – European Society of Cardiology guidelines for management of arterial hypertension // J. Hypertension. – 2013. – Vol. 25. – P. 1105-1187.
7. European Society of Hypertension Working Group on Blood Pressure Monitoring. Practice guidelines of the European Society of Hypertension for clinic, ambulatory and self blood pressure measurement / E. O'Brien, R. Asmar, L. Beilin [et al.] // J. Hypertens. – 2005. – Vol. 23. – P. 697-701.
8. Renzaho A., Wooden M., Houng B. Associations between body mass index and health-related quality of life among Australian adults // Qual Life Res. – 2010. – Vol. 19. – P. 515-520.

Гайдич Л.И.
Буковинский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ ОСЛОЖНЕНИЙ У БОЛЬНЫХ ЭССЕНЦИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ II СТАДИИ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ВАРИАНТАХ ЦИРКАДИАННОГО РИТМА АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье представлены особенности изменений индекса массы тела (ИМТ), порога вкусовой чувствительности к поваренной соли (ПВЧПС) согласно соответствующих методик. Исследование проводилось с целью выявления факторов риска и предупреждения сердечнососудистых осложнений у пациентов с эссенциальной гипертензией II стадии (ЭГ II ст.) с различным суточным ритмом артериального давления (АД). Отмечен рост ИМТ преимущественно у пациентов с низким (Non-dipper) и отрицательным (Night-picker) суточными индексами АД. Такие изменения сочетаются с высоким уровнем ПВЧПС. Полученные данные могут быть использованы как диагностические критерии современных факторов риска развития возможных осложнений у больных ЭГ II ст.
Ключевые слова: эссенциальная гипертензия, артериальное давление, факторы риска, вкусовая чувствительность к поваренной соли.

Haidych L.I.
Bukovinian State Medical University

CONTEMPORARY RISK FACTORS OF DEVELOPMENT OF COMPLICATIONS IN PATIENTS WITH ESSENTIAL HYPERTENSION STAGE II AT DIFFERENT VARIANTS OF CIRCADIAN RHYTHM OF ARTERIAL PRESSURE

Summary
In the article the peculiarities of changes of body mass index (BMI) and the threshold of gustatory sensitivity to salt (TGSS) are presented by using adequate methods. The research performed in order to identify risk factors and prevention of cardiovascular complications in the patients with essential hypertension stage II at different variants of circadian rhythm of arterial pressure (AP). The rising of BMI was detected mainly in the patients with low (Non-dipper) and negative (Night-picker) daily indices of AP. Such changes are combined with the high level of TGSS. Obtained data may be used as diagnostic criteria of contemporary risk factors of development of possible complications in the patients with EH II stage.
Keywords: essential hypertension, arterial pressure, risk factors, gustatory sensitivity to salt.

УДК 616.248-053.2-07

ПОКАЗНИКИ ЗАПАЛЕННЯ БРОНХІВ У ДІТЕЙ, ХВОРИХ НА ТЯЖКУ ПЕРСИСТУЮЧУ БРОНХІАЛЬНУ АСТМУ

Гарас М.Н., Паладюк В.В.
Буковинський державний медичний університет

У статті на підставі аналізу літературних джерел показано, що пацієнти,хворі на тяжку персистуючу бронхіальну астму, можуть мати різний цитологічний склад індукованого мокротиння, що відповідає клінічно-патофізіологічним фенотипам залежно від характеру запалення.
Ключові слова: тяжка бронхіальна астма, фенотип, характер запалення бронхів.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) не є однорідною нозологією, і навіть тяжка астма не характеризується єдиним представленим фенотипом захворювання. Неоднорідність фенотипів наразі є відправною точкою для нових підходів щодо класифікації, дослідження механізмів розвитку та досягнення контролю захворювання вже в найближчому майбутньому. Фінальним підходом вважається визначення нових фенотипів на основі основних патофізіологічних механізмів (тобто концепції ендотипування) [1, с. 355–360] для більш точного прогнозування майбутніх ризиків неконтрольованості. Кінцевою метою є розробка нових конкретних, цілеспрямованих та персоналізованих терапевтичних настанов щодо досягнення контролю з урахуванням виокремлення субгруп пацієнтів [2, с. 1247-1248; 3, с. 947-958].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вважається, що саме недостатні знання про механізми розвитку захворювання та його патофізіологічних феноменів у виділених підгрупах є найбільшою перешкодою в розумінні причин розвитку астми та удосконаленні її лікування. Таким чином пояснюється відсутність виявлення чітких узгоджених взаємозв'язків між генетичними та екологічними чинниками ризику розвитку захворювання. Натомість поняття «ендотипу» запропоноване для опису стану з визначеними окремими патофізіологічними механізмами.

Наразі БА визнається як комплекс станів з відмінностями у тяжкості, механізмах розвитку і реакції на лікування, та є неспецифічним хронічним захворювання дихальних шляхів, що в цілому характеризується періодично повторюваними симптомами внаслідок обструкції бронхів, їх гіперсприйнятливості та запалення.

Мета статті. Саме тому метою роботи було провести аналіз літературних джерел щодо фенотипової неоднорідності тяжкої бронхіальної астми залежно від характеру запалення бронхів.

Виклад основного матеріалу. Визначальною ознакою БА є запалення дихальних шляхів, яке в подальшому обумовлює структурні зміни бронхів [4, с. 989-998]. Патофізіологічною основою формування тяжкої БА є гіперсприйнятливість дихальних шляхів (ГСДШ) запального ґенезу.

Запальний процес у бронхах відіграє ключову роль у реалізації клінічних проявів БА, у т. ч. утрудненого дихання, задишки, а також у формуванні інших патологічних особливостей захворювання, зокрема, ГСДШ, гладком'язової дисфункції і, в кінцевому рахунку, структурних змін [5, с 32-41]. Власне, завдяки персистуючому характеру запалення відбувається прогресування структурних змін бронхів та клінічних нападів захворювання [6, с. 789-815].

На підставі пропорційного співвідношення ефекторних клітин виділяють чотири запальні підтипи: нейтрофільний, еозинофільний, змішаний гранулоцитарний варіанти та агранулоцитарна астма [7, с. 374-380; 8, с. 54-61]. Проте, згідно з більшістю міжнародних досліджень, виділяють еозинофільний та неєозинофільний варіанти запалення бронхів у пацієнтів, хворих на БА [9, с. 420-426; 10, с. 193-194]. Важливо відзначити, що зазначені варіанти захворювання не виключають один одного [11, с. 256-259], зокрема, при атопічній формі БА в індукованому мокротинні можна спостерігати значну кількість нейтрофілів [12, с. 2535-2541].

У школярів, хворих на тяжку персистуючу БА, значна увага приділяється можливостям використання методик визначення характеру запалення при одночасному запобіганні розвитку нападу. Так, дослідження бронхоальвеолярного лаважу, цитологічного складу біоптату та індукованого мокротиння є основними методиками, завдяки яким можливим є дослідження патологічних процесів у нижніх відділах дихальних шляхів (ДШ) при багатьох респіраторних захворюваннях [13, с. 769-781]. Водночас, труднощі об'єктивної оцінки характеру запалення ДШ пов'язані з етичними та практичними обмеженнями проведення ендобронхіальної біопсії та бронхоальвеолярного лаважу [14, с. 333-336]. Наразі, очевидно, неінвазивним методам оцінки характеру запалення ДШ надається виключна перевага, особливо в дітей. До таких належить цитологічний аналіз мокротиння, індукованого гіпертонічними [15, с. 105-112] чи ізотонічним [17, с. 1018-1024] розчинами натрію хлориду.

Механізм еозинофільної інфільтрації бронхів доведений в експерименті та пов'язаний із індукцією міграції цих ефекторних клітин під впливом інтерлейкінів 4-го, 5-го та 13-го типів, що продукуються Th-2 лімфоцитами [18, с. 1-12]. Про це свідчить підвищення рівнів вказаних медіаторів у крові пацієнтів із еозинофільним характером запалення бронхів, на відміну від неєозинофільного варіанту [19, с. 202-208]. Процеси структурної перебудови ДШ за еозинофільного характеру запалення пов'язані з впливом еозинофільних катіонних білків [20, с. 4861-4869]. Все ж еозинофільне запалення бронхів вже не розглядається як визначальна для БА характеристика змін ДШ [21, с. 1329-1336].

Патогенез нейтрофільозу ДШ, ймовірно, є багатофакторним та достеменно не досліджений, особливо в дітей із тяжкою БА [22, с. 739-741; 23, с. 211-218].

Існує думка, що такі тригери як віруси, ліпополісахариди бактерій та озон можуть бути важливими індукторами нейтрофільної інфільтрації слизової дихальних шляхів, ніж імунологічні (зокрема, ІЛ-8) [24, с. 916-923]. Продукти нейтрофілів сприяють підвищенню судинної проникності, що безпосередньо впливає на формування ГСДШ [25, с. 2538-2545], а також обумовлює процеси від-

кладення колагену та фібротизації, що призводить до ремоделювання бронхів [26, с. 57-63; 27, с. 35-39]. Нейтрофільне запалення розглядається як одна з імунних характеристик астми, є прототипом III типу алергійної запальної реакції за участю альвеол і легеневого інтерстицію, формується за участі Th1 клітин та IgG [28, с. 3-13].

Суперечливими наразі залишаються дані літератури щодо асоціації кількісних та якісних характеристик індукованого мокротиння із тяжкістю захворювання. Так, за даними ряду авторів, кількість еозинофілів індукованого мокротиння не має взаємозв'язку з тяжкістю БА та спірометричними характеристиками [20, с. 4861-4869], проте існує й прямо протилежна позиція [12, с. 2535-2541]. Взагалі, тяжкій БА притаманна виреженіша еозинофілія та нейтрофільоз індукованого мокротиння [29, с. 23-29].

Тяжка, резистентна до лікування БА з фенотипом нестійкого перебігу («brittle-asthma») супроводжується розвитком атопічної форми захворювання з еозинофільним паттерном запалення слизової оболонки бронхів і підвищенням функціонування еластази і альфа-1-протеїназного інгібітору. У пацієнтів цієї ж групи спостерігається вираженіше потовщення базальної мембрани, ніж у осіб без еозинофілії. Рефрактерна еозинофілія бронхів на тлі тяжкого персистування патології обумовлює резистентність до базисної терапії, що пропонується виділити в окремий фенотип тяжкої БА [30, с. 568-583].

Еозинофілія ДШ супроводжується частими денними та нічними симптомами, низькими значеннями ОФВ1 та летальними нападами захворювання, аніж нееозинофільний фенотип. Еозинофільний варіант запалення бронхів є більш притаманним тяжкій БА пізнього початку, супроводжується підвищенням рівня факторів росту з відповідним потовщенням субепітеліальної базальної мембрани. Водночас, ці процеси в дітей із тяжкою БА не завжди асоціюють із підвищенням рівня ІЛ-4 та ІЛ-13, що трапляється в пацієнтів із легким і середньотяжким персистуванням захворювання [31, с. 487-494].

Водночас, нейтрофільний варіант, за даними літератури [32, с. 543-550], асоціює з тяжким, резистентним до терапії перебігом захворювання, частими загостреннями, «фатальними» та «нічними» варіантами БА [33, с. 529-530]. Неeозинофільний характер запалення ДШ у поєднанні з атрофічними змінами епітеліального шару вважається передумовою формування фіксованої обструкції у пацієнтів з БА [34, с. 35-38]. Механізм нейтрофільозу у хворих на тяжку БА залишається достеменно неясним. Вірогідно встановлені взаємозв'язки рівня нейтрофілів у бронхах із матричною метолапротеїназою-9. Наявність нейтрофілів у ДШ не виключає їх еозинофільної інфільтрації, а гіперсприйнятливість бронхів пов'язана із еозинофілією ДШ [35, с. 9-16].

Таким чином, еозинофільна тяжка БА раннього початку характеризується зниженою чутливістю до ГКС. Окрім того, стероїд-нечутливими виявилися нейтрофільні варіанти запалення бронхів. Еозинофілія бронхів з раннім початком БА асоціює з виразним ремоделюванням стінки ДШ та фатальними загостреннями [30, с. 487-494].

Висновки та пропозиції. Таким чином, пацієнти, хворі на тяжку персистуючу бронхіальну астму можуть мати різний цитологічний склад індукованого мокротиння, що відповідає клінічно-патофізіологічним фенотипам за характером запалення.

Список літератури:

1. Asthma endotypes: a new approach to classification of disease entities within the asthma syndrome / J. Lцtvall, C. A. Akdis, L. B. Bacharier, [et al.] // J. Allergy Clin. Immunol. – 2011. – Vol. 127. – P. 355–360.
2. Bourdin A. Clustering in asthma: why, how and for how long? / A. Bourdin, P. Chanez // Eur. Respir. J. – 2013. – Vol. 41. – P. 1247-1248.
3. Pharmacological treatment of severe, therapy-resistant asthma in children: what can we learn from where? A. Bush, S. Pedersen, G. Hedlin, [et al.] // Eur. Respir. J. – 2011. – Vol. 38. – P. 947–958.
4. Hanania N. A. Targeting Airway Inflammation in Asthma Current and Future Therapies / N. A. Hanania // Chest. – 2008. – Vol. 133, № 4. – P. 989-998.
5. Histopathology of Severe Childhood Asthma / H. A. Jenkins, C. Cool, S. J. Szefler [et al.] // Chest. – 2003. – Vol. 124, № 1. – P. 32-41.
6. Cohn L. Asthma: mechanisms of disease persistence and progression / L. Cohn, J. A. Elias, G. L. Chupp // Annu. Rev. Immunol. – 2004. – Vol. 22. – P. 789-815.
7. Heterogeneity of asthma according to blood inflammatory patterns / R. Nadif, V. Siroux, M-P. Oryszczyn [et al.] // Thorax. – 2009. – Vol. 64. – P. 374-380.
8. Inflammatory subtypes in asthma: Assessment and identification using induced sputum / J. L. Simpson, R. Scott, M. J. Boylee [et al.] // Respirology. – 2006. – Vol. 11, № 1. – P. 54-61.
9. Differences in Airway Cytokine Profile in Severe Asthma Compared to Moderate Asthma / J. Shannon, P. Ernst, Y. Yamauchi [et al.] // Chest. – 2008. – Vol. 133, № 2. – P. 420-426.
10. Pavord I. D. Non-eosinophilic asthma and the innate immune response / I. D. Pavord // Thorax. – 2007. – Vol. 62. – P. 193-194.
11. Fahy J. V. Eosinophilic and Neutrophilic Inflammation in Asthma / J. V. Fahy // The Proceedings of the American Thoracic Society.– 2009. – Vol. 6. – P. 256-259.
12. IgE Modulates Neutrophil Survival in Asthma: Role of Mitochondrial Pathway / A. S. Saffar, M. P. Alphonse, L. Shan [et al.] // The Journal of Immunology. – 2007. – Vol. 178. – P. 2535-2541.
13. Bronchoalveolar lavage, sputum and exhaled clinically relevant inflammatory markers: values in healthy adults / B. Balbi, P. Pignatti, M. Corradi [et al.] // Eur. Respir. J. – 2007. – Vol. 30. – P. 769-781.
14. Henderson J. The search for new asthma phenotypes / J. Henderson, R. Granell, J. Sterne // Arch. Dis. Child. – 2009. – Vol. 94. – P. 333-336.
15. Kim C.-K. The Validity of Induced Sputum and Bronchoalveolar Lavage in Childhood Asthma / C.-K. Kim, Y. Y. Koh, Z. Callaway // Journal of Asthma. – 2009. – Vol. 46, № 2. – P. 105-112.
16. Granulocyte markers in hypertonic and isotonic saline-induced sputum of asthmatic subjects / S. Cianchetti, E. Bacci, L. Ruocco [et al.] // Eur. Respir. J. – 2004. – Vol. 24, № 2. – P. 1018-1024.
17. Roles of integrin activation in eosinophil function and the eosinophilic inflammation of asthma / S. R. Barthel, M. W. Johansson, D. M. McNamee [et al.] // Journal of Leukocyte Biology. – 2008. – Vol. 83. – P. 1-12.
18. Evaluation of airway inflammation by quantitative Th1/Th2 cytokine mRNA measurement in sputum of asthma patients / E. Truyen, L. Coteur, E. Dilissen [et al.] // Thorax. – 2006. – Vol. 61. – P. 202-208.

19. Eosinophil-Derived Cationic Proteins Activate the Synthesis of Remodeling Factors by Airway Epithelial Cells / S. Pégorier, L. A. Wagner, G. J. Gleich [et al.] // The Journal of Immunology. – 2006. – Vol. 177. – P. 4861-4869.
20. Gibson P. G. Heterogeneity of Airway Inflammation in Persistent Asthma / P. G. Gibson, J. L. Simpson, N. Saltos // Chest. – 2001. – Vol. 119, № 5. – P. 1329-1336.
21. McDougall C. M. Neutrophil airway inflammation in childhood asthma / C. M. McDougall, P. J. Helms // Thorax. – 2006. – Vol. 61. – P. 739-741.
22. Innate immune activation in neutrophilic asthma and bronchiectasis / J. L. Simpson, T. V. Grissell, J. Douwes [et al.] // Thorax. – 2007. – Vol. 62. – P. 211-218.
23. Neutrophilic airway inflammation and association with bacterial lipopolysaccharide in children with asthma and wheezing / P. J. Hauk, M. Krawiec, J. Murphy [et al.] // Pediatric Pulmonology. – 2008. – Vol. 43, № 9. – P. 916-923.
24. Neutrophils Regulate Airway Responses in a Model of Fungal Allergic Airways Disease / S. J. Park, M. T. Wiekowski, S. A. Lira [et al.] // The Journal of Immunology. – 2006. – Vol. 176. – P. 2538-2545.
25. Черняев А. Л. Воспаление при хронической обструктивной болезни легких: молекулярные основы патогенеза / А. Л. Черняев, М. В. Самсонова // Consilium Medicum. – 2008. – Т. 172, № 10. – С. 57-63.
26. Структурно-функциональные изменения в слизистой оболочке бронхов при хронических воспалительных заболеваниях Е. А. Геренг, И. В. Суходоло, Р. И. Плешко [и др.] // Бюллетень СО РАМН. – 2009. – № 5(139). – С. 35-39.
27. Where Asthma and Hypersensitivity Pneumonitis Meet and Differ Noneosinophilic Severe Asthma / P. Bogaert, K. G. Tournoy, T. Naessens [et al.] // Am. J. Pathology. – 2009. – Vol. 174. – P. 3-13.
28. T.-Leblond Inflammatory events in severe acute asthma / T.-Leblond, P. Gosset, A.-B. Tonnel. – 2005. – Vol. 60, № 1. – P. 23-29.
29. King C. S. Clinical Asthma Syndromes and Important Asthma Mimics / C. S. King, L. K. Moores // Respiratory Care. – 2008. – Vol. 53, № 5. – P. 568-583.
30. Moore W. C. Severe asthma: An overview / W. C. Moore, S. P. Peters // J. Allergy Clin. Immunol. – 2006. – Vol. 117. – P. 487-494.
31. Steroid-Resistant Neutrophilic Inflammation in a Mouse Model of an Acute Exacerbation of Asthma K. Ito, C. Herbert, J. S. Siegle [et al.] // Am. J. Resp. Cell and Mol. Biology. – 2008. – Vol. 39. – P. 543-550.
32. Is the neutrophil the key effector cell in severe asthma? A. V. Kamath, I. D. Pavord, P. R. Ruparelia [et al.] // Thorax. – 2005. – Vol. 60. – P. 529-530.
33. Роль клеточных и молекулярных мишеней в формировании различных паттернов воспаления при гетерогенных фенотипах тяжелой бронхиальной астмы / Геренг Е. А., Суходоло И. В., Огородова Л. М. [и др.] // Пульмонология. – 2009. – № 5. – С. 35-38.
34. Relationship between Airways Inflammation and Asthma Severity / R. Louis, L. K. Lau, A. O. Bron [et al.] // Am. J. Respir. Crit. Care Med. – 2000. – Vol. 161, № 1. – P. 9-16.

Гарас Н.Н., Паладюк В.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ПОКАЗАТЕЛИ ВОСПАЛЕНИЯ БРОНХОВ У ДЕТЕЙ, БОЛЬНЫХ ТЯЖЕЛОЙ ПЕРСИСТИРУЮЩЕЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ

Аннотация
В статье на основании анализа литературных источников показано, что пациенты, больные тяжелой персистирующей бронхиальной астмой, могут иметь различный цитологический состав индуцированной мокроты, что соответствует клинико-патофизиологическим фенотипам в зависимости от характера воспаления.
Ключевые слова: тяжелая бронхиальная астма, фенотип, характер воспаления бронхов.

Garas M.N., Paladyuk V.V.
Bukovinian State Medical University

INDICES OF INFLAMMATION OF THE BRONCHI IN CHILDREN SUFFERING FROM SEVERE PERSISTENT BRONCHIAL ASTHMA

Summary
On the basis of literature analysis is shown that patients with severe persistent bronchial asthma may have a different cytological composition of induced sputum, that corresponds to the clinical and pathophysiological phenotype according to the inflammation types.
Keywords: severe asthma, phenotype, inflammation of the bronchi.

УДК 616.379-008.9-056.7-092

ВПЛИВ ІНСУЛІНУ НА АКТИВНІСТЬ АДІПОЦИТОКІНІВ У ХВОРИХ НА АРТЕРІАЛЬНУ ГІПЕРТЕНЗІЮ

Гопцій О.В.
Харківський національний медичний університет
Рєзнік Л.А., Кліменко Т.І.
Національний інститут терапії імені Л.Т. Малої
Національної академії медичних наук України

Метою дослідження було вивчення активності лептину, ФНП-α, показників ліпідного та вуглеводного обмінів залежно від рівня інсуліну у хворих на артеріальну гіпертензію (АГ). Обстежено 123 хворих на АГ. Встановлено, що рівні лептину, ФНП-α, глюкози, ліпідів, індексу інсулінорезистентності збільшувалися паралельно підвищенню інсуліну в крові хворих.

Ключові слова: артеріальна гіпертензія, ожиріния, абдомінальне ожиріння, ФНП-α, лептин, інсулін.

Артеріальна гіпертензія (АГ) у поєднанні з ожирінням знаходиться в центрі уваги сучасної медицини у зв'язку з ранньою інвалідізацією, підвищеним ризиком розвитку серцево-судинних ускладнень і передчасної смертності порівняно із загальною популяцією [1, 2]

Упродовж останніх років науковцями було з'ясовано, що ряд порушень вуглеводного, ліпідного обмінів, ожиріння та АГ мають щільний патогенетичний взаємозв'язок. На сьогодні увагу багатьох дослідників прикуто до більш детального вивчення патогенезу цих метаболічних порушень.

Наявність гіперінсулінемії та інсулінорезистентності (ІР) при ожирінні сприяє підвищенню активності СНС. Інсулін сам по собі може підвищувати активність СНС, але частково це може бути пов'язано з дією лептину. Відомо, що при підвищенні ступеня ожиріння, рівень лептину натще, який секретується адіпоцитами зростає. Лептин підвищує активність СНС, особливо у нирках. З одного боку це призводить до високого викиду і збільшення частоти серцевих скорочень, а, з другого боку – до підвищення реабсорбції натрію та збільшення внутрішньосудиного об'єму крові [3-5].

Сучасні дискусії щодо ролі ФНП-α розглядають його як медіатор ІР, бо доведено, що при станах, асоційованих з ІР (АГ, ожиріння), його продукція значно зростає. Цей цитокін гальмує тирозин-протеїнкіназну активність рецептора інсуліну і експресію глюкозного переносника GLUT-4 у м'язах та ліпоцитах. За умов перевантаження жиром запускаються молекулярні механізми [6].

Метою нашого дослідження було вивчення активності лептину, ФНП-α, показників ліпідного та вуглеводного обмінів залежно від рівня інсуліну у хворих на АГ.

Матеріали і методика досліджень. Обстежено 123 хворих на АГ (47 чоловіків та 76 жінок), у віці від 29 до 75 років (середній вік 53,87±0,92 років). Всі хворі пройшли детальне клінічне, антропометричне, лабораторне обстеження, яке включало в себе вимірювання АТ, визначення зросту, маси тіла, об'єму талії. Для характеристики маси тіла використовували індекс маси тіла (ІМТ), який розраховували за формулою: ІМТ(кг/м^2) = маса тіла (кг)/зріст (м)^2. Маса тіла вважалася нормальною при значенні ІМТ < 25,0 кг/м^2, надмірною – від 25,0 до 29,9 кг/м^2, ожиріння 1ст. від 30,0 до 34,9 кг/м^2, ожиріння 2ст. від 35,0 до 39,9 кг/м^2, ожиріння 3 ст. > 40,0 кг/м^2. Тип розподілу жирової тканини визначали згідно з показником об'єму талії (ОТ). Ознакою андроїдного типу ожиріння вважалося значення ОТ > 102 см у чоловіків, ОТ > 88 см у жінок [7]. Рівень лептину визначали імуноферментним методом з використанням набору реагентів Leptin (Sandwich) ELISA (DRG Instruments GmbH, Germany). Згідно методикам у здорових осіб рівень лептину складав: чоловіки – 3,84 нг/мл, жінки – 7,36 нг/мл. Концентрацію ФНП-α визначали набором реагентів «альфа-ФНО – ИФА-БЕСТ». Згідно методиці у здорових осіб рівень ФНП-α складав не більше 2,5 пг/мл. Інсулін в сироватці крові визначали за допомогою набору реагентів Insulin ELISA (DRG Instruments GmbH, Germany) з подальшим обчисленням індекса інсулінорезистентності (індекс HOMA) за формулою: індекс HOMA = глюкоза крові натще (ммоль/л)Чінсулін крові натще (МОД) / 22,5. Рівні тригліцерідів (ТГ), холестерину (ХС) та холестерину ліпопротеїдів високої щільності (ХС ЛПВЩ) – біохімічним методом. Холестерин ліпопротеїдів низької щільності (ХС ЛПНЩ), холестерин ліпопротеїдів дуже низької щільності (ХС ЛПДНЩ), коефіцієнт атерогеності (КА) розраховували за формулами.

Статистичну обробку отриманих даних проведено стандартними методами варіаційної статистики з використанням пакету статистичних програм Statistica 6.0. Результати наведено як (M±m), де M – як середнє значення показника, m – стандартна похибка. Достовірність розбіжностей між показниками, що вивчаються визначалася за допомогою t-критерію Стьюдента.

Результати дослідження та їх обговорення. Всіх пацієнтів було поділено на тертілі залежно від вмісту інсуліну в крові натще: 1-ий (n=41) – рівень інсуліну становив від 1,75 до 7,66 мкОд/мл; 2-ий (n=41) – рівень інсуліну становив від 7,72 до 14,44 мкОд/мл; 3-ій (n=41) – рівень інсуліну становив від 14,45 до 77,20 мкОд/мл. Порівняльний аналіз середніх значень антропометричних показників, рівня систолічного АТ (САТ), діастолічного АТ (ДАТ), вмісту адіпоцитокінів – рівень лептину, ФНП-α, вуглеводного та ліпідного обмінів залежно від рівня інсуліну в сироватці крові хворих на АГ наведено в таблиці 1.

Зіставлення середніх значень АТ показало, що САТ та ДАТ мають тенденцію до зростання паралельно підвищенню рівня інсуліну у сироватці крові хворих. При порівнянні антропометричних показників встановлено, що чим вище рівень інсуліну в крові, тим вище величина ІМТ ($p<0,05$ в усіх випадках) (рис. 1).

У хворих 1-го тертіля нормальна маса тіла була визначена у 12 осіб (29,27%), серед них жінок – 6 (50%), чоловіків – 6 (50%), надмірна маса – у 13 (13,71%), жінок – 6 (46,15%), чоловіків –

7 (53,85%), ожиріння 1 ст. – у 10 (24,39%), жінок – 7 (70%), чоловіків – 3 (30%), ожиріння 2 ст. – у 5 (12,19%), жінок – 4 (80%), чоловіків -1 (20%), ожиріння 3 ст. – у 1 (2,44%), жінок – 1 (100%).

Таблиця 1

Середні показники антропометричних даних, АТ, рівня лептину, концентрації ФНП-α, вуглеводного та ліпідного обмінів залежно від рівня інсуліну в сироватці крові хворих на АГ

Показники	1 тертіль (n=41)	2 тертіль (n=41)	3 тертіль (n=41)
Чол., n (%) Жін., n (%)	18 (43,9) 23 (56,1)	12 (29,27) 29 (70,73)	17 (41,46) 24 (58,54)
САТ, мм рт.ст	164,21±2,36	171,09±1,99*	183,34±2,63* **
ДАТ, мм рт.ст.	99,80±1,29	99,39±0,89	105,24±1,33* **
ІМТ, кг/м^2	29,02±0,72	31,33±0,79*	36,43±0,83* **
ОТ, см Жінки Чоловіки	96,68±1,46 95,08±1,80 98,72±2,32	98,53±1,35 96,55±1,47 103,33±2,53	104,24±1,50* ** 101,87±1,82* ** 107,58±2,36*
Лептин, нг/мл Жінки Чоловіки	9,84±0,1,56 12,03±2,64 7,03±0,79	10,30±0,79 11,52±0,99 7,32±0,77	12,74±0,80 ** 13,30±0,96 11,94±1,37* **
ФНП-α, пг/мл	5,42±0,0,44	6,71±0,38 *	10,38±0,0,70 * **
Інсулін, мкОД/мл	5,09±0,21	10,27±0,31*	32,34±2,53* **
Глюкоза, ммоль/л	4,66±0,18	4,46±0,09	4,95±0,13 **
НОМА, ум.од.	1,04±0,05	2,04±0,09*	7,35±0,70* **
ЗХС, ммоль/л	5,85±0,11	5,98±0,14	5,92±0,13
ХС ЛПВЩ, ммоль/л Жінки Чоловіки	1,63±0,03 1,64±0,04 1,60±0,05	1,55±0,02 1,55±0,03 1,56±0,04	1,39±0,04* ** 1,44±0,03* ** 1,32±0,08* **
ХС ЛПНЩ, ммоль/л	3,50±0,12	3,60±0,16	3,77±0,12
ХС ЛПДНЩ, ммоль/л	0,73±0,02	0,75±0,02	0,81±0,02*
ТГ, ммоль/л	1,62±0,06	1,67±0,04	1,80±0,04*
КА, ум.од.	2,69±0,12	2,89±0,17	3,53±0,22* **

*Примітка. * – розбіжності між групами хворих 1-го та 2-го і 3-го тертілей достовірні, р<0,05, ** – розбіжності між групами обстежених 2-го та 3–го тертілей достовірні, р<0,05*

Хворі 2-го тертіля характеризувались наступними значеннями: нормальна маса тіла – у 6 осіб (14,63%), серед них жінок – 3 (50%), чоловіків – 3 (50%), надмірна маса – у 12 (29,27%), жінок – 9 (75%), чоловіків – 3 (25%), ожиріння 1 ст. – у 12 (29,27%), жінок – 7 (58,33%), чоловіків – 5 (41,67%), ожиріння 2 ст. – у 8 (19,51%), жінок – 8 (100%), ожиріння 3 ст. – у 3 (7,32%), жінок – 3 (100%).

У хворих 3-го тертіля спостерігалася зворотна тенденція у порівнянні з хворими 1-го тертіля, тобто нормальна маса тіла – у 2 осіб (4,87%), серед них жінок – 1 (50%), чоловіків – 1 (50%), надмірна маса – у 3 (7,32%), чоловіків – 3 (100%), ожиріння 1 ст. – у 9 (21,95%), жінок – 4 (44,44%), чоловіків – 5 (55,56%), ожиріння 2 ст. – у 12 (29,27%), жінок – 9 (75%), чоловіків – 3 (25%), ожиріння 3 ст. – у 15 (36,59%), жінок – 9 (60%), чоловіків – 6 (40%).

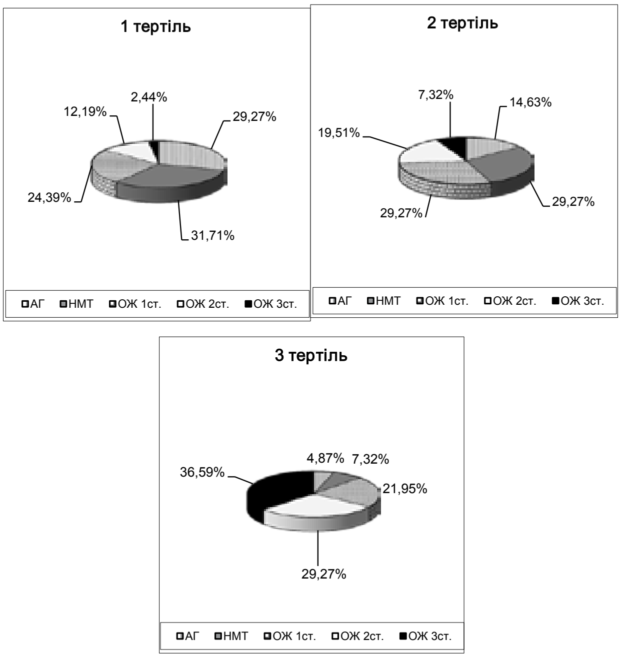

Рис. 1. Частота виявлення нормальної, надмірної маси тіла та ожиріння залежно від рівня інсуліну в крові хворих на АГ

У результаті проведеного кореляційного аналізу в групі пацієнтів 1-го тертіля достовірна залежність позитивної направленості мала місце між ІМТ та САТ (R=0,66; р=0,000003), ДАТ (R=0,55; р=0,0001). У хворих 2-го тертіля виявлений позитивний зв'язок між показником ІМТ та САТ (R=0,62; р=0,000001), ДАТ (R=0,31; р=0,04). Хворі 3-го тертіля характеризувалися більш тісним взаємозв'язком між ІМТ та САТ (R=0,60; р=0,000001), ДАТ (R=0,63; р=0,000009).

Подібна тенденція мала місце щодо показника ОТ. Середні значення ОТ зростали паралельно підвищенню рівня інсуліну в крові. Ми проаналізували кількість хворих, у яких виявлено андроїдний тип розподілу жирової тканини у кожному тертілі. Так у 1-му тертілі абдомінальний тип ожиріння виявлено у 24 осіб (58,54%), серед них жінок – 20 (83,33%), чоловіків – 4 (16,67%), що незначно перевищувало кількість хворих без абдомінального ожиріння – у 17 (41,46%), жінок – 4 (23,52%), чоловіків – 13 (76,47%).

У 2-му тертілі абдомінальний тип ожиріння виявлено у 30 хворих (73,17%), жінок – 27 (90%), чоловіків – 3 (10%), що практично у 2,7 рази перевищувало кількість хворих без абдомінального ожиріння – у 11 (26,83%), жінок – 3 (27,27%), чоловіків – 8 (72,73%).

При аналізі типу ожиріння в групі хворих 3-го тертіля відсоток виявлення андроїдного ожиріння у 33 хворих (80,49%), жінок – 21 (63,64%), чоловіків – 12 (36,36%), був 3,5 вищим за відсоток обстежених – у 8 осіб (19,51%), жінок – 2 (25%), чоловіків – 6 (75%), у яких ОТ був у межах норми (рис. 2).

При проведені кореляційного аналізу виявлено позитивний достовірний зв'язок між ОТ та САТ (R=0,36; р=0,01), ДАТ (R=0,36; р=0,01), ІМТ (R=0,65; р=0,000003) у 1-му тертілі, між ОТ та САТ (R=0,37; р=0,01), ДАТ (R=0,34; р=0,02), ІМТ (R=0,33; р=0,003) у 2-му тертілі, між ОТ та САТ (R=0,58; р=0,00008), ДАТ (R=0,55; р=0,0001), ІМТ (R=0,69; р=0,0001) у 3-му тертілі.

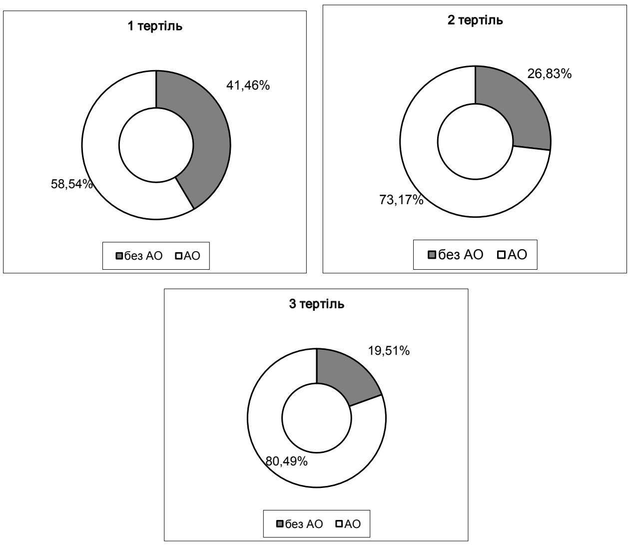

Рис. 2. Частота виявлення абдомінального типу ожиріння у хворих на АГ залежно від рівня інсуліну в крові

Примітка. Без АО – без абдомінального ожиріння, АО – з абдомінальним ожирінням

Як видно зв'язок між ОТ та АТ стає більш щільнішим паралельно зростанню рівня інсуліну в крові, що може свідчити про активацію симпатичної нервової системи при ожирінні, особливо при його абдомінальному типі. Даний факт знаходиться у відповідності з даними літератури, так у дослідженні NAS (Normotesive Aging Study) було виявлено підвищення норадреналіну в сечі, пропорційно масі тіла. При зниженні маси тіла активність СНС зменшується [8].

Аналіз рівня лептину у сироватці крові показав, що середні показники значення даного адіпоцитокіну у хворих 2-го терціля мали тенденцію до зростання у порівнянні з пацієнтами 1-го терціля та достовірно підвищувалися у хворих 3-го терціля у порівнянні з пацієнтами 1-го і 2-го тертилей. Щодо гендерних відмінностей, то як у жінок, так і у чоловіків рівень лептину зростав паралельно підвищенню рівня інсуліну у сироватці крові хворих на АГ.

У результаті проведеного кореляційного аналізу у групі пацієнтів 1-го терціля достовірна залежність позитивної направленості мала місце між рівнем лептину та САТ (R=0,34; p=0,02), ДАТ (R=0,36; p=0,01), ІМТ (R=0,54; p=0,0002), ОТ (R=0,34; p=0,003). У хворих 2-го терціля виявлений позитивний зв'язок між показником рівня лептину та САТ (R=0,45; p=0,003), ІМТ (R=0,50 p=0,003). Хворі 3-го терціля мали взаємозв'язок між рівнем лептину та САТ (R=0,47; p=0,002), ІМТ (R=0,53; p=0,0003), ОТ (R=0,38; p=0,001).

Рівень прозапального цитокіну ФНП-α у крові гіпертензивних хворих стрімко та достовірно збільшується паралельно підвищенню рівня інсуліну в кожному терцілі і досягає максимальних цифр у пацієнтів 3-го терціля.

Кореляційний аналіз показав взаємозв'язок між концентрацією ФНП–α та рівнем лептину (R=0,53; p=0,0003) у хворих 1-го терціля; між концентрацією ФНП–α та рівнем лептину (R=0,59; p=0,0001) у хворих 2-го терціля; між вмістом ФНП–α та рівнем лептину (R=0,55; p=0,02) у хворих 3-го терціля. Виявлена кореляція між рівнем ФНП-α та рівнем лептину в сироватці крові хворих на АГ може свідчити про те, що ФНП-α стимулює секрецію лептину [9].

Індекс НОМА достовірно збільшувався у 2-му і 3-му терцілях порівняно з першим та досягав максимальних цифр у 3-му терцілі з максимальними значеннями рівня інсуліну.

При кореляційному аналізі виявлено прямий достовірний зв'язок між рівнем інсуліну та ФНП-α (R=0,34; p=0,005), лептином (R=0,28; p=0,0001), індексом НОМА (R=0,78; p=0,0001) у пацієнтів 1-го терціля; між рівнем інсуліну та вмістом ФНП-α (R=0,36; p=0,002), рівнем лептину (R=0,32; p=0,04), індексом НОМА (R=0,86; p=0,0001) у хворих 2-го терціля; між рівнем інсуліну та вмістом ФНП-α (R=0,44; p=0,004), рівнем лептину (R=0,46; p=0,002), індексом НОМА (R=0,96; p=0,0001); у хворих 3-го терціля.

Встановлена залежність між вмістом інсуліну в крові та показниками ліпідного обміну. Так, у пацієнтів 3-го терціля рівень ТГ був достовірно вище, ніж у пацієнтів 1-го терцілю. А рівень ХС ЛПВЩ, навпаки, був достовірно вищим у пацієнтів 1-го терцілю у порівнянні з пацієнтами 3-го терцілю. Отриманні дані свідчать про поглиблення порушень ліпідного обміну в умовах гіпреінсулінемії.

Висновки. 1. Встановлено, що середні значення ІМТ та ОТ у пацієнтів 3-го терціля достовірно перевищували аналогічні показники 1-го та 2-го терцілей, (p<0,05).

2. За нашими даними з'ясовано, що частота виявлення хворих з ожирінням 2 та 3 ступенів переважала в групі пацієнтів 3-го терціля, тоді як у пацієнтів 1-го терціля більший відсоток складали хворі з нормальною та надмірною масою тіла.

3. У пацієнтів 3-го терціля зафіксовано достовірно більший відсоток хворих з абдомінальним типом ожиріння у порівнянні з гіпертензивними хворими 1-го терціля, (p<0,05).

4. Рівні лептину та ФНП-α у сироватці крові хворих на артеріальну гіпертензію достовірно збільшуються паралельно підвищенню інсуліну в крові. Виявлено позитивний взаємозв'язок між рівнем інсуліну та лептином і ФНП-α.

Список літератури:

1. Горбась І. М. Епідеміологічні аспекти поширеності артеріальної гіпертензії та дисліпідемії серед населення України / І. М. Горбась // Здоров'я України. – 2008. – № 6(187). – С. 30-31.
2. Роль нарушений углеводного обмена и активности провоспалительных цитокинов в развитии артериальной гипертензии, ассоциированной с ожирением / Т. Н. Амбросова, О. Н. Ковалева, Т. В. Ащеулова // Укр. кардіол. журн. – 2009. – № 5. – С. 61-65.
3. Stears A. J. Adipocyte metabolism and the metabolic syndrome / J. A. Stears, S. D. Byrne // Diabetes. Obesity and Metabolism. – 2001. – Vol. 3. – P. 129–142.
4. Obesity hypertension: the emerging role of leptin in renal and cardiovascular dyshomeostasis / S. Kshatriya, G. P. Reams, R. M. Spear [et al]. // Curr. Opin. Nephrol. Hypertens. – 2010. – Vol. 19(1). – P. 72–78.
5. Plasma leptin and the risk of cardiovascular disease in the west of Scotland coronary prevention study (WOSCOPS) / A. M. Wailace, A. D. Mc Mahon, C. J. Packard et al. // Circulation. – 2011. – № 104. – P. 3052–3060.
6. Роль нарушений углеводного обмена и активности провоспалительных цитокинов в развитии артериальной гипертензии, ассоциированной с ожирением / Т. Н. Амбросова, О. Н. Ковалева, Т. В. Ащеулова // Укр. кардіол. журн. – 2009. – № 5. – С. 61-65.

7. Executive summary of the third report of the National cholesterol education program (NCEP) Expert panel on detection, evaluation, and treatment of high blood cholesterol in adults (Adult Treatment Panel III) // JAMA. – 2001. – Vol. 285. – P. 2486-2497.
8. Engeli S. The renin-angiotensin system and natriuretic peptides in obesity-associated hypertension / S. Engeli, A. M. Sharma // J Mol Med. – 2001. – Vol. 79. – P. 21-29.
9. Weisberg S. P., McCann D., Desai M. et al. Obesity is associated with macrophage accumulation in adipose tissue // J. Clin. Invest. 2003. – Vol. 112. – P. 1796–1808.

Гопций Е.В.
Харьковский национальный медицинский университет
Резник Л.А., Клименко Т.И.
Национальный институт терапии имени Л.Т. Малой
Национальной академии медицинских наук Украины

ВЛИЯНИЕ ИНСУЛИНА НА АКТИВНОСТЬ АДИПОЦИТОКИНОВ У БОЛЬНЫХ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ

Аннотация
Целью исследования было изучение активности лептина, ФНО-α, показателей липидного и углеводного обменов в зависимости от уровня инсулина у больных артериальной гипертензией. Обследовано 123 больных АГ. Установлено, что уровни лептина, ФНО-α, глюкозы, липидов, индекса инсулинорезистентности увеличивались параллельно повышению инсулина в крови больных.
Ключевые слова: артериальная гипертензия, ожирение, абдоминальное ожирение, ФНО-α, лептин, инсулин.

Goptsii O.V.
Kharkiv National Medical University
Reznik L.A., Klymenko T.I.
National Institute of therapy named after L.T. Maloy
National Academy of Medical Sciences of Ukraine

EFFECT OF INSULIN ON THE ACTIVITY ADIPOCYTOKINES IN PATIENTS WITH HYPERTENSION

Summary
The aim of the study was to investigate leptin, TNF-α, lipid and carbohydrate metabolism in serum depending on the level of insulin in patients with hypertension. There were exsamenated 123 patients with hypertension. So found that leptin, TNF-α, the level of glucose, lipids and insulin resistance index increased parallel to the increases of the level of insulin in serum research patients.
Keywords: Arterial hypertension, obesity, abdominal obesity, TNF-α, leptin, insulin.

УДК 616.12-008.3-073.96

ОСОБЛИВОСТІ ТЕСТУ З ФІЗИЧНИМ НАВАНТАЖЕННЯМ У ЗАЛІЗНИЧНИКІВ ІЗ СЕРЦЕВО-СУДИННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЦІЛЬОВИХ МЕДОГЛЯДІВ

Гречко С.І., Трефаненко І.В.
Буковинський державний медичний університет
Морозюк О.М.
Вузлова клінічна лікарня станції Чернівці Львівської залізниці

З метою вивчення особливості ергометричних показників та міокардіального резерву у хворих на гіпертонічну хворобу (ГХ), ішемічну хворобу серця (ІХС) та поєднану патологію проведено тест з фізичним навантаженням. Була використана стандартизована безперервна східчасто-зростаюча по 3 хв. навантажувальна проба на велоергометрі 114 чоловікам у віці 30-59 років на ГХ, ІХС, та ІХС з ГХ. Пробу проводили до досягнення субмаксимальної ЧСС або інших критеріїв зупинки навантаження. Інтенсивність скорочувальної роботи серця характеризується величиною систолічного навантаження міокарду, що найбільш щільно пов'язано зі споживанням кислю. У пацієнтів з ішемічною хворобою серця у поєднанні з гіпертонічною хворобою порушення функціональної здатності міокарду виражається зниженням як ергометричних показників так і міокардіального резерву.

Ключові слова: ергометричні показники, гіпертонічна хвороба, ішемічна хвороба серця.

Постановка проблеми. Серцево-судинні захворювання (ССЗ) є найважливішою причиною смерті в дорослих осіб і осіб похилого віку в більшості розвинутих країн і в багатьох країнах, що розвиваються. Вони призводять до суттєвої непрацездатності та інвалідизації і значною мірою зумовлюють збільшення витрат служби охорони здоров'я, особливо за умови старіння популяції. У різних країнах смертність від ССЗ, зокрема від ішемічної хвороби серця (ІХС), характеризується суттєвими відмінностями. Особливістю останніх років є помітне збільшення поширеності ССЗ у країнах Центральної і Східної Європи, що пояснюється змінами у харчуванні, здійсненням економічних і політичних реформ у цих країнах. ІХС, гіпертонічна хвороба (ГХ), а особливо їх поєднаний перебіг, характеризуються закономірним залученням у патологічний процес судинної системи й, у першу чергу, артеріальних судин [5, с. 38].

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на те, що вивченню фізичної працездатності і толерантності до фізичного навантаження при захворюваннях серця присвячено чимало досліджень, відомості про ергометричні показники та стан фізичної працездатності осіб важкої фізичної праці обмежені. Відсутність уніфікованої термінології, стандартів вимірювання і результатів контрольованих випробувань, які дозволяють оцінити діагностичну і прогностичну цінність ергометричних показників обмежує їх практичне використання [3, с. 8; 6, с. 256; 7, с. 12; 16, с. 3094].

Невирішені завдання. Рання об'єктивізація стану хворих, оптимізація медикаментозного лікування, прогнозування подальшого перебігу захворювання із застосуванням отриманих результатів для визначення груп підвищеного ризику, залишаються актуальними на даний період розвитку сучасної кардіології. Толерантність до фізичного навантаження (ФН) та ступінь реактивності серцево-судинної системи певною мірою свідчать про якість життя хворого з підвищеним артеріальним тиском (АТ). Проведення тесту з ФН є універсальним методом виявлення процесів порушення толерантності до інтенсивного навантаження, в тому числі серед осіб, які важко фізично працюють, а також дозволяє оцінити рівень фізичної працездатності незалежно від зовнішніх факторів. Тести із ФН у хворих на ІХС в поєднанні з ГХ не використовуються рутинно у клінічній практиці, що пов'язано, на думку деяких дослідників, зі зростом ризику ускладнень під час проведення стрес-тестів у хворих з надмірно високими рівнями АТ [1, с. 173, 2, с. 25, 4, с. 52, 15, с. 340]. Проте показано, що у хворих на м'яку та помірну артеріальну гіпертензію проведення стрес-тестів із дозованим ФН, зокрема велоергометрії (ВЕМ), може дати додаткову інформацію, оскільки доведено зв'язок між величиною приросту АТ при ФН та виникненням серцево-судинних ускладнень [4, с. 26, 14, с. 305].

Мета роботи. Для забезпечення кваліфікованого виконання своїх обов'язків важливе значення має дослідження функціонального стану та працездатності залізничників, як однієї із основних складових професійного здоров'я. З метою вивчення особливості функціонального стану міокарду та стан міокардіального резерву у пацієнтів з ГХ, ІХС та в їх поєднанні проведено обстеження 114 залізничників, робота яких пов'язана з безпекою руху поїздів, які знаходяться на диспансерному обліку з ГХ І-ІІ стадії (І група), ІХС (ІІ група) та поєднанні ІХС та ГХ (ІІІ група). Середній вік у групах хворих становив відповідно (48,4±3,2), (52,7±2,9) та (56,6±3,1) років (P<0,05).

Обстежуваним проведено клінічне, лабораторне та інструментальне дослідження – ВЕМ на велоергометрі «Kettler» (Німеччина) з визначенням величини досягнутого навантаження, виконаної роботи та окремих ергометричних показників. Використовували метод безперервно зростаючого навантаження: початкову потужність ФН встановлювали на 35%, 50% і 75% належного максимального споживання кисню. Час педалювання кожного етапу – 3 хв. Дослідження зупиняли при досягненні субмаксимальної частоти скорочень серця (ЧСС), виникненні стенокардії, а також появі інших критеріїв зупинення проби згідно з рекомендаціями [8, с. 1037, 12, с. 1694]. Пробу розцінювали як позитивну при горизонтальній/косонизхідній депресії сегмента ST на 1 мм через інтервал 0,08 с від точки j у трьох послідовних комплексах одного з відведень ЕКГ [6, с. 152, 9, с. 114]. У спокої, на кожній сходинці та на граничному навантаженні, у відновлювальний період вимірювали АТ у мм рт. ст., ЧСС за 1 хв. [10, с. 16, 13. с.]

ВЕМ проба проводилась за протоколом безперервно ступінчасто-зростаючого ФН. Визначались ЧСС, АТ, реєстрація ЕКГ в спокої, на 3-ій хв. кожної сходинки (ступені) ФН та на 1-3-5-7 хв., відновлювального періоду. Пацієнти, що включені в досл-

дження, раніше не отримували антигіпертензивної та антиішемічної терапії, тому залучення в дослідження проводилось без попередньої відміни препататів. Критеріями припинення ВЕМ проби були: досягнення субмаксимальної ЧСС чи поява інших критеріїв припинення проби, які свідчили про досягнення граничної межі толерантності до ФН (клінічні, гемодинамічні та ЕКГ – ознаки ергостазу) [6, с. 221].

Визначення хронотропної функції серця проводилось за допомогою визначення індексу хронотропного резерву (ІХР, %):

ІХР=(ЧСС навантаження-ЧСС спокою) х 100% / ЧСС спокою.

Стан інотропної функції серця при ФН визначався при обчисленні індексу інотропного резерву (І І Р, %):

І І Р = (АТ сист.навант.-АТ сист.спокою) х 100% / АТ сист.спокою

Низький приріст І І Р вказує на зниження міокардіальних резервів.

Вираховували подвійний добуток у стані спокою (ПД) і на кожному етапі ФН за формулою: ПД = (ЧСС х САТ) / 100.

Продуктивність роботи лівого шлуночка (ЛШ) – ПРЛШ – показник, який відображає ЧСС в залежності від потужності ФН.

ПРЛШ = (потужність.навант. (Вт) х 100 / ЧСС на даній сходинці ФН.

Зміни АТ систолічного в залежності від потужності ФН визначались при обчисленні коефіцієнту втрати резерву міокарду (КВРМ).

КВРМ = (АТ сист. ФН – АТ спокою) х 100 / потужність ФН (Вт).

Обчислення серцевого навантажувального індексу (СНІ) на відповідній сходинці ФН проводилось за формулою.

СНІ = (ПД ФН – ПД спокою) х 100 / потужність ФН (кгм/хв).

Фізичні можливості обстежуваного з урахуванням антропометричних даних (маса тіла, зріст) визначались за допомогою максимального індексу виносливості (МІВ)

МІВ = ПФН (кгм/хв) / Площу тіла (м2)

Результати дослідження аналізували на основі обробки цифрових даних на персональній ЕОМ після створення бази даних у системі Microsoft Excel. Оцінювали середнє значення (М), стандартне відхилення (σ), помилку середнього (m) [2, с. 23, 4, с. 37]. Для перевірки статистичних гіпотез про рівність середніх значень показника в двох різних підгрупах використовували t-критерій Стьюдента.

Були проаналізовані причини припинення проби з фізичним навантаженням. Найбільш частою причиною у всіх основних групах була депресія сегмента ST за ішемічним типом. Зміни на ЕКГ супроводжувались нападом болю за грудиною в групі ІХС у 39% випадків, в групі ІХС з ГХ – у 41%. Результати навантажувального тесту свідчили про зменшення часу виконання тесту у 1,5-2,3 рази та зниження толерантності до фізичного навантаження у всіх групах хворих на ІХС в порівнянні з ГХ.

Аналіз гемодинамічних показників при проведенні навантажувального тесту дозволив виявити певні особливості. Порогова ЧСС в ІІ та ІІІ групах була достовірно знижена в порівнянні з І групою. Показники ЧСС у спокої в жодній групі достовірно не відрізнялись. ЧСС на висоті навантаження в І групі була достовірно вища, ніж в ІІІ групі (128,7±3,6 і 114,6±3,2 уд./хв., відповідно, p<0,05), що свідчить про значне зниження ПД в групі ІХС без та з супутньою ГХ.

Таблиця 1

Ергометричні показники проведення навантажувальних проб

Показник	І група n=32	ІІ група n=48	ІІІ група n=34
ІХР	93,1+2,4	88,1+3,2 #	79,5+3,7 є *
ІРР	49,5+2,2	56,2+2,8 #	62,5+3,4*
ПД	274,5+6,8	208,6+12,4 #	167,3+7,2 є *
ПРЛШ	102,2+3,7	95,7+2,5	84,3+2,9 є *
КВМР	57,2+2,1	60,2+3,2	72,6+3,1 є *
СНІ	28,6+2,3	24,0+1,7	20,3+1,4 *
МІВ	500,1+7,8	476,7+10,4	369,0+11,1 є *

*Примітка. Різниця показників достовірна порівняно з такими в осіб: #-І та ІІ груп, * – І та ІІІ груп; є – ІІ та ІІІ груп (P<0,05)*

Показник порогового ПД був достовірно зниженим у ІІ і мінімальним у ІІІ групі (274,5+6,8, 208,6±12,4 (p<0,05) і 167,3±7,2 од., відповідно; p<0,05), що відповідає більшій потужності порогового навантаженні у пацієнтів без ІХС. Інтенсивність скоротливої здатності серця можна характеризувати величиною систолічного напруження міокарду, яке прямо пропорційне величині ПД, який найбільш повно корелює зі споживанням кисню [9, с. 72, 16, с. 3092]. Виявлене достовірно менший приріст значення ПД на ІІ ступені навантаження в групі ІХС+ГХ в порівнянні з групою ГХ – 34,0±7,6 і 164,9±13,4, відповідно, p<0,05). Аналогічна тенденція простежувалась і на інших ступенях навантаження. Незважаючи на те, що в групі ГХ потужність виконання навантаження була вищою, ніж у групі ІХС з ГХ, зниження значення ПД на відповідних рівнях навантаження свідчили про більшу потребу в кисні хворих на ІХС з ГХ. Між групами ІХС та ІХС з ГХ достовірної різниці значень ПД не визначалось. Впродовж 7-8-хвилинного відпочинку в усіх групах значення ПД поступово зменшувались, досягнувши свого вихідного рівня.

Висновки. Показники: ІХР, ПД, та ПРЛШ, СНІ корелюють з коронарним резервом серця, а ергометричні показники: ІІР, КВРМ більше відображають скоротливу здатність міокарду.

У пацієнтів з ішемічною хворобою серця у поєднанні з гіпертонічною хворобою порушення функціональної здатності міокарду виражається зниженням ергометричних показників, а також зниженням міокардіальних резервів.

У пацієнтів з гіпертонічною хворобою у поєднанні з ішемічною хворобою серця порівняно з хворими на гіпертонічну хворобу виконання фізичного навантаження було менш економним за рівнем його гемодинамічного забезпечення, що підтверджувалося більшими показниками відношення приросту частоти скорочень серця та подвійного добутку до виконаної роботи. Виконання більшого об'єму роботи та досягнення граничного рівня частоти скорочень серця у таких хворих потребує більшої потреби міокарда в кисні на одиницю виконаної роботи.

Список літератури:

1. Аронов Д. М. Функциональные пробы в кардиологии (В. П. Лупанов // – М.: Мед прес-синдром, 2002. – 296 с.
2. Бурсиков А. В. Параметры эргометрии и метаболические потребности при артериальной гипотонии // Клиническая медицина. – 2009. – Т. 87. – № 1. – С. 24-27.

3. Грачев А. В., Аляви А. Л., Рузметова И. А. 24-часовое мониторирование артериального давления, дозированная изометрическая и динамическая физические нагрузки, внутрисердечная гемодинамика и ремоделирование сердца у больных эссенциальной артериальной гипертензией // Вестн. аритмологии. – 2000. – № 19. – С. 6-18.
4. Жарінов О. Й., Куць В. О., Тхор Н. В. Навантажувальні проби в кардіології. – Київ: Медицина світу, 2006. – 84 с.
5. Кваша О. О., Малацківська О. В. До проблеми вторинної профілактики артеріальної гіпертензії // Охорона здоров'я України. – 2005. – № 3-4. – С. 36-40.
6. Михайлов В. М. Нагрузочное тестирование под контролем ЕКГ: велоэргометрия, тредмил-тест, степ-тест, ходьба. – Иваново: 000 ИИТ «А-Гриф», 2005. – 440 с.
7. Несукай О. Г., Довганич Н. В. Особливості добового профілю артеріального тиску та толерантності до фізичного навантаження у пацієнтів з гіпертонічною хворобою та в поєднанні з ішемічною хворобою серця // Укр.кардіол. журнал. – 2009. – № 4. – С. 12-15.
8. Основы кардиологии. Принципы и практика. Под ред. Клива Розендорффа. – Львов: Медицина світу, 2007. – 1037 с.
9. Функциональная диагностика в кардиологии. Под ред. Л. А. Бокерия, Е. З. Голуховой, А. В. Иваницкого. – М.: Изд-во НЦССХ им. А. Н. Бакулева РАМН, 2002. – Т. 1 – 427 с., т. 2 – 296 с.
10. Barlow P. A., Otahal P., Schultz M. G., et al. Low exercise blood pressure and risk of cardiovascular events and all-cause mortality: Systematic review and meta-analysis // Atherosclerosis. – 2014. – Vol. 237(1). – P. 13-22.
11. Gibbons R. J., Balady G. J., Bricker J. T., et al. ACC/AHA 2002 guideline update for exercise testing: summary article: a report of the American College of Cardiology / American Heart Association Task Force on Practice Guidelines (Committee to Update the 1997 Exercise Testing Guidelines). Circulation – 2002. – Vol. 106. – P. 1883.
12. Fletcher G. F., Balady G. J., Amsterdam E. A., et al. Exercise standards for testing and training: a statement for healthcare professionals from the American Heart Association. Circulation – 2001. – Vol. – 104. – P. 1694.
13. Morise A. P., Jalisi F. Evaluation of pretest and exercise test scores to assess all-cause mortality in unselected patients presenting for exercise testing with symptoms of suspected coronary artery disease // J. Amer. Coll. Cardiology. – 2003. – Vol. 42(5). – P. 842-850.
14. Norman H. S., Oujiri J., LaRue S. J., et al. Decreased Cardiac Functional Reserve in Heart Failure with Preserved Systolic Function // J Card Fail. – 2011. – Vol. 17(4). – P. 301–308.
15. Staniute M., Bunevicius A., Brozaitiene J., Bunevicius R. Relationship of health-related quality of life with fatigue and exercise capacity in patients with coronary artery disease // Eur J. Cardiovasc Nurs. – 2013. – Vol. 13(4). – P. 338-344.
16. Zhang P. Y., Xu X., Li X. C. Cardiovascular diseases: oxidative damage and antioxidant protection // Eur Rev Med Pharmacol Sci. – 2014. – Vol. 18(20). – P. 3091-6.

Гречко С.И., Трефаненко И.В.
Буковинский государственный медицинский университет
Морозюк Е.М.
Узловая клиническая больница станции Черновцы Львовской железной дороги

ОСОБЕННОСТИ ТЕСТА С ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКОЙ У ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНИКОВ С СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ЦЕЛЕВЫХ МЕДОСМОТРОВ

Аннотация
С целью изучить особенности эргометрических показателей и состояние миокардиального резерва у больных с гипертонической болезнью, ишемической болезнью сердца и сочетанной патологии проведен тест с физической нагрузкой. Использована стандартизированная непрерывная ступенчасто-возростающая по 3 мин. нагрузочная проба на велоэргометре у 114 мужчин в возрасте 30-59 лет с ГБ, ИБС, и ИБС с ГБ. Тест выполняли до достижения субмаксимальной ЧСС или других критериев остановки пробы. Интенсивность сократительной способности сердца характеризуется величиной систолического напряжения миокарда, что наиболее тесно связано с потреблением кислорода. У пациентов с сочетанной патологией наблюдалось большиее снижение эгрометрических показателей и миокардиального резерва.

Ключевые слова: эргометрические покатели, гипертоническая болезнь, ишемическая болезнь сердца.

Grechko S.I., Trefanenko I.V.
Bukovina State Medical University
Morozuk O.M.
Chernivtsi Hospital of the Lviv Railway

CHARACTERISTICS EXECSISE TEST IN RAILWAYMEN WITS HEART DISEASES DETERMINED ON MEDICAL EXAMINATION

Summary
The aim of the investigation was to study the ergometric indices and the state of miocardial reserve at patients with essential hypertension, ischemic heart disease, and both. Multithreaded executed veloergometry was conducted in 114 patients (man 30-59 years of old) with EH, IHD, and combined pathology. The test was finished with the submaximum heart rate achievement and other failure criteria. The strength of heart contractive ability defines by the systolic myocardial tension that correlates with oxigen demand. More significant reduction Ergometric indices and myocardial reserve was observed in patients with comorbidity.

Keywords: ergometric indices, essential hypertension, ischemic heart disease.

УДК 616.381-006-053.2:616-089.8

РОЛЬ РАННЬОГО ЕНТЕРАЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ У ЗНИЖЕННІ ЧАСТОТИ ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНИХ УСКЛАДНЕНЬ

Дмитрієв Д.В., Касперович Т.А.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

Актуальною проблемою хірургії, анестезіології та інтенсивної терапії є організація адекватної нутрітивної підтримки хворого у ранньому післяопераційному періоді. Ентеральне харчування – це найбільш оптимальна форма нутрітивної терапії. Ентеральне харчування в ранньому післяопераційному періоді в межах мультимодальної програми «fast track» хірургії дозволяє відновити порушені функції шлунково-кишкового тракту, знизити частоту інфекційних ускладнень, ризик синдрому поліорганної недостатності та стабілізувати стан хворих після перенесених оперативних втручань. В Україні питання раннього ентерального харчування є недостатньо вивченим. Якщо парентеральне штучне харчування достатньо часто використовують спеціалісти в області інтенсивної терапії, то ентеральне штучне харчування призначається лише в деяких спеціалізованих стаціонарах.
Ключові слова:нутрітивна підтримка, нутрітивна недостатність, ранній післяопераційний період, ентеральне харчування, парентеральне харчування.

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів, які характеризують ступінь адаптації до зовнішнього світу, є харчування, що забезпечує організм енергією, необхідною для процесів життєдіяльності, сприяє відновленню клітин і тканин в організмі за рахунок надходження з їжею пластичних речовин – білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин та є джерелом утворення ферментів, гормонів та інших регуляторів обміну речовин в організмі. Харчування є важливим компонентом лікування багатьох захворювань і травматичних пошкоджень. Недостатність харчування пацієнтів – це повільне одужання, загроза виникнення ранніх і пізніх післяопераційних ускладнень, розвитку нозокоміальних інфекцій, високий ризик летального наслідку. Нутрітивна недостатність призводить до подовження терміну перебування хворих у відділенні інтенсивної терапії, формування синдрому поліорганної дисфункції, зростання медикаментозного навантаження на пацієнта, а також до суттєвого збільшення витрат на лікування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень за останні роки демонструють необхідність раннього ентерального харчування переважно на підставі клінічних даних. Безсумнівна висока ефективність раннього ентерального харчування при різноманітних хірургічних захворюваннях перетворила його в модний тренд за рахунок патогенетичного обґрунтування. [Е.Е. Ачкасов и соавт., 2013]. За рекомендаціями експертів ВООЗ ентеральному штучному харчуванню слід віддавати перевагу і застосовувати у всіх можливих випадках. Своєчасний початок і правильне проведення ентерального харчування на етапах хірургічного лікування хворого забезпечує його білково-енергетичні потреби в умовах нутрітивної недостатності, припинення або обмеження харчування природним шляхом, запобігає порушенням метаболізму, моторної, секреторної та всмоктувальної функцій ШКТ, покращує його кровопостачання, знижує ризик утворення стресових виразок, інфекційних або інших післяопераційних ускладнень, сприяє підтриманню імунітету, покращує ефективність лікування і наслідки захворювання, а також прискорює реабілітацію хворих після лікування. Ефективність ентерального харчування в хворих доведена численними дослідженнями. Ентеральне харчування в якості компонента передопераційної підготовки здатне сприятливо впливати на стан нутрітивного статусу та на перебіг раннього післяопераційного періоду. Попередження наростання ознак нутрітивної недостатності на фоні ентерального харчування було відмічено A.C. Campos et.al у хворих на рак стравоходу. Аналогічні результати були отримані L. Ovesen et.al., що вивчали вплив ентерального харчування на нутрітивний статус хворих на рак легень і яєчників. Доведено, що проведення ентерального харчування в післяопераційному періоді сприяє зниженню тривалості госпіталізації в онкологічних хворих. O. Ioannidis, A. Lavrentieva and D. Botsios (2008) також наголошують, що ентеральне харчування порівняно з парентеральним, більш ефективно пригнічує імунозапальну відповідь, сприяє зменшенню септичних ускладнень та скорочує термін госпіталізації [А.В. Снеговой и соавт., 2009].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі залишаються не вирішеними наступні питання: оптимальні терміни початку раннього ентерального харчування, методика проведення раннього ентерального харчування, вплив раннього ентерального харчування на стан слизової оболонки гастро-інтестінального тракту, вплив раннього ентерального харчування на частоту розвитку інфекційних ускладнень, вплив раннього ентерального харчування на тривалість проведення штучної вентиляції легень.

Мета статті. Порівняти різні види штучного харчування, розглянути патогенетичну обґрунтованість раннього ентерального харчування після оперативних втручань.

Викладення основного матеріалу. В ранньому післяопераційному періоді значну роль у порушенні трофічного гомеостазу відіграє стресовий стан організму людини. Стрес зумовлює масивний викид катехоламінів, глюкокортикоїдів, медіаторів запалення і є причиною виникнення важких патофізіологічних синдромів, зокрема гіперметаболізму та гіперкатаболізму. Синдром гіперметаболізму-гіперкатаболізму супроводжується прогресуючою білково-енергетичною недостатністю, характерною не лише для пухлинного процесу, але й для неспецифічного синдрому гострої системної запальної відповіді на пошкодження або гострий патологічний процес, що у важких випадках призводить до поліорганної недостатності. Виникає різке зростання енергетичних потреб і виражений розпад білків організму, зниження швидкості окислення глюкози з одночасним підвищенням швидкості окислення ліпідів, що призводить до розвитку патологічної толерантності організму до натуральних продуктів. Недостатність нутрієнтів призводить до вивільнення власних резервів за рахунок деструкції тканин

організму. В розпаді беруть участь практично всі тканини, в тому числі і імунна система. Внаслідок таких змін можливі втрата маси тіла, анорексія, зниження імунореактивності, а також сповільнене загоєння ран [1].

В результаті хірургічного втручання різко зростає потреба в нутрієнтах і енергії, тому роль лікувального харчування зростає після операції, особливо в ранні термін. В ранньому післяопераційному періоді підвищенні енергетичні витрати організму хворого нашаровуються на вже наявний енергетичний дефіцит і на вимушене голодування. Після об'ємних хірургічних втручань в організмі виникає дефіцит не лише енергетичного, але й пластичного матеріалу у зв'язку з переважанням процесів катаболізму. Філогенетично детермінований шлях отримання енергії – ентеральний, що обумовлює стан напруження для системи травлення у прооперованих хворих. Даний стан проявляється у збільшенні секреції шлункового соку, його кислотності, підвищенні активності протеолітичних ферментів. При відсутності їжі в шлунку впливу травних ферментів піддається слизова оболонка, захист якої в умовах ішемії значно ослаблений, до того ж енергоємкість клітин зменшена. Встановлено, що білки, що надходять до шлунку, знижують збудливість залозистих клітин, зменшують продукцію соляної кислоти і пепсину, чинять нейтралізуючий вплив на кислий вміст та сприяють його евакуації в дванадцятипалу кишку, впливають на нервово-регуляторні механізми, нормалізують моторно-евакуаторну функцію в цілому. Білки та їх компоненти підсилюють процеси регенерації, що надзвичайно важливо при гострих виразках і запально-дистрофічних змінах в слизовій оболонці. Тому варто зробити висновок, що для профілактики самоперетравлення слизової оболонки шлунка в ранньому післяопераційному періоді потрібне надходження до шлунку пластичних речовин, особливо амінокислот та білків. Іншими словами мова йде про необхідність раннього ентерального харчування хворих після хірургічних втручань [2].

Раннє ентеральне харчування в терміні до 6 годин після операції забезпечує успіх програми «fast track» хірургії («хірургія швидкого шляху») як після невеликих, так і об'ємних операцій, метою якої є зменшення стресових реакцій і дисфункції органів, тривалості повного відновлення організму або ERAS (early rehabilitation after surgery) – ранньої реабілітації після операції [3]. На думку багатьох дослідників в галузі нутриціології, а також за рекомендаціями експертів ВООЗ ентеральному штучному харчуванню, як більш фізіологічному по відношенню до парентерального харчування, слід віддавати перевагу і застосовувати у всіх можливих випадках, оскільки розуміння основних особливостей травлення дозволяє чітко уявляти важливість, позитивні якості та переваги ентерального харчування [4]. Слід враховувати, що тонка кишка на 50%, а товста кишка на 80% живиться за рахунок субстратів, що знаходяться в їх просвіті. У разі відсутності субстрату в кишечнику порушується регенерація епітеліоцитів слизової оболонки, втрачається бар'єрна функція. Тривала відсутність ентерального прийому їжі призводить до атрофії слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, зниження мезентеріального і печінкового кровообігу та є причиною утворення гострих виразок шлунково-кишкового тракту [5]. Ентеральне харчування користується числом переваг та є оптимальною формою нутрітивної терапії. Ентеральне харчування в 4-6 разів дешевше за парентеральне харчування і не потребує суворо стерильних умов. Відсутність потреби венозного доступу знижує ризик розвитку катетерасоційованих інфекційних ускладнень. Важливими перевагами також є простота доставки нутрієнтів [4]. Ентеральне харчування здатне підтримувати структурну цілісність і багатоманітну функцію шлунково-кишкового тракту, забезпечуючи збереження бар'єра, що відокремлює кишкову мікрофлору від системної циркуляції, сприяє відновленню мікробіоценозу, що також допомагає підтримувати гомеостаз та імунітет [5]. Парентеральне харчування є методом вибору при корекції метаболічних порушень в інтенсивній терапії критичних станів у хірургії. Основною перевагою даного виду нутрітивної підтримки є можливість вибіркового забезпечення організму необхідними нутрієнтами, особливо за наявності органічних та функціональних порушень роботи шлунково-кишкового тракту. Обмеженнями для парентерального харчування є важкі порушення кислотно-основної рівноваги, водно-електролітного обміну, гіпергідратація та порушення гемодинаміки [6]. Основним недоліком останнього є розвиток дистрофічних змін слизової оболонки кишечника, що підвищує ризик виникнення інфекційних ускладнень на фоні синдрому транслокації бактерій. Можливим варіантом вирішення даної проблеми є використання комбінованої форми нутрітивної терапії, коли на фоні парентерального харчування зберігається незначне надходження живильних речовин до шлунково-кишкового тракту, для попередження розвитку атрофічних змін слизової оболонки кишечника [7].

Ентеральне харчування повинно відповідати трьом основним критеріям: бути безпечним і не викликати побічні ефекти, цілком задовольняти потреби організму в макро- і мікронутрієнтах та допускати модифікацію в складі живильних сумішей для задоволення специфічних потреб організму хворого в залежності від характеру патології. [8].

Розрізняють наступні способи проведення ентерального харчування: сіпінг (sip feeding) – пероральний прийом живильної суміші дрібними ковтками через трубочку; ентеральне зондове харчування (через назогастральний або назоінтестінальний зонд); ентеральне харчування через стому (черезшкірну ендоскопічну, лапароскопічну, лапаротомну).

Показами для призначення ентерального харчування (за ESMO/ESPEN 2011) з рівнями доказовості є: наявність нутрітивної недостатності (C), випадки, коли пацієнт не вживав їжу понад 7 днів (C), неадекватний прийом їжі (менше 60% від необхідної кількості ккал на добу понад 10 днів) (C), втрата маси тіла внаслідок недостатнього прийому їжі. (B) [9]. Абсолютними протипоказами для проведення ентерального харчування є: паралітична і механічна кишкова непрохідність, безперервне блювання, тривала кровотеча із шлунково-кишкового тракту, гострий деструктивний панкреатит, неспроможність міжкишкового анастомозу, порушення порожнинного і пристінкового травлення, гостра ниркова недостатність, шок будь-якої етіології. До відносних протипоказів відносять індивідуальну непереносимість певних компонентів живильних сумішей, функціональну неспроможність кишечника [10].

В Україні ентеральне харчування використовується недостатньо широко, що може бути обумовлено можливими ускладненнями, яким певною мірою можна запобігти. Це насамперед неправильне розташування зонду та/або порушення його прохідності (критеріями правильного положення зонду є характерний звук при аускультації шлунку у відповідь на інсуфляцію 20 мл повітря, або надходжен-

ня по зонду вмісту шлунково-кишкового тракту); пошкодження слизової оболонки верхніх відділів травного тракту, якого можна запобігти за допомогою використання найменш інвазивних, термопластичних, м'якоеластичних зондів, місцевої анестезії лідокаїном носового ходу, анатомічністю технічного виконання зондування; пролежні у місцях найбільш щільного прилягання зонду до тканин, при тривалому перебуванні зонду в хворих у важкому стані з порушеною мікроциркуляцією (при тривалому зондовому харчуванні у подібних хворих є показаним діагностичний ендоскопічний контроль в динаміці); аспірація шлункового вмісту або живильної суміші, якої можна запобігти шляхом дотримання правильної техніки проведення ентерального харчування (положення хворого з припіднятою на 30 градусів верхньою частиною тіла, контроль за кількістю «застійного» шлункового вмісту кожні 4-5 годин, повільне / крапельне введення живильної суміші, перевага назодуоденального / назоєюнального зонду над назогастральним, дотримання оптимального співвідношення «об'єм-швидкість», що повинно складати: 1 доба – 50 мл/год, з наступної доби (при відсутності виражених застійних явищ шлунково-кишкового тракту) – збільшення об'єму суміші на 25 мл/год (максимальна швидкість введення у післяопераційних хворих – 100 мл/год, у терапевтичних хворих – 125 мл/год); погана переносимість ентерального харчування (нудота, блювання, діарея, закреп, дискомфорт, метеоризм), що може бути пов'язана з введеною живильною сумішшю (індивідуальна непереносимість, швидке введення, низька температура суміші < 20°С), з порушеннями функції шлунково-кишкового тракту різного ґенезу на фоні важкої поліорганної недостатності, абдомінальної інфекції, під впливом медикаментів (опіати, антациди, антибіотики, соматостатин та аналоги), метаболічних розладів (гіпопротеїнемія, гіпокаліємія, гіперглікемія). Комплексна оцінка можливих причин дозволяє внести потрібну корекцію в комплекс інтенсивної терапії і, власне, ентерального харчування, досягнути покращення засвоєння живильної суміші та її переносимості. [9].

Висновки і пропозиції. Важливе місце в комплексній програмі післяопераційного ведення хворих займає корекція порушень обміну, адекватне забезпечення енергетичних і пластичних потреб. Значна втрата пластичних, енергетичних ресурсів організму як під час захворювання, так і внаслідок перенесеного оперативного втручання, переважання процесів катаболізму в ранньому післяопераційному періоді зумовлюють необхідність нутрітивної підтримки. Ефективність ранньої нутрітивної підтримки наведена в працях високого рівня доказовості (А, В), зокрема відмічено зменшення частоти нозокоміальних пневмоній на 20-25%, зниження частоти раневих інфекцій на 15-40%, скорочення термінів перебування у ВРІТ на 3-4 доби, зменшення термінів перебування в стаціонарі на 25%, скорочення витрат препаратів крові на 15-30%, зниження післяопераційної і реанімаційної летальності на 8-15%. Існують дві основні точки зору щодо вибору способу нутрітивної підтримки в ранньому післяопераційному періоді: парентеральне та ентеральне харчування тривалістю залежно від прогнозу важкості перебігу хвороби. Перевагою ентерального харчування є можливість забезпечити баланс нутрієнтів на тлі меншого водного навантаження, ніж при внутрішньовенному введенні. Це один із можливих способів запобігання транслокації мікрофлори кишечнику, боротьби з паралітичною непрохідністю та підтримання фізіологічної бар'єрної функції кишечнику. Враховуючи велику інтенсивність втрати білка та енергії, деякі автори пропонують починати ентеральне харчування якомога раніше, в першу добу після планових і більшості екстрених хірургічних втручань. Однак попри доведені переваги ентерального харчування в ранньому післяопераційному періоді, існує небезпека виникнення низки ускладнень. Це пов'язано з тим, що ентеральне харчування починають проводити в умовах післяопераційної атонії або парезу кишечнику, не враховуючи, що оперативному лікуванню піддаються пацієнти з різним початковим станом, характером патології і способом оперативного втручання і, відповідно, відновлення функції травного каналу в післяопераційному періоді у них відбувається порізному. Тому тенденція до дедалі ширшого впровадження ентерального харчування вимагає оцінки його ефективності з урахуванням фізіологічних механізмів всмоктування в кишечнику та патофізіологічних процесів, що відбуваються в організмі хворого. Повсякденна клінічна практика щоденно ставить актуальні питання стосовно клінічного харчування, враховуючи покази до ентерального і парентерального харчування, переваги та недоліки ентерального харчування, критерії вибору ентеральних сумішей, питання техніки їх введення і оцінки переносимості. Такі і деякі інші проблеми детально розглянуті в нових клінічних рекомендаціях SCCM (Society of Critical Care Medicine) і ASPEN (American Society for Parenteral and Enteral Nutrition) [11, 12].

Список літератури:
1. Снеговой А. В., Салтанов А. И., Манзюк Л. В., Сельчук В. Ю. Нутритивная недостаточность и методы ее лечения у онкологических больных / А. В. Снеговой, А. И. Салтанов, Л. В. Манзюк, В. Ю. Сельчук // Практическая онкология. – 2009. – Т. 10, № 1. – С. 49-57.
2. Каракурсаков Н. Э. Значение раннего энтерального питания у хирургических больных / Н. Э. Каракурсаков // Таврический медико-биологический вестник. – 2012. – Т. 15, № 4(60). – С. 167-169.
3. Дмитриев Д. В., Катилов О. В., Калинчук О. В. Роль раннего энтерального питания в мультимодальной программе «fast track» хірургії у дітей / Д. В. Дмитриев, О. В. Катилов, О. В. Калинчук // Клінічна хірургія. – 2014. – № 9. – С. 36-38.
4. Коваленко З. А. Концепция ранней реабилитации («fast track») в абдоминальной хирургии / З. А. Коваленко // Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры. – 2013. – № 4. – С. 53-56.
5. Колосович І. В. Профілактика кишкових ускладнень ентерального зондового харчування в ранній післяопераційний період / І. В. Колосович // Біль, знеболювання і інтенсивна терапія. – 2012. – № 1. – С. 48-52.
6. Дибиров М. Д. Парентеральное и энтеральное питание в послеоперационном периоде / М. Д. Дибиров // Conclusion medicum. – 2009. – Т. 11, № 8. – С. 80-84.
7. Парентеральное и энтеральное питание: национальное руководство / Под ред. М. Ш. Хубутия, Т. С. Поновой, А. И. Салтанова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2014. – 800 с.
8. Шень П. П. Энтеральное питание у детей в критическом состоянии: ориентация на ведущий патологический синдром определяет программу / П. П. Шень // Российский медицинский журнал. – 2009. – № 5. – С. 14-18.
9. Рекомендации по нутритивной поддержке при химиотерапии и/или лучевой терапии / Совет экспертов онкологов-химиотерапевтов (RUSSCO) / А. И. Салтанов, С. А. Тюляндин. – Москва, 2012. – 18 с.

10. Лекманов А. У. Опыт энтерального питания через еюнальный зонд у детей в критических состояниях / А. У. Лекманов и др. // Анестезиология и реаніматологія. – 2012. – № 1. – С. 41-43.
11. Полевиченко Е. В. Развитие принципов доказательной медицины в области клинического питания: новые клинические рекомендации / Е. В. Полевиченко // Лечащий врач. – 2009. – № 9. – С. 63-65.
12. Короткий В. М., Сидоренко Р. А., Солярик С. А. Дослідження всмоктувальної здатності початкового відділу тонкого кишечнику як критерію для визначення строків для проведення ентерального харчування в ранньому післяопераційному періоді / В. М. Короткий, Р. А. Сидоренко, С. А. Солярик // Біль, знеболювання і інтенсивна терапія. – 2009. – № 4. – С. 45-47.

Дмитриев Д.В., Касперович Т.А.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

РОЛЬ РАННЕГО ЭНТЕРАЛЬНОГО ПИТАНИЯ В СНИЖЕНИИ ЧАСТОТЫ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ

Аннотация
Актуальной проблемой хирургии, анестезиологии и интенсивной терапии является организация адекватной нутритивной поддержки больного в раннем послеоперационном периоде. Энтеральное питание – это наиболее оптимальная форма нутритивной терапии. Энтеральное питание в раннем послеоперационном периоде в рамках мультимодальной программы «fast track» хирургии позволяет восстановить нарушенные функции желудочно-кишечного тракта, снизить частоту инфекционных осложнений, риск синдрома полиорганной недостаточности и стабилизировать состояние больных после перенесенных оперативных вмешательств. В Украине вопрос раннего энтерального питания недостаточно изучен. Если парентеральное искусственное питание достаточно часто используют специалисты в области интенсивной терапии, то энтеральное искусственное питание назначается лишь в некоторых специализированных стационарах.
Ключевые слова: нутритивная поддержка, нутритивная недостаточность, ранний послеоперационный период, энтеральное питание, парентеральное питание.

Dmytriiev D.V., Kasperovych T.A.
Vinnytsia National Medical University named after M.I. Pirogov

ROLE OF EARLY ENTERAL NUTRITION IN INCREASE OF THE POSTOPERATIVE COMPLICATIONS RATE

Summary
Current problem of surgery, anesthesiology and intensive care is an organization adequate nutritional support for patients in the early postoperative period. Enteral nutrition – is the most optimal method of nutritional therapy. Enteral nutrition in the early postoperative period in multimodal program «fast track» Surgery allows reinstate affected functions of the gastrointestinal tract, increase of the infection complications, increase of the risk of multiple organ failure syndrome and stabilize of patients condition after surgery. In Ukraine, the issue of early enteral nutrition is poorly understood. If parenteral nutrition is often used enough specialists in intensive therapy, enteral nutrition is appointed only in some specialized hospitals.
Keywords: nutritional support, nutritional deficiency, early postoperative period, enteral nutrition, parenteral nutrition.

УДК 616.314.13-007-079:54

ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПРИШЕЕЧНОЙ ЭМАЛИ ЗУБОВ С КЛИНОВИДНЫМ ДЕФЕКТОМ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ГЛУБИНЫ МИКРОТРЕЩИН

Заболотная И.И.
Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

В клинике часто диагностируются пришеечные поражения: клиновидные дефекты и трещины. В работе представлены результаты определения химического состава пришеечной эмали зубов с клиновидным дефектом. Анализ проводился в зависимости от глубины микротрещин эмали. Были выявлены статистически значимые различия в содержании магния, фосфора и кальция в эмали пришеечной области и коронковой поверхности некариозной патологии, $p<0,05$. Полученные данные перспективно использовать для обоснования и разработки методов лечения и профилактики клиновидных дефектов зубов.

Ключевые слова: микротрещины, клиновидный дефект, эмаль, глубина поражения.

Постановка проблемы. Микротрещины эмали являются наиболее частым видом травматических повреждений и проявлением функционирования зубов, а также приобретенной некариозной патологией [1, с. 153; 2, с. 39-42]. Так как в иностранной литературе не используется термин «некариозное поражение», то абфракция – потеря твердых тканей в области эмалево-цементного соединения вследствие функциональной перегрузки зубов и образование микротрещин – считается явлением, лежащим в основе клиновидных дефектов [2, с. 39-42; 3, с. 41-43]. W. Lee и W. Eakle (1984) высказали первое предположение о латеральной окклюзионной нагрузке в пришеечной области и концентрации напряжения в эмали, что приводит к сжатию или растяжению в точке зуба над гребнем альвеолярной кости и в результате – смещению эмалевых призм. Макеева И.М. и соавт. (2009) при электронно-микроскопическом исследовании зубов с клиновидным дефектом определили, что их начальная стадия характеризуется возникновением множественных трещин на поверхности эмали и цемента [2, с. 39-42]. Понимание многофакторной природы этих повреждений, в том числе количественные характеристики и относительные изменения в минеральном составе твердых тканей зубов, должно помочь клиницисту в развитии многогранного подхода по их предотвращению, диагностике, контролю и лечению [4, с. 20-25; 5, с. 99-102]. **Цель исследования** – изучить химический состав эмали пришеечной области зубов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин.

Материалы и методы исследования. Материалом исследования служили 10 зубов обеих челюстей, удаленных по клиническим показаниям у пациентов в возрасте 25-54 лет. Образцы промывали под проточной водой, тщательно очищали от мягких тканей, зубного камня, хранили в 10% нейтральном растворе формалина и исследовали на протяжении недели. Диагностировали три типа трещин в зависимости от сложности их выявления (С.Б. Иванова,1984): I – очень тонкие, заметные после тщательного высушивания поверхности зуба, при применении окрашивания 1% раствором метиленового синего, дополнительного освещения и бинокулярной лупы; II – обнаруживали при дополнительном освещении без дополнительного увеличения; III – определяли невооруженным глазом при обычном освещении [6, с. 79-82.]. Использовали растровый (сканирующий) электронный микроскоп JSM-6490 LV с системой энергодисперсионного рентгеновского микроанализа INCA Penta FETx3 с разрешающей способностью – 3нм при ускоряющем напряжении – 10-20 кВ с энергетическим спектрометром (чувствительность 0,1 ат.%, погрешность измерений ± 5 отн.%). Образцы закрепляли на предметном стекле и в вакуумной установке ВУП-5 вестибулярную поверхность напыляли углеродом (толщиной 12-15 нм для электропроводности), что обеспечивало оптимальные условия для электронно-микроскопического исследования. После этого их помещали в колонну микроскопа. Также нами были изучены продольные шлифы, для изготовления которых зубы распиливали вдоль центральной оси через середину вестибулярной поверхности алмазными дисками толщиной 0,1мм при 3000 об/мин с охлаждением. Затем их погружали в пластмассовые формы и заливали быстротвердеющими пластмассами «Протакрил» или «Редонт», после полимеризации шлифовали вручную на увлажненной наждачной бумаге, зернистость которой постепенно уменьшали. Наждачную бумагу располагали на гладком стекле для придания поверхности шлифа строго ориентированной плоскости. Полирование проводили на специальных шлифовальных машинах с охлаждением физиологическим раствором. После полировки поверхность шлифов промывали этиловым спиртом для удаления загрязнений. Шлифы хранили в физиологическом растворе с кристаллами тимола (для предотвращения высыхания и дезинфекции), перед исследованием напыляли углеродом.

Был определен минеральный состав поверхностной эмали в виде процентного соотношения весовых количеств девяти основных химических элементов кристаллов апатитов зуба: кальция, фосфора, натрия, магния, серы, хлора, цинка, калия, алюминия. К подробному рассмотрению также были приняты углерод и кислород, поскольку, их изменение в зубной ткани может свидетельствовать о наличии патологического процесса. Возрастание содержания углерода является не только результатом повышения доли карбонатапатитов, но и свидетельствует об увеличении доли органической фазы из-за накопления пищи и продуктов жизнедеятельности бактерий [7, с. 44-48.].

Для проведения количественного рентгеноспектрального микроанализа применялись эталонные образцы. Расчет локальных массовых долей химических элементов осуществлялся методом отношения пикфон с учетом поправок на атомный N, флуоресценцию и поглощение. Режимы работы: сила тока – $5,0x10^{-10}$ А; увеличение – x10...x7000; контраст во вторичных (SEI) и отраженных (BEI) электронах.

Изложение основного материала. На первом этапе был определен химический состав поверхностной эмали пришеечной зоны образцов с не-

кариозной патологией в зависимости от глубины микротрещин (таблица 1). Были выявлены статистически значимые различия в содержании всех изученных химических элементов за исключением алюминия, серы, хлора и цинка (p>0,05). При этом концентрация натрия, магния и фосфора была статистически значимо выше в эмали образцов со II типом микротрещин по сравнению с образцами, имеющими микротрещины I и III типов (p<0,001).

Таблица 1

Химический состав эмали пришеечной области зубов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин норм. масс. %, ±m

Хим. элемент	I тип	II тип	III тип	Уровень значимости отличия, p
C	35,29±1,88#$	13,43±0,16#	24,65±0,97$	<0,001*
O	26,06±3,71$	47,14±0,12#	14,98±1,69$	<0,001*
Na	0,22±0,04$	0,62±0,02#	0,20±0,03$	<0,001*
Mg	0,08±0,02$	0,16±0,01#	0,08±0,02$	<0,001*
Al	0,04±0,01	0,03±0,01	0,05±0,02	0,766
P	11,77±0,37#$	14,28±0,05	13,85±0,72	<0,001*
S	0,08±0,03	0,02±0	0,05±0,01	0,051
Cl	0,28±0,04	0,30±0,01	0,38±0,07	0,202
K	0,06±0,01#	0,03±0,01	0,04±0,02	0,010*
Ca	26,01±2,72#	24,00±0,10#	45,72±1,93$	<0,001*
Zn	0,14±0,05	0,06±0,02	0,25±0,09	0,354

*Примечание: # – отличие от образцов с III типом микротрещин статистически значимо, p<0,05; $ – отличие от образцов со II типом микротрещин статистически значимо, p<0,05; * – отличие между группами статистически значимо по результатам дисперсионного анализа (или критерия Крускалла-Уоллиса), p<0,05.*
Источник: разработка автором

Наименьшее количество натрия было определено в зубах с III типом дефектов эмали, а магния одинаково содержалось в зубах с I и III типами. Фосфор же в наименьшей концентрации был выявлен в эмали образцов с I типом дефектов, что статистически значимо отличало его от образцов со II и III типами дефектов (p<0,001). Содержание калия и кальция, наоборот, было наименьшим в зубах со II типом микротрещин (соответственно, 0,03±0,01 норм.масс. % и 24,00±0,10 норм.масс. %), p<0,05. Статистически значимо большее количество калия определялось в образцах с I типом дефектов эмали (0,06±0,01 норм.масс. %) по сравнению с образцами, имеющими III тип дефектов (0,04±0,02 норм.масс. %) (p=0,010). Кальций же в наибольшей концентрации был выявлен в эмали зубов с III типом микротрещин (45,72±1,93 норм.масс. %), что статистически значимо отличало его от образцов с I и II типами (p<0,001).

На следующем этапе считали целесообразным провести сравнительный анализ содержания химических элементов в эмали коронковой поверхности клиновидного дефекта в зависимости от глубины микротрещин (таблица 2). С этой целью были изучены продольные шлифы образцов. Во время анализа установлено, что содержание магния, фосфора, кальция было статистически значимо выше в эмали коронковой поверхности некариозной патологии образцов, имеющих III тип дефектов (p<0,05). Концентрация хлора была наибольшей в зубах со II типом микротрещин (0,26±0,03 норм.масс. %), а серы – в зубах с I типом микротрещин (0,10±0,04 норм.масс. %) (p=0,037 и p=0,014, соответственно). Статистически значимо более низкие показатели определялись в образцах с I типом дефектов эмали для магния и фосфора (0,07±0,04 норм.масс. % и 12,10±0,14 норм.масс. %, соответственно), в образцах со II типом – для серы и кальция (0,01±0,03 норм.масс. % и 23,64±0,53 норм.масс. %, соответственно), в образцах с III типом – для хлора (0,17±0,02 норм.масс. %), p<0,05. В зубах, в которых повреждения эмали были особенно глубоки (микротрещины III типа), количество магния значительно увеличивалось по сравнению с группой зубов, имеющих микротрещины I типа (0,07±0,04 норм.масс. % и 0,27±0,04 норм. масс, соответственно), что указывает на разрушение эмали практически до дентина [7, с. 44-48].

Таблица 2

Химический состав эмали коронковой поверхности клиновидного дефекта зубов в зависимости от глубины микротрещин норм. масс. %, ±m

Хим. элемент	I тип	II тип	III тип	Уровень значимости отличия, p
C	32,57±0,29#$	13,81±0,86#	16,79±0,91$	<0,001*
O	28,59±0,87#$	47,25±0,66#	37,14±0,43$	<0,001*
Na	0,41±0,01	0,64±0,11	0,62±0,06	0,130
Mg	0,07±0,04	0,19±0,06	0,27±0,04	0,045*
Al	0,04±0,03	0,01±0,04	0,02±0,01	0,651
P	12,10±0,14#	14,16±0,26	14,86±0,29	<0,001*
S	0,10±0,04$	0,01±0,03	0,04±0,01	0,014*
Cl	0,23±0,06	0,26±0,03#	0,17±0,02$	0,037*
K	0,05±0,01	0,03±0,04	0,03±0,01	0,534
Ca	25,67±0,62#$	23,64±0,53#	30,04±0,46$	<0,001*
Zn	0,18±0,06	0,01±0,18	0,14±0,04	0,313

*Примечание: # – отличие от образцов с III типом микротрещин статистически значимо, p<0,05; $ – отличие от образцов со II типом микротрещин статистически значимо, p<0,05; * – отличие между группами статистически значимо по результатам дисперсионного анализа (или критерия Крускалла-Уоллиса), p<0,05.*
Источник: разработка автором

Выводы и предложения. Анализируя полученные результаты количественного распределения химических элементов в пришеечной зоне эмали, было установлено, что процентное их соотношение зависит от области исследования, что подтверждает данные Антонишина Б.В. (1997) [8, с. 446-447.]. Так, в химическом составе эмали пришеечной области и коронковой поверхности клиновидного дефекта были выявлены статистически значимые различия в содержании магния, фосфора и кальция в зависимости от глубины микротрещин вестибулярной поверхности образцов, p<0,05. При этом в обеих зонах исследования наибольшая концентрация кальция была определена в зубах с III типом микротрещин эмали, а наименьшая – со II типом (p<0,001). Магния и фосфора было достоверно больше в области коронковой поверхности клиновидного дефекта образцов с III типом дефектов и в эмали пришеечной зоны образцов со II типом дефектов (p<0,05). Повышение уровня магния в образцах со II типом (в пришеечной области) и со II и III типами микротрещин эмали (в зоне коронковой поверхности клиновидного дефекта) указывает на ускорение процессов минерализации и препятствие

деминерализации, так как ионы магния конкурируют за место в кристаллической решетке с кальцием [5, с. 99-102; 10, с. 93-96]. Обращает на себя внимание тенденция к уменьшению содержания кальция в эмали коронковой поверхности некариозной патологии по сравнению с пришеечной областью не зависимо от глубины микротрещин. Большее количество макроэлементов в эмали зубов с дефектами III типа косвенно подтверждают мнение Окушко В.Р. (2008), что в эмали живого зуба процессы направлены на противодействие разрушению ее целостности за счет контролируемого тока жидкости к месту повреждения, в которой находятся соли кальция и фосфора, выпадающие в осадок лишь там, где циркуляторная система нарушена [9 с. 238.]. Выявленные особенности в минеральном составе поверхностной эмали зубов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин перспективно использовать для разработки дифференцированного подхода к их профилактике и лечению.

Список литературы:

1. Калинина Ж. П. Характеристика основных поверхностных травматических повреждений эмали зубов: дис. ... канд. мед. наук: 14.01.22 / Ж. П. Калинина. – Барнаул, 2003. – 153 с.
2. Макеева И. М. Электронно-микроскопическое исследование твердых тканей зуба при клиновидных дефектах / И. М. Макеева, С. Ф. Бякова, В. П. Чуев // Стоматология. – 2009. – № 4. – С. 39-42.
3. Радван-Очко М. Гіперчутливість шийок зубів: етіологія та лікування / М. Радван Очко // Новини стоматології. – 2003. – № 4(37). – С. 41-43.
4. Скрипников П. Опыт применения композита Сапфир для лечения дефектов твердых тканей зуба в пришеечной области / П. Скрипников, Д. Шиленко, И. Бочковский // Дент Арт. – 2008. – № 3. – С. 20-25.
5. Фастовець О. О. Мінеральний склад твердих тканин зуба при фізіологічному, затриманому і патологічному стиранні / О. О. Фастовець // Мед. перспективи. – 2006. – Т. 11, № 1. – С. 99-102.
6. Петрикас А. Ж. Трещины твердых тканей зубов и их значение в клинической практике / А. Ж. Петрикас, С. Б. Иванова // Стоматология. – 1985. – Т. 64, № 2. – С. 79-82.
7. Сурменко Е. Л. Исследование элементного состава эмали зуба и зубного камня методом LIBS / Е. Л. Сурменко, В. В. Тучин, Т. Н. Соколова // Лазерная медицина. – 2007. – Т. 11, вып. 2. – С. 44-48.
8. Антонишин Б. В. Вікові особливості розподілу елементів групи кальцію в емалі зуба / Б. В. Антонишин // Вісник стоматології. – 1997. – № 3. – С. 446-447.
9. Окушко В. Р. Основы физиологии зуба / В. Р. Окушко – Москва: Newdent. – 2008. – 238 с.
10. Фастовець О. О. Порівняльний аналіз вмісту кальцію та магнію в змішаній слині та зубах при різних формах стирання / О. О. Фастовець // Український морфологічний альманах. – 2005. – Т. 3, № 4. – С. 93-96.

Заболотна І.І.
Донецький національний медичний університет імені Максима Горького

ХІМІЧНИЙ СКЛАД ПРИШИЙКОВОЇ ЕМАЛІ ЗУБІВ З КЛИНОПОДІБНИМ ДЕФЕКТОМ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ГЛИБИНИ МІКРОТРІЩИН ЕМАЛІ

Анотація
В клініці досить часто діагностуються пришийкові ураження: клиноподібні дефекти і тріщини. В роботі представлені результати визначення хімічного складу пришийкової емалі зубів з клиноподібним дефектом. Аналіз проводився в залежності від глибини мікротріщин емалі. Були визначені статистично значущі відмінності у вмісті магнію, фосфору і кальцію в емалі пришийкової ділянки і коронкової поверхні некаріозної патології, $p<0,05$. Отримані дані перспективно використовувати для обґрунтування і розробки методів лікування і профілактики клиноподібних дефектів зубів.
Ключові слова: мікротріщини, клиноподібний дефект, емаль, глибина ураження.

Zabolotna I.I.
M. Gorky Donetsk National Medical University

THE CHEMICAL COMPOSITION OF PRECERVICAL ENAMEL OF THE TEETH WITH WEDGE-SHAPED DEFECTS BASED ON THE DEPTH OF MICROFISSURES

Summary
In clinical practice it is often diagnosed precervical lesions: wedge-shaped defects and microfissures. The article shows the results of the chemical composition of precervical enamel of teeth with wedge-shaped defects. The analysis was conducted based on the depth of enamel microfissures. The author defines statistically significant differences in the content of magnesium, phosphorus, calcium in enamel of precervical area and in the coronal surface of non carious pathology, $p<0,05$. The revealed data should be perspectively used for substantiation and development of methods for the treatment and prevention of teeth with wedge-shaped defects.
Keywords: microfissure, wedge-shaped defect, enamel, depth of lesion.

УДК 591.3.615

ВЛИЯНИЕ ХРОНИЧЕСКОЙ ГЕМИЧЕСКОЙ ГИПОКСИИ НА МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ МИОКАРДА САМЦОВ БЕЛЫХ КРЫС

Заднипряный И.В., Третьякова О.С., Сатаева Т.П.
Крымский государственный медицинский университет

В статье представлены данные о морфометрических параметрах миокарда самцов крыс в процессе развития гипоксии, индуцированной нитритом натрия ($NaNO_2$). Выявлено, что хроническое поступление азотсодержащих ксенобиотиков в организм оказывает выраженное токсическое действие на миокард самцов крыс, проявляющееся в виде ишемических и гипоксических повреждений сократительных кардиомиоцитов и эндотелиоцитов, с последующей их гибелью. Основные морфологические признаки нитритного повреждения миокарда были представлены в виде явлений смешанной дистрофии и отека сократительных кардиомиоцитов, лизиса миофибрилл, ригорных комплексов. Также отмечалось достоверное расширение артериол и увеличение коллагеновых фибрилл в интерстиции. Выявленные признаки структурной перестройки миокарда являются предикторами миокардиальной дисфункции.

Ключевые слова: миокард, гемическая гипоксия, морфометрия, кардиомиоциты, крысы.

Постановка проблемы. Проблема нарастания концентрации азотсодержащих ксенобиотиков в окружающей среде и их влияние на организм человека по-прежнему является актуальной проблемой медицины и экологии [2]. Интенсивное применение в хозяйственной деятельности человека азотсодержащих химических соединений привело к возникновению экологической проблемы, связанной с избыточным поступлением этих веществ в организм человека и животных. Наиболее широкое распространение получили нитриты и нитраты, которые в процессе биотрансформации становятся источниками NO и других активных форм азота [2, 7]. Обладая сходными с кислородом химическими свойствами, они вступают в конкурентные отношения за места связывания O_2, вызывая в организме гипоксию за счет снижения кислородной емкости крови и нарушения клеточного дыхания [7, 8, 9].

Вымывание азотных удобрений с полей в природные водоемы, а также попадание окислов азота в грунтовые воды с кислотными осадками является причиной повсеместного увеличения содержания нитратов в питьевой воде крупных городов [4]. Из года в год отмечается высокое содержание (100-300 мг/л) солей азотной кислоты щелочных и щелочноземельных металлов в природных водах, в том числе колодезной воде разных регионов. Увеличение парка личного и муниципального автотранспорта сопровождается значительным повышением выброса выхлопов в воздушную среду с высоким содержанием окислов азота [2, 8]. Таким образом, общая нагрузка содержащими азот веществами, поступающими в организм человека в составе пищи, воды и вдыхаемого воздуха, может значительно превышать физиологические пределы [1, 3, 6].

Целью проведения исследования явилось изучение морфометрических параметров миокарда самцов крыс в процессе развития гипоксии, индуцированной нитритом натрия $NaNO_2$.

Материал и методы исследования. В работе использовали половозрелых белых беспородных крыс-самцов массой 180-210 г. Выбор крыс в качестве биологической модели обусловлен наличием ряда общих особенностей в строении и функционировании их сердечно-сосудистой системы и сердечно-сосудистой системы человека. Выбор же в качестве объекта исследования самцов обусловлена тем, что именно мужская часть населения в силу профессиональной специфики наиболее часто подвержена контакту с нитросоединениями. Эксперимент произведен на 15 животных. В соответствии с поставленными задачами животные были разбиты на две группы. Контрольную группу составили 7 самцов, содержащихся в стандартных условиях вивария. Экспериментальную группу составили 8 самцов, которым в течении 1 месяца ежедневно внутрибрюшинно вводили нитрит натрия $NaNO_2$ в дозе 5 мг/100 г массы (доза, вызывающая гипоксию средней тяжести) [5].

Животные выводились из эксперимента путем декапитации под наркозом (эфир с хлороформом) с соблюдением принципов гуманности, изложенных в директивах Европейского сообщества (86/609/EEC) и Хельсинской декларации, и в соответствии с требованиями правил проведения работ с использованием экспериментальных животных [3].

После проведения торако- и перикардиотомии под эфирным наркозом сердце извлекалось и сразу же помещалось в кардиоплегический раствор (0,9% KCl при температуре 0°C), чем достигалась остановка сердца в диастолу. Разрез сердца для забора материала из левого желудочка проводился с учетом расположения магистральных путей проводящей системы. Проводилась окраска срезов миокарда ГОФП-методом (гематоксилин-основной фуксин-пикриновая кислота) с целью выявления очагов ишемического повреждения [8].

Ультратонкие срезы изготавливали на ультратоме УМТП-4 (Украина), красили толуидиновым синим, контрастировали цитратом свинца и уранилацетатом.

Для гистологических исследований образцы тканей левого желудочка сердца фиксировали в 10% нейтральном формалине и после соответствующей проводки заливали в парафин. Гистологические срезы изготавливались толщиной 10-15 мкм, окрашивались гематоксилин-эозином и исследовались с помощью микроскопа Olympus CX-31 (Япония).

При морфометрии [1] определяли длину, площадь кардиомиоцитов, площадь их цитоплазмы, диаметр и площадь ядер кардиомиоцитов, диаметр сосудов, диаметр просвета сосудов, площадь просвета сосудов и соединительной ткани. Стромально-кардиомиоцитарное отношение высчитывали по формуле: площадь кардиомицитов+площадь сосудов/площадь интерстиция. Ядерно-цитоплазматическое отношение расчитывали по формуле: площадь ядра кардиомиоцита/площадь цитоплазмы кардиомиоцита. Измерения производили при увеличении 400x с помощью лицензионной программы Image J [6].

Статистическая обработка полученных цифровых данных проводилась с помощью программ Microsoft Excel 2007. Проверка статистических гипотез осуществлялась по t-критерию Стьюдента.

При оценке статистических гипотез принимались следующие уровни значимости: $p < 0,05$.

Результаты исследования и их обсуждение. Гистологическое и морфометрическое изучение сократительного миокарда белых крыс опытной группы выявило наличие признаков общетоксического действия нитрита натрия.

При окраске гематоксилин-эозином в экспериментальной группе по сравнению с контролем отмечалось достоверное уменьшение длины и площади кардиомиоцитов соответственно на 18,38% и 35,21% ($p \le 0,05$), что свидетельствовало об их ишемическом и гипоксическом повреждении (табл. 1).

Таблица 1

Морфометрические показатели миокарда белых крыс, X±SX

№	Показатель	Контроль	Опыт
1.	Длина кардиомиоцитов, мкм	73,21 ± 3,91	59,75 ± 2,81*
2.	Площадь кардиомиоцитов, мкм^2	616,37 ± 40,33	399,29 ± 20,85*
3.	Площадь цитоплазмы кардиомиоцитов, мкм^2	591,41 ± 42,42	356,48 ± 27,63*
5.	Диаметр ядер кардиомиоцитов, мкм	5,31 ± 0,41	5,62 ± 0,14
6.	Площадь ядер кардиомиоцитов, мкм^2	24,71 ± 2,19	26,79 ± 3,05
7.	Диаметр артериол, мкм^2	15,98 ± 0,67	17,73 ± 0,75*
8.	Диаметр просвета артериол, мкм	7,15 ± 0,45	9,36 ± 0,49*
9.	Площадь просвета артериол, мкм^2	1427,35 ± 127,38	1459,41 ± 111,02*
10.	Площадь интерстиция, мкм^2	1797,51 ± 61,68	2035,37 ± 40,394*
11.	Стромально-кардиомиоцитарные отношения (площадь сосудов + площадь интерстиция/площадь кардиомиоцитов), мкм^2	5,22 ± 0,04	8,11 ± 0,13*
12.	Ядерно-цитоплазматическое отношение (площадь ядра/площадь цитоплазмы), мкм^2	0,04 ± 0,02	0,07 ± 0,05*

*Примечание: * – $p \le 0,05$ по сравнению с животными контрольной группы*

При оценке структуры кардиомиоцитов у животных экспериментальной группы выявлено, что контуры сократительных кардиомиоцитов были нечеткими, их цитоплазма неравномерно окрашена, зернистая, что свидетельствует о развитии смешанной дистрофии. Поперечная исчерченность миофибрилл нечетко выражена, местами отсутствовала, между мышечными волокнами обнаруживались участки круглоклеточной инфильтрации (рис. 1). Выявлялись многочисленные ригорные комплексы, которые являлись следствием повреждения митохондрий и избыточного поступления ионов кальция Ca^{2+} в саркоплазму через расширенные мембранные поры. Ядра кардиомиоцитов отличались полиморфизмом формы (округлые, вытянутые) за счет отека саркоплазмы и имели очаги просветления за счет неравномерной конденсации хроматина (рис. 2).

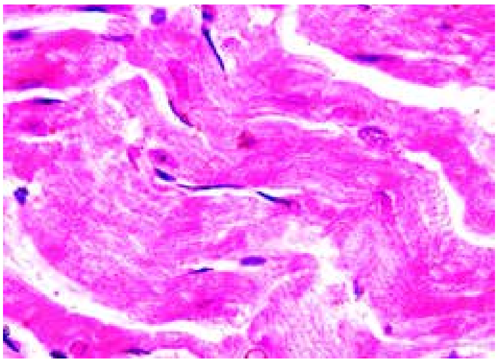

Рис. 1. Полиморфизм ядер кардиомиоцитов, явления смешанной дистрофии, контрактурные изменения, лизис и разволокнение миофибрилл. Окраска: гематоксилин-эозин. Ув. х 1000

При этом диаметр ядер кардиомиоцитов и их площадь за счет отека незначительно увеличивались по сравнению с контролем на 5,31% и 7,76% (табл. 1) соответственно. Ядерно-цитоплазматический индекс в опытной группе, по сравнению с контролем, вырос на 42,85% ($p \le 0,05$).

Приведенные выше данные свидетельствуют об ишемическом поражении миокарда левого желудочка и гипоксии правого, подтверждают развитие межмышечного отека. Ишемические и гипоксические изменения миокарда носят «мозаичный» характер, что проявляется неравномерным увеличением ядер кардиомиоцитов.

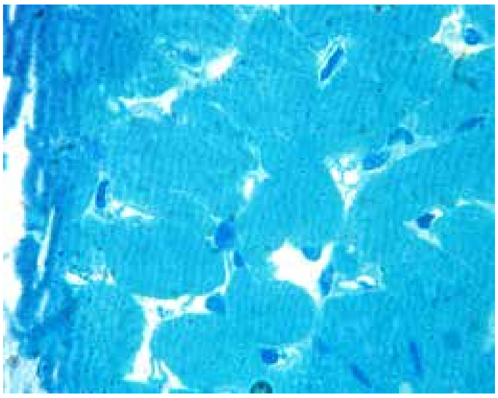

Рис. 2. Явления межмышечного отека. Полутонкий срез. Окраска: толуидиновым синим. Ув. х 400

В условиях гемической гипоксии, которая сопровождалась избыточной концентрацией ионов NO, наблюдалось расширение просветов сосудов микроциркуляторного русла и разрастание соединительной ткани в стенке сосудов и между миофибриллами (рис. 3). Морфометрически это проявлялось увеличением, по сравнению с контролем, диаметра артериол на 9,87% ($p \le 0,05$), диаметра просвета артериол – на 23,61% ($p \le 0,05$), общей площади ар-

териол – на 2,19% (р≤ 0,05), что свидетельствует о значительном расширении просвета артериол и отеке эндотелиоцитов. Стромально-кардиомиоцитарные отношения, по сравнению с контролем, за счет отека и коллагеногенеза выросли на 35,63% (р ≤ 0,05) (табл. 1).

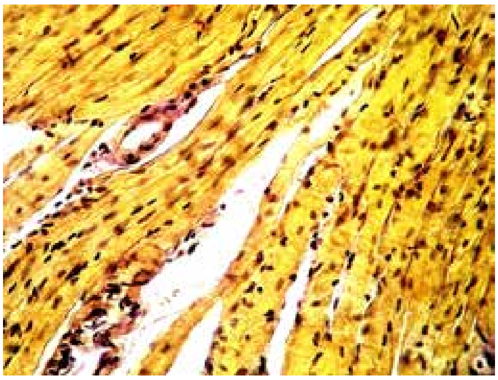

Рис. 3. Перикапиллярный отек. Большое количество диффузно расположенных мелких очагов умеренно выраженной фуксинофилии интерстиция. Окраска: ГОФП-метод. Ув. х 400

Таким образом, влияние хронической гемической гипоксии на миокард, изученное нами также в предыдущих работах [9], проявляется морфофункциональными сдвигами различной степени выраженности, отражающими глубокие тканевые изменения, проявляющиеся в переходе из компенсаторно-приспособительных процессов в необратимые деструктивные изменения. При этом нарушаются процессы микроциркуляции и коллагеногенеза во внеклеточном матриксе миокарда, что приводит к снижению объёма кардиомиоцитов, их дегенерации и атрофии. Это обусловливает прогрессирование миокардиальной дисфункции.

Выводы:

1. Хроническое поступление азотсодержащих ксенобиотиков в организм оказывает выраженное токсическое действие на миокард самцов крыс, которое проявляется в виде ишемических и гипоксических повреждений сократительных кардиомиоцитов и эндотелиоцитов, с последующей их гибелью.

2. Основные морфологические признаки нитритного повреждения миокарда представлены в виде явлений смешанной дистрофии и отека сократительных кардиомиоцитов, лизиса миофибрилл, развития ригорных комплексов, расширения просветов артериол и увеличения содержания коллагена в интерстиции.

3. Выявленные признаки структурной перестройки миокарда являются предикторами миокардиальной дисфункции, что обуславливает необходимость проведения кардиопротекции.

Список литературы:

1. Автандилов Г. Г. Медицинская морфометрия. – М.: Медицина, 1990. – 384 с.
2. Ажипа Я. И. Экологические и медико-биологические аспекты проблемы загрязнения окружающей среды нитратами и нитритами / Я. И. Ажипа, В. П. Реутов, Л. П. Каюшин // Физиология человека. – 1990. – Т. № 16. – С. 131-150.
3. Международные рекомендации по проведению медико-биологических исследований с использованием животных. Основные принципы // Ланималогия. – 1993. – № 1. – С. 29.
4. Середенко М. М. Механизмы развития и компенсация гемической гипоксии. – Киев: «Наукова думка». – 1987. – 178 с.
5. Черкесова Д. У., Омаров М.-С. А. Экспериментальная модель внутриутробной нитритной гипоксии / Д. У. Черкесова, М.-С. А. Омаров // Бюллетень. «Медицина. Наука и практика». ДНЦРАМН. – 1995. – № 1. – С. 44-46.
6. Collins T. J. ImageJ for microscopy /T. J. Collins // BioTechniques. – 2007. – № 43. – С. 25–30.
7. Tichauer K. M., Brown D. W., Hadway J., Lee T. Y., Lawrence K. Near-Infrared Spectroscopy Measurements of Cerebral Blood Flow and Oxygen Consumption Following Hypoxia-Ischemia in Newborn Poglets // J. Apll. Physiol. – 2006. – V. 100. – № 3. – P. 850-857.
8. Nitric Oxide Inhibits Mitochondrial NADH: Ubiquinon Reductase Activity through Peroxynitrite Formation / N. A. Riobo, E. Clementi, M. Melani et al. // Biochem. J. – 2001. – V. 359. – P. 139.
9. Zadnipryany I. V., Sataieva T. P. Neonatal rat myocardium survival in terms of chronic hemic hypoxia / I. V. Zadnipryany, T. P. Sataieva // In the world of Scientific discoveries. – 2014. – № 10(58). – С. 281-290.

Задніпряний І.В., Третьякова О.С., Сатаєва Т.П.
Кримський державний медичний університет

ВПЛИВ ХРОНІЧНОЇ ГЕМІЧНОЇ ГІПОКСІЇ НА МОРФОМЕТРИЧНІ ПАРАМЕТРИ МІОКАРДУСАМЦІВ БІЛИХ ЩУРІВ

Анотація

У статті висвітлені дані щодо морфометричних параметрів міокарду самців щурів в процесі розвитку гіпоксії, індукованої нітритом натрію ($NaNO_2$). Виявлено, що хронічне надходження азотовмісних ксенобіотиків в організм оказує виражену токсичну дію на міокард самців щурів, яке проявляється у вигляді ішемічних і гіпоксичних пошкоджень скорочувальних кардіоміоцитів і ендотеліоцитів, з подальшою їх загибеллю. Основні морфологічні ознаки нітритного пошкодження міокарду були представлені у вигляді явищ змішаної дистрофії та набряку скорочувальних кардіоміоцитів, лізису міофібрил, ригорних комплексів. Також відзначалося достовірне розширення артеріол і збільшення колагенових фібрил в інтерстиції. Виявлені ознаки структурної перебудови міокарду є предикторами міокардіальної дисфункції.

Ключові слова: міокард, гемічна гіпоксія, морфометрія, кардіоміоцити, щури.

Zadnipryany I.V., Tretiakova O.S., Sataieva T.P.
Crimea State Medical University

EFFECTS OF CHRONIC HYPOXIA ON HEMIC MORPHOMETRIC PARAMETERS OF MALE ALBINO RAT MYOCARDIUM

Summary
In this article we represented the morphometric parameters of the myocardium of male rats during development of hypoxia induced by sodium nitrite $NaNO_2$. It was found out that chronic intake of nitrogen-containing xenobiotics in the body and has a strong toxic effect on the myocardium of male rats, which is manifested in the form of ischemic and hypoxic damage contractile cardiomyocytes and endothelial cells, with subsequent their death. The main morphological features of nitrite myocardial damage were presented in form of mixed dystrophy and contractile cardiac edema, lysis of myofibrils, rigor complexes. Also, there was a significant increase of arterioles diameter and increased amount collagen fibers in the interstitium. We revealed signs of structural violations which are predictors of myocardial dysfunction.
Keywords: myocardium, hemic hypoxia, morphometry, cardiomyocytes, rats.

УДК 57.012.4:591.147:615.27

ОСОБЕННОСТИ ЭЛЕКТРОННОМИКРОСКОПИЧЕСКОГО СТРОЕНИЯ ТИМУСА ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ЖИВОТНЫХ ПОСЛЕ ИММУНОСТИМУЛЯЦИИ

Захаров А.А., Кащенко С.А., Кувенева О.Н., Петизина О.Н.
Луганский государственный медицинский университет

В эксперименте были использованы 24 половозрелых крыс-самцов. Животных выводили из эксперимента через 1 и 30 суток после введения имунофана. Было проведено электронномикроскопическое исследования тимуса. Установлена активная реакцию органа на введение иммуностимулятора. Динамика характерных изменений в строении органа свидетельствует о весомой роли тимуса в регуляции иммунного гомеостаза организма в условиях иммуностимуляции.
Ключевые слова: тимус, ультраструктура, крысы, имунофан.

Вступление. Анализ обширной литературы по клинической иммунологии показывает, что практически при всех заболеваниях человека имеются нарушения в системе иммунитета. Их глубина и направленность варьируют в зависимости от нозологической формы и тяжести болезни, этиологического агента, генетической предрасположенности, возраста, пола. Многие факторы могут неспецифически снижать иммунную реактивность: недостаточность питания, стресс, физическая перегрузка, вирусные инфекции и другие. Особую актуальность приобретает ослабление иммунной защиты населения вследствие ухудшения состояния экосферы планеты и значительного превалирования среди микроорганизмов их патогенных или оппортунистических форм. Промышленный регион Донбасса является одним из наиболее загрязнённых в экологическом плане на территории Украины, что само по себе служит причиной формирования разнообразных вторичных иммунодефицитных состояний [6].

Фундаментальными исследованиями доказано, что тимус является первичным регулятором иммунных процессов в организме в связи с тем, что именно в тимусе определяется будущая судьба Т-лимфоцитов как функционально активной популяции [1, 5, 7]. Однако, сведения, касающиеся ультраструктурных изменений в строении тимуса после применения современных иммуномодулирующих препаратов последнего поколения, созданных с использованием нанотехнологий, на сегодняшний день полностью отсутствуют в доступных источниках информации.

В связи с этим **целью** нашей работы явилось установление особенностей электронномикроскопического строения тимуса белых крыс в условиях применения иммуностимулирующего препарата имунофана.

Материал и методы исследования. Исследование проведено на 24 половозрелых белых крысах-самцах, полученных из вивария лабораторных животных ЛугГМУ. Эксперимент был проведен в соответствии с общепринятыми требованиями [2]. Иммуноактивное состояние достигалось путем внутримышечного введения имунофана в дозе 0,7 мкг/кг массы животного по схеме (1, 3, 5, 7, 9 сутки). Через 1 и 30 суток наблюдения животных выводили из эксперимента методом декапитации. Ультратонкие срезы готовили на ультрамикротоме УМТП-4 Сумского ПО «Электрон», контрастировали в растворе уранилацетата и цитрата свинца по Reynolds E.S. и просматривали в электронном микроскопе ЕМ-125 [8].

Результаты и обсуждение. Электронномикроскопическое строение тимуса половозрелых крыс контрольной группы подробно описано ранее [3, 4]. Через 1 сутки после применения иммуностимулятора электронно-микроскопическое строение тимуса сохраняет основные морфологические черты. Основными клеточными популяциями тимических долек являются тимоциты, эпителиоретикулоциты, макрофаги (рис. 1). После введения имунофана на 1 сутки наблюдения существенных изменений в строении тимуса не обнаружено.

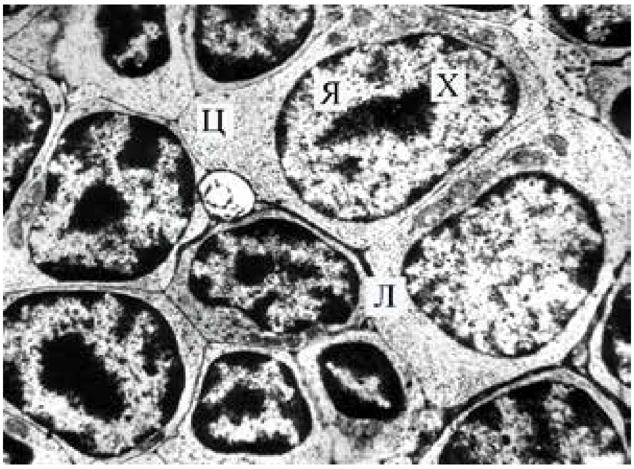

Рис. 1. Корковое вещество тимуса крыс через 1 сутки после введения имунофана: Л – лимфоцит: Я – ядро, Ц – цитоплазма, Х – хроматин. Увеличение х 8000

Рис. 2. Корковое вещество тимуса крыс через 1 сутки после введения имунофана: Л – лимфоцит, Э – эпителиоретикулоцит: Я – ядро, Ц – цитоплазма. Увеличение х 8000

Ультраструктура тимоцитов имеет типичную структуру: хроматин в виде глыбок расположен по периферии ядра, тонкая цитоплазма содержит рибосомы и полисомы, иногда встречаются митохондрии. Строение эпителиоретикулоцитов также не претерпевает существенных изменений. В их цитоплазме

находятся небольшие пучки тонофиламентов, митохондрии, полисомы, гранулярная эндоплазматическая сеть, электронно-плотные гранулы (рис. 2).

В паренхиме тимуса обнаруживаются макрофаги, в цитоплазме которых располагаются различной степени развития лизосомы, иногда наблюдается явление фагоцитоза.

Капиллярная сеть в корковом веществе тимуса через 1 сутки после введения имунофана представлена сосудами, количество и строение которых существенно не отличается от контрольных данных (рис. 3).

Через 30 суток после введения иммуномодулятора у половозрелых животных наблюдается ответная реакция со стороны тимической паренхимы. При этом характерным является стимуляция митотической активности лимфоцитов коркового вещества тимуса, увеличение сосудистого русла в его паренхиме, возрастание фагоцитарной активности.

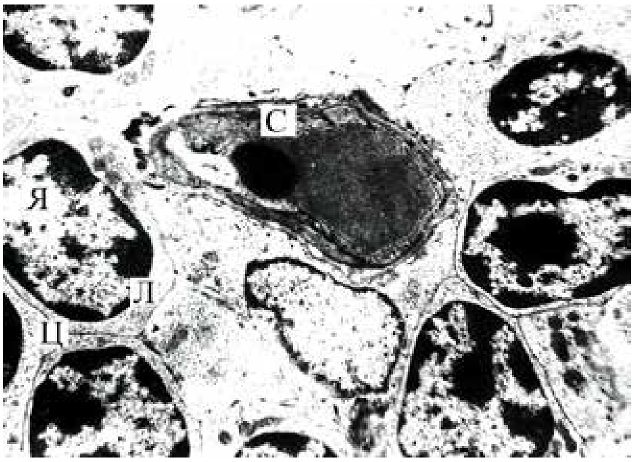

Рис. 3. Корковое вещество тимуса крыс через 1 сутки после введения имунофана: Л – лимфоцит: Я – ядро, Ц – цитоплазма; С – сосуд. Увеличение х 8000

Через 30 суток после прекращения введения иммуномодулятора появляется значительное количество лимфоцитов в разных фазах митотического цикла как в субкапсулярной зоне тимуса, так и в собственно корковом веществе по сравнению с контролем. Наибольшее количество делящихся клеток обнаруживается в субкапсулярной зоне (рис. 4).

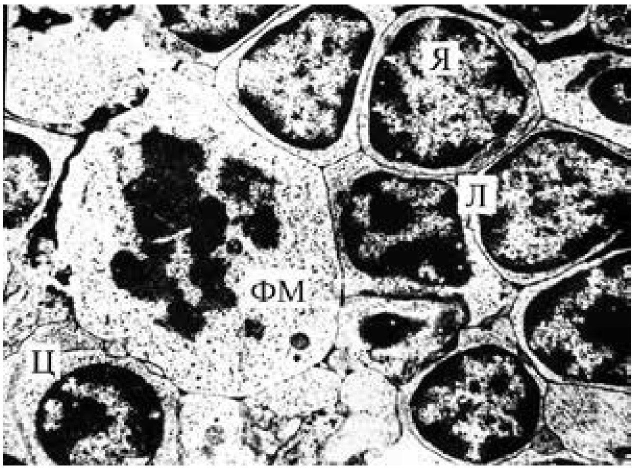

Рис. 4. Корковое вещество тимуса крыс после введения имунофана, 30 сутки: Л – лимфоцит: Я – ядро, Ц – цитоплазма; ФМ – фигуры митоза. Увеличение х 8000

На 30 сутки наблюдения в субкапсулярной зоне коркового вещества тимуса количество делящихся лимфоцитов существенно больше, чем в предыдущем сроке наблюдения. Ультраструктура лимфоцитов имеет обычное строение. Секреторная активность данных клеток повышена, о чём свидетельствует увеличение количества и объёма вакуолей в цитоплазме, гипертрофия комплекса Гольджи.

Наблюдается незначительное количество макрофагов, имеющих типичное строение. Через 30 суток после введения иммуномодулятора капиллярная сеть в корковом веществе тимуса представлена многочисленными сосудами (рис. 5).

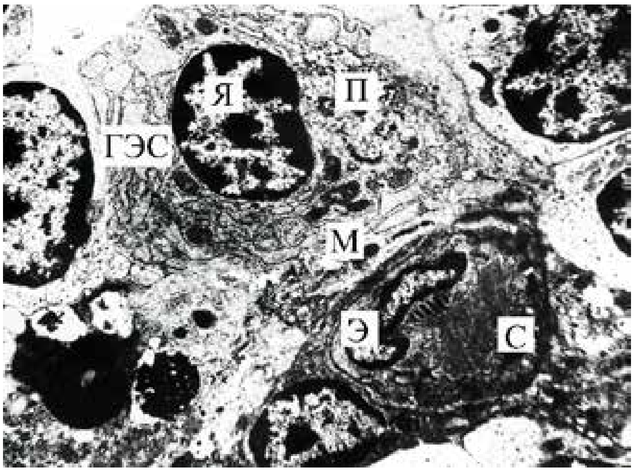

Рис. 5. Корковое вещество тимуса крыс через 30 суток после введения имунофана: П – плазмоцит: Я – ядро, М – митохондрии; ГЭС – эндоплазматическая сеть; С – сосуд, Э – эндотелиоцит. Увеличение х 8000

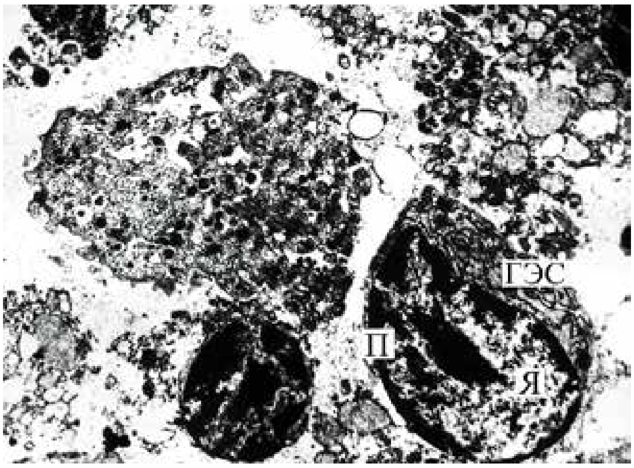

Рис. 6. Корковое вещество тимуса крыс через 30 суток после введения имунофана: П – плазмоцит: Я – ядро, ГЭС – эндоплазматическая сеть. Увеличение х 8000

Характерно усложнение контактов между эндотелиальными клетками, образование на их люминальной и базальной поверхностях многочисленных выростов. В цитоплазме эндотелиоцитов хорошо выражены элементы комплекса Гольджи. Эндотелиальные клетки содержат микропиноцитозные пузырьки. Базальная мембрана имеет обычное строение. Вокруг капилляров расположено периваскулярное пространство, в состав которого входят соединительнотканные прослойки, содержащие Т- и В-лимфоциты, плазматические клетки, макрофаги, гранулоциты, тучные клетки. Однако, встречаются участки стенки капил-

ляра, лишенные эпителиального и соединительнотканного сопровождения. В этих местах изредка наблюдаются контакты лимфоцитов с базальным слоем капилляров. Заполнение пространства клетками может быть настолько плотным, что его с трудом можно отличить от паренхимы тимуса.

Изредка в паренхиме тимуса встречаются плазматические клетки с хорошо развитой ГЭС (рис. 6).

Выводы:

1. Динамика изменений ультрамикроскопической структуры тимуса свидетельствует об его активной роли в регуляции иммунного гомеостаза организма в условиях иммуностимуляции.

2. Полученная морфологическая картина через 1 сутки после введения имунофана по схеме существенно не отличается от данных контрольной группы крыс.

3. Исследование ультраструктуры тимуса белых крыс после введения имунофана свидетельствует об интенсивном развитии органелл синтеза в клетках эпителиоретикулярной стромы, усилении митотической активности тимоцитов, улучшении кровоснабжения тимуса на поздних сроках наблюдения (30 сутки).

4. Полученные данные, свидетельствующие об интенсивной реакции тимуса на экзогенное воздействие, вызывают большой интерес к дальнейшему изучению его строения при иммуностимуляции, результаты которого будут отражены в наших будущих публикациях.

Список литературы:

1. Дранник Г. Н. Строение и функции иммунной системы / Г. Н. Дранник // Клінічна імунологія, алергологія, інсектологія. – 2006. – № 1(02). – С. 14-18.
2. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006 р., № 3447.
3. Захаров А. А. Особенности ультрамикроскопического строения тимуса половозрелых белых крыс после иммуносупрессии / А. А. Захаров // Український морфологічний альманах. – 2008. – Т. 6, № 1. – С. 77-79.
4. Кащенко С. А. Особенности ультрамикроскопического строения вилочковой железы крыс после введения им циклофосфана / С. А. Кащенко // Український медичний альманах. – 2003. – № 3. – С. 66-69.
5. Труфакин В. А. Проблемы гистофизиологии иммунной системы / В. А. Труфакин, А. В. Шурлыгина // Иммунология. – 2002. – № 1. – С. 4-8.
6. Фролов В. М. Клінічна імунологія синдрому підвищеної стомленості у мешканців регіону Донбасу: показники клітинної ланки імунітету / В. М. Фролов, Г. М. Драннік // Український медичний альманах. – 2003. – № 3. – С. 169-172.
7. Geoffrey O. G. The thymus: a house dividing / O. G. Geoffrey, A. G. Farr // Blood. – 2006. – Vol. 108, № 12. – P. 3629-3630.
8. Reynolds E. S. The use of lead citrate at high pH as an electron-opaque stain in electron microscopy / E. S. Reynolds // J. Cell Biol. – 1963. – № 17. – P. 208-212.

Захаров О.О., Кащенко С.А., Кувеньова О.М., Петізіна О.М.
Луганський державний медичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОМІКРОСКОПІЧНОЇ БУДОВИ ТИМУСА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ТВАРИН ПІСЛЯ ІМУНОСТИМУЛЯЦІЇ

Анотація
В експерименті було використано 24 статевозрілих щурів-самців. Тварин виводили з експерименту через 1 та 30 діб після введення імунофана. Було проведено електронномікроскопічне дослідження тимуса. Встановлено активну реакцію органа на введення імуностимулятора. Динаміка характерних змін в будові органу свідчить про вагому роль тимуса в регуляції імунного гомеостазу організму в умовах імуностимуляції.
Ключові слова: тимус, ультраструктура, щури, імунофан.

Zakharov A.A., Kashchenko S.A., Kuvenyova O.N., Petizina O.N.
Lugansk State Medical University

ELECTRON-MICROSCOPIC FEATURES OF THYMUS STRUCTURE OF EXPERIMENTAL ANIMALS AFTER IMMUNOSTIMULATION

Summary
In the experiment 24 adult male rats were used. The animals were taken from the experiment after 1 and 30 days after imunofana injection. Electron-microscopic study of thymus was carried out. An active response of the organ on the administration of immunostimulant was found. Dynamics of characteristic changes in the structure of the organ indicates a stronger role of the thymus in the regulation of immune homeostasis in the conditions of immune stimulation.
Keywords: thymus, ultrastructure, rats, imunofan.

УДК 616.31-002+616.523-002.2-097

ВИВЧЕННЯ ІМУНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ПОКАЗНИКІВ МІСЦЕВОГО ІМУНІТЕТУ СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ ПОРОЖНИНИ РОТА ПРИ РЕЦИДИВУЮЧОМУ ГЕРПЕТИЧНОМУ СТОМАТИТІ

Золотухіна О.Л.
КУ «ООКСП»,
Одеський національний медичний університет

Вивчено головні ланки імунологічних процесів при хронічному рецидивуючому герпетичному стоматиті. Визначено показники імунної відповіді і їх зміни при герпесвірусній інфекції. Вивчено роль цитокінів в патогенезі герпетичного стоматиту. Зроблено висновок, що дану патологію можна характеризувати як хронічний багатофакторний рецидивуючий процес з ознаками вторинного імунодефіциту з порушенням Т- і В-ланок імунітету, пригніченням функціональної активності NK-клітин і клітин моноцитарно-макрофагального ряду. Вивчення неспецифічних и специфічних механізмів захисту є важливим і має значення для попередження розвитку важкої системної інфекції.
Ключові слова: хронічний рецидивуючий герпетичний стоматит, вірус простого герпесу, герпесвірусна інфекція.

Постановка проблеми. Вірус простого герпесу (ВПГ) займає одне з провідних місць серед вірусної інфекції, що визначається поширенням вірусу, 90-відсотковим інфікуванням людської популяції, довічного збереження ВПГ в організмі інфікованих, значним поліморфізмом клінічних проявів герпетичної інфекції, стійкістю до існуючих методів лікування. За даними ВООЗ, захворювання, що передаються вірусом герпесу, займають 2-е місце після грипу як причина смертності від вірусних захворювань. Герпетичні ураження слизової оболонки порожнини рота є одним з найбільш важких захворювань в стоматологічній практиці, викликаючи часті і хворобливі загострення у вигляді хронічного рецидивуючого герпетичного стоматиту (ХРГС). Клініка герпетичного стоматиту пов'язана зі станом імунної системи, яка впливає на розвиток процесу при герпесі. В даний час ХРГС розглядається в ряді випадків як інфекційна набута хвороба імунної системи, при якій тривала персістенція вірусу супроводжується продуктивною інфекцією ВПГ практично всіх видів клітин імунної системи, що проявляється їх функціональною недостатністю і сприяє формуванню імунодефіциту.

Вірус простого герпесу здатний вражати практично всі органи і системи людини, викликаючи при цьому різні клінічні форми інфекції. Серед захворювань слизової оболонки порожнини рота провідна роль належить патології герпетичної природи. Гострий герпетичний стоматит (ГГС) займає перше місце серед усіх уражень слизової оболонки порожнини рота. Найбільш часто ГГС зустрічається у дітей у віці від 6 місяців до 3 років. Рецидивуючий герпетичний стоматит (РГС) є однією з клінічних форм хронічного герпесу. Вторинна (рецидивуюча) герпесвірусна інфекція зустрічається в будь-якому віці після перенесеного первинного герпесу. Рецидиви виникають при наявності противірусних антитіл в сироватці крові. Герпетичний стоматит – гостре інфекційне захворювання, збудником якого є вірус простого герпесу (ВПГ), що передається повітряно-крапельним, контактним, трансплацентарним, гемотрансфузійним і статевим шляхами. Джерелом інфекції є хвора людина або вірусоносій. Стан імунної системи організму впливає на розвиток інфекційного процесу при герпесі. ВПГ застосовує різні механізми пригнічення імунної захисту і переважання тих чи інших процесів може стати вирішальною ланкою в розвитку даної інфекції. Вивчення неспецифічних і специфічних механізмів захисту є важливим і має значення для попередження розвитку важкої системної інфекції. Питання патогенезу ГГС в даний час вивчені недостатньо.

Мета статті полягає в виявлені особливостей клінічного перебігу ХРГС з урахуванням імунного статусу при рецидивуючому герпетичному стоматиті слизової оболонки порожнини рота; проведені поглибленого вивчення імунологічних процесів, що відбуваються при даному захворюванні; оцінюванні показників місцевого імунітету слизової оболонки порожнини рота та загального імунологічного статусу при герпетичному стоматиті; у вивченні ролі цитокінів у розвитку імунної відповіді; наданні рекомендацій щодо профілактики та лікуванню герпетичного стоматиту.

Виклад основного матеріалу. ВПГ викликає різні захворювання центральної і периферичної нервової системи, печінки та інших паренхіматозних органів, очей, шкіри, слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, статевих органів, а також має певне значення у внутрішньоутробної патології плода. Нерідко спостерігається поєднання різних клінічних форм герпетичної інфекції. Численними дослідженнями підтверджено виникнення у хворих герпетичним стоматитом вторинної імунної недостатності, яка обумовлена зниженням кількості клітин імунної системи або їх функціональною недостатністю чи дисбалансом компонентів системи імунореактивності. Компоненти імунної системи в сукупності складають захисну реакцію організму. Кожен з них виконує необхідні функції для розвитку імунної відповіді на впровадження герпесвірусної інфекції.

Центральною ланкою специфічного і неспецифічного імунологічної відповіді при впровадженні та персистуванні ВПГ є макрофаги. Вони відповідають на інфекцію продукцією прозапальних цитокінів, які мають важливе значення для первинного захисту.

Також в імунну відповідь залучені поліморфноядерні лейкоцити, які попереджають поширення ВПГ на сенсорні ганглії. Порушення їх функції при ВПГ тягне за собою зрив адаптаційних процесів і посилення імунодефіциту.

Цитокіни є напрямними протигерпетичної імунної відповіді. Секреція цитокінів перший прояв імунних реакцій, що робить вплив на подальшу специфічну імунну відповідь. Серед них особлива роль належить інтерферонам (ІФН). Синтез ІФН переводить чутливі клітини в стан резистентності до ВПГ. Ця система захисту набирає чинності з перших днів контакту з вірусними антигенами. Інтерферони 1 типу (ІФН-α і-β) пригнічують транскрипцію вірусного генома в клітинах господаря, перешкоджають трансляції вірусної мРНК, а також пригнічують синтез оболонкових білків, зменшують вірусемію і сприяють швидкій елімінації збудника. ІФН-γ активує фагоцитоз ма-

МЕДИЧНІ НАУКИ

крофагів і презентацію антигену Т-лімфоцитам, посилюючи експресію у антигенпрезентуючих клітин молекул HLA I і II класу. Крім того, гамма-інтерферон обумовлює переважання Th1-опосередкованої клітинної імунної відповіді над Th2-залежною гуморальною. Це посилює протиінфекційний захист. Фактор некрозу пухлин ФНП-α відіграє провідну роль у противірусному імунітеті. Отримано достатньо доказів посилення інтерфероном дії ФНП-α. ФНО-α бере участь в активації Т-лімфоцитів, підсилює проліферацію реактивованих Т-лімфоцитів, збільшуючи експресію рецептора ІЛ-2, також активує апоптоз. Експериментальні дані свідчать, що ІЛ-12 та ІЛ-18 відіграють важливу роль у вродженому захисті від ВПГ. Доведено важливе значення цитокінів в патогенезі рецидивуючого перебігу захворювання. За даними численних досліджень можна стверджувати, що в розпалі процесу концентрація ІЛ -1, -6, -8 і -4 в крові зростає, різко підвищується вміст ІЛ-10. Рівень фактора некрозу пухлин (ФНП)-α також збільшується, в свою чергу це викликає зростання вираженості інтоксикації та апоптозу нейтрофілів. У інтерфероновому і цитокіновому статусі при рецидивуючій герпетичній інфекції реєструють зниження продукції стимульованого ІФН-γ, що свідчить про виснаження механізмів противірусного захисту, і тенденцію до гіперпродукції ІЛ-4, що відповідає наявністі запального процесу, в той же час у безсимптомних носіїв герпесу присутні високі рівні даного ІФН і низькі по ІЛ-10. Тривалість гострої фази запалення має пряму залежність від вироблення ІФН-α. В цілому, наведені результати свідчать про супресії клітинних реакцій на тлі розпалу захворювання. Гуморальні імунні механізми є факторами запобігання поширення вірусу герпесу, однак не ліквідують його з організму. А всього лище зв'язують позаклітинні вірусні частки і блокують рецептори, змінюючи властивості поверхневих структур віріона. В результаті цього вірус не може проникнути в чутливу клітину. Загострення герпетичної інфекції відбуваються на тлі високих титрів антитіл у сироватці крові. Тим самим вони відіграють роль в купіровані рецидиву захворювання. Глибокі зміни імунної системи, відповідні вторинному імунодефіцитному стану, спостерігаються при частих проявах ВПГ.

Висновки і пропозиції. Для об'єктивного аналізу стану імунної системи у хворих рецидивуючим герпетичним стоматитом слизової оболонки порожнини рота використовують імунологічні методи, такі як оцінка фагоцитарного процесу, Т- і В-клітинного імунітету. У хворих на ХРГС має місце комбінований вторинний імунодефіцит з порушенням Т- і В-ланок імунітету, пригніченням функціональної активності NK-клітин і клітин моноцитарно-макрофагального ряду, а також порушенням імунорегуляторних змін в імунній системі. Тому при ХРГС імунна відповідь виявляється або кількісно і якісно незавершена, або недостатньо специфічна. Таким чином контроль ефективності лікування хворих рецидивуючим герпетичним стоматитом необхідно здійснювати за допомогою імунологічних та клінічних тестів.

Список літератури:

1. Боровский Е. В., Машкиллейсон А. Л. Заболевания слизистой оболочки полости рта и губ. М; 1984.
2. Жукова О. Б., Рязанцева Н. В., Новицкий В. В. Вирусная персистенция: иммунологические и молекулярно-генетические аспекты патогенеза. Бюллетень сибирской медицины 2003; 4.
3. Исаков В. А., Архипова Е. И., Исаков Д. В. Герпесвирусные инфекции человека: Руководство для врачей. Спб: СпецЛит; 2006.
4. Каримова И. М. Герпесвирусная инфекция. Диагностика, клиника, лечение. М: Медицинское информационное агентство; 2004; 120 с.
5. Мезенцева М. В., Наровлянский А. Н., Оспельникова Т. П., Ершов Ф. И. Продукция цитокинов клетками крови при герпесе, гепатите С и других формах патологии. Вопросы вирусологии 2002; 1.
6. Новицкий В. В., Рязанцева Н. В., Жукова О. Б. Молекулярные основы дизрегуляции программированной гибели лимфоцитов при хронической вирусной инфекции. Бюллетень сибирской медицины 2006; 2: 23–30.
7. Редькин Ю. В., Одокиенко А. Ю. Герпетическая инфекция типа II у женщин: клинические и иммунологические особенности. Гинекология 2004; 6(6): 1–6.
8. Снимщикова И. А., Юдина С. М., Медведев А. И. Эффективность ультразвуковой кавитации в сочетании с локальной иммунокоррекцией при гнойно-воспалительных заболеваниях. Медицинская иммунология 2003; 3(3–4).
9. Спиридонова С. А., Толмачева С. М., Лукиных Л. М. Герпетический стоматит – болезнь иммунной системы СТМ 2012 – 3.
10. Тареева Т. Г., Малиновская В. В., Шугинин И. О. и др. Система иммунокоррекции при хронических инфекционно-воспалительных заболеваниях у беременных. Российский вестник акушера-гинеколога 2004; 4(5): 82.
11. Терещенко А. В., Соловьев А. М., Задионченко Е. В. Герпетический стоматит: этиология, клиника, лечение. Российский журнал кожных и венерических болезней 2007; 2.
12. Халдина М. В. Герпес-ассоциированная многоформная эритема. Клиника. Иммунология. Диагностика. Терапия. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. М; 2004.
13. Халдин А. А. Иммунологическое обоснование дифференцированных подходов к терапии простого герпеса. Дис. докт. мед. наук. М; 2001.
14. Gallais J., Boisnault P., Morel F., Clerc P., Letrillard L., Hebbrecht G. Herpes labialis et genital en medicine genrale. Herpes labialis and genitalis in general medicine. Ann Dermatol Venereol 2000 Jun-Jul; 127; 6–7: 596–602.
15. Rahman M., Alam A., Nessa K., Hossain A., Nahar S., Datta D., Alam-Khan S., Amin-Mian R., Albert M.J. Etiology sexually transmitted infections among street-based female sex workers in Dhaka, Bangladesh. J Clin Microbiol 2000 Mar; 38(3): 1244–1246.
16. Mayer L. Mucosal immunity and gastrointestinal antigen processing. J Pediatr Gastro-enterol Nutr 2000; 30: 4–12.
17. Paludan S. R., Malmgaard L., Ellermann-Eriksen S., Boscty L., Mogensen S. C. Interferon (IFN)-gamma and Herpes simplex virus/tumor necrosis factor-alpha synergistically induce nitricoxide synthase 2 in macrophages through cooperative action of nuclear factor-kappa B and IFN regulator factor-1. Eur Cytokine Netw 2000; 12(2): 297–308.
18. Paludan S. R., Eliermann-Eriksen S., Malmgaard L., Mogensen S. C. Herpes simplex virus type 2 infection of macrophages impairs IL-4-mediated inhibition of NO production through TNF-alphainduced activation of NF-kappaB. Arch Virol 2000; 145(3): 575–591.

Золотухина Е.Л.
КУ «ООКСП»,
Одесский национальный медицинский университет

ИЗУЧЕНИЕ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ МЕСТНОГО ИММУНИТЕТА СЛИЗИСТОЙ ОБОЛОЧКИ ПОЛОСТИ РТА ПРИ РЕЦИДИВИРУЮЩЕМ ГЕРПЕТИЧЕСКОМ СТОМАТИТЕ

Аннотация
Изучены главные звенья иммунологических процессов при хроническом рецидивирующем герпетическом стоматите. Определены показатели иммунного ответа и их изменения при герпесвирусной инфекции. Изучена роль цитокинов в патогенезе герпетического стоматита. Сделан вывод, что данную патологию можно характеризовать как хронический многофакторный рецидивирующий процесс с признаками вторичного иммунодефицита с нарушением Т- и В-звеньев иммунитета, угнетением функциональной активности NK-клеток и клеток моноцитарно-макрофагального ряда. Изучение неспецифических и специфических механизмов защиты является важным и имеет значение для предупреждения развития тяжелой системной инфекции.
Ключевые слова: хронический рецидивирующий герпетический стоматит, вирус простого герпеса, герпесвирусная инфекция.

Zolotukhina O.L.
MI «ORCDC»,
Odessa National Medical University

THE STUDY OF IMMUNOLOGICAL PROCESSES AND LOCAL IMMUNITY PARAMETERS OF THE ORAL MUCOSA IN CASES OF RECURRENT HERPETIC STOMATITIS

Summary
Studied the main links of immunological processes in cases of chronic recurrent herpetic stomatitis. Identify parameters of immune response and their changes with herpes virus infection. Studied the role of cytokines in the pathogenesis of herpetic stomatitis. There has been concluded that the pathology can be characterized as chronic multi-factor recurrent process with the signs of combined secondary immunodeficiency with the damage of T- and B-components of immunity, suppression of functional activity of NK-cells and monocytic and macrophage cells. The study of non-specific and specific defense mechanisms is important and has implications for the prevention of severe systemic infection.
Keywords: chronic recurrent herpetic stomatitis, herpes simplex virus, herpes virus infection.

УДК: 351.77:616.314-053.2+ 577.118

КЛІНІЧНА ОЦІНКА КАРІЄСПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ І МЕТОДІВ ПРОФІЛАКТИКИ СЕРЕД ШКОЛЯРІВ МІСТА УЖГОРОД, ВІКОМ 6-7 РОКІВ*

Клітинська О.В.. Мухіна Я.О., Васько А.А.
Ужгородський національний університет

У статті представлені результати клінічного застосування основних методів та способів профілактичного лікування карієсу у дітей, які проживають в умовах ендемічного дефіциту фтору та йоду в рекомендованому ВООЗ віковому інтервалі. Була визначена редукція карієсу серед молодших школярів у місті Ужгород, які навчаються в загальноосвітній школі № 20 після проведення спеціалізованих стоматолоічних профілактичних заходів впродовж 12 місяців диспансерного спостереження.

Ключові слова: діти молодшого шкільного віку, профілактика карієсу, превентивне лікування карієсу, біогеохімічний дефіцит фтору та йоду.

Актуальність теми. Поняття «здоров'я» включає повноцінне функціонування усіх його ланок. Стан та функціонування органів порожнини рота є невід'ємною частиною загального здоров'я людини. Враховуючи, що закладка основ здоров'я відбувається в дитячому віці, особливо актуальним є корекція функціонування та профілактичне лікування можливих проблем саме в дитячому віці [5, 11, 12].

Висока поширеність карієсу постійних зубів у дітей в Україні [2, 12, 13] висуває проблему профілактики як основну в дитячій стоматології. Зважаючи на те, що зуби після прорізування найбільш вразливі для ураження карієсом [3, 9] набуває особливої актуальності пошук нових підходів до створення програм профілактики карієсу постійних зубів, особливо на етапі незрілої емалі [6, 7, 9, 10]

Каріозний процес у зубах в перші роки після їх прорізування найчастіше розвивається в області фісур та природніх заглиблень на жувальних поверхнях постійних зубів [16, 17, 20, 21], що пояснюється низькою мінералізацією вказаної ділянки в цей період та складністю архітектоніки оклюзійних поверхнях, що створює несприятливі умови для їх очищення та сприяє виникненню фісурного карієсу [14, 15].

Виникнення карієсу значною мірою обумовлюється і екологічними умовами, в яких мешкає дитина, а саме біогеохімічними дефіцитними мікроелементозами (особливо фтору, йоду, кальцію, магнію та ін.). До таких природних зон належить Закарпатська область, як природне середовище, в якому мешкає людина [1, 8].

Поширеність карієсу постійних зубів в 12 річних дітей даній природній зоні становить 91,4±2,3% при інтенсивності 11,3±0,1 [3, 4].

Висока поширеність та інтенсивність карієсу жувальних поверхонь постійних зубів у дітей потребує проведення сучасних екзогенних профілактичних заходів, найбільш ефективними з яких є ремінералізуюча терапія та герметизація фігур [20, 21].

Оскільки прорізування перших постійних молярів та стан незавершеної мінералізації співпадає з періодом підвищеного впливу стресу від адаптації організму дитини до школи, що знижує неспецифічну резистентність організму, проведення профілактичних заходів саме в цей період суттєво знижує ймовірність виникнення каріозних уражень у майбутньому.

Оскільки карієс у дітей має неоднорідний характер та залежить від характеру структури твердих тканин зубів та властивостями реактивності організму [18, 19].

Отже при визначенні тактики проведення лікувально-профілактичних заходів провідним компонентом являється ступінь активності карієсу, що визначає об'єм лікування та його кратність та обумовлює вибір засобів профілактики та превентивного лікування [11].

Отже, визначення схем проведення лікувально-профілактичних заходів у дітей 6-7 років, спрямованих на зниження поширеності та інтенсивності карієсу постійних зубів у дітей, які проживають в умовах біогеохімічно дефіцитних мікроелементозів з урахуванням активності карієсу є актуальними та своєчасним науковим завданням.

Саме тому, розробка алгоритму проведення стоматологічних лікувально-профілактичних заходів у дітей молодшого шкільного віку є своєчасним та актуальним завдвнням.

Мета роботи – оцінка ремінералізуючої профілактики карієсу зубів у дітей, які проживають в умовах біогеохімічних дефіцитнів фтору та йоду в період прорізування та мінералізації перших постійних молярів, в залежності від ступеню активності каріозного процесу.

Результати дослідження та їх обговорення. Був проведений стоматологічний огляд 430 учнів Ужгородської загальноосвітньої школи № 20, Закарпатської області, віком від 6 до 17 років. Серед них 223 (52%) дівчини і 209 (48%) хлопчиків. При опитуванні школярів з'ясовували чи приймають участь у гігієнічному догляді за порожниною рота батьки та в якій мірі, чи контролюють стан порожнини рота.

Для проведення профілактичних заходів були відібрані 52 школярі у віці 5-7 років, серед яких 27 хлопчик і 25 дівчинка. Усім пацієнтам було проведене 3 кратне гігієнічне навчання та здійснений контроль навчання з візуалізацією зубного нальоту, підібрані засоби індивідуального догляду за порожниною рота, встановлені фактори ризику формування та прогресування стоматологічних захворювань та визначені можливі шляхи їх корекції.

Особливу увагу приділяли екзогенному медикаментозному аспекту профілактики карієсу, зокрема, герметизації фісур постійних молярів з використанням фісурних герметиків двох типів, склоіономерних цементів (Aqua Ionoseal VOCO, Німеччина) та фотополімерних нанонаповнених композитних герметиків (Grandio Seal, VOCO, Німеччина).

Вибір матеріалу для проведення герметизації фісур залежав від ступеню прорізування оклюзійної поверхні постійного моляра, ступеню активності

* Дана робота є фрагментом НДР «Вдосконалення надання стоматологічної допомоги дітям, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду», державний реєстраційний номер 0114U004123.

карієсу в кожному клінічному випадку та від рівня мінералізації емалі зубів.

Склоіономерним цементом здійснювалася герметизація фісур у пацієнтів з високою активністю карієсу та низьким рівнем мінералізації емалі. Переваги використання склоіономерних герметиків – виділення фтору, відсутність потреби у попередньому протравлюванні емалі, висока біосумісність, гідрофільність, проте, є ряд недоліків, зокрема, технологічні незручності у вигляді необхідності замішування матеріалу, невеликого робочого часу, тривале твердднення, та низька текучість матеріалу, незадовільні естетичні властивості, недостатня місність у порівнянні з композитами та висока стертість.

Було здійснено превентивне пломбування та профілактична герметизація фісур молярів у 22 пацієнтів. Через 12 місяців збереження цілісності герметизацій спостерігалась у 60%, проте редукція карієсу оклюзійної поверхні молярів становила 90% навіть при макросопічній втраті матеріалу.

У решти пацієнтів, які були відібрані для проведення профілактики, герметизацію фісур зубів було здійснено з використанням фотополімерного нанонаповненого композитного герметика Grandio Seal, VOCO, Німеччина. Даний матеріал є однокомпонентним, полімеризується під дією світла з довжиною хвилі від 430 до 490 нм. Має тривалий робочий час, високі естетичні показники, за рахунок похідних метакрилової кислоти має низьку в'язкість, в якості наповнювача використано боросилікатне скло з розміром частинок меньше 1 мкм у 99%, що забезпечує хороші проникні властивості. Виділяє фториди, їх надходження в емаль здійснюється впродовж 190 днів.

Даним матеріалом було проведено герметизацію молярів 30 пацієнтів з низьким та середнім ступенем активності карієсу. Через 12 місяців збереження цілісності герметизацій спостерігалась у 95%, та редукція карієсу оклюзійної поверхні молярів становила 90% навіть при незначному порушенню цілісності герметизації.

Висновки. При проведенні стоматологічних профілактичних заходів у 52 школярів у віці 6-7 років вибір методів та засобів профілактики базувався на ретельному аналізі стану карієсрезистентності та можливості нормалізації фізико-хімічних параметрів ротової рідини з урахуванням загальносоматичної захворюваності дитини. Проте, основою є раціональна якісна гігієна порожнини рота з правильним вибором засобів.

Герметизація фісур постійних зубів є надзвичайно ефективним методом профілактики та превентивної терапії, про що свідчить рівень редукції карієсу оклюзійних поверхонь в межах 90-95%.

Список літератури:

1. Горзов И. П. Распрастраненность кариеса и его профилактики в условиях биогеохимического дефицита фтора и йода: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. мед. наук / И. П. Горзов. – Киев, 1991. – 31 с.
2. Кисельникова Л. П. Перспективы местного применения фторидов в клинической стоматологии / Л. П. Кисельникова // Маэстро стоматологи. – 2007. – № 2(26). – С. 18-22.
3. Клітинська О. В. Аналіз поширеності карієсу у дітей дошкільного віку міста Ужгорода / О. В. Клітинська, Е. Й. Дячук // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 24-25.
4. Клітинська О. В. Аналіз стану твердих тканин зубів у дітей, які проживають в умовах біогеохімічного дефіциту фтору та йоду / О. В. Клітинська // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання стоматології сьогодення». – Тернопіль. – 2010. – С. 20-21.
5. Косенко К. Н. Методичне керівництво для стоматологів по впровадженню комплексної профілактики стоматологічних захворювань у дитячого населення України / К. Н. Косенко, О. В. Деньга, Л. О. Хоменко, П. О. Леус // – Одеса. – 2006. – 43 с.
6. Лемко И. С. К вопросу природных биогеохимических провинций в регионах с наличием минеральных вод / И. С. Лемко, Л. П. Киртич, Л. В. Дичка // «Биометеорология человека»: Материалы конгресса. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 128-129.
7. Леонтьев В. К. Профилактика стоматологических заболеваний / В. К. Леонтьев, Г. Н. Пахомов. М., 2006. – 416 с.
8. Персии Л. С. Совершенствование методов диагностики зубочелюстных аномалий / Л. С. Персин, Г. В. Кузнецова, И. В. Попова // Стоматология. – 2006. – № 1. – С. 50-53.
9. Сунцов В. Г. Стоматологическая профилактика у детей / В. Г. Сунцов, В. К. Леонтьев, В. А. Дистель, В. Д. Вагнер // руководство для студентов и врачей – Москва: Мед. Книга; Н. Новгород: Изд-во НГМА, 2001. – 344 с.
10. Хоменко Л. О. Терапевтична стоматологія дитячого віку / Л. О. Хоменко, О. І. Остапко, О. Ф. Кононович, В. І. Шматко та ін. // Підручник. – К.: Книга плюс, 2007. – 766 с.
11. Чижевський И. В. Клиническое и гигиеническое обоснование профилактики кариеса зубов у детей в промышленно развитом регионе: автореф. дис. на соискание науч. степеня док.мед.наук: 14.01.22 «Стоматология» / И. В. Ковач – Донецк, 2004. – 31 с.
12. Якубова І. І. Ефективність профілактики карієсу зубів у дітей шкільного віку: автореф. на здобуття наук. ступеню кан. мед. наук: 14.01.22 «Стоматологія» / І. І. Якубова – Львів, 2002. – 19 с.
13. Batchelor P. A. Grouping of tooth surfaces by susceptibility to caries: a study in 15-16 year old children / P. A. Batchelor, A. Sheiham // BMC Oral Health. 2004. – Vol. 4, № l. – P. 2.
14. Cullinan M. P. The effect of a triclosan-containing dentifrice on the progression of periodontal disease in an adult population / M. P. Cullinan, B. B. Westerman, S. M. Hamlet, J. E. Palmer // J. Clin Periodontol. – 2009. – № 30(5). – P. 414-419.
15. Cullinan M. P. The effect of a triclosan-containing dentifrice on the progression of periodontal disease in an adult population / M. P. Cullinan, B. B. Westerman, S. M. Hamlet, J. E. Palmer // J. Clin Periodontol. – 2009. – № 30(5). – P. 414-419.
16. Cullinan M. P. Acquisition and loss of Porphyromonas gingivalis, Actinobacillus actinomycetemcomitans and Prevotella intermedia over a 5-year period: effect of a triclosan/copolymer dentifrice / M. P. Cullinan, S. M. Hamlet, B. B. Westerman, J. E. Palmer, M. J. Faddy, G. J. Seymour // J Clin Periodontol. – 2009. – № 30(6). – P. 532-541.
17. Gaffar A. Applications of polymers in dentifrices and mouthrinses / A. Gaffar, C. M. Hunter, Y. R. Mirajkar // J Clin Dent. – 2008. – № 13(4). – P. 138-148.
18. Gaffar A. Applications of polymers in dentifrices and mouthrinses / A. Gaffar, C. M. Hunter, Y. R. Mirajkar // J Clin Dent. – 2008. – № 13(4). – P. 138-148.
19. Loe H. Oral hygiene in the prevention of caries and periodontal disease / H. Loe // Int. Dent. J. – 2000. – № 50(3). – P. 129-139.

20. Ritter A. V. Treating cervical dentinhypersensitivity with fluoride varnish: a randomized clinical study / A. V. Ritter, de L. W. Dias, P. Miguez et al // J Am Dent Assoc. – 2006. – № 127. – P. 1029.
21. Wu C. D. Evaluation of the safety and efficacy of over-the-counter oral hygiene products for the reduction and control of plaque and gingivitis / C. D. Wu, E. D. Savitt // Periodontol. – 2008. – P. 28-35.

Клитинская О.В., Мухина Я.А., Васько А.А.
Ужгородский национальный университет

КЛИНИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАРИЕСПРОФИЛАКТИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ ОСНОВНЫХ СПОСОБОВ И МЕТОДОВ ПРОФИЛАКТИКИ СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ ГОРОДА УЖГОРОД В ВОЗРАСТЕ 6-7 ЛЕТ

Аннотация
В статье приведены результаты клинического применения основных методов и способов профилактического лечения кариеса у детей, которые проживают в условиях эндемического дефицита фтора и йода в рекомендованом ВОЗ возрастном интервале. Были определены показатели редукции кариеса среди младших школьников города Ужгород через 12 месяцев наблюдения.
Ключевые слова: дети младшего школьного возраста, превентивное лечение кариеса, биогеохимический дефицит фтора и йода.

Klitynska O.V., Mukhina Y.A., Vasko A. A.
Uzhhorod National University

CLINICAL EVALUATION OF CARIES PROPHYLACTIC ACTION OF MAIN PROPHYLAXIS METHODS FOR THE AGE OF 6-7 YEARS SCHOOLCHILDREN IN UZHGOROD

Summary
The article presents the results of clinical application of basic techniques and methods of preventive treatment of caries in children living in conditions of endemic fluorine and iodine deficiency in the age range recommended by WHO. It was determined the reduction of dental caries among primary school children in Uzhhorod enrolled in secondary school № 20 after stomatoloichnyh special preventive measures during 12 months of follow-up.
Keywords: children of primary school age, prevention of caries preventive treatment of caries, biochemical deficiency of fluorine and iodine.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616-006.311.03-053

КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ АЛГОРИТМ ЛІКУВАННЯ ГЕМАНГІОМ ЗОВНІШНЬОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ У ДІТЕЙ

Конопліцький Д.В.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

Мета дослідження – покращення результатів та ефективності лікування дітей з гемангіомами зовнішньої локалізації шляхом застосування методу класифікаційного алгоритму. Для вивчення стану проблеми в Подільському регіоні України було проведено клініко-ретроспективне дослідження дітей з ГА зовнішньої локалізації за останні 10 років. Дослідження включало в себе: аналіз історій хвороб і амбулаторних карточок дітей, які знаходились на стаціонарному або амбулаторному лікуванні в період з 2002 року по квітень 2012 року, з діагнозом: «Гемангіома зовнішньої локалізації». Застосування наведених методик лікування гемангіом зовнішньої локалізації у дітей, які базувались на методі класифікаційного алгоритму, дозволило в 97% всіх спостережень досягти добрих за задовільних онкологічних, функціональних та косметичних результатів лікування. Вибір лікувальної тактики у дітей з гемангіомами зовнішньої локалізації повинен проводитись в кожному випадку індивідуально, виключаючи безпідставне очікування можливого регресу пухлини. Вибір методу лікування гемангіом зовнішньої локалізації у дітей повинен базуватись на класифікаційному алгоритмі пухлини в залежності від її клініко-морфологічних ознак.

Ключові слова: діти, гемангіома, методи лікування.

Постановка проблеми. Гемангіоми у дітей – найбільш поширені доброякісні судинні пухлини, які складають до 50% від всіх новоутворень, (практично кожна 10 дитина перших місяців життя має гемангіому). Клінічно гемангіоми зовнішніх покривів не відносяться до тяжких захворюваннях. Однак, не дивлячись на всю доброякісність, гемангіоми відрізняються своїм швидким прогресуючим ростом. Розростаючись, вони руйнують оточуючі тканини та наносять дитині значні косметичні та функціональні пошкодження, останній з яких проявляється порушенням органів, що вражаються пухлинним процесом [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день питання діагностики гемангіом зовнішньої локалізації не викликають труднощів у клініцистів. На теперішній час лишаються невирішеними два важливих питання, перше – чи потрібно лікувати, і друге – як лікувати? І досі точаться дебати – лікувати гемангіому безпосередньо після її виявлення, або вибрати позицію динамічного спостереження.

Сучасне лікування, за звичай, спрямовано на різноманітну комбінацію методів, але це не дає відмінних результатів, що вимагає від науковців різних спеціальностей і практикуючих лікарів пошуку та застосування нових комбінацій вже існуючих методів, розробки нових методів з використанням інноваційних технологій. Однак, потрібно вважати аксіомою той факт, що ліквідація гемангіоми є успішною тільки тоді, коли при її закінчені досягнуті відмінні онкологічний, функціональний та косметичний результати.

Відсутня на сьогоднішній день чітка думка про можливість та доцільність очікувальної тактики в залежності від виду та локалізації гемангіоми, так як іноді ранній термін початку лікування є найбільш профілактичним лікувальним заходом [2].

Мета роботи – покращення результатів та ефективності лікування дітей з гемангіомами зовнішньої локалізації шляхом застосування методу класифікаційного алгоритму.

Матеріали та методи. Для вивчення стану проблеми в Подільському регіоні України нами було проведено клініко-ретроспективне дослідження дітей з ГА зовнішньої локалізації за останні 10 років. Дослідження включало в себе: аналіз історій хвороб і амбулаторних карточок дітей, які знаходились на стаціонарному лікуванні в клініці дитячої хірургії Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова або знаходились на амбулаторному лікування в поліклініці Вінницької обласної клінічної дитячої лікарні в період з 2002 року по квітень 2012 року, з діагнозом ГА зовнішньої локалізації (таблиця 1). Діагноз хвороби у дітей формулювався згідно класифікації МКХ-10, шифр d 18.0. Також нами був проведений ретроспективний аналіз історій хвороб та амбулаторних карточок дітей з ГА зовнішньої локалізації, які знаходилися на амбулаторному лікуванні у період з 2002 по 2011 роки (таблиця 2).

Результати дослідження та їх обговорення. Графічний аналіз кількості хворих, які знаходились на стаціонарному лікуванні переконливо доводить постійне зниження їх кількості, завдячуючи більш широкому застосуванню мініінвазивних методів, які зазвичай проводились нами в амбулаторних умовах (рис. 1). Госпіталізації потребували діти з виразкуванням ГА для виконання екстрених хірургічних маніпуляцій та діти, які мали супутню обтяжуючу патологію, і яким перед проведенням основного лікування потрібна було поглиблена діагностика порушень гомеостазу організму з метою попередження можливих ускладнень.

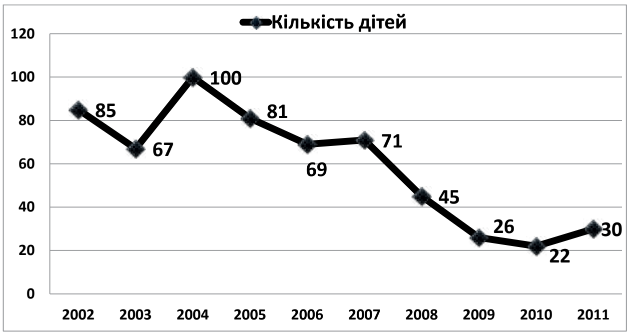

Рис. 1. Динаміка кількості стаціонарних хворих з гемангіомами

Аналіз хворих за статтю чітко з'ясував в групі дітей, які знаходились на стаціонарному лікуванню переважання жіночого контингенту на протязі всього періоду ретроспективного аналізу (рис. 2).

Аналіз хворих дітей за місцем їх постійного проживання вказує на значне переважання в даній групі стаціонарних хворих жителів сільської місцевості. Даний факт повинен бути врахований при первинному огляді, як фактор можливого ускладненого перебігу захворювання (рис. 3).

Таблиця 1

Характеристика дітей, які перебували на стаціонарному лікуванні

Рік	Всього дітей	Хлопчики	Дівчата	Мешканці міста	Сільські мешканці	Оперовані	Не оперовані
2002	85	28	57	40	45	71	14
2003	67	21	46	27	40	58	9
2004	100	31	69	62	38	83	17
2005	81	40	41	45	36	61	20
2006	69	29	40	34	35	55	14
2007	71	19	52	30	41	46	25
2008	45	17	28	21	24	26	19
2009	26	9	17	6	20	12	14
2010	22	13	9	5	17	14	8
2011	30	16	14	7	23	16	14

Рис. 2. Кількісний розподіл стаціонарних хворих за статтю

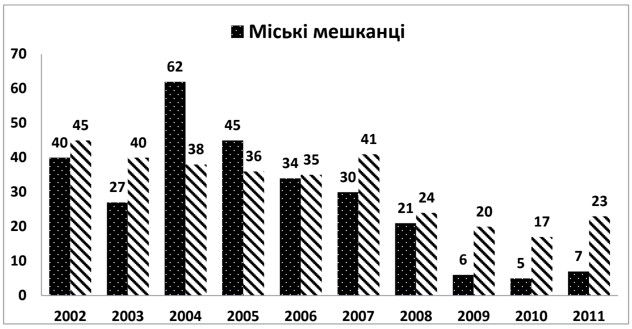

Рис. 3. Кількісний розподіл стаціонарних хворих за місцем проживання

Рис. 4. Оперативна структура стаціонарних хворих

Серед дітей, які знаходились на стаціонарному лікування, домінували діти, яким було проведено оперативне видалення ГА в наслідок їх ускладненого перебігу, в основному на висоті кровотечі (Рис. 4).

Аналіз кількісного складу дітей за статевими ознаками в групі ретроспективного аналізу, також засвідчив факт значного переважання жіночого контингенту хворих з ГА (рис. 6).

Динаміка дітей, лікування яких відбувалось в амбулаторних умовах, переконливо засвідчує факт збільшення даного контингенту (рис. 5).

Таблиця 2

Характеристика дітей, які перебували на амбулаторному лікуванні

Рік	Всього дітей	Хлопчики	Дівчата	Сільські жителі	Міські жителі
2002	577	220	357	346	231
2003	778	382	396	458	320
2004	642	317	325	412	230
2005	652	305	347	386	266
2006	722	224	328	391	331
2007	631	274	357	340	291
2008	595	222	373	281	314
2009	633	243	390	310	323
2010	697	308	389	288	409
2011	856	369	487	290	566

Рис. 5. Динаміка амбулаторних хворих з гемангіомами

Рис. 6. Кількісний розподіл стаціонарних хворих за статтю

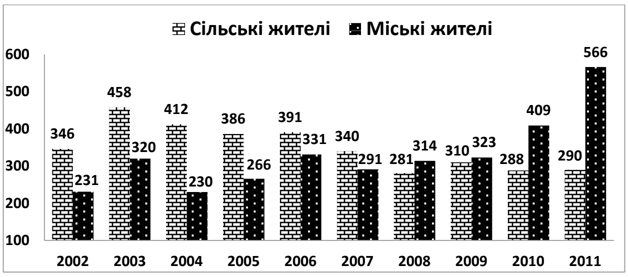

Рис. 7. Кількісний розподіл амбулаторних хворих за місцем проживання

В структурі амбулаторних хворих звертає на себе увагу той факт, що за останні чотири роки відбулось збільшення хворих, які постійно мешкають в містах (рис. 7).

Багато невирішених питань виникає внаслідок відсутності цілісного алгоритмічного уявлення про гемангіоми, які б базувались на основі чітких класифікаційних ознак. Беручи до уваги фактичний матеріал багатьох попередніх авторів, які переймались проблемами гемангіом у дітей, та власним багаторічним досвідом лікування даної патології,

нами розроблена та використовується наступна практично орієнтована класифікація.

1. За загальним виглядом (будовою):

– капілярні (плоскі та гіпертрофічні) – блíднуть при натисканні;

– кавернозні – мають об'ємність за рахунок каверн, що заповнені кров'ю;

– змішані.

2. За локалізацією:

– зовнішня локалізація (шкіра, підшкірно-жирова клітковина, слизові оболонки які доступні огляду – поширеність 95%).

– внутрішня локалізація (паренхіматозні органи, тонка та товста кишка, залози внутрішньої та зовнішньої секреції, кістки, головний мозок і т. д. – поширеність 5%).

3. За анатомічним розташуванням:

– некритична локалізація – волосяна частина голови, за виключенням відкритого тям'ячка, закриті ділянки тіла;

– критична локалізація – проекція відкритого тім'ячка, глотка, обличчя, вушні раковини, зовнішні статеві органи, промежина, кисті та ступні, суглобові поверхні тобто ті ділянки тіла, на яких гемангіома може привести до косметичного та функціонального дефекту, або загрожувати життю.

4. За розмірами (орієнтуючись на середній діаметр гемангіоми):

– малих розмірів – до 2-х см;

– середніх розмірів – 2-5 см;

– великих розмірів – більше 5 см;

– гігантські – займають одну або більше анатомічних ділянок.

5. За швидкістю росту (з урахуванням зміни площі та обсягу).

– стабільні (не збільшуються);

– повільно прогресуючі (збільшуються пропорційно росту дитини);

– швидко прогресуючі (мають тенденцію до бурхливого росту – у 1,5-2 рази за 10-14 днів);

– регресуючи.

6. За ускладненим перебігом:

– ускладнені (некроз, виразкування, кровотеча).

– неускладнені.

Спираючись на власні багаторічні спостереження та на досвід інших дослідників, вважаємо що активному лікуванню підлягають:

1. Всі швидко прогресуючі гемангіоми незважаючи на загальний вигляд, анатомічну локалізацію та розміри;

2. Повільно прогресуючі гемангіоми критичної локалізації;

3. Гемангіоми з ускладненим перебігом;

4. За наполяганням батьків (при відсутності можливих проти- показів).

В усіх інших випадках ***допустимо*** ретельне динамічне спостереження, тому що при стабільних гемангіомах некритичної локалізації в значній кількості спостережень відмічається їх регрес. Власні клінічні дані, та з матеріали досліджень інших авторів, свідчать про те, що в переважній більшості випадків збільшення гемангіоми відбувається протягом перших 6 місяців життя дитини, стабілізація розмірів у 6-12 місяців, а повний регрес до 7 років [3].

Динамічне спостереження за характером «поведінки» гемангіоми нами пропонується двома планіметричними способами. По перше – це метод «кальки», з нанесенням зовнішніх контурів гемангіоми шляхом окреслення та контролем шляхом співставлення малюнків кожні 14-21 день, самостійно батьками або за участі підготовленого медичного персоналу. По друге – шляхом лінійного вимірювання максимального діаметру гемангіоми через 21-30 днів, самостійно батьками або лікарем.

На сьогоднішній день запропоновано більше 50 способів лікування. Деякі з цих методів потребують спеціального високотехнологічного обладнання, в тому числі рентгенендоваскулярного, тому не мають широкого розповсюдження.

Нами наводяться методи лікування гемангіом та покази до їх застосування на основі власних досліджень, з утомою можливого їх виконання в умовах будь якого дитячого хірургічного стаціонару третинного рівня надання медичної допомого дітям.

Консервативні методи лікування гемангіом:

1. Кріодеструкція або діатермокоагуляція. Покази – невеликі капілярні гемангіоми – одномоментно; ГА середніх розмірів – поетапно. При кріодеструкції аплікатор має займати площу на 2 мм більше площі гемангіоми, експозиція – 20-40 сек. Слід максимально обмежувати кількість кріодеструкцій та діатермокоагуляцій на обличчі за рахунок можливого розвитку грубих косметичних дефектів в процесі подальшого росту дитини.

2. Склерозуюча терапія. Покази – невеликі капілярні, кавернозні та змішані гемангіоми – одномоментно, а середніх розмірів – поетапно. В якості склерозанта застосовується 70° медичний спірт.

3. Гормонотерапія місцева. Покази – капілярні гіпертрофічні, змішані та кавернозні гемангіоми. Інтратуморально ін'єкційно вводиться бетаметазон+тріамценолон в співвідношенні 1:1, в дозі 0,2 мл/см^2 даної суміші. Кратність ін'єкцій 1 раз кожний 21 день. Якщо після першої ін'єкції препаратів гемангіома зупинила ріст, або почала регрес рекомендовано подальше динамічне спостереження. Загальна кількість лікувальних ін'єкцій гормональної суміші до 5-ти, так як зберігається небезпека системних побічних дій (кушингоподібний синдром) та вираженої атрофії оточуючих тканин при потраплянні препаратів поза тканину гемангіоми.

Хвора Д., вік 4 міс. Загальний вигляд лівого передпліччя до початку лікування

Хвора Д., вік 4,5 роки. Загальний вигляд лівого передпліччя після 4-х ін'єкцій тріамценолон+бетаметазон

4. Високоенергетична лазеротерапія. Покази – капілярні пласкі гемангіоми (особливо на обличчі).

5. Системна терапія (застосовування гормонотерапії парентерально, інтерферонотерапії, терапія пропранололом). Покази – гемангіоматоз, гігантські гемангіоми, синдром Казабаха-Меріта, гемангіоми критичних локалізацій).

Дитина Г., вік 1 міс. Д-з: Змішана ГА лівої верхньої повіки

Дитина Г., вік 3 міс. Лікування Пропранололом за схемою

6. Комбінована терапія. Комбінація одного з консервативних методів лікування гемангіоми з СВЧ, тривалою місцевою пресією тощо.

Слід пам'ятати, що при проведенні неоперативних методів лікування, не завжди потрібно намагатися досягнути остаточного зникнення гемангіоми при проведенні лікувального курсу, частіше достатньо зупинити ріст ГА, яка в подальшому буде регресувати самостійно.

Оперативне видалення гемангіом показано лише у наступних випадках:

- За неефективності консервативних методів лікування;
- При наявності косметичних дефектів, що обумовлені незадовільними наслідками консервативного лікування;
- Вік дитини старше 2-х років, при умові можливостей подальшої травматизації, наприклад – дитина планує постійно відвідувати дитячу дошкільну установу.

Методики оперативного лікування:

- Повне одномоментне висічення гемангіоми з пластикою місцевими тканинами;
- Порційне поетапне висічення гемангіоми при її великих розмірах;
- Прошивання гемангіоми по периферії за Крогіусом (з можливим прошиванням живлячих судин).

При наявності у дитини множинних гемангіом (гемангіоматоз) необхідне глибоке клінічне дослідження пацієнта з метою діагностики гемангіом внутрішньої локалізації.

Застосування наведених методик лікування гемангіом зовнішньої локалізації у дітей, які базувались на методі класифікаційного алгоритму, дозволило в 97% всіх спостережень досягти добрих за задовільних онкологічних, функціональних та косметичних результатів лікування.

Висновки і пропозиції.

1. Вибір лікувальної тактики у дітей з гемангіомами зовнішньої локалізації повинен проводитись в кожному випадку індивідуально, виключаючи безпідставне очікування можливого регресу пухлини.

2. Вибір методу лікування гемангіом зовнішньої локалізації у дітей повинен базуватись на класифікаційному алгоритмі пухлини в залежності від її клініко-морфологічних ознак.

Список літератури:

1. Пащенко Ю. В., Вивчарук В. П., Пащенко К. Ю. Гемангиомы у детей: современные тенденции и перспективные направления лечения // Медицина неотложных состояний. – 2011. – № 6. – С. 84-88.
2. Шапкин В. В., Мельников А. В., Пилипенко А. П. Тактика при гемангиомах удетей: эстетические и практические вопросы // Pacific Medical Journal. – 2004. – № 2. – С. 35-36.
3. Лечение гемангиом с использованием александритового лазера GentleLASE. Томас Е. Popep. http://www.cleopatra.ru/2009/.

Коноплицкий Д.В.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

КЛАССИФИКАЦИОННЫЙ АЛГОРИТМ ЛЕЧЕНИЯ ГЕМАНГИОМ НАРУЖНОЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ У ДЕТЕЙ

Аннотация
Цель исследования – улучшение результатов и эффективности лечения детей с гемангіомами наружной локализации путем применения метода классификационного алгоритма. С целью изучения состояния проблемы в Подольском регионе Украины было проведено клинико-ретроспективное изучение детей с ГА наружной локализации за последние 10 лет. Исследование включало в себя: анализ историй болезни и амбулаторных карточек детей, которые находились на стационарном или амбулаторном лечении в период с 2002 года по апрель 2012 года с диагнозом: «Гемангиома наружной локализации». Использование предложенных методик лечения гемангиом наружной локализации у детей, которые основывались на методе классификационного алгоритма, позволило в 97% всех наблюдений достичь хороших и удовлетворительных онкологических, функциональных и косметических результатов лечения. Выбор лечебной тактики у детей с гемангиомами наружной локализации должен проводиться в каждом случае индивидуально, исключая безосновательное ожидание возможного регресса опухоли. Выбор метода лечения гемангиом наружной локализации у детей должен основываться на классификационном алгоритме опухоли в зависимости от ее клинико-морфологических особенностей.
Ключевые слова: дети, гемангиома, методы лечения.

Konoplitsky D.V.
Vinnitsa National Pirogov Medical University

CLASSIFICATION ALGORITHM TREATMENT OF HEMANGIOMAS AT CHILDREN EXTERNAL OF CONTAINMENT

Summary
The purpose of research – improving performance and effectiveness in children with gemangiomami outdoor location by the method of the classification algorithm. To study the state of the problem in the Podolsk region of Ukraine conducted a retrospective clinical study of children with GA outdoor location for the last 10 years. The study included: an analysis of medical records and outpatient cards of children who were in the hospital or out-patient treatment in the period from 2002 to April 2012 with the diagnosis: «Hemangioma outer containment.» The use of the proposed methods of treatment of hemangiomas in children outside of containment, which were based on the method of classification algorithm allowed in 97% of all cases achieved good and satisfactory oncological, functional and cosmetic outcomes. Choice of treatment strategy in children with hemangiomas outdoor location must be conducted in each case, except unfounded expectation of a possible tumor regression. The method of treatment of hemangiomas in children outside containment should be based on tumor classification algorithm based on its morphological features.
Keywords: children, hemangioma, treatments.

УДК 611.441.615.849.19

МОРФОЛОГІЧНІ ЗМІНИ ТИРОЦИТІВ ЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ ПІД ДІЄЮ РІЗНИХ ДОЗ ІОНІЗУЮЧОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ

Кувеньова О.М., Захаров О.О., Петізіна О.М.
Луганський державний медичний університет

Досліджено ультраструктуру щитоподібної залози щурів при дії рентгенівського випромінювання у різних дозах з метою вивчення особливостей будови фолікулярного епітелію з використанням методу трансмісійної електронної мікроскопії. Виявлено ряд змін фолікулярного епітелію щитоподібної залози щурів. Вираженість і спрямованість виявлених змін залежить від дози опромінювання і часу що пройшов після дії. На 30-й день дослідження після одноразового як загального так і місцевого рентгенівського опромінювання виявлено відновлення ультраструктури фолікулярного епітелію щитовидної залози.

Ключові слова: щитоподібна залоза, ультраструктура, рентгенівське випромінювання, білі щури.

Постановка проблеми. У зв'язку з різким зростанням застосування джерел іонізуючого випромінювання в різних областях наукової і практичної діяльності людини особливої теоретичної і практичної цінності набуває питання про вплив різних доз іонізуючого випромінювання на організм [3, 8].

Масштабні радіаційні аварії останніх десятиліть зокрема, трагедія на Чорнобильській АЕС, яка викликала величезне екологічне потрясіння на Україні, вимагає подальшої розробки морфологічних концепцій променевої патології, вивчення змін в тканинах і органах, що виникають під впливом іонізуючого випромінювання [6, 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження впливу іонізуючого випромінювання на щитоподібну залозу за останні роки присвячені вивченню дії малих доз випромінювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не вивчалась дія великих доз іонізуючого випромінювання та не проводилось порівняння морфологічних змін щитоподібної залози при дії малих та великих доз випромінювання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення дії різних доз рентгенівського випромінювання на ультраструктуру фолікулярного епітелію щитовидної залози щурів-самців репродуктивного віку (як найбільш радіорезистентних тварин) для виявлення морфологічних змін залежно від дози опромінювання і часу що пройшов після дії.

Виклад основного матеріалу. Щитоподібна залоза має істотний вплив на всі сторони життєдіяльності, зокрема на зростання і розвиток, структуру і функ-цію більшості органів і тканин, а з іншого боку, стан щитоподібної залози вельми тісно пов'язаний з дією факторів навколишнього середовища [1, 4].

Експеримент проведений на 72 білих щурах-самцях тримісячного віку. Тварини були розподілені на три групи. Першу групу склали тварини, що піддавалися місцевому (область голови і шиї) рентгенівському опромінюванню дозою 40 Гр, другу групу склали щури, що піддавалися загальному рентгенівському опромінюванню дозою 2,66 Гр, третю – контрольну групу склали інтактні тварини.

Рентгенівське опромінювання піддослідних тварин проводили на апараті РУМ-17 в наступних умовах: напруга – 180 кВ, сила струму – 10 мА, фокусна відстань – 50 см, без фільтрів. Дослідження проводили на 7, 15, 30 і 60 день після опромінювання.

Електронномікроскопічне дослідження щитоподібної залози проводилося з використанням стандартної методики трансмісійної електронної мікроскопії: шматочки щитоподібної залози фіксували в 2,5% розчині глютарового альдегіду на фосфатному буфері з рН 7,2 і в осмієвому фіксаторі за Палладе. Після дегідратації у розчинах етанолу із зростаючою концентрацією і абсолютному ацетоні матеріал заливали сумішшю епон-аралдит. Ультратонкі зрізи виготовляли на ультратомі УМТП-4 Сумського ВО «Електрон» (Україна), контрастували солями урану і свинцю, вивчали під електронним мікроскопом ЕМ-125 того ж ВО при прискорюючій напрузі 75 кВ.

При електронномікроскопічному дослідженні фолікулярного епітелію щитоподібної залози інтактних щурів виявлено, що клітини даного епітелію мають призматичну форму, щільно прилягають одна до одної, утворюючи стінку фолікулів, з'єднуючись в апікальній частині ізольованими контактами. Контакти бічних поверхонь прості або з інтердигітаціями. Апікальная поверхня містить мікроворсинки. Світлі круглі ядра з дифузним хроматином розташовуються в базальній частині клітин, контури злегка звивисті. Хроматин розташовується у вигляді вузької стрічки уздовж ядерної мембрани. Ядерця розташовані на периферії ядра, мають різну електронну щільність.

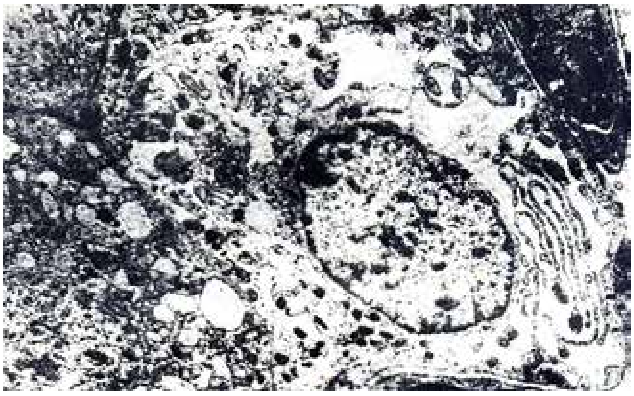

Рис. 1. Щитоподібна залоза інтактного щура. Типовий тироцит, х 8000

Для тироцитів щитоподібної залози щурів контрольної групи характерна наявність псевдоподій – випинань цитоплазми в просвіт фолікула, що свідчить про функціональну активність фолікулярного епітелію. У цитоплазмі типових фолікулярних тироцитів добре розвинені органели, пов'язані з синтезом білка. Ендоплазматична сітка особливо виражена і представлена численними канальцями і крупними порожнинами, заповненими дрібнозернистим матеріалом. Мітохондрії розташовуються по всій цитоплазмі клітини, кількість їх варіює, матрикс гомогенний, дрібнозернистий, значної електронної щільності.

Комплекс Гольджі добре виражений, розташований поблизу ядра і складається з крупних вакуолій, цистерн і мікробульбашок (рис. 1).

При електронномікроскопічному дослідженні щитоподібної залози піддослідних тварин виявлений ряд морфологічних змін. Дія рентгенівського випромінювання викликає не тільки збільшення об'єму колоїду фолікулів, зменшення висоти фолікулярного епітелію, але і зміни в структурній організації самої фолікулярної клітини.

У фолікулярних тироцитах першої і другої груп тварин відсутня базальна складчастість плазматичної мембрани, характерна для тироцитів з помірною функціональною активністю. Різко зменшена кількість мікроворсинок на апікальній поверхні тироцитів, відсутні псевдоподії, що свідчить про зниження фагоцитарної активності клітин фолікулярного епітелію, що приводить до зменшення утворення тиреоїдних гормонів.

Характерною дією рентгенівського випромінювання на щитоподібну залозу є відокремлення міжклітинних контактів між фолікулярними тироцитами в області простих з'єднань. У епітелії щитоподібної залози піддослідних тварин спостерігається розширення міжклітинного простору, система замикаючих пластинок між верхівками фолікулярних клітин слабо виражена, що теж свідчить про зниження функціональної активності щитоподібної залози.

Радіаційне пошкодження клітин фолікулярного епітелію щитоподібної залози носить неспецифічний характер і викликає комплекс реакцій клітинних компонентів. Ці зміни насамперед стосуються структури ядер, в яких виявлені: пікноз, розширення перинуклеарного простору, пошкодження зовнішньої ядерної мембрани, її дегрануляція, зменшення числа пор, зменшення об'єму і числа ядерець, що, ймовірно, є наслідком пригнічення процесів синтезу РНК в клітині. Виявлені зміни в структурі органел: різко розширені цистерни гранулярної ендоплазматичної сітки, що надає клітинам «ажурного» вигляду; набухання і ущільнення матриксу мітохондрій; зменшення числа і розмірів вакуолій комплексу Гольджі (рис. 2).

Рис. 2. Щитоподібна залоза після одноразового загального рентгенівського опромінювання. Термін спостереження 7 днів, х 8000

Всі органели в тому або іншому ступені чутливі до дії рентгенівського випромінювання. В результаті проведеного дослідження виявлено, що гранулярна ендоплазматична сітка і мітохондрії більш схильні до структурних змін, чим інші органели тироцитів.

При дослідженні ультраструктури клітин фолікулярного епітелію щитоподібної залози щурів, що піддавалися дії рентгенівського опромінювання, виявлені структурні зміни їх клітинних мембран в першій і другій піддослідних групах тварин.

Більш вираженими були зміни в тироцитах щитоподібної залози щурів на 15-й день дослідження в одній і другій групах піддослідних тварин. Більш структурно змінених клітин фолікулярного епітелію виявлено в групі тварин, що піддавалися дії місцевого рентгенівського опромінювання.

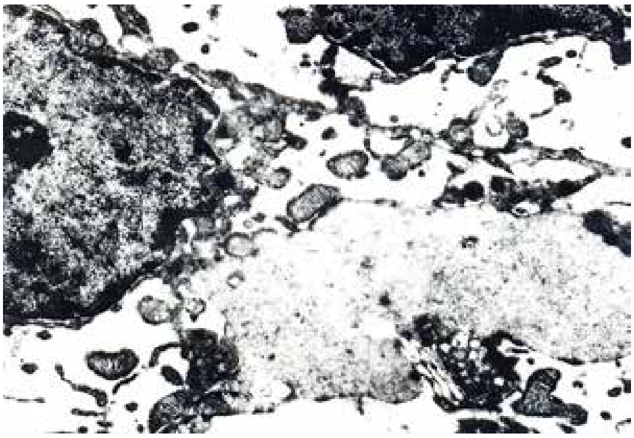

Рис. 3. Щитоподібна залоза після одноразового місцевого рентгенівського опромінювання. Термін спостереження 15 днів, х 8000

У щитоподібній залозі даної групи тварин виявлено збільшення числа фолікулярних клітин з ознаками загибелі – пікнозом ядер і ущільненням цитоплазми. В той же час нерідко спостерігалося збільшення числа проліферуючих клітин, що можна розглядати як одну з компенсаторних реакцій, направлених, ймовірно, на підтримку структурного гомеостазу епітеліальних тканин в умовах дії несприятливих чинників.

На 30-й день дослідження в одній і другій групах тварин, що піддавалися рентгенівському опромінюванню, виявлено майже повне відновлення ультраструктури фолікулярного епітелію щитоподібної залози, що дозволяє зробити висновки про те, що одноразове як загальне так і місцеве рентгенівське опромінювання не приводить до тривалої гіпофункції щитовидної залози.

Висновки і пропозиції.

1. Під дією рентгенівського випромінювання в тироцитах щитоподібної залози щурів виявлені ряд структурних змін: пікноз, розширення перинуклеарного простору, пошкодження зовнішньої ядерної мембрани, її дегрануляція, розширення цистерн гранулярної ендоплазматичної сітки, набухання і ущільнення матриксу мітохондрій, зменшення числа і розмірів вакуолій комплексу Гольджі.
2. Вираженість і спрямованість виявлених змін залежать від дози опромінювання і часу що пройшов після дії.
3. Виявлено повне відновлення ультраструктури фолікулярного епітелію щитоподібної залози на 30-й день дослідження після одноразового як загального так і місцевого рентгенівського опромінювання.

Пропонуємо при діагностуванні радіаційних уражень щитоподібної залози враховувати виявлені зміни тироцитів в залежності від дози опромінювання і часу що пройшов після дії.

Список літератури:

1. Воронецкий Н. Б. Изменения щитовидной железы под влиянием облучения / Воронецкий Н. Б., Зубовский Г. А. // Мед. радиология. – 1990. – № 6. – С. 3-36.
2. Глумова В. А. / Структурные основы адаптации и компенсации нарушенных функций / Глумова В. А. – М. – 1987. – С. 320-328.
3. Горбань Є. М. Ендокринна система в умовах дії низьких доз іонізуючого випромінювання // Український радіологічний журнал. – 1996. – № 4. – С. 102-109.
4. Дедов В. И. Радиационная эндокринология / Дедов В. И., Дедов Н. И., Степаненко В. Ф. – М.; Медицина, 1993. – 208 с.
5. Мітряєва Н. А. Адаптаційні реакції організму та їх нейрогуморальна регуляція під впливом радіації в низьких дозах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. біол. наук. – Київ, 1995. – 42 с.
6. Роль радиационного фактора в развитии одноузлового зоба с учетом пола и возраста: материалы международной научно-практ. конф. [Чернобыльские чтения – 2010], (Гомель, 11-12 сент. 2010) Ред. А. В. Рожко. – Гомель: Институт радиологии, 2010. – С. 30-31.
7. Agarwal S., Mathur S. R., Ray R. et al. Cytopathological diagnosis of hyalinizing trabecular tumor, a rare thyroid neoplasm // Cytopathology. – 2009. – V. 37. – № 7. – P. 455-57.
8. Chebib I., Opher E., Richardson M. E. Vascular and capsular pseudoinvasion in thyroid neoplasms //Int. J. Surg. Pathol. – 2009. – V. 17. – № 6. – P. 449-51.

Кувенева О.Н., Захаров А.А., Петизина О.Н.
Луганский государственный медицинский университет

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ТИРОЦИТОВ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ ПОД ДЕЙСТВИЕМ РАЗНЫХ ДОЗ ИОНИЗИРУЮЩЕГО ИЗЛУЧЕНИЯ

Аннотация
Исследована ультраструктура щитовидной железы крыс под действием рентгеновского излучения в разных дозах с целью изучения особенностей строения фолликулярного эпителия с использованием метода трасмиссионной электронной микроскопии. Выявлен ряд изменений фолликулярного эпителия щитовидной железы крыс. Выраженность и направленность выявленных изменений зависит от дозы облучения и времени прошедшего после воздействия. На 30-й день исследования после одноразового как общего так и местного рентгеновского облучения выявлено восстановление ультраструктуры фолликулярного эпителия щитовидной железы.
Ключевые слова: щитовидная железа, ультраструктура, рентгеновское излучение, белые крысы.

Kuvenyova O.N., Zakharov A.A., Petizina O.N.
Lugansk State Medical University

THE MORPHOLOGICAL CHANGES OF THYROCYTES OF THYROID GLAND UNDER THE ACTION OF IONIZING RADIATION IN DIFFERENT DOSES

Summary
The ultrastructure of thyroid gland of rats was investigated under the action of x-ray radiation in different doses with the purpose of study of features of structure of follicle epithelium with the use of method of trasmission electronic microscopy. The row of changes of follicle epithelium of thyroid gland of rats was exposed. The expressed and orientation of the exposed changes depends on the dose of irradiation and time passing after influence. On the 30th day of research after non-permanent both general and local x-ray irradiation regeneration of ultrastructure of follicle epithelium of thyroid was exposed.
Keywords: thyroid gland, ultrastructure, x-ray radiation, white rats.

УДК: 616.320-006.6-032.4:616.40-071.556.6

ПРОМЕНЕВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ У ДІАГНОСТИЦІ КРИТЕРІЇВ ІНТАКТНИХ ШИЙНИХ ЛІМФАТИЧНИХ ВУЗЛІВ

Логаніхіна К.Ю.
Інститут ядерної медицини та променевої діагностики
Національної академії медичних наук України
Кравченко Д.А.
Інститут оториноларингології імені професора О.С. Коломійченка
Національної академії медичних наук України

Останнім часом в зв'язку із підвищенням рівня онкологічної захворюваності, в т.ч. захворюваності на рак гортані та глотки, пильна увага має приділятися своєчасному виявленню метастатичних лімфатичних вузлів як одного з маркерів даних нозологій. За таких умов важливим є виділення критеріїв інтактних шийних лімфатичних вузлів, в тому числі з метою проведення диференційної діагностики злоякісних та доброякісних шийних лімфаденопатій. Не зважаючи на існуючі наукові публікації у цьому напрямку, комплексні діагностичні критерії неушкоджених лімфатичних вузлів шиї чітко не виділені. До цього часу у нашій країні не публікувалися дані, присвячені кількісним критеріям кровотоку лімфатичних вузлів. У статті виокремлені МДКТ-, УЗД-критерії інтактних лімфатичних вузлів шиї. Результати публікації у перспективі дозволять завдяки статистично значущій відмінності відрізняти злоякісні, доброякісні шийні лімфаденопатії від неушкоджених лімфатичних вузлів.
Ключові слова: інтактні шийні лімфатичні вузли, діагностичні критерії, мультидетекторна комп'ютерна томографія, ультразвукове дослідження, МДКТ-перфузіографія, кількісні критерії.

Постановка проблеми. Впровадження у клінічну практику принципово нових променевих методів дослідження досить часто потребує уточнення та розробки нових підходів до виділення семіотики анатомічних характеристик різних органів [3]. Останнє стосується мультидетекторної комп'ютерної томографії (МДКТ) лімфатичних вузлів шиї (ЛВ), оскільки все частіше виникає потреба у диференційній діагностиці метастатичного ураження та лімфаденопатій різного генезу [11], що неможливо без чіткого знання критеріїв неушкоджених ЛВ. Адже відомо, що наявність метастатичних ЛВ є маркером внутрішньоорганних пухлин шиї [2], [14], [16], [18], а в наш час проблема ранньої діагностики онкологічної патології вказаної локалізації в умовах підвищення захворюваності на рак гортані та глотки [9] є особливо актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика обстеження лімфатичного колектору шиї відома [15]. Згідно сучасних даних, серед усіх методів променевої діагностики перше місце належить ультразвуковому дослідженню (УЗД) – [1], [5], [10] як найбільш доступному та простому у застосуванні методу візуалізації лімфатичних вузлів (ЛВ) у порівнянні у ряді випадків навіть із МДКТ. Метод МДКТ необхідний, в першу чергу, для виявлення недосяжних для УЗД ЛВ [6], [13], з'ясування їх співвідношення із оточуючими структурами та органами шиї [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, в сучасних наукових публікаціях не виділені комплексні критерії нормальної анатомії лімфатичних вузлів шиї, в тому числі немає даних про якісні та кількісні особливості їх кровотоку, що дозволило б проводити диференційну діагностику інтактних та ушкоджених лімфатичних вузлів при різних нозологіях.

Мета статті: систематизувати комплексні критерії нормальної анатомії шийних лімфатичних вузлів, з метою підвищення діагностичної інформативності методів, можливості проведення диференційної діагностики із іншими нозологіями.

Виклад основного матеріалу. До групи спостереження увійшли 103 пацієнти з інтактними м'якими тканинами та органами шиї, яким через скарги на краніалгію (41 пацієнт, 39,8%), цервікалгію (37 пацієнтів, 35,9%), кісти та/поліпи біляносових пазух (25 пацієнтів, 24,3%) з метою уточнення діагнозу було призначено МДКТ голови та шиї із внутрішньовенним контрастуванням.

МДКТ проводилося на 64-зрізовому комп'ютерному томографі Lightspeed VCT, General Electric, із внутрішньовенним введенням контрасної речовини (КР), за розробленим протоколом дослідження [4], який включав перфузіографію (МДКТ-ПГ). УЗД проводили на апараті »ULTIMA RA», Радмір, лінійним датчиком частотою 7,5-10 МГц. Застосовувалися наступні ехографічні методики: В-режим, режим кольорового доплерівського картування (КДК). Сірошкальний режим візуалізації (В-режим), режим КДК, МДКТ із внутрішньовенним введенням КР дозволили оцінити наступні критерії інтактних ЛВ: локалізацію, кількість, форму, розміри та їх співвідношення, якісні показники кровотоку. Групова приналежність ЛВ визначалася за класифікацією UICC та AAO-HNS [8], [10]. Кількісні показники кровотоку інтактних ЛВ визначалися за даними МДКТ-ПГ.

Результати. Були систематизовані наступні критерії інтактних ЛВ шиї за даними МДКТ – табл. 1.

Відомо, що розміри є одним із найголовніших параметрів, особливо для дрібних ЛВ, в яких важко оцінити інші критерії; основним розміром є мінімальний аксіальний діаметр [12]. Верхньою межею нормативного діаметру шийного ЛВ визнано 10 мм [8]. Допускається незначне перевищення вказаної величини для колекторних ЛВ шиї – яремно-дігастрального ЛВ Кюстнера, глибоких ЛВ шиї: позадуглоткових, пре- та паратрахеальних – до 11-12 мм [5]. Серед обстежених пацієнтів у більшості (87 пацієнтів, 84,5%) інтактні ЛВ мали діаметр менше 10 мм, у 10 пацієнтів (9,7%) діаметр становив 10 мм; в решти (6 хворих, 5,8%) був більше 10 мм, та становив 10,5-12 мм. У останніх розмір ЛВ визнавався як допустимий для колекторних ЛВ – рис. 1.

Більшість інтактних ЛВ мали овальну форму (78 осіб, 75,7%) – рис. 1, рис. 2. При оцінці розмірів ЛВ також розглядалося відношення поздовжнього розміру до поперечного (L/T). У інтактних ЛВ воно дорівнювало 2 (9 пацієнтів, 8,7%), чи було ≥ 2 (89 осіб, 86,4%). У випадку, коли таке співвідношення було меншим за 2 (5 пацієнтів, 4,9%), було запід-

озрено злоякісне переродження ЛВ, але показники МДКТ-ПГ при цьому відповідали інтактним ЛВ.

Таблиця 1

МДКТ-критерії інтактних шийних лімфовузлів

Частота виявлення критерію / МДКТ-критерії		Абс. число (n=103)	Відн. число, %
Діаметр	до 10 мм	10	9,7
	більше 10 мм	6	5,8
	менше 10 мм	87	84,5
Форма	овальна	78	75,7
	плоска	15	14,6
	округла	10	9,7
Співвідношення L/T	більше 2	89	86,4
	дорівнює 2	9	8,7
	менше 2	5	4,9
Структура, контрастування	гомогенне помірне контрастування	84	81,5
	гетерогенне*	19	18,5
Контури	рівні, чіткі	103	100
	нерівні, нечіткі	-	-
Співвід. із оточуючими структурами	чітка диференціація	91	88,4
	нечітка диференціація	12	11,6

Примітка. 1. – за рахунок ліпоматозного переродження*

Як відомо, оцінка внутрішньої структури нормальних ЛВ є достовірним критерієм лише для недрібних за розміром ЛВ, при відсутності даних про перенесення курсів хіміопроменевої терапії, інфекційних хвороб [7]. За нашими спостереженнями, у більшості випадків структура інтактних ЛВ була гомогенною (у 84 пацієнтів, 81,5%). Гетерогенність інтактних ЛВ була зумовлена наявністю жирових прошарків (ліпоматозним переродженням) у 19 пацієнтів (18,5%). При цьому гомогенні ЛВ помірно та рівномірно контрастувалися, ліпоматозні ЛВ гетерогенно, але помірно накопичували КР.

У всіх без вийнятку інтактних ЛВ спостерігали рівні та чіткі контури.

Неушкоджені ЛВ шиї переважно чітко диференціювалися на фоні оточуючих структур (у 91 пацієнта, 88,4%) – див. рис. 1, рідше – нечітко (у 12 пацієнтів, 11,6%), див. рис. 2; із відсутністю інфільтрації, деформації, підпаяності м'яких тканин та структур шиї.

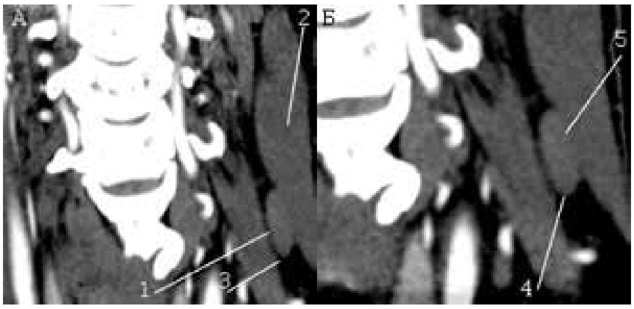

Рис. 1. Пацієнт О., 68 років. Клінічний діагноз: Кіста правої верхньощелепної пазухи. МДКТ, МПР (А), збільшення (Б): 1-середній яремний ЛВ овальної форми, розмірами 11х4 мм, із помірним накопиченням КР; 2-ЛВ чітко диференціюється на фоні оточуючих структур: лівого кивального м'язу; 3-та жирової клітковини шиї; 4-контури чіткі, рівні; 5-структура гомогенна.

Як відомо [17], МДКТ-ПГ дозволяє неінвазивним чином оцінювати інтенсивність внутрішньотканинного кровотоку за допомогою кількісних показників: швидкості кровотоку (ШК), об'єму циркулюючої крові (ОК), часу транзиту (ЧТ), та проникності капілярного ендотелію (КП). Вперше, завдяки визначенню перфузіографічних показників були виділені кількісні критерії інтактних ЛВ на основі особливостей їх кровотоку, що порівнювалися із такими для іншої інтактної структури – кивального м'язу – табл. 2.

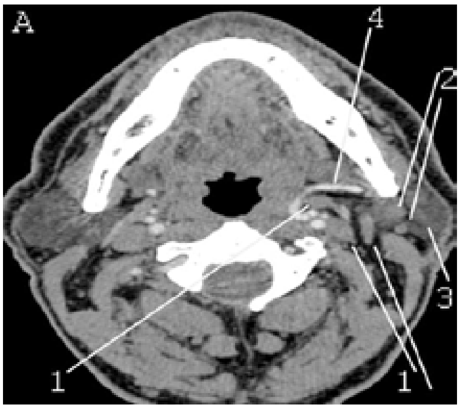

Рис. 2. Пацієнт Ж., 64 роки. Клінічний діагноз: Вертеброгенна цервікалгія. МДКТ, аксіальний скан (А): 1- верхні яремні ЛВ овальної форми, діаметром від 7 до 9,3 мм, із помірним накопиченням КР; 2-підщелепні ЛВ діаметром від 5 до 7,8 мм, що помірно накопичують контрасну речовину; 3- підщелепна слинна залоза, на фоні якої нечітко диференціюються ЛВ; 4-ліва зовнішня сонна артерія

Таблиця 2

Показники МДКТ-ПГ інтактних лімфатичних вузлів шиї

Показник / Структура	ШК, [мл / 100 г/хв]	ОК, [мл / 100 г]	ЧТ, с	КП, [мл / 100 г/хв]
Кивальний м'яз	13,09±3,4	3,7±0,3	13,3±0,9	3,6±0,1
Інтактні лімфовузли	34,03±2,1*	7,9±2,8*	6,9±1,3*	9,6±0,1*

Примітка. 1. – статистично значуща відмінність у порівнянні із показниками МДКТ-ПГ інтактного кивального м'язу (р <0,05)*

У неушкоджених ЛВ шиї показники МДКТ-ПГ статистично значущо відрізнялися у порівнянні із такими для кивального м'язу. Зважаючи на це, існує перспектива застосування МДКТ-ПГ для проведення диференційної діагностики інтактних, метастатичних ЛВ, специфічних та неспецифічних лімфаденопатій.

Додаткові критерії інтактних ЛВ визначалися за допомогою УЗД (табл. 3).

Інтактні ЛВ зазвичай розташовувалися біля кровоносних судин, невеликими групами або по одному, допускалася незначна деформація судин – рис. 3.

У інтактних ЛВ у В-режимі розрізняли такі складові частини: однорідний за структурою гіпоехогенний периферичний обідок-кіркову речовину та центральну гіперехогенну частину-серцевину, між ними-паренхіму; а також ворота ЛВ (хілусну зону) – рис. 4. Співвідношення товщини кори ЛВ до серцевини було 1:1, внутрішня структура ЛВ у більшості (84 осіб, 81,5%) була однорідною, в решті (19 хворих, 18,5%) – неоднорідною за рахунок ліпоматозу – див. рис. 3.

Таблиця 3

УЗ-критерії інтактних шийних лімфовузлів

Критерії \ Частота виявлення критерію ЛВ		Абс. число (n=103)	Відн. число, %
Візуалізація зони воріт	наявність	83	80,6
	відсутність	20	19,4
Структура	збережена, однорідна	84	81,5
	неоднорідна	19	18,5
Контури	рівні, чіткі	103	100
	нерівні, нечіткі	-	-
Типи кровотоку	центральний хілусний	71	68,9
	хілусний	24	23,3
	відсутність	8	7,8

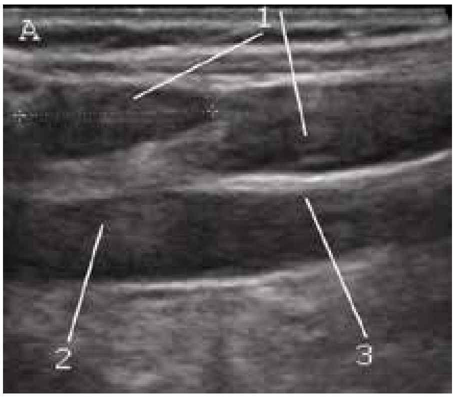

Рис. 3. Пацієнт Р., 65 років. Клінічний діагноз: Кіста лівої верхньощелепної пазухи. УЗД у В-режимі: 1 – група ЛВ овальної форми, збереженої ехоструктури, із ліпоматозом; 2 – права ВСА; 3 – деформація просвіту ВСА

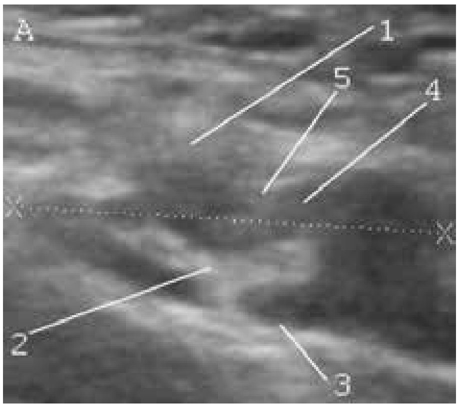

Рис. 4. Хворий Л., 46 років. Клінічний діагноз: Краніалгія. УЗД у В-режимі: 1 – правий підщелепний ЛВ овальної форми, діаметром 12 мм; 2 – серцевина ЛВ; 3 – рівні, чіткі контури; 4 – кіркова зона; 5 – хілусна зона

Якісні показники кровотоку інтактних ЛВ у режимі КДК вдалося визначити у 95 пацієнтів ЛВ (92,2%), в решті (8 пацієнтів, 7,8%) ЛВ виявилися аваскулярними – див. табл. 3. У інтактних васкулярних ЛВ візуалізували головні судини, що галузилися від хілусної зони під кутом менше 30 градусів. При цьому, згідно [1], виділили такі типи кровопостачання ЛВ: «хілусний тип» – судинні локуси локалізувалися лише у ділянці воріт – рис. 5 А; «центральний хілусний тип» – визначалися судини воріт та паренхіми у вигляді розгалуджених деревоподібних судин («центральний») – (рис. 5 Б).

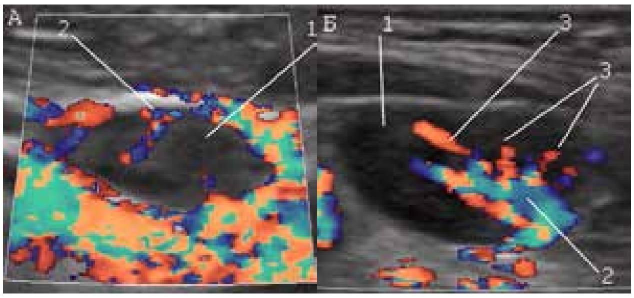

Рис. 5. А, Б. Пацієнт Л., 63 роки. Клінічний діагноз: Хрящовий хоанальний поліп зліва. УЗД у режимі КДК (А,Б): 1 – ЛВ; 2 – центральна судина ділянки воріт без галудження у паренхіму ЛВ – «хілусний тип» (А), із галудженням (Б); 3 – відходження від центральної судини дрібніших судинних локусів – «центральний хілусний тип» кровотоку

«Хілусний» тип кровотоку був виявлений у 24 осіб (23,3%), «центральний» тип кровотоку – у 71 пацієнта (68,9%).

Висновки. 1. Систематизовані комплексні МДКТ-, УЗ-критерії нормальної анатомії у 103 пацієнтів із інтактними лімфатичними вузлами шиї. 2. Виділені найбільш часто діагностовано критерії інтактних шийних лімфатичних вузлів: діаметр менше 10 мм (87 пацієнтів, 84,5%), овальна форма (78 пацієнтів, 75,7%), співвідношення довжини до товщини менше 2 (89 пацієнтів, 86,4%), помірне гомогенне контрастування (84 пацієнти, 81,5%), чітка диференціація відносно оточуючих структур (91 пацієнт, 88,4%), чіткі та рівні контури (103 пацієнти, 100%). 3. За даними УЗД у 95 пацієнтів, 92,2% інтактні ЛВ виявилися васкулярними, з них «хілусний» тип кровотоку діагностований у 24 осіб (23,3%), «центральний» тип кровотоку – у 71 пацієнта (68,9%). 4. Вперше за даними МДКТ-ПГ були визначені кількісні критерії кровотоку інтактних ЛВ: ШК = 34,03±2,1 мл/100 г/хв.; ОК = 7,9±2,8 мл/100г.; ЧТ = 6,9±1,3 с. ; КП = 9,6±0,1 мл/100г/хв., які статистично значущо відрізнялися із такими для кивального м'язу. 5. Перспективою застосування МДКТ-ПГ є проведення диференційної діагностики інтактних шийних лімфатичних вузлів із метастатичним ураженням, лімфаденопатіями різного генезу.

Список літератури:

1. Абассова Е. В. Роль эхографии в дифференциальной диагностике злокачественных и доброкачественных лимфаденопатий: автореф. дис. ... канд. мед. наук / Е. В. Абассова. – М., 2005. – 22 с.
2. Дикан І. М. Променеві методи дослідження в діагностиці метастатично уражених лімфатичних вузлів у хворих на рак гортані / І. М. Дикан, Т. М. Козаренко, К. Ю. Логаніхіна // Онкология. – 2012. – Т 14, № 4(54). – С. 319–326.
3. Логаніхіна К. Ю. Мультидетекторна комп'ютерна томографія: перфузіографічні критерії незміненої гортані у осіб зрілого і похилого віку / К. Ю. Логаніхіна, Т. М. Козаренко // Укр. наук.-мед. молодіжний журн. – 2012. – № 4. – С. 57–59.
4. Логаніхіна К. Ю. Мультидетекторна комп`ютерна томографія та ультразвукове дослідження у діагностиці та діагностичному супроводі лікування раку гортані: автореф. дис. ... канд. мед. наук / К. Ю. Логаніхіна – К., 2013. – 22 с.
5. Митьков В. В. Практическое руководство по ультразвуковой диагностике / В. В. Митьков. – М.: Видар, 2006. – С. 529–563.
6. Назаров С. С. Клинико-лучевая диагностика новообразований шеи: автореф. дис. ... канд. мед. наук / С. С. Назаров. – М., 2005. – 23 с.

7. Пальчун В. Т. Практическая оториноларингология / В. Т. Пальчун, Л. А. Лучихин, М. М. Магомедов. – М., 2006. – С. 77–94.
8. Прокоп М. Спиральная и многослойная компьютерная томография: учеб. пособие: в 2 т. / М. Прокоп, М. Галански; пер. с англ.; под ред. А. В. Зубарева, Ш. Ш. Шотемора. – 2-е изд. – М.: МЕДпресс-информ, 2009. – Т. 2. – 712 с.
9. Рак в Україні, 2012-2013. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби. Бюл. Нац. канцер-реєстру України, 2014; 15.
10. Фомина Н. Ю. Комплексная ультразвуковая диагностика лимфогенного метастазирования рака гортани и гортаноглотки / Н. Ю. Фомина, П. В. Новикова // Сиб. онкол. журн. – 2009. – Прил. 1. – С. 203–204.
11. Barchetti F., Pranno N., Giraldi G. The Role of 3 Tesla Diffusion-Weighted Imaging in the Differential Diagnosis of Benign versus Malignant Cervical Lymph Nodes in Patients with Head and Neck Squamous Cell Carcinoma // BioMed Research International. – 2014. – № 9. – P. 1-9.
12. Becker C. R. Multislice CT / C. R. Becker, M. Reiser, M. Takahashi. – New York; Berlin: Springer-Verlag, 2004. – 280 p.
13. Bien S. Results of surgical and combined (surgery and radiotherapy) treatment in carcinoma of the larynx and hypopharynx – 20 years experience of the ENT Department, District Hospital in Kielce / S. Bien, S. Zilka // Otolaryngol. Pol. – 2003. – V. 57, № 3. – P. 347–353.
14. Dequanter D., Shahla M., Paulus P., Lothaire P. Long term results of sentinel lymph node biopsy in early oral squamous cell carcinoma // Onco Targets Ther. – 2013. – № 6. – P. 799-802.
15. Esen G. Ultrasound of superficial lymph nodes / G. Esen // Eur. J. Radiology. – 2006. – V. 58, issue 3. – P. 345–359.
16. Govers T. M., Hannink G., Merkx M. A., Takes R. P., Rovers M. M. Sentinel node biopsy for squamous cell carcinoma of the oral cavity and oropharynx: A diagnostic meta-analysis. // Oral Oncol. – 2013. – № 49(8). – P. 726-32.
17. MDCT-perfusiography characteristics of laryngeal cancer / L. Rosenfeld, I. Dykan, K. Loganikhina, T. Kozarenko // Лучевая диагностика, лучевая терапия. – 2012. – № 1. – С. 14–17.
18. Wen J., Luo K. J., Hu Y., Yang H., Fu J. H. Metastatic lymph node CHIP expression is a potential prognostic marker for resected esophageal squamous cell carcinoma patients // Ann Surg Oncol. – 2013. – № 20(5). – P. 1668-75.

Логанихина Е.Ю.
Институт ядерной медицины и лучевой диагностики
Национальной академии медицинских наук Украины
Кравченко Д.А.
Институт оториноларингологии имени профессора А.С. Коломийченко
Национальной академии медицинских наук Украины

ЛУЧЕВЫЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В ДИАГНОСТИКЕ КРИТЕРИЕВ ИНТАКТНЫХ ШЕЙНЫХ ЛИМФАТИЧЕСКИХ УЗЛОВ

Аннотация
В последнее время в связи с повышением уровня онкологической заболеваемости, в т.ч. заболеваемости раком гортани и глотки, особое внимание следует уделять своевременному выявлению метастатических лимфатических узлов как одного из маркеров данных нозологий. При таких условиях важным является выделение критериев интактных шейных лимфатических узлов, в том числе с целью проведения дифференциальной диагностики злокачественных и доброкачественных шейных лимфаденопатий. Несмотря на существующие научные публикации в этом направлении, комплексные диагностические критерии непораженных лимфатических узлов шеи четко не выделены. До этого времени в нашей стране не публиковались данные, посвященные количественным критериям кровотока лимфатических узлов. В статье выделены МДКТ-, УЗД-критерии интактних лимфатических узлов шеи. Результаты публикации, благодаря статистически значимому отличию, в перспективе позволят проводить дифференциальную диагностику злокачественных, доброкачественных шейных лимфаденопатий, и непораженных лимфатических узлов.
Ключевые слова: интактные шейные лимфатические узлы, диагностические критерии, мультидетекторная компьютерная томография, ультразвуковое исследование, МДКТ-перфузиография, количественные критерии.

Loganikhina K.Yu.
Institute of nuclear medicine and radiation diagnosis
National Academy of Medical Sciences of Ukraine
Kravchenko D.A.
Institute of otorhinolaryngology named by prof. A.S. Kolomiychenko
National Academy of Medical Sciences of Ukraine

RADIOLOGIC METHODS IN DIAGNOSIS OF INTACT CERVICAL LYMPHATIC NODES' CRITERIA

Summary
Currently due to increasing the level of oncologic mordibity, including cancer of larynx and pharynx, a great attention must be paid to early diagnosis of metastatic lymphatic nodes as a marker of these nosologies. Under such conditions its important to distinguish the diagnostic criteria of intact lymphatic nodes of neck, including the objective to conduct a differential diagnosis between metastases and benign lymphadenopathy. Despite existing scientific publications in this area, the complex diagnostic criteria of intact lymph nodes of the neck were not clearly marked. Before now in our country, there is no data, in which quantitative parameters of bloodflow of lymphatic nodes would be described. In this article the qualitative and quantitative MDKT-, echographic criteria of intact lymph nodes of the neck are distinguished. The results of publication will allow distinguishing malignant, benign cervical lymphadenopathy, and intact lymph nodes based on statistically significant differences.
Keywords: intact lymph nodes, diagnostic criteria, MDCT, ultrasonography, MDCT-perfusiography, quantitative criteria.

УДК 616.379-008.64-018.79

ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОЙ ДИСФУНКЦИИ И СИСТЕМНОГО ВОСПАЛЕНИЯ У БОЛЬНЫХ С ДИАБЕТИЧЕСКОЙ ЭНЦЕФАЛОПАТИЕЙ

Мельник Т.М.
Донецкий национальный медицинский университет

У больных сахарным диабетом с диабетической энцефалопатией установлено нарушение функционального состояния сосудистого эндотелия, которое связано с активацией синтеза провоспалительного цитокина − фактора некроза опухолей − альфа. Выявленные закономерности расширяют возможности медикаментозной коррекции церебральных нарушений у больных сахарным диабетом.
Ключевые слова: диабетическая энцефалопатия, эндотелиальная дисфункция, провоспалительные цитокины.

Актуальность. Нарушения состояния центральной нервной системы (ЦНС) у больных сахарным диабетом (СД) расцениваются в клинических и экспериментальных исследованиях как проявления диабетической энцефалопатии (ДБЭ). Согласно современным представлениям, развитие ДБЭ обусловлено хроническими метаболическими и сосудистыми нарушениями, присущими СД [2, 5]. В последние годы появились данные о важной роли биологически активных веществ, вырабатываемых сосудистым эндотелием, в регуляции кровообращения. Эндотелиальной дисфункцией принято называть дисбаланс между факторами, обеспечивающими регуляцию сосудистого тонуса, процессов гемостаза, пролиферации, миграции клеток крови в сосудистую стенку. В качестве факторов, повреждающих эндотелиальные клетки, рассматривают оксидативный стресс, воспалительные цитокины и нарушения липидного обмена [4]. Воспалительная реакция в ответ на повреждение эндотелия различными факторами (окисленные липопротеины низкой плотности, гомоцистеин и др.) на ранних этапах атерогенеза опосредуется экспрессией молекул клеточной адгезии, провоспалительных цитокинов (фактор некроза опухолей − альфа), хемокинов, некоторых факторов роста.

Реакция воспаления также является одним из основных этапов прогрессирования хронического ишемического нарушения мозгового кровообращения [1]. Активированная ишемией микроглия и астроциты в свою очередь продуцирует ряд провоспалительных цитокинов, таких как фактор некроза опухолей − альфа (ФНО-α), и другие потенциально токсичные молекулы, включая оксид азота NO [3, 9]. Все эти процессы усугубляют начальное повреждение вследствие гипергликемии и могут привести к перманентному процессу церебральных нарушений у больных с ДБЭ. В проспективных исследованиях получены противоречивые данные о роли многих маркеров воспаления, их роли в развитии цереброваскулярных осложнений СД и тяжести течения [1, 6]. Не изучена взаимосвязь биологически активных веществ, вырабатываемых сосудистым эндотелием, с провоспалительным цитокином ФНО-α у больных СД с ДБЭ.

Целью работы явилась оценка показателей функционального состояния эндотелия у больных сахарным диабетом (СД) с диабетической энцефалопатией (ДБЭ) и их корреляционных взаимоотношений с уровнем провоспалительного цитокина фактора некроза опухолей − альфа (ФНО-α).

Материал и методы. Обследовано 88 больных СД, из них у 27 человек (1-я группа) диагностирован СД с синдромом вегетативной дистонии (СВД), у 33 −ДБЭ I стадии (2-я группа), у 28 − ДБЭ II стадии (3-я группа). Диагностику цереброваскулярной патологии осуществляли в соответствии с принятыми критериями (Шмидт Е.В., 1985; Вейн А.М., 1998). Группу больных СД с СВД составили 15 мужчин и 12 женщин (средний возраст 36,3±4,2 года). У 14 пациентов (52%) диагностирован СД 1 типа, у 13 (48%) − СД 2 типа. Средний уровень гликозилированного гемоглобина (HbA1c) 7,4±0,2%. Диагноз ДБЭ I установлен у 16 мужчин и 17 женщин (средний возраст 46,9±8,5 года). Из них СД 1 типа был выявлен у 18 больных (54,5%) и СД 2 типа − у 15 больных (45,5%). Средний уровень HbA1c − 7,9±0,7%. Группу больных с ДБЭ II составили 15 мужчина и 13 женщин (средний возраст 50,8±9,1 года). СД 1 типа был диагностирован у 16 пациентов (57%), СД 2 типа − у 12 (43%). Средний уровень HbA1c − 9,3±0,3%. Длительность СД значительно не различалась у пациентов с СД 1 типа (11,5±7,5 лет) и СД 2 типа (12,7±8,5 года). Критериями исключения были декомпенсация СД, кетоацидоз, инфаркт миокарда и острые нарушения мозгового кровообращения в анамнезе, нестабильная стенокардия и нарушения сердечного ритма; тяжелая соматическая патология. В исследование не были включены лица, получавшие препараты потенциально способные влиять на функциональное состояние эндотелия, а именно: гиполипидемические средства, ингибиторы ангиотензинпревращающего фермента, блокаторы кальциевых каналов, нитраты, гормональные контрацептивные средства и препараты заместительной гормональной терапии. За 3 дня до забора крови для исследования из пищевого рациона исключались продукты, которые могут иметь соединения азота (копчености). В контрольную группу здоровых лиц вошли 12 мужчины и 18 женщин, средний возраст которых составил 39,1±8,2 года.

С целью уточнения и подтверждения цереброваскулярного патологии было проведено комплексное обследование, включавшее параклинические и биохимические исследования и консультации смежных специалистов (кардиолога, офтальмолога и др.). Содержание HbA1c исследовали с помощью наборов фирмы «Лахема Диагностика» (Брно, Чехия).

Содержание нитрит-аниона определяли спектрофотометрическим методом Грина с использованием реактива Гриса в современной модификации, содержание нитрат-аниона определяли спектрофотометрическим методом с помощью бруцинового реактива. Для определения активности индуцибельной NO-синтазы использовали классический метод в современной модификации, приспособленный для спектрофотометрического измерения одного из продуктов реакции − нитрит-аниона. Определение уровня эндотелина-1 и ФНО-α проводилось иммуноферментным методом в сыворотке крови с использованием наборов «Endotelin (1-21)»

фирмы BIOMEDICA (Австрия) и «ProCon TNF-α» производства ООО «Протеиновый контур», г. Санкт Петербург (Россия). Исследования проводились на плошковом ELISA-анализаторе «Stat Fax-303 Plus» (США) [7,8].

Статистический анализ проводили с помощью компьютерной программной системы STATISTICA for Windows (версия 6.0). Оценивались средние значения и средне-квадратичные отклонения показателей. Для сравнения показателей в группах пациентов применяли непараметрический метод сравнения независимых групп Краскела-Уоллиса. Если отличия в сравниваемых группах были достоверны ($p<0,05$), далее проводили попарное сравнение для выяснения, в каких конкретно группах наблюдались отличия. При этом использовали непараметрический тест Манна-Уитни с применением поправки на множественные сравнения. Линейную связь количественных признаков исследовали с применением коэффициента корреляции Спирмена (r).

Результаты и обсуждение. В результате проведенного исследования установлено, что функциональное состояние эндотелия у больных СД с ДБЭ характеризуется изменением соотношения между синтезом основного фактора релаксации – оксида азота и одним из наиболее мощных вазоконстрикторных агентов – эндотелина-1 (см. табл. 1).

У пациентов 1-й, 2-й и, особенно, 3-й группы отмечалось статистически достоверное нарастание уровня эндотелина-1 в сыворотке крови, максимально выраженное у больных 3-й группы. Это свидетельствовало об усилении вазоконстрикторных влияний при более выраженных проявлениях поражения головного мозга. У больных 1-й группы наблюдалось снижение уровня нитритов ($p<0,05$) по сравнению с группой контроля. Выявленное в исследовании снижение уровня маркера синтеза NO – нитрита в сыворотке крови больных 1 группы может приводить к нарушению NO-зависимого расслабления артерий, в том числе сосудов, обеспечивающих кровоснабжение мозга. Поскольку NO является ингибитором синтеза эндотелина-1 через механизм, включающий образование цГМФ [9], вероятно увеличение синтеза эндотелина-1 в этой группе больных отчасти обусловлено нарушением синтеза нитрита. Следствием отмеченных метаболических сдвигов в сыворотке крови больных 1 группы является смещение равновесия между вазодилататором, антиагрегантом NO и вазоконстриктором эндотелином-1 в сторону последнего. У больных 3-й группы отмечалось также статистически достоверное ($p<0,05$) повышение уровня нитритов и нитратов по сравнению с 1-й группой и группой контроля. Рост содержания эндотелина-1 в крови у пациентов 2-й и 3-й групп на фоне повышения уровней нитрита и нитрата может быть расценен как следствие утраты метаболического контроля NO за синтезом эндотелина-1 в результате деградации оксида азота и, возможно, по иным причинам. У пациентов 2-й и 3-й групп выявлено достоверное ($p<0,05$) повышение активности индуцибельной NO-синтазы, по сравнению с лицами контроля и 1-й группой больных.

Исследовался уровень провоспалительного цитокина ФНО-α, мощного индуктора окислительного стресса, в сыворотке крови указанных групп больных. Установлено, что уровень ФНО-α нарастает с увеличением тяжести сосудистых расстройств: в 1,5 ($0,05<p<0,1$) в 1-й группе больных, в 2,7 раза ($p<0,01$) во 2-й группе и в 3,7 раза ($p<0,01$) в 3-й группе по сравнению с контролем. Фактором активации синтеза NO и увеличения концентрации нитрита в сыворотке крови больных 2-й и 3-й групп является достоверное возрастание поступления в кровоток провоспалительного цитокина ФНО-α. Обнаруженное нарастание уровня ФНО-α в сыворотке крови больных всех групп является мощным фактором развития окислительного стресса, источником свободных радикалов в цитокин-опосредованных воспалительных реакциях. Кроме того, провоспалительные цитокины, включая ФНО-α, активируют индуцибельную NO-синтазу, что в совокупности ведет к синтезу высоких уровней оксида азота.

При проведении корреляционного анализа выявлена достоверная взаимосвязь межу уровнем гликемии сыворотки крови и активностью индуцибельной NO-синтазы ($r=0,56$; $p=0,0036$), содержанием нитрит- и нитрат-аниона (соответственно $r=0,48$; $p=0,0024$ и $r=0,42$; $p=0,0028$), уровнем ФНО-α ($r=0,5806$, $p=0,0023$), что свидетельствует о важной патогенетической роли гипергликемии в формировании выявленных нарушений. Выявлена достоверная взаимосвязь между уровнями эндотелина-1 и провоспалительным цитокином ФНО-α ($r=0,62$; $p=0,0034$), что отражает взаимосвязь эндотелиальной дисфункции с системным воспалением у больных СД с ДБЭ.

Выводы:

1. Функциональное состояние сосудистого эндотелия у больных сахарным диабетом с диабетической энцефалопатией характеризуется смещением равновесия между синтезом оксида азота и эндотелина-1 в сторону последнего, возрастающим по мере прогрессирования заболевания.

2. Фактором развития окислительного стресса и возникновения дефицита NO у пациентов с диабетической энцефалопатией, наряду с ишемическо-реперфузионными повреждениями церебрального микроциркуляторного русла является активация синтеза провоспалительного цитокина ФНО-α.

3. Прогрессирование тяжести диабетической энцефалопатии сопровождается утратой контроля NO за синтезом эндотелина-1 и усугублением эндотелиальной дисфункции.

4. Установлена достоверная взаимосвязь гипергликемии с формированием эндотелиальной дис-

МЕДИЧНІ НАУКИ

Таблица 1

Показатели эндотелиальных вазоактивных факторов и фактора некроза опухолей – альфа (ФНО-α) у пациентов основных и контрольной групп

Показатель	Группы пациентов			
	Контрольная (n=30)	1 группа (n=27)	2 группа (n=33)	3 группа (n=28)
Нитрит-анион, нмоль/мг белка	0,09±0,01	0,03±0,04*	0,104±0,02*#	0,11±0,01*#
Нитрат-анион, нмоль/мг белка	4,25±0,04	6,65±0,01*	7,81±0,1*	8,14±0,06*#
Активность индуцибельной NO-синтазы, пмоль в мин./мг белка	11,05±0,01	11,56±0,02	19,56±0,03*#	23,61±0,02*#
Эндотелин-1, пмоль/л	4,4±0,74	7,2±1,6*	8,6±0,6*#	9,7±0,8*#
ФНО-α, пг/мл	35,96±7,79	54,89±17,05	97,72±28,39*	134,5±15,65*#

*Примечание: * – Достоверные различия с группой контроля, p<0,05; # – Достоверные различия с 1-й группой, p<0,05*

функции у больных сахарным диабетом с церебральными нарушениями.

5. Выявлена корреляционная зависимость между уровнями эндотелина-1 и провоспалительным цитокином ФНО-α, что отражает взаимосвязь эндотелиальной дисфункции с системным воспалением у больных сахарным диабетом с диабетической энцефалопатией.

6. Выявленные закономерности расширяют возможности медикаментозной коррекции церебральных нарушений у больных сахарным диабетом.

Список литературы:

1. Заславская Р. М., Тулемисов Е. У., Смирнова Л. В., Айтмагамбетова Б. А. Сосудистые осложнения у больных сахарным диабетом (альтернативные методы диагностики и лечения) / Р. М. Заславская, Е. У. Тулемисов, Л. В. Смирнова, Б. А. Айтмагамбетова – М.: ИД «Медпрактика-М», 2008. – 264 с.
2. Маньковский Б. Н. Диабетическая нейропатия: классификация, клинические проявления, лечение / Б. Н. Маньковский. – Здоров'я України XXI сторіччя. – 2006, № 22. – С. 28.
3. Мельник Т. М. Цитокины как маркеры ранних сосудистых осложнений сахарного диабета / Мельник Т. М. – Питання експериментальної та клінічної медицини. – 2010. – Вип. 14, Т. 2. – С. 189-193.
4. Мельник Т. М. Эндотелиальная дисфункция у больных с диабетической энцефалопатией / Мельник Т. М. – Український неврологічний журнал. – 2011. – № 2. – С. 48-52.
5. Соматоневрология: руководство для врачей / под ред. А. А. Скоромца. – СПб.: СпецЛит, 2009. – С. 288-303.
6. Фадеев П. А. Сахарный диабет / Фадеев П. А. – М.: ОНИКС. Мир образования. – 2009. – С. 16-18.
7. Энциклопедия клинических лабораторных тестов / Под ред. Н. У. Тиц. – М.: Лабинформ, 2008. – 363 с.
8. American Diabetes Association Standards of medical care in diabetes / Diabetes Care. – 2005. – Vol. 28. – P. S4–S36.
9. Yamagata T. Agents against cytokine synthesis or receptors / Yamagata T., Ichinose M. // Eur. J. Pharmacol. – 2006. – Vol. 8, № 533(1-3). – P. 289-301.

Мельник Т.М.
Донецький національний медичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЯКИХ ПОКАЗНИКІВ ЕНДОТЕЛІАЛЬНОЇ ДИСФУНКЦІЇ ТА СИСТЕМНОГО ЗАПАЛЕННЯ У ХВОРИХ НА ДІАБЕТИЧНУ ЕНЦЕФАЛОПАТІЮ

Анотація
У хворих на цукровий діабет з діабетичною енцефалопатією встановлено порушення функціонального стану судинного ендотелію, яке пов'язано із активацією синтезу прозапального цитокіну – фактора некрозу пухлин – альфа. Виявлені закономірності розширюють можливості медикаментозної корекції церебральних порушень у хворих на цукровий діабет.
Ключові слова: діабетична енцефалопатія, ендотеліальна дисфункція, прозапальні цитокіни.

Melnyk T.M.
Donetsk National Medical University

FEATURES SOME INDICATORS OF ENDOTHELIAL DYSFUNCTION AND SYSTEMIC INFLAMMATION IN PATIENTS WITH DIABETIC ENCEPHALOPATHY

Summary
Diabetic patients with diabetic encephalopathy found a violation of the functional state of the vascular endothelium, which is associated with activation of the synthesis of proinflammatory cytokines – tumor necrosis factor – alpha. Revealed laws empower medical correction of brain damage in patients with diabetes.
Keywords: diabetic encephalopathy, endothelial dysfunction, pro-inflammatory cytokines.

УДК 616.72-002:616.15:685.382

ДОСЛІДЖЕННЯ КЛІНІКО-ГЕМАТОЛОГІЧНОГО СТАТУСУ ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ ВЕЛИКИХ СУГЛОБІВ

Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С., Кузнецова Н.В.
Інститут патології хребта та суглобів імені професора М.І. Ситенка
Національної академії медичних наук України

У статті розглянуто питання оцінки клінічного стану і значень гематологічних маркерів у хворих на остеоартроз великих суглобів після ендопротезування. Обстеження хворих проведено до операції, через 7 та 14 діб після оперативного втручання. Проаналізовано клінічний статус пацієнтів. У крові пацієнтів визначено кількість еритроцитів, лейкоцитів і тромбоцитів, лейкограму та ШОЕ.

Ключові слова: ендопротезування, обстеження, остеоартроз, клінічний статус, гематологія.

Постановка проблеми. Метаболічні та імунологічні порушення в організмі залежить від зміни регуляторних впливів нервової та ендокринної систем, а також характеру перебігу патологічних процесів. Саме тому дослідження гематологічних, клініко-біохімічних й імунологічних маркерів, які віддзеркалюють метаболічні зміни в організмі при ендопротезуванні великих суглобів, є актуальним напрямом сучасної лабораторної діагностики у травматології та ортопедії і потребує подальшого удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими клініко-лабораторними критеріями при проведенні обстеження пацієнтів під час ендопротезування великих суглобів є зниження швидкості осідання еритроцитів (ШОЕ) до норми, відсутність нейтрофільного лейкоцитозу і зрушення лейкоцитарної формули вліво, а також зниження концентрації С-реактивного білка в біохімічному аналізі крові [1, с. 159].

Медикаментозна імунокорекція повинна бути невід'ємною частиною комплексного лікування інфекційних ускладнень ендопротезування. Виділяються чотири варіанти імунопатії при остеомієліті, в тому числі й після ендопротезування великих суглобів. Відповідно до варіанту імунологічних змін здійснювався вибір засобів імунокорекції. Варіант № 1 – значне зниження (більш ніж в 2 рази) показників фагоцитозу, що призводить до порушення процесів елімінації збудників інфекційного процесу з організму. При цьому варіанті є доцільною імуностимуляція. Варіант № 2 – зниження вмісту Т-лімфоцитів та імуноглобулінів класу G при значному збільшенні вмісту циркулюючих імунних комплексів (ЦІК). Імунні комплекси викликають розвиток мікроциркуляторних порушень, пов'язаних з їх відкладенням на базальної мембрані судин, що призводить до підвищення проникності судинної стінки, екстраваскулярної транслокації рідини і розвитку гіпертензійного-тканинного синдрому. В такому випадку доцільною є імунокорекція препаратами, що впливають на гуморальну ланку імунітету та фагоцитоз. Варіант № 3 – це зниження вмісту лімфоцитів і лейкоцитів при нормальному вмісті ЦІК. В такому варіанті показана стимуляція клітинної ланки імунітету. Варіант № 4 – значне зниження вмісту імуноглобулінів класу G при нормальному вмісті лімфоцитів і лейкоцитів, прямим показанням для корекції якого є замісна терапія препаратами імуноглобулінів [2, с. 199].

При асептичній нестабільності ендопротезу колінних суглобів було встановлено низку імунологічних порушень під час обстеження 17 пацієнтів із стабільними імплантатами через 18–36 місяців після ендопротезування колінного суглоба і 17 пацієнтів з розвиненої в ці терміни асептичної нестабільністю ендопротеза. Типування лімфоцитів периферичної крові проводилося методом лазерної проточної цитометрії, визначення імуноглобулінів, цитокінів, циркулюючих імунних комплексів здійснювалося методом імуноферментного аналізу. При розвитку асептичної нестабільності імплантату спостерігалися ознаки, що свідчать про помірну активації імунної системи і що починається дисфункції моноцитарно-макрофагального ланки імунітету. При цьому найбільш інформативними в плані діагностики розвивається асептичної нестабільності суглоба були інтерлейкін-6 і фактор некрозу пухлин-альфа [3, с. 19]. Було проведено імунологічне дослідження у 78 пацієнтів похилого та старечого віку з ідіопатичним остеоартрозом до та після операції ендопротезування в терміни до трьох місяців. До операції в даній групі пацієнтів були виявлені зміни з боку показників як клітинного, так і гуморального імунітету. Операційна травма провокувала посилення вже наявних порушень у вигляді наростання імунологічного дисбалансу з наростанням після періоду короткочасного зниження вміст Т-супресорів з активацією гуморального ланки імунної системи у вигляді підвищення імуноглобулінів на тлі зниження субпопуляції Т-хелперів [4, с. 20].

Мета роботи – проаналізувати результати оцінки клініко-гематологічного дослідження хворих на остеоартроз великих суглобів після ендопротезування у динаміці.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження проводилися протягом 2014 року на базі відділу патології суглобів та відділу лабораторної діагностики та імунології ДУ «Інститут патології хребта та суглобів ім. проф. М.І. Ситенка НАМН України». Всього було обстежено 65 пацієнтів, хворих на остеоартроз великих суглобів III–IV стадії у віці від 37 до 65 років на III та IV стадіях остеоартрозу, яким було проведено ендопротезування. Пацієнтів досліджували на 7 та 14 добу після операції. Після проведення клінічного дослідження хворим проводили рентгенографію уражених суглобів. Стадія остеоартрозу оцінювалася згідно рентгенологічної класифікації Kellgren J.H. і Lawrence J.S.: I стадія – сумнівні зміни (сумнівне звуження суглобової щілини та можливі крайові остеофіти); II стадія – мінімальні прояви (визначені остеофіти та можливе звуження суглобової щілини); III стадія – помірні прояви (множинні остеофіти, виражене звуження суглобової щілини, ознаки склерозу, можлива деформація країв кістки); IV стадія – виражені прояви (практично відсутня суглобова щілина, множинні остеофіти, остеосклероз та деформація суглоба). Під час досліджень 65 хворим на остеоартроз колінного (n=18) та кульшового (n=47) суглобів було

проведено ендопротезування із подальшим визначеннями гематологічних маркерів у динаміці. Дослідження крові пацієнтів проводили до операції, а також через 7 та 14 діб після проведення оперативного втручання. Контрольну групу складали 30 практично здорових людей, віком від 27 до 50 років. Серед них 13 чоловіків та 17 жінок. Діагноз встановлювали на підставі скарг хворого, даних анамнезу захворювання, клінічного обстеження, рентгенологічної картини, даних лабораторних досліджень. У якості матеріалу для дослідження була використана кров, проби якої для досліджень відбирали з ліктьової вени натщесерце. В крові хворих на III та IV стадіях остеоартрозу великих суглобів було досліджено наступні показники: еритроцити – колориметрично, гемоглобін – геміглобінціанідним методом, лейкоцити і тромбоцити – методом підрахунку у камері Горяєва, лейкограму – у мазках, зафарбованих за Романовським – Гімзою [5, с. 352; 6, с. 40]. Реабілітаційні заходи щодо хворих після ендопротезування суглобів проводилися згідно методичних рекомендацій, затверджених НАМН України та Міністерством охорони здоров'я України у 2005 році [7, с. 14]. Лікування хворих проводилося за наступною схемою. В перші 2–3 доби після оперативного втручання проводилося знеболювання (препарати групи морфіну), далі – нестероїдні протизапальні засоби протягом 10–12 діб), інфузійну терапію (розчин натрію хлориду 0,9% або розчин Рінгера внутрішньовенно крапельно перші 2–3 доби після операції), антибіотикотерапія (цефтриаксон із сульбактамом, цефуроксим) протягом 7–10 діб, профілактика тромбоемболічних ускладнень (препарати групи низькомолекулярних гепаринів) протягом 10 діб після оперативного втручання, а також лікувальна гімнастика для відновлення функції кінцівки. Статистичний аналіз даних був здійснений за допомогою програмних пакетів Microsoft Excel XP та Statsoft Statistica 6.0. Порівняння груп у динаміці проводили за непараметричним критерієм Вілкоксона із визначенням медіани (Me) та процентілів (%25–%75).

Виклад основного матеріалу. При зборі анамнезу та клінічному дослідженні у хворих на гонартроз було встановлено наступні клінічні симптоми: біль з внутрішньої або передньої поверхні суглоба під час ходи, яка проходила у стані спокою, нестабільність суглоба, у хворих на коксартроз – кульгавість ураженої кінцівки, біль у пахвинній області з іррадіацією у коліно, обмеження ротації стегна та його відведення, згинання та розгинання, у важких випадках – атрофія м'язів стегна та сідниці, вкорочення кінцівки, виражена кульгавість.

У пацієнтів після операції ендопротезування кульшового або колінного суглобів основними скаргами були наступні: біль в ділянці післяопераційної рани, нудота, головний біль, запаморочення при спробі вертикалізації, поява слабкості після ходи на за допомогою милиць. Через добу після проведення ендопротезування у частини хворих спостерігалася нудота, головний біль, запаморочення і слабкість під час ходи. Через 7 діб після операції нудоти не спостерігалося у жодного із пацієнтів, слабкість під час ходи реєструвалася лише у поодиноких хворих. На 14-ту добу загальний клінічний стан пацієнтів значно покращився: хворі менше скаржилися на головний біль і слабкість під час ходи, блювання і запаморочення не спостерігалося. Поступове відновлення соматичного статусу пацієнтів після ендопротезування пов'язано із репаративними процесами у післяопераційній рані, зменшенням больового, анемічного синдрому і запально-регенеративних змін за місцем імплантації ендопротезу, що підтверджується лабораторними показниками.

Середній показник кількості еритроцитів у крові хворих на остеоартроз великих суглобів через 7 діб після проведення операції був зменшений на 19,1% порівняно з показником до оперативного втручання. Вміст гемоглобіну через 7 днів після операції був знижений на 24,6% порівняно з показником до ендопротезування. На 14-ту добу кількість еритроцитів і вміст гемоглобіну у крові пацієнтів зросли на 10,5; 11,9% відповідно (табл. 1). Така динаміка показників еритроцитопоезу зумовлена поступовим післяопера-

Таблиця 1

Динаміка гематологічних показників після ендопротезування у хворих на остеоартроз, n=65 (Me, %25–%75)

Показники	Контроль, n=30	Динаміка показників, n=65		
		До операції	Через 7 діб	Через 14 діб
Еритроцити, $\times 10^{12}$/л	4,8 4,3-5,3	4,7 4,1-5,0	3,8 3,3-4,0	4,2 3,7-4,5
Гемоглобін, г/л	140,0 131,0–155,0	134,0 125,0–150,0	101,0$^{1)}$ 94,0–112,0	113,0$^{1)}$ 105,0–124,0
ШОЕ, мм/годину	4,0 1,0-7,0	6,0 2,0-11,0	32,0$^{1)}$ 14,0-57,0	25,0$^{1)}$ 11,0-43,0
Тромбоцити, $\times 10^{9}$/л	225,5 210,0-262,3	246,0 216,0-296,0	278,0 244,0-334,0	256,0 224,0-308,0
Лейкоцити, $\times 10^{9}$/л	6,1 5,2-7,2	6,6 5,7-7,9	9,7$^{1)}$ 8,0-11,0	8,4 6,8-11,5
Еозинофіли, проц.	2,0 1,0-3,0	3,0 2,0-5,0	4,0 2,0-6,0	3,0 2,0-4,0
Юні нейтрофіли, проц.	0	0	0	0
Паличкоядерні нейтрофіли, проц.	3,0 3,0-4,0	4,0 4,0-5,0	7,0$^{1)}$ 7,0-10,0	6,0 4,0-7,0
Сегментоядерні нейтрофіли, проц.	63,0 60,0-65,0	53,0 49,0-56,0	51,0 47,0-54,0	61,0 57,0-64,0
Лімфоцити, проц.	26,0 24,0-28,0	33,0 30,0-35,0	28,0$^{1)}$ 26,0-30,0	23,0$^{1)}$ 22,0-25,0
Моноцити, проц.	6,0 5,0-7,0	8,0 6,0-9,0	10,0 8,0-12,0	7,0 6,0-8,0

Примітка: $^{1)}$ – вірогідно порівняно з показниками до операції (за Вілкоксоном)

ційним відновленням пацієнтів протягом двох тижнів раннього післяопераційного періоду. Зменшення вмісту еритроцитів і гемоглобіну на 7 добу після операції є результатом післяопераційної крововтрати під час оперативного втручання, що обов'язково потребує лабораторного контролю. Вже на 14 добу можна відзначити збільшення вмісту еритроцитів та гемоглобіну. Проведення інфузійної терапії після оперативного втручання, застосування препаратів заліза для пацієнтів, які мали найнижчі показники еритропоезу в перші декілька діб після оперативного втручання, дозволили ефективно здійснювати профілактику і лікування анемічного синдрому.

Динаміка ШОЕ у пацієнтів після ендопротезування була наступною. До оперативного втручання середній показник ШОЕ не відрізнявся від такого у клінічно здорових осіб. Через 7 діб після операції цей показник збільшився у 5,3 рази, на 14 добу був підвищений у 4,2 рази порівняно з показником до оперативного втручання. Таке збільшення ШОЕ зумовлено наявністю післяопераційної рани, у якій протягом періоду відновлення спостерігалися запально-репаративні процесі. Основним фактором, який впливає на ШОЕ, є білковий склад плазми крові. Більшість білкових молекул мають негативно заряд, який сприяє взаємному відштовхуванню еритроцитів. Найбільший вплив на цей процес мають молекули фібриногену, імуноглобулінів та гаптоглобіну. Оскільки вплив кожного із білків на ШОЕ вивчено експериментально, то можна припустити, що підвищення концентрації білків гострої фази запалення у крові пацієнтів після ендопротезування має відповідний вплив на здатність еритроцитів до осідання. Крім того, відповідний вплив на ШОЕ має анемічний синдром: зменшення кількості еритроцитів у периферичній крові завжди сприяє зростанню ШОЕ, зменшення анемії і запалення його відповідно зменшує.

Середні показники рівня тромбоцитів у крові пацієнтів протягом відновного лікування після ендопротезування вірогідно не змінилися. Згідно рівня допустимих коливань вмісту тромбоцитів у здорових осіб, який становить від 180,0 до 320,0Ч109/л, у 30,8% хворих на 7 добу після операції рівень тромбоцитів периферичної крові був вище за верхню межу цього рівня. Це може бути пов'язано із реакцією організму на еритремію, участю тромбоцитів у відновленні пошкоджених тканин, особливо судинної стінки, а також порушеннями системи гемостазу у частини хворих на остеоартроз після ендопротезування. Але, на нашу думку, найбільш важлива роль в патології гемостазу у ортопедичних пацієнтів належить не тромбоцитам, а показникам фібринолізу.

Кількість загальних лейкоцитів у пацієнтів після ендопротезування у динаміці була найвищою на 7 добу відновного лікування. Середній показник лейкоцитів був підвищений на 47,0% порівняно з показником операції, що вказує на присутність у пацієнтів реактивного лейкоцитозу. Рівень допустимих коливань кількості лейкоцитів у здорових осіб, який становить від 4,0 до 9,0Ч109/л, у 55,4% хворих на 7 добу після операції рівень лейкоцитів периферичної крові був вище за верхню межу цього рівня. Очевидно, що у хворих на ІІІ та IV стадіях остеоартрозу, яким проводилося ендопротезування, спостерігається відносний лімфоцитоз. Це є показником хронічних запально-деструктивних змін у суглобах та підвищенням імунологічної реактивності організму пацієнтів.

Реактивний лейкоцитоз у хворих на 7 добу після операції супроводжувався змінами лейкограми – нейтрофілією та зниженням відносної кількості на 5% лімфоцитів порівняно з показником лімфоцитів у пацієнтів до операції. Така динаміка показників лейкограми свідчить про підвищену реактивність організму пацієнтів після оперативного втручання. Відносна кількість моноцитів у здорових осіб становила від 3 до 11%, проте у 36,9% пацієнтів на 7 добу після операції кількість моноцитів перевищувала максимальне значення цього рівня. Така динаміка кількості моноцитів може бути пояснена участю цих клітин у репаративних процесах, адже вони здатні синтезувати фактори, які сприяють підвищенню синтезу колагену і прискоренню формування фіброзної тканини в місці пошкодження. Таким чином, дослідження показників загального клінічного аналізу крові у хворих через 7 та 14 діб після проведення ендопротезування великих суглобів дозволило оцінити стан еритроцито- і лейкоцитопоезу.

Висновки. 1. У результаті аналізу гематологічних маркерів протягом відновного лікування через 7 діб після ендопротезування було встановлено анемічний синдром, підвищення ШОЕ, загальний та нейтрофільний лейкоцитоз, а також відносне зниження кількості лімфоцитів.

2. Зміни показників гемоцитопоезу зумовлені запально-репаративними процесами у післяопераційній рані після ендопротезування; через 14 діб у хворих зберігалося менш виражене зростання ШОЕ та анемічний синдром внаслідок відновлення стану пацієнтів.

Список літератури:

1. Sepsis in orthopedic surgery / D. J. Drez, T. P. Finney, T. S. Roberts // Orthopedics. – 1991. – № 14(2). – P. 157–162.
2. Хаитов Р. М. Иммуномодуляторы: механизм действия и клиническое применение / Р. М. Хаитов, Б. В. Пинегин // Иммунология. – 2003. – № 4. – С. 196–203.
3. Показатели иммунитета у пациентов с асептической нестабильностью коленного сустава / В. М. Чепелева, О. К. Чегуров, Е. И. Кузнецова [и др.] // Клиническая лабораторная диагностика. – 2014. – Т. 59, № 8. – С. 18–21.
4. Динамика иммунологического статуса у пациентов пожилого и старческого возраста при остеоартрозах до и после тотального эндопротезирования / В. Г. Дрягин, Д. Б. Сумная, И. А. Атманский [и др.] // Вестник уральской медицинской академической науки. – 2012. – № 2(39). – С. 20–21.
5. Чиж А. С. Нефрология и урология / А. С. Чиж, В. С. Пилотович, В. Г. Колб. – Мн.: Книжный дом, 2004. – 464 с.
6. Жухоров Л. С. Интегральные показатели лейкограммы периферической крови в оценке неспецифической иммунологической реактивности у больных с ишемической болезнью сердца / Л. С. Жухоров, Ю. Л. Вороная // Клиническая лабораторная диагностика. – 2002. – № 12. – С. 39–41.
7. Реабілітація хворих при ендопротезуванні кульшового суглоба: методичні рекомендації / В. А. Філіпенко, В. І, Маколінець, Т. М. Гращенкова [та ін.]. – К., 2005. – 28 с.

Морозенко Д.В., Леонтьева Ф.С., Кузнецова Н.В.
Институт патологии позвоночника и суставов имени профессора М.И. Ситенко
Национальной академии медицинских наук Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ КЛИНИКО-ГЕМАТОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ПАЦИЕНТОВ ПОСЛЕ ЭНДОПРОТЕЗИРОВАНИЯ КРУПНЫХ СУСТАВОВ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы оценки клинического состояния и значений гематологических маркеров у больных остеоартрозом крупных суставов после эндопротезирования. Обследование больных проведено до операции, через 7 и 14 суток после оперативного вмешательства. В крови пациентов определено количество эритроцитов, лейкоцитов, тромбоцитов, лейкограмму и СОЭ.
Ключевые слова: эндопротезирование, обследование, остеоартроз, клинический статус, гематология.

Morozenko D.V., Leontieva F.S., Kuznetsova N.V.
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology
National Academy of Medical Science of Ukraine

INVESTIGATION OF CLINICAL AND HEMATOLOGICAL STATUS OF THE PATIENT AFTER PROSTHETICS

Summary
The paper deals with evaluation of clinical status and the values of hematological markers in patients with osteoarthritis of large joints after hip replacement. Examination of patients before surgery performed after 7 and 14 days after surgery. In the blood of patients defined by the number of red blood cells, white blood cells, platelets, and leukogram.
Keywords: hip replacement, inspection, osteoarthritis, clinical status, hematology.

УДК 616.441-006.5:616.34-002]:612.015.1:575

ДИФУЗНИЙ ТОКСИЧНИЙ ЗОБ ТА СИНДРОМ ПОДРАЗНЕНОГО КИШЕЧНИКА: ГЕНЕТИЧНИЙ ПОЛІМОРФІЗМ

Москалюк І.І.
Буковинський державний медичний університет

Обстежено 38 жінок на дифузний токсичний зоб ІІ-ІІІ ст. у т.ч. з ознаками синдрому подразненого кишечнику (СПК), яким проведено дослідження гену SERT (SLC6A4), що кодує білок-переносник серотоніну. За характером порушень із боку органів травлення хворих поділено на 3 групи. До 1-ї групи увійшли 12 хворих на дифузний токсичний зоб у поєднанні СПК із перевагою проносів, до 2 –ї групи – 12 пацієнтів з перевагою закрепів. 3-ю групу склали 14 осіб з тиреотоксикозом без порушень з боку органів травлення. У 1 групі пацієнтів нами виявлено усі види поліморфізму: 67% мали гомозиготне носійство LL алелів гену SLC6A4, 25% – SS- генотип, і лише 1 хворий (8%) був гетерозиготним носієм LS-варіанту. У осіб 2-ї групи спостерігалась тенденція до носійства короткого алелю, зокрема, 75% пацієнтів були LS- гетерозиготами, тоді як 25% мали SS- варіант генотипу. При аналізі групи осіб без порушення кишкової функції кількість хворих з SS- генотипом (79%) вірогідно переважала за кількість LS- гетерозигот (21%). Встановлено, що вид кишкової дисфункції при дифузному токсичному зобі пов`язаний з поліморфізмом гену SERT, що зумовлює необхідність корекції лікувальної тактики у таких хворих.

Ключові слова: ген, поліморфізм, серотонін, кишечник, дифузний токсичний зоб.

Постановка проблеми. Останніми роками все більше уваги приділено етіології синдрому подразненого кишечнику (СПК). Доведено вагомий внесок у розвиток даного захворювання інфекційних, психосоціальних та дієтичних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало досліджень присвячено вивченню ролі генетичних факторів у виникненні та прогресуванні СПК [2, 4, 5]. При вивченні сімейної спадковості СПК, у 33% хворих виявлена генетична схильність до виникнення даного захворювання, тоді як у загальній популяції вона складала тільки 2% [5].

Останнім часом дедалі частіше вивчають поліморфізм генів-кандидатів, зв'язаних з СПК. Відомо, що в регуляції моторики та секреції кишечнику приймають участь різні нервові та гуморальні медіатори [1]. Серед них важливе місце займає серотонін, 95% якого синтезується ентерохромафінними клітинами кишечнику. Підвищення рівня серотоніну в кишечнику сприяє виникненню таких клінічних проявів, як нудота, блювота і діарея. Причинами такого підвищення може бути посилений синтез, надмірне використання або неналежна інактивація серотоніну. Білок-переносник, що транспортує надлишок серотоніну з синаптичної щілини у везикули, є одним із регуляторів кількості серотоніну у синапсі, тому порушення його функції може безпосередньо впливати на моторно- евакуаторну функцію кишечнику. Нещодавні дослідження [5,6,7] довели зв'язок поліморфізму у регіоні промотора гена – переносника серотоніну у виникненні СПК.

Ген SERT (або SLC6A4), що кодує білок-переносник серотоніну, локалізується на 17 хромосомі в ділянці 17q11.2-q1. Функціональний поліморфізм цього гену, який проявляється у вставці чи делеції 44 пар азотистих основ у 5-HTTLPR (серотонін-транспортер-пов'язана поліморфна область), вперше був описаний Heils у 1996 р. [3].

Залежно від виду поліморфізму гену, L (довга алель) та S (коротка алель) формують 3 види генотипу: LL (довга-довга), LS (довга-коротка) та SS (коротка-коротка). Деякі автори [3,7] стверджують, що 3 види генотипових варіантів відповідають 2-м фенотиповим, оскільки S-алель є домінантним. Відомо, що S-алель сприяє зменшенню зворотного захоплення серотоніну через дефект ДНК, що редукує білок – переносник серотоніну [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, аналіз літературних джерел щодо особливостей дистрибуції генотипічних варіантів поліморфізму гена SERT у хворих на СПК різних популяційних груп засвідчив суперечливі результати [5, 6, 7, 8, 9]. Виявлені факти можна пояснити етнічними особливостями розподілу генотипів та малими вибірками досліджень, які потребують подальшого вивчення та систематизації.

Однак, в літературі недостатньо повно вивчено особливості поліморфізму гена SERT при поєднаній патології, зокрема при наявності СПК у хворих на дифузний токсичний зоб. В Україні нараховують близько 15 млн хворих з патологією щитоподібної залози, серед яких біля 60% займають токсичні форми зобу [2, 3], що підтверджує доцільність проведення таких генетично-клінічних досліджень.

Мета статті. Головною метою дослідження є вивчення поліморфізму гена SERT у хворих на дифузний токсичний зоб у т.ч. у поєднанні з синдромом подразненого кишечнику та проведення аналізу особливостей клінічного перебігу захворювання у осіб з різним генотипом.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 38 жінок на дифузний токсичний зоб ІІ-ІІІ ст. у т.ч. з ознаками СПК, яким після підписання інформованої згоди пацієнта, проведено генетичний аналіз. У всіх хворих мав місце тиреотоксикоз середнього ступеня тяжкості, субкомпенсований. Вік хворих коливався від 22 до 45 років, в середньому 32,5 ± 1,6 років. Комплексне обстеження хворих включало збір скарг, анамнезу, об'єктивне обстеження, лабораторні та інструментальні дослідження. Об'єктивну оцінку моторно-евакуаторної функції кишечнику проводили за допомогою удосконаленого нами методу фоноентерографії (ФЕГ). За характером порушень із боку органів травлення хворих поділено на 3 групи. До 1-ї групи увійшли 12 хворих на дифузний токсичний зоб у поєднанні СПК із перевагою проносів, що підтверджувалось на ФЕГ наявністю гіпермоторики кишечнику. До 2-ї групи включено 12 пацієнтів з перевагою закрепів, що супроводжувалось наявністю гіпомоторики на ФЕГ. 3-ю групу склали 14 осіб з тиреотоксикозом без клініко-інструментальних ознак порушення моторно-евакуаторної функції кишечнику.

Алелі поліморфної ділянки 5-HTTLPR гена SERT вивчали шляхом виділення геномної ДНК з лейкоцитів периферичної крові, стабілізованої ЕДТА в якості антикоагулянта («Merk®», Німеччина), із наступною ампліфікацією поліморфної

ділянки за допомогою полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) на програмованому ампліфікаторі «Amply-4L» (Росія), з індивідуальною температурною програмою для специфічних праймерів: sense (5'-GCCGCTCTGAATGCCAGCAC 3'), antisense (5'-GGAGGAACTGACC-CCTGAAAACTG 3').

Продукти ПЛР аналізували за допомогою електрофорезу в 3% агарозному гелі в присутності трисборатного буфера, концентрованого з бромідом етидію. Фрагменти візуалізували за допомогою УФ-випромінювача в присутності маркера молекулярних мас 100-1000 bp («СибЭнзим», Росія).

Статистична обробка результатів досліджень проводилась з використанням електронних таблиць Microsoft® Office Excel (build 11.5612.5703) та програми для статистичної обробки Statgraphics Plus5.1 Enterprise edition (®Statistical Graphics corp. 2001). Статистичну залежність між величинами перевіряли шляхом визначення критерію Фішера, у т.ч. відповідність розподілу генотипів рівновазі Харді-Вайнберга.

У результаті досліджень встановлено, що у пацієнтів з дифузним токсичним зобом у поєднанні з СПК поліморфізм гену SERT має свої особливості залежно від характеру моторно- евакуаторної функції кишечнику.

Дистрибуцію поліморфізму гена SERT у хворих на різні варіанти СПК при дифузному токсичному зобі наведено у таблиці 1.

У 1 групі пацієнтів нами виявлено усі види поліморфізму: 67% обстежених мали гомозиготне носійство LL алелів гену SLC6A4, 25% – SS- генотип, і лише 1 пацієнт (8%) був гетерозиготним носієм LS-варіанту.

Таблиця 1

Фенотипічна характеристика хворих на дифузний токсичний зоб у поєднанні з синдромом подразненого кишечнику залежно від поліморфізму гена SERT, n=38

№	Група хворих	Генотип SERT		
		LL, % (n)	LS, % (n)	SS, % (n)
1.	ДТЗ + СПК з перевагою проносів, n=12	67% (8)	8% (1)*	25% (3)
2.	ДТЗ + СПК з перевагою закрепів, n=12	0	75% (9) *	25% (3)
3.	ДТЗ без кишкової дисфункції, n=14	0	21% (3) *	79% (11)

*Примітка: * – вірогідність різниць показників відносно гомозигот, p<0,05.*

Джерело: розроблено автором

У осіб 2-ї групи спостерігалась тенденція до носійства короткого алелю, зокрема, 75% пацієнтів були LS- гетерозиготами, тоді як 25% мали SS- варіант генотипу. У даній групі хворих наявності гомозиготного LL-генотипу не відмічено у жодному випадку.

При аналізі групи осіб без клініко-інструментальних ознак порушення моторно-евакуаторної функції кишечнику кількість хворих з SS- генотипом (79%) вірогідно переважала за кількість LS- гетерозигот (21%). Серед пацієнтів даної групи також не було гомозигот за довгим алелем.

Оскільки ген SLC6A4 кодує білок-переносник серотоніну, функція якого транспортувати надлишковий серотонін з синапсу до везикул, порушення зворотнього захоплення серотоніну залежить від виду алелю. Зокрема, наявність довгого (L) алелю сприяє швидшому транспорту серотоніну, а короткого (S) – уповільненню цього процесу. Ряд авторів [3, 7] стверджують, що S-алель є домінантним, тому LS та SS –генотипи будуть клінічно проявлятись однаково та відрізнятись від LL-варіанту.

Серотонін, що синтезувався ентерохромафінними клітинами кишечнику в синаптичну щілину за відсутності точки прикладання швидко руйнується моноаміноохсидазою, тому активність транспортера серотоніну має неабияке клінічне значення. Посилене зворотне захоплення серотоніну зумовлює надмірне його відкладання у везикулах, а отже, і надлишок вивільнення при появі найменших стимулів, що клінічно проявляється діареєю. Проведене нами дослідження підтверджує наявність такого механізму, оскільки у 67% хворих на дифузний токсичний зоб та СПК з перевагою проносів виявлено LL-варіант гену SERT.

Гомозиготні та гетерозиготні пацієнти на СПК за короткою алеллю (SS та LS) мають уповільнення транскрипції гену SLC6A4, а відтак і зменшення експресії переносника серотоніну. При даному варіанті генотипу зворотне захоплення серотоніну з синаптичної щілини знижене, що проявляється гіпомоторними порушеннями кишечнику у вигляді закрепу.

Оскільки SS та LS –генотипи нами виявлено у 2-х групах хворих: зі зниженою та збереженою моторно-евакуаторною функцією кишечнику, можна стверджувати про зв'язок між недостатнім захопленням серотоніну і гіпомоторними порушеннями кишечнику. Можливо, наявність у хворих на дифузний токсичний зоб без порушення функції кишечнику короткого алелю гену SERT зумовив відсутність проявів гіпермоторики розвитку у даної категорії пацієнтів.

У когорті пацієнтів на дифузний токсичний зоб та СПК з перевагою закрепів кількість LS- гетерозигот (75%) вірогідно перевищувала кількість хворих з SS–генотипом (25%) (p<0,05).

У хворих на тиреотоксикоз без ознак порушення моторно-евакуаторної функції кишечнику результат мав протилежну тенденцію: SS- варіант мали 79% осіб, а LS- генотип – 21% (p<0,05). Отже, незважаючи на домінантність короткого алелю, гетерозиготний генотип має свої клінічні відмінності.

Враховуючи отримані дані, правомірно вважати, що однією з причин розвитку певного виду кишкової дисфункції при тиреотоксикозі є поліморфізм гену SERT. Наявність обох довгих алелів спричиняє посилене зворотне захоплення серотоніну, що клінічно проявляється СПК з перевагою проносів. Навпаки, генотип з коротким алелем призводить до зниження рівня серотоніну у хворих, що веде до зниження моторики кишечнику при тиреотоксикозі.

Подальшого вивчення поліморфізму гену SERT у хворих на дифузний токсичний зоб та СПК та дослідження його впливу на характер перебігу захворювання склало підґрунтя для напрацьованих нами нових підходів до оптимізації лікувальної тактики у таких осіб.

Висновки і пропозиції.

1. Вид кишкової дисфункції при дифузному токсичному зобі пов`язаний з поліморфізмом гену SERT: LL-генотип спостерігається за прискореної моторики кишечнику, а S – алель – за уповільненої.

2. Серед хворих на дифузний токсичний зоб у поєднанні СПК із перевагою проносів частіше зустрічається носійство LL-варіанту гену SERT (67%) при меншій кількості SS – гомозигот (25%) та LS-гетерозигот (8%).

3. Вірогідна більшість LS- варіанту (75%) генотипу виявлено у пацієнтів на дифузний токсичний зоб з СПК з перевагою закрепів, тоді як лише 25% осіб були SS–гомозиготами.

4. У хворих на тиреотоксикоз без порушення функції кишечнику SS- генотип мали 79% осіб, а LS-варіант – 21%.

5. Підвищення ефективності лікування хворих на дифузний токсичний зоб у поєднанні з СПК можливе з урахуванням поліморфізму гена SERT.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Актуальним є вивчення поліморфізму гену SERT та інших генів у хворих СПК у поєднанні з іншими захворюваннями, що дозволить розширити існуючі уявлення про патогенез СПК, розробити адекватні методи лікування таких хворих.

Список літератури:

1. Зимницкая Т. В. Влияние содержания серотонина и гистамина в крови у детей с синдромом раздраженного кишечника на показатели биоелектрической активності толстой кишки / Т. В. Зимницкая // Соврем. педиатрия. – 2009. – № 1(23). – С. 114-115.
2. Паньків В. І. Синдром тиреотоксикозу (етіологія, патогенез, діагностика, терапія) / В. І. Паньків // Міжнар. ендокринол. журн. – 2006. – № 4(6). – С. 23-29.
3. Паньків В. І. Синдром тиреотоксикозу / В. І. Паньків // Міжнар. ендокринол. журн. – 2012. – № 4. – С. 102-116.
4. Bengtson M. B. Irritable bowel syndrome in twins: genes and environment / M. B. Bengtson, T. Ronning, M. H. Vatn [et al.] // Gut. – 2006. – № 55. – P. 1754–1759.
5. Jarrett M. E. Relationship of SERT polymorphisms to depressive and anxiety symptoms in irritable bowel syndrome / M. E. Jarrett, R. Kohen, K. C. Cain [et al.] // Biol. Res. Nurs. – 2007. – № 9. – P. 161–169.
6. Morris-Yates A. Evidence of a genetic contribution to functional bowel disorder / A. Morris-Yates, N. J. Talley, P. M. Boyce [et al.] // Am. J. Gastroenterol. – 1998. – № 93. – P. 1311–1317.
7. Saito Y. A. The genetics of irritable bowel syndrome / Y. A. Saito, G. M. Petersen, G. R. Locke [et al.] // Clin. Gastroenterol. Hepatol. – 2005. – № 3. – P. 1057-1065.
8. Sikander A. Serotonin transporter promoter variant: analysis in Indian IBS patients and control population / A. Sikander, S. Rana, V. Sinha [et al.] // J. Clin. Gastro. – 2009. – № 43. – P. 957-961.
9. Yeo A. Association between a functional polymorphism in the serotonin transporter gene and diarrhoea predominant irritable bowel syndrome in women / A. Yeo, P. Boyd, S. Lumsden [et al.] // Gut. – 2004. – № 53. – P. 1452–1458.

Москалюк И.И.
Буковинский государственный медицинский университет

ДИФФУЗНЫЙ ТОКСИЧЕСКИЙ ЗОБ И СИНДРОМ РАЗДРАЖЕННОГО КИШЕЧНИКА: ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОЛИМОРФИЗМ

Аннотация
Обследовано 38 женщин на диффузный токсичный зоб в т.ч. с признаками синдрома раздраженного кишечника (СРК), которым проведен генетический анализ. По характеру нарушений со стороны органов пищеварения больных разделено на 3 группы. В 1-ю группу вошли 12 больных диффузным токсичным зобом в сочетании СРК с диареей, во 2 -ю группу – 12 пациентов с запором, в 3-ю группу – 14 больных тиреотоксикозом без нарушений со стороны органов пищеварения. В 1 группе пациентов нами выявлены все виды полиморфизма: 67% имели гомозиготный носитель LL аллеля гена SERT, 25% – SS – генотип, и только 1 больной(8%) был гетерозиготным носителем LS- варианта. У лиц 2-ї группы наблюдалась иная тенденция. 75% пациентов были LS – гетерозиготами, тогда как 25% имели SS – вариант генотипа. При анализе группы лиц без нарушения кишечной функции количество больных с SS – генотипом (79%) достоверно преобладала количество LS – гетерозигот (21%). Установлено, что вид кишечной дисфункции при диффузном токсичном зобе связан с полиморфизмом гена SERT, что обусловливает необходимость коррекции лечебной тактики у таких больных.
Ключевые слова: ген, полиморфизм, серотонин, кишечник, диффузный токсический зоб.

Moskaliuk I.I.
Bukovinian State Medical University

DIFFUSE TOXIC GOITER AND IRRITABLE BOWEL SYNDROME: GENETIC POLYMORPHISM

Summary
The study involved 38 women with diffuse toxic goiter and irritable bowel syndrome (IBS), who has been conducted a genetic analysis. The patients were divided into 3 groups. The first group included 12 patients with diffuse toxic goiter combined with IBS-D, second group – 12 patients with a predominance of constipation. Third group consisted of 14 persons with thyrotoxicosis without violation of the digestive system. In a first group of patients we have found all types of polymorphism: 67% homozygous LL alleles carrier gene SERT, 25% – SS-genotype, and only 1 patient (8%) was heterozygous carrier of LS-variant. Among persons of second group were 75% patients with LS-genotype, 25% had SS-variant. In the third group 79% patients had SS-genotype and 21% – LS-genotype. The type of intestinal dysfunction in diffuse toxic goiter with IBS is linked to SERT gene polymorphism, it shows the necessity of treatment correction in such patients.
Keywords: gene, polymorphism, serotonin, intestine, diffuse toxic goiter.

УДК 616.329-002:616-018

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СПОСОБУ ПАХВИННОЇ АЛОГЕРНІОПЛАСТИКИ ШЛЯХОМ ВИВЧЕННЯ ЗМІН СТРУКТУР СІМ'ЯНОГО КАНАТИКА

Москалюк О.П.
Буковинський державний медичний університет

В роботі наведено зміни структур сім'яного канатика під впливом контакту з синтетичним імплантатом. Описані зміни сім'явиносної протоки, що ведуть до обструкційного безпліддя. Доведено негативний вплив імплантата на кровотік в яєчковій артерії та вені, внаслідок чого розвивається хронічна ішемія яєчка. Показано, що при розмежуванні імплантата та сім'яного канатика зменшується втягнення структур останнього в сполучнотканинний рубець. При хірургічному лікуванні пахвинних гриж необхідно попереджувати контакт імплантата та сім'яного канатика.

Ключові слова: пахвинна грижа, сім'яний канатик, сім'явиносна протока, сітчастий імплантат, яєчко.

Постановка проблеми. Питання хірургічного лікування пахвинних гриж на сучасному етапі має велике практичне й економічне значення [1, 9]. Хірургічне втручання залишається єдиним методом лікування пахвинних гриж. В структурі хірургічних захворювань пахвинні грижі посідають третє місце, становлячи від 8 до 24% усіх хірургічних втручань [1, 8]. Однак результати лікування даної патології ще не можуть вважатися задовільними, оскільки рецидив визначається в середньому, в кожного десятого прооперованого хворого [1, 7, 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щорічно в Європі виконується більше мільйона операцій при пахвинних грижах, при яких більше 2/3 – з використанням сітчастих імплантатів [9]. Більшість досліджень у герніології присвячене вивченню надійності того або іншого способу операції – зменшенню кількості рецидивів [4, 6]. Однак, деякими дослідниками встановлено, що в 45-59% випадків пахвинна алогерніопластика призводить до достовірного зниження сперматогенної і гормональної функцій яєчка [2, 3, 6]. Крім небезпеки рецидиву операції грижесічення мають ряд інших ускладнень, зокрема, порушення кровообігу в яєчку [5]. Це пов'язане з тим, що більшість сучасних алопластичних методик грижесічення передбачають прямий контакт імплантата із сім'яним канатиком.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Втягнення структур сім'яного канатика в сполучнотканинний рубець, що утворюється, веде до зниження кровотоку по яєчковим артеріям і венам [3, 6]. Зниження артеріального кровотоку яєчка призводить до розвитку гіпоксичної атрофії яєчка. Утруднення венозного відтоку крові обумовлює порушення терморегуляції мошонки, що ще більше підсилює розвиток хронічної ішемії яєчка [6]. Гіпоксія яєчка супроводжується некробіотичними змінами сперматогенного епітелію із втратою сперматогенезу, що в кінцевому результаті може призвести до секреторного безпліддя. Також на фоні гіпоксії яєчка можливий розвиток аутоімунного безпліддя внаслідок пошкодження структур гематотестикулярного бар'єра [2]. А при втягненні в рубець сім'явиносної прпотоки – можливий розвиток обтураційного безпліддя [2, 3, 6].

Переважна більшість робіт, присвячених цій проблемі, відображає функціональний стан яєчка в різний термін після операції [6]. Однак ці дослідження не завжди дозволяють судити про справжню причину гермінативних порушень після грижесічення. Тому актуальним є вивчення стану структур сім'яного канатика в експерименті.

Мета статті. Дослідити гістологічні зміни структур сім'яного канатика при контакті із сітчастим імплантатом та обґрунтувати метод пахвинної алогерніопластики.

Виклад основного матеріалу. Експериментальне дослідження проведено на 66 статевозрілих самцях кролів віком від 90 до 120 днів, масою 3,2-4,5 кг, без видимих ознак захворювань. Усіх тварин утримували в умовах віварію в режимі 12-годинного світлового дня з вільним доступом до води та їжі. При виконанні дослідження керувались загальноприйнятими світовими та вітчизняними законами про проведення експериментів на тваринах.

Для проведення експерименту в тварин вибривали шерсть в пахвинній ділянці. Під тіопенталовим наркозом розрізом до 3 см довжиною перпендикулярно до середньої лінії розсікали шкіру та підшкірно жирову клітковину в пахвинній ділянці на 2 см краніальніше від входу в мошонку. Розсікали парієтальну пластину піхвової оболонки. Враховуючи анатомічні особливості кролів, а саме – вільне сполучення порожнини мошонки з черевною порожниною, фіксували яєчко в мошонці. Після цього з допомогою затискача Більрота з м'яких тканин виділяли сім'яний канатик на відстані 1 см.

В експерименті використовували поліпропіленовий імплантат фірми «Ethicon» (Johnson & Johnson, США) розмірами 1,0x1,0 см. Операцію виконували рандомізовано справа або зліва для більшої достовірності отриманих даних. Залежно від методу фіксації сітчастого імплантата експериментальні тварини поділені на 2 групи, по 28 тварин в кожній групі. В контрольній групі сітчастий імплантат фіксували до тканин пахвинної ділянки окремими вузловими швами з допомогою проленових лігатур 3-0, досягаючи прямого контакту сім'яного канатика з імплантатом. В основній групі імпалантат відмежовували від сім'яного канатика з допомогою поверхневої фасції. Післяопераційну рану зашивали внутрішньошкірним швом. Для вивчення анатомічних особливостей кролів та контролю вихідних гістологічних показників було прооперовано 10 інтактних тварин.

Тварини виводились з експерименту на 7, 21, 42 та 90 добу після операційного втручання по 7 тварин у кожній групі спостереження шляхом передозування тіопенталового наркозу. За загальноприйнятою методикою робили забір та обробку гістологічного матеріалу – сім'яні канатики із сітчастим імплантатом. Отримані фрагменти тканин фіксували в 10% розчині нейтрального формаліну. Після гістологічної проводки у висхідній батареї спиртів матеріал заливали в парафін. Зрізи, виконані на санному мікротомі, товщиною 4-5 мкм фарбували гематоксиліном і еозином. Отримані гістологічні препарати вивчали у світловому мікроскопі.

При вивченні змін сім'явиносної протоки тварин контрольної групи відмічено, що на 7 добу спостереження значних патологічних змін не виявлено. На 21 добу після операції відзначається виражена деформація й нерівномірне потовщення епітелію та його злущення, в стінці виявлялись дрібновогнищеві діапедезні крововиливи. Найбільш вираженими зміни епітелію слизової оболонки були на тих ділянках, де розширений просвіт протоки був виповнений щільно розташованими сперматозоїдами (зв'язаними між собою, що свідчить про незавершену сперміацію), тобто там, де були прямі ознаки повної або часткової обструкції.

Також відбувається значне потовщення сполучнотканинної пластини, більш виражене по полюсах протоки, спостерігається нерівномірність ширини її просвіту й товщини м'язової оболонки. Починаючи з 21 доби експерименту відмічено прогресивне збільшення товщини стінки сім'явиносної протоки спочатку за рахунок набряку м'язової оболонки, а в подальші терміни спостереження – стовщення стінки сім'явиносної протоки за рахунок розростання сполучної тканини власної пластини. При цьому спочатку відбувається вогнищеве розростання – 42 доба (Рис. 1), потім – дифузне, не завжди рівномірне на 90 добу експерименту.

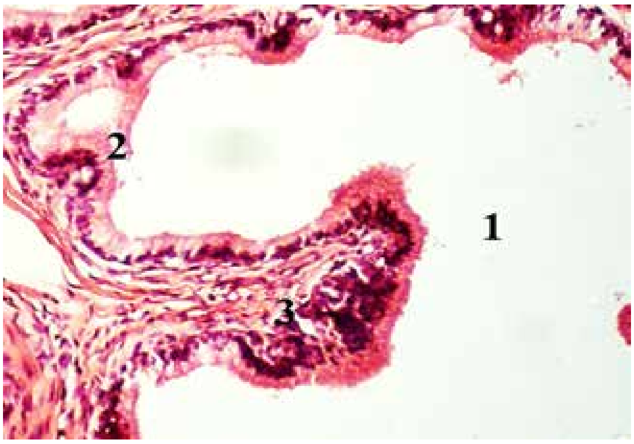

Рис. 1. Гістологічна будова сім'явиносної протоки на 42 добу експерименту, контрольна група тварин: 1 – просвіт протоки; 2 – відшарування епітелію; 3 – вогнищеве потовщення стінки сім'явиносної протоки.

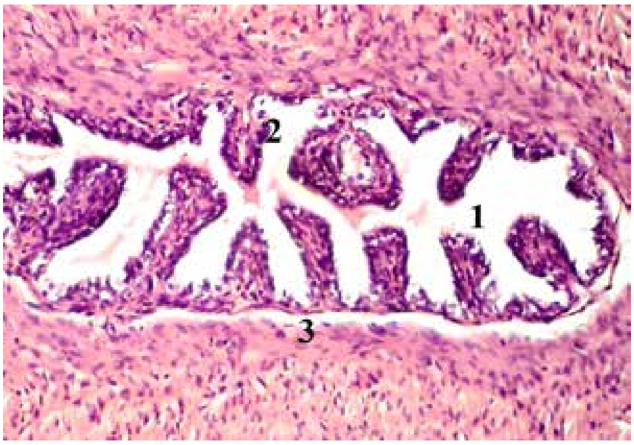

Рис. 2. Гістологічна будова сім'явиносної протоки на 90 добу експерименту, контрольна група тварин: 1 – просвіт протоки; 2 – деформація епітелію; 3 – склероз та потовщення стінки сім'явиносної протоки.

Поряд з розростанням сполучної тканини зменшується діаметр сім'явиносної протоки, що найбільш виражено на 90 добу експерименту (Рис. 2). На нашу думку, виявлені зміни пов'язані з втягненням сім'явиносної протоки в сполучнотканинний рубець, що утворився навколо поліпропіленового імплантата.

В основній групі тварин після операції на 21 добу експерименту виявляється деяке потовщення епітелію сім'явиносної протоки. Незначне потовщення сполучнотканинної пластини спостерігається на 42 добу експерименту (Рис. 3), а на 90 добу спостереження показники наближаються до норми (Рис. 4).

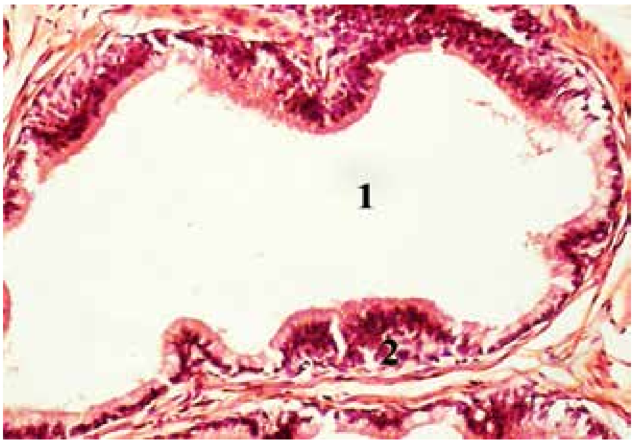

Рис. 3. Гістологічна будова сім'явиносної протоки на 42 добу експерименту, основна група тварин: 1 – просвіт протоки; 2 – вогнищеве потовщення стінки сім'явиносної протоки.

Рис. 4. Гістологічна будова сім'явиносної протоки на 90 добу експерименту, основна група тварин: 1 – просвіт протоки; 2 – стінка сім'явиносної протоки, наближена до інтактної.

Товщина сполучнотканинної пластинки сім'явиносної протоки інтактних тварин була – 12,3±0,66 мкм. Вже на 7 добу експерименту спостерігається збільшення даного показника в обох групах тварин, що, на нашу думку, пов'язано з операційною травмою. В контрольній групі тварин товщина сполучнотканинної пластинки сім'явиносної протоки прогресивно збільшувалась протягом подальших термінів спостереження. Натомість в основній групі тварин даний показник поступово нормалізувався на 42 добу експерименту і був достовірно меншим за такий же показник

контрольної групи тварин. Динаміка зміни товщини сполучнотканинної пластинки сім'явиносної протоки показана на Рис. 5.

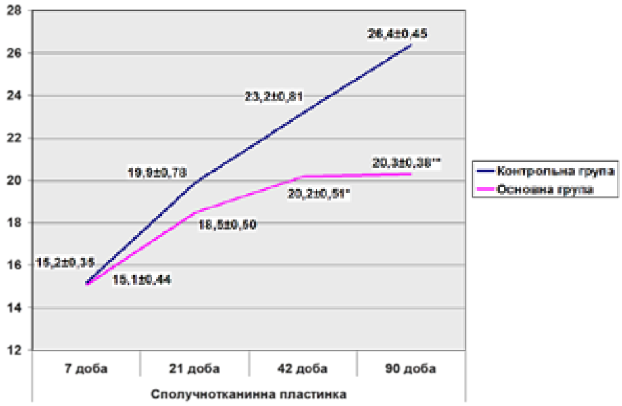

Рис. 5. Динаміка зміни товщини сполучнотканинної пластинки сім'явиносної протоки, мкм

*Примітка: * – при р<0,05 відносно показника контрольної групи;*
*** – при р<0,001 відносно показника контрольної групи.*

В судинному компоненті сім'яного канатика починаючи з 21 доби експерименту необхідно зазначити наявність в контрольній групі тварин вираженого повнокрів'я артерій та вен. Як і в інтактних тварин, діаметр артерій перевищував діаметр вен. Однак, вени мали тонку стінку зі слабко розвинутою одношаровою м'язовою оболонкою. Динаміка артеріо-венозного співвідношення, яке визначалось шляхом порівняння виміряних внутрішніх діаметрів парних вен та артерій, свідчить про розвиток венозного застою в тварин контрольної групи – 0,8 на 21 добу експерименту, з погіршенням даного показника до 0,6 на 90 добу експерименту.

Розширений просвіт венозних судин на деяких ділянках був заповнений вільно розташованими посеред плазми еритроцитами, що само по собі є ознакою повнокрів'я. В інших ділянках між щільним конгломератом еритроцитів, у тому числі деформованих, та стінкою судин залишався простір, заповнений плазмою та вільно розташованими елементами крові (ознаки сладж-феномену). В тварин контрольної групи явища повнокрів'я венозних судин, підвищена їх звитість зберігались протягом всіх термінів спостереження. Дані показники свідчать про розширення вен сім'яного канатика внаслідок порушення венозного відтоку, що, на нашу думку, пов'язано зі звуженням просвіту вен внаслідок втягнення їх в рубець навколо імплантата.

В основній групі тварин нормалізація кровообігу була відмічена вже в ранні терміни спостереження – венозного застою не виявлено. Тенденції до погіршення кровообігу в пізні терміни спостереження не відмічалось.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження доводить наявність змін в стінці сім'явиносної протоки у вигляді прогресивного потовщення її стінки, що в остаточному підсумку може привести до обструктивного безпліддя. Це пояснюється розвитком рубцевої тканини в зоні контакту сім'явиносної протоки із сітчастим імплантатом. Також слід зазначити, що у тварин контрольної групи виникали значні розлади кровообігу сім'яного канатика як артеріального, так і венозного, які призводили до розвитку хронічної гіпоксії яєчка. Натомість при розмежуванні сім'яного канатика й полімерного імплантата зміни репродуктивних органів мають не настільки глибокий, повністю зворотний характер.

Отримані результати дають підставу загострити увагу на проблемі впливу поліпропіленового сітчастого імплантата на репродуктивні органі при пахвинній герніопластиці та доводять необхідність розмежування імплантата й сім'яного канатика.

Список літератури:

1. Ахмед М. М. Хирургическое лечение больных с паховой грыжей / М. М. Ахмед // Хірургія України. – 2012. – № 2. – С. 99-107.
2. Влияние сетчатого имплантата на репродуктивную функцию при паховой герниопластике (экспериментальное исследование) / А. В. Протасов, Г. А. Кривцов, Л. М. Михалева [и др.] // Хирургия. – 2010. – № 8. – С. 28-32.
3. Вплив виду та способу імплантації сітчастого протеза при алопластиці пахових гриж на перебіг післяопераційного періоду / М. І. Тутченко, С. М. Піотрович, О. В. Васильчук, І. В. Клюзко // Український Журнал Хірургії. – 2011. – № 4. – С. 48-51.
4. Глодан О. Я. Вплив на сперматогенез тривалої фіксації сім'яного канатика під час пластики пахвинного каналу / О. Я. Глодан // Клінічна та експериментальна патологія. – 2009. – Т. VIII, № 4(30). – С. 20-22.
5. Грицуляк Б. В. Гістоультраструктура звивистих сім'яних трубочок яєчка після пластики задньої стінки пахвинного каналу / Б. В. Грицуляк, В. Б. Грицуляк, О. Є. Халло // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2009. – Т. 8, № 4. – С. 43-45.
6. Милюков В. Е. О влиянии паховой грыжи и ее оперативного лечения традиционными способами на репродуктивную функцию мужчин / В. Е. Милюков, А. М. Киселенко // Анналы хирургии. – 2006. – № 3. – С. 13-17.
7. Рязанов Д. Ю. Значення операції Ліхтенштейна при хірургічному лікуванні пахової грижі / Д. Ю. Рязанов // Одеський медичний журнал. – 2009. – № 6(116). – С. 73-74.
8. Assessment of postoperative outcomes after laparoscopic total extraperitoneal versus Lichtenstein repair for inguinal hernia / E. Aytac, S. Demiryas, T. Mizrakli [et al.] // Hernia. – 2010. – Vol. 14, Suppl. 1. – P. 35.
9. European Hernia Society guidelines on the treatment of inguinal hernia in adult patients / M. P. Simons, T. Aufenacker, M. Bay-Nielsen [et al.] // Hernia. – 2009. – Vol. 13. – P. 343-403.

Москалюк А.П.
Буковинский государственный медицинский университет

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ СПОСОБА ПАХОВОЙ АЛЛОГЕРНИОПЛАСТИКИ ПУТЕМ ИЗУЧЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ СТРУКТУР СЕМЕННОГО КАНАТИКА

Аннотация
В работе приведены изменения структур семенного канатика под влиянием контакта с синтетическим имплантатом. Описаны изменения семявыносящего протока, ведущие к обструкционному бесплодию. Доказано негативное влияние имплантата на кровоток в яичковой артерии и вене, в результате чего развивается хроническая ишемия яичка. Показано, что при разграничении имплантата и семенного канатика уменьшается втягивание структур последнего в соединительнотканный рубец. При хирургическом лечении паховых грыж необходимо предупреждать контакт имплантата и семенного канатика.
Ключевые слова: паховая грыжа, семенной канатик, семявыносящий проток, сетчатый имплантат, яичко.

Moskaliuk O.P.
Bukovinian State Medical University

EXPERIMENTAL SUBSTANTIATION OF METHOD OF INGUINAL ALOHERNIOPLASTY BY EXAMINING THE CHANGES IN THE STRUCTURES OF THE SPERMATIC CORD

Summary
This paper presents the changes of the spermatic cord structures influenced by contact with a synthetic implant. Described changes of the ejaculatory duct, leading to obstructive infertility. We prove a negative impact of the implant on blood flow in the testicular artery and vein, resulting in chronic ischemia of testicles is developing. Shown that the demarcation of the implant and the spermatic cord reduced involvement of structures the last in connective tissue scar. In the surgical treatment of inguinal hernias should prevent contact of the implant and the spermatic cord.
Keywords: inguinal hernia, spermatic cord, ejaculatory duct, mesh implant, testicle.

УДК 616.314-002.4-07

РЕЗИСТЕНТНІСТЬ ЕМАЛІ ПОСТІЙНИХ ЗУБІВ ДО КАРІЄСУ ТА ОСНОВНІ СПОСОБИ ЇЇ ДІАГНОСТИКИ (ОГЛЯД)

Падалка А.І.
Українська медична стоматологічна академія

У роботі розглянуто причини низької резистентності емалі постійних зубів. Описано особливості мінералізації зубів до і після їх прорізування. Представлено види емалі по ступеню мінералізованості. Наведено найбільш поширені методи діагностики емалевої резистентності. В огляді проаналізовані літературні матеріали за цією тематикою.
Ключові слова: резистентність емалі, мінералізація, гідроксиапатит, карієс, метод діагностики.

Постановка проблеми. Істотним чинником, що визначає розвиток карієсу, є низька опірність або резистентність емалі зубів до ушкоджувальної дії карієсогенних факторів [4, 6, 19]. В даній роботі мова піде про резистентність емалі зуба, тобто про тканинну та молекулярну резистентність, оскільки у разі розвитку карієсу саме ця тканина ушкоджується в першу чергу [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Залежність резистентності твердих тканин зубів до карієсу від ступеня їх мінералізації – закономірність, доведена і клінічно підтверджена в численних дослідженнях [7, 16, 20, 33]. При розробці методів профілактики карієсу основна увага приділяється вивченню формуванню емалі, яка безпосередньо контактує з агресивним середовищем порожнини рота і забезпечує стійкість зубів до дії кислот [27, 31]. В результаті ряду клінічних досліджень була показана достовірно більша ймовірність розвитку карієсу в слабомінералізованих твердих тканинах у порівнянні з тканинами з нормальною мінералізацією [22, 25].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вивченням залишається питання, про те якою ж максимальною резистентністю повинна володіти емаль зуба, щоб вона в природних умовах порожнини рота не піддавалася демінералізації під агресивною дією карієсогенної зубної бляшки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення літературних даних щодо основних причин низької резистентності емалі постійних зубів та аналіз існуючих способів діагностики емалевої резистентності.

Виклад основного матеріалу. У перші роки після прорізування зубів стійкість емалі до карієсу низька, але потім протягом декількох років вона в умовах порожнини рота збільшується, поки не стане значно вищою. Цей процес називається дозріванням [1, 5]. Внаслідок низької резистентності емалі постійні зуби найінтенсивніше уражаються карієсом в перші три роки після їх прорізування, а потім, з плином часу, така негативна динаміка поступово повільно знижується, але ніколи не втрачається.

Причини низької резистентності до карієсу емалі постійних зубів в перші роки після їх прорізування криються перш за все в особливостях мінералізації зубів до і після їх прорізування [8, 11]. Енамелобласти продукують органічні речовини, які поступово набувають фібрилярної структури, перетворюючись на органічний матрикс. Перші етапи мінералізації емалі відбуваються одночасно з формуванням органічного матриксу або незабаром після нього. Органічний матрикс визначає формування і орієнтацію кристалів мінерального компоненту емалі, яким є гідроксиапатит $Ca_{10}(PO_4)_6(OH)_2$ [5, 8, 11, 19]. Спочатку утворюється гідроксиапатит $Ca_8(H3O^+)_4(PO_4)_6(OH)_2$ з молярним співвідношенням Ca/P, який дорівнює 1,33, що свідчить про існування в гратах його кристалів вакантних місць або дефектів, тобто їх незрілості. Потім утворюється гідроксиапатит з дев'ятьма, десятьма, одинадцятьма, дванадцятьма і можливо з більшою кількістю атомів кальцію. У кристалах гідроксиапатиту $Ca_{10\text{-}14}(PO_4)_6(OH)_2$ молярний коефіцієнт Ca/P коливається від 1,67 до 2,4. Поступово гідроксиапатит перетворюється в гідроксифторапатит та фторапатит. Дозрівання кристалів гідроксиапатиту, а отже і емалі зуба, триває багато місяців і років. Насамперед мінералізується емаль горбків молярів і ріжучого краю різців, і лише через багато місяців після цього відбувається мінералізація емалі фісур та пришийкової ділянки зуба. Таким чином, ступінь мінералізації, або мінералізованість емалі, а отже і її зрілість, в різних ділянках коронок зубів нерівномірна: вища на горбках і ріжучих краях, нижча у фісурах і пришийковій області [9].

По ступеню мінералізованості (зрілості), а отже і резистентності, емаль постійних зубів після їх прорізування І. О. Падалка [23, 24] умовно диференціював на 4 види: незріла, молода, така, що дозріває (1-а фаза – перехід незрілої емалі в молоду, 2-а фаза – перехід молодої емалі в зрілу) і зріла. Незріла – емаль фісур і пришийкової області безпосередньо і незабаром після прорізування зубів. Молода – емаль горбків молярів і премолярів, ріжучих країв різців та ікол протягом декількох місяців після їх прорізування. Що дозріває – незріла і молода емаль зубів протягом декількох років після їх прорізування. Зріла – емаль зубів 20-річних осіб і старше.

О. Г. Авраамова, В. К. Леонтьєв, Т. Н. Жорова [1] в процесі дозрівання фісур перших постійних молярів виділили такі фази:

1. Початкова фаза дозрівання (повільно плинна).
2. Активна фаза (швидкоплинна).
3. Фаза неповної зрілості (при несприятливих умовах на цьому етапі процес дозрівання емалі може зупинитися).
4. Фаза повної зрілості.
5. Фаза повторної демінералізації (може бути після неповної і повної зрілості).

Третю і п'яту фази автори вважають наслідком карієсогенної ситуації в порожнині рота, подолати яку організм дитини самостійно не може навіть за сприятливих умов для порожнини рота – тривалого застосування гігієнічної зубної пасти при контрольованій гігієні рота. Отже, для дозрівання емалі зубів в період їх прорізування недостатньо лише хорошої гігієни. Для цього необхідні додаткові засоби, які б забезпечили повноцінну мінералізованість емалі зуба.

Мінералізованості емалі надається велике значення, оскільки з меншою її мінералізованістю, а отже і резистентністю, зв'язують високу кислотну

розчинність емалі фісур і контактних поверхонь та велику схильність зубів до карієсу [19]. З більшою мінералізованістю емалі, тобто з більшою її резистентністю, зв'язують меншу кислотну розчинність емалі бугрів молярів та ріжучих країв ікол і різців та незначну схильність зубів до карієсу. Це відбувається тому, що в зрілій емалі [$Ca_{12-14}(PO_4)_6F_2$] молярний коефіцієнт Са/Р досягає 2 [38] – 2,4 [19]. Грати кристала гідроксиапатиту не руйнуються, поки співвідношення Са/Р не знизиться до критичного значення 1,33 [19]. При подальшому його падінні структура гідроксиапатиту руйнується. Таким чином, в зрілій емалі накопичено значний запас кальцію (4-6 атомів), тобто запас здоров'я [9]. У незрілій емалі такого резерву кальцію немає, оскільки в ній молярне співвідношення Са/Р коливається від 1,33 до 1,6. От чому, грати кристалів гідроксиапатиту незрілої емалі, в якій вже є критичне співвідношення Са/Р = 1,33, одразу починають розпадатися під дією кислоти зубної бляшки. Відсутність доступу слини до такої емалі призводить до зниження її ремінералізації та розвитку карієсу [2].

Найбільший природний опір до ураження карієсом має зріла емаль постійних зубів з найвищою мінералізованістю. Але і така емаль повністю не захищена від ушкодження агресивними карієсогенними чинниками. Первинний карієс розвивається і в зрілому віці. В роботах Fuerstenau [36] та І.О. Падалки [23, 24, 26] показано, що між мінералом гідроксиапатитом і рідиною обмін іонами водню та кальцію не відбувається при рН = 7,0, тоді як між мінералом фторапатиту і рідиною обмін іонами водню та кальцію не відбувається при рН=6,0. Це означає, що гідроксиапатит починає розчинятися при значеннях рН трохи нижчих від 7,0, тоді як фторапатит починає розчинятися при значеннях рН тільки нижчих 6,0. В такому разі, якщо зріла емаль навіть містить в собі велику кількість фторапатиту, то вона буде розчинятися при рН нижчих від 6,0. Звідси стає зрозумілим, чому критичне значення рН для зрілої емалі дорівнює 5,7-5,0 [19]. Цей проміжок між показником рН 6,0 і 5,7 заповнює пелікула. Адже в умовах порожнини рота вона бере на себе перший «удар кислоти». J. C-Y. Chan, F.J. Hill та H.N. Newman [35] стверджують, що формування гомогенного шару CaF_2 під впливом фторидів зрушують пороговий рівень демінералізації до рН=4,6 [28], проте з цим твердженням навряд чи можна погодитися, так як навіть фторапатит починає розчинятися вже при рН нижчому 6,0 [36].

Існуючі методи контролю мінералізаційних процесів в твердих тканинах зубів людини і тварин, а отже і резистентності емалі, включають кислотну біопсію [17, 18] зіскрібок емалі [30], тести кислотної резистентності емалі [13, 14], електрометрію [2, 3, 4, 15], електронномікроскопічні дослідження [10], скануючу мікроскопію і вимірювання мікротвердості [37], спектроколориметричний метод [12], а в останні роки флуоресцентна діагностика з використанням апаратів DIAGNOdent (KaVo, Німеччина), Vista Proof і Vista Cam IX (Dűrr Dental, Німеччина) [14, 21, 29]. Кожен з вказаних способів володіє певними перевагами. Деякі методи знайшли широке застосування в повсякденних клінічних і лабораторних дослідженнях. Найчастіше застосовуються ТЕР, КОШРЕ, електрометричний, спектроколориметричний методи та флюоресцентна діагностика.

Тест емалевої резистентності (ТЕР) розроблений В. Р. Окушко та Л.І. Косарєвою в 1983 році. Він дозволяє встановити функціональну резистентність емалі щодо кислоти. Тест може бути використаний, як первинно-діагностичний, а також для об'єктивної оцінки ефективності ремінералізуючої терапії під час диспансерного спостереження та лікування хворих. Для об'єктивізації дослідження в останні роки запропоновано використовувати цифрові фотоапарати та комп'ютерну програму [32, 34].

КОШРЕ-тест (клінічна оцінка швидкості ремінералізації емалі) представлений Т.Л. Рединовою, В.К. Леонтьєвим, Г.Д. Овруцьким (1982) базується на визначенні стійкості емалі до дії кислот і ремінералізуючих властивостей слини.

Метод електрометрії, рекомендований Г.Г. Івановою в 1984 році, полягає в здатності гіпомінералізованих тканин проводити електричний струм різної величини з моменту прорізування зуба при встановленні надійного контакту між активною поверхнею електроду і досліджуваною поверхнею зуба за допомогою розчину електроліту. Цей метод дозволив визначити відносно точні терміни остаточного дозрівання твердих тканин всіх груп зубів, визначати початковий рівень мінералізації зубів, що дало можливість диференціювати незрілу емаль і початковий карієс в фісурах зубів, підтвердити ефективність профілактики і лікування фісурного карієсу сучасними методами.

Спектроколориметричний оптичний експрес-метод оцінки змін в структурі емалі і дентину зубів, які зв'язані з процесами їх мінералізації, ремінералізації й демінералізації, запропонований О.В. Деньгою (1999). Заснований на відмінності спектрів коефіцієнта віддзеркалення світла гідроксиапатитом і білковою матрицею зуба в області довжин хвиль 380-720 нм. Метод дозволяє оцінювати зміни мінералізації емалі зубів, як по окремих вказаних оптичних і колірних параметрах, так і по сукупності цих параметрів. При цьому можна фіксувати кількісно незначні зміни в мінералізаційних процесах, обумовлені лікувально-профілактичними заходами.

Оптична флюоресцентна діагностика (QLF) – метод, який дозволяє провести кількісну оцінку втрати твердих тканин зуба; заснований на виникненні власного світіння тканин зуба під дією блакитного світла з певною довжиною хвилі. З цією метою використовується світловипромінююча система для діагностики карієсу Vista Proof і Vista Cam IX (Dűrr Dental). Система складається з ксенонової газорозрядної лампи, обладнаної оптичним фільтром для генерації блакитного світла. Світловий потік направляють через рідконаповнений світловод на зуб. Після сканування зображення флюоресцуючого зуба через високочастотний фільтр передається на цифрову відеокамеру, з якої надходить на комп'ютер, де перетворюється в віртуальне зображення і аналізується за допомогою спеціально розробленої програми.

Каріозні дефекти в залежності від глибини забарвлюються в червоний, помаранчевий або жовтий колір. Інформативність методу складає близько 80%.

Лазерна флюоресцентна діагностика – метод, заснований на ефекті флюоресценції твердих тканин зубів при опроміненні їх лазерним світлом. Для проведення лазерної флюоресцентної діагностики використовують апарат «DIAGNOdent» (KaVo) і більш зручний для роботи компактний апарат «DIAGNOdent Pen» (KaVo). Це бездротовий прилад, оснащений лазером і флюоресцентним детектором. Застосовується для ранньої діагностики карієсу в фісурах, на гладких поверхнях, в апроксимальній зоні. Дія апарату заснована на лазерній флюоресцентній спектроскопії. Здорові та уражені тканини зуба флюоресцують при попаданні на них лазерного променя з різною довжиною хвилі. Таким чином, прилад сигналізує про каріозний процес вже тоді,

коли зовні зуби ще здаються здоровими. Довжина хвилі «DIAGNOdent» = 655 нм (червоне випромінювання) забезпечує флюоресцентний аналіз каріозних змінених тканин, шляхом відфільтровування хвиль довжиною > 680 нм. Чутливість методу значно збільшується після нанесення флюоресцуючого маркера. Флюоресцентне світіння хромофора, який є маркером, дозволяє визначити вогнища демінералізації твердих тканин зуба на глибині 5-6 мкм.

Лазерне флюоресцентне обстеження не викликає неприємних відчуттів у пацієнта. Його інформативність значно більше, ніж при традиційному візуальному обстеженні, і становить близько 90%.

Висновки. Таким чином, резистентність емалі постійних зубів до карієсу поступово зростає після їх прорізування, досягаючи максимальної зрілості (мінералізованості) в 18-20 років внаслідок чого загроза ураження зубів карієсом знижується. Але зуби зі зрілою емаллю можуть уражатися карієсом. Для контролю за станом резистентності емалі розроблена велика кількість способів діагностики, але в повсякденній практиці використовуються лише декілька з них.

Список літератури:

1. Авраамова О. Г. Профилактика кариеса фиссур путём регуляции созревания эмали фторидсодержащими зубными пастами / О. Г. Авраамова, В. К. Леонтьев, Т. Н. Жорова // В книге: В.К. Леонтьев «Школа». М., Медицинская книга, 2009. – С. 193-201.
2. Авраамова О. Г. Фиссурный кариес: проблемы и пути их решения / О. Г. Авраамова, С. С. Муравьева // «Стоматологический вестник». – 2007. – № 11. – С. 4-5.
3. Астахова М. И. Электрометрические исследования твёрдых тканей зубов у больных с хроническими воспалительными заболеваниями почек / М. И. Астахова, Л.П. Герасимова, В.Н. Павлов // Стоматология. – 2009. – № 2. – С. 20-22.
4. Борисенко А. В. Кариес зубов /А. В. Борисенко – К.: Книга-плюс. – 2005. – 344 с.
5. Боровский Е. В. Кариес зубов: препарирование и пломбирование / Е. В. Боровский – М.: АО «Стоматология», 2001. – 144 с.
6. Боровский Е. В. Биология полости рта / Е. В. Боровский, В. К. Леонтьев – М.: Медицинская книга, 2001. – 304 с.
7. Боровский Е. В. Кариесрезистентность / Е. В. Боровский, В. К. Леонтьев // Стоматология. – 2002. – № 5. – С. 26-28.
8. Быков В. Л. Гистология и эмбриология органов полости рта человека / В. Л. Быков – Санкт-Петербург, 1996. – 248 с.
9. Виноградова Т. Ф. Стоматология детского возраста / Т. Ф. Виноградова, О. П. Максимова, В. В. Рогинский [и соавт.]. – М.: Медицина. – 1987. – 526 с.
10. Воложин А. И. Применение реминерализирующего средства «БВ» в комплексе с высокоэнергетическим лазером для лечения кариеса зубов у детей (в эксперименте) / А. И. Воложин, Е. И. Сальков, Л. П. Кисельникова // Институт стоматологии. – 2009. – № 1. – С. 94 – 95.
11. Гемонов В. В. Развитие и строение органов ротовой полости и зубов / В. В. Гемонов, Э. Н. Лаврова, Л. И. Фалин – Издательство: ГОУ ВУНМЦ МЗ, 2002. – 256 с.
12. Деньга О. В. Спектроколориметрическая оценка процессов минерализации в твёрдых тканях зубов / О. В. Деньга // Вісник стоматології. – 1999. – № 1. – С. 2-4.
13. Деньга О. В. Количественная оценка цветовой насыщенности окраски зубов при ТЭР-тесте / О. В. Деньга, Э. М. Деньга и др. // Инф. Листок. – Одесса, ОЦНТЭИ. – 1996. – № 160. – 3 с.
14. Детская терапевтическая стоматология. Национальное руководство / под ред. В. К. Леонтьева, Л. П. Кисельниковой. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 896 с. – (Серия «Национальные руководства»).
15. Иванова Г. Г. Изучение резистентности зубов к кариесу по электропроводности твёрдых тканей зубов / Г. Г. Иванова, В. К. Леонтьев // Институт стоматологии. – 2012. – № 1(54). – С. 68-69.
16. Качуровська В. О. Підвищення карієсрезистентності постійних зубів в період їх мінералізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.01.22 «Стоматологія» / В. О. Качуровська. – Київ, 2006. – 16 с.
17. Кузьмина Э. М. Клинико-лабораторное обоснование эффективности применения отбеливающих зубных паст / Э. М. Кузьмина, Н. И. Крихели, Т. А. Смирнова // «Стоматология». – 2006. – № 5. – С. 13-17.
18. Купец Т. В. Кальций, фосфор или все-таки фтор?.. / Т. В. Купец // «Профилактика в стоматологии». – 2010. – № 4. – С. 76-78.
19. Леонтьев В. К. Профилактика стоматологических заболеваний / В. К. Леонтьев, Г. Н. Пахомов. – М.: 2006. – 416 с.
20. Луцкая И. К. Возрастные особенности механизмов резистентности зубов к кариесу и пути управления ими: автореф. дисс. на соискание учёной степени доктора мед. наук: спец. 14.00.22 «Стоматология» / И. К. Луцкая. – М., 2009. – 17 с.
21. Новые технологии в стоматологии. – Режим доступа: http://www.stomatolog.med.cap.ru/Page.aspx?id=577280
22. Падалка А. І. Динаміка резистентності емалі третіх молярів у перші роки після їх прорізування / А. І. Падалка // Український стоматологічний альманах. – 2009. – № 6. – С. 65-69.
23. Падалка И. А. Клинико-патогенетические аспекты кариеса и обоснование его профилактики у детей при кариесогенной ситуации: автореф. дис. на соискание учён. степени доктора мед. наук: спец. 14.00.21 – «Стоматология» / И. А. Падалка. – Полтава, 1992. – 36 с.
24. Падалка І.О. Теоретичне обгрунтування та засоби місцевої профілактики карієсу зубів у дітей. Посібник для самостійної роботи студентів / І.О. Падалка. // – Полтава, 1997. – 75 с.
25. Падалка И. А. Высокое критическое значение pH для эмали зубов с незавершённой минерализацией как определяющий фактор раннего их поражения кариесом / И.А. Падалка, А.И. Падалка // Інноваційні технології – в стоматологічну практику: матеріали III (IX) з'їзду Асоціації стоматологів України. – Полтава, Дивосвіт. – 2008. – С. 99.
26. Падалка И. А. Фосфаты, кальций и фтор не могут уберечь эмаль зуба от деминерализации при максимально низком значении pH зубной бляшки / И. А. Падалка, А. И. Падалка // Український стоматологічний альманах. – 2012. – № 2. – Т. 2. – С. 24-27.
27. Скрипкина Г. И. Клинико-лабораторные показатели органов и тканей полости рта кариесрезистентных детей школьного возраста / Г. И. Скрипкина, В. Г. Сунцов, А. Н. Питаева // Институт стоматологии. – 2009. – № 4. – С. 62-63.
28. Скрипкина Г. И. Аминофториды в профилактике кариеса / Г. И. Скрипкина, А. Ж. Гарифуллина // Клиническая стоматология. – 2008. – № 4. – С. 44-45.
29. Солонько Г. М. Досвід використання приладу «Diagnodent« для визначення показань до герметизації фісур: матеріали II (IX) з'їзду Асоціації стоматологів України. – 2004. – С. 124 – 125.
30. Страх О. О. Клиническое обоснование минерализующего эффекта зубных паст при лечении начального кариеса: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. мед. наук: спец. 14.00.21 «Стоматология» / О. О. Страх. – Ижевск, 2006. – 18 с.

31. Удод О. А. Вивчення ультраструктури поверхні емалі постійних зубів / О. А. Удод, Г. Г. Павлова // Український стоматологічний альманах. – 2012. – № 5. – С. 113-114.
32. Хоменко Л. А. Клинико-лабораторная оценка эффективности лечебно-профилактических зубних паст в профилактике кариеса / Л. А. Хоменко, Г. В. Сороченко // Саратовский научно-медицинский журнал. – 2011. – Том 7, № 1 (приложение). – С. 202-206.
33. Altenburger M.J. Remineralization of artificial interproximal carious lesion using a fluoride mouthrinse / M. J. Altenburger, J. F. Schirrmeister, K. T. Wrbas, E. Hellwig // Am J. Dent. – 2007. – № 20. – P. 385-389.
34. Bellamy Phillip G. Рандомизированное клиническое исследование по сравнительной оценке ингибирования зубного налета при использовании зубной пасты Sensodyne Pronamel и зубной пасты blend-a-med EXPERT ЗАЩИТА ДЁСЕН / Phillip G. Bellamy, Nichelle Khera et all. // Институт стоматологии. – 2009. – № 2. – С. 50-52.
35. Chan J. C-Y. Uptake of fluoride by sound and artificially carious enamel in vitro following application of topical sodium and amine fluorides / J. C-Y., Chan, F. J. Hill, H. N. Newman // J Dent. – 1991. – № 19. – P. 110-115.
36. 36. Fuerstenau – цит.: А. Адамсон. Физическая химия поверхностей. – М.: Мир, 1979. – 568 с.
37. Tatsumi T. Remineralization of etched dentin / T. Tatsumi, S. Inokoshi, T. Yamada, H. Hosoda // J. Prosthet. Dent. – 1992. – № 67(5). – P. 617-620.
38. Wei S. H. Y. Electron microscope analysis of enamel remineralization / S. H. Y. Wei // Tooth enamel. – 1971. – № 5. – P. 207-211.

Падалка А.И.
Украинская медицинская стоматологическая академия

РЕЗИСТЕНТНОСТЬ ЭМАЛИ ПОСТОЯННЫХ ЗУБОВ К КАРИЕСУ И ОСНОВНЫЕ СПОСОБЫ ЕЁ ДИАГНОСТИКИ (ОБЗОР)

Аннотация
В работе рассмотрены причины низкой резистентности эмали постоянных зубов. Описаны особенности минерализации зубов до и после их прорезывания. Представлены виды эмали по степени минерализованности. Приведены наиболее распространенные методы диагностики эмалевой резистентности. В обзоре проанализированы литературные материалы по этой теме.
Ключевые слова: резистентность эмали, минерализация, гидроксиапатит, кариес, метод диагностики.

Padalka A.I.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

RESISTANCE OF ENAMEL OF PERMANENT TEETH TO CARIES AND BASIC METHODS OF ITS DIAGNOSTICS (REVIEW)

Summary
This article reviews the causes of the low resistance of permanent teeth enamel. The features of mineralization of teeth before and after the eruption are described. Presented the types of enamel depending on the degree mineralization. The most common methods of enamel resistance diagnostic are shown. The literary materials on this topic have been reviewed and analyzed.
Keywords: resistance of the enamel, mineralization, hydroxyapatite, caries, method of diagnostic.

УДК 616.314.17-008.1-02:616-022.7

РОЛЬ БАКТЕРІЙ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ ТКАНИН ПАРОДОНТА

Перебейнос О.П., Островський П.Ю., Бойцанюк С.І.
Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

Дані численних досліджень підтверджують, що причиною виникнення і розвитку захворювань пародонта є персистенція пародонтопатогенної мікрофлори. Серед пародонтопатогенів виділяють: *Porphyromonas gingivalis, Prevotella intermedia, Tannerella forsythensis* (раніше *Bacteroides forsythus*), *Treponema denticola* і *Aggregatibacter* (раніше *Actinobacillus) actinomycetemcomitans.* Визначення мікробного складу дозволяє отримати необхідну інформацію для діагностики та визначення тактики лікування захворювань пародонту.

Ключові слова: захворювання пародонту, зубний наліт, біоплівка.

Ще в 1680 році Антоні ван Левенгук за допомогою мікроскопу вперше виявив мікроорганізми на поверхні зуба та описав їх [1]. З того часу в порожнині рота ідентифіковано більше ніж 700 видів мікроорганізмів, більшість із них асоціюється із зубною бляшкою [2; 10]. У ротовій порожнині мікроорганізми функціонують як координоване співтовариство. Це спільнота має відносно постійний склад і властивості, тобто підтримує мікробний гомеостаз. Стійкість складу мікрофлори ротової порожнини обумовлена наступними факторами: наявністю відповідних рецепторів для початкового прикріплення бактеріальних клітин, набором поживних речовин; певними рівнями pH, окисно-відновного потенціалу. Видове співвідношення мікробів ротової порожнини може змінюватися при зміні дієти, прорізуванні зубів або, наприклад, при зменшенні кількості слини (побічний ефект при радіотерапії або прийомі деяких медикаментів) [15;16].

Слина надає найбільш виражений вплив на мікробіоценоз ротової порожнини, так як визначає pH і буферну ємність середовища, містить поживні речовини, а глікопротеїни і білки слини (лізоцим, лактоферин, сіалопероксидаза, антимікробні пептиди) сприяють адгезії одних мікроорганізмів та елімінації інших [15; 21].

На поверхні емалі зуба відзначаються такі утворення: кутикула, пеллікула, зубний наліт (бляшка), зубний камінь, харчові рештки і муцинова плівка [2; 4].

Зазвичай наліт складається з сукупності харчових залишків (харчового дебрису), мікроорганізмів, злущених епітеліальних клітин, лейкоцитів та суміші протеїнів і ліпідів слини. Основну масу нальоту становлять мікроорганізми, яких в 1 мг його речовини може міститися до кількох мільярдів (до 2,5х1010). Серед мікроорганізмів зубного нальоту переважають стрептококи – 70% колоній, 15% представлено вейлонелами та нейсеріями, 15% – стафілококами, лептотрихіями, фузобактеріями, актиноміцетами, дріжджоподібними грибами тощо [9; 13]. Інтенсивність утворення та його кількість залежать від низки чинників: кількості та якості їжі, в'язкості слини, наявності та характеру мікрофлори, ступеня очищення зубів, стану тканин пародонта.

Зубний наліт починає утворюватися через 2 год. після чищення зубів товщиною менше до 1 мм. Протягом доби на поверхні зуба переважає кокова флора, після 24 год – паличкоподібні бактерії. Особливе значення має Streptococcus mutans, так як цей організм формує наліт. Через 2 доби на поверхні зубного нальоту виявляються численні палички і ниткоподібні бактерії. У міру розвитку зубного нальоту змінюється і його мікробна флора. Спочатку утворений наліт містить аеробні мікроорганізми, більш зрілий – аеробні та анаеробні. [2; 13; 22].

Різновидом зубного нальоту є зубна бляшка. Зубна бляшка – найбільш складний і багатокомпонентний біотоп порожнини рота, до складу якого входять практично всі представники мікрофлори порожнини рота. Зубна бляшка – скупчення бактерій в конгломераті протеїнів і полісахаридів. Матрицю бляшки складають речовини, що потрапляють на поверхню зубів зі слиною, а також частково утворюються як метаболіти мікроорганізмів. Виділяють над- і підясенні бляшки, а також бляшки, що утворюються на поверхні зубів і в міжзубних щілинах. Кількісні та якісні зміни мікробіоценозу відіграють вирішальну роль у виникненні карієсу зубів і пародонтиту [17; 22]. Своєрідність цього біотопу полягає в тому, що він значною мірою є результатом життєдіяльності різних мікроорганізмів орального біоценозу.

Згідно сучасних уявлень, зубна бляшка є типовим варіантом біоплівки – сімбіонтної спільноти мікробних видів, що формується в умовах рідких середовищ [19; 20]. За останні роки, завдяки застосуванню мікроскопії з використанням однофокусного сканують лазера, стало можливим досліджувати біоплівки в їх природному стані. Виявилося, що мікроорганізми в біоплівці поводяться не так, як бактерії в культуральному середовищі. Було сформульовані основні властивості біоплівки:

– взаємодіюча спільність різних типів мікроорганізмів;
– мікроорганізми зібрані в мікроколонії;
– мікроколонії оточені захисним матриксом;
– всередині мікроколоній формується мікроекологічна середовище;
– мікроорганізми мають примітивну систему зв'язку;
– мікроорганізми в біоплівці стійкі до антибіотиків, антимікробних засобів і захисних реакцій організму господаря.

Бактерії в біоплівці розподілені нерівномірно. Вони згруповані в мікроколонії, оточені обволікуючим міжмікробним матриксом, що містить внутрішнє середовище з регульованим мікроелементний складом і сигнальними речовинами, які виробляються мікроорганізмами одного виду для інших симбіонтів. Існування мікроорганізмів усередині свого роду панцира істотно змінює їх властивості, зокрема змінюється ступінь вірулентності і резистентності, поверхнева плівка є захистом від дії антибіотиків і антимікробних компонентів ротової рідини [14; 18]. Саме цим і пояснюється втрата чутливості мікроорганізмів до раніше ефективним лікувальним препаратам при хронічному перебігу процесу і, відповідно, при тривалому лікуванні на відміну від вільних або плаваючих мікробів, не пов'язаних в біоплівки [11; 19]. Матрикс пронизаний

каналами, по яких циркулюють живильні речовини, продукти життєдіяльності, ферменти, метаболіти і кисень. Ці мікроколонії мають свої мікросередовища, що відрізняються рівнями pH, засвоюваністю поживних речовин, концентраціями кисню. Бактерії в біоплівці спілкуються між собою за допомогою хімічних подразнень (сигналів). Ці хімічні подразники викликають утворення бактеріями потенційно шкідливих білків і ферментів [5; 7].

Взаємодія мікробного вмісту зубної бляшки і локальної тканинної відповіді на неї являється причиною розвитку запальних захворювань пародонту. Тканинне пошкодження виникає лише в тому випадку, коли патогенний вплив мікробних скупчень перевершує місцеві антимікробні захисні механізми організму. Розвиток запальних змін в пародонті є наслідком пошкоджуючого впливу зубної бляшки. [3; 6].

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ БЛЯШКИ

Розташування та швидкість формування бляшки у різних осіб залежить від якості чищення зубів і від наявності та характеру місцевих ретенційних факторів. Кількість зубної бляшки визначається рівновагою між дією факторів, що сприяють її накопичення, і чинників, що перешкоджають цьому.

В процесі формування зубної бляшки розрізняють три основні фази:

– формування пеллікули, яка покриває поверхню зуба;

– первинне мікробне обсіменіння;

– вторинне мікробне обсіменіння і збереження бляшки.

I фаза. Пеллікула утворюється з компонентів слини і ясенної рідини, бактерій, тканин і харчових залишків. Склад специфічних компонентів пеллікули в різних ділянках порожнини рота сильно розрізняється. Механізму утворення пеллікули сприяють електростатичні сили (сили Ван-дер-Ваальса), що забезпечують міцну зв'язок поверхні гідроксиапатиту емалі зубів з позитивно зарядженими компонентами слини або ясенної рідини.

II фаза. Первинне мікробне обсіменіння відбувається вже в перші години утворення пеллікули. Первинний шар, що покриває пеллікулу складають *Act. viscosus* і *Str. sanguis*, за рахунок наявності у них спеціальних адгезивних молекул, за допомогою яких ці мікроорганізми вибірково прикріплюються до аналогічних адгезивних вогнищ на пеллікулі. У *Str. sanguis* такими адгезивними ділянками є молекули декстрану, у *Act. viscosus* – це білкові фімбрії, що прикріплюються до білків проліну на пеллікулі.

У зв'язку з розмноженням прикріплених бактерій екологічний склад мікробного нальоту змінюється. Створюються умови і для впровадження в її склад облігатних анаеробів – настає третій етап формування зубної бляшки. Екологічний склад мікробного нальоту, який спочатку представлений грампозитивними факультативними аеробами, змінюється: в ньому з'являються грамнегативні анаероби.

III фаза. Вторинна колонізація і дозрівання бляшки характеризуються тим, що на цьому етапі беруть участь мікроорганізми, яких немає на етапі початкового обсіменіння зубних поверхонь: вони мають спеціальні рецептори на одній поверхні, якими прикріплюються до грампозитивних організмів, і в той же час рецептори, до яких в подальшому прикріплюються і анаероби. Тобто вони є необхідним проміжним шаром для того, щоб до складу бляшок впровадилися патогенні мікроби: *P. intermedia, P. loeshii, Capnocytophaga spp., Fusobact. nucleatum, P. gingivalis.* Ці мікроорганізми прикріплюються до стінок бактерій шляхом коагуляції.

МІКРОБНІ КОМПЛЕКСИ ТА ЇХ РОЛЬ В РОЗВИТКУ ПЕВНИХ НОЗОЛОГІЧНИХ ФОРМ ХВОРОБ ПЕРІОДОНТА

На основі результатів мікробіологічних досліджень при різних клінічних станах порожнини рота, зокрема при різних формах ураження пародонта і твердих тканин зубів, було виявлено переважні мікробні представники та їх поєднання. Це дозволило S. Socransky в 1998 скласти свого роду класифікацію пародонтальних мікробних комплексів [4; 23].

Розрізняють «червоний», «зелений», «жовтий», «пурпурний», «оранжевий» мікробні комплекси. Було встановлено, що найвищою патогенністю для тканин пародонта володіють представники так званого «червоного комплексу».

«Червоний комплекс» – *Porphyromonas gingivalis, Bacteroides forsytus* або *Tannerellaforsythia, Treponema denticola.* Присутність цього комплексу обумовлює сильну кровоточивість ясен і швидкий перебіг деструктивних процесів в пародонті.

«Помаранчевий комплекс» – *Campylobacter rectus, Campylobacter showae, Eubacterium nodatum, Fusobacterium nucleatum, Prevotella intermedia, Prevotella nigrescens, Peptostreptococcus micros* також має високу патогенність. *Prevotella intermedia* продукує фосфоліпазу А, порушує цілісність мембран епітеліальних клітин, є активним продуцентом гідролітичних протеаз, що розщеплюють білки пародонтальних тканин і тканинної рідини на поліпептиди, виробляє протеолітичні ферменти, тому грає головну роль в утворенні пародонтальних абсцесів.

«Зелений комплекс» – *Actinobacillus actonomycetemcomitans, Capnocytophaga, Campilobacter concisus, Eikenella corrodens. actonomycetemcomitans, Capnocytophaga, Campilobacter concisus, Eikenella corrodens.* Основним фактором вірулентності *A. actinomycetemcomitans* є лейкотоксин, що викликає лізис нейтрофілів. Це поєднання мікробів може бути причиною як захворювань пародонту, так і інших уражень слизової оболонки рота і твердих тканин зубів.

«Жовтий комплекс» складається з стрептококів – *S. mitis, S. israilis, S. sangvis.*

У «Пурпурний комплекс» входять *Actinomyces odontoliticus* і *Veilonella parvulla* [11; 22].

Виділення цих комплексів не означає, що до їх складу входять лише перераховані види мікроорганізмів, але саме ці спільноти видів є найбільш стійкими. Цікаво, що перераховані мікробні асоціації перебувають у складі стабільних зубних бляшок, прикріплених до поверхні зуба або до стінок пародонтального кишені. При цьому склад вільно розташованих мікробних скупчень всередині пародонтальних кишень може бути зовсім іншим [12; 20].

Для абсцедуючих форм захворювання пародонтиту найбільш важливі поєднання:

1. *Actinobacillus actinomycetemcomitans, Porphyromonas gingivalis i Fusobacterium nucleatum.*

2. *Porphyromonas gingivalis, Bacteroides forsythus i Campylobacter rectus.*

Для ювенільного пародонтиту з швидкою втратою кісткових структур (3-4 рази вище, ніж при пародонтиту у дорослих) мікроорганізми 3-х груп – *Actinobacillus actinomycetemomitans 95-100%, Bacteroides, Capnocytophaga sputigena.*

Для розвитку перепубертантного пародонтиту (швидкопрогресуючий деструктивне захворювання, що розвивається до 11 років) має значення специфічна інфекція: *Actinobacillus actinomycetemomitans, Bacteroides, Capnocytophaga sputigena, Eilkenella corrodes.*

Класифікація пародонтопатогенів відповідно до їх взаємозв'язку з хворобами пародонта (Ханс-Петер Мюллер, 2004)

Патогени з вираженим взаємозв'язком з хворобами пародонта	*Actinobacillus actinomycetemcomitans* *Porphyromonas gingivalis* *Bacteroides forsythus*
Патогени з помірним взаємозв'язком з хворобами пародонта	*Treponema denticola* *Prevotella intermedia* *Campylobacter rectus* *Peptostreptococcus micros* *Eikenella corrodens* *Fusobacteriums spp.* *Eubacterium spp.* *β-гемолізуючих стрептококи*
Мають значення в окремих випадках	*Staphylococcus spp.* *Pseudomonas spp.* *Ентерококи, кишкові палички* *Candida spp.*

В патогенезі запальних захворювань пародонта принаймні, декількох захворювань бере участь Herpes viruses, який може змінювати імунний контроль за кількісним і якісним складом резидентних мікроорганізмів і брати участь в декількох ланках патогенезу ВЗП: активації персистуючих вірусів, активації пародонтопатогенних мікрофлори, розвитку імунних реакцій організму-господаря [4; 17].

Клінічна картина захворювань пародонту залежить не тільки від кількості пародонтопатогенів, а також і від факторів вірулентності. До факторів вірулентності відносяться:

– здатність бактерій прикріплюватися до епітелію клітин – адгезія;

– розмножуватися на їх поверхні – колонізація;

– проникати в ці клітини – пенетрація;

– проникати в підлеглі тканини – інвазія;

– протистояти факторам неспецифічного та імунного захисту організму – агресія.

Зміни в поглядах на етіологію та патогенез запальних та запально-дистрофічних захворювань тканин пародонта, бактеріальний наліт у порожнині рота представлений біоплівкою, зубну бляшку і мікроорганізми, що її утворюють впливають на стратегію діагностики, лікування, профілактику захворювань пародонту та контролю за ними.

Список літератури:

1. Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология и иммунология: Учебник / Л. Б. Борисов. – М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2001. – 736 с.
2. Боровський Є. В. Біологія порожнини рота / Є. В. Боровський, В. К. Леонтьєв. – М.: Медицина, 1991. – 304 с.
3. Булкина Н. В. Современные аспекты этиологии и патогенеза воспалительных заболеваний пародонта. Особенности клинических проявлений рефрактерного пародонтита / Н. В. Булкина, В. М. Моргунова // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 2. – С. 415-420.
4. Вольф Г. Ф. Пародонтология / Г. Ф. Вольф, Э. М. Ратейцхак, К. Ратейцхак; пер. с нем.; под ред. Г. М. Барера. – М.: МЕД пресс-информ, 2008. – 548 с.
5. Грудянов А. И. Заболевания пародонта. / А. И. Грудянов – М.: Издательство «Медицинское информационное агентство», 2009. – 336 с.
6. Данилевский Н. Ф. Заболевания пародонта. / Н. Ф. Данилевский, А. В. Борисенко. – К: Здоров'я, 2000. – 464 с.
7. Дмитриева Л. А. Современные аспекты клинической пародонтологии / Л. А. Дмитриева – М., 2001. – 125 с.
8. Заболевания пародонта / Под общей редакцией Ореховой Л. Ю. – М.: Поли Медиа Пресс. – 2004. – 432 с.
9. Зеленова Е. Г. Микрофлора полости рта: норма и патология: Учебное пособие / [Е. Г. Зеленова, М. И. Заславская, Е. В. Салина, С. П. Рассанов]. – Нижний Новгород: Издательство НГМА, 2004. – 158 с.
10. Иванов В. С. Заболевания пародонта / В. С. Иванов. – М.: Медицина, 1998. – 295 с.
11. Комплексное лечение генерализованного пародонтита тяжелой степени с применением депульпирования зубов. / [А. В. Цимбалистов, Э. Д. Сурдина, Г. Б. Шторина, Е. Д. Жидких]. – «СпецЛит», С.-Петербург. – 2008. – 120 с.
12. Куцевляк В. Ф. Современные представления об этиологии и патогенезе болезней пародонта / В. Ф. Куцевляк // Харьковский мед. журнал. – 1995. – № 3-4. – С. 49-52.
13. Левицький А. П. Зубний наліт / А. П. Левицький, І. К. Мізіна. – К.: Здоров'я, 2002. – 80 с.
14. Микробиология, вирусология, иммунология: Учебник для студентов медицинских вузов / Под ред. А. А. Воробьева. – 2 изд., испр. и допол. – М.: «Медицинское информационное агенство», 2008. – 704 с.
15. Микроорганизмы в заболеваниях пародонта: экология, патогенез, диагностика / А. С. Григорьян, С. Ю. Рахметова, Н. В. Зырянова. – М.: ГЭОТАР-Медиа – 2007. – 56 с.
16. Парахонский А. П. Микробиология и патология биопленки полости рта // Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 2 – С. 49-50.
17. Пародонтологическая азбука / Под ред. Феди П., Вернино А., Грей Дж. – (пер. с англ. яз.) – Издательский дом «Азбука». – 2003. – 287 с.
18. Bacteria of dental caries in primary and permanent teeth in children and young adults / J. A. Aas, A. L. Griffen, S. R. Dardis [et al.] // J. Clin. Microbiol. – 2008. – Vol. 46, № 4. – P. 1407-1417.
19. Bascones M. A Periodontal diseases as bacterial infection / M. A. Bascones, R. E. Figuero // Av Periodon Implantol. – 2005. – Vol. 17, № 3. – P. 111-118.
20. Feng Z. Role of bacteria in health and diasease of periodontal tissues / Z. Feng, A. Weinberg // Periodontology 2000. – 2006. – Vol. 40, № 1. – P. 50-76.
21. Gurenlian J. R. The Role of Dental Plaque Biofilm in Oral Health / J. R. Gurenlian // Journal of Dental Hygiene. – 2007. – Vol. 81, № 5. – P. 11-18.
22. Parodontologie: Checklisten der zahnmedizin / Hans-Peter Muller. – Stuttgard. New York: Geord Thieme Verlad, 2001. – 256 p.
23. Socransky S. S. Microbial mechanism in the pathogenesis of destructive periodontal diseases: a critical assessment / S. S. Socransky, A. D. Haffajee // J. Periodontal. Res. – 1991. – № 26. – P. 195-201.

Перебейнос О.П., Островский П.Ю., Бойцанюк С.И.
Тернопольский государственный медицинский университет имени И.Я. Горбачевского
Министерства здравоохранения Украины

РОЛЬ БАКТЕРИЙ ПРИ ЗАБОЛЕВАНИЯХ ТКАНЕЙ ПАРОДОНТА

Аннотация
Данные многочисленных исследований подтверждают, что причиной возникновения и развития болезней периодонта является персистенция пародонтопатогенной микрофлоры. Среди пародонтопатогенов выделяют: *Porphyromonas gingivalis, Prevotella intermedia, Tannerella forsythensis* (formerly *Bacteroides forsythus*), *Treponema denticol*a and *Aggregatibacter* (formerly *Actinobacillus*) *actinomycetemcomitans*. Определение микробного состава позволяет получить необходимую информацию для диагностики и определения тактики лечения заболеваний пародонта.
Ключевые слова: пародонта болезни, зубной налет, биопленка.

Perebeynos O.P., Ostrovsky P.Yu., Boytsanyuk S.I.
Ternopil State Medical University named after I.Y. Horbachevsky
Ministry of Health

ROLE OF BACTERIA IN DISEASE OF PERIODONTAL TISSUES

Summary
As documented by numerous publications periodontal diseases are associated with a shift in the periodontal bacterial flora, from the healthy to the diseased status. Among the periodontal pathogens, there are such species as *Porphyromonas gingivalis, Prevotella intermedia, Tannerella forsythensis* (formerly *Bacteroides forsythus*), *Treponema denticola* and *Aggregatibacter* (formerly *Actinobacillus*) *actinomycetemcomitans*. Therefore, it is important to know the composition of microorganisms in periodontal pockets for diagnosis and rational treatment of periodontal disease.
Keywords: periodontal disease, dental plaque, biofilm.

УДК 591.446:615.37

ОСОБЕННОСТИ МОРФОЛОГИЧЕСКОГО СТРОЕНИЯ ЛИМФАТИЧЕСКИХ УЗЛОВ КРЫС В ЭКСПЕРИМЕНТЕ

Петизина О.Н., Кащенко С.А., Кувенева О.Н.
Луганский государственный медицинский университет

Исследование проводилось на 24 крысах-самцах. Животным вводился циклофосфан однократно (200 мг/кг). Изучено строение коркового вещества правых подмышечных лимфатических узлов на 7, 30 и 90 сутки после введения препарата. Использовали органометрические, морфологические и статистические методы исследования. Выявили существенные изменения в строении лимфатических узлов на 7 и 30 сутки наблюдения.

Ключевые слова: лимфатические узлы, морфометрия, корковое вещество, циклофосфан, крысы.

Введение. Загрязнение внешней среды химически вредными веществами и радионуклидами оказывает иммунодепрессивное действие на жителей региона Донбасса. Последнее время в различных возрастных группах населения страны нарастает число лиц с иммунологическими расстройствами, связанными с действием экологически неблагоприятных факторов внешней среды [1, 2, 3].

Показатели здоровья взрослого населения реагируют на изменения качества социально-экономических и санитарно-гигиенических условий жизни. Изменения структуры вторичных лимфоидных органов, к которым относятся лимфатические узлы, приводят к нарушению иммунного ответа на различные антигены [3, 4], что приводит к снижению работоспособности. Циклофосфан является алкилирующим цитостатическим препаратом и оказывает иммуносупрессивное действие преимущественно на В- клеточное звено иммунитета [5, 6]. **Целью** исследования явилось изучение особенностей строения подмышечных лимфатических узлов половозрелых крыс в условиях иммуносупрессии, вызванной введением высокой дозы циклофосфана.

Связь роботы с научными программами, планами. Работа является частью научно-исследовательской темы кафедры гистологии, цитологии и эмбриологии ГЗ «Луганский государственный медицинский университет» «Особливості будови деяких органів імунної, ендокринної та нервової систем під впливом екзогенних чинників», государственный регистрационный номер 0106U006009.

Объекты и методы исследования. Исследование проводилось на 24 крысах-самцах. Животные были разделены на две группы. I группа – половозрелые, II – интактные животные. I группе вводили циклофосфан по 200 мг/кг однократно внутримышечно. Содержание и уход за животными осуществляли согласно закону Украины «Про захист тварин від жорсткого поводження» от 21.02.2006 р., № 3447, положениям Европейского научного сообщества «Использование животных в исследованиях» (2000) [7].

Выведение животных из эксперимента проводилось в одно и то же время суток, при помощи декапитации под эфирным наркозом через 7, 30 и 90 суток после введения препарата. У крыс выделяли правые подмышечные лимфатические узлы, отделяли их от подкожно-жировой клетчатки при помощи инструмента «Пристрій зі знімними насадками для захвату, утримання й виділення тонкої кишки та лімфатичного вузла» [8]. На торсионных весах определяли массу органа, с помощью штангенциркуля измеряли длину, ширину и высоту, затем фиксировали в 10% растворе нейтрального формалина.

Гистологические срезы толщиной 5–6 мкм окрашивали гематоксилин-эозином и документировались с помощью микрофотографий. Анализ изображений объектов проводили с помощью аппаратно-программного комплекса, включающего фотоаппарат Olympus C5050Z, микроскоп Olympus CX 41. Использовали оригинальную морфометрическую программу «Morpholog» [9] (рис. 1).

Рис. 1. Апаратно-програмный комплекс для морфометрического изучения гистологических объектов

Измеряли ширину коркового вещества, максимальный и минимальный диаметры лимфатических узелков корковой зоны и их герминативных центров. Морфометрический подсчет проводили в шести полях зрения каждого среза, анализировали шесть срезов с каждого объекта. Для определения взаимозависимости между полученными данными применяли коэффициент корреляции Браво-Пирсона.

У крыс на 7, 30 и 90 сутки после введения препарата подмышечные лимфатические узлы по форме и цвету сходны с узлами контрольных животных. Органометрические показатели лимфатических узлов начинали изменяться уже на ранних сроках наблюдения. Наибольшие изменения происходили с показателем длины. На 7 сутки длина органа была меньше, чем у интактных крыс (на 10,26%), на 30 сутки (на 19,71%), на 90 сутки (на 5,69%). Масса органа уменьшалась в сравнении с контрольными данными на 7,94% (7 сутки), на 11,98% (30 сутки) и на 1,47% (90 сутки). Показатели ширины и толщины лимфоузла также становились меньше, чем в контроле уже на 7 сутки (на 2,09% и 2,50%), достигали своего максимума на 30 сутки (на 12,91% и 3,23%), а на 90 сутки приближались к контрольным данным (рис. 2).

Морфометрические показатели ширины коркового вещества были меньше контрольных значений как на 7 сутки (на 14,92%), так и на 30, 90 сутки (11,76%, 2,18%). Наибольшие изменения происходи-

ли с параметрами больших диаметров лимфатических узелков и их герминативных центров на 30 сутки (10,67% и 26,42%). На 7 и 90 сутки эти показатели становились меньше контроля на 4,43%, 2,82% и 3,78%, 0,97% соответственно. Меньшие диаметры узелков снижались в сравнении с интактными животными: на 30 сутки (на 12,38% и 11,25%), на 7 и 90 сутки – на 7,10%, 4,64% и 6,09% и 0,58% (табл. 1).

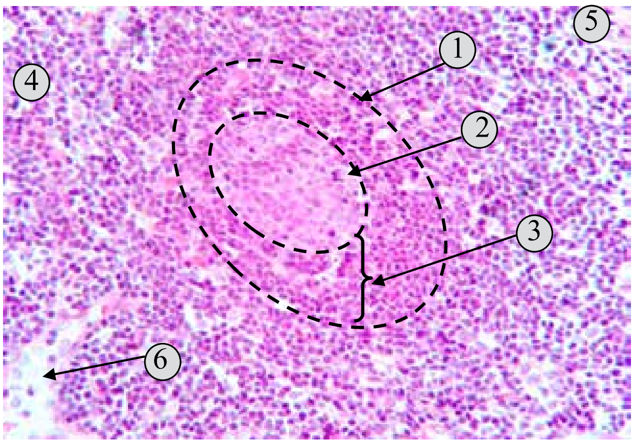

Рис. 2. Фрагмент коркового вещества подмышечного лимфатического узла половозрелой крысы на 30 сутки после введения циклофосфана. 1 – лимфатический узелок, 2 – герминативный центр, 3 – корона, 4 – паракортикальная зона, 5 – межузелковое плато, 6 – вокругузелковый синус. Окраска гематоксилин-эозин. Приближение Zoom 132. Об. – Plan C N 40x0.25 ~/–/ FN22

Источник: разработано автором

К 7 и 30 суткам после прекращения введения циклофосфана, практически все органо- и морфометрические показатели подмышечных лимфатических узлов снижались по сравнению с данными интактных крыс.

При проведении корреляционного анализа показателей лимфатических узлов половозрелых крыс после воздействия циклофосфана корреляционная зависимость резко изменила свое направление, полученные коэффициенты корреляции были отрицательными, в отличие от коэффициентов у контрольных животных.

У животных после однократного введения высокой дозы цитостатика сильная обратная взаимозависимость данных изучаемого органа имела место на 7, 30 и 90 сутки между массой лимфатического узла и его длиной, массой узла и большим диаметром лимфатического узелка, а также между массой органа и большим диаметром герминативного центра (r<-0,7) (рис. 3).

Тесная отрицательная степень связи выявлялась во все сроки наблюдения между: длиной лимфатического узла и шириной коркового вещества.

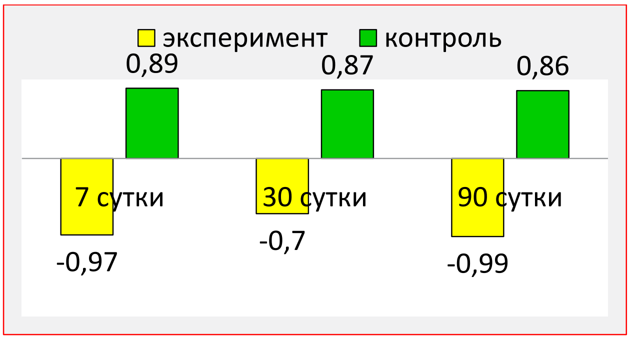

Рис. 3. Корреляционная зависимость между большим диаметром лимфатического узелка (мкм) и массой лимфатического узла (мг) половозрелых крыс

Источник: разработано автором

Таким образом, проведенный анализ взаимозависимости между линейными данными у половозрелых крыс после введения циклофосфана показал, что в основном эта связь носила отрицательный характер.

После воздействия высокой дозы циклофосфана достоверное снижение линейных размеров, по сравнению с данными интактных крыс, выявлялось в тимусе (А. А. Захаров, 2008) и селезенке (М. В. Золотаревская и др., 2011) белых крыс на протяжении месяца [6, 10]. В поздние сроки наблюдения (90 сутки) отличия между сравниваемыми параметрами приближались к показателям интактных крыс. Полученные результаты позволяют предположить, что изменения носили адаптационно-приспособительный характер и находились в пределах физиологической компенсации, а, следовательно, были обратимыми после прекращения действия неблагоприятного фактора на более поздних сроках наблюдения. По данным С. В. Оковитого (2003), S. Y. C. Rolph et al. (2006), использование высокой дозы циклофосфана в клинической практике основано на выраженном цитостатическом действии препарата, что приводит к угнетению активно пролиферирующих клеток [5, 11]. Учитывая, что основными клетками иммунной системы являются лимфоциты, для которых характерно активное обновление своей популяции под влиянием антигенов, они одними из первых подвергаются воздействию

Таблица 1

Морфометрические показатели коркового вещества лимфатических узлов половозрелых крыс на 7, 30, 90 сутки после введения циклофосфана (M±m, n=36)

Параметры	Сроки наблюдения					
	7 сутки	К	30 сутки	К	90 сутки	К
Ширина коркового вещества (мкм)	502,00* ±9,41	590,00 ±6,01	548,00* ±4,56	621,00 ±9,32	539,00* ±6,05	551,00 ±5,02
Больший диаметр лимфатического узелка (мкм)	388,00* ±7,54	406,00 ±14,10	402,00* ±8,19	450,00 ±6,30	382,00* ±6,63	397,00 ±5,99
Меньший диаметр лимфатического узелка (мкм)	327,00 ±15,00	352,00 ±9,30	361,00* ±11,3	412,00 ±16,50	324,00* ±13,80	345,00 ±6,50
Больший диаметр герминативного центра (мкм)	310,00* ±9,75	319,00 ±15,60	259,00* ±6,54	352,00 ±8,10	305,00 ±7,09	308,00 ±6,30
Меньший диаметр герминативного центра (мкм)	185,00* ±3,12	194,00 ±7,90	213,00* ±6,63	240,00 ±9,30	171,00 ±3,69	172,00 ±3,60

*Примечание: знаком * – отмечены достоверные различия (p<0,05) в сравнении с контролем.*

Источник: разработано автором

циклофосфана [5, 12]. Это позволяет объяснить снижение под влиянием препарата всех показателей в тимусе (И. В. Бобрышева, 2014), селезенке (М. В. Золотаревская и др., 2011) [10, 13], а также объяснить полученные выше изменения в подмышечных лимфатических узлах.

Вывод. При исследовании лимфатических узлов после воздействия циклофосфана установлено, что у половозрелых животных более выраженное уменьшение показателей, в сравнении с данными интактных крыс наблюдалось на 30 сутки. В поздние сроки наблюдения (90 сутки) морфометрические параметры лимфатических узлов подопытных животных приближались к показателям интактных крыс. Это свидетельствует том, что наиболее выраженное цитостатическое действие циклофосфана проявляется на 7 и 30 сутки.

В дальнейших работах планируется изучить особенности ультрамикроскопического строения лимфатических узлов половозрелых крыс при воздействии циклофосфана.

Список литературы:

1. Состояние местного иммунитета и методы его оценки при воздействии биологических веществ, загрязняющих атмосферный воздух / М. А. Пинигин, Ю. Н. Мальков, В. И. Немыря [и др.] // Гигиена и санитария. – 2010. – № 5. – С. 53–55.
2. Бирюкова О. В. Индивидуально-типологические особенности строения лимфатического узла в зависимости от работоспособности и функционального резерва организма / О. В. Бирюкова, В. Е. Савельев // Морфология. – 2000. – Т. 118, № 5. – С. 40–42.
3. Влияние неблагоприятных экологических факторов на морфогенез костной, эндокринной и иммунной систем на ранних этапах постнатального онтогенеза / В. Г. Ковешников, В. И. Лузин, В. В. Маврич [и др.] // Проблеми остеології. – 2003. – Т. 6, № 4. – С. 72–73.
4. Сапин М. Р. Особенности реакции иммунной системы на различные внешние воздействия / М. Р. Сапин // Морфология. – 2006. – Т. 129, № 4. – С. 109–110.
5. Cyclophosphamide augments inflammation by reducing immunosupression in a mouse model of allergic airway disease / S. Y. C. Rolph, M. S. Cooley, W. A. Sewell [et al.] // J. Allergy Clin. Immunology. – 2006. – Vol. 117, № 3. – P. 635–641.
6. Захаров А. А. Морфологические изменения тимуса после иммуносупрессии в експерименте / А. А. Захаров // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2008. – Т. 7, № 4. – С. 15–19.
7. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21.02.2006 р., № 3447.
8. Пат. 59906 Україна, МПК B25B 9/00. Пристрій зі знімними насадками для захвату, утримання й виділення тонкої кишки та лімфатичного вузла / Кащенко С. А., Морозова О. М., Петізіна О. М., Морозов В. М., Андросова М. Є.; заявник та патентовласник Кащенко С. А., Морозова О. М., Петізіна О. М., Морозов В. М., Андросова М. Є. – № u 201011378; заявл. 24.09.10; опубл. 10.06.11, Бюл. № 11.
9. Овчаренко В. В., Маврич В. В. Комп'ютерна програма для морфометричних досліджень «Morpholog» / Свідотство про реєстрацію авторського права на твір № 9604, дата реєстрації 19.03.2004.
10. Кащенко С. А. Изменения морфометрических показателей белой пульпы селезенки крыс под воздействием иммунотропных препаратов / С. А. Кащенко, М. В. Золотаревская // Український медичний альманах. – 2011. – Т. 14, № 5. – С. 74–77.
11. Оковитый С. В. Клиническая фармакология иммунодепрессантов / С. В. Оковитый // Обзоры по клинической фармакологии и лекарственной терапии. – 2003. – Т. 2, № 2. – С. 2–34.
12. Особенности морфометрических параметров периферических органов иммунной системы при введении циклофосфана / С. А. Кащенко, Е. Н. Морозова, О. Н. Петизина [и др.] // Материалы докладов III Эмбриологического симпозиума Всероссийского научного медицинского общества анатомов, гистологов, эмбриологов «ЮГРА-ЭМБРИО – 2011. Закономерности эмбрио-фетальных морфогенезов у человека и позвоночных животных», 5–6 октября 2011 г. – Ханты-Мансийск. – С. 92.
13. Бобрышева И. В. Морфофункциональные особенности тимуса крыс различных возрастных периодов после экспериментальной иммуносупрессии / И. В. Бобрышева // Вестник Витебского государственного медицинского университета. – 2014. – Т. 13, № 1. – С. 48-55.

Петізіна О.М., Кащенко С.А., Кувеньова О.М.
Луганський державний медичний університет

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ЛІМФАТИЧНИХ ВУЗЛІВ ЩУРІВ У ЕКСПЕРИМЕНТІ

Анотація
Дослідження проводилось на 24 щурах-самцях. Тваринам вводився циклофосфан одноразово (200 мг/кг). Вивчено будову кіркової речовини правих пахвових лімфатичних вузлів на 7, 30 та 90 добу після введення препарату. Були використані органометричні, морфологічні та статистичні методи досліджень. Виявлено суттєві зміни в будові лімфатичних вузлів на 7 та 30 доби спостереженя.

Ключові слова: лімфатичні вузли, морфометрія, кіркова речовина, циклофосфан, щури.

Petizina O.N., Kashchenko S.A., Kuvenyova O.N.
Lugansk State Medical University

FEATURES MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE LYMPH NODES OF RATS IN THE EXPERIMENT

Summary
Research was conducted on 24 rats-males. An animal was ented cyclophosphanum on a chart(200 мг/кг). Influence of imunofan was studied on the structure of outer cortex of the right axillary lymph nodes on 7, 30 and 90 days after injection of the preparation. Used organometric, morphological and statistical methods. Revealed significant changes in the structure of the lymph nodes at 7 and 30 days of observation.
Keywords: lymph nodes, morphometry, outer cortex, cyclophosphanum, rats.

УДК 616.314-002-036.1 – 053.2:612.017.1:613.1

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ТА ІМУНОЛОГІЧНИХ ЗМІН НА ПЕРЕБІГ КАРІЄСУ У ДІТЕЙ

Петрунів В.Б.
Івано-Франківський національний медичний університет

Доказано, що у дітей, які проживають на екологічно забруднених територіях, поширеність та інтенсивність карієсу зубів значно вища, ніж у дітей, які проживають на умовно чистій території. Встановлено збільшення кількості ускладнених форм карієсу зубів, а також більш висока активність каріозного процесу у дітей з забруднених районів. Показано, що у дітей екологічно несприятливих регіонів знижений як клітинний, так і гуморальний імунітет. Так, у дітей з карієсом зубів, що проживають на екологічно забруднених територіях, виявлено пригнічення усіх ланок імунітету порівняно із загальноприйнятою нормою. Зниження Т-клітинної ланки імунітету характеризується як зменшенням кількості клітин, так і зниженням їх активності.

Ключові слова: карієс зубів, діти, екологія, імунітет, профілактика.

Постановка проблеми. Механізми несприятливої дії на організм факторів навколишнього середовища та їх профілактика – один із пріоритетних напрямків наукових розробок в Україні [1, с. 16]. Проведені дослідження показали, що погіршення середовища ведуть до росту захворюваності, у першу чергу серед дітей і підлітків [11, с. 13-15], здоров'я яких вважається одним з найбільш чутливих медико-біологічних показників екологічної обстановки навколишнього середовища.

Особливості реакцій дитячого організму на дію екопатогенних факторів повинні враховуватись як в наукових дослідженнях, так і в практичній діяльності [1, с. 16; 2, с. 87-88; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив антропотехногенного забруднення навколишнього середовища на органи й тканини порожнини рота спричиняє високу поширеність й інтенсивність основних стоматологічних захворювань [3, с. 42-43; 4, с. 556-557; 10, с. 31]. Поширеність карієсу зубів у дітей, які мешкають на забруднених територіях, в окремих вікових групах становить 33,8-96,75%, у деяких регіонах досягає 100%. Інтенсивність карієсу у 12-річних дітей сягає (4,57±0,38)% – (7,24±0,40)%. Про суттєве погіршення екологічної ситуації може свідчити різке підвищення поширеності некаріозних уражень твердих тканин зубів [5, с. 39-41; 6, с. 13].

Особлива актуальність вивчення екопатогенного ризику є в дитячій стоматології, так як для тканин щелепно-лицевої ділянки, які активно розвиваються і ростуть, небезпечні будь-які концентрації і дози шкідливих речовин, і чим менший вік дитини, тим чутливіший її організм до патогенних факторів зовнішнього середовища. Висока чутливість організму дитини до ксенобіотиків обумовлена наявністю критичних періодів розвитку органів і систем, особливостями процесів обміну в ростучому організмі, незрілістю цілого ряду ферментних систем детоксикації, обмеженими функціональними можливостями печінки і нирок, незакінченістю формування імунної системи, властивістю ростучих кісткових і зубних тканин до накопичення ксенобіотиків і радіонуклідів [9, с. 9-11; 10, с. 31-33].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Епідеміологічні дослідження стоматологічного статусу дітей в Україні, з великою різноманітністю географічних та геофізичних зон, обумовлюють пошук всебічної інформації про особливості захворюваності у даному конкретному пункті, плануванні та оптимізації профілактичних заходів в умовах впливу природних та техногенних факторів. Тому поглиблене вивчення ролі імунної ланки в процесах життєзабезпечення твердих тканин зубів, починаючи з їх формування, сприяють коректному втручанню на різних етапах захворювання з метою лікування та попередження демінералізації емалі [8; 9, с. 9-11].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчити особливості перебігу карієсу зубів, зміни клітинного і гуморального імунітету дітей, у районах з різним екологічним навантаженням Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження були 50 дітей зі Снятинського, 50 дітей з Калуського та 50 дітей з Городенківського районів 15-річного віку (завершено формування та дозрівання імунної системи), без соматичної патології, хворих на карієс зубів. Середньостатистична норма була обрахована у 49 здорових осіб, у яких інтенсивність ураження зубних рядів карієсом дорівнювала 0.

Результати клінічного обстеження дітей показали, що ураженість зубів карієсом у дітей, які проживають у проблемних зонах Івано-Франківщини, та у дітей з «умовно чистого» регіону, має суттєві відмінності. Так, у дітей, які мешкають у Снятинському районі, поширеність карієсу зубів сягає (87,63±1,20)%, у дітей з Калуського району – (80,61±1,44)%, що, відповідно, у 1,4 та у 1,3 раза більше, ніж у дітей з Городенківського («умовно чистого») району (63,09±2,59)%.

Причому, згідно з рекомендаціями ВООЗ, показник поширеності карієсу у дітей із радіаційно забрудненого та хімічно забрудненого районів вважали високим, а з «умовно чистого» – середнім.

У обстежених дітей ми проаналізували окремо частоту карієсу молочних і постійних зубів. Згідно з результатами досліджень, поширеність карієсу молочних зубів у дітей, які проживають у Снятинському районі, становить (39,28±2,62)%, у Калуському – (37,83±2,14)%, у Городенківському – (36,79±2,4)% ($p \leq 0{,}001$). Водночас кількість каріозних зубів, яка припадає на одну дитину (КП) І основної групи, складає (5,07±0,36) (РІК=0,57±0,25), ІІ основної групи – (4,40±0,34) каріозного зуба, (РІК=0,52± 0,24), а у дітей порівняльної групи – (2,88±0,31) каріозного зуба, (РІК=0,36 ±0,17). Це дозволяє припустити, що антропологічні умови регіону проживання суттєво впливають на процес формування твердих тканин зубів, їх структуру, ще в антенатальному періоді онтогенезу.

Постійні зуби у дітей з екологічно несприятливих регіонів руйнуються карієсом також інтенсивніше, ніж у дітей порівняльної групи. Так, в середньому, поширеність карієсу у дітей І основної групи становить (73,14±1,65)%, ІІ – основної групи (68,32±2,94)%, проти (65,64±2,03)% у дітей порівняльної групи.

Інтенсивність ураження карієсом постійних зубів у дітей зі Снятинського району становила (5,81±0,68) каріозного зуба, при РІК – (0,52±0,16), який характеризується як високий. У дітей з Калуського району інтенсивність ураження карієсом зубів складає (5,46±0,54), при РІК – (0,50±0,17) каріозного зуба. При цьому збільшення індексу КВП відбувалось в обох групах з 9-річного віку. У дітей з Городенківського району індекс інтенсивності дорівнював (4,41 ± 0,39), при РІК=0,39±0,16. Приріст каріозних уражень досліджували починаючи з 11-річного віку.

Ми виявили переважно гострий перебіг карієсу як молочних, так і постійних зубів у дітей із забруднених регіонів. У дітей зі Снятинського району ускладнені форми діагностували у (18,78±1,23)%, з Калуського району – у (17,18±1,21)%, тоді як у дітей порівняльної групи пульпіти та періодонтити виявляли у (16,5±1,21)% випадків.

При аналізі активності каріозного процесу встановлено, що у дітей з радіаційно забрудненого району низький ступінь активності карієсу виявлений у 33,77%, середній – у 40,82% та високий – у 13,03% випадків.

Аналіз даних табл. 1. свідчить, що у обстежених дітей при стоматологічній патології спостерігається виражений Т-імунодефіцитний стан організму. Так, при нормативному значенні показника відсоткового вмісту Т-лімфоцитів (70,10±1,93)%, їх вміст у дітей обстежених регіонів складає (45,80±2,18)% по Снятинському, (47,30±2,18)% по Калуському та (61,00±2,07)% по Городенківському районах (p≤0,001).

Слід зазначити, що Т-імунодефіцитний стан організму у дітей з карієсом зубів насамперед проявляється зниженням Т-хелперної активності, та меншою мірою – Т-супресорної активності. Так, при нормальному значенні числа Т-хелперів (48,40±1,59)%, їх вміст у дітей з карієсом становив по районах, відповідно, (27,20±1,34), (28,80±1,28) та (39,90±1,28)%, що ілюструє достовірне зниження кількості Т-лімфоцитів з хелперною активністю при даній патології порожнини рота (p≤0,001). Вміст Т-супресорів мав виражену тенденцію до зниження, відповідно по районах: (16,70±0,96), (17,90±0,98) та (20,10±0,88)%, що достовірно нижче, порівняно з нормативним значенням цього показника (p≤0,05).

Імунорегуляторний індекс (співвідношення Th/Ts) був також достовірно знижений у дітей з карієсом, порівняно зі середньостатистичними даними (2,44±0,09)% та відповідав: у Снятинському – (1,64±0,08), у Калуському – (1,62±0,07) та (1,95±0,06)% – у Городенківському районах (p≤0,001), що свідчить про пригнічення клітинного імунітету у дітей, хворих на карієс.

Кількість натуральних кілерів (NK-клітини СД16) у обстежених дітей була більша за нормативне значення (16,10±1,61)% та складала відповідно (22,50±1,18), (21,90±1,1) p≤0,05 та (17,40±1,14)%, p>0,05 по районах.

Аналіз стану В-системи дозволив встановити, що кількість В-лімфоцитів була підвищеною у всіх дітей, порівняно із середньостатистичною нормою ((24,30±1,31)%) та складала: у дітей зі Снятинського району – (32,40±1,26), p≤0,001, з Калуського – (31,50±1,23), p≤0,001 та з Городенківського – (26,50±1,23)%, p>0,05.

Показник ауто-РОК, який свідчить про активність В-лімфоцитів у обстежених дітей, мав тенденцію до зниження: (4,00±0,29), (4,20±0,23), p≤0,001 та (5,10±0,18)%, p>0,05, порівняно з нормативним ((5,50±0,26)%). Оцінювання зміни показника НСТ-

Таблиця 1

Показники клітинного імунітету у дітей обстежених груп з карієсом зубів

Показники Т-,В-, А систем імунітету	Снятинський район	Калуський район	Городенкий район	Середнє (норма)
Т – загал. ($СД_3$), %	45,8±2,13 ***	47,30±2,18 ***	61,00±2,07**	70,10±1,93
Т – хелпери ($СД_4$), %	27,20±1,34 ***	28,80±1,28***	39,9±1,28***	48,40±1,59
Т – супресори ($СД_8$)	16,70±0,96**	17,90±0,88*	20,10±0,88	21,80±1,23
Натуральні кілери ($СД_{16}$), %	22,50±1,18**	21,90±1,15**	17,40±1,14	16,10±1,61
В – лімфоцити, %	32,40±1,26***	31,50±1,23***	26,50±1,23	24,30±1,31
Імунорегуляторний індекс (Th/Ts)	1,64±0,08***	1,62±0,07 ***	1,95±0,06 ***	2,44±0,09
Ауто – РОК, %	4,00±0,29***	4,20±0,23***	5,10±0,18	5,50±0,26
NCT-тест, від. од.	5,01±0,23***	5,40±0,23***	6,90±0,20**	7,90±0,24
Відносний вміст фагоцитарних клітин	35,80±2,4***	38,60±2,6***	53,70±2,10*	61,40±2,7
Фагоцитарне число, абс. од.	3,80±0,28***	4,00±0,32***	5,10±0,25*	6,10±0,42

*Примітка. * – ймовірність різниць між показниками досліджуваних районів та середньостатистичною нормою: * – (p≤0,05); ** – (p≤0,01); *** – (p≤0,001).*

Таблиця 2

Показники гуморального імунітету у дітей обстежених груп з карієсом зубів

Показники гуморального імунітету	Снятинський р-н	Калуський р-н	Городенкий р-н	Середнє (норма)
Вміст лізоциму у слині, од.	12,30 ±1,30***	13,20±1,22***	17,80±1,26	19,45±1,22
Вміст IgA у плазмі крові, г/л	1,11±0,19***	1,20±0,18***	1,87±0,17	2,26±0,24
Вміст SIgA у слині, г/л	0,96±0,07***	1,05±0,07***	1,31±0,06	1,49±0,08
Вміст Ig G у плазмі крові, г/л	8,90±0,40***	9,10±0,35***	11,70±0,35	12,70±0,90
Вміст IgM у плазмі крові, г/л	0,60±0,05***	0,62±0,05***	0,84±0,04	0,97±0,07
Вміст М-ЦІК у плазмі крові, од.	126,00±4,9***	110,00±4,60***	94,70±4,50	58,00±0,45
Вміст М-ЦІК у слині, од.	15,00±0,65***	14,20±0,74***	9,10±0,57	5,80±0,45
Вміст комплементу у сироватці крові, од. опт. щіл.	0,57±0,06***	0,62±0,05**	0,81±0,05	0,90±0,08

*Примітка. * – ймовірність різниць між показниками досліджуваних районів та середньостатистичною нормою: * – (p≤0,05); ** – (p≤0,01); *** – (p≤0,001).*

тесту у обстежених дітей констатувало достовірне зниження можливостей імунокомпетентних та фагоцитуючих клітин (p≤0,01). Зниження показника фагоцитуючих клітин та фагоцитарного числа свідчило про виснаження функціональних можливостей клітин мононуклеарної фагоцитуючої системи за умов впливу ксенобіотиків довкілля (p≤0,01).

Слід зазначати, що всі наведені показники були нижчими у дітей з карієсом зі Снятинського району, які перебувають під комбінованим впливом негативних чинників екозони (радіаційний фон + хімічне забруднення). Імунологічні дані дітей з Калуського району хоч і були кращими, порівняно з аналогічними даними дітей зі Снятинського району, однак не наближалися до нормативних значень. Отже, у дітей обстежених груп спостерігали дисбаланс клітинного імунітету, який у дітей із забруднених регіонів характеризувався як дефіцитний. У осіб, хворих на карієс, які мешкають у Городенківському, «умовно чистому» районі, імунологічні показники були вищими, порівняно з аналогічними попередніх груп, однак не досягали норми.

Вміст лізоциму в ротовій рідині у обстежених дітей був достовірно знижений, порівняно з нормативними значеннями (19,45±1,22) од. у всіх групах спостереження: у дітей зі Снятинського району до (12,30±1,30), з Калуського – (13,20±1,22), p≤0,001 та з Городенківського – (17,80±1,26) од., p>0,05. Кількість секреторного IgA у ротовій рідині була достовірно нижчою (p≤0,001) у дітей I групи (0,96±0,07) г/л і II групи (1,05±0,07), відносно порівняльної (1,31±0,06) г/л та середньостатистичних показників (1,49±0,08) г/л. Аналіз вмісту IgA у плазмі крові у обстежених дітей з карієсом дозволив відзначити суттєве достовірне зниження (p≤0,001), порівняно з нормативним значенням цього показника ((2,26±0,24) г/л) у Снятинському (1,11±0,19) г/л та Калуському (1,20±0,18) г/л районах та недостовірне зниження у Городенківському – (1,87±0,17) г/л (p>0,05).

Вивчаючи вихідний вміст IgG та IgM у плазмі крові дітей, констатували зниження цих показників, порівняно з їх нормативними значеннями: (12,70±0,90) та (0,97±0,07) г/л у всіх групах обстежених, які склали, відповідно, у дітей I групи (8,90±0,40) та (0,60±0,05) г/л, II групи – (9,10±0,35) та (0,62±0,05) г/л, p≤0,001 і III групи – (11,70±0,35) та (0,84±0,04) г/л, p>0,05.

Таким чином, В-система імунітету і пов'язані з нею гуморальні фактори у дітей з карієсом перебувають у стані дисбалансу, який виявляє, що на тлі підвищеної кількості В-лімфоцитів спостерігається зниження рівнів імуноглобулінів A, G, M. Такий стан пояснюється, вочевидь, зниженням функціональної активності В-лімфоцитів, порівняно із загальноприйнятою нормою.

Вихідна кількість М-ЦІК у сироватці крові та ротовій рідині у дітей з карієсом була достовірно підвищена у всіх групах спостереження, порівняно з середньостатистичною нормою, що свідчить про пошкодження мікроциркуляторного русла, зокрема ротової порожнини, та зниження активності фагоцитуючих клітин, які беруть участь в епітелізації патогенних імунних комплексів.

Привертає увагу чітка залежність між концентрацією ЦІК у сироватці крові й слині, яка свідчить про те, що ЦІК слини мають сироваткове походження і потрапляють у слину шляхом дифузії через слинні залози.

При аналізі вихідного значення вмісту комплементу у сироватці крові обстежених дітей було встановлено, що абсолютний показник цього значення достовірно нижчий у дітей з карієсом, порівняно з вмістом цього неспецифічного фактора імунологічного захисту у практично здорових дітей – (0,90±0,08) од. опт. щіл.

Висновки і пропозиції. Встановлено, що у дітей, які проживають на екологічно несприятливих територіях поширеність та інтенсивність карієсу значно вища, чим у дітей, які мешкають в умовно чистих районах. Середні показники ураженості зубів карієсом у дітей із радіаційно забрудненого Снятинського району відповідають високому рівню за критеріями ВООЗ: (87,63±1,20)%, при інтенсивності ураження (5,81±0,68) каріозного зуба, а у дітей з хімічно забрудненого Калуського району поширеність дорівнювала (80,61±1,44)% при інтенсивності ураження (5,46±0,54) каріозного зуба. У дітей умовно чистого району дані показники дорівнювали (63,09±2,59)% та (4,41±0,39) каріозного зуба.

Таким чином, аналізуючи дані вивчення загального і місцевого імунітету у групах обстежених з карієсом зубів і порівняння його із загальноприйнятою нормою виявлено пригнічення всіх ланок імунітету у дітей з Івано-Франківщини. Всі показники були нижчими у дітей з карієсом зі Снятинського району, які зазнають комбінованого впливу негативних чинників екозони. Імунологічні показники дітей з Калуського району хоч і були кращими, порівняно з показниками дітей зі Снятинського району, однак не наближались до нормативних значень. У дітей з Городенківського, «умовно чистого» району, хворих на карієс, імунологічні показники були вищими, ніж у попередніх груп, однак не досягали норми.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому вивченні впливу факторів довкілля на організм підростаючого покоління, що дозволить з більшою ефективністю проводити профілактичні заходи у дітей, які проживають в екологічно несприятливих регіонах.

Список літератури:

1. Антипкін Ю. Г. Стан здоров'я дітей в умовах дії різних екологічних чинників / Ю. Г. Антипкін // Мистецтво лікування. – 2005. – № 2. – С. 16-23.
2. Атаниязова Р. А. Влияние загрязнения атмосферного воздуха на состояние здоровье детей дошкольного возраста / Р. А. Атаниязова // Гигиена и санитария. – 2008. – № 2. – С. 87-89.
3. Безвушко Е. В. Стоматологический уровень здоровья у детей, которые проживают в разной по экологической ситуации местности / Е. В. Безвушко, Т. Г. Гутор // Новини стоматології. – 2005. – № 3. – С. 42-48.
4. Бебешко В. Г. Структурные изменения твердых тканей зубов и костной ткани альвеолярного отростка у лиц, после влияние ионизирующего излучения / В. Г. Бебешко, Л. О. Дарчук, Л. В. Завербна // Журнал АМН України. – 2003. – Т. 9, № 3. – С. 556-568.
5. Вербицкая А. В. Показатели распространенности и интенсивности кариеса зубов у детей в возрастном аспекте / А. В. Вербицкая // Український стоматологічний альманах. – 2005. – № 2. – С. 39-41.
6. Гусейнова С. Т. Стоматологическая заболеваемость населения, проживающего на территории вблизи объектов нефтедобычи / С. Т. Гусейнова // Вісник стоматології. – 2009. – № 4. – С. 13.
7. Довкілля Івано-Франківщини: статистичний збірник / за ред. Згрой Л. О. – Івано-Франківськ, 2004. – 133 с.

8. Драник Г. Н. Клиническая иммунология и аллергология / Г. Н. Драник. – Одесса: Астропринт, 1999. – 604 с.
9. Кариологические и иммунологические показатели у детей в условиях различного загрязнения атмосферного воздуха / М. М. Бяхова, Л. П. Сычева, В. С. Журков [и др.] // Гигиена и санитария. – 2010. – № 3. – С. 9-11.
10. Заєць О. Р. Стан зубощелепної системи в дітей гірських районів Івано-Франківської області / О. Р. Заєць, З. Р. Ожоган // Український стоматологічний альманах. – 2005. – № 6. – С. 31-33.
11. Клінічна оцінка стану здоров'я дітей Івано-Франківської області, що проживають на промислово забрудненій території / О. З. Гнатейко, Н. С. Лук'яненко, М. А. Лучинський [та ін.] // Український морфологічний альманах. – 2007. – № 1. – С. 13-15.

Петрунив В.Б.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ И ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ТЕЧЕНИЕ КАРИЕСА У ДЕТЕЙ

Аннотация
Доказано, что у детей, проживающих на экологически загрязненных территориях, распространенность и интенсивность кариеса зубов значительно выше, чем у детей, проживающих на условно чистой территории. Установлено увеличение количества осложненных форм кариеса зубов, а также более высокая активность кариозного процесса у детей с загрязненных районов. Показано, что у детей экологически неблагоприятных регионов снижен как клеточный, так и гуморальный иммунитет. Так, у детей с кариесом зубов, проживающих на экологически неблагоприятных территориях, выявлено угнетение всех звеньев иммунитета в сравнение с общепринятой нормой. Снижение Т-клеточного звена иммунитета характеризуется как уменьшением количества клеток, так и снижением их активности.
Ключевые слова: кариес зубов, дети, экология, иммунитет, профилактика.

Petruniv V.B.
Ivano-Frankivsk National Medical University

THE INFLUENCE OF ECOLOGICAL FACTORS AND IMMUNOLOGICAL CHANGES ON THE TOOTH DECAY FLOW IN CHILDREN

Summary
It is proved, that children, which are living on polluted areas, have significantly higher level of the prevalence and intensity of tooth decay than children which are living in conditionally clean areas. It is established, that increase of complicated forms of tooth decay and higher activity of carious process have children which are living on polluted areas. It is showed, that children from polluted areas have lower indexes of the cellular and humoral immune system. The oppressing of all links of immunity is educed at children with tooth decay, which are living on ecologically unfavorable territories, in comparison to the well-known normal levels. The decline of T-cellular link of immunity is characterized by both reduction to the amount of cages
and decline of their activity.
Keywords: tooth decay, children, ecology, immunity, prophylaxis.

УДК 616.314.17-008.1-036.1-092:621.311.25-057

ПАТОГЕНЕЗ ЗАХВОРЮВАНЬ ТКАНИН ПАРОДОНТА У ЛІКВІДАТОРІВ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС

Рожко В.І.
Буковинський державний медичний університет

Встановлено наявність порушень інтегративних процесів в організмі ЛНА на ЧАЕС, хворих на пародонтит, зокрема між показниками стоматологічного, соматичного, імунологічного статусу. В результаті проведених досліджень у ЛНА на ЧАЕС виявлено значну високу поширеність соматичних захворювань, що негативно впливало на перебіг захворювань тканин пародонта. Проведений стоматологічний огляд показав, що у ЛНА на ЧАЕС поширеність захворювань пародонта вища, ніж у осіб контрольної групи и складає відповідно 85,3% та 68,9%. У ліквідаторів генералізований пародонтит характеризувався хронічним ареактивним перебігом із вираженими структурними змінами в кістковій тканині пародонта, протікав на фоні тяжкої соматичної патології. При цьому у системі місцевого імунітету відмічалось зниження неспецифічної та специфічної резистентності порожнини рота, системний імунітет характеризувався дисбалансом взаємовідносин імунокомпетентних клітин, зниженням функціональної активності імунної системи. Особливості перебігу пародонтита у ліквідаторів обумовлені і станом імунної системи – зниженням показників неспецифічного і специфічного імунітету як місцевого, так і системного. У порожнині рота це проявлялося зниженням інтенсивності фагоцитозу, активності лізоциму і секреторного імуноглобуліну А. З боку системного імунітету, істотні зміни відзначалися переважно в системі гуморального імунітету.

Ключові слова: Чорнобильська АЕС, ліквідатори, патогенез, пародонт, імунітет.

Постановка проблеми. До 1986 року в медичній радіології дія високих доз іонізуючого випромінювання (ІВ), виникнення та перебіг гострої променевої хвороби (ГПХ) вважалися добре вивченою проблемою (Воробьев Е.И., 1985; Гуськова А.К., Байсоголовов Г.Д., 1971). Проте, після Чорнобильської катастрофи перед клініцистами постали нові, досі не відомі питання. Вивчення питань віддаленої променевої патології відповідає актуальним завданням клінічної практики та необхідності глибокого з'ясування адаптаційно-компенсаторних механізмів як прояву відповіді організму на дію ІВ (Ягунов и соавт., 1990, Москалев Ю.И., 1991) [1, с. 25-38].

Медико-біологічні аспекти наслідків аварії на Чорнобильській АЕС є однією з гостроактуальних програм сучасної медицини. Численні дослідження в цьому напрямку дозволяють зробити висновки не лише про зростання частоти функціональних та органічних порушень в різних життєво важливих системах людей, що потерпіли від цих наслідків, але і про наявність своєрідного характеру розвитку і перебігу патологічних процесів (Романенко А.Є., 1992, Бурлакова О.Б.,1993, Хамітов Р.И., Циб А.Ф., Спаський Б.Б.,1994) [3, с. 9-25].

Числений контингент потерпілих від наслідків аварії на ЧАЕС складають ліквідатори, що працювали на станції з перших хвилин аварії і протягом наступних років. Учасниками ліквідації в основному були чоловіки, середній вік яких складав 33 роки (Нагорна А.М., Картиш А.П., Степаненко А.В., 1995, Царєгородцев А.Д., 1996). В процесі аварійно-відновних робіт учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС підлягали впливу комплексу негативних факторів, таких як радіаційний, психогенний, порушення звичайних умов праці та харчування, а також економічні і соціальні негаразди. Важко виділити, який фактор був переважаючим, адже після Чорнобильської катастрофи минуло вже 28 років. Але відомо, що в організмі ліквідаторів продовжується міграція ізотопів, яка певним чином впливає на стан їх здоров'я [7, с. 46-52].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема безпосередньої дії радіаційного опромінення на тканини ротової порожнини неодноразово підіймалася і описана в літературі, зокрема, вплив іонізуючого випромінювання на зуби (Барер Г.М., 1991, Иванова Л.А., Щелконогова М.Г., 1993), на тканини пародонта (Горбачова К.А., 1992; Ревенок Б.А., 1998; Косенко В.І., 1998), слизову оболонку порожнини рота (Даревский В.И. и соавт., 1991, Барер Г.М., Назаров Г.И., 1988), слинні залози і ротову рідину (Скиба В.Я., 1995, Велигоря И.Е., 1999) [10, с. 122].

Час, що минув з моменту аварії, характеризувався виникненням і поступовою хронізацією хвороб у осіб, які зазнали впливу високих доз іонізуючого випромінювання (Степанов Р.П., Стрелин Г.С., 1989; Бебешко В.Г., Коваленко А.Н., 1999).

Прийнято вважати, що дія іонізуючого випромінювання може мати ініціюючий, прискорюючий та модифікуючий вплив на прояви та перебіг загальносоматичних хвороб, а останні на стоматологічний статус постраждалих [1, с. 61-68].

Клінічний стан зубів у осіб, які зазнали впливу високих доз ІВ, відповідає описаному в літературі (Г.М. Барер, 1991; Л.А. Иванова, М.Г. Щелконогова, 1993; С.М. Волков, 1996 та ін.). Зміни в твердих тканинах зубів, які відбуваються під впливом ІВ, носять, в основному, дистрофічний характер. Прояви некаріозних уражень, зокрема клиновидні дефекти, некроз, тріщини, патологічне стирання, описані як синдром опроміненої емалі та зустрічаються відповідно: клиновидні дефекти – 71%, патологічне стирання – 78%, ерозії та тріщини – 39% та 60% [4, с. 65-72].

Висока чутливість структурних компонентів пародонта робить його вразливим до дії факторів екзо- і ендогенного походження (Данилевский М.Ф. и соавт., 1985, 1987; Вишняк Г.М., 1992; Ткачук Н.Н., 1984; Мащенко И.С., 1980). Одним із таких факторів є проникаюча радіація [5, с. 69-72].

У доступній літературі ми не знайшли відомостей про зміни, які відбуваються в тканинах пародонта у віддалені терміни після радіаційного опромінення. Хоча ще С.М. Александровим (1978) була висловлена думка, що однією з характерних особливостей організму, який витримав променеве ураження, є стан тривалої компенсаційної напруги. Вона потребує постійної мобілізації та додаткових витрат резервів організму і може призвести до зриву компенсаційних реакцій. Можливо, саме тому віддалені наслідки променевих уражень набирають різної форми і вимагають постійної уваги як з боку науки, так і з боку практичної медицини [6, с. 26-31].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виявлено надзвичайно високу поширеність хвороб тканин пародонта (Б.А. Ревенок, 1998; О.Н. Рисованная, 2000), які характеризуються хронічним ареактивним перебігом

(А.Н. Завєрна та співавт., 1996; В.М. Косенко, 1996; Б.А.Ревенок, 1998, О.Н.Рисованная, 2000). Це пояснюють зниженням функціональної активності імунної системи та дисбалансом імунокомпетентних клітин (І.С. Мащенко та співавт., 1996; Б.А.Ревенок, 1998; Л.А. Климович, Я.В. Корсак, 1999) [8, с. 46-64].

Відсутність даних про взаємозв'язок пародонтального, соматичного, імунного статусу у хворих на пародонтит ЛНА на ЧАЕС у віддалений період після катастрофи обумовила проведення даного дослідження з метою удосконалення патогенетичних підходів до лікування осіб із захворюваннями пародонта, які зазнали впливу комплексу факторів Чорнобильської аварії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчити особливості патогенезу захворювань тканин пародонта та взаємозв'язок стану тканин пародонта із стоматологічним, соматичним, імунологічним статусом у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС, що проживають в Івано-Франківській області.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження були 184 чоловіка – ліквідатори наслідків аварії на ЧАЕС віком від 48 до 71 років, що працювали в зоні зруйнованого реактора у 1986-1987 рр. Контрольну групу спостереження склали 61 чоловік аналогічного віку, які не зазнали прямого впливу іонізуючої радіації. Обстежені розподілені за віком згідно рекомендацій ВООЗ (1989).

Клінічне обстеження учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС проводилося під час їх чергового диспансерного огляду за загальноприйнятою схемою. Особливу увагу було приділено стану тканин пародонта, який оцінювали за кольором, рельєфом, щільністю, кровоточивістю ясен, наявністю і глибиною пародонтальних кишень, рухомістю зубів. Визначали папілярно-маргінально-альвеолярний індекс (РМА) (C.Parma, 1960), комплексний періодонтальний індекс (КПІ) (П.А.Леус, 1988). При діагностиці використана класифікація хвороб тканин пародонта за М.Ф.Данилевським (1994). Стан гігієни порожнини рота оцінювали за гігієнічним індексом (ГІ) Гріна-Вермільона (1964).

Групи рандомізовані за віком та ступенем тяжкості пародонтиту. Як важливий критерій оцінки тяжкості та поширення патологічного процесу в тканинах пародонта використовували ортопантомографію. Із функціональних методів дослідження застосовували вакуумну пробу (В.И. Кулаженко, 1960) та реопародонтографію (РПГ) (А.А. Прохончуков и соавт., 1980).

Імунологічний статус обстежених визначали за допомогою уніфікованих тестів І та ІІ рівнів (Р.В. Петров и соавт., 1992).

Для вивчення місцевого імунітету порожнини рота визначали активність лізоциму ротової рідини (В.Г. Дорофейчук, 1968), фагоцитарну активність нейтрофілів (ФАН) та їх фагоцитарний індекс (ФІ) (І.Я. Марченко, М.Є. Приходько, 1996), секреторний імуноглобулін А (sIg A) у нестимульованій змішаній слині (Manchini et al., 1965).

Із загальносоматичної патології у ЛНА найпоширенішими були хвороби шлунково-кишкового тракту і психо-неврологічний синдром (100% обстежених). Крім того, зареєстровано порушення з боку серцево-судинної (гіпертонічна хвороба – 71%, ішемічна хвороба серця та кардіо-склероз – 63%), бронхо-легеневої (обструктивний бронхіт – 52%, пневмосклероз та емфізема легень – 36%), сечостатевої систем (сечо-сольовий діатез та хронічний простатит – 23%) з числа обстежених.

У ЛНА на ЧАЕС поширеність захворювань тканин пародонта склала 79,5%, тоді як у чоловіків контрольної групи – 58,2%. В обох групах хворих із віком зростає питома вага пародонтиту та пародонтозу. Найчастіше діагностували хронічний генералізований пародонтит І ступеня тяжкості (57,3% у ЛНА на ЧАЕС і 43,6% у контролі). З віком в обох групах хворих зростала поширеність генералізованого пародонтиту ІІ ступеня тяжкості. У ЛНА на ЧАЕС, хворих на пародонтит, поширеність соматичних хвороб превалювала по всім нозологічним одиницям, що певним чином впливало на характер протікання пародонтиту, який у 91,4% чоловіків мав хронічний ареактивний перебіг. Майже у всіх ліквідаторів кровоточивість ясен з'явилась після Чорнобильських подій (через 6-12 місяців).

Індексна оцінка гігієни порожнини рота у ліквідаторів показала гірший стан гігієни порівняно із хворими контрольної групи, про що свідчить ГІ за Гріном-Вермільоном, який становив 1,85 ± 0,06 і 1,12 ± 0,13 бали відповідно ($p<0{,}001$).

Індекс РМА та КПІ у ЛНА на ЧАЕС та хворих контрольної групи не мали статистично достовірної різниці. Проте, на ортопантомограмах у ліквідаторів спостерігались більш виражені деструктивні зміни альвеолярного відростка (остеопороз, вертикальна резорбція), що, можливо, пов'язано із розвитком у них системного остеопорозу. Наявність у ліквідаторів більше виражених змін в тканинах пародонта порівняно із хворими контрольної групи підтверджували дані функціональних досліджень – вакуумної проби за Кулаженко та реопародонтографії.

Виявлено, що особливості протікання пародонтиту у ліквідаторів обумовлені станом їх імунної системи. У цієї категорії хворих спостерігалось зниження показників неспецифічного та специфічного імунітету, як місцевого, так і системного. В порожнині рота це проявлялось зниженням інтенсивності фагоцитозу (у ЛНА на ЧАЕС ФІ становив 3,41 ± 0,10, у осіб контрольної групи 4,65 ± 0,19, $p<0{,}05$), що характеризувало зменшення поглинаючої здатності нейтрофілів ротової рідини на фоні незміненої ФАН (у ліквідаторів – 26,82 ± 1,26%, у контролі – 28,31 ± 1,24%, $p>0{,}05$). Також відмічалось зниження активності лізоциму ротової рідини (у ЛНА на ЧАЕС 29,86 ± 1,34%, у контрольній групі 46,30 ± 1,17%, $p<0{,}05$). Відомо, що лізоцим впливає на різні стадії фагоцитозу, а тому не виключено, що зменшення кількості лізоциму в ротовій рідині сприяло погіршенню процесу опсонізації антигенів, яке проявилось зниженням ФІ нейтрофілів.

Погіршення місцевого гуморального імунітету у ЛНА на ЧАЕС обумовлено достовірним зменшенням (у 2,4 рази, $p<0{,}05$) у змішаній слині кількості sIg A порівняно із хворими контрольної групи, яка була відповідно 0,21 ± 0,06 мг/мл і 0,50 ± 0,04 мг/мл. Подібні зміни місцевого імунітету у осіб, хворих на пародонтит, які зазнали впливу іонізуючої радіації, спостерігали й інші дослідники (В.М. Косенко, 1996; Л.А. Климович, Я.В. Корсак, 1999).

Проаналізувавши показники системного імунітету у ліквідаторів, в системі Т-клітинного імунітету виявлено лише виражену тенденцію до зниження відносної кількості Т-лімфоцитів, Т-хелперів, Т-супресорів по відношенню до показників контрольної групи. Тенденцію до зменшення мала і кількість О-клітин.

У ліквідаторів, хворих на пародонтит, істотні зміни відмічались переважно у системі гуморального імунітету, які проявлялись збільшенням в 1,6 рази абсолютної та в 1,4 рази відносної кількості В-лімфоцитів ($p<0{,}05$), що визначило величину індексу зрушення лімфоцитів. Так, у ЛНА на ЧАЕС абсолютна кількість В-лімфоцитів становила

0,51 ± 0,02 тис. /мкл, відносна – 31,3 ± 1,26%, у чоловіків контрольної групи 0,32 ± 0,03 тис. /мкл і 22,36 ± 1,12% відповідно. У ліквідаторів відмічались і зміни показників, які характеризують функціональну активність В-лімфоцитів. Найбільш суттєво був зниженим рівень IgG (в 1,5 рази), що вказувало на наявність дисімуноглобулінемії. Зареєстровано у ліквідаторів у 2 рази менший рівень циркулюючих імунних комплексів у крові. На зниження функціональної активності імунної системи у ЛНА на ЧАЕС вказувало зменшення показника ІН, який у ліквідаторів становив 0,75 ± 0,04, у осіб контрольної групи 1,21 ± 0,11. Також у «чорнобильців« спостерігалась тенденція до зниження активності лізоциму та підвищення ФАН периферійної крові і при цьому достовірне зниження киснеутворюючої функції нейтрофілів, яке проявлялось істотним зменшенням показника НСТ-тесту у ліквідаторів порівняно із даними контрольної групи (1,12 ± 0,02 і 1,26 ± 0,03 відповідно, р<0,05). Близькі до виявлених нами порушень системного імунітету в осіб, які зазнали впливу радіації, описані й іншими дослідниками [2, 9].

Висновки і пропозиції. У ЛНА на ЧАЕС, доза опромінювання яких не перевищувала 0,25 Гр, через 25 років після Чорнобильської катастрофи встановлено велику поширеність захворювань тканин пародонта – 79,5% проти 58,2% у чоловіків контрольної групи. В структурі хвороб пародонта ліквідаторів гінгівіт становив 10,3%, пародонтит 88,6%, в тому числі I ступеня – 57,3%, II ступеня – 42,7%, III ступеня – 7,2%, пародонтоз – 8,7%.

У клінічній картині пізніх радіаційних ефектів у тканинах пародонта УЛНА переважають дистрофічні зміни: стоншення і блідість слизової оболонки, осідання ясенного краю, атрофія альвеолярного паростка, некаріозні ураження твердих тканин зубів.

У ЛНА на ЧАЕС, хворих на пародонтит, у системі місцевого імунітету відмічалось зниження неспецифічної та специфічної резистентності порожнини рота, що проявлялось зменшенням кількості лізоциму, секреторного імуноглобуліну А, фагоцитарного індексу нейтрофілів на фоні не зміненої фагоцитарної активності нейтрофілів ротової рідини. Системний імунітет у ліквідаторів характеризувався дисбалансом взаємовідносин імунокомпетентних клітин, зниженням функціональної активності імунної системи (збільшенням абсолютної та відносної кількості В-лімфоцитів, зниженням рівня імуноглобуліну G, циклічних імунних комплексів, індексу напруження).

Результати досліджень є вагомим внеском до розуміння проблеми патогенетичних механіз-мів розвитку пізніх радіаційних ефектів у тканинах пародонта. Отримані дані можуть стати теоретичною основою для розкриття морфологічних, фізичних, гістохімічних, патофізіологічних особливостей розвитку клінічних проявів хвороб пародонта у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС.

Результати клініко-лабораторного обстеження ЛНА на ЧАЕС можуть бути основою для розробки комплексу лікувальних заходів, спрямованих на попередження подальшого прогресування патологічного процесу в тканинах пародонта.

Список літератури:

1. 20 років Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє. Національна доповідь України. Київ: «Атіка». – 2006. – 223 с.
2. Азарова Л. А., Микша Я. С., Щербина Т. И. Оценка гематологического здоровья участников ликвидации аварии на Чернобыльской АЭС // Научно-практические аспекты сохранения здоровья людей, подвергшихся радиационному воздействию в результате аварии на ЧАЭС. – К.: Здоровье, 1992. – С. 27-28.
3. Бабаджанова Ш. А., Бабаджанов А. С., Состояние здоровья ликвидаторов в отдаленные строки после аварий на Чернобыльской АЭС // Международный журнал радиационной медицины. – 2001. – № 3(3-4). – С. 9-25.
4. Завербна Л. В. Променеве ураження тканин порожнини рота // Український медичний часопис. – 2000. – № 3(17). – С. 65-72.
5. Завербна Л. В., Коваленко О. М. Стан тканин пародонта у хворих, що зазнали впливу високих доз іонізувального випромінення // Український радіологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 69-72.
6. Зак К. П., Михайловская Э. В., Грузов М. А. и др. Гематологический и иммунологический мониторинг ликвидаторов последствий аварии на Чернобыльской АЭС через 5-12 лет // Український медичний часопис. – 2000. – № 3(17). – С. 26-31.
7. Коваленко А. Н., Белый Д. А., Бебешко В. Г. Характеристика отдаленных последствий острой лучевой болезни // Международный журнал радиационной медицины. – 2000. – № 1(5). – С. 46-64.
8. Слабухіна В. А. Імунологічна реактивність організму у ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, хворих на генералізований пародонтит // Український медичний альманах. – 2000. – Т. 3, № 4. – С. 189-191.
9. Степаненко І. В. Особливості гематологічних порушень у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС протягом 10-12 років // Український нейрохірургічний журнал. – 2003. – № 2. – С. 88-91.
10. Хребор М. В., Силенко Ю. І. Вивчення стану атрофії альвеолярного відростку в учасників ліквідації аварії на ЧАЕС // Матеріали науково – практичної конференції: Актуальні проблеми ортопедичної стоматології. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 122.

Рожко В.И.
Буковинский государственный медицинский университет

ПАТОГЕНЕЗ ЗАБОЛЕВАНИЙ ТКАНЕЙ ПАРОДОНТА У ЛИКВИДАТОРОВ ПОСЛЕДСТВИЙ АВАРИИ НА ЧАЭС

Аннотация
Доказано наличие нарушений интегративных процессов в организме ликвидаторов последствий аварии (ЛПА) на Чернобыльской АЭС, больных пародонтитом, в частности между показателями стоматологического, соматического, иммунологического статуса. В результате проведенных исследований у ЛПА на ЧАЭС выявлено значительно большую распространенность соматических заболеваний, что отрицательно влияло на течение заболеваний тканей пародонта. Проведенный стоматологический осмотр показал, что у ЛПА на ЧАЭС распространенность заболеваний пародонта выше, чем у лиц контрольной группы и составляет соответственно 85,3% и 68,9%. Генерализованный пародонтит у ЛПА на ЧАЭС характеризовался хроническим ареактивным течением с выраженными структурными изменениями в костной ткани пародонта, на фоне тяжелой соматической патологии. Особенности течения пародонтита у ликвидаторов обусловлены и состоянием иммунной системы – снижением показателей неспецифического и специфического иммунитета как местного, так и системного. В полости рта это проявлялось снижением интенсивности фагоцитоза, активности лизоцима и секреторного иммуноглобулина А. Со стороны системного иммунитета, существенные изменения отмечались преимущественно в системе гуморального иммунитета.
Ключевые слова: Чернобыльская АЭС, ликвидаторы, патогенез, пародонт, иммунитет.

Rozhko V.I.
Bukovinian State Medical University

PATHOGENESIS OF PERIODONTAL DISEASES IN THE LIQUIDATORS OF THE CONSEQUENCES OF THE CATASTROPHY AT THE CHERNOBYL APS

Summary
There was proved the existance of violations of integrative processes in the liquidators of the consequences of the catastrophy (LCC) at Chernobyl APS, who suffered from parodontitis in particular among the indexes of dental, somatic, immunologic status. As a result of undertaken studies for LCC at Chernobyl APS, was educed considerable high prevalence of somatopathies, that negatively influenced on the flow of periodontal diseases. The conducted stomatological examination showed that for liquidators prevalence of diseases of periodontium is higher,than at the persons of control group and makes according to 85,3% and 68,9%. In liquidators the generalized parodontitis was characterized by chronic areactive course with the expressed structural changes in the bone tissue of the parodontium, on the background of a severe somatic pathology. In LCC of ChAPS with parodontitis in the system of local immunity there was noted the lowering of unspecific and specific resistancy of the oral cavity, systemic immunity was characterized by disbalance of interrelations of immunocompetent cells, lowering of functional activity of the immunity system.
Keywords: Chernobyl APS, liquidators, pathogenesis, periodontium, immunity.

УДК 616.34-089.84

CONTEMPORARY VIEWS ON THE MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF INTESTINAL SUTURES INSUFFICIENCY

Riabyi S.I.
Bukovinian State Medical University

The article is devoted to research the role of local changes of some biochemical processes in the tissues of intestinal wall in the conditions of development of sutures insufficiency. The changes of indices of fibrinolysis, proteolysis, and lipid peroxidation in the sutured tissues of bowel were researched in 60 experimental animals with the model of intestinal sutures insufficiency. It was detected that increased fibrinolytic and proteolytic activity may be one of the mechanisms of disturbance of the primary (biological) leak-resistance of the suture line in the early (12-24 h.) terms. At a later stage (24-72 h.) excessive activation of enzymatic fibrinolysis and collagen degradation was combined with disbalance of the pro- and antioxidant systems. Such combination of rising of destructive processes with the depletion of protective systems may contribute in a disturbance of regeneration of the connection area with the onset of sutures insufficiency.
Keywords: intestinal sutures insufficiency, fibrinolytic activity, proteolytic activity, lipid peroxidation, regeneration.

Problem statement. Despite the reduction of share of full-size operations in abdominal surgery, intestinal sutures insufficiency (ISI) continues to be quite serious complications after operations on the hollow digestive organs. The frequency of the onset of ISI is variable with range 2,3-32% and depends of type of surgery according urgency, region of digestive tract and technical conditions of intervention [3, 8]. The mortality rate in case of this one is up to 50% [11]. The unsatisfactory results of treatment of this polyethiological complication are largely associated with an insufficient study of all its pathogenetic aspects [4].

Analysis of last investigations and publications. Successful healing of anastomotic region provides of supporting of conditions to optimal regeneration of sutured tissues. It is known [5, 6] that primary biological leak-resistance of sutures on the hollow digestive organs is provided by the formation of fibrin on the serous membranes at the place of their connection. Furthermore, the tissue fibrin network is a matrix for fibroblasts that stimulates their growth and synthesis of the collagenous fibers, contributing to an optimal healing of the suture line. Blood supply, bacterial contamination and adequate load of suture line have a significant influence on regeneration of sutured tissues of intestine [7, 8, 10]. Speed of regeneration depends on the processes of formation and destruction of the connective tissue controlled by the activity of the proteolytic, fibrinolytic, pro- and antioxidant systems. Individual papers are partially devoted to a study of the some biochemical processes in the tissue of the hollow organs of digestion [3, 4]. These investigations contain scattered data mainly about changes of biochemical processes in the serum of venous blood in case of ISI. Based of these data it is impossible to make convincing conclusions about of the essence of the changes that occur in site of connected tissues.

Marking of the unsolved aspects of the problem. The state of the fibrinolytic and proteolytic activity and contents of products of lipid peroxidation in tissues of the intestine directly in the region of applied sutures in case of their incompetence remains obscure [9].

The purpose of the research: to study changes of fibrinolytic and proteolytic activities, content of products of lipid peroxidation and activity of antioxidant system of the tissues of intestine in the region of sutures under conditions of the development of their insufficiency.

Presentation of the base material. The experiments have been carried out on 56 albino nonlinear male rats, weighting 180±20 g. All the animals underwent a resection of the cupula of the cecum with suturing the intestinal foramen by means of interrupted stitches (polyamide 5-0). ISI was modelled by way of excessive mobilization of the area of junction and a rare application of stitches in the animals of the experimental group. In 12, 24, 48 and 72 hours following a surgical interference an euthanasia of the animals was performed under ether anesthesia and the samples of the intestinal tissue in the region of sutures were taken for an analysis. The indices of fibrinolitic activity: total (TFA), non-enzymatic (NFA), enzymatic (EFA) and proteolytic activity been researched according to Kukharchuk's procedure (1996). The indices of proteolytic activity by the lysis of: azoalbumin (AA), azocollagen (ACg), azocasein (ACs) and the indices of the lipid peroxidation: diene conjugates (DC), malonic aldehyde (MA) and activity of the antioxidant enzymes: superoxide scavenger (SOS), catalase (Ct) and glutathione peroxidase (GPO) were researched with the aid of an assay kit «Simko Ltd» (Ukraine). Statistical processing of the results of the investigation was performed on PC by means of the application «Primer of biostatistics, 4th ed.». Data from the groups were compared using Mann-Whitney's t-test. To reject the null hypothesis the significance level was used equal to $p<0,05$. The experiments were carried out with the observance of the requirements of the European convention as to the protection of vertebrate animals that are used for experimental and other scientific purposes (Strasbourg, 1986).

Below in the text, we present the results of research on the tables 1, 2, 3.

According to the obtained data the parameters of the fibrinolytic and proteolytic activity under study were reliably higher in the animals of the experimental group as compared with the control one. The reliable rising of the level of DC was detected since 24 h. of the observation, while the more increased indices of MA have been observed in the ISI group in comparison with control one since 12 h. after operation. The indices of activity of all the antioxidant enzymes (SOS, Ct, GPO) were reliably lower in the animals with ISI as compared with the animals without this one throughout the entire period of observation.

When analysing the obtained findings it has been established that the steady activation of tissues proteolysis take place in the animals with ISI. So, in 12-24 h. following the operation a reliably higher activity of lysis of AA, ACs and ACg was detected in the animals of the experimental group ($p<0,001$). It's

testify about increase of proteolytic modification of the low- and high-molecular proteins. In particular, the activity of ACg lysis in the animals of the trial series exceeded twice the control findings which indicates a deeper degradation of collagen molecules in investigated tissues. Increased proteolytic activity also contributes the intensified lysis of fibrin in the junction area at the expense of a direct enzymatic action [1]. At this period of observation in the animals with IIS there occurs a proved rise of TFA, both at the expense of NFA and EFA (p<0,001).

As it is generally known, an activation of the nonenzymatic fibrinolysis is a counterbalance of a stress reaction [2]. The formation of the adrenaline-heparin-antithrombin III complex, activating plasminogen, contributing to its transformation into plasmin and splitting of fibrin, underlies it. However, such an impetuous and pronounced activation of fibrinolysis in the region of the connection may bring about a disturbance of the primary biological leak resistance of the suture line, infecting the thread canal and a penetration of microorganisms out of the intestinal lumen on their surface. The formation of loose adhesions with the participation of infiltrated hyperemic tissues of the omentum, the loops of the small intestine and the adjacent loops of the large intestine constituted visual manifestations of primary biological leakage of a junction zone in all the animals of the experimental group during this period.

During a later period (48-72 h.) we observed a tendency to rise of the indices of tissue proteolysis, especially indices of ACg lysis, which were one and a half time higher than data of the control group. The long increased degradation of collagen molecules in tissues of the junction zone on the conditions of insufficient blood supply may be one of the mechanisms of disturbance of regeneration of sutured tissues [6]. An elevation of the tissue fibrinolytic activity was detected in the animals with IIS, largely at the expense of EFA which exceeded twice the control data. Such an excessive activation of the tissues firinolysis at the expense of lysis of the fibrin matrix may cause a disturbance of the fixation of fibroblasts in the tissues of the connection area and its regeneration [5, 9].

At this period we defined a great accumulation of final products of lipid peroxidation in the animals of the experimental group (p<0,001). So, concentrations of DC and MA were higher in 3-6 times in latter as compared with the control ones. The indices of activity of majority from the investigated antioxidant enzymes were 10 times less in the animals with ISI. Such disbalance of the pro- and antioxidant systems

Table 1

Indices of fibrinolytic activity of the tissues of the rat cecum in the region of the suture line

Indices	Intact	12 hours		24 hours		48 hours		72 hours	
		C	E	C	E	C	E	C	E
Total fibrinolytic activity (E440/h × g)	40,48± 1,56	55,80± 1,48	82,60± 1,024***	43,04± 1,99	86,64± 1,12***	48,76± 1,97	80,32± 1,12***	45,52± 2,19	83,44± 1,34***
Nonenzymatic fibrinolytic activity (E440/h × g)	21,20± 1,079	28,80± 1,29	44,36± 0,995***	22,32± 1,64	45,04± 1,072***	24,40± 1,035	40,16± 0,54***	21,96± 1,19	40,40± 0,95***
Enzymatic fibrinolytic activity (E440/h × g)	19,28± 0,64	27,00± 0,43	38,24± 0,508***	20,72± 0,49	41,60± 0,32***	24,36± 0,94	40,16± 0,58***	23,56± 1,007	43,04± 0,57***

Notes: C – control; E – experiment

** – P<0,05; ** – P<0,01; *** – P<0,001 – statistical reliable distinctions.*

Table 2

Indices of proteolytic activity of the tissues of the rat cecum in the region of the suture line

Indices	Intact	12 hours		24 hours		48 hours		72 hours	
		C	E	C	E	C	E	C	E
Azoalbumin lysis (E440/h × g)	43,80± 1,27	56,80± 1,19	77,76± 1,33***	74,40± 1,73	101,80± 1,24***	83,52± 0,86	114,04± 1,47***	80,08± 0,98	124,96± 1,84***
Azocollagen lysis (E440/h × g)	14,68± 0,92	17,40± 1,296	31,52± 1,602***	18,04± 1,62	55,92± 1,602***	32,84± 1,48	48,24± 1,68**	23,36± 1,36	46,88± 0,91***
Azocasein lysis (E440/h × g)	56,78± 1,45	81,84± 1,54	106,64± 1,401***	67,00± 1,84	120,00± 1,77***	103,56± 1,39	116,64± 1,97**	90,20± 1,45	111,84± 1,19***

Notes: C – control; E – experiment

** – P<0,05; ** – P<0,01; *** – P<0,001 – statistical reliable distinctions.*

Table 3

Indices of products of lipid peroxidation and antioxidant activity of the tissues of the rat cecum in the region of the suture line

Indices	Intact	12 hours		24 hours		48 hours		72 hours	
		C	E	C	E	C	E	C	E
Diene conjugates (nmole/mg of protein)	-	0,333± 0,017	0,470± 0,021	0,385± 0,037	0,675± 0,018***	0,131± 0,015	0,793± 0,012***	0,223± 0,023	0,589± 0,007***
Malonic aldehyde (nmole/mg of protein)	-	0,154± 0,024	0,594± 0,057***	0,331± 0,046	0,461± 0,021	0,286± 0,006	1,211± 0,089***	0,545± 0,074	1,578± 0,110***
Superoxide scavenger (Units/ mg of protein/min)	-	0,627± 0,041	0,237± 0,018***	0,962± 0,089	0,469± 0,025**	0,572± 0,070	0,476± 0,024	1,130± 0,118	0,270± 0,031***
Catalase (mmole H_2O_2/min/ mg of protein)	-	20,734± 1,31	0,309± 0,041***	29,82± 2,091	0,316± 0,057***	23,941± 1,16	0,554± 0,034***	29,966± 2,030	0,429± 0,045***
Glutathione peroxidase (Gsh/ mg of protein/min)	-	0,076± 0,018	0,013± 0,003*	0,186± 0,030	0,009± 0,0003**	0,230± 0,037	0,010± 0,0003***	0,207± 0,035	0,010± 0,0007***

Notes: C – control; E – experiment

** – P<0,05; ** – P<0,01; *** – P<0,001 – statistical reliable distinctions.*

may be one of the mechanisms of implementation of the damaging effect of active oxygen forms on the conditions of ischemia in the area of sutures with the ISI development. Thus, numerous hemorrhages and solitary films of fibrin in the region of the connection with separate defects and interintestinal abscesses were revealed within the specified period in the trial series against a background of a considerable amount of serous-fibrinous exudate in the abdominal cavity.

Conclusions.

1. On the model of intestinal sutures insufficiency an increase of fibrinolytic and proteolytic activity with accumulation of products of lipid peroxidation are observed in the tissues of the junction area.

2. In the early terms (12-24 h.) increased fibrinolytic and proteolytic activity may be one of the mechanisms of disturbance of the primary (biological) leak-resistance of the suture line.

3. At a later stage (24-72 h.) excessive activation of enzymatic fibrinolysis and collagen degradation in a combination with disbalance of the pro- and antioxidant systems may contribute in a disturbance of regeneration of the connection region with the onset of sutures insufficiency.

4. We consider it expedient to study correlations between the fibrinolytic and proteolytic activity and degree of microbial contamination of the region of the interintestinal connection in case of sutures insufficiency.

References:

1. Ежова Г. П. Биоинформационные аспекты протеомики и деградации белка / Ежова Г. П., Бабаев Г.А., Новиков В.В. – Н. Новгород. – 2008. – 89с.
2. Кондашевская М. В. Современные представления о роли гепарина в гемостазе и регуляции ферментативной и гормональной активности / М. В. Кондашевская // Вестник РАМН. – 2010. – № 7. – С. 25-43.
3. Пойда О. І. Неспроможність швів анастомозів в хірургії товстої кишки / О. І. Пойда, В. М. Мельник // Український журнал хірургії. – 2011. – Т. 11, № 2. – С. 243-247.
4. Полянський І. Ю. Патогенетичні механізми розвитку неспроможності кишкових швів / І. Ю. Полянський, В. А. Мороз, В. І. Москалюк // Клінічна та експериментальна патологія. – 2011. – Т. Х, № 4(38). – С. 74-79.
5. Профилактика несостоятельности анастомозов полых органов желудочно-кишечного тракта / О. В. Галимов, А. Ж. Гильманов, В. О. Ханов [и др.] // Хирургия им. Н. И. Пирогова. – 2008. – № 10. – С. 27-29.
6. Профилактика несостоятельности анастомозов полых органов с помощью биоэксплантата на основе модифицированной гиалуроновой кислоты / Р. М. Ибрагимов, А. Г. Хасанов, Ф. А. Хаюмов [и др.] // Росс. мед. вести. – 2010. – Т. 15, № 2. – С. 45-50.
7. Anastomotic Leaks After Intestinal Anastomosis / N. Hyman, T. L. Manchester, T. Osler [et al.] // Ann. Surg. – 2007. – Vol. 245(2). – P. 254–258.
8. Essani R. Anastomotic leak in colorectal surgery: a review / Rahila Essani, Roberto Bergamaschi. // Gastroenterol. Pol. – 2009. – V. 16, № 2. – P. 123-127.
9. Riabyi S. I. Changes of tissue fibrinolysis in case of insufficiency of intestinal sutures. / S. Riabyi, L. Haidych. // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2011. – Т. 10, № 2. – С. 11-13.
10. Risk Factors for Anastomotic Leak Following Colorectal Surgery: A Case-Control Study / D. A. Telem, E. H. Chin, S. Q. Nguyen [et al.] // Arch. Surg. – 2010. – V. 145, № 4. – P. 371-376.
11. Routine leak testing in colorectal surgery in the surgical care and outcomes assessment program / S. Kwon, A. Morris, R. Billingham [et al.] // Arch. Surg. – 2012. – Vol. 147, № 4. – P. 345-351.

Рябий С.І.
Буковинський державний медичний університет

НОВІ ПОГЛЯДИ НА МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ НЕСПРОМОЖНОСТІ КИШКОВИХ ШВІВ

Анотація
Стаття присвячена розкриттю ролі місцевих змін деяких біохімічних процесів в тканинах кишкової стінки в умовах розвитку неспроможності швів. Досліджені зміни показників фібринолізу, протеолізу та перекисного окиснення ліпідів у зшитих тканинах кишок у 60 експериментальних тварин з моделлю неспроможності кишкових швів. Встановлено, що підвищена фібринолітична та протеолітична активність може бути одним із механізмів порушення первинної (біологічної) герметичності лінії швів у ранні терміни (12-24 год.). У пізніші терміни (24-72 год.) надмірна активація ферментативного фібринолізу та деградації колагену поєднується із дисбалансом про- і антиоксидантних систем. Така комбінація зростання деструктивних процесів з виснаженням систем захисту може бути в основі порушення регенерації зони з'єднання з виникненням неспроможності швів.

Ключові слова: неспроможність кишкових швів, фібринолітична активність, протеолітична активність, перекисне окиснення ліпідів, регенерація.

Рябой С.И.
Буковинский государственный медицинский университет

НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ КИШЕЧНЫХ ШВОВ

Аннотация
Статья посвящена раскрытию роли местных изменений некоторых биохимических процессов в тканях кишечной стенки в условиях развития несостоятельности кишечных швов. Иссследованы изменения показателей фибрилитической, протеолитической активностей и перекисного окисления липидов в сшитых тканях кишечника у 60 экспериментальных животных с моделью несостоятельности кишечных швов. Установлено, что повышенная фибринолитическая и протеолитическая активность может быть одним из механизмов нарушения первичной (биологической) герметичности линии швов в ранние сроки (12-24 ч.). В более поздние сроки (24-72 ч.) чрезмерная активация ферментативного фибринолиза и деградации коллагена сочетается с дисбалансом про- и антиоксидантных систем. Такая комбинация нарастания деструктивных процессов с истощением защитных систем может быть в основе нарушения регенерации зоны соединения с возникновением несостоятельности швов.
Ключевые слова: несостоятельность кишечных швов, фибринолитическая активность, протеолитическая активность, перекисное окисление липидов, регенерация.

УДК 616.12+616.127-005.8

СТАН СКОРОТЛИВОЇ ЗДАТНОСТІ ЛІВОГО ШЛУНОЧКА У ХВОРИХ ІЗ Q, QS ІНФАРКТОМ МІОКАРДА В ПРОЦЕСІ ВІДНОВНОГО ЛІКУВАННЯ

Савчук Н.В.
Івано-Франківський національний медичний університет

У хворих з перенесеним інфарктом міокарда хронічна серцева недостатність виникає та прогресує за наявності чинників серцево-судинного ризику: артеріальної гіпертензії, цукрового діабету, дисліпідемії, тютюнопаління, ожиріння, малорухомого способу життя. Головною метою лікувальних заходів в перші години гострого коронарного синдрому з елевацією сегмента ST є відновлення прохідності інфарктзалежної вінцевої артерії. Проведення черезшкірного коронарного втручання сприяє вірогідному підвищенню фракції викиду лівого шлуночка, вірогідному зменшенню кінцевого систолічного об'єму, маси міокарда та індексу міокарда лівого шлуночка у порівнянні з хворими без проведеної реваскуляризації. Реперфузійна терапія поліпшує перебіг післяінфарктного кардіосклерозу і тому має бути пріоритетним напрямком лікування хворих з гострим інфарктом міокарда.

Ключові слова: гострий інфаркт міокарда, серцева недостатність, реваскуляризація, постінфарктний кардіосклероз, інфарктзалежна вінцева артерія.

Постановка проблеми. У структурі серцево-судинної патології найвагомішу роль в зниженні довготривалості і якості життя пацієнтів відіграє ішемічна хвороба серця (ІХС). Найбільша смертність відмічена при гострому коронарному синдромі з елевацією сегмента ST [8]. На сьогодні, за результатами міжнародного реєстру GRACE, шестимісячна смертність хворих, які перенесли ІМ, становить 4,9-5,4% (у Європейських реєстрах показник річної смертності – у межах 4,0 до 7,3%), трирічна – 14,3%. За даними Українського реєстру STIMUL, шестимісячна смертність становить 10,1%, дворічна 10, 4% [1]. Прогноз виживання пацієнтів із ІМ багато в чому залежить від вираженості постінфарктного ремоделювання і ступеня міокардіальної дисфункції [7]. Численні клінічні дослідження підтримують концепцію про те, що ремоделювання серця – це прогресуючий процес, який призводить до виникнення серцевої недостатності і є фактором, в значній мірі, який визначає прогноз [11, 10, 9].

Реєстр VALIANT, повідомляє про розвиток СН або дисфункцію лівого шлуночка у 42% пацієнтів, які перенесли ІМ [12]. У французькому реєстрі USIK є дані про розвиток СН після гострого ІМ у 22% і дисфункції лівого шлуночка у 14% пацієнтів [6].

Зміни скоротливої функції міокарда після перенесеного (ІМ) визначається не тільки внаслідок загибелі кардіоміоцитів, але і при розвитку феноменів «гібернованого» і «оглушеного» міокарда [4]. Своєчасна реваскуляризація міокарда дозволяє попередити ці явища і підтримати життєздатність гібернованих клітин в зоні ішемії міокарда. Цього можна досягнути двома шляхами: тромболізисом і первинним черезшкірним коронарним втручанням (ЧКВ). Ситемний тромболізис дав можливість знизити загальну летальність у середньому з 16 до 7% [5]. За даними другого європейського реєстру гострих коронарних синдромів, ЧКВ привели до достовірного подальшого зниження 7-денної летальності на 37%, смертності за перший місяць – на 22% порівняно з результатами тромболітичної терапії [2]. У кожного з цих методів є переваги і недоліки. Якщо робити вибір між ними при поступленні хворого в стаціонар з можливістю виконання первинного ЧКВ, то перевагу слід віддати ЧКВ як методу, який збільшує ФВ ЛШ, покращує віддалені клінічні результати та дозволяє ефективно знизити летальність [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У перші 12 годин після виникнення гострого інфаркту міокарда з елевацією сегмента ST повна оклюзія коронарної артерії спостерігається у 85% хворих. Тому раннє відновлення прохідності «закритої» до цього інфарктзалежної коронарної артерії сприяє зменшенню ділянки некрозу й ступеня дисфункції лівого шлуночка, поліпшенню безпосередніх та віддалених результатів лікування. Саме від ефекту раннього відкриття коронарної артерії залежить порятунок міокарда, тобто збереження життєдіяльності і скоротливості тієї чи іншої частини серцевого м'яза, яка без такої стратегії упродовж перших 6-12 годин залишається незворотно ушкодженою. Однак реперфузія є лише короткотривалим етапом у комплексному лікуванні ГІМ. Тому оцінка перебігу відновного періоду є одним з актуальних напрямків сучасних наукових пошуків.

Мета нашого дослідження полягала у вивченні структурно-функціонального стану лівого шлуночка та геометрії його скорочення у хворих на ХСН після перенесеного інфаркту міокарда з проведеною ендоваскулярною реперфузією інфарктзалежної артерії шляхом стентування і без неї.

Виклад основного матеріалу. Мета роботи досягнута шляхом обстеження 46 хворих із постінфарктним кардіосклерозом та серцевою недостатністю, середній вік яких становив (55,6±3,3) років, що перебували на стаціонарному лікуванні в ОККД м. Івано-Франківська. Хворих рандомізовано на 2 групи, залежно від отримуваного лікування. До складу І групи (n=26) входили пацієнти з проведеною реперфузійною терапією ІМ шляхом стентування. 20 хворих на ІМ без проведеного стентування віднесено до ІІ групи.

Діагностику та лікування хворих проводили відповідно до рекомендацій ведення осіб із ХСН (Українська Асоціація фахівців з серцевої недостатності, 2012 рік).

Застосовували традиційні клінічні методи: вивчення скарг, анамнезу хвороби та життя, загальноприйняте фізикальне обстеження, електрокардіографію, трансторакальну ехокардіографію.

Ехокардіографічне обстеження проводилося за загальноприйнятою методикою на апараті Versa Plus, Siemens (Німеччина) на 28 добу після ІМ у 2В режимі, з парастернального доступу по довгій та короткій вісях, а також з верхівкового доступу із застосуванням чотирикамерного та двокамерного перерізів.

Більшість хворих, що увійшли в дослідження, перенесли клінічно маніфестний ІМ, мали тривалий час в анамнезі ішемічну хворобу серця. ІМ передньої локалізації спостерігався у 14 (53,8%) пацієнтів із проведеною реваскуляризацією та в 13 (65%) хворих без неї. ІМ задньої локалізації візначався у 12 (46,2%) осіб із проведеним стентуванням.

Встановлено, що в обстежених осіб із перенесеним Q, QS інфаркт міокарда, в анамнезі найбільш поширеними факторами ризику були дисліпідемія у 12 (46,2%) хворих із проведеним стентуванням та у 9 (45%) хворих без проведеного стентування, артеріальна гіпертензія (АГ) – у 20 (76,9%) хворих, тютюнопаління – 11 (43,2%) пацієнтів із проведеною реваскуляризацією, проти 15 (75%) та 13 (65%) хворих без проведеної реваскуляризації відповідно. ЦД відзначався у 7 (26,9%) хворих із проведеним стентуванням. Таким чином, за даними обстеження, у хворих з перенесеним Q, QS ІМ спостерігали високу поширеність факторів ризику, таких як артеріальна гіпертензія, ожиріння, куріння, обтяжена спадковість, більшість з яких є модифікованими.

Проведено фізикальне обстеження хворих на ХСН із постінфарктним кардіосклерозом залежно від проведеної реваскуляризації, чи за її відсутності.

За даними скарг та об'єктивного обстеження, відчуття серцебиття виявляли в 16 (61,5%) хворих з проведеною реваскуляризацією шляхом стентування, в 13 (65%) без проведеного стентування. Відчуття серцебиття турбувало 8 (30,8%) стентованих та 11 (55%) нестентованих осіб. Набряки на нижніх кінцівках були провідними скаргами в 10 (38,5%) стенованих. Ослаблення тонів серця та посилення верхівкового поштовху були характерними для незначної кількості осіб. Зміщення меж серця відзначено в 18 (69,2%) хворих із проведеним стентуванням, у 16 (61,5%), з яких – за рахунок зміщення вліво та 2 (7,7%) – за рахунок вправо. У хворих даної групи в кількості 2 (7,7%) чоловік спостерігали набухання шийних вен, 3 (11,5%) відзначали збільшення печінки. Подавали скарги на швидку втомлюваність 5 (19,2%) хворих даної групи.

Таблиця 1

Характеристика клінічних ознак та об'єктивного фізикального обстеження хворих на ХСН із післяінфарктним кардіосклерозом

Ознака	Хворі із проведеним стентуванням (n=26)	Хворі без проведеного стентування (n=20)
Задишка	16(61,5%)	13(65%) p>0,05
Серцебиття	8(30,8%)	11(55%) p>0,05
Швидка втомлюваність	5(19,2%)	6(30%) p>0,05
Перебої в роботі серця	1(3,8%)	6(30%) p<0,05
Зміщення меж серця:	18(69,2%)	14(70%) p>0,05
– вліво	16(61,5%)	13(65%) p>0,05
– вправо	2(7,7%)	1(5%) p>0,05
– вверх	-	1(5%)
Ослаблення тонів серця	6(23,1%)	5(25%) p>0,05
Систолічний шум на верхівці	5(19,2%)	6(30%) p>0,05
Посилення верхівкового поштовху	6(23,1%)	5(25%) p>0,05
Набряки нижніх кінцівок	10(38,5%)	9(45%) p>0,05
Набухання шийних вен	2(7,7%)	1(5%) p>0,05
Хрипи в легенях	3(11,5%)	5(25%) p>0,05
Збільшення печінки	4(15,4%)	6(30%) p>0,05

Примітки: 1. У дужках вказаний відсоток від загальної кількості осіб у групі.
2. р-вірогідність різниці між групою хворих із проведеною реваскуляризацією шляхом стентування у порівнянні із хворими без проведеної реваскуляризації.

Як показано в табл. 1, при аналізі зазначених показників спостерігалися вірогідні відмінності між групами дослідження у хворих із перебоями в роботі серця (p<0,05), відчуттям серцебиття (p<0,05).

Проаналізовано особливості ЕКГ-дослідження у хворих з постінфарктним кардіосклерозом. Результати ЕКГ відображені в табл. 1.

Таблиця 2

Результати ЕКГ-дослідження в обстежених хворих на ХСН із постінфарктним кардіосклерозом

Результат ЕКГ	Хворі з проведеним стен стентуванням (n=26)	Хворі без проведеного стентування (n=20)
Порушення ритму:		
- синусова тахікардія	1 (3,8%)	2 (10%) p>0,05
- синусова брадикардія	1 (3,8%)	3(15%) p>0,05
- шлуночкова екстрасистолія	3(11,5%)	5(25%) p>0,05
- суправентрикулярна екстасистолія	2 (7,7%)	6(30%) p>0,05
Порушення провідності		
-повна блокада лівої н.пучка Гіса	1(3,8%)	-
-неповна блокада лівої н. пучка Гіса	1 (3,8%)	6(30%) p<0,05
-повна блокада правої н.пучка Гіса	1 (3,8%)	2(10%) p>0,05
-неповна блокада правої н.пучка Гіса	2 (7,7%)	1(5%) p>0,05
Прояви гіпоксії міокарда	1(3,8%)	1(5%) p>0,05
Вогнищеві рубцеві зміни міокарда	17(65,4%)	15(75%) p>0,05
Інверсія зубця Т	2(7,7%)	5(25%) p>0,05
Депресія сегмента ST	3(11,5%)	6(30%) p>0,05
Елевація сегмента ST	1(3,8%)	-
Синдром ранньої реполяризації шлуночків	2(7,7%)	1(5%) p>0,05
Гіпертрофія лівого шлуночка	17(65,4%)	10(50%) p<0,05

Примітки: 1. Вказаний відсоток від загальної кількості осіб у групі.
2. р-вірогідність різниці між групою хворих із проведеною реваскуляризацією шляхом стентування у порівнянні із хворими без проведеної реваскуляризації.

Як видно з табл. 2, за даними ЕКГ-дослідження, вогнищеві рубцеві зміни спостерігалися в 17 (65,4%) хворих з проведеним стентуванням, депресія сегмента ST – у 3 (11,5%) хворих, елевація сегмента ST – у 1 (3,8%) особи, інверсія зубця Т була притаманна 2 (7,7%) обстеженим хворим. Серед порушень серцевого ритму найчастіше виявляли ШЕ – у 3 (11,5%) осіб та суправентрикулярні екстрасистоли – у 2 (7,7%) хворих з проведеною реваскуляризацією шляхом стентування. Неповну блокаду лівої ніжки пучка Гіса (ЛНПГ) виявили в 1 (3,8%) хворої з проведеною реваскуляризацією, проти

6(30%) у нестентованих хворих, що є вірогідно менше (р<0,05). У 1 (3,8%) хворого з проведеним стентуванням, діагностовано повну блокаду лівої ніжки пучка Гіса. Неповну блокаду правої ніжки пучка Гіса (ПНПГ) верифіковано в 2 (7,7%) хворих, повну блокаду правої ніжки пучка Гіса спостерігали в 1 (3,8%) особи даної групи.

Синдром ранньої реполяризації шлуночків виявляли в 2 (7,7%) хворих. Прояви гіпоксії міокарда були притаманними для 1(3,8%) хворого з проведеним стентуванням. Гіпертрофія лівого шлуночка спостерігалась у 17 (65,4%)хворих і проведеною реваскуляризацією, проти 10 (50%) хворих без проведеної реваскуляризації що є вірогідно менше (р<0,05).

Таблиця 3

Показники ехокардіографії у хворих на ХСН із постінфарктним кардіосклерозом, залежно від проведеного лікування (M±m)

Ознака	Хворі на ХСН із вогнищевим кардіосклерозом залежно від проведеного лікування	
	Хворі з проведеним стентуванням (n=26)	Хворі без проведеного стентування (n=20)
КДО, мл	137,21±6,71	138,82±6,83
		p>0,05
КСО, мл	61,43±2,92	73,71±3,51
		p<0,01
УО, мл	75,78±3,62	65,5±3,13
		p<0,05
КДР, см	2,16±0,21	4,19 ±0,27
		p<0,001
КСР, см	3,23±0,21	4,26 ± 0,31
		p<0,01
ФВ, %	55,23±2,61	47,18±2,23
		p<0,05
ТЗСЛШ діаст., см	1,1±0,06	1,29±0,07
		p<0,05
ТЗСЛШ сист., см	1,22±0,08	1,29 ±0,04
		p>0,05
ТМШП діаст., см	1,11 ±0,06	1,3±0,07
		p<0,05
ТМШП, сист.см	1,28 ±0,04	1,24±0,05
		p>0,05
ІММЛШ, г/м^2	105,13±4,16	118,82±5,12
		p<0,05 м
ММЛШ, г	140,15±6,14	160,11±7,16
		p<0,05
Ліве передсердя, см	3,24±0,14	3,28±0,11
		p >0,05
IVRT, мс	81,37 ± 3,84	83,24 ± 4,16
		p>0,05
E, см/с	75,15 ± 3,11	71,34 ± 3,84
		p>0,05
A, см/с	63,24 ± 2,71	63,4 ± 2,63
		p>0,05
E/A	1,23 ± 0,04	1,34 ± 0,05
		p>0,05

Примітка. р-вірогідність різниці між групою хворих із проведеною реваскуляризацією шляхом стентування у порівнянні із хворими без проведеної реваскуляризації.

Згідно з даними табл. 3, у хворих без проведеної реваскуляризації шляхом стентування, спостерігали вірогідне збільшення КДР і КСР ЛШ у порівнянні з аналогічними показниками в стентованих осіб (4,19±0,27) і (4,26 ± 0,31) см, (2,16± нестенованих осіб – (138,82±6,83) мл, у стентованих – (137,21±6,71) мл. Ударний об'єм ЛШ 0,21) та (4,26±0,31) см відповідно. Таку ж тенденцію спостерігали і щодо КСО ЛШ, де було характерним вірогідно його вище середнє значення у хворих без проведеної реваскуляризації (73,71±3,51) мл, порівняно зі стентованими хворими (61,43±2,92) мл. КДО у хворих без реваскуляризації вірогідно нижчий і становив (65,5±3,13) мл, порівняно із пацієнтами з проведеною реваскуляризацією (75,78±3,62) мл.

Як видно з табл. 3, вищі показники маси міокарда ЛШ зафіксовано у хворих без реваскуляризації, для яких характерним є інтенсивний розвиток гіпертрофії ЛШ у порівнянні з хворими іншої досліджуваної групи. Отримані результати можуть бути обумовлені вищими показниками АТ. Маса міокарда ЛШ у даній групі склала (160,11±7,16) г, а індекс ММЛШ дорівнював (118,82±5,12) г/м^2, що вірогідно вище в порівнянні з аналогічними показниками стентованих пацієнтів – (140,15±6,14) г/м^2 та (105,13±4,16) г відповідно.

У хворих без проведеної реваскуляризації шляхом стентування, спостерігали вірогідне зниження показника ФВ, що дорівнювала 47 (47,18±2,23)%, порівняно зі стентованими пацієнтами, у яких даний показник відзначався у 55 (55,23±2,61)% хворих.

Установлено, що для хворих без реваскуляризації було характерним вірогідно вище середнє значення ТЗСЛШ та ТМШП у діастолу в порівнянні зі стентованими хворими. При аналізі середніх значень показників ТЗСЛШ та ТМШП у систолу встановлено, що в групі хворих без стентування вони дорівнювали (1,29 ±0,04) мм та (1,22±0,08) мм відповідно.

Показники IVRT та E/A у хворих без стентування становили (83,24 ± 4,16) мс і (1,34 ± 0,05), у стентованих хворих вони дорівнювали (81,37 ± 3,84) мс (1,23 ± 0,04) відповідно.

Таким чином своєчасна реваскуляризація забезпечує зворотнє ремоделювання лівого шлуночка, покращення його регіонарної і глобальної функції та зменшення проявів серцевої недостатності.

Висновки і пропозиції. Проведене нами дослідження показало, що у хворих із постінфарктним кардіосклерозом хронічна серцева недостатність виникає та прогресує за наявності чинників серцево-судинного ризику: АГ, ЦД, дисліпідемії, тютюнопаління, ожиріння, малорухомого способу життя. Протікання і прогноз захворювання у порівняльних по клініко-анамнестичних та ЕКГ-даних хворих після перенесеного Q, QS інфаркту міокарда, був кращим у випадку, якщо була виконана ендоваскулярна реперфузія міокарда шляхом стентування інфарктзалежної коронарної артерії. Проведення ЧКВ у наших хворих сприяло вірогідному підвищенню фракції викиду лівого шлуночка, вірогідному зменшенню кінцевого систолічного об'єму, маси міокарда та індексу міокарда лівого шлуночка у порівнянні з хворими без проведеної реваскуляризації. Встановлено, що для хворих без реваскуляризації було характерним вірогідно вище середнє значення ТЗСЛШ та ТМШП у діастолу, в порівнянні зі стентованими хворими. Реперфузійна терапія покращує перебіг післяінфарктного кардіосклерозу і тому має бути пріоритетним напрямком лікування хворих з гострим інфарктом міокарда.

Список літератури:
1. Валуєва С. В. Український реєстр STIMUL: результати дворічного спостереження за хворими, які перенесли інфаркт міокарда із зубцем Q / С. В. Валуєва // Український кардіологічний журнал. – 2012. – № 6. – С. 76-80.
2. Валуєва С. В. Український реєстр STIMUL: ефективність різних методів лікування гострих коронарних синдромів з елевацією сегмента ST та прихильність хворих до лікування у післяінфарктний період (результати дворічного спостереження) / С. В. Валуєва // Український кардіологічний журнал. – 2013. – № 3. – С. 40-45.
3. Динамика эхокардиографических показателей ремоделирования левого желудочка у больных острым инфарктом миокарда после успешной первичной ангиопластики в зависимости от состояния коронарного кровотока до вмешательства / Г. Иманов, А. Бахшалиев, В. Азизов и др. // Кардиология. – 2011. – № 7. – С. 13-16.
4. Значення спекл-трекінг ехокардіографії в оцінюванні життєздатності міокарда у хворих, які перенесли інфаркт міокарда із зубцем Q / В. М. Коваленко, О. Г. Несукай, Н. С. Поленова та ін. // Український кардіологічний журнал. – 2013. – № 2. – С. 23-28.
5. Ефективність методів реперфузійної терапії у різних категорій хворих із гострим коронарним синдромом з елевацією сегмента ST / К. М. Амосова, Ю. О. Сиченко, Ю. В. Руденко та ін. // Серце і судини. – 2012. – № 2. – С. 8-23.
6. Коберник Н. М. Роль порушень гемоваскулярного гемостазу в прогресуванні хронічної серцевої недостатності в осіб похилого віку, що перенесли інфаркт міокарда із зубцем Q / Н. М. Коберник // Український кардіологічний журнал. – 2011. – № 1. – С. 79-85.
7. Особенности показателей гемодинаміки и диастолической функции у больных с инфарктом миокарда задней стенки левого желудочка с вовлечением правого желудочка // В. И. Целуйко, Т. А. Лозовая, Д. А. Кныш и др. / Український кардіологічний журнал. – 2012. – № 6. – С. 68-75.
8. Опыт оптимизации оказания неотложной медицинской помощи больным с острым коронарным синдромом в Луганской области / С. Н. Тыщь, А. Г. Гуков, Н. А. Шаповалов и др. // Український кардіологічний журнал. – 2013. – № 1. – С. 46-49.
9. Целуйко В. И., Уровни гелектина-3, мозкового натрийуретического пептида и состояние диастолической функции лівого и правого желудочков у пациентов с инфарктом міокарда с зубцом Q задней стенки левого желудочка с вовличением правого желудочка / В. И. Целуйко, Т. А. Лозовая // Серце і судини. – 2013. – № 3. – С. 65-71.
10. Ушаков А. В. Регуляция изменений несократительных элементов сердечной мышцы при развитии инфаркта миокарда / А. В. Ушаков, А. А. Гагарина // Серце і судини. – 2013. – № 3. – С. 118-124.
11. Шейко С. О. Особливосты ремоделювання лівого шлуночка у хворих похилого віку з ХСН та проявами анемічного синдрому / С. О. Шейко // Архів клінічної медицини. – 2011. – № 1. – С. 66-71.
12. Velazguez E. J. Francis G. S. Amstrong P. W. An international perspective on heart failure and left ventricular systolic dysfunction complicating myocardial infarction: the valiant registry // European Heart Journal. – 2004. – Vol. 25. – P. 1911-1919.

Савчук Н.В.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

СОСТОЯНИЕ СОКРАТИТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ ЛЕВОГО ЖЕЛУДОЧКА У БОЛЬНЫХ С Q, QS ИНФАРКТОМ МИОКАРДА В ПРОЦЕССЕ ВОССТАНОВИТЕЛЬНОГО ЛЕЧЕНИЯ

Аннотация
У больных с перенесенным инфарктом миокарда хроническая сердечная недостаточность возникает и прогрессирует при наличии факторов сердечно-сосудистого риска: артериальной гипертензии, сахарного диабета, дислипидемии, курения, ожирения, малоподвижного образа жизни. Главной целью лечебных мероприятий в первые часы острого коронарного синдрома с элевацией сегмента ST является восстановление проходимости инфарктзависимой коронарной артерии. Проведение чрескожного коронарного вмешательства способствует достоверному повышению фракции выброса левого желудочка, вероятному уменьшению конечного систолического объема, массы миокарда и индекса миокарда левого желудочка по сравнению с больными без проведенной реваскуляризации. Реперфузионная терапия улучшает течение постинфарктного кардиосклероза и поэтому должно быть приоритетным направлением лечения больных с острым инфарктом миокарда.
Ключевые слова: острый инфаркт миокарда, сердечная недостаточность, реваскуляризация, постинфарктный кардиосклероз, инфарктзависимая коронарная артерія.

Savchuk N.V.
Ivano-Frankivsk National Medical University»

STATE CONTRACTILE ABILITY OF THE LEFT VENTRICLE IN PATIENTS WITH Q, QS MYOCARDIAL INFARCTION DURING REHABILITATION

Summary
In patients with myocardial infarction chronic heart failure occurs and progresses in the presence of risk factors such as hypertension, diabetes mellitus, dyslipidemia, smoking, obesity, sedentary lifestyle. Course and prognosis in comparative clinical anamnesis and ECG data of patients following an acute Q, QS myocardial infarction, defined better if was performed endovascular reperfusion of the myocardium by infarctdipending stenting coronary artery. Holding PCI contributes significant increase in left ventricular ejection fraction, end systolic credible reduction of volume and myocardial mass index of left ventricular myocardium compared with patients without revascularization performed. Reperfusion therapy improves course cardiosclerosis and therefore should be a priority treatment of patients with acute myocardial infarction.
Keywords: acute myocardial infarction, heart failure, revascularization, postinfarction cardiosclerosis, infarctdipending stenting coronary.

UDC 616.248-071-053.2

THE CLINICO-ANAMNESTIC EFFICACY OF CONTROLLER THERAPY OF THE PERSISTENT BRONCHIAL ASTHMA IN CHILDREN WITH EARLY AND LATE ONSET OF THE DISEASE

Sazhyn S.I.
Bukovinian State Medical University
Sazhyna A.V.
Chernivtsi Yu. Fedkovych National University

The results of the clinical efficacy of basic treatment of children with bronchial asthma have been presented. We examined 50 patients aged 6-18 years. It has been found that patients with a late-onset phenotype of asthma had a higher risk of disease exacerbations with hospitalization. At once the frequency of daily and nocturnal symptoms, using short-acting β_2-agonist was higher in the patients with early onset of the disease. The data shows a prevalence of controlled asthma in school-children with late onset of the disease compared with patients who suffer from the disease from the first three years of life.
Keywords: bronchial asthma, children, prophylactic therapy, phenotype, control.

Formulation of the problem. The substantial increase in the prevalence and incidence of bronchial asthma in the world over the past few decades has been reported in many epidemiology studies [1, p. 181]. If the current trend continues, it is estimated that there may be an additional 100 million more asthmatics by 2025 [2].

Analysis of recent research and publications. According to modern concepts, the basis of asthma is a chronic allergic airway inflammation with the presence of immune disorders that require long-term anti-inflammatory therapy [3, p. 639]. Despite the concept of international consensus documents which states that the control under the symptoms of the disease can be achieved in persons who used prophylactic treatment [4], in practice aspect is dominated persons with partly or uncontrolled asthma [5, p. 66]. This leads to a high frequency of hospitalizations and increased social disadaptation of sick children. Thus the annual increase in the cost of treatment and prevention of this disease [6, p. 146]

Inadequate effect from the proposed scheme of the basic therapy enables researchers to consider that bronchial asthma not as a single disease but a group of asthmatic diseases. Such different «phenotypes» of asthma may vary in response to treatment, prognosis, inflammatory patterns and in susceptibility to environmental exposure [7].

This leads to increase the number of scientific studies concerning the identification of potential phenotypes and endotypes of bronchial asthma and more widespread application of individualized approaches to diagnostics, treatment and prevention of the disease in recent years [8, p. 327].

Thus, it is important to determine the effectiveness of symptomatic and prophylactic therapy in children with bronchial asthma with alternative phenotypes depending on the onset of the disease.

Purpose of the article. To justify and evaluate the effectiveness of symptomatic and basic anti-inflammatory therapy in children with early and late onset persistent bronchial asthma.

Materials and methods of investigation. On the base of the Children Clinical Hospital (Chernivtsi) retrospectively were examined 50 children who are afflicted with bronchial asthma. Key inclusion criteria were:
- Age of the children from 6 to 17 years;
- Diagnosed of persistent bronchial asthma;
- Using the basic medications during at least the last three months
- Availability of information consent of parents and children.

Key exclusion criteria were:
- Age less than 6 and over 18 years:
- Intermittent variant of bronchial asthma;
- Active smoking more than ten cigarettes per day;
- Duration of illness less than three months;
- Using the drugs that could affect the results of research;
- Orphans;
- The presence of congenital malformations of the bronchi or lung and other diseases associated with bronchial obstruction syndrome.

According to the terms of asthma symptoms manifestation, have been formed two groups of monitoring. The first (I) group included 25 patients whose first episode of illness occurred before the age of three, the second (II) clinical group formed 25 patients, in which the appearance of asthma symptoms was observed after six years of life.

General clinical characteristics of patients' comparison groups are presented in table 1.

Table 1
Clinical features in the patients of both groups (M±m)

Group	Number of observations	Male, %	Urban residents, %	Median age, years
I group	25	72,0±9,0	32,0±9,3	11,36±0,67
II group	25	80,0±8,0	44,0±9,9	12,78±0,66
Pt, φ		>0,05		

Any significant differences in severity of bronchial asthma and concomitant allergic disease were not observed. Patients with severe variant of the illness prevailed in both clinical groups (76,0±8,5% та 68,0±9,3% in I and II clinical groups, Pφ>0,05). In the majority of children was noted availability of other atopic symptoms (52,0±9,9% in patients with early and 60,0±9,8% in children with late onset of bronchial asthma, Pφ>0,05)

No significant differences by sex, age, and place of residence have been shown a correctly formed clinical comparison group.

We studied the clinical characteristics of the disease (frequency of daily and nocturnal symptoms, limitations of activities, need for reliever treatment,

and episodes of exacerbations). In order to identify the level of control was used the clinical-instrumental assessment. This questionnaire includes seven questions that reflect the main symptoms of bronchial asthma (each question was estimated from 0 to 4 points) and the indices of respiratory function (forced expiratory volume at 1 sec and peak expiratory flow) [9, p. 20]. Ten points or less allows us to identify controlled, 11-16 points associated with partly and above 17 points – with uncontrolled bronchial asthma.

The obtained results of the study were analyzed using computer programs «STATISTICA 6.0» StatSoft Inc. and Excel XP for Windows with parametric and nonparametric methods. Assessment of the risk implementation events was calculated by attributive (AR) and relative risks (RR), and odds ratios (OR) [10, p. 134]

The main material. In children of both clinical groups despite receiving inhaled corticosteroids during the last three months, was observed the episodes of asthma exacerbations that required hospitalization in profile department. Among patients of clinical group I the frequency of exacerbations was slightly lower and amounted to 32,0 ± 9,3%, in schoolchildren with phenotype of late onset this sign was 56,0 ± 9,9%, $P\varphi>0{,}05$. AR of the exacerbations was 24,0%, RR – 1,54 (95% CI 0,82 to 2,90), OR – 2,70 (95% CI 0,85 – 8,57) in patients with bronchial asthma which started after 6 years. Thus, patients with late debut of onset were in 2,7 times more likely to be admitted to hospital with asthma attacks. The frequency of the main clinical symptoms of asthma in patients of both groups has been shown in fig. 1.

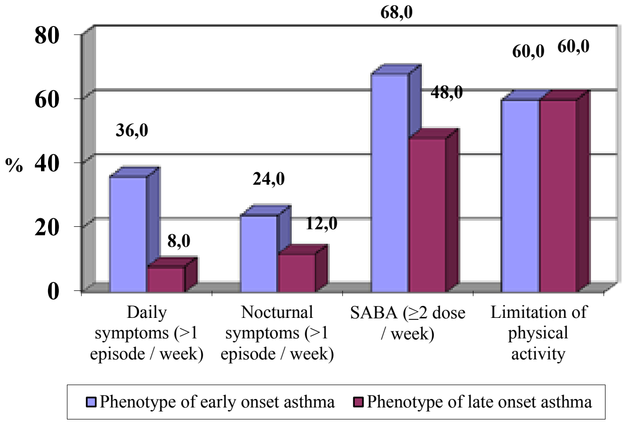

Fig. 1. The frequency of the bronchial asthma characteristic signs in the patients of both groups

*Note. *P<0,05 between clinical groups*

The risks to have more than one episode of daily symptoms of bronchial asthma for a week in the school-age children with early onset asthma phenotype were higher relatively to the patients whose symptoms manifested after six years: AR – 28,0%, RR – 1,44 (95% CI 0,40-5,17), OR – 6,47 (95% CI 1,23-34,01). Also the risks of the frequency of nocturnal signs (AR – 12,0% RR – 1,16; 95% CI 0,44-3,04; OR – 2,32; 95% CI 0,51 – 10,54) and the use of short-acting β_2-agonists (AR – 20,0%; RR – 1,63; 95% CI 0,94-2,81; OR – 2,30; 95% CI 0,73-7,27) in the patients if the first clinical group were higher relative to the students from the second one. Thus, in patients with phenotype of early onset bronchial asthma, the chances of the presence nightly symptoms and use of symptomatic medications were higher in 2,5 times, the presence of daytime symptoms were higher almost in 6,5 times compared with the children from clinical group II. The frequency of the patients in both groups who felt the limitations of physical activity was identical.

Among patients with early debut of bronchial asthma the frequency of symptoms had the following relationships with anamnestic characteristics. The frequency of daily symptoms have been significantly directly correlated with duration of disease ($r = 0{,}46$; $p < 0{,}05$), the incidence of nocturnal symptoms have been shown in a direct relationship with aggravating allergic history ($r = 0{,}55$, $p<0{,}02$). Also have been revealed a tendency in a direct relationships between physical activity limitation and body mass index ($r = 0{,}42$, $p>0{,}05$), between physical activity limitation and aggravating allergic history ($r = 0{,}43$, $p>0{,}05$).

However among school-age children with late onset bronchial asthma was observed significantly relationship between the frequency of specific symptoms and place of residence. So, living in the rural areas has been correlated with greater frequency of daytime ($r = 0{,}72$, $p<0{,}01$), nocturnal symptoms ($r = 0{,}53$, $p < 0{,}05$), using the symptomatic therapy like short-acting β_2-agonists ($r = 0{,}45$, $p < 0{,}05$) and limitation physical activity ($r = 0{,}63$, $p<0{,}01$). Have been shown relationship between duration of disease and frequency of nightly episodes of asthma ($r= -0{,}28$, $p>0{,}05$), female sex and the number of using doses of β_2-agonists for the week ($r = 0{,}35$, $p>0{,}05$). However, these correlations have not received significant differences.

Thus, in the children of the first clinical group significantly dominated frequency of daily symptoms, whereas among patients with late debut of asthma has been observed in 2.7 times a higher risk of hospitalisation with asthma exacerbation.

However, taking into account the subjective patients' evaluation of the disease symptoms, in-depth analysis of the clinico-anamnestic criteria with a questionnaire of clinico-instrumental evaluation of the level of bronchial asthma control has been conducted.

The average value of clinico-instrumental evaluation in both groups have not been significantly different and was 21.74 (95% CI: 18,41-25,06) and 17,40 (95% CI: 14,38-20,41), $P < 0.05$. The frequency of the controlled, partly controlled and uncontrolled bronchial asthma depending on the results of clinico-instrumental assessment has been presented in fig. 2.

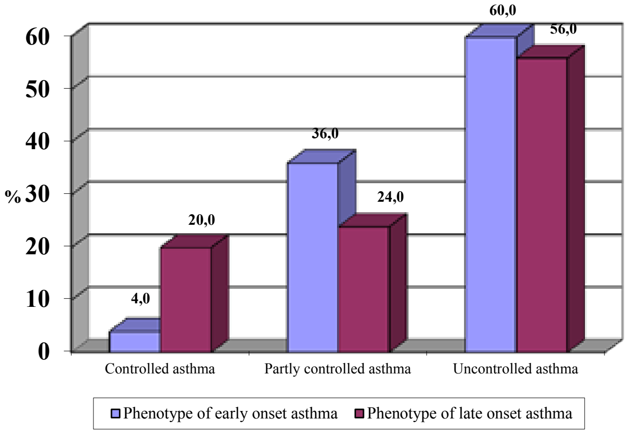

Fig.2. The frequency of the levels of asthma control in the patients of both clinical groups

The data shows a slight prevalence of patients with controlled asthma in a cohort of children with phenotype of late onset asthma over partly controlled among schoolchildren who suffer from the disease from the first three years of life. However, it has

been noted an uncontrolled level of the bronchial asthma in majority of patients in both clinical groups.

In assessing the effectiveness of basic treatment, it has been established that basic use of IGCS reduced the absolute risk of uncontrolled asthma by 4,0% in children with early onset of the disease with reduction of relative risks being 6,67%(95% CI: 2,61-13,53%), and the number needed to be treated – 15,0 (95% CI: 8,64-23,54). However attributive risk to not achieved control of bronchial asthma in children of the first clinical group was 16,0%, relative risk of 1,2 (95% CI: 0,20-7,33) with odds ratio – 6,0 (0,65 -55,66).

The correlation analysis has been allowed to reveal significantly direct relationship between body mass index and clinico-instrumental assessment (r=0,54, p<0,05) in patients with early onset asthma. This result has allowed us to recommend more aggressive tactics of initial preventive therapy in overweight children with early debut of bronchial asthma. Other clinical parameters do not have any significant differences with the questionnaire of clinico-instrumental evaluation of disease control.

Conclusions and suggestions. Patients with phenotype of late onset asthma as opposed to the children of first clinical group, had a higher risk of disease exacerbation: an additional risk was 24,0%, relative risk – 1,54 (95% CI: 0,82-2,90), odds ratio – 2,70 (95% CI 0,85-8,57). In the patients with early onset asthma phenotype in the presence of risk factors such as disease duration, aggravating allergy history and increasing body mass index should be recommended to start basic therapy with the «step up» tactic. In contrast, among the patients with late debut of bronchial asthma living in rural areas should be proposed educational program with scheduling of personal asthma action plans and prescribe preventive treatment to «step up» scale.

References:

1. Subbarao P. Asthma: epidemiology, etiology and risk factors / P. Subbarao, P. J. Mandhane, M. R. Sears // CMAJ. – 2009. – Vol. 181, № 9. – P. 181–190.
2. Economic burden of asthma: a systematic review / K. Bahadori, M. M. Doyle-Waters, C. Marra [et al.] // BMC Pulmonary Med. – 2009. – Режим доступу – http://www.biomedcentral.com/1471-2466/9/24
3. Systemic and local inflammation in asthma and chronic obstructive pulmonary disease / E. F. M. Wouters, N. L. Reynaert, M. A. Dentener, J. H. J. Vernooy // Proc. Am. Thorac. Soc. – 2009. – Vol. 6. – P. 638–647.
4. Global strategy for asthma management and prevention (GINA 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ginasthma.org/local/uploads/files/ GINA_Report_2014_Aug12.pdf
5. Repeated cross-sectional survey of patient-reported asthma control in Europe in the past 5 years / P. Demoly, K. Annunziata, E. Gubba, L. Adamek // Eur. Respir. Rev. – 2012. – Vol. 21, № 123. P. 66-74.
6. Barnett S. B. Costs of asthma in the United States: 2002-2007 / S. B. Barnett, T. A. Nurmagambetov // J. Allergy Clin. Immunol. – 2011. – Vol. 127. – P. 145-152.
7. The Heterogeneity of Asthma Phenotypes in Children and Young Adults / B. Hesselmar, A.-C. Enelund, B. Eriksson [et al.] // J. Allergy. – 2012. – Режим доступу – http://www.hindawi.com/journals/ja/2012/163089
8. Weiss S. T. New approaches to personalized medicine for asthma: Where are we? / S. T. Weiss // J. Allergy Clin. Immunol. – 2012. – Vol. 129. – P. 327-334.
9. Canadian Thoracic Society Asthma Management Continuum – 2010 Consensus Summary for children six years of age and over, and adults / M. D. Lougheed, C. Lemière, S. D. Dell [et al.] // Can. Respir. J. – 2010. Vol. 17, № 1. – P. 15-24.
10. Флетчер Р. Клиническая эпидемиология. Основы доказательной медицины / Р. Флетчер, С. Флетчер, Э. Вагнер; пер. с англ. С. Е. Бащинского [3-е изд.]. – М.: Медиа Сфера, 2004. – 352 с.

Сажин С.І.
Буковинський державний медичний університет
Сажина А.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КЛІНІЧНО-АНАМНЕСТИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОНТРОЛЮЮЧОЇ ТЕРАПІЇ ПЕРСИСТУЮЧОЇ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ У ДІТЕЙ З РАННІМ ТА ПІЗНІМ ПОЧАТКОМ ЗАХВОРЮВАННЯ

Анотація
У статті наведені результати клінічно-анамнестичної ефективності базисного лікування дітей, хворих на бронхіальну астму. Обстежено 50 пацієнтів віком 6-18 років. Встановлено, що школярі з фенотипом астми пізнього початку мали вищий ризик виникнення загострення хвороби, що супроводжувалося госпіталізацією. Водночас, частота денних, нічних симптомів захворювання, використання швидкодіючих β_2-агоністів була вищою серед пацієнтів з раннім початком бронхіальної астми. Контрольований варіант бронхіальної астми виявлявся частіше серед школярів з пізнім початком захворювання порівняно з пацієнтами, в яких симптоми маніфестували до трьох років.
Ключові слова: бронхіальна астма, діти, профілактична терапія, фенотип, контроль.

Сажин С.И.
Буковинский государственный медицинский университет
Сажина А.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

КЛИНИКО-АНАМНЕСТИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОНТРОЛИРУЮЩЕЙ ТЕРАПИИ ПЕРСИСТИРУЮЩЕЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ У ДЕТЕЙ С РАННИМ И ПОЗДНИМ НАЧАЛОМ ЗАБОЛЕВАНИЯ

Аннотация
В статье приведены результаты клинико-анамнестической эффективности базисного лечения детей, больных бронхиальной астмой. Обследовано 50 пациентов в возрасте 6-18 лет. Установлено, что школьники с фенотипом астмы позднего начала имели более высокий риск возникновения обострения болезни, требующей госпитализации. В то же время, частота дневных, ночных симптомов болезни, использования быстродействующих β_2-агонистов была более высокой среди пациентов с ранним началом бронхиальной астмы. Контролированный вариант бронхиальной астмы обнаруживался чаще среди школьников с поздним началом заболевания сравнительно с пациентами, у которых симптомы манифестировали до трех лет.
Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, профилактическая терапия, фенотип, контроль.

УДК 616.61-092

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ДЕСТРУКТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ ПРИ ПАТОЛОГИИ

Самохина Л.М.
Национальный институт терапии имени Л.Т. Малой
Национальной академии медицинских наук Украины

Развитие хронической болезни почек (ХБП) связано с деструктивными процессами, которые происходят с участием эластаз различного происхождения. Их активность в организме регулируется с помощью α-1-ингибитора протеиназ (α-1-ИП). В данной работе исследовали общую активность эластаз (ОАЭ), активность металлоэластазы (МЭл), эндотелиальной эластазы (ЭЭл) и эластазоингибиторную активность (ЭИА) α-1-ИП в сыворотке крови до лечения у больных с различной выраженностью ХБП. Выявлено снижение ОАЭ, активности МЭл и ЭЭл на фоне повышения ЭИА α-1-ИП, при этом существенное снижение ОАЭ и ЭЭл в моче указывает на исчерпывание возможности участия нейтрофилов и эндотелиоцитов в процессе патогенетических изменений в почках, а отсутствие снижения активности МЭл – на проявление активности макрофагов. Нефропротекторная терапия приводила к коррекции изменений в системе эластаза-α-1-ИП.

Ключевые слова: эластаза, металлоэластаза, эндотелиальная эластаза, эластазоингибиторная активность α-1-ингибитора протеиназ, хроническая болезнь почек, диабетическая нефропатия, хронический гломерулонефрит.

Постановка проблемы. В ходе эволюции ХБП и снижения скорости клубочковой фильтрации (СКФ) в организме больного формируется ряд биохимических сдвигов, которые практически полностью совпадают с так называемыми неклассическими или нетрадиционными факторами риска сердечнососудистых заболеваний [5, с. 7]. Почка активно включается в цепь патогенетических событий (атерогенез, ремоделирование и др.). С развитием атеросклероза, артериальной гипертонии и ее осложнений напрямую или косвенно связана каждая из функций эндотелия, определяющая тромбогенность сосудистой стенки, воспалительные изменения, вазореактивность и стабильность атеросклеротической бляшки [2, с. 28]. Дисфункция эндотелия (ДЭ) может быть фактором, влияющим на ремоделирование сердца и артерий в развитии и прогрессировании ХБП. При этом у больных имеются значимые корреляции между воспалением, ДЭ и повышенным оксидативным стрессом (ОКСТР). Снижение СКФ способствует накоплению прооксидантов, которые наносят ущерб всему организму [12, с. 202]. Цепь нарушений, связанных с ОКСТР, наиболее ярко прослеживается при прогрессировании хронического гломерулонефрита (ХГН) [6, с. 42]. На фоне ХГН мембранные образования клубочка подвергаются повреждающему воздействию иммунных комплексов и антител к базальной мембране при участии активированной системы комплемента, макрофагов, нейтрофилов и мезангиальных клеток. Клетки начинают интенсивно нарабатывать активные формы кислорода, происходит стимуляция перекисного окисления липидов, экзогенных фосфолипаз и протеаз. Среди протеаз следует выделить эластазы, которые могут высвобождаться макрофагами (металлоэластаза), нейтрофилами (сериновая эластаза) и эндотелиоцитами (тиоловая или цистеиновая эластаза). Активация эластаз может быть обусловлена развитием ОКСТР, приводить к морфофункциональным нарушениям структуры тканей органов и характера протекающих метаболических процессов [3, с. 47, 10, с. 15]. С мембранодеструктивными процессами часто связано и течение ХБП, когда наблюдают значительные изменения структурно-функциональной организации почечных мембран [6, с. 42]. Регуляция активности эластаз в организме осуществляется с участием α-1-ИП. Повышению ЭИА α–1-ИП может способствовать лечение ингибиторами ангиотензин-превращающего энзима (иАПЭ) или антагонистамирецепторов ангиотензина II (АРАII) [4, с. 69].

Анализ последних исследований и публикаций. Патогенез ХБП рассматривают как разрушение почечной паренхимы вследствие рубцевания (фиброз) [11, с. 2]. Ключевыми в развитии патологии являются интерстициальный воспалительный ответ, появление миофибробластов, в первую очередь, из стромальных клеток почек (фибробластов и перицитов), являющихся источником различных протеинов внеклеточного матрикса. Кроме того, потеря интерстициальной целостности ставит под угрозу доставку кислорода, др. При отсутствии адекватных ответов кровеносных сосудов интерстициальная капиллярная сеть не функционирует на должном уровне, с течением времени происходит изменение состава и структуры многофункциональных макромолекул, снижение их содержания с помощью внеклеточных и внутриклеточных протеаз. При этом ишемическое, токсическое поражение может вызывать увеличение в почках в 5-10 раз содержания мРНК и протеина α-1-ИП параллельно с экскрецией (> 100 раз) данного ингибитора с мочей, снижается содержание нейтрофильной эластазы, что отражает результат ее комплексообразования с α-1-ИП [13, с. 98380].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Особое внимание уделено необходимости мониторинга показателей, связанных с развитием ОКСТР, у пациентов с ХБП [12, с. 202]. Необходимо понимание патогенеза фиброза почек [11, с. 2]. Правильная интерпретация отношений между этими маркерами и функцией почек может способствовать эффективному лечению больных [11, с. 2, 12, с. 202, 13, с. 98380].

Цель статьи. Главной целью этой работы является изучить активность эластаз и ЭИА α-1-ИП в сыворотке крови и моче больных с различной выраженностью ХБП на фоне традиционной нефропротекторной терапии.

Изложение основного материала. Обследована группа пациентов с ХБП, которая представлена диабетической нефропатией (ДН) I-II ст. (согласно C.E. Mogensen, 1983) и сахарным диабетом II типа с признаками ишемической болезни сердца при отсутствии микроальбуминурии (МАУ) и с нормальным значением СКФ (n=16), и ХГН (n=8). Диагностировали ХБП сотрудники отдела нефрологии ГУ «Национальный институт терапии им. Л.Т. Малой НАМНУ» согласно классификации, разработанной

II национальным съездом нефрологов Украины, стадию заболевания определяли с учетом показателей функции почек, СКФ по формуле Кокрофта. Терапия: АРАII – лосартан калия в дозе от 50 мг до 100 мг в сутки или иАПЭ – периндоприл в дозе от 5 мг до 10 мг в сутки или квинаприл в дозе 10 мг или 20 мг в сутки в зависимости от уровня артериального давления. Контрольная группа – 14 здоровых лиц.

В суточной моче определяли уровень экскреции альбумина иммуноэнзимным методом с использованием стандартизированных тест-систем «Альбумин – ИФА» (Украина). Об отсутствии МАУ свидетельствовали, если уровень экскреции альбумина менее 30-300 мг/сутки или 20-200 мкг/мин. У больных с отсутствием МАУ в сыворотке крови и моче исследовали активность эластаз и ЭИА α-1-ИП высокочувствительным энзиматическим методом [8, с. 1, 10, с. 45]. В качестве контроля использовали растворы эластазы 0,0005-0,5 Ед./мг протеинов. Для определения активности МЭл перед протеолитической реакцией подавляли сериновые и тиоловое эластазы добавлением к опытным образцам (2:1 по объему) 0,04% ФСФ и 0,1% монойодацетата, инкубировали 5 мин при 37 0С. Для определения ЭИА α-1-ИП сначала к исследуемым образцам добавляли избыток эластазы 1:1 (раствор активностью 0,5 Ед./мг протеинов) для связывания с ингибитором, инкубировали 15 мин при 20°С. Концентрацию протеинов определяли методом Бредфорда. В исследованиях использовали пероксидазу хрена, ФСФ, монойодацетат фирмы «ICN» (США), Ala-Ala фирмы Fluka (Германия), эластазу, ЭДТА, полистироловые планшеты (Россия) и фотометр-анализатор иммуноферментный Humanreader № 2106-1709 фирмы «Human» (Германия). Статистическую обработку полученных данных проводили по методу Стьюдента-Фишера с использованием программного обеспечения Mikrosoft Office Excel.

В результате отмечено снижение по сравнению с контролем ОАЭ, активности МЭл и ЭЭл в сыворотке крови до и после лечения (Табл. 1). В моче выявлен существенный характер снижения ОАЭ по сравнению с контролем в обеих группах больных до и после лечения, активности МЭл при ХГН после лечения, ЭЭл – кроме ХГН после лечения (Табл. 2). Снижение ОАЭ и ЭЭл в сыворотке крови и моче до лечения указывает на исчерпывание возможности участия нейтрофилов и эндотелиоцитов в процессах патогенетических изменений в почках, а отсутствие существенного снижения в моче активности МЭл – на участие макрофагов в обеспечении активности эластаз.

В результате лечения выявлены обратно направленные тенденции изменений активности ЭЭл у больных ХГН и ДН в сыворотке крови: снижение у больных ХГН, а при ДН – наоборот, повышение. В моче указанные тенденции имели обратный характер: при ХГН – повышение, а при ДН – снижение.

Исследование ЭИА α-1-ИП позволило выявить в сыворотке крови более высокий ее уровень по сравнению с контролем до лечения при отсутствии изменений в моче у всех пациентов ХБП. После лечения ЭИА в сыворотке крови снижалась, более существенно при ХГН. В моче изменения ЭИА носили характер тенденции: при ХГН отмечено снижение, а при ДН – повышение. Учитывая снижение ЭИА α-1-ИП в моче при ХГН на фоне лечения, тенденция к повышению активности ЭЭл может предполагать развитие деструктивных процессов в почках на фоне более тяжелого течения патологического процесса.

Низкая активность эластазы, МЭл при ХБП связана, скорее всего, с вкладом ОКСТР на стадии предпатологии, когда ОАЭ значительно повышается [3, с. 51]. Снижение активности эластаз связывают с их расходованием в процессах деградации экстацеллюлярного матрикса и отсутствием их синтеза и высвобождения. Учитывая, что на фоне ХГН мембранные образования клубочка подвергаются повреждающему воздействию макрофагов, нейтрофилов, осуществляемых с участием протеаз [6, с. 42], можно свидетельствовать о наличии вклада соответствующих эластаз в этот процесс при прогрессировании ХБП.

Таблица 1

Активность эластаз и эластазоингибиторная активность α-1-ингибитора протеиназ в сыворотке крови при хронической болезни почек

Исследуемые группы	n	до/после	Общая активность эластазы, Ед./мг протеинов	Активность металло-эластазы, Ед./мг протеинов	Активность эндотелиальной эластазы, Ед./мг протеинов	Эластазо-ингибиторная активность α-1-ингибитора протеиназ, Ед./мг протеинов
Контроль	14		2,982±1,004	3,695±1,037	16,768±2,537	231,5±0,9
ХГН	8	до	0,011±0,001*	0,350±0,090*	0,082±0,027*	237,5±2,5*
		после	0,012±0,004*	0,887±0,240*	0,053±0,013**	226,2±1,2**#
ДН	16	до	0,014±0,001*	0,585±0,109*	0,087±0,013*	237,8±2,0*
		после	0,018±0,003*	0,737±0,096*	0,107±0,010**	227,5±6,1

*Примечания здесь и далее: 1) *, **, *** – степень вероятности различий по сравнению с контролем p<0,05; 0,01; 0,001; соответственно, 2) # – степень вероятности различий по сравнению с группой до лечения p<0,05.*

Таблица 2

Активность эластаз и эластазоингибиторная активность α-1-ингибитора протеиназ в моче при хронической болезни почек

Исследуемые группы	n	до/после	Активность эластазы, Ед./мг протеинов	Активность металло-эластазы, Ед./мг протеинов	Активность эндотелиальной эластазы, Ед./мг протеинов	Эластазо-ингибиторная активность α-1-ингибитора протеиназ, Ед./мг протеинов
Контроль	8		0,0006±0,0002	0,0042±0,0013	0,007±0,001	0,979±0,008
ХГН	8	до	0,00011±0,00001*	0,0032±0,0010	0,00054±0,00009**	0,979±0,019
		после	0,00008±0,00003*	0,00078±0,00022*	0,0018±0,0006	0,962±0,031
ДН	16	до	0,00011±0,00002*	0,0020±0,0003	0,00044±0,00011***	0,982±0,006
		после	0,00009±0,00001*	0,0017±0,0002	0,00028±0,00007***	1,162±0,163

Существенный характер изменений активности ЭЭл указывает на значимый вклад эндотелиоцитов в развитие патогенетических изменений. Так адгезивная форма ДЭ обусловлена нарушением взаимодействия лейкоцитов и эндотелия [7, с. 24]. Повышение адгезивности эндотелия и неконтролируемая адгезия лейкоцитов имеют большое значение в патогенезе воспаления при атеросклерозе и др. Уникальное положение клеток эндотелия на границе между циркулирующей кровью и тканями делает их более уязвимыми для различных патогенных факторов, находящихся в системном и тканевом кровотоке. Именно эти клетки первыми встречаются с реактивными свободными радикалами, высоким гидростатическим давлением внутри выстилаемых ими сосудов и другими факторами, что приводит к повреждению сосудов, их дисфункции как эндокринного органа и ускоренному развитию ангиопатий и атеросклероза. ДЭ связывают с дисбалансом между продукцией вазодилататоров и вазоконстриторов, тромбогенных и атромбогенных факторов, ангиогенных факторов и их ингибиторов, и выделяют, кроме адгезивной, вазомоторную, тромбофилическую и ангиогенную ее формы. В нашем исследовании следует обратить внимание на тромбофилическую форму ДЭ, которая обусловлена нарушением нормального соотношения веществ, образующихся в эндотелии, в том числе ЭЭл. Можно предполагать возможность участия ЭЭл в процессах увеличения проницаемости эндотелия и разрушения базальной мембраны. При ОКСТР накапливаются продукты перекисного окисления липидов и окисления протеинов, усиливается гемолиз эритроцитов, т.к. окисление протеинов мембран уменьшает ее эластичность и выживаемость эритроцитов в кровяном русле [6, с. 42]. Указанные изменения приводят к большей выраженности ДЭ и атеросклеротических поражений и, как результат, к развитию осложнений со стороны сердечно-сосудистой системы. Уменьшение эластичности мембран может быть связано со снижением активности ЭЭл. Это обусловлено тем, что важными характеристиками сосудов является растяжимость или податливость, т.е. способность к изменениям объема под воздействием колебания давления [9, с. 59]. Снижение активности ЭЭл может быть непосредственно связано с развитием структурных изменений сосудов, уменьшением эластичности волокон, обеспечивающих противодействие их растянутости, т.е. сосуды становятся более ригидными. Кроме того, способность сосудов к сопротивлению деформации, в том числе растяжимости, определяет жесткость. Можно предположить изменения жесткости сосудов у обследованных больных. При ХБП наблюдаются системные нарушения вазодилататорных реакций [2, с. 28]. Недостаточная вазодилатация может способствовать сосудистым нарушениям при ХБП, возникающим задолго до появления клинической симптоматики сердечнососудистых расстройств. При этом интересно отметить наличие корреляций данных относительно ЭЭл с таковыми у детей [1, с. 113].

Снижение на фоне лечения активности ЭЭл в сыворотке крови больных ХГН и ее повышение в моче может указывать на возможность коррекции деструктивных процессов в почках. Кроме того, при нефротической форме ХГН обычно обнаруживают мембранозный и мезангиопролиферативный морфологические варианты. Для мембранозного характерны наличие субэпителиальных депозитов и утолщение гломерулярной базальной мембраны, для мезангиопролиферативного – пролиферация мезангиальных клеток и матрикса. Отмеченный баланс активности ЭЭл в сыворотке крови и моче на фоне терапии указывает на ее активную циркуляцию через почки, что может приводить к расщеплению гломерулярных утолщений, субэпителиальных депозитов, проявлению положительного эффекта терапии.

Низкая активность эластаз в сыворотке крови непосредственно связана с высокой ЭИА α-1-ИП. Последнее характеризует наличие воспалительного процесса, при этом повышение ЭИА указывает и на снижение окисления Мет активного центра α-1-ИП. Учитывая малую вероятность снижения проявлений ОКСТР, образования окислительных метаболитов, способных влиять на ЭИА у данных больных, можно предполагать, что повышение ЭИА обусловлено увеличением содержания α-1-ИП, т.е. его синтеза и/или высвобождения. Повышение ЭИА в сыворотке крови при отсутствии изменений в моче может свидетельствовать об участии данного ингибитора в подавлении избыточной активности протеиназ, в частности эластаз, в кровотоке.

Нефропротекторная терапия ХБП способствовала коррекции изменений в системе эластаза-α-1-ингибитор протеиназ в сыворотке крови за счет снижения ЭИА, больше у больных ХГН. Отмеченная тенденция к повышению ЭИА в моче у больных с ДН на фоне терапии, в отличие от больных с ХГН, указывает на увеличение содержания и/или активности данного ингибитора и проявление локальной защищенности данного органа от повреждений с участием эластаз.

Выводы и предложения. При ХБП ОАЭ, активность МЭл и ЭЭл снижается на фоне повышения ЭИА α-1-ИП в сыворотке крови, что указывает на расходование нейтрофильной эластазы и МЭл в процессах деградации экстацеллюлярного матрикса, отсутствие их синтеза и высвобождения, и возможное участие ЭЭл в процессах увеличения проницаемости эндотелия и разрушения базальных мембран. Снижение ОАЭ и ЭЭл в моче указывает на исчерпывание возможности участия нейтрофилов и эндотелиоцитов в патогенетических изменениях в почках, а отсутствие снижения активности МЭл – на проявление активности макрофагов. Нефропротекторная терапия с использованием АРАII или иАПЭ способствует коррекции изменений в системе эластаза-α-1-ИП за счет снижения ЭИА в сыворотке крови у всех больных ХБП, повышения и нормализации активности ЭЭл в моче при ХГН.

Правильная интерпретация отношений эластаза/α-1-ИП при ХБП может способствовать более эффективному лечению и оздоровлению больных. Перспективным может быть исследование отношений эластаза/α-1-ИП при кардиоренальном синдроме, лежащем в основе высоких темпов заболеваемости и смертности, развивающихся с прогрессированием фиброза почек.

Автор благодарит д.м.н., профессора Топчия И.И., д.м.н. Несена А.А. за организацию набора биоматериала и клинической характеристики больных.

Список литературы:

1. Макєєва Н. І. Роль еластаз в формуванні хронічного захворювання нирок у дітей / Макєєва Н. І., Сенаторова Г. С., Самохіна Л. М. // Медицина сегодня и завтра. – 2009. – № 1. – С. 113-117.
2. Особенности функции эндотелия при хронической болезни почек. Обзор литературы и собственные данные / Панина И. Ю., Румянцев А. Ш., Меншутина М. А. [и др.] // Нефрология. – 2007. – Т. 11, № 4. – С. 28-46.
3. Самохина Л. М. Химаза, тонин и эластаза у крыс при окислительном стрессе, вызванном введением хлорида кобальта / Самохина Л. М., Самохин А. А. // Укр. біох. журн. – 2001. – Т. 73, № 5. – С. 47-51.
4. Система протеїназа-інгібітор протеїназ у пацієнтів з хронічною хворобою нирок в динаміці нефропротекторної терапії / Топчій І. І., Самохіна Л. М., Несен А. О., Дерев'янченко Л. І. // Укр. терапевт. журн. – 2008. – № 4. – С. 69-73.
5. Смирнова А. В. Концепция факторов риска в нефрологии: Вопросы профілактики и лечения ХБП / Смирнова А. В., Каюков И. Г., Добронравов В. А. // Нефрология. – 2008. – Т. 12, № 1. – С. 7-13.
6. Тугушева Ф. А. Оксидативный стресс и его участие в неиммунных механизмах прогрессирования хронической болезни почек / Тугушева Ф. А., Зубина И. М. // Нефрология. – 2009. – Т. 13, № 3. – С. 42-48.
7. Шишкин А. Н. Эндотелиальная дисфункция, метаболичекий синдром и микроальбуминурия / Шишкин А. Н., Лындина М. Л. // Нефрология. – 2009. – Т. 13, № 3. – С. 24-38.
8. Пат. 45068 Україна G 01 N 33/48, A 61 B 19/02. Набір для визначення активності ендотеліальної еластази в біологічних рідинах / Самохіна Л. М., Максимова Н. А.; заявник і патентовласник: Харків, Інститут терапії АМН України. – № 2001042735; заявл. 23.04.2001; опубл. 15.03.2002; Бюл. № 3. – 6 с.
9. Растяжимость аорты при артериальной гипертонии / Мартынов А. И., Остроумова О. Д., Синицын В. Е. [и др.] // Кардиология. – 2001. – № 2. – С. 59-65.
10. Самохина Л. М. Энзимы вазоконстрикции и деструкции. Влияние тяжелых металлов / Самохина Л. М. – LAP LAMBERT Academic Publishing, Saarbrucken, Deutschland, Германия. – 2014. – ISBN: 978-3-659-63483-3. – 80 с.
11. Eddy A. A. Overview of the cellular and molecular basis of kidney fibrosis / Eddy A. A. // / Kidney Int. Suppl. – 2014. – Vol. 4, № 1. – P. 2-8.
12. [Oxidative stress in kidney disease patients] / Vostálová J., Galandáková A., Strebl P. [et al.] // Vnitr. Lek. – 2012. – Vol. 58, № 3. – P. 202-207.
13. Zager R. A. Rapid renal alpha-1 antitrypsin gene induction in experimental and clinical acute kidney injury / Zager R. A., Johnson A. C., Frostad K. B. // PLoS One. – 2014. – Vol. 9, № 5. – P. e98380.

Самохіна Л.М.
Національний інститут терапії імені Л.Т. Малої
Національної академії медичних наук України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДЕСТРУКТИВНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ ПАТОЛОГІЇ

Анотація
Розвиток хронічної хвороби нирок (ХХН) пов'язані з деструктивними процесами, які відбуваються за участю еластаз різного походження. Їх активність в організмі регулюється за допомогою α-1-інгібітора протеїназ (α-1-ІП). У даній роботі досліджували загальну активність еластаз (ЗАЕ), активність металоеластази (МЕл), ендотеліальної еластази (ЕЕл) і еластазоінгібіторну активність (ЕІА) α-1-ІП у сироватці крові до лікування у хворих з різною виразністю ХХН. Виявлено зниження ЗАЕ, активності МЕл і ЕЕл на тлі підвищення ЕІА α-1-ІП, при цьому суттєвий характер зниження ЗАЕ і ЕЕл в сечі у пацієнтів з ХХН вказує на вичерпування можливості участі нейтрофілів і ендотеліоцитів у процесі патогенетичних змін в нирках, а відсутність зниження активності МЕл – на прояв активності макрофагів. Нефропротекторна терапія сприяла корекції змін в системі еластаза-α-1-ІП.
Ключові слова: еластаза, металоеластаза, ендотеліальна еластаза, еластазоінгібіторна активність α-1-інгібітора протеїназ, хронічна хвороба нирок, діабетична нефропатія, хронічний гломерулонефрит.

Samokhina L.M.
National Institute of Therapy of L.T. Malaya name of
National Academy of Medical Sciences of Ukraine

SOME ASPECTS OF DESTRUCTIVE PROCESSES IN PATHOLOGY

Summary
The development of chronic kidney disease (CKD) is associated with destructive processes that take place with the participation of elastases of different origin. Its activities are regulated in the body with α-1-proteinase inhibitor (α-1-PI). The total activity of elastases (TAE), the activities of metalloelastase (MEl), endothelial elastase (EEl) and elastase inhibitory activity (EIA) of α-1-PI in serum before treatment in patients with varying severity of CKD were investigated in this study. The reduction in the TAE, MEl and EEl activities against a background and increasing EIA α-1-PI were revealed, at the same time the essential character of the TAE and EEl reduction in the urine indicates the exhaustion of opportunities for participation of neutrophils and endothelial cells in the process of pathogenetic changes in the kidneys and the absence of reducing of MEl activity indicates the manifestation of the macrophages activities. Nephroprotective therapy helps to correct changes in the elastase-α-1-PI system.
Keywords: elastase, metalloelastase, endothelial elastase, elastase inhibitory activity of α-1-proteinase inhibitor, chronic kidney disease, diabetic nephropathy, chronic glomerulonephritis.

УДК 616.981.49-022-07(477.8)

КЛІНІКО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПАЛАХУ САЛЬМОНЕЛЬОЗНОЇ ІНФЕКЦІЇ У БУКОВИНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Сидорчук А.С., Богачик Н.А., Венгловська Я.В.
Буковинський державний медичний університет
Грубляк Л.В.
КМУ «Обласна клінічна лікарня м. Чернівці»

У статті розглянуті клініко-епідеміологічні особливості перебігу гастроінтестинальних клінічних форм сальмонельозної інфекції, спалах якої відбувся на Буковині (Західний регіон України, Східна Європа). Встановлено типові лабораторні зміни основних параметрів гомеостазу в описаної когорти пацієнтів інфекційного стаціонару Обласної клінічної лікарні м. Чернівці. Звернено увагу на резистентність виділених клінічних штамів сальмонел до антимікробних препаратів, що складають базисну терапію у клінічних протоколах лікування. Наголошено на необхідності трикратного мікробіологічного контролю якості та ефективності етіотропної ерадикаційної терапії сальмонельозної інфекції у реконвалесцентів декретованих груп населення.
Ключові слова: серовар S. enteritidis, спалах, Буковина.

Вступ. Соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні за останній час, призвела до зростання інфекційних хвороб, в тому числі і сальмонельозу, проблема якого далека до остаточного вирішення, особливо серед осіб працездатного віку. Згідно сучасних даних сальмонельоз є одним з найпоширеніших кишкових інфекційних захворювань у світі [5]. Актуальність цієї проблеми зберігається впродовж багатьох десятиріч через зростання захворюваності на сальмонельоз серед різних груп населення в усіх регіонах світу [4]. Щорічно в Америці реєструють 1,4 млн випадків сальмонельозу, викликаних різними серотипами сальмонел [9]. Найчастіше реєструють випадки, викликані серотипами *Enteritidis, Typhimurium, Virhov, Hadar* [6]. В Україні випадки сальмонельозу реєструють майже на всіх адміністративних територіях. Поліетіологічність гострих кишкових інфекцій, що призводять до загострення захворювань дигестивної системи, нерідко з виникненням резистентності окремих збудників сальмонельозу до антибактеріальної терапії вимагають подальшого удосконалення і пошуку нових методів і засобів терапії [1].

Макроорганізм та оточуюче його середовище являють собою єдину еволюційно сформовану екологічну систему, в якій важлива фізіологічна роль належить мікробам – симбіотикам людини. Ендоекологічна уява про взаємодію мікрофлори людини, зокрема кишкової, і макроорганізму отримує все більше експериментальних та клінічних підтверджень, а сама мікрофлора сприймається як важлива метаболічна і регуляторна компонента, яка разом з різними органами та тканинами бере участь у збереженні гомеостазу [2].

Лікування гострих кишкових інфекцій, в тому числі і сальмонельозу, нерозривно зв’язано з мікробіоценозом кишечнику, мікрофлора якого є первинною мішенню дії екзогенної флори та її факторів агресії.

При несвоєчасному зверненні до лікаря чи самолікуванні сальмонельоз може призвести до порушення кишкового мікробіоценозу, зниження резистентності організму до інфекційних агентів, що створює фон для більш тяжкого перебігу захворювання, виникнення ускладнень [3, 7].

Для сальмонельозу характерні короткий (від 2-3 годин до 2-3 днів) інкубаційний період, гострий початок захворювання з ознобу, високої температури, багаторазового блювання, переймоподібного болю в животі у ділянці сальмонельозного трикутника (епігастрій, навколо пупка, права здухвинна ділянка), ознаки інтоксикації і дегідратації. Випорожнення часті, рясні, пінисті, неприємного запаху, зеленуватого кольору. Вирішальне значення у встановленні етіологічного діагнозу мають результати бактеріологічного і серологічного дослідження випорожнень, крові, блювотних мас, промивних вод шлунку.

Матеріал та методи. Проспективне клініко-епідеміологічне дослідження, яке проводилося на базі інфекційного стаціонару кишкових інфекцій Обласної клінічної лікарні м. Чернівці (зав. – Миндресκу В.Б.) включило 9 хворих (з них 6 – декретовані особи), що захворіли на гастроінтестинальну форму сальмонельозу у віці від 20 до 58 років. З них 3 осіб чоловічої статті, 6 – жіночої. Паралельно з повним стандартизованим клініко-лабораторним обстеженням проведено аналіз карт стаціонарних хворих та результатів лабораторних досліджень. Діагноз сальмонельозу в усіх хворих був підтверджений бактеріологічно виявленням збудника методом копрокультури. Мікробіологічні дослідження виконувалися співробітниками бактеріологічної лабораторії Обласної клінічної лікарні (зав. – Сидоренко А.С.). Досліджено чутливість до антибіотиків виділених штамів сальмонел за стандартним методом дифузії на агарі за допомогою дисків вітчизняного виробництва, просочених антибіотиками у стандартних концентраціях.

Огляд літературних джерел проводили з використанням бібліотечного фонду Буковинського державного медичного університету, українських та міжнародних ресурсів *PubMed*.

Результати дослідження. З епідеміологічного анамнезу шпиталізованих осіб, які дали згоду на участь у дослідженні, з’ясовано, що всі пацієнти вживали під час урочистості різноманітні страви, зокрема печінковий торт (при приготуванні якого використали майонез домашнього виготовлення). Печінковий торт жінки вживали за 10-12 годин до перших проявів хвороби, а чоловіки відмітили появу скарг наступного дня, не дивлячись на те, що жінки вже були госпіталізовані до інфекційного стаціонару. В першу добу від початку захворювання госпіталізовано троє хворих, на 2-3 день – решту.

Однак, слід зазначити, що хворі, які були госпіталізовані на 2-3 день хвороби самостійно почали приймати антибактеріальну терапію. Діагноз сальмонельозу був підтверджений бактеріологічно (S. enteritidis) у 6 пацієнтів. Аналіз етіології спалаху сальмонельозу у Буковинському регіоні довів переважання серотипу S.enteritidis, виділеної методом копрокультури до початку етіотропного лікування. Ці дані збігаються з даними інших авторів, які опи-

сують переважання S.enteritidis над S.typhimurium у госпіталізованих хворих у Греції протягом останніх 5 років [8].

Крім виділеної сальмонели з випорожнень у 2-ох осіб, з промивних вод шлунка отриманий позитивний результат S.aureus, що свідчить про мікст-інфекцію сальмонельозу та харчової токсикоінфекції, спричиненої золотистим стафілококом у 22,2% випадків.

У всіх обстежених спостерігався гострий початок хвороби, з проявами загальної інтоксикації (озноб, підвищення температури тіла до фебрильних цифр, головний біль, виражена загальна слабість), диспепсичними проявами (нудота, повторне блювання, біль переважно в епігастрії та навколопупковій ділянках, часті рідкі до 10-20 разів на добу, випорожнення зеленуватого кольору з неприємним запахом). Ознаки зневоднення 1-го ступеня спостерігались у всіх обстежених. У 4-ох хворих відзначено загострення хронічних захворювань шлунково-кишкового тракту (хронічного гастродуоденіту, панкреатиту, холециститу). Перебіг хвороби у обстежених був середньої тяжкості. При дослідженні загального аналізу крові кількість лейкоцитів у всіх обстежених була в межах норми, однак спостерігався зсув формули вліво, збільшення показників швидкості зсідання еритроцитів.

Усі госпіталізовані до стаціонару хворі отримували базисну терапію: дезінтоксикаційно-регідратаційну з парентеральним («Трисіль», розчин Рінгера, реосорбілакт) та пероральним (регідрон) введенням сольових розчинів, ентеросорбенти (ентеросгель), ферментні та антибактеріальні препарати (ніфуроксазид, норфлоксацин) упродовж 7 днів.

Після проведеного лікування стан хворих покращився, нормалізувалась температура тіла на 3-й день перебування в стаціонарі, зменшились явища інтоксикації, а на 5 день – випорожнення сформувалися. Троє хворих виписані в задовільному стані з клінічним та бактеріологічним одужанням. Однак, у 6-ти осіб залишилися відчуття дискомфорту в животі, загальна кволість. При контрольному бактеріологічному дослідженні випорожнень у даних осіб повторно виділена сальмонела серотипу S. enteritidis. Призначений другий курс лікування згідно чутливості сальмонели до антибіотиків. П'ятеро пацієнтів отримували цефотаксим по 1.0 г внутрішньом'язово упродовж 5-ти діб та ротабіотик по 1 касулі 3 рази на добу після їжі; одна хвора отримувала цефтазидин в комбінації з ротабіотиком.

У частини хворих проведено бактеріологічне дослідження мікробіоценозу кишечнику для виявлення дисбіотичних зрушень після першого курсу лікування. Зафіксовано наявність патогенної мікрофлори, кишкової палички, умовно-патогенних ентеробактерій, стафілококів, грибків роду Candida, зниження лактобактерій, біфідобактерій. Зміни мікробіоценозу товстої кишки включали зниження кількості лактобактерій < 10^6 КУО/г фекалій; загальної кількості E.coli нижче <10^6 КУО/г. Кількість біфідобактерій була в межахв норми, гриби роду Candida у високому популяційному рівні – 10^5 КУО/г.

Не дивлячись на проведений другий курс антибактеріальної терапії цефотаксимом у 2-х хворих, при відсутності клінічних проявів при 3-х кратному бактеріологічному дослідженні випорожнень в одному із аналізів виділена знову сальмонела. Даним пацієнтам вже в умовах поліклініки амбулаторно призначено третій курс антибактеріальної терапії (згідно антибіотикограми). Тільки після такого проведеного лікування відбулося бактеріологічне одужання з негативним контрольним бактеріологічним результатом дослідження випорожнень і жовчі. Подальше диспансерне спостереження всіх хворих упродовж 3-ох місяців проводитиметься в кабінеті інфекційних захворювань (згідно нормативних документів).

Висновки.

1. Таким чином, в обстежених хворих гостра сальмонельозна інфекція перебігала у вигляді гастроентеритичної локалізованої форми, насамперед як моноінфекція (Salmonella enteritidis у 78%) та мікст-інфекція (Salmonella enteritidis та Staphylococcus aureus у 22% випадках).

2. Особливостю даного спалаху є те, що застосування виключно базисної терапії не завжди призводить до якісного та ефективного результату лікування, спрямованого на ерадикацію збудника з організму. Насамперед завдяки поширеності резистентних клінічних штамів та серoccupied сальмонел, а також через спричинені ними дисбіотичні зрушення мікрофлори кишечнику можливі повторні виділення збудника. Враховуючи встановлені зміни мікропейзажу товстої кишки у хворих на гастроінтестинальний сальмонельоз доцільно проводити корекцію виявлених змін за допомогою пробіотичних препаратів.

Список літератури:

1. Андрейчин М. А. Бактериальные диареи / М. А. Андрейчин, О. Л. Ивахив. – К.: Здоров'я, 1998. – 142 с.
2. Бондаренко В. М. Идеи И. И. Мечникова и современная микроэкология кишечника человека / В. М. Бондаренко, В. Г. Лиходед // Журнал микробиологии. – 2008. – № 5. – С. 23-29.
3. Возианова Ж. И. Диареегенные кишечные палочки / Ж. И. Возианова // Сучасні інфекції. – 2008. – № 3. – С. 4-9.
4. Захворюваність і етіологічна структура гострих кишкових інфекцій на сучасному етапі / Чемич М. Д., Малиш Н. Г., Полов'ян К. С., Зайцева Г. С., Черняк О. М. // Інфекційні хвороби. – 2012. – № 3(69). – С. 36-42.
5. Иванов А. С. Современные представления об антибиотикорезистентности и антибактериальной терапии сальмонеллезов / А. С. Иванов // Клиническая микробиология и антимикробная химиотерапия. – 2009. – Т. 11, № 4. – С. 305–326.
6. Сидорчук А. С. Гастроінтестинальний сальмонельоз: клініко-епідеміологічні аспекти на Буковині та сучасні терапевтичні підходи з використанням біолакту / А. С. Сидорчук, Н. А. Богачик, Я. В. Венгловська, Ю. О. Рандюк, В. Б. Миндреску //Південноукраїнський науковий медичний журнал – 2013. – Т. 1, № 1. – С. 70-72.
7. Allos B. M., Moore M. R., Griffin P. M., Tauxe R. W. Surveillance for sporadic foodborne disease in the 21st century: the FoodNet perspective / B. M. Allos, M. R. Moore, P. M. Griffin, R. W. Tauxe // Clinical Infectious Diseases. – 2004. – Vol. 38 (Suppl 3). – P. 121-126.
8. Chen P. L. Extraintestinal focal infections in adults with Salmonella enterica serotype Choleraesuis bacteremia / Chen P. L., Wu C. J., Chang C. M. [et al.] // J. Microbiol. Immunol. Infect. – 2007. – Vol. 40, № 3. – P. 240-247.
9. Edelstein M. Multiple outbreaks of nosocomial salmonellosis in Russia and Belarus caused by a single clone of Salmonella enterica serovar Typhimurium producing an extended-spectrum beta-lactamase / Edelstein M., Pimkin M., Dmitrachenko T. [et al.] // Antimicrob. Agents. Chemother. – 2004. – Vol. 48, № 8. – P. 2808-2815.
10. Flint J. A., Van Duynhoven Y. T., Angulo F. J. Estimating the burden of acute gastroenteritis, foodborne disease and the pathogens commonly transmitted by food: an international review / J. A. Flint, Y. T. Van Duynhoven, F .J. Angulo // Clin. Infect. Dis. – 2005. – Vol. 41. – P. 698-704.

11. Green L. R. Belief about meals eaten outside the home as sources of gastrointestinal illness / L. R. Green, C. Selman, E. Scallan, T. F. Jones, R. Marcus // Journal of Food Protection. – 2005. – Vol. 68. – P. 2184-2189.
12. Hennessy T. W., Marcus R., Deneen V. Survey of physician diagnostic practices for patients with acute diarrhea: clinical and public health implications / T. W. Hennessy, R. Marcus, V. Deneen // Clin. Infect. Dis. – 2004. – Vol. 38 (Suppl. 3). – P. 203-211.
13. Lee C. C. Mesenteric adenitis caused by Salmonella enterica serovar Enteritidis / Lee C. C., Su C. P., Chen S. Y. [et al.] // J. Formos. Med. Assoc. – 2004. – Vol. 103, № 6. – P. 463-466.
14. Maraki S. Serotype distribution and antimicrobial resistance of Salmonella enterica from patients with gastroenteritis in Crete, Greece / Maraki S., Samonis G., Mantadakis E. [et al.] // Eur. J. Clin. Microbiol. Infect. Dis. – 2006. – Vol. 25, № 2. – P. 116-119.
15. Roy S. L., Scallan E., Beach M. J. The rate of acute gastrointestinal illnesses in developed countries / S. L. Roy, E. Scallan, M. J. Beach // J. Water Health. – 2006. – Vol. 4 (Suppl. 2). – P. 31-69.

Сидорчук А.С., Богачик Н.А., Венгловская Я. В.
Буковинский госсударственный медицинский университет
Грубляк Л.В.
КМУ «Областная клиническая больница г. Черновцы

КЛИНИКО-ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВСПЫШКИ САЛЬМОНЕЛЁЗНОЙ ИНФЕКЦИИ В БУКОВИНСКОМ РЕГИОНЕ

Аннотация
В статьи рассмотренны клинико-эпидемиологические особенности течения гастроинтестинальных клинических форм сальмонелёзной инфекции, вспышка которой состоялась на Буковине (западный регион Украины, Восточная Европа). Установлены типичные лабораторные изменения основных параметров гомеостаза в описанной когорте пациентов инфекционного стационара Областной клинической больницы г. Черновцы. Обращено внимание на резистентность выделенных клинических штаммов сальмонел к антимикробным препаратам, которые составляют базисную терапию в клинических протоколах лечения. Отмечено необходимость трехкратного микробиологического контроля качества и эффективности этиотропной эрадикационной терапии сальмонелёзной инфекции у реконвалесцентов декретированных групп населения.
Ключевые слова: серовар S. enteritidis, вспышка, Буковина.

Sydorchuk A.S., Bohachyk N.A., Venhlovs'ka Y.V.
Bukovinian State Medical University
Hrubliak L.V.
Chernivtsi Municipal Clinical Hospital

CLINICAL AND EPIDEMIOLOGICAL PECULARITIES OF SALMONELLA INFECTION OUTBREAK IN BUKOVYNA REGION

Summary
It have been considered clinical and epidemiological peculiarities of the course of gastrointestinal clinical forms of salmonella infection outbreak took place in Bukovyna. The typical laboratory abnormalities of basic parameters of homoeostasis had determined in the described cohort of patients of Infectious Department of Chernivtsi Municipal Clinical hospital. Attention should paid to resistance of obtained salmonella clinical strains to antimicrobial preparations that formed basic therapy by clinical protocols of treatment. It had marked the necessity of triple microbiological quality control and efficiency control of etiotropic eradication therapy of salmonella infection for convalescents of the decreed groups of population.
Keywords: serovar S. enteritidis, outbreak, Bukovyna.

УДК 618.2 +168.4+618.6]:159.942.5-055.26

АКУШЕРСЬКІ ТА ПЕРИНАТАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕНЬ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ

Сюсюка В.Г.
Запорізький державний медичний університет

Результати дослідження 74 вагітних дозволили встановити, що рівень як ситуативної, так і особистісної тривожності мають негативній вплив на самопочуття та настрій, а також позитивно корелюють з рівнем нейротизму. Оцінка динаміки рівня ситуативної тривожності вагітних до та після санаторного оздоровлення загалом характеризуються зниженням рівня ситуативної тривожності лише у 10,8%, а у 17,6% жінок мало місце зростання її рівня. Ускладнений перебіг пологів в 3,5 рази частіше мав місце у жінок, рівень ситуативної тривожності яких був середнім та високим, у порівнянні з жінками з низьким її рівнем. Результати проведеного дослідження свідчать про доцільність своєчасної психодіагностики та впровадження психокорекційної програми вагітних з психоемоційною дезадаптацією.
Ключові слова: вагітність, психоемоційний стан, тривожність, санаторне оздоровлення, акушерські та перинатальні ускладнення.

Вступ. Вивченню проблем впливу психоемоційного стану жінки на репродуктивну функцію, перебіг вагітності та перинатальні наслідки в даний час приділяється особлива увага [5]. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів той факт, що особливості допологового періоду багато в чому визначають характер перебігу та результат пологів. Нормальному перебігу вагітності відповідає цілком певний і соціально очікуваний емоційний комплекс, який підтримує характерну модальність тілесних відчуттів. Однак у процесі розвитку навіть найбажанішої й осмисленої вагітності присутні умови для виникнення цілого ряду негативних змін в емоційній сфері [12].

Підвищена тривожність, депресія є поширеними, але частіше розпізнаними станами, які ведуть до негативних наслідків для здоров'я жінки та плоду [9]. Тривожність є психічним виразом стресового стану й являє тимчасову негативну емоцію. Вона може бути неадекватною, коли в цілому обставини благополучні, але сприйняття їх спотворено власною оцінкою особистості (захисним процесом) [13]. Важливу роль у розвитку тривожних станів вагітних грають певний фізичний дискомфорт і психологічні чинники, до яких належать вимушені зміни у способі життя, спілкуванні у сім'ї та з колегами по роботі, занепокоєння за здоров'я майбутньої дитини, фінансові труднощі – все це вносить певний внесок у появу або посилення психоемоційних порушень при вагітності. [14]. Вагітність впливає не тільки на фізіологічні зміни в житті жінки. Важливою її складовою є психологічні зміни: етап становлення материнства, початок взаємодії між матір'ю і плодом, коли виникає образ майбутньої дитини, який сприймається жінкою як реальна дитина, з якою вона веде внутрішній діалог [4].

Під час розвитку є основи для формування усіх складових майбутньої структури емоційного благополуччя дитини, відчуття емоційного комфорту, його переживання в присутності певних стимулів від матері [8]. На сьогодні доведено, що психічне життя внутрішньоутробного плода досить активне, та багато в чому залежить від емоційних переживань матері, що є головним в фундаменті психоемоційних характеристик дитини на майбутнє [2]. Через організм матері плід опосередковано отримує сигнали з навколишнього середовища. Таким чином, материнський організм і буде тим чинником, який може вплинути на особливості розвитку у плода центральної нервової системи та її «взаємини» з його функціональними системами [10]. Оскільки мати та плід являють собою єдиний нейро-гуморальний організм, то вони однаково відчувають на собі будь-які (сприятливі та несприятливі) фактори, що відбивається в довгостроковій пам'яті та проявляється в подальшому житті індивідуума [3].

Експериментальні та перспективні епідеміологічні дослідження встановили, що пренатальний стрес та тривога у матері можуть мати довгострокові наслідки для фізичного і психічного розвитку дитини, збільшуючи ризик її захворювань [16, 17, 18]. Тривожні переживання вагітної жінки роблять істотний вплив і на розвиток дитини першого року життя. Це пов'язано з тим, що тривожність при вагітності руйнує необхідну цілісність взаємодії матері та дитини, як свідчать дослідження. Саме це руйнування взаємодії, породжене тривожністю матері, стає реальною причиною неадекватного розвитку дитини [15].

Мета роботи – дати оцінку частоти та структури акушерських і перинатальних ускладнень у жінок з урахуванням психоемоційного стану в період вагітності.

Контингент обстежених і методи дослідження. Обстежено 74 вагітних терміном гестації 22-34 тижні, які перебували в умовах спеціалізованого відділення для вагітних санаторію «Великий Луг» (головний лікар Шапран Н.Ф.) м. Запоріжжя. Санаторне оздоровлення вагітних проводилось, згідно стандартів санаторно-курортного лікування (дієтотерапія, лікувальна фізкультура, кліматотерапія, бальнеотерапія та інші види гідротерапії, оксигенотерапія, фізіотерапевтичні методи лікування, хромотерапія, психорелаксація та фізіопсихопрофілактична підготовка до пологів) [6]. Включення у групу дослідження вагітних у терміні понад 22 тижні обумовлено двома причинами: початком перинатального періоду та стабільним відчуттям ворушіння плоду, що дозволяє матері конкретизувати її «стартовий» стиль емоційного супроводу. Критерієм виключення були важкі соматичні захворювання.

Індивідуально-психологічні особливості вагітних та їх психоемоційний стан досліджували з використанням комплексу психодіагностичних методів: шкала ситуативної (СТ) та особистісної тривожності (ОТ) Ч.Д. Спілбергера, яка адаптована Ю.Л. Ханіним; опитувальник EPQ Айзенка та САН (самопочуття, активність, настрій) [1, 8, 11].

Для встановлення типу ставлення до хвороби та інших пов'язаних з нею особистісних відносин у вагітних з хронічними соматичними захворюваннями використовували Особистісний опитувальник Бехтерєвського інституту («ЛОБИ») За результатами опитувальника «ЛОБИ» [7] 16 (17,8%) вагітних дис-

гармонічним типом ставлення до соматичної хвороби були виключені з групи дослідження та аналізувалась окремо.

Середній вік вагітних в основній групі склав 28,13 ± 1,39 роки і статистично не відрізнявся (p < 0,05) від групи контролю – 28,32 ± 1,35 роки. Ведення вагітності та розродження жінок груп дослідження проводилось згідно чинних Наказів МОЗ України.

З кожною вагітною було проведено бесіду про доцільність додаткових методів дослідження, та отримана згода на їх проведення. Дослідження відповідає сучасним вимогам морально-етичних норм щодо правил ICH / GCP, Хельсинській декларації (1964), Конференції Ради Європи про права людини і біомедицини, а також положенням законодавчих актів України. Обраний напрямок дослідження тісно пов`язаний з планом науково-дослідної роботи Запорізького державного медичного університету та є фрагментом докторської дисертації.

Варіаційно-статистична обробка результатів здійснювалась з використанням ліцензованих стандартних пакетів прикладних програм багатовимірного статистичного аналізу «STATISTICA 6.0» (ліцензійний номер AXXR712D833214FAN5).

Результати досліджень та їх обговорення. До початку санаторного оздоровлення усім вагітним проведена оцінка психоемоційного стану з урахуванням рівня СТ та ОТ, самопочуття, активності, настрою, нейропсихічної лабільності, екстраверсії і психотизму. Результати кореляційного аналізу дозволили встановити деяку залежність вищезазначених параметрів. Так, показники як СТ, так і ОТ мають негативній вплив на самопочуття (r = -0,534 і r = -0,414 відповідно, p < 0,05) та настрій (r = -0,464 та r = -0,399 відповідно, p < 0,05), а також позитивно корелюють з рівнем нейротизму (r = +0,405 і r = +0,555 відповідно, p < 0,05). Разом з тим, за результатами оцінки опитувальника САН був встановлений кореляційний зв'язок самопочуття з активністю (r = +0,741, p < 0,05) та настроєм (r = +0,687, p < 0,05).

Оцінка динаміки рівня ситуативної тривожності вагітних до та після санаторного оздоровлення (рисунок 1) характеризувалась зниженням бальної оцінки у 41,9% вагітних, однак зниження рівня СТ встановлено лише у 10,8%. Слід зазначити, що у 17,6% жінок мало місце зростання її рівня.

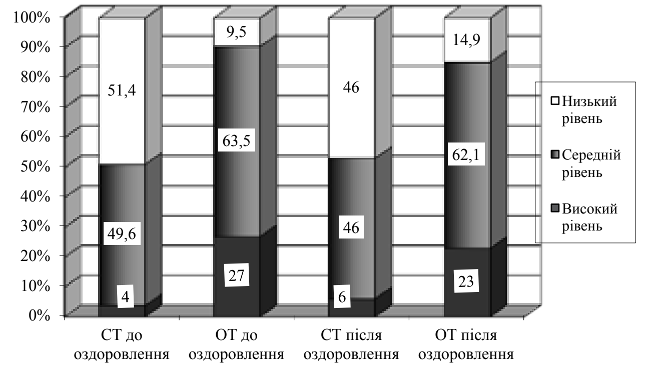

Рис. 1. Рівень тривожності в динаміці санаторного оздоровлення

Враховуючи роль СТ, яка є проявом так званої емоційної реакції на стресову ситуацію та характеризується суб'єктивно пережитими емоціями, вагітні були розділені на 2 групи. До основної групи увійшли 40 вагітних з середнім та високим рівнем СТ. Контрольну групу склали 34 вагітних з рівнем тривоги 30 балів і нижче, що характеризує низький рівень СТ.

Суттєвої різниці за соціальним та професійним складом встановлено не було. При оцінці антропометричних вимірювань не було встановлено достовірної різниці між групами дослідження (p > 0,05).

Характеризуючи соматичний анамнез, встановлено, що частота екстрагенітальної патології (ЕГП) в основній групі склала 67,5% та 70,6% у групі контролю. Гінекологічна захворюваність в основній та контрольній групах мала місце у 82,5% та 79,4% відповідно. Частота жінок, що вперше народжують як основній (72,5%), так і контрольній (73,5%) групах перевищувала відсоток першовагітних (50% та 58,8% відповідно). Такі результати обумовлені наявністю в анамнезі жінок обох груп абортів до перших пологів.

Вагітність мала ускладнений перебіг у 29 (80,6%) жінок основної групи та у 25 (65,8%) з групи контролю. Структура основних ускладнень наведена на рисунку 2.

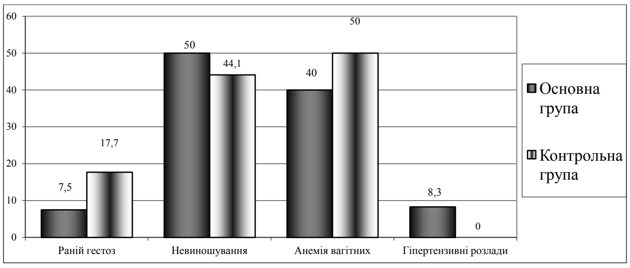

Рис. 2. Характеристика гестаційних ускладнень в групах дослідження (%)

Слід зазначити, що більшість ускладнень вагітності мали місце до санаторного оздоровлення. Так, частота невиношування після реабілітації в санаторії «Великий Луг», як в основній, так і в контрольній групі склала лише 5% і 5,9% відповідно.

Аналізуючи ускладнення у пологах (рисунок 3), встановлено, що їх частота в основній групі в 3,6 рази перевищувала показник контрольної групи і склала відповідно 65% та 17,7% (p<0,05). Такий відсоток ускладнень вплинув на зростання частоти оперативного розродження в основній групі та склав 15% проти 2,9% в контрольній групі. Передчасні пологи і дистрес плода мали місце тільки у породіль основної групи, а їх частота склала 10% та 12,5% відповідно.

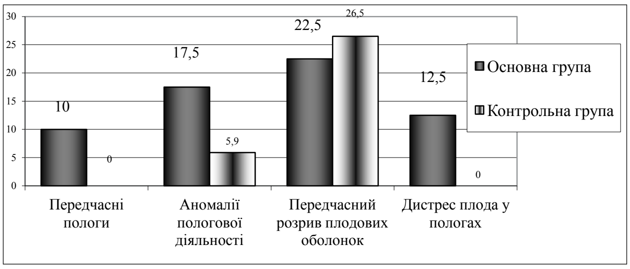

Рис. 3. Характеристика ускладнень у пологах в групах дослідження (%)

Характеризуючи стан новонароджених, слід зазначити, що частота перинатальних ускладнень (рисунок 4) в основній групі (35%) була більш ніж у 1,5 рази вищою у порівнянні з групою контролю (20,6%).

Загальний показник бальної оцінки стану народжених за шкалою Апгар на 5-й хвилині у контрольній групі (8,76± 0,27) був статистично достовірно (p<0,05) вищим у порівнянні з відповідним показ-

ником основної групи (8,35 ± 0,29), що обумовлено наявністю дихальних розладів, асфіксії та як наслідок неонатальна енцефалопатія у немовлят народжених жінками основної групи.

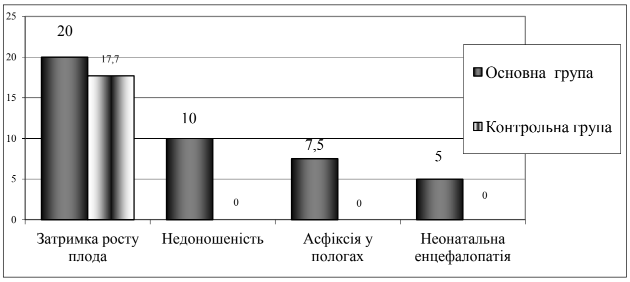

Рис. 4. Характеристика перинатальних ускладнень в групах дослідження (%)

Висновки:

1. Результати проведеного дослідження вагітних дозволили встановити, що рівень як СТ, так і ОТ мають негативній вплив на самопочуття (r = -0,534 і r = -0,414 відповідно, p < 0,05) та настрій (r = -0,464 та r = -0,399 відповідно, p < 0,05), а також позитивно корелюють з рівнем нейротизму (r = +0,405 і r = +0,555 відповідно, p < 0,05). За результатами оцінки опитувальника САН був встановлений кореляційний зв'язок самопочуття з активністю (r = +0,741, p < 0,05) та настроєм (r = +0,687, p < 0,05).

2. Оцінка динаміки рівня ситуативної тривожності вагітних до та після санаторного оздоровлення загалом характеризуються зниженням бальної оцінки у 41,9% вагітних, однак зниження рівня СТ встановлено лише у 10,8%, а у 17,6% жінок мало місце зростання його рівня. Такі результати свідчать про наявність позитивних моментів санаторного оздоровлення, однак слід впровадити корекцію психологічного стану вагітних з урахування рівня тривожності та чинників, які її обумовили.

3. Акушерські та перинатальні наслідки розродження характеризуються статистично достовірним (p<0,05) переважанням ускладнень у жінок з середнім та високим рівнем ситуативної тривожності у порівнянні з жінками з низьким її рівнем. Ускладнений перебіг пологів в 3,6 рази частіше мав місце у жінок основної групи (65%), у порівнянні з жінками групи контролю (17,7%). Так, аномалії пологової діяльності та дистрес плода мали безпосередній вплив на зростання частоти оперативного розродження, що в основній групі склав 15% проти 2,9% в контрольній групі.

Перспективи подальших досліджень Результати проведеного дослідження свідчать про доцільність своєчасної психодіагностики та впровадження психокорекційної програми вагітним з психоемоційною дезадаптацією.

Список літератури:

1. Астахов В. М. Методы психодиагностики индивидуально-психологических особенностей женщин в акушерско-гинекологической клинике / Астахов В. М., Быцылева И. В., Пузь И. В.: Под ред. В. М. Астахова. – Донецк: Норд-Пресс, 2010. – 199 с.
2. Брагина М. Взгляд со стороны: беременность глазами психолога / М. Брагина // З турботою про жінку. – 2010. – № 7(19). – С. 8-11.
3. Вдовиченко Ю. П. Поддержка беременности и родов в условиях социальных стрессов / Ю. П Вдовиченко, С. И. Жук, О. Д. Щуревская. – К.: ЧП «Принт Лайн», 2014. – 64 с.
4. Володин Н. Н. Перинатальная психология и психиатрия. В 2 т. Т. 1: учеб. пособие / [Н. Н. Володин, Сидоров П. И., Чумакова Г. А. и др.]; под ред. Н. Н. Володина, П. И. Сидорова. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 304 с.
5. Королева Н. Н. Влияние внутриличностного конфликта на психоэмоциональный статус беременных и способы его коррекции / Королева Н. Н. // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Педагогика и психология. – 2011. – № 1. – С. 86-94.
6. Лобода М. В. Стандарти (клінічні протоколи) санаторно-курортного лікування / За загальною редакцією М. В. Лободи, К. Д. Бабова, Т. А. Золотарьової, Л. Я. Гріняєвої. – К.: «КІМ», 2008. – 384 с.
7. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: учебное пособие / В. Д. Менделевич. – М.: МЕДпресс-информ, 2008. – 432 с.
8. Муханова И. Ф. Психология беременной женщины / И. Ф. Муханова, С. В. Игнатова, В. Е. Лунев. – Макеевка: Полипресс, 2009. – 434 с.
9. Перова Е. И. Беременность на фоне тревожно-депрессивных состояний / Перова Е. И., Стеняева Н. Н., Аполихина И. А. // Акушерство и гинекология. – 2013. – № 7. – С.14-17.
10. Полякова О. Н. Стресс: причины, последствия, преодоление / Под ред. А. С. Батуева. – СПб.: Речь, 2008. – 144 с.
11. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие / Д. Я. Райгородский (редактор составитель). – Самара: «Бахрах-М», 2002. – 672 с.
12. Сергиенко Е. А. Контроль поведения как субъективная регуляция / Сергиенко Е. А., Виленская Г. А., Ковалева Ю. В. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 352 с.
13. Субботина Л. Ю. Психологическая защита и стресс / Субботина Л. Ю. – Х.: «Гуманитарный Центр», 2013. – 300 с.
14. Тютюнник В. Л. Психоэмоциональные расстройства при беременности. Необходимость их коррекции / В. Л. Тютюнник, О. И. Михайлова, Н. А Чухарева // Русский медицинский журнал. – 2009. – № 20, Т. 17. – С. 1386-1388.
15. Щукина Е. Г. Развитие диадных отношений в системе «мать-младенец» при тревожном переживании беременности / Щукина Е. Г., Макарова А. А., Чумакова Г. Н. // Мир психологии. – 2008. – № 1. – С. 77-88.
16. Huizink A. C. Prenatal stress and risk for psychopathology: specific effects or induction of general susceptibility? / Huizink A. C., Mulder E. J. H., Buitelaar J. K. // Psychological Bulletin. – 2004. – V. 130. – P. 115–142.
17. Rice F. The impact of gestational stress and prenatal growth on emotional problems in offspring: a review / Rice F., Jones I., Thapar A. // Acta Psychiatrica Scandinavica. – 2007. – V. 115. – P. 171–183.
18. Talge N. M. Fetal and neonatal experience on child and adolescent mental health / Talge N. M., Neal C., Glover V. // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2007. – V. 48. – P. 245–261.

Сюсюка В.Г.
Запорожский государственный медицинский университет

АКУШЕРСКИЕ И ПЕРИНАТАЛЬНЫЕ ИСХОДЫ НАРУШЕНИЙ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ПРИ БЕРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Результаты исследования 74 беременных позволили установить, что уровень как ситуативной, так и личностной тревожности имеют отрицательное влияние на самочувствие и настроение, а также положительно коррелируют с уровнем нейротизма. Оценка динамики уровня ситуативной тревожности беременных до и после санаторного оздоровления, в целом, характеризуются снижением уровня ситуативной тревожности, но только у 10,8%, а у 17,6% женщин имел место рост ее уровня. Осложненное течение родов в 3,5 раза чаще имело место у женщин, уровень ситуативной тревожности которых был средним и высоким, по сравнению с женщинами с низким уровнем данного показателя. Результаты проведенного исследования свидетельствуют о целесообразности своевременной психодиагностики и внедрение психокоррекционной программы для беременных с психоэмоциональной дезадаптацией.
Ключевые слова: беременность, психоэмоциональное состояние, тревожность, санаторное оздоровление, акушерские и перинатальные осложнения.

Syusyuka V.G.
State Medical University of Zaporizhzhya

OBSTETRICS AND PERINATAL CONSEQUENCES OF DISORDERS IN PSYCHOEMOTIONAL STATE DURING PREGNANCY

Summary
Investigation results of 74 pregnant women permit to state that both levels of state and trait anxiety have negative influence on general physical and mental state, mood and also have positive correlation with level of neurotism. Estimation of dynamics of the state anxiety level of pregnant women before and after sanatorium health improvement is generally characterized by decrease of the state anxiety level only in 10.8% and increase of this level occurs in 17.6% of pregnant women. Women with middle and high level of state anxiety had complicated labour process 3.5 times more frequently comparing to women with low level. Results of carried-out investigation indicate suitability of timely psychodiagnostics and implementation of psychocorrective program for pregnant women with psychoemotional disadaptation.
Keywords: pregnancy, psychoemitional state, anxiety, sanatorium health improvement, obstetrics and perinatal complications.

УДК 616.155.34-008.1:616.248-053.2:577.15

ПОКАЗНИКИ АКТИВНОСТІ НЕЙТРОФІЛЬНИХ ТА ЕОЗИНОФІЛЬНИХ ГРАНУЛОЦИТІВ КРОВІ У ДІТЕЙ ЗА ТЯЖКОЇ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ АЦЕТИЛЮВАННЯ

Тарнавська С.І.
Буковинський державний медичний університет

Проведення комплексного клінічно-параклінічного обстеження 53 дітей, хворих на тяжку бронхіальну астму, дозволило встановити, що для пацієнтів із повільним ацетиляторним статусом був характерний нейтрофільний паттерн запалення дихальних шляхів, що підтверджувала наявність позитивних вірогідних зв'язків результатів спонтанного НСТ-тесту нейтрофілів крові із клінічними ознаками тяжкості обструкції бронхів (r=0,5; p<0,05), ознаками інтоксикації (r=0,4; p<0,05) та виразністю лихоманки (r=0,4; p<0,05) у даних хворих. Натомість у дітей зі швидким типом ацетилювання фенотип тяжкої астми асоціював із переважанням еозинофільного паттерну запалення, що характеризувалось наявністю в цих пацієнтів вірогідного позитивного зв'язку показників спонтанного та стимульованого НСТ-тесту еозинофілів із результатами бронхомоторної проби з β_2-адреноміметиком на рівні дрібних бронхів (r=0,5; p<0,05).
Ключові слова: бронхіальна астма, діти, тип ацетилювання, еозинофіли, нейтрофіли.

Актуальність теми. Дослідження патогенетичних механізмів розвитку тяжкої астми є надзвичайно актуальними сьогодні, оскільки допоможе оптимізувати вибір обсягу протизапальної терапії для досягнення контролю над хворобою в даній складній групі пацієнтів [2, с. 173].

Ряд авторів пов'язуть розвиток тяжкої астми із залученням нейтрофільних гранулоцитів крові до реалізації запального процесу дихальних шляхів, інші наголошують на переважно еозинофільному варіанті запалення бронхів [7, с. 143]. Встановлено, що еозинофільний варіант запалення визначається в когорті дітей, у яких основними чинниками поганого контролю захворювання є низька прихильність до лікування, надмірний вплив алергену, проте має місце їх модифікація. Тому застосування протизапальної терапії, яка впливає виключно на еозинофільний характер запалення завершилося обмеженим успіхом, що дає можливість припустити існування складніших відносин між еозинофілами та розвитком бронхіальної астми в дітей [4, с. 175].

Наразі відомо, що за тяжкої астми, характер запального фенотипу з огляду на показники індукованого харкотиння не є сталим. Існують труднощі в інтерпретації результатів цитологічного дослідження індукованого мокротиння у хворих на БА дітей, оскільки дані щодо нормативних показників цитологічного складу бронхіального секрету в дитячій популяції обмежені та суперечливі [3, с. 193].

Виходячи з наведеного вище, вважали доцільним оцінити імунологічні особливості перебігу тяжкої БА у дітей із урахуванням індивідуальних генетичних особливостей організму та, зокрема, ацетиляторного фенотипу, з метою виявлення механізмів запалення дихальних шляхів для подальшої розробки диференційованих підходів до лікування даної патології.

Мета роботи. З метою оптимізації комплексного лікування дітей, хворих на бронхіальну астму, ретроспективно дослідити імунологічні особливості фенотипу тяжкої астми залежно від характеру ацетилювання.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети проведено комплексне клінічно-імунологічне обстеження I-II рівня 53 дітей, в яких визначався тяжкий персистувальний перебіг бронхіальної астми. Вивчалися показники клітинного та гуморального імунітету, вміст у периферичній крові Т-лімфоцитів та їх субпопуляцій, у сироватці крові – рівень імуноглобулінів класів A, M, G, E, інтерлейкіну-4,-5,-8. Визначали генетичний маркер – тип ацетилювання за методом Пребстинг-Гаврилова в модифікації Тимофеєвої, що характеризував особливості II фази системи біотрансформації ксенобіотиків.

Сформовано 2 клінічні групи: I група – 26 дітей з повільним типом ацетилювання (середній вік – 13,2±0,5 роки, частка хлопчиків – 57,6%), II група – 27 пацієнтів зі швидким ацетиляторним фенотипом (середній вік – 12,2±0,6 роки (p>0,05); частка хлопчиків – 70,3% (p>0,05)). За основними клінічними ознаками групи спостереження були зіставлюваними.

Одержані результати дослідження аналізували з позицій біостатистики та клінічної епідеміології за допомогою комп'ютерних пакетів «Statistica7» StatSoft Inc. та Excel XP для Windows, різницю показників вважали статистично значущою за p<0,05. Відбір та обстеження пацієнтів відповідали принципам біомедичної етики в педіатрії.

Результати дослідження та їх обговорення. За даними літератури відомо, що в основі різних фенотипів та субтипів бронхіальної астми, які зумовлюють різноманіття клінічних проявів та реактивність дихальних шляхів при БА, лежить їх хронічне запалення. Наразі з'ясовані механізми розвитку запального процесу бронхів, які реалізуються за участі як еозинофільних, так і нейтрофільних лейкоцитів крові [8, с. 567]. Виходячи з цього, представлялося доцільним оцінити вміст лейкоцитів та їх співвідношення у периферійній крові як показник запальної відповіді організму (табл. 1).

Враховуючи отримані дані встановлено, що у хворих на тяжку бронхіальну астму за повільного ацетиляторного фенотипу наявне вірогідне переважан-

Таблиця 1

Показники лейкограми периферійної крові в клінічних групах спостереження (M±m)

Клінічні групи	Кількість дітей	ШЗЕ, мм/год	Лейкоцити, Г/л	Лейкограма, %				
				Еозинофіли	Нейтрофіли		Лімфоцити	Моноцити
					Паличкоядерні	Сегментоядерні		
I	26	5,5±0,4	7,8±0,5	8,3±1,1	7,3±1,1	43,5±2,8	38,3±2,8	2,4±0,3
II	27	5,4±0,4	6,0±0,3	6,2±1,1	7,8±1,0	49,6±2,5	34,5±2,4	1,7±0,1
P		>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05

Таблиця 2

Показники НСТ-тесту нейтрофілів крові в дітей груп порівняння (M±m)

Клінічні групи	Кількість дітей	Показники НСТ-тесту			
		Спонтанний		Стимульованний	
		% формазан-позитивних клітин	ЦХК, ум.од.	% формазан-позитивних клітин	ЦХК, ум.од.
I	26	26,9±3,1	0,31±0,05	38,8±3,6	0,45±0,05
II	27	33,5±3,21	0,38±0,04	40,8±4,1	0,48±0,05
P		>0,05	>0,05	>0,05	>0,05

Таблиця 3

Показники НСТ-тесту еозинофільних гранулоцитів крові в дітей груп порівняння (M±m)

Клінічні групи	Кількість дітей	Показники НСТ-тесту			
		Спонтанного		Стимульованого	
		% формазан-позитивних клітин	ЦХК, ум.од.	% формазан-позитивних клітин	ЦХК, ум.од.
I	26	18,1±2,3	0,21±0,03	20,2±2,7	0,23±0,04
II	27	16,1±1,6	0,18±0,03	16,4±1,6	0,18±0,03
P		>0,05	>0,05	>0,05	>0,05

ня абсолютного вмісту лейкоцитів крові та відносного вмісту моноцитів периферійної крові. Показники ризику збільшення абсолютного вмісту лейкоцитів у периферійній крові понад 7,8 Г/л у дітей за фенотипу тяжкої астми та повільним типом ацетилювання порівняно зі швидкими «ацетиляторами» становили: відносний ризик (ВР) – 1,9 [95% ДІ: 1,1-3,2] при співвідношенні шансів (СШ) – 4,6 [95%ДІ: 2,3-9,2]. Дані результати співпали з думкою деяких авторів, щодо асоціації поліморфізму рецепторів моноцитів крові із ризиком розвитку середньотяжкої та тяжкої бронхіальної астми згідно «гігієнічної гіпотези» [6, с. 20].

Водночас, відмінностей щодо вмісту у периферійній крові інших клітин, які беруть участь у розвитку запального процесу дихальних шляхів, зокрема – еозинофільних гранулоцитів між групами порівняння не виявлено. У ІІ-й клінічній групі відмічалася тенденція до переважання еозинофільного паттерну запальної відповіді, що визначалася відносним вмістом еозинофільних гранулоцитів крові більше 5% майже у 63,7% дітей на противагу 57,7% пацієнтів групи порівняння (Р>0,05). Показники ризику збільшення відносного вмісту еозинофільних гранулоцитів крові понад 10% у дітей з фенотипом тяжкої астми та швидким ацетиляторним статусом порівняно до повільних «ацетиляторів» становили: ВР – 1,6 [95%ДІ:1,1-2,0] при СШ – 1,8 [95%ДІ:0,9-3,4]. Отримані результати узгоджуються з думкою, що підвищення вмісту еозинофілів крові може віддзеркалювати наявність еозинофілії дихальних шляхів і, водночас, не суперечать відомостям, що нормальні показники крові не можуть остаточно виключити еозинофілію дихальних шляхів [4, с. 46].

Подальший аналіз функціональної активності ефекторних клітин запалення – еозинофільних та нейтрофільних гранулоцитів крові у пацієнтів груп порівняння проводили за показниками киснезалежного метаболізму даних лейкоцитів за результатами тесту з нітросинім тетразолієм (НСТ-тест) (табл. 2).

Попри відсутність вірогідної різниці у показниках функціональної активності нейтрофільних гранулоцитів крові у пацієнтів груп порівняння, проведений корелятивний аналіз дозволив встановити позитивний вірогідний зв'язок показників спонтанного НСТ-тесту нейтрофілів крові та клінічних ознак тяжкості обструкції бронхів (r=0,5;p<0,05), інтоксикації (r=0,4;p<0,05) та виразності лихоманки (r=0,4;p<0,05) у дітей за повільного ацетиляторного статусу. У пацієнтів зі швидким типом ацетилювання, натомість, встановлено зворотній вірогідний кореляційний зв'язок показників спонтанного НСТ-тесту нейтрофілів крові та показників індекс бронхоспазму на фізичне навантаження на рівні дрібних бронхів (r=-0,4;p<0,05).

Водночас між групами порівняння за показниками індексу стимуляції НСТ-тесту нейтрофілів не виявлено вірогідної різниці, оскільки середні значення цього показника становили 1,38±0,17 ум.од. у пацієнтів І групи, а хворих групи порівняння – 1,34±0,14 ум.од. (Р>0,05).

Отримані результати збігаються із даними літератури [9, с. 704] щодо фенотипу тяжкої нейтрофільної БА в дитячому віці, за якого провідне місце у реалізації хвороби посідають інфекційні чинники, а функціональна активність нейтрофілів крові пов'язана із виразнішими ознаками обструкції бронхів, що має місце у хворих за повільного типу ацетилювання [1, с. 35]. Натомість у пацієнтів зі швидким ацетиляторним фенотипом залучення нейтрофільних гранулоцитів крові до розвитку запального процесу дихальних шляхів є менш виразним.

Проведене дослідження метаболічної активності еозинофільних лейкоцитів крові за даними НСТ-тесту в спонтанному та стимульованому варіантах, результати якого наведені у таблиці 3.

Виходячи з отриманих даних вірогідної різниці щодо функціональної активності еозинофільних гранулоцитів крові у групах порівняння не виявлено. Водночас, кореляційний аналіз дозволив встановити зворотній вірогідний зв'язок показників спонтанного та стимульованого НСТ-тесту еозинофілів крові із клінічними ознаками тяжкості обструкції бронхів (r=-0,5; p<0,05) у дітей за повільного типу ацетилювання та позитивний – із показниками бронхомоторної проби з β_2-адреноміметиком на рівні дрібних бронхів (r=0,5; p<0,05) за наявності швидкого ацетиляторного фенотипу.

Разом із тим, за показниками індексу стимуляції НСТ-тесту еозинофілів не виявлено вірогідної різниці між групами порівняння. Так, середні значення даного показника становили 1,04±0,09 ум.од. у пацієнтів І групи, а хворих групи порівняння – 1,2±0,16 ум.од. (Р<0,05).

Узагальнюючи наведене вище, можна припустити, що реалізація запальної відповіді при фенотипі тяжкої астми в дітей за наявності швидкого типу ацетилювання відбувається за участі еозинофільних гранулоцитів крові, а в пацієнтів з повільним ацетиляторним статусом – переважає нейтрофільний паттерн запалення бронхів.

Висновки. 1. У дітей з фенотипом тяжкої астми та повільним ацетиляторним статусом відначався вірогідно вищий вміст лейкоцитів та моноцитів крові порівняно зі швидкими «ацетиляторами».

2. Переважання нейтрофільного характеру запалення дихальних шляхів у пацієнтів з тяжкою астмою та повільним типом ацетилювання підтверджує наявність позитивних вірогідних зв'язків показників спонтанного НСТ-тесту нейтрофілів крові із клінічними ознаками тяжкості обструкції бронхів ($r=0,5; p<0,05$), ознаками інтоксикації ($r=0,4$; $p<0,05$) та виразністю лихоманки ($r=0,4$; $p<0,05$).

3. У пацієнтів зі швидким типом ацетилювання тяжкий персистувальний перебіг астми асоціює з розвитком еозинофільного паттерну запалення дихальних шляхів, що супроводжується вірогідним позитивним зв'язком результатів спонтанного та стимульованого НСТ-тесту еозинофілів − із показниками бронхомоторної проби з β_2-адреноміметиком на рівні дрібних бронхів ($r=0,5$; $p<0,05$).

Список літератури:

1. Колоскова О. К. Фенотипові особливості бронхіальної астми в дітей залежно від ацетиляторного статусу / О. К. Колоскова, С. І. Тарнавська, Н. К. Богуцька, О. О. Шахова// Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. − 2013. − № 3(13). − С. 35-37.
2. Custovic A. Pediatric Asthma and Development of Atopy / A. Custovic, N. Lazic, A. Simpson // Curr. Opin. Allergy Clin. Immunol. − 2013. − Vol. 13, № 2. − P. 173-180.
3. Fleming L. Use of Sputum Eosinophil Counts to Guide Management in Children With Severe Asthma / L. Fleming, N. Wilson, N. Regamey, A. Bush// Thorax. − 2012. − Vol. 67, № 3. − P. 193-198.
4. Green R. H. Stability of inflammatory phenotypes in asthma / R. H. Green, I. Pavord // Thorax. − 2012. − № 2. − P. 46-57.
5. Hedlin G. An update on paediatric asthma / G. Hedlin, J. Konradsen, A. Bush // Eur. Respir. Rev. − 2012. − V. 21(125). − P. 175-185.
6. Şahin F. The Effect of CD14 and TLR4 Gene Polimorphisms on Asthma Phenotypes in Adult Turkish Asthma Patients: A Genetic Study / F. Şahin, P. Yıldız, A. Kuskucu [et al.] // BMC Pulm. Med. − 2014. − Vol. 14. − P. 20-28.
7. Saglani S. Eosinophils in the Pathogenesis of Paediatric Severe Asthma / S. Saglani, C. M. Lloyd// Curr Opin Allergy Clin Immunol. − 2014. − Vol. 14, № 2. − P. 143-148.
8. Wang F. Different inflammatory phenotypes in adults and children with acute asthma / F. Wang, X. Y. He, K. J. Baines [et al.] // Eur. Respir. J. − 2011. − Vol. 38. − P. 567-574.
9. Yasui K. Neutrophilic inflammation in childhood bronchial asthma / K. Yasui, N. Kobayashi, T. Yamazaki, K. Koike [et al.] // Thorax. − 2005. − Vol. 60. − P. 704-705.

Тарнавская С.И.
Буковинский государственный медицинский университет

ПОКАЗАТЕЛИ АКТИВНОСТИ НЕЙТРОФИЛЬНЫХ И ЭОЗИНОФИЛЬНЫХ ГРАНУЛОЦИТОВ КРОВИ У ДЕТЕЙ С ТЯЖЕЛОЙ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМОЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТИПА АЦЕТИЛИРОВАНИЯ

Аннотация
Проведение комплексного клинико-параклинического обследования 53 детей, больных тяжелой бронхиальной астмой, позволило установить, что для пациентов с медленным ацетиляторним статусом был характерен нейтрофильный паттерн воспаления дыхательных путей, о чем свидетельствовало наличие положительных достоверных связей результатов спонтанного НСТ-теста нейтрофилов крови с клиническими признаками тяжести обструкции бронхов ($r=0,5$; $p<0,05$), признаками интоксикации ($r=0,4$; $p<0,05$) и выраженностью лихорадки ($r=0,4$; $p<0,05$) у данных больных. В тоже время у детей с быстрым типом ацетилирования фенотип тяжелой астмы ассоциировал с преобладанием эозинофильного паттерна воспаления, характеризовался наличием у этих пациентов достоверных положительных связи показателей спонтанного и стимулированного НСТ-теста эозинофилов крови с результатам бронхомоторной пробы с β_2-адреномиметиками на уровне мелких бронхов ($r = 0,5$; $p <0,05$).

Ключевые слова: бронхиальная астма, дети, тип ацетилирования, эозинофилы, нейтрофилы.

Tarnavska S.I.
Bukovinian State Medical University

INDICATORS OF ACTIVITY NEUTROPHIL AND EOSINOPHIL BLOOD GRANULOCYTE IN CHILDREN WITH SEVERE ASTHMA DEPENDING ON THE TYPE OF ACETYLATION

Summary
Comprehensive clinical and paraclinical examination of 53 children with severe asthma, revealed that patients with slow acetylation status was typical pattern neutrophilic airway inflammation, which confirmed the presence of positive relationships probable results of spontaneous NBT test neutrophils with clinical signs of bronchial obstruction severity ($r=0,5$; $p<0,05$), signs of intoxication ($r=0,4$; $p<0,05$) and the severity of fever ($r=0,4$; $p<0,05$) in these patients. However, in children with type fast acetylation phenotype of severe asthma associate with a predominance of eosinophilic inflammation pattern that characterized the presence of these patients likely positive communication parameters of spontaneous and stimulated NBT-test results of eosinophils with bronhomotor tests results with β_2-agonists at the level of small bronchi ($r=0,5$, $p<0,05$).

Keywords: bronchial asthma, children, type of acetylation, eosinophils, neutrophils.

УДК 616.61-002.1-053.4

ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ТА ЛАБОРАТОРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ ГОСТРОГО ПІЄЛОНЕФРИТУ У ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Токарчук Н.І., Одарчук І.В.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

В роботі представлений аналіз клінічних, лабораторних та інструментальних показників при гострому пієлонефриті у дітей раннього віку. Визначені клінічні прояви та рівні показників активності запального процесу, які вказують на розвиток та перебіг пієлонефриту у дітей раннього віку. Встановлено, що у більшості дітей раннього віку пієлонефрит перебігає моносимптомно, а одним із значимих ранніх показників запалення, який вказує на наявність захворювання, є прокальцитонін. Визначені основні збудники запального процесу в нирковій паренхімі. Встановлено підвищення показника ренально-кортикального індексу у дітей раннього віку.
Ключові слова: гострий пієлонефрит, діти раннього віку, прокальцитонін.

Вступ. У сучасному світі хвороби нирок займають одне із основних місць у структурі захворюваності дітей. У повсякденній практиці педіатри досить часто зустрічаються з мікробно-запальними захворюваннями сечової системи – однією з найчастіших патологій дитячого віку [1, 2]. Дана нозологічна група в структурі захворювань органів сечової системи у дітей займає провідне місце (50–75,6%) [3].

Запальні захворювання органів сечової системи впродовж останніх років складають 77-89% всіх випадків госпіталізації дітей до нефрологічних стаціонарів [4]. Дослідження вказують, що у клінічному плані найбільш значущим є пієлонефрит, оскільки його поширення, як в країнах Європи, так і в Україні також збільшується [6, 7, 8]. Окрім того пієлонефрит характеризується не тільки високою поширеністю, але і схильністю до рецидивуючого перебігу [5].

Проблема гострого пієлонефриту у дітей раннього віку привертає до себе увагу не лише з точки зору вивчення етіології та патогенезу захворювання, але і з клінічних позицій.

Актуальність проблеми ПН обумовлена як його високою поширеністю серед дітей раннього віку, так і значною варіабельністю клінічної картини захворювання, що обґрунтовує необхідність ранньої діагностики патології. У дітей раннього віку діагностика ПН утруднена [9]. Так, згідно літературних даних, останні поступають в клініку на 2-4-й тиждень від моменту прояву перших симптомів захворювання [1].

Разом з тим відомо, що склеротичний процес при пієлонефриті, який призводить до зморщення та припинення функціонування нирки, наступає швидше та інтенсивніше саме у дітей раннього віку, ніж у дітей інших вікових груп [10]. Враховуючи вищевказане, метою нашої роботи було вивчення особливостей клінічного перебігу та діагностики гострого пієлонефриту у дітей раннього віку.

Матеріали та методи: відповідно до поставленої мети та завдань дослідження нами було обстежено 120 дітей раннього віку з гострим пієлонефритом. Контрольну групу склали 50 дітей раннього віку. Дослідження виконано на базі обласних дитячих лікарень м. Вінниці та м. Хмельницький. Всі діти перебували на стаціонарному лікуванні у відділенні дітей раннього віку та нефрологічному відділенні.

Основна група дітей раннього віку, хворих на гострий пієлонефрит була розподілена на 2 підгрупи. Так, першу підгрупу склали 56 дітей хворих на гострий пієлонефрит без ознак ВВР СВС (первинний гострий пієлонефрит (ПГПН) та другу підгрупу – 64 дитини хворих на гострий пієлонефрит на тлі вроджених вад розвитку сечовидільної системи (ВВР СВС) (вторинний гострий пієлонефрит (ВГПН).

Верифікація діагнозу проводилась на підставі поглибленого обстеження згідно наказу МОЗ України № 627 від 03.11.2008 р. «Про лікування дітей з інфекціями сечової системи і тубулоінтерстиційним нефритом». Всі діти, які були залучені до дослідження, пройшли ретельне клінічне, лабораторне та інструментальне обстеження. Діагноз пієлонефриту встановлювався на основі клінічних даних, результатів біохімічного, бактеріологічного, ультразвукового, рентгенологічного досліджень. Також були враховані фонові хвороби.

Результати. Детальний аналіз клінічної картини основного захворювання в основній групі дослідження проводився при госпіталізації. Згідно отриманих даних, клінічну основу як первинного, так і вторинного гострого ПН склали інтоксикаційний, сечовий, диспепсичний та абдомінальний синдроми.

Відомо, що за умов малосимптомного перебігу гострого пієлонефриту клінічний стан дитини може залишатися задовільним, а симптоми інтоксикації можуть мати неспецифічний характер.

Основу інтоксикаційного синдрому складали лихоманка, блідість шкірних покривів, зниження апетиту та порушення сну.

Основним симптомом інтоксикаційного синдрому у обстежених дітей була лихоманка, яка відмічалась у 36 (60%) дітей з первинним гострим пієлонефритом (ПГПН) та у 48 (80%) малюків із вторинним гострим пієлонефритом (ВГПН). Вона була найбільш значимим проявом інтоксикаційного синдрому у дітей віком від 1 міс. до 1 року, як у дітей з ПГПН, так і з ВГПН (відповідно 83,3% та 100%). Слід звернути увагу на те, що фебрильна лихоманка мала місце у більшості випадків. У дітей обох підгруп, віком до 1 року, спостерігались також блідість шкірних покривів (83,3% при ПГПН та 62,5% при ВГПН), зниження апетиту (66,6% та 75% відповідно) та порушення сну (100% у першій та 62,5% у другій підгрупі).

Щодо діток віком (1-2 роки), то основним проявом інтоксикаційного синдрому також була лихоманка, яка відмічалась у обох підгрупах майже з однаковою частотою (60% та 62,5% відповідно). Проте блідість шкірних покривів та порушення сну переважали у дітей із ВГПН (по 62,5% відповідно), тоді як при ПГПН ці показники були достовірно меншими (0% та 20% відповідно). Зниження апетиту також відмічалось у 62,5% дітей із вторинним ПН та у 40% малюків із первинним ПН. Слід відмітити, що у 40% малюків даної вікової групи були відсутні клінічні прояви.

У дітей віком 2 – 3 років симптоми інтоксикації переважали також при вторинному ГПН. Проте частіше у обстежених зустрічались блідість шкірних покривів та порушення сну (по 75% відповідно) ніж лихоманка та зниження апетиту (по 50%). У дітей із первинним ГПН даної вікової групи лихоманка визначалась у 44,44% обстежених, тоді як зниження апетиту та порушення сну займали по 55,55%, а блідість шкірних покривів була відсутня. Крім цього у 12 дітей прояви захворювання були відсутні.

Проте, звертає на себе увагу і те, що досить значна частка дітей (33 – 27,5%) із гострим пієлонефритом не мали проявів інтоксикаційного синдрому, тому діагноз був виставлений за даними лабораторних методів дослідження. Варто відмітити, що серед дітей, які були госпіталізовані до стаціонару без явної клінічної картини захворювання, частіше встановлювався вторинний ПН.

Еквівалентом больового синдрому у дітей раннього віку був неспокій та вередливість, які відмічались лише у 47,5% дітей основної групи.

У ході роботи ми також проводили мікробіологічне дослідження сечі на мікрофлору. Так, встановлено, що у більшості дітей, як при ГППН (92,85%) так і при ГВПН (87,5%) висівались патогенні мікроорганізми. Найчастіше збудниками запального процесу у діток із ГППН були Esherichia coli (35,7%), Proteus mirabilis (19,63%) та Klebsiella pneumonia (12,5%). Enterobacter cloacae та Streptococcus aureus висівались у однакової кількості малюків (по 7,13% відповідно). У незначної частки діток етіологічним чинником були встановлені Staphylococcus epidermidis (5,34%), Enterococcus faeccium (3,56%) та Morganella morganii (1,78%).

Аналізуючи етіологічну структуру ГВПН ми виявили, що найчастішою причиною захворювання у діток даної підгрупи є Proteus mirabilis (31,24%), Esherichia coli (15,62%), Staphylococcus epidermidis (10,92%) та Klebsiella pneumonia (9,36%). Рідше у обстежених діток висівали Streptococcus aureus (7,8%), Enterobacter cloacae (6,24%), Enterococcus faeccium та Morganella morganii (по 3,12%).

Вивчаючи особливості етіологічно значимих збудників залежно від віку обстежених, нами встановлено, що патогенні мікроорганізми висіваються майже у однакової кількості малюків, як при первинному так і при вторинному генезі захворювання.

Під час проведення роботи ми визначали основні показники активності запального процесу у обстежених діток. Так рівень лейкоцитозу був практично однаковим у дітей обох підгруп (при ГППН – $12{,}9\pm1{,}99\text{x}10^9$/л та при ВГПН – $13{,}35\pm0{,}92\text{x}10^9$/л). Швидкість осідання еритроцитів у діток із ГППН була 18,2±0,98 мм/год, та із ГВПН 21,03±1,21 мм/год. Показники С-реактивного протеїну також мали практично однаковий рівень і в середньому становили 12,1±2,04 мг/л у першої підгрупи обстежуваних та 14,7±2,01 мг/л у другій підгрупі. Також у ході дослідження нами проведено аналіз рівня ПКТ тесту в залежності від групи обстеження. Показник ПКТ тесту був підвищеним у обстежених дітей обох підгруп. Проте слід відмітити, що у малюків із ВПН рівень ПКТ (4,26±0,37 нг/мл) був достовірно вищим ніж при ППН (2,37±0,69 нг/мл) $p\leq0{,}05$.

Згідно поставленої мети та завдань дітям було проведено ряд інструментальних досліджень. Так, при проведенні ультразвукового обстеження органів черевної порожнини, зокрема нирок, відмічалось збільшення останніх у 15 (12,5%) дітей та у такої ж кількості малюків відмічалось подвоєння обох нирок. Подвоєння ЧМС зліва, неповне подвоєння нирки та гідронефротична трансформація нирок також зустрічались з однаковою частотою та становили по 7,5% у малюків обох підгруп відповідно. Пієлоектазію, за даними УЗД, мали 10 (10%) обстежених дітей.

При проведенні мікційної цистографії у 39 малюків (32,5%) було виявлено міхурово – сечовідний рефлюкс.

Екскреторну урографію (ЕУ) було проведено незначній частці дітей (37-30,8%). Із них асиметрія та спазм чашечко-мискової системи відмічались у 12-ти (10%) малюків, подвоєння обох нирок встановлено у 6 (5%) із цих дітей. Також проведення ЕУ підтвердило неповне подвоєння нирки у трьох (2,5%) дітей.

Відповідно отриманих даних інструментальних методів дослідження нами було визначено ренально-кортикального індекс (РКІ) у обстежених дітей (табл. 1).

Таблиця 1

Показники ренально-кортикального індексу

Показник РКІ	ГППН, n=56		ГВПН, n=64	
	n	%	n	%
0,37-0,4	49	87,5±0,51	39	60,9±0,37
0,41 та вище	7	12,5±0,01	25	39,06±0,25

Джерело: розроблено авторами

У основної частки діток обох підгруп даний показник був у межах нормативних значень. Однак заслуговує уваги те, що у 7 малюків із ГППН (12,5%) та у 25 дітей із ГВПН (39,06%) відмічалось підвищення РКІ, що вказує на зменшення товщини паренхіми нирок. Саме це, у свою чергу, може свідчити про зниження функціональної здатності нирок.

Висновки. У більшості дітей раннього віку пієлонефрит перебігає моносимптомно (57,5%) із переважанням інтоксикаційного синдрому – у 72,2% дітей, а також безсимптомною лейкоцитурією у 27,5% малюків.

У 72,5% обстежених дітей відмічалось достовірне підвищення рівня прокальцитоніну в сироватці крові. Медіана рівня ПКТ (4,26 нг/мл) була вищою у дітей з вторинним гострим пієлонефритом, що доводить необхідність визначення рівня ПКТ в якості достовірного маркера активності запального процесу при гострому пієлонефриті.

Найчастішими збудниками запального процесу в нирковій паренхімі у дітей раннього віку є Esherichia coli, Proteus mirabilis, Klebsiella pneumonia та Staphylococcus epidermidis.

У значимої частки обстежених діток як при ГППН (12,5%) так і при ГВПН (39,06%) встановлено зменшення товщини паренхіми нирок за даними показників ренально-кортикального індексу, що вказує на можливість зниження функціональної здатності нирок.

Список літератури:

1. Leroy S., Fernandez-Lopez A., Nikfar R. et al. Association of Procalcitonin With Acute Pyelonephritis and Renal Scarsin Pediatric UTI Pediatrics. – 2013 May. – 131(5). – 870-9.
2. Борисова Т. П. Инфекции мочевой системы у детей. Пиелонефрит. Диагностические подходы и лечебная тактика на уровне первичной медико-санитарной помощи / Т. П. Борисова // Здоровье ребенка. – 2012. – № 4. – С. 18-29.
3. Добрик О. О., Секунда М. О. Нефрологічний портфель сучасного лікаря. Частина ІІІ. Актуальні аспекти ренопротекції / О. О. Добрик // Посібник для лікарів. – 2013. – 62 с.

4. Дащенко О. О. Клініко-лабораторна характеристика пієлонефриту у дітей різних вікових груп / О. О. Дащенко, І. В. Багдасарова, О. В. Лавренчук // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2009. – Том 71, № 3. – С. 42-46.
5. Клініко-лабораторна характеристика пієлонефриту у дітей різних вікових груп / О. О. Дащенко, І. В. Багдасарова, О. В. Лавренчук //Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2009. – № 3. – С. 42.
6. Ензимодіагностика дисфункції тубулярного епітелію нирок у дітей, хворих на пієлонефрит / Л. Я. Мигаль, І. В. Багдасарова, О. О Дащенко, Л. В. Король, С. П. Фоміна, О. В. Лавренчук // Український журнал нефрології та діалізу. – 2007. – № 1. – С. 28.
7. Клініко-лабораторна характеристика пієлонефриту у дітей різних вікових груп / О. О. Дащенко, І. В. Багдасарова, О. В. Лавренчук // Педіатрія, акушерство та гінекологія. – 2009. – № 3. – С. 42.
8. Кривоносова Е. П. Характер адаптационных реакцийорганизма и физико-химические свойства мочи при пиелонефрите у детей / Е. П. Кривоносова, Г. М. Летифов // Педиатрия. Журнал им. Г. Н. Сперанского. – 2010. – Т. 89, № 6. – С. 159-160
9. Діагностика ступеня активності запального процесу в нирках дітей,хворих на пієлонефрит(за ензимологічними критеріями) / Л. Я. Мигаль [и др.] // Перинатологія та педіатрія. – 2010. – № 3. – С. 35-38
10. Папаян А. В. И др. Инфекция органов мочевой системы у детей. Роль органической и функциональной обструкции. Лекция. – 2010.

Токарчук Н.И., Одарчук И.В.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ОСОБЕННОСТИ КЛИНИЧЕСКОГО ТЕЧЕНИЯ И ЛАБОРАТОРНО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОСТРОГО ПИЕЛОНЕФРИТА У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В работе представлен анализ клинических, лабораторных и инструментальных показателей при остром пиелонефрите у детей раннего возраста. Определены клинические проявления и уроні показателей активности воспалительного процесса, которые указывают на развитие и течение пиелонефрита у детей раннего возраста. Установлено, что у большинства детей раннего возраста пиелонефрит протекает моносимптомно, а одним из значимых ранних показателей воспаления, который указывает на наличие заболевания, является прокальцитонин. Определены основные возбудители воспалительного процесса в почечной паренхиме. Установлено повышение показателя ренально-кортикального индекса у детей раннего возраста.
Ключевые слова: острый пиелонефрит, дети раннего возраста, прокальцитонин.

Tokarchuk N.I., Odarchuk I.V.
Vinnitsa National Medical University named after N.I. Pirogov

FEATURES OF THE CLINICAL COURSE AND LABORATORY AND INSTRUMENTAL PARAMETERS OF ACUTE PYELONEPHRITIS IN INFANTS

Summary
This paper presents ananalysis of clinical, laboratory and instrumental parameters in acute pyelonephritis in infants. Defined clinical manifestation sand levels of inflammatory activity indicators that point to the development and history of pyelonephritis in infants. Established that the majority of infants pyelonephritis occurs monosymptomatic, and one of theimportante arly indicators of inflammation, indicating the presence of the disease is prokaltsytonin. The main causative agents of inflammation in the renal parenchyma. The increasing rate of renal cortical-index in young children.
Keywords: acute pyelonephritis, children of early age, prokaltcytonin.

УДК 614.2:616.64/.69(477.75)

ОРГАНИЗАЦИЯ АНДРОЛОГИЧЕСКОЙ И СЕКСОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ В РЕСПУБЛИКЕ КРЫМ

Третьякова О.С., Сухарева И.А.
Крымский государственный медицинский университет имени С.И. Георгиевского

В статье представлен анализ организации службы андрологии и сексологии в Республике Крым. Дан анализ работы службы. Выявлены проблемы здоровья у мужчин полуострова, особенности региональной патологии. Определены приоритеты развития службы. Обоснована необходимость принятия решений на общегосударственном уровне.

Ключевые слова: репродуктивное здоровье мужчин, андрологическая служба, сексуальное здоровье, бесплодие, организация здравоохранения, Крым.

Постановка проблемы. В последние десятилетия в большинстве стран мира, в том числе в Украине и России, сформировалась модель суженного воспроизводства населения, которая характеризуется падением коэффициента рождаемости и уменьшением доли повторных рождений [17]. Немалый вклад в это процесс вносит бесплодие [1, 3, 10].

Анализ последних исследований и публикаций. Рост бездетности начался и продолжается до сих пор как за счет добровольной бездетности, так и за счет бесплодия в браке. В наши дни даже пишут о новой эре – «новом режиме рождаемости» [7]. В конце 70^{х} гг. количество бесплодных пар в мире составляло 5% [15]. Сегодня эта цифра достигает 10-15% по обращаемости [1] и доходит до 18-20%, а по некоторым данным с учетом активного выявления – до 30% [1, 3]. Мировая статистика показывает, что почти каждая восьмая семья сталкивается с проблемой зачатия ребенка, а каждая шестая супружеская пара является бесплодной [7]. На фоне тенденции к общему снижению рождаемости в высокоразвитых странах проблема бесплодия в семье приобретает не только медицинский, но и социальный аспект [9, 12]: по определению ВОЗ уровень в 15% бездетных пар является свидетельством того, что проблема приобрела государственные масштабы [3, 10]. Такая кризисная демографическая ситуация во многом определяется ухудшением здоровья, негативными социальными и техногенными влияниями на человека, к которым мужчины оказались менее устойчивы [1]. По данным литературы как в Украине, так и России от 10 до 17% семей бесплодны, при этом практически в половине (45%) случаев это связано с нарушением репродуктивного здоровья мужчин (против 40% бесплодных женщин) [14], остальные же 15% бесплодных пар приходится на редкие формы бесплодия. Это подчеркивает необходимость одновременного обследования и лечения обоих супругов, оказания не меньшего внимания здоровью мужчины, т.е. развитию андрологической службы.

За последние годы нарушение репродуктивной функции мужчин, состоящих в бесплодном браке, приобрело особую медицинскую и социальную значимость: демографические показатели в Украине, России и многих странах мира свидетельствуют об увеличении частоты инфертильного состояния мужчин, достигающей 30-50% [2, 4, 5]. И если в лечении женского бесплодия достигнуты значительные успехи, то мужское бесплодие долго ожидало внимания медицины и общества в целом, а достижения в лечении этой патологии во всем мире остаются достаточно скромными, не смотря на то, что ВОЗ считает проблему фертильности одной из важнейших проблем современной науки [7]. Не секрет, что несмотря на совершенствование методов клинико-лабораторного обследования, развернутую сеть акушерско-гинекологической помощи и широкое внедрение вспомогательных репродуктивных технологий, показатели по бесплодию не имеют тенденции к снижению [7, 8]. Не является исключением и Крым, так 15-20% супружеских пар региона состоят в бесплодном браке, причем удельный вес мужского бесплодия составляет 34-54%. В этих условиях не вызывает сомнений необходимость в более пристальном внимании к проблемам мужского здоровья, недостаточная изученность которых очевидна. Успешность их решения в значительной степени зависит от достоверного анализа медико-социальных аспектов, а также клинико-эпидемиологических особенностей, характерных для конкретного региона, и, конечно же, организации сексологической и андрологической помощи в нем. Вот лишь некоторые из проблем мужского здоровья. В последнее время отмечается рост числа пороков развития и заболеваний половых органов у мужчин, а также подростков и детей [1, 10, 16], вызванными масштабными социально-экономическими изменениями в обществе, экологическим неблагополучием, ростом заболеваний передающихся половым путем, употреблением наркотиков, выявляемостью патологии во время проф.осмотров детей и подростков [11, 13]. Отмечен рост числа хронических заболеваний у детей и, в частности, андрологических заболеваний, оказывающих в последующем при отсутствии их лечения неблагоприятное влияние на репродуктивную и копулятивную функции у мужчин. Это прежде всего такие заболевания как орхиты (последствия эпидемического паротита), крипторхизм, фимоз, гипо- или эписпадия, варикоцеле, гипогонадизм, не выявленные своевременно (в детском возрасте) и приводящие к бесплодию, импотенции, психическим заболеваниям у мужчин [2, 15]. Это, в свою очередь, приводит к разрыву семейных отношений, распаду семьи, алкоголизации, наркомании. Особую роль играют заболевания инфекционной природы. Так, из года в год растет число лиц с урогенитальным хламидиозом, что приводит к нарушению репродуктивной функции. Не случайно ВОЗ определяет эту патологию как серьезную проблему международного здравоохранения [11]. Не менее значимой проблемой современной андрологии являются воспалительные заболевания предстательной железы (хронический простатит) и семенных пузырьков (везикулит), поражающие мужчин репродуктивного возраста, имеющие широкое распространение и приводящие к таким осложнениям как бесплодие и импотенция. Нельзя не отметить такую проблему как половые расстройства у мужчин. Ранее считалось, что почти 70-80% половых расстройств имеют психоневрогенный функциональный характер, однако в последнее время выявлено, что почти 60-80%

нарушений эрекции у мужчин возникает вследствие органических причин, таких как сосудистые поражения, заболевания эндокринных желез и центральной нервной системы [9, 16].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В настоящее время как в российском, так и украинском практическом здравоохранении имеет место парадоксальный факт диспропорции развития гинекологии и андрологии, как двух медицинских дисциплин, изучающих половую систему мужского и женского организма. С одной стороны, имеется хорошо организованная система организационной, лечебно- профилактической помощи женщинам в виде специализированных гинекологических стационаров и женских консультаций, центров планирования семьи, перинатальных центров, осуществляется интенсивная подготовка врачей-гинекологов, с другой стороны, наблюдается отсутствие единой специализированной помощи при мужском бесплодии, заболевании половых органов у мужчин, самостоятельных андрологических стационаров и врачей-андрологов. Для устранения этого разрыва начали создаваться кафедры андрологии при медицинских ВУЗах, разрабатываются системы подготовки врачей-андрологов, издаются специальные пособия и руководства. Несмотря на свою востребованность и значимость для мужского здоровья, до сих пор нет четкого определения профессиональной роли врача-андролога. Из-за неопределенности статуса проблемами андрологии занимаются врачи иного профиля, действия которых ограничены рамками их специальности. Отсутствие четких стандартов терапии часто приводит к оказанию неквалифицированной медицинской помощи. Информационный хаос, создаваемый многочисленными средствами массовой информации, обилие рекламы, нередко пропагандирующей непрофессиональные методы лечения, ставят мужчину, страдающего андрологическим заболеванием, в тупик. Нерегламентируемая деятельность сети коммерческих организаций, занимающихся вопросами мужского здоровья, вызывает сомнения в качестве оказываемой ими медицинской помощи.

Цель: анализ организации андрологической и сексологической службы в Республике Крым, выявление проблем и перспектив развития.

Результаты: Базовой структурой, выполняющей научно-методическую и организационную функции, оказание специализированной андрологической и сексологической помощи населению Крыма является Крымский межрегиональный центр планирования семьи и репродукции человека городского родильного дома № 1 г.Симферополя, на базе которого был создан Отдел сексологии, андрологии и психотерапии (САП) в соответствии с приказом № 171 МОЗ Украины от 27.11.1992 г. «Об улучшении сексологической и андрологической помощи населению Украины», а также соответствующих приказов № 31 МЗ АРК от 23.02.93 г. и № 72 Управления здравоохранения Симферопольского горисполкома от 02.06.1993 г. Основные задачи отдела САП: оказание специализированной медицинской помощи больным с андрологическими и сексуальными расстройствами, в т.ч. консультативно-диагностический отбор больных, нуждающихся в стационарном лечении, комплексная терапия больных с соответствующими расстройствами с применением психотерапии, тренингов по сексуальному поведению, физиолечения, рефлексотерапии, фармакотерапии и других специальных процедур; оказание психологической помощи семьям, находящимся в конфликтной ситуации; проведение санитарно-просветительной и психопрофилактической работы с населением, особенно с молодежью, по вопросам полового воспитания, сексуальной культуры; научно-методическая деятельность по сексологии, андрологии и психотерапии.

На базе отдела САП функционируют два андрологических кабинета, оказывающих амбулаторную помощь мужскому (в т.ч. детям и подросткам) населению г. Симферополя, а также городов и районов Крыма по сексологическим, андрологическим, семейно-психологическим, психотерапевтическим проблемам, в том числе, сочетанным с бесплодием в браке, а также осуществляющих организационно-диагностическую работу по донорскому обеспечению репродуктивных программ отделения планирования семьи. Основной клинический прием по проблемам сексологии и андрологии осуществляется сотрудниками отдела сексологии, андрологии и психотерапии, а также консультантами, смежными специалистами, прошедшими соответствующую подготовку по сексологии и андрологии, во всех крупных клиниках г. Симферополь, в то время как в регионах Крыма эту помощь оказывают только смежные специалисты (урологи, гинекологи-репродуктологи, консультанты по вопросам планирования семьи, дерматовенерологи, психотерапевты). На сегодняшний день служба представлена врачами САП (врач-сексопатолог, врач-андролог-уролог, врач-психотерапевт, дерматовенеролог, психолог), 48 консультантами (8 штатных) в г. Симферополь, 29 консультантами в других регионах Крыма.

Направление больных, проживающих в Симферополе, и их супругов на консультации и лечение в отдел САП осуществляется врачами городских поликлиник и стационаров многопрофильных больниц, в то время как больных из городов и районов Крыма − консультантами городских и районных кабинетов и центров планирования семьи, гинекологами женских консультаций, врачами санаториев, специалистами Центров социальных служб для молодежи и консультантами (врачами, психологами, педагогами, социальными работниками) «Телефонов доверия». Пациенты также могут обращаться самостоятельно. В отделе САП оказывается специализированная медицинская помощь больным с сексуальными расстройствами как первичного, так и вторичного (нейроэндокринного, психогенного, сосудистого, урогенитального и др.) генеза; пациентам с девиациями сексуального поведения; детям и подросткам с нарушениями психосексуального и соматосексуального развития; супружеским парам с бесплодием; пациентам с невротическими состояниями. Больным проводится комплексное обследование, включающее как общесоматическое, так и специальное, сексологическое обследование. Оцениваются сексологический и психический статус, преморбидные особенности, а также определяется неврологический, эндокринный и урогенитальный статусы. Проводятся все необходимые лабораторные методы обследования: исследование секрета предстательной железы, простая и развернутая спермограмма с центрифугированием, гормональное исследование (в т. ч. половые гормоны), кариотипирование, оценка полового хроматина, хромосомный анализ. Проводится бактериологическое (мазки, соскобы, эякуляты) и иммунологическое (ИФА, ПЦР) исследование на наличие возбудителей заболеваний передающихся половым путем. При необходимости проводятся дополнительные методы исследования (генитография и УЗИ с оценкой кровообращения репродуктивной сферы мужчин с применением ректального датчика), а также

консультации смежных специалистов других клинических баз. Основные показатели деятельности отдела САП за последние 5 лет представлены в табл. 1.

Как прослеживается из табл.1, большинство показателей работы САП имеют рост, в частности, посещения пациентов сексологического профиля, по поводу бесплодия (с ежегодным приростом обращаемости по проблемам мужского бесплодия и сексуальных дисфункций от 9 до 46%), причем преимущественно за счет жителей городов и районов Крыма, что может быть связано с расширением информационной работы специалистов среди населения. Что же касается ситуации в регионах Крыма, то внештатные консультанты в 2013 году в городах и районах Крыма выявили сексуальных дисфункций: первичных – 165, вторичных – 260; мужское бесплодие: первичное – 112, вторичное – 91, что говорит о достаточно высокой выявляемости смежными специалистами проблем сексуального и репродуктивного здоровья среди контингента больных своего профиля. Однако, эти цифры не отражают реальную заболеваемость и распространенность проблем.

При анализе сексуальных расстройств у мужчин Крыма при первичной и вторичной сексуальных дисфункциях в 2013г. отмечается преобладание гипоэрекции (35) при первичных расстройствах и гиполибидемии (38) при вторичных дисфункциях, что вероятно, может быть объяснено наличием основного заболевания соматической или психической сферы у мужчин с вторичными расстройствами. Как свидетельствуют результаты лечения первичных сексуальных дисфункций в 2013г., полную коррекцию дисгармонии (по сперматологическим критериям) удалось провести в 57% случаев, значительное улучшение было достигнуто у 20% пациентов, частичная коррекция – у 8% больных, не было зарегистрировано улучшения у 10% пролеченных. В тоже время в 3% случаев был зафиксирован рецидив через 1 год, у 2% – через 2 года.

Как видим, здоровье мужчин требует пристального внимания и принятия общегосударственной стратегии сохранения их репродуктивного здоровья.

Выводы. Создание и организация андрологической службы Республики Крым отвечает потребностям времени. При сложившемся суженном характере воспроизводства населения, одним из элементов активной демографической политики государства, предусматривающей стимулирование рождаемости среди населения активного фертильного возраста, в т.ч. и в Крыму, должна стать борьба за сохранение репродуктивного здоровья мужчин, включающая интегрирующее воздействие всех специалистов. Для решения многочисленных проблем андрологии необходима правильная организация профилактической, диагностической и реабилитационной помощи андрологическим больным. Необходимо выработать единую тактику обследования и лечения андрологических больных, улучшить подготовку детских и взрослых врачей-андрологов, т.к. одной из важнейших задач андрологии является предупреждение развития мужского бесплодия.

Таблица 1

Основные показатели деятельности отдела САП отделения планирования семьи ГКРД № 1 (2009-2013 гг.)

Показатели	2009	Динамика в сравнении с предыдущим годом (%)	2010	Динамика в сравнении с предыдущим годом (%)	2011	Динамика в сравнении с предыдущим годом (%)	2012	Динамика в сравнении с предыдущим годом (%)	2013	Динамика в сравнении с предыдущим годом (%)
Первичная обращаемость	590	-27	645	+9,3	718	+11,3	558	-29	535	-0,5
Повторная обращаемость	4013	-21	4043	+0,7	3593	-11,1	4118	+14,6	4865	+15,5
Общая обращаемость	4603	-22	4688	+1,84	4311	-8	4676	+8,4	5400	+13.4
Лечебные манипуляции	2496	-12	2280	-8,6	1851	-20,4	2010	+8,6	2045	+1,8
Жители Симферополя	314	-31	351	+11,7	417	+18,8	338	-19	339	+0,3
Жители Крыма	276	-22	294	+6,5	301	+2,4	220	-17	196	-12
Пациенты андрологического профиля	1340	+6	1056	-21,1	1318	+24,8	1151	-16,6	1477	+32,1
Мужское бесплодие	2342	-13	2474	+5,6	1851	-25,2	2165	+17	2698	+19,8
Пациенты сексологического профиля	779	-21	605	-23,3	578	-4,5	834	+44,3	880	+5,3
Снято с диспансерного учета	23	+21	100	+434	19	-71	5	-74	27	+81
Консультации медицинского психолога	142	-	553	+389,4	564	+1.2	526	-6,7	345	-53

Источник: разработано авторами

Список литературы:
1. Богданов Ю. А. К вопросу о распространенности мужского бесплодия / Богданов Ю. А., Карпунина Т. И., Зуева Т. В. [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: http://www.ngmu.ru/cozo/mos/article/pdf.php?id=1135
2. Глыбочко В. П. Практическая урология / В. П. Глыбочко, Ю. Г Аляева. – // М.: Медфорум. 2012. – 309 с.
3. Малярская М. М. Социально-медицинские аспекты проблемы бесплодного брака [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: http://www.med2000.ru/art300/artikl312.htm
4. Нишлаг Э. Андрология. Мужское здоровье и дисфункция репродуктивной системы / Нишлаг Э., Баре Г. М. // М.: Медицинское Информационное Агенство – МИА. – 2005. – 554 с.
5. Шадеркин И. А. Итоги Международного конгресса по андрологии 24-26.05.06, Сочи / Шадеркин И. А., Шадеркина В. А. // Андрология и генитальная хирургия. – 2006. – № 3. – С. 72.
6. Guide to family planning / V. I. Kulakov, V. N. Serov [etc.] // M. 1997. – 297 p.
7. Haidl G. New WHO reference limits – revolution or storm in a teapot? / G. Haidl // Asian Journal of Andrology. – 2011. – Vol. 13. – P. 208211.
8. Jequier A. M. Semen analysis: a new manual and its application to the understanding of semen and its pathology / A. M. Jequier // Asian Journal of Andrology. – 2010. – Vol. 12. – P. 1113.
9. Kapto A. A. Guide to clinical andrology / A. A. Kapto, I. V. Vinogradov. – M: Medpractice M. – 2008. – 272 p.
10. Pastuszak A. W. The genetics of male fertility – from basic science to clinical evaluation / A. W. Pastuszak, D. J. Lamb // Journal of Andrology. – 2012. – Vol. 33, № 6. – P. 1075-1084.
11. Prevalence of urogenital mycoplasmas among the persons who have appealed to venerologic office, and features of epidemic process of genitourinary ureaplasmosis / Sergevnin V. I., K. I. Pinayev, T. I. Karpunina, A. Y. Kochkin// Epidemiology and infectious diseases. – 2004. – № 5. – P. 49-52.
12. Pshenichnova T. Y. Sterility in marriage / T. Y. Pshenichnova. – L.: Medicine, 1991. – 320 p.
13. Radchenko O. R. Influence of lifestyle of the men in infertile marriage, on indicators of the ejaculate / O. R. Radchenko // Reproductive Problems. – 2010. – № 6. – P. 94-97.
14. Sagalov A. V. Out-patient and polyclinic andrology / A. V. Sagalov. – M: Medical book; N. Novgorod: NSMA publishing house. – 2006. – 240 p.
15. Sylvie J. Cohen, Michele Burger. Partnering: a new approach то sexual and reproductive health // New York, UN Population Fund, Technical Paper. – 2000. – № 3. – C. 91-93.
16. Ter-Avanesov G. V. Problems of genesial health at men / G. V. Ter-Avanesov. – M. – 2004. – 176 p.
17. WHO Manual for the Standardised Investigation and Diagnosis of the Infertile Male / World Health Organization. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 102 p.

Третьякова О.С., Сухарєва І.О.
Кримський державний медичний університет імені С.І. Георгієвського

ОРГАНІЗАЦІЯ АНДРОЛОГІЧНОЇ ТА СЕКСОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

Анотація
В статті надано аналіз організації служби андрології та сексології в Республіці Крим. Надано аналіз роботи служби. Виявлені проблеми здоров'я чоловіків півострова, особливості регіональної патології. Виділено пріоритети розвитку служби. Обгрунтована необхідність прийняття рішень на державному рівні.
Ключові слова: репродуктивне здоров'я чоловіків, андрологічна служба, сексуальне здоров'я, безпліддя, охорона здоров'я, Крим.

Tretiakova O.S., Sukhareva I.A.
Crimea State Medical University named after S.I. Georgievsky

ORGANIZATION OF ANDROLOGY AND SEXOLOGICAL CARE IN THE REPUBLIC OF CRIMEA

Summary
In this article presents the analysis of the organization of sexology and andrology services in the Republic of Crimea. The analysis of the service is given. Health problems of men and regional special pathologies are identified. Priorities of development of service are determined. The necessity of decisions are making at the national level.
Keywords: reproductive health of men, andrology service, sexual health, infertility, health organization, Crimea.

УДК 616.12–005.4:616.366–002]–092–085

МЕДИКАМЕНТОЗНА КОРЕКЦІЯ ЗМІН ВЕГЕТАТИВНОГО СТАТУСУ У ХВОРИХ З ПОЄДНАНИМ ПЕРЕБІГОМ ІШЕМІЧНОЇ ХВОРОБИ СЕРЦЯ ТА ХРОНІЧНОГО НЕКАМЕНЕВОГО ХОЛЕЦИСТИТУ

Трефаненко І.В., Гречко С.І., Поліщук О.Ю.
Буковинський державний медичний університет

Доведено, що при хронічному холециститі та ішемічній хворобі серця існує також в патогенезі спільний фактор – порушення з боку вегетативної нервової системи. Відхилення якої залежить рівною мірою від обох нозологій. Хронічний холецистит рефлекторно порушує коронарний кровообіг та діяльність міокарда саме через вегетативний відділ нервової системи. За результатами нашого дослідження у хворих із поєднаним перебігом хронічного холециститу та ішемічній хворобі серця відбувається дисбаланс вегетативної нервової системи в бік переважання тонусу парасимпатичного відділу, особливо за наявності післяінфарктного кардіосклерозу. У хворих із поєднаним перебігом хронічного холециститу та ішемічній хворобі серця застосування в комплексному лікуванні Кверцетину та «Магне-В6» зменшує дисбаланс у вегетативному статусі.

Ключові слова: ішемічна хвороба серця, хронічний некаменевий холецистит, післяінфарктний кардіосклероз, вегетативний статус, Кверцетин, магне-В6.

Постановка проблеми. В теперішній час відмічається зростання поєднаної патології в структурі захворюваності, поліморбідність стала характерною рисою людей середнього, найбільш активного віку.

Аналіз останніх досліджень. Захворюваність жовчовивідних протоків (ЖВП) – холецистити, холангіти, дискінезії ЖВП та жовчнокам'яна хвороба – найбільш розповсюджені захворювання травного тракту в XX сторіччі, їх виявляють в 50-60% випадків дорослого населення. Максимальна кількість хворих на хронічний холецистит (ХХ) припадає на вік 45–60 років [2, с. 6, с. 7]. Отже хворіє найбільш працездатна частина населення. З іншого боку в цьому віці постійно зростають показники поширеності, захворюваності і диспансеризації хворих з приводу ішемічної хвороби серця (ІХС) [3, с. 4]. В патогенезі обох захворювань значне місці відводиться дисбалансу вегетативної нервової системи (ВНС). Відомо, що остання складається з двох відділів: симпатичної та парасимпатичної ділянки. ВНС з фізіологічної точки зору являється регулятором діяльності внутрішніх органів та обміну речовин. Більшість органів та тканин, іннервуються одночасно симпатичними та парасимпатичними нервами, тобто мають подвійну іннервацію [1, с. 5]. При цьому симпатична та парасимпатична нервові системи функціонують частіше, як антагоністи, якщо один з цих відділів вегетативної нервової системи збуджує орган до діяльності, то інший гальмує його.

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому актуальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованного лікування хворих саме з поєднаним перебігом ІХС та ХНХ.

Мета статті. Враховуючи вплив вегетативної нервової системи на функціонування систем та органів всього организму, а також те, що її тонус та реактивність дає уявлення про гомеостатичні можливості, механізми адаптації организму людини, ми проводили визначення базисного рівня вегетативного статусу.

Виклад основного матеріалу. У відповідності з метою та завданням роботи за допомогою сучасних інструментальних неінвазивних методів дослідження нами було проведено комплексне обстеження 109 хворих з поєднаним перебігом хронічного некаменевого холециститу та ішемічної хвороби серця та 36 осіб на ішемічну хворобу серця, 20 практично здорових осіб. Формували наступні групи: група А – хворі із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС – 109 пацієнтів (75,2% від загальної кількості обстежених хворих), група В – хворі на ІХС без біліарної патології – 36 пацієнтів (24,8%).

При дослідженні функціонального стану вегетативної нервової системи (ВНС) скористались результатами клінічних тестів, даними загального вегетативного тонусу (ЗВТ) за симпатичними та парасимпатичними ознаками, орто- і кліностатичними пробами, індексом Кердо, коефіцієнтом Хільдебранта, ХОК. Функціональний стан симпатичного відділу (СНС) ВНС визначали за допомогою ортостатичної проби, тонус парасимпатичного відділу (ПНС) ВНС оцінювали за даними кліностатичної проби. ЗВТ визначали за допомогою опитувальника, розробленого Г.К. Ушаковим та співав. (1972) в модифікації А.Д. Соловйової. Він поєднує в собі реєстрацію даних анамнезу, наявність суб'єктивних, об'єктивних симптомів та вегетативний статус. Кожний симптом в таблиці оцінювали за допомогою бальної системи. Далі проводили підрахунок вірогідності переважання СНС або ПНС. Визначали вегетативний індекс Кердо (ІК). Позитивне значення ІК вказує на переважання СНС, негативнее – ПНС. Математично вираховували міжсистемні відносини вегетативного забезпечення функціональної діяльності серцево-судинної та дихальної систем за допомогою коефіцієнту Хільдебранта (КХ).

Отримані результати про функціональний стан вегетативної нервової системи наведені в таблиці 1.

Перевагу тонусу симпатичного відділу ВНС було виявлено у хворих IV-ї та III-ї груп, різниця виявилась із максимальним значенням цього показника у пацієнтів IV-ї групи достовірно ($p<0,05$). У II-й та I-й групах майже однаково високим був вплив парасимпатичного відділу ВНС, цей рівень переважав над відповідним у IV-й та III-й групах ($p<0,05$). Загальний вегетативний тонус за маркерами симпатичної нервової системи по відношенню до загальної кількості обстежуваних ознак на суму 103,4 балів становив найбільше значення в IV-й групі, з переважанням на 71,5% над II-ю ($p_{1-2}<0,05$), на 11,2% над III-ю ($p_{1-3}<0,05$) та на 56,3% над I-ю групами ($p_{1-4}<0,05$). За парасимпатичними маркерами ВНС переважали показники в II-й (65,2±6,6 балів) та в I-й (64,7±5,3) групах При аналізі загального вегетативного тонусу зберігалась аналогічна динаміка: максимальне значення ЗВТс було в IV-й групі, а ЗВТп у II-й групі хворих.

Вегетативний індекс Кердо (ІК) значно переважав у IV-й групі ($p<0,05$). ІК у хворих IV-й групи в два рази був більшим ніж у II-й групі ($p_{1-2}<0,05$), на 38,8% – в III-й ($p_{1-3}<0,05$) та на 70,2% – в I-й ($p_{1-4}<0,05$) групах. Міжсистемні відносини між серцево-судинною та дихальною системами, які відображав коефіцієнт Хільдебранта (КХ), в досліджуваних групах не відрізнялись ($p>0,05$).

Показник ХОК, як було зазначено раніше, мав максимальне значення в IV-й групі, та мінімальне значення в I-й групі, що достовірно різнило ці групи ($p<0,05$). Індекс хвилинного об'єму крові (іХОК) вірогідно превалював у пацієнтів IV-ї групи по відношенню до II-ї групи на 81,4% ($p_{1-2}<0,05$), до III-ї на 23,7% ($p_{1-3}<0,05$) та по відношенню до I-і на 56,6% ($p_{1-4}<0,05$) був більшим.

Реактивність симпатичного відділу ВНС оцінювали за прискоренням ЧСС при проведенні ортостатичної проби. Спостерігали вірогідні зміни показника серед хворих по групах, із максимальним значенням у IV-й групі, мінімальним – в II-й групі ($p<0,05$) при відсутності різниці в III-й та I-й групах ($p>0,05$). У кліностатичній пробі за сповільненням ЧСС характеризували реактивність парасимпатичного відділу ВНС. Констатували невірогідні зміни показника серед хворих III-ї та I-ї груп ($p>0,05$), із вагомою різницею в IV-й та II-й групах ($p<0,05$).

У IV-й групі спостерігалось підвищення симпатичного тонусу ВНС за результатими клінічних тестів, ЗВТс, ХОК, індексом хвилинного об'єму крові, взаємовідносини між серцево-судинною та дихальною системами узгоджені. Реактивність симпатичної нервової системи, відповідно до результатів ортостатичної проби, була підвищена. Тонус парасимпатичної нервової системи знижений (за клінічними тестами, ЗВТп) при збереженій вегетативній реактивності (кліностатична проба).

У I-й групі спостерігалось зниження симпатичного тонусу вегетативної нервової системи (клінічні тести, індекс Кердо, ХОК, індекс хвилинного об'єму крові, ЗВТс) при значно підвищеному тонусі парасимпатичного відділу (клінічні тести, ЗВТп). Зберігалась нормальна взаємодія між серцево-судинною та дихальною системами. Реактивність парасимпатичного відділу була підвищена на тлі нормальної реактивності симпатичного відділу ВНС.

Дисперсійний аналіз показав, що у хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС інформаційними диференційними критеріями є показники загального парасимпатичного вегетативного тонусу, загального симпатичного вегетативного тонусу, вегетативного індексу Кердо, індекс хвилинного об'єму крові, ортостатична та кліностатична проби.

З метою вивчення впливу комплексного лікування з включенням Кверцетину та «Магне-В6» на активність відділів вегетативної нервової системи та вегетативне забезпечення функціонального стану систем організму провели комплексне повторне обстеження вегетативного статусу у хворих із поєднаним перебігом післяінфарктного кардіосклерозу та ХНХ. Результати дослідження функціонального стану ВНС наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Вплив комплексного лікування з включенням кверцетину та «Магне-В6» на функціональний стан ВНС у хворих із поєднаним перебігом післяінфарктного кардіосклерозу та ХНХ

Показники	Хворі, які були обстежені		
	До лікування	I група (n=10)	II група (n=11)
Клінічні тести за Вейном: *симпатикотонія, бали *парасимпатикотонія, бали	38,4±4,1 64,7±5,3	42,3±2,5 p<0,05 60,8±4,1 p<0,05	46,5±2,6* p<0,05 56,5±3,4* p<0,05
* ЗВТс, %	36,6±5,4	41,0±3,2 p<0,05	45,1±2,7* p<0,05
* ЗВТп, %	63,4±4,8	59,0±4,3 p<0,05	54,9±3,8* p<0,05
КХ	4,09±0,77	4,12±0,53 p>0,05	3,87±0,62 p>0,05
ХОК, мл/хв	7,28±1,32	6,24±0,97 p<0,05	5,23±1,26* p<0,05
іХОК, од	0,98±0,13	1,02±0,12	1,27±0,15* p<0,05
Ортостатична проба, уд/хв	16,8±1,4	17,2±2,6 p>0,05	17,4±3,5 p>0,05
Кліностатична проба, уд/хв	7,28±1,1	7,09±2,4 p>0,05	6,02±1,2 p>0,05

Примітки: 1. р – ступінь достовірності різниць показників до та після лікування; 2. р<0,05 між I-ю та II-ю групами; 3. n – число спостережень.

Виявили, що включення в комплексне лікування Кверцетину та «Магне-В6» у хворих на післяінфарктний кардіосклероз призводить до зменшення парасимпатичного впливу ВНС на функціональний стан пацієнта. Загальний вегетативний тонус за маркерами симпатичної нервової системи збіль-

Таблиця 1

Функціональний стан вегетативної нервової системи у хворих із поєднаним перебігом хронічного некаменевого холециститу та ішемічної хвороби серця (x±S)

Показники	Хворі з ПІКС та ХНХ (n=26)	Хворі на ІХС та ХНХ (n=28)	Хворі на ІХС (n=14)	Хворі з ПІКС (n=16)	Ступінь достовірності (р)
	I група	II група	III група	IV група	
Клінічні тести за Вейном: *симпатикотонія, бали *парасимпатикотонія, бали	38,4±4,1 64,7±5,3	35,2±4,5 65,2±6,6	54,6±2,4 43,7±7,4	60,5±3,2 39,5±3,0	p<0,05 p<0,05
* ЗВТс, %	36,6±5,4	33,5±4,6	52,0±3,2	58,2±3,4	p<0,05
* ЗВТп, %	63,4±4,8	66,5±3,8	48,0±2,8	41,8±4,1	p<0,05
ІК, %	-7,37±2,81	-5,15±0,81	-15,63±2,43	0,83±0,22	p<0,05
КХ	4,09±0,77	3,95±0,62	3,86±0,74	3,74±0,82	p>0,05
ХОК, мл/хв	5,28±1,32	5,42±1,13	5,67±1,17	6,71±1,17	p<0,05
іХОК, од	0,98±0,13	0,85±0,10	1,24±0,14	1,54±0,12	p<0,05
Ортостатична проба, уд/хв	16,8±1,4	17,9±3,4	19,2±2,1	21,7±2,3	p<0,05
Кліностатична проба, уд/хв	7,28±1,1	8,62±1,03	7,62±0,73	5,64±0,84	p<0,05

Примітки: 1. р – міжгруповий ступінь достовірності різниць показників; 2. n – число спостережень.

шився на 23,2% ($p<0,05$) при зменшенні маркерів загального вегетативного тонусу парасимпатичного відділу на 13,4% ($p<0,05$). Відповідні зміни отримали при визначенні тонусу за клінічними тестами по Вейну ($p<0,05$).

Таблиця 3

Вплив комплексного лікування із включенням кверцетину та «Магне-В6» на функціональний стан вегетативної нервової системи у хворих із поєднаним перебігом хронічного некалькульозного холециститу та ішемічної хвороби серця

Показники	Хворі, які були обстежені		
	До лікування (n=22)	I група (n=10)	II група (n=12)
Клінічні тести за Вейном: *симпатикотонія, бали *парасимпатикотонія, бали	35,2±4,5 65,2±6,6	38,4±4,7 p>0,05 64,6±5,2 p>0,05	40,4±5,6 p<0,05 62,7±5,4 p>0,05
* ЗВТс, %	33,5±4,6	34,3±3,7	38,5±3,6* p<0,05
* ЗВТп, %	66,5±3,8	65,7±2,8	61,5±3,2* p<0,05
ІК, %	-5,15±0,81	-5,21±0,66	-6,32±0,75* p<0,05
КХ	3,95±0,62	3,76±0,58 p>0,05	3,88±0,71 p>0,05
ХОК, мл/хв	5,42±1,13	5,32±1,26 p>0,05	4,89±1,34 p>0,05
іХОК, од	0,85±0,10	0,81±0,12 p>0,05	0,76±0,14 p>0,05
Ортостатична проба, уд/хв	17,9±3,4	17,2±2,6 p>0,05	18,3±4,2 p>0,05
Кліностатична проба, уд/хв	8,62±1,03	8,06±0,84 p>0,05	6,31±0,98* p<0,05

Примітки: 1. р –ступінь достовірності різниць показників до та після лікування; 2. р<0,05 між I-ю та II-ю групами; 3. n – число спостережень.

У порівнянні з вихідними значеннями, зафіксовано зменшення ІК на 36% ($p<0,05$), ХОК на 28,1% ($p<0,05$) та збільшення іХОК на 29,6% ($p<0,05$). Слід зазначити, що достовірних змін КХ, який відповідає за міжсистемні відносини, не було виявлено ($p>0,05$). Стосовно проведених кліно- та ортостатичних проб зміни не були виявлені ($p>0,05$).

У хворих із поєднаним перебігом ХНХ та ІХС після проведеного комплексного лікування із включенням Кверцетину та «Магне-В6» проводили повторне визначення вегетативного статусу, отримані результати наведені в таблиці 3.

Отже, аналізуючи отримані результати, можна відзначити позитивний вплив комплексного лікування на первинний дисбаланс ВНС. Слід зауважити зменшення проявів впливу парасимпатичного відділу нервової системи, при достовірному збільшенні впливу симпатичного відділу за показниками ЗВТс ($p<0,05$), проведеного тестового контролю за Вейном ($p<0,05$). Хоча одночасно відбулось збільшення ІК на 23% ($p<0,05$).

У порівнянні з вихідними значеннями після проведеного лікування міжсистемні відносини (серцево-судинна – дихальна системи) за коефіцієнтом Хільдебранта носили недостовірний характер із тенденцією до зменшення ($p>0,05$). Реактивність симпатичного відділу ВНС у ортостатичній пробі достовірно не змінювалась ($p>0,05$). За кліностатичною пробою реактивність ПНС за сповільненням ЧСС вірогідно зменшувалась на 26,7% ($p<0,05$).

Таким чином, у хворих відмічено ейтонію відділів ВНС: зменшення тонусу симпатичного відділу ВНС при збільшенні тонусу парасимпатичного відділу ВНС, вагомою регресією індексу Кердо та хвилинного об'єму крові, збалансування міжсистемних відносин за коефіцієнтом Хільдебранта. Реактивність ВНС в ортостатичній та кліностатичній пробах нормалізувалась. Такі зміни призвели також до нормалізації тонусу жовчовивідних шляхів та сфінктерів, що проявилось у покращенні жовчовивідної функції.

Висновки. Застосування в комплексному лікуванні у хворих з поєднаним перебігом ІХС та ХНХ Кверцетину та «Магне-В6» зменшує дисбаланс між відділами ВНС у бік зменшення тонусу парасимпаточної нервової системи, особливо у хворих на післяінфарктний кардіосклероз та ХНХ.

Список літератури:

1. Вегетативно-сосудистые и психоэмоциональные нарушения при некоторых заболеваниях органов пищеварения и их коррекция физическими факторами / Григорян Э. Г., Арутюнян В. М., Манугарян Г. Г., Казарян Н. Н., Саркисян Р. А. // Клиническая медицина. – 2001. – Т. 79, № 10. – С. 35-38.
2. Воспалительные реакции у больных ишемической болезнью сердца с сопутствующим ожирением и сахарным диабетом 2-го типа / И. И. Чукаева, Н. В. Орлова, В. А Алешкин и др. // Клинич. медицина. – 2009. – № 1. – С. 27-30.
3. Гусев Д. Е., Пономарь Е. Г. Роль С-реактивного белка и других маркеров острой фазы воспаления при атеросклерозе // Клинич. медицина. – 2006. – № 5. – С. 25-30.
4. Корочина И. Э. Гастроэнтерологические аспекты метаболического синдрома // Рос. журн. гастроэнтерологии, гепатологии, колопроктологии. – 2008. – № 1. – С. 26-36.
5. Состояние вегетативной нервной системы у больных с ранней постинфарктной стенокардией / К. Р. Карибаев, Л. К. Каражанова, Е. В. Рейтер, А. Е. Горбатенко // Клиническая медицина. – 2000. – Т. 78, № 11. – С. 17-19.
6. Філіпов Ю. О., Шмігель З. М., Котельникова Г. П. Рівень поширеності і захворюваності на хвороби органів травлення в Україні серед дорослих людей та підлітків // Гастроентерологія – 2001. – випуск 32 – С. 3-6.
7. Khovidhunkit W., Kim M. S., Memon R. A. Effects of infection and inflammation on lipid and lipoprotein metabolism: mechanisms and consequences to the host // J. Lipid Res. 2004. – Vol. 45. – P. 1169-1196.

Трефаненко И.В., Гречко С.И., Полищук А.Ю.
Буковинский государственный медицинский университет

МЕДИКАМЕНТОЗНАЯ КОРРЕКЦИЯ ИЗМЕНЕНИЙ ВЕГЕТАТИВНОГО СТАТУСА У БОЛЬНЫХ С СОЧЕТАННЫМ ТЕЧЕНИЕМ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ СЕРДЦА И ХРОНИЧЕСКОГО НЕКАЛЬКУЛЬОЗНОГО ХОЛЕЦИСТИТА

Аннотация
При хроническом холецистите и ишемической болезни сердца в патогенезе существует одинаковый фактор – нарушение в балансе вегетативной нервной системы. С другой стороны степень нарушений в вегетативном статусе зависит от прогрессирования обеих нозологий. Хронический холецистит именной через вегетативный отдел нервной системы нарушает коронарный кровоток сердца и работу миокарда. По результатам нашей работы у больных с сочетанным течением хронического холецистита и ишемической болезни сердца наблюдается дисбаланс вегетативной нервной системы в сторону преобладания парасимпатического отдела, особенно при наличии постинфарктного кардиосклероза. При использовании в комплексном лечении этих больных Кверцетина и Магне-В6 дисбаланс значительно уменьшается.
Ключевые слова: ишемическая болезнь сердца, хронический некалькулезный холецистит, постинфарктный кардиосклероз, Кверцетин, магне-В6.

Trefanenko I.V., Grechko S.I., Polischuk A.U.
Bukovina State Medical University

MEDICAL CORRECTION OF CHANGES IN VEGETATIVE STATUS OF PATIENTS WITH ISCHEMIC HEART DISEASE AND CHRONIC CHOLECYSTITIS

Summary
It is proved that patients with chronic cholecystitis and coronary artery disease have also a common factor in the pathogenesis – a violation of the autonomic nervous system. Rejection of which depends equally on both nosologies. chronic cholecystitis gives reflex coronary blood flow and myocardial activity because of the vegetative nervous system. According to our study patients with combined flow and coronary artery disease suffer from chronic cholecystitis imbalance of the autonomic nervous system towards parasympathetic dominance tone department, especially in the presence post coronary thrombosis cardiosclerosis. For patients with coronary artery disease and chronic cholecystitis the usage of Quercetin and «Magne-B6» reduces imbalance in a vegetative status.
Keywords: coronary heart disease, chronic cholecystitis, post coronary thrombosis infarction, vegetative status, Quercetin, Magne-B6.

УДК 616.12-053.2:616.839

ГЕНДЕРНО-ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СЕРЦЯ У ДІТЕЙ ІЗ СИНДРОМОМ ВЕГЕТО-СУДИННОЇ ДИСФУНКЦІЇ

Хлуновська Л.Ю.
Буковинський державний медичний університет

Число хворих з дисфункцією вегетативної нервової системи серед дитячого населення невпинно зростає. Складність вчасного діагностування та встановлення першопричини патології призводить до відстроченого початку лікування та тривалого відновлення вегетативного гомеостазу в подальшому. В роботі проведено оцінку частоти серцевих скорочень, рівня артеріального тиску, вихідного вегетативного тонусу, серцевого ритму, збудливості та провідності міокарда залежно від гендерно-вікових особливостей дітей із синдромом вегетативної дисфункції. Співставлено отримані дані із типом вегетативної дисфункції. Оцінено ймовірність порушень роботи серця із переважанням симпатичного чи парасимпатичного відділу вегетативної нервової системи. Встановлення функціональної природи порушення серцевого ритму та провідності дозволяє уникнути поліпрагмазії та оцінити потребу медикаментозного лікування даних змін.
Ключові слова: вегетативна нервова система, синдром вегето-судинної дисфункції, серцевий ритм, електрокардіографія, діти.

Вегетативні дисфункцій залишаються одними із найпоширеніших, актуальних та спірних питань для фахівців не лише однієї, а багатьох спеціальностей, оскільки вегетативна нервова система (ВНС) забезпечує гомеостаз організму в цілому.

Причинами вегетативних дисфункцій є структурний та функціональний дисбаланс ВНС, внаслідок чого виникає порушення вегетативної регуляції органів та систем, зокрема серцево-судинної, шлунково-кишкового тракту, дихальної та ін [6]. Синдром вегето-судинної дисфункції (СВД) трапляється досить часто, за даними різних дослідників він має місце у 12-25% дітей молодшого віку, у 54-72% підлітків та до 80% дорослих [8]. На жаль, щорічно зростає частка випадків захворювання саме серед дитячого населення [7, 12]. У третини хворих прояви СВД утримуються впродовж життя, а у 17-20% захворювання прогресує та виступає фактором ризику виникнення у молодому віці гіпертонічної хвороби, ішемічної хвороби серця та атеросклерозу [1, 5].

До провідних чинників виникнення патології відносяться: генетична схильність, перинатальне ураження центральної нервової системи, надмірне навантаження під час навчання, що призводить до виникнення хронічної перевтоми, нераціональне харчування, незадовільні екологічні умови [8, 10], стресові ситуації [4], гормональні перебудови в пубертатному віці, гіподинамія та тривале перебування перед екраном монітору (телевізор, комп'ютер і т.д.) [9, 5, 13].

Симптоми СВД не є специфічними, що значно утруднює діагностику захворювання. До провідних скарг належать: відчуття серцебиття, перебоїв у роботі серця, головний біль, головокружіння, запаморочення, особливо при зміні положення тіла, втрату свідомості, коливання показників артеріального тиску, швидка втомлюваність, нездатність концентрувати увагу, погіршення пам'яті, порушення сну, емоційна лабільність (дратівливість, плаксивість, швидка зміна настрою), іноді біль у животі, тривалий субфебрилітет та ін [1, 7, 8, 10, 12].

Домінування симпатичного чи парасимпатичного відділу ВНС призводить до зміни регулярності роботи серця, порушення ритму та провідності міокарда [2, 14]. За відсутності верифікованого органічного ураження серця, дані порушення нівелюються шляхом нормалізації вегетативного тонусу [11].

Мета дослідження. Визначити вихідний вегетативний тонус та співставити його з частотою серцевих скорочень, рівнем артеріального тиску, регулярністю серцевого ритму, збудливістю та провідністю міокарда залежно від гендерно-вікових особливостей дітей із СВД.

Матеріал та методи дослідження. Обстежено 53 дитини віком від 6 до 18 років (середній вік 13,9 ± 2,9 років), які перебували на стаціонарному лікуванні у неврологічному відділенні. Діти були поділені за гендерно-віковими особливостями на 4 підгрупи: хлопчики 6-11 років та 12-18 років; дівчата 6-11 років та 12-18 років. Після детального збору скарг, анамнезу життя та захворювання, об'єктивного обстеження (особливу увагу приділяли підрахунку частоти серцевих скорочень, аускультативному багаторазовому вимірюванню артеріального тиску (АТ) на верхніх кінцівках), а також на основі результатів лабораторно-інструментальних досліджень, дітям було встановлено діагноз СВД за конкретним типом (кардіальний, васкулярним, змішаний) [9].

Показники АТ дітей з СВД порівнювали із «нормальними» для конкретного віку, які отримували із розрахунку: систолічний АТ=90+2*n, діастолічний АТ=60+n, де n-вік дитини. Вихідний вегетативний тонус оцінювали за допомогою вирахування вегетативного індексу Кердо (ВІК) [3, 4]. ВІК розраховували за формулою:

$$ВІК = (1 - дАТ/ЧСС)*100,$$

де ЧСС – частота серцевих скорочень, уд/хв, дАТ – діастолічний артеріальний тиск, мм.рт.ст.

Інтерпретація ВІК для дітей 6-11 років: ейтонія (-20), 0, (+20), симпатикотонія більше (+20), ваготонія більше (-20); для дітей 12-17 років: ейтонія (-10), 0, (+10), симпатикотонія більше (+10), ваготонія більше (-10) [13].

Отримані результати вимірювання АТ та ЕКГ дослідження роботи серця проаналізовано згідно загальноприйнятих правил статистичної обробки даних. У разі нормального розподілу вибірок для парного порівняння груп використовувався t-критерій Стьюдента. Оцінювали наявність та силу кореляційних зв'язків між кількісними показниками. Для твердження про вірогідність різниці враховувалася величина рівня ймовірності (p) – $p<0,05$.

Результати дослідження та їх обговорення. Серед 53 обстежених дітей із СВД було 15 хлопчиків (28,3 ±0,7%) та 38 дівчат (71,7 ± 1,2%), $p<0,001$. В результаті аналізу вікової структури обстежених пацієнтів виявлено, що СВД траплявся у 11 дітей (20,8 ± 0,6%) віком 6-11 років та у 42 дітей (79,2 ± 1,2%) віком 12-18 років, $p<0,001$.

Перинатальна патологія, що супроводжувалась гіпоксією плода, траплялась у 8 дітей (15,1%) випадків.

В ході об'єктивного обстеження дітей та запису ЕКГ було підраховано ЧСС (табл. 1). У 23 дітей (43,4%) ЧСС відповідала віку, брадикардію виявили у 18 дітей (33,9%), а тахікардію – у 12 дітей (22,7%).

Таблиця 1

Гендерно-вікові особливості частоти серцевих скорочень у дітей з синдромом вегето-судинної дисфункції

ЧСС	Хлопчики				Дівчата			
	6-11 років		12-18 років		6-11 років		12-18 років	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Відповідає віку	3	5,7	5	9,4	3	5,7	12	22,6
Тахікардія	0	0	4	7,5	1	1,9	7	13,2
Брадикардія	2	3,8	1	1,9	2	3,8	13	24,5

Вірогідно частіше виявляли брадикардію у дівчат підліткового віку (34,2 ± 0,8%) порівняно із хлопчиками того ж віку (6,7 ± 0,4%), p<0,001.

Показники АТ відповідали нормативним у 28 дітей (52,8%) обох вікових підгруп, схильність до гіпотензії була у 13 дітей (24,5%), схильність до гіпертензії – у 12 дітей (22,7%). Вірогідно частіше гіпотензія траплялась серед дівчат 12-18 років (76,9%) щодо решти дітей, p<0,001.

Вихідний вегетативний тонус оцінювали згідно розрахованого ВІК для кожної вікової підгрупи. Наявність рівноваги між обома відділами ВНС встановлено у 23 дітей (43,4%) (табл. 2).

Таблиця 2

Вихідний вегетативний тонус дітей із синдромом вегето-судинної дисфункції

Вихідний вегетативний тонус	Хлопчики				Дівчата			
	6-11 років		12-18 років		6-11 років		12-18 років	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Ейтонія	1	1,9	4	7,5	4	7,5	14	26,4
Ваготонія	1	1,9	2	3,8	0	0	7	13,2
Симпатикотонія	3	5,7	4	7,5	2	3,8	11	20,8

У дітей із переважанням симпатичного відділу ВНС у 45% випадків спостерігали тахікардію і у 25% – схильність до артеріальної гіпотензії. При домінуванні парасимпатичного відділу ВНС – у 70% дітей траплялась брадикардія і у 50% – схильність до артеріальної гіпертензії.

Виявлено прямий кореляційний зв'язок середньої сили між ЧСС та ВІК. При домінуванні симпатичного відділу ВНС r=0,69, (p<0,05), при ваготонії r=0,67, (p<0,05).

На основі ЕКГ-даних було визначено ритмічність роботи серця, спрямованість електричної вісі серця, наявність порушень збудливості та провідності міокарда. У 24 дітей (45,3%) ЕКГ-картина відповідала віковим особливостям, у решти дітей зафіксовано порушення процесів збудливості та провідності у міокарді (табл. 3).

У переважної більшості осіб реєстрували синусовий ритм, лише у 3 дітей (6,5%) встановлено міграцію водія ритму по передсердям. Регулярність серцевих скорочень відмічено у 31 дитини (58,5%), у 22 дітей (41,5%) робота серця була нерегулярною: із них 17 дівчат (77,3 ± 1,2%) і 5 хлопчиків (22,7 ± 0,7%), p<0,001. Нерегулярний ритм був у 22,5% дівчат 6-11 років і 76,5% дівчат 12-18 років; та у 60% хлопчиків 6-11 років і 40% хлопчиків 12-18 років. Виражена аритмія виявлена у 2 дівчат (18,2%) вікової підгрупи 6-11 років.

Таблиця 3

Оцінка збудливості та провідності міокарду дітей із синдромом вегето-судинної дисфункції

Особливості ЕКГ	Кількість дітей	
	абс.	% (P±mP)
Помірне порушення процесів реполяризації в міокарді	6	13,1±0,5
Помірне посилення біопотенціалів ЛШ	5	10,9±0,5
Ознаки ваготонії (високі зубці Т)	5	10,9±0,5
Синдром ранньої реполяризації шлуночків	4	8,7±0,4
Зниження вольтажу зубців у всіх відведеннях	2	4,3±0,3
Неповна блокада правої ніжки пучка Гісса	2	4,3±0,3
Синдром вкорочення P-Q	2	4,3±0,3
Сповільнення внутрішньошлуночкової провідності	1	2,2±0,2
Передсердна екстрасистолія	1	2,2±0,2
WPW-синдром	1	2,2±0,2
AV-блокада I ст.	1	2,2±0,2

Характерні ЕКГ-ознаки симпатикотонії (синдром вкорочення інтервалу P-Q, зниження процесів реполяризації в міокарді) спостерігали у дітей із високими показниками ВІК: дівчинка 6 років (ВІК=44); дівчинка 7 років (ВІК=41); хлопчик 13 років (ВІК=36); дівчинка 16 років (ВІК=33).

ЕКГ-ознаки ваготонії (синдром ранньої реполяризації шлуночків, високі зубці Т, сповільнення внутрішньошлуночкової провідності) реєстрували у дітей із низьким ВІК: дівчинка 14 років (ВІК=-25); дівчинка 15 років (ВІК=-33); дівчинка 17 років (ВІК=-40). Це були переважно дівчата підліткового віку.

Положення електричної вісі серця було наступним: нормальне – у 17 дітей (32,1 ± 0,8%), горизонтальне – у 4 дітей (7,5 ± 0,4%), вертикальне – у 32 дітей (60,4 ± 1,1%), p<0,001.

Таким чином, найчастіше зміни ЧСС, АТ та роботи серця мали місце серед дівчат вікової підгрупи 12-18 років. У них спостерігали схильність до брадикардії, артеріальної гіпотензії, значні відхилення від нормативних показників вихідного вегетативного тонусу, нерегулярність серцевого ритму та порушення процесів збудливості та провідності у міокарді.

Переважання дівчат із СВД у віковій підгрупі 12-18 років пов'язано із настанням періоду статевого дозрівання, що спричинює гормональний дисбаланс та сприяє маніфестації проявів патології [1, 12, 14]. Підвищення М-холінергічного і зниження β-адренергічного впливу на серце в цей період призводять до порушення серцевого ритму [2].

Схильність до гіпотензії значно знижує якість життя дітей, оскільки встановлено взаємозв'язок СВД по гіпотензивному типу, що виник у дитячому віці, із раннім розвитком гіпертонічної хвороби [1]. Низький рівень АТ спричинює погіршення кровопостачання органів і тканин та призводить до значних розладів мікроциркуляції і гіпоксії, від якої в першу чергу страждає головний мозок [4, 8].

Висновки. Наявність виражених змін ЧСС, АТ та роботи серця залежно від віку та статі дитини доводять необхідність приділення уваги неспецифічним скаргам та подальшого детального обстеження. Виявлені характерні гендерно-вікові особливості роботи серця у дітей з СВД підтверджують функціональний характер більшості змін,

потребують тривалого динамічного спостереження в ході досягнення рівноваги між симпатичним та парасимпатичним відділами ВНС та вирішення тактики медикаментозного лікування.

Список літератури:

1. Буряк В. Н. Структура вегетативных дисфункций в пубертатном возрасте / В. Н. Буряк // Здоровье ребенка. – 2007. – № 2(5). – С. 125-128.
2. Вариабельность сердечного ритма у девочек, девушек, небеременных и беременных женщин / В. И. Циркин, Е. Н. Сизова, И. Г. Кайсина и др. // Вятский медицинский вестник. – 2003. – Том 3. – С. 41-50.
3. Вегетативный индекс Кердо: Индекс для оценки вегетативного тонуса, вычисляемый из данных кровообращения / Перевод с немецкого Р. С. Минвалеева // Спортивна медицина. – 2009. – № 1-2. – С. 33-44.
4. Вегетативные расстройства: клиника, лечение, диагностика / под ред. А. М. Вейна. – М.: Медицинское информационное агентство, 2000. – 752 с.
5. Доронина О. Б. Современное состояние проблемы вегетативной дисфункции сердца у детей / Доронина О. Б., Воропай Л. А., Воропай Н. Г. // Бюллетень сибирской медицины. – 2009. – Том 8, № 1-2. – С. 133-135.
6. Квашніна Л. В. «Кратал для дітей» у монотерапії синдрому вегетативної дисфункції / Л. В. Квашніна, Т. Б. Ігнатова, І. С. Майдан // Нейроnews. – 2014. – № 6(61). – С. 57-60.
7. Ледяев М. Я. Синдром вегетативных дисфункций у детей: мифы и реальность / М. Я. Ледяев, О. В. Степанова, Н. В. Шахова // Лечащий врач. – 2009. – № 1. – С. 22-26.
8. Леженко Г. О. Вегетативні дисфункції у дітей. Патогенез, діагностика і терапевтична тактика / Г. О. Леженко, О. Є. Пашкова // Дитячий лікар. – 2011. – № 4. – С. 20-32.
9. Майданник В. Г. Вегетативні дисфункції у дітей: нові погляди на термінологію, патогенез та класифікацію / В. Г. Майданник, В. Д. Чеботарьова, В. Г. Бурлай, Н. М. Кухта // ПАГ. – 2000. – № 1. – С. 10-12.
10. Майданник В. Г. Клініко-патогенетична характеристика вегетативних дисфункцій та їх лікування у дітей / За ред. проф. В. Г. Майданника. – Суми: Сумський державний університет, 2013. – 173 с.
11. Мачерет Е. Л. Вариабельность ритма сердца в зависимости от типа течения синдрома вегетативной дистонии / Е. Л. Мачерет, Н. К. Мурашко, Т. И. Чабан // Вестник аритмологии. – 2000. – № 16(2). – С. 17-20.
12. Мурашко Е. В. Современные аспекты синдрома вегето-сосудистой дистонии у детей и подростков. клиника, диагностика, подходы к терапии / Е. В. Мурашко, Г. Г. Осокина // Вестник аритмологии. – 2000. – № 18. – С. 49-50.
13. Скринінгова оцінка адаптаційно-резервних можливостей дітей шкільного віку: методичні рекомендації / ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзєєва НАМН України». – Київ, 2013. – 24 с.
14. Bonnemeier H. Circadian profile of cardiac autonomic nervous modulation in healthy subjects: differing effects of aging and gender on heart rate variability / H. Bonnemeier, G. Richardt, J. Potratz et al. // J. of Cardiovascular Electrophysiology. – 2003. – № 8 (14). – P. 791-799.

Хлуновская Л.Ю.
Буковинский государственный медицинский университет

ГЕНДЕРНО-ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ СЕРДЦА У ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ВЕГЕТО-СОСУДИСТОЙ ДИСФУНКЦИИ

Аннотация
Количество больных с дисфункцией вегетативной нервной системы среди детского населения неуклонно растет. Сложность своевременного диагностирования и установления первопричины патологии приводит к отсроченному лечению и длительному восстановлению вегетативного гомеостаза в дальнейшем. В работе проведена оценка частоты сердечных сокращений, уровня артериального давления, исходного вегетативного тонуса, сердечного ритма, возбудимости и проводимости миокарда в зависимости от гендерно-возрастных особенностей детей с синдромом вегетативной дисфункции. Сопоставлены полученные данные с типом вегетативной дисфункции. Оценена вероятность нарушений работы сердца с преобладанием симпатического или парасимпатического отдела вегетативной нервной системы. Определение функциональной природы нарушений сердечного ритма и проводимости позволяет избежать полипрагмазии и оценить потребность медикаментозного лечения данных изменений.
Ключевые слова: вегетативная нервная система, синдром вегето-сосудистой дисфункции, сердечный ритм, электрокардиография, дети.

Khlunovs'ka L.Y.
Bucovinian State Medical University

GENDER AND AGE PECULIARITIES OF HEART WORK IN CHILDREN WITH THE SYNDROME OF VEGETATIVE DYSFUNCTION

Summary
The number of children with dysfunction of vegetative nervous system among is increasing. Difficulty of in time diagnostics and installing of the root causes of pathology leads to delayed initiation of treatment and long-term recovery of vegetative homeostasis. In this paper the heart rate, blood pressure, output vegetative tone, heart rate, myocardial excitability and conductivity were evaluated depending on gender and age characteristics of children with the syndrome of vegetative dysfunction. The findings were compared with the type of vegetative dysfunction. The probability of heart disorders was estimated with a predominance of sympathetic or parasympathetic division of the autonomic nervous system. Setting the functional nature of disorders of heart rate and rhythm avoids polypharmacy and assesses the need of medical treatment of these changes.
Keywords: autonomic nervous system, syndrome of vegetative dysfunction, heart rate, electrocardiography, children.

УДК 616.12-008.331.1:615.847

ІНФОРМАЦІЙНО-ХВИЛЬОВА ТЕРАПІЯ У ПАЦІЄНТІВ З ЕСЕНЦІАЛЬНОЮ АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

Швець Н.І., Бенца Т.М., Пастухова О.А.
Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика

Досліджено ефективність та профіль безпеки інформаційно-хвильової терапії (ІХТ) у хворих на есенціальну артеріальну гіпертензію (ЕАГ). Застосування ІХТ у складі комплексної терапії хворих на ЕАГ виявило статистично достовірно кращий антигіпертензивний ефект, частіше сприяло нормалізації варіабельності та добового профілю артеріального тиску (АТ), а також більш вагомо позитивно впливало на скоротливу здатність і діастолічну функцію міокарда лівого шлуночка (ЛШ), ніж призначення тільки антигіпертензивної терапії, та не викликало негативних метаболічних наслідків і побічних реакцій, що дозволяє рекомендувати ІХТ у якості додаткового методу лікування цих пацієнтів.
Ключові слова: есенціальна артеріальна гіпертензія, інформаційно-хвильова терапія, добовий профіль артеріального тиску.

Постановка проблеми. Есенціальна артеріальна гіпертензія (ЕАГ) є найбільш актуальною проблемою клінічної медицини на сучасному етапі, що значно підвищує ризик розвитку серцево-судинних і ниркових ускладнень, які погіршують прогноз та якість життя цих пацієнтів і є головними причинами їх передчасної смерті [1, 2, 9].

Незважаючи на широкий вибір антигіпертензивних препаратів та рекомендацій щодо їх застосування, медикаментозна терапія хворих на ЕАГ виявляється не завжди ефективною, має багато побічних дій і може негативно впливати на метаболічний профіль пацієнтів [1,2,3,8].

Отже, існує необхідність пошуку альтернативних ефективних лікувально-профілактичних заходів з високим профілем безпеки, що є актуальним і перспективним напрямком терапії хворих на ЕАГ.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити ефективність та профіль безпеки інформаційно-хвильової терапії (ІХТ) в лікуванні хворих на ЕАГ І стадії.

Виклад основного матеріалу. Всього обстежено 65 хворих на ЕАГ І ст., що перебували на лікуванні в клініці кафедри терапії Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика з 2009 по 2014 рр. Середній вік пацієнтів складав 53,3±0,3 років, з них 29 (44,6%) чоловіків і 36 (55,4%) жінок. Тривалість захворювання на ЕАГ становила в середньому 5,1±0,5 років.

Виключенню підлягали хворі з вторинними гіпертензіями, ЕАГ ІІ і ІІІ ст., ішемічною хворобою серця, серцевою недостатністю ІІА-ІІІ ст., важкими порушеннями ритму, цукровим діабетом, печінковою або нирковою недостатністю, психічними розладами, не коригованими електролітними порушеннями (рівень калію <3,5 ммоль/л або >5,5 ммоль/л), жінки під час вагітності і лактації, онкологічні та інфекційні хворі, а також ті пацієнти, що були неспроможні підписати інформовану згоду або виконувати протокол дослідження.

Для виконання завдань дослідження були рандомізовані наступні групи:

- І (n=32) – хворі на ЕАГ І ст., яким призначалась стандартна антигіпертензивна терапія (інгібітор ангіотензинперетворюючого ферменту (іАПФ), бета-блокатор, блокатор кальцієвих каналів, діуретик у вигляді моно- або комбінованої терапії);
- ІІ (n=33) – хворі на ЕАГ І ст., які поєднували стандартну антигіпертензивну терапію з ІХТ.

Тривалість спостереження складала 10 тижнів.

За основними клініко-демографічними показниками порівнювані групи на початку лікування достовірно не відрізнялись (р>0,05).

Діагноз ЕАГ встановлювали відповідно з наказом МОЗ України № 384 по профілактиці та лікуванню АГ на підставі анамнестичних даних, скарг, даних фізикального та клініко-інструментального обстеження [7]. У 14 (43,7%) пацієнтів групи І визначалась ЕАГ 1 ступеня, у 18 (56,3%) – 2 ступеня. У групі ІІ ЕАГ 1 ступеня було зареєстровано у 12 (36,4%), 2 ступеня – у 21 (63,6%) осіб цієї групи.

Більшість хворих груп І і ІІ (відповідно 81,3% і 75,7% випадків, р>0,05) отримували іАПФ (еналаприл 10-20 мг/добу, раміприл 5-10 мг/добу, периндоприл 5-10 мг/добу) у вигляді монотерапії або у комбінації з діуретиком (гідрохлортіазид 12,5-25 мг/добу, індапамід до 2,5 мг/добу) чи блокатором кальцієвих каналів (амлодипін 5-10 мг/добу, лерканідипін 10-20 мг/добу).

Сеанси ІХТ (наднизькоінтенсивного широкопорожнинного електромагнітного випромінювання) проводились за допомогою пристрою «ІХТ-ПОРІГ» шляхом впливу на відповідні зони (5-6 зон) щоденно (за винятком вихідних) тривалістю 25-30 хв [4,5,6]. Курс лікування складав 10-15 сеансів. Повторний курс ІХТ проводився через 2 місяці.

Електрокардіограма (ЕКГ) реєструвалась на електрокардіографі ЮКАРД-200 («ЮТАС», Україна) в 12 стандартних відведеннях до і після курсу ІХТ.

Добовий моніторинг артеріального тиску (ДМАТ) проводили за допомогою апарату ВАТ41 («ІКС-ТЕХНО»,Україна) за стандартною методикою. Аналізувались середньодобові (тСАТ і тДАТ), денні (дСАТ і дДАТ) і нічні (нСАТ і нДАТ) показники систолічного артеріального тиску (САТ) і діастолічного артеріального тиску (ДАТ) та їх варіабельність, середньодобовий пульсовий АТ (тПАТ), ЧСС, індекс часу (ІЧ) та індекс площі (ІП) для тСАТ і тДАТ, добовий індекс (ДІ) та тип добового ритму АТ.

Стан інтракардіальної гемодинаміки досліджувався на ультразвуковому сканері En Visor C (Philips, США) секторним датчиком 2-4 МГц в стандартних позиціях з використанням М-, 2D- режимів та імпульснохвильової допплерографії. Визначали кінцево-систолічний (КСР, см) і кінцево-діастолічний (КДР, см) розміри, фракцію вкорочення (FS, %), кінцево-систолічний (КСО, мл) і кінцево-діастолічний (КДО, мл) об'єми, ударний об'єм та фракцію викиду (ФВ, %) лівого шлуночка (ЛШ). Оцінювали розмір лівого передсердя (ЛП, см), товщину міжшлуночкової перетинки (ТМШП, см) і товщину задньої стінки (ТЗС ЛШ, см) ЛШ. В імпульсному режимі визначали максимальну швидкість кровоплину в фазу раннього наповнення ЛШ (Ем, м/с), в фазу передсердної систоли (Ам, м/с) та їх співвідношення (Ем/Ам, ум. од.).

Холтерівське моніторування (ХМ) ЕКГ проводили за допомогою апарату SDM23 («ІКС-ТЕХНО», Україна) за стандартною методикою. Аналізувались стандартні часові і спектральні показники варіабельності серцевого ритму (ВСР).

Оцінка ефективності методу ІХТ проводилась на підставі динаміки клінічних проявів захворювання та даних клініко-інструментального обстеження (вимірювання АТ, ДМАТ, ЕКГ, ХМ ЕКГ, ЕхоКГ).

Переносимість лікування оцінювалась на підставі суб'єктивних симптомів і відчуттів пацієнта, об'єктивних даних, отриманих в процесі лікування, та частоти виникнення і характеру побічних реакцій.

Статистичний аналіз і обробку одержаних результатів проводили з використанням пакета прикладних комп'ютерних програм STATISTICA 6.0 та MS Excel XP.

Додаткове призначення ІХТ призводило до швидкого і виразного зменшення клінічних проявів захворювання у більшості хворих групи II порівняно з групою I. Загалом, в результаті лікування зменшення або відсутність головного болю відмічалось у 15 (46,9%) і 23 (71,9%) хворих груп I і II ($p<0,05$), запаморочення у 8 (40,0%) і 14 (66,6%) ($p<0,05$), болю в ділянці серця – у 15 (46,9%) і 23 (69,7%) ($p<0,05$), серцебиття – у 9 (42,8%) і 15 (65,2%) ($p<0,05$), перебоїв у роботі серця – у 5 (31,2%) і 9 (52,9%) ($p< 0,05$), загальної слабкості і зниження працездатності – у 12 (30,0%) і 19 (65,5%) осіб відповідно ($p<0,05$).

При аналізі показників ДМАТ у хворих на ЕАГ I ст. ступінь зменшення середньодобового, денного та нічного САТ і ДАТ у групі II виявилась більш суттєвою, ніж у групі I. Так, у групі II тСАТ зменшився на 12,2%, тДАТ – на 14,5% від вихідного рівня, що було достовірно більше, ніж у групі I. Крім того, у цій групі достовірно зменшилися рівень тПАТ (на 8,5%) і ЧСС (на 7,6%), чого ми не спостерігали в групі I (табл. 1).

Додаткове призначення ІХТ також призвело до достовірно зменшення рівнів денного АТ – дСАТ знизився на 12,7%, а дДАТ зменшився ще вагоміше – на 15,1%, що було достовірно більше, ніж у групі I. Стосовно нСАТ зафіксовано достовірне зменшення на 12,9%, а нДАТ – на 15,7%. Ця різниця також значно, хоча і недостовірно, перевищувала відповідні дані групи I. Більш суттєвий вплив на рівень АТ відобразився на кількості хворих групи II, які після ІХТ досягли цільових значень АТ: САТ – у 75,8%±7,6% і ДАТ – у 78,8%±7,2% осіб, що перевищувало відповідні показники в групі I (відповідно 53,1%±8,7% і 56,3%±8,6%) ($p<0,05$).

Крім того, у групі II варіабельність дСАТ достовірно зменшилася на 19,9%, нСАТ – на 13,1%, що перевищувало аналогічні значення групи I. Варіабельність дДАТ у групі II зменшилась на 19,5% ($p<0,05$), що було більш суттєвим, ніж у групі I (на 12,3%, $p<0,05$). В нічний час варіабельність ДАТ зменшилась на 24,8% ($p<0,05$), що було достовірно більше, ніж у групі I (на 12,7%, $p<0,05$). У групі II ІЧ тСАТ зменшився на 43,8% ($p<0,05$), а ІЧ тДАТ – на 58,9% ($p<0,05$), що було достовірно більше, ніж у групі I (відповідно на 30,0% і 37,3%). Подібна тенденція спостерігалась у групах I і II відносно показників ІП САТ і ДАТ.

Поєднання ІХТ з медикаментозним лікуванням нормалізувало добовий профіль САТ і ДАТ у більшої кількості осіб, ніж антигіпертензивна терапія окремо: у групі I частка осіб з нормальним добовим ритмом САТ збільшилась на 22,7%, а у групі II – на 31,8% ($p>0,05$). Аналогічна динаміка спостерігалась відносно добового ритму ДАТ – кількість хворих з добовим профілем за типом «діпер» у групі I збільшилась на 31,9%, а у групі II – на 36,4% ($p>0,05$).

Аналіз показників офісного АТ виявив, що під час сеансу ІХТ САТ знижувався в середньому на 7,8±2,4 мм рт. ст., ДАТ – на 5,6±3,2 мм рт. ст. Загалом при проведенні ІХТ стабілізація АТ відбувалась швидше (в середньому на 5 діб), ніж при застосуванні тільки антигіпертензивної терапії. Крім того, застосування ІХТ у складі комплексного лікування дозволило зменшити дози антигіпертензивних препаратів у 15 (45,5%) осіб групи II.

За даними ХМ ЕКГ статистично достовірних розбіжностей між групами I і II не виявлено – застосування медикаментозного лікування або ІХТ однаково ефективно зменшувало середньодобову ЧСС, кількість суправентрикулярних і шлуночкових екстрасистол в пасивний періоди доби, підвищувало часові і спектральні показники ВСР, зменшувало співвідношення LF/HF, що свідчить про

Таблиця 1

Динаміка показників ДМАТ у хворих груп I і II

Показник	Група I		Група II	
	До лікування	Після	До лікування	Після
тСАТ, мм рт. ст.	148,9±2,3	134,8±2,3*	149,5±1,9	131,2±1,6*, #
тДАТ, мм рт. ст.	88,7±1,5	78,4±1,4*	88,2±1,0	75,4±1,6*, #
тПАТ, мм рт. ст.	58,8±2,2	55,7±2,3	61,0±1,7	55,8±2,0*
дСАТ, мм рт. ст.	151,6±2,3	138,7±2,4*	152,9±2,1	133,5±1,7*, #
дДАТ, мм рт. ст.	91,3±1,3	81,0±1,4*	91,2±1,2	77,4±1,5*, #
нСАТ, мм рт. ст.	136,9±3,0	123,6±2,1*	139,6±2,5	121,6±2,0*
нДАТ, мм рт. ст.	78,2±2,0	68,6±1,6*	79,1±1,5	66,7±1,6*
ЧСС, уд. за 1 хв.	72,1±2,0	70,2±1,8	71,8±2,1	66,7±1,2*
Вар дСАТ, мм рт. ст.	15,7±0,8	13,3±0,7*	15,6±0,6	12,5±0,5*
Вар нСАТ, мм рт. ст.	12,5±0,9	10,9±0,8	13,0±0,4	11,3±0,7*
Вар дДАТ, мм рт. ст.	11,4±0,5	10,0±0,5*	11,8±0,5	9,5±0,3*, #
Вар нДАТ, мм рт. ст.	10,2±0,7	8,9±0,7	10,9±0,9	8,2±0,5*, #
ІЧ тСАТ, %	74,7±4,3	52,3±5,7*	76,5±4,2	43,0±5,4*. #
ІЧ тДАТ, %	60,3±4,9	37,8±5,4*	60,6±4,2	24,9±4,8*, #
ІП тСАТ, мм рт. ст.	397,5±62,0	205,7±46,4*	423,4±53,2	134,9±24,6*, #
ІП тДАТ, мм рт. ст.	184,1±25,0	81,0±13,7*	182,1±23,5	46,8±10,6*, #

Примітка. * *– різниця достовірна у порівнянні з відповідним показником на початку лікування, p<0,05; # – різниця достовірна у порівнянні з групою I, p<0,05*

Джерело: розроблено авторами

зменшення симпатичної активності. При додатковому застосуванні ІХТ у хворих на ЕАГ І ст. більш суттєво зменшилась кількість суправентрикулярних екстрасистол в активний період доби (на 48,8% у групі ІІ проти 20,2% у групі І, $p<0,05$).

В процесі спостереження в групі ІІ відмічалось більш значуще покращення систолічної і діастолічної функції ЛШ, ніж у групі І: ФВ збільшилась на 6,6% (з 61,12±0,87 до 65,18±0,86, $p<0,05$) проти 3,8% (з 60,44±0,88 до 62,71±0,86, $p>0,05$) ($p<0,05$), співвідношення Ем/Ам – на 14,8% (з 1,15±0,06 до 1,32±0,05, $p<0,05$) проти 7,1% (з 1,12±0,05 до 1,20±0,05, $p>0,05$) ($p<0,05$).

В результаті лікування не зафіксовано негативних змін показників ліпідного, вуглеводного, пуринового і електролітного обмінів в досліджуваних групах. Цікаво, що у хворих, які приймали ІХТ, спостерігалась тенденція до зниження глюкози натще. Так, у групі ІІ, на відміну від групи І, рівень глюкози натще достовірно зменшився на 6,2% (з 4,64±0,10 до 4,35±0,09, $p<0,05$).

В процесі дослідження встановлено, що метод ІХТ добре переносився пацієнтами. Під час застосування ІХТ не зареєстровано будь-яких побічних явищ. Призначення ІХТ не спричинило негативного впливу на результати інструментальних і лабораторних методів дослідження у хворих на ЕАГ І ст. Переносимість методу ІХТ оцінена як «добра» у 31 (93,9%) хворих групи ІІ, як «задовільна» – відповідно у 2 (6,1%) осіб. Загалом, ІХТ виявилась ефективною у 27 (81,8%) хворих групи ІІ.

Висновки і пропозиції. 1. Застосування ІХТ у складі комплексної терапії хворих на ЕАГ І ст. виявило статистично достовірно кращий антигіпертензивний ефект, частіше сприяло нормалізації варіабельності та добового профілю АТ, а також більш вагомо позитивно впливало на скоротливу здатність і діастолічну функцію міокарда ЛШ, ніж призначення тільки антигіпертензивної терапії. Одночасно спостерігалась виражена позитивна динаміка клінічних проявів захворювання у достовірно більшої кількості пацієнтів та більш швидка стабілізація АТ.

2. Застосування ІХТ у хворих ЕАГ І ст. не призводило до негативного впливу на показники ліпідного, пуринового і електролітного обмінів. При цьому відмічалось достовірне зниження рівня глюкози натще на 6,2%. Добра переносимість ІХТ зафіксована у 31 (93,9%) пацієнтів.

3. ІХТ доцільно застосовувати у складі комплексної терапії пацієнтів з ЕАГ І ст.

Список літератури:

1. Артеріальна гіпертензія. Оновлена та адаптована клінічна настанова, заснована на доказах. – 2012. – 129 с.
2. Артеріальна гіпертензія. Уніфікований клінічний протокол первинної, екстреної та вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги. – 2012. – 72 с.
3. Давыдович О. В. Клиническая фармакология и фармакотерапия в кардиологии (классификации, препараты, схемы лечения) / Давыдович О. В., Давыдович Н. Я. – 4-е изд. – Тернополь: Підручники і посібники, 2011. – 320 с.
4. Збірник довідково-методичних матеріалів по інформаційно-хвильовій терапії / Під ред. М. Д. Колбуна. – К., 2008. – 166 с.
5. Колбун Н. Д. Атлас зон информационно-волновой терапии [метод. пособие] / Н. Д. Колбун, Ю. П. Лиманский. – К., 2007. – 112 с.
6. Колбун Н. Д. Конспект лекций по информационно-волновой терапии [научно-метод. пособие] / Н. Д. Колбун, А. Г. Корниенко. – К., 2007. – 206 с.
7. Наказ МОЗ України від 24.05.2012 р. № 384 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при артеріальній гіпертензії».
8. Рациональная фармакотерапия сердечно-сосудистых заболеваний / под общ. ред. Е. И. Чазова, Ю. Н. Беленкова. – М.: «Литерра», 2011. – 752 с.
9. Сиренко Ю. М. Артеріальна гіпертензія та супутня патологія. – Донецьк: Видавець Заславський О. Ю., 2010. – 384 с.

Швец Н.И., Бенца Т.М., Пастухова О.А.
Национальная медицинская академия последипломного образования имени П.Л. Шупика

ИНФОРМАЦИОННО-ВОЛНОВАЯ ТЕРАПИЯ У ПАЦИЕНТОВ С ЭССЕНЦИАЛЬНОЙ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация
Исследованы эффективность и профиль безопасности информационно-волновой терапии (ИВТ) у больных эссенциальной артериальной гипертензией (ЭАГ). Установлено, что применение ИВТ в составе комплексной терапии у больных с ЭАГ продемонстрировало статистически достоверно лучший антигипертензивный эффект, чаще приводило к нормализации вариабельности и суточного ритма артериального давления, а также более существенно влияло на сократительную способность и диастолическую функцию миокарда левого желудочка, чем назначение только антигипертензивной терапии. Назначение ИВТ не вызывало негативных метаболических последствий и побочных реакций, что позволяет рекомендовать её в качестве дополнительного метода лечения данных пациентов.
Ключевые слова: эссенциальная артериальная гипертензия, информационно-волновая терапия, суточный профиль артериального давления.

Shvets N.I., Bentsa T.M., Pastukhova O.A.
National medical academy of Postgraduate Education named after P.L. Shupyk

INFORMATION-WAVE THERAPY IN PATIENTS WITH ESSENTIAL ARTERIAL HYPERTENSION: POSSIBILITIES AND PROSPECTS OF APPLICATION

Summary
Studied the evaluation of efficacy and security profile of information-wave therapy (IWT) in patients with essential arterial hypertension (EAH). It is established that application of IWT in structure of complex therapy at patients with EAH has shown statistically for certain the best antihypertensive effect, more frequent brought over to normalization of changeability parameters of the daily arterial blood profile, and also more substantially influenced on retractive ability and diastole function of myocardium of the left ventricle, what setting only of antihypertensive therapy. Setting IWT not causing negative metabolic effects and side reactions. This allows to recommend use of IWT as an additional method of complex therapy of patients as well.
Keywords: essential arterial hypertension, information-wave therapy, daily arterial blood profile.

УДК 616.314.17-008.1-009.611-085

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ РЕМІНЕРАЛІЗУЮЧОЇ ТЕРАПІЇ У ХВОРИХ НА ГЕНЕРАЛІЗОВАНИЙ ПАРОДОНТИТ, ЩО СУПРОВОДЖУЄТЬСЯ ГІПЕРЕСТЕЗІЄЮ ТВЕРДИХ ТКАНИН ЗУБІВ

Ярова С.П., Гензицька О.С.
Донецький національний медичний університет імені Максима Горького

Пошук та апробація нових засобів та методів для проведення ремінералізуючої терапії не втрачають своєї актуальності. На підставі отриманих даних лабораторних досліджень була запропонована схема диференційного застосування десенситайзерних препаратів локальної та загальної дії у хворих на генералізований пародонтит, що супроводжується гіперестезією зубів, в залежності від перебігу гіперестезії при генералізованному пародонтиті (без рецесії та з рецесією ясен), та групової належності зубів (фронтальні та бічні), та призначення кальційвмісного препарату загальної дії.

Ключові слова: гіперестезія твердих тканин зубів, генералізований пародонтит, мінеральный обмін, ремінералізація емалі, глибоке фторування.

Гіперчутливість зубів є розповсюдженою скаргою серед стоматологічних пацієнтів, та часто є першою клінічною ознакою патології твердих тканин зуба при оголенні шийки і кореня зубів в результаті ретракції ясен при захворюваннях пародонту, яка обтяжує перебіг та ускладнює його лікування [1, с. 10, 2, с. 65, 3, с. 1]. Однією з основних причин виникнення гіперестезії є порушення мінерального обміну в твердих тканинах зубів, що призводить до зниження їх резистентності [4, с. 72]. Вона може бути відновлена шляхом введення в ці тканини мінеральних компонентів. Так, як демінералізація твердих тканин зубів розвивається, як правило, на тлі загальних та місцевих факторів, то при гіперестезії рекомендується застосування комплексної ремінералізуючої терапії з використанням засобів загальної і місцевої дії.

В умовах значної поширеності гіперестезії твердих тканин зубів (ГТТЗ) вибір та застосування методів ремінерізуючої терапії на стоматологічному прийомі стає все більш актуальним аспектом комплексного лікування. Ремінералізуюча терапія являє собою сучасну лікувально-оздоровчу технологію, яка спрямована на відновлення нормальної структури твердих тканин зуба [5, с. 141]. Незважаючи на значні досягнення стоматології, лікування даної нозології та ефективність використання запропонованих з цією метою засобів і методів не досить висока, а тому пошук адекватних засобів та методів ремінералізуючої терапії, які забезпечують підвищення резистентності твердих тканин зубів при гіперестезії залишається досить актуальним.

Мета дослідження – підвищення ефективності лікування пацієнтів із гіперестезією зубів при генералізованому пародонтиті.

Матеріал і методи дослідження. В клініці обстежено 128 хворих 18-71 років (чоловіків – 40, жінок – 88) із захворюваннями тканин пародонта. Серед пацієнтів, що досліджувались, абсолютну більшість склали хворі (81,3%) на генералізований пародонтит різного ступеня важкості. З них генералізований пародонтит I ступеня мали 39 пацієнтів (30,5%), генералізований пародонтит II ступеня – 43 (33,6%), генералізований пародонтит III ступеня – 22 (17,2%). Хронічний катаральний гінгівіт був діагностований у 21 (16,4%). На пародонтоз страждали 3 хворих (2,3%).

Серед оглянутих 128 пацієнтів з хворобами пародонту, гіперестезія зубів реєструвалася у 102 пацієнтів (79,7%). З них чоловіків – 32, жінок – 70. Встановлено, що гіперестезія зубів при рецесії ясен зустрічається в 2,3 рази частіше, ніж без клінічно вираженого порушення прикріплення. У хворих на генералізований пародонтит, що супроводується гіперестезією зубів ураження фронтальних зубів переважало над ураженням бічних в 1,4 рази. Локалізовані форми гіперестезії були наявні у 37 пацієнтів (36,3%), генералізовані форми виявляли у 65 пацієнтів (63,7%). Інтенсивність гіперестезії за Ю.А. Федоровим серед пацієнтів із захворюваннями пародонту була наступною: I ступінь гіперестезії було діагностовано у 45 хворих (44,1%), II ступінь – у 22 хворих (21,6%), III ступінь – 35 хворих (34,3%).

Лабораторно було визначено вміст кальцію (Ca) та фосфору(P) та Ca/P коефіцієнт в усіх твердих тканинах 38 зубів, видалених у практично здорових осіб 35-54 років внаслідок захворювань тканин пародонта та видалених за ортодонтичними показаннями.

Концентрації кальцію та фосфору в твердих тканинах зубів визначали окремо: Ca – за допомогою атомно – абсорбційної спектрофотометрії, P – фотоколорометричним способом.

Лікування хворих із гіперестезією зубів у межах проведеного нами дослідження ґрунтувалось на уявленнях про системний характер даної патології, що потребує, відповідно, комплексної терапії, яка включає не лише місцевий вплив на структурно-функціональний стан твердих тканин зубів, але й використання засобів загальної дії, здатних нормалізувати обмінні процеси в організмі, особливо їх кальцій-фосфорну складову. У зв'язку з цим, хворі, що брали участь у нашому дослідженні, були поділені на 2 групи залежно від способу корекції зазначеної патології. На підставі отриманих даних про особливості клінічного перебігу та поглиблення уявлень про патогенез гіперестезії при захворюваннях тканин пародонта були розроблені схеми лікування в залежності від перебігу гіперестезії при генералізованному пародонтиті (без рецесії та з рецесією ясен), та групової належності зубів (фронтальні та бічні).

На підставі отриманих даних лабораторних та клінічних досліджень були розроблені схеми лікування в залежності від перебігу гіперестезії при генералізованному пародонтиті (без рецесії та з рецесією ясен), та групової належності зубів (фронтальні та бічні). Основна група – 52 пацієнти з гіперестезією на тлі генералізованого пародонтиту, лікування яких проводили за запропонованими методиками. При гіперестезії фронтальної групи: без рецесії ясен – застосовували препарати для ремінералізації емалі зубів, курсом 15 аплікацій щодня, кратністю 2 рази на рік; з рецесією ясен – застосовували комбінацію препаратів для ремінералізації емалі та глибокого фторування шийки зуба кратністю 2 рази на рік. При гіперестезії бічної групи: без рецесії ясен – застосовували препарати для ремінера-

лізації емалі зубів курсом 10 аплікацій через день, кратністю 1 рази на рік; з рецесією ясен – застосовували комбінацію препаратів для ремінералізації емалі та глибокого фторування шийки зуба кратністю 1 рази на рік. За показаннями призначали кальційвмісні препарати загальної дії в дозуванні згідно інструкції виробника (наприклад: Кальцемін, Кальцемин Адванс) пацієнтам віком старше 50 років та жінкам в постменопаузальному періоді. Прийом загальних препаратів проводили під контролем вмісту Са в крові та сечі.

Контрольна група – 50 пацієнтів у яких була застосована традиційна схема лікування підвищеної чутливості зубів (Ю.А. Федоров, 1997), яка включала: загальне лікування – призначення гліцерофосфату кальцію протягом місяця. Місцеве лікування, для того, щоб зняти больові відчуття вже в перші дні лікування, хворим, крім аплікацій фосфатовмісних зубних паст, призначають електрофорез гліцерофосфату кальцію.

Результати клінічної ефективності проведеного лікування гіперестезії зубів оцінювали за динамікою змін відчуттів пацієнтів, клінічним перебігом та індексами: інтенсивності гіперестезії зубів (ІІГЗ), розповсюдженості гіперестезії зубів (ІРГЗ) та індексу ремінералізації (ІР). Терміни спостереження: до лікування, найближчі (через 10 діб, 1 місяць) та віддалені (6 місяців, 1 рік).

Статистичну обробку даних проводили методами варіаційної статистики в пакеті Statistica 6.0 for Windows.

Результати та їх обговорення. Встановлене системне зниження вмісту Са та Са/Р співвідношення в усіх твердих тканинах (емаль, дентин коронки, дентин корня, цемент) усіх груп зубів (різці, ікла, премоляри та моляри), видалених внаслідок пародонтиту, в порівнянні з видаленими при інтактному пародонті. Результати порівняння вмісту Са, Р та Са/Р співвідношення окремо в усіх твердих тканинах зубів, видалених внаслідок пародонтиту показали, що максимальне зниження вмісту Са в зубах, видалених внаслідок пародонтиту, були визначені в емалі та цементі кореня. Також, встановлено, що найбільше порушення мінерального обміну за показником Са/Р співвідношення має місце в твердих тканинах фронтальної групи зубів, видалених внаслідок пародонтиту, в порівнянні з бічними. На основі встановлених особливостей мінералізації твердих тканин зубів різної групової належності, обґрунтовано вибір засобів та термінів медикаментозного лікування хворих на генералізований пародонтит, що супроводжується гіперестезією зубів. Виявлені особливості мінералізації різних твердих тканин зуба при гіперестезії довели, що патогенетично спрямоване лікування, а саме насичення тканин Са потребують емаль та цемент кореня.

В основній і контрольній групах в перше відвідування значення ІРГЗ та ІІГЗ були майже однакові і становили, відповідно, 34,7±1,9% і 2,01±0,04 балів – в основній і 33,8±1,9% і 1,99±0,04 балів – в контрольній. Отримані результати лікування гіперестезії дентину за показниками ІІГЗ та ІРГЗ представлені в таблиці 1.

Так, через 10 діб після початку лікування вивчаємі показники були наступними: в основній групі ІРГЗ та ІІГЗ прийняли значення, відповідно, 4,02 ±1,03% і 1,06±0,03 балів (зменшилися в 8,6 разів та на 90%), в контрольній – 6,77 ±1,41% і 1,24 ±0,06 балів, що в 5,0 разів та на 60% менше в порівнянні з даними до початку лікування. Отримані показники індексів пацієнтів основної групи, були в 1,7 рази та на 17% меншими в порівнянні з контрольною групою, де була застосована традиційна схема лікування ($p<0,05$).

Далі показники індексів оцінювали через 1 місяць і в основній групі вони склали 6,98 ±1,22% і 0,76 ±0,01балів (в 5,0 та 2,6 рази менші, ніж до початку лікування), але вони декілька збільшилися в порівнянні з попереднім клінічним обстеженням. В контрольній групі значення ІРГЗ та ІІГЗ теж збільшилися в порівнянні з попереднім терміном обстеження і становили 10,61±1,04% та 1,28±0,03 балів. Але все ж таки вони були меншими в порівнянні з даними вихідного стану, а саме: відповідно, в 3,19 рази та на 55%. Таким чином, після проведеного лікування гіперестезії показники ІРГЗ та ІІГЗ були кращими в основній групі, де застосовували запропоновану схему лікування, ніж в контрольній групі: ІРГЗ на 50%, ІІГЗ на 70% ($p<0,05$). Через 6 місяців було встановлено подальше, хоча і незначне, підвищення ІРГЗ та ІІГЗ у пацієнтів з ГТТЗ в обох групах в порівнянні з показниками одразу після проведеного лікування. Так, в основній групі вони приймали значення ІРГЗ – 8,53 ±1,07% та ІІГЗ – 0,84 ±0,02 балів, що, відповідно, на 20% та 10% більше з попереднім оглядом, але все ж таки в 4,0 та 2,4 рази менше в порівнянні з початковим станом. В контрольній групі, де була застосована традиційна схема, ці показники зменшилися (в 2,7 рази та на 43%) в порівнянні з початковим станом, і склали, відповідно, ІРГЗ – 12,47±1,12%, ІІГЗ – 1,39±0,04 балів. Отримані значення в основній групі були, в 1,5 рази та на 65% меншими в порівнянні з відповідними показниками в контрольній групі.

Таблиця 1

Зміни індексів розповсюдженості та інтенсивності гіперестезії дентину

Група	Термін огляду	ІРГЗ (%)	ІІГЗ (бали)
Основна n = 52	До лікування	34,7±1,9	2,01 ±0,04
	Через 10 діб	4,02 ±1,03*	1,06 ±0,03*
	Через 1 міс	6,98 ±1,22*	0,76 ±0,01*
	Через 6 міс	8,53 ±1,07*	0,84 ±0,02*
	Через 1 рік	9,67±1,07*	1,11±0,03*
Контрольна n = 50	До лікування	33,8±1,9	1,99 ±0,04
	Через 10 діб	6,77 ±1,41*	1,24 ±0,06*
	Через 1 міс	10,61 ±1,04*	1,28±0,03*
	Через 6 міс	12,47 ±1,12*	1,39 ±0,04*
	Через 1 рік	15,03 ±1,21*	1,43 ±0,02*

*Примітка: * дані вірогідні порівняно з показниками до лікування ($p<0,05$).*

У віддалений термін (через 1 рік) продовжувалось підвищення показників ІРГЗ та ІІГЗ в контрольній та основній групах в порівнянні з попереднім терміном (6 місяців). У пацієнтів основної групи збільшились значення індексів на 13% та 32%, відповідно, але все ж таки вони залишилися меншими порівняно з результатами до лікування в 3,6 рази та на 81%. В контрольній групі значення індексів ІРГЗ та ІІГЗ через рік були 15,03±1,21% і 1,43±0,02 балів, що в 2,3 рази та на 40% менш ніж в порівнянні з даними до лікування, але в 1,2 та 1,02 рази більш ніж в порівнянні з попереднім терміном обстеження. Як і під час раніше проведених оглядів, показники індексів в основній групі були меншими (відповідно, на 68% і 17%) в порівнянні з контрольною.

Таким чином, найбільш стабільне та істотне поліпшення показників ІРГЗ та ІРГЗ спостерігалося в основній групі, де була застосована запропонована нами схема лікування гіперестезії, що виникла

на фоні захворювань тканин пародонта. В результаті проведеного дослідження в основній групі показники ІІГЗ та ІРГЗ впродовж термінів клінічного огляду (через 10 діб, 1, 6, 12 місяців) зменшувалися вірогідно більше, ніж в контрольній групі ($p<0,05$). Значення індексу ІРГЗ до початку лікування становило 34,7±1,9%, що відповідає генералізованій формі гіперестезії дентину. Після проведення лікування запропонованим методом значення ІРГЗ знизилися до 4,02±1,03%, що характерно для локалізованої форми вивчаємої нозології. Отримані дані вказують на обмеження розповсюдженності гіперестезії у найближчі терміни після проведеної терапії та збереження локальності процесу у віддалені терміни. Значення ІІГЗ в основній групі у вихідному відповідало ІІ ступеню важкості гіперестезії дентину, через рік він прийняв значення 1,11±0,03 балів, що характерно для І ступеню важкості. В основній групі протягом року значення ІРГЗ зменшилися в 3,5 рази, в контрольній в 2,3 рази, а значення ІІГЗ зменшилися, відповідно, в 1,8 і 1,4 рази.

Через 6 місяців після проведеного комплексного лікування ГТТЗ у хворих основної групи, ремісія була зафіксована у 34 пацієнтів (65,4%). В контролі, де хворим проводили комплексне лікування за традиційною схемою, ремісію спостерігали у 26 пацієнтів (52%). Через 1 рік у 29 пацієнтів (55,76%) з гіперестезією зубів при захворюванні тканин пародонта основної групи зберігався стан ремісії, який характеризувався позитивною динамікою всіх досліджуваних показників. У відповідному контролі кількість хворих, у яких фіксувався стан ремісії, був відмічений у 15 пацієнтів, що 25,76% менше в порівнянні з основною групою.

Як важливу характеристику стану твердих тканин зубів ми розглядали ступінь їх мінералізації. Початкові середні значення індексу ремінералізації зубів до лікування в основній та контрольній групах були співврозмірними. Через 10 діб після лікування гіперестезії ІР в обох групах вірогідно знизився в порівнянні з таким до лікування, відповідно, в 1,4 та 1,2 рази ($p<0,05$). Через 1 місяць після лікування вивчаємий показник був в 1,3 рази меншим в порівнянні з контрольною групою ($p<0,05$). Через 6 місяців отримані значення в основній групі були в 1,5 рази меншими в порівнянні з відповідним показником контрольної групи ($p<0,01$). Через 1 рік у пацієнтів основної групи значення індексу збільшились в 1,5 рази, але все ж таки він залишився меншим порівняно з результатами до лікування. На всіх етапах спостереження ІР в основній групі був вірогідно нижчим в порівнянні з контролем, що свідчить про більш виражений ремінералізуючий ефект запропонованого методу диференційного лікування гіперестезії зубів у хворих на генералізований пародонтит.

У віддалені терміни (через 6 місяців та 1 рік) в основній групі прояви гіперестезії зустрічалися відповідно на 13 та 26% рідше ніж в контролі, що свідчить про значно вищу клінічну ефективність та стійкість результату при використанні запропонованої методики.

Висновки. Таким чином, отримані дані свідчать про те, що розроблена схема диференційного застосування десенситайзерних препаратів локальної та загальної дії у хворих на генералізований пародонтит, що супроводжується гіперестезією зубів для лікування гіперестезії зубів має більшу клінічну ефективність та стійкість результату. Одночасно ці показники свідчать, що рецидиви гіперестезії – явище досить поширене, отже, для досягнення максимального ефекту пацієнти повинні знаходитись під постійним диспансерним наглядом з відповідною періодичністю, курс лікування теж потрібно повторювати.

Список літератури:

1. Білоклицька Г. Ф. Основні аспекти етіології, патогенезу, клініки та лікування цервікальної гіперестезії: [метод. реком.] / Г. Ф. Білоклицька, О. В. Копчак. – К., 2008. – 26 с.
2. Белоклицкая Г. Ф. Дифференциальные схемы лечения гиперестезии дентина при заболеваниях пародонта / Г. Ф. Белоклицкая, О. В. Копчак //Стоматология сегодня. – 2008. – № 3. – С. 65-69.
3. Воронова Ю. Н. Повышение эффективности лечения гиперестезии дентина с помощью озона у пациентов с заболеваниями пародонта: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. мед. наук: спец. 14.01.14. «Стоматология» / Ю. Н. Воронова// Москва, 2011. – 24 с.
4. Щварцнау В. І. Нормалізація мінерального обміну у ротовій порожнині при лікуванні гіперестезії зубів / В. І. Щварцнау, О. А. Макаренко, О. В. Деньга // Вісник стоматології. – 2005. – № 2. – С. 71-74.
5. Мисюра О. М. Порівняльний аналіз якісних характеристик засобів для глибокого фторування / О. М. Мисюра, Л. М. Білищук //Актуальні питання в лікуванні та профілактиці стоматологічних захворювань: матеріали ІІ міжнародної стоматологічної конференції студентів та молодих вчених, 8-9 лютого 2013 р. – Ужгород, 2013. – С. 141-143.

Ярова С.П., Гензицкая Е.С.
Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕМИНЕРАЛИЗИРУЮЩЕЙ ТЕРАПИИ У БОЛЬНЫХ С ГЕНЕРАЛИЗОВАННЫМ ПАРОДОНТИТОМ, КОТОРЫЙ СОПРОВОЖДАЕТСЯ ГИПЕРЕСТЕЗИЕЙ ТВЕРДЫХ ТКАНЕЙ ЗУБОВ

Аннотация
Поиск и апробация новых средств и методов для проведения реминерализующей терапии не теряют своей актуальности. На основании полученных данных лабораторных исследований была предложена схема дифференцированного применения десенситайзерних препаратов локального и общего действия у больных генерализованным пародонтитом, который сопровождается гиперестезией зубов, в зависимости от течения гиперестезии при генерализованном пародонтите (без рецессии и с рецессией десны), и групповой принадлежности зубов (фронтальные и боковые), и назначения кальцийсодержащего препарата общего действия.

Ключевые слова: гиперестезия твердых тканей зубов, генерализованый пародонтит, минеральный обмен, реминерализация эмали, глубокое фторирование.

Yarova S.P., Genzytskaya E S.
M. Gorky Donetsk National Medical University

EXPERIENCE USING REMINERALIZATION THERAPY IN TREATMENT OF DENTAL HARD TISSUES HYPERESTHESIA IN PATIENTS WITH GENERALIZED PERIODONTITIS

Summary
Search and testing of new tools and methods for remineralizing therapy does not lose its relevance. Based on the findings of laboratory studies suggested an desensitayzernih differentiated use of local drugs and common action in patients with generalized periodontitis, which is accompanied by hyperesthesia teeth, depending on the course in hypersensitivity generalized periodontitis (without recession and gingival recession), and group membership teeth (front and side), and the general purpose of the calcium-drug action
Keywords: hyperesthesia of hard dental tissues, generalized periodontitis, mineral metabolism, remineralization of enamel, deep fluoridation.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.237

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ ЗА ПРИЧЕТНІСТЬ ДО ЗЛОЧИНУ

Абакіна-Пілявська Л.М.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті запропоновано диференційований підхід до застосування заходів кримінально-правового впливу за такі діяння: причетність до злочину невеликої тяжкості не становить суспільної небезпеки; причетність до злочину середньої тяжкості являє собою кримінальний проступок; злочином визначається причетність до тяжких та особливо тяжких злочинів (окрім недонесення про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, яке становить кримінальний проступок).
Ключові слова: причетність до злочину, основний (попередній) злочин, заздалегідь не обіцяне приховування злочину, злочинця та наслідків злочину, заздалегідь не обіцяне придбання, отримання чи збут майна, здобутого злочинним шляхом, заздалегідь не обіцяне потурання злочину, недонесення про злочин, кримінально-правовий вплив.

Постановка проблеми. Чинне кримінальне законодавство України не закріплює причетність до злочину як самостійний інститут кримінального права, не містить родового поняття. Із існуючих кримінально-правових приписів не випливає чітких підстав притягнення до відповідальності всього кола причетних до злочину осіб. Така ситуація викликає ряд характерних проблем при кваліфікації правопорушень та існування окремого спектру протиправних діянь поза правовим полем.

Причетність до злочину – це умисне або необережне протиправне діяння (дія або бездіяльність) без ознак співучасті, яке пов'язане з основним (попереднім) злочином, що не сприяло та не обумовлювало його вчинення. Суспільна небезпека причетності до злочину полягає в тому, що така протиправна діяльність перешкоджає розкриттю та розслідуванню злочинів, викриттю винних осіб, що ускладнює роботу правоохоронних і судових органів. Тим самим порушується принцип невідворотності кримінальної відповідальності, не досягається мета відновлення соціальної справедливості, завдається шкода нормальному функціонуванню діяльності правоохоронних органів. При цьому чим більшим ступенем суспільної небезпеки характеризується основний (попередній) злочин, тим більшої шкоди суспільним відносинам може заподіяти причетність до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання причетності до злочину досліджувалися такими вченими, як: Г.І. Баймурзін, Ф.Г. Бурчак, А.О. Васильєв, Г.Б. Виттенберг, А.Я. Вишинський, Р. Р. Галіакбаров, В.С. Гелашвілі, М.К. Гнєтнєв, П.І. Гришаєв, А.В. Зарубін, О.Ф. Кістяковський, А.П. Козлов, М.Й. Коржанський, Н.С. Косякова, Г.О. Кригер, М.М. Лапунін, О.М. Лемешко, А.Д. Макаров, Н.А. Мирошниченко, А.А. Піонтковський, Н.Г. Радунцева, Б.Г. Разгільдієв, О.А. Свинарьова, К.М. Серьожкіна, П.Ф. Тельнов, Б.С. Утєвський, М.Х. Хабібуллін, М.Д. Шаргородський та інші.

Метою статті є визначення яким чином рівень суспільної небезпеки основного (попереднього) злочину впливає на причетність до такого злочину, як проявляється такий зв'язок та які його наслідки.

Виклад основного матеріалу. Злочином є передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. На противагу такому правопорушенню є різного роду відхилення від правомірної поведінки, які хоч і порушують правові приписи, але в силу своїх характеристик та особливостей не досягають інтенсивності злочину, не мають відповідного рівня суспільної небезпеки та не завдають суспільним відносинам шкоди. В аспекті мети цієї статті цікавить насамперед та межа, яка розділяє причетність та її протиправність і поведінку як таку, що не тягне за собою наслідків у вигляді кримінального покарання чи іншого обмеження прав та свобод особи.

Оскільки причетність до злочину містить похідний характер від основного (попереднього) злочину та залежить від ступеня суспільної небезпеки останнього, актуальним є встановлення та аналіз такого зв'язку. В свою чергу, основний (попередній) злочин – це суспільно небезпечне діяння (закінчений або незакінчений злочин), передбачене Особливою частиною КК України, яке передувало вчиненню причетного діяння та з приводу якого виникає причетність до злочину.

Відтак, в аспекті активного напрямку кримінально-правової політики гуманізації, вважаємо за необхідне визначити правову природу причетності до злочину невеликої тяжкості. Видається, що в силу незначного рівня суспільної небезпеки раціональним є визначення таких діянь, як ті, що не становлять суспільної небезпеки.

Основним моментом встановлення причетного діяння, яке за своїми сутнісними та кримінально-правовими ознаками не становить суспільної небезпеки, є відсутність останньої. Суспільна небезпека є загальною властивістю будь-якого злочину, яка виражається через закріплені законодавцем його об'єктивно-суб'єктивні ознаки. При визначенні рівня суспільної небезпеки причетного діяння необхідно враховувати ряд моментів, що на нього впливають.

Ознаки, що визначають оціночне поняття суспільної небезпеки, є нерівнозначними за змістом та за характером. Я.М. Брайнін зазначав, що суспільна небезпека злочину знаходить своє вираження через усі ознаки злочину, а саме у єдності всіх елементів складу злочину [1, с. 33-36]. Як зазначає Б. Лазарєв, суспільна небезпека обумовлюється саме наслідками діяння [2, с. 10].

Мова йде про важливість та значення об'єкта посягання [для прикладу, причетними діяннями, які не становлять суспільної небезпеки, не можуть бути ті, стосовно яких основний (попередній) злочин посягає на державний устрій, державну безпеку, основні природні права людини тощо, тобто є об'єктом злочину]. Обов'язково при правозастосуванні має враховуватися характер завданої шкоди, спосіб вчинення діяння, всі елементи суб'єктивної сторони діяння, характеристики самої особи, повторність вчинення (що виключає можливість визначення як такого діяння, що не становить суспільної небезпеки.

Отже, діяння, яке не становить суспільної небезпеки та не вимагає застосування заходів кримінально-правового впливу – це ті, склад яких

формально передбачено КК України, але характер завданої чи потенційної шкоди не є суспільно небезпечним. При цьому незначний рівень суспільної небезпеки у цьому разі означає, що така дія чи бездіяльність хоча і заподіяла охоронюваному КК України об'єкту посягання шкоду (створила загрозу завдання шкоди), але ця шкода не є істотною.

Відтак, причетне діяння до злочину невеликої тяжкості визначається як таке, що не містить суспільної небезпеки та не може завдати істотної шкоди охоронюваним суспільним відносинам, на основі того, що таке діяння причетної особи хоча й містить усі ознаки протиправного, однак не передбачає можливим завдання істотної шкоди суспільним відносинам, поставленим під охорону кримінальним законом, та не містять достатнього рівня суспільної небезпечності, що виправдовує відсутність необхідності застосування кримінальної відповідальності чи інших заходів кримінально-правового впливу, особливо у світлі процесу гуманізації кримінальної юстиції та напрямків її реалізації. Отже, відсутніми є необхідність, правові підстави та фактори соціальної і правової обумовленості встановлення заходів кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила діяння причетне до злочину невеликої тяжкості.

На основі аналізу етимологічних особливостей, кримінально-правової характеристики, рівня суспільної небезпеки, факторів соціальної обумовленості та нормативних положень є підстави для віднесення причетного діяння до злочинів середньої тяжкості до категорії кримінального проступку, спробуємо довести дану тезу.

Так, Концепцію реформування кримінальної юстиції «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» 2008 року спрямовано на гуманізацію кримінального законодавства. Указана Концепція зазначає віднесення до категорії кримінального проступку діяння, які чинним КК України визнаються злочинами невеликої тяжкості та мають незначний ступінь суспільної небезпеки. Так, головним критерієм розмежування між злочином та кримінальним проступком є рівень суспільної небезпеки [3].

Із точки зору М.М. Дмитрука, кримінальні проступки може бути визначено як систему неуправлінських проступків та злочинів, які пов'язані закономірними, типовими, загальними ознаками, що тягнуть відповідні рівню суспільної небезпеки кримінально-правові наслідки у виді покарань, альтернативних позбавленню волі, а також відсутність судимості [4, с. 14].

При відмежуванні злочину від інших видів правопорушень використовуються різні ознаки, серед яких: значення об'єкта посягання, тяжкість та характер завданої шкоди, спосіб вчинення діяння, місце, обстановка, форма вини, мета, мотив, характеристика суб'єкта вчинення діяння тощо.

Варто погодитися з тим, що суспільна небезпека є загальною властивістю злочину, яка має вираження у законодавчо закріплених об'єктивних та суб'єктивних ознаках діяння. Такою універсальною конструкцією суспільної небезпеки у чинному кримінальному законодавстві є передбачення певної ознаки діяння, а саме – завдання шкоди або створення реальної загрози її завдання охоронюваним суспільним відносинам.

Окрім того, кримінальний закон як підставу розмежування ступеня тяжкості злочину використовує певний вид покарання (позбавлення волі та штраф) та його розмір (для злочинів середньої тяжкості – позбавлення волі на строк не більше 5 років).

На думку А.І. Марцева, однією з особливостей кримінального проступку, на відміну від злочину, є відсутність такої ознаки, як суспільна небезпека, а також застосування заходів громадського стягнення, адміністративної відповідальності [5, с. 39-40]. А. Сахаров, підтримуючи ідею впровадження кримінального проступку, вважав, що санкції, які застосовувалися за адміністративні, цивільні, дисциплінарні проступки такі, як: арешт, позбавлення прав, виправні роботи – багато в чому схожі на покарання [6, с. 33].

Вбачається, що має існувати проміжна ланка – діяння менш суспільно небезпечного, ніж злочин та більш суспільно шкідливого, ніж адміністративне правопорушення – кримінальний проступок. Так, причетність до злочину середньої тяжкості займає «проміжне» місце між причетністю до злочину невеликої тяжкості та причетністю до тяжких чи особливо тяжких злочинів. Вважається, що для причетного до злочину середньої тяжкості діяння характерними є ознаки, які у доктрині кримінального права трактуються як характеристики категорії кримінального проступку.

Так, законодавець диференціює злочини за ступенем тяжкості на невеликої, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі. Чим вище ступінь суспільної небезпеки, тим суворіші та більші за розміром покарання передбачено у кримінальному законі. По аналогії визначається і характер суспільної небезпеки причетності до злочину на підставі ступеня тяжкості основного (попереднього) злочину, в силу похідного від останнього характеру причетного діяння. Оскільки, доведено, що причетність до злочину невеликої тяжкості не містить суспільної небезпеки, а причетність до тяжкого чи особливо тяжкого злочину законодавець відносить до категорії злочину (на прикладі ст.ст. 198 та 396 КК України), робиться висновок щодо існування «проміжного» між попередньо вказаними діяннями характеру суспільної небезпеки причетності до злочину середньої тяжкості.

Діяння, яке утворює причетність до злочину середньої тяжкості, містить зовні всі суб'єктивні та об'єктивні ознаки складу злочину, однак ключовим моментом розмежування є ступінь суспільної небезпеки такого діяння, характеру завданих збитків, шкоди тощо. Причетність до злочину середньої тяжкості не досягає рівня суспільної небезпеки, характерної для злочину, але завдає суспільним відносинам шкоди, і як наслідок, відбувається порушення прав, свобод та інтересів людини і громадянина, держави, суспільства в цілому. Саме в силу того, що таке причетне діяння завдає шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам, воно вимагає застосування відповідних заходів примусу та певної реакції з боку держави у відповідності до принципів невідворотності покарання, соціальної справедливості тощо.

Але: 1) у рамках напрямку кримінально-правової політики на сучасному етапі розвитку кримінального законодавства; 2) у зв'язку із завданням шкоди суспільним відносинам; 3) з урахуванням характеру суспільної небезпеки; 4) з урахуванням необхідності виконання визначених кримінальним законом завдань – пропонується причетність до злочину середньої тяжкості зараховувати до категорії кримінального проступку. Таким чином, реалізується певний компроміс між тенденцією зменшення репресивності кримінального покарання та необхідністю застосування певних заходів кримінально-правового впливу до особи, яка вчинила причетність до злочину середньої тяжкості.

Отже, доцільним та обґрунтованим є встановлення причетного діяння до злочину середньої тяжкості як кримінального проступку, із застосуванням до таких осіб тих покарань, яких буде встановлено до кримінальних правопорушень даного виду, настання тих кримінально-значущих наслідків, які будуть властивими кримінальним проступкам. Реалізація такої відповідальності має бути в аспекті загальної концепції внесення категорії проступку до кримінального законодавства України на тих же підставах та із застосуванням відповідних заходів державного примусу.

При застосуванні кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового впливу до осіб, винних у вчиненні причетності до злочину, варто керуватися загально установленими та регламентованими принципами притягнення до кримінальної відповідальності та покарання.

Причетність до тяжких та особливо тяжких злочинів необхідно визначати як злочини на підставі характеру та рівня їхньої суспільної небезпеки. Суспільна небезпека причетних діянь до злочинів такої тяжкості у дійсності визначається усіма ознаками злочину – і об'єктивною, і суб'єктивною сторонами, і суб'єктом, і об'єктом посягання. Однак, визначається вона не рівною мірою, причетність до особливо тяжкого злочину характеризується відповідно більш високим ступенем суспільної небезпеки, тяжкістю завданих чи можливих наслідків тощо. Провідними та визначальними для суспільної небезпеки причетного до тяжкого чи особливо тяжкого злочину є об'єктивні ознаки діяння, а серед них – об'єкт і наслідок злочину.

Для того, щоб диференціювати суспільну небезпеку причетних діянь до тяжких чи особливо тяжких злочинів, слід використовувати такі показники, як характер і ступінь суспільної небезпеки основного (попереднього) діяння. Характер суспільної небезпеки визначається поєднанням ознак об'єкта посягання (категорії порушених злочином суспільних відносин), злочинних наслідків (фізичних, економічних тощо), формою вини (умисної або необережної) і способу вчинення злочину. Ступінь суспільної небезпеки причетності до злочину – це кількісна характеристика суспільної небезпеки, шкоди, збитків та наслідків від такого діяння.

Беззаперечним є те, що особливо тяжкий злочин є більш суспільно небезпечним, ніж тяжкий. А відтак, і причетність до особливо тяжкого злочину має вищий ступінь суспільної небезпеки та характер завданої шкоди, у порівнянні з причетним до тяжкого злочину діянням.

Тому, причетність до особливо тяжкого злочину вимагає більш суворої реакції з боку держави, більшого покарання та обмежень прав особи, винної у її вчиненні. Вбачається, що реалізація такого диференційованого підходу має відбуватися в рамках передбаченої санкції за вчинений основний (попередній) злочин, але в обмежених розмірах, які будуть відповідати принципам доцільності, раціональності та економії репресивності на загальних засадах призначення покарання.

Так, у відповідності до положень ст. 65 КК України суд призначає покарання: у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Окрім того, особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання із числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Важливість суддівської діяльності з призначення покарання зумовлена, окрім іншого, ще й тим, що їй притаманний прогностичний характер, адже суддя, визначаючи конкретну міру кримінально-правового впливу, має зробити висновок про те, що обраного ним виду і розміру виправного впливу буде достатньо для досягнення цілей кримінального покарання. Ефективність кримінально-правового впливу на осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, зумовлюється багатьма факторами, у тому числі й оптимальними межами санкцій кримінального закону, їх обґрунтованістю [7, с. 209, 213].

Вбачається, що диференційований підхід до розмежування рівня та характеру суспільної небезпеки і наслідків злочину (у частині завдання шкоди) має реалізовуватися у призначенні судом покарання за причетність до тяжкого або особливо тяжкого злочину в рамках 1/4 від розміру санкції основного (попереднього) злочину, але не більше двох років позбавлення волі у тому разі, якщо має місце причетність до тяжкого злочину; та 1/3 розміру санкції основного (попереднього) злочину, але не більше п'яти років позбавлення волі у тому разі, якщо має місце причетність до особливо тяжкого злочину. Однак, для отримання принципів співрозмірності завданої шкоди суспільним відносинам та розміру покарання, доцільності, раціональності та соціальної справедливості, уникнення невиправдано суворої криміналізації, з урахуванням характеру суспільної небезпеки причетності до злочину, пропонується встановити граничну межу, обмеження для уникнення існування «вилки» санкції.

У кожному конкретному випадку призначення покарання за причетність до злочину правозастосовець має керуватися санкцією, яка передбачає покарання за закінчений основний (попередній) злочин, встановленою максимально можливою межею (1/4 та 1/3 від розміру покарання, встановленого за вчинення основного злочину) та з урахуванням ряду обставин, як то: особа злочинця, випадки повторності, характер об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого причетного діяння, необхідного для виконання завдання кримінального закону та досягнення мети виправлення особи. Таким чином, на підставі такого диференційованого підходу до покарання за причетність до злочину, вбачається, що причетне до тяжкого злочину діяння становить злочин невеликої тяжкості, а причетне до особливо тяжкого злочину діяння становить злочин середньої тяжкості.

Висновки і пропозиції. Аналіз характеру суспільної небезпеки причетності до злочину, об'єктивних та суб'єктивних ознак такого діяння, встановлення кримінально-правової природи такого правопорушення дає змогу розмежувати та встановити критерії оцінки протиправності поведінки причетної до злочину особи. Відповідно надані пропозиції щодо нормативного врегулювання визначеної проблематики можуть стати предметом подальших наукових пошуків.

Поряд з цим, за основу відмежування має бути покладено загальновизнану та законодавчо встановлену класифікацію злочинів згідно з характером та ступенем суспільної небезпеки, ряду галузевих принципів кримінального права, особливостей категорії кримінального проступку, вихо-

дячи з чого, пропонується: причетність до злочину невеликої тяжкості визначати як діяння, яке не містить суспільної небезпеки та не вимагає застосування заходів кримінально-правового впливу (до такого виду правопорушень діянь мають застосовуватися положення ч. 2 ст. 11 КК України); причетність до злочину середньої тяжкості визначити як кримінальний проступок і застосовувати у таких випадках відповідні до цієї категорії правопорушень кримінально-правові обмеження щодо причетної особи; причетність до тяжкого чи особливо тяжкого злочину слід вважати злочином; при притягненні до кримінальної відповідальності за причетність до тяжкого чи особливо тяжкого злочину суд має керуватися загальними засадами призначення покарання, враховувати ступінь суспільної небезпеки вчиненого причетного діяння, характер завданої шкоди та диференціювати вид та розмір застосованого покарання у рамках меж передбаченої санкції із співвідношенням з положеннями Загальної частини Кримінального кодексу України.

Список літератури:

1. Брайнін Я.М. Основні питання складу злочину / Я.М. Брайнін. – К. : Вища шк., 1959. – 239 с.
2. Лазарев Б. Административная ответственность / Б. Лазарев. – Москва : Москов. рабочий. – 1985. – 77 с.
3. Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів : Указ Президента від 08.04.2008 р. – № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.
4. Дмитрук М.М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.М. Дмитрук. – О., 2012. – 20 с.
5. Марцев А.И. Преступление: сущность и содержание : учеб. пособ. / Марцев А.И. – Омск : Высш. шк., милиции, 1986. – 65 с.
6. Сахаров А. Разграничение преступлений и иных правонарушений / А. Сахаров // Социалистическая законность. – 1974. – № 7. – С. 33.
7. Туляков В.О. Призначення покарання / В.О. Туляков, А.С. Макаренко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1. – С. 208–227. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/13.pdf

Абакина-Пилявская Л.Н.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ЗА ПРИКОСНОВЕННОСТЬ К ПРЕСТУПЛЕНИЮ

Аннотация
В статье предложен дифференцированный подход к применению мер уголовно-правового воздействия за такие деяния: прикосновенность к преступлению небольшой тяжести не является общественно опасным деянием; прикосновенность к преступлению средней тяжести являет собой уголовный проступок; преступлением является прикосновенность к тяжким и особо тяжким преступлениям (кроме недонесения о тяжком или особо тяжком преступлении, которое составляет уголовный проступок).
Ключевые слова: прикосновенность к преступлению, основное (предыдущее) преступление, заранее не обещанное укрывательство преступления, преступника и последствий преступления, заранее не обещанное приобретение, получение или сбыт имущества, добытого преступным путем, заранее не обещанное попустительство преступления, недонесение о преступлении, уголовно-правовое воздействие.

Abakina-Pilyavska L.M.
National University «Odessa Law Academy»

CRIMINAL LEGAL EFFECT FOR IMPLICATION TO THE CRIME

Summary
There was proposed a differentiated approach to the application of penal exposure for such actions: the implication to the minor offense does not constitute a public danger; implication to the misdemeanor is a criminal offense; crime is defined as implication to serious, especially serious crimes (except for failure to report a serious or especially serious crime, which is a criminal offense).
Keywords: implication to the crime, the main (previous) crime, concealment of the crime, the offender and the consequences of the crime not previously promised, purchasing, receiving, or sale of property obtained by crime not previously promised, condoning crime not previously promised, failure to report a crime, criminal legal effect.

УДК 343.148

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПОМИЛКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Абрамова В.М.
Київський університет ринкових відносин

У статті надано аналіз сутності помилки судового експерта на підставі методології ефективної діяльності. Виявлені ознаки, які характеризують помилку як негативне явище. Обґрунтована класифікація експертних помилок. Надано аналіз умов та причин їх виникнення в експертній діяльності. Узагальнено негативні наслідки помилок при проведенні експертиз.
Ключові слова: помилка, експерт, експертиза, експертна діяльність, висновок експерта, класифікація експертних помилок.

Постановка проблеми. В умовах формування правової держави, демократизації судочинства підвищується значення такого виду доказів як судова експертиза. Судово-слідча практика показує, що висновки експертизи містять важливі фактичні дані, що необхідні для успішного розслідування різного роду злочинів, а також для правильного розгляду цивільних, кримінальних, господарських справ і, в решті-решт, укріплення гарантій дотримання прав і законних інтересів громадян у відповідності до положень Конституції України. На жаль сьогодні, не зважаючи на те, що здійснюється активна і цілеспрямована діяльність співробітників судово-експертних установ щодо пошуку нових, ефективних форм і методів забезпечення якості експертних висновків, створенню надійної доказової бази заважають помилки при проведенні досліджень. Експерти, як і будь-які інші люди, не застраховані від помилок у своїй діяльності.

На жаль, незважаючи на те, що висновки експертиз піддаються оцінці слідчого та суду, помилки в них виявляються не завжди, що не виключає в подальшому виникнення слідчих та судових помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалась лише з окремих позицій. Розробка проблеми помилок в діяльності судових експертів при проведенні досліджень, була розпочата порівняно недавно. Окремі аспекти проблеми у свій час були піддані аналізу в працях ряду авторів. У загальному вигляді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх роботах А.І. Вінберг, І.М. Каплунов, Р.С. Бєлкін, А.К. Педенчук, Г.Л. Грановський, Г.Є. Макушкина, І.Г. Вермель, Л.В. Кочнєва, Н.І. Клименко, Н.А. Паліашвілі, А.Ю. Краснобаєва. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л.А. Вінберг, Л.М. Бєдрин, А.А. Солохин, М.А. Бронникова, Г.В. Кружкова, А.Ю. Коміссаров, Н.М. Дяченко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літератури показує, що про однозначність визначення помилки в діяльності людини говорити ще рано. Сьогодні як і раніше спостерігаються різні позиції щодо визначення поняття, розуміння сутності і правової природи експертних помилок. Не остання роль у цьому належить і різним науковим підходам до розуміння загального поняття помилки в діяльності людини.

Позитивно оцінюючи роботу вчених, які внесли значні здобутки у розробку даної проблеми, необхідно, разом з тим зауважити, що не всі її аспекти досліджені повно отримали своє вирішення. Таким чином проблема і сьогодні не отримала глибокого і всебічного розгляду, а помилки у експертній практиці залишаються нерідким явищем.

Мета статті. У зв'язку з викладеним вище, головною метою цієї праці є з'ясування сутності, видів та умов виникнення помилок, що зустрічаються в діяльності судового експерта. Враховуючи складність і багатогранність процесів, що є основою експертної діяльності, в основу дослідження помилки покладено праксеологічний підхід.

Виклад основного матеріалу. Небезпечність помилок, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть стати причиною помилок у діяльності слідчих та судових органів. Помилка експерта викликає комплекс негативних ефектів, що багатопланово характеризують її «ціну». «Ціна» помилки судового експерта залежить від ступеню її проникнення в діяльність інших суб'єктів і розглядається з різних позицій. Насамперед, представляється, що «ціна» помилки це те, чим приходиться розплачуватися суб'єкту, який її допустив, іншим суб'єктам, зв'язаним з його діяльністю, суспільству в цілому. Вона може бути як матеріального, так і морального характеру.

Ніж глибше експертна помилка проникає в судочинство, тим дорожче вона коштує нашому суспільству, тому що процес встановлення істини усе більше деформується, викликаючи нові помилки слідчих, суддів і прокурорів. З погляду необхідності забезпечення ефективності експертної діяльності варто говорити про «ціну» експертної помилки з позиції негативних наслідків, зумовлених помилками експерта.

По-перше, це, насамперед, зниження якості й ефективності діяльності експерта і підрозділи (установи) у цілому, формування думки про некомпетентність, необ'єктивність працівників експертних підрозділів, дискомфортний стан експерта, викликаний виявленою помилкою.

По-друге, це необхідність проведення додаткових слідчих дій з усунення експертної помилки, збільшення строків розслідування.

По-третє, це формування негативної суспільної думки про можливості забезпечення захисту прав і інтересів громадян, діяльності правоохоронних органів у цілому.

Помилки, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть привести до помилок у діяльності слідчих та судових органів і завдати суттєвої шкоди правосуддю, законним інтересам громадян і установ, збільшити терміни розслідування і судового розгляду справ.

З погляду на те, що загальне поняття помилки визначене на основі синтезованих даних різних галузей знань, не відображає специфічності діяльності судового експерта при проведенні експертиз, виникла потреба у виявленні специфічних ознак

експертної помилки. По-перше, помилка судового експерта є результат не наміру чи необережності, а лише ненавмисних дій чи бездіяльності. По-друге, експертна помилка реалізується у експертній діяльності. По-третє, – її суб'єктом є судовий експерт. По-четверте, вона виражається у формі неправильних висновків експертизи. Наявність ознак помилки судового експерта дозволяє відрізнити помилковий висновок експерта від свідомо неправильного висновку, тобто помилку експерта від злочину проти правосуддя.

На підставі аналізу різних точок зору, що зустрілися у літературі, зазначених ознак з урахування періодів розвитку, помилкою судового експерта можна вважати – його ненавмисні неправильні дії або бездіяльність в процесі експертного дослідження, котрі реалізуються у висновках через неправильне отримання і переробку інформації на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, обумовлені психічними, соціальними, біологічними якостями експерта.

Разом з тим, визначення поняття помилки судового експерта при проведенні експертиз не знімає питання щодо критерію визнання висновку помилковим, про те, як її можна розпізнати в процесі встановлення істини, особливо, якщо по справі було призначено декілька повторних експертиз і отримані різні, суперечливі висновки. Користуючись філософським положенням, що критерієм істини є практика, можна запропонувати три шляхи вирішення питання, чи є висновок експерта помилковим: процесуальний, методичний і оціночний.

Процесуальний передбачає можливість призначення декількох експертиз з одних і тих питань як засобу перевірки попередньо виконаних експертиз.

Методичний має непроцесуальний характер реалізації і передбачає можливість направлення спірних висновків експертиз на відповідні секції Науково-методичної ради. Досвідчені члени ради приймають остаточне рішення по питаннях, що були поставлені перед експертами.

Оціночний здійснюється слідчим чи судом під час оцінки висновку експерта по справі. Одним з найбільш суттєвих критеріїв оцінки правильності висновку експерта є його відповідність іншим безперечно встановленим матеріалам справи. Враховуючи, що остаточно про винність особи від імені Держави проголошує суд, то й остаточним критерієм істинності висновку експерта сьогодні є судова практика. Але і її не можна абсолютизувати. Критерій істини ніколи не може по самій суті справи підтвердити або спростувати повністю будь-яке людське уявлення. Оцінка висновку здійснюється за внутрішнім переконанням судді. Тому не можна говорити про абсолютність критерію істинності судової практики, що само по собі не виключає і судових помилок. Оцінка експертизи для осіб, які не володіють спеціальними знаннями, часто є складним процесом, а помилковий висновок або навмисно неправильний негативно впливає на процес встановлення істини. З цієї причини можуть припускатися судові помилки. Тому можна вважати за доцільне комплексний підхід до проблеми критеріїв правильності висновку експерта – розробку системи критеріїв його оцінки.

Імовірність виникнення помилки залежить від цілого ряду особливостей пізнавального процесу судового експерта, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вперше на їх існування звернув увагу Г. Л. Грановський [4]. На нашу думку, насамперед, особливості пізнання судового експерта пов'язані із об'єктивними чинниками, що характеризують особливості відображення інформації щодо події (ретроспективність, викривленість, обмеженість, фрагментарність). Ми цілком приєднуємось до думки М. Я. Сегая, який вважає, що для формування достовірного висновку експерт змушений мінімізувати ризик виникнення помилок шляхом правильно обраної стратегії пізнання відображеної інформації шляхом сумування додаткової інформації, котра міститься у паралельних, зворотних, зустрічних зв'язках, використання всіх трьох методів вирішення експертних задач (діагностичного, ідентифікаційного, ситуалогічного) експертиз [8, с. 46]. Відповідні рекомендації повинні міститись у методиках дослідження. Однак сьогодні не всі об'єкти, які потрапляють до поля зору експерта, достатньо пізнані. Іноді методики для їх дослідження взагалі відсутні, або не містять об'єктивних відомостей щодо ознак об'єктів та критерії їх оцінки. У таких складних ситуаціях навіть досвідчені експерти можуть припускатися помилок.

Розширення обсягу інформації при дослідженні зазначених слідів завдяки використанню технічних засобів не завжди досягається через їх відсутність або недостатню чутливість. В результаті неповнота відомостей про властивості ознак призводить до неправильних висновків.

Однак, чи виникне помилка, буде залежати від експерта, тобто від його суб'єктивних якостей, які обумовлюють індивідуальність пізнання. Особливості пізнання на всіх рівнях (відчуття, сприйняття, уявлення, мислення) обумовлені впливом суб'єктивних умов, котрі за певних обставин можуть стати причинами виникнення помилок. Суб'єктивні умови кореняться в характері відчуття, сприйняття, мислення і фізичних дій експерта. Вони можуть бути віднесені до трьох груп: відсутність досвіду, незадовільний рівень знань (характеризують недостатню професійна компетенцію експерта), обмеженість часу, завантаженість (викликають порушення методичних та процесуальних вимог, призводять до поверхового неповного дослідження), наявність дефектів, недостатня чутливість природних органів експерта, психічні якості, невідповідні особистісні якості експерта (обумовлюються індивідуальними психофізіологічними властивостями).

Проте поділ умов виникнення помилок на об'єктивні і суб'єктивні досить відносний. Дуже часто умови взаємообумовлені і діють у комплексі. Наприклад, неправильна оцінка ознак може виникати як через недостатню чутливість приладів, так і дефекти органів відчуття або сприйняття.

Таким чином, можна зазначити, що особливості експертного пізнання, які викликають помилки, пов'язані з наявністю недоліків, котрі не завжди призводять до неправильного висновку, однак потенційно містять помилку і створюють умови для її виникнення. Такий висновок підтверджується результатами аналізу взаємного рецензування експертиз експертними підрозділами МВС України, які показали, що від 60 до 80 % висновків експертів містять недоліки [1, с. 186-193]. Останні дослідження свідчать, що ці тенденції зберігаються [6, с. 1]. Однак це не означає, що всі висновки, в яких виявлено недоліки, є помилковими. Слід цілком підтримати позицію Н. І. Клименко, яка вважає, що умови стають причинами тільки тоді, коли вони викликають наслідки – помилку [5, с. 132].

Вплив на процес пізнання різноманітних факторів обумовлює неоднорідність помилок, що потребує їх класифікації. Підставою для класифікації є найбільш суттєві науково обґрунтовані й об'єктивні ознаки. Певне уявлення щодо видів

помилок судових експертів було сформовано на підставі матеріалів повторних експертиз, оглядів про результати діяльності експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України, звітів про результати роботи СЕУ МЮ України, матеріали анкетування співробітників експертних підрозділів, літературних джерел.

Вивчення та аналіз цих матеріалів дозволив, в цілому погоджуючись з Р. С. Бєлкіним та А. Ю. Краснобаєвою, запропонувати класифікацію помилок судового експерта при проведенні експертиз [2, с. 187-188; 3, с. 59-66; 7, с. 13]. У її основі лежить характеристика сторін процесу експертного дослідження. Підставою класифікації є ділення експертних помилок за змістовною сутністю. Згідно з нею експертні помилки поділяються на нормативно-правові (процесуальні), методологічні, організаційно-управлінські.

Першу групу складають нормативно-правові (процесуальні) помилки. Вони виникають тоді, коли експерт при проведенні експертизи не дотримується норм закону, що регламентують проведення експертизи. Аналіз судової, слідчої, експертної практики показав, що процесуальні помилки відбуваються внаслідок:

1. Вирішення питань правового характеру: а) щодо винності і відповідальності осіб, які причетні до вчинення злочину; б) щодо юридичної оцінки фактів і їх кваліфікації.

2. Вирішення питань, які не були поставлені перед експертом (експертна ініціатива) не на підставі спеціальних знань;

3. Вирішення питань без використання права запиту додаткових матеріалів на недостатній кількості порівняльних матеріалів і відсутності відомостей щодо обставин справи.

4. Формулювання висновку щодо оцінки правильності первинної експертизи.

5. Використання правової термінології («підроблений бланк», «підлог», «шахрайство» тощо).

Експертні помилки можуть бути допущені при пізнанні сутності, властивостей, ознак об'єктів експертного дослідження. Такі помилки віднесені до другої групи і називаються методологічними. Відображення в свідомості експерта об'єкта дослідження, котре не відповідає об'єктивним властивостям, що характеризують цей об'єкт. Їх можна підрозділити на психологічні, логічні і фактичні (предметні). Методологічні (психологічні, логічні і предметні) помилки складають значну частину всіх помилок.

Психологічні помилки – помилки відчуття, сприйняття, уявлення, пам'яті і мислення. Вони проаналізовані на прикладі експертиз, при проведенні яких судовими експертами неправильно інтерпретувалась інформація, котра відобразилась у слідах (негативний слід пальця руки порівнювався з позитивним), хибно сприймались ознаки, перебільшувалась їх значущість (варіаційність ознак сприймалася як розбіжності), виключення притаманних об'єкту ознак (експерт не помітив дрібних особливостей рухів при виконанні підписів).

Психологічні помилки в свою чергу можна поділити в наступний спосіб:

1. Помилкове розчленування, подрібнення цілісного об'єкта, явища, події, дії на незалежні та непов'язані між собою частини (не визначення факту виконання рукописного тексту або текстів в різних документах однією особою).

2. Помилкове об'єднання різних, непов'язаних самостійних об'єктів, явищ, фактів у загальне ціле, котрим ці факти в дійсності не були.

3. Помилкове перебільшення або зменшення реальних розмірів, тривалості, сили, яскравості, інтенсивності, а також помилкова трансформація, тобто викривлення форми, морфологічних ознак структури в результаті хибного сприйняття об'єкту.

4. Помилкове додання та наділення або виключення, пропущення ознак об'єктів. Помилкове ототожнення та встановлення схожості різних об'єктів та осіб, і навпаки – помилкове розрізнення одного й того ж чи однорідних об'єктів (помилки розпізнання)

Логічні помилки, тобто помилки, зв'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Логічні помилки у висновках судових експертів виявлені у зв'язку із недотриманням ними законів формальної логіки, коли висновок експерта не випливає з результатів дослідження, суперечить дослідницькій частині, базується на недостатній сукупності ознак (у синтезуючий частині експерт вказує, що куля вистріляна зі зброї, яка має правий нахил полів нарізів, а у висновку – зі зброї, яка має лівий нахил полів нарізів).

Фактичні (предметні) помилки виникають у результаті перекрученого уявлення про відносини між предметами об'єктивного світу. Фактичні помилки можуть виникати через використання неіснуючої термінології, використання застарілих, неналежних методів і методик. Характеристика фактичних помилок надана на прикладі висновків судових експертів, котрі визнані помилковими у зв'язку із використанням неналежних методик або методів, технічних засобів, які не дозволили отримати повну інформацію про об'єкти (неправильний вибір розчинників, використання мікроскопів з недостатнім збільшенням, використання методів, які при певних умовах дають значний відсоток помилок, використання неточних довідкових даних для розрахунків, застосування неправильної термінології).

В процесі аналізу висновків повторних експертиз дозволив виявити помилки третьої групи, котрі обумовлені неправильними діями експерта або його бездіяльністю, виникають через порушення, невиконання належного і віднесені нами до організаційно-управліньських. У цій групі можна виділити помилки, які полягають у неправильній послідовності дій, виборі засобів або використанні несправних приладів, порушенні правил експлуатації складних технічних пристроїв, неправильному застосуванні методики, неправильних розрахунках, виборі параметрів, коефіцієнтів, описках.

Аналіз експертної практики свідчить про те, що частіше всього зустрічаються методологічні помилки та організаційно-управлінські.

Разом з тим, слід зазначити, що розмежування помилок має відносний характер, тому іноді одні помилки обумовлюють виникнення інших (помилки недогляду через недостатність матеріалів тягнуть психологічні помилки через неправильну оцінку ознак, тощо).

Висновки і пропозиції. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що помилка судового експерта характеризується певними ознаками, які відображають специфічність його діяльності, тобто містить праксеологічний аспект. На виникнення експертних помилок впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, знання яких дозволяє поділити помилки на види і в подальшому визначити шляхи їх подолання.

Список літератури:
1. Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.М. Абрамова. – Київ, 2005. – 205 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. / Р. С. Белкин. – М.: НОРМА, 2001. – 237 с.
3. Белкин Р. С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р. С. Белкин, А. К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: Сб. науч. трудов. – М.: ВНИИСЭ, 1987. – С. 59-66.
4. Грановский Г. Л. Природа, причины экспертных ошибок и пути их устранения / Г. Л. Грановский // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы: Экспресс-инфоромация. – М.: ВНИИСЭ, 1983. – Вып. 2. – С. 1-9.
5. Клименко Н. И. Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н. И. Клименко // Проблема дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов. – К.: Киевский ун-т, 1988. – С. 126-133.
6. Копильченко Т. Ю. Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т. Ю. Копильченко. – Київ, 2010. – 18 с.
7. Краснобаева А. Ю. Экспертные ошибки: причины, последствия, профилактика: автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. Ю. Краснобаєва. – Волгоград, 1997. – 25с.
8. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К.: Ін Юре, 1997. – 174 с.

Абрамова В.М.
Киевский университет рыночных отношений

ПРАКСЕЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПОНИМАНИЮ ОШИБКИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОГО ЭКСПЕРТА

Аннотация
В статье дан анализ ошибки судебного эксперта на основе методологии эффективной деятельности. Выявлены признаки, которые характеризуют ошибку как негативное явление. Обоснована классификация экспертных ошибок. Проведен анализ условий и причин их возникновения в экспертной деятельности. Обобщены негативные последствия экспертных ошибок при проведении судебных экспертиз.
Ключевые слова: ошибка, эксперт, экспертиза, экспертная деятельность, заключение эксперта, классификация экспертных ошибок.

Abramova V.M.
Kiev University of Market Relations

PRAXEOLOGICAL APPROACH TO UNDERSTANDING MISTAKE IN PERFORMANCE OF JUDICIAL EXPERTS

Summary
The article examines the concept, features, types of mistakes of judicial expert. Provides analysis of conditions and their causes in expert activities. Discovered negative consequences of errors during the examinations. Substantiated classification of expert's mistakes. Analyzed conditions and their causes in expert's activities. Summarized the negative effects of mistakes during the of judicial expert examinations.
Keywords: mistake expert, expertise, expert activity, expert opinion, expert classification mistake.

УДК 347.73:336.225.611/64 (477)

ЗАГАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ПОДАТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Боднарук Ю.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Анотація
В цій статті розглянуті підстави припинення податкового зобов'язання (боргу). У ході дослідження проводиться співставлення з деякими підставами припинення зобов'язань у цивільному праві. Системний аналіз норм чинного законодавства дозволив критично підійти до змісту ст.37 ПК України (норма загального характеру), в якій описані підстави припинення податкових зобов'язань. Дана характеристика таких загальних підстав припинення податкового зобов'язання (боргу) як належне його виконання, залік зустрічних однорідних вимог, прощення боргу кредитором, списання безнадійного податкового боргу (припинення неможливістю виконання). Розглянуто вимоги належного виконання податкового зобов'язання.
Ключові слова: податковий обов'язок, податкове зобов'язання, податковий борг, підстави припинення податкового зобов'язання, сплата податку, залік податку, безнадійний податковий борг.

Постановка проблеми. Категорія «зобов'язання», розроблена ще дав-ньоримськими юристами, звичайно асоціюється із цивільним правом. Щодо універсальності, можливості застосування її інструментарію в інших галузях права, в т.ч. в цілях публічно-правового регулювання, точаться суперечки. Не поглиблюючись у цю дискусію, автор поділяє думку тих дослідників (Е. Годеме, С.В. Запольський, М.В. Карасьова, А.І. Худяков, А.Т. Шаукенов та ін.), які вважають, що немає жодних підстав для відмови у розвитку і застосуванні такої правової категорії як податкове зобов'язання [1, с. 210].

Встановлення моменту припинення податкового зобов'язання має важливе практичне значення, оскільки стосовно такого зобов'язання у держави не може бути «претензій» до платника податку: таке зобов'язання не погашається примусово, особа не притягується до юридичної відповідальності й не зазнає інших негативних наслідків, пов'язаних із неналежним виконанням. Правильне і точне встановлення таких підстав у законі є необхідним і дозволить уникнути багатьох непорозумінь і податкових спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Підстави припинення податкового зобов'язання звичайно згадуються в більшості підручників з фінансового чи податкового права [див. напр. 2, 3]. На рівні дисертаційного дослідження слід відмітити роботу Храброва А.О. [4], проте в ній розглянуто далеко не всі підстави припинення податкового зобов'язання, й вказане дослідження базується на законодавстві десятирічної давнини. Крім того, видається, що в співставленні й аналізі підстав припинення цивільних (приватноправових) зобов'язань із підставами припинення податкових зобов'язань (що є публічно-правовими) міститься серйозний потенціал для вдосконалення правового регулювання останніх, чого раніше не робилось.

Метою цієї статті є встановлення загальних й особливих видів та правових характеристик підстав припинення податкового зобов'язання як зобов'язання публічного на базі порівняльного аналізу з відповідними підставами припинення цивільних зобов'язань. В результаті проведеного аналізу спробуємо виявити недоліки правового регулювання цих питань в ПК України та намітити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-яке зобов'язання, податкове виникає, змінюється і припиняється у зв'язку з певними юридичними фактами, підставами. Видається, що серед цих підстав, мабуть, є загальні, універсальні, які не зазнають впливу фактору методу правового регулювання, що в рівній мірі можуть бути застосовані як в приватному, так і в публічному праві. В той же час не виключено існування й особливих, викликаних потребами тієї чи іншої галузі права, чи застосування яких виключається в публічній сфері в силу специфіки відносин.

Перш за все, слід відмітити, що вітчизняний законодавець спробував поєднати в ПК України два підходи, що по суті протистоять один одному, – використання в податковому праві в якості базової категорії «податковий обов'язок» (що раніше було реалізовано в ПК РФ) та паралельного використання категорії «податкове зобов'язання» (яка була базовою в Україні до прийняття ПК [5], реалізована як базова в ПК Республіки Казахстан). Результат виявився, на нашу думку, не зовсім вдалим. Так, в основному податковому законі нашої держави і податкове, і грошове зобов'язання платника податків тепер визначені як «сума коштів», а не як зобов'язання сплатити певну суму коштів до бюджету, що є цілком некоректним, оскільки «сума коштів» і «зобов'язання» – поняття різного порядку. Схожої думки дотримується І.Л. Самсін. Важко не погодитись з його пропозицією «відійти від поширеного на сьогодні сприйняття податкового зобов'язання лише як суми податку [6, с. 28].

Більше того, системний аналіз положень ст.ст. 36-38 ПК України свідчить про те, що законодавець, визначаючи підстави виникнення, зміни та припинення податкового обов'язку (який є трикомпонентним і включає обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені законом) пов'язує такі наслідки лише зі сплатою податку. В світлі наведеного, вважаємо, що в ст.37 ПК законодавцем визначені підстави виникнення, зміни та припинення податкового зобов'язання/ боргу (податкового обов'язку в частині сплати податку, збору).

Як відомо, цивільне зобов'язання припиняється належним його виконанням (ст.599 ЦК України). Не є виключенням й податкове зобов'язання.

Так, виконанням податкового обов'язку законом визнається сплата в повному обсязі платником відповідних сум податкових зобов'язань у встановлений податковим законодавством строк. Сплатою сум податкового зобов'язання в повному обсязі, є

сплата такої суми, що відповідає (або не є меншою) ніж сума узгодженого податкового зобов'язання.

Належним виконанням податкового зобов'язання є своєчасне його виконання. Відповідно до п. 57.1 ст. 57 ПК України платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого законом для подання податкової декларації. Аналогічно на протязі 10 днів сплачується податкове зобов'язання і при обчисленні суми податковими органами, але з моменту вручення податкового повідомлення-рішення (п. 57.3 ст. 57 ПК України). Законодавством передбачені деякі особливості для сплати окремих видів податків.

Видається, що до вимог належності виконання податкового зобов'язання слід віднести форму і валюту платежу. Так, сплата податків та зборів здійснюється в грошовій формі. Натуральна форма сплати податків і зборів як така, що не відповідає принципу рівності оподаткування, вже не застосовуються, хоча донедавна (до прийняття ПК) вона була можлива при виконанні угод про розподіл продукції. Податки і збори повинні сплачуватись у національній валюті України, крім випадків, передбачених ПК України або законами з питань митної справи. На сьогодні такі ситуації нормативно не передбачені.

Слід також звернути увагу і на таку важливу вимогу щодо погашення податкового зобов'язання як адресність зарахування податку. На практиці непоодинокими є випадки, коли платник податку у платіжному документі зазначає помилкові реквізити для перерахування коштів в якості податку, збору, пені тощо. Це може бути результатом необачності самого платника чи неналежного виконання податковим органом обов'язку по доведенню реквізитів казначейських рахунків для перерахування відповідних податків і зборів.

Серед реквізитів, які найчастіше зазначаються помилково, можуть бути: назва податку, код бюджетної класифікації, номер рахунку отримувача та ін. Чи можна вважати належним виконанням податкового зобов'язання перерахування правильної суми коштів за платіжним документом з помилково вказаними реквізитами? Однозначної відповіді на це питання податковий закон не містить. Узагальненої позиції фіскального органу (після прийняття ПК) чи вищих судових інстанцій поки що немає.

Позиція податківців полягає в тому, що при зазначенні неправильних платіжних реквізитів або коду бюджетної класифікації податкове зобов'язання не вважається погашеним з усіма наслідками, що з цього витікають [7]. Суди не є настільки категоричними в покладанні відповідальності на платника. Ними оцінюються, зокрема, такі обставини справи: які саме реквізити були вказані невірно, чи була подана заява про перерахування помилково сплачених коштів в рахунок сплати того податку, який мав бути сплачений за наміром тощо [8].

Нормативним підставами для протилежних висновків суб'єктів правозастосування є, зокрема, такі положення законодавства. З одного боку, згідно з пунктом 3 розділу II Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті відповідальність за правильність заповнення реквізитів розрахункового документа, у тому числі номерів рахунків, кодів банків і кодів бюджетної класифікації несе особа, яка оформила цей документ і подала його до обслуговуючого банку, тобто платник податку. З іншого боку в рішеннях суду простежується наступна правова позиція.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України (п. 9.3 ст. 9 ПК України). Пунктами 4 і 5 ст. 45 БК України встановлено, що податки і збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок. Податки та збори (обов'язкові платежі) вважаються зарахованими в дохід Державного бюджету з дня їх зарахування на єдиний казначейський рахунок.

Поняття «єдиний казначейський рахунок» закріплене в Положенні про єдиний казначейський рахунок», затвердженому Наказом Державного казначейства України від 26.06.2002р. № 122, та визначається як консолідований рахунок, відкритий Державному казначейству України в Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України.

Єдиний казначейський рахунок консолідує кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, коштів інших клієнтів, обслуговування яких здійснюється органами Державного казначейства України та регламентується законодавством (п. 2.1 цього Положення).

Також зі змісту п.п. 2.2 і 2.3 Положення про Єдиний казначейський рахунок слідує, що всі сплачені податки і збори (обов'язкові платежі), незалежно від того, до якого бюджету вони сплачені, в будь-якому випадку зараховуються та акумулюються на один консолідований рахунок – єдиний казначейський рахунок, а зарахування податку на відповідний рахунок має значення лише для обліку коштів [9].

Тобто, орган казначейства як отримувач коштів (як державного, так і місцевих бюджетів) набуває належної суми коштів у своє розпорядження незалежно від коректності відображення окремих реквізитів в платіжному документі.

Вказана проблема потребує вирішення на рівні податкового закону, або, як мінімум (на період до внесення змін в ПК), має бути розв'язана в Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України. В той же час спосіб її вирішення зовсім неочевидний через складний механізм зарахування, розподілу бюджетних коштів органами казначейства, обліку сплачених податків і зборів через систему особових рахунків платників, а також складний порядок повернення чи перерахування помилково сплачених коштів, в якому задіяні платник, який має подати відповідну заяву контролюючому органу, контролюючий орган, який перевіряє вказані факти та готує подання до органу казначейства, який же в свою чергу здійснює перерахування.

Видається, що критеріями розв'язання цієї дилеми можуть бути наступні фактори. Перше: визначення принциповості помилки в зазначенні реквізитів для подальшої долі бюджетних коштів, тобто, чи ускладнює або унеможливлює така помилка використання бюджетних коштів за дійсною належністю. Друге: чи впливає помилка на ідентифікацію того, податкове зобов'язання з якого податку було виконане і, відповідно, припинено. Третє: необхідність і порядок виправлення помилки для цілей правильності відображення в обліку і звітності. Четверте: оцінка тривалості періоду часу між допущенням помилки та її виправленням

(період прострочення) за ініціативою платника податку з метою можливої компенсації тимчасових втрат відповідного бюджету.

В цьому напрямку може бути корисним досвід Російської Федерації, там ПК РФ (п. 4 ч. 4 ст. 45) розрізняє серед помилок в реквізитах ті, при яких обов'язок по сплаті податку вважається невиконаним. До них належать: невірне зазначення рахунку органу казначейства та невірне найменування банку отримувача. Але навіть така норма не знімає всіх проблем через те, що по особовому рахунку платника рахується недоїмка і він сам має проявити ініціативу, подавши відповідну заяву [10].

При складному типі податкового зобов'язального правовідношення, в якому задіяні податкові агенти, податкове зобов'язання в нормальному порядку також припиняється у зв'язку із перерахуванням податку до бюджету податковим агентом. Не можна погодитися із Храбровим А.О. [4, с. 13], що в цьому випадку податкове зобов'язання вважається виконаним з моменту утримання податку податковим агентом. Платник податку не впливає на дії податкового агенту щодо утримання податку, а податкове зобов'язання податкового агенту припиняється сплатою, а не утриманням.

Загальною підставою припинення як цивільного (ст. 601 ЦК України) так і податкового зобов'язання (ч. 2 п. 87.1 ст. 87 ПК України) є припинення зобов'язання зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких настав. Грошова вимога держави (чи територіальної громади) до платника у формі податкового зобов'язання погашається зарахуванням грошової вимоги платника до відповідного бюджету у зв'язку із необхідністю повернення йому надміру чи помилково сплачених сум податку з цього ж або іншого платежу. При цьому слід звернути увагу, що законодавець не ставить у залежність можливість зарахування зустрічних вимог від належності переплаченого податку і того, що належить сплатити, до доходних джерел одного бюджету, оскільки всі вони, як вже зазначалося, акумулюються на єдиному казначейському рахунку.

На наш погляд, було б справедливим розширити в законі можливості зарахування в рахунок погашення податкового зобов'язання зустрічних грошових вимог платника податку до держави (державного органу), органу місцевого самоврядування, підтверджених рішенням суду, що набуло законної сили, адже загальновідомо, що виконання таких рішень на практиці гальмується бюрократичними перепонами. В такому разі прострочення платника податку може бути викликане простроченням з боку держави (кредитора) по виконанню судового рішення.

Однією з підстав припинення цивільного зобов'язання є прощення боргу кредитором (ст.605 ЦК України). Така підстава є можливою, але не характерною для припинення податкових зобов'язань. Оскільки «кредитором» в податкових відносинах виступає держава або публічно-територіальне утворення, прощення податкового боргу можливе лише за їх ініціативою та воно не може носити індивідуального характеру, це суперечило б принципу рівності платників податків перед законом. В якості прикладу можна навести положення п. 18.1.1, 18.1.3 ст. 18 Закону «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», якими був списаний податковий борг, який виник станом на 31 грудня 1999 року і не сплачений на день набрання чинності вказаною статтею.

Наступною підставою припинення цивільних зобов'язань, яку слід розглянути, є припинення зобов'язання неможливістю його виконання (ст. 607 ЦК України). Так, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає. В податковому ж праві неможливість виконання пов'язується із неплатоспроможністю зобов'язаної сторони і така підстава отримала назву «списання безнадійного податкового боргу».

Поняття (підстави) визнання податкового боргу безнадійним встановлені в ст. 101 ПК України. Більшість з цих підстав дійсно пов'язані із неможливістю стягнення боргу, як то: недостатність майна банкрута, недостатність майна померлої особи або фізичної особи, визнаної судом недієздатною, безвісти відсутньою або оголошеною померлою, перебування особи у розшуку більш ніж 720 днів, неможливість погашення податкового боргу ліквідованої на підставі рішення суду юридичної особи після завершення ліквідаційної процедури. Деякі ж підстави визнання боргу безнадійним свідчать про свідому відмову держави від свого права вимоги і за своїм характером більш схожі із підставою – прощення боргу кредитором. Це стосується, зокрема, податкового боргу, що виник внаслідок дії обставин непереборної сили, та податкового боргу, стосовно якого минули строки давності, адже гіпотетичні можливості його стягнення в цих випадках не вичерпані.

Незрозуміло чому така підстава припинення податкового зобов'язання не зазначена в ст. 37 ПК України, на мій погляд, це недолік закону, оскільки вона носить загальний характер і стосується будь-яких податків і платників.

У ст. 37 ПК України як безумовні зазначені такі підстави припинення податкового зобов'язання як ліквідація юридичної особи; смерть фізичної особи, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою; втрата особою ознак платника податку, які визначені цим Кодексом; скасування податкового обов'язку у передбачений законодавством спосіб.

При більш предметному ознайомленні виявляється, що жодна з перелічених підстав не припиняє податкове зобов'язання в категоричному порядку.

Враховуючи положення ч. 3 ст. 110, ч. 9 ст. 111, ч. 1 ст. 112 ЦК України, ст. 36 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» слід визнати, що не ліквідація юридичної особи є підставою припинення податкових зобов'язань, а навпаки – погашення юридичною особою усіх своїх зобов'язань за податками, зборами за останній податковий період, погашення податкового боргу минулих періодів є необхідною умовою для внесення запису до державного реєстру про припинення юридичної особи. І лише у випадку, коли така ліквідація провадилась не за добровільним рішенням засновників, а за рішенням суду, і в ході ліквідаційної процедури не вдалось погасити податковий борг, такий борг визнається безнадійним і підлягає списанню, як зазначалося вище.

Смерть фізичної особи, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою також не можуть вважатися правоприпиняючими юридичними фактами. По-перше, вже розглянуто вище, що податковий борг таких осіб визнається безнадійним лише за умови недостатності майна для його погашення, по-друге, норми ст. 99 ПК України прямо передбачають обов'язок погашення податкового боргу таких осіб спадкоємцями, які прийняли спадщину (крім держави), в межах вартості майна, що успад-

ковується, та пропорційно частці у спадщині на дату її відкриття. Тобто маємо заміну боржника в податковому зобов'язанні. Припинення – лише у випадку прийняття спадщини державою, а це по суті вже інша підстава – припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі. Пунктом 162.3. ст. 162 ПК України також передбачає необхідність утримання податку з доходів фізичних осіб за останній податковий період з нарахованих на його користь доходів.

Втрата особою ознак платника податку жодним чином не скасовує обов'язку погасити податкові зобов'язання за ті періоди, коли особа відповідала таким ознакам. Юридичним наслідком втрати особою ознак платника буде лише те, що податкові зобов'язання не виникатимуть в майбутньому. Цей очевидний висновок знаходить своє підтвердження в нормах особливої частини ПК України. Так, платник податку на додану вартість зобов'язаний погасити податкові зобов'язання (борг) з цього податку в т.ч. за результатами останнього податкового періоду, що виникли до моменту анулювання його свідоцтва як платника ПДВ (п. 184.8 ПК України).

І нарешті, скасування податкового обов'язку у передбачений законодавством спосіб не може вважатися правоприпиняючим юридичним фактом з тих же мотивів. Скасування, як і встановлення податкового обов'язку, можливе лише на рівні закону, це вимога Конституції. Ті податкові зобов'язання, що виникли за час дії податкового закону, яким були встановлені податкові обов'язки з того чи іншого податку, підлягають погашенню шляхом сплати або припиняються за іншими підставами. Підтвердженням цих висновків є наступні обставини. Із кодифікацією податкового законодавства (ПК вступив в силу 01.01.2011) деякі податки і збори (переважно місцеві) були скасовані. Втім, їх справляння продовжилося і після їх скасування на протязі строків давності. В бюджетній класифікації, затвердженій Наказом Міністерства фінансів України від 14 січня 2011 року № 11 (тобто вже після набрання чинності ПК України) в класифікації доходів передбачені статті як для всіх податків і зборів, передбачених ПК України, так і для таких, зобов'язання за якими виникли за податковими законами, що вже втратили силу (див. напр. КБК – 16010000 – місцеві податки і збори, на-раховані до 1 січня 2011 року). На штучний характер підстави, що розглядається, вказують і автори підручника «Фінансове право» [2].

Висновки і пропозиції. В результаті проведеного дослідження, слід підсумувати наступне. Статтею 37 ПК України фактично врегульовані підстави виникнення, зміни та припинення не податкового обов'язку, а податкового зобов'язання (боргу). Всі підстави, зазначені законодавцем, в цій статті, окрім припинення у зв'язку з належною сплатою, не відповідають вимогам інших норм ПК України, в тому числі нормам, що деталізують регулювання підстав припинення податкових зобов'язань, та деяким нормам, що містяться в розділах, присвячених окремим податкам, актам цивільного законодавства, законодавству про державну реєстрацію юридичних та реальній практиці оподаткування. В той же час, такі загальні підстави припинення податкового зобов'язання як списання безнадійного податкового боргу, залік надміру або помилково сплачених сум податків в рахунок погашення податкового зобов'язання (боргу) та прощення боргу державою в ній не відображені. Зазначені обставини, на наш погляд, потребують відповідного коригування ст. 37 ПК України.

Виявлено, що ПК містить прогалину щодо врегулювання ситуації із кваліфікацією ситуації при сплаті податку за помилковими реквізитами платіжного документу та можливою відповідальністю платника. Ця проблема потребує подальшого вивчення і законодавчих змін з урахуванням висловлених пропозицій.

Доцільним уявляється також впровадження можливості зарахування в рахунок погашення податкового зобов'язання зустрічних грошових вимог платника податку до держави (державного органу), органу місцевого самоврядування, підтверджених рішенням суду, що набуло законної сили, шляхом внесення відповідних змін в податковий закон. Розроблення механізму такого заліку може бути предметом подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Шаукенов А. Т. Пролегомены к теории налоговых обязательств: на при-мере казахстанского законодательства / А. Т. Шаукенов//Правоведение. – 2006. – № 4. – С. 209–221.
2. Фінансове право: підручник / М. П. Кучерявенко, Д. О. Білиньский, О. О. Дмитрик та ін.; за заг.ред. М. П. Кучерявенка. – Х.: Право, 2013. – С. 238.
3. Парыгина В. А. Российское налоговое право. Проблемы теории и практики: Учебное пособие. – М.: ИКС «Статус кво 97». – 2005. – С. 76-80.
4. Храбров А. О. Правове регулювання виникнення, зміни і припинення податкового обов'язку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків. – 2004. – 17 с.
5. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України № 2181-ІІІ від 21.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10. – Ст. 44.
6. Самсін І. Л. Зміна податкового зобов'язання: підстави та наслідки за Податковим кодексом України / І. Л. Самсін // Адвокат. – 2011. – № 8. – С. 27–30.
7. Про затвердження податкового роз'яснення: Наказ ДПА України від 15.01.2002 № 25 // Вісник податкової служби України. – 2002. – № 3.
8. Ухвала ВАСУ від 24.06.2008 у справі № К- 38012/06; Ухвала ВАСУ від 20.09.2007 у справі № К-24401/06; Ухвала ВАСУ від 09.04.13 у справі № К/9991/67066/12; Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 24.09.13 у справі № 826/6037/13-а та ін.
9. Постанова Львівського окружного адміністративного суду України від 29.09.14 у справі № 813/5742/14 // Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40347023
10. Что делать, если в платежке на уплату налогов была допущена ошибка // Режим доступу: http://www.assessor.ru/notebook/bank_platezhka_rekvizity/ chto_delat_esli_v_platejke_na_uplatu_nalogov_byla_dopuschena_oshibka/

Боднарук Ю.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ОБЩИЕ ОСНОВАНИЯ ПРЕКРАЩЕНИЯ НАЛОГОВІХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ: НЕДОСТАТКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация
В данной статье рассмотрены основания прекращения налогового обязатель-ства (долга). В ходе исследования проводится сопоставление с некоторыми основаниями прекращения обязательств в гражданском праве. Системный анализ норм действующего законодательства позволил критически подойти к содержанию ст.37 НК Украины (норме общего характера), в которой описаны основания прекращения налоговых обязательств. Дана характеристика таких общих оснований прекращения налогового обязательства (долга) как надлежащее его исполнение, зачет встречных однородных требований, прощение долга кредитором, списание безнадежного налогового долга (прекращение невозможностью исполнения). Рассмотрены требования надлежащего исполнения налогового обязательства.
Ключевые слова: налоговая обязанность, налоговое обязательство, налоговый долг, основания прекращения налогового обязательства, уплата налога, зачет налога, безнадежный налоговый долг.

Bodnaruk Y.V.
National University «Odessa Law Academy»

THE COMMON GROUNDS FOR TERMINATION OF TAX OBLIGATIONS: DISADVANTAGES OF LEGAL REGULATION

Summary
This article examines the grounds for termination of tax liability (debt). In the study, a comparison with some grounds for termination of obligations in civil law is developed. System analysis of the current legislation allowed the critical approach to the content of Article 37 of the Tax Code of Ukraine, which contains the grounds for termination of tax liabilities. The characteristics of such common grounds for termination of tax liability (debt) as its proper execution, offset counter claims, the forgiveness of debt by the creditor, termination of bad debt tax (termination by impossibility of performance). The requirements of proper fulfillment of tax obligations are observed.
Keywords: tax duty, tax obligation, tax debt, exeution of tax duty, tax payment, payment in account of tax duty, bad tax debt.

УДК 343.98 (477)

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ ВИВЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ ПІДОЗРЮВАНОГО

Бурбело Б.А.
Харківський національний університет внутрішніх справ

Анотація
В статті автор розглядає використання спеціальних знань при вивченні особистості підозрюваного. Джерела інформації про особу підозрюваного; експертизи (судово-психіатрична, судово-психологічна, комплексна судово психолого-психіатрична, судово-наркологічна). Методи, засоби, тактичні прийоми і рекомендацій, які забезпечують отримання певної і вірогідної інформації в ході розслідування.
Ключові слова: підозрюваний, судово-психіатрична експертиза, судово-психологічна експертиза, комплексна судово психолого-психіатрична експертиза, судово-наркологічна експертиза.

Постановка проблеми. Однією з умов забезпечення принципів повноти, всебічності і об’єктивності встановлення обставин справи є ретельне вивчення особи підозрюваного. Існуюча практика вивчення особистості підозрюваного, обумовлена сформованими об'єктивними умовами роботи слідчих (велика завантаженість, погані умови роботи) і суб'єктивними причинами (недостатня професійна підготовка багатьох з них, відсутність належного вивчення особистості підозрюваного) не завжди сприяють досягненню цілей розслідування.

Для вирішення окремих питань, пов'язаних із збиранням, дослідженням доказів, слідчий залучає осіб, що володіють спеціальними знаннями в галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла.

В даний час стрімко зростає роль спеціальних знань у розслідуванні злочинів. Багато в чому це пов'язано, в першу чергу, з розвитком технологій, що дозволяє злочинцям здійснювати традиційні правопорушення новими способами.

Іншою обставиною, потенційно що тягне до розширення практики використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, є розвиток нових технологій і методик експертного дослідження, що дозволяють вирішувати раніше недоступні проблеми.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема вивчення особистості злочинця та використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, постійно привертає увагу вчених-криміналістів В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, Т.В. Варфоломєєвої, Н.Т. Ведерникова, В.Ф. Глазиріна, А.В. Дулова, О.О. Ейсмана, В.А. Жбанкова, М.Г. Коршика, А.С. Кривошеєва, Г.К. Курашвілі, Ю.М. Грошевого, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Г.А Матусовського, С.С. Степічева, П.П Цветкова, В.В Циркаля, В.Ю. Шепітько та інших. Однак, вони розглядалися при дослідженні більш глобальних питань, і не в такому обсязі.

Виклад основного матеріалу. У числі проблем удосконалення діяльності органів розслідування заслуговує на увагу вивчення особи підозрюваного, зокрема, наукова розробка питань криміналістичного вивчення підозрюваного, техніки, тактики і методики збирання і використання інформації про його особистість, з метою профілактичного впливу на нього.

З метою досягнення повноти, об'єктивності та достовірності інформації про підозрюваного слідчому необхідно прагнути до того, щоб використовувалась інформація по справі не з одного, а з декількох, неоднакових за своїм змістом джерел. Навіть якщо надійність окремого джерела відносна, тим не менш забезпечується взаємозамінність і взаємоконтроль інформації, що сприяє встановленню істини по справі. Це виражається, зокрема, в тому, що підозрюваний веде себе по-різному в залежності від обстановки і обставин, в яких він знаходиться. Джерела, отримання інформації про підозрюваного поділяють на два види: 1) процесуальні (допит, огляд, обшук, експертизи, висновків і показань експерта та ін.); 2) не процесуальні – відомості, отримані з інших джерел (результати оперативно-розшукових заходів, власні спостереження слідчого безпосереднього спостереження поведінки підозрюваного на досудовому слідстві (манера поводитися, поза, жести), відомості, що містяться в обліках і та ін.) [3, с. 8-9].

Звичайно, що метою цих слідчих дій є не тільки вивчення особистості підозрюваного, а також і встановлення інших обставин, що входять у предмет доказування у кримінальному провадженні. Крім того, слідчий може направляти запити щодо наявності судимості підозрюваного, його перебування на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансерах, щодо надання характеристики з місця роботи тощо.

Важливо відмітити, що планування роботи слідчого по збиранню відомостей, що характеризують особистість підозрюваного, забезпечує органічну єдність розслідування злочинів в цілому по збору зазначених відомостей. Така єдність пропонує наступне. По-перше, одержання відомостей, що характеризують особистість підозрюваного, при проведенні якщо не всіх слідчих дій, то більшості їх. Якщо в ході проведення слідчої дії немає можливості одержати нові невідомі слідству дані, які характеризують особистість підозрюваного, але можна перевірити вже наявні, слідчий повинен скористатися цією можливістю. По-друге, при проведенні слідчих дій слідчий повинен користуватися всіма відомостями про підозрюваного, якими він володіє на даний момент. Тільки в такому випадку можна розраховувати на правильне і ефективне використання зазначених даних для розробки тактики розслідування. Із зазначеною метою слідчий повинен час від часу аналізувати результати зібраних відомостей, що характеризують особистість підозрюваного. Так, по об'ємним і складних справах у процесі розслідування іде постійне нагромадження інформації про особистість підозрюваного, а часто і про особистість багатьох підозрюваних. Ця інформація різна по змісту і джерелам. Одні відомості носять можливий, а інші достовірний характер; одні мають потребу в простій елементарній перевірці, інші вимагають для цього складної роботи (висування версій, проведення слідчих дій, а іноді і виконання цілого комплексу процесуальних і інших заходів).

Особливо важливу роль в вивченні особи підозрюваного відіграють експертизи – судово-психіатрична, судово-психологічна, судово-наркологічна. Призначення судових експертиз є незамінним засобом отримання даних про особу підозрюваного, коли необхідні спеціальні пізнання в певній області.

Відповідно до положень статті 84 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України) висновок експерта є джерелом доказів у кримінальному провадженні. І це не є дивним, адже судова експертиза, оперує науковими категоріями та є результатом проведення спеціальних досліджень, які виходять за межі повсякденних знань, не робить її привілейованим доказом. Слідча та судова практика знала багато випадків, коли критична оцінка у висновку експерта з урахуванням інших зібраних доказів давала змогу виявити допущені помилки і, в результаті, успішно завершити розслідування.

Висновок судової експертизи є одним із джерел доказів, а фактичні дані, взяті з нього, підлягають дослідженню так само, як і решта здобутих іншим шляхом доказів. Проте судова експертиза відрізняється своїм високим науковим авторитетом та, за загальним правилом, повинна виключати суб'єктивізм отриманої, в результаті її проведення, доказової інформації.

Окрім цього, законодавець визначає, що обов'язкові випадки призначення експертиз. відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причини смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України [1].

За загальним правилом, під час досудового розслідування експертиза призначається слідчим або прокурором за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту або потерпілого.

Разом з тим, новий КПК України розширюючи можливості участі сторони захисту у процесі доказування під час кримінального провадження надає їй право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, або звертатися до суду з відповідним клопотанням про залучення експерта (ст. 243 КПК України).

Крім того, нововведенням у процедуру призначення та проведення експертизи є відсутність необхідності ознайомлювати підозрюваного з постановою про призначення експертизи та висновком експерта, адже відповідно до ст. 221 КПК України сторона захисту та потерпілий має право ознайомлюватись з матеріалами кримінального провадження на будь-якому етапі досудового розслідування до його завершення. Таким чином дозволяючи зекономити слідчому час та проводити зайві процесуальні дії.

Судово-психіатрична експертиза підозрюваного призначається у випадках, коли є підстави вважати, що він страждає на психічне захворювання і в момент скоєння злочину не міг усвідомлювати свої дії та керувати ними. Підозрюваний може захворіти під час досудового слідства або симулювати психічне захворювання [4, с. 50-53]. Під час призначення судово-психіатричної експертизи доцільно провести попередню консультацію з фахівцями згідно зі стандартами і правилами судово-психіатричних досліджень особи. Судово-психіатричні експертизи проводяться судовими відділеннями психіатричних лікарень і спеціалістами обласних психоневрологічних диспансерів Міністерства охорони здоров'я України.

Судово-психологічна експертиза підозрюваного призначається у випадках, коли є підстави вважати, що він має психологічні особливості, які вплинули на його поведінку під час вчинення злочину або під час розслідування. Особливо це актуально по відношенню до неповнолітніх підозрюваних. Безпосередніми підставами призначення такої експертизи можуть бути:

- невідповідність встановлених мотивів злочину тому, що було фактично скоєно;
- наявність особливостей підозрюваного, що вказують на крайню неврівноваженість, емоційність, агресивність;
- відставання рівня психологічного розвитку від вікової норми;
- перенесені або наявні психічні захворювання та інші [5, с. 18-46].

Судово-психологічні експертизи проводяться, як правило, комісією експертів-психологів, до якої рекомендується запрошувати наукових і науково-педагогічних співробітників кафедр психології вищих учбових закладів або науково-дослідних інститутів. Теоретичною основою судово-психологічної експертизи є встановлення закономірностей психічного розвитку особистості і психічної саморегуляції.

При дослідженні так званих пограничних станів (олігофренія, інфатілізм, акцентуації характеру, психопатія) здійснюється комплексна судова психолого-психіатрична експертиза. Для дослідження впливу соматичних (тілесних) захворювань на психічний стан індивіда призначається комплексна медико-психологічна експертиза [2, с. 182-183]. Комплексна судово психолого-психіатрична експертиза – це найбільш ефективна процесуальна форма реалізації загальнонаукового підходу до експертного дослідження, яка має значення для справи, властивостей і функціональних особливостей психічної діяльності підозрюваного, заснована на інтегративному використанні наукових і методичних можливостей судово-психологічної і судово-психіатричної експертизи . Вона дозволяє виявити індивідуально – психологічні особливості особистості підозрюваного, оцінити вплив психічного стану на кримінальну поведінку. При визначенні суб'єктивної сторони складу злочину (вини, мети, мотиву), вчиненого в стані алкогольного сп'яніння, виникає ряд труднощів, якщо не враховувати цей стан, як стан патологічний. Індивідуальна своєрідність даного стану також, потребує експертного психолого-психіатричного дослідження [2, с. 203].

Судово-наркологічна експертиза підозрюваного призначається у випадках, коли є підстави вважати, що обвинувачений страждає алкоголізмом або наркоманією. Ці експертизи проводяться спеціалістами обласних наркологічних диспансерів Міністерства охорони здоров'я України.

Вважаємо, що слідчим доцільно частіше залучати в процесі розслідування злочинів осіб, які володіють спеціальними знаннями, що дозволить своєчасно

виявляти і правильно інтерпретувати на користь розслідування відомості про особу підозрюваного. Діяльність фахівця може мати епізодичний і систематичний характер. У першому випадку фахівець надає допомогу в одній слідчій дії. Це може виражатися в підготовці до слідчого дії, коли фахівець обговорює зі слідчим, вивчення яких психологічних особливостей підозрюваного має значення з урахуванням змісту кримінального провадження, якими способами вони можуть бути виявлені. В процесі слідчої дії спеціаліст може спостерігати за підозрюваним, а за результатами її проведення висловити думку про виявлені факти в результаті спостереження. В деяких випадках при розслідуванні кримінального провадження виникає необхідність у систематичному участі спеціаліста – психолога для більш детального вивчення психології підозрюваного, вирішення комплексу психологічних питань.

Висновок. Вивчення особистості злочинця являє собою комплексну проблему, що вимагає різнобічного розгляду. Різні науки юридичного циклу досліджують різні аспекти особистості злочинця, вирішуючи при цьому свої завдання, спрямовані на досягнення цілей, що стоять перед ними. На наш погляд вивчення особи підозрюваного здійснюється протягом провадження досудового слідства, відноситься до загальнотеоретичних категорій, і повинно розглядатися в загальних положеннях криміналістичної методики, враховуючи, що його практична реалізація знаходить віддзеркалення у всіх інших розділах криміналістичної науки. Ефективність його вивчення залежить від застосування технічних засобів, використання допомоги фахівців, правильного вибору інформаційних джерел і визначення меж вивчення особи конкретного підозрюваного, повноти і об'єктивності перевірки відомостей, що поступають, рівня взаємодії суб'єктів розкриття і розслідування злочинів, використання оптимальних форм фіксації даних про особу підозрюваного.

Список літератури:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: закон України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
2. Еникеев М.Л. Юридическая психология.: Учебник / МЛ. Еникеев – М.: Изд. НОРМА, 2001. – 517 с.
3. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: Учебное пособие / В.Е. Коновалова.- Х. Консум,1999.- 157 с.
4. Мухин Г.Н. О взаимодействии следователей со специалистами при расследовании общественно-опасных деяний лиц с психическими аномалиями / Г.Н. Мухин // Судебно-медецинская експертиза.-1991.-N4. – С. 50-53.
5. Нор В.Т., Костицкий М.В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: Учебное пособие / В.Т. Нор, М.В. Костицкий.-К.: Гол. изд-во. Виша школа, 1985. – 54 с.

Бурбело Б.А.
Харьковский национальный университет внутренних дел

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИЧНОСТИ ПОДОЗРЕВАЕМОГО

Аннотация
В статье автор рассматривает использования специальных знаний при изучении личности подозреваемого. Источники информации о личности подозреваемого; экспертизы (судебно-психиатрическая, судебно-психологическая, комплексная судебно психолого-психиатрическая, судебно-наркологическая). Методы, средства, тактические приемы и рекомендаций, которые обеспечивают получение определенной и достоверной информации в ходе расследования.
Ключевые слова: подозреваемый, судебно-психиатрическая экспертиза, судебно-психологическая экспертиза, комплексная судебно психолого-психиатрическая экспертиза, судебно-наркологическая экспертиза.

Burbelo B.A.
Kharkiv National University of Internal Affairs

USE THE STUDY OF SPECIAL KNOWLEDGE PERSONALITY SUSPECT

Summary
In this article the author examines the use of expertise in the study of the personality of the suspect. Sources of information about the identity of the suspect; examination (forensic psychiatric, forensic psychiatric , comprehensive forensic psychological and psychiatric forensic narcological). Methods, tools, tactics and recommendations which provide and obtain some reliable information during the investigation .
Keywords: suspect, the forensic psychiatric examination, forensic psychological examination, a comprehensive forensic psychological and psychiatric examination, forensic drug-testing.

УДК 316.3/061.2:342.841

ПОБУДОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ІНСТИТУТ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ – ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ

Варес К.Л.
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

Стаття присвячена міжнародно-правовому аналізу інституту громадських об'єднань, як ключового чинника побудови сучасного громадянського суспільства в Україні. Автором визначено основні проблеми розвитку українського суспільства. Автор визначив проблему корупції та культу чиновників, як основні стримуючи чинники для розвитку українського суспільства. В статті наведено основні напрями розвитку громадянського суспільства. За результатами аналізу запропоновано практичні напрями роботи для побудови ефективного громадянського суспільства.
Ключові слова: громадянське суспільство, громадські об'єднання, правова держава, об'єднання інтересів, соціальний контроль, корупція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні після сумнозвісних подій «революції гідності», в якій українське суспільство показало високий рівень правової свідомості і готовність захисту власних інтересів. Громадяни потребують поштовху для подальшого розвитку інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських об'єднань.

Аналіз останніх публікацій. Останнім часом більшість авторів звертають увагу на необхідність прийняття законів, які би обмежували повноваження та вплив влади на громадськість натомість не звертаючи увагу на громадські організації, як перспективний інститут для побудови та розвитку громадянського суспільства, а також подолання корупції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. За загальною практикою громадянське суспільство повинно самоорганізовуватись, але допомога у такій організації з боку держави є запорукою встановлення збалансованих відносин між правовою державою і громадянським суспільством.

Постановка завдання. Стаття покликана визначити роль інституту громадських об'єднань у формуванні громадянського суспільства, перспективи розвитку та основні загрози.

Виклад основного матеріалу. Суспільство – це соціальний організм, частина природи, що складається з людей, які постійно працюють над удосконаленням знарядь і засобів виробництва. В свою чергу суспільно-економічна формація, як тип суспільства, як цілісна соціальна система, що функціонує та розвивається за своїми специфічними законами на основі конкретного способу виробництва [1, с. 17-18].

Гегель в своїй головній праці «Філософія права» заклав основи розуміння концепції громадянського суспільства, вивів сутність відносин держави і громадянського суспільства. Гегель розглядає державу і громадянське суспільство як самостійні об'єднання. Розглядаючи договірне суспільство Гегель висунув концепцію громадянського суспільства. Громадянське суспільство – сфера реалізації особливо приватних цілей та інтересів окремої особистості. Справжньої свободи в цивільному суспільстві немає, так як в ньому постійно присутня суперечність між приватними інтересами та владою, що носить загальний характер [2, с. 54-64].

Громадянське суспільство є складовою цивілізованої правової держави, де діє право закону, захист людини її прав та свобод є найвищою цінністю.

Безперечно поняття громадянського суспільства у теоретичному розумінні є ідеал до якого слід прагнути. В практичному розумінні, застосовуючи це поняття до конкретної держави це є симбіоз національних, етнічних та ментальних особливостей суспільства, які поєднуються у прагненні досягнення ідеального громадянського суспільства. Тобто іншими словами можна стверджувати, що формування громадянського суспільства є сталим процесом, який не має логічного завершення. Однак, громадянське суспільство має рівні розвитку, які визначають від його зародження до рівня високого розвитку.

Проблем, що заважають формуванню громадянського суспільства існує декілька і перша з них та найголовніша є безперечно відсутність національної ідеї, тобто максимально простих ідеалів, до яких прагне кожна людина і громадянин.

Складовою цієї проблеми є відсутність згуртування та об'єднання прагнень людини та громадянина щодо розвитку своєї соціальної групи, своєї нації, своєї держави, і нарешті всього світу, іншими словами кожна людина і громадянин повинні, окрім задоволення власних життєво необхідних потреб, мати найвищі цілі, в досягненні яких вона не повинна відчувати себе одинокою.

Взагалі суттю мети формування громадянського суспільства в Україні є перемога здорового глузду над вільним нехтуванням прав та обов'язків людини і громадянина з боку держави в цілому та її представників зокрема.

Одним із найголовніших та обґрунтованим шляхом формування громадянського суспільства є об'єднання різних соціальних груп навколо переліку цілей, зокрема в окремій галузі для подолання об'єктивних проблем та труднощів, що існують в цій галузі в силу впровадження в неї корупційних складових.

Деякі вчені, зокрема проф. О.В. Петришин, вважає, що громадянське суспільство є сукупністю інститутів, одним із яких є громадські організації. [3, с. 57]. Не погоджуюсь з узагальненим визначенням громадянського суспільства, але з суттю цього твердження, вважаємо громадянську активність та громадську думку фундаментом громадянського суспільства.

Пунктом 1 Статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97) та Пунктом 1 статті 22 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII від 19.10.73) передбачено, що кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів [4,5].

В Україні діяльність інституту громадських об'єднань регулюється Кон-ституцією України, як вищим актом, та спеціальним Законом України «Про громадські об'єднання».

В Конституції України в статтях 36 та 37 передбачені основні засади діяльності громадських об'єднань: політичних партій та громадських об'єднань. В статті 36 передбачена мета з якою об'єднуються громадяни, для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [6]. Вважаємо, що політична партія і громадські організації є кардинально різними за своєю суттю об'єднаннями. Стаття 36 Конституції України не повною мірою відображає сутність основних засад діяльності громадського об'єднання необґрунтовано ототожнюючи їх основні засади із політичними партіями.

Закон України «Про громадські об'єднання» прийнятий у 2012 році і не є прогресивним, або таким що надає додаткові повноваження чи додатковий статус громадським об'єднанням у відносинах з представниками державної влади в Україні, але водночас дозволить підвищувати рівень правосвідомості і дозволити реалізовувати права громадян, які мають високі суспільні цілі на громадську діяльність. Цей Закон визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань.

Згідно Закону України «Про громадські об'єднання» для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право:

1. Вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі). *Це положення передбачає прозорість та відкритість основних цілей з якими об'єднуються громадяни.*

2. Звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами. *Зазначене положення не є достатньо досконалим, оскільки будь-хто має право звертатися до органів державної влади. Водночас відсутні положення, які б зобов'язували державні органи враховувати пропозиції та обґрунтовані зауваження у своїй діяльності або хоча б розглядати на нарадах, засіданнях колегій та інше. Це положення не надає жодних переваг громадському об'єднанню.*

3. Одержувати у порядку, визначеному законом, публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації. *Зазначене положення не надає жодних переваг громадському об'єднанню у порівняні з фізичними, юридичними особами. Крім того, ця норма передбачено Законом України «Про доступ до публічної інформації», і вона об'єдную всіх запитувачів інформації в їхніх правах. Ця норма є дублюючою.*

4. Брати участь у порядку, визначеному законодавством, у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування і стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя. *Зазначена норма також є дублюючою, оскільки вона передбачена статтею 5 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», де зазначено, що забезпечення здійснення державної регуляторної політики включає оприлюднення проектів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю.*

5. Проводити мирні зібрання. *Статтею 39 Конституції України передбачено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Тобто, знову ж таки це положення не надає жодних переваг громадському об'єднанню і є таким, яке вже передбачено актом вищої юридичної сили.*

6. Здійснювати інші права, не заборонені законом.

Окремо виділяються права громадського об'єднання зі статусом юридичної особи, яке згідно зі статтею 21 цього закону має право:

1) бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права відповідно до законодавства;

20 здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства,підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню;

3) засновувати з метою досягнення своєї статутної мети (цілей) засоби масової інформації;

4) брати участь у здійсненні державної регуляторної політики;

5) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності (стаття 21) [7].

Зазначені права в тому чи іншому вигляді надаються будь-яким громадянам України або юридичним особам в Україні. Тому узагальнюючи положення Закону України «Про громадські об'єднання» можна стверджувати, що на законодавчому рівні жодних додаткових прав громадським об'єднанням у порівняні з індивідами не надається. Ми розглядаємо громадські об'єднання з точки зору об'єднання інтелектуального потенціалу для спільної роботи над метою створення. Переваги громадського об'єднання містяться більше в соціальному та інформативному плані, аніж на законодавчому рівні.

Водночас Кодекс адміністративного судочинства України (стаття 50) опосередковано допускає (тобто не забороняє) сторону в адміністративному процесі: об'єднання громадян. Це дає широкі можливості громадським об'єднанням спрямовувати та координувати діяльність органів державної влади шляхом оскарження їх неправомірних рішень.

Громадянське об'єднання складається з індивідів, які не наділені міжнародною правосуб'єктністю, натомість громадське об'єднання як представник суспільства має набагато більшу силу а ніж окрема особа у зв'язку з тим, що об'єднує різні соціальні

групи однією метою і може ефективно доносити важливу суспільну інформацію до інших індивідів цих соціальних груп.

Загалом українське суспільство безперечно має окремі ознаки деформації правової свідомості, дуже яскраве це проявляється у взаємовідносинах індивідів та держави в особі її органів. Зокрема, державним органам та особливо її представникам притаманний правовий дилетантизм, тобто посадові особи намагаються тлумачити правові норми на свою користь або на користь державного органу чи держави в цілому. Достатньо часто виною цьому стають саме держава та її органи в особі їх керівників, дозволяючи собі приймати підзаконні акти, що не відповідають Конституції України та/або Законам України, чи вільно трактувати окремі норми Конституції України чи Закону при цьому вважаючи що, якщо на такого керівника покладене виконання норми Закону, він має право реалізовувати і впроваджувати її так, як він її розуміє. Незважаючи на те, що в Україні готується велика кількість спеціалістів в галузі права, суспільство все ще страждає низькою правовою культурою.

Суб'єкти виконання владних повноважень звикли до індивідуального підходу до кожної окремої проблеми, до того чи іншого суб'єкта господарювання, що склалися в силу розвитку і практики нормозастосування. Так громадяни з високою правосвідомістю зазвичай підпадають під такий режим сприйняття чиновником, який вільно трактує норми закону, який можна охарактеризувати, як догматичне застосування норм Закону. В такому випадку найчастіше суб'єкти владних повноважень намагаються переконати свідомого громадянина, що виконувати норми Закону в повному обсязі не можливо. І за незначні порушення втручаються в їхню діяльність аж до її тимчасової заборони, що несе прямі збитки суб'єкту господарювання та спонукає до корупційних проявів.

Натомість суб'єкти господарювання, які звикли вирішувати проблемні питання за допомогою прямої грошової компенсації підпадають під спрощений режим, оскільки вони не знають і не хочуть знати, норму передбачену законодавством. Використовуючи низьку правову культуру суб'єкти владних повноважень готові закривати очі на будь-які порушення, контроль за відсутність яких належить до їх повноважень, отримуючи грошову компенсацію.

Такий порядок складався досить довго, з часів розпаду СРСР і на сьогодні досяг надзвичайних масштабів. Особи, близькі до наглядових органів створюють юридичні особи, які пов'язані з ними інформаційним обміном, і які безпосередньо з піднаглядним суб'єктом господарювання.

Окремим чинником розвитку громадського об'єднання є ефективна взаємодія із засобами масової інформації. Будь-який порушник закону, або людина, що не впевнена в своїх діях і порядку застосування норм закону боїться розголосу та публічного осуду. Тому що розуміє – такий розголос торкнеться його керівництва по всій ланці управління і виллється для нього негативними наслідками. Застосування фото- і відеофіксації у взаємовідносинах з представниками органів державної влади є надійним гарантом того, що у випадку зловживання владою, порушенням прав або нехтуванням норм Закону, такі дії можуть бути оскарженні на всіх рівнях державної влади, за допомогою суспільного резонансу, що можливий лише через засоби масової інформації.

Інструмент засобів масової інформації є найбільш ефективним, тому що, якщо суб'єкт владних повноважень свідомо йде на порушення Закону, він розраховує на підтримку свого керівництва, яке надає йому незаконні розпорядження, або отримує від нього частину від неправомірно отриманої вигоди. Засоби масової інформації можуть викликати суспільний резонанс і суттєво розширити зв'язку «підлеглий – безпосередній керівник». В такому разі виникають особи з числа працівників того або іншого органу, які хочуть або отримати грошову вигоду від систематичного порушення Закону, якщо воно відбувається, або зважаючи на інформаційний розголос припинити такі порушення. В такому випадку до зв'язки «підлеглий – безпосередній керівник» добавляється «керівник безпосереднього керівника». Продовження цього ланцюга може сягати найвищих щаблів управління держави, якщо умовна вартість порушення закону зможе задовольнити всі ланки такої корупційної схеми.

Зазвичай Положеннями про центральні органи виконавчої влади, дотримання того чи іншого Закону або підзаконного акту покладається на визначений орган. Якщо в цьому органі склалася вищезазначена «схема порушення закону», будь-які спроби втручання громадськості або окремих осіб можуть бути відсічені керівником такого органу. Керівник такого органу використовуючи власні зв'язки або матеріальні ресурси може також узгодити такі порушення із органами прокуратури. Зважаючи рівень судової системи в Україні сподіватись на вирішення спорів не на користь державного органу в Україні поки що марно.

Таким чином, засоби масової інформації є найефективнішим чинником, який використовуючи зрозумілу мову, здоровий глузд, висновки фахівців та форму подачі інформації може викликати значний суспільний резонанс серед населення.

Практично в кожній сфері суспільного життя існують так звані «схеми порушення законів» діяльність громадських об'єднань повинна мати на меті поламати та викреслити з нашого життя такі схеми. Для цього громадські об'єднання мають достатньо важелів впливу – це: суспільний резонанс, адміністративне судочинство та заклик до здорового глузду керівників державних органів на всіх рівнях. Ефективність діяльності громадського об'єднання визначається кількістю зафіксованих та оприлюднених порушень закону. Далі на такі виклики повинен реагувати державний апарат. Саме ефективна взаємодія органів державної влади і громадських об'єднань є запорукою формування правової держави, а діяльність громадських об'єднань складовою громадянського суспільства.

Найефективнішим прикладом громадського об'єднання в сфері морського та річкового транспорту є Громадська організація «Асоціація морського та річкового транспорту» [8].

Враховуючи всеосяжний курс України на євроінтеграцію Главою 26 Розділу V Проекту Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (далі – Проект Угоди про асоціацію) передбачено співробітництво з питань громадянського суспільства, зокрема посилення контактів та взаємного обміну досвідом між всіма секторами громадянського суспільства в державах-членах ЄС та в Україні; залучення організацій громадянського суспільства до реалізації даної Угоди, зокрема моніторинг її виконання, а також щодо розвитку двосторонніх відносин Україна – ЄС; забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо України в державах-членах ЄС, зокрема її історію та куль-

туру; забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо Європейського Союзу в Україні, зокрема його базові цінності, функціонування та політику (стаття 443) [9].

Вищезгадане планується реалізовувати шляхом посилення контактів та взаємного обміну досвідом між організаціями громадянського суспільства в державах-членах ЄС та в Україні, зокрема проведення професійних семінарів, підвищення кваліфікації тощо; сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації організацій громадянського суспільства, зокрема, серед іншого, лобістську діяльність, неформальне спілкування, візити та семінари тощо; забезпечення інформованості українських представників щодо організації в рамках ЄС консультацій та діалогу між соціальними і громадськими партнерами з метою інтеграції громадянського суспільства до політичного процесу в Україні (стаття 444).

У Розділі VII передбачені положення, що регулюватимуть інституційні, загальні та прикінцеві положення Проекту Угоди про асоціацію, відповідно до них передбачене створення сталої інституційної структури: Рада асоціації (складається із членів Уряду України, з однієї сторони, та членів Ради Європейського Союзу і членів Європейської Комісії, з іншої сторони) здійснює контроль і моніторинг Угоди; Комітет асоціації (складається з представників Сторін, головним чином, на рівні вищих посадових осіб) здійснює обов'язки і функціонує у порядку визначеному Радою асоціації; підкомітети та спеціальні комітети також створюються Радою асоціації у відповідних сферах; Парламентський комітет (складається з членів Верховної Ради України, з однієї сторони, та членів Європейського Парламенту, з іншої сторони) є форумом для членів Верховної Ради України і Європейського Парламенту для проведення засідань та обміну думками.

Згідно з положеннями статті 469 Розділу VII про положення, що регулюватимуть інституційні, загальні та прикінцеві положення Проекту Угоди про асоціацію, сторони сприятимуть проведенню регулярних засідань представників їхнього громадянського суспільства з метою інформування їх про виконання Угоди про асоціацію та врахування їхнього внеску для її виконання, в рамках створеної Платформи громадянського суспільства, яка складатиметься з представників громадянського суспільства України і членів Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕСК), та буде слугувати форумом для них, з метою проведення зустрічей та обміну думками [9].

Висновки. На сьогодні українське суспільство збурене подіями минулого року – «революція гідності», анексія частини української території, збройний конфлікт сході, бездіяльність місцевої влади, корупція у багатьох сферах суспільного життя та у правоохоронних органах особливо.

При цьому суспільство не має реальних важелів впливу на владу. Закономірно, що люди використовують засіб суспільного тиску через протести для пошуку справедливості і намагання вплинути на несправедливі рішення влади.

Єдиним засобом подолання протестних настроїв населення, припинення стихійних мітингів та зниження рівня суспільного невдоволення є надання громадянам та громадським організаціям реальних повноважень впливу на владу, зміна суспільної свідомості та встановлення громадянина та чиновника на один суспільний рівень. А згодом і зміна радянського підходу до чиновників, як вищої касти суспільства і впровадити у свідомість кожного громадянина, що він переважає над будь-яким чиновником.

Звичайно це не легкий та довготривалий шлях, але усвідомивши кінцеву мету такої реформи можна досягнути великих успіхів.

Сьогодні ми бачимо рівень підтримки суспільства армії, але нажаль це не трансформується в те, що люди платять податки та не обдурюють державу. Громадянин не довіряє державі, натомість довіряє громадським організаціям (зокрема яскраво це проявилось під час збору коштів для допомоги армії та добровольчим військовим формуванням). Такий стан речей дозволяє зробити висновки, що суспільство дуже сильно виросло у порівнянні з минулим і готово до змін, які нададуть їх важелі впливу на політику держави.

Новий закон «Громадську діяльність» повинен містити положення про вільний доступ громадян до звітності як державних органів в цілому так і окремого державного службовця; положення про нову регламентовану процедуру взаємодії громадськості та органів державної влади, яка передбачатиме вільний доступ громадян до органів державної влади. Громадські організації мають отримати право організовувати міжвідомчі наради, готувати подання про усунення з посади державних службовців, результат роботи яких відсутній, готувати проекти нормативно-правових актів (накази, розпорядження), готувати громадську експертизу нормативно-правових актів, складати протоколи про адміністративні правопорушення (за окремими статтями), готувати подання про перегляд (тимчасове зупинення дії) нормативно-правового акта, який вносить корупційну складову, заважає розвитку суспільних відносин, впроваджує надмірний адміністративний тиск. Питання про розширення державного апарату повинно проходити громадську експертизу, на обговорення повинні виноситися положення про функції, які виконуватимуть додаткові чиновники і їх обґрунтування. Загалом ініціатива залишається за громадськими організаціями. Такий закон буде вигідний державі і громадянину – держава зможе функціонувати ефективно.

Список літератури:

1. Правознавство: Підручник / Авт. кол.: Демський С.Е., Ковальський В.С., Колодій А.М. (керівник авт. кол.) та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – 5-е вид., переробл. та доп. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.
2. Гегель. Политические произведения. М., 1978. С.437. [Електронне видання] // Режим доступу: http://downloads.pavroz.ru/files/hegelpolitpr.pdf
3. Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачов та ін..; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print1392626371873334
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1392626371873334

6. Конституція України. Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1392626371873334
7. Закон України «Про громадські об'єднання». Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/print1392626371873334
8. Громадська організація «Асоціація морського та річкового транспорту». [Електронний ресурс]//Режим доступу: http://www.ukrflot.org.ua
9. Проект Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони. // ». Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevroint/doccatalog/document?id=56219

Варес К.Л.
Украинский государственный университет финансов и международной торговли

РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА ПО СРЕДСТВАМ ИНСТИТУТА ОБЩЕСВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ – ПУТЬ К ПРЕОДОЛЕНИЮ КОРРУПЦИИ

Аннотация
Статья посвящена международно-правовому анализу института обще-ственных объединений, как ключевого фактора построения современного гражданского общества в Украине. Автором определены основные проблемы развития украинского общества. Автор определил проблему коррупции и культа чиновников, как основные сдерживающие факторы для развития украинского общества. В статье приведены основные направления развития гражданского общества. По результатам анализа предложены практические направления работы для построения эффективного гражданского общества.
Ключевые слова: гражданское общество, общественные объединения, правовое государство, объединение интересов, социальный контроль, коррупция.

Vares K.L.
Ukrainian State University Finance and International Trade

CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT BY THE INSTITUTE OF PUBLIC ASSOCIATION – THE WAY TO OVERCOME CORRUPTION

Summary
The article is devoted to the analysis of international legal institution associations as a key factor in building a modern civil society in Ukraine. The author determined the main problems of Ukrainian society. The author has identified the problem of corruption and cult officials as the main limiting factor for the development of Ukrainian society. The article describes the main directions of development of civil society. The result of analysis are some practical directions for building an effective civil society.
Keywords: civil society, public institutions, legal state, uniting of interests, social control, corruption.

УДК 342.53:328.184 (477)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ЛОБІЗМУ ТА ПРОБЛЕМА ЙОГО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Вітвіцький С.С., Южека Р.С.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У науковій статті виявлено проблемні аспекти становлення інституту лобізму на території України. Автором відзначено, що особливість сьогоднішнього періоду формування лобізму в Україні полягає в інтенсифікації лобістської діяльності на всіх рівнях. Зазначено, що лобіювання передбачає існування конфлікту інтересів між різними суспільними групами, створює значні можливості для зловживань.
Ключові слова: виборчі фонди, групові конфлікти, лобізм, парламент.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-політичних умовах лобізм відіграє все більшу роль у процесі вироблення і прийняття рішень як на рівні уряду, так і на рівні місцевого самоврядування. Сучасні політологічні дослідження у сфері політичних інститутів і процесів мають переорієнтовуватися на явища, що раніше з різних причин перебували за межами наукового пошуку. Підвищення ролі лобізму у політиці призводить до трансформації демократії від цивільного представництва до представництва державних інтересів. Трансформація зумовлена тим фактом, що з'являються нові й доволі впливові агенти політичного поля – групи інтересів, які впливають на владу, до того ж найчастіше здійснюючи власне прямий вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотні аспекти проблеми лобізму в контексті розвитку українського політикуму розглядаються у роботах: М. Банчука, В. Брустинова, І. Воронова, А. Биковця, Н. Лапіна, В. Лапкіна та ін. Вивченням зарубіжного лобістського досвіду займаються такі дослідники, як: В. Бєлов, К. Вяткін, Н. Зяблюк, Н. Іванов, Л. Корявін, Н. Прохода, А. Сергуніна, А. Хомич та ін. Їх роботи надають можливість скласти уявлення про лобістську діяльність, нові лобістські технології та тенденції їх трансформації у країнах, де лобізм отримав найбільший розвиток.

Метою статті є дослідження розвитку інституту лобізму у світі та його роль у сучасній Україні.

Об'єкт дослідження – лобістська діяльність в Україні (враховуючи досвід зарубіжних країн). Предметом виступають особливості лобістської діяльності на території України.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно англійське слово «лобі» належить до середньовічної латини (lobia). Спочатку латинське слово «лобіа», чи змінене на англійське слово «лобі», зафіксоване у 1553 р., яке позначало тоді прохідні коридори, переважно в монастирях. Від них відходили двері до окремих кімнат, галерей, тихих куточків, які ставали місцем зустрічей зацікавлених осіб із «зовнішнього» монастирю світу та його мешканців, що володіли на той час чималою владою, у тому числі й політичною [1, с. 159-160].

Пізніше ця характеристика поширилася на аналогічні коридори й холи в театрах і вже у XVII ст. – у парламентах. Із 1640 р. слово «лобі» вживається для вказівки на приміщення навколо залів засідань, де відбувалися зустрічі законодавців із громадянами [2, с. 60].

Є й інші відомості, що вказують на більш ранній часовий період появи терміну (1808 р.). У них зазначено, що перші згадування про лобістів (у той час застосовувався термін «угруповання») можна знайти ще у статтях «Федераліста»: у 10 номері один із батьків-засновників американської Конституції Дж. Медісон визначив їх як «групу громадян, що належать до більшості чи меншості суспільства, об'єднаних подібними інтересами, що протистоять інтересам інших громадян» [3, с. 44].

Саме Дж. Медісон започаткував негативне ставлення до лобізму як до деструктивної сили суспільства: «Аргументи проти лобізму зводяться до того, що їхня діяльність підриває віру громадян у державні інститути, форми діяльності лобістів не завжди законні, у цілому діяльність закрита і не піддається суспільному контролю» [3].

Історично вважається, що лобізм виник в Англії у XVII ст. У кулуари (це один з перекладів слова lobby) виходили члени англійського парламенту, де їх і зустрічали зацікавлені особи.

Свій класичний сенс термін лобізм здобув у Америці XIX ст. Традиція лобізму йде корінням в роки президентства Уліс С. Гранта (1869-1877 рр.). Вечорами 18-й американський президент і його команда часто відпочивали в лобі готелю Willard, де зацікавлені особи могли викласти їм свої погляди про користь того або іншого рішення [4, с. 16].

З 1946 р. діяльність лобістів у США регламентована законодавством. Відповідно до Закону 1946 р. (Federal Regulation of Lobbying Act) лобіст зобов'язаний: по-перше, зареєструватися, а по-друге, чотири рази на рік надавати відповідним органам свій фінансовий звіт.

Реальним інструментом фінансування лобістської діяльності в США є виборчі фонди. У США не існує державного фінансування виборів. Тобто конгресмену, який планує залишитися в Капітолії ще на один термін, доводиться самому знаходити джерела фінансування передвиборної кампанії. Ними можуть стати ті групи, інтереси яких він просуває під час своєї діяльності у Вашингтоні. Частку коштів законодавці отримують від комітетів політичної дії (PAC), які і є не чим іншим, як лобі. Нині чинний закон про федеральні виборчі кампанії дозволяє корпораціям, профспілкам та іншим організаціям створювати спеціальні незалежні фонди для збору добровільних внесків з метою їх подальшого використання на фінансування компаній. Причому на відміну від індивідуальних пожертв сума внесків PAC не обмежена.

З 1979 р. американські лобісти об'єдналися у лігу, найважливішим завданням якої нині є визначення професії лобіста, як самостійної, що володіє власним змістом, зробити її загальновизнаною, підняти її престиж в громадській думці тощо. Це є свідченням того, що лобізм до нині сформувався, як політичний інститут. На сьогоднішній день лобізм є не тільки одним з головних механізмів вироблення й прийняття державних рішень, але й важливою діючою силою становлення плюралістичної демократії за рахунок впливу, що здійснюється на

органи державної влади [5, с. 42]. Лобізм (англ. lobbysm, від англ. lobby – приймальня, кулуари) – дії представників недержавних організацій у ході контактів з представниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування з метою домогтися прийняття (чи неприйняття) рішень відповідно до інтересів соціальних груп, що представлені цими організаціями. Лобізм – одна з форм взаємодії владних структур демократичної держави та інститутів громадянського суспільства (зокрема, інтереси можуть мати екологічний, місцевий, підприємницький, професійний характер) [6, с. 178].

Ч. Вайз характеризує лобізм як справу окремих громадян; організацій вплинути на прийняття чи відхилення закону у парламенті, спираючись на підтримку народних депутатів, політичних партій, громадських організацій через засоби масової інформації [7, с. 258]. У вітчизняній юридичній літературі процес лобізму визначається як організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою прийняття вигідних для себе рішень [8].

Незважаючи на явну неточність сучасного використання терміна, можна окреслити деякі межі цього поняття. Зокрема:

1) лобіювання пов'язане лише з прийняттям державних рішень. Рішення, прийняті приватними особами, організаціями чи корпораціями, можуть також бути піддані впливу інтересів визначених зацікавлених груп, однак такий вплив не прийнято називати лобізмом;

2) усі види лобізму мотивовані бажанням впливати. Багато подій можуть впливати на процес прийняття урядових рішень, але якщо вони не викликані бажанням впливати, то це не лобізм;

3) лобіювання має на увазі наявність посередника чи представника як сполучної ланки між групою громадян країни і державних офіційних осіб. Громадянин, що за своєю власною волею і, користуючись доступними йому засобами, прагне вплинути на урядового чиновника, не може вважатися лобістом;

4) усяке лобіювання незмінно пов'язане з установленням контактів для передачі повідомлень, оскільки це єдиний шлях, яким можна здійснювати вплив. Лобізм – це встановлення контактів і передача повідомлень (особами, що не є громадянами, що діють від свого власного імені), адресованих представникам влади з наміром впливати на їхні рішення.

Хоча більшість лобістів представляють групи, що володіють особливими інтересами, лобізм не може бути ототожнений з діяльністю і поводженням таких груп узагалі. По-перше, не тільки групи, але й окремі особи можуть здійснювати лобіювання. По-друге, групи, що переслідують загальні інтереси, можуть бути залучені до багатьох інших форм діяльності на додаток до лобіювання (деякі групи, насправді, можуть і зовсім не брати участь у лобізмі). По-третє, групи чи індивіди можуть знайти спосіб прямого представництва. Лобіювання лише один з процесів чи способів представлення своїх інтересів, що можуть бути використані групами чи індивідами.

Що стосується України, то лобізм існує і став вагомою складовою вітчизняних реалій. Особливість сьогоднішнього періоду формування лобізму в Україні полягає в інтенсифікації лобістської діяльності на всіх рівнях. У сучасному українському суспільстві ніхто не поставить під сумнів існування прихованого лобізму на усіх рівнях влади. Проте питання про те, чи потрібне сьогодні Україні законодавче регулювання цього явища, все ще викликає протилежні відповіді. Лобіювання передбачає існування конфлікту інтересів між різними суспільними групами, створює значні можливості для зловживань, але цього явища неможливо уникнути.

Лобізм можна розглядати в різних аспектах. Перш за все, це специфічна система функціонування представництва групових інтересів в органах державної влади [9, с. 53-55]. Незважаючи на те, що лобізм проявляється через економічний і політичний характер, все ж це в першу чергу правова проблема. Лобізм у правовому розумінні являє собою сукупність правових норм, які регулюють участь громадян, груп громадян, громадських об'єднань, організацій, підприємств, які спеціалізуються на лобістській діяльності, інших суб'єктів правовідносин з органами державної влади, які впливають на прийняття необхідних для лобістів рішень [10, с. 515]. Досліджувана тематика спонукає до роздумів про теоретико-прикладне осмислення вказаного явища в Україні.

Щодо конституційних основ лобістської діяльності, то хоча вона прямо не передбачена Основним Законом, є ряд норм з яких випливає відповідне право громадян. Зокрема, Конституцією України передбачено наступне: народ є єдиним джерелом влади, народ здійснює свою діяльність безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5); гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань (ч. 1 ст. 34); кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод (ч. 1 ст. 36); громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами (ч. 1 ст. 38); усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ч. 1 ст. 40); кожен має право на вільний вибір професії (ч. 1 ст. 43) [11]. Реалізовуючи свої конституційні права громадянин має право обрати будь-який вид професійної діяльності, у тому числі лобістську діяльність.

Такі розвинуті країни, як Сполучені Штати Америки, Великобританія, Франція, Польща вже давно надали законодавчого оформлення діяльності лобі [12]. Досвід цих країн є показовим і позитивним прикладом для забезпечення на законодавчому рівні діяльності лобістів та лобістських організацій в Україні. Напевно можна зазначити, що за лобізмом практично всюди стоять гроші, економічні та соціальні права, питання власності, певні привілеї, але головне все ж таки те, що у кожній окремій країні лобізм відрізняється своїми методами і завданнями.

Для того щоб лобізм став повноцінним інститутом, необхідні дві умови. По-перше, розмаїття інтересів у суспільстві, що виникає внаслідок його соціальної диференціації, розшарування. По-друге, розширений доступ до влади на основі політичного плюралізму, характерний, передусім, для демократичних режимів.

У різних країнах, через своєрідність демократичного будівництва, існуючих інститутів та норм, по-різному намагаються знайти свої шляхи у вирішенні проблеми впорядкування лобістської діяльності. Проте зарубіжна практика свідчить, що існуючі способи оформлення діяльності лобістських

груп поки що не дозволяють вирішити питання про те, як ефективно контролювати їх, не накладаючи в той же час зайвих обмежень на суспільство, що потребує і активно прагне до вільного розвитку свого потенціалу.

Особливістю українського лобізму – на відміну, від європейського чи російського – є те, що вітчизняні представники великого бізнесу намагаються особисто лобіювати свої інтереси у вищому законодавчому органі, тому трапляються випадки, коли український лобіст поєднує в одній особі замовника і виконавця. Саме в демократичних системах створюється передумова для виникнення лобізму: велике розмаїття інтересів та політичний плюралізм, що уможливлює доступ до влади. Звичайно, не можна нехтувати і недоліками, характерними для цього явища, оскільки лобістська діяльність може стати інструментом задоволення іноземних інтересів за рахунок національних інтересів або використовуватись для забезпечення та контролю за владою окремими групами. Також, лобізм здійснює для суспільства функції, виступаючи посередником між суспільством та державою та привертаючи увагу органів до актуальних питань. Легалізація лобістської діяльності уможливлює прозорі взаємини влади і бізнесу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, аналіз світової практики дозволяє констатувати, що зазвичай реалізуються дві основні стратегії в урегулюванні лобістської діяльності. Перша припускає врегулювання з допомогою кількох спеціальних нормативних правових актів окремих питань, пов'язаних з лобістською діяльністю. Наприклад, таких як: порядок реєстрації представників асоціацій, груп і об'єднань, які захищають певні інтереси, при парламентах; межі та параметри взаємин лобістів і представників влади; порядок організації публічних слухань законопроектів. Такий варіант реалізовано в Італії, Німеччині, Франції. Друга стратегія пов'язана з прагненням врегулювати лобістську діяльність в органах влади ухваленням відповідного закону (США, Канада та ін.).

Список літератури:

1. Аверьянов Ю. И. Политология : энциклопедический словарь / Под общ. ред. Ю. И. Аверьянов. – М. : Издательство Московского коммерческого университета. – 1993. – 431 с.
2. Аравина Т. И. Лоббизм: национальные образцы и степень социальной приемлемости / Т. И. Аравина, Ю. Ю. Кузнецов // Социс. – 2000. – № 9. – С. 59-63.
3. Богдановская И. Ю. Правовое регулирование лоббизма в США / И. Ю. Богдановская // Право и политика. – 2002. – № 3. – С. 44-49.
4. Костяев С. С. Лоббизм в бюджетном процессе США: дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Костяев Сергей Сергеевич. – М., 2009. – 213 с.
5. Виговський Д. С. Суть лобізму як категорії політичної науки / Д. С. Виговський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2008. – № 20. – С. 42-48.
6. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. – К. : Хай-Тек Пресс, 2013. – 408 с.
7. Колодій А. М. Основи демократії: навчальний посібник / За заг. ред. А. М. Колодій. – К. : Ай Бі, 2002. – 684 с.
8. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.
9. Зяблюк Н. Г. Лоббизм в США как политический институт / Н. Г. Зяблюк. – США: Экономика, политика, идеология. – 1995. – № 1. – С. 51-56.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3 : К-М. – 792 с.
11. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 19. – Ст. 583).
12. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / За заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

Витвицкий С.С., Южека Р.С.
Днепроперовский государственный университет внутренних дел

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ЛОББИЗМА И ПРОБЛЕМА ЕГО ЛЕГАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В научной статье выявлены проблемные аспекты становления института лоббизма на территории Украины. Автором отмечено, что особенность сегодняшнего периода формирования лоббизма в Украине заключается в интенсификации лоббистской деятельности на всех уровнях. Указано, что лоббирование предполагает существование конфликта интересов между различными общественными группами, создает значительные возможности для злоупотреблений.

Ключевые слова: избирательные фонды, групповые конфликты, лоббизм, парламент.

Vitvitskiy S.S., Yuzheka R.S.
Dneproperovsky State University of Internal Affairs

INTERNATIONAL EXPERIENCE DEVELOPMENT INSTITUTE LOBBYING AND ISSUES IN ITS MONEY IN UKRAINE

Summary
In the scientific article the problematic aspects of the institute of lobbying in Ukraine. The author noted that the feature of the present period of formation of lobbying in Ukraine is to intensify lobbying activities at all levels. Stated that lobbying presupposes the existence of a conflict of interest between different social groups, creates significant opportunities for abuse.
Keywords: election funds, group conflicts, lobbying parliament.

УДК 342

РОЛЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Волощук О.Т.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено теоретичні питання механізму реалізації зовнішньої політики в зарубіжних країнах. Проаналізовано роль та значення глав зарубіжних держав в цьому механізмі. З'ясовано фактори, що впливають на обсяг зовнішньополітичних повноважень глав держав. До таких факторів віднесено: форма правління, політичний режим, особливості політичної системи, політична практика, харизматичність глави держави (суб'єктивний фактор). Доведено, що в сучасному світі позиції глави держави в президентських, змішаних республіках та абсолютних, дуалістичних монархіях в плані реалізації зовнішньої політики залишаються міцними.

Ключові слова: глава держави, держава, функції держави, зовнішні функції держави, зовнішня політика.

Постановка проблеми. Успішна і послідовна реалізація зовнішніх функцій держави має величезне значення для її розвитку в сучасному взаємозалежному світі. Інтенсифікація інтеграційних процесів у міжнародному житті, розширення і поглиблення міжнародних відносин України з іншими країнами світу, а також поглиблення інтеграції нашої країни в міжнародну політику, економіку та інші сфери міждержавного співробітництва викликає нагальну необхідність вдосконалення механізму координації зовнішньополітичної діяльності державних органів і посадових осіб, наділених повноваженнями в галузі зовнішньої політики і міжнародних відносин. Одним із таких органів є глава держави, який у більшості зарубіжних країн володіє доволі широкими зовнішньополітичними повноваженнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на обрану проблему для дослідження у цій статті можна абсолютно справедливо стверджувати, що досліджень саме у такій площині нині бракує, хоча про організацію державної влади, про інститут глави держави можна нарахувати близько сотні праць монографічного характеру в Україні, і мабуть набагато більше за кордоном, де ця проблематика розробляється вже тривалий час. Серед українських учених можна виділити доробки В. Авер'янова, Ю. Барабаша, Ф. Бурчака, А. Георгіци, А. Колодія, Ю. Коломійця, Л. Кривенко, Н. Нижник, В. Погорілка, с. Серьогіної, В. Сухоноса, Ю. Тодики, М. Цвіка, В. Шаповала, а серед зарубіжних П. Авріля, Ф. Ардана, Ж. Веделя, М. Дюверже, Ж.-П. Жакке, В. Кайнова, М. Сахарова, А. Черкасова, Б. Шантебу, К. Хессе та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість дослідників не торкаються проблем природи, сутності та обсягу зовнішньополітичних повноважень глави держави, обмежуючись лише констатацією про важливість таких повноважень. Проте останні події в Україні засвідчили важливість місії глави держави як головного дипломата держави, як провідника зовнішньополітичного курсу держави. З цих позицій вважаємо актуальним запропоноване у даній статті дослідження, яке заслуговує більш пильної уваги зі сторони учених задля вдосконалення конституційного законодавства та сучасної політичної практики у сфері реалізації зовнішньої політики сучасних держав.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявити місце і роль глави держави в конституційно-правовому механізмі здійснення зовнішньої політики держави, а також з'ясувати фактори, що впливають на обсяг зовнішньополітичних повноважень у різних зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи свої загальні і особливі функції, глава держави забезпечує реалізацію функцій самої держави. Щоб це зрозуміти, слід згадати, що **функції держави** – це основні напрями або види її діяльності, які відображають суть і призначення держави, її роль і місце в суспільстві. Зрозуміло, що функції держави мають об'єктивний характер, їх виникнення, як правило, передує виникненню окремих інститутів держави, зокрема й інституту глави держави. При цьому слід відрізняти функції держави від функцій її різних органів, у тому числі й функцій глави держави, котрі мають більш конкретний характер та залежать від завдань цього органу. В контексті даного дослідження нас цікавлять саме зовнішні функції держави і відповідно роль та значення глави держави в їхній реалізації.

Глава держави, як вірно відмічає французький учений Ф. Ардан, відіграє провідну роль у зовнішніх відносинах і обороні країни. Стосовно Президента Франції вчений стверджує, що «це вельми логічно, якщо визнати, що війна є підтвердженням провалу дипломатії» [1, с. 67]. Тобто глава держави як головний дипломат держави повинен володіти необхідними повноваженнями у галузі зовнішньоекономічної діяльності. Крім того, як вважає Ф. Ардан, «ці повноваження складають серцевину повноважень Президента як гаранта незалежності нації, територіальної цілісності і поваги міжнародних домовленостей. Традиції і сучасна практика об'єднуються, щоб створити пріоритетне поле діяльності для глав держав: якими б не були їхні повноваження, тут вони здійснюються у першу чергу. Президент П'ятої Республіки не складає виключення» [1, с. 67].

Широке коло зовнішньополітичних повноважень глави держави обумовлює необхідність їх класифікації. Слід мати на увазі, що в літературі приділено явно недостатня увага даному питанню. Як правило, автори розглядають категорію такого роду повноважень у контексті більш широких проблем, внаслідок чого висунуті ними класифікаційні критерії носять узагальнений характер. Так, наприклад, В. І. Кайнов в процесі аналізу основних напрямків діяльності Президента, поділяє всі його повноваження на внутрішні і зовнішні (залежно від того, в якій сфері суспільного життя вони реалізуються); постійні і тимчасові (залежно від тимчасових характеристик їх дії); на одноосібні (що не вимагають контрасигнації з боку прем'єр-міністра і міністрів) і колегіальні (здійснювані президентом після відповідного контрасигнування) [4, с. 12].

О. І. Черкасов до зовнішньополітичних повноважень глави держави відносить: верховне представництво країни у зовнішніх зносинах, призначення

та відкликання дипломатичних представників за кордоном, участь у міжнародних переговорах і підписання міжнародних договорів, акредитація при главі держави іноземних дипломатичних представників [11, с. 95].

Вітчизняний вчений В. В. Сухонос розглядає зовнішньополітичні повноваження глави держави у рамках представницьких повноважень, роблячи акцент при цьому на тому, що глава держави здійснює формальне керівництво зовнішньополітичною діяльністю [9, с. 99].

У монографії М. А. Сахарова, в розділі названому «Президент у сферах зовнішньої і військової політики» розглядаються такі зовнішньополітичні прерогативи президента, як: 1) загальне керівництво зовнішньою політикою; 2) ведення міжнародних переговорів; 3) укладення міжнародних договорів; 4) вирішення питань про війну і мир; 5) використання виділених уряду бюджетних коштів на зовнішньополітичні акції; 6) призначення послів та інших повноважних представників держави за кордоном; 7) акредитація при президенті іноземних дипломатичних представників; 8) встановлення дипломатичних відносин з іншими державами; 9) протокольні обов'язки президента у сфері зовнішньої політики. Окремий параграф розділу присвячений владним повноваженням Президента щодо Збройних Сил [8, с. 143-171]. Такий підхід, цілком прийнятний для вивчення зовнішньополітичних повноважень Президента, навряд чи може претендувати на роль їх науково обгрунтованої класифікації. Адже при проведенні класифікації тут важливо також і враховувати ряд чинників, які впливають на обсяг повноважень глави держави в сфері реалізації та здійснення зовнішньополітичної діяльності. Так, при парламентських формах правління обсяг повноважень у зазначеній сфері глави держави буде доволі вузьким у порівнянні з тими, якими володіє глава держави у президентській чи змішаній республіці. У цих країнах реальна зовнішньополітична прерогатива глави держави, зазвичай, зводиться лише до формального представництва країни в міжнародних відносинах. Як зазначає на прикладі Німеччини К. Хессе, «зовнішня політика залишається справою федерального уряду, а визначення її основних положень – справою федерального канцлера» [10, с. 311]. Натомість у президентських та змішаних республіках роль глави держави в сфері реалізації зовнішньої політики держави вельми важлива і вагома. Так, у США президент традиційно володіє в даній сфері досить значними повноваженнями, які ґрунтуються не стільки на тексті Конституції, скільки на рішеннях Верховного суду, доктрині «зовнішнього суверенітету» (який на відміну від внутрішнього суверенітету не є похідним від передачі повноважень з боку штатів, а витікає із самого акту утворення федерації). Найбільш значимі міжнародні договори, підписані главою держави, зазвичай, підлягають ратифікації, що пов'язано з прийняттям спеціального рішення парламентом (однієї з його палат). Водночас у США достатнє поширення отримала практика підписання так званих виконавчих угод, що не вимагають затвердження Сенатом. Президент зобов'язаний лише надавати останньому такі угоди для загального ознайомлення [11, с. 96-97].

Враховуючи той факт, що нині більшість зарубіжних країн з існуючих є президентськими та змішаними республіками, можна стверджувати, що глави сучасних держав і донині мають сильні впливові позиції при реалізації зовнішньополітичного курсу держави. До того ж сюди також можна віднести абсолютні та дуалістичні монархії. І хоча такі монархії у більшості випадків вже перебувають на перехідному етапі в бік дуалістичної чи парламентської, однак на даний час беззаперечним є той факт, що глава держави в таких країнах повістю поглинає увесь арсенал зовнішньополітичних повноважень.

У цьому зв'язку варто підкреслити, що домінуюче становище глави держави у визначенні та здійсненні зовнішньої політики держави сягає своїм корінням в епоху феодалізму, коли в особі монарха персоніфікувалася державна влада як усередині країни, так і у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин. Монарх в централізованій феодальній державі при прийнятті зовнішньополітичних рішень діяв на власний розсуд і був непідконтрольний у своїх рішеннях. Однак і в парламентарних монархіях, як вважав відомий російський юрист Н. М. Коркунов, прерогатива монарха, хоча і формально, поширюється на всі прояви державної влади [7, с. 379-381]. Подібної точки зору дотримувалися й інші російські вчені-державознавці дореволюційного періоду. Так, професор Новоросійського університету П. Є. Казанський писав, «... влада російського Імператора побудована інакше, ніж королівська влада в західноєвропейських державах, де в тій чи іншій мірі в галузі керівництва зовнішніми зносинами держави приймає участь і народне представництво» [2, с. 396]. Аналогічної точки зору дотримувався і інший російський дореволюційний дослідник В. В. Івановський [2, с. 396]. Таке положення глави держави в галузі здійснення зовнішньої політики країни згодом отримало закріплення в законодавстві, увійшло в практику державного будівництва і, в кінцевому рахунку, втілилося в здійсненні зовнішньої політики ліберально-демократичних держав, що виникли в результаті буржуазних революцій.

Глава держави, при здійсненні своїх представницьких функцій в галузі зовнішньополітичних відносин, формально, як правило, не потребує спеціальних на те повноважень. Однак в окремих випадках президент в президентській і напівпрезидентській республіках в ході своєї зовнішньополітичної діяльності повинен співвідносити деякі свої рішення з думкою або уряду, або парламенту. Однак на практиці часто саме глава держави є відповідальним за успішність зовнішньої політики своєї держави.

Глави держав з парламентарно-монархічною (Великобританія, Японія, Нідерланди, Іспанія, Данія та ін.) і парламентарно-республіканською формою правління (ФРН, Італія, Австрія, Греція, Угорщина тощо) відіграють у зовнішньополітичній сфері в принципі однакову роль – представництво держави у зовнішніх зносинах. "Президент Республіки, – гласить ст. 59 Основного закону ФРН, – представляє Федерацію в міжнародно-правових зносинах"; "Президент Республіки, – сказано в ст. 87 Конституції Італії, – представляє національну єдність"; "Президент Республіки представляє державу в міжнародних відносинах", – записано в ст. 36 Конституції Греції. Аналогічні положення закріплені в конституціях держав з монархічною формою правління. "Король, – йдеться в ст. 56 Конституції Іспанії, – здійснює вище представництво Іспанії у міжнародних відносинах". Однак, як вже вище підкреслювалось, масштабність представницької місії монархів і президентів парламентарних держав істотно зменшується, якщо взяти до уваги, що в цих країнах "визначає політику" і "керує нею" уряд, а представництво глави держави

носить формальний, а не реальний характер. Розробкою загальних напрямів зовнішньої політики і конкретних заходів щодо її здійснення в цих державах відає уряд. На частку ж глави держави залишається тільки номінальне санкціонування розроблених заходів і дій. У силу дуже обмеженої участі голів парламентських держав у розробці та проведенні зовнішньої політики вони вимушено делегують і свої представницькі повноваження органам, реально їх здійснює, – уряду, голові уряду, міністр закордонних справ.

Втім, як видається, не слід і применшувати представницькі повноваження глав держав у парламентарних країнах. Форми їх здійснення можуть бути різноманітними: візити за кордон (з правом на особливо урочистий прийом, на особисті привілеї), прийоми глав іноземних держав, публічні виступи, що торкаються питання зовнішньої політики (зазвичай, вони складаються за участю міністерства закордонних справ), відкриття виставок, ярмарків і т. п. При здійсненні главою держави візиту до іноземної держави політична складова візиту визначається урядом і міністерством закордонних справ, а протокольна – міністерством закордонних справ разом зі службою глави держави. Закордонний візит глави держави, навіть якщо він не супроводжується підписанням конкретних угод, завжди є важливим зовнішньополітичним заходом. Також не слід забувати про так звані «сплячі прерогативи» глави держави у парламентських монархіях, коли в умовах кризи чи надзвичайних ситуацій монарх може користуватися більш широкими повноваженнями, ніж це відбувається за звичайних умов, і навіть не зважати на думку уряду. Як вірно зазначає В. І. Кайнов, аналізуючи зовнішньополітичні повноваження глави держави, «складність реалізації цієї функції, хоча вона практично традиційна для глави держави, в багато раз зростає... в період радикальних політичних і економічних змін» [3, с. 262].

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що не тільки форма правління держави впливає на обсяг повноважень глави держави в сфері здійснення зовнішньополітичної діяльності, а й інші важливі фактори. Зокрема, слід звертати увагу на політичний режим. Зрозуміло за умов недемократичних режимів глава держави володіє усією повнотою влади, у тому числі у визначенні і реалізації зовнішньополітичного курсу держави. При демократичних режимах, безперечно, глава держави вже одноосібно не може здійснювати такі повноваження, його важелі впливу на зовнішню політику держави обмеженні конституцією та законодавством держави. Тут слід згадати про наявність в країні сформованого громадянського суспільства і розвиненої політичної системи.

Для країн з державним режимом особистої влади, як правило, характерна концентрація всіх зовнішньополітичних повноважень у руках глави держави. Ці повноваження можуть бути навіть не закріплені в конституції і поточному законодавстві, але здійснюються главою держави в його повсякденній діяльності. Президент у державах з тоталітарним і авторитарним державним режимом фактично не підконтрольний суспільству в його зовнішньополітичній діяльності та зовнішня політика здійснюється главою держави на власний розсуд або на розсуд вузької правлячої групи осіб, уповноважених на те диктатором.

Наявність, властивої громадянському суспільству, ефективно функціонуючої політичної системи в країні передбачає існування і застосування дієвих інструментів громадського контролю за діяльністю глави держави, в тому числі в сфері реалізації ним зовнішньополітичних повноважень. Ці інструменти застосовуються політичною опозицією та іншими організованими громадськими силами, що не підтримують проведену чинним президентом політику. Одним з таких інструментів є застосування до глави держави процедури імпічменту. У розпорядженні недержавних структур є ряд інших засобів впливу на політику, що проводиться президентом в країнах з президентською та напівпрезидентської формами правління [8, с. 13, 138-142].

Незважаючи на відносну самостійність і незалежність гілок влади в країнах з президентською формою правління, президент в таких країнах підконтрольний у своїй зовнішньополітичній діяльності парламенту. Так, відповідно до ст. II розд. 2 Конституції США Президент наділений правом, за порадою і за згодою Сенату, укладати міжнародні договори і призначати дипломатичних і консульських представників [6, с. 25]. Крім того, Сенат, при необхідності, може створювати комісії з розслідування, в тому числі, і зовнішньополітичної діяльності президента і його адміністрації. Питання про межі зовнішньополітичних повноважень Президента США і їх співвідношенні з повноваженнями Конгресу часто є предметом дискусії американських юристів і політиків [12, с. 57-58]. Американські автори відзначають провідну роль Президента США в визначенні зовнішньополітичного курсу і в здійсненні зовнішньої політики. Так, американські вчені пояснюють домінування глави держави в зовнішній політиці особливою природою інституту глави держави. Однак вони відзначають і необхідність узгодження окремих кроків Президента США у здійсненні зовнішньої політики з палатами Конгресу [14, с. 155-156].

У демократичних правових державах зі змішаною формою правління зовнішньополітичні повноваження президента обмежені і, певною мірою, підконтрольні суспільству. Крім того, в ряді таких держав уряд також наділений конституцією самостійними зовнішньополітичними повноваженнями. Так, ст. 135 Конституції Португальської Республіки передбачає, що Президент ПР за пропозицією уряду призначає послів і надзвичайних посланників, а також за пропозицією уряду оголошує, в разі фактичної агресії або загрози такої агресії, війну та укладає мир. Крім того, Президент Португалії з питань війни і миру зобов'язаний прислухатися до думки Державної ради, а також заручитися на те повноваженнями, наданими Асамблеєю Республіки або постійної комісії Асамблеї в той період, коли Асамблея засідає і екстрене скликання її неможливе [5, с. 557-558].

Вищенаведене свідчить про те, що, незважаючи, на пріоритет глави держави у сфері зовнішньої політики, в демократичних державах з президентською і напівпрезидентської формами правління, його зовнішньополітична діяльність залежить від особливостей політичної системи конкретної країни і знаходиться під контролем суспільства [13, с. 221-223].

Також слід погодитись із думкою О. І. Черкасова про те, що ступінь самостійності глави держави в здійсненні зовнішньополітичних функцій визначається не тільки формою правління, але й практикою функціонування державного механізму в тій чи іншій країні [11, с. 95-96]. Так, у країнах-членах Співдружності повноваження глави держави у сфері зовнішньої політики, зазвичай, взагалі спеціально не обговорюються. Це, зокрема, пояснюється впливом

британської конституційно-правової доктрини, яка відносить функції управління зовнішньою політикою до традиційних повноважень корони; виключаючи її з статутного права.

І, нарешті, потрібно згадати ще й про суб'єктивний фактор. Харизматичність глави держави дозволяє на практиці користуватися набагато ширшими повноваження у сфері зовнішньої політики. Зокрема, історія неодноразово це підтверджує: Н. Бонапарт, Ш. де Голль – у Франції, Т. Рузвельт, Р. Рейган, Дж. Буш (старший) – у США, Б. Єльцин, В. Путін – в Росії. До того ж всім відомі приклади впливу глав держав, які визнавалися світовими лідерами, на міжнародну політику в цілому. Нині це, у першу чергу, стосується В. Путіна.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок про те, що ключовою фігурою у більшості зарубіжних країн у реалізації зовнішньої політики є глава держави. Саме він, як правило, наділяється необхідним арсеналом повноважень для цього. При цьому глава держави повинен співпрацювати з іншими органами державної влади і передусім з урядом, використовуючи всі можливості, в тому числі, організаційні, якими він володіє, щоб в результаті досягти бажаного і найбільш вигідного результату для власної держави. Серед факторів, які впливають на обсяг повноважень глави держави у цій сфері, можна віднести наступні: форма правління, політичний режим, особливості політичної системи, політична практика, харизматичність глави держави (суб'єктивний фактор).

Список літератури:

1. Ардан Ф. Франция: государственная система / Филипп Ардан / Пер. с франц. – М. : Юрид. лит., 1994. – 176 с.
2. Ивановский В. В. Учебник государственного права. 2-е изд. / В. В. Ивановский. – Казань : Типография Казанского ун-та, 1909. – 500 с.
3. Кайнов В. И. Институт президентства: конституционно-правовой статус: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Владимир Иванович Кайнов. – С.-Пб., 1999. – 371 с.
4. Кайнов В. И. Президентская республика как форма правления. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Владимир Иванович Кайнов. – С.-Пб., 1995. – 227 с.
5. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова / Л. А. Окуньков. – М. : ИНФРА-М, Норма, 1997. – 816 с.
6. Конституции зарубежных государств. США, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада. Учебное пособие / Сост. проф. В. В. Маклаков / В. В. Маклаков. – М. : БЕК, 1996. – 587 с.
7. Коркунов Н. М. Русское государственное право. Т. 1: Введение и общая часть : диссертация, представленная на степень магистра государственного и международного права в юридический факультет Императорского Юрьевского университета приват-доцентом Императорского Санкт-Петербургского университета, кандидатом прав Н. М. Коркуновым / Н. М. Коркунов. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. – 580 с.
8. Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире / Н. А. Сахаров. – М. : Юридическая литература, 1994. – 176 с.
9. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві : монографія / В. В. Сухонос. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ», 2011. – 339 с.
10. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. Перевод с немецкого / Конрад Хессе; Под ред. : Сидоров Н. А. (Вступ. ст.); Пер. : Сидорова Е. А. – М. : Юрид. лит., 1981. – 368 с.
11. Черкасов А. И. Глава государства и правительство в странах современного мира (Конституционно-правовое регулирование и практика) / Александр Игоревич Черкасов. – М. : Издательство «Экзамен», 2006. – 222 с.
12. Constitutional Law. Second Edition. Cases and Materials Series. – New York, 1989. – P. 280-282; Dodd L., Schott R. Congress and the Administrative State / L. Dodd, R. Schott. – New York: John Wiley and Sons, 1979. – P. 57-58.
13. Fisher L. The Constitution Between Friends. Congress, the President, and the Law / L. Fisher. – New York, 1978. – P. 221-223.
14. Hargrov E. The Power of the Modern Presidency / E. Hargrov. – Philadelphia, 1974. – P. 155-156.

Волощук О.Т.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

РОЛЬ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА В МЕХАНИЗМЕ РЕАЛИЗАЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы механизма реализации внешней политики в зарубежных странах. Проанализирована роль и значение глав зарубежных государств в этом механизме. Выяснены факторы, влияющие на объем внешнеполитических полномочий глав государств. К таким факторам отнесены: форма правления, политический режим, особенности политической системы, политическая практика, харизматичность главы государства (субъективный фактор). Доказано, что в современном мире позиции главы государства в президентских, смешанных республиках и абсолютных, дуалистических монархиях в плане реализации внешней политики остаются прочными.

Ключевые слова: глава государства, государство, функции государства, внешнии функции государства, внешняя политика.

Voloshchuk O.T.
Chernivtsi National University byYuriy Fedkovych

THE ROLE THE HEAD OF THE STATE IN THE PROCEDURES OF STATE FOREIGN POLICY

Summary
The theoretical aspects of the mechanism of the foreign policy were iinvestigated. The role and importance of heads of foreign states in this mechanism are analyzed. Factors affecting the volume of foreign heads of state powers, found. These factors include: the form of government, political regime, especially the political system, political practice, charismatic the head of the state (the human factor). It is proved that in today's world position of head of state in presidential, mixed republics and absolute, dualistic monarchies in terms of the foreign policy remain strong.
Keywords: the head of state, the state, functions of the state, external functions of the state, the foreign policy.

УДК 343.575:351.761.3

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ ЯК СКЛАДОВА АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Гриненко І.М.
Національна академія Служби безпеки України

У статті досліджується зв'язок між корупцією, організованою злочинністю та терористичною діяльністю в Україні, а також питання удосконалення стратегій протидії цим явищам як складової антитерористичної операції
Ключові слова: організована злочинність, корупція, антитерористична операція, гібридна війна.

Постановка проблеми. Загострення ситуації на теренах нашої країни, обумовлене активізацією терористичної діяльності та агресією з боку Російської Федерації обумовлює потребу у напрацювання принципово нових підходів до вирішення соціальних проблем, що, значною мірою, виступають підґрунтям тероризму, у першу чергу, корупції та пов'язаному із нею відчуженню держави від населення.

Специфічною рисою гібридної війни, що відбувається на теренах України, що обумовлює її гібридний характер, стало широке залучення агресором криміналітету у якості найманців, а також соціальної бази терористів. З іншого боку, корупція, що проявляється, у тому числі, в проникненні криміналітету до органів влади та управління, виступає живильною основою терористичної діяльності, соціальної напруги, що проявляється у формі відкритого конфлікту.

Виявлення природи зв'язку між корупцією, організованою злочинністю та тероризмом в нашій країні є необхідною передумовою здійснення ефективних заходів із усунення передумов сепаратизму та пов'язаної із ним протиправної діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Особливостям сучасних воєнних конфліктів присвячено широке коло досліджень науковців різних країн світу. Так, ізраїльський дослідник М. Кревельд вважає, що на сьогодні уявлення про війну як про боротьбу держав, спрямовану на руйнацію волі однієї із сторін, втратило актуальність. На його думку, зміна територій унаслідок воєнних дій є неможливою, а основними акторами сучасних війн є партизани та терористи, при цьому діяльність держав у такому випадку обмежується веденням психологічної війни [1]. Виходячи із парадигми глобалізованого світу, дослідник не вважає набуття нових територій пріоритетом для сучасних країн.

З іншого боку, теоретики «гібридних війн», зокрема, М. Бонд, Д. Девіс та Д. Ласіка, не приділяють увагу ролі організованої злочинності у перебігу конфліктів такого роду, обмежуючись виключно військовими питаннями.

Дослідження зв'язку організованої злочинності та тероризму, що проводилися такими дослідниками, як Дж. Албанез, Ф. Бовенкерк, Ф. Вільямс, В. Лунєєв, В. Молокоєдов, М. Рот, М. Север та Б. Чакра здійснюється, передусім, у контексті фінансування терористичної діяльності за рахунок коштів, одержаних кримінальним шляхом, передусім від наркобізнесу. Питанням залучення криміналітету до терористичної діяльності, а також зв'язку між корупцією та тероризмом окрема увага, як правило, не приділяється.

З огляду на це, **метою** статті є визначення природи зв'язку між організованою злочинністю та корупцією та терористичною діяльністю у нашій країні.

Досягнення поставлених цілей вимагає вирішення таких завдань: розкриття природи гібридної війни на теренах України у контексті впливу на її перебіг явищ корупції та організованої злочинності, впливу корупції на різних рівнях на загострення терористичної загрози у нашій країні, залучення криміналітету до терористично-сепаратистської діяльності, а також визначення напрямів державної політики у сфері протидії корупції та організованій злочинності як складових антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. Проблема тероризму набула актуальності для нашої країни з березня 2014 року. Відсутність скільки-небудь серйозних проявів цієї загрози до того часу свідчить про її, значною мірою, штучний характер, обумовлений цілеспрямованим впливом з боку політичних кіл Російської Федерації, що виступає не лише як держава-спонсор, а й ініціатор та рушійна сила терористичної діяльності в нашій країні. При цьому стратегічним завданням правлячих кіл РФ є примус України до відмови від реалізації політики європейської інтеграції, визнання суверенітету РФ над Автономною Республікою Крим, фактично позбавлення нашої країни статусу суб'єкту міжнародних відносин. Цим самим усувається загроза для кримінальних кіл, що контролюють державну владу РФ, втратити територіальний контроль над Україною. Тактичними цілями є підрив політичної системи нашої країни, унеможливлення реалізації загальнодержавної політики шляхом виведення окремих регіонів з-під контролю центральної влади, формування зон нестабільності задля подальшого впливу на політику держави, руйнація інфраструктури та залякування населення. Одним із способів досягнення цієї мети є децентралізація влади до рівня, за якого реалізація єдиної державної політики стає неможливою. Відповідно, за таких умов держава позбавляється можливості економічного розвитку та приречена на відсталість, функціонування у якості об'єкта іноземної політики. З цією метою формуються «зони впливу", через які здійснюється вплив на політику держави, наприклад, унеможливлюється її інтеграція до міжнародних організацій, передусім Північно-Атлантичного Альянсу. Ці зони використовуються як «осередок нестабільності», що компрометує державу в очах міжнародного співтовариства як нездатну забезпечити контроль над власною територією, а також як «предмет торгу». Таким чином забезпечується продовження функціонування транснаціональної кримінально-корупційної системи, що існує на пострадянському просторі із центром в Російській Федерації. Реалізація зазначених цілей здійснюється із застосуванням широкого арсеналу кримінальних практик.

Так, інформаційно-підривна діяльність здійснюється у формі інформаційної війни, орієнтованої на окремі прошарки населення, націю в цілому, представників органів влади, передусім сектору безпеки та оборони. Ці дії поєднуються із психо-

логічною війною, створенням атмосфери небезпеки, невпевненості та нестабільності. Суспільним групам нав'язується альтернативна ідеологія, що, значною мірою, полегшується компрометацією офіційної ідеології її зв'язком із політичними групами, які мають репутацію корумпованих. Тобто, офіційна ідеологія суспільства штучним чином прив'язується до певних політичних груп, які її демагогічно використовували, чим компрометується її сутність. Створений ідеологічний вакуум заповнюється ідеями, що слугують на користь організованої злочинності та зацікавлених іноземних акторів. Таким чином, інформаційний вплив має виражений кримінальний характер.

Використання збройних сил без відповідних розпізнавальних знаків може також розглядатися як певного роду кримінальна практика, коли збройні сили виступають не як представники держави, а як інструмент для досягнення цілей криміналітетом.

Іншою кримінальною практикою є використання населення для прикриття силових дій – практика, притаманна організованій злочинності, що розглядає суспільство як об'єкт для досягнення протиправних цілей. Криміналітет для досягнення своїх цілей легко жертвує людьми – як місцевим населенням, так і найманцями, розглядає їх як своєрідний «витратний матеріал». Таким чином, війна здійснюється за допомогою найманців та місцевого криміналітету, що полегшується криміналізацією суспільства та цілеспрямованим інформаційним впливом.

Спостерігається інтеграція кримінальних та політичних цілей з боку РФ, при цьому війна виступає як складова процесу встановлення контролю криміналітету над владою, що є відносно новим явищем у світовій політиці. Явно новим є те, що держава використовується для відстоювання кримінальних інтересів, здійснюючи при цьому агресивну політику.

Залучення криміналітету також відіграє ключову роль у формуванні «керованого хаосу», при цьому організовані злочинні угрупування, з одного боку, формують відповідне середовище, а з іншого – користуються його перевагами. Формується цикл «хаос" – «організована злочинність", кожне нове коло якого зменшує можливості держави контролювати ситуацію, її функціональну спроможність. Важливу роль у цьому процесі відіграють корумповані представники органів влади та управління, що відстоюють водночас інтереси як ініціатора «керованого хаосу", тобто іноземної держави-агресора, так і власні корисливі інтереси, продовжують отримувати незаконні прибутки.

Гібридну війну проти України характеризують як поєднання військових, інформаційних, терористичних та інших агресивних дій, скоординованих з єдиного центру і спрямованих на досягнення визначеної стратегічної мети [2]. Слід також згадати і характеристику гібридної війни в Україні, надану колишнім радником з безпеки при ООН і НАТО генералом Франком ван Каппеном як суміш класичного ведення бойових дій із використанням нерегулярних озброєних формувань. Держава, що веде гібридну війну, укладає угоду із недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими повністю заперечується. Ці виконавці можуть здійснювати акції, які сама держава реалізовувати не може, оскільки вони є прямим порушенням міжнародних конвенцій щодо законів війни, міжурядових угод. Водночас використовуються і військові формування – як негласно, так і офіційно, з метою вчинення психологічного тиску [3]. Таким чином, констатується виражений кримінальний характер гібридної війни в Україні, практика ведення якої порушує не лише норми національного права, а й базові положення міжнародних правових норм.

Корупційний вплив з боку РФ не обмежується лише кордонами колишнього СРСР. Так, використання політичних партій радикального лівого чи правого спрямування у інших країнах на користь кримінальних структур Російської Федерації, що здійснюють контроль над державою, розширення кримінально-корупційного впливу на країни Євросоюзу, є явним підтвердженням транснаціонального характеру цих організованих злочинних угрупувань, їх зусиль із руйнації чи, якнайменш, дискредитації ЄС як політично-економічної цілісності. Одним із способів цієї діяльності є фінансування радикально-націоналістичних політичних партій «Газпромом", формування політичної підтримки на національному рівні, блокування загальноєвропейських проектів, фактично, підрив та компрометація Євросоюзу. Ці заходи поєднуються із корумпуванням лідерів окремих країн Західної Європи, а також їх суспільств, поглибленням залежності їх економік від природних ресурсів, що постачаються з РФ. Як економічна структура «Газпром» є найбільш явним проявом інтеграції криміналітету, економіки та держави, можливо, найвищою формою легалізації злочинності шляхом безпосереднього встановлення контролю над фінансовим підґрунтям держави, фактично ключовим сектором її економіки. Це дозволяє не лише отримувати величезні, майже непідконтрольні прибутки, а й забезпечувати продовження їх надходження із використанням інструментів державного управління.

Таким чином, загроза для Євросоюзу та країн Заходу у цілому є не потенційною, а цілком реальною, – через встановлення залежності від енергоносіїв, корумпування політиків та, значною мірою, суспільства, фінансування політичних партій нацистської спрямованості, а також шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу. При цьому останньому напряму приділяється особлива увага. Так, утворений РФ у Франції «Інститут за демократію та співробітництво» координує совою діяльність із «Національним фронтом» [4]. Російська пропагандистська компанія «Russia Today» має щорічне фінансування у розмірі 500 млн доларів, що надходить як із бюджету РФ, так і від «фондів сприяння російським громадянам за кордоном». У Вашингтоні та штатах сходу США цей канал дивляться близько 7 млн осіб. У Європі він користується популярністю у Великобританії та Іспанії, а також у Польщі, Франції та Німеччині. Програми виходять англійською, іспанською та арабською мовами. Глядацька аудиторія становить близько 300 млн осіб. Пропагандистські акції, як правило, вводяться до програм новин, аби впливати на людину із розслабленою увагою. Передачі здійснюються через 22 супутники та 230 операторів. У перспективі аудиторія сягатиме 650 млн осіб у понад 100 країнах світу. Партнером каналу є «Газпром-Медіа-Холдинг», що знімає «документальні» фільми пропагандистської спрямованості [5].

Отже, «зовнішній чинник» у формі цілеспрямованого воєнного, політичного, економічного та інформаційного впливу з боку РФ на перебіг конфлікту в Україні є очевидним. У той же час, ескалація тероризму на регіональному ґрунті не була б можливою за відсутності внутрішніх чинників, серед яких основну роль відіграє вплив організованої злочинності та пов'язаної із нею корупції.

Із достатнім ступенем умовності можна виділити два основні рівня корупції – макрорівень та мікрорівень. Перший стосується поширення корупції у

вищих органах влади та управління, фактичного їх захоплення криміналітетом, який системно використовує можливості держави для особистого збагачення лідерів кримінальних угрупувань шляхом «викачування» національних ресурсів. Такого роду захоплення держави криміналітетом має своїм наслідком криміналізацію внутрішньої та зовнішньої політики, підміну національних інтересів інтересами криміналітету. На цьому рівні корупція набуває виражених рис транснаціональної організованої злочинності, що проявляється у діяльності організованих злочинних угрупувань, які діють системно та узгоджено на транснаціональному рівні задля захоплення та утримання державної влади та її подальшого використання з метою особистого збагачення шляхом протиправного присвоєння національних багатств.

На мікрорівні корупція проявляється у протиправному використанні службових повноважень задля отримання неправомірної вигоди. Такого роду корупція проявляється на низовому рівні у хабарництві та подібних до нього протиправних діях. Слід зазначити, що розподіл корупції на макро- та мікрорівні є, значною мірою, умовним, оскільки взаємозв'язок між ними визначається системним характером цього явища.

Територія Донбасу майже весь час існування України як незалежної держави знаходилася поза межами державного врядування і контролювалася організованими злочинними угрупуваннями, яким на досить значний період часу вдалося встановити контроль і над усією територією держави, виступаючи під політичною вітриною «Партії Регіонів». Слід зазначити, що на місцевому рівні подібна ситуація має місце і у Автономній Республіці Крим, де «політична еліта» складається із вихідців з організованих злочинних угрупувань «Сейлем» та «Башмаки», а також їх корумпованих зав'язків в органах влади, зокрема у правоохоронних.

Діяльність такого роду структур була орієнтована на системне отримання прибутку від суто незаконної діяльності та шляхом контролю над економікою. Вийшовши на макрорівень державного управління, організованими злочинними угрупуваннями з регіону сходу країни були створені передумови для дезінтеграції держави у разі втрати можливостей її контролювати, задля забезпечення контролю принаймні на регіональному рівні. Ними також тривалий час, у взаємодії із кримінальними структурами, що знаходяться при владі в РФ і мають необмежені фінансові ресурси, здійснювалась цілеспрямована інформаційна політика, спрямована на пропаганду сепаратизму та суспільну легалізацію організованої злочинності, а також поширення у суспільній свідомості відверто нацистських ідей «руського світу» та «православного фундаменталізму».

Таким чином, ці структури виступають прямими спонсорами тероризму, використовуючи його як інструмент впливу на загальнодержавну політику.

На мікрорівні зв'язок між тероризмом та злочинністю, у тому числі організованою, проявляється у формі широкого залучення місцевого криміналітету до терористичної діяльності у якості найманців, підтримкою терористів корумпованими представниками місцевих органів влади. Про зв'язок між корупцією на місцевому рівні та терористичною діяльністю свідчить і масове зрадництво правоохоронних органів, їх фактичне злиття із криміналітетом [6]. Так, за даними МВС України, у регіоні Донбасу, що знаходиться під контролем терористів, лише 10-15% співробітників міліції залишилися вірними присязі [7].

Як на макро-, так і на мікрорівні корупція має форму організованої злочинності транснаціонального характеру. На мікрорівні вона проявляється у впливі організованої злочинності на суспільство, криміналізації суспільних відносин, що має наслідком криміналізацію місцевих органів влади під впливом організованої злочинності. Зазначена криміналізація має транснаціональний характер, оскільки такі органи влади виступають у якості організованих злочинних угрупувань, що вчиняють злочини, підготовка та планування яких здійснювалося у іншій країні.

На макрорівні відбувається захоплення влади структурами транснаціональної організованої злочинності, системне використання держави, її ресурсів, економічного потенціалу з метою досягнення злочинних цілей матеріального та політичного характеру.

Терористичну діяльність на сході України слід також розглядати у контексті загальної політичної нестабільності у країні, пік якої прийшовся на кінець 2013 – початок 2014 років. Криміналізація державної влади на усіх рівнях призвела до її несприйняття суспільством, що мало своїм проявом акції протесту в м. Києві, центральних та західних регіонах країни. З іншого боку, це ж відчуження держави від соціуму є передумовою поширення сепаратистських настроїв у східних регіонах. Це, зокрема, підтверджується і тим, що, принаймні на рівні офіційної пропаганди сепаратистські угрупування заявляють про те, що вони ведуть боротьбу проти «партійних диктатур», «правлячих кримінальних еліт», «всевладних олігархів, що ставлять свою корисливу вигоду понад інтереси держави та народу», «корумпованих чиновників, що утискають рядових громадян» [8].

Узагальнюючи викладене, можна зробити **висновки** про те, що гібридний характер війни в Україні полягає, передусім, саме у застосуванні кримінальних практик, залученні криміналітету на макро- та мікрорівнях – як у якості безпосередніх виконавців, так і для надання політичного та фінансового сприяння. Відповідно, антикримінальна та антикорупційна складові у цьому випадку набувають особливої важливості. Усунення передумов сепаратистської та терористичної діяльності вимагає системних заходів із викорінення корупції, залучення громад до управління державою на місцевому рівні, забезпечення інклюзивної демократії. Боротьба з корупцією має розглядатися також і як невід'ємна складова контррозвідувальної діяльності. На нашу думку, будь-які дії із забезпечення ефективності діяльності органів влади, у тому числі сектору безпеки та оборони, на користь забезпечення національних інтересів України, усунення наявного впливу іноземної сторони на їх діяльність, не будуть можливими без усунення корупційного впливу на державні інститути, забезпечення належного врядування. У цьому зв'язку важливою є інтернаціоналізація боротьби з корупцією та забезпечення належного врядування в Україні, що не є лише питанням забезпечення національної безпеки в нашій країні, а стосується безпеки Європи в цілому як політичного, культурного та цивілізаційного утворення.

Кримінальні угрупування, що діють на місцевому рівні, передусім у регіоні Донбасу, будуть у подальшому залучатися для дестабілізації ситуації, у тому числі шляхом вчинення окремих терористичних акцій. З огляду на це, важливим

завданням є декриміналізація ситуації у регіоні, виявлення та знешкодження організованих злочинних угрупувань, що діяли у ньому впродовж десятиліть, а також позбавлення криміналітету можливостей впливати на діяльність органів державної влади на центральному та місцевому рівнях, а також на широкі прошарки суспільства, що, у свою чергу, потребує не лише суто правоохоронної, а й інформаційної роботи.

Враховуючи важливість антикорупційної складової антитерористичної операції вважаємо, що відповідні заходи із запобігання та протидії корупції, забезпечення прозорості та належного врядування у діяльності органів державної влади та управління, мають бути включені до ініціатив із мирного врегулювання конфлікту на сході країни, що виносяться на розгляд як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Список літератури:

1. Мартин ван Кревельд / Трансформация войны. Пер. с англ. – М.: альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с.
2. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен 26.04.2014 Радіо Свобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html.
3. Парубій А. Війна Росії проти України і світу. 06 серпня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046.
4. How The Kremlin Wields Its Soft Power In France Natalya Kanevskaya June 24, 2014 Radio Free Europe/Radio Liberty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rferl.org/content/russia-soft-power-france/25433946.html.
5. Мир готовится противостоять информационной угрозе из России. 21.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sprotyv.info/ru/news/2511-mir-gotovitsya-protivostoyat-informacionnoy-ugroze-iz-rossii.
6. На Донбассе уволены почти 4 тысячи правоохранителей. 19 августа 2014 Интернет-издание «Обозреватель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obozrevatel.com/politics/73821-na-donbasse-uvolenyi-pochti-4-tyisyachi-pravoohranitelej.htm.
7. В Донецке 300 милиционеров перешли на сторону ДНР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/v-donecke-300-milicionerov-pereshli-na-storonu-dnr-150294_.html.
8. За что сражается ополчение. Междунароное общественное движение «За веру православную» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.za-veru.ru/actual_info/15/6634.

Гриненко И.М.
Национальна академия Службы безопасности Украины

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

Аннотация
В статье исследуется связь между коррупцией, организованной преступностью и террористической деятельностью в Украине, а также вопросы совершенствования стратегий противодействия этим явлениям как составляющей антитеррористической операции.
Ключевые слова: организованная преступность, коррупция, антитеррористическая операция, гибридная война.

Grynenko I.M.
National Academy of the Security Service of Ukraine

FIGHTING AGAINST CORRUPTION AS THE PART OF ANTITERRORIST OPERATION

Summary
The article deals with the nexus between corruption, organized crime and terrorist activities in Ukraine, and issues of improving strategies against these phenomenon in the context of antiterrorist operation.
Keywords: organized crime, corruption, antiterrorist operation, hybrid warfare.

УДК 343.14:351.745.7:343.974

РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА: ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Грібов М.Л.
Національна академія внутрішніх справ

Розкрито сутність шахрайства як кримінального злочину. Визначено підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні шахрайства. Розкрито зміст принципу законності при проведенні таких дій оперативними підрозділами дій за дорученням слідчого, прокурора. Визначено конкретні вимоги до їх проведення. Дана юридична оцінка можливих порушень законності.

Ключові слова: законність; кримінальний процес; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативні підрозділи, шахрайство.

Постановка проблеми. Аналіз змісту глави 21 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України свідчить, що негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД) є втручанням в особисте життя громадян, порушують їх права та свободи. Тому завдання забезпечення законності під час означених дій є надзвичайно актуальними, що зумовлює важливість розуміння її сутності під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень. Зокрема це стосується шахрайства, яке набуває дедалі більшого розповсюдження й організованих форм, вчиняється з використанням останніх досягнень науки і техніки. Воно наносить суттєвих збитків не лише окремим громадянам й суб'єктам господарювання, а й становить реальну загрозу для банківської й кредитно-фінансової системи, а відповідно і для економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пов'язані із запровадженням у новому КПК України інституту НСРД , а також питання практичної реалізації його положень досліджували Ю. І. Азаров, В. І. Василинчук, В. О. Глушков, І. М. Козьяков, В. А. Колесник, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, Є. Д. Скулиш, Л. Д. Удалова, В. О. Черков, С. С. Чернявський, В. В. Шендрик, М. Є. Шумило, О. М. Юрченко та інші науковці. Водночас змісту та засобам забезпечення законності при їх проведенні, зокрема під час досудового розслідування злочинів проти власності, сьогодні бракує уваги.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні, в числі іншого, недостатньо розробленими наукою лишаються питання забезпечення законності під час досудового розслідування шахрайства. Зокрема це стосується проведення НСРД оперативними підрозділами за дорученням слідчого, прокурора у кримінальних провадженнях щодо даного виду кримінальних правопорушень .

Відповідно до чинного Кримінального кодексу (КК) України шахрайство є окремим кримінально-правовим інститутом, який передбачається кількома статтями, що містяться у різних розділах Особливої частини КК, і розглядається на трьох рівнях, які відповідають поняттям у вузькому, широкому і найбільш широкому розумінні. Шахрайство у вузькому розумінні – це заволодіння чужим майном або отримання права на таке майно шляхом обману чи зловживання довірою, вчинені з корисливих мотивів. Цей рівень шахрайства передбачається ст. 190 КК України і являє собою базовий склад шахрайства. Шахрайство у широкому розумінні охоплює шахрайство у вузькому розумінні та спеціальні склади шахрайства, передбачені статтями 262, 289, 308, 312, 313, 357 і 410 КК України. Особливістю різновидів шахрайства, передбачених цими статтями, є те, що вони вчиняються щодо спеціальних предметів, і те, що такі злочини можуть вчинятися не тільки з корисливою метою. Шахрайство у найбільш широкому розумінні охоплює шахрайство у широкому розумінні та склад злочину, передбаченого ст. 222 КК України «Шахрайство із фінансовими ресурсами», який не має ознак заволодіння предметом злочину [1, с. 173]. У даній статті будуть досліджені питання пов'язані з досудовим розслідуванням шахрайства у його вузькому розумінні.

Мета статі – визначити зміст принципу законності в роботі оперативних підрозділів з виконання доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД під час досудового розслідування шахрайства.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони шахрайства є суспільно небезпечне діяння та спосіб вчинення злочину. Сутністю діяння є заволодіння предметом посягання або отримання права на нього. Способами вчинення шахрайства є обман чи зловживання довірою. Під час вчинення шахрайства обман чи зловживання довірою передують моменту переходу предмета злочину у володіння винного та обумовлюють цей перехід. При цьому потерпілий (власник чи інша особа), будучи введеним в оману, або сам передає ці предмети чи право на них, або дає згоду на їх отримання. Але це не виключає випадків шахрайського заволодіння певними предметами чи правом на них (особливо нерухомістю) і без участі потерпілого, а лише за рахунок використання всіляких підробок, фальсифікацій та корупційних схем. Шахрайство вважається закінченим злочином, якщо винний заволодіває предметом злочину виняткова за допомогою обману або зловживання довірою і після цього має реальну можливість розпорядитися ним, як своїм [1, с. 175].

З введенням в дію нового КПК України у 2012 році, в числі іншого, постали питання забезпечення законності при проведенні оперативними підрозділами НСРД під час досудового розслідування шахрайства. Для розв'язання цих проблем необхідне розуміння сутності негласних слідчих (розшукових) дій та змісту забезпечення законності при їх проведенні уповноваженими оперативними підрозділами.

Негласні слідчі (розшукові) дії КПК України визначає як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених у кодексі (ч. 1 ст. 246). Законодавець встановив вичерпний перелік таких дій, зокрема до них зараховано: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмку кореспонденції (ст. 262);

зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 259); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); контроль за вчиненням злочину (ст. 271); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275).

Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 цього Кодексу, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Отже проведення зазначених НСРД можливе лише у досудовому розслідуванні злочинів, що передбачені частинами третьою та четвертою ст. 190 КК України (ч. 3 – тяжкий злочин, ч. 4 – особливо тяжкий). Відповідно проведення таких НСРД у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень за ч. 1 (злочин невеликої тяжкості) та ч. 2 (злочин середньої тяжкості) буде незаконним.

Як слушно зауважує М. В. Стащак, згідно з ч. 2 ст. 264 та ст. 268 КПК України у досудовому розслідувані кримінальних правопорушень невеликої та середньої тяжкості, якими є ч. ч. 1 та 2 ст. 190 КК України, можна здійснити зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту та установити місцезнаходження радіоелектронного засобу. Причому дії, передбачені ч. 2 ст. 264 КПК України слідчий може здійснювати самостійно шляхом доступу до Інтернету та соціальних мереж. Що стосується встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, що передбачено ст. 268 КПК України, то можливість його проведення в рамках кримінального провадження за ч. ч. 1, 2 ст. 190 КК України залежить цілком від слідчого, а саме – від його здібності аргументувати прокурору необхідність їх проведення та перспективу використання отриманого від НСРД результату. Найчастіше прокурори відмовляють в задоволенні клопо-тань на проведення НСРД за нетяжкими складами злочинів. До того ж не зав-жди можна виявити та затримати правопорушника лише проведенням цієї однієї НСРД [2]

Відповідно до ч. 6 ст. 246. КПК України НСРД за дорученням слідчого можуть провадити уповноважені оперативні підрозділи. Повноваження слідчого доручати такі дії відповідним оперативним підрозділам встановлено п. 3 ч. 2 ст. 40, а обов'язок їх виконання покладено на ці підрозділи ч. 3 ст. 41 зазначеного Кодексу. Ці положення є цілком логічними, оскільки слідчі для особистого проведення НСРД сьогодні не мають ні засобів, ні часу, ні професійних навичок.

М. А. Погорецький та Д. Б. Сергєєва, слушно зазначають, що негласні слідчі (розшукові) дії мають однакову гносеологічну природу, один алгоритм здійснення з однойменними оперативно-розшуковими заходами [3]. Тому при дослідженні сутності принципу законності у роботі оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час розслідування шахрайства, доцільно спиратися на теоретичні положення щодо законності оперативно-розшукової діяльності (ОРД), вироблені юридичною наукою.

Науковці визнають законність основним принцом ОРД [4, с. 65; 5, с. 20; 6, с. 515; 7, с. 32; 8, с. 58]. Її розглядають як фундаментальне положення, що зумовлює існування та пронизує всю систему принципів цієї діяльності. Принцип законності засвідчує нерозривний зв'язок ОРД із правом.

Законність – явище багатогранне і може розглядатися, наголошували С. Д. Гусарєв, Р. А. Калюжний, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко, О. В. Шмоткін, як принцип формування правової держави, як метод управління суспільством, як режим точного виконання закону. Законність також трактують як сукупність вимог і гарантій, що забезпечують порядок у державі [9, с. 42].

Дотримання принципу законності в ОРД, як зауважували Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський, зводиться до виконання, зокрема, таких вимог: ОРД здійснюють лише визначені в законі підрозділи; ОРЗ забороняються за відсутності підстав, передбачених законом; виняткових і тимчасових заходів, що обмежують права і свободи людини, вживають лише тоді, коли іншим способом неможливо здобути фактичних даних для забезпечення інтересів кримінального судочинства; у разі порушення прав і свобод людини або юридичних осіб, а також якщо причетність до правопорушення об'єктів ОРЗ не підтвердилась, оперативні підрозділи мають поновити порушені права й відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки; громадяни мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, компетенцію яких становить ОРД, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії; конфіденційне співробітництво з особами має встановлюватися лише на засадах добровільності; опитування громадян, відвідування жилих та інших приміщень, використання їх і транспортних засобів в оперативно-розшукових цілях мають здійснюватися за згодою громадян чи адміністрації підприємств, установ, організацій (за винятком не-гласних заходів); особи, які здійснюють ОРД, і ті, яких залучають до виконання її завдань, перебувають під захистом держави [4 с. 61].

З аналізу окреслених положень у площині проведення оперативними підрозділами НСРД під час досудового розслідування шахрайства випливає висновок: більшість наведених вимог їх не стосуються. Адже ці підрозділи не мають права приймати самостійних рішень щодо проведення НСРД і діють за дорученнями слідчих. Саме останні визначають, чи є можливість здобути необхідну інформацію без залучення сил і засобів оперативних підрозділів. Власне, вони і відповідатимуть за порушення прав, свобод громадян та відшкодовуватимуть збитки особам, які невиправдано стали об'єктами НСРД. Безпосередньо ініціатор (слідчий, прокурор) має давати пояснення з приводу обмеження прав і свобод громадян у разі їх звернення про незаконне проведення стосовно них зазначених НСРД. Усе це зумовлює необхідність дослідження принципу законності в діяльності оперативних підрозділів на рівні конкретних НСРД, що проводяться під час досудового розслідування шахрайства. Таке дослідження також доцільно ґрунтувати на результатах наукового пошуку проблем законності ОРЗ.

Вимоги принципу законності щодо конкретних ОРЗ, на думку О. Ф. Долженкова, А. Ф. Думка, І. П. Козаченка, полягають у тому, що вони:

можуть здійснюватися лише з метою виконання практичних завдань боротьби зі злочинністю і тільки в межах компетенції, якою наділено той чи інший оперативний апарат ОВС. А це означає: по-перше, кожний оперативний підрозділ ОВС має право використовувати оперативно-розшукові можливості лише за своїм напрямом роботи, тобто в межах власної компетенції; ОРЗ по лінії іншої служби допускаються тільки за узгодженням з останньою, коли постає нагальна потреба в цьому; по-друге, сили, засоби й методи ОРД не можуть спрямовуватися проти окремих, не причетних до злочину громадян;

мають унеможливлювати не лише провокування осіб, які становлять оперативний інтерес, на вчинення злочинів, а й створення умов, що сприяють вчиненню злочинів;

не повинні спричиняти нагромадження матеріалів щодо осіб, які готуються до злочинів або їх учиняють. Вони мають забезпечувати своєчасне запобігання злочинам, що задумуються та готуються, на ранніх стадіях розвитку та повне розкриття вчинених злочинів у найкоротший термін;

не мають порушувати охоронювані законом права не лише стосовно не причетних до злочину осіб, а й права осіб, які тільки підозрюються в готуванні до злочинів або їх учиненні [10, с. 61].

Загалом такий погляд збігається з концепцією відповідності ОРЗ принципу законності В. М. Атмажитова [7, с. 32]. Проте поза увагою лишилась ідея неприпустимості елементів фальсифікації ОРЗ.

Обов'язковою ознакою втілення принципу законності ОРД щодо конкретних ОРЗ є правило їх проведення тільки на підставах із дотриманням умов, установлених чинним законодавством, а також оформлення їх результатів відповідними документами, на чому й наголошує О. М. Бандурка [8, с. 58].

Коментуючи зазначені положення в контексті роботи оперативних під-розділів з виконання доручень на проведення НСРД під час досудового розслідування шахрайства, можна дійти таких висновків.

Використання оперативно-розшукових можливостей тільки в межах своєї компетенції відповідає проведенню НСРД лише за дорученнями слідчого (прокурора), що оформлені в установленому порядку (суб'єктами виконання таких доручень можуть бути оперативні підрозділи, компетенцію яких становить протидія шахрайству, а також оперативні підрозділами, що спеціалізуються на проведенні окремих НСРД).

Вимога унеможливлення проведення заходів стосовно осіб, не причетних до злочинної діяльності, не може повною мірою (з цілком об'єктивних причин) бути впровадженою в практику оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під досудового розслідування злочинів шахрайства. Адже коло підозрюваних у вчиненні шахрайства інколи виявляється досить широким. НСРД є одним із засобів, який дозволяє його звузити. Тому доручення на їх проведення часто оформлюють стосовно декількох підозрюваних. Слід також зауважити, що певна частина об'єктів НСРД, урешті виявляються непричетними до злочинної діяльності. Але порушення законності тут немає. Вимушене втручання в особисте життя громадян у таких випадках здійснюють винятково з метою розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. І хоча ці особи не причетні до злочинної діяльності, проведення щодо них НСРД відбувається в межах відпрацювання слідчих версій під час досудового розслідування шахрайства та в підсумку сприяє викриттю справжніх злочинців. Законність порушується в тому разі, коли у кримінальному провадженні, на підставі яких оформлено завдання на НСРД, відсутні дані, що вказують на ймовірність причетності об'єктів до вчинення або готування конкретного шахрайства. Таке порушення законності відбувається з вини ініціатора (слідчого, прокурора), який веде кримінальне провадження. Працівників оперативного підрозділу можна вважати винними в порушенні законності, якщо вони здійснюють заходи без оформлення доручення або завдання. Таке трапляється тоді, коли сили і засоби оперативних підрозділів використовують не за призначенням (без мети боротьби зі злочинністю).

Безперечно, НСРД, як і ОРЗ, мають забезпечувати своєчасне виявлення, розкриття та розслідування шахрайства у найкоротший термін. Проте це, імовірніше, стосується питань ефективності ОРД та кримінального процесу, а не забезпечення їх законності.

Для усвідомлення сутності принципу законності в діяльності оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування шахрайства теоретичний аналіз доповнимо дослідженням практики правозастосування, щоб виявити дії, які слід уважати порушеннями законності, та в подальшому віднайти засоби запобігання їм.

Порушення законності в діяльності оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування шахрайства на дві групи. Першу становлять ті, що зумовлені недосконалістю законодавчого регулювання кримінального процесу, ОРД та колізіями, які виникають між законодавчими актами та відомчими інструкціями. Другу – відхилення фактичних дій працівників оперативних підрозділів від унормованих їх правами та обов'язками, закріпленими в законодавчих та відомчих нормативних актах. Зокрема, це застосування гіпнозу, психотропних речовин, незаконного вилучення кореспонденції, незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконного застосування технічних засобів прихованого отримання інформації, поширення неправдивих даних про інших осіб тощо. Ці відхилення можна поділити на такі, що не регламентовані нормативними актами, а тому є незаконними, і такі, що прямо заборонені Конституцією та законами України. За таких відхилень дії оперативного працівника вважатимуться протиправними, оскільки вони не закріпленні законами або прямо суперечать їм, а в деяких випадках є кримінально караними.

Висновки. Принцип законності в діяльності оперативних підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування шахрайства полягає в точному й неухильному виконанні та дотриманні законодавства України їх посадовими особами при організації та проведенні цих дій в межах кримінального провадження за злочинами, що передбачені частинами третьою і четвертою ст. 190 КК України. Вимогами законності щодо конкретних НСРД, що проводяться оперативними підрозділами під час досудового розслідування шахрайства є: застосування лише з метою виконання завдань кримінального провадження та у суворій відповідності до чинного законодавства; наявність відповідних формальних підстав (доручення слідчого, прокурора, оформленого в установленому законом порядку); сувора звітність у вигляді оформлення відповідних документів за результатами НСРД, унеможливлення їх фальсифікації та використання не за призначенням;

заборона застосування непередбачених законодавством засобів; неприпустимість порушення прав і свобод громадян (крім тих, що порушуються на законних підставах – в межах доручення слідчого, прокурора), які є об'єктами НСРД, залучаються до діяльності оперативного підрозділу, а також посягання на інші суспільні відносини, що охороняються законом.

Список літератури:

1. Ємельянов М. В. Кримінально-правова характеристика шахрайства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Ємельянов. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013 – 336 с.
2. Стащак М. В. Сучасні кримінальні процесуальні передумови удо-сконалення оперативно-розшукової діяльності / М. В. Стащак // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2014. – № 10. – С. 37–42.
3. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2(33). – С. 137–141.
4. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : Заг. частина : [підруч.] / [Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.] ; за ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.
5. Оперативно-розыскная деятельность : [учеб.] / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : ИНФРА – М., 2004. – 848 с.
6. Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы (фрагменты из монографии) / Б. И. Бараненко, Э. А. Дидоренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Спецвип. № 4. – С. 467–571.
7. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел : Общая часть / под ред. В. М. Атмажитова. – М. : Акад. МВД СССР, 1990. – 564 с.
8. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : [підруч.] : Ч. І / Бандурка О. М. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
9. Основи держави і права : [навч. посіб.] / [С. Д. Гусарєв, Р. А. Калюжний, А. М. Колодій та ін.] ; за ред. А. М. Колодія та А. Ю. Олійника. – К. : Ли-бідь, 1997. – 209 с.
10. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко. – О. : НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.

Грибов М.Л.
Национальная академия внутренних дел

РАССЛЕДОВАНИЕ МОШЕННИЧЕСТВА: ВОПРОС ЗАКОННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

Аннотация
Раскрыта сущность мошенничества как уголовного преступления. Определены основания проведения негласных следственных (розыскных) действий при расследовании мошенничества. Раскрыто содержание принципа законности при проведении таких действий оперативными подразделениями действий по поручению следователя, прокурора. Определены конкретные требования к их проведению. Дана юридическая оценка возможным нарушениям законности.
Ключевые слова: законность; уголовный процесс; негласные след-ственные (розыскные) действия; оперативные подразделения, мошенничество.

Gribov M.L.
National Academy of Internal Affairs

INVESTIGATION OF SWINDLE: THE QUESTION OF LEGALITY OF CARRYING OUT COVERT INVESTIGATORY (SEARCH) ACTION

Summary
The essence of swindle (fraud) as criminal offence is exposed. The grounds for carrying out covert investigatory (search) action during investigation of swindle are defined. The contents of the principle of legality in the time of such actions carrying out by operative sub-units on the investigators or prosecutors errand is revealed. Specific requirements to their implementation are made. Juridical evaluation of possible violations of violation of legality is given.
Keywords: legality, criminal process, secret investigation actions, operative sub-unit, swindle (fraud).

УДК 347.441(477)

ОШИБКА И ОБМАН КАК УСЛОВИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ СДЕЛКИ

Давыдова И.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Статья посвящена проблеме соотношения ошибки и обмана как условий недействительности сделок. Приводится обзор теоретических подходов к определению отличий между ошибкой и обманом. Определены характерные черты обмана как условия недействительности сделки. В заключение отмечается, что обман может рассматриваться как частный случай ошибки с той разницей, что его совершают осознанно.

Ключевые слова: ошибка, обман, основание недействительности, сделка, замалчивание.

Постановка проблемы. Правовые проблемы сделок и их недействительности всегда были в центре внимания представителей цивилистической науки. Одним из проблемных вопросов, требующих особого внимания, является недействительность сделок, заключенных вследствие ошибки и обмана. Довольно часто в практике встречаются случаи заключения сделок лицами вследствие недостатка надлежащих знаний или злонамеренных действий другой стороны, в результате чего заключаются сделки, сущность которых не соответствует действительности. В таких случаях речь идет о несоответствии настоящих намерений лиц и полученных в результате заключения сделки результатов, что дает основания для их оспаривания и признания недействительными.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам недействительности сделок были посвящены многочисленные исследования Н.Н. Агаркова, М.А. Блиновой, Д.М. Генкина, В.И. Жекова, И. Перетерского, Н.В. Рабинович, К.Л. Разумова, Н.С. Хатнюк, В.П. Шахматова и др. Однако, некоторые вопросы требуют дополнительного внимания, в частности, вопрос разграничения обмана и ошибки.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Проблема соотношения ошибки и обмана как условий недействительности сделок имеет как теоретическое, так и практическое значение, поскольку позволяет определить правовые последствия недействительности сделки в том или ином случае. Итак, целью этой статьи является определение общих черт и различий между ошибкой и обманом как основаниями недействительности сделок.

Изложение основного материала. На сходство обмана и ошибки указывали еще известные немецкие ученые, К.Цвайгертом и Х. Кетц [1, с. 137], отмечая, что ошибка и обман (или намеренное введение в заблуждение) имеют между собой общие черты, в частности, обманутый также заключает договор под влиянием заблуждения. При обмане эта ошибка, правда, сознательно вызывается другим партнером по договору. Поэтому обман можно рассматривать как особый вид «спровоцированной» ошибки. Так, в английском праве к этой категории ошибки относят ошибку, совершенную под влиянием заявлений, которые вводят в заблуждение (misrepresentation) перед заключением договора с целью побудить к этому другую сторону. Различают непреднамеренные или неосторожные заявления, вводящие в заблуждение (innocent или negligent misrepresentation) и преднамеренные. В Англии их называют ложными, или мошенническими (fraudulent misrepresentation). Во Франции и других странах романской правовой системы речь идет об обмане (dol или dolo), в Германии и Швейцарии – о злонамеренном (arglistiger) или преднамеренном обмане, в Австрии – о «хитрости» (List), в Голландии – об обмане (bedrog).

Разница между ошибкой и обманом в том, что последний вызывается сознательными действиями контрагента или иных лиц. Правильным было бы говорить, не сознательными, а виновными действиями. Именно вина является тем критерием, который отделяет ошибку от обмана [2, с. 144-145].

По-другому, но также ставя в основу формы вины, говорит о разнице между обманом и ошибкой Н.В. Рабинович. По ее мнению, разница между ошибкой и обманом заключается не в пассивном отношении субъекта при ошибке и активном создании ложного представления при обмане. Ошибка имеет место и тогда, когда сторона создала ложное представление случайно или по небрежности. Обман имеет место и при намеренном использовании ложного представления, созданного помимо воли участника сделки [3, с. 70].

Наиболее разработанным в данному вопросе является английское гражданское право. Оно признает, что введение в заблуждение (misrepresentation) может быть непреднамеренным (innocent misrepresentation) или преднамеренным, обманным (fraudulent misrepresentation, fraud). В обоих случаях лицо вступает в договор вследствие сообщения ей контрагентом сведений, не соответствующих действительности. Наличие непреднамеренного введения в заблуждение или обмана определяется в зависимости от поведения контрагента, который сообщает неправильные или ложные сведения.

Если лицо, которое сообщает такие сведения, было добросовестно уверено в их правильности и имело разумные основания для такой уверенности, введение в заблуждение признается непреднамеренным (innocent). Если же лицо сообщило неправильные сведения, зная о их неверности, договор признается заключенным под влиянием обмана. К обману приравниваются случаи, когда лицо, сообщая неправильные сведения, хотя и не знало о том, что они ошибочны, но допускало такую возможность. Наконец, лицо, сообщает неправильные сведения и отвечает за проявленную им неосторожность.

Р.О. Халфина приходит к выводу, что наличие любой формы вины (умысла, неосторожности) лица, сообщение неправильных сведений, дает основания для квалификации его действий как обманных и, следовательно, для признания договора оспариваемым на основании обмана [4, с . 247].

Непреднамеренное введение в заблуждение может, по утверждению Р.О. Халфиной, служить основанием недействительности договора только при определенных условиях. Прежде всего, неверно утверждение относительно того, что заблуждение должно относиться к определенным фактам,

наличие или отсутствие которых является существенным для договора. Неверное и утверждение, которое касается права или отдельных условий, не имеющих существенного значения для договора [4, с. 247].

А.С. Иоффе писал: «Если конкретные обстоятельства свидетельствуют о том, что при правильном представлении о моментах, воспринятых вследствие обмана в ложном свете, контрагент не пошел бы на заключение данной сделки, ее следует считать совершенной под влиянием обмана» [5, с. 279].

Под обманом (ст. 230 ГК Украины [6]) понимают намеренное введение одной стороной сделки другой стороной в заблуждение относительно обстоятельств, которые имеют существенное значение и содержание которых определяется в ч. 1 ст. 222 ГК, с целью совершения сделки. Для того, чтобы сделку квалифицировать как заключенную под влиянием обмана по ст. 230 ГК, необходимо установить, что заблуждение касалось природы сделки, прав и обязанностей сторон, таких свойств и качеств вещи, которые значительно снижают ее ценность или возможности использования по целевому назначению. Однако введение в заблуждение относительно мотивов сделки не дает стороне права для применения соответствующих правовых последствий к стороне, которая совершила такое заблуждение.

Обман будет иметь место и тогда, когда сторона отрицает наличие обстоятельств, которые могут помешать совершению сделки или когда она замалчивает их существование.

Обман как основание для признания сделки недействительной отличают от заблуждения, имеющего существенное значение. Дзера А. и Отраднова А. выделяют следующие различия между этими правовыми конструкциями: обман – это определенные виновные, умышленные действия стороны, которая пытается убедить другую сторону о свойствах и последствия сделки, которые в действительности наступать не могут, а ошибка является результатом неправильного представления об обстоятельствах сделки; при обмане последствия сделки, которая совершается, являются известными и желаемыми для одной из сторон, в то время как при ошибке обе стороны могут неправильно воспринимать обстоятельства сделки. [7, с. 13]

От ошибки следует отличать случаи, когда неправильные сведения о качестве вещи формируются у участника договора под влиянием умышленных действий другой стороны. В этом случае основанием недействительности договора будет не ошибка, а обман. Таким образом, наступают и более суровые последствия недействительности.

Абзацем 2 ч. 1 ст. 230 ГК Украины определено два случая, когда действия лица можно расценивать как обман.

Во-первых, если сторона отрицает обстоятельства, которые могут помешать совершению сделки.

Во-вторых, если умалчивает существование указанных обстоятельств.

В первом случае для доказательства обмана недостаточно установления самого факта отрицания обстоятельств, которые могут помешать совершению сделки. Доказыванию подлежит также умысел лица на введение контрагента в заблуждение, в частности то, что такое лицо знало о наличии обстоятельств, которые могут помешать совершению сделки, однако сознательно их отрицало. Доказательством умысла ответчика на введение в заблуждение могут быть фактические обстоятельства, свидетельствующие о том, что ответчик знал о доведении до контрагента ложных сведений.

Если обстоятельства, свидетельствующие об осведомленности продавца о дефекте проданной вещи, не доказаны, то его умысел на введение в заблуждение также считается недоказанным. Однако в этом случае договор может быть признан недействительным как заключенный под влиянием заблуждения обоих участников договора о качестве проданной вещи.

Более сложным является процесс доказывания второго случая обмана, а именно – замалчивания. При этом следует учитывать, что в смысловом понимании ч. 1 ст. 230 ГК это должно быть не любое замалчивание, а только умышленное. Само по себе молчание (несообщение) может быть ошибочным, то есть непреднамеренным или неосторожным. В этом случае договор следует признавать недействительным опять же в результате ошибки и применять последствия, предусмотренные абзацем 2 ч. 2 ст. 229 ГК, согласно которому сторона, которая своим неосторожным поведением способствовала ошибке, обязана возместить другой стороне причиненные ей убытки. Итак, нечаянное несообщение нельзя расценивать как замалчивание, поскольку отсутствует умысел участника договора, направленный на формирование неправильного восприятия контрагентом существенных условий договора. [8, с. 33-34]

В теории гражданского права общепринятым считался подход, согласно которому обман как основание недействительности договора может касаться более широкого круга обстоятельств, чем ошибка, в частности, обман относительно мотивов заключения договора также признается основанием недействительности договора [3, с. 71; 1, с. 138].

Однако с принятием ГК Украины данные выводы поставлены под сомнение. Так, из ст. 230 ГК следует, что условием признания недействительной сделки, совершенной под влиянием обмана, является существенное значение обстоятельств, по которым лицо введено в заблуждение. При этом для определения таких обстоятельств дается ссылка на ч. 1 ст. 129 ГК Украины (ошибка относительно обстоятельств, которые имеют существенное значение).

Поскольку, в соответствии со ст. 229 ГК ошибка относительно мотивов сделки не имеет существенного значения, то фактически можно утверждать, что ст. 230 ГК (обман) в этих случаях тоже не используется.

В соответствии с ч. 2 ст. 230 ГК, одним из условий признания недействительной сделки под влиянием обмана является то, что введение в заблуждение стороны имеет реально препятствовать совершению сделки. Указанное правило также является критерием определения значимости обстоятельств, которых касается обман.

Как отмечалось выше, обман может выражаться как активно, то есть в виде сообщения любой информации, так и пассивно, то есть сокрытии сведений. Так, Ф.А.Селиванов говорит о том, что обман может выражаться во лжи, замалчивании, сознательном сокрытии чего-то, умышленном совершении отдельных действий [9, с. 9-10]. И.Б. Новицький считает, что обман будет иметь место и тогда, когда обманные действия совершаются третьим лицом по сговору с участником сделки или когда последний только использует обманные действия третьего лица, действовавшего независимо от него, потому что недопустимо использование чужой ошибки в расчете на то, что именно ее наличие послужит

причиной совершения сделки [10, с. 761]. По мнению Ю.С. Гамбарова, причиной обмана может служить не только виновное действие или бездействие, а каждый нечестный поступок – здесь обманное действие понимается в смысле римского понятия dolus – притом только в одном из его различных применений. В этом значении dolus противопоставляется bona fides, доброй совести, и означает не только обман и ложь, но и любое аморальное и злое поведение, цель которого путем ложных представлений влиять на чужую волю. Сюда подойдет не только сообщение ложных сведений и фактов, но и замалчивание истины, если она противоречит доброй совести и обычаям гражданского оборота. Но это замалчивание вменяется только участникам сделки, а не третьим лицам, и по отношению к участникам сделки различается в зависимости от того, входят ли они в сделку, обязывающую к действию в чужом интересе, или в сделки такого эгоистического типа, как купля – продажа, наем и т. д.

И если для совокупности всех таких действий и умолчаний у нас нет другого слова, кроме слова «обман», то, избегая смешивания с уголовным обманом, мы должны говорить о гражданском обмане – по крайней мере, в тех случаях, когда речь идет о привлечении кого-либо в ошибку не только преступными, но и просто бесчестными, противоречащим доброй совести действиям [11, с. 761].

Кроме того, считается общепризнанным, что обман может выражаться и в простой лжи. Обман – прежде всего сознательная дезинформация контрагента или другого лица; широкое понятие, которое включает в себя не только предоставление ложных сведений, но и факт умалчивания об истине или замалчивание других сведений [12, с. 30].

Существует мнение, что обман в форме замалчивания имеет место в зависимости от того, возлагает закон обязанность давать разъяснения по тем или иным моментам, касающимся сделки. Я. Шапп пишет, что ошибка должна быть вызвана преднамеренным действием или воздержанием от действия и находиться в причинной связи с совершенным волеизъявлением. Введение в заблуждение может осуществляться путем совершения действия или невыполнения его, если установлена правовая обязанность предоставлять разъяснения [13, с. 199].

Что касается гражданского права, то можно проследить другие последствия нарушения требований закона о предоставлении информации в том случае, когда ее предоставление – обязанность стороны в договоре. В таких ситуациях необходимо применять специальные нормы, касающиеся отдельных видов соглашений. Так, например, если потребителю предоставлена неполная информация о товаре, или она не предоставлена вообще, то он может воспользоваться правами, предусмотренными ст. 4 Закона Украины «О защите прав потребителей».

Совершенно справедливо, и это касается не только преддоговорных стадий, как заметил А.Н. Кучер, обычно под обманом понимается сообщение ложных сведений об обстоятельствах сделки или факты, которые имеют существенное значение для одной из сторон при совершении сделки (о чем, такая сторона известила другую сторону). Сложнее определить, должно ли считаться обманом нераскрытие информации (например, несообщение об обстоятельствах, которые изменились по сравнению с объявленными стороной ранее). В странах, которые признают общий принцип добросовестного поведения на стадии переговоров, обязанность раскрыть такую информацию составляет один из элементов добросовестного поведения на преддоговорной стадии [14].

Разрешение споров, связанных с признанием сделок недействительными, как совершенных под влиянием заблуждения в части характера действия, приводящие к порочности воли, сталкивается с такими же проблемами, как и совершенных под влиянием обмана, однако с некоторыми особенностями. Ошибка может быть вызвана ложью, умалчиванием, сокрытием сведений и другими обстоятельствами [9, с. 9].

Выводы. В итоге следует отметить, что обман может рассматриваться как частный случай ошибки с той разницей, что его совершают осознанно, намеренно, со злым умыслом. Так же, как и ошибку, обман признают условием недействительности сделки, только если он касается существенных обстоятельств совершения этой сделки. Кроме того, важным моментом является то, что под обманом следует понимать не только предоставление другой стороне ложных сведений, но и намеренное умалчивание фактов, которые могут помешать совершению сделки.

Список литературы:

1. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2-х т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – [пер. с нем.] – М. : Междунар. Отношения. – Т. 2. : Основы. – 1998. – 480 с.
2. Коломиец Евгений Александрович Заблуждение и обман как условия недействительности сделок : дис. ... канд юрид наук: 12.00.03 / Краснодар, 2005. – 179 с.
3. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия / Н.В. Рабинович. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1960. – 171 с.
4. Халфина Р.О. Договор в английском гражданском праве / Р.О. Халфина. – М., 1959. – 319 с.
5. Германское право. Часть I. Гражданское уложение. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 552 с.
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2003 р. – № 40-44. – Ст. 356.
7. Дзера О., Отраднова О. Недійсність правочину (угоди) за новим цивільним кодексом України // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 5-18.
8. Потопальський С.С. Деякі аспекти недійсності договору, укладеного під впливом помилки, обману та насильства – Адвокат. – 2006. – № 1. – С. 32-35.
9. Селиванов Ф.А. Заблуждение и пороки / Ф.А. Селиванов. – Томск, 1965. – 130 с.
10. Новицкий И.Б. Недействительные сделки / И.Б. Новицкий // Вопросы совет-ского гражданского права. Изд-во АН СССР, 1945.
11. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Общая часть / Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 816 с.
12. Сергеев В.И. Обман в предпринимательской деятельности. История вопроса и понятие / В.И. Сергеев // Юрист. – 2001. – № 11. – С. 26-30.
13. Шапп Я. Основы гражданского права Германии. Учебник / Я. Шапп. – М., 1996. – 304 с.
14. Кучер А.Н. Ответственность за недобросовестное поведение при заключе-нии договора / А.Н. Кучер // Законодательство. – 2002. – № 10. – С. 17-25.

Давидова І.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПОМИЛКА ТА ОБМАН ЯК УМОВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНУ

Анотація
Стаття присвячена проблемі співвідношення помилки та обману як умов недійсності правочинів. Надається огляд теоретичних підходів до визначення відмінностей між помилкою та обманом. Визначено характерні риси обману як умови недійсності правочину. У підсумку зазначається, що обман може розглядатися як окремий випадок помилки з тією різницею, що його вчиняють усвідомлено.
Ключові слова: помилка, обман, підстава недійсності, правочин, замовчування.

Davidova I.V.
National University "Odessa Law Academy"

ERROR AND DECEPTION IN TERMS INVALIDITY OF TRANSACTION

Summary
The article is dedicated to the issue of correspondence of an error and a fraud as the conditions of transaction invalidity. The review of theoretical approaches to defining the differences between an error and a fraud is presented. Special features of a fraud as the condition of transaction invalidity are defined. Ultimately it is noted that a fraud can be considered as a separate case of an error which is committed consciously.
Keywords: error, fraud, cause of invalidity, transaction, suppression.

УДК 343.36

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОГО ОБ'ЄКТА

Дідик С.Є.
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

В статті розглядаються проблеми визначення поняття родового об'єкта злочинів, відповідальність за які, передбачена у розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» Кримінального кодексу України. Зокрема, аналізуються визначення поняття «правосуддя» та визначення поняття «родовий об'єкт злочинів проти правосуддя».

Ключові слова: правосуддя, злочини проти правосуддя, родовий об'єкт злочину, судові органи, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. У зв'язку з нинішньою кризою соціальної культури громадян в Україні правосуддя, яке повинно виступати гарантом справедливості у суспільстві, перетворюється на інструмент вчинення свавілля. Щоб запобігти такому перетворенню потрібно культивувати соціальну культуру серед громадян у поєднанні з застосуванням передбаченого законодавством примусу до тих з них, які не піддаються такому культивуванню і все ж чинять свавілля [1, с. 3-7]. Одним із видів такого примусу є кримінально-правовий.

Незважаючи на значний розвиток законодавства та наявність напрацювань в сфері кримінально-правової охорони правосуддя, залишається дискусійним ряд питань. Зокрема, питання визначення об'єкту злочинів проти правосуддя та порядку діяльності органів та осіб, що сприяють його здійсненню, відповідальність за які регламентується розділом XVIII «Злочини проти правосуддя» чинного Кримінального Кодексу України (далі КК України). Це пов'язано з відсутністю на сьогоднішній день на законодавчому рівні визначення поняття «правосуддя» і в теорії права не існує єдиного підходу до його розуміння.

До прийняття КК України 1960 р. в законодавстві і теорії права під поняттям «правосуддя» розуміли виключно судову діяльність щодо розгляду та вирішення справ. З появою в зазначеному кодексі розділу, що передбачав відповідальність за злочини проти правосуддя, поняття «правосуддя» в кримінальному праві набуває більш широкого значення. Кримінально-правові норми, що були включені в цей розділ, захищали не лише інтереси власне судової діяльності, але й охороняли законну діяльність посадових осіб і громадян, що сприяють здійсненню правосуддя. Таким чином, у кримінальному праві термін «правосуддя» набув більш широкого значення – кримінально-правового. У зв'язку з цим виникають дискусії: чи є таке розширене тлумачення поняття «правосуддя» доречним чи не суперечить воно законодавству? Також виникає ряд проблем при визначенні об'єкту злочинів проти правосуддя.

Все вищевикладене обумовлює актуальність цієї проблеми та важливість її дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час відсутні спеціальні дослідження в цій сфері. Окремі аспекти зазначених питань досліджували в своїх роботах М.І. Бажанов, А.М. Бойко, І.С. Власов, С.А. Денисов, І.М. Кабашний О.О. Кваша, О.М. Костенко, Я.М. Кульберг, Л.В. Лобанова, В.О. Навроцький, Н.А. Носкова, М.А. Неклюдов, В.І. Осадчий, Ш.С. Рашковська, І.М. Черних, Н.Р. Ємєєва та ін.

Метою дослідження є висвітлення проблем розуміння правосуддя та визначення родового об'єкту злочинів проти правосуддя. Розробка пропозиції щодо узгодження назви розділу XVII «Злочини проти правосуддя» КК України з визначенням родового об'єкту злочинів проти правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що відповідальність за злочини проти правосуддя не є новелою для законодавства. Про зловживання суддів згадувалось ще в стародавніх клинописах шумера. Уже тоді перед шумерським царем Урукагином гостро стояла проблема протидії зловживанню суддів, які вимагали незаконні винагороди за здійснення правосуддя.

Згадки про неправосуддя зустрічаємо і в текстах Гомера. Так в «Іліаді» описується суперечка між Одіссеєм і Аяксом за право успадкування зброї Ахілла. Одіссей підкуповує суддів, і ті присуджують зброю йому.

Шарль Монтеск'є писав: «Відомо з досвіду віків, що будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку доки не досягне границі» [2, с. 406].

Передбачалася відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що вчинюються в сфері правосуддя і в «Руській правді», але ця кримінально-правова охорона обмежувалася встановленням спеціального захисту життя наближених до князя осіб, що здійснювали функцію правосуддя. Згадується про злочини проти правосуддя і в Литовських статутах, судних грамотах, низці судебників, Уложеннях 1649, 1845, 1903р.р., кодифікованих кримінально-правових актах 1922, 1927 р.р.. Потрібно зазначити, що деякі з вище зазначених актів об'єднували злочини проти правосуддя в окремі групи. Наприклад, в Уложенні 1649 р. передбачалась глава X «Про суд» в якій містились дві групи злочинів проти правосуддя: злочини, що вчинюються особами, які здійснюють правосуддя, і злочини, що вчинюються іншими особами, які не володіли владою у цій сфері; в Уложенні 1903 р. – глава VII «Про протидію правосуддю»; КК України 1960 р. – глава VIII «Злочини роти правосуддя» та ін.

Законодавець, приймаючи КК України 2001 р., перейнявши тенденції КК України 1960 р., об'єднав зазначені норми за ознакою родового об'єкта у окремому розділі XVIII «Злочини проти правосуддя». У вказаному розділі передбачається відповідальність не лише за злочини власне проти правосуддя, а також відповідальність за злочини, що вчинюються особами, які сприяють здійсненню правосуддя. Це зумовлює існування у юридичній літературі двох підходів до визначення поняття «правосуддя». Перший – традиційний: під правосуддям розуміють правозастосовчу діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і

адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [3, с. 50].

Другий підхід щодо розуміння правосуддя є ширшим і на думку деяких науковців таким, що відповідає сучасним віхам розуміння правосуддя. Прибічники такого підходу під правосуддям розуміють не лише діяльність судових органів, а й діяльність органів, що сприяють здійсненню правосуддя, зокрема, органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та органів, які відають виконанням судових рішень, вироків і призначених покарань. Наприклад, С.А. Денисов наголошує на тому, що думки та теоретичні положення, які обґрунтовують, що правосуддя здійснюється тільки судом, не відповідає сутності цього поняття й явища. Суб'єктами правосуддя є система державних органів і службових осіб. Кожен з них має свій правовий статус і виконує передбачені законом функції. Правосуддя досягається лише об'єднаними, сумісними, добре організованими, упорядкованими та енергійними зусиллями багатьох суб'єктів. Тобто суб'єктами правосуддя є не лише суд, а й правоохоронні органи. Суд при цьому займає особливе і вирішальне місце в єдиній ієрархії суб'єктів правосуддя. Тільки суд в змозі і зобов'язаний визнати особу винною або невинною у вчиненні злочину і винести відповідний вирок чи інший судовий акт. Такий акт – лише один із системи рішень і правових актів, форм і елементів правосуддя [4, с. 32]. В.О. Навроцький також притримується позиції, що «правоохоронні органи поряд із судовими органами утворюють систему органів правосуддя» [5, с. 527].

Деякі вчені, досліджуючи поняття правосуддя, розуміють його як діяльність суду й органів, що сприяють досягненню задач правосуддя, а також і осіб, які відповідно до закону сприяють суду в здійснені правосуддя шляхом виконання процесуальних доручень суду та органів попереднього розслідування по вирішенні тих чи інших задач, пов'язаних із здійсненням правосуддя, зокрема, експерти, перекладачі, поняті та ін. [6, с. 679].

Ряд науковців відносять суди до правоохоронних органів, які в свою чергу вважають органами правосуддя. З таким судженням не можна погодитись, оскільки, вірно наголошує Н.Р. Ємєєва, що якщо суди виконують деякі функції по забезпеченню правової охорони (наприклад, судом забезпечується гарантоване Конституцією право громадян на недоторканість житла, таємницю телефонних розмов, поштово-телеграфних послуг та ін.), то це не означає, що їх потрібно відносити до правоохоронних органів, оскільки головне призначення суддів – здійснення правосуддя [7, с. 39].

У зв'язку з розумінням правосуддя у вузькому та широкому значеннях не має й єдиної думки відносно розуміння системи органів правосуддя. У вузькому значенні до органів правосуддя відносять лише суди. У широкому –окрім судів, відносять і правоохоронні органи, що сприяють здійсненню правосуддя, які в сукупності утворюють систему органів правосуддя [8, с. 429].

Доречно зазначають науковці, які відстоюють розуміння органів правосуддя у власному значенні (вузькому), обґрунтовуючи свою позицію тим, що правоохоронні органи, які сприяють здійсненню правосуддя при реалізації своєї процесуальної діяльності вступають в суспільні відносини урегульовані кримінально-процесуальним правом. А такі відносини значно ширші по предмету та об'єму, ніж ті, що виникають в процесі здійснення правосуддя. Правовідносини, що виникають в досудових стадіях кримінального процесу, можуть в них і завершуватись у зв'язку з закінченням провадження по справі. В таких випадках суто кримінально-процесуальні відносини не пов'язані з здійсненням правосуддя, так як кримінальна справа не направляється до суду. Але якщо розглядати закінчення провадження по кримінальній справі, в результаті якого справедливо встановлена необґрунтованість пред'явленого обвинувачення, як факт вчинення правосуддя, то доведеться погодитись з тим, що правосуддя здійснилося на досудовій стадії кримінального процесу. Реалізація правосуддя на досудовій стадії неможливе тому, що його повинен здійснювати суд в рамках змагального судового розгляду шляхом дослідження наявних доказів і винесенням відповідного процесуального рішення по справі. Тому правоохоронні органи створюють лише умови для здійснення правосуддя і до органів правосуддя не відносяться. Буде логічно і правильно не використовувати відносно них термін «органи правосуддя», а називати їх «органи, що сприяють здійсненню правосуддя» [7, с. 40].

На нашу думку, такий підхід є правильним, оскільки відповідно до Конституції та законодавства України органами правосуддя є лише судові органи, зокрема, суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Суди зальної юрисдикції в свою чергу поділяються на місцеві суди, апеляційні суди, Вищі спеціалізовані суди, Верховний суд України.

У зв'язку з цим потрібно розмежовувати поняття «правосуддя» і «діяльність, що сприяє здійсненню правосуддя». Під терміном «діяльність, що сприяє здійсненню правосуддя» потрібно розуміти процесуальну діяльність службових осіб правоохоронних органів (попереднього розслідування, дізнання, прокурора та ін.) і громадян (потерпілих, свідків, спеціалістів та ін.), що пов'язана з створенням необхідних умов (дачі правильних свідчень, закріплення достовірних доказів та ін.) для всебічного і об'єктивного розгляду справи судом і прийняття ним справедливого рішення (вироку) [7, с. 25].

Органи, які сприяють здійсненню правосуддя, є органами державної влади, які виконують й інші функції: управлінські, господарські, організаційні та ін. Кримінальний закон охороняє не всі види діяльності цих органів. Лише їхню специфічну діяльність по вирішенню задач правосуддя, направлення на виявлення і покарання винних у вчиненні злочинів осіб, вирішенні цивільних, адміністративних та інших справ, виконання судових рішень, знаходяться під охороною кримінально-правових норм, зокрема, злочинів проти правосуддя [9, с. 22].

Розміщення в КК України, зокрема, в розділі «Злочини проти правосуддя» норм, що передбачають кримінально-правову охорону порядку діяльності органів та осіб, які сприяють здійсненню судом правосуддя, не дає підстав відносити їх до органів правосуддя. Органи дізнання і досудового слідства, прокуратури, органи виконання покарань покликані забезпечувати об'єктивну і законну діяльність судів по здійсненню правосуддя, тому порушення їхньої діяльності порушує і діяльність органів правосуддя. Саме в цьому аспекті правоохоронні органи причетні до здійснення правосуддя. Так, І.С. Власов та І.М. Тяжкова доречно вказують, що законодавець, створюючи норми про кримінально-правову охорону правосуддя, керувався не процесуальним значенням цього поняття, а вкладав в нього більш широкий зміст, вважаючи необхідним захищати будь-яку діяльність, спрямовану на здій-

снення задач правосуддя, – чи то діяльність суду або прокуратури, слідчих органів, органів дізнання або органів виконання покарання [10, с. 5].

Вчені, розглядаючи родовий об'єкт злочинів проти правосуддя, наголошують, що під ним об'єднано всі злочини, які посягають на діяльність самого суду при здійсненні ним правосуддя, всіх органів, які сприяють шляхом судочинства здійсненню судом його функцій, а також органів, які забезпечують виконання рішення, вироку і призначеного ним покарання [11, с. 40-42]. Однак доречно зазначає О.О. Кваша, що наведені аргументи не є підставою для судження про рівнозначність змісту понять «правоохоронні органи» і «органи правосуддя». При визначенні об'єкта злочинів проти правосуддя слід виходити з того, що правосуддя здійснюють виключно суди, а правоохоронні органи, які не є органами правосуддя, сприяють його об'єктивному і законному здійсненню.

Законодавець, формуючи розділ XVIII «Злочини проти правосуддя» КК України керувався тим, що справедливість та законність здійснення правосуддя напряму залежить від належної діяльності не лише судових органів, а й органів та осіб, які сприяють здійсненню судом правосуддя і забезпечують виконання його рішень – органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, та органів, які відповідають за виконання судових рішень, вироків і призначених покарань, експертів, перекладачів та ін. Тому норми вказаного розділу охороняють діяльність не тільки судів, але й зазначених органів та осіб, без діяльності яких виконання судом функцій правосуддя було б ускладнене або й неможливе. Ще у 1962 р. І.М. Черних зазначала, що діяння, які перешкоджають об'єктивному і всебічному проведенню попереднього слідства, перешкоджають тим самим і правильному здійсненню правосуддя [12, с. 8]. Оскільки судові органи, здійснюючи правосуддя, щільно співпрацюють з зазначеними органами, і досягнення задач правосуддя напряму залежить від іхньої діяльності, тому кримінально-правова охорона порядку діяльності цих органів закріплена у розділі «Злочини проти правосуддя».

На підставі викладеного ми вважаємо неправильним підхід науковців, які розуміють правосуддя в процесуальному (вузькому) і кримінально-правовому (широкому) значеннях [13, с. 14]. Недоречним є розширене розуміння правосуддя лише на підставі об'єднання у кримінальному законодавстві в одному розділі норм, що встановлюють відповідальність за злочини, що вчинюються органами правосуддя та особами, які сприяють його здійсненню. Поняття «правосуддя» повинно мати одне значення, як в конституційному, так і в кримінальному, цивільному, адміністративному та інших галузях права. Тому ми притримуємося доктрини, що правосуддя – це діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку конституційних, кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ з метою досягнення справедливості, охорони прав та свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави. Саме в такому значенні правосуддя повинно розумітися в кримінальному праві.

На підставі наведеної аргументації, на нашу думку, родовим об'єктом злочинів проти правосуддя є *встановлений законодавством та поставлений під охорону нормами кримінального законодавства порядок відносин у суспільстві, що забезпечує нормальну діяльність правосуддя, органів та осіб, що сприяють його належному здійсненню.*

Вважаємо, що відповідно до розуміння правосуддя та родового об'єкта злочинів проти правосуддя буде логічним у чинному КК України розділ XVIII «Злочини проти правосуддя» назвати «*Злочини проти правосуддя та порядку діяльності, що сприяє його здійсненню*». Таке формулювання назви вказаного розділу дозволить уникнути суперечностей щодо визначення поняття «правосуддя», а відповідно суперечностей відносно визначення поняття «родового об'єкта злочинів проти правосуддя». Також сприятиме однозначному розумінню цих понять та відображатиме більш точно характер злочинів, відповідальність за які передбачена зазначеним розділом КК України.

Список літератури:

1. Костенко О.М., Нагребельний В.П. Правосуддя – основа правової і демократичної держави / О.М. Костенко, В.П. Нагребельний // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2007. – 220 с.
2. Криминология. Пособие для юрид. вузов / Под ред. проф. В.Н. Бурлакова, академика В.П. Сальникова, академика С.В. Степашина. – СПб.: СПб университет МВД Росии, 1999 – 608 с.
3. Маляренко В.Т. Правосуддя /В.Т. Маляренко // Юридична енцик-лопедія. – Т. 5. – К.: Вид. «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. – 734 с.
4. Денисов С.А. Актуальные проблемы уголовной ответственности за пре-ступления против правосудия: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. / Денисов Сергей Анатольевич. – СПб., 2002. – 310 с.
5. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – С. 548.
6. Малков В.П. Уголовное право России. Учебник для вузов в 2-х томах. Том 2. Особенная часть / В.П. Малком. – М.: Изд-во «Норма», 2000. – 726 с.
7. Емеева Н.Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами право-охранительных органов: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Емеева Нелли Рашидовна. – Казань, 2005. – 210 с.
8. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник. / Под ред. проф. Б.В. Здравомыслова. – Изд. 2-е. – М.: Юрист, 2000. – 630 с.
9. Преступления против правосудия / Под ред. А.В. Галаховой. – М.: Норма, 2005. – 416 с.
10. Власов И.С., Тяжкова И.М. Ответственность за преступления против правосудия / И.С. Власов, И.М. Тяжкова И.М. – М., 1968. – 136 с.
11. Бажанов М.И. Уголовно-правовая охрана советского правосудия / И.М. Бажанов. – Х.: Юр. Ин-т, 1986. – С. 11; Власов И.С., Тяжкова И.М. Ответственность за преступления против правосудия / И.С. Власов, И.М. Тяжкова И.М. – М., 1968. – 136 с.
12. Черных И. М. Преступления против социалистического правосудия: ав-тореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 / Черных И.М. – М., 1962. – 20 с.
13. Агузаров Т.К. Преступные посягательства на независимость и неприкосновенность судей / Т.К Агузаров. – М.: Проспект, 2004. – 125 с.

Дидык С.Е.
Институт государства и права имени В.М. Корецкого
Национальной академии наук Украины

ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ПРАВОСУДИЯ: ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РОДОВОГО ОБЪЕКТА

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы определения понятия родового объекта преступлений, ответственность за которые, предусмотрено в разделе XVIII «Преступления против правосудия» Уголовного кодекса Украины. В частности, анализируются определение понятия «правосудие» и определение понятия «родового объекта преступлений против правосудия».
Ключевые слова: правосудие, преступления против правосудия, родовой объект преступления, судебные органы, правоохранительные органы.

Didik S.E.
Institut the States and Rights after name of V.M. Koreckogo
of National Academy of Sciences of Ukraine

CRIMES AGAINST JUSTICE: PROBLEMS OF IDENTIFICATION OF THE GENERIC OBJECT

Summary
The article is dedicated to the problems of definition of the notion of a gender object of the crimes, responsibility for which is stipulated in the chapter XVIII of the Criminal Code of Ukraine «Crimes against justice». In particular, definitions of «justice» and «gender object of the crimes against justice» are analyzed. For the purpose to avoid discrepancies it is proposed to denominate the chapter «Crimes against justice» as «Crimes against justice and the order of activity that contributes to its implementation».
Keywords: justice, crimes against justice, gender object of the crime, judicial bodies, law-enforcement bodies.

UDK 342.57

ANALYSIS OF MERITS AND DEMERITS OF SECESSION RECOGNITION

Zhdanova O.S.
Volodymyr Dahl University of Lugansk

Paper examines scientific and academic understanding of secession phenomenon and presents possible merits and demerits of secession recognition. Issue of whether the right to self-determination includes the right to secession is discussed. Question of whether secession has political context is raised. Justifications for recognizing secession are presented. Remedial Right Theories of secession are discussed.
Keywords: secession, merits, demerits, right to self-determination, politica context, recognition, remedial right.

Problem statement. With a risk of oversimplification, secession can be under-stood as a process whereby a component unit of a larger independent state breaks away, with its population and the territory they occupy, and forms a sovereign state [1, p. 267]. Secession right traces its roots in the right to self-determination [2, p. 6]. However, there is an overwhelming consensus among scholars that the right to self-determination, as recognized by international law, doesn't include the right to seces-sion [3, p. 775]. Many international documents expressly recognize the right to self-determination of peoples. They even affirm that self-determination is among the founding principles of modern states [4, p. 39]. However, none of the international legal instruments explicitly refer to secession. Such instruments as the United Nations Charter, the International Covenant on Civil and Political Rights, and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights affirm the right to self-determination of 'peoples' but they don't adequately define what it constitutes and who the peoples are.

The right to self-determination has passed through different historical trajecto-ries [2, 775]. Self-determination, in the nineteenth century, was a political principle (and not a right) that was exploited to justify the unification claims of nations or identity groups scattered in different entities such as the Italians and the Germans. Towards the end of the World War First, it was used to justify the disintegration of such defeated empires as Ottoman Turkey and Austria-Hungary by freeing different nationalities under their subjugation. During the second half of the twentieth century, it was understood as the right of people under colonialism and alien subjugation to establish own states [5, p. 774]. After the era of independence from colonialism in Africa mainly during the first decade of the second half of the twentieth century, however, the applicability of self-determination remains unclear. The most plausible conclusion that can be reached is that international law neither prohibits nor explicitly recognizes general right to secession [5, p. 311].

However, secession remains a political reality. Indeed, Antić claims that "...very few questions in political science have such important practical value as the question whether secession should be allowed or not" [6, p. 146] although its regulation has largely been left to internal dynamics and sometimes laws of the countries concerned.

Moreover, such issues as whether it's appropriate to recognize general right to secession; whether the merits of recognizing secession outweighs its demerits or vice versa with a particular emphasis on multinational states; even if it is recognized should it be conditional or not; if conditional, what circumstances or conditions authorize its practicability; and whether there should be clearly laid procedures in constitutions remain bones of contentions for scholars and philosophers in the field.

The scholarly views are extremely divergent. It ranges from people who see that the foundations of the right to secession are at best 'cracked' regardless of the situation of the people claiming for it to those who argue for unconditional secession right as a manifestation of the ultimate respect for the wishes of individuals [12, p. 58]. Others advocate for the applicability of secession as a last-resort solution in cases where people suffer from some form of discrimination, injustice, or violation of rights [8, p. 43].

State practices on secession are as divergent as the scholarly opinions although the overwhelming majority of constitutions remain silent on the issue [9, p. 71]. The constitutions of some countries, however, clearly state that the concerned country's territory is indivisible or inalienable and some countries as Cameroon, Ivory Coast, and Rwanda declare that any agreement that modifies the existing boundaries is *void ab initio*. Ethiopia and St. Kitts and Nevis explicitly recognize the right to secede. Canada recognizes the right to secession indirectly via the decision of its Supreme Court although its Constitution remains silent.

Weinstock argues that the question of whether international law recognizes secession should be separated from the moral question of whether there should be a right to secede [3, p. 201]. For him, many of the existing scholarly works don't deal with these two issues separately thereby resulting in further complications of an already complex matter.

Analysis of analogical researches and publications. The right of nations for self-determination and secession is widely discussed by many foreign academicians and scientists. Deepest studies are presents by M. Hechter, D. Horowitz, A. Buchanan, W. Norman. Nonetheless most of the studies don't present comparative analysis of academic and scientific thoughts which gives grounds for the study presented in the paper.

The aim of the paper is to analyze scientific and academic understanding of secession phenomenon and study possible merits and demerits of secession recogni-tion.

Main study. Among the devoted opponents of the right to secession is Donald Horowitz. According to him, the right to secede from independent states shouldn't be recognized by international law under any circumstance [2, p. 6]. This is because, for him, the demerits of secession outweigh its possible merits. Moreover, he argues, those who favor secession have unfounded assumptions about its merits [2, p. 5]. The following are among the key 'unfounded assumptions' he identifies:

One of the often presented justifications for recognizing secession is the assumption that its exercise will result in homogenous units. Nonetheless, this

doesn't happen in reality. The seceding units will almost always have minorities within their territories [2, p. 8]. Thus, secession tends to perpetuate claims for secession because it's very likely that the new majority in the seceding territory will tend to oppress the minorities. Second, secessionist movements don't often have the capacity to achieve their goals without some external support [2, p. 10]. This in turn elongates the sufferings of the people in the territory that is attempting to secede due to harsh responses from the central government. Third, Horowitz admits that the state boundaries in today's world are overwhelmingly artificial and an argument can be forwarded that secession may help make boundaries congruent to group identities. Nonetheless, he insists that this is more of a projection than a reality because group identities tend to continuously fluctuate. Rather, allowing secession changes an already fragile internal boundary to a more conflict-prone international boundary [2, p. 10]. Fourth, allowing secession passes a wrong signal to others and encourages them to follow suit [2, p. 11]. This makes accommodation of diverse groups in a single state near to impossible besides posing a serious threat to territorial integrity of states [2, p. 10].

However, Horowitz's stand on secession is challenged by many scholars. Among such scholars is Allen Buchanan. Buchanan identifies and analyses two distinct understandings of the right to secession [4, p. 35]. One is what he calls the Primary Right Theory of secession and the other a Remedial Right Theory of secession. Primary Right Theory of secession is further categorized into two groups: Ascriptive Group Right to secession and Associative Group Right to secession [4, p. 39]. According to Ascriptive Group Right to secession, such identity based groups as nations should have the automatic right to exercise the right to secession provided that they unequivocally demand so. On the other hand, according to the Associative Group Right to secession, regardless of any manifestation of identity, people in a territory should be allowed to exercise the right to secession provided that they demand so in such an unequivocal manner as majority vote in a referendum. However, Buchanan prefers that secession should be allowed as a remedial right only i.e. as a solution for injustices suffered by a group of people provided that there is no other solution to such a problem short of secession [4, p. 32].

Buchanan emphasizes the need to honor the territorial integrity of states which is a cardinal principle of international law [4, p. 32]. However, he is also cautious that the territorial integrity of states shouldn't justify obvious injustices directed against a certain group. In other words, "...national unity should not be pursued at any cost» [10, p. 106]. As a point of compromise, therefore, Buchanan recommends for a remedial right to secession to be applied in such exceptional circumstances as discrimination against equitable participation in state affairs, serious human rights violations such as genocide, and related overt injustices. In such cases, provided that there is no other possible solution, such a group must be allowed to determine its destiny including exercising the right to secession. Buchanan sees his argument as not only one that is supported by international instruments including 'the declaration on principles of international law concerning friendly relations and cooperation among states' but also he sees some merits in such an understanding of the right to secession.

He claims that if secession is recognized only as a remedial right, states will be encouraged to treat minorities or any other group, for that matter, fairly. Consequently, there will be less demand for secession. This, on the other hand, helps maintain the territorial integrity of states on which international law bases.

However, Buchanan's stand on secession is not free of criticisms either. Important questions that the Remedial Right Theory of secession doesn't answer are: who evaluates the existence or absence of injustices, violations, and discriminations? It is obvious that groups, particularly those involved in such sensitive issues as secession, will see a certain event from different angles and they may reach at a diametrically opposed views. Say a force-accompanied action of a central government can be seen as a law enforcement by the majority but the minority may see it as an act of suppression and hence a violation on their human rights. The other key challenge is related to the presence of secessionist movements in such democratic countries as Canada, Spain, and the United Kingdom despite Buchanan's assumption that remedial right to secession will make states more democratic and groups will find fewer reasons to claim for secession in democratic states. This leads us to examining the opinions of other scholars who push for unqualified right to secession based on the claim that the merits of doing so outweigh its demerits.

Antić criticizes such writers as Horowitz and Buchanan both from normative and empirical angles. His key argument is that secession should be allowed for a nation that demands so via at least two-third majority of all voters in a referendum [11, p. 147]. He bases his justification in his firm believe that the consent of the governed nation should be given the ultimate priority more than anything else including the say of international bureaucrats. Thus, for Antić, none of the arguments forwarded against the free exercise of the right to secession by national groups make sense [11, p. 149]. He criticizes Horowitz's understanding of homogeneity. For him, if it is required, secession should be allowed because the concerned people have already expressed their interest through their votes. Therefore, there is no reason to prohibit the exercise of such a right because it doesn't result in a homogenous unit. Moreover, according to Antić, Horowitz's claim that newly established states are more oppressive towards minorities is not supported by practical evidence [11, p. 148]. Instead, he argues, it is easier to put pressure on the newly established states so that they respect minority rights because they need lots of external support. Antić doesn't deny that secession may be accompanied by violence but he argues that it's not the people who claimed for it to be blamed but the ones who try to stop it by killings and suppression as, practically, secession is usually a response to violence rather than a cause of violence [11, p. 148]. For him, the argument that central governments may kill people and there may not be external support is ridiculous if one analogizes it with preventing divorce as women may be beaten in the process and no one may want to intervene. Furthermore, Antić continues, the right to secede fosters rather than dampens adoption of federalism and hence encourages accommodation of diversity based on the consent of the governed [11, p. 149].

Extending his criticism towards Remedial Right Theories of secession, Antić argues that secession shouldn't be limited to remedying situations of unjust conquest, exploitation, threat of extermination and threat of cultural extinction, as Buchanan proposes [11, p. 150]. Citing Norman [12], he claims that secessionists and unionists are likely to disagree

about what kinds of incidents or events constitute just cause to secede; about whether a certain incident occurred or not; about whether they have been or could be rectified by measures short of secession; about whether any particular violation was significant enough, and so on.

Antić also criticizes other less popular arguments [11, p. 151]. Among them are the ones that allege that secession should be allowed in liberal democratic countries only [11, p. 152] and the ones that claim that secession defies majority rule which is one of the basic tenets of democracy [11, p. 152]. He counters such arguments by stating that liberal democracies are themselves the result of secession and not a cause of it. He mentions such examples as the USA and India as evidence. Regarding the counter-majoritarian tendency of secession, he argues that secession demands are practically against the wills of dictators and oppressive regimes than they are against the wills of the majority. By citing the former Yugoslavia as an example, he asks what options the Albanians had apart from secession when the Serbs supported Milosevic, a war criminal. It's also obvious that majorities don't always rule according to democratic principles [11, p. 152].

Passing to wider political theories, according to Kreptul, liberal democrats are divided on whether the merits of allowing secession outweigh its demerits although they have a common point of departure i.e. maintaining the territorial integrity of modern states [9, p. 59]. Such writers as Norman [12] and Weinstock [3] argue that secession should be allowed for its merits in neutralizing challenges against the territorial integrity of states. Thus, they are not in favor of secession *per se* but in the advantages it provides for containing secessionist movements. But others from the same ideological backgrounds are against recognizing secession because they think that doing so amounts to paving the road for territorial disintegration of states [9, p. 50]. The scholars in the Austrian libertarian school of economics, on the other hand, have a different reference point in arguing whether secession should be allowed or not. They see secession from the perspective of individual rights and freedoms [9, p. 44]. Thus, for them, secession should be allowed because of its merits in respecting the consents of individuals.

Many tend to see the secession clause as having a mere symbolic value and they doubt that it would ever be put into practice. There are also arguments that the procedural hurdles in the Constitution make the exercise of the right to secession almost insurmountable. However, Yonatan disputes this assertion [13, p. 430]. For him, the procedural requirements for exercising the right to secession are not as burdensome as many portray them. They can be even labeled as very liberal or permissive even in light of the prescriptions of scholars who favor recognizing secession in multinational states. According to Article 39 of the Constitution, what the concerned nation, nationality, or people is required to do is to present its claim to its council. Then if the question is accepted by a-two-third majority of the members of the legislative council, the federal government has to organize a referendum which must take place within three years from the time it received the concerned council's decision for secession. Afterwards, if the demand for secession is supported by majority vote in the referendum and if government power is transferred to the council of the nation that demanded secession and if division of assets is effected according to the law, then secession may be effected. Thus, the claim that it has a mere symbolic value and it's burdened by procedural hurdles is not entirely true.

So far, we saw that there is no agreement among scholars on whether secession should be recognized and on its (de)merits although demands for secession by different groups remain a political reality. To make things more complicated, even the scholars who favor secession have different points of departure and they differ on whether constitutions should include secession clauses and clear procedures. Furthermore, even if secession clauses and clear procedures were to be incorporated in constitutions, scholars differ on what the actual contents should be.

Conclusion. It is truism to state that international law is not copping up with secession related developments within states. Of course, states who are the creators and the subjects of international law are not expected to easily incorporate a legal instrument that can finally result in their own demise. However, if the ultimate goal of states is indeed to put consent-based governance in place and to protect the overall security of the people in their territories, it's reasonable to push for orderly demise of states by regulating it under international law provided that they lack legitimacy on the grounds that justify their existence.

An important element that recurs in the writings of those who oppose a liberal secession clause in constitutions is their conviction that such a provision would endanger the territorial integrity of states on which international law and order lies. Nonetheless, the absence of such a regulation by international law is not in any way stopping secessionist movements. Rather, secessionist movements are being left to determine their destiny mostly resulting in bloodshed.

It can be plausibly argued that not all national groups in modern states have chosen to belong to where they are now. It is also obvious that modern states favor a certain language, cultural, or national group. Thus, if others who believe that they are distinct national groups aspire for an international political status which gives them access to the benefits modern states enjoy, it is not morally unsupportable idea at all.

Nonetheless, it is also obvious that belonging to bigger states has many economic, defense-related, and other advantages due to economies of scale. However, owing to the rigidity of state-controlling elites and scholars with nationalist obsessions, the issue of constitutionalizing secession is not being settled as simply as it should be. Such scholars confuse the issue of whether secession right is morally supportable with whether international law allows for secession. And they often mention the absence of general secession right under international law to trump the moral right to secession.

The most important piece of conclusion to be drawn from the foregoing discussions is the fact that international law and many state constitutions are shying away from adequately addressing issues of secession, despite their obvious presence in reality, which at the end of the day is resulting in more chaos.

References:

1. Michael Hechter. The Dynamics of Secession. Acta Sociologica 35 (4), 1992.
2. Donald L. Horowitz .The Cracked Foundations of the Right to Secede. Journal of Democracy 14 (2), 2003.

3. Daniel Weinstock. Constitutionalizing the Right to Secede. Journal of Political Philosophy 9 (2), 2001.
4. Allen Buchanan. Theories of Secession. Philosophy & Public Affairs 26(1), 1997.
5. Charlotte Mueller. Secession and Self-determination – Remedial Right Only Theory Scrutinized. POLIS Journal 7, 2012.
6. Miljenko Antić. Procedure for Secession. Politička Misao XLIV (3), 2007.
7. The Constitutional Right of Secession in Political Theory and History. Journal of Libertarian Studies 17(4).
8. Allen Buchanan, Theories of Secession, Philosophy and Public Affairs 26 (1):31–61, 1997.
9. Andrei Kreptul, The Constitutional Right of Secession in Political Theory and History, Journal of Libertarian Studies, Ludwig von Mises Institute, Volume 17, no. 4, 2003.
10. Abdullahi Ahmed An-Na'im . The National Question, Secession and Constitutionalism: The Mediation of Competing Claims to Self-Determination' in Douglass Greenburg, Stanley N. Katz, Malanie Beth Oliviero, Steven C Wheatley (eds.). Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World. New York: Oxford University Press, 1993.
11. Antić, Procedure for Secession, Journal of Political Science Studies, 2004.
12. Wayne Norman. Negotiating Nationalism: Nation-building, Federalism, and Secession in Multinational State. Oxford: Oxford University Press, 2006.
13. Yonatan Tesfaye Fessha. Ethnic Diversity and Federalism: Constitution Making in South Africa and Ethiopia. PhD Dissertation, University of the Western Cape, (2008).

Жданова О.С.
Луганський університет імені Володимира Даля

АНАЛІЗ ПЕРЕВАГ І НЕДОЛІКІВ ВИЗНАННЯ СЕЦЕСІЇ

Анотація
У статті розглядаються наукові та академічні походи вчених до розуміння феномену сецесії, а також представлені можливі переваги і недоліки визнання сецесії. Обговорюється питання про те, чи включає право на самовизначення сецесію. Піднімається питання, чи має сецесія політичний контекст. Пред-ставлені обґрунтування для визнання сецесії. Обговорюються процесуальні теорії сецесії.
Ключові слова: сецесія, переваги, недоліки, право на самовизначення, політичний контекст, визнання, процесуальне право.

Жданова О.С.
Луганский университет имени Владимира Даля

АНАЛИЗ ДОСТОИНСТВ И НЕДОСТАТКОВ ПРИЗНАНИЯ СЕЦЕССИИ

Аннотация
В статье рассматриваются научные и академические походы ученых к по-ниманию феномена сецессии, а также представлены возможные достоинства и недостатки признания сецессии. Обсуждается вопрос о том, включает ли право на самоопределение сецессию. Поднимается вопрос, имеет ли сецессия политический контекст. Представлены обоснования для признания сецессии. Обсуждаются процессуальные теории сецессии.
Ключевые слова: сецессия, достоинства, недостатки, право на самоопределение, политический контекст, признание, процессуальное право.

УДК 347:341.9 (477)

МІЖНАРОДНИЙ НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ПРАВОВА ПРИРОДА

Кармаза О.О.
Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

У статті зроблено науково-теоретичний аналіз поняття «міжнародний нотаріальний процес». Розглянуто різні підходи науковців щодо тлумачення цього поняття. Запропоновано його визначення. Визначено правову природу міжнародного нотаріального процесу. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства України, що регулює міжнародний нотаріальний процес.
Ключові слова: міжнародний нотаріальний процес, нотаріальний процес, юридичний процес, іноземний елемент, міжнародне приватне право.

Постановка проблеми. Розвиток цивільних, сімейних та інших відносин з іноземним елементом зумовив зростання кількості нотаріальних проваджень з іноземним елементом як в Україні, так і в світі. В сучасному світі мільйони громадян є суб'єктами нотаріально-процесуальних відносин, що виникають незалежно від їхньої країни постійного місця проживання. Натомість, питання правового регулювання приватних відносин з іноземним елементом були і залишаються чи не найскладнішими. Так, наприклад, у разі смерті громадянина України за кордоном або якщо його майно чи майнові права знаходяться за межами України виникає низка правових проблем, серед яких важливе місце відводиться питанням правового регулювання спадкових відносин. Таким чином нотаріальне провадження, пов'язане з видачею свідоцтва про право на спадщину, у теорії нотаріального процесу досліджуватиметься як нотаріальне провадження з іноземним елементом, а на практиці у нотаріуса виникне проблема вибору застосування національного чи іноземного законодавства щодо належності ведення такого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематизувавши наукові праці, в яких досліджуються нотаріально-процесуальні відносини з іноземним елементом, дійдемо висновку про те, що їхня кількість в Україні є незначною. Як правило, в них аналізуються загальні підстави міжнародно-правового регулювання нотаріального процесу [1], принципи міжнародного нотаріального процесу [2], особливості здійснення посадовими особами консульських установ України нотаріальних дій [3], особливості забезпечення житлових прав у нотаріальному процесі з іноземним елементом [4, с. 23, 27], процес посвідчення нотаріусами документів для дії за кордоном та їх визнання [5] тощо.

В сучасній вітчизняній правовій доктрині не існує наукового дослідження правової категорії «міжнародний нотаріальний процес», тому метою даної статті є науково-теоретичний аналіз правової природи міжнародного нотаріального процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «міжнародний нотаріальний процес» є умовним, оскільки не існує універсальної міжнародної організації, на посадових осіб якої покладено обов'язок вчиняти нотаріальні дії з іноземним елементом з метою надання їм юридичної вірогідності. В кожній іноземній країні ведення нотаріальних проваджень з іноземним елементом здійснюють нотаріуси в межах повноважень та в спосіб, що передбачені, як правило, нормативно-правовими актами цієї країни та чинними міжнародними договорами. Крім того, зацікавленій іноземній особі в країні її перебування надається право вибору між нотаріусом чи посадовою особою консульської установи країни, громадянином якої вона є.

Тема нотаріального процесу з іноземним елементом (міжнародного нотаріального процесу) не є новою для правової науки. В доктрині проблеми міжнародного нотаріального процесу розглядаються через призму «міжнародного нотаріального права» [6], «нотаріальних дій у сфері міжнародного приватного права» [7], «нотаріального процесу з іноземним елементом» [8], «міжнародного співробітництва у сфері нотаріату» [9], «застосування нотаріусом законодавства іноземних держав» [10], «міжнародного приватного права та нотаріальної діяльності» [11], «нотаріату в міжнародному обігу» [12], «нотаріальних дій з іноземним елементом» [13] тощо.

В Законах України «Про нотаріат» та «Про міжнародне приватне право» термін «міжнародний нотаріальний процес» не використовується. Разом з тим Закон України «Про нотаріат» регулює відносини щодо застосування нотаріусом України законодавства іноземних держав та міжнародних договорів України (ст. ст. 98-103 Закону), а Закон України «Про міжнародне приватне право» кваліфікує нотаріальні процесуальні відносини, які виходять за межі однієї країни, як відносини з іноземним елементом, тощо.

Тобто, термін «міжнародний нотаріальний процес» не можна вважати загальновживаним. Він почав використовуватися у вітчизняній правовій науці на початку XXI ст. у наукових працях таких дослідників, як: Н. Гуть О. Кармаза, О. Криштопа, С. Фурса, Є. Фурса та ін. Крім того, подальші наукові дослідження міжнародного нотаріального процесу відбуваються в рамках навчальної дисципліни «Порівняльний та міжнародний нотаріальний процес» та плану науково-дослідної роботи кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

«Міжнародний» в даному випадку вказує на те, що нотаріально-процесуальні відносини мають міжнародний характер, важливим елементом для яких є наявність іноземного елементу, а їхньою специфічною ознакою – зв'язок більш ніж з одним правопорядком. Іноземний елемент може виявлятися в одній або кількох з таких форм: наявність іноземного громадянства у фізичної особи або іноземного походження юридичної особи, яка є суб'єктом нотаріально-процесуальних відносин; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної країни; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іншої країни.

У зв'язку з цим І.Медведєв виділяє три види міжнародних правових ситуації, характерних для

нотаріату. По-перше, це ситуація, яка одразу ж має міжнародний характер, тобто пов'язана з правопорядками декількох країн (змішаний шлюб, де подружжя є громадянами різних країн). По-друге, внутрішні правовідносини в подальшому набудуть міжнародного характеру (режим майнових відносин в сім'ях біженців, для яких в силу різних причин зміна місця проживання призведе до трансформації цих відносин). По-третє, нотаріусу необхідно брати до уваги, що деякі внутрішні правовідносини в майбутньому можуть мати міжнародний характер (на відміну від попередніх відносин, які мають міжнародний характер через «попередні» зв'язки з іноземним правопорядком, у цьому випадку нотаріуса необхідно враховувати перспективи розвитку ситуації) [14, с. 6].

Ми погоджуємося із Ю. Черняк, що поширеними нотаріальними діями, які пов'язані із міжнародними приватними відносинами, є такі: посвідчення від імені нерезидента довіреності, яка призначена для виконання відповідних повноважень на території України; посвідчення довіреності в порядку передоручення на підставі довіреності, виданої за кордоном; дії, пов'язані із охороною майна, що залишилося після смерті іноземного громадянина на території України, або майна, яке має одержати іноземний громадянин після смерті громадянина України; видача свідоцтва про право на спадщину такого майна; забезпечення доказів, які необхідні для ведення справ в юрисдикційних органах іноземних держав; посвідчення цивільних і сімейно-правових договорів за участю іноземних осіб; засвідчення справжності підпису на заяві про надання згоди на тимчасовий виїзд дитини за кордон; засвідчення вірності перекладу договору, укладеного за кордоном [15, с. 350-351].

У разі обтяження нотаріально-процесуальних відносин іноземним елементом, регулювання цих відносин в Україні відбувається на підставі та в порядку, що визначені Законом України «Про міжнародне приватне право». Відповідно до норм цього Закону нотаріальні провадження, які вчиняються на території України, підпорядковуються українському законодавству (закону lex fori), за умови, що цим Законом чи чинним міжнародним договором України не передбачено інше. Наявність у відносинах іноземного елементу призводить до застосування нотаріусом, в першу чергу, колізійних норм, направлених на визначення права певної країни, яке встановлює порядок, межі та спосіб регулювання нотаріальних відносин з іноземним елементом. Крім того, у випадках визначених законом України та міжнародним договором нотаріус застосовує норми іноземного законодавства (ст. 98 Закону України «Про нотаріат»). Відтак міжнародний нотаріальний процес поєднує колізійні норми міжнародного приватного права та норми, які визначають порядок (процедуру) вчинення нотаріальних проваджень з іноземним елементом, а також встановлюють процесуальні права та обов'язки тощо. У зв'язку з цим міжнародний нотаріальний процес можливо розглядати через поєднання та взаємозв'язок норм міжнародного приватного права та нотаріального процесу України.

Варто підкреслити, що в правовій науці ще незавершена дискусія щодо поняття «нотаріальний процес» та його правової природи. Так, нотаріальний процес розглядається як: юрисдикційна діяльність уповноважених законом осіб, яка здійснюється відповідно до визначеної законом процедури та інших вимог законодавства України із захисту і охорони безспірних прав та інтересів як фізичних, юридичних осіб, так і держави (С. Фурса) [16, с. 28]; вид юридичного процесу, що являє собою встановлений законом порядок вчинення нотаріальних дій; зміст якого становлять процесуальні дії нотаріусів або прирівняних до них осіб та інших учасників нотаріального процесу, якими реалізуються їх процесуальні права та обов'язки (В. Комаров, В. Баранкова) [17, с. 80]; врегульована законодавством сукупність юридичних дій нотаріуса та інших учасників нотаріальної діяльності, результатом яких є видання нотаріального акту, направленого на захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій (Т. Калініченко) [18, с. 113] тощо.

Разом з тим, в науковців не викликає сумніву те, що нотаріальний процес є видом юридичного процесу та має низку ознак останнього. В наукових працях нотаріальний процес досліджується під кутом галузей права, законодавства, правової науки, а також навчальної дисципліни. Крім того, науковцями звертається увага на те, що нотаріальний процес як самостійний юридичний процес разом із господарським, цивільним та виконавчим процесами входить до складу цивілістичного процесу. Однак повноцінної доктрини нотаріального процесу не створено, оскільки місце міжнародного нотаріального процесу в системі права чітко не визначено, правова природа нотаріальних проваджень з іноземним елементом не з'ясована тощо.

Що стосується правової природи та змісту поняття «міжнародний нотаріальний процес», то на сучасному етапі розвитку правової науки дискусія лише набирає обертів. У зв'язку з цим наукові праці містять лише поодинокі визначення цього поняття або поняття, наближеного за змістом до нього.

Так, І. Гетьман-Павлова розкриває зміст «міжнародного нотаріального права» як сукупності норм, що регулюють функціонування національних органів у сфері приватноправових відносин, пов'язаних з правом двох і більше держав. При цьому, автор зазначає, що норми, що регламентують нотаріальну діяльність, мають процесуальний характер [19, с. 436-437]. Натомість, такий висновок потребує уточнення, оскільки, дійсно, порядок вчинення нотаріальних дій, процедура вчинення нотаріальних проваджень, процесуальні права та обов'язки суб'єктів нотаріального процесу з іноземним елементом регулюються правовими нормами, які мають процесуальний характер. Разом з тим, визначення компетентного правопорядку при врегулюванні приватноправових відносин з іноземним елементом відбувається на підставі колізійних норм міжнародного приватного права.

На думку О. Криштопи, міжнародний нотаріальний процес (нотаріальний процес з іноземним елементом) є «комплексною складовою міжнародного права. Його подвійна природа полягає у поєднанні як публічних, так і приватних основ даної галузі, включаючи матеріальний та процесуальний аспекти. Його предметом є процесуальна діяльність та процедура вчинення нотаріальних проваджень з іноземним елементом і правовідносини, які складаються між суб'єктами, які беруть участь у даному процесі» [20]. Дійсно, за своєю правовою природою міжнародний нотаріальний процес наближений до міжнародного приватного права, яке тісно пов'язане із міжнародним публічним правом, за допомогою джерел якого, а саме: міжнародного договору, здійснюється уніфікація колізійних норм, направлених на регулювання нотаріально-процесуальних відносин з іноземним елементом. Тому, вважаємо, що предмет регулювання міжнародного нотаріального процесу є ширшим, ніж визначено автором.

Також зазначимо, що нині наукою не створено та необґрунтовано чітких меж тієї чи іншої галузі права, не визначено чіткі напрями її розвитку тощо. Безсумнівно, міжнародний нотаріальний процес входить до системи права України, яка відображає структуру реально існуючих суспільних відносин. Система права – це будова національного права, поділеного на галузі та інститути, тобто на значні, відносно автономні сукупності норм, що регулюють якісно відокремлені сфери суспільних відносин, які вимагають специфічних засобів правового впливу [21, с. 249]. Натомість питання про місце міжнародного нотаріального процесу у системі права України є дискусійним, оскільки нотаріальний процес з іноземним елементом (міжнародний нотаріальний процес) одними науковцями розглядається в системі міжнародного приватного права, іншими – в нотаріальному процесі.

Зважаючи на те, що міжнародний нотаріальний процес охоплює колізійні норми, які відсилають до компетентного порядку, та матеріальні і процесуальні норми нотаріального процесу, а також норми інших галузей права, наприклад, цивільного права, пропонуємо в цьому аспекті його розглядати як комплексне міжгалузеве право. На підтвердження того, що міжнародний нотаріальний процес є комплексним зазначимо, що предмет його регулювання доцільно розглядати через: колізію правопорядків (зокрема, дію і тлумачення колізійних норм); суб'єктний склад учасників нотаріального провадження з іноземним елементом; систему процесуальних прав і обов'язків осіб та гарантії їх реалізації; процедуру здійснення нотаріального провадження з іноземним елементом.

Висновки. Міжнародний нотаріальний процес у доктрині міжнародного нотаріального процесу пропонуємо розуміти як:

- сукупність взаємозв'язаних та взаємообумовлених правових норм і міжнародно-правових принципів, які визначають право якої держави підлягає застосуванню до нотаріально-процесуальних відносин з іноземним елементом, та регулюють порядок (процедуру) вчинення нотаріальних проваджень з іноземним елементом;
- ускладнена іноземним елементом юрисдикційна діяльність нотаріусів та уповноважених законом на вчинення нотаріальних дій посадових осіб, яка здійснюється в межах, в порядку та в спосіб, встановлених внутрішнім нотаріальним законодавством та відповідно до норм міжнародних договорів щодо посвідчення безспірних юридичних фактів та правових відносин між особами;
- низку наукових проблем щодо змісту та правової природи міжнародного нотаріального процесу, нотаріальних проваджень з іноземним елементом, процесуальних дій його суб'єктів, тощо.

Список літератури:

1. Криштопа О. М. Міжнародно-правове регулювання нотаріальної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. М. Криштопа. – К., 2012. – 20 с.
2. Кармаза О. О. Принципи міжнародного нотаріального процесу / О. О. Кармаза // Цивілістична процесуальна думка: Збірник наукових статей / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К., 2012. – С. 366–377.
3. Гріненко О. О. Правовий статус консула при виконанні нотаріальної функції: Наук.-практичний посібник / О. О. Гріненко. – К.: Видавець Фурса С. Я., 2005. – 352 с.
4. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивілістичному процесі: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / О. О. Кармаза. – К., 2014. – 36.
5. Гуть Н. Ю. Посвідчення нотаріусами документів для дії за кордоном та їх визнання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Гуть. – К., 2014. – 19 с.
6. Гетьман-Павлова И. В. Международное частное право: Учебник / И. В. Гетьман-Павлова. – М.: Из-во Юрайт, 2011. – 511 с.
7. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. – К.: Алерта, 2013. – 400 с.
8. Кармаза О. О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивілістичному процесі: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / О. О. Кармаза. – К., 2014. – 36.
9. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: Підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: «Право», 2011. – 384 с.
10. Сміян Л. С. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін, П. Г. Хоменко; М-во освіти і науки України, Нац. акад. упр., Акад. муніцип. упр. – К. : КНТ, 2008. – 677 с.
11. Медведев И. Г. Международное частное право и нотариальная деятельность. – 2-е изд. / И. Г. Медведев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 272 с.
12. Нотариальное право России: учебник / под ред. В. В. Яркова. – М.: Волтерс Клувер, 2003. – 408 с.
13. Барышев В. А. Международное частное право: учебное пособие / В. А. Барышев. – Витебск, ВГУ имени П. М. Машерова, 2013. – 423 с.
14. Медведев И. Г. Международное частное право и нотариальная деятельность. – 2-е изд. / И. Г. Медведев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 272 с.
15. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. – К.: Алерта, 2013. – 400 с.
16. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.
17. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: Підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: «Право», 2011. – 384 с.
18. Калиниченко Т. Г. Нотариально право и процесс в Российской Федерации: теоретические вопросы развития / Т. Г. Калиниченко. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. – 224 с.
19. Гетьман-Павлова И. В. Международное частное право: Учебник / И. В. Гетьман-Павлова. – М.: Из-во Юрайт, 2011. – 511 с.
20. Криштопа О. М. Міжнародно-правове регулювання нотаріальної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. М. Криштопа. – К., 2012. – 20 с.
21. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Либідь, 2003. – 320 с.

Кармаза А.А.
Украинский государственный университет финансов и международной торговли

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НОТАРИАЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС: ПРАВОВАЯ ПРИРОДА

Аннотация
В статье сделан научно-теоретический анализ понятия «международный нотариальный процесс». Рассмотрены различные подходы ученых относительно толкования этого понятия. Предложено его определение. Определена правовая природа международного нотариального процесса. Сформулированы предложения по совершенствованию законодательства Украины, регулирующего международный нотариальный процесс.
Ключевые слова: международный нотариальный процесс, нотариальный процесс, юридический процесс, иностранный элемент, международное частное право.

Karmaza A.A.
Ukrainian State University Finance and International Trade

INTERNATIONAL NOTARY PROCESS: LEGAL NATURE

Summary
The article provides scientific and theoretical analysis of ‘international notary process’ term. It considers different approaches of scientists to its meaning and suggests its definition. The article explains legal nature of international notary process and provides suggestions regarding improvement of Ukrainian legislation regulating international notary process.
Keywords: international notary process, notary process, legal process, foreign element, international private law.

УДК 347.973

ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ МОВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Керноз Н.Є.
Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена висвітленню проблемних питань законодавчого визначення та впровадження мов у національному судочинстві України. Проаналізований зміст поняття «мова судочинства» в різних нормативних актах України. Автор приходить до висновку, що на законодавчому рівні відсутнє єдине (уніфіковане) визначення «мови судочинства». Також існують складнощі щодо передчасного гарантованого впровадження регіональних мов або мов меншин в судочинство України.
Ключові слова: мова судочинства, державна мова, рідна мова, інша мова, якою особа володіє, регіональна мова або мова меншини.

Постановка проблеми. Відсутність чітко визначеного механізму поетапного запровадження в національне судочинство України регіональних мов або мов національних меншин зумовлює необхідність проведення наукового дослідження такої важливої процесуальної засади як мова судочинства, так як чисельні прогалини у вигляді законодавчих розбіжностей, суперечливостей та колізійних законодавчих норм щодо неї мають бути усунені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемність законодавчого визначення та правозастосування мови судочинства в національному судочинстві України досліджувались у працях О.А. Беляневич, С.С. Бичкової, В.В. Городовенко, В.М. Кампа, Н.Є. Керноз, В.В. Комарова, Д.В. Мазурик, В.Т. Маляренка, У.А. Мірінович, Ю.В. Назаренко, В.І. Шишкіна, С.Я. Фурси, В.О. Яворівського.

Мета статті. Метою даного дослідження є: на основі аналізу норм чинного процесуального законодавства України та наукових поглядів розкрити зміст поняття «мова судочинства» та її складових в національному судочинстві України та обґрунтувати передчасність гарантованого впровадження регіональних мов в судочинство України положеннями Законів України «Про судоустрій і статус суддів» [3], «Про засади державної мовної політики» [7].

Виклад основного матеріалу. Дослідження правового закріплення мови судочинства доцільно розпочати із встановлення юридичної природи зазначеної процесуальної засади як міжгалузевої. Хоча статтею 129 Конституції України [1] до основних засад судочинства на віднесена «мова судочинства», але конституційно закріплено, що «законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій». Так, зокрема, п.22 ч.1 статті 7 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (далі – КПК України) [2] до загальних засад кримінального провадження відноситься «мова, якою здійснюється кримінальне провадження», яка чітко розкрита статтею 29 КПК України із змісту положень якої до неї відносяться: державна мова, будь-яка інша мова, якою особа достатньо володіє для розуміння суті підозри, рідна мова.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI (далі – Закон № 2453) [3] розкривається мова судочинства і діловодства в судах наступним чином:

«1. Судочинство і діловодство в судах України провадиться **державною мовою**.

2. Суди *забезпечують рівність* прав громадян у судовому процесі *за мовною ознакою.*

3. Суди використовують **державну мову в процесі судочинства** та *гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.*

4. У судах, **поряд з державною**, *можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин* відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, *встановленому процесуальним законом* (від автора – в КПК України використання регіональних мов не передбачено).

5. Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин **гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України**».

Зробивши екскурс в інші процесуальні кодекси України щодо правового закріплення «мови судочинства», зокрема, в ст. 7 ЦПК України [4], ст. 3 ГПК України [5] та ст.15 КАС України [6], можна констатувати, що законодавець застосував однакову відсильну конструкцію норми, а саме: «Мова (цивільного, господарського, адміністративного – від автора) судочинства визначається статтею 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» [7].

«З'ясування справжнього вигляду норми, розкриття її «прихованого», чи, краще, зашифрованого з міркувань законодавчої техніки змісту і перетворення на визначену потребують додаткових аналітичних зусиль з логічного конструювання всього обсягу норми (з огляду на те, що йдеться про логічну структуру норми)» [8].

Спробуємо це зробити та висловити власні аргументи після системного аналізу ст.14 Закону України «Про засади державної мовної політики» та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [9], *яку було ратифіковано* Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії європейських мов або мов меншин» від 15.05.2003 р. № 802-IV [10] *із застереженнями*, керуючись при цьому положеннями статті 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV [11] відповідно до яких: «*застереження* – *одностороння письмова заява, зроблена при* підписанні, *ратифікації*, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього, ***якою висловлюється бажання виключити*** або змінити *юридичну дію певних положень договору щодо їхнього застосування до України*».

Отже, законодавець в статті 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» в зміст «мови судочинства» включає загальноприйняті

Таблиця 1

Порівняльна характеристика положень Закону № 802 та Закону № 5029

<table>
<tr><td>Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії європейських мов або мов меншин» від 15.05.2003 р. № 802-IV</td><td>Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. № 5029-VI</td></tr>
<tr><td colspan="2">термін «регіональна мова або мова меншини – мова, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави» відповідає вимогам ст.1 Хартії, але в Законі України № 5029 відсутнє таке положення Хартії «не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів»)</td></tr>
<tr><td>b) термін "територія, на якій використовується регіональна мова або мова меншини" означає географічну місцевість, де така мова є засобом спілкування певної кількості осіб, яка виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених у цій Хартії</td><td>територія, на якій поширена регіональна мова(загубили або мова меншини), – територія (географічна місцевість – за Хартією) однієї або кількох адміністративно-територіальних одиниць України (Автономної Республіки Крим, області, району, міста, селища, села), де регіональна мова є засобом комунікації певної кількості осіб, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених у цьому Законі/</td></tr>
<tr><td colspan="2">Закон № 5029 не відповідає Хартії, оскільки вона ратифікована з застереженнями. Україна взяла на себе зобов'язання стосовно застосування ст. 9 «Судова влада» лише б) підпункти "a (iii)", "b (iii)", "c (iii)" пункту 1, підпункт "c" п. 2 та п. 3 цієї статті</td></tr>
<tr><td>до мов таких 13 національних меншин України: 1) білоруської, 2) болгарської, 3) гагаузької, 4) грецької, 5) єврейської, 6) кримськотатарської, 7) молдавської, 8) німецької, 9) польської, 10) російської, 11) румунської, 12) словацької та 13) угорської (п. 2)</td><td>18 мов Законом №№ 5029 за : 1) російська, 2) білоруська, 3) болгарська, 4) вірменська, 5) гагаузька, 6) ідиш, 7) кримськотатарська, 8) молдавська, 9) німецька, 10) новогрецька, 11) польська, 12) ромська, 13) румунська, 14) словацька, 15) угорська, 16) русинська,17) караїмська,18) кримчацька (ч. 2 ст. 7)</td></tr>
<tr><td>Сторони зобов'язуються, стосовно тих судових округів, в яких чисельність мешканців, що вживають регіональні мови або мови меншин, виправдовує вжиття заходів, наведених нижче, відповідно до стану розвитку кожної з цих мов і за умови, що використання можливостей, які надаються цим пунктом, на думку судді, не перешкоджатиме належному відправленню правосуддя:</td><td>У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами) ч. 1 ст. 14 Закону відповідає підп. "a (i)", "b (i)", "c (i)" п. 1 ст. 9 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, але Україна їх не ратифікувала Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії європейських мов або мов меншин» від 15.05.2003 р. № 802-IV. Держава гарантує можливість здійснювати судове провадження цією регіональною мовою (мовами); необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів (ч. 2 ст. 14 Закону № 5029)</td></tr>
<tr><td>b) у цивільному судочинстві та c) під час судового провадження у справах, що стосуються адміністративних питань:
iii) дозволяти подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин; у разі необхідності із залученням усних і письмових перекладачів</td><td>допускається подача до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу (ч. 3 ст. 14 Закону № 5029)</td></tr>
<tr><td>***</td><td>послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат (ч. 4 ст. 14 Закону № 5029)</td></tr>
<tr><td>a) у кримінальному судочинстві:
iii) передбачити, щоб клопотання і докази, у письмовій чи усній формі, не розглядалися як неприйнятні виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини</td><td>слідчі і судові документи складаються державною мовою (ч. 5 ст. 14); слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі (обвинуваченому у кримінальній справі), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють (ч. 6 ст. 14 Закону № 5029)</td></tr>
<tr><td colspan="2">2. Сторони зобов'язуються:
c) не заперечувати дійсність для сторін процесу юридичних документів, складених в межах країни, виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини.
3. Сторони зобов'язуються забезпечити наявність складених регіональними мовами або мовами меншин найбільш важливих національних законодавчих актів і тих документів, які зокрема стосуються осіб, що вживають ці мови, якщо їх наявність не забезпечена іншим шляхом.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Відповідно решти підпунктів ст. 9 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Україна їх не ратифікувала, а отже висловловила бажання виключити юридичну дію певних положень Хартії щодо їхнього застосування до України. Таким чином Україна не зобов'язана їх виконувати. Це стосується наступних положень ст. 9 «Судова влада»:
a) у кримінальному судочинстві:
i) передбачити, щоб суди, на клопотання однієї зі сторін процесу, здійснювали провадження регіональними мовами або мовами меншин; і/або
ii) гарантувати обвинуваченій особі право користуватися своєю регіональною мовою або мовою її меншини; і/або
iv) складати, на клопотання, документи, пов'язані з кримінальним судочинством, відповідною регіональною мовою або мовою меншини,
у разі необхідності із залученням усних і письмових перекладачів без додаткових витрат для зацікавлених осіб;
b) у цивільному судочинстві:
i) передбачити, щоб суди, на клопотання однієї зі сторін процесу, здійснювали провадження регіональними мовами або мовами меншин; і/або
ii) якщо сторона має постати перед судом особисто, дозволяти їй користуватися своєю регіональною мовою або мовою її меншини без додаткових витрат; і/або
c) під час судового провадження у справах, що стосуються адміністративних питань:
i) передбачити, щоб суди, на клопотання однієї зі сторін процесу, здійснювали провадження регіональними мовами або мовами меншин; і/або
ii) якщо сторона має постати перед судом особисто, дозволити їй користуватися своєю регіональною мовою або мовою її меншини без додаткових витрат; і/або
d) вжити заходів для забезпечення застосування підпунктів i та iii пунктів b та c вище, а також будь-якого необхідного використання послуг усних і письмових перекладачів без додаткових витрат для зацікавлених осіб.
2. Сторони зобов'язуються:
a) не заперечувати дійсність юридичних документів, складених в межах держави, виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини; або
b) не заперечувати дійсність для сторін процесу юридичних документів, складених в межах країни, виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини, а також передбачити можливість їхнього використання проти зацікавлених третіх сторін, які не вживають цих мов, якщо зміст документа повідомляється їм особою (особами), яка посилається на нього</td></tr>
</table>

в КПК України: «державну мову», «рідну мову», «іншу мову, якою особа володіє», але на відміну від кримінального судочинства, не тільки *додатково вводить та й декларативно гарантує використання «регіональної мови (мов»).*

Позитивними нововведеннями ч. 1 статті 1 Закону України «Про засади державної мовної політики» є наступні легальні визначення мов:

«**регіональна мова або мова меншини** – мова, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави;

рідна мова – перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві;

мови національних меншин – мова меншини, що об'єднана спільним етнічним походженням» [7].

Висновки. Зробивши системний аналіз зазначених Законів, можна дійти таких висновків:

- конституційно унормовується застосування: «української мови як державної»; «мови національних меншин України», зокрема російської; «мов міжнародного спілкування» статтею 10 Конституції України [1]; **а термін «регіональні мови або мови меншин» не є конституційно-правовою категорією**;

- легальне визначення державної мови як «закріпленої законодавством мови, вживання якої обов'язкове *в органах державного управління* та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо» (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади державної мовної політики» № 5029) не відповідає положенням ч. 2 ст. 6 того ж Закону № 5029, а саме: «державна мова *обов'язково застосовується на всій території України при здійсненні повноважень органами* законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі в навчальних закладах (але – *прим. авт.*) *в межах і порядку, що визначаються цим Законом*», оскільки «обов'язкове вживання в органах державного управління» **значно вужче, ніж** «обов'язково застосовується при здійсненні повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади...» [12, с. 47-48];

- декларативне гарантування регіональних мов при здійсненні правосуддя в Україні положеннями Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про засади державної мовної політики» **є передчасним**, оскільки **це може бути здійснено лише після внесенням змін**, зокрема: до ст. 10 Розділу I Конституції України (виключно після їх затвердження всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України), до ст. 127 Розділу VIII- щодо вимог до як професійних так і непрофесійних суддів (народних засідателів і присяжних), до ст. ст. 59,64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», до Закону України «Про прокуратуру», до Закону України « Про адвокатуру та адвокатську діяльність», до усіх процесуальних кодексів ЦПК, КАС, ГПК.

Пропозиції. Статтю першу та ч. 2 статті 6 Закону № 5029 слід привести у відповідність до ст. 10 Конституції України відповідно до якої: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» *без неконституційних застережень, які запровадив Закон* № 5029.

Положення ч. 1 статті 4 Закону № 5029 про те, що «основи державної мовної політики визначаються Конституцією України, а порядок застосування мов в Україні – *виключно цим Законом, з норм якого мають виходити інші правові акти, що визначають особливості використання мов у різних сферах суспільного життя»* та ч. 2 статті 4 цього ж Закону № 5029 «якщо чинним міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені в законодавстві України про мови, *то застосовуються норми, які містять більш сприятливі положення щодо прав людини» є нетрадиційним та незрозумілим для правозастосування*, а отже потребують приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

Нормативні приписи ч. ч. 1, 2, 3, 4 ст. 14 Закону № 5029 «у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам частини третьої статті 8 цього Закону», не відповідають змісту ч. 3 ст. 8 Закону № 5029, так як нею передбачені певні мовні гарантії. Умови використання зазначених мов передбачені ч. 3 ст. 7 цього Закону. Отже, законодавець припустився помилки в ч. ч. 1, 2, 3, 4 ст. 14 Закону № 5029, *тому необхідно внести зміни*: припис «частини третьої статті 8 цього Закону» замінити на «частини третьої статті 7 цього Закону», **за умови що положення ч. ч. 1,2 ст. 14 будуть визнані конституційними**, оскільки на сьогодні за конституційним поданням 57 народних депутатів України від 10 липня 2014 р. в Конституційному Суді України відкрито провадження щодо відповідності Конституції України Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07. 2012 р. № 5029.

Привести статтю 14 Закона України «Про засади державної мовної політики» у відповідність до Конституції України та Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», оскільки *декларативність її положень*, зокрема, *про гарантовану* «можливість здійснювати судове провадження регіональною мовою (мовами)» та «необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися при доборі суддівських кадрів», **не відповідає вимогам**, *по-перше*, ст. ст. 8, 9, 10, 11, 127, 148 Основного Закону України, *по-друге*, підп. б) п. 4 Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», оскільки конституційною імперативною вимогою до суддів як суддів загальної юрисдикції так і суддів Конституційного Суду України є володіння виключно «державною мовою», а Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» *прийнятий з застереженнями, які зухвало не враховані в Законі № 5029.*

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88) з наступними змінами.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-4. – Ст. 529 із змінами.

4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. // Відомості Верховної Ради України (ВВР).- 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 49 із змінами.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991р. № 1798-XII. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 6. – Ст. 56 із змінами.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. // Відомості Верховної Ради України – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446 із змінами.
7. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 28.11.2012 р. № 5029-VI. //Офіційний вісник України від 20.08.2012 р. – 2012 р. – № 61. – С. 9, ст. 2471.
8. http://jenessi.net/narisi_pravo/667-8.4.-klasifkacja-norm-prava.html
9. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин України ратифіковано Законом № 802-IV від 15.05.2003 р. // Офіційний вісник від 25.12.2006 р. – 2006 р. – № 50. – С. 379. – Ст. 3381.
10. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003 р. № 802-IV. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 30. – Ст. 259.
11. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 50. – Ст. 540) (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1323-VII 1323-18) від 05.06.2014р. ВВР. – 2014. – № 34. – Ст. 1166.
12. Керноз Н.Є., Назаренко Ю.В. Проблемність впровадження регіональних мов в національному судочинстві України // «Нові виміри прав людини: юридичні,філософські, політологічні аспекти»: Збірник наукових праць / Рец.: В.П. Мельник, М.М. Микієвич, В.М. Репецький, І.І. Іжнін. – Львів: Львівський центр міжнародного права та прав людини, 2013. – С. 46-51.

Керноз Н.Е.
Черниговский национальный технологический университет

ПРОБЛЕМНОСТЬ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ВНЕДРЕНИЯ ЯЗЫКОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена освещению проблемных вопросов законодательного определения и воплощения языков в национальном судопроизводстве Украины. Проанализировано содержание понятия «язык судопроизводства» в различных нормативных актах Украины. Автор приходят к выводу, что на законодательном уровне отсутствует единое (унифицированное) определение «языка судопроизводства». Также существуют сложности относительно преждевременного гарантированного внедрения региональных языков или языков меньшинств в судопроизводство Украины.
Ключевые слова: язык судопроизводства, государственный язык, родной язык, другой язык, которым лицо владеет, региональный язык или язык меньшинства.

Kernoz N.E.
Chernihiv National Technological University

PROBLEMS WITH LEGISLATIVE DEFINITION AND IMPLEMENTATION THE LANGUAGE IN NATIONAL LEGAL PROCEEDINGS UKRAINIAN

Summary
Article dedicated to clarifying the problem of legislative definition the language of justice and implementation it into the Ukrainian judicial system. The term 'language of justice' was analized. Author concluded that there are any unified definition of 'language of justice'. So, there are a lot of dificulties in guaranteed implementation of regional or minority languages in Ukraine justice.
Keywords: language of justice, state language, native language, another language, regional or minority language.

УДК 340.12 (075.8)

НОВАЯ ДОКТРИНА КЛАССИФИКАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК И СУЩНОСТИ ИХ ОТДЕЛЬНЫХ ГИПЕРГРУПП

Кириченко А. А.
Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского

Изложена новая доктрина классификации юридических наук на основе их гипергрупповых задач на теорологические, регулятивные и антиделиктные юридические науки. Предложена классификация юридических наук в контексте решения задач правотворчества и правоприменения. Рассмотрена классификация юридических наук в контексте решения задач антиделиктологии. Раскрыта сущность каждой из гипергрупп юридических наук.
Определено перспективное значение новой классификации юридических наук.
Ключевые слова: теорологические юридические науки, регулятивные юридические науки, антиделиктные юридические науки, классификация юридических наук.

Постановка проблемы. Не имеется более важной доктринальной проблемы юриспруденции, нежели разработка такой классификации юридических наук, которая могла не только охватить все существующие, а и перспективные юридические науки, а, гласное, раскрыть подлинные научные основы каждой из юридических наук, указать перспективу их развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Как показал детальный анализ более 150 существующих классификаций юридических наук ни одна из них не способна выполнить данную задачу, а все эти классификации имеют общие недостатки (построены не нескольким основаниям, содержат перечень лишь некоторых существующих юридических наук и др.) и аналогичное явно не отвечающее поставленным задачам деление исторические и теоретические науки, отраслевые и межотраслевые юридические науки, прикладные или специальные юридические науки, международные юридические науки [1, с. 9-10, 223-482].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. В силу изложенного, автор, Ю. А. Ланцедова и А. С. Тунтула поставили перед собой задачу разработать такую новую доктрину классификации юридических наук, которая не имела бы указанных недостатков и могла бы в полной мере выполнять требования сегодняшнего дня – иметь единое классификационное деление, охватывать все существующие и перспективные юридические науки и раскрывать фактически присущие каждой из них научные основы. На сегодняшний день эта задача в полной мере выполнена и одна из последних вариаций новой доктрины классификации юридических наук опубликована в рамках коллективной монографии научной школы профессора Аланкира [2, с. 134-144], а также выставлена в Интернет-ресурсах [3; 4 и др.], когда некоторые из них [5] тиражированы по более чем ста иным электронным адресам [2, с. 736-739].

Постановка задачи. Дальнейшая научная апробация новой доктрины классификации юридических наук и доктрины определения сущности каждой из гипергрупп антиделиктных юридических наук, а также инициирование соответствующей корректной и плодотворной дискуссии в направлении возможного совершенствами этих доктрин и является основной целью настоящей публикации.

Изложение основного материала. Новую доктрину классификации юридических наук на основе их гипергрупповых задач с учетом уточненного наименования, понятия, системы, иных основ существующих и перспективных юридических наук автор, Ю. А. Ланцедова и, А. С. Тунтула предлагают представить таким образом:

1. **Теорологические юридические науки**, т. е. науки, призванные разработать философские, экономические, социологические, политологические, филологические, психологические, теорологические, исторические и иные теоретические основы для рационального, эффективного и качественного проведения каждого из направлений юридической деятельности, а также для становления и развития в контексте выполнения этих задач иных юридических наук: 1.1. Мононауки: Философия юриспруденции (философия права – здесь и далее указано существующее наименование науки; отсутствие такого рода пояснения свидетельствует о том, что предложено наименование перспективной юридической науки либо оставлено наименование существующей науки), Экономика юриспруденции (на основе политэкономии), Политология юриспруденции (теория государства), Социология юриспруденции (социология права), Психология юриспруденции (юридическая психология), Теорология юриспруденции (теория права), История отечественной теорологии и политологии юриспруденции (история государства и права Украины), История зарубежной теорологии и политологии юриспруденции (история зарубежных государств и права), История правовых учений (история правовых и политических учений) и др. 1.2. Полинауки: Филология юриспруденции, Энциклопедия юриспруденции, Сравнительная юриспруденция, Педагогика юриспруденции и др.

2. **Регулятивные юридические науки**, которые должны разработать правовое регулирование «безделиктных» (положительных, неконфликтных) сторон общественной жизни:

2.1. **Теорология государственно-правового управления** (государственное управление).

2.2. Внутренние (в редакции Е. В. Кириленко): Авиационностроительная, Автостроительная, Антиделиктная (правоохранительное право – далее в аналогичных ситуациях термин «право» опускается), Атмосферная, Атомноэнергетическая, Банковская, Библиотечная, Бюджетная, Ветеринарная, Водная, Военная, Железнодорожностроительная, Жилищная, Земельная, Издательская, Информационная, Искусствоведческая, Кораблестроительная, Культурологическая, Лесная, Лизинговая, Лицензионная, Машиностроительная, Медицинская, Метрологосертификатная, Муниципальная, Налоговая, Научная, Недроархеологическая (кодекс о недрах и др.), Вузовская, Охотрыболовзаповедная, Пенсионная, Пограничная, Политизбирательная, Потребохранная,

Текстильнопромышленная, Разрешительная, Регистрационная, Санитарная, Сельскохозяйственная, Семейная, Спортивная, Страховая, Строительная, Таможенная, Теологическая, Торговая, Транспортная, Финансовая, Шоубизнесовая, Экологическая (природоохранное) и др. отрасль права Украины.

2.3. Международные: (за вариантом Е. В. Кириленко) Атмосферная, Атомноэнергетическая, Дипломатическая или Консульская, Издательская, Информационная, Искусствоведческая, Кораблестроительная, Космическая, Морская, Вузовская, Теологическая, Спортивная, Строительная, Шоубизнесовая, Экологическая и др. отрасль права.

3. **Антиделиктные юридические науки**:

3.1. **Базисноантиделиктные юридические науки**, которые должны разработать правовую основу (базис) для рационального, эффективного и качественного преодоления каждого из видов правонарушений:

3.1.1. Внутренние:

3.1.1.1. **Сопутствующая**: Конституционная отрасль права Украины.

3.1.1.2. **Моноантиделиктные**: Антикриминальная (уголовное) и Административная отрасль права Украины.

3.1.1.3. **Регулятивно-антиделиктные**: Трудовая (трудовое), Де-факто имущественно-договорная (гражданское) и Де-юре имущественно-договорная (арбитражное, хозяйственное) отрасль права Украины.

3.1.2. Международные: Антикриминальная, Де-факто имущественно-договорная и Де-юре имущественно-договорная отрасль права.

3.2. **Процедурные юридические науки**, на которые возлагается задача по разработке правовой формы (процедуры, порядка) рационального, эффективного и качественного преодоления каждой из разновидностей правонарушений:

3.2.1. Внутренние:

3.2.1.1. **Полинаучное направление**: Теорология антиделиктных сведений (теория доказательств).

3.2.1.2. **Сопутствующее**: Конституционное судопроизводство Украины.

3.2.1.3. **Моноантиделиктные**: Антикриминальное (уголовное процессуальное) и Административное (административный процесс) судопроизводство Украины.

3.2.1.4. **Регулятивно-антиделиктные**: Трудовое (частично – процедурная часть Кодекса законов о труде, в основном – ряд иных дисциплинарных правовых актов), Де-факто имущественно-договорное (гражданское процессуальное) и Де-юре имущественно-договорное (арбитражное процессуальное, хозяйственное процессуальное) судопроизводство Украины.

3.2.1.5. **Дополнительные**: Ордистическое (процедурная часть теории ОРД), Исправительно-трудовое (уголовно-исполнительное) и Исполнительное (ряд исполнительных правовых актов по иному, нежели антикриминальное, судопроизводству) судопроизводство Украины.

3.2.2. Международные: Антикриминальное, Ордистическое, Де-факто имущественно-договорное и Де-юре имущественно-договорное судопроизводство.

3.3. **Методические юридические науки**, задача которых состоит в разработке составных частей гласной (криминалистической) и негласной (ордистической) методики (технических средств, общий правил обращения с ними; тактических приемов проведения практических действий; методических рекомендаций по проведению каждой из стадий такого преодоления) преодоления правонарушений: 3.3.1. Мононауки: Криминалистика, Ордистика (методическая часть теории ОРД). 3.3.2. Полинауки: Деликтология (криминология), Юридическая медицина (судебная медицина), Юридическая психиатрия (судебная психиатрия), Юридическая бухгалтерия (судебная бухгалтерия), Юридическая статистика (судебная статистика), Юридическая кибернетика (судебная кибернетика) и др. 3.3.3. Полинаучные направления: Юридическая экспертология (судебная экспертология), Юридическая одорология (криминалистическая одорология), Юридическая микрообъектология (криминалистическая, судебная микрообъектология) и др.

Юридические науки в контексте задач правотворчества и правоприменения более правильно делить на правовые юридические науки (базисноантиделиктные, процедурные, регулятивные) [основным «научным продуктом» которых должна стать разработка соответствующего кодифицированного правового акта (кодекса)] и **условно внеправовые юридические науки** (теорологические, методические), задачи которых уже находятся в контексте методико-антиделиктных и связанных с ними иных внеправовых задач юридической деятельности, а **в контексте задач антиделиктологии** на **антиделиктные юридические науки** (базисноантиделиктные, процедурные, методические) и условно **«безделиктные» юридические науки** (теорологические, регулятивные).

В связи с изложенным целесообразно рассмотреть и разработанную Ю. А. Ланцедовой и А.С. Тунтулой **новую доктрину сущности отдельных гипергрупп антиделиктных юридических наук**, начав с выяснения сущности **сопутствующих антиделиктных юридических наук**. В этой связи следует подчеркнуть, что Конституционная отрасль права и судопроизводство Украины призваны разработать кодифицированное правовое регулирование базиса и процедуры (порядка, формы) антиделиктных правоотношений по установлению факта правомерности или нелегальности деяний, решений и правовых актов субъектов властных полномочий в виде Конституционного кодекса Украины и Кодекса конституционного судопроизводства Украины. При установлении факта неправомерности такого рода деяний, решений или правового акта в зависимости от сущности нарушенных правоотношений должно возбуждаться антикриминальное, административное, трудовое, де-факто имущественно-договорное или де-юре имущественно-договорное судопроизводство для привлечения виновного к соответствующему виду юридической ответственности посредством назначения наказаний, паранаказаний, квазинаказаний и квазипаранаказаний.

Восстановление нарушенного правового статуса частично может осуществляться в рамках: 1. Обновленного Конституционного судопроизводства Украины). 2. Соответствующего вида судопроизводства в зависимости от того, какое именно правонарушение совершено, правоотношения нарушены (например, в виде предъявления иска о возмещении физического, имущественного и/или морального ущерба).

Сущность моноантиделиктных юридических наук сводится к тому, что Антикриминальная и обновленная Административная отрасль права и судопроизводство Украины должны разработать кодифицированное правовое регулирование базиса и процедуры (порядка, формы) привлечения к антикриминальной и административной

карательно-воспитательной, восстановительной и/либо сопутствующей ответственности в виде: 1. Наложения наказаний, паранаказаний, квазинаказаний и квазипаранаказаний. 2. Предъявления иска о восстановлении правового статуса в антикриминальном и административном судопроизводстве посредством возмещения физического, имущественного или морального вреда и иного восстановления нарушенного правового статуса потерпевшего.

Доктрина сущности регулятивно-антиделиктных юридических наук состоит в том, что Трудовая, Де-юре имущественно-договорная и Де-юре имущественно-договорная отрасль права и судопроизводство Украины, которые регулируют как положительные (регулятивные), так и антиделиктные правоотношения, должны разработать два вида кодифицированного правового регулирования базиса и процедуры (формы, порядка) в виде соответственно Трудового, Де-факто имущественно-договорного и Де-юре имущественно-договорного кодексов Украины и Кодексов трудового, де-факто имущественно-договорного и де-юре имущественно-договорного судопроизводства Украины.

В таком случае названные науки и кодексы обеспечивали бы аналогично:

1. **Моноантиделиктным юридическим наукам**: 1.1. Привлечение виновного к дисциплинарной, де-факто имущественно-договорной или де-юре имущественно-договорной карательно-воспитательной, восстановительной и/либо сопутствующей ответственности, прежде всего, в виде наложения наказаний, паранаказаний, квазинаказаний и квазипаранаказаний. 1.2. Предъявление иска о восстановлении нарушенного правового статуса социосубъекта посредством возмещения ущерба или иного восстановления его правового статуса.

2. **Сопутствующим антиделиктным юридическим наукам**: 2.1. Признание легитимным или нелегитимным деяний, решений и правовых актов администрации в области трудовых прав, свобод, интересов и обязанностей подчиненных социосубъектов, когда установление нелегитимности такого рода деяний, решений и правовых актов администрации должно кроме восстановления нарушенного правового статусу подчиненного социосубъекта влечь дисциплинарную карательно-воспитательную ответственность администрации и, не исключено, и, наоборот, – дисциплинарную карательно-воспитательную ответственность подчиненного социосубъекта. 2.2. Предъявление иска о восстановлении нарушенного правого статуса социосубъекта посредством возмещения ущерба или иного восстановления его правового статуса.

3. **Регулятивным юридическим наукам**, когда урегулирование позитивных соответственно внутренних государственно-управленческих, де-факто имущественно-договорных и де-юре имущественно-договорных правоотношений должно осуществляться одной юридической наукой и одним кодексом наряду с выполнением иных, в данном случае антиделиктных, указанных выше задач.

В традиционном административном праве и процессе совместное нахождение базиса и процедуры, с одной стороны, антиделиктных правоотношений, а с другой стороны, положительных правоотношений, уже сейчас выглядит достаточно алогичным (тем более, при наличии еще и не присущих им конституционных и трудовых антиделиктных правоотношений) и подлежит надлежащему разрешению.

Сущность дополнительных антиделиктных юридических наук раскрывается посредством того, что Ордистическое, Исправительно-трудовое и Исполнительное судопроизводство Украины призваны разработать кодифицированное правовое регулирование дополнительных процедур (порядков, форм) преодоления правонарушений, а именно:

1. Кодекс ордистического судопроизводства Украины – должен презентовать процедуру применения составных частей негласной методики противодействия каждому из разновидностей правонарушениям параллельно соответствующей как моноантиделиктной и регулятивно-антиделиктной процедуре противодействия правонарушениям, т. е. в рамках антикриминального, административного, трудового, де-факто имущественно-договорного и де-юре имущественно-договорного судопроизводства, так сопутствующей процедуры установления факта легальности или нелегальности деяний, решений и правовых актов субъектов властных полномочий, т. е. в рамках конституционного и трудового судопроизводства, последнее в части восстановления трудовых прав, свобод, интересов и обязанностей подчиненного субъекта и, не исключается, и администрации. Этим самым осуществляется так называемое «ордистическое сопровождение» всех названных видов судопроизводства.

2. Кодекс исправительно-трудового судопроизводства Украины – продолжение процедуры Кодекса антикриминального судопроизводства Украины на стадии исполнения окончательных следственных и судебных решений по антикриминальным делам, прежде всего, в виде лишения свободы.

3. Кодекс исполнительного судопроизводства Украины – продолжения процедур иных процедурных кодексов, т.е. Кодекса конституционного, административного, трудового, де-факто имущественно-договорного и де-юре имущественно-договорного судопроизводства, на стадии исполнения окончательных внесудебных и судебных решений по соответствующим антиделиктным делам.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Предложенная новая доктрина классификации юридических наук и определения сущности отдельных их гипергрупп позволяет аналогично периодической таблице химических элементов Д. И. Менделеева не только охватить все существующие и перспективные юридические науки, но и показать также, какие именно теоретические основы: понятие (задачи, предмет, объект), система, дисциплинарные связи и т.д. фактически имеет или должна иметь в перспективе каждая из юридических наук, их отдельные гипергруппы и группы. В данном направлении еще предстоит поработать, а сейчас уже следует осуществлять широкую научную апробацию данной доктрины с целью ее возможного совершенствования и внедрения в юридическую научную и образовательную деятельность.

Список литературы:

1. Теорологія юриспруденції (новітня концепція «Теорії права»): навч. посібник / Є. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, В. Е. Теліпко, О. С. Тунтула; за наук. ред. проф. О. А. Кириченка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2010. – 484 с.

2. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография [кол. авторов под науч. ред. А. А. Кириченко]. – Второе издание. – Николаев: Ин-т истории, политологии и права Ник. нац. ун-та им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 972 с.
3. Ланцедова Ю. А. Новая доктрина классификации юридических наук / Ю.А. Ланцедова / 1017 слов // Блог экспертов (blog-experts.com). Информационно-аналитический сайт [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://blog-experts.com/category/новости/doktriny/ Блог экспертов <Доктрины> 2014-12-03 – Доктрины
4. Тунтула А. С. Новая доктрина сущности отдельных групп юридических наук / А. С. Тунтула / 729 слов // Блог экспертов (blog-experts.com). Информационно-аналитический сайт [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://blog-experts.com/category/новости/doktriny/ Блог экспертов <Доктрины> 2014-12-04 – Доктрины
5. Кириченко А. А. Около двухсот лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад / А. А. Кириченко, В. Д. Басай и др. /57 543 слова // Четвертый Пермский межд. конгресс ученых-юристов. Международн. науч.-практ. конференция, 18.10.2013 г., Пермский нац. исслед. ун-т РФ [Электронный ресурс] – Режим доступа: permcongress.com/content/Гипердоклад.doc

Кириченко О.А.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

НОВА ДОКТРИНА КЛАСИФИКАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ НАУК ТА СУТНОСТІ ЇХ ОКРЕМИХ ГІПЕРГРУП

Анотація
Викладена нова доктрина класифікації юридичних наук на основі їх гіпергрупових завдань на теорологічні, регулятивні та методичні юридичні науки. Запропоновано класифікацію юридичних наук в контексті вирішення завдань правотворчості та правозастосування. Розглянуто класифікацію юридичних наук в контексті вирішення завдань антиделіктології. Розкрито сутність кожної з гіпергруп юридичних наук. Визначено перспективне значення нової класифікації юридичних наук.
Ключові слова: теорологічні юридичні науки, регулятивні юридичні науки, методичні юридичні науки, класифікація юридичних наук.

Kirichenko O.A.
National University of Nicholas by V.O. Sukhomlinskiy

THE NEW DOCTRINE OF CLASSIFICATION OF LEGAL SCIENCES AND THE ESSENCE OF THEIR INDIVIDUAL HYPERGROUPS

Summary
Outlined the new doctrine of classification of legal sciences based on their hipergroups tasks on the theorylogy, regulatory and antydelictology legal sciences. Proposals the classification of legal sciences in the context of solving tasks of lawmaking and law enforcement. Considered the classification of legal sciences in the context of solving tasks of antydelictology. Disclosed the essence of each hipergroups of legal sciences. Defined long-term significance of the new classification of legal sciences.
Keywords: the theorylogy legal sciences, the regulatory legal sciences, the antydelictology legal sciences, the classification of legal sciences.

УДК 340.12 (075.8)

СУЩНОСТЬ И РАЗВИТИЕ НОВОЙ ДОКТРИНЫ ВИДОВОГО ДЕЛЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Кириченко С.А.
Прокуратура Полтавской области
Коросташова Т.А.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

Изложена новая вариация доктрины ступенчатого сущностного видового деления правонарушений на макроправонарушения и миниправонарушения. Раскрыта сущность видового деления макроправонарушений-деяний, макроправонарушений-событий и макроправонарушений-явлений. Предложено видовое деление миниправонарушений на миниправонарушения-деяния и миниправонарушения-явления. Рассмотрена сущность преступлений, парапреступлений, квазипреступлений, квазипарапреступлений, паранесчастных случаев и несчастных случаев. Показаны особенности проступков, парапроступков, квазипроступков, квазипарапроступков, параказусов и казусов.
Ключевые слова: макроправонарушения, миниправонарушения, парапреступления, квазипреступления, паранесчастные случаи, несчастные случаи.

Постановка проблемы. Не имеется более важной доктринальной проблемы юриспруденции, нежели разработка такой классификации юридических наук, которая могла не только охватить все существующие, а и перспективные юридические науки, а, гласное, раскрыть подлинные научные основы каждой из юридических наук, указать перспективу их развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Принятие в 2012 г. новой редакции УПК Украины, в котором наряду с традиционными терминами «общественно опасное деяние», «преступление», «особо тяжкое преступление», «тяжкое преступление», «преступление средней тяжести» и др. появился и достаточно алогичный термин «криминальный проступок», поставило перед юриспруденцией целый ряд каверзных вопросов. Как быть с общепризнанным делением правонарушений на преступления и проступки? И что делать с неизменной УПК Украины классификацией преступлений по степени тяжести, согласно ст. 12 УК Украины? Какое же место в этой классификации должен занять криминальный проступок? И должен ли такой вид вообще быть среди разновидностей проступков или преступлений? и т.д.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. Ответы на эти и многие другие связанные с ними вопросы до сих пор не найдены. В силу этого Т. А. Коросташова поставила перед собой задачу разрешить данную проблему и предложить юридическому сообществу такое ступенчатое сущностное видовое деление правонарушений, которое бы не только решало возникшие проблемы, а и предоставила б возможность вывести решение этой задачи на принципиально новый доктринальный уровень, учитывающий все фактически существующие общественно опасные деяния – совершенные лицами, которые не достигли возраста назначения антикриминальных наказаний; совершенные невменяемыми или ограниченно вменяемыми лицами и др., а не только преступления. Вскоре такая задача была решена и была предложено ступенчатое сущностное видовое деление правонарушений на макроправонарушения (криминальные правонарушения) – преступления, парапреступления, квазипреступления, квазипарапреступления, паранесчастные случаи, несчастные случаи, и миниправонарушения – административные, дисциплинарные, де-факто имущественно-договорные и де-юре имущественно-договорные правонарушения (проступки, парапроступки, квазипроступки, квазипарапроступки, параказусы, казусы) [1, с. 13-16]. Впоследствии А. А. Кириченко предложил достаточно обоснованную новую доктрину ступенчатого сущностного видового деления общественных и юридических фактов на деяния, события (суммативные деяния) и явления [2]. В этой связи возникла необходимость разработать вторую вариацию новой доктрины ступенчатого сущностного видового деления правонарушений.

Постановка задачи. Презентация второй вариации новой доктрины ступенчатого сущностного видового деления правонарушений, а также инициирование соответствующей корректной и плодотворной дискуссии в направлении возможного совершенствами этой вариации и является основной целью настоящей публикации.

Изложение основного материала. Предложенную в коллективной монографии вторую вариацию доктрины ступенчатого сущностного видового деления правонарушений [3, с. 91-99] Т. А. Коросташова в настоящее время представляет в такой усовершенствованной редакции:

1. **Макроправонарушения (криминальные правонарушения)**, т.е. общественно опасные деяния, события или явления, причинившее или могущее причинить существенный и более физический и/или имущественный и моральный вред правовому статусу социосубъектов, когда макроправонарушения:

1.1. **В зависимости от сущности лежащего в его основе юридического факта** делятся на:

1.1.1. **Макроправонарушения-деяния (криминальные правонарушения-деяния)**, т.е. общественно опасные деяния, причинившее или могущее причинить существенный и более физический и/или имущественный и моральный вред правовому статусу социосубъектов, когда:

1.1.1.1. **В силу полноты отображения состава правонарушения** криминальные правонарушения-деяния различаются как:

1.1.1.1.1. **Преступления-деяния** (деяния, имеющие все признаки и элементы состава, за совершение которых должно назначаться антикриминальное наказание), которые по степени тяжести подразделяются на: 1.1.1.1.1.1. Минимальные преступления-деяния (т.е. минимальной степени тяжести, за которые предусмотрено наказание более мягкое, нежели ограничение свободы; в случае реальной необходимости именно такую дополнительную разновидность правонарушения должна была предусмотреть ст. 12 УК Украины и

новый УПК Украины, а не термин «криминальные проступки», что говорит лишь об отсутствии у авторов этого кодекса юридического образования). 1.1.1.1.1.2. Незначительные преступления-деяния (т. е. незначительной степени тяжести, за которые предусмотрено наказание от ограничения свободы до лишения свободы не более, чем на два года). 1.1.1.1.1.3. Средние преступления-деяния (т. е. средней степени тяжести, за которые предусмотрено наказание от двух до пяти лет лишения свободы). 1.1.1.1.1.4. Тяжкие преступления-деяния (за которые предусмотрено наказание от шести до десяти лет лишения свободы). 1.1.1.1.1.5. Особо тяжкие преступления-деяния (за которые предусмотрено наказание от одиннадцати и выше лет лишения свободы).

1.1.1.1.2. **Парапреступления-деяния** (такого рода деяния, которые имеют все признаки и элементы состава, за исключением того, что данное деяние совершено лицом, не достигшим возраста наложения антикриминального наказания, когда лицу, достигшему 11-летнего возраста, назначается паранаказание в виде принудительных мер воспитательного характера и восстановление нарушенных прав, свобод, интересов или обязанностей потерпевшего, а несовершеннолетнему, не достигшему 11-летнего возраста – паранаказание в виде мер воспитательного характера, но восстановительную антикриминальную ответственность за такие же деяния малолетнего несет уже опекун либо лицо или учреждение, его заменяющее; деление несовершеннолетних во всех отраслях права на тех, которые не достигли 11-летнего возраста, и тех, которые достигли этого возраста, является лишним).

1.1.1.1.3. **Квазипреступления-деяния** (такого рода деяния, которые имеют все признаки и элементы состава, за исключением того, что данное деяние совершено невменяемым или ограниченно вменяемым лицом, которому назначается квазинаказание в виде принудительных мер медицинского характера, а восстановительная антикриминальная ответственность возлагается на опекуна или попечителя либо на лицо или учреждение, их заменяющих).

1.1.1.1.4. **Квазипарапреступления-деяния** (когда имеются все признаки и элементы состава деяния, которое, согласно принципов природного права, фактически является общественно опасными, но Антикриминальный кодекс Украины не предусматривает состава такого деяния, что должно нести антикриминальную ответственность виновного лица только в виде восстановления нарушенного правового статуса потерпевшего, т.е. его прав, свобод, интересов или обязанностей. Если при рассмотрении антикриминального дела будет установлено наличие вреда меньшего, нежели существенный, т.е. при наличии квазипарапроступка, возмещение вреда и иное восстановление правового статуса потерпевшего должно закончиться в антикриминальном судопроизводстве).

1.1.1.1.5. **Паранесчастные случаи-деяния** (такого рода деяния надлежащего и/или ненадлежащего субъекта, когда отсутствие вины лица оценивается по такому минимальному уровню: лицо не могло и/либо не должно было предусмотреть наступление общественно опасных последствий, за что должна наступать антикриминальная ответственность государства в целом в виде восстановления нарушенного правового статуса потерпевшего), которые, в зависимости от причины отсутствия вины, делятся на: 1.1.1.1.5.1. Паранесчастные случаи-деяния-противоречия (наличием противоречий в регулировании соответствующих правоотношений). 1.1.1.1.5.2. Паранесчастные случаи-деяния-субъективности (наличием необоснованных по объему и\либо по сути обязанностей, которые лицо физически не могло выполнить или в силу наличия природного права не должно было выполнять). 1.1.1.1.5.3. Паранесчастные случаи-деяния-правомерности (когда деяние, совершено при наличии обстоятельств, исключающих его общественную опасность: необходимая оборона, крайняя необходимость и др.). 1.1.1.1.5.4. Паранесчастные случаи-деяния-природности (когда определенное деяние опосредствовано деянием сил природы, в т. ч. животных, и лицо объективно не должно либо физически не могло полностью или частично предупредить наступление этих деяний либо предотвратить полностью причинение вреда или уменьшить его размер).

1.1.2. **Макроправонарушения-события (криминальные правонарушения-события)**, т.е. общественно опасные события как суммативные деяния большого количества социосубъектов, причинившие существенный и более суммативный вред правовому статусу большого количества социосубъектов, которые практически могут представлять собой параллельные, но объединенные единой противоправной целью деяния большого количества социосубъектов.

Однако и в таком случае возникает возможность все же выделять и неправомерные деяния отдельных социосубъектов, как правило, руководителей и наиболее активных участников этого суммативного противоправного процесса, и привлекать их антикриминальной ответственности, тогда как все иные социосубъекты, участвовавшие в этих суммативных деяниях, должны нести суммативную восстановительную антикриминальную ответственность, в т.ч. и в виде контрибуции, и сопутствующую антикриминальную ответственность.

Деление макроправонарушений-событий в зависимости от полноты отображения состава правонарушения принципиально возможно, но практически бесцельно в контексте суммативности общественно опасных последствий такого рода суммативных деяний-событий большого количества социосубъектов. В силу этому при привлечении к карательно-воспитательной антикриминальной ответственности, а, тем более, к восстановительной антикриминальной ответственности и к сопутствующей антикриминальной ответственности должно учитываться полный объем именно суммативного нарушения правового статуса социосубъектов.

1.1.3. **Макроправонарушения-явления или макроправонарушения-несчастные случаи (криминальные правонарушения-явления, криминальные несчастные случаи)**, т.е. общественно опасные проявления сил природы, в т. ч. деяния животных, которые не опосредствованы деяниями физического лица, что должно нести антикриминальную ответственность лишь государства в целом или межгосударственных образований в виде восстановления нарушенного правового статуса потерпевшего и сопутствующей антикриминальной ответственности.

2. **Миниправонарушения**, т.е. общественно вредные деяния причинившие или могущие причинить менее, нежели существенный, но более чем значительный вред правовому статусу социосубъектов, когда миниправонарушения:

2.1. **В зависимости от сущности лежащего в его основе юридического факта** делятся на:

2.1.1. **Миниправонарушения-деяния**, понимаемые аналогично макроправонарушениям-деяниям, которые, в свою очередь:

2.1.1.1. **В зависимости от полноты отображения состава правонарушения** делятся на:

2.1.1.1.1. **Проступки-деяния** (имеет все признаки, элементы правонарушения).

2.1.1.1.2. **Парапроступки-деяния** (имеет все признаки, элементы правонарушения, совершенного лицом, не достигшим возраста соответствующего вида юридической ответственности).

2.1.1.1.3. **Квазипроступки-деяния** (имеет все признаки, элементы правонарушения, совершенного невменяемым или ограниченно вменяемым лицом).

2.1.1.1.4. **Квазипарапроступки-деяния** (деяние в силу природного права объективно является общественно вредным, но состав такого проступка не предусмотрен в Административном, Трудовом, Де-факто имущественно-договорном или в Де-юре имущественно-договорном кодексе Украины).

2.1.1.1.5. **Параказусы-деяния** (при наличии надлежащего или ненадлежащего субъекта, но при отсутствии вины), которые в зависимости от причины отсутствия вины имеют аналогичное деление на параказусы-деяния-противоречия, параказусы-деяния-субъективности, параказусы-деяния-правомерности и параказусы-деяния-природности.

2.1.1.2. **Характера урегулированных общественных отношений (правоотношений)** подразделяются на:

2.1.1.2.1. **Административные правонарушения-деяния** (проступки-деяния, парапроступки-деяния, квазипроступки-деяния, квазипарапроступки-деяния, параказусы-деяния) – при нарушении внешних по отношению к юридическому лицу государственно-управленческих правоотношений, за исключением имущественно-договорных.

2.1.1.2.2. **Дисциплинарные правонарушения-деяния** (проступки-деяния, парапроступки-деяния, квазипроступки-деяния, квазипарапроступки-деяния, параказусы-деяния) – при нарушении внутренних по отношению к юридическому лицу государственно-управленческих правоотношений, за исключением имущественно-договорных.

2.1.1.2.3. **Де-факто имущественно-договорные правонарушения-деяния** (проступки-деяния, парапроступки-деяния, квазипроступки-деяния, квазипарапроступки-деяния, параказусы-деяния) – при нарушении имущественно-договорных и связанных с ними иных правоотношений между физическими лицами, в том числе и в сочетании с юридическими лицами.

2.1.1.2.4. **Де-юре имущественно-договорные правонарушения-деяния** (проступки-деяния, парапроступки-деяния, квазипроступки-деяния, квазипарапроступки-деяния, параказусы-деяния) – при нарушении имущественно-договорных и связанных с ними иных правоотношений между юридическими лицами.

2.1.2. **Миниправонарушения-явления или миниправонарушения-казусы**, понимаемые аналогично макроправонарушениям-явлениям или макроправонарушениям-казусам, когда миниправонарушения-явления (миниправонарушения-казусы) принципиально также могут подразделяться в зависимости от характера нарушенных общественных отношений аналогично миниправонарушениям-деяниям (где, однако, не может быть видового деления такого рода правонарушений в зависимости от полноты отображения состава этого правонарушения) на:

2.1.2.1. **Административные явления (административные казусы)**.

2.1.2.2. **Дисциплинарные явления (дисциплинарные казусы)**.

2.1.2.3. **Де-факто имущественно-договорные явления (де-факто имущественно-договорные казусы)**.

2.1.2.4. **Де-юре имущественно-договорные явления (де-юре имущественно-договорные казусы)**.

Выделение миниправонарушений-событий и в научном, и прикладном аспекте бесцельно в силу суммативности общественно вредных последствий такого роду суммативных деяний-событий большого количества социосубъектов, что практически будет отражать все же существенный и более вред и, значит, фактически будет представлять макроправонарушение-событие, а не собственно миниправонарушение-событие.

Вина является не столько признаком субъективной стороны состава правонарушения, сколько обязательным базисным основанием привлечения лица к юридической ответственности, за исключением ситуаций совершения паранесчастных случаев или параказусов либо наступления несчастных случаев или казусов (при наличии которых отсутствие вины оценивается по принципу не предвидел и практически не мог и/или в силу существующего правового регулирования не должен был предвидеть общественно опасный или общественно вредный характер своего деяния и наступление его соответствующих последствий), когда должна наступать юридическая ответственность государства в виде восстановления нарушенного правового статуса потерпевшего. Это же фактически означает опосредованную безвиновную восстановительную юридическую ответственность законопослушных налогоплательщиков.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Предложенная новая доктрина ступенчатого сущностного видового деления правонарушений позволяет не только окончательно разрешить дискуссию, возникшую в связи с принятием новой редакции УПК Украины, в котором наряду с традиционной терминологией в отношении видового деления правонарушений появился и алогичный термин «криминальные проступки», но и создать неплохую основу для начала новой научной дискуссии в этом отношении, имеющей цель достичь общепринятый результат решения этой давней проблемы.

Список литературы:

1. Кириченко А. А. Около двухсот лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад / А. А. Кириченко, В. Д. Басай и др. /57 543 слова // Четвертый Пермский межд. конгресс ученых-юристов. Международн. науч.-практ. конференция, 18.10.2013 г., Пермский нац. исслед. ун-т РФ [Электронный ресурс] – Режим доступа: permcongress. com/content/Гипердоклад.doc.
2. Кириченко А. А. Новая доктрина ступенчатого сущностного видового деления общественных и юридических фактов // Блог экспертов (blog-experts.com). Информационно-аналитический сайт / А. А. Кириченко / 898 слов [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://blog-experts.com/ category/новости/doktriny/ Блог экспертов <Доктрины> 2014-12-05 – Доктрины.
3. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография [кол. авторов под науч. ред. А. А. Кириченко]. – Второе издание. – Николаев: Ин-т истории, политологии и права Ник. нац. ун-та им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 972 с.

Кириченко С.А.
Прокуратура Полтавської області
Короcташова Т.О.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

СУЩНОСТЬ И РАЗВИТИЕ НОВОЙ ДОКТРИНЫ ВИДОВОГО ДЕЛЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Анотація
Викладена нова варіація доктрини ступеневого сутнісного видового поділу правопорушень на макроправопорушення та мініправопорушення. Розкрито сутність видового поділу макроправопорушень-діянь, макроправопорушень-подій і макроправопорушень-явищ. Запропоновано видовий поділ мініправопорушень на мініправопорушення-діяння та макроправопорушення-явища. Розглянуто сутність злочинів, паразлочинів, квазізлочинів, квазіпаразлочинів, паранещасних випадків та нещасних випадків. Показано особливості проступків, парапроступків, квазіпроступків, квазіпарапроступків, параказусів і казусів.
Ключові слова: макроправопорушення, мініправопорушення, паразлочини, квазізлочини, паранещасні випадки, нещасні випадки.

Kirichenko S.A.
Prosecutors Poltava region
Korostasova T.O.
Nikolaevsky National University named after V.A. Sukhomlynsky

THE ESSENCE AND DEVELOPMENT THE NEW DOCTRINE OF DIVISION SPECIES OF OFFENCES

Summary
Set out a new doctrines of the variation essential stepped species-division of offenses on makrooffenses and minioffenses. The essence of the species-division makrooffenses-acts, makrooffenses-events and makrooffenses-phenomena. Suggested the species division of minioffenses on minioffenses-act and minioffenses-phenomenon. Considered the essence of the crimes, paracrimes, kvazicrimes, kvaziparacrimes, paraaccidents and accidents. Disclosed the peculiarities of misconducts, paramisconducts, kvazimisconducts, kvaziparamisconducts, paraincidents and incidents.
Keywords: makrooffenses, minioffenses, paracrimes, kvazicrimes, paraaccidents and accidents.

УДК 343.624

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Клименко В.А., Корнієнко Є.В.
Київський міжнародний університет

У статті здійснено аналіз положень статей 102 та 108 КК України та запропоновано уніфікувати вживані у них терміни (словосполучення). Розкрито зміст дефініцій: «особа, що вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку», «неповнолітній». Наголошено на необхідності застосовувати до неповнолітніх осіб правила погашення судимості, передбачені ст. 108 КК України, незалежно від того, що на момент погашення судимості вони уже досягли повноліття. Запропоновано у ч. 2 ст. 108 КК України термін «неповнолітні» замінити на словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку», а у ч. 3 ст. 102 КК України термін «неповнолітньому» замінити на словосполучення «особі, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку».

Ключові слова: кримінальна відповідальність, неповнолітній, особа, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, погашення судимості, призначення покарання, позбавлення волі, тяжкий злочин, злочин середньої тяжкості, злочин невеликої тяжкості, штраф.

Постановка проблеми. Правильне застосування кримінального законодавства багато в чому залежить від точного вживання термінів, що використовуються в ньому. Юридична теорія і практика вимагають однозначного застосування положень законів, використання одних і тих же термінів для позначення одних і тих же понять. Без слів (словосполучень) точного (певного) значення, які мають один, чітко визначений зміст, неможливо добитись максимальної точності викладення законодавчої думки. Недаремно у багатьох випадках законодавець, не маючи можливості використати для кожного конкретного випадку певний термін (його на час прийняття закону ще не існувало чи не існує взагалі), розкриває зміст вжитого у нормі словосполучення. Наприклад, вилучення майна у особи, яка вчинила злочин, може вважатись покаранням у виді штрафу чи конфіскації майна або іншим кримінально-правовим заходом у виді спеціальної конфіскації. Штрафом визнається грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених у Особливій частині Кримінального кодексу... (ст. 53 КК України); покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ст. 59 КК України); поняття спеціальної конфіскації дається у ст. 961 КК України, а конкретизація майна (грошей, цінностей та іншого майна) регламентована ст. 962 КК України. Відповідність вжитого терміну (словосполучення), розкриття його змісту в законі, як правило, не потребує додаткового його тлумачення практичними працівниками, не вимагає роз'яснень вищих судових інстанцій, мінімізує можливість судових помилок тощо.

На жаль, у Законі про кримінальну відповідальність ще зустрічаються випадки, коли для конструкції одних і тих же законодавчих положень вживаються різні або однорідні слова (терміни, словосполучення), внутрішній зміст яких різниться за своєю суттю і може обмежувати або навпаки поширювати застосування тої чи іншої норми щодо кола осіб (засуджених, потерпілих і т.п.), дій працівників правоохоронних органів (наприклад, обмежувальне застосування закону лише до певного кола осіб, поширювальне тлумачення терміну, що може тягнути порушення законності – застосування закону до більш широкого кола осіб, ніж це дозволяє буквальне тлумачення того чи іншого слова (терміну) тощо.

Прикладом невдалого використання термінів законодавцем при конструюванні норми кримінального права є ст. 108 КК України, в якій йдеться про погашення та зняття судимості щодо *осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку.* У частині 2 цієї статті говориться про те, що такими, що не мають судимості, визнаються *неповнолітні,* 1) які засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання; 2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину; 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину; 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі накопичено значний досвід вивчення та аналізу положень законодавства про кримінальну відповідальність та покарання неповнолітніх. Свій внесок у вирішення цих проблем зробили в своїх працях, зокрема, такі вчені: В.І. Арькова [1], З.А. Астеміров [2], В.М. Бурдін [3], Г.С. Гаверов [4], Т.О. Гончар [5], О.В. Дащенко [6], А.О. Клевцов [7], Н.Я. Ковтун [8], Е.Б. Мельнікова [10], А.А. Прімаченок [11], М.О. Скрябін [12], О.І. Чернишов [13], О.П. Чугаєв [14], А.Є. Якубов [15] та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є показати необхідність використовувати при конструюванні законодавчих норм терміни (словосполучення), які б за своїм змістом не викликали суперечних тлумачень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тексту ст. 108 КК України дозволяє зробити висновок про те, що в ній словосполучення «особа, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку» і слово «неповнолітній» вживаються як ідентичні. Разом з тим особою, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, можна визнати (назвати) й таку, якій виповнилося і більше вісімнадцяти років (19, 20, 25, 30 років). Тобто вона вчинила злочин колись, коли їй не було вісімнадцяти років. У той же час під неповнолітнім розуміється лише особа, яка не досягла вісімнадцяти років (ст. 6 Сімейного кодексу України; пункт 12 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України).

Виникає запитання, яким із цих термінів треба користуватись для застосування правил погашення судимості, описаних у ст. 108 КК України.

Якщо за основу брати словосполучення «особа, яка вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку», то зазначені правила можуть застосовуватись і до неповнолітніх і до осіб, які досягли повноліття, у тому числі 20, 25 і навіть в окремих випадках більше 30 років (скажімо, коли особа засуджується до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин строком на 10 років (п. 4 ч. 3 ст. 102 КК України), або навіть більше ніж на 10 років (п. 5 ч. 3 ст. 102 КК України), оскільки вона визнається такою, що не має судимості, якщо протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинить нового злочину (п. 4 ч. 2 ст. 108 КК України)).

Буквальне тлумачення частини 2 ст. 108 КК України свідчить про те, що зазначені правила погашення судимості можуть застосовуватись лише до осіб, яким на момент, вказаний у них, не виповнилося 18 років. Це означає, що:

а) погашення судимості засуджених до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин неможливе, оскільки п'ять років для них спливає щонайменше, коли їм виповниться як мінімум 19 років (п. 4 ч. 2 ст. 108 КК України);

б) неможливе погашення судимості за цими правилами і засуджених до позбавлення волі за тяжкий злочин, відповідальність за який настає з 16 років, оскільки їм навіть з урахуванням найменшого строку покарання (6 місяців позбавлення волі) виповниться 19,5 років (і це без врахування часу на розслідування вчиненого злочину, розгляду справи в суді тощо). Що ж стосується неповнолітніх, які вчинили тяжкий злочин, за який кримінальна відповідальність настає з 14 років, то погашення судимості щодо них можливе (теоретично) лише у випадках, коли злочин було вчинено до досягнення ними 14 років і 6 місяців (а якщо враховувати час на кримінальне провадження, розгляд справи у суді тощо, то до досягнення ще меншого віку). А якщо до такої особи застосовувалось умовно-дострокове звільнення від покарання, після чого вона знову вчинила злочин, за який засуджена до позбавлення волі (п. 2 ч. 3 ст. 107 КК України), – 14 років і 3 місяці (до досягнення 18 річного віку залишається 6 місяців найменшого покарання за новий злочин, 3 місяці максимально невідбутого покарання за попереднім вироком та 3 роки – строк погашення судимості (п. 3 ч. 2 ст. 108 КК України), тобто всього – 3 роки і 9 місяців. І це без врахування часу на кримінальне провадження, фактичне направлення засудженого для відбування покарання у виді позбавлення волі, та з врахуванням найменшого строку відбутого покарання за першим вироком, а також наявності додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, яке, як відомо, має виконуватись після відбуття покарання у виді позбавлення волі, тощо.

Іншими словами, правила погашення судимості до осіб, які вчинили тяжкий злочин до досягнення ними 18 річного віку, можуть бути застосовані вкрай рідко, а у випадках, коли їм призначається покарання у виді позбавлення волі на строк більше 9-и місяців (а йдеться про тяжкі злочини), – то й зовсім неможливо;

в) подібна ситуація із застосуванням правил погашення судимості щодо неповнолітніх, які вчинили злочин середньої тяжкості, якщо за такий злочин настає відповідальність з 16-и років. Пункт 2 ч. 2 ст. 108 КК України передбачає погашення судимості щодо названих осіб, якщо протягом одного року з моменту відбуття покарання у виді позбавлення волі вони не вчинять нового злочину. Що стосується випадків, коли вчинюються злочини середньої тяжкості, за які настає відповідальність з 14 років, то погашення судимості неповнолітніх, засуджених за них, можливе, крім випадків, коли їм за вчинений злочин призначено покарання на строк, відбуття якого завершується після досягнення винним 18-ти річного віку, або строк погашення судимості закінчується після досягнення засудженим цього ж віку. Кількість злочинів середньої тяжкості, за які настає відповідальність з 14 років, нараховує 13 найменувань: Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання – ст. 116, Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини – ст. 117, Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження – ст. 122, частина друга статей 345, 350, 398, Зґвалтування – ч. 1 ст. 152, Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – ч. 1 ст. 153, Крадіжка – частини 1 і 2 ст. 185, Грабіж – ч. 1 ст. 186, Вимагання – ч. 1 ст. 189, Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів – ч. 1 ст. 277, Хуліганство – частини 2 і 3 ст. 296 КК України. Це свідчить про те, що погашення судимості неповнолітніх, які вчинили такі злочини і відбули призначене за їх скоєння покарання, відбувається за правилами, передбаченими у п. 2 ч. 2 ст. 108 КК України, досить рідко, оскільки строки відбуття покарання або строки погашення судимості закінчуються, як правило, після досягнення засудженим 18-ти річного віку;

г) згідно з п. 2 ч. 2 ст. 108 КК України такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні, засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 102 КК України позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості. Якщо ж неповнолітній повторно вчинив злочин невеликої тяжкості, йому може бути призначене покарання у виді позбавлення волі, але на строк не більше одного року шести місяців (п. 1 ч. 3 ст. 102 КК України), якщо таке покарання (позбавлення волі) є у санкції статті, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Відповідальність за злочини невеликої тяжкості настає після досягнення винним 16-ти років, крім хуліганства (ч. 1 ст. 296 КК України), санкція за яке не передбачає покарання у виді позбавлення волі.

Із сказаного випливає, що і тут можуть виникати проблеми з погашенням судимості, пов'язані з тлумаченням словосполучення «особа, що вчинила злочин до досягнення нею вісімнадцятирічного віку» та терміну «неповнолітній», якщо строк покарання або строк погашення судимості закінчиться після досягнення винним повноліття – 18-ти років;

д) не є виключенням із цього положення і правило про погашення судимості, передбачене п. 1 ч. 2 ст. 108 КК України, згідно з яким неповнолітній, засуджений до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, визнається таким, що не має судимості, після виконання цього покарання. Може статися так, що виконання їх може завершитись після досягнення винним (засудженим) 18-ти років. Тим більше, що три з цих покарань – строкові: громадські роботи, виправні роботи і арешт.

Виникає запитання, які правила погашення судимості застосовувати у випадках, якщо злочин

було вчинено неповнолітньою особою, а строк покарання або строк погашення судимості спливає після досягнення нею вісімнадцятирічного віку – передбачені ст. 108 КК України чи ст. 89 КК України.

Як відомо, сам факт вчинення злочину неповнолітнім вважається обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України). До неповнолітніх застосовуються пільгові строки покарання у виді громадських та виправних робіт (ст. 100 КК України), арешту (ст. 101 КК України), позбавлення волі на певний строк (ст. 102 КК України), умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України) тощо. При призначенні покарання неповнолітньому суд враховує, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 КК України, також умови його життя, виховання, вплив дорослих тощо. Все це свідчить про доволі гуманістичне ставлення до осіб, які вчинили злочин до досягнення ними повноліття, про врахування їхнього психофізичного розвитку на момент вчинення злочину і т.п. Уявляється, що до таких злочинців мають застосовуватись більш пільгові правила погашення судимості, а саме, передбачені ст. 108 КК України, незалежно від того, що на момент погашення судимості вони уже досягли повноліття.

Ще одним прикладом невдалого, на наш погляд, використання різних словосполучень є ст. 102 КК України – Позбавлення волі на певний строк. У частині першій цієї статті йдеться про пільгові строки призначення покарання у виді позбавлення волі щодо осіб, *які вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку*. Таке словосполучення дає підстави стверджувати, що правила, передбачені у цій статті, стосуються як неповнолітніх, так і тих, хто засуджується за вчинений до досягнення вісімнадцятиріччя злочин після досягнення ними повноліття. Саме так застосовується ця норма на практиці. А використання у ч. 3 ст. 102 КК України терміна «неповнолітній» є редакційною неточністю, яку треба (як до речі і у ч. 2 ст. 108 КК України), на наш погляд, виправити.

Це можна здійснити, замінивши у ч. 2 ст. 108 КК України термін «неповнолітні» на словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку», а у ч. 3 ст. 102 КК України термін «неповнолітньому» замінити на словосполучення «особі, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку». Саме так вирішено питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років (див.: частини 1 і 3 ст. 107 КК України). Приблизно так само поступив законодавець, описуючи правила звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України). Різниця лише в тому, що замість повторення у частинах 2 і 3 ст. 106 КК України словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку» вжито слова «щодо осіб, зазначених у частині першій цієї статті».

Уявляється несправедливим визнання осіб, які вчинили тяжкий або особливо тяжкий злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, такими, що не мають судимості, у разі виконання ними основного покарання у виді штрафу. На нашу думку, було б доречним доповнити пункти 3 і 4 ч. 2 ст. 108 КК України після слів «до позбавлення волі» словами «або основного покарання у виді штрафу», як це зроблено у ст. 89 КК України, яка регламентує строки погашення судимості щодо осіб, які вчинили злочини після досягнення ними вісімнадцятирічного віку.

Висновки і пропозиції. Отже, у ч. 2 ст. 108 КК України термін «неповнолітні» необхідно замінити на словосполучення «особи, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку», а у ч. 3 ст. 102 КК України термін «неповнолітньому» – на словосполучення «особі, яка не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку». Запропоновані зміни, на нашу думку, могли б суттєво покращити зміст законів, передбачених статтями 108 та 102 КК України, мінімізувати дискусії щодо їх застосування, не допускати різночитання їхніх положень практичними працівниками.

Список літератури:

1. Арькова В. И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним : учеб. пособие / В. И. Арькова. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1978. – 57 с.
2. Астемиров З. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Теоретическое введение в изучение спецкурса Учебное пособие / под ред. Н. А. Стручков. – М. : Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. – 125 с.
3. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : [монографія] / В. М. Бурдін – К. : Атіка, 2004. – 240 с.
4. Гаверов Г. С. Проблемы наказания несовершеннолетних преступников / Г. С. Гаверов. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1986 – 231 с.
5. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. О. Гончар. – Одеса, 2005. – 20 с.
6. Дащенко О. В. Оцінка ефективності застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені неповнолітніми, за кримінальним кодексом України / О. В. Дащенко // Держава та регіони. Серія: Право. – 2007. – № 4. – С. 77–80.
7. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
8. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. Я. Ковтун. – К., 2010. – 16 с.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua
10. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учеб. пособие / Э. Б. Мельникова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Дело, 2001. – 272 с.
11. Примаченок А. А. Совершенствование уголовно-правовой системы мер борьбы с преступностью несовершеннолетних / под ред. М. А. Ефимова. – Минск, 1990. – 272 с.
12. Скрябин М. А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним / М. А. Скрябин. – Казань: Изд-во Казанского у-та, 1988. – 128 с.

13. Чернышев А. И. Преступность несовершеннолетних и меры борьбы с ней в СССР : учебное пособие / А. И. Чернышев. – [2-е изд.]. – Томск: Изд-во ТГУ, 1981. – 185 с.
14. Чугаев А. П. Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних / А. П. Чугаев. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1979. – 96 с.
15. Якубов А. Е. Освобождение несовершеннолетних от ответственности и наказания с применением принудительных мер воспитательного характера по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Е. Якубов. – М., 1971. – 16 с.

Клименко В.А., Корниенко Е.В.
Киевский международный университет

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация
В статье осуществлен анализ положений статей 102 и 108 УК Украины и предложено унифицировать термины (словосочетания), применяемые в них. Раскрыто содержание дефиниций: «лицо, совершившее преступление до достижения им восемнадцатилетнего возраста», «несовершеннолетний». Отмечена необходимость применять к несовершеннолетним правила погашения судимости, предусмотренные ст. 108 УК Украины, независимо от того, что на момент погашения судимости они уже достигли совершеннолетия. Предложено в ч. 2 ст. 108 УК Украины термин «несовершеннолетние» заменить на словосочетание «лица, совершившие преступление до достижения ими восемнадцатилетнего возраста», а в ч. 3 ст. 102 УК Украины термин «несовершеннолетнему» заменить на словосочетание «лицу, не достигшему до совершения преступления восемнадцатилетнего возраста».
Ключевые слова: уголовная ответственность, несовершеннолетний, лицо, совершившее преступление до достижения им восемнадцатилетнего возраста, погашение судимости, назначение наказания, лишение свободы, тяжкое преступление, преступление средней тяжести, преступление небольшой тяжести, штраф.

Klimenko V.A., Korniyenko E.V.
Kyiv International University

SOME QUESTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGISLATION ON CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT OF MINORS

Summary
The provisions of Articles 102 and 108 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed in the article. It is proposed to unify the terms (phrases) used in such articles. The content of definitions was found out: "a person who committed a crime at the age under 18", "minor". It is emphasized the necessity to apply rules of cancellation of conviction to minors provided by the Art. 108 of the CC of Ukraine regardless of the fact that they (minors) have reached adulthood at the moment of cancellation of conviction. It is proposed to change the concept "minors" on the phrase "persons who committed a crime at the age under 18" (the part 2 of the Art. 109 of CC of Ukraine) and to change the concept "to minor" on the phrase "to person who committed a crime before he (she) reaches the age of 18" (the part 3 of the Art. 102 of CC of Ukraine).
Keywords: criminal responsibility, minor, person who committed a crime at the age under 18, cancellation of conviction, assignment of punishment, deprivation of freedom, grave crime, crime of average gravity, crime of small gravity, fine.

УДК 342,5 (477)

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА УКРАЇНИ З ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ

Кобрин В.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджуються основні проблеми конституційно-правового регулювання взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України. Визначається основний елемент в системі розподілу влади – «система стримувань і противаг» та розкривається зміст поняття «взаємодія». Проводиться класифікаційна характеристика основних напрямків взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України. Висвітлюються основні напрямки удосконалення конституційно-правового регулювання взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України. Пропонуються зміни до чинного законодавства України з питань реформування конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України.

Ключові слова: Прем'єр-міністр України, Верховна Рада України, взаємодія, розподіл влад, стримування і противаги.

Постановка проблеми. Останнім часом ми знаходимо багато наукових праць з питань конституційно-правового статусу різних інститутів конституційного права, органів та посадових осіб органів публічної влади. Торкаються такі дослідження і конституційно-правового статусу Глави Уряду України – Прем'єр-міністра України. Якщо говорити про останнього, то він, займаючи одне з ключових положень в системі органів публічної влади, та керуючи вищим органом в системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України в силу своїх повноважень вступає у взаємодію з різними органами та посадовими особами органів публічної влади.

Події лютого 2014 року змусили парламент – Верховну Раду України піти на безпрецедентний крок та прийняти постанову про самоусунення Президента України В. Януковича [1] та Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [2]. З цього моменту Україна повернулася до редакції Конституції України 2004 року, яка за характером повноважень центральних органів державної влади перетворила Україну знову на змішану парламентсько-президентську республіку.

В такій моделі форми Української держави Прем'єр-міністр України має найтісніші зв'язки не з Президентом, а з Верховною Радою України. Власне «доля» глави уряду практично повністю залежить від волі парламенту, точніше від сформованої у ньому коаліції, лідер якої і займатиме посаду Прем'єр-міністра України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання конституційно-правового статусу глави уряду та його відносин з іншими органами влади за останній період досліджувалися у працях таких вчених як: Ю.Г. Барабаша, І.І. Дахової, З.С. Макарової, В.В. Марченка, А.С. Романюка, О.В. Совгирі, В.М. Шаповала та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з дослідженнями конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України, питання проблем конституційно-правового регулювання взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України предметом окремих публікацій не ставало.

Мета статті. Метою статті є виокремлення проблем конституційно-правового регулювання взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України та формулювання пропозицій по їх вдосконаленню.

Виклад основного матеріалу. Найбільш важливим елементом в системі поділу влади є «стримування і противаги» в процесі реалізації органами своїх владних повноважень. Практична реалізація ідеї стримувань і противаг пов'язується з необхідністю не тільки запобігти надмірній концентрації влади, а й забезпечити стабільність і сталість в діяльності державних інститутів, слугувати кращій їх організації та злагодженості, подолання можливого протистояння та конфронтації всередині державного механізму. Свого часу неодноразово згаданий вище Ш. Монтеск'є писав, що для того, щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну [3, с. 287].

Так наприклад провідні вчені-конституціоналісти В. Чушенко та І. Заяць вважають, що оцінюючи Конституцію України в цілому, необхідно відзначити, що в ній кожна із гілок влади наділяється функціями та повноваженнями, які свідчать про їхню самостійність у державному механізмі. Водночас вміщуються положення щодо співпраці окремих підрозділів влади, їхньої взаємодії, важелі можливого взаємовпливу [4, с. 302].

Конституційний Суд України в Рішенні № 7-рп/2000 від 27 квітня 2000 року постановив: «Згідно із конституційно-правовими засадами поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6) та принципами конституційності, законності органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19). Хоча органи законодавчої, виконавчої та судової влади є самостійними у своїй діяльності в межах наданих їм повноважень, проте стабільність конституційного ладу досягається чіткою системою їх взаємостримувань і противаг. Поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову передбачає їх тісну взаємодію, кінцевим результатом якої є досягнення конституційних цілей і завдань (забезпечення прав і свобод людини і громадянина, їх безпека, стабільність конституційного ладу тощо)» [5].

Що ж це за така система та які її ознаки, елементи та характеристики? Потрібно відразу ж зазначити, що небагато вчених і науковців досліджуються питання пов'язані із системою стримувань і противаг, деякі ж розглядають її як практичну сторону принципу поділу влад.

В. Кравченко визначає «систему стримувань і противаг» як наділення різних органів державної влади взаємними контрольними повноваженнями [6, с. 246]. Ю. Барабаш та ін. «систему стримувань і противаг» вважають системою, яка має забезпечу-

вати реальний баланс повноважень у взаємовідносинах гілок єдиної державної влади [7, с. 244].

Найповніше та найточніше виводить дефініцію «системи стримувань і противаг» Л. Силенко. Під такою системою вона розуміє сукупність законодавчо закріплених повноважень, засобів, форм, методів, процедур, призначених для забезпечення реалізації принципу розподілу влади, недопущення домінування будь-якої гілки влади і досягнення динамічної стабільності між ними [8, с. 12].

Метою створення системи стримувань і противаг є реалізація принципу розподілу влади; головне завдання і призначення цієї системи – забезпечення політичної стабільності та безперервність функціонування державної влади; узгодження дій всіх гілок влади, недопущення кризи діяльності державного механізму. Крім того Л. Силенко виділяє та виводить поняття балансу гілок влади, під яким розуміється скоординоване прагнення до врівноваження гілок влади з метою виключення домінування будь-якої з них, а також досягнення оптимальних результатів під час вирішення ними спільних завдань [8, с. 13].

Разом з тим принцип розподілу державної влади означає не тільки й не стільки і жорсткий розподіл функцій та компетенції між владними структурами, скільки механізми їх тісної взаємодії для вирішення проблем державотворення [10, с. 34].

Різні гілки державної влади, що організована на таких засадах, не незалежні повністю одна від одної, а перебувають у тісному зв'язку та взаємодіють між собою. Таким чином, розподіл влад не є абсолютним. Одночасно він означає єдність влади на основі загальних політико-правових принципів та цілей гуманного суспільства. Більше того, він потребує тісної взаємодії всіх владних структур. Це має суттєве значення для консолідації суспільства, захисту основ конституційного ладу, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, оскільки політично виважені, обґрунтовані рішення приймаються саме в процесі конструктивного співробітництва законодавчої та виконавчої гілок державної влади [11, с. 12–13].

Належне місце в принципі розподілу влади займає положення про необхідність взаємозалежності та взаємодії гілок влади. Так наприклад Л. Силенко з'ясовує юридичне значення цих термінів. Взаємозалежність – це взаємні обов'язки правового характеру, що стосуються гілок влади, кожна з яких наділена різними за своїм змістом повноваженнями. Взаємодія – це взаємна діяльність гілок влади під час вирішення ними спільних завдань, врегульованих правом, і які здійснюються всіма гілками влади [12, с. 89–97].

Щоби безпосередньо перейти до конституційно-правового аналізу такої взаємодії слід, на нашу думку, визначити напрямки такої взаємодії. Напрямками взаємодії Прем'єр-міністра України з іншими органами публічної влади можна поділити за наступними критеріями:

а) за суб'єктами взаємодії – 1) взаємодія з Президентом України; 2) взаємодія з Верховною Радою України; 3) взаємодія з членами Кабінету Міністрів України; 4) взаємодія з центральними органами виконавчої влади; 5) взаємодія з місцевими органами виконавчої влади; 6) взаємодія з органами місцевого самоврядування;

б) за територією взаємодії – 1) взаємодія на загальнодержавному рівні; 2) взаємодія на місцевому (локальному рівні);

в) за функціональною підпорядкованістю – 1) внутрішня взаємодія (з членами Кабінету Міністрів України, іншими органами виконавчої влади); 2) зовнішня взаємодія (з Президентом України, Верховною Радою України та органами місцевого самоврядування;

г) за сферами взаємодії – 1) взаємодія у правотворчій сфері; 2) взаємодія у установчій (кадровій, номінаційній) сфері; 3) взаємодія у контрольній сфері; 4) взаємодія у зовнішньополітичній сфері; 5) взаємодія у оборонній сфері;

д) за нормативним закріпленням – 1) конституційна взаємодія (закріплюється на рівні норм Основного Закону); 2) законна взаємодія (закріплюється Законом України «Про Кабінет Міністрів України» та ін. законами); 3) підзаконна взаємодія (закріплюється на рівні підзаконних нормативно-правових актів, наприклад Регламент Кабінету Міністрів України;

е) за наслідками взаємодії – 1) реальна взаємодія (має наслідком можливість прийняття рішення); 2) номінальна взаємодія (зводиться лише до умовних способів взаємодії – переговорів, консультацій тощо та не має своїм наслідком можливість прийняття певних рішень).

Найперше взаємодія між Прем'єр-міністром України та Верховною Радою України відбувається на етапі формування уряду – Кабінету Міністрів України, який розпочинається з призначення на посаду Прем'єр-міністра України. Верховна Рада щодо останнього наділена установчою функцією.

Згідно положень Конституції України та Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Таке подання Президент вносить на основі пропозицій коаліції депутатських фракцій парламенту.

Згідно ч. 5 ст. 8 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» до подання про призначення на посаду Прем'єр-міністра України додаються: 1) відомості про громадянство; 2) відомості про освіту; 3) відомості про трудову діяльність і автобіографія; 4) декларація про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік; 5) відомості про перебування у складі керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку; 6) відомості про судимість кандидата. Що надзвичайно важливо, усі відомості подаються державною мовою і власноручно повинні бути підписані кандидатом на посаду Прем'єр-міністра України.

До голосування за свою кандидатуру за пропозицією депутатських фракцій кандидат на посаду Прем'єр-міністра України проводити зустрічі з останніми та відповідає на їхні запитання. Такі зустрічі дають можливість депутатам від різних політичних сил у «неформальній обстановці» обговорити з потенційним Прем'єр-міністром України важливі питання суспільного та державного життя та почути на них аргументовані відповіді.

Власне саме голосування відбувається на пленарному засіданні Верховної Ради України у режимі поіменного голосування. За результатами такого голосування (позитивного) приймається постанова Верховної Ради України про призначення Прем'єр-міністра на посаду.

Такий новопризначений Прем'єр-міністр України ще до вступу на посаду вже наділяється правом формувати склад уряду та вносити відповідні подання на призначення окремих членів Кабінету Міністрів України (крім посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ України, подання на призначення яких вноситься Прези-

дентом України). Таке подання може бути об'єднане в один список, якщо йде мова про призначення нового складу уряду, та окреме стосовно певних членів Кабінету Міністрів України, якщо йде мова про заміщення посади, наприклад того чи іншого міністра.

Також Прем'єр-міністр України наділяється правом вносити на розгляд Верховної Ради України подання на звільнення члена Кабінету Міністрів України (крім посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ України, подання на звільнення яких вноситься Президентом України).

Цікавою є взаємодія між Прем'єр-міністром України та Верховною Радою України на етапі вступу останнього на посаду. Так при формуванні нового складу уряду присягу члена Кабінету Міністрів України зачитує Прем'єр-міністр України, а її текст підписує кожен член уряду. Цікаво, що спеціальної присяги, яку би мав складати новопризначений Прем'єр-міністр України законодавство не передбачає. Про доцільність такої присяги ми подавали свої міркування вище.

Інша, не менш суперечлива норма закону «Про Кабінет Міністрів України» говорить, що особа, яка у день свого призначення на посаду члена Кабінету Міністрів України (крім Прем'єр-міністра України) не склала присяги, вважається такою, що відмовилася від посади [13]. Виходить так, що Прем'єр-міністр України може не складати присяги, його обов'язок на законодавчому рівні зводиться лише до зачитування відповідного тексту присяги. У будь-якому випадку в цій частині взаємодії вважаємо неминучими зміни та доповнення до закону.

Ще одним напрямком взаємодії Верховної Ради України з Прем'єр-міністром України є напрямок, пов'язаний з відставкою уряду – Кабінету Міністрів України. Так Закон України «Про Кабінет Міністрів України» визначає, що відставка уряду можлива за трьох підстав, дві з яких безпосередньо пов'язані з Прем'єр-міністром України. Перша з них – це відставка Кабінету Міністрів України внаслідок відставки Прем'єр-міністра України.

Так відповідно до положень ст. 115 Конституції України відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставки всього складу Кабінету Міністрів України. Це одне з ключових і визначальних положень Основного закону, яке вкотре доводять особливу роль, місце і значення глави уряду у системі органів публічної влади в Україні. Жоден інший орган публічної влади чи то у виконавчій її гілці, чи у інших гілках влади, чи в системі органів місцевого самоврядування при відставці свого керівника не йде у відставку усім складом.

Прем'єр-міністр України має право заявити Верховній Раді України про свою відставку, яка розглядає таке питання не пізніше ніж на десятий день після надходження відповідної заяви, якщо вона надійшла під час чергової сесії, і не пізніше першого пленарного тижня наступної чергової сесії, якщо така заява надійшла у міжсесійний період. Днем звільнення Прем'єр-міністра України вважатиметься день прийняття рішення про його відставку на пленарному засіданні Верховної Ради України, оформлене відповідною постановою [14].

Відставка уряду відбувається і у випадку смерті Прем'єр-міністра України. Повноваження останнього припиняються з дня смерті. Смерть Прем'єр-міністра України повинна бути засвідчена відповідним свідоцтвом органів реєстрації актів цивільного стану.

Взаємодія між Верховною Радою України та Прем'єр-міністром України відбувається також в рамках парламентського контролю за діяльністю уряду. Так, зокрема в строк протягом одного місяця з дня формування Кабінету Міністрів України Прем'єр-міністром України на розгляд парламенту подається Програма діяльності уряду. Більше того, законодавчо закріплюється обов'язок Прем'єр-міністра України особисто представляти Програму діяльності Кабінету Міністрів України на пленарному засіданні Верховної Ради та особисто відповідати на запитання народних депутатів України [15].

Народні депутати України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини мають право невідкладного прийому з боку Прем'єр-міністра України з питань своєї діяльності. Крім того, народні депутати України наділяються правом депутатських запитів та звернень.

Важливим напрямком взаємодії між главою уряду – Верховною Радою України та Прем'єр-міністром України є участь останнього у пленарних засіданнях роботи парламенту. Так, згідно положень Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» Прем'єр-міністр України на рівні з Президентом України за посадою має право бути присутнім на закритому засіданні Верховної Ради України, а також на звичайному пленарному засіданні без відповідного запрошення. Крім того, Прем'єр-міністру Україну, у разі його присутності на пленарному засіданні парламенту надається гарантоване право на виступ.

В законодавчому процесі взаємодія відбувається в частині визначення Прем'єр-міністром України члена Кабінету Міністрів України, який б представляв проект Закону, поданий Кабінетом Міністрів України. У разі неможливості визначеним членом Кабінету Міністрів України представляти проект закону у Верховній Раді України за згодою Прем'єр-міністра України його може представляти заступник міністра, керівник центрального органу виконавчої влади, який не входить до складу Кабінету Міністрів України, про що Верховна Рада України повідомляється письмово [16].

Висновки і пропозиції. В частині призначення на посаду доцільними є внесення змін до Конституції України і Законів України, які б передбачали наступну процедуру. Президент України, провівши консультації з коаліцією депутатських фракцій, вносить кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра України. У випадку не підтримки Верховною Радою України кандидатури Прем'єр-міністра України, глава держави зобов'язаний протягом п'яти денного строку подати нову кандидатуру на зазначену посаду. У випадку ж, якщо Верховна Рада України відхиляє понад три такі кандидатури глави держави підряд, Прем'єр-міністра України призначає Верховна Рада України без участі Президента України.

Прем'єр-міністру України, для вдосконалення взаємовідносин з Верховною Радою України потрібно надати право ставити питання перед парламентом про довіру уряду, довіру кожного окремого його члена та питання про схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Крім того, вважаємо також доцільним надати право Прем'єр-міністру України бути окремо від Кабінету Міністрів України суб'єктом права законодавчої ініціативи та мати можливість скликати позачергові сесії парламенту і вносити пропозиції щодо продовження строку чергових сесій.

Список літератури:
1. Постанова Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» від 22 лютого 2014 // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 11. – Ст. 158.
2. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 11. – Ст. 143.
3. Монтескье Ш. О духе законов // Монтескье Ш. Избранные произведения / Общ. ред. и вступ. ст. М. Н.Баскина. – М. : Госполитиздат, 1955. – 478 с.
4. Чушенко В. І., Заяць І. Я. Конституційне право України : Підруч. / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 488 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 27 квітня 2000 р. № 7-рп/2000 (справа про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws /show/ v007p710-00
6. Кравченко В. В. Конституційне право України : Навчальний посібник / В. В. Кравченко. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
7. Конституційне право України : Підруч. Для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.
8. Силенко Л. М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. М. Силенко. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – 19 с.
9. Веніславський Ф. Взаємодія гілок влади як принцип основ конституційного ладу України / Ф. Веніславський // Право України. – 1998. – № 1. – С. 34–38.
10. Веніславський Ф. В. Конституційні основи взаємовідносин законодавчої та виконавчої влади в Україні : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ф. В. Веніславський. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 22 с.
11. Силенко Л. М. Система стримувань і противаг: теоретичні аспекти / Л. М. Силенко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 4. – С. 89–97.
12. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222 (зі змінами).
13. Там же.
14. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14–15, № 16–17. – Ст. 133 (зі змінами).
15. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222 (зі змінами).

Кобрын В.С.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА УКРАИНЫ С ВЕРХОВНОЙ СОВЕТОМ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследуются основные проблемы конституционно-правового регулирования взаимодействия Премьер-министра Украины с Верховной Радой Украины. Определяется основной элемент в системе разделения властей – «система сдержек и противовесов» и раскрывается содержание понятия «взаимодействие». Проводится классификационный характеристика основных направлений взаимодействия Премьер-министра Украины с Верховной Радой Украины. Освещаются основные направления совершенствования конституционно-правового регулирования взаимодействия Премьер-министра Украины с Верховной Радой Украины. Предлагаются изменения в действующее законодательство Украины по вопросам реформирования конституционно-правового статуса Премьер-министра Украины.
Ключевые слова: Премьер-министр Украины, Верховная Рада Украины, взаимодействие, разделение властей, сдержки и противовесы.

Kobryn V.S.
Ivan Franko National University of Lviv

PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL INTERACTION PRIME MINISTER OF UKRAINE WITH VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

Summary
Investigated the main problems of the constitutional and legal regulation of the interaction of the Prime Minister of Ukraine with Verkhovna Rada of Ukraine. Determined the main element in the system of separation of powers – "checks and balances" and reveals the contents of the concept of "interaction". Carried classification characteristics of the main areas of cooperation between the Prime Minister of Ukraine with the Verkhovna Rada of Ukraine. Highlights the main trends of the constitutional and legal regulation of the interaction between the Prime Minister of Ukraine with Verkhovna Rada of Ukraine. Proposed changes to the current legislation of Ukraine on reforming the constitutional and legal status of the Prime Minister of Ukraine.
Keywords: Prime Minister of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, interaction, separation of powers, checks and balances.

УДК 343.14

ПРОБЛЕМИ ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Крушинський С.А.
Хмельницький університет управління та права

Стаття присвячена аналізу проблемних питань, пов'язаних з поданням доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. Автор схвалює положення, відповідно до якого забороняється подання суду матеріалів досудового розслідування до початку судового провадження. Аналізуються сутність та завдання стадії підготовчого провадження. Автором обґрунтовано необхідність законодавчого урегулювання можливості подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. За результатами дослідження запропоновано зміни до КПК України.
Ключові слова: докази, подання доказів, підготовче провадження, суд першої інстанції, матеріали кримінального провадження.

Постановка проблеми. Новий КПК України одним із завдань кримінального провадження передбачає захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, досягнення якого здійснюється через реалізацію інших завдань, зокрема, шляхом забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. При цьому будь-які процесуальні рішення у кримінальному провадженні повинні ґрунтуватися на доказах, які слугують своєрідною ланкою між подією кримінального правопорушення та свідомістю слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Саме доказування є основним змістом кримінально-процесуальної діяльності як в досудовому розслідуванні, так і в судових стадіях кримінального судочинства. У зв'язку з цим дослідження теоретичних, нормативних та правозастосовних аспектів кримінально-процесуального доказування завжди викликало науковий інтерес.

Конституція України як одну з основних засад судочинства передбачає змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 1 ст. 129). Новий КПК України значно розширив дію цієї засади вітчизняного кримінального процесу, у тому числі й у сфері доказування. Так, сторона захисту, як і сторона обвинувачення, отримала можливість збирати докази під час досудового розслідування (ст. 93 КПК України), внаслідок чого все більшої значимості набуває право сторін та інших учасників кримінального провадження подавати суду докази (речі і документи).

З огляду на наявність в структурі судового провадження в суді першої інстанції двох відокремлених частин, які мають різні завдання, актуальними постають питання, пов'язані з можливістю подання суду доказів у першій із цих частин – підготовчому провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих теоре-тичних та практичних аспектів подання доказів у кримінальному провадженні здійснювали А. Д. Арсеньєв, О. В. Астапенко, Д. І. Бедняков, Н. Р. Бобечко, Н. А. Громов, В. І. Діденко, Е. А. Доля, М. І. Капінус, Л. Р. Карнєєва, Л. Д. Кокорєв, Т. Х. Кондратьєва, А. Р. Ларін, П. А. Лупинська, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. А. Пономаренков, В. О. Попелюшко, Р. С. Строгович, В. І. Федоров, С. А. Шейфер та інші дослідники. Разом з тим, у науці кримінального процесу проблемам подання доказів в судовому провадженні достатня увага не приділялась. Серед небагатьох досліджень у цьому напрямі слід виділити праці Т. Х. Кондратьєвої та В. О. Попелюшка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатність досліджень проблем подання доказів в судовому провадженні породжує потребу у з'ясуванні питань, пов'язаних із часовими рамками, в межах яких має відбутися подання сторонами доказів, механізмом реалізації права на подання доказів суду, процесуальним оформленням таких дій тощо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування можливості подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції, а також визначення порядку їх подання учасниками судового провадження.

Виклад основного матеріалу. Формування доказової бази здійснюється сторонами кримінального провадження, переважно, в стадії досудового розслідування, яке є лише першою стадією кримінального провадження. Називаючи розслідування «досудовим», законодавець вказує на його співвідношення з основною частиною судового провадження у першій інстанції – судовим розглядом. Досудове розслідування передує судовому провадженню у першій інстанції і покликане забезпечити його успішне проведення. Тому можна стверджувати, що збирання сторонами кримінального провадження доказів у стадії досудового розслідування здійснюється з метою їх подання в судове провадження для дослідження і обґрунтування своєї правової позиції. Саме суд остаточно має визначити належність, допустимість та достовірність кожного доказу.

З огляду на це, дискусійним питанням, що потребує чіткого вирішення, є часові рамки подання доказів в судовому провадженні. Неоднозначність цього питання обумовлене тим, що судове провадження, як уже зазначалося, складається в суді першої інстанції з двох послідовних складових частин: підготовчого провадження і власне судового розгляду. Якщо судовий розгляд традиційно розглядається як головна і найважливіша стадія кримінального процесу, в якій суд розглядає та вирішує справу остаточно та по суті, то стосовно сутності підготовчого провадження немає єдиної думки серед науковців. Наприклад, підготовче судове провадження в суді першої інстанції розглядається як перший етап судового провадження [1, с. 4]. Видається, що на підтримку заслуговує інша точка зору, відповідно до якої підготовче судове засідання в судовому провадженні у першій інстанції є обов'язковою і самостійною стадією кримінального процесу, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначати кримінальне провадження (справу) до судового розгляду [2, с. 667].

Виникає логічне питання: в якій із цих стадій сторони кримінального провадження повинні подати

суду свої докази. Як зазначає В. О. Попелюшко, практика застосування нового КПК України виявила принципові розбіжності в практиці часу і місця подання сторонами кримінального провадження суду доказів у зв'язку з існуванням прогалини з цього питання в процесуальному законі, посиленої непослідовністю та суперечливістю низки його положень, що прямо чи опосередковано стосуються цієї проблеми. Тому вихід з такої ситуації, на думку вченого, полягає у подоланні прогалини закону та усунення його недоречностей шляхом правозастосування через системне тлумачення його норм [3, с. 44].

Справа у тому, що надання суду інших документів, крім обвинувального акту і додатків до нього, до початку судового розгляду забороняється (ч. 4 ст. 291 КПК України). Іншими словами, кримінальний процесуальний закон визначив, що прокурор направляє до суду для розгляду не матеріали досудового розслідування (кримінальну справу – за КПК України 1960 року), а лише обвинувальний акт з відповідними додатками. Це, на думку вчених, є позитивною новелою нового КПК, яка гарантує реалізацію засади безпосередності дослідження доказів сторін [4, с. 274] і позбавляє впливу на суд фактичних даних, зібраних стороною обвинувачення під час досудового розслідування.

Із цього нормативного припису можна зробити висновок, що подання сторонами кримінального провадження своїх доказів суду, на думку законодавця, можливе лише в стадії судового розгляду, яка розпочинається з відкриття судового засідання (ст. 342 КПК України). В окремих наукових джерелах наведене у ст. 291 КПК України обмеження розглядається як таке, що не відповідає конституційній засаді судочинства – свободі сторін у наданні суду своїх доказів (п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України), яка означає, безумовно, й свободу місця і часу їх надання [5, с. 61].

Таким чином, до початку судового провадження суд не має жодних відомостей про те, хто в судовому засіданні має бути допитаний як свідок, які речові докази і документи наявні у розпорядженні сторін кримінального провадження. Лише у підготовчому судовому провадженні при вирішенні судом питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду, як прокурор, так і сторона захисту можуть заявити клопотання про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту, а також витребування певних речей чи документів (ч. 2 ст. 315 КПК України). Тому, на нашу думку, є підстави стверджувати, що новий КПК України все ж створив рівні можливості для подання сторонами кримінального провадження суду своїх доказів. Хоча для кожної із сторін – це різний обсяг доказових матеріалів, що обумовлено неоднаковими правовими засобами збирання фактичних даних в стадії досудового розслідування.

До речі, судова практика також розцінює порушення норми, передбаченої ч. 4 ст. 291 КПК України, як обмеження рівноправності сторін та змагальності судового провадження. Так, Барський районний суд Вінницької області, розглянувши у порядку підготовчого судового засідання матеріали кримінального провадження щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 364, ч. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 369 КК України, у своїй ухвалі від 14 листопада 2013 року вказав, що суду до проведення підготовчого судового засідання надано матеріали досудового розслідування та речові докази. При цьому, суд вбачає, що норма ч. 4 ст. 291 КПК України, має імперативний характер та позбавляє органи прокуратури та досудового розслідування дискреційних повноважень. З огляду на викладене, суд дійшов висновку, що надання суду матеріалів досудового розслідування, тобто доказів, отриманих стороною обвинувачення у ході досудового розслідування, до початку судового розгляду є грубим порушенням вимог КПК, крім того, до-кази були подані у спосіб, що заборонений нормами КПК України, та у порушення прав сторони захисту. Тому суд вбачає за необхідне повернути обвинувальний акт з доданими документами, а також матеріали досудового розслідування, речові докази прокурору для виконання вимог ч. 4 ст. 291 КПК [6].

Разом з тим, КПК України містить іншу норму – документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) (ч. 1 ст. 317 КПК України). З буквального тлумачення змісту цієї норми вбачається можливість подання (надання) документів та інших матеріалів під час судового провадження, складовою частиною якого є і підготовче провадження. Більше того, ч. 2 ст. 317 КПК України передбачає можливість учасників судового провадження ознайомитися з матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) уже в стадії підготовчого провадження після призначення справи до судового розгляду, а також обов'язок головуючого забезпечити можливість такого ознайомлення, якщо учасники судового провадження заявлять про це клопотання. На практиці ж реалізація цього права учасників судового провадження є досить проблематичною. Так, неодноразово судді відмовляли у задоволенні клопотань адвокатів-захисників про надання можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження після призначення справи до судового розгляду, посилаючись саме на те, що таких матеріалів у них немає, оскільки ч. 4 ст. 291 КПК України забороняє їх надання до початку судового розгляду.

На думку В. О. Попелюшка, наведені приписи означають ніщо інше, як обов'язок прокурора надати суду вказані матеріали на етапі підготовчого провадження, щоб головуючий міг, щонайменше, після призначення судового розгляду забезпечити учасникам судового провадження, у першу чергу обвинуваченому, якщо він заявить про це клопотання, право на ознайомлення з кримінальною справою, тобто забезпечити реалізацію його права (ч. 2 ст. 317 КПК України) як одного з обов'язкових елементів засади забезпечення обвинуваченому права на захист (ч. 1 ст. 20 КПК України) та, одночасно, права обвинуваченого «мати достатньо часу і можливостей для підготовки до свого захисту» як європейського стандарту права на справедливий судовий розгляд (п. «b» ч. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод) [7, с. 4].

Таким чином, можемо констатувати, що положення, передбачені ч. 4 ст. 291 та ст. 317 КПК України, за своїм змістом прямо суперечать одне одному. Для того, щоб визначити оптимальний момент подання сторонами та іншими учасниками кримінального провадження доказів суду, на нашу думку, слід проаналізувати сутність і завдання стадії підготовчого провадження.

Підготовче провадження, як і його «історичний попередник» – попередній розгляд справи суддею – є проміжною стадією між досудовим слідством та судовим розглядом кримінальної справи. Щодо досудового слідства вона є перевірочно-контрольною, а щодо стадії судового розгляду – розпорядчо-підготовчою [8, с. 19]. Якщо проаналізувати зміст ст. ст. 314-315 КПК України, необхідно погодитися з О. В. Єні і Л. Г. Матієк, які вважають, що завдання цієї стадії зумовлені вирішенням двох важливих блоків питань: перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду; підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні [9, с. 288].

Логічно постає питання – чи може суд у підготовчому провадженні вирішити ці питання без дослідження матеріалів досудового розслідування, які перебувають у розпорядженні сторони обвинувачення, та матеріалів, які вдалося зібрати стороні захисту та іншим учасникам кримінального провадження?

З усіх можливих рішень суду у підготовчому судовому засіданні, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України, лише ухвалення рішення про повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору не потребує дослідження будь-яких доказів. Воно може бути прийняте виключно за результатами аналізу змісту самого обвинувального акту чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у тому випадку, якщо вони не відповідають вимогам КПК України.

Ухвалення інших рішень потребує в тій чи іншій мірі дослідження матеріалів досудового розслідування. Так, рішення про відмову в затвердженні угоди може бути ухвалене судом, якщо відсутні фактичні підстави для визнання винуватості особи. А як суд може визначити, чи є фактичні підстави для визнання обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, якщо, принаймні, не ознайомиться з матеріалами досудового розслідування? Прийняття відповідного рішення, базуючись лише на інформації, викладеній в обвинувальному акті і угоді про визнання винуватості, не підтвердженій відповідними доказами, без сумніву є хибною практикою. Аналогічно під час розгляду клопотання прокурора про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності суд не може не з'ясувати доведеності факту вчинення особою відповідного злочину тієї чи іншої тяжкості та інших обставин-підстав і умов для такого звільнення, що немислимо без всебічного, повного і неупередженого з'ясування усіх обставин такого кримінального провадження [3, с. 46-47].

Якщо ж судом не встановлені обставини для прийняття вказаних вище рішень, він призначає судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. При цьому, суд вирішує питання, пов'язані з підготовкою до судового розгляду, а саме: визначення дати та місця проведення судового розгляду; з'ясування, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; з'ясування питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; розгляд клопотань учасників судового провадження (про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту та витребування певних речей чи документів); вчинення інших дій, необхідних для підготовки до судового розгляду (ч. 2 ст. 315 КПК України). Вирішення цих питань також потребує дослідження фактичних даних, які міститься як в матеріалах досудового розслідування, так і в речах і документах, зібраних стороною захисту та іншими учасниками кримінального провадження. Особливо слід наголосити на тому, що учасники судового провадження під час підготовчого судового засідання мають право заявити клопотання про обрання, зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі й запобіжного захо-ду, обраного щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд повинен керуватися загальними правилами, передбаченими розділом 2 КПК України, у тому числі й щодо необхідності доведення підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, викладених у клопотанні.

Кожне судове рішення, у тому числі й те, що прийняте в стадії підготов-чого судового провадження, повинно відповідати вимогам законності, обґрунтованості і вмотивованості. При цьому, обґрунтованим може вважатися тільки те рішення, яке ухвалене судом на підставі всебічно, повно і об'єктивно з'ясованих обставин, що підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом за своїм внутрішнім переконанням (ч. 1 ст. 94, ч. 3 ст. 370 КПК України). Без дослідження необхідних доказів обґрунтованість прийнятих судових рішень залишається під сумнівом.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи розгляд означеної проблеми, доходимо висновку, що подання доказових матеріалів сторонами та іншими учасниками кримінального провадження в стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції є можливим, а інколи – й необхідним. З огляду на це вважаємо за доцільне внести до КПК України деякі зміни та доповнення, зокрема:

1) останній абзац ч. 4 ст. 291 КПК України викласти у такій редакції: «Подання до суду інших матеріалів досудового розслідування до початку судового провадження забороняється»;

2) доповнити п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК України новим абзацом такого змісту: «приєднання до матеріалів кримінального провадження поданих матеріалів досудового розслідування, речей і документів»;

3) доповнити статтю 315 КПК України новою частиною 4 такого змісту: «4. Під час підготовчого судового засідання сторони та інші учасники кримінального провадження мають право подати суду матеріали досудового розслідування, речі і документи, які мають значення для обґрунтування рішень, передбачених частиною третьою статті 314 цього Кодексу».

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. – Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 664 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Попелюшко В. О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження / В. О. Попелюшко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 44-49.

4. Карабут Л. В. Щодо формування доказів під час досудової кримінальної процесуальної діяльності за новим КПК / Л. В. Карабут // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 1 (5). – С. 1-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12klvznk.pdf.
5. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / Відп. ред. В. С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.
6. Ухвала Барського районного суду Вінницької області від 14 листопада 2013 року (справа № 125/2690/13-к) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htt-p://reyestr.court.gov.ua/Review/34642260.
7. Попелюшко В. Подання суду доказів за новим КПК України / В. Попелюшко // Юридичний вісник України. – № 14 (927). – 6-12 квітня 2013 р. – С. 4.
8. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи: [навчальний посібник] / В. О. Попелюшко. – К.: Кондор, 2006. – 234 с.
9. Єні О. В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О. В. Єні, Л. Г. Матієк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 286-289.

Крушинский С.А.
Хмельницкий университет управления и права

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НА СТАДИИ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СУДЕ ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу проблемных вопросов, связанных с представлением доказательств на стадии подготовительного производства в суде первой инстанции. Автор одобряет положение, согласно которому запрещается представление суду материалов досудебного расследования до начала судебного производства. Анализируются сущность и задачи стадии подготовительного производства. Автором обоснована необходимость законодательного урегулирования возможности представления доказательств на стадии подготовительного производства в суде первой инстанции. По результатам исследования предложены изменения в УПК Украины.
Ключевые слова: доказательства, представление доказательств, подго-товительное производство, суд первой инстанции, материалы уголовного производства.

Krushynskyi S.A.
Khmelnitsky University of Management and Law

PROBLEMS OF PROOFS REPRESENTATION IN THE PRE-PROCEEDINGS BEFORE THE COURT OF FIRST INSTANCE

Summary
The article is devoted to the analysis of the problematic questions related to the representation of proofs in the pre-proceedings before the court of first instance. The author approves the condition under which representation of pre-trial investigation materials to the court is prohibited. The nature and purpose of the pre-proceedings are analyzes. The need for legal regulation of the possibility of proofs representation in the pre-proceedings before the court of first instance is substantiated by the author. Changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine are proposed as a result of research.
Keywords: proofs, representation of proofs, pre-proceedings, court of first instance, materials of criminal proceedings.

УДК 340.11+343.98

РАЗВИТИЕ ДОКТРИНЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ И ПРОЦЕДУРНОЙ РАБОТЫ С ОБЪЕКТИВНЫМИ И СУБЪЕКТИВНЫМИ ИСТОЧНИКАМИ АНТИДЕЛИКТНЫХ СВЕДЕНИЙ

Ланцедова Ю.А.
Национальный авиационный университет

Изложена новая доктрина процедуры работы с источниками антиделиктных сведений. Раскрыта сущность и перечень элементов привлечения личностных источников антиделиктных сведений. Показаны сущность и перечень элементов собирания трассосубстанций. Изложена сущность получения антиделиктных сведений. Раскрыта сущность оценки антиделиктных сведений. Показаны сущность и перечень элементов использования антиделиктных сведений.
Ключевые слова: привлечение личностных источников антиделиктных сведений, собирание трассосубстанций, получение, оценка и использование антиделиктных сведений.

Постановка проблемы. Статья 66 «Собирание и представление доказательств» УПК Украины 1960 г. и статья 93 «Собирание доказательств» УПК Украины 2012 г. отражают состояние дел в процессуальной и криминалистической науки с определением сущности и последовательности работы с источниками доказательств на основе достаточно алогичного термина «собирание доказательств». Фактически собирают не доказательства, а их объективные источники (вещественные доказательства, документы), в то время как личностные (субъективные) источники доказательств вовлекаются в антикриминальное судопроизводство. Только после этого от объективных и субъективных источников получают сведения, которые лишь при наличии у них неразрывной совокупности базисных юридических свойств – значимости, законности, допустимости, доброкачественности, могут быть признаны в качестве доказательств, подвергнуты обобщающей оценке и использованы в антикриминальном или ином виде антиделиктного доказывания.

Анализ последних исследований и публикаций. Учитывая изложенный низкий уровень научного и законодательного решения указанной проблемы, автор в рамках диссертационного и иного фундаментального исследования разработала новую доктрину сущности, последовательности и иных закономерностей междисциплинарной (криминалистической, ордистической, процедурной) работы с объективными и субъективными источниками антикриминальных сведений [1, с. 190-191; 2, с. 68-73 и др.], последняя вторая вариация которой еще нуждается в научной апробации.,

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. В настоящее время предстоит широкая научная апробация данной доктрины в целях инициирования корректной и плодотворной научной дискуссии, которая призвана привести к разработке общепринятого окончательного варианта решения проблемы с определением сущности, последовательности и иных закономерностей междисциплинарной процедуры работы с объективными и субъективными источниками антиделиктных сведений первоначально в антикриминальном судопроизводстве и на этой основе в каждом из иных видов судопроизводства.

Постановка задачи. Решение изложенных задач, а также дальнейшая научная апробация авторской второй вариации доктрины процедуры работы с источниками антиделиктных сведений и является целью этой публикации.

Изложение основного материала. Разработанная автором **вторая вариация доктрины сущности, последовательности и иных закономерностей междисциплинарной (ордистической, криминалистической, процессуальной, парапроцессуальной) процедуры работы с объективными и субъективными источниками антиделиктных сведений** выглядит следующим образом:

1. **Выяснение сущности, последовательности и иных закономерностей работы** с объективными и субъективными источниками антиделиктных сведений.

2. **Взаимосвязанное версирование** [выдвижение (построение), анализ, динамическое развитие и проверка версий], **планирование и организация** этой работы с указанными источниками.

3. **Установление объективных и субъективных источников антиделиктных сведений**:

3.1. **Привлечение личностных источников антиделиктных сведений**:

3.1.1. Поиск (предположительное установление среди лиц, тех из них, которые могут стать личностным источником в контексте преодоления конкретного правонарушения).

3.1.2. Выявление: 3.1.2.1. Констатация аутентичности (установление наличия у предполагаемого личностного источника его трех базисных юридических свойств – антиделиктной значимости, вменяемости и сознательности лица). 3.1.2.2. Индивидуализация (установление анкетных данных личностного источника).

3.1.3. Розыск (установление места нахождения личностного источника с известными анкетными данными).

3.1.4. Встреча (любое практическое действие антиделиктолога или личностного источника, которое может обеспечить в процессе общения или негласного контакта с личностным источником получение от него антиделиктных сведений: добровольная явка личностного источника, его привод, негласный контроль средств связи личностного источника и др.).

3.2. **Собирание параличностных источников антиделиктных сведений – субъективных документов**:

3.2.1. Поиск (предположительное установление среди существующего разнообразия документов того из них, который может стать параличностным источником – субъективным документом, в контексте преодоления конкретного правонарушения).

3.2.2. Выявление: 3.2.2.1. Констатация аутентичности (установление таких признаков документа, по которым можно сделать вывод о наличии собственно субъективного документа и какого именно его вида: письмодокумента: рукописного, машинопис-

ного, типографского; образодокумента: в виде чего именно, схемы, рисунка, художественного изображения, скульптуры, чеканки и пр.; фотодокумента в виде, к примеру, фотографии рукописного текста и пр.). 3.2.2.2. Индивидуализация (установление тех признаков субъективного документа, по которым его можно будет распознать среди многообразия иных субъективных документов, в том числе того же вида и сущности, когда отсутствие достаточного количества такого рода признаков понуждает антиделиктолога прибегнуть к искусственной индивидуализации субъективного документа посредством его упаковки в присутствии понятых и, при наличии, иных участников де-факто процессуального действия).

3.2.3. Розыск (установление места нахождения субъективного документа с известными индивидуальными признаками).

3.2.4. Принятие (фактический переход субъективного документа посредством его выемки из владения физического или юридического лица к антиделиктологу).

3.2.5. Закрепление (применение таких физических и иных средств, которые должны полностью исключить или хотя бы предельно возможно минимизировать дальнейшую порчу или иное неконтролируемое и нежелательное изменение субъективного документа).

3.2.6. Изъятие (применение таких технических средств и манипуляций с субъективным документом, которые позволяют его перенести во владение антиделиктолога, в том числе в упаковке).

3.2.7. Упаковка (применение таких технических средств и методов, которые позволяют в присутствии понятых и, при наличии, иных участников де-факто процессуального действия искусственно индивидуализировать субъективный документ, исключить неконтролируемое проникновение к нему иных лиц, исключить или максимально минимизировать порчу и иное нежелательное и неконтролируемое изменение этого документа).

3.2.8. Хранение (применение таких технических средств и создание таких условий, которые должны исключить или максимально минимизировать порчу и неконтролируемое и нежелательное изменение субъективного документа).

3.2.9. Транспортировка (применение таких технических средств, которые позволяют безопасно и контролируемо перемещать субъективный документ из одного места в иное).

3.3. **Собирание объективных источников антиделиктных сведений**:

3.3.1. **Собирание трассосубстанций**:

3.3.1.1. Поиск (предположительное установление среди существующего разнообразия материальных объектов, тех из них, которые являются трассой и/или субстанцией и могут стать источником сведений, значимых для эффективного и/или рационального и/либо качественного преодоления конкретного правонарушения).

3.3.1.2. Выявление: 3.3.1.2.1. Констатация аутентичности (установление таких признаков материального объекта, по которым можно сделать вывод о наличии субстанции или трассы, в последнем случае – какой именно трассы: отпечатка, диагностического отображения, ситуационного отображения). 3.3.1.2.2. Индивидуализация (установление тех признаков внешнего строения трассосубстанции, по которым ее можно будет распознать среди иных трасс и/или субстанций, когда отсутствие достаточного количества такого рода признаков понуждает антиделиктолога прибегнуть к искусственной индивидуализации трассосубстанции посредством ее упаковки в присутствии понятых и, при наличии, иных участников де-факто процессуального действия).

3.3.1.2.3. Розыск (установление места нахождения трассы и/или субстанции с известными индивидуальными признаками).

3.3.1.2.4. Принятие (фактический переход трассы и/или субстанции посредством ее выемки из владения физического или юридического лица к антиделиктологу).

3.3.1.2.5. Закрепление (применение таких физических и иных средств, которые должны полностью исключить или хотя бы предельно возможно минимизировать дальнейшую порчу либо иное неконтролируемое и нежелательное изменение трассы и/или субстанции).

3.3.1.2.6. Изъятие (применение таких технических средств и манипуляций с трассой и/или субстанцией, которые позволяют ее перенести на любой иной носитель, в т. ч. в упаковку).

3.3.1.2.7. Упаковка (применение таких технических средств и методов, которые позволяют в присутствии понятых и, при наличии, иных участников де-факто процессуального действия искусственно индивидуализировать трассу и/или субстанцию, исключить неконтролируемое проникновение к ней иных лиц, исключить или максимально минимизировать порчу и иное нежелательное и неконтролируемое ее изменение).

3.3.1.2.8. Хранение (применение таких технических средств и создание таких условий, которые должны исключить или максимально минимизировать порчу и неконтролируемое и нежелательное изменение трассы и/или субстанции).

3.3.1.2.9. Транспортировка (применение таких технических средств, которые позволяют безопасно и контролируемо перемещать трассу и/или субстанцию из одного места в иное).

3.3.1.2.10. Получение образцов трассы и/или субстанции для сравнительного его личного либо экспертного исследования.

3.3.2. **Собирание объективных документов** (осуществляется аналогично собиранию субъективных документов).

3.4. **Собирание смешанных источников антиделиктных сведений** (осуществляется с соблюдением процедур собирания соответствующих видов источников антиделиктных сведений – субъективных документов и/или объективных документов и/либо смешанных документов и/или трассосубстанций).

4. **Получение антиделиктных сведений о факте** (внешнем или внутреннем проявлении признаков или свойств человека и его деяния либо события или явления, а также определенного антиделиктного источника: трассы: отпечатка, диагностического отображения, ситуационного отображения; субстанции; объективного документа; субъективного документа, смешанного документа) в целом либо об его отдельной стороне проведением отдельных де-факто процессуальных или парапроцессуальных действий либо ордистических мероприятий или их комбинации:

4.1. **От личностного источника посредством**: 4.1.1. Непосредственного общения с ним. 4.1.2. Показаний иных личностных источников. 4.1.3. Контроля средств коммуникации личностного источника, за исключением случаев изучения субъективных и смешанных документов. 4.1.4. Оценки психофизиологических реакций личностного источника в процессе непосредственного общения с ним и/или наблюдения за ним и пр.

4.2. **От трассы и/или субстанции посредством** ее личного или экспертного исследования, в том числе и субъективного, объективного либо смешанного документа как носителя трассы и/или субстанции и/либо собственно документа как субстанции.

4.3. **От субъективного документа** посредством его экспертного или личного изучения, в том числе и в процессе контроля различного рода средств коммуникации личностного источника.

4.4. **От объективного документа** посредством его личного или экспертного изучения.

5. **Оценка антиделиктных сведений** (определение через аналитическую деятельность или проведением при необходимости де-факто процессуальных или де-юре процессуальных либо де-факто парапроцессуальных или де-юре парапроцессуальных действий либо де-факто ордистических мероприятий или де-юре ордистических мероприятий либо комбинации этих действий и/или мероприятий значимости, законности, допустимости и доброкачественности такого рода сведений, их согласованности и достаточности в совокупности с другими сведениями для принятия определенного решения в контексте противодействия конкретному правонарушению).

6. **Использование антиделиктных сведений**: 6.1. Выбор доказательственных фактов, т. е. обстоятельств, подлежащих доказыванию в контексте принятия промежуточного или окончательного процессуального либо иного решения. 6.2. Группирование доказательств и других видов антиделиктных сведений в контексте обоснования определенного промежуточного или окончательного процессуального либо иного решения. 6.3. Оперирование антиделиктными сведениями при обосновании или опровержении обстоятельств базисного, специального или частного предмета доказывания в том или ином виде судопроизводства и выделенных доказательственных фактов как цепочки тезисов данного доказывания. 6.4. Принятие промежуточного, окончательного процессуального, иного антиделиктного решения в том или ином виде судопроизводства.

7. **Документирование** версирования, планирования, организации и обстоятельств установления объективных и субъективных (личностных, паралличностных) источников, процедуры получения от них антиделиктных сведений, их представления, оценки и использования в антиделиктном доказывании в том или ином виде судопроизводства.

С изложенной доктриной тесно связана и **новая доктрина непрерывной цепочки процессуального документирования работы с личностными и вещественными источниками доказательств**, развитие которой состоит в реализации следующих частных концепций :

1. **Допуск до внесения в Единый реестр досудебных расследований сведений о реальном или вероятном готовящемся, длящемся либо совершенном макроправонарушении** всех видов обследования (осмотра, личного исследования), а с санкции прокурора – любых иных де-факто процессуальных действий, преследующих цель получить достаточную и согласованную совокупность доказательств наличия или отсутствия в деянии (событии, явлении) признаков макроправонарушения либо обстоятельств, исключающих производство по антикриминальному делу.

2. **Увязка процедуры упаковки трассосубстанций и процессуального документирования работы с этими источниками вне упаковки** детальным протоколированием состояния упаковки до ее нарушения, всех действий в отношении трассосубстанции, состояния упаковки вначале и на момент производства новой упаковки, которая должна исключать неконтролируемое проникновение к трассосубстанции.

3. **Особенности работы с недвижимыми, громоздкими и быстро портящимися трассосубстанциями**. Выступают их физическое и иное моделирование, иное изготовление на их основе производных трассосубстанций; изъятие и упаковка громоздких трассосубстанций может осуществляться также и перемещением их в определенное помещение, опечатываемое в присутствии понятых и других участников де-факто процессуального действия, и выполняющее роль своеобразной упаковки такого рода трассосубстанций.

4. **Легализация результатов негласных мероприятий**, когда существующий такой порядок предусмотрен гл. 20 «Следственные (розыскные) действия» и гл. 21 «Негласные следственные (розыскные) действия» УПК Украины 2012 г., одновременно регламентирующих, по сути, и процессуальные действия, и ордистические мероприятия. Данный порядок не только грубо игнорирует возможность лишь специализированного вузовского овладения результатами многовекового опыта (накопленных теоретических знаний) и практических навыков (проведения каждого из названных достаточно разных направлений преодоления макроправонарушений), которыми практически не может обладать один специалист – следователь (а непрофессиональное проведение ордистических мероприятий и опасно для здоровья, жизни антиделиктолога, иных участников!!!), а фактически презентует собой второй после экспертизы случай нарушения принципа непосредственности антикриминального судопроизводства. Более того, данный порядок легализации результатов проведения негласных мероприятий имеет значительно меньший, в сравнении с экспертизой, объем процессуальных гарантий получения доказательств, а также защиты правового статуса социосубъектов в данном судопроизводстве, в первую очередь, правового статуса преследуемого и потерпевшего. В силу этого предлагается новая доктрина легализации результатов проведения негласных мероприятий посредством поэтапной кодификации ведомственно разрозненного законодательства о ведении ордистической деятельности, когда сначала предлагается разработать и принять согласованное с заинтересованными сторонами Положение об ордистической деятельности, а затем закон и уже после этого отечественного (международного) Кодекса ордистического судопроизводства. Этот кодекс должен содержать Общую и Особенную часть и столько разделов, сколько имеется допусков по работе с секретными документами: «для служебного пользования», «секретно», «совершенно секретно», «особой важности», с изложением исчерпывающего перечня ордистических мероприятий соответствующего уровня секретности, оснований, субъектов и детального порядка их проведения.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Предложенная вариация доктрины сущности, последовательности и иных закономерностей междисциплинарной (криминалистической, ордистической, процедурной) работы с объективными и субъективными источниками антиделиктных сведений может стать основой для разработки общепринятого варианта решения данной проблемы первоначально в антикриминальном судопроизводстве, а впоследствии и в конституционном, административном, дисциплинарном, де-факто имущественно-договорном, де-юре имущественно-договорном, исправительно-трудовом и исполнительном судопроизводстве.

Список литературы:
1. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними і речовими джерелами доказів у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Юлія Олександрівна Ланцедова; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с.
2. Кириченко А. А. Около двухсот лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад / А. А. Кириченко, Ю. А. Ланцедова и др. /57 543 слова // Четвертый Пермский межд. конгресс ученых-юристов. Международн. науч.-практ. конференция, 18.10.2013 г., Пермский нац. исслед. ун-т РФ [Электронный ресурс] – Режим доступа: permcongress. com/content/Гипердоклад.doc

Ланцедова Ю.О.
Національний авіаційний університет

РОЗВИТОК ДОКТРИНИ КРИМНАЛІСТИЧНОЇ І ПРОЦЕДУРНОЇ РОБОТИ З ОБ'ЄКТИВНИМИ ТА СУБ'ЄКТИВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ АНТИДЕЛІКТНИХ ВІДОМОСТЕЙ

Анотація
Викладена нова доктрина процедури роботи з джерелами антиделіктних відомостей. Розкрито сутність і перелік елементів залучення особистісних джерел антиделіктних відомостей. Показані сутність і перелік елементів збирання трасосубстанцій. Викладена сутність отримання антиделіктних відомостей. Розкрито сутність оцінки антиделіктних відомостей. Показані сутність і перелік елементів використання антиделіктних відомостей.
Ключові слова: залучення особистісних джерел антиделіктних відомостей,; збирання трасосубстанцій, отримання, оцінка та використання антиделіктних відомостей.

Lantsedova J.O.
National Aviation University

THE DEVELOPMENT OF DOCTRINE CRIMINALISTICAL AND PROCEDURAL WORK WITH OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SOURCES OF ANTYDELICTUAL INFORMATION

Summary
Outlined the new doctrine of procedural work with sources of antidelictual information. Show the essence and elements for attracting the sources of antidelictual personal information. Considered the essence and the elements for collecting tracesubstances. Described the essence receiving of antidelictual information. Disclosed the essence for evaluation of antidelictual information. Show essence and the elements for use of antidelictual information.
Keywords: involvement the personal sources of antidelictual information, collection of tracesubstances, receipt, evaluation and use of antidelictual information.

УДК 343.131.8

АКТИВНІСТЬ СУДУ У ДОКАЗУВАННІ (СТАДІЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ)

Литвин О.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню проблеми активності суду у доказуванні у стадії судового розгляду. Проаналізовано доктринальні підходи щодо необхідності активності суду та концепції такої активності. Доведено, що принцип змагальності не виключає певну активність суду при встановленні обставин кримінального правопорушення. Відмічено, що на певну активність суду у встановленні обставин кримінального правопорушення указують і деякі положення КПК. Зроблено висновок, що активність суду щодо встановлення обставин кримінального провадження може мати місце лише за браком активності сторін та неможливістю для суду постановити обґрунтований та справедливий вирок.
Ключові слова: суд, доказування, змагальність, активність суду, сторони.

Постановка проблеми. Новий КПК поставив перед дослідниками ряд завдань, пов'язаних із переосмисленнях сталих концепцій, що стосуються фундаментальних проблем кримінального провадження, у тому числі і проблем у царині доказування. Це стосується і питань визначення ролі у доказуванні такого його суб'єкта кримінального провадження, як суд, враховуючи значення збирання, перевірки та оцінки доказів при здійсненні судом правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі суду та сторін у доказуванні в стадії судового розгляду досліджуватися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як О.В. Авілов, Н.Р. Бобечко, В.В. Вапнярчук, Ю.М. Грошевий, І.В. Зверєв, Т.М. Карабанова, О.І. Коровайко, М.С. Коровіна, В.А. Коротич, О.О. Кочеткова, М.П. Кузнецов, Т.В. Лукашкіна, П.А. Лупінська, А.О. Ляш, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, О.В. Піюк, М.А. Погорецький, Н.С. Соколовська, С. М. Стахівський, М.І. Шевчук, М.Є. Шумило та ін., однак ця проблема набула нового наукового імпульсу у зв'язку з відсутністю у тексті КПК вказівки на суд як на суб'єкт доказування. Однак, незважаючи на те, що КПК прямо не указує на суд як на суб'єкта доказування, аналіз ряду повноважень суду дозволяє зробити висновок, що він, безумовно, ним залишається.

Метою статті є визначення необхідності та меж активності суду у доказуванні в стадії судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Проблему активності суду у доказуванні слід розглядати, як мінімум, у двох площинах: 1) активність суду у встановленні обставин кримінального провадження; 2) активність суду у збиранні та перевірці доказів. Активність суду у встановленні обставин кримінального провадження, зокрема, у контексті її необхідності, відрізняється від того, чи надана сторонами достатня сукупність доказів, на основі яких можна встановити обставини кримінального провадженні у тій ступені, щоб суд зміг вирішити питання, передбачені ст. 368 КПК, тобто постановити обґрунтований та справедливий вирок. Якщо наявна повнота доказової бази, то активність суду може мати місце лише у аспекті перевірки наданих сторонами доказів (тому у літературі пропонується виходити із того, що «стосовно суду вимога всебічності та повноти дослідження доказів обмежується обов'язком всебічно дослідити, проаналізувати та повно оцінити всі докази, надані у судовому засіданні сторонами» [1, с. 170], і визнається необхідність активності суду у цьому контексті [2, с. 56]), її межі визначаються лише межами судового розгляду та повноваженнями суду, визначеними КПК.

З іншого боку, за наявності прогалин у доказовій базі, виникає питання про можливість суду впливати на їх восповнення. Власне, у відповіді саме на це питання і полягає сенс дискусії про активність або пасивність суду у доказуванні в стадії судового розгляду у контексті принципу змагальності. Відповідно, від вирішення цього питання і залежить розгляд активності суду у контексті ініціативної діяльності щодо збирання доказів (у аспекті самостійного елементу процесу доказування, оскільки активність суду у аспекті збирання доказів як елементу їх перевірки не може бути піддана сумнівам).

Із цієї проблеми можна виокремити два полярні підходи. Один із них відображає активну роль суду у доказуванні, яка вченими загалом пов'язується із необхідністю встановлення об'єктивної істини [3, с. 80], забезпеченням самостійності та незалежності суду [3, с. 81], постановленням правосудного вироку [4, с. 8], відповідальністю суду за прийняте рішення [5].

Протилежний підхід пов'язаний із запереченням активності суду у доказуванні [6, с. 172; 7, с. 264-265] (хоча і є пропозиції, що елементи обмеженої активності допускаються [8]). Сумарно аргументи противників активності суду при встановленні фактичних обставин можна викласти наступним чином: суперечність активності суду його ролі неупередженого арбітра; втрата судом об'єктивності; не відповідність активності суду принципу змагальності; вияв прихильності суду до однієї із сторін; підміна діяльністю суду діяльності сторін, заперечення необхідності встановлення судом об'єктивної істини.

Вважаємо, що принцип змагальності не виключає певну активність суду при встановленні обставин кримінального правопорушення, збиранні та перевірці доказів. Це обумовено тим, що для прийняття будь-якого правозастосовчого рішення необхідним є встановлення фактичних обставин кримінального провадження, що у кримінальному провадженні здійснюється шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів, і при цьому саме правильне встановлення фактичних обставин є передумовою прийняття законного та обґрунтованого рішення [9, с. 32].

По-друге, за повної пасивності суду є неможливою правильна оцінка доказів за внутрішнім переконанням, оскільки внутрішнє переконання ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Слід повністю підтримати В.Т. Нора у тому, що не дивлячись на те, що збирання доказів у кримінальному провадженні покладається на його сторони, а не на суд (ст. 93 КПК), суд зобов'язаний (цей обов'язок випливає зі статей 321 та 370 КПК) забезпечити з'ясування всіх обставин криміналь-

ного провадження всебічно, повно і неупереджено не лише перевіркою поданих сторонами доказів та їх джерел шляхом їх зіставлення, але й одержанням інших доказів, які підтверджують або спростовують докази, що перевіряються, як за клопотанням сторін, так і за власною ініціативою [10, с. 360].

По-третє, пасивність суду несумісна із концептом справедливого правосуддя. Складовою принципу справедливості є необхідність встановлення істини при вирішенні конкретних юридичних справ [11]. Тому повністю обґрунтованим є твердження, що «вирок є «справедливим» за сутністю правової держави, якщо норми матеріального права і процесуального права були застосовані правильно, а до цього відноситься і істинне встановлення наявності умов для застосування цих норм» [12, с. 85]. По-четверте, пасивність суду несумісна із публічно-правовим обов'язком суду постановити обґрунтоване та справедливе рішення, оскільки інтереси сторін завжди є суб'єктивними, а публічно-правовий обов'язок суду полягає у досягненні такого завдання кримінального провадження, як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Для обґрунтування такої точки зору звернемося до законодавства деяких зарубіжних країн. Так, ст. 310 КПК Франції передбачає, що головуючий суду асизів на власний розсуді незалежно від думки інших членів суду або журі «вправі вжити всіх необхідних заходів з метою встановлення істини (ст. 310 КПК)» [13, с. 353]. § 244 (2) КПК ФРН передбачає, що для виявлення істини суд повинен по офіційній ініціативі розповсюдити дослідження доказів на усі факти та засоби доказування, які мають значення для прийняття рішення [14, с. 266], тобто на суд покладено обов'язок встановити істину. Активна роль суду у доказуванні характерна для кримінального провадження Австрії, Данії, Бельгії, Ліхтенштейну.

У США пасивність суду у збиранні доказів розуміється як один з основних та необхідних елементів змагальності [15, с. 109], однак Федеральними правилами доказування США закріплено повноваження суду із збирання доказів. Так, правило 614 (а) передбачає: суд може на свій розсуд або за пропозицією сторони викликати свідка, і всі сторони в такому випадку наділяються правом перехресного допиту такого свідка, правило 614 (b) – суд може допитати свідка, як викликаного ним самим, так і стороною. Правило 706 (а) регламентує, що суд може призначити будь-яких експертів, на призначення яких погодилися сторони, а також призначити експертів за своїм вибором. Більше того, правило 611 (а) передбачає, що суд повинен здійснювати розумний контроль над способом і порядком допиту свідків і поданням доказів, з тим, щоб (1) зробити допит і подання ефективними для встановлення істини, (2) уникнути непотрібної витрати часу і (3) захистити свідка від роздратування і неналежних утруднень [16].

Якщо звернутися до тлумачення принципу змагальності Європейським судом з прав людини, то можна зробити висновок, що він не аналізує засаду змагальності судового процесу через призму «активної» чи «пасивної» ролі суду, тобто він не аналізує, чи суд самостійно збирає докази у справі за власною ініціативою, чи вирішує справу лише на підставі наданих йому сторонами доказів [17, с. 45].

Таким чином, не можна стверджувати про тенденцію визначення пасивності суду у доказуванні, оскільки і законодавство зарубіжних країн, і практика Європейського суду з прав людини диференційовано підходять до вирішення цього питання.

На певну активність суду у встановленні обставин кримінального правопорушення указують і деякі положення КПК: у відповідності до ст. 321 КПК, головуючий у судовому засіданні спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. Крім того, деякі судово-слідчі дії можуть бути проведені у тому числі і за ініціативи суду, наприклад: допит експерта у суді (ч. 1 ст. 356); дослідження документів (ст. 358); огляд на місці (ст. 361); експертиза у порядку ч. 2 ст. 332 КПК; повторний допит свідка (ч. 13 ст. 352); одночасний допит (ч. 14 ст. 352).

КПК передбачені і судово-слідчі дії, ініціатива для проведення яких прямо не визначена, що дозволяє стверджувати, що їх може ініціювати і суд: допит потерпілого (ст. 253); пред'явлення для впізнання (ст. 355); дослідження речових доказів (ст. 357); дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359). Ініціатива щодо таких дій, як допит обвинуваченого та допит свідка також прямо не передбачена, однак допит обвинуваченого є обов'язковим у силу вимог закону (ч. 4 ст. 349 КПК), а допит свідка ініціюється сторонами або потерпілим. Хоча ч. 1 ст. 134 і передбачає, що суд під час судового провадження має право за власною ініціативою здійснити судовий виклик певної особи, норми КПК щодо допитів у судовому засіданні фактично цю норму взагалі не враховують.

Крім того, суд включає питання до ухвали про доручення проведення експертизи (ч. 3 ст. 332 КПК); суд має право ставити під час допиту обвинуваченого (ст. 351), свідків (ст. 352), потерпілого (ст. 353), експерта (ст. 356) запитання.

Таким чином, положення КПК вже указують на певну активність суду у доказуванні, однак чітко не визначають її межі. У літературі немає єдності щодо питання про межі активності суду навіть серед тих вчених, хто є прибічником її у доказуванні. Так, необхідність активності суду пов'язується із необхідністю перевірки доказів [2, с. 56]. Поширеною є і концепція восповнюючої активності суду у доказуванні: так, указується, що принцип змагальності не виключає необхідності всебічного, повного та об'єктивного дослідження усіх обставин справи у ході судового слідства з метою встановлення об'єктивної істини. Суд вправі (але не зобов'язаний) дослідити будь-які докази за власною ініціативою з метою встановлення об'єктивної істини у справі [19]. З іншого боку, виділяється субсидіарна егалітарна концепція активності суду – для усунення реальної нерівності процесуальних можливостей сторін [20, с. 261].

Деякі вчені пропонують активне дослідження судом доказів для правильного вирішення питань, що підлягають вирішенню у вироку [21, с. 55]. Однак ці пропозиції є достатньо загальними; враховуючи, що у вироку підлягають вирішенню такі питання, як: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення, то активність при вирішенні питання про подію кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого, є заповненням прогалин досудового розслідування. Тому логічною є конкретизація Ю.М. Грошевого, що суд вправі, з огляду на публічно-правовий

обов'язок, з власної ініціативи збирати докази, зокрема, у випадку, «якщо це треба для достовірного формування знання з питань, що підлягають вирішенню у вироку, причому ці правомочності мають реалізуватися в межах дослідження доказів, наданих сторонами» [22, с. 344-345].

Аналіз положень КПК України показує певний дисонанс між вимогами КПК щодо: (1) спрямування судового розгляду на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження та оцінкою доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження; (2) вимогою закону про обґрунтованість рішення, яким є таке, що ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК та (3) характеристикою неповноти судового розгляду, якщо залишилися недослідженими обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Про яке забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, всебічне і повне дослідження може йти мова, якщо суд у більшості випадків обмежений ініціативою сторін? При цьому суд залишається відповідальним за вирішення питань, передбачених ст. 368 КПК, однак у межах обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду, тобто тих, що подані сторонами та зібрані судом, а, враховуючи обмежені повноваження суду із збирання доказів, можна стверджувати – зібрані судом з метою перевірки належності, допустимості, достовірності доказів, поданих сторонами (за деякими винятками).

Висновки і пропозиції. При вирішенні питання про дії суду за наявності прогалин у доказовій базі важливим є забезпечення балансу публічного та приватного інтересу, зокрема, у контексті реалізації завдань кримінального провадження: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, і одночасного недопущення порушення принципу презумпції невинуватості, права обвинуваченого на захист, недопущення обвинувального ухилу суду, а також забезпечення відновлення порушених прав та законних інтересів потерпілого від кримінального правопорушення. При цьому слід враховувати і те, що у змагальному судочинстві пріоритет у доведенні фактичних обставин кримінального провадження надається сторонам, активність яких і повинна бути руховою силою доказування у судовому розгляді [23, с. 293]. Тобто активність суду у контексті його ініціативної діяльності щодо встановлення обставин кримінального провадження та, як наслідок – збирання нових доказів, може мати місце лише за браком активності сторін та неможливістю для суду постановити обґрунтований та справедливий вирок із урахуванням усіх обставин, що відносяться до предмету доказування.

Список літератури:

1. Бурмагин С.В. Роль и правовое положение суда в современном российском уголовном процессе : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Бурмагин Сергей Викторович. – Владимир, 2009. – Т. 1. – 263 с.
2. Карабанова Т.Н. Роль суда в доказывании в уголовном процессе Российской Федерации // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2007. – № 1. – С. 52-57.
3. Гринюк В. О. Незалежність судді у кримінальному процесі України: Монографія / В.О. Гринюк. – К.: Видавнича група «Наш продукт», 2012. – 202 с.
4. Андрющенко Т.И. Суд как субъект доказывания в уголовном процессе: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т.И. Андрущенко. – Ростов-на-Дону, 2012. – 25 с.
5. Галоганов Е.А. Проблемы реализации принципа состязательности в уголовном судопроизводстве Российской Федерации : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е.А. Галоганов. – М., 2008. – 30 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1278667
6. Карякин Е. А. Теоретические и практические проблемы формирования истины по уголовному делу в суде первой инстанции / Е. А. Карякин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 296 с.
7. Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – 720 с.
8. Шестакова С.Д. Проблемы состязательности в российском уголовном процессе : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09. / Шестакова София Дмитриевна. – Спб., 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kalinovsky-k.narod.ru/b/shest/shest_3_3.htm
9. Лукашкина Т.В. Доказывание как этап правоприменительного процесса // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за випуск Ю. П. Аленін. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 30-36.
10. Нор В. Всебічність, повнота й неупередженість встановлення обставин кримінального правопорушення: доктринальні підходи і нормативне регулювання за новим КПК України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIX звітної науково-практичної конференції. 7-8 лютого 2013 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 358-360.
11. Аширова Л.М. Проблемы реализации принципа справедливости в уголовном процессе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 /Л.М. Аширова. – Уфа, 2006. – 26 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1291322
12. Штукенберг К. Исследование материальной истины в уголовном процессе / К. Штукенберг // Государство и право.– 2014. – № 5. – С. 78-86.
13. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / Гуценко К.Ф., Головко Л.В. Филимонов Б.А. – М. : Зерцало-М, 2001. – 470 с.
14. Головненков П.В. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Stafprozessordnung (StPO) [Электронный ресурс] : научно-практический комментарий и перевод текста закона / Павел Головненков, Наталья Спица ; со вступ. ст. Уве Хелльманна. – Potsdam : Universitdtsverlag Potsdam, 2012. – 404 с. // Режим доступа: http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2012/6177/pdf/sdrs02.pdf
15. Плашевская А.А. Собирание судом доказательств при рассмотрении дела по первой инстанции в уголовном процессе России: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Плашевская Анастасия Анатольевна. – Томск, 2006. – 241 с.

16. Federal Rules of Evidence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.cornell.edu/rules/fre/overview.html
17. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О.А. Банчук, Р.О. Куйбіда. – К. : Леста, 2005. – 116 с.
18. Лупинская П. Доказательства и доказывание в новом уголовном процессе П. Лупинская // Российская юстиция. 2002. № 7. С. 5–7.
19. Гочияев М.К. Судебное следствие как объективная основа законного и обоснованного приговора : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.К. Гочияев. – Краснодар,
20. 2006. – 24 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1326874
21. Мірошниченко Т.М. Проблеми реалізації нормативного змісту принципів кримінального судочинства у ході доказування / Т.М. Мірошниченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4. – С. 256-261.
22. Коровайко О.І. Суд як суб'єкт доказування у стадії судового розгляду / О.І. Коровайко // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 55. – С. 49-57.
23. Грошевой Ю.М. Роль суду в змагальному кримінальному процесі / Ю.М. Грошевой // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 337-345.
24. Шевчук М.І. Межі активності суду: теоретичний і практичний аспект // М.І. Шевчук // Право і суспільство. – 2014. – № 1-2. – С. 291-297.

Литвин А.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

АКТИВНОСТЬ СУДА В ДОКАЗЫВАНИИ (СТАДИЯ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА)

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблемы активности суда в доказывании в стадии судебного разбирательства. Проанализированы доктринальные подходы к необходимости активности суда и концепции такой активности. Доказано, что принцип состязательности не исключает определенную активность суда при установлении обстоятельств уголовного правонарушения. Отмечено, что на определенную активность суда в установлении обстоятельств уголовного преступления указывают и некоторые положения УПК. Сделан вывод, что активность суда по установлению обстоятельств уголовного производства может иметь место лишь при недостатке активности сторон и невозможности для суда вынести обоснованный и справедливый приговор.
Ключевые слова: суд, доказывание, состязательность, активность суда, стороны.

Lytvyn O.V.
National University «Odessa Law Academy»

ACTIVITY OF COURT EVIDENCE (TRIAL OF A CASE)

Summary
The article is devoted to the research of activity of the court in proving in the court. Doctrinal approaches of necessity of the activity of the court and concepts of such activity are analyzed. It is proved that the adversarial principle does not exclude the activity of the court in establishing circumstances of criminal offense. The author notes that some provisions of the CPC indicate the activity of the court in establishing circumstances of criminal offense. The activity of the court in establishing circumstances of criminal offense is possible if: the activity of parties of criminal proceedings is restricted and the court cannot enact the reasoned, equitable decision.
Keywords: court, evidence, adversary, activity of the court, parties.

УДК 349.3

ДО ПРОБЛЕМИ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ФАКТУ ПЕРЕБУВАННЯ НА УТРИМАННІ В СУДОВОМУ ПОРЯДКУ

Матвієнко Є.П.
Юридичний інститут
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті розкриваються умови необхідні для підтвердження факту перебування непрацездатних членів сім'ї на його утриманні. Цей факт може бути встановлений судом у разі відсутності документа про його підтвердження, виданого відповідними органами. На основі аналізу судової практики визначені основні проблемні питання, а саме труднощі щодо розуміння того, хто є непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника. Також зроблений висновок, що суди не завжди враховують чи тягне за собою встановлення факту перебування на утриманні правові наслідки.
Ключові слова: пенсія у зв'язку з втратою годувальника, непрацездатний член сім'ї, факт утримання, основне джерело засобів до існування, постійна матеріальна допомога.

Постановка проблеми. Серед усіх соціальних прав, які визнані та закріплені як в національних, так у міжнародно-правових актах, право на соціальний захист є одним з найважливіших для нормального існування людей, оскільки так чи інакше кожна особа протягом свого життя потребує допомоги з боку держави для задоволення її потреб.

Соціальний захист торкається всієї соціальної сфери держави, що включає право на соціальне забезпечення, гарантії охорони праці, освіти, здоров'я тощо. Але пенсійне забезпечення є основною складовою частиною системи соціального забезпечення населення. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. В свою чергу, пенсія у зв'язку з втратою годувальника є одним з видів матеріального забезпечення непрацездатних громадян, які належать до найбільш соціально незахищених категорій населення України. Серед них діти, інваліди, пенсіонери, які у більшості випадків, втрачають зі смертю годувальника засоби до існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням пенсійного забезпечення непрацездатних членів сім'ї у зв'язку з втратою годувальника були присвячені наукові праці таких вчених, як В.М. Андріїва, Н.Б. Болотіної, Т.В. Кравчук, М.М. Папієва, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, с. М. Сивак, І.М. Сироти, Б.І. Сташківа, Б.С. Стичинського, Н.М. Хуторян, І.С. Ярошенко. Проте на сьогоднішній день питання щодо підтвердження факту перебування на утриманні в годувальника для призначення даного виду пенсійного забезпечення ще не знайшло належного відображення в існуючих наукових працях.

Відповідно **метою статті** є визначення, на основі аналізу норм чинного пенсійного законодавства, проблемних питань реалізації права громадян на пенсію у зв'язку з втратою годувальника у солідарній системі України, а саме підтвердження факту перебування на утриманні в померлого годувальника в судовому порядку.

Виклад основного матеріалу. Право громадян на пенсію у випадку втрати працездатності, досягнення пенсійного віку, а також втрати годувальника закріплено у статті 46 Конституції України. Воно гарантується створеною в нашій країні державною системою соціального забезпечення, яка складається з трьох рівнів системи пенсійного забезпечення [4].

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника – це щомісячна грошова виплата з Пенсійного фонду України, яка призначається у разі смерті особи непрацездатним членам сім'ї, які знаходились на його утриманні.

Головною відмінною рисою даного різновиду пенсії від усіх інших є те, що пенсійне забезпечення членів сім'ї померлого носить похідний характер від права на пенсію померлого годувальника та залежить від тривалості його суспільно корисної діяльності. Сутність пенсії у зв'язку з втратою годувальника полягає в утриманні суспільством непрацездатних осіб, які пов'язані з померлим родинними або шлюбно-сімейними відносинами й перебували на його утриманні [7, с. 224].

Отже, цей вид пенсії призначається у випадку втрати годувальника. Під терміном «втрата годувальника» чинне пенсійне законодавство розуміє настання одного з трьох юридичних фактів: смерть годувальника, визнання його безвісти відсутнім або оголошення померлим у встановленому законом порядку. Факт смерті громадян підтверджується свідоцтвом, яке видається органом реєстрації актів громадського стану. Безвісна відсутність – це встановлений у судовому порядку на підставі необхідних перевірених даних факт тривалої відсутності особи за місцем її проживання. Відповідно до п.1 ст.43 Цивільного кодексу України особа може бути визнана безвісти відсутньою, якщо протягом року у місці її постійного проживання немає відомостей про її місце перебування [11].

Законодавство усіх країн щодо соціального забезпечення осіб у зв'язку із втратою годувальника передбачає наявність такої умови як утримання померлим годувальником непрацездатних членів своєї сім'ї. Така умова встановлена і українським законодавством. Для реалізації права на пенсійне забезпечення слід довести факт утримання померлим годувальником членів сім'ї.

Варто зазначити, що ані Сімейний кодекс України, ані будь-який інший нормативно-правовий акт не містить визначення поняття «утримання», проте зміст цього поняття може бути з'ясований шляхом комплексного аналізу норм права, що встановлюють ті випадки, в яких надання утримання є обов'язком тієї чи іншої особи, а також визначають характер правовідносин, що виникають у зв'язку з наданням утримання, порядок надання утримання, способи захисту права на одержання утримання та правові наслідки ненадання утримання [13, с. 151].

Згідно з нормами Сімейного кодексу України, утриманням є вид правовідносин, у межах яких одна фізична особа зобов'язана надавати іншій матеріальну підтримку в грошовій (як правило) або в натуральній формі у випадках та за дотри-

мання умов, визначених законом або договором про надання утримання, а інша фізична особа має право вимагати від першої фізичної особи виконання обов'язку щодо надання утримання [8].

При вирішенні питання про встановлення факту утримання М.Л. Захаров, наприклад, пропонує визначити, який характер носила допомога годувальника (постійний чи одноразовий) та який був її обсяг у порівнянні з іншими доходами даної особи. При цьому, на його думку, необхідно враховувати рівень доходів кожного члена сім'ї та сім'ї в цілому, а також середній дохід кожного члена сім'ї [3, с. 66].

В свою чергу, на думку О.Г. Азарової, потреба грошового доходу непрацездатних задовольняється шляхом надання пенсій та допомог, які компенсують втрачений або доповнюють наявний грошовий дохід – оплату праці. На її думку, втрата доходу може бути реальною, коли людина раніше працювала та отримувала заробітну плату; і потенційною, коли особа могла б працювати і отримувати дохід, якби не стала непрацездатною. Втрачені доходи, у свою чергу, поділяються на дохід самого індивіда та дохід особи, на утриманні якого він знаходився або міг знаходитися (годувальника) [1, с. 113].

Як вже зазначалось, у законодавстві немає визначення поняття «утримання», разом з тим, у частині 3 статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» перелічені умови, за яких особи можуть вважатися членами сім'ї, що були на утриманні померлого годувальника. Аналізуючи положення вищезазначеної статті, можна виокремити два види утримання: повне утримання та отримання допомоги, яка була постійним та основним джерелом засобів до існування [10, с. 185].

Повне утримання означає відсутність у члена сім'ї інших джерел доходів, окрім допомоги померлого. Якщо, крім допомоги, що надавалася померлим, особа мала інші джерела доходів, то слід встановити, чи була допомога годувальника постійним і основним джерелом засобів до існування [5]. Матеріальна допомога відповідно до чинного законодавства повинна мати постійний характер. Це означає, що допомога, яка надавалася деколи, несистематично або одноразово, до уваги під час встановлення факту утриманства не береться. Вона мала бути основним джерелом доходів серед інших можливих засобів до існування.

Основне значення допомоги слід з'ясовувати шляхом порівняння розміру допомоги з боку померлого та інших доходів. Вирішення питання залежить від співвідношення розмірів допомоги та інших одержуваних доходів. Утримання може полягати у систематичній грошовій допомозі у вигляді грошових переказів, продуктових чи речових посилок тощо. Ні отримання непрацездатною особою пенсії, ні її окреме проживання від спадкодавця не можуть бути перешкодою для визнання факту перебування на утриманні [5].

Цікавим також є той факт, що спільне проживання утриманця разом із померлим годувальником не є обов'язковою умовою для підтвердження факту утримання. Якщо особа, що звернулась за призначенням пенсії у зв'язку з втратою годувальника проживав з померлим годувальником окремо, наприклад, у різних квартирах або містах, адже під час спільного проживання утриманство може й не мати місця. У такому випадку питання перебування на утриманні має вирішуватись на загальних підставах, тобто в залежності від того, чи була матеріальна допомога померлого годувальника постійним та основним джерелом засобів до існування цього члена сім'ї.

Для призначення даного виду пенсійного забезпечення не обов'язково, щоб утримання мало місце в останні періоди життя годувальника, не має значення за загальним правилом і тривалість перебування на утриманні. Час втрати такого джерела не має значення, це може мати місце як за життя годувальника, так і після його смерті. Наприклад, вважається, що непрацездатні батьки не мають засобів до існування, якщо вони не отримують своєї пенсії, а діти не можуть надавати їм достатню матеріальну допомогу [9, с. 127].

Слід зазначити, що діти вважаються утриманцями кожного з батьків незалежно від розміру їх заробітку чи іншого доходу. Навіть діти непрацюючої матері, яка займається домашнім господарством, також визнаються її утриманцями. Утриманцем вважається і дитина, яка народилась після смерті батька, але не пізніше 10 місяців [2].

У пенсійному законодавстві, на відміну, наприклад, від спадкового права, в якому встановлюється мінімальна тривалість утриманства (не менш ніж рік до смерті померлого), жодних термінів і строків утриманства не встановлюється. Також не має значення, у які періоди життя годувальника надавалася допомога: чи це відбувалося безпосередньо перед смертю годувальника, чи протягом тривалого часу чи ні [10, с. 185-186].

Для встановлення факту утримання необхідно до органів Пенсійного фонду надати відповідну довідку. За документ, що засвідчує факт перебування на утриманні непрацездатних членів сім'ї, приймають довідки житлово – експлуатаційних або інших організацій з місця проживання (реєстрації) або довідки органів місцевого самоврядування про перебування на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від нього допомоги, що була постійним і основним джерелом засобів до існування, або про спільне проживання з годувальником на час його смерті. Якщо такі документи неможливо надати, факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюють у судовому порядку [6].

В позовній заяві про становлення факту, що має юридичне значення, вказується мета встановлення юридичного факту, оскільки вона дає можливість зробити висновок, чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він правові наслідки. В заяві необхідно також вказати причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт, та вказати докази його існування. З урахуванням зазначеної в заяві мети, суд визначає коло осіб, які можуть бути залучені до участі у справі [12].

Разом з тим, аналіз судової практики свідчить про те, що, розглядаючи справи цієї категорії, суди досить часто не враховують те, що факт перебування на утриманні не завжди тягне певні правові наслідки. Тобто суд приймаючи до розгляду позовну заяву робить помилковий висновок чи дійсно цей факт є юридичним і чи тягне він правові наслідки.

Так, наприклад, у справі за заявою К. Л., заінтересована особа – управління Пенсійного фонду України у м. Вугледарі Донецької області, про встановлення факту перебування на утриманні заявниця посилалася на те, що з 1987 р. перебувала у шлюбі з К. Г., 1951 р. н. До його смерті, тобто до 2 квітня 2004 р., вона перебувала на його утриманні. Встановлення цього факту їй потрібно для призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника. Вугледарський міський суд Донецької області рішенням від 14 червня 2010 р. встановив факт перебування К. Л. на утриманні К. Г., померлого 2 квітня 2004 р. В установленому законом порядку це рішення не оскаржувалося [5].

Разом з тим, з матеріалів справи вбачається, що на момент смерті чоловіка заявниці, яка народилася у 1953 р., виповнилося лише 51 рік. Ні за станом здоров'я, ні за віком вона не є непрацездатною. Проте суд не з'ясував, чи породжує встановлення цього факту виникнення права на пенсію у зв'язку із втратою годувальника. На жаль такий випадок є неподинокий [5].

У судів виникають питання та труднощі, зокрема, щодо розуміння того, хто є непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника, та тлумачення ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [2].

Відповідно до частин 1, 2 ст. 36 вищезазначеного Закону пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності у годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у ч. 2 ст. 32 цього Закону, – незалежно від тривалості страхового стажу. До того ж дітям пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на його утриманні. Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування.

Отже, непрацездатними членами сім'ї вважаються:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону;

2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один із батьків або брат чи сестра, дід чи баба померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) восьми років [2].

Із наведених норм Закону випливає, що право на отримання пенсії у зв'язку із втратою годувальника мають особи, які на день його смерті були непрацездатними. Усі правила цього Закону, що стосуються сімей померлих, відповідно, поширюються (оскільки інше не обумовлено) і на сім'ї безвісно відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку [5].

На практиці суди по-різному тлумачать зазначені норми Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що призводить до неоднакового розгляду справ про встановлення фактів перебування на утриманні.

Висновки. Отже, особа, яка має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, може звернутися за призначенням пенсії у будь-який час після смерті годувальника або визнання його безвісно відсутнім без обмеження будь-яким строком. В свою чергу, члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Утримання може полягати у систематичній допомозі, яка може полягати у продуктових чи речових наборах, наданні грошових коштів тощо. Як бачимо, ні одержання непрацездатним членом сім'ї іншого доходу, ні її окреме проживання від померлого годувальника не можуть бути перешкодою для визнання факту перебування на його утриманні.

Для ухвалення позитивного рішення у справі за заявами щодо встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні суд першої інстанції має встановити, чи може особа, яка звернулася до суду, мати відповідні правові наслідки та чи правильно зазначена заінтересована особа в справі. На превеликий жаль, як показує практика, суди першої інстанції не завжди дотримуються таких положень. Тому, в першу чергу, необхідно провести реформування судової гілки влади, а, по-друге, узагальнити судову практики справ щодо встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні та знайти єдиний підхід до тлумачення статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Список літератури:

1. Азарова Е.Г. Личность и социальное обеспечение в СССР (правовое исследование) / Е.Г. Азарова, А.Е. Козлов. – М.: «Наука», 1983. – 190 с.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49-51. – Ст.376.
3. Захаров М.Л. Пенсии рабочим и служащим / М.Л. Захаров. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Профиздат, 1985. – 240 с.
4. Конституція України – Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Лист Верховного Суду України від 01.01.2012 «Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html.
6. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3383.
7. Прилипко С.М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник / С.М. Прилипко, І. С. Ярошенко – Харків. – 2009. – 434 с
8. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст.135.
9. Сирота И.М. Все о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины: Науч.-практ. коммент. и сб. нормат. актов / И.М. Сирота. – Харьков: Одиссей, 2009. – 816 с.
10. Хуторян Н.М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: монографія / Н.М. Хуторян, М.М. Шумило, М.П. Стадник та ін. – К.: Ін Юре, 2012. – 540 с.
11. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст.356.
12. Чорнооченко С.І. Цивільний процес: навчальний посібник / С.І. Чорноооченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1151040954634/pravo/vstanovlennya_faktiv_mayut_yuridichne_znachennya_256-259_tspk.
13. Шевчук П.І. Застосування судами цивільного і цивільно-процесуального законодавства / П.І. Шевчук. – К.: Ін Юре, 2002. – 225 с.

Матвиенко Е.П.
Юридический институт
Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаныка

К ПРОБЛЕМЕ ПОДТВЕРЖДЕНИЯ ФАКТА ПРЕБЫВАНИЯ НА ИЖДИВЕНИИ В СУДЕБНОМ ПОРЯДКЕ

Аннотация
В статье раскрываются условия необходимые для подтверждения факта пребывания неработоспособных членов семи на его иждивении. Этот факт может быть установлен судом в случае отсутствия документа о его подтверждении, выданного соответствующими органами. На основе анализа судебной практики определены основные проблемные вопросы, а именно трудности относительно понимания того, кто является неработоспособными членами семьи умершего кормильца. Также сделан вывод, что суды не всегда учитывают тянет ли за собой установление факта пребывания на иждивении правовые последствия.
Ключевые слова: пенсия в связи с потерей кормильца, неработоспособный член семьи, факт содержания, основной источник средств к существованию, постоянная материальная помощь.

Matviienko I.P.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

TO THE PROBLEM OF CONFIRMATION OF THE FACT OF STAY ON MAINTENANCE IN A JUDICIAL ORDER

Summary
In the article terms open up necessary for confirmation of fact stays of the disabled family members on his maintenance. This fact can be set a court in the case of absence of document about his confirmation, given out the proper organs. Basic problem questions are certain on the basis of analysis of judicial practice, namely difficulties are in relation to understanding of that, who is the disabled family of dying bread-winner members. Also done the conclusion, that courts not always take into account whether results in establishment of fact of stay on maintenance law consequences.
Keywords: pension in connection with the loss of bread-winner, disabled family member, fact of maintenance, basic source of facilities to existence, permanent financial help.

УДК 347.734.5: 351.72

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У СФЕРІ СТАБІЛІЗАЦІЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р.
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена висвітленню діяльності Національного банку України у сферу стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України. Проаналізовано пропозиції різних вчених щодо нормотворчої діяльності НБУ в період економічної нестабільності. Автор здійснює аналіз основних нормативно – правових актів НБУ, прийнятих для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, нормотворча діяльність, золотовалютні резерви, банківська система, економічна політика.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України висуває нові вимоги до Національного банку України, які полягають у необхідності захисту стабільності національної грошової одиниці не лише від об'єктивних економічних коливань, але і від впливу зовнішніх агресорів і внутрішніх політичних протистоянь. Для цього грошово-кредитна політика Національного банку України, як складова частина економічної політики країни, має забезпечити відповідне монетарне підґрунтя для стабільного соціально-економічного розвитку – цінову стабільність та низьку інфляцію у довгостроковому періоді.

Стан дослідження. Проблематика правового регулювання діяльності Національного банку України широко обговорюється у науковій літературі. Зокрема у працях О. Дзюблюка, В. Козюка, І. Лютого, В. Міщенко, А. Мороза, М. Савлука, А. Савченко, В. Стельмаха, С. Тігіпко, В. Ющенка, К. Цвайгерта, Дж. Гольда, Ф. Вуда, Ф. Канна, Г. Бермана, Дж. Фридланда, Р. Циммерманна, И. Шихата та ін.

Виклад основного матеріалу. Національний банк України, на сучасному етапі своєї діяльності, забезпечує стабільність національної грошової одиниці в надскладних економічних та політичних умовах.

Деякі події складно було спрогнозувати, наприклад, втрата Криму і війна на Донбасі. Наслідки цих подій проявляться пізніше, можливо, лише до кінця року. Ще одну групу ризиків складають популістські рішення парламенту. Україна, схоже, вступає в новий передвиборний період, коли небезпека економічно необгрунтованого та попросту шкідливого політичного піару особливо велика. Українські банки не застраховані від нових законодавчих ініціатив, які можуть значно погіршити їхній фінансовий стан. Зараз, наприклад, на слуху питання про можливу примусову конвертацію в гривню валютних кредитів. Позиція Національного банку України та Міністерства фінансів щодо цього була фактично проігнорована, фахівцям не дали часу на підготовку виваженого і продуманого проекту.

Високий рівень залежності країни від зовнішнього енергопостачання також породжує необхідність зниження ризику негативного впливу на економіку, пов'язаного із зростанням вартості ресурсів через диверсифікацію джерел постачання, впровадження енергозберігаючих технологій та пошуку альтернатив. Це вимагає прискорення темпів впровадження необхідних заходів, оскільки 60% у ціноутворенні України залежить від вартості енергоресурсів [1, с. 25].

На зміну валютних курсів певною мірою також впливають спекулятивні операції, пов'язані з реалізацією нестійкої валюти, які ще більше ослаблюють її. Економічна та політична ситуація в країні й перспективи її подальшого розвитку формують відношення світового та внутрішнього ринку до відповідної валюти, індикатором чого є еластичність попиту та поширення застосування валюти при міжнародних розрахунках. Таким чином спекуляція та паніка, як суб'єктивна реакція агентів ринку [2, с. 8], безпосередньо впливають на динаміку валютного курсу, що зумовлює необхідність запровадження режиму гнучкого курсоутворення в стабільних умовах.

Стримуючим фактором кризових явищ при гнучкому курсоутворенні є формування достатнього обсягу *золотовалютних резервів*, який надає можливість державного втручання у разі наявності негативних тенденцій зміни обмінного курсу гривні, а також є індикатором платоспроможності для зовнішніх позичальників. Так, за результатами проведених досліджень країни з більшим обсягом сформованих резервів зазнають значно меншого знецінення національної валюти, що пов'язано з коливанням курсу [3].

Основні засади грошово-кредитної політики на 2014 рік визначають завдання грошово-кредитної політики та показники діяльності Національного банку України (далі – Національний банк) у середньостроковій перспективі для забезпечення стабільності грошової одиниці України та досягнення цілей, визначених Законом України "Про Національний банк України», і враховують тенденції та прогноз розвитку економіки, бюджетної сфери та грошово-кредитного ринку.

Пріоритетною метою грошово-кредитної політики відповідно до законодавства України є досягнення та підтримка цінової стабільності в державі. Головним критерієм успішності проведення грошово-кредитної політики розглядається підтримання в середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін.

Економічні та політичні виклики, яких зазнала Україна на початку року, вимагають вжиття радикальних та нестандартних заходів у напрямі відновлення макроекономічної та фінансової стабільності в державі, а також проведення економічних і соціальних реформ.

Аналіз основних нормативно-правових актів прийнятих НБУ свідчить про застосування жорстких директивних засобів впливу з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Кризовий період вимагає використання жорстких обмежень, зокрема в сфері купівлі – продажу іноземної валюти.

Так 29 серпня 2014 року було прийнято постанову Правління НБУ № 540 «Про введення

додаткових механізмів для стабілізації грошово-кредитного та валютного ринків України», якою запроваджено наступні заходи щодо діяльності банків та фінансових установ: дозволити резидентам здійснювати погашення кредитів, позик (у тому числі фінансової допомоги) в іноземній валюті за договорами з нерезидентами, у тому числі в разі укладання додаткових угод до кредитних договорів, не раніше строку, передбаченого договорами; уповноважені банки здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти за гривні на міжбанківському валютному ринку України відповідно до нормативно-правового акта Національного банку України, що регулює порядок та умови торгівлі іноземною валютою. Фізичні особи-нерезиденти здійснюють такі перекази на підставі документів, що підтверджують джерела походження коштів; банки зобов'язані обмежити видачу готівкових коштів у національній валюті через каси та банкомати в межах до 150 000 гривень на добу на одного клієнта; уповноважені банки мають право достроково повертати вклади, залучені в іноземній валюті за всіма типами договорів, та достроково погашати ощадні (депозитні) сертифікати, номіновані в іноземній валюті, у національній валюті за курсом купівлі іноземної валюти уповноваженого банку на день проведення операції; уповноважені банки зобов'язані обмежити видачу (отримання) готівкових коштів в іноземній валюті з поточних та депозитних рахунків клієнтів через каси та банкомати в межах до 15 000 гривень на добу на одного клієнта в еквіваленті за офіційним курсом Національного банку України; видача готівкових коштів у межах України за електронними платіжними засобами, що емітовані як резидентами, так і нерезидентами, здійснюється виключно в гривнях; іноземна валюта, переказана з-за кордону на користь фізичної особи – резидента і нерезидента для виплати готівкою без відкриття рахунку, виплачується одержувачу виключно в гривнях.

Постанова Правління НБУ № 515 «Про врегулювання ситуації на валютному ринку України» від 20 серпня 2014 передбачає що розрахунки за операціями з експорту та імпорту товарів, передбачені в статтях 1 та 2 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», здійснюються у строк, що не перевищує 90 календарних днів. А також встановлює вимогу щодо обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень в іноземній валюті із-за кордону на користь юридичних осіб, які не є уповноваженими банками, фізичних осіб-підприємців, іноземних представництв (крім офіційних представництв), на рахунки, відкриті в уповноважених банках для ведення спільної діяльності без створення юридичної особи, а також надходжень в іноземній валюті на рахунки резидентів, відкриті за межами України на підставі індивідуальних ліцензій Національного банку України.

Постановою Правління НБУ № 435 від 22 липня 2014 року затверджено Інструкцію щодо організації роботи банківської системи в надзвичайному режимі. Інструкція дозволяє під час надзвичайного режиму роботи за рішенням Керівника дозволяється вжиття заходів, спрямованих на запобігання загрозі життю і здоров'ю працівників Національного банку та збереження майна України без дотримання вимог нормативно-правових актів, технологічних інструкцій, описів операційних процесів, оплата рахунків. У разі запровадження надзвичайного режиму роботи банки та Національний банк мають за потреби забезпечити проведення операцій у святкові, вихідні дні та неробочий час. У разі захоплення приміщення банку озброєними особами та/або доступу сторонніх осіб до засобів захисту інформації та програмно-технологічних засобів проведення платежів учасник має терміново повідомити про це територіальне управління за місцем свого розташування або Центральну розрахункову палату. Територіальне управління, отримавши цю інформацію, негайно повідомляє Центральну розрахункову палату [4].

Постановою Правління НБУ № 578/ДСК Літер "В» від 17 вересня 2014 року затверджено Порядок банківського обслуговування мобільними підрозділами банку військових частин, суб'єктів господарювання, населення в разі запровадження надзвичайного режиму роботи [5].

Дії Національного банку в умовах відпливу коштів з банківських рахунків обумовлювалися насамперед необхідністю підтримки ліквідності банків на належному рівні з метою уникнення кризи неплатежів та забезпечення вчасного виконання зобов'язань банків перед вкладниками. З цією метою були розроблені додаткові спеціальні механізми підтримки ліквідності банків, що зазнали відпливу депозитів.

Крім цього, у цей період уживалися заходи щодо збільшення внутрішньої вартості гривні через інструменти процентної політики, а також запроваджувалися тимчасові стабілізаційні заходи адміністративного характеру в частині регулювання здійснення валютних операцій.

Також з метою стабілізації ситуації та створення надійних підвалин для забезпечення фінансової стабільності та відновлення економічного зростання Уряд і Національний банк розробили програму стабілізаційних заходів, яка могла би бути підтримана коштами міжнародних фінансових організацій.

У короткостроковій перспективі на динаміку цінових процесів може мати суттєвий вплив очікуване вжиття Урядом жорстких заходів у напрямі нівелювання макроекономічних дисбалансів. Національний банк обмежено реагуватиме монетарними засобами та методами на цінові зміни, які зумовлюватимуться рішеннями у сфері адміністративно регульованих цін і тарифів, структурного реформування економіки та впливу зовнішніх шоків – економічних і політичних. У цьому разі враховуватиметься те, що структурні реформи та адміністративне регулювання цін і тарифів хоча і можуть зумовлювати коливання цін у короткостроковій перспективі, у середньостроковому періоді навпаки сприятимуть ціновій стабільності через усунення диспропорцій та покращення показників ефективності відповідних галузей економіки.

На думку автора у міру стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку та набуття стійкого характеру процесами відновлення депозитної бази банків Національний банк відмовлятиметься від застосування тимчасових механізмів та переходитиме до стандартних процедур монетарного регулювання.

У міру досягнення основної цілі грошово-кредитної політики підтримуватиметься діяльність Уряду щодо відновлення економічного зростання. Така робота концентруватиметься насамперед у площині створення умов для активізації кредитної підтримки банками реального сектору економіки та зниження процентних ставок. Зокрема, залежно від стану грошово-кредитного ринку розглядатиметься питання щодо надання відповідних монетарних стимулів через використання засобів і

методів грошово-кредитної політики. Активізації кредитної діяльності банків також сприятимуть заходи, спрямовані на підтримку стабільності банківської системи, а саме: удосконалення законодавства України в частині покращення корпоративного управління та систем управління ризиками в банках; подальше посилення захисту прав кредиторів та сприяння зменшенню обсягів проблемних активів банків; підвищення рівня капіталізації банків.

На думку автора ефективна реалізація завдань з створення системних передумов для забезпечення стабільності грошової одиниці в довгостроковій перспективі передбачає активну співпрацю та координацію дій Національного банку з усіма гілками влади. Це стосується, зокрема, питань підтримки макроекономічної стабільності, захисту прав вкладників й інших кредиторів, створення сприятливого інвестиційного клімату тощо. Відповідна робота передбачає активну роль Національного банку під час підготовки загальнодержавних прогнозних і програмних документів, проектів законів і нормативно-правових актів, а також участі в практичній реалізації відповідних заходів.

Також необхідно вживати заходи в напрямі посилення довіри населення до політики Національного банку та підвищення рівня її підтримки суспільством. З цією метою Національний банк має вдосконалювати систему комунікацій із громадськістю. З використанням усіх наявних каналів інформування відбуватиметься роз'яснення цілей грошово-кредитної політики та заходів щодо їх досягнення і формування на ринку позитивних очікувань. Також продовжуватиметься робота з підвищення рівня фінансової грамотності населення. У міру поступового підвищення інформованості громадян з питань функціонування фінансових ринків акцент робитиметься на популяризації новітніх фінансових інструментів інвестування та безготівкових розрахунків. Це сприятиме розвитку внутрішнього фінансового ринку та в перспективі – зменшенню залежності економіки України від зовнішніх джерел фінансових ресурсів.

Не можна не врахувати й політичні фактори, особливо в умовах сьогодення, що викликає необхідність забезпечення політичної стабільності, злагодженості та прогнозованості дій уряду з питань напрямів розвитку країни та впровадження необхідних для цього заходів. У нинішній ситуації, яка склалася в країні, зокрема постійна зміна уряду, виборчі процеси, невизначеність і, як наслідок, неможливість спрогнозувати подальші кроки щодо напрямів та пріоритетів розвитку, інвестори обережно ставляться до національного ринку, що проявляється у відсутності значних капіталовкладень навіть за привабливої ринкової кон'юнктури. За таких умов стабілізація політичної ситуації набуває особового значення.

Висновки. Отже, основні напрямами діяльності Національного банку України повинні бути спрямовані на

– забезпечення низького та передбачуваного рівня інфляції протягом тривалого періоду з урахуванням потреб товаровиробників;

– забезпечення відповідності прогнозованого рівня інфляційних очікувань та його фактичних результатів;

– поліпшення структури експорту та імпорту, стабільна динамік зростання чистого експорту;

– розширення міжнародних зв'язків і ринків збуту;

– підвищення рівня продуктивності праці;

– зниження рівня доларизації через укріплення довіри суб'єктів господарювання та населення до національної валюти;

– утримання відносно низького рівня дефіциту бюджету;

– зниження обсягу зовнішньої заборгованості;

– нарощення інвестицій в основний капітал;

– забезпечення зростання рівня доходів населення.

Подальшим кроком має бути проведення ефективних економічних реформ, успішність яких пов'язана з відповідністю темпів економічного розвитку та нововведень податково-бюджетної сфери із змінами валютно-курсової політики, результатами яких має бути становлення конкурентоспроможних вітчизняних підприємств у різних галузях економіки, забезпечення покращення макроекономічних показників, сприяння мінімізації валютних ризиків. Сталого розвитку повинні набути фінансові ринки, для застосування непрямих інструментів впливу на рівень відсоткових ставок Національним банком.

Список літератури:

1. Геєць В.М. Економічна динаміка та монетарна політика/ В.М. Геєць: [матеріали міжнародної науково-практичної конференції] на тему «Стратегія монетарної політики – проблеми вибору та застосування» (25–26.04.2002 р.). – С. 25–51.
2. Шаров О. Деякі уроки валютної кризи/ О. Шаров // Вісник НБУ. – 2012. – № 1. – С. 8–10.
3. Авдокушин Е. Выбор параметров паритетного курса и золотовалютних Резервов/ Е. Авдокушин // Вопросы экономики. – 2004. – № 11. – [Електронний ресурс] Режим доступу до журналу: http://www.vopreco.ru/rus/archive.files/n11_2004.html#an4.
4. «Про затвердження Інструкції щодо організації роботи банківської системи в надзвичайному режимі» [Постанова Правління Національного банку України] від 22 липня 2014 року № 435 Дебет-Кредит (Галицькі контракти) від 11.08.2014 2014 р., № 32, с. 43.
5. Про затвердження Порядку банківського обслуговування мобільними підрозділами банку військових частин, суб'єктів господарювання, населення в разі запровадження надзвичайного режиму роботи» [Постанова Правління Національного банку України] від 17 вересня 2014 року № 578/ДСК Літер "В".

Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р.
Тернопольский национальный экономический университет

ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ В СФЕРЕ СТАБИЛИЗАЦИИ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОГО РИНКА УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена освещению деятельности Национального банка Украины в отрасле стабилизации денежно – кредитного и валютного рынков Украины. Проанализированы предложения различных ученых по нормотворческой деятельности НБУ в период экономической нестабильности. Автор проводит анализ основных нормативно-правовых актов НБУ, принятых для стабилизации денежно-кредитного и валютного рынков Украины.
Ключевые слова: денежно-кредитная политика, нормотворческая деятельность, золотовалютные резервы, банковская система, экономическая политика.

Mentuh N.F., Shevchuk O.R.
Ternopil National Economic University

FINANCIAL AND LEGAL BASES OF THE UKRAINIAN NATIONAL BANK ACTIVITY IN THE STABILISATION OF THE UKRAINIAN MONEY AND CREDIT MARKETS

Summary
The article is devoted to Financial and legal bases of the Ukrainian national bank activity in the stabilisation of the Ukrainian money and credit markets and foreign exchange market. The scientist offers various scholars on rulemaking NBU in period of economic instability. The author analyzes the basic normative-legal acts adopted by the NBU to stabilize the monetary-credit and foreign exchange markets of Ukraine.
Keywords: monetary policy, standard-setting activities, reserves, banking, economic policy.

УДК 343.35

МІСЦЕ НОРМИ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ У МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ЗЛОЧИНАМ

Михайленко Д.Г.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджується фактична правова природа норми про незаконне збагачення, яка діє в Україні (ст. 368-2 КК України), у контексті багаторубіжної моделі кримінально-правової протидії корупції. Доводиться, що зазначена норма виконує функцію елементів двох рубежів кримінально-правової протидії корупції – основного та завершального. Встановлюється, що на рівні елементу основного рубежу кримінально-правової протидії корупції норма про незаконне збагачення, передбачаючи резервну підставу кримінальної відповідальності щодо інших корупційних злочинів публічного сектору, закріплює злочин змішаного типу, оскільки останній може бути як двостороннім, так і одностороннім.
Ключові слова: корупція, теорія корупційних злочинів, багаторубіжна модель, незаконне збагачення, односторонні злочини, двосторонні злочини.

Інституційна безпека держави як складова національної безпеки прямо залежить від стану функціонування управлінських та пов'язаних із ними структур як публічного, так і приватного сектору. Невиконання владними інституціями своїх функцій на протязі тривалого часу не тільки унеможливлює сталий розвиток суспільства, а й призводить до системних деформацій, породжує злочинність кризового типу. Крім того, соціально-політичні процеси, які розпочалися в Україні у кінці 2013 року, багато у чому зумовлені накопиченим відчуттям недієвості управлінських структур, їх корумпованістю. Високий же рівень латентності корупційних злочинів істотно ускладнює функціонування існуючого механізму кримінально-правового регулювання. Так, за деякими оцінками у Росії, що виходячи із близькості кримінальних практик та оцінок міжнародних організацій справедливо і для України, питома вага врахованої корупції в структурі реальної корупційної злочинності коливається у межах 1-5% [1, с. 106].

Національною антикорупційною стратегією на 2011-2015 роки [2] визнана необхідність приведення антикорупційної політики України у відповідність із міжнародними стандартами у сфері запобігання і протидії корупції та впровадження в Україні найкращих практик іноземних держав у сфері запобігання і протидії корупції. Водночас очевидно, що на сьогодні цей процес не завершився і національна антикорупційна система об'єктивно не може ефективно виконувати свою основну функцію. Застосовуваним корупціонерами заходам конспірації, зусиллям, спрямованим на приховування своєї злочинної діяльності необхідно протиставити нові підходи до конструювання кримінально-правових заборон. Тут на думку деяких вчених, завдання полягає у виявленні ознак, які б неспростовно свідчили про корумпованість чиновника, про ступінь зради ним інтересів служби, що характерно для злочинної поведінки [3]. Також слушно зазначається, що традиційний підхід, при якому корупціонера притягають до кримінальної відповідальності переважно за окремі факти одержання службовою особою неправомірної вигоди (раніше – хабара), а не через наявність незаконних доходів, повинен поступово відійти у минуле [4, с. 166]. У тому числі зазначене зумовлює необхідність нових правових інструментів, які б не ґрунтувалися, як раніше, на уявленні, що корупція є нетиповою девіантною поведінкою суб'єктів. Звичні механізми кримінально-правової протидії корупційним злочинам довгий час зводилися і зводяться нині до наявності одного рубежу – встановлення заборони конкретних корупційних діянь, що є суспільно небезпечними. Розгалужена диференціація підстав кримінальної відповідальності за корупційні злочини, яка була здійснена в Україні, принципово не змінила сам інститут корупційних злочинів, який, як видається, знаходиться ще в моделі, виробленій за років СРСР з врахуванням існуючих у ті часи інституцій управління та обсягів корупції. Реалії корупційних відносин сьогодення, інституціоналізація корупції в Україні [5] вже давно потребують принципово нових рішень, у тому числі і в площині кримінального права. Як видається, нова модель кримінально-правової протидії корупції повинна будуватися за принципом «багаторубіжності», коли кримінально-правові заборони будуть реалізовуватися не тільки щодо конкретних корупційних діянь (основний рубіж), а й щодо поведінки, яка ще не є корупційним діянням, але формує визначений корупційний ризик, наявність якого вже є суспільно небезпечним (попередній рубіж), а також щодо подальших об'єктивних виявів вчинених у минулому актів корупції, які залишилися латентними (завершальний рубіж). Схожою із означеною є модель ешелонування кримінально-правової протидії корупції, яка окреслена лише у загальних рисах у літературі [6] і відрізняється від зазначеної вище змістом рубежів.

Конструювання багаторубіжної моделі кримінально-правової протидії корупції передбачає послідовну розробку окремих її складових, зокрема, такого інструменту, як кримінальна відповідальність за незаконне збагачення як елементу завершального рубежу, що демонструє **актуальність цього дослідження**.

Законодавець, передбачаючи кримінальну відповідальність за означене діяння (ст. 368-2 КК), у диспозиції цієї статті не розкрив об'єктивних і суб'єктивних ознак цього злочину та не врахував, що КК містить кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за аналогічні суспільно небезпечні діяння [7, с. 3; 8]. У зв'язку із цим, стаття про незаконне збагачення в структурі КК України виявилася досить незрозумілою як за змістом, так і за призначенням, що потребує вирішення із застосуванням наукової методології. Розробкою кримінального-правових проблем незаконного збагачення займалися такі вчені як Гізімчук С.В., Дудоров О.О., Борков В.М., Киричко В.М., Кочеров М.В., Кубальський В.Н., Тютюгін В.І. та інші. Роботи цих вчених наблизили до розуміння складу незаконного збагачення за КК України, описували можливі шляхи реалізації цього інструменту в правовій системі тощо. Разом із тим, на перших етапах дослідження

важливим є встановити фактичну правову природу норми про незаконне збагачення, яка діє в Україні (ст. 368-2 КК України), що є на даний час **невирішеною проблемою** та становить **мету цієї статті**.

Інтерпретація норми про незаконне збагачення за допомогою різних методологічних підходів, як показує вивчення літератури, дає різні результати щодо розуміння мети, функції та змісту ознак незаконного збагачення. Серед усіх пізнавальних підходів суті та змісту норми права найбільш достовірні результати може дати герменевтика. Використання такого її ресурсу як телеологічна інтерпретація у випадку виявлення істинного призначення норми КК України про незаконне збагачення, як видається, суттєво наближує до розуміння її місця в системі кримінально-правової протидії корупційним злочинам. Враховуючи, що специфічною особливістю герменевтичного методу є його діалоговий характер, досягнення розуміння передбачає діалог автора й інтерпретатора, а сама інтерпретація невіддільна від процедури емпатії, суть якої полягає в тому, що дослідник ставить себе на місце автора – творця досліджуваного об'єкта, вживається в об'єкт дослідження і таким чином намагається зрозуміти смисл, укладений у ньому [9, с. 106-107], необхідним є детальне дослідження причин, умов і ходу формування ст. 368-2 КК України.

Вперше стаття з назвою «незаконне збагачення» під номером 368-1 пропонувалася до КК України законопроектом № 2112 [10] з таким формулюванням основного складу злочину: «Отримання у власність службовою особою благ або оформлення передачі, надання таких благ її близьким родичам у значних розмірах, законність походження яких не підтверджена в установленому законом порядку (незаконне збагачення) ...». При цьому значний розмір визначався як такий, що перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі також – НМДГ). Не складно помітити, що наведена конструкція є близькою до ст. 20 Конвенції ООН проти корупції (далі також – Конвенція). Також важливо акцентувати, що згідно із пояснювальною запискою до цього законопроекту [11] одним із його основних завдань було приведення кримінального законодавства у відповідність до положень Конвенції.

Подальші видозміни проектованої норми про незаконне збагачення були пов'язані із роботою профільного комітету законодавчого органу. Так, 18.03.2009 року законопроект було розглянуто у цьому комітеті і враховано поправки депутатів [частково пропозицію Міщенка С.Г. (звертає на себе увагу, що загальна пропозиція зазначеного депутата про виключення цієї статті із законопроекту ґрунтувалася у тому числі на тому, що згідно ст. 20 Конвенції встановлення відповідальності за цей злочин є додатковим та факультативним кроком) і по суті у повній мірі поправку Буджерака О.О.] [12]. У зв'язку із цим у тексті законопроекту до 2-го читання ст.368-1 КК була викладена у такій редакції: «Одержання службовою особою неправомірної вигоди або передача нею такої вигоди близьким родичам (незаконне збагачення)...», що повністю вихолостило суть цього злочину і, враховуючи копіювання такого підходу в чинному КК України, навіть сьогодні перешкоджає справедливому засудженню корупціонерів.

У такому вигляді ст.368-1 була введена до КК Законом № 1508-VI від 11.06.2009 року [13]. При цьому принципових зауважень з боку Головного науково-експертного управління [14] та Головного юридичного управління [15] щодо статті про незаконне збагачення, у тому числі щодо її невідповідності презумпції невинуватості, не було. Висловлювалися лише деякі редакційні побажання і вказувалися виключно проблеми розмежування незаконного збагачення з іншими правопорушеннями.

У наведеній редакції ст. 368-1 КК України вступила у дію з 01.01.2011 року і діяла до 05.01.2011 року включно, оскільки вона разом з усім масивом антикорупційних норм реформи, передбаченої пакетом законів від 11.06.2009 року, втратила чинність згідно із Законом України від 21.12.2010 року [16]. Такий крок у загальному вигляді був пояснений тим, що окремі положення цих законів не відповідали чинному законодавству, запропоновані у них заходи вирізнялися безсистемністю, заплутаністю і неефективністю, а громадськістю та експертами неодноразово висловлювалися критичні зауваження щодо них, наголошувалося на неможливості застосування цих актів, оскільки вони порушують гарантовані Конституцією України права і свободи громадян [17]. Проте теж саме характерно і для того антикорупційного законодавства, яке прийшло на заміну. Якщо не вдаватися в окремі відмінності, які, як видається, ще більше знизили дієвість антикорупційного правового інструментарію, у цілому зазначені закони не тільки по суті, а й редакційно копіювали скасовані акти. Щодо норми про незаконне збагачення, то за новим законопроектом [18] у редакції відповідної статті лише запропоновано мінімальний поріг щодо розміру одержуваної неправомірної вигоди (значний розмір – 100 і більше НМДГ) без змін суті цього злочину.

У подальшому в альтернативному законопроекті [19], який виконував виключно технічну роль по розділенню антикорупційної ініціативи Президента України на два проекти Законів України, стаття про незаконне збагачення була викладена наступним чином: «Одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва (незаконне збагачення)». При цьому відповідно до правил кодифікації кримінально-правових норм нумерація статті 368-1 КК була змінена на 368-2 КК. Тут слід акцентувати, що при обговоренні законопроекту повторну пропозицію депутата Міщенка С.Г. про виключення із цього акту, зокрема, статті про незаконне збагачення було відхилено у зв'язку із тим, що встановлення відповідальності за цей злочин обумовлено необхідністю імплементації положень Конвенції у національне законодавство [20].

Таким чином, дослідження причин, умов і ходу формування норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення в КК України показує, що її поява була націлена на впровадження до правової системи України ін-струмента, передбаченого ст. 20 Конвенції, із однойменною назвою. Разом із тим, опрацювання Верховною Радою України первинно запропонованого варіанту статті про незаконне збагачення у результаті привело до такої редакції норми КК України (ст. 368-2 КК), яка розмила саму суть цього злочину і запровадила не планований законодавцем спосіб її застосування, як елемента основного рубежу кримінально-правової протидії корупційним злочинам, чим спричинила правову невизначеність у цій сфері. Означений висновок зумовлює необхідність подальшої структуризації дослідження норми про незаконне збагачення на два відносно відокремлені напрями: перший – вивчення ст. 368-2

КК з врахуванням цілі її створення і у зв'язку із ст. 20 Конвенції (тут незаконне збагачення оцінюється як елемент завершального рубежу кримінально-правової протидії корупції); другий – аналіз ст. 368-2 КК з врахуванням реальної практики її застосування як випадково виділеного суміжного корупційного злочину (тут незаконне збагачення оцінюється як елемент основного рубежу зазначеної вище протидії).

Для підтвердження наведеного положення та у зв'язку із обов'язковістю висновків Верховного Суду України для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму закону, та для всіх судів України особливу увагу слід звернути на постанову [21], положення якої суттєвим чином впливають на суть та межі дії ст. 368-2 КК. Так, найвищий судовий орган зазначив, що діяння, передбачені ст. 368-2 КК та ст. 368 КК співвідносяться як загальна та спеціальна норми права. Таке положення було пояснене тим, що диспозиція ст. 368 КК охоплює більш вузьке коло діянь, оскільки передбачає кримінальну відповідальність тільки тоді, коли одержання неправомірної вигоди особою відбувається в обмін на вчинення чи невчинення нею будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Натомість диспозиція ст. 368-2 КК не пов'язує (не ставить у залежність) одержання неправомірної вигоди від активної чи пасивної поведінки службової особи. Такий висновок Верховного Суду України є правилом розмежування дії ст. 368 та 368-2 КК. Між тим, таке правило формує лише загальне уявлення про групу розмежувальних ознак, які знаходяться у площині об'єктивної сторони підкупу у публічному секторі та мають основу в об'єкті підкупу і будуть у подальшому. Проте не можна погодитися, що ст. 368-2 КК та ст.368 КК співвідносяться як загальна та спеціальна. Для такого виду конкуренції характерно те, що одна стаття (що передбачає загальну норму) охоплює певне коло діянь, а інша – їх частину. При цьому певні діяння виявляються встановленими і статтею про загальну норму, і про спеціальну [22, с. 417]. Очевидно, що конкретне діяння не може одночасно підпадати під дію ст. ст. 368 та 368-2 КК, оскільки стаття про незаконне збагачення містить негативну ознаку складу злочину, яка унеможливлює її конкуренцію із статтею про підкуп. Так, ст. 368-2 КК може бути застосована тільки у випадку, коли відсутні ознаки ст. 368 КК, що дозволяє визначити ці статті не як конкуруючі, а як суміжні.

Важливим є також висновок, обґрунтований у зазначеній вище постанові, що незаконного збагачення як діяння немає й тоді, коли в діях службової особи наявні не тільки ознаки одержання хабара (неправомірної вигоди), але й ознаки інших суміжних кримінально караних корупційних діянь (тут звертає на себе увагу те, що Верховний Суд України вже правильно називає ст. 368-2 КК і інші статті про корупційні злочини, у тому числі ст. 368 КК, не конкуруючими, а суміжними). Норма про незаконне збагачення встановлює заборону на одержання вигоди будь-якого виду та вигляду поза межами встановлених законом підстав та порядку. Службова особа тільки тому, що вона має статус державної публічної службової особи і наділена службовими повноваженнями, за будь-яких умов, приводів, обставин, причин не має права отримувати грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, подарунки, пожертви, інші індивідуально особистісні знаки уваги, які або не забезпечені еквівалентом витраченого робочого часу на виконання службових повноважень та/чи на зайняття іншими дозволеними законом видами діяльності, що не суперечать інтересам служби, або не відповідають загальновизнаним уявленням гостинності, або очевидно (явно) є незаслуженими тощо.

Такий висновок Верховного Суду України дозволяє визначити незаконне збагачення злочином змішаного типу (за критерієм механізму корупційних відносин), тобто таким що може бути як двостороннім (може бути вчинений виключно при обов'язковій добровільній участі декількох суб'єктів корупції), так і одностороннім (може бути вчинений суб'єктом корупції одноособово без обов'язкової добровільної участі інших осіб) корупційним злочином. Додатковим підтвердженням цієї тези є кримінальна справа, зокрема, щодо депутата Штормівської сільської ради Сакського району АРК, яка скориставшись наявністю кредитної заборгованістю у КП «Золотий берег» і загрозою її погашення за рахунок заставленої будівлі, разом із сільським головою організувала вилучення із земель запасу на території Штормівської сільської ради земельних ділянок рекреаційного призначення загальною площею 0,3 га під прикриттям погашення означеної заборгованості, чим інтересам сільської громади завдано збитків у розмірі 740 520 грн і у подальшому здійснила замах на встановлення права власності своєї дочки щодо однієї із ділянок. Суд засудив депутата зокрема за ч. 2 ст. 15 – ч. 2 ст. 368-2 КК України [23]. Крім того, означений висновок Верховного Суду підтверджує положення про те, що функцією ст. 368-2 КК у системі норм основного рубежу кримінально-правової протидії корупції є встановлення поряд із ними резервної підстави кримінальної відповідальності за корупцію. Останнє означає, що ст. 368-2 КК є загальною щодо всіх корупційних злочинів, суб'єктом яких є службова особа публічного сектору (п. 1, 2 примітки до ст. 364 КК) і застосовується у випадку, коли діяння такого суб'єкту полягає в одержанні неправомірної вигоди у значному розмірі і не підпадає під ознаки інших складів корупційних злочинів. Щодо ж до ст.368 КК та статті про незаконне збагачення, то вони не можуть конкурувати у зв'язку із закріпленням у ст. 368-2 КК припису «за відсутності ознак, зазначених у статті 368 цього Кодексу». Звичайно, такий висновок ґрунтуючись виключно на догматичному аналізі лише формально визначає співвідношення ст. 368-2 КК із іншими нормами цього закону. Більш вдалим рішенням було б закріплення у ст. 368-2 КК негативної ознаки незаконного збагачення у редакції «за відсутності ознак іншого злочину».

Із врахуванням викладеного не можна повною мірою погодитися з пропозицією дослідників про те, що норма про незаконне збагачення повинна розглядатись як загальна щодо інших складів корупційних злочинів [4, с. 169], оскільки реальність правозастосовної практики показує, що ст. 368-2 КК виконує функцію по встановленню відповідальності за поведінку, яка не підпадає під інші статті КК України (спеціальні) чи ст. 368 КК (суміжна), а завдання, яке первинно було поставлено перед нормою про незаконне збагачення – покарати корупціонера за умови, що корупційний злочин, який безпосередньо призвів до збагачення, залишився латентним. В останньому випадку вести мову про співвідношення загальної і спеціальної статті чи про суміжність статей не можна.

У зв'язку із цим, незаконне збагачення (у редакції до змін від 14.10.2014 року) – це не тільки стаття, що входить до складу завершального

рубежу протидії корупції, а й стаття, яка передбачає відповідальність за умови, коли в діях корупціонера відсутні ознаки інших складів корупційних злочинів, тобто є елементом основного рубежу кримінально-правової протидії корупції.

У науковій літературі зазначається, що під одержанням неправомірної вигоди як формою прояву незаконного збагачення слід розуміти не лише процес цієї дії в умовах реального часу, а й її результат – одержання, що відбулося в минулому (постфактум); безпосереднє вручення такої вигоди іншою особою або отримання цієї вигоди внаслідок злочинної або іншої протиправної поведінки винного; одноразове отримання або сумарне накопичення неправомірної вигоди у значному (ч. 1), великому або особливо великому розмірі (ч. 2 і ч. 3 ст. 368-2 КК відповідно) [7, с. 6]. Такий висновок, на перший погляд, змішує виявлені вище різнорідні функції норми про незаконне збагачення. Між тим, вивчення шляху обґрунтування наведеного положення показує, що М.В. Кочеров розуміє незаконне збагачення виключно як елемент основного рубежу кримінально-правової протидії корупції, а його висновок, що обов'язковою умовою кваліфікації поведінки особи по ст. 368-2 КК у ситуації накопичення неправомірної вигоди є доведення, що кожне окреме діяння по отриманню такої вигоди містить ознаки продовжуваного злочину, охоплювалося єдиним умислом винного і було спрямоване на збагачення у відповідному розмірі [24, с. 94-95], відкидають можливість застосувати ст. 368-2 КК у значенні ст. 20 Конвенції.

У наведеному вище розумінні об'єктивних ознак незаконного збагачення також не звертається увага, що визначення неправомірної вигоди, яке закріплене у примітці до ст. 364-1 КК, містить не тільки характеристики предмету вигоди, а й ознаку діяння відповідних злочинів (в тому числі і незаконного збагачення), яка виражається словосполученням «...пропонують, обіцяють, надають або одержують *без законних на те підстав*». З врахуванням цього, більш точно вести мову не про злочинну чи іншу протиправну поведінку винного, яка призвела до збагачення, а про будь-яку поведінку, яка призвела до отримання активів без законних на те підстав, що є значно ширшим за змістом та простішим у доказувані. Інакше постане необхідність доводити протиправність одержання відповідних благ, що суперечить суті незаконного збагачення та усуває необхідність існування його як норми, яка покликана на завершальному рубежі протидії корупції притягнути до відповідальності тих суб'єктів, яких не викрили при вчиненні відповідної корисливої протиправної діяльності. Адже у цьому контексті слід мати на увазі, що норма про незаконне збагачення покликана усунути складнощі, з якими стикається обвинувачення у зв'язку з необхідністю доведення факту вимагання або прийняття хабарів посадовою особою у випадках, коли масштаби її збагачення настільки неспіврозмірні з її законними доходами, що справа про корупцію може бать заведена на підставі принципу prima facie [25, с. 99]. Крім того, за такої інтерпретації ознак ст. 368-2 КК у випадку, коли буде встановлено «безпосереднє вручення такої вигоди іншою особою або отримання цієї вигоди внаслідок злочинної або іншої протиправної поведінки винного», то необхідно притягнути до відповідальності винного саме за вчинення названої поведінки. Застосування ж поряд із цим ст. 368-2 КК (у значенні незаконного збагачення по ст. 20 Конвенції) буде ні чим іншим, як вторинним притягненням особи до кримінальної відповідальності за одні і ті ж діяння, що, як відомо, суперечить ст. 61 Конституції України.

У зв'язку із викладеним, не можна погодитися із висновком, що у випадках коли одержання неправомірної вигоди є наслідком злочинної (наприклад, у результаті перевищення влади або службових повноважень) або іншої протиправної (у разі порушення встановлених законом обмежень службової особи щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності тощо) поведінки винного та за наявності інших підстав дії останнього мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів [7, с. 16] (мається на увазі сукупністю злочину, що призвів до збагачення, та незаконного збагачення). На цих же підставах хибною є думка, що при незаконному збагаченні обов'язково має бути наявний умисел особи на отримання неправомірної вигоди, а також активні дії, спрямовані на зловживання службовим становищем з цією метою [26, с. 88]. Наведені точки зору не відповідають цілі створення ст. 368-2 КК та ще більше заплутуються практику її застосування. У цьому випадку слід мати на увазі, що правові інструменти кожного рубежу протидії корупції не можуть застосовуватися у ідеальній сукупності, оскільки це суперечить суті багаторубіжної системи, яка полягає у тому, що норми наступного рубежу включаються щодо конкретної життєвої ситуації лише у тому разі, коли норми попереднього не спрацювали.

Остаточно підтвердити висновок про необхідність розуміння норми про незаконне збагачення (у редакції до змін Законом України від 14.10.2014 року [27]) як елемента одночасно до двох рубежів кримінально-правової протидії корупції (основного та завершального) можна положенням аналізованої вище постанови Верховного Суду України, за яким ознаками, які ідентифікують незаконне збагачення, зокрема, має бути визначена й офіційно закріплена наявність майна, яке значно перевищує офіційно проголошені (встановлені) доходи службової особи; встановлена невідповідність між доходами і майновим станом службової особи. Наведене положення у сумі з дефініцією неправомірної вигоди (примітка до ст. 364-1 КК), де закріплено, що вона одержується без законних на те підстав, дозволяло розглянути можливість застосування норми про незаконне збагачення (у редакції ст. 368-2 КК до змін від 14.10.2014 року) як елемента завершального рубежу кримінально-правової протидії корупції, на що не було звернуто уваги науковцями та правозастосовними органами, а також не враховано законодавцем при викладенні ст. 368-2 КК у новій редакції.

Узагальнення наведених вище положень концентрує увагу на важливому висновку щодо суті та місця норми про незаконне збагачення (у редакції ст. 368-2 КК до змін від 14.10.2014 року) у системі норм про корупційні злочини. Так, зазначена норма виконує функцію елементів двох рубежів кримінально-правової протидії корупції – основного (у зв'язку із реальною практикою її застосування як випадково виділеного законодавцем суміжного корупційного злочину, що став резервним щодо інших) та завершального (у зв'язку із ціллю її створення як аналога інструменту ст. 20 Конвенції, висновком Верховного Суду України та догматичним аналізом ст. 368-2 КК у поєднанні з положенням примітки до ст. 364-1 КК). Крім того, на рівні елементу основного рубежу кримінально-правової протидії корупції норма про незаконне збагачення, передбачаючи резервну підставу

кримінальної відповідальності щодо інших корупційних злочинів публічного сектору, закріплює злочин змішаного типу (за критерієм механізму корупційних відносин), оскільки останній може бути як двостороннім (може бути вчинений виключно при обов'язковій добровільній участі декількох суб'єктів корупції), що потребує його розмежування із підкупом у публічній сфері, так і одностороннім (може бути вчинений суб'єктом корупції одноособово без обов'язкової добровільної участі інших осіб) корупційним злочином, що потребує його розмежування із іншими (окрім зазначеного вище підкупу) злочинами.

Наведені положення розкривають місце у механізмі кримінально-правової протидії корупційним злочинам норми про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК), у редакції яка буде діяти до набирання чинності Законом України від 14.10.2014 року [27], а також будуть слугувати фундаментом подальшого дослідження дії ст. 368-2 КК та запровадження в Україні інструментів протидії корупції завершального рубежу.

Список літератури:

1. Лунеев В. Настоящей борьбы с коррупцией в России нет / В.В. Лунеев // Уголовное право. – 2007. – № 5. – С. 104-108.
2. Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 роки, схвалена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011.
3. Борков В.Н. О новых подходах к конструированию запретов на совершение коррупционных преступлений / В.Н. Борков // «Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». – 2010. – № 1. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://electronic.ruzh.org/?q=ru/node/183.
4. Кубальський В.Н. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне збагачення / В.Н. Кубальський // Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми). – К.: Наукова думка, 2014. – 318 с.
5. Дрьомін В. М. Інституціональна концепція злочинності / В. М. Дрьомін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 : [Елек-тронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/23.pdf.
6. Борков В.Н. Предпосылки формирования трех рубежей уголовно-правового предупреждения коррупции / В.Н. Борков // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2009. – № 4 (35). – С. 18-19.
7. Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Кочеров ; кер. М. Г. Вербенський ; Держ. НДІ МВС України. – К., 2013. – 20 с.
8. Тютюгін В.І. Новели кримінального законодавства щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення / В.І. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 2010. – № 6 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurincom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=5364.
9. Яркова Е.Н. История и методология юридической науки: учебное по-собие / Е.Н. Яркова. – Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2012. – 357 с.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення : проект Закону України № 2112 від 11.09.2006 року (опрацьований Комітетом з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією станом на 17.11.2006 року) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762.
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України № 2112 від 11.09.2006 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762.
12. Порівняльна таблиця до проекту Закону України № 0875 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (друге читання) (Розгляд у Комітеті з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією 18 березня 2009 року) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України № 1508-VI від 11.06.2009 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-17.
14. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Вер-ховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (До № 2112-Д від 20 листопада 2006 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762.
15. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (реєстраційний № 0875) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30762.
16. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України № 2808-VI від 21.12.2010 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2808-17.
17. Пояснювальна записка до проекту Закону України № 7487 від 17.12.2010 року «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39289.
18. Про засади запобігання і протидії корупції : проект Закону України № 7487 від 17.12.2010 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39289.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : проект Закону України № 7487-1 від 07.04.2011 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40128.
20. Порівняльна таблиця до проекту Закону України № 7487 «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні» (повторне друге читання) (Розгляд у Комітеті з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією 5 квітня 2011 року) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39289.

21. Постанова Верховного Суду України від 07.11.2013 року по справі № 5-29кс13 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua.
22. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
23. Вирок Сакського місьрайонного суду Автономної Республіки Крим від 27.06.2012 року по справі № 117/589/2012 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26776016.
24. Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Кочеров ; кер. М. Г. Вербенський ; Держ. НДІ МВС України. – К., 2013. – 262 с.
25. Руководство для законодательных органов по осуществлению Кон-венции Организации Объединенных Наций против коррупции (второе исправленное и дополненное издание). – Нью-Йорк: ООН, 2012. – 283 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unodc.org.
26. Трепак В. Деякі проблеми застосування окремих норм антикоруп-ційного законодавства / В. Трепак // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 84-89.
27. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 року № 1698-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18.

Михайленко Д.Г.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

МЕСТО НОРМЫ О НЕЗАКОННОМ ОБОГАЩЕНИИ В МЕХАНИЗМЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИОННЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ

Аннотация
В статье исследуется фактическая правовая природа нормы о незаконном обогащении, которая действует в Украине (ст. 368-2 УК Украины), в контексте многорубежной модели уголовно-правового противодействия коррупции. Доказывается, что указанная норма выполняет функцию элементов двух рубежей уголовно-правового противодействия коррупции – основного и завершающего. Устанавливается, что на уровне элемента основного рубежа уголовно-правового противодействия коррупции норма о незаконном обогащении, предусматривая резервное основание уголовной ответственности отношении других коррупционных преступлений публичного сектора, закрепляет преступление смешанного типа, поскольку последнее может быть как двусторонним, так и односторонним.
Ключевые слова: коррупция, теория коррупционных преступлений, многорубежная модель, незаконное обогащение, односторонние преступления, двусторонние преступления.

Mykhailenko D.G.
National University «Odessa Law Academy»

THE PLACE OF THE NORM ON ILLICIT ENRICHMENT IN THE MECHANISM OF CRIMINAL LAW COUNTERACTION AGAINST CORRUPTION CRIMES

Summary
The article studies the actual legal nature of the norm on illicit enrichment in force in Ukraine (art. 368-2 of the Criminal Code of Ukraine) in the context of multiple borderlines model of legal counteraction against corruption crimes. The author proves that the abovementioned norm carries out the function of the elements of two borderlines of criminal law fight against corruption – the primary one and the completion one. The article determines that on the level of the primary borderline of the criminal law counteraction against corruption crimes the norm on illicit enrichment, providing a reserve ground of criminal liability concerning other corruption crimes of the public sector, institutes a crime of a mixed type, since the latter can be bilateral as well as unilateral.
Keywords: corruption, the theory of corruption crimes, multiple borderline model, illicit enrichment, unilateral crimes, bilateral crimes.

УДК 342.41(477)

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Наливайко О.І., Сеньків О.М.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У науковій статті передбачено виявлення проблемних аспектів тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України. Автор наголошує, що тлумачення Конституції України є особливим видом правової діяльності Конституційного Суду України, спрямованим на охорону Основного Закону, забезпечення стабільності конституційного ладу, гарантування прав людини і громадянина, усіх форм реалізації права, попередження всіх видів правопорушень.
Ключові слова: Закони України, Конституційний Суд України, Конституція України, тлумачення.

Постановка проблеми. Питання тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України залишається актуальним протягом тривалого часу. Це обумовлено наявністю «відкритих» питань, наприклад, політичного аспекту діяльності Суду, меж тлумачення Конституції та законів України, відповідальності Суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказаною проблематикою займалися Ф. Бурчак, В. Годованець, В. Копєйчиков, В. Скомороха, В. Тацій, М. Тесленко, В. Тихий, Ю. Тодика, Т. Цимбалістий [1-8] та інші, проте не всі питання вичерпно розкриваються.

Об'єктом визначається діяльність Конституційного Суду України в контексті здійснення тлумачення Конституції України та законів України. Предметом виступають особливості правотлумачної діяльності Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції.

Як правило, під тлумаченням розуміють оформлені спеціальним актом роз'яснення положень нормативно-правових актів у разі виявлення в них певних нечіткостей, помилок і суперечностей практики їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення Конституції України – особливий вид правової діяльності Конституційного Суду України, спрямований на охорону Основного Закону, забезпечення стабільності конституційного ладу, гарантування прав людини і громадянина, усіх форм реалізації права, попередження всіх видів правопорушень [2].

Наведене поняття тлумачення є видом правової діяльності високого юридичного рівня, оскільки акти тлумачення Конституції України і законів України мають силу останніх.

Конституційне тлумачення має офіційний характер, виходить від компетентного державного органу, який має право здійснювати його, закріплено як окреме повноваження Конституційного Суду України, що реалізується шляхом прийняття в порядку особливого розгляду рішення про тлумачення конституційної норми.

Тлумачення Конституції України означає і роз'яснення, і розкриття конституційної норми. Воно є засобом вирішення та попередження юридичних колізій. Статтею 150 Конституції України зафіксовано спеціальне право здійснювати тлумачення Конституції України й законів України тільки Конституційним Судом України [10].

Конституція України позбавляє будь-які інші державні органи можливості офіційного тлумачення Основного Закону.

Це пов'язано насамперед зі встановленням системи стримувань і противаг, коли згідно з принципом поділу влади, проголошеним статтею 6 Конституції України, ані законодавча, ані виконавча гілки державної влади не можуть під маркою тлумачення Конституції встановлювати вигідні для них правові норми [9, с. 319].

Однак і Конституційний Суд України не може з власної ініціативи здійснювати тлумачення Конституції України, оскільки в Законі України «Про Конституційний Суд України» чітко визначено суб'єктів права на конституційне подання та конституційне звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України й законів України [11].

Конституційне тлумачення може бути як нормативним, так і казуальним.

Як правило, застосовується казуальне тлумачення, оскільки йдеться переважно про запити компетентних органів і осіб щодо відповідності Конституції України законів, інших нормативно-правових актів, і норми Конституції тлумачаться відносно конкретної ситуації. Якщо ж є прямий запит щодо тлумач-ення відповідних конституційних норм, то в цьому разі застосовується нормативне конституційне тлумачення. Казуальне тлумачення застосовується у тих випадках, коли Конституційний Суд України виносить такі рішення: щодо спорів про компетенцію; щодо скарг на порушення конституційних прав і свобод громадян; щодо запитів судів відносно конституційності застосованих законів чи таких, що підлягають застосуванню в конкретній справі.

Нормативне тлумачення застосовується насамперед тоді, коли виявляються розбіжності в розумінні конституційних норм вищим органом державної влади, виникають конфлікти, усталюється різна практика.

Нормативне і казуальне тлумачення різняться тим, що перше поширюється на значну кількість випадків, а друге – на казус, який став предметом розгляду [9, с. 319].

Тлумачення норм Конституції України не може здійснюватися довільно, а лише за встановленою процедурою.

Офіційне тлумачення Конституції України і законів України означає діяльність Конституційного Суду України в межах законодавчо встановлених процедур за допомогою апробованих наукою і практикою прийомів та способів подолання невизначеності розуміння Конституції України і законів України у формі нормативної чи казуальної інтерпретації з метою забезпечення конституційної законності та конституційного правопорядку.

Тлумачення Конституції України об'єктивно необхідно з кількох причин. По-перше, воно є стадією реалізації конституційних норм. По-друге, конституція як особливий нормативно-правовий документ розрахована на тривале і стабільне функціонування.

З урахуванням зазначено можна наголосити на неоднозначному ставленні до факту наділення органів конституційної юрисдикції правом офіційно тлумачити Конституцію України та закони України [9, с. 317]. Незважаючи на те, що питання щодо тлумачення Конституції України та законів України вирішено однозначно, оскільки стаття 150 Конституції України [10] та стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» [11] чітко встановлюють, що офіційне тлумачення Конституції України та законів України належить до повноважень Конституційного Суду України, проблема тлумачення Конституції України і законів України залишається актуальною.

У сучасному цивілізованому світі, зокрема в Європі, тлумачення конституції є прерогативою конституційних судів, а у країнах, де таких судів немає, питання конституційного контролю вирішують суди загальної юрисдикції. Право тлумачення законів в окремих країнах Європи закріплено за парламентами (наприклад, у Греції, Швеції та ін.). Але якщо при цьому виникає спір, то він вирішується у судовому порядку. Адже законодавча влада має власні засоби впливу за умови, на її думку, неправильного розтлумачення якогось терміну або неправильного його тлумачення певним органом. До цих засобів впливу належать внесення змін до того чи іншого закону, запровадження нових термінів, зрозуміліших для тих, хто їх застосовує, та ін. Варто, однак, зауважити, що в багатьох країнах СНД та Балтії тлумачення конституції та законів входить до компетенції парламентів [9, с. 320].

В. Годованець вважає, що закріплення за Конституційним Судом України права офіційного тлумачення Конституції України, цілком виправдане, оскільки відповідає реалізації конституційного принципу поділу влади і світовій практиці конституціоналізму [9].

Тлумачення Конституції України і законів України Верховною Радою України в період після прийняття Основного Закону і до утворення Конституційного Суду України не є прикладом достеменного слідування конституції.

Ідея монопольного тлумачення конституції і законів тільки парламентом, на думку багатьох вчених-юристів і практиків, не бездоганна з позицій як теорії, так і світового конституційного досвіду, які свідчать, що надання спеціальним органам конституційної юрисдикції права офіційно і обов'язково тлумачити конституцію ґрунтується насамперед на принципі: «Ніхто не може бути суддею у власному домі». Воно виправдане й тоді, коли конституція приймається не парламентом, а іншими органами (на референдумі, установчих зборах), оскільки судове тлумачення завжди має перевагу над тлумаченням, здійснюваним політичним органом, зокрема парламентом.

Безумовно, парламент може тлумачити прийняту ним конституцію. Проте таке тлумачення не буде обов'язковим. Хоча, певною мірою, право тлумачити Конституцію України і закони України залишається за судами загальної юрисдикції: розглядаючи конкретну справу, судці з'ясовують для себе норми Конституції і поточного законодавства і на цій основі приймають рішення. При цьому знову зауважимо, що згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [12] від 1 листопада 1996 р. у випадку невизначеності щодо питання, чи відповідає Конституції України закон, який застосовується чи який належить застосувати в конкретній справі, суд на прохання учасників процесу чи з власної ініціативи призупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою постановою до Верховного Суду України. Більше того, відповідно до статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» у разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі призупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження у справі, і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно [11]. Зважаючи на функціонування судів загальної юрисдикції в аспекті тлумачення конституційних норм, доходимо такого висновку: тлумачення ними Конституції України у процесі судової діяльності є необхідним елементом їх роботи із забезпечення прав і свобод особи, стабільності конституційного ладу України, законності; тлумачення Конституції України і законів України судами загальної юрисдикції не виходить за межі казуального тлумачення, тобто стосується тільки конкретних норм відповідної справи. Таке тлумачення має обов'язковий характер щодо конкретної справи і не має сили прецеденту.

Тлумачення Конституції України і законів України може здійснюватися також науковими і навчальними юридичними установами, організаціями, окремими вченими, спеціалістами, засобами масової інформації. Але воно не має загальнообов'язкового характеру. Загальнообов'язковий характер має лише офіційне тлумачення (і казуальне, і нормативне) Конституційного Суду України [9, с. 319].

Проте, сам акт тлумачення Конституційним Судом України не може бути вищим від норми, яка тлумачиться, і не може змінювати її. Конституційний Суд України може тільки роз'яснювати відповідну норму з позицій правильності її розуміння.

Офіційне тлумачення, яке здійснює Конституційний Суд України, має особливе значення і відіграє важливу роль в інтерпретаційній діяльності, оскільки: воно є офіційним, тобто таким, що його здійснює орган, наділений правом здійснювати саме таке тлумачення; воно має вищу юридичну силу порівняно з тлумаченням, здійснюваним іншими органами, установами і організаціями; його результати обов'язкові для всіх органів, установ і організацій, у тому числі для Конституційного Суду України; це тлумачення має особливу значущість для вирішення колізій і конфліктів, які виникають у конституційно-правовому полі України; воно має велике значення для правильного розуміння і застосування конституційних норм з урахуванням реалій, що розвиваються; воно відіграє особливу роль для розвитку конституційного права [9, с. 319].

Питання меж конституційного тлумачення єдиним органом конституційної юрисдикції є таким, що постійно викликає наукові спори. Одні дослідники вважають, що Конституційний Суд України не має права виходити за межі Конституції України під час інтерпретації її положень, інакше він буде виступати порушником Конституції. Конституційний Суд України може лише тлумачити норми Конституції України, а не бути законодавцем. Він не може модифікувати норму ані при нормативному,ані про казуальному тлумачення. Конституційний Суд України не може вносити нічого нового до норми, бо так перебирає на себе законодавчу функцію [13, с. 96]. Так, наприклад, В. Тацій і Ю. Тодика зазначили, що «завдання єдиного органу конституційної юрисдикції не модифікувати за допомогою своїх рішень норми консти-

туції і законів, а виявляти їх реальний зміст, не виправляти конституційні приписи, а тільки тлумачити їх» [14, с. 62].

Досліджуючи дане питання, необхідно наголосити на наукових розробках конституціоналістів Російської Федерації.

Так, Голова Конституційного Суду Російської Федерації у відставці В. Туманов на противагу наведеним аргументам заявляв: «...кожного разу, коли йдеться не про елементарні способи тлумачення (наприклад, логічний, семантичний), воно, очевидно, не залишає норму у первісному вигляді і може досить істотно модифікувати її. Як кваліфікувати подібні «поповнювальні тлумачення» – питання спірне. Проте коли тлумачення не привносить у розуміння норми нічого нового, то для чого воно потрібне взагалі?» [15, с. 6-7].

У випадку, коли ті самі положення Конституції або законів можуть мати різні тлумачення і ці тлумачення не суперечать Конституції, усувати таку колізію має парламент, якому Конституційний Суд України має вказати на цей дефект.

В. Лучин вважає неприпустимим під виглядом тлумачення піддавати Конституцію своєрідній ревізії, створювати норми, що мають властивості конституційних. Навпаки, тлумачення Конституції покликане протидіяти спробам відійти на практиці від точного смислу конституційних норм. При цьому воно не створює нових норм, а лише розкриває смисл, закладений у положенні Конституції, яке тлумачиться. Результат тлумачення має бути тотожним смислу конституційної норми [16, с. 537]. Н. Колосова навіть вбачає у будь-якому відхиленні від об'єктивності в процесі офіційного тлумачення можливість створення реальної загрози конституційній безпеці [17, с. 150].

Зміст рішень Конституційного Суду України про тлумачення складають відповідні правові позиції. Т. Цимбалістий зауважує, що правовими позиціями можна вважати тільки ту частину рішення чи висновку Конституційного Суду України, в якій міститься правовий висновок, викладається правове розуміння Конституційним Судом положень чи принципів, встановлених у Конституції та законах України [8, с. 153-154].

Проте неабияке значення для правозастосування має не лише кінцевий результат розгляду Судом справ, віднесених до його компетенції, а й з'ясування засад, з яких він виходив при прийнятті відповідних актів, його аргументації, мотивування ним своїх рішень. Тому під правовими позиціями Конституційного Суду слід розуміти не лише остаточний варіант його рішення (резолютивну частину), але і систему правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення Суду про сутність розглядуваної ним проблеми і висновки, до яких він приходив під час її вирішення.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має «зворотну силу», її межі визначаються моментом набуття чинності відповідними положеннями Конституції та законів – оскільки під час дії правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається незмінним, а офіційним тлумаченням встановлюється той смисл, який вклав у неї законодавець. Тому норми права мають саме той зміст, що розкритий офіційним тлумаченням, та мають застосовуватися відповідно даному змістові. З цього випливає, що підзаконні акти правозастосування, які не відповідають офіційному тлумаченню відповідних положень Конституції або законів, підлягають скасуванню. Саме тому офіційне тлумачення важливе для подальшої нормотворчості відповідних суб'єктів, правозастосовної практики.

Для сучасної юридичної практики важливе значення має положення про те, що рішення Конституційного Суду України є остаточними та не підлягають оскарженню. Це унікальна правова ситуація, коли акти окремого органу мають у правовій системі особливий статус – таких властивостей немає у інших видів правових актів. Тому завжди актуальною буде проблема якості цих рішень, недопущення помилок у тлумаченні, оскільки такі помилки дуже важко виправити в звичайному режимі – як правило, лише через внесення змін до Конституції та законів України [14, с. 62].

Також, необхідно звернути увагу на статтю 14 Закону України «Про Конституційний Суд України» [11]. Так, до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (до цих інших питань можна віднести встановлення обставин справи, дослідження доказів, які здійснюються в порядку судочинства судами загальної юрисдикції). Цікавим є і той факт, що Конституційний Суд не здійснює тлумачення міжнародних договорів, які Україна має намір ратифікувати, але надає висновки щодо конституційності.

З урахуванням зазначеного, Конституційний Суд України – єдиний суд конституційної юрисдикції, який наділений повноваженням щодо тлумачення Конституції України та законів України з метою гарантування верховенства Конституції України на всій території Української держави.

Закон наділяє такими можливостями лише Конституційний Суд України. Проте, відкритим залишається питання про відповідальність Суду за неправомірне тлумачення, також не визначені органи, які мають можливість контролювати діяльність Суду. Звичайно, що законодавець, створюючи ці норми, виходив з того, що необхідно мінімізувати втручання у діяльність Конституційного Суду, створити гарантії незалежності, об'єктивності, прибрати важелі політичного впливу, бо Суд не вирішує політичні питання. Статус судді Конституційного Суду України апріорі передбачає високий рівень правосвідомості, правової культури, поваги до Основного Закону та інших законів, а також глибоке почуття справедливості та моралі, а значить і не може допустити нехтування законами. Проте, завжди вагому роль відіграє суб'єктивний чинник, а тому потрібно створити незалежну, некомерційну інституцію, яка б могла контролювати діяльність Суду. Такою може бути Конституційна комісія з питань діяльності Конституційного Суду України, яка мала б можливість перевіряти діяльність Суду та здійснювати провадження по притягненню до відповідальності. До складу необхідно включити науковців – докторів юридичних наук з конституційного права (10 осіб), які б обиралася на два роки певними науковими установами. Щодо відповідальності, то найсуворішою, звичайно, має бути позбавлення статусу судді з втратою можливості займатися будь-якою судовою практикою та позбавленням пенсійного забезпечення за діяльність Суді.

Висновки і пропозиції. Таким чином, відсутність механізму відповідальності Суду та організаційних структур з контрольними повноваженнями детермінованими, все ж таки, позитивними показниками Суду в контексті неупередженості і де політизованості та в край рідкими випадками порушення закону.

Список літератури:
1. Тацій В. Я. Завдання правової науки у світлі реалізації Конституції України / В. Я. Тацій, Ф. Г. Бурчак // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4 (11). – С. 3-11.
2. Копєйчиков В. В. Теоретичні і практичні питання тлумачення конституції / В. В. Копєйчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 7. – С. 61-68.
3. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. – К. : Леся, 2007. – 715 с.
4. Тацій В. Я. Питання меж тлумачення Конституційним Судом Конституції та законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С. 31-40.
5. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине / М. В. Тесленко. – К. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 343 с.
6. Тихий В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 62-71.
7. Тодика Ю. М. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 51-60.
8. Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні : навч. посібник / Т. О. Цимбалістий. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 200 с.
9. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посібник / В. Ф. Годованець. – К. : МАУП, 2005. – 360 с.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 19. – Ст. 583).
11. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
12. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року [Електронний режим]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96.
13. Єзеров А. А. Тлумачення Конституції України: способи, межі, зміст / А. А. Єзеров // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 95-99.
14. Тацій В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 60-64.
15. Интервью бывшего Председателя Конституционного Суда Российской Федерации Туманова В. А. журналу «Государство и право» // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 3-7.
16. Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В. О. Лучин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 687 с.
17. Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации / Н. М. Колосова. – М. : Городец, 2000. – 192 с.

Наливайко О.И., Сенькив О.Н.
Днепропетровский государственный университет внутренних дел

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТОЛКОВАНИЯ КОНСТИТУЦИИ УКРАИНЫ И ЗАКОНОВ УКРАИНЫ КОНСТИТУЦИОННЫМ СУДОМ УКРАИНЫ

Аннотация
В научной статье предусмотрено выявление проблемных аспектов толкования Конституции Украины и законов Украины Конституционным Судом Украины. Автор отмечает, что толкование Конституции Украины является видом правовой деятельности Конституционного Суда Украины, направленным на охрану Основного Закона, обеспечение стабильности конституционного строя, обеспечения прав человека и гражданина, всех форм реализации права, предупреждения всех видов правонарушений.
Ключевые слова: Законы Украины, Конституционный Суд Украины, Конституция Украины, толкование.

Nalivaiko O.I., Senkiv O.N.
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF INTERPRETATION OF THE UKRAINIAN CONSTITUTION AND LAWS OF UKRAINE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Summary
In the scientific article provides identification of problematic aspects of the interpretation of the Constitution and laws of Ukraine Constitutional Court of Ukraine. The author notes that the interpretation of the Constitution is a legal view of the Constitutional Court of Ukraine, aimed at the protection of the Basic Law, to ensure the stability of the constitutional order, human rights and civil rights of all forms of implementation, prevention of all types of offenses.
Keywords: Laws of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the Constitution of Ukraine, the interpretation.

УДК 342.9

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КОРПОРАЦИЙ В УКРАИНЕ

Нашинец-Наумова А.Ю.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

В статье рассматривается решение проблемы развития системы информационной безопасности корпораций в Украине. Систему информационной безопасности корпораций автор рассматривает через призму коммерческой и конфиденциальной информации. Анализирует причины недостаточной правовой обеспеченности процесса создания и функционирования системы информационной безопасности корпораций в Украине, а также приводит предложения по вопросам документарного оформления данной системы.

Ключевые слова: информационная безопасность корпораций, система обеспечения информационной безопасности корпораций, коммерческая тайна корпораций.

Постановка проблемы. В настоящее время интенсивно развиваются информационные технологии, что так же, как глобализация и становление информационной экономики, относится к числу макротенденций современного мирового хозяйства. За период своего существования, и особенно за последнее десятилетие, в сфере применения информационных технологий произошли коренные перемены. Они принесли бизнесу существенную выгоду, но при этом потребовали более серьезного внимания к сфере безопасности со стороны правительств, корпораций, коммерческих предприятий, иных организаций и частных пользователей, которые разрабатывают информационные системы, владеют ими, предоставляют их в пользование, управляют ими, обслуживают или используют их. Проявляется это состояние еще и обострением проблем информационной безопасности в условиях интенсивного совершенствования технологий и инструментов защиты данных. Об этом свидетельствуют рост нарушений информационной безопасности и усиливающаяся тяжесть их последствий. Так, общее число нарушений в мире ежегодно увеличивается более чем на 100%, а в Украине число выявленных преступлений в сфере компьютерной информации возрастает ежегодно в несколько раз. Статистика свидетельствует также, что если корпорация допускает утечку важной внутренней информации, то она в 60% случаях становится банкротом.

Таким образом, существуют факторы, определяющие необходимость взвешенного подхода к указанной проблеме. К ним, в первую очередь, необходимо отнести постоянно возрастающее количество информационных угроз и рисков, а также недостаточный уровень обеспечения информационной безопасности существующих информационных систем.

Информационные риски реализуются через уязвимости современных информационных систем, поддерживающих различные виды хозяйственной деятельности корпораций. В данной ситуации возникает необходимость обеспечения информационной безопасности социально-экономической системы в целом.

Тенденции развития корпораций Украины показывают, что руководство уже принимает некоторые меры по защите важной информации, однако эти действия не носят системного характера, поскольку направлены на устранение отдельных угроз, оставляющих за собой множество уязвимых мест. Также одной из основных причин проблем корпораций в сфере обеспечения информационной безопасности является отсутствие в данной сфере продуманной и утвержденной политики, базирующейся на организационных, экономических и технических решениях с последующим контролем их реализации и оценкой эффективности. Это определяет необходимость развития системы обеспечения информационной безопасности корпораций.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам обеспечения информационной безопасности корпораций в Украине посвящены работы таких ученых, как: А. Абросимов, А. Голов, Р. Калюжный, Б. Кормыч, А. Курыло, В. Лазарев, А. Макарова, А. Марущак, А. Павлов, А. Пастюшков, П. Покровский, В. Савельев, В. Селиванов, Н. Столяров, И. Стрелец, Б. Татарских, Е. Терехова, Ф. Удалов, И. Филиппова, В. Цымбалюк, М. Швец, В. Ярочкин и др.

Вместе с тем подавляющее большинство работ носит сугубо технический характер и ориентировано, главным образом, на ИТ-персонал. Более того, несмотря на постоянно растущее количество исследований в области информационной безопасности, крайне редко затрагивается вопрос комплексного, системного обеспечения информационной безопасности корпораций на основе учета организационных, технологических, технических, правовых и экономических факторов. Проведенные исследования касаются лишь отдельных аспектов обеспечения информационной безопасности, в то время как комплексность этой проблемы предполагает разработку для ее решения более современных и адекватных методов.

Цель исследования заключается в обосновании теоретических и методических положений развития системы обеспечения информационной безопасности корпораций.

Изложение основного материала исследования. Закон Украины «Об информации» ввел понятие «информация с ограниченным доступом», которую разделил на конфиденциальную и тайную [1]. Согласно ч. 2 ст. 21 вышеупомянутого закона конфиденциальную информацию рассматриваем как определенные сведения, которые находятся во владении, пользовании или распоряжении отдельных физических или юридических лиц и которые, собственно, распространяются по их желанию в соответствии с предусмотренными ими условиями. К секретной информации законодатель отнес информацию, содержащую сведения, составляющие государственную и иную предусмотренную законом тайну, разглашение которой причиняет ущерб лицу, обществу и государству. И хотя в нормах закона четко не указано, что к тайной информации относится коммерческая тайна, по нашему мнению, в понятие «другая предусмотренная законом тайна»

законодатель вложил именно этот смысл. Также нам представляется существенным тот факт, что не одним Законом Украины «Об информации» вводится в действие понятие «коммерческая тайна». Следует заметить, что это понятие рассматривается и другими нормативно-правовыми актами. Так, Гражданский кодекс Украины в ст. 505 дает определение коммерческой тайны, но не говорит о конфиденциальной информации. Коммерческой тайной является информация, которая является секретной в том смысле, что она в целом или в определенной форме и в совокупности ее составляющих является неизвестной и не является легкодоступной для лиц, которые обычно имеют дело с видом информации, к которой она принадлежит. Так же эта информация имеет коммерческую ценность и является предметом адекватных существующим обстоятельствам средств относительно сохранения ее секретности. Коммерческой тайной могут быть данные технического, организационного, коммерческого, производственного и другого характера, за исключением тех, которые в соответствии с законом не могут быть отнесены к коммерческой тайне [2]. Согласно ч. 1 ст. 36 Хозяйственного кодекса Украины сведения, связанные с производством, технологией, управлением, финансовой и другой деятельностью субъекта хозяйствования, не являющихся государственной тайной, разглашение которых может причинить ущерб интересам предприятия, могут быть признаны его коммерческой тайной. Состав и объем сведений, составляющих коммерческую тайну, способ их защиты определяются субъектом хозяйствования соответственно закону [3]. Понятие коммерческой тайны было разработано законодателями многих стран, в том числе и в Российской Федерации. Гражданский кодекс Российской Федерации в ст. 139 закрепил определение коммерческой тайны: «Информация составляет служебную или коммерческую тайну в случае, когда информация имеет действительную или потенциальную коммерческую ценность, к ней нет свободного доступа на законном основании и обладатель информации принимает меры к охране ее конфиденциальности» [4]. Мы видим, что понятие коммерческой тайны, закрепленные в законодательстве Украины и Российской Федерации имеют общие черты, а именно: 1) такая информация имеет коммерческую ценность, 2) она является секретной, т.е. неизвестной третьим лицам, 3) обладатель такой информации признал ее как информацию с ограниченным доступом, 4) обладатель такой информации охраняет ее конфиденциальность путем применения мер защиты, предусмотренных законодательством. Статья 2 федерального закона Российской Федерации «Об информации, информатизации и защите информации» от 25 января 1995 г. дает определение конфиденциальной информации. Под ней понимается документированная информация, доступ к которой ограничен в соответствии с законодательством Российской Федерации [5]. Таким образом, анализируя определение «конфиденциальная информация», закрепленное в законодательстве Украины и Российской Федерации, мы видим, что главным отличием является то, что по законодательству Российской Федерации это только документированная информация, а по законодательству Украины это сведения, которые находятся во владении, пользовании или распоряжении отдельных физических или юридических лиц. Также различным является и правовой режим установки доступа к такой информации: по законодательству Российской Федерации доступ к такой информации ограничивается в соответствии с законодательством Российской Федерации, а по законодательству Украины эти сведения распространяются по желанию отдельных физических или юридических лиц согласно предусмотренным ими условиями. То есть, в отличие от законодателя Российской Федерации, украинский законодатель четко не разграничил понятия «конфиденциальная информация» и «коммерческая тайна» и не ввел разницу по их защите. Говоря в целом, коммерческая тайна и конфиденциальная информация – это сведения, которые корпорация имеет право не придавать гласности, а его сотрудники обязаны не разглашать. Имея много общего, понятие и содержание коммерческой тайны и конфиденциальной информации в то же время не являются тождественными [6].

Проведем сравнительный анализ этих двух понятий.

Коммерческая тайна корпорации:

- Это сведения, связанные с производством, технологией, управлением, финансовой и другой деятельностью корпорации, не являются государственной тайной, разглашение которых может нанести ущерб интересам субъекта хозяйствования (ч. 1 ст. 36 Хозяйственного кодекса Украины (далее – «ХКУ»));
- Это информация, которая имеет коммерческую ценность, в целом или в определенной форме, и в совокупности ее составляющих является неизвестной и не легкодоступной для лиц, которые обычно имеют дело с видом информации, к которой она принадлежит (ч. 1 ст. 505 Гражданского кодекса Украины (далее – «ГКУ»)).

Такое определение помогает отделить конфиденциальную информацию, как любую информацию с ограниченным доступом, в том числе ту, которая касается коммерческой деятельности корпорации и коммерческой тайны – то есть информации, которая имеет коммерческую ценность. Состав и объем сведений, составляющих коммерческую тайну, способ их защиты определяются субъектом хозяйствования согласно ст. 36 ХКУ. Сразу заметим, что сегодня в Украине нет специального закона, регулирующего правовой режим и порядок использования коммерческой тайны. Таким образом, указанная норма отсылает и к Гражданскому кодексу Украины, и к Хозяйственному. Согласно ч. 2 ст. 505 ГКУ, коммерческой тайной могут быть сведения технического, организационного, коммерческого, производственного и другого характера, за исключением тех, которые по закону не могут быть отнесены к коммерческой тайне. Как видно из содержания приведенной нормы, перечень сведений, которые могут составлять коммерческую тайну, неисчерпаем и ограничивается только законом.

Рассмотрим сведения, которые не могут составлять коммерческую тайну:

- Учредительные документы, документы, разрешающие заниматься предпринимательской деятельностью и ее отдельными видами;
- Информация по всем установленным формам государственной отчетности;
- Сведения о численности и составе работающих, их заработной плате, наличие свободных рабочих мест;
- Документы об уплате налогов и обязательных платежей;
- Информация о загрязнении природной среды, несоблюдении безопасных условий труда, реализации продукции, причиняющей вред здоровью, а также других нарушениях законодательства

Украины и размерах причиненных при этом убытков;

- Документы о платежеспособности;

- Сведения об участии должностных лиц корпорации в союзах, объединениях и других организациях, занимающихся предпринимательской деятельностью;

- Сведения, которые в соответствии с действующим законодательством подлежат объявлению и т.п.

Конфиденциальной является информация о физическом лице, а также информация, доступ к которой ограничен физическим или юридическим лицом, кроме субъектов властных полномочий. Конфиденциальная информация может распространяться по желанию (согласию) соответствующего лица, в определенном ею порядке, в соответствии с предусмотренными условиями (ч. 2 ст. 21 Закона «Об информации»).

Граждане и юридические лица могут самостоятельно относить к конфиденциальной:

- Информацию профессионального, делового, производственного, банковского, коммерческого и другого характера;

- Информацию, которая является предметом их профессионального, делового, производственного, банковского, коммерческого и другого интереса.

Исключение составляет информация:

- Правовой режим, который установлен Верховной Радой по представлению КМУ (по вопросам статистики, экологии, банковских операций, налогов и т.п.);

- Утаивание, которое представляет угрозу жизни и здоровью людей.

Если корпорация использует информацию, которая принадлежит государству, доступ к такой информации может быть ограничен путем распространения на нее статуса конфиденциальной информации.

Не может быть отнесена к конфиденциальной информация, указанная в ч. 4 ст. 21 Закона «Об информации»:

- О состоянии окружающей среды, качестве пищевых продуктов и предметов быта;

- Об авариях, катастрофах, опасных природных явлениях и других чрезвычайных событиях, которые произошли или могут произойти и угрожают безопасности граждан;

- О состоянии здоровья населения, его жизненном уровне, жилье, медицинском обслуживании и социальном обеспечении, а также о социально-демографических показателях, состоянии правопорядка, образования и культуры населения;

- Относительно состояния дел с правами и свободами человека и гражданина, а также фактов их нарушений;

- О незаконных действиях органов государственной власти, органов местного самоуправления, их должностных и служебных лиц;

- Иная информация, доступ к которой в соответствии с законами Украины и международными договорами, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, не может быть ограничено.

Вся информация, согласно Постановлению Кабинета Министров Украины «О перечне сведений, которые не составляют коммерческой тайны» от 09.08.93 г. № 611 не может составлять коммерческую тайну, все же может быть отнесена и к конфиденциальной информации. Поэтому, создать исчерпывающий перечень сведений, которые могут составлять коммерческую тайну или конфиденциальную информацию, нереально в результате многообразия субъектов и универсальности объекта правоотношений [7]. Примерный же перечень сведений (за исключением перечисленных в Постановлении Кабинета Министров Украины «О перечне сведений, которые не составляют коммерческой тайны» от 09.08.93 г. № 611), которые могут составлять коммерческую тайну/конфиденциальную информацию, включает:

Коммерческая тайна:

- Оригинальная технологическая, управленческая, маркетинговая, организационная и другая информация, которая составляет тайны производства и других сфер хозяйственной деятельности;

- Сведения о структуре и масштабах производства, производственные мощности, тип и размещение оборудования, запасы сырья, материалов, компонентов и готовой продукции;

- Сведения о содержании изобретения, полезной модели или промышленного образца до официальной публикации информации о них;

- Сведения о подготовке, принятии и исполнении отдельных решений руководства организации;

- Сведения о планах расширения или свертывания производства различных видов продукции и их технико-экономические обоснования, о планах инвестиций, закупок и продаж;

- Сведения о фактах проведения, цель, предмет и результаты совещаний и заседаний органов управления организации и т.п.

Конфиденциальная информация:

- Персональные данные сотрудников/клиентов (сведения о фактах, событиях и обстоятельствах частной жизни гражданина, позволяющие идентифицировать его лицо) и информация об их личной жизни;

- Сведения, связанные с профессиональной деятельностью (врачебная, нотариальная, адвокатская тайна);

- Сведения, доступ к которым ограничен в соответствии с Конституцией Украины (тайна переписки, телефонных переговоров, почтовых отправлений, телеграфных или иных сообщений и т.д.);

- Система технической защиты информации (сведения, которые раскрывают систему, средства и методы защиты информации в автоматизированных системах от несанкционированного доступа, значение действующих кодов и паролей и т.д.);

- Режим безопасности корпорации (сведения о порядке и состоянии организации охраны, системы сигнализации, пропускной режим и т.д.);

- Сведения, предоставленные третьими лицами на условиях конфиденциальности (например, об источнике той или иной информации).

Учитывая вышесказанное, можно, как пример, исследовать отдельно взятую корпорацию, чтобы проследить применения Закона Украины «Об информации» на деле. Так, для регулирования информационного поля в корпорации, признание части информации коммерческой тайной, совет корпорации утверждает перечень информации, открытой для ознакомления акционеров. Иногда разрабатываются положения, регулирующие информационные потоки в корпорации. Эти положения часто называются «Об ознакомлении с информацией в корпорации», «О коммерческой тайне корпорации» и другие. Практически во всех обществах документами, открытыми для ознакомления акционеров, является свидетельство о регистрации корпорации, устав с изменениями и дополнениями; договор, лицензии, позволяющие корпорациям заниматься предпринимательской или хозяйственной деятельностью и ее отдельными видами, финансовый отчет и баланс с приложениями

по итогам кварталов и года, внутренние нормативные акты. Для регулирования этих отношений разрабатывают и утверждают положение, устанавливающее право акционера на получение информации о деятельности корпорации, обязанности правления и структурных подразделений по предоставлению такой информации акционерам, ограничения доступа к информации. Каждый акционер должен быть уведомлен о том, какая информация является открытой для ознакомления, а также где, когда и на каких условиях он может ознакомиться с ней. Кроме того, следует ознакомить всех акционеров с перечнем данных, составляющих коммерческую тайну [8, с. 176-177]. Перечень информации, которая является коммерческой тайной корпорации, определяется в положении согласно действующему законодательству. Кроме того, в положении могут содержаться некоторые дополнительные пункты по предоставлению информации регистратором. Конечно, содержание такого положения не должно выходить за пределы, установленные действующим законодательством Украины.

Выводы. С учетом вышесказанного, необходимо отметить, что практическое разделение конфиденциальной информации и коммерческой тайны имеет целью:

1. Очертить пределы ответственности, которая может наступить за разглашение (незаконный сбор) соответствующих сведений.

2. Определить круг вопросов, который корпорация имеет право хранить в тайне от тех или иных лиц. Коммерческая тайна, как общее правило, охраняется от всех третьих лиц. В то же время в рамках конфиденциальной информации, режим которой менее строгий, есть сведения, которые владелец обязан сообщать ряду субъектов. Так, сведения, которые не могут составлять коммерческую тайну и определены в Постановлении Кабинета Министров Украины «О перечне сведений, которые не составляют коммерческой тайны» от 09.08.93 г. № 611 корпорации обязаны предоставлять органам государственной исполнительной власти, контролирующим и правоохранительным органам, другим юридическим лицам в соответствии с действующим законодательством, по их требованию [9]. Сегодня в связи с постоянным ростом роли правовой информации вообще и конфиденциальной в частности, усложнением информационно-правовых отношений, развитием информационно-коммуникационных систем, существует объективная необходимость дальнейшего совершенствования материальных и процессуальных норм о доступе к этой информации.

Список литературы:

1. Об информации: Закон Украины от 2 октября 1992 // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
2. Гражданский кодекс Украины // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР). – 2003. – № № 40-44. – Ст. 356.
3. Хозяйственный кодекс Украины // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР). – 2003. – № 21-22. – Ст. 144.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации (по состоянию на декабрь 2011 г. № 363-ФЗ от 30.11.2011) [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_2_2/032-035.
5. Федеральный закон Российской Федерации «Об информации, информатизации и защиту информации» от 25 января 1995 года [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.warning.dp.ua/kominfo01.htm.
6. Гриджук Г.С. Систематизация методов информационной безопасности предприятия. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vntu/2009_19_1/pdf/64.pdf.
7. Сороковская О.А., Гевко В.Л. Информационная безопасность предприятия: новые угрозы и перспективы [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_2_2/032-035.pdf.
8. Евтушевский В.А. Основы корпоративного управления / Владимир Андреевич Евтушевский: Учебное пособие. – М.: Изд-во, 2011. – 317 с.
9. О перечне сведений, которые не составляют коммерческой тайны: Постановление Кабинета Министров Украины от 9 августа 1993 г. № 611 [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF.

Нашинець-Наумова А.Ю.
Київський університет імені Бориса Грінченка

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація

У статті розглядається розв'язання проблеми розвитку системи інформаційної безпеки корпорацій в Україні. Систему інформаційної безпеки корпорацій автор розглядає через призму комерційної та конфіденційної інформації. Аналізує причини недостатньої правової забезпеченості процесу створення та функціонування системи інформаційної безпеки корпорацій в Україні, а також наводить пропозиції щодо документарного оформлення згаданої системи.

Ключові слова: інформаційна безпека корпорацій, система забезпечення інформаційної безпеки корпорацій, комерційна таємниця корпорацій.

Nashinets-Naumova A.Y.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SECURITY SYSTEM CORPORATIONS IN UKRAINE

Summary
The article solution of a system of information security of corporations in Ukraine. System information security corporations author considers in the light commercial and confidential information. Analyze the causes of the lack of legal security of the establishment and operation of information security of corporations in Ukraine, and provides suggestions for documentary design this system.
Keywords: informative safety of corporations, system of providing of informative safety of corporations, commercial secret of corporations.

УДК 347.23

ПОНЯТТЯ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ (ТРАСТУ) У ЗАКОНОДАВСТВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА МОДЕЛЬНИХ ПРАВИЛАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Некіт К.Г.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджується поняття довірчої власності (трасту) за законодавством деяких європейських країн. Зокрема, досліджено правове регулювання довірчої власності у Франції та Румунії. Проаналізовано поняття трасту за Модельними правилами європейського приватного права. Визначено специфіку континентальної моделі довірчої власності. Наведено рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання довірчої власності за законодавством України.
Ключові слова: довірча власність, довірче управління, траст, європейське приватне право.

Постановка проблеми. Інститут права довірчої власності є відносно новим для цивільного законодавства України, разом із тим, він існує в нашій правовій дійсності вже більше десяти років, проте й до сьогодні визначення цього поняття законодавчо не закріплено. Спроба визначити поняття права довірчої власності була зроблена у Законі України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 року, у ч. 1 ст. 26 якого довірча власність визначалась як особлива форма договірних майнових відносин, яка регулює розпорядження платежами за іпотечними активами, переданими установником у володіння, користування і розпорядження управителю. Проте згодом дане положення було відмінене Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 15 грудня 2005 року, і, таким чином, легальне визначення довірчої власності в українському законодавстві на сьогодні відсутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам довірчого управління та довірчої власності були присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Р. А. Майданик, І. В. Венедіктова, Ю. В. Курпас, М. М. Слюсаревський, с. А. Сліпченко, О. А. Ієвіня, А. І. Смирнов, Л. Ю. Міхєєва, Д. В. Петелін, Н. Л. Платонова, А. М. Ненашев, І. В. Маркина, Д. Ю. Колосов, с. Г. Колесникова, А. А. Жданов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зазначених дослідженнях довірчої власності не було приділено достатньої уваги порівнянню особливостей правового регулювання довірчої власності у європейских країнах. Поза увагою дослідників поки що залишаються особливості визначення правових понять, у тому числі, поняття довірчої власності (трасту) у так званих «Модельних правилах європейського приватного права» (DCFR).

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз особливостей визначення довірчої власності (трасту) у законодавстві деяких європейських країнах, зокрема, у Франції та Румунії, дослідження поняття трасту за DCFR, а також визначення специфіки континентальної моделі довірчої власності.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві право довірчої власності визначається як «особливий вид права власності», проте, що саме вкладається в це поняття, у чому особливості цього різновиду права власності залишається невизначеним. Спробуємо розібратись із сутністю цього поняття, проаналізувавши досвід зарубіжних країн континентального права, у законодавстві яких закріплено інститут довірчої власності, а також узагальнений підхід до визначення сутності цього поняття, запропонований авторами «Модельних правил європейського приватного права», так званих DCFR. Останні були створені саме для того, щоб «примирити правові системи цивільного та загального права», порівняти підходи до регулювання схожих інститутів та виявити «точки зіткнення» [1]. Це є особливо корисним щодо застосування трастів, породжених англо-американським правом та поширених з часом (із відповідним адаптуванням) у країнах права континентального.

Одним з останніх відомих випадків введення довірчої власності у законодавство країни континентального права стало закріплення цього інституту цивільним законодавством Франції, а пізніше (за зразком французького законодавця) і Румунії. Дискусія навколо інституту довірчої власності у Франції тривала протягом кількох років, і результатом її стало прийняття спеціального Закону Франції «Про фідуцію» від 19 лютого 2007 року, яким у французький Цивільний кодекс (далі – ФЦК) було введено розділ XIV «Фідуція» [2].

Закріплене законом визначення фідуції практично співпадає з усталеним у світовій практиці визначенням довірчої власності. Так, згідно зі ст. 2011 ФЦК, фідуція – це правочин, за допомогою якого один або декілька установників передають майно (існуюче чи те, що буде придбано в майбутньому), або його частку, фідуціарію (фідуціарям), які відокремлюють його від власного майна для здійснення з обумовленою метою дій на користь одного або декількох бенефіціаріев. При цьому виникає так звана цільова власність. Всі угоди, що здійснюються з переданим в цільову (довірчу) власність майном є предметом самостійного обліку у фідуціарія [2].

Характерні риси фідуції за французьким законодавством зводяться до наступного.

По-перше, французький закон обмежує сферу фідуціарних відносин межами підприємницької діяльності, оскільки обома сторонами договору фідуції можуть бути лише особи, що здійснюють підприємницьку діяльність.

По-друге, вимоги, що висуваються до фідуціарія, дають гарантію його компетентності, оскільки припускають наявність у нього ліцензії на відповідний вид діяльності.

По-третє, встановлення терміну дії договору в 33 роки дозволяє забезпечити виконання довгострокових цілей діяльності фідуціарія, одночасно запобігаючи можливості зловживань у вигляді приховування угод по відчуженню власності.

Нарешті, очевидну зручність для установника являє собою можливість обмежити відповідальність за зобов'язаннями, пов'язаними з фідуцією, лише

довіреним майном. Захист інтересів кредитора при цьому забезпечується положенням про те, що таке обмеження відповідальності можливе лише у разі прямо вираженої на це згоди кредитора. У цілому, положення про відповідальність представляються вельми раціональними, оскільки, з одного боку, дозволяють забезпечити захист кредиторів, а з іншого – забезпечують як можливість обмеження відповідальності установника, так і можливість залучення до відповідальності фідуціарія за допущені ним помилки при здійсненні діяльності у межах договору фідуції.

Окрему увагу слід звернути на те, що істотною умовою договору фідуції є мета, для досягнення якої майно передається у довірчу власність. Наведена умова є позитивним прикладом того, як захистити інтереси власника, який передає своє майно у довірчу власність та запобігти випадкам шахрайства з боку довірчого власника).

Аналогічна французькій модель правового регулювання довірчої власності складається на сьогоднішній день в Румунії. Слід зазначити, що протягом тривалого часу в Румунії, так само, як і у Франції, інститут довірчої власності не був законодавчо закріплений. Відносини такого роду зустрічалися, проте, існували вони завдяки принципу «дозволено все, що не заборонене законом». У періодичних виданнях Румунії такі відносини описуються під назвою «proprietatea, afectată unui scop», «proprietatea fiduciară», тобто цільова або фідуціарна власність [3, с. 38].

Сутність цієї конструкції зводилася до характерної для довірчої власності процедури передачі, за допомогою контракту або одностороннього волевиявлення, однією особою (фидуціантом/установником) іншій (фідуціарію) права власності на конкретне майно на певний строк, з метою управління ним на користь вказаного в договорі вигодонабувача. При цьому фідуціарій ставав власником переданого в управління майна, проте, його повноваження з розпорядження майном обмежувалися встановленою фідуціантом метою. Таким чином, фідуціарій не міг використовувати передане йому майно у власних інтересах, а виконував конкретні обов'язки на користь установника або вигодонабувача. Обмеження повноважень фідуціарія забезпечувалось і тимчасовим характером фідуції.

Після вступу Румунії до Євросоюзу була проведена грандіозна робота з приведення румунського законодавства у відповідність до європейських стандартів. Корінному реформуванню піддалося й цивільне законодавство. Результатом цих процесів стало прийняття нового Цивільного кодексу Румунії (далі – ЦК Румунії) від 10 березня 2009 року, який набув чинності 1 жовтня 2011 року. Однією з новел ЦК Румунії став інститут фідуції, розроблений за аналогією із законодавством Франції.

Визначення фідуції в ЦК Румунії практично ідентичне визначенню, запропонованому французьким законодавцем. Так, згідно ст. 773 ЦК Румунії, фідуція – це угода, за допомогою якої один або декілька установників передають одне або декілька майнових прав, існуючих або майбутніх, одному або декільком фідуціаріям, які діють з певною метою на користь одного або декількох вигодонабувачей. Ці права складають автономну майнову масу, відокремлену від інших майнових прав і обов'язків фідуціарія [4].

Якщо порівняти наведені визначення із визначенням англо-американського трасту (легальне визначення якого також відсутнє, але численні доктринальні визначення дозволяють з'ясувати сутність цього поняття), то у цілому виявиться ідентичність розуміння понять довірчої власності у європейських країнах та англо-американського трасту.

Доктринальні визначення, як правило, засновані на описанні структури зв'язків між суб'єками трастових відносин. Так, Р. Давід зазначає, що траст встановлюється, за загальним правилом, за наступною схемою: особа, що засновує довірчу власність (settlor of the trust), обумовлює, що деяке майно управлятиметься однією або декількома особами (trustees) на користь однієї або декількох осіб – бенефіціантів (cestuis que trust) [5, с. 236].

За визначенням Р. Л. Наришкіної, траст – це така форма власності, де одна особа є власником майна, відчуженого їй іншою особою для певної мети, вказаної відчужувачем. Набувач є довірчим власником, і використовує придбане майно не зовсім вільно, а лише відповідно до цілей, вказаних довірителем (відчужувачем). Він здійснює своє право не для себе, а для інших осіб – вигодонабувачей [6, с. 37].

Кипрос Матрідіс розглядає траст як правовідносини, за яких одна особа (засновник трасту) передає у власність іншій особі (довірчому власнику, трасті) будь-яке майно або право з покладанням на нього обов'язків по управлінню цією власністю від свого імені як незалежного власника для отримання вигоди на користь третіх осіб (вигодонабувачей, бенефіціарієв) [7, с. 24].

Отже, аналіз існуючих доктринальних визначень трасту дозволяє дійти висновку, що суть трасту в його класичному розумінні зводиться до передачі засновником трасту, який є власником майна (settlor), свого майна іншій особі (особам) – довірчому власнику (trustee) для управління на користь вказаної засновником особи або осіб – бенефіціарієв (beneficiary), або для досягнення визначеної засновником трасту спеціальної мети.

Такий самий підхід простежується й у Гаазькій конвенції «Про право, що застосовується до трастів, та їх визнання» від 1 липня 1985 р., відповідно до ст. 2 якої термін «траст» відноситься до правовідносин, створених за життя або на випадок смерті засновника, коли майно поміщається під контроль довірчого власника для цілей прибутку бенефіціанта або для іншої вказаної засновником мети [8, с. 85].

Наведене узагальнене визначення поняття трасту знаходить свій розвиток і у тексті DCFR. Так, відповідно до ст. X.-1:201 DCFR, траст – це правове відношення, в якому довірчий власник зобов'язаний управляти або розпоряджатися одним або більше активами (трастовим фондом) відповідно до умов, регулюючих це правовідношення (умовами трасту) на користь вигодонабувача або для досягнення суспільно корисних цілей. Згідно зі ст. X.-1:202 DCFR, правові наслідки трасту виникають відповідно до правил Розділу 10 (Відносини з третіми особами), згідно яким трастовий фонд повинен розглядатися як комплекс майна, відокремлений від комплексу майна самого довірчого власника і інших комплексів майна, які придбані довірчим власником або знаходяться в його управлінні (тобто майно, що передається в траст, відокремлюється від іншого майна довірчого власника, як це й передбачено у національних законодавствах Франції, Румунії та України).

Що стосується самого визначення поняття права довірчої власності, то його можна вивести зі ст. X.-5:201 DCFR, відповідно до якої «якщо це не обмежено умовами трасту або іншими правилами

цієї Книги, довірчий власник має право вчиняти на виконання обов'язків з трасту будь-яку дію, яка: а) має право на законній підставі бути вчинена власником фонду; або b) може бути вчинена особою на користь іншої особи на основі повноваження». Тобто довірчому власнику передаються всі повноваження, якими володіє сам власник, що дає підстави говорити про те, що у якості особливого різновиду права власності під правом довірчої власності слід розуміти право власності на передане в довірчу власність майно, обмежене умовами трасту чи законом та необхідністю діяти відповідно до визначеної установником трасту мети. Тобто специфіка права довірчої власності полягає в тому, що воно обмежується не лише законом, але також і установником довірчої власності.

Варто звернути увагу на той факт, що як у Румунії, так і у Франції при дослідженнях цього правового інституту підкреслюється, що при встановленні фідуції у цих країнах не відбувається «розщеплення» власності. Висловлюються думки про те, що при фідуції у фідуціарія виникає особливе право власності на передане йому в управління майно, проте, воно відрізняється від «абсолютного» права власності тим, що фідуціарій обмежен у своїх діях щодо майна розпорядженнями засновника. Фідуція характеризується як «обмежена договірна власність» («limited contractual ownership»), яка використовується лише для досягнення мети, встановленої фідуцією та захищена від кредиторів фідуціарія [9].

При аналізі правового регулювання трасту в англійському праві особливу увагу необхідно звернути на його специфіку, що відрізняє даний інститут від довірчої власності в країнах континентальної правової сім'ї. В англійському праві історично склалося так, що при встановленні трасту виникають фігури двох власників – довірчого власника, який розглядається як «власник за загальним правом» і бенефіціарія, що є «власником за правом справедливості». При цьому частина правоможностей, а саме правоможності розпорядження та управління виокремленим майном, належить одній особі (довірчому власнику), а інша частина правоможностей – отримання вигод від експлуатації майна – іншій особі або особам (бенефіціаріям). Юридично ця конструкція опосередковується тим, що титул за загальним правом (legal title) щодо майна переходить до довірчого власника, і весь тягар власності покладається на нього, а титул за правом справедливості (equitable title) передається бенефіціарію.

Специфіка трасту обумовлена історією розвитку англійського права. Наслідком поділення англійського права на загальне право і право справедливості є можливість існування «розщепленої» власності. Якщо в континентальній правовій системі право власності розглядається як абсолютне і неподільне, що поєднує в собі «тріаду» правоможностей (володіння, користування і розпорядження), то в англійському праві принцип неподільності правоможностей, що входять до складу права власності, відсутній [10, с. 34-36].

Наслідком неможливості «розділення» власності в континентальному праві є неможливість «імплантації» у нього трасту в тому стані, у якому він існує в англо-американському праві. Тому в країнах континентальної правової системи інститут довірчої власності набуває специфічних рис. Так, у Франції й Румунії в таких випадках звертаються до інституту довірчої власності в іншому, «континентальному» її розумінні, коли «розщеплення» власності не відбувається, і у відносинах довірчої власності фігурує лише один юридичний власник – довірчий, який використовує передане йому майно з певною метою, після досягнення якої право власності на це майно переходить до первинного (фактичного) власника – засновника.

Висновки. Наприкінці зазначимо, що як у країнах цивільного, так і у країнах загального права, установник довірчої власності втрачає право власності на майно, яке передається в довірчу власність, натомість, особливе право (право довірчої власності) на це майно виникає в довірчого власника. При цьому якщо в країнах англо-американського права при встановленні трасту виникають фігури двох власників – довірчого власника, який розглядається як «власник за загальним правом» і бенефіціарія, що є «власником за правом справедливості», відповідно, захист прав останнього забезпечується правом справедливості, то у країнах континентального права права установника довірчої власності та бенефіціарія забезпечуються за допомогою обтяження майна, переданого в довірчу власність, низкою обмежень і цільовим призначенням [11, с. 18]. У такому варіанті довірча власність цілком відповідає принципам континентальної правової системи, і може ефективно існувати в українському законодавстві, про що свідчить досвід зарубіжних країн континентального права.

Список літератури:

1. Рассказова Н.Ю. Модельные правила европейского частного права / Н.Ю. Рассказова. – М.: Статут, 2013. – 989 с.
2. Le code civil des Fransais. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT00000607072.
3. Ştefan S. Proptetatea afectată unui scop şi fiducia / S. Ştefan // Lumea Noastră. – 2008. – № 12. – P. 37–42.
4. Cod Civil al Romaniei din 10 martie 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dreptonline.ro/legislatie/codul_civil_republicat_2011_noul_cod_civil.php#cartea3
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; [пер. с франц. В. А. Туманова]. – М. : Международные отношения, 1999. – 400с.
6. Нарышкина Р. Л. Доверительная собственность в гражданском праве Англии и США / Р. Л. Нарышкина. – М. : БЕК, 1965. – 324 с.
7. Матридис К. Трасты в оффшорных зонах : практ. руководство [по использованию трастов на Кипре : схемы, образцы документов, законодательство, комментарии] / Кипрос Матридис. – Белгород : Крестьянское дело, 1997. – 120 с.
8. Фунтикова Н.В. О регулировании доверительной собственности и договора доверительного управления имуществом / Н.В. Фунтикова // Журнал российского права. – 2002. – № 12. – С. 83-87.
9. Adelle J.-Fr. Introduction of Fiducie : Impact on Assignment of Receivables as Security / J.-Fr. Adelle. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.internationallawoffice.com/newsletters/detail.aspx?g=f3b70b56-da1e-49b0-89ac-8f128be98432/.
10. Жданов А. А. Возникновение и эволюция доверительной собственности в Общем праве / А. А. Жданов // История права и государства. – 2001. – № 7. – С. 189–198.
11. Майданик Р. А. Природа довірчої власності як особливого об'єкта цивільних прав за законодавством України / Р. А. Майданик // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 8 (46). – С. 16–23.

Некит Е.Г.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПОНЯТИЕ ДОВЕРИТЕЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ (ТРАСТА) В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН И МОДЕЛЬНЫХ ПРАВИЛАХ ЕВРОПЕЙСКОГО ЧАСТНОГО ПРАВА

Аннотация
В статье исследуется понятие доверительной собственности (траста) по законодательству некоторых европейских стран. В частности, исследовано правовое регулирование доверительной собственности во Франции и Румынии. Проанализировано понятие траста по Модельным правилам европейского частного права. Определена специфика континентальной модели доверительной собственности. Приведены рекомендации относительно совершенствования правового регулирования доверительной собственности в законодательстве Украины.
Ключевые слова: доверительная собственность, доверительное управление, траст, европейское частное право.

Nekit K.G.
National University «Odessa Law Academy»

THE CONCEPT OF FIDUCIARY PROPERTY (TRUST) ACCORDING TO LEGISLATION OF THE EUROPEAN COUNTRIES AND MODEL RULES OF THE EUROPEAN PRIVATE LAW

Summary
In this article the concept of fiduciary property (trust) by the legislation of some European countries is investigated. In particular, legal regulation of fiduciary property in France and Romania is investigated. The concept of a trust by Model rules of the European private law is analyzed. Specifics of continental model of fiduciary property are defined. Recommendations concerning improvement of legal regulation of fiduciary property are provided.
Keywords: fiduciary property, trust management, trust, European private law.

УДК 347.73

ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Пирога С.С.
Відділ державної виконавчої служби
Луцького районного управління юстиції
Волинської області України
Пирога І.С.
Карпатський університет імені Августина Волошина

Подано аналіз податкових аспектів ціноутворення. Справедлива ринкова ціна товарів/послуг передбачає її відповідність величині створеної доданої вартості і визначається сумою фонду оплати праці, прибутку, ПДВ, акцизів, амортизації і валових витрат. Фонд оплати праці є базою нарахування єдиного соціального внеску і базою податку з доходів фізичних осіб. Прибуток є базою податку на прибуток. Сума ПДВ і акцизи безпосередньо включені в ціну. Валові витрати визначаються сумою реально понесених витрат на виробництво і реалізацію товарів/послуг.
Ключові слова: ринкова ціна, ПДВ, прибуток, фонд оплати праці, акциз, валові витрати.

Постановка проблеми. Основна особливість ринкового ціноутворення полягає в тому, що реальний процес формування цін відбувається не у сфері виробництва, а у сфері реалізації продукції під впливом попиту та пропозиції і товарно-грошових відносин. Високі ціни на товари / послуги обмежують попит, низькі – пропозицію товарів / послуг. Для ефективного функціонування ринку ціни повинні бути рівноважними, тобто враховувати і можливості виробництва і платоспроможність покупців.

Для виробника ціна – це грошове вираження доданої вартості, для споживача – це грошове вираження споживчих якостей товарів / послуг. Баланс інтересів і рівновага на ринку передбачають, щоб оцінка споживчих якостей покупця збігалася з оцінкою доданої вартості виробника. Це означає, що лише кінцевий покупець товарів / послуг може здійснювати ефективний контроль цін. Державні органи в змозі контролювати лише складові доданої вартості. Оскільки додана вартість дорівнює сумі оплати праці і прибутку, можна зробити висновок про те, що прискорення темпів соціально-економічного розвитку вимагає встановлення відповідності ціни і доданої вартості або, іншими словами, рівня споживання і рівня виробництва.

Крім споживача і виробника, на ринку незримо присутній і третій суб'єкт – в особі держави, інтереси якого закріплені в Податковому кодексі. Згідно з концепцією фіскального обміну, між процесами ціноутворення та оподаткування існує сутнісний зв'язок, оскільки в економічній основі обох процесів лежить оплата благ: у першому випадку – благ ринкового походження та індивідуального споживання, у другому – забезпечуваних державою благ переважно колективного споживання [1].

Податки впливають на ціну і ціноутворення прямо і опосередковано. Прямий вплив здійснюється в тих випадках, коли податки прямо включаються до ціни. Таку дію мають непрямі податки, які нараховуються пропорційно вартості реалізованих або імпортованих товарів / послуг. Опосередкований вплив податків проявляється у випадках, коли податки входять до складу витрат, на основі яких формується ціна. Регулюючий вплив податків на споживання чітко простежується через їх взаємозв'язок з процесами ринкового ціноутворення [2]. Вплив податкової складової на ціну визначається ставкою податку та базою нарахування.

Ціна, в свою чергу, визначає обсяг податкових зобов'язань та податкових надходжень до бюджету. Тому в питаннях ціноутворення платники податків і держава керуються різними пріоритетами. Для платника цільова функція передбачає мінімізацію податкових платежів. Для держави, навпаки – отримання максимальних доходів у бюджет. Хоча в довгостроковій перспективі завдання обох сторін повністю збігаються, отримання максимального прибутку платниками є запорукою отримання максимальних доходів бюджету. Отже, пріоритетним завданням у сфері оподаткування та ціноутворення є прискорення темпів соціально-економічного розвитку.

На мікрорівні з допомогою регулювання цін можна впливати на ефективність виробництва, а на макрорівні з допомогою співвідношення цін на різні товари підтримується ринкова рівновага і виробництво суспільно необхідної кількості продукції. Обґрунтованість цін товарів дозволяє встановити єдиний курс національної валюти щодо валют наших торгових партнерів і вирішити проблеми, що виникають у сфері оподаткування, пов'язані практично з вільним маніпулюванням цінами для мінімізації податкових зобов'язань. Одночасно виникають стимули до інноваційної та інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою уникнення спекуляції цінами між пов'язаними особами та запобігання ухиленню від сплати податків у більшості країн світу були розроблені та затверджені на законодавчому рівні правила трансфертного ціноутворення. Більшість законодавчих актів з трансфертного ціноутворення базуються на основі стандартів ОЕСР. Остання версія стандарту ОЕСР «Керівництво щодо трансфертного ціноутворення для багатонаціональних корпорацій та податкових адміністрацій» [3], яка була розроблена та затверджена у 2010 році, узагальнює кращу практику країн-членів цієї організації.

Масштаби прихованого відпливу фінансових ресурсів з вітчизняної економіки досліджувалися у доповіді НІСД [4]. Незважаючи на поширення практики державного регулювання трансфертного ціноутворення у світі, правила трансфертного ціноутворенні запроваджені в Україні з 1 вересні 2013 р. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення» від 4 липня 2013 р. Трансфертне ціноутворення застосовується при здійсненні контрольованих операцій, тобто операцій придбання (продажу) товарів / послуг між взаємопов'язаними суб'єктами. Підлягають контролю такі операції, в яких загальна сума рівна або перевищує 50 млн. грн. (без урахування ПДВ). Методи визначення ціни в контрольованих операціях ті ж самі, що застосо-

вуються для визначення звичайної ціни: 1) порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу); 2) ціни перепродажу; 3) «витрати плюс»; 4) чистого прибутку; 5) розподілення прибутку.

Система трансфертного ціноутворення в Україні має низку недоліків. Для деяких галузей економіки (металургія, хімічна, вугільна промисловість та агропромисловий комплекс) запроваджена відстрочка до 1 січня 2018 р. щодо застосування правил трансфертного ціноутворення. Досвід застосування методів визначення звичайної ціни доводить, що ефективність застосування передбачених методів вкрай низька. Зазначені методи визначення звичайної ціни не перешкоджають застосуванню цінових маніпуляцій з метою уникнення оподаткування або зменшенню суми податкових платежів. Аналогічну ефективність вказаних методів слід очікувати і у випадку контролю трансфертних цін. До того ж учасники податкового контролю можуть з легкістю обходити вимоги законодавства про трансфертне ціноутворення, наприклад, обмежити контракти сумою, меншою ніж 50 млн. грн., змінити коло вітчизняних та зарубіжних контрагентів. Нарешті, трансфертне ціноутворення передбачає контроль за сплатою податку на прибуток і ПДВ. Інші ж податки і обов'язкові платежі залишаються поза увагою податкових органів.

Таким чином, у Податковому кодексі України [5] немає адекватних механізмів контролю цін при здійсненні операцій купівлі / продажу, а, отже, і відсутні ефективні методи податкового контролю. Тому проблема з удосконалення методів ціноутворення, способів і засобів податкового контролю є актуальною і своєчасною.

Мета статті. Головною метою цієї розвідки є удосконалення методів ціноутворення, які дозволяють запровадити справедливі ринкові ціни при здійсненні операцій купівлі / продажу, ефективні методи визначення податкової бази основних податків: податку з прибутку, ПДВ, єдиного соціального внеску та податку з доходів фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Ефективний механізм ціноутворення у виробників та контролю цін податковими органами надає використання різних способів розрахунку доданої вартості. З точки зору бухгалтерського обліку, існує чотири варіанти нарахування податкових зобов'язань з ПДВ. Якщо встановити, що базою податку є сума прибутку (p) і фонду оплати праці (w) або різниця між продажами (o) і покупками (i), а податок стягується за ставкою t, то до однакової величини зобов'язання (ПДВ) приведуть наступні 4 способи [6].

1) Прямий адитивний метод (або балансовий метод): ПДВ $= t \times (p + w)$. Прикладом справляння ПДВ на основі балансового методу є система ПДВ в Японії, де зазначений податок був уведений 1 квітня 1989 р. Перевагою застосування бухгалтерської звітності для розрахунку зобов'язань з ПДВ є використання тих самих документів, що і для нарахування податку на прибуток, що знижує витрати на податкове адміністрування.

2) Непрямий адитивний метод не передбачає розрахунок доданої вартості, а відразу нараховується сума податкових зобов'язань: ПДВ $= t \times p + t \times w$. На практиці ПДВ на дохід майже не використовується, тому що у всіх країнах, які застосовують ПДВ, стягуються податки на прибуток і на доходи фізичних осіб. Використання в цьому випадку дохідної бази для податку на додану вартість, на думку деяких авторів, призвело б до подвійного оподаткування її частини. Таке тлумачення в корені неправильно тлумачить сенс поняття «податок». Податок – це вилучення частини, наприклад, прибутку, фонду оплати праці і т.д. в дохід держави. При нарахуванні ПДВ на прибуток (фонд оплати праці) визначається величина надбавки до ціни. При різних методах обчислення податку на додану вартість будь-яка складова вартості товару обкладається ПДВ (заробітна плата, прибуток ...), правда, це здійснюється поступово на кожній стадії виробництва. Незалежно від того, що саме зафіксовано в законодавстві як об'єкт оподаткування – додана вартість або операції щодо її реалізації (передачі майнових прав), реальним об'єктом ПДВ є та частина доходів, яка використовується на споживання. Це слід мати на увазі при визначенні кількості та розміру ставок ПДВ. Кількість ставок ПДВ і їх величина визначається виключно тією частиною доходу, яка може бути використана на споживання. Іншими словами, ставка ПДВ має визначатися платоспроможним попитом. При встановленні ставки ПДВ копіювання чужого досвіду абсолютно недоречне і неприпустиме.

3) Прямий метод вирахування (іноді називають податком на трансферти підприємства business transfer tax): ПДВ $= t \times (o - i)$. Обчислення ПДВ цим способом здійснюється шляхом застосування відповідної податкової ставки до різниці між сумою валових продажів та валових витрат (включаючи ПДВ).

4) Непрямий метод обчислення (метод відшкодування, рахунків-фактур): ПДВ $= t \times o - t \times i$. При сплаті податку сума ПДВ вказується окремим рядком в кожному рахунку-фактурі. Загальна сума зобов'язання платника податків визначається як різниця між ПДВ, сплаченим при покупках, і ПДВ, отриманим від реалізації. Цей метод допускає застосування множинних ставок податку незалежно від їх загального числа. До його недоліків можна віднести широкі можливості маніпуляції цінами, що дозволяє штучно створити негативне значення податкових зобов'язань та отримувати його незаконне відшкодування.

З чисто математичної точки зору, два перших і два останніх методи повністю ідентичні. Однак розрізняються за економічним змістом величин, одержуваних при їх застосуванні. Перші два методи представляють механізм ціноутворення, з погляду виробника (продавця товарів / послуг). Два останніх методи визначають механізм ціноутворення, з точки зору споживача (покупця товарів / послуг). Отже, баланс інтересів досягається тоді, коли прямий або непрямий адитивний метод дають таке ж значення ціни, як і прямий або непрямий метод вирахування.

Непрямий метод вирахування не передбачає визначення податкової бази (доданої вартості), а безпосередньо нараховується сума податку. Цей метод має фундаментальний недолік, оскільки вимагає застосування об'єктивних цін – рівноважних ринкових цін. Якщо рівноважна ціна невідома, то застосування цього методу категорично забороняється. Підтвердженням такої заборони красномовно свідчить досвід України. В Україні ПДВ виконує роль податку на імпорт (до речі, дуже погано). Внутрішнє виробництво ПДВ практично не обкладається, хоча всі споживачі його платять за ставкою 20%.

Прямий метод вирахування менш чутливий до цін, оскільки він передбачає визначення податкової бази (доданої вартості), яка не може бути негативною, тобто ніякі цінові маніпуляції не дають можливості отримати від'ємне значення суми податку, що підлягає перерахуванню до бюджету.

Саме тому прямий метод обчислення податку у багатьох випадках виключає можливість незаконного отримання відшкодування з бюджету. Але, з іншого боку, при вільних цінах завжди можна мінімізувати суму податку, що підлягає сплаті до бюджету.

Якщо ринок монополізований, контролювати ціни будь-якими відомими методами абсолютно не можливо. Існуючий спосіб калькуляції ціни, при якому в ціну включаються всі витрати, дозволяє отримати практично будь-яку величину. При такій системі ціноутворення говорити про ринкову економіку взагалі не доводиться, оскільки ринок не виконує двох основних функцій: не забезпечує еквівалентного обміну і виробництва необхідної кількості товарів.

Еквівалентний обмін товарів забезпечується за умови, що однакова додана вартість одних товарів обмінюється на таку ж додану вартість інших товарів (відповідної якості). Додану вартість слід розраховувати прямим адитивним методом. Додана вартість дорівнює сумі прибутку і фонду оплати праці ДВ = p + w. Надбавка до ціни, створена в цьому виробничому циклі, дорівнює сумі доданої вартості плюс амортизація обладнання. У ціну реалізації також включається ПДВ = t × (p + w) і акцизи. При такій системі ціноутворення виконується основна умова забезпечення ринкової рівноваги і здійснюється виробництво необхідної кількості продукції. Контроль цін полягає в перевірці відповідності ціни реалізації та суми її компонентів: фонду оплати праці, прибутку, амортизації, ПДВ і акцизів на кожному етапі виробничого циклу:

p + w + ПДВ + амортизація + Акциз = o − i.

Якщо ця умова виконана, ціна реалізації є рівноважною (справедливою) ринковою ціною. При такому підході автоматично встановлюється величина податкової бази для основних податків: на прибуток, ПДВ, податок з доходу фізичних осіб (працею яких створена ця величина доданої вартості), єдиний соціальний внесок, акцизний податок.

Для впровадження запропонованого механізму контролю цін, за якими реалізується продукція, необхідно забезпечити виконання вищенаведеного співвідношення на кожній стадії реалізації для кожного виду продукції. Досягнення поставленої мети передбачає внесення змін до ст. 39 ПКУ, пункт 1, який пропонується викласти в такій редакції:

Справедлива ринкова вартість (ціна) товарів / послуг визначається співвідношенням:

o = i + p + w + ПДВ + амортизація + акциз,

де використані такі позначення: o − справедлива ринкова ціна; i − валові витрати; w − фонд оплати праці, який є базою для обчислення єдиного соціального внеску і податку з доходів фізичних осіб; p − база податку на прибуток продавця; ПДВ − податок, який підлягає перерахуванню до бюджету; амортизація використовуваного обладнання в процесі виробництва та / або реалізації; акцизний податок. Запропонований спосіб визначення справедливої ринкової ціни бажано застосовувати до всіх угод, а не тільки до угод між взаємозалежними особами.

Запропонований метод визначення справедливої ринкової ціни, застосовуваний на всіх етапах руху товару до кінцевого споживача, практично виключає можливість ухилення від сплати основних податків, зменшення розміру податкових платежів або отримання незаконного відшкодування з бюджету. Відпадає необхідність здійснення контролю цін. Контролювати слід лише надходження податків з кожної складової, яка формує ціну. Це завдання вирішується набагато простіше і абсолютно об'єктивно.

Чисто теоретично ціна залишається абсолютно вільною, але всі її складові визначають податкову базу, на яку нараховуються відповідні податки, які підлягають перерахуванню до бюджету.

Найбільш проблемним місцем у цьому алгоритмі є валові витрати, які, зазвичай, можна зробити будь-якими або внаслідок залучення низки посередників, або необмеженого зростання статей витрат. З точки зору податкового контролю, моніторингу підлягає лише реальність оплати тієї суми, яка буде включена в статті витрат кожним учасником ланцюга, яким доводиться товар до кінцевого споживача. При цьому кожною ланкою цього ланцюга повинні бути сплачені всі податки: ПДВ, податок на прибуток, єдиний соціальний внесок, податок з доходів фізичних осіб, акцизний податок для відповідних груп товарів.

Залежно від насиченості ринку товарами відповідної якості, рівновага на ринку може досягатися при більш високій ціні (особливо на перших порах) порівняно з розрахунковою. Для задоволення попиту за справедливою ринковою ціною необхідно стимулювати виробництво. Реалізація продукції повинна здійснюватися за ринковою ціною (повністю вільною), а визначатися повинна податкова база: сума фонду оплати праці, прибутку і ПДВ:

p + w + ПДВ = o1 − i − амортизація − акциз,

де o1 − ціна, за якою реально реалізовано товар.

Можливі й інші варіанти. Наприклад, додатковий дохід o1 − o, отриманий внаслідок перевищення ціни, обкладається додатковим податком (ПДВ або акцизом) за високою ставкою (не нижче 50%), перераховується в інноваційний фонд, кошти якого використовуються для стимулювання виробництва, інвестиційної та інноваційної діяльності.

Для підтримки ринкової рівноваги та виробництва необхідної кількості продукції необхідно, щоб і фонд оплати праці, і прибуток використовувалися найбільш раціональним способом. Фонд оплати праці повинен розподілятися так, щоб підтримувалася необхідна купівельна спроможність населення. А прибуток повинен використовуватися так, щоб забезпечувалося впровадження передових технологій і нових видів продукції, тобто підтримувалася на необхідному рівні конкурентоспроможність продукції, що випускається.

Найбільш раціональний розподіл фонду оплати праці досягається при запровадженні рангової системи оплати праці, запропонованої в [7]. Рангова система передбачає визначення не розміру заробітної плати, а тієї частини доданої вартості, створеної спільною працею, яка буде виплачена конкретному працівникові.

Для раціонального використання прибутку доцільно звільнити (не обкладати податком) кошти, використані на науково-дослідну і дослідно-конструкторську розробку, впровадження передових технологій і нової техніки. Для стимулювання використання прибутку на науково-дослідну діяльність бажано відновити діяльність Державного інноваційного фонду України, встановивши відрахування від реалізації продукції до фонду в сумі, яка визначається різницею 1,5-2% валового доходу та суми, реально витраченої на інноваційну діяльність.

Висновки і пропозиції. Прямий і непрямий балансовий методи визначають механізм ціноутворення – з точки зору виробника (продавця товарів/послуг). Прямий і непрямий адитивний методи

визначають механізм ціноутворення – з точки зору споживача (покупця товарів / послуг). Метод визначення справедливої ринкової ціни, яка забезпечує баланс інтересів виробників, споживачів і держави, передбачає, що різниця валового доходу і валових витрат має дорівнювати сумі фонду оплати праці, прибутку, ПДВ, амортизації і акцизів. Ця рівність може використовуватися у різний спосіб, зокрема: для визначення справедливої ринкової вартості товарів / послуг; податкової бази основних податків – на прибуток, ПДВ, з доходів фізичних осіб, єдиного соціального внеску.

Список літератури:

1. Shlomo Yitzaki. Cost-benefit analysis and Distributional Consequences of Government projects // National Tax Journal. 2003. – VLVI (N 2). – 535 p.
2. Сидор І. Цінові аспекти податків на споживання: теоретична концептуалізація / І. Сидор // Світ фінансів. 2008. – № 1 (14). – С. 125–133.
3. OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. OECD, July 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.svcmscentral.com/SVsitefiles/nlc/contenido/doc/073214_OECD%20TP%20Guidelines%20June%202010.pdf.
4. Тищук Т. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. Аналітична доповідь / Т. Тищук, Ю. Харазішвілі, О. Іванов. – К.: НІСД, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/1201_dop_new.pdf.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI станом на 01.01.15 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
6. Tait A. Value Added Tax: International Practice and Problems. Washington DC. – 1988.
7. Пирога І.С. Державне регулювання економіки: від противаг до консенсусу / І.С. Пирога, С.С. Пирога. – Луцьк: Вежа, 2003. – 210 с.

Пирога С.С.
Отдел государственной исполнительной службы
Луцкого районного управления юстиции
Волынской области Украины
Пирога И.С.
Карпатский университет имени Августина Волошина

НАЛОГОВЫЕ АСПЕКТЫ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Представлен анализ налоговых аспектов ценообразования. Справедливая рыночная цена товаров/услуг предполагает ее соответствие величине созданной добавленной стоимости и определяется суммой фонда оплаты труда, прибыли, НДС, акцизов, амортизации и валовых расходов. Фонд оплаты труда является базой начисления единого социального взноса и базой налога с доходов физических лиц. Прибыль является базой налога на прибыль. Сумма НДС и акцизы непосредственно включены в цену. Валовые расходы определяются суммой реально понесенных расходов на производство и реализацию товаров/услуг.

Ключевые слова: рыночная цена, НДС, прибыль, фонд оплаты труда, акциз, валовые расходы.

Pyroga S.S.
Bailiffs Service
Lutsk District Department of Justice
Volyn region Ukraine
Pyroga I.S.
Karpatskyy University Named Augustine Voloshin

TAX ASPECTS OF PRICING

Summary
The analysis of the tax aspects of pricing. The fair market value of goods/services it provides matching magnitude of value added and the sum of payroll, income, VAT, excise taxes, depreciation and business expenses. Payroll calculation is the basis of a single social tax base and the tax on personal income. Profit is the income tax base. The amount of VAT and excise duties directly included in the price. Gross costs are determined by the amount actually incurred costs of production and sale of goods/services.

Keywords: market price, VAT, income, payroll, excise, gross expenditure.

УДК 340.1

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Подковенко Т.О., Павелко Л.В.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглядаються окремі аспекти поняття юридичної відповідальності. Досліджено теоретико-правові засади формування принципів юридичної відповідальності. Наведено різні підходи вчених щодо визначення поняття «принципи юридичної відповідальності». Проведено дослідження питань поняття і сутності принципів юридичної відповідальності. Розглянуто критерії щодо класифікації принципів юридичної відповідальності.

Ключові слова: право, принципи права, юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності, правопорушення.

Постановка проблеми. Поняття принципів права та забезпечення їх практичного втілення у суспільному житті є однією з актуальних проблем сучасної юридичної науки. І це не випадково, оскільки саме у правових принципах найбільш яскраво відображається сутність права в усій різноманітності його проявів та закономірностей впливу на людину, суспільство, державу. Крім того, якісно розкрити функціональні аспекти будь-якого юридичного інституту неможливо без дослідження його основоположних принципів, що надає змогу встановити вихідні засади здійснення будь-якої юридично значимої діяльності. Принципи юридичної відповідальності – складний, комплексний феномен, що безпосередньо пов'язаний з іншими правовими явищами, зокрема з нормою права, правовими відносинами, правозастосуванням, правовою ідеологією, захистом права, правопорушенням. Ефективність функціонування інституту юридичної відповідальності, реалізація юридичної відповідальності на основі загальновизнаних правових принципів відображає ефективність дії самого права як регулятора суспільних відносин.

Актуальність вивчення принципів юридичної відповідальності і проблем, пов'язаних з їх реалізацією, обумовлена низкою обставин. Серед них в першу чергу, слід відзначити перехід України на шлях демократичних перетворень, формування соціальної, правової держави, що підвищує роль юридичної відповідальності і принципів, на яких вона ґрунтується, у боротьбі з різного роду негативними явищами, що гальмують процес політичних, економічних та соціальних реформ.

Перехідний етап історичного розвитку, на якому все ще знаходиться українське суспільство, характеризується не тільки зростанням правопорушень і злочинності, а й змінами далеко не в кращу сторону їх якісних показників. Важлива роль у боротьбі з різного роду правопорушеннями, як відомо, відводиться юридичній відповідальності. Принципи ж юридичної відповідальності, відображаючи її глибинний зміст і сутність, встановлюючи найбільш загальні «правила гри» для всіх учасників правовідносин, зумовлюють не тільки їх поведінку, а й діяльність самого законодавця, правозастосовних органів. Тим самим адекватна реалізація принципів юридичної відповідальності здатна зробити істотний позитивний вплив на стан законності і правопорядку в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із поняттям принципів права, особливою роллю права як регулятора суспільних відносин стали предметом наукового дослідження багатьох сучасних науковців, таких як Л. Байрачна, І. Бахновська, О. Богініч, О. Зайчук, Л. Кельман, В. Колесніченко, А. Колодій, В. Нерсесянц, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Скакун, О. Старчук, Т. Фулей та інших. Науковому аналізу принципів юридичної відповідальності присвячені праці І. Аземші, А. Алієва, О. Болсунової, М. Задніпряни, О. Чуракова та інших. Це свідчить про актуальність даної проблеми, її практичну спрямованість та тісний зв'язок з різним галузями права, що зумовлює необхідність подальших наукових розробок. Активні наукові дослідження дадуть змогу вдосконалити правотворчу та правозастосовну практику, що, у свою чергу, позитивно вплине на процеси формування правової системи України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретико-правове дослідження принципів юридичної відповідальності, визначення їх системного характеру та аналіз сучасних підходів щодо їх розуміння та класифікації.

Виклад основного матеріалу. Теорія юридичної відповідальності є однією з центральних і актуальних в загальній теорії права, з цієї позиції дослідження цього феномена почалися з кінця 50-х років минулого століття, але, незважаючи на доволі тривалий термін дослідження проблем теорії юридичної відповідальності, до теперішнього часу відсутня єдність поглядів на поняття юридичної відповідальності. У зв'язку з цим в теорії права і галузевих юридичних науках існує ряд концепцій юридичної відповідальності.

Загалом юридична відповідальність є одним із важливих елементів правового регулювання суспільних відносин, сутність якого полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою чітко визначених юридичних засобів. Завдяки цьому комплексному впливу стає можливим належне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності та стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення загальнолюдських принципів.

За твердженням О. Болсунової: «Як самостійний і необхідний елемент механізму правового регулювання юридична відповідальність характеризується трьома специфічними ознаками:

– вона являє собою вид державного примусу;

– єдиною підставою до її застосування виступає правопорушення;

– вона функціонує шляхом вжиття певних негативних заходів до осіб, що скоїли правопорушення» [1, с. 50].

Основу функціонування юридичної відповідальності складає комплекс ідей-принципів, що спрямовані на досягнення основних цілей юридичної

відповідальності та реалізацію її функцій. Потрібно враховувати, що в сукупності усі принципи збагачуючи та поглиблюючи один одного, діалектично взаємопов'язані та складають систему. Єдність у виявленні цих принципів забезпечує цілісність правового інституту відповідальності загалом, відображає його природу та гарантує належне функціонування в суспільному житті.

Як зазначає М. Задніпряна: «Витоки формування принципів юридичної відповідальності наявні ще в дослідженнях представників Античності. Історичний фактор щодо формування принципів юридичної відповідальності має досить вагомий внесок. Розвиток принципів юридичної відповідальності відбувся завдяки еволюційним науковим аспектам, які як результат відображені сьогодні в законодавстві. На сьогоднішній день більш полярними стали ідеї побудови правової держави та громадянського суспільства, тому й відбулися зміни в підходах до розуміння принципів юридичної відповідальності» [2, с. 21].

Аналіз сучасної юридичної літератури дає підстави стверджувати, що правові принципи виступають невід'ємним елементом правової системи, що визначає її зміст та соціальну спрямованість. При цьому правовими принципами є лише такі ідеї, які володіють законодавчою закріпленістю і нормативністю, відображають юридичні закономірності та зв'язки, а не яку-небудь властивість, ознаку, елемент правових явищ. Це такі фундаментальні ідеї і основоположні нормативні начала, що виражають природу юридичної відповідальності і забезпечують високу якість і ефективність юридичної практики в сфері встановлення і здійснення її заходів. Вони проявляються в усіх субінститутах юридичної відповідальності.

Погоджуємося із думкою М. Задніпряни, що пізнання принципів юридичної відповідальності тісно пов'язане та обумовлене підходами, виробленими вітчизняною та зарубіжними теоріями права та типами праворозуміння до визначення їх змісту, спрямованості, ролі та правових механізмів забезпечення реалізації їх вимог як певних імперативів, дотримання яких виступає гарантією справедливого правопорядку, ефективного захисту прав і свобод громадян [3, с. 51].

Загальнотеоретичною наукою на сьогодні напрацьовано багато підходів щодо визначення принципів юридичної відповідальності та їх класифікації. Це обумовлено складністю такого фундаментального правового явища, як юридична відповідальність, без якого неможливо взагалі уявити собі існування права як нормативної системи.

О.Скакун визначає принципи юридичної відповідальності як незаперечні вихідні вимоги, що ставляться до правопорушників і дозволяють забезпечувати правопорядок у суспільстві. Вони є різновидом міжгалузевих принципів права, відображають його глибинні усталені закономірні зв'язки [4, с. 704].

Вважаємо, що слушною є також думка А. Алієва, який у своєму дослідженні зазначає, що всі принципи юридичної відповідальності є не звичайною сукупністю принципів, а складною взаємозалежною системою принципів, елементи якої перебувають у постійній взаємодії між собою і мають безліч точок дотику з принципами права [5, с. 19].

Варто погодитися також з твердженням, що принципи юридичної відповідальності – це положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності, як засобу гарантування й охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку [6, с. 89]. Проте найпоширенішим у визначенні принципів юридичної відповідальності є наголос на те, що це відправні ідеї та положення, які закріплені в системі норм права, тобто мають формальний вираз та є загальнообов'язковими.

Узагальнюючи наведені та багато інших визначень поняття «принципи юридичної відповідальності» ми прийшли до висновку, що шукану дефініцію слід визначити як основоположні ідеї, що представляють собою духовно-моральні положення, які виражають сутність, природу і призначення інституту відповідальності, відповідно до яких повинна вдосконалюватися вся система законодавства про юридичну відповідальність і правозастосовна практика. В загальних принципах відповідальності відображаються стійкі закономірні зв'язки, завдяки яким інститут відповідальності існує та функціонує. Це внутрішні закономірності існування та дії інституту юридичної відповідальності, що відображають його зміст, специфіку та призначення. Ці зв'язки та внутрішні закономірності юридичної відповідальності обумовлені складністю самого права, діалектичною єдністю та взаємопроникністю його елементів. Саме тому О. Болсунова переконана, що сьогодні варто зробити акцент не стільки на природу принципів юридичної відповідальності, скільки на ті складні зв'язки, які існують в системі принципів юридичної відповідальності [7, с. 36]. Практична цінність принципів юридичної відповідальності визначається їх спрямованістю на правотворчу діяльність щодо удосконалення законодавства про юридичну відповідальність та визначенням порядку, процесу регулювання відносин, що виникають із правопорушень.

У сучасній юридичній літературі існують різні підходи щодо виділення принципів юридичної відповідальності та їх класифікації. Науковці продовжують дискутувати з приводу того, що принципи юридичної відповідальності за своєю суттю дублюють загалом принципи права. Інші ж стверджують, що принципи юридичної відповідальності є самостійними основоположними ідеями, які лише черпають свої витоки із загальних принципів права.

А. Колодій у своєму дослідженні зазначає, що принципи права в цілому являють собою «відправні ідеї буття, які відображають найважливіші підвалини і закономірності, є сутністю і утворюють риси того або іншого явища, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загально значимістю [8, с. 118].

На нашу думку, принципи права, як і право загалом – обумовлені розвитком суспільства, зміною та вдосконаленням економічних і соціально-політичних відносин, ідеологічних та правових поглядів. Про це також свідчить вивчення всього періоду суспільного розвитку, де кожному етапу його поступального руху відповідає певний тип права і держави. Адже право не може вийти за рамки тих суспільних відносин, у межах яких воно діє, в іншому випадку воно втратить зв'язок з реальністю, стане абстрактною ідеєю.

Потрібно підкреслити, що важливість принципів юридичної відповідальності полягає також у тому, що вони єдині для всіх галузей права. Пізнання цих принципів дозволяє не тільки усвідомити сутність правової відповідальності, а й упорядкувати деліктні правовідносини, відмежувати юридичну відповідальність від інших, суміжних інститутів права, а також від так званих заходів соціального захисту, попереджувально-профілактичних заходів та інших.

Суттєвим моментом, пов'язаним із з'ясуванням специфіки принципів юридичної відповідаль-

ності, є те, що вони закріплені в особливих нормах законодавства, званих нормах-принципах. Принципи юридичної відповідальності відображають об'єктивні, стійкі і закономірні зв'язки, притаманні усім нормам, складовим інституту юридичної відповідальності. Це дає можливість розглядати їх як специфічний і самостійний компонент системи права. Крім цього, у принципах юридичної відповідальності виражена соціальна природа і призначення інституту правової відповідальності, адже в них відображені найбільш загальні приписи, які повинні не просто впливати, а направляти процес регулювання суспільних відносин, що виникають на основі правопорушень, визначати важливі моменти цього процесу. Отже, відступ від цих принципів, порушення їх приписів призводить до деформації інституту юридичної відповідальності та деформації правосвідомості громадян. Крім того, враховуючи той факт, що принципи юридичної відповідальності, як і принципи права в цілому, виступають в якості відправних ідей і положень, свого роду «путівників» законотворчої роботи, відступ від них може викликати вкрай негативні наслідки і в законотворчому процесі. І, нарешті, слід пам'ятати і про самостійне значення принципів правової відповідальності, які значною мірою визначають стратегію правозастосовної практики, функціонування права в цілому. Недотримання, а тим більше ігнорування принципів юридичної відповідальності, в цьому випадку, може призвести до небезпечних наслідків, пов'язаних з масовими порушеннями прав і свобод громадян. Оскільки саме принципи юридичної відповідальності виступають дієвою гарантією забезпечення прав і свобод людини.

Як ми вже зазначали, принципи юридичної відповідальності необхідно розглядати не як просту сукупність, а як систему. Система принципів юридичної відповідальності характеризується певною ієрархією, єдністю, цілісністю, внутрішньою узгодженістю і взаємодією утворюючих її елементів. Принципи діють не відокремлено, ізольовано один від одного, а комплексно, вони тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Кожен принцип, що входить в систему, повинен тлумачитися і здійснюватися з урахуванням інших основоположних ідей.

Хочемо також звернути увагу на те, що система принципів юридичної відповідальності відноситься до багатофункціональних систем. Вона виконує основні та неосновні, внутрішні і зовнішні, явні та латентні, регулятивні та охоронні, гносеологічні та інформаційні, контрольні та компенсаційні, оціночні та інші функції. Їх зміст залежить від того, в якій правовій системі (національній, міжнародній, романо-германської, англосаксонської і т. п.) і юридичній практиці (правотворчій, правозастосовчій, інтерпретаційній і т. п.) вони здійснюються.

Важливим є питання поділу принципів юридичної відповідальності. У юридичній літературі виділяють загальноправові принципи, до яких відносять законність, справедливість, гуманізм, та спеціальні принципи – відповідальність за провину, невідворотність, оперативність, тобто ті принципи, що виражають сутність та природу юридичної відповідальності.

Погоджуємося із думкою М. Задніпряни, яка зазначає, що існування галузевої класифікації принципів юридичної відповідальності має деякі проблемні аспекти. У зв'язку з тим, що видів відповідальності менше, ніж галузей права, причому за порушення норм права різних галузей може застосовуватися відповідальність одного й того ж виду, зазначений критерій повинен бути більш скорегований [2, с. 22]. Крім цього, галузева класифікація не пояснює, чому в межах однієї галузі права можуть існувати різні види відповідальності, і навпаки, різні галузі права регулюються одним видом відповідальності.

В юридичній літературі існує також поділ принципів на основні та спеціальні. Варто підкреслити, що спеціальні принципи юридичної відповідальності повинні бути нерозривно пов'язані з основними принципами, оскільки основні принципи проявляються безпосередньо через дію спеціальних принципів юридичної відповідальності. Адже основні принципи охоплюють не лише весь інститут юридичної відповідальності, але й усю систему права.

Принципи юридичної відповідальності поділяють також і за функціональним критерієм, і за джерелом їх закріплення. Хочемо наголосити, що даний поділ принципів не є вичерпним. Принципи юридичної відповідальності проявляються у всіх субінститутах юридичної відповідальності.

Отож, юридична відповідальність ґрунтується на наступних принципах:

1. Законності – передбачає, що відповідальність осіб може мати місце за діяння, передбачені законом, і тільки в його межах. Даний принцип передбачає наявність складу злочину (протиправного, винного діяння).

2. Обґрунтованості – відповідальність може наступити тільки при реальному здійсненні конкретною особою правопорушення.

3. Справедливості – відповідність застосовуваних заходів відповідальності важкості скоєного злочину. Тут діє принцип «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за один і той же злочин» (ст. 61 Конституції України).

4. Гуманізму –полягає в тому, що законодавче регулювання юридичної відповідальності спрямоване на неприпустимість негуманного ставлення до людей,

5. Своєчасності – притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності, тобто періоду часу, не занадто віддаленого від факту скоєння злочину.

6. Невідворотності – неминучість настання передбачених правом санкцій відносно особи, яка вчинила злочин. Даний принцип сприяє підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, зміцненню правопорядку і законності в суспільстві, правової стабільності суспільних відносин, що відповідають його інтересам.

7. Презумпції невинуватості особи.

8. Права на захист у особи, притягнутої до відповідальності. Вагомим принципом юридичної відповідальності, покликаним забезпечувати реальну дію презумпції невинуватості, є право на захист і кваліфіковану юридичну допомогу.

9. Неприпустимості притягнення до відповідальності за одне й те саме правопорушення два і більше рази. Стосовно даного принципу Т. Грек зауважує, що він є найважливішим принципом юридичної відповідальності, спрямованим на захист прав осіб, що скоїли протиправне діяння. Цей постулат сягає корінням Давнього Риму у формі правила nonbisinidem («не можна двічі за одне і те ж саме»). Він полягає в тому, що не може бути порушено справу за фактом правопорушення, по якому вступило в силу рішення компетентного державного органу влади чи посадової особи. Цей принцип не застосовується лише у випадках, коли одне й те саме протиправне діяння є підставою для притягнення до відповідальності різних видів [9, с. 44].

Вся система принципів юридичної відповідальності спрямована на досягнення загального результату, адже кожному із принципів відводиться особлива роль у забезпеченні законності та правопорядку у суспільстві. Аналіз законодавчих актів, прийнятих останнім часом, переконує нас у тому, що з точки зору способу закріплення правових принципів, сучасний законодавець віддає явну перевагу встановленню так званих норм-принципів.

Висновки. Досліджуючи ознаки та значення принципів юридичної відповідальності, можна виокремити наступну дефініцію принципів юридичної відповідальності як системи ідей, засад, положень, що в концентрованому вигляді уособлюють сутність, природу та значення інституту правової відповідальності і виявляються у всіх без винятку її інститутах.

Проаналізувавши наявні в юридичній літературі підходи до класифікації принципів юридичної відповідальності, при цьому, відмежовуючи їх від принципів права, з одного боку, і процесуальних принципів правової відповідальності – з іншого, ми прийшли до висновку, що до основних принципів юридичної відповідальності слід віднести: законність, обґрунтованість, невідворотність юридичної відповідальності, справедливість, гуманізм, своєчасність. Ми вважаємо, що наведені принципи юридичної відповідальності найповніше відповідають поняттю «юридична відповідальність» та акцентують на тих основоположних засадах, на яких вона має здійснюватися. Принципи юридичної відповідальності як основоположні ідеї, що представляють собою духовно-моральні положення і виражають сутність, природу і призначення інституту юридичної відповідальності, відповідають загальній природі права і визначають вектор, відповідно до якого повинна вдосконалюватися вся система законодавства про юридичну відповідальність і правозастосовна практика. Принципи юридичної відповідальності мають важливе значення для забезпечення єдиних засад формування інституту юридичної відповідальності та його реалізації.

Список літератури:

1. Болсунова О. М. Сутнісні засади принципів юридичної відповідальності / О.М. Болсунова // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 48-52.
2. Задніпряна М. Ю. Сучасні аспекти та критерії поділу принципів юридичної відповідальності / М. Ю. Задніпряна // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 20-23.
3. Задніпряна М. Ю. Впровадження принципів юридичної відповідальності Європейського Союзу в законодавстві України / М.Ю.Задніпряна // Центр наукових публікацій (збірник наукових публікацій). – 2014. – С. 51-54.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учеб. / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум; У-нт. внтр. дел, 2000. – 704 с.
5. Алиев А. У. Принципы юридической ответственности и проблемы их реализации: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / А. У. Алиев; науч. рук. А. М. Муртазалиев. – Махачкала, 2005. – 25 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В.Зайчук, Н.М. Онищенко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
7. Болсунова О. М. Інтегративні засади принципів юридичної відповідальності / О. М. Болсунова // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 35-39.
8. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. – К., 1998. – 391 с.
9. Грек Т. Б. Правова природа юридичної відповідальності: поняття, принципи та види / Т. Б. Грек // Адвокат. – 2010. – № 10 (121). – С. 41-45.

Подковенко Т.А., Павелко Л.В.
Тернопольский национальный экономический университет

ПРИНЦИПІ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕНОСТИ: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье рассматриваются отдельные аспекты понятия юридической ответственности. Исследованы теоретико-правовые основы формирования принципов юридической ответственности. Приведены различные подходы ученых к определению понятия «принципы юридической ответственности». Проведено исследование вопросов понятия и сущности принципов юридической ответственности. Рассмотрены критерии классификации принципов юридической ответственности.
Ключевые слова: право, принципы права, юридическая ответственность, принципы юридической ответственности, правонарушение.

Podkovenko T.O., Pavelko L.V.
National Economic University

PRINCIPLES OF LEGAL RESPONSIBILITY: GENERAL THEORETIC ASPECT

Summary
The article deals with the separate aspects of judicial responsibility. Explores the theoretical and legal basis for the formation of the legal responsibility principles. There are various approaches to the definition of scientific principle of legal responsibility. A study of questions of concept and essence of principles of legal responsibility is undertaken. Consider criteria for the classification of the legal responsibility principles.
Keywords: law, principles of law, legal responsibility, principles of legal responsibility, offence against the law.

УДК 343.6

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 140 КК УКРАЇНИ ВІД ЛІКАРСЬКОЇ ПОМИЛКИ, НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ І ВИПРАВДАНОГО МЕДИЧНОГО РИЗИКУ

Попельницька Н.С.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Досліджено особливості відмежування злочину, передбаченого ст. 140 КК України від лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику. Проаналізовано наявні в теорії кримінального права поняття і характерні ознаки лікарської помилки, нещасного випадку й виправданого медичного ризику. Наведено приклади лікарської помилки, нещасного випадку й виправданого медичного ризику. На підставі комплексного аналізу особливостей лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику проведено їх відмежування від злочинного діяння, передбаченого ст. 140 КК України.

Ключові слова: злочин, медична помилка, нещасний випадок, виправданий медичний ризик, медичний працівник.

Постановка проблеми. Загадковий людський організм, непередбачуваність наслідків надання медичної допомоги закономірно зумовлюють необхідність відмежування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України) від обставин, за яких злочинне діяння відсутнє – лікарської помилки, нещасного випадку та виправданого медичного ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення та дослідження обставин, за яких злочинне діяння, передбачене ст. 140 КК України відсутнє, лише частково знайшло своє відображення у наукових працях І. В. Давидовського, П. С. Дагеля, В. О. Глушкова, М. І. Ковальова, І. Я. Сенюти, В. Н. Флорі, Т. В. Чепельської, С. В. Чорней, О. І. Ющик, та ін. Комплексне ж дослідження особливостей відмежування злочину, передбаченого ст. 140 КК України від лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику відсутнє.

Мета статті. Зважаючи на зазначене, метою даної роботи є дослідження співвідношення злочину, передбаченого ст. 140 КК України із лікарською помилкою, нещасним випадком і виправданим медичним ризиком. Зазначена мета реалізується крізь наступних завдань: з'ясувати поняття і характерні ознаки лікарської помилки, нещасного випадку й виправданого медичного ризику і на підставі комплексного аналізу особливостей лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику провести їх відмежування від злочинного діяння, передбаченого ст. 140 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед слід розглянути співвідношення неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником із лікарською помилкою, яка є одним з дефектів надання медичної допомоги. Відразу необхідно зазначити, що термін «лікарська помилка» в смисловому плані багато в чому історично зумовлений, але на сьогоднішній день є всі підстави вважати правомочність вживання поняття медична помилка, оскільки професійні помилки трапляються в практиці роботи і середнього, і молодшого медичного персоналу. Крім того, термін «лікарська помилка» не включає в себе ті помилки, які вчиняються фармацевтичними працівниками при виконанні ними своїх професійних обов'язків.

Латинське прислів'я свідчить: «Errare humanum est» – «Кожній людині властиво помилятися». Не є виключенням і медичні працівники. Особливістю лікарської помилки є неможливість для лікаря будь-якої спеціальності її передбачити, а надалі запобігти наслідкам. У практиці юристів і медичних працівників до лікарських помилок відносять незлочинну оману лікаря в його професійній діяльності, якщо при цьому виключається недбаліcть, несумлінність, самовпевненість, байдужість [1, с. 16].

Проблема полягає у тому, що саме поняття лікарської помилки не закріплене в жодному з документів, що регламентують охорону здоров'я. Але не дивлячись на це, визначення міститься в інших (не офіційних) джерелах.

Так, лікарська помилка визначається В. І. Акоповим як помилка лікаря при виконанні своїх професійних обов'язків, що є наслідком сумлінної омани й не утримуючого складу злочину або ознак провин [2, с. 165].

С. В. Чорней зазначає, що у медичній науці і практиці під лікарською помилкою розуміють хибні висновки і дії лікаря при встановленні діагнозу захворювання, визначенні тактики і методики його лікування [3, с. 315].

У свою чергу П. І. Кудрявцев зазначає, що лікарська помилка – це невірне визначення хвороби лікарем (діагностична помилка) або невірний лікарський захід (операція, призначення ліків й ін.), обумовлені сумлінною оманою лікаря [4, с. 223].

Як бачимо, запропоновані численні варіанти поняття «лікарська помилка» у тій або іншій мірі базуються на точці зору І. В. Давидовського, який вважав лікарські помилки «прикрим браком у лікарській діяльності», при якому першопричиною є добросовісна помилка лікаря, що виключає кримінальну відповідальність [5, с. 9].

Таким чином, лікарську помилку слід відмежовувати від неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником перш за все за ознаками суб'єктивної сторони. Адже, якщо при неналежному виконанні професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником суб'єктивна сторона злочину характеризується стосовно діяння прямим умислом або злочинною недбалістю, і необережністю у вигляді злочинної недбалості або злочинної самовпевненості стосовно наслідків, то лікарська помилка виникає при добросовісному відношенні медика до своїх обов'язків, а тому говорити про наявність ознак злочину, в тому числі неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, у такому випадку не можна.

Іншим різновидом дефектів надання медичної допомоги, який слід відмежовувати від неналежного

виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником є нещасний випадок.

З погляду медичного права нещасний випадок – це дефект надання медичної допомоги, пов'язаний з випадковим збігом обставин, які лікар, діючи правомірно, в рамках посадових інструкцій і відповідно до прийнятих у медицині методів і способів лікування (діагностики), не міг передбачати і запобігти.

Такий підхід до визначення нещасного випадку дозволить кваліфікувати подібний несприятливий результат медичного втручання і провести якісний правовий аналіз. Характерною особливістю нещасного випадку в порівнянні із неналежним виконанням професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником є правомірність дій лікаря, тобто відсутність в його діях критерію помилковості.

Нещасних випадків, на жаль, не можна уникнути навіть при дуже кваліфікованому і добросовісному відношенні медичних працівників до виконання своїх професійних обов'язків. Важливим чинником при цьому є обставина, відповідно до якої відповідальність медика, через об'єктивні обставини, не настає. Підставою звільнення від відповідальності медичних працівників при нещасних випадках є відсутність вини, оскільки при добросовісному відношенні до виконання обов'язків медичний працівник не передбачав і не міг передбачати можливості настання несприятливих наслідків. Саме за зазначеною ознакою нещасні випадки відрізняються від неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником.

Характеризуючи приклади нещасних випадків у медичній практиці при настанні яких виключається кримінальна відповідальність медичного або фармацевтичного працівника за невиконання або неналежне виконання ними своїх професійних обов'язків, можна зазначити такі найбільш типові: 1) незвична анатомічна будова або вроджені аномалії будови того або іншого органу; 2) атипове протікання захворювання у пацієнта, пов'язане з індивідуальними особливостями організму; 3) алергічні і токсичні реакції на діагностичні маніпуляції і введення лікарських засобів; 4) раптові зміни показників артеріального тиску у результаті індивідуальної психологічної або емоційної реакції на оперативне втручання та ін.

При цьому, як вже було сказано, характерною особливістю нещасних випадків у медичній практиці у порівнянні з неналежним виконанням професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником є правильність і своєчасність дій медичного персоналу, у повній відповідності з положеннями керівних документів, а тому кримінальна відповідальність, в тому числі за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, у таких випадках виключається.

Досить важливо відмежовувати неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником і від виправданого медичного ризику. Варто зазначити, що в українській мові «ризик» означає «усвідомлену можливість небезпеки, сміливий, ініціативний вчинок, дію з надією на успіх, позитивний результат; можливість збитку або невдачі в якій-небудь справі» [6, с. 306].

Таким чином, зміст слова «ризик» можна тлумачити, як усвідомлена можливість небезпеки. Сміливий, ініціативний вчинок, дія із сподіванням щастя, успіху, позитивного результату. При цьому, йти на ризик означає – ризикувати, наражаючись на можливу небезпеку і сподіваючись успіху. На свій (власний) ризик – на свою відповідальність [7, с. 710]. У науці кримінального права професійний ризик традиційно розуміють як прагнення досягти суспільно-корисної мети або попередити шкідливий результат професійної діяльності шляхом постановлення у небезпеку охоронюваних законом інтересів [8, с. 407].

Отже, загалом ризик професійної медичної діяльності варто розглядати як усвідомлену медичним працівником можливість (ймовірність) завдання певної шкоди, пов'язаної із здійсненням за власним волевиявленням певного вчинку із сподіванням на позитивний результат цієї діяльності.

Ризикованими можуть вважатися діяння, за результатом яких шкода не обов'язково повинна бути заподіяна, а лише є певна ймовірність її заподіяння, хоча особа, яка вчиняє це діяння, розраховує на те, що цього не настане.

Отже, йдеться про сукупність існуючих загроз і небезпек. При цьому під «загрозою» варто розуміти імовірність настання негативних наслідків (подій), тобто пасивний стан ризику, а під «небезпекою» – активний стан ризику, тобто перетворення ймовірності на певні обставини, за яких ризик виступає фізичною величиною [9, с. 53].

Важливість відмежування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (злочинного діяння) від виправданого медичного ризику (правомірного діяння) важко переоцінити, адже сама лікувальна діяльність, за своїм змістом, поєднана з постійним ризиком, а отже, й реалізація конкретних лікувальних заходів, маніпуляцій, обрання певного способу, виду чи методики втручання в організм людини ставить медичного працівника, перш за все лікаря, а за певних умов і фельдшера, що виконує свої професійні обов'язки за відсутності лікаря, в умови постійного професійного ризику, який слід відрізняти від неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником.

На практиці медичний ризик має місце майже постійно. Фактично, будь-яка медична діяльність неодмінно ставить медичного працівника в умови певного ризику, у зв'язку із наявністю потенційної загрози заподіяння шкоди життю та здоров'ю пацієнта, власному життю та здоров'ю медичного працівника, життю та здоров'ю сторонніх осіб. Проте, як традиційно зазначається у спеціальній літературі, здійснення суспільно-корисних професійних функцій виключає кримінальну відповідальність за заподіяну при цьому шкоду лише у тих випадках, коли ці професійні функції реалізовувались відповідно до правил цієї професійної діяльності, тобто правомірно [8, с. 406].

Загалом, наявність чітко встановленого на державному рівні порядку надання медичної допомоги, затверджених і рекомендованих, відповідним чином клінічно перевірених загальних схем лікування, обстеження, діагностики хворих і профілактики захворювань, на перший погляд, зводить до мінімуму ризик при здійсненні медичної діяльності. Крім того, що дуже важливо, за умови безумовного дотримання переліку, обсягу та порядку нормативно рекомендованих дій, лікар, навіть за умови настання негативного результату лікування, не може нести за це ніякої відповідальності.

Таким чином, за умови діючої на сьогодні в Україні системи нормативного регулювання сфери охорони здоров'я, ні за яких умов не припустимо вимагати від медичного працівника (лікаря,

фельдшера, акушера, медичної сестри) будь-якого «відходу» від встановлених схем здійснення професійної діяльності. Проте, на практиці можуть виникнути підстави, що зумовлюють доцільність недотримання або прямого порушення нормативно-визначених рекомендацій медичним працівником, який має об'єктивну можливість для їх виконання. Метою такого діяння є отримання можливості досягнення певного більш позитивного ефекту для хворого. Зрозуміло, що лікар, який йде на це за власним вільним волевиявленням (із власної ініціативи чи ініціативи пацієнта), одночасно ставить себе в умови ризику, що при несприятливому результаті лікування, у свою чергу, може мати для нього негативні юридичні наслідки, пов'язані із відповідальністю за заподіяну життю чи здоров'ю хворого шкоду, в тому числі притягнення до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

На практиці, до випадків, що зумовлюють виправданість ризикованих дій медичного працівника в ході своєї професійної діяльності, а тому виключають кримінальну відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків відносять випадки, пов'язані:

1) із прагненням зменшити негативні (побічні) наслідки лікування чи діагностики для хворого (наприклад, під час проведення оперативного втручання з метою видалення бокової кісти шиї, стоматолог-хірург, у молодої жінки-пацієнтки робить не класичний вертикальний розріз, а горизонтальний, щоб післяопераційний рубець не було б помітно у складці шкіри, ризикуючи при цьому пошкодженням зовнішньої сонної артерії, тощо);

2) із випадками, коли нормативно-встановлені методики (схеми) лікування наявних захворювань чи уражень є несумісними одна з одною (наприклад, виникнення необхідності в оперативному втручанні через перитоніт у людини, яка нещодавно перенесла трансморальний інфаркт міокарда тощо);

3) із прагненням врятування життя людини або окремого органу за умови коли такі дії безпосередньо не рекомендовані через ймовірність у випадку настання несприятливого результату прискорення смерті хворого або неможливості локалізації хворобливого процесу (наприклад, лікар приймає рішення робити операцію онкологічному хворому, в умовах коли є велика ймовірність того, що метастазування пухлини вже відбулось, але точно встановити це без хірургічного втручання неможливо, або лікар за наявності показів до ампутації органу, зокрема при відкритому подвійному чи потрійному дрібно-оскольчатому переломі обох гомілок, приймає рішення спробувати відновити орган, одночасно усвідомлюючи можливість розвитку при цьому незворотного хворобливого процесу – сепсису або анаеробної інфекції) [10, с. 59-60].

В усіх зазначених вище випадках формально має місце порушення встановленого на державному рівні порядку надання медичної допомоги, але таке порушення здійснюється медичним працівником не внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до своїх професійних обов'язків, а тісно пов'язане із обґрунтованим сподіванням на більший, у порівнянні із очікуваним при реалізації рекомендованої схеми лікування, позитивний результат цієї діяльності для хворого (тобто, має місце виправданий медичний ризик), а тому кримінальна відповідальність медичного працівника, в тому числі за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником у такому випадку виключається.

Як зазначає О. І. Ющик, притягнення до кримінальної відповідальності лікарів, які допустили виправданий ризик є недопустимим. У цих умовах дії лікаря позбавлені суспільно небезпечного характеру і в силу цього не можуть розглядатися як злочин, навіть якщо настали несприятливі наслідки [11, с. 121].

При цьому, звісно, що не будь-яке діяння медичного працівника підпадає під категорію виправданого медичного ризику. Для того, щоб діяння медичного працівника підпадало під категорію правомірного ризику воно повинне відповідати певним умовам правомірності: наукове обґрунтування методів діагностики, лікування, профілактики, застосування лікарських засобів; мета, заради якої застосовувалось ризиковане лікування чи діагностика, повинна виправдати небезпеку, яка загрожувала життю чи здоров'ю хворого; можливість настання шкідливих наслідків повинна бути ймовірною, а не свідомою; наявність згоди хворого чи його законних представників на застосування ризикованого методу лікування і можливість настання несприятливого результату; мета в таких умовах не могла бути досягнута звичайними, неризикованими засобами.

Висновок. Неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків (ст. 140 КК України) слід відмежовувати від лікарської помилки, нещасного випадку та виправданого медичного ризику перш за все із врахуванням особливостей суб'єктивної сторони. Так, при лікарській помилці на відмінну від неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків, має місце добросовісне відношення медика до своїх обов'язків. Характерною особливістю нещасного випадку в порівнянні із неналежним виконанням професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником є правомірність дій лікаря, тобто відсутність в його діях критерію помилковості, оскільки нещасний випадок пов'язаний з випадковим збігом обставин, які лікар, діючи правомірно, в рамках посадових інструкцій і відповідно до прийнятих у медицині методів і способів лікування, не міг передбачати і запобігти. При виправданому медичному ризику на відмінну від неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків, хоч формально і має місце порушення встановленого порядку надання медичної допомоги, але таке порушення здійснюється медичним або фармацевтичним працівником не внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до своїх професійних обов'язків, а тісно пов'язаний із обґрунтованим сподіванням на позитивний результат цієї діяльності для хворого.

Список літератури:

1. Эльынтейн Н. В. Медицинская этика и современность. / Н. В. Эльынтейн // Клиническая медицина. – Т. 78, № 11. – 2000. – № 11. – С. 14-18.
2. Акопов В. И. Право в медицине / В. И. Акопов, Е. Н. Маслов. – М. : Приоритет-стандарт, 2002. – 348 с.
3. Чорней С. В. Лікарська помилка : проблеми кримінально-правової відповідальності / С. В. Чорней // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Правова політика Української держави». – Івано-Франківськ, 2010 р. – С. 315-318.

4. Кудрявцев П. И. Юридический словарь / [ред. П. И. Кудрявцева]. – М. : Госюриздат, 1956. – 687 с.
5. Давыдовский И. В. Врачебные ошибки / И. В. Давыдовский // Советская медицина. – 1941. – № 3. – С. 3-10.
6. Дубічинський В. В. Тлумачний словник української мови. Близько 20 000 слів і словосполучень / заг.ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 608 с.
7. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
8. Беляева Н. А. Курс советского уголовного права / Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородской. – Л. : Изд. Ленинград. ун-та, 1968. – Т. 1. – 646 с.
9. Беззубов Д. О. Юридичний ризик при застосуванні примусу в службово- бойовій діяльності органів внутрішніх справ України дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.05 «Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку (юридичні науки)» / Беззубов Дмитро Олександрович. – К., 2010. – 215 с.
10. Глушков В. О. До питання кримінально-правового визначення меж виправданого ризику в сфері професійної діяльності медичних працівників / В. О. Глушков, С. А. Кузьмін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 1(27). – С. 58-62.
11. Ющик О. І. Поняття медичного ризику та умови його правомірності / О. І. Ющик // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2004. – Випуск 236. Правознавство. – С. 121-124.

Попельницкая Н.С.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ОТГРАНИЧЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 140 УК УКРАИНЫ ОТ ВРАЧЕБНОЙ ОШИБКИ, НЕСЧАСТНОГО СЛУЧАЯ И ОПРАВДАНОГО МЕДИЦИНСКОГО РИСКА

Аннотация
Исследованы особенности отграничения преступления, предусмотренного ст. 140 УК Украины от врачебной ошибки, несчастного случая и оправданного медицинского риска. Проанализированы понятие и признаки врачебной ошибки, несчастного случая и оправданного медицинского риска. Приведены примеры врачебной ошибки, несчастного случая и оправданного медицинского риска На основании комплексного анализа особенностей врачебной ошибки, несчастного случая и оправданного медицинского риска проведено их отграничения от преступного деяния, предусмотренного ст. 140 УК Украины.
Ключевые слова: преступление, врачебная ошибка, несчастный случай, оправдан медицинский риск, медицинский работник.

Popelnytska N.S.
Bukovyna State University of Finance and Economics

PECULIARITIES OF DRAWING A BOUNDARY BETWEEN THE CRIME LAID DOWN IN CLAUSE 140 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND A MEDICAL ERROR, AN ACCIDENT OR A WARRANTABLE MEDICAL RISK

Summary
he article studies the peculiarities of drawing a boundary line between the crime laid down in clause 140 of the Criminal Code of Ukraine and a medical error, an accident and a warrantable medical risk. It analyzes the concepts and characteristic features of a medical error, an accident and a warrantable medical risk existent in the theory of criminal law. The article gives examples of a medical error, an accident and a warrantable medical risk. On the basis of a comprehensive analysis of the characteristic features of a medical error, an accident and a warrantable medical risk a boundary line between them and a crime laid down in clause 140 of the Criminal Code of Ukraine is drawn.
Keywords: crime, medical error, accident, warrantable medical risk, medical worker.

УДК 336.22

ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Рєзнік О.М., Ігнатенко Є.В.
Сумський державний університет

Військовий податок в Україні ввели для додаткового фінансування і підтримки української армії. Досліджено історичні передумови його впровадження. На основі досвіду зарубіжних країн сформовано пропозиції по вдосконаленню військового збору в нашій державі. Він діятиме до завершення реформи Збройних Сил, тобто, на невизначений термін. Виявлено та запропоновано шляхи усунення недоліків у законодавчому регулюванні цього питання.

Ключові слова: військовий збір, оподаткування, платник податку, база оподаткування, ставка податку.

Постановка проблеми. Боєздатна армія – запорука економічної та політичної стабільності держави. З огляду на ситуацію в державі, фінансування військової сфери є одним з пріоритетних напрямків розвитку України. Дефіцит державного бюджету не дає змоги в повній мірі забезпечити цю сферу, що в свою чергу має компенсуватися грошовими надходженнями. Для вирішення цієї проблеми Верховною Радою України 3 серпня 2014 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів», де встановлено військовий збір. Передумовою внесення змін до Податкового кодексу України стала досить непроста політико-економічна ситуація, що сталася в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з недавнім введенням військового збору, даному питанню з боку науковців майже не приділялося уваги, наявні лише законодавчі роз'яснення. Доцільність впровадження загальнодержавного військового збору звертались такі юристи, як Форсюк В., Бондарь В., Серветник А.

Мета статті – здійснити аналіз наявної нормативно-правової бази та останніх наукових публікацій, визначити проблеми та перспективи впровадженого військового збору, беручи до уваги історичний аспект його запровадження.

Методологічну основу дослідження складають загальновизнані методи наукового пізнання, в першу чергу – формально – логічний, нормативний, порівняльно-правовий, системно – структурний, що слугували не тільки основним інструментом відбору фактичного матеріалу, але й були необхідною умовою досягнення поставленої в ній мети.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння того, чи справді впроваджений та продовжений на невизначений термін військовий збір є нагально необхідним та ефективним, слід зробити невеликий історичний екскурс з питань стягнення військових податків.

Застосування податків та зборів для досягнення військових цілей держави практикувалося ще з 1874 року, коли вперше в Іспанії протягом Третьої карлістської війни було введено воєнно-податкові марки (поштові марки з відповідним написом «Військовий податок»). Їх наклеювали на конверти поряд з загально-вживаними поштовими марками за рахунок відправника, а всі кошти, що надходили від їх оплати перераховувались на озброєння армії. Дещо пізніше такий податок був введений у Великій Британії та її колоніях, Канаді, Новій Зеландії, Австралії та деяких інших державах [1].

На задоволення військових потреб частково перераховувались і кошти від сплати податку на доходи фізичних осіб (далі ПДФО). При цьому аналіз історії введення ПДФО яскраво ілюструє те, що вперше його було запроваджено саме для фінансування військових потреб. Зокрема слід згадати той факт, що в США ще в 1861 році було установлено ПДФО для покриття витрат держави під час громадянської війни, яку в той час вели штати за незалежність від Великої Британії [2].

Згодом кошти для військових потреб почали збиратися шляхом введення окремих військових податків. Так, 17 серпня 1917 року в Канаді було введено воєнний податок («The Income War Tax Act») [3].

Як видно з досвіду зарубіжних країн, навіть беручи історичний аспект, частина коштів з бюджету держави має спрямовуватись на військові цілі. Брати та перераховувати на потреби армії частину інших податків не є доцільним хоча б з тієї точки зору, що це б призвело до відсутності чіткої правової регламентації та недостачі стабільних відрахувань на ці потреби. Тому встановлений в Україні військовий збір є найбільш ефективним засобом для врегулювання цієї проблеми.

В свою чергу, беззаперечно, варто згадати, що уряд України не є винахідником нової практики. Військовий податок існував у СРСР у часи Великої Вітчизняної війни. Він був уведений 1 січня 1942 року Указом Президії Верховної Ради СРСР замість надбавок до прибуткового та сільськогосподарського податків. До його сплати були залучені всі громадяни, які досягли 18 років.

При цьому від податку звільнялися військовослужбовці рядового, молодшого командного і начальницького складу всіх родів військ; військовослужбовці середнього, старшого і вищого командного і начальницького складу, що перебували в діючій армії, на флоті й у прикордонних військах; члени сімей військовослужбовців, які отримували допомогу від держави; чоловіки від 60 років і старші, жінки 55 років і старші, а також пенсіонери, які не мали інших джерел доходу.

Військовий податок надходив у розмірах, що перевищували решту податкових платежів населення. Це дозволило мобілізувати в доходи бюджету за роки війни понад 721 млн. радянських рублів. Скасували його дію 6 липня 1945 року [4].

Сьогодні, після 20ти років незалежності України, поштовхом для прийняття військового збору став головним чином той фактор, що платниками збору є всі зайняті особи, які отримують будь-який дохід. До встановлення такого, на перший погляд, не зрозумілого податку Верховну Раду підштовхнули об'єктивні причини – військова агресія з боку нашого сусіда, а у нашій державі, як завжди, грошей на забезпечення армії немає, тому ця функція частково була покладена на її громадян.

На даний момент згідно чинного податкового законодавства маємо таку ситуацію щодо військового збору:

1. Всі доходи, нараховані з 03 серпня 2014 року у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і вина-

город, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшу в державну та недержавну грошову лотерею, виграш гравця (учасника), отриманий від організатора азартної гри є об'єктом оподаткування військовим збором.

2. Платниками військового збору є:

- фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;

- фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;

- податковий агент [5].

3. Відповідно до п.п. 1.3 п. 16 прим. 1 підрозділу 10 Розділу XX Податкового кодексу України ставка військового збору становить 1,5 відсотка від об'єкта оподаткування [6].

4. За нарахуванням, утриманням та сплатою (перерахуванням) до бюджету військового збору з доходів у вигляді заробітної плати відповідальним є роботодавець, який виплачує такі доходи (податковий агент – роботодавець).

5. Нарахування, утримання та сплата військового збору відбувається в порядку, установленому ст.168 Податкового кодексу України, діє механізм, аналогічний тому, який застосовують для податку з доходів фізичних осіб (податкові агенти мають сплачувати військовий збір одночасно з перерахуванням грошових коштів на виплату).

6. Складання окремих форм звітності податковим агентом за вказаним збором законодавством поки що не передбачено. Водночас платники збору зобов'язані забезпечувати виконання податкових зобов'язань у формі та спосіб, визначені ст.176 Податкового кодексу. Тож невдовзі з'явиться механізм, який передбачатиме порядок відображення податковим агентом інформації щодо нарахування та сплати військового збору в діючій звітності (швидше за все, у ф.1ДФ) чи шляхом подання окремої форми звітності [8].

7. За не нарахування, неутримання та/або несплату (неперерахування) військового збору до податкових агентів застосовується фінансова відповідальність у вигляді штрафних (фінансових) санкцій та адміністративна відповідальність.

Уряд вже розглянув можливість продовження дії військового збору на 2015 рік. Остаточне «рішення» фінансового відомства відображене у проекті державного бюджету України на 2015 рік, який уряд подав на розгляд парламенту, згідно з яким військовий збір подовжено на невизначений термін.

На нашу думку, законодавцям слід доопрацювати дане питання. В процесі вивчення нормативно-правових актів можна виділити наступні недоліки військового збору:

1. Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України" набрав чинності з 03.08.2014 р. Згідно його положень податковий агент зобов'язаний при нарахуванні доходів утримати військовий збір, на нараховані до 03.08.2014 р. доходи, але виплачені після 03.08.2014 р., хоча формально вони не підлягають оподаткуванню військовим збором.

2. За працівниками, призваними на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, але не більше одного року, зберігаються місце роботи, посада і компенсується із бюджету середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову, незалежно від підпорядкування та форми власності. Тобто особа одночасно перебуває в трудових відносинах з підприємствами, установами та організаціями, а також перебуває на обліку в військовій частині. Відповідно до п.п. 1.2 п. 16 розділу XX Податкового кодексу України об'єктом оподаткування військовим збором є доходи у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами [6].

Таким чином, із компенсованого державою середнього заробітку працівника, призваного на військову службу за призовом під час мобілізації також стягується військовий збір, що є абсолютно не логічним та неправильним.

3.Частиною першою статті 9-1 Кодексу законів про працю України передбачено, що підприємства в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові порівняно із законодавством трудові та соціально-побутові пільги для працівників. Одна із таких пільг є витрати підприємств у розмірі страхових внесків на користь працівників, пов'язаних з добровільним страхуванням.

Відповідно до підпункту 1.2 пункту 161 підрозділу 10 Розділу XX Податкового кодексу України, об'єктом оподаткування військовим збором є, зокрема доходи у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами. Тобто, у разі якщо роботодавець за свій рахунок здійснює внески за страховим полісом добровільного страхування життя (у т.ч. медичного страхування) працівника, що зумовлено умовами трудового договору чи передбаченого нормами колективного договору, сума такого внеску є складовою заробітної плати такого працівника, і такий дохід оподатковується військовим збором на загальних підставах. Це, на наш погляд є неправильним, оскільки такий вид страхування є об'єктивною необхідністю для працівника, його стану здоров'я, під час виконання трудової функції, а не способом підтримки армії.

Проаналізувавши положення чинного законодавства маємо такі пропозиції щодо покращення правового врегулювання військового збору:

1. Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні перетворити військовий збір з впровадженого на невизначений термін, на постійний – тобто внести його до переліку загальнодержавних податків та зборів, що визначені в статті 9 Податкового Кодексу України.

2. Розробити альтернативні ставки податку від 0,5% до 1,5% (саме ця ставка є чинною на даний момент для всіх без винятку платників) в залежності від виду діяльності платника податків, варто було би запровадити прогресивну шкалу оподаткування для тих, хто заробляє більше і може платити цей податок.

3. Оскільки ми пропонуємо зробити цей збір постійним, а не тимчасовим, вважаємо за необхідне передбачити певні пільги по сплаті військового збору.

4. Здійснювати нарахування військового збору на суму доходу, обов'язково зменшену на суму податку на доходи фізичних осіб та сум єдиного соціального внеску.

5. Військовослужбовці рядового, молодшого, а також начальницького складу всіх видів військ, члени сімей військовослужбовців, та осіб пенсійного віку звільнити від сплати такого збору.

6. Внести чітку визначеність, які саме цивільно-правові договори підлягають під цей збір.

7. Повний контроль за цільовим розподілом коштів, отриманих як військовий збір.

Міністерство фінансів України продовжує на невизначений термін дію воєнного збору в розмірі 1,5%. Рішення про підготовку відповідної пропозиції було прийнято під час обговорення проекту держбюджету на 2015 рік.

На законодавчому рівні було вирішено підготувати пропозиції щодо зміни податкового законодавства, які забезпечать додаткові надходження до бюджету для забезпечення боєздатності країни і відновлення зруйнованої інфраструктури східних регіонів, зокрема, за рахунок продовження терміну дії воєнного збору. Військовий збір у розмірі 1,5% з доходів фізичних осіб встановлювався до 1 січня 2015 року. Згідно зі змінами збір діятиме до набрання чинності рішенням Верховної Ради про завершення реформи Збройних Сил [9].

На сьогодні Державною фіскальною службою України розроблено та направлено до Міністерства фінансів України проект форми податкового розрахунку, який передбачає відображення податковим агентом загальної суми доходу, з якого утримано військовий збір за звітний період, без відображення персоніфікованих даних фізичних осіб – платників військового збору.

До набрання чинності нової форми Податкового розрахунку № 1 ДФ, така звітність приймається за формою, яка затверджена наказом Міністерства доходів і зборів України від 21 січня 2014 року № 49.

Однак, після прийняття нової форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податку, і сум утриманого з них податку (форма № 1 ДФ), податкові агенти зобов'язані будуть за новою формою подати новий звітний (уточнюючий) податковий розрахунок за III квартал 2014 року. При цьому, будуть заповнюватися лише загальні суми нарахованих у звітному періоді доходів у вигляді процентів та доходів, із яких утримується військовий збір, і загальну суму утриманого з них податку. У зв'язку з тим, що вимога подання уточнюючого розрахунку виникла не з вини податкового агента, то штрафні санкції згідно з п. 119.2 ст. 119 ПКУ, застосовуватися не будуть [7].

Окрім законодавчих неузгодженостей, які можна завжди реформувати, постає питання, чи всі зібрані з українців кошти дійдуть до бійців на передовій, ураховуючи те, що антикорупційна реформа в країні гальмує. Експерти сходяться на думці: гроші, які українці через податки сплачуватимуть на потреби військових, має контролювати громадськість, а міністр оборони повинен публічно звітувати про витрачені кошти.

На жаль, військовий збір одразу не вирішить ключові проблеми армії, але зараз війську знадобляться будь-яка грошова допомога . Звісно, є перестороги з приводу тимчасовості такого податку, адже не дарма кажуть: «немає нічого більш стабільного, ніж тимчасове». Тому цілком можливо, що його слід зробити постійним. Отож, як казав Вінстон Черчілль, війна надто серйозна справа, щоб довіряти її генералам. Тому маємо самі робити все для того, аби зберегти нашу країну, та як свідомі громадяни – дотримуватись положень ст. 67 головного закону України.

Висновок. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» що запровадив військовий збір, не дає чіткої відповіді на ряд запитань, містить певні неузгодженості та прогалини, які потребують правового вдосконалення. Після проведеного наукового дослідження, вважаємо за необхідне доопрацювання податкового законодавство в частині правового регулювання справляння військового збору. Беззаперечно такий життєво важливий запроваджений обов'язковий платіж є необхідним, та його подальше застосування має досягатися чіткими та однозначними методами та відображати принципи податкового законодавства – економічності оподаткування та єдиного підходу до встановлення податків і зборів. Зазирнувши в минуле стає зрозумілим, що запровадження такого збору є правомірним, якщо в країні триває війна. Історія свідчить, що в усіх випадках із багатих на війну збирали більше, ніж із менш заможних, а бідніше населення взагалі нічого не сплачувало. Саме тому ми в статті зазначили декілька шляхів покращення військового збору в нашій державі.

Список літератури:

1. Janet Klug «War tax stamps help finance the war effort» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.linns.com/howto/refresher/ wartaxstamps_ 20030707/refreshercourse.aspx
2. Ellen Terrell «History of the US Income Tax» Business Reference Services – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://guides.libraries.uc.edu/ content.php?pid=535026&sid=4412419
3. Easton Burns, C.A. A digest «The Income War Tax Act» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wartimecanada.ca/document/world-war-i/taxation/income-tax-1917
4. Печоріна Н. Військовий збір: фінансове свідчення війни –http://narodka.com.ua/9701-vijskovij-zbir-finansove-svidchennya-vijni
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів: Закон України від 31 липня 2014 року № 1621-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141621.html
6. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 р. № 2755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
7. Військовий збір: роз'яснення податківців. Бухоблік військового збору – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buhgalter24.at.ua/publ/nalogovyj_uchet/vijskovij_zbir_roz_jasnennja_podatkivciv/3-1-0-367
8. Військовий збір. Свіжі роз'яснення податкової служби. Лист ДФСУ від 08.09.2014 № 3095/6/99-99-17-03-03-15 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://byhgalter.com/vijskovij-zbir-svizhi-rozyasnennya-podatkovo%D1%97-sluzhbi-list-dfsu- vid-08-09-2014-3095699-99-17-03-03-15/
9. Актуальні питання – відповіді щодо військового збору – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyivobl.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/169903.html

Резник О.Н., Игнатенко Е.В.
Сумской государственный университет

ВОЕННЫЙ СБОР: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация
Военный налог в Украине ввели для дополнительного финансирования и поддержки украинской армии. Исследованы исторические предпосылки его внедрения. На основе опыта зарубежных стран есть предложения по усовершенствованию военного сбора в нашем государстве. Он будет действовать до завершения реформы Вооруженных Сил, то есть на неопределенный срок. Выявлены и предложены пути устранения недостатков в законодательном регулировании этого вопроса.
Ключевые слова: военный сбор, налогообложение, плательщик налога, база налогообложения, ставка налога.

Reznik O.N., Ihnatenko Y.V.
Sumy state University

MILITARY TAX: HISTORY AND MODERNITY

Summary
Military tax in Ukraine was introduced for additional funding and support of the Ukrainian army. The historical backgrounds of its implementation were investigated. The suggestions for improving military tax in our state are based on the experience of foreign countries. The tax will be valid till the completion of the Armed Forces' reform, i.e., for an indefinite period. The ways to dispose of deficiencies in the legislative regulation of this issue are identified and proposed.
Keywords: military duty, tax, taxpayer, tax base, tax rate.

УДК 343.131

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Санакоєв Дмитро Борисович
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена питанням обігу інформації з обмеженим доступом. Досліджуються проблеми, пов'язані з визначенням поняття та змісту лікарської таємниці як об'єкта охорони у кримінальному процесі. Зосереджено увагу на правомірності розголошення лікарської таємниці у справах приватного обвинувачення. Конкретизовано умови і порядок її забезпечення, а також шляхи розголошення під час кримінального провадження.
Ключові слова: інформація, лікарська таємниця, професійна таємниця, розголошення лікарської таємниці, кримінальний процес.

Постановка проблеми. Питання забезпечення лікарської таємниці, її морально-етичний аспект протягом всієї історії людства були важливою складовою діяльності, що відноситься до лікування. Водночас, актуальність проблеми забезпечення лікарської таємниці зберігається та набуває особливих рис через те, що:

по-перше, українське законодавство у своєму розвитку поступово орієнтується на пріоритетний захист особистих прав та свобод людини і громадянина, оскільки лише такий підхід дозволяє розвивати становлення демократичного суспільства в країні;

по-друге, перехід суспільства на якісно новий рівень інформаційного обміну, системне впровадження комп'ютерної обробки медичної інформації, розвиток корпоративних інформаційних систем вимагають нового підходу до розробки правових і технологічних гарантій захисту інформації, у т.ч. що становить лікарську таємницю, від несанкціонованого доступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що проблемним питанням дотримання державної таємниці у юридичній літературі присвячено чималу кількість робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Н. Когут, Є. Кузьмічової, І. Петрухіна, І. Смолькової, С. Стеценко, В. Стеценко, І. Сенюти [1-5] та ін., на сьогодні низка положень залишаються недостатньо з'ясованими та дискусійними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Це стосується, зокрема, визначення поняття та змісту лікарської таємниці як об'єкта охорони у кримінальному процесі, конкретизації умов і порядку її забезпечення, а також процедури розголошення під час кримінального провадження.

Метою статті є дослідження проблем забезпечення та розкриття лікарської таємниці у контексті кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному законодавстві вимога суворого дотримання лікарської таємниці передусім диктується принципами медичної деонтології, та юридично закріплена у багатьох нормативно-правових актах. Так, правову основу охорони лікарської таємниці в Україні, порядок та умови її розголошення закріплено в Конституції (ч. 2 ст. 32, ч. 3 ст. 34), Цивільному кодексі України (ст. 286), Сімейному кодексі України (ст. 30), Основах законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи) (ст. 39-1, 40), законах України «Про інформацію» (ст. 11), «Про захист персональних даних» (ст. 7), «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення» (ч. 2 ст. 8), «Про психіатричну допомогу» (ст. 6), «Про захист населення від інфекційних захворювань» (ст. 26), а в разі, якщо забезпечення лікарської таємниці пов'язано з кримінально-процесуальною діяльністю, – положеннями КК України (ст. 145 «Незаконне розголошення лікарської таємниці») та КПК України (п. 4 ч. 2, ч. 3 ст. 65 «Свідок»). Крім того, обов'язок щодо збереження лікарської таємниці передбачено Клятвою лікаря, затвердженої Указом Президента України від 15 червня 1992 року № 349 [6], а також Етичним кодексом лікаря, прийнятим Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Всеукраїнського лікарського товариства 27 вересня 2009 року у м. Євпаторії [7]. Означені, передусім конституційні норми, відтворили положення міжнародних документів, зокрема ст. 12 Загальної декларації прав людини, ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

З позицій комплексного сприйняття лікарської таємниці як складника більш ємного поняття «професійна таємниця» зазначимо, що інформації, яка становить лікарську таємницю, притаманні такі ознаки [5]:

1) медична професія, завдяки чому медичному працівникові довіряється або стає відомою конфіденційна інформація;

2) конфіденційна інформація добровільно довіряється особі, що виконує професійні обов'язки в медичній галузі, на вибір власника цієї інформації та, як правило, торкається його (власника) особистого життя.

При цьому зазначимо, що інформація може вважатися професійною таємницею, якщо вона відповідає таким вимогам:

- довірена або стала відомою особі лише внаслідок виконання нею своїх професійних обов'язків;
- особа, якій довірена інформація, не перебуває на державній або муніципальній службі (службі в органах місцевого самоврядування) (в іншому випадку інформація вважається службовою таємницею);
- заборона на поширення довіреної або такої, що стала відомою, інформації, яка може завдати шкоди правам і законним інтересам довірителя, встановлена законодавством;
- інформація не відноситься до відомостей, що становлять державну й комерційну таємницю [8, с. 538].

Лікарська таємниця відповідає перерахованим ознакам, відповідно є різновидом професійних таємниць. Охорона ж професійних таємниць у кримінальному процесі передбачає особливий порядок зберігання, розкриття та використання конфіден-

ційної інформації під час досудового провадження та судового розгляду. Так, зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати його загальним засадам, серед яких – невтручання у приватне життя (п. 8 ч. 1 ст. 7 КПК) [9].

Тобто, під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя. Ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди. Така інформація, отримана в порядку, передбаченому КПК, не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації. Водночас повідомлення слідчому або суду відомостей, що становлять лікарську таємницю, нерідко має вирішальне значення для повного, всебічного та об'єктивного провадження за фактами вбивств, заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтувань, торгівлі людьми, зараження небезпечними хворобами та інших злочинів.

Узагальнення слідчої практики засвідчило, що розголошення лікарської таємниці може призвести до негативних наслідків для кримінального провадження загалом, і для його окремих учасників зокрема. Ці наслідки виявляються у можливій протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, неправомірному впливі на потерпілих та свідків, приховуванні та знищенні слідів злочину, ухиленні від слідства осіб, причетних до злочину, наданні завідомо неправдивої інформації тощо.

Системний аналіз діючого законодавства дозволив зробити критичний узагальнюючий висновок – жоден із нормативно-правових актів, що складають правову основу охорони лікарської таємниці в Україні, не містить визначення поняття «лікарська таємниця», однак законодавець, свідомо допускаючи обмеження права на таємницю особистого життя, чітко не встановлює випадки, за яких воно б могло мати місце.

На основі критичного осмислення поглядів науковців, норм чинного законодавства, визначено випадки, за яких лікарська таємниця може бути розголошена без згоди особи чи її законних представників, зокрема це випадки, передбачені ч. 2 ст. 32, ч. 3 ст. 34 Конституції України; ст. 30 Сімейного кодексу України; ч. 2 ст. 285 Цивільного кодексу України; ч. 2 ст. 39, ч. 1 ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я; ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу»; ч. 2 ст. 8 Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення», ч. 5 ст. 14 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів...»; ч. 2 ст. 26 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»; п. 5, 6 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення»; ч. 2 ст. 17 Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз»; ч. 2 ст. 8 Закону України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення»; п. 9 Постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві»; п. 6 «Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України.

На практиці особливої актуальності набуло питання щодо правомірності розголошення лікарської таємниці у справах приватного обвинувачення. Мова йде про злочини, вчинені чоловіком або дружиною потерпілого, передбачені ч. 1 ст. 122, ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ст. 128 Кримінального кодексу України.

Так, згідно з Рішенням Конституційного суду України від 30.10.1997 року № 5-зп у справі К.Г. Устименка [10] правила використання відомостей, що стосуються лікарської таємниці – інформації про пацієнта, встановлюються статтею 40 Основ та ч. 3 ст. 46 Закону України «Про інформацію». У статті 40 Основ, яка має назву «Лікарська таємниця», відсутнє визначення цього поняття. Відповідно до зазначеної статті, медичні працівники й інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд і результати, інтимну й сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості. Тобто, за змістом цієї норми, лікарською таємницею є відомості про хворобу, медичне обстеження, огляд і результати, інтимну й сімейну сторони життя громадянина.

Визначивши перелік відомостей, що становлять лікарську таємницю та зазначивши, що їх заборонено розголошувати, законодавець не визначив випадки, коли таке розголошення є законним.

У ст. 40 Основ не в повному обсязі визначено перелік відомостей, які становлять лікарську таємницю. Зокрема, це стосується інформації, яка отримується не лише при медичному обстеженні, огляді і їх результатів, а й такої, що отримується під час лікування і профілактики.

Так, наразі існує колізія норм означеного нами законодавства про охорону лікарської таємниці, з наказом МВС та МОЗ України від 10.05.1993 року № 307/105 (із змінами, внесеними згідно з наказом МВС та МОЗ України № 68/57 від 29.01.2013 р.) «Про порядок обліку випадків звернення до закладів охорони здоров'я і міськрайлінорганів внутрішніх справ громадян з тілесними ушкодженнями кримінального характеру» (далі – «Спільний наказ № 307/105») [11], який зобов'язує керівників лікарень, госпіталів, профілакторіїв, клінік, травмпунктів та інших закладів охорони здоров'я забезпечити негайне інформування органів внутрішніх справ про всі випадки звернення по медичну допомогу осіб з вогнепальними, ножовими пораненнями та іншими тілесними ушкодженнями, якщо є підстави вважати, що вони отримані внаслідок кримінальних правопорушень чи пригод, а також визначити посадових осіб, відповідальних за цю роботу. З огляду на це, постає питання щодо відповідності вищенаведеного положення вимогам Конституції і законів України.

З огляду на проведене нами дослідження, зазначимо, що інформація щодо стану здоров'я особи може бути поширена без її згоди тільки за одночасної наявності двох умов: 1) у разі, якщо відповідний випадок передбачений законом, і 2) лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Проте жоден із чинних законів не містить вказівки на випадок, про який йдеться у Спільному наказі № 307/105. При цьому, навіть ст. 214 КПК України, посилання на яку міститься у наказі МВС № 68/57 від 29.01.2013, яким внесено зміни до Спільного наказу № 307/105, не встановлює обов'язку будь-яких осіб, зокрема медичних працівників, повідомляти про вчинене кримінальне правопорушення або про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Окрім Спільного наказу № 307/105, подібна вимога передбачена, зокрема, Порядком розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 270 від 22 березня 2001 року (далі – Порядок). Так, відповідно до п. 6 вказаного Порядку, лікувально-профілактичні заклади, до яких звернулися або були доставлені потерпілі внаслідок нещасних випадків, протягом доби надсилають письмове повідомлення за встановленою формою про нещасний випадок зі смертельним наслідком, пов'язаний із заподіянням тілесних ушкоджень іншою особою, а також нещасний випадок, що стався внаслідок контакту зі зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами або під час дорожньо-транспортної пригоди, – прокурору та органу досудового розслідування.

При цьому, і Спільний наказ № 307/105, і означений Порядок, встановлюють форми повідомлення, які дозволяють ідентифікувати особу та містять інформацію про стан її здоров'я. Проте встановлення випадків, у яких можливе розголошення інформації про стан здоров'я особи, саме підзаконними актами, суперечить ст. 32 Конституції України, відповідно до якої такі випадки визначаються законом. З огляду на це Спільний наказ № 307/105 видається таким, що не відповідає Конституції і потребує внесення змін.

Висновки і пропозиції. Отже, для належного регулювання суспільних відносин у сфері захисту лікарської таємниці доцільно на законодавчому рівні дати визначення терміна «лікарська таємниця», під якою пропонуємо розуміти відомості про стан здоров'я, факт медичного обстеження, огляду та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина України, іноземця або особи без громадянства, отримані медичними, фармацевтичними та іншими працівниками в процесі профілактики, діагностики, лікування та реабілітації. Додатково пропонуємо сформувати чіткий перелік відомостей, що становлять лікарську таємницю та розробити критерії допустимості використання такої інформації у кримінальному процесі на підставі викладених нами позицій.

Список літератури:

1. Когут Н.М. Забезпечення права на лікарську таємницю в кримінальному процесі України / Н.М. Когут // Медичне право України: правовий статус пацієнта в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): Матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. 17-18.04.2008. – Львів. – С. 145-148.
2. Кузьмічова Є.В. Охорона лікарської таємниці у кримінальному процесі України / Є.В. Кузьмічова. – Автореф. дис. к.ю.н. – Національний університет держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2012. – 20 с.
3. Петрухин И.Л. Личная жизнь: пределы вмешательства / И.Л. Петрухин. – М.: Юридическая литература, 1989. – 192 с.
4. Смолькова И.В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе / И.В. Смолькова. – Автореф. дисс. на соискание уч. ст. д.юр.наук : 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности; Академия управления МВД России. – М., 1998. – 40 с.
5. Стеценко С.Г. Медичне право України / С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, І.Я. Сенюта. – К.: Правова єдність, 2008. – 507 с.
6. Указ Президента України від 15 червня 1992 року № 349 Про Клятву лікаря / [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/349/92.
7. Етичний кодекс лікаря України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://document.ua/etichnii-kodeks-likarja-ukrayini-doc9712.html.
8. Бачило И.Л. Информационное право / И.Л. Бачило, В.Н. Лопатин, М.А. Федотов. – СПб.: Пресс, 2001. – 789 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2013. – № 9-13. – Ст. 88 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К.Г. Устименка) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97.
11. Спільний наказ МВС та МОЗ України від 10.05.1993 року № 307/105 Про порядок обліку випадків звернення до закладів охорони здоров'я і міськрайлінорганів внутрішніх справ громадян з тілесними ушкодженнями кримінального характеру (зі змінами від 29.01.2013 № 68/57) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0067-93; http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0282-13.

Санакоев Д.Б.
Днепропетровский государственный университет внутренних дел

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВРАЧЕБНОЙ ТАЙНЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена вопросам оборота информации с ограниченным доступом. Исследуются проблемы, связанные с определением понятия и содержания врачебной тайны как объекта охраны в уголовном процессе. Особое внимание уделено правомерности разглашения врачебной тайны по делам частного обвинения. Конкретизированы условия и порядок ее обеспечения, а также пути разглашения в уголовном производстве.
Ключевые слова: информация, врачебная тайна, профессиональная тайна, разглашение врачебной тайны, уголовный процесс.

Sanakoyev D.B.
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

PROVIDING OF MEDICAL CONFIDENTIALITY IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Summary
The article devoted to issues of the circulation of information with limited access. The problems associated with the definition and content of medical confidentiality as an object of protection in criminal proceedings. Particular attention is paid to the lawfulness of the disclosure of medical confidentiality for private prosecution. Specified conditions and the procedure for its ensuring and ways of disclosure in criminal proceedings.
Keywords: information, medical confidentiality, professional secrecy, disclosure of medical confidentiality, criminal proceedings.

УДК 347.73

ЗАГАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНИЙ ПОДАТКОВИЙ РЕЖИМ: ЗМІСТ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Сарана С.В.
Національний університет державної податкової служби України

Статтю присвячено аналізу наукових праць та норм податкового права, які стосуються питань загального процесуально-процедурного податкового режиму, в контексті його загальних положень. Розглянуто зміст процесуального режиму загалом та податкового процесуального режиму, зокрема. Запропоновано сформувати загальні положення загального процесуально-процедурного податкового режиму на основі таких складових як принципи, гарантії, способи і методи. Шляхом внесення необхідних змін і доповнень до податкового законодавства. В результаті чого має бути удосконалено механізм процесуального регулювання податкових відносин.

Ключові слова: податковий режим, процесуально-процедурний податковий режим, загальний процесуально-процедурний податковий режим, загальні положення загального процесуально-процедурного податкового режиму, зміст загальних положень загального процесуально-процедурного податкового режиму.

Постановка проблеми. Процес виконання податкових зобов'язань передбачає здійснення окремих податкових процедур, в рамках яких реалізуються ті чи інші обов'язки платників податків та повноваження контролюючих органів. При цьому, сукупність податкових процедур утворює податковий процес, яким охоплюються всі питання нарахування, сплати податків, подання податкової звітності та відповідальності за порушення податкового законодавства. В той же час, податкові процедури незважаючи на певне призначення кожної з них та відмінності між ними повинні мати спільну основу, яка закладає можливості для взаємопов'язаної та послідовної, в рамках податкового процесу, їх реалізації. І така основа повинна мати як належне теоретичне обґрунтування, так і відповідне законодавче закріплення. Адже саме вона закладає базис для існування процесуально-процедурного податкового режиму для платників податків, в тому числі у їх взаємовідносинах із контролюючими органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням податкового адміністрування було присвячено праці цілого ряду науковців серед яких представники, як економічної, так і юридичної науки, зокрема В.Л. Андрущенко, А.В. Брілон і Н.В. Брілон, Л. Вітек, В. Грендел, Н.А. Дорофєєва, О.А. Міронова, К.П. Проскура, А.С. Тітов, В.Ю. Захарченко, Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий. і Ф.Ф. Ханафєєв, К. Пубал, Л. Жіріунас, Д. Яктоніте, К.І. Швабій та інші. В той же час, процесуальним аспектам податкового регулювання, в тому числі їх податковим режимам, присвячені праці Ю.В. Боднарука, Л.М. Касьяненко, І.Є. Криницького, М.П. Кучерявенко, О.М. Мінаєвої. Проте питання загальних аспектів податкових процедур, як в розрізі адміністрування податкових платежів, так і загального процесуально-процедурного режиму досліджені практично не були.

Мета статті. Метою даної роботи є формування змісту загальних положень режимів процедур в межах загального процесуально-процедурного податкового режиму.

Виклад основного матеріалу. Найбільш актуальним завданням податкового адміністрування є оптимізація податкової системи в цілому, всієї її багатосторонньої діяльності [1, с. 129]. І цьому, в першу чергу, мають сприяти загальні положення, які є визначальними для всіх податкових процедур в ході їх реалізації.

Податковий кодекс України (далі – ПК України) вміщує у Главі 1 Розділу ІІ загальні положення адміністрування податків, зборів, платежів [2]. Проте вони мають скоріше не загальний характер, а передбачають уточнення окремих положень, таких як перелік контролюючих органів, листування з платниками, повернення помилково або надміру сплачених боргових зобов'язань, підтвердження даних визначення у податкові звітності, податкова адреса. А питання загальних засад податкового процесу залишаються як би на узбіччі податково-правового регулювання.

Розглядаючи вище окреслену проблему, варто вказати, що в питанні адміністрування податкових платежів варто послуговуватися точкою зору О.М. Мінаєвої, яка розглядаючи податкові процедури вбачає два рівня їх закріплення: загальний (Розділ ІІ «Адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів)» та окремий (стосується процедур щодо окремих податкових платежів) [3, с. 257]. Позицію якої підтримують автори коментарю податкового кодексу, які зазначають, що нормами Розділу ІІ ПК України фактично регулюються податкові процедури, які деталізують дії платників та контролюючих органів при справляння податків і зборів. При цьому, допускається, що з окремих податків і зборів може бути визначений спеціальний порядок адміністрування, який може передбачатися виключно іншими розділами Податкового кодексу або митним законодавством. І у такому випадку використовуються правила, визначені в іншому розділі або законі з питань митної справи [4, с. 192].

Відповідно загальний рівень відповідає нормам адміністрування податкових платежів та вміщує процедури, що є складовими податкового процесу, в межах якого має існувати загальний процесуально-процедурний податковий режим та його загальні положення, які в свою чергу є визначальними для реалізації режимів окремих процедур.

Загалом процесуальний режим розглядається як складна синтетична конструкція, що складається з принципів, що діють у процесуальній сфері; засобів і способів їх реалізації й гарантій, що склалися, які відображають у своїй сукупності якісні характеристики правових форм діяльності органів держави [5, с. 153]. З точки зору свого змісту процесуальний режим являє собою сукупність вимог, що забезпечують обстановку доцільної сприятливості всьому ходу процесу [6, с. 66].

Саме такі вимоги мають бути закріплені у загальних положеннях, що регламентують загальний процесуально-процедурний податковий режим, переважну більшість норм впливу якого складають саме норми Розділу ІІ ПК України [2].

Разом з цим, навіть у загальних положеннях адміністрування відсутні базові складові, основною з яких є принципи. Як цілком справедливо, з цього приводу, відмічає О.Є Деменко адміністрування податків повинне будуватися на зрозумілих і законодавчо встановлених принципах. І закріплення на законодавчому рівні чіткої системи принципів адміністрування податків сприятиме злагодженій та ефективній діяльності податкових органів, побудові відкритих та прозорих партнерських відносин між платниками податків і податковими органами, а відтак забезпечить ефективне функціонування податкової системи в цілому [7, с. 60].

Справедливим це твердження видається і для принципів загального процесуально-процедурного податкового режиму. Так, М.П. Кучерявенко відмічає, що стійкою ознакою податкового процесу, специфіки процесуальної діяльності в регулюванні оподаткування, є процесуальний режим, який перш за все включає в себе принципи процесуальної діяльності сфері оподаткування. Деталізація яких може здійснюватися від загально правових, що характерні для всіх різновидів процесуального регулювання (законність, цілеспрямованість тощо), до спеціальних (орієнтованих або на окрему складову податкового зобов'язання, або на окремий вид податку або платника) або специфічних (визначаються видовою особливістю конкретного елементу правового механізму податку). [8, с. 37]. Підтримує вказану позицію і І.Є. Криницький, який також відносить їх до невід'ємних елементів податково-процесуального режиму, зазначаючи, що принципи окреслюють периметр процесуального режиму, формують цілісну картину податкового процесу [9, с. 97].

До податково-процесуальних принципів він відносить:

1. Принцип незалежності (самостійності) податкових органів у своїх правоправних діях. Зауважуючи, що ця незалежність не є абсолютною, має досить умовний характер, саме законом податковим органам делегована компетенція в чітко окресленому секторі, в галузі оподаткування. І уцьому випадку можна вести мову про незалежність «по горизонталі». Так, податкові органи при здійсненні покладених на них завдань у сфері оподаткування незалежні, наприклад, від органів Пенсійного фонду України чи органів Державного казначейства.

2. Принцип чітко визначеної ієрархії та субординації (підпорядкування). Цей принцип характерний не тільки для майже всіх органів, що здійснюють мобілізацію коштів до централізованих фондів держави. У першу чергу він «працює» відносно до безпосередньо податкових органів.

3. Принцип диспропорції (незбалансованості) між правами та обов'язками платника податкових платежів. Слід зауважити, що в Конституції України наведені тільки обов'язки платників. Що ж стосується законів України, то має місце певне викривлення на користь обов'язків, права мають доволі декларативно-загальний характер.

4. Принцип рівномірності сплати. При розгляді цього принципу виділяються два аспекти: а) рівномірність сплати за суб'єктами, коли однакові вимоги про виконання податкового обов'язку застосовуються до всіх однотипних платників; б) рівномірність за об'єктами, коли вимоги сплати не залежать від індивідуальних особливостей об'єкта оподаткування.

5. Принцип дотримання податкової таємниці. Реалізація зазначеного принципу набуває особливої ваги та актуальності. Це викликано, зокрема, такими обставинами: по перше, цей принцип є конкретизацією конституційного принципу забезпечення збереження конфіденціальної інформації безпосередньо в сфері оподаткування; по-друге, він відіграє досить суттєву роль у забезпеченні інформаційної безпеки як платників податкових платежів та держави, так й інших учасників податкового процесу. Щодо практичної реалізації цього принципу, то, захист податкової таємниці повинен здійснюватися за чотирма основними напрямками: 1) від неправомірного розголошення чи використання відомостей, що становлять податкову таємницю, службовцями державних, контролюючих органів й місцевого самоврядування (доступ у силу закону); 2) від порушення обов'язків дотримання податкової таємниці працівниками власника обмеженої інформації (доступ у силу трудових обов'язків). Окремо слід наголосити на захисті від розголошення колишніми працівниками (після завершення дії їх трудового договору, контракту); 3) від дій довірених осіб (доступ у силу професійних обов'язків); 4) від неправомірних дій третіх осіб, наслідком яких стало порушення податкової таємниці (доступ у силу випадку).

6. Принцип нейтральності учасників податкового процесу. Цей принцип відбиває інституційну деталізацію загального принципу рівності. Головним чином він стосується «владних» та «нейтральних» учасників податкового процесу, забезпечуючи їх об'єктивність та неупередженість, професійне виконання покладених на них обов'язків [9, с. 97].

Зазначені принципи є належним чином обґрунтованими та можуть виступати в якості базису сукупності принципів процесуально-процедурного податкового режиму. В той же час вони мають бути проаналізовані на предмет відповідності сучасному податковому законодавству, що є перспективою подальших досліджень.

Враховуючи вказане у загальних положеннях процесуально-процедурного режиму мають бути закріплені принципи на основі яких здійснюється його функціонування. При цьому, не слід забувати, що режим відбиває порядок, умови та процедури здійснення процесуальної діяльності у податкових правовідносинах, а тому принципи самого податкового процесу безпосередньо впливають на загальний процесуально-процедурний режим. А отже закріплення принципів у загальних положеннях адміністрування податків, зборів, платежів закладе основу для подальшого удосконалення податково-процесуальних відносин та застосування загального процесуально-процедурного режиму, як вцілому, так і в розрізі його окремих процедур.

Окрім принципів, в якості складових податково-процесуального режиму виділяються: а) гарантії забезпечення процесуальної діяльності; б) основні способи й засоби здійснення процесуальних дій (реалізації принципів, що діють у податковому процесі) [9, с. 97]. З приводу яких, М.П. Кучерявенко вказує, що правовий механізм характеризується взаємозв'язаною системою засобів і способів реалізації принципів податково-процесуальної діяльності, які відображають особливість відповідних податкових процедур. Також, безумовною складовою податково-процесуального режиму виступає сукупність гарантій, які забезпечують як реалізацію цілей процесуального регулювання в оподаткуванні, так і створюють можливості поступальної і логічної зміни податкових процедур [8, с. 37].

З приводу гарантій процесуальної діяльності варто зазначити, що гарантованість є одним з обов'язкових параметрів нормативної моделі

юридичної процедури [10, с. 128], а тому без них реалізація податкової процедури видається маловірогідною та може зіткнутися зі значними труднощами. При цьому, варто погодитися з твердженням І.Є. Криницького, який констатує наявність злагодженої системи гарантій, «багатоповерхової» структурованої конструкції, що включає: а) процесуальні гарантії загального характеру; б) процесуальні гарантії, спрямовані на забезпечення ефективної діяльності конкретних учасників процесу (суб'єктів, що наділені владними повноваженнями; «підпорядкованих» суб'єктів; інших учасників процесу) [11, с. 100].

В свою чергу загальні гарантії мають розповсюдження на всі процесуально-процедурні податкові відносини та вміщуватися у загальних положеннях. В той час, як гарантії спрямовані щодо конкретних учасників цих відносин можуть міститися як в загальних положеннях, так і в окремих процедурах. Адже, необхідною умовою реалізації адміністративних відносин має бути нерівність сторін і покладання на сторону, що управляє, юридично обумовлених владних повноважень, спрямованих на іншу сторону [12, с. 128]. Результатом чого є закріплення гарантій і на рівні окремих процедур, а не лише вцілому щодо їх всіх.

Способи та засоби здійснення процесуально-процедурних дій передбачають встановлену можливість діяти в певний спосіб та з використанням певних засобів, лише які виключно можуть бути використані в ході податково-процесуальних відносин. Сукупність процесуальних способів та засобів має на меті забезпечення належної (дозволеної) поведінки учасників податкового процесу [9, с. 101]. Разом з цим даючи їм належний інструментарій для реалізації своїх процесуальних прав, виконання обов'язків та захисту законних інтересів.

Такі способи та засоби мають бути передбачені у загальних положеннях закріплюючи тим самим загальний механізм виконання податкового обов'язку. При цьому, для окремих процедур вони можуть бути видозміненні, звужені чи розширені, що дозволить краще пристосуватися до реалізації тієї чи іншої податкової процедури.

Варто відмітити, що вказані складові змісту загальних положень процесуально-процедурного податкового режиму, повинні мати відповідне відображення в загальних положеннях з адміністрування податкових платежів, як складової податкового законодавства, що фактично виконує роль процесуального регулювання податкових правовідносин. До того часу поки не буде сформовано окрему процесуальну складову податкового законодавства. Також, принципи, гарантії, способи і методи процесуально-процедурного режиму тісно взаємопов'язані, так як принципи визначають базові засади діяльності, гарантії забезпечують їх дотримання, а способи і методи з одного боку обмежують, а з іншого вказують на ті можливості реалізації гарантій, з обов'язковим дотриманням принципів, що є дозволеними законодавством.

Висновки і пропозиції. Враховуючи все вищезазначене, можна констатувати, що зміст загальних положень загального процесуально-процедурного податкового режиму має включати принципи, гарантії та способи і методи реалізації податкових процедур, які мають відображати сутність даного режиму. При цьому існуючий зміст загальних положень адміністрування податків, зборів, платежів не відображає вказаного та потребує відповідного удосконалення, через внесення доповнень, які б містили вказані елементи процесуально-процедурного податкового режиму.

Напрямом подальших досліджень вбачається розробка пропозицій по формуванню принципів, гарантій та способів і методів загального процесуально-процедурного податкового режиму.

Список літератури:

1. Титов А.С. Налоговое администрирование и контроль: проблемы законодательного закрепления и правоприменения. – М.: ВК, 2007. – 408 с.
2. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
3. Мінаєва О.М. До питання щодо джерел та структури податкового процесу / О.М. Мінаєва // Митна справа. – 2014. – № 2(92). – С. 255-259.
4. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. / кол. авторів [заг. редакція, М. Я Азарова]. – 2-ге вид. доп. та перероб. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2011. – Т. 1. – 590 с.
5. Горшенев В.М. Теория юридического процесса / В.М. Горшенев, В.Г. Крупин, Ю.И. Мельников и др.; под общ. ред. В.М. Горшенева. – Х.: Вища школа, 1985. – 192 с.
6. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М. Горшенев, И.Б. Шахов. – М.: Юридическая литература, 1987. – 176 с.
7. Деменко О.Є. Принципи адміністрування податків / О.Є Деменко // Європейські перспективи. – 2013. – № 1. – С. 55-61.
8. Кучерявенко М.П. Налоговый процесс учебное пособие / Н.П. Кучерявенко; НИИ финансового права. – К.: Правова єдність, 2010. – 392 с.
9. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: дисертація ... доктора юридичних наук: 12.00.07 / І.Є. Криницький. – К: Національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2010. – 433 с.
10. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н.Протасов. – М.: Юридическая литература, 1991. – 144 с.
11. Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: монографія / І.Є. Криницький. – Х.: Право, 2009. – 320 с.
12. Юрій С.І., Крисоватий А.І., Кощук А.І. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні: Монографія. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 292 с.

Сарана С.В.
Национальный университет государственной налоговой службы Украины

ОБЩИЙ ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНЫЙ НАЛОГОВЫЙ РЕЖИМ: СОДЕРЖАНИЕ ОБЩИХ ПОЛОЖЕНИЙ

Аннотация
Статья посвящена анализу научных трудов и норм налогового права, которые касаются вопросов общего процессуально-процедурного налогового режима, в контексте его общих положений. Рассмотрено содержание процессуального режима в целом и налогового процессуального режима, в частности. Предложено сформировать общие положения общего процессуально-процедурного налогового режима на основе таких оставляющих как принципы, гарантии, способы и методы. Путем внесения необходимых изменений и дополнений в налоговое законодательство. В результате чего должен быть усовершенствован механизм процессуального регулирования налоговых отношений.
Ключевые слова: налоговый режим, процессуально-процедурный налоговый режим, общий процессуально-процедурный налоговый режим, общие положения общего процессуально-процедурного налогового режима, содержание общих положений общего процессуально-процедурного налогового режима.

Sarana S.V.
National University of Government Tax Service of Ukraine

GENERAL JUDICIALLY PROCEDURAL TAX MODE: TABLE OF CONTENTS OF GENERALS

Summary
The article deals with the analysis of scientific works and legal acts, which deal with questions general judicially procedural tax mode, in the context of him generals. Maintenance of the judicial mode is considered on the whole and tax judicial mode, in particular, and it is suggested to form generals general judicially procedural tax mode on the basis of such constituents as principles, guarantees, methods and methods. By bringing of necessary changes and additions in a tax legislation. As a result of what it must be improved mechanism of the judicial adjusting of tax relations.
Keywords: tax mode, judicially-procedural tax mode, general judicially-procedural tax mode, generals general judicially procedural tax mode, table of contents of generals general judicially procedural tax mode.

УДК 343.9

СПОСОБИ ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКОГО ТА СУМІЖНОГО ПРАВ

Севідов О.А.
Харківський національний університет внутрішніх справ

Вказані особливості злочинних порушень авторського права. Дослідженні теоретичні питання порушення авторського та суміжного права. Надані існуючі класифікації злочинних порушень авторського права. Проаналізовані практичні приклади порушень авторського права. Надана можлива класифікація порушень авторського та суміжного права.
Ключові слова: авторське право, суміжне право, способи, порушення, класифікація.

Способи порушення авторського та суміжного прав багато в чому обумовлені самою природою цих прав. При вчиненні злочину особа здійснює замах не на матеріально виражені предмети, а на ідеальні образи творіння, вираженого в об'єктивній формі і доступного для сприйняття третіх осіб.

Потрібно звернути увагу на таку особливість злочинів, пов'язаних з порушенням авторського та суміжного права – злочином є таке незаконне використання чужого твору, яке завдає правовласнику матеріальну шкоду у значному, великому або особливо великому розмірі.

Способи вчинення даних злочинів знаходяться в прямій залежності від конкретних способів використання об'єктів авторського права і від оцінки правової природи подібного роду дій.

В.Є. Черновол пропонує класифікувати способи порушення авторського та суміжного права наступним чином:

1) незаконне відтворення твору:
– виготовлення одного або більш екземплярів твору або його частини в будь-якій матеріальній формі;
– виготовлення екземпляра (ів) твору у формі звуко- і відеозаписів;
– виготовлення в трьох вимірюваннях одного або більш екземплярів двомірного твору або в двох вимірюваннях – одного або більш екземплярів тривимірного твору;
– запис твору в пам'ять ЕОМ;
2) незаконне розповсюдження;
3) незаконна публікація;
4) незаконний імпорт;
5) незаконний публічний показ;
6) незаконне публічне виконання;
7) незаконна передача в ефір;
8) незаконне повідомлення твору по кабелю;
9) незаконний переклад твору:
– безпосередньо переклад твору без дозволу автора;
– використання перекладу твору без дозволу автора;
10) незаконна переробка;
11) незаконна реалізація дизайнерського, архітектурного, містобудівного і садово-паркового проектів [1, с. 6-8].

Таким чином, спосіб вчинення злочину визначається залежно від способу порушення відповідного майнового і (або) немайнового авторського права, а також від обставин, супутніх здійсненню злочину.

О.А. Дворянкін найпоширенішим видам інтелектуального піратства в даний час вважає:
– відтворення і розповсюдження без згоди правовласників програмного забезпечення;
– відтворення і розповсюдження фонограм;
– публічній показ, відтворення і розповсюдження аудіовізуальної продукції;
– додрукування тиражів літературних творів та видань [2, с. 86].

Д. О. Коваленко пропонує наступну класифікацію способів порушення авторського та суміжного прав:
– привласнення авторства, тобто випуску чужого твору в повному об'ємі або частково під своїм ім'ям; випуску твору, створеного в співавторстві, під своїм ім'ям без вказівки співавторів;
– незаконного використання об'єктів авторського права або суміжних прав, а саме;
– порушення прав автора – у відтворенні, розповсюдженні, імпорті та інших діях;
– порушення прав виконавця – в здійсненні першого запису виконання, відтворенні запису та інших діях.
– порушення прав виробника фонограм – у відтворенні, розсповсюдженні, імпорті та інших діях [3, с. 46].
– прав організацій ефірного і кабельного віщання – в записі передачі, відтворенні запису, передачі в ефір і інших діях.

Нами пропонується класифікацію способів порушення авторського та суміжних прав, яка базується на способах використання чужого твору. Слід зазначити, що всі способи порушення авторського та суміжного права тісно пов'язані з метою отримання прибутку злочинцем.

1. *Відтворення твору.* Цей спосіб полягає у виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограмі в будь-якій матеріальній формі, а також в електронній (у того числі цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер:

Час на протязі якого триває злочинне порушення авторського та суміжного права залежить від наявності у конкретних суб'єктів злочинного досвіду, злочинних зв'язків, фінансових можливостей. Місцем злочину, на нашу думку може бути як місце виготовлення чи зберігання, так і місце реалізації контрафактних примірників творів. Місцем виготовлення можуть бути як приватні помешкання, які переорієнтовано для злочинного промислу, так і спеціально орендовані та пристосовані виробничі приміщення, приміщення на виробництвах що займаються відтворенням творів на матеріальних носіях (типографії, заводи з виготовлення оптичних носіїв). Місцями зберігання можуть виступати як різного роду житлові чи господарські приміщення (квартири, гаражі) так і спеціально орендовані або пристосовані складські приміщення та площі. Так, в м. Києві було виявлено та знешкоджено масштабний оптовий склад контрафактних DVD, розташований у приватному будинку. Власник будинку переховав у себе вдома великі партії піратських відеозаписів на DVD загалом понад 35 тисяч контрафактних примірників аудіовізуальних творів [4]. Місцями збуту (реалізації)

частіше за все виступають офіційні або стихійні ринки, місця постійного скупчення громадян, так звані «прохідні» місця: входи-виходи станцій метрополітену, зупинки громадського транспорту, авто та залізничні вокзали.

При порушенні авторського та суміжного права в такий спосіб сліди порушення відображаються у документах (чеках, товарно-транспортних накладних, авторських договорах, договорах оренди); свідченнях осіб що скоїли злочин, потерпілих, свідків; засобах виготовлення контрафактної продукції (носіях інформації, жорстких дисках комп'ютерів, обладнання для виготовлення матеріальних носіїв); особистих речах осіб, що скоїли злочин (записниках, нотатках, мобільних телефонах).

Необхідно відмітити, що цей спосіб порушення авторського та суміжного права можна охарактеризувати дбайливою підготовкою до скоєння злочину. Особи, що скоюють злочин підбирають засоби скоєння (технічні прилади, комп'ютерну техніку) місце для здійснення злочинної діяльності, інколи вирішують «юридичне» питання (оформлення фізичної особи у якості приватного підприємця) та «кадрове» питання (підбір осіб для реалізації, перевезення, виготовлення контрафактної продукції). Наприклад був ліквідован нелегальний цех з виготовлення піратських аудіовізуальних творів. Як виявилося, приватний підприємець зорганізував незаконне виробництво аудіо- та відеотворів на CD- та DVD-дисках. На підприємстві працювали 6-8 найманих робітників [5]. Вивчається попит на різноманітні твори, кон'юнктура ринку цінова політика.

2. *Трансляція і ретрансляція* телепрограм, радіопрограм, передач організаціями мовлення – організація ефірного мовлення чи організація кабельного мовлення.

Час вчинення злочинних порушень авторського та суміжного права таким способом може тривати від кількох місяців до кількох років. Так на приклад при розслідуванні кримінальної справи було встановлено, що порушення авторського та суміжного права тривало на протязі трьох років [6].

Місцем скоєння злочинних порушень авторського та суміжного права вказаним способом може бути місце програм в ефір чи по кабелях. Слід зазначити, що місце передачі програм це обладнанні приміщення з встановленими спеціальними технічними засобами, що дозволяють здійснювати трансляцію або ретрансляцію програм та так звані кабельні мережі, що зв'язують місце передачі програм з кінцевим споживачем.

Сліди злочинних порушень авторського та суміжного права можуть бути виявлені авторських договорах, договорах на трансляцію або ретрансляцію програм як між правовласником і організацією мовлення, так і між організацією мовлення та кінцевим споживачем, квитанції об оплаті послуг. Так ТРК ретранслювала 25 телеканалів понад 5 тисячам абонентів, не маючи на це відповідних договорів з правовласниками [7].

Необхідно відзначити, що організації ефірного або кабельного мовлення – це юридичні особи зі своїми статутами, а також для їх діяльності необхідна державна ліцензія. Але наявність державної ліцензії на здійснення такого роду діяльності, не дозволяє організаціям ефірного чи кабельного мовлення транслювати чи ретранслювати програми мовлення, на які існують авторські та суміжні права, без укладення договорів з володарем прав.

Таким чином сліди злочинних порушень авторського та суміжного права у такий спосіб відображаються у наявності технічних засобів трансляції і таких специфічних документах, як розклади телепрограм, тексти усних або письмових анонсів, статуті. Велике значення мають також свідченнях осіб, які приймали програми тобто кінцевих споживачів. Також до об'єктів, що містять сліди злочину та є джерелами доказів, на нашу думку, можна віднести матеріальні носії (відеокасети, DVD), на які кінцевим споживачем було здійснено запис програми мовлення.

3. *Публічне сповіщення* (доведення до загального відома) – передача в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гама-променів), у того числі з використанням супутників, чи передача на віддаль за допомогою проводів або будь-якого виду наземного чи підземного (підводного) кабелю (провідникового, оптоволоконного та інших видів) творів, виконань, будь-яких звуків і (або) зображень їх записів у фонограмах і відеограмах, програм організацій мовлення, коли зазначена передача може бути сприйнята необмеженою кількістю осіб у різних місцях, віддаленість яких від місця передачі є такою, що без зазначеної передачі зображення чи звуки не можуть бути сприйняті.

Одним з порушень авторського та суміжного права цим способом є розповсюдження об'єктів авторського та суміжного права через мережу Інтернет. Специфіка цього способу порушення у тому що, право в сучасному його вигляді має справу частіше за все з матеріальними об'єктами. Також можуть виникати труднощі при визначенні місця злочину, наприклад інформація з одного комп'ютера до іншого, розташованого у тому ж місті, може пройти через сервери кількох країн, або об'єкт авторського права розташовано правопорушником на так званих хостінгах. При визначенні наявності слідів злочину необхідно пам'ятати, що крім використовування свідчень та різного роду письмових документів (договір на використання твору, договір на надання послуг мережі Інтернет між правопорушником та провайдером, різного роду довідки провайдерів та пошукових мережених кампаній) необхідно надати доказового значення іншим слідам. Наприклад сліди злочину можуть відображатися у змісті електронних ресурсів (на Web-сторінках, сайтах, форумах), на жорстких дисках комп'ютерів, серверах, носіях інформації.

4. *Публічне виконання* – подання творів, виконань, фонограм, передач організацій мовлення шляхом декламації, грі, співу, танцю та іншим способом як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою будь-яких пристроїв і процесів (за винятком передачі в ефір чи по кабелях) у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особини, які не належать до звичайного кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, незалежно від того, чи присутні вони в одному місці і у один і той же самий час, або в різних місцях і у різний час.

Часом здійснення злочинних порушень авторського та суміжного права, у такий спосіб, вважається невеликий відрізок часу на протязі якого подається об'єкт авторського чи суміжного права, відрізок часу на протязі якого декламуються вірші, виконується фонограма або пісня. Такі дії можуть відбуватися під час проведення концертів, свят, приватних чи громадських заходів. Так наприклад у приміщенні кафе здійснювався музичний супровід з використанням комп'ютерної техніки та за винагороду подавав різноманітні музичні твори [8]. У іншій кримінальній справі приватний підприємець організував концерт виконавців не уклавши при цьому договір з організацією колективного

управління правами, чим порушив суміжні права на використання фонограм [9].

Місцем здійснення такого злочинного порушення авторського та суміжного права можна вважати безпосереднє місце подачі об'єкта авторського права.

Сліди злочинного порушення авторського та суміжного права таким способом відображаються у документах (квітках, програмах концертів, рекламних оголошеннях, афішах, прейскурантах), у показаннях свідків та осіб, що скоїли злочин, у технічних засобах що використовувалися для здійснення злочину.

5. *Публічна демонстрація аудіовізуального твору, відеограми* – публічне одноразове чи багаторазове представлення публіці у приміщенні, в якому можуть буті присутніми особині, які не належать до звичайного кола однієї сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, аудіовізуального твору чи зафіксованого у відеограмі виконання або будь-яких рухомих зображень.

Часом здійснення злочинних порушень авторського та суміжного права, у такий спосіб, вважається відрізок часу на протязі якого представляється об'єкт авторського права. Такі дії можуть відбуватися під час демонстрації аудіовізуального твору у кінотеатрах, відеосалонах, кафе, інших громадських місцях де встановленні технічні засоби демонстрації рухомих зображень.

Сліди злочинного порушення авторського та суміжного права таким способом відображаються у документах (квітках, програмах концертів, рекламних оголошеннях, афішах, прейскурантах), у показаннях свідків та осіб, що скоїли злочин, у технічних засобах що використовувалися для здійснення злочину.

6. *Незаконний імпорт.* На цей час, досить часто, контрафактна продукція, на сам перед аудіовізуальна завозиться в Україну з території Російської Федерації. Так, наприклад, на Луганщині правоохоронці викрили та ліквідували нелегальний цех з виготовлення піратських аудіовізуальних творів. У ході проведення попереднього слідства було встановлено, що всі комплектні частини продукції – CD- та DVD-диски, поліграфія, а також пластикові футляри – контрабандою (через залізницю) завозилися з Москви [5]. Для забезпечення митного контролю при переміщенні через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, інформація про зареєстровані товари надсилається всім митним органам України. Якщо митний орган на основі даних реєстру товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, який ведеться спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи, виявляє ознаки того, що товари, пред'явлені для митного контролю та митного оформлення, є контрафактними, їх митне оформлення призупиняється. Такі товари підлягають розміщенню на складах тимчасового зберігання або на складах митних органів. Якщо контрафактність товарів, щодо яких приймалося рішення про призупинення митного оформлення, не буде підтверджена, ці товари підлягають митному оформленню в установленому порядку [10, с. 41];

7. *Використання творів у якості контенту для мобільних телефонів (використання музичних творів у якості мелодій та рінгтонів, графічних творів у якості заставок).*

У Німеччині ще у 2001 році використання музичних творів у якості мелодій для мобільних телефонів було визнано окремим способом використання твору, яке потребує згоди автора [11]. В Україні у дійсний час існує велика кількість торгових точок які пропонують так звану «закачку» мелодій рінгтонів та ігор для мобільних телефонів. Але дуже часто вони не мають авторського права чи права на відтворення та розповсюдження контенту. Наприклад, авторські та суміжні права порушувалися шляхом передачі музичної та графічної інформації з ноутбука на термінали мобільного зв'язку використовуючи при цьому CD-R диски із записами музичних творів які були визнані агенцією із захисту інтелектуальної власності контрафактними [12]

8. *Використання програмного забезпечення для мобільних телефонів.* Слід зазначити, що останнім часом поширився ринок вторинних засобів мобільного зв'язку, та у користувачів виникла необхідність їх ремонтувати та оновлювати забезпечення мобільних телефонів. У зв'язку з цим у великому масштабі пропонуються послуги з так званої «перепрошивки» мобільних телефонів, яка представляє собою оновлення чи заміну програмного забезпечення з яким працює телефон. Авторськими правами на програмне забезпечення володіють фірми-виробники. Фірми, що проводять «перепрошивку» діють без згоди з авторами забезпечення та частіше за все ліцензують свою діяльність тільки як ремонт терміналів мобільного зв'язку. Ця ситуація схожа на ситуацію з розповсюдженням програмного забезпечення для ЕОМ. На нашу думку такі дії є порушенням авторського права.

Необхідно мати на увазі, що визначити вичерпний перелік способів вчинення даного злочину неможливо, оскільки технології, що постійно розвиваються, у області відтворення і розповсюдження об'єктів виняткових прав породжують все більш витончені способи вчинення злочину.

Список літератури:

1. Черновол В.Е. Криминалистическая классификация способов нарушения авторского права [Текст] / В.Е. Черновол // Российский следователь. – 2002. – № 9. – С. 6-8.
2. Дворянкин О.А.Защита авторских и смежных прав. Ответственность за их нарушение. Уголовно-правовой аспект [Текст] : науково-практич. посіб./ О.А.Дворянкин. – М.: Издательство «Весь Мир», 2002. – 464 с.
3. Коваленко А.А. Уголовно-правовая охрана авторских и смежных прав [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.А. Коваленко; Московская академия МВД РФ. – М. 2001. – 202 с.
4. Київська міліція знищила піратський осередок [Електронний ресурс] / Хрещатик. Київська муніципальна газета. – 2007. – № 226(3216). – Режим доступу: http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3216/news/1199286487.html. – Назва з екрана.
5. Кучерук В. Дванадцять миттєвостей піратства [Електронний ресурс] / В.Кучерук. – Режим доступу: http://mvsinfo.gov.ua/events/2005/05/051905_1.html. – Назва з екрана.
6. Кримінальна справа № 1-217 за 2004 р. Архів Жовтневого місцевого суду м. Дніпропетровська
7. Першиков Ю. Жертва закона «Об авторских и смежных правах» [Електронний ресурс] / Ю. Першиков // Courier.com.ua – всеукраинская интернет-газета. – 2002. – Режим доступу: http://www.ukrinter.com/gn_article.asp?ID=6620&NID=4&LEVEL=3. – Назва з екрана.

8. Кримінальна справа № 1-698 за 2001 р. Архів Київського місцевого суду м. Харкова
9. Кримінальна справа № 1-754 за 2006 р. Архів Дзержинського місцевого суду м. Харкова.
10. Протидія злочинам у сфері інтелектуальної власності : (ст.ст. 176,177,227,229 КК України) [Текст] : науково-практичний посібник / С.І. Ніколаюк, Д.Й. Никифорчук, Р.П. Томма, В.І. Барко – К.: КНТ, 2006 – 192 с.
11. Корнева Е. Мелодии для сотових телефонов – новый способ использования музыкальных произведений [Текст] / Е. Корнева // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2002. – № 9. – С. 45-48.
12. Кримінальна справа № 1- 620 за 2007 р. Архів Кіровського місцевого суду м. Дніпропетровська.

Севидов А.А.
Харьковский национальный университет внутренних дел

СПОСОБЫ НАРУШЕНИЯ АВТОРСКОГО И СМЕЖНОГО ПРАВА

Аннотация
Указаны особенности преступных нарушений авторского права. Исследованы теоретические вопросы нарушения авторского и смежного права. Описаны существующие классификации преступных нарушений авторского права. Проанализированы практические примеры нарушений авторского права. Предоставлена возможная классификация нарушений авторского и смежного права.
Ключевые слова: авторское право, смежное право, способы, нарушения, классификация.

Sevidov O.A.
Kharkiv National University of Internal Affairs

WAYS OF COPYRIGHT INFRINGEMENT

Summary
Features of criminal copyright infringement are specified. Theoretical questions of violation of author's and allied right are investigated. The existing classifications of criminal copyright infringement are described. Practical examples of copyright infringement are analysed. Possible classification of violations of author's and allied right is provided.
Keywords: copyright, allied right, ways, violations, classification.

УДК 343.15

ФОРМА ТА ЗМІСТ УХВАЛИ СУДУ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Сенченко Н.М.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті досліджено особливості постановлення ухвали судом у справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Проведено аналіз процесуальної форми та змісту ухвали суду. Приділено увагу видам ухвал, які можуть бути постановлені у відповідному кримінальному провадженні. З'ясовано прогалини чинного Кримінального процесуального кодексу України щодо постановлених ухвал. Обґрунтовано та запропоновано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства в дослідженій сфері.
Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, ухвала суду, судовий розгляд.

Постановка проблеми. Положення ст. 3 Конституції України є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного життя в країні, що зумовлено прагненням до побудови демократичної, соціальної, правової держави. Найбільш уразливою та найменш захищеною категорією в правовому аспекті є населення країни, що страждають психічними розладами, але водночас є і небезпечними через вірогідну схильність до вчинення кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим для теорії і практики очевидна актуальність проблем удосконалення якості судового розгляду та прийняття рішень у справах щодо неосудних та обмежено осудних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих питань, прийняття судом рішень у справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру проводилось у працях Б.М. Дердюка, А.В. Смирнова, К.Б. Калиновського, С.Л. Шаренко та інших вчених.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та виявлення недоліків при постановленні рішення судом, усунення яких забезпечить ефективне врегулювання провадження у справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу. Принцип законності зобов'язує суд неухильно дотримуватись встановленого законом порядку судового розгляду щодо застосування примусових заходів медичного характеру, враховуючи його особливості визначені ст. 512 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Прийняття судом рішення щодо застосування до неосудної особи примусових заходів медичного характеру (далі-ПЗМХ) повинно здійснюватись з дотриманням підстав застосування таких заходів, відповідно до норм матеріального (ст. 94 КК України) і керуючись нормами процесуального права (ст. 513 КПК України).

Законність передбачає відповідність всього процесу вирішення питання щодо застосування ПЗМХ нормативним приписам. Це стосується не тільки рішень про їх обрання, зміну або скасування, але і всіх інших дій, які мають місце при їх застосуванні.

Зміст розглядуваного принципу становить і вимога щодо законності, обґрунтованості, вмотивованості та справедливості ухвал слідчого судді, постановлених під час досудового розслідування, ухвал суду за результатами судового розгляду чи перегляду судових рішень.

За результатами вирішення питання щодо застосування ПЗМХ суд постановляє процесуальне рішення в формі ухвали. Аналіз даних судової статистики [1], Статданні МВС України] дає можливість зробити висновок, що суди України щорічно постановляють ухвали про застосування ПЗМХ щодо приблизно однієї тисячі неосудних осіб.

Ухвала суду про застосування ПЗМХ повинна постановлюватися в нарадчій кімнаті у письмовій формі.

Кримінальний процесуальний закон вимагає, щоб ухвала суду про застосування ПЗМХ також була законною, обґрунтованою і вмотивованою (ст. 370 КПК України).

Законною є ухвала, постановлена компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України. Обґрунтованою є ухвала, постановлена судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України.

Обґрунтованість ухвали – це відповідність висновків суду у рішенні фактичним обставинам, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні і є результатом пізнання судом обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Зазначені обставини повинні бути підтверджені показаннями, речовими доказами, документами, висновками експертів. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Отже, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ст. 95 КПК України). Суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. При цьому слід мати на увазі, що жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Вмотивованою є ухвала в якій наведено належні й достатні мотиви та підстави її постановлення. Право на отримання мотивованого судового рішення є процесуальним елементом права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2]).

Європейський суд з прав людини стосовно вмотивованості судового рішення виробив таку

позицію, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною залежно від характеру рішення. Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень. Ще одне призначення обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Крім того, вмотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватись публічний контроль здійснення правосуддя (рішення ЄСПЛ у справах «Ван де Хурк проти Нідерландів», «Гарсія Руїс проти Іспанії», «Іро Баланіт проти Іспанії», «Кузнцсов та інші проти Росії», «Руїс Торіха проти Іспанії», «Серявін та інші проти України», «Суомінен проти Фінляндії», «Татішвілі проти Росії», «Хаджіанастасіу проти Греції», «Хіггінс та інші проти Франції», «Гірвісаарі проти Фінляндії») [3; 4; 5; 6].

На сьогодні за майже п'ятдесят років діяльності Європейського суду з прав людини зафіксовано лише поодинокі приклади тривалого невиконання рішень Європейського суду з прав людини. Політичні наслідки для держав, аж до виключення з членів Ради Європи, є непривабливими для європейських країн, а тому рішення, як правило, виконуються вчасно [7].

Контроль за виконанням рішень покладений на комітет Міністрів Ради Європи, який у випадку вжиття всіх належних заходів приймає резолюцію про виконання державою рішення Європейського суду з прав людини [8, с. 26]. Якщо ж держава не виконує належно взяті на себе зобов'язання, Комітет Міністрів повертається до розгляду питання про виконання державою рішення Суду до того часу, поки всі зобов'язання не будуть виконані. Отже, маючи в своєму розпорядженні засоби виключно політичного впливу на державу, Конвенції передбачили створення ефективного механізму контролю за дотриманням гарантій Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Виконання рішень Європейського суду не обмежується виплатою лише грошових компенсацій, а часто створює необхідність проведення більш масштабних заходів [9, с. 418].

Отже, невмотивованість судового рішення є підставою для його скасування у зв'язку з порушенням норм процесуального права незалежно від доводів, викладених в апеляційній чи касаційній скарзі.

Згідно зі ст. 124 Конституції, судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Ухвала суду щодо застосування ПЗМХ повинна бути постановлена в нарадчій кімнаті, що служить забезпеченню її законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Загальні вимоги до ухвали суду, встановлені у ст. 372 КПК України, стосуються і ухвали суду щодо застосування ПЗМХ. Вона складається з:

1) вступної частини із зазначенням: дати і місця її постановлення;

назви та складу суду, секретаря судового засідання;

найменування (номера) кримінального провадження;

прізвища, ім'я і по батькові особи, щодо якої вирішується питання застосування примусового заходу медичного характеру, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання;

закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає суспільно небезпечне діяння;

сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження;

2) мотивувальної частини із зазначенням:

суті питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається;

встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів;

мотивів, з яких суд виходив при постановленій ухвали, і положення закону, яким він керувався;

1) резолютивної частини із зазначенням:

висновків суду;

строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

В ухвалі суд повинен, посилаючись на докази, не лише вказувати процесуальні джерела доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України), а й наводити фактичні дані, які містяться в таких процесуальних джерелах доказів та мають значення для даного кримінального провадження (ч. 1 ст. 84 КПК України).

У мотивувальній частині ухвали має бути наведено також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках – на норми Конституції й інші норми права, якими керувався суд. У разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10] є джерелом права та підлягають застосуванню в даному кримінальному провадженні.

Можна визначити наступні види ухвал суду першої інстанції щодо даного виду провадження: про застосування примусових заходів медичного характеру; про відмову в їх застосуванні та закриття провадження; про закриття провадження; про продовження, зміну, припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Під час постановлення ухвали про застосування ПЗМХ суд повинен з'ясувати чи доведено прокурором поза розумним сумнівом наявність обставин, які входять до предмету доказування під час судового розгляду, зокрема:1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення; 2) чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою; 3) чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення у стані неосудності; 4)чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання; 5) чи слід застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо слід, то які.

Визнавши доведеним, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, яка виключає можливість застосування покарання, суд

постановляє ухвалу про застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 513 КПК України).

Досліджуючи вимоги КПК України щодо меж судового розгляду, також привертає увагу той факт, що при їх визначенні як в суді першої, так і апеляційної інстанції законодавець залишив поза увагою кримінальні провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Проте з огляду на те, що в новому КПК України обвинувачення визначено як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим кодексом (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України), а ст. 292 КПК України передбачено, що клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, тобто вимогам, що ставляться до обвинувального акту, який має містити формулювання обвинувачення (п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України), то відповідно і вимоги ст. 337 КПК України щодо меж судового розгляду в суді першої інстанції та вимоги ч. 4 ст. 404 КПК України щодо меж апеляційного перегляду мають поширюватися і на провадження щодо застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. А тому як суд першої, так і апеляційної інстанції вправі вийти за межі правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, що міститься в клопотанні про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, лише в разі, якщо це покращує становище особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру [11, с. 334.]

Встановивши, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також якщо не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні ПЗМХ та закриває кримінальне провадження (ч. 3 ст. 513 КПК України).

Якщо буде встановлено, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила у стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або в внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в застосуванні примусових заходів медичного характеру, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ (ч. 4 ст. 513 КПК України).

Кримінальне провадження щодо застосування ПЗМХ може бути закрито ухвалою суду, якщо неосудність особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не була встановлена, а так само в разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу. У такому разі після закриття судом кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ прокурор повинен розпочати кримінальне провадження в загальному порядку (ч. 5 ст. 513 КПК України).

Ухвала щодо зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру постановлюється судом, якщо особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, видужала або якщо внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в раніше застосовуваних заходах медичного характеру (ч. 2 ст. 514 КПК України).

У разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування ПЗМХ (ч. 1 ст. 515 КПК України). Постановлення ухвали суду про припинення застосування ПЗМХ є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

З результатами вищенаведеного можна зробити висновок, що суд може застосувати тільки один вид примусового заходу медичного характеру, тому доцільно з цього приводу внести редакційні зміни до ст. 513 КПК України. Під час постановлення ухвали про застосування ПЗМХ суд повинен з'ясувати чи доведено прокурором поза розумним сумнівом наявність обставин, які входять до предмету доказування під час судового розгляду.

Згідно з положеннями п. 8 принципу 18 Резолюції 46/119, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 18 лютого 1992 року «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» рішення, прийняте в результаті розгляду, і його мотивування повинні бути виражені письмово. Пацієнту, його особистому представнику та адвокату мають бути надані копії. При вирішенні питання про те, чи повинно рішення, прийняте в результаті розгляду, бути опубліковано, найбільш повно повинні враховуватися власні побажання пацієнта, необхідність поважати особисту сферу пацієнта та інших осіб і необхідність запобігти серйозної шкоди здоров'ю пацієнта або уникнути загрози для безпеки інших [12].

Судове рішення, яким суд закінчує судовий розгляд по суті, надається сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК України, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача (ч. 4 ст. 29 КПК України). З метою реалізації права на оскарження ухвали суду обов'язковим є роз'яснення суті ухвали та порядку її оскарження.

Висновки. Таким чином, в плані забезпечення процесуальної форми кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ першочергове місце займає діяльність слідчого, прокурора та суду. З огляду на забезпечення належних процесуальних гарантій, кримінальна процесуальна діяльність у межах провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинна бути: достатньо повно і ефективно врегульована нормами процесуального законодавства, відбуватись у точній відповідності із загальноприйнятими міжнародними стандартами та принципами процесу, а також відповідати суворій процесуальній формі її реалізації.

Список літератури:

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції з 1998 по 2013 р. (за даними судової статистики) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/firstview/ind.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 / Рада Європи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Ван де Хурк проти Нідерландів» за заявою № 288 від 19 квітня 1994 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2.
4. Рішення ЄСПЛ у справі у справі «Кузнецов та інші проти Росії» за заявою № 184/02 від 11 січня 2007 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2898.html.
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Серявін та інші проти України» за заявою № 4909/04 від10 лютого 2010 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/19612.
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Татішвілі проти Росії» за заявою № . 1509/02) від 22 лютого 2007року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zarynsky.alt.sudrf.ru/modules.php?did=31&name=press_dep&op=1.
7. Європейський суд з прав людини. Судова практика / заг. ред. В.Г. Буткевича. - К.: Ред. журн. «Право України», 2011. - Дод. журн. «Право України» Вип. 1 ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. – 2011. - 560 с.
8. Європейський суд з прав людини. Судова практика / заг. ред. В.Г. Буткевича. - К.: Ред. журн. «Право України», 2011. - Дод. журн. «Право України» Вип. 1 ч. 1-2: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. – 2011. - 936 с.
9. Бортновська З.П. Виконання рішень Європейського суду з прав людини на території України / З.П. Бортновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/806.
10. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України, 2006, № 30, ст. 260.
11. Кашка О.С. Недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого та особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, при провадженні в суді апеляційної інстанції / О. С. Кашка // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького ун-ту управлін. та права. – 2013. – № 1 (45). – С. 329–340.
12. Резолюція 46/119 Генеральної Асамблеї ООН «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги»; Міжнародний документ, Принципи від 18 лютого 1992 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/995_905.

Сенченко Н.Н.
Черниговский национальный технологический університет

ФОРМА И СОДЕРЖАНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУДА ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА

Аннотация
В статье исследованы особенности вынесения определения судом по делам о применении принудительных мер медицинского характера. Проведен анализ процессуальной формы и содержания определения суда. Уделено внимание видам определений, которые могут быть постановлены в соответствующем уголовном производстве. Установлены пробелы действующего Уголовного процессуального кодекса Украины в отношении винесеных определений. Обосновано и поддержано предложение по усовершенсовованию действующего законодательства в исследованой сфере.
Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, определение суда, судебное рассмотрение.

Senchenko N.M.
Chernihiv National Technological University

THE FORM AND CONTENT OF THE COURT ON THE APPLICATION OF COMPULSORY MEDICAL MEASURES

Summary
This article explores the peculiarities of adoption of the decision by the court for the application of compulsory medical measures. It analyzed the procedural form and content of the court. Attention is paid to types of decisions that can be passed in the relevant criminal proceedings. It was found gaps of the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding decisions rendered. It has been proved and offered suggestions for improving the current legislation in the studied area.
Keywords: compulsory medical measures, court order, judicial process.

УДК 343.9

ГАРАНТИИ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОМ УКРАИНЫ «ПРО АДВОКАТУРУ И АДВОКАТСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ»

Скрябин А.Н.
Днепропетровский государственный университет внутренних дел

В научной статье рассматриваются гарантии адвокатской деятельности в соответствии с Законом Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» от 05.07.2012. Автор приводит в научной работе собственные предложения по усовершенствованию гарантий адвокатской деятельности с целью повышения уровня и защиты адвокатуры в Украине и предлагает их внедрить в законодательство Украины путем внесения изменений и дополнений в Закон Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности».

Ключевые слова: процессуальные гарантии, адвокатская деятельность, законодательство Украины, защита прав, бесплатная правовая помощь.

Актуальность темы исследования. Конституция Украины [1] провозглашает, что для обеспечения права на защиту от обвинения и предоставления правовой помощи действует адвокатура, деятельность которой может быть эффективной только при условии ее надлежащего обеспечения со стороны государственной власти. Адвокат, являясь активным участником уголовного судопроизводства, защищая интересы обвиняемого, подозреваемого, подсудимого и осужденного, осуществляет функцию защиты.

Для того чтобы защитник имел возможность предоставлять квалифицированную правовую помощь и на высоком профессиональном уровне исполнять свои обязанности в соответствии с законодательством Украины, необходимы установленные законом средства, с помощью которых охраняются и обеспечиваются его права и законные интересы. Именно к таким средствам можно отнести правовые гарантии деятельности адвоката в уголовном судопроизводстве. С помощью правовых гарантий адвокату обеспечивается возможность реализовать свои права и обязанности в уголовном процессе при представлении интересов своих доверителей.

Однако в юридической практике встречаются случаи вмешательства в деятельность защитника и воспрепятствование его законной деятельности. Так, в 2014 году было зарегистрировано 164 уголовных производств о преступлениях, связанных с нарушениями профессиональных прав адвоката и гарантий адвокатской деятельности, 153 производств в 2013 году, 132 производств в 2012 году и 147 производств в 2011 году.

В связи с принятием Закона Украины «Про адвокатуру и адвокатскую деятельность» от 05.07.2012 (далее по тексту Закон) [2], гарантии адвокатской деятельности приобрели особо важное значение, что и подтверждает актуальность темы нашего научного исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Значительный вклад в научное исследование проблем гарантий адвокатской деятельности сделали такие украинские ученые, как Ю. П. Аленин, А. М. Бирюкова, В. И. Бояров, Т. В. Варфоломеева, В. И. Галаган, И. Ю. Гловацкий, С. В. Гончаренко, А. Л. Жуковская, Я. П. Зейкан, С. М. Логинова, В. Т. Маляренко, М. М. Михеенко, В. Т. Нор, Т. В. Омельченко, М. А. Погорецкий, С. Л. Савицкая, А. Д. Святоцкий, А. М. Титов, Л. Д. Удалова, Г. А. Чайка, В. М. Хабибулин, П. В. Хотенец, В. Ю. Шепитько, О. Г. Шило, В. П. Шибико, А. Г. Яновская и другие ученые, однако в большей степени научное исследование данного вопроса проводились еще во время действия Закона Украины «Об адвокатуре» от 19 декабря 1992 года [3] который не сегодняшний день утратил свою юридическую силу.

Целью представленной нами статьи является исследование института процессуальных гарантий адвоката на основании анализа Закона Украины «Про адвокатуру и адвокатскую деятельность», разработка и внедрение в законодательство Украины предложений по усовершенствованию гарантий адвокатской деятельности.

Изложение основного материала исследования. По мнению Л. Д. Воеводина [4, с. 37], понятием «гарантии» охватывается вся совокупность объективных и субъективных факторов, которые направлены на реализацию и защиту прав и свобод, на устранение возможных причин и препятствий их неполного или ненадлежащего осуществления и защиту прав от нарушений.

Е. А. Лукашева [5, с. 12] под юридическими гарантиями понимает условия и средства, обеспечивающие фактическую реализацию и всестороннюю охрану прав и свобод всех и каждого.

А. В. Зарицкий [6, с. 18] полагает, что к специальным (юридическим гарантиям) относится система средств правовой охраны человека и гражданина и средств их правомерной реализации.

Широкое толкование юридических гарантий предложено П. М. Рабиновичем [7, с. 237], который полагает, что правильнее было бы относить к ним и определенные права, и основанную на них правоприменительную деятельность, и индивидуальные юридические акты, в которых данная деятельность фиксируется.

Таким образом, мы считаем, что гарантии адвокатской деятельности – это правовые средства предусмотренные в Законодательсве Украины, которые обеспечивают адвокату при осуществлении его профессиональной деятельности возможность реально выполнять свои обязанности и использовать предоставленные им права по защите физических и юридических лиц.

Закон Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» от 05.07.2012 вызвал значительный интерес и оживленные дискуссии в кругу адвокатов, которые пытаются понять, каким образом новый закон поможет им в защите их прав. Поскольку роль адвоката и гарантии его деятельности в первую очередь зависят от его правового статуса, определенного законом, а также 3 июня 2014 года Министерством юстиции Украины был обнародован проект Закона о внесении изменений в Закон Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» от 05.07.2012 [2] который сейчас активно обсуждается, предлагаем более детальнее остановится на рассмотрении гарантий деятельности

адвоката которые предусмотрены именно в статье 23 Закона, тем самым проанализировать возможные проблемные вопросы которые возникают в практической деятельности адвокатов на основании чего разработать предложения по усовершенствованию и усилению гарантий адвокатской деятельности.

В соответствии с п. 2 ч. 1 ст. 23 Закона запрещается требовать от адвоката, его помощника, стажера, лица, находящегося в трудовых отношениях с адвокатом, адвокатским бюро, адвокатским объединением, а также от лица, в отношении которого прекращено или приостановлено право на занятие адвокатской деятельностью, предоставление сведений, которые являются адвокатской тайной. По данным вопросам указанные лица не могут быть допрошены, кроме случаев, если лицо, которое доверила соответствующие сведения, освободила этих лиц от обязанности хранить тайну в порядке, предусмотренном законом.

Таким образом, как правило, адвокат или другие указанные лица не могут быть допрошены по сведениям, которые являются конфиденциальными и относятся к адвокатской тайне. Предмет такой тайны определен в ч. 1 ст. 22 Закона. Однако, если лицо, которое доверило соответствующие сведения, освободило адвоката, помощника адвоката, стажера адвоката, лицо, состоящее в трудовых отношениях с адвокатом, от обязанности хранить тайну, они могут быть допрошены. Из содержания ч. 2 ст. 22 Закона следует, что такое освобождение осуществляется по письменному заявлению клиента.

О запрете допроса адвоката говорится также и в п. 1 ч. 2 ст. 65 УПК Украины [8] в котором предусмотрено, что не могут быть допрошены как свидетели защитник, представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в уголовном производстве – об обстоятельствах, которые стали им известны в связи с выполнением функций представителя или адвоката. В п. 2 ч. 2 ст. 65 УПК Украины указано, что не могут быть допрошены как свидетели адвокаты – о сведениях, составляющих адвокатскую тайну. Как представляется, в этой норме говорится об адвокатах, которые в соответствии с п. 2 ч. 1 ст. 66 этого Кодекса предоставляют или предоставляли правовую помощь свидетелю во время дачи показаний и участия в проведении других процессуально – правовых действий. Также это положение касается тех адвокатов, которые оказывали клиенту правовую помощь за пределами уголовного производства.

Необходимо обратить внимание на то, что в п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 65 УПК указано о запрете допроса в качестве свидетеля только адвоката. Тем не менее, в соответствии с ч. 3 ст. 22 Закона обязанность хранить адвокатскую тайну распространяется и на других лиц. Учитывая вышеизложенное мы поддерживаем точку зрения С. Л. Савицкой [9, с. 56], которая считает целесообразным дополнить п. 2 ч. 2 ст. 65 УПК положением, что не могут быть допрошены в качестве свидетелей помощник адвоката, стажер, лица, состоящие в трудовых отношениях с адвокатом, адвокатским бюро, адвокатским объединением, лицо, в отношении которого прекращено или приостановлено право на занятие адвокатской деятельностью

В соответствии со ст. 15 Закона Украины «О бесплатной правовой помощи» от 02.06.2011 [10] субъектами предоставления бесплатной вторичной правовой помощи в Украине являются: центры по предоставлению бесплатной вторичной правовой помощи; адвокаты, включенные в Реестр адвокатов, предоставляющих бесплатную вторичную правовую помощь.

Всего, по состоянию на начало 2015 года, в Едином реестре адвокатов Украины, который представлен на официальном сайте Национальной ассоциации адвокатов Украины [11] в Харьковской области зарегистрировано 1713 адвокатов, среди которых сейчас предоставляют бесплатную правовую помощь 115 адвокатов. Так, в 2014 году Харьковским областным центром по предоставлению бесплатной вторичной правовой помощи было выдано около 3550 поручений – то есть, такое количество раз было направлено адвокатов для оказания бесплатной правовой помощи [12].

На основании вышеизложенного предлагаем п. 2 ч. 1 ст. 23 Закона Украины «Про адвокатуру и адвокатскую деятельность» опубликовать в следующей редакции: «Запрещается требовать от адвоката, его помощника, стажера, лица, находящегося в трудовых отношениях с адвокатом, адвокатским бюро, адвокатским объединением, органом (учреждением), уполномоченным законом на предоставление бесплатной правовой помощи, а также от лица, в отношении которого прекращено или приостановлено право на занятие адвокатской деятельностью, предоставление сведений, которые являются адвокатской тайной. По этим вопросам указанные лица не могут быть допрошены, кроме случаев, если лицо, доверила соответствующие сведения, освободила этих лиц от обязанности хранить тайну в порядке, предусмотренном законом».

В соответствии с п. 3 ч. 1 ст. 23 Закона проведение в отношении адвоката оперативно-розыскных мероприятий или следственных действий, которые могут проводиться исключительно с разрешения суда, осуществляется на основании судебного решения, принятого по ходатайству Генерального прокурора Украины, его заместителей, прокурора Автономной Республики Крым, области, города Киева и города Севастополя.

По нашему мнению проведение в отношении адвоката оперативно-розыскных мероприятий или следственных (розыскных) действий может осуществляться исключительно с разрешения суда апелляционной инстанции. Поэтому считаем в п. 3 ч. 1ст. 23 слово «суд» заменить словом «суд апелляционной инстанции».

Также необходимо обратить внимание на существующую несогласованность в терминах между п. 3 ч. 1 ст. 23 Закона и главой 21 УПК Украины. В первом нормативном акте говорится об оперативно розыскных действиях, а в во втором – о негласных следственных (розыскных) действиях. На основании изложенного целесообразном заменить в п. 3 ч. 1 ст. 23 Закона слова «оперативно-розыскных мероприятий» словами «негласных следственных (розыскных) действий».

Существенной гарантией адвокатской деятельности является то, что в соответствии с п. 6 и п. 7 ч. 1 ст. 23 Закона: жизнь, здоровье, честь и достоинство адвоката и членов его семьи, их имущество находится под охраной государства, а посягательство на них влечет ответственность, предусмотренную законом; адвокату гарантируется право на обеспечение безопасности во время участия в уголовном судопроизводстве в порядке, установленном законом.

Изложение п.п. 6 и 7 статьи 23 Закона именно в такой редакции – это, безусловно, первый в истории Украины реальный шаг к признанию государством адвокатуры одной из важных составляющих государственной системы защиты прав, свобод и интересов человека, и как необходимого условия безупречного функционирования института судебной власти. Данные новеллы в законодательстве Украины следует рассматривать как требование Закона – ответственно, смело и прин-

ципиально отстаивать законные права и интересы клиента и как серьезную гарантию для адвоката у него не всегда безопасной деятельности.

Мы считаем целесообразным п. 6 ч. 1 ст. 23 дополнить новым предложением следующего содержания: «Органы внутренних дел обязаны принимать приоритетные действия по обеспечению безопасности адвоката, членов его семьи, сохранности принадлежащего ему имущества».

Также не совсем понятно, почему законодатель определил в п. 7 ч. 1. ст. 23 Закона, что адвокату гарантируется право на обеспечение безопасности во время участия в уголовном судопроизводстве в порядке, установленном законом. Возникает вопрос, почему законодатель определяет именно участие адвоката в уголовном судопроизводстве, а не в гражданском, административном, хозяйственном, если ст. 23 Закона и сам нормативный акт имеет общеюридический характер.

Таким образом, считаем целесообразным п. 7 ч. 1. ст. 23 Закона изложить в такой редакции: «Адвокату гарантируется право на обеспечение безопасности во время осуществления адвокатской деятельности в порядке, установленном законом».

Следующей гарантией адвокатской деятельности является то, что в соответствии с п. 8 ч. 1 ст. 23 Закона запрещается привлекать адвоката к конфиденциальному сотрудничеству во время проведения оперативно-розыскных мероприятий или следственных (розыскных) действий, если такое сотрудничество будет связано или может привести к раскрытию адвокатской тайны.

По мнению, Д. П. Фиолевского [13, с. 148] положения п. 8 ст. 23 Закона было бы оправданным в Законе «Об оперативно-розыскной деятельности» от 18.02.1992 [14], но никак не в Законе «Об адвокатуре и адвокатской деятельности». Вполне понятно, что адвоката, как и представителя любой другой профессии, с его согласия или под давлением компромата можно использовать или привлекать к конфиденциальному сотрудничеству во время проведения оперативно-розыскных мероприятий или следственных (розыскных) действий. Наличие такого положения в Законе можно объяснить лишь отсутствием у автора чувства этической грани дозволенного – (п. 8 ст. 23 Закона), а отсюда и ошибкой Законодателя, где, к сожалению, не заметили этого досадного огреха согласившись с ним. Сама возможность привлечь адвоката к этой, не слишком уважаемой в преступном мире, деятельности (а адвокату-защитнику приходится постоянно работать с контингентом именно такого характера) способна вызвать недоверие к адвокатуре вообще.

Таким образом, считаем п. 8 ч. 1 ст. 23 Закона не должен предусматривать ни каких исключений в связи с чем предлагаем данную статью изложить в следующей редакции: «Запрещается привлекать адвоката к конфиденциальному сотрудничеству во время проведения оперативно-розыскных мероприятий или следственных (розыскных) действий».

Таким образом, принятый Закон в статье 23 создал основу для усиления гарантий адвокатской деятельности, однако в процессе написаниия нами статьи мы постарались внести предложения в Законодательство Украины, которое бы более улучшело и закрепило гарантии адвокатской деятельности. Надеемся, что принятие предложений по усовершенствованию гарантий адвокатской деятельности и их практическое воплощение будет способствовать надлежащей реализации адвокатами своих прав, так и усилению роли адвоката в процессуальной деятельности и, как следствие, более эффективной защите прав, свобод и законных интересов граждан.

Перспективой дальнейшего исследования по нашему мнению может стать сравнительное исследование гарантиий адвокатской дестелльности в зарубежных странах.

Список литературы:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закону України від 05 липня 2012 року – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17
3. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2887-12
4. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России / Л. Д. Воеводин // Учебное пособие. – М.: Издательство МГУ, Издательская группа ИНФРА – М – НОРМА, 1997. – 304 с.
5. Лукашева Е. А. Социалистическая законность в современный период / Е. А. Лукашева – Советское государство и право – 1968. – № 3. – С. 12.
6. Зарицкий А. В. Гарантии прав человека и гражданина при реализации юридической ответственности (вопросы теории и практики): Дис.... канд. юрид. наук. по специальности 12.00.01. – М., 1999. – 195 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/garantii-prav-lichnosti-pri-realizatsii-yuridicheskoi-otvetstvennosti-voprosy-teorii-i-prakt
7. Упрочение законности – закономерность социализма. Вопросы теории и методологии исследования / Рабинович П. М.; Отв. ред.: Кульчицкий В. С. – Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1974. – 260 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України от 13.04.2012 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1400613504548284
9. Савицька С. Л. Деякі кримінально-процесуальні гарантії діяльності адвоката / С. Л. Савицька – Закон и жизнь – 2013 – № 3 – С. 55 – 58 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/3/13.pdf
10. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17
11. Єдиний реєстр адвокатів України, який представлений на офіційному сайті Національної асоціації адвокатів України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://erau.unba.org.ua/erau
12. Пирлик І. Безоплатну правову допомогу надають у харкові 115 адвокатів // Матеріал з газети «Слобідський край» № 131 від 01.11.2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://slk.kh.ua/news/vlada/bezoplatnu-pravovu-dopomogu-nadayut-u-harkovi-115-advokativ.html
13. Фіолевський Д. П. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» / Д. П. Фіолевський // Коментар – К. : Алерта, 2013. – 368 с.
14. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

Скрябін О.М.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АДВОКАТУРУ ТА АДВОКАТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Анотація
У науковій статті розглядаються особливості гарантій адвокатської діяльності відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012. Автор наводить у науковій роботі власні пропозиції щодо вдосконалення гарантій адвокатської діяльності з метою підвищення рівня та захисту адвокатури в Україні і пропонує їх впровадити в законодавство України шляхом внесення змін і доповнень до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність.
Ключові слова: процесуальні гарантії, адвокатська діяльність, законодавство України, захист прав, безкоштовна правова допомога.

Scriabin A.N.
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

WARRANTY ADVOCACY ACCORDING TO THE LAW OF UKRAINE "ON ADVOCACY AND ADVOCACY"

Summary
In the scientific article discusses guarantee advocacy in accordance with the Law of Ukraine "On the Legal Profession and Legal Practice" from 05.07.2012. The author cites a scientific paper with proposals for improving the guarantees of advocacy to improve the level of protection and advocacy in Ukraine and invites them to introduce in Ukrainian law by amending and supplementing the Law of Ukraine "On the Legal Profession and Legal Practice".
Keywords: procedural safeguards, advocacy, legislation of Ukraine, protection of rights, free legal aid.

УДК: 343.211.4.(930.2)

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

Тімофєєва Л.Ю.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Ця стаття про реалізацію принципу гуманізму в кримінальному праві України. Досліджено реалізацію принципу гуманізму в історико-теоретичному дискурсі кримінально-правових вчень. До останніх відносять класичний та позитивістський напрямок. Принцип гуманізму повенен сбалансовано реалізовуватись на суб'єктів кримінально-правових відносин. До останніх відносять: потерпілого, особу, яка вчинила злочин, державу. ПГ повинен реалізовуватися в залежності від поведінки та прояву людяних якостей особи.
Ключові слова: гуманізм, принцип, потерпілий, правозастосування, класичні та позитивістські методи.

«У тому, що стосується покарання,
мінімум диктується гуманністю і рекомендується політикою»
М. Фуко

Постановка проблеми. Зв'язок із науковими завданнями. Аналіз останніх досліджень. На різних етапах розвитку кримінального права сутнісна наповненість понять «гуманізм», «гуманність» залежить від кримінально-політичних процесів того часу, від потреб історичного періоду, потреб людей, суспільства, держави. Спрощено кажучи, здібності людей любити та потреб в певній «кількості любові» (гуманності) для досягнення цілей кримінально-правової політики в протидії злочинності, в регулюванні, охороні та профілактиці правовідносин.

Крім того розуміння принципу гуманізму (далі ПГ) також прив'язане до розвитку в даний історичний період інститутів та ключових понять кримінального права, таких як: принципи кримінального права та їх реалізація, злочин, потерпілий, злочинець, кримінальна відповідальність тощо. Кримінальне законодавство розвивалось, в ньому відображувались інститути кримінального права, певні концепти як засоби протидії злочинності. Розвивались вони в напрямках шкіл кримінального права. Виходячи з ідей класичної школи (Ч. Бекаріа, І. Бентам, А. Кетле) (людина – раціональний автор), ПГ реалізується щодо особи, яка вчинила злочин в залежності від діяння, яке вона вчинила. В позитивістських же напрямках (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало, А. Принс, М. Ансель, Ф. Граматика, Е. Гарсон, Н. Крісті) при реалізації ПГ, враховуються властивості злочинця як людини як в момент скоєння злочину, так і поведінку після його скоєння.

Ряд вчених у галузі кримінального права минулої доби займались вивченням окремих аспектів ПГ: Ансель, Ч. Беккаріа, М. П. Чубинський, М. Фуко, Е. Феррі, І. Бентам, А. П. Фейєрбах, М. С. Таганцев, О. Ф. Кістяківський та багато інших. Ряд вчених досліджували окремі аспекти ПГ в радянський період: В. Є. Квашис, С. Г. Келіна, Т. В. Кленова, В. М. Кудрявцев тощо. Так і сучасні дослідники кримінально-правової науки досліджують окремі аспекти ПГ: В. О. Гацелюк, Ю. Ю. Коломієць, В. В. Мальцев, Н. А. Зелінська, В. О. Туляков, В. Я. Тацій, В. Д. Філімонов, М. І. Хавронюк, М. В. Ююкіна та інші вчені-правознавці.

Але в роботах вчених та філософів минулого та сучасного періоду не акцентувалась увага на комплексному вивченні теоретико-історичного аспекту ПГ в кримінально-правових вченнях, що і обумовлює **актуальність теми дослідження**. Тема входить до комплексної теми «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку», яка досліджується кафедрою кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Мета: визначити роль ПГ в сучасному кримінальному праві за допомогою теоретико-історичного аналізу реалізації ПГ.

Виклад основного матеріалу. Людина завжди вчиняла певні діяння бажані та небажані,на них було певне реагування держави та суспільства, в тому числі кримінально-правове. ***Але особа, яка вчиняє діяння, потерпілі та треті особи – люди***. Вони проявляють гуманність в своєму житті до скоєння діянь, в момент скоєння та після їх скоєння. В залежності від цього, держава реалізує гуманізм як кримінально-правовий принцип з його специфікою для протидії злочинності. ПГ, його розуміння і реалізація в конкретному історичному періоді, видається, залежить від сприйняття в цей період людини (людини-потерпілого, людини-злочинця, людини в суспільстві). За науковими поглядами П. О. Сорокіна «...злочинець є також частиною даного суспільства, отже, злочин ображає вже свідомість не всього суспільства, а тільки його частини, виключаючи всіх тих, хто має шаблони, тотожні з шаблонами злочинця, які, в свою чергу, часто ображаються покаранням і для яких саме покарання перетворюється на злочин» [10, с. 1].

Часто реалізацію ПГ пов'язують тільки з мірою призначеного покарання особі, яка вчинила злочин. Але у різні історичні періоди, різна культура, різні, політичні погляди. Уявляється, що правильне порівняння ПГ в історичний період повинно виглядати так: чи було в 1703 році, враховуючи уявлення того часу, відсікання пальців більш суворим покаранням, ніж 10 років ув'язнення в 1827 році (також з урахуванням уявлень того часу) або, відповідно, 50 крон штрафу в 1967 році. Цінності з часом змінюються, змінюється погляд на такі цінності, але не слід пов'язувати такі зміни із наявністю чи відсутністю ПГ. Адже цінності змінюються через потреби епохи, в тому числі політичні потреби.

Реалізацію ПГ будемо розглядати відносно суб'єктів кримінально-правових відносин: особи, що вчинила злочин, потерпілого, суспільства, держави. ПГ завжди реалізується, але комбінуються підходи (класичний та позитивістський (антропологічний, соціологічний напрямок, школа нового соціального захисту тощо) до його реалізації.

У кожний з цих періодів зароджувались та розвивались ідеї шкіл кримінального права: класичної та позитивістської (антропологічної, соціологічної та

школи нового соціального захисту), в яких також можна прослідкувати прояви реалізації ПГ.

Гуманістичний напрямок виник у Франції. Однак, з того часу багато змінилося (люди, закони, влада, політика, економіка тощо) в тому числі, і головним чином змінилася сама ідея, сам погляд на гуманізм. В той час діяли жорстокі закони і гуманізм був необхідністю. Будь-який профілактичний захід є таким тільки деякий час, потім до нього звикають і він вже таким не є. Так само і з жорстокістю. В певний період часу це було необхідністю. Певний час попрацювало, а потім перестало працювати. Але жорстокість була законною та як жорстокість не сприймалась.

Ці ідеї підхопили Італійські вчені. В той час, коли жив Ч. Беккаріа, дійсно було занадто багато жорстокості, зокрема щодо особи, яка вчиняла злочин. Його робота «Про злочини та покарання» [5], викликана суспільною необхідністю, відображувала необхідність реалізації ПГ щодо особи, яка вчинила злочин. Тому ця робота і викликала такий резонанс. Здебільшого робота проникнута ідеями, які в свій час виклали Ш. Л. Монтеск'є і Вольтер. «Як для республіки потрібне благо (*рос. добродетель*), а для монархії честь, так для деспотичної влади потрібен страх. Благо для нього не є потрібним, а честь була б для нього небезпечна [7, с. 32], як стверджує Ш. Л. Монтеск'є. Розвиток гуманістичних ідей, які розглядаються в певному історичному періоді, прив'язаний також до форми правління держави, в якій працював вчений, в якій існували такі закони. Прив'язаний такий розвиток і до політичної ситуації, культурного розвитку. Адже в епоху Просвітництва в термін «гуманізм» не завжди вкладали той смисл, який би хотілося б, щоб вкладали. Так: «Ви вважаєте, що людяність в розумінні західної цивілізації, – це про співчуття, турботу, любов? Ні, це про егоїзм. Коли людей утримувати в узді стало важко, «пастухи» західних народів винайшли нову, світську ідеологію. В цій теорії гуманізму, місце Бога зайняла сама людина. А всі інші думки потрібні були лише для того, щоб обґрунтувати промінці моральності у людей. Ними гуманізм ще прикривав свій хижачий оскал. Принцип егоїзму в якості універсального початку людської активності був визнаний в епоху Просвітництва в XVIII ст. Французькі вчені сформулювали теорію «розумного егоїзму», вважаючи, що основою моралі є правильно зрозумілі власні інтереси (*рос. «разумное себялюбие», Гельвеций*) [6, с. 1]. Здавалось б сьогодення строго кероване юридичними нормами, побудоване на принципах гуманізму. Але гуманізм – це хвороблива манія влади (рос. мания величия)» [6, с. 1]. Та дійсно, ПГ завуальований політичними інтересами влади.

Італія дала життя ПГ в науці та інших сферах ще в XIV столітті, дала нам відомих вчених гуманістів, але... Але всі вони «казали» і не готові були діяти. Одночасно з розвитком гуманізму і, так сказати, на очах останнього процвітали явища найжахливішої жорстокості та попрання особистості [14, с. 91]. І тому є факти, які це підтверджують. Професор М. П. Чубинський у своїй праці аналізує такі історичні події: «...в Мілані правителі держави вносили в справу покарань дивовижне свавілля. Галеаццо був автором тортур, названих «фіагезідія» і така кара виконувалась за правильним розкладом, в який день та які саме мучення застосовувати до жертви правосуддя та в які дні давати їй відпочинок...Гуманісти – сучасники зберігали повне мовчання...» [14, с. 92]. Так, ПГ був тільки в їх теоретичних працях. Гуманісти не користувалися своєю освітою у сфері політики, хоча могли.

Подивимось які прояви ПГ мав у відомих пам'ятниках кримінального права. Так, у Соборному укладенні 1649 року [4] міститься Глава XXII, а в ній 26 статей «За які провини смертю не стратити, а чинити покарання». Можна розглядати як відносний прояв ПГ, так як смертна кара поступово замінюється покаранням. Відмова від смертної кари не є проявом ПГ, а всього лише економічно вигідним кроком держави. М. Фуко досить яскраво на початку своєї роботи показує, які були страти, їхнє різноманіття та процедури виконання кожної з них [13]. У статті CXXXVII відомої «Кароліни» року [3] зазначено, що кожен умисний убивця чи вбивця у випадку, якщо він не зможе пред'явити правомірних вибачень (свого діяння), повинен бути позбавлений життя. Відповідно до наступного звичаю, умисний убивця піддавався колесуванню, тоді як інший, який вчинив убивство випадково або в гніві, піддавався страті шляхом відсікання голови мечем, якщо він не має на те вищезазначених вибачень». Це можна розглядати і як відносний прояв ПГ ***у формі диференціації заходів в залежності від якостей гуманності особи, що вчинила злочин***.

Ідеї класичної школи кримінального права втілились в законодавство, але злочини продовжували скоювати. Згодом з'явились позитивістські напрямки (антропологічна, соціологічна та школа нового ***соціального захисту***), в яких також можна прослідкувати прояви реалізації ПГ, які мали надію мінімізувати скоєння злочинів. Е. Феррі, виходячи з ідеї, що окрім покарання необхідно шукати нові заходи впливу, які були б спроможні захистити суспільство від злочинних посягань» розробив концепцію соціального захисту. Відповідно до якої потенціал суспільства у протидії злочинності має бути спрямований на захист суспільства від соціально небезпечних елементів – теорію так званих кримінальних заступників, задля чого суспільство повинне розробити низку заходів для нейтралізації осіб, що перебувають у «небезпечному стані» [12, с. 318]. Суть концепції соціального захисту полягає в тому, що дії суспільства у протидії злочинності мають бути сконцентровані не на загальній превенції (шляхом залякування), а на захисті суспільства від соціально небезпечних елементів. Так як більшу частину злочинів (90%) скоюють 10% злочинців (рецидивісти). Знаряддя для цього – старі засоби (позбавлення волі, заслання), але підходи – інші. Ці 10% злочинців повинні підлягати ізоляції, а решта, по можливості не потрапляти до в'язниці. Так, В. О. Туляков стверджує: «Звернення до потерпілого і застосування інших кримінально-правових заходів реагування тягне розвантаження системи, її гуманізацію. Посилення санкцій відносно загальнокримінальних злочинців виконує стримуючу функцію. Досвід США, за останні три десятиліття відправили за грати більшу частину кримінально активного населення, свідчить про реальний ефект стримування. Сьогодні американська поліція фіксує на 13% менше насильницьких злочинів, ніж у 2001 році – 1 200 000. Процес зниження загальнокримінальної злочинності в США триває вже друге десятиліття поспіль. Таким чином, стабільність і жорсткість загальнокримінальної заборони поряд з гуманізацією і диверсифікацією відповідальності за кримінальні проступки визначать майбутнє розвитку системи та галузі» [11, с. 1].

КК УРСР 1960 року так само, як і чинний КК України мав прояви ПГ в окремих статтях. Прояв ПГ кримінального права по відношенню до особи, яка вчиняє злочин відображено в статті «Обставини, що пом'якшують відповідальність» [2, ст. 38]. Такими

обставинами, крім тих, що зазначені в КК України [1, п. п. 1, 2, 3-5, 7 ч. 1, ч. 2 ст. 66; ст. 69] визнавалися: злочин не уявляє великої суспільної небезпеки; вчинення злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання тощо. Також прояв ПГ щодо особи, яка вчинила злочин відображено в статтях, в яких передбачено «Умовне засудження»; «Відстрочка відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей» та інші положення, які теж мають вияв у КК України. Прояв ПГ кримінального права щодо суспільства, окрім тих, що знайшли закріплення в КК України, відображено в положенні, яке передбачає як обтяжуючу відповідальність таку обставину як обмова завідомо невинної особи. В радянський період ми бачимо яскравий прояв ПГ щодо держави та суспільства. Це пов'язано з тим, що в людині в першу чергу бачать «трудову одиницю», яка здатна зробити певний масив роботи, що вигідно для державних інтересів. Так, «покарання має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі… поваги до правил соціалістичного співжиття, чесного ставлення до праці, точного виконання законів [2, ст. 20]. Тобто політична доцільність завуальована під гуманізм. «Принцип соціалістичного гуманізму, що виражається в турботі про благо людей, людяності, повазі людської гідності, знаходить своє вираження насамперед у тому, що ... покарання застосовується до окремих осіб, які вчинили злочин в ім'я інтересів переважної більшості нашого суспільства». Це положення закріплене в ст. ст. 1 і 7 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1968 року. Дія принципу гуманізму поширюється і на особу, яка вчинила злочин. Адже, особа, який би тяжкий злочин вона не вчинила, продовжує залишатися членом суспільства, громадянином Радянської держави. Принципом гуманізму продиктована можливість звільнення від кримінальної відповідальності (передача неповнолітніх до комісії у справах неповнолітніх, передача справи в товариський суд та інші).

До кримінально активного населення необхідно застосовувати інші заходи кримінально-правового впливу. КК України від 28 грудня 1960 року [2] відображені такі поняття як особливо небезпечний рецидивіст [2, ст. 26] та громадський осуд [2, ст. 33], що є позитивістським проявом ПГ щодо суспільства. Враховуються властивості людини для убезпечення суспільства, а скоєне діяння переходить на задній план.

КК України 1960 року проіснував 50 років, суспільні відносини значно змінились та загострилось питання прийняття нового КЗ. Таких проектів нового КЗ було декілька. За основу прийняли проект КЗ 1029 від 12.05.1998 р. [8]. Крім того був і альтернативний проект КЗ 1029-1 від 15.05.1998 р. [9]. За основу його прийнято не було, але в ньому є досить цікаві положення, що стосуються предмету дослідження. В першому розділі в окремих статтях розкрито значення деяких принципів кримінального права, зокрема законності, рівності громадян перед законом, особистої винної відповідальності. ПГ прослідковується в окремих статтях проекту КК України. Тлумачення норм і термінів передбачає в тому числі захист прав потерпілого від караного діяння та його наслідків [9, п. г, ч. 2, ст. 10]; одною із обставин, що виключають караність протиправної дії або бездіяльності є кримінально-правовий компроміс між потерпілим та особою, яка вчинила каране діяння [9, ст. 44] (замість «примирення із потерпілим» як в ст. 46 КК України). Покарання, крім відплати за вчинене, має на меті: захист особи, суспільства і держави; виправлення і ресоціалізацію засудженого. До фізичних осіб, які вчинили карані діяння, може застосовуватись, зокрема кримінальна реституція [9, п. а, ч. 1, ст. 55]. Особа, яка не вчинила караного діяння та необґрунтовано притягнута до кримінальної відповідальності, підлягає реабілітації. У зв'язку з цим вона має право на кримінально-правову реституцію, тобто ім'ям України судове визнання факту незаконного засудження, повне поновлення у всіх правах та вибачення відповідних установ виконавчої або судової влади, про що повідомляється в засобах масової інформації [9, ст. 90]. Амністію не може бути застосовано щодо особи, яка не відшкодувала матеріальної і моральної шкоди потерпілому та не розкаялася у вчиненому [9, ч. 2, ст. 91] та інші положення, які є проявами ПГ.

Так, в рамках класичної школи права ПГ розвивався досить стрімко, стало розвиватись його розуміння щодо злочинця. Та, останнім часом, така реалізація ПГ стала занадто поширеною, і ми дещо забули про інших суб'єктів кримінальних правовідносин, а саме потерпілого, суспільство та державу, щодо яких також повинен реалізуватись ПГ. Та взагалі ці ідеї дієво не втілились в життя. З'явилась нестача можливостей. Позитивізм приніс можливість враховувати властивості людини. Гуманність, як ми вже зазначали, властивість людини любити інших людей. Все пов'язано з людиною. У правозастосувачів, потерпілих та злочинців завжди будуть властивості людей як позитивні, так і негативні. Гуманність в широкому смислі – все те, що є позитивне у людини. Тому і в школах, які ми розглядаємо, і в історичних періодах, і в формах правління присутній ПГ в певному його прояві.

Мир, як і раніше, побудований на правді, моральності, справедливості. Від нас, від людей, залежить його подальша доля. «Ми кожен день своєю моральністю утримаємо цей світ від падіння. Туди, де ці основи зникають, скоро приходить насилля та смерть. Та всі суворі органи правопорядку є безсильними» [6, с. 1].

Необхідно застосовувати покарання та мінімум необхідної кари лише в крайніх випадках, в інших випадках – більш доцільно застосовувати заходи безпеки, заходи компенсації та реституції, заходи соціального захисту.

Заходи безпеки є проявом ПГ і щодо суспільства, і щодо злочинця, і щодо держави, і щодо потерпілого. І в діючому КК України є заходи безпеки, а саме – примусові заходи виховного характеру та примусові заходи медичного характеру. Вони покликані, в тому числі і для того, щоб реалізувати ПГ щодо суспільства.

Висновки та пропозиції. В історії розвитку кримінального законодавства для реалізації ПГ використовувались елементи як класичних (реалізовували ПГ в залежності від скоєного діяння), так і позитивістських методів (реалізовували ПГ в залежності від поведінки та прояву людяних вроджених та набутих якостей як в момент скоєння діяння, до скоєння, так і після скоєння діяння). Для протидії злочинності необхідно використовувати комплексне, еклектичне поєднання класичних та позитивістських методів кримінально-правового впливу для збалансованої реалізації ПГ. Необхідно реагувати на злочинне діяння. Але необхідно пам'ятати, що діяння вчиняє людина. Державне реагування спрямоване саме на цю людину, на особу, яка вчиняє злочин. «Кількість гуманізму» щодо особи, яка вчинила злочин застосовується як допоміжний

засіб в його (злочинця) лікуванні, щодо потерпілого – для лікування потерпілого від скоєного проти нього злочину, щодо суспільства – для його убезпечення від скоєння злочинів не тільки цим злочинцем, але й іншими, щодо держави – «вигідна» доля ПГ для регулювання цих відносин.

Список літератури:

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р.: за станом на 28.03.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
2. Кримінальний кодекс України від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.
3. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://www.krotov.info/acts/16/1/1532karolina.htm.
4. Соборное уложение 1649 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649/whole.htm.
5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч. Беккариа – М. : Стелс, 1995. – 364 с.
6. Золотой век гораздо ближе. Часть 2. По закону жить невозможно [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kramola.info/vesti/rusy/zolotoj-vek-gorazdo-blizhe-chast-2-po-zakonu-zhit-nevozmozhno
7. Монтескье Ш. Л. О духе законов [Текст] / Пер. с фр., составление и коментир. примечаний автора А. В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
8. Проект Кримінального кодексу України 1029 від 12.05.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3865.
9. Проект Кримінального кодексу України 1029-1 від 15.05.1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3885
10. Сорокин П. А. Наказание и награда / П. А. Сорокин / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://read.virmk.ru/s/SOROKIN/kniga_1/023.htm.
11. Туляков В. А. Будущее уголовного права и уголовное право будущого / В. А. Туляков / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://crimpravo.ru/blog/nauka/2142.html#cut
12. Ферри Е. Уголовная социология [Текст] / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 658 с.
13. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці [Текст] / Перекл. з фр. П. Таращук – К. : Основа, 1998. – 392 с.
14. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. (Понятіе, исторія и основныя проблеммы уголовной политики какъ составного элемента науки уголовного права) [Текст] / М. П. Чубинский – Х. : Типография «Печатное дело», 1905. – 486 с.

Тимофеева Л.Ю.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ГУМАНИЗМА В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ: ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

Аннотация
Эта статья о реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины. Реализация принципа гуманизма представлена в историческом дискурсе уголовно-правовых учений. Было исследовано сбалансированную реализацию принципа гуманизма в отношении субъектов уголовно-правовых отношений. К последним относят: потерпевшего, лицо, совершившее преступление, государство. ПГ должен реализовываться в зависимости от проявления человечных качеств лица.
Ключевые слова: гуманизм, принцип, потерпевший, правоприменение, классические и позитивистские методы.

Timofeeva L.Y.
National University «Odessa Law Academy»

HISTORICAL DISCOURSE OF LEGAL SCHOOL AND REALIZATION THE PRINCIPLE OF HUMANISM IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW

Summary
This article is about the principle of humanism in the criminal law of Ukraine. It investigates the principle of humanism in historical discourse of legal school (classical, positive school etc). The principle of humanism must be balanced realization as to subjects of criminal law relations. Subjects of criminal law relations are criminal, victim, society and the state. Reductions should be implemented depending on the behavior and the manifestation of humane qualities.
Keywords: humanism, principle, victims, law enforcement, classical and positivist methods.

УДК 340.11+343.98

НОВАЯ ДОКТРИНА ПЕРИОДИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ, СТРУКТУРЫ, ПОНЯТИЯ И СИСТЕМЫ КРИМИНАЛИСТИКИ И ОРДИСТИКИ

Ткач Ю.Д.
Одесский государственный университет внутренних дел

Изложена периодизация развития криминалистики. Рассмотрена структура криминалистической науки. Предложено понятие криминалистики. Сформулировано понятие ордистики. Изложена система базового специального учебного курса криминалистики. Даны очертания системы ордистики.

Ключевые слова: периодизация развития криминалистики, структура криминалистики, понятие криминалистики, понятие ордистики, система криминалистики.

Постановка проблемы. В текущем году криминалистике исполняется 127 лет. В силу чего не будет лишним подвести некоторые научные итоги такого весьма почтенного научного развития. В этом отношении особое внимание следует обратить на периодизацию развития, структуру, понятие и систему этой науки и родственной с ней методической антиделиктной юридической науки – ордистики (теории ОРД).

Анализ последних исследований и публикаций. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. В авторском диссертационном и монографическом исследовании подвергнуто детальному анализу около 200 определений понятия криминалистики [1, с. 45-95, 220-251; 2, с. 71] и около 200 вариантов системы данной науки [1, с. 126-134; 2, с. 138-139] и был сделан вывод о том, что ни одна из этих вариаций не может претендовать на достаточно полное отражение всех фактически существующих понятиеобразующих признаков криминалистики (ее природы, закономерностей работы с личностными и вещественными источниками антикриминальных сведений, составных частей методики и стадий противодействия макроправонарушениям) и, как следствие, соответствующей системно-структурного строения и содержательно-тематического наполнения данной юридической науки. В силу изложенного в диссертации и монографии был предложен принципиально новый вариант решения указанных проблем [1, с. 94-95 и др.; 2, с. 72 и др.].

Постановка задачи. К настоящему времени автор разработал очередную вариацию новой доктрины периодизации развития, структуры, понятия и системы криминалистики и ордистики [3, с. 295-306 и др.], что в силу особой новизны еще подлежит обстоятельной апробации в целях инициирования соответствующей корректной научной дискуссии и разработки общепринятого варианта решения этих проблем.

Изложение основного материала. Новую доктрину периодизации развития отечественной криминалистики более правильно представить таким образом:

1. **Первый период** – период зарождения, накопления и развития криминалистических знаний в рамках антикриминальной отрасли права и судопроизводства, который длился с давних времен и до 1898 г., когда Ганс Гросс в третьем немецком издании пособия «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» впервые предложил термин «криминалистика» для новой науки, дал ей первое определение, изложил ее систему и научный статус среди других юридических наук [4, с. VIII, XI]. Гипотеза же данного авторства Ганса Гросса еще подлежит проверке. В лекциях по антикриминальному судопроизводству В. Д. Спасович 1860 г. с общей ссылкой на немецкую юридическую науку также использует термин «криминалистика») [5, с. 21].

2. **Второй период** – период формирования первичных представлений о наименовании, понятии, системе и научном статусе криминалистики, который подразделяется на два этапа:

2.1. **Первый этап второго периода**, в процессе которого происходило накопление указанных первичных представлений о криминалистике, длился с 1898 г. по 1935-1936 годы, когда вышел в свет первый ученик «Криминалистика», который был издан коллективом авторов в двух томах, поставил точку в дискуссии о реальности существования данной новой науки и именно с таким названием. Было дано определение криминалистики как науки о расследовании преступлений, предложена ее трехчленная система: «уголовная техника», «уголовная тактика» и «методика расследования преступлений».

2.2. **Второй этап второго периода**, в процессе которого указанные научные основы криминалистики подвергались серьезному испытанию в борьбе с рядом очень опасных тенденций (с возвратом к двухчленной системе правовых юридических наук в виде Общей и Особенной части, выделением из криминалистики тактики и методики, изданием учебников криминалистики без четкой системной градации и пр.), длился с 1935-1936 годов по 70-е годы 20-го столетия.

3. **Третий период** – период завершения формирования научных основ криминалистики (ее периодизации, понятия, четырехчленной системы, научного статуса, дидактических основ и пр.), который подразделялся на три этапа:

3.1. **Первый этап третьего периода**, в процессе которого накапливались и развивались представления об указанных научных основах криминалистики, длился с 70-х по 90-е годы 20-го столетия.

3.2. **Второй этап третьего периода**, когда сформировалась первая концепция научных основ криминалистики, связанная с разработкой составных частей гласной методики преодоления макроправонарушений, длится с 90-х годов 20-го столетия по наши дни.

3.3. **Третий этап третьего периода**, когда сформировались подходы ко второй концепции научных основ криминалистики, которая связанна с разработкой составных частей гласной методики преодоления уже всех правонарушений, длится с 90-х годов 20-го столетия по наши дни.

Структуру криминалистики и ордистики как родственных методических антиделиктных неправовых юридических наук и соответствующих учебных предметов автор и А. А. Кириченко пред-

ставляют в виде системы их теорологических учений, базисных частных учений и специальных частных учений.

Теорологическими учениями криминалистики являются такие совокупности знаний, которые имеют значение для развития данной науки в целом, образуют в силу этого ее первую часть «Теорология» и в сущностном тематическом аспекте могут быть представлены таким образом:

1. Периодизация развития криминалистики.
2. Понятие криминалистики.
3. Системно-структурное строение и содержательно-тематическое наполнение криминалистики.
4. Дисциплинарные связи криминалистики (основываются на новой доктрине классификации юридических наук).
5. Дидактические основы криминалистики (строятся на новой доктрине юридического образования и науки).
6. Методология криминалистики.
7. Версирование, планирование и организация преодоления макроправонарушений, а по второй концепции – с каждой из разновидностей правонарушений (криминальных, административных, дисциплинарных, де-факто имущественно-договорных, де-юре имущественно-договорных).
8. Сущность и видовое деление личностных и вещественных источников антикриминальных сведений, а по второй концепции – антиделиктных сведений, и процедура работы с этими источниками.
9. Микрообъектология.

Сущность базисных частных учений криминалистики по ее первой концепции проявляется во взаимосвязанном содержании последующих ее частей: второй – «Техника», третьей – «Тактика», и четвертой – «Методика». В силу этого основы базисных частных учений изложены во втором разделе второй части криминалистики «Основные отрасли техники», в то время как тактические и методические аспекты этих учений должны рассматриваться уже соответственно в «Тактике» и в «Методике».

По второй концепции криминалистики ее базисные частные учения следует рассматривать также в качестве полинаучных методических юридических направлений, основное предназначение положений которых состоит в разработке эффективных, рациональных и качественных средств преодоления каждого из разновидностей правонарушений в соответствующем виде судопроизводства: конституционном, антикриминальном, административном, дисциплинарном, де-факто имущественно-договорном и де-юре имущественно-договорном.

Специальные частные учения криминалистики составляют содержание теорологических учений, базисных частных учений и иных концепций и частей данной науки. К примеру, базисное частное учение криминалистики «Следоведение» состоит из таких двух очень тесно взаимосвязанных специальных частных учений, как «Субстанциология» и «Трассология», а «Оружиеделиктика» – «Огнестрельное оружие, боеприпасы и антиделиктные следы противоправного обращения с ними», «Взрывное оружие, устройства и взрывчатые вещества, средства подрыва и антиделиктные следы противоправного обращения с ними» и «Механическое оружие, боеприпасы и антиделиктные следы противоправного обращения с ними».

Новую доктрину понятия криминалистики по ее первой концепции автор в развитие позиции А. А. Кириченко представляет таким образом: методическая (неправовая, антиделиктная) юридическая мононаука, призванная на основе познания сущности, последовательности и иных закономерностей работы с объективными и субъективными (личностными, параличностными) источниками антикриминальных сведений разработать гласные технические средства и общие правила обращения с ними, тактические приемы проведения отдельных де-факто и де-юре процессуальных и парапроцессуальных действий или их комбинации, а также гласные методические рекомендации по выявлению, пресечению, раскрытию и досудебному расследованию отдельных видов и групп макроправонарушений, судебному рассмотрению или пересмотру либо досудебному разрешению антикриминального дела, исполнению судебного и досудебного решения, проведению работы с освобожденным лицом до истечения или погашения срока судимости и по осуществлению иных мероприятий по предупреждению отдельных видов и групп макроправонарушений.

Для сравнения новая доктрина понятия ордистики по ее первой концепции представляется в такой редакции: методическая (неправовая, антиделиктная) юридическая мононаука, призванная на основе познания сущности, последовательности и иных закономерностей работы с объективными и субъективными (личностными, параличностными) источниками антикриминальных сведений разработать негласные технические средства и общие правила обращения с ними, тактические приемы проведения отдельных де-факто и де-юре ордистических мероприятий или их комбинации, а также негласные методические рекомендации по выявлению, пресечению, раскрытию и досудебному расследованию отдельных видов и групп макроправонарушений, судебному рассмотрению или пересмотру либо досудебному разрешению антикриминального дела, исполнению судебного и досудебного решения, проведению работы с освобожденным лицом до истечения или погашения срока судимости и по осуществлению иных мероприятий по предупреждению отдельных видов и групп макроправонарушений.

Понятие криминалистики и ордистики по второй концепции этих наук определяется аналогично применительно к противодействию уже всех правонарушений, то есть криминальных, административных, дисциплинарных, де-факто имущественно-договорных и де-юре имущественно-договорных.

Новую доктрину системно-структурного строения и содержательно-тематического наполнения базисного специального курса криминалистики по первой концепции этой науки автор в развитие позиции А. А. Кириченко предлагает представить следующим образом:

Часть I. Теорология: Темы: 1. Периодизация, понятие, система, дисциплинарные связи и дидактические основы. 2. Основы методологии. 3. Основы базисных собственно криминалистических методов. 4. Основы версирования, планирования и организации преодоления макроправонарушений. 5. Основы работы с личностными и вещественными источниками антикриминальных сведений. 6. Основы микрообъектологии.

Часть II. Техника:

Раздел 1. Общие положения техники: Темы: 6. Понятие, источники и система техники. 7. Сущность технического средства, их классификация и комплектация.

Раздел 2. Основные отрасли техники: Темы: 8. Основы фотосъемки и звуковидеозаписи. 9. Основы следоведения. 10. Основы одорологии. 11. Основы

оружиеделиктики. 12. Основы установления автора, исполнителя, средств и иных обстоятельств изготовления документов. 13. Основы установления факта, автора, исполнителя, средств и иных обстоятельств внесения изменений в документы. 14. Основы габитоскопии. 15. Основы информационно-справочного обеспечения противодействия макроправонарушениям.

Часть III. Тактика:

Раздел 1. Общие положения тактики: Темы: 16. Понятие, источники, система и основные категории тактики. 17. Основы разных видов деятельности антиделиктологов и их взаимодействия.

Раздел 2. Тактика проведения отдельных де-факто и де-юре процессуальных и парапроцессуальных действий или их комбинаций: Темы: 18. Тактика получения явки с повинной или иного сообщения о макроправонарушении, объяснения, опроса. 19. Тактика задержания и ареста. 20. Тактика обследования (осмотра, личного исследования). 21. Тактика эксперимента. 22. Тактика проверки и/или уточнения показаний на месте. 23. Тактика обыска и выемки (временного доступа и изъятия трассосубстанций и документов). 24. Тактика допроса, очной ставки (одновременного допроса двух и более лиц) и перекрестного допроса. 25. Тактика опознания. 26. Тактика иных де-факто процессуальных и парапроцессуальных действий. 27. Тактика проведения де-юре процессуальных и парапроцессуальных действий.

При раскрытии тактики проведения тех де-факто и де-юре процессуальных и парапроцессуальных действий, которые могут иметь место как на досудебном, так и на судебном следствии (обследование, допрос, очная ставка, предъявление для опознания, эксперимент, проверка и/или уточнение показаний на месте и др.), следует начинать с изложения тактики проведения соответствующего де-факто или де-юре вначале следственного, а затем судебного процессуального либо парапроцессуального действия.

Раздел 3. Тактика назначения и проведения экспертиз: Темы: 28. Основы экспертологии. 29. Тактика назначения и проведения отдельных видов экспертиз (наиболее актуальные и отражающие специализацию и субспециализацию подготовки антиделиктолога).

Часть IV. Методика:

Раздел 1. Общие положения методики: Темы: 30. Понятие, источники, система и основные категории методики. 31. Основы преодоления противодействия антиделиктной деятельности.

Раздел 2. Методики преодоления отдельных видов и групп макроправонарушений: Темы: 32. Методика преодоления убийств и причинения телесных повреждений. 33. Методика преодоления изнасилований и других половых макроправонарушений. 34. Методика преодоления краж, грабежей, разбоев и других видов хищений. 35. Методика преодоления транспортных макроправонарушений. 36. Методика преодоления макроправонарушений в области охраны труда. 37. Методика преодоления макроправонарушений, связанных с пожарами. 38. Методика преодоления хулиганств и терактов. 39. Методика преодоления макроправонарушений, связанных с наркотиками. 40. Методика преодоления взяточничества, иных служебных макроправонарушений и коррупции. 41. Методика преодоления экономических макроправонарушений. 42. Методика преодоления налоговых макроправонарушений. 43. Методика преодоления экологических макроправонарушений.

Раздел 3. Методики преодоления макроправонарушений при особых обстоятельствах: Темы: 44. Особенности методики преодоления организованных макроправонарушений. 45. Особенности методики преодоления заказных макроправонарушений. 46. Особенности методики преодоления макроправонарушений несовершеннолетних. 47. Особенности методики преодоления макроправонарушений лиц с психическими недостатками. 48. Особенности методики преодоления макроправонарушений иностранцев или против них. 49. Особенности методики преодоления макроправонарушений в военное время или в иной чрезвычайной ситуации. 50. Особенности методики преодоления макроправонарушений прошлых лет.

Системно-структурного строения и содержательно-тематического наполнения базисного специального курса ордистики является аналогичной криминалистике. В общем плане ордистика должна подразделяться на теорологию, технику (общие положения, отрасли техники), тактику (общие положения, тактика проведения отдельных де-факто и де-юре негласных мероприятий и их комбинаций) и методику (общие положения, методики противодействия отдельным видам и группам макроправонарушений, методики противодействия макроправонарушений при особых обстоятельствах), но подлежит изложению с соблюдением процедуры работы с секретными документами и с учетом процедурных требований перспективного Кодекса ордистического судопроизводства Украины и Международного кодекса ордистического судопроизводства.

Система и содержательно-тематическое наполнение базисного специального курса криминалистики и ордистики по второй концепции этих наук дополняется разделами об особенностях применения гласных и негласных технических средств и общих правил обращения с ними, тактических приемов проведения отдельных гласных и негласных практических действий или их комбинации, гласных и негласных методических рекомендаций по осуществлению каждой из стадий преодоления криминальных, административных, дисциплинарных, де-факто имущественно-договорных и де-юре имущественно-договорных правонарушений.

Отдельно должны раскрываться возможности составных частей гласной и негласной методики привлечения виновного лица к восстановительной и сопутствующей конституционной, антикриминальной, административной, трудовой, де-факто имущественно-договорной и де-юре имущественно-договорной ответственности в соответствующем виде судопроизводства.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Предложенная новая доктрина ступенчатого сущностного видового деления правонарушений позволяет не только окончательно разрешить дискуссию, возникшую в связи с принятием новой редакции УПК Украины, в котором наряду с традиционной терминологией в отношении видового деления правонарушений появился и алогичный термин «криминальные проступки», но и создать неплохую основу для начала новой научной дискуссии в этом отношении, имеющей цель достичь общепринятый результат решения этой давней проблемы.

Список литературы:

1. Ткач Ю. Д. Поняття і системно-структурна будова криміналістики : дисс. ... канд. юрид. наук ; Одеськ. юрид. наук НУВС / Юрій . Дмитрович Ткач. – Одеса, 2004. – 556 с.
2. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : [монографія] / Ю. Д. Ткач ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. – 176 с.
3. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография [кол. авторов под науч. ред. А. А. Кириченко]. – Второе издание. – Николаев: Ин-т истории, политологии и права Ник. нац. ун-та им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 972 с.
4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; [пер. с нем. с 4-го доп. изд. Л. Дудкина, Б. Зиллера]. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с.
5. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством: лекции, прочитанные в 1860 г. / В. Д. Спасович. – М. : ЛестЭст, 2001. – 112 с.

Ткач Ю.Д.
Одеський державний університет внутрішніх справ

НОВА ДОКТРИНА ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ. СТРУКТУРИ, ПОНЯТТЯ Й СИСТЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ОРДИСТИКИ

Анотація
Викладена періодизація розвитку криміналістики. Розглянуто структуру криміналістичної науки. Запропоновано поняття криміналістики. Сформульовано поняття ордистики. Викладена система базового спеціального навчального курсу криміналістики. Окреслена система ордистики.
Ключові слова: періодизація розвитку криміналістики, структура криміналістики, поняття криміналістики, поняття ордистики, система криміналістики.

Tkach U.D.
Odessa State University of Internal Affairs

THE NEW DOCTRINE OF PERIODIZATION OF THE DEVELOPMENT, STRUCTURE, CONCEPT AND SYSTEM OF CRIMINALISTICS AND ORDISTICS

Summary
Set out periodization of the development of criminalistics. Show the structure of criminalistics science. Described the cconcepts of criminalistics. Formulate the concept of ordistics. Set out the basic system of a special training course of criminalistics. Given the outlines of the system of ordistics.
Keywords: the periodization of the development of criminalistics, the structure of criminalistics, the concept of criminalistics, the concept of ordistics, the system of criminalistics.

УДК 340.II+343.98

РАЗВИТИЕ НОВОЙ ДОКТРИНЫ ВИДОВОГО ДЕЛЕНИЯ СУБЪЕКТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ АНТИДЕЛИКТНЫХ СВЕДЕНИЙ

Тунтула А.С.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

Изложена новая доктрина видового деления субъективных источников антиделиктных сведений. Предложено понятие и видовое деление личностных источников антиделиктных сведений. Рассмотрено понятие и видовое деление субъективных документов. Обращено внимание на видовое деление свидетелей и потерпевших. Проведено видовое деление преследуемых лиц.

Ключевые слова: личностные источники антиделиктных сведений, субъективные документы, причастный, парапричастный, квазипричастный, квазипарапричастный.

Постановка проблемы. Противодействие любому виду правонарушений только тогда может быть плодотворным, когда будет в наличии достаточная и согласованная совокупность значимых, законных, допустимых и доброкачественных доказательств, получить которые можно только от объективных и субъективных источников. Имеющееся научное и, как следствие, законодательное понимание сущности и видового деления и четкого разграничения этих источников далеко от совершенства, что отрицательно сказывается на состоянии дел с эффективным, рациональным и качественным противодействием как макроправонарушениями, так и миниправонарушениям.

Анализ последних исследований и публикаций. Существующая редакция УПК Украины содержит общее понятие свидетелей и потерпевших, когда может быть выделено соответственно три и четыре вида такого рода личностных источников, в то время как общего понятия преследуемого лица, напротив, нет и его заменяет не полный видовой перечень – подозреваемый, обвиняемый и подсудимый, когда реально имеется восемь видов преследуемых лиц. Не лучшим образом обстоят дела и с пониманием сущности и видового деления документов как объективных и субъективных источников доказательств в УПК Украины и во всех иных названных процедурных кодексах, где такого рода источники наделены общим термином «документы» или «письменные документы», когда имеется двенадцать видов документов.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. В силу изложенного, автор поставила перед собой задачу исправить указанные недостатки и разработать новую доктрину ступенчатого сущностного видового деления личностных источников антикриминальных сведений, что ей принципиально удалось сделать [1, с. 56-60 и др.], вторая всеохватывающая вариация которой с отражением уже объективных и субъективных источников антиделиктных сведений была опубликована в коллективной монографии [2, с. 268-287] и нуждается в дальнейшей надлежащей научной апробации.

Постановка задачи. Дальнейшая научная апробация второй вариации новой доктрины ступенчатого сущностного видового деления объективных и субъективных источников антиделиктных сведений, что в рамках данной публикации возможна лишь в части субъективных источников антиделиктных сведений, и инициирование соответствующей корректной и плодотворной дискуссии в направлении возможного совершенствами данной доктрины представляет цель этой публикации.

Изложение основного материала. Авторская **вторая вариация доктрины ступенчатого сущностного видового деления субъективных источников антиделиктных сведений** сводится к следующему:

1. **Личностные источники антиделиктных сведений**, т. е. вменяемое, находящееся в сознании и могущее по возрасту осознанно передавать свои мысли физическое лицо, из памяти которого посредством непосредственного общения с ним либо опосредованного исследования его психофизиологических реакций на процесс такого общения или на внутренние переживания этого лица в связи с происходящими и затрагивающими его деяниями антиделиктолог получает сведения, могущие иметь значение для эффективного и/или рационального и/либо качественного преодоления конкретного правонарушения, когда **в зависимости от способа восприятия и содержания этих сведений, отношения к правонарушению и особенностей процессуального статуса социосубъекта в антикриминальном судопроизводстве такого рода источники подразделяются на такие виды**:

1.1. **Заявитель** – лицо, обратившееся в антиделиктный орган с заявлением или сообщением о готовящемся, длящемся или совершенном реальном либо вероятном макроправонарушении.

1.2. **Свидетель** – лицо, в отношении которого главный субъект не имеет обоснованных сведений об его участии в макроправонарушении, которое не потерпело от этого деяния (события, явления) и сохраняет в памяти любые сведения, имеющие значение для эффективного и/или рационального и/либо качественного преодоления конкретного правонарушения, когда **в зависимости от способа восприятия и содержанию этих сведений такого рода лица, в свою очередь, подразделяются на такие подвиды**, как: 1.2.1. **Очевидец** – лицо, которое непосредственно наблюдало обстоятельства приготовления или совершения макроправонарушения или сокрытия его антиделиктных следов, не несет ответственности за недонесение или которое сообщило антиделиктные органы об обстоятельствах данного деяния (события, явления). 1.2.2. Параочевидец – аналогичное лицо, которое знает об указанных обстоятельствах из других источников. 1.2.3. Парасвидетель – лицо, которое может дать показания по любым иным обстоятельствам, значимым для эффективного и/или рационального и/либо качественного преодоления конкретного правонарушения.

1.3. **Потерпевший** – физическое лицо, которому макроправонарушением причинен физический, имущественный или моральный вред, или юридическое лицо, которому при этих же обстоятельствах причинен имущественный или моральный вред, когда **по отношению к деянию (событию, явлению) этого макроправонарушения и к воспри-**

ятию процесса причинения вреда такого рода лица, в свою очередь, подразделяются на такие подвиды, как: 1.3.1. **Де-факто потерпевшего** – лицо, которому макроправонарушением такой вред причинен непосредственно, и которое сознательно наблюдало данное деяние (событие, явление). 1.3.2. **Де-факто парапотерпевшего** – лицо, которому макроправонарушением такой вред причинен непосредственно, но которое в силу бессознательного состояния или невменяемости, ограниченной вменяемости, отсутствии на месте или по другим причинам не могло сознательно наблюдать данное деяние (событие, явление). 1.3.3. **Де-юре потерпевшего** – лицо, которому макроправонарушением такой ущерб причинен косвенно, признано потерпевшим в силу закона и которое непосредственно наблюдало данное деяние (событие, явление). 1.3.4. **Де-юре парапотерпевшего** – лицо, которому макроправонарушением такой ущерб причинен косвенно, признано потерпевшим в силу закона и которое в силу изложенных причин не могло наблюдать данное деяние (событие, явление).

1.4. **Представитель потерпевшего** – лицо, представляющее интересы потерпевшего от макроправонарушения юридического лица или умершего физического лица либо малолетнего, несовершеннолетнего, ограниченно недееспособного или недееспособного физического лица, потерпевшего от этого деяния (события, явления).

1.5. **Истец** – физическое или юридическое лицо, которому макроправонарушением причинен имущественный или моральный вред, в связи с чем данное лицо, как потерпевший, подало иск о возмещении вреда либо об ином восстановлении своего правового статуса, или другое лицо, в т. ч. и прокурор, предъявивший такой иск в интересах государства и/или межгосударственного образования и/либо умершего потерпевшего, малолетнего, несовершеннолетнего или лиц, признанных в установленном порядке недееспособными или ограниченно дееспособными, а также других лиц, которые по состоянию здоровья, иным уважительным причинам не могут посредством иска восстановить свой нарушенный правовой статус.

1.6. **Представитель истца** – лицо, представляющее интересы юридического лица или умершего, малолетнего, несовершеннолетнего, ограниченно недееспособного или недееспособного физического лица, которые, в том числе и прокурор в интересах государства и/или межгосударственного образования, подали иск о возмещении причиненного макроправонарушением вреда или об ином восстановлении нарушенных таким деянием их правового статуса.

1.7. **Преследуемый** – лицо, в отношении которого у главного субъекта антикриминального судопроизводства имеются обоснованные сведения о подготовке и/или совершении им определенного макроправонарушения, с началом и степенью доказанности чего в предусмотренном Кодексом антикриминального судопроизводства Украины порядке процессуальный статус указанного лица меняется на: 1.7.1. **Подозреваемого** – с началом доказывания такого рода обстоятельств по базисному, специальному или частному предмету антикриминального доказывания путем проведения любого де-факто процессуального или де-юре процессуального действия, о внесении в Единый реестр досудебных расследований заявления или сообщения о подготовке или совершении им макроправонарушения, которое еще длится или уже завершилось, направлении данному лицу уведомления о подозрении и/или допроса преследуемого по поводу указанных обстоятельств или проведение с ним по этому поводу любого иного де-факто процессуального или де-юре процессуального действия, задержание этого лица по подозрению в подготовке и/или совершении определенного макроправопорушення и/либо в сокрытии его антиделиктных следов или избрание этому лицу определенной меры пресечения. 1.7.2. **Обвиняемого** – с доведением вины преследуемого в совершении состава деяния (события, явления) конкретного макроправонарушения, в силу чего безотлагательно должно быть вынесено постановление о предъявлении ему обвинения и данное лицо должно быть по этим обстоятельствам допрошено. 1.7.3. **Подсудимого** – с завершением процедуры доказывания всех обстоятельств подготовки и/или совершения деяния (события, явления) макроправонарушения и/либо сокрытия его антиделиктных следов и судебной подготовки, необходимых для правильного судебного рассмотрения антикриминального дела, что обусловливает безотлагательное назначение данного дела для такого рассмотрения. 1.7.4. **Осужденного** – с вынесением обвинительного приговора либо окончательного решения следователя о закрытии антикриминального дела производством по нереабилитирующим обстоятельствам, предусмотренным определенной нормой Кодекса антикриминального судопроизводства Украины, за исключением ситуации признания макроправонарушения паранесчастным или несчастным случаем. 1.7.5. **Оправданного** – с вынесением оправдательного приговора или окончательного решения следователя о закрытии антикриминального дела производством по реабилитирующим обстоятельствам, предусмотренным определенной нормой Кодекса антикриминального судопроизводства Украины. 1.7.6. **Причастного** – с вынесением нейтрального приговора или окончательного решения следователя о закрытии антикриминального дела производством за недоказанностью вины преследуемого, то есть когда все возможности для формирования внутреннего (без влияния внешних факторов) убеждению главного субъекта антикриминального судопроизводства о виновности или невиновности данного лица уже исчерпаны. 1.7.7. **Парапричастного** – с вынесением окончательного судебного решения о привлечении несовершеннолетнего, не достигшего возраста назначения наказания, к карательно-воспитательной (принудительных мер воспитательного характера) и к восстановительной и сопутствующей антикриминальной ответственности, которую за малолетнего несет опекун либо лицо или учреждение, его заменяющие. 1.7.8. **Квазипричастного** – с вынесением окончательного судебного решения о привлечении невменяемого или ограниченно вменяемого лица к карательно-воспитательной (применение принудительных мер медицинского характера), а опекуна или попечителя либо лица или учреждения, его заменяющего – к восстановительной и к сопутствующей антикриминальной ответственности. 1.7.9. **Квазипарапричастного** – с вынесением окончательного судебного решения о привлечении к восстановительной и сопутствующей антикриминальной ответственности лица, совершившего макроправонарушение, которое не предусмотрено Особенной частью Антикриминального кодекса Украины.

1.8. **Представитель или законный представитель преследуемого** – лицо, представляющее интересы соответственно совершеннолетнего и несовершеннолетнего преследуемого.

1.9. **Ответчик** – физическое или юридическое лицо либо государство или межгосударственное

образование, которое совершением макроправонарушения причинило физический, имущественный или моральный вред либо иным образом нарушило правовой статус потерпевшего, а также иное физическое или юридическое лицо, которое в силу закона несет имущественную и иную юридическую ответственность за вред, причиненный макроправонарушением малолетнего, несовершеннолетнего, ограниченно вменяемого или невменяемого лица.

1.10. **Представитель ответчика** – лицо, представляющее физическое или юридическое лицо либо государство или межгосударственное образование как гражданского ответчика.

1.11. **Третье лицо с самостоятельными требованиями** – лицо, выступающее на стороне истца или ответчика и заявляет в контексте обстоятельств иска самостоятельные требования, то есть имеет определенный интерес к правовому статусу истца или ответчика.

1.12. **Третье лицо без самостоятельных требований** – лицо, выступающее на стороне истца или ответчика и не заявляет в контексте обстоятельств иска самостоятельные требования, но все же имеет интерес к правовому статусу истца или ответчика, которые может удовлетворить в порядке данного или иного судопроизводства.

1.13. **Представитель третьего лица** – лицо, представляющее физическое или юридическое лицо либо государство или межгосударственное образование как третье лицо с самостоятельными требованиями или без таковых требований на стороне истца или ответчика.

1.14. **Эксперт** – лицо, которое в установленном Кодексом антикриминального судопроизводства Украины порядке провело экспертное исследование, и по поводу этого у главного субъекта антикриминального судопроизводства и иных участников судебного заседания возникает необходимость получить от него дополнительные объяснения.

1.2. **Параличностные источники антиделиктных сведений (субъективные документы)**, то есть такие субъективные визуальные и звуковые образы, которые отобразились на материальных объектах в виде букв и/или чисел и/либо иных формализованных знаков письменной и звуковой речи и/или в виде отображений любых иных переработанных мышлением человека результатов его чувственного восприятия окружающего мира (признаков внешнего строения объектов или признаков внешности человека, признаков общего характера внешнего и/или внутреннего воздействия, признаков механизма взаимодействия объектов, признаков характеристики качественно-количественного содержания объектов), когда **особенности создания, изменения, хранения и уничтожения такого рода отображений** определяют наличие следующих **видов субъективных документов**:

1.2.1. **Субъективные письмодокументы** – документы, которые представлены рукописными, машинописными, компьютерными, печатными, светокопировальными и иными текстами письменной речи, в необходимых случаях – с соответствующими реквизитами: штампами, печатью, подписями и другими удостоверяющими средствами.

1.2.2. **Субъективные изодокументы** – документы в виде различных планов, таблиц, схем, рисунков, картин и иных графических, художественных и иных субъективных визуальных образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.3. **Субъективные фотодокументы** – документы, которые представлены фотопленками, диафильмами, диапозитивами, фотографиями и иными подобного рода светофотокопиями субъективных визуальных образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.4. **Субъективные аудиодокументы** – документы в виде магнитофонных (диктофонных и пр.) пленок, лазерных дисков и иных носителей звукозаписи письменной речи и/или иных субъективных звуковых образов материальных объектов и/либо людей и/или процессов.

1.2.5. **Субъективные кинодокументы** – документы в виде кинопленок и иных носителей кинозаписи устной и/или письменной речи и иных субъективных визуальных и/либо звуковых образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.6. **Субъективные видеодокументы** – документы, которые могут быть представлены пленками, дисками и иными носителями видеозаписи устной и/или письменной речи и/либо иных субъективных визуальных и/либо звуковых образов материальных объектов и/либо людей и/или процессов.

1.2.7. **Субъективные голограммодокументы** – документы, представляющие собой различного рода голографические (трехмерные) субъективные визуальные и звуковые образы материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.8. **Субъективные электрографодокументы** – документы, которые могут быть представлены ксерокопиями, факсокопиями и иными электрографическими копиями письмодокументов и иных субъективных визуальных образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.9. **Субъективные пластикодокументы** – документы в виде пластиковых свидетельств, удостоверений, банковских карточек и иных подобных носителей отображения устной и/или письменной речи и иных субъективных визуальных образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.10. **Субъективные электроннодокументы** – документы в виде электронных записных книжек, пейджеров и иных подобного рода отдельных или встроенных в иные устройства электронных носителей записи устной и/или письменной речи и иных субъективных визуальных и/либо звуковых образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.11. **Субъективные компьютеродокументы** – документы, которые являются твердыми или гибкими дисками (дискетами), лазерными дисками и другими носителями компьютерных записей устной и/или письменной речи и иных субъективных визуальных и/либо звуковых образов материальных объектов и/или людей и/либо процессов.

1.2.12. **Субъективные полидокументы**, сочетающие в себе два и более вида названных разновидностей субъективных документов, к примеру, протокол обследования места деяния (события, явления) с приложением его схемы либо развернутый таблично-описательный план работы следователя на полгода и пр.

1.2.13. **Иные виды субъективных документов**, которые могут появиться по мере развития информационных и иных технологий.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Предложенная вариация новой доктрины ступенчатого сущностного видового деления субъективных носителей антиделиктных сведений не является окончательной и создает лишь неплохую основу для начала соответствующей корректной научной

дискуссии по окончательному разрешению этой проблемы. Данная доктрина пригодна к решению задач антикриминального и ордистического судопроизводства и ее особенности применительно к условиям каждого из иных видов судопроизводства (конституционного, административного, дисциплинарного, де-факто имущественно-договорного, де-юре имущественно-договорного, исправительно-трудового, исполнительного) еще предстоит разработать.

Список литературы:

1. Кириченко А. А. Около двухсот лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад / А. А. Кириченко, А. С. Тунтула и др. /57 543 слова // Четвертый Пермский межд. конгресс ученых-юристов. Международн. науч.-практ. конференция, 18.10.2013 г., Пермский нац. исслед. ун-т РФ [Электронный ресурс] – Режим доступа: permcongress. com/content/Гипердоклад.doc
2. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография [кол. авторов под науч. ред. А. А. Кириченко]. – Второе издание. – Николаев: Ин-т истории, политологии и права Ник. нац. ун-та им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 972 с.

Тунтула О.С.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

РОЗВИТОК НОВОЇ ДОКТРИНИ ВИДОВОГО ПОДІЛУ СУБ'ЄКТИВНИХ ДЖЕРЕЛ АНТИДЕЛІКТНИХ ВІДОМОСТЕЙ

Анотація
Викладена нова доктрина видового поділу суб'єктивних джерел антиделіктних відомостей. Запропоновано поняття і видовий поділ особистісних джерел антиделіктних відомостей. Розглянуто поняття і видовий поділ суб'єктивних документів. Звернуто увагу на видовий поділ свідків і потерпілих. Проведено видовий поділ переслідуваних осіб.
Ключові слова: особистісні джерела антиделіктних відомостей, суб'єктивні документи, причетний, парапричетний, квазіпричетний, квазіпарапричетний.

Tuntula O.S.
Petro Mohyla Black Sea State University

DEVELOPMENT THE NEW DOCTRINE OF SPECIES SECTION OF SUBJECTIVE SOURCES OF ANTYDELICTUAL INFORMATION

Summary
Outlined the new doctrine of separation of species of subjective sources of antidelictual information. Show the concept of separation of species and sources of personal antidelictual information. Described the concepts and species separation of subjective documents. Attention is paid to the specific division of witnesses and of victims. Considered the specific division of persecuted people.
Keywords: personal sources of antidelictual information, subjective documents involved, parainvolved, kvaziinvolved, kvaziparainvolved.

УДК 347.78

ПРИВЛАСНЕННЯ АВТОРСТВА І ПРИМУСУ ДО СПІВАВТОРСТВА ЯК ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Ульянова Г.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню поняття і ознак привласнення авторства і примусу до співавторства як порушень авторських прав. Примус до співавторства розглядається як одна з форм плагіату. В результаті примусу до співавторства порушується право на свободу творчості. Встановлено, що в результаті привласнення авторства і примусу до співавторства порушуються немайнові права (право авторства, права на ім'я). Проведено аналіз законодавства окремих зарубіжних країн у сфері захисту авторських прав від плагіату і примусу до співавторства.

Ключові слова: присвоєння авторства, примус до співавторства, плагіат, порушення авторських прав, право авторства, право на ім'я.

Постановка проблеми. Перелік порушень авторських прав закріплено у ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права». До порушень авторського права, що дають підстави для судового захисту, віднесено: вчинення будь-якою особою дій, які порушують особисті немайнові права суб'єктів авторського права, та їх майнові права; піратство у сфері авторського права; плагіат; ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право, примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних); вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права; будь-які дії для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу; підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права чи особи, яка здійснює таке управління; розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права, з яких без дозволу суб'єктів авторського права вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі.

Якщо плагіат (привласнення авторства) передбачений у законодавстві серед порушень авторських прав, то примус до співавторства на законодавчому рівні не виділено як самостійне порушення. За законодавством окремих зарубіжних країн примус до співавторства визнано порушенням, за яке передбачено кримінальну відповідальність.

Розкриття ознак примусу до співавторства та привласнення співавторства, встановлення їх спільних рис та відмінностей має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення, адже дозволить визначити ефективні напрями попередження таких порушень та захисту порушених авторських прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту авторських прав від привласнення авторства все більше привертають увагу науковців, авторів наукових, художніх творів. Серед останніх публікацій, присвячених проблемі плагіату варто вказати наукові праці: Орлюк О.П., Петренко В.С., Петренко І.І. Харитонової О.І., Харитонова Є.О., Штефан О.О. та ін. Окремі аспекти примусу до співавторства розкрито у роботах: Вощинського М.В., Сичивиці О.М, Лепіної Т.Г., М.Л. Фірсова.

Разом з тим, комплексні дослідження співвідношення привласнення авторства та примусу до співавторства не проводились, що обумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті. Метою дослідження є визначення ознак привласнення авторства та примусу до співавторства як порушення авторських прав, розкриття їх співвідношення, визначення прав, які порушуються внаслідок зазначених дій.

Виклад основного матеріалу. Привласнення авторства є одним із найбільш поширених визначень плагіату.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіат визначено як оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [1].

Попри загальновживаність та загальновідомість терміну «плагіат», у науковій доктрині не сформовано єдиного підходу до визначення поняття та сутнісних ознак плагіату як порушення прав інтелектуальної власності.

Так, у літературознавчому словнику-довіднику плагіат визначено, як умисне привласнення авторства на чужий твір літератури, живопису, науки тощо загалом або на його частини [2, с. 536].

На сайті Вільної енциклопедії Вікіпедія розміщено визначення плагіату, як привласнення авторства на чужий твір науки, літератури, мистецтва або на чуже відкриття, винахід чи раціоналізаторську пропозицію, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора, та зроблено посилання на Великий тлумачний словник сучасної української мови [3]. В російськомовній версії Вікіпедії плагіат визначено як умисне привласнення авторства чужого твору науки чи мистецтва, технічних рішень або винаходів. При цьому відсутнє посилання на автора наведеного визначення або джерело його запозичення [4].

Розглядаючи плагіат як юридичну та етичну проблему, І. Загорчев вказує на те, що закон переслідує привласнення цілого твору або його істотної частини, при цьому звертається увага на повноту словесного співпадіння. Тоді як згідно наукової етики, плагіат визнається неетичною поведінкою, яка крім плагіату включає також фальсифікацію і фабрикацію. При цьому, з позиції наукової етики плагіат визначається як присвоєння тексту або ідеї іншої особи і представлення їх як власних (авторське право – юридична категорія, яка ідею не охороняє) [5, с. 57-63].

Плагіат – повне чи часткове присвоєння авторства – може виражатися лише в активних діях порушника, що вказують на наявність авторства на чужий твір або його частину в плагіатора. Способами є: зазначення особи, яка не брала участі у створенні твору, як співавтора або визнання її як єдиного автора твору; привласнення авторства на частину твору, створену іншим співавтором;

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

привласнення авторства перекладів твору. З метою маскування може змінюватись назва твору, імена головних героїв, без фактичної зміни сюжету твору та його ідейно-тематичної побудови; використання чужих художніх образів у власному творі [6, с. 129].

До дій, які визнаються плагіатом та призводять до порушення авторських прав, окрім привласнення авторства також віднесено примус до співавторства.

Плагіат розглядається як випуск у повному обсязі або частково чужого твору під своїм ім'ям, а також видання під своїм ім'ям твору, створеного у співавторстві, примус до співавторства, використання у своїх трудах творів без належного посилання на них [7, с. 139-140].

Співавторство передбачає створення твору спільною творчою працею декількох авторів. При цьому не визнаються співавторами та не набувають немайнових прав особи, які надавали організаційну, фінансову допомогу, тощо, однак не внесли ніякого творчого внеску у створення твору. Тому, коли особа включається до колективу співавторів, фактично вона привласнює авторство на твір, який вона не створювала. Так само, як і плагіат, примус до співавторства є порушенням не лише норм законодавства, а й етичних норм.

Примус до співавторства, як самостійне порушення прав інтелектуальної власності, у вітчизняному законодавстві не передбачений. На відміну від України, у КК Республіки Білорусь (ст. 201) [8], КК Республіки Таджикистан (ст. 156) [9], КК Республіки Молдова (ст. 185-1) [10] примус до співавторства визнається злочином. У зв'язку з цим у наукових дослідженнях примус до співавторства переважно розглядається з позиції кримінального права. Примус до співавторства, а також примус до відмови від авторства, визнаються формами привласнення авторства [11; 12].

Вчинення плагіату, на відміну від примусу до співавторства, не передбачає зазіхань на свободу волі і здоров'я людини, отже, має меншу суспільну небезпеку [13].

Можливість приневолювання до співавторства в різних ситуаціях зумовлюється різними конкретними причинами, але попри всі відмінності і специфічність цих причин є у них також вельми істотний «загальний знаменник»: залежність автора від інших осіб у хащах організаційно-управлінських структур науки. Найчастіше примушення до співавторства виступає як зловживання службовим становищем керівника стосовно підлеглого [14, с. 39-47].

Примус до співавторства, як порушення прав інтелектуальної власності, за яке може наставати кримінальна відповідальність, не отримав однозначної оцінки серед фахівців.

М.Л. Фірсов пропонує встановити підвищену кримінальну відповідальність за плагіат, вчинений шляхом примусу до співавторства або примусу до відмови від авторства. При цьому під привласненням авторства з використанням примусу пропонується розуміти дії особи, яка примусила автора або інших осіб вказати її автором (співавтором) твору, у створенні якого вона не брала участі [15].

Натомість М.Б. Болотін відзначає, що «привласнення авторства або примус до співавторства, якщо вони завдали збитки у великому розмірі, ніколи не може бути доведено» [16, с. 72].

Крім того, у наукових дослідженнях обґрунтовується точка зору про недоцільність встановлення кримінальної відповідальності за привласнення авторства у різних його формах [17; 18; 20].

На думку Т.Г. Лєпіної, незважаючи на очевидну необхідність декриміналізації присвоєння авторства, деякі злочини проти немайнових інтелектуальних прав потребують кримінально-правової охорони. Якщо розглядати інтелектуальну власність як особистий інтерес, кримінальний закон може і повинен гарантувати відповідальність за вчинення посягань на

свободу волі автора, за які в силу їх явно кримінального характеру не

може покладатися цивільно-правова відповідальність. Охорона

немайнових прав автора може бути реалізована за допомогою

криміналізації примусу до співавторства та відмови від співавторства [20, с. 108, 184].

Отже, з наведеного можливо зробити висновок, що примус до співавторства, а також примус до відмови від співавторства розглядається як одна із форм плагіату, яка є більш суспільно небезпечною, ніж звичайний плагіат, так як передбачає здійснення фізичного чи психічного тиску на творця.

Довести такі порушення складніше, ніж звичайний плагіат, що пов'язано з наступним. Виявлення випадків плагіату є можливим завдяки порівнянню різних об'єктів права інтелектуальної власності – оригінального об'єкту та об'єкту, щодо якого постало питання про плагіат. Завдяки порівнянню двох об'єктів, проведенню відповідних експертиз можливо підтвердити або спростувати факт неправомірного привласнення авторства. У випадку примусу до співавторства твір створюється вперше і недобросовісний автор включається до колективу співавторів ще до його обнародування. А тому, довести факт плагіату можливо лише за умови доведення самого факту примусу до співавторства. Простіше довести факт плагіату, якщо у автора існує серія публікацій, в яких викладено ключові ідеї. Наприклад, автором надруковано одноособово наукові статті, в яких виражено ключові ідеї та результати дослідження певного проблемного питання. Всі ці ідеї у подальшому викладено у монографії, навчальному посібнику, який видається вже під авторством декількох осіб, які не приймали участі у його написанні та не займались взагалі дослідженням його тематики. В такому випадку, довести факт примусу до співавторства буде дещо простіше.

Слід відзначити, що примус до співавторства, окрім дій, які передбачають включення до колективу авторів особи, яка не приймала творчої участі у його створенні, може мати дещо інший прояв.

Примус до співавторства може передбачати здійснення тиску на особу з метою заставити її прийняти участь у створенні певного об'єкту права інтелектуальної власності. При цьому такий примус може як приводити до плагіату, так і не приводити. Якщо особа в примусовому порядку створює об'єкт права інтелектуальної власності і у подальшому зазначається його автором, відбувається лише порушення права на свободу творчої діяльності, яке не призводить до плагіату. Якщо ж особа створює об'єкт права інтелектуальної власності та включає до колективу співавторів особи (осіб), які не приймали творчої участі у його створенні, такі дії приводять до плагіату.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 303 КК України злочином є примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію [21].

Під примушуванням неповнолітнього до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ч. 3 ст. 300 КК, а також творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм

порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301) розуміються будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) чи психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) і спрямовані на те, щоб особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, виступила автором (співавтором) відповідного твору або взяла участь у його створенні як актор, режисер, оператор тощо [22].

Отже примус до співавторства може полягати: у включенні до колективу авторів осіб, які не створювали твір, а також у примусовій участі у створенні об'єкту права інтелектуальної власності. В будь-якому випадку примус до співавторства передбачає порушення права на свободу інтелектуальної, творчої діяльності.

Висновки. Привласнення авторства (плагіат) та примус до співавторства є порушеннями авторських прав, внаслідок яких в першу чергу порушуються немайнові права автора.

Привласнення авторства полягає у представленні чужого об'єкту права інтелектуальної власності в якості власного особою, яка його не створювала.

Примус до співавторства передбачає переважно включення до колективу авторів осіб, які не приймали творчої участі у його створенні. Враховуючи, що внаслідок такого примусу, авторами також зазначаються особи, які не створювали об'єкт авторського права, примус до співавторства може розглядатись як одна із форм плагіату.

Якщо ж особа приймає участь у створенні твору в примусовому порядку, однак при цьому авторство на створену нею частину не приписується іншим особам, мова про плагіат не йде. В даному випадку примус до співавторства буде порушувати право особи на свободу творчої діяльності.

Відсутність спеціальних механізмів захисту від примусу до співавторства у національному законодавстві, неоднозначний підхід до встановлення відповідальності за примус до співавторства у науковій доктрині, складність виявлення та доведення таких порушень обумовлює актуальність, теоретичну та практичну важливість проведення подальших наукових досліджень зазначених порушень авторських прав.

Список літератури:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. (Notabene). – С. 536.
3. Плагіат / матеріал з Вікіпедії – Вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82.
4. Плагиат / материал с Википедии – Свободной энциклопедии [Электронный ресурс] Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D0%B0%D1%82.
5. Загорчев Ив. Етика на научната публикация в природните науки. – Списание на БАН. – 2001. – № 4-6. – С. 57-63.
6. Єрмоленко В.А. Криміналістична характеристика та класифікація найбільш типових способів вчинення порушень авторського права і суміжних прав / В.А. Єрмоленко // Держава та регіони. – 2011. – № 3. – С. 123-129.
7. Волощук А.М. Адміністративно-правові аспекти діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності : монографія / А.М. Волощук, Х.П. Ярмакі, О.О. Чернишова. – Одеса : ОДУВС, 2013. – 176 с.
8. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З [Электронный ресурс] // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=HK9900275&p2=%7BNRPA%7D.
9. Уголовный кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=237375#LinkTarget_9865.
10. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=331268.
11. Атаев Г.М. Проблемы совершенствования уголовной ответственности за нарушение авторских и смежных прав / Г.М. Атаев // Пробелы в российском законодательстве. – 2010. – № 1. – С. 157-159.
12. Кузнецов К.В. Уголовно-правовая характеристика посягательств, нарушающих авторские, смежные, изобретательские и патентные права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Специальность: Уголовное право и криминология; уголовно-исполнит. право М., 2007. – 34 с.
13. Лепина Т.Г. Уголовно-правовая охрана интеллектуальной собственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Специальность: Уголовное право и криминология; уголовно-исполнит. право / Т.Г. Лепина // Дис... канд. юрид. наук. Специальность: Уголовное право и криминология; уголовно-исполнит. право / Курск, 2014.
14. Сичивица О. Авторство і псевдоавторство в науці. Стаття друга. Плагіат і плагіатори / О. Сичивица // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2008. – № 3. – С. 39-47.
15. Фирсов М.Л. Преступления в сфере авторских и смежных прав: автореф. дис.. канд. юрид. наук. Специальность: 12.00.08 – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнит. право / М.Л. Фирсов. – М., 2013.
16. Болотин Н.Б. О необходимости внесения изменений в законодательные акты в сфере защиты интеллектуальной собственности / Н.Б. Болотин // Право и безопасность. – 2010. – № 3. – С. 71-75.
17. Вощинський М.В. Уголовно-правовые меры противодействия нарушению авторских и смежных прав: Автореф. дис. ... канд.юрид.наук. специальность: 12.00.08. – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнит. право / М.В. Вощинский. –М., 2006. – 25 с.
18. Долотов Р. Юридическая ответственность за плагиат в научных работах / Р. Долотов // Троицкий вариант. – 2009. – № 44. – С. 12.
19. Матвеев А.Г. Пять доводов в пользу декриминализации плагиата [Электронный ресурс] / А.Г. Матвеев. – Режим доступа: http://territoriaprava.ru/topics/45958.
20. Лепина Т.Г. Уголовно-правовая охрана интеллектуальной собственности: Дис. ... канд.юрид.наук. специальность: 12.00.08. – Уголовное право и криминология; уголовно-исполнит. право / Татьяна Геннадиевна Лепина. – Курск, 2014. – 235 с.
21. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
22. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова від 27.02.2004 № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04.

Ульянова Г.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРИСВОЕНИЕ АВТОРСТВА И ПРИНУЖДЕНИЕ К СОАВТОРСТВУ КАК НАРУШЕНИЕ АВТОРСКИХ ПРАВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию понятия и признаков присвоения авторства и принуждения к соавторству как нарушений авторских прав. Принуждение к соавторству рассматривается как одна из форм плагиата. В результате принуждения к соавторству нарушается право на свободу творчества. Установлено, что в результате присвоения авторства и принуждения к соавторству нарушаются неимущественные права (право авторства, права на имя). Проведен анализ законодательства отдельных зарубежных стран в сфере защиты авторских прав от плагиата и принуждения к соавторству.
Ключевые слова: присвоение авторства, принуждение к соавторству, плагиат, нарушение авторских прав, право авторства, право на имя.

Ulianova G.A.
National University «Odessa law academy»

ATTRIBUTION OF AUTHORSHIP AND COERCION TO CO-AUTHORSHIPAS COPYRIGHT INFRINGEMENT

Summary
The article investigates the concepts and features of attribution of authorship and coercion to co-authorship as copyright infringement. Coercion to co-authorship is considered as a form of plagiarism. As a result of coercion to co-authorship violates the right to freedom of creativity. It is established that as a result of the assignment of authorship and co-authorship enforcement violated property rights (copyright, rights to the name). The author analyzed of foreign legislation on copyright protection against plagiarism and coercion to co-authorship.
Keywords: assignment of authorship, forced co-authorship, plagiarism, copyright infringement, copyright, author's name.

УДК 347

ПРОБЛЕМАТИКА НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ СДЕЛОК ПО СТ. 169 ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ НА ПРИМЕРЕ СДЕЛОК ПО ПРИОБРЕТЕНИЮ РАДАРОВ-ДЕТЕКТОРОВ

Ченцов С.Д., Степанюк А.В.
Юридический институт
Белгородского государственного национального исследовательского университета

Рассмотрена проблема недействительности сделок по ст. 169 ГК РФ на примере сделок по приобретению радаров-детекторов. Аргументировано мнение авторов на видение данной проблемы. Проанализирована и соотнесена поднятая авторами статьи проблема с учетом мировой практики. Авторами статьи поднятая проблематика была проанализирована в ретроспективе. Предложены определенные пути решения данного вопроса.

Ключевые слова: антисоциальная сделка, недействительная сделка, основы правопорядка и нравственности, антирадары, радары-детекторы.

В судебной практике достаточно часто встречаются дела о признании сделок недействительными по основаниям, предусмотренным ст. 169 Гражданского кодекса Российской Федерации (далее – ГК РФ). Эта статья устанавливает, что сделка, совершенная с целью, заведомо противной основам правопорядка или нравственности, ничтожна. Такие сделки квалифицируются как антисоциальные.

Данная категория сделок предусматривалась и ранее действовавшими гражданскими кодексами. Например, ст. 30 ГК РСФСР 1922 года, предусматривала недействительность сделки, направленной к явному ущербу для государства [1, с. 117], ст. 49 ГК РСФСР 1964 года предусматривала недействительность сделки, совершенной с целью, противной интересам государства и общества [2]. Сохраняется преемственность и в определении последствий антисоциальной сделки: при наличие умысла у обеих сторон (в случае исполнения сделки обеими сторонами) – в доход государства взыскивается все полученное по сделке, а в случае исполнения сделки одной стороной – с другой стороны взыскивается в доход государства все полученное ею и все причитавшееся с нее первой стороне в возмещение полученного. Если с умыслом действовала лишь одна из сторон, то все полученное ею по сделке должно быть возвращено другой стороне, а полученное последней, либо причитавшееся ей в возмещение исполненного, взыскивается в доход государства. Данные последствия именуются соответственно недопущением реституции и односторонней реституцией. При сохранении подхода к оценке антисоциальной сделки с точки зрения цели ее совершения в действующем законодательстве несколько «модернизирован» объект, на который посягают участники сделки, – это основы правопорядка или нравственности.

Следует иметь в виду, что понятия «основы правопорядка» и «нравственность» являются оценочными понятиями, и их содержание зависит от того, как именно его трактуют участники гражданского оборота и правоприменительная практика. В юридической науке отмечаются многогранность понятия «основы правопорядка» и неясность термина «нравственность» [3, с. 29]. В то же время Конституционный Суд РФ (далее – КС РФ) полагает, что они имеют вполне определенное содержание. В своем Определении от 8 июня 2004 г. № 226-О КС РФ указывает: «Понятия «основы правопорядка» и «нравственность», как и всякие оценочные понятия, наполняются содержанием в зависимости от того, как их трактуют участники гражданского оборота и правоприменительная практика, однако они не являются настолько неопределенными, что не обеспечивают единообразное понимание и применение соответствующих законоположений» [5]. Антисоциальность сделки, дающая суду право применять данную норму Гражданского кодекса Российской Федерации, выявляется в ходе судопроизводства с учетом всех фактических обстоятельств, характера допущенных сторонами нарушений и их последствий [4, с. 331].

С учетом неблагоприятных последствий недействительности сделок, противоречащих основам правопорядка и нравственности, нам хотелось бы высказать предложения о сокращении круга случаев, в которых могли бы такие последствия применяться. Как отмечается в Концепции совершенствования общих положений ГК РФ, «применение изъятия исполненного в доход государства может сохранять свою актуальность в следующих случаях:

а) совершение сделки с вещью, изъятой из оборота (незаконная продажа оружия, реализация фальшивых денег или ценных бумаг, поддельных лекарств или алкогольной продукции, опасных для жизни и здоровья населения, и т.п.);

б) совершение сделки, предметом которой является деяние, обладающее признаками преступления или административного правонарушения (проституция, дача взятки, наем убийц, исполнителей для хулиганских действий, террористических актов, массовых беспорядков и проч.).

Вместе с тем, нам хотелось бы обратить внимание на один интересный момент: дело заключается в том, что часто оценка того или иного нарушения через призму категорий «нравственности и правопорядка», сводиться к достаточно серьезным нарушениям (например: уклонение от уплаты налогов), однако мы считаем, что в реальной правовой действительности, подобные ситуации встречаются чаще и к сожалению остаются без внимания правоприменителя. В качестве примера, мы хотим привести следующую ситуацию – совершение сделок по приобретению, а также действия по использованию «радаров-детекторов» в России.

Приборы, именуемые в просторечии «антирадары», делятся на две основные группы: устройства, предупреждающие об измерении скорости, то есть радары-детекторы и, собственно, антирадары, которые не только обнаруживают наличие действующей измерительной техники, но и создают помехи в необходимом спектре радиочастот. Некоторые из них способны генерировать ответный сигнал на одной частоте с радаром.

При всей схожести по устройству и функциональности эти приборы имеют весьма значительные отличия, которые влияют на законность использования. Отличие приборов строится на исполняемых функциях, антирадары в своей работе используют излучающий элемент, способный генерировать высокочастотные волны, на которых работают радары правоохранительных органов, тем самым блокируют (глушат) отражаемый сигнал и искажают показания о скорости движущегося автомобиля. Радары-детекторы используются в качестве сигнализатора наличия вблизи радара, по сути, прибор имеет устройство аналогичное радиоприемнику с небольшим радиусом действия, примерно до одного километра. Использование антирадаров на территории России регламентировано законодательством, в частности, статей 13.3 КоАП РФ, суть которого заключается в том, что изготовление, хранение и использование оборудования, способного генерировать высокочастотные сигналы запрещено. За использование антирадаров в России установлена административная ответственность в виде штрафа в размере 500-1000 рублей и конфискации оборудования. К тому же использование антирадара может быть квалифицировано, как противодействие органам правопорядка при исполнении должностных обязанностей, что в свою очередь может повлечь к более серьезным последствиям. Радар-детектор не является источником генерации высоких частот и не препятствует работе близлежащих излучателей, поэтому не может быть признан прибором, подпадающим под статью 13.3 КоАПа. Следовательно, только антирадары запрещены для использования.

Возникает следующий вопрос: радар-детектор – это хорошо или плохо? С бытовой и экономической точки зрения – это, безусловно, хорошо. Так как благодаря такому устройству, автомобилисты смогут избежать штрафа за превышения скорости и других правонарушений. Но с другой стороны – это практически легальная возможность избежать ответственности за совершения административного правонарушения.

Во-первых, водитель, который надеется на предупреждение радара-детектора склоняется к нарушению правил дорожного движения (далее – ПДД).

Во-вторых, водитель, отвлекаясь на сигналы радара-детектора, вольно или невольно отвлекается от управления транспортным средством и возникает вопрос: сможет ли он среагировать на внезапно возникшее препятствие; выехавшее на встречу транспортное средство; появившегося пешехода?

С точки зрения здравого смысла – это выглядит как обман правоохранительных органов, а по большому счёту и самого себя.

Ответ на вопрос об использовании радаров-детекторов в обществе на сегодняшний день правильно сформировать так: «Использование радаров-детекторов на дорогах России не запрещено». Радары-детекторы не разрешены законом, но и не запрещены, четкой позиции нет, поэтому даже при изъятии на дороге оборудования и составлении акта его можно с легкостью оспорить в суде.

Вопрос об использовании и законности радара-детектора стоит достаточно строго во всем мире, причем различные страны принимают противоположные позиции. Большинство стран Европы не приветствуют использование радаров-детекторов, рассмотрим данное утверждение на примере ряда европейских стран.

В Бельгии запрещено использование, ввоз, владение, предложение в продажу, продажа и бесплатное распространение оборудования, которое показывает наличие приборов, контролирующих движение, и мешает их функционированию. За нарушение запрета грозит тюремный срок на период от 15 до 3 месяцев или денежный штраф. При повторном задержании штраф удваивается. При этом обнаруженное оборудование изымается и уничтожается.

Во Франции использование радаров-детекторов запрещено. При обнаружении устройства грозит денежный штраф, а также конфискация, как прибора, так и машины, в которой он был обнаружен.

В Польше, например, запрещено использование и провоз радара-детектора в активном состоянии. Провоз допускается только тогда, когда радар-детектор признан непригодным к использованию (например, запакованный). При нарушении взимается денежный штраф.

В Швеции установлен запрет на производство, передачу, владение и применение. Нарушение грозит изъятием прибора, денежным штрафом или заключение в тюрьму до 6 месяцев.

В Дании также запрещено оснащение автомобиля оборудованием или отдельными частями, настроенными на получение электромагнитных волн от приборов полиции, настроенных на контролирование скорости или мешающих работе этих приборов. Нарушение облагается денежным штрафом.

Уникальна позиция закона в данном вопросе в Германии, где периодически проходят акции, на которых сотрудники дорожной инспекции дарят водителям радары-детекторы – какие уж тут штрафы?! Мотивация полицейских достаточно проста, по мнению специалистов, такой прибор дисциплинирует на дороге, заставляя периодически сбрасывать скорость перед постами. Данное преимущество используется инспекторами для снижения аварийности на опасных участках, где специально устанавливаются маячки, имитирующие излучение радара.

Анализируя ситуацию в отношении радаров-детекторов на примере Германии, возникает следующий вопрос: Почему «мнимые» радары, специально устанавливаемые для снижения водителями скорости автомобиля, не могут применяться вместо дорожных знаков ограничения скорости? Данный тезис аргументирован тем, что как дорожные знаки, так и «мнимые» радары рассчитаны в первую очередь на то, чтобы заставить автомобилиста снизить скорость на опасном участке дороги. Вопрос такого рода еще не был затронут в России и не получил дальнейшей практики.

Также, возникают разногласия между полицейскими и автолюбителями по вопросу использования радаров-детекторов в Прибалтике, где периодически возникают конфликты по этому поводу.

Существуют и другие способы, которыми пользуются водители транспортных средств для сопротивления сотрудникам дорожно-патрульной службы (ДПС). Некоторые водители, чтобы превратить свои номера в нечитаемые знаки, наносят на них спреи, гели, в состав которых входят светоотражающие частицы.

Другие автолюбители ставят рамку, которая излучает инфракрасный свет, не дающий работать камере слежения. Сфокусироваться на знаке у неё не получится, значит, водитель сможет избежать штрафа.

Из всего выше названного следует определенный тезис: «Спрос со стороны водителей, порождает

спрос со стороны предпринимателей». Производители радаров-детекторов проецируют свои силы на два основных рынка сбыта, с более лояльной законодательной базой – Россия и страны Азии.

Хотя, необходимо отметить тот факт, что ситуация по производству, распространению и применению радаров-детекторов в России стоит неоднозначно во всех субъектах РФ. Так управление ГИБДД по Татарстану обратилось в Госсовет республики с инициативой о запрете использования радаров-детекторов, если инициатива госавтоинспекторов республики будет успешно реализована, и аварийность на дорогах снизится, данный опыт может быть распространен на всю Россию.

По мнению ГИБДД республики, радары-детекторы нередко становятся причиной создания аварийных ситуаций на дорогах республики. Водители, в чьих машинах установлены такие устройства, снижают скорость и становятся более внимательными лишь тогда, когда радар подает сигнал, а в остальное время превышают скорость, внимание притупляется. Есть несколько примеров, когда водители машин, двигавшихся на большой скорости, при сигнале радаров начинали резко тормозить, не справлялись с управлением и становились причиной серьезных ДТП со смертельными исходами.

«При успешной реализации эксперимента по запрету использования радар-детекторов в Татарстане парламент республики может выйти с законодательной инициативой по данному вопросу на федеральный уровень», – заметил собеседник агентства.

По данным Госавтоинспекции Татарстана, за семь месяцев 2012 года на территории республики зарегистрировано более 2,9 тысячи дорожно-транспортных происшествий, в которых погибли 359 человек и около 3,9 тысячи человек получили ранения. По сравнению с прошлогодними показателями, число происшествий увеличилось на 5,6%, количество погибших возросло на 34 человека, пострадавших стало больше на 285 человек. По причине выезда водителей на полосу встречного движения в нарушение ПДД с начала года погибли 120 человек, что составило 38,8% от числа погибших по вине водителей. Превышение водителями безопасной скорости движения стало причиной гибели 98 человек (31,7%), по вине пьяных водителей погибли 38 человек (12,3%).

По нашему мнению, производство радаров-детекторов противоречит российскому законодательству, а в самом Федеральном законе от 10.12.1995 № 196 «О безопасности дорожного движения» необходимо установить запрет об использовании радаров-детекторов. Но при его нарушении должна применяться не ст. 168 ГК РФ, а ст. 169 ГК РФ. Подобный подход наиболее соответствует сути данной ситуации. Такие нарушения – это не просто нарушения требований закона, но и создание угрозы безопасности на дорогах России. Запрет на приобретение, распространение и использование таких устройств как радары-детекторы также необходим для формирования определенного уровня правовой культуры у автолюбителей.

Нужен ли такой прибор сознательному водителю, который имеет полезную привычку не превышать установленный предел скорости? Ответ однозначный – нет. Этот прибор нужен тем водителям транспортных средств, которые использую его для ухода от ответственности за то, что они подвергают риску других людей. В большинстве цивилизованных стран такие приборы, как мы ранее выяснили, запрещены. Превышение скорости – одна из лидирующих причин дорожно-транспортных происшествий с тяжкими последствиями, ситуация, когда законным способом можно не обращать на правила дорожного движения и не нести за это наказания, недопустима.

Предлагаем решить вопрос с радарами-детекторами следующим образом:

1) пункт 2.7 ПДД РФ дополнить абзацем восьмым: «управлять транспортным средством, в салоне или багажнике которого находится устройство, имеющее функцию обнаружения сигналов устройств, измеряющих скорость транспортных средств»;

2) Дополнить КоАП РФ статьёй 12.36.2 нарушение правил пользования устройств для обнаружения сигналов устройств для измерения скорости транспортных средств.

1. Управление транспортным средством, в салоне либо багажнике которого находится устройство, имеющее функцию обнаружения сигналов устройств для измерения скорости транспортных средств, – влечёт наложение административного штрафа в размере пяти тысяч рублей с конфискацией указанного устройства.

2. Повторное совершение правонарушения, предусмотренного частью первой настоящей статьи, – влечёт лишение права управления транспортными средствами сроком на два месяца с конфискацией предмета административного правонарушения.

Примечание: не признаётся административным правонарушением, предусмотренным настоящей статьёй, перевозка указанных устройств в качестве товара для последующей коммерческой реализации при наличии подтверждающих документов.

Список литературы:

1. Новицкая Т.Е. Гражданский кодекс РСФСР 1922 года. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 117.
2. Справочная правовая система «Консультант Плюс: Законодательство».
3. Брызгалин А.В., Берник В.Р., Головкин А.Н. Налоговая оптимизация: принципы, методы, рекомендации, арбитражная практика / Под ред. канд. юрид. наук А.В. Брызгалина. Екатеринбург: Налоги и финансовое право, 2002. – С. 29.
4. Гражданское право: Учебник. В 4 т. Т. 1 / Отв. ред. Е.А Суханов. – М., 1998. – С. 331.
5. Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 8 июня 2004 г. № 226-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы открытого акционерного общества «Уфимский нефтеперерабатывающий завод» на нарушение конституционных прав и свобод статьей 169 Гражданского кодекса Российской Федерации и абзацем третьим пункта 11 статьи 7 Закона Российской Федерации «О налоговых органах Российской Федерации» // СПС «Гарант».

Chentcov S.D., Stepaniuk A.V.
Law Institute
Belgorod State University

PERSPECTIVE OF INVALIDITY OF TRANSACTIONS ON ART. 169 OF THE CIVIL CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION ON THE EXAMPLE OF TRANSACTIONS ON PURCHASING OF THE RADAR- DETECTORS

Summary
The problem of invalidity of transactions on Art. 169 of the Civil Code of the Russian Federation on the example of transactions on acquisition of radar detectors is considered. The opinion of authors on vision of this problem is reasoned. The problem lifted by authors of article, taking into account world practice, is analyzed and correlated. The lifted perspective was analyzed by authors of article in a retrospective. Certain solutions of the matter are offered.
Keywords: antisocial transaction, invalid transaction, the foundations of law and morality, antiradar, radar-detectors.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 00593:332.14

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СТАНУ КРИЗОВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА ЕКОНОМІЧНИМИ ПАРАМЕТРАМИ

Абрамова І.О.
Луцький національний технічний університет

Однією з найгостріших проблем, що обговорюється та досліджується вченими та практиками майже всіх кран світу, є економічні кризи, причини її виникнення, наслідки та механізми подолання. Сучасні кризові умови господарювання вимагають формування ефективних і дієвих механізмів, які б, базуючись на новітніх наукових досягненнях, дозволяли ефективно вирішувати актуальні проблеми подолання кризи з мінімальними негативними соціальними та економічними наслідками, а також сприяли попередженню їх повторного виникнення на мезорівні. У статті проведено аналіз та оцінку рівня кризовості регіонів України за період 2005-2012 роки за економічними параметрами. На основі аналізу проведено позиціонування регіонів за ознаками кризи за економічнимим параметрами та виокремлено регіони у некризовомі та передкризовому стані, стані помірної та глибокої кризи та стані банкрутства. Визначено основні причини виникнення криз у економіці регіону.

Ключові слова: криза, кризові явища, кризові процеси, регіон, економіка.

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні спостерігається різке посилення кризових явищ. Інфляційні процеси охопили всю систему кредитної, фінансової й банківської діяльності, знижується ділова активність, збільшується міграція робочої сили у країни близького та далекого зарубіжжя, зростає частка тіньової економіки. Ситуація значно погіршується розвитком конфліктних ситуацій серед населення в східних областях України, зовнішнім військовим вторгненням у нашу країну. Усі ці процеси перешкоджають виходу країни та її регіонів із кризового стану й роблять її ще більш затяжною та глибокою, створюють нестабільне економічне середовище, соціальну напругу.

Необхідні кардинальна структурна перебудова економіки регіонів держави, перерозподіл капіталів зі старих видів економічної діяльності в нові. Якщо криза вже існує, слід використовувати її як метод реформування структури економіки регіону. У протилежному випадку відбуватиметься подальше загострення суперечностей в усіх сферах суспільного життя. Глибина й характер розвитку кризи можуть поставити під загрозу саме існування соціально-економічної регіональної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити значні наукові здобутки щодо аналізу рівня кризовості та глибини кризових процесів у регіональній соціально-економічній системі, відображені в працях М.П. Бутка, З.В. Герасимчук, С.О. Маюренко, Т.В. Мірзадаєвої, С.В. Світличної, С.Т. Тодошева, В.П. Удовиченка, С.В. Газарян й ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте підвищення ефективності антикризового регіонального менеджменту вимагає проведення комплексної оцінки економіки регіону з метою виявлення проблемних позицій та застосування ефективних механізмів попередження кризи у регіонах у некризовому, її уникнення у регіонах у передкризовому стані та ліквідації кризи у регіонах у стані помірної та глибокої кризи та банкрутства.

Мета статті. Тому метою статті є проведення оцінки кризовості економічної сфери регіонів України задля дослідження глибини кризових явищ.

Виклад основного матеріалу. Основним показником, що характеризує економічний розвиток регіону, є валовий регіональний продукт. Аналізуючи величину виробництва валового регіонального продукту в розрахунку на душу населення в розрізі регіонів України, спостерігаємо зростання цього показника майже в сім разів відносно 1995 року та більше ніж у чотири рази – до 2000 року. Аналізуючи валовий регіональний продукт на душу населення, слід відзначити, що у 2012 році він найвищий у м. Києві (97 429 грн), Дніпропетровській (44 650 грн), Донецькій (38 907 грн), Полтавській (38 424 грн) і Харківській (29 972 грн) областях. Найнижче значення – у Волинській (19 249 грн), Житомирській (19 551 грн), Закарпатській (17 088 грн), Тернопільській (16 644 грн), Херсонській (17 910 грн) та Чернівецькій (14 529 грн) областях

Із рис. 1 очевидно, що найвищі темпи росту валового регіонального продукту спостерігаються у 2008 році, проте вже в наступному (2009) році вплив світової фінансово-економічної кризи відобразився на рівні ВРП на душу населення. У більшості регіонів у цей період темп зростання цього показника становить менше 100%. У 2012 році найвищі темпи зростання ВРП на душу населення простежуємо в м. Києві (122,2%), Івано-Франківській (120,6%), Львівській (119,02%), Закарпатській (118,22%), Київській (117,1%) Черкаській (166%) областях. Темпи росту ВРП характеризують регіон як територію, яка максимально використовує свій потенціал, нарощує виробничі можливості та здійснює ефективний регіональний менеджмент із задля забезпечення економічного зростання.

При цьому слід зазначити, що збільшуються міжрегіональні диспропорції у вироблені ВРП на душу населення: якщо у 2001 році різниця між крайніми значеннями в м. Києві (11 944 грн) і

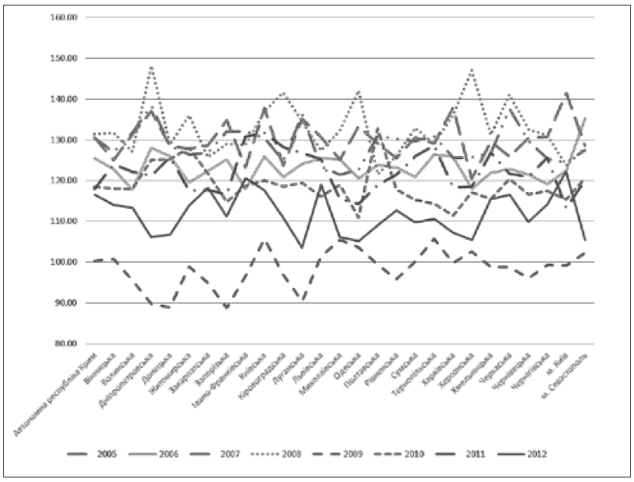

Рис. 1. Динаміка темпів росту ВРП на душу населення у 2005–2012 роках
Побудовано автором на основі [1-6]

Чернівецькою областю (2015 грн) досягла рівня у 5,9 раза, то вже у 2009 році між тими самими регіонами зі значеннями 61 088 грн та 9383 грн різниця досягла 6,5 раза, у 2012 році – 6,7 раза, що свідчить про зростаючі диспропорції в економічному розвитку регіонів. Це обумовлено історичними особливостями розміщення продуктивних сил, використання потенційних можливостей, ефективністю ведення регіональної політики соціально-економічного розвитку регіону.

Оцінюючи зовнішньоекономічну діяльність, слід, передусім, проаналізувати обсяги експорту та імпорту товарів і послуг, коефіцієнт покриття експортом імпорту. Найбільший обсяг експорту простежуємо в таких регіонах держави, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська області й м. Київ (рис. 2).

Близько 70 % продукції металургійного комплексу цих регіонів держави спрямовано на експорт у Росію, що свідчить про значну відкритість їхньої економіки та залежність від іноземних ринків, що не завжди позитивно в соціально-економічному розвитку регіону. Експорт позитивно впливатиме на соціально-економічний розвиток регіону за умови активізації інвестиційних процесів і розвитку інтелектуально містких виробництв, зниження сировинно- та енергомісткості промисловості, упровадження енергоощадних технологічних процесів.

Стосовно значення коефіцієнта покриття експортом імпорту, то у всіх регіонах держави простежуємо тенденцію, при якій експорт перекриває імпорт, що свідчить про відносну залежність від коливань кон'юнктури світового ринку, експортоорієнтовану модель розвитку економіки регіону. Оцінка зовнішньоекономічної діяльності регіону вказує на те, що регіони здебільшого виступають у ролі постачальників ресурсів, а не продукції з високим рівнем ВДВ, реалізація якої могла б забезпечити надходження в місцевий та державний бюджети й, таким чином, сформувати високий рівень ВРП як результуючого показника соціально-економічного розвитку регіону та ефективності антикризового регіонального менеджменту.

Таблиця 1

Показники оцінки рівня кризовості регіонів України за економічними параметрами протягом 2005–2012 рр.

Регіон України	Економічний розвиток								
	питома вага ВРП регіону у ВВП країни, %	коефіцієнт покриття експортом імпорту	інвестиції в основний капітал, % до ВРП	рівень зносу ОЗ, %	частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, %	частка збиткових підприємств за всіма галузями економіки регіону	частка експорту у ВРП регіону, %	частка імпорту у ВРП регіону, %	відношення обсягу трансфертів із державного бюджету до ВРП, %
Порогове значення	≥3,7	≥1	≥20	≤ 50	≥ 25	≤15	≥50	≤ 25	≤5
АР Крим	3,0	1,5	26,5	59,0	8,4	35,6	12,7	12,4	9,9
Вінницька	2,2	1,6	19,3	66,8	1,3	32,6	17,4	12,0	12,8
Волинська	1,4	0,5	19,8	45,9	3,6	34,9	25,4	41,8	15,5
Дніпропетровська	10,2	1,6	17,5	61,9	2,5	45,8	59,2	37,7	3,4
Донецька	12,4	3,3	15,5	56,6	4,8	40,1	67,3	21,5	4,0
Житомирська	1,6	1,2	19,4	50,1	4,0	36,2	18,0	15,8	14,4
Закарпатська	1,5	0,8	18,8	49,6	8,5	25,9	54,6	69,4	16,9
Запорізька	4,2	1,7	18,8	60,5	6,0	42,3	62,6	38,9	5,7
Івано-Франківська	2,0	1,1	25,0	49,0	5,3	30,9	27,4	26,1	13,7
Київська	3,8	0,4	35,9	40,8	2,4	33,7	23,6	52,5	6,2
Кіровоградська	1,5	1,7	20,0	63,1	4,9	28,3	15,8	9,0	11,9
Луганська	4,3	2,9	19,9	54,5	3,9	40,7	59,6	20,9	6,7
Львівська	3,9	0,5	30,7	53,3	2,7	35,6	19,1	36,4	10,2
Миколаївська	2,1	2,0	22,5	59,1	5,1	37,3	48,0	25,9	8,5
Одеська	4,9	0,5	22,5	51,1	4,0	37,9	25,1	45,6	6,5
Полтавська	3,7	2,4	24,6	66,3	8,0	38,6	40,9	17,6	5,2
Рівненська	1,6	1,0	20,1	47,0	0,9	36,9	19,6	19,7	14,9
Сумська	1,8	1,7	16,4	58,6	15,5	37,0	32,3	20,1	10,2
Тернопільська	1,2	0,7	19,3	46,3	4,9	31,1	9,1	13,2	17,4
Харківська	6,1	0,7	18,6	68,8	7,6	39,1	18,7	25,6	5,7
Херсонська	1,4	1,8	18,1	61,6	5,3	35,0	16,7	9,8	13,4
Хмельницька	1,8	0,9	21,7	49,1	3,1	34,0	13,9	17,4	14,2
Черкаська	2,0	1,5	21,5	59,2	1,4	33,1	24,8	18,4	10,7
Чернівецька	1,0	1,0	25,5	42,8	4,8	34,0	11,0	12,5	19,2
Чернігівська	1,6	1,1	15,8	59,8	2,7	37,0	16,8	17,4	11,7
м. Київ	18,4	0,3	21,0	48,1	10,2	36,2	36,8	91,4	1,5
м. Севастополь	0,7	1,7	22,2	48,0	0,9	41,0	11,3	7,7	6,9

Розроблено автором на основі [1-6]

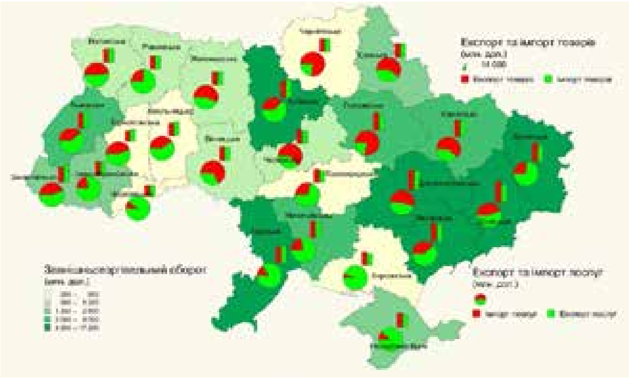

Рис. 2. Експорт, імпорт та зовнішньоторгівельний оборот у регіональному розрізі у 2012 році

Побудовано автором на основі [1-6]

Систематизацію показників для оцінки рівня кризовості регіонів України за економічними параметрами протягом 2005–2012 років подано в табл. 1.

Розрахунок глибини кризовості регіонів України відображено у табл. 2.

На основі проведеного аналізу у таблиці 3 побудовано карту позиціонування регіонів за ознаками кризовості економічного розвитку, що дає змогу диференційовано підійти до обґрунтування стратегічних і тактичних заходів антикризового менеджменту соціально-економічного розвитку регіону. Побудована карта позиціонування регіонів за ознаками кризовості економічного розвитку дає підстави для висновку, що регіони України характеризуються системними економічними проблемами. Така ситуація зумовлює різного рівня глибину кризових процесів.

Аналіз засвідчив, що в 14 регіонах із 27 станом на 2012 рік простежено помірний рівень кризовості за економічними параметрами із високою загрозою переходу в глибоку кризу. Така ситуація вкрай негативною, оскільки свідчить про недостатність імплементації в регіональний менеджмент антикризових заходів превентивного характеру. Високий рівень кризовості за економічними параметрами зумовлений низьким рівнем інвестицій в основний капітал, що не дає змоги повноцінно розвивати матеріально-технічний потенціал регіону, забезпечити зростання його економіки. Чинниками вкладення інвестицій в основний капітал є економічні інтереси інвесторів, геополітичне розміщення регіону, період окупності інвестиційних ресурсів, інвестиційна привабливість регіону, що не завжди

Таблиця 2

Оцінка рівня кризовості регіонів України за економічними параметрами протягом 2005–2012 років, %

Регіон України	Питома вага ВРП регіону у ВВП країни, %	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Інвестиції в основний капітал, % до ВРП	Рівень зносу ОЗ, %	Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової, %	Частка збиткових підприємств за всіма галузями економіки регіону	Частка експорту у ВРП регіону, %	Частка імпорту у ВРП регіону, %	Відношення обсягу трансфертів із державного бюджету до ВРП, %	Середній рівень	Стан кризовості
АР Крим	-19,3	45,6	32,4	1,7	-44,0	-43,8	-74,7	101,2	-49,6	-14,5	передкризовий
Вінницька	-39,5	55,3	-3,4	-10,2	-91,7	-38,6	-65,3	107,9	-60,9	-22,2	передкризовий
Волинська	-61,8	-46,5	-1,1	30,9	-76,0	-42,6	-49,2	-40,2	-67,7	-46,6	помірної кризи
Дніпропетровська	174,3	63,8	-12,3	-3,1	-83,7	-56,3	18,3	-33,7	45,5	6,8	некризовий
Донецька	233,8	228,9	-22,7	5,9	-68,3	-50,2	34,7	16,4	24,2	38,3	некризовий
Житомирська	-55,7	20,4	-3,0	19,7	-73,3	-44,7	-64,1	58,5	-65,2	-30,2	помірної кризи
Закарпатська	-60,5	-23,8	-5,8	21,0	-43,7	-22,8	9,2	-64,0	-70,5	-38,0	помірної кризи
Запорізька	13,2	73,1	-5,9	-0,9	-60,3	-52,7	25,2	-35,7	-11,9	-13,2	передкризовий
Ів.-Франківська	-47,0	7,6	24,9	22,4	-64,7	-35,3	-45,2	-4,1	-63,5	-31,2	помірної кризи
Київська	3,0	-63,9	79,6	47,2	-84,3	-40,6	-52,8	-52,3	-19,8	-29,5	помірної кризи
Кіровоградська	-59,1	73,8	0,0	-5,0	-67,3	-29,4	-68,3	177,0	-58,1	-11,4	передкризовий
Луганська	15,9	186,9	-0,6	10,1	-74,3	-50,8	19,2	19,8	-25,4	4,4	некризовий
Львівська	5,4	-46,6	53,5	12,6	-82,0	-43,8	-61,8	-31,3	-51,0	-35,1	помірної кризи
Миколаївська	-42,6	100,5	12,6	1,5	-66,3	-46,3	-4,1	-3,3	-41,0	-17,3	передкризовий
Одеська	31,4	-53,5	12,4	17,4	-73,7	-47,2	-49,8	-45,1	-22,9	-33,0	помірної кризи
Полтавська	-0,3	135,8	22,8	-9,5	-46,7	-48,2	-18,2	41,8	-3,1	0,05	некризовий
Рівненська	-57,8	1,6	0,5	27,8	-94,3	-45,8	-60,8	27,2	-66,4	-36,1	помірної кризи
Сумська	-52,7	68,1	-17,9	2,5	3,3	-45,9	-35,3	24,6	-50,7	-21,4	передкризовий
Тернопільська	-67,6	-32,1	-3,6	29,5	-67,7	-35,6	-81,8	89,4	-71,3	-34,5	помірної кризи
Харківська	64,2	-33,0	-7,2	-12,7	-49,3	-48,9	-62,6	-2,3	-12,3	-25,6	помірної кризи
Херсонська	-62,2	80,4	-9,5	-2,5	-65,0	-42,9	-66,6	156,4	-62,8	-15,3	передкризовий
Хмельницька	-52,7	-14,0	8,3	22,2	-79,3	-41,1	-72,2	43,7	-64,9	-35,0	помірної кризи
Черкаська	-45,6	53,0	7,6	1,3	-91,0	-39,5	-50,4	35,7	-53,1	-26,6	помірної кризи
Чернівецька	-73,6	-0,4	27,6	40,2	-68,3	-41,1	-78,0	100,8	-74,0	-27,0	помірної кризи
Чернігівська	-55,7	6,1	-21,2	0,3	-82,0	-45,9	-66,3	44,0	-57,3	-36,8	помірної кризи
м. Київ	395,9	-70,1	5,0	24,7	-32,0	-44,7	-26,4	-72,6	233,3	36,7	некризовий
м. Севастополь	-80,7	68,9	10,8	25,0	-94,3	-51,2	-77,4	226,8	-27,5	-6,4	передкризовий

Розраховано автором

Таблиця 3

Позиціонування регіонів за ознаками кризовості економічного розвитку протягом 2005–2012 років

Регіон України	Некризовоий стан	Передкризовий стан	Помірна криза	Глибока криза	Банкрутство
% відхилення від порогових значень	У бік збільшення	Від 0 до (- 25 %)	Від (-25 %) до (-50 %)	Від (-50 %) до (-75 %)	Від (-75 %)
АР Крим	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Знос ОЗ Низький рівень імпорту	ВРП	Інновації Збитковість підприємств Трансферти	Низький рівень експорту	-
Вінницька	Експорт/імпорт Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Збитковість підприємств	Низький рівень експорту Трансферти	Інновації
Волинська	Знос ОЗ	Інвестиції в ОК	Низький рівень експорту Високий рівень імпорту Збитковість підприємств	ВРП Трансферти	Інновації
Дніпропетровська	ВРП Експорт/імпорт Високий рівень експорту Трансферти	Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Високий рівень імпорту	Збитковість підприємств	Інновації
Донецька	ВРП Експорт/імпорт Високий рівень експорту Низький рівень імпорту Трансферти Знос ОЗ	Інвестиції в ОК	-	Інновації Збитковість підприємств	-
Житомирська	Експорт/імпорт Знос ОЗ Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК	Збитковість підприємств	ВРП Інновації Низький рівень експорту Трансферти	-
Закарпатська	Знос ОЗ Високий рівень експорту	Експорт/ імпорт Інвестиції в ОК Збитковість підприємств	Інновації	ВРП Високий рівень імпорту Трансферти	-
Запорізька	ВРП Експорт/імпорт Високий рівень експорту	Інвестиції в ОК Знос ОЗ Трансферти	Високий рівень імпорту	Збитковість підприємств Інновації	-
Івано-Франківська	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Високий рівень імпорту	ВРП Збитковість підприємств Низький рівень експорту	Трансферти Інновації	-
Київська	ВРП Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Трансферти	Збитковість підприємств	Експорт/імпорт Низький рівень експорту Високий рівень імпорту	Інновації
Кіровоградська	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Низький рівень імпорту	Знос ОЗ	Збитковість підприємств	ВРП Інновації Низький рівень експорту Трансферти	-
Луганська	ВРП Експорт/імпорт Знос ОЗ Високий рівень експорту Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК	Трансферти	Збитковість підприємств	-
Львівська	ВРП Інвестиції в ОК Знос ОЗ	-	Експорт/імпорт Збитковість підприємств	Трансферти Низький рівень експорту	Інновації

Закінчення таблиці 3

Миколаївська	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Низький рівень експорту Високий рівень імпорту	ВРП Збитковість підприємств Трансферти	Інновації	-
Регіон України	Некризовий стан	Передкризовий стан	Помірна криза	Глибока криза	Банкрутство
% відхилення від порогових значень	У бік збільшення	Від 0 до (- 25 %)	Від (-25 %) до (-50 %)	Від (-50 %) до (-75 %)	Від (-75 %)
Одеська	ВРП Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Трансферти	Збитковість підприємств Низький рівень експорту Високий рівень імпорту	Експорт/імпорт Інновації	-
Полтавська	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Низький рівень імпорту	ВРП Знос ОЗ Низький рівень експорту Трансферти	Інновації Збитковість підприємств	-	-
Рівненська	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Знос ОЗ Низький рівень імпорту	-	Збитковість підприємств	ВРП Низький рівень експорту Трансферти	Інновації
Сумська	Експорт/імпорт Знос ОЗ Інновації Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК	Збитковість підприємств Низький рівень експорту	ВРП Трансферти	-
Тернопільська	Знос ОЗ Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК	Експорт/імпорт Збитковість підприємств	ВРП Інновації Трансферти Низький рівень експорту	-
Харківська	ВРП	Інвестиції в ОК Знос ОЗ Високий рівень імпорту Трансферти	Експорт/імпорт Інновації Збитковість підприємств	Низький рівень експорту	-
Херсонська	Експорт/імпорт Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК Знос ОЗ	Збитковість підприємств Трансферти	ВРП Інновації Низький рівень експорту	-
Хмельницька	Інвестиції в ОК Знос ОЗ Низький рівень імпорту	Експорт/ імпорт	Збитковість підприємств Трансферти	ВРП Низький рівень експорту	Інновації
Черкаська	Інвестиції в ОК Знос ОЗ Низький рівень імпорту	Експорт/ імпорт	Збитковість підприємств	ВРП Інновації Низький рівень експорту Трансферти	-
Чернівецька	Інвестиції в ОК Знос ОЗ Низький рівень імпорту	Експорт/ імпорт	Збитковість підприємств	ВРП Інновації Трансферти	Низький рівень експорту
Чернігівська	Експорт/імпорт Знос ОЗ Низький рівень імпорту	Інвестиції в ОК	ВРП Збитковість підприємств	Низький рівень експорту Трансферти	Інновації
м. Київ	ВРП Трансферти Інвестиції в ОК Знос ОЗ	-	Інновації Збитковість підприємств Низький рівень експорту Високий рівень імпорту	Експорт/імпорт	-
м. Севастополь	Експорт/імпорт Інвестиції в ОК Знос ОЗ Низький рівень імпорту	-	Трансферти	Збитковість підприємств	ВРП Інновації Низький рівень експорту

Розроблено автором

забезпечується й провокує кризові явища в його економічному розвитку.

Серед регіонів України найбільше ознак економічної кризи спостерігається у Волинській області. Оцінка показала, що у Волинській області про кризові процеси свідчать показники, які характеризують низький рівень інноваційної активності промислових підприємств, значний обсяг трансфертів у структурі ВРП, низький рівень ВРП, низький рівень експорту, високий рівень імпорту та значна частка збиткових підприємств.

Така ситуація типова для більшості регіонів, які перебувають у зоні помірної кризи. Причинами кризових явищ економічного розвитку зазначених регіонів є техніко-технологічна відсталість основних промислових фондів, низький технологічний уклад економіки з низькою питомою вагою наукомісткої продукції, відсутність інноваційної активності, що обумовлюють високу сировинно- та енергоємність промисловості, фізичну й моральну застарілість обладнання та технологій, збитковість підприємств та низьку конкурентоспроможність продукції на світових ринках. Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Полтавська області та м. Київ протягом 2005–2012 років перебували в некризовій зоні за економічними параметрами. Проте в цих регіонах дуже низька частка інноваційної продукції в загальному обсязі промислової, високою є частка збиткових підприємств в економіці регіону, що створює передумови для їх переходу в передкризовий стан. Відповідно, для таких регіонів простежено серйозну загрозу виникнення та розвитку кризових явищ у разі продовження політики нехтування інноваціями, стимулювання експортної активності, відсутності заходів щодо оновлення техніко-технологічної бази.

Висновки. Отже, узагальнюючи проведений аналіз рівня кризовості за економічними параметрами, можна стверджувати, що причинами виникнення кризових явищ у більшості промислових регіонів Центральної й Східної України є такі:

– спад кон'юнктури в економіці регіонів у цілому;

– високі рівні корупції та тіньової економіки;

– зменшення купівельної спроможності населення регіону;

– слабка інженерно-технічна оснащеність регіонів, обумовлена високим рівнем зносу основних засобів і низьким рівнем інвестицій в основний капітал;

– низька інноваційна активність підприємств регіону;

– висока сировинно- та енергоємність виробництв, домінування галузей первинної переробки, особливо в експортоорієнтованих регіонах.

Для низки регіонів України (Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Черкаської областей), що потрапили в зону помірної кризи за економічними параметрами, основними причинами виникнення кризових явищ, окрім зазначених вище, є такі:

– віддаленість від економічних центрів і сировинних баз;

– відсутність розвиненої соціальної та виробничої інфраструктур, що робить регіон непривабливим для кваліфікованої робочої сили;

– історично сформовані умови функціонування, у результаті чого регіони й не потрапили до числа пріоритетних, що беруть участь у здійсненні великих соціально-економічних програм;

– низька ефективність капіталовкладень.

Список літератури:
1. Регіони України 2006. Статистичний збірник : у 2-х ч. – Ч. I / за ред Осауленка О. Г. – К. : Держкомстат України, 2006. – 360 с.
2. Статистичний збірник «Регіони України». – 2008. У 2-х ч. – Ч. I. – Київ, Держкомстат Київ, Держкомстат України, 2008. - 347 с.
3. Статистичний збірник «Регіони України». – 2009. У 2-х ч. – Ч. II. - Київ, Держкомстат України, 2009. – 823 с.
4. Регіони України 2009. Статистичний збірник : у 2-х ч. Ч. I / за ред Осауленка О. Г. – К. : Держкомстат України, 2010. – 369 с.
5. Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. Осауленка О. Г. – К. : Державний комітет статистики України. – 2012. – 559 с.
6. Статистичний збірник «Регіони України 2012». – Ч. 1. / Державна служба статистики України. – Київ. – 2012. – 312 с.

Абрамова И.А.
Луцкий национальный технический университет

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ КРИЗИСНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ ЗА ЭКОНОМИЧСЕКИМИ ПАРАМЕТРАМИ

Аннотация
Одной из самых острых проблем, которая обсуждается и исследуется учеными и практиками многих кран мира, являются экономические кризисы, причины возникновения, их последствия и механизмы преодоления. Современные кризисные условия хозяйствования требуют формирования эффективных и действенных механизмов, которые, основываясь на новейших научных достижениях, позволяли эффективно решать актуальные проблемы преодоления кризиса с минимальными негативными социальными и экономическими последствиями, а также способствовали предупреждению их повторного возникновения на мезоуровне. В статье проведено анализ и оценку уровня кризисности регионов Украины за период 2005-2012 годы за экономическими параметрами. На основе анализа проведено позиционирование регионов по признакам кризиса за экономическими параметрами и выделены регионы в некризисном и предкризисном состоянии, состоянии умеренного и глубокого кризиса и состоянии банкротства. Определено основные причины возникновения кризисов в экономике региона.
Ключевые слова: кризис, кризисные явления, кризисные процессы, регион, экономика.

Abramova I.O.
Lutsk National Technical University

ANALYSIS AND EVALUATION LEVEL OF CRISIS IN REGIONS OF UKRAINE FOR ECONOMIC PARAMETERS

Summary
One of the most urgent issues being discussed and studied by scientists and researchers of almost all countries of the world are the economic crisis, its causes, consequences and mechanisms to overcome it. Modern crisis methods of economic management require developing effective and efficient mechanisms that are based on the latest scientific achievements and allow to effectively solve urgent problems to overcome crisis with minimal negative social and economic consequences as well as contribute to the prevention of recurrence at the meso-level. This article provides an analysis and assessment of a crisis level in regions of Ukraine for the period 2005-2012 through economic parameters. Based on the analysis it has been conducted the positioning of regions according to economic crisis parameters, also it has been outlined regions in the non-crisis, pre-crisis state, the state of moderate and severe crisis and bankrupt. The main causes of the crises in the economy of regions have been defined.
Keywords: crisis, crisis developments, crisis processes, region, economy.

УДК 334.02

ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯК КЛЮЧ ДО ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Аванесова Н.Е., Чупрін Є.С.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Виявлені ключові риси ефективної системи управління фінансовою безпекою підприємства і визначено місце фінансової безпеки суб'єктів господарювання в системі загальної безпеки України. Системою фінансового управління є методологія та програмне забезпечення, які організація використовує для контролю і регулювання своїх доходів, витрат і активів з цілями максимізації прибутку і забезпечення стійкості. Фінансова безпека є динамічним та багатогранним явищем, стан якого піддається постійним змінам. Доцільно було б здійснювати ряд заходів для подолання фінансових криз, наприклад тотальний моніторинг фінансової системи, вивчення проблем, що виникають під впливом реформування національної економіки, регіоналізації й глобалізації світової економіки, інтернаціоналізації фінансових потоків. У статті обґрунтована і розкрита сутність системи управління фінансової безпеки підприємства.
Ключові слова: фінансова безпека, економічна безпека, управління підприємством, система управління, підприємство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку та становлення економіки України, підприємництво характеризується відсутністю системності, координованості та єдності поглядів стосовно категорійно-понятійного апарату у цій сфері. Все це зумовило вибір даної теми дослідження, що несе в собі обґрунтування пропозицій щодо впровадження сучасних методів та моделей ефективної системи управління фінансовою безпекою на всіх рівнях управління економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує багато досліджень щодо економічної безпеки підприємства, держави та її складових. Вагомий внесок у дослідження проблеми управління системою фінансової безпеки підприємства зробили провідні західні вчені: Дж. К. Ван Хорн, Т. Аллісон, К. Жюгляр, Дж. Найт, Г. Фостер, Й. Шумпетер. Важливу роль у теоретичному та емпіричному дослідженні проблематики управління безпекою підприємства та її впливу на національну економічну безпеку відіграють праці сучасних вітчизняних та російських вчених й практиків, а саме [5; 4; 1]: Л.І. Абалкін, О.І. Баранівський, З.М. Борисенко, О.Ф. Бєлов, І.Ф. Бінько, І.О. Бланк, О.Г. Білорус, О.С. Власюк, З.С. Варналій, С.Б. Воронцов, В.М. Геєць, В.П. Горбулін, В.І. Грушко, А.С. Гальчинський, М.П. Денисенко, В.С. Загорський, М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, Я.А. Жаліло, О.І. Захаров, Л.Л. Кістерський, О.А. Кириченко, Т.Т. Ковальчук, О.Й. Косарєв, В.В. Крутов, С.М. Лаптєв, Д.Г. Лук'яненко, Е.К. Марчук, В.І. Мунтіян, О.М. Мозговий, Ю. Пахомов, Д.К. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість публікацій, залишається багато невирішених проблем управління фінансовою безпекою, яка є основною складовою захисту від загроз, як на рівні держави, так і на рівні суб'єктів господарювання – підприємств і організацій.

Мета статті полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні і розкритті сутності, структурування, функціонування, забезпечення системи управління фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека є динамічним та багатогранним явищем, стан якої піддається постійним змінам. Доцільно було б здійснювати ряд заходів для подолання фінансових криз, наприклад тотальний моніторинг фінансової системи, вивчення проблем, що виникають під впливом реформування національної економіки, регіоналізації й глобалізації світової економіки, інтернаціоналізації фінансових потоків.

Фінансова безпека підприємства – це діяльність по управлінню ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз із метою забезпечення стабільного розвитку підприємництва та росту його власного капіталу в поточній і стратегічній перспективі. Завданням держави є виявлення фінансових загроз, визначення рівня їх небезпеки, реалізація адекватних заходів щодо запобігання та усунення загроз, а також негативних наслідків їхнього впливу.

У даному дослідженні автором виявлені та представлені на рисунку 1 ключові риси системи управління фінансовою безпекою підприємства.

Рис. 1. Ключові риси системи управління фінансовою безпекою підприємства

Джерело: розроблено авторами

Рис. 2. Сутність фінансової безпеки

Джерело: розроблено авторами

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

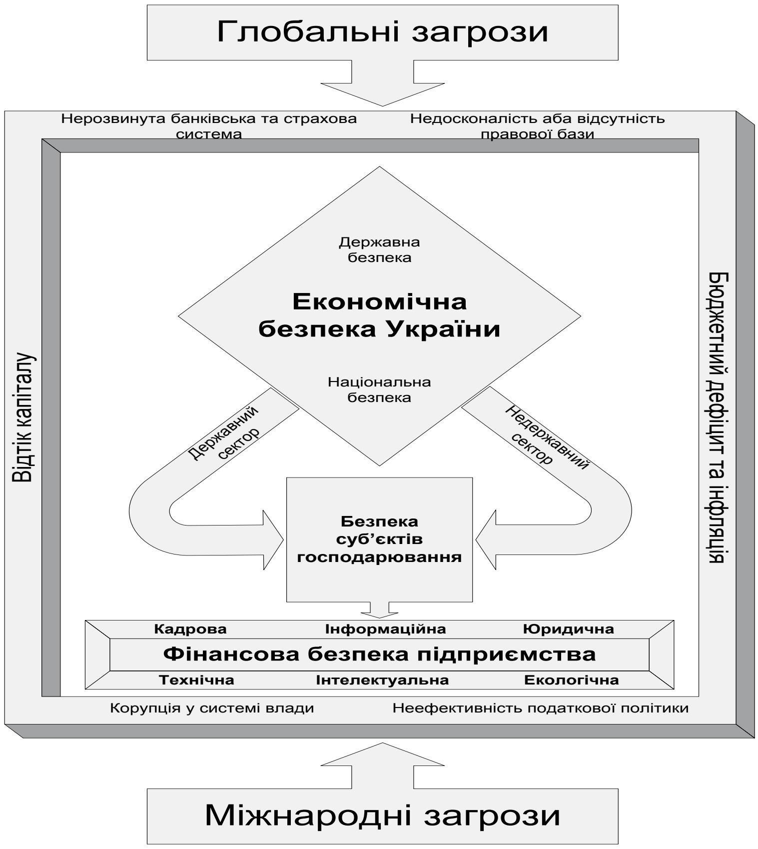

Рис. 3. Місце фінансової безпеки суб'єктів господарювання в системі загальної безпеки України

Джерело: розроблено авторами

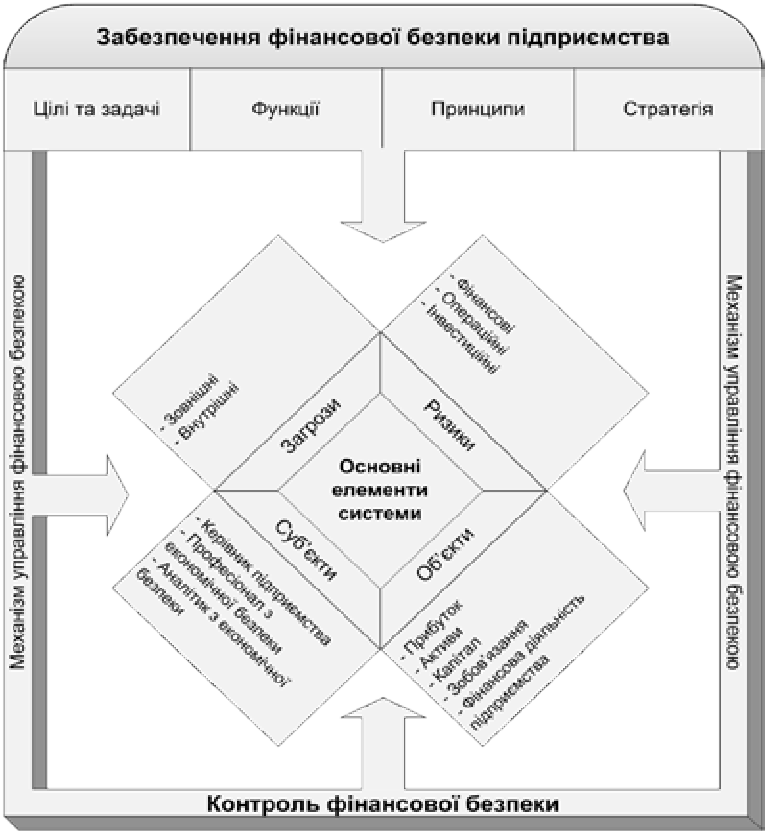

Рис. 4. Управління системою фінансової безпеки

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, ефективна система управління фінансовою безпекою підприємства поліпшує короткострокові і довгострокові показники бізнесу за рахунок оптимізації виставлення і збір рахунків, виключаючи облік помилок, забезпечення дотримання податкового та бухгалтерського обліку та правил, допомагаючи персоналу, враховуючи кількісний стан бюджетного планування, і пропонуючи гнучкість і розширюваність, щоб пристосовуватися до змін і росту.

Для формування дієвого механізму забезпечення фінансової безпеки України, перш за все, необхідно з'ясувати, що вкладається в це поняття, які фактори впливають на її дотримання, як взаємопов'язані окремі складові цієї категорії, як повинні координуватися дії усіх ланок, покликаних стояти на сторожі безпеки інтересів різних суб'єктів.

Сутність визначення поняття фінансової безпеки наочно представлено на рисунку 2.

Фінансова безпека підприємств: сутність управління зводиться до того, що в сучасних умовах нестабільності, протиріччя реформаційних процесів, держава в цілях її економічної безпеки повинна, в першу чергу, спрямовувати зусилля на забезпечення безпеки підприємства.

Основними напрямами діяльності держави при цьому повинні бути сукупність організаційно-правових, соціально-економічних і управлінських рішень, що забезпечують підприємству ефективний захист від зовнішніх і внутрішніх загроз, в тому числі з боку держави.

Концентрація зусиль фінансової безпеки підприємства тісно пов'язана з інвестиційним менеджментом, спрямованим на покращення інвестиційної діяльності та скорочення строків освоєння капіталовкладень, положенням у праві володіння торговими корпораціями(акції), кредитними відносинами з державними органами або підприємствами, що разом дають можливість ефективно керувати коштами підприємства.

Місце фінансової безпеки суб'єктів господарювання в системі загальної безпеки України зображено на рисунку 3.

Одним із головних чинників організації фінансової безпеки підприємства є організація її управління.

Під управлінням системою фінансової безпеки підприємства розуміється свідомий, цілеспрямований вплив із боку суб'єктів управління підприємством на суб'єкти його безпеки (організація й управління фінансами, планування, контроль і аналіз фінансів, інформаційні ресурси, зовнішньоекономічна діяльність, персонал і т.д.), який здійснюється з метою спрямування їх дії на зниження рівня загроз і ризиків, а також попередження небажаних результатів фінансової діяльності.

Принципами управління фінансовою безпекою підприємства визначені наступні [3;2]:

- застосування програмно-цільового управління;

- обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії;
- інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства із загальною системою фінансового менеджменту;
- забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства, окремих його підрозділів і персоналу.

Управління системою фінансової безпеки будь-якого підприємства (рис. 4) можна розглядати як сукупність відносин фінансової безпеки, реалізованих за допомогою організаційної структури та функцій управління, нормативно-правового й організаційно-економічного забезпечення, процесів реагування на загрози та наявність моделі прийняття рішення залежно від ситуації.

Функціонування управління системою фінансової безпеки підприємства передбачає постійну взаємодію функцій управління: керівництва, організації, планування, мотивації, аналізу та контролю в процесі прийняття оптимальних управлінських рішень керівництвом і структурними підрозділами.

Перераховані блоки – це механізм управління системою фінансової безпеки підприємства, котрий являє собою функціональний комплекс, який складається з організаційних, управлінських, технічних, правових та інших заходів, у сукупності спрямованих на забезпечення безпеки підприємства, захисту законних інтересів його керівництва та інвесторів, сприяння забезпеченню стійкого розвитку підприємства.

Висновки і пропозиції. Фінансова безпека є однією з головних складових економічної безпеки підприємства та держави в цілому і передбачає захищеність їх інтересів у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси для забезпечення ефективного різнопланового розвитку та оптимального обслуговування фінансових зобов'язань.

Список літератури:

1. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посібник / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: ЦУЛ, 2010. – С. 7–12, 16–30.
2. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2009. – С. 227–238.
3. Лукіна Ю.В. Формування та реалізація стратегії управління фінансами підприємства / Ю.В. Лукіна // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 113–118.
4. Нємцов В.Д. Стратегічний менеджмент: навч. посібник / В.Д. Нємцов, Л.Є. Довгань. – 2011. – 560 с.
5. Управління фінансово-економічною безпекою: навч. посібник / [Кириченко О.А., Лаптєв С.М., Пригунов П.Я., Захаров О.І. та ін.]; за ред. чл.-кор. АПН України, проф. В.С. Сідака. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – С. 188–193, 217.

Аванесова Н.Э., Чуприн Е.С.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАК КЛЮЧ К ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Выявлены ключевые черты эффективной системы управления финансовой безопасностью предприятия и определено место финансовой безопасности субъектов хозяйствования в системе общей безопасности Украины. Системой финансового управления является методология и программное обеспечение, которые организация использует для контроля и регулирования своих доходов, расходов и активов с целями максимизации прибыли и обеспечения устойчивости. Финансовая безопасность является динамичным и многогранным явлением, состояние которого подвергается постоянным изменениям. Целесообразно было бы осуществлять ряд мер по преодолению финансовых кризисов, например, тотальный мониторинг финансовой системы, изучение проблем, возникающих под влиянием реформирования национальной экономики, регионализации и глобализации мировой экономики, интернационализации финансовых потоков. В статье обоснована и раскрыта сущность системы управления финансовой безопасностью предприятия.
Ключевые слова: финансовая безопасность, экономическая безопасность, управление предприятием, система управления, предприятие.

Avanesova N.E., Chuprin Y.S.
Kharkov State University of Construction and Architecture

EFFECTIVE MANAGEMENT SYSTEM AS THE KEY TO FINANCIAL SECURITY OF ENTERPRISE

Summary
The key features of an effective system of financial management enterprise security and the place of the financial security of business entities in the overall security of Ukraine were identified. Financial management system is a methodology and software that your organization uses to control and regulate their income, expenses and assets with the goals of maximizing profit and sustainability. Financial security is a dynamic and multifaceted phenomenon, a condition that is subject to constant change. It would be advisable to carry out a series of measures to overcome the financial crisis, for example, total monitoring of the financial system, the study of the problems arising under the influence of reforming the national economy, regionalization and globalization of the world economy, the internationalization of financial flows. The article substantiates and reveals the essence of financial management enterprise security.
Keywords: financial security, economic security, enterprise management, system management, enterprise.

УДК 330.332.1

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЙОГО РОЗВИТКУ

Ангелко І.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто сутність та зміст інвестицій та інвестиційних ресурсів, здійснено класифікацію основних форм останніх. Подано основні принципи та джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства. Висвітлено та проаналізовано методи фінансування інвестиційних проектів. Зазначено, що найпривабливішим методом фінансування інвестиційних проектів є самофінансування, яке здійснюється виключно за рахунок власних внутрішніх коштів підприємства. На основі аналізу методів фінансування інвестиційних проектів визначено концептуальні засади оцінки інвестиційної привабливості господарюючих суб'єктів.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційні ресурси, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, самофінансування, тезаврація прибутку.

Постановка проблеми. Як відомо, економічна діяльність окремих суб'єктів господарювання значною мірою характеризується обсягом здійснюваних інвестицій. Власне інвестиції, акумулюючи підприємницький, державний та змішаний капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та менеджменту, пришвидшують розвиток ринку товарів та послуг, сприяють макроекономічній стабілізації, формуванню національних інвестиційних ринків, розвитку ринкової інфраструктури. Крім цього, інвестиції дають змогу вирішувати багато соціально-економічних проблем, серед яких і покращення фінансового стану та забезпечення фінансової стійкості господарюючих суб'єктів в умовах кризи.

Для успішного вирішення проблеми залучення та реалізації інвестицій суб'єктом господарювання, доцільно визначити основний напрям (джерело) формування інвестиційних ресурсів, і на його основі здійснити оцінку ефективності інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність інвестиційної діяльності, особливості її організації та здійснення досліджувало багато вчених. Зокрема, вагомий внесок у розвиток теоретичних основ дослідження та аналізу основних джерел формування інвестиційних ресурсів та підвищення ефективності інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, зробили вітчизняні вчені: М. Білик, І. Бланк, Ю. Воробйов, В. Геєць, В. Гриньова, В. Грідасов, О. Данілов, М. Кісіль, С. Кривченко, Я. Крупка, Г. Куліш, Т. Майорова, М. Назарчук, А. Пересада, С. Реверчук, П. Рогожин, Б. Стеценко, О. Терещенко, В. Федоренко, Л. Червова, В. Шевчук та ін. Серед зарубіжних учених, які ґрунтовно досліджували зазначену проблему необхідно назвати Г. Александера, Дж. Бейлі, Г. Бірмана, С. Брігхема, Л. Гітмана, М. Джонка, Ф. Фішера, У. Шарпа, Г. Шмідта, Д. Шнайдера та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених інвестиційній діяльності, та на певні успіхи в дослідженнях особливостей її розвитку, стратегічного управління та методологічної оцінки, деякі питання зазначеної проблеми залишаються невирішеними і потребують детальнішого вивчення та аналізу. Зокрема, невирішеними залишається питання загальноприйнятого визначення інвестиційних ресурсів, джерел їх формування, фінансування та контролю.

Мета статті. Метою даної роботи є комплексний аналіз основних джерел та принципів формування інвестиційних ресурсів підприємства в умовах його розвитку, а також визначення концептуальних засад фінансування інвестиційних проектів та оцінки інвестиційної привабливості господарюючих суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед необхідно зазначити, що в економічній науці немає загальноприйнятого визначення поняття «інвестиційні ресурси», як і самого визначення поняття «інвестиції». Сучасний етап розвитку науки позначений різними підходами до трактування поняття останнього. Так, у різних розділах економічної науки та різних галузях практичної діяльності його тлумачення має свої особливості. Зокрема, у макроекономіці інвестиції визначають як частину сукупних витрат, що складається з витрат на нові засоби виробництва, житло або збільшення товарних запасів. Мікроекономіка розглядає інвестиції як процес створення нового капіталу (у т.ч. засоби виробництва і людський капітал), а в теорії фінансів під інвестиціями розуміють придбання реальних чи фінансових активів з метою отримання прибутку.

У вітчизняній економічній літературі термін «інвестиції» почали використовувати порівняно нещодавно. Уперше це поняття почало зустрічатися, коли підмінялось поняттям «капітальні вкладення». Власне останні аналізувались у двох аспектах: як економічна категорія та як процес, пов'язаний з рухом грошових коштів (ресурсів).

Сьогодні теоретичне пізнання категорії інвестицій знайшло своє відображення у вітчизняних нормативних актах, зокрема, у Податковому кодексі України та Законі України «Про інвестиційну діяльність» [1; 2].

Відповідно до Податкового кодексу України, інвестиції – це господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно [1].

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» зазначено, що інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. При цьому інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [2].

Аналіз зазначених трактувань дає можливість зробити висновок про те, що зміст поняття «інвестиційні ресурси» можна розкрити через призму поняття «інвестиції», адже останні визначаються як цінності (кошти, цільові банківські вклади, рухоме

та нерухоме майно, майнові права інтелектуальної власності тощо). Таким чином, на нашу думку, інвестиційні ресурси – це майнові та інтелектуальні цінності, які вкладаються суб'єктом господарювання в об'єкти підприємницької та інші види діяльності з метою отримання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту.

Загальна класифікація основних форм інвестиційних ресурсів підприємства представлена на рис. 1.

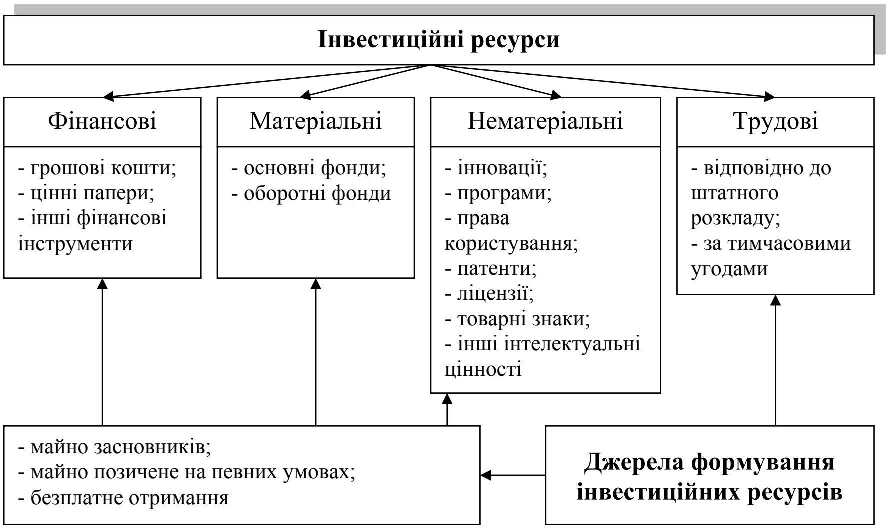

Рис. 1. Форми інвестиційних ресурсів

Найбільшу роль в інвестиційній діяльності відіграють фінансові ресурси, зокрема, грошові кошти. По-перше, вони можуть трансформуватися у будь-яку іншу форму інвестиційних ресурсів шляхом придбання предметів та засобів праці, інновацій, робочої сили та інших елементів виробництва, а, по-друге, тільки грошові кошти дають можливість інвестору вибирати будь-який об'єкт інвестування [3, с. 88].

Основною метою формування інвестиційних ресурсів підприємства є задоволення його потреб у придбанні необхідних інвестиційних активів та оптимізація їх структури з позицій забезпечення ефективних результатів інвестиційної діяльності [4; 5, с. 70].

У цілому процес формування інвестиційних ресурсів підприємства ґрунтується на відповідних принципах, загальна характеристика яких представлена в табл. 1.

Реалізація наведених принципів (табл. 1) є основою управління процесом формування інвестиційних ресурсів підприємства в умовах його розвитку, та підставою для виділення їх головних джерел.

В економічній практиці існує багато класифікацій джерел формування інвестиційних ресурсів і більшість з них співпадає із тією класифікацією, яка подана в українському законодавстві. Так, згідно із ст. 10 Закону України «Про інвестиційну діяльність» джерела інвестиційних ресурсів поділяються на [2]:

- власні фінансові ресурси (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків щодо аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження та заощадження громадян, юридичних осіб тощо);
- позикові фінансові кошти інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);
- залучені фінансові кошти інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян та юридичних осіб);
- бюджетні інвестиційні асигнування (безкоштовно надане бюджетними органами цільове фінансування);
- безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств, громадян.

Багато дослідників класифікують джерела інвестиційних ресурсів на внутрішні (прибуток; амортизаційні відрахування; страхові відшкодування; інвестиції власників підприємства) і зовнішні (бюджетні інвестиції; кошти кредитних установ та організації, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, інших інституційних інвесторів; продаж цінних паперів тощо). Згідно даної класифікації, внутрішні інвестиційні ресурси формуються безпосередньо на підприємстві для забезпечення його розвитку, зовнішні ж формуються за його межами [6, с. 5].

Таблиця 1

Характеристика принципів формування інвестиційних ресурсів підприємства

Найменування принципу	Зміст та характеристика принципу
Принцип врахування перспектив розвитку інвестиційної діяльності	У процесі формування обсягів та структури інвестиційних ресурсів варто враховувати усі стадії інвестиційного процесу – передінвестиційну, інвестиційну та експлуатаційну.
Принцип забезпечення відповідності обсягу залучених інвестиційних ресурсів обсягу інвестиційних потреб	Загальна потреба в інвестиційних ресурсах підприємства базується на розрахунках загальних обсягів реального та фінансового інвестування
Принцип забезпечення оптимальної структури інвестиційних ресурсів із позицій ефективної інвестиційної діяльності	Умови формування високих кінцевих результатів інвестиційної діяльності залежать від структури сформованих інвестиційних ресурсів. Оптимальна структура забезпечує фінансову рівновагу розвитку підприємства в процесі здійснення інвестиційної діяльності, з іншої сторони неоптимальна структура – генерує ризики у фінансовій сфері підприємства, тобто приводить до банкрутства підприємства
Принцип забезпечення мінімізації витрат з формування інвестиційних ресурсів із різних джерел	Мінімізація витрат здійснюється в процесі управління вартістю капіталу, який залучається для інвестиційної діяльності з метою одержання максимальної суми чистого прибутку
Принцип забезпечення високоефективного використання інвестиційних ресурсів у процесі інвестиційної діяльності	Інвестиційні ресурси, які тимчасово не використовуються, можуть втрачати свою вартість із часом. Тому формувати інвестиційні ресурси слід враховуючи темпи інфляції та інші фактори, які впливатимуть на вартість протягом строку реалізації інвестиційної діяльності

У загальному джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства поділяються на три групи: власні, боргові та залучені (табл. 2). Вибір конкретного джерела фінансування інвестицій дозволяє розрахувати пропорції в структурі визначених джерел формування інвестиційних ресурсів. Формування ж самої структури джерел фінансування залежить від багатьох чинників, зокрема від оподаткування доходів підприємств, темпів зростання реалізації товарної продукції та їх стабільності, структури активів підприємств, стану ринку капіталу, відсоткової політики комерційних банків, рівня управління фінансовими ресурсами підприємства, стратегічних цільових фінансових рішень.

Таблиця 2

Основні джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства

Джерела формування інвестиційних ресурсів	
Власні	- частина чистого прибутку; - амортизаційні відрахування; - страхова сума відшкодування збитків; - реінвестована шляхом продажу частина основних фондів; - іммобілізована в інвестиції частина надлишків оборотних активів; - довголітні фінансові вкладення, строк погашення яких закінчується в поточному році
Боргові (позикові)	- інвестиційні кредити банків; - емісія облігацій компанії; - цільовий державний кредит; - податковий інвестиційний кредит; - інвестиційний лізинг
Залучені	- емісія акцій компанії; - внески сторонніх вітчизняних та зарубіжних інвесторів в статутний фонд; - безкоштовно надані державними органами та комерційними структурами кошти на цільове інвестування

Залежно від виду коштів виділяють такі методи фінансування інвестиційної діяльності: самофінансування, акціонування, боргове фінансування, фінансування за рахунок дотацій, змішане фінансування [1, с. 91; 4].

Вибираючи той чи інший метод фінансування інвестиційних проектів треба враховувати його особливості.

Найпривабливішим методом фінансування інвестиційних проектів є самофінансування, яке здійснюється виключно за рахунок власних внутрішніх коштів підприємства. Цей метод є основним для реалізації невеликих інвестиційних проектів індивідуальних інвесторів та включає можливість підприємства не тільки відшкодовувати затрати, а й здійснювати за рахунок отриманого прибутку матеріальне стимулювання працівників, вирішувати питання соціального розвитку і, головне, здійснювати розширене відтворення та розвиток підприємства [7, с. 238].

Головним джерелом самофінансування підприємства є прибуток. У світовій економічній практиці, залежно від способу відображення прибутку в звітності підприємства, виділяють такі види самофінансування [8, с. 169-170]:

- приховане самофінансування (пов'язане з використанням прихованого прибутку), який виникає внаслідок формування прихованих ресурсів;
- відкрите самофінансування (тезаврація офіційного прибутку).

Приховані ресурси – це частина власного капіталу підприємства, яка формується шляхом недооцінки активів або переоцінки зобов'язань, та жодним чином не відображається в його балансі. До суттєвого недоліку прихованого самофінансування слід віднести порушення принципу достовірності при складанні звітності та підвищення рівня асиметрії в інформаційному забезпеченні її зовнішніх користувачів [9, с. 65].

Тезаврація прибутку – це спрямування прибутку підприємства на формування величини його власного капіталу з метою фінансування інвестиційної та операційної діяльності. Величина тезаврації відповідає обсягу чистого прибутку, який залишився у розпорядженні підприємства після сплати всіх податків та нарахування дивідендів. В пасиві балансу тезаврований прибуток відображається за такими позиціями: нерозподілений прибуток; резервний капітал; статутний капітал [10, с. 66].

Для визначення рівня самофінансування за рахунок тезаврації прибутку розраховують коефіцієнт самофінансування. Даний коефіцієнт визначається шляхом співвідношення розміру тезаврованого прибутку до загальної величини чистого прибутку підприємства.

У цілому, самофінансування у вигляді тезаврації прибутку є економічною базою самостійності та самоуправління суб'єктів господарської діяльності. Для них воно означає: вигідне (найдешевше) вкладення капіталу; обов'язкове фінансування поточних та інвестиційних потреб за рахунок власних коштів; гарантовану можливість збільшення фінансової ємності [11, с. 107].

Акціонування – метод який використовується для фінансування великих інвестиційних проектів із значними строками окупності витрат. При акціонуванні капітал, залучається шляхом емісії простих та привілейованих акцій, що розміщуються серед юридичних та фізичних осіб, або через випуск варантів. Через акціонування може залучатися не тільки грошовий капітал, але й матеріальні та нематеріальні цінності.

Привабливість акціонерної форми фінансування інвестиційних проектів виявляється в тому, що основний обсяг необхідних ресурсів надходить на початку його реалізації, тобто дає можливість профінансувати нові підприємства, в яких немає ще прибутків, амортизації, немає заставного майна, щоб одержати кредит у банку. Крім того, такий метод фінансування (емісія простих акцій) не зобов'язує підприємство повертати капітал і виплачувати дивіденди через певний проміжок часу [1, с. 93].

Боргове фінансування застосовується при фінансування інвестиційних проектів із високою нормою прибутковості (яка перевищує ставку позичкового відсотка) та незначними строками окупності витрат. Основою боргового фінансування виступає інвестиційний кредит, який представляє собою економічні відносини між кредитором та позичальником з приводу фінансування інвестиційних заходів на засадах повернення і, як правило, із виплатою відсотка [1, с. 94].

Необхідність інвестиційного кредиту пов'язана з об'єктивною розбіжністю у часі руху матеріальних і грошових потоків, що виникає в процесі відтворення суспільного продукту. Потреба в інвестиційному кредиті виникає через різницю у величині і термінах повернення капіталу, авансованого у виробництво, а також у зв'язку з необхідністю одночасної інвестиції великих грошових коштів для розширення виробничого процесу.

Фінансування інвестиційних проектів шляхом надання дотацій – цей метод використовується для

підтримки інвестиційних проектів урядовими чи неурядовими організаціями шляхом надання дотацій, грантів, субвенцій, спонсорської та донорської допомоги. Основним джерелом фінансування інвестиційних проектів у цьому методі є кошти державного та місцевого бюджетів, а також кошти централізованих державних фондів. Інвестиційні проекти, які передбачають залучення цих коштів, вибираються на конкурсній основі і мають відповідати стратегії економічного та соціального розвитку та пріоритетним напрямкам структурної перебудови економіки.

Фінансування інвестиційних проектів неурядовими організаціями здійснюється переважно у вигляді грантів та спонсорської допомоги. Як правило, об'єктами таких інвестицій є соціальна інфраструктура чи соціально-політичні програми. Таке фінансування часто має вигляд гуманітарної допомоги.

Змішане фінансування – базується на комбінаціях різних методів фінансування інвестиційних проектів, і тому може бути використаним для фінансування будь-яких інвестиційних проектів [1, с. 96-97].

У цілому, формування інвестиційних ресурсів підприємства визначається його інвестиційною привабливістю, яка характеризується сукупністю показників його фінансово-економічного стану, на основі аналізу яких потенційний інвестор може прийняти управлінське рішення щодо доцільності вкладення вільних коштів у розвиток цього підприємства без значного ризику їх втрати або неотримання очікуваного доходу на інвестований капітал [12, с. 146-148].

Метою оцінки інвестиційної привабливості для підприємства є виявлення слабких і сильних сторін його фінансово-господарської діяльності, для інвестора – визначення стану та потенціалу можливого об'єкта інвестування. Подвійність мети оцінки інвестиційної привабливості підприємства випливає з обов'язкового двостороннього (подвійного) ефекту успішного інвестування: позитивних наслідків як для суб'єкта, так і для об'єкта інвестування.

Отримані результати щодо інвестиційної привабливості кожен замовник використовує для досягнення своїх цілей: інвестор – для розробки та обґрунтування можливих варіантів вкладення інвестицій і забезпечення ефективного використання коштів з метою отримання майбутньої вигоди; підприємство – для розробки заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості, залучення інвестицій та забезпечення ефективності їх використання [1, с. 132-133].

До факторів, що впливають на інвестиційну привабливість, можна віднести фактори загальної дії та фактори регіональної (територіальної) дії. До факторів загальної дії відносяться соціально-економічні (загальний розвиток галузей економіки; розвиток фінансово-кредитної системи; функціонування фондового ринку; рівень інфляції) та політичні (політична ситуація в країні; нормативно-правова база в галузі; інвестування) фактори. Факторами регіональної (територіальної) дії є галузева структура економіки регіону; розвиток комерційної інфраструктури; стан дорожньо-транспортної інфраструктури; наявність фінансових ресурсів; дії місцевих органів влади у сфері інвестиційної політики регіону; привабливість регіонального ринку для іноземних інвесторів та ін. [4].

У загальному, інвестиційно-привабливими вважаються підприємства, що перебувають на стадіях, коли в них збільшуються обсяги продажів, рівень використання виробничих потужностей, тобто покращуються показники їх діяльності. На стадіях «остаточної зрілості» та «старіння» інвестиції вважаються недоцільними, за винятком тих випадків, коли продукція підприємства має досить високі маркетингові перспективи, обсяг інвестицій у технічне переоснащення невеликий і вкладені кошти можуть повернутися інвестору в найкоротший термін (до 2 років) [4].

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що формування інвестиційних ресурсів є важливою складовою інвестиційної та загальної фінансової стратегії підприємства, а також вихідною умовою здійснення інвестиційного процесу на всіх його стадіях. Основною метою стратегічного управління інвестиційною діяльністю та процесом формування інвестиційних ресурсів є визначення напрямів, методів, засобів та форм інвестування з метою підвищення ефективності виробництва та збільшення прибутку підприємства. Оцінка ж ефективності інвестиційної діяльності підприємства повинна враховувати стратегічні цілі розвитку, шляхи їхнього досягнення, забезпечувати можливість вибору найбільш ефективного варіанту з числа альтернативних інвестиційних проектів.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI зі змінами [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
2. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII зі змінами [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12.
3. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: Підручник / Т.В. Майорова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
4. Черненко Л.В. Інвестиційна діяльність підприємств та джерела її фінансування [Електронний ресурс] / Л.В. Черненко. – Режим доступу: http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/174.pdf.
5. Левицький В.В. Ефективність управління інвестиційною діяльністю підприємства / В.В. Левицький // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 2(56). – С. 69-71.
6. Баєва О.І. Інструменти залучення інвестиційних ресурсів / О.І. Баєва // БИЗНЕС ИНФОРМ. – 2009. – № 11(1). – С. 5-7.
7. Пересада А.А. Проектне фінансування: Підручник / А.А. Пересада, Т.В. Майорова, О.О. Ляхова. – К.: КНЕУ, 2005. – 736 с.
8. Кравчук О.М. Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва: Навч. посіб. / О.М. Кравчук, В.П. Лещук. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 504 с.
9. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
10. Дуфенюк О.М. Роль самофінансування підприємств в умовах кризи [Електронний ресурс] / О.М. Дуфенюк, О.В. Самолюк. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20111019/4_dufenyuk.php.
11. Пристемський О.С. Самофінансування як основа забезпечення фінансової безпеки підприємства / О.С. Пристемський // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – № 4(20). – С. 106-108.
12. Інвестування: Підручник / В.М. Гриньова, В.О. Коюда, Т.І. Лепейко, О.П. Коюда. – К.: Знання, 2008. – 452 с.

Ангелко И.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОСНОВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЕГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
Рассмотрены сущность и содержание инвестиций и инвестиционных ресурсов, осуществлена классификация основных форм последних. Поданы основные принципы и источники формирования инвестиционных ресурсов предприятия. Отражены и проанализированы методы финансирования инвестиционных проектов. Отмечено, что наиболее привлекательным методом финансирования инвестиционных проектов является самофинансирование, которое осуществляется исключительно за счет собственных внутренних средств предприятия. На основе анализа методов финансирования инвестиционных проектов определены концептуальные принципы оценки инвестиционной привлекательности хозяйничающих субъектов.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционные ресурсы, инвестиционная деятельность, инвестиционная привлекательность, самофинансирования, тезаврация прибыли.

Anhelko I.V.
Lviv Polytechnic «National University»

BASIC SOURCES OF FORMING OF INVESTMENT RESOURCES OF ENTERPRISE ARE IN THE CONDITIONS OF HIS DEVELOPMENT

Summary
Essence and maintenance of investments and investment resources is considered, classification is carried out of basic forms last. Basic principles and sources of forming of investment resources of enterprise are given. The methods of financing of investment projects are reflected and analysed. It is marked that the most attractive method of financing of investment projects is self-finance which is carried out exceptionally due to the own internal money of enterprise. By the analysis of methods of financing of investment projects conceptual principles of estimation of investment attractiveness of being in charge subjects are certain.
Keywords: investments, investment resources, investment activity, investment attractiveness, self-finance, income.

УДК 336.63

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Андрійченко Ж.О., Шараметов О.С.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

В статті розглядаються проблеми розвитку венчурного капіталу в Україні, особливості формування венчурних фондів, проблеми та перспективи їх розвитку та основні напрями їхнього удосконалення на сучасному етапі. Також розглянуто переваги венчурних фондів у порівнянні з іншими.
Ключові слова: венчурний капітал, венчурні інвестиції, ризики венчурних інвестицій, венчурні фонди, інвестор, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить, що важливу роль у модернізації господарського механізму, інтенсивності його структурної перебудови відіграє розвиток венчурного бізнесу. Саме венчурне інвестування допомогло економікам провідних країн світу перейти на нові інноваційні технології. Але розробляючи інновації, ніхто не знає напевно, чи успішно завершаться їх дослідження. І тут венчурний капітал один з найбільш бажаних варіантів.

Цей дуже ризикований вид підприємництва, тісно пов'язаний з науково-технічним прогресом. Адже для розвитку інновацій підприємств, крім кадрового та технологічного потенціалу, необхідні ресурси, а точніше механізми їх залучення. На даний момент коштів, якими володіє держава на науково-технічні замовлення, недостатньо. А зростаючі потреби у фінансах для активізації інноваційної діяльності підприємств вже не задовольняються за рахунок традиційних систем кредитування, бюджетного фінансування та обігу грошових коштів. Вони можуть бути вкладені лише в досить обмежене число цільових розробок. Для фінансування нових технологічних компаній, які ще не мають ні застави, ні навіть імені, під яке вони змогли б одержати гроші у банку, необхідні інші інструменти, серед яких важлива роль відводиться венчурному фінансуванню.

Венчурні інвестиції розглядаються багатьма економістами як найважливіший стратегічний фактор підвищення конкуренто-спроможності виробництва. Завдяки венчурному капіталу з малих інноваційних компаній виросли такі гіганти, як HP, Microsoft, Apple, Oracle, Yahoo, Amazon, Google, Intel та ін. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. .Актуальність розвитку венчурного фінансування стала очевидною. За останні роки в економічних публікаціях з'явилося багато досліджень, присвячених венчурному інвестуванню. Серед них можна виділити роботи Д. Гарнера, Р. Оуна, Р. Конвея [2], В. Аньшина [3], М. Бродського [4], О. Дагаєва [5], А. Каржаєва, Л. Фоломьєва [6], Л. Антонюк, А. Поручника, В. Савчука [7], М. Йохна [8] та ін. Їх зусиллями були створені теоретичні і методологічні основи для подальшого дослідження венчурного капіталу та його можливостей в інноваційному оновленні економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Практика використання венчурного капіталу в інноваційному розвитку економіки України тільки розпочинається. Зусилля підприємців, уряду, громадських організацій поки що не дають значних позитивних результатів у розвитку механізму венчурного фінансування. Однією з причин такої ситуації можна назвати недостатнє вивчення природи, механізму і динаміки створення і використання національного венчурного капіталу.

Мета статті. Головною метою роботи є вивчення особливостей формування венчурного капіталу та виявлення основних проблем його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч визначень того, що таке венчурний капітал. За визначенням Європейської асоціації венчурного фінансування – це акціонерний капітал, що надається професійними фірмами, які інвестують з одночасним управлінням в приватні підприємства, які демонструють значний потенціал зростання в їх початковому розвитку, розширенні і трансформаціях. А основна роль венчурного інвестування зводиться до його основної функціональної задачі: сприяти зростанню конкретного бізнесу шляхом надання певної суми коштів в обмін на частку в статутному капіталі або якийсь пакет акцій. Венчурний капіталіст, що стоїть на чолі фонду або компанії, не вкладає власні кошти в компанії, акції яких він набуває. Венчурний капіталіст – це посередник між синдикованими (колективними) інвесторами і підприємцем. У цьому полягає одна з найбільш принципових особливостей цього типу інвестування. Венчурне інвестування в кращих своїх проявах – це поєднання фінансової, стратегічної та виробничої майстерності в гонитві за тим, що в США та Західній Європі іменують доданою вартістю [9, с. 25].

Метою венчурного капіталу є отримання високого доходу від інвестицій, який інвестори отримують в абсолютній більшості випадків не у вигляді дивідендів, а у вигляді повернення на інвестиції при продажу після декількох років успішного розвитку своєї частки компанії партнерам по бізнесу, на відкритому ринку або великої компанії, що працює в тій же області, що і розвивається фірма.

Ризики венчурних інвестицій – це ризики підприємницької діяльності. Ніде в світі вони не страхуються. Тому найбільш поширеним є визначення венчурного капіталу як фінансового ресурсу, що виділяється приватним підприємницьким капіталом проекту, успішна реалізація якого не гарантована.

Історично так склалося, що найбільш цікавими об'єктами для програми венчурного капіталу були малі інноваційні компанії, орієнтовані на розробку і виведення на ринок наукомісткої продукції на базі високих технологій, тому часто венчурне фінансування зв'язується з прямими інвестиціями в компанії саме технологічного сектора.

Таким чином, венчурний капітал сприяє організації взаємодії науки та інноваційного бізнесу, що дозволяє підвищити ефективність досліджень, прискорити впровадження їх результатів у виробництво. Інвестори надають інноваційній фірмі не тільки фінансові кошти, а й фінансове консультування, допомогу в розробці корпоративної стратегії, зв'язків і інформації про ринок і т.д. А підприємець, прагнучи до зміни ринкової ситуації у вигідному

для себе напрямку за допомогою інноваційної діяльності, не тільки створює нові блага і технології, він руйнує сформовану ринкову середу, модифікуючи існуючі та створюючи нові ринки, форми конкуренції та організації виробництва. У результаті інноваційної діяльності створюються можливості для оптимізації споживчого вибору і зростання добробуту, вирішення екологічних проблем [10].

На відміну від спочатку винайденої, так званої «американської» моделі венчурного фінансування («один інвестор – одна компанія – об'єкт»), сьогодні найбільш поширена схема, коли об'єднані (синдиковані) кошти декількох інвесторів надходять під управління фонду, що розподіляє їх між кількома проектами. Така диверсифікація знижує загальний показник ризику діяльності фонду, і фонд може демонструвати гарні результати, навіть якщо деякі з його проектів виявляться не дуже успішними.

В процес венчурного фінансування, зазвичай, залучені: інвестори; венчурний фонд; керуюча компанія фонду; компанія-об'єкт фінансування.

Мета власників компанії-одержувача інвестицій – отримати кошти без внесення в якості забезпечення матеріальних цінностей, яких у них зазвичай і немає, розвинути свою компанію, заробити як на зростанні її вартості, так і шляхом генерації чистого доходу і, в результаті, зберегти над нею повний контроль, залишившись власниками власної справи. Тому фонд часто сприймається підприємцями негативно – як капіталіста, орієнтованого лише на отримання прибутку з інвестиційної угоди.

У свою чергу, венчурний фонд, з одного боку, безумовно, є залежним і підконтрольним своїм інвесторам, кожен раз болісно реагують на будь-який промах компанії – об'єкта. З іншого боку, сам фонд, зазвичай виступаючий, нагадаємо, міноритарним акціонером компанії – об'єкта, має обмежені можливості щодо впливу на її оперативну діяльність і на питання розподілу прибутку.

В Україні розвиток венчурного бізнесу почався в 1992 р. Після підписання угоди про створення Фонду «Україна» – першого венчурного фонду в нашій країні. На сьогоднішній день ця структура здійснила інвестиції в більш ніж 30 вітчизняних компаній на загальну суму близько $ 10 млн. Причому перші кроки з використання принципів венчурного бізнесу в Україні були зроблені не в області фінансування інноваційних проектів, а з метою виходу з кризи і підвищення ефективності роботи приватизованих підприємств.

В Україні венчурні фонди спочатку створювалися з нестандартним для світової практики ухилом. Якщо в США, на батьківщині інвестфондів такого роду, призначення фондів полягало у вкладенні коштів в інноваційні проекти, в першу чергу в IT-технології, то в Україні законодавча база заздалегідь підготувала ґрунт для національної специфіки інвестфондів – інвестування для відходу від податків. У 2001 році був прийнятий закон «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», що дозволив оптимізувати фінансові потоки, чим і скористалися ФПГ [11, с. 6]. Переважна більшість працюючих в Україні і з Україною фондів створені або безпосередньо міжнародними організаціями, або національними, у рамках міжурядових угод. Приватні венчурні фонди поки що слабо представлені на українському ринку. В Україні тільки розпочалися процеси розвитку інфраструктури венчурної індустрії. Однак вона суттєво відрізняється від венчурних фондів розвинених країн [7]. По-перше, учасниками фондів (тобто венчурними інвесторами) можуть бути тільки юридичні особи. Ні приватні особи, ні пенсійні фонди, ні страхові компанії не можуть вкладати гроші у венчур. По-друге, більшість венчурних фондів створюються тільки для того, щоб обслуговувати проекти своїх засновників: вони або акумулюють кошти для власних інвестиційних проектів, або «використовуються для оптимізації податкових платежів засновникам». По-третє, відрізняється і сфера вкладення венчурного капіталу – найбільш привабливими сферами є: будівництво, торгівля, готельний і туристичний бізнес, переробка сільськогосподарської продукції, страхування.

Характерною рисою венчурного бізнесу, наприклад в США, є його орієнтація на вкладення коштів в інноваційні підприємства, які займаються розробкою та реалізацією передових технологій у різних галузях промисловості [11, с. 6].

На відміну від класичних венчурних фондів, український венчурний капітал не орієнтується на інноваційні проекти. Для нього більш привабливим є реалізація інвестиційних проектів середнього рівня ризику з використанням операцій з фінансовими активами і нерухомістю. Найбільш поширеною формою венчурного інвестування в Україні є надання інвестиційного кредиту – від вкладень у спеціально випущені під проект облігації до прямого інвестиційного кредитування через венчурні фонди [12].

На даний момент основним інвестором українських венчурних фондів є Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Другим важливим інвестором венчурних фондів є закордонні державніструктури. Відповідно до домовленостей української та іноземних урядів, більшість іноземних інвестицій у венчурні фонди було орієнтоване на конверсію оборонної промисловості. Залучення коштів для венчурного інвестування з українських джерел надзвичайно обмежена. Причин цього кілька: слабкий розвиток необхідної інфраструктури, недостатнє і несприятливий законодавча база, відсутність комерційного інтересу на тлі високого ризику та ін.

Ясна річ, в такій ситуації говорити про будь-яку конкуренцію між венчурними фондами в Україні рано. Це підтверджують і самі оператори ринку. Як зазначили в Western NIS Enterprise Fund, конкуренція на даному ринку стане можливою тільки тоді, коли держава створить необхідні умови для приходу венчурних інвесторів.

Експерти часто висловлюють думку, що українські венчурні фонди – це далеко не те ж саме, що фонди приватного капіталу на Заході, що мета їх створення – не фінансування зростаючих бізнесів, а реалізація тих чи інших схем управління власністю та використання податкових переваг, якими володіє фонд (інвестиційні фонди не платять податок на прибуток). Крім податкових стимулів, венчурні фонди володіють ще однією перевагою в очах ФПГ: це можливість купувати цінні папери і надавати позики дочірнім компаніям. Отже, капітал залишається в межах однієї групи. Враховуючи непрозорість українських венчурних фондів, ФПГ отримують великій простір для фінансових операцій – легальних і не зовсім.

В українському законодавстві венчурний фонд – це інвестиційний фонд закритого типу (пайовий або корпоративний), на структуру активів якого не накладається істотних обмежень (як у випадку диверсифікованого фонду), і вкладниками якого можуть бути виключно юридичні особи. Активами фонду управляє компанія з управління активами (КУА), відповідальне зберігання активів забезпечує компанія – охоронець.

Серед труднощів, з якими зіштовхуються венчурні фонди й приватні інвестори в Україні, можна назвати наступні:

- недостатнє число компаній для венчурного фінансування;
- мала кількість привабливих інноваційних проектів з необхідної фондами прибутковістю й темпами росту;
- низький рівень культури корпоративного керування в малих компаніях, нерозуміння особливостей стратегій інноваційного розвитку й можливостей його фінансування;
- необхідність одержання інвестицій у компанії на стадії seed і start-up, коли більшість із наявних джерел фінансування через надвисокі ризики закриті;
- готовність більшості фондів інвестувати переважно в компанії на пізніх стадіях – росту й розширення;
- недостатня присутність венчурних фондів у регіонах України;
- низька поінформованість або невірне подання про особливості діяльності й підходів венчурних фондів, особливо в регіонах країни;
- недостатня кількість фахівців з відповідною кваліфікацією й досвідом інвестиційного менеджменту для роботи в керуючих компаніях фондів, а також їхнє перевантаження через необхідність проведення експертизи великої кількості проектів, що представляють для інвестування;
- труднощі із залученням приватного капіталу у фонди через недосконаліть правової форми ЗПИФ і недосконалості законодавства в області довірчого керування (відсутності поняття фидуциарної відповідальності);
- невідповідність українського юридичного поля в області регулювання акціонерних відносин традиціям міжнародного права, у випадку венчурних інвестицій, орієнтованого на англо-саксонську, а нероманську (як у нашій країні) системи права;
- малий розмір капіталу деяких фондів, що робить їх непривабливими для керуючих компаній міжнародного рівня, які не бачать можливості покриття управлінських витрат (підвищених за счет використання форми ЗПИФ), що приводить до використання фахівців недостатньої кваліфікації.

На сьогоднішній день розвиток венчурної індустрії в Україні стримується слабкою законодавчою базою, нерозвиненістю фондового ринку, непрозорістю фінансової діяльності компаній, відсутністю гарантій для інвестора. Збільшенню числа операторів венчурного ринку в Україні, не сприяє й існуюча система державного ліцензування та сертифікації, а також постійний тиск на інвесторів і підприємців з боку різних контролюючих органів.

Крім того, специфічні для України додаткові ризики венчурного бізнесу полягають в наступному. По-перше, складно знайти підприємство з перспективою швидкого зростання капіталізації. По-друге, нестабільність законодавства не дозволяє інвесторам планувати свою діяльність на довгострокову перспективу, а адже венчурні інвестиції розраховані на строк від 3 до 7 років. По-третє, величезні розміри тіньового сектора економіки не дають можливості інвестору вигідно продати свою частку в компанії, оскільки не завжди на підставі звітних даних можна вірно проаналізувати фінансовий стан господарюючого суб'єкта [12, с. 34].

Висновки і пропозиції. Проте, виходячи з досвіду розвитку венчурної індустрії на Заході, вже сьогодні можна говорити про те, які умови повинні бути виконані, щоб венчурні фонди грали дійсно серйозну роль у фінансуванні зростаючих галузей української економіки.

Перша умова для розвитку венчурних фондів – доступ до джерел фінансування інвестицій. На сьогодні, згідно з чинним Законом, ні фізичні особи, ні інституційні інвестори (інвестиційні та пенсійні фонди) не можуть інвестувати у венчурні фонди. Це істотно скорочує потенційну інвестиційну базу для венчурних інвестицій. Нагадаємо, що бурхливий розвиток венчурних фондів у США почався саме після того, як пенсійним фондам було дозволено інвестувати до 10 % своїх активів у венчурні проекти.

По суті, джерелами фінансування венчурних фондів в Україні на сьогодні можуть стати або вільні кошти українських фінансово промислових груп, або кошти закордонних інвесторів (приватні або інституційні). Про масштабне присутності останніх говорити рано, тому що ні репутація української венчурної індустрії, ні українське бізнес-середовище в цілому недостатньо для них привабливі.

Друга важлива умова – створення можливостей структурування угоди, які обмежували б ризики фонду. Йдеться про інструменти власності з властивостями опціону – конвертованих привілейованих акціях і конвертованих облігаціях. Що стосується звичайних привілейованих акцій, присутніх в українському законодавстві, то, по-перше, вони не дають права на участь в управлінні, по-друге, вони можуть становити лише 10 % статутного фонду, що може виявитися далеко не достатньо для венчурного проекту. Єдиним інструментом, який може використовувати венчурний інвестор в Україні, залишаються звичайні акції, і це характерно для діяльності фондів приватного капіталу на більшості ринків, що розвиваються. Недоліком тут є відсутність страховки для інвестора на випадок несприятливого сценарію реалізації проекту. Крім того, в умовах недостатньо високих стандартів корпоративного управління, венчурному інвесторові для гарантії своїх прав власника необхідно мати значний, або навіть – контрольний пакет акцій.

Третя умова – розвиток ринку акцій і створення умов для IPO. Це в свою чергу вимагає розвитку інвестиційної бази – в першу чергу, зростання активів пенсійних та інвестиційних фондів. У відсутність фінансового ринку і можливості IPO, єдиною можливістю виходу з інвестиції для фонду залишається продаж пакету стратегічному інвестору, але це свідомо означає істотно меншу конкуренцію серед покупців, недооціненість при продажу, а значить – віддача від венчурного проекту може виявитися недостатньою для забезпечення зацікавленості всіх сторін угоди.

У рамках вирішення надзавдання збереження та примноження науково-технічного потенціалу України перед державою особливо гостро стоїть питання забезпечення привабливості для приватного венчурного інвестора саме науково- і технічно значущих проектів. Вирішити це питання можливо за допомогою таких заходів: реалізації концепції створення технопарків як комерційно вигідного симбіозу капіталу і наукового потенціалу; участю держави у страхуванні венчурних ризиків у стратегічно важливих наукових і технологічних напрямках; створенням державного венчурного фонду (званого в розробках законопроектів «Венчурним інноваційним фондом»), покликаного керувати розміщенням наданих державою коштів у спеціалізованих регіональних венчурних фондах; виконанням державної програми заходів з розвитку венчурного фінансування, забезпечення державних заходів

підтримки ВФ і допомоги у підготовці в масштабах країни корпусу менеджерів для вирішення завдань управління інвестиціями в науково-технічно орієнтованих проектах.

Для успішної реалізації проектів венчурного інвестора повинні бути створені певні умови, а саме: наявність ринків та галузей, що швидко розвиваються (залежить від зростання економіки в цілому); перспективи розвитку окремої компанії; наявність кваліфікованого менеджменту компанії, який зможе ефективно використати інвестиції та підвищити вартість компанії; достатній рівень розвитку фондового ринку, що дасть змогу об'єктивно оцінити поточну вартість компанії, тобто створити сприятливі умови для вигідного продажу венчурним інвестором пакету акцій компанії, яка виступає об'єктом інвестування.

Список літератури:

1. Галкін П. Венчурний капітал. Трохи історії і статистики / П. Галкін // Корпоративний менеджмент: [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.cfin.ru//investor/venture
2. Гарнер Д. Залучення капіталу; пров. з англ. / Д. Гарнер, Р. Оуен, Р. Конвей. – М .: «Джон Уайлі енд Санз», 1995. – 464 с.
3. Аньшін В.М. Менеджмент інвестицій та інновацій в малому та венчурному бізнесі / В.М. Аньшін, С.А. Філін. – М.: Анкил, 2009. – 420 с.
4. Бродський М.Н. Проблеми фінансування інноваційних проектів / М.Н. Бродський, С.І. Костенко, В.Д. Моісеєв // Інновації. – 2008. – № 7-8. – С. 7-12.
5. Дагаєв А. Венчурний бізнес: управління в умовах кризи / А. Дагаєв // Проблеми теорії і практики управління. – № 3. – 2003. – С. 15-19.
6. Фолом А.Н. До питання про концепцію національної системи венчурного інвестування / О.М. Фолом, А.Т. Каржаев // Економіст. – 2012. – № 10. – С. 27-34.
7. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2010. – 394 с.
8. Йохна М.А. Економіка і організація інноваційної діяльності / М.А. Йохна, В.В. Стадник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2013. – 400 с.
9. Косолапов А.Г. Венчурне Інвестування / А.Г. Косолапов. – М.: ЦКП-В, 2014 – 145 с.
10. Корпоративні фінанси: [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.cfin.ru/investor/venture-plan.shtml
11. Чернієнко А. Розвиток законодавства про інвестування в Україні / А. Чернієнко // Бізнес. – 2012. – № 22. – С. 6-8.
12. Цихай Т.В. Роль венчурної індустрії у формуванні національної інноваційної системи / Т.В. Цихай // Теорія і практика управління. – № 11. – 2010. – С. 32-40.

Андрейченко Ж.О., Шараметов А.С.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы развития венчурного капитала в Украине, особенности формирования венчурных фондов, проблемы и перспективы их развития и основные направления их совершенствования на современном этапе. Также рассмотрены преимущества венчурных фондов по сравнению с другими.

Ключевые слова: венчурный капитал, венчурные инвестиции, риски венчурных инвестиций, венчурные фонды, инвестор, инновационное развитие.

Andriychenko J.O., Sharametov A.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

PROBLEMS OF VENTURE CAPITAL IN UKRAINE

Summary
The article considers the problems of development of venture capital in Ukraine, peculiarities of formation of venture funds, problems and prospects of their development and main directions of their improvement at the present stage. Also the benefits of venture capital funds in comparison with others.

Keywords: venture capital, venture capital investments, risk venture capital, venture capital funds, investor, innovative development.

УДК. 331.522.4

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕХАНІЗМІВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Аніщенко Л.О.
Дніпропетровська національна металургійна академія України

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку промислового комплексу України стоїть важлива задача щодо підвищення ефективності використання персоналу підприємств, який є ключовим фактором, що суттєво впливає на кінцеві результати виробництва. Перехід від індустріальної економіки до інформаційного суспільства та економіки знань, вимагає зміни підходів оцінювання людського капіталу від витратних до інвестиційних, з подальшою розробкою нових та вдосконалення існуючих підходів (механізмів).

Ключові слова: вартість, методика, інвестиції, людський капітал, конкурентоспроможність, оцінка людського капіталу, персонал підприємства, підвищення ефективності.

Постановка проблеми. Довгі роки продуктивні здібності людини розглядалися і оцінювалися як один з кількісних факторів виробництва. Завдання полягало лише в тому, щоб вдало поєднати працю, основний і оборотний капітал.

Людський капітал, будучи частиною сукупного капіталу, представляє собою поєднання складових його елементів, тобто має свою внутрішню структуру. Необхідність вивчення та оцінки персоналу на підприємствах, в установах, організаціях пов'язана з вирішенням питань про їх розстановці, висунення, навчанні та заохоченні.

Реалізація сучасної політики управління людським капіталом набуває особливого значення за умов підвищення його конкурентоспроможності, інституційного відтворення соціально-економічної системи, формування ринку праці та інструментів інвестування у людський розвиток, включення України у глобальну економічну, наукову та освітню системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілком очевидно, що саме людський капітал є фундаментом капіталу знань промислового підприємства. Одним із центральних в управлінні підприємством є кількісне визначення результатів роботи окремих його служб та персоналу.

Перші паростки теорії людського капіталу були закладені класиками економічної думки: А. Смітом, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Мілем, К. Марксом.

Вагомий дослідницький внесок з вирішення питань ринку праці, управління персоналом використання трудового потенціалу та його ефективності мають такі вітчизняні науковці: І. Бондар, Т. Білорус, В. Воронкова, В. Гончаров, Ю. Гончаров, О. Данілов, А. Добриня, С. Дятел, Т. Заєць, І. Ігнатьєва, В. Костюк, Ю. Краснов, В. Лич, Е. Ліанова, Л. Симкіна, О. Чумаченько, Ярошенко Г. В., також дане питання досліджені у працях таких зарубіжних вчених: Л. Туроу, Ф. Махлуп, Т. Шульц, Г. Беккер, І. Бен-Порет, М. Крит та ін.

Методології оцінювання людського капіталу присвячено праці багатьох науковців, зокрема: Д.П. Богині, Н.В. Голікова, О.М. Головінова, О.А. Грішнової, М.І. Долішнього, Т.А. Заяць, С.М. Злупка, І.С. Каленюк, А.М. Колота, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісона, Р. Солоу, Дж. Кендрика, С. Кузнеця, І. Фишера, Р. Лукаса Я. Мінсера, Л. Туроу та ін. Визнаючи високу значимість та важливість досліджень названих авторів, сьогодні в межах модернізації української економіки виникає потреба переосмислення базових теорій та формулювання сучасних концепцій оцінювання людського капіталу. [2]

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність модернізації оцінки людського капіталу в сучасній ринковій системі господарювання визначається багатьма факторами: домінуючою роллю людини у системі суспільного виробництва; прискоренням науково-технічного прогресу, який є одним із головних чинників успішного розвитку суспільного виробництва; суттєвим значенням і цінністю інтелектуальних ресурсів порівняно з матеріальними ресурсами; визнанням того факту, що людина є джерелом і носієм ідей, знань та можливістю їх реалізувати; людський капітал є найпривабливішим об'єктом для інвестування, найбільш економічно вигідним та ефективним.

Єдиної методики оцінки людського капіталу не існує. Так, У. Петті в XVII ст. зробив перші спроби оцінити грошову вартість продуктивних властивостей людини. Він вказував на те, що багатство суспільства залежить від характеру занять людей та їх здатності до праці. Величину запасу людського капіталу У. Петті оцінює капіталізацією заробітку як пожиттєвої ренти з ринковою ставкою відсотка, а величину зарплати він вираховував шляхом виводу особистого доходу з національного.

У. Фарр удосконалив методику У. Петті, його метод передбачав визначення сучасної вартості майбутніх заробітків індивіда (майбутні заробітки мінус витрати на життя).

Е. Енгель під час оцінювання грошової цінності людини надавав перевагу методу цін. Його модифікований підхід був корисним в оцінюванні компонентів людського капіталу, таких як капіталізовані послуги освіти та охорони здоров'я.

Т. Вітстейн розглядав людину-носія робочої сили як капітальний товар і використовував підходи до оцінювання людського капіталу, запропоновані У. Фарром та Е. Енгелем. Його інтерес був викликаний тим, що у сфері страхування необхідно було розробляти довідкові таблиці для розрахунку позовів на компенсацію за втрату здоров'я чи життя. Ним було висунуто тезу про те, що розмір заробітку протягом життя індивіда дорівнює витратам на його утримання та витратам на освіту. Проте такий підхід породжує такі оцінки людського капіталу, які дорівнюють нулю в момент народження людини [1].

Американські економісти та соціологи Л. Дублін та А. Лотка відзначали цінність підходів У. Фарра, Т. Вітстейна до визначення вартості людського капіталу з метою визначення сум при страхуванні життя.

Зрозуміло, що оцінювання людського капіталу є важливим процесом, який передбачає отримання реальної інформації про вартість людського капіталу в конкретний період часу та розрахунок ефективності віддачі від інвестицій у людину та її розвиток з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері людського капіталу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування підходів до оцінки людського капіталу суб'єктів господарювання в системі загострення сучасних конкурентних відносин.

Виклад основного матеріалу. Реалізація сучасної політики управління людським капіталом набуває особливого значення за умов підвищення його конкурентоспроможності, інституційного відтворення соціально-економічної системи, формування ринку праці та інструментів інвестування у людський розвиток, включення України у глобальну економічну, наукову та освітню системи.

Сьогодні існують наступні підходи (механізми) до оцінювання людського капіталу: витратний, дохідний, експертний, порівняльний.

Найбільш використовуваними підходами є витратний та експертний, які мають як переваги так і ряд недоліків.

Витратний підхід до оцінки людського капіталу може бути реалізовано двома методами: непрямим; прямим.

Непрямий метод заснований на зіставленні ринкової вартості об'єкта оцінки з вартістю заміщення даного об'єкта. Для цієї мети Д. Тобин, лауреат Нобелівської премії в галузі економіки, запропонував показник – коефіцієнт Д. Тобина.

Традиційно використовувалися дві методики вартісного оцінювання людського капіталу – це вартість виробництва і капіталізація заробітків. Вартість виробництва оцінювалась через витрати засобів існування людини, а капіталізація заробітку передбачала оцінку дійсної цінності майбутнього доходу індивіда.

Звичайно, сьогодні не можна говорити тільки про кількісну оцінку людського капіталу без акценту на якісну складову, крім того, сучасна концепція людського капіталу потребує оцінки не тільки вкладень у людину, а й визначення обсягу доходу, який потенційно може акумулювати індивід.

Одним з найбільш поширених методів є обчислювання людського капіталу окремої особистості і його оцінки в структурі інтелектуального капіталу промислового підприємства. В основу методу покладено спроба оцінки приведеної (дисконтованої) вартості потоку витрат підприємства, пов'язаних з формуванням людського капіталу і майбутнього потоку доходів.

Якісна оцінка людського капіталу (експертний підхід) – оцінці піддаються якісні показники, що характеризують як індивідуальні особливості конкретного працівника, так і властивості працівників підприємства в сукупності.

За допомогою експертного підходу доцільно оцінювати наступне: чи достатня кваліфікація працівника для виконання функцій (профільний утвір, стаж); чи є в рамках загальної системи керування організаційні можливості для реалізації функцій; наскільки організаційно-управлінські комунікації забезпечують виконання функції; чи забезпечує організація розвиток працівників.

Якісні характеристики конкретного співробітника є невід'ємною частиною спроби його вартісного виміру, оскільки саме наявність таких якісних характеристик як здатність неочевидно мислити, використовувати навички та досвід у поєднанні з інтуїцією та ін. Зокрема, названі якісні характеристики є невід'ємною частиною капіталу знань підприємства. Внесок персоналу в загальні результати визначається за напрямками: вклад в розвиток нових наукових напрямів; вклад у збільшення доходів підприємства; вклад в розвиток відносин із замовниками; вклад в координацію діяльності підрозділів; вклад в успішне виконання лінійних функцій.

В рамках експертного підходу оцінюються як якісні характеристики конкретного працівника, так і сукупність властивостей людського (кадрового) потенціалу. При більшої об'єктивності даної методики використовуються вагові коефіцієнти.

Наявні методи вимірювання людського капіталу мають ряд істотних недоліків. Експертний метод (метод якісної оцінки) є важливою ланкою в системі методів оцінки людини, оскільки з усіх існуючих моделей, найбільш об'єктивно оцінює якісні складові людського капіталу, однак обмеження тільки даним методом не дозволяє отримати вартісне вимір людського капіталу. Це очевидно, зважаючи на неможливість адекватного переходу від якісних показників до кількісних. Будь-яка формалізація неминуче суб'єктивна і може розглядатися тільки в контексті розглянутого промислового підприємства, і відповідно виключає можливість зіставлення, що зводить дану модель виключно до спроби обґрунтованого управління людським капіталом, але ніяк не оцінки.

До недоліків витратного підходу щодо оцінки людського капіталу (метод інвестицій), то виникає проблема об'єктивного розрахунку всіх інвестицій в людський капітал. У даній моделі не можна ототожнювати інвестиції в людину з її "справедливою вартістю", оскільки нівелюються витрати на самоосвіти, що грають ключову роль у формуванні людського потенціалу.

Якщо розглядати інвестиції тільки на рівні промислового підприємства, призначенням яких є поліпшення показників діяльності конкретного працівника, підвищення його кваліфікації, навиків, то необхідно оцінити ефективність спрямованих інвестицій, що в кінцевому підсумку повинно знайти адекватне відображення у формуванні фінансових результатів діяльності підприємства.

Об'єктивну складність також представляє собою спроба визначення питомої ваги ефективності конкретного працівника в загальному фінансовому результаті промислового підприємства. Таким чином, при даному підході не можна знехтувати впливом зовнішніх факторів, які можуть чинити істотний вплив на формування фінансових результатів цього підприємства. Крім того, певні складнощі виникають з бухгалтерським і податковим обліком інвестицій в людський капітал і вимірюванням одержуваних результатів. Витрати на навчання персоналу та підвищення його кваліфікації за правилами фінансового обліку слід відносити до витрат, а не до інвестицій.

При аналізі методу оцінки людського капіталу за аналогією з фізичним (основним) капіталом викликає складність об'єктивна оцінка первісної вартості, визначення терміну роботи конкретного співробітника на промисловому підприємстві (тобто вибір раціонального способу нарахування коефіцієнта застарівання і забування), а також складність ведення обліку, громіздкість оцінки, яка більшою мірою зручна для великих компаній. Звичайно, можна спробувати провести поєднання зазначених методів оцінки і застосовувати їх в рамках конкретного підприємства, однак вказані недоліки таким чином можна мінімізувати, але не можна уникнути.

Дохідний підхід заснований на оцінці людського капіталу підприємства по ступеню участі сукупного працівника підприємства в доходах підприємства й використовує наступні методи: метод управлінської доданої вартості; метод надлишкового прибутку.

Метод управлінської доданої вартості укладається у вимірі внеску ключового управлінського персоналу в додану вартість підприємства.

Метод надлишкового прибутку – заснований на припущенні, що людський капітал є частиною гудвіла, що формує надлишковий прибуток.

Порівняльний підхід до оцінки людського капіталу може ґрунтуватися на парних порівняннях з підприємствами – аналогами. Суть методу порівнянь полягає у виявленні відмінностей між об'єктом оцінки й аналогами. У якості аналогів можуть бути застосовані організаційні структури й кадровий склад наступних підприємств:

– підприємств, що пройшли реструктуризацію, що створили управлінську структуру й кадровий потенціал, близький до ідеальної моделі;

– деяких синтетичних моделей, що відображають ідеальну для даного виду бізнесу структуру й кадровий склад;

– проданих на ринку підприємств, в оцінних звітах по яких є інформація про оцінку кадрового потенціалу;

– підприємств, подібних по профілю й масштабам бізнесу, але більш процвітаючих на ринку.

Усі перераховані характеристики кількісно вимірні, що робить проблему порівнянь цілком розв'язуваної.

Одержання обґрунтованих оцінок індивідуального й сукупного людського капіталу служить необхідною науковою основою для визначення оптимального рівня оплати праці працівників при висновку трудових договорів (індивідуальних і колективних).

Для отримання дієвої системи показників оцінки людського капіталу система повинна відповідати вимогам:

– бути інформаційною базою при прийнятті рішень;

– показники повинні бути як абсолютними, так і відносними величинами;

– відображати мету конкретного зацікавленого суб'єкта (індивіда, підприємства, громадських та державних інститутів та ін.), які виражаються у конкретних економічних показниках – прибуток, продуктивність праці, ВВП та ін.;

– бути деталізованою за певними класифікаційними ознаками та рівнями оцінювання;

– бути адаптованою до міжнародних зіставлень.

На сьогодні більшість підприємств промисловості не справляється з цим важливим завданням у зв'язку з відсутністю відповідних науково обґрунтованих методичних рекомендацій та механізмів.

Сучасними найбільш розповсюдженими методиками оцінювання людського капіталу та інвестицій у нього є такі:

1. Й. Бен-Порет спробував реально моделювати життєвий цикл отримання доходів.

2. Дж. Мінсер оцінив внесок освіти та тривалості трудового життя у людський капітал. Опрацювавши статистику США, він зміг вивести залежності ефективності людського капіталу від кількості років загальної освіти, професійної підготовки та віку працівника.

3. Дж.-Дж. Хекмен розвинув модель Й. Бен-Порета життєвого циклу пропозиції праці, одержання доходів, споживання і неринкової вигоди від освіти. Запропонована ним принципова схема дала змогу дослідити зміни у поведінці громадян протягом їхнього життєвого циклу, залежно від початкового запасу людського капіталу і фінансового багатства, ринкової відсоткової ставки, ставок податків та спроможності індивіда.

4. К.Б. Малліган и Х.С. Мартін запропонували методику оцінювання запасу сукупного людського капіталу за допомогою системи індексів.

5. У межах концепцій Ф. Модільяні та М. Фрідмена – концепції життєвого циклу та перманентного доходу – проводиться оцінювання інвестицій у людський капітал. Теорія життєвого циклу ґрунтується на мікроекономічних передумовах планування обсягів споживання і заощадження протягом усього життя. Теорія перманентного доходу М. Фрідмена передбачає, що заощадження розглядаються не тільки як відкладене споживання, але і як процес формування портфеля активів майна суб'єкта. У концепції Фрідмена людський капітал трактується як дисконтована оцінка суми трудових доходів, які суб'єкт може одержати протягом життя.

6. Г. Беккер вперше почав розглядати людський капітал на мікрорівні і визначив його як сукупність навичок, знань та вмінь людини. Як інвестиції він розглядав витрати на освіту та навчання. Ефективність інвестицій він вбачає в основному для працівника. Г. Беккер враховував додатковий дохід тих, хто закінчив коледж і вираховував доходи працівників з середньою освітою.

7. Дж. Кендрик під час оцінювання вартості людського капіталу запропонував використовувати витратний метод. Він включає в інвестиції у людський капітал витрати домогосподарств і суспільства на виховання дітей до працездатного віку й отримання певної спеціальності, на перепідготовку та підвищення кваліфікації, охорону здоров'я, міграцію та ін. Недоліком цього методу можна вважати те, що не можна розрахувати чисту вартість людського капіталу, так як не передбачено виділення частки витрат, яка йде на відтворення людського капіталу, на його реальне накопичення.

8. Оцінку людського капіталу на мікрорівні запропонував Я. Фітценц. На думку науковця, ефективність людського капіталу вимірюється на трьох рівнях: на рівні підприємства, де формуються відносини між людським капіталом та стратегічними цілями суб'єкта; на рівні конкретного підрозділу, там людський капітал формує певний рівень якості та продуктивності праці; на рівні управління людським капіталом, де аналізуються показники та результати роботи відповідальних за найм, працевлаштування, розвиток та збереження людського капіталу. Також дослідником було запропоновано матрицю визначення вартості людського капіталу, яка включає такі блоки: придбання, утримання, збереження та розвиток людського капіталу та методику розрахунку вартості людського капіталу. [3]

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши роботи як закордонних, так і вітчизняних учених, можна сказати, що наразі немає єдиної універсальної методики оцінювання людського капіталу, що призводить до труднощів під час дослідження реального стану людського розвитку в країні та робить неможливим якісне оцінювання людського капіталу.

За результатами порівняльного аналізу різних методик оцінювання людського капіталу, можна стверджувати, що складність оцінювання людського капіталу, здатного створювати вартість, полягає у тому, що одиниця людського капіталу – це не працівник, а його знання, вміння та навички, і цей капітал без його носія – людини, не існує. Оцінювання людського капіталу на рівні підприємства може здійснюватись через атестацію працівника та робочого місця, через капіталізацію майбутнього доходу, через визначення кількості людино-років навчання та інвестиції у людину. Для оцінювання

якісної складової ефективними методами можна вважати моніторинг інтелектуального капіталу за допомогою індексів, оцінювання якості активів за допомогою SWOT-аналізу; проведення якісного аудиту людських активів, відстеження їх часової динаміки; використання інформаційно-аналітичних систем, розроблення спеціальних методів оцінювання людських активів за допомогою трансформації вже відомих методів, що застосовуються для оцінювання інших видів активів.

З об'єктивних причин, існуючі до цього часу напрацювання розроблені основоположниками Г. Беккером, Т. Шульцем, продовжені послідовниками, зокрема і в Україні В. Антонюк, О. Грішновою, Л. Семів, Л. Шевчук та ін. потребують подальшого вдосконалення і деталізації. Сучасні прояви переходу від індустріальної економіки та інформаційного суспільства до економіки знань дають підставу стверджувати, що людина перетворюється у ключову продуктивну силу розвитку та фактор виробничих відносин. Водночас існуюча практика оцінює людський капітал як один з доповнюючих елементів господарської діяльності.

З точки зору управління конкурентоспроможністю людського капіталу, до ключових проблем його оцінки на сучасному етапі належить відсутність нормативної бази та уніфікованих підходів до обліку та розрахунків. Зокрема наявні методи та методологічні підходи не забезпечують об'єктивну оцінку всіх кількісних та якісних характеристик людського капіталу, не відображають перетворення людського потенціалу в людський капітал.

Список літератури:

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку / В. П. Антонюк. – Донецьк, 2007. – 348 с.
2. Тугускина Г. Оценка стоимости человеческого капитала предприятий / Г. Тугускина // Кадровик. – 2009. – № 11. – С. 4-13.
3. Фитц-енц Я. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала / Я. Фитц-енц; пер. с англ. [М. С. Меньшикова, Ю. П. Леонова]; под общ. ред. В. И. Ярных. – М. : Вершина, 2006. – 320 с.

Анищенко Л.А.
Днепропетровская национальная металлургическая академия Украины

ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
На современном этапе социально-экономического развития промышленного комплекса Украины стоит важная задача по повышению эффективности использования персонала предприятий, который является ключевым фактором, который существенно влияет на конечные результаты производства. Переход от индустриальной экономики к информационному обществу и экономике знаний, требует изменения подходов оценивания человеческого капитала от затратных к инвестиционным, с последующей разработкой новых и совершенствование существующих подходов (механизмов).
Ключевые слова: стоимость, методика, инвестиции, человеческий капитал, конкурентоспособность, оценка человеческого капитала, персонал предприятия, повышение эффективности.

Anishchenko L.A.
Dnipropetrovsk National Metallurgical Academy of Ukraine

STUDY OF CONTEMPORARY MECHANISMS TO EVALUATE HUMAN CAPITAL INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
At the present stage, socio-economic development of the industrial complex of Ukraine has an important task to improve the efficient use of personnel of enterprises, which is a key factor that significantly affects the results of production. The transition from an industrial economy to an information society and knowledge economy requires a change in approaches to the evaluation of human capital from cost method to investment one, followed by the development of new and improvement of existing approaches (mechanisms).
Keywords: cost, methodology, investment, human capital, competitiveness, evaluation of human capital, personnel of the enterprise, efficiency increase..

УДК 336.221

НОВАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Антонова О.В.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Климчук Ю.В.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Систематизовано основні зміни в податковій системі України. Досліджено оновлений перелік податків та зборів. Проведено критичний огляд основних напрямів реформування податкової системи України. Проаналізовано відповідна законодавча база. Визначено роль та значення податків для наповнення державного бюджету України.
Ключові слова: податки, збори, реформа, податкова система, податкові новації.

Постановка проблеми. Оподаткування в Україні знаходиться в центрі дискусій щодо проблем та шляхів їх вирішення. Побудова в Україні економіки відкритого типу, розмаїття форм власності та джерел отримання доходів, постійна потреба держави в отриманні фінансових ресурсів і невідповідність існуючої податкової системи вимогам часу зумовили необхідність реформування податкового законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою оподаткування доходів як юридичних так і фізичних осіб займалися і продовжують займатись такі відомі українські вчені, як В. Л. Андрущенко, О. Д. Василик, В. П. Вишневський, В. М. Геєць, А. І. Даниленко, О. Д. Данілов, Н. І. Костіна, Я. В. Литвиненко, І. О. Луніна, П. В. Мельник, В. М. Опарін, А. М. Поддєрьогін, А. М. Соколовська, В. М. Федосов, С. І. Юрій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Минулий 2014 рік як ніколи був щедрий на законодавчі новації. Їх велика кількість зачіпатиме практично всі сфери бізнесу в нашій країні і кожного з нас і в перебігу 2015 року. Напередодні нового року Верховна Рада України ухвалила декілька урядових законопроектів. Автори нормативних актів стверджують, що вони покликані поліпшити умови ведення бізнесу, підвищити ефективність використання ресурсів економіки і зменшити податкове навантаження на середній і малий бізнес. Але деякі податки не скасовані повністю, а лише трансформовані за принципом «два в одному»: наприклад, фіксований сільськогосподарський податок став 4-ою групою єдиного податку. Податків стало менше, але складність їх адміністрування, на наш погляд, не вплине на спрощення ведення бізнесу в Україні.

Мета статті. Головною метою статті є узагальнення та критичний огляд основних змін податкової системи України в 2015 році.

Виклад основного матеріалу. Зміни до Податкового кодексу України (далі – ПКУ), що були внесені згідно із Законом України від 24.05.2012 р. № 4834-VI, від 28.12.2014 р. № 71-VIII, регулюють перелік загальнодержавних податків та місцевих податків і зборів. Так, відповідно до статті 9 оновленого ПКУ [1]:

до загальнодержавних податків належать: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито;

до місцевих податків належать: податок на майно; єдиний податок;

до місцевих зборів належать: збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Наведений перелік податків та зборів демонструє зменшену їх кількість, серед яких відсутні, тобто є виключеними згідно із Законом України від 28.12.2014 р. № 71-VIII: збір за першу реєстрацію транспортного засобу, рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні, плата за користування надрами, єдиний сільськогосподарський податок.

Відповідно до повноважень, визначених оновленим ПКУ, місцеві ради вирішують питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору, а також установлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю).

Відповідно до статті 12 ПКУ зі змінами, внесеними Законом України від 28.12.2014 р. № 71-VIII, розширені повноваження сільських, селищних, міських рад щодо податків та зборів, серед яких : встановлення ставок місцевих податків та зборів в межах ставок, визначених ПКУ та встановлення в межах, визначених ПКУ, ставок акцизного податку з реалізованих суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів.

Розглянемо основні податкові новації [2; 3]:

1. Податковий компроміс.

Депутати ухвалили Закон про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань по податку на прибуток підприємств і податку на додану вартість у разізастосування податкового компромісу (законопроект № 1071-д).

Так, податковий компроміс полягатиме в звільненні від юридичної відповідальності платників податків за заниження податкових зобов'язань по податку на прибуток підприємств і ПДВ за будь-які податкові періоди до 1 квітня 2014 року з урахуванням встановлених ПКУ термінів давності.

Для цього платникові податків необхідно подати уточнюючий розрахунок, в якому визначити суму завищення податкового кредиту по ПДВ або суму завищення витрат по податку на прибуток.

Платникові податків необхідно буде сплатити 5% від суми податку, тобто 95% суми відповідного податку вважатимуться за погашених.

На думку авторів документа, ухвалення законопроекту забезпечить додаткові надходження до бюджету, покращення умов для розвитку в Україні відкритої, прозорої економіки і сприятиме детінізації.

2. Зміна ставок і порядку стягування Єдиного соціального внеску.

В рамках реформи Єдиного соціального внеску (ЄСВ) пропонується з 1 січня 2015 року створити Фонд соціального страхування України, об'єднавши Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань і Фонд соціального страхування по тимчасовій втраті працездатності.

Передбачаються фінансові санкції для юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців у вигляді штрафу в розмірі від 1 до 30 мінімальних заробітних плат за допуск працівника до роботи без оформлення трудових стосунків, оформлення працівника на неповний робочий час у разі фактичного виконання роботи за повний робочий час, виплати зарплати без нарахування і сплати ЄСВ і податків, порушення термінів виплати зарплати більш ніж за 1 місяць, виплати не в повному об'ємі, недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці і порушення інших вимог трудового законодавства.

Крім того, збільшиться розмір штрафів за порушення порядку нарахування ЄСВ, порушення при подачі звітності по ЄСВ, представлення недостовірних відомостей, несплату або невчасну сплату ЄСВ.

Також передбачена можливість зниження ставки ЄСВ: якщо підприємства виконують умови по детінізації заробітної плати, ЄСВ для них знижується з 41% до 16,4%.

3. Податкова реформа: податок на прибуток.

Реформування податку на прибуток має три основних напрями:

- об'єкт оподаткування розраховуватиметься на підставі даних бухгалтерського обліку шляхом корегування фінансового результату до оподаткування, визначеного у фінансовій звітності, на різниці, які збільшують або зменшують фінансовий результат до оподаткування, щодо амортизації необоротних активів, резервів (забезпечень) і фінансових операцій;
- відміна тридцяти двох обмежень по обліку витрат, що, на думку авторів, поліпшить інвестиційний клімат в країні;
- податкові різниці визначатимуть платники, що мають дохід більше 20 млн. грн. в рік (5% від загальної кількості платників), тобто 95 % платників податку можуть обчислювати податок на прибуток підприємств за даними фінансової звітності без визначення податкових різниць.

4. Податкова реформа: податок на доходи фізичних осіб.

Для спроможних громадян передбачається ввести разове («нульове») декларування доходів, майна і фінансового стану зокрема отриманих із порушенням законодавства України по питаннях оподаткування, валютного регулювання (формування «вхідного» залишку для подальшогоконтролю витрат).

Надалі порівнянню підлягатимуть доходи і джерела таких доходів (доходи, задекларовані особою самостійно; доходи подружжя, осіб що мають сумісний побут; заощадження; зменшення суми неповернених (виданих) позик (кредитів) або інших боргових зобов'язань по цивільно-правових договорах і ін.):

- добровільне декларування – обов'язковість не передбачається;
- для громадян, які не подадуть декларацію, задекларованими вважатимуться вартість активів у розмірі 200 тис. грн. і вартість інших активів, які зареєстровані у встановленому законодавством порядку станом на 1 січня 2015 року;
- при декларуванні готівкових грошових коштів в сумі понад 200 тис. грн. – такі мають бути внесені на рахунки в банки до дня представлення декларації і зберігатися на них не менше року з дня внесення на банківський рахунок.

У разі порушення термінів перебування таких коштів на банківських рахунках, фізична особа повинна протягом місяця з дня їх зняття сплатити до бюджету 3% від знятої суми.

У разі декларування готівки понад 200 тис. грн. без внесення на банківські рахунки, фізична особа протягом місяця з дня завершення терміну здійснення разового декларування (31 жовтня 2015 року) повинна сплатити до бюджету 3% від задекларованої суми.

Також запропоновано ввести прогресивну шкалу оподаткування для високих заробітних плат (з розрахунку на місяць): 15% – для доходів до 10 мінімальних заробітних плат (МЗП); 20% – для доходів понад 10 МЗП (з суми перевищення).

Крім того, уряд вважає за доцільне: підвищити ставку НДФЛ для пасивних доходів (відсотки, інвестиційного прибутку, роялті) з 15% до 20%; зберегти на 2015 рік обмеження стандартної податкової соціальної пільги, що діє, у розмірі 50% прожиткового мінімуму для працездатної особи; вирівняти ставки оподаткування для заробітної плати шахтарів; вирівняти навантаження відносно доходів у вигляді спадку вартістю понад 1 млн. грн. Для осіб першого ступеня спорідненості (з суми перевищення); знизити поріг оподаткування пенсій, що діє, з десяти тисяч гривень в місяць до трьох розмірів МЗП, і оподатковувати суму перевищення по ставці 15%.

5. Податок на додану вартість (ПДВ).

Пропонується продовжити до 31 грудня 2017 року звільнення від обкладення ПДВ операцій по постачанню (в т.ч. експорту) зернових і технічних культур за винятком підприємств-сільгоспвиробників.

Таким чином, як відмічено в записці пояснення до документа, держава зберігає практику надання субсидій у вигляді ПДВ для сільськогосподарської продукції, яка споживається громадянами України, і не витрачає коштів на субсидію на споживання за межами України.

Також документом запропоновано вирівняти навантаження для операцій по постачанню: послуг із здобування вищої, середньої, професійно-технічної і дошкільної освіти учбовими закладами; послуг з охорони здоров'я установами охорони здоров'я; періодичних видань друкованих засобів масової інформації, навчальних посібників вітчизняного виробництва, словників українсько-іноземної або іноземно-української мови, а також доставці таких періодичних видань друкованих засобів масової інформації (передбачена пільга тільки для операцій по підготовці до видання і постачання книг українською мовою, окрім видань еротичного і рекламного характеру).

Для удосконалення системи електронного адміністрування ПДВ, яка запроваджується з 1 січня 2015 року, пропонується:

1) ввести перехідний період (до 1 квітня 2015 року), протягом якого: штрафи за порушення терміну реєстрації податкових накладних/розрахунків коректування до 10 днів не застосовуються; податкові накладні/розрахунки коректування в ЕРНН реєструються без застосування обмежень;

2) враховувати (за заявою платника) суми залишків бюджетного відшкодування і негативного значення, задекларовані до 01.01.2015 р., шляхом збільшення розміру суми податку, на яку платник має право зареєструвати податкові накладні/

розрахунки коректування в ЕРНН (із одночасним збільшенням податкового кредиту на відповідну суму): без проведення перевірок – в розмірі, що не перевищує 6/12 податкового кредиту, задекларованого в податкових деклараціях по податку на додану вартість за останніх 12 календарних місяців (4 квартали); решти сум – після проведення відповідних перевірок;

3) встановити, що з 1 квітня 2015 року автоматично збільшується розмір суми, на яку платник має право зареєструвати податкові накладні/розрахунки коректування в ЕРНН, на суми середньомісячного розміру податку, задекларовані платником до сплати до бюджету за останніх 12 звітних (податкових) місяців/4 кварталу («овердрафт»);

4) надати право на отримання автоматичного бюджетного відшкодування платникам податку, які не мають необоротних активів в достатніх розмірах, проте відповідають іншим критеріям. При цьому повинна дотримуватися умова, що такі платники матимуть фінансову гарантію на суму заявленого бюджетного відшкодування, видану на один рік банківською установою згідно переліку Кабміну.

6. Акцизний податок.

Пропонується розширити перелік підакцизних товарів, серед яких:

- електрична енергія, внаслідок чого, як відзначають автори проекту, відміняється збір у вигляді цільової надбавки до тарифу, що діє, на електричну і теплову енергію, окрім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;

- ввести акцизний податок з реалізації через роздрібну торговельну мережу алкогольних напоїв, тютюнових виробів і палива. Ставка податку встановлюватиметься місцевими органами влади в розмірі від 2 % до 5 % від об'єму реалізації;

- ввести акцизний склад для нафтопродуктів, альтернативного палива і зрідженого газу.

7. Місцеві податки.

Зміни до Податкового кодексу, що набули чинності з початку року, серйозно змінюють правила оподаткування нерухомості в Україні. В рамках податкової реформи запропоновано надати право місцевим органам влади встановлювати:

- ставки податку на нерухомість (жилою і нежилою) в розмірі до 2 % мінімальної зарплати за 1 кв. м площі;

- пільги по податку на житлову нерухомість фізичним особам, виходячи з їх майнового стану і рівня доходів, зокрема через встановлення неоподатковуваної площі таких об'єктів, і релігійним організаціям;

- податок на розкішні автомобілі (обсяг двигуна більше 3 тис. куб. см – для дизельного двигуна, 3 тис. куб. см – для бензинового двигуна, вік яких не перевищує 5 років) по ставці 25 000 грн. в рік.

Не оподатковується до 60 квадратних метрів для квартири і до 120 квадратних метрів для будинку.

Також не оподатковується нежила нерухомість, яка використовується в аграрному секторі, промисловості, мафи і кіоски, які є суб'єктами малого бізнесу, де люди самі собі заробляють, і ринки.

Документом запропоновано ввести оподаткування комерційної (нежилою) нерухомості (будівлі підприємств і склади, готелі, ресторани і бари, туристичні бази, торговельні центри, магазини, СТО, їдальні, бази і склади підприємств і т. п.).

8. Спрощена система оподаткування.

З 1 січня 2015 року діють чотири групи єдиного податку замість колишніх шести. При цьому перші три групи передбачають сплату єдиного податку в «класичному» розумінні і призначені: перша-друга групи, як і раніше, для фізичних осіб-підприємців, третя група доступна фізичним особам і юридичним особам. А ось четверта група вибивається із звичного поняття «Єдиний податок» – до неї увійшли колишні платники фіксованого сільськогосподарського податку.

Максимальний дохід, що дає право застосовувати спрощену систему оподаткування, для 1-3 груп залишився на рівні 20 млн. грн., а ось обмеження на кількість найнятих робітників в 3 групі зняли.

Таким чином, реформування спрощеної системи оподаткування покликана оптимізувати кількість груп платників єдиного податку до чотирьох із збереженням максимального розміру доходу, який дозволяє перебувати на спрощеній системі оподаткування, що діє; об'єднати спеціальні режими оподаткування по єдиному податку шляхом введення окремої (четвертою) групи платників єдиного податку – сільськогосподарських товаровиробників, унаслідок чого відміняється фіксований сільськогосподарський податок; з метою зменшення податкового навантаження на малий бізнес: підвищується до 300 тис. грн. (у 2 рази) максимальний поріг доходу для 1-ої групи; зменшуються майже в 2 рази відсоткові ставки єдиного податку з 3(5)% до 2% – у разі сплати ПДВ; з 5(7)% до 4% – без сплати ПДВ.

9. Військовий збір.

Терміни стягування продовжуються, база оподаткування з 1 січня 2015 року розширюється.

Дія податкового збору продовжується не тільки на 2015 рік, але і далі – до тих пір, поки Верховна Рада України не ухвалить рішення про те, що реформа Озброєних Сил нарешті завершена.

Друга новина полягає в тому, що об'єктом оподаткування військовим збором тепер є всі доходи, визначені статтею 163 ПКУ. Тобто об'єкти обкладення військовим збором і податком на доходи фізичних осіб тепер збігаються.

З одного боку, сплачувати військовий збір тепер доведеться зі всіх доходів оподаткувань, тобто більше. З іншої – принаймні припиняться спори про те, які доходи оподатковують військовим збором, а які – ні.

10. Введення додаткового імпортного збору.

Верховна Рада ухвалила Закон (законопроект № 1562), що передбачає введення додаткового імпортного збору

Згідно тексту законопроекту додатковий імпортний збір буде введений строком на 12 місяців, починаючи з 1 січня 2015 року, як особливий вид мита в розумінні Митного кодексу.

Додатковий імпортний збір стягуватиметься з товарів, які ввозяться на митну територію України в митному режимі імпорту (тобто для вільного обертання на митній території України), незалежно від країни їх походження, по ставках:

- 10 % для товарів, що класифікуються в товарних групах 1-24 згідно УКТВЕД;

- 5 % для товарів, що класифікуються в 25-97 товарних групах згідно УКТВЕД;

- 10 % для товарів, що підлягають оподаткуванню ввізним митом згідно ст. 374 Митного кодексу.

Додатковий імпортний збір не стягуватиметься при ввезенні життєво необхідних товарів, а саме: природний газ, вугілля енергетичне, паливо для АЕС, нафта, нафтопродукти, банкноти і банківські метали, гуманітарна допомога, товари, які звільняються від сплати ввізного мита згідно міждержавним домовленостям, окрім вільної торгівлі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, зміни в оподаткуванні юридичних осіб і громадян покли-

кані спростити і здешевити систему адміністрування податків, а також додатково привернути до бюджету держави, за плановими розрахунками Кабінету міністрів, 40 млрд. грн. в рік. Отже, завдяки реформі, як розраховують в Міністерстві фінансів, податкові надходження до держбюджету виростуть на 22%; правда, заплатити за ці вливання в державну казну доведеться населенню, яке відчує помітне збільшення податкового навантаження в новому році.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.interbuh.com.ua/normative/pku.html.
2. Главный правовой портал Украины: Лига-закон // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ligazakon.ua/.
3. Офіційний портал Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iportal.rada.gov.ua/.

Антонова Е.В.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета
Климчук Ю.В.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

НОВАЦИИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Аннотация
Систематизированы основные изменения в налоговой системе Украины. Исследован обновленный перечень налогов и сборов. Проведен критический обзор основных направлений реформирования налоговой системы Украины. Проанализирована соответствующая законодательная база. Определены роль и значение налогов для наполнения государственного бюджета Украины.

Ключевые слова: налоги, сборы, реформа, налоговая система, налоговые новации.

Antonova O.V.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics
Klimchuk Yu.V.
Kharkiv National Automobile and Highway University

INNOVATIONS OF TAX SYSTEM OF UKRAINE

Summary
Basic changes in the tax system of Ukraine were systematized. The updated listof taxes and collectionswas investigated. The critical review of basicdirections of reformation of the tax system of Ukraine was conducted. The proper legislative base was analyzed. A role and value of taxes for filling of the state budget of Ukraine was determined.

Keywords: taxes, collections, reform, tax system, tax innovations.

УДК 339.9

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Антохова О.Ю.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті визначено сутність податкової політики як важливого елементу розвитку економіки України. Сформований та описаний механізм реалізації податкової політики в сучасних умовах господарювання. Виявлені та окреслені перспективи механізму податкової політики України. З'ясовано характер та значення податкових пільг та преференцій в податковій політиці. Окреслені можливі загрози та недоліки застосування пільг та преференцій.
Ключові слова: податкова політика, механізм, державна податкова політика, податкові пільги, преференції.

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення стає очевидним, що зусилля держави повинні бути направлені на створення таких умов економічного, інституціонального і іншого характерів, які сприяли б припливу інвестицій в регіони, істотно доповнюючи внутрішньо-регіональні фінансові ресурси, включаючи власні фінансові ресурси підприємств. У структурі економічних умов активізації інвестиційних процесів особливе місце належить податковій політиці, механізму податкового стимулювання інвестиційної діяльності підприємств [1, с. 232-233]. Податкове регулювання є складним та багатомірним процесом, що включає різного роду елементи, зв'язки, взаємовпливи як внутрішні, так і зовнішні. Разом з тим, науковці та економісти-практики часто розглядають окремі заходи податкового регулювання відособлено, не враховують можливих наслідків їх реформування для усієї системи, використовують недостатньо чітку наукову термінологію. На сьогодні зберігається невизначеність в розумінні суті і структури податкової політики, методів і інструментів її реалізації, у тому числі податкових пільг і преференцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний вклад в розробку теорії і практики формування і реалізації державної податкової політики внесли роботи вітчизняних і зарубіжних учених А.В. Аронова, С.В. Баруліна, А. Вагнера, А.З. Дадашева, В.А. Кашина, Дж. М. Кейнса, І.А. Майбурова, Л.П. Павлова, В.Г. Панскова, Г.Б. Поляка, А. Сміта, Д. Стігліца, М. Тургенєва, А. Тривуса, Д.Г. Черника, С.Д. Шаталова, І. Янжулаі та ін. Проблеми формування податкового потенціалу регіонів і визначення ролі податків і бюджетного механізму в регіональному розвитку розглядались у роботах К. Дaвискіби, Ю. Іванова, М. Кучерявенко, І. Майбурова, В. Мельника, Л. Соловйової, Л. Тарангул та ін. При всій цінності й актуальності проведених досліджень зберігається необхідність обґрунтування характеру впливу податково-бюджетних факторів на конкурентоспроможність регіонів України, оскільки в сучасних умовах відсутня згода в поглядах фахівців щодо напрямків та інструментів забезпечення розвитку регіонів з використанням інструментів податково-бюджетної політики.

Відтак **метою статті** постає наукове обґрунтування сучасного механізму реалізації податкової політики та її вплив на розвиток регіональної економіки в контексті сучасної економічної ситуації країни.

Цілями при цьому визначені:
- характеристика механізму реалізації податкової політики в сучасній Україні;
- виявлення позитивних та негативних сторін реалізації податкової політики за даних умов господарювання;
- обґрунтування та виявлення значення податкових пільг та преференцій в механізмі реалізації податкової політики України.

Виклад основного матеріалу. Податкова політика покликана, передусім, забезпечувати формування фінансових ресурсів, необхідних державі для виконання узятих на себе функцій (оборона країни, охорона правопорядку і національна безпека, система управління країною, економіка, соціальне забезпечення). Ця мета податкової політики має чітку фіскальну спрямованість. По-друге, податкова політика покликана чинити регулюючу дію на процеси соціально-економічного розвитку країни. Ця мета податкової політики орієнтована на те, щоб маніпулюванням окремими елементами податку (об'єктом оподаткування, податкової бази, податковою ставкою) впливати на поведінку господарюючих суб'єктів в галузях економіки, в окремих регіонах, у сфері малого бізнесу, в інвестиційній сфері. Крім того, податкова політика проявляється в тому, що якісь податки скасовуються в силу їх витратного адміністрування і малозначності для бюджету, або унаслідок подвійного оподаткування (у роздрібній торгівлі на товари разом з ПДВ був встановлений податок з продажів) і з інших причин. Податкова політика проявляється також в тому, що вводяться нові податки замість скасованих обов'язкових платежів (так був введений податок на видобуток корисних копалин замість відрахувань на відтворення мінерально-сировинної бази), планується з 2015 р. ввести податок на нерухомість фізичних осіб і податку на майно фізичних осіб. Як відомо, механізм – це внутрішній об'єктивний устрій будь-якої системи, функціонування, що забезпечує її у рамках системи більш високого рівня. Механізм включає методи і інструменти, які у взаємодії конструюють ті або інші форми організації і функціонування конкретних систем [2, с. 41]. Методи і інструменти самі по собі не можуть взаємодіяти. Це функція інститутів, покликаних організовувати і здійснювати процес взаємодії для досягнення певної мети. Механізм реалізації податкової політики, по суті, є механізмом податкового регулювання економічних і соціальних процесів, орієнтованим на досягнення балансу між фіскальною і регулятивною функціями податків, на забезпечення збалансованості державних (регіональних), корпоративних і особистих економічних інтересів учасників податкових стосунків. Завдяки податковому регулюванню держава впливає на економічні умови діяльності господарюючих суб'єктів і соціальне положення громадян шляхом надання податкових пільг і податкових преференцій.

Уся сукупність методів і інструментів податкового регулювання може бути розділена на три блоки:

1) податкові пільги;

2) податкові преференції;

3) спеціальні податкові режими.

Український експерт в сфері оподаткування академік М. Кучерявенко в своїх працях наголошує на більшій значимості елементів податкового механізму і ототожнює його з поняттям системи оподаткування. На його думку, податковий механізм складається з визначеної кількості елементів. Елементи він поділяє на дві групи. До першої групи належать так звані основні елементи – суттєві характеристики податку, без яких не можливо уявити відповідний податковий механізм: платник податку, об'єкт оподаткування, ставка податку. Наступна група елементів (додаткові) представляє необхідні характеристики податку, які розкривають специфіку конкретного податкового механізму і його використання: пільги з оподаткування, особливості обчислення об'єкта, бюджет або фонд куди надходять податкові платежі, терміни і періодичність перерахування податків, тощо [3, с. 90-91]. Окреслений підхід нам видається логічним і ми будемо спиратися в подальшому на таке розумінні серцевини податкового механізму.

Податкове регулювання у формі податкових пільг покликане полегшити податкове навантаження організацій, за допомогою таких інструментів, як повне складання податкових зобов'язань (податкові канікули) на певний період, встановлення зниженої (аж до 0%) ставки податку, вирахування з оподатковуваної бази, звільнення окремих об'єктів від оподаткування (рис. 1).

Зміна терміну сплати податку (збору) у формі відстрочення або розстрочки в певних випадках покликана запобігти утворенню недостачі. А зміна терміну сплати податку у формі інвестиційного податкового кредиту в певних випадках покликана підтримати інвестиції в основний капітал.

У економічній науці і нормативно-правовій практиці склалася невизначеність в змісті понять податкових пільг і податкових преференцій і в їх співвідношенні між собою.

Рис. 1. Структура механізму податкового регулювання

Відмітимо при цьому, що, на думку В.Г. Панскова до податкових преференцій можна віднести відстрочення (розстрочки) по сплаті податку, інвестиційні податкові кредити, а також податкові пільги [4, с. 14-19].

На думку Р.Н. Калакова мета встановлення податкових пільг і преференцій – зниження податкового навантаження платників податків [5, с. 54].

На думку Мусаєвої Х.М., «під пільгами по податках (зборам) слід розуміти те, що переваги надаються окремим категоріям платників податків в порівнянні з іншими платниками податків, що передбачають можливість не сплачувати податок (збір), сплачувати його в меншому розмірі, або полегшувати виконання податкового обов'язку за наявності підстав і дотриманні умов, передбачених чинним податковим законодавством» [6, с. 49]

Не складно помітити, що законодавче визначення податкової пільги Х.М. Мусаєва доповнила частиною, яка підійшла б до визначення податкової преференції. Виходить, що визначення податкових пільг поглинає не згадувані нею податкові преференції.

В.Г. Пансков, розглядаючи питання про податкові пільги, підкреслює, що потрібно виділити з наявної різноманітності податкових звільнень власне податкові пільги, для чого «слід встановити відповідні критерії, підпадіння під які зобов'язане відповідати поняттю «податкова пільга» [7, с. 48].

З цією метою їм запропоновані два критерії:

1) наявність в податковому звільненні або конкретного платника (категорії платників) податків, або об'єкту обкладення, на які ці податкові звільнення поширюються;

2) можливість визначення мети введення конкретного податкового звільнення для подальшого встановлення його ефективності.

Дослідження змісту податкової пільги дозволяє виділити її окремі елементи (аналогічно елементів податку), у тому числі:

- категорія платників податків і платників зборів – коло осіб, на яких поширюється встановлена в законодавстві про податки і збори пільга;
- об'єкт пільгування – елемент податку, зі зміною якого пов'язано надання податкових пільг;
- основа надання податкової пільги – фактична обставина, за наявності якої у платника податків виникає право на податкову пільгу;
- умова надання податкової пільги – одно або декілька умов, при дотриманні яких у платника податків виникає право користуватися пільгою;
- порядок використання податкової пільги – процедура реалізації права на податкову пільгу;
- розмір податкової пільги – сума недонадходження податку до бюджету у зв'язку з наданням пільги.

Що стосується податкових преференцій, то під ними пропонується «розуміти усю сукупність тих або інших способів фінансування господарюючих суб'єктів за рахунок засо-

бів бюджету і, отже, випадних доходів бюджетів різних рівнів», що призводять до появи випадних доходів бюджетів різних рівнів» [8, с. 112-113]. Інші конкретніші і відносять до преференцій знижену і нульову ставку по податку на майно організацій і по податку на прибуток організацій [9, с. 132].

Навряд чи з цими характеристиками можна погодитися і ось чому.

Економічна природа податкових пільг і податкових преференцій має, на наш погляд, одну істотну відмінність: податкові пільги зменшують розміри податкових зобов'язань, знижують рівень податкового навантаження платника податків, а податкові преференції забезпечують лише тимчасове зменшення розміру поточних податкових платежів, подальше відшкодування якого в повному об'ємі є обов'язковим.

До податкових преференцій можна віднести зміну терміну виконання податкового обов'язку, тобто перенесення терміну сплати податку на пізніший термін на певних умовах. Зміна терміну сплати податку не відміняє існуючої і не створює нового обов'язку по сплаті податку.

Податкові пільги і преференції залежно від цільової спрямованості можна розділити на три групи:

1) інвестиційного призначення;
2) соціальні призначення;
3) загальне або змішане призначення.

Податкові пільги і преференції інвестиційного призначення є податковими перевагами і можливостями, що надаються платникам податків і потенційним інвесторам в цілях стимулювання інвестиційної активності в окремих галузях і регіонах. Інвестиційні податкові пільги охоплюють чотири податки стягувані з організацій: на прибуток, на майно, транспортний і земельний. Інструментами реалізації податкових пільг є: повне складання податкових зобов'язань на певний період (податкові канікули), знижений розмір податкової ставки, вирахування (знижки) з податкової бази, звільнення окремих об'єктів від оподаткування. Інструментами реалізації інвестиційних податкових преференцій є: амортизаційна премія і інвестиційний податковий кредит.

Податкові пільги соціального призначення охоплюють податкові вирахування і податкові звільнення, що надаються фізичним особам по податку на доходи, по податку на майно, по транспортному і земельному податкам. Інструментами реалізації податкових преференцій є відстрочення і розстрочка податкових платежів, відміна авансових платежів по податку.

Податкові пільги загального (змішаного) призначення включають податкові переваги, які встановлюються з метою загальної фінансової підтримки окремих категорій фізичних осіб (пенсіонерів, «чорнобильців» та ін.) і організацій. У складі цієї групи в якості автономної підгрупи слід виділити спеціальні податкові режими: спрощена система оподаткування, патентна система оподаткування, єдиний сільськогосподарський податок, єдиний податок на поставлений дохід для окремих видів діяльності.

Потрібне створення системи моніторингу вживаних податкових пільг і оцінки результативності їх дії, що дозволяє приймати рішення про їх продовження або відміну, а також створення системи оцінки доходів, що не поступили у бюджетну систему в результаті застосування податкових пільг для їх обліку в якості податкових витрат бюджетів при підготовці проекту закону про бюджет і звіту про виконання бюджет.

Проведення моніторингу можливе на основі звітності Державної податкової служби, що формується на базі інформації, що міститься в податкових деклараціях, що надаються платниками податків в податкові органи [10].

В цілях проведення моніторингу в існуючі форми податкових декларацій були внесені зміни, спрямовані на отримання відомостей, що характеризують кількісні параметри використання платниками податків певного переліку податкових пільг.

У зв'язку з недоліком інформації про суми випадних доходів по деяких видах податків в діючій податковій звітності, планується внесення відповідних змін до форм податкової звітності.

При цьому випадні доходи від застосування цілого ряду податкових переваг неможливо оцінити на підставі даних податкової звітності (наприклад, випадні доходи від застосування спеціальних податкових режимів).

Результати вказаної роботи дозволять отримати уявлення як про кількість платників податків, що застосовують ті або інші податкові пільги, так і про суми недопоступивших у бюджетну систему доходів внаслідок використання кожної із вживаних податкових пільг.

Висновки. Сучасна політика податкових пільг в Україні, в основному, орієнтується на досвід високорозвинених економік. При цьому не зважає на специфіку українських умов – у нас немає досвіду застосування впродовж десятиліть гнучкої системи диференційованих пільг і ставок, які б сприяли створенню прогресивної структури економіки, конкурентоздатної на світовому ринку. Саме вказаний досвід дозволяє розвиненим країнам обмежити кількість пільг і скоротити диференціацію ставок і пільг. Тому впровадження податкових механізмів із зарубіжної практики, пристосованих до інших умов господарювання, має бути адаптоване до українських умов. Зіставлення вітчизняної практики з методами рішення проблем стимулювання інвестиційної активності, вироблених в розвинених країнах, покликаний сприяти створенню податкових механізмів, здатних активізувати інвестиційні процеси в українських умовах.

Список літератури:

1. Савчук О. Я. Податкова стратегія регіону / О. Я. Савчук, Н. В. Савчук, О. О. Савчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.9. – С. 231–237.
2. Тарангул Л. Л. Роль спеціалізованої державної податкової інспекції у фінансовому забезпеченні регіонального розвитку (на прикладі Запорізької області) / Л. Л. Тарангул, Л. О. Соловйова // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2007. – No 1 (36). – С. 41–50.
3. Кучерявенко Н. П. Налоговое право: Учебник / Н. П. Кучерявенко. – Харьков: Консум, 1998. – 448 с.
4. Пансков В. Г. Налоги и налогообложение: теория и практика: монография / за общ. ред. Пансков В. Г. - М.: Юрайт, 2012. – С. 415.
5. Калаков Р. Н. О налоговых льготах и преференциях / Калаков Р. Н. // Международный бухгалтерский учет. – 2011. - № 26. – С. 52-58.
6. Morisset I., Pirnia N. How Tax Policy and Incentives Affect Foreign Direct Investment / A Review of World Bank, 2001.

7. Пансков В. Г. О налоговом стимулировании модернизации российской экономики. / Пансков В. Г. // Налоги и налогообложение. – 2010. – № 12. – С. 44-52.
8. Іванов Ю.Б. Сутність та роль податкової конкуренції в сучасних умовах / Ю. Б. Іванов, О. В. Ревенко // В кн. Конкурентоспроможність:проблеми науки і практики – 2009 [монографія]; за ред. В. С. Пономаренка, М. О. Кизима, О. М. Тищенка. – Х. : ФОП Лібуркіна Л. М., ВД "ІНЖЕК", 2009. – С. 111–122.
9. Педь І. В. Міжнародна податкова конкуренція: сутність, умови та механізм функціонування / І. В. Педь // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 2 (37). – С. 131–136.
10. Податковий потенціал регіонів України: теорія, методологія, оцінка, практика : монографія / за заг. ред. В. П. Мельника. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2008. – С. 212.

Антохова О.Ю.
Черновицкий национальный університет имени Юрия Федьковича

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Аннотация
В статье определена сущность налоговой политики как важного элемента развития экономики Украины. Сформированный и описаный механизм реализации налоговой политики в современных условиях хозяйствования. Обнаруженные и намечены перспективы механизма налоговой политики Украины. Выяснено характер и значение налоговых льгот и преференций в налоговой политике. Указанные угрозы и недостатки применения льгот и преференций.
Ключевые слова: налоговая политика, механизм, государственная налоговая политика, налоговые льготы, преференции.

Antokhova O.Y.
Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych

MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF TAX POLICY IN MODERN UKRAINE SUMMARY

The article defines the essence of tax policy as an important element of economic development of Ukraine. Formed and described the mechanism of implementation of tax policy in the current economic conditions.Identified and outlined prospects mechanism of tax policy of Ukraine. Clarified the nature and value of tax benefits and preferences in tax policy. Designated possible dangers and disadvantages of privileges and preferences.
Keywords: tax policy, mechanism, state tax policy, tax incentives, preferences.

УДК 332.146.3:33.05-044.372:303.717

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Ахновська І.О.
Донецький національний університет

Кожне підприємство прагне до довготривалого економічного росту, але дуже часто стикається з періодами економічної нестабільності і кризами. Мета статті полягає в розробці алгоритму виявлення перших симптомів кризи на підприємстві та їх подолання спеціальними методами та за допомогою різноманітних інструментів. Розглянутий у статті методичний підхід до аналізу кризисних станів на підприємстві дозволить проводити своєчасну фінансову діагностику та виявляти кризові прояви вже на ранніх стадіях. Головна мета менеджера є подолання кризових явищ на підприємстві. У статті розроблено алгоритм діяльності менеджерів при виникненні на підприємстві негативних явищ.
Ключові слова: криза, фінансова криза, криза прибутковості, криза платоспроможності, антикризові заходи.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності зовнішнього середовища і внутрішніх умов здійснення фінансової діяльності збільшується вірогідність періодичного виникнення кризи підприємства. На сьогоднішній день не існує чітких правил для визначення типу кризи, а також антикризових методів для різних типів окремо. Це і є основною проблемою для всіх існуючих компаній на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі окремі аспекти обраної теми досліджували такі науковці, як Биков О.О., Бланк И.А., Большаков О.С., Кован С.Є., Татарников Є.О., Терещенко О.О. та інші.

Виділення невирішених раніше складових загальної проблеми. Віддаючи належне працям вищезазначених авторів, необхідно зауважити, що більш детального аналізу потребує саме розробка методики визначення типу кризи, а також спеціальних методів, які необхідно використовувати для її подолання.

Мета статті полягає в розробці алгоритму виявлення перших симптомів кризи на підприємстві та їх подолання спеціальними методами та за домогою різноманітних інструментів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза – це крайнє загострення суперечностей організації, яке загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі. Криза може набувати різних форм. Однією з таких форм є *фінансова криза* підприємства, що несе найбільші погрози його функціонуванню і розвитку [2]. О.О. Терещенко визначає фінансову кризу як фазу розбалансованої діяльності підприємства й обмежених можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, які виникають на цьому підприємстві. Кризовий стан підприємства полягає в його нездатності здійснювати фінансове забезпечення поточної виробничої діяльності [12]. Аналізуючи найважливіші характеристики фінансової кризи, І.А. Бланк визначає його таким чином: фінансова криза підприємства є однією з найбільш серйозних форм порушення його фінансової рівноваги, що відображає суперечності між фактичним станом його фінансового потенціалу і необхідним об'ємом фінансових потреб; ці суперечності циклічно виникають впродовж життєвого циклу підприємства під впливом різноманітних чинників; фінансова криза несе найбільш небезпечні потенційні загрози його функціонуванню [3].

У результаті фінансової кризи підприємство втрачає імідж у діловому світі, втрачає клієнтів і покупців. Погіршуються фінансові і техніко-економічні показники діяльності: неритмічне виробництво, низький рівень завантаження виробничих потужностей, підвищення собівартості, погіршення структури балансу, різке зменшення в обороті коштів. Фактори, які зумовлюють фінансову кризу на підприємстві, зображено на рис. 1.

Деякі вчені [5] розрізняють такі види криз: стратегічну, кризу прибутковості і кризу ліквідності. Стратегічна криза означає втрату підприємством виробничого потенціалу, необхідного для перспективного розвитку. Криза прибутковості означає, що підприємство ущемляє права власників капіталу, не виплачуючи дивіденди, відсотки, утрачає засоби для самофінансування і страхування діяльності. Криза ліквідності означає, що в зв'язку з тривалою неплатоспроможністю виникає необхідність розпродажу майна.

Огляд літературних джерел [1; 3; 4; 7; 10; 11] показує, що фінансова криза підприємства може бути класифікована за наступними ознаками (табл. 1).

Оцінка кризових симптомів підприємства і діагностика фінансової кризи здійснюється задовго до прояву її явних ознак. І.А. Бланк визначає *діагностику фінансової кризи* як систему цільового фінансового аналізу, спрямованого на виявлення можливих тенденцій і негативних наслідків кризового розвитку підприємства [3]. Залежно від цілей

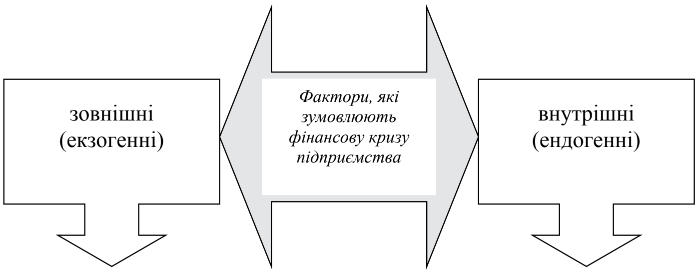

1. нестабільність господарського та податкового законодавства 2. нестабільність фінансового та валютного ринків 3. посилення конкуренції в галузі 4. криза окремої галузі 5. посилення монополізму на ринку 6. дискримінація підприємства органами влади та управління 7. політична нестабільність у країні місцезнаходження підприємства або в країнах підприємств-постачальників (споживачів)	1. недосконала організаційна структура 2. низький рівень менеджменту 3. неефективні маркетингові рішення 4. незадовільне використання ресурсів 5. непродуктивне утримання зайвих робочих місць 6. відсутність (недосконаліть) фінансового планування і контролю

Рис. 1. Фактори фінансової кризи підприємства

Таблиця 1

Класифікація фінансової кризи підприємства

Ознаки класифікації	Класифікаційні групи
1. За джерелами генерування	1. фінансова криза, що генерується внутрішніми чинниками 2. фінансова криза, що генерується зовнішніми чинниками 3. фінансова криза, що генерується як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками
2. За масштабами охвату	1. структурна фінансова криза 2. системна фінансова криза
3. За структурними формами	1. фінансова криза, викликана неоптимальною структурою капіталу підприємства 2. фінансова криза, викликана неоптимальною структурою активів підприємства 3. фінансова криза, викликана незбалансованістю грошових потоків підприємства 4. фінансова криза, викликана неоптимальною структурою інвестицій 5. фінансова криза, викликана неоптимальністю структури інших параметрів фінансової діяльності підприємства
4. За ступенем дії на фінансову діяльність	1. легка фінансова криза 2. глибока фінансова криза 3. катастрофічна фінансова криза
5. За періодом протікання	1. короткострокова фінансова криза (до місяця) 2. середньострокова фінансова криза (до року) 3. довгострокова фінансова криза (більше року)
6. За можливістю подолання	1. фінансова криза, що вирішується на основі використання тільки внутрішніх механізмів 2. фінансова криза, що вирішується за допомогою зовнішньої санації. непереборна фінансова криза
7. За наслідками	1. фінансова криза, що привела до відновлення фінансової діяльності в колишніх параметрах 2. фінансова криза, що привела до оновлення фінансової діяльності на новій якісній основі. 3. фінансова криза, що викликала банкрутство (ліквідацію) підприємства.

і методів здійснення діагностика фінансової кризи підприємства підрозділяється на дві основні системи: систему експрес-діагностики; систему фундаментальної діагностики. *Експрес-діагностика фінансової кризи* характеризує систему регулярної оцінки кризових параметрів фінансового розвитку підприємства, яка здійснюється на базі даних його фінансового обліку за стандартними алгоритмами аналізу. Основною метою експрес-діагностики фінансової кризи є раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства і попередня оцінка масштабів його кризового стану [9]. Експрес-діагностика фінансової кризи здійснюється за наступними основними етапами (рис. 2).

Фундаментальна діагностика фінансової кризи характеризує систему оцінки параметрів кризового фінансового розвитку підприємства, що здійснюється на основі методів факторного аналізу і

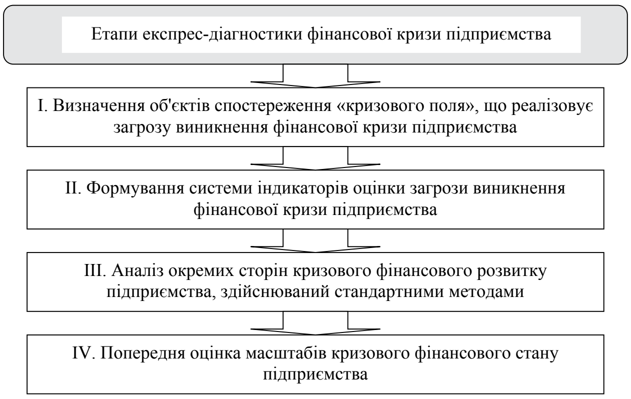

Рис. 2. Етапи експрес-діагностики фінансової кризи підприємства

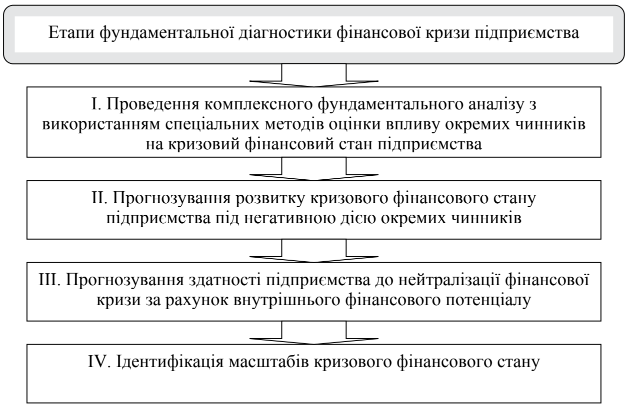

Рис. 3. Етапи фундаментальної діагностики фінансової кризи підприємства

Головна мета антикризового фінансового управління	Основні завдання антикризового фінансового управління
Відновлення фінансової рівноваги підприємства і мінімізація втрат його ринкової вартості, що викликається фінансовою кризою	1. Своєчасна діагностика предкризового фінансового стану 2. Усунення неплатоспроможності 3. Відновлення фінансової стійкості 4. Запобігання банкрутству і ліквідації підприємства 5. Мінімізація негативних наслідків фінансової кризи

Рис. 4. Мета й завдання антикризового фінансового управління

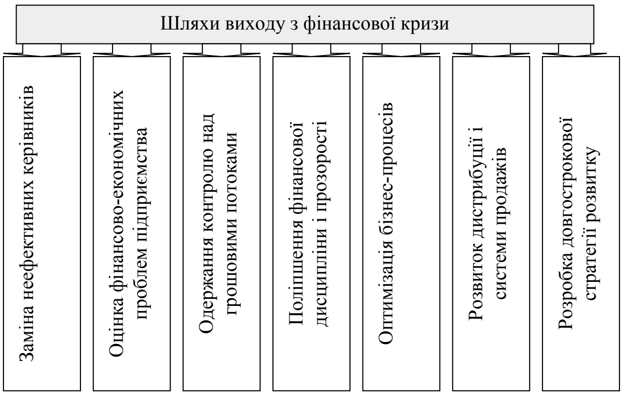

Рис. 5. Шляхи виходу з фінансової кризи

прогнозування. Основними цілями фундаментальної діагностики фінансової кризи є: поглиблення результатів оцінки кризових параметрів фінансового розвитку підприємства, отриманих в процесі експрес-діагностики; підтвердження отриманої

попередньої оцінки масштабів кризового фінансового стану підприємства; прогнозування розвитку окремих чинників, що генерують загрозу фінансової кризи підприємства, і їх негативних наслідків; оцінка і прогнозування здатності підприємства до нейтралізації фінансової кризи за рахунок внутрішнього фінансового потенціалу [3]. Фундаментальна діагностика фінансової кризи здійснюється за наступними основними етапами (рис. 3).

Система експрес-діагностики забезпечує раннє виявлення ознак кризового розвитку підприємства і дозволяє прийняти оперативні заходи з їхньої нейтралізації. Її попереджувальний ефект найбільш відчутний на стадії легкої фінансової кризи підприємства. При інших масштабах кризового фінансового стану підприємства вона обов'язково повинна доповнюватися системою фундаментальної діагностики.

Оскільки навіть фінансово стійке в даний час підприємство при непередбаченому погіршенні умов господарювання може перейти в стан фінансової кризи, на підприємстві повинна працювати система антикризового управління. У загальному виді

Етапи антикризового фінансового управління

I. Постійний моніторинг фінансового стану підприємства
1. Виявлення об'єктів «кризового поля»
2. Формування системи індикаторів кризисного розвитку
3. Визначення періодичності спостереження показників - індикаторів кризового розвитку
4. Визначення розмірів відхилень фактичних значень показників - індикаторів кризового розвитку від передбачених (планових, нормативних)
5. Аналіз відхилень показників
6. Діагностика фінансового стану підприємства

II. Розробка системи профілактичних заходів щодо запобігання фінансовій кризі при діагностуванні передкризового фінансового стану
1. Оцінка можливості запобігання фінансовій кризі
2. Диференціація напрямів дій на запобігання фінансовій кризі
3. Розробка системи превентивних антикризових заходів, спрямованих на нейтралізацію загрози фінансової кризи
4. Розрахунок ефективності антикризових заходів

III. Ідентифікація параметрів фінансової кризи
1. Визначення масштабу та характеру (системний чи структурний) кризи
2. Ідентифікація ступеню фінансової кризи
3. Прогноз можливого протікання фінансової кризи

IV. Дослідження причин фінансової кризи
1. Розподіл факторів фінансової кризи на зовнішні та внутрішні
2. Дослідження ступеню впливу окремих чинників
3. Прогноз розвитку чинників фінансової кризи, їх сукупного впливу

V. Оцінка потенційних можливостей підприємства з подолання кризи
1. Оцінка об'єму чистого грошового потоку підприємства і його достатності для подолання фінансової кризи
2. Оцінка стану страхових резервів фінансових ресурсів підприємства
3. Визначення можливих напрямів економії фінансових ресурсів
4. Визначення альтернативних джерел формування фінансових ресурсів
5. Оцінка якісного стану фінансового потенціалу підприємства

VI. Вибір напрямків і механізмів фінансової стабілізації
1. Подолання неплатоспроможності
2. Відновлення фінансової стійкості
3. Забезпечення сталого розвитку підприємства

VII. Розробка і реалізація комплексної програми виходу з кризи
1. Формування антикризових заходів за термінами реалізації
2. Формування антикризових заходів за відповідальними особами
3. Формування антикризових заходів за обсягами фінансових ресурсів

VIII. Контроль реалізації програми виходу з кризи

Рис. 6. Етапи антикризового фінансового управління

Рис. 7. Фактори ефективності антикризового управління

антикризове управління – це система прийомів і методів управління фінансами, спрямована на своєчасну діагностику і попередження фінансової кризи шляхом створення комплексу механізмів фінансового оздоровлення і попередження банкрутства підприємства. Об'єктом антикризового управління є виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства, що має негативні наслідки для життєдіяльності підприємства, її усунення та запобігання. В процесі реалізації своєї головної мети антикризове фінансове управління підприємством спрямоване на вирішення наступних основних завдань, представлених на рис. 4.

З урахуванням специфіки діяльності підприємства антикризова система управління включає наступні моменти: створюється перелік стандартних і нестандартних ситуацій-факторів, здатних привести до виникнення кризи. Ці фактори експертним чи розрахунково-аналітичним шляхом ранжуються за рівнем впливу і небезпеки для фінансового розвитку підприємства; організується система раннього виявлення кризових явищ на основі постійного моніторингу, визначення масштабів кризового стану; розробляється комплекс внутрішніх механізмів нейтралізації кризових проявів і стабілізації фінансового стану з метою попередження банкрутства; якщо внутрішні механізми не дають позитивного результату, то підключається механізм санації підприємства, для чого вибирається найбільш ефективна форма санації і розробляється програма санації; розглядається можливість і економічна доцільність реорганізації підприємства.

Практика антикризового менеджменту розробила досить стандартні шляхи виходу з кризи. Вони зводяться до наступного (рис. 5).

На рис. 6 представлено етапи антикризового фінансового управління підприємством. Організаційно механізми антикризової системи управління повинна підтримувати система контролінгу (управлінського обліку).

Керівництво підприємства вже на самому початку розвитку кризи повинно визначитися зі своїм підходом до неї.

Розрізняють два основних типа сприймання кризи:

1. Відношення до кризи, орієнтоване на збереженні докризового стану. Сприймання кризи негативне. Всі заходи будуть спрямовані на поновлення докризового стану.

2. Відношення до кризи, орієнтоване на оновлення. Сприймання позитивне. Криза сприймається як необхідність оновлення, звільнення від неправильних цілей, правил. Наголос робиться не на боротьбу, а на зміну структури, технології, культури організації в відповідності з новими вимогами [6].

Антикризове управління вважається ефективним, коли вдалося уникнути кризи. Ефективність антикризового управління обумовлюється сумісним впливом таких найважливіших факторів (рис. 7) [8].

Висновки і пропозиції. Таким чином, розробка механізмів антикризового управління підприємством в умовах нестабільного економічного середовища є актуальною, але вимагає ретельного і глибокого дослідження. Для цього спочатку необхідно визначити, які фактори впливають на виникнення кризових явищ на підприємстві та можуть призвести його до банкрутства. Розглянутий у статті методичний підхід до аналізу кризисних станів на підприємстві дозволить проводити своєчасну фінансову діагностику та виявляти кризові прояви вже на ранніх стадіях, а також запропоновані заходи дозволять менеджерам чітко формувати дієву антикризову політику на підприємстві.

Список літератури:

1. Антикризисный менеджмент: Учебное пособие для слушателей программы Master of Business Administration / А.А. Быков, Т.Н. Беляцкая. – Мн.: Изд. центр БГУ, 2003. – 256 с.
2. Антикризисное управление: сущность, диагностика, методики [электронный ресурс]/Корпоративный менеджмент. – режим доступа: http://www.cfin.ru/management/antirecessionary_managment.shtml
3. Бланк И.А. Финансовый менеждмент: Учебный курс. – К.: Эльга Ника-Центр, 2004. – 649 с.
4. Большаков А. С. Антикризисное управление: финансовый аспект. – СПб.: СПбГУП, 2005. – 132 с.
5. Василенко Л.П. Фінанси підприємства у схемах і таблицях: наочний посібник / Л.П. Василенко, Л.В. Гут, О.П. Оксеєнко. – К.: Дакор, 2006. – 344 с.
6. Захаров В.Я. и др. Антикризисное управление. Теория и практика: учеб. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.
7. Кован С.Е. Теория антикризисного управления предприятием: учебное пособие/ С.Е. Кован, Л.П. Мокрова, А.Н. Ряховская; под ред. М.А. Федотовой, А.Н. Ряховской – М. КНОРУС, 2009. – 160 с.
8. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. – К., 2000. - 390 с.
9. Система экспресс-диагностики кризисных симптомов финансового развития предприятия http://martynov-ma.ru/page77/page475/index.html

10. Сущность и классификация финансовых кризисов предприятия [электронный ресурс]/Образовательный сайт по финансам и финансовому менеджменту. – режим доступа: http://martynov-ma.ru/page77/page447/index.html
11. Татарников Е.А. Антикризисное управление: Учеб. пособие. – М.: Издательство РИОР, 2005. – 95 с.
12. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навчальний посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.

Ахновская И.А.
Донецкий национальный университет

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЕМ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Каждое предприятие стремится к долговременному экономическому росту, но очень часто сталкивается с периодами экономической нестабильности и кризисами. Цель статьи заключается в разработке алгоритма выявления первых симптомов кризиса на предприятии и их преодоления специальными методами и с помощью различных инструментов. Рассмотренный в статье методический подход к анализу кризисных состояний на предприятии позволит проводить своевременную финансовую диагностику и выявлять кризисные проявления уже на ранних стадиях. Главная цель кризис-менеджера – преодоление кризисных явлений на предприятии. В статье разработан алгоритм деятельности менеджеров при возникновении на предприятии негативных явлений.
Ключевые слова: кризис, финансовый кризис, кризис прибыльности, кризис платежеспособности, антикризисные меры.

Akhnovska I.O.
Donetsk National University

CRISIS MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF UNSTABLE ECONOMIC ENVIRONMENT

Summary
Every company is committed to long-term economic growth, but they are often faced with periods of economic instability and crisis. The purpose of the paper is to develop an algorithm detecting the first symptoms of the crisis at the plant and to overcome these symptoms by specific methods and tools. A methodical approach to the analysis of a crisis in the company which is considered in the article makes it possible to conduct a diagnosis in time and detect crisis signs on their early stages. The main objective of the manager is to overcome the crisis at the enterprise. In this article there is the algorithm of managment in the event of company's adverse effects.
Keywords: crisis, financial crisis, profitability crisis, the crisis of solvency, crisis measures.

УДК 338.43

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ АПК НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

Базилевич В.М.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглядаються основні проблеми конкурентоспроможності продукції агропромислового комплексу України. Аналізується теперішній стан економіки аграрного сектору. Наводиться статистика імпорту та експорту товарів АПК. Описані переваги України після вступу до СОТ. Надано пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності продукції АПК на міжнародному ринку.

Ключові слова: конкурентоспроможність, АПК, ЄС, проблеми конкурентоспроможності, СОТ, проблеми якості продукції, міжнародний ринок.

Постановка проблеми. Розвиток економіки як і розвиток конкретного підприємства неможливий, якщо рівень конкурентоспроможності низький. Наразі економіка України знаходиться в кризовому стані. Більшість областей економіки потребують реформування та модернізації методологічних підходів. Розвиток агропромислового комплексу є одним з пріоритетних напрямів реформування української економіки, адже є одним з найбільших секторів держави.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що агропромисловий комплекс відіграє важливу роль в розвитку економіки України в цілому, тому одним з важливих завдань держави є забезпечення його ефективного функціонування. Важливим поштовхом у розвитку АПК став вступ України до СОТ у 2008 році. Наразі, з розвитком ринкових відносин, які почали прискорюватись в зв'язку з підписанням угоди про асоціацію з ЄС, питання підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК є особливо актуальними. Адже, вітчизняна продукція має низку проблем, які пов'язані з невідповідністю міжнародним стандартам, але разом з тим АПК України має необхідний потенціал для створення умов для вироблення якісної, конкурентоспроможної продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Конкурентоспроможність АПК досить актуальна тема для досліджень науковців. Даною проблемою займалось багато вчених як вітчизняних, так і зарубіжних. Серед досліджень іноземних науковців на особливу увагу заслуговують праці: А. Сміта, Д. Рікардо, Е. Хекшера, Е. Чемберліна, М. Портера, А. Томпсона, А. Юданова, Р. Фатхутдинова та багато ін. Серед вітчизняних вчених, які займались дослідженням конкурентоспроможності АПК, виділяють: А.С. Лисецького, П.Т. Саблук, М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, М.А. Лендєл, М.В. Гладій, Б. Данилишина, О. Кваша, В. Міланич, О. Піменова, Л. Прокопець, І. Чемерис, І. Яців та ін.

І.М. Чемерис в своїх дослідженнях виділяє два фактори, які впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції: внутрішні (трудові ресурси, оборотні кошти, технологія виробництва, матеріально – технічна база, інформаційна база) та зовнішні (державне регулювання, науково-технічний прогрес (НТП), соціальні та екологічні фактори) [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, дана тема потребує подальших досліджень та розробок, в зв'язку з розвитком НТП. Тому актуальними питаннями, які заслуговують на увагу є такі як підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК, вдосконалення інфраструктури, підвищення якості продукції та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ключових проблем АПК України, які перешкоджають розвитку його конкурентоспроможності, а також розробка заходів щодо підвищення конкурентоздатності вітчизняного АПК на національному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор посідає важливе місце в економіці України, тут виробляється 18% ВВП, створюється 16% валової доданої вартості, у ньому зайнято майже 25% загальної чисельності працюючих у країні [5]. Але разом з тим потрібна значна трансформація агропромислового комплексу за для підвищення конкурентоздатності продукції АПК на світовому ринку. У світовому співтоваристві Україну визнають як потенційного лідера з виробництва сільськогосподарської продукції та основних продуктів харчування: зерна, цукру, олії, м'яса, продуктів переробки молока тощо. Але реалізація цього потенціалу вимагає докладання великих зусиль.

На сьогоднішній день, розвиток агропромислового комплексу в Україні має негативні тенденції розвитку.

Адже головними перешкодами підвищення конкурентоспроможності продукції АПК на міжнародному ринку є:

– невідповідність якості продукції українських підприємств світовим, а також недостатня розвиненість інфраструктури АПК. Це пояснюється тим, що в країні досить велика кількість дрібних приватних підприємств, які значною мірою поступаються великим підприємствам, що мають значно більші фінансові та технологічні ресурси, а також виготовляють продукцію більш високотехнологічну та вищої якості;

– низький рівень сертифікації продукції агропромислового комплексу порівняно з міжнародними стандартами. Суть даної проблеми в тому, що в Україні досить мала кількість підприємств, які отримали міжнародні стандарти. Наприклад, лише 3% м'ясопереробних комбінатів, 34,6% молокопереробних підприємств мають міжнародні сертифікати. Щодо українських сертифікатів, то лише близько їх половини відповідають міжнародним сертифікатам якості. Тобто на українських виробників не накладається жодних зобов'язань щодо маркування свого продукту.

– невідповідність українського експорту попиту іноземних країн на сільськогосподарську продукцію. Адже найбільша частка експорту припадає на зернові культури.

– нерозвинена фінансово-кредитна політика та обтяжлива податкова політика. Це свідчить про те, що в Україні діють досить високі відсотки на кре-

дит, велика кількість податків, які особливо впливають на малий бізнес, що призводить до збільшення тінізації економіки.

– недостатній рівень впровадження результатів науково-технічного прогресу. Сучасний стан підприємств АПК характеризується обмеженістю та застарілістю технічного оснащення, що значно сповільнює темпи розвитку.

– недостатня підтримка держави. В Україні існує досить обмежена кількість програм щодо розвитку АПК.

– недостатнє фінансування з боку держави наукової сфери в аграрному секторі. Це призводить до низької продуктивності сільськогосподарського виробництва в цілому.

– застаріла нормативно – правова база. В Україні відсутній єдиний нормативно-правовий документ (довготермінова стратегія), в якому закріплено механізм забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції з гарантіями державної підтримки [3].

Для досягнення позитивних результатів потрібно вирішувати вказані вище проблеми на рівні як держави, так і окремих підприємств для того, щоб зайняти провідні позиції на міжнародному ринку.

Україна експортує товари в багато країн світу, але найбільшу частку з них становлять країни Азії (рис. 1).

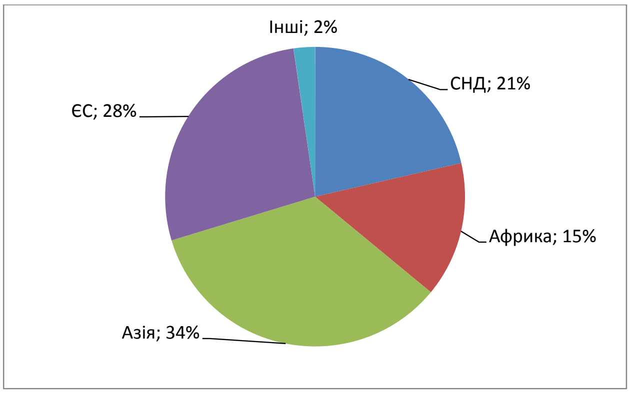

Рис. 1. Географічна структура експорту продукції АПК України в 2013 році

Джерело: [4]

З рисунку видно, що провідними експортерами України є країни Азії (Туреччина, Китай, Індія), країни – члени ЄС (Німеччина, Італія, Польща), а також СНД (Росія, Білорусь, Казахстан).

Після входження України до СОТ (2008 р.) розширився в свою чергу ринок збуту продукції, що є позитивним моментом для українських виробників.

Після вступу до СОТ Україна отримала значні переваги:

– збільшився товарообіг понад з 150 країнами світу, на частку яких припадає більше 95% світової торгівлі;

– зменшились тарифні та нетарифні обмеження доступу українських товарів на товарні ринки країн-членів СОТ;

– отримання можливості захисту інтересів українських виробників згідно з процедурою розгляду торговельних спорів Світової організації торгівлі;

– забезпечення недискримінаційного транзиту товарів та послуг та ін. [5].

Тому не зважаючи на значні проблеми якості української продукції порівняно зі світовими, в Україні все таки експорт переважає над імпортом.

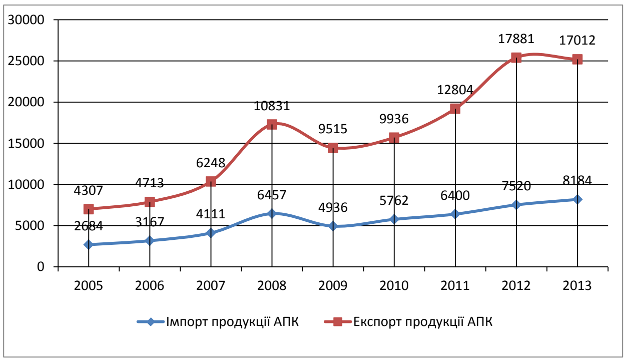

Рис. 2. Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі України продукцією АПК, млн. дол. США

Джерело: [4]

Таблиця 1

Торгівля України продукцією АПК з країнами ЄС, тис. дол. США

Продукція	2013	
	Експорт	Імпорт
01-24 всього	**4607159**	**3079181**
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	***55190***	***667682***
01 живі тварини	112	110436
02 м'ясо та їстівні субпродукти	1154	304408
03 риба і ракоподібні	7227	111322
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	41895	133291
05 інші продукти тваринного походження	4802	8225
II. Продукти рослинного походження	***3239712***	***890410***
06 живі дерева та інші рослини	354	92062
07 овочі	22744	62086
08 їстівні плоди та горіхи	82458	258683
09 кава, чай	2753	81031
10 зернові культури	1722588	221261
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	8297	7817
12 насіння і плоди олійних рослин	1347036	145587
13 шелак природний	128	21881
14 рослинні матеріали для виготовлення	53354	2
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	***500509***	***104479***
IV. Готові харчові продукти	***811748***	***1416610***
16 продукти з м'яса, риби	2751	49212
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	29465	23190
18 какао та продукти з нього	22671	150599
19 готові продукти із зерна	26513	124028
20 продукти переробки овочів	161078	125465
21 різні харчові продукти	21075	380204
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	47291	285165
23 залишки і відходи харчової промисловості	496994	198662
24 тютюн і промислові замінники тютюну	3910	80085

Джерело: [4]

Таким чином можна пересвідчитись про прогресивний розвиток української економіки, тобто про «позитивне сальдо торгового балансу». У зв'язку зі вступом у СОТ, експорт товарів, починаючи з 2011 поступово зростає.

Але поряд з низкою переваг існують певні ризики від приєднання України до СОТ, а саме – загострення конкуренції на внутрішньому ринку та необхідність впровадження нових норм безпеки та якості продукції.

27 червня 2014 року було підписано економічну частину угоди про асоціацію України з ЄС.

Це свідчить про певні переваги для України та загалом для підвищення рівня конкурентоспроможності продукції АПК, а саме:

– скасування більшості ввізних мит;
– скасування експортних мит;
– зниження нетарифних бар'єрів торгівлі [6].

Рівень конкурентоспроможності держави визначають показники експорту та імпорту. Україна експортує до країн ЄС в більшій мірі продукти тваринного та рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження.

Але незважаючи на велику кількість експортованої продукції АПК до країн ЄС, Україна все ще потребує розвитку у сфері харчової промисловості. Адже в дані галузі імпорт перевищує експорт, тобто це свідчить про «негативне сальдо торгового балансу». Позитивні результати яких можна очікувати від підписаної угоди в найближчі роки супроводжуються також негативними, зокрема збільшаться ціни на продукцію та буде встановлено допустимі межі експортованої продукції.

Висновки і пропозиції. Отже, вступ України у СОТ є пересвідченням того, що український сегмент економіки є конкурентоспроможним. Тому потрібно завойовувати ринку збуту і розширювати межі постачання, завдяки підвищенню якості продукції.

На нашу думку, для підвищення конкурентоспроможності продукції АПК України потрібно:

– стандартизувати продукцію відповідно до міжнародних стандартів, задля підвищення попиту на неї;

– розробити дієві програми розвитку аграрного сектору економіки, для забезпечення стабільного розвитку АПК у майбутньому;

– змінити застаріле обладнання на високотехнічне, яке буде відповідати вимогам НТП, що призведе до збільшення випуску продукції і потенційно до збільшення експорту товарів;

– диверсифікувати джерела інвестиції, що напрявляються у розвиток АПК;

– розробити спеціальні програми розвитку села за для підвищення розвитку сільськогосподарської продукції;

– розробляти гранти, залучаючи міжнародні інвестиції, частиною яких буде направлення кращих працівників за кордон для набуття нового досвіду і застосування його на українських підприємствах;

– посилити науково – дослідні роботи в агропромисловому секторі економіки;

– підвищити якість товарів в харчовій сфері, а також відмовитись від випуску продукції, яка містить ГМО.

Розробка цих заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції АПК України на міжнародному ринку збуту.

Список літератури:

1. Зборовська Ю.Л. Підвищення конкурентоспроможності продукції – важлива умова нарощування експортного потенціалу АПК України //Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 4. – С. 137-140.
2. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку // Економіка АПК. – 2006. - № 5. – С. 99-104.
3. Напрями посилення конкурентоспроможності АПК України на європейському продовольчому ринку в умовах розширення зони вільної торгівлі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : http://old.niss.gov.ua/Monitor/august08/02.htm???history=0&sample=5&ref=0.
4. Національна академія аграрних наук України ННЦ «Інститут аграрної економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.slideserve.com/libra/3806806.
5. Супіханов Б.К. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва в умовах вступу до СОТ // Економіка АПК. – 2007. - № 5. – С. 44-47.
6. Фоміна К. Конкурентоспроможність АПК в контексті євроінтеграційних процесів України / Фоміна К. // Правовий тиждень. – № 22(95). – 27 травня 2008 р.
7. Чемерис І.М. Конкуренція і конкурентоспроможність аграрного виробництва в сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://elibrary.nubip.edu.ua/5493/1/10cim.pdf.

Базилевич В.М.
Черниговский национальный технологический университет

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ АПК НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются основные проблемы конкурентоспособности продукции агропромышленного комплекса Украины. Анализируется текущее состояние экономики аграрного сектора. Приводится статистика импорта и экспорта товаров АПК. Описанные преимущества Украины после вступления в ВТО. Сформулированы предложения по повышению конкурентоспособности продукции АПК на международном рынке.
Ключевые слова: конкурентоспособность, АПК, ЕС, проблемы конкурентоспособности, ВТО, проблемы качества продукции, международный рынок.

Bazylevych V.M.
Chernihiv National Technological University

WAYS TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF AIC PRODUCT AT THE INTERNATIONAL LEVEL

Summary
This paper examines the main problems of competitiveness of agricultural products in Ukraine. Analyzes the current state of the economy of the agricultural sector. We give statistics of imports and exports of goods AIC. We describe the advantages Ukraine after WTO accession. The proposals to improve the competitiveness of agricultural products in the international level.
Keywords: competitiveness, agriculture, EU, competitiveness problems, WTO, problem of quality products, international.

УДК 368.9.06(477)

SWOT-АНАЛІЗ РИНКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Бас-Юрчишин М.А.
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

Досліджено основні аспекти діяльності ринку медичного страхування в Україні. У статті визначено суб'єктів ринку медичного страхування та висвітлено напрямки розвитку ринку. Досліджено основні можливості та загрози для ринку медичного страхування у зовнішньому середовищі. Проаналізовано сильні та слабкі внутрішні сторони цього ринку. Запропоновано шляхи подальшого розвитку на основі врахування чинників внутрішнього та зовнішнього середовища ринку медичного страхування.
Ключові слова: страхування, медичне страхування, ринок медичного страхування, SWOT-аналіз, розвиток ринку.

Постановка проблеми. Ринок медичного страхування в сучасному суспільстві є складовою частиною складної інфраструктури страхування, що є, своєю чергою, вагомим чинником функціонування макроекономічної системи держави. В Україні він перебуває на етапі становлення. Лише 2% від загальної кількості населення застраховано за цим видом страхування, його частка у фінансуванні системи охорони здоров'я становить всього 0,5%. Ці показники є значно нижчими порівняно з показниками розвинутих країн. В той же час, постійне і тривале недофінансування системи охорони здоров'я призводить до негативних наслідків: занепаду галузі, погіршення стану здоров'я населення, високих показників смертності, розвитку тіньового ринку медичних послуг тощо. Понад 40% фінансових надходжень у галузь здійснюється безпосередньо від пацієнтів (тіньові платежі), що жодним чином не гарантує якісного лікування. Розвиток ринку медичного страхування сприятиме спрямуванню значних фінансових потоків у галузь, підвищенню доступності й ефективності системи охорони здоров'я та позитивно впливатиме на соціально-економічний розвиток країни загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку ринку медичного страхування досліджувалося у науковій літературі такими вченими: Богомаз Н. А., Бризгалова Д. В., Григораш Т. Ф., Гришан Ю., Губар О. Є., Кіріченко Ю. П., Кондрат І. Ю., Парій В. Д., Полозенко Д. В. та ін. Однак таких досліджень є критично мало для всебічного обґрунтованого аналізу ринку медичного страхування України та визначення шляхів його розвитку. В основному наукові пошуки зосереджені на дослідженні страхового ринку загалом (Рибальченко С. А., Фисун І. В., Фурман В. М. та ін.). Частково проблем ринку медичного страхування науковці торкаються під час дослідження питань фінансування охорони здоров'я (Дем'янишин В. Г., Лободіна З. М., Мортіков В. В., Рудень В В., Сіташ Т. Д. та ін.). Так, проаналізувавши тематику досліджень усіх номерів провідного профільного українського наукового видання Міністерства фінансів України «Фінанси України», починаючи з 1997 до 2013 року, можна зробити висновок, що з 204 номерів лише у 13-ти знаходимо дослідження щодо фінансування системи охорони здоров'я, які торкаються питання медичного страхування опосередковано, і лише 4 статті присвячені дослідженню безпосередньо медичного страхування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основою наукового обґрунтування напрямів розвитку ринку медичного страхування виступає здійснення поглибленого аналізу ситуації на ринку та умов внутрішнього і зовнішнього середовища його функціонування. На нашу думку, тут найбільш доцільним буде застосування SWOT-аналізу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виокремлення головних можливостей, загроз, слабких та сильних сторін ринку медичного страхування України.

Виклад основного матеріалу. У науці існує чимало досліджень, які присвячені вивченню сутності страхового ринку. Специфіка діяльності ринку медичного страхування надає йому певних особливостей, які на сьогодні досліджені наукою недостатньо. Хоча ринок медичного страхування є невід'ємною структурною одиницею усього страхового ринку України, однак, ототожнювати цілком їх не можна. Страховий ринок – це система стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, а також страховиками і регуляторними органами, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестрахування, які матеріалізуються у страхових, перестрахувальних і супутніх послугах у певні країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню [1].

У свою чергу, ринок медичного страхування можна визначити як сферу системної взаємодії визначених суб'єктів, де встановлюються суспільно-економічні відносини щодо захисту інтересів страхувальника (застрахованої особи), при зверненні за медичною допомогою, та отримання вигоди іншими суб'єктами на основі укладення угоди купівлі-продажу послуги медичного страхування.

До головних суб'єктів ринку медичного страхування відносяться страховики, товариства взаємного страхування, страхувальники, страхові посередники, застраховані особи, об'єднання страховиків, перестраховики, заклади охорони здоров'я, органи державного нагляду за страховою діяльністю, професійні оцінювачі ризиків, професійні оцінювачі збитків та ін.

Сьогодні ліцензію на здійснення добровільного медичного страхування в Україні має понад 185 страхових компаній. Однак, частка медичного страхування у портфелях страховиків загалом серед інших видів на страховому ринку є незначною. У структурі чистих страхових премій станом на 31.12.2013 р. його питома вага серед інших видів становила 6,5% [2].

Наявність вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків між суб'єктами дозволяє характеризувати ринок медичного страхування як систему. З позиції системного підходу кожен суб'єкт є носієм певних прав, обов'язків та відповідальності, які реалізує в процесі функціональної діяльності. Створення, реалізація та обслуговування до завершаль-

ного етапу споживання послуги медичного страхування забезпечує повний цикл надання послуги для клієнта. Тобто досліджуваний ринок характеризується взаємозв'язками усіх суб'єктів, які забезпечують його функціонування як єдиного цілого, що взаємодіє з економічною системою як відокремлена підсистема. Системний характер ринку забезпечується наявністю трьох складових:

– Суб'єкти ринку.
– Взаємозв'язки між суб'єктами ринку.
– Механізм взаємодії суб'єктів ринку у формі комплексного обслуговування щодо надання послуги медичного страхування.

Розвиток ринку медичного страхування – це комплексний поетапний процес, результатом якого є позитивна зміна показників його діяльності: зростання обсягів страхових премій, збільшення кількості договорів, зростання рівня задоволення населення якістю наданих послуг, зростання кількості переукладених договорів.

В Україні існує низка проблем, які більшою або меншою мірою порушують цілісність функціонування ринку медичного страхування, створюють розриви взаємозв'язків на ньому та знижують темп його розвитку. Застосування підходів SWOT-аналізу до дослідження вітчизняного ринку медичного страхування дозволить чітко виокремити увесь масив цих проблем та оцінити його можливості та переваги (табл. 1).

Тенденції зростання захворюваності та низький рівень доходів населення одна з вагомих загроз для розвитку ринку медичного страхування. Адже відсутність достатнього обсягу коштів для нормального рівня життя виключає можливість оплати недешевого полісу медичного страхування. Загалом за оцінками різних досліджень, лише 3% населення має змогу скористатися страховими послугами [3].

Нерівномірний розподіл та низький рівень ефективності спрямованих бюджетних коштів на охорону здоров'я призвів до розвитку корупції [4, с. 248]. Населення змушене брати участь у фінансуванні медичних закладів в обхід законодавства, що не приносить користі жодній із сторін, однак стає нормою, яка знижує рівень зацікавленості у послугах медичного страхування. Хоча неофіційно отримані великі суми коштів лише частково спрямовуються як оплата за якісно надані послуги, а частіше осідають у кишенях окремих не завжди висококваліфікованих лікарів. Це нерідко призводить до потреби повторного лікування або виправлення лікарських помилок. Виникають подальші ще більші витрати громадян і неможливість відстояти власні права. За таких обставин і медичним працівникам стає невигідно втрачати неконтрольовані фінансові потоки, які забезпечують їм додаткові до заробітної плати доходи.

В Україні до сьогодні не існує єдиного переліку медичних послуг та базових цін на них. Усі страхо-

Таблиця 1

SWOT-аналіз ринку медичного страхування України

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
Можливості (Opportunity): Прийняття стратегії реформування галузі охорони здоров'я. Інвестиційна привабливість ринку. За результатами підписання угоди про асоціацію з ЄС значні перспективи спрощення співпраці з європейськими партнерами. Відкриття європейських ринків для вітчизняних страховиків. Висока прибутковість за умови стабільності ринку.	**Загрози (Threats):** Зростання захворюваності, низький рівень доходів населення. Невизначена система фінансування охорони здоров'я, корупція та хабарництво під час надання медичних послуг, неналежне матеріально-технічне забезпечення закладів охорони здоров'я, відсутність уніфікованих медичних стандартів та контролю якості їхнього виконання. Порядок оподаткування підприємств, які забезпечують медичне страхування своїх працівників, відсутність зацікавленості роботодавця в збереженні здоров'я найманих працівників. Відсутність законодавчого регулювання ринку медичного страхування, системи моніторингу діяльності страхових компаній на ринку, детальної програми впровадження медичного страхування. Невизначеність суб'єктів, що здійснюватимуть обов'язкове медичне страхування, та механізму їхньої взаємодії, відсутність базового модуля програми обов'язкового медичного страхування.
Сильні сторони (Strength): Значні обсяги аудиторії потенційних клієнтів. Досвід іноземних страховиків – учасників ринку. Наявність значних ресурсів з інших видів ризикового страхування. Наявність лідерів на ринку, які вже напрацювали досвід роботи на теренах України.	**Слабкі сторони (Weakness):** Збитковість медичного страхування через високий рівень виплат, відсутність конкуренції між страховими компаніями у сфері медичного страхування, завищення страхових тарифів, відсутність фінансового обґрунтування вартості послуг медичного страхування. Розвиток ринку основним чином за рахунок корпоративного напрямку, слабке використання сучасних маркетингових концепцій. Незначна кількість пропозицій щодо профілактичних та оздоровчих заходів, включених у програми медичного страхування, відсутність стимулюючих чинників з боку страховиків до покращення здоров'я клієнтів. Неефективний менеджмент у медичних закладах, відсутність мотивації медичних кадрів до якісної праці, зменшення кількості кваліфікованих медичних працівників, відсутність механізму контролю за якістю наданих у медичному закладі послуг, низька зацікавленість суб'єктів системи охорони здоров'я в розвитку страхової медицини. Високий ступінь чутливості клієнтів стосовно об'єкта страхування, низька страхова культура населення, недовіра населення до страхових компаній загалом та медичного страхування зокрема Відсутність достатньої та об'єктивної інформації про медичне страхування, недостатній професіоналізм кадрів страхових компаній, відсутність інституту незалежних експертів. Нерозвиненість інфраструктури страхового ринку, нерозвинений інститут посередників, недостатній розвиток інституту актуаріїв.
ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	

вики, що здійснюють медичне страхування, користуються власним, не завжди обґрунтованим, прейскурантом вартості наданих у медичному закладі послуг. Відсутність механізму контролю за якістю наданих у медичному закладі послуг призводить до низького рівня попиту на послуги медичного страхування. Страхові компанії не мають змоги контролювати якість наданих послуг, а відповідно не можуть впливати на поліпшення якості обслуговування у державних та комунальних закладах охорони здоров'я. З економічних мотивів страхові компанії зацікавлені співпрацювати з державними лікувально-профілактичними установами. Проте дешеві, але малоефективні та низькоякісні послуги таких закладів, одразу відштовхують страхувальника від пропонованої послуги та страхова компанія втрачає клієнта. Тому в останні роки спостерігається, хоча й дуже незначна, але тенденція до будівництва страховими компаніями власних клінік, які б відповідали вимогам стандартів якості наданих послуг [5].

Будь-яка ініціатива роботодавця подбати про стан здоров'я своїх працівників повинна отримувати підтримку у державі. Сьогодні витрати на медичне страхування відображають у складі інших операційних витрат [6]. Нормативно-правове врегулювання порядку оподаткування підприємств, які здійснюють медичне страхування своїх працівників, на основі надання їм можливості відносити такі витрати до складу собівартості продукції, дозволило б пожвавити розвиток ринку вже сьогодні.

В Україні відсутнє законодавство, яке регулює ринок медичного страхування. Запропоновані законопроекти або відхилено, або постійно створюються на противагу нові. Немає єдиного бачення розвитку системи, оскільки, на думку фахівців, в основі цього лежить питання поділу сфер впливу на розпорядження фінансовими потоками, які будуть акумулюватися в результаті запровадження обов'язкового медичного страхування. Гостро на даний час стоїть питання формування переліку послуг, які можуть надаватися у рамках медичного страхування. Без такого документу розвиток обов'язкового медичного страхування неможливий, оскільки невизначеність створюватиме підґрунтя для свавілля учасників ринку. В Україні відсутній перелік головних суб'єктів ринку та не прописаний механізм їхньої взаємодії. Питання, хто має бути страховиком у системі обов'язкового медичного страхування (єдиний держфонд чи страхові компанії), залишається відкритим та неузгодженим.

Слабкі сторони вітчизняного ринку медичного страхування характеризуються завищенням страхових тарифів. Причому це завищення формується під впливом усіх складових тарифної ставки, а особливо – витрат на ведення справи (іноді 40% брутто-ставки) і прибутку (може сягати 50% брутто-ставки). При цьому страхувальник переплачує за страхування майже вдвічі. Очевидно, що тут працює чинник низького попиту та відсутності конкуренції на ринку. Конкурентна боротьба мала б спонукати страховиків зменшувати ставки страхових премій, як це відбувається у західних країнах [7].

Така ситуація змушує страхувальників, які прийняли рішення застрахувати власне здоров'я, діяти в умовах відсутності вичерпної інформації, привабливих пропозицій і фінансово обґрунтованої вартості продуктів. Незважаючи на те, що послуги медичного страхування є дорогими, то страхувальник ще й не має можливості порівняти запропоновані на ринку продукти, повинен шукати, де застрахуватися. Оскільки страховики не ведуть боротьби за клієнта у сфері медичного страхування. Тут вони займають пасивну позицію

Залишається невирішеною проблема небажання страховиків займатися медичним страхуванням, оскільки на їх переконання це складно і невигідно. З точки зору страхових виплат, рівень яких перевищує 45-60%, діяльність на ринку добровільного медичного страхування для вітчизняних страховиків знаходиться на межі рентабельності, а часто навіть є збитковою [5]. На сьогодні зростаючі обсяги премій більшою мірою відображають інфляційні процеси у державі, ринок залишається збитковим, і багатьом компаніям доводиться дотувати даний напрямок з інших портфелів, працюючи, швидше, «на перспективу», або ж скорочувати свою присутність в даному страховому сегменті [8].

Частково це пов'язано з неналежною якістю діагностичних послуг через відсутність потрібного матеріально-технічного забезпечення закладів охорони здоров'я. Страховикам вигідно було б інвестувати у таке оснащення клінік, однак, тут виникає додаткова проблема – відсутність автономії у прийнятті рішень щодо фінансування та неефективний менеджмент медичних закладів.

На сьогодні запровадження нормативних вимог до діяльності страхових компаній та активна популяризація добросовісних страховиків серед населення дозволила б уникнути грубого шахрайства на ринку. Адже низький рівень фінансової культури загалом та страхової зокрема призводить до того, що більшість українців навіть за наявності прямих сигналів про проблеми страховика, можуть продовжувати страхуватися в нього, зважаючи на низькі страхові тарифи [9].

Водночас, незалежно від того, чи ми говоримо про обов'язкове (додаткове податкове навантаження) чи про добровільне медичне страхування (пряма оплата полісу з власних доходів), населенням воно розглядається як щось негативне. У цьому контексті одразу стикаємося з новими проблемами – недовіра населення до будь-яких фінансових відносин з державою, відсутність належної поінформованості щодо сутності запропонованих послуг та відсутність програми інформування населення щодо кінцевого результату запровадженої системи.

Оцінка діяльності досліджуваного ринку потребує кваліфікованого експертного середовища, оскільки не кожен страхувальник матиме змогу та бажання пошуку усієї необхідної інформації, що наражає його на ризик бути ошуканим. В Україні проведення такого аналізу є надзвичайно трудомістким процесом. Оскільки розвиток мережі кваліфікованих незалежних експертів та рейтингових агентств, які б допомогли відслідковувати ризики, суттєво гальмується в умовах відсутності офіційної публічної інформації про діяльність страхових компаній.

Сьогодні ринок добровільного медичного страхування розвивається основним чином за рахунок корпоративного напрямку, завдяки якому він зростає на 20-30% щорічно. Страхування ж фізичних осіб є для страховиків не вигідним, оскільки купівля полісу медичного страхування зазвичай є свідченням наявних або потенційних проблем зі здоров'ям. Водночас, вкладаючи власні кошти, клієнт прагне по максимуму використовувати поліс. Корпоративні ж клієнти прибутковіші, оскільки компанії страхують відразу 100-500 працівників (часто за найдорожчою програмою з великим набором послуг), багато хто з яких взагалі не потребує лікування [5]. Відповідно

програми запропоновані на вітчизняному ринку не є індивідуалізованими, а розраховані на масове споживання і процес їх реалізації характеризується недосконалістю.

Притаманною усьому страховому ринку проблемою залишається нерозвинений інститут посередників (страхові брокери, агенти). У розвинених країнах світу на страхових посередників припадає 70% від загального річного обсягу страхових платежів [10], тоді як в Україні цей показник в рази менший. Нормативна база України істотно обмежує діяльність важливих суб'єктів ринку медичного страхування – брокерів.

Вітчизняний ринок добровільного медичного страхування характеризується відсутністю стимулюючих чинників з боку страхових компаній щодо збереження здоров'я клієнтів. Усвідомлення позитивного результату догляду за власним станом здоров'я не закладено у вартості страхового полісу. Більшість вітчизняних компаній сьогодні не готові до роботи за міжнародними стандартами, оскільки додаються ще проблеми неефективної політики управління ризиками та високий рівень адміністративних витрат [11].

Поряд з наявністю слабких сторін та загроз існують можливості та сильні сторони ринку медичного страхування України, які формують його потенціал. За умов прийняття чіткої стратегії реформування галузі охорони здоров'я на засадах страхової медицини, велика кількість потенційних клієнтів здатна забезпечити значну прибутковість для страховиків. Це сприятиме формуванню інвестиційної привабливості ринку. Водночас перспективи євроінтеграції можуть суттєво прискорити розвиток ринку медичного страхування.

Висновки і пропозиції. Вирішення усіх визначених проблем є завданням не одного року і пов'язане також з еволюцією свідомості населення. Однак всебічний аналіз загроз та можливостей зовнішнього середовища, а також внутрішніх сильних та слабких сторін ринку медичного страхування дає можливість сформувати бачення напрямків його реформування та досягнення позитивного ефекту для кожного суб'єкта.

Список літератури:

1. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ек. наук / Фурман В. М. – Київ, 2006. – 39 с.
2. Підсумки діяльності страхових компаній за 2013 рік [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/sk_%202013.pdf.
3. Андрух А. Соціально-психологічні проблеми медичного страхування [Електронний ресурс] / А. Андрух // Соціальна психологія. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=20&c=249.
4. Кондрат І. Ю. Проблеми запровадження та перспективи розвитку обов'язкового медичного страхування в Україні / І.Ю. Кондрат// Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 248
5. Ювсечко О. Медичне страхування має низку недоліків, тому його розвиток в Україні призупинено [Електронний ресурс] / О. Ювсечко. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://varta.kharkov.ua/analytics/1070552.html.
6. Лист Міністерства фінансів України від 22.03.2010 № 31-34000-20-10/6144 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247683&cat_id=34931.
7. Долгошея Н. О. Страхування в запитаннях та відповідях: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літера-тури, 2010. – 318 с.
8. Сосновский О. Ключевая проблема страхового рынка – недорезервированность. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://forinsurer.com/public/12/01/03/4425?hl=%F0%FB%ED%EE%EA
9. Перетяжко А. Как выбрать страховую компанию – советы експерта [Електронний ресурс] / А. Перетяжко // Инвестгазета. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.investgazeta.net/finansy/net-sprosa-net-predlozhenija-159109/ станом на 11.05.13.
10. Фурман В.М. Страховий ринок України: стан, проблеми розвитку та шляхи їх розв'язання// Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 131-140.
11. Аустен Я. Перспективы развития страхового рынка в Украине [Електронний ресурс] / Я. Аустен // Инвестгазета. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://investgazeta.delo.ua/finansy/perspektivy-razvitija-strahovo-274923/.

Бас-Юрчишин М.А.
Институт региональных исследований имени М.И. Долишнего
Национальной академии наук Украины

SWOT-АНАЛИЗ РЫНКА МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы основные аспекты деятельности рынка медицинского страхования в Украине. В статье определены субъекты рынка медицинского страхования и освещены направления развития рынка. Исследованы основные возможности и угрозы для рынка медицинского страхования во внешней среде. Проанализированы сильные и слабые внутренние стороны этого рынка. Предложены пути дальнейшего развития на основе учета факторов внутренней и внешней среды рынка медицинского страхования.
Ключевые слова: страхование, медицинское страхование, рынок медицинского страхования, SWOT-анализ, развитие рынка.

Bas-Yurchyshyn M.A.
M. I. Dolishniy Institute of Regional Researches
National Academy of Science of Ukraine

SWOT-ANALYSIS OF THE HEALTH INSURANCE MARKET IN UKRAINE

Summary
The main aspects of the health insurance market in Ukraine are researched. There are subjects of the health insurance market and trends of market development in the article. The main opportunities and threats to the health insurance market in the external environment are investigated. The strengths and weaknesses of internal side of the market are analyzed. The ways of development based on consideration of factors internal and external environment of health insurance market are proposed in the article.
Keywords: insurance, health insurance, health insurance market, SWOT-analysis, market development.

УДК 336.273 (477)

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ В УКРАЇНІ

Безштанько Д.В.
Університет банківської справи Національного банку України
Стирська О.І.
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

Розкрито сутність державного боргу. Досліджено стан та структуру державного боргу України. Оцінено ефективність управління державним боргом. Виявлено проблеми, що виникають в процесі управління державною заборгованістю. Виділено фактори впливу на процес управління державною заборгованістю. Окреслено шляхи вирішення проблем у сфері управління державною заборгованістю.
Ключові слова: державний борг, управління державною заборгованістю, ефективність управління, фактори впливу, проблеми управління державною заборгованістю.

Державний борг, як важлива складова державних фінансів продовжує привертати увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Це пов'язано передусім із тим, що в сучасних складних умовах, коли впроваджуються реформи та заходи стабілізації економічної та зовнішньополітичної ситуації в Україні, уряд здійснює нові запозичення як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Водночас продовжує зростати дефіцит державного бюджету і значні обсяги запозичень спрямовуються на його покриття. Дослідження сутності та основних проблем управління державною заборгованістю має не лише теоретичне значення, адже надмірне зростання державного боргу та відповідно відсотків за користування запозиченими коштами, особливо в сучасних умовах, може призвести до серйозних небажаних наслідків, навіть до дефолту.

Постановка проблеми. Проблема управління державною заборгованістю набуває все більшої актуальності в сучасних складних умовах розвитку української економіки, оскільки стосується глибинних економічних процесів та впливає безпосередньо на розвиток всіх сфер економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності, структури та особливостей управління державним боргом присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Т. Вахненко, М. Виклюк, Ю. Воробйов, В. Дудченко, О. Гриценко, О. Жулин, І. Заверуха, Ю. Іваненко, О. Карапетян, О. Карапка, В. Козюк, В. Крикунова, О.Лук'янихіна, Л. Маханець, А. Машко, І. Плець, А. Попкова, О. Присяжнюк, Г. Рибалко, В. Руденко, Л. Синявська, О. Прутська, К. Фурманець, Н. Шишкіна та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, віддаючи належне наявним науковим напрацюванням, подальшого дослідження потребують проблеми, що виникають при управлінні державною заборгованістю в Україні, оскільки глибоке дослідження проблем дасть змогу знайти шляхи їх вирішення.

Метою статті є розкриття сутності державного боргу та виявлення основних проблем управління державною заборгованістю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Державний борг як макроекономічний важіль державного регулювання економіки дозволяє виконати поставлені завдання та сприяти розвитку економіки, залучити кошти для вирішення важливих економічних питань і реалізувати проекти. Водночас, як стверджує Т. Вахненко, накопичення державного боргу несе з собою негативні ефекти, адже значна величина цього показника збільшує витрати на обслуговування державного боргу, знижує фінансову стійкість та загрожує економічній безпеці держави [1, с. 118].

В вітчизняній науковій літературі з питань державних фінансів існує кілька підходів до трактування сутності державного боргу. Так, В. Федосов наводить таке визначення: «державний борг – сума усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами, а також відсотків за ними (включаючи гарантії за кредитами, що надаються іноземними позичальниками державним підприємствам)» [2, с. 228].

За словами Ю. Воробйова «державний борг слід розглядати як борг безпосередньо держави, її органів, установ, організацій та борг, що утворюється економічними суб'єктами країни за якими держава надала гарантії або не надала гарантії, але вимушена нести відповідний тягар, бо відмова від таких зобов'язань може нанести значні втрати усій соціально-економічній системі та загрожує фактичному існуванню держави» [3, с. 23-30].

У фінансовій енциклопедії подано трактування сутності державного боргу як системи фінансових зобов'язань держави перед юридичними та фізичними особами, резидентами та нерезидентами, іншими країнами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права, що виникають у результаті здійснення запозичень державою; пролонгації та реструктуризації боргових зобов'язань за попередні роки згідно із законодавством [4, с. 111].

В Україні законодавчо державний борг визначається Бюджетним кодексом (ст. 2) як загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [5].

Загалом, розглянувши наукові підходи до визначення сутності державного боргу, можна стверджувати, що державний кредит: зумовлений необхідністю держави здійснювати фінансові запозичення в умовах ринкової економіки з метою забезпечення виконання функцій; обчислюється як сума всіх запозичень держави, в особі її органів, установ, організацій, та відсотків за користування позиченими коштами, а також зобов'язання за гарантованими державою кредитами; включає фінансово-економічні, організаційно-управлінські, юридичні, соціальні та інші заходи щодо управління державною заборгованістю, зокрема формування, перерозподілу, використання позикових коштів, пошук джерел їх повернення з урахуванням установлених відсотків, термінів, обсягів.

Ю. Воробйов пропонує розглядати державний борг з трьох позицій: як дуже негативне явище, якого треба уникати; як об'єктивно обумовлена необхідність спричинена виконанням державою її функцій, яку варто оцінювати на основі результатів, які виникають внаслідок формуванням державного запозичення; як об'єктивне явище, уникнути якого неможливо, проте яким необхідно ефективно управляти [3, с. 23-32].

Таким чином, державний борг є невід'ємною складовою державної діяльності. Однак не викликає сумнівів і той факт, що значний за розміром державний борг може призвести до негативних наслідків, зокрема: скорочення заощаджень; витіснення інвестицій державними запозиченнями; зменшення реальних доходів населення.

Варто зазначити, що в Україні щорічно при затвердженні закону про Державний бюджет Верховна Рада затверджує граничні обсяги державного боргу на наступний рік із відповідною розбивкою сум внутрішнього та зовнішнього боргу, а також граничний обсяг надання гарантій повернення коштів за кредитами.

Таким чином, в рамках даного дослідження пропонуємо під державним боргом розуміти складне економічне явище, що виникає внаслідок залучення державою фінансових ресурсів і розраховується як сума внутрішніх та зовнішніх державних запозичень, відсотків за користування ними, а також наданих гарантій за кредитами.

Аналіз стану та структури державного боргу України дозволив виявити тенденції зростання його обсягів. Так, у 2013 році загальна сума державного та гарантованого державою боргу становила 584,37 млрд. грн, що у 6,58 раза більше, ніж у 2007 році [6]. Варто відзначити різке зростання як внутрішнього, так і зовнішнього державного боргу впродовж аналізовано періоду 2007-2013 рр. Аналіз структури державного боргу України в розрізі термінів погашення показав, що основна сума державного боргу має бути сплачена Україною саме впродовж 2015-2018 рр. На нашу думку, така ситуація є загрозливою як для вітчизняної економіки, так і для національної безпеки загалом.

Оцінка структури державного боргу в розрізі валют погашення дозволяє стверджувати, що основна частина державних запозичень має бути повернена в доларах (43,9%). Що є причиною винекнення нових загроз в умовах знецінення національної валюти. 43,3% державних запозичень мають бути повернені у гривні.

Оцінка ефективності управління державним боргом показала, що індикатор відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП у 2013 р. становив 19,1%, що більше значення 2009 р. на 5,1%, що вказує на збільшення навантаження на державний бюджет та зростання частки боргових цінних паперів, за допомогою яких залучаються позикові фінансові ресурси. Водночас зростання обсягів державного боргу не супроводжується зростання ВВП, отже позичені кошти не спрямовуються на розширене відтворення і використовуються недостатньо ефективно.

Досліджуючи питання державного боргу та особливості управління державною заборгованістю варто зазначити, проблеми в управління ним виникають не при його абсолютному зростанні, а тоді, коли держава втрачає платоспроможність. Саме тому, державний борг варто проаналізувати у співвідношенні із обсягами ВВП і обсягами державного бюджету.

Серед чинників, що можуть спричиняти проблеми управління державною заборгованістю варто також відзначити: зменшення надходжень до бюджету; спрямованість залучених коштів виключно на покриття дефіциту державного бюджету, а не на соціально-економічний розвиток країни; втрата довіри населення та інвесторів до державних цінних паперів, проектів, небажання потенційних кредиторів купувати боргові зобов'язання.

Загрозу економіці становить не стільки абсолютний показник державного боргу, стільки зростання суми витрат на його обслуговування. Водночас, у практиці управління державним боргом існують показники, що покликані виявити проблеми управління ним. Так, Міжнародний банк реконструкції та розвитку для кожної країни окремо, а також для регіональних груп країн і для країн із низьким та середнім рівнем доходів рекомендує використовувати наступні показники: зовнішній сукупний борг, % до експорту товарів і послуг; зовнішній сукупний борг, % до валового національного доходу; короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення, % до загальної суми зовнішнього сукупного боргу; міжнародні резерви, % до зовнішнього сукупного боргу [7, с. 18].

Серед вітчизняних науковців поширена думка, що державний зовнішній борг має відноситися до ВВП – 50%, до річного експорту – 275%, погашення та обслуговування боргу до річного експорту – 30%, обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту – 20% [8, с. 72]. О.Присяжнюк стверджує, що оптимальний рівень боргу для країн із розвинутою економікою перебуває в діапазоні 20–50% ВВП [9, с. 95].

Зазначимо, що Міністерство фінансів України здійснює розрахунок відношення державного боргу до ВВП. Розглянувши це відношення в Україні впродовж 2002-2013 рр. ми виявили тенденцію до зростання відношення державного боргу до ВВП внаслідок зростання обсягів державного боргу та зменшення ВВП. Водночас, до критичного обсягу співвідношення державного боргу до ВВП (60%) цей показник ще не наблизився.

Водночас, для України оптимальний рівень державного боргу, повинен бути нижчим, ніж для країн із розвинутою економікою, оскільки значна частка боргу в іноземній валюті, високий рівень валютних ризиків та низька ефективність державного сектору ускладнює процеси управління ним.

Зростання обсягів державного боргу в Україні є найважливішою проблемою, що потребує вирішення, адже у майбутньому виникне потреба обслуговування та погашення боргових зобов'язань, що може призвести до неспроможності задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що загрожуватиме втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Для вирішення проблем зростання обсягів державного боргу України та подолання негативних тенденцій боргової ситуації потрібно насамперед скоригувати боргову політику, зокрема скоротити обсяги дефіциту державного бюджету України, а основну частку залучених кредитних коштів спрямовувати на соціально-економічний розвиток економіки. Крім того, доцільно визначити єдину спільну методику його розрахунку та обчислення. Проте, скоротити ці обсяги важко, оскільки існує чимало факторів, що негативно впливають на процес управління державною заборгованістю, зокрема виділяємо: економічні; політичні; соціальні; організаційні; правові; міжнародні; інші фактори.

Найбільш важливими, на нашу думку, є саме економічні фактори, під якими розглядаємо оптимальне використання ресурсів, стабільність економіки держави, сприятливий інвестиційний клімат для іноземних і вітчизняних інвесторів, зростання обсягів ВВП, модернізація виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів тощо. Зрозуміло, що соціальні фактори впливу на державний борг орієнтовані безпосередньо на населення і на кожну людину зокрема з огляду на те, що частина видатків бюджету має соціальну спрямованість і сприяють поліпшенню якості життя населення. Водночас здорове, працездатне й успішне населення, безперечно, є основою успішного розвитку країни. Крім того, інформація про здійснення державних запозичень та їх витрачання має бути широкодоступною для населення. Що стосується політичних факторів, то від них залежить не лише ефективність управління державним боргом, а й розвиток економіки загалом. Політичні кризи, нестабільність ведуть до зменшення обсягів бюджетних надходжень, що в свою чергу стає причиною державних запозичень для покриття дефіциту державного бюджету.

Під правовими факторами розглядаємо сукупність законів і нормативно-правових актів, що регламентують процеси формування та управління державним боргом. Чітке законодавче забезпечення цих процесів сприятиме їх прозорості. Для ефективного управління державною заборгованістю необхідно щоб зазначені фактори були для цього сприятливими.

Крім того, серед проблем у сфері управління державним боргом в Україні варто віднести: витрачання запозичених коштів на поточні потреби, а не зміцнення економічного потенціалу країни і вирішення стратегічних задач, настання терміну виплат за позиками взятими у попередні роки, зменшення золотовалютного резерву країни.

Існують проблеми також у сфері контролю за залученням та використанням державних позик. Так, зокрема, сьогодні фактично відсутній механізм контролю за залученням та використанням місцевих позик. Рахункова палата досі не наділена повноваженнями щодо контролю за місцевими запозиченнями. Існують також проблеми з публічним оприлюдненням повної інформації щодо проведених аудитів, а також станом врахування пропозицій Рахункової палати Урядом та Верховною радою України.

Вирішити ці проблеми можна шляхом ухвалення закону, що регламентував би механізми, інструменти та засади управління державним боргом, оскільки в Україні досі не визначено сутність поняття «управління державним боргом» та «управління зовнішнім державним боргом», відсутні законодавчо визначені цілі управління державним боргом та політики державних запозичень. Залишаються суттєві прогалини у законодавстві щодо визначення пріоритетів та механізмів надання державних гарантій, ступеня відповідальності органів державної влади за результати реалізації проектів, пов'язаних з використанням державних гарантій.

Крім того, досі законодавчо не врегульовані операції активного управління державним боргом та методи регулювання боргу (порядок проведення конверсії та консолідації позик, реструктуризації державного боргу, обмін боргових зобов'язань тощо). Не передбачена система відповідальності посадових осіб за ефективність дій, що проводяться у сфері управління державним боргом.

Варто також відзначити ще одну проблему, що потребує вирішення: в рамках підготовки Державного бюджету на наступний рік Міністерством фінансів розробляються прогнози державного боргу, проте, в них не враховано аналізу чутливості базових показників заборгованості до різких змін відсоткових ставок та обмінних курсів тощо, що є необхідною умовою для підвищення ефективності управління державним боргом.

Вагомою проблемою управління державною заборгованістю є значні обсяги, які сплачує держава, виконуючи зобов'язання позичальників, що одержали кредити під державні гарантії. Для підвищення ефективності управління процесом надання державних гарантій необхідно:

- законодавчого закріпити основні засади обліку та звітність за наданими державними гарантіями;
- конкретизувати форми надання державних гарантій;
- посилити контроль за позичальники, що одержали кредити під державні гарантії;
- законодавчо закріпити механізм притягнення до матеріальної та кримінальної відповідальності позичальників, що одержали кредити під державні гарантії та уникають зобов'язань;
- розробити та затвердити процедури й критерії відбору проектів для отримання державних гарантій, визначення їх граничних обсягів і умов надання урядом;
- зменшити обсяги надання державних гарантій та зосередити увагу на проектах з високою соціально-економічною ефективністю.

Для зменшення рівня ризику неповернення кредитів, одержаних під державні гарантії, на нашу думку, доцільно впроваджувати також практику страхування неповернення кредиту у міжнародній страховій компанії; посилити контроль за оформленням документів відповідно до чинного законодавства, перевірка наявності страхового договору та застави; здійснювати контроль за рухом грошових коштів на рахунках позичальника і погашення ним основної суми кредиту та відсотків за користування ним.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можемо підсумувати, що наукові погляди на трактування державного боргу є неоднозначними: значна частина науковців розглядає державний борг як негативне явище, якому необхідно запобігати, інші вчені трактують його як об'єктивне явище, що виникає в процесі діяльності держави, якого неможливо уникнути.

Серед основних причин, що спричинили значні обсяги державного боргу в Україні виділяємо: відсутність лімітів державного боргу та недосконалість роботи уряду, який саме у запозиченнях бачить шлях вирішення всіх проблем; політична криза; фінансова розбалансованість та військові дії на території держави та інші. Зазначені фактори можуть стати причиною дефолту.

Головним завдання у сфері управління державною заборгованістю в Україні має стати мінімізація державного боргу та досягнення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми джерелами фінансування, а також спрямування запозичених ресурсів на соціально-економічний розвиток країни.

Список літератури:

1. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки / Т. П. Вахненко. – К.: Альтепрес, 2008. – 196 с.
2. Федосов В. Бюджетний дефіцит у контексті західної

фінансової теорії і практики / В. Федосов, Л. Гладченко // Финансовые риски. – 2009. – № 3. – С. 19–32.
3. Воробйов Ю. М. Державний борг та його вплив на соціально-економічний стан України в умовах світової фінансової кризи / Ю. М. Воробйов, О. І. Гриценко// Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. Сімферополь, 2009. – № 1. – С.22–34.
4. Фінансова енциклопедія / О.П. Орлюк, Л.К. Воронова, І.Б. Заверуха [та ін.] // за заг. ред. О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 472 с.
5. Бюджетний кодекс України: Верховна Рада України / Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://zakon.rada.gov.ua.
6. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/
7. International Bank for Reconstruction and Development. Global Development Finance 2012. External Debt of Developing Countries. – Washington, 2012. – P. 45.
8. Ставнич М. М. Вплив боргової безпеки на бюджетну сферу України / М. М. Ставнич, В. В. Тополь. // Економіка Криму. – 2012. – № 1 (38). – С. 70–76.
9. Присяжнюк О. О. Державний борг України як показник боргової безпеки / О. О. Присяжнюк // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. – Одеса, 2011. – Вип. 42 (2). – С. 94–98.

Безштанько Д.В.
Университет банковского дела Национального банка Украины
Стирська О.И.
Львовский институт банковского дела Университета банковского дела
Национального банка Украины

СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ В УКРАИНЕ

Аннотация
Раскрыта сущность государственного долга. Исследовано состояние и структура государственного долга Украины. Оценена эффективность управления государственным долгом. Выявлены проблемы, которые возникают в процессе управления государственной задолженностью. Выделены факторы, влияющие на процесс управления государственной задолженностью. Намечены пути решения проблем в сфере управления государственной задолженностью.
Ключевые слова: государственный долг, управления государственной задолженностью, эффективность управления, факторы влияния, проблемы управления государственной задолженностью.

Bezshtanko D.V.
Banking University Of the National Bank Ukraine
Styrska O.I.
Lviv Institute of Banking of the Banking University
of the National Bank of Ukraine

ESSENCE OF GOVERNMENT DEBT AND THE MAJOR PROBLEMS OF GOVERNMENT DEBT MANAGEMENT IN UKRAINE

Summary
The essence of public debt was disclosed. It was investigated the status and the structure of public debt Ukraine. The effectiveness of public debt was evaluated. Problems of management public debt were identified. Factors influencing on the management of public debt has been allocated. Solutions to problems in the management of public debt were offered.
Keywords: public debt, management of public debt, management efficiency, factors of influence, problems of management of public debt.

УДК 681.336

ИНВИТАЛИЗАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕКОНСТРУКЦИИ «ПОСЕЛКОВ В ГОРОДЕ»

Беленкова О.Ю., Гао Шаоцин
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

В статье рассмотрено понятие и особенности инвитализации урбанизированных территорий КНР. Определены осноне проблемы и переспективы развития «поселений в городе» Осуществлён аналіз существующих подходов к реконструкции поселений в городах КНР. Предложен новый термин «инвитализация» для оценки реконструкции поселений а городе.
Ключевые слова: инвитализация, ревитализация, деградация, кризисное состояние.

Постановка проблемы. Реконструкция городских жилых кварталов и комплексов, а также отдельных жилых и общественных зданий становится одним из магистральных направлений в области капитального строительства, особенно – в исторически сложившихся городах. Её объёмы постоянно возрастают, нередко превышая объёмы нового строительства.

Особенности реконструкции в различных странах определяются, с одной стороны – характером ранее проводимой застройки мегаполисов, уровнем функциональной комфортности их использования в современных условиях, с другой стороны – финансово-экономическими возможностями заинтересованных в реконструкции субъектов – как государственных, территориальных, так и коммерческих, предпринимательских структур. При этом необходима также соответствующая материально-техническая база строительной индустрии, строительных предприятий.

Одновременно с бурным экономическим развитием в КНР проходит стремительный процесс урбанизации. Иногда площадь городов увеличивается так быстро, что они со всех сторон обступают окружающие села, захватывая под строительство земли вокруг них, а затем поглощают и сами поселения. Но после того, как сельские жители становились жителями городов, они все еще имели сельскую коллективную собственность на землю, старый тип административного управления, менталитет и т.д. Такие поселения получили название «поселков в городе». В нынешних условиях их существование существенно сдерживает развитие городов Китая, делая невозможным их эффективное, пропорциональное социально-экономическое развитие.

Возникновение поселков в городе стало типичной проблемой для многих городов Китая. Характерными признаками ранее образованных «поселений в городе» является хаотичность застройки, отсутствие плана развития территорий, узкие проезды, часто без твердого дорожного покрытия, наличие вокруг домов многих пристроек, надстроек, навесов, не отвечающих санитарно-техническим, экологическим, противопожарным нормам, множеством экологических проблем, таких как загрязненностью окружающих водоемов, наличие свалок и т.д.

Проблема необходимости проведения реконструкции тех районов, которые территориально уже стали частью города, а фактически остаются в стороне многих процессов его развития, с целью привлечения их к городской жизни впервые на государственном уровне в КНР возникла около 30 лет назад в 80-х годах XX века, а к концу 90-х годов это явление уже стало привычным в процессе ускоренной урбанизации страны.

Особую актуальность данный вопрос приобрел в последние годы, учитывая стремительное развитие городского строительства, и, как следствие, всё большее возникновение новых экономических, социальных, экологических проблем, сопровождающих возникновение все большего количества таких поселений.

Анализ последних исследований и публикаций. На государственном уровне проведен ряд мероприятий, приняты постановления, разработаны законодательное, методическое и нормативное обеспечение реконструкции поселков в городах. Так, в 2008 году принят «Закон КНР о городском и сельском планированим», 16.03.2014 г. утвержден «План урбанизации КНР на 2014-2020г.», в 2012 году утверждено «Руководство по расчету себестоимости реконструкции поселков в городе (пробное)». На муниципальном уровне также введен ряд постановлений. Среди них «Основные положения плана реформ и развития в районе дельты реки Чжуцзян в 2008-2020 гг.» и т.д.

На сегодняшний день существует ряд разработок китайских ученых, посвященные реконструкции «поселков в городе». Это работы Ван Сяомин, Ван Чао Вэнь Минмин, Чжунь Линь Чен Хайшэн, Цюй Чжи, Чжао Яньцзюань и других.

Возникает также острая необходимость в обобщении и использовании разработок и накопленного опыта других стран с развитым индустриально-строительным комплексом и богатым опытом в сфере реконструкции городских кварталов, к числу которых относится также Украина.

Вопрос определения экономической эффективности реконструкции жилых домов, кварталов и целых районов городов рассматривали в своих трудах А.Н. Асаул, Н.В. Болила, И.В. Вахович, А.Ф. Гойко, О.С. Гриценко, Ю.А .Гриценко, И.В. Дроздова, П.П. Закорко, Н.В. Зозуля, В.И. Ипанов, Ю.М. Казаков, Л.Л. Кокарева, О.А. Коршунова, Ю.В. Лисенко, Лю Инчунь, И.А. Мачула, В.О. Михельс, М.И. Мищенко, О.А. Малафеева, Л.Г. Паршина, О.П. Пекарчук, В.М. Погорельцев, Радван Осама И.И. Степаненко, В.В. Титок, В.И. Торкатюк, Д.О. Шапран и других.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Сегодня учеными разработано большое количество рекомендаций, методов оценки, критериальных показателей определения эффективности деятельности предприятий строительного комплекса по реконструкции жилья. При этом, существует много нерешенных задач, которые являются типичными для осуществления реконструкции поселков в городе и которые прямо или косвенно определяют её эффективность, в т.ч. и для строительных предприятий [4, с. 6-7]:

- система управления поселком не соответствует системе управления городом, распределение взаимоотношений и экономической ответственности между органами управления города и поселки не полностью регламентированы;

- правила застройки для городского строительства не имеют достаточной силы для действия на территории поселков в городе, где земля принадлежит сельским коллективам.

- отставание в развитии и потребность адаптации планов развития поселка (при их наличии) с планами развития города;

- наличие проблем со слабой инфраструктурой, хаотичное развитие землепользования, плохие санитарные и экологические условия, хаотичная застройка, скрытые угрозы пожарной безопасности;

- отсутствие или недостаточность земель под развитие промышленности;

- население имеет психологию крестьянства, имеющий недостаточный уровень образования, проблемы с занятостью, не могут, в большинстве, по уровню квалификации отвечать потребностям города в рабочей.

Поэтому целью статьи

Задачами, нужно решить при реконструкции поселков в городе выступают [4, с. 7; 7, с. 186]:

а) на уровне отдельных объектов:

- улучшение условий проживания;

- увеличение стоимости жилья;

- изменение главных технико-экономических показателей объекта;

- изменение назначения части зданий;

б) на уровне района:

- частичный или полный износ комплекса зданий, отдельных домов, отдельных пристроек, надстроек;

- необходимость в частичной или полной новой застройке;

в) на уровне города

- создание новых функций районов стали частью города;

- меры по стимулированию общественно-экономической жизни, созданию новых рабочих мест;

- создание новых социальных, экономических, культурных связей в среде населения;

- сбалансированность развития различных регионов города

Цель статьи. Целью статьи является оценка основных способов обновления городского жилищного фонда и разработка собственных предложений по её усовершенствованию.

Изложение основного материала. Исходя из представленных в международной науке и практике подходов, обновление городской среды может происходить по следующим направлениям: реконструкция, капитальный ремонт, техническое перевооружение, модернизация, реновация, санация, ревитализация (рис. 1). Можно утверждать, что ни один из методов и форм воспроизводства не в полной мере может помочь в решении поставленных задач (табл. 1).

Поэтому управление эффективностью «поселений в городе» мы предлагаем рассматривать с позиции инвитализации ((от лат. In-vita − привлечение к жизни), то есть привлечения района к жизни города путем создания социальных, экономических, культурных связей и т.д. с другими его частями.

В рамках этой концепции предполагается, что район достаточно мало был задействован в жизни города, все еще по инерции функционируя как отдельное поселок. Наиболее приближенными формами обновления жилого фонда, которые могут применяться является ревитализация и комплексная реконструкция. При этом процесс инвитализации имеет существенные отличия то данных форм воспроизводства жилого фонда, позволяющие выделить его в отдельную категорию оценки (табл. 2-3)

Статья 33 Закона Украины «О регулировании градостроительной деятельности» от 17.02.2011 № 3038-VI [1]: «Комплексная застройка территории осуществляется с целью обеспечения реализации

Таблица 1

Возможность использования различных форм воспроизводства жилого фонда при «реконструкции поселков в городе»

Формы воспроизведения	Изменение главных параметров застройки												
	на уровне объекта					на уровне района					на уровне города		
	Стоимость	главных ТЭП	геометрических размеров	назначения	улучшения условий проживания	полный снос объекта	развитие инфраструктуры	сочетается с новым строительством	восстановления функций районов начали отставать в развитии	создания новых функций районов стали частью города	стимулирования общественно-экономической жизни,	создание новых социальных, экономических, культурных связей	сбалансированность развития различных районов города
Реконструкция	+	+	+	+-	+	-	+-			-	-	-	-
капитальный ремонт	+	-	-	-	+-	-	-			-	-	-	-
Модернизация	+	+	+-	-	+	-	-			-	-	-	-
Реновация						+	+			-	+-	-	-
техническое переоснащение	+	+	-	-	+	-	-			-	-	-	-
Санация	+	-	-	-	+	-	-+	-		-	-	-	-
Регенерация	+						-	-		-	-	-	-+
Ревитализация	+						+	+	+	-	+	+	+
Необходимость изменения при реконструкции поселков в городе	+	+	-+	+-	+	+-	+	+-	-	+	+	+	+

Источник: Составлено авторами на основе [1-14]

общественных интересов и направляется на предварительное проведение инженерной подготовки, сооружение внешних инженерно-транспортных сетей, объектов социальной сферы, жилых домов, других объектов строительства, а также на благоустройство территории. Комплексная застройка территории может осуществляться путем комплексной реконструкции кварталов устаревшего жилищного фонда одним или несколькими инвесторами».

При оценке процесса управления реконструкцией «поселков в городе» в рамках концепции ревитализации следует учитывать, что ревитализация предусматривает восстановление функций тех районов города, которые уже являются его частью, но по каким-либо причинам начали отставать в развитии, или даже деградировать. Так, Андреаса Биллерт называет ревитализацию «комплексным *процессом восстановления* (выделено автором) урбанизированной территории, пространство, функция и ткань которой подверглись *процессу структурной деградации* (выделено автором), порождая кризисное состояние, что делает невозможным или значительно усложняет нормальное экономическое и общественное развитие как этой территории, так и уравновешенное развитие целого города» [10].

Но по отношению к реконструкции «поселков в городе», явления типичного для городов КНР, применение данного термина не является

Рис. 1. Основные концептуальные подходы к определению эффективности реконструкции жилья в системе обновления жилищного строительства

Составлено на основе [2-14]

Таблица 2

Главные отличия понятий «комплексная реконструкция» и «инвитализация»

Признак	Комплексная реконструкция	Инвитализация
Объект	квартал	район
Признак	объединенные в одном квартале время застройки	неразвитость территории
Тип зданий	жилые дома 50-60х годов застройки (5-ти и 9-ти этажные дома	бывшая сельская застройка
Факторы	несоответствие качества жилья современным нормам и потребностям жителей	несоответствие уровня и темпов развития уровню окружающей территории
Причины образования	устаревший жилой фонд	быстрые темпы развития города
Собственность на землю	коллективная, принадлежит общине	коллективная, принадлежит сельским коллективам

Таблица 3

Главные отличия понятий «ревитализация» и «инвитализация»

Признак	Ревитализация	Инвитализация
Объект	Отдельное здание, квартал, район	Район
Признак	Деградация территорий или постепенное отставание в развитии	Неразвитость территории
Тип зданий	Городская застройка, котоpя приходит в упадок	Бывшая сельская застройка
Факторы	Отсутствует адаптация к новым потребностям развития города, постепенный упадок	Несоответствие уровня и темпов развития уровню окружающей территории
Причины образования	Диспропорции в развитии города	Быстрые темпы развития города
Собственность на землю	Государственная, частная	Коллективная, принадлежит сельским коллективам

с быстрыми темпами урбанизации. И хотя сегодня ученые во многих аспектах анализируют это явление, а именно: с точек зрения социологии, экономики, географии, менеджмента, особенностей градостроительства, они все еще сталкиваются со многими невыясненными проблемами. Главной задачей все еще остается вопрос координации отношений между всеми участниками ИБП, имеющих свои интересы и получение оптимальной эффективности проекта.

Выводы и предложения. Исследования исторического аспекта развития жилищного фонда городов КНР позволило сделать следующие выводы:

1. Особенностями китайского уклада экономической жизни является сохранение принципов центрального планового управления макроэкономическими преобразованиями в стране; объединение усилий центральных и муниципальных органов власти по созданию нормативно-правовой базы для увеличения эффективности реконструкции поселков в городе.
2. Существует потребность в совершенствовании механизма управления эффективностью реконструкции поселков в городе и усиления роли в нем подрядных предприятий.
3. Управление эффективностью реконструкции «посёлков в городе» с позиций инвитализации позволит

Список литературы:

1. Закон Украины «О регулировании градостроительной деятельности» от 17.02.2011 № 3038-VI- режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_regulyuvannya_mistobudivnoi_diyal_nosti/statja-33.htm
2. Асаул А.Н., Казаков Ю.Н., Ипанов В.И. Реконструкция и реставрация объектов недвижимости: Учебник / Под ред., проф. А.Н. Асаула. – СПБ.: Гуманистика, 2005. - 288 с.
3. Ван Сяомін Економічна оцінка рішень технічного обслуговування та реконструкції житла/ Ван Сяомін // Видання університету міського будівництва. – 1999(12). - С. 5-10
4. Ван Чао. Дослідження стратегії планування і проектування реконструкції міського старого житла/ Ван Чао // Университет Цинхуа, 2011. – С. 40-61.
5. Гойко А.Ф., Гриценко Ю.О. Методика складання нормативів кошторисної вартості по укрупнених видах робіт об'єктів реконструкції житла. – К.: Економіка та держава, № 12, 2006. – С. 28-33
6. Мещерякова О.М. Ревіталізація урбанізованих територій [Електронний ресурс] / О.М. Мещерякова // Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Научные исследования и их практическое применения. Современное состояние и пути развития – К., 2014. – 2-12 октября – режим доступу: http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/arts-architecture-and-construction-314/urban-planning-and-landscape-architecture-314/23358-314-571 – Назва з екрану. – Дата звернення: 20.10.2014.
7. Торкатюк В.І. Проблеми формирования конкурентной среды в жилищном строительстве Китая / Торкатюк В.І., Вень Мінмін, Чжунь Лінь, Чен Хайшен// Коммунальное хозяйство городов. Научно-техн. сборник № 85 – 2008. – С. 178-192
8. Титок В.В. Формування моделі житлового будівництва в місті/ В.В. Титок // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин: зб. наук. праць. - К.: КДТУБА, вип. 30. - 2013 р. - С. 90-98.
9. Програма ревіталізації Львів-Підзамче 2012-2025 /ред. Войцеха Ярчевського та Мацєя Гуцуляка. - INSTYTUT ROZWOJU MIAST W KRAKOWIE, Kraków. – Lwów, 2011. – 79 с.
10. Billert A., Centrum Staromiejskie w Żarach [Електронний ресурс] : Problemy, metody i strategie rewitalizacji/ A. Billert – Електрон. дані (1 файл). – 2005. – Режим доступу: http://www.zary.pl/PL/39/72/Problemy_rewitalizacji_Centrum_Staromiejskiego_w_Zarach/k/ – Назва з екрану. – Дата звернення: 20.10.2014.
11. Skalski K. Rewitalizacja obszarów starej zabudowy w miastach / K. Skalski, mps. – 2004. – S. 1.
12. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) Gmbh. Podręcznik rewitalizacji [Текст] : Zasady, procedury i metody dzialania, wspólczesnych procesów rewitalizacji / GTZ Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit przy współpracy Institut für Wohnen und Umwelt Darmstadt. – Warszawa : Wyd-wo Urzędu Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast oraz GTZ, Mefisto Editions, 2003. – 173 s. – ISBN: 83-912878-1-5
13. Rembeza M., 2007, Analiza wybranych projektów rewitalizacji w Polsce, «nansowanych z funduszy strukturalnych UE, w pierwszym okresie programowania 2004–2006, [w:] Lorens P. (red.), Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia, „biblioteka urbanisty", Urbanista, Warszawa.

Бєлєнкова О.Ю., Гао Шаоцин
Київський національний університет будівництва і архітектури

ІНВІТАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ «ПОСЕЛЕНЬ У МІСТІ»

Анотація
У статті розглянуто поняття та особливості інвіталізації урбанізованих територій КНР. Визначено головні проблеми та перспективи розвитку «селищ у місті». Проаналізовані існуючі підходи до оновлення житлового фонду. Здійснено порівняння можливості застосування різних підходів до реконструкції селищ у містах КНР. Запропоновано новий термін «інвіталізація» оцінки реконструкції селищ у місті.
Ключові слова: інвіталізація, ревіталізація, деградація, кризовий стан

Bielienkova O.Y., Gao Shaoqing
Kyiv National University of Construction and Architecture

INVITALIZATION A MEANS OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF RECONSTRUCTION RURAL HOUSING IN THE CITY

Summary
In this paper is described the definition and features of invitalization of the urban areas of China. Is described the key problems and prospects of development «villages in the city». Carried out comparing the existing approaches to upgrade the housing stock. applicability of different approaches to reconstruction settlements in urban China. Is offered the new term «invitalizatsiya» toward evaluation of reconstruction of villages in the city.
Keywords: invitalisation, revitalization, degradation, state of crisis.

УДК 657.2

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ

Белова І.М
Тернопільський національний економічний університет

В статті розглянуто основні етапи становлення управлінського обліку в системі управління, обґрунтовано визначення терміну «управлінський облік» різними авторами.
Ключові слова: управлінський облік, система управління, історичний аспект розвитку управлінського обліку, управлінські рішення.

Постановка проблеми. Розвиток управлінського обліку здійснюється за історичними епохами, які є загальновизнаними у світовій науці, у рамках яких у системно-хронологічному порядку виявляються передумови створення та аналізуються умови виникнення управлінського обліку [18]. На сьогоднішній день, проблема формування управлінського обліку на підприємстві є досить актуальною, для ефективного управління і швидкого реагування на зміни зовнішнього середовища необхідно використовувати методи управлінського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність управлінського обліку, а також принципи його ведення та етапи становлення, висвітлено в працях Р. Гарісона, С.Ф. Голова, К. Друрі, Р. Ентоні, Дж. Ріса, Д. Міллера, Ф. Каста, І.І. Каракоза, К.Н. Нарібаєва, Б. Нідлза, М.С. Пушкаря, С.С. Сатубалдіна, Я.В. Соколова, У. Чермена, М.Г. Чумаченка, А. Яругової.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день незважаючи на значну кількість наукових робіт із тематики управлінського обліку, ще недостатньо досліджено еволюцію управлінського обліку, тому це питання залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає в дослідженні історичних періодів розвитку управлінського обліку, що визначають формування подій, які об'єктивно обумовлюють становлення управлінського обліку та виявлення передумов розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед умов, що спонукають розвиток управлінського обліку можна назвати підвищення конкуренції, витратно-цінового тиску, прискорення розвитку технологій у вигляді зростаючої автоматизації. Ці зміни підвищують потребу керівників у інформації, яка пов'язана з внутрішніми операціями, і не може бути отримана із традиційних фінансових звітів. Здатність організації вижити у швидкозмінному світі буде прямо залежати від того, як швидко та розумно вона відреагує на нові проблеми. Роль управлінського обліку у їх вирішенні буде дуже важливою. Управлінський облік став відповіддю на труднощі, на які наштовхувався традиційний бухгалтерський облік, при цьому перший не відміняє, а доповнює його.

Управлінський облік є складовою системи економічних наук, тому як і будь-яка економічна наука, він має свій ступінь розвитку, який визначається рівнем вивченості історії. А тому при розгляді теоретичного аспекту процесу формування управлінського обліку звернемось до історії його розвитку, адже саме історичний аспект забезпечує об'єктивність науці. Діапазон поглядів вчених з питань визначення терміну «управління» є найрізноманітнішим. Так, за останні роки серед фахівців утвердилася думка, що управління – це практика і наука керівництва організаціями, а також підприємствами [11, с. 11].

Тому, розглядаючи проблему управління, ми перш за все розглядаємо облікову інформацію як основну в прийнятті рішень внутрішніми та зовнішніми користувачами. Вона є основою для планування, прогнозування, контролю та оцінки діяльності підприємства. Ці питання мають якщо не історичний, то, принаймні, часовий характер. Відбулась зміна значення слова «управління» і ролі управлінців як у суспільстві загалом, так і на підприємстві зокрема.

З історії відомо, що виникнення примітивних форм управління нерозривно пов'язано з розвитком виробництва та обміну, тобто утворенням ієрархічних громад, що в економічному плані відзначалися внутрішньою спеціалізацією (розподілом праці) членів цих громад. Виникла нагальна потреба у правилах організації вкладання, обігу та збереження коштів і товарів. Розробка і впровадження таких правил були першою спробою оформлення практики управління. Стародавні тексти, зокрема ассирійські й єгипетські, підтверджують це. У наукових коментарях до перекладу «Одіссеї» Віктор Берар (1933) порушив проблему запасів (вина, олії, хліба), які були в архейських маєтках. Їхні обсяги й асортимент вимагали нагляду довіреної особи, на яку покладалися функції складування, а також фізичний контроль за кількістю і якістю запасів. Однак в роботі не згадується жодне з правил, що їх використовували при цьому. Пізніше Ксенофонт у одній із своїх робіт розглядав принципи управління домашнім господарством і сільськогосподарським маєтком, особливо наголошуючи на ролі дружини господаря [11, с. 13]. Хоча ці тексти можна вважати першими спробами сформувати принципи управління, вони розглядали лише закриті системи адміністративного типу (авторитарність рішень господаря маєтку), були слабо пов'язані з довкіллям, ринковим обміном.

Загалом будь-який управлінський процес організується поступово. Він характеризується також наявністю «зворотної дії». Структура подана на рис. 1.

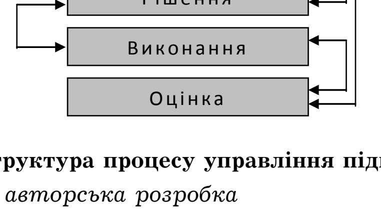

Рис. 1. Структура процесу управління підприємством
Джерело: авторська розробка

Набагато менше одностайності у питанні що саме входить у «сферу компетенції» управлінського обліку, щодо фінансового обліку та системи збирання і обробки інформаційних даних. Для кращого розуміння цієї проблеми використаємо підхід однієї з п'яти основних шкіл американської теорії управління, а саме – «школи управлінського застосування загальної теорії систем» (Д. Міллер, У. Чермен, Ф. Каст та інші). Основним поняттям цієї теорії є «ієрархія систем». Кожна система складається із систем нижчого порядку і є одночасно підсистемою систем вищого порядку і так нескінченно.

Якщо процес управління розглядати у вузькому значенні як систему управління підприємством, то слід вказати на такі її ознаки: складність, динамічність, ймовірний характер. У цій системі виділяються дві підсистеми – виробництво і апарат управління суб'єктом.

В об'єкті управління процеси спрямовані на матеріально-речовий результат, а інформаційна сторона має підпорядкований характер. Суб'єкт управління в більшій мірі пов'язаний з інформаційним процесом, а матеріальна сторона виробничого процесу носить підпорядкований характер.

Виходячи з характеристики об'єкта і суб'єкта управління, можна зробити висновок, що робота апарату управління повинна бути спрямована на контроль господарської діяльності підприємства, але у специфічній формі – через отримання економічної інформації про роботу підприємства в єдиному грошовому вимірнику.

Система управління може ефективно функціонувати лише при належному оперативному інформаційному забезпеченні. Отже, визначимо, яку інформацію для розвитку підприємства дає управлінський облік і яке його місце в інформаційній базі управління. При цьому необхідно послідовно розглянути такі питання:

1) у прийнятті яких управлінських рішень бере участь управлінський облік;

2) яка інформація використовується управлінським обліком на вході;

3) у яких стадіях управлінського циклу задіяний управлінський облік [8, с. 8].

Управлінський облік як самостійна частина бухгалтерського обліку виник закономірно на певному етапі розвитку суспільства. У передових зарубіжних країнах управлінський облік у вигляді окремої галузі теоретичних і практичних знань з'явився в першій половині XX ст. Його виникнення обумовлено перш за все появою і розширенням внутріфірмових правових і економічних відносин, що спричинило розмежування калькуляційного обліку від фінансового [10, с. 5]. Процес становлення управлінського обліку чітко простежується у двох напрямках – американському і європейському.

Американський напрямок становлення управлінського обліку характерний кількома етапами [12, с. 6-7]:

1) середина XIX ст. – розвиток залізниць і морських шляхів різко розширив можливості комерційної діяльності, а це потребувало складання перспективних прогнозуючих розрахунків, обчислення собівартості послуг;

2) остання третина XIX ст. – виникли дві паралельні та взаємодоповнюючі системи управлінського обліку;

3) остання четвертина XIX ст. – Тейлор склав систему виробничого нормування, яка призводить до формування принципу стандарт-кост.

Незважаючи на те, що паростки управлінського обліку з'явилися в XIX ст., повністю він був визнаний лише в середині XX ст.

Основна відмінність між американським і європейським напрямками полягає в тому, що в американському обліку головну увагу приділяють оперативному контролю за витратами виробництва, а європейський виробничий облік базується на конкретному обчисленні собівартості продукції.

Якщо, на думку Я. В. Соколова, бухгалтерський облік поділити на фінансовий і управлінський за англо-американською практикою, то можна сказати, що вони існували незалежно один від одного, а якщо за німецькою, то торгова і виробнича бухгалтерія доповнюють одна одну [12, с. 7].

Отже, виходячи з цього, можна зробити висновок, що перша знайшла свій шлях у балансоведенні, друга – в калькуляції.

Економісти, які розглядали американський напрямок щодо управлінського обліку, вважали, що він є основним законом в організації збору, обробки і збереження інформації. Так, В. А. Патон й А. С. Піттлетон (1946) наголошували, що мета обліку полягає в обробці фінансових даних, які стосуються комерційної діяльності підприємства. Вони складені і представлені так, щоб відповідати потребам керівництва, суспільства. Однак таких економістів було мало. Більше того, М. Муниц говорив, що основною функцією обліку є підготовка фінансової звітності для внутрішніх потреб [12, с. 7].

Серед українських вчених одним з перших пов'язав облік з управлінням М. Г. Чумаченко. Він відзначав, що, на жаль, ще у багатьох роботах зв'язок обліку з управлінням не стикується належним чином, і як наслідок, проблеми вдосконалення обліку розглядають окремо від потреб управління і не завжди пов'язують з ними [19, с. 52].

Подібно характеризує управлінський облік і С. С. Сатубалдін: управлінський облік пов'язаний із висвітленням затрат; накопиченням собівартості за видами виробів; затрат за центрами відповідальності і центрами прибутку, складанням кошторису і звітності [12, с. 13].

Традиційна система обліку має обмежені можливості, й не всі необхідні дані можна від неї отримати. К. Н. Нарібаєв теж вказував, що серед облікових показників нема таких даних, як фактор часу, рівень виконання і якості, критерії ефективності та інші, без яких неможливо високопродуктивно вести сучасне виробництво [7, с. 13].

Про неповність звітних даних пише і І. І. Каракоз: в обліку необхідно показати всю многосторонню інформацію про господарську діяльність підприємства, включаючи процеси технічного, організаційного й економічного характеру, а також підвищення ефективності виробництва щодо конкретних умов господарської діяльності. Без цього облік не може бути засобом оптимального управління виробництвом [4, с. 49].

Концентруючи увагу на обмежених можливостях обліку, слід пам'ятати про те, що для одержання інформації в обліку керуються загальноприйнятими бухгалтерськими принципами, в які не вписуються багато вимог користувачів. Зокрема, традиційно бухгалтерія критикується в таких напрямках: 1) в обліку використовуються описові моделі; 2) ці моделі не дають змоги цілеспрямовано шукати оптимальні рішення; 3) неможливо зробити висновок, навіть ретроспективний, про ефективність різних варіантів вирішення господарських завдань; 4) недостатньо точно враховують ефект часу; 5) абсолютно не враховують психологічного

фактору; 6) пропонують сумування неоднорідних величин; 7) не враховують репрезентативності інформації [12, с. 14].

Звичайно, практично неможливо врахувати психологічний фактор, однак з метою ліквідації недоліків управлінський облік повинен концентрувати синтез інформаційного процесу обліку і підготовчо-командних операцій, які забезпечують прийняття рішень керівництвом. Абсолютно невипадково в усіх американських посібниках з обліку акцент зроблено на тому, що організація обліку повинна відповідати потребам управління і забезпечувати його аналітичним матеріалом [19, с.14].

Проводячи аналогію такого твердження про організацію бухгалтерського обліку, що склався в нашій країні, ми можемо сказати, що управлінський облік як автономна економічна категорія виник лише 20 років тому. До кінця 60-х років домінуючим було його класичне розуміння. Воно полягало в тому, що облік розглядали насамперед як засіб відображення господарської діяльності підприємства; реєстрації в грошовому вимірюванні фінансових операцій підприємства, тих господарських подій, які й частково мають фінансовий характер, а також узагальнення та інтерпретації цих даних через фінансову звітність. Це так званий «історичний облік», основною функцією якого є «фотографування» діяльності підприємства [8, с. 7]. На початку 70-х років з ініціативи Американської Асоціації бухгалтерів з'явився інший погляд на суть бухгалтерського обліку, який є актуальним і сьогодні.

Раціоналізатори американського бухгалтерського обліку Гант, Емерсон, Гаррісон, які створили систему стандарт-кост, ставили перед бухгалтерським обліком завдання не лише констатувати витрати, а й впливати на їх зниження шляхом організації контролю за їх рівнем.

У середині 70-х років набула поширення нова концепція розуміння суті та змісту бухгалтерського обліку, основним положенням якої є твердження, що робота бухгалтера повинна бути спрямована не на забезпечення вихідною обліковою інформацією абстрактного узагальненого користувача, а на задоволення специфічних потреб конкретних споживачів. Отже, вперше порушено питання про чіткий лінійний взаємозв'язок між конкретними потребами користувачів і «технологією» облікового процесу, на виході з якого повинен бути отриманий інформаційний продукт з певними, наперед заданими параметрами. Саме такий методичний підхід став основою для поділу традиційного обліку на фінансовий та управлінський як систем, покликаних задовольняти інформаційні потреби різних груп користувачів – зовнішніх і внутрішніх.

Отже, можна стверджувати, що перший період пов'язаний безпосередньо з формуванням передумов виникнення управлінського обліку.

Другий період пов'язаний з розробкою методології управлінського обліку і його розвитком. У даному періоді можна виділити наступні три етапи:

1920-1950 рр. – розробка специфічних прийомів, методів управлінського обліку, формування його цілей;

1950-1990 рр. – розвиток традиційних систем управлінського обліку (стандарт-кост, директ-костинг, калькулювання повної собівартості, розподіл витрат, оцінка беззбитковості тощо);

1990 р. – до теперішнього часу – розвиток інноваційних систем управлінського обліку (калькуляційних систем АВС, «just in time»), концепції стратегічного управлінського обліку та інші) [6; 18].

Практично всі автори одностайні у концептуальному трактуванні категорії «управлінський облік». Так, Р. Гарісон вважав, що «управлінський облік – це підсистема обліку, пов'язана із забезпеченням менеджерів інформацією для використання в плануванні, контрольних діях і для прийняття рішень» [22, с. 3].

На думку Р. Ентоні, Дж. Ріса, «управлінський облік – це процес у рамках організації інформацією, що використовується для планування, власне управління і контролю діяльності організації» [21].

А. Яругова стверджує, що управлінський облік інформаційно організовує внутрішньо організаційні зв'язки між особами, які працюють на самому підприємстві [20, с.13; 269].

Згідно з визначенням Б. Нідлз «управлінський облік охоплює всі види облікової інформації, яка вимірюється, обробляється і передається для внутрішнього використання керівництвом» [23, с.919].

На думку К. Друрі, «управлінський облік обслуговує менеджерів (керівників) у середині організації (підприємства), видаючи їм інформацію для прийняття рішень, планування, контролю і регулювання прямих виробничих витрат (собівартості продукції) для складання фінансових звітів» [2, с. 3].

Ч.Т. Хорнгерн, Дж. Фостер вважають, що «управлінський облік – це ідентифікація, вимірювання, збирання систематизація, аналіз, розподіл, інтерпритація і передавання інформації, яка необхідна для управління будь-яким об'єктом» [16, с. 8]. Отже, тут ми бачимо ширший порівняно з попередніми авторами погляд на зміст категорії «управлінський облік».

З точки зору Т. Скоуна, управлінський облік призначений «представляти менеджерам фінансову інформацію з метою допомоги їм в ключових сферах: планування, контролю, прийняття рішень» [14, с. 9].

Інформація, що готується в системі управлінського обліку, базується на фінансовій інформації, разом з тим вона більш деталізована і не обов'язково повинна мати вираз у грошовій оцінці. С.Ф. Голов зазначає, що управлінський облік – це процес виявлення, зміни, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації і передачі інформації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю в організації і для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів [1, с. 246].

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку містять наступне визначення управлінського обліку: «управлінський облік може бути визначений як процес ідентифікації, вимірювання, нагромадження, аналізу, підготовки, інтерпретації і передачі інформації (як фінансової, так і операційної), яка використовується управлінським персоналом для планування, оцінки і контролю роботи організації, для впевненого використання звітності за ресурсами» [5].

В Україні у зв'язку з прийняттям закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» в 1999р. управлінський облік розглядається як синонім внутрішньогосподарського обліку, що зумовлює різні погляди на його роль, зміст і значення в системі управління підприємством [9].

Висновки та подальші дослідження. Отже можна зробити такий висновок, управлінський облік як складова облікової системи має глибокі історичні корені. Розвиток управлінського обліку на сучасному етапі полягає в поєднанні таких функцій, як планування, облік, контроль і аналіз. Результатом такого поєднання має бути система інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, обслуговувати яку повинен управлінський облік.

Список літератури:
1. Голов, С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку [Текст]: моногр. / С.Ф. Голов. – К.: ЦУЛ. – 2007. – 522 с.
2. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / К. Друри / Пер. с англ. / Под редакцией С. А. Табалиной. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 560 с.
3. Каракоз И. И. Вопросы теории и практики оперативного учёта / И. И. Каракоз, П. И. Савичев. – М.: Финансы, 1972. – С. 8-72.
4. Каракоз І. І. Оперативний економічний аналіз роботи промислових підприємств / І. І. Каракоз – К.: В-во Київського у-ту, 1965. – С. 7; 49-50.
5. Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004 / [упорядкув С. Ф. Голов]; ч. 1., перекл. з англ. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. – 1304 с.
6. Мошковська О.А. Еволюційний розвиток бухгалтерського управлінського обліку: історичний аспект / О. А. Мошковська // Збірник наукових праць ЧДТУ. – 2010. – Вип. 22. – С. 73-76.
7. Нарибаев К. Н. Организация и методология бухгалтерского учета в условиях АСУ: Монография / К. Н. Нарибаев. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 135 с.
8. Оленчик А. Управлінський (внутрішньогосопдарський) облік: суть і місце в системі формування економічної інформації / А. Оленчик // Бухгалтерський облік і аудит. – 1995. – № 6. – С. 7-8.
9. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.99 р. // Реформування системи бухгалтерського обліку в Україні за національними стандартами. – Київ «Молодь», 2000. – 7-15 с.
10. Пушкар М. С. Управлінський облік/ М. С. Пушкар. – Тернопіль: Поліграфіст Лтд., 1997. – 160 с.
11. Ру Д. Управління / Д. Ру, Д. Сульє / Пер. з фран. – К.: Основи, 1995. – 447 с.
12. Румак Е. Х. Управленческий учёт в сельскохозяйственных предприятиях/ Е. Х. Румак. – К.: Урожай, 1995. – 120 с.
13. Система управлінського обліку в Україні // www.emd.ru.
14. Скоун Т. Управленческий учет: как его использовать для контроля бизнеса/ Пер. с анг. Под ред. Н. Д. Эрнашвили. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. –170 с.
15. Стуков С. А. Система производственного учёта и контроля / С. А. Стуков. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 223 с.
16. Хорген Ч. Г. Бухгалтерский учёт: управленческий аспект / Ч. Г. Хорген., Дж. Фостер. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 416 с.
17. Чумаченко Н. Г Нормативный учет производства в приборостроении / Н. Г. Чумаченко. – М.: Машиностроение, 1966. – С. 21.
18. Чумаченко Н.Г. Розвиток управлінського обліку в Україні / Н. Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. – 1999. – № 10-11. – С. 12.
19. Чумаченко Н. Г Учет и анализ в промышленном производстве США / Н. Г. Чумаченко. – М.: Финансы, 1971. – 240 с.
20. Яхмін Л. Основи техніко-економічного аналізу собівартості в соціалістичному промисловому підприємстві / Л. Яхмін. – ЛОУЛПЛ, 1934. – С. 148-150.
21. Энтони Р.Учёт ситу ации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис. – М.: Финансы и статистика, 1993. – С. 450.
22. Gray I., Ricketts D. Cost and management Accounting / I. Gray, D. Ricketts – N.Y.: Mc Graw-Hill, 1982. – P. 76.
23. Needles B. Principles of accountings / B. Needles – Boston: Houghton Mifflin Company. – 1990. – P. 970.

Белова И.М
Тернопольский национальный экономический університет

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЕ

Аннотация
В статье рассмотрены основные этапы становления управленческого учета в системе управления, обосновано определение категории «управленческий учет» разными авторами.
Ключевые слова: управленческий учет, система управления, исторический аспект развития управленческого учета, управленческие решения.

Belova I.M.
Ternopil National Economic University

FEATURES OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE ACCOUNT ARE IN SYSTEM MANAGEMENT

Summary
In the article the basic stages of becoming of administrative account are considered in control system, grounded determination of term «administrative account» by different authors.
Keywords: administrative account, control system, historical aspect of development of administrative account, administrative decisions.

УДК 371.261:336.713 (045)

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ТА МОДЕЛЕЙ РЕЙТИНГОВОГО ОЦІНЮВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Білик О.Ю.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті проведено аналітичний огляд методів та моделей, які використовуються для проведення рейтингового оцінювання комерційних банків. Було розглянуто бальні, індексні, рейтингові методи, а також економіко-математичні моделі. Проведений аналітичний огляд дозволив виявити характерні особливості сучасних методів рейтингового оцінювання, їх переваги та недоліки. Також на основі розглянутих характеристик було проведено порівняльний аналіз, що дозволило виявити банки, які найповніше охоплюють показники діяльності банківських установ. На основі проведеного аналітичного огляду та порівняльного аналізу характеристик найбільш поширених методів були розроблені рекомендації щодо підвищення ефективності рейтингового оцінювання комерційних банків.

Ключові слова: рейтинг, бальний метод, індексний метод, економіко-математична модель, інтегральний показник.

Постановка проблеми. В наш час, коли спостерігається ускладнення економічного та політичного становища в Україні особливо актуальним стає питання вибору банку, що має значний запас надійності та в змозі вчасно розраховуватись по своїм зобов'язанням. Цим обумовлюється необхідність проведення оцінки фінансової діяльності банків як для клієнтів, що користуються їх послугами, так і для самих банків щоб дослідити зовнішнє середовище та свою конкурентоспроможність. В зв'язку з цим необхідним є проведення не тільки внутрішнього аналізу діяльності банку, але й порівняння його фінансових показників з такими ж параметрами інших банків на основі використання сучасних методів та моделей рейтингового оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню методів та моделей рейтингового оцінювання показників діяльності комерційних банків присвячені наукові публікації таких вітчизняних та зарубіжних вчених як Кромонов В.С., Ширинська Е.Б., Домбровський В.С., Каширіна О., Майба В.В., Матвієнко В.П., Пшик Б.І., Педерсон І.О., Турило А.М., Фалюта А.В., проте даний напрямок потребує подальшого розвитку з метою удосконалення оцінки стану фінансових установ відповідно до поточної економічної ситуації.

Метою статті є здійснення аналітичного огляду сучасних методів та моделей, які використовуються для проведення рейтингового оцінювання комерційних банків; проведення порівняльного аналізу їх параметрів та визначення напрямків удосконалення рейтингового оцінювання комерційних банків.

Виклад основного матеріалу. Моделі рейтингового оцінювання використовуються насамперед для можливості учасників фінансового ринку знати результати діяльності інших учасників – партнерів чи конкурентів аби орієнтуватися на них і визначати перспективні напрями свого розвитку. В Україні за допомогою рейтингів як правило проводиться оцінка надійності й ефективності банківських установ, а також оцінка їхньої кредитоспроможності. Особливо важливе місце належить рейтингу надійності банків. Оцінювання цього фінансового показника може визначити як відомство нагляду за діяльністю банків (в Україні – Національний банк України), так і окремі рейтингові агентства. Найбільш відомими рейтинговими агентствами в світі є компанії Moody's Investor Servis, Standart Poor's Rating Services, IBCA Ltd, Thomson Bank Watch [1]. Необхідно зазначити, що проведення оцінювання рейтингу банку міжнародними рейтинговими агентствами в сучасних умовах є необхідною складовою для виходу фінансової установи на зовнішні ринки.

Для проведення рейтингового оцінювання у вітчизняній та закордонній практиці застосовують різноманітні методи та моделі, залежно від мети, яку ставлять перед собою дослідники. Зрозуміло, що єдиної універсальної методики немає, оскільки кожний банк має свої специфічні особливості: функціональне призначення; стиль управління; комплекс операцій та послуг; склад клієнтів тощо. Найбільш поширеними є номерні, бальні, рейтингові, індексні методи, проте поряд із ними має місце застосування економіко-математичних та інших методів і моделей. Бальні методи дають змогу отримати інтегральну оцінку фінансового стану банків у балах, що відображає сумарну сукупність оцінок за кожним обраним фінансовим показником. Під час використання бального методу кожному показнику присвоюється певний бал у шкалі, визначеній експертами. Загальна сума балів, отриманих банком за кожним із показників, дає підставу зараховувати банк до певної групи [2, с.261].

Класичним прикладом бального методу є рейтингова система CAMELS, яка була розроблена групою експертів США. Ця методика широко використовується у світовій практиці та в Україні. Абревіатура CAMELS походить від перших букв компонент, що перевіряються [3]:

– C (Capital adequacy) – достатність капіталу;
– A (Asset quality) – якість активів;
– M (Management) – якість управління;
– E (Earnings) – прибутковість;
– L (Liquidity) – ліквідність;
– S (Sensitivity to risk) – чутливість до ризику.

Для реалізації методу CAMELS передбачається оцінювання кожного банку за зазначеними вище параметрами у балах на основі документів, які надходять до агентства банківського нагляду. Загальна оцінка розраховується як середнє арифметичне оцінок за кожною компонентою, яка перевіряється. Найкраща оцінка – 1, найгірша – 5.

Також за цим методом всі активи за ступенем ризику поділяються на чотири групи. I група – особливо згадані активи (ступінь ризику 1%), II – нестандартні активи (ступінь ризику 20%), III – сумнівні активи (ступінь ризику 50%) і IV – втрати (ступінь ризику 100%). Віднесення активів банку до вказаних груп ризику на основі проведеного аналізу дозволяє визначати рівень сукупного ризику активів банку.

Слід зазначити, що рейтинг банку, визначений за системою CAMELS, є конфіденційною інформа-

цією, призначеною тільки для внутрішнього використання Національним банком України та не підлягає опублікуванню у засобах масової інформації, тому доступ до цієї інформації інших учасників фінансового ринку є закритим.

Для адаптації методики CAMELS до вітчизняної банківської системи Національний банк України додатково враховує такі параметри, як місткість фінансового ринку, рівень розвитку інфраструктури, ступінь стабільності банківської системи.

Іншим прикладом застосування бального методу є визначення рейтингу найбільш надійних банків України у першому кварталі 2014 р. інвестиційною компанією Dragon Capital [4], що представлений у табл. 1.

Проведене рейтингове оцінювання свідчить, що за загальною кількістю балів найбільш надійними банками у I кварталі 2014 р. були Ощадбанк та Укрексімбанк, а найбільшою довірою вкладників користувались ProCredit Bank та OTP Bank.

Таким чином бальні методи характеризуються нескладною процедурою аналізу, наочністю результатів, але вимагають наявності усіх необхідних для оцінювання документів та не завжди є доступними для ознайомлення іншим учасникам фінансового ринку.

Індексний метод передбачає використання вагових коефіцієнтів для кожного з показників. Як правило, вибір вагових коефіцієнтів проводиться експертами на основі власного досвіду роботи, інтуїції та професійних знань.

На використанні індексів базується метод В.С. Кромонова, що дозволяє досить повно оцінити фінансово-економічні показники діяльності банків [5]. Для аналізу використовуються дані балансу, на основі яких розраховуються абсолютні параметри капіталу, зобов'язань, активів. За допомогою співставлення вказаних параметрів визначаються параметричні коефіцієнти: генеральний коефіцієнт надійності К1, коефіцієнт миттєвої ліквідності К2, крос-коефіцієнт як співвідношення сукупних зобов'язань та ризикових активів К3, генеральний коефіцієнт ліквідності К4, коефіцієнт захищеності капіталу К5, коефіцієнт фондової капіталізації прибутку як відношення власного капіталу до сформованого статутного фонду К6. Далі розраховується поточний індекс надійності, для чого отримані коефіцієнти нормуються евристичним методом, перемножуються на емпіричну вагу і підсумовуються. Узагальнена формула для обчислення поточного індексу надійності за методом В.С. Кромонова має такий вигляд (1):

$$N = 45\% \times K1 + 20\% \times K2 + 10\% \times K3/3 + 15\% \times K4 + 5\% \times K5 + 5\% \times K6/3, \quad (1)$$

Усі показники у формулі (1) підібрані таким чином, щоб якомога повніше відобразити фінансово-економічну діяльність комерційного банку, а сама формула має адитивний вигляд, тобто чим більше значення має кожен з показників, тим більшим у підсумку виявляється рівень фінансової стійкості. При цьому кожен з показників фінансової стійкості нормується евристичним методом і множиться на емпіричну вагу. Евристичний метод нормування в даному випадку полягає в тому, що значення показників, які характеризують діяльність банку, ділять на відповідні показники «ідеального банку», що має оптимальне співвідношення між надійністю і прибутковістю. Згідно з методом В.С. Кромонова, «ідеальним» вважається банк, який має такі показники: К1=1; К2=1; К3=3; К4=1; К5=1; К6=3. Емпіричну вагу кожного показника визначено в результаті експертного дослідження його значущості (К1=45%; К2=20%; К3=10%; К4=15%; К5=5%; К6=5%) і підібрано так, щоб значення індексу надійності N коливалося в межах від 0% (абсолютно нестійкий банк) до 100% (ідеально стійкий банк).

Отже, з доступністю вхідної інформації та результатів проведення аналізу в цьому методі проблем немає, але є не менш важливий аспект – всебічність та об'єктивність рейтингової оцінки. З використовуваних для аналізу параметричних коефіцієнтів можна зробити висновок, що методика робить акцент на стійкості банківської установи, що не є об'єктивним універсальним критерієм конкурентоспроможності банків. А відсутність показників прибутковості та якості кредитного портфеля є найбільшим недоліком методики В. Кромонова.

Подібним за своєю суттю є метод EUROMONEY. Він був розроблений Асоціацією комерційних банків Латвії на базі методики розрахунку рейтингу ефективності банків Euromoney із заміною якісних факторів на показники достатності капіталу, величини балансового капіталу та активів. Інтегральний показник для цього методу розраховується за виразом (2):

$$N = 15 \times ROE + 10 \times ROA + 10 \times CIN + 10 \times MIN + 15 \times NI + 15 \times CA + 10 \times ASSETS + 15 \times CAPITAL, \quad (2)$$

Таблиця 1

Приклад застосування бальної методики компанією Dragon Capital

Місце	Назва банку	Активи, млрд. грн.	Показники та бали							Загальна сума балів
			Достатність капіталу	Ліквідність	Підтримка акціонерів	Стійкість фондування	Ефективність діяльності	Якісні показники	Довіра вкладників	
1	Ощадбанк	13,7	5	7	7	2	2		-14%	23
2	Укрексімбанк	131,5	5	7	7	2	2		-9%	23
3	Райффайзен Банк Аваль	44,7	4	6	6	3	1	1	-9%	21
4	УкрСиббанк	24	5	6	5	3	1	1	-17%	21
5	Credit Agricole	18,6	3	5	5	3	3	1	-3%	20
6	Укргазбанк	23	5	5	6	3	1		-6%	20
7	ProCredit Bank	3,8	2	4	4	3	2	1	+14%	17
8	OTP Bank	21,9	3	4	4	2	1	1	+3	15
9	Приватбанк	201,9	1	5	4	3	2		-18%	15
10	ПУМБ	38,0	1	4	2	3	3	1	-15%	14

де ROE – прибутковість капіталу; ROA – прибутковість активів; CIN – співвідношення доходів та витрат; NIM – чиста процентна маржа; NI – чистий прибуток; CA – показник достатності капіталу; ASSETS – активи банку (валюта активу балансу); CAPITAL – балансовий капітал.

Наведені у формулі показники відображають залежність результатів, отриманих за методикою Euromoney від таких показників, як, зокрема, розмір капіталу банку та загальний розмір активів, вагові значення яких відповідно складають 15 та 10. А зважаючи на досить незначну кількість показників у даній моделі можна зробити висновок, що чим вище буде значення даних показників у оцінюваного банка, тим вищий у кінцевому результаті він отримає рейтинг. Така ситуація у будь-якому випадку може свідчити про залежність тільки від однієї групи параметрів та неврахування багатьох інших важливих факторів в такій рейтинговій методиці.

Слід також зазначити, що загальною проблемою ранжування банків за ступенем надійності є те, що в більшості випадків два банки неможливо порівняти в цілому, оскільки за деякими показниками один банк кращий за інший, в той же час порівняння за іншими показниками може виявити зворотну тенденцію. Ще одним фактором, що вказує на неможливість такого порівняння є і те, що по різних початкових характеристиках «якнайкращими» і «якнайгіршими» є різні банки [6, с. 148].

Певним удосконаленням наведених вище методів за рахунок конструктивних змін є методика О.Б. Ширинської, що передбачає використання у системі рейтингових показників також і коефіцієнтів рентабельності (ROA, ROE). А для відсікання суб'єктів оцінки, окрім інших показників, запропоновано застосовувати частку прострочених позик у кредитному портфелі банку, що є суттєвим нововведенням. Так, банк, у кредитному портфелі якого частка простроченої заборгованості перевищує 3 %, вилучається з рейтингу [7]. Крім того, система рейтингової оцінки за методикою О.Б. Ширинської характеризується дворазовим збільшенням кількості застосовуваних коефіцієнтів і ранжуванням їх в окремі групи, при цьому присвоєння коригувальних ваг здійснюється не лише коефіцієнтам, а й групам, до яких вони віднесені. Після присвоєння коригувальних ваг для кожної групи обчислюються узагальнюючі коефіцієнти шляхом перемножування наведених вище коефіцієнтів на встановлені для них емпіричні ваги та подальшого їх підсумовування.

Таким чином запропоновані в методі О.Б. Ширинської нововведення дозволяють врахувати кредитні ризики та інші впливові фактори, а присвоєння коригувальних ваг сприяє підвищенню точності рейтингового оцінювання. Проте недостатньо розкритим залишається питання обґрунтованого вибору показників, які всебічно характеризують діяльність банку.

Новим підходом до рейтингового оцінювання характеризується також методика, запропонована вітчизняними банківськими експертами [8, с. 35]. Вона передбачає врахування таких параметрів як рівень загальних активів, проблемних кредитів, коефіцієнт миттєвої ліквідності, рівень левериджу, коефіцієнт відкритої валютної позиції. В цій методиці загальну кількість показників зведено до мінімуму, відвівши основну роль проблемним кредитам. До них автори пропонують відносити 100% прострочених і 45,8% пролонгованих кредитів. Найменше ж уваги приділяється коефіцієнту відкритої валютної позиції у зв'язку з пильним контролем за нею з боку НБУ. У вітчизняній методиці аналіз базується на порівнянні показників кожного банку із середніми значеннями досліджуваної сукупності. Після проведення нормування і перемножування отриманих значень на відповідну питому вагу добутки підсумовуються. Також автори методики надають важливого значення оптимальності показника миттєвої ліквідності (розрахованого як різниця між його середнім значенням та середньолінійним відхиленням цього показника за щомісячними даними банку), адже його надмірне зростання призводить до істотного зниження рівня прибутковості банку [8, с. 40].

Отже, аналізуючи дану методику слід відмітити, що її сильною стороною є розрахунок показника миттєвої ліквідності, причому врахування не лише загальної динаміки його змін, а й амплітуди коливань. Також позитивним моментом є проведення нормування коефіцієнтів шляхом розрахунку їхніх середніх значень та середньоквадратичних відхилень. Проте при проведенні аналізу до складу індикативної групи поряд з малими та середніми не були включені деякі великі банки, що знижує достовірність розрахунків оптимальних показників.

Здійснити дистанційний моніторинг фінансової стабільності банківської системи шляхом розрахунку рейтингової оцінки надійності банківських установ на базі економічних нормативів НБУ дозволяє метод В.П. Матвієнко [9]. Для реалізації методу здійснюється обґрунтований вибір показників, які найповніше характеризують діяльність банку. По кожному з них задається граничне (нормативне) значення. Показники мають бути невід'ємними і однонаправленими, тобто їх зростання означає покращання стану банку і навпаки. Цей метод дозволяє визначити найкращі та найгірші банки з точки зору надійності, проте у ньому немає можливості нормування коефіцієнтів для співставлення багатьох параметрів різних банків.

Одним з відомих методів подолання незрівнянності багатопараметричних систем є метод зведених показників (МЗП). Згідно цього методу на основі показників рейтингового оцінювання за методом В.П. Матвієнко отримують рейтинги фінансових установ, що відповідають висунутим замовниками вимогам. Розрахунок фінансових коефіцієнтів здійснюється на базі даних, що публікуються НБУ.

Таким чином, метод зведених показників найбільш повно використовує відкриту для користувача інформацію та об'єктивно і всебічно дозволяє провести рейтингову оцінку банківської установи.

Заслуговує на увагу також метод рейтингової оцінки банків, який застосовують фахівці журналу «Експерт» [10, с. 103]. В якості вхідних даних у цьому методі використовуються баланси банків за рахунками другого порядку, а також оборотно-сальдові відомості. На основі цих даних розраховується дуже широкий спектр показників, які характеризують різні сфери діяльності банків. До таких показників можна віднести: активи-нетто, власний капітал, коефіцієнт ділової активності, достатність капіталу, генеральний коефіцієнт рентабельності, коефіцієнт іммобілізації капіталу, коефіцієнт поточної ліквідності. Для розрахунку коефіцієнтів попередньо проводять класифікацію банків за розміром і характером діяльності фінансових установ. Класифікація банків у групах проводиться на основі узагальненого значення коефіцієнта фінансової стійкості, який розраховується на основі 22 власних коефіцієнтів фінансової стійкості, які розраховуються для окремо обраного банку. В результаті аналізу фор-

мули розрахунку коефіцієнта фінансової стійкості можна казати, що методика журналу «Експерт» віддає перевагу в оцінюванні розміру власного капіталу банку, тобто чим більший розмір власного капіталу банку, тим вище його фінансова стійкість. Загалом методика є детальною та доступною для розрахунку, але її об'єктивність є недостатньою для визначення інших впливових факторів на діяльність фінансових установ. Отже, проведений аналітичний огляд сучасних методів рейтингового оцінювання комерційних банків дозволив визначити їх основні характеристики, переваги та недоліки, які для зручності проведення порівняльного аналізу були зведені у табл. 2.

Аналіз наведених вище характеристик методів рейтингової оцінки дозволив встановити, що найбільш повно враховує усі показники діяльності банківської установи та дозволяє здійснити їх детальну оцінку метод CAMELS, проте результати рейтингового оцінювання за даним методом є конфіденційною інформацією і можуть використовується тільки Національним банком України.

Серед інших розглянутих методів можна виділити як кращі – методику журналу «Експерт», метод зведених показників та метод запропонований вітчизняними експертами. Однак, ці методи теж мають недоліки, серед яких найбільш суттєвими є необґрунтованість вибору параметрів для аналізу та неможливість співставлення показників діяльності різних банківських установ.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведені дослідження дозволили встановити, що на сьогодні рейтингове оцінювання банківської діяльності є необхідною передумовою прозорості фінансового ринку країни. Рейтинги банків є індикаторами їх надійності та ефективності для потенційних вкладників, інвесторів, банків-партнерів тощо, крім того, вони є підґрунтям державного банківського нагляду. Слід також відзначити, що слід розрізняти рейтинги банків для професійних потреб, розраховані на професіоналів, і рейтинги, відкриті для широкого загалу.

Для підвищення ефективності рейтингового оцінювання можна запропонувати такі напрямки:

- розвиток національної мережі рейтингових агентств для можливості порівняння результатів рейтингів сформованих різними компаніями;
- удосконалення методики рейтингового оцінювання шляхом розробки системи якісних показників, що дозволять сформувати інтегральний показник рейтингу на підставі аналізу кількісних і якісних критеріїв;
- вдосконалення нормативно-правової бази, що дасть можливість мінімізувати подання неправдивої інформації банками та уникнути фальсифікованих рейтингів.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика моделей рейтингової оцінки

Групи показників	Рейтингові моделі							
	CAMELS	В.С. Кромонова	EUROMONEY	П.В. Матвієнко	О.Б. Ширинської	«Експерт»	МЗП	Вітчизняна методик
Капітал	+	+	+	+	+	+	+	+
Якість активів	+	-	-	-		+	-	+
Рентабельність	-	-	-	+	+	+	+	-
Прибутковість	+	+	+	-	+	-	+	-
Ліквідність	+	+	+	+	+	+	+	+
Надійність	-	+	-	-		-	-	-
Захищеність	-	+	-	-	x	-	-	-
Ризики	+	-	-	+		-	+	-
Менеджмент	+	-	-	-	x	-	-	-
Стратегія розвитку	+	-	-	-		-	-	-

Список літератури:

1. Кириченко О. Банківський менеджмент. – К.: Основи. – 2011. – 311 с.
2. Турило А. М. Рейтингова система оцінки фінансового стану комерційного банку / А. М. Турило, І. С. Вчерашня // Вісник КТУ. – 2011. – № 28. – С. 260–263.
3. Смірнов А. В. Аналіз фінансового стану комерційних банків: моногр. / А. В. Смірнов // Міжнародний банківський клуб «Аналітика без меж»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mbka.ru/item59/.
4. ТОП-20 самых надежных банков Украины: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://finance.bigmir.net/kredit_depozit/51741-V-TOP-20-samyh-nade-zhnyh-ban-kov-Ukrainy-tol-ko-vosem-ukrainskih.
5. Кромонов В. С. Методика составления рейтинга надежности банков // Профиль. – 1998. – № 20.
6. Домбровський В. С. Розробка автоматизованої моделі рейтингової оцінки банківських установ / В. С. Домбровський, Д. М. Григор'єв // Ефективна економіка – № 2 – 2012 р.– С. 145–153.
7. Ширинська Е. Б. Операции коммерческих банков. – М.: Финансы и статистика. – 2001. – 628 с.
8. Матвієнко П. В. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів [Текст] / Економіка України. – 2007. – № 5. – С. 26–35
9. Каширіна О. Рейтингова система оцінки фінансової стабільності банків з іноземним капіталом як інструмент підвищення надійності банківської системи / О. Каширіна, В. Фурсова // Вісник НБУ. – 2011. – № 9. – С. 33–41.
10. Фалюта А. В. Удосконалення рейтингового оцінювання банків / А. В. Фалюта // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. VII Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 травня 2012 р.) / ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2012. – Т. 1. – С. 102–104.

Билык А.Ю.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ИССЛЕДОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ И МОДЕЛЕЙ РЕЙТИНГОВОГО ОЦЕНИВАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Аннотация
В статье проведен аналитический обзор методов и моделей, которые используются для проведения рейтингового оценивания коммерческих банков. Были рассмотрены бальные, индексные, рейтинговые методы, а также экономико-математические модели. Проведенный аналитический обзор позволил выявить характерные особенности современных методов рейтингового оценивания, их преимущества и недостатки. Также на основе рассмотренных характеристик был реализован сравнительный анализ, что позволило выявить банки, которые полнее всего охватывают показатели деятельности банковских учреждений. На основании проведенного аналитического обзора и сравнительного анализа характеристик наиболее распространенных методов были разработаны рекомендации для повышения эффективности рейтингового оценивания коммерческих банков.
Ключевые слова: рейтинг, бальный метод, индексный метод, экономико-математическая модель, интегральный показатель.

Bilyik O.Y.
Vinnytsya Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

RESEARCH OF MODERN METHODS AND MODELS OF RATING EVALUATION OF COMMERCIAL BANKS

Summary
The state-of-the-art review of methods and models that is used for realization of rating evaluation commercial banks is conducted in the article. Ball, index, rating methods, and also economical models, were considered. The conducted state-of-the-art review allowed to educe the characteristic features of modern methods of rating evaluation, their advantage and defects. Also on the basis of the considered descriptions a comparative analysis was conducted, that allowed to educe banks that embrace performance of bank institutions indicators completer in all. On the basis of the conducted state-of-the-art review and comparative analysis of descriptions of the most widespread methods there were the worked out recommendations in relation to the increase of efficiency of rating evaluation of commercial banks.
Keywords: rating, ball method, index method, economy-mathematical model, integral index.

УДК 339.924

ОЦЕНКА ВНЕШНЕТОРГОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РОССИИ, КАЗАХСТАНА И БЕЛОРУССИИ

Блудова С.Н.
Северо-Кавказского федерального университета

В статье проведен анализ внешней торговли России, Белоруссии и Казахстана с использованием метода сдвиг-составляющих. Представлены формулы для проведения такого анализа с описанием. Дается оценка влияния международной, отраслевой и страновой составляющих на результаты экспортно-импортных операций стран. Проведен анализ сотрудничества стран Таможенного союза со странами СНГ и Дальнего Зарубежья. Сделаны выводы о преимуществах интеграции для каждой из анализируемых стран.
Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, Таможенный Союз, метод сдвиг-составляющих.

Постановка проблемы. Сложная социально-экономическая ситуация, связанная с введением экономических санкций против Российской Федерации, противостояние на Украине не могло не сказаться на сотрудничестве стран Таможенного союза. В последнее время стало проявляться все больше противоречий и конфликтов в сотрудничестве России, Белоруссии и Казахстана. В связи с этим, все более актуальным становится вопрос дальнейшего сотрудничества дружественных стран, имеющих длительную историю взаимодействия, а так же поиск нового инструментария его оценки.

Анализ последних исследований и публикаций. Оценка внешнеторговых потоков между странами осуществляется при помощи так показателей как импортная, экспортная и внешнеторговая квота; коэффициентов межотраслевой и внутриотраслевой специализации и некоторых других. С другой стороны, существует множество и других методов оценки экономических показателей. В частности при оценке трудовых ресурсов широко используется Shift-Share Analysis [4,5,6,7.8.]. Этот метод относится к типу оценок ex-post и позволяет дать оценку каждому сектору производства в регионе. Статистические инструменты оценки внешнеторговых потоков представлены в работах И.П. Гуровой [1], Я. Винера [2], И. С. Троекуровой и И. П. Сергуна [3], и многих других.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Среди множества методик оценки внешнеторговых потоков практически нет такой, которая бы учитывала вклад отдельных уровней управления в конечный объем экспорта и импорта региона, страны, интеграционного объединения. Почему, при прочих равных условиях, одни страны и регионы увеличивают объемы внешней торговли, а другие снижают.

Цель статьи. Главной целью работы является оценка внешнеторговых потоков между Россией, Белоруссией и Казахстаном при помощи метода Shift-Share Analysis, позволяющим определить уровень заинтересованности стран в развитии сотрудничества в рамках интеграционного объединения.

Изложение основного материала. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве развиваются достаточно динамично, и тем не менее, проблемы, связанные с несогласованностью внешнеторговой политики прослеживаются все более явно. Российская Федерация в последние несколько месяцев, в связи с ведением продовольственного эмбарго, вводит различные ограничения на пути свободного перемещения грузов по своей территории.

Проанализируем влияние на внешнеторговые потоки трех стран международного, отраслевого и страновых факторов, используя широко известный метод анализа региональных экономических систем – Shift-Share Analysis. В качестве регионов будем использовать страны, входящие в интеграционное объединение. К преимуществам этого метода относится простота использования и минимальное количество необходимых для анализа данных. К недостаткам необходимо отнести невозможность оценки внутреннего потребления, важность сопоставимости использующихся данных и др.

Суть метода заключается в последовательном выделении трех составляющих изменения экспорта (импорта): международную, отраслевую и страновую по следующим формулам:

$$SC = Sei_{t-1} * \left(\left(\frac{NEei_t}{NEei_{t-1}}\right) - 1\right), \quad (1)$$

$$SB = Sei_{t-1} * \left(\left(\left(\frac{NBei_t}{NBei_{t-1}}\right) - 1\right) - \left(\left(\frac{NEei_t}{NEei_{t-1}}\right) - 1\right)\right), \quad (2)$$

$$SR = Sei_{t-1} * \left(\left(\left(\left(\frac{Rei_t}{Rei_{t-1}}\right) - 1\right) - \left(\left(\frac{NBei_t}{NBei_{t-1}}\right) - 1\right)\right)\right), \quad (3)$$

где: SC – международная составляющая, показывающая тенденции развития экспорта (импорта) в мировой экономике;

Sei_{t-1} –объем экспорта (импорта) в мировой экономике;

$NEei_t$ / $NEei_{t-1}$ – темп роста экспортных (импортных) операций в целом по мировой экономике;

SB – отраслевая составляющая, отражающая изменения в объемах экспортно-импортных операций по отраслям;

$NBei_t$ / $NBei_{t-1}$ – темп роста экспортных (импортных) операций в целом в отрасли;

SR – страновая (региональная) составляющая, отражающая изменения в экспортно-импортных операциях на уровне страны (региона).

Rei_t / Rei_{t-1} – темп роста экспортных (импортных) операций в целом в стране (регионе).

Сумма трех составляющих равна величине изменения объема экспорта (импорта) страны в целом. Предлагаемый метод может использоваться при формировании системы мониторинга уровня развития внешнеэкономических связей, при оценке общеэкономической ситуации способствующей или отрицательно влияющей на развитие внешнеэкономических связей.

Оценка внутристрановой составляющей внешней торговли Российской Федерации, расчеты

которой представлены в таблице 1, показывает, что негативное влияние оказывалось практически на все укрупненные группы товаров. Уже давно стало общим местом, что в России плохо работают институты содействия внешней торговле. Несмотря на оптимистичные рапорты государственных органов в лице Министерства экономического развития и Министерства промышленности и торговли, объемы экспортно-импортных операций падают, и не всегда это следствие мировой конъюнктуры.

Сложившаяся в 2014 году экономическая ситуация ведет к дальнейшему ухудшению ситуации во внешней торговле. На объемы импорта оказывает влияние продуктовое эмбарго и снижение валютного курса, а на объемы экспорта оказывает давление снижение цен на энергоносители.

Анализ влияния факторов на экспортно-импортные операции Республики Белоруссия, представлен в таблице 2.

Видно, что в целом, ситуация схожа с Российской, но опасение вызывает снижение экспорта по товарной группе машины, оборудование и транспортные средства. Именно здесь наблюдается наибольшее негативное влияние странового фактора. С другой стороны, и по импорту прослеживается та же тенденция, но в данном случае она носит позитивный характер, так как на страновом уровне Республика Белоруссия предпринимает меры защиты внутреннего рынка от импорта машиностроительной продукции, которую выпускают в стране.

Анализ составляющих сдвиг-анализа по Республике Казахстан, представлен в таблице 3.

Страна проводит активную внешнеторговую политику, направленную на увеличение как экспорта, так и импорта. Учитывая сложившуюся практику оценки взаимной торговли со странами СНГ и Дальнего Зарубежья, проанализируем данные по торговле государств-членов Таможенного Союза со странами СНГ. Как видно из таблицы 4

Таблица 1

Оценка влияния страновых факторов на динамику экспортно-импортных операций Российской Федерации

Наименование укрупненной группы	Влияние международной составляющей	Влияние отраслевых условий	Влияние внутристрановых факторов	Влияние международной составляющей	Влияние отраслевых условий	Влияние внутристрановых факторов
Экспорт				Импорт		
Продовольственные товары и с/х сырье	299,9	3740	-590,9	1037,7	-1409,2	-281,4
Минеральные продукты	9161,8	-1593,61	-2141,16	159,24	-2106,2	358,9
топливно-энергетические товары	9019,2	-1568,8	-1391,46	124,61	-2266,1	166,4
Продукция химической промышленности, каучук	679,67	93,37	-865,05	1149,3	1551,9	-523,2
Кожевенное сырье, пушнина и изделия их них	8,75	75,5	21,65	39,04	17,9	-25,9
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	273,7	-847,8	-427,9	169,6	-643,6	-89,97
Текстиль, текстильные изделия и обувь	11,5	-59,11	5,55	411,4	186,11	-475.56
Металлы и изделия из них	1136,6	-2741,8	-673,8	524,9	212,7	-1157,56
Машины, оборудование и транспортные средства	321,3	4,14	69,6	3482,9	8912,3	-659,3

Источник: расчеты автора

Таблица 2

Оценка влияния страновых факторов на динамику экспортно-импортных операций Республики Белоруссии

Наименование укрупненной группы	Влияние международной составляющей	Влияние отраслевых условий	Влияние внутристрановых факторов	Влияние международной составляющей	Влияние отраслевых условий	Влияние внутристрановых факторов
	Экспорт			Импорт		
Продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье	13,8	172,2	20	67,13	-91,17	146.0
Минеральные продукты	382,7	-66,6	1355,8	63,61	-841,42	-743.2
топливно-энергетические товары	381,23	-48,08	1361,8	58,5	-1064,98	-497,6
Продукция химической промышленности, каучук	176,25	24,2	836,5	86,7	117,09	29,2
Кожевенное сырье, пушнина и изделия их них	1,35	11,6	1,0	1,8	0,81	-8,6
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	11,98	-37,11	6,13	12.7	-48,08	-22,6
Текстиль, текстильные изделия и обувь	13,6	-69,7	-18,95	21,1	9,54	-50,65
Металлы и изделия из них	34,09	-82,25	-61,8	41,98	17,01	15,0
Машины, оборудование и транспортные средства	46,98	0,6	-125,58	222,4	569,0	-1327,4

Источник: расчеты автора

Таблица 3

Оценка влияния страновых факторов на динамику экспортно-импортных операций Республики Казахстан

Наименование укрупненной группы	Влияние между-народной составля-ющей	Влияние отрас-левых условий	Влияние внутри-страновых факторов	Влияние между-народной составля-ющей	Влияние отрас-левых условий	Влияние внутри-страновых факторов
	Экспорт			Импорт		
Продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье	45,3	564,07	572,7	59,65	-81,01	136,4
Минеральные продукты	1702,8	-296.2	784,3	17,9	-236,9	383,94
топливно-энергетические товары	1630,94	-205,7	460,8	14,76	-268,4	329,65
Продукция химической промышленности, каучук	15,34	2,1	28,54	78,7	106,2	494,03
Кожевенное сырье, пушнина и изделия из них	0,87	7,53	-21,4	0,97	0,44	35,6
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	2,24	-6,96	421,7	20,98	-79,5	111,6
Текстиль, текстильные изделия и обувь	1,77	-9,06	12,3	17,03	7,7	526,25
Металлы и изделия из них	253,23	-610,8	735,6	51,5	20,9	1142,6
Машины, оборудование и транспортные средства	5,9	0,07	55,02	259,7	664,5	1987,8

Источник: расчеты автора

Таблица 4

Оценка влияния страновых факторов на динамику внешней торговли государств-членов Таможенного Союза со странами СНГ

Наименование укрупненной группы	Влияние между-народной составля-ющей	Влияние отрас-левых условий	Влияние внутри-страновых факторов	Влияние между-народной составля-ющей	Влияние отрас-левых условий	Влияние внутри-страновых факторов
	Экспорт			Импорт		
Продовольственные товары и с/х сырье	92,18	1149,6	-897,8	123,6	-167,8	-111.75
Минеральные продукты	784,82	-136,5	-1329,3	125,01	-1653,45	-683,56
топливно-энергетические товары	769,27	-97,03	-1501,2	109,8	-1997,2	-617,6
Продукция химической промышленности, каучук	122,9	16,9	-162,8	58,16	78,54	60,28
Кожевенное сырье, пушнина и изделия из них	0,55	4,8	-6,3	0,5	0,23	-7,73
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	41,76	-129,4	122,6	28,14	-106,81	87,67
Текстиль, текстильные изделия и обувь	7,38	-37,7	45,36	31,98	14,46	-135,44
Металлы и изделия из них	100,15	-241,6	362,4	141,89	57,49	-53,38
Машины, оборудование и транспортные средства	139,93	1,8	-120,7	239,79	613.59	-570,4

Источник: расчеты автора

Таблица 5

Оценка влияния страновых факторов на динамику экспортно-импортных операций государств-членов Таможенного Союза со странами Дальнего Зарубежья

Наименование укрупненной группы	Влияние между-народной составля-ющей	Влияние отрас-левых условий	Влияние внутри-страновых факторов	Влияние между-народной составля-ющей	Влияние отрас-левых условий	Влияние внутри-страновых факторов
	Экспорт			Импорт		
Продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье	266,8	3327,06	899,1	1040,91	-1413,66	111,74
Минеральные продукты	10462,53	-1819,9	1329,3	115,75	-1531	684,24
топливно-энергетические товары	10262,23	-1294,5	1501,2	88,11	-1602,29	617,17
Продукция химической промышленности, каучук	748,4	102,8	163,8	1256,5	1696,71	-59,22
Кожевенное сырье, пушнина и изделия из них	10,4	89,9	6,6	41,29	18,93	7,77
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	246,2	-762,6	-122,6	175,03	-664,29	-86,74
Текстиль, текстильные изделия и обувь	19,6	-100,24	-46,3	417,6	188,9	136,48
Металлы и изделия из них	1323,8	-3193,3	-361,5	476,49	193,07	53,42
Машины, оборудование и транспортные средства	234,2	3,02	120,7	3725,27	9532,34	570,39

Источник: расчеты автора

существует дифференциация по влиянию отраслевых и страновых факторов на объемы взаимной торговли между этими группами стран.

Так в экспорте негативное отраслевое влияние прослеживается в таких укрупненных группах как минеральные продукты, древесина и целлюлозно-бумажные изделия, металлы и изделия из них. Негативное страновое влияние проявляется в экспорте минеральных продуктов, продукции химической промышленности, машин и оборудования. Негативное влияние отраслевых условий в импорте проявляется в таких товарных группах как минеральные продукты, в частности, топливно-энергетические товары и продовольственные товары. Влияние отрицательной страновой составляющей проявляется больше всего по группам машины, оборудование и транспортные средства, а так же минеральным продуктам. Отрицательное влияние по группе минеральных продуктов и по импорту и по экспорту объясняется тем, что эти продукты в зависимости от степени переработки экспортируются или импортируются.

Несколько другие приоритеты видны при анализе взаимной торговли со странами Дальнего Зарубежья, представленной в таблице 5.

Так, наибольшее отрицательное влияние отраслевого фактора прослеживается в товарных группах минеральные продукты, металлы, оборудование и транспортные средства, древесины и целлюлозно-бумажные изделия.

Негативное проявление страновой составляющей в экспорте наиболее сильно проявляется в группе товаров металлы и изделия из них и древесина и целлюлозно-бумажные изделия.

В импорте негативная роль отраслевого фактора видна в импорте продукции таких секторов как продовольственные товары, минеральные продукты. При этом практически по всем группам, за исключением продукции химической промышленности и товарам группы древесина и целлюлозно-бумажные изделия наблюдается положительное влияние страновой составляющей, что свидетельствует о приоритете импортных поставок во все страны Таможенного Союза.

Выводы и предложения. Таким образом, в результате проведенного анализа выяснилось, что вступление в Таможенный Союз оказало положительное влияние на все три страны-участницы: Россию, Казахстан и Белоруссию. Анализ не выявил негативного влияния международной составляющей на общий объем экспортно-импортных операций в рамках Таможенного Союза. Наиболее выгодным участие в Таможенном Союзе является для Казахстана, который умело использует все преимущества членства в этом интеграционном объединении.

Список литературы:

1. Гурова И. П. Измерение глобальной и региональной торговой интеграции. Евразийская экономическая интеграция № 3 (4) 2009, с. 70-72 (Gurova I. P. Izmerenie global'noj i regional'noj torgovoj integracii. Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija № 3 (4) 2009, s.7 0-72).
2. Винер Я. Проблема таможенного союза // Вехи экономической мысли. Т. 6. Международная экономика / под ред. А. П. Киреева. – М.: ТЕИС, 2006. – ISBN 5-7598-0439-1. – С. 696?705. pdf (Viner Ja. Problema tamozhennogo sojuza // Vehi jekonomicheskoj mysli. T.6. Mezhdunarodnaja jekonomika / pod red. A. P. Kireeva. – M.: TEIS, 2006).
3. Троекурова И.С., Сергун И.П. Перспективы создания зоны свободной торговли Россия-Асеан. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. – 2011. – № 2. – С. 30-39 (Troekurova I.S., Sergun I.P. Perspektivy sozdanija zony svobodnoj torgovli Rossija-Asean. Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Jekonomika. – 2011. – № 2. – S. 30-39).
4. Zaccomer Gian Pietro, Grassetti Luca Using R for Spatial Shift-Share Analysis // The R User Conference 2008 – 12–14 august 2008, Technische UniversitËat Dortmund, Germany http://www.r-project.org/conferences/useR-2008/slides/Zaccomer+Grassetti.pdf.
5. Hanham Robert Q. Banasick Shawn Shift-Share Analysis and Changes in Japanese Manufacturing Employment http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/0017-4815.00121/abstract.
6. Houston David B. The Shift and Share Analysis of Regional Growth: A Critique// Southern Economic Journal Vol. 33, No. 4 (Apr., 1967), pp. 577-581http://www.jstor.org/stable/1055653.
7. Selting, Anne, Loveridge, Scott. A **Summary** of the literature on shift-share analysis// 1992. Staff Paper P92-13http://purl.umn.edu/14086.
8. Shaffer R.E., S.C. Deller and D.W. Marcouiller. Community Economics: Linking Theory and Practice// Oxford: Blackwell Professional Publishing. 2004.
9. Евразийская Экономическая Комиссия: [Электронный ресурс]. URL: http://www.eurasiancommission.org. (Дата обращения: 22.10.2014).

Bludova S.N.
North Caucasus Federal University

EVALUATION OF FOREIGN TRADE COOPERATION BETWEEN RUSSIA, KAZAKHSTAN AND BELARUS

Summary
The article analyzes the foreign trade of Russia, Belarus and Kazakhstan with the use of a shift-components. The formulas for this analysis with the description. Assesses the impact of international, industry and country constituting the results of export-import operations of countries. The analysis of the cooperation between the countries of the Customs Union with the CIS countries and abroad. The conclusions about the benefits of integration for each of the analyzed countries.

Keywords: foreign trade, export, import, Customs Union, shift-share analysis.

УДК 338.439.5:637(477)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА В УКРАЇНІ

Бовсуновський В.В.
Інститут тваринництва
Національної академії аграрних наук України

Проаналізовано основні тенденції та особливості розвитку ринку продукції тваринництва і виявлено основні проблеми його функціонування. Наведено динаміку виробництва, експорту-імпорту та споживання основних видів тваринницької продукції. Проведено щомісячний моніторинг цін на м'ясо, яйця та молоко в розрізі категорій виробників. Досліджено маркетингову діяльність аграрних підприємств та основні канали збуту тваринницької продукції. Визначено найбільш прийнятні напрями діяльності на ринку продукції тваринництва.

Ключові слова: ефективність, маркетинг, молоко, м'ясо, ринок, ціна.

Постановка проблеми. Стабільний і надійний розвиток ринку продукції тваринництва є одним із важливих факторів зростання економіки сільського господарства. Він повинен забезпечувати гарантований доступ населення до продовольства в необхідній кількості, якості та асортименті. Ринок продукції тваринництва, як і будь-який інший ринок, формує зв'язки між виробниками продукції і споживачами на основі попиту, пропозиції, ціни та механізмів ринкової конкуренції [1-2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виробництво сільськогосподарської продукції та її переробка не забезпечують потреби населення по кількості, якості і структурі продуктів харчування. У зв'язку з цим формування й забезпечення стабільного розвитку аграрного ринку, зокрема продуктів тваринництва, стає одним із пріоритетних завдань країни, подальшої ринкової трансформації галузі. Організація досконалого ринку розглядається як один із інструментів оздоровлення фінансового стану сільськогосподарського виробництва, підвищення його інвестиційної привабливості, вирішення завдань економічного та соціального розвитку села [3-4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попит населення України на продукцію тваринництва за останні роки скоротився майже вдвічі. Пояснюється це в основному скороченням обсягів виробництва, значним підвищенням роздрібних цін майже на всі види продуктів та низькими доходами переважної частини населення, його соціальною диференціацією. На сьогодні більше чверті населення країни мають грошові доходи нижче прожиткового мінімуму. Населенням тривалий час споживається нижче фізіологічних норм м'ясних, молочних і рибних продуктів, овочів та фруктів, а надмірно – хліба і картоплі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження тенденцій і особливостей розвитку ринку продукції тваринництва України та визначення найбільш прийнятних напрямів діяльності на ринку тваринницької продукції, які є одним із головних шляхів підвищення ефективності збуту продукції.

Виклад основного матеріалу. Становлення ринкової системи господарювання вимагає створення умов вільного просування продукції від сільськогосподарських виробників до кінцевого споживача, розвитку інтеграційних зв'язків між виробниками, сферою переробки і торгівлі, формування шляхів стійкого розвитку ринку продуктів тваринництва.

За останні п'ять років зростання обсягів виробництва м'яса українськими виробниками відбувалося переважно за рахунок м'яса птиці. Поряд із цим, із 2009 року почали збільшуватись обсяги виробництва свинини. За підсумками 2013 року було вироблено 748 тис. тонн цієї продукції, що на 42% перевищує показник 2009 року. Загалом, виробництво основних видів м'яса у 2013 р. зросло на 25% до рівня 2389 тис. тонн (табл. 1).

На ситуацію в галузі 2013 року впливали одночасно декілька основних факторів. По-перше, зростання ділової активності в окремих секторах економіки України та поступове відновлення купівельної спроможності населення, що позитивно вплинуло на споживання харчової продукції населенням у цілому. По-друге, збереглася тенденція до скорочення частки імпорту продукції у внутрішньому споживанні основних видів м'яса та м'ясопродуктів.

Загальний обсяг імпорту м'яса в 2013 р. склав 332 тис. тонн, що на 24% менше, ніж було імпортовано у 2009 р. У загальній структурі імпорту м'яса близько 70% припадало на поставки свинини та 22% – м'ясо птиці. При цьому, протягом 2013 р. експорт м'яса з України істотно збільшився порівняно з 2009 р. у 5 разів і склав 182 тис. тонн. Основною причиною таких змін стало наближення цін на вітчизняну сировину до рівня цін в основних країнах-експортерах.

Вітчизняне тваринництво поступово збільшує рівень забезпеченості України м'ясом. Так, у 2009 р. частка імпортованого м'яса складала 23%, а в 2013 р. лише 14%. Рівень споживання м'яса населенням за підсумками 2013 р. становив 56 кг на одну особу, що на 12% вище показника 2009 р.

Проте, протягом останніх п'яти років зберігалася негативна тенденція скорочення поголів'я ВРХ у господарствах усіх категорій. Скорочення поголів'я ВРХ на фоні триваючого нарощування поголів'я птиці пов'язано як із тим, що організація виробництва м'яса птиці є інвестиційно-привабливою та потребує значно меншого періоду часу для досягнення кондиційної ваги ніж у виробництві ВРХ, так із тим, що близько 78 % поголів'я корів утримується господарствами населення.

Виробництво молока за останні п'ять років коливається в межах 11,1-11,6 млн. тонн. Частка експорту знаходиться в межах 0,7-0,9 млн. тонн, що складає 7-9% загального його виробництва. У структурі експорту молочної продукції близько 50% припадає на ринок Росії, куди Україна експортує сири. Сухі молочні продукти в основному експортуються в такі країни як Сирія, Туреччина, Алжир, Казахстан, Єгипет, країнами-імпортерами казеїну є Німеччина і Польща. Імпорт молочних продуктів в Україні незначний і коливається в межах 200-500 тис. тонн щороку, а серед основних постачальників виступають білоруські та російські компанії.

За досліджуваний період варто відмітити позитивну динаміку виробництва та експорту яєць.

Таблиця 1

Динаміка виробництва, імпорту-експорту та споживання продукції тваринництва в Україні, тис. тонн.

Продукція	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. у % до 2009 р.
Виробництво						
М'ясо – всього	1917	2059	2144	2210	2389	125
у т.ч. яловичина	453	428	399	389	428	79
свинина	527	631	705	701	748	142
м'ясо птиці	894	954	995	1075	1168	131
інші види м'яса	43	46	45	45	45	105
Молоко	11610	11249	11086	11378	11488	99
Яйця*	919	985	1079	1104	1133	123
Імпорт						
М'ясо – всього	439	378	244	423	332	76
у т.ч. яловичина	14	25	23	16	19	136
свинина	225	193	153	289	234	104
м'ясо птиці	196	157	65	116	74	38
інші види м'яса	4	3	3	2	5	125
Молоко	455	273	257	410	548	120
Яйця*	7	7	3	4	5	71
Експорт						
М'ясо – всього	40	48	79	125	182	у 5 разів
у т.ч. яловичина	20	13	13	17	27	135
свинина	0	1	14	25	8	-
м'ясо птиці	19	33	50	82	146	у 8 разів
інші види м'яса	1	1	2	1	1	100
Молоко	919	956	964	820	769	84
Яйця*	58	75	83	82	105	181
Споживання на 1 особу, кг						
М'ясо – всього	50	52	51	54	56	112
у т.ч. яловичина	10	10	9	9	9	90
свинина	16	18	19	21	22	138
м'ясо птиці	23	23	22	24	24	104
інші види м'яса	1	1	1	1	1	100
Молоко	212	206	205	215	221	104
Яйця, штук	272	290	310	307	309	114

* Для перерахунку взято середню масу одного яйця – 57,75 грам.

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Якщо виробництво збільшилось на чверть, то обсяг експорту відмітився зростанням майже вдвічі, проте він становить лише 9,2% їх виробництва. Отже, для збереження позитивних тенденцій розвитку галузі потрібно шукати нові ринки збуту продукції птахівництва за межами держави, адже внутрішній ринок України достатньо забезпечений даним видом продукції.

На сьогодні основними ризиками у м'ясній галузі залишаються: високий рівень конкуренції, відчутний дефіцит сировини, а також висока залежність рівня цін, з одного боку від ситуації на ринках сільськогосподарської продукції, а з іншого боку від рівня купівельної платоспроможності населення. Крім того, суттєві ризики для галузі представляє можливість введення обмежень на імпорт української тваринницької продукції до країн – основних споживачів (переважно країни СНД).

Серед основних факторів, що стримують розвиток вітчизняного ринку молока та молочної продукції, слід виділити скорочення поголів'я корів, низьку якість молока-сировини, застарілі технології, невідповідність вітчизняних норм і вимог щодо якості молока європейським.

Досягти значних маркетингових конкурентних переваг у виробництві продукції тваринництва можна лише за наявності в державі паритету цін на сільськогосподарську продукцію та засоби виробництва, які воно споживає.

Обґрунтування ціни є важливим елементом виробничого процесу у будь-якій галузі. Ціна в ринковій економіці є важливим регулятором її розвитку. Для виробників і споживачів вона – це той орієнтир, який дає змогу їм приймати рішення, що саме виробляти, коли і скільки, що і скільки купувати. Якщо продукція виробника не має кращих властивостей порівняно з ідентичними товарами, в цьому разі боротьба за ринок збуту зосереджується на ціні.

Переробники практично мають владу на продовольчому ринку, перш за все, у формуванні цінової політики. Виробники ж змушені погоджуватися з подібними умовами, що пов'язано з особливостями тваринницької сировини, яка має короткий термін зберігання.

За період 2012-2014 рр. відбувається поступове зростання середньої ціни реалізації м'яса худоби та птиці на 40-55 %, яка досягла позначки в 18-20 грн за 1 кг живої маси. На середню реалізаційну ціну яєць має значний вплив сезонність попиту та пропозиція на ринку. За цих умов відмічається збільшення ціни від 460 грн влітку 2012 р. до 938 грн за 1 тис. штук наприкінці 2014 р. (рис. 1).

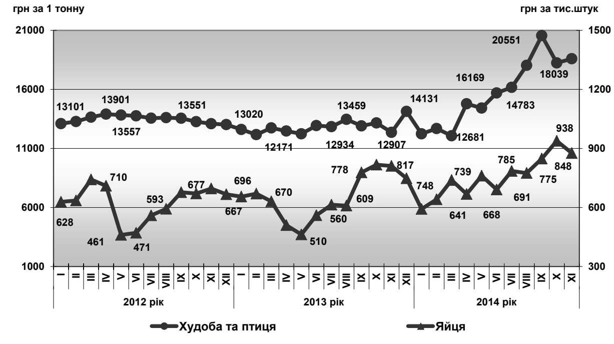

Рис. 1. Динаміка середніх цін реалізації продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами України, грн

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Проте, рівень реалізаційних цін продукції тваринництва значно нижчий, ніж її ринкова вартість. Це пояснюється тим, що підприємства практично не застосовують маркетингові підходи до реалізації продукції.

У більшості випадків протягом досліджуваного періоду, ціна за якою сільськогосподарські підприємства реалізовували продукцію тваринництва не покривала її собівартості. Прибутковим останніми роками є лише виробництво молока та яєць, рентабельність яких коливається в межах 15-18%. Виробництво всіх видів м'яса продовжує залишатися збитковим, а особливо яловичини (-35-40%).

Ціноутворення на молоко і молочні продукти характеризується сезонністю. Пік зниження цін відзначається у червні-серпні. Починаючи вже з вересня, у зв'язку зі зменшенням надоїв, ціни ростуть, і досягають свого максимуму в листопаді – грудні. Коливання ціни протягом року сягає 30-35%, що аж ніяк не може позитивно впливати на стабілізацію виробництва.

Важливою проблемою галузі є низька якість сировини, особливо від господарств населення. Якщо реалізоване молоко сільськогосподарськими підприємствами відповідає вищому та першому ґатункам, то від господарств населення на переробні підприємства молоко надходить другим сортом (73%). Все це впливає на реалізаційну ціну, яка в сільгосппідприємствах на 25-30% вища, ніж в господарствах населення (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка середніх цін реалізації молока в розрізі категорій виробників, грн за 1 тонну

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Таблиця 2

Структурні зміни в реалізації продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами України, %

Продукція	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Переробним підприємствам					
М'ясо – всього	25,6	25,5	24,2	23,0	23,9
у т.ч. яловичина	58,8	55,3	61,9	63,8	65,2
свинина	57,6	56,2	60,3	55,7	57,3
м'ясо птиці	8,3	9,0	3,9	4,4	5,0
Молоко	92,6	92,7	94,6	94,0	94,0
Яйця	0,1	0,2	1,6	2,1	2,1
Населенню в рахунок оплати праці					
М'ясо – всього	1,4	1,1	0,7	0,6	0,6
у т.ч. яловичина	4,2	3,6	2,5	1,9	1,4
свинина	3,0	2,2	1,5	1,6	1,5
м'ясо птиці	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0
Молоко	0,4	0,4	0,2	0,2	0,2
Яйця	0,8	0,6	0,5	0,2	0,2
На ринку, через власні магазини, ларки, палатки					
М'ясо – всього	7,9	7,5	6,9	6,7	6,6
у т.ч. яловичина	11,2	11,5	9,2	8,5	7,2
свинина	15,5	13,3	11,2	12,7	11,7
м'ясо птиці	4,7	4,6	4,7	4,0	4,5
Молоко	1,9	1,9	1,8	1,6	1,5
Яйця	21,5	20,0	17,1	15,5	15,1
За іншими каналами					
М'ясо – всього	65,1	65,9	68,2	69,7	68,9
у т.ч. яловичина	25,8	29,6	26,4	25,8	26,2
свинина	23,9	28,3	27,0	30,0	29,5
м'ясо птиці	86,8	86,3	91,3	91,6	90,5
Молоко	5,1	5,0	3,4	4,2	4,3
Яйця	77,6	79,2	80,8	82,2	82,6

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Головним напрямом підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва має стати добре налагоджений маркетинг, завданням якого є підвищення зацікавленості працівників у ефективному використанні ресурсів та поліпшення стану реалізації продукції, розвиток інфраструктури ринку, організація реклами. Значні зміни відбулись у структурі реалізації продукції тваринництва (табл. 2).

Сільськогосподарські підприємства України збільшили протягом 2009-2013 рр. частку молока та яловичини, яку вони реалізовували переробним підприємствам, що є позитивною тенденцією, оскільки реалізація продукції за цим напрямком є одним із найбільш ефективних каналів збуту. Натомість продукція птахівництва на 80-90% реалізовується за іншими каналами різним комерційним структурам. Потрібно відмітити тенденцію зменшення питомої ваги реалізації продукції на ринку та населенню.

На основі встановлених тенденцій визначено, що вагомий внесок у підвищення ефективності виробництва та збуту тваринницької продукції має запровадження маркетингового забезпечення розвитку ринку. Маркетингові дослідження повинні стати тією ланкою, яка дозволить оптимізувати структуру виробництва тваринницької продукції та підвищити ефективність і конкурентоспроможність галузі. При цьому, важливими резервами збільшення обсягів виробництва продукції тваринництва та підвищення ефективності галузі є: збільшення використання виробничих потужностей, покращення селекційної роботи, модернізація і придбання обладнання для переробки продукції тваринництва, впровадження методів маркетингової діяльності з метою вивчення ринку споживачів продукції, конкурентів, створення умов для залучення інвестицій, формування механізму праці на основі удосконалення її організації та оплати і поліпшення умов праці.

Реалії ринкової економіки диктують необхідність підвищення економічної ефективності виробництва продукції тваринництва шляхом запровадження прогресивних енерго- і ресурсозберігаючих технологій та освоєння інших елементів конкурентоздатності виробництва.

Встановлено, що адаптація галузі тваринництва до ринкових відносин вимагає систематичних зусиль із оптимізації структури виробництва, зниження питомих витрат виробничих ресурсів, постійного моніторингу вимог ринку до якості та асортименту продукції, вдосконалення економіко-організаційної структури аграрних підприємств, забезпечення паритетних взаємовідносин між різними сферами агропромислового комплексу.

Висновки.

1. Збереженню наявних позитивних тенденцій у тваринництві сприятиме збалансованість цін у галузі (від кормів до готових продуктів), відносно стабільний попит на продукцію з боку населення, пожвавлення у сфері кредитування реального сектору, державна підтримка галузі. У довгостроковій перспективі ймовірне відновлення сектору молочного скотарства через дефіцит сировини на молочному ринку, що позитивно позначиться й на обсягах виробництва яловичини та телятини. Вихід на нові ринки збуту дозволить українським виробникам м'яса, молока та яєць збільшити обсяги виробництва та підвищити ефективність своєї діяльності.

2. Аналіз стану кон'юнктури ринку продукції тваринництва призводить до висновку, що для зростання попиту на продукцію, який стимулює розширення пропозиції, як базу попиту необхідно розвивати великотоварний підкомплекс молочного і м'ясного виробництва; організувати інтенсивне виробництво тваринницької продукції зі створенням об'єднань сільськогосподарських виробників із переробниками, торгівлею та компаніями-експортерами; виявляти тенденції формування монопольних структур на ринку та здійснювати нівелювання негативного їх впливу методами антимонопольного законодавства; законодавчими актами державного регулювання економіки сприяти формуванню еквівалентних економічних відносин між учасниками кооперації молокопродуктового та м'ясопродуктового підкомплексів; створювати умови зростання доходів населення; формувати умови стабілізації ринкових цін.

Список літератури:

1. Аранчій Д.С., Формування стратегії розвитку підприємств м'ясопродуктового підкомплексу регіону / Д.С. Аранчій // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. Вип. 70. – Харків: ХНТУСГ, 2008. – С. 3-11.
2. Бондаренко В.М. Розвиток ефективного виробництва молока та його промислової переробки в Україні / В.М. Бондаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 61-64.
3. Лозинська Т.М. Становлення системи аграрного маркетингу в Україні / Т.М. Лозинська // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету. – Луганськ: Вид-во „Элтон-2". – 2002. – № 14 (26). – С. 97-99.
4. Шубравська О.В., Сокольська Т.В. Розвиток ринку молока і молочної продукції: світові тенденції і вітчизняні перспективи / О.В. Шубравська, Т.В. Сокольська // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 2. – С. 80-93.
5. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: [статистичний збірник] / [за ред. Н.С. Власенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 57 с.
6. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами: [статистичний бюлетень] / [за ред. О.М. Прокопенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 112 с.

Бовсуновский В.В.
Институт животноводства Национальной академии аграрных наук Украины

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПРОДУКЦИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
Проанализированы основные тенденции и особенности развития рынка продукции животноводства и выявлены основные проблемы его функционирования. Приведена динамика производства, экспорта-импорта и потребления основных видов животноводческой продукции. Проведено ежемесячный мониторинг цен на мясо, яйца и молоко в разрезе категорий производителей. Исследованы: маркетинговая деятельность аграрных предприятий и основные каналы сбыта животноводческой продукции. Определены наиболее приемлемые направления деятельности на рынке продукции животноводства.
Ключевые слова: эффективность, маркетинг, молоко, мясо, рынок, цена.

Bovsunovskyi V.V.
Institute of Animal Science of the National Academy Agrarian Sciences of Ukraine

FEATURES OF MARKET DEVELOPMENT LIVESTOCK PRODUCTS IN UKRAINE

Summary
Analyzes the main trends and characteristics of animal products market and the basic problems of its operation. The dynamics of production, export, import and consumption of the main types animal products. Conducted monthly monitoring of the prices of meat, eggs and milk producers by category. Studied marketing activities of agricultural enterprises and the main channels livestock production. Determine the most appropriate areas of activity in the animal products market.
Keywords: efficiency, marketing, milk, meat, market, price.

УДК 330.34

РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД В ІННОВАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Богашко О.Л.
Європейський університет, Уманська філія

Проаналізовано особливості формування інноваційної політики розвитку регіонів в світлі теорій регіональної економіки. Розглянуто функції правових, фінансових, організаційно-технічних і соціальних інститутів, які забезпечують стимулювання і підтримку виробництва, комерціалізацію нововведень у межах національної господарської системи та виступають фундаментом регіональної інноваційної системи. Висвітлено особливості регіону як соціально-економічної системи формування інноваційної політики його розвитку.
Ключові слова: концепція інноваційного розвитку регіону, державна інноваційна політика, органи управління, модель регіональної інноваційної системи.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економічної науки в Україні характеризується посиленням уваги до регіональних особливостей зростання економіки. Формування інноваційної економіки регіонів виступає засобом пошуку нових, ефективних форм господарювання за рахунок більш досконалої просторової організації суспільства.

Державна інноваційна політика повинна сприяти розвитку науково-технічного та інноваційного потенціалу регіонів. Саме з цих позицій повинні формуватися адекватні методи участі держави в регулюванні та управлінні, економіко-правові норми, правила. Завдання держави полягає у формуванні і впровадженні інноваційної стратегії або довгострокового плану розвитку держави, в основі яких – реалізація інноваційних цілей та пріоритетів розвитку регіонів України. Лише завдяки впровадженню ефективної інноваційної політики як на державному, так і на регіональному рівнях можливий швидкий перехід до інноваційного типу розвитку та забезпечення зростання ролі регіонів у стабілізації вітчизняної економіки. Загальнодержавна і місцева влада здійснюють свої повноваження щодо однієї і тієї ж території, того самого населення, мають відповідні функції, але пошук можливостей результативного економічного регулювання та адміністративно-правового управління залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До найбільш значущих теорій і концепцій інноваційного розвитку конкурентоспроможності регіонів належать [6, с. 61]:

- теорія полюсів росту (Ф. Перру, У. Алонсо), скеровує регіони на активний саморозвиток за допомогою стимулювання і ущільнення міжгалузевих зв'язків на основі інфраструктурних проектів;
- світосистемна економічна просторово-часова теорія розвитку глобального капіталізму (І. Валлерстайн, Ф. Бродель), згідно якої політичні, економічні імперії живуть за рахунок експлуатації периферійних регіонів-колоній;
- світосистемна геополітична теорія зміни просторової влади держав (Р. Коллінз, Дж. Модальскі, Т. Скочпол, Дж. Абу-Луход);
- концепція регіону-квазікорпорації (П. Айкан, С. Бусье, Ф. Кук, С. Квєтовський та ін);
- еволюційна економічна теорія (Р. Нельсон, С. Унтер, В. Л. Макаров, В. І. Маєвський і ін), яка показує жорсткість конфліктів глобальної ринкової конкуренції за ресурси і ринки збуту;
- концепція глобальних міст-регіонів (Дж. Фрідман, Г. Вольф, С. Сассен, А. Дж. Скотт і ін), що обґрунтовує лідируючу роль 300 світових мегаполісів-регіонів (з чисельністю населення від 1 млн. чол.) в глобалізації світової економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток регіонів на сучасному етапі є одним із пріоритетних напрямів державної інноваційної політики, мета якої полягає у створенні відповідних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України. Відтак, дослідження теоретичних і практичних питань щодо оптимізації управління інноваційним розвитком на регіональному рівні є вкрай необхідними та потребують системного їх розгляду.

Мета статті. Головною метою даної роботи є виявлення сутності, суб'єктів та цілей регіонального інноваційного розвитку. Для вирішення поставленої мети використовується ряд загальнонаукових методів дослідження: при аналізі літератури застосований діалектичний метод; при розгляді досягнень сучасної світової економічної науки, що стосується регіонального інноваційного розвитку, використано системний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Згідно чинного законодавства, за інноваційний процес на національному рівні відповідає Кабінет міністрів України. Основним центральним органом виконавчої влади, що відповідає за стан інноваційного розвитку можна вважати Міністерство освіти і науки України. Міністерство освіти і науки разом з займаються організаційними питаннями інноваційного процесу.

Національна академія наук України – вища державна наукова організація країни, має державний статус та користується правами самоврядування. Основним елементом структури Національної академії наук є науково-дослідницькі інститути та прирівняні до них наукові структури. Крім цього академія має експериментально-виробничу та конструкторську базу, до складу якої входять дослідницько-експериментальні установи, конструкторсько-технологічні організації, інженерні та обчислювальні центри. Інститути НАН України є засновниками перших технопарків в Україні.

Міністерство промислової політики України відповідає за ланцюг „технології-виробництво". Одним з найважливіших елементів інноваційної системи є фінансово-кредитна система, а це сектор регулювання Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. За роботу зі статистичними даними відповідає Державний комітет статистики України.

Окреме місце в процесі впровадження інновацій займають сучасні засоби комунікацій – від звичайного телефонного зв'язку до сучасних глобалізованих систем обміну інформації (наприклад, Інтернет). За це несе відповідальність Міністерство транспорту та зв'язку України. Якість наповнення відповідного правового поля щодо інновацій

від виконавчої влади регулює Міністерство юстиції України, від законодавчої гілки влади – Верховна Рада України. В кожному міністерстві є підрозділи, що прямо, або опосередковано відповідають за галузеві інновації в повному циклі – від виробництва наукових знань до замовлення готової продукції. Наприклад оборонна галузь, відповідний державний орган регулювання – Міністерство оборони України [4, с. 92].

Таким чином, сукупність правових, фінансових, організаційно-технічних і соціальних інститутів забезпечують стимулювання і підтримку виробництва, комерціалізацію різноманітних нововведень у межах національної господарської системи та виступають фундаментом національної інноваційної системи.

Основними елементами інноваційного середовища регіону є державні та місцеві органи влади і управління, організації основної інноваційної діяльності (прикладна наука, крупний, середній і малий бізнес), організації з надання послуг (освіта, наука, інфраструктура), населення.

Регіон є відкритою системою, що інтегрована в більш загальну систему – національну. Соціально-економічна система регіону (СЕСР) і національна інноваційна система (НІС) можуть бути представлені у вигляді пересічних множин (рис. 1) [5, с. 53]. Загальна їх частина формує регіональну інноваційну систему (РІС). Обов'язковою умовою ефективності інноваційних систем є взаємодія макро-, мезо і мікрорівнів інноваційної системи країни.

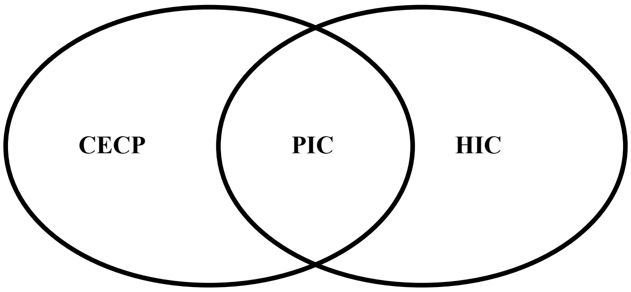

Рис. 1. Модель регіональної інноваційної системи

Джерело: [5]

Соціально-економічна система регіону є для регіональної інноваційної системи джерелом матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, та інших ресурсів. На виході регіональної інноваційної системи – інноваційна продукція і послуги, інноваційні технології, об'єкти інтелектуальної власності, підготовлені в регіоні фахівці, освітні технології, наукові знання, організаційний та управлінський досвід, законодавчі ініціативи та інше, які надходять до національної інноваційної системи і збагачують її. Залежно від рівня соціально-економічного розвитку регіонів в ході регулювання інноваційної діяльності використовуються різні форми та інструменти регіональної інноваційної політики. Вона визначається конкретними економічними умовами, з урахуванням існуючих особливостей, традицій, наявних ресурсів і потреб.

Регіональна інноваційна система може бути структурована у вигляді трьох груп елементів згідно з їх функціями в інноваційному процесі [5, с. 52]:

- підсистеми виробництва нового знання та ідей, що представлена, головним чином, науково-дослідними інститутами та вищими навчальними закладами;
- підсистеми комерціалізації і практичного використання нового знання, яка представлена державними і приватними науково-дослідними структурами, у тому числі малими інноваційними фірмами і науково-дослідними та експериментальними підрозділами крупного бізнесу;
- підсистеми підтримки та розповсюдження знань, що здійснюють оцінку і поширення знань, формування необхідних зв'язків.

Відповідно до вимог системного підходу механізм управління регіональною системою має такі властивості:

- цілісність, яка припускає, що зміни заплановані в одній частині системи, обов'язково виявлять свій вплив на іншій;
- подільність, можливість декомпозиції системи;
- ідентифікованість, вхідні в систему підсистеми мають характеристики, відмінні від інших систем;
- відкритість системи – припускає вплив зовнішнього середовища й відповідну реакцію внутрішнього середовища на них;
- динамізм – безперервний розвиток системи.

Умовою функціонування механізму управління економічним розвитком регіону є наявність сформованої мети механізму, критеріїв його роботи; інструментів, за допомогою яких забезпечується робота механізму, й потенціал, що дозволяє реалізувати встановлені цілі.

Регіональна структура господарства містить елементи, кожний з яких виконує певні функції в складній господарській системі країни. В науці та практиці України виділяють такі типи регіонів:

- згідно із Законом України „Про стимулювання розвитку регіонів" регіоном вважається визначене законодавством територіальне утворення субнаціонального рівня з системою органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування [2];
- згідно із Законом України „Про місцеве самоврядування в Україні", адміністративно-територіальними одиницями в Україні є область, район, місто, район у місті, селище, село. Первинними суб'єктами місцевого самоврядування, основними носіями його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Таким чином, вони також є регіональними утвореннями субнаціонального рівня з системою органів місцевого самоврядування [1];
- згідно із Законом України „Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України", розробка прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку здійснюється для областей, районів і міст. До регіональних утворень додається ще й територія адміністративного району.

Крім представлених регіонів, виділених згідно з чинним законодавством, в ієрархію входять економічні райони, кластери, вільні економічні зони, зони пріоритетного розвитку, єврорегіони, економічні простори.

Незважаючи на досить широке поширення категорії „регіон" в науковому обігу, як в межах нашої країни, так і за кордоном, дискусійними залишаються питання щодо розмірів регіону, критеріїв його відмежування, тих функцій, які він виконує. Під регіоном дуже часто розуміють певну частину господарського комплексу. Нерідко під поняттям „регіон" розглядають певну адміністративно-політичну одиницю національного рівня (від лат. regio – країна, область, край). Іноді регіоном вважають неадміністративну територіальну одиницю пла-

нування субнаціонального рівня – частину території країни з однорідними природними умовами та специфічною спрямованістю розвитку господарства (природно-господарські регіони: Київське Придніпров'я, Донбас, Причорномор'я, Промислове Придніпров'я, Закарпаття тощо).

У зв'язку з цим, корисним буде досвід Зібрання регіонів Європи (VRE), на якому регіони визначено „як існуючі безпосередньо під центрально-державним рівнем територіальні структури з політичним представництвом" [7, с. 2]. У проекті Європейської Хартії регіонального самоврядування регіон визначено як територіальне утворення, сформоване в законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням [3].

Висновки і пропозиції. Виходячи з вищенаведених концептуальних позицій до розуміння суті регіону, а також приймаючи до уваги те, що регіон виступає соціально-економічною формою організації суспільства, об'єктом регіонального управління, ми пропонуємо розглядати регіон як адміністративно-окреслену, територіально цілісну частину країни, яка має характерний комплекс природних, трудових, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів, що визначають її спеціалізацію і економічні зв'язки та напрям господарської діяльності в системі державного господарства, забезпечують відтворювальний процес розвитку, сприяють економічній самостійності у вирішенні внутрішніх питань життєдіяльності.

Як таксономічна одиниця виробничо-територіального устрою країни й форма організації виробничо-суспільного життя регіон відрізняється геоекономічними, геополітичними, виробничо-господарськими, культурно-етнічними та іншими характеристиками. У той же час регіон повинен розглядатися як підсистема соціально-економічного комплексу країни й одночасно як відносно самостійна його частина із завершеним циклом відтворення, що має свою специфіку. Разом з тим, із відтворювальної точки зору, регіон не є замкнутою системою. Він тісно пов'язаний з іншими регіонами й функціонує в умовах міжрегіональної інтеграції та міжрегіонального обміну.

Інтенсивність та ефективність інноваційної діяльності безпосередньо впливає на динаміку економічного розвитку регіону. А тому, активізація інноваційної діяльності регіону виступає одним із реальних шляхів прискорення його економічного розвитку. Дослідження еволюційного шляху теорії інновацій показали, що методологічні основи інноваційного розвитку нерозривно пов'язані з науково-технічним прогресом і теорією економічного зростання.

Список літератури:

1. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
2. Закон України „Про стимулювання розвитку регіонів" від 08.09.2005 р. № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
3. Європейська Хартія Місцевого Самоврядування від 15 жовтня 1985 року // Віче. – 1993. – № 6.
4. Кульга О. О. Аналіз інноваційної системи України / О. О. Кульга // Вісник Донецького національного університету, Серія В: Економіка і право. Вип. 1. – 2010. – С. 92–95.
5. Моліна О. В. Базові поняття інноваційної динаміки регіону / О. В. Моліна // Вісник ДДФА: Економічні науки. – 2009. – № 2. – С. 49–55.
6. Швец Ю. Ю. Инновационное развитие как фактор повышения конкурентоспособности региона / Ю. Ю. Швец // Бизнесинформ. – 2011. – № 3. – С. 61–63.
7. Versammlung der Regionen Europas (Hrsg.): Satzung der Versammlung der Regionen von 1985 (unverцffentlich), S. 2.

Богашко А.Л.
Европейский университет, Уманский филиал

РЕГИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
Проанализированы особенности формирования инновационной политики развития регионов в свете теорий региональной экономики. Рассмотрены функции правовых, финансовых, организационно-технических и социальных институтов, обеспечивающих стимулирование и поддержку производства, коммерциализации нововведений в рамках национальной хозяйственной системы и выступают фундаментом региональной инновационной системы. Освещены особенности региона как социально-экономической системы формирования инновационной политики его развития.

Ключевые слова: концепция инновационного развития региона, государственная инновационная политика, органы управления, модель региональной инновационной системы.

Bogashko A.L.
European University, Uman Branch

REGIONAL APPROACH IN INNOVATION POLICY STATES

Summary
The features of the formation of regional innovation policy in the light of theories of regional economy. Functions of legal, financial, organizational and social institutions that provide incentives and support for production, commercialization of innovations within the national economic system and act as the foundation of a regional innovation system. The peculiarities of the region as a socio-economic system formation of innovative policy development.

Keywords: concept innovation development of the region, state innovation policy, government, regional innovation system model.

УДК 338.33:63:477

ДОСВІД ДИВЕРСИФІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СФЕРУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ ЗА РІЗНИМИ ЕКОНОМІЧНИМИ МОДЕЛЯМИ

Бондар В.В., Казімір Я.Л.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті досліджено зарубіжну практику диверсифікації сільського господарства в сферу сільського туризму. Проаналізована оцінка стану сільського зеленого туризму в світі та Україні. Обґрунтована необхідність та доцільність розвитку несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях як альтернативи додаткових джерел доходів сільських жителів. На основі досвіду зарубіжних країн визначені шляхи ефективного використання існуючого потенціалу сільського господарства України в сферу туристичних послуг.
Ключові слова: диверсифікація, сільський туризм, диверсифікація сільськогосподарського підприємництва, сільські території.

Постановка проблеми. За умов сучасної економічної ситуації в Україні сільське населення перебуває у важкому економічному і демографічному стані. Сьогодні жителі села переважно зайняті у сільському господарстві, які не мають вибору щодо працевлаштування в інших сферах, окрім як виїхати з села. Чисельність населення у сільській місцевості становить 14,8 млн. осіб (55,4 % від усього населення України), з них тільки 6,5 млн. – працюючі, з яких майже половина вважається самозайнятими, що і виступає для них основним джерелом доходів (на сьогодні ті, хто має земельну ділянку, не мають право на державну допомогу по безробіттю, оскільки вважаються зайнятими в особистому селянському господарстві).

Тому, на порядку денному стоїть проблема зайнятості сільського населення та пошуку додаткових джерел надходжень. Все це можна вирішити через диверсифікацію господарської діяльності селян в інші несільськогосподарські сфери, що і прискорить соціально-економічний розвиток села.

Одним із таких видів виступає сільський туризм, який у світовій практиці розглядається як альтернатива сільському господарству за розмірами отриманих прибутків. До того ж, розвиток інфраструктури сільського туризму не вимагає значних капіталовкладень і може здійснюватися за рахунок коштів самих селян без додаткових інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За оцінками дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, розвиток сільських поселень необхідно пов'язувати з мультифункціональністю, а саме – впровадження несільськогосподарських видів діяльності. На цьому наголошують праці таких вчених, як Андрійчук В. Г., Ансофф І., Жуліна Є.Г., Мягкова Т.Л., Кацуба О.Б. Ібатуллова Ю.Т. та інші. Проблемам підвищення ефективності соціально-економічного розвитку села через диверсифікацію сільськогосподарського підприємництва в сільський туризм присвячені дослідження Маслака Н.Г., Дудінова В.Г., Горішевського П. [2], Васильєва В., Зінько Ю., Пестрякової Т.В., Чудакової А.Б., Карлофа Б., Коласса Б., Котлера Ф., Бойко М., Гопкало Л., Герасимчук Н., Кудли Н., Прокопа І., Цепко О., Шепотько Л., Домініки З., Дейліса Б. та ін. Незважаючи на це, ряд аспектів цієї актуальної проблеми на сьогоднішній день залишаються недостатньо вивченими і потребують більш глибокого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність використання несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях як альтернативних додаткових джерел доходів та передумов до подальшого соціально-економічного розвитку окремих місцевостей.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування необхідності диверсифікації сільськогосподарського виробництва в сферу туристичних послуг та забезпечення соціально-економічного розвитку села.

Виклад основного матеріалу. В соціально-економічному житті України сільські території займають особливе місце. Адже на них проживає третина населення нашої держави і припадає 90% її площі.

За даними офіційної статистики, на сьогоднішній день в Україні залишилося близько 28,4 тис. сіл. Переважну частину населення яких складають особи пенсійного або працездатного передпенсійного віку, при цьому, майже 60% мешканців сільської місцевості перебувають за межею бідності. Такі поселення приречені на зникнення з мапи України [1]. За таких обставин селянин змушений до пошуку нових несільськогосподарських сфер діяльності, які забезпечували б йому принаймні мінімальний дохід.

Враховуючи зазначене, диверсифікація сільськогосапдарської діяльності здатна знизити рівень бідності на сільських територіях та забезпечити максимально можливу кількість населення стабільним джерелом доходів.

Завдяки активній діяльності у цьому напрямі, згідно даних зарубіжних вчених, на початку XXI століття 30-35% доходів домогосподарств на сільських територіях отримали від здійснення несільськогосподарських видів діяльності (зокрема, 42% в Африці, 40% у Південній Америці та 32% в Азії) [6].

Фактично, будь-яка сільська територія має потенціал до певних видів діяльності, а при його правильному використанні та додатковій інвестиційній і державній підтримці, вона може розвинутися у самодостатній комплекс, де поява та розвиток одних видів підприємництва спонукає до створення інших, що призведе до сталого підвищення соціально-економічних показників сільської місцевості.

Світовий досвід показує, що диверсифікація в сільський туризм розглядається як альтернативна діяльність для сільськогосподарських товаровиробників. Сільське господарство сьогодні не спроможне запропонувати шляхи істотного поліпшення ситуації на селі, і тому саме сільський туризм може забезпечити необхідну економічну стабільність. Саме він є одним із найперспективніших напрямів структурної перебудови сільської економіки, надає стимулюючий вплив на розвиток перш за все таких галузей, як транспорт, будівництво, зв'язок, сільське господарство, соціальна сфера. Як зазначав В.І. Вернадський ще 100 років тому, динаміку соціально-економічного розвитку визначають не стільки

наявність природних ресурсів, скільки вміння та знання, формуванню яких сприяє практично вся соціальна сфера, складовою якої є й туризм [5].

Аналізуючи розвиток диверсифікаційних процесів сільського господарства в сферу сільського туризму, можна зазначити, що високий соціально-економічний ефект від його впровадження досягається без винятку в усіх економічних моделях.

На початку XXI ст. індустрія сільського туризму визнається експертами ВТО як суттєвий, найбільш динамічно зростаючий сектор світового туристичного господарства.

Так, у країнах ЄС перевагу саме такому туризму надають близько 35% жителів, а кількість агросадиб сягає десятків тисяч [4].

У світі найбільшого розвитку сільський туризм досяг у країнах Північної Америки та Європи. Так, ЄС розглядає сільський зелений туризм як визначальний чинник розвитку сільських територій і спосіб "прив'язки" трудових ресурсів до проживання й праці в сільській місцевості. За оцінкою Європейської Федерації фермерського та сільського туризму (EuroGites), європейський ринок налічує близько 2 млн. ліжко-місць. А в Україні нараховується лише 150 тис. потенційних учасників зеленого туризму [3].

Також підраховано, що дохід, отриманий від одного ліжко-місця, еквівалентний річному доходу фермера від однієї корови. На сьогодні в Західній Європі налічується приблизно стільки ж ліжко-місць для відпочинку у сільській місцевості в приватних агрооселях, скільки місць у європейських готелях.

Наприклад, Австрія, яка за своєю площею майже в сім разів менша за Україну, а за кількістю населення – у п'ять разів, за один гірськолижний сезон отримує дохід у сфері сільського туризму близько 10 млрд. євро, що дорівнює майже половині Державного бюджету України. Сільський туризм не тільки опинився у сфері інтересів політики Європейського Союзу, а й достатньо сильно нею підтримується, у тому числі й у фінансовому плані.

На даний момент в Європі сільський туризм приносить за різними даними від 10% до 20% загального доходу індустрії туризму. Міжнародне суспільство екотуризму вважає, що до 2020 року екотуризм досягне 1560 млн. прибуттів в усьому світі в порівнянні з 800 млн. прибуттів в 2005 році [7].

В даний час сільський туризм є одним з перспективних напрямків розвитку індустрії туризму за кордоном. У Франції, Великобританії, Голландії, Ірландії, Німеччині, Іспанії залучення до діяльності у сфері сільського туризму заохочується на національному рівні. За популярністю відпочинок у сільській місцевості в цих країнах посідає друге місце після відпочинку на морі.

Хоча сільський туризм зародився в країнах Європи, лідерство за обсягами розвитку впродовж останніх десятиліть стабільно утримують США. Згідно з нещодавніми маркетинговими дослідженнями, проведеними у 2001 р. Асоціацією індустрії подорожей Америки, майже 2/3 усіх повнолітніх громадян США, тобто 87 млн. осіб, здійснили щонайменше одну мандрівку в сільську місцевість з метою відпочинку за останні три роки.

Класичні європейські традиції й цінності сільського відпочинку впродовж багатьох десятиліть пропонує Великобританія. Національною туристичною організацією акредитовано 1100 агросадиб. Сільський туризм забезпечує понад 380 тис. робочих місць і є підґрунтям існування 25 тис. малих бізнес-структур лише в одній сільській Англії (не враховуючи Уельсу, Шотландії і Північної Ірландії).

Не відстає від Великобританії й Італія. Ще однією суто італійською особливістю сільського туризму в країні є те, що майже половина власників садиб "не поспішають" виходити "з тіні", тобто проходити державну сертифікацію, отримувати ліцензії на діяльність, сплачувати податки. За підрахунками Національної туристичної організації, в країні функціонує близько 12000 агротуристичних підприємств, з них лише близько 7000 ліцензовані державними інституціями. Інші 5000 досі скептично ставляться до процедури стандартизації столичними чиновниками, централізованих систем бронювання, участі у виставкових заходах, ініційованих асоціаціями сільського туризму і надають перевагу безпосередньому контакту із споживачами.

Так, на даний час в Італії розроблено більш 70 винно-гастрономічних маршрутів, що значною мірою пов'язано з агротуризмом. За офіційними статистичними даними, на даний час тут нараховується близько 6 тис. сільських відпочинкових комплексів. Щорічно їх відвідують понад 400 тис. туристів. За минулі десять років кількість агротуристичних підприємств збільшилась на 40%, а кількість їх клієнтів – на 80%.

Незважаючи на те, що послуги сільського відпочинку в Італії майже вдвічі вищі, ніж в Іспанії чи Франції, ними щорічно користується до 2 млн. осіб (з них 78 % – італійці). А щорічний прибуток від сільського туризму становить близько 350 млн. доларів.

В Іспанії сільський зелений туризм вважається одним з найпривабливіших секторів туристичної сфери. Найбільшою популярністю сільський відпочинок користується у Каталонії – 24%, Мадриді – 23, Валенсії – 16,3, Андалузії – 9,6, Країні Басків – 10%. Сільський туризм в Іспанії передбачає розміщення відпочиваючих на фермах, у сільських будинках, невеликих сільських готелях. Власники таких агросадиб об'єднані в асоціацію, завдання якої полягає в тому, щоб надавати певну категорію сільськім туристичним будинкам в залежності від рівня наданих послуг, а також контролювати їх відповідність вимогам асоціації [4].

Цікавою для України є австрійська схема сільського туризму. Ця невелика країна нараховує понад 15 тис. зареєстрованих агротуристичних господарств сумарною місткістю 170 000 ліжко-місць. Станом на 2004 р. кожне сьоме туристичне ліжко країни належало до агротуристичного сектору.

Також вартим вивчення є досвід європейських сусідів України: Угорщини, Румунії, Польщі. У Румунії інтереси власників агроосель представляє ANTREC – Національна асоціація сільського, екологічного і культурного туризму (член EuroGites від Румунії). На сьогодні ця організація нараховує 3250 членів, понад 2500 агроосель з сумарним рекреаційним потенціалом понад 11 000 ліжко-місць [3].

З усіх закордонних країн для України найбільшого значення має досвід, набутий нашим західним сусідом – Польщею. За даними ВТО, з 1997 р. Польща утримує 5-7 місце серед найбільш відвідуваних країн Європи. За даними Польської агенції розвитку туризму, участь країни у приїжджому туризмі в Європу складає близько 5%, а у валютних доходах від туризму – близько 4% [4].

Враховуючи загострення соціально-економічних проблем українського села, впровадження і розвиток сільського туризму є особливо бажаним. Адже із 6,5 млн. осіб працездатного населення сільської місцевості, більше 0,5 млн. офіційно зареєстровані як безробітні, а 3 млн. осіб відносяться до категорії незайнятого населення [1]. Тому розвиток додаткових галузей на селі – це забезпечення зайня-

тості сільського населення та перша сходинка для створення десятків тисяч диверсифікованих господарств, перш за все в туристичну сферу на селі. Адже значення сільського зеленого туризму для економічного, соціального та духовного розвитку українського суспільства досить перспективне та важливе. Крім того, окрім безпосередніх господарів, що надають послуги з сільського зеленого (агро-, еко-) туризму може отримати робочі місця більшість громади окремо взятого села, яка займається вишивкою, килимарством, гончарством, ткацтвом, різьбярством, писанкарством, ковальством, овочівництвом, садівництвом, бджільництвом, тваринництвом в тому числі конярством.

Україна має чудові можливості для розвитку сільського туризму, адже в усіх її регіонах є пам'ятки історії та культури світового рівня, унікальні природні заповідники. До того ж, близько двох третин сільського населення в країні безробітні або частково зайняті. За даними опитувань, понад мільйон із них могли б запропонувати туристам свої помешкання, а понад 30% сільських пенсіонерів за станом здоров'я і особистим бажанням могли б обслуговувати туристів і відпочиваючих. Однак, офіційно зареєстровано лише близько трьох тисяч селянських садиб, які надають такі послуги. Та й розташовані вони по Україні нерівномірно.

Найчастіше сільський зелений туризм, як додаткова зайнятість на селі, є похідною формою діяльності сільськогосподарської ферми або двору, тобто він тісно пов'язаний із сільським господарством. Як приклад можемо відзначити, що найбільш успішні агрооселі у розвинених західних країнах паралельно займаються сільським господарством або ж ця діяльність виступає головною для селянина. Власники садиби можуть обрати для себе багато шляхів комбінування сільськогосподарської діяльності із прийомом туристів. Крайніми випадками є лише випадковий прийом туристів за основної сільськогосподарської діяльності або постійний прийом туристів за мінімальної сільськогосподарської діяльності. Для господаря головне правильно збалансувати обидва ці види діяльності і визначити для себе пріоритети та межі прибутку і затрат від кожного виду діяльності.

За дослідженнями Васильєва, Україна має значний потенціал розвитку сільського туризму, а саме: сільська місцевість становить 69% від загального площі країни, близько 15 млн. чоловік проживає в 28,6 тис. сільських населених пунктах; в сільській місцевості – 6,4 млн. житлових будинків, з яких 98% у приватній власності, більше 1 млн. будинків потенційно готові приймати туристів.

Але цей потенціал використовується не в повній мірі. За останні роки в Україні зареєстровано тільки три тисячі агросадиб, що в порівнянні навіть з такою країною, як Австрія, в три рази менше [2]. Хоча, як показує практика, щоб облаштувати просту сільську садибу для прийняття туристів, необхідно лише 600-700 доларів, які господар може вкласти без зовнішніх інвесторів, а що стосується надання інших послуг, то потрібна допомога органів державного самоврядування та Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму, які повинні, перш за все, забезпечити господарів навчанням, надавати певні консультаційні, інформаційні послуги, проводити семінари та сприяти впровадженню зарубіжного досвіду диверсифікації сільськогосподарської діяльності в сферу сільського туризму.

Таким чином, розширення позааграрних напрямів діяльності на сільських територіях означає, що сільський туризм може стати вагомим внеском забезпечення прибутковості сільськогосподарських товаровиробників та розвитку сільських територій України.

Висновки і пропозиції. Враховуючи досвід диверсифікації сільського господарства в сільський зелений туризм за різними економічними моделями, можна зробити висновок, що для України процес диверсифікації в несільськогосподарські види діяльності повинен стати невід'ємною складовою комплексного соціально-економічного розвитку села та як один із засобів вирішення багатьох сільських проблем. Адже впровадження сільського туризму не вимагає значних капіталовкладень і може здійснюватися за рахунок коштів селян без додаткових інвестицій.

Також впровадження сільського туризму стимулюватиме розвиток селянських господарств, які займаються туризмом як видом підсобної діяльності; активізує благоустрій сільських садиб, вулиць в цілому сіл; надасть поштовх для розвитку інфраструктури та підвищить його до рівня міських поселень; сприятиме збуту надлишків сільськогосподарської продукції, збільшуючи додаткові прибутки селян і відрахування в місцеві бюджети; зменшить рівень безробіття на селі та розширить коло самозайнятості сільського населення, особливо молоді (за розрахунками одне ліжко-місце забезпечує роботою у середньому 6-7 місцевих жителів); розширить можливості реалізації продукції особистого селянського господарства, причому реалізації її на місці; слугуватиме охороні туристичних ресурсів; створить можливості для повноцінного змістовного відпочинку незаможних верств населення; відродить та надасть подальший розвиток місцевим народним промислам, пам'яткам історико-культурної спадщини та підвищить культурно-освітній рівень сільського населення. Як кінцевий результат, всі ці складові сформують багаті українські села, які не поступатимуться європейському рівню і стануть привабливими для туристів усього світу.

Список літератури:

1. Головне управління статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / П. Горішевський, В. Васильєв, Ю. Зінько. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. – 148 с.
3. Європейська Федерація фермерського та сільського туризму "EUROGITES" [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу: http://www.eurogites.org//
4. Європейський досвід організації сільського зеленого туризму [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tourlib.net/
5. Лученок Є. Екоагротуризм у системі багатофункціонального регулювання сільського господарства Всесвітньою торговою організацією / Є. Лученок // Журнал Європейської економіки. – 2007. – № 6а. – С. 237.
6. Davis B. Promoting Farm/Non-Farm Linkages for Rural Development – Case Studies from Africa and Latin America [Електронний ресурс] / B. Davis, T. Reardon, K. Stamoulis, P. Winters. – Режим доступу : http://www.fao.org/docrep/005/y4383e/y4383e00.htm#Contents/
7. The International Ecotourism Society «Fact Sheet: Global Ecotourism» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ecotourism.org/

Бондарь В.В., Казимир Я.Л.
Черниговский национальный технологический университет

ОПЫТ ДИВЕРСИФИКАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В СФЕРУ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В РАЗНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ

Аннотация
В статье исследовано зарубежную практику диверсификации сельского хозяйства в сферу сельского туризма. Проанализирована оценка состояния сельского зеленого туризма в мире и Украине. Обоснована необходимость и целесообразность развития несельскохозяйственных видов деятельности на сельских территориях, как альтернативы дополнительных источников доходов сельских жителей. На основе опыта зарубежных стран определены направления эффективного использования существующего потенциала сельского хозяйства Украины в сферу туристических услуг.
Ключевые слова: диверсификация, сельский туризм, диверсификация сельскохозяйственного предпринимательства, сельские территории.

Bondar V.V., Kazimir Y.L.
Chernihiv National Technological University

EXPERIENCE DIVERSIFICATION OF AGRICULTURE IN THE AREA OF RURAL TOURISM IN DIFFERENT ECONOMIC MODELS

Summary
The overseas practice diversification of agriculture in the area of rural tourism were investigated. Conducted an analysis of assessing the state rural tourism in the world and Ukraine. Substantiated the necessity and feasibility development of non-farm activities in rural areas as an alternative source of additional income for rural residents. Based on the experience of foreign countries defined directions of effective use the existing potential of agriculture in Ukraine into the sphere of tourism.
Keywords: diversification, rural tourism, diversification of agricultural entrepreneurship, rural areas.

УДК 330.341.1

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ПЕРІОД ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Бондар-Підгурська О.В., Головко О.М.
Полтавський університет економіки і торгівлі

Розглянуто особливості впливу інноваційної політики підприємств переробної промисловості (виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів) на їх розвиток. На основі проведеної оцінки ефективності реалізації інноваційної політики ПАТ «Полтавакондитер» у розрізі її складових надано рекомендації щодо підвищення результативності роботи товариства в період цивілізаційного вибору України.
Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна політика, переробна промисловість, підприємство, оцінювання.

Постановка проблеми. Перехід світової економіки на нову хвилю технологічного розвитку, а також необхідність цивілізаційного вибору України обумовили посилення інноваційної активності підприємств переробної промисловості, зокрема виробництва какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, що пов'язано з аспектами здорового харчування населення та питаннями його безпеки. За допомогою ефективної інноваційної політики забезпечується узгодження якісних і кількісних зв'язків всіх елементів інноваційної системи підприємства, створюються умови для безперервного інноваційного саморозвитку, підвищення ефективності виробництва і зростання конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження теоретичних аспектів формування та реалізації інноваційної політики підприємства започатковані та розвинуті в працях зарубіжних учених Й. Шумпетера [13], Т. Брайана [3], О. Волкова [5], С. Ілленкової [6], а також в наукових працях вітчизняних вчених О. Поповича [11], С. Ілляшенко [8], Б. Маліцького [12], О. Бондар-Підгурської [2] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на множинність публікацій із проблем інноваційної діяльності, окремі теоретичні та практичні проблеми залишаються висвітленими не в достатній мірі, зокрема потребують удосконалення практичні та методичні підходи до оцінки ефективності реалізації інноваційної політики переробної промисловості, зокрема виробництва какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів.

Мета статті. Метою даного дослідження є оцінка ефективності реалізації інноваційної політики підприємств переробної промисловості, зокрема ПАТ «Полтавакондитер» в контексті її складових та розробка рекомендацій щодо її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи дослідження вчених щодо інноваційної політики підприємств, можна зробити висновок про різноплановість їх думки стосовно складових інноваційної політики. Так, деякі вчені до складових інноваційної політики відносять [6, с. 109–114; 1, с. 48]: маркетингову політику; політику в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); політику структурних змін; технічну політику та інвестиційну політику. Іншої думки дотримуються російські вчені Морозов Ю.П., Гаврилов О.І., Городнов А.Г. Складовими інноваційної політики вони [10, с. 31] вважають: попит на інновації; створення нової продукції; розробка нової технології та структурні зміни. Колектив вчених Волков О.І., Денисенко М.П., Гречан А.П., Ілляшенко С.М. та інші [4, с. 286; 7, с. 114; 8, с. 84] стверджують, що складовими інноваційної політики підприємства є: цілі (якого результату бажаємо досягти); стратегії (яким чином досягти обраної мети) та інноваційну діяльність по реалізації інноваційної стратегії. На нашу думку, більш повним та змістовним є висвітлення даного питання Г.І. Лановською [9], яка вважає складовими інноваційної політики підприємства – маркетингову політику; політику в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); політику структурних змін; технічну, фінансову та інвестиційну політику. Вказані складові інноваційної політики розглянемо на основі дослідження діяльності ПАТ «Полтавакондитер» (табл. 1).

Результати аналізу діяльності ПАТ «Полтавакондитер» свідчать, що ключовою групою показників оцінки ефективності реалізації інноваційної політики щодо маркетингу інновацій є формування напрямків інноваційного оновлення підприємства. У 2011, 2012 та 2013 роках коефіцієнт оновлення продукції ПАТ «Полтавакондитер» був у межах від 58 до 20%, тобто відбувається зменшення часток інноваційної продукції у загальному виробництві. Сам по собі факт оновлення продукції є позитивним, але частка інноваційного оновлення в обсязі виробництва галузі протягом періоду, що досліджується поступово зменшилась від 3% до 1%.

Що стосується показників групи «дослідження ринку», слід відмітити, що усі вони наслідують тенденцію зменшення протягом аналізуємого періоду. Так, частка ринку ПАТ «Полтавакондитер» у галузі не значна і складає 2%, у той час як частка ринку лідера галузі становить 24%.

Далі оцінимо ефективність реалізації інноваційної політики товариства за наступною складовою – політика в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). На ПАТ «Полтавакондитер» здійснювалось фінансування витрат на наукові дослідження і розробки та капітальні витрати, але прибутку одержаного за рахунок капіталовкладень інноваційного характеру у звітності не відображено. Показники дослідницького виробництва, як складової політики в галузі НДДКР, а саме: коефіцієнти рентабельності налагодження і відпрацювання технологічного процесу та розширення асортименту продукції розрахувати було неможливо. ПАТ «Полтавакондитер» не затвердив обсяг витрат пов'язаних з відпрацюванням технологічних процесів та змін асортименту продукції. На нашу думку, потрібно звернути увагу на зміну підходів до обліку витрат за даними напрямками, що дозволить поглибити аналіз вибору та впровадження нових технологій.

Таблиця 1

Оцінка складових інноваційної політики ПАТ «Полтавакондитер» у 2011-2013 роках

Показники	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Маркетинг інновацій			
Коефіцієнт оновлення продукції	0,58	0,26	0,20
Частка інноваційного оновлення в обсязі виробництва галузі в цілому	0,03	0,02	0,01
Частка інноваційного оновлення відносно лідера галузі	0,10	0,09	0,08
Дослідження ринку			
Частка ринку(за обсягом виробництва)	0,03	0,02	0,02
Частка ринку (за вартісними показниками)	0,04	0,03	0,02
Частка ринку відносно лідера галузі	0,14	0,11	0,08
Часта ринку лідера галузі (Корпорація Рошен)	0,28	0,27	0,24
Політика в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт			
Коефіцієнт рентабельності витрат на наукові розробки	0,06	0,03	-
Коефіцієнт рентабельності наукових досліджень і розробок за прибутком від звичайної діяльності	3,4	1,45	0,04
Коефіцієнт результативності наукових досліджень	-	-	-
Технологічна політика			
Коефіцієнт інноваційності витрат	0,0008	0,0006	0,0006
Коефіцієнт капітальних вкладень на 1грн приросту продукції	0,21	0,03	0,25
Політика структурних змін			
Коефіцієнт використання робочого час	0,84	0,83	0,81
Коефіцієнт витрат на управління організаційною структурою	0,05	0,08	0,08
Фондоозброєність, грн./особу	46,40	48,53	95,53
Технічна політика			
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,48	0,51	0,52
Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,05	0,04	0,08
Коефіцієнт відтворення основних засобів	1,06	0,91	0,08
Комунікаційна політика			
Частка витрат на рекламу в збуті підприємства	0,05	0,08	0,09
Коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту	3,58	3,91	2,16
Коефіцієнт рентабельності продаж	0,14	0,17	0,18
Виробнича політика			
Коефіцієнт використання виробничих потужностей	0,41	0,33	0,27
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,52	0,49	0,48
Фондовіддача, грн	5,41	4,70	4,31
Інвестиційна політика			
Коефіцієнт економічного зростання	24,61	0,05	0,02
Коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень	0,02	0,35	0,40
Рівень операційного левериджу	1,06	0,78	0,95
Фінансова політика			
Коефіцієнт фінансової стійкості	3,07	4,09	4,92
Коефіцієнт фінансування капіталовкладень	0,04	0,05	0,07
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,51	0,51	0,46
Рівень фінансового левериджу,%	1,64	1,50	0,65

Джерело: розраховано авторами на основі опрацювання літературного джерела [9] та статистичної звітності ПАТ «Полтавакондитер»

Оцінювання показників технологічної політики ПАТ «Полтавакондитер» дозволило дійти висновку, що товариство майже не фінансувало витрати інноваційного характеру, проте динаміка фінансування має позитивну тенденцію. Капітальні вкладення сприяють нарощенню обсягів продукції, частка капітальних вкладень на 1 грн. продукції у 2011 році склала 0,21, а у 2013 році – 0,25.

Внутрішнє середовище та організаційні заходи товариства впливають на ефективність реалізації його інноваційної політики. Так, аналіз організації робочого часу показав, що згідно коефіцієнту використання робочого часу ПАТ «Полтавакондитер» працює ритмічно. Товариство не мало проблем з формуванням персоналу. Показник використання робочого часу 0,80% дозволяє наголосити на необхідності підвищення ефективності продуктивності праці шляхом збільшення обсягів виробничих процесів за допомогою впровадження інноваційних технології. Коефіцієнт ефективності управління характеризує частку адміністративних витрат на 1 грн. виготовленої продукції, як бачимо з даних наведених у таблиці 1, в цілому товариство забезпечує мінімальну частку при достатньому обсязі виробництва продукції. Оцінка фондоозброєності ПАТ «Полтавакондитер» показала, що персонал забезпечений основними засобами на достатньому рівні, і обладнання постійно оновлюється.

Необхідність та можливість впровадження новацій визначає технічна політика, завданням якої є вивчення можливостей виробництва і вимог до нього, за необхідності усунення виявлених невідпо-

відностей та розроблення напрямів технічного переозброєння та інноваційного оновлення виробничих процесів. Одним з вагомих показників, що характеризує технічний стан основних засобів є коефіцієнт зносу. Він показує питому вагу вартості основних засобів, що вже перенесена на вироблену продукцію. На ПАТ «Полтавакондитер» за досліджуваний період коефіцієнт зносу збільшився з 0,48 до 0,52. Коефіцієнт оновлення відображає інтенсивність оновлення основних засобів і показує частку вартості засобів, які надійшли за аналізований період у їх загальній вартості на кінець періоду. На ПАТ «Полтавакондитер» відбувається позитивна динаміка даного коефіцієнту, він збільшився від 5% до 8%. Коефіцієнт відтворення основних засобів розраховується як відношення капіталовкладень до вартості введених основних засобів. Як бачимо, вказаний показник з кожним роком зменшується, що є негативним фактором.

У складі технічної політики досить важливу роль відіграє комунікаційна політика, що включає в себе формування якісної рекламної діяльності товариства. Дані таблиці 1 показують, що частка витрат на рекламу у збуті продукції ПАТ «Полтавакондитер» збільшилася від 5% до 9%, що відповідно вплинуло на збільшення коефіцієнта рентабельності продажу від 14% до 18%.

Виробнича політика напряму залежить від технічних можливостей та замовлень простимульованих рекламою: ефективність виробничих процесів відображається на результатах діяльності підприємства. Про це свідчать показники реалізації виробничої політики ПАТ «Полтавакондитер». Показник використання виробничих потужностей показує ділову активність підприємства та ефективність роботи служби збуту. Показник придатності показує питому вагу основних засобів, які придатні для подальшого використання у процесі виробництва продукції. Найважливішим узагальнюючим показником ефективності використання основних засобів є фондовіддача. Цей показник показує, скільки продукції виробляється на 1 грн. основних засобів. Як бачимо, усі показники наслідують негативну тенденцію, що підтверджує висновок про зниження ефективності реалізації виробничої політики та ефективності використання основних засобів ПАТ «Полтавакондитер».

Економічна політика підприємства визначає потреби та напрями реального інвестування, можливості інноваційного оновлення виробництва, показники ефективності. Коефіцієнт стабільності економічного зростання характеризує стабільність одержання прибутку, який залишається на підприємстві для його інноваційного розвитку. Коефіцієнт стабільності економічного зростання розраховують як відношення різниці між чистим прибутком і дивідендами, що їх виплачено акціонерам, до власного капіталу. На ПАТ «Полтавакондитер» спостерігається негативна динаміка даного показника, оскільки у 2012 та 2013 рр. дивіденди не виплачувалися.

Коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень визначає той економічний ефект, який можна отримати, вкладаючи капітал у підприємство даної галузі економіки. Операційний леверидж – це потенційна можливість впливати на прибуток підприємства шляхом зміни структури собівартості продукції та обсягів її випуску. Операційний леверидж на ПАТ «Полтавакондитер» з кожним роком зменшується, що негативно впливає на ефективність господарської діяльності, а також інноваційної політики.

Головним завданням реалізації фінансової політики у складі інноваційної є забезпечення формування достатнього обсягу та оптимального складу джерел фінансування. Єдиним власним джерелом приросту є прибуток. Приріст прибутку забезпечується приростом обсягу реалізації продукції (операційний леверидж) та формуванням оптимального обсягу і структури капіталу (фінансовий леверидж). Можливість залучення позичкових джерел залежить від фінансового стану підприємства. Він характеризується фінансовою незалежністю і стійкістю. Оптимізацію обсягу позичкових коштів визначає показник фінансового левериджу. Як показують дані таблиці, вказаний показник з кожним роком зменшується, хоча й має позитивне значення. Частку капіталу вкладеного в реальні інвестиції показує коефіцієнт фінансування капіталовкладень. На ПАТ «Полтавакондитер» частка капіталу вкладеного в реальні інвестиції незначна, але позитивним є її зростання у динаміці.

У досліджуваному період виявлено, що ПАТ «Полтавакондитер» було фінансово стійким. Товариство є фінансово незалежним, але динаміка показника в цілому негативна, що свідчить про недосконалу фінансову політику. Зменшення фінансового левериджу супроводжується підвищенням ступеня фінансового ризику, пов'язаного з можливою нестачею коштів для виплати відсотків за довгостроковими кредитами. Незначна зміна прибутку до оподаткування і рентабельності інвестованого капіталу в умовах високого фінансового левериджу може призвести до значної зміни чистого прибутку, що є небезпечним у ситуації спаду виробництва.

Висновки і пропозиції. На основі оцінки впливу інноваційної політики на результати діяльності ПАТ «Полтавакондитер», що проведено у розрізі складових інноваційної політики, а саме маркетингової політики; політики в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); політики структурних змін; технічної, фінансової та інвестиційної політики, можна зробити наступні висновки.

Дослідивши маркетинг інновацій можна відмітити: формування напрямів інноваційного оновлення, але частка інноваційного оновлення ПАТ «Полтавакондитер» в обсязі виробництва галузі протягом досліджуваного періоду поступово зменшилась від 3% до 1%; ринок кондитерської галузі має нормальну ринкову конкуренцію, і є безпечним, що позитивно для формування інноваційної політики.

Політика в галузі науково-дослідницьких дослідницько-конструкторських робіт засвідчила, що: коефіцієнт інноваційності витрат в цілому відповідав тенденціям запровадження нових технологій; підприємство не фінансувало витрати пов'язані з відпрацюванням технологічних процесів та змін асортименту продукції (взагалі відсутнє дослідницьке виробництво).

Політика структурних змін показала готовність підприємства та його колективу до запровадження тих чи інших інноваційних перетворень, а саме: персонал забезпечений основними засобами на достатньому рівні, обладнання постійно оновлюється.

Технічна політика ПАТ «Полтавакондитер» характеризується: незначним розширеним відтворенням основних засобів в основному завдяки капітальному ремонту і незначному їх придбанні; досить малими витрати на рекламу та неефективним формуванням комунікаційного напряму; недостатнім рівнем використання виробничих потужностей – 30%.

Досліджуючи інвестиційну політику підприємства нами визначено, що: не завжди забезпечується достатній рівень ефективності капітальних вкладень через відсутність абсолютного приросту чистого прибутку, згідно показників операційного левериджу цього можна досягти завдяки збільшенню обсягів виробництва; підприємство є фінансово стійким, незалежним, що є позитивним фактором при формуванні і реалізації інноваційної політики.

Перспективи подальших досліджень обраного напряму полягають у формуванні методичних рекомендацій щодо розробки узагальнюючого (інтегрального) показника інвестиційної політики ПАТ «Полтавакондитер».

Список літератури:

1. Бланк И. А. Словарь – справочник Финансового менеджера. – К.: «Ника-Центр», 1998. – 480 с.
2. Бондар-Підгурська О. В. Механізми гармонізації національних інтересів у контексті інноваційного соціально орієнтованого розвитку промисловості України / О. В. Бондар-Підгурська // Бізнес Інформ . – 2014. – № 6. – С. 84-91
3. Брайан Т. Управление научно –техническими нововведениями / Т. Брайан. – М.: Экономика, 1989. – 312 с.
4. Войчак А.В. Маркетинговий менеджмент: підруч. / А.В. Войчак – К.: КНЕУ, 1998. – 210 с.
5. Волков О.І. Економіка та організація інноваційної діяльності / О.І. Волков. – Підручник (третє видання). – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 662 с.
6. Ильенкова С.Д. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов/ С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др.; под. Ред. С.Д. Ильенковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 318 с.
7. Инновационный менеджмент: учеб. пособ. / [под ред.С. Д. Ильенковой]. Москва; Юнити, 2001. – 327 с.
8. Ілляшенко С.М. Товарна інноваційна політика: підруч. / С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 281 с.
9. Лановська Г.І. Методичні підходи до оцінки інноваційної політики підприємств спиртової промисловості: монографія / Г.І. Лановська. – К.: МВЦ «Медінформ», 2013. – 204 с.
10. Мединський В. Г. Инновационный менеджмент: учеб. / В.Г.Мединський. – Москва; ИНФРА-М 2002. – 295 с.
11. Попович О.С. Динаміка наукового потенціалу і проблеми інноваційного розвитку економіки України / О.С. Попович / НТУУ «КПІ». Зб. матеріалів 5-ї Всеукраїнської науково- практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні підходи до управління підприємством». – К., 2014. – С. 12-18.
12. Прогноз науково-технологічного та інноваційного розвитку України / Під редакцією акад. НАН України А.П. Шпака та акад. АПН України А.М. Гуржія. Упорядники: Маліцький Б.А., Попович О.С. Збірник матеріалів. – К.: Фенікс, 2006. – 160 с.
13. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – [Пер. с нем.] .- М: Прогресс, 1982 – 453 с.

Бондарь-Подгурская О.В., Головко А.Н.
Полтавский университет экономики и торговли

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ПЕРИОД ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ВЫБОРА УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены особенности влияния инновационной политики предприятий перерабатывающей промышленности (производство какао, шоколада и сахарных кондитерских изделий) на их развитие. На основе проведенной оценки эффективности реализации инновационной политики ОАО «Полтавакондитер» в разрезе ее составляющих даны рекомендации по повышению результативности работы акционерного общества в период цивилизационного выбора Украины.
Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная политика, перерабатывающая промышленность, предприятие, оценка.

Bondar-Podhurskaya O.V., Golovko O.N.
Poltava University of Economics and Trade

FEATURES OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION OF INNOVATION POLICY AT PROCESSING ENTERPRISES IN THE PERIOD OF CIVILIZATIONAL CHOICE OF UKRAINE

Summary
The peculiarities of the influence of the innovation policy of the enterprises of processing industry (manufacture of cocoa, chocolate and sugar confectionery) on their development. Based on the evaluation of the effectiveness of innovation policy implementation PJSC «Poltavakonditer» in terms of its components and recommendations on improving the performance of association between Ukraine civilizational choice.
Keywords: innovation, innovation policy, manufacturing, enterprise evaluation.

УДК 339:138

РОЗВИТОК МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ДЕРЖАВНОСТІ

Бочко О.Ю.
Мукачівський державний університет
Скриньковський Р.М.
Львівський університет бізнесу і права

В статті розкрито основні напрями розвитку та етапи дослідження маркетингу в умовах кризових явищ державності. Доведено, що маркетинг повинен бути складовою загальної стратегії розвитку підприємства. Обґрунтовано, що за умови кризових явищ, ефективність маркетингової діяльності також може призвести до розвитку підприємства.
Ключові слова: маркетингова діяльність, криза, інтернет-технології, фінансування, маркетингові інструменти, асортимент.

Постановка проблеми. Роль маркетингу зростає особливо тепер, в умовах кризових явищ державності, оскільки саме він повинен забезпечувати потреби споживачів, формувати оптимальний рівень цін на продукцію, надавати достовірну інформацію тощо.

На жаль, сьогодні практика вітчизняних підприємств свідчить про обмежений бюджет маркетингу, який в першу чергу скорочується в умовах дефіциту матеріальних та фінансових ресурсів. Тому, саме актуалізація ефективності маркетингової діяльності та пошук оптимальних стратегічних рішень є однією з проблем, що потребує першочергового розв'язання в умовах кризових явищ державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження системи маркетингу в Україні висвітлюється в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Значний науковий внесок у дослідження системи маркетингу належить таким науковцям як Амблер Т., Армстронг Г., Войчак А., Котлер Ф., Куденко Н., Ламберн Ж. А, Лук'янець Т., Поченцова П., Примак Т., Решетнікова І., Ромат Е., Ткаченко Т. та ін. Проте авторами не приділено належної уваги проблемі застосування маркетингу в кризових умовах державності, які постали перед Україною на даний час.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, більша частина світових та вітчизняних науковців у своїх працях акцентує увагу на проблемах маркетингу для окремого підприємства. Питання дослідження функціонування маркетингу в кризових умовах державності є недостатньо вивченими.

Мета статті. Основною метою написання статті є розкрити основні напрями розвитку маркетингу в умовах кризових явищ державності, обґрунтувати позитивні та негативні сторони його застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив кризи на маркетинг прийнято однозначно вважати негативним. Але парадоксальною є можливість розглянути кризу як позитивний чинник для прогресу маркетингу. На жаль, на сьогодні сфера економіки пов'язана з депресивними тенденціями. Стратегічне планування діяльності підприємства, без сумніву, не може врахувати величини спаду економіки чи раптового зменшення фінансування, але прийняття маркетингових рішень дасть змогу лідирувати підприємствам на ринку.

Негативний вплив кризи на маркетингову діяльність значною мірою проявився через скорочення фінансування даної сфери діяльності підприємств (витрати на рекламу, збут, розроблення нових товарів, дослідження ринку тощо). Для аналізу негативного впливу кризи на маркетингову діяльність підприємств необхідно врахувати зміну поведінки споживачів. Внаслідок зростання рівня інфляції споживчий сектор опинився в умовах значної економії, а тому реклама та класичні інструменти для просування продукту стали менш дієвими через падіння купівельної спроможності споживачів.

Отже, в умовах кризи маркетингові інструменти стали значно менш ефективними, а ефективність маркетингової діяльності зменшилась. Як наслідок, малоефективні підрозділи стали невигідними підприємствам, отже частина кваліфікованих маркетологів стали безробітними або отримали заборгованості у виплаті заробітної платні.

Вважаємо, що криза має змусити маркетологів згадати про пропущені уроки. Замість урізання бюджетів (фінансових, матеріальних, часових, людських) повинна бути їх оптимізація. Необхідна правильна і чітка постановка цілей і завдань в цілому, а також конкретних дій окремо. Основну увагу слід приділити базовим інструментам інтернет-маркетингу, які є найменш затратними.

Економічна криза призвела до появи нових форм інтернет-торгівлі, небачених раніше, які дозволяють звести до нуля оподаткування, відмовитися від торговельної інфраструктури, товарних запасів, до декількох разів скоротивши оборот вкладених коштів.

Слідом за деградацією фінансової системи, нас чекає деградація посередницької інфраструктури в торгівлі та просуванні товарів. Вона могла існувати там, де не було прийнятної альтернативи. Зараз така альтернатива з'явилася і стрімко набирає обертів. Товари будуть реально дешевшати через скорочення числа посередників. Одночасно будуть скорочуватися податкові доходи держави.

В умовах кризових явищ зміниться і сам маркетинг – його завдання, методи і функції. Навряд чи хтось з існуючих інфраструктурних суб'єктів збережеться в нинішньому вигляді через найближчі 3-4 роки. Велика частина просто розориться, а роль коротких каналів збуту незмірно зросте.

Тому головне завдання маркетингу, в умовах економічної кризи, полягає в пошуку нових можливостей роботи на ринку. Причому, ця діяльність не може принести результату без докорінної реорганізації традиційних форм торгівлі та просування товарів відповідно нових економічних реалій.

В умовах високого рівня економії споживачі стали пильнішими і обережнішими у здійсненні покупки. І першочерговим аспектом, який спонукав до купівлі, стала якість продукції. Така тенденція зумовила зменшення прибутковості чи зникнення менш якісних товарних ліній. Сфера товарів, які

конкурували між собою в межах одного товарного асортименту, розширилась до діапазону товарних рядів різного призначення [7].

Маркетинг в умовах кризи повинен знайти шляхи для виживання і, можливо, навіть підвищення діяльності підприємства. При цьому основне завдання відділу маркетингу повинно полягати у своєчасному відстеження тенденцій на ринку, їх аналізі та наданні рекомендацій щодо перерозподілу ресурсів підприємства, оцінці зниження можливих ризиків, а також ефективному використанні нових можливостей, які з'являються на ринку.

В умовах кризи з'являються і нові потреби: якщо покупці в умовах зростання економіки орієнтувалися на престиж і дизайн, то тепер для них важливішими будуть такі фактори, як довговічність і можливість економії на витратних матеріалах. Роль маркетингу – визначити ці потреби, що змінюються і запропонувати саме те рішення, яке зараз потрібно потенційним клієнтам. При цьому, бажано зробити всі необхідні кроки для утримання споживачів.

Під час кризи змінюється також набір інструментів, які використовують маркетологи. Тому можна виділити декілька етапів розвитку маркетингу в умовах кризи (рис. 1).

Рис. 1. Етапи здійснення маркетингу в умовах кризи

Проаналізовано на основі [4]

Проведення аудиту маркетингу – збирання всієї інформації, обґрунтування наскільки вона ефективна, вигідна і необхідна на даний момент, зосередження на тих активностях, що дозволять швидко досягти поставлених задач.

Аналіз бізнес-портфелю підприємства і знаходження рішень, як продавати більше та частіше і великій кількості клієнтів.

Обговорення маркетинг-стратегії і 4P – коректування сегментації, позиціонування і диференціації, підходів до ціноутворення, дистрибуції або підходи до просування.

Застосування певних заходів щодо заощадження.

Забезпечення зворотного зв'язку із клієнтами [4, c. 27].

Політика маркетингу підприємства в умовах кризи повинна:

– враховувати чітко визначену систему бюджетування, яка оптимізовується, скорочується та ретельно використовуються з поетапним їх плануванням;

– обгрунтовувати оптимальну кількість фінансово вигідних замовлень, що здійснюється відділом маркетингу підприємства;

– систематизувати, аналізувати доходи та можливості потенційних споживачів для максимального задоволення їх потреб;

– ·дійснювати пошук нових каналів збуту та формувати мережу регіональних менеджерів;

– систематично визначати ефективність проведених маркетингових заходів.

Вважаємо, що організація маркетингової діяльності підприємства в період кризи повинна включати:

· пошук нових ринкових можливостей, визначення перспективних ринків й атаку слабких конкурентів на привабливих ринках (завдяки сервісу, додаткових послуг і т. д.), ліквідацію діяльності в тих сегментах, де фірма слабка;

· перегляд асортименту продукції, послуг: у складній ситуації він зазвичай звужується, що дозволяє знизити витрати, при цьому в асортимент слід ввести більш економічні торгові марки, та дешевші товари, кожне підприємство повинно випускати товари різних марок, орієнтовані на споживачів із різними доходами;

· оптимізацію цін, з ними потрібно працювати коректно та гнучко;

· коректування збутової політики та каналів розподілу, тобто зміну умов роботи збутової мережі, просування товарів новими методами і продаж їх більш економними способами;

· коректування каналів просування (рекламні та стимулюючі матеріали), щоб зробити відповідні витрати більш раціональними і скоротити їх, проводити аналіз уже використовуваних каналів просування й намагання знайти нові.

Найбільш ефективними в умовах кризи можуть бути такі засоби маркетингу:

· зниження рекламного бюджету;

· перегляд цінової політики і відстрочки платежів;

· реструктуризація та оптимізація відділів;

· створення мінімальної дистанції між виробником (постачальником) і замовниками (кінцевими споживачами), при якій зросте роль прямих продажів [3, c. 16];

· миттєве реагування на зміни на ринку, на зміни у діяльності конкурентів і споживачів;

· формування оптимальної маркетингової стратегії для досліджуваного періоду, розробка чітких маркетингових програм;

· зосередження на збільшенні прибутку, а не на збільшенні продажів, більш чітке акцентування конкурентних переваг товару, забезпечення максимальної якості, зміна роботи з кінцевими споживачами і пошук нових аудиторій, використання допомоги ділових партнерів і застосування усіх видів доступної реклами і методів PR [5, c. 34].

Загалом, діяльність відділу маркетингу повинна бути спрямована на збільшення доходів підприємства шляхом задоволення потреби цільової аудиторії. Це прийняття рішень щодо асортиментної та цінової політики, формування попиту, стимулювання збуту, управління рекламою, оптимізації каналів дистрибуції, післяпродажного сервісу. У зоні відповідальності служби маркетингу отримання інформації про конкурентне середовище, становище компанії на ринку, про займаній частці ринку, динаміку попиту, партнерів, споживачів.

Ефективним, для підприємства буде чітко сформована та впроваджена маркетингова програма підприємства, яка може включати,

– аналіз маркетингових заходів, який здійснюється шляхом співставлення поставлених завдань та результатів досягнення кількісних і якісних підприємницьких цілей;

– аналіз ринку на основі дослідження маркетингової інформації про попит споживачів, ринок, товари, конкурентів, розповсюдження товарів тощо;

– характеристику ризиків, які виникають у результаті здійснення маркетингової діяльності підприємства;

– виконання поставлених завдань та пошук проблем підприємства, шляхів їх усунення на короткостроковий період;

– програму стратегічних та тактичних маркетингових дій;

Рис. 2. Етапи оцінки маркетингу

Проаналізовано на основі [6]

– розробку системи контролю маркетингу.

Для ефективної роботи підприємства необхідно обрати ефективну маркетингову стратегію виходу з кризи, яка повинна здійснюватись поетапно з проведенням їх детального аналізу. Кузнєцова Т.В. вважає, що оцінка маркетингової стратегії включає наступні етапи (рис. 2).

По перше, важливим є здійснення порівняння маркетингових стратегій і мети підприємства (стабілізація або збільшення частки ринку, просування товару на нові ринки), а також ринкових можливостей підприємства. Таке порівняння відповідності основних параметрів його позицій цільовому ринку дає підстави для пошуку прогнозних альтернативних ринкових шляхів виходу з кризи.

По-друге, маркетингова стратегія оцінюється з позиції її відповідності цілям (збільшення прибутку, організаційна стабілізація, добробут персоналу, стратегії розвитку підприємства, можливості використання ресурсного, інвестиційного, інноваційного, кадрового потенціалу). Можливе коригування або формування нової стратегії при різких і раптових змінах кон'юнктури ринку, що безумовно є дуже чутливим для підприємств, які знаходяться в кризовому стані.

По-третє, формується комплекс маркетингу щодо реалізації визначної маркетингової стратегії [6].

Висновки і пропозиції. Загалом, економічна криза зумовлює використання сучасних маркетингових технологій. Виникає необхідність в кваліфікованих спеціалістах, в застосуванні нових формах інтернет-торгівлі. Фірми починають більш ретельно вивчати потреби споживачів і намагаються їх краще задовольнити.

Отже, маркетинг завжди використовується причому, в умовах кризи, досить активно, з раціональним бюджетуванням, застосування систем новітніх технологій тощо.

Список літератури:

1. Бочко О.Ю. Електронний маркетинг сучасності / Бочко О.Ю. // Вісник Львівського національного аграрного університету : Економіка АПК, Львів, 2013. – № 20(2). – С. 65-68.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : [навч. посібник] / В.О. Василенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 504 с.
3. Эксперты об антикризисном маркетинге (результаты блиц-опроса) // Маркетинг и реклама. – № 2. – 2009. – С. 14-22.
4. Ильюхина О. Антикризисный маркетинг будет использовать те же инструменты, но нестандартно или в новом сочетании / О. Ильюхина // Маркетинг и реклама. – № 2. – 2009. – С. 26-28
5. Карбоне Э. Маркетинг в условиях кризиса : последнее, что следует сокращать // Маркетинг и реклама. – № 11. – 2008. – С. 34-35.
6. Кузнєцова Т.В. Роль маркетингу в системі антикризового управління підприємством [Електронний ресурс] / Кузнєцова Т.В., Гончарук Н.В. // Режим доступу: http://old.nuwm.rv.ua/metods/asp/vd1/ek5216.pdf.
7. Марущак О.Я. Вплив кризи на маркетингову діяльність підприємств та поведінку споживачів : [Електронний ресурс] / О.Я. Марущак, Н.С. Косар, Н.Є. Кузьо // Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/8609/1/29.pdf.
8. Мельник Ю.М. Вибір маркетингових інструментів на основі матриці позиціонування «стадія життєвого циклу товару – ціна – стадія кризи» / Н.С. Ілляшенко, Ю.М. Мельник // Вісник Сумського національного університету – 2010. – № 6/1. – С. 133-139. – Серія «Економіка та менеджмент».
9. Мельник Ю.М. Роль та значення маркетингових інструментів в антикризовому управлінні підприємством / Ю.М. Мельник // Науково-техн. конф. викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту [«Економічні проблеми сталого розвитку»], 21–24 квітня 2009 р. – Суми : Вид-во СумДУ, 2009. – Ч. 1. – С. 8-9.
10. Мельник Ю.М. Ситуаційне застосування маркетингових інструментів на різних стадіях антикризового управління / Ю.М. Мельник // Матеріали X-ї Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених : Економіка і маркетинг в умовах всесвітньої інтеграції : проблеми, досвід, передова думка. – Донецьк : ДРУК – ІНФО, 2010. – С. 272-274.

Бочко Е.Ю.
Мукачевский государственный университет
Скрыньковский Р. Н.
Львовский университет бизнеса и права

РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Аннотация
В статье раскрыты основные направления развития и этапы исследования маркетинга в условиях кризисных явлений государственности. Доказано, что маркетинг должен быть составной частью общей стратегии развития предприятия. Обосновано, что при кризисных явлениях, эффективность маркетинговой деятельности может привести к развитию предприятия.
Ключевые слова: маркетинговая деятельность, кризис, интернет-технологии, финансирование, маркетинговые инструменты, ассортимент.

Bochko O.Yu.
Mukachevo State University
Skrynkovskyy R.M.
Lviv University of Business and Law

DEVELOPMENT OF MARKETING ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN A CRISIS STATE

Summary
The main directions of research and marketing stages under the conditions of the crisis state are investigated in the article. The idea of marketing as a part of the overall development strategy is also proved. It is grounded in the article that in a crisis, the effectiveness of marketing activities can also lead to the development of the enterprise.
Keywords: marketing activity, crisis, Internet technologies, finance, marketing tools range, assortment.

УДК 657.372

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ БЮДЖЕТНИМИ УСТАНОВАМИ

Боярова О.А., Кузик Н.П.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто поняття облікової політики, визначено її роль у діяльності бюджетних установ. Досліджено проблеми формування облікової політики бюджетними установами як інструмента подання якісної інформації. Розкрито методику формування наказу про облікову політику після введення в дію Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі.

Ключові слова: облікова політика, бюджетні установи, вимоги, суттєвість, положення, бухгалтерський облік.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Під обліковою політикою підприємства розуміють обрану ним сукупність способів ведення бухгалтерського обліку. Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» визначено, що облікова політика є сукупністю принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання фінансової звітності. Облікова політика бюджетної установи – це сукупність визначених у межах чинного законодавства принципів, методів і процедур, що використовуються бюджетною установою для складання та подання фінансової звітності. Облікова політика в бюджетних установах базується на основних принципах бухгалтерського обліку, яких бюджетні установи повинні дотримуватися при веденні рахунків і складанні фінансової звітності. З огляду на те, що бюджетні установи відіграють значну роль в економіці країни, питання щодо одержання достовірної інформації про їх фінансовий стан, результати діяльності, необхідні для всіх користувачів фінансової звітності з метою прийняття відповідних рішень є вкрай актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження сутності, порядку формування облікової політики, її основних принципів та методів присвячено праці таких учених: Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, М.М. Коцупатрого, М.Ф. Огійчука, В.П. Пантелеєва, В.О. Шевчука. В.М. Жука, П.Л. Сука, Л.К. Сука та інших науковців. Однак сьогодні облікова політика бюджетних установ набуває нового значення, адже переглядаються та уточнюються вимоги чинного законодавства із врахуванням інтересів користувачів облікової інформації.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження теоретичних положень і розробка рекомендацій щодо удосконалення організаційних та методичних засад формування облікової політики бюджетними установами з урахуванням вимог чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облікова політика – це сукупність визначених у межах чинного законодавства принципів, методів і процедур, що використовуються суб'єктом господарювання для складання та подання фінансової звітності. Результатом узагальнення облікової політики є відповідний наказ, який паралельно вирішує цілий комплекс питань організаційного характеру, а саме:

1) затвердження Графіка документообігу;
2) складання Плану проведення обов'язкових та позапланових інвентаризацій;
3) розподіл функціональних обов'язків працівників бухгалтерії, планово-фінансового відділу;
4) встановлення переліку посадових осіб, що мають право підписувати фінансові документи та документи на відпуск матеріальних цінностей;
5) створення постійно діючих комісій (інвентаризаційної, тарифікаційної, з приймання в експлуатацію необоротних активів, списання матеріальних цінностей);
6) вибір форми бухгалтерського обліку;
7) терміни надання звітності до вищої установи;
8) окремі правила ведення обліку, що вирішуються головним розпорядником;
9) складання Робочого Плану рахунків з визначенням субрахунків та облікових груп в межах субрахунків для аналітичного обліку;
10) затвердження Положення про архів установи [5].

На формування облікової політики безумовно впливають вимого законів, постанов, положень бухгалтерського обліку. Відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки з 1 січня 2015 р. набувають чинності дев'ять Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі (далі – НП(С)БОДС), а саме:

- НП(С)БОДС 121 «Основні засоби»;
- НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи»;
- НП(С)БОДС 123 «Запаси»;
- НП(С)БОДС 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок»;
- НП(С)БОДС 127 «Зменшення корисності активів»;
- НП(С)БОДС 128 «Зобов'язання»;
- НП(С)БОДС 130 «Вплив змін валютних курсів»;
- НП(С)БОДС 132 «Виплати працівникам»;
- НП(С)БОДС 133 «Фінансові інвестиції».

Назва НП(С)БОДС 125 говорить про те, що теоретичні аспекти формування облікової політики зазначені саме в даному положенні, яке визначає порядок розкриття у фінансовій звітності інформації щодо змін в облікових оцінках, змін в обліковій політиці та виправлення суттєвих помилок.

Відповідно до п. 3 НП(С)БОДС 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок» облікова оцінка – це попередня оцінка, яка використовується з метою розподілу витрат і доходів між відповідними звітними періодами [4].

Облікова політика суб'єкта державного сектору визначається у розпорядчому документі, в якому мають бути встановлені методи оцінки, обліку, процедури, які має застосовувати суб'єкт державного сектору та щодо яких нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку передбачено більше ніж один варіант. Одноваріантні методи оцінки, обліку і процедур до такого розпорядчого документа включати недоцільно.

Відповідно до р. ІІІ НП(С)БОДС 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок» облікова

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

політика може змінюватися тільки у разі, якщо змінюються вимоги положення (статуту), вимоги органу, який затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі, або якщо зміни забезпечать достовірне відображення подій або господарських операцій у фінансовій звітності суб'єкта державного сектору. На рис. 1 представлено чинники, які впливають на облікову політику бюджетних установ.

Облікова політика може бути змінена, як правило, на початку року. Змінювати облікову політику бюджетна установа може лише у виняткових випадках, передбачених НП(С)БОДС, і такі зміни мають бути обґрунтованими.

Головна мета облікової політики бюджетної установи – сформувати наказ про облікову політику, що міститиме сталі методи та принципи обліку, які забезпечили б складання прозорої, достовірної фінансової звітності з дотриманням вимог НП(С)БОДС. Розпорядчий документ про облікову політику бюджетних установ має відображати інформацію щодо:

- одиниці аналітичного обліку запасів;
- порядку аналітичного обліку запасів, первинного обліку для відображення руху запасів;
- методи оцінки вибуття запасів;
- періодичність визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів;
- порядок обліку та розподілу транспортно-заготівельних витрат;
- строки корисного використання окремо для груп основних засобів та груп нематеріальних активів;
- кількісні критерії та якісні ознаки суттєвості інформації про господарські операції, події та статті фінансової звітності бюджетних установ.

Під час формування наказу про облікову політику одноваріантні методи оцінки, обліку і процедур до такого розпорядчого документа включати недоцільно, при цьому можуть враховуватися галузеві особливості діяльності бюджетної установи.

На сайті Міністерства фінансів України від 01.12.2014 р. представлено Проект методичних рекомендацій щодо облікової політики суб'єкта державного сектору, який включає:

1) розділи:
- загальні положення;
- формування облікової політики;
- зміна облікової політики;

2) додатки:
- типові строки корисного використання груп основних засобів суб'єктів державного сектору;
- типові строки корисного використання груп нематеріальних активів суб'єктів державного сектору [6].

Відповідно до Проекту методичних рекомендацій на основі принципу послідовності облікова політика суб'єкта державного сектору має передбачати постійне (із року в рік) застосування прийнятої стабільної облікової політики.

Змінити облікову політику суб'єкт державного сектору може у виняткових випадках, прямо встановлених в національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку в державному секторі. Тому необхідно чітко визначитися зі змістом всіх складових наказу про облікову політику.

У Плані рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ представлено рахунки та субрахунки першого порядку. Норми п. 2. Плану рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ зазначають, що бюджетні установи можуть вводити нові субрахунки (рахунки другого, третього порядків) із збереженням кодів (номерів) субрахунків цього Плану рахунків. Виокремлення нових субрахунків (рахунків другого, третього порядків) із збереженням кодів (номерів) субрахунків плану необхідно відобразити в наказі про облікову політику.

Відповідно до п. 3 р. II НП(С)БОДС 123 «Запаси» одиницею бухгалтерського обліку запасів суб'єкт державного сектору може обрати або їх найменування, або однорідну групу (вид)., про що необхідно зазначити в наказі про облікову політику [3].

Щодо оцінки запасів, то відповідно до п. 4 р. IV НП(С)БОДС 123 суб'єктом державного сектору обирається один із методів оцінки запасів при їх вибутті (відпуску запасів у виробництво, з виробництва, продажу та іншому вибутті), зокрема:

ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;

середньозваженої собівартості;

собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО).

Для всіх одиниць обліку запасів, що мають однакове призначення та однакові умови використання, застосовується тільки один із наведених методів. Метод ФІФО доцільно застосовувати у разі вибуття запасів для споживання у виробничому циклі.

Відповідно до п. 6–7 р. IV НП(С)БОДС 123 «Запаси» періодичність визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів може оцінюватися такими способами:

1) оцінка за щомісячною середньозваженою собівартістю проводиться щодо кожної одиниці запасів діленням сумарної вартості залишку таких запасів на початок звітного місяця і вартості одержаних у звітному місяці запасів на сумарну кількість запасів на початок звітного місяця і одержаних у звітному місяці запасів;

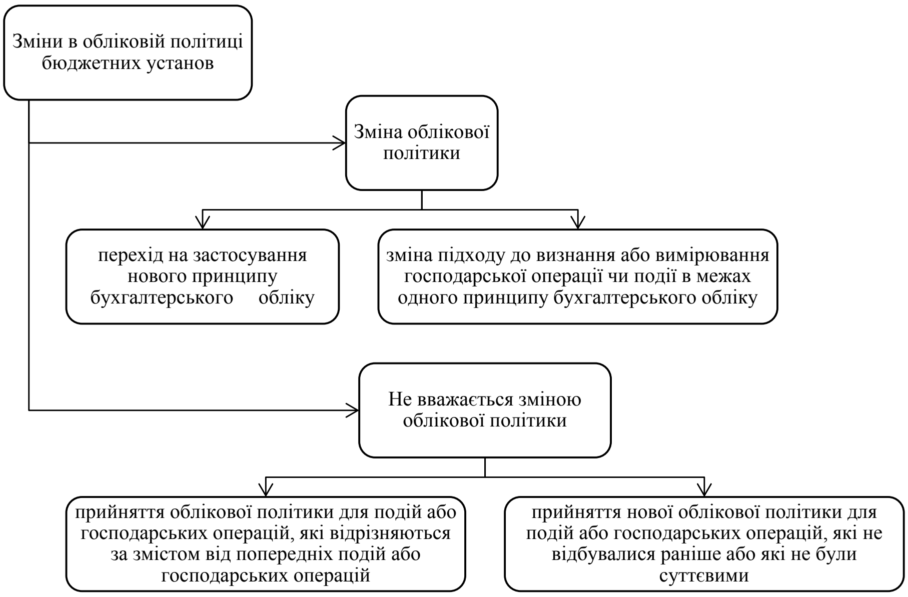

Рис. 1. Зміни в обліковій політиці бюджетних установ

2) оцінка за періодичною середньозваженою собівартістю запасів проводиться щодо кожної одиниці запасів діленням сумарної вартості залишку таких запасів на дату операції на сумарну кількість запасів на дату операції з їх вибуття.

У наказі про облікову політику необхідно чітко визначити доречний спосіб періодичність визначення середньозваженої собівартості одиниці запасів.

Відповідно до п. 10 р. IV НП(С)БОДС 123 «Запаси» сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку рахунків обліку запасів. Однак доцільно було б суму транспортно-заготівельних витрат відображати на окремому субрахунку або аналітичному рахунку за окремими групами запасів, якщо вони пов'язані із доставкою кількох найменувань, груп, видів запасів. Подібне узагальнення транспортно-заготівельних витрат представлено у п. 6 р. 2 Проекту методичних рекомендацій щодо облікової політики суб'єкта державного сектору.

Порядок розподілу транспортно-заготівельних витрат визначено п. 10 р. IV НП(С)БОДС 123 «Запаси»:

- сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку обліку запасів, щомісяця розподіляється між сумою залишку запасів на кінець звітного місяця і сумою запасів, що вибули (використані, реалізовані, безоплатно передані тощо) за звітний місяць;
- сума транспортно-заготівельних витрат, яка відноситься до запасів, що вибули, визначається як добуток середнього відсотка транспортно-заготівельних витрат і вартості запасів, що вибули, з відображенням її на тих самих рахунках обліку, у кореспонденції з якими відображено вибуття цих запасів [3].

Середній відсоток транспортно-заготівельних витрат визначається діленням суми залишків транспортно-заготівельних витрат на початок звітного місяця і транспортно-заготівельних витрат за звітний місяць на суму залишку запасів на початок місяця й запасів, що надійшли за звітний місяць. Все це має бути чітко визначено в наказі про облікову політику, та дозволить проводити достовірну оцінку запасів.

На нашу думку, пропозиції, представлені у додатках 1 та 2 Проекту методичних рекомендацій щодо облікової політики суб'єкта державного сектору, які стосуються визначення типових строків корисного використання груп основних засобів та корисного використання груп нематеріальних активів суб'єктів державного сектору доцільно було б представити у відповідних НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» та НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи».

Відповідно до п. 4 р. IV НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» у наказі про облікову політику слід навести обґрунтування строків корисного використання груп основних засобів, якщо вони відрізняються від визначених методрекомендаціями щодо облікової політики [1].

Відповідно до п. 4 р. IV НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» у наказі про облікову політику слід навести обґрунтування строків корисного використання нематеріальних активів, якщо вони відрізняються від визначених методрекомендаціями щодо облікової політики [2].

Ознаками суттєвості облікової інформації є її кількісні та якісні характеристики, важливі для користувачів такої інформації. Об'єктами застосування суттєвості є: діяльність суб'єкта господарювання в цілому, окремі господарські операції та об'єкти обліку, статті фінансової звітності. Кількісні критерії і якісні ознаки суттєвості інформації про господарські операції, події та статті фінансової звітності визначаються суб'єктом держсектора, якщо такі критерії не передбачені іншими нормативно-правовими актами й запроваджуються виходячи з потреб користувачів такої інформації.

Суттєвою є інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності. Основними нормативними документами, які визначають кількісні критерії і якісні ознаки суттєвості інформації для госпрозрахункових підприємств є наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України» та лист Міністерства фінансів України від 29.07.03 № 04230-04108 «Про суттєвість у бухгалтерському обліку і звітності». Для бюджетних установ сьогодні не визначено відповідних діючих нормативів.

Висновки. Наказ про облікову політику підприємства є результатом системної роботи керівника та відповідних фахівців бюджетної установи по його розробці та впровадженню. Формування облікової політики є процесом, який поєднує організацію бухгалтерського обліку та його методичні засади. При здійсненні цього процесу потрібно чітко окреслити сферу дії облікової політики. У наказі про облікову політику доцільно включати лише елементи обліку, що мають постійний характер і передбачають кілька можливих варіантів застосування. З метою підвищення якості сформованого наказу про облікову політику, який без вагомих причин не може бути змінений, необхідно дотримуватись вимог діючих дев'яти Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, які набрали чинності з 01 січня 2015 року.

Список літератури:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»: наказ Міністерства фінансів України від 12 жовтня 2010 року № 1202 (в редакції наказу Міністерства фінансів № 1163 від 25.11.2014р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#n18
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи» : наказ Міністерства фінансів України від 12 жовтня 2010 року № 1202 (в редакції наказу Міністерства фінансів № 1163 від 25.11.2014 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10/paran4#n4
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 123 «Запаси»: наказ Міністерства фінансів України від 12 жовтня 2010 року № 1202 (в редакції наказу Міністерства фінансів № 1163 від 25.11.2014р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1019-10/paran4#n4
4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 125 «Зміни облікових оцінок та виправлення помилок»: наказ Міністерства фінансів України від 24 грудня 2010 року № 1629 (в редакції наказу Міністерства фінансів № 1163 від 25.11.2014 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0090-11

5. Облікова політика в бюджетних установах – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14550112/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/oblikova_politika_byudzhetnih_ustanovah
6. Проект методичних рекомендацій щодо облікової політики суб'єкта державного сектору – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=405859

Боярова Е.А., Кузик Н.П.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ БЮДЖЕТНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие учетной политики, определена ее роль в действие-ответственности бюджетных учреждений. Исследованы проблемы формирования учетной политики бюджетными учреждениями в качестве инструмента представления качественной информации. Раскрыта методика формирования приказа об учетной политике после введения в действие Национальных положений (стандартов) бухгалтерского учета в государственном секторе.
Ключевые слова: учетная политика, бюджетные учреждения, требования, сущность, положение, бухгалтерский учет.

Boyarova O.A., Kusik N. P.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

PECULIARITIES OF FORMATION OF THE ACCOUNTING POLICY OF BUDGETARY INSTITUTIONS

Summary
The article considers the concept of accounting policies, defined its role in the action-responsibility of public institutions. Problems of formation of the accounting policy of budgetary institutions as a tool for presentation of qualitative information. Disclosed methods of forming the order of the accounting policies after the introduction of the National regulations (standards) of accounting in the public sector.
Keywords: accounting policies, budgetary institutions, requirements, significant news, regulations, accounting.

УДК 339.138:332.8:334.711

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ГРУПУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ ВИРОБНИКІВ ШВЕЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ

Буднікевич І.М., Баранник О.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Здійснене порівняння існуючих методичних підходів до групування підприємств на вітчизняному ринку одягу. Проаналізовано можливість групування підприємств за спільними ознаками у реалізації маркетингових стратегій. Виявлені та ідентифіковані маркетингові стратегії у практиці діяльності українських підприємств швейної галузі. Запропоновано гіпотезу для дослідження щодо ефективності застосування маркетингових стратегій у діяльності вітчизняних підприємств швейної галузі. Поставлено завдання для подальшого дослідження структурної послідовності у виборі та реалізації маркетингової стратегії швейними підприємствами.

Ключові слова: маркетингова стратегія, виробництво швейної продукції, стратегічні групування, підприємства швейної галузі, спеціалізація.

Постановка проблеми. Складність і динамічність поточної конкурентної ситуації на українському ринку одягу зумовлює актуальність проблеми визначення стратегічних пріоритетів функціонування й розвитку окремих підприємств. В сучасних умовах жодне підприємство не зможе досягти успіху за відсутності чіткого, послідовного уявлення про ринкову позицію, до якої воно прагне, та про способи досягнення цієї позиції. Особливості ринкового позиціонування знаходять своє практичне втілення, насамперед, у маркетинговій стратегії, тобто у комплексі рішень щодо поточного складу та напрямків розвитку ефективної комбінації маркетингових товарної, цінової, комунікаційної та розподільної політик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями формування маркетингових стратегій для підвищення конкурентоспроможності та розвитку підприємств займалися вчені України Амоша О., Барабась Д., Войчак А., Дайновський Ю., Ілляшенко С., Крикавський Є., Куденко Н., Окландер М., Орлов П., Павленко А., Перерва П., Примак Т., Решетнікова І., Романенко Л. та ін. Значний внесок зробили економісти інших країн Аакер Д., Ансофф І., Агафонова І., Беннет Р. Багієв Г., Грант Р., Друкер П., Кліланд Д., Котлер Ф., Левітт Т., Мінцберг Г., Портер М., Томпсон А. та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Перш ніж переходити до розробки рекомендацій щодо вдосконалення маркетингових стратегій швейних підприємств шляхом їх адаптації до умов ринку, доцільно з'ясувати, які саме стратегії застосовують сьогодні вітчизняні виробники на внутрішньому ринку одягу, а також оцінити ефективність цих стратегій. Слід зазначити, що в умовах вкрай неоднорідного та фрагментованого ринку, на якому як офіційно, так і нелегально представлено безліч вітчизняних та іноземних виробників, ідентифікація провідних маркетингових стратегій являє собою досить складне завдання. Оскільки на ринку одягу сьогодні фактично немає загальновизнаних лідерів, чия діяльність була б здатна суттєво змінювати ситуацію на ринку в цілому, для визначення провідних маркетингових стратегій найбільш доцільним видається метод дослідження стратегічних груп (під стратегічною групою розуміють сукупність підприємств з однаковим стилем конкурентної активності і з однаковими позиціями на ринку [3, 6 та ін.]).

Формулювання цілей статті. Основною ціллю статті є виявлення та ідентифікація маркетингових стратегій, які застосовуються підприємствами швейної галузі України та впорядкування їх за спільними ознаками у групи для спрощення проведення подальших досліджень та аналізів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виокремлення стратегічних груп виробників, чиї маркетингові стратегії повинні вивчатися в рамках даного дослідження, порівняємо декілька існуючих методичних підходів до групування підприємств на вітчизняному ринку одягу.

По-перше, згідно до відомої концепції «піраміди сегментації ринку модних виробів» [4, с. 143] розрізняють групи підприємств, що працюють у таких конкурентних сегментах: haute couture (от кутюр); luxury RTW (одяг на замовлення від дизайнера); designer's RTW (готовий одяг від дизайнера); bridge (середня цінова категорія); better (товари широкого вжитку прийнятної якості); moderate (товари широкого вжитку задовільної якості); econom (товари для масового ринку).

По-друге, за рекомендаціями І.П. Агафонової [1], доцільно розрізняти такі стратегії спеціалізації підприємств легкої промисловості на окремих ланках галузевого ланцюжка цінності: спеціалізація на функціях виробничого оператора; спеціалізація на функціях дизайнерсько-збутового комплексу; інтеграція дизайнерсько-збутової та виробничої структур; розвиток власної брендової торгової мережі.

По-третє, на думку Д.О. Барабась [2], сьогодні на українському ринку готового одягу за співвідношенням якісно-цінових характеристик продукції можна виділити такі провідні стратегічні групи:

– великі іноземні фірми, що мають відомі у світі торгові марки; продукція цих фірм реалізується переважно через торгові бутіки, їй властиві висока якість та надвисокі ціни;

– вітчизняні будинки моделей, дизайнерські доми, провідні ательє індпошиву, які орієнтуються на високу (іноді – ексклюзивну) якість за середніми та високими цінами;

– провідні вітчизняні швейні фабрики та більшість невеликих ательє індпошиву, що позиціонуються як виробники якісної та переважно недорогої продукції, задовольняючи потреби відповідно масового споживача із середнім достатком та індивідуальні смаки цієї ж групи споживачів; до цієї ж групи за якістю та ціною продукції належать малі швейні підприємства та неофіційні виробники;

– українські швейні фабрики, які внаслідок низької якості продукції, вузького асортименту та пасивної збутової політики маловідомі споживачам навіть на власному регіональному ринку; намагаються виживати здебільшого шляхом виконання замовлень на пошиття уніформи, постільної білизни тощо для замовників-підприємств;

– турецькі, китайські та інші виробники досить дешевого та переважно низькоякісного одягу, який потрапляє в Україну більшою мірою нелегально й реалізується на речових ринках, інколи – через торгову мережу.

На рис. 1 представлено зв'язки між трьома розглянутими класифікаціями стратегічних груп виробників одягу. Звідси зазначимо, що підприємства, які спеціалізуються на функціях виробничого оператора, не розробляють власних стратегій і тому не розглядаються в рамках даного дослідження. Так само підприємці, що розвивають брендові торгові мережі, займаються не створенням, а закупівлею одягу, отже, використовують стратегії не виробників, а торговців. Спеціалізація на функціях дизайнерсько-збутового комплексу, тобто створення і просування колекцій з розміщенням замовлень на пошив на сторонніх підприємствах, на вітчизняному ринку одягу майже не практикується. Отже, єдиною стратегічною групою, яка підлягає більш ретельному дослідженню, виявляються підприємства, що інтегрують дизайнерсько-збутові та виробничі структури.

З іншого боку, при розгляді провідних стратегічних груп на ринку одягу виявляється, що великі іноземні фірми зі світовими торговими марками, а також й турецькі і китайські виробники одягу представляють інтерес лише як зразки типових стратегій конкуренції, які з об'єктивних причин не можуть бути використані вітчизняними виробниками. Для відомих брендів це глобальна (нерідко транснаціональна) диференціація, якої українським маркам навряд чи вдасться досягти у найближчому майбутньому, для турецьких і китайських виробників – низькі витрати, зумовлені наявністю власної сировинної бази, низькою вартістю робочої сили, використанням ефекту масштабу. Врахуємо, що маловідомі пасивні виробничі оператори зновтаки не розробляють власних стратегій, а вітчизняні будинки моделей і дизайнерські доми обрали для себе стратегію індивідуального обслуговування елітних споживачів на сегменті «одяг на замовлення від дизайнера» і практично не працюють на відкритому ринку. Виключення становить хіба-що галерея авторських бутиків «Fashion Lab» (м. Київ), де представлені магазини таких відомих дизайнерів, як Діана Дорожкіна, Віктор Анісімов, Ганна Бабенко, Оксана Караванська, Олександр Васильєв, Роксолана Богуцька, Олександр Гапчук, Людмила Кисленко, Вероніка Жанві [5].

Таким чином, ретельному дослідженню підлягає знову-таки одна стратегічна група виробників – «вітчизняні швейні фабрики, ательє індпошиву, малі підприємства, неофіційні виробники». До речі, саме ці підприємства зорієнтовані на інтеграцію дизайнерсько-збутових і виробничих структур, тобто самостійно розробляють, пошивають і реалізують швейні вироби, намагаючись пропонувати їх практично на всіх сегментах ринку за виключенням «от кутюр».

Слід зазначити, що внутрішній склад даної стратегічної групи, в свою чергу, є дуже строкатим та неоднорідним. До неї належать практично всі, хто більш-менш успішно пропонує власну продукцію на внутрішньому ринку: і відомий у всьому світі концерн «Михаїл Воронін», який дотримується класичної мультимарочної стратегії, і значно менш успішні, так звані «пострадянські» швейні фабрики (наприклад, ТДВ «Трембіта» та ЗАТ «Юність»), і ціла низка офіційно зареєстрованих малих швейних підприємств, і неофіційні виробники, які здебільшого імітують відомі чи просто іноземні торгові марки. Очевидно, що їхні маркетингові стратегії є неоднаковими за сутністю і мають різну ефективність.

Пропонується виділити у складі цієї групи чотири незалежні підгрупи:

- великі та середні швейні підприємства, які мають одну чи декілька товарних марок і працюють за світовими стандартами менеджменту;
- середні «пострадянські» швейні підприємства, що виготовляють продукцію під однією маркою, назва якої здебільшого співпадає з назвою підприємства, і використовують лише окремі елементи ринково-орієнтованого менеджменту;
- малі підприємства та ательє індпошиву, що дотримуються стратегії вузької спеціалізації;
- неофіційні виробники.

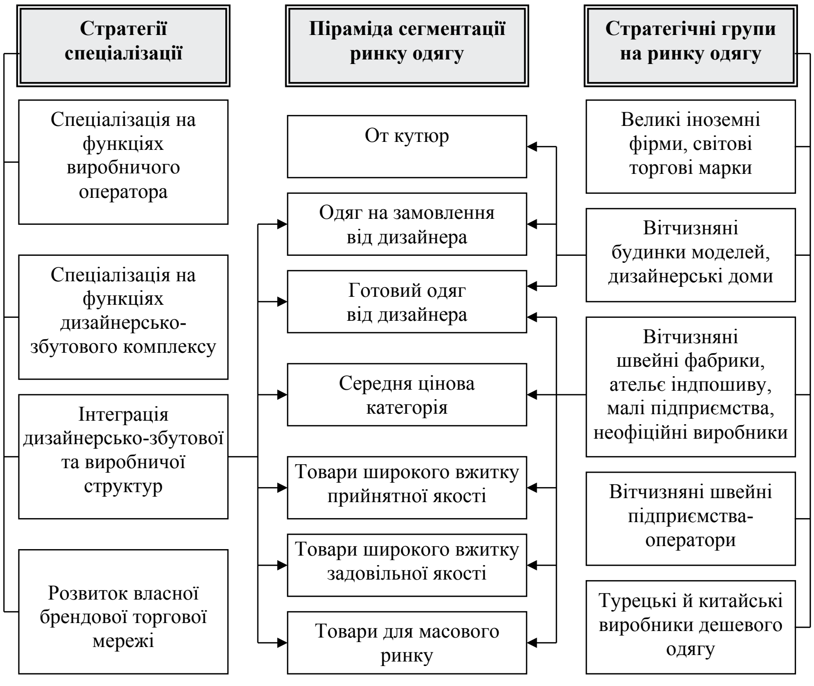

Рис. 1. Варіанти стратегічних групувань виробників на ринку одягу та їх взаємозв'язки

Систематизовано автором

Розглянемо більш докладно сутність маркетингових стратегій типових представників зазначених груп (крім останньої – в силу об'єктивної відсутності інформації для аналізу).

Першу групу утворюють великі та середні швейні підприємства із світовими стандартами менеджменту. До цієї групи належать такі відомі виробники, як концерн «Михаїл Воронін» (м. Київ), ВАТ «Володарка» (м. Вінниця), ТДВ «Трембіта» (м. Чернівці), ЗАТ «Луганська швейна фірма «Стиль»« (м. Луганськ), ТОВ «Аста-Еліт Класик» (м. Одеса) та інші.

Перелік підприємств даної стратегічної групи можна продовжувати, але неважко помітити спільні риси їх стратегій: чітка спеціалізація, якість світового рівня, використання товарних марок, орієнтованих на конкретні сегменти споживачів та постійне інвестування підтримку і розвиток конкурентоспроможності. Маркетингові стратегії цієї групи можна визначити так: глобальна диференціація;

зрілість; цільовий маркетинг; товарна спеціалізація; полісегментний ринок; помірне зростання; модифікація; лідерство за якістю; дрібносерійне, монономенклатурне та широкоасортиментне виробництво; збереження масштабів виробництва; оновлення номенклатури не планується.

Типовими представниками другої стратегічної групи, а саме середніх «пострадянських» швейних підприємств, що характеризуються як загальними рисами товарних стратегій, так і однаковою ринковою долею, є, зокрема, ЗАТ ВТШФ «Дана», ЗАТ «Юність», АТЗТ «Каштан», АТЗТ «Україна», ВАТ КШФ «Ластівка» (деякі вже припинили своє існування).

Слід зазначити, що стратегії зазначених підприємств, які колись були лідерами швейного ринку України, формувалися виходячи з необхідності захисту позицій, що погіршувалися, і забезпечення «виживання будь-якою ціною». Зокрема, це виражалося у відмові від колишньої спеціалізації і не завжди продуманому розширенні товарного асортименту.

Маркетингові стратегії цієї групи можна визначити так: відсутність чіткого позиціонування; зрілість/спад; товарно-диференційований маркетинг; селективна спеціалізація; полісегментний ринок; скорочення; модифікація/елімінація; середньогалузева/мінімальна якість; дрібносерійне, поліноменклатурне та широкоасортиментне виробництво; скорочення масштабів виробництва; непослідовне оновлення номенклатури.

Третю стратегічну групу утворюють малі підприємства та ательє індпошиву, що дотримуються вузької спеціалізації. Роль малих підприємств у легкій промисловості України в цілому й у швейній галузі зокрема дедалі зростає. Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств в динаміці з 1998 року до 2013 року зросла від 33,8 до 86,6%, частка у загальному випуску продукції – від 0,5 до 10,7%.

А.А. Томпсон та А.Дж. Стрикленд вважають, що одною з найбільш перспективних стратегій у фрагментованих галузях, до яких безперечно належить і легка промисловість, є стратегія вузької спеціалізації – на виді товару, типі споживача, географічному регіоні тощо [7]. Навіть поверхневе ознайомлення із стратегіями успішних малих підприємств легкої промисловості переконує, що вони або свідомо дотримуються цієї наукової ідеї, або шляхом спроб та помилок «винайшли» її на практиці.

Маркетингові стратегії малих швейних підприємств можна визначити так: нішова стратегія диференціації; зрілість; цільовий маркетинг; концентрація, товарна або ринкова спеціалізація; моносегментний ринок; помірне зростання; модифікація; якість вище середньогалузевої; дрібносерійне, монономенклатурне та середньоасортиментне виробництво; збереження масштабів виробництва; оновлення номенклатури не планується.

Висновки. Таким чином, виявлено, що незважаючи на різнонаправленість, різний рівень розвитку підприємництва, наявності чи відсутності маркетингової складової, підприємства швейної галузі на рівні інтуїції або просто підприємницького досвіду застосовують маркетингові стратегії, які можна ідентифікувати. Хоча їх оптимальність є лише гіпотезою, оскільки наукового підтвердження ефективного використання стратегічних підходів немає. Варто пропрацювати гіпотезу ефективності застосування конкурентно-товарних маркетингових стратегій першої та третьої розглянутих стратегічних груп вітчизняних швейних підприємств.

З метою дотримання структурної послідовності у виборі та реалізації маркетингової стратегії, необхідно здійснити аналіз та моделювання зовнішнього середовища підприємств швейної галузі.

Список літератури:

1. Агафонова И.П. Стратегии инновационного развития предприятий легкой промышленности России в преддверии вступления в ВТО и их риски / И.П. Агафонова // ЛегПромБизнес Директор. – 2005. – № 8. – С. 2-5.
2. Барабась Д.О. Управління конкурентними перевагами підприємства (на прикладі підприємств швейної галузі): Автореф. дис. на здоб. вчен. ступ. канд. екон. наук: 08.06.01/ Д.О. Барабась / Київський національний економічний ун-т. – К., 2003. – 18 с.
3. Грант Р.М. Современный стратегический анализ [Текст] / Р.М. Грант. – СПб.: Питер. 2008. – (Серия «Классика МВА»)
4. Лабурцева О.І. Маркетинг і розвиток підприємництва в легкій промисловості України [Текст] : монографія / О.І. Лабурцева. – К.: КНУТД, 2008. – 364 с.
5. Темный А. «Бриз-Инвест» – ветер перемен в «море» торговых центров [Электронный ресурс] / А. Темный, И. Титенская. – Режим доступа к ресурсу: http://www.companies.web-standart.net/company2005.
6. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии [Текст] : учеб. для вузов / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд; пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. – М.: Банки и биржи. ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
7. Україна – 2012. Статистичний збірник [Текст] / За ред. О.Е. Остапчук; Державний комітет статистики України. – К., 2013. – 27 с.

Будникевич И.М., Баранник А.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ИДЕНТИФИКАЦИЯ И ГРУППИРОВКА МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ ШВЕЙНОЙ ПРОДУКЦИИ УКРАИНЫ

Аннотация
Проведено сравнение существующих методических подходов к группировке предприятий на отечественном рынке одежды. Проанализирована возможность группировки предприятий по общим признакам в реализации маркетинговых стратегий. Обнаруженные и идентифицированы маркетинговые стратегии в практике деятельности украинских предприятий швейной отрасли. Предложена гипотеза для исследования по эффективности применения маркетинговых стратегий в деятельности отечественных предприятий швейной отрасли. Поставлена задача для дальнейшего исследования структурной последовательности в выборе и реализации маркетинговой стратегии швейными предприятиями.
Ключевые слова: маркетинговая стратегия, производство швейной продукции, стратегические группировки, предприятия швейной отрасли, специализация.

Budnikevich I.M., Barannyk O.A.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

IDENTIFICATION AND CLASSIFYING OF MARKETING STRATEGIES OF SEWING PRODUCTION MANUFACTURERS IN UKRAINE

Summary
The existing methodological approaches to grouping enterprises in the domestic apparel market are compared. The possibility of enterprises' classification according to common features in the implementation of marketing strategies also was analyzed. The marketing strategies in the practice of Ukrainian sewing industry enterprises were detected and identified. The hypothesis for further research on the effectiveness of domestic enterprises of sewing industry marketing strategies is proposed. The task for the future research of structural consistency in the choice and the implementation of marketing strategy of sewing enterprises are established.
Keywords: marketing strategy, sewing industry production, strategic groups, sewing industry enterprises, specialization.

УДК 376.29

КРИЗОВІ ЯВИЩА У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Бурдонос Л.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Досліджуються кризові явища, світові виклики в системі вищої освіти. З'ясовується вплив інтернаціоналізації. Обґрунтовується спільність проблем, тенденцій, завдань і цілей, що примушує забувати про національні і регіональні відмінності і специфіку. Спостерігається універсалізація змісту освіти, яку неможливо зупинити при існуючих світових універсальних комунікаційних системах у вигляді Інтернет. Розкрита головна відмінна риса конкурентоздатного вищого навчального закладу – уміння балансувати між консервативними традиціями, які необхідно зберігати і сучасними тенденціями і технологіями.

Ключові слова: криза якості вищої освіти, диверсифікація, глобалізація, інтернаціоналізація, інформаційна трансформація, працевлаштування, компетентностний підхід, інноваційний потенціал, механізми самонавчання і самовиховання.

Постановка проблеми. Засилля техніко-економічного і утилітарного у житті суспільства XXI століття загрожує самим основам його існування, тому слід шукати ефективні способи подолання цього виклику на шляхах гуманізації культури. Відомо, що освіта завжди була своєрідним індикатором загального стану культури: саме в системі освіти, з одного боку, найбільшою мірою проявляється глобальна криза культури, а з іншого – освіта є потужним засобом подолання цієї кризи та безпосереднім джерелом розвитку сучасної культури. В межах сучасної освіти відбуваються парадигмальні зрушення, що характеризуються процесом становлення нових теоретико-методологічних засад педагогічної діяльності які будуть визначати основні риси освіти в майбутньому. Дослідження проблем освіти на сучасному етапі її існування належить до кола найбільш актуальних наукових напрямків. Серед робіт цього спрямування особливою актуальністю визначаються роботи в яких вивчаються питання методологічничого аспекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформаційні процеси у сучасній освіті досліджені в роботах З. Баумана, П. Цегольника, Ф. Розанова, І. Ігнатьєва та Л. Фаришева. Парадигма інноваційного розвитку освіти досліджена в працях Н. Дудіной та В. Горшеніна, Т. Боголіб та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Переважна більшість наукових робіт з даної проблематики присвячена дослідженню кризових явищ, пов'язаних з освітою. Водночас, ігноруються нові педагогічні парадигми, осмислення яких відкриває нові перспективи для розвитку освітнього процесу.

Мета дослідження – подальший розвиток теоретико-методологічних основ моніторингу кризових явищ у сфері вищої освіти з позицій інноваційного менеджменту, а також розробка науково-обґрунтованої системи індикаторів, що надасть можливість комплексного оцінювання процесів та явищ в освітній сфері.

Постановка завдання зумовлена поставленою метою – виявити основні риси існуючих напрямів кризових явищ вищої школи, проаналізувати їхні основні причини виникнення та виявити напрями їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Усе реальніше в останні роки стали даватися взнаки обмеженість і небезпека розвитку людства за допомогою чисто економічного росту і технічної могутності, а також та обставина, що майбутній розвиток більше визначатиметься рівнем культури і мудрості людини. Усе це робить очевидним той факт, що в подоланні кризи цивілізації, у вирішенні найгостріших глобальних проблем людства величезна роль належить освіті.

Криза освіти – складне і об'ємне поняття, аж ніяк не тотожне розпаду і регресові. Його суть полягає в тому, що у всіх країнах, що належать до різних типів цивілізації, освіта виявляє невідповідність тим вимогам, які пред'являються їй нинішнім етапом соціального розвитку, що існує яскраво виражений розрив між освітою з усіма її основними елементами (метою, структурою, змістом, методами навчання) і умовами життя суспільства, які різко змінилися.

Потреба у проведенні кардинальних змін у вищій освіті України зумовлюється такими причинами: зміною пріоритетів у соціокультурній політиці, що відбувається у світі; кризою традиційної, або як її ще називають – класичної моделі освіти; реформаційними процесами, що відбуваються в освітніх системах переважної більшості країн сучасного світу на порозі XXI століття; змінами у соціально-політичному і економічному житті держави.

Поняття кризи освіти ми тлумачимо за Кумбсом Ф. Г. «залежно від умов, що склалися у різних країнах, криза проявляється у різній формі, сильніше або слабкіше. Але її внутрішні пружини однаковою мірою проступають у всіх країнах – розвинених та тих, що розвиваються, багатих і бідних, що здавна славляться своїми навчальними закладами або ті, що продовжують їхню велику справу зараз» [1, с. 10]. Наукове співтовариство усвідомлює, що в основі кризи лежать серйозні причини, але передчасно стверджувати, що ці причини відомі сучасній науці. Криза сучасної вітчизняної освітньо-наукової сфери – складне явище, включає різні аспекти свого прояву: ціннісні, структурно-організаційні, змістовно-методологічні, внутрішньо наукові та ін.

Вплив кризових процесів України розповсюджується і вглиб освітньої системи вищої школи. В змісті освіти проглядається тенденція до зниження рівня знань, не пов'язаних з прагматичними цілями (в сфері науки, культури та ін.); орієнтацій на професії, що пов'язані з глобальними проблемами і не призводять до швидкого економічного ефекту в умовах стихійного ринку (наприклад, вчений дослідник, класичне мистецтво та ін.); рівня функціонування неекономічних освітніх систем. В організаційному плані даний вплив ми пов'язуємо з появою ситуації вторинної соціалізації, збільшенням кількості працюючих студентів.

Аналізуючи характеристики кризового стану вітчизняної науково-освітньої сфери, необхідно в першу чергу відзначити ціннісні аспекти й особливості кризи системи освіти, невідповідність результатів сучасної освіти її цілям, та сучасній системі цінностей.

Якщо говорити про змістовну сторону освіти, то провідною силою в подоланні кризи в освіті є

сучасна наука. Сучасна ситуація диктує зовсім новий особливий підхід до досліджуваної проблеми усунення кризи.

Кардинальні зміни в державно-політичному й соціально-економічному устрої країни, які продовжують відбуватися і досі, перетворили інтеграцію науки й освіти у важливий фактор подальшого розвитку суспільства й держави. У якості одного з найважливіших ресурсів для подолання відставання вітчизняної економіки необхідно використовувати реалізований у науці й освіті інтелектуальний потенціал, що дозволяє відмовитися від ілюзії буквального повторення розвитку інших країн.

За останній час відбулася якісна зміна економічних, соціальних, політичних і правових умов розвитку науки й освіти в суспільстві. Сьогодні спостерігається посилення впливу ринку на структуру, функції, зміст сучасної науки й освіти. Швидкими темпами розвивається світовий ринок інтелектуальної праці, сфера освітніх послуг і корпоративна наука. У нових ринкових умовах найважливішим є прогноз необхідності суспільству інтелектуальних кадрів, продумане включення сфери науки й освіти в економічне життя й можливість розвитку на цій основі діючої інтеграції фундаментальної науки й вищої освіти.

Ринок для західної культури є універсальним інтегративним механізмом, який організує не тільки виробництво й розподіл матеріальних благ, але й будь-які інші соціальні ролі, підкоряючи суб'єкта певним авторитетним імперативам. У східних суспільствах переважним інтегративним механізмом є традиція, тобто універсальний образ дій, якого дотримується особистість або співтовариство як природного шляху до досягнення приватних цілей. Традиція організує будь-які соціальні ролі відповідно до певних імперативів поведінки.

Специфіка інтеграції вітчизняної освіти й науки багато в чому відрізняється від європейської освітньо-наукової традиції, оскільки, вітчизняна система освіти й науки складалася на підставі греко-візантійських і слов'янських джерел. Мова науки, навчання – слов'янська на відміну від римсько-католицьких джерел і латинської мови як основи західної традиції.

Функціонування науки й освіти у нашій країні розбудовано на глибокому внутрішньому діалозі двох цих системна на відміну від монологу й механічного об'єднання частин у ціле в західній традиції.

Іншим словами, для усунення кризи наша країна повинна проявити свою національну специфічність, історичні традиції освіти, науки, культури в цілому, тобто ті специфічні риси, які формувалися тривалий час протягом століть. Проблеми формування освіти й науки необхідно вирішувати на базі своєї інтелектуальної культури.

Україні необхідно зберегти й розвити свої національні якості, самобутню культуру, своє цілісне глибинне бачення, коріння якого йдуть до громади, до православної християнської традиції, до особливості етнонаціонального менталітету. При запозиченні досягнень і досвіду освіти інших країн і культур, необхідно використовувати лише кращі досягнення і робити це не еклектично, а органічно включаючи їх у контекст сучасної української освіти.

Аналіз публікацій останніх років показує, що криза сучасної освіти є складовою частиною загальної кризи науки та суспільства кінця XX сторіччя, яка багато в чому обумовлена відчуженням природничо–наукової, технічної й гуманітарної складових вищої освіти. Неминучим наслідком цього є фрагментарність у розумінні навколишнього світу, неадекватність реакції на руйнівні тенденції в сучасному світі. Підкреслимо позицію, яка наведена в [3] і співпадає з нашим баченням перспектив розвитку вищої освіти. Сучасний погляд на проблему освіти полягає в глибокому розумінні цілісності фундаментальної природничо–наукової, технічної і гуманітарної освіти. Саме синергетичне бачення світу відображає єдність і цілісність освіти, оскільки воно спрямовано на виявлення сутності процесів самоорганізації систем будь–якої природи.

Сьогодні зовсім інша ситуація: будь-які знання є доступними, разом з тим, далеко не всі класичні знання сприймаються як необхідні. На це звертає увагу Ф. Розанов, котрий заявляє: «Знання, які отримують учні в системі освіти, в переважній кількості випадків сприймаються ними як непотрібні. І здебільшого це справді так. Більшість предметних знань жодним чином не потрібні в повсякденному житті і практичній діяльності» [2, с. 62]. Таким чином, традиційна освіта здебільшого змістовно не відповідає запитам сучасної молодої людини. Тобто освіта втрачає роль інтегративного фактору, яким вона була раніше. Адже із зниженням «культурної універсальності» втрачається й всезагальність знань. Тому освіта на даний момент не настільки впливова, як сучасні медіа-ресурси, вона не так інтенсивно впливає на творення спільної для всіх системи цінностей. Справа в тому, що процеси глобалізації, міграції та інформатизації зумовили формування ідеології мультикультуралізму, який на сьогодні став фактом (сьогодні під питанням, чи позитивним), що з рештою змінило єдиний аксіологічний фундамент, на якому засновувалося знання. Виникла необхідність переорієнтації освіти, пошуку її засадничих основ. В першу чергу необхідно врахувати, що, на відміну від традиційних методів навчання, які оперували фіксованим набором знань та методів для вирішення відомих завдань, сучасна освіта має справу з системами і формами знань, які динамічно змінюються. Відтак освіта сучасної людини повинна ґрунтуватися на нових культурних началах, що передбачають, крім всього іншого, також здатність до творчої роботи в умовах все більш широкого інформаційного поля та принципової відкритості соціального оточення.

Переорієнтація сучасної університетської освіти на формування критичного мислення свідчить про перехід від класичної до постнекласичної парадигми освіти, яка зосереджує увагу на культивуванні мудрості та її застосуванні у практиці, житті [4, с. 24]. Зрозуміло, що в інформаційному суспільстві не бракує інформації, а бракує мудрості, як її використати. В університетській освіті відбувається зміщення основного акценту із засвоєння обсягу інформації на розвиток самостійного, критичнорефлексійного мислення у навчанні та розв'язанні завдань, навичок роботи з інформацією.

Принагідно зазначимо, що численні українські університети не мають ні власного кваліфікованого професорсько-викладацького складу, ні техніко-технологічної бази для подібних наукових досліджень. Вони постали як відповідь на виклики ринкової трансформації українського суспільства.

Функціонуючи на засадах адаптаційної моделі, університети вбачають своє завдання в наданні освітніх послуг за помірну плату. В такий спосіб вони конкурують із класичними університетами. На жаль, йдеться не про змагальність за покращання якості освіти, а за виживання у ринковому суспільстві. Натомість інноваційність університетської освіти конституюється шляхом органічного поєд-

нання освітньо-навчального процесу з науковими дослідженнями

Дослідження Державного інституту сімейної та молодіжної політики „Становище студентської молоді України", здійснене у 2008 році, підтвердило існування проблеми працевлаштування як найголовнішої для студентства та молоді взагалі [5].

Основні традиційні проблеми працевлаштування випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів пов'язані з наступними чинниками:

– невідповідність набутої спеціальності потребам ринку праці, надлишок випускників певних спеціальностей;

– відсутність гарантованого першого робочого місця, традиційність вимог вітчизняних роботодавців відносно досвіду роботи кандидата на вакансію;

– невідповідність обраної професії (спеціальності) особистим здібностям і, як наслідок, незадоволеність обраною професією;

– відсутність знань і навичок ефективної техніки пошуку роботи.

В Україні жертви загальної „дипломізації" часто не можуть працевлаштуватися за спеціальністю. Повальне прагнення здобути вищу освіту є міною уповільненої дії, оскільки амбіції новоспечених спеціалістів і реальні потреби ринку праці не узгоджені між собою. Нині це спостерігається в Україні на прикладі юристів і економістів. Доступність вищої освіти для кожного призвела до інверсії її соціального статусу: закінчити ліцей, ПТУ, колледж сьогодні вигідніше і надійніше, тому що гарантовані працевлаштування і більш висока заробітна плата [6].

Отже, для інтеграції до європейського освітнього простору Україна повинна, з одного боку, як і в західних країнах, розширити прийом абітурієнтів, щоб вступ за рівних умов до ВНЗ був доступний кожному, а з іншого – у процесі навчання слід здійснювати відсів з вільною конкуренцією студентів, в результаті чого залишаться найздібніші та найорганізованіші. Суспільство вже усвідомило, що успіх економіки визначає не походження, а старанність і освіченість кожного.

Криза освіти виявляється в різних формах і напрямах, але найочевидніше і послідовно криза освіти виявляється в її фінансуванні та комерціалізації. До кінця минулого століття сформувалася ціла галузь світового господарства – міжнародний ринок освітніх послуг з щорічним об'ємом продажів у кілька десятків мільярдів доларів і об'ємом споживачів у кілька мільйонів студентів. З'явилася нова стаття експорту – здобування вищої освіти іноземними студентами.

З оцінок Всесвітньої торгової організації, ємкість міжнародного ринку освітніх послуг 50–60 млрд доларів. Стійкий лідер – США, контролюючи майже чверть світового фінансового освітнього обороту. На другому місці по об'ємам освітніх послуг Великобританія з 15%. Услід йдуть Німеччина і Франція: перша тримає трохи більше 10% світового ринку, друга трохи менше. Завершують лідерський список Австралія, Канада та Іспанія, що освоїли по 7–8% ринку. Скромне місце української вищої освіти в цьому ряду – одне з свідоцтв неконкурентоспроможності вищої школи.

Глобалізація є об'єктивною реальністю, вимагає від національних систем вищої освіти нової цільової орієнтації, що враховує потреби в міжнародній солідарності на цінностях загальнолюдської етики.

Зростання міжнародної відкритості національних культур, основні світові тенденції розвитку людської цивілізації своєрідно заломлюються в системі вищої освіти. Зокрема, постійно зростаючи за об'ємом і все більш різносторонні за змістом світогосподарські зв'язки формують потребу в кадрах універсальних фахівців, які отримують професійну підготовку в національних університетах. Це приводить до того, що зміст національних систем вищої освіти природно прагне до так званих «міжнародних стандартів», що виробляються світовою наукою і технікою.

Глобалізація при цьому йде через європейські та міжнародні стандарти і дипломи. Все більше українських освітніх програм слідують європейським, а зовсім не національним стандартам якості. Ті системи освіти, які не беруть участь у міжнародній конкуренції за іноземних студентів і, як наслідок, у конкуренції стандартів якості освіти, зрештою роблять неконкурентоздатними свої країни не тільки у сфері освіти, але, в перспективі, й у сфері економіки.

Майбутнє – за елітними, дослідницькими вищими навчальними закладами. Елітарність ВНЗ повинна стати орієнтиром на шляху його розвитку.

Україні потрібно визначитися: чи потрібна їй, взагалі, фундаментальна наука і фундаментальна освіта? Єдина їх функція – підтримка елітного інтелектуального потенціалу нації. Якщо цей інтелектуальний потенціал не має попиту у себе на батьківщині, він зрештою зникне.

Висновки. Викладене дозволяє зробити такі **Висновки.** По-перше, упродовж історії суспільства в різних країнах розвиток вищої освіти підпадав під вплив різних зовнішніх чинників, які можна згрупувати таким чином: внутрішня і зовнішня політика держави, рівень економічного розвитку, досягнення науково-технічного прогресу, соціальна державна політика. Сьогодні, окрім перелічених чинників, визначальними є: глобальна конкуренція вищих навчальних закладів; зростання значення інформаційних та інтерактивних технологій; міжнародна інтеграція в освітній сфері (взаємовплив національних освітніх систем), що посилюється. По-друге, констатація кризових явищ в освіті не дозволяє говорити про тотожність кризи в освіті та економічних системах. Кризові явища в освіті є проявом невід'ємної властивості характеру розвитку вищої освіти – його інерційності. По-третє, дослідження інерційності характеру розвитку вищої освіти є актуальним завданням, розв'язання якого допоможе оптимізувати прийняття управлінських рішень в освітній сфері. По-четверте, традиційна модель організації і менеджменту освітньої діяльності, яка характеризується в цілому як централізована, ієрархічна система, потребує кардинальних змін. Негативні наслідки інерційності зумовлені багатьма проблемами, які породжені менеджментом централізованих систем, а саме: неефективністю, низькою мірою відповідальності за результати своєї роботи, негнучкістю і консерватизмом щодо зовнішніх змін

Список літератури:

1. Кумб Ф. Г. Кризис образования в современном мире: Системный анализ / Ф. Г. Кумбс ; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1970. – 206 с.
2. Розанов Ф. И. Информационный обмен как основа образования будущего / Розанов Ф.И. // Философия образования. – 2010. – № 1. – С. 60-64.

3. Табачник Д. Навчання формує особистість // Урядовий кур'єр. – 01.11.2012.
4. Фрейре П. Формування критичної свідомості [Текст] / П. Фрейре; Пер. з англ. О. Дем'янчук.– К. : Юніверс, 2003. – 176 с
5. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи [Електронний ресурс] / Т.О. Ілляшенко, І.О. Радіонова // Режим доступу:http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3553/1/9BB212D8d01.pdf
6. Криза освіти та шляхи її подолання [Електронний ресурс] / Т.В. Глєбова // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Nzkhups/2009_1/Glebova.pdf

Бурдонос Л.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследуются кризисные явления, мировые вызовы в системе высшего образования. Выясняется влияние интернационализации. Обосновывается общность проблем, тенденций, задач и целей, заставляющих забывать о национальных и региональных различиях и специфике. Наблюдается универсализация содержания образования, которую невозможно остановить при существующих мировых универсальных коммуникационных системах в виде Интернет. Раскрыта главная отличительная черта конкурентоспособного высшего учебного заведения – умение балансировать между консервативными традициями, которые необходимо сохранять и современными тенденциями и технологиями.
Ключевые слова: кризис качества высшего образования, диверсификация, глобализация, интернационализация, информационная трансформация, трудоустройство, компетентностный подход, инновационный потенциал, механизмы самообучения и самовоспитания.

Burdonos L.I.
Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named Gregory Skovoroda

THE CRISIS PHENOMENA IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Summary
Crisis developments and world challenges in the system of higher education are investigated. The impact of internationalization is cleared up. Common problems, tendencies, tasks and goals neglecting national and regional differences and special features are grounded. Universal character of the contents of education which is impossible to limit under the existing world universal communication systems such as the Internet is observed. The main distinctive feature of the competitive higher educational establishment which consists in the ability to find the balance between the existing conservative traditions and up-to-date tendencies and technologies is revealed.
Keywords: crisis of quality in higher education, diversification, globalization, internationalization, information transformation, employment, competence approach, innovative potential, self-education and upbringing mechanisms.

УДК 388.1

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗБОРУ ПЛАТИ ЗА ПРОЇЗД АВТОМОБІЛЬНИМИ ДОРОГАМИ УКРАЇНИ

Бурмака М.М.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В даній статті здійснений аналіз існуючих в зарубіжній практиці систем збору плати за проїзд автомобільними дорогами. Виявлені переваги та недоліки систем, за якими плата береться за використання доріг протягом часу та за кількість кілометрів. Детально розглянуті різновиди систем плати за кількість кілометрів, а саме: закриті, відкриті, змішані, невидиме стягнення плати за проїзд, дистанційні автоматичні системи. Визначені можливі системи збору плати за проїзд для різних варіантів впровадження платних автомобільних доріг України, а саме: для автомагістралей, реконструкція яких здійснюється на позикові кошти – відкрита система, для нової автомобільної дороги Харків-КПП "Щербаківка" – закрита система, для інших автомобільних доріг, що будуть побудові на концесійних засадах – закрита система «шлагбаум-в'їзд». Встановлений взаємозв'язок невидимого стягнення плати за проїзд та дистанційної автоматичної системи у поєднанні з іншими системами збору плати за проїзд.
Ключові слова: система збору, плата за проїзд, транспортні засоби, концесії, автомобільні дороги.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у багатьох країнах одночасно зі звичайними автодорогами загального користування достатньо широке застосування отримали платні автомобільні дороги. Платні автомагістралі мають велике значення для економіки країни, оскільки вони в більшості випадків є основою дорожньої мережі й забезпечують значні обсяги вантажоперевезень в найважливіших напрямках.

Останнім часом в Європі за допомогою плати найчастіше прагнуть розвантажити дороги, вирішити ряд екологічних проблем. В Україні ситуація інша: країні катастрофічно не вистачає дорожніх бюджетів, і введення плати допомагає пом'якшити цю проблему, у т.ч. й за рахунок облаштування за європейськими стандартами окремих автомагістралей, реконструкція яких здійснюється на позикові кошти. Також у відповідності до Транспортної стратегії України на період до 2020 року [1] одним з напрямів розвитку автомобільних доріг є введення плати за користування новими дорогами, побудованими на концесійних засадах. Однак для впровадження системи оподаткування користувачів автомагістралей необхідно здійснити обґрунтування системи збору плати за проїзд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впровадження платних автомобільних доріг в Україні висвітлюються у працях А.О. Безуглого [2], Ю.С. Вдовенко [3], О.В. Жулин [4], І.Р. Юхновського [5] та інших науковців. Проте, основну увагу А.О. Безуглий [2], І.Р. Юхновський [5] приділили платним дорогам в контексті дослідження джерел фінансування дорожнього господарства. В свою чергу Ю.С. Вдовенко [3] та О.В. Жулин [4] розглядали платні дороги лише для нових доріг побудованих на концесійних засадах та досліджували особливості формування вартості проїзду.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином можна зазначити, що на сьогоднішній день існує необхідність комплексного дослідження систем збору плати за проїзд на вітчизняних автомобільних дорогах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз закордонних систем збору плати за проїзд та вибір найбільш придатних для впровадження в мережі автомобільних доріг України.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі [6] й закордонній практиці виділяються два типи систем збору плати за проїзд:

1) плата береться за використання автомобільних доріг за певний час;

2) плата береться за кількість кілометрів.

За першим варіантом платне користування швидкісними дорогами здійснюється за системою абонементів (в Австрії їх називають віньєтками, в Угорщині – пікерли, у Словаччині – наліпки, США – стікети). У пункті перетинання державного кордону, на будь-якій автозаправній станції або в міських поштових відділення можна придбати цю спеціальну картку, наклеїти її на лобове скло й вільно виїжджати на автомагістраль або з'їжджати з неї. У продажу є абонементи на різний час користування: п'ятиденні, десятиденні, місячні, двомісячні, річні, тощо.

Автомагістралі функціонують у «відкритому» режимі з вільним доступом користувачів. Переважна більшість перехресть з дорогами загального користування мають дворівневу розв'язку. Дорожня поліція періодично перевіряє наявність карток, зупиняючи автомобілі на автомагістралі. У випадку відсутності картки з водія стягується штраф. Для проїзду через деякі тунелі, мости та інші штучні споруди інколи вводяться додаткові мита. Обов'язковою умовою впровадження цієї системи збору плати за проїзд є значна довжина автомагістралей, що відповідають вимогам платних автомобільних доріг.

Введення плати за системою абонементів можливе лише в трьох випадках: 1) платні автомагістралі перебувають у власності держави й у повному господарському веденні державних установ; 2) платні автомагістралі управляються й утримуються однією компанією-концесіонером; 3) платні автомагістралі управляються й утримуються декількома компаніями-концесіонерами, між якими й державою укладений договір про співробітництво, де відображається єдина цінова політика, порядок і обсяги розподілу доходу від продажу абонементів.

Схема збору плати без комплексів оплати має наступні переваги: не потрібні капітальні вкладення на будівництво комплексів сплати за проїзд, не витрачається час на процедуру оплати проїзду, тимчасово можна організувати рух місцевого транспорту без наявності альтернативної дороги. Тим часом, існує велика ймовірність того, що частина учасників руху не сплатить за проїзд; контролюючими особами можуть допускатися зловживання з корисливою метою; на автомагістралях, поряд із транзитним швидкісним рухом, здійснюється місцевий тихохідний рух, що негативно позначається на безпеці й комфорті руху; кошти від оплати за призначенням надходять через деякий проміжок часу.

Відповідно до другого типу системи збору плати за проїзд по автомобільних дорогах платіж береться за кількість кілометрів. Дана система використовується окремо на кожній платній автомобільній дорозі й має кілька варіантів. Всі можливі варіанти можуть розглядатися за наступними структурними напрямками: вибір системи стягнення плати за проїзд за кількість кілометрів; установлення форми оплати; визначення кількості пунктів стягнення плати за проїзд; визначення місця розташування пунктів стягнення плати за проїзд; обчислення кількості кабінок у пункті стягнення плати за проїзд; установлення ступеня автоматизації систем. Вибір кожної з перерахованих позицій буде значно впливати на капітальні й експлуатаційні витрати, що в свою чергу призводить до зміни видатків, які пов'язані зі збором плати за проїзд.

Для дорожніх споруд (мостів, шляхопроводів, тунелів, тощо) вибір проекту відносно простій. Цей вибір, насамперед, стосується двох питань: чи буде провадитися збір плати за проїзд в одному або в обох напрямках і на якому кінці або кінцях мосту розташовувати шлагбауми для збору плати. Найбільш сприятливими умовами для збору плати за проїзд лише в одному напрямку руху є ситуації, при яких високий відсоток поїздок відбувається по тому самому маршруту в обох напрямках, наприклад, поїздки на роботу, коли немає більш зручного альтернативного маршруту. У таких випадках плата за проїзд може подвоюватися й збиратися лише в одному напрямку руху. Якщо плата за проїзд повинна стягуватися при русі в обох напрямках, можливий додатковий вибір між використанням одного або двох шлагбаумів.

Для автомобільних доріг система збору плати за проїзд за кількість кілометрів є більш складною, ніж для дорожніх споруд. У цьому випадку враховується вид руху (транзитний, транзитний і деякий місцевий рух, весь рух у цілому), а також число перетинань на платній дорозі. Крім того, необхідно врахувати доступність пунктів збору плати, витрати на дорожнє спорудження, реакцію громадськості.

Залежно від вищезазначених факторів, обирається відповідний варіант системи збору плати за проїзд за кількість кілометрів, серед наступних альтернатив:

– закриті системи (система талонів);
– відкриті системи (система шлагбаумів на основній смузі руху);
– змішані системи (шлагбауми-в'їзди);
– невидиме стягнення плати за проїзд;
– дистанційні автоматичні системи стягнення плати за проїзд.

Закриті системи створюють передумови для стягнення плати залежно від відстані й/або від тривалості користування дорогою. Тому такі системи використовуються на ділянках з більш складним дорожнім рухом. На в'їзді й виїзді із платної автомагістралі розташовані пункти сплати мита. При в'їзді на автомагістраль водій одержує талон (квитанцію, квиток), на якому зазначене місце в'їзду (пункту відправлення) і час. Оплата здійснюється лише при з'їзді з платної дороги (у кінцевому пункті) і розраховується на основі вихідних даних зазначених у талоні. Ця сума пропорційна пройденому автомобілем шляху. Пункти в'їзду й виїзду розташовані на відстані близько сотні кілометрів один від одного. На автомагістралях з такою системою оплати водієві доводиться робити різкі короткострокові зупинки й платити один раз за весь шлях. Закрита система збору плати за проїзд обмежує доступ на дорогу водіїв, що оплачують проїзд.

У відкритих системах учасники дорожнього руху одержують дозвіл на проїзд після оплати проїзду. Потім учасники дорожнього руху можуть користуватися платною дорогою без подальшого обліку й без обмеження по відстані й часу. Якщо водій покине платну дорогу, а потім у якомусь місці знову повинен буде в'їхати на неї, то у цьому випадку він знову повинен буде заплатити плату за проїзд. Таким чином, водій може вільно в'їхати на автомагістраль і виїхати з неї. Для стягнення плати за проїзд на під'їздах до платних доріг установлені пункти стягнення плати; оплата підтверджується квитанцією. Якщо довжина автомобільної дороги значна, то оплата також проводиться на пунктах, розташованих рівномірно на автомагістралі. У місцях в'їзду/виїзду встановлені шлагбауми для захисту від неналежних в'їздів/виїздів. Шлагбауми на автомобільній дорозі великої довжини розташовуються уздовж основної смуги руху із проміжками. При такій системі водієві, що здійснює далекий переїзд, доводиться зупинятися кілька разів для сплати мита, однак учасники місцевого руху на короткі відстані можуть не платити за проїзд, якщо шлагбаумів між місцем в'їзду й місцем виїзду з дороги немає.

Третій альтернативний варіант – змішана системи стягнення плати за проїзд (система «шлагбаум-в'їзд»), що є сполученням двох перших систем. Ця система може проектуватися як закритою, так і відкритою й часто використовується на платних дорогах, що проходять по міській і сільській території. Якщо ця система проектується як закрита, шлагбауми розміщують уздовж основної смуги руху через певні інтервали. Крім того, більшість в'їздів на перетинання також мають пункти збору плати за проїзд, так що жодна ділянка дороги не може використовуватися без оплати проїзду.

Відкриті системи «шлагбаум-в'їзд» допускають безплатний проїзд. Вони можуть проектуватися зі шлагбаумами на основній смузі й пунктами збору плати на обраних, високоприбуткових в'їздах на перетинання, але вони допускають безплатний проїзд між деякими сусідніми перетинаннями.

Відкрита змішана система збору плати за проїзд також може проектуватися для поділу повністю відкритих і закритих ділянок платної дороги.

Четвертий альтернативний варіант – невидиме стягнення плати за проїзд. При такій системі оплачують проїзд приватним інвесторам (концесіонерам) не самі учасники дорожнього руху, а держава відповідно до існуючої інтенсивності руху. У цьому випадку рух автотранспорту враховується за допомогою рахункових пристроїв на в'їздах/виїздах.

Дистанційні автоматичні системи (п'ятий альтернативний варіант) дозволяють стягувати плату за проїзд автотранспорту, що рухається, без шлагбаумів і квитанцій на оплату проїзду. Сучасна техніка дозволяє дистанційно класифікувати автотранспорт, ідентифікувати його й стягувати відповідну плату за проїзд. Для цього на автотранспортному засобі необхідно встановити бортовий електронний ідентифікуючий датчик, який учасники дорожнього руху можуть придбати в організації, що експлуатує платну дорогу. Такий датчик забезпечує однозначну ідентифікацію автотранспорту. На смугах в'їзду й виїзду встановлюються пристрої, які зчитують дані бортового електронного ідентифікуючого датчика за допомогою бездротової системи передачі даних під час руху автотранспорту. Інноваційні технології дозволяють виконувати всі розрахункові операції

повністю автоматично – починаючи з видачі квитанції й закінчуючи електронними розрахунками.

Для учасника дорожнього руху перевага розрахунків по автоматичній системі стягнення плати за проїзд полягає в тому, що він може проїжджати по платній ділянці без зупинки на в'їзді й виїзді. Для експлуатуючої організації перевага полягає в тому, що розрахунки стають менш трудомісткими, також є можливість диференціювати плату за проїзд залежно від часу доби, від дороги й типу автотранспорту.

У Європейських країнах у зв'язку з ростом інтенсивності руху транспортних засобів у цей час розглядається питання про перехід на платний проїзд по всій мережі автомагістралей, що значно підвищує інтерес до дистанційного стягнення плати за проїзд.

У кожній з вищерозглянутих систем можна здійснювати диференціацію оплати в залежності від типу автотранспортного засобу (легкові автомобілі, вантажні автомобілі, автобуси й т.д.) та його розмірів (висота, довжина) і/або виходячи з ваги.

Здійснивши аналіз існуючих систем збору плати за проїзд можна зазначити, що найбільш прибутковою є система оплати за використання автомобільних доріг за певний час. Українська мережа автомобільних доріг перебуває у власності держави та у повному господарському веденні державних установ, однак лише 1,67% доріг [7] за своїми технічними характеристиками наближені до європейських норм, що унеможливлює впровадження цієї системи збору плати за проїзд.

Для автомагістралей, реконструкція яких здійснюється на позикові кошти, найбільш доцільною є впровадження відкритої системи збору плати за проїзд (система шлагбаумів на основній смузі руху) для транзитного і деякого місцевого руху. Пункти оплати необхідно рівномірно розташовувати або після великих населених пунктів або після перетинання з автомобільними дорогами державного та міжнародного значення, не ближче чим 150 км один від одного. Власники транспортних засобів, що мешкають вздовж автомобільної дороги здійснюють рух на короткі відстані безкоштовно. Така система дозволить мінімізувати плату за проїзд за рахунок зменшення капітальних витрат на будівництво шлагбаумів, огородження та іншого устаткування, а також знизити соціальну напругу від впровадження плати за проїзд.

Державним агентством автомобільних доріг України у 2007-2012 роках [8] розроблені наступні інвестиційні пропозиції будівництва та експлуатації нових автомобільних доріг на умовах концесії: Краковець – Рівне (258,4 км); Ульянівка – Сімферополь (532,6 км); Дніпропетровськ – Сімферополь (475 км); Одеса – Дніпропетровськ (428 км); Вінниця – Дніпропетровськ (530 км); Одеса – Рені (261 км); Дніпропетровськ – Луганськ (490 км); Ягодин – Хмельницький (350 км); Західний кордон України (с. Косини) – Київ (672 км); Вінниця – Київ (146 км); Харків – КПП"Щербаківка" (49 км).

Переважна більшість майбутніх нових доріг мають значну протяжність. Тому впровадження повністю закритої системи призведе до зменшення інтенсивності руху, що спричинить зниження виручки концесіонера та погіршення значень фінансово-економічних показників. Винятком є автомобільна дорога Харків – КПП"Щербаківка", яка має незначну протяжність високу інтенсивність та цілеспрямованість руху. Лише для цієї дороги доречною буде використання закритої системи збору плати за проїзд.

Відкрита система збору плати за проїзд призведе до недоотримання потенційного прибутку концесіонера, у зв'язку з можливістю проїзду користувачами без оплати між місцями платного в'їзду. Також рух місцевого транспорту спричинить погіршення техніко-експлуатаційного стану дороги, що зумовить збільшення експлуатаційних витрат на утримання в належному стані автомобільної дороги, зменшить швидкість руху транспортних засобів та підвищить рівень ДТП.

Тому для нових автомобільних доріг, що будуть побудові на концесійних засадах, найбільш доцільною є закрита система «шлагбаум-в'їзд». Ця система в першу чергу спрямована на тарифікацію транзитного руху. Система шлагбаумів на перетинаннях вздовж уздовж основної смуги руху дає можливість зберігати доступність дороги для місцевих користувачів, які здійснюють рух на великі відстані. Однак чисельність в'їздів/виїздів необхідно мінімізувати, тобто розміщувати пункти сплати за проїзд треба лише на перетинаннях з високою інтенсивністю руху. Це дозволить зменшити витрати на спорудження шлагбаумів, на облаштування підходів до відповідних пунктів сплати, підвищити експлуатаційну швидкість автомобілів, підвищити безпеку руху за рахунок присутності на дорозі лише незначної частини місцевих транспортних засобів.

Невидиме стягнення плати за проїзд найчастіше використовується у поєднанні з іншими системами. Держава здійснює оплату за проїзд державних автомобілів та транспортних засобів спеціального призначення у відповідності до їх фактичної інтенсивності руху на автомобільній дорозі, що знаходиться у підпорядкуванні концесіонера.

Дистанційна автоматична система збору плати за проїзд також використовується у поєднанні з іншими системами. Вона передбачає створення окремої "швидкої смуги", за проїзд якою автоматично знімається плата з банківського рахунка власника транспортного засобу, а на інших паралельних смугах руху транспортних засобів оплата здійснюється через пункти сплати за проїзд. Впровадження даної системи здійснюється на автомобільній дорозі, що вже функціонує у платному режимі для забезпечення безперебійного руху та підвищення рівня комфортності користувача. Дистанційна автоматична система збору плати за проїзд має найбільші капітальні витрати на впровадження, у порівнянні з іншими системами, що призводить до зростання терміну її окупності. Тому у найближчому майбутньому, впровадження даної системи на автомобільних дорогах України є маломовірним.

Висновки і пропозиції. У зв'язку з тим, що фінансування дорожніх робіт за рахунок стягнення плати за проїзд є додатковим джерелом, не пов'язаним з традиційними видатками користувачів, важливо, щоб ці додаткові платежі зводилися до мінімуму й робили більш помірним несприятливий вплив від стягнення плати за проїзд. Визначені можливі системи збору плати за проїзд для різних варіантів впровадження платних автомобільних доріг України, а саме: для автомагістралей, реконструкція яких здійснюється на позикові кошти – відкрита система, для нової автомобільної дороги Харків-КПП "Щербаківка" – закрита система, для інших автомобільних доріг, що будуть побудові на концесійних засадах – закрита система «шлагбаум-в'їзд». Перспективою подальших досліджень є розробка методичних основ з формування вартості проїзду на платних автомобільних дорогах з урахуванням типу системи збору плати за проїзд.

Список літератури:

1. Транспортна стратегія України на період до 2020 року / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 року № 2174-р [Електронний ресурс]: Міністерство інфраструктури України. – Режим доступу: http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html.
2. Безуглий А.О. Аналіз системи фінансування державних суб'єктів господарювання дорожньої галузі / А.О. Безуглий // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 1. – С. 29-32.
3. Вдовенко Ю.С. Приватно-державне партнерство в автодорожній сфері: [монографія] / Ю.С. Вдовенко. – Чернігів, ЧДТУ, 2009. – 198 с.
4. Жулин О.В. Тарифікація послуг за проїзд платними дорогами України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.е.н.: спец 08.00.04 / О.В. Жулин. – К.: НТУ, 2009. – 20 с.
5. Юхновський І.Р. Транспортний комплекс України. Автомобільні дороги: проблеми та перспективи / І.Р. Юхновський, Г.Б. Лебеда, Т.І. Попова; Міжвід. аналіт.-консультат. рада з питань розв. продукт. сил і виробн. відносин. – К.: ФАДА, ЛТД, 2004. – 177 с.
6. Кривошеев В. Платные автомобильные дороги и автомобильное сообщение в целом // Politekonom. Рос.-герман. журнал по эконом. теории и практике. – 2001. – № 3 (16). – С. 64-73.
7. Дмитрієв І.А. Сучасний стан та перспективи розвитку мережі автомобільних доріг загального користування / І.А. Дмитрієв, М.М. Бурмака // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць ХНАДУ. Вип. 1(4). – Харків: ХНАДУ, 2013. – С. 64-72.
8. Офіційний сайт Державного агентства автомобільних доріг України (Укравтодор) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukravtodor.gov.ua/prezentatsiini-materiali.

Бурмака Н.Н.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

ОБОСНОВАНИЕ СИСТЕМЫ СБОРА ПЛАТЫ ЗА ПРОЕЗД АВТОМОБИЛЬНЫМИ ДОРОГАМИ УКРАИНЫ

Аннотация
В данной статье осуществлен анализ существующих в зарубежной практике систем сбора платы за проезд по автомобильным дорогам. Выявлены преимущества и недостатки систем, по которым плата берется за использование дорог в течение времени и количества километров. Подробно рассмотрены разновидности систем платы за количество километров, а именно: закрытые, открытые, смешанные, невидимое взимания платы за проезд, дистанционные автоматические системы. Определены возможные системы сбора платы за проезд для различных вариантов внедрения платных автомобильных дорог Украины, а именно: для автомагистралей, реконструкция которых осуществляется на заемные средства – открытая система, для новой автомобильной дороги Харьков-КПП "Щербаковка" – закрытая система, для других автомобильных дорог, которые будут построении на концессионных основах – закрытая система «шлагбаум-въезд». Установлена взаимосвязь невидимого взимания платы за проезд и дистанционной автоматической системы в объединении с другими системами сбора платы за проезд.
Ключевые слова: система сбора, плата за проезд, транспортные средства, концессии, автомобильные дороги.

Burmaka M.M.
Kharkiv National Automobile and Highway University

SUBSTANTIATION OF THE TOLL COLLECTION SYSTEM IN UKRAINE

Summary
In the article the analysis of toll collection systems existing in foreign practice was conducted. Advantages and disadvantages of systems, in which toll is collected either for using roads during a defined time period or for the number of kilometers travelled, were revealed. Types of systems implying collecting tolls for the number of kilometers, namely: closed, open, mixed, invisible, remote automatic ones were thoroughly considered. There were determined possible toll collection systems for different variants of introducing toll highways in Ukraine, namely: highways, which reconstruction is carried out for borrowed funds – open system, for a new highway Kharkiv-checkpoint "Shcherbakivka" – closed system, for other highways to be built on concession basis – closed system "barrier-entry". Interrelation of the invisible toll collection and remote automatic system in combination with other toll collection systems was determined.
Keywords: toll collection system, toll, means of transportation, concession, highways.

УДК 631.11(477.83)

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

Войнича Л.Й.
Львівський національний аграрний університет

Висвітлено проблеми планування розвитку особистих селянських господарств. Проведено аналіз витрат та дохідність виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах (на прикладі молочного скотарства). Розроблено модель оптимізації виробничих планів особистих селянських господарств з врахуванням ефективного поєднання галузей рослинництва та тваринництва.
Ключові слова: особисте селянське господарство, сільськогосподарська продукція, молочне скотарство, галузь, модель оптимізації, виробничий план.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Криза в аграрному секторі економіки є характерною ознакою для нашої країни у процесі становлення ринкових відносин. Однак навіть за відсутності системи господарювання, заснованої на соціально зорієнтованих ринкових відносинах з економічно активним сільським населенням, позитивна динаміка виробничої діяльності сільського населення досить незначна. При цьому однією з поширених форм господарювання на селі стали особисті селянські господарства. Вони займають провідні позиції, залишаючись одними з основних виробників сільськогосподарської продукції й вагомим джерелом доходів сільського населення України [1, с. 8-10]. Питома вага особистих селянських господарств у загальному обсязі валової продукції сільського господарства Львівської області у 2013 р. становила 70,0%, а по Україні – 49,3%. У таких умовах, коли селянські господарства стали основними виробниками сільськогосподарської продукції, виникає необхідність всебічного аналізу та планування їх діяльності.

Однією з вимог до планування економічних показників є можливість їх розрахунку на основі тих баз даних, якими володіють статистичні органи чи інші організації, що займаються збором економічної інформації. Вони повинні достатньо достовірно відображати реальні процеси і бути відповідним знаряддям для прийняття управлінських рішень, зокрема і для даного типу господарств. Однак економічна інформація про діяльність особистих селянських господарств недостатня для проведення поглиблених наукових досліджень. Держкомстат подає нам частково дані про діяльність господарств населення, але вони охоплюють переважно натуральні показники. Щодо особистих селянських господарств офіційна статистика таких показників, як собівартість продукції, що надає загальну оцінку ефективності виробництва після завершення виробничого процесу, рентабельність виробництва, за допомогою якого оцінюються результати діяльності, не визначає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Проте цей процес уже започатковано вітчизняними науковцями. Зокрема, маються на увазі дослідження, виконані під керівництвом Б. Й. Пасхавера. В Інституті аграрної економіки НААНУ такі дослідження проводилися двома групами науковців, першу з яких очолили П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк та Ю. Я. Лузан, а другу – О. М. Шпичак. Не можна не згадати про аналогічні дослідження у Харківському національному аграрному університеті під керівництвом професора В. К. Горкавого. Цими дослідниками була запропонована методика визначення виробничих витрат в особистих селянських господарствах за всіма складовими собівартості продукції, максимально наближуючи обчислення до їх обліку в сільськогосподарських підприємствах [3, с. 22-24; 4, с. 61-62; 5, с. 34-36]. Однак економічна інформація про діяльність особистих селянських господарств недостатня для проведення поглиблених наукових досліджень, зокрема для розробки оптимізованих виробничих планів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. В умовах сьогодення, як ніколи гостро постає питання раціонального та ефективного ведення даного типу господарств. Часто на долю економічного ризику поставлено майно, добробут, прагнення до самоутвердження не лише самого голови особистого селянського господарства, але й цілої сім'ї, родини. Питання оптимізації структури виробництва та досягнення максимального економічного ефекту мають для селянських господарств велике значення. Однак, варто зазначити, що методичних рекомендацій з планування особистих селянських господарств та визначення економічної ефективності виробництва в них сьогодні майже немає.

Формування цілей статті (постановка завдання). Проведемо аналіз витрат та дохідність виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах (на прикладі молочного скотарства) та розробимо модель оптимізації виробничих планів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Планування розмірів і структури виробництва в особистих селянських господарствах передбачає балансову ув'язку між його виробничими ресурсами, ринковою ситуацією, досягненням міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій. При цьому бажаним є дотримання таких вимог: господарство повинно розвиватись з урахуванням наявних виробничих ресурсів, особливо землі та робочої сили; розміри галузей обмежуються технологічними, біологічними, екологічними та економічними параметрами; обсяги виробництва повинні забезпечувати задоволення потреб господарюючої сім'ї та виконання договірних зобов'язань.

Для планування оптимальних параметрів галузей в особистих селянських господарствах найбільш економічно вигідним методом є економіко-математичне моделювання. Загалом, планування зводиться до визначення оптимального поєднання в господарстві галузей і визначення їх розмірів з врахуванням критерію оптимальності. Загальний характер задачі по плануванні оптимальних розмірів галузей дає змогу використати в ній цілий ряд критеріїв оптимальності: вартість валової, товарної продукції, валового доходу, чистого доходу, прибутку, рівня рентабельності [2, с. 3-8]. З врахуван-

ням ринкової орієнтації економіки найбільш економічно вигідним критерієм є прибуток, однак за наявних умов як критерій оптимальності можуть використовуватися: максимізація грошових надходжень, мінімізація грошових затрат або мінімізація трудових затрат.

В економіко-математичній моделі як змінні, що підлягають вивченню виступають галузі сільськогосподарського виробництва. Однак для спрощення самої моделі, оскільки об'єктом планування виступає особисте селянське господарство, доцільним є вважати кожну культуру та статево-вікову групу тварин окремими галузями.

Основними записами економіко-математичної моделі оптимізації особистого селянського господарства можуть бути: визначення екстремальної функції за критерієм оптимальності при досягненні і забезпеченні певних умов і пропорцій; обмеженість виробничих ресурсів; використання в тваринництві відходів рослинництва; обмеженість розмірів селянських господарств, земельних та трудових ресурсів; виробництво кінцевої продукції в обсягах не менших від заданих; взаємозалежність галузей між собою; невід'ємність змінних у моделі.

Використовуючи комп'ютерну техніку і програмні засоби можна оперативно здійснювати розрахунки можливих виробничих прогнозів економічної діяльності особистих селянських господарств з виробництва сільськогосподарської продукції. Моделювання технологічного процесу дозволяє з мінімальними затратами встановити, як обрані параметри виробництва будуть впливати на рентабельність ведення досліджуваних галузей. Крім цього, програмні засоби дозволяють виявляти резерви скорочення виробничих витрат, підібрати найбільш економічно-доцільні параметри, які потім слід враховувати при розробці перспективних планів розвитку селянських господарств, створенні інвестиційних бізнес-проектів.

Скориставшись запропонованою вище методикою для визначення собівартості молока (для прикладу), виробленого особистими селянськими господарствами у Львівській області, нами проведено анкетування власників особистих селянських господарств, які утримують корів. Обстеженням охоплені 20 районів Львівської області. При цьому було опрацьовано близько 200 анкет. Під час анкетування виявлено, що в досліджуваних господарствах утримується 252 корови, тобто на одне подвір'я припадає в середньому 1,26 корови. При цьому 76% обстежених особистих селянських господарств утримують одну корову, 22,5% утримують дві корови і лише 1,5% утримує три і більше корів. Аналіз витрат та дохідність виробництва молока в особистих селянських господарствах свідчить, що переважно селяни виробляють продукцію рентабельну (табл. 1).

Крім того, якщо не включати в розрахунки особисту працю селянина, то рівень рентабельності значно зросте. Загалом собівартість продукції в особистих селянських господарствах різних районів істотно коливається. Різницю в кінцевих умовах господарювання, а саме рентабельність, визначила ціна реалізації молока за рахунок вибору вигіднішого каналу реалізації. Можна також зауважити, що проблеми забезпечення кормами особистих селянських господарств у приміських районах більшою мірою вирішуються за рахунок купованих кормів. У районах, віддалених від великих міст, забезпечення кормами здійснюється в основному за рахунок власного виробництва.

Як ми бачимо з даних табл. 1, у структурі витрат особистих селянських господарств найбільшу питому вагу займають витрати на корми та оплату праці. Питома вага всіх інших витрат незначна, сюди належать: витрати на паливо та пальне, ветеринарне обслуговування, електроенергію, амортизацію тощо.

Молочне скотарство за своєю суттю є трудомісткою галуззю. Усі роботи в особистих селянських господарствах з догляду за коровою виконуються вручну. Тому для цих господарств характерним є

Таблиця 1

Витрати та дохідність виробництва молока в особистих селянських господарствах Львівської області (за даними анкетного обстеження, 2013 р.)

Стаття витрат	Витрати на 1 центнер продукції у вартісному виразі за утримання:					
	однієї корови		двох корів		трьох і більше корів	
	грн	%	грн	%	грн	%
Оплата праці	108,07	34,0	100,66	33,5	77,62	30,8
Корми	148,52	47,1	137,76	45,8	130,72	51,8
Ветеринарне обслуговування	3,00	0,9	2,70	0,6	2,57	1,0
Паливо та пальне	32,05	10,1	36,28	12,1	26,56	10,5
Електроенергія	16,2	5,1	14,30	4,7	8,30	3,2
Амортизація	3,75	1,2	4,07	1,3	2,89	1,1
Інші витрати	2,05	0,6	2,40	0,8	2,21	0,9
Страхові платежі	1,87	0,5	2,03	0,2	1,45	0,7
Всього виробничих витрат	315,51	100	300,20	100	252,32	100
Витрати: на побічну продукцію на супутню продукцію	 11,76 8,41	 Х Х	 20,02 14,05	 Х Х	 32,38 21,52	 Х Х
Собівартість основної продукції	295,34	Х	266,13	Х	198,42	Х
Витрати на реалізацію	23,22	Х	18,92	Х	16,12	Х
Повна собівартість	318,56	Х	285,05	Х	214,54	Х
Ціна реалізації (в середньому)	330	Х	330	Х	330	Х
Прибуток (збиток)	11,44	Х	44,95	Х	115,46	Х
Рентабельність, %	5,2	Х	24,3	Х	53,8	Х

Джерело: розраховано за даними анкетного обстеження

високий рівень затрат праці на 1 ц молока. Зокрема, затрати часу на утримання однієї корови в осінньо-зимовий період становлять в середньому 400 люд. год, а у весняно-літній період вони зростають і становлять при випасанні в череді від 510 люд. год і до 1500-1600 люд.-год при самостійному випасанні худоби селянином. Слід зауважити, що виробничі витрати, а отже, й собівартість одиниці продукції зменшуються в тих особистих селянських господарствах, де утримується більше однієї голови худоби.

Зокрема, в особистих селянських господарствах, де утримується одна корова, затрати праці на 1 ц молока становлять 24 люд. год, а кормів – 1,14 ц к. од. У структурі витрат вказані статті займають 34,0% і 47,1%. При цьому повна собівартість 1 ц молока становить 318,56 грн.

В особистих селянських господарствах, де утримується дві корови, істотних змін у статтях витрат не прослідковується, а собівартість 1 ц молока становить 285,05 грн. У структурі витрат статті оплата праці та корми займають 33,5 % і 45,8%.

Найменша собівартість виробництва молока в особистих селянських господарствах, де утримується три і більше корів, яка складає 214,54 грн, в основному за рахунок зменшення затрат праці на 1 ц молока до 14 люд.год. У структурі витрат статті оплата праці та корми займають відповідно 30,8% і 51,8%.

Основу раціону для корів у особистих селянських господарствах у літній період становлять зелені корми. Пасовищний період триває близько 7 місяців, протягом якого худобу випасають, як правило, у череді. Інколи власники особистих селянських господарств випасають худобу самостійно.

Підгодівля концентрованими кормами в пасовищний період проводиться лише в окремих господарствах, в основному в приміських районах, де є вигідні канали реалізації молока. У структурі концкормів переважає дерть з пшениці та кукурудзи. Соковиті корми займають незначну частку, і це в основному кормові коренеплоди. Жом селяни закуповують у незначній кількості через фінансову скруту. Силос особистими селянськими господарствами не заготовлюється. Особисті селянські господарства майже повністю забезпечені власними кормами. Згідно з даними анкетного обстеження частка кормів, що закуповується, складає близько 10%, це, в основному, жом і концкорми.

Однак не можна стверджувати, що особисті селянські господарства ефективно використовують власні корми. Свідченням цього є значно менші надої молока від однієї корови в особистих селянських господарствах, що віддалені від великих населених пунктів та здійснюють незначну закупівлю кормів (зокрема концкормів) порівняно з особистими селянськими господарствами приміських зон, де здійснюють більшу закупівлю кормів. Слід зауважити, рівень та якість кормових раціонів в особистих селянських господарствах дуже різниться як в розрізі районів, так і в розрізі самих домогосподарств.

Ефективність виробництва молока в особистих селянських господарствах значною мірою залежить від вибору каналу його реалізації, що в свою чергу залежить від віддаленості ринків збуту. Для селян найвигідніше реалізовувати молоко на сільськогосподарських ринках, стихійних ринках, приватним особам. Ціна молока в різних регіонах і залежно від періоду реалізації при цьому коливається від 4 до 8 грн за літр. За найнижчими цінами закуповують молоко в особистих селянських господарствах молокопереробні заводи.

Таким чином, більш ефективне функціонування особистих селянських господарств у частині виробництва молока можливе за умови кращої організації реалізації продукції, а також здешевлення вартості покупних кормів.

Аналіз витрат та дохідність виробництва молока в особистих селянських господарствах надасть можливість розробки виробничих планів економічної діяльності особистих селянських господарств з виробництва молока. Оптимізація виробництва молока у особистих селянських господарствах передбачає визначення відповідних параметрів, якими є: поголів'я тварин, площі під кормовими культурами, розмір виробничих витрат, структура валової продукції та їх обсяг у натуральних і грошових показниках. Важливе значення при опрацюванні запропонованої моделі має вибір критерію оптимальності. Він повинен відображати ефективність сільськогосподарського виробництва у селянському господарстві, одночасно враховуючи, що селянське господарство функціонує в основному для задоволення власних потреб і лише частково як товарне при реалізації надлишків продукції. Найбільш оптимальним критерієм за даних умов, на нашу думку, є вартість валової продукції.

Для розрахунків нами використано математичну модель оптимізації господарювання (формула (1)):

$$\sum_{j=1}^{n} LjXj + \beta Z - W \cdot Z \to \max, \qquad (1)$$

де Xj – площа вирощування j-ї культури, га;

Lj – вартість валової продукції рослинництва, тис. грн;

β – вартість валової продукції молока в розрахунку на 1 корову, грн;

Таблиця 2

Планові показники розрахунку ефективності виробничої структури особистого селянського господарства

Фактичні показники	Досягнутий рівень	Планові показники	Розрахунковий рівень
Посівна площа, га	2,8	Посівна площа, га	2,8
Вартість валової продукції рослинництва, тис. грн	117,53	Вартість валової продукції рослинництва, тис. грн	117,53
Поголів'я всього, ум. Голів	3	Поголів'я всього, ум. голів	7
у т. ч. ВРХ	1	у т. ч. ВРХ	2
з них корів, гол.	2	з них корів, гол.	5
Собівартість 1 ц молока, грн	285,05	Собівартість 1 ц молока, грн	214,5
Вартість валової продукції (молока) з розрахунку на 1 корову, грн	9980	Вартість валової продукції (молока) з розрахунку на 1 корову, грн	8580
Вартість валової продукції всього, тис. грн.	120,6	Вартість валової продукції всього, тис. грн.	140,6

Z – поголів’я корів, гол.;

W – витрати на 1 корову, грн.

Планові розрахунки доводять, що оптимізація виробництва молока в особистих селянських господарствах дозволить за наявних умов утримувати поголів’я в п’ять корів, вийти на виробництва молока в обсязі 175 ц та досягти загалом вартості валової продукції на суму 140,6 тис. грн. (табл. 2).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. При оптимізації виробничих планів особистих селянських господарств Львівської області було враховано ефективне поєднання галузей рослинництва і тваринництва. Зокрема, передбачено найбільш повне забезпечення тварин високоякісними кормами власного виробництва, а також використання в рослинництві органічних добрив. Дана модель надасть можливість оптимально використати наявні ресурси селянських господарств і досягти максимальної за наявних умов ефективності господарювання.

Використовуючи комп’ютерну техніку і програмні засоби можна оперативно здійснювати розрахунки можливих виробничих прогнозів економічної діяльності особистих селянських господарств з виробництва сільськогосподарської продукції, що і потребує подальших досліджень.

Список літератури:

1. Березівський П.С. Ефективність виробництва і формування ринку продукції скотарства в Карпатському регіоні / П.С. Березівський. – Львів : Українські технології, 1998. – С. 280.
2. Зубець М.В. Інноваційно-випереджувала модель якісно нового розвитку агропромислового виробництва / М.В. Зубець, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук // Економіка АПК. – 2008. – № 12 (170). – С. 3-8.
3. Месель–Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк. – К. : Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – 272 с.
4. Онищенко О. Ефективність господарств населення. / Онищенко О. – Економіка України, – 2003. – № 1-3. – С. 60-69.
5. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції. / [За редакцією д.ек.н., проф., академіка УААН О.М. Шпичака] – К., – 2001. – С. 240.
6. Шваб П.В. Розвиток молочного скотарства на Поліссі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dlib.com.ua/rozvytok-molochnoho-skotarstva-na-polissi.html.

Войнича Л.И.
Львовский национальный аграрный університет

ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ В ЛИЧНЫХ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ

Аннотация
Освещены проблемы планирования развития личных крестьянских хозяйств. Проведен анализ затрат и доходность производства сельскохозяйственной продукции в личных крестьянских хозяйствах (на примере молочного скотоводства). Разработана модель оптимизации производственных планов личных крестьянских хозяйств с учетом эффективного сочетания отраслей растениеводства и животноводства.
Ключевые слова: личное крестьянское хозяйство, сельскохозяйственная продукция, молочное скотоводство, отрасль, модель оптимизации, производственный план.

Voynicha L.I.
Lviv National Agrarian University

PLANNING OF PERSONAL PEASANT FARMS

Summary
Problems of planning of development of personal peasant farms are covered. The analysis of expenses and profitability of production of agricultural production in personal peasant farms is carried out (on the example of dairy cattle breeding). The model of optimization of production plans of personal peasant farms taking into account an effective combination of branches of plant growing and animal husbandry is developed.
Keywords: personal peasant farms, agricultural products, dairy industry, optimization model, production plan.

УДК 332.2

ЩОДО СУСПІЛЬНИХ АСПЕКТІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вольська А.О., Годнюк І.В., Ніколашин А.О.
Подільський державний аграрно-технічний університет

Досліджено теоретичні питання формування земельних відносин в Україні. Зроблено аналіз підходів до розуміння поняття земельних відносин. Обґрунтовано елементи права власності на землю та характерні ознаки земельних відносин. Земельні відносини у своєму функціонуванні обумовлені соціально-економічними зв'язками і відносинами між людьми з приводу використання землі. Окреслено основні проблеми, що існують в сьогоденні земельних відносин в країні та головні завданням сучасної державної політики у сфері аграрного землекористування
Ключові слова: земельні відносини, земельні інтереси, земля, право власності, землекористування.

Постановка проблеми. Земельні відносини являють собою самостійний вид суспільних відносин і характеризуються істотними особливостями, які зумовлені предметом врегулювання – використанням та охороною земельних ресурсів країни.

Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це конституційне положення закріплено і в Земельному кодексі України. Унікальний земельно-ресурсний потенціал України обумовлює її особливе місце серед інших європейських країн.

Найважливішою умовою раціонального використання землі є встановлення земельних відносин, які характеризуються суспільними відносинами між людьми, пов'язаними з володінням і користування землею, і є складовою всієї системи виробничих відносин кожної конкретної історичної епохи. Земельні відносини, як і весь економічний лад суспільства, історично розвиваються і змінюються разом із зміною продуктивних сил. На всіх етапах історії суспільства земельні відносини розвиваються під безпосереднім впливом економічного закону відповідності характеру виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток людства характеризується проявом певної сукупності соціально-економічних і суспільно-політичних процесів і явищ, яка визначає зміст суспільних відносин. Склад цієї сукупності, характеристики та особливості прояву окремих її складових змінювалися впродовж історичних процесів, помітно відрізняються стосовно окремих країн і народів на сучасному етапі їх розвитку. Та незмінним залишається важливе значення земельних відносин [7].

Проблемою земельних відносин займались ще Аристотель, Геродот, Платон. Аспекти цієї проблеми можна знайти у працях засновників відомих економічних шкіл А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Кейнса, К. Маркса, Ф. Енгельса та багатьох інших.

Теоретичні й методологічні підходи до земельних відносин досліджують вітчизняні науковці: В.М. Другак, А.М. Третяк, Б.М. Данилишин, Я.В. Коваль, І.М. Лицур, А.Г. Мартин, Н.А. Третяк та ін. В науковій літературі сформовано основи розвитку ринкових земельних відносини та принципи збалансованого (сталого) використання земельних ресурсів. Однак недостатній рівень функціонування земельних відносин сьогодення, частково зумовлюють незадовільний стан розвитку не тільки аграрної сфери, а і економіки країни, а також соціальної, екологічної галузі і свідчать про необхідність подальших досліджень цієї проблеми.

Мета статті полягає у аналізі різних підходів до визначення земельних відносин та формулюванні основних ознак функціонування земельних відносин в Україні, а також виявити проблеми, що існують в проведенні земельної реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературі зустрічаються різні інтерпретації обсягу поняття суспільних відносин. Ми розглядатимемо суспільні відносини у розумінні всіх відносин між людьми, протиставляючи їх відносинам між усіма іншими матеріальними утвореннями, зазначимо, що саме такого значення надавав цьому поняттю К. Маркс, коли підкреслював, що «соціальними, суспільними відносинами» є «всі відносини, в яких люди перебувають один з одним». Специфіку цих відносин можна аналізувати двояко. По-перше, через визначення специфічних властивостей всієї сукупності суспільних відносин як єдиної цілісної системи. На відміну од відносин на нижчих рівнях організації матерії, суспільні відносини не зводяться тільки до об'єктивних, матеріальних. У суспільстві, на відміну від природи, взаємодіють не сліпі, несвідомі сили, а люди, наділені свідомістю, люди, що прагнуть певних цілей. Через це будь-яка історично конкретна система суспільних відносин завжди містить у собі сукупність певних ідеологічних відносин, які, перш ніж скластися, проходять крізь свідомість [12].

У своїй сукупності властивостей земельні ресурси виступають як багатофункціональний фактор відтворювального процесу: предмет праці та засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві; природний ресурс і носій корисних копалин; просторовий базис усієї сукупності форм і видів суспільної діяльності; територіальна основа державності та національного самовизначення. Усе це означає, що земля, по-перше, є предметом інтересу всіх, без винятку, категорій, груп і прошарків населення; це складний вузол загальнонаціональних, групових (відомчих, територіальних) та індивідуальних (приватних) взаємних претензій.

Звідси і відносини у сфері освоєння та використання земельного фонду мають всезагальний, універсальний, багато суб'єктний, багатомірний і багаторівневий характер [3].

Зазначимо, що проведений аналіз формулювання поняття «земельні відносини» дав несподіваний результат: відсутність єдиного підходу до розуміння земельних відносин.

Зокрема, М.В. Бочков визначає земельні відносини, як «... відносини в області володіння і користування землею як засобом виробництва. Вони є складовим елементом виробничих відносин суспільства і мають в своїй основі форми власності на землю, знаряддя виробництва і інші засоби виробництва [1, с. 3]».

Подібний підхід відслідковується у Н.Є. Павленка, який вказує, що «земельні відносини – це

відносини між індивідуумами, суспільством і державою з приводу власності на землю як основного фактору виробничої діяльності в сільському господарстві, а також порядок, умови і форми землеволодіння і землекористування, розпорядження землею і результатами отриманими на ній [5, с. 280]».

На думку Г.Д. Гуцуляка: «Земельні відносини є елементом виробничих відносин суспільства, а за соціальною природою належать до економічної бази суспільства. Ґрунтуючись на тій чи іншій формі власності на землю та інші засоби виробництва, земельні відносини водночас визначають ці форми, характер володіння та користування землею, ступінь і раціональність використання землі та інших засобів виробництва, впливають на розвиток продуктивних сил суспільства [2, с. 6]».

На переконання В.М. Хлистуна та В.Х. Улюкаєва, поруч з формами земельної власності «... важливим аспектом земельних відносин є форми управління земельними ресурсами, які значною мірою залежать від форм власності на землю і характеризуються системою політичних, соціально"економічних, правових та адміністративних заходів, спрямованих на організацію використання землі [10; 13]».

Земельні відносини за своєю суттю становлять сукупність правових, економічних, соціальних, природоохоронних і екологічних взаємин, що виникають між суспільством і його членами у процесі використання земельних ресурсів і управління ними.

Окремі вчені у своїх дослідженнях дійшли висновку, що серед таких складових земельних відносин як «володіння», «управління» та «розпорядження» доцільно виділяти категорію «управління земельними ресурсами».

Враховуючи те, що власник незавжди самостійно господарює на землі, іншими словами реалізує функції «використання» та «розпорядження», а досить часто передає повноваження щодо управління власністю іншим особам, М.М. Федоров зазначає, що «земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві [13; 14]».

В статті 2 Земельного кодексу земельні відносини трактуються, як «суспільні відносини, щодо володіння, користування та розпорядження землею». В реальній дійсності функціонують також земельні відносини, пов'язані з охороною земель, відтворенням і підвищенням родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду та ін.

Елементами права власності на землю є володіння, користування і розпоряджання земельними ділянками.

Володіння – це суспільно-земельне відношення певної особи до належної їй землі (земельної ділянки), панування над нею, коли у стосунках з іншими людьми ця особа ставиться до землі як до «своєї».

Користування означає виробниче чи інше особисте використання властивостей землі, споживання результатів використання землі.

Для розпорядження характерним є визначення долі землі (земельної ділянки), здійснення управлінських, розпорядчих дій щодо землі. Власник на власний розсуд вирішує, що зробити з належною йому земельною ділянкою, яким чином її позбутися, обміняти, перевести з однієї категорії в іншу, для задоволення яких потреб її використовувати. Тобто власник має право вирішувати на власний розсуд юридичну долю земельної ділянки, з врахуванням її цільового призначення та інтересів власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів.

Історія свідчить, що серцевиною відомих аграрних реформ була земельна реформа, з її простою і зрозумілою для всіх суттю: такою зміною власника землі, за якої вона потрапляла до рук тих, хто може її ефективно обробляти і дбати про її збереження. Будь-який відступ від цього принципу робить земельну реформу безпредметною, непотрібною і шкідливою, оскільки зневірює селян у тому, що вона здійснюється в їхніх інтересах [9, с. 3]. Тобто вся історія людства вчить, що суть усіх агарних реформ зводиться до змін у системі власності на землю, інакше кажучи – у переділі власності між трьома групами власників – державою та суб'єктами приватної і комунальної власності. Характерною рисою аграрних реформ останніх кількох століть є їх приватновласницьке спрямування і, як наслідок – подрібнення земельної власності [6].

Розпочавши земельну реформу, Україна відкрила шлях для застосування ринкових механізмів регулювання земельних відносин.

Для земельних відносин характерні ознаки: поцільовий характер використання і охорони множинність суб'єктного складу, пріоритетність принципів державного регулювання, комплексність. Проте варто зазначити, на думку Н.А. Третяк, що саме такий різновид земельних відносин найменшою мірою врегульований чинним Земельним кодексом [10, с. 17].

А.М. Третяк визначав: «відносини власності на землю – це санкціонована суспільством сукупність економічних та правових відносин, які регулюють порядок отримання індивідами корисності із земельних благ через систему часткової правомочності». Ці правомочності відповідають звичайній життєвій практиці і серед розширених списків найбільш відомий перелік запропонований англійським економістом А. Оноре. Він включає такі правомочності: право володіння; право користування; право управління; право на дохід; право на капітальну вартість; право на передачу; право на передачу блага у спадщину; безстроковість правомочності; заборона шкідливого використання; відповідальність у вигляді стягнення; право на відновлення правомочності. «Пучок видів правомочностей», за А.М. Третяком, нараховує більше ніж 17 складових елементів, проте належний розвиток у відносинах прав власності на землю одержала тільки їх частина, а саме право користування, оренди, розпорядження, на перехід земельної ділянки у спадок або по заповіту [8; 10].

Земельні відносини як вольові суспільні відносини носять об'єктивний характер і є економічними відносинами. Економічна сутність земельних відносин обумовлена відносинами власності на землю як на обов'язкову умову матеріального виробництва та іншої соціальної діяльності.

Земельні відносини, які виникають щодо землі як основного засобу виробництва, територіального базису і одночасно об'єкту природи, що знаходиться у взаємодії з навколишнім природним середовищем, тісно пов'язані із суспільними відносинами, об'єктом яких виступають води, ліси, тваринний і рослинний світ та ін. Саме в силу тісної природної взаємодії між усіма природними ресурсами, серед яких земля займає домінуюче місце, земельні відносини поряд з водними, лісовими та іншими входять до складу єдиної групи екологічних відносин.

У зв'язку з тим, що використання одних природних ресурсів впливає на екологічний стан інших природних ресурсів і довкілля в цілому, всі суспільні відносини, які при цьому виникають, в тому числі і земельні, характеризуються екологічним змістом.

Земельні відносини як складова частина екологічних відносин, заснованих на економічних законах розвитку суспільства, насичені екологічними вимогами, які направлені на забезпечення екологічної безпеки.

В сучасних умовах характер і зміст земельних відносин суттєво змінюється. Так, в результаті встановлення множинності форм власності на землю, включення певної частини земель в систему ринкового обігу шляхом укладення цивільно-правових угод із землею ці відносини, залишаючись по суті земельними, набувають майнового характеру.

Як наголошує А.М. Третяк у своїй монографії [8, с. 48] «У системі відносин приналежності форми власності на землю є визначальними. Але і вони різняться між собою за критерієм значущості земельних ділянок як об'єктів власності. Власність земельних ділянок на яких здійснюється виробництво, без якого неможливо створити предмети споживання, більш значуща від власності на земельні ділянки, де відпочивають люди».

За своїм складом земельні відносини неоднорідні. Серед них можна розрізняти відносини, що виникають у сфері належності землі, використання та її охорони, а також відтворення.

Основою, практично, будь-яких відносин людини щодо землі є поєднання особистого, економічного та екологічного інтересів.

Тому відповідно, земельні інтереси, які виникають у суспільстві можна розподілити на дві групи: 1) еколого-технологічні інтереси – інтереси з приводу ефективнозбалансованого освоєння природних властивостей земельного ресурсу; 2) соціально-економічні інтереси – інтереси з приводу товарно-грошових параметрів земельної власності.

У сфері розподілу і перерозподілу земельних ресурсів перша група суспільних земельних інтересів (еколого-технологічна) орієнтується на параметри функціонально-господарської структури земельного фонду, а саме фокусується на масштабах, пропорціях і пріоритетах його розподілу за ступенем господарського освоєння (освоєні, слабо освоєні та неосвоєні), категоріях земель, типах цільового використання (сільське господарство, забудова міст та інших населених пунктів, рекреація, розміщення промисловості, транспорту тощо), видах дозволеного (еколого-безпечного) використання земельних угідь (рілля, сіножаті, пасовища, території під за-будовою, лісові угіддя, чагарники, болота тощо), інтенсивності експлуатації й антропогенної дії. Як суспільні, так і індивідуальні інтереси, як правило, однаковою мірою орієнтовані на підтримання найефективнішої функціонально-господарської еколого-орієнтованої структури земельного і територіального фонду, яка організовується в процесі землеустрою. Друга соціально-економічна група суспільних земельних інтересів у сфері розподілу і перерозподілу земельного і територіального фонду спрямована на структуру земельної власності за складом, поєднанням і пропозиціям, які складають її соціально-економічні форми.

Виступаючи як об'єкт всезагальних інтересів і «наскрізний» фактор суспільного відтворювального процесу, земельні ресурси слугують основою для формування і виділення в єдиній системі суспільних відносин їх специфічної складової суспільних земельних відносин – землекористування. У процесі землекористування, економічні, екологічні, сільськогосподарські, містобудівні та інші земельні відносини об'єктивно обумовлені в соціально-економічні зв'язки і відносини (залежності) між людьми з приводу використання землі. Ці відносини, виникають у зв'язку з розподілом, використанням і відновленням корисних властивостей земельно-територіальних ресурсів [3; 8].

Регулювання земельних відносин – це насамперед, динамічне управління, що пов'язується з проблемою рівноваги або стійкості агросфери економіки взагалі та враховує випадкові та періодичні зміни у системі земля – держава – приватний власник. Регулювання земельних відносин має у своїй основі регулювання поведінки людей (приватних землевласників, агропідприємців), яке здійснюється за допомогою фінансово-економічних важелів.

Держава повинна зберегти контроль за формуванням земельних відносин відповідно до затвердженого законодавства, розробляти і застосовувати механізми економічного й адміністративного впливу на становлення цього процесу.

А.О. Ревуцька зазначає: «Аналіз проходження земельної реформи в Україні наштовхує на думку про те, що в основу зміни земельних відносин було покладено більше політичних, ніж економічних принципів. Держава втратила функції прогнозування і регулювання земельних відносин, організації раціонального використання земельних ресурсів, що спричинило нехтування принципами землеустрою в цілому [6]». Проблемами залишається незавершеність процесів трансформації економічних та правових відносин власності на землю; недосконалість державного управління у сфері використання і охорони земель, формування земельного законодавства та інфраструктури ринку земель; технічна незавершеність Державного земельного кадастру; відсутність механізму економічного стимулювання використання і охорони земель.

Метою регулювання земельних відносин, має бути: забезпечення достатньої ефективності використання сільськогосподарських угідь, задоволення екологічних вимог, ринкового перерозподілу землі, поглиблення фундаментальних та прикладних досліджень з питань подальшого розвитку земельних відносин, формування ринково-орієнтованої системи землекористування сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, землевпорядно-правових та екологоекономічних механізмів регулювання земельних відносин між власниками земельних часток (паїв) та юридичними особами; розроблення, доопрацювання та науковий супровід проектів законів України: «Про ринок земель», «Про державну інвентаризацію земель», «Про консолідацію земель», завершення створення інфраструктури обороту земельних ділянок сільськогосподарського призначення; удосконалення методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Комплексне вирішення наявних проблем стає можливим у разі прийняття спеціальної державної цільової програми, що відображатиме довгострокові пріоритети земельної політики.

Державна система регулювання повинна бути здатною гнучко адаптуватися до змін загальноекономічної ситуації і водночас достатньо стабільною у застосуванні на тривалий період часу економічних та соціальних регуляторів земельних відносин: оподатковування; ціноутворення; фінансово-кредитних відносин; інвестування; соціального розвитку села.

Головним завданням сучасної державної політики у сфері аграрного землекористування й надалі

залишається таке вдосконалення земельних відносин, яке б забезпечувало раціональне використання та охорону продуктивних земель на основі екологізації, охорони та захисту землі як складової навколишнього природного середовища, збереження, примноження та відтворення її продуктивної сили як природного ресурсу.

Висновки. Важливою умовою раціонального використання землі є встановлення земельних відносин, які характеризуються суспільними відносинами між людьми, пов'язаними з володінням і користування землею, і є складовою всієї системи виробничих відносин. Земельні відносини не постійні й зазнають суттєвих змін, розвиваються і змінюються разом із зміною продуктивних сил. Особливою динамічністю вони характеризуються у сфері сільськогосподарського виробництва, рівень розвитку якого визначається станом використання землі.

Не можна не погодитися з думкою видатного вченого А.М. Третяка [8, с. 21] в тому, що екологічна та продовольча безпека України є одними із найважливіших складових у системі національної безпеки і стосуються всіх соціальних груп населення, оскільки без поліпшення стану його здоров'я та власного вітчизняного продовольства всі складові національної безпеки зводяться нанівець.

Список літератури:

1. Бочков Н.В. История земельных отношений и землеустройства / Н.В. Бочков. – М.: Из-во с. х. лит., 1956. – 247 с.
2. Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону / Г.Д. Гуцуляк – Львів.: Світ, 1991. – 152 с.
3. Другак В.М., Н.А. Третяк Методологічні засади формування екології землекористування в системі суспільних інтересів [Електронний ресурс] / В.М. Другак, Н.А. Третяк – Режим доступу: ecoj.dea.gov.ua/wp-content/uploads/2013/02/drygak.pdf.
4. Мартин А. Напрями удосконалення управління земельними ресурсами в сучасних умовах [Електронний ресурс] / А. Мартин І. – Режим доступу: http://zsu.org.ua/andrij-martin/73-2011-01-18-12-30-31.
5. Павленко Н.Е. Экономический механизм эффективного развития сельского хозяйства: монография / Н.Е. Павленко. – Белгород, 2010. – 512 с.
6. Ревуцька А.О. Земельні відносини в ринкових умовах [Електронний ресурс] / А.О. Ревуцька. – Режим доступу http://intkonf.org/revutska-ao-zemelni-vidnosini-v-rinkovih-umovah/.
7. Розвиток земельних відносин в Україні : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://kadastrua.ru/zemelni-vidnosini/186-teoretichni-zasadi-rozvitku-zemelnikh-vidnosin-v-ukrajini.html.
8. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: Монографія / А.М. Третяк – Херсон: Грінь Д.С., 2012. – 440 с.
9. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні: навч. посіб. / А. Третяк. – К.: Аграрна наука, 2002. – 280 с.
10. Третяк Н.А. Розвиток управління земельними ресурсами як економічної функції власності на землю: Монографія / Н.А. Третяк – Херсон: Грінь Д.С., 2013. – 254 с.
11. Хлистун В.Н., Улюкаев В. Х. Земельные отношения и механизм их регулирования / В.Н. Хлистун, В.Х. Улюкаев – М.: Знание, 1991. – 48 с.
12. Хмелько В.Є. Найзагальніші особливості суспільних відносин [Електронний ресурс] / В.Є. Хмелько. – Режим доступу http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/02_osobSuspVid.pdf.
13. Ходаківська О. Економічна сутність земельних відносин у сільському господарстві [Електронний ресурс] / О.Ходаківська. – Режим доступу file:///C:/Users/Admin/Downloads/Zv_2012_6_9.pdf.
14. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві: монографія / М.М. Федоров. – К.: ІАЕ, 1998. – 263 с.

Вольская А.А., Годнюк И.В., Николашин А.А.
Подольский государственный аграрно-технический университет

К ОБЩЕСТВЕННЫМ АСПЕКТАМ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования земельных отношений в Украине. Сделан анализ подходов к пониманию понятия земельных отношений. Обоснованно элементы права собственности на землю и характерные признаки земельных отношений. Земельные отношения в своем функционировании обусловлены социально-экономическими связями и отношениями между людьми по поводу использования земли. Определены основные проблемы, существующие в настоящем земельных отношений в стране и главные задачей современной государственной политики в сфере аграрного землепользования.
Ключевые слова: земельные отношения, земельные интересы, земля, право собственности, землепользования.

Volska A.A., Godnyuk I.V., Nikolashin A.A.
Podolski State Agricultural and Technical University

ON SOCIAL ASPECTS OF LAND RELATIONS

Summary
The theoretical question formation of land relations in Ukraine. The analysis of approaches to understanding the concept of land relations. Grounded elements of right of ownership on earth and characteristic signs of the landed relations. The landed relations in functioning are conditioned socio-economic connections and relations between people concerning the use of earth. The basic problems that exist in the present land relations in the country and the main task of the modern state policy on agricultural land
Keywords: land relations, land interests, land ownership, land use.

УДК 336.225.678

СУДОВА ПРАКТИКА НІКЧЕМНИХ ПРАВОЧИН В УКРАЇНІ: МАРКЕТИНГОВІ ПОСЛУГИ У СХЕМАХ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

Ворона О.М.
Державна податкова інспекція у місті Чернігові

Досліджено нормативно-правову регламентацію щодо нікчемних правочин в Україні. Наведено приклад схеми мінімізації податків за допомогою маркетингових послуг, які не мають реального характеру. Розглянуто на основі схеми мінімізації можливі втрати бюджету. Здійснено акцент на необхідності створення конкретного документообігу щодо підтвердження реальності маркетингових послуг. Запропоновано обов'язковий та додатковий перелік документів, які будуть свідчити про факт реальності отримання маркетингових послуг.

Ключові слова: нікчемні правочини, маркетингові послуги, схема ухилення, податки, податковий орган, документообіг.

Постановка проблеми. Рівень соціально-економічного добробуту населення будь-якої країни, першочергово, залежить від сум грошових коштів, які наявні в державному бюджеті. Відповідно до ст. 67 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [8] кожен зобов'язаний сплачувати податки та збори в порядку і розмірах, установлених законом, проте якщо розглядати стан України, то можна сказати про наявність негативних тенденцій, які зумовлені протизаконними схемами мінімізації податків. Дослідження схем мінімізації із розробкою ефективного механізму запобігання їх виникненню є досить актуальним, оскільки розглядається збільшення розміру дохідної частини бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході проведеного дослідження здійснено оцінку вітчизняних наукових напрацювань таких вчених, як: Скосир Ю.М. [9, с. 107-113], Куца М. [10], Романюк Я. [11], Карнаух Т.М. [12, с. 104-109], Ткаченко І.М. [13, с.372-377] та ін. Крім того, опрацьовано ряд постанов та ухвал судів першої [14; 19; 20; 22; 26; 28], апеляційної [15; 16; 21; 24; 27] та касаційної інстанцій [17; 23] відносно теми дослідження.

Підводячи підсумки оцінки опрацьованих джерел варто зазначити, що однією із схем, яка дозволяє мінімізувати суми нарахованих податкових зобов'язань, – це маркетингові послуги, які не мають реального характеру та за своєю суттю є нікчемними. На жаль, наразі відсутній дієвий механізм усунення даної схеми, що власне і зумовлює проведення подібного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За допомогою схем ухилення від оподаткування, які розроблені суб'єктами підприємницької діяльності, значна частина податків є не сплаченою, внаслідок чого наявні втрати бюджету. Для підвищення рівня конкурентоспроможності економіки України до міжнародних стандартів має бути розроблений алгоритм дій по руйнуванню «тіньових схем» та збільшенню грошових надходжень до бюджету країни.

Мета статті. В даному науковому напрацюванні ставиться за мету опрацювати нормативно-правову регламентацію щодо поняття «нікчемні правочини» та розробити дієвий механізм запобігання виникненню схеми мінімізації податків за допомогою маркетингових послуг, які не мають реального характеру.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 5 ст. 203, ч. 1 ст. 234, ч. 1 ст. 215 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV [1] правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином; підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч. 1-3, 5, 6 ст. 203 цього Кодексу.

Відмітимо, що Постановою Пленуму Верховного суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 № 9 [4] підкреслено, що нікчемний правочин є недійсним через невідповідність його вимогам закону та не потребує визнання його таким судом. Оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним лише за рішенням суду.

Отже, ми з'ясували, що операції, які не мають реального характеру та юридичної форми можна вважати нікчемними або фіктивними. У ст. 55-1 Цивільного кодексу України наведений перелік ознак фіктивності, що дають підстави для звернення до суду про припинення юридичної особи або припинення діяльності фізичною особою-підприємцем, в т.ч. визнання реєстраційних документів недійсними.

При здійсненні фіктивної діяльності виникає кримінальна відповідальність. Відповідно п. 205.1 ст. 205 до Кримінального кодексу України від 01.09.2001 № 25-26 [2] фіктивне підприємництво, тобто створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона, – карається штрафом від 500 до 2000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Крім того, у п. 205-1.1 ст. 205-1 Кримінального кодексу України зазначено, що внесення в документи, які відповідно до закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця, завідомо неправдивих відомостей, а також умисне подання документів, які містять завідомо неправдиві відомості, державному реєстратору – караються штрафом від 500 до 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або арештом на строк від 3 до 6 місяців, або обмеженням волі на строк до 2 років.

Фіктивну діяльність найчастіше застосовують у схемах ухилення від сплати податків, які мали б бути сплаченими до бюджету. Однією із таких схем є отримання нереальних маркетингових послуг від фіктивної фірми, яка зареєстрована згідно вимог чинного законодавства, проте реальних операцій не здійснює. Фактично вона займається оформленням нікчемних правочинів за допомогою первинних документів.

Розглянемо типову схему ухилення від сплати податків за допомогою маркетингових послуг. Зазначимо, що згідно з пп. 14.1.108 п. 14.1 ст. 14

Податкового кодексу України 02.12.2010 № 2755-VI [5] маркетингові послуги – це послуги, що забезпечують функціонування діяльності платника податків у сфері вивчання ринку, стимулювання збуту продукції (робіт, послуг), політики цін, організації та управлінні руху продукції (робіт, послуг) до споживача та післяпродажного обслуговування споживача в межах господарської діяльності такого платника податків.

Схема ухилення. ТОВ «Анна», яке займається оптовою торгівлею мобільними телефонами за допомогою внутрішніх розрахунків у жовтні 2014 року визначило, що за результатами 2014 року отримає дуже значну суму доходу від реалізації мобільних телефонів. Для заниження суми сплати податків до бюджету ТОВ «Анна» уклало Договір про надання маркетингових послуг із фіктивною фірмою ТОВ «Вікторія», який передбачає вивчення ринку та стимулювання збуту мобільних телефонів на загальну суму 1,2 млн.грн. із ПДВ.

ТОВ «Вікторія» виписала податкову накладну на суму 200,0 тис. грн. та акт наданих робіт, який надав право ТОВ «Анна» включити до складу витрат, які враховуються при визначенні податку на прибуток 1,0 млн.грн. Згодом, через 3 місяці, ТОВ «Вікторія» подано документи до суду щодо розпочинання справи про банкрутство.

Загалом схема ухилення відображена на рис. 1.

Відповідно до пп. 9.1 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV [3] підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій.

Згідно з пп. 2.1, пп. 2.4 п. 2 Наказу «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» від 24.05.1995 № 88 [6] первинні документи – це письмові свідоцтва, що фіксують та підтверджують господарські операції; ... та для надання їм юридичної сили і доказовості повинні мати такі обов'язкові реквізити первинного документу».

Тієї ж думки дотримується податкове законодавство, зокрема згідно з п. 44.1 ст. 44 Податкового кодексу України для цілей оподаткування платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено законодавством. Платникам податків забороняється формування показників податкової звітності, митних декларацій на підставі даних, не підтверджених документами.

Таким чином, для надання юридичної сили і доказовості, первинні документи повинні бути складені відповідно до вимог чинного законодавства і не порушувати публічний порядок, встановлений Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Також згідно зі ст. 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» підприємства керуються принципом превалювання сутності над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми.

При здійсненні перевірки підприємства на предмет правильності нарахування та сплати податків податковий орган звертає увагу на реальність маркетингових послуг та їх зв'язок із господарською діяльністю. Проте реальність даних послуг дуже важко прослідкувати, виходячи із коротких строків проведення виїзних перевірок (ст. 82 Податкового кодексу України) на збір повної доказової бази. Першочергово звертається увага на можливості контрагента надавати маркетингові послуги – його виробничі можливості, трудові ресурси, наявність торгових точок тощо. Результати маркетингових послуг мають бути оформлені Звітом про проведення маркетингових послуг, проте його наявність не є регламентованою.

Виходячи із вище описаного для запобігання виникненню схеми ухилення від сплати податків за допомогою нікчемних маркетингових послуг ми пропонуємо здійснити регламентацію належного документообігу, який має підтвердити реальність отриманих послуг. Наразі право на податкові витрати надає Акт про надання послуг, проте варто акцентувати увагу на його не достатності та необхідності додаткового документального забезпечення.

Заступником начальника Управління Департаменту оподаткування юридичних осіб ДПС України Задорожним О. та головним державним податковим ревізор-інспектором Управління адміністрування податку на прибуток та податкових платежів у статті «Маркетингові послуги: оформлення та податковий облік», яка була опублікована у Віснику податкової служби [7, с. 34-37] перераховано документи, які є підтвердженням зв'язку витрат на маркетингові послуги з господарською діяльністю суб'єкта господарювання.

Ми розглянули перелік запропонованих документів, дещо доопрацювали та додали нові, які в поєднанні здатні відтворити реальність здійснених послуг та підтвердити пов'язаність їх із господарською діяльністю. Якщо дані документи будуть відсутніми або заповненими не коректно, можна вести мову про фіктивність відносин (табл. 1).

Перераховані документи супроводжують операції із маркетингових послуг із моменту їх виникнення до формування економічних результатів. Вони враховують всю сутність категорії «маркетингові послуги» та надають повну та достовірну інформацію, яка дозволяє вести мову про їх доцільність та пов'язаність із господарським життям підприємства.

Запропонований документоо-

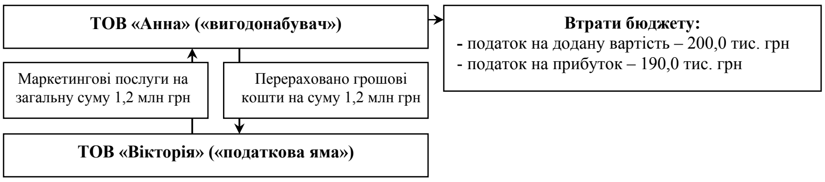

Примітка. Визначення термінів «податкова яма» та «вигодонабувач» у діючому нормативному законодавстві відсутнє. Наявні визначення у Наказі Державної податкової адміністрації України від 18.04.2008 № 266 [18], яке наразі втратило чинність. Відповідно до наказу «податкова яма» – суб'єкт господарювання, який значиться у розшифровках податкового кредиту контрагента та формує податкову вигоду вигодонабувачу (виробнику, отримувачу), у тому числі через вигодотранспортуючих суб'єктів, а «вигодонабувач» – суб'єкт господарювання, виробник або отримувач (товарів, послуг), що здійснює господарські операції з використанням вигодоформуючих суб'єктів (у тому числі по ланцюгу поставки товару), діяльність яких спрямовано на отримання податкової вигоди.

Рис. 1. Схема ухилення від оподаткування за допомогою нікчемних послуг із маркетингу

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Документальне оформлення маркетингових послуг

Документ	Характеристика документу
Обов'язковий перелік документів	
Наказ по підприємству	- обгрунтування необхідності проведення маркетингових досліджень (наприклад, у зв'язку з виходом на ринок нової продукції), зазначивши період їх проведення, територію, назву виду продукції, категорію потенційних споживачів тощо.
Додаток до наказу щодо плану заходів із розповсюдження продукції	- передбачення укладання договорів з певними контрагентами на проведення досліджень, пошуку каналів збуту, оцінка кон'юктури ринку тощо. В цілому має бути наведена інформація відносно конкретних дій та очікуваних результатів отримання маркетингових послуг.
Договір на проведення маркетингових досліджень	- договір на проведення маркетингових досліджень, оформлений відповідно до вимог чинного законодавства. У розділі «Предмет договору» потрібно зазначити конкретний вид маркетингових досліджень, мету їх проведення, регіон, напрями та об'єкти маркетингових досліджень. Водночас у договорі слід передбачити умову про те, що результат маркетингових досліджень оформляється актом прийманняпередачі послуг та супроводжуваними документами, які підтверджують реальність послуг та пов'язаність їх із господарською діяльністю.
Акт приймання-передачі послуг	- є підставою для формування податкових витрат. Розділ акта прийманняпередачі послуг, у якому викладено суть господарської операції, має за змістом відповідати даним договору на надання маркетингових послуг і даним звіту про проведені маркетингові дослідження. Крім того, в актах виконаних робіт мають бути конкретний перелік наданих послуг, місце і дата їх надання, а також посилання на додаткові документи, які є додатками до акту та підтверджують їх реальність та пов'язаність із господарською діяльністю.
Звіт про проведення маркетингових досліджень	- систематизована інформація про: аналіз конкуренції між найбільшими виробниками на оптовому та роздрібному ринках продажу; основні тенденції розвитку ринку, динаміку зміни цін, асортимент продукції (товару); політику ціноутворення, аналіз імпорту й експорту продукції (товарів) та їх вплив на ринок тощо.
Кошторисний звіт щодо формування ціни маркетингових послуг	- даний звіт має містити конкретний перелік витрат на основі яких був сформований акт приймання-передачі послуг. Зокрема, відносно наступних груп витрат: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, витрати на соціальні відрахування, амортизація, інші витрати.
Додатковий перелік документів	
Персональний звіт відносно трудових ресурсів із додатком форми 1ДФ	- загальна інформація відносно працівників, які були задіяні у маркетингових послугах, зокрема відносно форми оплати праці, кількості відпрацьованих годин, місця здійснення послуг, контактних даних тощо. Також існує необхідність у розшифровці, загалом працівники працюють за трудовим договором чи цивільно-правовим.
Загальна інформація щодо переліку торгових точок	- дана форма представляє собою перелік торгових точок на яких здійснювалася популяризація товарів, їх адресні дані, площі, перелік товарів, який був наявний тощо.

Примітка. На практиці повний перелік документів рідко використовується, загалом підприємства складають договір на проведення маркетингових досліджень та акт приймання-передачі послуг, який дає право на віднесення сум до податкових витрат

Джерело: розроблено автором

біг враховує вимоги Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Наказу «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку», Податкового кодексу України тощо та руйнує схему мінімізації податків за допомогою маркетингових послуг, оскільки даний перелік документів буде дуже важко підробити.

Висновки і пропозиції. У ході дослідження акцентовано увагу на пошуку шляхів збільшення дохідної частини бюджету за допомогою ліквідації схеми ухилення від сплати податків за допомогою маркетингових послуг, які не мають реального характеру. Будь-яка господарська операція має бути документально підтвердженою для визнання її дійсною та такою, що має реальне відображення.

У даному науковому напрацюванні запропоновано перелік додаткових та обов'язкових документів, наявність яких повністю підтверджує факт отримання маркетингових послуг та результативність їх по відношенню до господарської діяльності підприємства. Матеріали праці, у перспективі, можуть стати підґрунтям для формування законодавчої регламентації щодо затвердження конкретного переліку документів, які мають бути оформленими в обов'язковому порядку для підтвердження реальності маркетингових послуг.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
2. Кримінальний кодекс України від 01.09.2001 № 25-26 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
4. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 № 9 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.

5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
6. Наказ «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» від 24.05.1995 № 88 [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
7. Задорожний О. Маркетингові послуги: оформлення та податковий облік / О. Задорожний, С. Баскидевич // Вісник податкової служби України. – 2013. – № 13. – С. 34-37.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
9. Скосир Ю.М. Нікчемні правочини: особливості обліку / Ю.М. Скосир // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2013. – № 3 (68). – С. 107-113.
10. Куц М. Нікчемні правочини [Електронний ресурс] / М. Куц, В. Семикопенко // Вісник Міністерства доходів і зборів України. – 2012. – № 17-18. – Режим доступу: http://www.visnuk.com.ua.
11. Романюк Я. «Недійсність» та «нікчемність» правочину [Електронний ресурс] / Я. Романюк // Український юридичний портал «Радник». – Режим доступу: http://radnuk.info.
12. Карнаух Т.М. Оспорювані та нікчемні правочини субєктів господарювання: окремі аспекти законодавчого регулювання та правозастосування / Т.М. Карнаух // Науковий журнал «Наукові записки НаУКМА. – № 129. – 2012. – С. 104-109.
13. Ткаченко І.М. Нікчемний та оспорюваний правочин: правова різниця між поняттями / І.М. Ткаченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2008. – № 2. – С. 372-377.
14. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 02.12.2014 № 828/3601/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
15. Постанова Київського апеляційного адміністративного суда від 30.09.2014 № 826/10970/13-а [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
16. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 14.10.2014 № 825/2433/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
17. Ухвала Вищого адміністративного суда України від 30.07.2013 № К/9991/11416/12 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
18. Наказ Державної податкової адміністрації України «Про організацію взаємодії органів державної податкової служби при проведенні перевірок податкових декларацій з податку на додану вартість з урахуванням інформації розшифровок податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість у розрізі контрагентів» від 18.04.2008 № 266 [Електронний ресурс] // Сайт Ліги Закон. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua.
19. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 25.11.2014 № 825/3410/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
20. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 18.11.2014 № 825/3555/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
21. Постанова Київського апеляційного адміністративного суда від 11.09.2014 № 826/1377/134 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
22. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 11.11.2014 № 825/3421/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
23. Ухвала Вищого адміністративного суда України від 07.08.2014 № К/9991/78934/11 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
24. Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суда від 21.05.2014 № 1570/6013/2012 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
25. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 28.11.2013 № 825/4081/13-а [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
26. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 27.11.2014 № 825/3513/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
27. Постанова Київського апеляційного адміністративного суда від 04.09.2014 № 825/1292/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
28. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суда від 28.10.2014 № 825/3140/14 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.
29. Постанова Київського апеляційного адміністративного суда від 19.11.2014 № 825/2650/13-а [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua.

Ворона А.Н.
Государственная налоговая инспекция в городе Чернигове

СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА НИЧТОЖНЫХ СДЕЛОК В УКРАИНЕ: МАРКЕТИНГОВЫЕ УСЛУГИ В СХЕМАХ УКЛОНЕНИЯ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ

Аннотация
Исследована нормативно-правовая регламентация относительно ничтожных сделок в Украине. Приведен пример схемы минимизации налогов с помощью маркетинговых услуг, не имеющих реального характера. Рассмотрены на основе схемы минимизации возможные потери бюджета. Осуществлено акцент на необходимости создания конкретного документооборота по подтверждению реальности маркетинговых услуг. Предложено обязательный и дополнительный перечень документов, которые будут свидетельствовать о факте реальности получения маркетинговых услуг.
Ключевые слова: ничтожные сделки, маркетинговые услуги, схема уклонения, налоги, налоговый орган, документооборот.

Vorona O.M.
State Tax Inspectorate in Chernihiv

COURT PRACTICE NEGLIGIBLE TRANSACTIONS IN UKRAINE: MARKETING SERVICES IN THE SCHEMA OF TAX

Summary
Investigated legal regulation on useless transaction in Ukraine. An example of tax minimization schemes using marketing services that are not real. Considered based schemes to minimize possible losses budget. Done emphasis on the need for a specific document confirmation reality marketing services. A list of mandatory and optional documents to be indicative of the fact of the reality of receiving marketing services.
Keywords: negligible transactions, marketing services, fraud schemes, taxes, tax authority, workflow.

УДК 338.32.053.3

ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ TPM В ЕНЕРГООЩАДНОМУ ВИРОБНИЦТВІ З ОГЛЯДУ НА РОЗВИТОК РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Гімпель В.В.
Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуті існуючі системи управління виробництвом. Розглянуто модель продуктивного обслуговування обладнання (TPM), як найдосконалішу на шляху до енергозбереження. Виокремлено основні складові виробничої потужності та вплив на них застосування системи TPM. Зазначено, що впровадження описаної моделі управління виробництвом вже має успішний досвід використання у ряді країн, у тому числі і в Україні. Досліджено вплив застосування TPM на збільшення конкурентоспроможності вітчизняної продукції.
Ключові слова: управління, система, TPM, виробництво, обладнання, енергозбереження, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Вихід нашої держави на нові ринки збуту з їх гострою конкуренцією зумовлює зменшення собівартості виробленої продукції та послуг, насамперед, завдяки підвищенню показників енергозбереження на виробництві. Унеможливлює цей процес використання технологічного обладнання, що характеризується технічною недосконалістю і низькою експлуатаційною надійністю, недотримання правил експлуатації встановленого енергозберігаючого обладнання, а також низька якість ремонтних робіт. Враховуючи зростання тарифів на використання енергоресурсів та технічне ускладнення обладнання, його обслуговування та ремонт прямо впливають на діяльність підприємств, змінюючи якість виробленої продукції, її вартість і конкурентоспроможність на світових ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи управління якістю технічного обслуговування та ремонту технологічного обладнання висвітлені в роботах: Ю. А. Адлера, Б. М. Азарова, Дж. Вумека, А. В. Гличева, Е. Демінга, М. І. Круглова, Т. М. Купріянової, Р. Кенеді, Т. Конті, В. А. Лапідуса, А. Д. Нікіфорова, С. Накадзіма, І. В. Прагнішвілі, В. В. Пшенникова, В. В. Репіна та інших. Особливу увагу приділено сучасним моделям виробничих систем, таким як 5S, Кайдзен, Бережливе виробництво, TPM. Аналіз сучасних методів підвищення ефективності використання енергоресурсів підприємствами показав, що вирішення проблеми вдосконалення управління якістю технічного обслуговування і ремонту енергоощадного технологічного обладнання має здійснюватися на основі досягнень сучасного менеджменту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Про те система технічного обслуговування обладнання розглядається як другорядна функція, що не має зв'язку з ціною продукції. Тому необхідність забезпечення стійкості, ефективності і працездатності виробничих процесів і зниження втрат при всіляких збоях за рахунок поліпшення якості технічного обслуговування обладнання була і залишається однією з актуальних проблем забезпечення енергоефективності на підприємствах.

Мета статті. Розгляд можливості використання моделі TPM виробничої системи для забезпечення енергоощадності виробництва в умовах виходу на нові ринки збуту.

Виклад основного матеріалу. З існуючих на сьогодні систем менеджменту виробничих компаній можна виділити декілька основних: 5S («Впорядкування»), виробництво за принципом «точно вчасно» – Just In Time (JIT), загальне управління на основі якості – Total Quality Management (TQM), загальне продуктивне обслуговування обладнання – Total Productive Maintenance (TPM) і система постійних поліпшень – Кайдзен [1].

Для забезпечення енергоощадності виробництва найбільш перспективною системою в даний час, на наш погляд, є система загального продуктивного обслуговування обладнання, або в англійському вжитку Total Productive Maintenance (TPM). Ця система була започаткована компанією «Тойота» на початку її становлення.

До появи TPM вважалося, що завод за своєю природою є «розсадником» трьох «К» (на цю букву в японській мові починаються слова – «бруд», «важкі умови», «небезпека»). Розроблення моделі Total Productive Maintenance похитнуло зазначене подання виробничих умов.

На сьогодні дана модель продуктивного обслуговування обладнання успішно використовується на таких іноземних виробництвах, як: завод «Цукумі» компанії «Інода Сементо», завод «Зекусеру», завод «Сіга» компанії «Дайкин коге», завод компанії «Дайхацу Мотор», компанія «Хонда Мотор» і на багатьох інших. Можливості східних технологій першою в Україні застосувала компанія «Чумак». Завдання впровадження TPM компанія «Чумак» визначила для себе наступним чином: створити підприємство, яке постійно прагне до граничного та комплексного підвищення ефективності виробничої системи. Засобом досягнення даної мети є створення механізму, орієнтованого на запобігання всіх видів втрат (Людських, товарних, у обладнанні) протягом усього виробничого циклу [4].

З досвіду впровадження TPM зазначеними компаніями можна сказати, що в загальному випадку дана система включає набір методів, спрямованих на те, щоб кожен верстат постійно знаходився в працездатному стані, а енергоощадне виробництво ніколи не переривалося. Тож, її характерними рисами зазначимо наступні:

· охоплення всього життєвого циклу енергозберігаючого устаткування, завдяки підвищенню показника «Повної Ефективності Обладнання» (від англ. «Overall Equipment Effectiveness»). Це знаходить своє відображення у підвищенні енергоефективності використання обладнання підприємством, постійне спостереження і акустичні перевірки для раннього виявлення дефектів і попередження виходу його з ладу;

· спільна робота операторів устаткування і фахівців ремонтних відділів, які разом забезпечують безвідмовну роботу енергозберігаючого обладнання;

· можливостям підтримки TQM (зменшення варіації) і JIT (зменшення часу очікування).

У складних економічних та технологічних умовах в Україні не викликає сумнівів, що система

ТРМ є не тільки критично важливою ланкою в досягненні світового рівня продуктивності обладнання, заміни його енергозберігаючим, а й перетворилася на потужний засіб підвищення виробничої потужності компанії .

У загальному вигляді виробнича потужність (Bn_i) провідного цеху, дільниці або групи енергоощадного устаткування з виготовлення однорідної продукції може бути визначена за однією із загальновідомих формул [5]:

$$Bn_i = \frac{\Phi_{еф} \cdot КУ_c}{t_o}, \text{ або } Bn_i = \Phi_{еф} \cdot a_i \cdot КУ_c, \qquad (1)$$

де $\Phi_{еф}$ – ефективний річний фонд робочого часу одиниці енергоощадного устаткування; $КУ_c$ – середньорічна кількість енергоощадного устаткування; a_i – продуктивність енергозберігаючого устаткування у відповідних одиницях виміру i-ї продукції за годину; t_o – норма часу на виготовлення одиниці продукції.

Як бачимо з формули 1, підвищити ефективність використання виробничої потужності підприємства можливо шляхом:

- раціонального та найбільш повного використання матеріально-технічної бази підприємств, що орієнтовані на впровадження енергозберігаючої політики, що дозволяє збільшити обсяг виробництва продукції без додаткових капітальних вкладень;
- максимально можливого скорочення простоїв енергозберігаючого устаткування шляхом підвищення змінності його роботи;
- зниження частки недіючого устаткування, а також виведення з експлуатації зайвого й неефективно використовуваного устаткування, що має низькі показники енергоощадності;
- заміни та модернізації фізично спрацьованого й технічно застарілого устаткування на енергозберігаюче;
- підвищення інтенсивного навантаження устаткування шляхом застосування прогресивних форм і методів організації виробництва (концентрації, спеціалізації, кооперування та комбінування; гнучких, потокових і роторно-конвеєрних ліній тощо);
- комплексна механізація та автоматизація виробничого процесу;
- скорочення габаритів, металоємності та енергоспоживання устаткування, яке вводиться в дію, а також забезпечення поліпшення умов праці.

Тож, бачимо, що саме застосування системи ТРМ дозволить забезпечити підвищення показників, що впливають на зазначені вище пункти. Її успішне впровадження дозволяє зменшити час заміни обладнання на енергощадне, значно знизити витрати на його обслуговування, зменшити загальні операційні витрати і, зрештою, підвищити ефективність виробництва в цілому.

Характерною властивістю впровадження системи ТРМ є те, що існуюча система обслуговування плавно і планово трансформується до більш досконалої, з підвищенням показників енергоефективності. Виходячи з цього, представимо впровадження системи ТРМ для енергоощадного обладнання підприємства у вигляді послідовних етапів, які мають свої цілі і, головне, дають цілком відчутний ефект (табл. 1).

З узагальнюючої таблиці бачимо, що система загального продуктивного обслуговування обладнання використовує наявний потенціал фахівців і робітників. При цьому передбачаються заходи щодо активного стимулювання раціоналізаторської діяльності, постійного вдосконаленню персоналу, підвищення його кваліфікації. Такий підхід до використання енергозберігаючого обладнання має успішні приклали застосування у всьому світі в багатьох галузях.

З отриманого досвіду, визначено, що передумови високої продуктивності обладнання у відповідності з концепцією ТРМ закладаються вже на стадії його проектування. Воно спочатку має бути надійним, безпечним, легким в експлуатації і обслуговуванні, економічним по витраті ресурсів [3].

Ефективність використання енергоощадного обладнання вимірюється за допомогою коефіцієнта загальної продуктивності устаткування – ЗПУ, який у свою чергу складається з трьох складових: $К_1$, $К_2$, $К_3$.

$К_1$ – це коефіцієнт готовності обладнання до роботи. Для його отримання необхідно сумарний машинний час роботи енергозберігаючого обладнання поділити на доступний час роботи. Машинний час – це час, протягом якого обладнання фактично працювало.

$К_2$ – відображає продуктивність обладнання. Даний коефіцієнт отримується відношенням поточного випуску на запланований, розрахунковий випуск продукції.

$К_3$ – коефіцієнт якості. Для знаходження даного показника необхідно поділити кількість якісних виробів на загальну кількість виробленої продукції.

Знаходження трьох зазначених коефіцієнтів

Таблиця 1

Етапи впровадження моделі ТРМ на виробництві

№	Етап	Мета	Опис
1.	Оперативний ремонт несправностей	Систематизація існуючого порядку обслуговування та ремонту енергозберігаючого обладнання, а також повного відновлення його функціональності.	Удосконалення існуючої систему обслуговування і знаходження її слабких місць.
2.	Обслуговування на основі прогнозів	Планування попереджувального обслуговування енергоощадного устаткування.	Організація збору відомостей про проблеми устаткування та їх подальший аналіз.
3.	Коригувальне обслуговування	Удосконалення енергоощадного обладнання в процесі обслуговування.	Усунення причин систематичних несправностей.
4.	Автономне обслуговування	Розподіл функцій з обслуговування устаткування між експлуатаційним і ремонтним персоналом.	Безпосереднє залучення експлуатаційного персоналу в діяльність з обслуговування енергозберігаючого обладнання.
5.	Безперервне поліпшення	Досягнення бережливого виробництва.	Залучення персоналу в діяльність по безперервному пошуку джерел втрат при експлуатації та обслуговуванні, з наданням пропозицій методів їх усунення.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

необхідно для отримання значення ЗПУ – коефіцієнта загальної ефективності використання енергозберігаючого обладнання. Дані про зміни ЗПУ на виробництві повинні регулярно відслідковуватись. Зміна цього показника свідчить про те, наскільки ефективно на підприємстві використовується обладнання, впроваджуються енергоощадні технології, розгортається система TPM загалом.

Визначення показників ефективності використання енергоощадного обладнання повинно відбуватися як при повній завантаженості виробництва, так і при невеликій завантаженості. Цінність TPM проявляється в першу чергу саме тоді, коли підприємство завантажене. Часто велике завантаження пов'язане з поломками устаткування, переробками браку та іншими збоями в роботі. Тому, збільшуючи ефективність обладнання, ми отримуємо можливість вирівняти завантаження і підвищити продуктивність, тобто використовувати робочий час більш раціонально, а це все вкрай важливо для успішного розгортання системи ощадливого виробництва.

Модель TPM стала відправною точкою розуміння вищим керівництвом, що управління енергозберігаючим устаткуванням не може обмежуватися лише ремонтними та обслуговуючими відділами, вона охоплює всю компанію. Кожен працівник мотивований бути ініціатором поліпшення використання обладнання, з впровадженням енергоощадних технологій. Такий підхід підвищить конкурентоспроможність підприємств та дозволить пристосуватися до існуючих ринкових умов в Україні.

Висновки і пропозиції. Тож, можна зробити висновок, що з основних існуючих на сьогодні систем менеджменту виробничих систем, а саме: 5S, JIT, TQM, TPM і Кайдзен, саме TPM є найбільш перспективною до впровадження на українських підприємствах в сучасних умовах.

У статті також розглянуті приклади застосування TPM у виробничих процесах різних країн, у тому числі і в Україні. З досвіду використання зазначеної моделі були виділені її характерні риси та етапи впровадження на виробництві. Також була розглянута формула виробничої потужності, шляхи її підвищення та вплив на неї використання TPM. Визначено, що саме застосування TPM дозволяє підвищити всі складові виробничої потужності підприємства, таким чином, що виробництво ще й плавно і планово підвищує показники енергозбереження.

Таким чином, впровадження системи TPM – тривалий процес, заснований на зміні робочого середовища і обладнання на енергоощадне з метою створення чистих, зручних, безпечних робочих місць та конкурентоспроможної продукції та послуг для розвитку ринкових відносин України та інших світових держав.

Список літератури:

1. Растимешин В.Е., Куприянова Т.М. От бережливого производства к бережливым офисам, логистике, сервису! // Методы менеджмента качества. – 2012. – № 11.
2. Пшенников В.В. Качество через TPM, или о предельной эффективности промышленного оборудования / В. В. Пшенников // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tpm-centre.ru/page.php?pageId=26&menuItemTreeCode=020404.
3. Как внедрить TPM на предприятии? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://leanzone.ru.
4. Компания «Чумак» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.companion.ua.
5. Экономика предприятия: Учебник / Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова / Ред. О.И. Волов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 520 с.

Гимпель В.В.
Сумский национальный аграрный университет

ВНЕДРЕНИЕ МОДЕЛИ TPM В ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩЕМ ПРОИЗВОДСТВЕ, УЧИТЫВАЯ РАЗВИТИЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены существующие системы управления производством. Рассмотрена модель продуктивного обслуживания оборудования (TPM), как наиболее успешная на пути к энергосбережению. Выделены основные составляющие производственной мощности и влияние на них применения системы TPM. Указано, что внедрение описанной модели производства уже имеет успешный опыт использования в ряде стран, в том числе и в Украине. Исследовано влияние применения TPM на увеличение конкурентоспособности отечественной продукции.
Ключевые слова: управление, система, TPM, производство, оборудование, энергосбережение, конкурентоспособность.

Gimpel V.V.
Sumy National Agrarian University

IMPLEMENTATION MODEL TPM IN ENERGY-SAVING PRODUCTION WITH REGARD TO THE DEVELOPMENT OF MARKET RELATIONS IN UKRAINE

Summary
The article describes the existing systems of production management. The model of productive equipment maintenance (TPM) was highlighted as the most advanced on the path to energy efficiency. The basic components of the production capacity were singularized and was indicated the effect of the use system TPM. Stated that the implementation of the described model of production already has a successful experience in several countries, including Ukraine. The influence of the use of TPM to increase the competitiveness of domestic products was investigated.
Keywords: management, system, TPM, production, equipment, energy saving, competitiveness.

УДК 338.3

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ КОРПОРАТИВНОЇ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ РЕІНЖИНІРИНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Глєбова А.О.
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

У статті досліджуються теоретичні аспекти процесу корпоративної реструктуризації національних підприємств. Автором пропонується власне визначення поняття «корпоративна реструктуризація». Обґрунтовується необхідність використання механізму «золотої акції» у процесі корпоративної реструктуризації великих підприємств, які відіграють стратегічно важливу роль. Методологічною основою корпоративної реструктуризації пропонується використати здобутки реінжиніринг.
Ключові слова: золота акцій, реструктуризація, корпоративна реструктуризація, реінженіринг, бізнес – процес.

Вступ. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки в умовах широкомасштабної реструктуризації та реформування системи господарювання відбувається первісне нагромадження капіталу. З'являються нові підприємства, що не мають чітко вираженої галузевої приналежності і широко використовують диверсифікацію та різнопрофільні активи. Проте, зростання конкуренції, підвищення рівня динамічності зовнішнього середовища обумовлює необхідність проведення логічного структурування системи господарювання, щоб створити передумови для розвитку. Для цього передбачається використання таких кардинальних методів як: реорганізація, реструктуризація, реінжиніринг, корпоративна реструктуризація, які набули широкого поширення у світовій практиці господарювання. Їм присвячена значна кількість робіт як закордонних дослідників так і вітчизняних, а саме: О.В. Виноградової, А.М. Сумець, І. Мазур, В. Шапиро, О. Копилюк, Л. Лігоненко, М. Хаммера, Дж. Чампі та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теорії та практики корпоративної реструктуризації вітчизняних суб'єктів господарювання на основі реінжинірингових технологій, які дозволяють вирішити не тільки низку нагальних проблем, але і сформувати довготривалі конкурентні переваги.

Набули поширення останнім часом та створюють потенційні можливості для формування довготривалих конкурентних переваг.

Результати дослідження. Україна, яка є однією із держав бувшого радянського Союзу має вигідне географічне положення, високий рівень транзитивності, значні можливості для розвитку. Проте, як показує практика реформування, яка триває останні десятиріччя, не використовуються потенційні можливості звичайної реорганізації і корпоративної реструктуризації. На жаль, як у вітчизняному законодавстві, так і у наукових дослідженнях на сьогодні не приділяється значна увага саме даному аспекту, хоча і передбачається використання корпоративної форми власності при реформуванні державного сектору. Відсутність дієздатних ринкових інституцій, загострення низки соціально – економічних конфліктів, розгортання світової фінансової кризи, наявність тотальної структурної кризи в українському суспільстві тощо суттєво гальмує розвиток корпоративної форми власності, яка вважається на сучасному етапі однією із найбільш перспективних. Закордонний досвід в даному напрямку має значні досягнення, як для захисту прав акціонерів так і стратегічно важливих підприємств, які мають корпоративну форму власності. Зокрема, що стосується стратегічно важливих підприємств, то у світовій практиці господарювання набув досвід створення механізму «золотої акції».

«Золота акція» – це спеціальне право держави щодо управління корпоративними правами держави в акціонерних товариствах, яке дає змогу забезпечити участь органів виконавчої влади на відповідний період часу в управлінні акціонерними товариствами, створеними в процесі приватизації (корпоратизації) на окремих підприємствах, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

Механізм «золотої акції» впроваджений і активно та успішно використовується в багатьох країнах Західної Європи (Німеччині, Австрії, Італії, Швеції, Греції, Португалії), а також у більшості країн Східної Європи та СНГ. На сьогодні Статутом ЄС передбачено застосування інституту «золота акція» в інтересах «громадської безпеки, громадського порядку, громадського здоров'я та важливих питань безпеки, пов'язаних з обороноспроможністю держави».

Аналіз досвіду впровадження інституту «золота акція» в країнах Європи свідчить про таке:

- «золота акція» відіграє величезну роль як гарант захисту національних та соціальних інтересів держави;
- застосування інституту «золота акція» дає змогу уникати поглинання стратегічних підприємств іноземними та клановими інвесторами під час приватизації;
- механізм застосування інституту «золота акція» забезпечує необмежені інвестиції з одночасним збереженням контролю держави над підприємствами, що мають загальнодержавне та стратегічне значення для економіки та безпеки країни і протидіє розмиванню державної частки корпоративних прав у підприємствах, що тривалий час повинні знаходитися під контролем держави;
- запровадження інституту «золота акція» надає додатковий поштовх до залучення інвестицій, оскільки державу вже не хвилює питання вимивання її частки, а інвестори розглядають державу одночасно як партнера і як гаранта захисту своїх інтересів.

Так, у Великій Британії приватизація практично кожної великої компанії супроводжувалася введенням «золотої акції» (так було при приватизації компаній «British Telecom», «British Aerospace», «British Gas», «Scottish Power», «Enterprise Oil»). У Великобританії право золотої акції не дає державі будь-якої можливості контролювати компанії, проте воно встановлює, що певні положення статутних документів компанії не можуть змінюватися без безпосередньої згоди держави. Існує практика

застосування механізму «золотої акції» у Франції («Elf Aquitaine», 2Total» і «Havas»), Угорщині (MOL), Нідерландах («КР Telecom»), Сінгапурі («Singapore Ti1ecom»).

У Німеччині право «золотої акції» відсутнє, проте використовуються виключні права. Найбільш поширеним виключним правом, що може надаватися, згідно із законодавством Німеччини, є призначення членів наглядової ради. Так, у Німеччині законодавчо закріплені різноманітні виключні права. Наприклад, Закон Німеччини про компанію «Volkswagen» встановлює, що максимальне право голосу обмежене 10%, держава може призначити 4 членів наглядової ради (з 12), і рішення про збори акціонерів щодо зміни виробничих потужностей має прийматися двома третинами наглядової ради [1, с. 231]. Ми вважаємо, що в умовах, коли виникає необхідність проведення кардинальних змін із організаційно – правовою формою стратегічно важливих підприємств необхідно, щоб у держави залишалось право контролювати ті зобов'язання, які на себе бере покупець. Адже, на сьогодні саме корпоративна форма організації діяльності дозволяє не тільки реалізовувати інтереси власників, але і інших зацікавлених осіб. Це відкриває нові можливості до державно-партнерських відносин у сфері стратегічно важливих підприємств. На сьогодні існує досвід низки країн (Франції, Великобританії, Нідерландів, США та інших) щодо успішно співпраці держави і приватного бізнесу. Так, Н.В. Оленцевич, О.В.Ковальова. приводять приклад низки держав, а саме Франції, яка входять до числа лідерів серед іноземних фірм, які успішно використовують у своїй діяльності механізми державно-приватного партнерства. Зокрема, ними створена і продовжує свій розвиток одна з двох базових моделей концесії, що знаходить широке застосування у світі, – «французька модель», яка відрізняється від іншої базової моделі – англо- американської – комплексним характером концесії, коли концесіонеру одночасно доручається і розробка концесії, і реалізація заходів, необхідних для створення або модернізації інфраструктурних об'єктів і їх експлуатації. На відміну від англо-американської моделі, де при виборі приватних партнерів проводиться три окремих тендера – на проектування, на будівництво, на утримання об'єкта (або управління), особливістю французької моделі є те, що проводиться один тендер на увесь цикл робіт або послуг, що значно спрощує процедури державного адміністрування і контролю та дозволяє реалізовувати масштабні проекти [4, с. 135]. Для України, де останні двадцять років відбувається постійний процес змін не тільки у законодавстві, але і у всіх сферах життєдіяльності суспільства ця проблема є особливо актуальною, так як низка процесів приватизації і корпоратизації триває.

В сучасних реаліях, коли окремі підприємства уже пройшли процес акціонування, а окремі галузі ще не визначені, процеси корпоративної реструктуризації, а саме її методологічне забезпечення та наукове обґрунтування, економічна оцінка стають життєвоважливими не тільки для окремих галузей, але і економіки в цілому. Адже, корпоративна реструктуризація дозволяє не тільки адаптуватися до зовнішнього середовища, сприяти підвищенню ефективності діяльності, підвищувати інноваційно – інвестиційну привабливість, але і та підвищувати добробут власників бізнесу шляхом зростання вартості товариств корпоративного типу та їх об'єднань.. на сьогодні, єдиного визначення цього поняття не існує не тільки у науковців, але і на законодавчому рівні. Зокрема, у світовій практиці господарювання процес корпоративної реструктуризації ототожнюють із дивестиціями та деконгломерацією, коли проводять аналіз практики. Тому, ми вважаємо, що в сучасних реаліях, під поняттям корпоративна реструктуризація доцільно розуміти процес проведення кардинальних змін системи управління та її основних елементів (організаційно – правової форми, організаційної структури, фінансової підсистеми, виробничої тощо), що сприяє стійкому розвитку за рахунок та зовнішніх внутрішніх факторів, підвищує добробут власників бізнесу шляхом підвищення вартості товариства або об'єднання..

Основними формами процесу корпоративної реструктуризації, на нашу думку є наступні : приватизація, виділення та продаж непрофільних бізнес – процесів, злиття, частковий продаж пакету акцій, приєднання (передача акцій материнській компанії або дочірній, після чого остання втрачає залежність від материнської компанії), виділення акцій або частини власного капіталу (відкритий продаж акцій дочірньої компанії, які знаходилися у власності материнської компанії та забезпечують її контроль за діяльністю «доньки»). Тобто, на відміну від форм звичайної реорганізації цей процес передбачає використання такого явища., як корпоративний контроль, що реалізується через пакети акцій та допомагає упорядкувати економічні взаємовідносини між суб'єктами господарювання.

Складність соціальної економічної ситуації в країні, недосконалість законодавства, низькі темпи зростання економіки тощо сприяють використанню таких форм реорганізації в процесі реструктуризації державних підприємств як поділ, розпродаж. В першу чергу під ці процеси попадають об'єкти соціального значення та допоміжні служби, які були створені за Радянських часів. Зовсім інші можливості виникають при використанні форм корпоративної реструктуризації в процесі реформування, наприклад, Укрзалізниці.

Підприємства і організацій, що відносяться до допоміжних служб у процесі корпоративної реструктуризації: по – перше, виділяються у окремі одиниці господарювання, що мають право здійснювати фінансово – господарську діяльність та несуть відповідальність за результати господарювання; по – друге, отримують можливість залучення коштів для реалізації капіталомістких проектів через випуск цінних паперів та їх емісію; по – третє, стимулювати персонал, зокрема управлінський через використання різних елементів матеріального стимулювання («золоті парашути», опціони на придбання акцій тощо); по – четверте, при таких змінах буде використовуватися корпоративний контроль, який сприятиме збереженню цілісності залізничної галузі. Адже, на сучасному етапі вона має в своєму підпорядкуванні значну кількість підрозділів, які націлені на виконання різноманітних функцій і задач.

Також в процесі корпоративної реструктуризації системи управління залізничний транспорт матиме більше можливостей для впровадження директив Європейського Союзу, а здобутки реінжинірингу сприятимуть їх практичному впровадженню. На нашу думку, реінженіринг як один із сучасних методів управління містить повну методологію змін внутрішніх параметрів системи управління та її елементів, а корпоративна реструктуризація – зовнішніх параметрів.

Чубар О. приводить визначення Біла Гейтса з книги «Бізнес із швидкістю думки», де згадуючи

про реінжиніринг, він говорить про необхідність створення «нервової системи підприємства», щоб більшість звичайних процесів на підприємстві, як і в живому організмі, відбувалися на рівні «рефлексів», залишаючи голову вільною для творчості і реакції у позаштатній ситуації [7].

Однією із основних особливостей ре інжинірингу бізнес – процесі є орієнтація цього засобу не на функції, а на процеси. Причому з усіх концепцій менеджменту, що ґрунтується на процесах, BPR розглядається як найефективніша, революційність якої зумовлена сучасним станом інформаційних технологій. Так, як об'єктом реінжинірингу є бізнес-процеси, то підприємство здійснює реінжиніринг роботи, яку виконують співробітники цих підрозділів, а не бере за основу перетворення підрозділів виробництва або управління продажем. Реінжиніринг характеризується переходом від функцій управління до процесів управління підприємством.

Практика бізнесу надає доволі багато позитивних прикладів здійснення реінжинірингу бізнес-процесів різноманітної типології. Наприклад, фірма «IBM Credit» в результаті BPR зуміла скоротити термін розгляду заявок на отримання кредитів з одного тижня до кількох годин. Завод Сатурн компанії «Дженерал Моторс» відкрив свою базу даних постачальникам. Це дало змогу виключити фазу відправки офіційних замовлень на деталі – і постачальники стали самі підвозити необхідні компоненти в заплановані терміни, оскільки їм вже були відомі потреби виробництва і графік робіт заводу. В результаті вдалося позбавитися від трудомісткого листування і скоротити втричі кількість співробітників у відділі закупівлі деталей. Компанія «Unisys Corporation» завершила піврічний проект з реінжинірингу у відділі транспорту. За вартості проекту 746 тис. дол. очікуваний ефект від економії становить 2 млн. дол. [6].

Використовуючи здобутки реінжинірингу, як при реструктуризації так і корпоративний реструктуризації, ми маємо змогу підвищити якість керованості підприємством (організацією) за рахунок формування горизонтальних зв'язків між підрозділами, впровадження інформаційних технологій, посилення ролі людського чинника і тим самим поліпшення якості обслуговування клієнтів.

Зокрема, реінжинірингові технології в процесі корпоративної реструктуризації вітчизняних підприємств сприятимуть, а саме:

виділенню бізнес – процесів, їх входів та виходів, упорядкуванню взаємовідносини між підрозділами та рівнями управління;

визначенню і упорядкуванню комунікаційних процесів та ліквідації вузьких місця;

формуванню систему якості не частково, а повністю, що дасть можливість визначати ефективність роботи не окремих служб, але і в цілому та проводити оцінку якості надання послуг;

упорядкуванню процесів управління через чітке визначення повноважень та відповідальності;

впровадженню систему збалансованих показників, що широко використовується сектором послуг, зокрема державним. Основна їх перевага полягає у тому, що вона формує дисципліну за процесом реалізації стратегії і конкретизує їх через цілі, показники, орієнтири і ініціативи по чотирьох основних перспективах: клієнтській, внутрішніх процесів, зростання і навчання, фінансовій;

забезпеченню зростання вартості через формування раціональної структури взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання даної галузі, що можуть мати різноманітні корпоративні форми власності і забезпечувати реалізацію соціальних та економічних програм.

Висновки. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що на сьогодні, коли широко використовується корпоративна форма власності, досить гостро постає проблема корпоративної реструктуризації, яка здатна вирішувати всі нагальні проблеми з врахуванням специфіки форми власності та стану зовнішнього середовища. Серед основних переваг такого підходу можна виділити простоту проведення оптимізації як самих процесів з точки зору їх організації, синхронізації та взаємоузгодженості, так і ресурсів, що споживаються процесами, особливо людських. При використанні процесно-орієнтованого підходу в управлінні сам процес стає розподіленим регулятором якості складових його процедур, будучи орієнтованим на реального ринкового клієнта. Виділення бізнес-процесів, їх аналіз та подальше покращення і вдосконалення – колосальний резерв для підвищення конкурентоспроможності компанії та ефективності діяльності. Тому, на нашу думку, в практиці реструктуризації вітчизняної економіки необхідно використовувати процес корпоративної реструктуризації та реінжинірингу для побудови конкурентоспроможних систем управління вітчизняними підприємствами.

Список літератури:

1. Бондар-Підгурська О.В. Корпоративне управління: навч.посібник // О.В. Бондра-Підгурська, О.А. Глєбова. – К.: Видавництво Ліра. – К., 2015. – 487 с.
2. Євтушевський В.А. Основи корпоративного управління: навч. посібник/ В.А. Євтушевський. – К.: Знання – Прес,2002. – 317 с.
3. Елиферов В.Г., Репин В.В.Бизнес – процессы: Регламентация и управление: учебник/ В.Г. Елиферов, В.В. Репин. – М.: ИНФРА – М., 2004. – 319 с. – (Ученики для программы МВА).
4. Оленцевич Н.В. Державне –приватне партнерство у розвинених країнах світу: досвід для України / Н.В. Оленцевич, О.В.Ковальова // Економічний аналіз : зб. наук.праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 134-143.
5. Румянцев С.А.Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток / С.А. Румянцев. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 149 с.
6. Солодка О.В. Реінженіринг логістичних бізнес – процесів як спосіб їх удосконалення // О.В. Солодка [Електронний ресурс] – Режим доступу: ena.lp.edu.ua:8080›bitstream/ntb/7814/1/45.pdf.
7. Чубар О. Міфи і правда про реінжиніринг / О. Чубар // Журнал «Круглий стіл». – 2005. – № 12(36).

Глебова А.А.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА КОРПОРАТИВНОЙ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ РЕИНЖИНИРИНГОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статтье исследуются теоретические аспекты процесса корпоративной реструктуризации национальных предприятий. Автором предлагается собственное определение понятия «корпоративная реструктуризация». Обосновывается необходимость использования механизма «золотой акции» в процессе корпоративной реструктуризации больших предприятий, которые играют стратегическую роль. Методологической основой корпоративной реструктуризации предлагается использовать достижения реинжиниринга.
Ключевые слова: золотая акция, реструктуризация, корпоративная реструктуризация, реинжениринг, бизнес- процесс.

Glebova A.A.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE PROCESS CORPORATE RESTRUCTURING DOMESTIC ENTERPRISES ON THE BASIS OF REENGINEERING TECHNOLOGIES

Summary
In article exploresthe theoretical aspects of the process of corporate restructuring of domestic enterprises. The author proposes his own definition of «corporate restructuring».The necessity of using the mechanism of «Golden share» in the process of corporate restructuring large enterprises, which play a strategic role.Methodological basis of corporate restructuring is proposed to use the achievements of reengineering.
Keywords: golden share, restructuring, corporate restructuring, reengineering, business – process.

УДК 338 304:314.1

ВИГОДИ І РИЗИКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ СУВЕРЕННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Головня Ю.І., Покотилюк Л.П.
Київський національний торговельно-економічний університет

Проаналізовано стан трудової міграції на сучасному етапі розвитку суверенної економіки України. Виявлено, що, за даними МОП, кожний сьомий громадянин України виїжджає за кордон в пошуках працевлаштування. Найбільше спонукають до пошуку роботи економічні чинники – низька заробітна плата, прирівнення прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати, критичний рівень безробіття. Аналіз ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності виявив значний розрив цього показника між Україною та країнами – реципієнтами, що визначає географічний вектор трудової міграції населення України. Доведено, що наслідки трудової міграції, з огляду на економічний суверенітет держави, не можуть бути оціненими однозначно негативними. Констатовано, що у соціально-економічних складових економічного суверенітету України переважають деструктивні наслідки, які спричиняють ризики для суверенної економіки. Зроблено висновок, що основними напрямами державної політики мають стати інструменти, здатні мінімізувати негативні наслідки та нівелювати ризики. Обґрунтовано необхідність законодавчого регулювання міграційних процесів та розробки нормативно-правової бази щодо захисту прав трудових мігрантів.
Ключові слова: економічний суверенітет, суверенна економіка, міграційні процеси, вигоди трудової міграції, ризики трудової міграції, соціальні наслідки, демографічна дестабілізація.

Постановка проблеми. Економічний суверенітет у сучасних умовах є найскладнішою проблемою національного розвитку і визначається системою факторів та глобалізаційними процесами, які трансформують розуміння і реалізацію економічного суверенітету. В умовах глобалізації відбувається зміна парадигми розвитку національних економік, що спонукає до необхідності формування адаптаційного механізму до параметрів глобального середовища і захисного механізму, який необхідний для стійкого і безпечного відтворення національної економіки як соціально орієнтованої цілісності.

Однією зі складових економічної суверенності національної економіки є демографічна стабілізація, оскільки стан людського ресурсу фактично визначає рівень національної конкурентоспроможності. У суверенній державі людський потенціал має підтримуватись як кількісно, так і якісно. Насамперед, необхідно забезпечити професіонально підготовлений людський ресурс робочими місцями і створити усі умови для реалізації трудового і творчого потенціалу населення. Економічне зростання і соціальна стабільність суспільства стають стійкими, якщо працездатне населення має не просто роботу, але й адекватний вартості життя рівень заробітної плати. Наразі можливості працевлаштування на офіційному ринку праці України залишаються обмеженими. Середня заробітна плата становить 237 євро. При цьому доступність робочих місць, навіть з таким рівнем заробітної плати, зменшується, що спонукає українських громадян до пошуку роботи за кордоном. І якщо до кризи більшість мігрантів намагалися зберегти трудові відносини в Україні, то в кризовий і особливо в посткризовий період сформувався прошарок населення, яке вважає трудову міграцію основною діяльністю і джерелом доходу. У теперішній час трудова міграція з внутрішньорегіональної перетворилась на системну та загальнодержавну, а відтак, потребує систематичного дослідження її впливу на економічний суверенітет національної економіки.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Інтерес до дослідження міграційних процесів як у світовій, так і у вітчизняній науковій літературі постійно зростає. Вивченню теоретичних і практичних питань зовнішніх міграційних переміщень населення присвячено праці провідних зарубіжних вчених, серед яких слід відзначити дослідження Ф. Баррі, В. Бенінга, Дж.С. Беккера, Н.М. Рімашевської, Л.Л. Рибаковського та інших.

Дослідження проблематики трудових міграційних процесів здійснюють і українські вчені: Е.М. Лібанова [5], О.А. Малиновська [2,3], С.І. Пирожков, Я.Л. Полянська, О.В. Позняк [8], У.Я. Садова, О.У. Хомра та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте багато питань залишаються дискусійними, має місце розходження у поглядах науковців щодо втрат і вигод від трудової міграції, її масштабів, не розкрито впливу міграційних процесів на економічний суверенітет держави.

Метою статті є комплексний аналіз чинників, соціально-економічних вигод та ризиків трудової міграції для суверенної економіки України.

Виклад основного матеріалу. Однією з проблем, що стосуються суспільства у цілому, є проблема трудової міграції. Це явище є багатоплановим та неоднозначним як за складовими трудової міграції та зовнішніми і внутрішніми механізмами, так і за наслідками в контексті економічного суверенітету держави. Основною причиною виїзду є різниця між реаліями української економіки та соціальними запитами населення, а головне відсутність перспектив на майбутнє. За даними обстеження Держстатом та Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, станом на 31.05.2013 р., 1,2 млн. українців є трудовими мігрантами, що становить 3,4% населення працездатного віку. Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, їх частка складає 2/3 від загальної кількості мігрантів. Інтенсивніше до міграцій залучається сільське населення – 6,3% сільських жителів віком від 15-70 років та 2,2% – міських. Однак, за даними Міжнародної організації праці, кількість українських трудових мігрантів становить 6,5-8,0 млн осіб, або 17% працездатного населення. Кожний сьомий українець в пошуках роботи виїхав за кордон. Основні чинники, що спонукають до пошуку роботи за кордоном, науковці (Позняк О.В., Лібанова Е.М., Малиновська О.А.) умовно поділяють на економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні [3, с. 11-18; 8, с. 19-26] Серед економічних чинників найбільш впливовими чинниками, що спонукають людей до міграції, є рівень безробіття та рівень заробітної плати. За даними Міжнародної організації праці, станом на вересень 2013 р., найвищий рівень безробіття спо-

стерігався в Чернігівській області – 10,3% населення працездатного віку. Друге місце посідають Рівненська та Тернопільська області – 10,2%. Саме з цих областей найбільше виїжджають за кордон у пошуках працевлаштування.

Заробітна плата сьогодні залишається основним джерелом доходів більшості населення України. Прожитковий мінімум і мінімальний рівень заробітної плати для працездатних зрівняно. Крім того, майже 20% працюючих отримують заробітну плату нижчу за прожитковий мінімум, особливо така ситуація має місце у регіонах нижче середнього рівня розвитку (Тернопільська, Рівненська, Волинська, Чернігівська області), що призвело до розшарування населення та поширення бідності у країні. Для порівняння, середньомісячний заробіток одного трудового мігранта у 2012 р. становив 930 дол., середній заробіток одного штатного працівника в економіці України – 330 дол. США [1, с. 89-92].

Ще однією причиною виїзду за кордон є економічна нестабільність – скорочення обсягів виробництва, ліквідація підприємств, що призводить до вивільнення працівників, які змушені мігрувати у пошуках працевлаштування. Через відсутність професійної самореалізації виїжджає молодь після закінчення вищих навчальних закладів. Крім того, трудову міграцію української молоді підсилює бажання отримати високоякісну освіту у зарубіжних ВНЗ, що сприятиме їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Специфічною ознакою трудової міграції населення України є те, що вона останніми роками набуває характеру безповоротності, тобто значна частина заробітчан повертатися в Україну не збираються і починають залучати до поїздок своїх дітей та родичів.

На географію трудової міграції значно впливає такий економічний показник економічного розвитку, як валовий внутрішній продукт на душу населення за паритетом купівельної спроможності. За даними Всесвітнього банку, станом на 2012 р., цей показник становив 7418 дол. США, у той час як у Російської Федерації 23549 дол., в Італії – 32204 дол., Іспанії – 32129, Польщі – 21903, Чехії – 26429 дол. Розрив між Україною й Італією становить 4,34 раза, Іспанією – 4,33 раза, Російською Федерацією у 3,17 раза, з Польщею – 2,95 раза, з Чехією у 3,56 раза. Значний розрив досліджуваного показника є об'єктивним чинником, який визначає вектор трудової міграції громадян України. Саме ці країни є реципієнтами українських трудових мігрантів (табл. 1). Від зальної кількості зареєстрованих трудових мігрантів 42,73% українці обирають РФ, що можна пояснити спільністю культур, знанням мови, безвізовим режимом. Наразі в Російській Федерації, за різними даними, працюють від 1,5 до 2 млн українських трудових мігрантів, в основному на будівництві, транспорті, у видобувних галузях, Російська влада проводить все більш жорстку міграційну політику: готується закон про заборону використання національних посвідчень водія, у 2015 р. мають ввести візовий режим.

Таблиця 1

Країни-реципієнти українських трудових мігрантів станом на 2012 рік

№ п/п	Країна-реципієнт	Кількість трудових мігрантів (тис. осіб)	% від усіх трудових мігрантів
1	Російська Федерація	496,1	42,73
2	Польща	167,8	14,45
3	Італія	153,3	13,21
4	Чехія	155,5	12,96
5	Іспанія	52,6	4,53

Джерело: електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/

Рис. 1. Структура зайнятості трудових мігрантів за кордоном за видами економічної діяльності

Традиційно за кордон виїжджають чоловіки та жителі сіл. Переважно працюють у будівництві, хатній роботі та сільському господарстві (рис. 1)

Як бачимо, 45,7% мігрантів працюють у будівництві, 18,3% – у домашніх господарства, 11,3% – у сільському господарстві. Як правило, трудові

Таблиця 2

Грошові перекази в Україну у 2007-2012 рр. за розрахунками НБУ, млн. дол. США

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього	**4922**	**6177**	**5370**	**5862**	**7019**	**7526**
За каналами надходження						
Через коррахунки банків	2818	3275	2832	2959	3252	3278
Через міжнародні платіжні системи	1458	2097	1825	2126	2804	3213
Неформальними шляхами	646	805	713	777	963	1035
За джерелами формування						
Оплата праці (без врахування податків та витрат в країні перебування)	1842	3024	2855	3373	4022	4619
Приватні трансферти, у т.ч.	3080	3153	2515	2489	2997	2911
грошові перекази робітників, які працюють за кордоном	2292	2140	1643	1560	1890	1749
інші приватні трансферти	788	1013	872	929	1107	1158
Обсяги грошових переказів, % до ВВП	3,4	3,4	4,6	4,3	4,3	4,3

Джерело: Національний банк України

мігранти виконують роботу, що не вимагає високої кваліфікації, а, виїжджають, як відомо, найактивніші та найпідприємливіші особи.

Щодо наслідків трудової міграції, то варто зазначити, що їх неможливо розглядати однозначно негативно, з огляду на збереження економічного суверенітету.

Результати аналізу наукових досліджень цієї проблеми свідчать, що трудові мігранти є найбільшими інвесторами в економіку України завдяки переказам ними зароблених за кордоном коштів своїм сім'ям на батьківщині.

Україна отримує з-за кордону значні суми приватних трансфертів. За даними Національного банку України, в 2012 р. приватними особами в країну було перераховано 7,5 млрд. доларів США, що майже дорівнює обсягові прямих іноземних інвестицій (7,8 млрд. у 2012 р.) і становить 4,3% ВВП України. Лідерами по переказах за 1 півріччя 2013 р. залишається Російська Федерація -1,186 млрд. дол. США – 307 млн. дол., Німеччина – 198,8 млн. дол. На 1,1% зменшилась кількість надходжень за неформальними каналами (табл. 2).

Так, хоча 2009 р. кризовому р., за даними НБУ, від приватних осіб надійшло на 13 % менше коштів, ніж у 2008 р., проте на фоні значного падіння економічної активності їх співвідношення до ВВП зросло з 3,4 % до 4,6 %. Уже у 2010 р. обсяги переказів майже відновилися. Крім того, іноземні інвестиції в 2009 р. скоротилися більш, ніж удвічі, а перекази зменшилися лише незначною мірою, приватні трансферти майже на 300 млн. доларів перевищили обсяги інвестицій. Збільшуються надходження до бюджету за посередницькі послуги у працевлаштуванні за кордоном [1].

А відтак, перекази не тільки сприяють підвищенню добробуту домогосподарств, але й позитивно впливають на макроекономічні показники, що є запорукою економічного суверенітету держави. Крім того, знижується безробіття, надається можливість фінансування навчання дітей, покращуються житлові умови, оздоровлюються родичі, розширюється світогляд, розуміння реальних умов ринкової економіки, створюються умови для розвитку малого бізнесу тощо.

Проте права трудових мігрантів не захищені. В Україні до сьогодні не ратифіковані чотири конвенції міжнародної організації праці та конвенції ООН «Про захист прав усіх трудящих мігрантів і членів їхніх сімей». У травні 2013 р. набрали чинності внесені Верховною Радою зміни до деяких законів щодо сплати єдиного внеску, згідно з якими узаконюється подвійне пенсійне оподаткування трудових мігрантів: вони мають в обов'язковому порядку сплачувати внески у пенсійний фонд України і у пенсійний фонд держави. де вони працюють. Оподаткування в країні перебування становить від 13,7 % до 35,2%, сплата єдиного внеску – 24,5 %. Крім того. податок на грошовий переказ становить 15-17%, банківський відсоток за здійснення переказу – від 9,7% до 14,5 %. Щомісяця на побутові витрати заробітчани надсилають своїм родинам на батьківщину не менше 200 дол., але після такого оподаткування кожна родина втрачає понад 49% від цієї суми. Відтак, необхідно на законодавчому рівні розробити заходи для врегулювання податкового навантаження, запровадити систему моніторингу міграційних потоків і забезпечити гарантії захисту трудових прав мігрантів.

Крім вигод трудова міграція провокує ризики для економічного суверенітету країни-донора. Гострою проблемою в контексті забезпечення інноваційного розвитку країни, що є складовою її економічного суверенітету, є «відплив інтелекту». Виїжджає значна частина вчених, галузевих фахівців, програмістів, а в Україні загострюється проблема дефіциту кваліфікованих кадрів. Зрозуміло, що за умов належної оцінки їхньої кваліфікації більшість з них надали б перевагу праці і життю на батьківщині.

Трудові мігранти, передусім, нелегальні стають об'єктом політичних маніпуляцій, що проявляється під час виборів. Оскільки переважна більшість трудових мігрантів опозиційно налаштовані до існуючого режиму, то штучна втрата або переорієнтація їхніх голосів може стати фатальною для опозиційного кандидата. Виникають етнічні конфлікти між різними національностями на побутовому та релігійному ґрунті. Втрачається національна самосвідомість та самобутність, набувається невластивий менталітет. Загострюються проблеми адаптації трудового мігранта після повернення на батьківщину.

Невідкладного нівелювання вимагають ризики трудової міграції у такій складовій економічного суверенітету як демографічна стабілізація. Міграційні процеси посилюють депопуляцію, деформують статевовікову структуру населення. Внаслідок тривалого розриву сімейних зв'язків збільшується кількість розлучень. Діти через тривалу розлуку з батьками зазнають психологічних травм і нерідко стають «дітьми вулиці». Крім того, утворюються своєрідні групи утриманців, які живуть за рахунок коштів, що їм надсилають батьки і не хочуть влаштовуватись на роботу. Для своїх ровесників такі молоді люди стають доказом, що заробляти гроші можна лише за кордоном. Відтак, формується наступне покоління трудових мігрантів, а це вже стратегічна загроза демографічній стабілізації в Україні. Активно поширюється сурогатне материнство, залишаються без догляду люди похилого віку, внаслідок несвоєчасного лікування та шкідливих умов праці погіршується здоров'я трудових мігрантів, зростають ризики потрапляння у біду через поширення торгівлі людьми.

Результати аналізу свідчать, що без докорінних системних змін в Україні процеси трудової міграції залишатимуться «дамоклевим мечем» над її економічним суверенітетом.

Висновки і пропозиції. З метою зменшення імміграції робочої сили необхідно розробити і впровадити систему заходів внутрішнього і зовнішнього спрямування. Насамперед, це мають бути заходи щодо макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки – створення робочих місць, врегулювання податкового тиску на законодавчому рівні, запровадження системи моніторингу міграційних потоків і удосконалення законодавчого забезпечення виїзду працівників за кордон та можливості їх вільного повернення додому, а також гарантії захисту їх трудових прав.

Динамічність міграційних процесів вимагає постійного моніторингу трудової міграції та вирішення проблем, які виникають, що стане предметом подальших досліджень авторів статті.

Список літератури:
1. Головня Ю. І. Посткризові тенденції соціально-орієнтованої економіки України / Ю.І. Головня, Л.П. Покотилюк // Економічний простір : зб. наук. пр. / Придніпров. держ. акад. буд-ва та архіт. – Д.: ПДАБА, 2013. – № 78. – С. 86-98.
2. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – 32 с.
3. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
4. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
5. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
6. Аналітична записка «Україна 2020: демографічні та міграційні виміри безпеки». – К.: УІПП, 2012.
7. Brettell C., Hollifield J.F. Migration Theory: Talking Across Disciplines. – New York: Routledge, 2007. – 304 p.
8. Позняк А. Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально демографического и экономического развития, CARIM-East RR 2012/05, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2012.
9. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О.Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2(27). – С. 26-34.
10. Передумови, чинники та наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні. Збірник наукових праць. ЛНТУ / В.І. Федосова // Економічні науки. – Випуск 7(28). – Ч. 2. – Луцьк, 2010. – Серія «Економічна теорія та економічна історія».

Головня Ю.И., Покотилюк Л.П.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ВЫГОДЫ И РИСКИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ ДЛЯ СУВЕРЕННОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
Проанализировано состояние трудовой миграции на современном этапе развития суверенной экономики Украины. Выявлено, что, по данным МОТ, каждый седьмой гражданин Украины выезжает за границу в поисках трудоустройства. Больше всего побуждают к поиску работы экономические факторы – низкая заработная плата, приравнивание прожиточного минимума и минимальной заработной платы, критический уровень безработицы. Анализ ВВП на душу населения по паритету покупательной способности показал значительный разрыв этого показателя между Украиной и странами – реципиентами, что определяет географический вектор трудовой миграции населения Украины. Доказано, что последствия трудовой миграции в условиях экономического суверенитета государства, не могут быть оценены однозначно негативно. Констатировано, что в социально-экономических составляющих экономического суверенитета Украины преобладают деструктивные последствия, которые вызывают риски для суверенной экономики. Сделан вывод, что основными направлениями государственной политики должны стать инструменты, способные минимизировать негативные последствия и нивелировать риски. Обоснована необходимость законодательного регулирования миграционных процессов и разработки нормативно-правовой базы по защите прав трудовых мигрантов.
Ключевые слова: экономический суверенитет, суверенная экономика, миграционные процессы, выгоды трудовой миграции, риски трудовой миграции, социальные последствия, демографическая дестабилизация.

Golovnya Yu.I., Pokotylyuk L.P.
Kyiv National University of Trade and Economics University

THE BENEFITS AND RISKS OF TRADE MIGRATION TO THE ECONOMY OF SOVEREIGN UKRAINE

Summary
The state of trade migration in the current development of the economy of sovereign Ukraine id determined. According to the ITO every seventh citizen of Ukraine go abroad in searching of employment. The main reasons are poor employment economic factors, low salary, low living and minimum wage of unemployment. Analysis of GDP per capita at purchasing power parity showed a significant breakdown in this indicator between Ukraine and other countries – recipients, defining geographic vector migration in Ukraine. It is proved that the effects of migration, given the economic sovereignty of the state, cannot be assessed unambiguously negative. The socio-economic components of the economic sovereignty of Ukraine are dominated by the destructive effects that cause the risks of a sovereign economy. It is concluded that the main directions of state policy have become the tools can be minimized the negative effects and neutralize risks. The necessity of legal regulation of migration and development of the legal framework to protect the rights of migrant workers is analyzed.
Keywords: economic sovereignty, sovereign economy, migration, benefits of trade migration, risks of trade migration, social consequences, demographic destabilization.

УДК 33.331.1

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Горбач С.О.
Миколаївський національний аграрний університет

Досліджено, процес формуванням та використання трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, та систему чинників впливу на розвиток, формування й ефективне використання їх. Розглянуто інституціональні особливості формування та використання трудових ресурсів. Також розглянуто інституціональні фактори розвитку ринку трудових ресурсів в економіці. Було розроблено пропозицій щодо ефективного використання праці що є актуальним і необхідним завданням розвитку сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: економічна діяльність, сільськогосподарські підприємства, трудові ресурси, формування й використання трудових ресурсів, інституціональні особливості.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку України характеризується переходом до нових форм і рівнів регулювання економічних відносин в цілях подальшого розвитку суспільства. Ефективність розвитку сучасних держав у величезній мірі залежить від того, скільки коштів вона вкладає в своїх людей. З високою часткою впевненості можна припустити, що один з найважливіших показників рівня вкладень в людські ресурси у світі позитивно пов'язаний з найвищими у світі показниками рівня розвитку економіки. У зв'язку з цим постає необхідність розглянути стан інституційного впливу та проблеми формування та використання трудових ресурсів на рівні державного управління, та особливості впливу даного середовища на трудові ресурси сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні питань формування й ефективного використання трудових ресурсів вагомий внесок зробили відомі сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: А. Абалкін, В.Г. Андрійчук, Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, А.Ф. Бурик, Н.І. Єсінова, А.М. Колот, Г.Т. Куликов, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, М.Й. Малік, М.К. Орлатий, І.В. Прокопа, Л.О. Шепотько, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба та інші.

Незважаючи на це, аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що наявні напрацювання з проблеми управління людськими ресурсами є недостатніми. Зокрема, маловивченими залишаються інституціональні особливості формування та використання трудових ресурсів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження процесів, пов’язаних із формуванням трудових ресурсів, які б відповідали вимогам ведення сучасного сільськогосподарського виробництва, а також вплив інституціонального середовища на формування та використання трудових ресурсів, та розробка пропозицій щодо ефективного використання праці є актуальним і необхідним завданням розвитку галузі сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки постають принципово нові вимоги до формування і забезпеченості трудовими ресурсами сільськогосподарських підприємств. Потреба в удосконаленні підходів щодо економічно обґрунтованого використання трудових ресурсів зумовлена несприятливою демографічною ситуацією, погіршенням показників соціального розвитку на селі, некваліфікованим менеджментом у більшості агроформувань. Одним з основних резервів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є створення потужного кадрового потенціалу сільськогосподарських підприємств та удосконалення управління ним. Однак недостатній рівень як професійних знань, так і вміння керівників та спеціалістів господарств приймати виважені рішення з питань формування й використання трудових ресурсів у конкретних умовах виробництва не дають можливості оцінити їх реальні потреби.

Відсутність належної уваги державних органів до теоретично-наукових та практичних форм і методів вирішення досліджуваних питань негативно позначається на результатах діяльності аграрних підприємств.

Використання інституціональної теорії в сучасних умовах дає можливість удосконалити традиційні методи і механізми формування трудових ресурсів, а послідовність їх використання в практичній діяльності є особливо важливою в умовах зростання відкритості економіки і слабкості соціальних інститутів, низької ефективності їх функціонування і однією з причин того, що Україна значно відстає в економічному і соціальному розвитку від інших країн. Кожна держава має свої інституціональні механізми функціонування ринку праці, які утворюють широке правове поле (конституція, закони, постанови, кодекси), а також засоби масової інформації, різноманітні інфраструктури ринку,адміністративну (державну) статистику тощо [2, с. 52].

Дослідження свідчать, що дії інституціонального механізму регулювання ринку праці і зайнятості в сучасних умовах економічного розвитку України стримуються недоліками в інституціональній структурі ринку праці і зайнятості, недовершеною її сформованістю, суперечливістю ролі держави в розвитку економіки та, зокрема, у трудовій сфері, що потребує подальшого вивчення інституціонального середовища як системи впливу на прискорення процесів формування інститутів трудових ресурсів, удосконалення державних механізмів формування трудових ресурсів й зайнятості населення в умовах глобалізаційних викликів.

Трудові ресурси – рушійна сила й найголовніший чинник успішного функціонування сільськогосподарського підприємства. Коли підприємство навчиться ефективно формувати та управляти працею, це допоможе йому вирішити головні проблеми виробництва, зміцнити свої позиції на ринку і досягти високого рівня розвитку. Без трудових ресурсів не зможе існувати будь-яка галузь, господарство [4, с. 98].

Трудові ресурси сільського господарства – це багаторівнева категорія, яка є природною базою формування трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог ринкової економіки

з відображенням продуктивних та кваліфікаційно-освітніх здібностей сільського населення. На розвиток, формування й ефективне використання трудових ресурсів впливає низка чинників, яку можна систематизувати таким чином: економічні, правові, соціальні, демографічні, екологічні та територіальні (рис. 1).

Формування трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від чисельності сільського населення.

В останні роки для України погіршуються якісні параметри макродемографічного рівня. Досить сильно знизився потенціал відтворення населення, посилилося старіння людності, особливо в сільській місцевості, що має не лише демографічні, а й економічні наслідки. Надзвичайно високе демоекономічне навантаження спостерігається в селах України, де кожний працездатний має утримувати більше, ніж одного непрацездатного, що погіршує можливості зростання рівня життя сільського населення.

Підвищення рівня урбанізації відбувається за рахунок міграції жителів із сільської місцевості, а також вищого, ніж у селах, природного приросту. Останнє пов'язане з тим, що із сіл до міст мігрує населення переважно молодого, зокрема, дітородного віку.

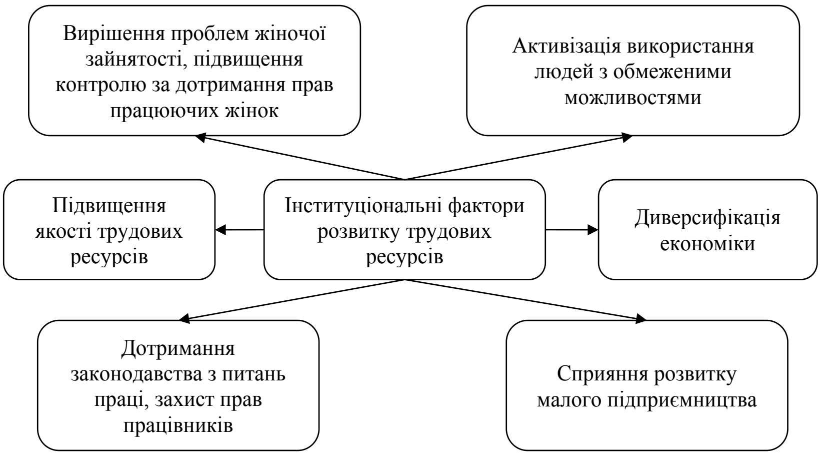

Рис. 2. Інституціональні фактори розвитку ринку трудових ресурсів в економіці

Джерело: побудовано за адаптованими даними [1]

Кількість сільського населення в Україні продовжує невпинно зменшуватись, як і кількість сіл. Це зумовлено складною демографічною ситуацією. Важливу роль у природному відтворенні населення та визначенні демографічної бази трудових ресурсів відіграє характер вікової структури населення. Аграрне підприємство може ефективно працювати за умови, коли воно має необхідний професійний і кваліфікаційний склад працівників, доцільну кадрову структуру. Основою трудового потенціалу аграрного сектора є сільське населення працездатного віку. В Україні на початку економічних перетворень сільська місцевість вважалася трудодефіцитною, здатною забезпечити роботою значну кількість безробітних міських жителів. Внаслідок негативного впливу зазначених явищ на соціально-демографічну ситуацію села стали більш непривабливими для життя і праці. Загальна демографічна ситуація відзначається спадом народжуваності, старінням, депопуляцією і міграцією сільських жителів.

Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування.

Вміння формувати трудові ресурси є не менш важливим ніж ними управляти.

Формування трудових ресурсів – це процес їхнього безперервного відтворення, поновлення їхньої чисельності.

Внаслідок динамічного скорочення трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві, зменшення

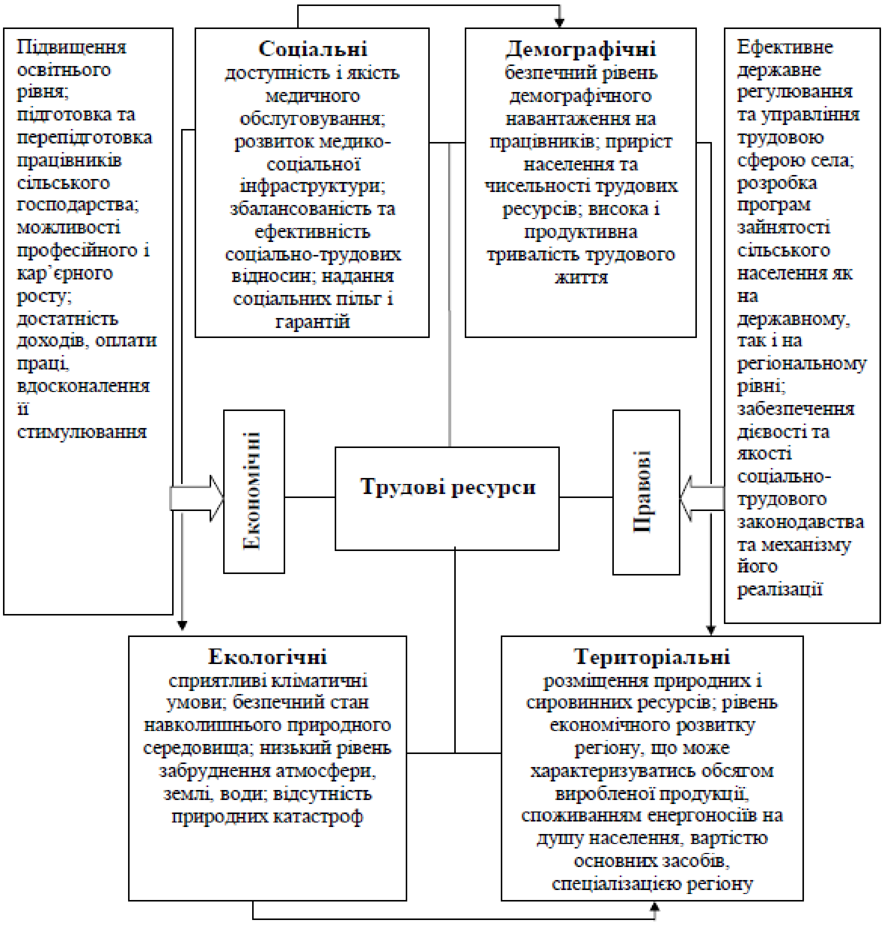

Рис. 1. Система чинників впливу на розвиток, формування й ефективне використання трудових ресурсів

Джерело: побудовано за адаптованими даними [3]

обсягів інвестицій і капіталовкладень в сільське господарство, зростання безробіття на селі процес працевлаштування ускладнюється. Встановлено, що рівень використання трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах дуже низький. З переорієнтацією економіки на ринкові засади розвитку змінилася система управління персоналом. Реструктуризація економіки та реформування аграрного сектору супроводжувалися масовим вивільненням працівників із сільськогосподарських підприємств. У наслідок ускладнення процесу працевлаштування селяни були вимушені переорієнтуватись на низькопродуктивну працю в особистих селянських господарствах.

Основні інституціональні фактори розвитку формування трудових ресурсів наведені на Рис. 2.

Використання інституціональних чинників вдосконалення механізмів формування та використання трудових ресурсів в економіці є значущою потенційною можливістю підвищення ефективності функціонування економіки.

Реалізація багатьох заходів інституціональної спрямованості цікава ще й тим, що не передбачає задіяння великих фінансових ресурсів. Головною необхідністю при цьому є активність при реалізації політики зайнятості та проведенні заходів щодо сприяння розвитку трудових ресурсів. Велике значення має законотворча діяльність, також зростає значимість органів, які контролюють дотримання законності реалізації політики держави. Необхідна розробка стратегії формування та ефективного використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств, в основу якої має бути покладено: відповідність кількісно-якісних характеристик трудових ресурсів потребам розвитку сільськогосподарського виробництва; справедливу оплату праці; високий рівень конкурентоспроможності робочої сили та продуктивну зайнятість; низький рівень виробничої обумовленої захворюваності; максимально можливий рівень виробничої безпеки; мінімальний ризик для здоров'я і життя працюючих; високий рівень виробництва й організації праці робітників; гармонійні соціально-трудові відносини між працівниками та роботодавцями; рівень інноваційної активності, виробничої і трудової дисципліни, конфліктності в колективі тощо.

Особливий вплив на стан і внутрішню будову агарного сектору економіки роблять зміни у трудових ресурсах. Основна тенденція усіх років ринкової трансформації полягає в скороченні кількості працюючих. За період з 1991 по 2011 рік середньорічна чисельність зайнятих скоротилася на 32% і на сьогодні становить 3410,3 тис. осіб. Питома вага трудових ресурсів сільського господарства в загальному обсязі тих, хто працює у народному господарстві, зменшилася до 16,8 %. Вивільнені трудові ресурси перерозподіляються в інші сектори економіки. Внутрішній стан галузі зазнає трансформацій і під впливом змін, що відбуваються у відтворювальній структурі.

З'ясування причин скорочення зайнятості в національному сільському господарстві показало, що вони далекі від сучасних світогосподарських тенденцій, де найважливішим чинником змін є інтенсифікація сільськогосподарського виробництва та впровадження досягнень НТП. В Україні основним поштовхом до скорочення робочих місць є ліквідація або призупинення діяльності сільськогосподарських підприємств. З 2006 по 2011 рік повністю припинили свою діяльність 1725 організацій різних форм власності та господарювання, 1444 фермерські господарства. внаслідок чого у внутрішній структурі трудових ресурсів склалося несприятливе співвідношення між кількістю безробітних і чисельністю економічно активного населення.

Поповнення кількості безробітних також забезпечують підприємства, що перебувають у важкому фінансово-економічному стані. У 2011 році збитковими визнано 16,6% підприємств, що працюють в галузі. Одержані збитки у розмірі 5034,4 млн. грн. не

Таблиця 1

Порівняльна оцінка заробітної плати в сільському господарстві

Роки	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	Середньомісячна заробітна плата в економіці, (у розрахунку на одного штатного працівника), грн	Прожитковий мінімум (загальний), грн	Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ним послугах, грн	Відношення середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві до, %		
					наявного доходу у розрахунку на одну особу	середньомісячної заробітної плати в економіці	прожиткового мінімуму (загального)
1996	...	126	68,1	69	...	54,76	101,32
1997	...	143	70,9	85	...	59,44	119,89
1998	...	153	73,7	89	...	58,17	120,76
1999	...	178	90,7	102	...	57,30	112,46
2000	...	230	270,10	111	...	48,26	41,10
2001	2445,9	311	311,30	151	6,17	48,55	48,51
2002	2938,0	376	342,00	178	6,06	47,34	52,05
2003	3400,3	462	342,00	210	6,18	45,45	61,40
2004	4468,4	590	362,23	295	6,60	50,00	81,44
2005	6332,1	806	423,00	415	6,55	51,49	98,11
2006	7771,0	1041	453,00	553	7,12	53,12	122,08
2007	10126,0	1351	492,00	733	7,24	54,26	148,98
2008	13716,3	1806	592,00	1076	7,84	59,58	181,76
2009	14372,8	1906	626,00	1206	8,39	63,27	192,65
2010	18485,6	2239	825,00	1430	7,74	63,87	173,33
2011	21637,9	2633	894,00	1800	8,32	68,36	201,34

Джерело: розраховано за даними [5]

дозволяють підприємствам не лише гідно здійснювати прийняті виробничі програми, а й виплачувати заробітну плату. Безумовно, такий стан штовхає працівників до звільнення. Протягом десятка років у сільському господарстві кількість вибулих перевищує кількість прийнятих на роботу в середньому на 25-30%.

Вибуття, окрім зазначених причин, також породжене зниженням привабливості праці в сільському господарстві порівняно з іншими галузями економіки через важкі умови праці і значно нижчий рівень заробітної плати (табл. 1).

Протягом усього досліджуваного періоду оплата праці в аграрному секторі має найнижчий показник в економіці. У 2011 році вона дорівнювала 1800,00 грн., що становить 68,4% від середнього рівня в економіці. Порівнюючи рівень оплати праці з чинними соціальними стандартами, відзначимо, що вона вища прожиткового мінімуму. Але, на жаль, сучасні методики формування прожиткового мінімуму не відображають реальних витрат на відтворення робочої сили.

Розмір заробітної плати, не здатний задовольнити основні потреби працівника та його сім'ї, не є привабливим для молоді. Тому цілком природним є старіння трудових ресурсів в аграрному секторі. Несприятливе і співвідношення, що характеризує освітній рівень трудових ресурсів.

У період глобальних економічних змін в аграрному секторі економіки саме люди з вищою і середньою професійною освітою виявилися найбільш професійно мобільними, переходячи з сільського господарства в інші сфери. Така висока здатність до зміни праці у даних груп трудових ресурсів базується на багатосторонніх знаннях і навичках, набутих у процесі навчання, а також швидкому реагуванні на зміни господарської системи. Цей процес привів до того, що нині освітній рівень працівників сільського господарства досить слабкий. Слабка вмотивованість сільськогосподарської праці, низький професійний рівень, нестача молодих кадрів, здатних креативно вирішувати виробничі, управлінські, організаційні та інші проблеми пояснюють невисокий рівень продуктивності праці в галузі.

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах розвитку аграрного сектору економіки України актуальності набуває проблема дослідження формування і використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Вона має стати предметом комплексного дослідження з метою визначення єдиних теоретичних, аналітичних і методологічних підходів до вирішення проблеми формування та використання трудових ресурсів в умовах розвитку сільськогосподарських підприємств. Через відсутність єдиного тлумачення поняття «трудові ресурси» та його складових ускладнюються наукове пізнання, аналіз і практичне застосування аналітичних висновків в оперативному та стратегічному управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств.

Трудові ресурси сільськогосподарських підприємств використовуються неефективно, що позначається на низькій продуктивності праці та ефективності діяльності господарств. Їх дослідження доцільно проводити за допомогою виділення соціально-вікових груп з урахуванням таких ознак, як освіта, вік, стать, кваліфікація, плинність, робоче місце, продуктивність праці. Це дає можливість раціонально їх розподіляти при плануванні діяльності в сільськогосподарському виробництві.

Список літератури:

1. Аузан А. А. Институциональное проектирование реформ: опыт и попытка прогнозирования / А. А. Аузан. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 24 с. – (Препринт WP10/2007/09).
2. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа в Україні / П. І Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. – 424 с.
3. Гладій М. В. Використання виробничо-господарського потенціалу аграрного сектору економіки України (питання теорії, методології, практики) : монографія / М. В. Гладій. – Львів, 1998. – 294 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт. – Держстат України, 1998-2013. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/.
5. Додонов О. Стан та подальше підвищення рівня гармонізації законодавчих та нормативних актів з оплати праці в Україні до рівня відповідних актів європейських країн / О. Додонов, В. Кузьменко // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 42-45.

Горбач С.А.
Николаевский национальный аграрний университет

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Был исследован процесс формированием и использования трудовых ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях, и систему факторов влияния на развитие, формирование и эффективное использование их. Рассмотрены институциональные особенности формирования и использования трудовых ресурсов. Также рассмотрены институциональные факторы развития рынка трудовых ресурсов в экономике. Был разработан предложений по эффективному использованию труда что является актуальным и необходимым задачам развития сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: экономическая деятельность, сельскохозяйственные предприятия, трудовые ресурсы, формирование и использование трудовых ресурсов, институциональные особенности.

Horbach S.O.
Mykolayiv National Agrarian University

INSTITUTIONAL FEATURES OF FORMATION AND USE OF LABOR RESOURCES AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
Investigated, the formation and use of labor resources for agricultural production, and system factors influencing the development, formation and effective use of them. The influence of the institutional environment on the formation and use of labor resources. Also the institutional factors of labor market in the economy. It developed proposals for effective use of labor that is relevant and necessary task of agriculture.
Keywords: economic activity, agricultural enterprises, human resources, formation and use of human resources, institutional features.

УДК 658.12

ВАЖЛИВІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ПОТОКИ В КОНТРОЛІНГУ

Городніченко Ю.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Дана стаття присвячена важливості та необхідності інформації та інформаційних потоків в контролінгу на підприємстві. Сучасна система управління підприємством повинна орієнтуватися на перерозподіл уваги з контролю в минулому на аналіз майбутнього; пришвидшення реакції на зміни зовнішнього середовища; збільшення гнучкості підприємства; здійснення безперервного відстеження змін, що відбуваються не тільки у зовнішньому, але й у внутрішньому середовищі підприємства; розробку такої системи дій, що забезпечуватиме життєздатність підприємства у майбутньому та допоможе пристосуватися до кризових явищ. Багато підприємств мають дуже ускладнену систему управління підприємством, яка потребує чіткої координації, а потреба у релевантній інформації створює передумови для побудови спеціальної інформаційної системи, що забезпечить надходження потрібної та достовірної інформації у найкоротші строки.
Ключові слова: контролінг, інформація, інформаційні потоки, система інформаційних потоків, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Управління фінансами, як найважливіша сфера діяльності будь-якого суб'єкта ринкового господарства, зумовлює необхідність побудови цілісної концепції, що дасть змогу на підставі об'єктивної та суб'єктивної інформації приймати оптимальні й реальні рішення, які сприятимуть підвищенню ефективності їх функціонування. Однією з причин виникнення кризової ситуації на багатьох українських підприємствах є низький рівень менеджменту. Саме некваліфіковані та помилкові дії керівництва привели велику кількість суб'єктів господарювання на межу банкрутства. Істотним фактором, який зумовлює прийняття неправильних управлінських рішень, є відсутність на вітчизняних підприємствах ефективної системи контролінгу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам контролінгу були присвячені праці таких вчених, як Д. Хан, П. Хорват, Р. Манн, Е. Майєр, Ю. Вебер, Х.Й. Фольмут, А. Дейле, Р. Рейхман, М.С. Пушкар, Н.Г. Данілочкіна, С.В. Данілочкін, Е.А. Аналькіна, А.М. Кармінський, Н.І. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько, О.О. Дегряръова, Л.А. Сухарева, С.Н. Петренко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Процес управління на підприємстві розглядається як послідовне виконання чотирьох управлінських функцій: планування, організації, мотивації, контролю. У сучасних умовах підвищення складності й динамізму зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства трудомісткість забезпечення ефективного функціонування даної системи постійно зростає.

У зв'язку з цим важливою домінантою системи менеджменту є контролінг, а необхідність чіткої, вичерпної та достовірною інформацією яка використовується при контролі є однією з найважливішою проблемою яка потребує вирішення та удосконаленнюю

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження важливості та необхідності інформації та інформаційних потоків в контролінгу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах функціонування підприємств все більше уваги приділяється такому явищу, як контролінг. Це, безумовно, пов'язано з динамічною мінливістю зовнішнього середовища, що відклало свій відбиток на зміщення акцентів при здійсненні процесу управління на підприємстві. Отже, дамо визначення поняття контролінг – це підфункція управління, яка спрямована на контролювання фінансово-економічної сфери підприємства з метою якісного і оперативного інформаційного забезпечення управлінських процесів. Отже, основна мета контролінгу – досягнення стратегічних цілей, фінансового результату, а також забезпечення оптимального використання та розподілу грошових коштів підприємства, за допомогою контролю обсягів надходжень та видатків грошових коштів.

Контролінг сприяє досягненню головної вартісної (монетарної) цілі підприємства – оптимізації фінансового результату через максимізацію прибутку і цінності капіталу за гарантованої ліквідності. Водночас за допомогою контролінгу досягнення такої цілі координується з досягненням соціальних і ринкових цілей та необхідними для цього заходами і ресурсами. Оптимізація фінансового результату за гарантованої ліквідності може розглядатися як головна ціль контролінгу.

Головна мета контролінгу – це побудова системи прийняття і реалізації управлінських рішень на основі оцінювання господарської ситуації для забезпечення ефективної діяльності підприємства й отримання оптимального фінансового результату [1, с. 138].

Одним із завдань фінансового контролінгу є моніторинг виконання планових параметрів фінансово-господарської діяльності підприємства та дотримання цільових значень.

Успішне функціонування підприємства в інформаційному потоці (як зовнішнього, так і внутрішнього характеру), який постійно змінюється, неможливо без правильної організації економічних служб підприємства, а відповідно і делегування прав, обов'язків і відповідальності для організації взаємовідносин між різними органами управління, а також розподіл задач, які вирішуються різними співробітниками [2].

Функціонування будь-якої системи керування вимагає правильної організації інформаційного забезпечення, тобто наявності сукупності оброблених зведень про стан об'єктів фінансово-господарської діяльності, що задовольняють вимоги керуючого блоку. У свою чергу інформаційне забезпечення містить у собі інформаційну систему, що володіє необхідним інформаційним фондом (персоналом і технічними засобами) і системою інформаційних потоків. Інформаційна система являє собою комунікації персоналу підприємства щодо питань, що стосується їх професійної діяльності.

Оскільки інформація – це сукупність відомостей, що зменшують невизначеність, то інформація повинна відповідати наступним вимогам:

· достовірність,

· повнота,

· релевантність (суттєвість, істотність),

· корисність (ефект від використання інформації повинен перевищувати витрати на її отримання),

· зрозумілість,

· своєчасність,

· регулярність.

Цим вимогам повинна відповідати вся інформація, в тому числі й інформація традиційного бухгалтерського (фінансового) обліку. Але значущість різних вимог неоднакова: якщо для фінансового обліку головне – це достовірність інформації, то для управлінського – її релевантність (наскільки вона є суттєвою для прийняття управлінського рішення) [3].

Інформаційні потоки – це фізичне переміщення інформації від одного співробітника підприємства до іншого або від одного підрозділу до іншого. Система інформаційних потоків – це сукупність фізичних переміщень інформації, яка дає можливість здійснити який-небудь процес, реалізувати яке-небудь рішення. Найбільш загальна система інформаційних потоків – це сума потоків інформації, яка дозволяє підприємству вести фінансово-господарську діяльність. Інформаційні потоки забезпечують нормальну роботу підприємства. Ціль роботи з інформаційними потоками – оптимізувати роботу підприємства існує безліч методів досягнення цієї мети.

Важливість створення системи інформаційного забезпечення полягає в необхідності передусім оперативного забезпечення системи управління та служби контролінгу, що пояснюється тим, що в період швидких змін на ринку, більш короткого циклу обороту продукції та послуг, змін споживчого попиту, вадлива повнота та актуальність інформаційної бази [4, с. 133].

До основних проблем інформаційного забезпечення управління суб'єктами господарювання, а отже і контролінгу, відносяться наступні:

· інформація надходить із значним запізненням;

· інформація містить багато зайвих даних та є занадто деталізованою;

· більша частина інформації характеризує минулі події;

· інформація містить переважно дані у цифровій формі;

· інформація, що надходить з різних джерел часто є суперечливою;

· інформація надходить до користувачів нерегулярно;

· недостатність інформації, яка стосується визначення майбутніх цілей діяльності та стратегічного планування та інше [4, с. 133].

В основу дослідження інформаційних потоків покладено наступну послідовність:

· аналіз існуючих інформаційних потоків на підприємстві з метою оптимізації всієї системи інформаційних потоків;

· формуванні інформаційних потоків оперативного контролінгу й органічне їхнє включення в систему інформаційних потоків підприємства;

· розробка комплексного підходу в дослідженні інформаційних, потоків при підготовці проекту автоматизації обліку, контролю й аналізу на підприємстві.

Отже, основна мета і призначення інформаційних потоків – це оптимізація роботи підприємства. Шляху досягнення, цієї мети різними авторами розглядаються по-різному.

Інформація, що збирається в системі контролінгу для оброблення й аналізу, повинна відповідати таким вимогам:

· своєчасність, тобто інформація з витрат, виторгу, прибутку повинна надходити тоді, коли ще є сенс її аналізувати;

· вірогідність, (щоб не витрачати додаткові зусилля і час на перевірку інформації);

· ревалентність (суттєвість), тобто інформація повинна допомагати приймати рішення;

· корисність (ефект від використання інформації повинен перекривати витрати на її одержання);

· повнота, тобто не повинно бути недоглядів;

· зрозумілість, тобто інформація повинна бути легкою для її розшифрування;

· регулярність надходження.

Вищенаведені аргументи підтверджують необхідність автоматизації всього інформаційного процесу на підприємстві. Обсяг постійно рухомий інформаційних потоків на сучасних підприємствах настільки великий, що обробка інформації вручну буде не тільки дуже затратна, але і недоцільна і неефективна з метою оперативного представлення даних для прийняття управлінських рішень.

Система інформаційних потоків контролінгу повинна бути органічно вбудована в загальну систему інформаційних потоків підприємства, інакше відбудеться відторгнення співробітниками підприємства нав'язаної їм системи контролінгу, а як відомо, якщо велика кількість людей щось відкидає, то впровадити це практично неможливо. У рамках роботи із впровадження системи контролінгу відбуваються перебудова й оптимізація всієї системи інформаційних потоків (усього економічного документообігу) на підприємстві. Таке тлумачення виходить за рамки контролінгу, але на практиці доведеться цим займатися для досягнення задовільного результату в системі контролінгу [5].

Для упорядкування комунікаційних потоків необхідним є дослідження можливостей бухгалтерського обліку, з одного боку, та запитів споживачів, з другого.

Важливе значення для контролінгу має класифікація комунікацій, яка дозволяє визначити проблеми та слабкі місця комунікаційного процесу, Комунікації поділяються на такі групи:

· міжрівневі (інформація переміщується всередині підприємства «знизу вгору» та «згори вниз». Така комунікація отримала назву вертикальної);

· між різними підрозділами (інформація циркулює на одному ієрархічному рівні управління між окремими структурними підрозділами та відділами. Така комунікація Називається горизонтальною);

· міжособистісні (обмін інформацією між керівниками, які витрачають на розмови від 50 до 90% свого робочого часу. Тому раціональна побудова таких комунікацій дозволить вирішити питання розвантаження керівників. У цій справі важливу роль відіграють вербальні бар'єри та семантика (сукупність символів), що часто спричиняють спотворення інформації); організаційні (враховується те, що рух інформації між рівнями управління може призвести до недостовірності повідомлень, інформаційних перевантажень працівників внаслідок незадовільної організаційної структури підприємства).

Комунікації тісно пов'язані з інформаційним обміном між членами колективу, керівниками та підле-

глими, тому проектування комунікаційного процесу починається після того, як буде сформовано організаційну структуру та визначено функціональні обов'язки всіх членів управлінської команди, описано, яку інформацію, в які строки і в якій формі слід подавати кожному з управлінців. Без узгодження інтересів в цьому процесі неможливо досягнути мети підприємства та координувати дії колективу.

Важливим з погляду контролінгу є виявлення попиту на інформацію. Потреба в інформації виявляється через процеси планування і контролю та відповідні їм рішення. Щодо цього і визначають попит на інформацію.

Основними характеристиками інформації є: вид, ступінь ущільненості, актуальність, форма викладу, значення, якість, призначення. Суттєвими для контролера є також переконливість і ознаки ризику інформації.

На практиці слід розрізняти:

· управлінську інформацію й інформацію для виконання;

· попередню інформацію й інформацію для майбутнього;

· періодичну інформацію й інформацію непостійного надходження.

Контролінг у своїй практичній діяльності «споживає» у більшій чи меншій мірі вищенаведені види інформації.

Якщо розглядати інформаційний процес у взаємозв'язку з процесами планування і контролю, то можна виявити відмінність між:

· інформаційними системами, як і їх частинами, спрямованими здебільшого на стратегічне планування і контроль;

· інформаційними системами, спрямованими переважно на тактичне планування і контроль;

· системами забезпечення інформацією, спрямованими здебільшого на оперативне планування і контроль [6].

Висновки. Сучасна практика засвідчує, що отримання необхідної інформації потребує щоразу все більших фінансових затрат. Суть вартісної проблеми якраз і полягає у необхідності пошуку резервів зниження вартості інформаційного забезпечення. Головний напрямок її реалізації – оптимізація інформаційного попиту в системі контролінгу. З цією метою необхідно заздалегідь визначитись у необхідності конкретної інформації, яка стосується виробничих питань, ринкових партнерів, можливих конкурентів, зовнішнього середовища тощо.

Список літератури:

1. Іванова З. О. Особливості формування системи контролінгу на підприємствах / З. О. Іванова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6(132). – С. 136-141.
2. Маргасова В. Г., Роговий А. В., Виговська В. В. Організаційно-інформаційне забезпечення фінансового контролінгу системи управління оборотним капіталом / В. Г. Маргасова, А. В. Роговий, В. В. Виговська // Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/ekonom/34/2911-organizacijno-informacijne-zabezpechennya-finansovogo-kontrolingu-sistemi-upravlinnya-oborotnim-kapitalom.html.
3. Інформаційне забезпечення контролінгу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.lntu.info/book/fof/bs/2011/11-2/page17.html.
4. Тарасюк М. В. Інформаційне забезпечення контролінгу в управлінні торговельними мережами / М. В. Тарасюк // Проблеми інформатизації та управління. – 2009. – № 3(27). – С. 131-138.
5. Інформаційні потоки в системі контролінгу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mobile.pidruchniki.com/1151051354391/finansi/informatsiyni_potoki_sistemi_kontrolingu.
6. Інформація в системі контролінгу та вимоги до неї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/11151212/finansi/informatsiya_sistemi_kontrolingu_vimogi_neyi.

Городниченко Ю.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ВАЖНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ИНФОРМАЦИИ И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ПОТОКИ В КОНТРОЛЛИНГА

Аннотация
Данная статья посвящена важности и необходимости информации и информационных потоков в контроллинга на предприятии. Современная система управления предприятием должна ориентироваться на перераспределение внимания по контролю в прошлом на анализ будущего; ускорение реакции на изменения внешней среды; увеличение гибкости предприятия; осуществление непрерывного отслеживания изменений, происходящих не только на внешнем, но и во внутренней среде предприятия; разработку такой системы действий, обеспечивать жизнеспособность предприятия в будущем и поможет приспособиться к кризисным явлениям. Многие предприятия имеют очень осложненную систему управления предприятием, которая требует четкой координации, а потребность в релевантной информации создает предпосылки для построения специальной информационной системы, обеспечит поступление нужной и достоверной информации в кратчайшие сроки.
Ключевые слова: контроллинг, информация, информационные потоки, система информационных потоков, информационное обеспечение.

Horodnichenko Y.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

IMPORTANCE AND NECESSITY OF INFORMATION AND INFORMATION FLOW IN CONTROLLING

Summary
This article focuses on the importance and need for information and controlling information flows in the company. The modern enterprise management system should focus on redistribution of attention control in the past for future analysis; acceleration response to changes in the environment; increase the flexibility of the company; implementation of continuous monitoring of changes occurring not only external but also internal environment of the enterprise; This work action that will ensure the viability of the plant and can adjust to the crisis. Many companies have a very complicated enterprise management system, which requires precise coordination and the need for relevant information a prerequisite for building a special information system that will provide the necessary receipts and accurate information as quickly as possible.
Keywords: controlling, information, information flows, system information flow, information.

УДК 334.735

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВЛАСНІСТЮ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ: СУТНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ

Гринюк Н.А.
Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто концептуальні засади сутності кооперативної власності. Визначено особливості формування і функціонування власності споживчої кооперації. Обґрунтовано ієрархічно-суб'єктний рівень власності споживчої кооперації. Проаналізовано систему відносин власності в споживчій кооперації. Запропоновано механізм управління елементами права власності в споживчій кооперації.

Ключові слова: споживча кооперація, кооперативна власність, власність споживчої кооперації, рівні власності споживчої кооперації, система відносин власності.

Постановка проблеми. Категорія власності присутня у всіх сферах економічних відносин і в найбільш узагальненому вигляді характеризує систему відносин між суб'єктами з приводу присвоєння, володіння, користування і розпорядження засобами виробництва та матеріальними і духовними благами, створеними за їх допомогою.

Сукупність форм власності відображає різний ступінь розвитку продуктивних сил і організаційно-економічних відносин, рівень усуспільнення виробництва в різних галузях господарства.

Важливе значення в дослідженні питань власності займає «теорія ніш», згідно з якою в умовах ринку та чи інша форма власності буде намагатися зайняти «свою» нішу в тому сегменті ринку, де вона буде найбільш ефективною з економічної точки зору, чим будь яка інша. Іншими словами, для кожної форми власності і її варіантів існує своя «ніша» в задоволенні суспільних потреб у відповідності з критеріями економічної і соціальної ефективності.

Сучасна ринкова економіка – це змішана трисекторна економіка, яка складається з приватного, державного і недержавного некомерційного секторів. Організація третього сектору відіграє все більшу роль у становленні соціально-орієнтованої економіки, оскільки спрямована на розв'язання соціальних проблем суспільства, швидке вирішення яких не під силу державним структурам. Гідне місце серед недержавних некомерційних організацій займає споживча кооперація. І саме власність таких кооперативних організацій слід вважати третьою складовою сучасної економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кооперативної власності знаходяться в полі зору науковців протягом всього періоду функціонування кооперативної форми господарювання.

Дослідження сутності кооперативної власності займали чинне місце в працях теоретиків кооперативного руху і відображали погляди науковців на роль кооперації в суспільно-економічному житті взагалі.

Аналіз сучасної економічної літератури свідчить про відсутність єдності думок науковців щодо визначення соціально-економічної сутності кооперативної власності.

Певна група дослідників розглядала кооперативну власність як різновид суспільної [1; 2]. Такі погляди сформувалися і утвердилися в період домінування державної власності в економічній системі, за якої всі її форми розглядалися як однотипні і зводилися до державної (загальнонародної) власності.

На нашу думку, таке твердження позбавлено економічної основи і мало скоріше ідеологічне підґрунтя внаслідок ототожнення понять загальнонародної і державної власності.

Загальнонародна власність не є окремою формою власності, це інтегроване поняття і всі існуючі форми власності є частинами загальнонародної власності як всенародного надбання. З огляду на те, що народу (як певному соціуму) належить все, що знаходиться на території країни незалежно від конкретного власника, кооперативна власність безумовно має відноситися до загальнонародної.

Державна ж власність є сукупністю об'єктів, необхідних для функціонування держави (як форми управління процесом суспільного розвитку), володіння, використання і розпорядження якими здійснюється уповноваженими органами влади за дорученням народу. Державна власність, як і всі інші форми є частиною загальнонародної. З таких позицій, кооперативна власність не може мати спільних засад з державною.

В той же час, починаючи з перших років Радянської влади, коли власність споживчої кооперації (єдиної функціонуючої кооперативної форми господарювання на теренах тодішнього СРСР) розглядалася як соціалістична форма господарства і включалася в поняття «державний і кооперативний сектор», а пізніше відносилася до колгоспно-кооперативної власності, держава активно і наполегливо дотримувалася курсу на її злиття з державною власністю.

Певним різновидом вищезазначених поглядів науковців можна вважати думку щодо кооперативної форми власності як перехідної від приватної до суспільної, але за своєю природою ближчої до приватної [3; 4].

Кооперативна власність досить тривалий час вважалася «менш зрілою» в порівнянні з державною, на основі чого була розроблена політика, спрямована на поступове одержавлення кооперації, створення «державно-кооперативної» системи. І дослідження перспектив розвитку кооперативної власності зводилося лише до визначення шляхів її зближення з державною.

Варто наголосити на певній некоректності зіставлення державної і кооперативної власності з позиції будь-якої ієрархії. Зрозуміло, що домінуюче положення державної власності обумовлювалося рівнем усуспільнення в країні. Але існування різних рівнів усуспільнення передбачає існування різноманітних форм господарської діяльності і використання форм власності, які дозволяють досягти максимального ефекту. З таких позицій, кооперативна форма господарювання є не нижчою по відношенню до державної, а відмінною формою, яка характеризується певними рівнем розвитку продуктивних сил, ступенем розподілу праці і відповідною формою власності.

Ще один погляд на вищеозначену проблему відображає точка зору щодо кооперативної власності як різновиду приватної власності [5-7].

Оскільки в основі кооперативної власності знаходяться індивідуальні інтереси і власність індивідів, які в процесі присвоєння перетворюються в «індивідуально-групових» власників, прихильники цієї теорії визначають кооперативну власність як колективну (групову) форму приватної власності.

На нашу думку, такий підхід значно звужує змістовність категорії кооперативна власність, оскільки розглядає її тільки як суму власності індивідів. Виникнення кооперативної власності як самостійного економічного явища є результатом утворення колективного інтересу. Саме поєднання особистих і колективних інтересів є принциповою відмінністю кооперативної власності від приватної.

Заслуговує на увагу позиція науковців, які розглядають кооперативну власність як колективно-дольову [8-10], тобто власність колективного суб'єкту, де частка кожного члена колективу юридичної особи закріплюється у вартості колективного майна (але не є часткою у праві власності). Тому, на їх думку, кооперативна власність не може розглядатися як різновид приватної або державної власності і має позиціонуватися як самостійна по відношенню до них.

Не заперечуючи раціональність такого підходу, слід зауважити, що в такому випадку втрачаються приватні засади утворення кооперативної власності.

З огляду на неоднозначність трактування категорії «кооперативна власність» і практичну відсутність в останні роки наукових публікацій з питань управління власністю споживчої кооперації **метою статті** є дослідження особливостей власності споживчої кооперації з ціллю забезпечення ефективності управління нею в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Власність – це не просто надбання, майно, а форма суспільних відносин, що обумовлюється походженням та економічним змістом всіх складових процесу її функціонування.

Згідно з класичним підходом до побудови системи відносин власності в її складі виділяють три основні елементи, єдність яких і формує зміст поняття власність:

- суб'єкти власності – фізичні і юридичні особи, які мають право власності;
- об'єкти власності – ресурси і результати їх використання;
- право власності (спосіб присвоєння) – юридично оформлені норми і порядок привласнення, володіння, розпорядження і користування об'єктами власності (право першого елементу тріади по відношенню до другого).

Насамперед, однією з особливостей власності споживчої кооперації є ієрархічний рівень формування власності, який визначається рівнем суб'єкта, що здійснює визначені законодавством права (рис. 1).

Таким чином, власність споживчої кооперації слід вважати багатосуб'єктним складноструктурованим економічним феноменом, дослідження якої передбачає її розгляд як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. Наявність власної структури у кожного елемента дозволяє говорити про множинність відносин власності в системі споживчої кооперації.

З огляду на це, на нашу думку, ще однією особливістю власності споживчої кооперації є відмінності в механізмі її утворення на різних ієрархічних рівнях, що обумовлює визначення форми власності.

Загальносистемна і регіональна власність споживчої кооперації, яка складається з власності членів-юридичних осіб і їх спільної власності (як результату господарювання) безумовно може бути віднесена до форми колективної власності, чого не можна сказати про власність первинної ланки – споживчого товариства.

Первинний капітал споживчого товариства утворюється внаслідок об'єднання невеликих приватних капіталів індивідів, і, відповідно, власність має приватний характер. Спільна власність споживчого товариства утворюється за рахунок виробничого споживання частини чистого доходу тільки після першого кругообігу первинного (пайового) капіталу.

Таким чином, у відтворювальному процесі власність споживчого товариства розподіляється на дві складові, які різняться як за черговістю утворення (первинна власність – пайовий капітал, прирощена власність – спільний капітал), так і за формами власності (первинний капітал – приватна власність, прирощений капітал – спільна власність).

В процесі подальшого кругообігу ці дві частини власності продовжують функціонувати відокремлено, маючи свої виокремлені цілі і механізми управління ними.

Принципова відмінність власності споживчого товариства полягає в результатах впливу його діяльності на зміну величини власності: в процесі кругообігу капіталу відбувається прирощення консолідованої (спільної) власності, в той час як первинний (пайовий) капітал не збільшується.

З урахуванням вищезазначених особливостей, власність споживчого товариства не зовсім коректно вважати формою колективної власності, оскільки як в механізмі її формування, так і функціонування зберігається обособленість приватних засад.

На нашу думку, власність споживчого товариства – це система економічних відносин, які виникають між суб'єктами власності з приводу формування і управління його капіталом (майном) на правах приватно-спільної власності.

В свою чергу форма власності обумовлює і особливості управління нею, які в узагальненому вигляді можна визначити загальновідомою тріадою прав власності (володіння, користування, розпорядження).

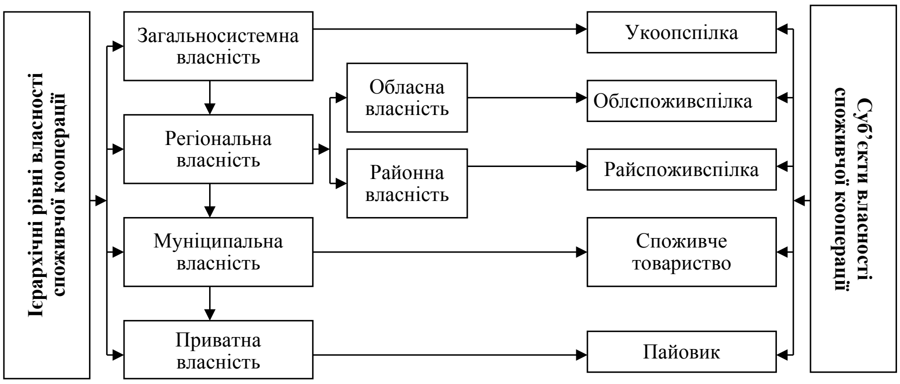

Рис. 1. Ієрархічно-суб'єктні рівні власності споживчої кооперації

Джерело: розроблено автором

Не вдаючись до дискусій стосовно правомірності використання термінів «власність»/«право власності» і думок науковців стосовно їх змістовності (закінчуючи «пучком прав»), на нашу думку, моменти володіння, користування і розпорядження розкривають економічний зміст категорії «власність», а їх розгляд в межах реалізації відносин власності дозволяє відобразити особливості управління власністю споживчої кооперації.

Власність споживчої кооперації відрізняється різними позиціями всіх суб'єктів, відкритістю для участі, демократичними засадами управління і контролю.

Насамперед, особливістю відносин власності в споживчій кооперації є наявність сукупності взаємовідносин між ієрархічно-побудованими групами суб'єктів власності, що відображається на формуванні системи управління відносинами власності (табл. 1).

Встановлені права власності породжують позитивні і негативні стимули, впливаючи на поведінку суб'єктів економічних відносин.

Таким чином, жоден із чотирьох структуровано-підпорядкованих категорій власників в споживчій кооперації не має повних повноважень, але кожен суб'єкт власності має свою зону впливу і відповідальності в процесі реалізації відносин власності.

Унікальністю споживчої кооперації можна вважати те, що стійкість системи створює саме баланс відносин власності між всіма її суб'єктами. А криза у функціонуванні виникає у разі порушення балансу відносин власності, коли один з елементів організаційної структури (частіше регіональні спілки) утискають права окремих суб'єктів (частіше – пайовиків).

Особливості структури власності споживчої кооперації обумовлюють необхідність дослідження всього спектру відносин, які виникають між суб'єктами.

Відносини володіння власності – це майновий (економічний) фундамент для отримання суб'єктами власності зиску від використання власності в майбутньому. Відносини володіння реалізуються раціонально, якщо вони забезпечують ефективність членства і економічну вигоду всіх груп впливу і одночасно підвищують ефективність господарської діяльності всіх ланок системи.

Особливість відносин володіння власністю споживчої кооперації полягає в тому, що суб'єкти економічних відносин здійснюють це право на дохід з консолідованої власності диференційовано, в залежності від реального впливу кожної групи суб'єктів власності у відповідності до економічної участі кожного конкретного члена об'єднання. Механізм права володіння мотивує всі групи власників споживчої кооперації в прирощенні і ефективному використанні консолідованого капіталу та в прирощенні неподільної власності.

Відносини користування власністю характеризують можливість отримання найбільшої користі від наявної власності. Механізм користування власністю означає ефективне використання об'єктів кооперативної власності, збільшення обсягів діяльності, доходів і прибутку з метою задоволення матеріальних і інших потреб учасників.

Слід зазначити, що відносини користування власністю споживчої кооперації не виділяють кооперативних суб'єктів з ряду суб'єктів других форм власності стосовно методів і механізмів отримання доходів, але кардинально відрізняються від них по цілях, умовах, механізмах розподілу доходів.

Саме кумулятивна реалізація відносин володіння і користування забезпечує доходи всім суб'єктам власності споживчої кооперації (табл. 2).

Механізм управління відносинами користування власністю має сприяти підвищенню результативності і ефективності використання об'єктів власності.

Відносини розпорядження відображають можливість суб'єктів визначити кінцеву долю свого майна. В споживчій кооперації всі суб'єкти власності обмежені в цих правах. Але саме такий механізм створює умови вирішувати долю власності на основі системного підходу з урахуванням можливості її збереження для майбутніх поколінь. Механізм управління відносинами розпорядження власністю має на меті збереження власності на всіх рівнях та забезпечення внутрішнього контролю за її рухом.

Особливості формування і структури власності споживчої кооперації обумовлюють необхідність розробки механізмів для управління окремими елементах права власності (табл. 3).

Таблиця 1

Система відносин власності в споживчій кооперації

Права власності	Суб'єкти кооперативної власності			
	Пайовики	Споживче товариство	Спілка споживчих товариств	Система в цілому
Володіння	+	+	+	
Користування		+	+	
Розпорядження	+		+	+

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Види доходів суб'єктів власності споживчої кооперації

Суб'єкти кооперативної власності	Види доходів
Пайовики	- дивіденди на пайовий внесок; - кооперативні виплати залежно від участі у фінансово-господарській діяльності.
Споживче товариство	- доходи на покриття всіх платежів, затрат і прибуток для формування всіх необхідних фондів
Спілка споживчих товариств	- відрахування у відповідності з установчим договором на відшкодування витрат по консолідованій діяльності (консультаційні послуги, представництво в органах влади, управління, захист інтересів учасників, навчання, підвищення кваліфікації).

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Механізм управління елементами права власності в споживчій кооперації

Складові відносин власності	Мета управління	Шляхи реалізації
1. Формування	1. Підвищення інвестиційної привабливості пайового фонду.	1. Зростання чисельності пайовиків. 2.Оптимізація розміру пайового внеску.
	2. Збільшення консолідованої власності.	Підвищення ефективності використання власності.
2. Володіння	Мотивація суб'єктів економічних відносин	Юридичне закріплення права володіння власністю.
3. Користування	1. Досягнення статутних цілей споживчої кооперації.	Забезпечення ефективного використання власності, збільшення обсягів діяльності.
	2. Збільшення доходів різних суб'єктів власності.	Використання власності для підприємницької діяльності.
4. Розпорядження	Забезпечення збереження кооперативного майна для майбутніх поколінь.	Створення і нарощення неподільної частини спільної власності.

Джерело: розроблено автором

Головне завдання управління власністю споживчої кооперації полягає в упорядкуванні відносин власності, відродженні реальних власників кооперативного майна, економічно зацікавлених в його збереженні, прирощенні і ефективному використанні.

Висновки і пропозиції. Власність споживчої кооперації є системною складно структурованою багатоаспектною формою економічних відносин між суб'єктами власності, заснованою на ієрархічності її формування, володіння, використання і розпорядження.

Кооперативна власність підвищує зацікавленість членів суспільства в результатах своєї діяльності, чого не може забезпечити державна форма власності. Спільність індивідуальних і колективних інтересів вигідно відрізняє відносини кооперативної власності від приватної, хоча слід зазначити, що за мотиваційною складовою приватна власність дещо вище кооперативної.

Виконуючи соціальні функції в трисекторній економіці, кооперативна власність виступає її необхідним елементом, рівноправним по відношенню до інших форм.

Список літератури:

1. Колганов, А. И. Деформация производственных отношений социализма. Природа, причины, пути преодоления [Текст] / А. И. Колганов. – М., 1989. – 218 с.
2. Шкрелов, В. П. Метод исследования собственности в «Капитале» К. Маркса [Текст] / В. П. Шкрелов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1993. – С. 244-257.
3. Зяблюк, Р. И. Формы собственности и подъем экономики России [Текст] / Р. И. Зяблюк // Экономист. – 2009. – № 7. – С. 70-78.
4. Бузгалин, А.В. Эволюция отношений собственности (становление смешанной экономики // Экономика переходного пери ода / Под ред. В.В. Радаева, А.В. Бузгалина) [Текст] / А.В. Бузгалин. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 314 с.
5. Дахов, И.Г. Развитие кооперативов в странах СНГ: проблемы и перспективы [Текст] / И.Г. Дахов. – М.: Изд-во МГУ, 2012. – 383 с.
6. Мизес, Людвиг фон. Человеческая деятельность.Трактат по экономической теории / Пер. с 3-его испр.англ.изд. В.А.Куряева [Текст] / Людвиг фон Мизес. – М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. – 878 с.
7. Собственность в системе социально-экономических отношений: теоретико-методологические и институтциональные аспекты: Монография / Под ред. В.И.Жукова [Текст] / В.И.Жуков. – М.: Российский гос.социальный ун-т, 2005. – 512 с.
8. Гаврилко, Н.Н. Кооперативные формы хозяйствования в условиях становления рыночной экономики [Текст] / Н.Н. Гаврилко. – М., 2010. – 410 с.
9. Современные проблемы экономики России: Коллективная монографія / Под ред. И.В. Крысиной, В.Л. Сидниной, А.В. Шишкина [Текст] / И.В. Крысина. – Саратов: Изд-во Саратов АУ, 2003. – 539 с.
10. Угрюмова, Е.В. Нормативно-правовой механизм сохранения кооперативной собственности [Текст] / Е.В. Угрюмова // Вестник БУПК. – 2010. – № 1. – С. 11-18.

Гринюк Н.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ СОБСТВЕННОСТЬЮ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация
Рассмотрены концептуальные основы сущности кооперативной собственности. Определены особенности формирования и функционкционирования собственности потребительской кооперации. Обоснован иерархически-субъектный уровень собственности потребительской кооперации. Проанализирована система отношений собственности в потребительской кооперации. Предложен механизм управления элементами права собственности в потребительской кооперации.

Ключевые слова: потребительская кооперация, кооперативная собственность, собственность потребительской кооперации, уровни собственности потребительской кооперации, система отношений собственности потребительской кооперации.

Hrynyuk N.A.
Kiev National University of Trade and Economics

SYSTEM MANAGEMENTS BY PROPERTY OF CONSUMER CO-OPERATION: ESSENCE AND FEATURES

Summary
Conceptual bases of essence of co-operative. The features of forming and activity property of consumer co-operation are certain. The hierarchically-subject level of property of consumer co-operation is reasonable. The system of relations of property is analysed in consumer co-operation. A management mechanism offers by the elements of right of ownership in consumer co-operation.
Keywords: consumer co-operation, co-operative property, property of consumer co-operation, levels of property of consumer co-operation, system of relations of property of consumer co-operation.

УДК: 657.47:004

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВИТРАТИ НА ЯКІСТЬ В АВТОМАТИЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Гриценко О.І.
Українська академія банківської справи Національного банку України

В статті розглянуті основні підходи формування інформації про витрати на якість в автоматизованому середовищі, визначені завдання, фактори та напрями автоматизації обліку витрат на якість обслуговування.
Ключові слова: витрати, якість обслуговування, облік витрат, автоматизоване середовище.

Постановка проблеми. Однією з головних ланок діяльності підприємств є процес виробництва продукції (робіт, послуг), що потребує певних витрат і відповідно правильного їх відображення в обліку. Для цього доцільно застосовувати автоматизовану форму обліку. Правильно організований автоматизований облік витрат сприятиме оперативному прийняттю управлінських рішень. Намагання досягнення найвищих результатів при найменших затратах часто призводить до економічного суперництва підприємств ціновими факторами. При цьому в сучасних умовах господарювання надзвичайно важливим є удосконалення механізмів ефективного управління витратами, в тому числі і витратами на якість. Для прийняття ефективних управлінських рішень необхідна достовірна та повна інформація, яку і надає бухгалтерський облік, тому потрібно звернути увагу на належну організацію обліку витрат на якість через запровадження автоматизованого обліку. Особливо зростає роль автоматизації в контексті можливостей прийняття ефективних управлінських рішень. Цим і визначається актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над вирішенням проблем теорії і методології планування, оцінки та обліку витрат, пов'язаних з якістю, працювали Г.Г. Азгальдов, В.Н. Войтоловський, А.В. Глічов, Е.М. Карлик, Ц.П. Новиченко, В.Ю. Огвоздін, В.В. Окрепілов, Т.Д. Попова, О.В. Фоміна, В.М. та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що більшість науковців мають різні погляди на організацію автоматизованого обліку. Зокрема, В, Сопко, В. Завгородній стверджують, що важливою рисою витрат у виробничій сфері є характер їхнього зв'язку з певним об'єктом – продуктом, підрозділом, проектом і від цього залежатиме правильна організація автоматизованого обліку [3; 7].

І. Буфатіна вважає, що правильно організований облік витрат за статтями калькуляції, місцями їх виникнення, видами продукції дає керівництву достатній обсяг інформації для прийняття ефективних управлінських рішень [1].

Однак, на сьогодні питання, які пов’язані з вимірюванням, оцінкою, інформаційним забезпеченням та автоматизацією обліку витрат на якість залишається не висвітленними, що зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення основних напрямів удосконалення формування в обліку інформації щодо витрат на якість обслуговування через уточнення можливостей їх відображення в автоматизованому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, яке призводить до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками) [5].

Якість обслуговування необхідно розглядати з позиції рівня задоволення населення, що обслуговується запропонованим рівнем послуг та товарів. При цьому одним із способів, у який можна Формувати стратегію конкуренції торгового підприємства, є пошук для себе сприятливих покупців та – привернення уваги покупців до функцій товару чи послуги [2].

Витрати на якість обслуговування мають забезпечити найкраще пристосування до задоволення невеликих за обсягом потреб конкретного покупця: можливості зміни асортименту товарів, працювати у зручні для покупця години тощо.

Завдяки підвищенню інформаційного забезпечення та покращенню якості життя, підвищується відповідальність споживачів, що впливає на їх вибір товарів та, безперечно, якість обслуговування.

Зменшення уваги щодо облікової інформації може привести до неефективного процесу управління, збільшення витрат діяльності підприємства та, в підсумку, зменшити економічні вигоди.

Облік витрат на якість – зведена ділянка обліку щодо інших ділянок. Він ґрунтується майже на всіх документах первинного та зведеного обліку діяльності підприємства, і його документація повинна забезпечувати розподіл витрат з,а економічними елементами, місцями виникнення, статтями та об'єктами калькуляції [6]. Переважна більшість виробничих підприємств сьогодні обліковує витрати за допомогою ЕОМ (електронно-обчислювальних машин), проте необхідна правильна організація їх автоматизованого обліку.

З метою спрощення збору даних в обліку підприємства можлива зміна існуючих, введення додаткових реєстрів. Їх вибір та зміст буде залежати від змісту реєстрів, що діють до введення комерційної калькуляції. Такі зміни в управлінському обліку обумовлені тим, що його зміст має відповідати завданням управління, іншими словами забезпечити інформацією можливість прийняття оптимальних управлінських рішень.

На нашу думку, саме якість обслуговування населення є концептуальною у діяльності підприємства, від якої залежать кінцеві фінансові результати, перспективи розвитку підприємства, можливості досягти головної мети діяльності у майбутньому.

У свою чергу, в бухгалтерському обліку витрати відображаються при дотриманні певних умов, зазначених у П(С)БО 16 «Витрати». Розглянемо можливості визнання та відображення в обліку витрат на якість обслуговування в таблиці 1.

З метою покращання аналітичного обліку витрат від операційної діяльності запропоновано ввести в перелік статей витрати на якість обслуговування, що дозволить здійснювати контроль за якісним

Таблиця 1

Основні можливості визнання витрат на якість обслуговування

Критерії визнання витрат згідно з П(С)БО 16 «Витрати»	Відповідність витрат на якість обслуговування зазначеним критеріям
зменшення активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу підприємства, крім зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками	необхідно створити найбільш сприятливі зовнішні умови для діяльності підприємства з повним адаптуванням суспільних правил: імідж підприємства через залучення новітніх технологій та інновацій; чітка мотивація діяльності щодо якісного обслуговування населення та отримання бажаного доходу; сприяння підвищенню кваліфікації працівників; використання нових форм організації праці; оцінка ефективності роботи
визнання на підставі систематичного і раціонального розподілу економічних вигод, які забезпечує актив протягом декількох	оцінка ефективності розробленої конкурентної стратегії на основі аналізу «вартість – ефективність», який ґрунтується на прагненні порівняти обсяги доходів на одиницю ресурсу і який буде використано для кожного із запланованих заходів.
негайне визнання, якщо економічні вигоди не відповідають критеріям активів підприємства	витрати на якість обслуговування мають забезпечити найкраще пристосування до задоволення невеликих за обсягом потреб конкретного покупця: можливості зміни асортименту товарів, працювати у зручні для покупця години тощо
можлива достовірна оцінка суми витрат	планування витрат на якість обслуговування слід здійснювати методом техніко-економічних розрахунків (стосовно необхідного асортименту продукції) та дослідно-статистичним методом стосовно планування культури економічної організації

обслуговуванням населення і як наслідок приведе до підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності;

Сучасні підходи до формування інформаційного середовища щодо обліку витрат мають відповідати принципам формування інтегрованої звітності. В основу автоматизації витрат на якість слід залучити потенціал калькуляції, який може бути задіяний в повній мірі для вирішення наступних основних задач:

– підвищення конкурентоспроможності товарів за рахунок економічно обгрунтованого зниження цін (торгової націнки) на товари;

– визначення та вибір найбільш рентабельних товарів;

– виявлення збиткових товарних груп для розробки рекомендацій щодо підвищення їх рентабельності або виключенню з обороту;

– визначення оптимальної ціни з точки зору попиту та конкурентоспроможності по окремих товарах за рахунок зміни торгової націнки.

На нашу думку, правильно організований автоматизований облік витрат надасть ще більше достовірної інформації для оперативного прийняття управлінських рішень. Це пояснюється тим, що комп'ютеризація обліку витрат охоплює широке коло трудомістких операцій. До них відносять: групування виробничих витрат за напрямами витрачання, визначення нормативної (планової) та фактичної собівартості продукції, напівфабрикатів і незавершеного виробництва, облік відхилень від норм витрат, зведений облік витрат на виробництво, відображення на рахунках синтетичного обліку кореспонденції рахунків.

Можна виділити три категорії користувачів автоматизованої системи бухгалтерського обліку [8]:

- керівники, які несуть повну відповідальність за управління підприємством, управління структурними підрозділами, а також відповідають за досягнення поставлених цілей;

- користувачі з прямим фінансовим інтересом, тобто особи, зацікавлені в стабільному фінансовому стані підприємства (інвестори, кредитори);

- користувачі з непрямим фінансовим інтересом (державна податкова адміністрація, фондові біржі, урядові організації, працівники підприємства, покупці продукції, що випускається, тощо).

Недоліки існуючої системи облікової інформації можна виділити за такими напрямками:

– нестача облікової інформації в окремих її видах, відсутність комплексного подання необхідної та достатньої інформації;

– дублювання інформаційних потоків різних рівнів управління процесом виробництва продукції, надання послуг та витратами діяльності;

– запізнення надходження та подання інформації, що веде до затримки прийняття рішень та впливає на оперативність управлінських дій.

З метою підвищення ефективності діяльності підприємства та можливості прийняття управлінським персоналом обгрунтованих та ефективних рішень використовується процес організації обліку витрат на якість здійснювати у наступній послідовності:

– визначення завдань організації обліку витрат на якість обслуговування;

– вибір об'єктів обліку витрат на якість;

– визначення суб'єктів обліку витрат на якість;

– визначення носіїв витрат на якість;

– розробка класифікації витрат на якість

– вибір методів оцінки витрат на якість;

– забезпечення збереження комерційної таємниці щодо витрат на якість.

Вдосконалення управлінської інформаційної системи підприємства можливе лише на основі системного і комплексного підходу. І одним з них на нашу думку, є побудова оптимальної системи обліку, що повинна здійснюватися в напрямку його спрощення.

В умовах автоматизації розрахунків і групування нормативів існує можливість для переходу від складання нормативних калькуляцій на перше число місяця, кварталу, року до розроблення їх на будь-яку дату поточного місяця. Це дозволяє відмовитися від щомісячного перерахунку залишків незавершеного виробництва у зв'язку зі змінами норм на початок місяця і точніше обчислювати фактичну собівартість товарного відпуску продукції.

Завдання обліку витрат на якість інформаційно пов'язані із суміжними ділянками обліку і підсистемами інформаційної системи підприємства. Лише незначна в обсязі вихідна інформація формується на підставі первинних документів.

Особливо важливим є визначення складу облікових номенклатур при автоматизації обліку, створенні відповідної бази даних.

Процес відображення первинної інформації у вигляді записів на рахунках бухгалтерського обліку також вимагає уточнення процедури організації обліку витрат на якість продукції в частині розподілу посадових обов'язків щодо створення та обробки первинних документів, на підприємстві.

Для цього необхідно ухвалити рішення з наступних питань:

- закріплення функції оформлення первинних документів відповідно до вимог забезпечення бухгалтерського обліку витрат на якість продукції. Ця функція може бути закріплена:

1) за всіма співробітниками бухгалтерської служби на окремих ділянках обліку;

2) за спеціальним бухгалтером в цій службі;

3) за самостійною управлінською бухгалтерією.

Можна рекомендувати на практиці використовувати другий варіант, оскільки він забезпечує системне бачення і одноманітний підхід до оцінки процесів, а також виключає дублювання первинних документів і інформаційних потоків. Крім того, при такому варіанті трудовитрати на організацію управлінського обліку будуть істотно нижче, оскільки для цього не буде потрібно навчати всіх фахівців бухгалтерської служби (що припускає перший варіант) або нести витрати на створення спеціального підрозділу (третій варіант).

- закріплення функції занесення первинних документів у вигляді записів на рахунки управлінського обліку. Для виключення в процесі проходження первинних документів зворотних потоків руху документів представляється зручним покладання цих функцій на співробітників, що приймають дані документи для фінансового обліку.

Таким чином, для здійснення записів в системі бухгалтерського обліку витрат на якість продукції забезпечена однозначність їх ідентифікації в первинних документах шляхом організації облікових номенклатур за напрямом «Облік витрат на якість обслуговування» (первинний облік).

Умовою функціонування АРМ бухгалтера обліку витрат на якість є формування на машинних носіях необхідної вихідної інформації, що виникає при розв'язанні завдань з обліку господарських процесів. Уся ця інформація повинна бути представлена у вигляді єдиної бази даних бухгалтерських записів відповідно до вимог АРМ бухгалтера з обліку витрат.

Процес обліку витрат організовується у вигляді певної схеми робочих місць, яка відбиває взаємодію різних працівників при реалізації облікових функцій. У цю схему повинні входити робочі місця всіх працівників, функціональні обов'язки яких певною мірою пов'язані з веденням бухгалтерського обліку. До них належать не тільки особи, які здійснюють документування, систематизацію й узагальнення інформації, не тільки особи, які використовують цю інформацію при виконанні функцій бухгалтерського обліку і керування, а й технічний персонал, який забезпечує оформлення документів, їх архівування, відображення тощо.

На робочих місцях бухгалтерських працівників увесь комплекс робіт пов'язаний із розв'язанням завдань бухгалтерського обліку, у той час як для іншого персоналу функції, пов'язані з бухгалтерським обліком, не є основними і займають лише частину робочого часу. Тому організація АРМ для таких категорій персоналу доцільна лише за умов виконання на АРМ їхніх основних функцій.

Ураховуючи вищевикладене, основними завданнями автоматизації обліку витрат на якість є:

– своєчасне, повне й достовірне відображення в обліку фактичних витрат на виробництво й реалізацію продукції (робіт, послуг), а також невиробничих витрат і втрат, які допускають на окремих ділянках діяльності підприємства;

контроль за правильним використанням сировини, матеріалів, палива, енергії, фондів заробітної плати тощо, за дотриманням установлених кошторисів витрат на обслуговування виробництва, управління, надання послуг;

– обґрунтування калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг), правильне складання звітних калькуляцій;

– перевірка виконання планів по собівартості (планів кошторисів витрат) і виявлення резервів скорочення витрат;

– виявлення результатів по собівартості цехів та інших підрозділів підприємства;

– виявлення й усунення недоліків організації фінансово-господарської діяльності та матеріально-технічного забезпечення, спрямованого на максимальну економію матеріальних і трудових витрат і на підвищення продуктивності праці.

У комп'ютерній бухгалтерії через розширені можливості аналітичного обліку можлива побудова багаторівневих статей витрат, необхідних для потреб управління, а також облік витрат за центрами відповідальності [4].

Така схема калькуляції дозволить отримати інформацію про витрати певного виду ресурсів на одиницю окремого виробу за конкретним розділом; витрати за видами і групами продукції; витрати за підрозділами; витрати за видами або за групами (використовуючи різні рівні аналітичного обліку).

Вхідна інформація обліку витрат на виробництво – це сформована на машинних носіях інформація, яка є результатом розв'язання задач з обліку основних засобів, запасів, заробітної плати, фінансово-розрахункових операцій, обліку готової продукції, її відвантаження й реалізації. Отже, основними завданнями автоматизації обліку витрат на виробництво є:

- своєчасне, повне й достовірне відображення в обліку фактичних витрат на виробництво й реалізацію продукції (робіт, послуг), а також невиробничих витрат і втрат, які допускають на окремих ділянках діяльності підприємства;

- контроль за правильним використанням сировини, матеріалів, палива, енергії, фондів заробітної плати тощо, за дотриманням установлених кошторисів витрат на обслуговування виробництва, управління, надання послуг;

- обґрунтування калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг), правильне складання звітних калькуляцій;

- перевірка виконання планів собівартості (планів кошторисів витрат) і виявлення резервів скорочення витрат;

виявлення результатів собівартості цехів та інших підрозділів підприємства;

- виявлення й усунення недоліків організації виробництва та матеріально-технічного забезпечення, спрямованого на максимальну економію матеріальних і трудових витрат і на підвищення продуктивності праці.

Стандартні підходи до оброблення даних дають можливість взаємозамінювати бухгалтерів на різних ділянках роботи. Завдяки цьому скорочується кількість часу працівників бухгалтерії на виконання облікових функцій, зростають можливості для аналізу, статистичної обробки та підготовки аналітичної інформації, призначеної для ефективного управління підприємством та прийняття оперативних управлінських рішень.

На нашу думку, правильна організація автоматизованого обліку витрат допоможе скоротити витрати порівнянням фактичних витрат з витратами, передбаченими в кошторисі, збалансувати виробництво за підрозділами, щоб підтримувати рівномірний потік матеріалів (сировини), розподілити накладні витрати, забезпечити повні, достовірні дані про діяльність підприємства для прийняття відповідних управлінських рішень.

Висновки. Для організації обліку витрат на якість обслуговування, необхідно здійснити наступні заходи:

– визначення підрозділу, відповідального за організацію складання комерційної калькуляції;

– розробка методів збору, обробки, аналізу і оптимізації витрат на якість обслуговування;

– визначення джерел інформації та побудова системи аналітичного обліку витрат на якість, яка міститься в документації різних підрозділів організації;

– бухгалтерський облік витрат на якість обслуговування не повинен обмежуватися простим віддзеркаленням їх величини.

Використання засобів автоматизації дозволяє практично повністю вирішити проблему точності і оперативності інформації. Протягом декількох хвилин можуть бути підготовлені різноманітні і деталізовані дані, необхідні для прийняття ефективних рішень.

Правильний вибір засобів автоматизації та програмного забезпечення дозволяє легко і миттєво адаптувати роботу бухгалтерії до правових норм, які часто змінюються.

Основними перевагами автоматизованого обліку витрат є те, що він точно відображає, де були здійснені витрати, і створює передумови для їх скорочення, що допомагає виробити певну стратегію управління витратами для поліпшення діяльності підприємства. Облік витрат допомагає керівництву виявляти ті підрозділи, які відповідальні за понесені витрати, приймати управлінські рішення.

Список літератури:

1. Войчак А. В. Маркетинговий менеджмент : навч.-метод, посібник для самост. вивч. дисц. / А. В.Войчак. – К. : КНЕУ, 2000. – 100 с.
2. Гриценко О. І. Сутність витрат на якість обслуговування [Текст] / О. І. Гриценко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Тернопіль. – 2012. – № 5 (31). – С. 133-137.
3. Завгородній В. П. Автоматизація бухгалтерського обліку, контролю, аналізу та аудиту / В. П. Завгородній. – К. : А.С.К., 1999. – 768 с.
4. Кузьмінський А. М. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: підручник / А. М. Кузьмінський. – К. : Вища школа, 1993. – 223 с.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затв, наказом Мінітерства фінансів України від 31 бер. 1999. № 87 (зі змінами і доповненнями) // Все про бухгалтерський облік. – 2009. – № 10.
6. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»: Закон України від 09.02.2006, ВВР, 2006, N 26, ст. 210 [Електронний ресурс] / Сайт «Правові системи НАУ» – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.271.0. – Законодавство України.
7. Сопко В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу / В. Сопко, В. Завгородній. – К.: КНЕУ, 2000. – 453 с.
8. Экономический анализ системы менеджмента качества промышленного предприятия / А. Н. Канивец, Б. И. Герасимов, Л. В. Пархоменко; [под науч. ред. д-ра зкон. наук, проф. Б. И. Герасимова]. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. – 144 с.

Гриценко Е.И.
Украинская академия банковского дела Национального банка Украины

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИИ ПРО РАСХОДЫ НА КАЧЕСТВО В АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СРЕДЕ

Анотація
В статті розглянуті основні підходи формування інформації про витрати на якість в автоматизованому середовищі, визначені завдання, фактори та напрями автоматизації обліку витрат на якість обслуговування.
Ключевые слова: витрати, якість обслуговування, облік витрат, автоматизоване середовище.

Gritsenko O.I.
Ukrainian Academy of Banking

CONCEPTUAL BASES OF INTRODUCTION OF INFORMATION ABOUTCHARGES ON QUALITY IN THE AUTOMATED ENVIRONMENT

Summary
In the articles considered basic approaches of forming ofinformation are about charges on quality in the automatedenvironment, set tasks, factors and directions of automationof account of charges on quality of service.
Keywords: charges, quality of service, account of charges, automated environment.

УДК 330.341.1

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ ВЧЕНИХ НА ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЯ»

Данилків Х.П.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Автором досліджено теоретичні аспекти та еволюцію теорій інновацій. Розглянуто підходи різних вчених до визначення поняття «інновація». Систематизовано та узагальнено наукові погляди на зміст та економічну сутність інновацій. Розкрито динаміку економічних інноваційних циклів. Проаналізовано розвиток уявлень про місце й значення інновацій в рамках поширених інноваційних теорій та підходи до визначення категорій «інновація».
Ключові слова: інновації, наукові відкриття, новаторські ідеї, технічний прогрес, економічний розвиток, інноваційні хвилі.

Постановка проблеми. Досліджуючи економічні перетворення у світовому масштабі, доходимо висновку, що суспільство перебуває на тому етапі свого розвитку, коли більшість проблем вирішують на базі швидкої розробки та використання у виробництві нових технологічних і організаційних ідей, нової техніки або інакше – інновацій. Загальновизнано, що інновації – це невід'ємний фундамент стабільного та ефективного соціально-економічного розвитку держави, важливий механізм оновлення реального сектору економіки, головний чинник підвищення конкурентоспроможності країни та здійснення прогресивних структурних зрушень загалом. Однією з його особливостей є широка сфера використання в усіх без винятку галузях економіки і в повсякденному житті. Зрозуміло, що конкретне тлумачення інновації залежить від методу конкретної науки, мети дослідження або просто від наших життєвих уявлень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна сутність інновацій, їх використання та впровадження, досить глибоко досліджене цілою плеядою видатних як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, які розглядають різні аспекти інновацій залежно від підходів у тлумаченні їх суті. Зокрема, теоретичним та практичним засадам дослідження теорії інновацій, проблемам інноваційної діяльності та інноваційного розвитку присвячували свої роботи такі вчені: А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Дж. Кейнс, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Е. Денісон, Д. Кендрік, Р. Солоу, К. Фрімен, Ф. Гайєк, Дж. К. Гелбрейт, Д. Норт.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах вищезазначених вчених проведено огляд теорій інновацій, доведено визначальне значення інноваційної діяльності в системі світової та національних економік. Проте в роботах даних вчених прослідковуються різні підходи до виділення інноваційних теорій та розуміння економічної сутності інновацій. Загальноприйнятого визначення терміну «інновація» на даний момент не існує, що загострює проблему розуміння сутності та місця інновацій в економіці й призводить до плутанини в основних категоріях, які пов'язані зі здійсненням інноваційної діяльності та зумовлює актуальність теми статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення ґрунтовного аналізу розвитку теоретичних поглядів стосовно теорії інновацій.

Виклад основного матеріалу. Важливі успіхи в розкритті ролі інновацій у забезпеченні економічного розвитку були досягнуті ще представниками класичної політичної економії. Адам Сміт та Давид Рікардо при дослідженні механізму відтворення суспільного капіталу звертали увагу на роль в забезпеченні економічного розвитку, розвитку продуктивної сили праці «технічного прогресу» – саме цей термін вони використовували при розгляді теоретичних та практичних проблем економічного зростання.

Технічний прогрес зумовлює подальший поділ праці та вдосконалення спеціалізації робітників, що дозволяє підвищити продуктивність праці і збільшити обсяги виробництва. Вплив поділу праці і спеціалізації на підвищення продуктивності праці та нагромадження капіталу описаний у роботі А. Сміта «Дослідження природи та причин багатства націй» [13], у ній також досліджено роль нагромадження капіталу в розвитку виробництва. Ці положення в подальшому були розвинуті Д. Рікардо при дослідженні капіталістичного господарства як саморегульованої системи з ідеальними зворотними зв'язками [12] для обґрунтування порівняльних переваг міжнародного поділу праці та спеціалізації країни.

У 60-ті роки XIX ст. німецьким економістом Карлом Марксом була сформульована теорія циклічних криз. Піднесення і спади в економічному розвитку він пояснював матеріальними чинниками. К. Маркс доводив, що матеріальною основою циклічного руху економіки є середній термін життя основного капіталу, вкладеного в засоби виробництва (на той час 10-13 років). На його думку, на економічні процеси істотно впливають технічні відкриття. Засоби праці постійно удосконалюються, тому кожен новий середньостроковий цикл – це новий ступінь науково-технічного прогресу і розвитку продуктивних сил.

Щодо інновацій К. Маркс схилявся до думки про їх зовнішню (екзогенну) природу. Він вважав, що винаходи є результатом наукової роботи винахідників, які займаються нею, переслідуючи власні інтереси. Водночас він вказував на прямий зв'язок упровадження винаходів із нормою прибутку, тобто наголошував на внутрішніх мотивах, якими керуються власники капіталу, приймаючи рішення про впровадження нових зразків техніки чи нехтування ними [10, с. 246].

Представники кейнсіанської теорії, що зародилась в цей період, довели необхідність державного втручання в економіку та запропонували комплекс заходів її регулювання. Дж. Кейнс у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» [9] обґрунтував необхідність стимулювання зростання сукупного попиту як засобу досягнення повної зайнятості. Головна роль при цьому відводилась інвестиціям, що на його думку здатні викликати значну амплітуду коливань сукупної зайнятості та доходу.

Хоча безпосередньо інвестування інновацій Дж. Кейнс не розглядав, його пропозиції щодо використання грошово-кредитних та бюджетних інструментів з метою підвищення ефективності інвестицій

безперечно можуть бути використаними для підвищення активності розвитку інноваційного підприємництва. Адже інвестування ефективне тоді, коли забезпечує зростання продуктивності праці, що відбувається перш за все за умови забезпечення безперервного, оновлення технологій і продуктів, на що якраз і орієнтоване інноваційне підприємництво.

Ще наприкінці XIX та у першій половині XX ст. всесвітньовідомими ученими Михайлом Туган-Барановським, Миколою Кондратьєвим і Йозефом Шумпетером були зроблені оригінальні інноваційні спостереження. Так, у своїй праці «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» (1894) Туган-Барановський, дослідивши різні підходи до пояснення технічного характеру економічного розвитку, зробив висновок, що не споживання керує виробництвом, а навпаки – виробництво управляє споживанням через нагромадження позичкового капіталу та його інвестування. На думку українського ученого, позикові капітали поглинають наукові відкриття і технічні вдосконалення й підштовхують виробництво.

Продовжуючи цю тему, автор теорії великих (довгих) циклів господарської кон'юнктури М. Кондратьєв у 1920-х роках обґрунтував ідею множинності циклів і розробив моделі циклічних коливань: короткі цикли – тривалістю 3-3,5 роки, середні (торгово-промислові) – 7-11 років, і довгі – 48-55 років. Для обґрунтування довгих циклів М. Кондратьєв дослідив великий фактичний матеріал. Були проаналізовані статистичні дані чотирьох провідних капіталістичних країн – Англії, Франції, Німеччини, США, досліджена динаміка цін, процента на капітал, заробітної плати, обсягу зовнішньої торгівлі, а також обсягів виробництва основних видів продукції промисловості – вугілля і чавуну, враховуючи індекси загальносвітового виробництва. Дані охоплювали період у 140 років [8, с. 24].

Проведені дослідження і дозволили побачити наявність довготривалих інноваційних циклічних хвиль. М. Кондратьєв з'ясував емпіричні закономірності, що супроводжують тривалі коливання економічної кон'юнктури. Він вважав, що перед і на початку підвищувальної хвилі кожного великого циклу відбуваються глибокі зміни в економічному житті суспільства, які виражаються в значних змінах техніки (чому передують технічні відкриття і винаходи). Головну роль у таких змінах, на його думку, відіграють науково-технічні новації. Зокрема, у розвитку першої підвищувальної хвилі (кінець XVIII ст.) вирішальну роль мали винаходи і зрушення в текстильній промисловості, виробництві заліза, виплавлянні чавуну. Зростання у період другої хвилі (з середини XIX ст.) було спричинене насамперед будівництвом залізниць, виробництвом сталі, розвитком морського транспорту. Третя підвищувальна хвиля (початок XX ст.) була пов'язана з винаходом двигуна внутрішнього згорання, якісними зрушеннями у галузях енергетики і хімії. Гіпотезу М. Кондратьєва розвинув Й. Шумпетер. Наполягаючи на інноваційній природі довгих циклів і визнаючи унікальність умов кожного циклу з точки зору концентрації капіталів, він розглядав економічний розвиток як певну послідовність висхідних пульсацій, зумовлених поширенням відповідних кластерів взаємопов'язаних нововведень. Й. Шумпетер наголошував, що цей процес саморегульований і має характерну форму хвилі.

Свої погляди вчений виклав у книзі «Теорія економічного розвитку». На його думку, при капіталізмі не існує якого-небудь прибутку крім чистого доходу від підприємництва, а більшість власників капіталу одержують не прибуток, а лише винагороду за власну працю.

Інновації охоплюють все більшу кількість взаємозалежних галузей і в економіці починається період прискореного зростання, котрий продовжується доти, поки інновації не охоплюють більшу частину виробництва. Тоді підприємницький прибуток починає розсіюватися і, нарешті, зникає. При цьому економіка повертається до того ж стану, в якому була до піднесення. З цього випливає, що припинення піднесення переростає в кризу, виникнення якої Й. Шумпетер пояснює впливом зовнішніх факторів [14, с. 73]

Особливий інтерес викликає четверта і п'ята інноваційні хвилі в економіці наприкінці другого і початку третього тисячоліть, для яких характерна така особливість, як суттєве (майже вдвічі) зменшення тривалості циклу. Прискорення четвертої інноваційної хвилі Туган-Барановського-Шумпетера-Кондратьєва (з середини XX ст.) відбувається у зв'язку з винаходами у сфері електроніки, нафтохімії, розвитком авіації. Остання – п'ята інноваційна хвиля, яка бере свій початок з 90-х рр. XX ст. і продовжується до сьогодні, спричинена появою цифрових мереж, програмних продуктів, нових медичних засобів. На думку фахівців [4, с. 105], уже з середини 90-х років XX ст. починає формуватися шоста інноваційна хвиля (6-й уклад), який базується на розвитку біотехнологій, нанотехнологій, фотоніки, оптоелектроніки, аерокосмічної промисловості, нетрадиційних джерелах енергії та ін. Тобто, як бачимо, більшість інновацій нової хвилі формуються у фазі попередньої (попереднього укладу).

Отже, як випливає з досліджень М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва та Й. Шумпетера, роль інновацій полягає в тому, що вони переводять господарську кон'юнктуру з понижувальної на підвищувальну тенденцію, викликаючи утворення хвиль (коливань). Інновації розподіляються за часом нерівномірно, з'являючись групами, або, як це ще називають – кластерами. Рекомендації цих учених-економістів використовують при розробці інноваційної стратегії держави.

Особливо треба відзначити заслуги Й. Шумпетера, який власне започаткував інноваційно-еволюційну (чи просто еволюційну) економічну теорію, в тому, що він довів існування нерозривної єдності інновацій і підприємництва. Й. Шумпетер обґрунтував положення про те, що процес розробки та впровадження інновацій є характеристикою найважливішої функції підприємництва, а підприємець є особливого типу господарник – економічний лідер, «новатор», діяльність якого знаходиться в основі будь-якого суспільного розвитку, і який має здатність аналізувати різноманітні ринкові можливості втілення новаторських ідей та інновацій. Він розглядає інновації не лише як чинник економічного зростання, але одночасно і як чинник нестабільності економічної системи, що може призвести до втрати нею урівноваженого становища. А звідси «завдання підприємця – реформувати та революціонізувати спосіб виробництва шляхом впровадження інновацій, а у загальнішому розумінні – через використання технологій для виробництва нових чи вже існуючих товарів, але новим методом, завдяки відкриттю нового джерела сировини чи нового ринку готової продукції – аж до реорганізації попередньої і створення нової галузі промисловості» [14, с. 75].

На домінантну роль технологічних змін у порівнянні з капітало- та працеозброєністю в економічному зростанні вказують представники теорії технічних нововведень і зростаючого попиту – Е. Денісон,

Д. Кендрік, Р. Солоу, які довели, що ВНП США зростає переважно за рахунок технологічних змін [1, с. 17]. Так, ще в 1957 р. у праці «Технологічні зміни та функція сукупного виробництва» Роберт Солоу, узагальнивши досвід розвитку промисловості, зауважив, що саме активна інноваційна діяльність підприємств різних форм власності дедалі більше визначає темпи їх економічного зростання. За його підрахунками, валовий національний продукт США в період з 1909 по 1949 рр. збільшився на 87,5% за рахунок «технологічних змін», тобто інновацій [1; 2, с. 154-159]. Звичайно, це дало змогу багатьом вченим-дослідникам взятися за вивчення питань, пов'язаних з інноваційною діяльністю.

Вагомий внесок у розвиток теорії довгих хвиль та інноваційного розвитку Туган-Барановського-Шумпетера-Кондратьєва зробив англійський економіст Крістофер Фрімен. Він очолював робочу групу, що у 1970-1984 роки проводила дослідження теорій довгих хвиль з погляду закономірностей робочої сили. Послідовники цієї теорії інтегрували фактор впливу робочої сили на довгі хвилі із ще яким-небудь фактором. На їх думку, зайнятість виступає не лише як наслідок циклічних коливань економічного розвитку, але й відіграє активну роль у якості перемикача економічної активності в нижню позицію.

Механізм, завдяки якому зайнятість стає таким перемикачем, можна описати в такий спосіб: впровадження нових технологій викликає до життя нові галузі. На ранніх стадіях застосування технологій попит на робочу силу носить обмежений проте інтенсивний характер. Це відбувається через те, що обсяги нового виробництва ще невеликі і потрібна не масова, а дуже кваліфікована, унікальна робоча сила. Але в цілому процес створення, розповсюдження та використання інновацій супроводжується всезростаючим попитом на діяльні кваліфіковані кадри − як засіб активного використання і поширення знань, та як чинник підвищення конкурентоспроможності виробництва і зростання ефективності інноваційної діяльності, на що звертають увагу і дослідники інноваційного підприємництва [6, с. 27-28]. Поступово обсяги виробництва зростають й увага акцентується на капіталоощадній техніці, попит на робочу силу починає збільшуватися. Це зростання продовжується до насичення попиту, як на працю, так і на відповідні товари. Паралельно підвищується заробітна плата і зростають витрати. Виникає необхідність інновацій, що дозволяють зекономити працю. Відбувається відплив робочої сили, зниження заробітної плати і загального попиту, тобто економічний спад. Отже, центральним фактором при формуванні тривалих коливань у всіх сферах економічного життя є інновації.

Сполучивши інноваційні ідеї з проблемами зайнятості та соціальними аспектами К. Фрімен розглядав довгохвильове піднесення не лише як результат впровадження радикальних нововведень в одній чи кількох галузях, а й як процес дифузії технологій від кількох лідируючих секторів до всієї економічної системи. Він звернув увагу на те, що значне поширення нововведень стає можливим завдяки дії низки соціальних та інституційних змін: кооперації і конкуренції у сфері підприємництва, участі держави у стимулюванні інвестиційної діяльності, організації науково-дослідної роботи тощо.

До сучасних концепцій інноваційного розвитку відноситься теорія інтелектуальної технології австрійського економіста Ф. Гайєка. У зазначеній теорії автор вважав основою цивілізації інформаційну концепцію «порядку, що розширюється». Ф. Гайєк порівнював ринок з «гігантською інформаційною машиною», що містить велике «наявне, розсіяне знання» про потреби і виробничі можливості людей, інформацію якою володіє багато людей. При цьому, врахування інформації, яку надає ринок, та відповідної реакції створюють і подовжують ланцюги підприємців і споживачів, а також дають можливість експериментувати, ризикувати, добиватися максимальних результатів.

Ринок формує сукупність дій підприємців і споживачів, які засновані на недостатньому володінні знаннями. Крім того, Ф. Гайєк сформулював ідею ефективної конкуренції, врахувавши такий чинник, як монополію на інформацію, що пов'язана з НТР та діяльністю підприємця-новатора. Він писав: «Практично кожен індивід має певні переваги щодо інших у тім розумінні, що він володіє унікальною інформацією, якій можна знайти вигідне застосування, але котру можна використати лише за умови, коли рішення, що залежать від цієї інформації, приймає він сам або бере в цьому активну участь» [3, с. 596].

Сучасні соціально-економічні перетворення здійснюються в умовах ринку, який є сферою радикальних змін. Ринкові відносини створюють умови, що змушують фірми й індивідів впроваджувати інновації. На думку Дж. К. Гелбрейта, розвиток і застосування наукових або систематизованих знань для вирішення практичних завдань є центральною характеристикою економічного розвитку [5, с. 97]. Через створення інноваційного середовища в основних сферах людської діяльності відбуваються глибинні структурні зрушення в економіці, господарській поведінці суб'єктів ринкових відносин, що надає економічній системі динамізму в прогресивних перетвореннях, зокрема й інституцій. Так, на думку Д. Норта, під час взаємодії інституційних структур та технологій здійснюється вплив інститутів на знання і технології, в результаті чого утворюються системи формальних відносин і механізми, що забезпечують вищу ефективність ринків і відносно низькі трансакційні витрати. Це сприяє конкуренції, основаній на знаннях і технології [11, с. 154]. Така трансформація економічної системи, чи свого роду творча руйнація ринкової економіки, що відбувається під впливом науково-технічної та інноваційної діяльності та є результатом дії численних інноваційно-технологічних чинників поступово виводить на провідні позиції підприємця-новатора.

Висновки і пропозиції. Сучасні теорії інноваційного розвитку змістили акценти у поведінці людей, сформували у них прагнення до нагромадження знань. Стало очевидним, що економічне зростання країн великою мірою залежить від інноваційної активності підприємницьких структур, від їх прагнень, зусиль і здатності використовувати у своїй діяльності новітні технології, творчо підходити до визначення способів задоволення потреб споживачів, на основі чого вдосконалювати та оновлювати продукцію, отримуючи більші доходи і зміцнюючи свої ринкові позиції.

Інновації змінюють світ, проте вивчатись вони почали порівняно недавно й на даний момент є низка невирішених питань як в теоретичному плані визначення сутності даного феномену, їх класифікації так і в практичному плані оцінки реалізації інноваційних проектів, прогнозування можливих ефектів від їх реалізації тощо, тож дана тема потребує подальшого різнопланового вивчення та обговорення.

Список літератури:

1. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. Посібник для вузів / Ю. М. Бажал // Міжнародний фонд «Відродження». – К. : Заповіт, 1996. – 240 с.
2. Битюкова И. Е. Инновационный подход к использованию информационных технологий с целью повышения эффективности внедрения результатов науки в производство / И. Е. Битюкова // Наука та наукознавство. – 2000. – № 1–2. – С. 154 -159.
3. Блауг М. Економічна думка в ретроспективі / М. Блауг. – М. : Справа, 1994. – 627 с.
4. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків: Константа. – 2006. – 272 с.
5. Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
6. Гохберг Л. Национальная инновационная система России в условиях «новой экономики» / Л. Гохберг // Вопросы экономики. – 2003. – № 3. – С. 27-28.
7. Злупко С. М. Історія економічної теорії: Навчальний посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2005. – 719 с.
8. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку. Монографія / В. В. Зянько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – 397с.
9. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс. – М. : Гелиос АРВ,1999. – 352 с.
10. Маркс К. Капитал. Т. 1 // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. – 2-е изд. – Т. 23. – 907 с.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
12. Рикардо Д. Сочинения / Д. Рикардо / Под ред. М.Н. Смит. – М. : Госполитиздат, 1965. – Т. 1. – 468 с.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэк-гиз, 1962. – 684 с.
14. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер: пер. с нем. – М. : Изд-во «Прогресс», 1982. – 453 с.

Данылкив К.П.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЭВОЛЮЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ВЗГЛЯДОВ УЧЕНЫХ НА ПОНЯТИЕ «ИННОВАЦИЯ»

Аннотация
Автором исследованы теоретические аспекты и эволюцию теорий инноваций. Рассмотрены подходы различных ученых к определению понятия «инновация». Систематизированы и обобщены научные взгляды на содержание и экономическую сущность инноваций. Раскрыто динамику экономических инновационных циклов. Проанализировано развитие представлений о месте и значение инноваций в рамках распространенных инновационных теорий и подходы к определению категорий «инновация».
Ключевые слова: инновации, научные открытия, новаторские идеи, технический прогресс, экономическое развитие, инновационные волны.

Danylkiv K.P.
Ivan Franko National University of Lviv

EVOLUTIONAL DEVELOPMENT OF LOOKS OF SCIENTISTS IS ON CONCEPT «INNOVATION»

Summary
By an author investigational theoretical aspects and evolution of theories of innovations. Going of different scientists is considered near determination of concept «innovation». Scientific looks are systematized and generalized to maintenance and economic essence of innovations. The dynamics of economic innovative cycles is exposed. Development of pictures is analysed of place and value of innovations within the framework of widespread innovative theories and going near determination of categories «innovation».
Keywords: innovations, scientific openings, innovative ideas, technical progress, economic development, innovative waves.

УДК: 331.005.95/.96

ПРОФЕСІЙНИЙ РІСТ В СИСТЕМІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Дарміць Р.З., Шквірко І.М., Горішна Г.П.
Інститут економіки і менеджменту
Національного університету »Львівська політехніка»

Проаналізовано існуючі підходи до визначення терміну «професійний ріст» та сутність даного терміну. Запропоновано авторське бачення поняття. Розглянуто та розмежовано категорії «професійного росту», «кар'єрного росту», «службового росту» як понять, що характеризують різні аспекти розвитку персоналу. Конкретизовано ознаки професійного розвитку працівника. Доповнено форми професійного навчання персоналу в контексті розвитку кадрів.
Ключові слова: професійний ріст, кар'єрний ріст, розвиток персоналу, кадрове забезпечення, професійне навчання.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання важливого значення набуває людський чинник, який є одним із основних факторів виробництва підприємства. Адже, персонал, який здатний і готовий працювати, а також володіє високим рівнем професіоналізму, може забезпечити стабільність та ефективність роботи підприємства. Зростання кадрового потенціалу можливе лише за умов його постійного вдосконалення, поглиблення знань, умінь, навичок. Працівники, які опановують нові або розвивають існуючі здібності отримують додаткову можливість для планування і просування кар'єрними сходами. Задля підвищення рівня конкурентоспроможності, підприємству необхідно перманентно розвивати персонал в умовах зростаючих вимог ринку до робочої сили, оскільки, вміння, досвід і знання працівників є однією із найважливіших конкурентних переваг підприємства, а також ефективним ресурсом для досягнення його стратегічних цілей. Саме тому професійний ріст персоналу є однією із найбільш важливих складових загального підвищення ефективності виробництва. Від того, наскільки рівень професійної підготовки працівників відповідатиме потребам розвитку економіки, залежать темпи зростання продуктивності праці, обсягів виробництва, можливості збільшення валового внутрішнього продукту. Водночас, заходи із розширення і поглиблення професійних знань, умінь і навичок трудового колективу значно підвищують командний дух та лояльність працівників до підприємства.

Керівництву будь-якого підприємства слід забезпечити працівників можливостями й умовами для вдосконалення професійних знань та навичок, що відбивається на рівні соціально-економічної задоволеності потреб та інтересів персоналу, від досягнення якого залежить й ефективність підприємства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам питань професійного росту працівників та кадрового забезпечення підприємств приділяли увагу багато як зарубіжних, так і вітчизняних учених, серед яких В.М. Данюк, О.В. Крушельницька, В.В. Красношапка, Г.В. Бережна, О.А. Грішнова, В.Р. Веснін, А.Я. Кібанов, Ю.Г. Одегов, Г. Шмідт, Р. Марр та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, не зважаючи на існуючі наукові напрацювання, недостатньо розкрито термінологічні взаємозв'язки понять професійного зростання та розвитку; потребують уточнення передумови кар'єрного росту кадрів та ознаки професійного розвитку персоналу у процесі кадрового забезпечення підприємств.

Мета статті. Полягає у наступному:
– дослідити взаємозв'язки та співвідношення понять «професійний ріст», «кар'єрний ріст»;
– розкрити, доповнити підходи до визначення поняття та сформувати ознаки «професійного розвитку працівника»;
– визначити місце професійного росту персоналу в системі кадрового забезпечення підприємства.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвиток персоналу визначає ефективне функціонування будь-якого підприємства. Забезпечення конкурентоспроможності організації на ринку є можливим за умови невпинного росту як теоретичних, так і практичних навичок персоналу підприємства. Здатність швидко та кваліфіковано реагувати на зміни, які відбуваються як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі підприємства свідчить про достатній рівень професійного росту персоналу підприємства. Розвиток персоналу є багатогранним та складним поняттям, що охоплює широке коло взаємозв'язаних психологічних, педагогічних, соціальних та економічних знань.

Як вже зазначалося, одним із необхідних чинників ефективного функціонування підприємства є рівень розвитку персоналу, який у свою чергу залежить від професійного та кар'єрного росту.

Тлумачний словник української мови дає таке визначення понять ріст та розвиток [1]:
– **розвиток** – процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого;
– **ріст** – вдосконалення, розширення знань, досвіду.

Зрозуміло, що поняття «розвиток» є дещо ширшим, аніж «ріст» і охоплює його. Так, на думку В.М. Данюка професійний розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного навчання працівників для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно – кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу. Автор розглядає орієнтацію персоналу в компанії, роботу на посаді, планування розвитку кар'єри працівників як складові процесу розвитку персоналу організації [2]. Однак підхід науковця дещо обмежений, зокрема, процес адаптації персоналу розглядається лише в контексті трудової адаптації, тобто має на увазі ознайомлення з конкретною роботою й набуття навичок професійної майстерності, не приділяючи уваги пристосуванню до умов праці й колективу, до соціального середовища, до змісту праці. На рис. 1 наведено процес планування розвитку кар'єри, доповнений і удосконалений авторами.

Рис. 1. Процес планування розвитку кар'єри

Доповнено і удосконалено авторами

Таким, чином, процес планування розвитку кар'єри є одним із елементів/напрямів кадрового забезпечення підприємства, оскільки дозволяє оптимізувати чисельно-кваліфікаційний штат персоналу. **Кадрове забезпечення** – комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінювання і встановлення заздалегідь передбачених стосунків із працівниками як в самій організації для подальшого кар'єрного росту, так і поза її межами для найму нових працівників.

На думку Грішнової О.А. розвиток персоналу у вузькому розумінні – це передусім сукупність всіх організаційно-економічних заходів підприємства у сфері навчання персоналу, його перепідготовки і перекваліфікації. В широкому ж розумінні розвиток персоналу також охоплює питання професійної адаптації, оцінки кандидатів на вакантні посади, поточного періодичного оцінювання персоналу, планування ділової кар'єри, службово-професійного просування тощо [3].

Науковець Кібанов А.Я. в поняття професійного росту вкладає зміст таких категорій, як навчання персоналу організації, його перепідготовка і підвищення кваліфікації. Ці заходи охоплюють професійну адаптацію, оцінювання кандидатів на вакантну посаду, поточну періодичну оцінку кадрів, планування ділової кар'єри та службово-професійне просування кадрів, роботу з кадровим резервом [4].

Розвиток персоналу повинен бути системою взаємопов'язаних дій, елементами якої є розроблення кадрової стратегії, прогнозування та планування потреби в кадрах певної кваліфікації, управління кар'єрою та професійним зростанням, організування процесу адаптації, навчання, тренінги, формування організаційної культури.

Основними складовими процесу розвитку персоналу підприємства слід вважати: професійне навчання персоналу (первинна профпідготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації), адаптація персоналу, оцінювання та атестація, планування трудової кар'єри, службово-професійне просування працівників. Професійний розвиток досягається шляхом підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників з метою виконання нових виробничих функцій, завдань та обов'язків, пристосування до нових умов діяльності підприємства та зростання рівня професійної готовності до виконання певних, нових функцій.

Професійний розвиток призводить до безперервного організаційного та особистісного зростання та розвитку через удосконалення у персоналу навичок та вмінь, розширення обсягу знань, підвищення компетентності, здатності до навчання, ентузіазму та спроможності до праці.

Згідно з дослідженнями Джоя-Меттьюза, професійний розвиток сприяє таким результатам, як [5]:

– вивільнення прихованих можливостей та потенціалу працівників;

– реалізація потенційних можливостей персоналу;

– поступовий рух до більш досконалого та складного стану окремого працівника та підприємства загалом.

З позиції Л. І. Михайлової кар'єрне зростання – переміщення працівника щаблями службової драбини або послідовна зміна занять. Тобто, стосовно кар'єрного зростання можна застосовувати ретроспективний підхід та говорити про історію розвитку людини, окремого працівника, але також варто звертати увагу і на його планування та управління [6].

Згідно із Л.В. Балабановою під кар'єрним зростанням мається на увазі індивідуальна послідовність змін у праці особистості, що обумовлена зміною її становища на вертикальній шкалі складності праці або соціальній драбині робочих місць, посад [7].

На думку Гриньової В. М. кар'єрне зростання – це процес послідовної зміни робочого стану людини в результаті зростання її трудового потенціалу та реалізації життєвих цілей для вдосконалення свого способу життєдіяльності і досягнення успіху [8].

Отже, можна узагальнити, що **професійне зростання** – процес розширення та поглиблення вмінь та навичок індивіда для виконання завдань та вирішення проблем спеціалізованого характеру вищого рівня складності або ж – кількісне та якісне вдосконалення, розширення компетенцій працівника. Водночас, **кар'єра** – це сукупність певних індивідуальних характеристик, які дозволяють просуватися ієрархічною драбиною. Вміння працювати з людьми, готовність ризикувати і брати на себе відповідальність за це, здатність генерувати більше ідей у порівнянні з іншими – ключові чинники успішного кар'єрного зростання.

Кар'єрне зростання більш очевидне, ніж професійне. У багатьох випадках саме просування кар'єрними щаблями визнається колегами та вважається престижним, а управлінські навички, набуті в процесі роботи, можуть бути застосовані в багатьох економічних сферах. Професійне зростання не так візуально помітне на перший погляд, але проявляється у вмінні більш оперативно і фахово вирішувати складніші завдання, генерувати якісно нові ідеї та шляхи їх реалізації, ставити і досягати цілі вищого порядку тощо.

В контексті складових, що формують поняття професійного розвитку персоналу, доцільно розглянути та розмежувати термінологічно:

- професійний ріст, зростання професіоналізму;

Рис. 3. Форми професійного навчання персоналу

Доповнено авторами на основі узагальнення досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених

- кар'єрний ріст/зростання, кар'єра;
- службовий ріст/зростання, рух службовою драбиною.

За логікою та змістовим наповненням, вочевидь, професійне зростання персоналу однозначно пов'язане та узгоджується із зростання рівня професіоналізму (компетентності) окремо взятого працівника або ж команди, групи виконавців окремого структурного підрозділу чи трудового колективу загалом.

Кар'єрне зростання більш характерне та помітне для окремого працівника/менеджера, який за рахунок особистого професійного зростання на фоні колег або управлінців одного рівня демонструє вищі/кращі результати трудової діяльності, що й зумовлює відповідне просування/рух в межах організаційної структури управління підприємства за існуючої можливості (вакансії). Комплекс професійних вмінь, як правило, в такому випадку повинен доповнюватись організаційно-комунікативними та управлінськими навичками, лідерськими рисами тощо. За відсутності можливостей для кар'єрного зростання в межах однієї організації, індивід може здійснити міжорганізаційне кар'єрне просування, використовуючи перспективи ринку праці.

Службовий ріст/зростання, з оглядну на зміст терміну, характерний для такої категорії персоналу, як службовці, а також частіше вживається щодо персоналу структур органів державної влади, де ієрархія посад здебільшого є більш незмінною (а подекуди – жорстко закріпленою внутрішніми положеннями, інструкціями) тривалий час. В такому випадку можна говорити, що службовий ріст поєднує професійне і кар'єрне зростання.

Узагальнюючи, професійне, кар'єрне і службове зростання можна вважати ознаками професійного розвитку працівника (рис. 2).

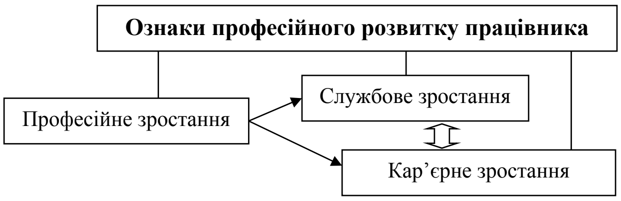

Рис. 2. Ознаки професійного розвитку працівника

З точки зору «змістового навантаження», **підсистемою розвитку персоналу** є сукупність форм, методів і засобів організації планомірного, поступового переміщення працівників від простої до складної змістовної праці, від нижчих до вищих сходинок професійної майстерності з врахуванням інтересів працівників і потреб виробництва. Ефективно організоване просування працівників виконує роль регулятора узгодження інтересів виробництва і кожного конкретного працівника.

Успішний розвиток персоналу вимагає використання конкретних методів, спрямованих на формування й активізування його знань, можливостей і поведінкових аспектів. Серед методів розвитку персоналу можна виділити: а) методи формування і розвитку кадрового потенціалу організації і б) методи розвитку потенціалу кожного працівника.

До першої групи відносяться [9]:

– методи організаційного розвитку, удосконалення організаційних структур, складання штатного розкладу;

– методи поліпшення фірмового стилю керування;

– методи конфліктного менеджменту.

Розвиток персоналу на рівні конкретної особистості формує зміст методів другої групи. До них відносяться:

– методи підготовки і перепідготовка робітників, фахівців і керівників;

– методи підвищення кваліфікації за межами організації;

– фірмові одноденні чи тижневі семінари та конференції, групові дискусії.

Чи не найважливішим засобом професійного розвитку персоналу є навчання, зокрема професійне, що реалізується за допомогою різних форм. Науковці Захарова О.В. та Карабут Т.Г. [11] до способів та форм професійного навчання відносять нижченаведені (рис. 3).

Окрім професійного навчання важливим також є підвищення кваліфікації працівників, як процес поглиблення теоретичних знань, удосконалення вмінь і практичних навичок у межах професій та спеціальностей або розширення кваліфікаційного профілю працівників через набуття інших суміжних професій [10].

Як бачимо науковці не виділяють окремо такого інструменту особистісного і професійного розвитку, як коучинг. Зазначена форма індивідуальної підтримки має на меті більшою мірою психологічну та моральну підтримку в процесі адаптації та безпосереднього виконання професійних обов'язків працівником, чим і відрізняється від наставництва, яке фокусується на навчанні та контролі діяльності персоналу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, підприємство, яке активно займається розвитком своїх працівників отримує можливість оптимізувати кількісний та якіс-

ний склад персоналу, підвищити продуктивність праці та наростити обсяги діяльності. В основу майбутніх досліджень буде покладено пошук взаємозв'язків та розроблення показників відповідних кореляційних залежностей. Професійний ріст – одна із найбільш важливих складових загального підвищення ефективності виробництва. Від рівня професійної підготовки працівників залежать темпи зростання продуктивності праці, обсяги та рівень ефективності конкретного підприємства. Для окремого працівника успішне професійне зростання є передумовою паралельного/подальшого кар'єрного зростання та ефективної самореалізації як особистості.

Список літератури:

1. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / За ред. В.С. Калашника. – Х.: Прапор. 2002. – 992 с.
2. Данюк В.М., Петюх В.М., Цимбалюк С.О. та ін.Менеджмент персоналу – К.: КНЕУ, 398 с.
3. Грішнова О.А. Розвиток персоналу як інвестиційний проект: методичні підходи до визначення ефективності / О.А. Грішнова, В. Небукін // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – Вип. 9. – С. 15–19.
4. Управление персоналом организации: учебник / Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 512 с.
5. Джой-Меттьюз Д. Развитие человеческих ресурсов / Д. Джой-Меттьюз, Д. Меггинсон, М. Сюрте; пер. с англ. – М.:Эксмо, 2006. – 432 с.
6. Михайлова Л.І. Управління персоналом. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 248 с.
7. Егоршин А.П. Управление персоналом. – 2-е изд. – Н. Новгород: НИМБ, 1999. – 624с., вкл.
8. Гриньова В.М. Управління кар'єрним зростанням персоналу підприємства: монографія / В. М. Гриньова, М.М. Новікова, О.А. Небилиця. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 178 с. – Бібліогр.: с. 134-148. – укр.
9. Професійний розвиток персоналу як сфера діяльності менеджера [Електронний ресурс] Освіта. ua. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/vnz/reports/management/13946/
10. Шемчук Р.С., Резніченко Ю.С. Використання трудового потенціалу та підвищення кваліфікації працівників підприємств Студентський науковий Вісник : науково – теоретичний журнал / В.С. Шебанін (гол. ред.) та ін. – Миколаїв, 2013. – Вип. 1(8). Частина 2. – 426 с.
11. Захарова О.В., Карабут Т.Г. Професійне навчання персоналу фармацевтичних підприємств [Електронний ресурс] // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки. – 2012. – № 11. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1562&p=1.

Дармиц Р.З., Шквирко И.М., Горишна А.П.
Институт экономики и менеджмента
Национального университета «Львовская политехника»

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ РОСТ В СИСТЕМЕ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Проанализированы существующие подходы к определению понятия «профессиональный рост « и сущность данного термина. Предложено авторское видение понятия. Рассмотрены и разграничены категории «профессионального роста», «карьерного роста», «служебного роста» как понятий, характеризующих различные аспекты развития персонала. Конкретизированы признаки профессионального развития сотрудника. Дополнены формы профессионального обучения персонала в контексте развития кадров.
Ключевые слова: профессиональный рост, карьерный рост, развитие персонала, кадровое обеспечение, профессиональное обучение.

Darmits R.Z., Shkvirko I.M., Gorishna A.P.
Institute of Economics and Management
National University «Lviv Polytechnic»

PROFESSIONAL GROWTH IN THE STAFFING ENTERPRISE

Summary
Existing approaches to the definition of «professional development» and the nature of the term. The author ba chenie concept. Considered and demarcated category «professional growth», «career», «official growth» as concepts that describe different aspects of staff development. Concretized features professional development worker. Supplemented forms of professional training in the context of training.
Keywords: professional growth, careers, staff development, staffing, training.

УДК 332.72:69(470.40)

ОСОБЕННОСТИ РЫНКА ГОСУДАРСТВЕННЫХ И МУНИЦИПАЛЬНЫХ ЗЕМЕЛЬ ПОД ЖИЛИЩНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ПЕНЗЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Денисова Е.С., Вдовкина К.А.
Пензенский государственный университет архитектуры и строительства

В статье проведен анализ распределения государственных и муниципальных земель по категориям. Рассмотрены особенности предоставления земельных участков под строительство жилья относительно муниципальных образований в Пензенской области. Проанализировано использование государственных и муниципальных земель Пензенской области под комплексное жилищное строительство. Выявлены причины наиболее активного рынка земель в определенных муниципальных образованиях. Даны рекомендации по развитию рынка земель под жилищное строительство.
Ключевые слова: земельный участок, рынок, муниципальные и государственные земли.

Постановка проблемы. На сегодняшний день, одна из главных задач государства – это поддержка и увеличение объемов строительства жилья, что является одним из направлений Государственной программы Российской Федерации «Обеспечение доступным и комфортным жильем и коммунальными услугами граждан Российской Федерации» [6]. Первой стадией реализации девелоперского проекта является приобретение в собственность земельного участка, подготовленного к строительству или реконструкции. В Российской Федерации рынок земельных участков находится в начальной стадии развития, лишь малая часть земельных участков находится в рыночном обороте. Основная часть прав на земельные участки находится у государственных, региональных и муниципальных органов власти [4]. Исходя из выше сказанного, реализация инвестиционно-строительных проектов жилой застройки осуществляется на «чужой», как правило, государственной земле. В связи с этим необходимо рассмотреть особенности рынка государственных и муниципальных земель под жилищное строительство и выявить особенности с целью принятия эффективных управленческих решений при реализации проектов строительства жилья.

Анализ последних исследований и публикаций. Аспекты развития рынка государственных и муниципальных земель под жилищное строительство были освещены в работах Поршаковой А.Н., Акимовой М.С. [5], Баронина С.А. [1], Слюсаревой Е.А. и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на плодотворную деятельность ученых и практиков, современное состояние, условия и перспективы развития рынка земельных участков в научно-практической литературе практически не освещены.

Цель статьи. Главной целью этой работы является выявление особенностей рынка государственных и муниципальных земель на территории Пензенской области и дать рекомендации по принятию эффективных управленческих решений при реализации проектов строительства жилья.

Изложение основного материала. Использование федеральных и муниципальных земель под жилищное строительство является весьма важной и актуальной задачей в условиях приоритетного Национального проекта по развитию жилищного строительства РФ.

Земельный фонд в административных границах области по состоянию на 1 января 2014 года составляет 4335,2 тыс. га. Распределение земель Пензенской области по категориям представлено в таблице 1.

Из выше приведенной таблицы видно, что в 2013 году произошли изменения в структуре земельного фонда по категориям. Уменьшение земель сельскохозяйственного назначения на 0,7 тыс. га произошло за счет перевода этих земель в земли населенных пунктов площадью 0,1 тыс. га, в земли промышленности, транспорта, связи...площадью 0,6 тыс. га, а также увеличились земли населенных пунктов на 0,1 тыс. га за счет земель запаса. А в

Таблица 1

Распределение земель Пензенской области по категориям

Категории земель	Площадь тыс. га.				
	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2013 г. к 2012 г.	2014 г. к 2013 г.
1. Земли сельскохозяйственного назначения	3074,9	3074,2	3074,1	- 0,7	- 0,1
2. Земли населенных пунктов	227,3	227,5	227,7	+ 0,2	+ 0,2
3. Земли промышленности, энергетики транспорта, связи, радиовещания, телевидения, информатики, земли для обеспечения космической деятельности, земли обороны, безопасности и земли иного специального назначения	42,1	42,7	42,8	+0,6	+0,1
4. Земли особо охраняемых территорий и объектов	9,1	9,1	9,1	-	-
5. Земли лесного фонда	964,5	964,5	964,5	-	-
6. Земли водного фонда	14,8	14,8	14,8	-	-
7. Земли запаса	2,5	2,4	2,2	-0,1	-0,2
Итого земель:	4335,2	4335,2	4335,2	-	-

Источник: разработка авторами по источнику [7]

2013 году произошло уменьшение земель сельскохозяйственного назначения на 0,1 тыс.га. произошло за счет перевода этих земель в земли населенных пунктов. Земли населенных пунктов увеличились на 0,1 тыс. га и за счет земель запаса. Земли промышленности, транспорта, связи увеличились на 0,1 тыс. га за счет земель запаса.

В динамике распределения земель области по категориям, в целом по Пензенской области, можно увидеть значительное увеличение площадей категории земель населенных пунктов, что, в лишний раз доказывает, под жилую застройку по Пензенской области выделяются наибольшее количество земель.

В качестве аналитического шага выполним анализ основных показателей и общих тенденций развития рынка земельных участков под комплексную жилую застройку в Пензенской области. Анализ показал, что в целях обеспечения жилищного строительства в муниципальных образованиях Пензенской области в генеральных планах предусматриваются земельные участки для комплексной жилой застройки территории [3].

По данным Министерства строительства, транспорта и дорожного хозяйства Пензенской области в каждом районе определены земельные участки для жилищного строительства. Так, по состоянию на 1 сентября 2014 года определено 3691,84 га земельных участков под жилую застройку, из них для размещения комплексной застройки — 875,324 га. Информация о земельных участках по муниципальным образованиям Пензенской области представлена в таблице 2.

В настоящее время сформировано для комплексного освоения в целях жилищного строительства — 490,5 га., а предоставлено — 461,9га. Более наглядно сложившаяся ситуация представлена на рисунке 1, и з которого видно что полностью сформированы земельные участки для комплексного освоения в целях жилищного строительства в г. Заречном — 24,2 га. К формированию земельных участков не приступили Бековский, М. Сердобинский, Пачелмский, Спасский районы Пензенской области. В г. Пензе, г. Кузнецке, Башмаковском, Белинском, Вадинском, Городищенском, Земетчинском, Иссинском, Камешкирском, Колышлейском, Лопатинском, Лунинском, Мокшанском, Наровчатском, Неверкинском, Нижне-Ломовском, Сердобском, Сосновоборском, Тамалинском, Шемышейском районах Пензенской области земельные участки для комплексного освоения в целях жилищного строительства отсутствуют [2].

Произведя анализ предоставления земельных участков под строительство жилья относительно муниципальных образований можно сказать, что наибольшие площади выделяются в ближайших районах к областному центру, таких как Бессоновский, Шемышейский, Пензенский и др., в этих же районах земельные участки планируется использовать под комплексное жилищное строительство (рисунок 2). Самые большие земельные участки под строительство жилья в Пензенской области предоставлены в Нижне-Ломовском районе.

Самые большие земельные участки под строительство жилья в Пензенской области предостав-

Таблица 2

Данные о земельных участках, определенных под строительство жилья в районах Пензенской области

№ п/п	Районы	Площадь участка, га	Количество квартир (инд. домов), шт.	Планируемая общая площадь жилья, м^2
1	Башмаковский	90,4	510	37340
2	Бековский	21,4	124	10174
3	Белинский	82	472	60760
4	Бессоновский	420,5746	12993	162998
5	Вадинский	100,1	231	23100
6	Городищенский	56,3	633	45510
7	Земетчинский	63,03	245	14700
8	Иссинский	28,35	103	9500
9	Каменский	21,7892	443	20800
10	Камешкирский	27,939	178	15990
11	Колышлейский	23,0	145	14500
12	Кузнецкий	124,86	700	73620
13	Лопатинский	163,1	1101	65520
14	Лунинский	13,39	146	8535
15	М. Сердобинский	80,2	536	32040
16	Мокшанский	158,78	688	83680
17	Наровчатский	23,59	137	13700
18	Неверкинский	29,3	177	15930
19	Нижне-Ломовский	572,1	3444	222766
20	Никольский	82,01	187	41489
21	Пачелмский	227,5	1285	92870
22	Пензенский	392,33	32145	1072854
23	Сердобский	99,5	516	44450
24	Сосновоборский	13,2	144	7940
25	Спасский	84	427	14030
26	Тамалинский	69,9	118	10180
27	Шемышейский	429,43	1994	172735
	Всего:	3691,84	54294	2579538

Источник: разработка авторами по источнику [9]

Рис. 1. График формирования, предоставления и использования земельных участков под строительство жилья по муниципальным образованиям Пензенской области

Источник: разработка авторами по источнику [8; 9]

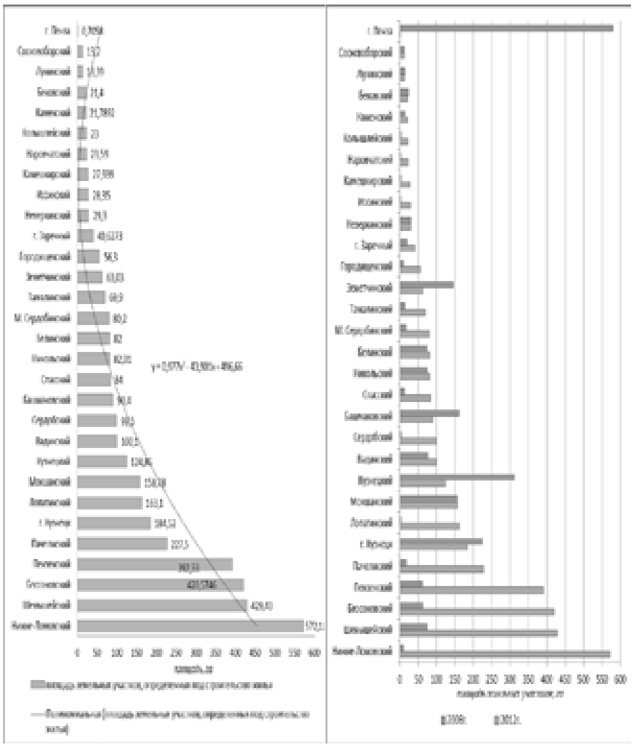

Рис. 2. Анализ предоставления земельных участков под строительство жилья относительно муниципальных образований

Источник: разработка авторами по источнику [7; 8; 9]

лены в Нижне-Ломовском районе. Таким районам как: Сердобский, Лунинский, Бековский, Каменский, Колышлейский, Наровчатский, Камешкирский, Иссинский, Неверкинский, присущ минимальный уровень предложения земельных участков. А самый низкий уровень представлен в городе Пензе.

Из трех важных административных центров Пензенской губернии, только в г. Заречном представлены земельные участки под комплексное жилищное строительство, хотя в г. Кузнецке выделено больше земель.

На рисунке 2 так же показано изменения в области определения земельных участков в период с 2008г. по 2013г. Наивысший уровень предложения земельных участков был представлен в г. Пензе, где в настоящее время предложения практически отсутствует.

Выводы и предложения. Рассмотрев все особенности рынка государственных и муниципальных земель в целях жилищного строительства можно сделать следующие выводы о том, что строительство жилья перемещается из центра в районы области, где земельные участки наиболее дешевые и стоимость квадратного метра гораздо ниже, чем в областном центре. Проведя анализ предоставления земельных участков под строительство жилья относительно муниципальных образований, можно сказать, что наибольшие площади выделяются в ближайших районах к областному центру, таких как Бессоновский, Шемышейский, Пензенский и др. Прослеживается тенденция увеличения площади земель городов, что в свою очередь ведет к сокращению сельских населенных пунктов. В связи с этим возникает необходимость в появлении новых государственных программ по развитию села.

Проведение анализа в области развития рынка государственных и муниципальных земель на региональном уровне должны проводиться постоянно с целью мониторинга выявления плохо развивающихся муниципалитетов и принятия эффективных управленческих решений по их развитию.

Список литературы:

1. Баронин С.А., Слюсарева Е.А. Методологические аспекты управления развитием городских земельных рынков в жилищном строительстве / С.А. Баронин, Е.А. Слюсарева // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2008. – № 11. – С. 40–43.
2. Денисова Е.С. Управление инвестиционной стоимостью земельных участков при комплексной жилой застройке эконом-класса: дис. ... канд. экон. наук / Е.С. Денисова // – Пенза, 2014. – С. 76–82.
3. Денисова Е.С., Романюк И.А. Особенности рынка земельных участков под комплексную жилую застройку эконом-класса в Пензенской области / Е.С. Денисова, И.А. Романюк // Экономика и предпринимательство. – Москва. – 2014. – № 8. – С. 188–192.
4. Денисова Е.С. Управление инвестиционной стоимостью земельных участков при комплексном освоении территории / Е.С. Денисова // Известия Пензенского Государственного педагогического университета имени В.Г. Белинского. – Пенза, 2012. – № 28. – С. 335–338.
5. Поршакова А.Н., Акимова М.С., Хайрова А.А. Анализ функционирования рынка земли в Пензенской области // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 5. [Электронный ресурс]. – режим доступа: www.science-education.ru/119-14657, свободный.

6. Приоритетные национальные проекты. [Электронный ресурс]. – режим доступа: www.rost.ru, свободный.
7. Официальный сайт Правительства Пензенской области. [Электронный ресурс]. – режим доступа: www.penza.ru, свободный.
8. Официальный сайт Министерства государственного имущества Пензенской области. [Электронный ресурс]. – режим доступа: www.penzaim.ru, свободный.
9. Официальный сайт Министерства строительства, транспорта и дорожного хозяйства Пензенской области. [Электронный ресурс]. – режим доступа: www.depgrad.pnzreg.ru, свободный.

Denisova E.S., Vdovkin C.A.
Penza State University of Architecture and Construction

FEATURES OF THE MARKET FOR STATE AND MUNICIPAL LAND FOR HOUSING IN THE PENZA REGION

Summary
In the article the analysis of the distribution of state and municipal lands by categories. The peculiarities of granting land plots for housing construction relative to municipalities in the Penza region. Analyzed the use of state and municipal lands Penza region under integrated housing. Identified causes of the most active land market in certain municipalities. Recommendations on market development of land for housing construction.
Keywords: land, market, municipal and state land.

УДК 338.124.4

МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ЗА УМОВ КРИЗИ

Довбенко В.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто питання пошуку можливостей розвитку підприємств за умов кризи і непередбачуваності змін. Наведено підходи до вибору стратегій, зорієнтованих на інноваційний шлях розвитку. Проаналізовано досвід переходу на нові ефективні методи та технології управління процесами розвитку за умов динамічних змін ситуації на ринку. Висвітлено перспективи переорієнтації діяльності промислових підприємств на використання передових технологій. Запропоновано заходи з активізації інноваційної діяльності підприємств за рахунок використання потенціалу розвитку інноваційної інфраструктури.

Ключові слова: інноваційний розвиток, нові підходи до управління, інноваційна інфраструктура, трансфер технологій, інвестиційний клімат.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого підприємства зазнає впливу як внутрішніх процесів розвитку, так і зовнішніх умов. Економічний цикл включає фази кризи, депресії, пожвавлення та зростання. Криза водночас виконує руйнівну і відновну функцію (закладає основи для технологічного оновлення, структурної перебудови економіки та підвищення рівня ділової активності). Тому за час кризи дуже важливо закласти підвалини майбутнього розвитку саме на інноваційній основі. Проте за даних несприятливих умов дуже важко знайти необхідні ресурси для реалізації нових ідей, адже доступ до них значно утруднюється. І мистецтво управління на різних рівнях (державному, міждержавному, корпоративному і всередині організації) залежить насамперед від якості знань, вмінь й цільової вмотивованості учасників процесів оновлення відповідних систем. Економіка України продовжує нести величезні втрати від перевитрат ресурсів (насамперед енергетичних) внаслідок неефективних механізмів їх закупівлі, постачання, дистрибуції, використання і застосування застарілих технологій. Подібна політика призводить до хронічної нестачі інвестицій в інноваційну сферу та високотехнологічні галузі. У результаті підриваються можливості розвитку як окремих підприємств, так і економіки в цілому, відбувається відторгнення інновацій. Для створення умов розвитку високотехнологічного бізнесу не менш важливо побороти і корупційні схеми розподілу ресурсів з бюджетів різних рівнів та забезпечити реальну підтримку науки й дослідницького сектору у процесі комерціалізації результатів НДДКР.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив кризи на розвиток економіки та окремих суб'єктів господарської діяльності є неоднозначним. За умов кризи найбільше страждає інноваційна діяльність. У той же час саме впровадження інноваційних перетворень є основним елементом антикризового управління. Дані проблеми досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені як О. Амоша, І. Ансофф, П. Ванденберг, В. Геєц, В. Даніч, М. Дейнека, С. Ілляшенко, Г. Іцкович, М. Кизим, Б. Лундвал, Т. Моісеєнко, В. Прохорова, Б. Твісс, Г. Чесбро, В. Соловйов, Л. Федулова, Н. Чухрай та інші. Вони звертають увагу насамперед на ті аспекти антикризового управління, які пов'язані із забезпеченням умов для інноваційного розвитку економіки, а також окремих галузей і підприємств. Однак їх праці не дають однозначної відповіді на питання залучення критичної маси інвестицій у формування інноваційного потенціалу підприємства, які б забезпечили вищу порівняно із докризовим рівнем ефективність використання ресурсів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За умов, коли змагання учасників інноваційних й інвестиційних процесів відбувається не на прозорих, заздалегідь відомих засадах, а реалізація проектів опиняється перед загрозою нестачі фінансування чи конфлікту інтересів сторін внаслідок дії суб'єктивних чинників, важливо змінити існуючі підходи до управління економічними процесами, забезпечивши максимальну прозорість процедур та зрозумілість «правил гри» для усіх учасників. Важливо сформувати конкурентоспроможний інноваційний потенціал розвитку, який би відповідав вимогам ринку та створити механізм своєчасного ресурсного забезпечення процесів комерціалізації результатів НДДКР, що неможливо без розвинутої сучасної інноваційної інфраструктури підтримки винахідників та вчених у процесі їх взаємодії з бізнесом й налагодження безперешкодного трансферу знань і технологій. Розгляду даних завдань і присвячена дана стаття.

Метою статті є пошук шляхів та встановлення можливостей розвитку підприємств за умов кризи, що пов'язане насамперед із закладенням підвалин для майбутнього технологічного оновлення за рахунок прийняття своєчасних та адекватних управлінських рішень з урахуванням сильних і слабких сторін конкретного суб'єкта господарювання та перспектив його діяльності на ринку відповідно до потенційних вимог споживача. Дані завдання розглядаються з точки зору як економії ресурсів, так і забезпечення стійких конкурентних переваг, так як саме інноваційні рішення закладають найбільший потенціал подальшого розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу. В інтерпретації поняття кризи немає єдності серед різних науковців. Проте більшість з них схильні розглядати кризові явища як негативні зміни в діяльності різних систем. Так Р. Акофф [1] визначав кризу як зміну тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення її стійкості, що радикальним чином її поновлює. І. Ансофф [2] зазначав, що криза − це різкий крутий перелом, складний перехідний стан, гострі проблеми будь з чим. В. Даніч та М. Пархоменко [7] схиляються до думки, що кризові явища в діяльності підприємства стають моментом загострення протиріч, що виникають у процесі взаємодії окремих елементів підприємства як системи між собою та із зовнішнім середовищем.

Правильною поведінкою за умов кризи є розробка такої стратегії (можна розробити послідовний ряд стратегій, починаючи від захисної, що переходить у стабілізаційну, а потім вже у стратегію розвитку), яка здатна у наперед визначені терміни переорієнтувати діяльність підприємства на випуск конкурентоспроможної продукції (чи

надання затребуваних ринком послуг), освоєння нових ринків, підвищення рівня ефективності інвестиційної, інноваційної, фінансової та виробничої діяльності. Так В. Даніч та М. Пархоменко [3] пропонують на основі аналізу очікуваних втрат від наслідків кризи (втрата вартості підприємства і його окремих активів; збільшення боргів) приймати рішення щодо вибору антикризової стратегії підприємства з урахуванням можливих сценаріїв розвитку. М. Дейнека та І. Силадій [4] зосереджують увагу на формуванні стратегічних партнерств, які дають змогу зменшувати негативний вплив кризових явищ. Також вони пропонують застосовувати за умов кризи підходи даунсайзингу, який передбачає розробку й реалізацію трьох стратегій: оптимізації розмірів підприємства, зміни його організаційної структури та стратегії системних змін (маркетингу, логістики, взаємин із стейкхолдерами). Т. Моісеєнко та С. Войтко зосереджують свою увагу на ресурсному забезпеченні інноваційних перетворень, так як за умов кризи проблеми залучення ресурсів в інноваційну діяльність надзвичайно загострюються. Тому з метою формування нестандартних підходів до вирішення завдань майбутнього розвитку важлива співпраця з наукою. Серед основних підходів до розвитку підприємства виділяють: орієнтація на результат, процесний підхід, ресурсний підхід. Інновація не з'являється сама по собі, потрібен певний ресурс (засіб, що дає можливість отримати бажаний результат). Тому для успішного проходження інноваційного циклу важливо забезпечити поступальний рух необхідних ресурсів за схемою: ресурс → процес → результат (інновація) [5, с. 10]. В. Прохорова та В. Ярмолюк розглядають антикризове управління, що ґрунтується на інноваційних перетвореннях, як економічно, соціально та фінансово ефективніший спосіб подолання збитків порівняно з економією витрат, який має бути вирішальним у забезпеченні розвитку підприємств [6]. При формуванні інноваційної стратегії вони пропонують визначати сильні і слабкі сторони, а також ресурси на інновації відповідно до цілей зростання прибутку. У той же час Р. Хіт [7] вважає, що криза − це ситуації, які потребують негайної реакції і які можуть спричинити несподівані наслідки, тому важливо їх попереджати.

З позицій регулювання умов для діяльності бізнесу за умов кризи важливо забезпечити пом'якшення впливу наслідків кризи особливо на малі й середні підприємства, які особливо чутливі на погіршення ситуації. З даної точки зору важливими є погляди П. Ванденберга, який значну увагу приділяє саме даним аспектам функціонування економіки за умов кризи [8, с. 7].

Мікро-, малі та середні підприємства, які складають більше 90 відсотків підприємств у всіх країнах, є важливим джерелом виробництва та робочих місць. На них зайнято 33 відсотки працівників формальної економіки в країнах з низьким доходом і 62 відсотки таких працівників у країнах з високим доходом [8, с. 7].

П. Ванденберг також звертає увагу на необхідність реалізації інфраструктурних проектів, які забезпечують необхідні умови для подальшого розвитку економіки [8, с. 23]. Це передбачає формування комплексних програм, що включають заходи з розвитку інфраструктури (будівництва доріг, портів, будинків та шкіл), створення «зелених» робочих місць. Вони повинні забезпечувати зайнятість населення або безпосередньо у відповідних проектах, або непрямим чином − через виробництво машин, обладнання та матеріалів, що поставляють різні компанії для цих проектів. Від темпів реалізації таких проектів урядами залежать терміни виходу з кризи. Необхідні фінансові ресурси на відродження економіки частково можуть бути залучені внаслідок лібералізації режиму залучення коштів трудових мігрантів з-за кордону.

Система антикризового управління базується на ранній діагностиці кризових явищ в діяльності підприємства, терміновості й адекватності реагування на кризові явища та виявленні ступеня реальної загрози фінансовому стану підприємства, а також мобілізації внутрішнього потенціалу для виходу з кризи. Для успішного виходу з кризи важливо розробити нову управлінську, фінансову, маркетингову, інноваційну та інвестиційну стратегії, скоротити постійні й змінні витрати, підвищити продуктивність праці, залучити необхідні кошти, посилити мотивацію персоналу.

Прийняття рішень за умов кризи утруднюється, так як ситуація різко змінюється порівняно із звичними для діяльності підприємства умовами. Процес управління у кризових ситуаціях повинен включати наступні етапи:

- діагностику, яка спрямована на оцінку параметрів кризової ситуації;
- розробку стратегії та заходів із подолання кризи;
- реалізацію даної стратегії для усунення кризи та її наслідків;
- досягнення цілей нормального функціонування підприємства.

Діагностика включає в себе раннє виявлення симптомів кризової ситуації, причинно-наслідкових зв'язків та характеру впливу окремих чинників.

Розробка стратегії подолання кризи може передбачати реструктуризацію підприємства. Антикризові заходи підприємства повинні передбачати:

1. Скорочення витрат для стабілізації фінансового становища на основі запровадження режиму економії ресурсів.
2. Горизонтальну або вертикальну інтеграцію. Перший вид інтеграції передбачає отримання додаткових вигод від здійснення спільних закупівель з іншими покупцями, а другий − налагодження більш тісної співпраці з ключовими постачальниками.
3. Передачу на аутсорсинг ряду процесів.
4. Спрощення структури управління шляхом скорочення рівнів ієрархії.
5. Оптимізацію технологічних процесів.
6. Перегляд інвестиційної, інноваційної та фінансової політики підприємства.

Важливою умовою виходу підприємства з кризи є забезпечення позитивного чистого грошового потоку. Основним напрямом забезпечення досягнення фінансової рівноваги підприємства за умов кризи є скорочення обсягу споживання ресурсів.

Особливу увагу слід звертати на забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами. Можливі наслідки неефективного управління фінансами підприємства наведено у табл. 1.

Дії, спрямовані на розв'язання завдань, щодо поліпшення фінансового стану підприємств, можна поділити на дві групи:

1) макроекономічні, що належать до загальних умов функціонування української економіки:

2) специфічні, що застосовуються лише до обмеженого контингенту підприємств, які функціонують у режимі фінансового оздоровлення.

За умов кризи підприємство, як правило, скорочує обсяги своєї діяльності, що призводить до абсолютного скорочення витрат ресурсів, однак при цьому на одиницю продукції (робіт, послуг) витрати

зростають (за рахунок зростання частки постійних витрат).

Таблиця 1

Наслідки неефективного управління фінансами підприємства

Фінансові проблеми	Наслідки
Значний рівень дебіторської заборгованості	Безнадійні борги, прострочені платежі
Сповільнення руху грошових коштів	Недостатність обігових коштів
Неефективне використання активів	Збільшення вартості фінансування розвитку
Розбалансування бюджетної політики підприємства	Прийняття хибних управлінських рішень
Тенденційно складені калькуляції витрат	Невірні рішення у ціновій політиці підприємства
Недотримання термінів документообігу	Застосування податкових санкцій
Неналагоджений управлінський облік	Керівництво не знає реальних результатів

Складено автором з урахуванням [9]

Антикризова програма має бути підпорядкована стратегічним інтересам підприємства і забезпечувати комплексне вирішення питань фінансового оздоровлення та відновлення нормальної діяльності підприємства на основі поставлених цілей стабілізації його стану, а також сприяти залученню зовнішніх коштів, необхідних для здійснення антикризових заходів.

Типова структура антикризової програми (плану) підприємства наведена на рис. 1.

У міру завершення реалізації заходів антикризової програми та отримання позитивних результатів потреба в розробці стратегії діяльності актуалізується, оскільки саме в стратегічному плані мають бути враховані уроки кризи, результати реалізації антикризової програми та передбачено заходи для запобігання повторенню кризових явищ у майбутньому. Фінансове оздоровлення підприємства має забезпечити відновлення його платоспроможності і залучення інвестицій у заходи з реструктуризації чи санації. Антикризові заходи можуть плануватися з допомогою програмно-цільового управління, що базується на методах мережевого планування (ПЕРТ), чи побудови дерева цілей (ПАТТЕРН).

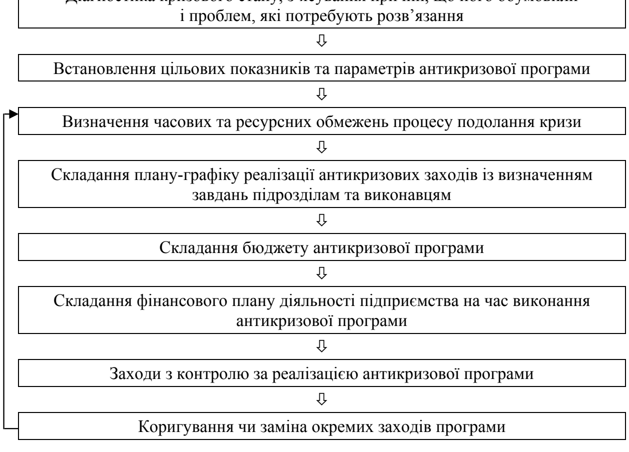

Рис. 1. Типова структура антикризової програми підприємства

Складено автором з урахуванням [9]

Ресурсна складова інноваційного потенціалу забезпечує здатність підприємства до генерування, сприйняття і впровадження нових (радикальних і модифікованих) ідей для його оновлення. Ресурс управління (здатність управлінської ланки оперативно приймати рішення, правильно визначати інноваційні цілі та орієнтири, об'єднуючи трудовий колектив довкола спільних цінностей) створює умови для успішної реалізації інноваційних проектів.

Для управління інноваційним потенціалом важливо проаналізувати його науково-технічні, маркетингові, виробничі, кадрові, організаційні та фінансові можливості. За результатами аналізу робиться висновок про можливості підприємства здійснювати ті чи інші інновації та необхідність розвитку певної складової інноваційного потенціалу підприємства.

Сучасний стан економіки за умов глобалізації характеризується вибуховим характером збільшення інформаційних ресурсів та взаємним переплетінням зв'язків між суб'єктами ринку. Це сприяє швидкому поширенню інновацій, але за умов налагодження нових організаційних форм, які передбачають поєднання активної конкуренції з відносинами партнерства та індивідуальної творчості. Ефективними організаційними формами співробітництва промислових фірм з вищими навчальними закладами є інноваційні центри у вигляді інтегрованих комплексів, які включають університети і науково-виробничі фірми та розвинені мережі обміну інформацією, націлені на формування каналів збуту нововведень. Інноваційні центри можуть виступати у ролі регіональних науково-технологічних центрів, центрів передових технологій чи трансферу технологій, технологічних, наукових чи інноваційних парків, технополісів тощо. В Німеччині центри інновацій здійснюють спільні дослідження з фірмами, організують нові інноваційні комерційні фірми. При доведенні проектів до стадії впровадження створюються нові компанії для комерціалізації інновацій з допомогою центрів промислових технологій, які проводять експертизи, маркетингові дослідження ринку, надають консультації підприємствам та винахідникам з питань розроблення і впровадження нововведень. У США поширеними формами інтеграції науки і виробництва є університетсько-промислові центри та інженерні центри при університетах. Університетсько-промислові центри здійснюють переважно фундаментальні дослідження. Інженерні центри створюють принципово нові системи та готують нові покоління інженерів з широким світоглядом.

При формуванні розгалуженої інноваційної інфраструктури враховують можливості взаємодії технопарків та наукових парків, бізнес-інкубаторів та інших структур, що забезпечують наукову і виробничу діяльність. Наукові парки (в США їх налічується понад 150, у Великобританії – більше 50, у ФРН – більше 40, у Франції – 20, в Японії – 25) представляють агломерації наукомістких фірм довкола потужних наукових центрів, перш за все дослідницьких університетів.

Організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг в умовах глобалізації економіки є кластери. Держава при цьому сама стає учасником даних мереж. Розвинені кластери базуються на широких господарських зв'язках з різними галузями та зі споживачами. При цьому часто створюють стратегічні альянси, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності на основі реалізації довгострокової стратегії розвитку. Умови успішного функціонування кластерів забезпечують

уряд і місцеві органи влади відповідно до пріоритетів розвитку регіону та національної економіки. Успішні кластери забезпечують свій розвиток на основі механізму «потрійної спіралі» (Triple Helix) у ході взаємодії бізнесу, влади і науки. Науково-дослідницькі кластери включають університети, дослідницькі організації, центри комерціалізації досліджень і розробок; комерційні організації чи їх локальні об'єднання; органи влади різних рівнів (місцеві і регіональні органи управління, агенції регіонального розвитку); спеціалізовані структури, зокрема, центри трансферу технологій, торгово-промислові палати, фінансові установи (банки, страхові компанії), консалтингові компанії. Однією із основних причин успіху кластерів є ліквідація обмежень на розвиток внаслідок безперешкодного трансферу знань та формування елементів нової інноваційної культури.

Висновки і пропозиції. У статті на основі аналізу впливу кризових явищ на діяльність підприємств сформовано механізм протидії негативним чинникам, в основі якого лежить розробка ефективної стратегії подолання кризи, в основу якої має бути покладено оновлення підходів до вирішення завдань розвитку конкретного суб'єкта господарювання. Це передбачає переорієнтування діяльності підприємства на випуск конкурентоспроможної продукції (чи надання затребуваних ринком послуг), освоєння нових ринків, підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів. Встановлено необхідність налагодження партнерської співпраці учасників інноваційної діяльності, забезпечення успішного трансферу технологій, своєчасної комерціалізації результатів наукових розробок, що передбачає формування сучасної інноваційної інфраструктури. Сформульовано типову структуру антикризової програми підприємства, яка передбачає можливість коригування і заміни окремих її заходів відповідно до зміни реальної ситуації. Подальші дослідження мають виявити характер впливу окремих чинників на можливості інноваційного розвитку підприємств за умов кризи.

Список літератури:

1. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – 328 с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 416 с.
3. Даніч В.М. Визначення кризового стану підприємства / В.М. Даніч, Н.О. Пархоменко. Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013, № 4. – С. 208-218.
4. Дейнека М. Стратегії управління підприємством в умовах кризи / М. Дейнека, І. Силадій. Економічний аналіз, 2011, випуск 8, частина 2. – С. 68-72.
5. Моісеєнко Т.Є. Ресурсне забезпечення інноваційної діяльності підприємств: Монографія / Т.Є. Моісеєнко, С.В. Войтко. – К.: Альфа Реклама, 2014. – 160 с.
6. Прохорова В.В. Інноваційні перетворення як структурний елемент антикризового управління підприємством / В.В. Прохорова, В.І. Ярмолюк. Экономика и управление № 2. – 2013. – С. 28-33.
7. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників: пер. з англ. / Р. Хіт. – К. : Наук. думка, 2002. – 566 с.
8. Vandenberg, Paul. Micro, small and medium-sized enterprises and the global economic crisis: impacts and policy responses /Paul Vandenberg; International Labour Office, Sustainable Enterprise Programme. – Geneva: ILO, 2009. – 43 p.
9. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб./ З.Є. Шершньова, В.М. Багацький, Н.Д. Гетманцева; За заг. ред. З.Є. Шершньової. – К.: КНЕУ, 2007. – 680 с.

Довбенко В.И.
Национальный університет «Львовская политехника»

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы поиска возможностей развития предприятий в условиях кризиса и непредсказуемости изменений. Приведены подходы к выбору стратегий, сориентированных на инновационный путь развития. Проанализирован опыт перехода на новые методы и технологии управления процессами развития в условиях динамических изменений ситуации на рынке. Освещены перспективы переориентации деятельности промышленных предприятий на использование передовых технологий. Предложены меры по активизации инновационной деятельности предприятий за счет использования потенциала инновационной инфраструктуры.
Ключевые слова: инновационное развитие, новые подходы к управлению, инновационная инфраструктура, трансферт технологий, инвестиционный климат.

Dovbenko V.I.
National University «Lviv Polytechnic»

ENTERPRISES DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN TERMS OF CRISIS

Summary
The article considers the questions of explore possibilities of enterprises development during the crisis and unpredictable changes. Some approaches to selecting strategies oriented of the innovative way of development are argued. The experience of transition to new technologies and effective methods of control processes under conditions of dynamic changes in the market are analyzed. Deals with prospects reorientation of industrial enterprises in the use of advanced technologies are covered. The measures to enhance innovation activity through the use of innovative infrastructure capacity are proposed.
Keywords: innovative development, new approaches to management, innovation infrastructure, technology transfer, investment climate.

УДК 001.82

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «ДОВІРА»

Дубина М.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглянуто основні підходи до трактування сутності категорії «довіра», які зустрічаються у різних науках. До розгляду означеної категорії застосовано міждисциплінарний підхід, використання якого дозволило систематизувати основні науки (історія, антропологія, соціологія, філософія, політологія, культурологія, психологія та економіка), у межах яких вченими досліджуються питання довіри.

Ключові слова: довіра, категорія, міждисциплінарний підхід, наука, систематизація.

Постановка проблеми. Довіри є універсальним явищем, яке пронизує фактичні всі відомі нам сфери людського існування. Означений феномен є складноструктурованою системою, оскільки формується під впливом значної кількості чинників різної природи. Саме універсальність довіри робить цю категорію надважливою складовою нашого життя, тому що її наявність є запорукою формування міцних, стабільних взаємовідносин між різними суб'єктами у всіх сферах сучасного суспільства. Економічна, політична системи як одні з найбільш важливих складових нашого існування у своїй основі функціонують виключно на довірі між їх учасниками. У зв'язку з цим, фактор наявності довіри є досить вагомою перевагою у побудові доброзичливих, відкритих та дружніх стосунків між людьми у процесі повсякденного спілкування та формуванні надійних відносин між фізичними та юридичними особами у процесі їх взаємодії.

Унікальність феномену довіри та його вплив на існування багатьох сфер нашого сучасного суспільства сприяло зацікавленості вчених у різних галузях науки щодо вивчення вказаного явища з метою усвідомлення закономірностей, принципів його виникнення, підтримання та зміцнення. Все це обумовило поступове накопичення різнопланових наукових робіт, об'єктом дослідження яких виступала довіра, а предмет змінювався від сфери дослідження прояву означеного феномену. Накопичення теоретичних, методологічних та методичних концепцій вивчення довіри як унікального явища та визначення його ролі у розвитку значної кількості сфер нашого життя призвело поступово до виникнення поліваріантних підходів до трактування сутності означеної категорії, розширенню аспектів її дослідження та нагромадження ідентифікованих різнобічних властивостей цього явища. Ускладнення наукових знань у сфері вивчення означеного феномену вже на сьогодні вимагає застосування системного підходу до їх класифікації з метою дослідження вже існуючих концепцій до розгляду категорії довіри, визначення її сутності та ролі у розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різнобічні аспекти феномену довіри вже на сьогодні вивчалися та продовжують досліджуватися багатьма відомими науковцями фактично у всіх галузях суспільних наук. Результатом такого підвищеного інтересу є наявність значної кількості наукових праць, серед авторів яких, на наше переконання, варто відмітити наступних: Андрущенко Г.І., Бонецький О.О., Дюркгейм Е., Кожем'якіна О.М, Коулман Дж., Мазур І.І., Малий І.Й., Мандибура В.О., Панькова О.В., Селігмен А., Скрипкіна Т.П., Соболєва Н.І., Тьоніс Ф., Фукуяма Ф., Шо Роберт Б., Штомпка П. Сутність наукових концепцій, які були розроблені зазначеними науковцями, враховуючи тему даної статті, буде розглянуто через використання міждисциплінарного підходу до їх вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значного масиву різнобічних результатів теоретичного, методичного та методологічного характеру, що були отримані у межах дослідження феномену довіра сформували потужну наукову базу вивчення означеного явища. Проте, одночасно це призвело до виникнення значної поліваріантності підходів з розгляду означеної категорії, поступового поглиблення їх не систематизованості та складності поєднання. Інколи теоретичні та методичні положення є досить суперечливими. Все це стримує, на наше переконання, вивчення цього феномену як універсального явища у нових галузях науки з пошуком більш прикладного застосування вже існуючих, насамперед, теоретичних положень. Це все і обумовлює необхідність систематизації існуючих наукових концепцій дослідження довіри через застосування міждисциплінарного підходу для виявлення основних сфер науки, у межах яких означена категорія вже вивчалася та визначення базових аспектів її розгляду.

Мета статті. Метою статті є застосування міждисциплінарного підходу до вивчення категорії «довіра» через ідентифікацію окремих напрямків сучасної науки, у межах яких феномен довіри вже вивчався науковцями і розгляд концептуальних положень щодо визначення сутності довіри та її ролі у розвитку сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Вивчення універсальних категорій, яким притаманна динамічна та досить складна структура, неможливість чіткого та однозначного визначення їх сутності, вимагає проведення ґрунтовного дослідження вже наявних у науковому просторі подібних досліджень з метою ознайомлення з існуючими напрацюваннями у цій сфері. Такий підхід може забезпечити більш об'єктивну оцінку сформованої ситуації щодо трактування сутності категорії, визначити особливості її прояву в різнобічних сферах суспільства та у різнопланових за своїм змістом наукових доробках вчених різних галузей науки.

Нами був проведений ґрунтовний контент аналіз наявних у науковій літературі концепцій трактування категорії «довіра» і через застосування міждисциплінарного підходу, який фактично і знаходиться в основі їх систематизації, виділено основні сфери, у межах вивчення яких вченими досліджувалась довіра та її роль у подальшому розвитку таких наук та суспільства загалом. Таким чином, на основі отриманих результатів, нами виділено дисциплінарні підходи до розгляду категорії «довіра», які визначено на рис. 1. Розглянемо їх більш детальніше.

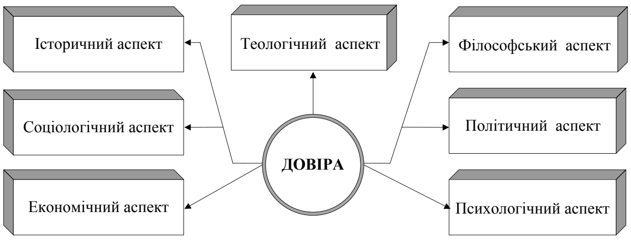

Рис. 1. Міждисциплінарний підхід до трактування сутності категорії «довіра»

Історичний аспект вивчення феномену довіри, насамперед, пов'язаний із дослідженням впливу формування довірчих відносин, у першу чергу, у первісному суспільстві на розвиток людства, розгляд довіри як одного з базових факторів створення перших історичних суспільно-економічних формацій. Не можемо не погодитися з думкою Б. Рудьковсього, який вказує на наступне: «довіра в первісному суспільстві між людьми вже тоді була його основою і мала свої етапи в розвитку суспільства». Він зазначає, що описи перших племен свідчать про те, що ці народи звичайно довірливі, що без взаємодопомоги, солідарності, взаємної довіри первісний рід не зміг би вижити. На думку Б. Рудьковського довіра між людьми була основою первісного суспільства, інших відносин, крім довіри не існувало. Як зазначає автор: «довіра носила форму безпосереднього відношення однієї людини до іншої як до себе подібній істоті, якій властиве спілкування. Явище довіри мало свої етапи розвитку, від нерозвинених, простих форм безпосереднього відношення на перших стадіях існування первісного суспільства до більш розвинутих форм, які пов'язані зі становленням людини як особи на інших стадіях розвитку суспільства [7, с. 2].

Досить потужна база наукових досліджень, які вивчають зміст категорії «довіра», роль означеного поняття у функціонуванні різнобічних складових нашого суспільства, розроблена в галузі соціологічної науки. Зокрема, варто відмітити, що у означеній сфері на сьогодні вже сконцентровано найбільшу кількість наукових праць щодо вивчення особливостей функціонування довіри. Серед відомих вчених-соціологів, які досліджували феномен довіри варто відзначити наступних: Штомка П., Дюркгейм Е., Тьоніс Ф., Селігмен А., Соболєва А., Фукуяма Ф. та ін.

Так, відомий польський соціолог Штомка П. зазначає «дослідження довіри в соціології отримало значно більшу самостійність, ніж в соціальній психології, економіці та політиці, де подібна тема піднімалася раніше. .... Довіра виявляється ключовою категорією для розуміння суспільного існування людей» [14, с. 21]. Вчений вважає довіру важливим аспектом культурного і соціального капіталу. Він звертає увагу на те, що «на відміну від ранніх психологічних підходів, коли довіру трактували як позицію індивідуума, на сьогодні її все частіше розглядають як властивість міжособистісних зв'язків, атрибутом суспільно-індивідуального поля, в межах якого функціонують люди, культурним ресурсом, який використовується індивідуумами у їх діяльності» [14, с. 59]. У працях Дюркгейма Е. і Тьоніса Ф. ідея довіри вводилась як основа для виникнення органічної солідарності між різними індивідами, не схожими одне на одного [1, с. 7]. А. Селігмен визначає соціологічний зміст довіри шляхом його зведення, з одного боку, до релігійної віри чи переконання, або, з іншого боку – до впевненості у виконанні рольових очікувань [1, с. 11]. Ф. Фукуяма у своїй книзі «Довіра» ще у 1995 році окреслив важливість такого феномену як довіра для всіх сфер життя. Вчений зазначає «економічна діяльність є важливою частиною соціального життя, до неї принциповим чином залучені численні норми, правила, моральні обов'язки та інші суспільні навички людини, з яких це життя складається. ... одним з головних уроків вивчення економічного життя є те, що благополуччя країни, а також її конкурентна здатність на тлі інших країн визначаються однією універсальною культурною характеристикою – властивим її суспільству рівнем довіри [12, с. 10].

З точки зору соціального аспекту дослідження довіри варто відмітити наявність наукових праць, які у переважній більшості вивчають зазначений феномен у контексті дослідження сутності соціального капіталу, визначення його структури та аналіз можливих заходів щодо його нарощення з метою використання у підвищенні рівня соціально-економічного розвитку окремих держав. Зокрема Кожем'якіна О.М. зазначає, що довіра як базовий елемент соціального капіталу, має соціальну природу, оскільки спирається на спільні моральні цінності та є результатом спільних зусиль. Соціальний капітал постає як матеріалізована довіра, що відіграє принципову роль у створенні здорової економіки та має культурне підґрунтя у вигляді успадкованих етичних навичок та ціннісних пріоритетів [3, с. 286]. Пояркова Т.К. зазначає, що рівень довіри залежить від глибинного соціального контексту, цілей та прагнень учасників, їхнього ставлення до самих себе та до інших учасників як осіб тощо. Соціальна довіра базується на суспільному договорі, що підтримує таку співпрацю у громадській спільноті і є за характером не юридичним, а моральним. Санкцією за відступництво тут є не покарання, а відлучення від мережі солідарності та співпраці [8, с. 63-64].

Мельник В.П. стверджує, що довіра є принципово соціальним феноменом. Упевненість в цьому сенсі є постійною величиною, до певної міри зафіксованою в процесі первинної соціалізації. Упевненість і «відчуття безпеки» формуються в обставинах, коли індивід має ілюзію повноти знань про контрагента. Довіра перебуває в середині континууму «повне знання-повне незнання». Потреба в довірі виникає в ситуаціях, у яких індивід відчуває брак інформації (ситуації інформаційної асиметричності) [6, с. 105]. Дійсно, погоджуємося з автором щодо гіпотези про соціальність довіри, оскільки вона виникає виключно у суспільствах та серед людей як соціальних істот.

Досить значну роль відіграє довіра у теологічному вченні, де вся система побудована на вірі людини у Бога. Варто відмітити також, що віра та довіра не є синонімічними твердженнями, оскільки віра є більш глибшим та більш емоційним станом, за якого людина вірить не зважаючи на аргументи, доводи і може здійснювати ірраціональні вчинки. Довіра все ж таки за своєю суттю феномен, якому притаманний певний рівень скептицизму та раціональності і будується, у першу чергу, на досвіді, раціональних міркуваннях. У релігії віра і довіра посідають центральне місце, оскільки визначають сутність відносин між людиною та Богом, людиною та церквою як окремим соціальним інститутом.

Особливе місце у вивченні феномену довіри займають наукові праці у галузі психології, у межах яких авторам проведено досить ґрунтовні дослідження означеного феномену з точки зору, насамперед, вивчення його як певного стану людини, тобто з позиції особистості. Серед вчених, які досл-

джували психологічні особливості прояву довіри варто відмітити наступних: Купрейченко А.Б., Ратайчак З., Соболєву Н.І., Скрипкіну Т. та ін.

Таким чином, серед наведених авторів варто відмітити, що найбільшого розвитку дослідження ролі довіри у межах психологічних досліджень набули у соціальній психології. Соболєва Н.І. у свої монографії «Соціологія суб'єктивної реальності» представила довіру як параметр суб'єктивної реальності, як очікування істини, надію на опанування її непрямим чином, опосередковано. Соціолог вважає довіру похідною від віри, її проекцію у світ суб'єктних, насамперед міжособистісних, відносин. На її думку, «довіра – це передусім психічний стан (почуття) і ставлення суб'єкта». Вчений виділяє певні джерела, що спонукають людей вступати у довірчі відносини, тим самим покладаючись на загальноприйняту думку або на чийсь авторитет. Наприклад, такими джерелами можуть бути: усвідомлення власної слабкості, невміння або небажання розв'язувати власні проблеми самотужки; втрата почуття особової визначеності у спільноті; страх, повага, любов; згода з приводу змісту вірувань і найважливіших цінностей; самоомана як пихатість і надмірна самовпевненість чи самоприниження тощо [1, с. 13].

Скрипкіна Т.П. у своєму підручнику «Психологія довіри» зазначає, що людина не може жити без довіри – без неї вона втрачає зв'язок зі світом, що загрожує дуже негативними наслідками. Західні психологи давно з'ясували, що довіра є «стрижневим елементом соціального і психологічного благополуччя індивіда і суспільства». Отже, довіра є важливим соціально-психологічним явищем. Функції, які вона виконує, стосуються не тільки процесу взаємодії людей один з одним, але і людства в цілому та окремих його частин [10, с. 233].

Фактично, у переважній більшості психологічних словників приводиться трактування категорії «довіра». Зокрема, у Великому психологічному словнику за редакцією Мещерякова Б., Зінченко В. зазначається, що довіра – це психічний стан, у міру якого ми покладаємося на певну думку, яка здається нам авторитетною, і тому відмовляємося від самостійного дослідження процесу, яким може бути нами вивчений. Довіра відрізняється від віри, так само як від впевненості. Віра перевищує силу зовнішніх фактичних та формально логічних доказів. Довіра відноситься до емоціональної, тобто такій сфері психіки, яка погано раціоналізується. Вона здатна породжувати багато інших почуттів (від любові до ненависті), станів (від комфорту до стресу), соціальних укладів (від визнання до відрази). Довіра по відношенню до особистості відіграє формоутворюючу роль [2].

Досить вагома увага приділена дослідженню питань визначення місця довіри у розвитку політичних процесів різних країн. Загалом політична система будь-якої держави, як зазначалося, будується виключно на основі довіри громадян до тих політичних лідерів, яких вони обирають. Саме це обумовлює вагому роль довіри у функціонуванні політичної системи та приводить до підвищеної зацікавленості вчених у дослідженні особливостей довіри через призму політологічної науки.

Зокрема, Шо Роберт Б. зазначає, що довіра до влади та віра в легітимність існуючого режиму є взаємодоповнюючими або навіть прямо залежними, а не протилежними, феноменами сучасного політичного процесу. Адже вплив їх один на одного є незаперечним. Криза довіри сприяє виникненню сумнівів, які трансформуються у масову недовіру і тотальну незадоволеність. Такий регресійний процес, маючи майже незворотній характер, поширюється далі на окремі інститути, а потім – в крайніх випадках – на всю політичну систему [13, с. 67]. Не можна не погодитися з думкою Кожем'якіної О.М., яка відмічає наступне: одним з особливих проявів довіри є довіра політична, специфіка якої визначається досить слабким зв'язком з міжособистісною довірою. Політична довіра, виступаючи переважно як інституціональна довіра, відображає ступінь реалізації обіцяного, задоволення потреб та базується на упевненості в правильності та ефективності політичних спрямувань того чи іншого політичного суб'єкта, визнанні його діяльності як відповідної дійсним інтересам суспільства. Реакція на харизматичного лідера є прикладом ірраціональної довіри внаслідок впливу, певного маніпулювання. Тут діє переважно сила навіювання, а не переконання. Діє не критична оцінка, а емоційне відношення, ілюзорно підкріплене начебто розумом, хоча насправді має місце емоція [4, с. 210].

Звичайно, будучи за своєю природою певним феноменом, дослідження довіри не могло не бути розглянуто у контексті вивчення її сутності з позицій етики та філософського вчення загалом. Терпан В.В. зазначає, що у філософській етиці довіра розглядається як етична категорія моралі, що відображає моральні відносини між людьми, моральні норми, пов'язані з добровільними взаємними зобов'язаннями, як у суспільному, так і в особистому житті й заснована на моральному кредиті. Філософи відзначають, що довіра являє собою якісно особливий стан моральної свідомості, що включає в себе моральні почуття й переконання, які і є мотивами або стимулами поведінки особистості. Довіра – це раціональний прояв людської психіки й основну функцію вони бачать у довірі як регуляторі моральних відносин [11, с. 192].

Досить значного поширення набувають питання дослідження довіри в контексті вивчення економічних об'єктів, визначення ролі означеного явища у функціонуванні окремих економічних явищ, роль її у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Якщо люди довіряють одне одному в силу загальності їхніх моральних, етичних норм, то й витрати виробництва будуть меншими. За таких умов суспільство матиме й більше можливостей для удосконалення своєї економічної діяльності, створювати нові форми організації виробництва, що без сумніву дасть підстави для підвищення конкурентоспроможності національної економіки. І навпаки недовіра в суспільстві створює необхідність дотримуватись формальних юридичних «правил гри», що начебто й непогано, оскільки це дійсно потрібно для сучасного підприємництва, але ж недовіра породжує збільшення трансакційних витрат [5, с. 28].

Довіра через призму економіки як науки, на наш погляд, повинна розглядатися, насамперед, як базовий фактор формування раціональних, ефективних, стабільних та прозорих економічних відносин, реалізація яких дійсно дає змогу їх учасникам отримати реальний економічний або соціальний ефект. Дослідження довіри в контексті вивчення окремих економічних явищ вже на сьогодні знайшло своє відображення у низці наукових праць, однак, загальних, цілісних робіт вивчення даного явища ще немає.

Висновки. Отже, проведене теоретичне дослідження щодо визначення сутності явища довіри дало змогу через застосування міждисциплінарного підходу до вивчення означеної категорії систематизувати основні аспекти розгляду довіри у межах окремих наук. Ґрунтовний аналіз робіт, в яких

вчені вивчають різнобічні особливості довіри та вплив цього явища на функціонування систем різної природи, дозволив виділити такі базові науки: історія, соціологія, економіка, теологія, філософія, політологія, психологія. На сьогодні існують численні наукові напрацювання дослідження феномену довіри, які реалізовані на стику класичних наук, насамперед, вважаємо за необхідне відмітити соціальну психологію та економічну психологію. На наше глибоке переконання, дати універсальне визначення довіри як окремого феномену існування нашого суспільства неможливо. Саме тому, науковцям при вивченні означеного явища, насамперед, для необхідно з'ясувати той аспект та концептуальний підхід, у межах яких вони планують реалізовувати свої наукові дослідження.

Список літератури:

1. Андрущенко Г.І. Розвиток соціологічної думки щодо вивчення поняття «довіра» [Електронний ресурс] / Г.І. Андрущенко // Український соціум. 2009. – № 4 (31). – С. 7-15. – Режим доступу: http://ief.org.ua/new_4.htm
2. Большой психологический словарь. Сост. Мещеряков Б., Зинченко В. Олма-пресс. 2004. http://vocabulary.ru/dictionary/30/word/doverie
3. Кожем'якіна О.М. Національно-культурне підґрунтя довіри: досвід Японії в трактовці Ф. Фукуями / О.М. Кожем'якіна // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 2. – С. 284- 289.
4. Кожем'якіна О.М. Раціональні та ірраціональні виміри феномену довіри / О.М. Кожем'якіна // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. – . – Випуск 412-413. Філософія. – С. 207-211.
5. Мазур І.І. Перетворення довіри в інституті конкурентоспроможності національної економіки / І.І. Мазур // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – Випуск 22. – С. 25-29.
6. Мельник В.П. Довіра як феномен господарювання: проблема визначення відповідного поняття / В.П. Мельник // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2010. – Вип. 38-2. – С. 102-109.
7. Погорєлий С.С. Феномен довіри у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях: генезис та сучасний стан наукової теорії / С.С. Погорєлий // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 1 (24). – С. 1-8.
8. Пояркова Т.К. Соціальна довіра як умова утворення громадянського суспільства / Т.К. Пояркова // Наукові праці. – Том 40. – Випуск 27. Політичні науки. – С. 63-65.
9. Приятельчук А.О. Віра та довіра у контексті бізнесової діяльності / А.О. Приятельчук // Гуманітрний вісник ЗДІА. – 2012. – № 50. – 193-201.
10. Скрипкина Т.П. Психология доверия: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 267 с.
11. Терпан В.В. Довіра в структурі соціального капіталу сучасного університетського студентства / В.В. Терпан // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики [Текст] : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т; [голов. ред. : Д.М. Ядранський]. – Запоріжжя : КПУ, 1998. – Вип. 51. – 2011. – 397 с., с. 190-198
12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
13. Шо Роберт Б. Ключи к доверию в оранизации: Результативность, порядочность, проявление заботы / Б. Шо Роберт. – М.: Дело, 2000. – 272 с.
14. Штомпка П. Доверие – основа общества / Петр Штомпка: пер. с пол. Н.В. Морозовой. – М.: Логос, 2012. – 440 с.

Дубина М.В.
Черниговский национальный технологический университет

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ КАТЕГОРИИ «ДОВЕРИЕ»

Аннотация
В статье рассмотрены основные подходы к определению сущности категории «доверие», которые встречаются в разных науках. К рассмотрению указанного понятия применен междисциплинарный подход, использование которого позволило систематизировать основные науки (история, антропология, социология, философия, политология, культурология, психология и экономика), в пределах которых учеными исследуются вопросы доверия.
Ключевые слова: доверие, категория, междисциплинарный подход, наука, систематизация.

Dubyna M.V.
Chernihiv National Technological University

INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE STUDY OF THE CATEGORY «TRUST»

Summary
The main approaches to the definition of the category «trust», that occur in different sciences were considered in the article. An interdisciplinary approach was applied to review this term, the use of which helped to systematize the basic sciences (history, anthropology, sociology, philosophy, political science, cultural studies, psychology and economics), within which scientists study questions of trust.
Keywords: trust, category, interdisciplinary approach, science, systematization.

УДК 33.330.3

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ОБЛІКОВИХ ПРОЦЕСІВ ЩОДО ПОРЯДКУ ЗАКРИТТЯ БУХГАЛТЕРСЬКИХ РАХУНКІВ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Дубініна М.В., Скорозінська А.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Стаття присвячена питанням та проблемам впровадження програмних продуктів для автоматизації порядку закриття рахунків, складання фінансової звітності, для підвищення ефективності діяльності підприємства. Складність ситуації, яка склалася на сьогодні, з питання автоматизації облікових процесів на сільськогосподарських підприємствах, пояснює актуальність обраної теми.

Ключові слова: фінансова звітність, закриття рахунків, процесор EXCEL, автоматизація.

Постановка проблеми. За сучасних умов ведення господарської діяльності, у суб'єктів господарювання гостро постає питання комп'ютеризації діяльності підприємства та потреба у використанні автоматизованих систем бухгалтерського обліку, так як це інноваційне впровадження дозволяє практично повністю виключити паперову роботу, значно знизити вірогідність помилок та підвищити ефективність роботи бухгалтера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації обліку в умовах застосування комп'ютерних технологій присвячені праці Ф.Ф. Бутинця, В.П. Завгороднього, С.В. Івахненко [1; 2] та інших. Проте й досі залишається проблемним питання вибору програмного забезпечення для бухгалтерів відповідно до специфіки діяльності їх підприємств.

Метою статті є розробка певних пропозицій, щодо удосконалення методики автоматизації обліку програмними продуктами якими підприємства забезпечені маючи ПК.

Виклад основного матеріалу. Комп'ютерні програми для автоматизації бухгалтерського обліку встановлені сьогодні в більшості підприємств, і економічний ефект від їх впровадження є кращим підтвердженням того, що автоматизований облік має багато переваг. Але все таки є підприємства, які продовжують здійснювати облікову діяльність вручну, зберігаючи негативне відношення до комп'ютеризації. У бухгалтерів небажання змінити спосіб обліку – це перш за все боязнь розлучитися із звичною роботою, страх перед новими починаннями, побоювання, що програми автоматизації бухгалтерського обліку будуть дуже складними. У негативно налаштованих керівників автоматизація бухгалтерського обліку часто асоціюється з позаплановою витратою грошових коштів і супроводжується недовірою до нових технологій.

Звітність є одним із важливих елементів методу бухгалтерського обліку і являє собою систему взаємопов'язаних узагальнюючих показників, що характеризують фінансовий і майновий стан підприємства та результати діяльності за звітний період. Складанням звітності завершується повний цикл обробки даних. Кінцевим етапом бухгалтерського обліку, як процесу виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, є передача інформації про діяльність підприємства користувачам для прийняття рішень. Узагальнення інформації та одержання звітних показників, що характеризують діяльність підприємства, здійснюється на основі даних облікової системи. Концептуальна основа облікової системи є визначальною, саме вона визначає можливості формування повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів.

У системі інформаційного забезпечення фінансова звітність займає найважливіше місце, оскільки вона є джерелом інформації для ухвалення управлінських рішень як зовнішніми, так і внутрішніми користувачами. Проте складанню фінансової звітності передує досить масштабний процес – відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку, перенесення їх до журналів ордерів, та на кінець звітного періоду закриття рахунків.

Інформація, яка використовується для прийняття управлінських рішень, повинна збиратись, узагальнюватись і надаватись обліковою системою. Облікова система, незалежно від розмірів підприємства, призначена для збору і обробки інформації про підприємство та періодичного звітування про результати діяльності. Збір та узагальнення облікової інформації називають циклом обробки облікової інформації, тому що цей процес повторюється з новими даними кожного облікового періоду. Під обліковим циклом розуміють певну послідовність формування первинної, зведеної та звітної інформації в рамках єдиної облікової системи. У цьому циклі виділяють декілька послідовних етапів (рис. 1).

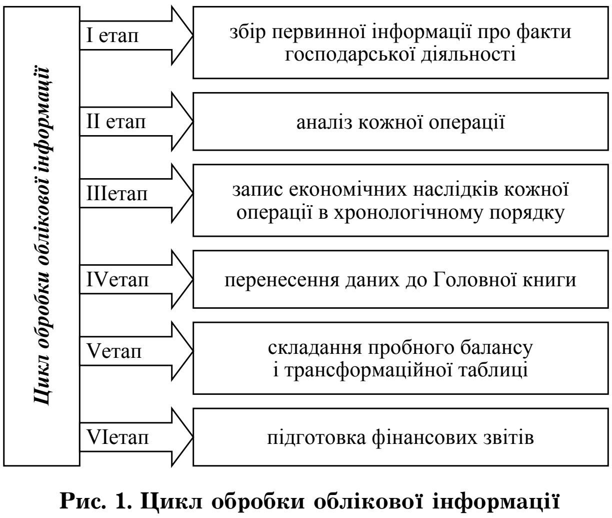

Рис. 1. Цикл обробки облікової інформації

Джерело: власна авторська розробка

Початковим етапом циклу обробки облікової інформації є збір первинної інформації щодо кожної операції, яка має економічний вплив на підприємство. Ця інформація збирається постійно протягом всього облікового періоду і реєструється відразу після завершення відповідної операції. Господарська операція відображається в обліку, якщо визначено час її здійснення, зміст та вартісний вимір.

Більшість операцій знаходять відображення у первинних документах, які містять важливі дані щодо цієї операції. Такими документами можуть бути касові ордери, квитанції, накладні, рахунки постачальників та інші. Первинні документи підтверджують факт здійснення господарської операції, підлягають перевірці за змістом і формою та піддаються подальшій обробці. Отже, процедура збору первинних даних становить невід'ємну і важливу складову системи обробки облікової інформації.

На другому етапі відбувається аналіз кожної операції, метою якого є визначення економічних наслідків кожної операції для підприємства відповідно до балансового рівняння (Активи = Зобов'язання + Капітал власників). При цьому встановлюється вплив кожної операції на активи, зобов'язання чи капітал підприємства та відбувається її відображення, з використанням подвійного запису, по дебету і кредиту відповідних рахунків бухгалтерського обліку. Аналіз операцій потребує розуміння суті господарських операцій і подій у самому підприємстві та ґрунтовних знань концепцій та процедур обліку. Після аналізу операції можна було б відобразити прямо на відповідних бухгалтерських рахунках активів, зобов'язань чи капіталу. Проте дуже важливо, щоб усі економічні наслідки господарських операцій були зібрані в одному місці у їх хронологічному порядку. Саме з цією метою і використовується журнал-ордер, який є проміжним етапом між первинним документом і Головною книгою.

Третій етап передбачає реєстрацію економічних наслідків кожної операції в хронологічному порядку, яка здійснюється у Журнал-головній книзі. Вибір журналів для реєстрації господарських операцій підприємства залежить від обсягу і характеру цих операцій.

Згрупована відповідним чином інформація у журналі-ордері та спеціальних журналах систематизується надалі на бухгалтерських рахунках у Головній книзі для використання при складанні фінансових звітів. У більшості випадків список всіх рахунків наводиться на першій сторінці Головної книги і називається Планом рахунків. Головна книга може вестися у формі книги, де для кожного рахунка виділяється окрема сторінка, у картковій формі, коли на кожний рахунок заводиться окрема картка або у формі електронних носіїв, які знаходяться в електронній пам'яті, за умов комп'ютеризованої бухгалтерської системи.

П'ятим етапом облікового циклу є складання пробного балансу і оборотно-сальдової відомості.

Після перенесення всіх операцій, зареєстрованих у журналі, до Головної книги складається узагальнюючий документ, який містить перелік усіх рахунків Головної книги з відображенням кінцевого залишку по кожному з них. Цей документ має назву початковий пробний баланс. При перенесенні із Головної книги залишки активних рахунків (активів, вилучення капіталу, витрат) записуються по дебету, а пасивних (зобов'язань, капіталу, доходів) – по кредиту.

Пробний баланс складається з метою перевірки рівності дебетових і кредитових залишків рахунків Головної книги.

Проте наявність рівності дебетових і кредитових залишків у пробному балансі ще не гарантує правильності зроблених проведень на рахунках бухгалтерського обліку, оскільки під час реєстрації можуть бути допущені помилки, які не впливають на рівність цих сум. Така рівність буде мати місце і за умови, коли в дебет і кредит рахунків занесена неправильна сума або сума правильна, але занесена замість дебету одного в дебет іншого рахунка (чи аналогічно по кредиту рахунків). Окремі операції можуть взагалі бути не рознесені на рахунках Головної книги. Для виявлення таких помилок потрібно проводити окремий аналіз і додаткову перевірку зроблених перенесень.

Після перевірки дані пробного балансу використовуються для подальшої обробки і складання фінансової звітності. Фінансові звіти складаються на встановлену дату, тому перед бухгалтером постає завдання розмежування господарських операцій між відповідними звітними періодами з метою обґрунтованого визначення фінансового результату і подання у цих звітах достовірної інформації. Для полегшення процесу досягнення цієї мети бухгалтери використовують різні допоміжні документи, серед яких найбільш поширеним є трансформаційна таблиця, або як її ще називають коригувальна, робоча таблиця чи робочий листок.

Одним із найважливіших завдань бухгалтерського обліку є правильність визначення і відображення у звітності фінансового результату діяльності підприємства, який визначається як різниця між доходами і витратами одного звітного періоду. Згідно з принципом відповідності доходи звітного періоду мають бути зіставлені з витратами, понесеними на одержання цих доходів у тому ж звітному періоді. Тому більшість регулюючих проведень призначені або для віднесення до даного звітного періоду одержаних (або не одержаних) підприємством доходів, або для списання витрат, які відповідають цим доходам і, отже, які відносяться до даного звітного періоду. Відображення фінансових наслідків господарських операцій повинно здійснюватись в ті періоди, коли ці операції мали місце, а не тоді, коли підприємство одержує або сплачує гроші, що відповідає сутності методу нарахування. Застосування цього методу на практиці передбачає визначення і відображення в бухгалтерському обліку доходів і витрат та коригування сальдо рахунків пробного балансу.

Важливою процедурою завершення облікового циклу є закриття рахунків шляхом складання заключних проведень. Основна мета їх складання полягає в тому, що в кінці звітного періоду заключні записи утворюють основу для наступного звітного періоду через закриття рахунків доходів і витрат. Оскільки звіт про прибутки і збитки відображає чистий прибуток, а також доходи і витрати за чітко визначений звітний період, то рахунки доходу і витрат повинні бути закриті, а їх сальдо списане в кінці цього періоду на рахунок фінансових результатів. Таким чином, на початок наступного періоду сальдо на цих рахунках буде нульовим.

Шостим етапом облікового циклу є підготовка фінансових звітів. Процес підготовки фінансової звітності полегшується завдяки складанню трансформаційної таблиці, оскільки сальдо рахунків перенесені в колонки «Звіт про фінансові результати» і «Баланс» є інформаційною основою для цих двох та інших форм звітності.

Отже, в процесі облікового циклу здійснюється облік господарських операцій шляхом оформлення первинних документів, які нагромаджуються в певних журналах і книгах. Для обліку господарських операцій застосовується система облікових реєстрів. Обов'язковими для ведення є журнал реєстрації операцій (Журнали ордери) та Головна книга. Крім обов'язкових регістрів підприємства використовують інші журнали ордери. Кількість та зміст допоміжних журналів визначається самим підприємством залежно від потреби.

На суму прибутку здійснюють бухгалтерську проводку по дебету рахунку 79 і кредиту рахунку 44. Після закриття рахунків в остаточному балансі залишаються незакритими рахунки 1–6 класів, а рахунку 7 та 9 класів залишків не мають.

Саме цим процесом завершується бухгалтерська робота за звітний період, і саме він є не менш важливим ніж ведення обліку протягом звітного року, так як закриття бухгалтерських рахунків є передумовою складання фінансової звітності підприємства. І саме правильне формування закриття рахунків дозволить отримати правильну та достовірну інформацію у фінансовій звітності та мінімізувати ризики пов'язані з допущеними помилками.

У ринкових умовах господарювання автоматизація процесу обліку дає можливість економити підприємству свій час та кошти, а головне своєчасно приймати ефективні управлінські рішення. Як показує практика ефективність обліку значно підвищується, якщо його інформація являється повною, своєчасною і динамічною, що обумовлює необхідність автоматизації облікової інформації.

На ринку програмних продуктів представлено широкий спектр програм по автоматизації бухгалтерського обліку, найпоширенішими з яких і найбільш адаптованими до української системи ведення обліку є пакети 1С: «Підприємство», «Парус – Підприємство» та «Бест Звіт Плюс».

Якщо порівняти вартість пакетів, то встановлення пакету «Парус – Підприємство» обійдеться в середньому 250 у.о., залежно від фірми-постачальника і комплектації. Пакет 1С: Підприємство є дещо дорожчим і становить в середньому 300 у.о. залежно від комплектації та версії програми, а також кількості користувачів, на яких розрахована система.

Автоматизація системи бухгалтерського обліку дозволяє істотно полегшити працю бухгалтера, позбавити його від рутинної роботи, підвищує оперативність та точність облікової інформації, дозволяє більше приділяти уваги проведенню економічного і фінансового аналізу роботи підприємства та пошуку резервів щодо підвищення ефективності цієї роботи. Саме тому підприємствам необхідно визначитися з вибором програмного забезпечення, яке було здатне забезпечити всі потреби обліку підприємства і разом з тим було досить економним і не вимагало великих витрат на його придбання, а також не вимагало від бухгалтера специфічних навичок програмування [3].

В усіх районах Миколаївської області кількісно переважають селянські та фермерські господарства. Як правило вони у порівнянні з крупними сільськогосподарськими підприємствами, не мають можливість автоматизованого ведення бухгалтерського обліку, так як обсяги їх роботи не дозволяють покупку повного програмного забезпечення для автоматизованого бухгалтерського обліку. Саме для таких підприємств постає актуальним питання хоча б часткового автоматизованого ведення обліку, за наявності лише комп'ютера та його стандартних програм.

Сучасне програмне забезпечення щодо автоматизації обліку розвивається за двома окремими напрямками: програми електронних таблиць або електронні бази даних (Excel, Access корпорації Microsoft, SQL, QuattroPro фірми Borland (Inprise), SuperCalc фірми ComputerAssociates, Lotus корпорації LotusDevelopmentCorp.) і безпосередньо бухгалтерські програми.

Застосування комп'ютерної техніки для автоматизації обліку та управління на підприємствах має як переваги та недоліки. Як перевагу, можливо визначити, що сучасні комп'ютерні засоби дозволяють значно полегшити працю бухгалтерів та знизити трудомісткість окремих операцій, зменшити кількість помилок при складанні первинних документів та зведених облікових регістрів, терміново отримувати необхідну інформацію, як недолік (особливо для малих підприємств) – високу вартість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення, що не завжди може дозволити собі підприємство з невеликими обсягами діяльності.

У даному аспекті досить хорошим варіантом вирішення проблеми автоматизації обліку на підприємствах малого бізнесу є використання електронних таблиць.

Найбільш популярною на сьогодні є електронна таблиця Microsoft Excel. Електронна таблиця – це проста у використанні комп'ютерна програма, призначена для обробки даних. Робота із нею не вимагає від користувача спеціальної підготовки у області програмування. Можливості засобів Microsoft Excel дозволяють також формувати бухгалтерські документи: Журнал реєстрації господарських операцій, Оборотно-сальдову відомість, Головну книгу, Форму № 1 «Баланс» та Форму № 2 «Звіт про фінансові результати», Платіжне доручення, Прибуткові та Видаткові касові ордера, Розрахункову та Платіжну відомості та ін.

Враховуючи вищезазначене нами розроблено модель автоматизованого закриття рахунків, та складання фінансової звітності підприємства, саме за допомогою Microsoft Excel. Дана програма являє собою документ-шаблон з певною кількістю робочих листів, кожен з яких має свою назву відповідно до свого функціонального призначення.

Оскільки порядок відображення операцій на рахунках починається із перенесення сум з первинних документів до журналів ордерів, то відповідно перші 8 листів містять їх назви. В них введено формули, які автоматично підраховують внесені дані. Далі відбувається відображення інформації у головній книзі, дані з якої автоматично підраховуються на кінець звітного періоду та переносяться в наступний лист, який має назву оборотно-сальдова відомість. В ній по кожному рахунку зазначається початкове сальдо, обороти (дебетові та кредитові), сальдо на кінець періоду.

Після того як всі рахунки витрат і доходів закриті, фінансовий результат по 44 рахунку визначено, суми з оборотно-сальдової відомості переносяться до форм фінансової звітності.

На завершальному етапі на останньому листі ми отримаємо повний аналіз фінансово-господарської діяльності за допомогою автоматичного розрахунку основних фінансових показників, показників ліквідності платоспроможності, ділової активності і т.п.

Таким чином, найбільш клопіткий процес закриття рахунків, який займає левову частку в роботі бухгалтера, з допомогою Microsoft Excel значно мінімізує витрати часу на складання фінансової звітності, полегшує його роботу та сприяє ефективному управлінню підприємства.

Говорячи про користь автоматизації бухгалтерії, потрібно сказати, що вона підвищує ефективність роботи багатьох структур підприємства: бухгалтеру-виконавцю бухгалтерське програмне забезпечення полегшує роботу на трудомістких ділянках, збільшує швидкість виконання операцій; співробітникові, що не володіє великим досвідом, дозволяє виконувати складні завдання. Головний бухгалтер з легкістю зможе довірити підлеглим практично всі аспекти роботи, адже чітко прописаний алгоритм не дозволить їм помилитися. Керівник ж зможе

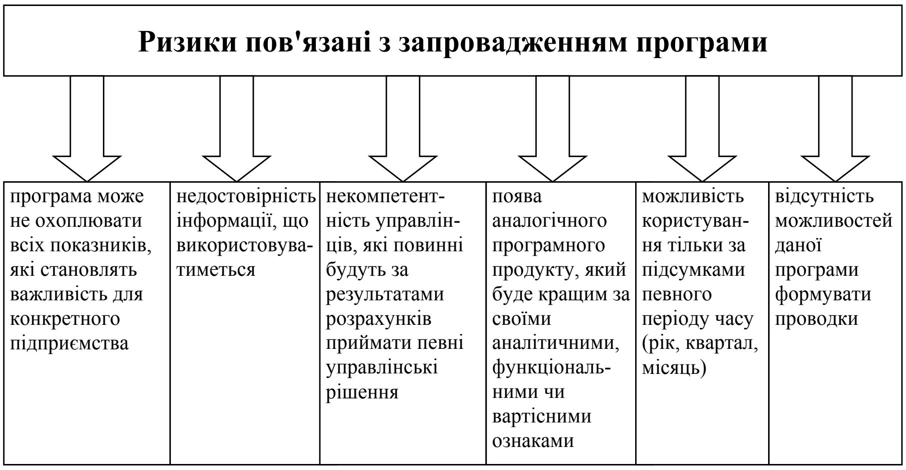

Рис. 2. Ризики пов'язані з запровадженням програми

Джерело: Власна авторська розробка

отримувати оперативну інформацію про фінансову і виробничу діяльність компанії. Отже, впровадження автоматизованої системи закриття рахунків принесе додаткові можливості підприємству, такі як: економію коштів і робочого часу співробітників, зменшення імовірності допущення помилок в облікових регістрах, поліпшення управлінських процесів, таких як контроль виконавської дисципліни, можливість накопичення знань [4].

Звичайно, запровадження даної програми на підприємстві не захищене від ризиків (рис. 2).

Щоб уникнути цих ризиків перш за все необхідно ознайомити працівників з можливостями даної програми, призначити відповідального за роботу з нею. Це може бути як керівник підприємства, так і бухгалтер, економіст або будь-яка інша особо, яка володіє відповідними навичками і знаннями в сфері управління розрахунками підприємства. Дана особа не потребує доплати за роботу з програмою, так як це займає небагато часу. Ця особа самостійно вноситиме на його думку потрібні і корисні зміни до програми, щоб вона відповідала потребам даного господарства.

Таким чином можна нівелювати ризики некомпетентності управлінців, не охоплення всіх показників та можливості використання аналогічного програмного продукту.

Автоматизація системи бухгалтерського обліку дозволяє істотно полегшити труд бухгалтера, позбавити його від рутинної роботи, підвищує оперативність та точність облікової інформації, дозволяє більше приділяти уваги проведенню економічного і фінансового аналізу роботи підприємства та пошуку резервів щодо підвищення ефективності цієї роботи. Використання запропонованого методу автоматизації закриття бухгалтерських рахунків та розрахунку економічних показників діяльності підприємства виявило його ефективність, надійність і безпечність.

Список літератури:

1. Бутинець Ф.Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Івахненко. – Житомир: ЖІТІ, 1997.
2. Завгородний В.П. Автоматизация бухгалтерского учета, контроля, анализа и аудита / В.П. Завгородний. – К.: А.С.К., 1998. – 768 с.
3. Гарасим М.П. Необхідність інформаційних систем і технологій в управлінні підприємством / М.П. Гарасим, Л.Я. Сайко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2012. – № 722. – С. 327-332.
4. Євдокимов В.В. Аналіз економічної ефективності впровадження бухгалтерських інформаційних систем / В.В. Євдокимов, Д.Л. Лозинський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vzhdtu/econ/2009_3/11.pdf
5. Осмятченко В.О. Економічна оцінка ефективності впровадження інформаційних технологій у бухгалтерський облік / В.О. Осмятченко. // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – Випуск 1(16). – С. 178-182.

Дубинина М.В., Скорозинская А.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОЛОГИИ УЧЕТНЫХ ПРОЦЕССОВ ПОРЯДКА ЗАКРЫТИЯ БУХГАЛТЕРСКИХ СЧЕТОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Статья посвящена вопросам и проблемам внедрения программных продуктов для автоматизации порядке закрытия счетов, составление финансовой отчетности, для повышения эффективности деятельности предприятия. Сложность ситуации, которая сложилась на сегодня, по вопросу автоматизации учетных процессов на сельскохозяйственных предприятиях, объясняет актуальность выбранной темы.

Ключевые слова: финансовая отчетность, закрытие счетов, процессор EXCEL, автоматизация.

Dubinina M.V., Skorozinska A.V.
Mykolayiv State Agrarian University

FEATURES METHODOLOGY OF ACCOUNTING PROCESS FOR CLOSING ACCOUNTS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary
This paper is devoted to questions and problems of implementing software to automate the procedure of closing accounts, financial reporting, to improve the effectiveness of the company. The complexity of the situation today, on the automation of accounting processes on farms, explains the relevance of the chosen topic.
Keywords: financial statements, closing accounts, processor EXCEL, automation.

УДК 330:323

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ З ДЕРЖАВОЮ

Дубняк М.О.
Львівський державний університет внутрішніх справ

Проаналізовано механізми взаємодії ТНК з українською державою в умовах її євроінтеграції та економічного співробітництва з іншими країнами. Критично розглянуті механізми взаємодії бізнесу і політики в РФ. Визначені шляхи розвитку та вдосконалення системи представництва інтересів ТНК в Україні. Показані перспективи стратегічного менеджменту ТНК в Україні.
Ключові слова: транснаціональні корпорації, держава, євроінтеграція, групи інтересів.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючою роллю груп інтересів, які визначають характер взаємостосунків між суспільством і державою. Володіючи значним ресурсним потенціалом, лобі транснаціональних корпорацій (ТНК) здійснюють вплив на процес ухвалення політичних рішень органами державної влади. У сфері соціально-економічної діяльності ТНК останніх років окреслюються нові тенденції. Вони обумовлені суттєвою представленістю в Україні ТНК, материнські компанії яких розташовані в країнах Митного союзу. Євроінтеграційні наміри України покличуть нові проблеми із переосмисленням державної політики в царині інвестування. Посилиться вплив груп, які представлятимуть різнопланові економічні інтереси на прийняття політичних рішень. Вже сьогодні в Україні очевидними є диспропорції у системі представництва інтересів, переважає неінституційний характер їхньої взаємодії з державою. Тому аналіз механізмів взаємодії груп інтересів, зокрема ТНК з державою дає можливість визначити шляхи розвитку і вдосконалення системи представництва інтересів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцям (В.Ф. Цвих, О.В. Лісничук, Я.Н. Боренько, Т.П. Балута, О.В. Сушко) вдалося здійснити розробку методологічних підходів до дослідження груп інтересів, з'ясувати їхню сутність та особливості функціонування. Політологи (А.Ф. Колодій, В.С. Сергєєв, О.А. Демченко та ін.) окреслили окремі специфічні типи груп інтересів, що характерні для української політичної арени, зокрема особливості та результати їхнього функціонування. В дослідженнях груп інтересів автори (В.І. Астахова, Д. Виговський, Ю.С. Шемшушенко) здебільшого зосереджувалися на процесах тиску і лобіювання, а відтак до уваги не бралися процеси і групи, які не мають подібних, публічних форм вияву. Дослідження сучасних тенденцій і перспектив розвитку інтеграції України до європейської спільноти здійснили В. Зленко, М. Галазюк, Н. Грушинська, О. Білорус, Л. Масловська, Ю. Макогон, В. Новицький, А. Поручник та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу в науковій літературі до аналізу специфіки системи управління ТНК, механізмів взаємодії ТНК та держави на сучасному етапі розвитку світової економічної системи, потребують додаткових досліджень політико-економічні напрями взаємодії ТНК з державою, врахування особливостей менеджменту ТНК за кордоном з метою налагодження ефективної співпраці між державою та ТНК. На сьогоднішній день питання євроінтеграції України є досить актуальним, адже значення євроінтеграційного руху для реалізації національних інтересів зростає. Через розмаїття трактування груп інтересів – від політичних партій, профспілок до фінансово-промислових та економічних груп – групи інтересів досліджуються в розірваних контекстах, без зіставлення олігархічних політично-економічних груп і груп громадянського суспільства. Не зважаючи на здобутки вітчизняних дослідників, в рамках даної тематики, також слабо дослідженим залишається проблема внутрішньодержавної гармонізації векторів впливу держави на ТНК в умовах політичної інтеграції та економічної транснаціоналізації.

Метою даного дослідження є пошук оптимізації механізмів взаємодії між державою та ТНК, визначення напрямів співпраці та перспектив інтеграції України до Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. В непростих політичних, суспільно-економічних умовах, в яких перебуває Україна все таки йде активний процес вироблення механізму впливу ТНК на державу. Важливість цього процесу є очевидною, оскільки він відображає процес самоорганізації різних соціальних груп за їхніми специфічними інтересами. Система взаємодії груп інтересів і держави в Україні має багатовимірний характер. У ній співіснують елементи неокорпоративістської і плюралістичної моделей. В Україні, – як зауважує Т.П. Балута, – практично склався весь основний набір організованих інтересів, які успішно функціонують на Заході. Це спілки підприємців, профспілки, різноманітні неурядові організації тощо стали активними суб'єктами політики. [1, с. 7]. Особливість вітчизняних груп інтересів полягає у тому, що вони надають перевагу використанню різних механізмів впливу на апарат державної влади, ніж на громадську думку. При цьому переважають механізми неформального впливу. Рівень інституціалізації функціонального представництва інтересів досить низький. Недержавні організації як групи інтересів, що відстоюють народний суверенітет є дуже слабкими, щоб мати серйозний вплив на формування і реалізацію державної політики. У подальшому розвитку груп інтересів, зокрема легалізації недержавних розширенні їхнього представництва, оптимізації взаємодії з державними інститутами вбачається найважливіша складова демократичного розвитку України, – зазначає український політолог О.В. Семченко [5, с. 133].

Сучасна політична ситуація, пов'язана з функціонуванням груп інтересів в Україні є певною мірою подібною до тієї, що складалася десятиліття тому в ЄС, – вважає М.Н. Галазюк [2, с. 46]. Зазвичай в закордонній політичній практиці принцип демократії реалізовувався через розширення парламентських прерогатив. В той час спостерігалася потужна тенденція депарламентаризації, пов'язана із процесом посилення впливу на політику й прийняття рішень ЄС інших інстанцій. Нідерландський дослідник К. Леггеві у праці «Транснаціональні рухи і питання демократії» (2004) розглядав процес становлення демократичної системи на

наднаціональному рівні. Розвиток європейських політичних структур актуалізує проблему збалансованості системи, її легітимності загалом, так і її окремих органів (наприклад, виконавчих структур Європейського Союзу), а також статусу інших суб'єктів «процесу вироблення рішень», зокрема неурядових організації. Це сприяло трансформації Європейського парламенту в бік послаблення його ролі. Це означало, що парламент міг стати символічним політичним зібранням, а значущі процеси прийняття рішень могли переміститися на «непрозорі» переговорні майданчики. Ще однією загрозою була можливість виникнення надрегіональних політичних спільнот, що сприймають себе як самостійний демос і прагнуть конституюватися у формі наднаціональних парламентів. На це розраховувала європейська політична школа, яка бажала домогтися демократизації, за допомогою парламентаризації. Прихильники школи намагалися посилено залучати парламентські органи в процеси вироблення політичних рішень. Тривалий історичний відрізок парламенти щобільше впливали на політичну сферу, включаючи укладення угод стосовно війни і миру, що традиційно залишалися прерогативою монархічних, аристократичних і урядових еліт. Відтак тривалий час принцип демократії в Європі реалізовувався насамперед через розширення парламентських прерогатив. Однак в останній чверті XX ст. потужні процеси економічної глобалізації та транснаціоналізації обернулися потужною тенденцією депарламентаризації. Остання окреслювала посилення впливу інших інстанцій на процес прийняття політичних рішень в ЄС. Крім того К. Леггеві зауважував, що до олігархізації і бюрократизації додалися влада «невидимих сил», експертократії. Все це створювало ситуацію «реваншу приватних інтересів» над загальним благом. Відтак парламенти часто діють лише як палати з реєстрації та ратифікації рішень, прийнятих в інших місцях [6, с. 79]. До цього переліку загроз представницької демократії додався перехід посередницьких функцій від парламентів до приватних інформаційних корпорацій, хоча не варто перебільшувати вплив останніх.

Проблеми розвитку транснаціональної демократії на даний час віддалені для української держави, в якій ще залишається проблематичним формування демократії на національному рівні. Однак Україна робить впевнені кроки в напрямку до членства в ЄС, тому питання неокорпоративістської моделі демократії є актуальним. Тут йдеться про легітимацію таких суб'єктів «процесу вироблення рішень» як неурядові організації, які зможуть створювати рівновагу для потужних лобі ТНК й сприятимуть прийняттю політичних рішень в інтересах народу. Неурядові організації виникають в рамках представницької демократії через те, що пересічні громадяни опиняються віддаленими від безпосереднього прийняття рішень. Виборні органи влади перестають вловлювати «сигнали», що надходять від суспільства, за винятком тих запитів, які виходять від більшості або груп, що володіють великими ресурсами і впливом. Тому мають існувати неурядові організації, вони ставатимуть громадськими критиками влади за прийняття рішень, які не відповідають зміцненню народного суверенітету. Прикладом такої локальної демократії є органи самоорганізації населення. Неурядові організації відстежують реалізацію на практиці засад концепції соціальної відповідальності корпорацій, а також відстоюють громадські інтереси, що стали неактуальними для «великої» політики.

Проте в Україні спостерігається недостатня активність неурядових організацій, посилюється недемократичне підґрунтя їхнього створення. Крім того, проблеми українських неурядових організацій такі: невміння донести до широкої громадськості інформацію про свою діяльність; невміння обґрунтувати систему пріоритетів, що визначають вибір напрямку їхніх дій; відсутність навичок мобілізації громадян на підтримку власних питань життєзабезпечення; недостатність навичок позитивної результативної взаємодії з органами влади. Це в той час, коли особливої ескалації досягають конфлікти місцевої влади та громад за право використання земель природно-заповідного фонду, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення. Ситуація загострюється відсутністю попереднього вивчення громадської думки в процесі прийняття управлінських рішень та інформування жителів громад про діяльність органів місцевої влади. Тому виникає необхідність осмислення механізмів додаткової легітимації неурядових організацій.

З кожною політичною силою в Україні асоціюється певна бізнес-група (зокрема ТНК). Однак нині український політичний спектр достатньо фрагментований, адже кожна з політичних партій має у своєму складі декілька центрів або груп тяжіння. Ці групи всередині партій використовують політичні партії для реалізації своїх бізнес-інтересів через вплив на владні рішення. Актуальним для України залишається запровадження регулятивної системи щодо діяльності груп інтересів та їхньої легалізації, – зазначає Д. Виговський [3, с. 210]. Адже групи тиску та групи інтересів є типовими для суспільств із усталеним демократичним устроєм. Саме в такому суспільстві вони спроможні якнайповніше реалізувати свої позитивні функції, наприклад, артикуляцію та агрегування суспільних інтересів.

Свій позитивний внесок у питання відповідності прийняття політичних рішень в умовах євроінтеграції та економічної транснаціоналізації може здійснювати Центр з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади. Пріоритетом Центру з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади також може бути інформаційно-аналітична та консалтингова діяльність, спрямована на підвищення якості представництва в ЄС інтересів українських ТНК [4, с. 475-476].Створення українського Центру з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади відкриватиме нові перспективи для вітчизняних ТНК. Центр матиме широкі можливості для надання повного спектру інформаційних і консалтингових послуг у сфері просування інтересів у ЄС. Норми, що регулюють діяльність економічних операторів на європейському ринку, зачіпають інтереси торгових партнерів ЄС, тому в Брюсселі зареєстровано близько 3 000 лобістських структур. Практика цивілізованого лобізму, що склалася за понад піввікову історію європейської інтеграції, дозволяє компаніям, які оперують на внутрішньому ринку ЄС, знижувати регулятивні ризики, краще адаптуватися до вимог європейського і міжнародного законодавства і вибудовувати ефективну взаємодію з політичним істеблішментом ЄС. На нашу думку, Центр матиме широкі можливості для надання повного спектру інформаційних і консалтингових послуг у сфері просування інтересів у Євросоюзі. На сьогоднішній момент Центр міг би запропонувати такі послуги як моніторинг галузевого законодавства, стратегічні комунікації (вибудовування взаємодії з інститутами ЄС та іншими власниками часток ТНК або стейкхолдерами), менеджмент заходів та політичний нетворкінг (налагодження зв'язків).

Важливим напрямком діяльності Центру з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади є іноземні інвестиції в Україну. Насиченість сировинної бази, кваліфікованих працівників роблять Україну цікавим об'єктом для інвестицій. Однак специфіка ведення бізнесу в країні, особлива роль бюрократії ставить таку експансію під загрозу. Іноземні інвестиції мають здійснюватися за умови правильно вибудуваної системи комунікації з політичними елітами як на загально українському, так і регіональних рівнях. Центр з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади міг би надавати такі види послуг: попередня аналітика (політичний аналіз галузі з виокремленням профільних політичних стейкхолдерів, груп впливів, конфліктних ситуацій, можливих конфліктних ситуацій); комплексна оцінка існуючого інвестиційного клімату в конкретному регіоні і аналіз шляхів його поліпшення за наступними критеріями (наявність і рівень ризиків, пов'язаних з інвестуванням; міра розвитку транспортної та логістичної інфраструктури; ємність споживчого ринку та потенціал його зростання; рівень адміністративних бар'єрів і бюрократичних витрат; податковий режим і пільги для підприємств з іноземним капіталом; наявність практики стимулювання і підтримки інвесторів; загальний рівень розвитку фінансової та ділової культури тощо).

ТНК є інструментом лобіювання політичних інтересів. Важливим є той вплив, який представники ТНК надають на місцеву адміністрацію, з метою поліпшення податкового режиму чи де бюрократизації. Часто саме потужне лобі з боку представників ТНК є каталізатором для початку реформування бюрократичного апарату, перегляду різних законодавчих актів, що регулюють правила інвестування і оподаткування в країні у бік їхньої оптимізації та лібералізації. Особливість сучасних ТНК полягає в тому, що ними сповідається певною мірою «подвійний стандарт»: з одного боку, ТНК зацікавлені в подальшій лібералізації та демократизації економічного простору, з іншого, – закони вільного ринку не працюють всередині ТНК, де фактично реалізується планове господарство, встановлюються внутрішні ціни, обумовлені стратегією корпорації, а не ринком. Дане протиріччя характерне і для процесу глобалізації, рушійною силою якого є не лише лібералізація та інтернаціоналізація, а й бажання перерозподілу сфер економічного впливу.

Діяльність ТНК тісно пов'язана з інтересами держав їхнього походження. Це посилює не лише однобічний економічний глобалізм, а й загрожує суверенітету держави-приймача. Адже фундаментальні інтереси держав та їхніх ТНК об'єктивно збігаються, оскільки ТНК дозволяють державам їхнього базування одержувати доступ до ресурсів інших країн. Ілюстрацією цього є політика Росії щодо взаємодії бізнесу і влади. Остання працює в руслі «неонаціональної ідеї» забезпечення міці корпорацій та держави. Відповідно робота російського Центру з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади відстоює ідею легального лобіювання. Діяльність такого центру розпочинається з формування групи підтримки – «низового» лобі. Це своєрідна технологія лобіювання, що передбачає використання ініціатив значної маси людей (груп підтримки) у стосунку до політичних «стейкхолдерів» (чиновників або депутатів) з вимогою підтримати певну пропозицію. Мета російського «непрямого» або «низового» лобіювання – створити ілюзію масової суспільної підтримки висунутих лобістом ініціатив. Технологія також дозволяє видавати корпоративні або галузеві інтереси за суспільно значущі, публічно підтримувані ідеї. Афілійованому за допомогою лобіста політику, чию позицію підтримують значні групи населення легше залучати політичних прихильників і обмежувати політичних супротивників, чиї позиції представляються як антисуспільні. У рамках даного напрямку такий Центр з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади готовий організувати масовий «тиск» на осіб, від яких залежить прийняття політичного рішення, в якому зацікавлений лобіст в Росії та за її межами. Це «тиск», зазвичай, реалізується шляхом реалізації на законних підставах масових акцій (страйків, демонстрацій тощо) з вимогою підтримати потрібну лобістові ініціативу; підтримки постійного зв'язку (телефон, електронна пошта) з чиновником, депутатам, керівниками парламентських комітетів, комісій чи робочих груп, в яких розглядається питання; організації особистих візитів впливових публічних діячів, місцевих виборців тощо з проханнями підтримати або заблокувати ініціативу; донесення певної інформації, що проливає світло на важливе для лобіста питання (корупція на місцях, не правову поведінку конкурсної комісії, шлюборозлучний тощо). Організація й оптимізація діяльності такого Центру (або Центрів) для України є вкрай важливою в умовах, з одного боку, інституціоналізації груп інтересів. Це послабить корупційну складову впливу на представників влади потужних фінансово-економічних лобі. З іншого боку, необхідна подальша легалізація неурядових організацій, які є важливою ланкою в прийнятті рішень й контролю за дотриманням етики соціальної відповідальності великими корпораціями, бізнесом загалом.

Висновки та пропозиції. Аналіз механізмів взаємодії груп інтересів з державою в умовах євроінтеграції України в ЄС дає можливість визначити шляхи розвитку і вдосконалення системи представництва інтересів ТНК в Україні. На нашу думку, в Україні потрібна інституалізація лобізму щодо соціальних проектів та подальша легалізація неурядових організацій. Така фігуральна зв'язка «парламент – лобі – неурядові організації – влада» зможе оптимізувати процес політичних рішень й забезпечити суверенітет народу в час недотримання ціннісної засади суспільної відповідальності в діяльності ТНК. Більшість ТНК сьогодні трансформують внутрішню систему управління, переходячи до матричної або змішаної системи. В України є шанс розвивати взаємодію із закордонними ТНК, використовуючи наявну мережу науково-дослідних інститутів та створення спільних з ТНК філій для обгрунтування інноваційних проектів. Позитивний внесок у зміщення відповідності прийнятих політичних рішень в умовах євроінтеграції та економічної транснаціоналізації матиме створення й подальша діяльність Центру з вивчення проблем взаємодії бізнесу і влади.

Список літератури:

1. Балута Т.П. Ассоциативные группы интересов в Украине как субъекты политики / Т.П. Балута // Наукове пізнання: методологія та технологія. – О.: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – 2009. – Вип. 1 (23). – С. 7–12.
2. Галазюк М.Н. Перспективи європейської інтеграції України / М.Н. Галазюк // Економічні науки. Сер. Економічна теорія та економічна історія: зб. наук. пр. ЛНТУ.– Луцьк, 2012. – Випуск 9 (36). – С. 44–48.
3. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні / Д. Виговський // Вісник Львівського університету. Сер.Філософські науки. – 2008. – С. 202–211.

4. Комшук І.О. Трансформація системи управління ТНК в умовах глобальної конкуренції та посилення ролі науково-технічного прогресу / І.О. Комшук // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2012. – Частина 1. – С. 473–483.
5. Семченко О.В. Групи інтересів та громадянське суспільство: природа взаємозв'язку / О.В. Семченко // Нова парадигма. Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П. Бех. – Вип. 56. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 132–141.
6. Leggewie C. Transnationale Bewegungen und demokratische Frage / Claus Leggewie // Transit-Europдische Revue. – 2002/2003. – № 24. – С. 78–86.

Дубняк М.А.
Львовский государственный университет внутренних дел

МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ С ГОСУДАРСТВОМ

Аннотация
Проанализированы механизмы взаимодействия ТНК с украинским государством в условиях его евроинтеграции и экономического сотрудничества с другими странами. Критически рассмотрены механизмы взаимодействия бизнеса и политики в РФ. Определены пути развития и совершенствования системы представительства интересов ТНК в Украине. Показаны перспективы стратегического менеджмента ТНК в Украине.
Ключевые слова: транснациональные корпорации, государство, евроинтеграция, группы интересов.

Dubniak M.O.
Lviv State University of Internal Affairs

MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN TRANSNATIONAL CORPORATIONS AND UKRAINIAN STATE

Summary
Analyzed the mechanisms of interaction between TNCs and Ukrainian state in terms of European integration and economic cooperation with other countries. Critically examined the mechanisms of interaction between business and politics in Russia. Identified ways of development and improving the system of representation of the interests of TNCs in Ukraine. The prospects of the strategic management of TNCs in Ukraine.
Keywords: transnational corporations, state, European integration, interest groups.

УДК 338.48

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Дульцева І.І., Драчук Ю.З.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченко

Розглянуто особливості функціонування підприємств в галузі зеленого туризму. Досліджено механізм набуття конкурентних переваг в зеленому туризмі. Виявлено чинники впливу на конкурентоспроможність підприємств в галузі зеленого туризму. Досліджено вплив засад соціального підприємництва на розвиток підприємств в галузі зеленого туризму в промисловому регіоні. Шляхом аналізу виявлено ступінь впливу на розвиток підприємств галузі зеленого туризму та можливі позитивні наслідки для від втілення засад соціального підприємництва.
Ключові слова: рекреаційний туризм, зелений туризм, туристичний продукт, соціальне підприємство, синергія.

Постановка проблеми. Нормативно-правовою основою утворення нестандартних соціально-економічних організацій, яким є соціальне підприємництво, є вітчизняне правове забезпечення підприємницької діяльності, яке гарантується насамперед господарським кодексом, до ключового функціоналу якого віднесено: забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва.

До нестандартних туристичних угруповань актуальним на цей час є рекреаційний зелений (сільський) туризм з правовою базою – Законодавством України про сільський зелений туризм, що складається з Конституції України, Закону України «Про туризм», Закону України «Про особисте селянське господарство», Закону України «Про сільський зелений туризм», інших актів законодавства України. Згідно зі ст.3 Закону України «Про сільський зелений туризм» діяльність з надання послуг у сфері сільського зеленого туризму не відноситься до підприємницької діяльності за умови, якщо сукупний річний дохід від діяльності у сфері сільського зеленого туризму не перевищує річного розміру прожиткового мінімуму у розрахунку на сільського господаря та на кожного члена родини, які постійно проживають з ним.

А у разі перевищення такого рівня доходів надання послуг сільського зеленого туризму має здійснюватись на засадах підприємництва. При цьому в якості суб'єкта підприємницької діяльності може бути зареєстрований як сам сільський господар, так і будь-хто із членів його родини, що постійно проживає з ним та не має обмежень у здійсненні зазначеної діяльності. У випадку розташування сільської садиби в сільській місцевості, яка відноситься до курортної та/або лікувально-оздоровчої зони, сільські господарі або члени його родини зобов'язані зареєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності. Оголошення природних територій курортними і лікувально-оздоровчими зонами здійснюється згідно з чинним законодавством України. На Донеччині, де сільський туризм, як і в інших промислових регіонах, поки що не розвинений, має розвиватися нетипова галузь для цього промислового регіону. Як свідчить міжнародна практика, на 80 відсотків сільський туризм розрахований на внутрішніх споживачів і тільки на 20 відсотків на зарубіжних. Потенціал же Східної України – стати привабливим екотуристичним краєм для мешканців сусідніх країн.

Аналіз основних досліджень і публікацій, що розкриває процес розвитку категорії зеленого туризму підтверджує, що її стан вимагає негайних заходів щодо реформування системи її підтримки та регулювання з боку держави та визначення додаткових джерел набуття ефективності та конкурентоспроможності. Дане питання розкривається у працях зарубіжних дослідників: А. Бейша, С. Бланги, М. Хоней, вітчизняних – Ареф'єва В.Є., Дмитрук О.Ю, Гонтаржевсьої Л.І., Сокол Т.Г., Дядечко Л.П., Пуцентейло П.Р. Ряд зарубіжних та вітчизняних авторів – Воробчук С.А., Ніколашин В.М., Фіногеєв Б.Л. працюють над уточненням поняття та змісту зеленого туризму. Специфіка туристичного бізнесу полягає в багатокомпонентності нормативно-законодавчого апарату, що регулює туристичну діяльність [1; 2]. В свою чергу соціальне підприємництво, як категорія впливу на соціально-економічний потенціал держави та його складові (туризм), продовжує викликати інтерес у багатьох вчених-економістів та соціологів, для прикладу – Д. Борнштейн, І. Діс, К. Прахалад, С. Венкатарамен. Вітчизняні вчені Кувшинова М., Герц І. приділяють увагу менеджменту в некомерційному секторі, але сутність соціального підприємництва в Україні розкривають поки що лише нормативні акти та законопроекти [3], а увагу соціальному підприємництву в галузі туризму в Україні зосереджено тільки в розрізі соціально-культурного сервісу.

Аналіз цих публікацій та досліджень авторів вимагає негайних неформальних та впливових аналітичних заходів до напрямів розвитку зеленого туризму з визначенням його пріоритету в економіці України, формування конкурентних переваг такими методами, як соціальне підприємництво.

Метою дослідження є визначення можливостей використання потенціалу соціального підприємництва як додаткового джерела розширення інфраструктури туризму, функціонування та розвитку галузі рекреаційного (зеленого) туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «рекреація» у виді відпочинку вживається з 60-х рр. 20-го століття, до якого відноситься і туризм. Закон України «Про туризм» дає визначення туризму як «тимчасового виїзду людини з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без зайняття оплачуваною діяльністю» [1]. Ареф'єв В.Є. визначає туризм як «задоволення громадських потреб (рекреаційних, ділових, політичних, освітніх та ін.), пов'язаних із необхідністю переміщення у просторі людей» [4]. Поняття «сільський зелений туризм» у трактуванні відпочинку зародилося ще в Римській імперії. З розвитком концепцій відпочинку на зміну трьох «S» (Sun-Sea-Sand) прийшла концепція пізнавальних подорожей у сільську місцевість з ознайомленням з місцевими традиціями та вживанням екологічно чистих продуктів (концепція трьох «L» (Landscape-Lore-

Leisure) – пейзажі, традиції, дозвілля) [4; 5]. Це відродило інтерес до зеленого (сільського) туризму. В Україні щодо політики протекціонізму галузі зеленого туризму у законопроекті, прийнятому за основу «Про сільський зелений туризм» наведено визначення сільського зеленого туризму як «виду туризму, який передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) для відпочинку та отримання ними послуг сільського зеленого туризму [2].

Класифікація туристичних продуктів, що запропонована UNWTO, стає все більш затребуваною і використовується учасниками сфери туризму як інструмент маркетингу (розробка регіональних туристичних програм розвитку (захисту) екосистем та туристичного потенціалу території), де виділяються: рекреаційний, оздоровчий, пізнавальний, діловий, спортивний, етнічний, релігійний, транзитний, освітній види туризму [6]. У світовій економіці основною формою політики протекціонізму в галузі туризму є утворення громадських асоціацій туристських фірм, агентств, туроператорів (UNWTO, FUAAV, IFTO, WATA), практика яких наголошую: громадські організації гнучкіше реагують на зміни ринкової кон'юнктури, більш професійно та «душевніше» розбираються в тонкощах утворення та надання послуг. З урахуванням їх пропозицій і вимог формується і національна туристична політика країни. Світові туристські фірми і агенти виходять з того, що на світовому ринку вирішальне значення матиме стратегія розвитку туризму, заснована на активному кооперуванні партнерів з громадського та приватного секторів [6]. Тому цілком стратегічно вірно розглядати можливості розвитку галузі зеленого(сільського) туризму України на засадах соціального підприємництва.

На думку експертів, ідея соціального підприємництва отримала популярність, тому що «зачепила за живе» і «дуже підійшла» для сучасної епохи [7]. Підприємницька енергія, звернена на розв'язання соціальних проблем, в окремих соціальних напрямах здатна дати більш ефективні результати, ніж держава або стандартні некомерційні організації.

Соціальне підприємництво в галузі зеленого туризму в світі наводить нові комбінації наявних ресурсів, для прикладу: об'єднання рибалок у сільській місцевості в компанію прямих інтернет-продаж риби для ресторанів, садиби зеленого туризму, які підтримують збереження рідкого виду тварин та інші.

Розглядаючи рецепт знищення бідності К. Прахалад, викладений у його роботі «Багатство дна піраміди», також знаходяться чинники необхідності взаємодії соціального підприємництва та галузі зеленого туризму. Запропонована їм концепція: «...основу економічної піраміди становлять 4 млрд. людей, чий щоденний дохід становить менше 2 дол. на день і ... якщо перестати розглядати бідних як жертву чи тягар, а побачити в них підприємців і споживачів – не тільки для них самих, але і для бізнесу відкриється цілий світ можливостей» [8]. Чи не таким чином сприймається сучасне село та галузь зеленого туризму в законопроектах державних службовців? Синергія соціального підприємництва та зеленого туризму – це можливість не тільки отримувати оподатковані доходи селянами, але створювати новий життєздатний бізнес та формувати нові види господарських зв'язків.

Проблема соціального підприємництва в галузі туризму загострена в світовому масштабі, адже сьогодні більшість громадян розвинених країн живе в містах, села порожніють, занепадають, а здоров'я городян залишає бажати кращого, так само, як і їх пізнання про те, як живе сучасне село. Один з найвідоміших зразків соціального бізнесу в галузі зеленого туризму Європи – село Lannavaara в Швеції. Крім стандартного набору (вівці, традиційні ремесла, рибалка) гостям там пропонують зануритися в життя золотошукачів і намивати золото на прилеглої від села копальні. Також у Швеції відома лосина ферма, що виробляє лосиний сир вартістю близько 1000 євро за кілограм. Ці приклади мають свій позитивний соціальний ефект – нейтралізація історичного та культурного занепаду, протекціонізм ремеслам, нейтралізація безробіття та інші. Нижче наведено (табл. 1) досвід соціального підприємництва в туризмі (наведені підприємства – громад-

Таблиця 1

Світовий досвід соціального підприємництва в галузі туризму

Назва підприємства	Концепція діяльності
Club Med. Франція, винахідник концепції «All inclusive», зараз представництва поширені по всьому світу	Розвиток туризму в соціально-економічно нерозвиненому регіоні Середземномор'я. Вперше застосували концепцію «все включено». Компанія Club Med заснована в 1950 колишнім бельгійським чемпіоном з водного поло Жераром Блітц. Початкова концепція клубу полягала в мінімумі зручностей при максимумі активного відпочинку. Пропонувалося розміщення в солом'яних хатинах на березі, різні види спорту та активного відпочинку, загальний стіл, масові заходи. Вступний внесок становив 300 франків.
Calypso, ініціатива Комісії ЄС	Програми допомоги в організації відпочинку соціально незахищеним верствам населення (пенсіонери, інваліди, багатодітні) за рахунок аналізу туристичних потоків (відпочинок в низький сезон). Своїми програмами Calypso істотно впливає на прибутковість туристичних об'єктів в низький сезон.
Eden Project (еко-парк) в Корнуолле, Англія	Створено як ініціатива громадськості регіону по нейтралізації екологічних наслідків діяльності людини. На даний час еко-парк кожен день відвідує приблизно 1000 туристів, економічні та соціальні наслідки: проект додатково вніс до бюджету кілька сотен мілліонів фунтів та створив 2000 робочих місць на заході Англії.
Rookhope Inn в графстве Дарем, Англія	Ініціатива місцевого населення за підтримки проектів курсів MBA регіонального коледжу. Туристична зупинка, хостел, послуги: велотури, екскурсії, суспільно важливі для населення заходи (додатково створено 5 робочих місць).
Crucible в Шеффілд, Великобританія	Об'єднання невеликих театрів сільської місцевості з власною програмою розвитку з вагомим внеском в збільшення доходів місцевості та додаткового притоку туристів.

Розроблено авторами за даними [9]

ська ініціатива в сфері рекреаційного туризму, що створена для розв'язання соціальної проблеми – занепаду регіону).

В Україні з зеленим сільським туризмом свої складності: реалізація законодавства, недостатність інфраструктури, соціально-економічний спад. Але сільський туризм може розраховувати на увагу публіки: сільська тема в модному тренді, про що наочно свідчать зростання популярності фермерських продуктів та проектів (телепроект «Міняю жінку», «Селянка та панянка», торгові бренди «З села...», «Все своє» та інші). Дані, наведені нижче (табл. 2), свідчать, що вплив соціального підприємництва нейтралізує відсутність реалізації сприятливої політики з боку держави та сприяє розвитку зеленого туризму (для аналізу далі взято туристичний потенціал промислового регіону Луганщини та рекреаційно розвиненого Закарпаття).

Якщо говорити про економічні наслідки, то соціальне підприємництво підвищує сукупну економічну ефективність, так як вводить в економічний оборот ресурси, які раніше в такій якості не використовувалися. Це стосується не використовуваних матеріальних і людських ресурсів, яких дуже багато зараз на сучасному українському селі: надлишок сільськогосподарського виробництва, соціально виключені групи (жінки-домогосподарки, інваліди на селі), солідарність та довіра людей, коли вони об'єднані спільною метою та інше.

Так, в Закарпатті на даний час успішно функціонують більше 600 садиб зеленого туризму різного рівня сервісу [10], а в Східному регіоні їх налічується менше сотні. І рекреаційний потенціал регіонів не загальна причина такого дисбалансу. Наявність соціальних та громадських ініціатив в цих двох регіонах країни наведено далі (табл. 2).

Згідно з даними проведеного аналізу наявності і розвитку зеленого туризму на селі в різних регіонах України можна стверджувати, що конкурентоздатний туристичний продукт в галузі зеленого туризму наша держава має, але на даний час більше на засадах соціального підприємництва в організації та розвитку зелених (сільських) об'єктів туризму.

В Закарпатті громадських організацій в галузі туризму більше 50 прикладів (приведено неповний перелік), а на Луганщині тяжко знайти 10 (причому наявність дисбалансу підтверджує і індекс цитування Google). Додатково слід надати оцінку обсягу аудиторії: в Закарпатті – міжнародний обмін досвідом та підтримка, на Луганщині – виключно регіональна ініціатива [12]. Для порівняння: Луганська область становить 26,7 тис. кв. км (4,4% площі України). Чисельність населення – 2673,8 тис., у тому числі міське – 2309,1 тис. осіб (86,4%), сільське – 364,7 тис. осіб (13,6%). Закарпатська область становить 12,8 тис. кв. км (2,1% від території України). Чисельність населення – 1287,4 тис. осіб (2,6% населення України), у тому числі міське населення – 501,6 тис. осіб (39%), сільське – 785,8 тис. осіб (61%).

Наочним позитивним прикладом може бути історія замка Сент-Міклош у селі Чинадієво, де рятувальники – подружжя Бартош, в особі громадської організації «Калган-А», до складу якої входять художники і краєзнавці Закарпаття, вже багато років займаються в міру своїх сил і ресурсів реставрацією замку, при цьому взяли в оренду замок на 30 років, за останні 12 років зроблено: реставрацію замка, відкрита художня майстерня для навчання молодих художників, створено соціальний туристичний продукт з ініціативи громадськості та бізнес енергії тимчасового власника – до замку

Таблиця 2

Громадські та соціально-орієнтовні організації сприятливого характеру в сфері туризму

Назва організації, стислий функціонал	
Закарпаття	Луганщина
1. Центр українсько-угорського регіонального розвитку: регіональний розвиток, туризм, написання проектів 2. Організація сприяння розвитку сільського зеленого та агротуризму «По долинах і горах Закарпаття». 3. Гечанське суспільство розвитку села та охорони народних традицій: організація фестивалів, розвиток сільського туризму. 4. Берегівська спілка власників садиб сільського туризму із збереженням народних традицій. 5. Союз громадян «Південно-Угочанського сільського зеленого туризму та агротуризму». 6. Хустський районний союз «Сільський зелений туризм». 7. Ужгородський туристичний інформаційний центр. 8. Берегівський районний союз сільського туризму. 9. Закарпатський обласний благодійний фонд «Карітас Св. Мартіна»: туризм, збереження традицій. 10. Благодійний фонд «Імені Боднар Габора»: туризм, збереження традицій 11. Громадська організація «Калган-А». 12. Благодійний фонд «Агрокультура Карпатіка» надання консультацій, підтримка фермерів. 13. Консультаційний центр «Терра Деї». 14. Союз збереження традицій «Міц Бан». 15. Благодійна організація «Люби і зроби хороше»: збереження традицій, організація майстер-класів з народних ремесел. 16. Союз сільського туризму с. Дийда. 17. Фонд «Кредо»: збереження традицій, організація музичних таборів.	1. Всеукраїнська громадська організація «Молода гвардія»: регіональний розвиток, туризм. 2. Єврорегіон «Донбас»: підтримка природних та історичних пам'яток. 3. Луганська археологічна спілка: підтримка природних та історичних пам'яток. 4. Молодіжний спортивній клуб «Лугань»: підтримка спортивного туризму. 5. Луганський обласний центр підтримки молодіжних ініціатив та соціальних досліджень: підтримка природних та історичних пам'яток. 6. Луганської ОУНБ ім. А. М. Горького: підтримка історичних пам'яток. 7. Луганський Мото-Скутер Клуб «East Wind»: реалізація телепректу «Галопом по Луганску». 8. «Походушки» – ініціатива ARTA team: інформаційний ресурс підтримки туристичних пам'яток. 9. Гурток обласного центру дитячо-юнацького туризму.

Розроблено авторами за даними [9; 11]

постійно приїжджають екскурсії, а це додатковий дохід для жителів цього села, адже багато туристів подорожуючи до замка відпочивають у приватних садибах, кількість яких збільшилася у 2 рази за останні 5 років. Подружжя Бартош має отримати від держави подяку за підтримку громадської ініціативи, ініціацію розвитку потенціалу села Чинадієво та стійкий позитивний соціально-економічний ефект для галузі туризму.

Висновки. На міжнародній арені визнано роль соціального підприємництва в розвитку індустрії туризму та в цілому соціально-економічного розвитку суспільства. Перебуваючи на різних стадіях переходу до ринкової економіки, в полюсах різних систем економічного господарювання, потенціал націй об'єднаний синергією соціального підприємництва в різних галузях економіки. Соціальне підприємництво дійсно створює додаткову цінність, являючись зростаючою тенденцією підприємницького розвитку в майбутньому, креаторами нових інноваційних шляхів у створенні конкурентних переваг та їх реалізації з користю для суспільства. А найголовніше: ідея соціального підприємництва не обмежується традиційними пріоритетами комерційного сектора: гроші і влада, а не відкидаючи їх, тільки додає можливостей, але в довгостроковій перспективі. Соціальні підприємці в галузі туризму довели життєздатність своїх ідей не тільки стійким комерційним, але й соціальним ефектом, чого так жадає отримати сучасне суспільство в умовах ринкової економіки в трансформації будь-якого політичного ладу. Особлива заслуга соціального підприємництва в сфері туризму – здатність здійснити «прорив» підприємницької енергії в межах її виникнення (на місцевому та регіональному рівні) і привернути до цього увагу міжнародного товариства і створити бажання хоча б побічно інвестувати розвиток нового уристичного продукту. В Україні є ексклюзивний туристичний продукт, а за допомогою стратегій соціального підприємництва він може стати конкурентноспроможним у світовому масштабі. Можливо це і є той вагомий чинник розвитку туристичного потенціалу зеленого туризму промислового регіону. Надія на те, що утворення й розвиток нового типу кластера туризму та соціального підприємництва в Україні посилить існуючі конкурентні переваги цієї галузі економіки та кластера в цілому, згенерує нові бізнес-можливості.

Список літератури:

1. Закон України «Про туризм» Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 № 324. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80.– Назва з екрана. 2. Постанова ВРУ «Про прийняття за основу проекту Закону України про сільський та сільський зелений туризм». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2179-iv.– Назва з екрана.
2. Закон України «Про громадські об'єднання» – Прийнятий Верховною Радою України 22 березня 2012 року та введений в дію з 1 січня 2013 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17.– Назва з екрана.
3. Арефьев В.Е. Введение в туризм: учеб. пособие / В.Е. Арефьев. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2002. – 282 с.
4. Рутинський М.Й. Зелений туризм / М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько. – К.: Знання, 2008. – 271 с.
5. Международные рекомендации по статистике туризма. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/Seriesm_83rev1r.pdf. – Назва з екрана.
6. Соціальне підприємництво як чинник розвитку національної галузі туризму / Дульцева І.І. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 2 (26). – С. 26-29.
7. The Fortune of the Bottom of the Pyramid. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.cs.berkeley.edu/~brewer/ict4b/Fortune-BoP.pdf. – Назва з екрана.
8. International experience social entrepreneurship in tourism. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.igutourism.com/article/view/12849. – Назва з екрана.
9. В Закарпатті на даний час успішно функціонують більше 600 садиб зеленого туризму різних рівнів сервісу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.greentour.com.ua/catalogueta. – Назва з екрана.
10. Закарпатские общественные организации в сфере туризма. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://ecosalinon.com/zakarpatskie-obshhestvennye-organizacii-v-sfere-turizma. – Назва з екрана.
11. Драчук Ю.З. Мотиви і активізація рекреаційно-туристичної діяльності в промисловому РЕГІОНІ «ДОНБАС» / Ю.З. Драчук // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Можливості та розвиток сучасного туризму: світовий та національний досвід. – 16-17 жовт. 2014 р. Запоріжжя. – С. 165-170.

Дульцева И.И., Драчук Ю.З.
Луганский национальный університет имени Тараса Шевченко

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В РАЗВИТИИ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА ПРОМЫШЛЕННОГО РЕГИОНА

Аннотация
Рассмотрены особенности функционирования предприятий в сфере зеленого туризма. Исследован механизм создания конкурентных преимуществ в зеленом туризме. Выявлены факторы влияния на конкурентоспособность предприятий в сфере зеленого туризма. Исследовано влияние принципов социального предпринимательства на развитие предприятий в сфере зеленого туризма в промышленном регионе. Путем анализа выявлена степень влияния на развитие предприятий отрасли зеленого туризма и возможные положительные последствия от использования в деятельности принципов социального предпринимательства.

Ключевые слова: рекреационный туризм, зеленый туризм, туристический продукт, социальное предпринимательство, синергия.

Dultseva I.I., Drachuk Y.Z.
Lugansk National University Taras Shevchenklo

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN DEVELOPMENT GREEN TOURISM OF INDUSTRIAL REGION

Summary
The peculiarities of the functioning of enterprises in the field of green tourism. The mechanism of creation of competitive advantages in green tourism. The factors influence the competitiveness of enterprises in the field of green tourism. The influence of the principles of social entrepreneurship in the development of enterprises in the field of green tourism in the industrial region. Identified by analyzing the degree of influence on the development of green tourism companies in the industry and the possible positive effects of the use of the principles of social entrepreneurship activities.
Keywords: recreational tourism, green tourism, tourism product, social entrepreneurship, synergy.

УДК 336.71

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОБЛЕМНЫМИ КРЕДИТАМИ В КОММЕРЧЕСКОМ БАНКЕ

Емельянова О.Ю., Найденова Р.И.
Старооскольский технологический институт имени А.А. Угарова
«НИТУ «МИСиС»

Управление проблемными кредитами – один из наиболее важных аспектов банковской практики. От правильности выбора метода работы с проблемной задолженностью зависит не только успешность разрешения отдельной конфликтной ситуации, но и стабильность и репутация самого банка. В данной статье предложен метод управления стратегией взыскания просроченной задолженности, коэффициент качества обслуживания долга, экономико-математическая модель поиска оптимальной стратегии взыскания просроченной задолженности.
Ключевые слова: кредитные риски, метод управления просроченной задолженности, проблемный кредит, оптимальная стратегия взыскания, качество обслуживания долга.

Постановка проблемы. Исследование кредитных рисков и поиск методов и подходов к оценке прав требования по проблемной задолженности является новой, но актуальной темой. Возникновение проблемной задолженности, как составляющий элемент кредитного риска, обусловлено рисками, которые связаны с заемщиком, внутренними рисками финансовых институтов, и рисками внешней среды. Однако, как результат возможного неблагоприятного исхода риска проблемного кредита, его влияние распространяется на всех участников кредитного процесса. В современных экономических условиях достижение устойчивости отдельного банка и банковской системы в целом становится возможным главным образом за счет изменения качества менеджмента, построению комплексных систем управления, которые направлены на рост ликвидности, устойчивости банковской системы, разработки принципов и методов работы с проблемной задолженностью. Кроме того, теоретические вопросы, которые относятся к определению понятия проблемной задолженности, механизмы ее образования, методы управления, необходимые для выработки стратегии устойчивого развития, в целом остаются недостаточно разработанными. Актуальность данной темы состоит и в том, что, несмотря на большое количество публикаций, проблема управления проблемной задолженностью остаётся открытой.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы управления проблемными кредитами в экономической литературе рассматриваются в научных трудах, посвящённых управлению кредитным риском коммерческого банка, кредитному анализу и банковскому менеджменту. Большой вклад в развитие данных направлений внесли работы авторов: Валенцевой Н.И., Лаврушина О.И. [1, с. 48], Смулова А.М. других [2, с. 19].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на ценность полученных исследователями результатов, часть важных теоретических основ, таких как содержание понятия «проблемный кредит», детализированная классификация проблемных кредитов, целостное представление о построении системы управления проблемными кредитами, не находит достаточного освещения в научной литературе. Данные теоретические вопросы имеют также прикладное значение, как с точки зрения организации процесса управления проблемными кредитами в коммерческом банке, так и риск-менеджмента. Кроме того, методические рекомендации, которые предложены в зарубежной научной литературе по корпоративным финансам, не находят применение в банковской практике в неизменном виде.

Цель статьи. Цель исследования состоит в обосновании комплекса теоретических, методических положений и вариантов работы с проблемными кредитами, рекомендаций по формированию системы управления проблемными кредитами и их раннего обнаружения.

Изложение основного материала. В последние годы взыскание просроченной задолженности стало одной из активно развивающихся сфер бизнеса: коммерческие банки больше внимания уделяют работе с проблемной задолженностью, появились коллекторские агентства, профессионально занимающиеся взысканием долгов [3].

Один из методов управления взыскания задолженности: проведение двухуровневого анализа и применение в отношении заемщиков одного из трех планов взыскания: Soft, Hard или Legal. Первый предполагает устное или письменное уведомление должника об образовании просроченной задолженности, второй связан с выездом специалиста банка по месту работы или жительства должника, третий – с передачей банком документов в суд и последующим взысканием задолженности через службу судебных приставов [4].

На первом этапе анализа для заемщиков, у которых образовалась просроченная задолженность, необходимо рассчитать коэффициент качества обслуживания долга: $K_j = \frac{C_j}{P_j}$,

где C_j – себестоимость мероприятий по взысканию долга для должника j, выполненных за весь период взыскания;

P_j – сумма уже взысканных с него платежей за весь предыдущий период.

Шкала значений для K_j позволяет разделить всех должников на три группы. Заемщики с высоким качеством обслуживания долга если и нарушают график погашения кредита, то по техническим причинам, и вероятность ликвидации просроченной задолженности для них достаточно высока, поэтому целесообразно применить план Soft.

Третья группа заемщиков характеризуется низким качеством обслуживания долга. Обычно это злостные неплательщики или мошенники, в отношении которых бессмысленно применять планы Soft или Hard и следует незамедлительно готовить документы для передачи дела в суд. Первая и третья группы, выделенные на основе таблицы 1, в по следующем анализе не участвуют.

По заемщикам, демонстрирующим среднее качество обслуживания долга, принять однознач-

ное решение сразу невозможно. Поэтому воспользуемся экономико-математической моделью поиска оптимальной стратегии взыскания просроченной задолженности, предложенной С.Ю. Подлесным [5], которая была модифицирована.

В модель было введено ограничение: $\sum_{i=1}^{3} x_{ij} = 1$ для $\forall j$, где i= $\overline{1,3}$.

Таблица 1

Характеристика качества обслуживания долга

Диапазон значений K_j	Качество обслуживания долга	Действия банка в отношении заемщика
$0 \le K_j \le 0{,}03$	Высокое	Реализация плана Soft
$0{,}03 < K_j \le 0{,}5$	Среднее	Проведение второго этапа анализа
$K_j > 0{,}5$	Низкое	Реализация плана Legal

Источник: [5]

Целевая функция модели изменена и приняла вид:

$$z = \sum_{j=1}^{n} \sum_{i=1}^{3} x_{ij} \cdot \left(P_j + p_{ij} - c_i - C_j\right), \text{ где } j = \overline{1,n};\ i = \overline{1,3}.$$

После модификации экономико-математическая модель поиска оптимальной стратегии взыскания просроченной задолженности предполагает нахождение x_{ij} при соблюдении ряда ограничений:

$$\sum_{j=1}^{n} \sum_{i-1}^{3} x_{ij} \cdot l_i \le L, \text{ где } j = \overline{1,n};\ i = \overline{1,3};\ \sum_{i=1}^{3} x_{ij} = 1$$

для $\forall j$; $x_{ij} \ge 0; x_{ij}$ – бинарное.

$$z = \sum_{j=1}^{n} \sum_{i=1}^{3} x_{ij} \cdot \left(P_j + p_{ij} - c_i - C_j\right) \to \max,$$

где x_{ij} – двоичная переменная, равная 1, если мы планируем применить план *i* к должнику *j*, и 0 – в противном случае;

n – количество должников, у которых образовалась просроченная задолженность;

l_i – трудоемкость взыскания задолженности по плану *i*, выраженная в человеко-часах;

Таблица 2

Уровень задолженности и себестоимость реализации планов взыскания

Должник	P_j, руб.	C_j, руб.	P_{ij}, руб.		
			Soft	Hard	Legal
1	25 000	1 860	3 750	5 000	5 938
2	20 000	3 200	3 000	4 000	4 750
3	4 000	2 150	0	0	10 800
4	32 000	1 020	8 000	8 000	8 000
5	18 000	960	2 700	3 600	4 275
6	12 500	1 100	1 875	2 500	2 969
7	6 000	680	900	1 200	1 425
8	38 000	300	7 600	7 600	7 600
9	21 500	1 240	3 225	4 300	5 106
10	13 000	1 350	1 950	2 600	3 088
Показатель			План		
			Soft	Hard	Legal
c_i, руб.			8,70	163,0	271,7
l_i, чел.-час.			0,08	1,5	2,5
L, чел.-час.				10,0	

Источник: разработка авторами по источнику [5]

L – максимальный трудовой ресурс, равный количеству рабочих часов всех сотрудников коллекторского подразделения банка за период;

z – эффект от взыскания просроченной задолженности со всех *n* должников (максимальная сумма возврата просроченной задолженности, которая может быть получена банком в текущем периоде с учетом имеющихся трудовых ресурсов);

p_{ij} – прогноз взыскания просроченной задолженности с помощью плана *i* для каждого должника *j* (определяется экспертным путем сотрудниками банка на основе истории погашения кредита и переговоров с клиентом);

c_i – себестоимость осуществления плана мероприятий *i*.

Данная модель – классическая задача линейного программирования: требуется найти максимум целевой функции при соблюдении ряда ограничений. Задача решается в целочисленной области для x_{ij}, имеющих двоичное значение – 0 или 1.

Исходные данные для апробации метода управления стратегией взыскания просроченной содержатся в таблице 2.

На первом этапе анализа рассчитаем коэффициент качества обслуживания долга (таблица 3).

Итак, на основании критерия качества обслуживания долга в отношении должника 3 будет реализован план взыскания Legal, а в отношении должников 4 и 8 – план Soft. Подведем промежуточные итоги.

Совокупные затраты (L) трудовых ресурсов на взыскание просроченной задолженности с должников 3, 4 и 8 составят

0,08+0,08+2,5 = 2,66 чел.-час.

Сумма прогнозируемого взыскания для рассматриваемых заемщиков согласно формуле целевой функции выразится значением:

z =(4000 +10 800 -271,7 -2150) +(32 000 + 8000 –
- 8,7 – 1020) +(38 000 +7600 – -8,7 -300) =
= 12 378,3 +38 971,3 +45 291,3 = 96 640,9 руб.

Для остальных семи заемщиков оптимальная стратегия взыскания просроченной задолженности задается задачей линейного программирования.

Следует найти X:

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} \\ x_{21} & x_{22} & x_{23} \\ x_{51} & x_{52} & x_{53} \\ x_{61} & x_{62} & x_{63} \\ x_{71} & x_{72} & x_{73} \\ x_{91} & x_{92} & x_{93} \\ x_{10\,1} & x_{10\,2} & x_{10\,3} \end{pmatrix};\ \sum_{j=1}^{7} \sum_{i=1}^{3} x_{ij} \cdot l_j \le 7{,}34,$$

Таблица 3

Результаты первого этапа анализа

Должник	P_j, руб.	C_j, руб.	K_j	Реализация плана Soft	Реализация плана Legal
1	25 000	1 860	0,07	Нет	Нет
2	20 000	3 200	0,16	Нет	Нет
3	4 000	2 150	0,54	Нет	Да
4	32 000	1 020	0,03	Да	Нет
5	18 000	960	0,05	Нет	Нет
6	12 500	1 100	0,09	Нет	Нет
7	6 000	680	0,11	Нет	Нет
8	38 000	300	0,01	Да	Нет
9	21 500	1 240	0,06	Нет	Нет
10	13 000	1 350	0,10	Нет	Нет

Источник: разработка автором по источнику [5]

где $j = \overline{1,7}$, $i = \overline{1,3}$;

$\sum_{i=1}^{3} x_{ij} = 1$ для $\forall j$; $x_{ij} \geq 0; x_{ij}$ – бинарное; z =

$$z = \sum_{j=1}^{7} \sum_{i=1}^{3} x_{ij} \cdot \left(P_j + p_{ij} - c_i - C_j\right) \geq \max.$$

Решим полученную задачу линейного программирования в среде Excel с помощью надстройки «поиск решения» (таблица 4).

Таблица 4

Решение задачи ЛП

Должник	x_{ij}			Кол-во планов, реализуемых по каждому должнику
	Soft	Hard	Legal	
1	0	0	1	1
2	0	1	0	1
5	1	0	0	1
6	1	0	0	1
7	1	0	0	1
9	0	0	1	1
10	1	0	0	1
l_i, чел.-час.	0,08	1,5	2,5	
c_i, руб.	8,7	163,0	271,7	

Источник: разработка автором по источнику [5]

Получаем эффект взыскания (таблица 5):

Таблица 5

Эффект взыскания, трудовые затраты

Должник	l_i, чел.-час.	z, руб.
1	2,50	28 806,3
2	1,50	20 637,0
5	0,08	19 731,3
6	0,08	13 266,3
7	0,08	6 211,3
9	2,50	25 094,3
10	0,08	13 591,3
Итого	6,82	127 337,8

Источник: разработка авторами по источнику [5]

Из полученных данных можно сделать вывод, что:

1) для достижения максимального эффекта от взыскания просроченной задолженности при заданных условиях необходимо план Soft применить в отношении должников 5, 6, 7 и 10, план Hard – к должнику 2, план Legal – к должникам 1 и 9;

2) для реализации такой стратегии потребуется 6,82 чел.-час. То есть оставшаяся после первого этапа величина трудовых ресурсов (7,34 чел.-час.) не будет превышена;

3) найденная стратегия обеспечит возврат банком задолженности на общую сумму 127 337,8 руб. за текущий и предшествующие периоды взыскания.

Теперь можно определить общий эффект от применения найденной стратегии взыскания для десяти заемщиков:

1) совокупные затраты (L) трудовых ресурсов на взыскание задолженности со всех заемщиков составят 2,66 +6,82 =9,48 чел.-час.;

2) эффект от взыскания задолженности z = 96 640,9 + 127 337,8 = 223 978,7 руб.

Выводы исследования и перспективы дальнейших изысканий данного направления. Таким образом, предлагаемый метод управления стратегией взыскания просроченной задолженности обладает преимуществами по сравнению с используемой в банках системой, поскольку позволяет принять в отношении должника обоснованное решение, опираясь на пять показателей: взысканная за предыдущие периоды сумма просроченной задолженности; прогнозируемая сумма взыскания; понесенные затраты; прогнозируемые затраты на взыскание; ограничения по трудовым ресурсам. Следует отметить, что применяемая обычно система управления просроченной задолженностью ориентируется только на продолжительность периода наличия просроченной задолженности, что значительно снижает эффективность процесса взыскания. Кроме того, предлагаемый метод реализуется посредством экономико-математических методов, что расширяет возможности планирования, к тому же проведение расчетов в рамках метода автоматизировано. Метод управления стратегией взыскания просроченной задолженности достаточно гибок, его основные условия, параметры и ограничения легко привести в соответствие с потребностями конкретного банка или изменившейся рыночной ситуацией, поэтому он может быть использован коммерческим банком как способ улучшения состояния кредитного портфеля.

Список литературы:

1. Лаврушин, О.И. Мамонова, И.Д. Валенцева, Н.И. Банковское дело учебник./ О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева.- 2013.-48с.
2. Смулов, А. М. Проблемы кредитной политики и пути их решения / А.М. Смулов // Банковское дело. 2012. № 2.
3. [Электронный ресурс]/ Просроченная задолженность в цифрах. Режим доступа: http://www.finansm.ru/index.php?option=com_content&tak=view&id=206&Itemid=10, свободный. (Дата обращения: 10.01.2015).
4. [Электронный ресурс]/ О деятельности по взысканию просроченной задолженности: проект федерального закона. Режим доступа: http://www.rg.ru/2011/07/05/zadolzhennost-site-dok/,свободный. (Дата обращения: 11.01.2015).
5. [Электронный ресурс]/ Подлесный С.Ю. Оптимизация выбора стратегии взыскания просроченной задолженности. Режим доступа: http://www.klerk.ru/bank/articles/120177/, свободный. (Дата обращения: 12.01.2015).

Emelyanova O.Y., Naidenova R.I.
Stary Oskol Technological A.A. Ugarov Institute «NITU «MISiS»

MANAGEMENT FEATURES AND METHOD COLLECTION OF DEBT IN COMMERCIAL BANKS

Summary
Management of problem loans – one of the most important aspects of banking practice. The correct choice of method of work with troubled debt depends not only on the successful resolution of a separate conflict, but also the stability and reputation of the bank. In this paper, we propose a method of Strategy Management Debt Collection, the quality factor of debt service, economic and mathematical model of finding an optimal strategy for recovery of arrears.
Keywords: credit risk management method arrears, bad credit, the optimal strategy for recovery, quality of service the debt.

UDC 657.1:005

GENESIS OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE NATURE OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING: COMPARATIVE APPROACH

Yershova N.Y.
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

The article deals with the issues of development of strategic management accounting. Different views of scholars on strategic management accounting are analyzed. Approaches concerning the place and role of this type of accounting in the enterprise information system are summarized. The essence of the concept "strategic management accounting" is clarified. Stages of development of strategic management accounting are suggested.
Keywords: strategic management accounting, comparative approach, stages (phases) of development, information management level.

Problem setting. The value of information, which is formed in the strategic management accounting, shows the development of its role in information support of strategic development of enterprise. Acting as an "information system of strategic development" strategic management accounting provides the speed of measurement and reliability of data used in the management of the company.

Analysis of recent research and publications. Theoretical and methodological basis for the formation of strategic management accounting were established in the works of such foreign scholars as K.R. Summons, R. Cooper, R.S. Kaplan, M. Bromwich, K. Ward, A. Coad, Roslender, Lord, J. Innes, B. Ryan, C. Drury etc. Development of conceptual provisions of strategic management is reflected in the works of V.A. Tieriekhova, I.M. Bohata, I.V. Alieksieieva, M.A. Vakhrushyna, S.V. Krylov, S.B. Suleiev, V.V. Ivanov, A.V. Hluschenko, L.V. Yurieva and others. Among Ukrainian scientists who have dedicated their research to questions of strategic management accounting there are S.F. Holov, M.S. Pushkar, A.V. Shaikan, P.Y. Atamas, A.A. Pylypenko, P.O. Kutsyk, S.F. Lehenchuk, H.O. Partyn, V.R. Shevchuk, I.I. Kryshtopa and others. Analysis of publications suggests that foreign authors pay much more attention to strategic accounting problems than domestic ones. Evolution of strategic management accounting is also the subject of research of such domestic and foreign authors as V.R. Shevchuk, O.A. Moshkovska, O.A. Fatenok-Tkachuk, K.P. Zamoiska, I.I. Kryshtopa, L.V. Yurieva, V.A. Maniaieva.

Determination of unresolved issues of the general problem. For domestic science strategic management accounting is the area that is under development. Therefore, the theoretical component, methodological approaches to strategic management accounting in the context of formation of management accounting system of enterprise require further study.

The main purpose of this work is to study the genesis of scientific views about the nature of strategic management accounting based on the comparative approach.

Results of research. In order to clarify the theoretical component of strategic management accounting it is necessary to analyze different views on strategic management accounting of foreign and domestic scholars and clarify the concept of strategic management accounting on the basis of a comparative approach (lat. comparatio – "comparison", "matching"). Comparative study is one of the most effective research strategies that can not only handle a wider range of data on a variety of theoretical and methodological approaches to the study of scientific problems, but also provide an opportunity to analyze the effects of phenomena of system level which include properties of accounting as a system of scientific knowledge [1]. Comparative method is valuable because it enables, while studying specific scientific theories and methodologies, to better understand their strengths and weaknesses, and thus better define the potential pros and cons of application of a theory in the development of specific scientific problems. Comparative method is often used in combination with the historical and systematic approach. Comparative historical approach involves consideration of theoretical systems and related components in the light of periods of their historical development, which allows more accurately assessing the characteristics of the system or theory at different stages of individual and historical time.

The term "strategic management accounting" originated in the US and countries of Western Europe in 1980s, which was associated with the emergence of strategic management, which changed management philosophy shifting priorities of research: from internal environment of enterprise to external planning and horizons: from short-term to long-term. K.R. Summons, who first coined the term "strategic management accounting", considered it in the light of information support and monitoring of strategy of business development [2]. Similar views were expressed by R. Cooper, R.S. Kaplan highlighting information support of competitive strategy [3]. M. Bromwich proposed definition of strategic management accounting, as "the provision and analysis of financial information on the firm's product markets and competitor's costs and cost structures and the monitoring of the enterprises' strategies and those of its competitors in these markets over a number of periods". A. Coad pointed out that strategic management accounting is an area, boundaries of which are not clearly defined and vague [4].

Comparative analysis of scientific and professional literature allows determining the main trends that characterize the strategic management accounting: going beyond the internal orientation of management accounting and receipt of information about competitors; determination of correlation of the current strategic positioning of the company and anticipated one using management accounting; gain of competitive advantage through analysis of tools of cost reduction and/or increasing the differentiation of company's products through value chain and optimization of cost factors [5]. Grouping of the above definitions shows that a number of authors believe external orientation to be the main focus in definition of strategic management accounting.

The dialectics of correlation of management accounting and strategic development was con-

Table 1

Study of definitions of strategic management accounting provided by domestic scholars as well as researches of distant and neighboring foreign countries (fragment)

Author	Definition
K.R Summons, 1981-1982 [2]	Provision and analysis of data on one's own and competitors' businesses used for monitoring and development of business strategy
R. Cooper, R.S. Kaplan, 1982, 1988 [3]	Provision of information support of strategic decision-making in the organization; support of the overall competitive strategy of the organization, mainly through the use of information technology for more preceise products' and services' cost accounting
M. Bromwich, 1989-1990 [4]	The provision and analysis of financial information on the firm's product markets and competitor's costs and cost structures and the monitoring of the enterprises' strategies and those of its competitors in these markets over a number of periods
A. Coad, 1996 [5]	Field, the extent of which is not clearly defined and vague, and, of course, given the absence of uniform regulations that specify how and what should be developed
Lord, 1996 [6]	Expansion of the traditional internal focus of management accounting, i.e. the inclusion of external information about competitors. Correlation between strategic position chosen by the company, and the expected focus on management accounting (i.e. accounting in accordance with the strategic positioning). Achievement of competitive advantage through analysis of ways to cut costs and/or increase product differentiation through the use of links in the value chain and optimization of cost carriers
CIMA (Chartered Institute of Management Accountants) [7]	The scope of activities, which include partnership in decision-making, development systems of performance planning and management, as well as providing information management in financial reporting and control to assist management in developing and implementing business strategy.
I.M. Bohata, 2001 [8]	Global information technology model that integrates financial and management accounting within a single system and provides managers and specialists of enterprise with production information for effective decision-making, and provides investors with information to assess performance of the enterprise
O.Y. Nikolaieva, O.V. Alieksieieva, 2003 [9]	Information support of adoption, implementation and evaluation of operational and strategic decisions on the basis of systematic collection and processing of parameters that characterize the condition not only of internal financial economic activities, but also external relevant to the managed organization of environment – competitive, customer and others. Strategic management accounting forms and summarizes the information on financial, time, quality, and cost results of performance of the whole enterprise and its individual elements – business units, employees, projects etc.
S.B. Suloieva, Y.Y. Zemliakova, 2006 [10]	The process of providing information aimed at the long term perspective, which should provide support for the overall competitive strategy of the organization
V.A. Maniaieva 2010 [11]	Strategic management accounting should be understood in the narrow and broad sense. In a broad sense it aims to ensure development of financial and non-financial information about a specific object of management to complete the full cycle of basic functions of strategic management. In a narrow sense it is the process of identification, measurement, accumulation, preparation, interpretation provision of financial and non-financial information for the analysis of internal and external environment of the organization and control over strategy's implementation…
A.V. Hlushchenko, E.N. Samiedova, 2012 [12]	Accounting, aimed at representation to senior management of evaluation data about the external environment in order to find and use opportunities of sustainable competitiveness of the company in the long run
S.F. Holov, 2006 [13]	Strategic accounting is a management accounting system aimed at making strategic management decisions
P.Y. Atamas, 2006 [14]	Strategic accounting is focused on external factors (such as profitability of competitors, market share, etc.), while traditional accounting is characterized by its focus on internal processes and phenomena
M. S. Pushkar, 2006 [15]	Strategic accounting creates its own information resources of forecasting character. Information resources of strategic accounting are related to traditional accounting, but are not limited by it. In particular, the strategic management of the necessary information requires not only data about the company's activity but also about external environment, which is crucial for predicting the path of the company's development
A.P. Kundria-Vysotska, 2010 [16]	An analytical system for correlation of the required accounting information and the strategy of the company, which is closely linked with the system of strategic planning
A. O. Fatenok-Tkachuk, K. P. Zamoiska, 2012 [17]	Strategic accounting, as a part of enterprise management system and accounting and analytical support of strategic decision-making for management, is designed to plan future strategy and tactics of operation of the business as a whole and individual strategic business centers of responsibility; measuring and evaluating the effectiveness of management in general and by selected strategic economic responsibility centers at different phases of the life cycle; adjustment of managerial influences on the progress of the chosen strategy.
H.O. Partyn, A.H. Zahorodnii, 2013 [18]	A special type of management accounting along with current and operational
V.R. Shevchuk, 2014 [19]	Strategic management accounting, using internal and external information, not only meets needs of production, marketing, research and development, but also provides an analysis of the long-term objectives, methods used to obtain information about critical success factors: quality, innovation, time, etc. in order to optimize development strategy of the enterprise.

sidered by many authors of neighboring countries (Table 1). Comparative analysis allows forming several approaches that summarize the content of strategic management accounting (Table 1).

Proponents of one approach associate strategic management accounting only with management accounting (V.B. Ivashkevych, S.V. Krylov). Proponents of the other believe that strategic management accounting should not be limited only to the scope of management accounting: it must cover financial accounting as well (A.N. Shchemelev, I.N. Bahata). Supporters of the third approach think that strategic management accounting is an information base of strategic management (O.Y. Nikolaieva, O.V. Aliexieieva, A.A. Satmurzaiev). Adherents of the fourth approach presume that strategic management accounting is an information base of all levels of government (V.V. Ivanov, O.K. Khan, M.A. Vakhrushyna, M.I. Sydorova, L.I. Borysova). Certain authors have their reasoned position focused on representing strategic management accounting as one of the levels in the hierarchy of information (operational, tactical and strategic). Thus, under the influence of modified requirements to information support of management process as part of strategic management accounting it is possible to distinguish strategic, tactical and operational horizons (A.V. Hlushchenko, E.N. Samiedova). This approach is respected by national scholars V.R. Shevchuk, H.O. Partyn.

Analyzing the views of local scholars on the essence of strategic management accounting, it seems possible to conclude that not all scholars use the term “strategic management accounting”, some consider “strategic accounting” (P.Y. Atamas, M.S. Pushkar, A.O. Fatenok-Tkachuk, K.P. Zamoiska), “accounting for the purpose of strategic management” (A. Shaikan), “strategically oriented accounting system” (S.F. Holov) (Table 1).

Common feature for the studied approaches is an idea about the role of strategic management accounting in the process of strategic management. This type of accounting is seen as a link between the strategic development and general accounting process.

Strategic management accounting has a history of development, but there is no single view among scholars as to the date of its origin or stages of formation in foreign countries as well as in Ukraine. Systematization and generalization of the views of scholars and experts regarding the concept of “strategic management accounting” allowed distinguishing three main groups, which specify the nature of strategic management accounting at different stages of its development (Table 2).

Based on the study, systematization and generalization of existing views of domestic and foreign scholars regarding strategic management accounting using comparative historical approach, we formed the following stages (phases) of its development from the inception to date (Figure 1). The proposed periodization of stages (phases) of strategic management accounting is based on systematization, research and critical analysis of the different perspectives of the authors with regard to development of social relations [20, 21]. The first phase of strategic management accounting (1981-1998) coincides with the time of transition to an information society, accompanied by the spread of information technology, information industry, competition in developed countries.

This time period also coincides with development of strategic management. Improvement of accounting technology in the late XX century gave impetus to the formation of modern concepts of management accounting, strategic technology planning, budgeting and analysis, and development of tools of strategic management accounting. The name of the proposed period of strategic management accounting is determined by the fact that in terms of manifestation of multidimensionality of interests of competitors, stra-

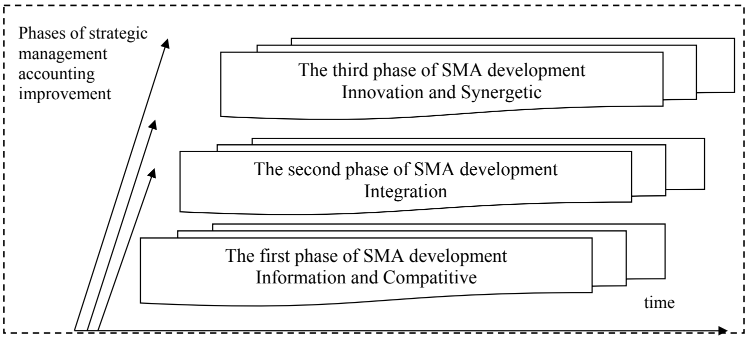

Figure 1. Dynamics of phase development of strategic management accounting (SMA) (author’s development)

Table 2

Systematization and generalization of the views of scholars and experts regarding the concept of “strategic management accounting” (author's development)

Group	Goal orientation of characteristics of interpretations of the essence of strategic management accounting	Authors of conceptual approaches to the subject area of strategic management accounting
I	Strategic management accounting is a means of providing information support of strategic decisions; general competitive strategy of the organization; individual business strategies	K.R. Summons, R. Cooper, R.S. Kaplan, M. Bromwich, Lord, G. Nortin, B. Hovindaradzhan; A.M. King; K. Ward; N.A. Breslavtseva; V.S. Tkach, I.N. Bahata
II	Strategic management accounting is an information system for adequate and timely provision of all management levels with planned, actual and forecasting information to make informed management decisions due to its timely and detailed collection, systematization and analysis	B. Ryan, E. Britton, K. Waterston, O.Y. Nikolaieva, O.V. Aleksieieva, P.Y. Atamas, I.N. Bahata, S.V. Krylov, V.E. Kierimov, S.B. Suloieva, Y.Y. Zemliakova, H.O. Partyn, A.A. Pylypenko
III	Strategic management accounting, using internal and external information not only meets needs of production, marketing, research and development, but also provides an analysis of the long-term objectives, uses methods to obtain information about critical success factors: quality, innovation, time, etc. in order to optimize development strategy of enterprise	V.A. Maniaieva. M.A. Vakhrushyna, M.I. Sidorova, L.I. Borisova, A.V. Hlushchenko, E.N. Samiedova, A.O. Fatenok-Tkachuk, K.P. Zamoiska, V.R. Shevchuk

tegic management accounting is seen as a means of providing information support of general competitive strategy, research of external environment.

The second wave of strategic management accounting occurs at the end of the XX century – the first decade of the XXI century and is accompanied by accelerated development of scientific progress, hypercompetition, increased levels of riskiness of the external environment, globalization and the development of communications. This type of accounting is considered as an information system for sufficient and timely provision of all levels of management with planned, actual and forecasting information to make reasoned management decisions through its timely and detailed collection, systematization and analysis. The name of the proposed period of strategic management accounting is determined by the fact that accounting is seen not only as an informational support of competitive strategy, but also as information system integrated at all levels of management for the adequate and timely provision of these levels with planned, actual and forecasting information to make reasoned management decisions.

The third phase of strategic management accounting (since 2010 till present) is associated with the construction and development of innovative economies (which, according to numerous scholars, are able to provide sustainable development of national economies); digital revolution; internationalization of economies; megacompetition. The name of the proposed period of strategic management accounting is determined by the fact that the strategic management accounting, along with traditional tasks, uses methods of obtaining information on critical success factors: quality, innovation to support competitive strategy. Competitive advantage in the innovation economy is directly related to the information of strategic management accounting. In this perspective, synergy is the ability to increase the level of information support of strategic management.

Based on the study of the genesis of beliefs about the nature of strategic management accounting and proposed phases of its development, we suggest understanding strategic management accounting as synergistic information system of assessment of strategic challenges of external environment and internal capacity of enterprise to obtain and present capacious strategic information aimed at the development and implementation of business strategy.

Conclusions and prospects for further development. Application of a comparative approach to the study of the genesis of scientific views on the nature of strategic management accounting allows more accurately assessing its characteristic features in the light of historical periods of development. The article represents author's interpretation of strategic management accounting and phases of improvement, including information and competition, integration, innovative and synergistic stages (phases), which will contribute to further development of knowledge in the theory and practice of strategic management accounting. However, given the current situation, it can be stated that the process of development still goes on.

References:

1. Peacock M.S. Explaining Theory Choice: An Assessment of the Critical Realist Contribution to Explanation in Science / M.S. Peacock // Journal for the Theory of Social Behavior. – 2000. – Vol. 30 – N 3. – P. 335.
2. Summons K. Strategic management accounting for pricing: a case example / Simmonds K. // Accounting and Business Research. – 1982. – № 12.
3. Cooper R. and Kaplan R.S. Measure costs right: make the right decisions / R. Cooper and R.S. Kaplan. // Harvard Business Review October. – 1988.
4. Bromwich M. The case for strategic management accounting: the role of accounting information for strategy in competitive markets / M. Bromwich. – Accounting, Organisations and Society, 1990. – Vol. 15. – № S. – P. 27-46.
5. Coad A. Smart work and hard work: explicating a learning orientation in strategic management accounting Management Accounting Research / A. Coad. – 1996, December. – P. 387-408.
6. Lord B. Strategic management accounting: the emperor's new clothes? // Management Accounting Research, 1996. – Vol. 7. – № 3. – P. 347-66.
7. CIMA, Official Terminology, 2001.
8. Богатая И.Н. Стратегический учет собственности предприятия. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 320 с.
9. Николаева О.Е. Стратегический управленческий учт / О.Е. Николаева, О.В. Алексеева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 303 с.
10. Сулоєва С.Б., Стратегический управленческий учет на предприятии / С.Б.Сулоєва, Е.Е.Землякова // Ученые записки Санкт-Петербургской академии управления и экономики. – 2006. - № 1. – С. 84-95.
11. Маняева В.А. Теоретические основы развития стратегического упарвленческого учета / В.А. Маняева // Вестник самарського государсьвенного университета. Экономика. – 2010. – № 1(63). – С. 47-51.
12. Глущенко А.В. Концептуальные основы упарвлынческого учета / А.В. Глущенко, Э.Н. Самедова // Финансы. Бухгалтерский учет. – 2012. – № 2(12). – С. 181-187.
13. Голов С.Ф. Управлінський облік. Підручник. – 3-тє вид. – К. : Лібра, 2006. – 704 с.
14. Атамас П.Й. Управлінський облік : нгавч посібник / П.Й. Атамас – К. : ЦНЛ, 2006. – 440 с.
15. Пушкар М. С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів): [монографія] / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Карт-Бланш, 2006. – 334 с.
16. Кундря-Височька А.П. Змістовні характеристики стратегічної парадигми обліку / А.П. Кундря-Височька // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – Серія: Економічні науки. – 2010. – № 3, Ч. 2. – С. 137-139.
17. Фатенок-Ткачук А.О Стратегчний облік у системі управління підприємством / А.О. Фатенок-Ткачук, К.П. Замойська [Електронний ресурс] : режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12721/1/45_236.
18. Партин Г.О. Управлінський облік:підручник / Г.О. Партин, А.Г. Загородній, Т.І. Свідрик, А.І. Ясінська, Т.М. Бойчук. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 280 с.
19. Шевчук В.Р. Стратегічний управлінський облік як система інформаційної підтримки конкурентної стратегії підприємства / В.Р. Шевчук [Електронний ресурс] : режим доступу: http:// irbis-nbuv.gov.ua/…/cgiirbis_64.exe.
20. Современная экономическая наука / под ред. Н.Н. Думной, И. П. Николаевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 534 с.
21. Сербиновский Б.Ю. О содержании терминов «инновационная экономика», «новая экономика» и «экономика знаний» / Б.Ю. Сербиновский, О.С. Захарова // Научный журнал КубГАУ, – 2010.

Єршова Н.Ю.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ЩОДО СУТНОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ: КОМПАРАТИВНИЙ ПІДХІД

Анотація
Розглянуті питання розвитку стратегічного управлінського обліку. Аналізуються різні погляди науковців на стратегічний управлінський облік. Узагальнені підходи щодо місця і ролі даного виду обліку в інформаційні системі підприємства. Уточнено сутність поняття «стратегічний управлінський облік». Запропоновано етапи розвитку стратегічного управлінського обліку.
Ключові слова: стратегічний управлінський облік, компаративний підхід, етапи (хвилі) розвитку, інформація, рівні управління.

Ершова Н.Ю.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

ГЕНЕЗИС НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ ОТНОСИТЕЛЬНО СУЩНОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА: КОМПАРАТИВНЫЙ ПОДХОД

Аннотация
Рассмотрены вопросы развития стратегического управленческого учета. Анализируются различные взгляды ученых на стратегический управлінческий учет. Обобщены подходы о месте и роли данного вида учета в информационной системе предприятия. Уточнена сущность понятия «стратегический управленческий учет». Предложены этапы развития стратегического управлінческого учета.
Ключевые слова: стратегический управленческий учет, компаративный подход, этапы (волны) развития, информация, уровни управления.

УДК 338.487(477)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ ТА ЙОГО МІСЦЕ НА ТУРИСТИЧНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Жученко В. Г.
Київський національний торговельно-економічний університет

Розкрито сутність поняття «туризм», позитивні та негативні фактори впливу туризму на соціально-економічне становище країни. Охарактеризовано передумови розвитку подієвого туризму, що на сьогодні представляє особливий інтерес для населення. Розглянуто теоретичні аспекти і визначено напрями державної підтримки подієвого туризму. Запропоновані шляхи подальшого вивчення потенціалу подієвого туризму і його використання в контексті прикордонного співробітництва.
Ключові слова: туризм, позитивні та негативні фактори впливу туризму, подієвий туризм, види подієвого туризму, перспективи розвитку подієвого туризму.

Постановка проблеми. Розвиток туризму в будь-якій країні, яка має унікальні природні та антропогенні ресурси є досить важливим, оскільки саме завдяки йому можна покращити соціально-економічну ситуацію. Конкурентна боротьба між підприємствами туристичного бізнесу, глобалізаційні процеси в суспільстві та одвічна проблема економіки: обмежені ресурси й необмежені потреби споживачів є рушійними силами, які формують нові пропозиції на ринку туристичних послуг. Сьогодні, як у світі, так і в Україні, спостерігається тенденція зростання зацікавленості подієвим туризмом у формі отримання нових вражень і проведення вільного часу. При правильній організації його ресурсний потенціал є необмеженим. З огляду на вище зазначене, дослідження розвитку подієвого туризму є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження таких авторів, як Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М., Кузик С.П., Костюк О. свідчать про зацікавленість науковців проблемою розвитку туризму, розробкою подієвих турів та розгляду можливих шляхів його подальшого розвитку на туристичному ринку України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з характерних ознак даного виду туризму є поєднання подорожі з подією, святом чи видовищем: конкурсами, фестивалями та карнавалами, різноманітними змаганнями та чемпіонатами, унікальними природними явищами, які мають здатність приваблювати до місць, де вони відбуваються. Разом із сукупністю туристичних продуктів подієві тури становлять основу індустрії дозвілля, що в недостатній мірі висвітлені у науковій літературі.

Мета статті полягає в розкритті особливостей розвитку туризму в Україні та визначення місця подієвого туризму на ринку туристичних послуг, виокремленні видів подієвого туризму.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві людині потрібен простір, а рух у ньому та постійна необхідність творити є невід'ємною потребою людського організму. Для того, щоб забезпечити задоволення своїх потреб, а водночас – природне бажання відкривати і пізнавати, люди почали мандрувати. З ростом зацікавленості населення в такого плану відпочинку, подорожі почали ставати дедалі популярнішими, а згодом з’являється поняття «туризм».

Туризм – це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного прогресу, пов'язане з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів.

Туризм, як явище економічне, заслуговує на увагу, так як впливає на економіку регіону і одночасно залежить від неї. Серед позитивних факторів впливу туризму на соціально-економічне середовище багато авторів [2-4] відзначають наступне:

- збільшення числа робочих місць (у найбільш розвинених країнах туризм дає 8-10% робочих місць);
- туризм в ході свого розвитку побічно впливає і на інші галузі (будівництво доріг, створення інфраструктури, харчову промисловість та ін.);
- «мультиплікаційний ефект» туризму, який відзначається більшістю авторів, тобто гроші, вкладені в туризм, мають тенденцію до швидкого обороту;
- індустрія туризму має високу динаміку, сума валютних надходжень від туризму щорічно зростає на 8-12% (Всесвітня туристична організація ООН (UNWTO) зазначає, що у 2013 р. число туристичних прибуттів у світі перевищило 1087 млн. і виросло на 3,1% в порівнянні з 2012 р. Міжнародні надходження від туризму досягли 1159 млрд. дол. в 2013 р., порівняно з 1078 млрд. дол. в попередньому [9].
- структурні зрушення в національному виробництві товарів і послуг;
- залучення іноземного капіталу та отримання доходів у валюті;
- створення позитивного іміджу країни за кордоном;
- збереження творів мистецтва і традицій.

До негативних факторів автори відносять:

- сезонність туризму, що призводить до відповідної динаміки в сфері зайнятості, в міжсезоння відбувається масове звільнення обслуговуючого персоналу;
- плинність кадрів внаслідок низькооплачуваної роботи і великої тривалості робочого тижня;
- у ряді регіонів туризм відтягує робочу силу з виробничої сфери;
- розвиток індустрії туризму вимагає значних інвестицій, більшість же країн, що розвиваються, відчувають дефіцит капіталу, тому навіть при наявності природних ресурсів їм важко розвивати туристичну індустрію.

Туризм також відіграє важливу роль у становленні міжнародних зовнішньоекономічних зв'язків. Він є важливим стимулом розвитку світової торгівлі, що сприяє розширенню й активізації міжнародного торгового обміну. Водночас, туризм доцільно розглядати і як самостійний вид міжнародних зв'язків. Міжнародний туризм є вагомим чинником зміцнення миру у світі, поліпшення порозуміння між народами, розширення торгового, наукового і культурного співробітництва, налагодження добросусідських відносин між державами.

Пожвавлення розвитку туризму в Україні та подолання негативних тенденцій можливе шляхом впровадження нововведень. Активізація використання інноваційного чинника призведе до створення конкурентоспроможної туристичної індустрії країни.

Великий вплив на інноваційні процеси в туризмі здійснюють різноманітні фактори, а саме:

- нові напрямки розвитку науки і техніки, поява нових технологій;
- економічна і політична ситуація в країнах світу;
- нововведення міжнародних організацій, правила економічних взаємовідносин, нові форми співпраці, рішення, прийняті міжнародними та регіональними туристичними організаціями, нові знання про туристичні ресурси в різних куточках світу;
- державні закони та правові акти, які визначають економічні і політичні принципи функціонування туристичних підприємств, розробка державних концепцій розвитку туризму, прийняття нових нормативно-правових актів по соціально-економічним питанням;
- зміна ситуації на ринку туристичних послуг: поява нових туристичних маршрутів, невідповідність запропонованих послуг потребам туристів, зміна структури попиту, поява нових вимог до якості туристичного продукту зі сторони споживача;
- впровадження інновацій в діяльність виробничих підприємств, які тісно пов’язані з туристичним бізнесом (транспортні компанії, готелі, оздоровчі заклади, засоби зв’язку та ін.);
- прагнення туристичних компаній закріпитись на ринку, боротьба за виживання;
- неочікувані події: екологічні та техногенні катастрофи, терористичні акти та інше.

Отже, на впровадження інновацій в туризмі має значний вплив економічна ситуація в країні, соціальне положення суспільства, національне законодавство, а також міжурядові та міжнародні угоди. Тому передумови та причини появи інновацій в туристичній діяльності в кожній країні відрізняються та мають свою специфіку.

Одним із перспективних напрямів туризму на даний час за оцінками Всесвітньої туристичної організації є подієвий туризм – запланована соціально-суспільна подія/захід, яка відбувається в певний час і з певною метою, і має резонанс для суспільства. У сучасному світі сформувалася ціла індустрія щодо організації подій, яка поділяється за характером події та кінцевою метою. Значення подієвого туризму зводиться до відвідування подій, які відбуваються в інших країнах, тобто, основна ціль подорожі присвячена події, в якій турист прийматиме пасивну (як спостерігач) або активну участь. Це є унікальний вид туризму, оскільки він має невичерпний потенціал.

Україна має великий рекреаційний потенціал, багату історію, безліч пам’яток архітектури, літератури, музики, живопису тощо. Культурне надбання українського народу може бути дуже цікавим іноземним туристам.

До видів подієвого туризму (event) можна віднести [7]:

- фестивалі, карнавали, паради, святкування;
- конференції, форуми, симпозіуми, круглі столи; освітні заходи: семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації;
- спортивні змагання (наприклад, Олімпійські ігри);
- концерти, покази фільму, театральні постановки;
- ювілеї, весілля, урочисті події;
- ділові події: виставки, ярмарки, торгівельні шоу, презентації, відкриття підприємств, прийоми, заходи, пов'язані з просуванням торгівельної марки, тощо.

У науковій літературі всі події, що сприяють розвитку подієвого туризму згруповують і класифікують за трьома напрямами [1]:

1. Спортивні: чемпіонати, олімпіади, ігри, індивідуальні спортивні зустрічі, кубки, престижні змагання і т.д.
2. Ділові: виставки, конференції, семінари, форуми.
3. Культурно-пізнавальні: зарубіжні прем'єри, театральні постановки, фестивалі, концерти, перфоманси, карнавали, шоу.

Також доцільно виокремити четвертий напрямок – релігійний. На даний час окремі туроператори розробляють туристичний продукт на відзнаку релігійних свят: Різдва Хрестового, Водохрещення, Пасхи, Івана Купала та інших, де туристи мають можливість духовно-культурного збагачення та ознайомлення з обрядами, традиціями й звичаями святкування у певних народів.

В Україні івент-індустрія бере початок з 90-х рр. XX століття. Історично склалося так, що в самостійну сферу івент виділився лише за останні двадцять років. Цей підйом викликаний потребами людей, які у всі часи хотіли отримати нові враження, стати частиною подій, впливати на їх хід і отримати радісне відчуття причетності до чогось великого [5]. Наша країна має багатий історико-культурний, природний, творчий потенціал для розвитку саме цього виду відпочинку. Етнічна українська музика, традиції, фольклор можуть бути базою для розвитку фестивалів, що популяризуватимуть українську культуру та демонструвати колорит нації. Взагалі, на території України мають право на існування різноманітні фестивалі, паради, свята, виставки і т.д. Головним питанням є те, як вивести їх на світовий рівень та зробити об’єктами масового туристичного попиту даного сегменту ринку.

Організація подієвого туру вимагає від туристичної фірми:

- знання про туристичні можливості відповідного регіону, про заклади проживання та харчування;
- досвід роботи у даному регіоні;
- зв’язки з провідними профілюючими організаціями у відповідній сфері.

Основні умови забезпечення ефективності проведення подієвих заходів представлені на рис. 1.

У процесі формування подієвого туру враховуються такі чинники, як розташування готелю, його архітектура, інтер’єр номерів, наявність ресторанів і пунктів харчування, наявність магазинів,

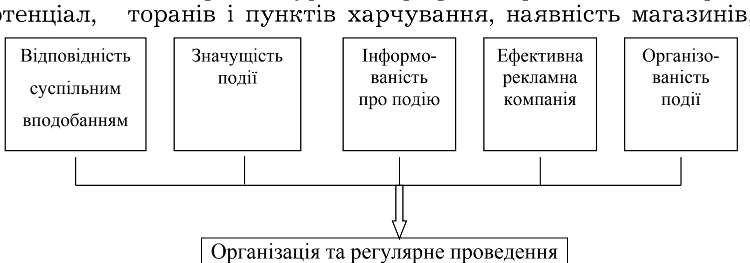

Рис. 1. Умови забезпечення ефективності та функції івентивного туризму

Джерело: розроблено автором

пам’яток, доставка до місця події, послуги екскурсовода, перекладача. Від даних умов залежить вартість туру [6].

Не менш, важливим елементом діяльності туристичної компанії є фінансове забезпечення. Адже, турфірма за власні кошти бронює квитки на заходи, місця у готелях і т.д. Це формує ризик у діяльності туристичної компанії, що є також однією зі специфічних особливостей подієвого туризму.

Як результат, цільова аудиторія подієвого туризму – це забезпечені туристи з доходом вище середнього, а також організовані групи з 5 і більше чоловік.

Важливою передумовою організації подієвого туру є своєчасне інформування та рекламування події, загальнодоступність до інформації про неї та організація її систематичного проведення. Це дає можливість туристичним фірмам планувати подієву подорож заздалегідь.

З метою просування туристичного потенціалу міста Києва як на українському, так і міжнародному ринках, в місті працює 14 туристично-інформаційних центрів, відкрито туристично-інформаційну довідку «Київ туристичний» в міжнародному аеропорті «Київ», де надаються консультативні послуги.

Для підвищення інтересу та розвитку подієвого туризму щорічно в місті Києві розробляється Календар подій. В календарі розміщується інформація про театральні вистави, мистецькі заходи, спортивні події, релігійні свята, найбільші виставки та конгреси, загальноміські заходи. Календар подій розміщено на офіційному порталі Київської міської державної адміністрації та на туристичному сайті міста www.kyivcity.travel. Крім того, всі користувачі соціальних мереж можуть ознайомитися з ним на сторінці Управління туризму в Facebook чи VK.

Подієвий туризм сприяє розвитку готельноресторанного бізнесу. Адже, у період проведення будь-якої події на національному або міжнародному рівні відбувається 100% заселення номерного фонду готелів. Щороку в м. Києві відбувається понад 10 великих міжнародних конференцій (за даними Міжнародної Асоціації Конгресів та Конференцій). Позитивною передумовою цього є сприятливе геополітичне розташування України в центрі Європи.

На сьогодні в Україні є заходи, що привертають увагу колоритом, індивідуальністю, цікавою задумкою не лише місцевих відвідувачів, а й іноземних туристів. Серед них: Сорочинський ярмарок, який щорічно проводиться в кінці серпня, фестиваль «Парад вишиванок», який відбувається на День Незалежності України.

Івент-туризм є одним із факторів, що формує імідж країни. Масові, гучні події концентрують увагу світової спільноти на країні, де вони відбуваються та сприяють залученню інвестицій та розкрутці туристичного ринку.

Але, українським подієвим заходам не вистачає якісного рівня організації дійства. Деякі фестивалі, свята ще досі мають стихійний характер, що перешкоджає притоку туристів. Потрібно звернути увагу на розбудову інфраструктури навколо заходу, адже це є одним із ключових факторів, що впливають на вибір туристів. Українська індустрія дозвілля тільки виходить на світовий ринок розваг, її лише зараз починають сприймати зарубіжні івент-компанії та продюсери.

Враховуючи іноземний досвід розвитку подієвого туризму, в Україні необхідно глибоко вивчати перспективи розвитку цього напряму, виявляти території для його розвитку, розробляти відповідні рекомендації як для органів місцевого самоврядування, так і для громадян, які зацікавлені у цій діяльності.

Основними специфічними для сфери івентивного туризму причинами слабкого розвитку виступають такі:

- недостатня законодавча урегульованість специфічних питань та умов здійснення подієвого туризму;
- новизна сфери, і як наслідок «обережність» у прийнятті рішень про його організацію, впровадження та при купівлі навіть уже готових подієвих турів;
- несистемність в організації та проведенні подій і, як наслідок, слабке привернення до них уваги потенційних туристів.

Системний підхід до організації цього нового виду туризму має сприяти розвитку не лише внутрішнього, а й в'їзного туризму. Адже тоді, коли Україна почне активно впроваджувати різноманітні події для задоволення потреб людей в розвагах, таких як різноманітні ярмарки, обрядові заходи, концерти українських гуртів, фестивалі та інші, іноземні туристи зможуть ознайомитись з українськими традиціями, обрядами, почути славнозвісні народні пісні, що, в подальшому призведе до наповнення бюджету певного регіону та в цілому поліпшення економічної ситуації в країні.

Висновки і пропозиції. Можна констатувати, що подієвий туризм є перспективним видом туризму з невичерпним ресурсним потенціалом. Однак, на державному рівні поки що відсутня підтримка, не розроблені маркетингові заходи з метою просування подієвого туризму на міжнародний ринок.

Розвиток подієвого туризму має великі перспективи у контексті прикордонного співробітництва. Для перспективного розвитку подієвого туризму в Україні необхідно провести:

- детальний аналіз існуючих подій та згрупувати їх за ознакою цікавості для туристів;
- вивчити пропозиції подієвого франчайзингу, які можна ввести в Україні;
- обґрунтування виокремлення релігійного напрямку подієвого туризму та сформувати список релігійних свят на основі яких можна розвивати подієвий туризм.

Список літератури:

1. Александрова А. Ю. Международный туризм / А. Ю. Александрова. – М.: КНОРУС, 2010. – 464 с.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – М: Финансы и статистика, 2007. – 217 с.
3. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу / Л. П. Дядечко. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
4. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма : учебник / Н. И. Кабушкин. – Минск: Новое знание, 2002. – 409 с.
5. Квартальнов В. А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 316 с.
6. Костюк О. История ивента / О. Костюк // Теория и практика организации специальных мероприятий. – 2008. – № 3. – С. 17-21.
7. Кузик С. П. Географія туризму: навчальний посібник. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
8. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
9. UNWTO Tourism Highlights 2014 [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition

Жученко В.Г.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОБЫТИЙНОГО ТУРИЗМА И ЕГО МЕСТО НА ТУРИСТИЧЕСКОМ РЫНКЕ УКРАИНЫ

Аннотация
Раскрыто сущность понятия «туризм», положительные и негативные факторы влияния туризма на социально-экономическое положение страны. Дана характеристика предпосылок развития событийного туризма, который на сегодня представляет особенный интерес для населения. Рассмотрены теоретические аспекты и определены направления государственной поддержки событийного туризма. Предложены пути дальнейшего изучения потенциала событийного туризма и его использования в контексте приграничного сотрудничества.
Ключевые слова: туризм, положительные и негативные факторы вплияния туризма, событийный туризм, виды событийного туризма, перспективы развития событийного туризма.

Zhuchenko V.G.
KievNational Trade and Economics University

FEATURES OF EVENT TOURISM DEVELOPMENT AND ITS PLACE IN THE TOURIST MARKET OF UKRAINE

Summary
This article discusses the preconditions for the development of tourism and recreation industry, especially eventual tourism which today is very popular among population. The theoretical aspects and directions of state support for eventual tourism were considered. Some suggestions for further eventual tourism research directions and its potential use in the context of cross-border cooperation were submitted.
Keywords: tourism, positive and negative impacts of tourism, event tourism, types of event tourism, event tourism development prospects.

УДК 339.133

УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ДІЇ НЕЙРОМАРКЕТИНГУ

Задорожнюк Н.О.
Одеський національний політехнічний університет

У статті доведена актуальність та важливість нейромаркетингу. Виділено інструменти нейромаркетингу, за допомогою яких можливо впливати на свідомість споживачів, передбачувати їх вибір. Проведено аналіз існуючих моделей дії нейромаркетингу, на базі якого автором запропоновано їх вдосконалення, що враховує інструменти та зв'язки між ними та ключовими складовими. Особливу увагу приділено кольорокорекції, яка здатна посилити вплив дії інструментів нейромаркетингу. Вдосконалена модель дозволить краще пізнати особливості та переваги нейромаркетингу, а допомогою його інструментів стане можливим впливати на свідомість та вибір споживачів та сегментів ринку.
Ключові слова: нейромаркетинг, інструменти нейромаркетингу, модель дії, кольорокорекція, свідомість, споживач.

Постановка проблеми. Ще з давніх часів проводилися спроби використати психіку людини, особливо підсвідомість, з метою досягнення бажаних суспільних, політичних чи комерційних цілей. При цьому головним чином розроблювалася та впроваджувалася відповідна інформаційно-комунікативна стратегія. Сьогодні ці спроби продовжуються та активізуються у всьому світі. Однак сучасні інноваційні розробки, в тому числі в області нейропсихології, дозволяють покращити і полегшити різні сфери суспільного виробництва, що обумовлює необхідність відповідних змін у моделях класичного маркетингу. При цьому особливої уваги потребує трансформація моделі традиційного маркетингу, яка враховує нейропсихологічні аспекти, тобто «чорний ящик» свідомості споживача. Все це обумовлено появою нових напрямків маркетингу, серед яких ключову роль відіграє нейромаркетинг. Тому зміни у моделі нейромаркетингу з урахуванням сучасних інструментів впливу на свідомість споживачів є актуальним і важливим напрямом сучасних досліджень та потребує подальших розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час нейромаркетинг як наука тільки починає формуватися та базується на теорії та практиці з одного боку класичного маркетингу, з другого – нейропсихології. На жаль, питаннями вирішення ключових задач та проблем нейромаркетингу займаються небагато науковців, однак ця молода наука «йде вперед». Серед науковців, які досліджують теоретико-методологічні основи нейромаркетингу та проблеми його застосування на практиці можна виділити Акуніча М., Кан Є., Колеснікова А., Ліндстрома М., Наумова В. Н., Романюху С., Сороку М., Трайндла А., Шульгата Н. та інших [1-8]. Однак, аналіз публікацій з даної проблематики дозволяє виявити неповноту щодо розкриття ключових інструментів нейромаркетингу та потребує розвитку моделі його дії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць з досліджуваної проблематики свідчить про необхідність подальших досліджень для забезпечення розвитку нейромаркетингу як науки. Все це визначає невирішені раніше частини загальної проблеми дослідження моделі дії нейромаркетингу та її удосконалення.

Метою статті є удосконалення моделі дії нейромаркетингу, яке дозволить охопити особливості нейромаркетингу та відобразити додаткові інструменти впливу на свідомість споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз останніх досліджень з даної проблематики дозволив виявити деякі неточності щодо розкриття інструментів нейромаркетингу. Таким чином, виникає необхідність у чіткому виділенні інструментів нейромаркетингу. На рис.1. автором запропоновано ключові інструменти, які використовуються в нейромаркетингу. Особливу увагу приділено кольорокорекція, яка за допомогою грамотно підібраних фото, відеоматеріалів здатна впливати на людей, їх вибір. Також серед інструментів нейромаркетингу виділено такі, як: несподіваність, цікавість, мораль, асоціації, увага, пам'ять та соціальні навички. Важливим інструментом сприйняття нейромаркетингу є органи чуття, які дозволяють приймати усі нейропсихологічні сигнали та дії.

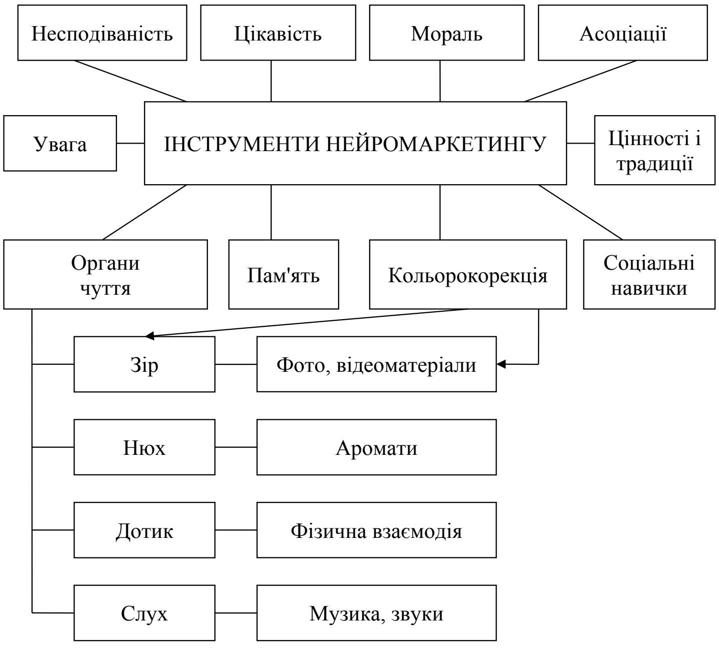

Рис. 1. Ключові інструменти нейромаркетингу
Розроблено автором за допомогою [3; 5]

Використання інструментів нейромаркетингу дозволить підвищити ефективність маркетингових заходів та збільшити прибутки.

Аналіз базових моделей нейромаркетингу дозволяє виділити три ключові складові: розум, мозок та тіло. Але у цих моделях не враховано інструменти нейромаркетингу та їх взаємодію з складовими моделі. Тому виникає необхідність в удосконаленні запропонованої раніше моделі дії нейромаркетингу [9], за допомогою якої буде врахована кольорокорекція. Запропонована модель наведена на рис. 2.

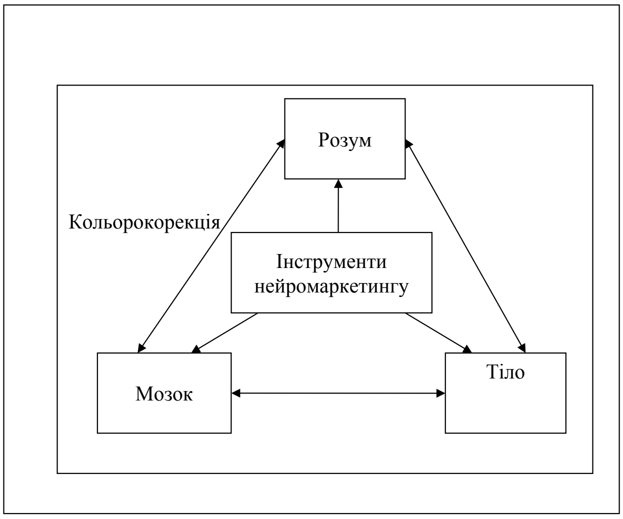

Рис. 2. Удосконалена модель дії нейромаркетингу

Розроблено автором за допомогою [5; 9]

Важливо відмітити, що розроблена модель враховую не тільки вплив на споживачів, сегментів ринку а й вплив на суспільство в цілому.

Реалізація розробленої моделі дії нейромаркетингу дозволить [9]:

1. Оформляти інтер'єр об'єкту бізнесу за допомогою інструментів нейромаркетингу (кольорових, звукових, температурних змін тощо).
2. Реалізувати споживчі вимоги та уподобання.
3. Покращити бренд за допомогою якісного емоційно-психологічного сигналу у процесі формування дизайну та упаковки товарів.
4. Врахувати емоційні регулятори споживачів при формуванні заходів стимулювання збуту.
5. Застосування інструментів нейромаркетингу при розробці нових або удосконаленні існуючих товарів та послуг.
6. Впроваджувати та активно використовувати навички кольорокорекції, яка запропонована автором як один з ключовим інструментів нейромаркетингу. Це пояснюється тим, що одним з найважливіших факторів впливу на людину, (покупця) є колір. Він є важливою ланкою невербального спілкування, оскільки може викликати певні емоційну реакцію.

Згідно з результатами, отриманими в ході численних психологічних експериментів, вчені зробили висновок, що колір певним чином впливає на сприйняття людиною ваги тіла, температури приміщення і віддаленості об'єкта [10-12]. Також встановлено, що врівноважене в колірному відношенні середовище приваблює, створює творчу атмосферу, заспокоює і покращує спілкування між людьми. Колір істотно впливає на псіхоінтеллектуальное стан людини. Слід відзначити, що кольори формують почуття людини.

Як показують спеціальні дослідження [10-12], 80 % кольору і світла «поглинаються» нервовою системою і тільки 20 % – зором. Між колірним рішенням реклами і природним сприйняттям людини існує певна залежність. Достовірно встановлено, що кожен колір викликає підсвідомі асоціації та емоції.

На основі колірного тесту М. Люшера було проведено різні експерименти, і в даний час можна вважати вже усталеним думка як західних, так і вітчизняних фахівців з психології реклами щодо семантики кольору.

З точки зору впровадження семантики кольору у нейромаркетингу цікаво розглянути докладніше значення кольорів та їх можливий вплив на людину [13].

Так, наприклад, білий колір є холодним і чистим, він хороший тим, що не несе ніяких неприємних відчуттів і служить відмінним фоном для хроматичних кольорів.

Чорний – колір самозанурення, з ним приходить відчуття самотності та ізоляції від навколишнього світу. Чорний колір часто стає символом неприйняття навколишньої дійсності, прагнення до конфлікту. Однак, як і білий колір, служить хорошим фоном для хроматичних кольорів, які, взаємодіючи з ним, посилюють свої властивості.

Сірий – нейтральний колір. Створює відчуття стабільності, спонукає людину до скромності, стриманості.

Червоний – налаштовує на рішучість, активність. Він направляє людину на зовнішній світ, викликає збудження, хвилювання, неспокій, бажання здійснити той чи інший вчинок.

Рожевий – під впливом білого втрачає активність, натиск і сексуальність. Це колір духовної любові і радості, він підсилює почуття, робить людей більш уважними, ласкавими і чуйними.

Коричневий – концентрує на тілесних відчуттях, буденності і повсякденності. Цей колір є символом тваринного начала в людині, втечі від духовних шукань. Виражає залежність людини від суспільства. Викликає відчуття стабільності.

Пурпурний – колір примирення крайнощів, служить символом виходу за межі простору і часу, символом надсвідомості. З ним пов'язують повноту і насиченість.

Помаранчевий – найтепліший і енергійний колір, життєрадісний і імпульсивна, дає оптимістичний тонус, створює відчуття благополуччя.

Жовтий – колір відкритості, цілеспрямованості. Він не тільки налаштовує на комунікабельність, а й допомагає надати врівноваженість емоціям, знайти внутрішній спокій, крім того, здатний «наділити» предмет інтелектом. Привертає увагу і зберігається в пам'яті довше, ніж інші кольори. Однак цей колір може викликати відчуття доступності, легковажності, мінливості.

Доцільно розглянути різні відтінки жовтого кольору, а саме.

Темно-жовтий – втрачає під впливом чорного натхненність, стає схожим на коричневий. Це колір ревнощів, недовіри.

Теплий жовтий (колір яєчного жовтка) – дружній, теплий, приємний.

Світло-жовтий (лимонний) – холодний, викликає почуття меншовартості, безбарвності.

Золотистий – уособлює прагнення до влади і демонстрації своєї переваги.

Зелений – сприймається як свіжий і вологий. Колір природи, в ньому поєднуються сила і рівновагу. Надає розслаблюючу, врівноважує вплив.

Жовто-зелений – асоціюється з ранньою весною, надією і потенціалом.

Синьо-зелений – колір свідомості та раціональності. Символізує напруга волі, контроль над емоціями.

Синій – уособлює відмова від бажань, покірність, милість, довіра. Цей колір створює відчуття внутрішньої сили і гармонії, допомагає сконцентруватися, заспокоїтися.

Блакитний – колір миру і загальної гармонії, виключно духовний, що не чуттєвий.

Бірюзовий – холодний колір, однак при поєднанні з червоним стає нейтральним.

Фіолетовий – колір внутрішньої зосередженості. Цей колір вважається кольором магії, інтуїтивного мислення [13].

Таким чином, знаючи які емоції викликають ті або інші кольори, можна за допомогою їх комбінації домогтися тієї чи іншої необхідної нам емоційної реакції.

Візуальні образи сприймаються набагато ефективніше, ніж слова: за одне відвідування магазину покупець в середньому прочитує вісім слів. Розмова на мові кольорів і форм набагато ефективніше – близько 66% уваги люди приділяють саме кольором. Колір і форма є ключем до впізнаваності товару на полиці [12].

З точки зору психологічної ефективності найбільш вдалі жовтий, бірюзовий, синьо-фіолетовий і рубіновий кольору. Зазвичай рекомендується застосовувати в рекламних цілях не більше двох різних кольорів, які, проте, можна урізноманітнити за рахунок споріднених їм відтінків, оскільки таку спорідненість створює відчуття колірної послідовності і не дратує зору [11].

Таким чином, вибір кольору для продукту або для бренду дуже важливий та це необхідно враховувати в нейромаркетингу. Колір може істотно вплинути на лояльність покупця, і його схильність. Для цього доцільно враховувати кольору з точки зору психології, наскільки вони поєднані між собою, і особливо квітів тієї чи іншої країни якщо ви хочете вийти на зарубіжний ринок.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У статті розглянуто проблему актуального напрямку дослідження – нейромаркетингу та шляхи її вирішення, що дозволяє зробити наступні висновки:

1. Нейромаркетинг є сьогодні перспективним науковим напрямком у маркетингу.

2. Виділено інструменти нейромаркетингу, використання яких дозволить підвищити ефективність бізнесу і маркетингових заходів та збільшити прибутки.

3. Удосконалено модель дії нейромаркетингу, яка, на відміну від існуючих охоплює додаткові інструменти та особливості нейромаркетингу, враховує навички кольорокорекції.

4. Розглянуто значення кольорів для можливості практичного застосування навичок кольорокорекції в нейромаркетингу.

В подальших дослідженнях планується провести дослідження щодо практичного застосування розробленої моделі дії нейромаркетингу.

Список літератури:

1. Акунич М. Нейромаркетинг и... // Официальный сайт «Энциклопедия маркетинга» [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marketing.spb.ru/lib-around/science/neuro_&.htm
2. Кан Е. Ю. Нейромаркетинг – механизм манипулирования потребителями [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua
3. Колесніков А. Нейромаркетинг: новітні інструменти ототожнення бренду [Електронний ресурс] / А. Колесніков, Н. Шульгат // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2(5). – Режим доступу : http://sepd.tntu.edu.ua
4. Линдстром М. Buyology: увлекательное путешествие в мозг современного потребителя. Мартин Линдстром [пер. с анг.]. – М. : Эксмо, 2010. – 240 с.
5. Наумов В. Н. Нейромаркетинг: инструментарий воздействия на потребителя / В. Н. Наумов, Т. В. Комова // Маркетинг и маркетинговые исследования – 2008. – № 02 (74) – С. 122-135.
6. Романюха С. Нейромаркетинг. Сила эмоций в противовес отжившим представлениям / С. Романюха // Отдел маркетинга. – 2010. – № 3 – С. 43-48
7. Сорока М. Нейромаркетинг – інструмент вивчення споживацьких переваг у ринкових умовах XXI століття / М. Сорока // Матеріали науково-практичної конференції «Теоретичні та прикладні аспекти розвитку економіки» (м. Тернопіль, 18 травня 2011 року). – Тернопіль : ТНТУ, 2011. – С. 124-126.
8. Трайндл А. Нейромаркетинг: Визуализация эмоций. – М., 2009 – 137 с.
9. Задорожнюк Н.А. Нейромаркетинг и его особенности / Н.А. Задорожнюк // Економічний форум. – Луцьк : ЛНТУ. – 2013. – № 3. – С. 126-130.
10. Вивденко А. Психология цвета в рекламе и маркетинге [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://100wmz.com/blog/196
11. Мошканцев Р. Психология цвета в рекламе [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://Elitarium.ru
12. Смирнова А.Г., Панчук А.С. Психология цвета в маркетинге [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67805.doc.htm
13. Пазюк Д.В. Цветокоррекция как один из методов качественного маркетинга [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sci-article.ru/stat.php?i=cvetokorrekciya_kak_odin_iz_metodov_kachestvennogo_marketinga

Задорожнюк Н.А.
Одесский национальный политехнический университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОДЕЛИ ДЕЙСТВИЯ НЕЙРОМАРКЕТИНГА

Аннотация
В статье доказана актуальность и важность нейромаркетинга. Выделены инструменты нейромаркетинга, с помощью которых можно влиять на сознание потребителей, предвидеть их выбор. Проведен анализ существующих моделей действия нейромаркетингу, на базе которого автором предложено их усовершенствование, учитывающие инструменты и связи между ними и ключевыми составляющими. Особое внимание уделено цветокоррекции, которая способна усилить влияние действия инструментов нейромаркетинга. Усовершенствованная модель позволит лучше узнать особенности и преимущества нейромаркетингу, а посредством его инструментов станет возможным влиять на сознание и выбор потребителей и сегментов рынка.

Ключевые слова: нейромаркетинг, инструменты нейромаркетинга, модель действия, цветокоррекция, сознание, потребитель.

Zadorozhnyuk N.A.
Odessa National Polytechnic University

IMPROVEMENT OF THE MODEL OF NEUROMARKETING

Summary
In the article the urgency and importance neyromarketynhu. Highlight neyromarketynhu tools with which may affect the minds of consumers anticipate their choice. The analysis of existing models neyromarketynhu action, to which the author proposed to improve them, taking into account the tools and connections between them and key components. Particular attention is paid to color therapy, which is able to enhance the impact of the instrument neyromarketynhu. The improved model will better understand the features and benefits neyromarketynhu and using its tools it will be possible to influence the consciousness and choice of consumers and market segments.
Keywords: neyromarketynh, tools neyromarketynhu, model actions, color, consciousness, consumer.

УДК 37.033

ЕКОЛОГІЧНЕ ЗНАННЯ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Зелінська Г.О.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

В статті обґрунтовується значення екологічної культури при формуванні «екологічної» людини. Розкрито взаємозв'язок етапів формування екологічної освіти в освітній системі на різних рівнях. Визначено, що поверхнева обізнаність про глобальні екологічні проблеми людства веде до того, що вітчизняна екологічна освітня система не має належної організації, що зумовлює труднощі її управління. Сьогодні перед ВНЗ поставлено завдання щодо організації якісної підготовки студентів у сфері економіки навколишнього середовища. Воно стане більш ефективним, якщо буде підкріплено практикою впровадження системи екологічного менеджменту, складовою якого є без сумніву екологічна культура.
Ключові слова: менеджмент, екологічна освіта, екологічна культура, знання, принципи.

Постановка задачі. Останнім часом усе більшого значення набувають проблеми безпечного довкілля, тому екологічний менеджмент може стати одним з основних інструментів екологічного збалансованого розвитку суспільства. З огляду на сучасні тенденції економічного розвитку України, турбота про навколишнє середовище та соціальна відповідальність держави перед наступними поколіннями зумовлюють актуалізацію питань екологічного управління на всіх рівнях. Багато проблем в Україні є наслідком недоліків управління. Їх вирішення визначається розумінням необхідності професіоналізації менеджменту, головну роль в якій відіграє інститут освіти. Жодна система оцінок якості освіти не враховує нині екологічної свідомості та культури. Об'єктивною умовою актуалізації проблем формування екологічної культури є посилення техногенного навантаження на природне довкілля, невід'ємною частиною якого є людина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз розвитку освітніх систем засвідчує важливість принципово нових підходів, які б базувались на гармонії людських, природних і технічних чинників. Проблеми, пов'язані із сучасним станом екологічного менеджменту, окремих напрямків його впровадження у вищій школі як однієї з елементів освітньої системи та на підприємствах відображені в працях Балацького О.Ф., Данилишина Б.М., Дорогунцова С.І., Шевчука В.Я. та ін. Сьогодні в Україні триває науковий пошук оптимального розв'язання проблем, пов'язаних з екологічним менеджментом в умовах розвитку освітньої системи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишаються проблеми методичного забезпечення формування системи екологічного менеджменту зокрема екологічної культури в кризових умовах розвитку економіки України.

Формулювання цілей статті. Мета статті – зосередити увагу на питанні екологічної культури як одного з чинників ефективного формування системи екологічного менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Сучасна екологічна ситуація зумовлює усвідомлення сучасної об'єктивної реальності – визначення ролі людського розуму не лише в суспільно-політичних та економічних, а й в екологічних процесах. Термін "екологічна культура" вперше з'явився в 20-х роках XX ст. у працях американської школи "культурної екології". За ним стоїть одна із основних сфер людської діяльності, корені якої сягають ще доісторичних часів. Ще античні мислителі – Демокріт, Арістотель вважали, що людина всьому вчиться в природи: і ремеслу, і мистецтву. А. Дюрер, І.І. Вінкельман, Л. Г. Гердер розглядали природу як джерело натхнення, пізнання й майстерності. Виходячи з положення, що людина – частина природи й цілком підпорядковується її універсальним законам, Я.А. Коменський обґрунтував принцип "природовідповідності" побудови процесу навчання та виховання.

У «Концепції екологічної освіти в Україні» [1] визначено, що метою екологічної освіти є формування екологічних знань окремих осіб і суспільства в цілому, формування фундаментальних екологічних знань, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути [1]:

- формування екологічних знань, що передбачає виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності й універсальності;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності зміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій системі гармонійного співіснування й розвитку;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів.

Екологічна освіта складається з таких компонент як: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура [1]. Кожній компоненті відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури як окремої особи, так і суспільства в цілому. Вирішення цього завдання має забезпечити формування «нового» екологічного мислення, яке сьогодні є актуальним для прийняття екологічно обґрунтованих рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом. Для того щоб екологічна освіта виконувала своє призначення, вона має базуватися на таких принципах як: масштабність (поширення екологічної освіти на громадян усіх категорій, та вікових груп); комплексність (навчання має базуватися на основі розкриття причинно-наслідкового зв'язку у системі «людина-природа»); неперервність (передбачає поглиблення і доповнення екологічних знань на кожному етапі розвитку особистості); системність (дозволяє розглядати екологічну освіту як складну динамічну відкриту систему, де сукупність елементів, які перебувають у певних зв'язках один з одним, утворюють певну цілісність); тощо.

Роль інституту освіти у формуванні екологічної культури важко переоцінити. Як зазначив відомий італійський еколог А. Траверсо, «У міру того, як наше розуміння взаємовідносин діяльності людини і проблем навколишнього середовища поглиблюється, основні принципи освіти в галузі оточуючого середовища, якщо вони правильно вироблені, можуть цілком стати тим ядром, навколо якого формуватиметься майбутня стратегія суспільної освіти, вона сформує громадян світу з новим світоглядом, з новими настроями, які більше відповідатимуть потребам людства і природи» [2, с. 179].

Вітчизняна система екологічної освіти ще не має належної організації і управління, результатом якої є лише поверхнева обізнаність про глобальні екологічні проблеми людства, а не їх практичне розв'язання. Тому освітня система потребує глибокої, а не поверхневої екологізації змісту освіти. Система освіти не може базуватися на вивченні лише окремих тем з екології, більше того, потрібен комплексний підхід до управління освітньою системою. Кожному етапу екологічної культури відповідає певний рівень екологічної зрілості.

Процес формування екологічного знання досить довгий, він обумовлюється розвитком знання про людину та природу. Специфіка екологічного знання, таким чином, полягає в його інтегративному характері – здатності концентрувати в собі не тільки філософське, а й природничо-наукове, соціально-гуманітарне знання. Процес формування екологічної культури має охоплювати всі вікові групи, професійні й соціальні верстви населення і реалізовуватись за допомогою формальних й неформальних засобів(рис. 1).

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: «Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів» [1].

Можна виділити такі базові компоненти екологічної культури як: знання; цінності; діяльність.

Розглянемо їх докладніше.

Знання. Як зазначає О. Салтовський, суттєвою рисою екологічних знань є те, що вони відображають не лише існуюче, а й вказують на необхідне, тобто спрямовані в майбутнє, даючи певну орієнтацію діям людей у використанні ресурсів природи для розвитку суспільства [3, с. 32]. Крім того, розглядаючи знання як елемент екологічної культури, «мова повинна йти не просто про накопичення знань у галузі екології, а про осмислене оволодіння ними, формування на їх основі нового світогляду, який розглядав би будь-які політичні, соціальні, господарські питання насамперед з точки зору збереження природи» [4, с. 68-69].

Цінності. Будь-яка діяльність здійснюється людиною не просто так, а з метою задоволення своїх потреб. За допомогою цінностей людина визначає, що є потрібним і корисним, а що шкідливим. Предмети і явища світу стають цінностями тоді, коли у свідомості людини вони набувають корисних властивостей. Одні цінності мають для людини більше значення, інші – менше, тому така система цінностей суб'єктивна й ієрархічна. Від ціннісних орієнтацій особистості залежать її дії, прагнення, поведінка, життєдіяльність загалом. Вони формуються суспільством і закладаються в індивідів в процесі їх соціалізації, соціальних взаємодій, набутих знань, спілкування, індивідуальної діяльності тощо.

Діяльність. Усі набуті знання, переконання, прагнення, потреби мають відображатися у практиці. Екологічна культура виступає регулятором екологічної діяльності. Перед початком діяльності, людина оцінює те чи інше явище, що виступає носієм цінності. Щоб людина ефективно діяла, у неї мають бути відповідні переконання й мотиви щодо доцільності такої діяльності. Набуте знання стає переконанням і спонукає людину до дії тільки тоді, коли вона осмислить його важливість і необхідність для своєї діяльності.

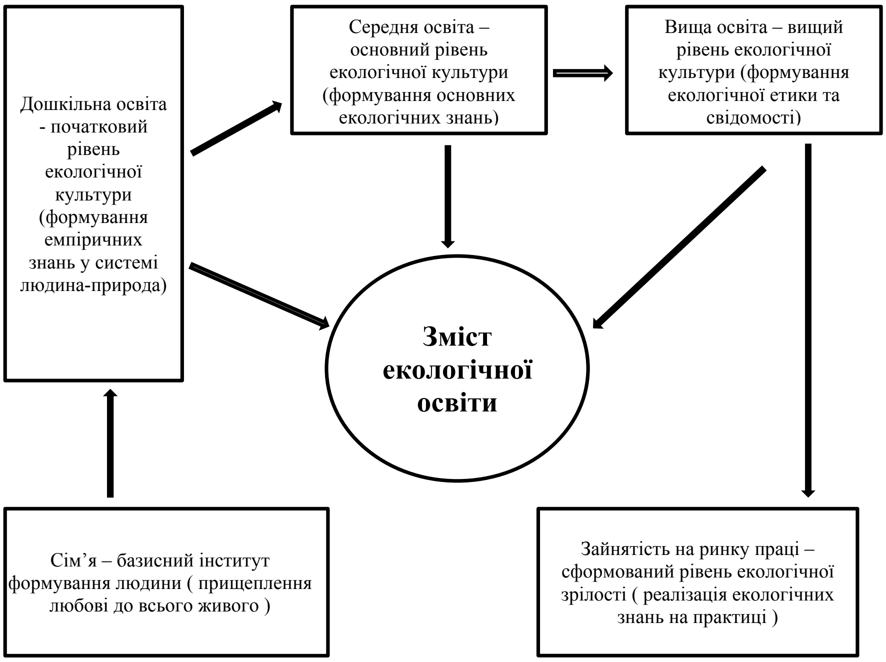

Рис. 1. Взаємозв'язок етапів формування екологічної освіти на різних рівнях освітньої системи та практичного використання на ринку праці

В Україні передбачено систему викладання основ екологічних знань у всіх дошкільних, середніх і вищих навчальних закладах, незалежно від профілю. Комплекс методів, які при цьому використовуються, повинен сприяти формуванню моральних, економічних мотивів охорони природи, вдосконалювати внутрішній світ людини. Для кожного з етапів формування екологічних знань характерні свої особливості, і насамперед вікові. Екологічна освіта у вищих навчальних закладах є продовженням попередніх етапів екологічної освіти і наступним, більш високим рівнем у системі безперервної багатоступеневої освіти. Сучасна освіта у вищих навчальних закладах повинна ґрунтуватися на принципах гуманізації. В системі екологічної освіти потрібно сформувати екологічне мислення й екологічну культуру, тобто здатність вести екологічно доцільну діяльність на рівні підприємства, галузі, регіону, держави, відповідальну стосовно навколишнього середовища.

Екологічна освіта тісно пов'язана з екологічним вихованням. Воно має набагато складніший зміст – крім екологічних знань виховання охоплює арсенал людських якостей і характеристик, моральні, правові, соціальні принципи та норми. Екологічне виховання має сприяти формуванню екологічної свідомості ще на рівнях довкілля та середньої школи. Саме йому належить провідне місце серед складових принципів створення фундаменту екологічної безпеки України.

Сьогодні необхідно формувати нові підходи і до мотивації екологічно спрямованої діяльності. В умовах нестабільної фінансово-економічної ситуації в Україні пріоритетними мають стати моральні методи мотивації, створення середовища для формування нового типу особистості – «людини екологічної», яка формується у тріаді: освіта, наука, виховання. Саме внутрішня мотивація є рушієм розв'язання екологічних проблем, першоосновою формування екологічної культури.

Ефективне функціонування системи екологічного менеджменту вимагає взаємодії усіх сторін: держави, регіональних органів управління та громади. Тому істотні зусилля повинні бути спрямовані на розвиток суспільного діалогу між ними. У перспективі, широке застосування екологічних знань, екологічної культури, формування системи ефективного екологічного менеджменту можуть стати важливою складовою, яка забезпечуватиме сталий розвиток не тільки підприємств, але і усього суспільства.

Висновок з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, вимоги та засади екологічної культури мають стати складовою світогляду і мірилом практичних дій кожної людини у сфері природокористування, певною запорукою безпечного довкілля і забезпечення сталого розвитку та поступу людської цивілізації. Екологічні знання і виховання, екологічна свідомість, екологічне мислення та екологічна відповідальність повинні стати регуляторами динамічної цілісності у системі людина-природа. І екологічна культура тут має посідати своє належне місце. Оскільки вона є одним з важливих чинників, який спрямований на подальший розвиток високоефективного освітнього менеджменту у вищій школі вважається за доцільне продовжити подальше дослідження в цьому напрямку.

Список літератури:

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://portal.rada.gov.ua/
2. Толстоухов А. В. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегії / А. В. Толстоухов, М. І. Хвилько. – К.: Знання України, 2001. - С. 179.
3. Салтовський О. І. Основи соціальної екології: навч. посіб. / О. І. Салтовський. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 382 с.
4. Мангасарян В. Н. Экологическая культура общества [монография] / В. Н. Мангасарян. – СПб.: Балт. гос. техн. ун-т., 2009. – 112 с.
5. Плясковсъкий Б. В. Діалектика розвитку екологічної свідомості / Б. В. Плясковський // Філософські проблеми сучасного природознавства. Екологія, культура і соціальна практика. – Вип. 77. – К., 1991. – С. 71-78.

Зелинская Г.А.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАНИЕ КАК ФАКТОР СОВРЕМЕННОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
В статье обосновывается значение экологической культуры при формировании «экологического» человека. Определена взаимосвязь этапов формирования экологического образования в образовательной системе на разных уровнях. Доказывается, что поверхностная осведомленность о глобальных экологических проблемах человечества ведет к тому, что отечественная экологическая образовательная система не имеет надлежащей организации, обуславливает трудности ее управления. Сегодня перед вузом стоит задача по организации качественной подготовки студентов в области экономики окружающей среды. Она станет более эффективной, если будет подкреплена практикой внедрения системы экологического менеджмента, составляющей которого есть безусловно экологическая культура.

Ключевые слова: менеджмент, экологическое образование, экологическая культура, знания, принципы.

Zelinska H.O.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

ENVIRONMENTAL AWARENESS AS A FACTOR MODERN ECOLOGICAL CULTURE

Summary
In the article the importance of ecological culture during the formation of "ecological" person. Correlation stages of formation of environmental education at different levels of the educational system. It is shown that the surface awareness of global environmental problems humanity leads to the fact that the national environmental education system has good organization that makes difficult its management. Today, the university tasked to quality of training students in the economic environment. It will become more effective, if it will be supported by practice of introduction of the system of ecological management the constituent of that is no doubt an ecological culture.
Keywords: management, environmental education, environmental culture, knowledge, principles.

УДК 338.49

ІНТЕГРАТИВНІ ЛОГІСТИЧНІ УТВОРЕННЯ У СИСТЕМІ ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

Іванова Н.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті визначено роль інфраструктури регіону та її значення у системі національної безпеки. Проаналізовано місце логістики у формуванні ефективної системи виробничої інфраструктури. Особливу увагу приділено інструментам практичної реалізації інноваційного розвитку логістичних утворень виробничої інфраструктури. Розкрито методологічні аспекти та особливості практичної реалізації логістичних кластерів. У результаті кластеризації на основі формування логістичних систем передбачається досягти підвищення інфраструктурної безпеки країни, зменшення територіальних диспропорцій, наближення економічного та соціального рівня розвитку регіонів України до рівня регіонів держав-членів ЄС.

Ключові слова: виробнича інфраструктура, інфраструктурна безпека, інтегративні утворення, логістичний кластер, інновація, розвиток.

Постановка проблеми. Виробнича інфраструктура, поява якої історично та практично обумовлена процесом поділу функцій суспільного виробництва на основні та допоміжні, первинно була спрямована на забезпечення потреб матеріального виробництва, а згодом здобула більш широкі масштаби та спричинила утворення інфраструктурних галузей. Сьогодні вже об'єктивно доведено, що ігнорування проблем інфраструктурного комплексу загрожує уповільненням економічного розвитку регіону в цілому, оскільки якісні та кількісні перетворення економіки гальмуються відсутністю повноцінного забезпечення цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні актуальним та широко розповсюдженими є логістичний підхід до організації економічної діяльності суб'єктів господарювання на всіх рівнях. Загальні питання створення логістичних систем грунтовно досліджено такими зарубіжними вченими, як: Д. Бауерсокс, М. Джиллингема, Д. Клосс, К. Лайсонса, Д. Ламберт, С. Ленглі, К. Мельцер, Л. Міротін, Д. Нєруш, Д. Новиков, В. Сергєєв, Д. Сток, І. Шнайдер, В. Щербаков та іншими. Концептуальні засади функціонування і розвитку логістичних систем, логістичного сектору країни визначені в наукових роботах вітчизняних вчених: І. Бажина, М. Григорак, Є. Крикавського, Р. Лариної, М. Окландера, М. Цвєтова, Н. Чухрай, В. Щелкунова та ін.

Теоретичні основи формування кластерів заклали у своїх працях М. Портер, Е. Лимер, В. Фельдман, М. Енрайт та ін. Актуалізацію кластерного підходу для України, його відповідне наукове обґрунтування здійснено багатьма вченими, серед яких слід відзначити праці Ю. Бажала, О. Крайника, Д. Крисанова, Н. Мікули, С. Соколенка, О. Тищенка, Л. Федулової. У більшості публікацій з цієї проблематики розкрито теоретичні засади формування кластерів, досліджуються передумови їх ефективного функціонування. Але недостатньо чітко визначено методологіні основи їх розвитку саме у сфері логістики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, необхідно свідчити, що розвиток логістики в Україні, порівняно з іншими країнами Європи та світу, знаходиться у зародковому стані. Незважаючи на відсутність комплексного підходу до вирішення проблем обслуговування потреб економіки, в останнє десятиліття цей вид послуг набув значного розвитку на національному рівні, з'явились перші вітчизняні логістичні оператори, сформовані логістичні системи з усіма притаманними їм ознаками. Однак логістика, як сфера послуг, має яскраво виражену залежність від матеріального виробництва, зовшіньоекономічних відносин країни, розвитку міжрегіональних та міжгалузевих зв'язків тощо.

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних підходів та розробленні методологічних аспектів і практичних рекомендацій щодо формування інтегративних логістичних утворень в системі виробничої інфраструктури на основі існуючого досвіду розвитку країн світу.

Виклад основного матеріалу. Світова економічна криза негативно позначилась на тенденціях соціально-економічного розвитку України та її регіонів. Результатом стало загострення дисбалансів системного характеру на регіональному рівні. Посилилась диспропорційність соціально-економічного становища окремих регіонів, а також спостерігається тенденція до концентрації ресурсів у великих містах та окремих потужних локальних монофункціональних центрах. Як свідчить досвід антикризового розвитку країн Східної Європи, ці негативні явища можна перетворити на передумови економічного відновлення та розвитку, якщо розглядати локалізовані у певних регіонах ресурси або компетенції як «точки росту» [1].

Отже, «точками росту» можна вважати певні галузі на рівні регіону, причому бажано розвивати такі з них, циклічні коливання яких проявляють тенденцію до взаємного погашення, або принаймні не посилюють коливання одне одного. Таким чином, дослідження економічного циклу регіону необхідно підкріплювати аналізом циклічних коливань в галузях, особливо якщо вони взаємопов'язані [1, 6].

Для прикордонних регіонів «точками росту» виступає інфраструктурний потенціал. Так, після розширення східного кордону ЄС до кордонів з Україною загострились проблеми, пов'язані з ефективністю діяльності міжнародних пунктів пропуску, оскільки спостерігається значна відмінність між системою діяльності митних органів України та країн ЄС, що негативно відображається на транскордонній торгівлі. Вирішення цієї проблеми та кардинальне поліпшення ситуації у логістичній сфері в Україні можливо лише шляхом прискорення впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, особливою інституційною складовою якої є кластери. Для національної економіки, зважаючи на геоекономічне розташування країни, актуальними є транскордонні кластери, які отримали найбільшого поширення у прикордонних регіонах Європи. Кластерний розвиток виступає

однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Крім того, кластери являють собою комбінацію інтеграції та кооперації таким чином, що об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкурентну боротьбу в інших. У країнах-членах ЄС кластеризація є однією з умов підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів та держави [8].

Характерною рисою європейського ринку логістичних послуг є його кластеризація. Фахівці виділяють близько 25 базових (основних) логістичних кластерів та 60 другорядних логістичних кластерів, розташованих на європейській території [10]. В Україні також існують всі передумови логістичної кластеризації. Враховуючи зростання інтенсивності транзитних потоків із Заходу на Схід, доцільно створення логістичного транскордонного кластеру на західному кордоні України по осі Балтика – Чорне море. Як відомо, ареал соціально-економічного впливу міжнародних транспортних коридорів близько 200 км, тому доцільно створити логістичні центри, що формуватимуть транскордонний логістичний кластер, біля найбільших пунктів перепуску («Ягодин», «Рава-Руська», «Краківець» «Шегині», «Чоп», «Ужгород», «Порубне», «Рені»), таким чином всі західні області можуть отримати значний імпульс для розвитку [9]. На сьогодні транспортно-логістичні кластери, створені та функціонуючі в Херсонському та Одеському регіонах, доводять свою ефективність.

Спрощеною формою логістичних кластерів є, на нашу думку, транспортно-логістичні центри. У прикордонних областях України вони стають інструментом ефективного використання геоекономічного і зростання інфраструктурного потенціалів прикордонних територій, а у промислових центрах – потужним засобом залучення інвестицій і прискорення соціально-економічного розвитку регіону. Особливостями функціонування таких утворень є наступне [2]:

– наявність поряд з центром промислового виробництва міжнародних пунктів пропуску та транспортних коридорів забезпечує постійні вантажний та пасажирський потоки;

– інфраструктура, яка створюється безпосередньо в логістичному центрі і довкола нього (складські комплекси, автостоянки, автозаправні станції, кав'ярні, мотелі, готелі, центри офісного обслуговування і Tax Free, митні агентства, банки, пункти обміну валюти), активує зайнятість і дозволяє підвищити рівень життя місцевого населення;

– наявність постійного міжрегіонального і міжнародного обміну активізують підприємницьку та інвестиційну ініціативу.

Ключовим питанням, а на сьогодні – і проблемою розвитку логістики – є джерела фінансування. Для

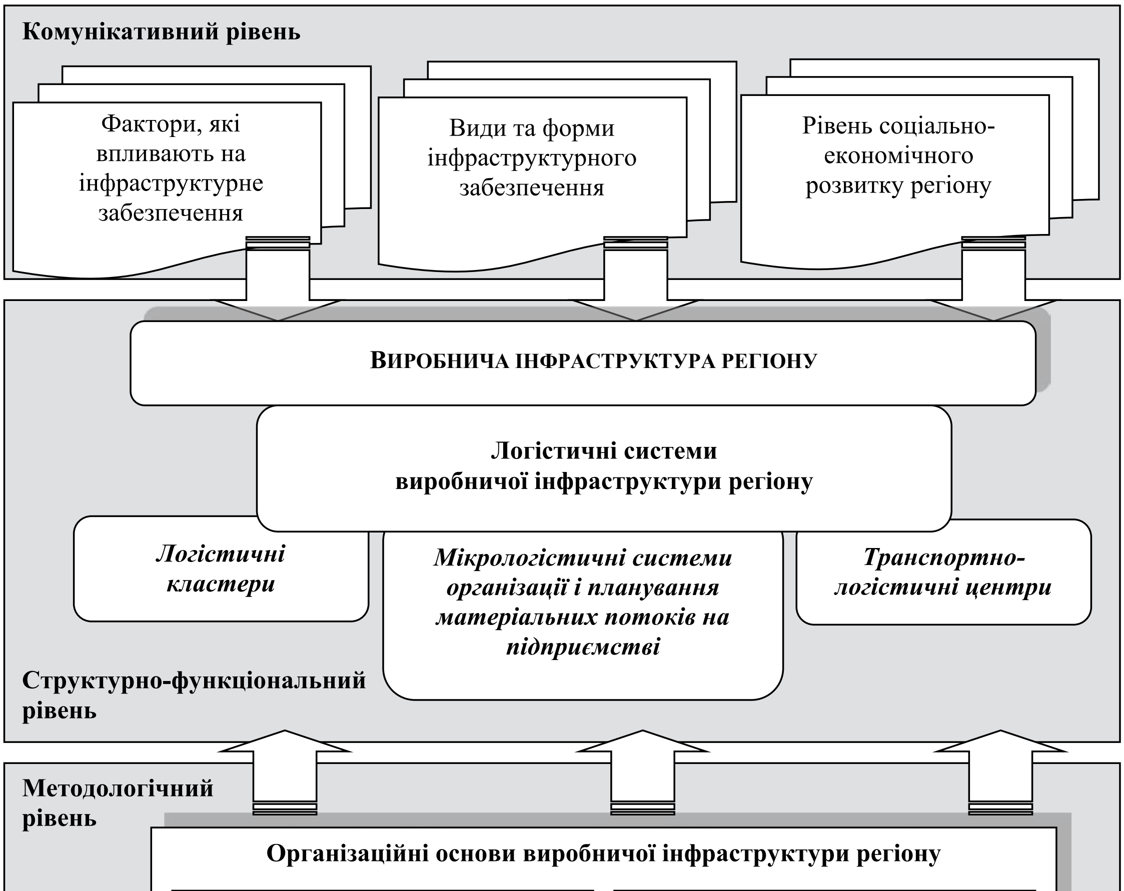

Рис. 1. Модель інтегративних процесів (кластеризації) виробничої інфраструктури регіону

спільного фінансування проектів (програм) транскордонного співробітництва можуть використовуватися кошти міжнародної технічної допомоги, кредитні ресурси міжнародних фінансових організацій. Сьогодні джерелами фінансування таких проектів у сфері логістики фактично є тільки кошти місцевих бюджетів та міжнародної технічної допомоги, внаслідок чого уповільнилися темпи розвитку транскордонного співробітництва, недовикористовується наявний транзитний потенціал, відчувається недостатній рівень виробничого обслуговування матеріального виробництва [4].

Вплив глобалізації позначився на всіх сферах економічної діяльності. Інтеграційні процеси чітко проглядаються, в тому числі, і при організації виробничого обслуговування регіональних об'єктів матеріального виробництва. Мова йдеться про формування ієрархічних, структурованих утворень виробничої інфраструктури регіону, якими сьогодні можуть виступати різновиди логістичних систем. З метою забезпечення інтеграційних процесів національного інфраструктурного комплексу необхідно реалізувати ряд заходів науково-прикладного характеру (рис. 1).

Таким чином, можна свідчити про наявність логістичної інтеграції в основі формування логістичної системи виробничої інфраструктури регіону. Дані процеси доцільно розглядати у наступних рівнях:

- комунікативному – визначає передумови, формує внутрісистемні зв'язки елементів системи інфраструктурного забезпечення та взаємодію із оточуючим середовищем, а також передбачає інформаційний супровід операцій (в тому числі, логістичних) процесу виробничого обслуговування;
- структурно-функціональному – передбачає ідентифікацію логістичної системи за ознакою галузевої приналежності підприємств та видів економічної діяльності, які визначаються функціональним набором і визначають структуру процесу виробничого обслуговування;
- методологічному – дозволяє детермінувати закони організації, розвитку та функціонування, складові механізму регулювання системи інфраструктурного забезпечення тощо.

Комунікативний рівень. На даному рівні ключовими є ідентифікація передумов кластеризації, а також виявлення факторів розвитку інфраструктурного забезпечення. Серед таких доцільно визначити:

територіально-економічний устрій регіону;

характеристики регіональних матеріальних потоків (інтенсивність, спрямованість, потужність тощо);

відкритість регіональної економіки;

рівень та спрямування регіональної спеціалізації.

Крім того, суттєвий вплив не тільки на стадії формування логістичних утворень, але й їх подальшого функціонування, здійснюють обмеження зовнішнього та внутрішнього середовищ системи виробничої інфраструктури регіону, до яких можна віднести наступні:

цільові – соціально-економічні орієнтири регіонального розвитку;

ресурсні – рівень логістичного потенціалу регіону, наявність та рівень розвитку трудових, матеріальних, фінансових ресурсів;

територіальні – топографічні та кліматичні регіональні умови визначають зовнішні контури логістичної системи;

інституційні – наявність структури владних органів і нормативно-законодавчих актів, регулюючих створення та функціонування суб'єктів логістичної діяльності.

Зазначені вище фактори є визначальними також при моделюванні функцій та структури виробничої інфраструктури та логістичних кластерів у її складі.

Структурно-функціональний рівень. Утворення складових виробничої інфраструктури визначається їх функціями, які обумовлені попитом і вимогами зі сторони регіональної системи до виробничого обслуговування. Тому економічна сутність інфраструктури розкривається через опис її функцій. Інфраструктура соціально-економічної системи представлена сукупністю елементів, що забезпечують матеріально-інформаційні взаємозв'язки об'єктів і суб'єктів та рух відповідних потоків системи [7].

Структурна організація виробничої інфраструктури представлена функціональними, галузевими, просторовими, організаційно-управлінськими зв'язками, які зорієнтовані згідно цільової установки. Функціональна структура забезпечує рух виробничої послуги у відповідності зі стадіями виробничо-комерційної діяльності господарюючих суб'єктів. Галузева структура організує реалізацію виробничих послуг та їх матеріально-технічну базу, відповідно до суспільного поділу праці, обумовлених потребами господарюючих суб'єктів. Просторова структура відображає територіальне розсіювання виробничих послуг і розміщення елементів виробничої інфраструктури. Інституційна, або організаційно-управлінська, структура характеризує адміністративно-господарський устрій. Існують також й інші, як об'єктивно обумовлені існуванням інтегрованого логістичного утворення, так і необхідні для повноцінного забезпечення виробничого обслуговування потреб регіону.

Сучасне структурне уявлення системи виробничої інфраструктури регіону з точки зору інноваційних змін можна представити у вигляді логістичного кластеру. Кластер являє собою групу географічно локалізованих взаємопов'язаних компаній, постачальників обладнання, комплектувальних, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, науково-дослідних центрів, вузів та інших організацій, взаємодоповнюючих один одного для досягнення конкретного господарського ефекту та посилюючих конкурентні досягнення окремих компаній і, відповідно, кластера в цілому. Таким чином, однією з від-

Рис. 2. Показники результативності кластеризації виробничої інфраструктури регіону

мінних ознак кластера серед інших організаційно-правових форм об'єднань підприємств є принцип територіальної локалізації [9].

В рамках ідентифікації логістичних систем виробничої інфраструктури регіону під кластером будемо розуміти стійке територіально-галузеве партнерство, об'єднане інноваційною програмою впровадження передових логістичних, інжинірингових та управлінських технологій з метою підвищення конкурентоспроможності учасників кластера на ринку логістичних послуг.

Отже, логістична система виробничої інфраструктури регіону – це модель логістичного кластеру, що інтегрує територіально зосереджені та функціонально диференційовані об'єкти виробничої інфраструктури, які спеціалізуються на наданні логістичних послуг.

Важливе місце у процесі кластеризації займає система оцінювання результативності. Ми пропонуємо систему збалансованих показників кластеризації виробничої інфраструктури регіону, яка ураховує інтереси всіх сторін даного процесу (рис. 2).

Висновки і пропозиції. У інфраструктурному комплексі України наразі виникли вагомі передумови модернізації системи виробничого обслуговування потреб регіональної економіки. Світові тенденції глобалізації позначились у вигляді реалізації керованих або самостійних інтеграційних процесів. Результатом таких змін є кластеризація з формуванням логістичних систем виробничої інфраструктури регіону, які визначаються як інтегрована сукупність суб'єктів логістичної діяльності та об'єктів виробничого обслуговування, взаємодіючих з метою забезпечення руху внутрішніх, експортно-імпортних та транзитних вантажопотоків, і спрямованих на забезпечення розширеного відтворення регіональної економіки.

Список літератури:

1. Біла С.О. Щодо інструментів розкриття «точок зростання» у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/354/.
2. Бутко М.П., Іванова Н.В. Транспортна компонента виробничої інфраструк-тури регіону: Монографія. – Ніжин: ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2010. – 312 с.
3. Іванова Н.В. Інвестиційна складова реалізації моделі інноваційного розвитку економіки України [Електронний ресурс] // Ефективна економіка, 2014. – № 5. – Режим доступу до журн. http://www.economy.nayka.com.ua.
4. Іванова Н.В. Інституціональне забезпечення модернізації інфраструктурної складової регіонального розвитку // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал, 2013. – № 1. – С. 149-153.
5. Іванова Н.В. Логістичні аспекти взаємозв'язку виробничої та митної інфраструктури прикордонного регіону // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації: матеріали міжнар. наук-практ. Інтернет-конф. 9-10 груд. 2010 р.: В 2 ч. – Тернопіль: Крок, 2010. – Ч. 1. – С. 260-261.
6. Іванова Н.В. Теоретичні аспекти взаємовпливу процесів модернізації інфраструктури та регіонального розвитку // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2012. – № 4, Т. 2. – С. 32-36.
7. Іванова Н.В. Функціональний підхід у ідентифікації виробничої інфраструктури // Вісник ЧДТУ: Збірник. – Чернігів: ЧДТУ, 2011. – № 3(52). – С. 47-55.
8. Мікула Н. А. Пріоритети створення інноваційно-інвестиційних транскордонних кластерів та промислових зон у західних регіонах України: Аналітична записка до Адміністрації Президента України / Н. А. Мікула [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.lviv.ua/file/2011.03.173222.pdf.
9. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці. – Наукове видання. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
10. The European Logistics Market, ву Prof. Dr. Dieter W. Rebitzer (University of Nьrtingen-Gieslingen) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europe-re.com/system/.

Иванова Н.В.
Черниговский национальный технологический университет

ИНТЕГРАТИВНЫЕ ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

Аннотация

В статье определена роль инфраструктуры региона и ее значение в системе национальной безопасности. Проанализировано место логистики в формировании эффективной системы производственной инфраструктуры. Особое внимание уделено инструментам практической реализации инновационного развития логистических образований производственной инфраструктуры. Раскрыты методологические аспекты и особенности практической реализации логистических кластеров. В результате кластеризации на основе формирования логистических систем предполагается достичь повышения инфраструктурной безопасности страны, уменьшения территориальных диспропорций, соответствия экономического и социального уровня развития регионов Украины уровню регионов государств-членов ЕС.

Ключевые слова: производственная инфраструктура, инфраструктурная безопасность, интегративные образования, логистический кластер, инновация, развитие.

Ivanova N.V.
Chernihiv National Technological University

INTEGRATIVE LOGISTICS FORMATIONS OF THE REGIONAL INFRASTRUCTURE

Summary
In this paper is set the role of infrastructure in the region and its role in the national security system. Logistics analyzes place in the formation of an effective system of production infrastructure. Particular attention is paid to practical implementation of innovative instruments of production logistics infrastructure entities. Methodological aspects and practical implementation of logistics clusters. As a result clustering based on the formation of logistics systems is expected to achieve improvement of infrastructure security, reducing regional disparities, the approach of economic and social development of the regions of Ukraine to the regions of the EU.
Keywords: industrial infrastructure, infrastructure security, integrative forming, logistics cluster, innovation and development.

УДК 338.48:338.43

ОСНОВНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ»

Ільїна М.В.
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

У статті окреслено роль та перспективи розвитку сільського туризму в Україні та за кордоном. Обгрунтовано розбіжності у тлумаченні основних понять сфери сільського туризму. Описано ключові підходи до визначення сільського, аграрного, екологічного туризму як форм туристичної діяльності. Проаналізовано сутнісні характеристики цих та інших видів туризму. Представлено перспективи подальших теоретико-методологічних досліджень.

Ключові слова: сільський туризм, екологічний туризм, аграрний туризм, туристична діяльність, сфера туризму, фермерське господарство.

Постановка проблеми. В умовах зростання загальної мобільності населення, підвищення рівня його добробуту, трансформації традиційних дозвіллєвих практик туризм як сфера економічної діяльності стрімко розвивається. Частиною цієї індустрії є сільський туризм (СТ), що надає туристичні послуги на території сільських населених пунктів та переважно на базі приватних осель сільських мешканців. За оцінками фахівців, щорічно обсяги послуг сільського туризму зростають на 10-30% [1], а інфраструктура приватних агроосель Західної Європи за кількістю ліжко-місць наблизилася до потужностей готельних підприємств [2]. Поїздки до села складають 39% усіх туристичних подорожей у Голландії, 35% – Данії, 34% – Німеччині, по 29% – Великобританії, Франції та Португалії, по 27% – Іспанії та Ірландії, 25% – загалом у ЄС [3, с. 327]. Як доказ важливої ролі сільського туризму в економічному розвиткові регіонів у ЄС діють спеціальні програми фінансування селянських господарств, що надають туристам послуги на базі власних осель, розташованих в економічно депресивних регіонах (напр., Європейського аграрного фонду сільського розвитку [4]).

Актуальність науково-практичних досліджень функціонування та розвитку сфери сільського туризму зумовлює його здатність виконувати важливі соціальні, екологічні та економічні функції. Дослідники відзначають спроможність СТ сприяти подоланню бідності та соціальної деградації сільських мешканців, підвищенню їх рівня зайнятості, поліпшенню благоустрою сільських садиб, забезпеченню комплексного розвитку територій та інфраструктури села [5].

Аналіз останніх досліджень та публікації. Сільський зелений туризм як сфера економічної діяльності та соціально-економічне явище є предметом вивчення багатьох українських вчених: Н. Андрєєвої, І. Дишлового, Л. Забуранної, Ю. Зінька, Н. Кудли, В. Липчука, М. Маліка, С. Нездоймінова, М. Рутинського, Н. Самолюк, Г. Черевка, Л. Черчик, Г. Шимечко та інших. Серед закордонних дослідників економіки та організації сільського туризму слід відзначити таких вчених, як Б. Гаррод (Garrod), Г. Георгієв (Georgiev), Д. Гілберт (Gilbert), Р. Комппула (Komppula), Г. Саксена (Saxena), С. Сараніємі (Saraniemi), С. Уілсон (Wilson), Я. Уонг (Wang), Д. Холл (Hall), Р. Шаплі (Sharpley) та інших.

Предметом дослідження цих та інших вчених є теоретичне обгрунтування та визначення різноманітних понять, що стосуються діяльності у сфері надання туристичних послуг (С. Нездоймінов, В. Липчук, Г. Шимечко, С. Кузик, М. Рутинський, Ю. Зінько), оцінка економічної ефективності сільського туризму (Г. Черевко), інституційне забезпечення діяльності СТ (І. Литвин, С. Киризюк, М. Лук'янова) та проблеми його територіальної організації (Н. Андрєєва), організаційно-економічні умови господарювання у цій сфері (О. Довгаль, Л. Забуранна). Закордонні вчені Р. Комппула, Л. Кайі (Cai), Р. Шаплі досліджують різноманіття форм агротуризму, сільського туризму та пов'язані з цим проблеми соціальної взаємодії, Г. Саксена та Б. Ілбері (Ilbery) розробили концепцію комплексного сільського розвитку, а Б. Гаррод та Р. Уорнелл (Wornell) – концепцію капіталізації ресурсів сільської місцевості для потреб туризму. При цьому, попри велику кількість грунтовних праць та досліджень, однією з ключових є проблема визначення сільського туризму та його розмежування (або об'єднання) з іншими, близькими за значенням та функціями поняттями (зелений туризм, агротуризм, екотуризм тощо).

Виділення частини проблеми. З науково-методологічної точки зору ключовою проблемою дослідження умов та перспектив функціонування сфери СТ є відсутність усталеного розуміння самого поняття «сільський туризм», а також значні розбіжності в підходах до визначення та операціоналізації цього поняття між вітчизняними та закордонними вченими, а також між науковцями, представниками органів влади та громадськістю (професійними асоціаціями). Непрямо розбіжності у тлумаченні цього поняття є одночасно причиною та наслідком законодавчої неврегульованості туристичної діяльності на селі.

Мета статті. Огляд та аналіз різноманітних підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення сільського туризму, а також обгрунтування авторського визначення поняття з урахуванням поточних потреб та вимог соціально-екологічного розвитку сільських територій в Україні, є метою цього наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Неусталеність поняття «сільський туризм» спричинена нерозвиненістю цього напряму діяльності та тривалою його некодифікованістю у вітчизняному законодавстві: «агротуризм у нашій країні ще фактично тільки починає розвиватися, а це вносить певну плутанину в дефініційний апарат» (Г. Черевко, [6, с. 39]). Як результат, на сучасному етапі відсутні єдина загальна концепція та термінологічна єдність наукового визначення поняття «сільський зелений туризм» (Н. Андрєєва та ін. [7, с. 26], Н. Самойлюк [8, с. 183]). Брак термінологічної єдності призводить, окрім іншого, до значних розбіжностей в оцінках функціонування цієї сфери. Наприклад, І. Литвин, намагаючись оцінити кількість осель сільського

зеленого туризму в Україні, відзначає: «головна проблема в тому, що немає чітко визначених меж, які садиби вважати зеленими» [9, с. 84]. Про неусталеність понять та визначень, що стосуються сільського туризму свідчать і закордонні вчені (напр. Г. Сантерамо, Г. Демонья [10; 11]). Болгарський дослідник Г. Георгієв зазначає, що «з причин складної структури мотивації споживачів послуг сільського туризму та особливостей його стану і розвитку в різних країнах досі відсутнє єдине, спільне визначення цієї форми туризму та усього термінологічного апарату» [3, с. 327].

На думку більшості вітчизняних та закордонних вчених, «сільський туризм», «зелений туризм», «сільський зелений туризм», «агротуризм» – це все різні поняття, які не слід ототожнювати (див, напр. С. Кузик та М. Рутинський [12], Г. Черевко [6, с. 40], Н. Самолюк [8, с. 182]). При цьому більшість авторів диференціюють ці та інші види туризму на основі аналізу структури туристичних послуг та особливостей дозвілля туристів [11]. Залежно від особливостей, асортименту, загальної чи тематичної спрямованості послуг сільський туризм розширюють за допомогою таких означень, як «аграрний», «зелений», «гастрономічний», «мисливський», «кінний», «історичний», «культурний» та ін.. Часто сільський туризм також визначають як «локальний», «аграрний», «рекреаційний», «альтернативний» або й інакше, але завжди при цьому відрізняють його від масового туризму.

Г. Саксена та Б. Ілбері визначають сільський туризм як «вид туризму, що своїй діяльності та розвиткові завдячує насамперед соціальним зв'язкам, які єднають місцеве населення для реалізації спільної мети – збереження і раціонального використання економічних, соціальних, культурних, природних та людських ресурсів, належних території, де це населення проживає» [13, с. 234]. Б. Гаррод та Р. Уорнелл називають сільський туризм «життєвою силою розвитку сільської території», а ресурси сільської території – її капіталом, різноманітні елементи якого складають основу розвитку діяльності у сфері туризму [14].

Європейська федерація сільського туризму ("EuroGites") у 2005 р. ухвалила загальні стандарти сільського туризму, представлені у вигляді таких критеріїв: 1) домогосподарство, що надає послуги сільського туризму, розташовано на території сільського населеного пункту, кількість мешканців якого не перевищує 5 тис., а навколишнє природне середовище має риси традиційно сільського; 2) на сільській території, де надаються послуги туризму, відсутні промислові підприємства, ведеться традиційне сільське господарство або розташовані природні об'єкти та комплекси; 3) туризм не є єдиним або домінуючим видом економічної діяльності мешканців сільської території; відношення кількості ліжко-місць для туристів та мешканців сільської території не перевищує 1 до 1; 4) сільській території притаманна належна якість довкілля, немає галасу та техногенного забруднення (за виключенням пов'язаних із веденням сільського господарства); 5) оселі та присадибні ділянки домогосподарств, що надають послуги сільського туризму, оформлені в автентичному стилі; 6) власники садиб сільського туризму надають туристам послуги особисто; 7) об'єкти туристичної інфраструктури є малопотужними: кількість ліжко-місць для туристів у 1 оселі не перевищує 40 од.; 8) власники осель, де надаються послуги сільського туризму, прихильно ставляться до участі в добровільних схемах категоризації осель, стандартизації послуг та оцінки їх якості; 9) соціальна стабільність сільської території досягається за рахунок багатофункціональної економіки; 10) місцева громада відкрита для туристів та участі у традиційних культурних заходах; 11) функціонує місцеве виробництво товарів народного промислу та продуктів харчування; 12) здійснюються культурні заходи (фольклорні фестивалі, виставки місцевої культурної спадщини, фестивалі народних ремесел); 13) сільський населений пункт не належить до території масового та розвиненого туризму [15].

Таким чином, під сільським туризмом слід розуміти вид туристичної діяльності, що реалізується на сільській території, не має масового характеру та здійснюється силами місцевих мешканців із залученням місцевих ресурсів (хоча останнім часом все частіше туристичні послуги пропонують окрім селянських господарств ще й спеціалізовані підприємства сфери туристичного та готельного бізнесу [16, с. 57]). Сільський туризм передбачає надання туристам різноманітних послуг, але насамперед – послуг проживання та харчування. Організаційними особливостями сільського туризму є те, що зазвичай для надання послуг достатньо потужностей наявної інфраструктури, попит на послуги залежить від сезону незначною мірою, зростає на вихідні дні та тривалі свята, але значне скупчення туристів одночасно в одному місці відсутнє [17]. Сільський туризм має особливе значення для диверсифікації місцевої економіки та підвищення рівня доходів місцевих мешканців, заохочує місцеві громади до збереження культурної спадщини та поліпшення екологічного стану територій. Відтак цей вид діяльності відіграє важливу роль як фактор забезпечення сталого розвитку села.

Інколи поняття «сільський туризм» розширюють за рахунок означень «зелений» або «екологічний» (напр. [9; 12]). Наголос на екологічності мав би означати, що туристична діяльність проводиться з дотримання екологічних норм та спрямована на збереження і відтворення ресурсів довкілля. З іншого боку, «зелений» або «екологічний» туризм може означати надання туристичних послуг в умовах природних екосистем та за відсутності видимих ознак антропогенної діяльності (програмним документом ООН «Порядок денний на XXI століття» екотуризм визнано формою туризму, що не завдає шкоди елементам довкілля та природним екосистемам [18, с. 98]. Зрозуміло, що сільський туризм не завжди є зеленим (екологічним), а зелений – сільським. Однак часте поєднання цих двох понять підкреслює, що у порівнянні з масовими видами туризму сільський туризм є сприятливішим для довкілля. У вітчизняній науці та практиці поняття «сільський зелений туризм» не в останню чергу вкорінилося завдяки нормам Закону України «Про особисте селянське господарство» (N 742-IV від 15.05.2003) та статистичному облікові Державною службою статистики України підприємств сільського зеленого туризму [19, с. 50].

Агротуризм зазвичай вважають формою сільського туризму та туристичною діяльністю, організованою власником фермерського господарства у межах цього господарства з метою отримання додаткового доходу [20, с. 105]. Так, в Італії на законодавчому рівні агротуризм визнано діяльністю з надання послуг тимчасового проживання, здійснюваною власниками фермерських господарств із використанням інфраструктури останніх та пов'язаною з участю туристів у заходах з обробки сільськогосподарських земель, доглядом за тваринами тощо» [10, с. 4]. Притаманною лише

агротуризмові особливістю є те, що туристам, окрім послуг тимчасового проживання та харчування «також надається можливість ... участі у щоденній діяльності членів сім'ї власника фермерського господарства» [21, с. 64]. Цієї ж думки дотримується Г. Георгієв: «агротуризм стосується видів діяльності, що напряму пов'язані з веденням сільського господарства – вирощуванням фруктів та овочів, доглядом за свійськими тваринами та ін.» [3, с. 327]. Водночас згаданий автор стверджує, що «основною рисою агротуризму є використання оселі власника фермерського господарства в якості помешкання для тимчасового проживання туристів» [3, с. 328]. Цю тезу можна заперечити, оскільки зазначена особливість притаманна усім видам сільського туризму, який має комплексний характер та може включати не лише сільськогосподарську, але й спортивну, оздоровчу, екологічну діяльність тощо.

Хоча на думку Н. Андрєєвої та ін. «поняття «сільський туризм» і «агротуризм» у сенсі дослідження умов регіонального розвитку територій є тотожними категоріями, тому що пов'язані з економічною природою послуг сільськогосподарського виробництва та обов'язково з місцем споживання турпослуг в сільському середовищі» [7, с. 27], ми погоджуємося з Н. Самолюк, яка стверджує, що «за змістовним наповненням поняття «сільський туризм» значно ширше за «агротуризм» та «екологічний туризм», які є лише його організаційними формами» [8, с. 182]. Про недоцільність ототожнення агротуризму з сільським туризмом свідчать дослідження і закордонних вчених (напр., Р. Комппули [22]).

Інколи агротуризм та сільський туризм розмежовують залежно від того, який вид господарської діяльності переважає на тій чи іншій сільській території. У сільських регіонах, де домінує спеціалізоване великотоварне сільськогосподарське виробництво частіше застосовують термін «сільський туризм». Натомість агротуризм розвивається на територіях, значна частка мешканців яких залучені до виробництва продуктів харчування у традиційний спосіб. Відтак, стимулюючи агротуризм, економічна, соціальна та аграрна політика ЄС сприяє багатосторонньому розвиткові сільських територій [23, с. 210].

Дослідники виділяють і інші види туристичної діяльності, здійснюваної на сільських територіях. Так, Д. Цвіяновіч (Cvijanović), у структурі сільського туризму виділяє екотуризм, агротуризм, агро-екотуризм, а також еко-органічний туризм [24, с. 31-48]. Екотуризм – туристична діяльність, спрямована на захист та поліпшення якості ресурсів довкілля. Агротуризм поєднує туристичну та сільськогосподарську діяльність і може включати залучення туристів до праці у фермерському господарстві, проживання у будинку власників, облаштування кемпінгу на території господарства, проживання у віддалених гірських сезонних помешканнях працівників сільського господарства тощо. Агро-екотуризм є комбінацією екотуризму як екологічно орієнтованої діяльності та агротуризму як діяльності на території фермерського господарства. Найважливішим ресурсом такого виду туризму є сільський ландшафт, що має поєднувати природні екосистеми та територію ведення сільського господарства. Зрозуміло, що урізноманітненим сільським ландшафтам, які мають природний або напівприродний вигляд, притаманні вищі естетична цінність та рекреаційний потенціал, аніж розораним та деградованим сільськогосподарським угіддям. Через це агроекологічна політика ЄС спрямована на стимулювання ведення органічного сільськогосподарського виробництва як найбільш ефективного способу збереження природних ландшафтів. Агро-екотуристичний потенціал територій надає власникам малих фермерських господарств потужну мотивацію для впровадження екологічно орієнтованих та зберігаючих ландшафтне різноманіття сільськогосподарських практик. Якщо агро-екотуризм здійснюється із залученням інфраструктури органічного фермерського господарства, така діяльність перетворюється на еко-органічний туризм.

Висновки і пропозиції. Попри значну кількість та різноманітність досліджень сфери туризму, низці основних теоретико-методологічних формулювань та визначень бракує чіткості й уніфікованості. Це, зокрема, стосується понять «сільський туризм», «агротуризм», «екологічний туризм» та ін. Відсутність єдиного визначення сільського туризму як форми туристичної діяльності суттєво ускладнює його регулювання та оцінку ефективності. Натомість ототожнення понять «сільський туризм», «агротуризм», «екотуризм» призводить до нівелювання сутнісних рис цих явищ та, як наслідок, до розбіжностей у тлумаченні притаманних відповідним формам туристичної діяльності тенденцій розвитку.

Узгодження масиву наукових визначень у сфері сільського туризму, їхнє теоретико-методологічне обгрунтування та кодифікація у вітчизняному законодавстві, а також практичні дослідження функціонування сфери є перспективними напрямами подальших досліджень.

Список літератури:

1. Латинін М. Державне регулювання розвитку сільського зеленого туризму [Електронний ресурс] / М. А. Латинін, Л. М. Примоленна // Державне будівництво. – 2012. – № 1. – С. 2. – Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2012_1_13.pdf
2. Довгаль О. Сільський туризм як перспективний напрям підприємництва у соціально-економічному механізмі розвитку села / Довгаль О. В. // Бізнесінформ. – 2013. – № 4. – С. 317.
3. Georgiev G. Rural And Ecotourism Development in Scope of Bulgarian Tourism / Georgiev G. // Scientific Annals of the 'Alexandru Ioan Cuza' University of Ias. – 2010. – P. 325-339.
4. Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information. Report 2013 / European Commission DG Agriculture and Rural Development. – 2013. – P. 304.
5. Терес Н. Розвиток сільського зеленого туризму та його вплив на збереження етнокультурної самобутності українського народу / Н. Терес. – Етнічна історія народів Європи. – 2012. – Вип. 37. – С. 19.
6. Черевко Г. Методика визначення ефективності агротуристичної діяльності / Г. В. Черевко, І. В. Черевко, Г. І. Шимечко // Економіка АПК. – 2011. – № 1 (195). – С. 39-46.
7. Андрєєва Н. Сучасна організація аграрного туризму в Україні як перспективний напрямок розвитку сільських територій / Н. Андрєєва, С. Нездоймінов, І. Дишловий // Економіст. – 2011. – № 7 (297). – С. 25-28.
8. Самолюк Н. Сільський туризм як перспективний напрям самозайнятості сільського населення / Самолюк Н. М. // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць. – 2012. – № 2(4). – С. 181-188.

9. Литвин І. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіоні / І. В. Литвин, М. О. Нек // Регіональна економіка. – 2013. – № 2 (68). – С. 81-88.
10. Santeramo G. Promoting the international demand for agritourism – empirical evidence from a dynamic panel data model [Електронний ресурс] : MPRA Paper No. 59625, posted 3 Nov. 2014 / Santeramo Fabio Gaetano. – 24 с. – Режим доступу до архіву : http://mpra.ub.uni-muenchen.de/59625/.
11. Demonja D. Contribution to the Development of Rural Tourism in Croatia: Proposed Steps for Successful Business / Damir Demonja, Robert Baćac // TURIZAM. – 2012. – Vol. 16, Issue 4. – P. 134-151.
12. Кузик С. Соціально-економічне значення сільського зеленого туризму в контексті сучасних пріоритетів розвитку сільських територій України / С. П. Кузик, М. Й. Рутинський, П. С. Кузик // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування. – 2011. – Вип. 163, ч. 1. – С. 71-74.
13. Saxena G. Integrated rural tourism. A border case study / Saxena G., Ilbery B. // Annals of Tourism Research. – 2008. – No. 35(1). – P. 233-254.
14. Garrod B. Re-conceptualising rural resources as countryside capital: the case of rural tourism / Garrod B., Wornell R., Youell R. // Journal of Rural Studies. – 2006. – No. 22. – P. 117-128.
15. Ružić P. Rural Tourism / Ružić P. – Pula : Institute for agriculture and tourism Poreč, 2009. – P. 16.
16. Balabanova A. Basic features of agrotourism in Germany / A. O. Balabanova // European researcher. – 2011. – No. 1 (3). – P. 57-59.
17. Marinov S. Rural tourism and destination Bulgaria. At Specialized tourist products in Bulgaria / Marinov St. – Varna : Publishing House Slavena, 2002. – P. 95.
18. Agenda 21. United Nations Conference on Environment & Development. Rio de Janerio, Brazil, 3 to 14 June 1992 [Електронний ресурс]. – 351 p. – Режим доступу : sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf.
19. Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний бюлетень / Держава служба статистики України. – Київ : 2014. – 272 с.
20. Niedziyłka A. Aspects of agritourism management in Malopolska voivodeship / Niedziyłka A., Brzozowska A. // Annals of the University of Petroşani. Economics. – 2009. – No. 9 (4). – P. 105-112.
21. Zaharia M. Territorial Structural Changes of the Supply in Romanian Rural Tourism Accommodation / Marian Zaharia, Simona Ghiţă // Economic Insights – Trends and Challenges. – 2014. – Vol. III (LXVI), No. 1. – P. 63-73.
22. Komppula R. The role of individual entrepreneurs in the development of competitiveness for a rural tourism destination – A case study / Komppula, Raija // Tourism Management. – 2014. – No. 40. – P. 362.
23. Zoto S. Agrotourism – A Sustainable Development for Rural Area of Korca / Stela Zoto, Eleina Qirici, Esmeralda Polena // European Academic Research. – 2013. – Vol. I, Issue 2. – P. 209-223.
24. Cvijanović D. Rural Tourism In The Danube Region of the Republic of Serbia – Comparative Experiences and Development Perspectives / Drago Cvijanović, Predrag Vuković // Contemporary Issues of Sustainable Rural Development: International Approaches and Experiences of Eastern Europe and Russia : monograph / V. Erokhin, A. Ivolga, J. V. Andrei et al. – Stavropol : AGRUS of Stavropol State Agrarian University, 2014. – 172 p.

Ильина М.В.
Институт экономики природопользования и устойчивого развития
Национальной академии наук Украины

ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ»

Аннотация
В статье отображена роль и перспективы развития сельского туризма в Украине и за рубежом. Обоснованы расхождения в интерпретации основных понятий сферы сельского туризма. Описаны ключевые подходы к определению сельского, аграрного, экологического туризма как форм туристической деятельности. Проанализированы сущностные характеристики этих и других видов туризма. Представлены перспективы дальнейших теоретико-методологический исследований.
Ключевые слова: сельский туризм, экологический туризм, аграрный туризм, туристическая деятельность, сфера туризма, фермерское хозяйство.

Ilina M.V.
Institute of Economics of Natural Resources Use and Sustainable
Development of National Academy of Sciences of Ukraine

KEY CONCEPTUAL APPROACHES TO DEFINITION OF "RURAL TOURISM" TERM

Summary
In the article role and perspectives of rural tourism's development in Ukraine and abroad are outlined. Overlaps and discrepancies in interpretation of principal definitions on rural tourism are discovered. Key approaches to definition of various forms of tourist activities (rural tourism, agritourism, ecotourism) are described. Substantive characteristics of these and other forms of tourism are analyzed. Perspectives of further theoretical and methodological researches are presented.
Keywords: rural tourism, ecological (green) tourism, agrarian tourism (agritourism), tourist activity, tourism industry, farm.

УДК 351.82: 334.72

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Калмиков О.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

В статті виявлено проблеми фінансового забезпечення малого підприємництва в Україні та запропоновані заходи щодо комплексної державної політики з удосконалення механізмів фінансування вітчизняних підприємств малого бізнесу.
Ключові слова: малий бізнес, фінансове забезпечення, фінансування малого бізнесу, фінансовий механізм, фінансова інфраструктура розвитку малого бізнесу.

Постановка проблеми. Узагальнення результатів опитувань підприємців приводить до висновку, що однією з найгостріших проблем діяльності більшості суб'єктів малого підприємництва є проблема пошуку й отримання фінансових ресурсів, необхідних для авансування процесу господарювання. Невід'ємною складовою державної політики сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, як і у країн з розвиненою економікою, є підтримки малих підприємницьких структур.

Серед потенційних інвесторів у розвиток малого підприємництва можна виділити державні органи влади, які можуть здійснювати пряме фінансування через Український та регіональні фонди підтримки підприємництва за рахунок бюджетних коштів, міжнародні фінансові структури, банківські установи, організації небанківського фінансового сектору, а також нелегальні структури тіньового кредитування.

В будь-якій економіці розвиток малого підприємництва без державної допомоги не представляється можливим. Однак важливим при цьому є необхідність забезпечити стимули до активного ефективного інноваційного розвитку малих компаній. Це потребує створення відповідних умов щодо формування ефективного фінансового механізму як методологічної, методичної, організаційної будову фінансових відносин усередині та зовні підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування й розвиток суб'єктів малого підприємництва досліджували такі зарубіжні вчені, як П. Бернс, Й. Ворст, П. Друкер, Р. Кантільйон, А. Маршалл, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Д. Рікардо, П. Хейне, Г. Хоскінг, Й. Шумпетер та ін. Становленню та розвитку малого підприємництва в Україні присвячено праці вітчизняних учених: Ю. Бажала, Є. Балацького, А. Барановського, Я. Береського, П. Буряка, З. Варналія, В. Герасимчука, М. Долішнього, Я. Жаліла, С. Злупка, О. Кужіль, В. Корнєєва, М. Крупки, О. Кузьміна, К. Ляпіної, С. Соболя, М. Романюка, В. Тропіної, Л. Хмелевської та інших.

Метою статті є аналіз механізмів підтримки розвитку малого підприємництва в Україні, розроблення пропозицій щодо їх удосконалення. У свою чергу вибір ефективних механізмів фінансування та їх практичне впровадження дозволить активізувати конкуренцію й інноваційний розвиток національної економіки, підвищити самозайнятість населення та рівень його доходів, створити умови для активізації ділової активності, що, в цілому, є необхідним у контексті створення умов стійкого соціально-економічного розвитку в посткризовий період.

Виклад основного матеріалу. Безперечно вагомою є роль малих підприємств у забезпеченні конкурентного середовища, гнучкості національної економіки, зайнятості та доходів населення. Державна політика знайшла свій вплив у здійсненні спеціальних заходів щодо підтримки розвитку малого підприємництва в Україні. Ці намагання та кроки впливу є різними: як позитивними, так і негативними. На сучасному етапі становлення ринкових економічних відносин в Україні малі підприємства і надалі наштовхуються на суттєві перешкоди власного розвитку як на рівні державної політики, так і на рівні ринкового середовища.

На наш погляд, для здійснення ефективного державного регулювання розвитку малого підприємництва державним органам влади необхідно сконцентрувати свої зусилля на розробці механізмів, які б сприяли поліпшенню фінансового становища малого бізнесу. Безумовно, тут не йдеться про прямі вкладення коштів з Державного та місцевих бюджетів у статутні фонди, або надання підприємствам бюджетних дотацій. Але стимулювання суб'єктів ринкової інфраструктури (банки, лізингові компанії, венчурні фонди, кредитні спілки тощо) мати справу з малими підприємствами, а також вдосконалення законодавства, яке регулює сферу надання фінансових послуг та форми співпраці малого та великого бізнесу, являються, на наш погляд, пріоритетними напрямками державної політики підтримки малого підприємництва. Якщо підприємцям полегшити доступ до фінансових та матеріально-технічних ресурсів, то режим їх функціонування якісно зміниться, і деякі завдання державної програми підтримки малого підприємництва вирішаться автоматично.

Структурно фінансовий механізм малих підприємств можна визначити як сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених форм, методів, інструментів, важелів дотримання відповідних пропорцій у русі фінансових потоків по фазах циклу кругообігу фінансових ресурсів (формування, розподілу, використання) у відповідності до законодавчого, нормативного, інформаційного, аналітичного, кадрового забезпечення з метою забезпечення стійкого зростання (прибутку, власного капіталу, оборотних коштів, частки ринку) в поточному та перспективному періодах. В контексті цього основними методами у структурі фінансового механізму малого підприємства можна визначити планування, самофінансування, кредитування, інвестування, лізинг, оподаткування, венчурне фінансування, франчайзинг, страхування, ціноутворення тощо. Однак дія цих методів та набір важелів для суб'єктів малого бізнесу визначаються рядом особливостей: по-перше, здатність до самофінансування малих підприємств є невисокою (обмежена можливість залучення додаткового капіталу власників, незначна частка основного капіталу, вкрай обмежена здатність до реінвестиції прибутку, нездатність залучати капітал на ринку цінних паперів); по-друге, обмежений набір інструментів мінімізації ризиків (страхування); по-третє,

низький рівень прогнозованості фінансово-господарської діяльності й відсутність/ або низька якість довгострокового планування обумовлюють невисоку інвестиційну привабливість таких суб'єктів та високі фінансові ризики функціонування; по-четверте, висока оборотність капіталу й висока залежність поточної діяльності від оборотного капіталу; по-п'яте, високий рівень конкуренції, загрози банкрутства, бар'єри щодо ресурсного забезпечення обумовлюють високі витрати та відносно невисоку прибутковість; по-шосте, нездатність забезпечувати самостійну розробку інноваційних продуктів, нових технологій.

З метою підвищення ефективності фінансово-економічного механізму державного регулювання розвитку малого підприємництва слід розробити низку державних заходів щодо підтримки інфраструктури ринку фінансових послуг, розширення номенклатури використовуваних фінансових інструментів, а також підвищення конкуренції серед учасників фінансового ринку.

З огляду на це, доцільно провести аналіз стану кредитно-фінансових механізмів підтримки малих суб'єктів підприємництва та запропонувати рекомендації щодо напрямків державної політики, що могли б сприяти поліпшенню доступу малого бізнесу до фінансових ресурсів.

Розвиток малого підприємництва певною мірою залежить від надання йому фінансової підтримки, особливо, в умовах кризової ситуації в країні.

На сьогоднішній день у світовій практиці малого підприємництва сформувалися дві основні моделі фінансування – американська і німецька. Відповідно американській основною формою фінансування є пряма підтримка безпосередньо малих підприємств за рахунок державних коштів і незалежне співіснування державного і приватного фінансування малого бізнесу. В той же час в основі німецької системи передбачено переважно державне фінансування приватних фінансових інститутів, зокрема, венчурних, що здійснюють кредитування малого бізнесу, опора на міжнародні фінансові організації [4].

Світовий досвід демонструє, що на етапі створення малої компанії, наприклад в США, основним джерелом фінансування розвитку є власні кошти і лише 10% використовують запозичення. Разом з тим уряд США реалізує спеціальні програми щодо розширення фінансування розвитку таких суб'єктів, що значно збільшує частку залучених коштів у структурі фінансування малого підприємництва. Так, створена у 1953 р. Адміністрація по справам малого бізнесу США (АМБ) надає, окрім консалтингових послуг, матеріальну допомогу – гарантію (програма «7а»), кредит або позику (програма «504») фірмам, власниками яких є ветерани збройних сил або представники національних меншин, а також тим підприємствам, які розташовані в регіонах з високим рівнем безробіття. Крім того, АМБ гарантує позики малих компаніям, зайнятим в нано- та біотехнологіях, у розробках нових альтернативних джерел енергії, IT-технологій, у вивченні ДНК, у розмірі до 100 тис. дол. США на строк до 8 років без сплати відсотків (або мінімальні 3-4% річних). Важливим стимулом розвитку малого підприємництва є участь у 26% державних закупівель, щорічний розмір яких перевищує 700 млрд. дол. США. Також, крупні підприємства зобов'язані до 20% оборонних заказів розміщати саме в малому підприємництві [2].

Високі процентні ставки комерційних кредитів та відсутність коштів під заставу роблять неможливим отримання коштів для започаткування бізнесу. Банкрутує малий та середній бізнес через неможливість повернення кредитів. Банки не бажають надавати кредити через великі ризики. Залишається законодавчо неопрацьованою програма мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва, тобто створення небанківських кредитних установ з мікрокредитування.

Проте, поширилася практика кредитування малого бізнесу великими банками. Водночас в основному таке кредитування відбувається в рамках спеціальних програм або кредитних ліній міжнародних фінансових організацій. Це не означає, що банки не кредитують малі підприємства за рахунок власних коштів, але, жодної окремої статистики за такими кредитами зазвичай не ведуть, тому оцінити її складно.

Основних відмінностей між процедурами надання великих і малих кредитів дві – у процесі ухвалення рішення про надання кредиту і в документах, які необхідно надати для отримання кредиту.

Зазвичай рішення за кредитами на суму до $30 тис. ухвалює не кредитний комітет, а кредитна комісія, яка працює в меншому складі і набагато швидше. Термін ухвалення комісією рішення про видачу кредиту з урахуванням часу, необхідного для аналізу платоспроможності клієнта, – максимум чотири дні.

У деяких випадках мале підприємство, яке хоче отримати кредит, може обійтися без надання банкові бізнес-плану. Але в більшості випадків, зокрема для кредитування в рамках програм ЄБРР і Світового банку, це обов'язкова умова.

Зазвичай суб'єкти малого бізнесу потребують невеликих тривалих кредитів з рівномірним погашенням заборгованості. За словами банкірів, жорсткий щомісячний графік погашення кредитів дає банкові змогу брати заставу з покриттям, яке всього в 1,2-1,4 рази перевищує розміри кредиту (для великих кредитів цей показник вищий). У іншому ж вимоги до процедури оформлення документів і надання застави такі самі, як і для видачі великих кредитів.

Основною вадою кредитування малого бізнесу банкіри називають складності з «відстеженням» позичальників, які часто працюють «у тіні» і, за «старою доброю» українською традицією, ведуть подвійну бухгалтерію.

Водночас «мале» кредитування має низку незаперечних переваг порівняно з «великим». Це – малий розмір кредитів за великої їхньої кількості, що створює можливість диверсифікувати кредитні ризики.

Існує напівлегальна форма фінансово-кредитної підтримки підприємництва через доброчинні фонди, деякі з яких функціонують при об'єднаннях підприємців. Позика зазвичай надається у вигляді зворотної допомоги або фінансування, на засадах поруки, набагато рідше – застави. Ця схема начебто легальна (кошти переказують через банківські рахунки), але з огляду на особливості у сфері плати за кредит (передбачається «доброчинний» внесок до фонду) або у сфері гарантування повернення кредиту може бути віднесено до напівлегального кредитування. Повернення позик стовідсоткове. Такий механізм найпоширеніший для малого бізнесу, особливо в депресивних регіонах.

Мікрокредитування, що використовується як стратегія економічного розвитку (до нього відносяться позики на суму менш 25000 доларів США), спрямовано на фінансування і надання допомоги самим дрібним підприємствам. Ці програми стиму-

люють діяльність, спрямовану на одержання прибутку, допомагають підприємцям стабілізувати існуючі джерела прибутку і сприяють перетворенню мікропідприємств у малі підприємства.

Державне регулювання мікрофінансової діяльності є одним з напрямків державної підтримки малого підприємництва. Для багатьох мікрофінансових організацій основним стимулом є офіційний дозвіл залучати кошти депозитів для наступної видачі у виді позик і в такий спосіб розширювати масштаб їхніх програм. Інші діючі особи можуть мати іншу мотивацію, що може бути невигідно для мікрофінансування; наприклад, бажання багатьох урядів установити «стелю» значення процентної ставки.

Аналіз світового досвіду свідчить, що у загальних обсягах фінансування малих підприємств упродовж останніх сорока років переважають кредити, що надаються небанківськими установами – кредитними спілками, кредитними кооперативами тощо. Кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитні спілки є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених чинним законодавством. Кредитні спілки, на нашу думку, являють собою одну з найперспективніших і реальних форм кредитування малого підприємництва.

Лізингові компанії в країнах з розвиненою ринковою економікою є одним із елементів ринкової інфраструктури, що забезпечують, перш за все, розвиток малого підприємництва. Але в Україні на сьогоднішній день все ще залишаються не розкритими величезні можливості для застосування лізингових операцій у сфері малого бізнесу.

Зважаючи на особливості економічних систем різних країн і специфічність цього виду фінансових послуг, сьогодні не існує єдиного визнаного поняття лізингу, що зумовлюється відмінністю законодавчої бази, податкової системи, систем звітності та обліку. Також по-різному розглядають зміст та роль лізингу. Узагальнюючи теоретичні та практичні здобутки економічних систем, можна виділити такі точки зору стосовно змісту лізингу: спосіб кредитування; довгострокова оренда або відносини найму; спосіб купівлі-продажу засобів виробництва чи права користування майном; управління майном за дорученням довірителя.

Враховуючи стан національної економіки та соціальної сфери в посткризовий період, удосконалення системи державної підтримки малого підприємництва, зокрема за рахунок заходів щодо оптимізації механізму фінансового забезпечення, представляється вкрай важливим. В контексті цього вирішальним є розробка і реалізація комплексу заходів по трьом напрямкам державної підтримки малого підприємництва в Україні: організаційно-структурному, фінансово-податковому і майновому. В рамках першого напрямку уваги потребує подальше вдосконалення єдиних, прозорих механізмів, процедур реєстрації та діяльності суб'єктів малого бізнесу, їх державної фінансової підтримки, діяльності вже створених інститутів фінансової підтримки розвитку малих підприємств; сприяння розвитку співпраці малого і крупного бізнесу, зокрема шляхом підтримки доброякісної конкуренції, поширенням франчайзингу, субпідряду, лізингу, обов'язковим залученням великими підприємствами малих при державних закупівлях; розвиток консалтингової, інформаційної, аудиторської допомоги та підвищення фінансово-економічної грамотності підприємців; розширення залучення у систему фінансової інфраструктури міжнародних організацій та недержавних організацій допомоги малому бізнесу. Розвиток фінансово-податкової підтримки державою малого бізнесу потребує, перш за все, вирішення протиріч щодо застосування спрощеної системи оподаткування, обов'язкового пенсійного і соціального страхування. Також важливим є активне залучення у систему державних закупівель; пільгове кредитування, додаткові податкові (канікули, кредити) та митні пільги у відповідності до чітко визначеного цільового призначення фінансової підтримки, зокрема щодо розробки й впровадження інновацій, модернізації, розвитку депресивних регіонів або окремих видів діяльності; розширення участі місцевих органів влади у фінансовій підтримці суб'єктів малого бізнесу; стимулювання учасників фінансового ринку, зокрема комерційних банків, страхових і лізингових компаній, венчурних фондів, у кредитуванні і страхуванні МП. На даному етапі розвитку вітчизняної економіки вкрай важливим є удосконалення майнової підтримки фінансового розвитку суб'єктів малого підприємництва, що неможливо без надання першочерговості при оренді приміщень, обладнань державної власності; забезпечення пільгових умов фінансовим інститутами, які працюють з такими підприємствами; гарантій по кредитам за рахунок державного майна; інноваційної підтримки.

Висновки і пропозиції. Визначаючи важливу роль малого і середнього підприємництва у сучасній економіці України, слід констатувати, що його структура фінансування неоптимальна: переважною формою фінансування є самофінансування, в той час як саме залучені джерела повинні забезпечувати ефективний розвиток малого бізнесу. Доступність цих джерел для малого підприємництва на сучасному етапі обмежена в результаті відсутності ефективної державної регуляторної політики та інфраструктури фінансової підтримки. Відповідно реалізація комплексної системи заходів щодо удосконалення системи державної підтримки малого підприємництва дозволить удосконалити механізми фінансування останнього, що, у свою чергу, розширить джерела фінансування, підвищить ефективність використання фінансових ресурсів, активізує розвиток малого бізнесу в цілому. Це підвищує роль таких альтернативних джерел фінансового розвитку вітчизняних малих підприємств як лізинг, форфейтинг, венчурне фінансування.

Список літератури:

1. Колісник Г. М. Види і форми державної підтримки розвитку малого підприємництва в Україні // Науковий вісник : збірник науково-технічних праць. – Львів : НЛТУУ, 2007. – Вип. 17.1. – С. 217-224.
2. Малый бизнес: шокирующее сравнение Запада с Россией и Украиной // Биржевой лидер. – 4.01.2011.
3. Смеречинська Н. М. Кредитування суб'єктів малого підприємництва в Україні. / Смеречинська Н. М., Харинович-Яворська Д. О. // 6.12.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nauka.kushnir.mk.ua/?p=56352.
4. Финк Т. А. Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития / Т. А. Финк // Молодой ученый. – 2012. – № 4. – С. 177-181.

Калмыков О.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОВЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье выявлены проблемы финансового обеспечения малого предпринимательства в Украине и предложены меры по комплексной государственной политике совершенствования механизмов финансирования отечественных предприятий малого бизнеса.
Ключевые слова: малый бизнес, финансовое обеспечение, финансирование малого бизнеса, финансовый механизм, финансовая инфраструктура развития малого бизнеса.

Kalmykov O.V.
Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

MECHANISM OF STATE FINANCIAL SUPPORT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

Summary
The article reveals the problems of financial security small business in Ukraine and proposed measures for comprehensive public policy to improve the mechanisms for financing local small businesses.
Keywords: small business, financial provision, financing for small business, financial mechanism, financial infrastructure development of small business.

УДК 658.14/.17

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВИЙ ЦИКЛ»

Камінський С.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена питанню дослідження теоретичних підходи до визначення поняття «фінансовий цикл». Розкрито процес обігу коштів на підприємстві, який включає в себе стадію закупівлі, виробництва та реалізації. На основі чого представлено трансформацію грошових коштів при формуванні фінансового циклу на підприємствах. Проаналізовано основні трактування змісту фінансовий цикл різними вітчизняними та зарубіжними вченими-економістами. Спираючись на даний аналіз сформульовано основні сутнісні характеристики фінансового циклу та удосконалено зміст даного поняття.
Ключові слова: капітал, фінансові ресурси, фінансовий цикл, виробничий цикл, операційний цикл.

Постановка проблеми. Ефективне управління наявними фінансовими ресурсами підприємства значною мірою визначається рівнем розвитку та ресурсного забезпечення фінансового менеджменту на підприємстві. Особливо гостро дане питання проявляється в сучасних кризових умовах, при яких підприємства мають певні особливості в розрізі ведення своєї основної діяльності та в механізмі фінансового управління. Саме відсутність системності в управлінні призводить до невисокої результативності використання методів і розпорошення наявних фінансових ресурсів.

Ключовим інструментом управління наявними фінансовими ресурсами в діяльності підприємства виступає показник тривалості фінансового циклу, який дає змогу ефективно управляти наявними оборотними активами підприємства торгівлі, зокрема товарними запасами, дебіторською заборгованістю та грошовими коштами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління фінансовим циклом досліджувались у роботах відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Р. Брейли, Ю. Брігхема, Дж. К. Ван Хорна, Р. Вестерфилда, Б. Джордана, П. Етрила, С. Майерса, С. Росса, І. Бланка, В. Бочарова, К. Жуйрикова, В. Ковальова, А. Кокина, В. Павлової, Т. Унковської, С. Раилева, О. Стояновної, А. Шеремета, В. Ясенева, Н. Яшина та ін. Розкриття його економічного змісту в контексті діяльності підприємств торгівлі є відносно новим напрямом наукових досліджень

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття змісту поняття «фінансовий цикл» та визначення його особливостей поточної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою діяльності будь-якого підприємства є наявність функціонуючого капіталу для здійснення безперебійного процесу відтворення задіяних ресурсів. Ефективне використання якого забезпечує зростання прибутку та створення необхідних накопичень для подальшого розширення виробництва, підвищення конкурентоспроможності та завоювання нових ринків збуту за цільовою функцією зростання вартості капіталу.

З позиції класичної економічної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. С. Мілль) функціонуючий капітал складається з основного капіталу – частини, яка протягом тривалого терміну повністю бере участь у виробництві, але переносить свою вартість на готові вироби поступово, та оборотного капіталу – іншої частини, вартість якої повністю переноситься на продукт і повертається в грошовій формі протягом одного кругообігу [1].

Процес обігу капіталу на підприємстві (рис. 1) включає три основні стадії:

- стадію закупівлі – оборотні активи з грошової форми переходять у виробничу у виді товарів, матеріалів або напівфабрикатів;
- стадію виробництва – ресурси в процесі основної діяльності перетворюються на продукцію, результатом цього є перехід оборотних активів із виробничої форми в товарну;
- стадію реалізації – оборотні активи у вигляді виготовленої продукції переходять в грошову форму при умові негайної оплати покупців або в дебіторську заборгованість за товари, роботи, послуги за умов надання підприємством товарного кредиту.

Саме стадії закупівлі, виробництва і реалізації формують виробничий цикл підприємства як цикл операцій з матеріальними оборотними активами, у проміжку часу від закупівлі сировини до отримання готової продукції.

В свою чергу, тривалість виробничого циклу складає основу операційного циклу підприємства.

І.О. Бланк [2, с. 326] визначає операційний цикл як період повного обороту всієї суми оборотних активів підприємства, в процесі якого відбувається заміна окремих його видів. Тобто, операційний цикл визначається проміжком часу від закупівлі сировини до оплати за відвантажену готову продукцію.

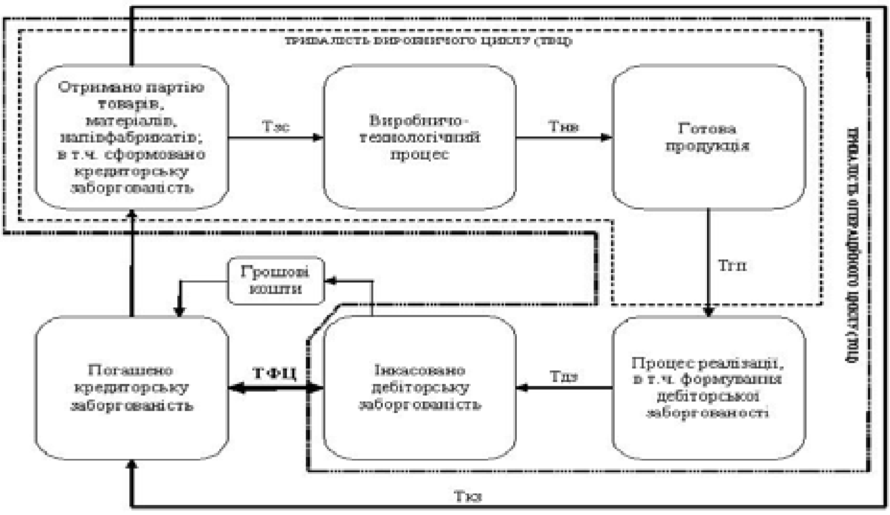

Рис. 1. Трансформація грошових коштів при формуванні фінансового циклу

Розроблено автором

Операційний цикл на відміну від виробничого циклу в свою структуру включає четверту стадію – інкасацію дебіторської заборгованості, в процесі якої сума наданого товарного кредиту своїм покупцям (дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги) перетворюється на грошові активи підприємства.

Слід зазначити, що операційний цикл підприємства має певну особливість, якщо підприємство відвантажує свою продукцію на умовах повної передоплати, тоді моментом закінчення операційного циклу прийнято вважати момент відвантаження готової продукції покупцям.

Розглядаючи природу вказаних процесів, можна бачити, що фінансовий цикл (синоніми: цикл перетворення грошових коштів, грошовий цикл, цикл грошового обороту тощо) є параметром, який характеризує відразу 3 стадії руху оборотного капіталу – виробничий цикл або рух товарних запасів в торгівлі, оборот дебіторської заборгованості та оборот кредиторської заборгованості.

Б. Коласс в посібнику «Фінансовий менеджмент. Техніка ефективного менеджменту» фінансовий цикл визначає як період обороту власних оборотних коштів, який починається з моменту оплати постачальникам матеріалів (погашення кредиторської заборгованості), закінчується в момент отримання грошей від покупців за відвантажену продукцію (погашення дебіторської заборгованості) [3, с. 77].

У «Довіднику фінансиста підприємства» під ред. Е.А. Уткіна фінансовий цикл тлумачиться як час, протягом якого грошові кошти підприємств, вкладаються у запаси (з моменту їх оплати), незавершене виробництво, готову продукцію і дебіторську заборгованість, з урахуванням часу повернення кредиторської заборгованості, оскільки вона компенсує, на його погляд, відкладені кошти у дебіторську заборгованість [4, с. 257].

В даній ситуації величина фінансового циклу розглядається через залежність від того, як формуються грошові потоки підприємства і при цільових значеннях є фактором впливу на цей процес. Тому оптимізація величини фінансового циклу – одне з найголовніших завдань діяльності фінансових служб при розробці політики підвищення платоспроможності і фінансової стійкості підприємства.

Поряд з терміном «фінансовий цикл» І.О. Бланк використовує, як синонім, термін «цикл грошового обороту» і визначає його як проміжок часу між початком оплати постачальникам за отриману сировину і матеріали (погашенням кредиторської заборгованості) і початком надходження коштів від покупців за поставлену їм продукцію (погашення дебіторської заборгованості) [2, с. 176].

В.В. Бочаров. і В.Є. Леонтьєв теж визначають фінансовий цикл як проміжок між строком платежу за своїми зобов'язаннями перед постачальниками і отриманням грошей від покупців, тобто період, протягом якого чистий оборотний капітал (власні оборотні кошти) роблять повний оборот [5, с. 444].

Є.С. Стоянова використовує термін «період оборотності оборотних коштів», який означає середню тривалість обороту оборотних коштів, в значені характеристики часу, необхідного для перетворення коштів, вкладених в запаси і дебіторську заборгованість, в гроші на рахунку [6, с. 311], і як синонім терміну «фінансовий цикл». В іншому джерелі Є.С. Стоянова у співавторстві зі М.Г. Штерн визначають даний показник як середню тривалість обороту матеріальних оборотних коштів [7, с. 238].

Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С. використовують в значені «фінансовий цикл» терміни «виробничо-комерційний цикл», як період часу, протягом якого здійснюється оборот грошових коштів, та «період обороту грошових коштів» – як відрізок часу між сплатою грошей за сировину і матеріали і надходженням грошей від продажу готової продукції. [8, с. 115].

Джеймс Ван Хорн, Джон Вахович тлумачать фінансовий цикл як період обороту коштів (фондів), що дорівнює інтервалу між надходженням і видатками оборотного капіталу [9, с. 267].

Ковальов В.В. вважає фінансовий цикл умовною назвою періоду, і типового повторюваного елементу торгово-технологічного процесу, на початку якого грошові кошти фактично йдуть на оплату постачальникам за куплену в них сировину та матеріали і в кінці якого повертаються у вигляді виручки [10, с. 270].

Пітер Етріл розглядає фінансовий цикл як тривалість часу від авансування майбутніх поставок до отримання грошей від дебіторів з поправкою на період обороту кредиторської заборгованості постачальникам [11, с. 424].

За Стівеном Россом, фінансовий цикл – це кількість днів, що приходять до отримання грошей за проданий фірмою товар з моменту оплати куплених фірмою запасів [12, с. 524].

В роботах Унковської Т.Є. фінансовий цикл є кількісним показником, що розраховується як різниця показників тривалості операційного циклу і періоду обороту кредиторської товарної заборгованості [13, с. 152].

Таблиця 1

Трактування поняття «тривалості фінансового циклу»

Автор	Алгоритм визначення
Базілінська О.Я. [16, с. 49]	Фінансовий цикл починається з моменту оплати постачальникам визначених матеріалів, закінчується в момент одержання грошей від покупців за відвантажену продукцію.
Бурмістрова Л.М. [17, с. 83]	Фінансовий цикл починається з оплати кредиторської заборгованості з поставки сировини і матеріалів і закінчується оплатою покупцем дебіторської заборгованості.
Грідчина М.В. [18, с. 76]	Фінансовий цикл – це тривалість операційного циклу за мінусом середнього періоду погашення кредиторської заборгованості, тобто час (у днях) від оплати рахунків за отримані сировину, матеріали та інші виробничі закупівлі до отримання грошей від покупців за відвантажену продукцію (товари, роботи, послуги).
Жуйріков К.К., Раїмов С.Р. [19, с. 222]	Фінансовий цикл розрахований в днях відображає час з моменту оплати корпорацією виробничих ресурсів до моменту отримання виручки від продажу продукції, тобто це період часу між платежами за сировину і робочу силу і погашенням дебіторської заборгованістю.
Ситник Г.В. [20, с. 113]	Тривалість фінансового циклу характеризує період обороту грошових коштів, що обслуговують операційну діяльність, та загальний період обороту грошових коштів.

В англомовній літературі використовується термін Cash Conversion Cycle (CCC, цикл конверсії готівки). Зокрема, Юдж. Ф. Бріґхем визначив цикл конверсії готівки як період часу між платою при купівлі сировини та справлянням дебіторської заборгованості, утвореної від продажу готової продукції [14, с. 689].

Цикл конверсії готівки за Дж. Стюартом – це комплексний показник, який дорівнює середній кількості днів, необхідних для повернення інвестованого в сировину долара в долар, отриманий від споживача [15].

В таблиці 1 наведені трактування поняття «тривалості фінансового циклу», які базуються на наведених підходах.

Таким чином, фінансовий цикл як показник є *періодом* повного обороту всієї суми оборотних активів, в процесі якого відбувається зміна їх окремих видів, і характеризує проміжок часу між придбанням товарних запасів і отриманням грошових коштів від реалізації товарів безпосередньо покупцям.

Фінансовий цикл як *процес* відображає торговельно-технологічний процес підприємства та відповідно процес обороту грошових коштів.

Фінансовий цикл детермінується *рівнем ліквідності оборотних активів* і до основних завдань управління ним входить оптимізація обсягів товарних запасів і дебіторської заборгованості, і, відповідно прискорення їх обороту.

Фінансовий цикл є *індикатором* потреби підприємства в додатковому фінансуванні. Помноживши значення тривалості фінансового циклу на середній розмір щоденних грошових операційних витрат, можна отримати середню суму додаткового капіталу який необхідно залучити до обороту.

Фінансовий цикл є *інструментом* діагностики та аналізу фінансового стану, оскільки тривалість фінансового циклу є важливою характеристикою ділової активності, ефективності управління оборотними активами, і впливає на параметри управління грошовими коштами, у т.ч. на оптимізацію їх обсягу.

Наведені вище випадки різночитання в термінології, відмінності, що існують у алгоритмах розрахунків параметрів фінансового циклу, інші дискусійні питання з підвищення ефективності управління поточними фінансовими потребами потребують створення семантичної і змістовної однорідності щодо розкриття категорії «фінансовий цикл» в теорії фінансового менеджменту.

У більшості наведених визначень відправною точкою формування фінансового циклу науковці вважають момент оплати сировини та матеріалів для організації виробничого процесу. Ще однією специфікою підприємства є первинна закупівля товарів в кредит та їх подальша оплата на умовах відстрочки, що супроводжується появою товарної кредиторської заборгованості. Ідеальним варіантом побудови фінансового циклу з такої позиції підприємства торгівлі має стати погашення товарної, наприклад, кредиторської заборгованості після погашення дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги.

Віддаючи належне існуючим підходам до визначення сутності фінансового циклу, можна виділити наступні характерні його ознаки:

1) це типовий повторювальний елемент торговельно-технологічного процесу;

2) це час, необхідний на перетворення оборотних активів при здійсненні основної діяльності підприємства;

3) це період обороту грошових коштів підприємства.

Узагальнюючи підходи щодо визначення поняття «фінансовий цикл» необхідно розглядати наступним чином: *це система економічних відносин, що утворюються в комплексі постачальник – підприємство-виробник (продавець) – споживач через формування обороту оборотних активів (коштів) під час його основної діяльності. Тоді понятійно фінансовий цикл можна розглядати як важливий інструмент діагностики і фінансового аналізу стану підприємства, ефективності управління його оборотними активами, який характеризує тривалість грошового обороту та показує період часу між першим платежем з погашення кредиторської заборгованості і остаточним погашенням дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги в одному торговельно-виробничому циклі.*

Висновки і пропозиції. Дослідження сутності поняття фінансовий цикл та визначення його сутнісних характеристик, і особливостей застосування цього інструменту у поточній фінансовій діяльності підприємства торгівлі дозволило удосконалити сутність поняття «фінансовий цикл». Застосування його в практичній діяльності дозволить підприємству підвищити ефективність управління оборотними активами, короткостроковими зобов'язаннями та зменшить потребу підприємства в залученні додаткових фінансових ресурсів.

Список літератури:

1. Маркс К.Г. Капитал. Електронне джерело. Режим доступу: http://souz.info/library/marx/capital/capital1contains.htm#_Contains
2. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Том 1. – К.: Ника – Центр, 1999. – 592 с. – (Серия «Библиотека финансового менеджера»; Вып. 3).
3. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Учебн. Пособие / Пер, с франц. под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
4. Справочник финансиста предприятия. / Под редакцией проф. Уткина Э.А. – М.: ТАНДЕМ, Изд-во ЭКМОС, 1998. – 496 с.
5. Бочаров В. В., Леонтьев В. Е. Корпоративные финансы: Учебное пособие. – Спб.: Изд-во «Питер», 2008. – 592 с.
6. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник/ Под ред. Е.С. Стояновой. - 5-е. изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во "Перспектива", 2000. – 656 с.
7. Финансовый менеджмент для практиков: Крат. проф. курс / Е. С. Стоянова, М. Г. Штерн. – М.: Перспектива, 1998 – 238 с.
8. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М.: ИНФРА – М, 2003. – 254 с.
9. Ван Хорн Дж.С., Вахович Дж.М. Основы финансового менеджмента, 12-е издание: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильяме», 2008. – 1232 с.
10. Ковалев В. В. Финансовый менеджмент: теория и практика / В. В. Ковалев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби; Проспект, 2007. – 1024 с.
11. Этрилл П. Финансовый менеджмент для неспециалистов. 3-е изд. / Пер. с англ. под ред. Е. Н. Бондаревской. – СПб.: Питер, 2006. – 608 с.

12. Росс С. Основы корпоративных финансов: Ключ к успеху коммерческой организации - финансовое планирование и управление. – М. : Лаборатория Базовых Знаний, 2000. – 719 с.
13. Унковская Т.Е. Финансовое равновесие предприятия. – К.: Генеза, 1997. – 328 с.
14. Бригхем.Ю. Энциклопедия финансового менеджмента. Перевод с английского – М.: РАГС – «ЭКОНОМИКА», 1998. – 824 с.
15. Stewart G. (1995). "Supply chain performance benchmarking study reveals keys to supply chain excellence", Logistics Information Management. – Vol. 8. – No. 2. – P. 38-45.
16. Базілінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. / О.Я. Базілінська – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.
17. Бурмистрова Л.М. Финансы организаций (предприятий): Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 240 с.
18. Гридчина М.В. Финансовый менеджмент: Курс лекций. – 3-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2004. – 160 с.
19. Жуйриков К.К., Раимов С.Р. Корпоративные финансы. Учебник. – Алматы: Алматинская академия экономики и статистики, 2004. – 512 с.
20. Лігоненко Л.О., Ситник Г.В. Управління грошовими потоками: Навч. посіб. – К.: КНТЕУ, 2005. – 255 с.

Каминский С.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ФИНАНСОВЫЙ ЦИКЛ»

Аннотация
Статья посвящена вопросу исследования теоретических подходов к определению понятия «финансовый цикл». Раскрыто процесс оборота средств на предприятии, который включает в себя стадию закупки, производства и реализации. На основе чего представлено трансформацию денежных средств по формированию финансового цикла на предприятиях. Проанализированы основные трактовки содержания финансовый цикл различными отечественными и зарубежными учеными-экономистами. Опираясь на данный анализ сформулированы основные сущностные характеристики финансового цикла и усовершенствована содержание данного понятия.
Ключевые слова: капитал, финансовые ресурсы, финансовый цикл, производственный цикл, операционный цикл.

Kaminskiy S.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF «FINANCIAL CYCLE»

Summary
The article deals with the study of theoretical approaches to the definition of «financial cycle». The process of turnover of the company, comprising the step of purchasing, production and sales. On what basis are presented transformation of funds for the formation of the financial cycle in enterprises. The basic interpretation of the content of the financial cycle of various domestic and foreign scientists and economists. Based on this analysis formulated the basic essential characteristics of the financial cycle and improved the content of this concept.
Keywords: capital, financial resources, financial cycle, production cycle, operating cycle.

УДК 334.012

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Квасній З.В.
Дрогобицька міська рада

В статті обґрунтовано доцільність розвитку малого підприємництва як повноцінного суб'єкта ринку. Наведено переваги і недоліки малого підприємництва. Досліджено організаційно-правові форми господарювання малого підприємництва в регіонах. Досліджено регіональні особливості малого підприємництва в Україні.
Ключові слова: мале підприємництво, малі підприємства, регіон, ринковий механізм, регіональні особливості.

Постановка проблеми. Економічний розвиток регіонів України свідчить про необхідність становлення малого підприємництва як повноцінного суб'єкта ринку, зміцнення його позицій в умовах глобалізації та відповідно зростаючого конкурентного середовища. Сектор малого підприємництва сприяє можливості вирішення низки важливих соціально-економічних проблем як загальнодержавного, так і регіонального значення, а саме: забезпечення зайнятості населення, підвищення рівня його ділової активності, зміцнення економічного потенціалу регіонів, сприяння розвитку конкуренції у підприємницькому середовищі.

За офіційними даними в Україні малі підприємства складають нині 93,7% від загальної кількості усіх підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності, а їх частка у ВВП та загальній зайнятості країни не перевищує 12% та 30% відповідно, тоді як у розвинутих країнах частка малого підприємництва у ВВП становить 50-60%, а на 10 тис. осіб припадає 500 малих підприємств. Відтак, сучасні реалії вимагають від малого підприємництва підвищення рівня його конкурентоздатності та збільшення внеску в економіку кожного з регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично-методологічні та практичні засади становлення та розвитку малого підприємництва в регіонах досліджували багато українських та зарубіжних вчених, зокрема: Благун І.С., Варналій З.С., Виноградська А.М., Воротіна Л., Булатов А.С., Буєв В.В., Барановський О., Кужель О., Кузьмін О., Реверчук С., Чікалова Л. та інші. Дані автори досліджують природу малого бізнесу, його місце та роль у розвинутих ринкових економіках, загальні характеристики функціонування малого бізнесу в умовах перехідної економіки, акцентуючи при цьому свою увагу на різних підходах до вирішення проблем розвитку малих підприємств, а також питання необхідності підтримки цієї галузі на регіональному рівні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, сучасні фінансово-економічні умови та нестабільність функціонування ринкової економіки актуалізують поетапний аналіз тенденцій функціонування малого бізнесу, а також виокремлення основних перешкод його розвитку.

Мета статті. Головною метою статті є визначити регіональні особливості функціонування малого підприємництва в сучасних економічних умова

Виклад основного матеріалу. Результати наукових досліджень, дозволяють стверджувати, що малий бізнес є специфічною системою відносин в ринковій економіці, яка базується в основному на приватній власності на засоби виробництва з обов'язковим поєднанням функцій власника і учасника процесу виробництва з функціями розпорядника його результатів в одній особі, тобто єдність капіталу-функції і капіталу-власності. Малий бізнес виступає в певних організаційно-правових формах господарювання: малі підприємства, кооперативи і суб'єкти підприємницької діяльності. Ці форми мають свою організаційну структуру управління, займають найважливіше місце в структурі ринкової економіки, будучи чинником обмеження зростання цін і насичення ринку товарами і послугами, вони стають фактором протистояння монополізму на ринках [1, с. 18].

В сучасних економічних умовах мале підприємництво є вагомим елементом ринкових механізмів функціонування вітчизняної економіки, забезпечуючи створення значної кількості робочих місць для населення, надходження грошових коштів до державного бюджету шляхом сплати податків, розвиток підприємницьких важелів на регіональному рівнях тощо. Для підняття економіки України, необхідно розвивати дану сферу, яка може забезпечити 50–60% ВВП країни. Це можна зробити шляхом зниження суми сплати податків та державної підтримки, що не є достатньою на даний час. Слід відмітити, що на розвиток малого підприємництва впливають різноманітні чинники, переважно стримуючого характеру, зокрема: економічні, правові, інформаційні, соціально-психологічні. Держава повинна розуміти важливість розвитку даного напряму, особливо в умовах подолання фінансово-економічної кризи, адже на сьогодні підприємці малого бізнесу України стикаються з низкою проблем, а саме з неефективною системою управління, що призводить до тіньової економіки. Є також і низка проблем, які є спільними для малого підприємництва, а саме: слабкий захист прав власності, значний регуляторний тиск із боку держави та надмірний державний контроль, перешкоди на шляху започаткування багатьох видів бізнесу та надмірна кількість дозволів і ліцензій [2, с. 10].

Підвищення ефективності функціонування малих підприємств у вітчизняній економіці є важливим чинником економічного зростання, створення нових робочих місць, підвищення зайнятості населення, зміцнення економіки тощо. Малі підприємства – суттєва складова і масова суб'єктивна база цивілізованого ринкового господарства, невід'ємний елемент адекватного йому конкурентного механізму, оскільки саме вони надають ринковій економіці певної гнучкості, мобілізують значні фінансові та виробничі ресурси населення, акумулюють в собі потужний антимонопольний потенціал, служать чинником розв'язання соціальних завдань. Економічні реформи, що здійснюються в Україні, є умовою становлення та розвитку малого підприємництва як необхідної складової формування ринкових відносин у державі. Саме малі підприємства, які не потребують значних стартових інвестицій

і гарантують високу швидкість обороту ресурсів, здатні найшвидше та економічно вирішувати проблеми реструктуризації регіональної економіки, формування та насичення ринку споживчих товарів в умовах дестабілізації економіки й обмеженості фінансових ресурсів.

Офіційно розвиток підприємництва в Україні бере початок з 1 березня 1991 року, а саме з набранням чинності Закону України «Про підприємництво», що визначив загальні правові, економічні та соціальні засади, умови здійснення підприємницької діяльності, а також визначив правові основи державного регулювання та підтримки підприємництва, відносин суб'єктів підприємницької діяльності й держави. Положення закону стали відправною точкою стимулювання створення підприємств, фірм, особливо малих та середніх форм бізнесу. Протягом даного періоду і до сьогодення політика державної підтримки малого підприємництва зазнала багато змін у спробі адаптувати законодавчу базу до сучасних потреб малого бізнесу. Проте, сьогодні в Україні відсутній діючий механізм підтримки, розвитку та захисту бізнесу, про що свідчать недоліки і труднощі, які зустрічаються в процесі функціонування суб'єктів малого бізнесу.

Сучасні зміни в законодавчій сфері України визначили новий формат функціонування малого бізнесу. Такий крок пов'язаний, в першу чергу, з необхідністю уніфікації вітчизняного та європейського законодавства. Так, суб'єктами малого підприємництва виступають фізичні особи – підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за рік не перевищує 50 осіб, а обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 10 млн. євро. Суб'єкти господарювання – юридичні особи, що мають середню кількість працівників за рік більше 250 осіб та обсяг річного доходу перевищує суму, еквівалентну 50 млн. євро, відносяться до великого бізнесу. Інші суб'єкти господарювання відносяться до середнього бізнесу [3, с. 23]. Отже, як і в країнах ЄС, обсяг річного доходу в середньому бізнесі – до 50 млн. євро.

Нововведенням стало виділення мікропідприємництва (в межах малого бізнесу), суб'єктами якого можуть бути фізичні особи – підприємці та юридичні особи, у яких середня кількість працівників за рік не перевищує 10 осіб, а обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 2 млн. євро.

Головним підтримуючим засобом з боку держави для малого підприємництва є спрощена система оподаткування, обліку та звітності, яка діє з 1998 року. У 2012 році було прийнято новий закон «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», відповідно до якого державна підтримка суб'єктів малого підприємництва включає: фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що проводять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [4]. Спрощена система оподаткування є необхідною частиною державної політики розвитку малого підприємництва. Вона має відповідати принципам простоти визначення бази оподаткування та розміру податкового зобов'язання, мінімізації облікових процедур до рівня, доступного пересічному громадянину із загальною середньою освітою. Важливою вимогою є стабільність спрощеної системи оподаткування протягом довгого часу.

Мале підприємництво, як специфічний підвид підприємницької діяльності, має також якісні особливості, які найкраще проявляються у притаманних йому перевагах і недоліках. Найсуттєвіші переваги цього підвиду підприємництва можна систематизувати у такому вигляді [2, с. 9]:

1) економіко-виробничі (гнучкість, динамізм, сприйнятливість до нововведень, швидке насичення ринку, пристосування до мінливості технологій, компактність управлінської команди і багатофункціональність менеджерів, відсутність громіздких управлінських структур, простота інформаційних зв'язків та неформальний характер планування і контролю; невеликий обсяг використання фінансових ресурсів та висока оборотність капіталу; спрощена система збуту);

2) інституціональні (відкритість доступу та легкість входження до цього сегменту підприємництва);

3) соціально-економічні (забезпечення соціальної стабільності, насичення ринку праці новими робочими місцями);

4) соціально-психологічні (подолання відчуження від засобів виробництва та кінцеві результати виробничої діяльності, мотивація до праці, єдність права власності і безпосереднього управління підприємством).

Слід також зауважити, що у сучасних економічних умовах малий бізнес характеризується певними перевагами у розвитку, зокрема: збільшення числа власників, тобто формування середнього класу – головного гаранта політичної стабільності в демократичному суспільстві; зростання частки економічно активного населення, що збільшує доходи громадян і згладжує диспропорції у добробуті різних соціальних груп; створення нових робочих місць з відносно низькими витратами, особливо в сфері обслуговування; підготовка кадрів за рахунок використання працівників з обмеженою формальною освітою, які набувають свою кваліфікацію на місці роботи; ліквідація монополії виробників, створення конкурентного середовища; поліпшення взаємозв'язку між різними секторами економіки; розробка нововведень тощо [2].

Професор Орлова В.О. вважає, що найважливішою перевагою малого підприємництва є інноваційна спроможність [5, с. 77]. Мале підприємництво зароджується на основі нових ідей, реалізація яких дозволяє створити нову ринкову нішу (або новий ринок) й уникнути прямої конкуренції з великим бізнесом. Такі інновації пов'язані з початком виробництва нового продукту або надання нової послуги. Малі підприємства виграють не тільки за рахунок оригінальності, але і через індивідуальний підхід до задоволення потреб конкретного споживача, враховуючи його особливі інтереси і вимоги. Це дуже складно зробити великим підприємствам.

Інноваційна здатність малого бізнесу визначається низкою обставин [5, с. 78]: 1) інтелектом, талантом, ініціативністю, креативністю підприємця-власника; 2) самостійністю і незалежність у прийнятті рішень власником підприємства (відсутність бюрократії); 3) відносно невеликими обсягами капіталу, необхідного для освоєння інновації і початку діяльності (можливі втрати будуть невеликими); 4) оперативність, завдяки якій можна не втратити можливості реалізувати ідею інновації; 5) швидкість одержання доходу за рахунок скорочення строку створення підприємства і початку практичної діяльності. Враховуючи явні переваги у сфері інноваційної діяльності, слід зазначити, що з'явився окремий різновид малих підприємств, які

займаються розробкою інноваційних продуктів і/або доведенням їх до практичного використання. Вони можуть працювати або самостійно (особливо у розробці нових продуктів), або на замовлення великих компаній (найчастіше по доведенню інновацій до практичного використання), які прагнуть знизити витрати на інноваційну діяльність і підвищити її результативність. Завдяки спроможності до інновацій мале підприємництво відіграє в економіці (а саме її інноваційному розвитку) значну роль. За рахунок малих підприємств не тільки з'являються інноваційні продукти, але і відбувається поява підприємців-новаторів. Створення власних підприємств дозволяє їм, по-перше, реалізувати свою ідею, виходячи із власного бачення і, по-друге, почати практичну діяльність, роблячи свій внесок у розвиток економіки.

За рахунок переваг малі підприємства можуть змінювати (всупереч неокласичній теорії фірми) умови, у яких вони здійснюють економічну діяльність, змінювати структуру витрат, створювати стійкі конкурентні переваги. Тому вони повинні розглядатись як основа розвитку малих форм господарювання. Успіх реалізації державної політики сприяння розвиткові підприємництва значною мірою залежатиме від її узгодження з регіональною політикою розвитку цього сектора економіки та дієвості органів регіонального управління і місцевого самоврядування. Адже сьогодні посилюється увага щодо розширення самостійності регіонів та надання ширших повноважень місцевим органам влади. Тому підтримка держави має бути спрямована на забезпечення повного використання малими підприємствами своїх природних переваг, а також на усунення, мінімізацію або компенсацію об'єктивних недоліків, у тому числі розширення можливостей долати їх самостійно. При цьому особлива увага повинна робитись на об'єктивних перевагах, прояв яких необхідно всіляко стимулювати. Особливо це стосується спроможності до інновацій. Інновації – це та сфера, де малі підприємства можуть одержати найбільший дохід, при цьому приносити користь національній економіці. У зв'язку з цим потрібно виділяти спеціальний напрям державної підтримки – допомога малим підприємствам у розробці і впровадженні інновацій. У цій сфері будуть переплітатись підприємницька та інноваційна політика, що вимагає відповідних механізмів як державного, так і регіонального управління.

Сектор малого підприємництва дуже різноманітний (за галузями діяльності малих підприємств, за видами підприємств, тощо), тому його підтримка також повинна реалізовуватись на основі диференційованого підходу. Урахування галузевої і видової специфіки – це основа для розробки програм допомоги малим підприємствам [6, с. 38].

Паралельно із властивими перевагами малому підприємництву притаманні й певні недоліки, зокрема: хронічна нестача фінансових коштів, що пов'язано з низькою долею власного капіталу і необхідністю залучення позичкових коштів; обмеженість масштабів використовуваних засобів виробництва, зокрема неадекватність технічного оснащення і забезпечення сировиною порівняно з великими підприємствами; надчутливість до коливань економічної кон'юнктури та політичної ситуації, великий ступінь залежності від системи підтримки малого підприємництва; значна залежність від окремих великих замовників; слабке сегментування власної частки ринку й недостатньо міцні позиції на ньому; високий ризик та схильність до банкрутства.

Неповним та несистематизованим є стан нормативно-правового забезпечення щодо функціонування малих підприємств. Важливо наголосити, що несвоєчасним, без належного доповнення та супроводу є поповнення баз даних їх нормативно-законодавчої підтримки щодо базового рівня управління, документів дозвільного характеру, процедур стосовно отримання ліцензій, набуття прав на землю, користування майном тощо. Окреслені перешкоди створюють певну низку труднощів відносно ефективного розвитку та функціонування суб'єктів малого підприємництва.

Значною проблемою є необізнаність суб'єктів малого підприємництва стосовно використання консалтингових послуг. На сьогодні ринок консалтингових послуг знаходиться у стадії формування, становлення якого ускладнюється недовірою підприємців, високою вартістю їх якісних та своєчасних послуг. Наступною важливою проблемою є недостатня підтримка агропромислового комплексу державою та місцевою владою, що сприяло ліквідації фермерських господарств, руйнуванню їх матеріально-технічної бази, неефективному та неповному використанню сільськогосподарських угідь.

Відповідність підприємницького середовища умовам господарювання, а саме забезпеченість фінансово-виробничими ресурсами, реальна оцінка кредитних ресурсів та розмірів процентних ставок, системність та стабільність регуляторної політики держави, удосконалення дозвільної системи у сфері підприємництва, правовий захист підприємців та найманих працівників, будуть сприяти покращенню результатів діяльності малих підприємств, легалізації малого бізнесу, максимізації надходження коштів до бюджетів усіх рівнів [7, с. 61-65].

Малі підприємства розвиваються переважно у сфері торгівлі, громадського харчування, матеріально-технічного забезпечення, збуту та заготівлі. Більшість малих підприємств зареєстровані як промислові, а основні доходи отримують від торговельно-посередницької діяльності. Малі підприємства формуються як на державній, так і приватній формах власності та функціонують в усіх сферах економіки. Для забезпечення функціонування малих підприємств як невід'ємного елементу економіки України, з тими ж позитивними функціями, що виконують вони у розвинених країнах, необхідним стає стимулювання їх розвитку та підтримки [6, с. 40].

Висновки і пропозиції. Для розвитку та функціонування малих підприємств надзвичайно важлива роль приділяється регулятивній політиці на рівні регіонів. Тому основні засади регіональної політики щодо підтримки суб'єктів економічної діяльності, у тому числі малого бізнесу, повинні врахувати:

– пряме бюджетне фінансування підприємств з боку державного та місцевих бюджетів;

– податкові пільги;

– часткове покриття державою відсотків за кредитами та покриття інших фінансових витрат;

– державні гарантії за кредитами;

– обов'язкове державне страхування комерційних ризиків;

– пільгові тарифи на товари та послуги, що надаються державою або державним підприємством;

– списання заборгованості з податків і податкових зборів, які підприємство не в змозі покрити самостійно.

Ключовою характеристикою державної підтримки підприємств є ступінь її селективності, тобто та державна підтримка, що надається конкретним галузям та підприємствам. В Україні під-

тримка підприємств є переважно селективною і у великій мірі спрямована на вирішення поточних проблем. Однак, слід відзначити, що мета як державної, так і регіональної підтримки малого бізнесу – створення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання, зайнятих у сфері бізнесу.

Список літератури:

1. Беззубова М. О. Регулювання розвитку малого і середнього бізнесу в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М. О. Беззубова. – Київ, 2010. – 28 с.
2. Квасній З. В. Малий бізнес в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / З. В. Квасній, О. Я Щербан // Проблеми і перспективи стійкого розвитку підприємств малого та середнього бізнесу України: [колективна монографія в 2-ох томах. Т.1] / під заг. ред. К. Ф. Ковальчука. – Дніпропетровськ : ІМА – прес, 2012. – 134 с. – С. 9-19.
3. Про спрощену систему оподаткування обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва: Указ Президента України № 727/98 від 03.07.98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/727/98.
4. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 3. – С.23.
5. Орлова В. О. Природні переваги малого бізнесу – основа його розвитку / В. О. Орлова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 1. – С. 75-79.
6. Билоус Г. М. Развитие малого предпринимательства в Украине / Г. М. Билоус // Экономика Украины. – 2010 . – № 2. – С. 35- 41.
7. Білик М. Д. Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування : [монографія] / М. Д. Білик, Т. О. Білик. – К. : ТОВ «ПанТот», 2012. – 280 с.

Квасний З.В.
Дрогобычский городской совет

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье обоснована целесообразность развития малого предпринимательства как полноценного субъекта рынка. Приведены преимущества и недостатки малого предпринимательства. Исследовано организационно-правовые формы хозяйствования малого предпринимательства в регионах. Исследовано региональные особенности малого предпринимательства в Украине.
Ключевые слова: малое предпринимательство, малые предприятия, регион, рыночный механизм, региональные особенности.

Kvasniy Z.V.
Drohobych City Parliament

REGIONAL FEATURES OF FUNCTIONING OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

Summary
In the article the feasibility of small business as a full market entity. Are the advantages and disadvantages of small business. Organizational and legal forms of management of small business in the regions. Studied regional characteristics of small business in Ukraine.
Keywords: small businesses, small businesses, region, market mechanism, regional differences.

УДК 330.322

АДАПТАЦІЯ РИНКУ ІСІ УКРАЇНИ ДО АКТУАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ІНВЕСТИЦІЙНОГО БІЗНЕСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Кібкало Г.О., Щербина В.С.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті розглянута проблема імплементації європейського права, що регулює діяльність довгострокових та венчурних фондів до українського законодавства. Проаналізовано проект Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські довгострокові інвестиційні фонди» та Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські венчурні фонди». Проведена порівняльна характеристика європейських довгострокових фондів та венчурних фондів з вітчизняними аналогами. На основі проведеного дослідження автори дійшли до висновку, що європейське законодавство є більш гнучким та сприяють інтенсивнішому розвитку інвестиційного бізнесу, ніж в Україні. Представлено рекомендації щодо адаптації українського ринку ІСІ до актуальних трансформацій під дією інтеграційних процесів.

Ключові слова: інвестиції, інститути спільного інвестування, інтеграція, довгострокові інвестиційні фонди, венчурні фонди.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного світового розвитку країн є активізація інтеграційних процесів у світі та Європі зокрема. Вступ України в ЄС як повноцінного та конкурентоспроможного члена визначено однією зі стратегічних цілей нашої держави, проте вимагає величезних змін в усіх сферах економіки, політики та соціального розвитку. Активізація інвестиційного процесу є одним з найбільш дійових механізмів соціально-економічних перетворень. Запозичення європейського досвіду в сфері акумуляції фінансових ресурсів з метою інвестування в реальні проекти є особливо актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розвиток теорій інвестицій зробили вчені О. Амоша [4], І. Бланк [6], Р. Брейли [7], Ю. Бригхем [8], У. Шарп [12] та інші. Серед науковців, що приділяють особливу увагу сучасним інтеграційним процесам та пов'язаними з ними економічними трансформаціями можна виділити: Л. Антонюк [5] В. Геєць [9] В. Сиденко [11] Шнирков [13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цих роботах всебічно розглядаються питання визначення пріоритетних напрямів інвестування, формування інвестиційної привабливості, оцінки ефективності реалізації інвестиційних проектів, інтеграційні проблеми та перспективи тощо. Проте, проблема імплементації європейського права, що регулює діяльність довгострокових та венчурних фондів до українського законодавства не отримала належного висвітлення

Мета статті. Аналіз новітніх інститутів спільного інвестування (ІСІ) ЄС, зокрема довгострокових та венчурних фондів, порівняння з вітчизняними продуктами ринку ІСІ та визначення особливостей імплементації європейського права стосовно регулювання їх діяльності до українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Ринок ІСІ в Європі характеризується інтенсивними інституціональними трансформаціями. У галузі колективних інвестиційних схем європейське право було доповнено низкою Директив та Регламентів щодо нормативно-правового регулювання створення та діяльності нових видів інвестиційних фондів. Надзвичайно перспективними є фонд довгострокових інвестицій (ELTIF), запропонований у проекті Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські довгострокові інвестиційні фонди» [2] та венчурний фонд (EuVECA) затверджений Регламентом Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські венчурні фонди» [3].

Об'єктами інвестування довгострокових інвестиційних фондів будуть активи, які не обертаються на вторинному ринку і чиї власники потребують значного часу для пошуку покупця (рис. 1).

Таким чином, якщо актив не є об'єктом регулярних торгів на регульованому ринку, то він буде кваліфікуватися як довгостроковий актив. Ці активи є неліквідними просто через те, що без торгового місця їх власники не можуть знайти покупців для даного активу. Крім того, ці активи часто є дуже своєрідними і привабливими тільки для інвесторів,

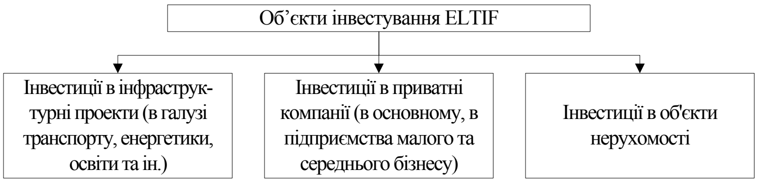

Рис. 1. Об'єкти інвестування Європейських довгострокових інвестиційних фондів

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

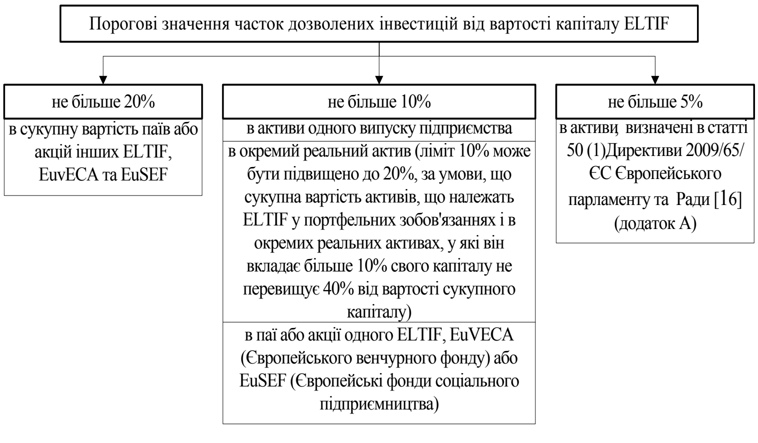

Рис. 2. Порогові значення дозволених інвестицій ELTIF в окремі види активів

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

які можуть проводити власну експертизу, фахівців у відповідній галузі.

Надмірна концентрація в одному активі або зобов'язанні створює ризики для інвесторів, керувати якими надзвичайно складно. Щоб зменшити цей ризик ELTIF доведеться дотримуватися правил диверсифікації. Крім того, обмеження накладаються також на використання похідних по відношенню до активів ELTIF. Фонд довгострокових інвестицій повинен інвестувати не менше 70% свого капіталу в прийнятні інвестиційні активи. При цьому деякі види інвестицій мають порогове допустиме значення (рис. 2).

ELTIF має право розміщувати кошти як в альтернативні інвестиції, так і в більш традиційні інструменти (цінні папери). Тоді як суворі правила диверсифікації щодо UCITS (Інститути спільного інвестування в цінні папери, що знаходяться в обігу) [1]можуть зробити його дорогим або взагалі непридатним для роботи в сфері довгострокових інвестицій. ELTIF виграє від розумного рівня диверсифікації активів.

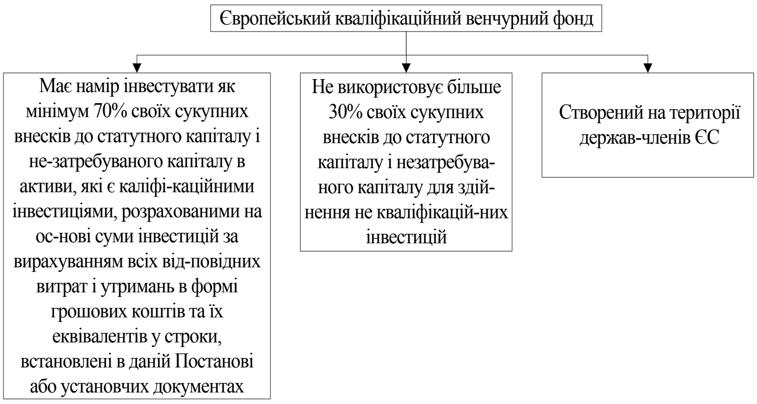

Рис. 3. Характерні особливості Європейського кваліфікаційного венчурного фонду

Джерело: розроблено авторами на основі [3]

Європейські довгострокові інвестиційні фонди не мають аналогів в Україні. Проте їх можна порівняти з вітчизняними закритими інвестиційними фондами. Авторами на основі Закону України «Про інститути спільного інвестування» [10] та проекту Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу ЄС «Європейські довгострокові інвестиційні фонди» визначено критерії та порівняно ELTIF із закритими фондами (табл. 1).

Також ELTIF можна порівняти з недиверсифікованими інвестиційними фондами, а саме з венчурними фондами, які можуть повністю формувати свої активи з коштів, нерухомості, корпоративних прав, прав вимоги та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі. Проте українські венчурні фонди не мають такої чіткої направленості, як ELTIF, який створюється з метою підтримки реального сектору економіки, тому і має 70%-й поріг обов'язкового інвестування в довгострокові активи.

EuVECA фонди надають фінансування для підприємств, які, як правило, дуже маленькі і знаходяться на початкових етапах їх корпоративного існування, а також показують великий потенціал для зростання та розширення. Крім того, вони забезпечують підприємства цінним досвідом і знаннями, бізнес-контактами, брендом і стратегічним консалтингом. Надаючи фінансування та консультації цим підприємствам, венчурні фонди стимулюють економічне зростання, сприяють створенню робочих місць та мобілізації капіталу, сприяють створенню та розширенню інноваційних підприємств, збільшують їх інвестування в дослідження і розвиток, сприяють підприємництву, інноваціям і конкуренції

Кваліфікаційний венчурний фонд – це інститут спільного інвестування, який має певні особливості (рис. 3).

Для того, щоб більш точно описати ІСІ, які повинні регулюватися цим Регламентом [3], і для того, щоб забезпечити орієнтацію на надання капіталу для малих підприємств на початкових етапах їх існування, кваліфікаційними венчурними фондами слід вважати фонди, які мають намір інвестувати не менше 70% їх сукупних внесків до статутного капіталу і незатребуваного капіталу в такі підприємства.

Це означає, що в той час як 30%-й поріг повинен бути максимальною межею для некваліфікаційних інвестицій, 70%-й поріг повинен бути зарезервований для кваліфікаційних інвестицій (табл. 2) протягом існування кваліфікаційного венчурного фонду.

Регламент щодо європейських венчурних фондів [3] спрямована на сприяння венчурних інвестицій в інноваційні малі та середні підприємства (МСП), які закріплені в реальному секторі економіки. Тому кредитні установи, інвестиційні компанії, страхові організації, фінансові холдингові компанії та холдингові компанія зі змішаною діяльністю виключено з визначення кваліфікаційних портфельних підприємств.

Для того, щоб гарантувати відмінності кваліфікаційних венчурних фондів від більш широкої категорії альтернативних інвестиційних фондів, які торгують емісійними цінними паперами на вторин-

Таблиця 1

Відмінності між українськими закритими інвестиційними фондами та Європейськими довгостроковими інвестиційними фондами

Критерії	Українські закриті інвестиційні фонди	Європейські довгострокові інвестиційні фонди
1. Частка цінних паперів в активах	Не мають право тримати в цінних паперах менш як 70% активів фонду.	Інвестує переважно у неліквідні активи, а цінні папери не мають перевищувати 5% капіталу.
2. Право придбавати інвестиційні сертифікати інших фондів	Не мають права.	Має право за умови, що частка одного ELTIF, EuVECA або EuSEF не перевищує 10% капіталу даного фонду, а сукупна вартість паїв або акцій ELTIF, EuvECA і EuSEF в його портфелі не перевищує 20% від вартості його капіталу
3. Право придбавати цінні папери повних та командитних товариств	Не має.	Діють ті ж правили, що й для інших організаційно-правових форм.

Джерело: розроблено авторами на основі [2; 10]

Таблиця 2

Активи, що належать до кваліфікаційних інвестицій EuVECA в ЄС

Вид активу	Умови
1. Акції або квазі-капітальні інструменти	1) випущені кваліфікаційними портфельними підприємствами та придбані EuVECA безпосередньо у цього підприємства;
	2) випущені кваліфікаційними портфельними підприємствами в обмін на пайові цінні папери, випущені кваліфікаційним портфельним підприємством;
	3) випущені підприємством, для якого кваліфікаційне портфельне підприємство є дочірнім і які придбані EuVECA в обмін на інструменти капіталу, випущені кваліфікаційним портфельним підприємством.
2. Забезпечені або незабезпечені кредити надані каліфікаційному портфельному підприємству, в якому EuVECA уже тримає кваліфікаційні інвестиції	Не більше 30% від сукупних внесків до статутного капіталу і незатребуваного капіталу кваліфікаційного венчурного фонду має використовуватись для таких кредитів.
3.Акції кваліфікаційного портфельного підприємства, придбані в існуючих акціонерів цього підприємства	-
4. Паї або акції одного або декількох інших EuVECA	EuVECA, в які інвестуються кошти, не повинні інвестувати понад 10% своїх сукупних внесків до статутного капіталу і незатребуваного капіталу інших EuVECA

Джерело: розроблено авторами на основі [3]

Таблиця 3

Відмінності між вимогами до «EuVECA» та венчурних фондів України

Критерій	«EuVECA	Венчурний фонд України
1. Основний склад активів	Зосереджує свої інвестиції (як мінімум 70%) в кваліфікаційні активи, а саме в акції та квазі-капітальні інструменти МСП, а також в позики для МСП.	Активи можуть повністю складатися з коштів, нерухомості, корпоративних прав, прав вимоги та цінних паперів, що не допущені до торгів на фондовій біржі.
2. Обмеження у складі учасників	Держава може бути учасником, якщо вона обізнана з існуючими ризиками такого фонду. Обмежень щодо інших вище названих учасників немає. Головною умовою є лише визнання таких учасників професійними інвесторами.	Держава або територіальна громада, а також юридичні особи, частка державної або комунальної власності в яких перевищує 25 %, не можуть бути учасниками ІСІ.
3. Вимоги до учасників-фізичних осіб	100 000 євро – мінімальна сума вкладів для фізичної особи.	Фізична особа може бути учасником венчурного фонду за умови придбання цінних паперів такого фонду в кількості, яка за номінальною вартістю цих цінних паперів складає суму не менше ніж 1500 мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановленому законом на 1 січня 2014 року. Тобто мінімальна сума для інвестування фізичними особами залежить від суми мінімальної заробітної плати.
4. Можливість надавати позику за рахунок коштів фонду	Не має вимог щодо розміру частки венчурного фонду у статутному капіталі підприємства-позичальника. Проте є умова, що не більше 30% від сукупних внесків до статутного капіталу і незатребуваного капіталу кваліфікаційного венчурного фонду використовується для таких кредитів.	Позики за рахунок коштів венчурного фонду можуть надаватися тільки юридичним особам, за умови що не менш як 10% статутного капіталу відповідної юридичної особи належить такому венчурному фонду.
5. Право включати цінні папери інших ІСІ до складу своїх активів	*Може здійснювати інвестиції в інші кваліфікаційні венчурні фонди за умови, що ці кваліфікаційні венчурні фонди самі не вклали більше 10% їх сукупних внесків до статутного капіталу і незатребуваного капіталу в інші кваліфікаційні венчурні фонди.*	*Не має.*
6. Право залучати позиковий капітал	*Має ширші можливості для запозичень. Їх обсяг не має перевищувати суму вкладів інвесторів.*	*Не мають право брати позику або кредит, що підлягає поверненню за рахунок активів ІСІ, в обсязі більш як 10% вартості чистих активів ІСІ на строк понад три місяці з іншою метою, ніж використання цих коштів для викупу цінних паперів ІСІ.*

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 10]

ному ринку, в даному Регламенті встановлюється правило, що кваліфікаційні венчурні фонди інвестують, в першу чергу, в первинні інвестиції.

Проаналізувавши Закон України «Про інститути спільного інвестування» [10] виявлено суттєві відмінності в умовах функціонування українських та європейських венчурних фондів, особливо в частині структури портфеля (табл. 3).

В українському законодавстві поняття «кваліфікаційний венчурний фонд» відсутнє. Згідно Закону [10] венчурний фонд – це недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб. Кваліфікаційні ІСІ складають окрему групу і вони не можуть бути венчурними фондами. У той же час, Регламент [3] об'єднує несумісні для українського законодавства поняття «венчурного фонду» та «кваліфікаційного інституту спільного інвестування».

Проте і тут існують протиріччя, в Україні ІСІ вважається кваліфікаційним, якщо він інвестує активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не має будь-яких вимог до структури активів. У свою чергу, Європейський кваліфікаційний венчурний фонд має право інвестувати не лише в кваліфікаційні активи, а й в некваліфікаційні. При цьому існує вимога до структури таких активів. Як уже зазначалось вище, некваліфікаційні активи не мають перевищувати 30% сукупних внесків до статутного капіталу і незатребуваного капіталу.

Проект Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські довгострокові інвестиційні фонди» [3] поки що залишається лише проектом, проте він містить норми, на які слід пропонується звернути увагу при реформуванні українського законодавства, оскільки вони можуть мати значну стимулюючу дію на реальну економіку України.

Що стосується Регламенту ЄС «Європейські венчурні фонди», то вона уже вступила в дію. Тому має певний вплив і на Україну, проте лише з позиції кваліфікаційних портфельних підприємств. Враховуючи, що Україна не входить в «Чорний список» FATF (включає країни і території, які ухиляються від співпраці з FATF у боротьбі з відмиванням грошей), малі та середні підприємства України мають змогу залучення інвестицій від Європейських венчурних фондів.

Вітчизняні венчурні фонди зможуть підпадати під дію даної Регламенту, та, відповідно, використовувати назву «Європейський венчурний фонд» лише у разі вступу до Євросоюзу, що визначено однією з стратегічних цілей України.

Введення в дію Регламенту щодо Європейських венчурних фондів [3] на території України безперечно мало б позитивний вплив на економіку України. По-перше, використання бренду «Європейський венчурний фонд» давало б сигнал інвесторам про певну надійність фонду. По-друге, це б надало змогу безперешкодно залучати капітал на території всього Європейського Союзу. І, по-третє, це б дало значний поштовх у розвиток інноваційних малих та середніх підприємств України.

У результаті проведених досліджень розглянуто проект Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські довгострокові інвестиційні фонди» та Регламенту Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Європейські венчурні фонди», а також виділено основні їх положення. Порівнявши європейське законодавство з українським, можна стверджувати, що законодавчі норми, що регулюють Європейські венчурні фонди є більш гнучкими та сприяють інтенсивнішому розвитку венчурних фондів, ніж в Україні. Закон України «Про інститути спільного інвестування» встановлює багато вимог, що можуть стримувати розвиток венчурного капіталу.

Подальші дослідження будуть пов'язані з розробкою пропозицій до зміни Закону України «Про ІСІ» для підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності суб'єктів ринку спільного інвестування за зразком ЄС.

Список літератури:

1. Directive 2009/65/Ec Of The European Parliament And Of The Council of 13 July 2009 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu /internal_market/investment/docs/ucits-directive/directive_2009_65_ec_en.pdf.
2. European long term investment funds : proposal of the Commission – 26.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu /internal_market/investment/long-term/index_en.htm.
3. Regulation (Eu) No 345/2013 Of The European Parliament And Of The Council of 17 April 2013 on European venture capital funds [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX: 32013R0345&from=EN.
4. Амоша О. І. Інвестиційне забезпечення реформ у промисловості / О. І. Амоша, Ю. П. Ященко // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. Україна в XXI ст.: концеп. та моделі екон. розв.: Щорічник наук. пр. – 2001. – № 23 – С. 211-219.
5. Антонюк Л. Л. Шляхи інтеграції України в глобальну інноваційну систему // Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, В. І. Чужикова. – К. : КНЕУ, 2007. – 544 с.
6. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент : Учеб. курс / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр: Эльга-Н, 2001. – 448 с.
7. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов. / Р. Брейли. – М. : Олимп-Бизнес, 1997. – 1120 с.
8. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент. / Ю. Бригхем. – в 2-х т. – С-Пб. : Экономическая школа, 1997. – 497 с.
9. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : Моногр. / В. П. Александрова, Т. І. Артьомова, Ю. М. Бажал, О. І. Барановський, В. В. Близнюк, О. Ю. Болховітінова, Є. В. Бридун, Т. П. Вахненко, В. М. Геєць, В. І. Голіков; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 2003. – 1006 с.
10. Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 № 5080-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua /laws/show/5080-17/page.
11. Сиденко В. Р. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель. Т. 1. Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко; Ин-т экономики и прогнозирования НАН Украины. – К. : Феникс, 2008. – 374 с
12. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бєйли ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М., 2003. – 1028 с.
13. Шнирков О. І. Україна – Європейський Союз: економіка, політика, право : Моногр. / О. І. Шнирков, В. В. Копійка, В. І. Муравйов. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2006. – 268 с.

Кибкало А.А., Щербина В.С.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

АДАПТАЦИЯ РЫНКА ИСИ УКРАИНЫ К АКТУАЛЬНЫМ ТРАНСФОРМАЦИЯМ ИНВЕСТИЦИОННОГО БИЗНЕСА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация
В статье рассмотрена проблема имплементации европейского права, регулирующего деятельность долгосрочных и венчурных фондов с украинским законодательством. Проанализированы проект Регламента Европейского парламента и Совета Европейского Союза «Европейские долгосрочные инвестиционные фонды» и Регламента Европейского парламента и Совета Европейского Союза «Европейские венчурные фонды». Проведена сравнительная характеристика европейских долгосрочных фондов и венчурных фондов с отечественными аналогами. На основе проведенного исследования авторы пришли к выводу, что европейское законодательство более гибкое и способствуют более интенсивному развитию инвестиционного бизнеса, чем в Украине. Представлены рекомендации по адаптации украинского рынка ИСИ к актуальным трансформациям под действием интеграционных процессов.
Ключевые слова: инвестиции, институты совместного инвестирования, интеграция, долгосрочные инвестиционные фонды, венчурные фонды.

Kibkalo A.A., Shcherbyna V.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ADAPTATION OF UKRAINIAN CII MARKET TO THE CURRENT TRANSFORMATIONS OF INVESTMENT BUSINESS OF THE EUROPEAN UNION

Summary
The problem of implementation of European law that regulates the long-term and venture capital funds to Ukrainian legislation was considered in this article. the project Regulation of the European Parliament and of the Council «European long-term investment funds» and the Regulation of the European Parliament and of the Council «European venture capital funds» were analyzed. Comparative characteristic of European long-term funds and venture capital funds with domestic counterparts was made. Based on the research authors concluded that European legislation was more flexible and facilitated more intensive investment business development than in Ukraine. Recommendations of adaption the Ukrainian CII market to the actual transformation under the influence of the integration process were offered in this article.
Keywords: investments, collective investment institutions, integration, long-term investment funds, venture capital funds.

УДК 502.131.1

ОБЛІКОВО-ЕКОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

Кірейцева Г.В., Давидова І.В.
Житомирський державний технологічний університет

Проведено аналіз джерел надходження екологічної інформації для забезпечення екологічної безпеки держави. Запропоновано шляхи зменшення інформаційного розриву між екологічною та економічної складовою підприємницької діяльності з урахуванням положень концепції стійкого розвитку. Вирішенні проблеми обліково-інформаційного забезпечення управління екологічною діяльністю на мікро- та макроекономічному рівнях економіки. Обґрунтовано підхід до визнання бухгалтерського обліку системою, яка здатна забезпечити формування та оприлюднення інформації про екологічну діяльність суб'єкта господарювання. Виділено об'єкти бухгалтерського обліку, пов'язані з екологічною діяльністю підприємств, а також теоретико-методологічні положення їх бухгалтерського обліку.
Ключові слова: бухгалтерський облік, екологічна діяльність, стійкий розвиток, навколишнє природне середовище, екологічна інформація.

Постановка проблеми. До середини 80-х років екологічна політика стосовно скорочення техногенного впливу на навколишнє природне середовище в багатьох країнах будувалася на визнанні пріоритету адміністративно-правових заходів. Одним з позитивних результатів цього було створення структури державних органів і громадських організацій, у функції яких входить забезпечення природоохоронної діяльності від місцевого до національного рівнів. Крім того, створені основи національних систем екологічного права, стандартів і нормативних актів, що регламентують різні види діяльності господарських суб'єктів і фізичних осіб за критеріями екологічної безпеки. Цей напрям в екологічній діяльності постійно розвивається, хоча ефективність заходів дещо знизилась. На думку Г.І. Марчука [5], причиною є відсутність стимулюючої природоохоронної мотивації за орієнтації тільки на адміністративно-правові заходи. Ось чому починаючи з кінця 80-х років і до нині в методології національної екологічної політики основна увага приділяється економічним методам, що стимулюють оптимальне використання навколишнього природного середовища. Складність реалізації таких методів для практичних цілей полягає в подоланні суб'єктивізму при визначенні вартості як негативних впливів так і компенсуючих заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед зарубіжних авторів, які досліджують політичні та міжнародні аспекти стійкого розвитку, варто згадати Л. Брауна, Г. Гарднера, Н. Картера, Ш. Лиле. Глибоко аналізують теоретичні і практичні проблеми стійкого розвитку такі російські автори, як В. Бєлкін, Х. Гизатулін, С. Глазачов, В. Голубєв, К. Даніелян, Б. Маклярський, Н. Потрубач, Т. Петрова, В. Писарєв, І. Потравний, А. Урсул. Українські вчені торкаються переважно окремих аспектів цієї складної проблеми, їхні дослідження носять випадковий характер. І все ж можна вирізнити досить ґрунтовні праці Б. Буркинського, С. Герасимова, Л. Круглякова, В. Кухар, О. Майданник, О. Осауленко, В. Степанова, О. Царенка, О. Черкаса, В. Шевчука. Дослідженню проблем у сфері охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів і досягнення цілей стійкого розвитку присвячено багато наукових праць, зокрема, О.Ф. Балацького, Л.Г. Мельника, Б.М. Данилишина, І.К. Бистрякова, Є.В. Хлобистова, О.О. Веклич, З.В. Герасимчук, Л.С. Гринівa, Л.Г. Руденка, С.К. Харічкова, Н.В. Караєвої, В.В. Дергачової, Т.Ю. Туниці та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наростання екологічної кризи, подолання якої ускладнюється відсутністю її виміру та інформації про неї, нехтування можливостями системи бухгалтерського обліку в побудові та реалізації концепції стійкого розвитку економіки, а також управлінні екологічною діяльністю суб'єктів господарювання вимагає перегляду концептуальних засад бухгалтерського обліку, виходячи з потреб його користувачів мікро- та макрорівнів, для збереження біосфери та досягнення стійкого розвитку економіки. Однак, відсутність теорії та методології бухгалтерського обліку екологічної діяльності перешкоджає оцінці впливу суб'єктів господарювання на навколишнє природне середовище.

Метою статті є виявлення економічного інструментарію для зменшення інформаційного розриву між екологічною та економічної складовою підприємницької діяльності.

Викладення основного матеріалу. В програмних документах зі стійкого розвитку в рамках глобального екологічного партнерства визначено один із основних принципів – зменшення інформаційного розриву і розширення доступу до інформації в процесі ухвалення та реалізації рішень. Так, ефективність діяльності підприємств різних галузей економіки залежить від наявності та вмілого використання економічної інформації, основу якої становить облікова (в середньому 88-90%). Облікова інформація в системі економічної відображає господарські процеси у вигляді натуральних, трудових і вартісних показників [3].

Під обліковою (бухгалтерською) інформацією слід розуміти відомості щодо функціонування суб'єкта економіки, зафіксовані у носіях облікової інформації. Отже, головним завданням бухгалтерського обліку, як інформаційної системи, є найбільш повне та своєчасне задоволення користувачів достовірними даними про стан майна та результати діяльності підприємства. Саме інтереси окремих користувачів не співпадають і вони вимагають різної за змістом інформації, яка б їх влаштовувала. Професор Я.В. Соколов зазначає, що різні групи осіб, що приймають участь в господарському процесі, переслідують неоднакові цілі, тому вибирають ті інструменти, ті методи обрахування фінансових показників, які їм вигідні [1].

За працями І.В. Замули, сучасна глобальна екологічна криза потребує уваги та заходів подолання. Часто недостатня кількість інформації заважає повному розумінню причин та наслідків деградації, а соціальна байдужість стоїть на заваді вирішення

цих проблем. Інформування про стан та зміни навколишнього природного середовища є важливим для держави (з позиції необхідності регулювання стану навколишнього природного середовища через систему економічних важелів), окремого суб'єкта господарювання (для визначення ступеня впливу діяльності на навколишнє природне середовище та підвищення конкурентоспроможності продукції через інформування споживачів щодо її екологічної привабливості), суспільних об'єднань, метою діяльності яких є контроль за станом навколишнього природного середовища, антропогенним впливом на нього та розповсюдження такої інформації, а також свідомих громадян. У зв'язку з цим можна обґрунтовано ставити питання особливої ролі екологічної інформації [2].

Екологічна інформація представляє собою сукупність даних про динаміку кількісних та якісних змін стану природних об'єктів довкілля, їх взаємозв'язок і закономірності розвитку. Ця сукупність даних є базою для проведення оцінки екологічного стану навколишнього природного середовища та прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Інформацію про навколишнє природне середовище та його екологічний стан можна одержати з різних джерел, до яких перш за все треба віднести:

- джерела первинної інформації, які є результатами первинних досліджень через спостереження, експеримент та під час експедицій;
- джерела вторинної інформації, які дають зведену інформацію про стан довкілля і здоров'я людей, ступінь екологічної безпеки господарської діяльності та екологічні ситуації в окремих регіонах і на окремих об'єктах;
- джерела науково-теоретичної інформації, що відображають здобутки знань чи діяльності й викладені у формі карт, таблиць, описів чи фізичних теорій;
- джерела правової інформації, що дають знання про правову базу, правові основи природокористування.

Додатковим джерелом інформації є одноразові обстеження, інвентаризація викидів шкідливих речовин в атмосферу, воду і ґрунт, вибіркове обстеження причин простоїв і неефективної роботи очисних спору тощо [8].

У бухгалтерському обліку підприємства саме джерела первинної інформації, у вигляді первинних облікових документів, є основою для формування статистичного обліку і звітності, тобто джерел вторинної інформації. Слід зазначити, що у фінансовій звітності вітчизняних підприємств не передбачено розкриття екологічної інформації та не існує вимог законодавства щодо подання звітності суб'єктами господарювання про здійснення операцій з охорони навколишнього природного середовища. Тому, на сьогодні подання екологічної інформації у вигляді статистичної звітності як вторинного джерела облікової інформації має недостовірний характер.

У рапорті «Звітність фірм», що був прийнятий Комітетом стандартів обліку в 1975 р. було зазначено: «право на інформацію виникає лише тоді, коли діяльність даного підприємства загрожує або може загрожувати інтересам певних груп користувачів» [2]. Користувачами екологічної інформації можна вважати суспільство, а проблему отримання такої інформації піднімають найчастіше громадські об'єднання. У своїх дослідженнях Ц.А. Тілт приходить до висновку, що джерелом інформації, яку вимагають користувачі, що належать до руху з охорони навколишнього середовища, повинні бути річні фінансові звіти підприємств [2]. Також, необхідно відзначити неможливість відображення екологічної інформації в традиційній системі бухгалтерського обліку, а саме враховувати вплив виробничої діяльності підприємства на навколишнє природне середовище. У своїх працях Л.І. Максимів [4], виділяє певні моменти неможливості відображення екологічної інформації, основними з яких є наступні:

- екологічна інформація представляє собою нечіткі дані, які повинні спершу бути перекладені на мову менеджменту відповідно до відомого принципу: "Не вмієш виміряти – не зможеш управляти". Крім того, вона відзначається великою неточністю і динамізмом, тобто, окремі матеріали чи їх сполуки, технічні прийоми чи продукція, отримані завдяки новим науковим знанням, можуть неочікувано призвести до значних екологічних проблем, тому підприємство більшою мірою повинно вдаватися до фахової періодики і наукових досліджень, ніж довіряти інформації про події на ринку.
- важлива екологічна інформація отримується не з фінансово-економічних сфер, а, наприклад, з геології (вичерпування невідновних сировинних ресурсів), біології (наприклад, ланцюги споживання з шкідливими взаємодоповненнями між рослинами, тваринами і людиною) або ж фізики (перший і другий закони термодинаміки).

Згідно Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» бухгалтерський облік компаній визначено однією з пріоритетних сфер, в яких здійснюється адаптація законодавства України. Відповідно до Програми реформування системи бухгалтерського обліку, затвердженої Кабінетом Міністрів України, на підприємствах і в організаціях країни з 2000 року офіційно запроваджено національні стандарти з бухгалтерського обліку, які розроблені з урахуванням вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО) та визначають методи оцінки та вимоги до подання інформації у фінансових звітах.

Отже, одним із ключових кроків до ідентифікації національної екологічної інформаційної системи можна вважати створення національної підсистеми комплексного екологічного та економічного обліку, мета якої полягає в наданні інформації для інтегральної оцінки ролі навколишнього природного середовища, його екосистем не тільки як джерела природного капіталу та отримувача побічних продуктів життєдіяльності, а і як джерела життєвих і духовних сил суспільства [7]. На думку В.О. Шевчука, «...визначальним напрямом формування інформаційного забезпечення аналізу процесів сталого розвитку стає модифікація бухгалтерського балансу на засадах фізичної та підпорядкованої її вимогам політичної економії» [9].

Висновки і пропозиції. Обмеженість нинішньої державної політики традиційними економічними орієнтирами без врахування екологічного фактору призвела до деградації окремих галузей національної економіки, недостатньої ефективності зовнішньоекономічної діяльності. Незважаючи на визнання принципів стійкого розвитку, в Україні до цього часу законодавчо не затверджено концепцію та перелік критеріїв і індикаторів для оцінки еколого-економічних та соціальних систем з метою оптимізації процесів стійкого розвитку. Це обумовлює необхідність розроблення інструментарію щодо оцінки екологічно безпечного, стійкого розвитку держави та її регіонів, формування управлінських рішень, необхідних для реалізації його принципів.

Постійне збільшення масштабів екологічних проблем, зростання забруднення навколишнього природного середовища вимагають більшої уваги до оцінки негативних наслідків діяльності промислових підприємств і спонукають до пошуку інструментів еколого-економічного управління, що базуються на принципах стійкого розвитку.

Одним з таких інструментів є бухгалтерський облік як одна з найважливіших функцій управління, що виявляє і систематизує дані про господарську діяльність, забезпечуючи при цьому прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Підприємства, які формують свої цілі, процеси та використання сировини й матеріалів з урахуванням вимог охорони навколишнього природного середовища, потребують екологічно орієнтованої системи бухгалтерського обліку, що є передумовою інформаційного наповнення на рівні держави та є дієвим інструментом у забезпеченні стійкого розвитку.

Список літератури:

1. Бочкарева И.И. Бухгалтерский учет: ученик / Бочкарева И.И., Быков В.А., Соколов Я. В. – М. : ТК "Велби", 2008. – 776 с.
2. Замула І.В. Бухгалтерській облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки [Текст]: монографія / І.В. Замула. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 440 с.
3. Кірейцева Г.В. Екологічна інформація в бухгалтерському обліку підприємства / Г.В. Кірейцева // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2011. – № 3 (57). – С. 65-69
4. Максимів Л.І. Конспект лекцій з дисципліни "Облік у зарубіжних країнах" для студентів спеціальності "Облік та аудит" / Максимів Л.І., Яворська О.М. – Львів, 2009. – 152 с.
5. Марчук Г.И. Приоритеты глобальной экологии/ Марчук Г.И., Кондратьев К.Я. –Москва: Наука, 1992. – 263 с.
6. Мельник Л.Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н., проф. М.К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
7. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку. – Офіц. вид. – К.: ВАІТЕ : М-во охорони навколишнього природного середовища України, 2007. – 184 с.
8. Тарасова В.В. Екологічна статистика: підручник / Тарасова В.В. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 392 с.
9. Шевчук, В.О. Абсолютні блага і ринок : виміри достатності теоретичної економії [Текст] / В.О. Шевчук // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 103-106.

Кирейцева А.В., Давыдова И.В.
Житомирский государственный технологический университет

УЧЕТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
Проведен анализ источников поступления экологической информации для обеспечения экологической безопасности государства. Предложены пути уменьшения информационного разрыва между экологической и экономической составляющей предпринимательской деятельности с учетом положений концепции устойчивого развития. Решены проблемы учетно-информационного обеспечения управления экологической деятельностью на микро- и макроэкономическом уровнях экономики. Обосновано подход к признанию бухгалтерского учета системой, которая способна обеспечить формирование и обнародование информации об экологической деятельности предприятия. Выделены объекты бухгалтерского учета, связанные с экологической деятельностью предприятий, а также теоретико-методологические положения их бухгалтерского учета.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, экологическая деятельность, устойчивое развитие, окружающая природная среда, экологическая информация.

Kireytseva G.V., Davydova I.V.
Zhytomyr State Technological University

ACCOUNTING AND ENVIRONMENTAL INFORMATION AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary
The analysis of the environmental information sources to ensure ecological safety of the state were carried out. The ways of reducing the gap between environmental and economic components of entrepreneurial activity were proposed. The problems of accounting and information support of the environmental activities management on micro and macro levels of the economy were solved. The approach to the recognition accounting system, which can ensure to formation and disclosure of information about environmental activities was substantiated. Accounting objects related to environmental activities of enterprises and the theoretical and methodological principles of their accounting were allocated.

Keywords: accounting, environmental activities, sustainable development, environment, environmental information.

УДК 338.23:330

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Клімова О.І.
Донецький державний університет управління

У статті надано визначення понять «структура» та «структура економічної системи». Визначено основні складові та види структури економіки. Розглянуто еволюцію поняття структурних змін в економіці. Встановлено, що для опису змін у структурі економіки використовуються поняття «структурні зрушення», «структурна перебудова», «структурні перетворення» та «структурна трансформація». Обґрунтовано, що «структурна трансформація» є найбільш загальним поняттям з точки зору змісту процесів зміни структури економіки.
Ключові слова: структура, економічна система, структурні зрушення, структурна перебудова, структурні перетворення, структурна трансформація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід України до сталого економічного розвитку та радикальна технологічна революція є одним із нагальних завдань реформування економіки України. Це приводить до значних структурних змін у всій соціально-економічній системі суспільства. Тому на першому плані постають завдання комплексної структурної перебудови української економіки, її теоретичного обґрунтування та практичного впровадження.

Однією з необхідних умов такої перебудови є більш пильна увага до наукового вивчення структурних змін економіки і розробка на цих засадах відповідної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Сміт, Д. Рикардо, А. Маршалл досліджували структуру економіки як категорію поряд з іншими категоріями: трудом, капіталом, вартістю та ін. Частіше дослідження стосувалося статичного стану економіки, але були окремі спроби вивчення динамічних структурних процесів (Ф. Кене, К. Маркс). Дж. Б. Кларк і В. Парето відповідно займалися дослідженням економічної динаміки і теорії динамічної рівноваги. Р. Харрод, Е. Домар, Р. Солоу, В. Льюіс, Р. Стоун, Х. Удзава досліджували розвиток кейнсіанських та неокласичних теорій економічного зростання. Вагомий внесок у розробку проблем міжгалузевих структурних змін з використанням математичних модолей внесли Л. Канторович, В. Нємчинов і В. Леонтьєв. Серед вітчизняних фахівців проблемами структурних змін в економіці займалися С. Біла, В. Коломойцев, С. Єрохін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний етап дослідження характеризується достатньо глибоким вивченням теоретичних і методологічних проблем структурних змін в економіці. Але проблематика дослідження структурних змін в економічній літературі на сьогодні не є остаточно розробленою й не втрачає своєї актуальності.

Метою даної статті є вивчення структурних змін в економіці та їх основних видів з теоретичної і методологічної точки зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науці поняття структури зазвичай співвідносять з поняттям системи та організації, хоча єдиної точки зору на співвідношення цих понять не існує. Структура передає те, що залишається стійким, відносно незмінним протягом певного часу при різних перетвореннях системи [1, с. 8].

Традиційно під структурою (від лат. structura – будівля, розташування, порядок) розуміють єдність елементів і сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність, тотожність самому собі та збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах [2, с. 40].

Структура розглядається в загальному та прикладному значенні [3, с. 4]. У широкому розумінні структуру розглядають як сукупність елементів, що знаходяться в певному впорядкуванні, тобто структура відображає форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей, є підсумком розвитку елементів, їхньої організації, упорядкування. Прикладне значення структури слід розглядати щодо її конкретного виду, коли можна чітко визначити конкретні елементи та їх взаємозв'язки [4, с. 47].

Економіка будь-якої країни, регіону, галузі, міста й підприємства належить до соціально-економічної системи. Р. Фатхутдінов розглядає соціально-економічну систему як комплексну структуру, яка складається з економічних, виробничих, технічних і соціальних структур [5].

Економіка будь-якої країни є соціально-економічною системою, яка за є відкритою, великою та складною, відносно самостійною, комплексною, довгостроковою, нечіткою (дескриптивною), абстрактною. Тому до такої системи іманентним є поняття структури.

Структура економічної системи є широким і багатоаспектним поняттям. Вона відображає побудову, сукупність відносин, частин та елементів, з яких складається певне економічне ціле – економічна система. Економічна система сучасної держави базується на сукупності елементів продуктивних сил, які є базисом розвитку системи виробничих відносин. Вона зумовлена, значною мірою, відносинами власності та налагодженим механізмом регулювання [6, с. 263]. Усередині економіки, як і будь-якого іншого соціального явища, розглядаються мікро-, мезо- і макрорівень як окремо, так і як співвідношення частини та цілого.

Мікроструктура економіки являє собою систему відтворення сукупного суспільного продукту, що складається з господарських елементів, і відображає їхні взаємозв'язки, а також частку (питому вагу) того чи іншого елемента в системі виробництва, розподілу та споживання сукупного суспільного продукту, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

При дослідженні структури економіки її основні складові розглядаються з різних позицій, що залежать від предмета дослідження того чи іншого автора. Кожен вид структури відображає певні аспекти економіки країни та її економічної політики. Найбільш поширеними видами структури економіки є структура суспільного виробництва, галузева структура, секторальна структура (у розрізі її великих секторів), регіональна структура, структура виробництва та споживання. Структура суспільного виробництва відображає разом усі народногосподарські пропорції, а не тільки ту їх частину, котра охоплює галузі виробничої сфери

економіки [7]. У наш час для вивчення структури економіки наведених видів структури недостатньо, і тому деякі вчені називають інші види структури.

А. Чухно виділяє, насамперед, соціально-економічну структуру економіки, що характеризується формами власності на засоби виробництва. Другим важливим видом, на його думку, є організаційно-економічна структура економіки, що визначається співвідношенням різних форм організації виробництва. Поряд з цим він розглядає також виробничо-технологічну структуру економіки, що є вираженням внутрішньої організації продуктивних сил і характеризується питомою вагою наукоємних і високоекономічних галузей економіки – галузей з повільним оборотом капіталу та галузей зі швидким оборотом капіталу [8]. Науково-технічний прогрес (НТП), що перетворює матеріально-технічний базис суспільства, техніку й технологію на технологічну структуру виробництва, є первинною сферою матеріалізації наукових знань. Вплив НТП на зміну пропорцій у галузевій структурі економіки відбувається як перерозподіл виробничих ресурсів, а разом з тим і суспільно необхідні витрати праці між різними галузями та сферами діяльності. Основу зміни галузевих пропорцій виробництва складають зміни в технології з одного боку і ускладнення суспільних потреб з іншого.

В. Коломойцев уважає за доцільне розглядати структуру економіки в чотирьох розрізах – відтворювальному, галузевому, технологічному та просторовому [9, с. 9]. Технологічний зріз економічної системи органічно пов'язаний з організаційним. Якщо перший характеризується складом і співвідношенням окремих елементів продуктивних сил, то організаційна структура характеризується складом і співвідношенням господарських ланок економіки, тобто суспільною формою організації виробничого процесу. Саме через організаційно-економічну структуру відбувається взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин.

Між технологічною та організаційною структурами економіки існують прямі й зворотні зв'язки. Зміни в техніці та технології викликають зміни в структурі організації виробництва й управління ним. У той же час швидкість матеріалізації наукових знань і поширення технічних нововведень значною мірою залежать від здатності існуючої організаційної структури швидко перебудовуватися відповідно до вимог науково-технічного прогресу і постійно змінюваних суспільних потреб.

Названі види структури економічної системи, незважаючи на певну самостійність та автономність, чим, власне, і зумовлено їх існування як самостійного предмета дослідження, є взаємопов'язаними. Зміни у структурі одного виду спричиняють певні зміни у структурах інших видів, хоча зв'язок між змінами окремих структур економічної системи не є лінійним та прямо пропорційним. Структура соціальних систем, до яких належить економіка, залежить від людської діяльності [10, с. 90].

За результатами узагальнення поглядів науковців щодо структури економіки, що має вивчатися, та структури її складників можна говорити про існування багатоаспектного підходу, завдяки якому кожен раз відповідно до мети дослідження та сутності явища, що характеризується, виділяють найбільш суттєві, важливі елементи у структурі економіки. Це зумовлено необхідністю вивчення структури економіки з різних позицій, які визначаються метою дослідження та очікуваними результатами, а також важливістю вивчення структури економіки в різних аспектах, з яких надати перевагу тому чи іншому просто неможливо.

Структура економічної системи будь-якого виду дозволяє встановити її пропорції, які багато в чому визначають стан економічної системи, її вплив на суспільні аспекти, положення країни у світовій господарській системі і, отже, конкурентоспроможність, а також перспективи економічного розвитку. Пропорції економічної системи є взаємозалежними та характеризують систему як цілісний об'єкт. Пропорції економічної системи не залишаються постійними протягом часу: вони змінюються – поліпшуються, погіршуються через зміни структури економіки під впливом різних причин. Це можна розглядати як прояв важливої властивості будь-якої системи й одночасно принципову умову збереження її цілісності, як здатність адаптуватися до умов зовнішнього середовища та внутрішньої структури, які безперервно змінюються, та як здатність самовідтворюватися й саморозвиватися. Зміна пропорції економічної системи може привести, зрештою, до перетворення системи з одного виду на інший, якісно новий.

Зміна пропорції економічної системи є наслідком структурних змін, які виникають через зміну окремих елементів і, відповідно, їх ролі в системі, зміну взаємозв'язків елементів і взаємовпливу елементів. Структурна зміна розглядається як помітна зміна внутрішньої побудови економічної системи, взаємозв'язків між її елементами, закономірностей взаємозв'язків, що приводить до змін в економічній системі – від окремих, несистемних, до перетворення системи через кардинальну зміну основних (інтегральних, системоутворюючих) якостей системи.

Структурні зміни виявляються як зміна положень елементів, часток, пропорцій та кількісних характеристик економічної системи. Їх змістом є зміна міжструктурних і міжсистемних зв'язків, а також основних характеристик (системних якостей) економічної системи. Основою кожної структурної зміни є зміни в системі інтересів господарюючих суб'єктів або їх груп (держави, корпорацій), а самі зміни виступають як макро-, мезо- та нанозміни [11, с. 59].

Структурні зміни є численними, оскільки зумовлені складністю економічної системи будь-якого рівня, наявністю в них множини елементів, існуванням, крім явних, неочевидних взаємозв'язків між ними, різним ступенем зміни властивостей і характеристики елементів системи під впливом одних і тих же чинників та сил. Одні види змін в економічній системі не впливають суттєво на її основні якості та властивості, тоді як вплив інших змін є дуже значним, навіть вирішальним, причому таким, що веде до кардинальної зміни якостей і властивостей економічної системи. Причому одна й та ж зміна в системі економіки може привести до зміни структури одного виду й не позначитися на інших або до змін у структурах майже всіх видів і не позначитися на структурі певного виду. Тобто будь-які зміни в економічній системі спричиняють структурні зміни в економіці.

Структурні зміни можна оцінити позитивно або негативно. Вектор оцінки залежить від того, у якому напрямку вони відбуваються. Щодо економіки України структурні зміни не можна оцінити однозначно – як позитивні або як деструктивні. Але якщо виникне така однозначна оцінка, то, напевно, слід констатувати деструктивний характер структурних змін, який пояснюється не лише незакінченими структурними змінами, а скоріше тим, що вони відбуваються й будуть ще виникати.

Зміни у структурі економіки в різних теоріях, за допомогою яких пояснюють внутрішньосистемні перетворення, розглядаються як еволюційні та синергетичні процеси. Так, у теорії структур-

них трансформацій економіки зміни в секторальній структурі економіки розглядаються як еволюційний розвиток основних секторів, завдяки чому змінюються їх ролі в економіці. Якщо К. Кларк у 40-х роках XX століття розглядав лише три основні сектори економіки – первинний (виробництво сировини), вторинний (переробка сировини в кінцевий продукт) та третинний (сфера послуг), то сучасні дослідники доповнюють їх перелік четвертинним (інформаційне та наукове обслуговування) та п'ятеринним (виробництво інформаційних продуктів і знань) секторами [12, с. 62]. Структурні зміни в економіці з позиції синергетичного підходу пояснюються не тільки закономірностями еволюційного розвитку структури економіки, але й впливом низки чинників, які мають випадковий характер (стадіальні та циклічні флуктуації) [13, с. 117-118]. На відміну від розглянутих підходів прихильники інституційної теорії вважають, що структурні зміни в економіці мають генетичне походження, яке закладене в минулому економічної системи, зумовлені дією механізмів селекції та спонтанною самоорганізацією економічної системи завдяки появі неформальних інституцій.

Отже, щодо теоретико-методологічних підходів, які мають пояснювати структурні зміни, слід констатувати наявність широкого спектра поглядів, що є свідченням незавершеності досліджень у цій галузі. З іншого боку, на таку завершеність розраховувати й не можна, оскільки сьогодення характеризується накопиченням організаційної складності на всіх рівнях та в усіх сферах людської діяльності, прискоренням змін у світі взагалі та наростанням невизначеності у функціонуванні та розвитку економіки зокрема. Враховуючи стадію соціально-економічного розвитку, на якому перебуває економіка України, дослідження структурних змін в економіці та їх наслідків доцільно проводити з позиції теорії структурних трансформацій економіки, яка дозволяє формувати державну політику щодо укріплення третинного сектора (сфера послуг) і встановлення вектора руху четвертинного (інформаційне та наукове обслуговування) та п'ятеринного (виробництво інформаційних продуктів і знань) секторів. Можна припустити, що саме становлення четвертинного та п'ятеринного секторів в економіці України стане тією рушійною силою, яка змінить інші види структури економіки.

Загальність структурних змін в економіці зумовлює їх перетворення на самостійну категорію, економічний феномен яких сьогодні досліджується з різних позицій. Одні з аспектів досить широко досліджуються. До таких слід віднести державне регулювання структурних змін, структурні зміни в контексті регіональної економік, інвестиційне забезпечення цілеспрямованих структурних змін, оцінку результатів структурних змін. Багато є публікацій щодо виявлення проблем структурних змін в економіці та аналізу зарубіжного досвіду в економіці. Але є аспекти структурних змін в економіці, які до сьогодні залишаються глибоко не дослідженими. До таких належать наслідки структурних змін в економіці.

Структурні зміни спричиняють численні наслідки в економіці країни, що можуть бути різними за масштабом та інтенсивністю впливу на діяльність суб'єктів економіки, які слід розглядати не тільки як відокремлені в межах економічної системи певного рівня елементи продуктових сил, але і як колективи людей, тобто з позиції социуму. Ці наслідки, у свою чергу, можуть бути причинами, передумовами та рушійними силами зміни структури системи, а тому потребують вивчення з різних боків: економічного, соціального, регіонального, галузевого тощо. Наслідки структурних змін можуть мати різний масштаб, залежно від якого з різною швидкістю та характером змінюються елементи економічної системи: їх стан, характер впливу та зв'язку з іншими елементами. Стан окремих елементів економічної системи через зміни, що відбулися, та відповідні зміни зв'язку елементів економічної системи можуть спричиняти не тільки набуття економічною системою нових властивостей, але й бути такими, що, у свою чергу, можуть виступати причиною нових структурних змін. Такі елементи отримали назву структуроутворюючих. Тому стан структуроутворюючих елементів економічної системи потребує вивчення, зокрема, з позиції визначення ознак структуроутворюючих елементів, з'ясування тенденцій і закономірностей їх функціонування, прогнозування впливу на стан економічної системи.

Якщо структуроутворюючі елементи економічної системи є надійними, то можна прогнозувати певний рівень надійності економічної системи в цілому. Надійність системи, за І. Ушачевим, – це ймовірність того, що система буде виконувати задану функцію в заданий період при встановлених умовах зовнішнього середовища [14, с. 116]. Феномен надійності вивчається в різних галузях науки. Відповідно до одного з підходів – технократичного – надійність економічної системи будь-якого рівня визначається надійністю елементів з перевіреною міцністю, оптимізацією інтра- та інтервзаємодії компонентів, резервом ресурсів, зменшенням компонентів системи. Саме з позиції технократичного підходу до надійності економічної системи необхідно вивчати наслідки структурних змін у контексті поведінки структуроутворюючих елементів економічної системи.

Структурні зміни в економічній системі мають виступати об'єктом управління з боку держави, тому що керовані системні зміни за певним вектором можуть привести економічну систему до заданого стану. Отже, дослідження наслідків структурних змін може послугувати підставою для визначення відповідності стану економічної системи планованому.

Для опису змін в економічній системі, що мають структурний характер, тобто змінюють її взаємозалежні пропорції, застосовується низка термінів, з яких найбільш часто зустрічаються такі: структурні зрушення, структурна перебудова, структурні перетворення, структурна трансформація. Ці поняття є взаємопов'язаними, оскільки вони описують порушення структури економічної системи певного рівня – макро-, мезо-, мікрорівня, а тому часто використовуються як синонімічні, тобто безсистемно.

Найбільш загальним поняттям з точки зору змісту процесів зміни структури економіки, що охоплює порушення рівноваги всіх порядків, є поняття «структурна трансформація». Основним змістом структурних трансформацій є така зміна системних взаємозв'язків (економічних відносин між елементами), що приводить до модифікації основних характеристик (інтегруючих якостей) економічної системи. У свою чергу, зміна інтегруючих якостей системи характеризується динамікою тих чи інших кількісних показників – часткою, вагою – і пропорцій, що характеризують стан елементів. Модифікація основних характеристик або інтегруючих якостей економічної системи приводить до переходу цієї системи у якісно новий стан, тобто до якісного перетворення системи.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, структура економічної системи є однією з основних її характеристик, що відображає

побудову, сукупність відносин, частин та елементів, з яких складається економічна система як щось цілісне. Структура економічної системи будь-якого виду дає змогу встановити її пропорції, які багато в чому визначають її стан, вплив на соціальні аспекти в суспільстві, положення країни у світовій господарській системі. Зміна структури економічної системи є наслідком структурних змін, які виникають через зміну окремих елементів і, відповідно, їх ролі в системі, а також через зміну взаємозв'язків елементів та їх взаємовпливу.

Для опису структурних змін в економічній системі сьогодні застосовується низка термінів, з яких найчастіше зустрічаються такі, як «структурні зрушення», «структурна перебудова», «структурні перетворення», «структурна трансформація». Сьогодні відсутній єдиний погляд на їх сутність. За результатами проведеного дослідження встановлено, що найбільш загальним поняттям з точки зору змісту процесів зміни структури економіки, яке охоплює порушення рівноваги всіх порядків, є поняття «структурна трансформація».

Список літератури:

1. Коломойцев В. Є. Структурна трансформація промислового комплексу України: [монографія] / Валерій Едуардович Коломойцев. – К.: Укр. енциклопедія, 1997. – 304 с.
2. Антонов А. В. Системный анализ: учебн. пособ. / Анатолий Васильевич Антонов. – М.: Высшая школа, 2004. – 454 с.
3. Дорогунцов С. Трансформация структуры экономики: теория и практика / С. Дорогунцов, Е. Горская // Экономика Украины. – 1998. – № 1. – С. 4-11.
4. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа: учебн. пособие / В. Н. Спицнадель. – СПб: ИД "Бизнес-пресса", 2000. – 326 с.
5. Фатхутдинов Р. А. Организация производства: учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 512 с.
6. Папаика А. А. Развитие экономических отношений в среде преобразования промышленного региона: [монография] / Папаика А. А., Саенко В. Г., Саенко Г. В. – Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2003. – 720 с.
7. Алєксєєв І. В. Управління ресурсним забезпеченням промислово-фінансових груп: [монографія] / Алексєєв І. В., Колісник М. К., Мороз А. С. – Львів: вид-во національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 132 с.
8. Чухно А. Производственно-технологическая структура экономики: сущность и пути перестройки / А. Чухно // Экономика Украины. – 1995. – № 7. – С. 4-15.
9. Коломойцев В. Є. Структурна трансформація промислового комплексу України: [монографія] / Валерій Едуардович Коломойцев. – К.: Укр. енциклопедія, 1997. – 304 с.
10. Лоусон Т. Современная "экономическая теория" в свете реализма / Т. Лоусон // Вопросы экономики. – 2006. – № 2. – С. 89-95.
11. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология / О. Ю. Красильников. – Саратов: Научная книга, 1999. – 74 с.
12. Гражевська Н. Загальні закономірності глобальних системних трансформацій / Н. Гражевська // Банківська справа. – 2007. – № 6 (78). – С. 60-68.
13. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. – Т. 1: Глобальные трансформации современности / [под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко]. – К.: Наукова думка, 2006. – 536 с.
14. Ушачев И. Г. Управление сельскохозяйственным производством (включая АСУ): учебн. пособие. – М.: Экономика, 1978. – 314 с.

Климова Е.И.
Донецкий государственный университет управления

СТРУКТУРА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ: ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье даны определения понятий «структура» и «структура экономической системы». Определены основные составляющие и виды структуры экономики. Рассмотрена эволюция понятия структурных изменений в економике. Установлено, что для описания изменений в структуре экономики используются понятия «структурные сдвиги», «структурная перестройка», «структурные преобразования» и «структурная трансформация». Обосновано, что «структурная трансформация» является наиболее общим понятием с точки зрения содержания процессов изменения структуры экономики.

Ключевые слова: структура, экономическая система, структурные сдвиги, структурная перестройка, структурные преобразования, структурная трансформация.

Klimova O.I.
Donetsk State University of Management

STRUCTURE OF ECONOMIC SYSTEM: TERMINOLOGICAL ANALYSIS

Summary
Determinations of concepts “structure” and “structure of the economic system” are given in the article. Main constituents and types of the structure of economy are defined. The evolution of the concept of structural changes in economy is considered. It is determined, that to describe changes in the structure of economic system are used such terms, as “structural shifts”, “structural reconstruction”, “structural reformations” and “structural transformation”. It is grounded, that structural transformation” is the most common term from the point of view of processes of changes of the structure of economy.

Keywords: structure, economic system, structural shift, structural reconstruction, structural reformation, structural transformation.

УДК 658.14

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Ковальчук А.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглядається актуальна тема – забезпечення фінансової безпеки на підставі її аналізу. Розглянуто підходи до визначення стану фінансової безпеки. На підставі даного аналізу запропоновано модель з використанням економіко-математичного моделювання. Вона включає в себе оцінку стану фінансової безпеки підприємства на підставі аналізу абсолютних і відносних показників діяльності. Це сприяє комплексному аналізу рівня фінансової безпеки і усуненню певних загроз його діяльності.

Ключові слова: фінансова безпека, рівень, оцінка, економіко-математичне моделювання

Постановка проблеми. На більшості підприємств України фінансовій безпеці не приділяється достатньо уваги, проте після того, як почалося їх активне співробітництво з закордонними інвесторами та партнерами, які виділяють стан фінансової безпеки як один з головних показників стабільності підприємства, більшість підприємств почали використовувати його у своїй діяльності. Однак визначення рівня фінансової безпеки ще недостатньо розглянуто, тому ця тема потребує подальших удосконалень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем забезпечення та визначення стану фінансової безпеки внесли такі вчені, як Бердар М., Петренко Л. М., Підхомний А. М., Папехін Р. С., Мехеда Н. Р., Матвійчук Л. О. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливої складової продуктивної діяльності підприємства є забезпечення його фінансової безпеки. Так як метою діяльності кожного підприємства є зростання його вартості і стабільна діяльність, то дослідження стану фінансової безпеки та її оцінка стають все більш актуальними. Проте, ті системи, що пропонуються, проводять оцінку рівня фінансової безпеки дуже обмежено, через що не можуть дати повноцінну оцінки його стану. Саме тому, важливо запропонувати систему з найбільш повним і конкретним визначенням рівня фінансової безпеки та яка б характеризували всі сторони діяльності підприємства.

Постановка завдання. Дослідити підходи до оцінки стану фінансової безпеки і запропонувати модель аналізу з використанням економіко-математичного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз різних тлумачень сутності поняття фінансової безпеки дозволяє зробити висновок, що фінансова безпека – це такий стан економічної системи, який характеризується відсутністю різного роду небезпек і загроз, або наявності можливостей щодо їх попередження, захисту від них та недопущення втрат нижче критичної межі, а також здатність цієї системи забезпечити ефективне функціонування своєї діяльності в поточному і перспективному періоді.

Для забезпечення ефективного управління фінансовою безпекою підприємства необхідно використовувати інструментарій економіко-математичного моделювання, який дозволяє розробити механізми удосконалення функціонування економічної системи через опосередковане пізнання об'єкта дослідження.

Серед економіко-математичних методів і моделей, що використовуються для аналізу рівня фінансової безпеки підприємства, найчастіше використовують економетричні методи. Застосування методів економетрії дозволяє визначити вплив змін ринкового середовища на значення результуючого показника, провести аналіз причинно-наслідкових зв'язків між економічними змінними, розглянути кілька можливих варіантів майбутнього стану економічної системи [4].

Для аналізу рівня фінансової безпеки підприємства спочатку необхідно визначити сукупність показників $X = \{xi\}$, $i = 1,...n$, які впливають на фінансову безпеку підприємства. Безліч показників, що визначають фінансову безпеку підприємства, можна розділити на дві групи:

- фактори внутрішнього середовища, що відображають вплив результатів господарської діяльності на рівень фінансової безпеки, зокрема: x1 – величина кредиторської заборгованості; x2 – величина дебіторської заборгованості; x3 – обсяг реалізованої продукції; x4 – вартість основних засобів; x5 – величина власного капіталу; x6 – величина прибутку; x7 – величина поточних зобов'язань;
- фактори зовнішнього середовища, обумовлені впливом зовнішнього середовища підприємства і характеризують умови, в яких функціонує підприємство, зокрема: x8 – рівень інфляції (індекс споживчих цін); x9 – офіційний рівень безробіття; x10 – темп приросту валового внутрішнього продукту..

Перелік показників, які визначають рівень фінансової безпеки підприємства, може змінюватися залежно від наявних статистичних даних про діяльність підприємства і поставленої мети моделювання. При цьому кожен з показників істотно впливає на рівень фінансової безпеки підприємства.

Аналіз фінансової безпеки – складний процес, який включає в себе не тільки вибір показників, за якими буде здійснюватися цей аналіз, але і конкретизацію рамок, в межах яких повинен перебувати певний показник. При виборі показників, за якими буде оцінюватися і моделюватися рівень фінансової безпеки, ми пропонуємо використовувати два види показників: абсолютні і відносні.

Для аналізу фінансової безпеки підприємства за абсолютними показниками доцільно буде використати такі, як сума дебіторської і кредиторської заборгованості, розмір реалізованої продукції, обсяг власного капіталу, рівень інфляції і розмір валового внутрішнього продукту.

Для конкретизації нашої мети – тобто визначення рівня фінансової безпеки на підприємстві, введемо додаткову величину – розмір прибутку, який отримувало підприємство в кожному з розглянутих періодів. Будемо вважати, що нам

необхідно визначити вплив зміни обраних вище показників на розмір прибутку підприємства. Для зручності, пропонуємо побудувати таблицю такого виду (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності підприємства, які характеризують рівень фінансової безпеки

Номер часового періоду	Прибуток	Дебіторська заборгованість	Кредиторська заборгованість	Реалізована продукція	Власний капітал	Рівень інфляції, %	ВВП
t	Y	x1	x2	x3	x4	x5	x6

Джерело: розроблено автором

Оптимальним, з точки зору точності та якості даного моделювання, вважається кількість часових періодів, яке більше, ніж 15-20 значень. З допомогою комп'ютерної техніки визначимо вплив даних показників на розмір прибутку. Будемо використовувати функцію «Регрессия» в MS Excel. Маємо наступні результати, представлені в табл.2. (вид таблиці для приблизних значень).

Таблиця 2

Регресійна статистика

Множинний R	0,9088
R-квадрат	0,825918
Нормований R-квадрат	0,676704
Стандартна похибка	208,8046
Кількість спостережень	14

Джерело: результат розрахунків функції «Регрессия»

Проведемо дисперсійний аналіз для визначення значущості коефіцієнта множинної детермінації R^2. Якщо $R^2>0,8$, то можна вважати, що ймовірність цієї моделі і те, що вона буде описувати і прогнозувати стан підприємства, складає 80%. Відповідно, чим більше R^2, чим точніше буде модель. Як бачимо, у нас $R^2=0,83$, тобто, 83% вибірки дана модель пояснює. Тепер ми можемо побудувати регресійне рівняння для опису даної моделі.

Будемо використовувати дані таблиці 3 (вигляд таблиці, побудованої для приблизних значень показників).

Однак, вплив кожного з цих показників на Y різне, тому для визначення розміру цього впливу побудуємо кореляційну матрицю за допомогою функції «Кореляція» в MS Excel (табл. 4).

Як ми бачимо, більш 0,5 спостерігається на перетині стовпця Y з рядками x3, x4 і x6. Тобто, можна сказати, що інші показники мають незначний вплив на розмір прибутку підприємства. Отже, наше регресійне рівняння буде мати наступний вигляд. Отримане рівняння(1) є значущими в цілому і має значущі коефіцієнти.

$$y= -1873,16 + 0,0242x3 + 0,2545x4 + 0,0009x6 \quad (1)$$

Оскільки $R^2 = 0,83$ і є значущим, як вже було нами доведено, можна сказати, що це рівняння описує дану модель на 83% і може бути використане в подальших розрахунках, наприклад, для прогнозування розміру прибутку підприємства чи стану фінансової безпеки на наступні періоди.

Для більш глибокого дослідження проведемо аналіз фінансової безпеки підприємства за відносними показниками.

Для визначення рівня ФБП використовуємо відносні показники, що характеризують фінансовий стан підприємства. Ми пропонуємо використовувати такі показники, як: коефіцієнт автономії, фінансової стабільності, фінансової залежності, абсолютної ліквідності, покриття, співвідношення залученого і власного капіталу, оборотності активів, оборотності кредиторської заборгованості, маневреності власних коштів, маневреності робочого капіталу.

Для такого аналізу використовуємо інтегральний метод. Спочатку визначимо вагомість кожного показника у відповідності зі стратегією підприємства або головних цілей його діяльності присвоївши показниками відповідний рейтинг. Згідно з формулою Фішберна (2) розрахуємо значимість факторів:

$$r_i = \frac{2(n-i+1)}{(n+1)n}, \quad (2)$$

Таблиця 3

Результати розрахунків функції «Регрессия»

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика
Y-перетин	-1873,16	967,86	-1,935
Змінна X 1	0,2236	0,129	1,7368
Змінна X 2	-0,2043	0,093	-2,197
Змінна X 3	0,0242	0,018	1,3688
Змінна X 4	0,2545	0,196	1,2995
Змінна X 5	16,5602	27,790	0,5959
Змінна X 6	0,0009	0,002	0,6188

Джерело: результат розрахунків функції «Регрессия»

Таблиця 4

Кореляційна матриця впливу досліджуваних показників на розмір прибутку

	Y	x1	x2	x3	x4	x5	x6
Y	1						
x1	0,456	1					
x2	0,013	0,6682	1				
x3	0,738	0,2099	0,1058	1			
x4	0,640	0,7276	0,5908	0,5305	1		
x5	-0,2808	-0,4830	-0,5262	-0,4587	-0,503	1	
x6	0,553	0,5009	0,5607	0,7197	0,639	-0,618	1

де r_i – значимість відповідного фактора,
n – загальна кількість факторів,
i – місце в ранзі окремого показника.

Відповідно до цього отримуємо такі результати (табл. 5):

Таблиця 5

Таблиця рангів для відносних показників

Показник	Ранг	Значимість показника
Коефіцієнт автономії	1	0,182
Коефіцієнт фінансової стабільності	2	0,164
Коефіцієнт фінансової залежності	3	0,145
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	4	0,127
Коефіцієнт покриття	5	0,109
Коефіцієнт співвідношення залученого і власного капіталу	6	0,091
Коефіцієнт оборотності активів	7	0,073
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	8	0,055
Коефіцієнт маневреності власних засобів	9	0,036
Коефіцієнт маневреності робочого капіталу	10	0,018
Загальна сума	1,000	

Джерело: розроблено автором

Після цього перемножимо відповідні значення показника на його вагомість для отримання інтегрального показника. Інтегральним показником є сума розрахованих величин по кожному фактору (табл. 6).

Таблиця 6

Нормовані значення показників, які характеризують рівень фінансової безпеки

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Інтегральний показник	2,081	2,220	1,664	1,723	1,816	1,979

Джерело: розроблено автором

Визначимо мінімальне і максимальне значення кожного з показників та побудуємо їх на одному графіку для порівняння отриманих результатів з ними. Мінімальним значення інтегрального показника буде 1,383, максимальним – 2,418 (рис. 1).

Як бачимо, в цілому інтегральний показник фінансової безпеки знаходить майже на одному рівні, починаючи з 2009 року і постійно зростає.

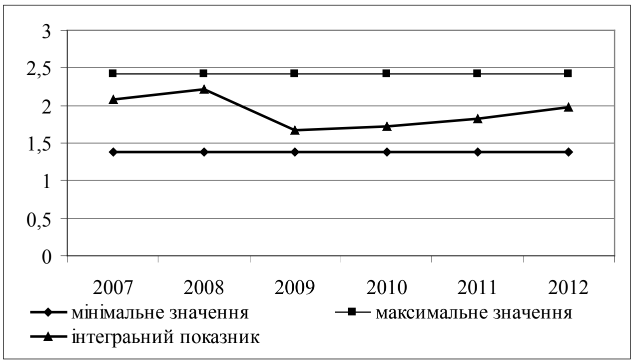

Рис. 1. Коридор інтегрального показника фінансової безпеки

Джерело: розроблено автором

У 2012 році цей показник знаходиться на середньому рівні між максимальним і мінімальним значеннями визначених факторів.

Отже ми можемо зробити висновок, що дане підприємство є досить стабільним і високоліквідним. Однак слід визначити, який рівень фінансової безпеки на даному підприємстві. Якщо брати за основу значення розрахункових коефіцієнтів, то ми пропонуємо наступну шкалу стану фінансової безпеки (табл. 7).

Таблиця 7

Шкала рівнів фінансової безпеки підприємства

Значення інтегрального показника	Рівень безпеки підприємства
1-1,5	Низький
1,5-1,7	Середній
1,7-2,2	Високий
2,2-2,5	Дуже високий

Джерело: розроблено автором

Згідно цієї шкали можемо зробити висновок, що у даного підприємства високий рівень фінансової безпеки. Проте, варто зазначити, що дана шкала не є обов'язковою для використання на всіх підприємствах, тому що залежно від їх специфіки – шкала може відрізнятися.

Висновок. Фінансова безпека є однією з найважливіших складових економічної безпеки. Її постійний аналіз і оцінка її стану забезпечує стабільну діяльність підприємства. Запропонована нами економіко-математична модель пропонує аналізувати стан фінансової безпеки за двома видами показників: абсолютними і відносними. На нашу думку, це сприятиме більш повній оцінці і підготовленості підприємства до кризових ситуацій на ньому.

Список літератури:

1. Бердар М. Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва / М. Бердар // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – № 124. – 2011. – С. 73-76.
2. Гринюк Н.А. Методичні підходи к обґрунтування індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства / Н.А. Гринюк // Проблеми науки.-2008.-№ 8.-С. 35.
3. Ільяшенко С.Н. Складові економічної безпеки підприємства та підходи до їх оцінки / С.Н. Ільяшенко // Актуальні проблемі економіки. – 2003 – № 3 – С. 12-19.
4. Каркавчук В. Економетричне моделювання динаміки рівня фінансової безпеки підприємства / В. Каркавчук // Вісник Львівського університету. – 2008. – № 40. – С. 121-125.
5. Коваль Л.П. Методичні підходи до оцінки фінансової безпеки підприємства / Л.П. Коваль // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – № 22.7. – С. 208-213.

Ковальчук А.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматривается очень актуальная тема – обеспечения финансовой безопасности на основании ее анализа. Рассмотрены подходы к определению состояния финансовой безопасности. На основании данного анализа предложена модель с использованием экономико-математического моделирования. Она включает в себя оценку состояния финансовой безопасности предприятия на основании анализа абсолютных и относительных показателей деятельности. Это способствует комплексному анализу уровня финансовой безопасности и устранению определенных угроз его деятельности.
Ключевые слова: финансовая безопасность, уровень, оценка, экономико-математическое моделирование.

Kovalchuk A.V.
Cases of Kharkov Institute of Banking
University Banking Cases the National Bank of Ukraine

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING AS A TOOL FOR ASSESSMENT OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE COMPANY

Summary
In article very hot topic – ensuring financial security on the basis of its analysis. Approaches to determining the status of financial security. Based on this analysis of the proposed model with the use of economic and mathematical model is offered. It includes an assessment of a condition of financial security of the enterprise on the basis of the analysis of absolute and relative measures of activity. It promotes the complex analysis of level of financial security and elimination of certain threats of its activity.
Keywords: financial security, level, assessment, economic and mathematical model.

УДК 338:332.122

СУТНІСТЬ КЛАСТЕРНОГО МЕХАНІЗМУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Ковальчук В.А.
Харківський національний економічний унівеситет імені Семена Кузнеця

У статті досліджено теоретичні питання сутності понятть кластерний механізм та кластерний механізм фінансового забезпечення інвестиційного проекту. Встановлено, що у науковій літературі фінансове забезпечення розглядається як частина фінансового механізму, проте вченими не виділяються види механізмів фінансового забезпечення. В статті наведено авторське визначення поняття механізм фінансового забезпечення. За результатами контент-аналізу визначено сутність поняття кластерний механізм фінансового забезпечення інвестиційного проекту. Авторське визначення на відміну від існуючих розкриває кластерний механізм як механізм фінансового забезпечення національних інвестиційних проектів шляхом формування інвестиційного кластера.
Ключові слова: кластер, механізм, кластерний механізм, фінансове забезпечення, інвестиційний проект.

Постановка проблеми. У процесі здійснення інвестиційної реформи особлива увага приділяється національним інвестиційним проектам – стратегічно важливим проектам, які забезпечують технологічне оновлення і розвиток базових галузей реального сектору економіки та соціальної сфери України. Реалізація національних проектів потребує мобілізації значного обсягу інвестиційних ресурсів держави, приватних інвесторів, як вітчизняних так й іноземних, а також фінансових установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансового забезпечення національних проектів присвячені праці таких вчених як Жаліло Я. А. [1], Слепян Е. В. [2], Бандур С. І. [3] та ін. Проте недостатньо уваги приділено питанням особливостей застосування кластерного механізму для фінансового забезпечення інвестиційного проекту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фінансове забезпечення науковці здебільшого розглядають як складову фінансового механізму, а види механізмів фінансового забезпечення не виділяють. Це дозволило зробити висновок про відсутність узгодженої думки вчених-економістів щодо сутності та видів механізму фінансового забезпечення.

Тому, **метою статті** є аналіз методичних підходів до формування механізму фінансового забезпечення та обґрунтування використання кластерного механізму фінансового забезпечення для реалізації інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати детального огляду системи елементів механізму фінансового забезпечення та їх взаємозв'язків дозволили авторові сформувати власне визначення поняття механізму фінансового забезпечення як системи принципів, форм, методів, джерел та інструментів залучення визначеного обсягу фінансових ресурсів з метою їх подальшого ефективного використання задля досягнення поставленої мети.

Механізм фінансового забезпечення інвестиційного проекту – це система акумуляції необхідного і достатнього обсягу фінансових ресурсів з власних, залучених та позикових джерел з використанням комплексу методів, форм та інструментів фінансового забезпечення для реалізації інвестиційного проекту з дотриманням, відповідно до нормативно-правового регулювання, принципів фінансового забезпечення.

Оскільки національні інвестиційні проекти відносяться до великих інвестиційних проектів та потребують великого обсягу фінансових ресурсів, то виникає необхідність використання комбінації кількох джерел, методів та інструментів для їх фінансового забезпечення. Саме тому реалізувати великі інвестиційні проекти варто із застосуванням кластерного механізму.

Інструменти механізму фінансового забезпечення інвестиційної діяльності передбачають низку форм участі держави в інвестиційному процесі, а саме надання бюджетних кредитів, державних гарантій під кредити, здешевлення вартості кредитів, надання інвестиційних податкових кредитів, та участь держави в акціонерному капіталі.

Для реалізації національного інвестиційного проекту із застосуванням кластерного механізму ініціатору проекту – державі необхідно виявити коло потенційних інвесторів, а потім оцінити їх інвестиційний потенціал, ступінь зацікавленості в реалізації конкретного проекту, а також готовність потенційного інвестора увійти до складу кластера.

Функціонування кластера як системи бізнес-процесів передбачає узгодження інформаційних, технологічних, кадрових і фінансових потоків, які виробляються цими процесами і циркулюють як у внутрішній середовищі кластера, так за його межами.

Автором розглянуто і проаналізовано методом контент-аналізу різні наукові погляди на поняття кластер [1; 7; 8; 14; 19; 21; 22]. Серед вчених-економістів немає єдиного наукового тлумачення кластерів як інститутів ринкової економіки. Відмінності в поясненні і використанні в науковій та спеціальній літературі понять кластерної теорії ускладнює застосування теоретичних визначень в методології науки, правовому та економічному полях наукових досліджень, а також їх використання в практичній економіці.

Поняття кластер характеризується досить великою кількістю підходів до розуміння його сутності, економічного змісту, і пояснення. Окремі науковці розглядають кластер так: система постачальників, виробниками, споживачів, елементи промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, що взаємодіють в процесі створення додаткової вартості (М. Портер [19]), сплав підприємств і установ, які співпрацюють (В. Прайс [20]), ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіальних але і економічно споріднених учасників (С. Соколенко [22]), локалізована складова галузі, яка обмежена територіально (А. Воронов [8]), складні соціальні структури, що самоорганізуються, орієнтовані на потенціал і бренд регіону (В. Тарасенко [23]).

За визначенням різних авторів кластер переважно визначається як інституція: через взаємодію

людського капіталу, пошук спільних інтересів, різні форми співпраці, у згаданих визначеннях простежуються такі важливі фактори, як використання переваг організаційних ресурсів, схем кооперації серед бізнесу та елементів ринкової інфраструктури, мотиваційних механізмів міжсуб'єктної взаємодії, а також формування правил і положень по створенню територіально-галузевих об'єднань з інноваційними пріоритетами розвитку регіону як соціально-економічної системи.

Інші дослідники визначають кластер переважно як об'єднання, тобто організації, а точніше нові інститути економічної системи господарювання, які почали з'являтися під впливом інституційних змін в економіці, формування нових елементів середовища, розвитку процесів глобальної конкуренції та ін.

У цих визначеннях базовою ознакою кластерів є об'єднання окремих елементів (складових частин) в єдине ціле для реалізації певної функції або певної мети з орієнтацією на споживача. Наприклад, кластери розглядаються як сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній (М. Портер [19]), територіально-галузеві добровільні об'єднання підприємств, які тісно співпрацюють з науковими установами та органами місцевої влади (М. Войнаренко [7]), добровільні об'єднання фірм у певній сфері підприємництва (С. Соколенко [22]), об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств (Є. Безвушко [1]), Добровільне об'єднання вже діючих підприємств будь-яких галузей економіки, пов'язаних спільними цілями (Г. Семенов [21]), індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж (Ж. Мінгальова [14]), особливий вид організаційно-господарського об'єднання, часто територіально локалізованого (А. Позднякова [18]) та ін.

Для виявлення ключових ознак та особливостей категорії кластер був здійснений контент-аналіз визначень поняття кластер.

Контент-аналіз багатьох визначень поняття кластер показав, що поняття кластер найчастіше характеризується такими ознаками, які наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Результати контент-аналізу визначень поняття кластер

Ознака кластера	Кількість згадувань
Географічна концентрація	17
Група (об'єднання) компаній	17
Взаємозв'язок чи взаємозалежність компаній	16
Спільна чи споріднена галузь	11
Конкурентоспроможність	8
Співпраця з науковими установами та органами влади	6
Мережа	5
Внутрішня конкуренція	4
Синергетичний ефект	4

Джерело: розробка автора

Таблиця 2

Аналіз визначень поняття механізм

Визначення поняття «механізм»	Сутність	Мета (спрямування дії)
Категорія «механізм» у Короткому економічному словнику [11] визначена як: а) послідовність станів, процесів, які визначають будь-які дії, явища; б) система, пристрій, який визначає порядок будь-якого виду діяльності.	а) послідовність станів, процесів, б) система, пристрій	а) визначають дії, явища б) визначає порядок діяльності
«Механізм» – це специфічна сукупність елементів, станів і процесів, розташованих в даній послідовності, що перебувають у певних зв'язках, відносинах і визначають порядок якого-небудь виду діяльності [12].	Сукупність елементів, станів і процесів,	Визначає порядок діяльності
Механізм – послідовність дій, станів, що визначають процес або явище [5].	Послідовність дій, станів	Визначає процес, явище
Механізм – система, пристрій, що визначають порядок якого-небудь виду діяльності або процесу [9].	Система, пристрій	Визначає порядок діяльності,процесу
Механізм – послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище [16].	Послідовність станів, процесів	Визначає дію, явище
Механізм – система елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результуючу реакцію [13].	Систему елементів та об'єктів управління	Перетворення впливу на стан об'єкту
Поняття «механізм» безпосередньо тлумачиться як пристрій для передачі і перетворення рухів, що є системою тіл (ланок), в якій рух одного або декількох тіл (провідних) викликає певні рухи решти тіл системи; механізми бувають різні за конструкцією і призначенням, складають основу більшості машин, приладів й інших технічних пристроїв [15].	Пристрій для передачі і перетворення рухів	Викликає рухи тіл системи
Л. Фролова [24] розглядає механізм як сукупність етапів, що дозволяють системно використовувати методи засоби і способи управління	Сукупність етапів	Використання методів управління
«Механізм» визначають як внутрішню будову, систему чогонебудь, сукупність станів і процесів, що з них складається певне фізичне, хімічне чи інше явище [6]	Внутрішня будова, сукупність етапів	Визначає дію, явище

Джерело: розробка автора за джерелами [5; 6; 9; 11; 12; 13; 15; 16; 24]

Як видно з табл. 1, більшість науковців схиляється до думки, що кластер – це географічно сконцентрована група взаємопов'язаних компаній, що працюють в одній чи споріднених галузях.

Проте таке визначення є неповним. На думку автора кластер – це географічно сконцентрована група взаємопов'язаних компаній (а також пов'язаних з її діяльністю наукових установ та органів влади), що працює в одній чи споріднених галузях та забезпечує в спільній діяльності досягнення конкурентоспроможності, а також синергетичного ефекту, зберігаючи при цьому внутрішню конкуренцію.

Протягом останніх років створення та розвиток кластерів визнано одним з найважливіших напрямів у стратегіях розвитку багатьох регіонів, у яких уже розпочато реалізацію кластерних ініціатив спільними зусиллями облдержадміністрацій, бізнесу, міжнародних та неурядових організацій.

Кластерними ініціативами охоплено майже всі регіони України, що свідчить про зацікавленість компаній у створенні бізнес-мереж та забезпечує надійну платформу для формування кластерної політики на державному рівні.

Переважна більшість українських кластерів, кількість яких за різними оцінками складає близько 50, перебувають на стадії становлення [10]. Найбільш популярними для їх створення є туристичний сектор, харчова, машинобудівна галузі промисловості, тоді як наукоємні галузі (електроніка, альтернативна енергетика, нанотехнології, інформаційні технології і фармацевтика) представлені недостатньо.

Визначенню сутності поняття кластер присвячено чимало наукових праць, проте сутність поняття «кластерний механізм» залишається малодослідженою. Виходячи з постановки завдання щодо визначення сутності кластерного механізму здійснено пошук визначень поняття «механізм» (табл. 2).

Як видно з табл. 2, ключовим у визначенні поняття механізм є те, що він є системою елементів, способів та засобів що визначають певний процес, явище або послідовність діяльності.

У сучасній економічній науці існують різноманітні підходи до визначення і трактування поняття «механізм», тому що існує багато понять, таких як «фінансово-кредитний механізм», «господарський механізм», «механізми державного управління» та ін., що впливають на значення поняття «механізм». Більш узагальненими є зазначені вище терміни (табл. 2), які фігурують у тлумачних словниках, економічній літературі, господарській практиці.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі [5; 6; 9; 11; 12; 13; 15; 16; 24] механізм розглядається як принципова схема практичного використання важелів і методів, спрямованих на регулювання тих чи інших процесів або об'єктів у системі управління на всіх рівнях функціонування.

Аналізуючи специфіку визначень поняття «кластер» та враховуючи базові тлумачення поняття «механізм», можна визначити поняття «кластерний механізм» як систему цілей, функцій, методів, принципів та інструментів що перебувають у певних зв'язках, відносинах і визначають порядок якого-небудь виду діяльності, що здійснює кластер. Кластерний механізм забезпечує ефективне функціонування групи та досягнення її високої конкурентоспроможності, а також синергетичного ефекту із збереженням при цьому внутрішньої конкуренції.

Папіж Ю. С. вважає, що на відміну, від наукового методу кластеризації, який дозволяє згрупувати певні об'єкти, наприклад, регіони, за обраною ознакою, кластерний механізм передбачає розробку теоретико-методологічних засад формування, функціонування та ліквідації кластерів, як комплексних територіально-виробничих утворень [17].

Серед економічних переваг кластерного механізму слід виділити ефект масштабу, при якому значно знижуються витрати на виробництво одиниці продукції та послуг; ефект кооперації, при якому знижуються трансакційні витрати на пошук та встановлення домовленостей між економічними контрагентами; ефект близького розташування, внаслідок якого знижуються транспортні витрати, покращується логістика у регіоні в цілому [17].

Відповідно до завдання дослідження кластерний механізм розглядається як один з механізмів фінансового забезпечення реалізації інвестиційного проекту.

На думку автора кластерний механіз фінансового забезпечення інвестиційного проекту – це сукупність форм, методів та інструментів фінансового забезпечення, які використовуються інвестиційним кластером у процесі залучання фінансових ресурсів для реалізації інвестиційного проекту.

Інвестиційний кластер – це система економічних відносин, що виникає між інвесторами, які об'єднані на добровільних засадах та взаємодоповнюють й посилюють конкурентні переваги одне одного, концентруючи фінансові ресурси. Вона базується на господарських, територіальних, технологічних і/або соціальних зв'язках між інвесторами з метою досягнення кращого сумарного фінансового результату від реалізації інвестиційного проекту для кожного його учасника при високому рівні конкуренції.

Кластерний механізм дає змогу підвищити ефективність взаємодії приватного сектору, держави, торговельних асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі. Він може бути основою для конструктивного діалогу між представниками суб'єктів господарювання і держави з метою виявлення проблем розвитку науки й виробництва, шляхів найбільш ефективної реалізації наявних інвестиційних можливостей і необхідних заходів державної політики.

На відміну від ЄС, в Україні відсутні спеціальні законодавчі документи, які регулюють питання утворення, діяльності та ліквідації кластерів [17].

Взаємодія між державою та представниками суб'єктів господарювання під час реалізації національних інвестиційних проектів здійснюється в рамках державно-приватного партнерства.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження визначено особливості формування кластерного механізму фінансового забезпечення інвестиційного проекту. На думку автора кластерний механізм фінансового забезпечення інвестиційного проекту – це сукупність форм, методів та інструментів фінансового забезпечення, які використовуються інвестиційним кластером у процесі залучання фінансових ресурсів для реалізації інвестиційного проекту.

Список літератури:
1. Жаліло Я. А. Національні проекти в стратегії економічної модернізації України / Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2013. – 57 с.
2. Слепян Е. В. Регіональні інвестиційні проекти: класифікація та джерела фінансування / Е. В. Слепян // Вісник Запорізького національного університету: Економічні науки. – 2009. – № 1(4). – С. 202-206.
3. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / Бандур С. І., Заяць Т. А., Терон І. В.; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2002. – 249 с.
4. Безвушко Є. Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля / Є. Безвушко// Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С. 17–23.
5. Бизнес-словарь [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://vocable.ru/dictionary/440
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2002. – 1440 с.
7. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 29–33.
8. Воронов А. Кластеры – новая форма самоорганизации промышленности в условиях конкуренции / А. Воронов // Маркетинг. – 2002. – № 5. – С. 37–43.
9. Ефремова Т. Ф: Современный толковый словарь русского языка / Ефремова Т. Ф. // В 3 т. Том 2. М-П.: АСТ, Астрель, Харвест, 2006. – 1168 с.
10. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні – К.: НІСД, 2011. – 47 с.
11. Краткий экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Институтновой экономики, 2001. – 1088 с.
12. Креймер Н. А. Содержание экономического механизма восстановления и развития технического потенциала сельскохозяйственных предприятий Електронный ресурс] – Режим доступа: http://ej.kubagro.ru/2004/04/pdf/25.pdf
13. Кульман А. Экономические механизмы: Пер. с франц. / Под общ. ред. Н. И. Хрусталевой. – М.: Прогресс; Универс, 1993. – 192 с.
14. Мингалева Ж. Кластеры и формированиеструктурырегиона / Ж. Мингалева, С. Ткачева// Мироваязкономика и международныеотношения. – 2000. – № 5. – С. 97–102.
15. Ніжник Н. Р. Про співвідношення категорій «процес» і «механізм» та їх використання в управлінській діяльності органів виконавчої влади [Електронний ресурс] / Н. Р. Нижник, Г. І. Леліков, С. П. Мосов. – Режим доступу: http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden= 1&art_id=37655&cat_id=37402&ctime=1141128435765
16. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 2000. – 940 с.
17. Папіж Ю. С. Кластерний механізм як дієвий інструмент підвищення економічної ефективності розвитку депресивних регіонів / Ю. С. Папіж // Шляхи підвищення економічної ефективності в умовах реформ : досвід розвинутих та перехідних економік. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 12 квітня 2013 р., м. Чернігів. – 2013. – С. 22-23.
18. Познякова О. І. Кластери як результат трансформації власності в системі інноваційних структур / О. І. Познякова// Вісник Нац. ун-ту Львівська політехніка. – 2010. – № 8 (668). – С. 135–141.
19. Портер М. Конкуренція / М. Портер.– М.: Вільямс, 2005.– 608 с.
20. Прайс В. Людська поведінка: фактор у прикладній економіці / В. Прайс // Перспективні дослідження. – 1999. – № 2. – С. 3–16.
21. Семенов Г. А. Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України / Г. А. Семенов, О. С. Богма // Вісник економічної науки України. – 2006. – № 1. – С. 127–133.
22. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
23. Тарасенко В. Стратегии развития территориальных кластеров / В. Тарасенко // Экономические стратегии. – 2011. – № 11. – С. 82–92.
24. Фролова Л. В. Механізм управління поточними витратами торговельного підприємства: монографія / Л. В. Фролова, К. С. Хаврова. – Донецьк: Ноулідж, 2010. – 211 с.

Ковальчук В.А.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

СУЩНОСТЬ КЛАСТЕРНОГО МЕХАНИЗМА ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы сущности понятий кластерный механизм и кластерный механизм финансового обеспечения инвестиционного проекта. Установлено, что в научной литературе финансовое обеспечение рассматривается как часть финансового механизма, однако учеными не выделяются виды механизмов финансового обеспечения. В статье приведено авторское определение понятия механизм финансового обеспечения. По результатам контент-анализа определена сущность понятия кластер ный механизм финансового обеспечения инвестиционного проекта. Авторское определение в отличие от существующих раскрывает кластерный механизм как механизм финансового обеспечения национальных инвестиционных проектов путем формирования инвестиционного кластера.
Ключевые слова: кластер, механизм, кластерный механизм, финансовое обеспечение, инвестиционный проект.

Kovalchuk V.A.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

THE CLUSTER MECHANISM OF INVESTMENT PROJECTS FINANCIAL SUPPORT

Summary
This article explores the theoretical issues of the nature of concepts cluster mechanism and cluster mechanism of financial security of the investment project. It was established that in the scientific literature financial support is seen as part of the financial mechanism, but scientists are not allocated types of financial security mechanisms. In the article the author's definition of the mechanism of financial security. According to the results of content analysis defines the essence of the concept of a cluster mechanism of financial security of the investment project. Copyright definition in contrast to the existing cluster mechanism reveals the mechanism of financial support national investment projects by forming an investment cluster.
Keywords: cluster, mechanism, the cluster mechanism, financial support, investment project.

УДК 330.131.7

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ІНВЕСТУВАННЯ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ НА РІВНІ ПІДПРИЄМСТВА

Коверник Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

В умовах трансформації економіки, створення ринкового середовища в Україні дослідження з питань формування інвестиційного портфеля підприємств та здійснення капіталовкладень є особливо актуальними. Особливістю дослідження є необхідність вивчення теорії та практики зарубіжних учених, які працюють в умовах ринкових економік, урахування досвіду ринкових перетворень постсоціалістичних країн та специфіки розвитку ринкових відносин в Україні для розробки рекомендацій до формування інвестиційних портфелів українських підприємств. Оцінка інвестицій це оцінка можливих майбутніх витрат і доходів, що можуть виникнути в результаті інвестицій у даний проект протягом очікуваного терміну його дії. Оцінка інвестицій включає оцінку ризиків і чутливості проекту, тобто того, в якому ступені можливі помилки в прогнозах можуть уплинути на очікувані результати за даним проекту. Така оцінка допомагає прийняти рішення про те, чи варто вкладати ресурси в даний проект.

Ключові слова: інвестиції, оцінка інвестицій, капітальні вкладення, прямі інвестиції, фінансові інвестиції, капітальні інвестиції, інвестиційний клімат.

Постановка проблеми. Кожне підприємство, діяльність якого орієнтована на забезпечення високого рівня конкурентоспроможності продукції та отримання стабільного прибутку, має розглядати як одне з першочергових завдань своєї діяльності розв'язання проблеми об'єктивної оцінки та максимально ефективного використання людського чинника виробництва. Це процес досить складний та тривалий за часом, тому що при дослідженні наявних та потенційних можливостей працівників підприємства слід враховувати не лише існуючі знання, здібності та вміння, тобто все те, що працівник мав змогу проявити, але й ті внутрішні, приховані, «глибинні» резерви, які через відсутність необхідних об'єктивних чи суб'єктивних умов, будь то недостатнє мотиваційне заохочення, відсутність технічного оснащення, погане самопочуття, несприятливий психологічний клімат у колективі тощо, не були повною мірою реалізовані у трудовій діяльності на підприємстві. Тобто в сучасних умовах однією із передумов успішного функціонування будь-якого виробництва є раціональне використання трудового потенціалу підприємства, дієвим інструментом якого є інвестування у людський капітал.

Однак, не дивлячись на вирішальне наукове значення даної економічної категорії для забезпечення умов сталого розвитку, комплексне опрацювання проблеми методологічного забезпечення соціально-економічної оцінки ефективності інвестування у людський капітал як на макрорівні, так і на рівні підприємства є недостатнім, що визначає необхідність подальших досліджень та наукових розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження російських і українських науковців стосуються різних аспектів інвестування у людину. Так, М. І. Долішній та С. М. Злупко досліджують регіональні аспекти людського і трудового потенціалу, зайнятості і ринку праці [1; 2]. В. Л. Іноземцев та А. М. Колот досліджують сутність та склад інтелектуального капіталу та здійснюють його структурне і функціональне співставлення з людським капіталом [3; 4]. Н. Д. Лук'янченко та В. Г. Шульга обґрунтовують складові антикризової стратегії раціонального використання інтелектуального потенціалу промислового підприємства [5]. Н. М. Авдєєва та І. І. Ашмарін розглядають досвід комплексного підходу при формуванні і використанні людського потенціалу [6]. О. С. Власюк та С. І. Пирожков поглиблюють методологічні основи визначення індексу людського розвитку [7; 8]. Проте з практичної точки зору також існує нагальна потреба створення методологічних основ оцінки інвестування у людський капітал, що має надати можливість здійснення комплексного аналізу використання людського капіталу та людського потенціалу на всіх рівнях управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення джерел залучення і напрямів використання капіталу або прийняття інвестиційних рішень повинно будуватись на оцінці кожного можливого проекту за кількома чинниками: технічним, адміністративним, юридичним, соціально-економічним, фінансовим тощо.

Мета статті. Головня метою цієї роботи полягає у розвитку класифікації показників оцінки інвестицій у людський капітал на рівні підприємства.

Виклад основного матеріалу. На мікроекономічному рівні з метою визначення економічної ефективності інвестування у професійний розвиток працівників використовуються такі показники, як витрати робочого часу на виконання певного обсягу робіт до, під час та після проведення процедури навчання, загальні витрати коштів на навчання, термін окупності витрат на навчання та річний економічний ефект [9, с. 27]. Однак використання лише цих показників не дозволяє отримати повне уявлення про результативність інвестування у людський капітал, тому що вони розкривають лише ефективність здійснення інвестування в освіту та професійне навчання працівників підприємства й не дозволяють оцінити доцільність здійснення всіх інших видів та складових ефективності інвестування у людський капітал.

М. М. Критський одним із показників ефективності процесу інтелектуалізації праці шляхом підвищення освітнього рівня працівників підприємства пропонує використовувати інтелектуальну ємність людського капіталу, яку визначає алгебраїчною сумою наукоємності виробництва та освітньої ємності праці [10, с. 85]. При цьому доход від інтелектуальної праці буде складатися також із двох частин – доходу від збільшеної наукоємності виробництва та доходу від збільшеної освітньої ємності праці. Друга складова даного доходу має характеризувати економічний ефект від інвестованих коштів у людський капітал.

Одночасно для здійснення комплексної оцінки ефективності інвестування у людський капітал

недостатньо та не інформативно лише періодично оцінювати рівень окремих складових загальної ефективності. Більш обґрунтованим та доцільним має бути визначення комплексної системи показників ефективності, перманентне використання якої дозволило б кількісно та якісно визначати зміну результативності або ефективності під впливом окремих видів інвестування у людський капітал.

При визначенні показників оцінки фінансової складової ефективності інвестування у людський капітал наголос робився на людський аспект як основний чинник забезпечення ефективності. Проте, виходячи з того, що інвестування у людський капітал є складовою загального процесу інвестування підприємства, оцінка рівня його ефективності також може здійснюватися за допомогою загальноприйнятих у світовій практиці фінансового аналізу та інвестиційної теорії показників дисконтування (табл. 1) [11, с. 44–45; 12, с. 248; 13, с. 110–119].

Специфіка використання фінансових показників визначення рівня ефективності інвестування у людський капітал за допомогою дисконтування полягає у зменшенні рівня інформаційного навантаження кожного показника завдяки тому, що інвестором виступає сам роботодавець. Тому основною метою включення інвестиційних критеріїв до загальної системи показників оцінки має бути створення сприятливих умов для підвищення рівня вмотивованості роботодавців до активізації інвестування.

Соціальна та економічна складові ефективності інвестування у людський капітал щільно пов'язані між собою та мають спільну природу впливу. На думку багатьох науковців, визначити як економічний, так і соціальний ефект від зростання ефективності суспільної праці за допомогою одного узагальнюючого показника практично неможливо завдяки багато аспектності природи даного явища. Саме тому доцільним є використання комплексної системи показників оцінки соціально-економічної складової ефективності інвестування у людський капітал. До складу показників такої системи можуть бути віднесені: питома вага працівників, які протягом звітного періоду пройшли професійне навчання, у загальній чисельності працівників; частка працівників підприємства із вищою освітою; середній рівень продуктивності праці; загальний рівень плинності кадрів; середня заробітна плата працівників; коефіцієнти сталості та стабільності кадрів; показник абсентеїзму та ін.

Кожен із показників оцінки може бути використаним як критерій ефективності шляхом порівняння його значень, розрахованих до та після інвестування у людський капітал. Проте використання даної системи дозволяє отримати лише узагальнену інформацію про результативність інвестування у людський капітал завдяки тому, що перелічені показники одночасно характеризують результати праці як працівників, у професійний розвиток яких було інвестовано кошти, так і тих, у професійний розвиток яких протягом досліджуваного періоду підприємство кошти не інвестувало. Така обставина не дозволяє об'єктивно встановити результативність впливу інвестицій на лояльність працівників та результати їх праці.

Із метою підвищення рівня об'єктивності результатів оцінки ефективності інвестування у людський капітал пропонується доповнити склад показників соціально-економічного блоку оцінки ефективності інвестування у людський капітал спеціальними показниками.

Систематичний моніторинг динаміки значень ідентифікованих за відношенням до інвестування у людський капітал коефіцієнтів плинності дозволить підприємству не лише встановити економічну доцільність інвестування у людський капітал, але й оцінити рівень морально-психологічного клімату у колективі та ступінь привабливості праці на підприємстві для молоді, що визначає рівень її лояльність до підприємства. Разом із тим, значення коефіцієнта плинності перспективних працівників є кількісним індикатором однієї зі складових ризику інвестування у людський капітал та має ретельно контролюватися з метою своєчасного впровадження певних заходів для запобігання відтоку молодих кваліфікованих перспективних працівників, у професійний розвиток яких підприємство протягом останніх трьох років інвестувало кошти. Період у три роки було обрано як граничний термін оцінки результативності інвестування у людський капітал у зв'язку з тим, що, за розрахунками фахівців, саме протягом цього часу відбувається знецінення професійних знань, що вимагає необхідності їх подальшого оновлення. Залежно від того, чи отримає протягом цього періоду підприємство соціально-економічний ефект від інвестованих коштів у професійний розвиток працівників, буде залежати загальний рівень ефективності інвестування.

Крім оцінки ефективності інвестування у людський капітал підприємству доцільно також контролювати рівень інтенсивності інвестування, скорочення якого може призвести до зменшення рівня очікуваної окупності та соціально-економічного ефекту від інвестованих коштів. Найбільш поширеним показником оцінки інтенсивності інвестування у людський капітал є періодичність підвищення кваліфікації, який може бути визначено на підставі даних про чисельність та питому вагу осіб, які протягом звітного періоду підвищили власний кваліфікаційний рівень. В якості більш інформативного показника організаційного аспекту інвестування доцільнішим буде визначення фактичної періодичності підвищення кваліфікації працівників окремих професійних груп та порівняння її рівня із нормативним значенням, яке відповідно до діючих в Україні стандартів дорівнює одному разу на п'ять років. У даному випадку пропонується визначати фактичну періодичність підвищення кваліфікації шляхом усереднення тривалості періоду, який проходить між попередньою та наступною процедурами підвищення кваліфікації для працівників підприємства або його окремого виробничо-господарського підрозділу.

Одночасно визначення інтенсивності інвестування у людський капітал може здійснюватися за допомогою показника, що характеризує обсяг коштів, інвестованих підприємством у людський капітал, у розрахунку на одного працівника, який для більш глибокого аналізу може бути доповнений двома похідними показниками, що характеризують питомий обсяг інвестицій, спрямованих окремо на професійний розвиток або охорону здоров'я. Дослідження значень даних показників у динаміці дозволить встановити ступінь охоплення працівників підприємства як в цілому інвестуванням, так і окремими його видами. Крім того, співставлення означених показників із зміною рівнів результуючих показників інвестування у людський капітал дасть змогу в узагальненому вигляді з економічного погляду оцінити достатність обсягів інвестицій для досягнення очікуваних результатів.

При здійсненні оцінки інтенсивності інвестування у людський капітал доцільним також є визначення питомої ваги коштів, які було інвестовано підприємством у людський капітал у загаль-

них витратах підприємства. Збільшення значення даного показника в динаміці за низку років буде свідчити про наявність тенденцій до спрямованості політики управління загальною діяльністю підприємства у бік людського чинника, гуманізації праці.

У цьому контексті більше інформації для оцінки надасть показник, який буде визначати питому вагу інвестицій у людський капітал не у загальних витратах підприємства, а безпосередньо у витратах на робочу силу. Для певного підприємства може бути визначений нормативний рівень даного показника шляхом знаходження оптимального співвідношення обсягу коштів, які спрямовуються на оплату праці, та коштів, інвестованих у професійний розвиток та охорону здоров'я працівників.

Отже, проведений аналіз дозволив систематизувати та класифікувати показники оцінки інвестування у людський капітал у два взаємопов'язані блоки показників: ефективності та інтенсивності інвестування у людський капітал. Кожен із названих блоків складається з комплексної системи показників, що характеризують окремі аспекти соціально-економічної ефективності інвестування у людський капітал.

Діагностику ефективності інвестування у людський капітал за допомогою наведеної системи показників слід проводити поетапно та комплексно, що дозволить певною мірою запобігти систематичних помилок, обумовлених ризиками, які могли виникнути при розрахунку окремих показників ефективності або інтенсивності інвестування у людський капітал. Разом із тим, використання пропонованої системи показників дозволяє отримати лише узагальнену інформацію про результативність інвестування у людський капітал завдяки тому, що більшість із показників одночасно характеризує результати праці як працівників, у професійний розвиток яких протягом останніх років було інвестовано кошти, так і тих, в яких протягом досліджуваного періоду підприємство кошти не інвестувало.

Одночасно на значення кожного із пропонованих показників можуть впливати й інші чинники, дія яких прямим чином не пов'язана зі зміною результативності діяльності працівників. Мінімізувати вплив зовнішніх чинників на оцінку результативності інвестування у людський капітал можливо шляхом моніторингу всіх або більшості пропонованих показників та робити висновки про ефективність інвестування лише на основі систематизації отриманих результатів.

Разом із тим при проведенні оцінки ефективності інвестування у людський капітал доцільним також є визначення морального та психоемоційного задоволення як окремих працівників, так і всього колективу від здійснення певних інвестиційних заходів, що дозволить керівництву підприємства забезпечити гарантований рівень окупності інвестованих коштів завдяки підвищенню рівня обґрунтованості вибору певного виду інвестування окремо для кожної категорії працівників. Проте об'єктивна кількісна оцінка показників даного блоку є досить складною та трудомісткою і може бути оціненою із використанням кількісних та соціологічних методів дослідження (анкетування, інтерв'ю, листки опитування, спостереження та ін.) із подальшою статистичною та математичною обробкою отриманої у ході дослідження вихідної інформації. Наведені якісні показники оцінки ефективності інвестування у людський капітал у більшому ступені мають непрямий характер впливу на результативність діяльності підприємства. Разом із тим їх включення до складу критеріїв оцінки надасть змогу попередньо охарактеризувати рівень існуючого та очікуваного інвестиційного ризику, пов'язаного із інтенсивним професійним розвитком окремих працівників при наявності у них бажання у найближчий час змінити підприємство. Впровадження обов'язкового систематичного контролю зміни рівнів якісних показників також надасть можливість керівництву підприємства постійного оцінювання змін соціально-психологічного клімату в колективі під впливом інвестування.

Висновки. Отже, узагальнену систему показників оцінки ефективності інвестування у людський капітал можна вважати збалансованою тому, що вона враховує як кількісні, так і якісні показники оцінки зміни обсягу та якості людського капіталу під впливом інвестицій та дозволяє встановити доцільність та результативність інвестування завдяки комплексному визначенню трьох складових ефективності – фінансової, соціальної та економічної. Кожен із показників може бути використаним як критерій обґрунтування доцільності інвестування підприємством коштів у певний вид інвестицій та в окремого працівника.

При цьому для більшості показників підприємство самостійно, відповідно до наявних умов виробництва та результатів економічної діяльності, встановлює критерії допустимого рівня їх значень, які можуть змінюватися зі зміною економічної ситуації. Для дослідження значень обраних показників як аналітичні, з метою встановлення рівня ефективності вони можуть бути вивчені в динаміці за декілька періодів або шляхом порівняння звітного рівня показника з його значенням, яке спостерігалося до початку інвестування. Однак можливості виконання такого аналізу значним чином залежать від ступеня забезпеченості об'єктивною та достатньою статистичною інформацією, загальноприйнята та внутрішня база якої має всебічно відображати всі аспекти та складові ефективності інвестування у людський капітал протягом всього періоду дослідження.

Отже, для здійснення об'єктивної оцінки ефективності інвестування у людський капітал існує гостра потреба у подальшому вдосконаленні існуючих методик із метою надання можливості проведення оцінки не лише великими підприємствами та міжнародними корпораціями, але й малими підприємствами. Саме тому метою подальших досліджень має стати створення комплексної методологічної бази оцінки інвестування у людський капітал та визначення системи показників, за допомогою яких підприємство може самостійно та з мінімальними витратами здійснити об'єктивну оцінку різних складових ефективності інвестованих у людський капітал коштів. Доцільним є також дослідження методів оцінки ефективності інвестування підприємством коштів не лише у професійне навчання, а й інші види інвестицій у людський капітал. Практичне досягнення поставленої мети має створити мотиваційні умови для переконання керівництва промислових підприємств у раціональності та економічній доцільності інвестування у людський капітал.

Список літератури:

1. Качество трудового потенциала: социально-экономические аспекты / [Долишний М. И., Брык М. В., Марьенко Б. С. и др.] ; отв. ред. М. И. Долишний, АНУССР, Львов. отд-ние, Ин-т экономики. – К. : Наук. думка, 1986. – 228 с.
2. Злупко С. М. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні / Злупко С. М., Радецький Й. І. ; [Ред. М. М. Мартиняк] ; Львів. нац.ун-т ім. І. Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 191 с.
3. Иноземцев В. В поисках разумной стратегии /В. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 7. – С. 124–128.
4. Колот А. Соціально-трудові аспекти забезпечення стійкого розвитку національної економіки / А. Колот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. – 2006. –№ 4. – С. 8–15.
5. Лукьянченко Н. Д. О проблемах сохранения интеллектуального потенциала на промышленных предприятиях в кризисной экономике / Н. Д. Лукьянченко, В. Г. Шульга // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2 (16). – С. 190–195.
6. Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода / [Авдеева Н. Н., Ашмарин И. И., Генисаретский О. И. та ін.] ; РАН; Институт человека; под ред. И. Т. Фролов. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 175 с.
7. Власюк О. С. Індекс людського розвитку: досвід України / О. С. Власюк, С. І. Пирожков / Національний ін-т стратегічних досліджень ; ПРООН / О. П. Янішевський (ред.). – К. : ПРООН, 1995. – 84 с.
8. Пирожков С. Проблеми прискорення інноваційного розвитку / С. Пирожков // Економіст. – 2005. – № 4. – С. 31.
9. Смаль С. Карты компетентности в системе профобучения / С. Смаль, А. Евдокимов // Менеджер по персоналу. – 2007. – № 11. – С. 24–30.
10. Критский М. М. Человеческий капитал / Михаил Михайлович Критский. – Л. : Ленинград. ун-т,1991. – 120 с.
11. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : моногр. / Олена Анатоліївна Грішнова. – К.: Знання, КОО, 2001. – 254 с.
12. Добрынин А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: Формирование, оценка,эффективность использования / Добрынин А. И., Дятлов С. А., Цыренова Е. Д.; Санкт-Петербург. гос. ун-т экон. и финансов. – СПб. : Наука, 1999. – 309 с.
13. Зимин И. А. Реальные инвестиции / Илья Александрович Зимин. – М. : ТАНДЕМ, ЭКМОС,2000. – 304 с.

Коверник Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ НА УРОВНЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В условиях трансформации экономики, создания рыночной среды в Украине исследования по вопросам формирования инвестиционного портфеля предприятий и осуществления капиталовложений особенно актуальны. Особенностью исследования является необходимость изучения теории и практики зарубежных ученых, работающих в условиях рыночных экономик, учет опыта рыночных преобразований постсоциалистических стран и специфики развития рыночных отношений в Украине для выработки рекомендаций по формированию инвестиционных портфелей украинских предприятий. Оценка инвестиций это оценка возможных будущих расходов и доходов, которые могут возникнуть в результате инвестиций в данный проект в течение срока его действия. Оценка инвестиций включает оценку рисков и чувствительности проекта, то есть того, в какой степени возможные ошибки в прогнозах могут повлиять на ожидаемые результаты по данному проекту. Такая оценка помогает принять решение о том, стоит ли вкладывать ресурсы в данный проект.
Ключевые слова: инвестиции, оценка инвестиций, капитальные вложения, прямые инвестиции, финансовые инвестиции, капитальные инвестиции, инвестиционный климат.

Kovernyk N.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

FEATURES EVALUATION INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL AT THE ENTERPRISE LEVEL

Summary
In the economic transformation, creating a market environment in Ukraine study on formation of an investment portfolio companies and implementation of investment is particularly relevant. The feature of the study is the need to study the theory and practice of foreign scientists working in a market economy, the experience of post-market reforms and the specifics of the market economy in Ukraine to develop recommendations to form portfolios of Ukrainian companies. Assessment is an assessment of investment potential future costs and revenues that may result from investment in the project through the expected life of its action. Estimation of investment includes risk assessment and sensitivity of the project, that is, the extent to which errors in the forecasts may affect the expected results of the present project. This assessment helps decide whether to invest in the project.
Keywords: investments, valuation of investments, investments, private equity, financial investments, capital investments, investment climate.

УДК 330.341.1+339.92](520)(045)

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ЯПОНСЬКИХ ТНК У РОЗРІЗІ МІЖНАРОДНОГО ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ

Козаченко Р.П.
Національний авіаційний університет

У статті розглянуто специфіку міжнародного трансферу технологій як складової інноваційних стратегій ТНК Японії. Визначено таку особливість трансформації стратегій, як видозміну за послідовністю «імпорт технологій – імітація технологій та експорт в країни, що розвиваються, – продукування власних технологій та інновацій і перехід до їх експорту». Виокремлено основні риси сучасних інноваційних стратегій японських ТНК. Здійснено оцінку витрат провідних ТНК Японії на R&D. Проаналізовано патентну активність та перспективи використання «відкритих інновацій» японськими ТНК, вказано на специфіку їх трансферу.

Ключові слова: інноваційні стратегії, міжнародних трансфер технологій, ТНК, «відкриті» інновації, R&D.

Постановка проблеми. Сучасна людська цивілізація стоїть на шляху розбудови інформаційного високотехнологічного суспільства. З кожним роком зростає роль і значення технологій та інновацій, які проникають у всі сфери суспільного життя.

Корпоративний сектор увійшов у XXI століття основним продуцентом інноваційних продуктів, а напрямки та тенденції світового інноваційно-технологічного розвитку формувалися та визначалися в інноваційних стратегіях ТНК. Тим не менш, японські ТНК наприкінці XX століття все ще значно більшу увагу приділяли підвищенню якості та зменшенню собівартості продукції, ніж проникненню інновацій в організаційну структуру та сферу управління.

Переломним моментом у розвитку світового господарства стала економічна криза 2008-2009 рр., яка разом із загальними тенденціями епохи техноглобалізму поставила ТНК перед необхідністю змін, а японські ТНК перед необхідністю зміни бачення та сприйняття технологій та інновацій, необхідного для збереження конкурентоспроможності на світових ринках. За таких умов змін зазнали інноваційні стратегії ТНК Японії, особливо у розрізі міжнародного трансферу технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний аналіз поточного стану та тенденцій розвитку світових інновацій здійснив В. Оксенюк [12]. «Відкриті» інновації детально розглянуті у працях Г. Чесбро [10] та Н. В. Ревуцької [11]. Сучасним інноваційним стратегіям ТНК присвячені ґрунтовні дослідження В. А. Вергуна та О. І. Ступницького [14], М. Є. Кір'якової [3], а стратегіям японських ТНК – М. Портера, Х. Такеути та М. Сакакибари [1]. Найбільш точно особливості сучасних інноваційних стратегій ТНК розкриваються їх продуцентами – вищим керівництвом японських ТНК [5-9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важли-вою складовою сучасних комплексних інноваційних стратегій японських ТНК є міжнародний трансфер технологій, дослідженню якого у такому контексті приділено недостатньо уваги в науковій літературі, особливо українській.

Мета статті. Головною метою є аналіз особливостей міжнародного трансферу технологій як частини інноваційних стратегій японських ТНК.

Виклад основного матеріалу. Провідні ТНК Японії – конгломератного типу, що протягом тривалого часу використовували стратегію розширення та диверсифікації діяльності. М. Портер, Х. Такеуті, М. Сакакібара [1], досліджуючи особливості економічного розвитку Японії, вказували на те, що така організаційна структура втратила актуальність і потребує модернізації. Але тільки світова економічна криза зумовила реструктуризацію бізнес-структур, а також підвищення їхньої інноваційності, що вилилося в сучасні інноваційні стратегії та нову хвилю підвищення конкурентоспроможності японських ТНК.

Інноваційні стратегії японських ТНК трансформувалися разом з розвитком національної економіки Японії. Після завершення Другої світової війни ТНК були орієнтовані на імпорт технологій, як окремих патентів, так і цілісних технологій виробництва. У цей період основними партнерами були американські ТНК, а співпраця основувалася на прямих формах трансферу технологій – купівля/продаж патентів, обмін «ноу-хау», реімпортні і «перехресні» ліцензійні угоди. Японські ТНК були імітаторами технологій і здійснювали постачання технологічної продукції, створеної на базі імпортованих технологій, до країн, що розвиваються. Розвиток компаній призвів до переходу до здійснення власних R&D та до їх експорту як до країн, що розвиваються, так і розвинених країн, зростання частки іноземного патентування. На зміну односторонньому прийшов двосторонній трансфер технологій. Інноваційні стратегії ТНК почали включати спільні R&D, переважно з ТНК США, та контракти на управління тощо. Отже, інноваційні стратегії японських ТНК розвивалися відповідно до нарощування потужностей корпорацій за послідовністю «імпорт технологій – імітація технологій та експорт в країни, що розвиваються, – продукування власних технологій та інновацій і перехід до їх експорту».

Сучасні інноваційні стратегії японських ТНК включають: імпорт техно-логій та інновацій, продукування власних технологій та їх експорт, розбудову інноваційної організації, використання внутрішніх та зовнішніх джерел залучення інновацій, посилення позицій іноземних R&D підрозділів, поєднання «відкритих» та «закритих» інновацій, співробітництво через утворення інноваційних стратегічних альянсів та приєднання до інноваційних мереж.

Незважаючи на розвиток ТНК Японії та посилення позицій на міжнародному ринку технологій, сьогодні вони також орієнтовані на залучення технологій ззовні, як шляхом прямого імпорту, так і через кооперацію з ТНК інших країн. Зокрема, 34% стратегічних альянсів з боку японських ТНК орієнтовані на пошук нових технологій, тоді як тільки 27% – на пропозицію (табл. 1).

Галузями, що визнані японськими ТНК пріоритетними для здійснення R&D та трансферу технологій у напрямку експорту, є ІКТ, енергетика, транспортні системи, промисловий комплекс, будівництво сучасних міст [3, с. 12].

Сучасні стратегії ТНК Японії націлені на трансфер технологій не тільки у виробничі процеси, але й системи управління, що здійснюється відповідно до концепції побудови інноваційної організації. Інноваційні ТНК Японії притримуються двосторонньої направленості трансферу з акцентом на системи інноваційного моделювання та обробки інформації.

Активна експортна позиція передбачає продукування японськими ТНК власних технологій, що зумовлює витрати на R&D. Витрати коливаються у межах 2-6% від доходів компаній. Для сфери інноваційних технологій притаманні витрати близько 4-6%, автомобілебудування 2-4%, сфери послуг – 2-3%. Такі показники підтверджують результати аналізу витрат на R&D провідних японських ТНК за рейтингом Global 500 2014 [4] (табл. 2).

Особливостями сучасних інноваційних стратегій ТНК Японії є здійснення активних R&D не тільки материнськими дослідними підрозділами, але й зарубіжними. Японські ТНК орієнтовані на розбудову глобальної дослідницької мережі та розробку інновацій, пристосованих для задоволення локальних проблем. Наприклад, у Hitachi Group 5000 осіб зайняті у сфері НДДКР по всьому світу і розгалуженою є мережа дослідницьких підрозділів: Hitachi Europe Ltd. (Лондон, Кембридж, Мюнхен, Софія),

Таблиця 1

Мотивація участі компаній у міжнародних альянсах

ТНК	Стратегічні цілі доступу компаній до нових:						Разом	
	продуктів		технологій		ринків			
	Попит							
Японії	28	28%	33	34%	37	38%	98	100%
США	45	25%	47	26%	89	49%	181	100%
Європи	45	37%	53	43%	24	20%	122	100%
Разом	118	29%	133	33%	150	38%	401	100%
	Пропозиція							
Японії	28	29%	27	27%	43	44%	98	100%
США	56	36%	61	39%	40	25%	157	100%
Європі	17	18%	35	38%	40	44%	92	100%
Разом	101	29%	123	35%	123	36%	347	100%

Джерело: [2, с. 195]

Таблиця 2

Витрати на R&D провідних японських ТНК за рейтингом Global 500 2014

		2010	2011	2012	2013	2014
Toyota	Витрати на R&D (трлн. ієн)	0,725	0,730	0,780	0,807	0,911
	Витрати на R&D (% від доходу)	3,83	3,84	4,20	3,66	3,55
Honda Motor	Витрати на R&D (трлн. ієн)	0,463	0,487	0,519	0,560	0,634
	Витрати на R&D (% від доходу)	5,40	5,45	6,53	5,67	5,35
Nippon Telegraph and Telephone	Витрати на R&D (трлн. ієн)	0,278	0,268	0,267	0,269	0,249
	Витрати на R&D (% від доходу)	2,73	2,60	2,54	2,51	2,28
Nissan Motor	Витрати на R&D (трлн. ієн)	0,399	0,428	0,470	0,500	0,500
	Витрати на R&D (% від доходу)	4,24	4,44	4,11	4,77	4,37
Hitachi	Витрати на R&D (трлн. ієн)	0,395	0,413	0,341	0,351	-
	Витрати на R&D (% від доходу)	4,24	4,27	3,77	3,65	-

\- – інформація відсутня

Джерело: розроблено та розраховано автором за [5-9]

Таблиця 3

Характеристика патентних заявок, поданих у Японії у 2011-2012 рр., за корпоративною приналежністю (одиниць)

2011			2012		
без округлення			використано округлення; місця визначені без округлення		
Місце	ТНК	Кількість заявок	Місце	ТНК	Кількість заявок
1	Panasonic	13173	1	Panasonic	11400
2	Hitachi	10183	2	Hitachi	10000
3	Toyota	9769	3	Toyota	9600
4	Toshiba	8548	4	Toshiba	8600
5	Canon	7294	5	Canon	8000
6	Seiko Epson	5836	6	EPSON	5500
7	Mitsubishi Electric	5558	7	Mitsubishi Electric	5400
8	-	-	8	NEC	5000
9	-	-	9	Fujitsu	4800
10	-	-	10	Fuji Film	4800

\- – інформація відсутня у вільному доступі

Джерело: побудовано автором за [9]

Hitachi China R&D Corporation (Пекін, Шанхай), Hitachi America Ltd. (Санта-Клара, Детройт, Вашингтон, Сан-Франциско), Hitachi India Pvt. Ltd. (Бангалор), Hitachi Asia Ltd. (Сінгапур), Hitachi South America Ltda. (Сан Пауло) [9].

Протягом останніх років спостерігається скорочення патентної активності японських ТНК у Японії і переміщення її закордон, відповідно до зростання активності закордонних представництв ТНК, що здійснюють R&D. Наприклад, скорочення обсягу патентування Hitachi в Японії з 53% у 2009 р. до 43% у 2012 р. і відповідне зростання частки закордонного з 47% до 57% [9]. Тим не менш, більшість поданих патентних заявок в Японії припадає саме на японські ТНК, так у 2012 р. всі 10 країн-лідерів за обсягом поданих патентних заявок в Японії були саме ТНК Японії (табл. 3). Подібна ситуація спостерігалася й у 2011 р.

Поряд з тим активною була патентна активність японських ТНК у інших країнах, особливо у США (табл. 4).

ТНК Японії використовують як внутрішні, так і зовнішні джерела трансферу інновацій, а особливості менталітету зумовлюють сприйняття концепції «відкритих» інновацій, яку першим сформулював Г. Чесбро [10] як парадигму необхідності застосування зовнішніх ідей поряд з власними внутрішньокорпораційними, використовуючи внутрішні та зовнішні шляхи їх пошуку. Концепція «відкритих» інновацій передбачає залучення широкого кола осіб та учасників до процесу інноваційного творення. Основні канали через які можуть бути залучені інновації ззовні: споживачі, працівники компанії (промислове шпигунство, отримання доступу до інформації через особисті контакти), бізнес-партнери, консультанти, конкуренти, участь у виставках та ярмарках, асоціаціях, інтернальні продажі та сервіс, університети, власні R&D [11].

Інноваційні стратегії японських ТНК передбачають широкий підхід до пошуку нових ідей та інновацій. Так ТНК Японії особливу увагу приділяють контактам зі споживачами та орієнтовані на задоволення їхніх потреб через вироблення інноваційних рішень на основі аналізу невдоволень, звернень з виникнення проблем. З іншого боку, ментально зумовленою є висока здатність японців до сприйняття. Зокрема, будь-яке співробітництво з іншими ТНК, наприклад, у рамках стратегічних альянсів, вони сприймають як можливість здійснення непрямого трансферу технологій через міжособистісні контакти персоналу та з позиції отримання доступу до інформації, яку необхідно засвоїти, проаналізувати та максимально ефективно використати.

Одним з проявів «відкритих» інновацій є технології з відкритим доступом для всіх бажаючих. Такий підхід активно підтримують ТНК США (IBM, Sun Microsystems). У розрізі міжнародного трансферу технологій «відкриті» інновації у такому розмінні – безоплатний експорт на міжнародний ринок, «закриті» – експорт, що приносить дохід у вигляді надходжень від продажів патентів та ліцензій.

У 2007 р. один з представників компанії Toyota, коментуючи ставлення Toyota до інновацій з відкритим доступом, зазначав, що компанія, яка витрачає мільярди на R&D, не буде відкривати загалу доступ до їх результатів [12]. Але вже через кілька років Toyota стала «платиновим партнером» Linux Foundation, [13]. Тим не менш, для Toyota членські витрати від такої участі значно менші, ніж обсяг витрат на власні R&D, результати яких залишаються «закритими» та захищеними численними патентами.

Отже, інноваційні стратегії японських ТНК передбачають комбінування «відкритих» та «закритих» інновацій, що притаманно практично всім сучасним ТНК. Так компанії відкривають доступ до інновацій у сферах, в яких вони не займають лідируючі позиції, що створює бар'єри для компаній-лідерів галузі, які дотримуються стратегії «закритих» інновацій, тоді як у галузях у яких вони мають технологічні переваги та відносяться до числа лідерів надають перевагу стратегії «закритих» інновацій.

Стратегії комбінації «відкритих» та «закритих» інновацій притаманні більшості провідних ТНК Японії. Як приклад, участь у Linux Foundation: до числа «платинових партнерів» із щорічним внеском у 500 тис. дол. входять Fujitsu та Nippon Electric Corporation; «золотих партнерів» із внеском у 100 тис. дол. і правом делегувати трьох представників до Ради директорів – Hitachi, Panasonic та Toyota; «срібних партнерів» із внеском 5-20 тис. дол. – Toshiba та Sony.

Порівняти роль інновацій з відкритим доступом в інноваційних стратегіях японських ТНК з їх роллю в інноваційних стратегіях ТНК інших країн можна через аналіз Linux Foundation за географічною приналежністю компаній (рис. 1): серед «платинових партнерів» – 7 американських компаній (Citrix, Hewlett-Packard, IBM, Intel, Oracle, Qualcomm) та 1 з Південної Кореї (Samsung); серед «золотих партнерів» – 5 провідних інноваційних ТНК США (AMD, Cisco, Google, Motorola Solutions,

Таблиця 4

Патентна активність японських ТНК за межами Японії у 2012 р. у порівнянні з патентною активністю ТНК інших країн (використано округлення; місця визначені без округлення; одиниць патентних заявок)

США			Європа			Китай		
Місце	ТНК	Кількість заявок	Місце	ТНК	Кількість заявок	Місце	ТНК	Кількість заявок
1	IBM	6500	1	Siemens	2200	1	ZTE	4400
2	Samsung	6300	2	Samsung	1900	2	Hon Hai	4200
3	Sony	3600	3	LG	1600	3	Huawei	4100
4	Panasonic	3600	4	General Electric	1500	4	Panasonic	3000
5	Canon	3300	5	BOSCH	1400	5	Sinopec	2900
6	LG	2800	6	Qualcomm	1400	6	Sony	2800
7	Toshiba	2700	7	Phillips	1300	7	Zhejiang Univ.	2700
8	Hon Hai	2700	8	ZTE	1300	8	Samsung	2500
9	Microsoft	2600	9	Ericsson	1300	9	LG	2400
10	Hitachi	2600	10	Panasonic	1300	10	Tsinghua Univ.	2100

Джерело: побудовано автором за [9]

«Платиновий партнер» (500 тис. дол. / рік)	«Золотий партнер» (100 тис. дол. / рік)	«Срібний партнер» (5-20 тис. дол. / рік)

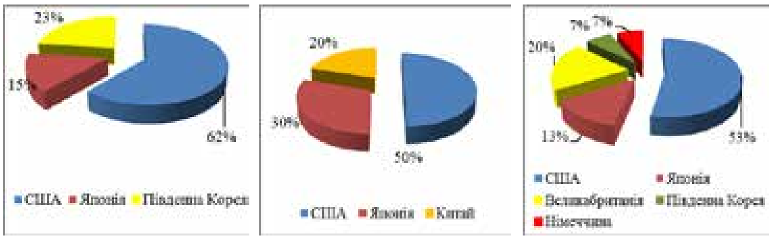

Рис. 1. Розподіл провідних ТНК у Linux Foundation за ступенем партнерства та географічною приналежністю

Джерело: розроблено автором за [12]

NetApp), 2 – ТНК Китаю (China Mobile та Huawei); серед «срібних партнерів» –8 компаній з США (Red Hat, Dell, Adobe, Texas Instruments, VMWare, Marvell, Wind River, Broadcom), 3 з Великої Британії (Canonical, ARM, Imagination Technologies Group), по 1 з Південної Кореї та Німеччини (LG та Siemens) [13]. Отже, у Linux Foundation найбільш чисельними є американські ТНК, що повністю відповідає їх зацікавленості у «відкритих» інноваціях та їх включенню до інноваційних стратегій. Далі – японські ТНК, які використовують екстернальну стратегію залучення інновацій, а також технологій, особливо за неосновними напрямами діяльностями [14]. Зацікавленими у «відкритих» інноваціях є також компанії країн Азії і найменш – країн Європи.

Інноваційні стратегії японських ТНК передбачають використання потенціалу стратегічних альянсів та мереж. Так національні компанії Японії активні у створенні стратегічних партнерств. До мережних структур серед японських ТНК найактивніше долучаються компанії інноваційної сфери (Hitachi, Sony, Panasonic, Fujitsu). Але особливістю саме ТНК Японії є те, що вони є учасниками мережі, але не центральними елементами, і віддають перевагу двостороннім стратегічним альянсам. Стратегічні альянси та мережні організації забезпечують можливість використання як прямих форм трансферу технологій, часто використовується двостороннє ліцензування результатів спільних R&D, так і непрямих, у тому числі усіх переваг «відкритих» інновацій та широкого доступу до зовнішніх джерел.

Висновки і пропозиції. Поступовий розвиток японських ТНК зумовив трансформацію інноваційних стратегій за послідовністю «імпорт технологій – імітація технологій та експорт в країни, що розвиваються, – продукування власних технологій та інновацій і перехід до їх експорту». За формами трансферу технологій було здійснено перехід від купівлі/продажу патентів, обміну «ноу-хау», реімпортних і «перехресних» ліцензійних угод до здійснення спільних R&D у рамках стратегічних альянсів та побудови мережних організацій, іноземного патентування, контрактів на управління. Трансфер технологій з одностороннього перетворився на двосторонній.

Незважаючи на потужність японських ТНК, їхні сучасні інноваційні стратегії орієнтовані як на експорт, так і імпорт технологій та інновацій. Іншими орієнтирами є здійснення власних R&D, трансфер технологій у виробництво та інноваційну організацію, використання внутрішніх та зовнішніх джерел залучення інновацій, посилення позицій іноземних R&D підрозділів, поєднання «відкритих» та «закритих» інновацій, співробітництво через утворення інноваційних стратегічних альянсів та приєднання до інноваційних мереж.

Витрати ТНК Японії на R&D коливаються у межах 2-6% від доходів компаній. Для сфери інноваційних технологій притаманні витрати близько 4-6%, автомобілебудування 2-4%, сфери послуг – 2-3%. Широко залученими до R&D є не тільки материнські дослідні підрозділи, але й зарубіжні, що є особливістю японських ТНК, які у XXI столітті прагнуть побудувати глобальну дослідницьку мережу. Це зумовлює скорочення патентної активності японських ТНК у Японії і переміщення її закордон. Зростання обсягу іноземного патентування японських ТНК відбувається за збереження їх лідерства за обсягом поданих патентних заявок в Японії.

Інноваційні стратегії японських ТНК ґрунтуються на внутрішніх і зовнішніх джерелах залучення інновацій, передбачають широкий підхід до пошуку нових ідей та інновацій. Основна увага приділена налагодження тісних зв'язків зі споживачами та використання будь-якої можливості доступу до нової інформації. Використовуються комбінації стратегії інновацій з відкритим доступом у непріоритетних галузях та «закритих» інновацій у сфері технологічного лідерства.

Список літератури:

1. Портер М. Японская экономическая модель: Может ли Япония конкурировать? / М. Портер, Х. Такеути, М. Сакакибара; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 262 с.
2. Македон В. В. Міжнародні стратегічні альянси компаній: монографія / В. В. Македон. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. – 304 с.
3. Кір'якова М. Є. Розвиток моделей інноваційної діяльності транснаціональних корпорацій: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02 / Марина Євгеніївна Кір'якова. – К., 2013. – 21 с.
4. Global 500 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fortune.com/global500.
5. http://www.toyota-global.com. – офіційний сайт компанії Toyota.
6. http://world.honda.com. – офіційний сайт компанії Honda Motor.
7. http://www.ntt.co.jp. – офіційний сайт Nippon Telegraph & Telephone.
8. http://www.nissan-global.com. – офіційний сайт Nissan Motor.
9. http://www.hitachi.com. – офіційний сайт Hitachi.
10. Чесбро Г. Открытые бизнес-модели. IP-менеджмент / Г. Чесбро; Пер. с англ. В. Н. Егорова. – М.: Поколение, 2008. – 352 с.
11. Ревуцька Н. В. Концепція відкритих інновацій у сучасному бізнесі: теоретичні і практичні аспекти / Н. В. Ревуцька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kneu.edu.ua/userfiles/Revutska_thesis.rtf.
12. Оксенюк В. Світові інновації: погляд журналу The Economist / В. Оксе-нюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://innovations.com.ua/ua/articles/13478/temp.
13. http://www.linuxfoundation.org. – офіційний сайт Linux Foundation.

14. Вергун В. А. Сучасні інноваційні стратегії ТНК і синергетичний ефект «технологізації» / В. А. Вергун, О. І. Ступницький // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 3 [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2310/2030.

Козаченко Р.П.
Национальный авиационный университет

ИННОВАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ ЯПОНСКИХ ТНК В РАЗРЕЗЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРАНСФЕРТА ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье рассмотрена специфика международного трансферта техноло-гий, как составляющей инновационных стратегий ТНК Японии. Определена такая особенность трансформации стратегий, как изменение в следующей последовательности: «импорт технологий – имитация технологий и их экспорт в развивающиеся страны – продуцирование собственных технологий и инноваций, и переход к их экспорту». Выделены основные черты современных инновационных стратегий японских ТНК. Произведена оценка издержек на R&D ведущих ТНК Японии. Проанализирована патентная активность и перспективы использования «открытых» инноваций японскими ТНК, указано на специфику осуществления их трансферта.
Ключевые слова: инновационные стратегии, международный трансферт технологи, ТНК, «открытые инновации», R&D.

Kozachenko R.P.
National Aviation University

INNOVATIVE STRATEGIES OF JAPANESE TNCS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL TECHNOLOGY TRANSFER

Summary
The article deals with the specifics of international technology transfer as part of innovative strategies of Japanese TNCs. Such feature of strategies transformation as a sequence modification by «import of technologies – technology imitation and their export to developing countries – own technology and innovation production and their exports» were defined. The basic features of modern innovative strategies of Japanese multinationals were determined. The estimation of the cost of Japan's leading multinationals in R&D was done. Patent activity and the prospects of «open» innovation of Japanese TNCs were analyzed; the specificity of «open» innovation transfer was given.
Keywords: innovative strategies, international technology transfer, TNCs, «open» innovations, R&D.

УДК 657.37

ОЦІНКА ГРОШОВИХ ПОТОКІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА НА ОСНОВІ ЗВІТУ ПРО РУХ ГРОШОВИХ КОШТІВ

Колдовський А.В.
Українська академія банківської справи Національного банку України

У статті висвітлено проблемні моменти щодо оцінки грошових потоків акціонерного товариства на основі звіту про рух грошових коштів. Досліджено сутність «грошового потоку» банку, його класифікацію та факторів впливу та визначено методичні основи складання Звіту про рух грошових коштів. Досліджено порядок складання і подання Звіту про рух грошових коштів банку. Визначено можливі практичні аспекти вдосконалення методики складання і аналізу Звіту про рух грошових коштів банку. Доведено, що управління грошовими потоками діяльності акціонерних товариств необхідне для забезпечення ефективного функціонування господарського механізму, формування потенціалу для розвитку суб'єктів господарювання, ефективного використання капіталу, підтримки конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання, а також забезпечення фінансової стійкості та економічного зростання.
Ключові слова: грошові кошти, фінансова звітність, принципи, види діяльності, акціонерне товариство.

Постановка проблеми. Діяльність банку пов'язана з безперервним, циклічним рухом грошових коштів, що є однією з умов стабільного функціонування. У зв'язку з цим виникає постійна необхідність у наданні користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про грошові потоки банку для прийняття управлінських рішень. Адже, вчасно надана інформація про відсутність мінімального рівня грошових ресурсів, необхідних для платоспроможності установи може значно знизити фінансові труднощі у майбутньому. Дані про рух грошових коштів за видами діяльності установ наведені в Звіті про рух грошових коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методики складання та подання Звіту про рух грошових кошів, управління грошовими потоками підприємства за кордоном присвячені праці Р. Брейлі, Ю. Бріхгема, Л. Гапенські, Дж. К. Ван Хорна, О. В. Єфімової, Є. М. Сорокіної, А. Д. Шеремета та ін. Заслуговують на увагу дослідження французьких економістів – Б. Коласса, Ж. Перара, Д. Ру, Д. Сульє, які оперують показниками грошового потоку в межах концепції фінансової рівноваги. Щодо українських учених-економістів, то окремим аспектам сутності, принципам, методам оцінки, аналізу та управління грошовими потоками підприємств приділяють увагу Г. М. Азаренкова, І. В. Алєксеєв, Є. В. Бикова, І. О. Бланк, А. А. Гриценко, О. М. Деменіна, В. Н. Єгоров, О. С. Єфремов, Г. Г. Кірейцев, М. А. Козоріз, Р. О. Костирко, М. Н. Крейніна, А. В. Ластовенко, Л. О. Лігоненко, О. Г. Махмудов, С. І. Надточій, В. М. Порохня, Р. А. Слав'юк, А. Н. Хорін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загально проблеми. Недостатній рівень теоретичних розробок та необхідність вирішення проблеми вдосконалення методів оцінка грошових потоків акціонерного товариства на основі звіту про рух грошових коштів в умовах нерозвиненості ринку, потреба у розробці методики дослідження та аналізу грошових потоків діяльності суб'єктів господарювання, системи аналітичних та модельних способів управління грошовими потоками інвестиційної діяльності обумовлюють актуальність теми дослідження.

Мета статті. Дослідження порядку складання, подання та розкриття аналітичних можливостей Звіту про рух грошових коштів банку, оцінка грошових потоків акціонерного товариства на основі звіту про рух грошових коштів.

Виклад основного матеріалу. В основі реалізації будь-якого управлінського рішення лежить використання коштів. Кошти обслуговують всі види діяльності: операційну, фінансову і інвестиційну. Наявність грошових коштів у банку виявляє можливість його виживання та подальшого розвитку. У свою чергу, грошова діяльність банку нерозривно пов'язана з рухом грошових потоків. Слід зазначити, що існують різні підходи до визначення та трактування поняття «грошовий потік». Аналіз фінансово-економічної літератури встановив, що вчені по-різному трактують визначення даного поняття і внаслідок цього по-різному підходять до управління ним (табл. 1).

Узагальнюючи дані трактування, можна сказати, що більшість вчених ототожнюють поняття «грошові потоки» з надходження і витрачання грошових коштів та їх еквівалентів.

Звіт про рух грошових коштів відображає джерела надходження грошових коштів банку, напрями їх використання протягом звітного періоду, а також залишки готівкових коштів на дату звітності з розподілом за видами діяльності (операційна, інвестиційна, фінансова). Класифікація за видами діяльності банку дає змогу оцінити вплив кожного виду діяльності на його фінансовий стан та на потоки грошових коштів та їх еквівалентів. Проте одна операція може охоплювати рух грошових коштів та їх еквівалентів різних видів діяльності. Наприклад, при погашенні позики грошовими коштами, які складаються з відсотків та основної суми боргу, відсотки можна віднести до операційної діяльності, а елемент основної суми боргу – до фінансової.

Аналіз грошових потоків банку складається з декількох етапів і залежності від виду грошових потоків та поставленої мети. Основна мета аналізу грошових потоків полягає у виявленні рівня достатності коштів, необхідних для нормального функціонування установи, визначення їх ефективності, рентабельності та ліквідності в процесі операційної, інвестиційної й фінансової діяльності. Аналіз грошових потоків банку починається з аналізу надходжень, видатків і формування чистого грошового потоку, що дає можливість охарактеризувати тенденції розвитку його діяльності (табл. 2).

Проаналізувавши дані таблиці 2, можна зробити висновок, що чистий грошовий потік банку за звітній період збільшився в порівнянні з 2011 роком на 889 719 тис. грн. Проте, якщо порівнювати з 2012 роком, то він знизився на 966 759 тис. грн., що в першу чергу пов'язано з негативним впливом зміни курсу грошових коштів та збільшення негативного грошового потоку. Позитивний грошовий потік за досліджуваний період зменшився на 14 709 671 тис. грн. У його структурі найбільшу

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності грошового потоку

№	Автор	Визначення
1	Алєксєєв І.В. [1]	Грошовий потік – сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (або його частину) процесу розширеного відтворення.
2	Туржанський В.А. [2]	Грошовий потік – це сукупність залежних від часу надходжень (позитивний грошовий потік) і виплат (від'ємний грошовий потік) грошових коштів.
3	МСБО 7 [3]	Грошові потоки – це надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів.
4	Ясишева В. [4]	Грошовий потік – це сукупність розподілених у часі надходжень і видатків грошових коштів та їхніх еквівалентів, генерованих його господарською діяльністю, рух яких пов'язаний з факторами часу, простору, структури, ризику і ліквідності
5	Птащенко Л.О. [5]	Грошовий потік – сукупність розподілених у часі процесів надходження та вибуття грошових коштів, що генеруються суб'єктом господарювання в результаті здійснення його операційної, інвестиційної та фінансової діяльності
6	Бочаров В.В. [6]	Грошовий потік – рух фінансових ресурсів у часі; обсяг грошових засобів, які отримує або виплачує підприємство протягом звітного чи планового періоду.
7	Словарь коммерсанта [7]	Грошовий потік – сума прибутку (до оподаткування), амортизаційних і резервних відрахувань різного роду, врахованих у бухгалтерських реєстрах, але не виплачених у готівковій формі на сторону.
8	Іфтемчук В.С. [8]	Грошовий потік – чистий прибуток від обігу ліквідних коштів. Розраховується як сума річного приросту, амортизації та зміни поточних відрахувань у резервний фонд
9	Олексіч Д.В. [9]	Грошовий потік є економічною категорією, що дуже широко застосовується для характеристики фінансової успішності бізнесу, оцінки його стану та перспектив розвитку, визначення проблем ліквідності, визначення рівня дохідності інвестицій, уточнення бухгалтерських показників результатів діяльності, а також для оцінки вартості бізнесу.
10	Середа Т.П. [10]	Грошовий потік – сукупності надходжень і виплат грошових кошті, що проявляється через збільшення вхідних та зменшення вихідних грошових ресурсів, які обертаються протягом деякого періоду часу.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Аналіз грошових потоків АТ «Ощадбанк» за видами діяльності за період 2011-2013 рр.

№	Показники	Станом на					
		01.01.2012		01.01.2013		01.01.2014	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
1	Позитивний грошовий потік	127265839	100,0	74009989	100,0	112556168	100,0
2	- операційна діяльність	18255599	14,34	19783036	26,73	31249364	27,76
3	- інвестиційна діяльність	102669631	80,67	54226953	73,27	76279716	67,77
4	- фінансова діяльність	6340609	4,98	0	0,00	5027088	4,47
5	Негативний грошовий потік	-127225780	100,0	-72123068	100,0	-111618503	100,0
6	- операційна діяльність	-21900572	17,21	-14672126	20,34	-11260144	10,09
7	- інвестиційна діяльність	-105187028	82,68	-57299689	79,45	-99459565	89,11
8	- фінансова діяльність	-138180	0,11	-151253	0,21	-898794	0,81
9	Вплив змін обмінного курсу на грошові кошти та їх еквіваленти	-4748	-	4868	-	-12635	-
10	Чистий грошовий потік	35311	-	1891789	-	925030	-

Джерело: [11]

Таблиця 3

Аналіз чистих грошових потоків від різних сфер діяльності АТ «Ощадбанк», тис. грн.

№	Показники	Станом на			Відхилення 2013 до 2011
		01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	
1	Чистий грошовий потік від операційної діяльності	-3644973	5110910	19989220	23634193
2	Чистий грошовий потік від інвестиційної діяльності	-2517397	-3072736	-23179849	-20662452
3	Чистий грошовий потік від фінансової діяльності	6202429	-151253	4128294	-2074135
4	Загальний чистий грошовий потік без врахування зміни курсу валюти	40059	1886921	937665	897606

Джерело: [11]

питому вагу займають надходження від інвестиційної діяльності. Таку саму ситуацію можна спостерігати і в структурі негативному потоку банку.

За даними таблиці 2, у 2013 році найбільшу питому вагу серед позитивного грошового потоку займають надходження від інвестиційної діяльності (67,77%) та операційної діяльності (27,76%), найменшу – від фінансової діяльності (4,47%). Найбільшу питому вагу серед негативного грошового потоку займають видатки від інвестиційної діяльності (89,1%) та операційної діяльності (10,09%), найменшу – від фінансової діяльності (0,81%). Сума чистого грошового потоку за досліджуваний період є додатною. Таким чином, сума позитивного грошового потоку банку перевищує суму негативного,що є свідченням отримання прибутку.

Для більш детального аналізу чистого грошового потоку товариства необхідно його дослідити за видами діяльності (табл. 3).

Проаналізувавши дані таблиці 3, можна зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду чистий грошовий потік від операційної діяльності збільшився на 23 634 193 тис. грн., а від інвестиційної та фінансової діяльності зменшився відповідно на 20 662 452 тис. грн. та -2 074 135тис. грн. Таким чином, загальний чистий грошовий потік збільшився на 897 606 тис грн. в порівнянні з 2011 роком та склав 937 665тис. грн. Слід відмітити, що загальний чистий грошовий потік без врахування зміни курсу валюти протягом досліджуваного періоду є додатнім, що свідчить про те, що надходження грошових коштів та їх еквівалентів перевищують видатки банку.

Для більш глибшого аналізу грошових потоків установи необхідно розрахувати відносні показники руху грошових коштів за методикою наведеною в попередньо наведеною методикою (табл. 4).

За даними таблиці 4, коефіцієнт рентабельності чистого грошового потоку за 2013 зменшився на 14,3038 ум. од. в порівнянні з 2011 роком. У 2011 році на 1 грн. позитивного потоку банку припадає 15,04 грн. чистого прибутку, тоді як у 2013 році – менше гривні, що пов'язано в першу чергу зі зростанням чистого грошового потоку.

Коефіцієнт рентабельності позитивного грошового потоку протягом 2011-2013 рр. збільшився на 0,019 ум. од., проте є незначним. Якщо на 1 грн. чистого грошовому притоку у 2011 році припадає 0,0042 грн. чистого прибутку, то за 2013 рік даним показник зріс до 0,006 грн. Така ситуація спричинена значним зменшенням позитивного грошового потоку банку.

Коефіцієнт співвідношення чистого прибутку та негативного грошового потоку збільшився за досліджуваний період на 0,0019 ум. од., що є негативним для банку. Якщо у 2011 році на 1 грн. прибутку банку припадало 0,0042 грн. видатків, то у 2013 році – 0,0061 грн.

Коефіцієнт ефективності грошового потоку за досліджуваний період збільшився на 0,0080 ум. од. Якщо у 2011 році на 1 грн. витрачених грошових коштів припадає 0,0003 грн. чистого грошового потоку, то у 2013 році – 0,0083 грн., що свідчить про покращення результативності діяльності.

Коефіцієнт ліквідності грошового потоку протягом дослідженого періоду збільшився на 0,0081 ум. од. У 2011 році на 1 грн. негативного грошового потоку припадає 1,0003 грн. позитивного потоку, а у 2013 році –1,0084 грн., що свідчить про здатність банку покривати необхідні витрати коштів позитивним грошовим потоком.

Коефіцієнт покриття термінових зобов'язань вхідним грошовим потоком знизився на 2,2722 ум. од., проте є більшим за одиницю протягом 2011-2013 років. Це свідчить про те, що банк здатний розрахуватися за своїми першочерговими зобов'язаннями за рахунок надходжень.

Таким чином, позитивні грошові потоки перевищують негативні за три роки, що свідчить про отримання прибутку та платоспроможність банку. Проте, чистий грошовий потік скоротився більш ніж вдвічі в 2013 році порівняно з попереднім роком, що свідчить про зниження ефективності діяльності банку.

Висновки і пропозиції. Ефективно організовані грошові потоки є передумовою досягнення високих фінансових результатів господарської діяльності в цілому. Тому важливим для банку є здійснення систематичного аналізу надходження та видатку грошових коштів. Інформація у Звіті про рух грошових коштів дозволяє оцінити здатність суб'єкта господарювання генерувати грошові кошти та їх еквіваленти, аналізувати зміни в чистих активах, його фінансовій структурі, дає змогу користувачам розробляти моделі для оцінки і порівняння теперішньої вартості майбутніх грошових потоків різних суб'єктів господарювання.

Проаналізувавши методику складання та подання фінансової звітності АТ «Ощадбанк» слід зазначити, що вона в усіх суттєвих аспектах відповідає вимогам чинного законодавства та міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Проте перехід банку на прямий метод складання Звіту про рух грошових коштів має ряд недоліків з аналітичної точки зору.

Таблиця 4

Коефіцієнти аналізу грошового потоку АТ «Ощадбанк»

№	Показник	Станом на			Відхилення 2013 до 2011
		01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	
1	Коефіцієнт рентабельності чистого грошового потоку	15,0376	0,2991	0,7338	-14,3038
2	Коефіцієнт рентабельності позитивного грошового потоку	0,0042	0,0076	0,0060	0,0019
3	Коефіцієнт співвідношення чистого прибутку та негативного грошового потоку	0,0042	0,0078	0,0061	0,0019
4	Коефіцієнт ефективності грошового потоку	0,0003	0,0262	0,0083	0,0080
5	Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	1,0003	1,0262	1,0084	0,0081
6	Показник покриття термінових зобов'язань вхідним грошовим потоком	3,8706	1,2625	1,5984	-2,2722

Джерело: [11]

Аналіз грошових потоків банку виявив, що позитивні грошові потоки перевищують негативні за три роки, що свідчить про отримання прибутку та платоспроможність банку. Проте, чистий грошовий потік скоротився більш ніж вдвічі в 2013 році порівняно з попереднім роком, що свідчить про зниження ефективності діяльності банку.

Список літератури:

1. Алєксєєв І. В. Гроші та кредит [Електронний ресурс] / І. В. Алєксєєв, М. К. Колісник // Навчальний посібник. – К.: Знання, 2009. – 253 с. - ISBN 978-966-346-595-1. - Режим доступу: http://pidruchniki.ws.
2. Туржанський В. А. Грошові кошти та грошові потоки як об'єкт бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / В. А. Туржанський // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 1. – С. 113-118. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua.
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 (МСБО 7): Звіт про рух грошових коштів [Електронний ресурс].– Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua.
4. Ясишена В. Сутність грошових потоків підприємств та їх класифікація [Електронний ресурс] / В. Ясишена // Вісник ТНЕУ. Економічний аналіз. – 2008. – № 2 (18). – С. 321-324. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua.
5. Птащенко Л. О. Управління корпоративними фінансами [Текст] : навч. посібник : для студентів вищих навчальних закладів / Л. О. Птащенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 296 с. – ISBN 978-966-364-565-0.
6. Бочаров В. В. Управление денежным оборотом предприятий и корпораций [Текст]. – М.: Финансы и статистика. – 2001.
7. Словарь коммерсанта [Текст]: Толковый русско-английский и англо-русский / Сост. И. В. Липсиц. – М.: ИНФРА-М. – 1996.
8. Іфемчук В. С. Генеза ринкової економіки: Терміни, поняття, персоналії [Текст]: В. С. Іфтемчук, В. А. Григорьєв, М. І. Маниліч, Г. Д. Шутак. – К.: «Магнолія плюс». – 2004. – 688 с.
9. Олексіч Д. В. Чистий грошовий потік банківського бізнесу [Текст] / Д. В. Олексіч // Механізм регулювання економіки, 2008. – № 3, Т. 1. – С. 218-224.
10. Середа Т. П. Науково-методичні підходи до управління грошовими потоками банку [Електронний ресурс]: Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ, Серія: Економічні науки. – № 3. – 2013. – Режим доступу: http://bulletin.uabs.edu.ua.
11. Офіційний сайт АТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oschadnybank.com/ua.

Колдовский А.В.
Украинская академия банковского дела Национального банка Украины

ОЦЕНКА ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА НА ОСНОВЕ ОТЧЕТА О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемные моменты в оценке денежных потоков акционерного общества на основе отчета о движении денежных средств. Исследована сущность «денежного потока» банка, его классификации и факторов влияния и определены методические основы составления Отчета о движении денежных средств. Исследована порядок составления и представления Отчета о движении денежных средств банка. Определены возможные практические аспекты совершенствования методики составления и анализа Отчета о движении денежных средств банка. Доказано, что управление денежными потоками деятельности акционерных обществ необходимо для обеспечения эффективного функционирования хозяйственного механизма, формирование потенциала для развития субъектов хозяйствования, эффективного использования капитала, поддержки конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности субъектов хозяйствования, а также обеспечение финансовой устойчивости и экономического роста.
Ключевые слова: денежные средства, финансовая отчетность, принципы, виды деятельности, акционерное общество.

Koldovskyy A.V.
Ukrainian Academy of Banking of National Bank of Ukraine

ESTIMATION OF CORPORATION'S CASH FLOWS BASED ON CASH FLOW STATEMENT

Summary
In the paper the problem points to evaluate cash flows corporation based on the statement of cash flows. The essence of bank's «cash flow», it's classification and impacts identified and methodical basis of the statement of cash flows. Investigated the procedure and submission Cash flow statement of the bank. Practical aspects of improving methods of preparation and analysis Cash flow statement of the bank. Proved that the cash management of joint stock companies is necessary for the effective functioning of the economic mechanism, capacity building for the development of undertakings, efficient use of capital, support competitiveness and investment attractiveness of undertakings and to ensure financial stability and economic growth.
Keywords: cash, financial statements, principles, activities, joint stock company.

УДК 338.583: 658.12.34 (075.8)

ЕВОЛЮЦІЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ У ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Колодійчук В.А.
Львівський національний аграрний університет

Досліджено теоретичні питання формування трансакційних витрат у логістичних системах. З'ясовано природу виникнення цих витрат та їх значимість у реальних економічних системах. Проведено порівняльну характеристику між трансакційними і трансформаційними витратами та акцентовано увагу на інституційній структурі суспільно-економічних відносин. У еволюційному розвитку трансакційних витрат визначено три етапи трансакцій: витрати на входження в систему, утримання в ній та витрати розвитку системи. Третій етап формує нову якість системи і є спонукальним мотивом для інституційних змін в економіці держави.
Ключові слова: трансакційні витрати, логістична система, інституційна структура, трансформаційні витрати, трансакції.

Постановка проблеми. Розглядаючи зміст витрат у класичному розумінні, ми не можемо оминути поняття так званих трансаційних витрат, що виникають внаслідок недосконалості ринкового механізму. Проблемою класичної економічної теорії є фактичне нехтування величиною трансакційних витрат прирівнюючи їх до нуля, що створює причинно-наслідкове провалля між фундаментальною теорією та практикою функціонування галузевих систем. І якщо за оцінками Дж. Уолліса і Д. Норта трансакційні витрати становлять близько 50% валового національного продукту [1], то за даними Е. Фуроботна і Р. Ріхтера величина трансакційного сектору економіки складає 50–60%, а Дж. Лафт оцінює їх до 70% [2]. Які б абсолютні значення не фігурували, висновок можна зробити лише про вагомість цих витрат і недопустимість нехтування ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань трансакційних витрат присвятили свої праці зарубіжних та вітчизняних вчені, а саме: О. Вільямсон [3], К.Ерроу [4], Дж. Коммонс, М. Алексєєв, Р. Капелюшніков, Р. Коуз, Дж. Стиглер, П. Мілгром, Дж. Робертс, Д. Норт, Дж. Уолліс, Е. Фуроботна, Р. Ріхтер, М. Коваленко, І. Костирко, В. Милошик [5], А. Олейник та ін. Однак науковий доробок цих вчених стосуються переважно теоретичних засад трансакційних витрат і невирішеними залишаються питання їх прикладних досліджень щодо, наприклад, функціонування логістичних систем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Предметний розгляд трансакційних витрат в реальних логістичних системах виявив проблему нехтування ними, оскільки трансакційні поряд із трансформаційними витратами є подібними і продуктивними. Нівелюючи різницю між трансформаційними та трансакційними витратами в процесі пошуку шляхів їх мінімізації, порушується принцип системного підходу при дослідженні структурно-функціональних зв'язків між елементами галузевих систем. Трансакційні витрати можна ідентифікувати, але вкрай важко виміряти (іноді практично неможливо), що ускладнює процес управління ними. Однак вивчення природи появи та еволюції змін трансакційних витрат у логістичних системах надасть відповідний інструментарій для управління ними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування передумов для нової якості логістичної системи та інституційних змін в економіці держави на основі ефективного управління трансакційними витратами.

Виклад основного матеріалу. Матеріальний потік, який проходить через функціональні сфери логістики видозмінюється і набуває форму готової продукції, а виробничі витрати, які забезпечують цей процес можна назвати трансформаційними. У ці витрати, які фактично створюють блага, що мають цінність для споживачів, входять не лише витрати обробки матеріалу, але й витрати на планування і координацію виробництва у межах технологічного процесу за винятком системи міжособистісних взаємовідносин виконавців технологічних операцій. Певна умовність даного визначення полягає в тому, що у виробничі витрати поряд із трансформаційними входять і трансакційні витрати. Трансакційні витрати – це витрати, що забезпечують перехід прав власності від одного суб'єкта до іншого і охорону цих прав. На відміну від трансформаційних, трансакційні витрати не пов'язані із самим процесом створення вартості, а забезпечують трансакцію.

Класичним прикладом економіки, яка не знає трансакційних витрат, а знає лише трансформаційні, є ідеальне натуральне господарство Робінзона (Robinson Crusoe Economy). Трансформаційні витрати Робінзона можуть включати в себе не лише витрати на зорювання поля, будівництво житла, тобто на певні фізичні дії, але і витрати на деякі дії з планування, передбачення (отже, на основі досвіду минулого року Робінзон буде визначати, коли йому краще сіяти тощо) [6].

У ході своїх досліджень Р. Коуз [7] довів, що зменшення витрат на організаційне управління при підготовці і виконанні контрактів є наслідком спільної дії всіх менеджерів та виконавців. Згідно з теорією вченого, саме вартість укладання і виконання контрактів та утримання організацій, що становить значну частину загальних ресурсів економіки і враховуються в її результатах, просто і доступно пояснює саме існування фірм, різних корпоративних об'єднань, варіантів контрактів і навіть структуру фінансової системи. Фірма буде існувати лише доти, доки вона реалізує функцію координації за менших витрат, ніж це досягалось би за ринкових угод.

Р. Коуз наголошує на доцільності розгляду товарів не через призму їх матеріальності, а оперуючи правами на їх використання. Визначення майнових прав та їх розподіл між людьми, що регламентовано законодавством, суспільними вимогами та обмеженнями і заключеними контрактами, безпосередньо впливають на прийняття і результативність економічних рішень. Вчений акцентував увагу на майнових правах, як на основній компоненті в аналізі інституціональної структури економіки.

У подальшому панiуючою пояснювальною категорією теорії прав власності почали виступати соціальні інститути як засоби економії трансакційних витрат. Оскільки конфігурація трансакційних витрат є індивідуальна для кожної економічної організації, то саме відносною різноманітністю у рівнях та структурі трансакційних витрат пояс-

нюють теоретики прав власності все різноманіття форм соціально-економічного життя.

Обсяг трансакційних витрат постійно зростає і за підрахунками Дж. Уолліса і Д. Норта, частка трансакційних витрат у валовому національному продукті (ВНП) США збільшилася у приватному секторі з 23% у 1870 р. до 42% у 1970 р., у державному – з 3,6% у 1870 р. до 13,9% у 1970 р., що в сумі означає зростання з 26,6 до 54,9%. Водночас частка трансакційних витрат у сукупних витратах фірми становить від 1,5 до 15%, проте в перехідних економіках вони можуть бути суттєво більшими [2]. Дж. Уолліс і Д. Норт виділяють три головні причини зростання трансакційного сектору, що лежали в основі підвищення його частки в економіці США [6]:

1) поглиблення спеціалізації та розподілу праці;

2) технічний прогрес у промисловості та у транспортній галузі, що супроводжувався збільшенням кількості та розміру фірм;

3) посилення ролі уряду у його відносинах з приватним сектором.

При зазначених масштабах вплив трансакційних витрат на функціонування економіки не може бути не поміченим і його прояв відображається на асортименті товарів і послуг, на практиці ціноутворення, контрактній діяльності, на формах економічної організації тощо. Перераховані характеристики економічної системи перебувають між собою у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, оскільки, як пише Рональд Гарі Коуз "...пропонований асортимент товарів і послуг залежить від практики ціноутворення, контрактних угод і форм економічної організації; практика ціноутворення залежить від пропонованого асортименту товарів і послуг, від контрактних угод, форм економічної організації і т. д. Так що включення трансакційних витрат в економічний аналіз – завдання грандіозне, і не дивно, що на початку 30-х рр., майже не знаючи економічної науки, я і не намагався з нею впоратися..." [1].

Заслуга Р. Коуза в теорії трансакційних витрат неоціненна і своїми науковими працями з оригінальними поглядами на проблеми, цей Нобелівський лауреат здійснив прорив у розумінні інституціональної структури економіки, встановивши в ній новий набір "елементарних частинок". Саме поняття трансакційних витрат належить Р. Коузу, який у своїй статті "Природа фірми" (1937 р) визначив їх як витрати функціонування ринку [7].

Традиційний економічний аналіз дає оцінку економічного стану інституційної структури без з'ясування змісту останньої, яку слід сприймати як належне. Тобто існування організацій на зразок тих, які в літературних джерелах називають фірмами, сприймалося як само собою зрозумілим.

І саме Р. Коуз вперше поставив і частково відповів на питання: чому існує фірма, якщо є ринок? Ринок, з позицій ортодоксальної неокласичної теорії представляється як досконалий механізм, при якому нівелюються комунікаційні витрати на здійснення угод. Однак практика засвідчує протилежне і Р. Коуз вказав не лише про реальність таких витрат, але й про їх значимість, адже укладанню кожної ринкової угоди передує ретельна підготовка, пов'язана з налагодженням комунікацій, проведенням переговорів, реалізації компромісних рішень тощо і ці витрати вчений назвав трансакційними, або витратами використання ринкового механізму. Реальність цих витрат ставить фірму перед дилемою: чи оплачувати подібні витрати, чи дешевше виробляти необхідні їй товари та послуги самостійно?

Достатня невизначеність трансакційних витрат спричинила і різноманіття підходів до їх класифікації. Дослідники цього напрямку у питаннях класифікації трансакційних витрат дотримуються індивідуальних підходів, що забезпечують вирішення їх конкретнонаукових завдань. Різноманіття поглядів вчених на класифікацію цих витрат систематизовані у [2], де виділяються:

1) витрати пошуку інформації – витрати часу і ресурсів на отримання та оброблення інформації про ціни, товари і послуги, якими цікавляться, про постачальників і споживачів (Дж. Стіглер);

2) витрати моніторингу за поведінкою агента і витрати його самообмеження (М. Дженсен, У. Меклінг);

3) витрати визначення кількості й якості використаних під час обміну товарів і послуг – витрати на проміри, вимірювальну техніку, від помилок і допущених неточностей (Й. Барцель);

4) витрати впливу та на специфікації (точне визначення) і захист прав власності – витрати на утримання суддів, арбітражу, органів державного управління, а також витрати часу і ресурсів, потрібні для відновлення порушених прав (П. Мілгром і Дж. Робертс);

5) витрати опортуністичної поведінки (угодовства), що є складовою трансакційних витрат, яка найважче визначається (О. Вільямсон);

6) витрати колективного прийняття рішень – на організацію та лобіювання необхідних колективних рішень (Г. Хансман);

7) витрати до (ex ante) та після (ex post) укладення угоди – на пошук партнера, узгодження інтересів, оформлення угоди, контроль за її виконанням (0. Вільямсон, Р. Капелюшніков).

Трансакційні витрати ми відносимо до латентних витрат які можна ідентифікувати, але вкрай важко виміряти, оскільки вони не пов'язані із самим процесом створення вартості, а забезпечують лише трансакцію. Трансакційні витрати є не лише реальними, але й достатньо значимими, адже укладанню кожної ринкової угоди передує ретельна підготовка, пов'язана з налагодженням комунікацій, проведенням переговорів, реалізації компромісних рішень тощо. Еволюцію трансакційних витрат у логістичній системі можна представити у вигляді структурно-логічної схеми (рисунок 1).

Досліджуючи еволюцію трансакційних витрат необхідно акцентувати увагу на інституційній структурі суспільно-економічних відносин, що є рушійною силою розвитку як економіки так і суспільства в цілому.

Предметом дослідження сучасного інституціоналізму є інститути суспільства, які мають місце в економіці, політиці, соціально-правовій і духовній сферах, їх виникнення, функціонування та еволюція [8]. Більш доречно на даний час вживати термін "неоінституціоналізм", оскільки після публікації статті Р. Коуза "Природа фірми" [7] визначився новий напрям інституційної теорії, в якій фундаментальними принципами є наступні положення: соціальні інститути мають значення (принцип інститутоцентризму); аналіз інститутів відбувається за допомогою стандартних інструментів економічної теорії [8].

Під інститутами ми розуміємо певні умови, представлені у вигляді штучних обмежень, що об'єднують людей на основі комунікативних зв'язків та спонукають їх до консолідації своїх зусиль у створенні раціональних організаційних форм, що надають їм впевненості та визначеності стратегії подальшої поведінки. Згідно [8] інститути, як "правила гри" в суспільстві, поділяють на формальні (законодавчі обмеження) та неформальні – загаль-

неприйняті умовності й етичні кодекси поведінки людей (звичаї, традиції, неписані правила, що є результатом тісного сумісного існування людей, зокрема – телефонне право). Отже, в основі дослідження еволюції трансакційних витрат є інституційна структура суспільно-економічної формації (див. рис. 1). При цьому зазначимо, що інститути повинні видозмінюватись і вони видозмінюються під впливом реальних процесів на нижчих ієрархічних рівнях даної системи.

У еволюційному розвитку трансакційних витрат ми визначили наступні етапи трансакцій (див. рис. 1):

перший етап – етап входу в систему (витрати на організацію виробничо-збутової системи, пов'язані із офіційними і неофіційними платежами, витратами на налагодження комунікацій, проведення переговорів тощо);

другий етап утримання в системі (витрати на підтримку досягнутих параметрів);

третій етап розвитку системи (пошук шляхів доступу до інновацій під тиском конкурентного середовища, не виключаючи фінансування промислового шпигунства).

Висновки і пропозиції. Таким чином, третій етап еволюційного розвитку трансакцій формує нову якість системи, яка є спонукальним мотивом для інституційних змін в економіці держави та наступним циклом входу в якісно нову систему, що вимагатиме відповідних трансакційних витрат (див. рис. 1). При цьому виникає можливість для економії, оскільки за твердженням [6] "...ознакою трансакційних витрат вважається те, що вони дають можливість значної економії на масштабах: трансакційний сектор, на відміну від виробництва промислових або сільськогосподарських товарів, схильний економити на масштабі, тобто у міру того, як обсяг випуску в секторі збільшується, питомі витрати на одну операцію зменшуються". Сталі компоненти є в усіх видах трансакційних витрат: коли інформація зібрана, нею може користуватися будь-яка кількість потенційних продавців та покупців; договори стандартизуються; вартість розробки законодавства або адміністративних процедур не залежить від того, яке число осіб підпадає під їх дію.

Рис. 1. Еволюція трансакційних витрат у логістичній системі

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Башутская Т.Г. Природа фирмы [Текст]: пер. с англ. / Т.Г. Башутская. – М. : Дело, 2001. – 360 с.
2. Юхименко, П.І. Історія економіки та економічної думки : підручник / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К. : Знання, 2011. – 646 с.
3. Williamson O.E. Transaction Cost Economics.: Handbook of Industrial Organization / Ed.by R. Schmalensee and R.D. Willig. Elsevier Science Publishers B.V. – 1989. – Vol. 1. – 90 c.
4. Эрроу К. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов [Текст] / К. Эрроу // THESIS. – 1993. – Т. 1. - Вып. 2. – С. 53–68.
5. Милошик, В. І. Проблеми визначення трансакційних витрат [Текст] / В.І. Милошик // Наукові записки. Економічні науки. – 2000. – Т. 18. – С. 47-50.
6. Базилевич, В.Д. Історія економічних учень. Навчальний посібник [Текст] / В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, Т.В. Гайдай, П.М. Леоненко, А.П. Нестеренко. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.
7. R.H. Coase The Nature of the Firm. Economica, New Series, Volume 4, Issue 16, November 1937, 386 – 405.
8. Юхименко, П.І. Історія економіки та економічної думки: підручник / П.І. Юхименко. – К. : Знання, 2011. – 646 с.

Колодийчук В.А.
Львовский национальный аграрный университет

ЭВОЛЮЦИЯ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК В ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования трансакционных издержек в логистических системах. Выяснено природу возникновения этих издержек и их значимость в реальных экономических системах. Проведена сравнительная характеристика между трансакционными и трансформационными издержками и акцентировано внимание на институциональной структуре общественно-экономических отношений. В эволюционном развитии трансакционных издержек определены три этапа трансакций: расходы на вхождение в систему, удержание в ней и расходы развития системы. Третий этап формирует новое качество системы и является побудительным мотивом для институциональных изменений в экономике государства.
Ключевые слова: трансакционные издержки, логистическая система, институциональная структура, трансформационные издержки, трансакции.

Kolodiychuk V.A.
Lviv National Agrarian University

EVOLUTION OF TRANSACTION COSTS IN THE LOGISTICS SYSTEM

Summary
The theoretical question of formation the transaction costs in logistics systems. It was origined the nature of these costs and their value in real economies. The comparative characteristics between the transaction and transformation costs and emphasis on the institutional structure of social and economic relations was carried out. In the evolution of transaction costs were carried out three stages of transactions: the cost of entry into the system, keeping it and the cost of the system. The third stage creates a new quality system is the motivation for institutional change in the economy.
Keywords: transaction costs, logistic system, institutional structure, transformation costs of the transaction.

УДК 338.48

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ КРАЇНИ

Колосінський Є.Ю.,
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Колосінська М.І.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Подано та проаналізовано основні підходи до оцінки конкурентоспроможності. Для оцінки конкурентних переваг туристичної сфери країни обґрунтовано доцільність та особливості застосування методики оцінки конкурентоспроможності країни на базі Індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (ІКПТ). Окреслені показники, які враховуються при визначенні ІКПТ. Розгорнуто подані складові ІКПТ (субіндекси та підіндекси). З метою формулювання пропозицій щодо забезпечення конкурентоспроможності країни у туристичній сфері пропонується використовувати модель М. Портера «ромб» конкурентоспроможності країни.

Ключові слова: туристична сфера, конкурентоспроможність туристичної сфери, Індекс конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (ІКПТ), модель М. Портера «ромб» конкурентоспроможності країни, методика оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери країни.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність сьогодні є однією з ключових економічних категорій, що у загальному виразі показує здатність до витримування конкуренції на тому чи іншому рівні. В умовах сучасної економічної невизначеності туристична сфера – один із небагатьох сегментів економіки у світі, який активно розвивається, стимулює економічний прогрес і – що найважливіше – створює додаткові робочі місця. Збільшення обсягів міжнародних туристичних потоків, інтенсифікація розвитку туристичної діяльності у світі та Європі, наближення кордонів нових країн-членів ЄС до України, актуалізують дослідження проблем оцінки та виявлення альтернативних можливостей зміцнення конкурентоспроможності туристичної сфери України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню і оцінці конкурентоспроможності та привабливості туристичної сфери присвячені праці таких учених, як: О. Бейдик, М. Бойко, В. Гавран, А. Гранберг, О. Гринькевич, В. Безугла, Т. Ткаченко, Л. Черчик [1-5; 9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зауважити, що незважаючи на ґрунтовний теоретичний та методологічний аналіз дослідження туристичної конкурентоспроможності, єдиної методології оцінки даного явища для країни ще досі не створено. Першочергово це викликано тим, що більшість учених зосереджують свою увагу на оцінці конкурентоспроможності туристичного продукту регіону [4; 5] або ж розглядають у своїх дослідженнях методики оцінки окремих аспектів, що впливають на розвиток туристичної конкурентоспроможності країни чи суміжних процесів у межах інвестиційної привабливості [3] тощо.

Саме тому **метою роботи** є дослідження методичної бази оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери країни.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження в загальному конкурентних переваг туристичної сфери країни пов'язана із тим, що регіони кожної країни характеризуються відмінними чинниками туристичної привабливості. Сьогодні, із зростанням ступеня впливу сфери туристичних послуг на світову економіку, виникає обґрунтована необхідність у комплексному дослідженні конкурентних переваг туристичної сфери країни. Найбільш доречним для досягнення поставленої мети, на нашу думку, буде застосування методики оцінки конкурентоспроможності країни базуючись на Індексі конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (ІКПТ), що розробляється експертами Всесвітнього економічного форуму у співпраці з представниками Booz & Company, Deloitte, Міжнародною асоціацією повітряного транспорту, Міжнародним союзом охорони природи, ЮНВТО і Всесвітньою Радою з подорожей і туризму. ІКПТ дозволяє визначити перешкоди для успішного розвитку туристичної сфери на національному рівні та розробити конкретні заходи для поліпшення конкурентоспроможності держав на світовому ринку туристичних послуг.

Структурно ІКПТ складається з трьох субіндексів: законодавче регулювання у сфері подорожей та туризму; бізнес-середовище та інфраструктура у сфері подорожей та туризму; людські, культурні та природні ресурси кожної країни у сфері подорожей та туризму (рис. 1.). Вони містять 14 груп підіндексів, які об'єднують 75 факторів, які характеризують різновекторні сторони розвитку туристичної сфери [10]. Кожна група підіндексів складається з набору факторів, котрі визначаються на підставі кількісних та дослідницьких даних. Дослідницькі дані ранжують експерти (топ-менеджери, аналітики підприємств-лідерів у різних сферах національної економіки, які приймають важливі інвестиційні рішення) за шкалою від 1 до 7. Кількісні дані (отримані з різних доступних джерел, у т.ч. дані таких міжнародних організацій як ООН, ЮНВТО, ЮНЕСКО та ін.) так само ранжують від 1 до 7, але використовуючи формулу:

$$\text{ІКПТ} = 6 \times \left(\frac{\text{V c} - \text{V min}}{\text{V max} - \text{V min}}\right) + 1, \quad (1)$$

де: *ІКПТ* – індекс конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму;

Vc – значення показника країни;

$Vmin$ – мінімальне значення показника;

$Vmax$ – максимальне значення показника.

Розрахунки мають особливості для окремих показників, які відображають негативні тенденції (кількість хворих на СНІД), де використовують дещо іншу формулу [10, с. 29]:

$$\text{ІКПТ} = -6 \times \left(\frac{\text{V c} - \text{V min}}{\text{V max} - \text{V min}}\right) + 7, \quad (2)$$

ІКПТ заслуговує детального аналізу, оскільки об'єднує різні групи показників, утворюючи комплексний синтетичний вимірник, який відображає

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

існуючі взаємозв'язки між кількістю туристичних прибуттів та розвитком різних сфер економіки та суспільства. Але ІКПТ складається не винятково з характеристик розвитку сфери туризму та подорожей (інфраструктури, потенціалу), а й охоплює показники участі держави у формуванні конкурентоспроможності шляхом реалізації національної туристичної політики, а також готовності суспільства та суміжних сфер діяльності для сприяння розвитку туристичної сфери. Узагальнюючи, зауважимо, що використання звітів ВЕФ щодо визначення ІКПТ для аналізу конкурентоспроможності туристичної сфери України доречне, оскільки базується на таких перевагах:

- методика визначення ІКПТ заснована на впливі сукупності трьох субіндексів, кожен з яких має різне спрямування щодо туристичної сфери;
- дана методика дає можливість завчасно визначати системоутворюючі фактори розвитку туристичної сфери з урахуванням світових тенденцій і своєчасно розробити превентивні коригуючі заходи для забезпечення конкурентоспроможності туристичної сфери в країні;
- ІКПТ відображає два аспекти: об'єктивний – це здатність національних туристичних підприємств виконати узяті на себе конкретні зобов'язання перед споживачами туристичних послуг; суб'єктивний – здатність вселити упевненість у виконанні цих зобов'язань [2, с. 38];
- методика універсальна, оскільки застосовується незалежно від розмірів досліджуваних країн. А це уможливлює застосування методології ВЕФ і для регіональних досліджень. Наприклад, регіони України володіють різними туристичними активами, тому повинні орієнтуватися на різні туристичні сегменти, мати різне ринкове позиціонування і обирати відповідні моделі розвитку туристичної сфери [2, с. 39];
- ІКПТ є систематизованим і агрегованим показником, що ґрунтується на цілій системі збалансованих показників, яка зумовлює комплексний підхід до прогнозування, планування, організації, регулювання і контролю в регулюванні туристичної сфери.

Вважаємо, що з метою формулювання пропозицій щодо забезпечення конкурентоспроможності туристичної сфери в країні доцільно використовувати модель М. Портера «ромба» конкурентоспроможності країни. Щоб з'ясувати, чому країни досягають конкурентної переваги у тих чи інших галузях, а також зрозуміти вихідні положення політики підприємств і національної економіки, М. Портер здійснив чотирирічне дослідження десяти країн, які займають важливе місце у світовій торгівлі. Розроблена в результаті проведеного дослідження всеосяжна теорія конкурентної переваги країн, яка підтверджується достатньою кількістю фактів, розглянута у його фундаментальній праці «Конкурентна перевага країн» [7, с. 549-582; 8, с. 15-23]. М. Портер визначає чотири основні елементи національної конкурентоспроможності (детермінанти) (рис. 2).

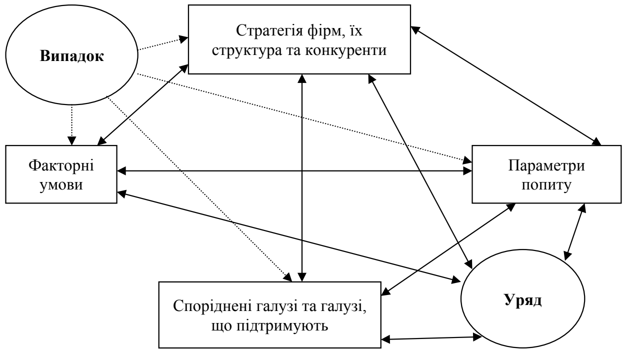

Рис. 2. Детермінанти конкурентної переваги країни за М. Портером

Джерело: [8, с. 18]

Розглянемо детальніше кожен з елементів. Факторні умови характеризуються за такими ознаками: наявність факторів, їхня ієрархія та створення. Наявність характеризується тими конкретними факторами (наприклад, кваліфікована робоча сила певного профілю або інфраструктура, кліматичні умови, географічне розташування), які необхідні для успішної конкуренції у досліджуваній сфері. Слід зазначити, що отримання конкурентної переваги на основі наявності факторів залежить не стільки від їхньої наявності, скільки від їхнього ефективного використання.

За ієрархією фактори поділяються на основні та розвинуті. До основних факторів належать природні ресурси, географічне положення, кліматичні умови, некваліфікована робоча сила тощо [8, с. 18]. Частину з них країна отримує у спадок або при незначних капіталовкладеннях. Варто відзначити, що для конкурентоспроможності країни у туристичній сфері дані фактори мають значний вплив. До розвинутих факторів відносяться сучасна інфраструктура, висококваліфікована робоча сила та ін. Вони мають особливе значення, так як дозволяють досягнути конкурентних переваг більш високого рівня.

За ступенем спеціалізації фактори поділяються на загальні, які можна застосовувати в багатьох галузях, і спеціалізовані. Останні утворюють більш солідну і довготривалу основу для конкурентної переваги, ніж загальні [8, с. 19].

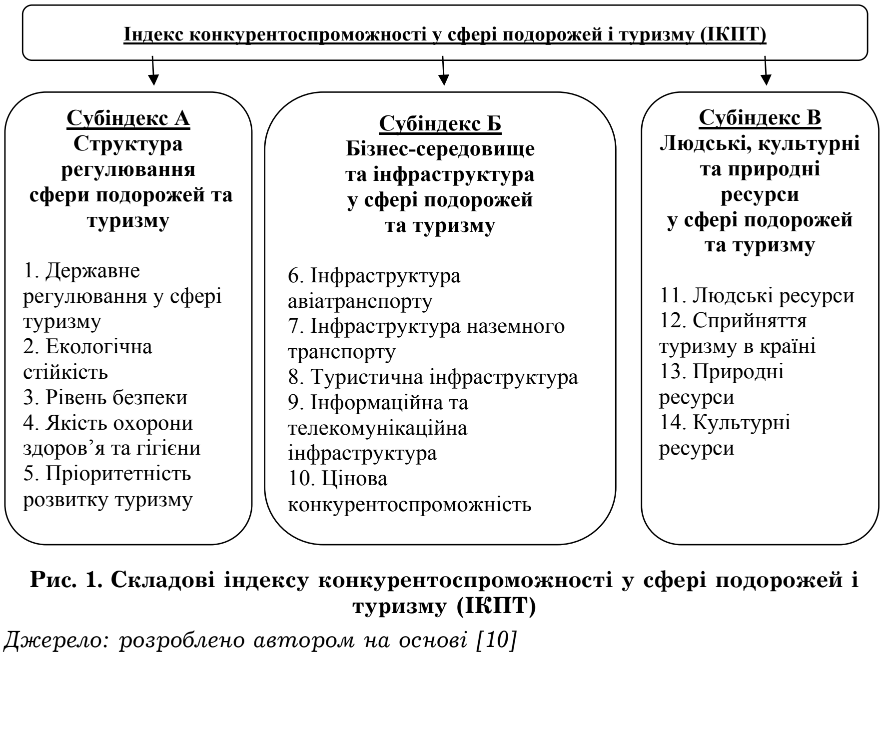

Рис. 1. Складові індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (ІКПТ)

Джерело: розроблено автором на основі [10]

За методом створення фактори розрізняються залежно від того, чи виникли вони природним способом або створені штучно. Для туристичної сфери географічне положення і природно-кліматичні умови відносяться до першої групи детермінант та не потребують значних капіталовкладень для їхньої підтримки, окрім фінансування екологічних та охоронних програм. А, до прикладу, пам'ятки архітектури створюються людиною, тож є необхідність у значному фінансуванні.

Другим детермінантом є умови попиту, тобто який на внутрішньому ринку попит на продукцію чи послуги, що пропонуються даною галуззю. Умови попиту характеризуються: структурою; обсягом та характером зростання; інтернаціоналізацією.

Туристичні підприємства можуть досягнути конкурентної переваги при таких основних характеристиках структури попиту:

- значна частка внутрішнього попиту припадає на глобальні сегменти ринку;
- покупці послуг пред'являють підвищені вимоги та є перебірливими, що змушує фірми підвищувати якість наданої послуги та обслуговування;
- запропонований туристичний продукт представлений уперше саме в даній країні.

Обсяг і характер зростання внутрішнього попиту дозволяють отримувати конкурентну перевагу якщо:

- за кордоном є попит на туристичні послуги, що надаються у межах країни та користуються популярністю;
- внутрішній попит зростає швидкими темпами, що стимулює розвиток туристичної сфери та розширення пропозиції;
- внутрішній ринок туристичних послуг насичується швидкими темпами, що стимулює конкуренцію та експорт туристичних послуг.

Туристичні підприємства досягають конкурентних переваг завдяки інтернаціоналізації попиту на внутрішньому ринку, тобто коли надають перевагу іноземним туристам за умови, якщо є можливість задовольняти потреби туристів із-закордону.

Третім детермінантом, що визначає національну конкурентну перевагу, є наявність у країні споріднених та підтримуючих галузей, які конкурентоспроможні на міжнародному ринку. Спорідненими називаються такі галузі, в яких фірми можуть здійснювати взаємодію між собою у процесі формування ланцюжка цінностей, а також галузі, що виробляють товари комплементи. При наявності у країні споріднених галузей, здатних конкурувати на світовому ринку, відкривається доступ до обміну інформацією та технічної взаємодії. А географічна близькість та культурна спорідненість обумовлюють активніший і швидший взаємообмін, ніж з іноземними фірмами. Стосовно туристичної галузі такими можна вважати легку, харчову, транспортну та готельне господарство.

Четвертим детермінантом є стратегія фірм, їхня структура та конкуренти, тобто умови у країні, які визначають те, як утворюються та управляються фірми, і характер конкуренції на внутрішньому ринку. Ці національні особливості в значній мірі впливають на позиції підприємств при орієнтації на глобальну конкуренцію.

Особливе значення для досягнення високої конкурентоспроможності в туристичній сфері має сильне суперництво на внутрішньому ринку, що обумовлюються такими причинами:

- сильна внутрішня конкуренція дає більш потужний імпульс до вдосконалення [8, с. 21];
- внутрішня конкуренція стимулює вихід вітчизняних туристичних підприємств на закордонні ринки;
- при конкуренції на внутрішньому ринку відбувається підвищення конкурентоспроможності туристичної сфери в цілому, а не тільки окремих суб'єктів ринку. Конкуренти запозичують один у одного прогресивні ідеї та розвивають їх, оскільки в межах однієї країни ідеї розповсюджуються швидше, ніж між різними.

У модель М. Портер додає ще два чинники: випадкові події та дії уряду. Під випадком він розуміє ті обставини, які не були передбачені, як такі, що матимуть вплив на детермінанти «ромба». Для туристичного ринку до них можна віднести:

- новітні технологічні досягнення у туристичній сфері;
- різкі зміни цін на ресурси;
- значні коливання обмінних валютних курсів (так, ревальвація національної грошової одиниці сприяє зниженню в'їзних туристичних потоків. У даному випадку показовий досвід Іспанії, яка у 80-90-х рр. активно проводила політику девальвації песети з метою збільшення туристичних потоків до своєї країни) [6, с. 758];
- непрогнозоване різке підвищення світового або місцевого попиту на туристичні послуги;
- зміни у візовому законодавстві країн: упровадження візового режиму з боку іноземних держав і спрощення з боку України стимулює потік іноземних туристів;
- війни, теракти, природні лиха, політична й економічна нестабільність.

Отже, вплив випадкової події практично неможливо спрогнозувати, але достатньо реально ефективно його використати, за умови чіткого системного й оперативного реагування на зміни, що відбуваються в туристичній сфері, як з боку уряду, так і підприємств, задіяних у створенні туристичного продукту країни.

Роль уряду у формування національних переваг полягає в тому, що він має здатність впливати на кожен із детермінант:

- на факторні умови – через субсидії, дотації, пільгові умови кредитування туристичних підприємств, спрямованих на в'їзний туризм, застосування пільгового оподаткування та ін.;
- на параметри попиту – шляхом встановлення умов стандартизації та сертифікації туристичних послуг; просування соціального та сільського туризму; збільшення реальної заробітної плати населення як основи для подальшої оплати відпочинково-туристичних послуг;
- на умови розвитку споріднених і підтримуючих галузей – шляхом підтримки галузей та виробництв – постачальників товарів і послуг для підприємств туристичної сфери;
- на стратегію турфірм, їхню структуру та конкурентну поведінку – через податкову політику, антимонопольне законодавство, шляхом регулювання та стимулювання інвестицій, запровадження безвізового режиму та інше.

Отже, детермінанти національної конкурентоспроможності у туристичній сфері – це сукупність взаємопов'язаних чинників, які впливають на конкурентоспроможність країни у туристичній сфері. Тож, для окреслення рівня конкурентоспроможності туристичної сфери країни потрібно визначити, де компоненти національного «ромба» взаємно підсилюються. Важливо, що наявність переваг по кожному детермінанту не забезпечує абсолютну конкурентоспроможність країни в туристичній сфері, а саме

взаємодія переваг за всіма детермінантами створює умови для розвитку конкурентоспроможного туристичного ринку країни у світовому масштабі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у статті подано та проаналізовано основні підходи до оцінки конкурентоспроможності. Для оцінки конкурентних переваг туристичної сфери країни обґрунтовано доцільність та особливості застосування методики оцінки конкурентоспроможності країни на базі Індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (ІКПТ). Окреслені показники, які враховуються при визначенні Індексу конкурентоспроможності у сфері подорожей і туризму (ІКПТ), подані його складові (субіндекси та підіндекси). З метою формулювання пропозицій щодо забезпечення конкурентоспроможності країни у туристичній сфері пропонується використовувати модель М. Портера «ромб» конкурентоспроможності країни.

Список літератури:

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К.: Київ. ун-т, 2001. – 395 с.
2. Бойко М. Г. Туристична привабливість України: закономірності формування та орієнтири розвитку / М. Г. Бойко // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 16. – С. 34-39.
3. Гавран Володимир Ярославович. Управління інвестиційною діяльністю в рекреаційно-туристичній сфері: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / В. Я. Гавран; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Л., 2002. – 19 с.
4. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 495 с.
5. Гринькевич О. С. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності туристичного продукту регіону / О. С. Гринькевич, М. М. Біль // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 40-46.
6. Дубенюк Я. А. Оцінка конкурентоспроможності туристичної галузі України / Я. А. Дубенюк // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: – Сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2007 – С. 754-761.
7. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран : пер. с. англ. / под. ред. В. Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
8. Фомичев В. И. Международная торговля / В. И. Фомичев. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 446 с.
9. Черчик Л. М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України / Л. М. Черчик. – Луцьк: ЛДТУ, 2006. – 120 с.
10. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness _Report_2013.pdf.

Колосинский Е.Ю.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета
Колосинская М.И.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ СТРАНЫ

Аннотация
Поданы и проанализированы основные подходы к оценке конкурентоспособности. Для оценки конкурентных преимуществ туристической сферы страны обоснована целесообразность и особенности применения методики оценки конкурентоспособности страны на базе Индекса конкурентоспособности в сфере путешествий и туризма (ИКПТ). Указанные показатели, которые учитываются при определении ИКПТ. Развернуто представлены составляющие ИКПТ (субиндекса и подиндекса). С целью формулирования предложений по обеспечению конкурентоспособности страны в туристической сфере предлагается использовать модель М. Портера «ромб» конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: туристическая сфера, конкурентоспособность туристической сферы, Индекс конкурентоспособности в сфере путешествий и туризма (ИКПТ), модель М. Портера «ромб» конкурентоспособности страны, методика оценки конкурентоспособности туристической сферы страны.

Kolosinskyi E.Y.
Chernivtsi Trade and Economics Institute
Kiev National Trade and Economics University
Kolosinska M.I.
Bukovynskiy State Finance and Economics University

METHODOLOGICAL BASIS OF ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY'S TOURISM INDUSTRY

Summary
Posted and analyzes the main approaches to assessing competitiveness. To assess the competitive advantages of tourism industry of the country expediency and features a valuation technique based on the country's competitiveness index of competitiveness in travel and tourism (IKPT). Designated indicators that are relevant to the IKPT. IKPT submitted deployed components (sub-indexes or subscript). In order to formulate proposals to ensure the country's competitiveness in the tourism sector is proposed to use the model of Porter «diamond» competitiveness.

Keywords: travel sector competitiveness tourism sector, index of competitiveness in travel and tourism (IKPT) model of Porter «diamond» country's competitiveness, method of estimating competitiveness tourism industry of the country.

УДК 658.5

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Корбутяк А.Г., Васількова К.В., Міхальова А.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

У статті розглянуто сутність якості продукції та різноманітні підходи щодо її трактування. Визначено показники, що характеризують якість продукції. Адже успіх вітчизняних підприємств залежить від здатності адаптуватися до змін мінливого середовища та використовувати ці зміни на користь своєї фінансово-господарської діяльності, впроваджувати стратегічно адаптовані рішення щодо якості продукції. Також визначено методи оцінювання якості продукції та особливості їх застосування в сучасних умовах. А також проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід управління якістю продукції з метою вироблення власних пропозицій щодо реалізації конкретних рішень в системі управління якістю.

Ключові слова: якість продукції, показники якості, методи оцінювання якості, внутрішньовиробничий контроль, концепції управління якістю продукції.

Постановка проблеми. В умовах переходу до ринку успіх кожного конкретного товаровиробника оцінюється за рівнем ефективності виробництва, обумовленої в першу чергу ступенем задоволення потреб суспільства з найменшими витратами. При цьому в даний час визначальною характеристикою, яка формує суспільні потреби, стає якість продукції. Це пов'язано з тим, що якість продукції в умовах конкуренції є головним стимулом придбання продукції, одним з факторів її конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему якості продукції досліджували багато вчених, а зокрема: П. П. Гончаров [1], Т. П. Гончарук [2], І. І. Калашнік [3], В. О.Кислицин [4], О. В. Перчук [5], Ю. С. Погорелов [6], Ю. Л. Труш [7], Г. І. Цирюрик [8] та ін.

Постановка завдання полягає у дослідженні трактування понять "якість продукції", показників та методів її оцінки, а також в узагальненні вітчизняного та зарубіжного досвіду управління якістю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення поняття «якості продукції», її показників та методів оцінювання А також проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід управління якістю продукції.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах глобалізації економіки формуються нові вимоги до підприємства як до соціально-економічної системи. Успіх підприємства залежить від здатності адаптуватися до змін у середовищі та використовувати ці зміни на користь у своїй діяльності: передбачати і змінювати структуру бізнесу, обґрунтовано підходити до розробки гнучкості стратегії розвитку підприємства, впроваджувати стратегічно адаптовані рішення щодо якості продукції.

Існує безліч тверджень щодо трактування поняття якість і можна розглянути деякі підходи та авторів до даного поняття (табл. 1).

Можна стверджувати, що якість – це одна з найважливіших властивостей продукції, що обумовлює ступінь задоволення потреб людини відповідно до її цільового призначення.

Якість продукції є показником, який залежить від двох основних груп чинників: умов ринкової кон'юнктури та внутрішніх ресурсів, які має підприємство. Якщо підприємство не здатне виробляти продукцію необхідної якості, використовуючи наявні потужності, воно має або змінити ринки збуту, або поліпшити виробничу базу.

Формування якості продукції починається на стадії її проектування. Так, у фазі дослідження розробляють технічні й економічні принципи, створюють функціональні зразки (моделі). Після цього створюють основу виробничої документації і дослідний зразок. На стадії конструктивно-технологічних робіт підготовляють впровадження виробу у виробництво.

Поняття якості формувалося під впливом історико-виробничих обставин. Це обумовлено тим, що кожне суспільне виробництво мало свої об'єктивні вимоги до якості продукції. Спочатку великого промислового виробництва перевірка якості припускала визначення точності і міцності (точність розмірів, міцність тканини і т.п.).

Кількісна характеристика однієї або кількох властивостей продукції, складових її якості, називається показником якості. Показники якості характеризують параметричні, споживчі, технологічні та дизайнерські властивості виробу, рівень його стандартизації та уніфікації, надійність і довговічність.

Таблиця 1

Підходи щодо трактування поняття якості

Підхід до трактування	Трактування поняття "якість"
П. П. Гончаров [1]	стверджує, що якість – це синтетичний показник, що відображає сукупне прояв багатьох чинників – від динаміки та розвитку національної економіки до вміння організувати і керувати процесом формування якості у рамках будь-якої господарської одиниці.
Т. П. Гончарук [2]	розглядає якість "як економічну категорію, яка відбиває сукупність властивостей продукції, що зумовлюють ступінь її придатності задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення"
В. О. Кислицин [4]	якість – це рівень (ступінь) задоволення (виконання) встановлених чи передбачуваних потреб (вимог) споживачів і інших зацікавлених сторін сукупністю властивостей і характеристик певного об'єкту (продукції, послуг)
Ю. Л. Труш [7]	якість – це відношення міри задоволення споживача від використання товару за призначенням

Якість продукції є одним із найважливіших факторів успішної діяльності будь-якої організації. Сьогодні в усьому світі помітно підвищився рівень вимог, які пред'являються споживачем до якості продукції. Підвищення вимог супроводжується обґрунтованою необхідністю постійного підвищення якості, без чого неможливе досягнення й підтримка ефективної економічної діяльності.

Зараз виготовляється багато продукції, яка могла б стати конкурентноспроможною на світовому ринку, але їй не вистачає забезпечення якості. Це може бути обумовлено тим, що підприємці не знають як досягти більш високої якості без великих витрат, або допускаються деяких помилок при забезпеченні якості своєї продукції.

Для піднесення української економіки і завоювання нашою країною стійких позицій на міжнародному ринку необхідно, щоб вітчизняна промисловість не тільки вийшла на рівень, який відповідає міжнародним стандартам, але й була здатною його перевищити.

Кожен виріб є носієм різних конкретних властивостей, що відображають його корисність і відповідають певним потребам людини. Корисність будь-яких речей позначає їх споживну вартість. Споживна вартість того або іншого товару мусить бути оцінена, тобто визначена його якість. Отже, споживна вартість і якість виробів безпосередньо зв'язані між собою. Проте це не тотожні поняття, оскільки одна і та ж споживна вартість може бути корисною не в однаковій мірі. На відміну від споживної вартості, якість продукції характеризує ступінь її придатності для споживання,тобто кількісну сторону суспільної споживної вартості.

Залежно від призначення певні види продукції мають свої специфічні показники якості. Поряд з цим використовуються показники для оцінки багатьох видів виробів, а також вимірники відносного рівня якості всієї вироблюваної підприємством продукції. Схематично показники якості продукції зображено на рис. 1.

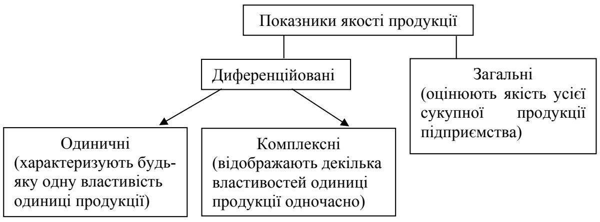

Рис. 1. Система показників якості продукції

З урахуванням таких обставин усі показники якості виробів поділяють на дві групи: перша – диференційовані (поодинокі) показники, з яких виокремлюється найбільш розгалужена низка одиничних показників якості; друга – загальні показники якості всього обсягу вироблюваної підприємством продукції.

Одиничні показники якості продукції: 1. показники призначення; 2. показники надійності (безвідмовність, збереженість, ремонтопридатність, довговічність; 3. показники технологічності; 4. Показники стандартизації і уніфікації; 5. Ергономічні показники; 6. Естетичні показники; 7. Патентно-правові показники; 8. Економічні показники.

До комплексних показників якості (технічного рівня) знарядь праці відносяться, наприклад: коефіцієнт готовності обладнання, що характеризує одночасно його безвідмовність і ремонтопридатність; питомі витрати на один кілометр пробігу автомобіля тощо [4, с. 20].

У практиці господарювання важливо знати не лише якість окремих виробів, але й загальний рівень якості усієї сукупності виготовлюваної підприємством продукції. З цією метою застосовують певну систему загальних показників. Основними з них є: 1) частка принципово нових виробів у загальному їх обсязі; 2) коефіцієнт оновлення асортименту продукції; 3) частка виготовлюваної продукції, на яку одержані сертифікати; 4) частка продукції для експорту у загальному її обсязі на підприємстві; 5) частка виробничого браку; 6) відносний обсяг сезонних товарів, реалізованих за зниженими цінами.

Для визначення рівня якості виготовлюваних або освоюваних виробництвом нових виробів застосовують ряд методів: об'єктивний, органолептичний методи використовують для визначення абсолютного рівня якості, а диференційований і комплексний – для відносного рівня якості окремих видів продукції [8, с. 135].

Об'єктивний метод означає оцінку рівня якості продукції за допомогою стендових випробувань та приладів вимірювань, лабораторного аналізу. Такий метод є найбільш вірогідним і застосовується для вимірювання абсолютного рівня якості засобів виробництва та деяких властивостей споживчих товарів.

Органолептичний метод ґрунтується на наслідках аналізу сприймання органами почуттів людини (зором, слухом, смаком, дотиком) без застосування технічних вимірювальних та реєстраційних засобів. При цьому методі застосовують балову систему оцінки показників якості, виходячи з визначеного переліку ознак (властивостей), які найповніше охоплюють основні якісні характеристики виробу. Кожній оцінці («відмінно», «добре», «задовільно», «погано») надають певну кількість балів (наприклад, відповідно 5, 4, 3 і 0).

Таблиця 2

Характеристика способів розрахунку та показників асортименту продукції

Спосіб розрахунку показників зміни асортименту продукції	Характеристика способу	Показники
Спосібнайменшого числа	Полягає у виборі меншої із двох сум, інакше кажучи, береться фактична сума, проте за умови, що вона не перевищує планового завдання. Коефіцієнт асортиментності(Кп) визначається як відношення загальної суми по всіх видах продукції(Nф), що зараховується у виконання плану до планових даних виробництва продукції(Na)	$Кп = \frac{Nф}{Na}$
Спосіб найменшого відсотка	Полягає у розрахунку відсотку виконання плану. Відсоток виконання плану визначається, як найменший відсоток виконання плану по видах продукції.	
Спосіб номенклатурності	Базується на співвідношенні кількості виробів, щодо яких план виконано повністю(Пф), і загальної кількості планових позицій(Пп)	$Кн = \frac{Пф}{Пп}$

Диференційований метод оцінки рівня якості передбачає порівняння одиничних виробів з відповідними показниками виробів-еталонів або ж базовими показниками стандартів (технічних умов). Оцінка рівня якості цим методом зводиться до обчислення значень відносних показників, які за абсолютною величиною менше одиниці (при зіставленні з еталонними показниками), повинні бути більшими або дорівнювати одиниці (при порівнянні з вимогами стандартів чи технічних умов).

Комплексний метод полягає у визначенні узагальнюючого показника рівня якості оцінюваного виробу. Одним із варіантів комплексної оцінки якості може слугувати інтегральний показник, який обчислюється шляхом зіставлення корисного ефекту від споживання (експлуатації) певного виробу і загальної величини витрат на його створення і використання.

Аналіз асортименту випущеної продукції є важливим процесом у визначенні ефективності діяльності підприємства.

Розрахунок показників зміни асортименту можна розрахувати способами: найменшого числа, найменшого відсотка, номенклатурності (табл. 2).

Також існують ще не менш важливі показники щодо якості продукції, які необхідно враховувати при її дослідженні (табл. 3).

Таблиця 3

Додаткові показники при аналізі асортименту продукції

Формалізований вигляд показника	Характеристика показника
Оновлення асортименту продукції(Ко) обчислюється, як відношення кількості нових видів продукції(Qн) до загальної їх кількості(Qз)	$Ко = \frac{Qн}{Qз}$
Коефіцієнт структури(Кс) визначається як відношення загальної залікової суми(Sзал) до фактичного обсягу випуску(Qф)	$Кс = \frac{Sзал}{Qф}$
Зміна кількості виробленої продукції визначається як співвідношення фактичного обсягу випуску(Qф) до планового обсягу виготовлення продукції(Qп), помноженого на планову ціну виробу(Рп)	$\Delta Q = \frac{Qф}{Qп} \times Рп$
Зміна якості (сортності) продукції	$\Delta Я = (Рф - Рп) \times Qф$
Підприємство при поліпшенні якості продукції отримує економічну вигоду від збільшення випуску і реалізації продукції, збільшення ціни реалізації, збільшення експорту. Тому необхідно враховувати економічну ефективності поліпшення якості.	$Ее = [(Рф - Рп) - (Сф - Сп)] \times Qф$

де, Qп – плановий обсяг виготовлення продукції;
Рп – планова ціна виробу;
ΔЯ – зміна якості продукції;
Рф – фактична ціна виробу;
Рп – планова ціна виробу;
Qф – фактичний обсяг виготовленої продукції [7, с. 174].

Наскільки важливі суб'єктивні фактори, свідчить поширена серед виробників думка про економічну вигідність підвищення якості. Якість розглядається при цьому як соціально бажана мета, але її вплив на підвищення рентабельності вважається мінімальним. Пояснюється це недостатньою обізнаністю виробників, які допускаються таких помилок [6, с. 65-66]: 1) більш висока якість обходиться дорожче; 2) акцент на якість веде до зменшення продуктивності.; 3) на якість впливає культура праці робочої сили; 4) якість може бути забезпечена суворою перевіркою.

Серед існуючих і повсюдно застосовуваних методів забезпечення виробництва якості продукції чільне місце посідав внутрішньовиробничий технічний контроль якості. На підприємствах функції безпосереднього контролю якості складових частин і в цілому готових для споживання виробів виконують відділи технічного контролю (ВТК). Головне завдання технічного контролю – постійно забезпечувати необхідний рівень якості, зафіксований в нормативних документах, шляхом безпосередньої перевірки кожного виробуі цілеспрямованого впливу на умови і чинники, що формують його. Успішне розв'язання цього завдання може бути здійснене за правильного вибору об'єктів і методів контролю якості. Саме вхідний контроль ресурсів має попереджувати і не допускати витрат непродуктивного характеру [4, с. 20].

Розглянемо три концепції менеджменту якості, визнані у світі як основні: американську, японську, європейську. Узагальнення досвіду їх функціонування дають підстави стверджувати, що зазначені системи менеджменту не мають принципової різниці, однак у кожній із зазначених систем механізм їх функціонування та вхідні параметри мають значні відмінності [3, с. 76].

У 1940-1950 рр. американське виробництво було спрямоване на прискорення збільшення обсягів виробництва для задоволення наростаючих потреб суспільства. На рівень якості продукції не звертали належної увагу ні виробники, ні споживачі. Незабаром серйозною проблемою для керівників підприємств стало збільшення кількості бракованої продукції та незапланованих витрат на усунення та зменшення дефектів. У США почалося формування національної системи управління якістю на основі японського підходу. Е. Демінг, на основі наукових досліджень та застосування системного підходу до управління якістю дійшов висновку, що 85 % вирішення проблем якості залежить не від людей, а від системи управління [1, с. 55].

Японська система якості передбачає використання послідовних, комплексних статистичних методів аналізу, які охоплюють виробничий цикл. З їх допомогою визначається реальний взаємозв'язок між багатьма факторами, які мають прямий вплив на процес виробництва виробу та його якісні показники. Особливістю системи є жорсткий контроль якості на всіх етапах виробництва продукції із залученням працівників всіх підрозділів [7, с. 173].

У 1950-х рр. у країнах Західної Європи значна увага приділялася в основному контролю якості готової продукції, та незначна – процесам виробництва продукції. Вирішення проблеми підвищення якості на основі традиційних методів контролю готової продукції не принесло успіху [5, с. 75].

Європейський підхід до управління якістю базується на наступних засадах: працівники перед початком виробництва повинні чітко знати і вивчити зразок товару; якість повинна бути закладена в товар на самій початковій стадії та підтримуватися протягом всього виробничого циклу; відповідальність та кваліфікація виконавців є гарантією якості товару; сертифікація здійснюється незалежною організацією; випробувальні лабораторії, які здійснюють контроль та оцінку якості продукції повинні бути акредитовані відповідним органом.

Спільним у побудові систем управління якістю США, Японії та країн Західної Європи є засади концепції «тотального управління якістю» (TQM) та стандартів ISO [3, с. 76].

Суть концепції стандартів ISO полягає у визначені системи заходів щодо покращення якості завдяки удосконаленню всього процесу виробництва, покращенню відносин між виробниками та споживачами, орієнтацією на вимоги та вподобання споживачів, використання творчого потенціалу персоналу, процесний підхід до діяльності; системний підхід до управління.

Тотальне управління якістю є найбільш обґрунтованим напрямом, технологією управління якістю, яка сприяє підвищенню іміджу та репутації підприємства, конкурентоспроможності виробленої продукції. TQM передбачає: постійне поліпшення якості, оптимальне використання всіх ресурсів; мінімізацію виробничих витрат; навчання та підвищення кваліфікації персоналу; контроль у процесі розробки нової продукції; вхідний контроль сировини та готової продукції; контроль обладнання; задоволення вимог та потреб споживачів, удосконалення процесу виробництва. Основні принципи концепції TQM викладені в стандарті ISO 9004-2000, яке є методичним посібником по розробці та застосуванні систем якості (табл. 4).

Таким чином, одним із інституційних підходів до вирішення цієї важливої проблеми може стати формування «української інтегрованої концепції якості та безпечності продукції» (або української системи управління якості та безпечності продукції (УСУЯБП) на основі принципів TQM, яка б враховувала всі національні, психологічні та організаційні особливості нації.

Таблиця 4

Відмінності стандартів ISO 9000 та концепції TQM

Положення стандартів ISO 9000	Положення концепції TQM
Немає необхідності в орієнтації на визначеного споживача	Орієнтація на визначеного споживача
Орієнтація на технічні системи і процедури	Орієнтація на філософію, концепції, інструменти і методологію
Залучення всіх працівників не обов'язкове	Залучення всіх працівників – обов'язкова умова
Відповідальність за якість оформлення документа не може покладатися в цілому на підрозділ (наприклад, відділ якості)	Кожен працівник організації несе відповідальність за якість
Немає направленості на безперервне удосконалення	TQM неможливий без неперервного удосконалення

Висновки. Отже, в даній статті висвітлено різні підходи до визначення якості, проаналізовано різні твердження щодо якості та виокремлено властивості для оцінки якості продукції. Таким чином, якість – це однин з основних показників діяльності підприємства на ринку, тому важливим питанням є дослідження методики оцінки даного показника. Також розглянули основні показники та проаналізували формули оцінки якості продукції. А також охарактеризували методи оцінки якості продукції. Таким чином, питанням підвищення чи зниження витрат, зняття продукції з виробництва або її модернізації належить до компетенції аналітиків з економічної діяльності підприємства. Результати економічного аналізу є основою для прийняття управлінських рішень щодо напрямів підвищення якості продукції. На даний момент часу питання якості продукції є не достатньо вивченим, адже під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів змінюється і рівень якості продукції, що є перспективою для подальших досліджень в даному напрямі.

Список літератури:

1. Гончаров П. П. Система оценки качества продукции / П. П. Гончаров // Вестник Удмуртского университета. – 2006. – № 2. – С. 52-57.
2. Гончарук Т. П. Теоретичні аспекти системи управління якістю продукції / Т. П. Гончарук // Економіка та регіон. – 2007. – № 2. – С. 63.
3. Калашнік І. І. Оцінка ефективності управління якістю продукції на підприємствах / І. І. Калашнік // Економіка та держава. – 2008. – № 9. – С. 75-78.
4. Кислицин В. О. Система управління якістю продукції як основа конкурентоспроможності підприємства: Автореф. – Маріуполь, 2007. – С. 20.
5. Перчук О. В. Економічні методи управління якістю / О. В. Перчук // Фінанси України. – 2005. – № 4. – С. 74-80.
6. Погорелов Ю. С. Инструментарий управления качеством / Ю. С. Погорелов, Ю. А. Лещенко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2010. – № 2. – С. 64-69.
7. Труш Ю. Л. Аналіз факторів, що впливають на якість продукції / Ю. Л. Труш // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 4. – С. 172-175.
8. Цирюрик Г. І. Якість товару – ключовий важіль забезпечення його конкурентоспроможності / Г. І. Цилюрик // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 133-136.

Корбутяк А.Г., Василькова Е.В., Михалева А.В.
Буковинский государственный финансово-экономический університет

ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАБУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

В статье рассмотрены сущность качества продукции и разнообразные подходы к ее трактовке. Определены показатели, характеризующие качество продукции. Ведь успех отечественных предприятий зависит от способности адаптироваться к изменениям меняющейся среды и использовать эти изменения в пользу своей финансово-хозяйственной деятельности, внедрять стратегически адаптированные решения по качеству продукции. Также определены методы оценки качества продукции и особенности их применения в современных условиях. А также проана-

лизированы отечественный и зарубежный опыт управления качеством продукции с целью выработки собственных предложений по реализации конкретных решений в системе управления качеством.
Ключевые слова: качество продукции, показатели качества, методы оценки качества, внутрипроизводственный контроль, концепции управления качеством продукции.

Korbutyak A.G., Vasilkova K.V., Mikhaleva A.V.
Bukovina State University of Finance and Economics

NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE IN QUALITY MANAGEMENT OF BUSINESS ENTERPRISES

Summary
The article deals with the essence of quality products and a variety of approaches to its treatment. Indexes that characterize the quality of the product. After the success of domestic enterprises depends on the ability to adapt to the changing environment changes and use these changes for their financial activities, adapted to implement strategic decisions on product quality. Also the methods for evaluating the quality of products and their uses in the modern world. Also analyzed national and international experience of quality control in order to develop their own proposals to implement specific solutions in quality management system.
Keywords: quality of product, quality, quality assessment methods, of internal control, the concept of quality control.

УДК 338.48

РЕГІОНАЛЬНІ ЦІЛЬОВІ ПРОГРАМИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Коржилов Л.І.
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця

Досліджено теоретичні засади державних цільових програм підтримки розвитку туризму. Узагальнено алгоритм реалізації державних цільових програм розвитку туризму. Проаналізовано регіональні особливості розвитку туризму спираючись на існуючі цільові програми. Визначені основні напрями фінансування, їх складові та проаналізовано їх запланований обсяг. Обґрунтовано переорієнтація фінансування цільових програм на інші заходи.
Ключові слова: регіональні програми, розвиток туризму, напрям фінансування, державна підтримка, туристична інфраструктура.

Постановка проблеми. Сучасні економічні реалії потребують прийняття своєчасних та оптимальних рішень як на державному так і на регіональному рівнях. Проблема державної підтримки розвитку туризму є тому прикладом. Ефективна взаємодія та кооперація між державною та місцевою владою є найважливішим пріоритетом в питанні розвитку туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема державних цільових програм розвитку туризму знайшла вивчення у наукових працях Гулич О.О., Гуслякової О.Ю., Кравціва В.С., Крачило М.П.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні вітчизняні наукові дослідження в галузі туризму приділяють значну увагу аналізу світового досвіду розвитку туризму, особливостям статистичного обліку основних туристичних показників. Реалії сьогодення вимагають вирішення конкретних питань на конкретних територіях згідно національних стратегій та можливостей. Характер підтримки державною туристичної галузі не зможе забезпечити реалізації продекларованих цілей.

Питання реалізації регіональних програм розвитку туризму розглядаються державною, як територіальні проблеми, які повинні вирішувати місцеві органи влади. Даній проблематиці приділено недостатньо уваги, що вимагає посилення наукового інтерес

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз регіональних програм розвитку туризму, обсягів та основних напрями їх фінансування для .

Виклад основного матеріалу.

Згідно до Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року основними з причин, які гальмують розвиток галузі туризму є [3]:

- відсутність скоординованих дій та системного підходу до розроблення та виконання державної, регіональних і місцевих програм розвитку туризму та курортів, зокрема сприятливих умов для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму;
- недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури і обслуговування в окремих курортних закладах;
- недосконаліcть технічного регулювання та стандартизації, що призводить до відсутності належного інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення туристичних об'єктів і маршрутів.

Ці проблеми формувалися роками і для докорінного їх вирішення необхідні ґрунтовні зміни, які будуть направлені на слідування інтересам держави, суспільства та приватного бізнесу туристичної галузі. Вирішення актуальних проблем, на думку автора повинно здійснюватись на основі певного алгоритму, приведеного на рис. 1.

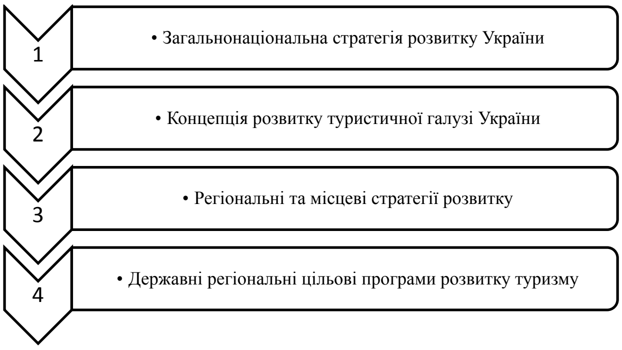

Рис. 1. Стратегічний алгоритм державних цільових програм

На перший погляд, простий вигляд алгоритму не може бути методичним забезпеченням для вирішення приведених проблем. Але конструювання економічної логіки по відношенню до галузі туризму, виділення реальних цілей, які перед нею ставляться на певний термін є основою даного алгоритму.

На кожній стадії розробки програми проводяться схожі за змістом дослідження, які відрізнятимуться глибиною опрацювання та ступенем конкретизації: формування цілей програми; визначення кількісних характеристик функціональних і об'єктних цілей, цільових нормативів і показників; проектування системи цілей і підсистеми забезпечення програми; розробка комплексу заходів програми за способами досягнення кількісних характеристик; аналіз необхідних витрат ресурсів; оцінювання ефективності програми; розробка системи управління програмою та об'єктами програмної реалізації; узгодження показників і заходів програми з іншими програмними документами [1, с. 12].

Важливо підкреслити, що приведені заплановані витрати здійснюються за рахунок обласних, місцевих та бюджетів або інших коштів. Безпосередньо державне фінансування для підтримки розвитку туризму в якомусь регіоні відсутня. Це значно спричинено значними фінансовими труднощами в державі. Але в більшості країн, де туризм є важливою частиною загальнодержавної стратегії розвитку суспільства, фінансування заходів щодо підтримки розвитку туризму здійснюється саме на регіональному рівні, тобто за рахунок місцевих бюджетів. Це пов'язано з:

- Різноманіттям характеру туризму та його видів.

Таблиця 1

Регіональні цільові програми розвитку туризму в Україні

Регіон	Період реалізації програми	Запланований обсяг фінансування (млн. грн.)	Напрями фінансування			
			Формування рекламно-інформаційного забезпечення (тис. грн)	Розвиток матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури	Підвищення кваліфікації спеціалістів галузі	Залучення інвестицій в галузь
Одеський	2011-2015	8,268	4115	511	411	85
Полтавський	2011-2015	1,5	650	-	-	-
Сумський	2011-2015	3,760	1735	220	-	50
Тернопільський	2013-2015	3,172	2000	128	-	79
Запорізький	2011-2015	3,437	665	173	-	-
Хмельницький	2013-2015	0,440	404	34	-	-
Херсонський	2011-2015	4703	2, 666	452	210	783
Харківський	2014-2018	1,775	750	400	-	-
Чернівецький	2013-2015	2,700	900	75	-	240
Київ*	2012-2015	23,478	16,944	2,820	420	-
Чернігівський	2013-2020	10,842	7,136	866	232,5	164

Джерело: Розроблено автором на основі: [4-13]

- Географічно-кліматичними особливостями.
- Фінансовою спроможністю населення регіону.
- Історико-культурною спадщиною.
- Спеціальною туристичною та загальною інфраструктурою.

Розберемо, що розуміється під кожним напрямом фінансування і які його основні статті витрат серед приведених регіонів:

1. Формування рекламно-інформаційного забезпечення

Даний напрям ставить своєю головною метою інформування як внутрішнього так і зовнішнього споживача регіонального туристичного продукту. До основних заходів які забезпечують даний напрям відносяться:

- Створення інформаційних туристичних центрів;
- Підтримка та поповнення туристичного WEB – порталу;
- Організація регіональних виставок, конференцій, фестивалів, семінарів та інших заходів;
- Замовлення та придбання поліграфічної та відео-рекламно-презентаційної продукції та сувенірів;
- Популяризація туристичного бренду через загальнодержавні та місцеві ЗМІ;
- Встановлення інформаційних щитів щодо розташування туристичних об'єктів

Аналізуючи приведені дані обсягів фінансування цільових програм, можна заключити, що основні кошти виділяються на формування рекламно-інформаційного забезпечення регіонального туристичного продукту, близько 53% у середньому за приведеними регіонами (див. рис. 2).

2. Розвиток матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури

Проблема розвитку туристичної інфраструктури набуває великої актуальності і потребує якомога скорішого вирішення. Цей напрям фінансування передбачає:

- Розвиток інфраструктури на природно-заповідних територіях;
- Облаштування місць для стоянок і короткочасних зупинок туристично-екскурсійних автобусів, автотуристів;
- Створення додаткових об'єктів туристичних відвідувань, розширення переліку територій перспективних для запровадження нових туристичних маршрутів;
- Збереження та реконструкція пам'яток архітектури.

3. Підвищення кваліфікації спеціалістів галузі

Кваліфікація спеціалістів є суттєвим аспектом успішності будь-якого туристичного регіону. Саме спеціалісти формують рівень обслуговування споживачів та загальне враження від туристичного продукту.

Серед основних заходів, які впроваджуються по регіонам України відповідного до цього напряму фінансування є:

- організація засідань, семінарів, круглих столів з питань розвитку туризму та курортно-рекреаційного комплексу в області та за її межами
- сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації спеціалістів відділів та управлінь культури і туризму райдержадміністрацій і міських рад, фахівців туристичного супроводу, інших працівників туристичної сфери
- проведення постійно діючих курсів для підготовки та підвищення кваліфікації фахівців туристичного супроводу, інструкторів.

4. Залучення інвестицій

Залучення інвестиційних коштів в регіонах, переважно реалізуються наступним чином:

- Вивчення інвестиційно привабливих об'єктів та надання консультативно-методичної допомоги в реалізації пріоритетних проектів за участю вітчизняного та іноземного капіталу;
- Розроблення інноваційних та інвестиційних проектів у туристичній галузі, участь у щорічних форумах інвестиційних туристичних проектів;
- Створення та видання туристично-інвестиційного довідника регіону;

Оскільки для реалізації найбільш важливих (за певними критеріями) програмних проектів доцільно передбачити встановлення сприятливішого економічного режиму діяльності для їх виконавців, абсолютні розміри податкових надходжень до місцевих бюджетів на період дії цього режиму будуть дещо меншими, ніж при загальних умовах оподаткування. Така ситуація пояснюється дією реальних стимулів до розширеного відтворення та нового будівництва об'єктів туристично-рекреаційної сфери, в результаті чого зменшується база оподаткування за рахунок капіталовкладень в інфраструктурне облаштування, інформаційне забезпечення, будівництво та модернізацію цих підприємств тощо (тобто визначених у спеціальних умовах пріоритетних напря-

мах фінансування). У подальшому з відновленням загальних умов діяльності сукупні податкові надходження зростатимуть. [2, с. 153].

Визначимо середні значення фінансування приведених напрямів за усіма регіонами де реалізуються дані програми:

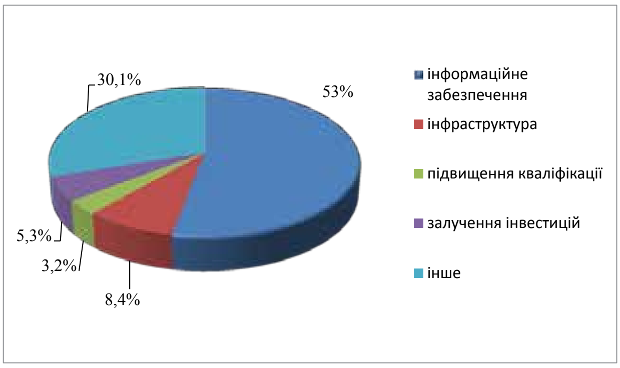

Рис. 2. Середні показники (%) запланованого фінансування по регіонам

Джерело: Розроблено автором за даними [4-13]

Зміст сучасних регіональних програм розвитку туризму полягає в акценті на фінансування інформаційного забезпечення регіонального туристичного продукту. Алей цей шлях не може призвести до розвитку об'єктів галузі, оскільки не створюються умови для їх повноцінного та гармонійного функціонування в національній економічній системі. Велика кількість територій та об'єктів туристичної та загальної інфраструктури потребують значних фінансових інвестицій. Тому, в умовах економії державних коштів та фінансової кризи доцільним стане вузькоспеціалізований характер підтримки розвитку туризму, який буде властивий кожній окремій групі регіонів.

Найголовнішим завданням на сучасному етапі у розвитку туристичної галузі в Україні є налагодження та створення необхідної інфраструктури. Це можливо тільки за рахунок залучення інвестиційних коштів, як державних, так і приватних. Приведемо бажаний середній розподіл фінансування регіональних цільових програм, за думкою автора.

Рис. 3. Бажаний середній розподіл фінансування регіональних цільових програм, за думкою автора.

Джерело: Розроблено автором

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день, ефективне використання фінансових, природних і людських ресурсів є найголовнішою частиною державного менеджменту в будь якій галузі, зокрема туристичній. Тому, фактор регіональних цільових програм здобуває велике значення в успішному створені та реалізації національного туристичного продукту. Необхідним залишається логічний взаємозв'язок між стратегічними цілями на загальнонаціональному рівні та проблемами, які лежать у площині регіональних особливостей.

Список літератури:

1. Гулич О. Науково-методичні підходи та алгоритм розробки регіональних програм розвитку рекреаційної сфери / О. Гулич // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова трансформація України: проблеми та перспективи (Збірник наукових праць) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Л., 2004. – Вип. 1 (XLV). - 623 с.
2. Гуслякова О.Ю. Разработка региональных целевых программ развития туристической индустрии Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Державне управління. – 2012. – № 2. – С. 155-158.
3. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-%D1%80.
4. Обласна програма розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2011-2015 рр. – Режим доступу: http://www.rada.zp.ua/sessia_out.php?188.
5. Обласна програма розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011-2015 р.р. – Режим доступу: http://oblrada.odessa.gov.ua/index.php?option=com_content&view.
6. Обласна програма розвитку туризму і курортів Полтавської області на 2011-2015 р.р. – Режим доступу: http://poltava tour.gov.ua/ua/publication/content/739.htm.
7. Обласна програма розвитку туризму в Сумській області на 2011-2015 р.р. – Режим доступу: http://sumytour.in.ua/index.php?id=28.
8. Обласна програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 р.р. – Режим доступу: ternotour.com.ua/download/2014/programa-2013-2015.doc.
9. Обласна програма розвитку культури і туризму Харківської області на 2011-2015 р.р. – Режим доступу: spadschina.kh.ua/assets/files/Programa rozvitku kulturi 2014-2018.doc.
10. Програма розвитку туризму в Чернігівськійобласті на 2012-2020 р.р. – Режим доступу: http://oblradack.gov.ua.
11. Програма розвитку туризму в Хмельницькій області на 2013-2015 р.р. – Режим доступу: http://oblrada.km.ua.
12. Програма розвитку туризму в Херсонській області на 2011-2015 р.р. – Режим доступу: http://www.oblrada.ks.ua/index.php?id=13256.
13. Програма розвитку туризму в Чернівецькій області на 2013-2015 р.р. – Режим доступу: http://www.oda.cv.ua/sites/default/files/doc/PDF/programa.pdf.

Коржилов Л.И.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЦЕЛЕВЫЕ ПРОГРАММЫ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы теоретические основы государственных целевых программ поддержки развития туризма. Обобщен алгоритм реализации государственных программ. Проанализированы региональные особенности развития туризма опираясь на существующие целевые программы Определены основные направления финансирования, их составляющие и проанализированы их запланированный объем. Обоснована переориентация финансирования целевых программ на иные направления.
Ключевые слова: региональные программы, развитие туризма, направление финансирования, государственная поддержка, туристическая инфраструктура.

Korzhylov L.I.
Kharkiv National Economic University named after Semyon Kuznets

REGIONAL PROGRAMS IN THE CONTEXT OF STATE SUPPORT FOR TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
Regional characteristics of tourism development based on the existing programi have been researched. An algorithm of realization of state programs has been generalized. Main key areas of financing and tehir volume have been analyzed. Regional characteristics of tourism development based on existing programs have been analyzed as well. Reorientation of state tourism programs financing have been explained.
Keywords: regional programs, tourism development, funding, state support, tourism infrastructure.

УДК 336.719.2(477)

ЗАГРОЗИ БАНКІВСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ В УКРАЇНІ

Королюк Т.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розкрито суть банківської безпеки як здатності протистояти перманентним внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечуючи стабільність функціонування. Запропоновано в оцінці банківської безпеки, окрім показників безпосередньо банківської діяльності, враховувати показники макроекономічних тенденцій розвитку, а також вплив інституціональних чинників. Проаналізовано індикатори банківської безпеки, визначено загрози та обґрунтовано шляхи їх мінімізації.
Ключові слова: банківська безпека, внутрішні та зовнішні загрози, індикатори банківської безпеки, валютні та кредитні ризики, інституціональні чинники, зовнішній борг.

Постановка проблеми. Безпека банків виступає однією із складових безпеки національної економіки. Враховуючи роль банків у функціонуванні економіки, сучасні тенденції політичної (що пов'язано із воєнними подіями на південному сході країни) й економічної нестабільності в Україні, процеси глобалізації, фінансової консолідації, віртуалізації, мережевості, комп'ютеризації та інформатизації, актуалізується проблема забезпечення безпеки банківської діяльності. Системний підхід до оцінки індикаторів банківської безпеки, вчасне виявлення внутрішніх та зовнішніх загроз дасть змогу вжити превентивних заходів з метою забезпечення фінансової стабільності, попередження банкрутств банків, підвищення якості та конкурентоспроможності фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти банківської безпеки є об'єктом уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Питанням дослідження суті банківської безпеки, визначення її складових, показників, які характеризують внутрішні та зовнішні загрози банківській діяльності, а також обґрунтуванню шляхів забезпечення стабільності функціонування банків присвячено праці Барановського О., Вовчак О., Диби М., Дзюблюк О., Зубок Є., Мішенка С., Мунтіяна В., Науменкової С., Савлука М., Смовженко Т. та багатьох інших відомих вітчизняних вчених. Серед зарубіжних вчених варто відзначити наукові праці Боді З., Вільямса Т., Глена Г., Ф., Паттокса А., Дж. Л. Хоффмана та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи належний доробок вчених із вивчення проблематики банківської безпеки, на сьогоднішній день не існує загальноприйнятого погляду щодо визначення суті поняття «банківська безпека», щодо сукупності показників, за допомогою яких можна оцінити стан безпеки банківської діяльності. Виникає потреба у системному підході до аналізу усіх можливих внутрішніх та зовнішніх загроз банківської безпеки, в обґрунтуванні шляхів мінімізації їх впливу. Дослідження, вище зазначених, питань є об'єктом уваги у даній статті.

Мета статті. Мета статті – здійснити аналіз індикаторів банківської безпеки, визначити загрози, їх вплив на стабільність банківської діяльності та обґрунтувати шляхи мінімізації ризиків.

Виклад основного матеріалу. У методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки визначено, що економічна безпека – це стійкість національної економіки до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до сталого та збалансованого зростання, здатність забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому господарстві [9]. Відповідно основними складовими економічної безпеки виступають виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки. Банківська безпека є частиною фінансової безпеки і трактується як рівень фінансової стійкості банківських установ, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.

Відомі вітчизняні вчені суть поняття «банківська безпека» визначають як сукупність умов, за якого потенційні загрози фінансовому стану комерційного банку попереджені або зведені до такого рівня, що не завдадуть шкоди функціонуванню банку, виконанню його завдань [2, с. 56]; стан, який забезпечує розвиток і стабільність банківської діяльності, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність без суттєвих втрат реагувати на внутрішні та зовнішні зміни [4, с. 166-167]. Безпека банку – це система заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз [3, с. 91]. Узагальнюючи різні погляди, відзначимо, що банківська безпека – це здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам банківської діяльності та цим самим забезпечувати стабільність функціонування. Сучасні процеси глобалізації, фінансової експансії, інформатизації та комп'ютеризації створюють середовище перманентності ризиків та загроз для банківської діяльності, а тому говорити про безпеку як стан відсутності загроз є недоцільним.

Банківська безпека займає чільне місце в забезпеченні безпеки національної економіки в цілому, що пов'язано як із рівнем фінансової глибини, так і специфікою безпосередньо банківської діяльності. Так, якщо у 2005 році частка активів банків у ВВП країни склала 50,5%, то у 2013 році – 96,8%[1], що говорить про динамічний розвиток банківського сектору порівняно з економічним. Для порівняння, у 2004 році даний показник у США склав 53%, Великобританії – 262, Німеччині – 146, Франції – 255, Японії – 168, Канаді – 152, Нідерландах – 362% [6, с. 352]. Специфіка банківської діяльності на відміну від інших видів економічної діяльності полягає у тому, що банки виконують суспільно-корисні та необхідні функції: залучення заощаджень та інвестування, фінансування державних програм розвитку, – а отже, охоплюють інтереси значної частки громадян, відповідно нестабільність банківського сектору може завдати шкоди суспільству в цілому. Зважаючи на вище відмічене, банківська безпека відіграє провідну роль у забезпеченні життєдіяльності країни.

Безпека банківської діяльності залежить від сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників.

[1] Розраховано автором на підставі даних [7; 8]

Поряд з цим на сьогодні не існує єдиного підходу до оцінки загроз банківській безпеці. У методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки основними індикаторами банківської безпеки визначено такі показники [9]: частка проблемних кредитів у загальному обсязі кредитів; частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, рентабельність активів, співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, співвідношення довгострокових кредитів та депозитів та ін. Аналіз запропонованих індикаторів засвідчує, що на сьогодні основні загрози банківській безпеці складають частка простроченої заборгованості банків, зниження рентабельності активів, висока частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків та висока частка активів банків в іноземній валюті, не заважаючи на те, що значення останніх показників не перевищують критичні (табл. 1).

Протягом останнього десятиріччя стрімко зросла частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, протягом лише 2006–2009 років кількість банків із 100% іноземним капіталом зросла вдвічі, що становить загрозу не лише банківській безпеці України, а й національній. Для порівняння, у ЄС присутність іноземних банків зросла з 11% у 1995 році до 19% у 2006, а для нових членів ЄС – до 60% [6, с. 28]. Це свідчить про високий рівень взаємозалежності та інтегрованості фінансових секторів. Водночас країни, що розвиваються, втрачають самостійність в управлінні власною фінансовою системою, стають буферами для європейських банків. І як показує досвід Польщі, іноземний капітал не зацікавлений у розвитку національної економіки, а лише у швидкій наживі [5, с. 139]. Наприклад, у США і Японії частка іноземного капіталу у банківській системі не перевищує 5%, у Китаї – 3% [1, с. 60]. Вважаємо, що забезпечення здорової конкуренції за участю іноземних фінансових інститутів вимагає створення необхідних економічних та фінансових передумов, у протилежному випадку виникає загроза втрати суверенітету монетарної політики та подальшої економічної дестабілізації.

На наш погляд, індикаторів, запропонованих урядом для аналізу банківської безпеки, недостатньо для реальної оцінки. У передкризовий період до 2008 року частка проблемних кредитів була невисокою, зростання частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків також конкретно ні про що не свідчила. Натомість більш інформативними та сигнально значущими виступають показники структури активно-пасивних операцій банків.

Слід зазначити, що розбалансування активно-пасивних операцій банків на тлі зростання доларизації економіки та погіршення сальдо платіжного балансу створили передумови фінансової кризи у 2008-2009 роках. Так, темпи зростання обсягів наданих кредитів та залучених депозитів банками у 2005 році порівняно з 2000 роком склали 662,7% та 842,5% відповідно, тобто темпи зростання залучення депозитів перевищують аналогічний показник кредитування. Однак протягом 2005-2008 років тенденція кардинально змінилася: темпи зростання залучення депозитів у 2008 році порівняно з 2005 роком склали 266,8%, наданих кредитів – 506,6% відповідно. Якщо у 2005 році величина кредитів склала лише 35,4% ВВП, то у 2008 – 83,6%[2]. Дешеві зовнішні позики банків обумовили вразливість банківського сектору України у 2008 році до світової кризи.

На відміну від кредитів, залучення депозитів носить переважно короткостроковий характер – до 1 року (табл. 2). Якщо частка депозитів понад 2 роки у загальній структурі депозитів у 2013 році склала близько 5%, то частка кредитів понад 5 років – близько 19%. У період 2005–2008 років показники співвідношення депозитів та кредитів в іноземній валюті, довгострокових депозитів та кредитів в іноземній валюті зменшилися майже вдвічі, що свідчило про зростання валютних ризиків банків. На сьогодні проблема доларизації української економіки й досі залишається відкритою, не зважаючи на позитивну тенденцію зменшення обсягів депозитів та кредитів в іноземній валюті, так як їх частка залишається досить високою. Таким чином, розбалансування активно-пасивних операцій за обсягами, строками та валютою обумовлюють зростання валютних та кредитних ризиків банків, відповідно й загроз фінансової безпеки. Такі тенденції розвитку можна пояснити низьким рівнем довіри як до банківських інститутів, так і організацій гарантування вкладів, монетарної політики Нацбанку, національної грошової одиниці. Лише 20% українців вважають банківські депозити привабливими [10].

Як засвідчив досвід останніх кризових подій у фінансовому секторі, масове та спрощене кредитування створює проблему зростання проблемних кредитів, у результаті чого погіршується якість кредитного портфеля, зменшується ресурсна база, дохідність банків. До сьогодні банки не вийшли на передкризові темпи зростання кредитування. А у зв'язку із воєнною ситуацією на південному сході країни, економічним спадом, зменшенням попиту на банківські послуги, нестабільністю валютного курсу

Таблиця 1

Окремі показники банківської безпеки в Україні протягом 2005-2013 років

Показники	Критичне значення	Рік								
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Відношення недіючих (прострочених) кредитів до сукупних кредитів, %	< 7	2,2	1,6	1,3	2,3	9,3	11,2	9,6	8,9	7,7
Рентабельність активів, %	< 3,5 > – 1	1, 31	1,61	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	< 60 > 10	19,5	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	< 3	1,6	1,9	2,2	2,6	4,6	3,4	2,8	2,2	1,7
Частка кредитів в іноземній валюті в загальних, наданих резидентам, %	< 50	43,3	49,5	49,9	59,1	50,8	46,0	40,3	36,7	33,8

Джерело: складено автором на підставі даних: [7; 9]

[2] Розраховано автором на підставі даних: [7; 8]

Таблиця 2

Структура залучених депозитів та наданих кредитів банками України від резидентів і нерезидентів за валютою та строками,%

Показник	Рік								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Депозити, в т.ч.	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
- в нац. валюті	63,9	60,2	65,0	50,4	46,6	54,7	55,3	53,7	60,8
- в іноз. валюті	36,1	39,8	35,0	49,6	53,4	45,3	44,7	46,3	39,2
Депозити за строками	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
- на вимогу	38,4	35,9	35,5	29,1	34,9	36,9	36,0	33,2	32,5
- до 1 року	24,1	22,3	20,6	24,6	37,9	31,3	31,0	32,0	27,7
- 1-2 роки[1]	37,5	41,8	36,0	33,8	18,6	24,9	25,7	27,8	35,0
- понад 2 роки	-	-	8,0	12,6	8,6	6,8	7,3	7,1	4,8
Кредити, в т. ч.	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
- в нац. валюті	55,5	49,7	49,1	40,3	48,0	52,7	58,6	63,1	66,0
- в іноз. валюті	44,5	50,3	50,9	59,7	52,0	47,3	41,4	36,9	34,0
Кредити за строками	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
- до 1 року	42,7	40,0	37,9	33,3	34,6	36,2	40,0	43,8	47,8
- 1-5 років[2]	57,3	60,0	38,3	36,5	35,6	36,0	35,9	35,2	33,4
- більше 5 років	-	-	23,8	30,2	29,8	27,8	24,1	21,0	18,7

[1] – до 2007 р. включаються депозити, залучені зі строком погашення від 1 до 2 років і більше 2 років; [2] – до 2007 р. включаються кредити, залучені зі строком погашення від 1 до 5 років і більше 5 років

Джерело: розраховано автором на підставі даних [7]

створюються передумови зростання валютних та кредитних ризиків банків, що негативно впливає на стан банківської безпеки.

Процентні доходи складають основу доходів банків, що свідчить про високоризикованість та спекулятивність їх діяльності. Так, у 2005 році їх частка у загальній структурі склала 69,1%, у 2013 – 76,9% (рис. 1). Процентні витрати у 2005 році склали 43%, то у 2013 – 48,3% (рис. 2). Водночас у структурі витрат банків значна частка належить адміністративним, яка у 2013 році склала близько 26,0%.

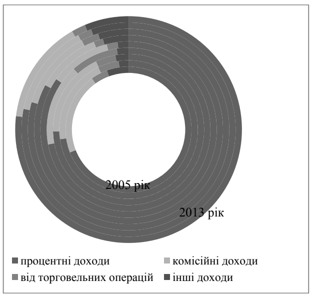

Рис. 1. Структура доходів комерційних банків протягом 2005-2013 років

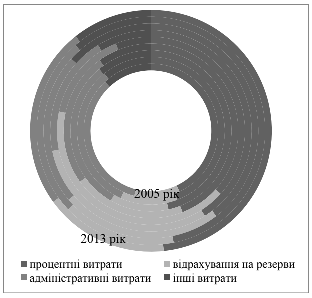

Рис. 2. Структура витрат комерційних банків протягом 2005-2013 років

Джерело: побудовано автором на підставі даних [7]

Таким чином, поряд із показниками, рекомендованими урядом для аналізу стану банківської безпеки, слід враховувати показники безпосередньо банківської діяльності та макроекономічних тенденцій розвитку. Як показує практика, моніторинг нормативів банківської діяльності, визначених НБУ, не дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо рівня банківської безпеки, рівня їх фінансової стійкості. У передкризовий період нормативи капіталу, ліквідності, кредитного ризику та інвестування банки перевиконували, не зважаючи на коливання в їх динаміці [7]. А тому поряд із індикаторами банківської безпеки, необхідно здійснювати оцінку показників безпеки державних фінансів, зовнішньоекономічної, боргової та монетарної безпеки.

Таблиця 3

Показники боргової та зовнішньоекономічної безпеки

Показники	Критичне значення	Рік								
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Співвідношення дефіц. (-), профіц. (+) держ. бюджету до ВВП, %	< 10> – 6	-1,8	-0,7	-1,1	-1,5	-4,1	-6,0	-1,8	-3,6	-4,4
Рівень інфляції, %	> – 2< 112	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,1
Валовий зовнішній борг, % до ВВП	< 70	45,8	51,2	56,0	55,9	88,9	86,0	77,3	76,6	78,3
Відношення держ. та гарантов. держ. боргу до ВВП, %	< 60	17,7	14,8	12,3	20,0	34,8	39,9	36,3	36,6	40,5
Відношення сальдо поточного рахунку платіжного балансу до ВВП, %	> -7<10	2,9	-1,5	-3,7	-7,0	-1,5	-2,1	-6,2	-8,1	-9,0
Коефіцієнт покриття експорту імпортом, разів	> 0,85< 1,7	0,96	0,88	0,82	0,81	0,90	0,86	0,81	0,78	0,77
Міжнародні резерви, млрд. дол. США	-	19,4	22,4	32,5	31,5	26,5	34,6	31,8	24,5	20,4

Джерело: складено автором на підставі даних [7; 8; 9]

На сьогодні в умовах зростання загального рівня цін, економічного спаду, зростання дефіциту бюджету по відношенню до ВВП та від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, виснаження золотовалютних резервів (які поповнюються за рахунок зовнішніх позик, а не позитивного зовнішньоторговельного сальдо), зовнішній борг складає загрозу національній безпеці України (табл. 3), що негативно може вплинути на безпеку банківської діяльності.

Негативними проявами зростання дефіциту бюджету можуть стати у найближчому майбутньому зростання податкового тиску та скорочення обсягів виробництва. Зростання внутрішнього державного боргу відволікає фінансові ресурси з реального сектору економіки, що негативно впливає на випуск в країні. Враховуючи те, що державні запозичення, пов'язані із покриттям дефіциту бюджету, спрямовуються переважно на фінансування поточного споживання в країні, все, вище означене, створює передумови зростання інфляції в країні, послаблює позиції національної грошової одиниці по відношенню до інших валют. До того ж зростання від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу створюють передумови девальвації гривні. У свою чергу, девальвація провокує зростання інфляції, витрат на обслуговування зовнішнього боргу, зменшення реальних доходів громадян та платоспроможного попиту, обсягів заощаджень та інвестування, зростання доларизації економіки та вразливості до зовнішніх «шоків», так як за відсутності розвинутого фондового ринку долар виступає одним із привабливих інструментів захисту коштів, що суперечить сучасній грошово-кредитній політиці Нацбанку щодо дедоларизації вітчизняної економіки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, безпека банківської діяльності – це здатність банківського сектору протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, забезпечувати стійкість та стабільність функціонування. Необхідно розрізняти як внутрішні, так і зовнішні чинники банківської безпеки, які сигналізують про наявність загроз. Поряд із показниками банківської діяльності для оцінки реального стану безпеки варто враховувати макроекономічні тенденції розвитку, що впливають на попит фінансових послуг, рівень довіри до фінансових інститутів. Важливими чинниками банківської безпеки, які важко оцінити кількісно, виступають інституціональні чинники: 1) що впливають на поведінку економічних систем (спекулятивні настрої, ірраціональність і девіантність поведінки, психологія та мотивація фінансового бізнесу, корпоративний егоїзм, очікування суб'єктів, фінансова культура, менталітет, довіра, економічна освіченість, тінізація економіки, корупція, шахрайство, інформаційна забезпеченість); 2) що визначають ймовірні зовнішні і внутрішні загрози («ефект зараження», політична нестабільність, війни, революції, техногенні катастрофи). Враховуючи вище зазначене, методика оцінки банківської безпеки потребує доопрацювання на основі системного підходу до відбору індикаторів, які сигналізують про ймовірні внутрішні та зовнішні загрози.

З метою зменшення зовнішнього боргового навантаження, витрат бюджету та мінімізації валютних ризиків, забезпечення дієвості монетарної політики Нацбанку, активізації інвестування необхідно розвивати внутрішній ринок державних цінних паперів, який дасть змогу мобілізувати необхідні фінансові ресурси для виконання державою, покладених на неї, функцій, оптимізувати структуру боргу. Задля забезпечення стабільності функціонування банків необхідно встановити жорсткі обмеження на володіння надмірно ризиковими активами; сприяти вирішенню проблеми диспропорційності розвитку банків та забезпечити постійний моніторинг за дотриманням нормативів діяльності, достатністю резервів для виконання своїх зобов'язань; забезпечити нагляд за ліквідністю та платоспроможністю шляхом проведення стрес-тестування; забезпечити перехід усіх вітчизняних банків на вимоги Базеля-2 з метою забезпечення конкурентоспроможності банківського сектору, враховуючи стремління України вступити до ЄС; забезпечити вплив держави на кредитну політику банків, зокрема, на структуру та вартість кредитних ресурсів шляхом забезпечення тісного взаємозв'язку облікової ставки із ставками рефінансування; підвищити якість фінансового менеджменту шляхом проведення його міжнародної сертифікації; забезпечити дієвість та прозорість діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Але окрім вирішення проблем безпосередньо функціонування банків, сьогодні на передній план виступають завдання забезпечення політичної та економічної стабільності в країні. Реалізація вищезазначених заходів сприятиме підвищенню капіталізації банків, забезпеченню відповідного рівня якості активів та пасивів, прибутковості, ліквідності та платоспроможності, зменшенню вартості кредитних ресурсів, забезпеченню суспільної довіри.

Список літератури:

1. Авраменко Ю. Совместные формы в международной банковской деятельности / Ю. Авраменко // Экономист. – 2006. – № 4. – С. 58-65.
2. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування : наук.-аналіт. журнал. – 2006. – № 1. – С. 7-25.
3. Енциклопедія банківської справи України. – К.: Молодь, 2001. – 680 с.
4. Зубок М.І. Безпека банків / М.І. Зубок. – К., 2002. – 306 с.
5. Лапішко З. Сучасні тенденції становлення національних фінансових ринків під впливом іноземного капіталу: приклад Польщі / З. Лапішко // Світ фінансів. – 2007. – № 1(10). – С. 134–141.
6. Науменкова С.В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури: Монографія / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К. УБС, ЦНДНБУ, 2009. – 384 с.
7. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua
9. «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
10. Результати опитування населення України щодо ставлення до пенсійного забезпечення та пенсійної реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : http://www.gfk.ua/public_relations/partners_news/materials/006251/index.ua.html

Королюк Т.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

УГРОЗЫ БАНКОВСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыта суть банковской безопасности как способности противостоять перманентным внутренним и внешним угрозам, обеспечивая стабильность функционирования. Предложено в оценке банковской безопасности, кроме показателей непосредственно банковской деятельности, учитывать показатели макроэкономических тенденций развития, а также влияние институциональных факторов. Проанализированы индикаторы банковской безопасности, определены угрозы и обоснованно пути их минимизации.
Ключевые слова: банковская безопасность, внутренние и внешние угрозы, индикаторы банковской безопасности, валютные и кредитные риски, институциональные факторы, внешний долг.

Korolyuk T.A.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THREATS OF BANKING SECURITY IN UKRAINE

Summary
The essence of banking security as the ability to resist permanent internal and external threats, providing stability operation, is examines in the article. In assessing banking security, in addition to direct indicators of banking, the consider indicators of macroeconomic trends and the impact of institutional factors are offered. Indicators of banking security are analyzes, threats and ways to minimize them are defined.
Keywords: banking security, internal and external threats, indicators of banking security, currency and credit risks, institutional factors, external debt.

УДК 502.15:664.7:005.51

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ – ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВСТУПУ ДО ЄС

Котикова О.І., Тесляр В.О.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті розглянуто теоретичні засади екологічного маркетингу аграрних підприємств, а також авторами запропоновано трактування поняття «екологічний маркетинг сільськогосподарського виробництва». Авторами розроблена система екологічного маркетингу для аграрних підприємств, з урахуванням особливостей сільського господарства. Виділено основні напрями розвитку екологічного маркетингу в сільськогосподарському підприємстві. Запропоновано шляхи вдосконалення і підвищення ефективності екологічного маркетингу.

Ключові слова: екологічний маркетинг, сталий розвиток, сільське господарство, конкурентоспроможність, Європейський союз.

Постановка проблеми. Концепція сталого розвитку України вимагає розробки адекватних механізмів управління як економікою в цілому, так і окремими її галузями, в тому числі сільським господарством. Сьогодні об'єктивно постає необхідність екологічно збалансованого функціонування аграрного сектора економіки. Екологізація виробництва та обмеження негативного впливу сільськогосподарських підприємств на стан природних ресурсів потребує формування відповідної ефективної системи екологічного контролю та аналізу, покликаної перевіряти виконання планів і заходів щодо раціонального природокористування, дотримання вимог екологічного законодавства та природоохоронних нормативів. Допоможе у розв'язанні цих проблем саме екологічний маркетинг, який є одним із дієвих механізмів, що дозволяє забезпечити екологізацію соціально-економічного розвитку на рівні суб'єктів господарювання. Екологічний маркетинг сприяє реалізації місії та екологічних цілей підприємства, впливає на конкурентоспроможність підприємства у довгостроковій перспективі, сприятиме розвитку та задоволенню екологічних потреб суспільства та держави в цілому. Саме тому дослідження і обґрунтування необхідності впровадження екологічного маркетингу у виробничо-господарську та управлінську діяльність сільськогосподарських підприємств є актуальним у наш час.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями розвитку та теоретичним обґрунтуванням необхідності екологічного маркетингу займалися відомі вчені-маркетологи, зокрема Ж. Оттман, К. Пітті, А. Хачатуров та ін. У вітчизняній науковій літературі дану проблему досліджують А. Вічевич, І. Дідович, Е. Садченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим здобуткам науковців, хочемо звернути увагу на необхідність дослідження проблеми саме в сільському господарстві, враховуючи особливості даної галузі.

Мета статті. Головною метою цієї статті є: дослідження і узагальнення теоретичних засад екологічного маркетингу сільськогосподарських підприємств; виявлення та обґрунтування шляхів удосконалення системи екологічного маркетингу аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Становлення екологічного маркетингу у провідних розвинутих країнах світу пройшло кілька етапів еволюції. З моменту його зародження у 1970-ті роки розуміння взаємодії між економікою та довкіллям розвивалось, через що розвивалось і розуміння самого екологічного маркетингу.

Можна виділити наступні передумови створення екологічного маркетингу (рис. 1).

Науковці не мають єдиної спільної думки щодо трактування сутності поняття «екологічний маркетинг», адже лише зараз відбувається його становлення (табл. 1).

Основною метою екологічного маркетингу на рівні суб'єкта господарювання науковці називають виявлення незадоволеного попиту в екологічно чистих умовах довкілля, екологічно чистих товарах,

Рис. 1. Передумови створення екологічного маркетингу

За даними досліджень [9]

Таблиця 1

Трактування сутності екологічного маркетингу

Автор	Сутність екологічного маркетингу
Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук [13]	ринково орієнтований вид управлінської діяльності у складі загальної системи маркетингу, спрямований на визначення, прогнозування і задоволення споживчих потреб у такий спосіб, щоб не порушувати екологічної рівноваги навколишнього природного середовища і сприяти поліпшенню стану здоров'я суспільства.
К. Пітті [5]	це управлінський процес, відповідальний за ідентифікацію, передбачення і задоволення вимог споживачів і суспільства ефективним і стійким способом.
Пахомова Н. В.. Ендрюс А., Рихтер К. [17]	загальна концепція управління яка спрямована на сприяння збільшенню споживчого потенціалу продуктів через удосконалення екологічних вигід продуктів та поліпшення їх сприйняття.
Мельник Л. Г., Шапочка М. К. [15]	орієнтація виробництва і збуту на задоволення еколого-орієнтованих потреб і запитів споживачів, створення і стимулювання попиту на екологічні товари, економічно ефективні та екологічно безпечні у виробництві і споживанні.
Козлова О. А. [14]	представляє собою не просто новий концептуальний підхід до формування попиту на продукцію компанії, він дозволяє завчасно продумати і розробити систему екобезпечного життєзабезпечення для споживачів, оточуючих їх людей і довкілля.
Ж. Оттман [3]	господарська діяльність підприємств, спрямована на виробництво екологічно орієнтованої продукції, формування попиту на цю продукцію, приведення всіх видів ресурсів підприємства у відповідність до вимог і можливостей ринку для отримання прибутку без нанесення шкоди навколишньому середовищу.
А. М. Вічевич [8].	це функція управління, яка організовує і спрямовує діяльність підприємств, пов'язану з оцінкою і перетворенням запитів споживачів в екологічно орієнтований попит на товари і послуги, що сприяють збереженню якісного та кількісного рівня основних екосистем, задовольняють потреби як окремих осіб, так і організацій або суспільства в цілому.

техніці та технологіях з метою орієнтування виробництва на задоволення екологічних потреб, тобто забезпечення розроблення, випускання і реалізації екологічних товарів, на які на ринку є попит [3].

Аграрний сектор України, вже сьогодні, змушений активно використовувати інструментарій екологічного маркетингу при виході на зовнішній ринок, оскільки тут екологічний фактор використовується як стратегія для досягнення конкретних переваг. Особливість екологічного маркетингу на рівні підприємства полягає в тому, що його не можна розглядати ізольовано від системи маркетингу підприємства. Він може функціонувати ефективно лише в умовах ефективної дії такої системи. Функції екологічного маркетингу може виконувати система екоменеджменту підприємства. Але ці функції будуть ефективними тоді, коли ефективно виконуються загальні функції системи маркетингу підприємства. Концепція такої інтегрованої ефективності – поєднання процесів діяльності з виробництва товарів, ціноутворення, розповсюдження товарів і стимулювання, спрямованих на виявлення, обслуговування, задоволення споживацьких потреб для досягнення цілей, що стоять перед товаровиробником, із максимально можливим підвищенням якості життя, у першу чергу екологічної чистоти або якості.

Екологічний маркетинг аграрних підприємств має свої особливості, притаманні сільськогосподарському виробництву.

Ці особливості пов'язані з сезонністю виробництва, обмеженістю ресурсів, залежністю від природно-кліматичних факторів, що призводить до невизначеності і ризиків.

Отже, зважаючи на особливості екологічного маркетингу в сільському господарстві пропонуємо таке його трактування: «екологічний маркетинг сільськогосподарського виробництва» – це господарська діяльність підприємства, спрямована на забезпечення поінформованості та потреби споживачів в органічній продукції при раціональному використанні наявних ресурсів для отримання максимального прибутку без нанесення шкоди навколишньому середовищі.

Основним показником якості продукції є її екологічність, тому ціна на органічну продукцію є значно вищою, ніж на звичайну (рис. 2). Якщо у країнах ЄС органічна продукція дорожча від звичайної на 20-30%, то у нас на окремі види продукції перевищення ціни сягає 10 разів. Значну частку вартості органічної продукції складають витрати на доставку до кінцевого споживача та закладена вартість сертифікації. Органічні продукти мають обмежений термін зберігання, вимагають спеціальної переробки та транспортування. На ціну ще впливає ненасиченість ринку продукцією та довгі ланцюжки посередників.

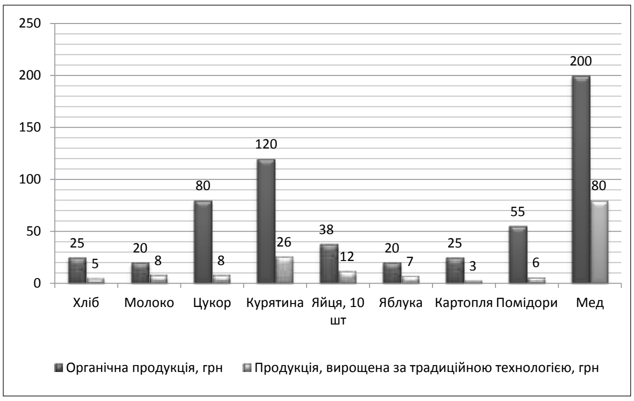

Рис. 2. Ринкові ціни реалізації органічної і вирощеної за традиційною технологією продукції станом на 01.09.2013 р.

Побудовано за даними Федерації органічного руху України [19]

Основними тенденціями світового ринку стало збільшення попиту на органічні продукти в більшості країн. Ситуація на світовому ринку органічної продукції характеризується концентрацією попиту в розвинених країнах, підвищенням попиту в країнах, що розвиваються, консолідацією учасників ринку та розвитком дистрибуції органічної продукції [18].

Органічне виробництва в Україні характеризується високими цінами, незначними обсягами та асортиментом виробництва продукції. Проте вітчиз-

няні споживачі зацікавлені в екологічно чистих овочах, фруктах, продуктах м'ясо-молочної групи.

Органічна продукція все більше заходить на ринок, попит на таку продукцію дедалі зростає, площі земель, відведених під органічне землеробство, збільшуються, кількість підприємств, які займаються виробництвом органічної продукції мають чітку тенденцію до зростання (рисунок 3).

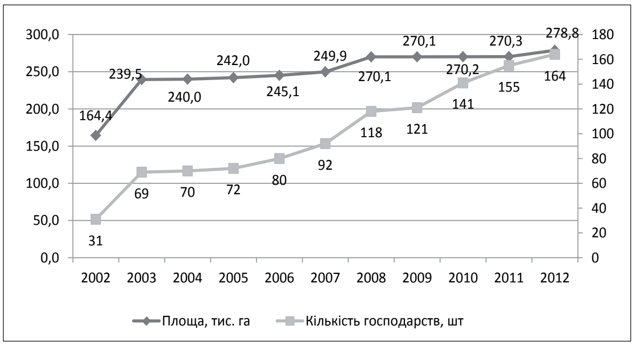

Рис. 3. Загальна площа органічних сільськогосподарських угідь та кількість органічних господарств в Україні, 2002-2012 рр.

Побудовано за даними Федерації органічного руху України [19]

На етапі вступу України до ЄС підвищення якості продукції, доведення показників якості і екологічності до європейських стандартів є невід'ємною умовою, адже Європейський Союз диктує свої умови, ставить свої вимоги щодо стандартів. В результаті чого вітчизняні виробники вимушені погоджуватись і адаптуватися до цим умов, і залишатися на ринку, або не погоджуватись з цими вимогами і втрачати свої конкурентні позиції і переваги.

Виходячи з даних «Органік стандарт» станом на 15.08.2014 року в Україні виробництвом та/або реалізацією органічної продукції займаються 80 підприємств. Найбільша їх чисельність в Київській, Харківській та Житомирській областях, а найменше – в Херсонській, Волинській, Дніпропетровській та Івано-Франківській. З високою долею вірогідності можна стверджувати, що саме ці підприємства використовують у більшій, або меншій мірі елементи екологічного маркетингу [16] .

Під системою екологічного маркетингу прийнято розуміти частину загальної системи виробничого маркетингу, що включає необхідну організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів та вдосконалення екологічної політики. Узагальнена модель системи екологічного маркетингу для сільськогосподарських підприємств, що ілюструє її розвиток і вдосконалення відображена на рис. 4.

Формування системи екологічного маркетингу в аграрних підприємствах починається з розробки, затвердження і публічного декларування під-

Таблиця 2

Напрями вдосконалення і підвищення ефективності екологічного маркетингу

Напрям вдосконалення	Зміст напряму
Створення цілісної, гнучкої системи екологічного маркетингу на підприємстві	на підприємствах доцільно створити службу екологічного маркетингу, яка була б головним структурно-функціональною ланкою управління маркетингом і забезпечувала б взаємодію працівників апарату управління і сфери виробництва. Система маркетингу має бути адаптивна до ринкових змін, маркетингових інновацій та нормативно-правового регулювання.
Раціоналізація маркетингової функціональної діяльності	чіткий розподіл посадових функцій між працівниками управління і виробництва. Закріплення функцій за службою екологічного маркетингу і за іншими працівниками.
Переорієнтація кадрової політики від звичайної служби маркетингу до екологічної	підготовка, підвищення кваліфікації маркетологів, а також питанням маркетингової підготовки загальногосподарських фахівців і керівників саме у сфері екологічного маркетингу.
Механізація, комп'ютеризація та автоматизація маркетингової діяльності	широке застосування технічних засобів у роботі служби екологічного маркетингу, використання технічних засобів для своєчасного оновлення, отримання, реєстрації, передачі, перетворення, обробки, аналізу, зберігання інформації щодо органічного виробництва. У результаті виробляються високоякісні маркетингові рішення і маркетинг стає ефективним.
Вдосконалення управління екологічним маркетингом	Створення системи управління екологічним маркетингом, наукове обґрунтування її підсистем і організація раціонального їх функціонування.

Побудовано автором на основі власних досліджень

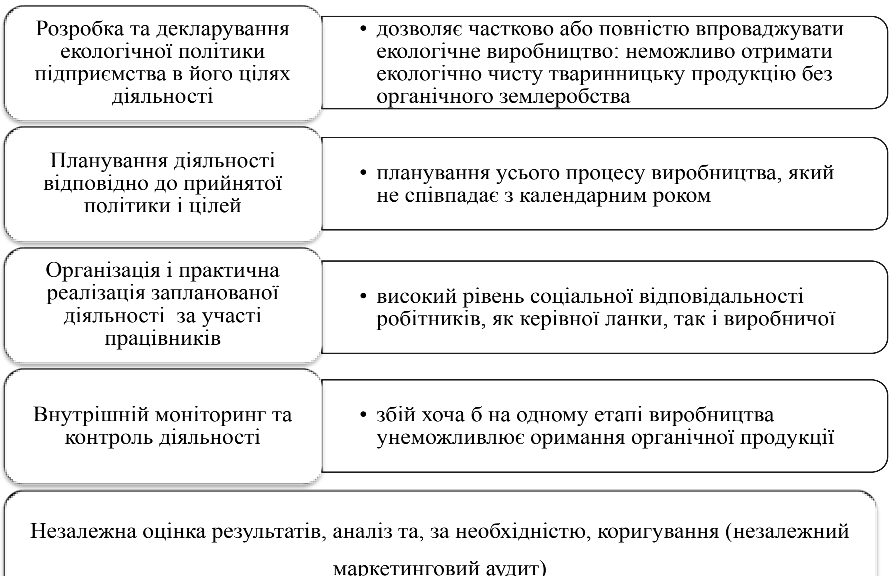

Рис. 4. Система екологічного маркетингу сільськогосподарських підприємств

Розроблено автором

приємством екологічної політики і цілей. Подальша послідовність взаємопов'язаних дій у системі менеджменту включає планування, організацію та практичну реалізацію, внутрішній моніторинг і контроль діяльності, яка здійснюється відповідно до прийнятої екологічною політикою та цілями.

Отже, екологічний маркетинг слід розглядати як зміну в філософії маркетингу, що означає перехід до етичного та екологічного маркетингу, сумісного з стійким розвитком. Він являє собою зміну підприємницької культури, яка більший акцент робить на співпраці, а не на конкуренції. У свою чергу, з економічної точки зору це співробітництво є вигідним, оскільки вона відкриває простори для розвитку нових напрямків виробництва і реалізації продукції.

Висновки і пропозиції. Отже, екологічний маркетинг є одним із дієвих механізмів, що дозволяє забезпечити екологізацію соціально-економічного розвитку на рівні суб'єктів господарювання.

Під вдосконаленням екологічного маркетингу розуміється підвищення його якості та ефективності. Шляхи (умови, фактори) удосконалювання екологічного маркетингу різноманітні, проаналізуємо деякі з них, які, на нашу думку, можна віднести до числа найбільш важливих (табл. 2).

Отже, комплексне використання вищезазначених напрямів розвитку, а також шляхів удосконалення екологічного маркетингу сприятиме ефективному функціонуванню системи екологічного маркетингу, а також досягненню економічного та соціального ефекту від виробництва та реалізації органічної продукції в сільськогосподарських підприємствах як Миколаївської області, так і України в цілому.

Список літератури:

1. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18 – Назва з екрану.
2. Green Trade & Development. Green Markets International [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.green-markets.org/context – Назва з екрану.
3. Ottman J. A., Reilly W. R. Green Marketing: Opportunity for Innovation. – Booksurge Llc, 2006. – 288 p.
4. Passent Tantawi, Nicholas O'Shaughnessy, Khaled Gad, Mohamed Abdel Salam Ragheb. Green Consciousness of Consumers in a Developing Country: A Study of Egyptian Consumers. Contemporary Management Research. – 2009. – Vol. 5 № 1. – P. 29–50.
5. Peattie K. Green marketing / R. Peattie. – London Pitman Publishing, 1992. – 344 p.
6. Автоматизация маркетинговой деятельности / [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://www.coolreferat.com/%D0%90%D0%B2%D1%82% D0%BE% D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8% – Назва з екрану.
7. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток : (Системні маркетингові дослідження) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К. : МАУП, 2005. – 492 с.
8. Вічевич А. М. Екологічний маркетинг: підручник / А. М. Вічевич, Т. В. Вайданич, І. І. Дідович. – Львів: УкрДЛТУ, 2002. – 248 с.
9. Войчак А. В. Маркетингові дослідження: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. В. Войчак – К.: КНЕУ, 2001. – 119 с.
10. Екологічний маркетинг / [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8% – Назва з екрану.
11. Екологічний маркетинг в системі управління аграрним сектором економіки // [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://www. confcontact.com/20111222/10_voronecka.php – Назва з екрану.
12. Ілляшенко С. М. Екологічний маркетинг / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко // Економіка України. – 2005. – С. 56-62.
13. Кожушко Л. Ф. Екологічний менеджмент: підручник / Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук . – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 432 с.
14. Козлова О. А. Экологический маркетинг: новый концептуальный подход и стратегический потенциал производителей / О. А. Козлова // Вестник Омского университета. – 2011. – № 1. – С. 277-284.
15. Мельник Л. Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка. – С.: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
16. Органік Стандарт / [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://organicstandard.com.ua/ua – Назва з екрану.
17. Пахомова Н. В. Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. – СПб: Питер, 2003. – 544 с.
18. Ринок органіки в Україні: стан та перспективи / [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/806-2012-01-02-22-35-47.html – Назва з екрану.
19. Федерація органічного руху України / [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://www.organic.com.ua/ – Назва з екрану.

Котикова Е.И., Тесляр В.О.
Николаевский национальный аграрный университет

СИСТЕМА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА – ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ВХОЖДЕНИЯ В ЕС

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические основы экологического маркетинга аграрных предприятий, а также авторами предложена трактовка понятия «экологический маркетинг сельскохозяйственного производства». Авторами разработана система экологического маркетинга для аграрных предприятий, с учетом особенностей сельского хозяйства. Выделены основные направления развития экологического маркетинга в сельскохозяйственном предприятии. Предложены пути совершенствования и повышения эффективности экологического маркетинга.
Ключевые слова: экологический маркетинг, устойчивое развитие, сельское хозяйство, конкурентоспособность, Европейский союз.

Kotikova O.I., Teslyar V.O.
Mykolayiv National Agrarian University

SYSTEM OF ENVIRONMENTAL MARKETING IS THE BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EU ACCESSION

Summary
In article theoretical basics of ecological marketing of the agrarian enterprises are covered, and also authors offered treatment of the concept "ecological marketing of agricultural production". Authors developed system of ecological marketing for the agrarian enterprises, taking into account features of agriculture. The main directions of development of ecological marketing in the agricultural enterprise are allocated. Ways of improvement and increase of efficiency of ecological marketing are offered.
Keywords: ecological marketing, sustainable development, agriculture, competitiveness, European Union.

УДК 334.021

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Кузьменко О.М.
Київська державна академія водного транспорту імені Петра Конашевича-Сагайдачного

Проаналізовано сучасний стан захисту прав інтелектуальної власності України у міжнародному контексті. Розкрито діяльність Державної служби інтелектуальної власності України. Розглянуто ефективність менеджменту реєстрації прав на об'єкти інтелектуалної власності. Запропоновано заходи оптимізації діяльності служби. Удосконалено концепцію розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності.
Ключові слова: інтелектуальна власність, правова охорона, державне регулювання, захист прав, концепція.

Постановка проблеми. Україна є незалежною, суверенною державою, яка функціонує в інтересах громадян та є самостійним суб'єктом міжнародних відносин. Однак країна, яка не забезпечує захист творінь людського розуму позбавлена підґрунтя інноваційного розвитку та зацікавленості світової спільноти щодо розвитку соціально-економічних відносин. Саме тому досліджувана тема є вельми актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасного стану та перспективам розвитку системи захисту прав інтелектуальної власності присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних вчених таких як П. Андрушко, І. Бернадська, Р. Денисов,М. Ковалева, Г. Корчевний, О. Мельник, А. Сергєєв, Р. Стефанчук, Р. Шишка, А. Юрченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблема розвитку та удосконалення державної системи правової охорони інтелектуальної власності є недостатньо дослідженою.

Метою статті є аналіз сучасного стану системи державного захисту прав інтелектуальної власності України та розробка напрямків удосконалення державної системи правової охорони інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо дослідження Міжнародного Альянсу прав власності щодо визначення Міжнародного індексу захисту прав власності. Індекс вимірює досягнення країни з точки зору стану та ефективності захисту прав приватної власності в трьох основних категоріях, серед яких права на інтелектуальну власність: захист інтелектуальних прав власності, захист патентного права, рівень «піратства».

Таблиця 1

Рейтинг країн світу за індексом захисту прав інтелектуальної власності

Країна	Індекс захисту прав інтелектуальної власності
Швеція	8.5
Сполучені Штати Америки	8.4
Швейцарія	8.3
Японія	8.2
Німеччина	8.1
Франція	7.9
Норвегія	7.8
Румунія	5.4
Китай	5.2
Росія	5.0
Україна	4.2
Нігерія	4.1
Казахстан	3.2
Молдова	2.3

Джерело: [1]

В таблиці 1 наводиться рейтинг – від 0 до 10, який вказує місце країни серед інших держав. Відповідно, чим нижче рейтинг, тим гірше показник країни (таблиця 1).

Таким чином, найвищий показник мають саме розвинені країни світу. Високий ступінь захищеності прав інтелектуальної власності є не тільки ознакою розвиненості виробничих відносин й суспільної свідомості, але й запорукою подальшого економічного зростання на підґрунті інновацій, як безумовно захищеної та прибуткової інтелектуальної власності. Індекс захисту прав інтелектуальної власності України у 2 рази менший ніж у країнахсвітових лідерів. Позиція країни у рейтингу нижча за Румунію, Росію й майже на рівні Нігерії, однак вища за Казахстан та Молдову.

Позиція України у рейтингу свідчить про гостру проблему захисту прав у сфері інтелектуальної власності й у сфері авторського та суміжних прав. Протягом 2012 р. головними державними інспекторами з питань ІВ Державної служби на всій території України проведено 396 перевірок суб'єктів господарювання, які у своїй діяльності використовували об'єкти права ІВ. За результатами перевірок складено та направлено до суду96 протоколів про адміністративні правопорушення, вилучено близько 26,5 тис. примірників контрафактної продукції [2].

Значну роль в процесі побудови ефективного механізму державної системи правової охорони інтелектуальної власності відіграє ефективність менеджменту реєстрації прав на об'єкти інтелектуальної власності (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка кількості нерозглянутих заявок та середній строк розгляду на стадії кваліфікаційної експертизи

Джерело: [2]

Так, середній строк проведення кваліфікаційної експертизи заявок на винаходи у 2012 р. становив у середньому 11,5 місяців. Середній строк проведення експертизи заявок на знаки для товарів і послуг у 2012 р. становив 8–9 місяців з дати подання заявки. Строк розгляду заявок на промислові зразки становив у звітному році в середньому 4,5 місяці [2].

Попри виявлену тенденцію зниження часового лагу на експертизу, механізм реєстрації прав на об'єкти промислової власності потребує подальшого та радикального удосконалення,бо на сьогодні найдефіцитнішим економічним ресурсом суспільства є саме час.

Патентно-інформаційне забезпечення у сфері інтелектуальної власності та забезпечення широкого доступу громадськості до інформації має також певні недоліки.

Міжнародний імідж України щодо захисту інтелектуальної власності вкрай зневажений. У 2013 р. Торгівельне представництво США (USTR) у щорічному «Спеціальному звіті 301» [4]Україна позначена як «пріоритетна іноземна держава» серед країн, в яких порушуються права на інтелектуальну власність американських компаній. Тобто у світовому суспільстві Україну визнано «піратом № 1». У результаті Україні необхідно виконувати свої зобов'язання, передбачені Планом спільних заходів з удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності, який був розроблений на основі Рекомендацій американської сторони щодо захисту прав ІВ в Україні.

Таким чином, невирішені внутрідержавні проблеми врегулювання системи використання та захисту інтелектуальної власності позбавляє Україну впливу на міжнародні процеси у інтересах держави та може бути причиною зневіри світової спільноти у доцільності будь-яких економічних відносин з Україною.

Вирішення існуючих проблем у сфері захисту прав інтелектуальної власності передбачає удосконалення системи державного регулювання соціально-економічних відносин відносно інтелектуальної власності, а саме (рис. 2):

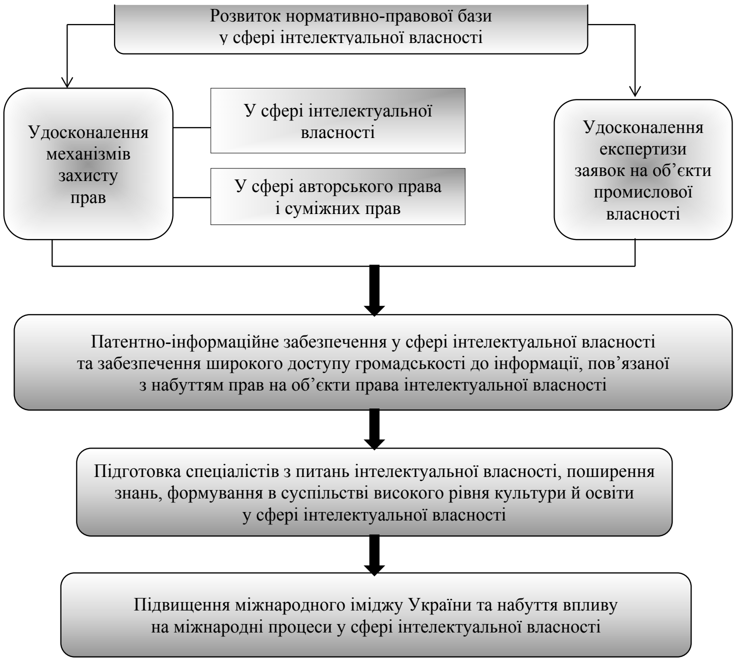

Рис. 2. Схема концепції розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності

Джерело: Розроблено автором на основі [5]

1. Розвиток нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності:

· приведення у відповідність актів національного законодавства у сфері інтелектуальної власності між собою та із загальним законодавством України

· адаптація національного законодавства до законодавства ЄС;

· забезпечення лібералізації, спрощення, прискорення, максимальної зручності для заявників процедур набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності;

· вдосконалення правового регулювання економічних аспектів права інтелектуальної власності, в тому числі системи сплати зборів і мита за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності, вдосконалення правових механізмів економічного стимулювання творчості тощо.

2. Удосконалення механізмів захисту прав у сфері інтелектуальної власності:

· посилення державного контролю та координації дій правоохоронних і контролюючих органів щодо боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності;

· законодавче посилення захисту прав інтелектуальної власності, зокрема шляхом посилення відповідальності за порушення авторських прав;

· створення спеціалізованого Патентного суду (суду з питань інтелектуальної власності) для розгляду справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності;

· скорочення термінів та покращення якості розгляду звернень юридичних і фізичних осіб, що надходять до закладів та установ державної системи правової охорони інтелектуальної власності;

3. Удосконалення діяльності у сфері авторського права і суміжних прав:

· активізація співпраці й налагодження ділового партнерства суб'єктів авторського права і суміжних прав з державними органами й громадськими об'єднаннями;

· здійснення заходів щодо легалізації програмного забезпечення, яке використовується в органах виконавчої влади;

4. Удосконалення експертизи заявок на об'єкти промислової власності

· удосконалення методичного забезпечення діяльності експертизи заявок на об'єкти промислової власності, забезпечення ідентичного застосування норм законодавства та формалізація прецедентів;

· запровадження системи подання заявок через мережу Інтернет у електронному вигляді й скорочення до мінімуму обсягів заявок, що подаються на паперових носіях;

· скорочення строків кваліфікаційної експертизи заявок на об'єкти промислової власності;

· удосконалення контролю за якістю експертизи заявок.

5. Патентно-інформаційне забезпечення у сфері інтелектуальної власності та забезпечення широкого доступу громадськості до інформації, пов'язаної з набуттям прав на об'єкти права інтелектуальної власності

· удосконалення інформаційного забезпечення процедури експертизи заявок на об'єкти промислової власності відповідно до світових тенденцій переважного використання інформаційних ресурсів, що надаються в глобальній мережі Інтернет;

· уніфікація процедури міжнародного обміну патентною документацією, який здійснюється з метою комплектування патентних фондів державної системи правової охорони інтелектуальної власності, з урахуванням тенденцій переходу відомств з питань інтелектуальної власності багатьох країн до представлення патентної інформації лише в Інтернеті;

· здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення постійного комплектування патентно-інформаційних ресурсів України національною патентною документацією, удосконалення цього процесу шляхом поступового переходу до комплектування офіційними публікаціями виключно на електронних носіях;

· розробка та реалізація комплексу заходів, спрямованих на створення цифрової патентної бібліотеки;

· покращення інформування широкої громадськості про діяльність державної системи правової охорони інтелектуальної власності.

6. *Підготовка спеціалістів з питань інтелектуальної власності, поширення знань, формування в суспільстві високого рівня культури й освіти у сфері інтелектуальної власності:*

· формування правової культури з питань інтелектуальної власності серед широких верств населення;

· проведення публічних інформаційних акцій серед студентів вищих навчальних закладів;

· оновлення форм і методів роботи щодо підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів різних галузей науки, до компетенції яких належать питання інтелектуальної власності, трансферу технологій та інноваційної діяльності;

7. *Підвищення міжнародного іміджу України та набуття впливу на міжнародні процеси у сфері інтелектуальної власності:*

· послідовне відстоювання національних інтересів у рамках участі у керівних органах ВОІВ, постійних комітетах і робочих групах, реалізація та ініціювання спільних проектів, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку малих і середніх підприємств;

· проведення досліджень щодо визначення доцільності членства України в Європейській патентній організації з метою вивчення переваг і недоліків вступу до цієї організації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, очевидно, що для збереження і збагачення науково-технічного потенціалу держави, розвитку зовнішньої торгівлі, міжнародного обміну сучасних технологій, залучення до економіки країни іноземних інвестицій необхідно забезпечити з боку держави надійну охорону та ефективний захист об'єктів інтелектуальної власності, які можливі тільки за умови знання відповідної нормативно-правової бази та розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності.

Список літератури:

1. Международный индекс защиты прав собственности – информация об исследовании. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gtmarket.ru/ratings/international-property-right-index/info
2. Річний звіт 2012 Державної служби інтелектуальної власності України.– [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sips.gov.ua/i_upload/file/report-UA-2012.pdf
3. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
4. 2013 Special 301 Report. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ustr.gov/sites/default/files/05012013%202013%20Special%20301%20Report.pdf
5. Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності на 2009–2014 роки. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sips.gov.ua/

Кузьменко О.М.
Киевская государственная академия водного транспорта имени Петра Конашевича-Сагайдачного

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация
Проанализировано современное состояние защиты прав интеллектуальной собственности Украины в международном контексте. Раскрыта деятельность Государственной службы интеллектуальной собственности Украины. Рассмотрена эффективность менеджмента регистрации все права на объекты интелектуалнои собственности. Предложены меры оптимизации деятельности службы. Усовершенствована концепция развития государственной системы правовой охраны интеллектуальной собственности.
Ключевые слова: интеллектуальная собственность, правовая охрана, государственное регулирование, защита прав, концепция.

Kuzmenko O.M.
Kyiv state maritime Academy after Hetman Petro Konashevych-Sagaydachniy

THE CONCEPT OF THE STATE SYSTEM OF LEGAL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY

Summary
The current state of intellectual property rights protection in Ukraine in an international context. Disclosed activity of the State Intellectual Property Service of Ukraine. Examined the effectiveness of management registration all rights to objects intelektualnoi property. Proposed measures to optimize the operation of the service. Improved concept of development of the state system of legal protection of intellectual property.
Keywords: intellectual property, legal protection, government regulation, protection of rights, the concept.

УДК 338.439

АНАЛІЗ ПОТОЧНОЇ КОН'ЮНКТУРИ РИНКУ РІПАКУ В УКРАЇНІ

Куць Т.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проаналізовано основні показники поточної кон'юнктури ринку ріпаку в Україні в контексті світового ринку. Проведені дослідження свідчать, що вітчизняний ринок практично збалансований. Основними статтями балансу ринкового попиту та пропозиції ріпаку виступають виробництво та експорт. Виробництво ріпаку в Україні унаслідок розширення зібраних площ в 2013/14 МР складало 2351,7 тис. тонн, що на 96 % більше ніж в 2012/13 МР. В 2014/15 МР в Україні нами прогнозується виробництво в розмірі 2,2 млн тонн. У структурі виробників за категорією виробника та регіональному розміщенню значних змін не прогнозується. В 2013/14 МР експорт насіння ріпаку в Україні склав 2242,8 тис. тонн, або на 77 % більше ніж у минулому році відповідно до зростання загального виробництва культури. Ріпак експортували переважно в європейські країни – 76,3 % експорту. На 2014/15 МР передбачається скорочення експорту в Україні на 4 % до 2120 тис. тонн за рахунок скорочення внутрішньої пропозиції.
Ключові слова: ринок, попит, пропозиція, кон'юнктура, ціна, ріпак.

Постановка проблеми. Ріпак – перспективна олійна культура на світовому і вітчизняному ринках внаслідок її використання як сировини для отримання харчових, технічних олій та високобілкових кормів. Нині ріпак набув особливого значення у результаті його переробки на біодизель, використання якого розглядається як один із засобів диверсифікації джерел енергії і зниження залежності України від імпортованих енергоресурсів.

Аналіз поточної інформації щодо тенденцій розвитку ринку ріпаку та основних показників його кон'юнктури надає аграрним товаровиробникам можливість обґрунтовувати і здійснювати ефективну господарську та комерційну діяльність.

У 2013/14 МР світова площа посіву ріпаку складала 36,2 млн га. Світове виробництво даної культури протягом 2003/04 – 2013/14 МР зросло в на 80% і складало 71,1 млн тонн, виробництво ріпакової олії і шроту збільшились на 84% і 77,9% та відповідно дорівнювало – 26 та 38,7 млн тонн. Основними світовими виробниками ріпаку були країни ЄС з урожаєм 21,1 млн тонн (або 30% загального світового виробництва), Канада – 17,9 млн тонн (25%), Китай – 14,5 млн тонн (20%), Індія – 7,3 млн тонн (10%).

На 2014/15 МР світове виробництво насіння ріпаку очікується в обсязі 71,8 млн тонн, що на 1% більше його обсягу в попередньому сезоні, світове виробництво ріпакової олії та шроту збільшиться на 3% і буде близько 26,7 та 39,5 млн тонн.

Завдяки наявності оптимальних природно-кліматичних умов, розвиненій транспортній інфраструктурі, а також відсутності обмежень експорту насіння ріпаку, протягом останнього десятиріччя Україна змогла увійти до складу основних виробників та експортерів ріпаку у світі. Під вирощуванням ріпаку в країні використовується близько 3 % ріллі. Тому, нині особливо актуальним є дослідження кон'юнктури вітчизняного ринку ріпаку, враховуючи тенденції світового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підходи та практичні аспекти здійснення аналізу кон'юнктури ринку аграрної продукції, і зокрема ріпаку, висвітлено у працях вітчизняних науковців, зокрема Т.Г. Дудара [1], П.Т. Саблука [2], В.К. Савчука [3], А.В. Фаїзова [1], О.М. Шпичака [4] та ін. Проте, враховуючи динамічний розвиток аграрних ринків, актуальність дослідження показників їх кон'юнктури залишається.

Головною метою статті є аналіз показників кон'юнктури ринку ріпаку в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні спостерігаються певні коливання обсягів виробництва культури. Протягом 2000-х років рівні валового збору культури стрімко зростали і у 2008/09 МР було досягнуто максимуму – 2872,8 тис. тонн. Починаючи з 2009 р. в галузі прослідковувалася тенденція до падіння всіх виробничих показників. В 2012/13 МР зібрана площа склала 547 тис. га, що на 34% менше ніж було зібрано у 2011 р. Це обумовлено скороченням посівних площ та несприятливими природно-кліматичними умовами, які в свою чергу не дозволили зібрати врожай з даних площ. Відповідно в 2012/13 МР відбулося зменшення обсягів виробництва насіння ріпаку (озимого та ярого) на 16%, що склало 1,2 млн тонн (при середній урожайності ріпаку в 2012 р. 22 ц/га). (табл. 1).

У 2013 р. валовий збір ріпаку в сільськогосподарських підприємствах України становив 2351,7 тис. тонн, що майже в 2 рази більше, ніж у 2012 р. Даний

Таблиця 1

Виробництво насіння ріпаку (озимого та ярого) в Україні по всім категоріям господарств

Показник	2011/12 МР	2012/13 МР	2013/14 МР	2014/15 МР (попередні дані)	2014/15 МР до 2011/12 МР, %
Посівні площі ріпаку, тис. га	870	566	1017	875,3	100,6
Зібрана площа, тис. га	832,8	547	996,1	865	103,9
у т.ч. озимий	760,7	459,4	950,7	-	-
ярий	72,1	87,6	45,4	-	-
Урожайність, ц/га	17,3	22,0	23,6	25,9	149,8
у т.ч. озимий	17,4	23,3	24,0	-	-
ярий	15,6	15,3	15,1	-	-
Валовий збір, тис. т	1437,4	1204,4	2351,7	2237	155,7
у т.ч. озимий	1325,4	1070,5	2283,3	-	-
ярий	112,0	133,9	68,4	-	-

рівень урожаю обумовлений розширенням площ на 80% до 1017 тис.га та незначним ростом рівня урожайності на 8% до 23,6 ц/га (до рівня 2012 р.). В Україні товаровиробники надають перевагу вирощуванню озимого ріпаку – його частка у загальній зібраній площі культури у 2013 р. складала 96% (або 950,7 тис.га). Зібрані площі під ярим ріпаком в 2013 р. були на рівні 45,4 тис. га, що визначає його валове виробництво лише 68,4 тис. тонн.

Посівні площі ріпаку під урожай 2014 р. становили близько 875,3 тис. га. Несприятливі погодні умови загальмували проведення осінніх польових робіт і негативно вплинули на стан посівів озимого ріпаку. Відповідно в 2014/15 МР передбачається зменшення обсягів виробництва насіння ріпаку (озимого та ярого) на 5% до 2,2, млн. т. (при середній урожайності ріпаку в 2014 р. 25,9 ц/га). Хоча в Україні спостерігається тенденція поступового росту урожайності ріпаку, фактичний її рівень у переважній більшості господарств значно нижчий від потенційно можливого (30 ц/га). Основними чинниками, що стримували підвищення врожайності є низький рівень матеріально-технічного забезпечення та недотримання технології вирощування, особливо збирання.

Отже, протягом останніх років в Україні спостерігаються певні коливання обсягів виробництва культури, їх зростання відбувається за рахунок розширення площ посіву, урожайність в основному залежить від природно-кліматичних умов, тобто нарощування обсягів йде екстенсивним шляхом.

У структурі виробників ріпаку значних змін не спостерігається. Його вирощують в основному сільськогосподарські підприємства, де посівні площі складали 98%.

Хоча ріпак вирощують в усіх областях України, сільськогосподарські підприємства західних та центрально-південних областей мають більш сприятливі природно-кліматичні умови для цього. Крім того, технологічний рівень виробництва даних регіонів вищий, що і обумовило вищу врожайність культури. До десятки лідерів з вирощування ріпаку можна віднести господарства Вінницької, Дніпропетровської, Київської Кіровоградської, Львівської, Одеської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької та Черкаської областей, які зібрали 1607 тис.т ріпаку, що складає 69% від його валового збору.

Світовий імпорт в 2013/14 МР складав 14,9 млн тонн насіння ріпаку, біля 3,7 млн тонн ріпакової олії та 5,9 млн тонн шроту. Це обумовлено значним попитом на ріпак з боку провідних країн світу, в першу чергу країн ЄС, Японії, Китаю, які є головними країнами-імпортерами насіння ріпаку у світі.

В 2014/15 МР внаслідок несуттєвого розширення світового виробництва прогнозується тенденція зменшення обсягу імпорту насіння на 12%, який буде складати 13,2 млн тонн. Обсяг світового імпорту ріпакової олії в 2014/15 МР прогнозується на рівні 4,2 млн тонн та ріпакового шроту – 5,5 млн тонн.

За аналізований період обсяги імпорту ріпаку в Україну залишаються сталими, вони визначаються постачанням насіннєвого матеріалу озимого ріпаку (сорти та гібриди іноземної селекції) переважно з Німеччини – 1558 т або 64% імпорту, з Франції – 503 т або 21%, з Угорщини – 202 т або 8%. На інші країни (Іспанія, Хорватія) приходиться решта імпортних постачань насіння ріпаку (табл. 2).

Таблиця 2

Обсяги та середня ціна імпорту ріпаку в Україну у 2013/14 МР (в розрізі країн)

Країна	Обсяг, т	Питома вага, %
Всього	2423,2	100
В т.ч.: Німеччина	1558,1	64
Франція	503,3	21
Угорщина	202,5	8
Інші країни	159,3	7

В Україні в 2013/14 МР імпорт ріпаку складав 2,4 тис. тонн, або на 4 % менше в порівнянні з попереднім періодом. Загальна вартість імпорту насіння ріпаку в 2013/14 МР склала 31073,48 тис.дол. США при середній ціні – 12,9 тис. дол. США/т.

На 2014/15 МР ми прогнозуємо, що збережеться тенденція зменшення обсягу імпорту на 8% до 2,2 тис. тонн. Ціни на імпортний ріпак будуть на рівні попереднього року – до 13 тис. дол. США/т.

Загальна пропозиція насіння ріпаку на ринку в Україні складається із початкових запасів, які в 2013/14 МР склали 10,9 тис. тонн, з виробництва ріпаку в Україні у розмірі 2351,7 тис. тонн, імпорту – 2,4 тис. тонн, та дорівнює 2365 тис. тонн, або на 83% більше від обсягу загальної пропозиції 2012/13 МР (табл. 3).

Враховуючи динаміку виробництва насіння ріпаку, загальна пропозиція в Україні в 2014/15 МР зменшиться на 4,3% і буде на рівні 2261,4 тис. тонн.

Поточний попит на використання ріпакової олії для виробництва біодизелю розширив потенціал світових, в першу чергу європейських насіннєвих ринків ріпаку та ріпакової олії. Починаючи з 2005 р. нехарчове використання ріпакової олії стало важливішим за харчове. Протягом останніх 10 років світовий попит на культуру зріс на 53,1%. Традиційними споживачами ріпаку виступають країни, які займають перші місця з виробництва даної культури: Європа, Китай, Канада, Індія та Японія. При цьому, в країнах ЄС ріпак використовують для виробництв а біодизеля з ріпакової олії, а в Китаї, Індії та Японії ріпакову олію використовують в більшій мірі для харчування.

Таблиця 3

Баланс ринкового попиту та пропозиції ріпаку в Україні, тис. тонн

Стаття балансу	Маркетинговий рік				
	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15 (попереднє)	2015/16 (прогноз)
Загальна пропозиція	**1507,5**	**1293,4**	**2365,0**	**2261,4**	**2333,6**
Запаси на початок року	67	86,5	10,9	22,2	31,4
Виробництво	1438	1204,4	2351,7	2237	2300
Імпорт	2,5	2,5	2,4	2,2	2,2
Загальний попит	1421	1282,5	2342,8	2230	2311,3
Внутрішній попит	141	14,5	100	110	110
Експорт	1280	1268	2242,8	2120	2201,3
Запаси на кінець року	86,5	10,9	22,2	31,4	22,3

Стрімке нарощування обсягів виробництва ріпаку в Україні відбулося саме під впливом значного попиту зовнішнього ринку. І хоча функціонування стабільного ринку сировини створює передумови для збільшення обсягів переробки і споживання, вітчизняна продукція ріпаківництва залишається експортноорієнтовною.

Внутрішнє споживання насіння ріпаку незначне. За нашими оцінками внутрішній попит на ринку насіння ріпаку в Україні в 2013/14 МР склав 100 тис. тонн, з яких біля 10 тис. тонн господарства залишили у себе в якості насіннєвого матеріалу. Ріпак в Україні тривалий час переробляти було невигідно через дисбаланс цін на сировину на внутрішньому ринку і на олію – на експортному. Практично весь урожай ріпаку реалізувався на зовнішніх ринках, чому сприяють відсутність експортних обмежень в Україні та стабільний попит з боку країн Європи, незважаючи на стагнацію біопаливної галузі.

У 2014/15 МР ми прогнозуємо внутрішній попит на рівні 110 тис. тонн. Збільшення внутрішнього попиту в Україні у перспективі можливо завдяки розвитку виробництва біодизеля. Однак, нині вітчизняне виробництво біодизеля в промислових масштабах відсутнє через високу вартість сировини. Крім того, основними перепонами для ефективної організації його виробництва залишаються відсутність власних коштів і фінансових стимулів для реалізації проектів з біодизельного виробництва та висока вартість банківського кредитування; певні технологічні і інформаційні бар'єри; слабка інфраструктура для здійснення операцій з біомасою; тощо.

Світовий експорт насіння ріпаку в 2013/14 МР складав 15,1 млн тонн, 3,8 млн тонн ріпакової олії та 6 млн тонн шроту. Головними світовими експортерами є Канада (61% світової торгівлі) та Австралія (10%). Світовий експорт ріпаку в 2014/15 МР прогнозується на рівні 13,7 млн тонн, ріпакової олії – 4,2 млн тонн та шроту – 5,7 млн тонн.

В 2013/14 МР експорт насіння ріпаку в Україні склав 2242,8 тис. тонн, або на 77% більше ніж у минулому році відповідно до зростання загального виробництва культури. Ріпак експортували переважно в європейські країни – 76,3% експорту. Серед них Франція – 510 тис. тонн або 22,8%, Нідерланди – 377,3 тис. тонн або 16,9%, Бельгія – 273,4 тис. тонн або 12,8%, Німеччина – 123,7 тис. тонн або 5,6% (табл. 4).

Таблиця 4

Обсяги та середня ціна експорту ріпаку з України у 2013/14 МР МР (в розрізі країн)

Країна	Обсяг, тис.т	Питома вага, %
Всього, в т.ч.	2242,8	100
Франція	510,0	22,8
Нідерланди	377,3	16,9
Бельгія	273,4	12,8
Німеччина	123,7	5,6
Інші країни	958,4	42,8

Ми прогнозуємо в 2014/15 МР скорочення експорту в Україні на 4% до 2120 тис. тонн за рахунок скорочення внутрішньої пропозиції.

Загальна вартість експорту ріпаку в 2013/14 МР склала 1106205,8 тис.дол. США при середній ціні – 493,2 дол. США за тонну ріпаку.

На 2014/15 МР прогнозні експортні ціни будуть на рівні 500 дол. США/т.

Враховуючи тенденції виробництва 2013/14 МР, загальний попит склав 2342,8 тис. тонн, що на 83 % більше ніж в 2012/13 МР. Значною складовою загального попиту на насіння ріпаку в Україні залишиться експорт – понад 95%.

Кінцеві запаси в 2013/14 МР склали 22,2 тис. тонн, або 1% від загального попиту. В порівнянні з попереднім роком запаси збільшилися вдвічі. На 2014/15 МР ми прогнозуємо кінцеві запаси на рівні 31,4 тис. тонн.

Починаючи з 2007/08 МР, світовий ріпаковий бум обумовив достатньо високі ціни на культуру – на рівні 644 дол. США/т. Після світової кризи в 2008 р., коли ціна на ріпак стрімко підскочила за нафтою до 750 дол. США/т, ціни поступово збалансувалися і до кінця року знизилися до 280 дол. США/т. У травні 2010 р. ціни на ріпак з 370 дол. США/т знову почали стрімко зростати та в 2011 р. коливалися в межах 590-610 дол. США/т на канолу з Канади та Австралії, та до 700 дол/т на ріпак у Європі. Середня світова ціна на насіння ріпаку у 2013/14 МР складала 505 дол. США/т, при цьому, максимальний її рівень був відмічений у березні – 598. Ціни на ріпак занадто залежать від нафтових котирувань і підвищуються або знижаються слідом за ними. Саме це визначає прибуток переробників ріпаку – головних споживачів ріпаку у світі. Починаючи з вересня 2014 р. світова ціна на насіння ріпаку має тенденцію до зниження і коливається в межах 400-420 дол. США/т.

Враховуючи експортну спрямованість ринку ріпаку України, цінова ситуація на даному ринку слідує кон'юнктурі світового ринку, має позитивно зростаючу динаміку.

Як свідчать дослідження, найвища середня ціна реалізації насіння ріпаку сільськогосподарськими підприємствами в Україні за аналізований період була у 2011 р. і складала – 4137,9 грн/т, що на 41,1% більше порівняно з 2010 р. та в 2,6 рази більше, ніж пропонували у 2006 р. Це гарантувало отримання 32% рентабельності у 2011 р., а максимальна ціна реалізації у підприємств Львівської області – 6370,4 грн/т дозволила отримати максимальний рівень рентабельності на рівні 63,1 %.

Протягом останніх років основним каналом реалізації насіння ріпаку (понад 90% від загального обсягу) були оптові оператори-експортери, які пропонували найвищий рівень ціни. Так, у 2013 р. максимальна ціна складала 3080,7 грн/т, що на 2,3% вище за ціну, яку пропонували вітчизняні переробні підприємства. Це зумовлено більшим інтересом зі сторони імпортерів до придбання саме сировини, а не продуктів переробки і проявляється в тому, що в країнах ЄС діють нульові ставки імпортних тарифів на насіння ріпаку, а для ріпакової олії вони складають 2,9–6,4%.

Середня ціна реалізації насіння ріпаку протягом січня-листопада 2014 р. сільськогосподарськими підприємствами (за ф. № 21-заг) в Україні складала – 4097,5 грн/т (+ 34,6% порівняно з 2013 р.)., при цьому, переробні підприємства купували ріпак за ціною 3895,2 грн/т, а комерційні структури – експортери за 4114,5 грн/т. При цьому, закупівельна ціна на ріпак у листопаді 2014 р. проти аналогічного періоду 2013 р. збільшилася на 37%, проти жовтня – на 1%, упродовж останнього тижня листопада 2014 р. – залишилася без змін і досягла в середньому по Україні 4740 грн/т.

Висновки і пропозиції. В 2014/15 МР в Україні нами прогнозується виробництво насіння ріпаку (ярого та озимого) в розмірі 2,2 млн тонн. Обсяги

імпорту ріпаку в Україну залишатимуться сталими в межах постачання насіннєвого матеріалу. Враховуючи динаміку виробництва насіння ріпаку, загальна пропозиція в Україні в 2014/15 МР зменшиться на 4,3% і буде на рівні 2261,4 тис. тонн.

За нашими оцінками внутрішній попит на ринку насіння ріпаку в Україні в 2013/14 МР склав 100 тис. тонн. Збільшення внутрішнього попиту в Україні у перспективі можливо завдяки розвитку виробництва біодизеля.

В 2013/14 МР експорт насіння ріпаку в Україні склав 2242,8 тис. тонн, або на 77% більше ніж у минулому році відповідно до зростання загального виробництва культури. Ріпак експортували переважно в європейські країни – 76,3% експорту. На 2014/15 МР передбачається скорочення експорту в Україні на 4 % за рахунок скорочення внутрішньої пропозиції.

Враховуючи експортну спрямованість ринку ріпаку України, цінова ситуація на даному ринку слідує кон'юнктурі світового ринку. Протягом останніх років основним каналом реалізації насіння ріпаку (понад 90% від загального обсягу) були оптові оператори-експортери, які пропонували найвищий рівень ціни (у 2013 р. максимальна ціна складала 3080,7 грн/т).

Список літератури:

1. Дудар Т.Г. Стратегія розвитку ринку ріпаку та продуктів його переробки:монографія// Т.Г.Дудар, А.В.Фаїзов. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 166 с.
2. Саблук П.Т. Ріпак – ефективна сировина для виробництва біодизеля: науково-практичне видання / [Саблук П.Т., Олійник В.М., Стельмащук А.М., Маланчук Л.М.]. – Тернопіль : Добрі справи, 2008. – 74 с.
3. Савчук В.К. Аналітичний моніторинг ринку // Моніторинг біржового ринку. – 2014. – № 3. – С.10-15.
4. Шпичак О.М. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с.

Куц Т.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ КОНЪЮНКТУРЫ РЫНКА РАПСА В УКРАИНЕ

Аннотация
Проанализированы основные показатели текущей конъюнктуры рынка рапса в Украине в контексте мирового рынка. Проведенные исследования показывают, что отечественный рынок практически сбалансирован. Основными статьями баланса рыночного спроса и предложения рапса выступают производство и экспорт. Производство рапса в Украине вследствие расширения убранных площадей в 2013/14 МГ составляло 2351,7 тыс. тонн, что на 96% больше, чем в 2012/13 МГ. В 2014/15 МГ в Украине нами прогнозируется производство в размере 2,2 млн тонн. В структуре производителей по категории производителя и региональном размещению значительных изменений не прогнозируется. В 2013/14 МГ экспорт семян рапса в Украине составил 2242,8 тыс. тонн, или на 77% больше, чем в прошлом году в соответствии с ростом общего производства культуры. Рапс экспортировали преимущественно в европейские страны – 76,3% экспорта. На 2014/15 МГ предполагается сокращение экспорта в Украину на 4% до 2120 тыс. тонн за счет сокращения внутреннего предложения.
Ключевые слова: рынок, спрос, предложение, конъюнктура, цена, рапс.

Kuts T.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ANALYSIS OF CURRENT MARKET CONDITIONS OF CANOLA'S MARKET IN UKRAINE

Summary
The basic parameters of the current market conditions of canola's market in Ukraine were analyzed in the context of the global market. Our studies indicate that the domestic market is almost balanced. The main items of the balance of market supply and demand of canola are the production and export. In Ukraine production amounted to 2351,7 thousand tons, which is 96% more than in 2012/13, due to the expansion of harvested areas. In 2014/15 in Ukraine we projected the production rate of 2,2 million ton. The structure of producers by its category and regional allocation are not expected. In 2013/14 Ukraine will gather in harvest at the level of 2242,8 thousand tons, or 77% more than last year due to an increased total production culture. Mainly, canola were exported to European countries – 76,3% of exports. In 2014/15 we provides for reduction exports due to the reducing domestic supply.
Keywords: market, demand, supply, conditions, price, canola.

УДК 636.2.034.009.13(477.73)

СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Кушнірук В.С.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті висвітлено основні тенденції розвитку молочного скотарства Миколаївської області. Проаналізовано валову продукцію тваринництва за категоріями господарств. Обґрунтовано вклад області у виробництво м’яса, молока, яєць та вовни. Виявлено залежність нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції від наявності поголів’я худоби та птиці. Проаналізовано економічну ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах Миколаївського району.
Ключові слова: валова продукція, м'ясо, молоко, галузь тваринництва, економічна ефективність.

Постановка проблеми. Ринок молока і молочної продукції, як складова продовольчого ринку, має важливе значення у забезпеченні споживачів продуктами харчування та зумовлює соціально-економічний стан усіх категорій господарств країни. Внаслідок впливу загальноекономічних і внутрішньогалузевих чинників протягом останнього десятиріччя в молочному скотарстві спостерігаються негативні процеси: зменшення обсягів виробництва молочної продукції, зростання різниці між закупівельними і роздрібними цінами, нерозвиненість ринкової інфраструктури і відносин між виробниками та переробниками молока, зниження рівня споживання молока і молочних продуктів. Все це негативно відбивається на конкурентоспроможності молочної галузі як на вітчизняному, так і на світовому ринках. У зв'язку з цим молочне господарство потребує особливої уваги, оскільки воно є одним з основних джерел доходу для сільського населення та сировини для швидкозростаючої молокопереробної галузі. Тому ефективний розвиток галузі тваринництва з виробництва м’яса та молока в аграрних підприємствах є однією з найважливіших задач вирішення як продовольчої безпеки країни, так і успішного розвитку аграрного сектору економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питанням підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва приділяється значна увага. Дослідженням даної проблеми займалося багато вчених та фахівців, зокрема Л.В. Балабанова, Н.О. Бей, П.С. Березівський, О.В. Березін, С.В. Васильчак, А.П. Гайдуцький, М.І. Гельвановський, Є.М. Дусаєва, П.С. Зав’ялов, М.П. Канінський, М.Д. Магомедов, М.Й. Малік, Т.Л. Мостенська, О.А. Нужна, В.В. Окрепілов, М.К. Пархомець, П.Т. Саблук, І.Н. Фатхутдінов, С.О. Шевельова, О.С. Шнипко, А.Ю. Юданов Т.А.Гуцул, М.В. Зубець, В.Я. Месель-Веселяк та інші.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Не дивлячись на велику кількість наукових робіт з питань виробництва м’яса, молока та птиці не вирішеними залишаються питання щодо ефективного розвитку галузі тваринництва та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Мета статті. Головною метою цієї статті є обґрунтування тенденцій розвитку галузі тваринництва в Миколаївській області, виявлення залежності нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції від наявності поголів’я худоби та птиці, також оцінка економічної ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Тваринництво – невід’ємна споріднена з рослинництвом галузь. Воно покликане задовольнити потреби населення у незамінних продуктах харчування, а також потреби легкої та інших галузей промисловості в багатьох видах сільськогосподарської сировини.

Впродовж тривалого періоду розвиток галузі тваринництва відбувається в умовах занепаду матеріально-технічної бази, скорочення маточного поголів’я худоби, спаду виробництва м’яса, молока, інших видів продукції галузі та потребує негайного відродження.

Тваринництво області представлене такими основними галузями як скотарство, свинарство і птахівництво. Певною мірою розвинутими є бджільництво, вівчарство й кролівництво.

У 2013 р., за попередніми даними, виробництво тваринницької продукції забезпечило 19,4% всієї валової продукції сільського господарства, що на 8,1 в.п. менше від аналогічного показника 2012 р. Індекс обсягу виробництва продукції тваринництва порівняно з попереднім роком склав 95,6%, зокрема в аграрних підприємствах – 71,5%, господарствах населення – 102,0%.

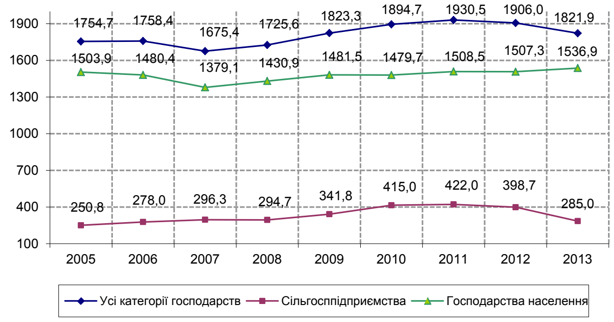

Рис. 1. Валова продукція тваринництва за категоріями господарств, млн. грн

Господарствами усіх категорій торік було вирощено 50,2 тис.т худоби та птиці (у живій вазі), що на 3,9% більше, ніж у попередньому році. Відношення обсягів вирощування худоби до її реалізації на забій дорівнювало 101,2% (97,6% – у 2012 р.). У цілому по області було одержано 49,6 тис.т м’яса (у живій вазі), що на 0,2% більше, ніж у попередньому році та на 10,7% – ніж у 2005 р.

У структурі виробництва м’яса (у живій вазі) торік в усіх категоріях господарств найбільша питома вага припадала на м’ясо великої рогатої худоби – 40,1% (38,8% у 2012 р.); м’ясо свиней займало 28,6% (33,7%), птиці – стільки ж (24,6%), овець та кіз – 1,2% (1,6%), інші види м’яса – 1,5% (1,3%). Скоротилася частка м’яса великої рогатої худоби проти 2005 р. на 13,3 в.п., овець – на 1,6 в.п., свиней – на 5,8 в.п., натомість зросла питома вага

виробництва м'яса птиці – на 19,8 в.п., інших видів м'яса – на 0,9 в.п.

Усіма категоріями господарств за підсумками 2013р. вироблено 370,7 тис.т молока, що на 0,9% більше рівня попереднього року, 101 т вовни (на 4,1% більше). Разом з тим, на 45,9% скоротилося виробництво яєць, становило 299,6 млн. штук.

Вклад області у виробництво основних видів тваринницької продукції в цілому по Україні характеризується наступними показниками. Господарствами усіх категорій вироблено молока всіх видів – 3,2% загальнодержавного показника (стільки ж у 2012 р.), яєць від птиці всіх видів – 1,5% (2,9%), вовни – 2,9% (2,6%), м'яса (у живій вазі) – 1,5% (1,6%). Лідерство серед регіонів по виробництву м'яса у 2013 р. тримали товаровиробники Черкаської області (12,9%), молока – Вінницької (7,5%) та Полтавської (6,8%), яєць – Київської (13%), Донецької (9,9%), Хмельницької (9,3%), вовни – Одещини (40,4%) та АР Крим (25,4%) [2].

Позитивну роль у стабілізації виробництва тваринницької продукції відіграють господарства населення. Ця категорія господарств виявилася більш стійкою в умовах переходу до ринкових відносин, та забезпечила відносну стабільність тваринницької галузі аграрного сектору, компенсувавши певною мірою зменшення виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Проте результати діяльності домогосподарств були б набагато кращими, якщо б не високі ціни на корми, проблеми з реалізацією продукції, матеріально-технічним забезпеченням, соціальними і демографічними змінами на селі.

Господарствами населення у минулому році вироблено 89,5% загальнообласного обсягу молока (на 0,7 в.п. менше ніж у 2012 р.), 84,9% м'яса у живій вазі (на 1,3 в.п. менше), 79,2% вовни (на 2,9 в.п. більше) та 46,9% яєць (на 22,4 в.п. менше). Торік цією категорією господарств вироблено м'яса (у живій вазі) – 42,1 тис.т, що на 1,7% більше порівняно з попереднім роком, молока – 331,9 тис.т (на 0,2% більше), яєць – 140,5 тис.т (на 3,6% більше), вовни – 80 т (на 8,1% більше). Слід наголосити, що господарства населення майже вичерпали можливості для подальшого нарощування обсягів виробництва м'ясної продукції. Крім того, племінна робота в них практично відсутня, що негативно впливає на якісний породний склад тварин. У порівнянні з 2005 р. у цих господарствах спостерігається тенденція щодо зменшення виробництва яєць (на 16%) та молока (на 15,2%). Збільшилося виробництво вовни (у 1,9 раза) та м'яса у живій вазі (у 1,8 раза).

Сільськогосподарськими підприємствами перевищені обсяги 2012 р. по виробництву молока (на 7,5%). Тим часом, виробництво яєць скорочено на 62%, м'яса у живій вазі – на 7,4%, вовни – на 8,7%. Господарствами Арбузинського, Снігурівського, Новоодеського, Новобузького районів торік забезпечено 62,3% обсягу виробництва м'яса (у живій вазі) у сільгосппідприємствах області; Арбузинського та Очаківського – більше половини молока (53,5%), Арбузинського, Баштанського, Снігурівського та Первомайського – основна частина яєць (96,5%) [1].

Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі в аграрних підприємствах становили 419 г (на 6,6% більше ніж у 2012 р. та на 17,7% – у 2005 р.), свиней – 296 г (на 8,4% більше ніж у 2012 р., на третину – у 2005 р.). Середній надій молока від однієї корови (у розрахунку на середнє поголів'я) становив 4363 кг, на 9,2% більше ніж у 2012 р. У середньому від однієї курки-несучки отримано 265 штук яєць, на 10,2% менше ніж у попередньому році, водночас на 5,4% більше ніж у 2005 р. Настриг вовни від однієї вівці порівняно з 2012 р. зменшився на 5%, а з 2005р. – на 20,8% і становив 1,9 кг.

Серед областей найвищі показники продуктивності худоби та птиці в 2013 р. характерні для АР Крим, де середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі сягали 722 г, Київщини – середньорічний надій молока від однієї корови становив 5986 кг, Кіровоградщини – середньорічна несучість курей-несучок складала 338 шт., Херсонщини – від однієї вівці було настрижено 3,2 кг вовни.

Основою для нарощування обсягів виробництва тваринницької продукції є наявність поголів'я худоби та птиці. Приємно відзначити, що протягом минулого року в області спостерігалася тенденція зростання чисельності великої рогатої худоби на 2,8% (корів – на 0,3%), свиней – на 5,4%, овець та кіз – на 10,1% та птиці – на 14,1%.

На початок 2014 р. близько третини (32,7%) загальнообласного поголів'я великої рогатої худоби зосереджено у господарствах Баштанського, Вознесенського, Новоодеського, Доманівського та Снігурівського районів; майже половина (49,8%) чисельності свиней – Первомайського, Арбузинського, Баштанського, Вознесенського, Кривоозерського

Таблиця 1

Виробництво основних видів продукції тваринництва

Продукція	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
М'ясо всіх видів (у живій вазі), тис. т	44,8	44,4	50,7	46,0	39,9	45,9	49,4	49,5	49,6
Молоко, тис. т	432,3	413,1	379,2	368,8	367,7	364,0	365,9	367,4	370,7
Яйця, млн. штук	313,7	327,0	336,7	386,3	473,9	572,7	617,0	553,8	299,6
Вовна, т	64	84	83	95	120	102	95	97	101

Джерело: [1]

Таблиця 2

Поголів'я худоби та птиці в усіх категоріях господарств (на кінець року; тис. голів)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ВРХ	180,6	171,4	150,6	145,6	144,5	141,4	142,0	150,3	154,5
у т.ч. корови	115,1	105,0	100,8	96,2	93,5	92,4	91,8	89,8	90,1
Свині	140,2	184,0	127,3	113,7	147,7	166,9	155,9	139,6	147,1
Вівці та кози	41,0	42,4	43,0	48,6	53,2	48,7	48,0	49,7	54,7
Птиця	3200	3285	2886	3742	3856	4198	4065	3723	4248

Джерело: [1]

та Новоодеського районів. Аграрії Баштанського, Миколаївського, Новоодеського, Березанського, Жовтневого та Вознесенського районів утримують близько половини (49,5%) загального поголів'я овець та кіз у цій категорії господарств. Значна сумарна частка (60,5%) поголів'я птиці всіх видів припадає на господарства Снігурівського, Арбузинського, Баштанського, Первомайського та Новоодеського районів.

Стосовно розподілу поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств слід відмітити, що у минулому році зберігалася тенденція зростання питомої ваги окремих видів худоби, що утримується у господарствах населення. Так, на початок поточного року на подвір'ях громадян було зосереджено 86,7% загальнообласної чисельності великої рогатої худоби (на початок 2006р. – 79,2%), з неї корів – 90,6% (88,1%); свиней – 62,5% (51,3%).

За період 2005-2013 рр. у сільськогосподарських підприємствах чисельність поголів'я великої рогатої худоби зменшилася на 45,3%, корів – на 38%, свиней – на 19,3%, овець та кіз – на 4,3%. Чисельність птиці за цей період зросла майже удвічі. У порівнянні з 2012 р. поголів'я великої рогатої худоби в аграрних підприємствах зменшилося на 2,8%, свиней – на 1,8%, овець та кіз – на 21,2%, а птиці – збільшилося на 21,6%. При цьому, за підсумками 2013 р., дві третини аграрних підприємств мали до 199 голів великої рогатої худоби, чверть – від 200 до 499 голів, решта – від 500 голів до 4000 голів. Основна частина підприємств (71,2%) утримували не більше 400 голів свиней та 200 голів овець і кіз (67,5%). До 400 голів птиці налічувалося у 44,4% сільськогосподарських підприємств, від 1 тисячі до 10 тисяч – у 27,8%, понад 50 тисяч – у решти.

У таблиці 3 проаналізуємо економічну ефективність галузі тваринництва.

Аналізуючи дані таблиці 3 слід відмітити про збільшення надоїв молока з розрахунку на 1 голову на 20,7% у ТОВ «Дружба», що обґрунтовується придбанням нових більш продуктивніших порід тварин, а також покращенням кормової бази. У той же час спостерігається зростання витрат виробництва, що призвели до збитковості молочного скотарства у ТОВ «Добробут» та ДП «Племрепродуктор «Степове» в 2013 році. Низький рівень цін реалізації молока за умови збуту його переробним підприємствам не спроможний перекривати витрати виробництва, а призводить лише до низької прибутковості та в більших випадках до збитковості молочного скотарства.

Висновки і пропозиції. Отже, пріоритетним напрямом подальшого розвитку галузі тваринництва повинно стати великотоварне спеціалізоване виробництво, створення нових ферм і комплексів, технічне переоснащення діючих приміщень, що потребує значних капіталовкладень. З цією метою необхідно забезпечити фінансову підтримку сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання кредитів, розширення лізингових операцій, удосконалення системи міжгалузевих економічних відносин. Подоланню спаду виробництва продукції тваринництва сприятиме розвиток вітчизняної системи селекції та племінної справи, відтворення поголів'я худоби на вищій генетичній основі. Впродовж тривалого періоду розвиток галузі тваринництва у Миколаївській області відбувається в умовах занепаду матеріально-технічної бази, скорочення маточного поголів'я худоби, спаду виробництва м'яса, молока, інших видів продукції галузі та потребує негайного відродження.

Досягнення інноваційних конкурентних переваг сільськогосподарськими підприємствами Миколаївської області, що розвивають галузь тваринництва залежить, в першу чергу, від державної підтримки, науково-технічної та інноваційної політики, впровадження передових технологій виробництва та управління підприємством. Ринок молочної продукції та м'яса Миколаївської області має реальні можливості стати досить прибутковим бізнесом, потужним експортером молокопродуктів вітчизняного виробництва на європейських ринках, насамперед, за умов відпрацювання дієвого організаційно-економічного механізму розвитку та підтримки галузі тваринництва зі сторони держави та іноземних інвесторів.

Таблиця 3

Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Миколаївського району

Показники	ТОВ «Добробут»			ДП «Племрепродуктор «Степове»		
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Надій на 1 корову, кг	3957,8	4438	4777,5	4545,7	4440,7	3669,3
Виробнича собівартість 1 ц, грн	187,0	182,78	272,01	248,44	223,16	284,97
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	190,86	197,07	289,65	270,8	242,59	328,61
Ціна реалізації 1 ц, грн	269,2	230,58	281,63	290,09	245,61	296,38
Прибуток у розрахунку на 1 ц, грн	78,34	33,51	-8,02	19,29	3,02	-32,23
Прибуток у розрахунку на 1 корову, грн	3100,54	1487,17	-383,16	876,87	134,11	-1182,6
Рівень рентабельності (збитковості), %	41,05	17,00	-2,77	7,12	1,24	-9,81

Джерело: розраховано автором з використанням форм звітності 50-сг за 2011-2013 роки

Список літератури:

1. Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mk.ukrstat.gov.ua.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Клочко В.М. Організаційно-екномічний механізм підвищення конкурентоспроможності продукції молоко продуктового під комплексу АПК / В.М. Клочко // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 129–133.
4. Мазуренко О.В. Шляхи підвищення ефективності виробництва тваринницької продукції / О.В. Мазуренко, Г.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 41–46.

Кушнирук В.С.
Николаевский национальный аграрный університет

СОСТОЯНИЕ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье отражены основные тенденции развития молочного скотоводства Николаевской области. Проанализирована валовая продукция животноводства за категориями хозяйств. Обоснованно вклад области в производство мяса, молока, яиц и шерсти. Обнаружена зависимость наращивания объемов производства животноводческой продукции от наличия поголовья скота и птицы. Проанализирована экономическая эффективность производства молока в сельскохозяйственных предприятиях Николаевского района.
Ключевые слова: валовая продукция, мъъясо, молоко, отрасль животноводства, экономическая эффективность.

Kushniruk V.S.
Mykolayiv National Agrarian University

STATE AND EFFICIENCY OF DEVELOPMENT OF STOCK-AISING OF MYKOLAIV AREA

Summary
Basic progress of the suckling cattle breeding of the Mykolaiv area trends are reflected in the article. The gross products of stock-raising are analysed after the categories of economies. Grounded contribution of area to the production of meat, milk, eggs and wool. Found out dependence of increase of production of stock-raising goods volumes on the presence of population of cattle and bird. Economic efficiency of production of milk is analysed in the agricultural enterprises of the Mykolaiv district.
Keywords: gross products, m''yaso, milk, industry of stock-raising, economic efficiency.

УДК 338.439.6:637.5

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ М'ЯСОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Кушніренко О.М., Тіщенко А.О.
Житомирський державний технологічний університет

Досліджено теоретичні аспекти та практичні рекомендації щодо адаптації м'ясопереробних підприємств до вимог зовнішнього середовища в контексті євроінтеграції. В статті визначено специфіку факторів згідно з галузевими особливостями, а також вимогами Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Окреслені основні риси ефективного організаційно-економічного механізму управління ресурсним потенціалом підприємства з врахуванням стандартів якості європейського ринку. В дослідженні уточнено і конкретизовано основні аспекти управління ресурсним потенціалом. Деталізовано фактори зовнішнього середовища, що впливають на адаптацію підприємств м'ясопереробної галузі та запропоновано організаційно-економічні заходи для подолання слабких сторін підприємств в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: ресурсний потенціал, конкурентоспроможність, м'ясопереробне підприємство, співробітництво, система аналізу небезпек і критичних точок контролю HACCP, сертифікація.

Постановка проблеми. В умовах конкурентної ринкової економіки, успішне функціонування та стійкість підприємства забезпечується його ресурсним потенціалом, впровадженням нових технологій, інноваційних трансформацій. В умовах посилення динамічності та складності ринкового середовища кардинально змінюються принципи, методи й моделі управлінського впливу на підприємство задля забезпечення його довгострокового успіху. Це актуалізує науковий пошук адекватних інструментів та управлінських концепцій забезпечення конкурентоспроможності сучасних підприємств.

Формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств м'ясопереробної галузі набуло пріоритетного значення у зв'язку з активізацією євроінтеграційної політики держави, що вимагає пошуку і впровадження механізмів управління ресурсним потенціалом підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності, які б враховували реальний стан розвитку агропродовольчого комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми переробної галузі розглянуто в працях В.Д. Гончарова, В.В. Гусєва, В.І. Комарова, Е.І. Сизенко, Н.С. Тульської та інших. Проблемам формування та використання ресурсного потенціалу підприємства присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Л. Абалкін, В. Авдеєнко, Р. Акбердін, В. Андрійчук, Г. Бабков, Р. Білоусов, О. Богуцький, П. Борщевський, І. Бузько, Ю. Василенко, С. Волощук, М. Гладій, В. Гончаров, Л. Дейнеко, А. Ігнатовський, Р. Колосова, О. Коренков, В. Котлов, Н. Краснокутська, М. Кучеров, Г. Мельничук, О. Олексюк, І. Ступницький, І. Фаріон, О. Федонін, Е. Фігурнов, С. Хейнман, Д. Черніков, В. Шиян, С. Шкарабан та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим недостатньо опрацьовані питання адаптивності підприємств м'ясопереробної галузі в умовах підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. В сучасних ринкових умовах, що характеризуються нестабільністю економічних факторів, одним з головних завдань стає формування та оцінка поточних та перспективних можливостей підприємства, тобто його потенціалу. Забезпечення ефективного використання і подальшого нарощення ресурсного потенціалу має стати одним з головних пріоритетів діяльності як підприємства в цілому, так і усіх його підрозділів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальненні теоретичних і методичних підходів щодо можливості адаптації м'ясопереробних підприємств до зовнішнього середовища та виявлення організаційно-економічних важелів ефективного управління ресурсним потенціалом м'ясопереробної галузі в контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши літературні джерела, можна виділити чотири напрями у визначенні поняття «ресурсний потенціал». Перший напрям представляють вчені Д. Черніков, С. Бєлова, Е. Фігурнов та інші. Вони стверджують, що потенціал – це сукупність різних ресурсів необхідних для функціонування або розвитку системи. Науковці другого напряму (М. А. Іванов, П. Ігнатовський, К. Л. Андреєв) стверджують, що виробничий потенціал – це система матеріальних та трудових факторів, які забезпечують досягнення мети виробництва. Представники третього напряму у визначенні поняття «ресурсний потенціал» (І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк) трактують потенціал як здатність сукупності виробничих ресурсів виконувати поставлені перед нею завдання. Прихильники четвертого напряму у визначенні ресурсного потенціалу визначають його як сукупність виробничих ресурсів підприємства на відповідну дату, він є основою формування виробничої програми [8, с. 23]. На нашу думку, ресурсний потенціал – це наявність на конкретну дату в суспільному виробництві відповідних засобів виробництва, трудових ресурсів і відповідної їм системи управління (потенціал управління).

Управління ресурсним потенціалом підприємства є складним процесом, який базується на прийняття рішень щодо діяльності підприємства, яка спрямована на забезпечення конкурентних переваг за рахунок створення ефективної комбінації ресурсів та їх відповідності змінам зовнішнього середовища. Звідси, важливим моментом є розробка механізму управління, за допомогою якого забезпечується виконання поставлених перед підприємством завдань та передбачається проведення коригуючих заходів, спрямованих на приведення змін у відповідність до встановлених мети і завдань.

Існує три аспекти, на які потрібно звернути уваги при підвищенні ефективності управління ресурсним потенціалом підприємства, це: об'єкти управління, мета і завдання управління, організаційно-економічний механізм управління. Об'єктами управління ресурсним потенціалом підприємства є джерела

його формування, вартісна характеристика, структура, комбінація ресурсів, технології ресурсозбереження та ефективність використання ресурсного потенціалу, що визначається його оцінкою.

Постановка мети та визначення завдань, на основі яких відбувається планування ресурсного потенціалу підприємства є ключової складовою у механізмі управління, а основною метою управління ресурсним потенціалом є зміцнення конкурентних позицій підприємства, і, як наслідок, приріст прибутку для забезпечення подальшого зростання та збільшення ринкової ціни підприємства, що допоможе привабити додаткових інвесторів. За аналізом середовища функціонування формується ланцюг «місія – цілі (стратегічні, тактичні, оперативні) – рівні управління – структура управління – якість управління – методи управління – оцінка ресурсного потенціалу – прогнозування ресурсного потенціалу – вибір стратегії та її реалізація». Дотримання такої послідовності дій дозволить підприємству через розвиток зберегти і зміцнити позиції на ринку [4, с. 111].

Механізм управління ресурсним потенціалом підприємства складають окремі управлінські цикли, кожен з яких включає низку самостійних операцій. Визначення їх переліку пов'язане з тим, що основою методологічного підходу до проблеми управління ресурсним потенціалом підприємства є ідея достатності ресурсів для його життєзабезпечення і розвитку, погодженості (балансу) різних видів ресурсів [1, с. 45]. Тож, для реалізації завдань щодо управління ресурсами підприємства слід мати організаційно-економічний механізм, який базується на принципах системності та комплексності [2, с. 34]. Вважаємо, що доцільно розглядати систему управління як сукупність елементів (структура, функції, ресурси, що забезпечують діяльність організації, потоки інформації, технології), механізм управління як її складову та інструмент забезпечення ефективності використання і нарощування ресурсного потенціалу.

Організаційно-економічний механізм управління ресурсним потенціалом на підприємстві слід розглядати як найбільш активний елемент системи управління, основним призначенням якого є постійна ідентифікація ситуації в конкурентному середовищі та забезпечення швидкої реакції на його зміни. В такому випадку організаційно-економічний механізм управління ресурсним потенціалом підприємств можна визначити як багатофункціональну і багатокомпонентну систему, до складу якої входить комплекс взаємопов'язаних структурних компонентів, які забезпечують ефективність управління.

Важливу роль в управлінні ресурсним потенціалом відіграє якість сировини та матеріалів, які є основою отримання конкурентних переваг виробника. Особливо важливими факторами у підвищенні якості продукції є її стандартизація й сертифікація. Метою стандартизації є забезпечення безпеки для життя та здоров'я людини, тварин, рослин, охорона здоров'я; сприяння усуненню технічних бар'єрів у торгівлі; пріоритетність прямого впровадження в Україні міжнародних і регіональних стандартів; дотримання міжнародних та європейських правил і процедур стандартизації. А процедура, за допомогою якої визнаний у встановленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем управління довкіллям і персоналом установленим законодавством вимогам, називається сертифікацією [6]. Шанси фірм, які виходять на ринок не володіючи сертифікатами, що засвідчують відповідність продукції вимогам міжнародних стандартів ISO серії 9000, зводяться до мінімуму. Конкурентоспроможними є лише ті фірми, які впровадили міжнародні та європейські стандарти, системи управління якістю згідно з ISO 9000, системи управління навколишнім середовищем згідно з ISO 14000, системи управління безпечністю харчових продуктів на основі концепції HACCP [3].

Адаптація м'ясопереробних підприємств України до вимог зовнішнього ринку супроводжується такими проблемами: недосконалість існуючих стандартів в Україні; недостатність темпів упровадження міжнародних стандартів; невиправдано широкий перелік продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації; велика кількість обов'язкових випробувань і перевірок імпортної продукції при доступі на ринок; велика тривалість і вартість робіт щодо сертифікації; низька поінформованість товаровиробників про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності та ін.

М'ясна промисловість відіграє важливу роль у вирішені питань економічного та соціального розвитку України. За своїм внеском у ВВП країни харчова промисловість посідає друге місце, а при розгляді продовольчої проблеми основна увага приділяється м'ясу та м'ясопродуктам, оскільки саме м'ясо є основним джерелом заповнення дефіциту життєво необхідних речовин, у першу чергу, білка. За останні двадцять років вітчизняна м'ясна промисловість перебуває у досить складній ситуації, що, насамперед, пов'язано з її сировинним сектором. Слід зазначити, що саме проблема стандартизації у м'ясній промисловості України є дуже складною, що обумовлено історичними причинами. Після розпаду СРСР союзні стандарти були визнані як міждержавні й діяли на всій території України. Їхній перегляд почався з 2005 року. На момент розробки національних стандартів, ДСТУ продовжували діяти в «перехідному» варіанті. Пізніше були розроблені українські стандарти, у яких, на думку експертів, змінилася лише «обкладинка», а рецептура, за великим рахунком, залишилася радянською.

Отже, головними напрямками розвитку стандартизації й сертифікації продукції для м'ясопереробної галузі промисловості на сьогодні є вдосконалення процедур розробки стандартів, упорядкування їх складу й гармонізація вимог із світовими; оновлення та формування зведення технічних регламентів, які повинні містити вичерпний перелік вимог, що висуваються державою до продукції щодо якості та безпеки; перегляд діючої нормативно-технічної документації, розробки нового конкурентоспроможного асортименту, створення прогресивних технологій та обладнання й використання їх на підприємствах; розуміння і бажання вищого керівного персоналу підприємства та наявність підготовлених й атестованих фахівців.

Найсучаснішою системою, що контролює безпечність харчових продуктів є система аналізу небезпек і критичних точок контролю (англ. HACCP – Hazard Analysis Critical Control Point, HACCP) – є науково-обгрунтованою системою, що дозволяє створити на підприємстві умови для виробництва безпечної продукції шляхом ідентифікації і контролю небезпечних чинників. Система HACCP є єдиною системою управління безпечністю харчової продукції, яка довела свою ефективність і прийнята міжнародними організаціями.

Система HACCP обов'язково має бути впроваджена на підприємствах, що регламентовано Постановою 852/2004;також підприємства повинні

відповідати вимогам Директиви Ради 93/43/ЕЕС щодо гігієни харчової продукції та наявності підтвердження відповідності вимогам системи НАССР; та експортована продукція має відповідати вимогам міжнародних стандартів якості, про що свідчить наявність сертифікатів ISO 9001.

В рамках вищезгаданих вимог міжнародних стандартів до продукції тваринного походження, зокрема м'ясопереробної галузі, постає питання саме про можливість ідентифікації небезпечних чинників, які впливатимуть на безпечність та якість продукції, а також можливість своєчасної зміни технологічних процесів виробництва.

При гармонізації законодавства України та ЄС набув чинності ДСТУ 4161–2003 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги», який прописує загальні положення системи НАССР, враховуючи санітарний стан та необхідний контроль якості на усіх етапах технології харчових продуктів [5, с. 125]. Шкідливий вплив специфічних чинників на безпечність харчових продуктів, а також заходи контролю за ними об'єднані у 7 принципів: аналіз ризиків; визначення критичних контрольних точок; встановлення меж допусків для кожної критичної точки для забезпечення її контролю та аналізу; створення системи нагляду через випробування та обстеження кожної контрольної точки; розроблення коригувальних дій та заходів, які мають бути вжити при перевищенні показників над гранично допустимими параметрами; перевірка періодичних обстежень системи НАССР; документування процедур принципів. Впровадження системи НАССР в Україні знаходиться лише на початковій стадії, оскільки ще не встановлені терміни обов'язкового запровадження на усіх підприємствах в Україні системи контролю якості та безпечності, яка базується на принципах НАССР. Але це є запорукою підвищення конкурентоспроможності окремих підприємств та національної економіки в цілому, що також є умовою інтегрування України до глобальних ринків та у світову торгівлю продуктами харчування.

Оцінка вартості адаптації підприємств переробної галузі України до європейської системи регулювання якості і безпечності харчових продуктів є трудомістким завданням, що потребує колективних зусиль виробничих асоціацій при координації галузевих органів управління [7, с. 267]. Витрати підприємства, понесені на впровадження системи НАССР пов'язані із запровадженням програм-передумов (витрати на початок справи, змінні витрати на нове обладнання, ремонт приміщень); розробкою та впровадженням плану НАССР (витрати на розробку та оцінку плану НАССР, навчання працівників); підтримкою системи НАССР (вартість документування та верифікації плану НАССР, коригувальні дії). Витрати на розробку та впровадження плану НАССР, а також на підтримку системи в цілому становлять незначну частку в структурі витрат підприємства. Найбільша стаття витрат пов'язана з реалізацією програм, що створюють передумови для впровадження системи НАССР. Вартість впровадження цих систем може бути різною (від $4000 до понад $150 000) і залежить від рівня санітарно-гігієнічних умов.Загалом заходи, що входять до розробки та впровадження НАССР є недорогими і передбачають розробку документації, формування команди НАССР і проведення регулярних зустрічей, навчання персоналу. Очікувана вартість цих заходів складає близько 50000 – 100000 грн. Залучивши іноземних консультантів, вартість зросте. Аналогічно і витрати на розробку та впровадження НАССР є порівняно невеликими. Щорічні операційні витрати м'ясокомбінату складають близько 350 000 тис. грн. Після впровадження НАССР операційні витрати, як правило, скорочуються приблизно на 10 % після першого року та, іноді, ще на 5 % після другого року. Це відбувається завдяки скороченню кількості критичних точок контролю та навчанню працівників.

Вигоди, що очікують підприємство від запровадження систем управління безпечністю харчових продуктів, можна згрупувати так: зростання доходів (доступ до нових ринків, розширення збуту через роздрібні мережі), скорочення загальних витрат (краще управління персоналом та мотивація, більша відповідальність працівників, ефективніший процес виробництва), покращення стабільності показників якості та безпечності продукції, терміну її придатності та поліпшення характеристик (менші втрати від зіпсованої продукції).

Найбільш вагомою вигодою, пов'язаною з упровадженням НАССР, є доступ до нових роздрібних мереж і супермаркетів. Зростання продажів згадується як основна причина впровадження НАССР на вітчизняних підприємствах. Водночас експерти відзначили, що супермаркети вимагають від постачальників посилення харчової безпеки на виробництвах та впровадження ними НАССР. Більша прибутковість часто є іншою важливою мотивацією до впровадження НАССР. Доведено, що фірми, які мають сертифікат НАССР, змогли вийти на високодоходні ринки (зокрема Європейського Союзу) з вищими цінами та збільшити загальний експорт на 4 %. Інші вигоди включають зменшення частотності сертифікації, нижчу страхову вартість, поліпшення контролю та загального управління процесом виробництва.

Також спостерігається економія витрат завдяки виявленню небезпечних, заражених продуктів на початковому етапі порівняно з пізнім виявленням і мінімізацію ймовірності повернення і повторної переробки.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного нами дослідження можна зазначити, що головними чинниками формування конкурентоспроможності переробної галузі на макрорівні є ефективне управління ресурсним потенціалом та впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів, що виступає одним з найефективніших методів ефективного використання ресурсів підприємства, що забезпечить йому високу прибутковість на економію на витратах, а також може стати підґрунтям забезпечення конкурентоспроможності продукції з можливістю реалізації на зовнішньому ринку. Однак, розв'язання даної проблеми потребує участі держави, нових способів прискорення економічних реформ. У період здійснення структурних реформ, спрямованих на створення нових конкурентоспроможних виробництв і докорінну модернізацію нинішніх виробництв, треба виважено підходити до формування системи технічного регулювання та споживчої політики держави. Це досягається, з одного боку, через забезпечення засобами стандартизації, оцінки відповідності, метрології, ринкового нагляду, конкурентоспроможності вітчизняних товарів, їх просуванню на світові ринки, а з іншого боку – захисту громадян України від неякісної, небезпечної, фальсифікованої продукції. При цьому, механізмами впливу держави є створення законодавчої та нормативної бази України, адаптованої до вимог законодавства ЄС, Угоди про технічні бар'єри в торгівлі Світової

організації торгівлі; відповідність інфраструктури сфери технічного регулювання та захисту прав споживачів; організаційне забезпечення належного функціонування нової інфраструктури для дотримання схвалених норм і правил, які посилять безпеку життя і здоров'я громадян, конкурентоспроможність продукції, сприятимуть поліпшенню умов торгівлі товарами і надання послуг, усуненню зайвих бар'єрів у торгівлі тощо.

Отже, зусилля експортоорієнтованих підприємств м'ясопереробної галузі, державних органів управління, фахових галузевих об'єднань повинні бути спрямовані на забезпечення ефективного управління ресурсним потенціалом, прискорення модернізації діючих потужностей на інноваційній основі з метою випуску сучасного асортименту якісної та безпечної продукції харчування та підвищення її конкурентоспроможності.

Список літератури:

1. Ареф'єва О.В. Управління потенціалом розвитку підприємств: монографія / О.В. Ареф'єва, О.В. Коренков. – К.: ГРОТ, 2004. – 200 с.
2. Воронкова А.Е. Потенціал підприємства як основа його довгострокового розвитку / А.Е. Воронкова, Ю.С. Погорелов // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 33-35.
3. Клапоущак С. Світова організація торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old. drohobych.com.ua.
4. Кузьменко О.В. Організаційно-економічний механізм стратегічного управління ресурсним потенціалом підприємства / О.В. Кузьменко // Академічний огляд. – 2014. – № 1 (40) – С. 110-115.
5. Самаріна М.О. Впровадження системи HACCP – запорука конкурентоспроможності вітчизняної м'ясної сировини та продукції / М.О. Самаріна // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Т. 2. – Ч. 2. – 2010. – С. 123-127.
6. Стандартизація і сертифікація продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://readbookz.com/book/1/89.html.
7. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство : монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ – ІАЕ, 2011. – 632 с.
8. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. пос. / О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк – К.: КНЕУ, 2003. – 316 с.

Кушниренко О.Н., Тищенко А.А.
Житомирский государственный технологический університет

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЫЧАГИ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА МЯСОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
Исследованы теоретико-прикладные аспекты по адаптации мясоперерабатывающих предприятий с требованиями внешней среды в контексте евроинтеграции. В статье определена специфика факторов согласно отраслевым особенностям, а также требованиями Соглашения об ассоциации с Европейским Союзом. Охарактеризованы основные черты эффективного организационно-экономического механизма управления ресурсным потенциалом предприятия с учетом стандартов качества европейского рынка. В исследовании уточнены и конкретизированы основные аспекты управления ресурсным потенциалом. Детализировано факторы внешней среды, влияющие на адаптацию предприятий мясоперерабатывающей отрасли и предложены организационно-экономические меры по преодолению слабых сторон предприятий в современных условиях хозяйствования.
Ключевые слова: ресурсный потенциал, конкурентоспособность, мясоперерабатывающее предприятие, сотрудничество, система анализа опасностей и критических точек контроля HACCP, сертификация.

Kyshnirenko O.M., Tishchenko A.O.
Zhytomyr State Technological University

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC LEVERS OF INFLUENCE FOR EFFECTIVE MANAGEMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL OF THE MEAT PROCESSING INDUSTRY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Summary
Theoretical considerations and practical recommendations for adaptation meat processing enterprises with the requirements of the environment in the context of European integration. The article identified the specific factors in accordance with industry features and requirements of the Association Agreement with the European Union. The basic features of an effective organizational and economic mechanism of resource potential of the company with regard to the quality standards of the European market. The article clarified and specified the main aspects of management potential. Detailed environmental factors that influence adaptation meat processing industry and proposed organizational and economic measures to overcome the weaknesses of the enterprises in the modern business environment.
Keywords: resource potential, competitiveness, Meat enterprises, collaboration, System Hazard Analysis and Critical Control Points HACCP certification.

УДК 626.81

ВОДОГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Левковська Л.В., Сундук А.М., Добрянська Т.І.
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України

У статті досліджуються теоретичні засади розвитку водогосподарського комплексу держави у площині сталості. Визначено варіанти реалізації стратегії сталого розвитку. Акцентовано увагу на дуальному характері водних ресурсів відносно засад сталості. Сформовано особливості взаємодії і контакту характеристик ВГК щодо виміру сталого розвитку, які можуть реалізовуватися у межах підтримки поточних параметрів комплексу та їх спрямування до площини сталості. Досліджено особливості розвитку комплексу у межах цих сценаріїв.

Ключові слова: водогосподарський комплекс, сталий розвиток, дуальний характер, взаємодія, сценарії розвитку.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать про вагомий рівень впливу людини на навколишнє природне середовище. Для задоволення своїх поточних потреб людина використовує сучасні технології, винаходить нові матеріали, здійснює новітні розробки у різних сферах. Реалізація цих напрямів напряму пов'язана з природним середовищем та використанням його потенціалу. Протягом останніх десятиліть показники залученості природного середовища до сфери впливу людини набули грандіозних масштабів і з кожним роком тільки зростають. Подібні процеси завдають значної шкоди природі. Це обумовлюється тим, що, як влучно відзначив у цьому сенсі В.І. Вернадський, «людина стає потужною геологічною силою» [1] зі всіма наслідками цього процесу.

Однак, з іншої сторони, не можливо зупинити технічний і технологічний розвиток (навіть з огляду на стан навколишнього середовища). Важко собі уявити, щоб провідні держави світу або транснаціональні компанії, з огляду на природні загрози, діяли злагоджено з метою поліпшення стану довкілля. Навіть Кіотський протокол, який є одним з провідних документів щодо запобігання змін клімату і збереження довкілля, виконується не повною мірою і не знаходить підтримки в окремих країн світу. Чому це відбувається? Відповідь може бути такою, що основні суб'єкти, від яких залежить реалізація положень Кіотського протоколу (зменшення викидів в атмосферу) та інших глобальних документів, на поточному етапі розвитку не готові повною мірою надавати перевагу екології перед економікою.

Подібні процеси (як антропогенної дії на довкілля, так і намагання врегулювати їх) вагомо впливають на політику сталого розвитку, яка на сьогодні розглядається світовою спільнотою в якості базової платформи поліпшення характеристик довкілля у контексті вагомого антропогенного навантаження. У цьому контексті варто відзначити, що концепція сталого розвитку є одним з найбільш адекватних наукових напрямів, реалізація якого дасть змогу досягти екологозбалансованого розвитку при позитивних економічних результатах. Не зважаючи на постійну генерацію нових наукових напрямів, течій і засобів збалансування глобальних показників, принцип сталості дає змогу стабільного розвитку і зростання за умови збереження навколишнього середовища.

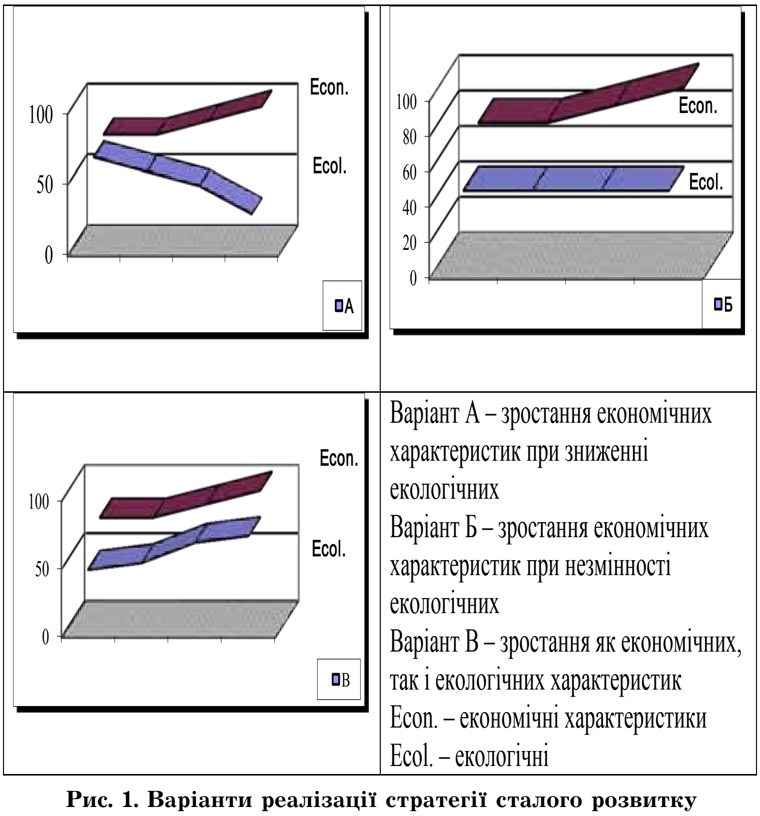

Рис. 1. Варіанти реалізації стратегії сталого розвитку (варіант А – недотримання сталого розвитку, варіанти Б-В – сценарії сталості)

Джерело: розроблено авторами

Наведені питання напряму впливають на розвиток водогосподарського комплексу (ВГК), який, у контексті свого функціонування, відчуває системну дію векторів впливу і намагається вибудовувати відповідну стратегію. Враховуючи комплексний вплив наведених чинників, найбільш прийнятним варіантом подальшого розвитку комплексу є його позиціонування у вимірах сталості, що дасть змогу як задовольнити поточні потреби споживачів, так і зберегти природне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними фундаментальними працями, які дають уявлення про розвиток ВГК у вимірах сталості, є роботи відомих економістів, таких як Хвесик М.А., Голян В.А., Яцик А.В., Сташук В.А., Левковська Л.В. та ін. Зокрема, в роботі [5] подано оцінку базових характеристик розвитку відносно сталості. Розгляд галузевих особливостей подано в праці [7]. Однак, широкого кола досліджень, в яких мова йде про комплексний характер сталого розвитку, не спостерігається.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження потребує системне обґрунтування можливостей розвитку ВГК у вимірах сталості з визначенням спеціалізованих галузевих ознак цього процесу.

Формулювання цілей статті. Відповідно, метою статті є формування теоретичних засад до концепції сталого розвитку та визначення шляхів її адаптації відносно ВГК з формуванням спеціалізованих підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можливо виділити значну кількість підходів до тлумачення поняття сталого розвитку. Однак, однією з фундаментальних рис, яка ідентифікує належність тієї або іншої стратегії до площини сталості, є забезпечення економічного зростання без шкоди навколишньому природному середовищу, що може відбуватися наступними шляхами: економічне зростання при незмінності екологічних характеристик і економічне зростання при підвищенні екологічних показників (рис. 1). Звичайно, найкращим варіантом видаються висхідні процеси для економіки і екології, однак, в реальному вимірі необхідним є хоча б зростання економіки при незмінних характеристиках екології.

Екологічний, економічний та соціальний фактори впливу на процес сталого розвитку. Проводячи аналіз наукових розробок у сфері сталого розвитку, визначено, що на сьогоднішній день існує значна кількість підходів до структури процесу забезпечення сталого розвитку. Під час проведення дослідження ми будемо орієнтуватися на концепцію роботи «Національна парадигма сталого розвитку України» ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» [5]. В роботі пропонується орієнтація на наступні складові сталого розвитку – екологічну, економічну та соціальну. Подібного підходу дотримуються і вчені «Інституту прикладного системного аналізу» НАН України та МОН України [6].

Виходячи зі структури сталого розвитку, водні ресурси та комплекс локалізуються у екологічній складовій. Хоча, якщо дотримуватися більш комплексного підходу, то можна диференціювати впливи по всіх наявних складових. На нашу думку, необхідно дотримуватися орієнтації на екологічну складову виходячи з того, що основою комплексу є водно-ресурсний елемент природного багатства.

В цілому важливо відзначити, що водні ресурси виступають однією з базових складових політики забезпечення сталого розвитку. Про важливість цих ресурсів наголошується в межах заключного документа Конференції ООН зі сталого розвитку 20-22 червня 2012 р. у Ріо-де-Жанейро (Бразилія): «Ми визнаємо, що водні ресурси є одним з наріжних каменів стійкого розвитку, оскільки вони тісно пов'язані з рядом ключових загальносвітових проблем. Тому ми знов заявляємо про важливість обліку фактору водних ресурсів в контексті стійкого розвитку...» [4].

У роботі «Національна парадигма сталого розвитку України» також значні акценти робляться на водній складовій сталого розвитку. Зокрема, наголошується на тому, що «водні ресурси в системі забезпечення сталого розвитку України є стратегічним і життєво важливим природним ресурсом». Крім того, «...на сучасному етапі виникла необхідність формування і здійснення державної політики сталого водокористування, яка дасть змогу у визначені терміни вирішити комплекс нагальних проблем» [5, с. 16].

Крім того, доцільність переводу водного господарства на модель сталого розвитку зумовлюється потребою гальмування несприятливих процесів щодо використання водно-ресурсного потенціалу та прискорення інноваційної модернізації матеріально-технічної бази водоспоживання. Питання є актуальним та необхідним щодо свого вирішення. Однак, на шляху реалізації воно стикається з різною природою організаційних та технічних процесів водокористування. Це обумовлюється секторальними відмінами галузей економіки, специфічними рисами технологій, технічним рівнем інфраструктури тощо. На думку авторів дослідження, якщо вирішувати ці окремі напрями, то переведення водного господарства на засади сталого розвитку є проблемним. Виходом з ситуації є комплексні реформи [7].

Для кращого розуміння характеристик водних ресурсів у контексті сталості доцільно звернути увагу на дуальний характер самої проблеми: з однієї сторони водні ресурси виступають фактором сталого розвитку, а з іншої – потребують свого позиціонування у вимірах сталості. Можливо стверджувати, що у першому випадку водні ресурси розглядаються в якості активного суб'єкта, а в другому – здебільшого тяжіють до набуття ознак об'єкта, що перебуває в зоні дії сталості (рис. 2).

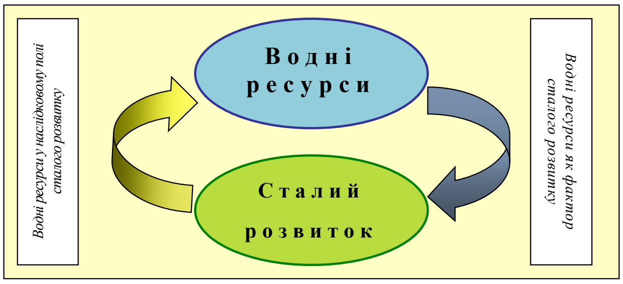

Рис. 2. Дуальний характер водних ресурсів щодо сталого розвитку

Джерело: розроблено авторами

А) водні ресурси як фактор сталого розвитку. Ця думка є провідною для всіх документів ООН у сфері водних ресурси. Враховуючи значення водних ресурсів для населення, економіки, держав і регіонів вони зараховуються до числа тих ресурсів, від яких і залежить процес забезпечення сталості. Крім того, можливо констатувати, що серед всіх природних ресурсів водні визначаються вагомою пріоритетністю, враховуючи зростаючі темпи їх освоєння.

Б) необхідність побудови такої системи, щоб водні ресурси локалізувалися у вимірах сталості. Являючись одним із факторів сталого розвитку, водні ресурси одночасно і потребують своєї сталості. В чому це має прояв? Відповідь полягає у тому, що водні ресурси можуть визначатися як генерацією принципів сталості, так і їх рецепцією для забезпечення власного безпечного функціонування.

Водні ресурси, у контексті свого залучення до людської діяльності, починають позиціонуватися як елемент водогосподарського комплексу (ВГК). Таким чином, водогосподарський комплекс відображає і позиції водних ресурсів зокрема. У системі сталості це має важливе значення і дає змогу визначити системні засади екологозбалансованого розвитку комплексу.

Змістовні межі розуміння розвитку ВГК у контексті сталості окреслить тлумачення цього поняття. На нашу думку, сталий розвиток водогосподарського комплексу означає такий стан його систем, за якого будуть гармонізовані і дотримані належні показники його функціонування, задоволені базові потреби для економічного, соціального і екологічно-

го вимірів та забезпечена можливість їх майбутньої реалізації відносно ресурсів і послуг.

Сформовані теоретичні положення є позитивною рисою і дозволяють краще розуміти окремі аспекти розвитку ВГК. Однак, у значній кількості випадків реалії прикладного виміру не є такими однозначними. У зв'язку з цим визначимо можливості контакту між самим ВГК і засадами сталого розвитку. Для значної кількості випадків засади сталості не кореспондуються з роботою комплексу, а існують автономно один від одного.

Логіка функціонування комплексу у контексті сталого розвитку наступна: комплекс, для забезпечення своєї сталості, має рухатися до площини сталого розвитку. У цьому відношенні можливі два основні сценарії розвитку подій: І сценарій – коли поточні показники комплексу є достатніми з точки зору сталості і не потребують втручання (в цьому випадку необхідною є проста підтримка наявних процесів) (рис. 3).

На нашу думку, такий шлях є малоймовірним та проблемним, враховуючи реалії сьогодення. Для переважної більшості випадків, якщо такий вектор розвитку і реалізовується, то тільки для окремих часових періодів (в основному незначних). Крім подібних часових проміжків, сталість можливо забезпечити і для окремих видів діяльності або територій. Наприклад, у процесі реалізації такого напряму державної політики у сфері водних ресурсів як поліпшення можливостей повторного використання водних ресурсів для промислових підприємств. Відносно конкретних територій – водозабезпечення населення привізною водою тощо.

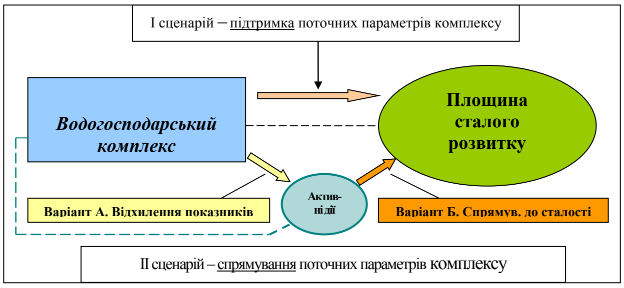

Рис. 3. Логічна схема взаємодії і контакту характеристик ВГК щодо виміру сталого розвитку

За умови успішності впровадження цих процесів та їх відповідності принципам сталості вони будуть сприяти утвердження принципів сталого розвитку ВГК. Однак, це буде відбуватися в межах його окремих часових, галузевих або територіальних сегментів. Найкращим вектором сталого розвитку комплексу виступає єдина і одночасна активізація всіх його сегментів. Зрозуміло, що подібний сценарій є малоймовірним. Як свідчить аналіз досвіду країн Західної Європи, враховуючи їх економічний потенціал, навіть для їх водних систем рух до сталого розвитку визначається значними труднощами.

У окремих випадках можливо, щоб відбувалася компенсація одних напрямів розвитку комплексу за рахунок інших, хоча подібні варіанти розвитку не повинні стати системними та постійними.

ІІ сценарій – у випадку відхилення показників комплексу (варіант А) включається блок активних дій і, як наслідок, показники спрямовуються до площини сталості (варіант Б). Як бачимо, для другого сценарію характерні два ймовірні етапи – недотримання пріоритетів сталості та спрямування руху показників до цієї площини.

Недотримання вектору сталості означає відхилення показників розвитку комплексу від перспективних вимог. Якщо не активізувати дії по нормалізації ситуації, то кризові тенденції будуть тільки посилюватися.

Спрямування руху показників відбувається на основі активних дій, що передбачають можливості впливу на поточні параметри для їх корекції і подальшого спрямування до площини сталості. Активні дії використовують конкретний інструментарій впливу на індикатори розвитку комплексу. Активні дії можуть бути як автономним блоком заходів, так і визначатися зв'язками з ВГК.

Логічно виникає питання: а чи взагалі можливо забезпечити сталий розвиток ВГК України та його окремих складових, враховуючи складність процесу? Адже якщо для країн ЄС з високим рівнем розвитку процес не визначається реалістичністю, то які шанси нашої держави? На нашу думку, забезпечення сталого розвитку комплексу є досяжним. Основне для цього – існування чіткої ідеології та державної політики в цьому напрямі. За умови цього в процес «включаться» інші складові, що приймають участь у реалізації державної політики сталого розвитку. Крім того, є позитивний досвід реалізації проектів як на рівні держави, так і окремих галузей та територій. Важливо перенести ці напрацювання та підходи на решту напрямів, що і забезпечить загальний позитивний ефект. Зрозуміло, що необхідним чинником успішності реалізації сталості є належна ресурсна підтримка.

Наведена система повинна чітко функціонувати в територіальному аспекті. Враховуючи територіальні особливості, система їх акумулює і формує загальний профіль на рівні держави. Важливим питанням у цьому сенсі є можливість держави поліпшити характеристики регіональних складових. Це сприятиме покращенню роботи регіональних складових ВГК та локалізації його територіальних характеристик відповідно до принципів сталості.

Таким чином, в якості **висновків** можливо зазначити, що ВГК має свою специфіку, яку необхідно враховувати у процесі забезпечення сталого розвитку. Вибір шляху його підтримки в основному залежить від поточних характеристик і потребує спеціальних методів і підходів. Подальшими напрямками дослідження можуть бути такі, як обгрунтування шляхів забезпечення сталого розвитку комплексу з урахуванням ресурсних обмежень, розробка комплексу інструментів підтримки сталого розвитку, врахування регіональних елементів державної політики сталого розвитку.

Список літератури:

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление, Отв. ред. А. Л. Яншин, Москва, «Наука», 1991.
2. Левковська Л. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій: сучасна практика, пріоритети та методи / Л. Левковська, І. Трачук // Економіст. – 2014. – № 1. – С. 57-59.
3. Левковська Л. В. Концепт корпоративної соціальної відповідальності в Україні / Л. В. Левковська // Бізнес-навігатор. – 2011. – № 3(24). – С. 89-95.
4. Майбутнє, якого ми хочемо: заключний документ Конференції ООН зі сталого розвитку 20-22 червня 2012 р., Ріо-де-Жанейро, Бразилія. – Ріо-де-Жанейро, 2012. – 66 с.

5. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
6. Сталий розвиток регіонів України [Текст] / науковий керівник М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.
7. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія] / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К.: Кондор, 2007.

Левковская Л.В., Сундук А.Н., Добрянская Т.И.
Институт экономики природопользования и устойчивого развития
Национальной академии наук Украины

ВОДНОХОЗЯЙСТВЕННЫЙ КОМПЛЕКС УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье исследуются теоретические основы развития водохозяйственного комплекса государства в измерении устойчивости. Определены варианты реализации стратегии устойчивого развития. Акцентировано внимание на дуальном характере водных ресурсов относительно основ устойчивости. Сформированы особенности взаимодействия и контакта характеристик ВХК относительно устойчивого развития, которые могут реализовываться в рамках поддержки текущих параметров комплекса и их направления в плоскость устойчивости. Исследованы особенности развития комплекса в рамках этих сценариев.
Ключевые слова: водохозяйственный комплекс, устойчивое развитие, дуальный характер, взаимодействие, сценарии развития.

Levkovska L.V., Sunduk A.M., Dobryanska T.I.
Institute of environmental economics and sustainable development
National Academy of Sciences of Ukraine

WATER COMPLEX OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary
The article explores the theoretical basis for the development of water sector of the state in the measurement of sustainability. Identify options for implementing the strategy of sustainable development. The attention is focused on the dual nature of water resources on the basics of sustainability. Formed features of interaction and contact characteristics of the water complex on sustainable development that can be implemented in support of the current parameters of the complex and their direction in the plane of sustainability. The features of the complex under these scenarios are formed.
Keywords: water complex, sustainable development, dual character interaction, scenarios.

УДК 005.93:338.124.4

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ МАЛИМ ПІДПРИЄМСТВОМ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА ЗДІЙСНЕННЯ

Лігоненко Л.О., Кривонос В.В.
Київський національний економічний університете імені Вадима Гетьмана

Розглянуті особливості малих підприємств, які обумовлюють підвищений ризик виникнення кризових явищ в їх діяльності. Визначені особливості антикризового управління малими підприємствами.

Ключові слова: мале підприємство, кризові явища, антикризове управління, управління підприємством.

Постановка проблеми. Відповідно до статистичних даних [1] 95% підприємств України відносяться до категорії малих. Малі підприємства становлять 21,7% усіх суб'єктів господарювання в Україні (враховуючи кількість фізичних осіб-підприємців), на них працює 20,67% усіх зайнятих працівників. В той же час їх частка в загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) становить лише 15,6%.

В останній роки можливості функціонування та розвитку малих підприємств суттєво погіршилися. Малі підприємства сьогодні найбільше потерпають від політичної, економічної та фінансової кризи, яка охопила Україну, що обумовлює актуальність використання ними інструментарію антикризового управління.

Незважаючи на те, що теоретичні та практичні аспекти антикризового управління підприємством представлені достатньо повно в існуючих публікаціях та розробках, проблематика та специфіка здійснення цього виду управління на малих підприємствах практично не розглянута. Це обумовило актуальність визначеної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день проблемі антикризового управління підприємством присвячена велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, основним доробком вітчизняної науки в цьому напрямку стали роботи І.О. Бланка, В.О. Василенко, Н.М. Літвін, Л.О. Лігоненко, О.Ю. Проскури, О.А. Терещенко, О.О. Шапурової та інших. Вагомий внесок у розвиток науково-методологічних засад антикризового управління діяльністю підприємств було здійснено такими зарубіжними дослідниками, як Е. Альтман, І. Ансофф, К. Беєрман, Р. Келлер, Р. Таффлер, Е.О. Уткін.

Проблематика актикризового управління на малих підприємствах розглянута перш за все в роботах молодих науковців. Так, Андрущенко Н.О. у своїй статті приділив особливу увагу антикризовому менеджменту на підприємствах малого бізнесу. Ним запропоновано систему антикризових заходів, що створює нові можливості для підприємства малого бізнесу [2]. Уранський Т. Р. в рамках своєї дисертаційної роботи дослідив сучасний механізм антикризового управління та його застосування на малих підприємствах сфери послуг з урахуванням особливостей їх функціонування та соціальної значущості [3]. Предметом дисертаційної роботи Шабанова Д. С. стали структури малого бізнесу, умови, які формують його механізм, організація і функціонування підприємств [4]. Проте системного бачення особливостей антикризового управління саме на малих підприємствах поки що не сформовано.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливе значення в антикризовому управлінні малим підприємством має розуміння специфіки цього виду підприємств: особливостей його фінансово-майнового потенціалу, складу ресурсів, персоналу; врахування специфічних проблем, які є факторами-провокаторами виникнення та розгортання кризових явищ.

Мета статті. Головною метою цієї статті є визначення особливостей малого підприємства, які обумовлюють більшу вірогідність та більш високу швидкість виникнення та розгортання кризових явищ, що має бути враховано при формуванні системи антикризового управління їх діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Господарським кодексом, суб'єктами малого підприємництва є фізичні та юридичні особи, які відповідають певним характеристикам, зокрема юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [5].

В сучасній літературі наявні різні трактування сутності малого підприємства, що в систематизованому вигляді представлено в табл. 1.

Тобто, мале підприємство – підприємство з незначною кількістю працівників, невеликими обсягами діяльності, здебільшого ризикової виробничої, торговельної, наукової та іншої діяльності, власник якого несе повну відповідальність за результати господарювання, самостійно приймає управлінські рішення з метою отримання прибутку. Похідними цілями діяльності малих підприємств є виробництво товарів і послуг високої якості та низької собівартості, завоювання певної ніші на ринку, задоволення споживчого попиту населення тощо.

Актуальність розвитку малого та середнього бізнесу зумовлюється тим, що за рахунок відкриття власної справи та самозайнятості знижується рівень безробіття в країні та одночасно збільшується рівень доходів населення, що в свою чергу, призводить до зростання сукупного попиту та збільшення виробництва. Малий та середній бізнес допомагає державі вирішувати економічні (створення конкурентного середовища, функціонування приватного капіталу, привабливість для іноземних інвестицій) та соціальні проблеми (створення додаткових робочих місць, вирішення проблем бідності) [7].

Світовий досвід і практика господарювання показують, що найбільш динамічним елементом структури народного господарства є мале підприємництво; найважливішою ознакою ринкової економіки є оптимальне співвідношення та ефективна взаємодія великих, середніх і малих підприємств [8].

Серед основних проблем, які заважають розвитку малого бізнесу можна виділити:

Надмірна кількість дозволів, норм і ліцензій. Незважаючи на прогрес, який спостерігається останнім часом, Україна продовжує потерпати від

надмірної бюрократії, неналежної імплементації норм, які регулюють підприємницьку діяльність, і неефективного державного управління. Для цього потрібне скорочення загальної кількості дозволів і ліцензій завдяки широкому застосуванню принципу «регуляторної гільйотини» на основі передової міжнародної практики, враховуючи попередній, частково успішний досвід 2005 року.

Таблиця 1

Систематизація підходів до визначення сутності малих підприємств [6]

№ з/п	Автор	Визначення
1	Л.Д. Буряк	особливий вид виробничо-торговельної діяльності, надання послуг чи посередництво, яке характеризується повною свободою вибору та інноваційним характером здійснення, значною ймовірністю економічного ризику та чіткою орієнтацією на досягнення певного комерційного зиску.
2	В.К. Збарський	це самостійна, систематична господарська діяльність малих підприємств будь-якої форми власності та громадян-підприємців (фізичних осіб), яка проводиться на власний ризик з метою отримання прибутку.
3	З.С. Варналій	це самостійна (за рахунок власних коштів) інноваційна діяльність громадян-підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою отримання підприємницького доходу. Самостійна, систематична, інноваційна діяльність малих підприємств і громадян-підприємців на власний ризик із метою реалізації економічного інтересу – одержання прибутку.
4	В. Куликов, Г. Латишева, А. Ніколаєв	невід'ємний елемент ринку, важливий чинник розвитку та ефективного функціонування економіки.

2. Високий рівень оподаткування, що не сприяє виходу з тіньової діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва. Оподаткування малого бізнесу в Україні – це одна з найсерйозніших проблем і перешкод на шляху його розвитку. Воно занадто громіздке і фактично має лише фіскальну мету. Це призводить до спаду ділової активності суб'єктів господарювання та сприяє тінізації економіки. В порівнянні з великим бізнесом податкова ставка є не дуже високою, що може сприяти розвитку, але підприємці зіштовхуються із проблемою його складного адміністрування. Вирішення проблеми удосконалення системи оподаткування малих підприємств України суттєво вплине на поповнення державного бюджету, подальший розвиток підприємництва, інвестування економіки та соціальний захист населення.

3.Обмеженість внутрішніх фінансових ресурсів та ускладнений доступ до зовнішніх джерел фінансування. Кредитні ставки для бізнесу «зашкалюють» за 40%-55% і, відповідно, дозволити собі їх можуть тільки високорентабельні підприємства. Багато банківських установ неохоче і вкрай рідко кредитують малий бізнес, ставлячись з підвищеною увагою до позичальників – приватних підприємців, піддаючи їх скрупульозним перевіркам та вимагаючи в заставу власне майно, в тому числі житло.

4. Застарілі технічні стандарти, часто успадковані з радянських часів. Будь-який вироблений в Україні товар, а також устаткування, задіяне у виробництві, повинні відповідати українським стандартам, багато з яких містять вимоги, що існували ще за СРСР. Щоб випускати нестандартний або навіть просто новий товар, потрібно оплатити працю інженерів, здатних скласти технічні характеристики продукту, які стануть базою для створення нового стандарту. Такі витрати не під силу українським малим підприємцям.

5. Непослідовне і неефективне впровадження правил та різноманітних регламентів, що призводить до неможливості їх виконання, та, як наслідок, обумовлює ситуацію постійних порушень та провокує необхідність сплати хабарів для продовження підприємницької діяльності.

6. Суттєвий тиск корупції, який призводить до втрати значних фінансових ресурсів, які могли б використовуватися для розвитку. Згідно до оприлюднених даних, в Україні майже половина підприємств для вирішення проблем з держорганами змушена вдаватися до так званих «неофіційних» способів. Про це свідчать і результати вимірювання Індексу сприйняття корупції від Transparency International, де Україна посіла 144 місце серед 177 держав (Україна стабільно залишається в групі «підвищеного ризику» разом з Камеруном, Іраном, Нігерією, Центральною Африканською Республікою і Папуа Новою Гвінеєю) [9].

7. Низька конкуренція на внутрішніх ринках. Основні проблеми конкурентного середовища полягають у тому, що багато секторів мають високу концентрацію фірм і олігопольних структур, які призводять до завищених цін. У багатьох сферах спостерігається висока концентрація великих підприємств, а показники виходу на ринок нових фірм залишаються низькими. В додаток до цього іноземні інвестори покидають нашу країну, а без їх інвестицій можливості розвитку економіки залишаються вкрай обмеженими.

Таким чином, специфіка малих підприємств, яка обумовлює більші за-грози виникнення та розгортання кризових явищ порівняно з великими підприємствами, полягає у такому:

1) Малі розміри майна та капіталу, які обумовлюють низькі компенсаторні можливості підприємства нейтралізувати вплив кризових факторів. Відсутність активів, які можуть бути передані в оренду чи продані; резервів та накопичень; дуже великі обсяги дебіторської заборгованості;

2) Негативна динаміка та низька ефективність господарювання, що обумовлює низькі можливості протистояти кризі ефективності в наслідок відсутності накопичених прибутків та резервів (за рахунок прибутків минулих періодів) та обмеженості поточних прибутків;

4) Використання переважно позикових джерел. Обмеженість власних джерел фінансування у скрутний кризовий період та можливостей доступу до пільгових джерел фінансування обумовлює підвищену ризикованість подорожчання кредитних ресурсів та, як наслідок, зниження ефективності діяльності та втрату платоспроможності;

5) Високий ризик невиконання фінансових зобов'язань. Незважаючи на існування пільг для малого і середнього бізнесу (які активно популяризуються), для малих підприємств існуючий рівень вартості позикових ресурсів (з врахуванням «скритих» комісій та винагород банку) є не підйомним, що призводить до виникнення боргової ситуації навіть при незначній негативній динаміці підприємницької діяльності;

6) Використання переважно орендованих основних засобів (приміщень), що в умовах валютної кризи призводить до неможливості їх оплати, підвищення ризику виселення, а отже згортання підприємницької діяльності;

7) Малий досвід підтримування життєздатності та малі вхідні бар'єри доступу до підприємницької діяльності обумовлює загрозу припинення (згортання) діяльності підприємств вже при перших проявах кризи та погіршенні умов господарювання. Ознакою цього, є суттєве зростання неактивних суб'єктів малого підприємництва, які існують лише «де факто»;

8) Необхідність витрачати значний час та кошти на перевірки, бюрократію, хабарництво тощо, а не на розробку та впровадження нових інноваційний рішень щодо розвитку власної підприємницької діяльності;

9) Низький рівень інноваційності. Малі підприємства, за певних умов і за підтримки з боку держави, − потенційно інноваційні, гнучкі й витратоефективні, але в теперішній час рівень інноваційності малих підприємств є вкрай низьким.

Малі підприємства вважаються потенційно більш інноваційними через відсутність сталої бюрократії, більш конкурентні ринки та більш ефективне стимулювання (як, наприклад, персональна вигода). В той же час, як малі, так і великі підприємства здійснюють значні інновації і є критично важливими для успіху сучасної економіки;;

10) Відсутність фахових управлінських кадрів, як наслідок низька якість управління.

Українські підприємства як соціально-економічний феномен розвивалися у складних умовах перехідної економіки, стикаючись з неминучими обмеженнями, накладеними недосконалим законодавством та іншими ринковими інститутами. Міжнародною фінансовою корпорацією визначені такі проблемні сфери в українському бізнес середовищі, що створюють перешкоди для розвитку МСП: фінансування; оподаткування; перевірки; дозвільна система; реєстрація; ліцензування; стандарти та сертифікації; експорт [10].

Відповідно до Сидорець Л. В. та Лютого Д. [11] основними причинами невдач в малому бізнесі, в тому числі на сімейних підприємствах, найчастіше є: некомпетентність в управлінні своїм бізнесом; брак досвіду в обраній сфері діяльності; поганий контроль за фінансовою діяльністю; брак капіталу; недбалість у наданні споживчого кредиту своїм клієнтам; недоліки у стратегічному плануванні.

Як вірно визначено в статті Фінагіна О.В. та Дубовик О.М. [12], однією з основних проблем управління малим бізнесом в Україні залишається недосконале управління, зокрема через відсутність кваліфікованих керівних кадрів. Цим питанням, в першу чергу, повинно бути надано увагу на рівні розробки державних програм підтримки малого бізнесу. Іншим напрямом є вдосконалення програм навчання у вищих учбових закладах з урахуванням специфіки управління малими підприємствами. Союзи підприємців, з свого боку, повинні активніше працювати у напрямі навчання керівників для малого бізнесу (наприклад, створення бізнес-інкубаторів).

Таким чином, специфіка малих підприємств обумовлює більші загрози виникнення та високу швидкість розгортання кризових явищ (порівняно з великими підприємствами), що має бути враховано при формуванні системи антикризового управління їх діяльністю.

В той же час, як справедливо відмічають дослідники Фінагін О.В. та Дубовик О.М. [12], існують особливості організації менеджменту на малих підприємствах. Малі підприємства відрізняють простота форми управління і нечисленний управ-лінський штат. Як правило, тут немає розділення функції власності і управління. Організація малого підприємства органічна по своєму пристрою. Тут відсутні ідеї делегування. Однією з основних особливостей малих підприємств є відсутність регламентації ініціативи; упор робиться на неформальне спілкування, інтенсивність якого висока і яка, по суті, стає і системою суворого контролю. Обов'язковим елементом в демократичному управлінні є постійне підвищення рівня знань і керівництва, і службовців, а також взаємо-навчання. Слід зазначити, що при такій практиці господарювання на підприємствах неможливий командний стиль керівництва; швидше тут йде, як вважають самі керівники, трансформація від автократичного управління до демократичного.

Наведене характеризує антикризового потенціалу малих підприємств, оскільки визначає їх спроможність протидіяти кризовим явищам та забезпечити (при належній підготовці та практичній реалізації) запобігання банкрутству, ліквідації, згортанню діяльності малого підприємства.

Відповідно до попередніх розробок Лігоненко Л.О. [13] антикризове управління являє собою спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства. Об'єкт антикризового управління − виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства, її усунення та запобігання.

Викладене визначення повною мірою може використовуватися і до малих підприємств. В той же час специфічними особливостями анктиризового управління малими підприємствами слід визнати наступні:

1. Основним суб'єктом антикризового управління є власник та керівник підприємства, оскільки апарат управління та фахові менеджери, як правило відсутні, залучення зовнішніх консультантів є витратним та проблематичним. Отже, ефективність антикризового управління на малих підприємствах перш за все залежить від їх позиції щодо пошуку засобів протидіяти та перебороти кризу, зберегти підприємство. Це обумовлює підвищені вимоги щодо управлінської та економічної підготовки власників та керівників (як правило, вони співпадають в одній особі), формування в них навичок практичного використання інструментарію антикризового управління;

2. Антикризове управління має бути перш за все превентивним, тобто орієнтованим на попередження виникнення кризових явищ, оскільки швидкість поширення кризи на малих підприємств є вкрай високою, а потенціал протидії -низьким;

3. Необхідно налагодити антикризовий моніторинг діяльності малого підприємства, який має враховувати особливості обліку та звітності малих підприємств, передбачати уточнені алгоритми розрахунку найважливіших показників-індикаторів кризи, спрощену, але дієву процедуру діагностування стану підприємства;

4. Антикризовими інструментами малого підприємства, крім традиційних та широко представленими в літературі (інструменти скорочення витрат, зростання обсягів продаж, синхронізації грошових потоків, підвищення продуктивності праці, удосконалення системи управління, і тощо), слід вважати: ефективне використання можливостей Інтернету для розвитку власного бізнесу, концентрацію уваги на нішевих сегментах ринку та якості обслугову-

вання покупців з специфічними потребами, налагодження ефективної співпраці та розвиток різних форм кооперації з великим бізнесом, участь в інтегрованих підприємницьких мережах тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, мале підприємництво – це невід'ємний елемент ринку, важливий чинник розвитку та ефективного функціонування економіки. Антикризове управління малим підприємством має враховувати особливості, які притаманні цій категорії підприємств, орієнтуватися на широке залучення власників та керівників підприємства, бути переважно превентивним, використовувати адаптовані для розмірів підприємства інструменти діагностування кризи та специфічні інструменти недопущення та виведення підприємства з кризового стану. Лише при такому підході до формування системи антикризового управління малим підприємством буде забезпечуватися його належна ефективність, що дозволить зберегти існуючі малі підприємств, відновити їх ефективне господарювання, що з часом зробить малий бізнес основою економіки нашої держави.

Список літератури:

1. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]: статистична інформація. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua
2. Андрущенко Н. О., Чорна Л. О., Кривонос О. Ю. / Антикризовий менеджмент як засіб запобігання та подолання кризи на підприємствах малого бізнесу. – [Електронний ресурс]. – 2012 р. – Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=47473
3. Уранский Т. Р./ Экономические основы антикризисного управления предприятиями малого бизнеса сферы услуг: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05: Москва, 2000. – 141 с. – РГБ ОД, 61:01-8/1999-7
4. Шабанов Д. С. / Организационно-экономический механизм антикризисного управления малым предприятием: на примере мебельного производства, тема диссертации и автореферата по ВАК 08.00.05, кандидат экономических наук: Москва, 2006 г.
5. Господарський кодекс від 03.01.2015. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15
6. Хоменко О. В. / Основні проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні – [Електронний ресурс]. – 2014 р. – Режим доступу: http://perspektyva.dp.ua/files/conference/2014/01.31.01.2014-2.pdf
7. Скібіцький О. М., Матвеев В. В., Скібіцька Л. І. М 502 Організація бізнесу. Менеджмент підприємницької діяльності. Навч. посібник. – К.: Кондор, 2011. – 912 с.
8. Яна Дімітрук / Сучасний стан та шляхи розвитку малих підприємств в Україні. – [Електронний ресурс]. – 29.05.2014. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2014/suchasnyj-stan-ta-shlyahy-rozvytku-malyh-pidpryemstv-v-ukrajini/
9. Transparency International: Україна займає 144-е місце по корумпованості серед 177 країн світу. – [Електронний ресурс]. – 2013 р. – Режим доступу: http://espreso.tv/new/2013/12/21/transparency_international_ukrayina_zaymaye_144_e_misce_po_korumpovanosti_sered_177_krayin_svitu
10. Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. – Том 3. – Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів Остаточний варіант (проект від 19.10.2011). К.:Фенікс, 2011. – 76 с. – (Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні»).
11. Сидорець Л. В., Лютий Д. / Проблеми розвитку малих сімейних підприємств в Україні. – [Електронний ресурс]. – 2013 р. – Режим доступу: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2998
12. Фінагін О. В., Дубовик О. М./ Проблеми менеджменту в малому бізнесі. – [Електронний ресурс]. – 2007 р. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2007may/5_finag.php
13. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: Підручник. – К.: КНТЕУ, 2005. – 824 с.

Лигоненко Л.А., Кривонос В.В.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ МАЛЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ: АКТУАЛЬНОСТЬ И СПЕЦИФИКА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Аннотация
Рассмотрены особенности малых предприятий, которые обусловливают повышенный риск возникновения кризисных явлений в их деятельности. Определены особенности антикризисного управления малыми предприятиями.
Ключевые слова: малое предприятие, кризисные явления, антикризисное управление, управление предприятием.

Lihonenko L.O., Kryvonos V.V.
Kyiv National Economic University named by Vadym Hetman

CRISIS MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS: RELEVANCE AND SPECIFICITY OF IMPLEMENTATION

Summary
Peculiarities of small business, which cause an increase of risk, which leads to crisis effect during business activity are described in the article. Peculiarities of crisis management of small business are revealed.
Keywords: small business, crisis effect, crisis management, business management.

УДК 339.138

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ MYSTERY SHOPPING В УКРАЇНІ

Логвінова О.П.
Інститут хімічних технологій
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Обгрунтовано необхідність застосування методики Mystery Shopping за сучасних умов господарювання. Доведено придатність цієї методики як засобу підвищення конкурентоспроможності та забезпечення сталого економічного розвитку підприємства. Узагальнено особливості застосування Mystery Shopping у ринкових умовах господарювання в Україні, врахування яких дозволить підприємству успішніше застосовувати зазначену методику.
Ключові слова: сервіс, оцінка якості сервісу, Mystery Shopping, маркетингові дослідження, таємний покупець, конкурентоспроможність, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується ускладненням переважної більшості процесів, які у ній відбуваються, зокрема, істотно прискорюються темпи інфляції, скорочується промислове виробництво у багатьох галузях, знецінюється національна валюта, скорочуються платоспроможність і попит населення; відбувається зростання дефіциту держбюджету, зростання соціальної напруженості, втрата довіри до банківської системи, значний відток депозитів і скорочення кредитних ресурсів банків; зміни у чинному законодавстві, погіршення кредитного рейтингу країни та ін. [15]. Це призводить до посилення кризових явищ в економіці та погіршення економічних показників господарської діяльності вітчизняних підприємств.

Водночас продовжують діяти, та у світлі подій, що відбуваються, навіть посилюють свій вплив на діяльність господарюючих суб'єктів, такі ринкові чинники, як конкуренція, недостатня розвиненість ринкових механізмів, низька рентабельність бізнесу, мінливість та важкопрогнозованість споживчого попиту, його індивідуалізація тощо. Це спонукає керівництво вітчизняних підприємств до активнішого пошуку шляхів покращення економічної ситуації, які останнім часом все частіше зводяться до стратегії виживання. «Боротьба за виживання» має відбуватися за всіма можливими напрямами, що передбачатиме запровадження заходів не тільки у галузі ресурсозбереження та удосконалення вироблюваних продуктів і технологій, а й у галузі підтримання продажів і запобігання їх надто стрімкого скорочення, тоді як можливості здійснення цих заходів вкрай обмежені.

За таких умов посилюється потреба у забезпеченні клієнторієнтованості бізнесу, підвищенні рівня сервісу та рівня задоволеності клієнтів, що сприятиме їх лояльності та прихильності до підприємств, забезпечуючи останнім прийнятні обсяги продажів і умови для подальшого функціонування та розвитку [5, 11, 16]. Водночас практика свідчить, що досить поширеним на теренах нашої держави залишається «ненав'язливий» сервіс приблизно на рівні радянських часів, що є визначальною причиною втрати покупців (клієнтів) і завдає підприємствам істотних втрат, які неможливо компенсувати припливом нових покупців, для чого необхідно ще й витратити неабиякі кошти.

Саме високий рівень сервісу підчас вибору товару (послуги), купівлі та післяпродажного обслуговування, відіграє все більш істотну роль у прийнятті рішень про купівлю того чи іншого товару (послуги), відтісняючи на другий план такі чинники, як технічна досконалість товару, дії конкурентів і реклама [6]. Тобто величезні кошти та зусилля, яких потребують рекламні заходи, зводяться нанівець через недостатній рівень сервісу та відтік покупців (клієнтів), внаслідок чого підприємство втрачає позиції на ринку.

Отже, питання щодо забезпечення якості сервісу вітчизняними підприємствами є одними з найактуальніших за сучасних умов, що потребує удосконалення підходів до їх вирішення та активізації їх впровадження. Як показує світова практика, вирішення цих питань можливе шляхом різноманітних засобів, з-поміж яких одним з найбільш дієвих є застосування методики Mystery Shopping (Таємний покупець), необхідність вивчення сутності та особливостей застосування якої в нашій країні зумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження доступних джерел з питань використання методики Mystery Shopping показують, що наразі ці питання найчастіше висвітлюються в межах більш широких досліджень, зокрема, у наукових працях з маркетингу, логістики і маркетингових досліджень [1, 2, 4, 12, 13, 14], працях з питань активізації продажів [5], з бенчмаркінгу [3] тощо. Також є нечисельні наукові статті щодо деяких аспектів застосування цього методу, які зазвичай мають загальний описовий характер [6, 7, 8, 9, 10, 11, 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність застосування методики Mystery Shopping з метою підвищення конкурентоспроможності та забезпечення стійкого економічного розвитку підприємства, та недостатнє висвітлення у спеціальній літературі зазначеної проблеми свідчать про необхідність її докладнішого дослідження та активнішого впровадження у діяльність вітчизняних підприємств.

Мета статті. Метою даної статті є вивчення й узагальнення особливостей застосування методики Mystery Shopping в Україні.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками все більшої актуальності набувають такі поняття, як «лояльність клієнтів (покупців)», «задоволеність покупців», «постійний покупець», «втримання споживачів», «рівень сервісу», «клієнторієнтованість підприємства» тощо. Це зумовлене необхідністю і можливістю залучення нових покупців і втримання існуючих задля забезпечення зростання продажів, збільшення доходів, підвищення конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку підприємства. Результати досліджень показують, що залучення нових покупців коштує підприємству у кілька разів більше, ніж втримання постійних, які є менш вибагливими до сервісу, забезпечують більш-менш постійний дохід і можуть рекомендувати продукцію підприємства своїм друзям, знайомим, родичам, таким чином забезпечуючи приплив нових покупців без додаткових витрат з боку підприємства.

Важливу роль у вирішенні цих питань відіграють маркетингові дослідження, які мають проводитися не тільки на початкових стадіях життєвого циклу товарів, а й на стадіях насичення та скорочення, яке може відбуватися передчасно саме з причини недостатньої якості сервісу [1, 2, 4].

З-поміж різних методик маркетингових досліджень, які можуть застосовуватися підчас оцінки якості сервісу та розробки заходів з її підвищення, останніми роками значного поширення набула методика Mystery Shopping (Таємний покупець) [6, 7, 8, 9, 10, 11, 16]. Однак методика має низку особливостей, врахування яких може істотно впливати на остаточні результати її практичного застосування.

На нашу думку, для більш успішного практичного застосування методики Mystery Shopping необхідно враховувати наступні особливості.

По-перше, ця методика з'явилася порівняно недавно, наприкінці XX сторіччя, і незважаючи на стрімке її поширення у всьому світі, недостатня розробленість практичних рекомендацій до її застосування дещо заважає її успішному використанню. Також порівняно недавнє виникнення методики зумовлює й недостатню обізнаність керівництва багатьох підприємств щодо можливостей застосування методики. Зокрема, слід звернути увагу на такі моменти, як недооцінка важливості застосування методики для контролю якості роботи та ефективності персоналу, його сумлінності, чесності, відданості та інших характеристик; мотивування персоналу до ефективної роботи; виявлення причин відтоку клієнтів і погіршення економічних показників роботи підприємства; виявлення внутрішніх проблем і шляхів їх подолання задля подальшого економічного розвитку; встановлення власних позицій підприємства у конкурентному середовищі, виявлення шляхів їх покращення; встановлення очікувань споживачів та можливостей їх задоволення. Замовниками послуги зазвичай є керівництво підприємств, отже, усвідомлення керівництвом всіх вигід від застосування даної методики дозволяє розпочати її впровадження.

Поступова адаптація вітчизняних підприємств до зростаючих вимог споживачів, зокрема, зростання вибагливості та індивідуалізація попиту; надання передпродажного сервісу, сервісу підчас купівлі, післяпродажного сервісу; необхідність надання додаткової інформації покупцеві та брак часу для її самостійного вивчення перед прийняттям рішення про купівлю, спонукають їх керівництво до пошуку нових дієвих засобів вирішення цих проблем, зокрема, на основі використання Mystery Shopping.

По-друге, слід відзначити багатоаспектність і складність Mystery Shopping, що передбачає перетинання багатьох складових в процесі її застосування. Зокрема, ця методика може розглядатися як метод маркетингових досліджень і засіб маркетингової політики продажів, засіб оцінки роботи персоналу та управління ним, засіб оцінки якості сервісу, метод стратегічного аналізу та управління підприємством (шляхом оцінки власних переваг і слабких місць порівняно з конкурентами), засіб конкурентної розвідки тощо [3]. Використання методики зазвичай відбувається із залученням сторонніх фахівців на договірних засадах, тому даний метод є різновидом аутсорсингу послуг [9]. Тому необхідно враховувати та узгоджувати всі ці аспекти під час прийняття рішень про використання методики. Незважаючи на складність, застосування методики дозволяє за порівняно невеликої кількості вихідних даних отримати велику кількість інформації для розробки або коригування стратегії діяльності підприємства з метою її удосконалення.

По-третє, слід звернути увагу на такі взаємопов'язані особливості застосування Mystery Shopping, як мотивація учасників процесу та психологічні особливості сприйняття перевірок, а також ризики застосування методики, основними чинниками якого є недосить чітко сформульовані цілі перевірок; нечітко встановлені стандарти сервісу; недостовірна інформація та її викривлення у ході перевірок таємними покупцями, їх недостатня кваліфікація, неуважне ставлення до збирання та подання результатів дослідження; необхідність ретельного відбору таємних покупців, їх навчання та контролю; неадекватне реагування на результати перевірок.

Грамотне встановлення цілей перевірок значною мірою визначає дієвість їх результатів. Застосування методики тільки з каральною метою (штрафи, скорочення зарплати, звільнення працівників) часто призводить до зниження мотивації персоналу, підвищення плинності кадрів та подальшого погіршення якості сервісу, а, отже, й економічних показників, тоді як вивчення отриманих відгуків, їх обговорення, вжиття відповідних коригуючих заходів, заохочення кращих працівників і підрозділів, сприятиме формуванню правильної виробничої поведінки та покращенню сервісу. Доцільно застосовувати методику для покращення існуючої чи створення нової системи взаємодії зі споживачем. Наявність чітко встановлених цілей дозволяє правильно розробити сценарій проведення перевірки та забезпечити її результативність.

Нечітко встановлені стандарти сервісу та правила роботи персоналу, їх певна суб'єктивність та індивідуальність для конкретного замовника, складність та надто велика кількість критеріїв оцінювання, також можуть спричиняти складності взаємодії між учасниками застосування методики Mystery Shopping.

Ознайомлення продавців, яких оцінюватимуть таємні покупці, має значний вплив на результати їх роботи. Так, перевірки таємними покупцями мають неабияку стимулюючу дію на продавців у сенсі дотримання ними встановлених стандартів обслуговування. Результати досліджень показують, що проведення таємних перевірок дозволяє активізувати роботу продавців таким чином, що продажі продукції зазвичай зростають у кілька разів. Але періодичні або епізодичні чи випадкові перевірки не забезпечують таких високих результатів, бо після припинення перевірок рівень сервісу зазвичай знов знижується. Тому тільки регулярні, досить часті перевірки, дозволяють забезпечити мотивацію персоналу до належного рівня дотримання стандартів. Водночас деякі продавці тільки завдяки ознайомленню з критеріями та вимогами, за якими проводитимуться перевірки, починають розуміти, чого від них чекають, що також сприяє покращенню їх роботи.

Крім того, продавці можуть виявляти невдоволення додатковим контролем, розглядаючи його як прояв психологічного тиску. Можливе й виявлення незацікавленості в отриманні результатів оцінки діяльності, іноді, умисної. Тому необхідно роз'яснювати працівникам необхідність перевірок та попереджувати про можливість їх проведення та способи використання результатів.

Слід враховувати й психологічні аспекти безпосередніх виконавців дослідження. Слугуючи меті покращення якості сервісу, вони мають здійснити значний обсяг підготовчої роботи, якісно виконати складну й копітку роботу по перевірці певного об'єкту, перебуваючи у напруженому психологічному стані, отримати максимум інформації за короткий час, не виказавши себе. Проведена оцінка має

бути об'єктивною та коректною, інакше її результати не матимуть цінності для замовника.

По-четверте, останніми роками спостерігається зростання кількості агенств, що надають послугу Mystery Shopping, отже, на ринку цієї послуги загострюється конкуренція, що зумовлює зниження цін, необхідність і можливість вибору кращого постачальника послуг; водночас досягнення достатньої якості перевірок також вимагає значних витрат часу і коштів, тому при низькій очікуваній оплаті послуг агентства не зацікавлені у їх виконанні, що відповідно позначається на якості.

Також слід відзначити, що останніми роками популярність і сфера застосування методики стрімко поширюється, зокрема, методику все активніше використовують у роздрібній торгівлі, салонах краси, закладах громадського харчування, на підприємствах, що діють на ринку житла, швидко розвиваючомуся ринку он-лайн торгівлі (Інтернет-магазини), а також у дослідженнях конкурентів. Послугами таємних покупців все частіше користуються як мережеві гравці, так і одиничні фірми. Також набуває поширення практика введення у штат таємних продавців, які зсередини видають масу інформації «для роздумів» керівництва підприємств.

Відмітною тенденцією 2013-2014 рр. є загальне скорочення ринку маркетингових досліджень поряд із погіршенням загальноекономічної ситуації в країні, що також позначилося на стані ринку Mystery Shopping [11, 15]. Однак актуальність Mystery Shopping не зменшується, а навпаки, завдяки застосуванню цієї методики підприємство зможе порівняно безболісно пережити «важкі часи» і вийти на траєкторію стійкого економічного розвитку.

Висновки й пропозиції. Таким чином, застосування методики Mystery Shopping є дієвим засобом підвищення якості сервісу, втримання клієнтів і їх задоволення, покращення економічних показників діяльності підприємства, забезпечення його конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку. Водночас досягнення поставлених цілей застосування цієї методики буде ймовірніше за умови врахування розглянутих її особливостей.

Список літератури:

1. Балабанова М. В., Холод В. В., Балабанова І. В. Маркетинг підприємства: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – 612 с.
2. Ванчикова Е. Н. Маркетинговые исследования: Учеб. пособ. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005. – 160 с.
3. Воеводина Н. А., Кулагина А. В., Логинова Е. Ю., Толберг В. Б. Бенчмаркинг – инструмент развития конкурентных преимуществ. Литагент «Научная книга», 2013. – 250 с.
4. Голубков Е. П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. – М. Финпресс, 1998. – 416 с.
5. Голубкова Е. Н. Управление удержанием потребителей. «Маркетинг в России и за рубежом» № 1. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dis.ru/magazine/periodicals/138/
6. Горелик О. Таинство покупки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newizv.ru/
7. Краткий обзор ситуации на рынке услуг Mystery Shopping. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://actiondatagroup.com/ru/research/examples/ms.php
8. Кривденко О. Инновации в методах оценки качества сервиса с помощью тайных покупателей. Маркетинговые исследования в Украине. – № 1. – 2012. – С. 54-56.
9. Логвінова О. П. Сутність аутсорсингу оцінки якості сервісу на основі методики MYSTERY SHOPPING та перспективи його розвитку в Україні. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: Зб. Наук. Праць. – Випуск 1(17). – Харків: ХДУІТ, 2013. – С. 298-303.
10. Танавская Л. Контрольный покупатель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ubo.ru/articles
11. Поподько Г. И., Нагаева О. С. Использование метода «Тайный покупатель» для выявления причин низких продаж в розничных магазинах. Маркетинг в России и за рубежом. 2014. – № 3. – С. 26-32.
12. Павленко А. Ф., Войчак А. В. Маркетинг: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 246 с.
13. Примак Т. О. Маркетинг: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2004. – 228 с.
14. Турченюк М. О., Швец М. Д. Маркетинг: Підручник / – К.: Знання, 2011. – 319 с.
15. S&P: кредитный риск в экономике Украины останется «чрезвычайно высоким» / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: // bankir.ru / novosti /s / s -p-kreditnyi-risk-v-ekonomike-ukrainy-ostanetsya-chrezvychaino-vysokim-10086190/
16. Цысарь А. Mystery shopping – метод контроля качества сервиса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbene.narod.ru/comm/fcomm14.htm

Логвинова О.П.
Институт химических технологий
Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДИКИ MYSTERY SHOPPING В УКРАИНЕ

Аннотация
Обоснована необходимость применения методики Mystery Shopping в современных условиях хозяйствования. Доказана целесообразность применения этой методики как средства повышения конкурентоспособности и обеспечения устойчивого экономического развития предприятия. Обобщены особенности применения Mystery Shopping в рыночных условиях хозяйствования в Украине, учет которых позволит предприятию успешнее применять указанную методику.
Ключевые слова: сервис, оценка качества сервиса, Mystery Shopping, маркетинговые исследования, тайный покупатель, конкурентоспособность, экономическое развитие.

Logvinova O.P.
Institute of Chemical Technology
East Ukrainian National University Volodymyr Dahl

FEATURES OF APPLICATION OF METHOD MYSTERY SHOPPING IN UKRAINE

Summary
The necessity of application of method of Mystery Shopping is grounded for the modern terms of management. Expedience of application of this method as facilities of increase of competitiveness and providing of steady economic development of enterprise is proved. The features of application of Mystery Shopping are generalized in market conditions managements in Ukraine, the account of which will allow an enterprise more successful to apply the indicated method.
Keywords: service, estimation of quality of service, Mystery Shopping, marketings researches, secret buyer, competitiveness, economic development.

УДК 005.95

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Магомедова М.М.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Визначено роль інтелектуального потенціалу як одного з найважливіших факторів досягнення підприємством поставлених цілей розвитку. Розглянуто рівні та особливості його формування. Конкретизовано складові ресурсної бази, задіяної у створенні інтелектуального потенціалу. Запропоновано критерії оцінювання його складових з метою управління відповідно до визначених цілей діяльності. Досліджено характеристики інтелектуальних ресурсів, які є основою формування інтелектуального потенціалу.
Ключові слова: цілі підприємства, інтелектуальний потенціал, ресурси, показники оцінки.

Постановка проблеми. Обов'язковою складовою успішних реформ розвинутих країн є розвиток інтелектуального потенціалу. Розвинутий інтелект нації – основа технологічного прориву та впровадження інноваційної моделі економіки.

Згідно з офіційними даними World Economic Forum, Україна займає 40 місце (зі 144 країн) за показником вищої освіти та професійної підготовки. Висока питома вага населення, яке має вищу освіту (майже 80%), досить високі показники забезпеченості науковцями та інженерами і якості освіти формують інтелектуальний потенціал країни та можливості для ефективної інноваційної діяльності, але за показником «Інновації» Україна займає лише 81 місце [1]. Головною статтею витрат на інноваційну діяльність залишаються інвестиції в основні засоби. Хоча питома вага витрат на дослідження і розробки суттєво не збільшилася, сума цих витрат у порівнянні з 2000 р. зросла більш ніж у 6 разів.

За показником якості розвитку технологічної бази економіки Україна посідає 85 місце зі 144 країн світу. Цей показник оцінює доступність останніх технологій (113 місце), освоєння технологій на рівні підприємств (100 місце), прямі іноземні інвестиції

Таблиця 1

Витрати на інноваційну діяльність підприємствами України

Рік	Сума витрат на інноваційну діяльність, млн.грн.	У тому числі за напрямами				Питома вага у загальних витратах			
		дослідження і розробки	придбання зовнішніх знань	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	інші витрати	дослідження і розробки	придбання інших зовнішніх знань	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	інші витрати
2000	1 760,1	266,2	72,8	1 074,5	346,6	15%	4%	61%	20%
2001	1 979,4	171,4	125,0	1 249,4	433,6	9%	6%	63%	22%
2002	3 018,3	270,1	149,7	1 865,6	732,9	9%	5%	62%	24%
2003	3 059,8	312,9	95,9	1 873,7	777,3	10%	3%	61%	25%
2004	4 534,6	445,3	143,5	2 717,5	1 228,3	10%	3%	60%	27%
2005	5 751,6	612,3	243,4	3 149,6	1 746,3	11%	4%	55%	30%
2006	6 160,0	992,9	159,5	3 489,2	1 518,4	16%	3%	57%	25%
2007	10 850,9	986,5	328,4	7 471,1	2 064,9	9%	3%	69%	19%
2008	11 994,2	1 243,6	421,8	7 664,8	2 664,0	10%	4%	64%	22%
2009	7 949,9	846,7	115,9	4 974,7	2 012,6	11%	1%	63%	25%
2010	8 045,5	996,4	141,6	5 051,7	1 855,8	12%	2%	63%	23%
2011	14 333,9	1 079,9	324,7	10 489,1	2 440,2	8%	2%	73%	17%
2012	11 480,6	1 196,3	47,0	8 051,8	2 185,5	10%	0%	70%	19%
2013	9 562,6	1 638,5	87,0	5 546,3	2 290,9	17%	1%	58%	24%

Джерело: [2]

Таблиця 2

Стан використання об'єктів інтелектуальної власності в промисловому виробництві України

Показник/Роки	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012	2013
Використання винаходів, шт	1366	1905	4122	3629	2911	2803	2598	2161	1806	1971	2161
Використання корисних моделей, шт	21	84	574	1631	2176	3033	3471	3780	2398	3102	3058
Використання промислових зразків, шт	174	415	651	717	876	960	801	886	393	493	582
Всього, шт	1561	2404	5347	5977	5963	6796	6870	6827	4597	5566	5801

Джерело: складено автором за даними [3] за відповідні роки

та передачу технологій (127 місце), а також показники користування Інтернетом. Як видно із таблиці нижче, використання об'єктів інтелектуальної власності в промисловому виробництві України майже не змінюється з 2004 року.

Відставання України від провідних країн світу за рівнем конкурентоспроможності ще раз підтверджує той факт, що в умовах глобалізації саме знання стають джерелом створення додаткової вартості та ключовим ресурсом розвитку.

Ефективне формування та використання інтелектуального потенціалу є найважливішою конкурентною перевагою будь-якого господарюючого суб'єкта, а в кінцевому результаті, конкурентною перевагою нашої держави. Одержання конкурентних переваг визначатиме здатність до досягнення таких поширених стратегічних цілей підприємств, як підвищення рентабельності, ринкової частки, освоєння нових ніш чи ринків тощо, що, в свою чергу, буде забезпечувати зростання національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем у сфері інтелектуального потенціалу підприємства присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, таких, як Е. Брукінг, Ю. Варфоломєєва, Д. Глотова, А. Гапоненко, В. Гриньова, К. Нікольсон, Д.Форд, О. Кендюхов, П. Крайнєв, Б. Малицький, І. Мойсеєнко, Г. Назарова, Г. Олєхонович, П. Перерва, В. Пономаренко, М. Семикіна, Ю. Суіні, В. Супрун, Л. Федулова, В. Чеботарьов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Деякі теоретичні та науково-методичні проблеми оцінки ІП підприємства залишились не вирішеними у повній мірі, а саме розвиток концептуальних положень формування інтелектуального потенціалу підприємства. Це й зумовило доцільність проведення дослідження.

Мета статі. Головною метою цієї роботи є визначення головних показників оцінки формування інтелектуального потенціалу для досягнення підприємством поставлених цілей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління розвитком підприємства має цілеспрямований характер, тобто передбачає досягнення певних цілей. Цілі підприємства досягаються через виконання завдань виробничого планування і представляються у вигляді ієрархічної послідовності (стратегічні, тактичні, оперативні). Характерним для поглядів дослідників цілей підприємств є еклектизм (неорганічне, суто зовнішнє об'єднання внутрішньо неузгоджених поглядів) та відсутність субординації (системи чіткого підпорядкування) цілей щодо речового змісту (технологічного способу виробництва) та соціально-економічної форми (відносин економічної власності) тощо [4, с. 114]. Тому важливим завданням керівництва підприємства є конкретне формулювання та організація процесу узгодження функціональних цілей та цілей розвитку, а також урахування можливостей підприємства щодо досягнення поставлених цілей.

Основною метою існування підприємств США та Великобританії вважалося підвищення ефективності поточної діяльності підприємств при врахуванні інтересів споживачів, акціонерів та персоналу. Натомість головною метою діяльності підприємств Японії, Німеччини, Швеції та Норвегії було створення та підтримка соціальної гармонії в суспільстві [5, с. 89]. Основною метою сучасних підприємств є привласнення монопольно високого прибутку, всі інші цілі підпорядковуються цій меті. Саме ефективне формування та використання інтелектуального потенціалу дозволить отримувати інтелектуальну ренту, тобто надприбуток за свою інформаційно-технологічну монополію.

Інтелектуальний потенціал – це система інтелектуальних ресурсів, які шляхом взаємодії і взаємозв'язку створюють внутрішні, актуальні в певний період часу можливості підприємства, які забезпечують виконання поставлених завдань заради досягнення визначених цілей.

Інтелектуальні ресурси виступають основою для визначення інтелектуального потенціалу та формуються на двох рівнях – рівень носія інтелектуального потенціалу і організаційний рівень. На першому рівні інтелектуальні ресурси є сукупністю індивідуальних, особистісних характеристик конкретної особи, сукупність яких відображає її можливості у висуненні креативних ідей, виконанні аналітичних операцій, прийнятті раціональних рішень тощо. На другому рівні інтелектуальні ресурси перетворюються із винятково індивідуальних характеристик на колективне надбання, яке використовує організація (підприємство) для досягнення встановлених цілей [6, с. 190].

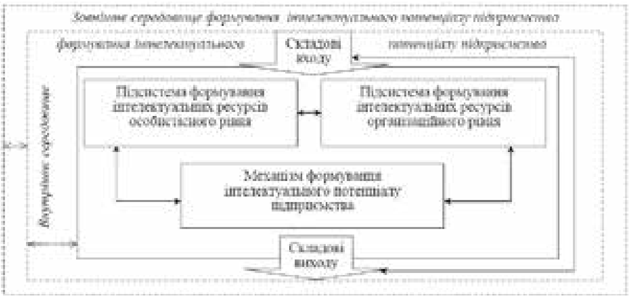

Рис. 1. Складові системи формування інтелектуального потенціалу підприємства

Джерело: [7, с. 192]

У процесі створення цінності задіяні інтелектуальні ресурси інтенсивно взаємодіють, один тип ресурсів трансформується в інший. Важливо зазначити, що якість інтелектуального потенціалу організації забезпечується як рівнем розвитку кожної складової, так і їх узгодженням між собою. Сформувавши певні цілі розвитку, необхідно встановити вимоги до кількісних та якісних характеристик необхідних інтелектуальних ресурсів.

Ідентифікація необхідного рівня людських ресурсів полягає у визначенні, які здібності, вмотивованість, знання, вміння і навики працівників потрібні для реалізації цілей господарюючого суб'єкта. Для оцінки інтелектуальних ресурсів персоналу підприємство повинне:

Мати чітке описання всіх посад та їх функцій, необхідних для реалізації поставлених завдань та цілей;

Проаналізувати відповідність вимог до знань, вмінь і навичок, зазначених у посадових інструкціях, сучасним галузевим та освітнім тенденціям.

Також необхідно оцінити якісні характеристики таких індивідуальних ресурсів майбутніх працівників, як вмотивованість і здібності, що не підлягають кількісному виміру, однак повинні бути враховані при відборі працівників. Вмотивованість працівника – це передумова підвищення продуктивності, відповідальності та якості його роботи.

Врахування етапів розвитку технічної системи є вкрай важливим для оцінки потреб у персоналі та його необхідних навичок, адже в 60-і роки Генріхом Альтшуллером було відкрито, що етап розвитку технічної системи обумовлює тип технічної творчості щодо її вдосконалення. На першому етапі винаходи мають концептуальний характер, межують

з науковими відкриттями. На другому етапі винаходи вже чисто інженерні, на третьому – товари вже переходять в руки дизайнерів.

Оцінка здібностей працівників, особливо тих, які займаються розробками, – складна задача. Для координації напряму розвитку людського потенціалу звернемось до досліджень В.І. Арнольда [8, с. 12-13], який у своїх роботах здійснив математичний опис катастроф – стрибкоподібних явищ, які виникають у вигляді миттєвої відповіді системи на плавну зміну зовнішніх умов. Якщо спрощено охарактеризувати вченого трьома параметрами, такими як «техніка» (Т), що характеризує ступінь оволодіння технічними навичками, «зацікавлення» (З), що характеризує ступінь зацікавлення певними ідеями, та «досягнення» (Д), що характеризує рівень досягнень людини в сфері її основної діяльності, та застосувати теорію катастроф Уітні для оцінки людського потенціалу у динаміці, то можна розглянути як за цими припущеннями будуть змінюватись досягнення вченого залежно від «техніки» та «зацікавлення». Якщо рівень зацікавлення невисокий, то «досягнення» монотонно і доволі повільно зростають разом з технікою. Якщо рівень зацікавлення досить великий, тоді відбуваються якісно нові явища. У такому випадку «досягнення» з ростом техніки можуть зростати стрибкоподібно (такий стрибок відбудеться, наприклад тоді, коли «техніка» та «зацікавлення» змінюються вздовж кривої 1 на рис. 3 у точці 2) Область високих досягнень, у яку при цьому потрапляє людина, позначена на рис. 2 «геній» (лат. *genius* – найвищий ступінь творчих здібностей, розуму, таланту [9]). З іншого боку, зростання зацікавлень, не підкріплене відповідним зростанням технічних навичок, призводить до катастрофи (на кривій 3 в точці 4, рис. 1), за якої досягнення стрибкоподібно знижуються, і людина потрапляє в область, позначену на рис. 2 як «маніяк» (фр. *maniaque* – одержимий манією, той, хто піддається ненормальному, односторонньому потягу до будь-чого [9]).

За достатньо великого ступеня зацікавлення і геній, і маніяк можуть володіти рівними ступенями зацікавлення і технічних навичок, відрізняючись лише рівнем досягнень (та попереднім досвідом). Застосовуючи інструментарій теорії катастроф на практиці, можна спрямовувати розвиток потенціалу окремої особистості у потрібне русло, уникаючи критичних ситуацій.

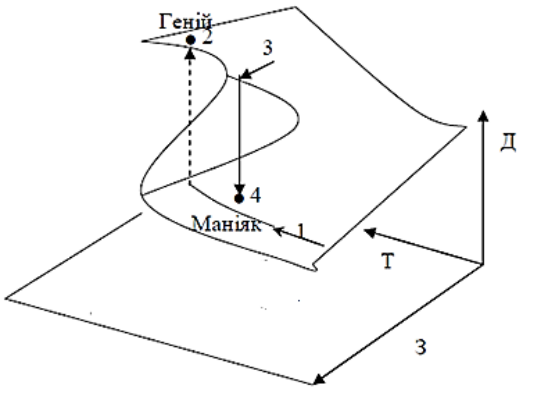

Рис. 2. Модель поведінки вченого у просторі «техніка – зацікавлення – досягнення»

Джерело: [8, с. 12]

Після ідентифікації необхідного кількісного і якісного складу інтелектуальних ресурсів працівників необхідно розрахувати коефіцієнт, який допоможе у прийнятті управлінських рішень (перенавчання наявного персоналу, додатковий найм, залучення тимчасової робочої сили тощо):

$$К_{ІР\ прац} = \frac{П_{підг}}{П_{необх}} , \qquad (1)$$

$К_{ІР\ прац}$ – коефіцієнт складу інтелектуальних ресурсів працівників;

$П_{підг}$ – кількість працівників, підготовлених для діяльності, пов'язаної зі стратегічним розвитком компанії (тобто мають достатній рівень здібностей, знань, вмінь та навиків);

$П_{(необх)}$ – загальна кількість необхідних спеціалістів.

Ефективність реалізації інтелектуального потенціалу підприємства в значній мірі визначається станом його організаційної складової. Оцінка інтелектуальних ресурсів організаційного рівня полягає у оцінці наступних складових:

1. Структура управління підприємством (специфіки діяльності, взаємної підпорядкованості та співпраці структурних підрозділів; оцінка доцільності функціонуючих проектних, робочих, виконавчих груп тощо). Метою аналізу є виявлення «вузьких місць», ліквідації паралелізму в роботі, оптимізації структури системи управління й перерозподілу прав і обов'язків між співробітниками окремих підрозділів.

2. Наявність та якість активів інтелектуальної власності (патенти, авторські права; товарні знаки; ноу-хау тощо). Також необхідно враховувати рівень розвинутості відносин із джерелами нових знань (наявність програм соціально-економічного партнерства; співробітництво із ВНЗ; членство в асоціаціях, національних або міжнародних організаціях тощо);

3. Якість системи управління бізнесом (систем штучного інтелекту, автоматизованих систем прийняття та підтримки рішень). Загальні вимоги можна сформувати у єдиний перелік: відповідність технічних (якісних) характеристик чинним стандартам; практична придатність до виконання інтелектуальних завдань господарювання; актуальність відносно поточних тенденцій на ринку цих ресурсів; термін експлуатації ресурсу; можливість оновлення і заміщення; можливість, тривалість і рівень складності підготовки працівників для роботи з засобами штучного інтелекту тощо [10, с. 380]. Специфічні вимоги пов'язані з профілем і особливостями функціонування конкретного підприємства, до яких засоби штучного інтелекту повинні бути пристосовані (князь).

4. Якість інформаційної системи (наявність, наповненість, унікальність внутрішніх інформаційних мереж, баз даних,технічної бібліотеки). Як зазначає В. Н. Амітан, рівень організованості суспільного виробництва, його потенційні можливості обумовлюються вже не тільки енерго- і фондоозброєністю, але й інформаційною озброєністю» [11, с. 16]. Типові вимоги до інформаційних ресурсів [12, с. 27-28]: повинні мати визначену цінність для підприємства; надходження даних ресурсів повинне бути своєчасним задля збереження їхньої цінності; наявність релевантності, тобто від інформації залежить прийняття рішень, вона є корисною для підприємства; об'єктивність інформаційних ресурсів задля відповідності закладеного у них змісту дійсності; повинні бути виражені у формі, зручній для сприйняття і подальшого застосування; можливість кодування інформаційних ресурсів для подальшого оброблення, перетворення, передавання і використання; їхнє змістове наповнення має бути лаконічним, при цьому максимально ґрунтовним тощо.

5. Аналіз клієнтського потенціалу. Оцінка клієнтської бази, потенційних клієнтів, ступеня задо-

волення існуючих клієнтів, життєвого цикл розвитку клієнтів тощо.

6.Потенціал ділової репутації підприємства. Вартісна оцінка репутаційного потенціалу підприємства охоплює елементи нематеріальних активів, частина яких може бути відображена на балансових рахунках у «Примітках до річної фінансової звітності» (зареєстровані торгові бренди та власні торгові марки, гудвіл, який виникає в разі поглинання або злиття з іншим підприємством), а також ті елементи, які фактично можуть бути відображені як гудвіл, але в силу специфіки його обліку залишились поза межами фінансової звітності [13].

7. Оцінка емоційних ресурсів організації (соціально-психологічний клімат, задоволеність працівників станом корпоративної культури, відповідність особистих цілей і стратегії підприємства, згуртованість колективу, умови праці, ініціативність співробітників тощо).

Оскільки оцінити якість та достатність більшості параметрів інтелектуальних ресурсів неможливо оцінити кількісно, пропонується використовувати метод експертних оцінок.

Висновки. У сучасних умовах формування інтелектуального потенціалу є запорукою економічного зростання підприємств та національної економіки в цілому. У статі конкретизовано складові ресурсної бази, задіяної у створенні інтелектуального потенціалу та запропоновано критерії оцінювання його складових. Подальші дослідження будуть присвячені розробці методики оцінки інтелектуального потенціалу підприємства та його достатності для досягнення визначених цілей діяльності та розвитку.

Список літератури:

1. Статистична інформація за даними Світового Економічного Форуму [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/economies/#economy=UKR
2. Статистична інформація за даними Державної Служби Статистики України Форуму [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://csrv2.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html
3. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за відповідні роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm
4. Самуляк В. Ю. Формування системи цілей розвитку машинобудівного підприємства / В. Ю. Самуляк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 15/10/2008. – № 635: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 114-124.
5. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. – К.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 270 с.
6. Князь С. В. Сутність поняття і характеристики інтелектуального потенціалу підприємства / С. В. Князь, Л. Ю. Холявка // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; ред. кол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Вип. 12. – Частина 3. – С. 188–192.
7. Князь С. В. Складові системи формування інтелектуального потенціалу підприємства / С. В. Князь, Л. Ю. Халявка // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Економічні науки. – 2014. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 191-194.
8. Арнольд В.І. Теорія катастроф. – М.: Наука, 1990.
9. Словник іншомовних слів / За ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1985. – 966 с.
10. Князь С. В. Особливості проектування системи формування інтелектуального потенціалу підприємства / С. В. Князь, Л. Ю. Холявка // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 797: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 373–382.
11. Амитан В. Н. Регион в ресурсной структуре государства / В. Н. Амитан // Регіональні перспективи. – 2001. – № 5-6(18-19). – С. 15-17.
12. Оліфіров О. В. Інформаційні ресурси і комунікації в управлінні асортиментом торговельних мереж: монографія / О. В. Оліфіров, Г. В. Шершньова. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. – 220 с.
13. Краснокутська Н. С. Репутаційний потенціал як чинник розвитку торговельних підприємств України // Бізнес Інформ. – 2012. – № 8. – С. 97–100.

Магомедова М.М.
Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Определена роль интеллектуального потенциала как одного из важнейших факторов достижения предприятием поставленных целей развития. Рассмотрены уровни и особенности его формирования. Конкретизированы составляющие ресурсной базы, задействованной в создании интеллектуального потенциала. Предложены критерии оценки его составляющих с целью управления в соответствии с определенными целями деятельности. Исследованы характеристики интеллектуальных ресурсов, которые являются основой формирования интеллектуального потенциала.
Ключевые слова: цели предприятия, интеллектуальный потенциал, ресурсы, показатели оценки.

Magomedova M.M.
National Aerospace University named after N.E. Zhukovsky «Kharkiv Aviation Institute»

INTELLECTUAL POTENTIAL AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH OF ENTERPRISES

Summary
The role of intellectual capacity as one of the most important factors in achieving development goals of enterprise. The level and characteristics of its formation are considered. Components of resource base, involved in the creation of intellectual capacity, are specified. Criteria of evaluation of its components to manage according to defined performance objectives. The characteristics of intellectual resources, which is the basis for intellectual capacity, are investigated.
Keywords: purpose of the enterprise, intellectual potential, resources, performance evaluation.

УДК 658.5.001.5

ФІНАНСУВАННЯ СТАДІЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИРОБНИЦТВА

Мазур А.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Досліджено питання фінансування стадії науково-технічної підготовки виробництва (НТПВ). Для забезпечення стадії НТПВ необхідними коштами запропоновано формування фонду НТПВ. Виокремлено джерела формування фонду НТПВ. Запропоновано використання частки прибутку від реалізації продукції для фінансування НТПВ. Виділено поняття економічного ефекту НТПВ.

Ключові слова: науково-технічна підготовка виробництва (НТПВ), фінансування НТПВ, фонд НТПВ, джерела формування фонду НТПВ, економічний ефект НТПВ.

Постановка проблеми. Для забезпечення планування науково-технічної підготовки виробництва, підвищення ефективності виконання науково-технічних робіт з використанням прогресивних технологій, одним з найбільш актуальних питань постає вибір шляхів фінансування робіт НТПВ. Слід зазначити, що інноваційний характер майбутніх товарів та послуг визначається науковими досягненнями та інженерними розробками, реалізація яких у виробничих умовах має відбуватися за допомогою прогресивних технологій. Формування та реалізація зазначених наукових ідей, конструкторських і технологічних розробок відбувається в процесі науково-технічної підготовки виробництва. Останнім часом, говорячи про інновації та інноваційний розвиток, практично не згадують організаційно-технічну і технологічну базу їх досягнення, які, відповідно, потребують залучення значних фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження науково-технічної підготовки виробництва присвячено праці Кузьміна О.Є., Алєксєєва І.В. [1, 2, 3], Алєксєєвої С.І. [1, 2], Сай Л.П., Андрушківа Б.М., Харіва П.С., Колеснікова А.П. Проблеми науково-технічного розвитку підприємств висвітлені у працях: Геєця В.М., Бойко О.М., Дорошенко І.О., Кизима М.О. та ін. Вплив податкової системи на процеси інноваційного розвитку і проведення робіт НТПВ вивчались Івановим Ю.Б., Вишневським В.П., Крисоватим А.І., Майбуровим І.А., Юрієм С.І. та іншими вченими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, питання присвячені дослідженню науково-технічної підготовки підприємств можна вважати достатньо висвітленими з точки зору планування, організування, кадрового забезпечення, резервування коштів, дослідження систем оподаткування їх діяльності на даній стадії. Разом з тим, з огляду на сучасні конкурентні умови ринкової економіки, актуальним постає питання пошуку резервів ресурсів для забезпечення формування структури основних засобів на стадії науково-технічної підготовки виробництва та акумулювання коштів для фінансування оновлення структури основних засобів або модернізації вже наявного устаткування з метою підвищення його техніко-економічних показників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження питання фінансування стадії НТПВ, зокрема, щодо визначення можливих джерел та шляхів забезпечення здійснення робіт науково-технічного характеру необхідними коштами.

Виклад основного матеріалу. Стадія науково-технічної підготовки виробництва є дуже капіталомісткою, а у випадку здійснення наукової підготовки, зокрема, фундаментальних досліджень – неприбутковою. По-перше, багато грошових коштів необхідно для проведення фундаментальних досліджень, які часто потребують оригінального дорогого обладнання, рідкісних витратних матеріалів і т.п. По-друге, в процесі фундаментальних досліджень можуть бути отримані не лише очікувані позитивні, а й негативні результати, використовувати які в подальшому для практичної реалізації неможливо. По-третє, як правило, фундаментальні наукові дослідження не можуть приносити комерційного результату, їх неможливо реалізувати на ринку як звичайний товар [1, с. 77].

Провадження науково-технічної підготовки виробництва вимагає певних затрат, оскільки являється досить трудомістким та матеріаломістким процесом та потребує використання машин, обладнання, устаткування, технологій з високими техніко-економічними показниками. Фінансування НТПВ є однією з передумов для того, щоб досягнути бажаного результату, а, відповідно, виготовлення певного продукту (розробки).

Кошти, необхідні для фінансування стадії НТПВ, можна отримати шляхом безпосередньої реалізації продуктів НТПВ. Доцільно виділити два можливі шляхи реалізації продуктів НТПВ. Перший варіант полягає у безпосередній реалізації розробки (конструкторської, технологічної документації або науково-технічної розробки) як кінцевого продукту. Прибуток від реалізації зазначених розробок НТПВ може бути отриманий двома шляхами. Перший випадок передбачає отримання прибутку шляхом безпосереднього продажу продукту НТПВ. У другому випадку підприємство може реалізовувати розробку НТПВ як запатентований продукт, який передається у користування як об’єкт ліцензійної угоди. У даному випадку підприємство буде отримувати прибуток у вигляді роялті. Роялті – це, по-перше, платежі за використання нематеріальних активів підприємства (патентів, торговельних марок, авторських прав, програмних продуктів тощо); по-друге, періодичні відрахування продавцеві (ліцензіарові), які згідно з ліцензійною угодою сплачує ліцензіат за право користування предметом ліцензійної угоди – винаходом, патентом, записами на різних носіях інформації, товарним знаком, правом на наукові та промислові зразки [4, с. 519]. При чому, саме другий варіант реалізації продукту НТПВ має більш практичне застосування, оскільки забезпечує періодичні надходження коштів від реалізованої розробки та зберігає за підприємством право власності на неї.

Ще одним шляхом реалізації продукту НТПВ є впровадження конструкторсько-технологічної документації, науково-технічної розробки у власне виробництво. Цей варіант є більш поширеним, оскільки результати роботи на стадії НТПВ безпосередньо впроваджуються у виробництво нової чи покращеної продукції. В такому випадку результат діяльності підприємства на стадії НТПВ мож-

ливо визначати як частку прибутку від реалізації продукції.

Як уже зазначалося, стадія науково-технічної підготовки виробництва потребує певних коштів для розроблення відповідних продуктів, забезпечення новими або модернізованими засобами праці, які б відповідали передовим науково-технічним розробкам тощо. На сьогоднішній час переважна більшість підприємств відчуває нестачу коштів для фінансування науково-технічних розробок, а при перерозподілі прибутку підприємства забезпечення коштами науково-технічної підготовки підприємства посідає останнє місце. Відтак спостерігається нестача у фінансуванні НТПВ, навіть при тому, що частка прибутку від реалізації продукції підприємств припадає на результати діяльності підприємства на даній стадії. Відповідно до цього виникає потреба у фінансуванні науково-технічної підготовки виробництва. Слід зазначити, що частковим вирішенням проблеми фінансування науково-технічних робіт є використання коштів від реалізації науково-технічних розробок для потреб НТПВ.

Ще одним джерелом фінансування науково-технічної підготовки виробництва можуть бути кошти, які залишаються у розпорядженні підприємства в разі надання йому пільги з оподаткування, що пропонують автори [1, 2]. Як зазначають автори, науково-технічна підготовка виробництва, як фактор розвитку підприємства, потребує значних фінансових ресурсів, отримання яких можливе, в тому числі за рахунок зменшення сум сплачуваних податків. Податки, якщо мова йде про надані пільги по оподаткуванню, виступають частково джерелами фінансування НТПВ. Їх можна розглядати як певний фінансовий стимул для підприємства [2, с. 17].

Для забезпечення стадії науково-технічної підготовки виробництва необхідними коштами можна запропоновувати формування певного фонду НТПВ, в якому б акумулювались кошти від реалізації розробок НТПВ як кінцевого продукту, які б надалі використовувались безпосередньо для фінансування зазначеної стадії, та частка прибутку від реалізації продуктів НТПВ у прибутку підприємства, яка може використовуватись для фінансування стадії НТПВ при його перерозподілі, що дає змогу проводити нові науково-технічні розробки підприємства чи модернізувати вже наявні технології. Пропонуємо розуміти фонд науково-технічної підготовки виробництва як фонд грошових ресурсів, сформованих за рахунок коштів від реалізації продуктів НТПВ, призначений для фінансування науково-технічних робіт. Можна запропонувати такі джерела формування фонду науково-технічної підготовки виробництва з урахуванням складових прибутку підприємства (див. рис. 1):

1) частка прибутку підприємства, що сформована за рахунок реалізації продуктів, розроблених в процесі НТПВ. Сюди можна віднести:

- прибуток, отриманий від продажу товарів (матеріально-технічних засобів): дослідних зразків, устаткування, обладнання тощо, які вироблені в процесі НТПВ і для реалізації робіт на стадії НТПВ;

- прибуток у формі ліцензійних платежів: платежі за використання нематеріальних активів підприємства (патентів, торговельних марок, авторських прав, програмних продуктів тощо); періодичні відрахування за право користування предметом ліцензійної угоди − винаходом, патентом, записами на різних носіях інформації, товарним знаком, правом на наукові та промислові зразки;

2) частка прибутку підприємства від реалізації основної продукції, в якій впроваджено результати діяльності підрозділів НТПВ підприємства;

3) частка прибутку, отримана підприємством в результаті надання державою податкової пільги на здійснення НТПВ.

Фонд науково-технічної підготовки виробництва має функціонувати автономно і слугувати виключно для фінансування робіт НТПВ. Відповідно до цього, підприємство може проводити два види діяльності: виробничу, результатом якої є прибуток від реалізації продукції, та науково-технічну, результатом якої були б кошти фонду НТПВ, які використовувалися б безпосередньо для фінансування стадії науково-технічної підготовки виробництва (рис. 2).

Варто зазначити, що при формуванні фонду НТПВ для фінансування діяльності даної стадії, загальний економічний ефект від діяльності підприємства залишатиметься незміним. При формуванні фонду НТПВ можна виділити окремо економічний ефект НТПВ, який являтиметься складовою загального економічного ефекту підприємства.

Під економічним ефектом підприємства розуміють корисний результат економічної діяльності, зиск від неї, що його обчислюють як різницю між грошовим доходом від цієї діяльності та грошовими витратами на її здійснення [4, с. 182].

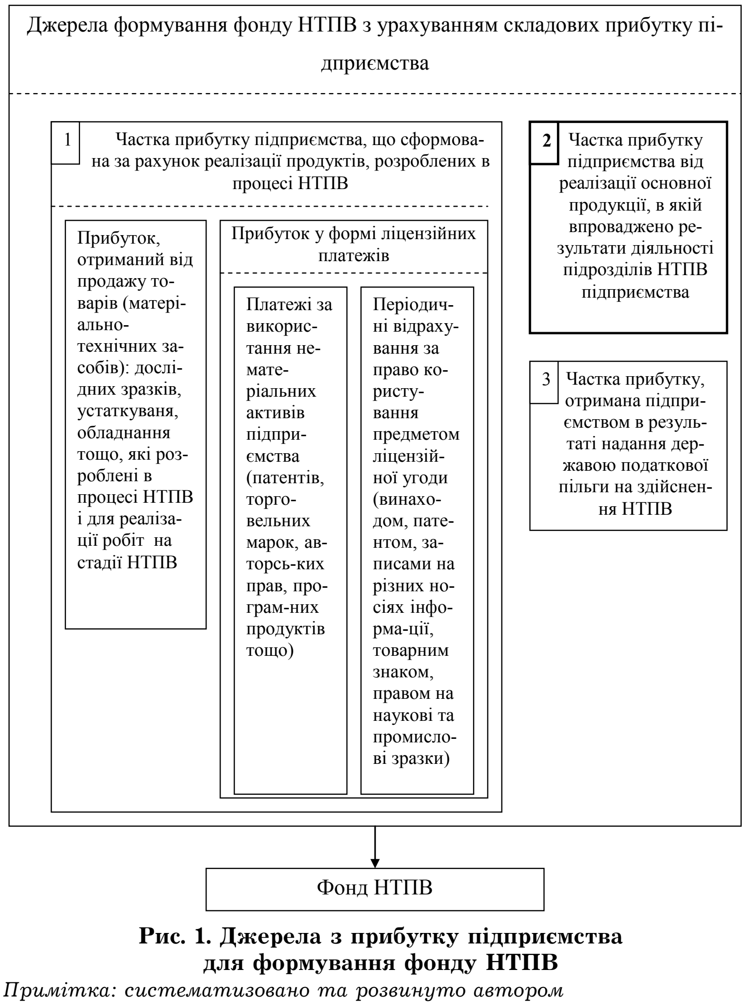

Рис. 1. Джерела з прибутку підприємства для формування фонду НТПВ

Примітка: систематизовано та розвинуто автором

Відповідно, поняття економічного ефекту науково-технічної підготовки виробництва пропонується трактувати як складову загального економічного ефекту підприємства, яка являє собою корисний результат економічної діяльності підприємства на стадії НТПВ. Одна із двох складових такого ефекту може обчислюватися як різниця між грошовими надходженнями від реалізації продуктів НТПВ та грошовими витратами на фінансування робіт НТПВ. Це обчислення може виконуватися прямим способом і є найпростішим. Друга складова економічного ефекту від результатів НТПВ міститься в прибутку від реалізації основної продукції, що ускладнює її визначення.

Виокремлення економічного ефекту НТПВ дасть можливість підприємствам наочно побачити, чи прибутковою є їхня діяльність у сфері науково-технічних розробок, та розуміння того, які роботи НТПВ їм слід проводити та які заходи слід приймати у разі зниження ефективності діяльності стадії НТПВ.

Акумулювання прибутку від реалізації продуктів НТПВ у фонді НТПВ даватиме можливість вирішення питання фінансування науково-технічної підготовки виробництва, що дасть змогу підприємствам модернізовувати та оновлювати основні засоби для підвищення ефективності проведення робіт НТПВ та виготовлення новітніх, високотехнологічних або покращення вже існуючих продуктів, що підвищуватиме конкурентоспроможність підприємства та покращуватиме його позицію на ринку.

Таким чином обґрунтовано участь науково-технічної підготовки виробництва у формуванні кінцевого економічного ефекту підприємства, у тому числі економічного ефекту НТПВ, який акумулюється у фонді НТПВ. Зокрема на рис. 2 представлено формування матеріальних, грошових та інформаційних потоків підприємства в умовах науково-технічної підготовки виробництва.

Згідно запропонованого підходу, частка прибутку від реалізації продукту науково-технічної підготовки виробництва у прибутку підприємства акумулюється у фонді НТПВ, який формується шляхом накопичення результатів здійснення науково-технічних робіт, тобто економічного ефекту НТПВ, що в свою чергу складає загальний економічний ефект підприємства.

Для забезпечення максимального економічного ефекту підприємства виокремлено критерії, які забезпечують оптимізацію отримуваного прибутку від реалізації, зокрема, мінімізацію затрат на здійснення науково-технічних робіт та мінімізацію витрат і максимізацію обсягу виробництва при безпосередньому виготовленні продукції. Кошти, акумульовані у фонді НТПВ, забезпечують фінансування здійснення науково-технічних робіт. Критеріями забезпечення оптимального корисного результату діяльності підприємства на стадії НТПВ є мінімізація затратності, а також мінімізація затрат і максимізація обсягу виробництва – відповідно, на стадії безпосереднього виробництва продукції.

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах особливої актуальності набуває питання фінансування стадії науково-технічної підготовки виробництва для підвищення ефективності виконання науково-технічних робіт. У статті розвинуто засади здійснення процесу фінансування НТПВ шляхом формування фонду науково-технічної підготовки виробництва з виокремленням джерел з прибутку підприємства для його наповнення, що дасть змогу керівникам підприємств забезпечити фінансування науково-технічних робіт. Запропоновано виокремлення економічного ефекту НТПВ як складову загального економічного ефекту підприємства з метою виділення тої частки прибутку, яка могла б акумульовуватись у відповідному фонді для забезпечення науково-технічної підготовки виробництва необхідними коштами.

Як перспективи подальших досліджень доцільно було б конкретизувати процедуру зарахування та використання коштів фонду НТПВ, що забезпечило б комплексність дослідження питання фінансування НТПВ.

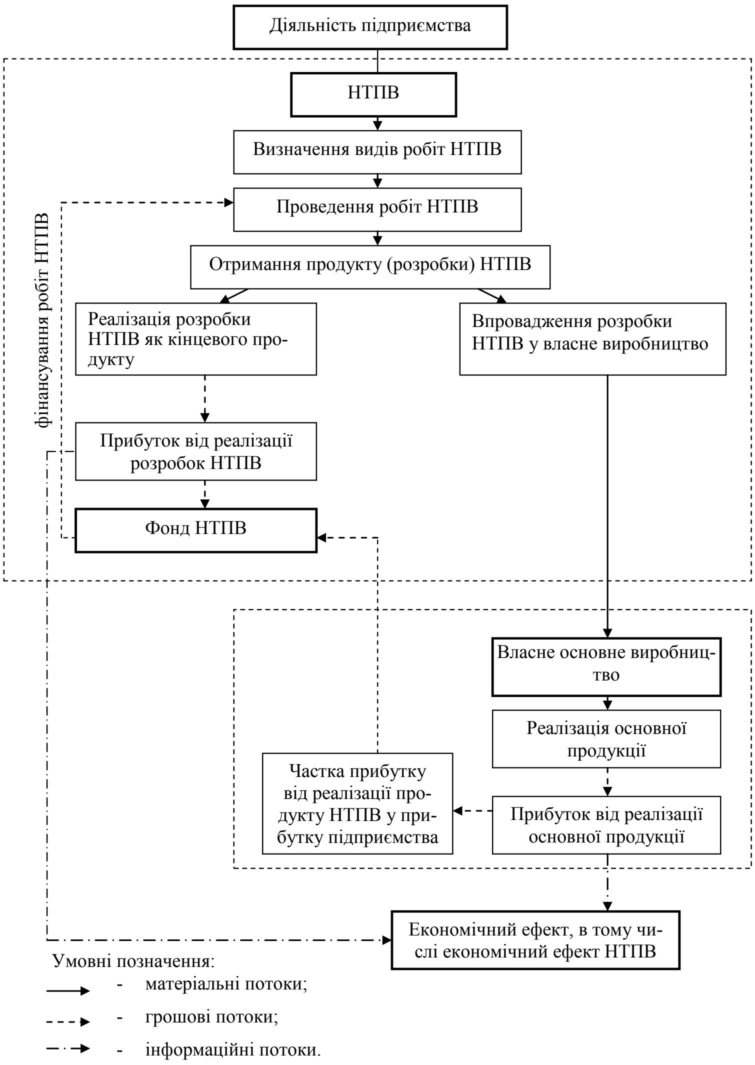

Рис. 2. Матеріальні, грошові та інформаційні потоки підприємства в умовах НТПВ

Примітка: розроблено автором

Список літератури:

1. Алексеев И. В. Проблемы налогообложения на стадии научно-технической подготовки производства / И. В. Алексеев, С. И. Алексеева // Налогообложение: проблемы науки и практики: монография. – Харьков: ИД «Инжек», 2007. – 336 с.
2. Алексеев И. В. Налоговые инструменты научно-технической подготовки производства / И. В. Алексеев, С. И. Алексеева // Бизнес Информ. – Харьков: ИД «Инжек», 2007. – № 12(2). – С. 15-17.
3. Алексеев И. В. Формирование фонда научно-технической подготовки производства / И. В. Алексеев, А. В. Мазур // Научный журнал «Бизнес Информ». – Харків: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2012. – № 12. – С. 172-176.
4. Загороднiй А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів: Вид-во «Львівської політехніки», 2005. – 714 с.

Мазур А.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ФИНАНСИРОВАНИЕ СТАДИИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация
Исследован вопрос финансирования стадии научно-технической подготовки производства (НТПП). Для обеспечения стадии НТПП необходимыми средствами предложено формирование фонда НТПП. Выделены источники формирования фонда НТПП. Предложено использование части прибыли от реализации продукции для финансирования НТПП. Выделено понятие экономического эффекта НТПП.
Ключевые слова: научно-техническая подготовка производства (НТПП), финансирование НТПП, фонд НТПП, источники формирования фонда НТПП, экономический эффект НТПП.

Mazur A.V.
National University «Lviv Polytechnic»

FINANCING THE STAGE OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL PREPARATION OF PRODUCTION

Summary
The article examines problem of financing the stage of scientific and technical preparation of production (STPP). The STPP fund formation is offered in order to provide the necessary funds. The sources of STPP fund formation are determined. The use of share of profits of products realization to finance STPP is offered. The concept of economic benefit of STPP is distinguished.
Keywords: scientific and technical preparation of production (STPP), financing the STPP, STPP fund, sources of STPP fund formation, the economic effect of STPP.

УДК 658.012.32

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Македон В.В.
Український державний хіміко-технологічний університет

У статті розглянуто сутність організаційно-економічного механізму управління підприємством. Охарактеризовано системи та складові прикладного управління. Визначені основні інструменти організаційно-економічного механізму, що забезпечують ефективне управління. Систематизовано основні інструменти ефективного організаційно-економічного механізму управління. Запропоновано виділяти основні інструменти: економічні, організаційні, соціально-психологічні, техніко-технологічні, маркетингові, екологічні та правові.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм управління, ефективне управління підприємством, інструменти ефективного управління, формування механізму ефективного управління підприємством.

Постановка проблеми. Динамічні зміни зовнішнього середовища, його турбулентність вимагають постійного розвитку та вдосконалення системи управління підприємством, розробки нових прогресивних методів і механізмів, здатних зменшити вплив негативних факторів на загальні показники діяльності підприємства. В таких умовах виставляються нові вимоги до формування механізму управління підприємством, ефективність функціонування якого повинна забезпечуватися як під впливом удосконалення організації виробництва, праці та управління, так і спроможністю його пристосування до сучасних умов господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення сутності та структури механізму управління, структуризації та формування організаційно-економічного механізму управління підприємством вивчались багатьма вітчизняними та закордонними авторами, серед яких: О. І. Волков, В. К. Скляренко [1], М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О.С.Коцюба[2],О.К.Добикіна,В.С.Рижиков, С. В. Касьянюк [4], А. А. Садєков, В. В. Цурик [10], М. П. Денисенко [3], С. А. Жданов [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення літературних джерел, узагальнення досвіду управління вітчизняними підприємствами в сучасних умовах свідчить про недосконалість існуючих механізмів ефективного управління підприємством в контексті динаміки його розвитку.

Мета статті. Метою статті є дослідження формування організаційно-економічного механізму ефективного управління підприємством в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення даної цілі передбачається розв'язання наступних задач: аналіз існуючих тлумачень, та методичних основ механізму управління підприємством, зокрема організаційно-економічного механізму; формування організаційно-економічного механізму, спрямованого на підвищення ефективності управління підприємством; визначення основних інструментів організаційно-економічного механізму ефективного управління підприємством та показників, що дозволяють виміряти їх вплив.

Механізм управління є рушійною частиною системи управління, що забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності об'єкта управління, що складається з певних елементів.

Л. Г. Мельник визначає механізм управління як складову (найбільш активну частину) системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності об'єкта, яким управляють [8, с. 366]. Причому як елементи механізму управління розглядаються цілі, критерії, фактори, методи і результати управління.

На думку О. І. Волкова, саме механізм управління, що містить у собі принципи, завдання, організаційну структуру органів управління, персонал, економічні і юридичні методи і обмеження, інформацію і технічні засоби її обробки, спроможний забезпечити динамізм та узгодженість роботи підприємства [1, с. 234]. А. А. Садєков і В. В. Цурик розглядають

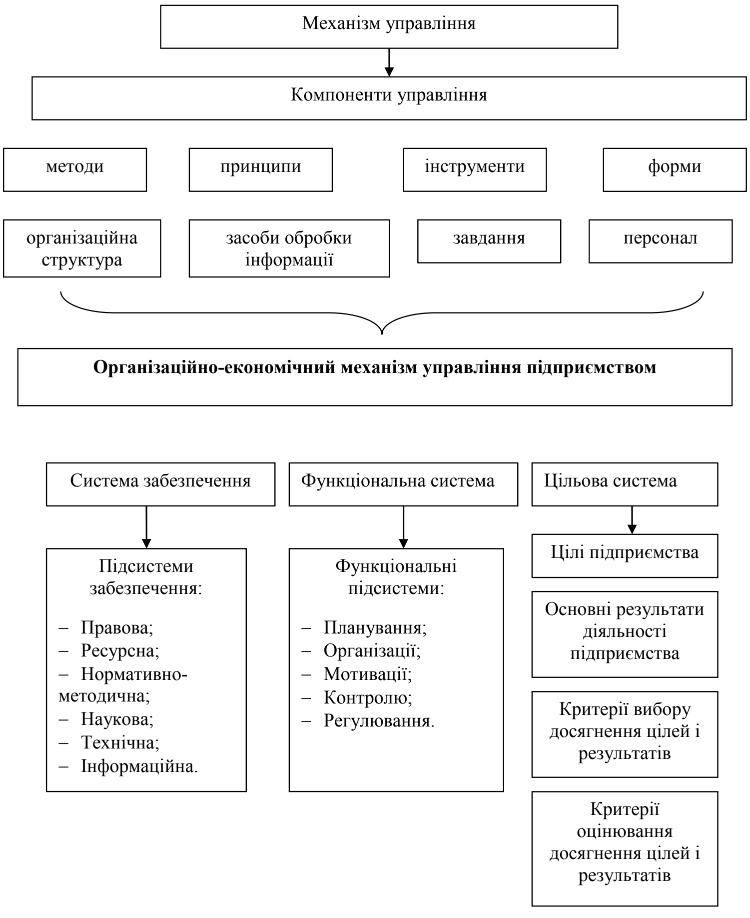

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм управління підприємством

Джерело: розроблено автором за даними [5, 7]

механізм управління як систему впливу на об'єкт управління з метою досягнення бажаного результату, як систему організації господарського процесу, що представлена комплексом факторів, що є взаємодоповнюючими і взаємозалежними та мають власні форми управлінського впливу [10, с. 27].

І. А. Бланк вважає, що механізм управління містить державно-правове та нормативне регулювання, ринковий механізм регулювання, внутрішній механізм регулювання окремих аспектів, механізм інформаційного забезпечення, методи управління та методи контролю [2, с. 185–186].

Ряд авторів висвітлює це питання інакше, вважаючи, що механізм – це сукупність методів, принципів, форм управління або система елементів, що регулюють процес управління.

Таблиця 1

Основні інструменти ефективного організаційно-економічного механізму управління підприємством

№	Інструменти	Характеристика	Показники
1	економічні	- фінансова стабілізація підприємства; - обміркований вибір джерел фінансування витрат на підготовку виробництва і випуск продукції; - наявність матеріальної зацікавленості працівників в обсязі випуску продукції; - підвищення рівня продуктивності праці, - наявність резервних засобів на освоєння нових виробів; - прогресивність економічних норм і нормативів, оптимізація витрат на виробництво продукції; - зниження строку окупності капітальних вкладень.	- Коефіцієнт ритмічності виробництва; - Фондовіддача, грн./грн; - Продуктивність праці; - Рентабельність виробництва, %; - Коефіцієнт автономії Запас фінансової стійкості.
2	організаційні	- удосконалення організації виробничого процесу, робочих місць і умов праці, рівня гнучкості виробництва; - розвиток резервних потужностей, підвищення рівня; - організації ремонтних підрозділів, забезпеченості усіма видами ресурсів.	- Рівень автоматизованої системи управління виробництвом; - Ефективність прийнятих рішень;
3	екологічні	- оздоровлення навколишнього середовища; - дотримання виробничої санітарії, зниження виробничого шуму; - оснащення виробничих підрозділів гігієнічними засобами.	- Витрати на заходи охорони праці в розрахунку на одного працівника, тис. грн; - Об'єм викидів шкідливих речовин в атмосферу на 1 тис. грн. товарної продукції, т/тис. грн.
4	правові	- дотримання прав споживачів продукції, регламентація взаємин продавців (виробників) і споживачів; - установлення їхніх прав, обов'язків, відповідальності; - документальне забезпечення відповідності продукції встановленим стандартам, правове регулювання діяльності організації.	- Державні стандарти; - Нормативи та акти.
5	соціально-психологічні	- підвищення кваліфікації працівників підприємства; - професійна укомплектованість кадрами підрозділів; - організація побутового обслуговування і суспільного харчування; - суспільна активність працівників; - мотивація персоналу; - колективне прийняття рішень; - вікова і статева структура виробничих колективів; - налагодження психологічного клімату в колективі; - удосконалення морального і матеріального заохочення працівників (мотивація праці); - створення атмосфери творчого співробітництва.	- Коефіцієнт плинності кадрів; - Коефіцієнт стабільності кадрів; - Темп зростання ефективних заохочувальних систем оплати, %; - Рівень забезпечення працівників соціальним пакетом.
6	Техніко-технологічні	- підвищення рівня прогресивності обладнання, яке використовується; - механізація й автоматизація виробництва; - підвищення рівня оснащеності виробництва інструментами і пристроями; - підвищення рівня прогресивності технології; - забезпечення високої технологічної оснащеності служби контролю якості продукції.	- Прибутковість інвестицій, %; - Питома частка прогресивного устаткування, %; - Рівень інвестиційної активності, %; - Коефіцієнт реального оновлення основного капіталу; - Частка витрат підприємства на інновацію та інформатизацію в інвестиціях.
7	Маркетингові (в тому числі збутові)	- дослідження попиту на вироблену продукцію; - організація пошуку нових ринків збуту, просування товару на обраному сегменті ринку; - грамотна рекламна політика підприємства; - раціональна організація цінової політики підприємства; - налагодження контактів з покупцями продукції; - забезпечення сервісних послуг.	- Коефіцієнт реалізації товарної продукції; - Коефіцієнт освоєння ринку; - Темп росту коефіцієнту освоєння ринку, %; - Темп росту обсягу реалізованої продукції, %; - Темп росту обсягу товарної продукції, %; - Рентабельність продажу, %; - Прибуток від комерційної діяльності в розрахунку на 1 грн. прибутку до оподаткування, грн. /грн..

Основними видами механізмів управління виступають: організаційні, економічні, структурні механізми, механізми організації управління, технічні і адміністративні, інформаційні механізми та інші.

Організаційно-економічний механізм трактують як систему формування цілей і стимулів, які дозволяють перетворити у процесі трудової діяльності рух (динаміку) матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів.

Організаційно-економічний механізм управління підприємствами розглядається як один з основних елементів системи адаптації суб'єктів господарювання до умов зовнішнього середовища, орієнтований на пошук і реалізацію можливостей підприємств, що забезпечать сталий розвиток та виживання підприємств у період трансформаційної економіки.

Взагалі організаційно-економічний механізм управління є не тільки однією з умов подолання кризових явищ у реальному секторі підприємства, а й необхідною передумовою його успішної діяльності.

Організаційно-економічний механізм управління підприємством слід розглядати як сукупність організаційних та економічних важелів (кожному з яких властиві власні форми управлінського впливу), які справляють вплив на економічні й організаційні параметри системи управління підприємством, що сприяє формуванню та посиленню організаційно-економічного потенціалу, отриманню конкурентних переваг та ефективності діяльності підприємства в цілому. Підсумовуючи визначення організаційно-економічного механізму управління підприємством, усю інформацію можна узагальнити у вигляді схеми (рис. 1).

У структурі організаційно-економічного механізму можна виділити три системи: систему забезпечення, функціональну систему та цільову [10].

Система забезпечення організаційно-економічного механізму складається з підсистем правового, ресурсного, нормативно-методичного, наукового, технічного, інформаційного забезпечення управління підприємством.

Організаційно-економічний механізм управління підприємством включає такі основні функціональні підсистеми: планування, організації, мотивації, контролю та регулювання.

Цільова система організаційно-економічного механізму містить у собі цілі й основні результати діяльності підприємства, а також критерії вибору й оцінювання досягнення певних цілей і результатів діяльності підприємства.

Для забезпечення конкурентоздатності і закріплення на ринку підприємству необхідно постійно працювати в напрямку забезпечення ефективного управління підприємством, яке повинно базуватися на забезпеченні діалектичного поєднання зовнішньої і внутрішньої ефективності управління. Зовнішня ефективність управління характеризується ступенем досягнення цілей та ступенем виконання планів діяльності підприємства. Внутрішня ефективність може бути охарактеризована за допомогою показників економічної, фінансової, ресурсної ефективності, а також показників, що характеризують соціальний, науково-технічний та екологічний ефект управління підприємством [7].

Отже, ефективність управління – це здатність організації забезпечувати прибутковість і тривалість успішної діяльності та розвитку підприємства на основі обрання й реалізації оптимальних стратегій, що мають забезпечити не лише певний ефект, результат, але й адаптивність і гнучкість системи управління, конкурентоспроможність діяльності підприємства в цілому [7].

Відповідно для формування механізму ефективного управління підприємством нами запропоновано виділяти такі основні інструменти: економічні, організаційні, соціально-психологічні, техніко-технологічні, маркетингові, екологічні правові, та використовувати показники, що дозволяють провести оцінювання кожного інструменту (табл.. 1).

Організаційно-економічний механізм ефективного управління підприємства визначається не лише факторами зовнішнього середовища підприємства, в першу чергу ефективність залежить від дій персоналу в процесі діяльності організації, в процесі реалізації розроблених планів і програм розвитку підприємства, в процесі досягнення певних цілей. Тобто, ефективність управління залежить від адекватності обраних стратегій цілям підприємства, оптимальності процесів реалізації стратегій, мотивації персоналу на досягнення цілей, кваліфікації персоналу, технології та стилю управління.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Особливості функціонування підприємств в Україні виставляють нові вимоги до формування організаційно-економічного механізму управління підприємством, ефективність функціонування якого повинна забезпечуватися як під впливом удосконалення організації виробництва, праці та управління, так і спроможністю його пристосування до сучасних умов господарювання. Було виявлено, що категорія «організаційно-економічний механізм» розглядається як один з основних елементів системи адаптації суб'єктів господарювання до умов зовнішнього середовища, орієнтований на пошук і реалізацію можливостей підприємств, що забезпечать сталий розвиток та виживання підприємств у період трансформаційної економіки. Запропонована схема організаційно-економічного механізму управління, в якій знайшло відображення компоненти управління та системи (система забезпечення, функціональна система та цільова).

2. Для забезпечення конкурентноздатності і закріплення на ринку підприємству необхідно постійно працювати в напрямку організації ефективного управління. В процесі дослідження було виявлено, що для забезпечення ефективності управління підприємством доцільно враховувати зовнішню та внутрішню ефективність управління.

3. При формуванні механізму ефективного управління доцільно застосовувати такі основні інструменти: економічні, організаційні, соціально-психологічні, техніко-технологічні, маркетингові, екологічні правові, та використовувати показники, що дозволяють провести оцінювання кожного інструменту. Виокремлені інструменти є засадничим базисом забезпечення ефективного управління підприємством, і формування організаційно-економічного механізму повинно спрямовуватися на підвищення їхньої ефективності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексній розробці науково-теоретичного обґрунтування та практичних підходів до формування організаційно-економічного механізму управління підприємствами у ринкових умовах.

Отримані результати можуть бути теоретичним підґрунтям для подальшої розробки методики оцінювання організаційно-економічного механізму ефективного управління підприємством з метою досягнення його стійкого розвитку.

Список літератури:
1. Волков О. И. Экономика предприятия: курс лекций / О. И. Волков, В. К. Скляренко. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 280 с.
2. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: навч. посіб. / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба; за ред. М. Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2009. – 228 с.
3. Денисенко М. П. Економіка підприємства: пошук шляхів розвитку / М. П. Денисенко. – К.: МАУП, 2008. – 180 с.
4. Добикіна О. К. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О. К. Добикіна [та ін.]. – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 208 с.
5. Жданов С. А. Механизмы экономического управления предприятием / С. А. Жданов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 319 с.
6. Кульман А. А. Экономические механизмы: [Пер. с франц.] / А. А. Кульман – Под общ ред Н. И. Хрусталевой. – М.: Прогресс; Универс, 2009. – 312 с.
7. Малицький А. А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність та структура [Електронний ресурс] / А. А. Малицький // Рубрика: Соціум. Наука. Культура. Економіка. – Режим доступу: http://intkonf.org
8. Мельник Л. Г. Экономика предприятия: учеб. пособие / под общ. ред. Л. Г. Мельника. – Сумы: Университетская книга, 2011. – 632 с.
9. Русинов Ф. М. Об одном подходе к определению эффективности управления производством / Ф. М. Русинов, В. А. Федоров. – М.: МИУ, 2008. – 188 с.
10. Садеков А. А. Управление предприятием в условиях кризиса: моногр. / А. А. Садеков, В. В. Цурик. – Донецк: ДонГУЭТ, 2006. – 178 с.

Македон В.В.
Украинский государственный химико-технологический университет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ИНСТРУМЕНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность организационно-экономического механизма управления предприятием. Охарактеризованы системы и составляющие прикладного управления. Определенные основные инструменты организационно-экономического механизма, которые обеспечивают эффективное управление. Систематизированы основные инструменты эффективного организационно-экономического механизма управления. Предложено выделять основные инструменты: экономические, организационные, социально-психологические, технико-технологические, маркетинговые, экологические и правовые.
Ключевые слова: организационно-экономический механизм управления, эффективное управление предприятием, инструменты эффективного управления, формирования механизма эффективного управления предприятием.

Makedon V.V.
Ukrainian State University of Chemical Technology

THEORETICAL AND METHODICAL BASES AND INSTRUMENTS FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT BY ENTERPRISE

Summary
In the article essence of organizationally-economic mechanism of management is considered an enterprise. The systems and constituents of the applied management are described. Certain basic instruments of organizationally-economic mechanism, that provide an effective management. The basic instruments of effective organizationally-economic mechanism of management are systematized. It is suggested to distinguish basic instruments: economic, organizational, socially-psychological, technical-technnological, marketing, ecological and legal.
Keywords: organizationally-economic mechanism of management, effective management by an enterprise, instruments of effective management, forming of mechanism of effective management by enterprise.

УДК 338.27

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ ОБСЯГІВ ЗБУТУ ПАТ ЛЬВІВСЬКА КОНДИТЕРСЬКА ФАБРИКА «СВІТОЧ» НА ОСНОВІ ТРЕНДОВОГО АНАЛІЗУ

Маргіта М.В.
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Магас Н.В.
Львівський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

В статті розглянуто практичні аспекти удосконалення системи прогнозування обсягів збуту. Проаналізовано обсяги збуту ПАТ ЛКФ «Світоч» на основі трендового методу. Представлено графічні моделі: лінійної, поліноміальної, логарифмічної та експоненціальної залежностей. Визначено оптимальні трендові моделі, які найбільш точно прогнозують обсяги збуту. Узагальнено переваги удосконалення системи прогнозування обсягів збуту на підприємстві.
Ключові слова: економічний прогноз, трендовий аналіз, система прогнозування обсягів збуту, ПАТ ЛКФ «Світоч».

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, що характеризуються мінливістю економічного середовища як в національній економіці, так і у світовому масштабі, необхідною умовою успішного ринкового існування підприємства є використання різноманітних прогнозів для планування фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання на наступні періоди.

Ринковий успіх, на сучасному етапі загострення конкурентної боротьби, залежить від ряду факторів. Одним із таких факторів є прогнозування ймовірностей настання певних подій за допомогою економіко-математичного інструментарію. Банкрутство, дефолт, знецінення, занепад та просто збитки внаслідок невдалого планування – це проблеми, які виникають через неправильно ухвалені рішення, невчасне реагування на проблему та непоінформованість осіб, які ухвалюють рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню підвищення точності й надійності прогнозів фінансово-економічних показників підприємств присвячена велика кількість наукових праць. Основні принципи моделювання та моделі прогнозування, які можна застосувати для розв'язання управлінських задач, наведені в праці Д. Мура [1]. В. В. Дружиніна та І. А. Горчакова [2, 3] розробили моделі для короткострокового прогнозування обсягів продажу продукції та надали рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств в ринкових умовах. Ю. А. Харченко [4, 5] використовує економіко-математичні моделі прогнозування для удосконалення системи планування обсягів реалізації продукції на промисловому підприємстві. В. А. Герцик [6] використовує системне моделювання, яке дозволяє отримати прогнозовані показники збуту взаємно доповнюючи один одного, що забезпечить комплексне вивчення прогнозного явища і високий ступінь обґрунтованості. Г. Є. Меняйлова [7] пропонує використовувати основи теорії раціонального споживання при прогнозуванні обсягів споживання молока та молокопродуктів.

Метою статті є розробка ефективної методології щодо розрахунку економічного прогнозу для підприємства кондитерської галузі, який буде характеризуватися високою ймовірністю настання події.

Виклад основного матеріалу. В сучасних економічних умовах важливим є підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку, що насамперед залежить від якості управління збутом продукції. Тому виникає потреба в посиленні обґрунтування управлінських рішень [4, с. 221].

У практиці господарювання прогнозування обсягу збуту продукції є важливою частиною внутріфірмового керування. На основі прогнозу збуту повинен визначатися рівень завантаження виробничих потужностей і потреба в матеріальних ресурсах, прогнозуватися фінансові показники діяльності підприємства. Прогноз по збуту необхідний і маркетингу, щоб грамотно розробити стратегії розподілу й плани стимулювання продажів, а це у свою чергу повинне забезпечити виконання наміченого обсягу реалізації [6, с. 247].

Прогнозування обсягів збуту за допомогою економіко-математичного моделювання дозволяє більш точно передбачати ситуацію на ринку, уникати ризиків, що особливо важливо для великих підприємств – лідерів галузі. Львівська кондитерська фабрика «Світоч» є однією із провідних кондитерських фабрик України, яка в 2009-2013рр. втрачала частку ринку. Дане підприємство має провести реорганізацію основних потужностей у 2014 році, але це може виявитись не достатньо ефективним заходом, якщо заздалегідь не розрахувати прогноз доходу на 2014 рік. Отже, по-

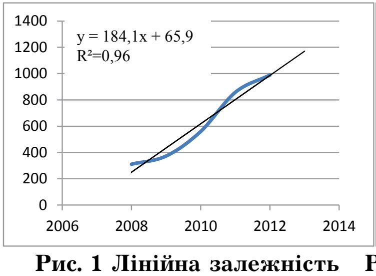

Рис. 1 Лінійна залежність

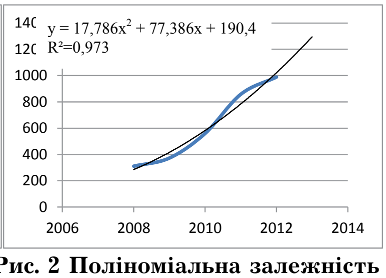

Рис. 2 Поліноміальна залежність

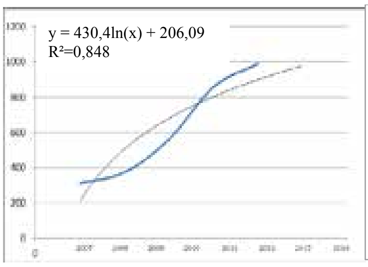

Рис. 3 Логарифмічна залежність

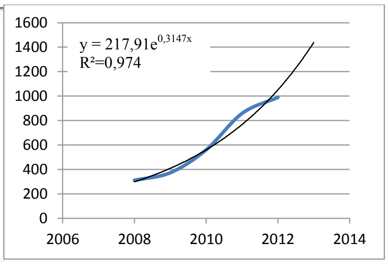

Рис. 4 Експоненціальна залежність

Джерело: власне опрацювання

стає проблема розрахунку найбільш ймовірного значення доходу ПАТ ЛКФ «Світоч» у 2014 році.

В економічній системі всі ринкові елементи тісно пов'язані між собою, зміна одного з яких тягне за собою зміну інших. Такий процес можна назвати «ланцюгом подій», який може залежати, як від одного критерію, так і від декількох. В даному випадку використовуємо один критерій – час, від якого будується тренд. В описі тренду використаємо чотири різні залежності показника від фактора: лінійну, поліноміальну, логарифмічну та експоненціальну.

Отже розраховуємо економічний прогноз доходу ПАТ ЛКФ «Світоч» на 2014 рік, взявши за показник прогнозу дохід підприємства.

На першому етапі збираємо інформацію про дохід ПАТ ЛКФ «Світоч» за 2008-2012 рр. і розраховуємо суму та середнє значення показників (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги продажу ПАТ ЛКФ «Світоч» за 2008-2012 рр.

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	Сума	Середнє
Обсяги продажу млн. грн.	311	373	560	858	989	3091	618,2

Джерело: побудовано на основі [8]

На наступному етапі будуємо чотири різні залежності: лінійну, поліноміальну, логарифмічну та експоненціальну. Графічне відображення даних залежностей представлено на рис. 1-4.

На третьому етапі проводимо оцінку щільності і залежності показників один від одного і на основі цих показників проводимо ранжування отриманих залежностей. Результати ранжування представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Ранжування зв'язків ліній тренду обсягів реалізації продукції ПАТ ЛКФ «Світоч»

№	Лінія тренду	У	R	r	Ранг
1	Лінійна	$y = 184{,}1x + 65{,}9$	0,96	0,979	3
2	Поліноміальна	$y = 17{,}786x^2 + 77{,}386x + 190{,}4$	0,973	0,986	2
3	Логарифмічна	$y = 430{,}4\ln(x) + 206{,}09$	0,848	0,92	4
4	Експоненціальна	$y = 217{,}91e^{0{,}3147x}$	0,974	0,986	1

Джерело: власне опрацювання

На четвертому етапі проводиться розрахунок прогнозу на 2013 рік і порівняння його із фактичним значення. Лінія, яка дасть найбільш точний результат буде використовуватися для прогнозу на 2014 рік. Розрахунок і порівняння прогнозного із фактичним значенням наведено в таблиці 3.

Найбільш точний прогноз, у порівнянні з фактичним значенням отримуємо, використовуючи логарифмічну лінію тренду.

На п'ятому етапі будуємо логарифмічну лінію тренду обсягів реалізованої продукції за даними таблиці 4. Лінія тренду зображена на рис. 5.

П'ятим етапом буде розрахунок прогнозу обсягів реалізації продукції ПАТ ЛКФ «Світоч» на 2014 рік. Розрахунок подано в таблиці 5.

Провівши дослідження методом трендового аналізу, можна зробити висновок, що обсяг реалізованої продукції у 2014 році ПАТ ЛКФ «Світоч» становитиме 10161,63 тис. грн. Даному результату можна довіряти із ймовірністю 82%.

Таблиця 3

Порівняння прогнозного і фактичного обсягу реалізованої продукції ПАТ ЛКФ «Світоч»

№	Лінія тренду	2013 фактичне значення (млн. грн.)	2013 прогнозне значення (млн. грн.)	Ранг
1	Лінійна	819	1170,5	3
2	Поліноміальна	819	1295,012	4
3	Логарифмічна	819	977,2633	1
4	Експоненціальна	819	1150,4	2

Джерело: власне опрацювання

Таблиця 4

Обсяги продажу ПАТ ЛКФ «Світоч» за 2009-2013рр.

Роки	2009	2010	2011	2012	2013	Сума	Середнє
Обсяги продажу млн. грн.	373	560	858	989	819	3599	719,8

Джерело: власне опрацювання

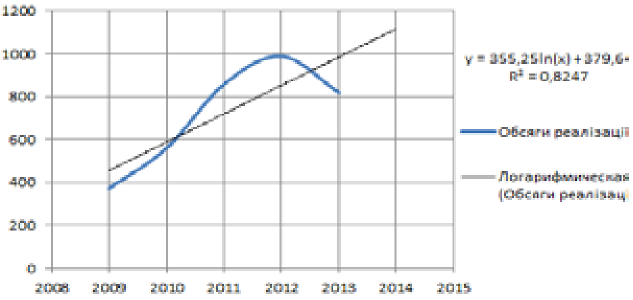

Рис. 5 Логарифмічна лінія тренду обсягу реалізованої продукції ПАТ ЛКФ «Світоч» за 2009-2013 рр.

Джерело: власне опрацювання

Таблиця 5

Прогноз обсягів реалізації продукції ПАТ ЛКФ «Світоч» на 2014 рік

Функція тренду	У	R	r	Прогноз на 2014 рік, тис. грн.
Логарифмічна	$y = 355{,}25\ln(x) + 379{,}64$	0,824	0,907	10161,63

Джерело: власне опрацювання

Висновки і пропозиції. Використання економіко-математичних методів при плануванні обсягів збуту продукції підприємствами будь-якого типу є визначальним фактором успіху на ринку, дозволяє уникати ризиків, а, відтак, підвищувати ефективність господарської діяльності. Зокрема, удосконалення системи прогнозування обсягів збуту продукції на ПАТ ЛКФ «Світоч» дозволить:

– зменшити обсяги понаднормових складських запасів;

– покращити розподіл ресурсів на виробництво;

– оптимізувати чисельність працівників неосновних виробництв;

– скоротити невиробничі витрати;

– поліпшити оперативне планування випуску окремих видів продукції;

– оперативно змінювати виробничі місячні плани.

Список літератури:
1. Мур Д. Экономическое моделирование в Microsoft Excel, 6-е издание / Д. Мур, Д. Р. Уэдерфорд, Г. Эллен, Ф. Гулд, Шмидт Ч. перевод с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 1024 с.
2. Дружиніна В. В. Прогнозування експортного потенціалу машинобудівних підприємствах з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності / В. В. Дружиніна, Л. В. Різніченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7. – С. 246-252.
3. Горчакова И. А. Метод экспоненциального сглаживания как средство повышения точности прогноза объема продаж металлопроката / И. А. Горчакова, А. М. Хаснутдинова // Економічний простір: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2010. – № 38. – С. 185-191.
4. Харченко Ю. А. Удосконалення системи планування обсягів реалізації продукції на промисловому підприємстві / Ю. А. Харченко // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3(33). – С. 221-225.
5. Харченко Ю. А. Кореляційно-регресійний аналіз обсягів збуту продукції промислового підприємства / Ю. А. Харченко // Економічний простір. – 2014. – № 86. – С. 214-223.
6. Герцик В. А. Проблеми маркетингових досліджень прогнозування збуту на підприємстві / В. А. Герцик // Електронний ресурс. – С. 247 -251. – [Режим доступу]. – irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?
7. Мєняйлова Г. Є. Методика прогнозування обсягів споживання молока та молокопродуктів на основі теорії раціонального споживання як інструмент визначення перспектив розвитку молокопереробних підприємств / Г. Є. Мєняйлова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 4(131). – С. 125-128.
8. Міністерство аграрної політики та продовольства України / [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://minagro.gov.ua/dostup-do-publichnoi-informacii

Маргита М.В.
Ужгородский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета
Магас Н.В.
Львовский институт
Межрегиональной академии управления персоналом

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ОБЪЕМОВ СБЫТА ПАО ЛЬВОВСКАЯ КОНДИТЕРСКАЯ ФАБРИКА «СВЕТОЧ» НА ОСНОВАНИИ ТРЕНДОВОГО АНАЛИЗА

Аннотация
В статье рассмотрены практические аспекты совершенствования системы прогнозирования объемов сбыта. Проанализированы объемы сбыта ПАО ЛКФ «Светоч» на основе трендового метода. Представлены графические модели: линейной, полиномиальной, логарифмической и экспоненциальной зависимостей. Определены оптимальные трендовые модели, которые наиболее точно прогнозируют объемы сбыта. Представлены преимущества совершенствования системы прогнозирования объемов сбыта на предприятии.
Ключевые слова: экономический прогноз, трендовый анализ, система прогнозирования объемов сбыта, ПАО ЛКФ «Светоч».

Marhita M.V.
Uzhgorod Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics
Mahas N.V.
Lviv Institute
Interregional Academy of Personnel Management

IMPROVEMENT THE SYSTEM OF FORECASTING SALES JSC LCF «SVITOCH» BASED ON TREND ANALYSIS

Summary
This article deals with the practical aspects of improving the system of forecasting sales. Sales of PAT LCF «SVITOCH» based on trend method are analyzed. Submitted graphic models: linear, polynomial, exponential and logarithmic. Optimal trend models that most accurately predict sales are identified. Overview benefits of improving the system of forecasting sales in the company.
Keywords: economic forecast, trend analysis, forecasting system sales, PAT LCF «SVITOCH».

УДК 658.18

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТРАНСПОРТНИМ РИЗИКОМ В ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ ПІДПРИЄМСТВА

Маргіта Н.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

В статті розглянуто практичні аспекти управління транспортним ризиком. Проаналізовано динаміку та причини порушення термінів доставок на конкретному прикладі. Представлено теоретичні аспекти використання дерева рішень при аналізі транспортного ризику. Визначено оптимальні рішення щодо вибору виду завантаження та транспорту з врахуванням відношення до ризику особи, що приймає рішення. Запропоновано заходи для покращення процесу управління логістичними ризиками.

Ключові слова: транспортний ризик, ризики запізнень, ризики пошкоджень, вибір виду транспорту, особа, що приймає рішення.

Постановка проблеми. Управління ризиками виступає ключовим чинником логістичної діяльності, який визначає рівень витрат на кожному етапі функціонування логістичної системи. Саме тому, питання, пов'язані з прогнозуванням та мінімізацією рівня впливу логістичних ризиків, визначають ефективність політики щодо усунення невизначеності при здійсненні економічної діяльності.

Сьогоднішня економічна ситуація робить проблему управління ризиками особливо актуальною для менеджменту будь-якого підприємства, оскільки останні стикаються з величезною кількістю негативних чинників, які впливають на кінцевий результат їхньої діяльності. Особливим завданням постає ідентифікація ступеня впливу різних видів ризиків, визначення найважливіших з них та розробка заходів для їх мінімізації.

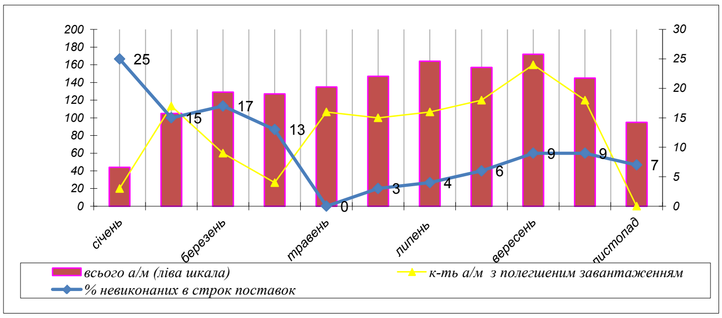

Рис. 1. Динаміка показників відвантаження а/м з регіонального складу

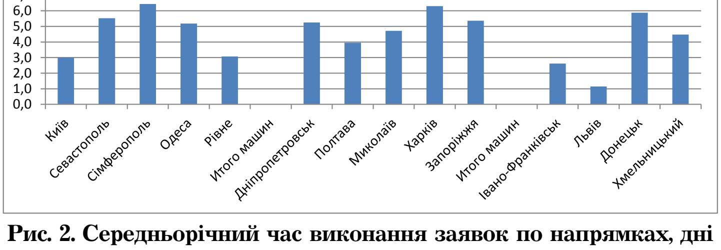

Рис. 2. Середньорічний час виконання заявок по напрямках, дні

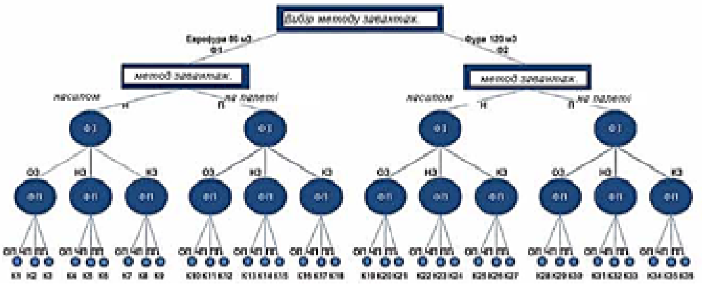

Рис. 3. Структура дерева рішень

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження транспортних ризиків та проблемам, пов'язаним з управлінням цим видом ризиків присвячені праці ряду науковців. Зокрема Н. Т. Кунда та В. В. Лебідь розглядають питання моделювання процесу управління ризиками, однак концентрують свою увагу в межах національної мережі міжнародних транспортних коридорів [1]. Ю. В. Коноваленко досліджує проблему забезпечення вхідними даними менеджерів торговельних підприємств для здійснення ефективного аналізу транспортного ризику з метою прийняття оптимальних управлінських рішень [2]. Натомість Г. Бродецький та О. Онуфрійчук, використовуючи такий інструмент як дерево рішень, ілюструють можливість знаходження оптимального рішення щодо організації перевезення як з врахуванням ризиків, так і з врахуванням відношення до ризику особи, яка приймає рішення (ОПР) [3,4].

Головною метою цієї роботи є аналіз практичних аспектів управління транспортним ризиком логістичного оператора групи компаній з врахуванням відношення до ризику особи, що приймає рішення.

Виклад основного матеріалу. В сучасних ринкових умовах, складовою розвитку надання транспортних послуг є аналіз ризиків, оскільки включає не тільки прийняття рішення щодо вибору оптимального автомобільного маршруту з точки зору надійності та якості доставки вантажів, не тільки прийняття управлінського рішення в умовах конкурентності, але і рішення при плануванні, прогнозуванні якості виконання процесу доставки вантажів від відправника до одержувача. А відтак, успішні і конкурентоспроможні транспортні підприємства сприймають управління ризиками не як вимушену необхідність, а як один із інтегральних процесів в проектах прийняття рішення [1, с. 105].

За експертними оцінками, 70% логістичних затрат припадають на транспорт ($7 млрд), 25% – на складське зберігання ($2,5 млрд) і близько 5% – на управління логістичними потоками ($0,5 млрд). Саме тому проблема ідентифікації та управління транспортними і складськими ризиками потребує окремого аналізу, оскільки позитивними наслідками може стати суттєва економія витрат та підвищення ефективності всієї логістичної системи.

Практичні аспекти управління транспортним логістичним ризиком зручно демонструются на прикладі логістичного опе-

ратора групи компаній, що спеціалізується на торгівлі будівельними матеріалами, регіональний склад якого розташований у м. Львові.

Динаміка показників відвантаження з регіонального складу демонструє певну тенденцію, коли зміна частки невиконаних вчасно поставок пов'язана з сезонністю (зростання в зимові місяці та зниження літні з 25% до 3-4%) (рис. 1).

Зростання кількості а/м з полегшеним завантаженням відбувається на фоні зниження відсотку невиконаних вчасно поставок, при цьому коефіцієнт кореляції демонструє відсутність взаємозв'язку між цими показниками (таблиця 1).

Таблиця 1

Кореляційні взаємозв'язки між показниками відвантаження

	к-ть а/м з полегшеним завантаженням	% невиконаних в строк поставок
всього а/м	0,74	-0,7
к-ть а/м з полегшеним завантаженням	1	-0,44

Натомість існує тісний взаємозв'язок між показниками загальної кількості відвантажених автомобілів та кількістю а/м з полегшеним завантаженням. Цікавим є той факт, що існує від'ємний кореляційний зв'язок між загальною кількістю відвантажень та часткою невиконаних в строк поставок. Це, очевидно, пов'язано з сезонністю та покращеним плануванням логістики у період зростання обсягів відвантажень.

Аналіз часу виконання заявок на відвантаження по напрямках показує, що в річному масштабі цей показник коливається в межах норми, суттєве відхилення спостерігається тільки в Хмельницькому напрямку, що по'вязане з невеликим пробігом та проблемністю пошуку звортніх завантажень (рис. 2).

Серед основних причин запізнень логістами були заявлені наступні:

– погодні умови;

– завищені вимоги перевізників (особливості оплати, вартість перевезення, умови та терміни завантаження і розвантаження);

– погіршення партнерських стосунків з перевізниками через попередню історію несвоєчасних оплат транспортних послуг;

– низькі ставки фрахту (невчасна адаптація до змінених ринкових умов);

– велика кількість вихідних (Різдво, травневі свята).

Під управлінням ризиком в логістичній діяльності розуміється розроблення методів виявлення ризику, аналізу, оцінювання, визначення причини виникнення та застосування заходів щодо зниження існуючого рівня ризику. Ключове завдання політики управління ризиками полягає в забезпеченні оптимального співвідношення між прийнятним рівнем ризику та грошовими витратами, що необхідні для його підтримання.

Одним з ефективних методів управління ризиком є використання дерева рішень з врахуванням сценаріїв ризиків, пов'язаних з затримками та пошкодженням вантажів, а також з врахування відношення до ризику особи, що приймає рішення.

Зокрема, для аналізованого підприємства, розглядається можливість вибору об'єму автотранспортного засобу (86 чи 120 м. куб.) та типу навантаження (насипом чи на палетах) з врахування ризиків пошкодження та затримки. У даному випадку дерево рішень набуває наступного вигляду, де вершина К1 відповідає ситуації, коли в якості транспортного засобу обирається єврофура 86 м. куб., завантаження насипом при відсутності запізнень та пошкоджень (рис. 3).

В моделі, що розглядається враховуються наступні умови:

– збірні вантажі формують партію відправки на суму 22 тис. грн. (в середньому);

– при використанні єврофури вмістимістю 86 м^3, вартість доставки складає 5000 грн.;

– при використанні фур вмістимістю 120 м^3 вартість доставки складе 5300 грн. Вартість партії відправки зростає на 6000 грн.;

– при виборі палетованого завантаження вартість доставки збільшується на 1000 грн;

– нормативний час доставки складає 12 годин.

На основі врахування всіх витрат під час доставки розрахуємо кінцевий економічний результат для кожної кінцевої вершини (табл. 2).

Таблиця 2

Результати розрахунку сценаріїв настання ризиків, пов'язаних із затримками та пошкодженням вантажів

Траєкторія	Кінцева вершина	Вартість вантажу, тис. грн.	Витрати на перевезення, тис. грн.	Штраф за затримку, тис. грн.	Штраф за пошкодження, тис. грн.	Витрати на палетування, тис. грн.	Кінцевий результат, тис. грн.
Ф1-Н-ОЗ-ОП	К1	22	5	0	0	0	17
Ф1-Н-ОЗ-ЧП	К2	22	5	0	8	0	9
Ф1-Н-ОЗ-ПП	К3	22	5	0	14	0	3
Ф1-Н-НЗ-ОП	К4	22	5	0,75	0	0	16,25
Ф1-Н-НЗ-ЧП	К5	22	5	0,75	8	0	8,25
Ф1-Н-НЗ-ПП	К6	22	5	0,75	14	0	2,25
Ф1-Н-КЗ-ОП	К7	22	5	2,5	0	0	14,5
Ф1-Н-КЗ-ЧП	К8	22	5	2,5	8	0	6,5
Ф1-Н-КЗ-ПП	К9	22	5	2,5	14	0	0,5
Ф1-П-ОЗ-ОП	К10	22	5	0	0	1	16
Ф1-П-ОЗ-ЧП	К11	22	5	0	8	1	8
Ф1-П-ОЗ-ПП	К12	22	5	0	14	1	2
Ф1-П-НЗ-ОП	К13	22	5	0,75	0	1	15,25
Ф1-П-НЗ-ЧП	К14	22	5	0,75	8	1	7,25
Ф1-П-НЗ-ПП	К15	22	5	0,75	14	1	1,25
Ф1-П-КЗ-ОП	К16	22	5	2,5	0	1	13,5
Ф1-П-КЗ-ЧП	К17	22	5	2,5	8	1	5,5
Ф1-П-КЗ-ПП	К18	22	5	2,5	14	1	-0,5

Продовження таблиці 2

Ф2-Н-ОЗ-ОП	К19	28	5,3	0	0	0	22,7
Ф2-Н-ОЗ-ЧП	К20	28	5,3	0	12	0	10,7
Ф2-Н-ОЗ-ПП	К21	28	5,3	0	20	0	2,7
Ф2-Н-НЗ-ОП	К22	28	5,3	0,795	0	0	21,905
Ф2-Н-НЗ-ЧП	К23	28	5,3	0,795	12	0	9,905
Ф2-Н-НЗ-ПП	К24	28	5,3	0,795	20	0	1,905
Ф2-Н-КЗ-ОП	К25	28	5,3	2,65	0	0	20,05
Ф2-Н-КЗ-ЧП	К26	28	5,3	2,65	12	0	8,05
Ф2-Н-КЗ-ПП	К27	28	5,3	2,65	20	0	0,05
Ф2-П-ОЗ-ОП	К28	28	5,3	0	0	1	21,7
Ф2-П-ОЗ-ЧП	К29	28	5,3	0	12	1	9,7
Ф2-П-ОЗ-ПП	К30	28	5,3	0	20	1	1,7
Ф2-П-НЗ-ОП	К31	28	5,3	0,795	0	1	20,905
Ф2-П-НЗ-ЧП	К32	28	5,3	0,795	12	1	8,905
Ф2-П-НЗ-ПП	К33	28	5,3	0,795	20	1	0,905
Ф2-П-КЗ-ОП	К34	28	5,3	2,65	0	1	19,05
Ф2-П-КЗ-ЧП	К35	28	5,3	2,65	12	1	7,05
Ф2-П-КЗ-ПП	К36	28	5,3	2,65	20	1	-0,95

Для знаходження найкращого рішення щодо вибору виду автотранспорту та методу завантаження, а також з врахуванням відношення до ризику особи, що приймає рішення, необхідно розрахувати ймовірності настання певних подій на основі статистичної інформації попередніх періодів (табл. 3).

Класичний підхід теорії ризиків передбачає, що рішення приймаються на основі двох параметрів: 1) математичного очікування m для кінцевого економічного результату; 2) середньоквадратичного відхилення σ такого результату відносно математичного очікування (яке представляє очікуваний ризик недоотримання доходу).

Вибір по критерію EVC. Критерій використовують для знаходження найкращого рішення *при нейтральному відношенні до ризику* [4, с. 30].

Розрахунок EVC критерію здійснюється в 2 етапи:

– з врахуванням фактору пошкоджень, критерій розраховується для кожної круглої вершини типу ФП як сума кінцевих економічних результатів для вершин типу К з врахуванням ймовірностей настання різних пошкоджень:

$$\mathrm{EVC}_{\text{ФП}} = \sum_{K=1}^{n} D * P(K) \quad (1)$$

– з врахуванням фактору затримок у дорозі, критерій розраховується для кожної круглої вершини типу ФЗ як сума кінцевих економічних результатів для вершин типу ФП з врахуванням ймовірностей настання різних видів затримок:

$$\mathrm{EVC}_{\text{ФЗ}} = \sum_{\text{ФП}=1}^{n} D * P(\text{ФП}) \quad (2)$$

Вибір по критерію MVC з врахуванням відношення ОПР до ризику. Даний критерій описує ситуацію за якої ОПР враховує ризик, причому ризик вводиться як показник середньоквадратичного відхилення (тобто найбільш типове значення суми доходу, яку можна недоотримати відносно запланованого математичного очікування доходу) [4, с. 31].

У випадку критерію MVC для ОПР з обережним відношенням до ризику можна використовувати функцію:

$$f_s(\sigma, m) = m - k_s\sigma^2 \quad (3)$$

де k_s – коефіцієнт індивідуальної обережності ОПР до ризику. Для даної моделі приймаються декілька варіантів значень індивідуального коефіцієнту обережності до ризику: *k=0,1, k=0,01, k=0,001.*

У випадку критерію MVC для ОПР *схильних до ризику* можна використовувати функцію:

$$f_s(\sigma, m) = m + k_s\sigma^2 \quad (4)$$

В результаті врахування ймовірностей певних ризиків, пов’язаних із затримками та пошкодженнями вантажів, а також з врахуванням коефіцієнту індивідуальної обережності ОПР отримаємо наступні результати (табл. 4).

Для всіх варіантів однозначним буде вибір на користь автомобіля з кубатурою 120 м. куб., при цьому показник функції вибору для всіх варіантів відношення до ризику ОПР буде однаковим як для

Таблиця 3

Сценарії врахування ризиків, пов’язаних із затримками та пошкодженням вантажів

Ризики пов’язані із затримкою в дорозі						
	Відсутність затримки (ОЗ)		Незначна затримка (НЗ) – до12 годин		Критична затримка (КЗ) – більше 12 годин	
об’єм а/м	86	120	86	120	86	120
розмір штрафу	-	-	15% вартості доставки	15% вартості доставки	50% вартості доставки	50% вартості доставки
ймовірність настання	0,7	0,65	0,25	0,3	0,05	
Ризики пов’язані із пошкодженням вантажу						
	Відсутність пошкоджень (ОП)		Часткові пошкодження (ЧП)		Повне пошкодження (ПП)	
об’єм а/м	незалежно від об’єму		86	120	86	120
розмір штрафу в залежності від об’єму	-	-	8000	12000	14000	20000
тип завантаження	насипом	на палетах	не залежно від способу завантаження		насипом на палетах	
ймовірність настання в залежності від типу завантаження	0,75	0,8	0,15		0,1	0,05

Таблиця 4

Результати розрахунку EVC та MVC критеріїв з врахуванням відношення до ризику ОПР

Траєкторія	Тип вершини	EVC, тис. грн.	m^2, тис. грн.	σ^2	MVC обережне відношення до ризику ОПР			MVC схильного до ризику ОПР		
фактор пошкоджень					k=0,1	k=0,01	k=0,001	k=0,1	k=0,01	k=0,001
Ф1-Н-ОЗ-П	К1, К2,К3	14,4	229,8	22,44	12,156	14,1756	14,37756	16,644	14,6244	14,42244
Ф1-Н-НЗ-П	К4, К5,К6	13,65	208,7625	22,44	11,406	13,4256	13,62756	15,894	13,8744	13,67244
Ф1-Н-КЗ-П	К7, К8,К9	11,9	164,05	22,44	9,656	11,6756	11,87756	14,144	12,1244	11,92244
Ф1-П-ОЗ-П	К10, К11,К12	14,1	214,6	15,79	12,521	13,9421	14,08421	15,679	14,2579	14,11579
Ф1-П-НЗ-П	К13, К14,К15	13,35	194,0125	15,79	11,771	13,1921	13,33421	14,929	13,5079	13,36579
Ф1-П-КЗ-П	К16, К17,К18	11,6	150,35	15,79	10,021	11,4421	11,58421	13,179	11,7579	11,61579
Ф2-Н-ОЗ-П	К19, К20,К21	18,9	404,37	47,16	14,184	18,4284	18,85284	23,616	19,3716	18,94716
Ф2-Н-НЗ-П	К22, К23,К24	18,105	374,951	47,16	13,389	17,6334	18,05784	22,821	18,5766	18,15216
Ф2-Н-КЗ-П	К25, К26,К27	16,25	311,2225	47,16	11,534	15,7784	16,20284	20,966	16,7216	16,29716
Ф2-П-ОЗ-П	К28, К29,К30	18,9	390,97	33,76	15,524	18,5624	18,86624	22,276	19,2376	18,93376
Ф2-П-НЗ-П	К31, К32,К33	18,105	361,551	33,76	14,729	17,7674	18,07124	21,481	18,4426	18,13876
Ф2-П-КЗ-П	К34, К35,К36	16,25	297,8225	33,76	12,874	15,9124	16,21624	19,626	16,5876	16,28376
фактор затримок						0	0	0	0	0
Ф1-Н-З	К1, К2,К3, К4, К5,К6, К7, К8,К9	14,0875	198,8131	0,355468	14,051	14,08395	14,0871445	14,12305	14,09105	14,08786
Ф1-П-З	К10, К11,К12, К13, К14,К15, К16, К17,К18	13,7875	190,4506	0,355468	13,751	13,78395	13,7871445	13,82305	13,79105	13,78786
Ф2-Н-З	К19, К20,К21, К22, К23,К24, К25, К26,К27	18,529	343,7269	0,403091	18,488	18,52497	18,5285969	18,56931	18,53303	18,5294
Ф2-П-З	К28, К29,К30, К31, К32,К33, К34, К35,К36	18,529	343,7269	0,403091	18,488	18,52497	18,5285969	18,56931	18,53303	18,5294

завантаження насипом, так і для палетованого навантаження. Вибір, однак, доцільно здійснити на користь завантаження вантажу на палетах, оскільки це скорочує час навантажувально-розвантажувальних операцій, полегшує переміщення по складу та дозволяє уникати виникнення додаткових пошкоджень при розвантаженні.

Економічна ефективність вибору а/м кубатурою 120 м. куб. підтверджується економією 4742 грн. на кожному рейсі, при нейтральному відношенні до ризику. Враховуючи кількість а/м у заданому напрямку в рік (380), економія складе 1,8 млн. грн.

Висновки і пропозиції. Для поліпшення процесу управління ризиками в логістичній системі підприємства необхідно вживати наступних заходів:

– використовувати стратегічне планування для цілісного та інтегрованого підходу до управління ризиками, що дозволить більш ефективно управляти ризиками, розробити заощадливий та ефективний виробничо-логістичний ланцюг, швидко реагувати на потреби ринку та впроваджувати інновації;

– розширювати внутрісистемну кооперацію між відділами закупівельним, транспортним, складським та ін., що допоможе зменшити складні ризики завдяки глибокій співпраці;

– розробляти план оптимального співвідношення ризиків, враховуючи те, що ризики та витрати на їх усунення пов'язані величини, і зменшення однієї з них призводить до збільшення іншої, тому потрібно віднайти оптимальне співвідношення за

якого припустимий ризик буде забезпечуватися оптимальними витратами;

– враховувати ризики, яким неможливо дати кількісну оцінку за допомогою розробки належних методів оцінки ризику, враховувати можливість взаємовпливу різних видів ризиків між собою;

– аналізувати додаткову інформацію, оскільки важливою причиною ризику є невизначеність майбутнього і зовнішнього середовища, отримання додаткової релевантної інформації знижує рівень ризиків, які можуть виникнути.

Список літератури:

1. Кунда Н. Т. Модель управління ризиками при оцінці проектів якості функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів / Н. Т. Кунда, В. В. Лебідь // Електронний ресурс. – [Режим доступу]. – http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
2. Коноваленко Ю. В. Використання міжпідприємницьких можливостей управління транспортним ризиком / Ю. В. Коноваленко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2012. – Випуск 1(11). – С. 185-197.
3. Бродецький Г. Оптимизация доставки груза с учетом рисков (Ч. I) / Г. Бродецький, О. Онуфрийчук // Логістика. – 2013. – № 4. – С. 40-43.
4. Бродецький Г. Оптимизация доставки груза с учетом рисков (Ч. II) / Г. Бродецький, О. Онуфрийчук // Логістика. – 2013. – № 5. – С. 30-33.

Маргита Н.О.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ТРАНСПОРТНЫМ РИСКОМ В ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены практические аспекты управления транспортным риском. Проанализирована динамика и причины нарушения сроков поставок на конкретном примере. Представлены теоретические аспекты использования дерева решений при анализе транспортного риска. Определены оптимальные решения по выбору вида загрузки и транспорта с учетом отношения к риску лица, принимающего решения. Предложены меры для улучшения процесса управления логистическими рисками.
Ключевые слова: транспортный риск, риски опозданий, риски повреждений, выбор вида транспорта, лицо, принимающее решения.

Margita N.O.
National University «Lviv Polytechnic»

PRACTICAL ASPECTS OF TRANSPORT RISKS MANAGEMENT IN ENTERPRISE LOGISTIC SYSTEM

Summary
This article deals with practical aspects of transport risk. The dynamics and causes of violating the terms of delivery on a specific example are analyzed. Theoretical aspects of using decision tree analysis in transport risk are represented. Optimal decision about choosing the type of loading and transport taking into account the risk related to the person who makes the decision is represent. The measures for improving management of logistics risks are offered.
Keywords: transport risk, delay risks, damage risks, the choice of transport mode, the person who makes the decision.

УДК 631.1:637.5'62:637.12

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

Марченко В.А.
Інститут тваринництва
Національної академії аграрних наук України

Проведено аналіз розвитку галузі молочного скотарства, показано її інвестиційну привабливість і необхідність проведення політики державного регулювання, яка обумовлює встановлення основних пріоритетів підтримки. Визначено перспективний виробничий потенціал галузі в цілому по Україні та за категоріями господарств, який за рахунок розвитку великотоварного спеціалізованого виробництва на кінець 2015 року становитиме близько 15 млн тонн молока при продуктивності на рівні 5000-6000 кг молока на 1 корову.
Ключові слова: державна підтримка, молоко, молочне скотарство, продовольча безпека, яловичина.

Постановка проблеми. Основне призначення молочного скотарства, як провідної галузі тваринництва України, є забезпечення виробництва якісних продуктів харчування – молока та яловичини. Обсяги виробництва цих продуктів мають задовольняти потреби населення відповідно до норм раціонального харчування.

Нині головною проблемою галузі є катастрофічне зменшення поголів'я великої рогатої худоби і обсягів виробництва продукції, яке відбувається в господарствах всіх форм власності. На даний час, у порівнянні з показниками 1990 року, в усіх категоріях господарств чисельність корів зменшилась майже в 3 рази. Найбільших втрат зазнали сільськогосподарські підприємства. Поголів'я корів зменшилось у 10,2 раза. Виробництво м'яса у забійній масі в усіх категоріях господарств за цей період зменшилось у 2,3 раза, а яловичини – у 4,1 раза. При цьому на одну особу вироблено лише 41,2 кг м'яса і 254,3 кг молока при фізіологічній нормі здорового харчування відповідно 80 кг і 380 кг.

Спроба за рахунок імпорту врегулювати забезпечення переробних підприємств сировиною, а населення м'ясо-молочною продукцією, призвело до подальшого тиску на вітчизняного товаровиробника. Частка імпорту в загальному споживанні м'яса становила більше 23 відсотків, що з огляду на гарантування продовольчої безпеки наближається до критичної межі і створює умови для подальшого спаду розвитку молочного скотарства як галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особисті селянські господарства, які мають переважно екстенсивний характер виробництва, неспроможні забезпечити зростаючий попит населення на продукти тваринного походження в умовах підвищення його добробуту. Зокрема, за звітними та статистичними даними, в цій категорії господарств за останні 20 років середньорічне виробництво м'яса залишається на рівні 0,9-1,2 млн тонн у забійній масі. Крім того, молоко, яке виробляють особисті селянські господарства, не відповідає високим якісним показникам і відноситься в основному до II сорту. Це обумовлює низький рівень закупівельних цін, що не сприяє заохоченню виробництва в цьому секторі [1-3].

Складна ситуація в галузі молочного скотарства спричинена, зокрема, обмеженим доступом до фінансових ресурсів, що стримує розвиток виробництва та впровадження сучасних технологічних розробок.

Фінансова підтримка галузі, починаючи з 1999 року, базувалася на суттєвому переважанні непрямої підтримки за допомогою спеціальних режимів і механізмів оподаткування над прямим бюджетним фінансуванням.

Загалом в останні роки рівень підтримки сільського господарства (цільові бюджетні програми з непрямими механізмами підтримки шляхом дотації через податок на додану вартість) складали в середньому щорічно близько 10 млрд грн. Водночас внутрішня підтримка галузі тваринництва в Україні була на рівні 3,0 млрд грн, («зелені» та «жовті» програми в рамках СОТ).

Фермери та особисті селянські господарства, в яких виробляється дві третини тваринницької продукції, не мають доступу до кредитних ресурсів та обмежені в участі державних програм. На даний час потенційні можливості збільшення виробництва молока в господарствах населення повністю вичерпані, а фермерські господарства практично не займаються молочним скотарством. На них припадає лише 1,3% загального поголів'я корів і 0,8% валового виробництва молока.

Переробні підприємства більш вибірково інвестують кошти в створення сировинних зон, тобто формувань з виробництва продукції молочного скотарства. Тому інвестиційна привабливість галузі є, але розвивається недостатньо.

Ось чому сьогодні в першу чергу потребують вирішення проблеми оптимізації на перспективу чисельності молочної худоби і обсягів виробництва молока, коригування державної політики в галузі молочного скотарства в напрямі створення максимально сприятливих умов розвитку галузі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, є нагальна потреба чітко визначити пріоритети в галузі молочного скотарства, які потребують невідкладної державної підтримки в умовах трансформації економіки до ринкової з урахуванням вимог СОТ та адаптації чинного законодавства до європейських норм, перегляду нині діючих державних програм та механізмів підтримки.

Мета статті. Головною метою роботи є висвітлення чітких пріоритетів за напрямами розвитку галузі скотарства в Україні.

Виклад основного матеріалу. В аспекті питань досягнення мети за блоками питань сформовані концептуальні положення забезпечення зростання ефективності ведення галузі і підвищення її конкурентоспроможності.

Вітчизняна політика державного регулювання розвитку галузі молочного скотарства має будуватися за принципами спільної аграрної політики країн Європейського Союзу з урахуванням вимог СОТ, які включають:

1. Закупівлю продукції молочного скотарства за мінімальними індикативними цінами, які забезпечують її беззбитковість. У разі зниження ринкових цін відносно існуючих індикативних, держава компенсує таку різницю за рахунок бюджету.

2. Контроль за цінами та безпекою імпортованої продукції на митному кордоні України. При цьому порогова ціна – це мінімальна ціна на імпортну

продукцію, що продається на внутрішньому ринку країни-імпортера.

3. Регулювання цін при імпорті продукції з використанням компенсаційного та антидемпінгового мита, що запобігає нечесну конкуренцію.

4. Застосування товарних і фінансових інтервенцій через створення та запровадження інтервенційного фонду продукції тваринного походження за умов заниження (завищення) ринкової ціни відносно мінімальної (максимальної) закупівельної ціни.

5. Заохочення експорту продукції молочного скотарства зі застосуванням відшкодування експортерам грошової різниці в разі нижчих світових цін на неї, ПДВ, забезпечення постійного моніторингу перспективних експортних ринків продукції тваринництва на світовому ринку та інформування виробників і операторів ринку щодо експортних напрямків їх реалізації.

Дотримання цих принципів обумовлює встановлення основних пріоритетів державної політики щодо перспектив розвитку галузі молочного скотарства, а саме:

1. Забезпечення беззбиткового виробництва продукції товаровиробникам у напрямі удосконалення механізмів регулювання розвитку ринків, модернізації виробництва на основі інноваційних технологій, застосування економічних важелів цінового регулювання ринків, зокрема здійснення товарних та фінансових інтервенцій, моніторингу ринку та забезпечення доступу до фінансових і матеріально-технічних ресурсів та сервісних послуг, удосконалення системи організації та ведення племінної справи;

2. Державна фінансова підтримка великотоварних спеціалізованих підприємств молочного та м'ясного напряму шляхом пільгового кредитування, збільшення тривалості довгострокових кредитів до 8-10 років та зменшення ставки відсотків комерційних банків, пільгового оподаткування при закупівлі імпортного технологічного обладнання, складної техніки та зменшення ввізного мита на племінну худобу молочних і м'ясних порід, розробки та реалізації цільових програм і пілотних проектів;

3. Стимулювання підвищення ефективності виробництва та якості продукції в дрібнотоварних і кооперативних формуваннях, зокрема виробництва еко-продукції за рахунок надання бюджетної підтримки особистим господарствам населення, які збільшують поголів'я корів і молодняку великої рогатої худоби, створення обслуговуючих кооперативів із заготівлі та збуту продукції молочного скотарства, штучного осіменіння тварин, забезпечення молодняком, кормами та кредитними ресурсами;

4. Гарантування якості та безпеки продукції шляхом стимулювання розвитку органічного аграрного виробництва, створення мережі акредитованих лабораторій з якості кормів і продукції, розроблення технічних регламентів виробництва та переробки продукції молочного скотарства.

Згідно з визначеними принципами і пріоритетами розвитку галузі молочного скотарства заходи державної підтримки і регулювання мають бути спрямовані за такими напрямами:

1 Фінансово-економічне стимулювання в частині забезпечення беззбиткового виробництва продукції, фінансової підтримки крупнотоварних спеціалізованих формувань з виробництва молока та яловичини, підвищення ефективного виробництва в дрібнотоварних та кооперативних формуваннях, гарантування безпеки продукції, пільгового кредитування переробних підприємств, які інвестують кошти в будівництво та реконструкцію тваринницьких комплексів і ферм, придбання поголів'я тварин та закупівлю обладнання для них, зміни фінансово-кредитної політики банків у напрямі зобов'язань вкладання частини оборотних активів у сільськогосподарське виробництво;

2 Організаційні заходи загального характеру та стосовно дрібних товаровиробників;

3 Розроблення, фінансування та реалізація цільових програм – «Молочні комплекси», «Селекція», «Комбікорми», «Фермери-молоко», «Кооперація», «Генофонд», «Пасовища»;

4 Реалізація інноваційних пілотних проектів у молочному та м'ясному скотарстві – «Укрупнення ОСГ», «Закупівля теличок в ОСГ», «Комплекс XXI сторіччя», «М'ясний репродуктор», «Відгодівельний майданчик».

Реалізація вищезазначених принципів, пріоритетів та шляхів розвитку галузі молочного скотарства базується на її матеріально-технічному та технологічному забезпеченні, які є основою подальшого розвитку. Шляхи цього розвитку необхідно спрямувати на такі основні моменти:

- визначення необхідної кількості й найменувань технічного та технологічного обладнання для молочного скотарства;
- перелік заводів по випуску обладнання для тваринництва, стимулювання їх модернізації та переоснащення з метою виготовлення високотехнологічної техніки;
- розробка нормативів і типових проектів реконструкції та будівництва модульних індустріальних ферм, систем комплексів машин і обладнання для них при різних технологіях утримання тварин, утилізації органічних відходів;
- запровадження методу розділення за статтю сперми бугаїв-плідників для прискорення збільшення поголів'я корів;
- удосконалення державної амортизаційної політики;
- стимулювання спрямування акумульованих амортизаційних відрахувань на розширення виробничих потужностей, отримання міжнародних сертифікатів безпеки та якості продукції;
- стимулювання розвитку інфраструктури технічного сервісу обладнання;
- широке впровадження фінансового лізингу техніки, технологічного устаткування та обладнання, створення сприятливих умов для залучення іноземного капіталу;

З метою забезпечення кормами молочного скотарства необхідно:

- розробити та здійснити програму виробництва комбікормів із застосуванням малоенергоємних технічних засобів і технологій їх виробництва, місцевої сировини, які мають відповідати зоотехнічним вимогам;
- створити мережу аналітичних лабораторій з визначення якості та сертифікації кормів;
- стимулювати створення продуктивних пасовищ, розширення посівів багаторічних трав та дотримання умов науково-обґрунтованих сівозмін, які забезпечують підвищення родючості ґрунтів та отримання високоякісних кормів.

Ведення ефективної селекційно-племінної роботи передбачає вирішення таких питань, як:

- створення державного інформаційно-селекційного центру з питань генетичного удосконалення вітчизняних порід і інформації про генетичні ресурси, мережі галузевих селекційних центрів, лабораторій генетичного контролю та оцінки якості племінної продукції;
- цільове спрямування бюджетного фінансування на облік племінних тварин, оцінку їх генетичної цінності та геном на селекцію, збереження гено-

фонду, навчання і підвищення кваліфікації кадрів, участь у міжнародних організаціях та форумах;

- використання виключно акредитованих молочних лабораторій при визначенні якісних показників продукції згідно з міжнародними вимогами.

На цьому фоні для ветеринарного забезпечення галузі молочного скотарства необхідним є забезпечення протиепізоотичних заходів та моніторингу стану здоров'я тварин та екологічної безпеки продукції тваринництва за рахунок:

- здійснення у повному обсязі лікувально-профілактичних, діагностичних, ветеринарно-санітарних заходів;
- контролю за станом здоров'я тварин, якістю і безпекою продукції;
- удосконалення системи сертифікації продукції з метою її виходу на міжнародні ринки;
- створення референт-лабораторії за європейським зразком;
- розроблення і впровадження систем управління якістю і безпекою харчових продуктів на основі принципів ISO 9000, охорони довкілля за принципами ISO 14000 у тваринництві;
- бюджетне фінансування діагностики лейкозу методом імуноферментного аналізу, компенсацію збитків підприємствам за заміну лейкозних та туберкульозних корів;
- розроблення та реалізація програм з іррадикації інфекційних захворювань.

Важливе місце у супроводі засобів щодо розвитку галузі молочного скотарства займають її наукове, кадрове та інформаційне забезпечення.

Науково-навчальне забезпечення здійснюють Національна академія аграрних наук, аграрні вищі навчальні заклади, науково-дослідні й дослідно-конструкторські установи та організації Мінагрополітики України, які організовують проведення досліджень, спрямованих на виконання програмних завдань; реалізують системи наукового забезпечення розвитку тваринництва в регіонах, здійснюють трансфер інновацій та науково-консультативну роботу, розширюючи й удосконалюючи діяльність центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва, розробляють технологічні нормативи типові проекти реконструкції та будівництва індустріальних ферм, систему комплексів машин і обладнання для ферм різного типу і розмірів при різних технологіях утримання тварин, розробляють і впроваджують нові зразки техніки, сучасні ресурсо- і енергозберігаючі, безпечні для життя і здоров'я населення технології виробництва тваринницької продукції, забезпечують розробку проектів технічних регламентів і стандартів, супроводжують інноваційні проекти, сприяють створенню великих спеціалізованих тваринницьких підприємств, малих і середніх молочних ферм на базі фермерських господарств, розробляють нормативні документи з племінної справи у тваринництві, приймають безпосередню участь у реалізації селекційних програм у частині обґрунтування й контролю за імпортом генетичних ресурсів, достовірності походження племінних тварин, визначення якісних показників їх продуктивності та оцінки племінної цінності.

Кадрове забезпечення виконання програми розвитку галузі молочного скотарства забезпечує Міністерство аграрної політики України, яке розробляє програму підготовки й перепідготовки кадрів спеціалістів і робітничих професій для молочних підприємств та підвищення професійних навичок членів особистих селянських господарств, що повинні включати розрахунок необхідної кількості підготовки спеціалістів та кадрів робітничих професій для галузі; перелік навчальних курсів та програм; перелік аграрних вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, навчальних закладів I-II рівнів акредитації з поглибленої спеціальної підготовки спеціалістів та регіональних центрів з підготовки робітничих професій та професійної підготовки членів особистих селянських і фермерських господарств; перелік базових спеціалізованих молочних господарств для стажування викладачів навчальних закладів та проходження навчально-виробничої практики студентів.

Реалізацію програми дій з розвитку галузі здійснюють базові господарства, вищі аграрні навчальні заклади, коледжі, технікуми, наукові установи, регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук.

Крім цього передбачається інформаційне та виставково-ярмаркове забезпечення. Воно включає проведення рейтингу конкурентоспроможних тваринницьких підприємств; здійснення фінансування навчальних заходів (конференцій, семінарів), фінансування видання спеціалізованої літератури з інноваційних технологій у тваринництві та її поширення серед зацікавлених суб'єктів; створення системи розповсюдження спеціалізованих інформаційних матеріалів серед господарств населення; висвітлення пріоритетів та досягнень галузі тваринництва на вітчизняних та іноземних виставкових заходах; створення сприятливих умов для виходу тваринницької продукції на зовнішній ринок; часткове фінансування витрат на участь підприємств галузі у виставках та ярмарках за рахунок коштів державного бюджету.

Для нормативно-правового та організаційного забезпечення розвитку галузі необхідно в першочерговому порядку прийняти, як невідкладні, закони України: «Про внесення змін до Закону «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про внесення змін до Закону «Про племінну справу у тваринництві», «Про м'ясо і м'ясні продукти», «Про корми».

Таблиця 1

Поголів'я великої рогатої худоби та виробництво молока

	2012	2013	2014*	2015*
Велика рогата худоба – всього	4646	4534	5032	5154
у т.ч.: сільгосппідприємства	1506	1438	1924	2170
господарства населення	3140	3096	3108	2984
корів – усього	2554	2509	2596	2626
у т.ч.: сільгосппідприємства	575	565	692	740
господарства населення	1979	1944	1904	1886
Виробництво молока – усього, млн. т	11378	11488	12703	14040
у т.ч.: сільгосппідприємства	2535	2583	3444	4095
господарства населення	8843	8905	9259	9945

** – прогнозні показники*

Одночасно з цим внести на розгляд Верховної Ради України проекти законів: «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», передбачивши в державному бюджеті на відповідний період фінансову підтримку створення та функціонування неприбуткових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, їх кредитування; «Про оптові сільськогосподарські ринки»,

«Про аукціони живої худоби та птиці», «Про захист прав на породи тварин», «Про податок на додану вартість» щодо пільг з ПДВ.

Впровадження комплексу заходів щодо подальшого функціонування галузі молочного скотарства України створює перспективи її розвитку. На основі розрахованої можливої чисельності корів і їх продуктивності на перспективу передбачається зростання виробничого потенціалу галузі молочного скотарства (табл. 1).

Розроблений прогноз розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах і в господарствах населення дає можливість визначити перспективний виробничий потенціал галузі в цілому по Україні.

Розрахунки свідчать, що враховуючи медичну норму споживання молока та молочних продуктів у перерахунку на молоко за фактичної наявності населення потреба в молоці становить 15,4 млн тонн. Крім того, майже 10% валового надою молока піде на випоювання молодняку тварин. За цих умов загальний обсяг виробництва молока в Україні на перспективу має складати близько 17,0 млн тонн. Це забезпечить зростання споживання молока і молокопродуктів до фізіологічної потреби 380 кг і 80 кг м'яса з розрахунку на одну особу.

Збільшення обсягів виробництва молока забезпечується як за рахунок підвищення продуктивності, так і поступового зростання чисельності поголів'я корів. Приріст буде досягнуто за рахунок великотоварного спеціалізованого виробництва при продуктивності на рівні 5500-6000 кг молока на 1 корову.

Висновки і пропозиції. Очікувані наслідки розвитку молочного скотарства в Україні передбачають:

– зростання чисельності поголів'я великої рогатої худоби, підвищення його продуктивності і, на цій основі, збільшення виробництва молока та яловичини;

– забезпечення населення на рівні фізіологічних норм споживання тваринними продуктами харчування, підвищення їх якості та безпечності для споживання;

– створення належних технологічних умов підвищення економічної ефективності, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості галузі молочного скотарства;

– досягнення беззбитковості виробництва продукції та продовольчої безпеки держави;

– створення додаткових робочих місць, підвищення доходів населення та покращення соціальних умов села.

Список літератури:

1. Механізми реалізації та напрями розвитку галузей молочного скотарства і свинарства України на перспективу до 2015 року: монографія / В. А. Марченко, В. В. Бовсуновський та ін.; (Міністерство аграрної політики та продовольства України, Національна академія аграрних наук України, Інститут тваринництва НААН). – Харків: Елтон-2, 2013 – 164 с.
2. Тваринництво України: [статистичний збірник] / [за ред. Н. С. Власенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 212 с.
3. 3. Сільське господарство України: [статистичний збірник] / [за ред. Н. С. Власенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 390 с.

Марченко В.А.
Институт животноводства
Национальной академии аграрных наук Украины

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
Проведен анализ развития отрасли молочного скотоводства, показаны её инвестиционная привлекательность и необходимость проведения политики государственного регулирования, которая обусловливает установление основных приоритетов поддержки. Определены перспективный производственный потенциал отрасли в целом по Украине и по категориям хозяйств, который за счет развития крупнотоварного специализированного производства на конец 2015 года составит около 15 млн тонн молока при продуктивности на уровне 5000-6000 кг молока на 1 корову.
Ключевые слова: государственная поддержка, молоко, молочное скотоводство, продовольственная безопасность, говядина.

Marchenko V.A.
Institute of animal science
National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine

MAIN TRENDS OF DEVELOPMENT DAIRY CATTLE BREEDING IN UKRAINE

Summary
The analysis of the development of the industry of dairy cattle breeding, showing its investment attractiveness and the need for state regulation policy, which stipulates the establishment of the main priorities of support. Identify promising production potential of the industry in Ukraine in general and by types of farms, which is due to the development of large-scale specialized production at the end of 2015 will be about 15 million tons of milk with productivity at the level of 5000-6000 kg of milk per 1 cow.
Keywords: government support, milk, dairy cattle breeding, food security, beef.

УДК 379.85

СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГО (ЗЕЛЕНОГО) ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Маховка В.М.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Мета статті полягає у дослідженні сільського (зеленого) туризму як напряму розвитку сільських територій та визначенні його ролі в забезпеченні конкурентоспроможності туристичного продукту регіону. Здійснюючи аналіз та узагальнюючи результати наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, було визначено сільський (зелений) туризм як вид відпочинку пов'язаний з туристичною діяльністю в сільській місцевості. Обґрунтовано привабливість сільського (зеленого) туризму для розвитку туристичної діяльності та визначено даний вид туризму як альтернативний вид господарської діяльності населення сільських територій. Досліджено особливості організаційно-правових форм підприємницької діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму. Надана порівняльна характеристика правових вимог між зареєстрованою і незареєстрованою формою господарської діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму.

Ключові слова: сільський (зелений) туризм, господарські об'єднання, туризм, туристична діяльність, кластер, господарство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку, процеси соціально-економічних трансформацій, що відбуваються в галузі туризму, в тому числі і в сфері сільського (зеленого), зумовлюють пошук нових нетрадиційних організаційно-правових форм підприємництва та управління спрямованих не лише на розвиток ефективної туристичної діяльності в цілому, а і на забезпечення економічного зростання та підвищення рівня життя сільського населення. Одним із пріоритетних шляхів подолання проявів кризи, що склалась в аграрному секторі, є активізація сільського населення до підприємницької діяльності у сфері послуг, зокрема розвиток сільського (зеленого) туризму. Тому значно актуалізуються питання особливостей організації господарської діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Дослідженню питання організації господарської діяльності суб'єктів, що надють послуги з сільського (зеленого) туризму присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: В.В. Головацька, В.І. Цибух, В.Ф. Кифяк, П.В. Грішевський, С.М. Ілляшенко, В.В. Бондар, Т.І. Ткаченко, В.Г. Дарчук, В.О. Виноградова, Л.П. Дядечко та інші. У працях зазначених авторів були розглянуті особливості організаційно-правових форми підприємницької діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму в Україні. Проте, дане питання потребує подальшого дослідження та обговорення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на значну кількість наукових та практичних напрацювань спрямованих на розвиток сільського (зеленого) туризму, залишається недостатньо дослідженими питання особливостей організації діяльності суб'єктів господарювання, що надають послуги з сільського (зеленого) туризму, вирішенню яких і присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Здійснюючи дане дослідження, нами було визначено мету дослідити особливості організаційно-правових форм підприємницької діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму та порівняння правових вимог між зареєстрованою і незареєстрованою формою господарської діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогоднішній день, в Україні поряд з традиційними видами туризму, такими як лікувально-оздоровний, пізнавальний значної популярності набуває сільський (зелений) туризм. Варто зазначити, що даний вид туризму має значні перспективи розвитку майже у всіх сільських регіонах України, чому сприяє наявність необхідного потенціалу туристично-рекреаційних ресурсів. Популярність сільського (зеленого) туризму серед споживачів обумовлена не лише прагненням до відпочинку на природі, повернення до етнічних та культурних особливостей та традицій, а і значно нижчі витрати на туристичні послуги порівняно з іншими видами відпочинку на дороговартісних закордонних курортах тощо. З точки зору підприємництва поширення господарської діяльності орієнтованої на надання послуг з сільського (зеленого) туризму для приватних господарів сільських територій обумовлено вирішення проблем зниження безробіття, створення нових робочих місць, отримання додаткового прибутку та поліпшення соціально-економічного стану сільського населення. Підтвердженням цього є той факт, що у світовій практиці сільський (зелений) туризм вже досить тривалий час розглядається як альтернатива сільському господарству за розмірами отриманих прибутків. Також, розвиток інфраструктури сільського туризму не вимагає таких значних капіталовкладень, як інші види туризму і може здійснюватися за рахунок коштів самих селян без додаткових інвестицій [4].

Пропонуємо проаналізувати сучасні організаційно-правові форми підприємницької діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму. Перш за все варто зазначити, що на сьогоднішній день більшість приватних домогосподарств, що надають послуги з сільського (зеленого) туризму не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності (рис. 1.), що значно ускладнює можливість обліку та контролю за їх діяльність і стимулює тіньові економічні відносити в даному сегменті ринку туристичних послуг. Варто зазначити, що враховуючи економічну сутність господарської практики в сфері сільського (зеленого) туризму даний вид підприємницької діяльності доцільно віднести до неформальної економіки, яка характеризується випадковою економічну діяльність, недекларованість та нестабільність доходів, відсутність належного управління, неможливість врахування кількості зайнятих осіб та обсягу виробництва осіб зайняти в інших секторах економіки [1, 6].

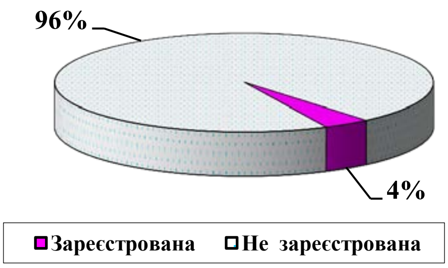

Рис. 1. Співвідношення зареєстрованої і незареєстрованої форми в сфері сільського (зеленого) туризмі в Україні станом на 1.01.2014 р.

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень [8]

Зазначимо, що організація сільського (зеленого) туризму з точки зору підприємництва, передбачає собою здійснення самостійної, систематичної, ініціативної діяльності громадян та підприємств, яка проводиться на власний ризик, в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, шляхом надання комплексу послуг (розміщення, харчування, організації дозвілля та забезпечення задоволення інших побутових потреб) з метою отримання економічного, соціального або іншого ефекту [2, 10].

Отже, фізична особа, яка прагне здійснювати підприємницьку діяльність в сфері сільського (зеленого) туризму, може обрати зареєстровану та незареєстровану форму господарювання. Обидві форми не суперечать чинному законодавству України, мають певні переваги та недоліки, які переставлені в табл.1. Спираючись на практичний досвід вітчизняного господарювання, класифікацію та методику обрахунку виробництва інституційних секторів економіки України [3], можна виділити групи підприємств (інституційних одиниць), що можуть здійснювати господарську діяльність у сфері сільського (зеленого) туризму:

1. Фізичні особи або групи осіб у формі домашніх господарств. Домашні господарства – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках.

2. Юридичні особи. Квазікорпорації (не фінансові корпорації) – унітарні підприємства (створюються одним власником) здійснюють ринкове виробництво товарів і нефінансових послуг, усіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання (це майже всі юридичні особи, що надають послуги сільського (зеленого) туризму).

Ринкові некорпоративні підприємства, що належать домогосподарствам – створені з метою виробництва товарів і послуг для їх продажу або обміну на ринку; можуть займатись будь-яким видом діяльності, мати різну кількість найманих працівників, які не обов'язково є членами даного домогосподарства (зареєстровані та незареєстровані підприємці, що надають послуги сільського (зеленого) туризму).

Некомерційні організації – здійснюють самостійну систематичну господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку (формальні об'єднання зацікавлених суб'єктів у сфері сільського (зеленого) туризму). Також, зазначимо, що підприємницька діяльність у сфері сільського (зеленого) туризму може здійснюватись на основі різних організаційно-правових форм, які умовно можна поділити на господарське об'єднання і індивідуальну (рис. 2.). Результати дослідження свідчать, що більш поширеною в сфері сільського (зеленого) туризму є індивідуальна форма здійснення підприємницької діяльності на приватно-сімейній основі, що передбачає здійснення діяльності у відносно невеликих масштабах, тобто це переважно сімейний бізнес, який в основному використовує власну працю з елементами кустарного промислу (вишивки, ткацтва, плетіння, гончарство тощо).

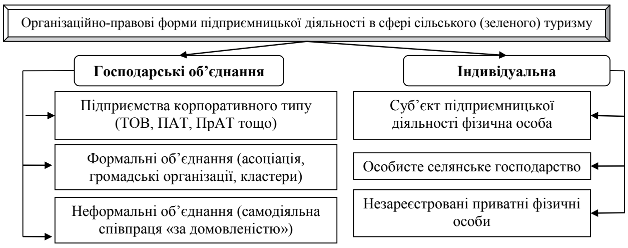

Рис. 2. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму

Джерело: розроблено автором

В якості засобів розміщення туристів в сфері сільського (зеленого) туризму використовуються переважно окремі кімнати будинку господарів чи окремі будинки, агрооселі, котеджі, садиби, гостьові дома, намети розмішені на присадибній ділянці.

До індивідуальної форми можна віднести господарську діяльність особистих селянських господарств, суб'єктів підприємницької діяльності фізичних осіб та незареєстрованих приватних осіб. Безумовно нажаль однією з найпоширеніших форм діяльності у сфері сільського (зеленого) є саме незареєстрована, що обумовлюється наступними факторами: відсутністю ефективного нормативно-правового регулювання даного питання, бюрократизація процесу реєстрації бізнесу та адміністративного управління та недостатністю обізнаності в сфері економічних питань ведення бізнесу тощо. Безперечно, самостійна господарська діяльність приватних власників агроосель та зелених садиб непотрібно розглядати з негативної точки зору, проте все ж необхідно визначити деякі недоліки, зокрема:

недостатній рівень обізнаності та досвіду в організації власної справи;

недоліки нормативно-правового регулювання сфери діяльності в сільському (зеленому) туризмі, що обумовлює відсутність законодавчо визначених прав та обов'язків віх учасників ринку та ефективного регулювання взаємовідносин між ними;

обмежений доступ до інформації (в т.ч. і сучасних інформаційних технологій), як про особливості започаткування власної справи в сфері сільського (зеленого) туризму, так і реалізації маркетингової та рекламної діяльності;

високі податкові ставки;

дефіцит фінансових ресурсів для модернізації та створення нових об'єктів матеріально-технічної бази, розвитку туристичної інфраструктури для якісного обслуговування туристів;

відсутність стимулювання реєстрації підприємницької діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму з боку державних органів влади на місцевому та регіональному рівнях;

Таблиця 1

Порівняльна характеристика правових вимог між зареєстрованою і незареєстрованою формою господарської діяльності в сфері сільського (зеленого) туризму

Вид діяльності	Зареєстровані підприємці	Без реєстрації як підприємці
Види послуг дозволені законодавством	Всі види туристичних послуг (за наявності необхідних ліцензій та дозволів)	Послуги розміщення, харчування
Надання дотації безробітним на започаткування власної справи	Може призначатися за умов складання бізнес-плану	Не призначається
Трудові договори з іншими особами, крім членів сім'ї	Не обмежено	Підлягають реєстрації органом державної служби зайнятості
Участь у програмах розвитку сільського (зеленого) туризму місцевого та регіонального значення	Дозволено	Дозволено
Ліцензування	Обов'язкове для інших видів послуг, крім розміщення і харчування туристів	Не потрібне
Сертифікація	Обов'язкова (до семи ліжко-місць для туристів у садибі – добровільна)	Добровільна
Сплата податку на додану вартість	Не сплачується на суму послуг з харчування туристів до 300 тис. грн. протягом останніх 12 місяців	Не сплачується на суму послуг з харчування туристів до 300 тисяч грн. протягом останніх 12 місяців. Оренда приміщень звільнена від ПДВ
Сплата податку з доходів фізичних осіб	15% з доходу за винятком пов'язаних витрат. Збори в Пенсійний фонд нараховуються на суму до 10 прожиткових мінімумів на місяць	15% з доходу від оренди приміщень (облік витрат не обов'язковий). Доходи від продажу сільгосппродукції та її первинної переробки звільнено від податку. Збори в Пенсійний фонд не нараховуються
Реєстрація договорів	Не потрібна, якщо строк розміщення кожного туриста менше 12 місяців	Не потрібна, якщо строк розміщення кожного туриста менше 15 днів
Реєстрація діяльності	Необхідно зареєструватися відповідно до законодавчо визначеної процедури	Окремі дії не потрібні
Припинення діяльності	Необхідно знятися з обліку як приватному підприємцю	Окремі дії не потрібні
Державний контроль (нагляд)	Проводить регулярно згідно визначеного законодавства	Проводитися щодо них не частіше одного разу на п'ять років, в тому числі щодо кількості туристів, рівня надання послуг та виконання умов договорів, а також внесення обов'язкових платежів до бюджету (п. 6 Постанови КМУ № 25 від 21.01.2009 р.).

Джерело: адаптовано та доопрацьовано автором на основі [9]

труднощі в самостійному обслуговуванні значних туристичних потоків, особливо в пік сезону тощо [5].

Господарське об'єднання окремих представників, що здійснюють діяльність в сфері сільського (зеленого) туризму в певну асоціативну форму, що дозволяє ефективно і швидко координувати діяльність учасників у одному чітко визначеному напрямку, надавати цільове фінансування для підтримки розвитку, методичну, інформаційну, інноваційну, маркетингову допомогу, представляти спільні інтереси в державних органах влади, знижувати витрати на основну діяльність за рахунок співпраці тощо.

Індустрія туризму як комплексна система функціонує за певними правилами та нормами, які спрямовують діяльність людина в певному напрямку, які отримали назву інституцій [7].

Інституції поділяють на дві великі підгрупи: формальні та неформальні. В основі неформальних інституцій лежить сукупність суспільно передаваємої інформації як культурної спадщини та є неформальними обмеженнями, що виражаються у формі норм, звичаїв, традицій, кодексів поведінки, різного роду умовностей тощо [7]. Неформальні інституції були сформовані, коли були відсутні формальні регулятивні механізми та відігравали ключову роль у суспільних взаємовідносинах, проте вони пронизують сучасну економіку, а на їх основі побудована етика бізнесу.

Формальні інститути виражаються закріплені, чітко визначені обмеження та правила, що сформовані та діють на основі неформальних інституцій. Формальні інституції визначаються у політико-правовій площині (конституція, підзаконні акти), економічній (права власності), договірні (правила укладання договорів) тощо. Результати досліджень показують, що розвиток сільського (зеленого) туризму супроводжується постійними динамічними інституційними змінами, а саме зміною правил, неофіційних обмежень, особливостей характеру та дотримання даних правил учасниками економічного процесу обміну людськими, фінансовими, інформаційними та іншими ресурсами [7].

До господарських об'єднань у сфері сільського (зеленого) туризму можна віднести підприємств різних організаційно-правових форм корпоратив-

ного типу. Визначені суб'єкти пропонують туристам послуги розміщення переважно в готелях, туристичних базах відпочинку, санаторно-курортних закладах, котеджах та мисливських будиночках з інфраструктурою, спеціально об лаштовані наметні площадки тощо.

Іншою складовою господарських об'єднань є громадські організації, що здійснюють діяльність в сфері сільського (зеленого) туризму на формальних і неформальних засадах. На початкових етапах переважно діють неформальні об'єднання на основі усних домовленостей між учасниками щодо спільної співпраці. Побудова співпраці на основі формалізації відносин, передбачає створення організаційно-інституційних структур, які на безоплатній основі представляють інтереси учасників об'єднання. До формальних об'єднань на рівні регіону переважно відносять неприбуткові громадські організації, спілки кластери, бізнес-інкубатори, асоціації тощо.

Ключовим аспектом сталого розвитку господарської діяльності в сфері туризму є побудова чітких взаємовідносин та співробітництва між підприємствами в межах певної територіальної одиниці (району). Співробітництво в туризмі може мати різносторонній характер і стосуватися стандартизації та контролю якості пропонованих послуг, навчання, маркетинг, реклама, інновації, інформаційне забезпечення (застосування сучасних інформаційних технологій), інвестиційна підтримка, захист інтересів та інше.

Результати дослідження свідчать, що в Україні відсутні державні інституції, діяльність яких спрямована на вирішення проблем розвитку сільського (зеленого) туризму, наразі дані функції виконують різні громадські організації. Однією з основних і найбільш ініціативних є всеукраїнська неприбуткова громадська організація Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (заснована в 1996 р.).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підсумовуючи вищевказане можна стверджувати, що становлення та розвиток сільського (зеленого) туризму як альтернативний вид господарської діяльності сприяє системному вирішенню соціально-економічних проблем, пов'язаних із відтворенням трудового потенціалу в аграрній сфері, формуванням нових напрямів виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції, підвищенням зайнятості, зростанням доходів та підвищенням його життєвого рівня населення. Проте залишається багато невирішених питань в організаційно-правовому аспекті здійснення господарської діяльності, що передбачає надання послуг з сільського (зеленого) туризму. Зокрема, виникає необхідність чіткого визначення особливостей індивідуальної форми та господарських об'єднань в сфері сільського (зеленого) туризму, особливо що стосується інтеграційних об'єднань (кластерів, асоціацій тощо), які в сучасних кризових умовах є більш ефективнішими, що буде метою подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки// Економіка України / В. Базилевич, І. Мазур – 2004. – № 8. – С. 36–44.2
2. Биркович В. І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України // Стратегічні пріоритети, № 1(6), 2008 р. – С. 138-143.3
3. Егоров О. И. Зарубежный опыт региональной науки, региональной политики и территориального развития // Регион: экономика и социология. – 2006. – № 1. – С. 155-162.
4. Зайцева В. М. Актуальні проблеми та перспективи розвитку туристичного і готельно-ресторанного бізнесу в Запорізькому регіоні: монографія / За заг. ред. проф. В. М. Зайцевої. – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2012. – 400 с. 1
5. Кострица М. М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля»): монографія / М. М. Кострица / За наук. керівництвом і заг. ред. проф. Є. І. Ходаківського, проф. Ю. С. Цал-Цалка. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 196 с., С 40.
6. Махсма М. Б. Неформальна зайнятість селян України / М.Б. Махсма // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2013. – № 7. – С. 175-180.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: «Основи», 2000. – 198 с.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/. – Заголовок з титулу екрану.
9. Сільський зелений туризм або відпочинок у селі: поради початківцям / [Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні]. – Випуск № 2. – К.: Дім, сад, город, 2006. – 64 с.
10. Указ Президента «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» // Урядовий кур'єр. – 2008. – 7 жовтня.

Маховка В.М.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

СОВРЕМЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ КОМПАНИЙ СЕЛЬСКОГО (ЗЕЛЕНОГО) ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Аннотация
Цель статьи заключается в исследовании сельского (зеленого) туризма как направления развития сельских территорий и определении его роли в обеспечении конкурентоспособности туристического продукта региона. Осуществляя анализ и обобщая результаты научных исследований многих отечественных и зарубежных ученых, было определено сельский (зеленый) туризм как вид отдыха, который связан с туристической деятельностью в сельской местности. Обоснованно привлекательность сельского (зеленого) туризма для развития туристической деятельности и определен данный вид туризма как альтернативный вид хозяйственной деятельности населения сельских территорий. Исследованы особенности организационно-правовых форм предпринимательской деятельности в сфере сельского (зеленого) туризма. Предоставлена сравнительная характеристика правовых требований между зарегистрированной и незарегистрированной форме хозяйственной деятельности в сфере сельского (зеленого) туризма.
Ключевые слова: сельский (зеленый) туризм, хозяйственные объединения, туризм, туристическая деятельность, кластер, хозяйство.

Makhovka V.M.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

MODERN ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE COMPANY GREEN (RURAL) TOURISM IN UKRAINE

Summary
The aim of this article is to study rural (green) tourism as the direction of development of rural areas and the determination of its role in ensuring the competitiveness of the tourism product of the region. The analysis and summarizing the results of research of many domestic and foreign scholars, was defined rural (green) tourism as a form of recreation associated with tourism activities in rural areas. Reasonably attractive rural (green) tourism for the development of tourism activities and identified this type of tourism as an alternative form of economic activity in rural areas. The features of the organizational and legal forms of business in rural (green) tourism. Provided comparative characteristics of the legal requirements between registered and unregistered form of economic activity in rural (green) tourism.
Keywords: rural (green) tourism, business associations, tourism, tourist activities, cluster management.

УДК 330.322:334.716(477.54)

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мацейко Ю.В., Іванчук А.П.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Досліджено інвестиційну привабливість промислових підприємств Харківської області. Визначено фактори впливу на інвестиційну привабливість. Розглянуто основні показники, які можуть бути складовими інтегрального показника інвестиційної привабливості. На основі методу експертних оцінок визначено найбільш впливові з них. Побудовано матрицю співвідношення показників зовнішніх та внутрішніх факторів.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, кваліметричний підхід, зовнішні фактори впливу на інвестиційну привабливість, внутрішні фактори впливу на інвестиційну привабливість, показники інвестиційної привабливості.

Постановка проблеми. В сучасних умовах промислові підприємства Харківської області працюють в жорсткому конкурентному просторі. Для їх виживання на ринку промислової продукції необхідно постійно розвиватися. Стабільний розвиток підприємства вимагає інвестиційних ресурсів у виробництво, науково-технічні розробки, та інші цілі спрямовані на отримання позитивного ефекту. На цей момент показник інвестиційної привабливості України знаходиться на низькому рівні за даними European Business Association – у червні 2013 року він дорівнював 2,16. Якщо порівнювати це значення з 2011 роком, то показник інвестиційної привабливості України знизився на 1,23 одиниці. Якщо звернути увагу на індекс інвестиційної привабливості Харківської області, то він має 8 місце, тому доцільним є дослідження стану інвестиційної привабливості промислових підприємств Харківської області, як складових інвестиційної привабливості регіону і України в цілому з метою збільшення обсягу інвестиційних ресурсів в економіку України. Дана робота присвячена оцінці інвестиційної привабливості підприємства,бо на сьогодні не має єдиної, загально прийнятої методики оцінки даного показника. і пошуку методів її підвищення. Для досягнення поставленої цілі пропонується оцінити інвестиційну привабливість підприємств харківської області за кваліметричним підходом з використанням методу експертних оцінок, методу групування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеній проблемі присвячено широке коло публікацій багатьох вчених-економістів, серед яких: Захарченко В.І., Череп А.В., Іщук С.О., Тимошик В., Мацейко Ю.В.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемі оцінки інвестиційної привабливості підприємств присвячено багато праць відомих вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, але на сьогодні не винайденого єдиного, загальноприйнятого методу оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження інвестиційної привабливості промислового підприємства та виявлення факторів, що впливають на інвестиційну привабливість промислового підприємства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Формування інвестиційної привабливості підприємства відбувається під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. З метою визначення найбільш впливових факторів на інвестиційну привабливість проаналізовано наукову літературу (В. І. Захарченко, М. О. Акулюшина [1], Е. М. Костомаров, А. В. Череп, В. З. Бугай, Є. Л. Білий та А. В. Бугай [2], С. О. Іщук [3], В. Тимошик [4]).

Проаналізувавши думки вчених, можна згрупувати фактори як внутрішні та зовнішні. Результати представлені в табл. 1.

Таблиця 1
Фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на інвестиційну привабливість підприємства

Внутрішні фактори	Зовнішні фактори
економічні та соціальні умови	соціальні
корпоративні зв'язки	економічні
офіційна ринкова політика	політичні
репутаційний персонал	юридично-правові
ресурси та комунікації	науково-технічні
стиль керівництва	інфраструктурні
організація проекту	культурологічні
засоби комунікації	природні
професійність	безпека інвестиційної діяльності
фінансовий стан підприємства	демографічна характеристика
ступінь інноваційності продукції компанії	розвиток інвестиційної інфраструктури
стабільність генерування грошового потоку	розвиток ринкових відносин та комерційної інфраструктури
рівень диверсифікації продукції компанії	рівень загальноекономічного розвитку регіону
	імовірність введення воєнного стану в країні
	досконалість законодавчої і судової влади
	рівень корупції в регіоні

Джерело: розроблено авторами

Для того, щоб визначити які фактори найбільше впливають на інвестиційну привабливість промислових підприємств Харківської області скористаємося методом експертних оцінок (табл. 2.)

Для оцінки узгодженості експертів може бути вирахуваний коефіцієнт конкордації Кендала за формулою 1:

$$W = \frac{12\sum D^2}{m^2(n^3 - n)} = \frac{12 * 58,56}{100 * (720 - 9)} = 0,7 \qquad (1)$$

Отриманий результат показує високий рівень узгодженості. Найбільший вплив мають фактори: фінансовий стан підприємства та управління ресурсами підприємства. Проводячи анкетування тих самих експертів проаналізуємо, які із внутрішніх факторів мають найбільший вплив на показник інвестиційної привабливості (табл. 3).

Таблиця 2

Виявлення найбільш впливових зовнішніх факторів на рівень інвестиційної привабливості промислового підприємства

Внутрішні фактори	Оцінки експертів										Середне значення
	Експерт 1	Експерт 2	Експерт 3	Експерт 4	Експерт 5	Експерт 6	Експерт 7	Експерт 8	Експерт 9	Експерт 10	
корпоративні зв'язки	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3,4
офіційна ринкова політика	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1
компетентність персоналу	4	4	5	4	4	4	4	4	4	4	4,2
ресурси та комунікації	6	6	6	6	6	6	6	6	6	7	6
управління ресурсами підприємства	8	8	8	8	8	7	8	8	8	8	8
організація проекту	2	3	2	1	2	2	2	2	2	2	2
інформативність	5	5	4	5	5	5	5	5	5	5	4,4
фінансовий стан підприємства	9	9	9	9	8	9	9	9	9	9	9
ступінь інноваційності продукції компанії	7	7	7	7	7	8	7	7	7	6	7

Джерело: розроблено авторами

Отже з проведеного дослідження виходить, що такі фактори внутрішнього середовища та зовнішнього середовища, як імовірність військового стану в країні, рівень загальноекономічного розвитку регіону, фінансовий стан підприємства та управління ресурсами мають найбільший вплив на інвестиційну привабливість підприємства.

Тому доцільно побудувати інтегральний показник оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства на основі показників, які виражають вплив фактора на підприємство. Пропонуємо імовірність військового стану в країні оцінити за такими параметрами: можливість підприємства виготовляти продукцію військового призначення, місцезнаходження підприємства взалежності від місця проведення АТО. Рівень загальноекономічного розвитку регіону пропонуємо оцінити за об`ємом вкладених інвестицій, об'ємом виготовленої промислової продукції, середнім рівнем заробітної плати,обсягу обороту роздрібної торгівлі, середньомісячної заробітної плати, обсягу виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції, обсягу експорту-імпорту товарів, фінансовими результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування. Фінансовий стан підприємства виражається через показники фінансової стійкості та ліквідності. Управління ресурсами можна проаналізувати через коефіцієнт придатності основних засобів, коефіцієнт зношеності основних засобів, фондовіддачу, продуктивність праці, коефіцієнт оборотності. Пропонуємо оцінити зовнішні фактори впливу на інвестиційну привабливість підприємства на основі кваліметричного підходу за 3 бальною шкалою. При високій можливість підприємства виготовляти продукцію воєнного призначення виставляється 3 бали, при неможливості виготовляти військову продукцію – 1 бал, при можливості виготовляти таку продукцію при значних витратах – 2 бали. Місцезнаходження в залежності від місця проведення АТО оцінюється в такому

Таблиця 3

Виявлення найбільш впливових внутрішніх факторів

Внутрішні фактори	Оцінки експертів										Середне значення
	Експерт 1	Експерт 2	Експерт 3	Експерт 4	Експерт 5	Експерт 6	Експерт 7	Експерт 8	Експерт 9	Експерт 10	
соціальні	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1,1
економічні	11	11	11	10	11	11	11	11	11	11	10,9
політичні	6	7	7	6	6	6	6	6	6	6	6,2
юридичноправові	7	6	6	7	7	7	7	7	8	7	6,9
науковотехнічні	10	10	10	11	13	9	10	10	10	10	10,3
інфраструктурні	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3	2,9
культурологічні	2	1	3	2	2	2	2	2	2	2	2
природні	8	9	9	8	8	8	8	8	7	8	8,1
рівень загальноекономічного розвитку регіону	15	15	15	15	16	15	16	15	15	15	15,2
розвиток інвестиційної інфраструктури	9	8	8	9	9	10	9	9	9	9	8,9
демографічна характеристика	4	4	4	4	4	4	4	4	5	4	4,1
розвиток ринкових відносин та комерційної інфраструктури	5	5	5	5	5	5	5	5	4	5	4,9
безпека інвестиційної діяльності	12	14	12	12	10	12	12	12	12	12	12
імовірність военного стану в країну	16	16	16	16	15	16	15	16	16	16	15,8
досконалість законодавчої і судової влади	13	12	13	13	12	13	13	13	13	13	12,8
рівень корупції в регіоні	14	13	14	14	14	14	14	14	14	14	13,9

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Оцінка показників інвестиційної привабливості «ПАТ Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»

Зовнішні фактори	Фактичне значення	Оцінка	Внутрішні фактори	Фактичне значення	Оцінка
Можливість підприємства виготовляти продукцію воєнного призначення	-	2	Коефіцієнт фінансової автономії	0,8	3
Місцезнаходження в залежності від місця проведення АТО	-	2	Коефіцієнт фінансової залежності	1,25	2
Об`єм вкладених інвестицій в Харківську область	2790,9 млн.грн	2	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,567	3
Об'єм виготовленої промислової продукції в Харківській області	51518,7 млн.грн	2	Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	0,196	3
Середній рівень заробітної плати в Харківській області	3085 млн. грн	3	Коефіцієнт швидкої ліквідності	3,752	2
Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування в Харківській області	-1313,9 млн. грн	1	Коефіцієнт придатності основних засобів	0,75	3
Обсяги обороту роздрібної торгівлі в Харківській області	56647,2 млн. грн	3	Коефіцієнт зношеності основних засобів	0,25	3
Обсяг виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції в Харківській області	2878 млн. грн	2	Фондовіддача	2,6 грн/грн	2
Обсяги експорту-імпорту товарів в Харківській області	1433653 млн. грн/ 1400565 млн. грн	2	Продуктивність праці	0,0018 чол/грн	1
Середньомісячна заробітна плата в Харківській області	3085 млн. грн	3	Коефіцієнт оборотності	1,17	2
Середнє значення		2,2			2,4

Джерело: розроблено авторами

порядку: підприємство в зоні АТО-1бал, в регіоні, що межує з зоною АТО -2 бали, на далекій відстані від зони АТО -3бали. Об'єм вкладених інвестицій, об'єм виготовленої промислової продукції, середній рівень заробітної плати, фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування оцінюються в порівнянні з даними інших регіонів. Якщо Харківська область має більший показник ніж інші регіони, то виставляється 3 бали, показник знаходиться на середньому рівні 2 бали, нижче ніж у всіх інших -1 бал. Внутрішні фактори впливу на інвестиційну привабливість промислового підприємства оцінюються за шкалою наведеною в дисертації Мацейко Ю.В. [5].Результати оцінки показників інвестиційної привабливості на прикладі «ПАТ Харківський машинобудівний завод»Світло шахтаря» наведено в таблиці 4.

Для визначення рівня інвестиційної привабливості промислових підприємств Харківської області пропонується розробити матрицю співставлення показників, що відображають вплив зовнішніх і внутрішніх факторів. Пропонується по горизонталі розмістити показники, що характеризують вплив внутрішніх факторів, а по вертикалі − зовнішніх факторів. Розроблена матриця вказана на рис. 1.

Середнє значення показників, що відображають зовнішні фактори впливу	Середнє значення показників, що відображають внутрішні фактори впливу: Від 1 до 1,7	Від 1,71 до 2,3	Від 2,31 до 3
Від 1 до 1,7			
Від 1,71 до 2,3	ПрАТ "Проектне конструкторсько-технологічне бюро "Електротехмонтаж"	ПАТ "Харківський завод штампів та пресформ"	«ПАТ Харківський машинобудівний завод"Світло шахтаря»
Від 2,31 до 3			ПАТ "Харківський електротехнічний завод "Укрелектромаш"

Рис. 1. Вплив зовнішніх і внутрішніх факторів

Джерело: розроблено авторами

Згідно з матрицею сформовано 4 зони інвестиційної привабливості підприємства: 1 зона – можлива лише в теорії, а на практиці малоймовірна. 2 зона − є найбільш ризикована для інвесторів. 3 зона − притаманна підприємствам, які здатні гарантувати середній рівень результативності від вкладання інвестиційних ресурсів. 4 зона − підприємства, які знаходяться в цій зоні, є найбільш інвестиційно привабливими. Проаналізоване підприємство має високий рівень інвестиційної привабливості поряд з іншими промисловими підприємствами Харківської області проаналізованими за даним підходом. Тому, щоб зберегти високий рівень показника інвестиційної привабливості «ПАТ Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря» пропонується розглянути власну можливість виготовляти продукцію військового призначення, що підвищить його гнучкість, мобільність, збільшить обсяг державних замовлень.

Висновки і пропозиції. Оцінка інвестиційної привабливості за запропонованим підходом оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств Харківської області дозволила виявити найбільш впливі фактори на діяльність промислового підприємства, дослідити вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на господарську діяльність підприємства, розрахувати інтегральний показник інвестиційної привабливості промислового підприємства за кваліметричним підходом, порівняти стан інвестиційної привабливості досліджуваного підприємства зі станом інших промислових підприємств. Особливість запропонованого підходу полягає в тому, що при оцінці інвестиційної привабливості оці-

нюються фактори, пов'язані з військовими діями в Україні. Запропоновані можливості підвищення інвестиційної привабливості завдяки виробництву промислової продукції військового призначення.

Список літератури:

1. Захарченко В. І. Динаміка інвестиційно-інноваційних процесів у нестабільному середовищі монографія / В. І. Захарченко, М. О. Акулюшина. – Херсон: Олдіплюс, 2012. – 212 с.
2. Череп А. В. Аналіз інвестиційних проектів: практикум / А. В. Череп, В. З. Бугай, Є. Л. Білий, А. В. Бугай. – К.: Кондор, 2011. – 260 с.
3. Іщук С. О. Теоретико-методичні засади оцінювання інвестиційної привабливості регіону: зб. наук. пр. / С. О. Іщук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення / НАН України. Інт. регіональних досліджень; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 3(83). – С. 3–11.
4. Тимошик В. Привабливість регіонів України у контексті напрямку розвитку інвестиційної політики / Валерія Тимошик // Галицький економічний вісник. – 2005. – № 1.– С. 76–81.
5. Мацейко Ю. В. Оцінка інвестиційної привабливості промислового підприємстваз урахуванням ентропії його діяльності: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Мацейко Юлія Віталіївна. – Луганськ., 2014. – 206 с.

Мацейко Ю.В., Иванчук А.П.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Исследовано инвестиционную привлекательность промышленных предприятий Харьковской области. Определенно факторы влияния на инвестиционную привлекательность. Рассмотрены основные показатели, которые могут быть составляющими интегрального показателя инвестиционной привлекательности. На основе метода экспертных оценок определенно наиболее влиятельные из них. Построена матрица соотношения показателей внешних и внутренних факторов.
Ключевые слова: нвестиционная привлекательность, квалиметрический подход, внешние факторы влияния на инвестиционную привлекательность, внутренние факторы влияния на инвестиционную привлекательность, показатели инвестиционной привлекательности.

Matseiko Y.V., Ivanchuk A.P.
National University of Construction and Architecture

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF KHARKIV AREA

Summary
Studied industrial investment attractiveness of Kharkiv region. The factors influence the investment attractiveness. The main parameters that can be part of the integral index of investment attractiveness. On the basis of expert assessments identified the most influential of them. Powered matrix ratio of external and internal factors.
Keywords: investment attractiveness, kvalimetrichniy approach, external factors of influence on an investment attractiveness, internal factors of influence on an investment attractiveness, indexes of investment attractiveness.

УДК 338.24

СКЛАДОВІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Мацейко Ю.В.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Проаналізовано рейтинг інвестиційної привабливості України. Досліджено теоретичні питання оцінювання інвестиційної привабливості промислового підприємства. На основі аналізу наукових джерел визначено основні складові інвестиційної привабливості промислових підприємств. Визначено фактори впливу на інвестиційну привабливість промислових підприємств. Виявлено компоненти з яких складається показник інвестиційної привабливості підприємства.
Ключові слова: інвестиційна привабливість, фактори інвестиційної привабливості, складові інвестиційної привабливості, оцінка інвестиційної привабливості, промислове підприємство.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання вимагають від промислових підприємств стабільного розвитку для розвитку національної економіки, що неможливо без активізації інвестиційної діяльності промислових підприємств та потребує залучення інвестиційних ресурсів як із внутрішніх, так і із зовнішніх джерел. Незважаючи на збільшення обсягу інвестицій в основний капітал промислових підприємств, за останній період їх обсяг є недостатнім для розвитку промислової галузі й вирішення проблем розвитку. Залучення інвестиційних ресурсів, спрямованих на подальший розвиток промислових підприємств в Україні, як із внутрішніх, так і із зовнішніх джерел вимагає обґрунтованого оцінювання інвестиційної привабливості промислового підприємства й потребує удосконалення підходів до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.

Відзначимо, що інвестування є однією з головних умов розвитку промислового підприємства, його атрибутом, тому розуміння сутності поняття інвестиційної привабливості є певним підґрунтям для побудови підходу до оцінювання інвестиційної привабливості промислового підприємства, що є необхідною умовою його успішного функціонування. На сьогодні недостатньо вивчено та використано теоретичні основи та методичний інструментарії щодо оцінювання й управління інвестиційною привабливістю промислового підприємства, саме тому в цій роботі автор спрямовує зусилля на вирішення визначеної проблеми. Підхід до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства має бути об'єктивним, але на цей момент це не може бути реалізовано через те, що більшість методик запозичена у західних консалтингових агентств і не адаптована під українські підприємства. Це зумовлює необхідність формування власних підходів до оцінювання інвестиційної привабливості промислових підприємств. З цією метою в роботі проаналізовано поняття «інвестиційна привабливість підприємства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеній проблемі присвячено широке коло публікацій багатьох вчених-економістів, серед яких: Асаул А.Н., Бабич О.В., Бардась А.В., Безруков В.А., Верхоглядова В.І., Гайдуцький А.П., Гвоздецька О.В., Деньга С.М., Дудка Т.В., Євтушенко С.О., Іванов С.В., Ісаєва С.В., Корнєва Н.О., Коробков Д.В., Лєснікова М.В., Маловичко А.С., Ніколаєв В.П., Чумакова О.Г., Носова О.В., Орловська Ю.В., Панков С.А., Пащенко О.В., Пилипенко О.І., Семіна Л.А., Сербіненко Н.В., Синенко О.І., Супрун С.В., Тарбукина О. М., Трифонова О.В., Якименко О.А..

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах провідних вчених дефініція «інвестиційна привабливість підприємства» розглядається під різними кутами зору: з позиції інвестора й підприємства, з позиції ефективності інвестування лише в цінні папери або в розвиток виробництва, з позиції співвідношення переваг і недоліків інвестування у конкретний об'єкт. Через значну кількість думок щодо визначення поняття інвестиційна привабливість і виділення його складових необхідним потребує уточнення складових інвестиційної привабливості.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження складових, що формують показник інвестиційної привабливості промислового підприємства та виявлення факторів, що впливають на ці складові та на інвестиційну привабливість промислового підприємства в цілому.

Виклад основного матеріалу. Для стабілізації економіки необхідне стимулювання інвестиційної діяльності підприємств, чітке й об'єктивне уявлення про стан інвестиційної привабливості українських підприємств. Тому оцінка інвестиційної привабливості на прикладі українських промислових підприємств призведе до економічного зростання країни й виникнення необхідних умов для розв'язання багатьох соціальних проблем.

На цей момент показник інвестиційної привабливості України знаходиться на низькому рівні за даними European Business Association [1] – у червні 2013 року він дорівнював 2,16. Якщо порівнювати це значення з 2011 роком, то показник інвестиційної привабливості України знизився на 1,23 одиниці. Складаючи зазначений рейтинг, було враховано політичні, економічні, законодавчі, регуляторні й інші фактори, які зрештою визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їхнього ефективного використання.

За результатами опитування Research&Branding Group 11,4% інвесторів схильні оцінювати інвестиційний клімат в Україні як хороший; 10,7% інвесторів стверджують, що інвестиційний клімат в Україні дуже поганий, ще 30,3% опитаних оцінюють його як близький до дуже поганого. У той же час 47,6% інвесторів оцінюють інвестиційний клімат в Україні як нейтральний [2].

Рейтинг економік за даними Doing Business за 2012 рік свідчить, що Україна посідає 137-ме серед 185 місць, що вказує на низьку інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів. При оцінюванні країн аналізувалися такі статті: створення підприємств, отримання дозволів на будівництво, підключення до системи електропостачання, реєстрація власності, отримання кредитів, захист інвесторів, оподаткування, міжнародна торгівля, забезпечення виконання контрактів [3].

За даними міжнародних рейтингів Україна має низький рівень інвестиційної привабливості за всі-

ма статтями аналізу. З метою підвищення інвестиційної привабливості України на міжнародній арені розглянуто фактори впливу на інвестиційну привабливість промислового підприємства та складові інвестиційної привабливості на які ці фактори в різній мірі впливають.

Для формування підходу до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства крім уточнення сутності необхідно визначити складові цього поняття. Єдиного переліку складових інвестиційної привабливості підприємства нині не існує, вчені визначають різні складові цього поняття.

Так, наприклад, Д. М. Гончарук [4] виділяє фінансову, майнову й трудову складові, що недостатньо для повноцінного оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. О. А. Горова [5] погоджується з Д. М. Гончарук з приводу матеріально – технічної та трудової складової, але акцентує увагу на тому, що нині інвестори більш зацікавлені в нематеріальній складовій інвестиційної привабливості підприємства (імідж, якість продукції, соціальні програми, відносини з клієнтами), тому що з переходом промислових підприємств на новий рівень розвиток підприємства залежить від відносин з клієнтом.

І. І. Петренко [6] до складових інвестиційної привабливості підприємства, визначених попередніми авторами, додає ще інноваційну складову. На його думку, ця складова має вагомість у тому випадку, коли планується вкладення реальних інвестицій у виробництво інноваційної продукції, що суттєво впливає на рівень інвестиційної привабливості вітчизняних промислових підприємств.

С. І. Караван [7,8] розглядає інформаційну привабливість, привабливість продукції, інноваційну, кадрову, фінансову, соціальну, територіальну й екологічну привабливість як складові інвестиційної привабливості підприємства. Цю думку розділяють Т.І. Лазарева [9], Д. А. Єндовицький [10], В. Є. Соболєва [11]. О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник [12], які розширюють перелік складових інвестиційної привабливості підприємства і додають логістично–територіальну, іміджево-брендову, партнерську, адміністративно–правову привабливість. Побудова підходу до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства за допомогою зазначених складових є неможливою через складність приведення до єдиної розмірності абсолютних, відносних та інтегральних показників.

У роботі Т. Є. Андреєвої, Н. В. Опікунової, О. О. Ненахової [13] складові інвестиційної привабливості підприємства поділені на інвестиційний ризик і інвестиційний потенціал. Інвестиційний потенціал формують: ресурсно-сировинний, трудовий, виробничий, інноваційний, інституційний, інфраструктурний, фінансовий, споживчий потенціал. До інвестиційного ризику відносять такі складові: економічну, фінансову, політичну, соціальну, екологічну, кримінальну, законодавчу складову. Отже, визначені складові інвестиційної привабливості підприємства автором узагальнено на рис. 1.

Автором було згруповано складові інвестиційної привабливості за характером їх виникнення. Таким чином було виділено зовнішні і внутрішні складові. Для формування підходу до оцінки інвестиційної привабливості промислового підприємства ці складові відіграють важливу роль, бо саме завдяки їх оцінки відбувається побудова інтегрального показника інвестиційної привабливості. Актуальною є проблема виділення найважливіших складових інвестиційної привабливості та приведення їх до єдиної розмірності, бо кожне підприємство функціонує в неповторному середовищі і має свої особливості, такі як життєвий цикл, форма власності, організаційна структура та інші. Крім складових інвестиційної привабливості підприємства, необхідно розглянути фактори, які впливають як на інвестиційну привабливість промислового підприємства, так і на її складові.

Інвестиційна привабливість підприємства

Внутрішні складові
- фінансова
- майнова
- трудова
- інноваційна
- виробнича
- іміджево-брендова
- якість продукції
- соціальні програми
- відносини з клієнтами
- привабливість продукції

Зовнішні складові
- інформаційна
- кадрова
- соціальна
- територіальна
- екологічна
- партнерська
- адміністративно-правова
- ресурсно-сировинний
- інституційна
- інфраструктурна
- споживчий потенціал
- логістично-територіальна

Рис. 1. Складові інвестиційної привабливості підприємства

Джерело: розроблено автором

На інвестиційну привабливість промислового підприємства впливають різноманітні фактори. Однозначного їх переліку у літературі не визначено, тому кожен автор виділяє власні. Наприклад, Є.А. Якименко виділяє такі фактори впливу на інвестиційну привабливість підприємства, як фінансовий стан, привабливість продукції, зношеність основних фондів, якість персоналу [14]. А.А. Селіванова відокремлює політичні, правові, економічні й соціальні фактори [15]. І.А. Бланк [11], Ю.М. Воробйов, О.І. Воробйова [16] у своїх роботах виокремлюють п’ять основних факторів, які впливають на інвестиційну привабливість підприємства: важливість галузі, характеристики споживання продукції, рівень державного втручання, соціальна роль галузі, фінансові умови роботи галузі. При оцінці інвестиційної привабливості підприємства актуальним постає питання визначення впливу цих факторів на окреме підприємство.

Для дослідження інвестиційної привабливості підприємства пропонується всі фактори згрупувати у дві групи: фактори опосередкованого впливу й фактори безпосереднього впливу на інвестиційну привабливість підприємства. До першої групи належать фактори, які не піддаються впливу окремого підприємства. До другої групи належать фактори, на які підприємство може впливати й змінювати їхні показники, характеристики тощо. Під час дослідження було виявлено 34 фактори, які в різною мірою впливають на інвестиційну привабливість підприємств (табл. 1).

Відповідно до специфіки діяльності промислового підприємства перелік факторів інвестиційної привабливості підприємства скоректовано та додано такі фактори впливу: інноваційні розробки в галузі, організація підприємства. Ступінь впливу факторів на підприємство оцінюється через показники діяльності підприємства, які входять до складу визначених складових інвестиційної привабливості підприємства. Аналіз даних показників вказує на ефективність або неефективність діяльності підприємства і тим самим вказує на можливості для інвесторів після здійснення інвестиційної операції. Тобто інвестиційна привабливість підприємства повинна ґрунтуватися на факторах впливу та аналізі їхнього впливу на складові інвестиційної привабливості підприємства (рис. 2).

Таблиця 1

Фактори впливу на інвестиційну привабливість підприємства

Фактори опосередкованого впливу	Фактори безпосереднього впливу
Галузева приналежність	Виробнича програма
Географічне місце розташування	Маркетингова діяльність
Наявність і доступність природних ресурсів	Управлінський облік і контролінг
Екологічна ситуація	Корпоративне управління
Культура й освіта населення	Кадровий потенціал
Економічна стабільність України	Юридична діяльність
Соціально-політична стабільність	Технологія виробництва
Фактори опосередкованого впливу	Фактори безпосереднього впливу
Нормативно-правове поле сфери діяльності підприємства	Наявність плану стратегії розвитку
Інформаційне поле	Конкурентоспроможність
Пільги для інвесторів	Унікальність об'єкта
Розвинута інфраструктура	Тривалість інвестиційної програми
Ступінь економічної свободи підприємств	Рейтинг підприємства в галузі
Позиція України на світовому ринку	Платіжна дисципліна
Наявність у держави органів, що контролюють інвестиційний процес	Стан майна і фінансових ресурсів
Темпи інфляції	Розмір витрат
Можливість експортувати продукцію	Структура капіталу
Рівень доходів населення	
Конкуренція в галузі	

Джерело: розроблено автором

Враховуючи необхідність підвищення інвестиційної привабливості промислових підприємств в Україні, їхню важливу роль в економіці та різноманітність чинників інвестиційної привабливості промислових підприємств, слід розглянути діяльність промислових підприємств у контексті їхнього системного розвитку.

Висновки. У роботі визначено основні складові показника інвестиційної промислового підприємства, які було розділено на дві групи: внутрішні та зовнішні. Встановлено, які фактори впливу має показник інвестиційної діяльності підприємства. Виділено фактори безпосереднього та опосередкованого впливу на показник інвестиційної привабливості. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розробку методичного підходу оцінки інвестиційної привабливості підприємства на основи визначених складових з урахуванням факторів впливу на даний показник.

Список літератури:

1. European Business Association. Індекс інвестиційної привабливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index
2. Research&BrandingGroup. Качество инвестиционного климата и уровень инвестиционной активности в Украине. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rb.com.ua/rus/marketing/research/8795/
3. Doing business. Reports. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/
4. Гончарук Д. М. Інвестиційна привабливість промислових підприємств: методи оцінки / Д. М. Гончарук // Управління розвитком – 2010. – № 5(81). – С. 92–95.
5. Горова О. А. Складові інвестиційної привабливості промислових підприємств // О. А. Горова. – Економічний простір. – 2008. – № 17. – С. 143–148.
6. Петренко І. І. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості підприємств АПК // І. І. Петренко. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: економічні науки. – 2012 – № 4. Т. 3. – С. 168–173.
7. Караван С. І. Вивчення впливу ринкових ситуацій на інвестиційну привабливість українських кондитерських компанай [Електронний ресурс] // С. І. Караван. – Режим доступу: http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/21992/1/karavan.pdf
8. Караван С. І. Основні складові оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств [Електронний ресурс] / С. І. Караван. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/10_101386.doc. htm
9. Лазарева Т. І. Оцінка і підвищення інвестиційної привабливості підприємств // Т. І. Лазарева. – Економіка і підприємництво. – 2004. – № 2. – С. 34.
10. Ендовицкий Д. А. Комплексный анализ и контроль инвестиционной деятельности: методология и практика: [Монография] / Под. ред. проф. Л. Т. Гиляровской. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 400 с.
11. Ендовицкий Д. А. Методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности компании – цели слияния / поглощения / Д. А. Ендовицкий, В. Е. Соболева // Экономический анализ: теория и практика. – 2008. – № 6. – Режим доступу: http://pozdnyakov.tut.su/Seminar/art99/intro99.html
12. Кузьмін О. Є. Діагностики потенціалу підприємства // О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельнік. – Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 155–156.
13. Андрєєва Т. Є. Основі складові інвестиційної привабливості / Т. Є. Андрєєва, Н. В. Опікунова, О. О. Ненахова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 33. – С. 247–251
14. Якименко Е. А. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия / Е. А. Якименко // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2009. – № 11(61). – С. 117–121.
15. Селиванова А. А. Оценка инвестиционной привлекательности регионов АР Крым для строительной деятельности (за 2003-2007 гг.) / А. А. Селиванова, О. Г. Блажевич // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2009. – № 1. – С. 82–92.
16. Воробьев Ю. Н. Инвестирование. Учебное пособие / Ю. Н. Воробьев, Е. И. Воробьева. – Симферополь: Таврия, 2004. – 340 с.

Мацейко Ю.В.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

СОСТАВЛЯЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Проанализирован рейтинг инвестиционной привлекательности Украины. Исследованы теоретические вопросы оценки инвестиционной привлекательности промышленного предприятия. На основе анализа научных источников определены основные составляющие инвестиционной привлекательности промышленных предприятий. Определены факторы влияния на инвестиционную привлекательность промышленных предприятий. Определены компоненты из которых состоит показатель инвестиционной привлекательности предприятия.
Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, факторы инвестиционной привлекательности, составляющие инвестиционной привлекательности, оценка инвестиционной привлекательности, промышленное предприятие.

Matseiko Y.V.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

COMPONENTS OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

Summary
Analyzed the rating of investment attractiveness of Ukraine.Theoretical question of evaluation of investment attractiveness of the industrial enterprise was investigate. Based on the analysis of scientific sources the main components of the investment attractiveness of the industry was found. Factors of influence on investment attractiveness industry. Discovered components that make up the index of investment attractiveness.
Keywords: investment attractiveness of the investment attractiveness in investment attraction, evaluation of investment attractiveness, industrial enterprise.

УДК 338.2

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Мельниченко О.А.
Національний університет цивільного захисту України

Визначено роль економічної безпеки як складової національної безпеки; уточнено сутність поняття «економічна безпека»; дістала подальшого розвитку класифікація її складових; виявлено окремі дискусійні положення, що стосуються теоретичних засад досліджуваної проблематики; визначено перспективні напрями покращання забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, сутність, складові, класифікація, напрями.

Постановка проблеми. Більшість людей прагне безпеки, тобто можливості уникнути наявних та ймовірних загроз. «Проте історія не містить прикладів, коли б такого стану вдалося досягти окремій людині, різним формам суспільних утворень або ж державам у цілому. Навпаки, намагаючись захистити себе від небезпеки, люди створили такі види та системи виробничих і технологічних потужностей, озброєнь, що це стало однією з найбільших загроз для кожної людини. Умовно можна виділити два типи безпеки: гіпотетична відсутність небезпеки, тобто наявність навіть самої можливості яких-небудь потрясінь, катаклізмів, будь-яких загроз для окремої людини, соціуму чи держави в цілому; реальна захищеність від небезпек, здатність надійно протистояти їм у разі їх виникнення» [23, с. 54].

Найбільш відомою є «національна безпека» будь-якої країни, яка забезпечує захист від тероризму, а також внутрішньополітичну, міжнародну, інформаційну, прикордонну [28], демографічну, екологічну, зовнішньоекономічну, політичну, фінансову, продовольчу, соціальну, енергетичну, сировинно-ресурсну [1], військову, екологічну, технологічну та економічну безпеку [1; 28]. Кожна із складових національної безпеки вирізняється своєю специфікою.

Однак для сучасної України найбільш значущою є саме економічна безпека, оскільки саме вона має найбільший вплив на наявну ситуацію (національну безпеку) як в країні загалом, так і на окремих її територіях. Означене й обумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вирішення проблем, пов'язаних із економічною безпекою відображена в дисертаційних роботах з державного управління (В. Котковський, К. Томашкова), економіки (А. Бесчастний, В. Єдинак, Е. Камишникова, Ю. Кушнірчук, П. Пекна, О. Резніков, О. Саєнко, Л. Чаговець) та права (С. Цевух) тощо.

Крім того, зберігається значний інтерес до цієї проблеми й в науковій спільноті. При цьому більшість публікацій останнього часу присвячено вивченню такого: особливостей економічної безпеки та сутності цього поняття [1; 2; 4; 8; 9; 23; 27; 30; 33; 35; 37; 38]; узагальненню загроз економічній безпеці [15; 23]; методикам її оцінки [2; 7; 14; 20; 21; 34; 39]; підвищенню дієвості механізмів забезпечення економічної безпеки [3; 29] та державного регулювання у цій сфері [3; 6; 10; 32; 44]; можливості адаптації до умов України передового світового досвіду покращання забезпечення економічної безпеки держави [13].

Метою статті є надання пропозицій у сфері економічної безпеки Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) уточнити сутність поняття «економічна безпека»; 2) забезпечити подальший розвиток класифікації її видів; 3) визначити перспективні напрями покращання забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Проведені узагальнення публікацій за даною проблематикою дозволяють стверджувати, що науковці виділяють такі:

1. Сутнісні ознаки поняття «економічна безпека»:
– складна багатофакторна категорія [1; 6; 18; 23];
– стан економіки [15; 20; 24; 29; 33; 35; 38] та інститутів влади [26]; якісні характеристики економічної системи [28]; сукупність відносин [16; 23]; внутрішні та зовнішні загрози [5; 15–17; 20; 24; 26; 28; 29; 35; 38];
– складова національної безпеки; окремий об'єкт управління [9]; виявлення й протидія [16]; механізми протистояння [28]; цільова функція [42];
– здатність [1; 5; 6; 15; 18; 20; 23; 28], можливість [22], спроможність [17];
– комплекс заходів [33]; ефективне виконання функцій [8; 22; 28; 29]; незалежність [38]; самостійне вироблення й здійснення власної економічної політики, а також визначення [17] та реалізація власних національних інтересів [6; 17; 21];
– захищеність життєво важливих інтересів [16; 24; 26; 35; 38]; забезпечення безпеки [8; 36] та розвитку економіки [1; 6; 26; 28; 28; 35]; соціально-політична та національно-етнічна стійкість [2]; підвищення добробуту населення [5]; підтримання нормальних умов життєдіяльності [1; 5; 6; 8; 15; 20; 28]; розширене самовідтворення [1; 20; 29; 35]; протистояння дестабілізуючій дії чинників; конкурентоспроможність [1]; достатність економічного та оборонного потенціалу [14]; нарощування існуючого потенціалу [15].

Водночас додаткових пояснень потребує використання науковцями однакових тлумачень цього поняття [1, с. 395; 18, с. 23; 23, с. 57; 27] та [20, с. 20; 33, с. 13], а також виділення переліку найважливіших елементів внутрішньої структури економічної безпеки [5, с. 6; 20, с. 20; 23, с. 56; 27; 36, с. 39].

2. *Рівні економічної безпеки:*
– міжнародний (глобальний) [23];
– держави [4; 10; 28; 39 та ін.];
– регіону [11; 14; 23; 30; 32 та ін.];
– муніципального утворення [23];
– галузі [25];
– бізнесу [31];
– підприємства [3; 7; 19; 22; 34; 37 та ін.];
– суб'єкта господарювання [12; 23;]
– людства [21];
– особистості [21; 30; 40].

3. *Складові економічної безпеки:*
– безпека культури;
– безпека менеджменту та кадрів [12];
– безпека ринку праці;
– безпека правопорядку [42];
– виробнича безпека [7; 12; 22; 28; 42];
– воєнно-економічна безпека [23];

– демографічна безпека [23; 28; 39; 43];
– екологічна безпека [7; 12; 22; 23; 28; 34];
– енергетична безпека [4; 12; 23; 28; 37; 39; 42];
– захист від проведення шпіонажу [12];
– збутова безпека [7; 22];
– зовнішньоекономічна безпека [4; 8; 23; 28; 37; 42; 43];
– зовнішньоторговельна безпека [39];
– інвестиційна безпека [2; 7; 8; 22; 28; 39; 42; 43];
– інноваційна безпека [2; 4; 28; 39; 42; 43];
– інтелектуально-кадрова безпека [7; 12; 22; 34];
– інтерфейсна безпека [12; 34];
– інформаційна безпека [12; 28; 34];
– майнова безпека [12];
– макроекономічна безпека [28; 39; 42; 43];
– матеріально-технічна безпека [7; 22];
– політико-правова безпека [12; 34];
– приватизаційна безпека [23];
– продовольча безпека [4; 23; 28; 37; 39; 42];
– ресурсно-сировинна безпека [4; 12; 23; 28; 37; 42];
– силова безпека [12; 34];
– соціальна безпека [2; 4; 12; 23; 28; 39];
– техніко-технологічна безпека [4; 7; 12; 23; 28; 34; 37; 42; 43];
– техногенна безпека [12];
– фінансова безпека [2; 4; 7; 8; 12; 22; 23; 28; 34; 37; 39; 42].

О. Кириченко, Ю. Кім слушно зауважили, що «до економічної безпеки слід відносити тільки економічні її складові» [23, с. 57]; натомість дискусійним є пропонований ними перелік цих складових: «власне економічна (ресурси та технології), фінансова, зовнішньоекономічна і соціальна» [23, с. 57].

Для забезпечення сталих темпів розвитку національної економіки важливим є не лише чітке розуміння сутності, рівнів і складових економічної безпеки, а і визначення перспективних напрямів і засобів покращання забезпечення економічної безпеки. До них слід віднести такі:

– пільгове кредитування реального сектора економіки та інфраструктурних проектів;

– підтримка прийнятного рівня життя населення, недопущення виходу показників рівня бідності, майнової диференціації населення й безробіття за межі, максимально припустимі з урахуванням соціально-політичної стабільності в суспільстві;

– усунення залежності економіки від імпорту найважливіших видів продукції, виробництво яких на необхідному рівні може бути організоване в країні;

– стабільність фінансової системи, банківської системи й національної валюти;

– »реструктуризація господарського комплексу з метою задоволення потреб населення у товарах масового вжитку, забезпечення функціонування виробництва, ЖКГ, переробки сільськогосподарської продукції;

– використання найновіших технологій на підприємствах промисловості, сільського господарства, в інших галузях і сферах;

– створення адекватного вимогам ринкового господарювання кредитно-банківського середовища, інтегрованого в систему міжнародних банківських розрахунків;

– забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, здатної задовольнити потреби населення в охороні здоров'я, загальній та професійній освіті, житлі, комунальних послугах, культурній та іншій соціальній підтримці на рівні, необхідному у демократичному суспільстві» [5];

– »контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів і захист суб'єктів господарювання;

– боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому відтоку національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних інформаційних та інших ресурсів;

– недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, їх перетікання у тіньову економіку» [40].

Під час розробки та реалізації комплексу заходів, спрямованих на покращання забезпечення економічної безпеки необхідно зважати на таке: стан і динаміку зміни наявної економічної, соціальної, політичної та демографічної ситуації не лише в країні, а і за її межами; доступність необхідних ресурсів (передусім, фінансів і сучасних технологій) тощо.

Висновки і пропозиції. На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик вживаного поняттєвого апарату дістало подальшого розвитку поняття «економічна безпека», яке слід тлумачити як умову не лише мінімізації негативних ефектів від наявних та ймовірних загроз для господарюючих суб'єктів, а і сталих темпів їх розвитку за рахунок зваженого використання ринкових механізмів і механізмів державного регулювання суспільних процесів.

На підставі результатів проведених досліджень забезпечено подальший розвиток:

1. Перелік складових економічної безпеки для кожного з секторів національної економіки:

– *реальний сектор* – безпека менеджменту та кадрів; виробнича безпека; екологічна безпека; збутова безпека; зовнішньоторговельна безпека; інвестиційна безпека; інноваційна безпека; приватизаційна безпека; ресурсно-сировинна безпека; техніко-технологічна безпека; техногенна безпека;

– *соціальний сектор* – безпека культури; безпека ринку праці; безпека правопорядку; демографічна безпека; політико-правова безпека; продовольча безпека; соціальна безпека;

– *фінансовий сектор* – зовнішньоекономічна безпека; інформаційна безпека; макроекономічна безпека; фінансова безпека.

2. Класифікації видів економічної безпеки:

– *за масштабом:* глобальна; територіальна; галузева; локальна;

– *за рівнем:* світової економіки, галузі, бізнесу, підприємства (суб'єкта господарювання); держави, регіону, населеного пункту; людства, сім'ї, особистості;

– *за специфікою загроз:* внутрішні, зовнішні; постійні, періодичні, тимчасові; наявні, ймовірні; першочергові, другорядні; катастрофічні, критичні; суттєві, несуттєві.

Продовження наукових розвідок за даною проблематикою сприятиме покращанню забезпечення економічної безпеки не лише держави, а і окремих суб'єктів господарювання.

Список літератури:

1. Адамова З. О. Концептуальні основи національної економічної безпеки / З. О. Адамова // Університетські наукові записки: зб. наук. пр. – Хмельницький, 2008. – № 4. – С. 393–397.
2. Александрова О. Ю. Система індикаторів економічної безпеки / О. Ю. Александрова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 30. – С. 34–37.

3. Байда Б. Ф. Державна політика сприяння зміцненню економічної безпеки підприємства / Б. Ф. Байда // Університетські наукові записки: зб. наук. пр. – Хмельницький, 2013. – № 1. – С. 477–482.
4. Бесчастний А. В. Економічна безпека України у контексті світової економічної кризи / А. В. Бесчастний // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 67–69.
5. Бесчастний А. В. Механізми регулювання економічної безпеки національної економіки: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / А. В. Бесчастний. – Д., 2010. – 23 с.
6. Бесчастний А. В. Регулювання національної економічної безпеки в системі ринкової економіки / А. В. Бесчастний // Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 85–87.
7. Бехтер Л. А. Удосконалення методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств запорізької області / Л. А. Бехтер // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 2. – С. 122–125.
8. Бодров Є. Сучасні підходи до дослідження економічної безпеки / Є. Бодров // Економіка України. – 2012. – № 4. – С. 80–85.
9. Галюк І. Б. Вплив кризових явищ на складові економічної безпеки країни / І. Б. Галюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2. – Т. 1. – С. 164–168.
10. Гіндес А. В. Ефективність реалізації механізмів регулювання економічної безпеки національної економіки / А. В. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2012. – № 1. – С. 217–224. – (Серія «Управління»).
11. Гончаров Є. В. Економічна безпека регіону в системі забезпечення його стійкого соціально-економічного розвитку / Є. В. Гончаров // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 135–136.
12. Гордієнко О. С. Сучасні підходи до класифікації загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання / О. С. Гордієнко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 8. – С. 83–86.
13. Дімітрієва С. Д. Світовий досвід та його адаптація в підвищенні економічної безпеки України / С. Д. Дімітрієва // Держава та регіони. – 2011. – № 1. – С. 5–10. – (Серія «Економіка та підприємництво»).
14. Дмитрук П. М. Система критеріїв оцінки ефективності функціонування механізму державного регулювання економічної безпеки Автономної Республіки Крим / П. М. Дмитрук // Аналітика і влада. – 2011. – № 3. – С. 122–127.
15. Дмітрієва С. Д. Формування системи економічної безпеки України: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. Д. Дмітрієва. – Запоріжжя, 2011. – 23 с.
16. Єдинак В. Ю. Забезпечення економічної безпеки країни в умовах глобалізації: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. Ю. Єдинак. – Запоріжжя, 2010. – 26 с.
17. Єрмошенко М. М. Тіньові капітали: джерела і механізми нагромадження, шляхи повернення, легалізації і використання / М. М. Єрмошенко // Безпека економічних трансформацій: матеріали круг. столу. – К.: НІСДС, Альтерпрес, 2000. – С. 131.
18. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільності: збірник. – К.: Сатсанга, 2001. – 141 с.
19. Зайцева І. Ю. Управління фінансовою складовою економічної безпеки підприємства / І. Ю. Зайцева // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 16. – С. 51–56.
20. Іванченко Н. О. Моніторинг та стратегічні напрями реалізації економічної безпеки України / Н. О. Іванченко // Економіка та держава. – 2009. – № 12. – С. 20–21.
21. Калько А. Д. Методи аналізу організації та управління соціально-економічною безпекою / А. Д. Калько // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 3. – С. 114–119.
22. Камишникова Е. В. Методи оцінки економічної безпеки промислових підприємств: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Е. В. Камишникова. – Маріуполь, 2010. – 23 с.
23. Кириченко О. А. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці / О. А. Кириченко, Ю. Г. Кім // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 12. – С. 53–65.
24. Концепція національної безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 16 січня 1997 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show
25. Корінєв В. Л. Проблеми економічної безпеки галузей вітчизняної економіки на сучасному етапі їх розвитку / В. Л. Корінєв // Держава та регіони. – 2012. – № 4. – С. 44–48. – (Серія «Економіка та підприємництво»).
26. Котковський В. Р. Державне регулювання економічної безпеки в Україні: автореф. дис. ... к.держ.упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. Р. Котковський. – Запоріжжя, 2007. – 22 с.
27. Кузьменко Ю. В. Сутність і зміст спрямованості економічної безпеки в Україні [Електронний ресурс] / Ю. В. Кузьменко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2010_2/2010/.../100209.pdf.
28. Кушнірчук Ю. М. Оподаткування економічних ресурсів в системі забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. ... к.е.н.: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / Ю. М. Кушнірчук. – Львів, 2010. – 19 с.
29. Малащенко В. Економічна безпека підприємства як чинник ефективного корпоративного управління / В. Малащенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 3. – С. 283–291.
30. Маргасова В. Г. Теоретико-методологічні основи забезпечення економічної безпеки регіону / В. Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 10. – С. 186–193.
31. Нусінов В. Я. Інвестиції як інструмент підвищення економічної безпеки бізнесу / В. Я. Нусінов, О. М. Молодецька, К. О. Пономаренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 23. – С. 11–14.
32. Приходько В. П. Підвищення дієвості механізмів державного регулювання економічної безпеки регіонів / В. П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 17. – С. 37–40.
33. Приходько В. П. Роль економічної безпеки у запобіганні кризовим явищам в економічній системі України / В. П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 13. – С. 10–13.
34. Протопопова Н. А. Методика оцінювання рівня економічної безпеки підприємства / Н. А. Протопопова // Держава та регіони. – 2011. – № 6. – С. 190–193. – (Серія «Економіка та підприємництво»).
35. Свердан М. М. Національна безпека: макроекономічний контекст / М. М. Свердан // Вісник КІБІТ. – 2013. – № 1. – С. 82–87.
36. Сідак В. С. Вибір ефективної стратегії економічної безпеки України / В. С. Сідак // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 37–41.
37. Скребець І. В. Вплив економічної безпеки на стратегічну захищеність підприємства на макрорівні / І. В. Скребець // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 12. – С. 56–63.

38. Стеценко С. П. Економічна безпека: сутність і структура / С. П. Стеценко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 24. – С. 104–106.
39. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3. – С. 5–15.
40. Томашкова К. Т. Механізми державного управління економічною безпекою особистості: автореф. дис. ... к.держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / К. Т. Томашкова. – Запоріжжя, 2009. – 23 с.
41. Цевух С. М. Забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в процесі розвитку регіональної економічної інтеграції: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / С. М. Цевух. – К., 2010. – 25 с.
42. Экономическая и национальная безопасность: учебник / под ред. Е. А. Олейникова. – М.: Экзамен, 2005 – 768 с.
43. Якименко О. Г. Методичні засади реалізації державної політики у сфері економічної безпеки / О. Г. Якименко // Економіка та держава. – 2013. – № 5. – С. 137–140.

Мельниченко А.А.
Национальный университет гражданской защиты Украины

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
Определено роль экономической безопасности как составляющей национальной безопасности; уточнена сущность понятие «экономическая безопасность»; получила дальнейшее развитие классификация ее составляющих; выявлены отдельные дискуссионные положения, относящиеся теоретических основ исследуемой проблематики; определены перспективные направления обеспечения экономической безопасности.
Ключевые слова: экономическая безопасность, сущность, составляющие, классификация, направления.

Melnychenko A.A.
National University of Civil Defence of Ukraine

ECONOMIC SECURITY AS A PART OF NATIONAL SECURITY

Summary
The role of economic security as part of national security is defined; the essence of the concept of «economic security» is specified; further classification of its components was done; some controversial statements concerning the theoretical foundations problems were found; perspective areas of improving the providing of economic security were identified.
Keywords: economic security, nature, components, classification, trends.

УДК 334:330.341.1

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ ТА СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ

Мєшкова В.С.
Донецький державний університет управління

Досліджено основні чинники, які заважають впровадженню інновацій на підприємствах. Розглянуто ресурсні стратегії, як забезпечувальні стратегії при впровадженні інновацій. Досліджено інновації з позиції стратегічного чинника економічного розвитку країни. Наголошено напрями розвитку й стимулювання інноваційної діяльності.

Ключові слова: Інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, стратегія, економічний розвиток, підприємство, управління, ресурсні стратегії.

Постановка проблеми. Інноваційна сфера виступає одним з головних чинників розвитку економіки у світовому просторі. В наш час в світі відбувається складний процес технологічних змін. Вичерпуються можливості подальшого прогресу і вдосконалення старих технологій, для яких настає фаза виснаження, і отримує розвиток фаза активного зростання новітніх технологій, які здатні здійснювати революційні зміни в економіці і суспільстві в цілому. Стратегія економічного та соціального розвитку України передбачає економічне піднесення на основі впровадження інновацій, технологічного оновлення промисловості, широкого використання досягнень науки і техніки, впровадження ресурсозберігаючих та екологічно безпечних нововведень, оскільки без цього неможливо здійснити прогресивні зрушення в економічній системі нашої держави, забезпечити її сталий соціально-економічний розвиток.

Досвід розвинених країн свідчить, що головним рушієм суспільного прогресу є інноваційна діяльність. Невід'ємною частиною сучасного науково-технічного прогресу виступає інтелектуальний продукт, який є результатом впровадження інновацій. Інновації визначають потенціал розвитку держави на довгострокову перспективу, унаслідок чого стають стратегічним чинником економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі управління стратегічним та інноваційним розвитком підприємств присвячено праці багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Данік Н.В. визначає, що сутність інноваційних процесів, які відбуваються в будь-якій складній виробничо-господарській системі, – це сукупність прогресивних, якісно нових змін, що сприяють подальшому якісному розвитку суспільства, забезпечують вищий рівень життя. В.М. Геєць винайшов спосіб оцінки стану інноваційного потенціалу економіки України за показниками національної статистики. Амоша О. І. досліджує інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва на синергетичних засадах. Також дослідженням інноваційної активності підприємств України присвячено наукові праці І. П. Булєєва, О. І. Волкова, Ж. А. Говорухи, Г. К. Губерної, О. С. Поважного, Л. І. Федулової та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з тим, незважаючи на різноманітність досліджень з даної проблематики, ряд питань залишаються недостатньо дослідженими, зокрема, ті, що стосуються шляхів удосконалення управління інноваційною діяльністю підприємств у стратегічному напрямі їх розвитку, шляхів оптимізації інноваційної діяльності, використання ресурсних стратегій для підвищення виробничого потенціалу підприємства. Незавершеність наукових досліджень вимагає їх подальшого розвитку.

Мета статті. Дослідження проблем управління стратегічним та інноваційним розвитком підприємств, напрямів формування нового або перетворення існуючого потенціалу підприємства та визначення напрямів розвитку й стимулювання інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-інноваційна сфера України поки не стала вирішальним фактором її економічного зростання. Дослідники та аналітики сучасних процесів формування, нагромадження й трансформації інноваційного потенціалу вказують на причини низького рівня інноваційного розвитку української економіки: переважно це недостатній обсяг фінансування вітчизняної науки. Однією з найбільш складних задач для банку при кредитуванні інноваційних проектів є визначення розміру процентної ставки [6, с. 44].

Для оптимізації інноваційної діяльності треба враховувати:

необхідність збільшення фінансових ресурсів на підготовку фахівців високого класу;

законодавчі зміни у сфері інноваційної діяльності щодо використання системи пільг і стимулів;

співробітництво з іноземними підприємствами, обмін досвідом;

активізація діяльності технопарків за допомогою державної підтримки;

використання досвіду розвинених країн щодо співпраці між університетами та підприємствами.

Для покращання інноваційної діяльності також необхідна активізація інформаційних, фінансових, інтелектуальних і матеріально-технічних ресурсів з метою розвитку науково-технологічного потенціалу та створення нових робочих місць. Інноваційна проблема в Україні не лише традиційна проблема грошей та інституцій, а це насамперед проблема ефективного менеджменту на рівні підприємства.

Визначення стратегії загального напряму інновацій та формування портфеля інноваційних стратегій має здійснюватися на основі врахування двох комплексних детермінант [3, с. 33]:

1) інноваційних можливостей підприємства, що передбачає проведення зіставлення інноваційного потенціалу підприємства та інноваційно-інвестиційного клімату в країні, зокрема за допомогою SWOT – аналізу;

Двовимірна матриця допомагає визначити напрямок вибору інноваційної стратегії з урахуванням технологічних ринкових позицій, які являють собою підконтрольну частку ринку і динаміку його розвитку, доступ до джерел фінансування та сировини, позиції лідера або послідовників у конкурентній боротьбі.

2) стратегічних інноваційних цілей підприємства та його основних інноваційних завдань.

У ресурсних стратегіях як забезпечувальних стратегіях повинні визначатися інноваційні форми та методи постачання, системи розподілу й поповнення ресурсів, що в підсумку визначатиме шляхи

і напрями формування нового або перетворення існуючого виробничого потенціалу підприємства.

Ресурсний підхід підкреслює, що ключем до стійких високих прибутків є не повторення моделі поведінки інших фірм (які потрібно, звичайно, вивчати), а усесторонній розвиток унікальності компанії. Чим краще підприємство кодифікує знання своїх співробітників й передає його по своїх підрозділах, тим більш пов'язані з цим преваги в ефективності і оперативності, а значить і вище ринкова вартість підприємства. Розвиток нових організаційних здатностей завжди вимагає сприйняття нової інформації, яка може надходити із внутрішніх і зовнішніх джерел. Навчання співробітників визначається їх здатністю сприймати й обробляти нову інформацію. З ростом інтенсивності стратегічних змін знижується ймовірність того, що підприємства зможуть швидко й ефективно навчатися в нових сферах діяльності. У сучасних умовах бізнесу гарантом стійких конкурентних переваг виступає здатність компанії до безперервного новаторства. Завдяки приєднанню України до міжнародних конвенцій, протоколів, угод і договорів у частині авторського права, патентної кооперації, товарних знаків, а також патентних прав розподіл і обмін винаходів на території країни більш-менш законодавчо врегульовано [1, с. 53].

Основними питаннями стратегії інновацій щодо техніки і технології ресурсної стратегії має бути забезпечення підприємства конкурентоспроможною інноваційною технікою та технологією, потужність яких відповідає особливостям та обсягам ринків. Стратегія в загальному вигляді – це пошук найбільш результативних варіантів впровадження в дію ресурсів (капіталу, робочої сили), відповідно до головних цілей галузі і з урахуванням ситуації на ринку як на даний момент, так й очікуваний.

Серед найбільш проблемних характеристик промисловості України виділено: значну структурно-технологічну відсталість та збитковість виробництва, його високу матеріало- та енергомісткість; організаційну недосконалість та низький рівень капіталізації виробництва; високу зношеність основного виробничого капіталу; залежність від зовнішніх джерел енергетичних ресурсів [2, с. 53].

Досить гострою для промислових підприємств є проблема своєчасного просування інноваційних можливостей, концентрації ресурсів, оперативного управління інноваційним процесом при мінімальному ризику від неправильного вибору інноваційного напряму. Стратегія управління інноваціями має бути складовою загальної стратегії управління розвитком підприємства, а саме питання вибору та оцінки інноваційних стратегій має бути центральним у проблемі тривалого розвитку підприємства. В центрі уваги інноваційного менеджменту як складової загальної системи управління підприємством є потенціал організації як головний критерій доцільності її існування. Розвиток організації розглядається як реакція на зміни зовнішнього середовища, тобто врахування стратегічного аспекту. Інноваційний потенціал організації – це ступінь готовності виконання завдань, які забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто ступінь готовності до реалізації проекту або програми інноваційних стратегічних змін.

Спонукальними мотивами розвитку інновацій на підприємстві є, в основному, прагнення до зниження витрат підприємницької діяльності та збільшення маси прибутку в умовах ринкової конкуренції. У процесі використання застарілих технологій і техніки витрати формуються на рівні вище середніх, і підприємництво може стати збитковим, якщо конкуренти зуміють знайти шляхи завоювання ринку збуту на основі зниження витрат виробництва і низьких цін пропонованих продукції й послуг. Звідси у підприємств виникає необхідність створення конкурентних переваг, а це можливо здійснити за рахунок використання такого інструмента, яким є інновації. При цьому чим швидше здійснюється інноваційний процес, тим більша ймовірність успішної діяльності. Таким чином, використовуючи інноваційний менеджмент, підприємство знижує витрати, нарощує обсяги виробництва, завойовує ринки збуту, збільшує масу прибутку, сприяє підвищенню ефективності підприємництва й розвитку національної економіки.

Крім того, вільне поширення інноваційних ідей обумовлює створення інституційного середовища, яке б допомагало обміну й торгівлі інноваціями [4, с. 57]. Підприємства все частіше відмовляються від власних наукових розробок і надають перевагу придбанню готових до впровадження інновацій. Нині цей процес носить хаотичний характер. Для більш ефективного обміну інноваціями та перспективними науковими розробками слід створити інститут, що зможе покращити якість взаємодії між суб'єктами попиту та пропозиції на інновації.

Інноваціям відводиться вагоме місце у розв'язанні назрілих проблем суспільного розвитку. Людський розум і наукові дослідження здатні генерувати новинки, які можуть бути перетворені в інновацію. Успішне просування інновацій залежить від наявності також інших складових: крім інвенцій, необхідні ще інвестиції для впровадження їх в життя та інтеграція науки, освіти і виробництва [5, с. 9]. Безперечно, фінансові чинники є такими, що найбільшою мірою впливають на прийняття підприємцями рішення щодо реалізації інноваційних проектів. Вони суттєво стримують ведення інноваційної діяльності в бажаному обсязі. Загалом обстеження інноваційних і не інноваційних вітчизняних підприємств щодо найбільш суттєвих чинників впливу на рішення розвивати інноваційні проекти або перешкоджання здійсненню інноваційної діяльності показало, що підприємства практично не вважають стримуючими чинниками відсутність кваліфікованого персоналу, інформації про технології, ринки. Дещо проблематичнішим є знаходження партнерів для цієї діяльності. Одним із чинників невисокої інноваційної активності підприємств є ризикованість інноваційної діяльності.

Взагалі інноваційним процесам в Україні притаманні неоднозначні тенденції, насамперед, через відсутність міцної виробничої основи виготовлення інноваційної продукції. Серед напрямків вирішення інноваційних проблем українських підприємств можна визначити: удосконалення законодавчої бази, забезпечення збалансованого попиту і пропозиції на інновації, підвищення продуктивності праці, створення умов для залучення коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів, забезпечення прозорості та ефективності використання коштів державного бюджету. Головним джерелом фінансування розвитку інноваційних промислових підприємств залишаються їх власні кошти. Банківське кредитування продовжує бути надто коштовним для розвитку інноваційної діяльності. Перспективним джерелом фінансування інновацій є участь підприємств у міжнародних проектах. Збільшення надходжень із цього джерела можливе з розвитком мережі центрів трансферу технологій за участю іноземних партнерів. Але на цей час багато зарубіжних інвесторів, намагаючись мінімізувати ризики, скорочують до мінімуму свою присутність в

Україні. Тому на державні установи накладаються особливі зобов'язання щодо гарантій діяльності інвестора в Україні. Насамперед, це гарантії надання інвесторові всіх необхідних дозволів (ліцензій), необхідних для здійснення інвестиційного проекту на повний строк його дії, незмінності (стабільності) умов, виданих дозволів; стабільності умов інвестиційної діяльності в цілому; стабільності законодавства.

Крім того, вирішення проблеми впровадження інноваційного менеджменту ґрунтується на принципах інноваційного розвитку та інтелектуалізації усіх сфер з урахуванням тенденції глобальної експансії нововведень. Загрозою для України є імовірність так званого «системного відриву» від провідних країн через низьку здатність економіки до інновацій, а також структурну кризу.

Одним з найважливіших напрямів розвитку й стимулювання інноваційної діяльності є створення інноваційної інфраструктури. До елементів інноваційної інфраструктури належать: науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, наукові, дослідницькі, технологічні парки, бізнес-інкубатори, інноваційні мережі, лабораторії, консультативні, інформаційні, лізингові компанії, венчурні фонди тощо [7, с. 9]. Більшість вчених до складових інноваційної інфраструктури відносять виробничо-технологічну, фінансову, нормативно-правову, кадрову, збутову підсистеми.

Висновки і пропозиції. З наведеного вище можна зробити наступні висновки, що вирішення інноваційно-інвестиційних проблем потребує залучення інвестицій, а також якісних управлінських рішень. Держава має підтримувати діяльність вже існуючих структур розповсюдження інноваційних ідей. В умовах глобалізації пріоритетом державної інноваційної політики має стати розширення міжнародного співробітництва. Інноваційна діяльність, що поширюється на міждержавний рівень, має бути ефективною лише при наявності чітко працюючої системи державного управління нею, наявності стабільного правового поля, яке регламентуватиме права та обов'язки суб'єктів інноваційної діяльності, створюватиме умови для її стимулювання.

В Україні є розвинена мережа організацій, які сприяють розвитку інноваційної діяльності. Однак успішний її розвиток не може залежати лише від наявності чи кількості відповідних об'єктів. Ефективність функціонування інноваційної системи забезпечується також сприятливою нормативно-правовою базою та належним використанням організаційного ресурсу інноваційного підприємництва. Отже, необхідність інноваційного розвитку економіки зумовлена загальною закономірністю розвитку і прогресу індивідуального та суспільного відтворення, і без здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності вихід з економічної кризи будь-якої галузі виробництва помітно уповільнюється.

Вибір Україною випереджальної інноваційної моделі подальшого розвитку – об'єктивний закономірний процес, зумовлений ендогенними та екзогенними чинниками. Інноваційний розвиток стане успішним лише за умов формування та реалізації державної стратегії, менеджменту та політики, а індикатором інноваційного розвитку вважається рівень фінансування науково-технічної сфери.

Список літератури:

1. Іващенко В. Принципи законодавчого регулювання інноваційного розвитку економіки / В. Іващенко // Економіст. – 2013. – № 4. – С. 53–54.
2. Кіндзерський Ю. Цілі і завдання розвитку промисловості України на середньострокову перспективу / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2010. – № 6. – С. 15–17.
3. Ковтун О. Інноваційні стратегії для вітчизняних підприємств / О. Ковтун // Економіст. – 2012. – № 11. – С. 31–38.
4. Осипов В. Концептуальні засади формування регіональних інноваційних ринків в Україні / В. Осипов, А. Панков, О. Ворожейкін // Економіст. – 2012. – № 8. – С. 57–59.
5. Попова О. Забезпечення інноваційного розвитку: оцінки з позиції сталості й ризиків / О. Попова // Економіст. – 2013. – № 1. – С. 9–12.
6. Худолій Л. Методичні і прикладні аспекти визначення процентної ставки банку за кредити для реалізації інноваційних проектів в агропромисловому виробництві / Л. Худолій, О. Фрайчук // Економіст. – 2013. – № 4. – С. 44–48.
7. Яненкова І. Проблеми формування інноваційної інфраструктури в Україні / І. Яненкова // Економіст. – 2012. – № 9. – С. 9–11.

Мешкова В.С.
Донецкий государственный университет управления

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМ И СТРАТЕГИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы основные факторы, которые мешают внедрению инноваций на предприятиях. Рассмотрены ресурсные стратегии, как обеспечивающие стратегии при внедрении инноваций. Исследованы инновации с позиции стратегического фактора экономического развития страны. Отмечены направления развития и стимулирования инновационной деятельности.
Ключевые слова: Инновационная деятельность, инновационное развитие, стратегия, экономическое развитие, предприятие, управление, ресурсные стратегии.

Meshkova V.S.
Donetsk State University of Management

INNOVATION AND STRATEGIC DEVELOPMENT ENTERPRISES

Summary
Explores the main factors that hinder innovation in enterprises. We consider resource strategy as a strategy to ensure the introduction of innovations. Investigated innovation from the perspective of a strategic factor of economic development. Marked lines of development and to stimulate innovation.
Keywords: Innovative activities, innovative development, strategy, economic development, enterprise, management, resource strategy.

УДК 336.5.02:658.87

ІНТЕГРАЦІЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Мілаш І.В., Красноусов А.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Розкрито сутність концепції стратегічного управління витратами на основі моделі економічної доданої вартості. Викладено зміст концепції збалансованої системи показників у стратегічному управлінні витратами. Надано характеристику концепції управління на основі технологій функціонального обліку витрат за видами діяльності. Доведено необхідність інтеграції інструментарію стратегічного управління витратами. Обґрунтовано синергетичний ефект від інтеграції інструментарію стратегічного управління витратами.
Ключові слова: витрати, стратегічне управління, підприємство, інтегрована система, інструментарій.

Постановка проблеми. У наш час зменшення витрат у звичайному розумінні перестає сприйматися як зрозумілий факт, оскільки це є комплексною проблемою, що тісно пов'язана з питаннями підвищення ефективності використання ресурсів підприємства торгівлі, якості й удосконалення управління, планування, обліку, аналізу, стимулювання, конкурентоспроможності, капіталізації, стратегічного розвитку бізнесу. Проте принцип стратегічності витрат найчастіше несе в собі елемент проблематичності, оскільки жоден елемент вихідних даних звітного періоду про витрати з самого початку не є всередині себе стратегічним. Ці дані лише тоді стають стратегічними, коли вони пов'язуються зі стратегічною можливістю або майбутньою проблемою, що пов'язана з понесеними або майбутніми витратами.

У зв'язку із цим за сучасних умов змінилося загальне сприйняття обліку: від уявлень про облік як виключно фінансовий механізм підприємства керівники переходять до усвідомлення його комерційного значення. Саме управлінський облік викликав тенденцію, відповідно до якої збереження прибутковості підприємства стало важливішим завданням, ніж отримання миттєвої вигоди. Завдяки цьому сформувався стратегічний підхід до управління витратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування теорії стратегічного управління внесли І. Ансофф, Дж. Куінн, Е. Чандлер, М. Портер, Г. Хемел, К. Прахалад, Г. Мінцберг, А. Томпсон, А. Стрікленд та ін. Серед праць з проблеми управління витратами із стратегічною спрямованістю слід відзначити роботи В. Говіндараджана, К. Друрі, І. Должанської, Ф. Котлера, С. Ніколаєвої, Б. Нідлза, М. Портера, А. Череп, Дж. Шанка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи внесок науковців у розробку цієї проблеми, не можна не відзначити, що в працях вище перелічених авторів недостатньо уваги приділяється питанням стратегічного управління витратами на підприємствах торгівлі, зокрема, розробці методичного інструментарію стратегічного управління витратами підприємств торгівлі та його інтеграції.

Мета статті. Метою даної роботи є формування інструментарію стратегічного управління витратами підприємств торгівлі та його інтеграція.

Виклад основного матеріалу. За багато років розвитку методів обліку розроблена множина інструментів управління витратами, зокрема і стратегічного спрямування. При цьому безперечним фактом є одне: виконанню функції підтримки стратегічних рішень не сприяє як надмірне збільшення бухгалтерської точності, так і надмірно спрощений узагальнений підхід, що базується на одному рівні аналізу доходності товару. Необхідна гнучка система, що дозволяє підприємству визначати істинні витрати і доходи стосовно кожного рішення за будь-яким сегментом ринку. При подальшому розвитку інструментів стратегічного управління витратами торговельні підприємства дістають розширені можливості аналізу та оцінки більшої кількості критичних для бізнесу чинників.

Останніми роками в економічно розвинених країнах широке поширення отримали концепції стратегічного управління підприємством на основі моделі економічної доданої вартості (Economic Value Added – EVA), збалансованої системи показників (Balanced Scorecard) (ЗСП), а також управління на основі технологій АВС – функціонального обліку витрат за видами діяльності (Activity – Based Costing – ABC). Зростає інтерес до цих бізнес-інновацій і в Україні. Кожна із названих моделей має як свої переваги, так і певні обмеження, у зв'язку із чим представляється можливим проаналізувати можливі шляхи інтеграції перелічених вище концепцій у межах стратегічного управління витратами з метою їх поєднання в єдиний інструмент стратегічного управління витратами на основі місії підприємства і його стратегічних цілей, застосування якого в торговельному підприємстві дозволяє мінімізувати вплив властивих кожній моделі обмежень і забезпечити синергетичний ефект від їх спільної реалізації.

У зв'язку із цим, формування інструментарію стратегічного управління витратами в підприємствах торгівлі нами пропонується здійснювати на основі врахування синтезу (комбінування з метою досягнення синергії) трьох концепцій: функціонального обліку витрат за видами діяльності (товарними позиціями та групами), збалансованої системи показників та економічної доданої вартості:

1. ABC + EVA (технологія ABC-and-EVA);
2. ЗСП + EVA (EVA як основна складова фінансової перспективи ЗСП);
3. ЗСП + ABC (облік за видами діяльності як основа для розрахунку ЗСП), а також формування єдиної інтегрованої системи стратегічного управління витратами, що включає спільне використання інструментів EVA, ЗСП і ABC.

Модель EVA як інтегральна оцінка привабливості бізнесу може знайти широке застосування у межах управління витратами на основі видів діяльності. Теоретичною основою інтеграції EVA і технологій ABC є наступне: модель EVA в стратегічному управлінні витратами використовується для аналізу змін вартості бізнесу, пов'язаних з реалізацією певного стратегічного рішення, а також як незалежний від

бухгалтерського прибутку критерій оцінки успішності досягнення цілей. У свою чергу, технології ABC також призначені для оцінки створюваної підприємством для своїх клієнтів споживчої вартості, що пов'язана з реалізацією товарів і наданням послуг. Основною метою застосування ABC у даному випадку є виявлення непродуктивних, з точки зору додавання вартості товарам і послугам, видів діяльності та їх виключення з ланцюжка вартості підприємства. З іншого боку, максимізація створюваної в процесі реалізації вартості товарів і послуг для клієнтів виступає умовою зростання інвестиційної вартості підприємства. Проте, сама по собі можливість реалізовувати товари і надавати привабливі для споживача послуги ще не забезпечує підприємству успіху на ринку – створення високої споживчої вартості повинно здійснюватися ефективно, забезпечуючи підприємству можливість нарощувати вартість власного бізнесу. Саме цей баланс інтересів здатна забезпечити реалізація технологій управління витратами на основі видів діяльності.

Застосування ABC в стратегічному управління витратами підприємств торгівлі не зводиться тільки до побудови певної технології обліку витрат. ABC уводить «принцип бачення і метод аналізу: життя компанії розпадається на види діяльності – творці вартості для клієнтів і види діяльності, що непродуктивні за цим критерієм. Таке бачення концептуально ідентичне проблемі пошуку засобів збільшення вартості бізнесу» [1, с. 79]. Таким чином, існує теоретична можливість інтеграції EVA і ABC в єдиний механізм стратегічного управління витратами й досягнення зростання вартості бізнесу в торгівлі.

З практичної точки зору передумовою подібної інтеграції може служити той факт, що для коректного розрахунку EVA для окремої стратегічної господарської одиниці, конкретного проекту і т. п. необхідно не лише обґрунтовано оцінити використовувані частки активів, але й максимально точно розрахувати собівартість товарів, що реалізовуються, і послуг, що надаються. Як відомо, основна проблема у даному випадку полягає в розподілі накладних витрат між конкретними товарами (послугами) і товарними групами. Саме технології ABC на сьогодні є досить ефективним засобом вирішення подібних проблем.

Іншим практичним аспектом, що визначає доцільність інтеграції EVA і ABC, є явище, що досить часто спостерігається за умов ринку, при якому виникає істотний розрив між показниками операційного прибутку певних товарних груп і тією доданою вартістю, яку вони генерують для торговельного підприємства в цілому [2]. Іншими словами, той факт, що товар (послуга) приносить підприємству торгівлі операційний прибуток, ще не означає, що цей товар (товарна група, послуга) покриває вартість вкладеного власниками капіталу. Для того, щоб своєчасно виявляти подібні ситуації, а також компенсувати недоліки традиційного підходу, що передбачає відшкодування тільки операційних витрат на товар і вартості вкладених інвестором коштів, але що ігнорує оцінку їх «приросту», існує можливість інтеграції ABC-підходу з концепцією EVA.

Інтегрована система ABC + EVA поєднує в собі можливості об'єктивного розподілу операційних витрат ABC-методом з оцінкою створеної підприємством у цілому й окремо взятими товарами (товарними групами, послугами) економічної доданої вартості, внаслідок чого система управління торговельним підприємством отримує потужний інструмент управління вартістю для акціонерів за допомогою оптимізації структури витрат [2]. Отже, інтегрована система ABC + EVA дозволить удосконалити систему стратегічного управління витратами підприємства торгівлі. ABC-метод дозволяє створити оптимальну структуру витрат, але оптимізація витрат не дає можливості регулювати створення вартості для акціонерів (власників) торговельного підприємства.

Застосування технології ABC є виправданим не в усіх випадках. Інтегроване використання інструментів ABC і EVA дозволяє досягти синергетичного ефекту в стратегічному управлінні витратами і створенні доданої вартості для інвесторів. ABC фокусується на оптимальному розподілі накладних витрат, а EVA – дозволяє проводити процес управління витратами цілеспрямовано, при цьому основною метою є збільшення вартості підприємства. Отже, система управління підприємства отримує новий інструмент, який дає змогу створювати вартість для власників шляхом поліпшення структури витрат.

Застосування інтегрованої системи ABC + EVA є найбільш доцільним для тих підприємств торгівлі, стратегія яких ґрунтується на активному інвестуванні в розвиток. В якості індикатора, що дозволяє оцінити доцільність впровадження в підприємстві системи ABC + EVA, використовується показник CO – коефіцієнт відношення вартості капіталу до операційних витрат.

Експертним шляхом встановлено, що якщо значення даного показника вище 0,1, то з високою часткою ймовірності можна стверджувати про доцільність впровадження на підприємстві інтегрованої системи ABC + EVA [2, 3]. Величина 0,1 ґрунтується на експертних дослідженнях наукових співробітників Департаменту промислового інжинірингу університету Пітсбургу, що займаються вивченням системи ABC + EVA, впроваджуючи її на підприємствах [3].

Ключова особливість і відмінна риса системи ABC + EVA полягає у віднесенні вартості капіталу торговельного підприємства на об'єкти розподілу витрат, що дозволяє більш коректно визначати величину витрат як на кожен вид діяльності, що пов'язаний із реалізацією товарів, так і на кожний товар.

Застосування інтегрованої системи ABC + EVA дозволить розподілити витрати капіталу за товарами (товарними групами) і послугами, після чого, підсумовуючи їх із заздалегідь певними операційними витратами, ідентифікувати ту групу товарів (послуг), яка створює додану вартість для інвесторів.

Методика застосування інтегрованої системи ABC + EVA в підприємстві торгівлі може бути представлена у вигляді наступних укрупнених кроків, основна частина яких ідентична етапам впровадження методу ABC [2]:

1) Всебічний аналіз фінансової інформації про діяльність підприємства.

2) Ідентифікація основних видів діяльності торговельного підприємства.

3) Визначення повних операційних витрат для кожного виду діяльності.

4) Вибір оптимальних носіїв витрат для кожного виду діяльності і визначення їх кількісної величини, розрахунок ставки носія витрат.

5) Калькуляція операційних витрат за об'єктами обліку витрат.

6) Визначення витрат капіталу за кожним товаром і товарною групою.

Цей крок, що реалізується після розподілу відповідних операційних витрат, має на увазі також розподіл витрат на капітал на відповідні об'єкти обліку витрат на основі кількісних значень вибраних носіїв витрат з метою подальшого визначення EVA

за кожним із товарів (товарних груп, послуг). Річ у тому, що множина видів діяльності в підприємстві торгівлі споживають не лише операційні, але й інвестиційні ресурси, а це означає, що при використанні для розрахунку витрат технологій АВС ці ресурси також необхідно враховувати. Інакше високий ризик отримання спотвореної, штучно заниженої величини витрат. Перевага ж системи АВС + EVA полягає якраз у тому, що її використання дозволяє розподілити витрати капіталу за відповідними видами діяльності і товарами, додати їх до заздалегідь розрахованих операційних витрат за кожним товаром і, зіставивши з показником товарообороту, ідентифікувати в результаті ті товари, реалізація яких реально створює додану вартість для інвестора.

Таким чином, інтегрована модель EVA і технологій управління витратами на основі АВС – система АВС + EVA – покликана забезпечити об'єктивну оцінку результативності підприємства і його інвестиційної привабливості.

Застосування технологій обліку витрат за видами діяльності може також послужити надійною основою для успішного впровадження методу управління підприємством на основі ключових показників ефективності. Основною передумовою подібної інтеграції є той факт, що управління за видами діяльності має на увазі постійний моніторинг ефективності здійснення ключових бізнес-процесів підприємства, найбільш раціональним способом реалізації якого виступає використання набору показників, кожен з яких має своє цільове значення, а також відповідального за його досягнення [1].

Насправді, процес відбору й узгодження ключових показників ефективності діяльності торговельного підприємства сам по собі вже має на увазі наявність в підприємстві переліку ідентифікованих видів діяльності, існуючих у цьому підприємстві, а також основних результатів їх здійснення. Фактично кожен ключовий показник ефективності акцентує увагу на найважливіших аспектах функціонування підприємства і свідчить про те, наскільки добре був виконаний той чи інший бізнес-процес. Цільові й фактичні значення ключових показників ефективності в динаміці дають менеджерам підприємства можливість проаналізувати, наскільки бізнес-процес задовольняє вимогам клієнтів, а також виявити ті області, що потребують поліпшення.

Іншим чинником, що дозволяє говорити про можливість появи синергетичного ефекту при інтеграції АВС і різних інструментів стратегічного управління витратами підприємств торгівлі, є можливість значного підвищення якості стратегічного управління витратами внаслідок подібної інтеграції. Своє яскраве втілення система стратегічного управління у межах стратегічного управління витратами отримала в розробленій Р. Капланом і Д. Нортоном збалансованій системі показників (ЗСП) [4], яку часто називають технологією стратегічної системи управлінського обліку [3]. На наш погляд, ЗСП не можна розглядати лише як облікову систему, оскільки вона є складовою системи управління торговельним підприємством, виступаючи її ядром.

На нашу думку, інтеграція ЗСП з іншими інструментами стратегічного управління витратами заслуговує на особливу увагу. Це пов'язане з тим, що застосування ЗСП дозволяє поширювати в підприємстві інформацію про стратегічні цілі та завдання, встановлювати показники, що визначають міру їх досягнення, за допомогою складання стратегічного бюджету створювати плани витрати ресурсів і визначати послідовність здійснення різних видів діяльності для досягнення запланованих результатів. На основі сказаного можна відзначити, що є теоретичні передумови до можливості інтеграції технологій АВС і ЗСП.

За допомогою застосування технологій АВС в підприємстві торгівлі з'являється можливість отримання інформації, що представляє цінність для всіх перспектив ЗСП. Зокрема, система АВС є джерелом інформації про витрати на здійснення основних бізнес-процесів, технології АВС дозволяють отримати відомості про прибутковість і рентабельність реалізації певних товарних груп, окремих товарів, а отже й сукупну прибутковість підприємства та його стратегічних господарських одиниць, за допомогою АВС можливо отримати точну інформацію про витрати на навчання і розвиток персоналу підприємства і т. ін. Іншими словами, інтеграція ЗСП і АВС допомагає зосередити увагу менеджерів торговельного підприємства на найважливіших результатах його діяльності.

Також слід зазначити, що систематизація показників є ітераційним процесом – критерії ефективності діяльності підприємства періодично оновлюються відповідно до нових цілей і завдань. Спільне застосування ЗСП і АВС дозволяє порівняти ці цілі з отриманими результатами наприкінці періоду, що, у свою чергу, допомагає підтримувати важливість АВС і інтерес до неї як основного джерела інформації для отримання кількісних значень показників.

Розглянемо можливості взаємодії ЗСП і EVA, які в сучасному діловому світі вважаються одними з найбільш популярних в області бізнес-інновацій.

ЗСП і EVA органічно вписуються в процеси стратегічного планування і бюджетування в підприємстві торгівлі, мають можливості ієрархії показників і трансляції стратегії від загально корпоративного рівня до рівня стратегічних бізнес-одиниць і навіть окремих виконавців. Перевага ЗСП полягає в її цілісності й системності, вона не вимагає наявності спеціальних знань в області фінансів і прикладної економіки. EVA, у свою чергу, має безперечну перевагу – математичну точність. EVA дає підприємствам торгівлі можливість сформулювати стратегічну мету – зростання вартості підприємства.

У системі ЗСП передбачається, що до моменту її побудови вже мають бути сформульовані місія і бачення підприємства. EVA, у свою чергу, дозволяє розробити систему показників у межах фінансового аспекту.

Таким чином, ЗСП доповнює EVA, оскільки систематично і комплексно враховує різні аспекти діяльності підприємства торгівлі. Об'єднання математичної точності й однозначності оцінки, що властива EVA, із всеосяжністю і системністю підходу до оцінки ефективності діяльності, характерної для ЗСП, дозволяє отримати ефективний інструмент стратегічного управління витратами з посиленими прогностичними можливостями.

Створення єдиного інтегрованого інструменту стратегічного управління витратами, що об'єднує модель EVA і ЗСП, полягає у введенні EVA в фінансову перспективу ЗСП як ключового показника ефективності [4]. Даний підхід є цілком виправданим, оскільки EVA – це інтегральний розрахунковий фінансовий показник, що за своєю сутністю схожий до показників рентабельності капіталу, рентабельності чистих активів та ін. Введення EVA до складу показників фінансової перспективи ЗСП в якості результуючого показника дозволить у певному значенні «замкнути» сукупність оцінок ефективності досягнення поставлених стратегічних цілей управління витратами на одному підсумковому

показнику, підтримуючи при цьому достатню увагу до системи показників інших перспектив ЗСП, у тому числі й нефінансових.

Іншим аргументом на користь інтеграції EVA до структури ЗСП є наступне: чітко визначена, ієрархічна модель розрахунку EVA здатна забезпечити глибшу структуризацію як самої системи збалансованих показників, існуючих у ній причинно-наслідкових зв'язків між окремими перспективами, так і процесу цілепокладання в підприємстві в цілому, всієї системи стратегічного управління та стратегічного управління витратами, зокрема. Стратегічний процес у будь-якому торговельному підприємстві, що використовує для оцінки ефективності своєї діяльності ЗСП, вибудовується зверху вниз. На початковому етапі, на основі місії підприємства та його бачення, а також інтересів власників підприємства і при безпосередній участі топ-менеджменту формуються основні фінансові цілі та орієнтири, які, в свою чергу, є основою стратегічних цілей інших перспектив ЗСП. Саме на цій стадії побудови ЗСП впровадження до її складу показника EVA, як результуючого критерію діяльності підприємства з точки зору власників, дозволяє структурувати весь подальший процес розробки стратегічної карти управління витратами, забезпечуючи при реалізації стратегії дотримання заданих критеріїв приросту капіталу.

Висновки і пропозиції. Використання значення EVA як спільної стратегічної мети і показника фінансової перспективи ЗСП у стратегічному управлінні витратами здатне забезпечити значний синергетичний ефект, орієнтуючи процес вироблення стратегічних цілей і відповідну систему збалансованих показників торговельного підприємства на збільшення його вартості.

Таким чином, інтеграція різних інструментів стратегічного управління витратами сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства торгівлі.

Для досягнення стратегічних цілей торговельне підприємство може використовувати всі розглянуті інструменти стратегічного управління витратами в комплексі шляхом створення єдиної інтегрованої системи стратегічного управління витратами, що включає об'єднану з моделлю економічної доданої вартості збалансовану систему показників, засновану на технологіях АВС.

Список літератури:

1. Ушанов И. Г. Основные направления интеграции моделей EVA, BSC и технологий ABC / И. Г. Ушанов // Вектор науки ТГУ. Серия «Экономика и управление». – 2010. – № 2 (2). – С. 77-81.
2. Зозуля В. EVA – ABC: Одним выстрелом – двух зайцев / В. Зозуля // Рынок капитала (Управление компанией). – 2001. – № 4. – С. 28-33.
3. Лапыгин Ю. Н. Управление затратами на предприятии. Планирование и прогнозирование, анализ и минимизация затрат / Ю. Н. Лапыгин, Н. Г. Прохорова. – М.: ЭКСМО, 2007. – 128 с.
4. Каплан Р. С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. – М.: Олимп-Бизнес, 2005. – 320 с.

Милаш И.В., Красноусов А.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ИНТЕГРАЦИЯ ИНСТРУМЕНТАРИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Раскрыта сущность концепции стратегического управления затратами на основе модели экономической добавленной стоимости. Изложено содержание концепции сбалансированной системы показателей в стратегическом управлении затратами. Предоставлена характеристика концепции управления на основе технологий функционального учета затрат по видам деятельности. Доказана необходимость интеграции инструментария стратегического управления затратами. Обоснован синергический эффект от интеграции инструментария стратегического управления затратами.

Ключевые слова: затраты, стратегическое управление, предприятие, интегрированная система, инструментарий.

Milash I.V., Krasnousov A.V.
Kharkiv University of Food Technology and Trade

INTEGRATION TOOLKIT STRATEGIC COST MANAGEMENT TRADING ENTERPRISES

Summary
The essence of the concept of strategic cost management based on the model of economic value added. Be made to the concept of Balanced Scorecard in Strategic Cost Management. Given the characteristics of the concept of management based on the technologies of functional cost accounting activities. The necessity of integration tools of strategic cost management. Justified synergies from the integration of tools of strategic cost management.

Keywords: costs, strategic management, enterprise, integrated system, tools.

УДК 65.014.1

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Мілаш І.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено теоретичні положення реструктуризації підприємств. Розкрито сутність економічної категорії «реструктуризація підприємства». Доведено, що реструктуризація є високоефективним ринковим інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємств торгівлі. Обґрунтовано зміст організаційно-економічного механізму підприємства торгівлі. Розроблено організаційно-економічний механізм реструктуризації підприємств торгівлі.

Ключові слова: реструктуризація, підприємство, організаційна структура, організаційно-економічний механізм, управлінське рішення.

Постановка проблеми. У наш час проблема реструктуризації підприємств є досить актуальною. Головною причиною, чому підприємства прагнуть до реструктуризації, зазвичай є низька ефективність їх діяльності, яка виражається в незадовільних фінансових показниках. У зв'язку з цим метою реструктуризації підприємств є створення суб'єктів підприємницької діяльності, які є конкурентоспроможними й ефективно функціонуючими.

На сьогодні міжнародна практика і досвід проведення реструктуризації в Україні свідчать про те, що реструктуризація є одним з найскладніших управлінських завдань. Це процес, який повинен враховувати безліч обмежень і специфіку кожного підприємства. Отже, проводити його необхідно маючи певний організаційно-економічний механізм, за допомогою якого необхідно діяти. До числа найбільш важливих чинників, зміна яких може стати основою для реструктуризації, є вибір нової організаційної структури управління, радикальний перегляд складу і структури інвестицій підприємства та ін.

Кінцева мета оцінки результативності реструктуризації завжди полягає в тому, щоб обґрунтувати ухвалення управлінських рішень. Оскільки більшість з них припускає певну міру невизначеності й ризику, тому оцінка залежатиме головним чином від розуміння бізнесу, галузі й загальної економічної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми реструктуризації підприємств не викликає сумнівів, оскільки стан багатьох вітчизняних підприємств, зокрема й торговельних, залишається кризовим незважаючи на реорганізацію й зміну власників. Питанням реструктуризації присвятили свої праці І. Голдберг, А. Уоткінс, М. Хаммер, Дж. Чампі, Р. Хоскіссон, Т. Турк, В. Крижанівський, А. Сінягін, А. Тутунджян, М. Аістова, І. Височин та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз літературних джерел показав, що думки науковців розходяться вже в самому визначенні поняття «реструктуризація». Так, одними авторами реструктуризація розглядається через призму поетапної зміни технологічної й управлінської структури підприємства; погляди інших зосереджені на реформуванні людських відносин з акцентом на особистості й реалізації організаційних змін. Це викликає потребу в узагальненні теоретичних положень і розкритті сутності поняття «реструктуризація підприємства», а також розробці на цій основі організаційно-економічного механізму реструктуризації підприємств торгівлі з урахуванням галузевої специфіки.

Мета статті. Метою даної роботи є розкриття й узагальнення існуючих підходів до визначення категорії «реструктуризація підприємства», та розробка організаційно-економічного механізму реструктуризації підприємств торгівлі.

Виклад основного матеріалу. В економіці розвинених країн зміст поняття реструктуризація не є сталим, хоча уперше про реструктуризацію заговорили в 80-х роках минулого століття, коли економіка США пережила ряд кризових явищ, що викликали економічний спад, а також посилення конкуренції з боку інших розвинених країн. У даному контексті реструктуризація розглядалася як разовий комплексний процес структурних перетворень, що переводить компанії з виробничого типу організації в ринковий [1]. Паралельно цьому спостерігалося збільшення використання реструктуризації з метою зниження ризиків.

У вітчизняній науці термін «реструктуризація» став широко вживатися на рубежі XX століття, коли, на рівні державних програм, реструктуризація була проголошена як мета реформування галузей і підприємств, спрямована на забезпечення їх успішної роботи в умовах ринкової економіки. При цьому під реструктуризацією переважно розумівся комплекс заходів із приведення умов функціонування підприємства у відповідність до виробленої стратегії його розвитку: поліпшення управління, підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності товарів і послуг.

Дослідивши вітчизняну і зарубіжну наукову літературу, можна виділити декілька визначень терміну реструктуризація. Так, В. Крижанівський вважає, що реструктуризація підприємства – це процес структурної перебудови з метою ефективного управління ресурсним потенціалом підприємства, центрами відповідальності на основі трансформації структурних підрозділів або приєднання інших підприємств шляхом придбання частки сторонніх організацій [1]. А. Сінягін реструктуризацію характеризує з позиції зміни організаційної структури і фінансово-господарської діяльності, спрямованої на підвищення ефективності функціонування [2]. А. Тутунджян визначає реструктуризацію як процес адаптації вітчизняних економічних систем до вимог закономірностей функціонування і розвитку ринкового господарства. При цьому метою реструктуризації автор вважає забезпечення стійкості розвитку і функціонування підприємств за умов глобалізації [3].

М. Аістова реструктуризацію трактує як радикальну зміну структури господарської організації й завданнями реструктуризації вбачає забезпечення короткострокової дієздатності відновлення конкурентоспроможності на тривалий час [4]. Г. Алєксандров визначає реструктуризацію як фундаментальні зміни, що спрямовані на трансформацію

структури бізнесу, які охоплюють практичні всі аспекти діяльності підприємства, з метою підвищення ефективності функціонування й конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, зростання прибутку [5].

І. Височин дає визначання реструктуризації підприємства як сукупності економічних відносин, що пов'язані з послідовним впровадженням системи організаційно-економічних, техніко-технологічних, фінансових, правових та інших змін, які мають інноваційний характер та спрямовані на адаптацію господарської діяльності підприємства до мінливих умів зовнішнього середовища функціонування й обраної стратегії розвитку [6].

Слід зазначити, що М. Хаммер і Дж. Чампі стверджують, що стандартна пірамідальна організаційна структура більшості організацій, яка раніше надавала високі темпи зростання, оскільки була масштабованою, сьогодні не в змозі це забезпечувати [7]. У зв'язку із цим кожне підприємство, що зазнає негативного впливу зовнішнього середовища, неодмінно проводитиме реструктуризацію підприємства або припинить своє існування. Р. Хоскіссон і Т. Турк визначили реструктуризацію підприємства як значну зміну в складі активів фірми, у поєднанні з великими змінами у своїй корпоративній стратегії [8].

Таким чином, дослідження наявних наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів дозволило зробити висновок про відсутність системного підходу до визначення реструктуризації.

На основі проведеного аналізу наукової літератури можна виділити на-ступні основні підходи до реструктуризації торговельних підприємств.

Такі автори як І. Голдберг, А. Уоткінс [9] та ін. розглядають реструктуризацію з позиції зовнішнього інвестування, за яких змінюється форма і структура власності. Використання цього підходу можливе за умови формування ринкової вартості акцій компаній, коли економічні, інфляційні й політичні ризики мінімізовані, а зовнішні інвестиції захищені законом.

Сучасна концепція реструктуризації, спрямована на децентралізацію бізнесу, реалізується за допомогою створення бізнес-одиниць. Зміна умов діяльності, структури власності вимагає зміни організаційної структури підприємств. З метою збереження конкурентоспроможності підприємства організаційна структура трансформувалася в напрямі створення бізнес-одиниць, що мають господарську самостійність і фокусуються на конкретному кінцевому споживачі. Успіх подібних бізнес-одиниць забезпечувався компетенцією у пропозиції окремих видів і груп товарів.

Необхідність реалізації структурних змін на торговельному підприємстві виникає за різкого зростання комерційних і операційних ризиків. Незадовільна робота підприємства торгівлі часто пов'язана з значними витратами на торгово-технологічний процес, низькою конкурентоспроможністю частини товарів і послуг, втратою частини клієнтів, нестачею оборотних коштів і пов'язаним з цим низьким використанням торгових площ. Шляхом вирішення даних проблем є запровадження програми реструктуризації на основі формування стратегічних бізнес-одиниць. При цьому керівництву підприємств доцільно ухвалити рішення про створення декількох стратегічних бізнес-одиниць, щоб розділили ризики за видами діяльності: з реалізації товарів кінцевим споживачам, що раніше реалізовувалися підприємством; з надання послуг основним бізнес-одиницям; з реалізації нових видів товарів (товарних груп) і наданню нових торговельних послуг. Таким чином, утворення структурних бізнес-одиниць дозволить вирішити завдання підвищення конкурентоспроможності шляхом фокусування на системі післяпродажного обслуговування і розширення збутової мережі.

Традиційно популярним на Заході та в Україні є підхід, що пов'язаний з реструктуризацією системи управління підприємства. Цей напрям отримав свій розвиток в Україні паралельно з формуванням «менеджменту» як наукового підходу до управління підприємством, заснованого на узагальненні практики управління західними компаніями.

Проте, дані напрями є фрагментарними, оскільки розглядають процедури виключно реорганізацій.

Останнім часом певну популярність отримав також підхід, що припускає реструктуризацію кадрового потенціалу підприємства як основного інструменту зниження ризиків торговельного підприємства.

Концепція «ключових компетенцій», що виникла в 90-ті роки XX століття, була описана Г. Хамелом і К. Прахаладом у праці «Competing of the Future» («Конкуруючи за майбутнє») [10], в якій закликають організації сприймати себе як портфель ключових компетенцій, а не просто групу бізнес-одиниць.

Автори визначають ключові компетенції як «колективне навчання організації, зокрема, уміння координувати різноманітні виробничі навички й інтегрувати численні технологічні потоки» [10, с. 73].

Підвищення конкурентоспроможності шляхом зниження вірогідності виникнення ризиків знайшло відображення в концепції «інтегрального підприємства» [10], що стала спробою множини великих підприємств дати відповідь на нові вимоги конкурентної боротьби, що проявилися останніми роками. Інтегральне підприємство ознаменувало собою новий якісний стрибок в організації, управлінні й контролі в усій операційній системі. Ключовими поняттями нової логіки організаційної побудови стали знову «мобілізація всіх людських ресурсів на досягнення єдиної мети» [10, с. 168]. До об'єднання в корпорації привело декілька причин, серед яких різке прискорення науково-технічного прогресу, ускладнення технологічних і управлінських процесів, необхідність формування економічних інтеграційних зв'язків. За нових умов організація виробництва і реалізації інноваційних конкурентоспроможних продукції, товарів і послуг неможливі без додаткового фінансування, а взаємна інтеграція різнопрофільних організацій дозволяє скоротити питомі витрати на дослідницьку діяльність і процеси організації виробництва, просування товарів на ринок і реалізації. Прикладом такої взаємовигідної інтеграції є торгівля автомобілями.

Проте єдиного підходу до реструктуризації для всіх торговельних підприємств не існує. Послідовність кроків реструктуризації залежить від багатьох характеристик: потенціалу торговельного підприємства, його позиції на ринку, поведінки конкурентів, специфіки товарного асортименту і торгово-технологічного процесу. Більшість торговельних підприємств, що здійснюють реструктуризацію, намагається не просто знизити ризики і підвищити конкурентоспроможність, але й збільшити вартість підприємств.

Таким чином, трансформація організаційної структури торговельного підприємства здійснюється з метою отримання позитивного результату в стратегічній перспективі. Проте, при збільшенні горизонту планування, підприємство стикається з посиленням впливу чинників невизначеності. Ефективним підходом до вирішення цієї проблеми може стати побудова дієвої проактивної системи управління ризиками. Структура системи управління

ризиками торговельного підприємства, що розробляється, визначає функціональні взаємовідносини між її елементами, формалізує розподіл обов'язків, ієрархію підлеглості й відповідальності, необхідну спеціалізацію. Чим менше в структурі торговельного підприємства ієрархічних рівнів, тим легше воно адаптується до змін зовнішнього середовища, тим вищою є його ризикозахищеність, але істотно зростає відповідальність керівників.

Реструктуризація – це інструмент досягнення певних результатів. При цьому реструктуризація, будучи досить складним процесом (тобто сукупністю послідовних дій) для досягнення певного результату, виступає в ролі механізму. Графічне зображення організаційно-економічного механізму реструктуризації підприємств торгівлі представлено на рис. 1.

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм реструктуризації підприємств торгівлі

Джерело: розроблено автором

Під організаційно-економічним механізмом реструктуризації підприємства торгівлі пропонується розуміти впорядковану систему економічних важелів і взаємовідносин, що відбивають дії з планування і реалізації ефективної трансформації торговельного підприємства під впливом зміни чинників зовнішнього середовища, що будується на принципах ризикозахищеності, підкорення управлінських процесів цілям підприємства, пріоритету управлінських рішень над обставинами.

Причинами нестабільності зовнішнього середовища для торговельних підприємств є: скорочення попиту внаслідок зміни потреб споживачів, переходу до споживання інших товарів, що забезпечують вищий рівень задоволення потреб, зміни технології, підвищення цін на паливно-енергетичні ресурси та ін.

Основними перешкодами до адаптації є: небезпека безповоротної втрати капіталу, неясність для підприємств перспектив розвитку зовнішнього середовища і виникнення внаслідок цього істотної відмінності в оцінці перспектив та ухваленні тактичних рішень, що спрямовані на поліпшення ситуації в майбутньому.

Чинники, що впливають на виникнення кризових ситуацій у діяльності вітчизняних торговельних підприємств наступні:

- висока вартість позикового капіталу;
- низька мотивація персоналу від рівня виконавців до керівників підприємств;
- низька професійна компетентність керівників;
- соціально-психологічна нестійкість;
- висока конкуренція на ринку (при цьому тільки підвищення якості торговельного обслуговування, з нижчою ціною на товари, забезпечить конкурентоспроможність товарів і послуг підприємств торгівлі на ринку).

Важливим є те, що перелічені проблеми різною мірою характерні для всіх підприємств вітчизняної торгівлі, що спрощує процес алгоритмізації проведення їх реструктуризації.

Висновки і пропозиції. Реструктуризація є необхідним високоефектив-ним ринковим інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємств торгівлі, проте відсутність адаптованої до сучасних умов господарювання теоретичної і практичної бази щодо здійснення процесу реструктуризації підприємств і, як наслідок, заміщення процесів здійснення реструктурування бізнесу на вітчизняних торговельних підприємствах, негативно позначається на функціонуванні торгівлі в цілому.

Роль держави в процесі регулювання адаптації торговельних підприємств до умов функціонування у високо динамічному середовищі, є надзвичайно важливою, оскільки саме держава здатна зацікавити і надати допомогу вітчизняним підприємствам за допомогою пом'якшення режиму оподаткування, сприяння в проведенні програм комплексної реструктуризації та інших заходів, що спрямовані на підтримку підприємств галузі і розвиток підприємництва.

Активне використання інвестиційних ресурсів, розвиток і впровадження у торгово-технологічний процес інновацій, інформатизація та комп'ютеризація – ці процеси характеризують роботу сучасних успішних торговельних підприємств, які складають невелику частку загальної сукупності торговельних підприємств України.

Список літератури:

1. Крыжановский В. Г. Реструктуризация предприятия / В. Г. Крыжановский. – М. : ПРИОР, ИВАКО Аналитик, 2006. – 164 с.
2. Синягин А. Региональные аспекты реструктуризации предприятия / А. Синягин // Рынок ценных бумаг. 2000. – № 23. – С. 59-62.
3. Тутунджян А. К. Реструктуризация предприятий в условиях перехода к рыночной экономике : проблемы теории и практики : Монография / А. К. Тутунджян. – М. : Экономика, 2000. – 262 с.
4. Аистова М. Д. Реструктуризация предприятий / М. Д. Аистова. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 285 с.
5. Александров Г. А. Антикризисное управление : теория, практика, инфраструктура / Г. А. Александров. – М. : Бек, 2002. – 544 с.
6. Височин І. В. Реструктуризація підприємства як економічна категорія / І. В. Височин // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 75. – Донецьк, ДонНТУ, 2004. – С. 160-165.
7. Hammer M., Champy J. Reengineering the Corporation: Manifesto for Business Revolution. – N.Y. : HarperCollins, 2009. – 177 p.
8. Hoskisson R. E., Turk T. A. Corporate restructuring: Governance and control limits of the internal capital market // Academy of Management Review. 1990. – № 15. – P. 459-477.

9. Голдберг И. Реструктуризация предприятий / И. Голдберг, А. Уоткинс // Инвестиции в России. 2000. – № 6. – С. 13-20.
10. Хамел Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хамел, К. Прахалад. – М. : Олимп-Бизнес, 2002. – 288 с.

Милаш И.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Исследованы теоретические основы реструктуризации предприятий. Раскрыта сущность экономической категории «реструктуризация предприятия». Доказано, что реструктуризация является высокоэффективным рыночным инструментом повышения конкурентоспособности предприятий торговли. Обосновано содержание организационно-экономического механизма предприятия торговли. Разработан организационно-экономический механизм реструктуризации предприятий торговли.
Ключевые слова: реструктуризация, предприятие, организационная структура, организационно-экономический механизм, управленческое решение.

Milash I.V.
Kharkiv University of Food Technology and Trade

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC RESTRUCTURING MECHANISM TRADING ENTERPRISES

Summary
Theoretical foundations of enterprise restructuring. The essence of economic categories «restructuring of the company». We prove that the restructuring is a highly marketing tool for enterprise competitiveness trade. Justified by the content of the organizational-economic mechanism of trading enterprises. Developed organizational and economic restructuring mechanism of sale.
Keywords: restructuring, enterprise, organizational structure, organizational and economic mechanism, management decisions.

УДК 332.1

ТРАНЗИТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ

Мініна О.В.
Чернігівський національний технологічний університет

Розглянуто транзитний потенціал регіону через призму конкурентних переваг території. Виділено основні етапи реалізації транзитного потенціалу регіону з переліком необхідних заходів. Обґрунтовані джерела реалізації та виявлені резерви залучення транзитного потенціалу в систему позиціонування регіону. Визначено можливі вигоди для економіки регіону. Окреслено довгострокові перспективи розвитку прикордонного регіону на засадах транзитності.
Ключові слова: транзитний потенціал, прикордонний регіон, транзитний каркас, конкурентні переваги, розвиток.

Постановка проблеми. Сучасний світ знаходиться у нестабільному стані: процеси глобалізації, що підвищують рівень взаємозалежності країн, постійні економічні потрясіння, загострення енергетичних та екологічних проблем, територіальні претензії та воєнні конфлікти поступово руйнують усталену систему світоустрою. Увага науковців сьогодні зосереджена на пошуку моделей розвитку, що не лише забезпечать вихід із кризового стану та стабілізують взаємовідносини між країнами, у тому числі світовими лідерами, але і визначать принципово нові вектори розвитку.

В умовах, що склалися, не лише країни, а і окремі регіони намагаються відшукати джерела економічного зростання, сформувати стратегію та визначити власну траєкторію ефективного розвитку. З огляду на сучасну політику України, що взяла курс на децентралізацію влади та розширення повноважень регіонів, дана проблема стає все більш актуальною.

Враховуючи, що регіони часто не володіють очевидними конкурентними перевагами, вони мають працювати з безліччю проектів, які могли б сприяти завоюванню унікальних глобальних ринкових позицій. У цьому плані положення регіонів України, особливо прикордонних, виявляється більш вигідним, оскільки переваги транзитності її території очевидні – використання транзитного потенціалу може стати не лише джерелом одержання прибутку, але й самостійним чинником зростання економіки регіону і країни в цілому; фактором формування конкурентних переваг, залучення інвестицій, технічного оновлення, розвитку малого і середнього підприємництва, створення нових робочих місць, зміцнення управлінського потенціалу місцевих органів влади і збільшення доходів місцевих бюджетів. Проте для цього потрібно консолідувати зусилля влади і бізнесу навколо формування ефективної системи регіонального менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні українські науковці приділяють значну увагу проблемам регіонів, використанню їх економічного потенціалу, пошуку нових векторів розвитку, удосконаленню регіональної політики. Цими питаннями, зокрема, займаються Алимов О., Амоша О., Бутко М., Данилишин Б., Дацій О., Долішній М., Дорогунцов С., Герасимчук З., Козоріз М., Міщенко В., Олійник Я., Пепа Т., Фащевський М., Чернюк Л., Чумаченко М. та інші. Окремим аспектам регіонального розвитку присвячені роботи Бєлєнького П., Болтенкової Л., Будкіна В., Вандомського Л., Гонти О., Журавської Є., Калініна О., Макогона Ю., Матвеєва В., Петренка З., Удовиченка В. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід, однак зазначити, що не всі можливості українських регіонів детально вивчені. Зокрема, з огляду на транзитність території нашої держави, транзитний потенціал її регіонів, особливо прикордонних, залишається недостатньо дослідженим, що вимагає уваги до цього питання з боку науковців.

Метою даної роботи є визначення перспектив, етапів та результатів реалізації транзитного потенціалу регіону як фактору формування конкурентних переваг території.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні реальні процеси формування конкурентних переваг серед регіонів нашої держави, що мають схожі вихідні можливості (наприклад, географічне розташування), ще не набули потрібної активності через ряд причин, основною з яких можна вважати економічну та політичну кризу. Але внаслідок об'єктивних обставин після кризи наступає пожвавлення, і найбільші виграші матимуть ті регіони, що заздалегідь сформують фундамент подальшого стійкого зростання. Уже сьогодні слід починати роботу в напрямку науково-технічного забезпечення проектів нарощування транзитного потенціалу регіонів, формування транзитного каркасу території, мережі транспортно-логістичних центрів та консигнаційних зон, що зроблять нашу країну більш привабливою для обслуговування транзиту та забезпечать економічну базу подальшого зростання.

Першим етапом реалізації транзитного потенціалу регіону має стати розвиток транзитного каркасу території (рис. 1), котрий включає не лише інфраструктуру транспортних комунікацій (шляхи сполучення, мости, шляхопроводи, вокзальні споруди та інші транспортні об'єкти з відповідним облаштуванням, безпосередньо пов'язані з перевезеннями вантажів), а і вантажні термінали, без яких неможлива ефективна взаємодія різних видів транспорту, механізовані склади, пристосовані й оснащені як для операцій прямого перевантаження з одних видів транспорту на інші, так і для ефективного виконання інших перевантажувально-складських операцій, придорожню інфраструктуру та сучасний сервіс, прикордонну інфраструктуру, оскільки специфіку комунікаційної інфраструктури прикордонного регіону визначає саме наявність кордону і необхідність його облаштування.

Прикордонний регіон за рахунок транзиту має значно вище навантаження на всю інфраструктуру, а тому вимагає адекватних темпів її відновлення та будівництва нових об'єктів. У Польщі, наприклад, на відміну від України, розуміють, що якісні дороги можуть приносити прибуток, давати непрямий ефект у вигляді економії пального, підвищення транзитності території, економії коштів на ремонт, а якісна дорожня інфраструктура «оживляє» економічні процеси, «змушує» працювати промисловість і сферу послуг. Зокрема, простежується тенденція досягнення найвищої рентабельності саме в тих галузях, які пов'язані з транзитною властивістю те-

риторії України: діяльність транспорту і зв'язку – 4,9% у 2013 р., торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 10,8, окремо ремонт автомобілів – 9,7%. Для порівняння: у сільському господарстві в цей же період рентабельність становила 1,1%, промисловості – 3,2%, фінансовій та страховій діяльності – 0,8% [3].

Не слід забувати, що інфраструктура міжнародного транзиту наразі є фактором еволюції системи територіального поділу праці, раціонального розміщення виробництв і галузей господарства не тільки в національному, а й глобальному масштабі [1].

Облаштування прикордонної інфраструктури є одним з основних заходів першого етапу нарощування транзитного потенціалу регіону. Нові підходи до удосконалення роботи й облаштування прикордонних пунктів пропуску мають передбачати:

– організацію спільного із суміжними державами контролю в пунктах пропуску, оптимізацію кількості контрольних служб, організацію роботи за принципом «єдиного офісу», «зеленого коридору», започаткування діяльності консультативних пунктів тощо;

– введення європейських стандартів і технологій контролю в пунктах пропуску (зокрема, повну автоматизацію, створення й використання інформаційних баз даних, забезпечення сучасними технічними засобами і системами зв'язку, інженерно-технічне облаштування);

– зміцнення матеріально-технічної бази митних органів, розробку, впровадження й експлуатацію технічних засобів митного контролю та боротьбу з порушенням митних правил;

– приведення під'їзних шляхів та інфраструктури пунктів пропуску в належний стан відповідно до встановлених вимог та загальноприйнятих норм, упорядкування діяльності сервісних зон [2].

Актуальним сьогодні є і подальший прискорений розвиток придорожньої інфраструктури, яка дозволить забезпечити оптимальне розміщення і кількість сервісних підприємств на всьому шляху транзитного руху по магістральних маршрутах, їх організацію відповідно до стандартів і вимог міжнародних правил, а також високу якість надання послуг.

Таким чином, на першому етапі реалізації транзитного потенціалу регіону необхідно багато зробити для того, щоб транзит його територією був незмінно привабливим для бізнесу, а його основні засоби, зокрема, рухомий склад, могли б упоратися з великими потоками вантажів. Крім розвитку транспортної інфраструктури, необхідно проводити чітку тарифну політику, приймати відповідні нормативно-правові акти, вирішувати питання, пов'язані з підтримкою добросовісної конкуренції, що в умовах окремо взятого регіону поки що недосяжно.

Одним із завдань регіонального менеджменту є обґрунтування доцільності розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, створення транспортно-логістичних центрів, консигнаційних зон і формування інтегрованої регіональної транзитно-логістичної системи. Актуальність такого підходу обумовлена, з одного боку, відсутністю на території більшості регіонів України сучасних транспортних терміналів, автоматизованих складських комплексів і в цілому – раціонального логістичного погляду на конкурентні переваги території в системі міжнародних економічних відносин, а з іншого – наявністю сукупності можливостей позиціонування окремого регіону за рахунок його унікального транзитного потенціалу та подальшого економічного розвитку завдяки ефективній реалізації останнього.

Існуючий зарубіжний досвід свідчить, що в умовах динамічного розвитку світових товарних та сервісних ринків, розширення торгово-економічних зв'язків термінальні комплекси та логістичні центри, вдало розміщені в крупних транспортних вузлах, в зонах активного розвитку міжнародних транспортних коридорів та інтенсивного транзитного руху, стають не лише центрами концентрації значних вантажопотоків та мас товарів, але і, за своїм функціональним призначенням, перетворюються на ядра зосередження бізнесу та інтеграції різних компаній: виробників продукції, перевізників, експедиторів, торгових посередників, банківських структур, страхових компаній, індустрії сервісу та інших напрямів діяльності з обслуговування транспортно-розподільного процесу [6]. За таких умов транспортно-логістичні центри можуть виступати ініціаторами розвитку території, на якій вони розташовані, а також розглядатися як стратегічні точки зростання економіки регіонів – учасників транзитного руху, і держави в цілому, що є крупною ланкою глобальної транспортно-логістичної системи.

Нарощування транзитного потенціалу прикордонного регіону, використання переваг проходження його територією міжнародних транспортних

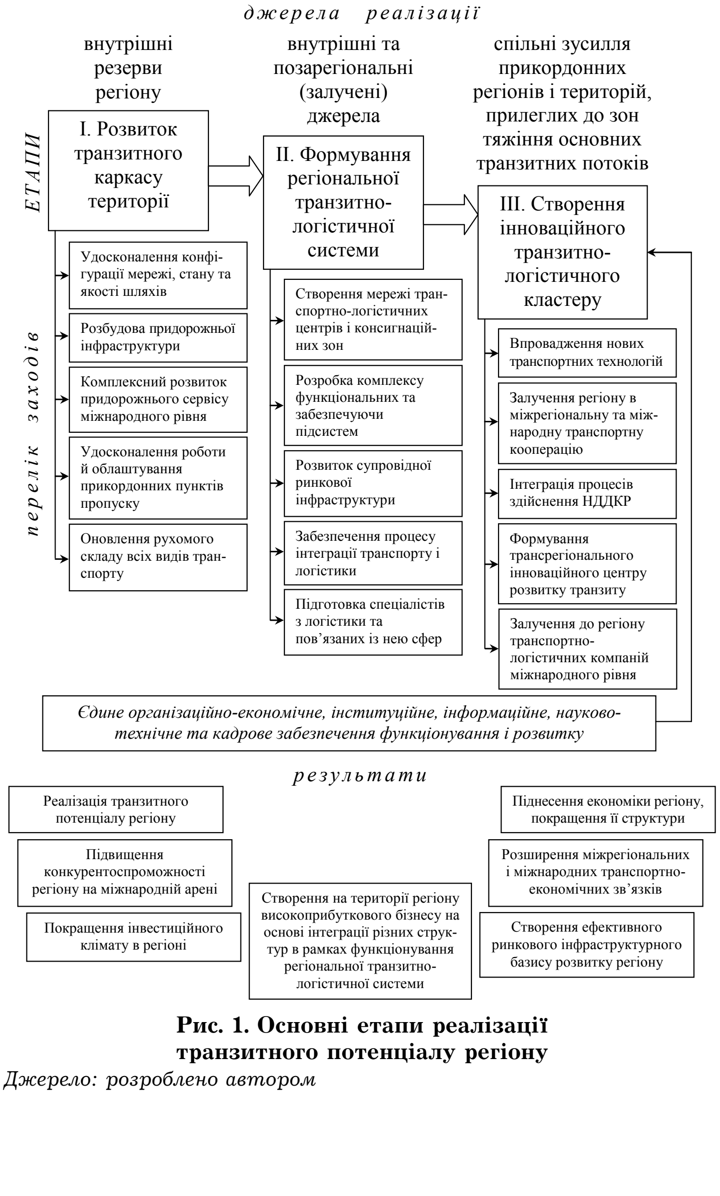

Рис. 1. Основні етапи реалізації транзитного потенціалу регіону

Джерело: розроблено автором

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

коридорів вимагає адекватного логістичного забезпечення через формування регіональної транзитно-логістичної системи, що стане найбільш дієвою формою залучення транзитних потоків та зовнішніх джерел інвестування.

Як свідчить світовий досвід, успішний соціально-економічний розвиток прикордонних територій практично неможливий без транспортних логістичних центрів і консигнаційних зон. Особливого значення це набуває для регіонів проходження МТК і прилеглих до них територій. В Україні ж на сьогодні спостерігаються лише спроби локальних логістичних перетворень, контейнеризації і пакетизації, інформатизації і комплексного обслуговування транзитних перевезень, розвитку технологічної і організаційно-управлінської бази транспортно-логістичних систем і митних терміналів [5].

Згідно результатів дослідження Світового Банку «Україна: Дослідження щодо сприяння торгівлі і транзиту» [7], основними причинами неефективної логістики в країні є ненадійні та повільні логістичні компанії, нестача складів і високі ціни на них, юридична невизначеність із власністю на землю, складність отримання дозволу на будівництво. Та основна причина – бюрократична процедура перетинання кордону та корупція.

Дослідження Світового Банку пов'язує рівень розвитку логістики в країні з її торговою експансією, диверсифікацією експорту, здатністю залучати міжнародні прямі інвестиції та із економічним ростом загалом. Тобто, добробут країни зростає, якщо розвивається торгова логістика і транзит [7].

Сьогодні в більшості прикордонних регіонів, особливо північних та східних, відсутні професійні транспортно-логістичні оператори, а існуючі фірми, що намагаються виконувати їхні функції, поки що не можуть у повній мірі запропонувати високоякісні та конкурентоспроможні послуги. Вкрай необхідним, особливо для поліпшення інвестиційного клімату та залучення транзиту, є формування єдиної системи транспортно-логістичних комплексів, вантажопереробних терміналів і трансформаційних центрів, включаючи логістичні парки та «сухі порти». При цьому, абсолютно очевидним є той факт, що формування транспортно-розподільних систем на рівні регіонів і їх подальша інтеграція до міжнародних систем є не тільки механізмом регулювання регіональних ринків, але і сприяє входженню України в світовий економічний простір як рівноправного партнера. Для будівництва сучасних вантажних терміналів необхідні значні капіталовкладення, оскільки транспортно-логістичний центр або термінальний комплекс міжнародного рівня, що пропонує повний пакет послуг з обробки вантажів, включає необхідне перевантажувальне устаткування, депо порожніх контейнерів, майданчики для підключення до електроенергії рефрижераторних контейнерів міжнародного класу, пункти оренди і ремонту контейнерів і перевантажувальної техніки, автопарк для обслуговування автоперевезень, необхідне устаткування для комп'ютерного стеження за відправкою і рухом вантажів і контейнерів, інтегровану систему обміну логістичною інформацією з регіональними і міжнародними системами тощо.

Щоб здійснювані капітальні вкладення в регіональну транзитно-логістичну систему були виправдані, вона має відповідати ряду критеріїв:

– інтегрованості і взаємозалежності елементів системи;

– відкритості системи для будь-яких суб'єктів та доступності до засобів обробки вантажів на основі спільної власності або оплати послуг;

– мультифункціональності – надання всієї сукупності основних та додаткових послуг учасникам транзитного руху;

– тотальної інформатизації;

– мобільності складу, структури, кількості та якості пропонованих послуг.

Створення регіональної транзитно-логістичної системи забезпечить вирішення таких важливих завдань, як:

– оптимізація процесу розподілу регіональних ресурсів, зниження витрат;

– забезпечення максимального обліку і відображення особливостей регіонального аспекту розвитку транспортно-транзитної системи;

– раціоналізація роботи органів державного контролю на пунктах пропуску через державний кордон;

– залучення інвестицій у розбудову транспортно-транзитної сфери регіону і модернізацію соціально-економічного простору, де розміщено її об'єкти;

– концентрація різних видів бізнесу, формування сучасних універсальних, інтегрованих бізнесцентрів на основі цілісної системи обслуговування транзиту;

– створення нових робочих місць і зон для ведення бізнесу;

– формування транзитних потоків, оптимізація процесу управління ними;

– організація вантажоведення, складської, розподільчої, транспортної, виробничої, інформаційної, комплексної логістики та маркетингу;

– інтенсифікація розвитку об'єктів ринкової інфраструктури, задіяних в системі обслуговування транзиту (банківських та інших валютно-фінансових і кредитних установ, страхових, аудиторських, лізингових компаній, брокерських агенцій, торгових будинків, бізнес-центрів і спеціалізованих структур сприяння бізнесу тощо);

– використання переваг синергетичного ефекту від корпоративної взаємодії різних видів діяльності, що підсилює можливості організаційно-економічної оптимізації всіх процесів, пов'язаних з транзитом;

– створення системи підготовки висококваліфікованих кадрів у сфері логістики і пов'язаних із нею сферах;

– формування «регіональної» ідеології транзитного потенціалу.

Отже, враховуючи те, що транспортно-логістичні центри відіграють важливу роль у реалізації транзитного потенціалу країни та регіону, виконуючи функції стратегічних центрів комплексного управління рухом і розподілом транзитних вантажопотоків, логістизація регіонального ринку транзитних послуг стає суттєвим чинником підвищення конкурентоспроможності регіону.

Довгострокова перспектива розвитку ставить перед регіональним менеджментом завдання розширення горизонтів ефективної реалізації транзитного потенціалу, залучення до цього процесу не лише потенціалу транскордонної співпраці, сукупності відповідних ресурсів суміжних регіонів сусідніх країн, а й спільного інноваційного потенціалу на засадах кластерного підходу, що може збагатити міжнародне економічне співробітництво.

Використовуючи існуючі теоретичні напрацювання, ми можемо визначити інноваційний транзитно-логістичний кластер як неформальну мережу, що об'єднує регіональні логістичні центри, консигнаційні склади, виробничі підприємства та підприємства ринкової інфраструктури, асоційовані інституції, а також інноваційні, науково-дослідні, навчальні заклади, які співпрацюють та конкуру-

ють, географічно зосереджені в суміжних прикордонних регіонах, спеціалізуються на обслуговуванні транзиту та базуються на системі територіального менеджменту щодо управління потоками в регіонах з метою отримання синергетичного ефекту від співробітництва [4].

Висновки і пропозиції. Успішна реалізація і нарощування транзитного потенціалу приведе до структурного удосконалення економіки регіону, істотно підвищить її інноваційну та інфраструктурну складову, поліпшить стан ринку праці тощо. Перспектива залучення додаткових транзитних потоків на територію країни забезпечить притік іноземних інвестицій і видів бізнесу, в розвитку яких транспортна складова має велике значення і здатних використовувати той потенціал, який дає транзит у вигляді комунікацій, людських і природних ресурсів. Світовий бізнес буде зацікавлений у підтримці стабільності в країні, по якій проходить транспортування його вантажів, оскільки від економічної стабільності транзитної країни залежать його економічні ризики, а регіон дістає можливість за рахунок входження у зону макропросторових змін розвивати регіональний економічний простір, змінювати свою роль і функції в системі міжнародного і міжрегіонального поділу праці.

Список літератури:

1. Аблов А. Інфраструктура міжнародного транзиту: сутність і сучасні тенденції розвитку / А. Аблов // Економічний часопис-XXI. – 2005. – № 11-12. – С. 13-14.
2. Гончарук М. Реконструкція кордонів за європейськими стандартами // Україна – НАТО. – 2007. – № 5(21). – С. 15-32.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Мікула Н. А. Передумови формування логістичного кластеру у системі міжнародних транспортних коридорів / Н. А. Мікула // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. Сборник научных трудов. – Ливадия-Донецк: ДонНУ, 2007. – С. 399-404.
5. Омельченко В. Я. Стратегия развития логистических систем в условиях глобализации мировой экономики: Монография / Под науч. ред. проф. А. Г. Семёнова / В. Я. Омельченко. – Донецк: ДонНУ, 2008. – 371 с.
6. Прокофьева Т. Стратегическое планирование развития транспорта и логистики в Тюменской области / Т. Прокофьева, Н. Анисова, А. Несват // Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция. – 2008. – № 2. – С. 53-61.
7. Ukraine: Trade and Transit Facilitation Study [Електронний ресурс]. – Kyiv, 2010. – 127 p. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/ UKRAINEEXTN/Resources/TTF_April2010.pdf

Минина О.В.
Черниговский национальный технологический университет

ТРАНЗИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЕГО КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ

Аннотация
Рассмотрен транзитный потенциал региона через призму конкурентных преимуществ территории. Выделены основные этапы реализации транзитного потенциала региона с перечнем необходимых мероприятий. Обоснованы источники реализации и выявлены резервы использования транзитного потенциала в системе позиционирования региона. Определены возможные выгоды для экономики региона. Очерчены долгосрочные перспективы развития приграничного региона на платформе транзитности территории.
Ключевые слова: транзитный потенциал, приграничный регион, транзитный каркас, конкурентные преимущества, развитие.

Minina O.V.
Chernihiv National Technological University

THE TRANSIT POTENTIAL OF THE REGION AS A FACTOR OF ITS COMPETITIVE ADVANTAGES

Summary
Considered the transit potential of the region through the prism of the competitive advantages of the territory. Singled the main stages of the regional transit potential with a list of required activities. Substantiated sources implementation and identified reserves of transit potential in the positioning of the region. Identified possible benefits for the region's economy. Outlines the long-term prospects for the development of the border region on the platform transit territory.
Keywords: transit potential, a border region, the transit frame, competitive advantages, the development.

УДК 338.27

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ПЕРЕДБАЧЕННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Муратов О.М.
Одеський національний економічний університет

Досліджено концептуальні положення теорії передбачення в системі державного регулювання економіки. Запропоновано дефініцію передбачення на підставі узагальнення теоретичних напрацювань відносно сутності категорії в усіх її наукових різновидах. Акцентовано увагу на сутності категорії прогнозування як на центральній ланці передбачення у системі стратегічного державного управління національною економікою. Розглянуто законодавче регулювання процесу передбачення в Україні та визначено національну документацію з передбачення основних тенденцій соціально-економічного розвитку на макро- та мезорівнях. Обґрунтовано таку важливу їх складову як прогнозування регіонального розвитку, що втілюється у категорії територіальне прогнозування.
Ключові слова: передбачення, прогнозування, державне управляння, соціально-економічний розвиток, національна економіка.

Постановка проблеми. За умов науково-технічного прогресу та вдосконалення економічної системи держави судження про стан об'єкта у майбутньому перетворюється на важливий фактор формування стратегії та тактики суспільного розвитку. Жодне стратегічне рішення на макрорівні не може бути прийняте й виконане без передбачення можливих наслідків, без вибору стратегічних пріоритетів та цілеспрямованих дій з їх реалізації. Відповідно, найважливішою передумовою державного регулювання національної економіки є саме передбачення можливого стану економічного та соціального розвитку на різних рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика передбачення та прогнозування перспектив майбутнього розвитку національної економіки, її регіонів є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Їй присвятили свої дослідження зокрема такі науковці як: В. В. Корольков [1], В. Ю. Медвідь [2], Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І Хилько [3], Г.М. Калетник, А. Г. Мазур, О. Г. Кубай [4], Б. Н. Кузик, В. И. Кушлін, Ю. В Яковець [5] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну актуальність проблеми з визначення шляхів розвитку економіки та суспільства й передбачення наявності і розподілу економічних ресурсів, що потрібні для його забезпечення, а також з виявлення найімовірніших та економічно ефективних варіантів перспективного розвитку держави й передбачення наслідків майбутніх та поточних управлінських рішень в науковій літературі не опрацьовано єдиного підходу з приводу понятійно-категоріального апарату з цієї проблематики, що обумовило мету даного наукового дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення головних концептуальних положень теорії передбачення в системі державного регулювання економіки в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Наукові положення теорії передбачення полягають у тому, що передбачення визнається результатом пізнавальної діяльності людини. Основою наукового передбачення є пізнання об'єктивних внутрішніх зв'язків предметів і явищ, законів, які розкривають цей внутрішній, істотний і сталий зв'язок явищ і конкретних умов їхнього існування [3, с. 662]. З позицій філософії, передбачення сприймається як форма активної діяльності свідомості, яка дає можливість знати або припускати те, що має виникнути або статися. Саме з цієї причини передбачення визначається як пізнання майбутнього на основі минулого та сучасного [6].

На підставі узагальнення наукових положень відносно сутності категорії, стає зрозумілим, на наш погляд, що передбачення в усіх його наукових різновидах є відбитком майбутнього, знанням про прийдешні процеси розвитку. Це свого роду метод визначення, опису об'єктів, явищ фізичної реальності, соціальних процесів, які ще не існують на момент дослідження, але можуть з'явитися і бути виявленими та вивченими в майбутньому.

Доволі часто в наукових колах категорія «передбачення» співставляється з категорією «прогнозування». Так, наприклад, за одним із визначень під прогнозуванням розуміють передбачення, як випереджувальне відображення дійсності, що засноване на пізнанні законів природи, суспільства та мислення» [7, с. 166]. Проте окремі науковці, зокрема [4, с. 108; 5, с. 17], роблять наголос на тому, що передбачення – більш ширше поняття, з огляду на те, що воно надає загальну характеристику кола явищ, які пов'язані з очікуванням майбутнього.

Відповідно до другого підходу, а саме, коли передбачення вміщує в собі прогнозування, в науковій літературі йдеться про існування трьох форм передбачення, які розрізняють за ступенем конкретності та характером впливу на хід тих процесів, що досліджуються, це такі як: гіпотеза (загальнонаукове передбачення), прогноз та план [8].

Основу побудови гіпотези складають теорія, закономірності та причинно-наслідкові зв'язки функціонування та розвитку тих об'єктів, що досліджуються. Ця форма передбачення надає якісну характеристику об'єкту, оскільки виражає загальні закономірності його поведінки. Данні про майбутнє висуваються як пропозиції, що спираються на інтуїцію та чисто теоретичні припущення.

Прогноз на відміну від гіпотези ґрунтується не лише на якісних, але й на кількісних параметрах, тому дозволяє характеризувати майбутній стан об'єкта дещо ясніше. На думку дослідників, саме завдяки цьому, на відміну від гіпотези прогноз має більшу визначеність та володіє більшою ймовірністю. Разом з тим, як відмічають Г. М. Калетник, А. Г., Мазур, О. Г. Кубай, зв'язок прогнозу з об'єктом дослідження не є твердим та однозначним, тому він носить ймовірний характер [4, с. 109].

Остання форма передбачення – план визначає конкретну мету та передбачає детальні події розвитку об'єкта, що досліджується. У плані фіксуються шляхи та засоби розвитку відповідно до поставленого завдання, а також можливі управлінські

рішення. Його головна мета – визначеність. Відповідно передбачення отримує у плані найбільшу конкретність та визначеність.

У сфері державного управління передбачення ототожнюється з прогнозуванням. А якщо ж спроектувати три форми передбачення, про які йшлося вище, на сферу державного регулювання економіки, то стає зрозумілим, що саме прогнозування виступає центральною ланкою у системі стратегічного державного управління.

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що категорія прогнозування ототожнюється з процесом розробки прогнозу, який дає змогу сформувати рекомендації щодо державного регулювання економіки на відповідну перспективу. Проте окремі дослідники підходять до проблеми більш предметно та пропонують більш широке визначення категорії. Наприклад, Б.Н. Кузик, В.И. Кушлін, Ю.В Яковець розглядають прогнозування як процес передбачення основних факторів і тенденцій соціально-економічного, інноваційно-технологічного, екологічного й територіального розвитку на перспективу з метою вибору пріоритетів та обґрунтування стратегічних і тактичних рішень на державному та корпоративному рівнях [5, с. 40]. Тим самим у наведеному визначенні мова йде і про місце прогнозування у системі державного регулювання національної економіки. З урахуванням наведених вище дефініцій, на наш погляд, у системі державного управління національною економікою прогнозування, як центральна ланка цієї системи, має сприйматися як процес передбачення основних тенденцій соціально-економічного розвитку національної економіки на відповідну перспективу з урахуванням конкретних поточних та майбутніх управлінських рішень з боку органів державної влади та управління.

У сучасних умовах господарювання роль прогнозів особливо значна в розробці соціально-економічної концепції та основних напрямів розвитку народного господарства на довгострокову перспективу, а також для аналізу динаміки та структури суспільних потреб і запасів ринку, впливу науково-технічного прогресу і його наслідків на народногосподарські пропорції, на ресурсозбереження та підвищення ефективності виробництва. Така важливість прогнозування обмовляється тим, що прогнози дають можливість не тільки визначити перспективу зміни суспільних потреб, а й передбачити умови і фактори розвитку національної економіки, наслідки реалізації різних варіантів структурної, фінансово-кредитної, податкової та цінової політики. Вони розкривають картину майбутнього, позитивні і негативні тенденції, альтернативи, протиріччя й заходи з їх вирішення.

Слід відмітити, що в Україні роль економічного прогнозування підвищується у посткризовий період. Прогнози розробляються на макрорівні, на рівні регіонів і галузей. Їх розробка здійснюється виходячи з аналізу економічної кон'юнктури, НТП, зовнішнього становища, стану природних ресурсів, демографічної ситуації в країні. Комплексні прогнози і плани соціально-економічного розвитку ґрунтуються на системі демографічних, економічних, науково-технічних, зовнішньоекономічних соціальних і регіональних прогнозів і планів, а також на намірах інституціональних одиниць і укладені контракти. Така їх різновидність як економічні прогнози і плани стають вирішальною базою для формування державного бюджету та здійснення грошово-кредитної політики. І тут слід погодитися з науковцями з приводу того, що за відсутності прогнозу чи за умов його помилковості, можуть бути прийняті управлінські рішення, що не дадуть бажаного результату, або такі, що призведуть до диспропорцій та втрат.

На думку російських дослідників [5] надійним науковим підґрунтям прогнозування, вихідним пунктом методології макропрогнозування є саме теорія передбачення М.Д. Кондратьєва, згідно з якою в основі передбачення лежить пізнання та використання закономірностей розвитку суспільства. М.Д. Кондратьєв відштовхувався від трьох ступенів пізнання, що виражалися трьома типами законів, які слугували теоретичною основою передбачення: закономірності статистики, циклічної динаміки та соціогенетики. Розрізняв М. Д. Кондратьєв і три типи передбачення в соціально-економічній сфері. Перший тип – передбачення конкретних подій, які є нерегулярними та дещо випадковими. Другий тип передбачення полягає в передбаченні подій, які виявляють повторюваність або циклічність, наприклад, циклічні коливання цін та економічної кон'юнктури. Третій тип передбачення полягає у виявленні загальних тенденцій майбутньої динаміки досліджуваного об'єкта. Цей тип передбачення: зазвичай розрахований на тривалий час (щоб встигли виявитися тенденції); він носить загальний характер і може служити фоном на якому використовуються прогнози перших двох типів [9, с. 547-554].

Основи теоретичних напрацювань вітчизняних та закордонних науковців щодо теорії передбачення у сфері державного регулювання економіки покладені в основу законодавчого регулювання цього процесу в країні. Так, в Україні передбачення на макро- та мезорівні відбувається відповідно до положень Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». Цей законодавчий акт визначає правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць як складової частини загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави; встановлює загальний порядок їх розроблення, затвердження та виконання, а також права та відповідальність учасників [10].

Державне прогнозування соціально-економічного розвитку відповідно до зазначеного вище закону визначається як науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку [10]. Відповідно до такого визначення прогноз визнано засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання тих соціально-економічних процесів, що протікають у національній економіці.

У сукупності прогнози соціально-економічного розвитку України на середньо – та короткостроковий періоди; прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період; загальнодержавні програми економічного та соціального розвитку, інші державні цільові програми; прогнози економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період, а також програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період утво-

рюють систему прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, або ж являють собою національну документацію з передбачення основних тенденцій соціально-економічного розвитку на макро- та мезорівнях.

«Концепцією вдосконалення системи прогнозних та програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» визначена багаторівнева ієрархічна система планування та прогнозування розвитку країни. Її складають довгострокові, середньострокові та короткострокові прогнозні і програмні документи, в яких відповідно до соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, що відбуваються в державі, з урахуванням впливу зовнішньоекономічних та інших факторів і очікуваних тенденцій визначаються цілі і пріоритети соціально-економічного розвитку та заходи, які необхідно здійснити для їх досягнення [11]. При цьому між прогнозами та планами є така залежність. Довгострокові прогнози та програми визначають напрями розвитку, стратегічні цілі та структурні пропорції економіки і соціальної сфери. Середньострокові прогнози та програми розробляються на основі довгострокових прогнозів та програм й визначають умови соціально-економічного розвитку, напрями дій та заходи на середньострокову перспективу з метою досягнення стратегічних цілей. Короткострокові прогнози та програми розробляються на основі середньострокових прогнозів та програм і визначають цілі, умови розвитку та відповідні заходи на наступний рік. Окремим видом програмних документів Концепція визнає послання Президента України до народу, щорічні та позачергові послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

Прогнозні та програмні документи соціально-економічного розвитку розробляються на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності вітчизняної економіки, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі. Показники усієї цієї сукупності національних документів з передбачення основних тенденцій соціально-економічного розвитку є орієнтиром для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів.

Значну увагу науковців останнім часом привертають питання прогнозування на мезорівні, а саме регіональний рівень передбачення. Прогнозування регіональних процесів – найважливіша і невід'ємна частина складного процесу управління соціально-економічними процесами у національній економіці. Від нього в значній мірі залежать економічні, соціальні та екологічні наслідки розвитку на мезорівні, повнота використання трудових, природних та матеріально-речових ресурсів.

Слід відмітити, що прогнозування регіонального розвитку будується відповідно до загальних принципів прогностики. Результатом такого прогнозування є розробка прогнозів для окремих адміністративно-територіальних одиниць. З урахуванням рівня агрегування прогнозних показників, на наш погляд, розробка прогнозів соціально-економічного розвитку для окремих адміністративно-територіальних одиниць України, а саме: Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст втілюються у категорії територіальне прогнозування, а результатом цього процесу виступають, відповідно, територіальні прогнози. Необхідність територіального прогнозування, особливо на середньо- і довгостроковий періоди, обумовлюється довготривалістю і комплексним характером територіальних проблем, значним впливом макроекономічної політики на формування регіональних комплексів та ринків.

На наш погляд, територіальне прогнозування що проявляється у розробці концепцій та прогнозів територіального розвитку, які втілюють в собі загальний задум, погляд в майбутнє і основні напрямки розвитку адміністративно-територіальних одиниць країни є одним з найбільш ефективних механізмів державного регулювання економіки. Окрім задуму в системі територіальних документів з передбачення відображаються цілі, загальні параметри, структурні пропорції, можливі напрями для якнайшвидшого досягнення довгострокових цілей. В свою чергу концепція та прогнози територіального розвитку слугують основою для розробки стратегічних планів, цільових комплексних і функціонально-структурованих програм. Відповідно територіальне прогнозування є складовою частиною прогнозування економічного й соціального розвитку країни, що відображає специфічний просторовий аспект процесів відтворення матеріальних благ, робочої сили, виробничих відносин і вирішення проблем соціального й екологічного характеру.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного дослідження дозволяють констатувати важливість передбачення як певного методу визначення та опису можливого стану соціально-економічного розвитку, а також економічних та соціальних процесів, які ще не існують на момент дослідження, але можуть з'явитися і бути виявленими та вивченими в майбутньому в системі державного регулювання національної економіки. У свою чергу у системі державного управління національною економікою передбачення, що знаходить своє втілення у категорії прогнозування, виступаючи центральною ланкою цієї системи, має сприйматися як процес передбачення основних тенденцій соціально-економічного розвитку національної економіки на відповідну перспективу з урахуванням конкретних поточних та майбутніх управлінських рішень з боку органів державної влади та управління.

Одним з найбільш ефективних механізмів державного регулювання економіки є розробка прогнозів соціально-економічного розвитку для окремих адміністративно-територіальних одиниць України, а саме: Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст, що втілюється у категорії територіальне прогнозування. Результатом цього процесу виступають, відповідно, територіальні прогнози, які містять в собі загальний задум, погляд в майбутнє і основні напрямки розвитку територій мезорівня.

У перспективі з огляду на особливу важливість необхідності передбачення майбутнього стану об'єктів прогнозування, та визначення перспектив їх розвитку, а також посилення уваги до цих процесів з боку органів державної влади та управління в умовах інтегрування країни до європейських умов господарювання доцільно приділити більше уваги цій функції державного регулювання з урахуванням передового закордонного досвіду передбачення соціально-економічних процесів, що протікають на макро- та мезорівнях національної економіки.

Список літератури:
1. Корольков В. В. Прогнозування економічного розвитку регіону з використанням фактора технічного прогресу / В. В. Корольков // Держава та регіони, серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 3. – С. 50-56.
2. Медвідь В. Ю. Методологічні основи прогнозування регіонального розвитку / В. Ю. Медвідь // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 1. – С. 71-76.
3. Поняття соціально-політичного передбачення і прогнозування // Політологія: навчальний посібник / [Кирилюк Ф. М., Обушний М. І., Хилько М. І. та ін.]; за ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. – 776 с.
4. Калетник Г. М. Прогнозирование и планирование экономики: учебн. пос. / Г. М. Калетник, А. Г., Мазур, О. Г. Кубай. – Мн. Интерпрессервис; Экоперспектива, 2001. – 380 с.
5. Кузык Б. Н. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: учебник / Б. Н. Кузык, В. И. Кушлин, Ю. В Яковец – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2008. – 575 с.
6. Передбачення як наукове прогнозування // Філософія: підручник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14940511
7. Важинський Ф. А. Основні методи прогнозування соціально-економічного розвитку регіону / Ф. А. Важинський // Науковий вісник. – 2004. – № 14. – С. 166–170.
8. Прогнозування та планування в державному управлінні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://studopedia.com.ua/1_53662
9. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / составитель Ю. В. Яковец. – Москва: «Экономика», 2002. – 767 с.
10. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: закон України від 23.03.2000 р. № 1602-ІІІ // Відомості ВРУ. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
11. Концепція вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 р. № 504-р.

Муратов О.М.
Одесский национальный экономический университет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ТЕОРИИ ПРЕДВИДЕНИЯ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Исследованы концептуальные положения теории предвидения в системе государственного регулирования экономики. Предложено дефиницию предвидения на основе обобщения теоретических наработок относительно сущности категории во всех ее научных разновидностях. Акцентировано внимание на сущности категории прогнозирования как на центральном звене предвидения в системе стратегического государственного управления национальной экономикой. Рассмотрено законодательное регулирование процесса предвидения в Украине и определена национальная документация по предвидению основных тенденций социально-экономического развития на макро- и мезоуровне. Обоснована такая важная их составляющая как прогнозирование регионального развития, воплощающаяся в категории территориальное прогнозирование.
Ключевые слова: предвидение, прогнозирование, государственное управление, социально-экономическое развитие, национальная экономика.

Muratov O.M.
Odessa National Economic University

CONCEPTUAL BASES OF THE PREDICTING THEORY IN THE SYSTEM OF ECONOMY' STATE REGULATION

Summary
The conceptual bases of the predicting theory in the system of state regulation of the economy were investigated. Author suggests definition of prediction on the basis of generalization theoretical aspects concerning the nature of the category in its entire scientific species. The attention is focused on the essence of the category of forecasting as the central link of prediction in the system of strategic governance of national economy. The legislative regulation of the prediction process in Ukraine is examined and national documentation concerning foresight key trends of socio-economic development at the macro and mesolevels are identified. Author considers such an important component as forecasting for regional development, which is embodied in category territorial forecasting.
Keywords: foresight, forecasting, public administration, social and economic development, national economy.

УДК 658.14:331.522.4

ДОСВІД ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Нагорна Л.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Дана стаття присвячена дослідженню сучасного стану фінансування освіти як передумова розвитку людського капіталу у зарубіжних країнах. Таким чином, у статті розкрита роль людського капіталу та освіти у політичному, економічному, соціальному та духовному зростанні країни. Крім того, аргументовано необхідність фінансування освіти як передумови розвитку людського капіталу як державою, так і залучення до цього процесу інших джерел фінансування. Досліджено основні моделі, особливості та джерела фінансування освіти в зарубіжних країнах. Розглянуто показники індексу людського капіталу, зокрема показники освіти, в провідних зарубіжних країнах.
Ключові слова: людський капітал, освіта, державні джерела фінансування, освітня позика, освітній кредит, система освітнього податку.

Постановка проблеми. В останні роки відбулося усвідомлення значної ролі людського капіталу у забезпеченні економічного розвитку суспільства. В свою чергу, освіта є однією з передумов розвитку людського капіталу, що, в свою чергу, викликає необхідність реалізації відповідних дій та здійснення видатків спрямованих на покращення існуючої системи освіти. Однак, на сьогоднішній день не існує єдиного можливого механізму фінансування системи освіти. Це, у свою чергу, ускладнює розробку та реалізацію загальнодержавної політики у сфері розвитку людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположниками теорії людського капіталу вважають Т. Шульца та Г. Беккера. Людський капітал та його роль в економічному розвитку суспільства досліджували такі українських вчених як М. В. Волошин, А. Я. Гадзало, Л. І. Галків, О. А. Грішнова та ін. Проблеми здійснення видатків на розвиток освіти в зарубіжних країнах досліджували О. С. Боженко [1], О. Брацлавська [2], Л. А. Гаєвська [3], О. В. Карпенко [4], В. А. Остудімова [5], Т. В. Павлова [6] та інші. Крім того, Всесвітній економічний форум у своїх щорічних світах «Індекс людського капіталу» [7] висвітлює результати розрахунків даного індексу та рейтинг найуспішніші країни світу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання створення ефективних організаційно-економічних механізмів, які б поєднували та взаємодоповнювали державне і ринкове регулювання розвитку системи освіти є досить актуальним. Пошук нових, більш гнучких та оптимальних схем фінансування здійснюється в усіх країнах світу, причому незалежно від рівня їх економічного розвитку і можливостей фінансування. Україна не є винятком і так само потребує удосконалення існуючої системи фінансування освіти. Однак таке удосконалення не можлива без залучення зарубіжного досвіду. Саме тому, проблема фінансування системи освіти в інших країнах є дуже актуальною для України.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних джерел фінансування системи освіти як передумови формування людського капіталу в зарубіжних країнах.

Задля досягнення даної мети, було вирішено наступні завдання:

– визначено основні джерела фінансування освіти в зарубіжних країнах;

– розглянуто показники індексу людського капіталу в зарубіжних країнах, зокрема, показники рівня освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки провідні країни світу приділяють дедалі більшу уваги забезпеченню розвитку людського капіталу, який створює умови для політичного, економічного, соціального та духовного зростання. Тобто, людський капітал являє собою один із найважливіших чинників у забезпеченні усестороннього розвитку держави. Одним з найважливіших чинників який характеризує рівень розвитку людського капіталу в країні є освіта. Адже саме система освіти покликана надати необхідні знання, привити норми культури та допомогти у формуванні поведінки у дорослому житті, а також полегшити вибір можливої ролі особистості в суспільстві.

Однак, сучасні економічні реалії та існуюча система освіти не сприяють повноцінному розвитку освіченості населення в Україні. Через брак кошів, що виділяються на систему освіти та недостатню ефективність їх використання населення змушене все більше витрачати власних коштів задля забезпечення належного рівня освіти. Однак, залучення таких коштів не завжди є можливим. Саме тому існує необхідність залучення зарубіжного досвіду в процес фінансування освіти в Україні.

Саме тому, вважаємо необхідним дослідити зарубіжний досвід фінансування системи освіти як однієї з найважливіших складових розвитку людського капіталу.

Канадська система освіти відбиває впевненість жителів країни у важливості якісної освіти. На відміну від інших розвинутих країн, у Канаді, немає загальнодержавної системи освіти: згідно з Конституцією кожна провінція сама займається цим питанням. Провінційні глави департаментів по освіті, які очолює міністр, що обирається, установлюють стандарти, затверджують предмети і фінансують освітні організації [1].

У Великобританії практично всі державні заклади освіти фінансуються за рахунок державних ресурсів (бюджету), через Міністерство освіти та Комітет з науки і технології.

Крім того, до фінансування освіти в Англії здійснюється з рахунок європейських програм, різних фондів, а також на замовлення промисловості та приватних фірм. Також, провідну роль у джерелах фінансування навчальних закладів відіграє плата за навчання, плата за користування лабораторіями, бібліотеками, що стягується зі студентів та їхніх сімей.

Джерелом фінансування британських університетів є також дослідницькі ради, які фінансують навчання та дослідження, що проводяться студентами післядипломного навчання, викладачами університетів. Заохочуються суспільні з промисловими фірмами наукові дослідження, розробки, інші заходи, що забезпечують університетам дохід [6, с. 377].

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Для підтримки деяких спеціальностей, переважно інженерних, держава практикує надання одноразових допомог для вступників. І, хоча, кредитування освіти державними установами чи окремими галузями промисловості у Великобританії не проводиться, місцеві (локальні) відділи освіти при меріях надають безпроцентні позики своїм студентам із поверненням після завершення навчання та працевлаштування або під час навчання [5, с. 303].

Окрім цього, різні наукові, добродійні місцеві та міжнародні організації, а також окремі університети надають допомогу або винагороду особливо талановитим студентам.

В США фінансування освіти в значній мірі здійснюється за бюджетний рахунок. Тут розповсюджені такі програми допомоги студентам як федеральні гранти Пелла, федеральні гранти додаткових освітніх можливостей, федеральна програма «праця – навчання», федеральні Перкінсівські позики, державні стимулюючі студентські гранти [5, с. 304], федеральні прямі позики (що надаються з 1993 року), федеральні позики на сімейну освіту (що надаються з 1965 року) [2, с. 264].

Також, в США дуже поширена програма освітнього кредитування, що надає можливість одержати необхідні засоби на освіту практично будь-якому бажаючому за рахунок різноманітних знижок, наданих банками [1].

У Швеції фінансування освіти здійснюється за рахунок громадських (переважно державних) коштів [4]. Незначна частина коштів виділяється на освіту іншими установами та організаціями – приватними компаніями, політичними організаціями, профспілками тощо, але це робиться в основному на цільовій основі [5, с. 304]. Іншими джерелами надходжень є плата за навчання, що стягується із студентів, продаж товарів та послуг, внески різних фондів [Павлова].

Таким чином навчання в Швеції є практично безкоштовне за винятком невеликої кількості приватних закладів, а також навчальних гуртків для дорослих. [1]. При визначенні обсягів фінансування закладів освіти враховуються цілі і оцінки конкретних досягнень та результатів (якість одержаної освіти).

Провідні навчальні заклади Німеччини фінансуються в основному з державних джерел. Основна частина коштів надходить у навчальні заклади з бюджетів земель, а інші – з федерального бюджету. Федеральні асигнування призначаються перш за все для капітального будівництва, на розвиток, розширення діяльності вищих навчальних закладів. Однак, питання про фінансування освіти перебуває, у першу чергу, в компетенції земель. Землі, окрім цього, у повному обсязі перекривають витрати, пов'язані з оплатою праці викладачів, іншого персоналу, а також з обслуговуванням будівель і обладнання.

Крім державних джерел фінансування вищої школи, у Німеччині є й позабюджетні асигнування, що надходять від німецького дослідницького товариства, різних фондів, приватних підприємств, які витрачаються в основному на наукові дослідження та відіграють важливу роль у технічних вищих навчальних закладах.

Певна частка позабюджетних джерел припадає на так звані колективні кошти навчального закладу, що формуються з доходів від колективного майна, а також ряду фондів. Як правило, колективні кошти використовуються для проведення наукових досліджень, а також на соціальні потреби [6, с. 377].

Головною особливістю системи освіти Франції є домінування держави в цьому секторі суспільного життя. До повноважень держави належить фінансування як державних закладів освіти, так і приватних, з якими вона співпрацює на умовах контракту. На місцевому рівні до регулювання освітньої політики у Франції залучаються муніципалітети. Це, зокрема, виявляється у фінансуванні освітніх програм та контролі за їх реалізацією [3, с. 197]

Освіта у Франції надається, як правило, безкоштовно значною кількістю університетів, спеціальних вищих навчальних закладів і шкіл. Однак, при вступі до державного закладу стягується вступний внесок, який має запобіжний характер (запобігання вступу на навчання не зацікавлених у цьому осіб).

Платним є навчання в приватних вищих закладах освіти, кількість яких не перевищує 3% від загальної кількості, але всі вони є досить престижними [1].

Окрім того, задля полегшення студентам оплати власного навчання у Франції запроваджені соціальні студентські кредити, процентні ставки за якими є нижчими, а термін повернення боргу довшим, порівняно з іншими кредитами банків [5, с. 303].

Одним з головних показників, що дає змогу оцінити країни за їх можливостями розвивати і оберігати здорових, освічених і здатних працівників є індекс людського капіталу. Розрахунками даного індексу займається Всесвітній економічний форум. Результати даних розрахунків та рейтинг найуспішніші країни світу, які здатні максимізувати довгостроковий економічний потенціал їх робочої сили відображаються у щорічних звітах «Індекс людського капіталу» [7]. Серед показників на основі яких розраховується даний індекс значна роль належить саме показникам освіти. Так, у 2013 році за показниками освіти Канада посідала 2 місце, Великобританія – 10, США – 11, Швеція – 14, Німеччина – 19, Франція – 22 серед 122 країн. Тобто, проаналізовані країни очолюють список країн з найбільшим рівнем розвитку освіти. Це свідчить, що зацікавленість держави і здійснення відповідних заходів, зокрема, фінансування нею розвитку освіти має значну роль у забезпеченні розвитку людського капіталу.

Однак, оскільки, бюджетних коштів не достатньо для повноцінного розвитку освіти, в різних країнах до фінансування в сфері освіти залучаються й інші джерела серед яких поширені такі: фінансування освіти сім'єю студента (школяра), приватними організаціями, надання освітніх позик, кредитів, системи освітнього податку, оплати різного роду послуг, наданих навчальними закладами, виконання робіт на замовлення промисловості та приватних фірм [1].

Висновок та подальші дослідження/ Фінансування окремих показників, сукупність яких і формує людський капітал та забезпечує відповідний рівень його розвитку, в різних країнах має різний механізм здійснення. Оскільки рівень освіти має значний вплив на розвиток людського капіталу і, як наслідок, на розвиток економіки кожної країни, то саме держава має бути зацікавлена у наданні якісних освітніх послуг.

Саме тому, провідні держави світу спрямовують дедалі більше бюджетних коштів на розвиток освіти, тим самим забезпечуючи високий рівень освіти в суспільстві, що, в свою чергу, забезпечує інноваційний розвиток держави. Однак, оскільки лише за рахунок бюджетних коштів неможливо забезпечити надання повноцінних освітніх послуг необхідне залучення розгалуженої систему фінансування освіти.

Саме тому у фінансуванні освіти в зарубіжних країнах можна виокремити такі основні джерела фінансування:

– державні кошти (уряди країн розробляють відповідні державні програми, надають гранти та кредити на вигідних умовах);

– на замовлення промисловості та приватних фірм, які зацікавлені у якісній підготовці фахівців;

– власні кошти сімей студентів (школярів).

До інших джерел фінансування системи освіти у зарубіжних країнах належать освітні позики, кредити, системи освітнього податку, оплати різного роду послуг, наданих вищими навчальними закладами.

Що стосується використання зарубіжного досвіту в сфері фінансування розвитку освітньої сфери, то, на нашу думку, для економіки України корисно було поглиблення співпраці між освітніми закладами та промисловості з метою підвищення працевлаштування молодих спеціалістів, а також залучення державою українських банків до надання освітніх кредитів.

В подальших дослідженнях, на нашу думку, можливим є розробка оптимального механізму фінансування розвитку людського капіталу і освіти як передумови такого розвитку в Україні.

Список літератури:

1. Бохенко О. С., Муржак В. В., Завацька В. Б. Особливості фінансування закладів освіти в зарубіжних країнах / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Economics/3_84042.doc. htm
2. Брацлавська О. Освіта як структуроутворювальний елемент людського капіталу США / О. Брацлавська // Журнал Європейської економіки. – Тернопіль. – 2010. – № 3. – С. 261-269.
3. Гаєвська Л. А. Зарубіжний досвід залучення громадськості до управління освітою / Л. А. Гаєвська //Вісник Національної академії державного управління при Президентові України – К.: НАДУ, 2009. – № 3. – С. 195–200.
4. Карпенко О. В. Освітні послуги в Швеції: досвід для України / О. В. Карпенко, В. В. Вербова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dnpb.gov.ua/datas/upload/files/984589329.pdf
5. Остудімова В. А. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення вищої освіти / В. А. Остудімова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 4. – С. 301-306.
6. Павлова Т. В. Досвід фінансування системи освіти у зарубіжних країнах / Т. В. Павлова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 40. – С. 373-380
7. Всесвітній економічний форум. Щорічний звіт «Індекс людського капіталу» за 2013 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.weforum.org/reports/human-capital-report

Нагорная Л.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОПЫТ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Аннотация
Данная статья посвящена исследованию современного состояния финансирования образования как предпосылки развития человеческого капитала в зарубежных странах. Таким образом, в статье раскрыта роль человеческого капитала и образования в политической, экономической, социальной и духовном росте страны. Кроме того, аргументированно необходимость финансирования образования как предпосылки развития человеческого капитала как государством, так и привлечение к этому процессу других источников финансирования. Исследованы основные модели, особенности и источники финансирования образования в зарубежных странах. Рассмотрены показатели индекса человеческого капитала, в частности показатели образования, в ведущих зарубежных странах.
Ключевые слова: человеческий капитал, образование, государственные источники финансирования, образовательная заем, образовательный кредит, система образовательного налога.

Nagorna L.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

EXPERIENCE IN EDUCATION FINANCING AS PRECONDITION OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN FOREIGN COUNTRIES

Summary
This article investigates the current state of education funding as a precondition of human capital development in foreign countries. Thus, the article reveals the role of human capital and education in the political, economic, social, and spiritual growth. The necessity of education funding by the state and involvement to this process other funding sources is disclosed in the article. The article investigates basic model features and sources of education funding in foreign countries. Also, indicators of the human capital index, including education indicators in leading foreign countries are examined in the article.
Keywords: human capital, education, government sources of funding, educational loan, educational credit, education tax system.

УДК 338.45

СУЩНОСТЬ БАНКРОТСТВА, ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Найденова Р.И., Валькова А.В.
Старооскольский технологический институт имени А.А. Угарова

В статье рассматриваются проблемы функционирования современного института банкротства в Российской Федерации. Автор делает выводы о том, что банкротство в России все чаще выступает как удобный инструмент освобождения бизнеса от долговой нагрузки. Причины такого положения кроются, по мнению автора, в несовершенстве организационно-правовой базы, отсутствии необходимого количества специалистов по антикризисному управлению. На примере международного опыта обосновывается утверждение о том, что оздоровление предприятия и финансовая реструктуризация в условиях кризиса возможны и необходимы.

Ключевые слова: институт банкротства, процедура банкротства, антикризисное управление, должник, тенденции.

Институт банкротства прошел длительный путь развития, и это связано прежде всего с возникновением кредитно-хозяйственных отношений и отношений собственности.

Первое упоминание о несостоятельности обнаруживается в древнейшем памятнике российского правоведения – Русской Правде, где содержатся ясные и подробные постановления отдельных вопросов несостоятельности. Так, например, должника, не сумевшего заплатить нескольким кредиторам, необходимо продать, а полученные средства разделить. Однако должники, ставшие несостоятельными из-за несчастных обстоятельств и имевшие одного кредитора, не подлежали продаже. В этом случае давалась отсрочка на погашение долгов. Здесь же определялась очередность погашения долгов: князю, иногородним и иностранным кредиторам и остальным.

На практике, банкротство – неизбежное явление рыночной экономики, являющейся инструментом её оздоровления, способом согласования интересов всех участников товарообмена.

Целями данного исследования являются следующие изложить историю развития института банкротства и описать методические основы банкротства. Следовательно, задачи для решения будут такими, как определение понятия банкротства, рассмотрение основных факторов кризисной ситуации на предприятии и проанализировать механизм управления банкротством.

Актуальность и практическая значимость работы обусловлена рядом причин:

Во-первых, в настоящее время, в экономике ключевой проблемой является кризис неплатежей, и добрую половину предприятий следовало уже давно объявить банкротами, а полученные средства перераспределить в пользу эффективных производств, что несомненно бы способствовало оздоровлению рынка.

Во-вторых, с проблемой банкротства предприятий юристам приходится с каждым днем сталкиваться все чаще, а литературы, подробно освещающей данный вопрос, пока недостаточно.

Изложение основного материала. Последствия экономического кризиса обусловили наступление периода, который ряд экономистов называет «эпохой глобальной неопределенности и нестабильности». Неотъемлемой чертой деятельности любого предприятия в условиях рыночной экономики является риск, вероятность банкротства предприятия варьируется в зависимости от эффективности производственной и финансово-хозяйственной деятельности, возникший, по мнению М. Телюкина, из за ряда причин (Рис. 1).

Банкротство фирм возникает чаще всего в связи с тем, что в течение длительного времени их расходы превышают доходы при отсутствии источника покрытия убытков. [5, с. 35]

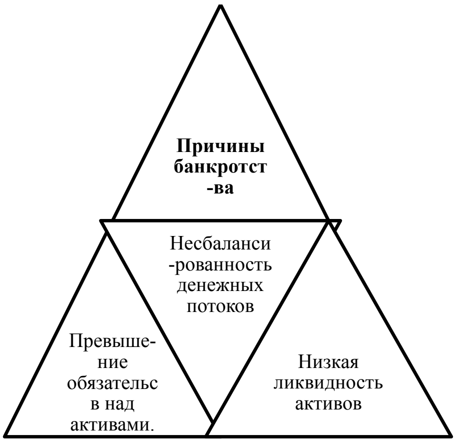

Рис. 1.Причины банкротства

Источник: разработка авторами по источнику [4, с. 28]

Иногда фирмы идут на такой шаг при фиктивном банкротстве, чтобы утаить долговые деньги и оставить их у себя.

Банкротство – ситуация, в которой у предпринимателя не хватает средств погасить свои долги. Но банкротство – это не выход для предпринимателя. При банкротстве на предпринимателя обрушивается огромное количество проблем и отрицательных последствий. Поэтому к момент объявления банкротства необходимо быть готовым ко всему. Нельзя объявлять себя банкротом несколько раз. Это будет свидетельствовать о том, что ваша деятельность не приносит хороших результатов и вряд ли банки и кредитные компании в дальнейшем предоставят вам кредит.

Не все предприятия подлежат банкротству. В соответствии с Федеральным законом «О несостоятельности (банкротстве)» от 26.10.2002 № 127-ФЗ «несостоятельность (банкротство) – признанная арбитражным судом неспособность должника в полном объеме удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам и (или) исполнить обязанность по уплате обязательных платежей» [6].

Не подлежат банкротству в порядке, предусмотренном федеральным законодательством (Рис. 2).

В.В. Витрянский выделил несколько разновидностей банкротства предприятий. В законодательной и финансовой практике выделяют следующие его виды (Рис. 3).

Согласно точки зрения Файншмидт Е., банкротство – это результат взаимодействия многочисленных факторов как внешнего, так и внутреннего характера, представленные в табл. 1.

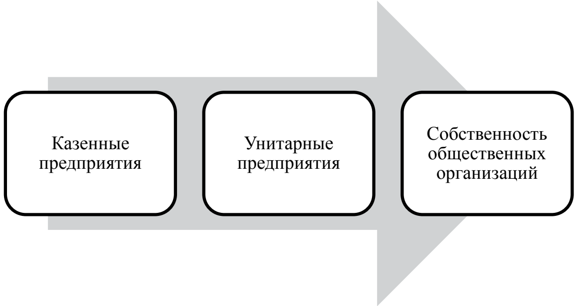

Рис. 2. Предприятия, не подлежащие банкротству
Источник: разработка авторами по источнику [1, с. 32]

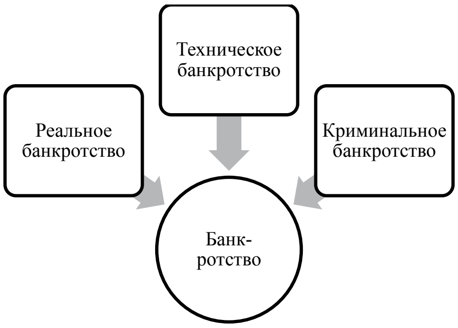

Рис. 3. Виды банкротства
Источник: разработка авторами по источнику [9]

Таблица 1

Факторы банкротства

Факторы	Причины
Внешние (экзогенные) причины	Не зависят от деятельности предприятия (факторы социально-экономического развития страны, факторы развития товарных и финансовых рынков, политическая нестабильность и т.д.)
Внутренние (эндогенные) причины	Зависят от деятельности предприятия (факторы, связанные с операционной, инвестиционной и финансовой деятельности предприятия, низкий уровень квалификации управленческого персонала, прочие факторы)

Источник: разработка авторами по источнику [10]

В то время Кудинова Н.Н. пришла к выводу, что факторы могут обусловить возникновение финансового кризиса на предприятии и подразделяются на внешние, или экзогенные, и внутренние, или эндогенные, рассмотренные в табл.2. [3]

Влияние внешних факторов кризиса, как правило, имеет стратегический характер. Они предопределяют финансовый кризис на предприятии, если менеджмент ошибочно или несвоевременно реагирует на них, то есть если отсутствует система раннего предупреждения и реагирования, одной из задач которой является прогнозирование банкротства, или такая система функционирует несовершенно [4, 5].

В постановлении Президиума ВАС РФ от 22.07.2003 № 7357/02 прописано, что закон выделяет следующие процедуры банкротства предприятий, представленные на рис. 4.

Банкротство в России – стало фактом. С одной стороны банкротство – крах, гибель предприятия. Но с другой – это толчок к изменению в лучшую сторону, возможность возрождения с учетом прошлых ошибок [3, с. 139].

Существуют не только негативные последствия, но и положительные последствия, такие как в табл. 3.

Таблица 2

Внешние и внутренние факторы финансового кризиса на предприятии

Факторы финансового кризиса на предприятии	
Внешние	Внутренние
1. Ухудшение конъюнктуры экономики в целом	1. Низкое качество менеджмента
2. Уменьшение покупательной способности населения	2. Несовершенство организационной структуры
3. Значительный уровень инфляции	3. Низкий уровень квалификации персонала
4. Нестабильность хозяйственного и налогового законодательства	4. Недостатки в производственной сфере
5. Нестабильность финансового и валютного рынков	5. Просчеты в области снабжения
6. Усиление конкуренции или кризис в отрасли	6. Низкий уровень маркетинга и потеря рынков сбыта продукции
7. Усиление монополизма на рынке	7. Просчеты в инвестиционной политики
	8. Дефицит финансирования
	9. Отсутствие финансового контроля или несовершенство его организации [3, 4].

Источник: разработка авторами по источнику [11]

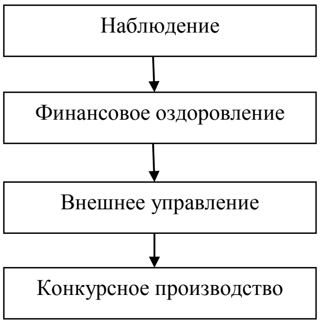

Рис. 4. Этапы банкротства
Источник: разработка авторами по источнику [8]

В данной работе целесообразно рассмотреть динамику и тенденцию банкротсва. В первом полугодии 2013 г. произошло значительное, почти на 20% снижение числа обращений в суд с заявлениями о банкротстве и на 13,5% принятых решений о несостоятельности в сравнении с аналогичным периодом 2012 г. В 2012–2013 гг. наметилась тенденция роста числа заключаемых мировых соглашений, проведения финансового оздоровления предприятий и внешнего управления.

Общая картина в сфере банкротств в рассматриваемый период характеризовалась четырьмя ключевыми тенденциями, представленными на рис. 5.

Следовательно, в данном разделе необходимо особое внимание уделить анализу причин ухудшения финансового состояния предприятия, чтобы в последующем обоснованно ответить на вопрос: что же следует предпринять для выхода из кризиса?

Для вывода компании из кризиса можно использовать универсальные инструменты: снижение затрат, стимулирование продаж, оптимизацию денежных потоков, совершенствование работы с дебиторами и реструктуризацию кредиторской задолженности. В свою очередь скорость и методы

преодоления кризиса во многом зависят от того, каковы причины его возникновения и как быстро он будет выявлен.

Таблица 3

Последствия банкротства

Положительные последствия	Негативные последствия
1. Начало нового бизнеса.	1. Снижение потребительского рынка.
2. Замена некомпетентных руководителей, передача бизнеса в более надежные руки.	2. Возможность возникновения цепочки последующих банкротств – так называемый эффект домино.
3. Закрытие организации должника и возвращение долгов кредиторам цивилизованным способом через суд.	3. Потеря кредиторами части своего капитала.
4. Очищение активов организации, восстановление ее финансовой устойчивости и реструктуризации с целью выхода на эффективный бизнес.	4. Сокращение рабочих мест, возникновение социальной напряженности, и как результат – снижение неплатежеспособности, а следовательно, и покупательной способности населения.
5. Передача бизнеса организации от государства в частные руки, и наоборот.	5. Ухудшение материального положения работников предприятия из-за длительной задержки, причитающихся им выплат з/п, пособий.
	6. Возможность криминального передела собственности организации и разворовывания имущества, в том числе организаций со значительной долей государственной и муниципальной собственности. [2, с. 39]

Источник: разработка авторами по источнику [7]

Выход из кризиса исследуемой компании возможен только при устранении причин его появления. Для этого необходимо провести тщательный и всесторонний анализ внешней и внутренней среды, выделить те компоненты, которые действительно имеют приоритетное значение для предприятия (запасы, оборудование, ключевой персонал), собрать информацию по каждому компоненту, а также оценить реальное положение предприятия.

Комплексная диагностика возможных причин кризисной ситуации должна включать:

– анализ эффективности текущей стратегии и ее функциональных направлений (стратегия в области управления финансами, продажами и производством). Для этого необходим постоянный мониторинг изменения ключевых показателей деятельности компании по функциональным направлениям;

– анализ конкурентных преимуществ компании, ее сильных и слабых сторон, а также возможностей и угроз со стороны внешней среды (здесь целесообразно применение SWOT -анализа).

Рис. 5. Ключевые тенденции за 2011-13 гг.

Источник: разработка авторами по источнику [12]

Для эффективного функционирования института банкротства в нашей стране необходимо создание в законодательстве целостной научной концепции банкротства, регулируемой нормами материального и процессуального права, направленной на соблюдение баланса интересов должника и кредиторов, обеспечивающих стабильность экономики государства.

Антикризисное управление допускает любые потери, ценой которых можно добиться восстановления платежеспособности предприятия сегодня. Восстановление платежеспособности заключается в маневре денежными потоками для заполнения разрыва между их расходованием и поступлением.

Маневр осуществляется как уже полученными и материализованными в активах предприятия средствами, так и теми, что могут быть получены, если предприятие переживет кризис. Заполнение «кризисной ямы» может быть осуществлено и увеличением поступления денежных средств (максимизацией), уменьшением текущей потребности в оборотных средствах (экономией). В целях финансовой стабилизации исследуемого предприятия, в частности, возможна продажа части имущества, которое невозможно или нецелесообразно использовать в производственной деятельности, а также сдача в аренду имеющихся неиспользуемых помещений.

Список литературы:

1. Апевалова Е. Банкротства 2009-2011 гг.: динамика и тенденции // Экономическое развитие России. 2011. Ноябрь-декабрь. – № 11. – С. 32-34.
2. Бобылева А. З. Модернизация института банкротства как ключевой фактор повышения эффективности рыночной экономики // Вести. Моск. ун-та. Сер.21. Управление (государствои общество). – 2010. – № 3. – С. 39-60.
3. Михайлов М. В. Предупреждение банкротства банков: публично-правовые аспекты // Вестник НГУ. Сер. Право. – 2011. – Т. 7. – Вып. 2. – С. 139-144.
4. Телюкина М. Соотношение понятий «несостоятельность» и «банкротство» в дореволюционном и современном праве // Юрист. – 2011. – № 12. – С. 27-31.
5. Эйтингон В. Н. Прогнозирование банкротства: основные методики и проблемы / В. Н. Эйтингон // Справочник экономиста. – 2008. – № 4. – С. 35-40.
6. О несостоятельности (банкротстве): Федеральный закон от 26.10.2002 № 127 ФЗ.

7. Информационное «письмо Президиума ВАС РФ от 15.08.03 г. № 74 «Об отдельных особенностях рассмотрения дел о несостоятельности (банкротстве) кредитных организаций» // Судебные решения: Приложение к журналу «Арбитражная практика». – 2010. – № 1 (январь-февраль).
8. Постановление Президиума ВАС РФ от 22.07.2003 № 7357/02 // Судебные решения: Приложение к журналу «Арбитражная практика». – 2010. – № 1 (январь-февраль).
9. Научно-практический комментарий к Федеральному закону «О несостоятельности (банкротстве)» / под ред. В. В. Витрянского. – М.: Статус, 2013.
10. Файншмидт Е. Зарубежные методы финансового оздоровления предприятия // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2011. – № 11.
11. Кудинова Н. Н. Только при наличии средств. Проблемы упрощенных процедур банкротства с оттенком правового лукавства // Арбитражный управляющий. – 2012. – № 6.
12. Дехтяр А. И. Три российских закона о банкротстве и история вопроса о недействительных сделка* // Правовой вестник арбитражного управляющего. – 2011. – № 1.

Naidenova R.I.. Valkova A.V.
Starooskolsky Technology Institute A.A. Ugarov

THE ESSENCE OF BANKRUPTCY, ITS CONSEQUENCES AND WAYS TO OVERCOME

Summary
This article discusses the problems of functioning of a modern institution of bankruptcy in the Russian Federation. The authors conclude that the bankruptcy of Russia increasingly serves as a convenient tool for the liberation of business from the debt load. The reasons for this situation lay in the opinion of the author, in the imperfections of the legal framework, lack of the necessary number of specialists in crisis management. For example, international experience is justified by the assertion that healthy businesses and financial restructuring in a crisis is possible and necessary.
Keywords: the institution of bankruptcy, bankruptcy, crisis management, debtor, trends.

УДК 665.3:[330.341.1:658](477)

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Наторіна А.О.
Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

У статті досліджено інноваційну діяльність підприємств олійно-жирової промисловості України. Проведено аналіз кількості підприємств переробної промисловості за напрямками впроваджуваних інновацій. Розглянуто інноваційні цілі підприємств при розробці та впровадженні інноваційної продукції або процесів. Виявлено зв'язок між маркетинговою та інноваційною діяльністю підприємств олійно-жирового комплексу. Встановлено мету використання інформаційних маркетингових систем на підприємствах олійно-жирової промисловості та охарактеризовано процес автоматизації маркетингової діяльності на них.

Ключові слова: автоматизовані інформаційні маркетингові системи, інноваційна діяльність підприємств, інноваційний розвиток, інноваційні цілі, олійно-жирова промисловість.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування підприємств активний інноваційний розвиток є одним із важелів формування його конкурентоспроможності. Разом з тим, враховуючи значний рівень ризику та необхідність фінансових витрат, які супроводжують інноваційну діяльність, лише певна кількість вітчизняних промислових підприємств здатна до масштабної реалізації програм інноваційного розвитку. Усе це зумовлює актуальність дослідження особливостей здійснення інноваційної діяльності підприємств в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню прикладних проблем щодо здійснення інноваційної діяльності та її ефективного управління присвячені наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Вагомий внесок зробили такі вчені як Санто Б., Твіс Б., К. Фостер, Шумпетер Й. Серед українських науковців питаннями інноваційного розвитку займалися Александрова В., Гонсьор О. [6], В. Гриньова, Зайцева О. [5], Ілляшенко С., Савчук В., Чухрай Н. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Авторами досліджено широке коло теоретичних і прикладних проблем інноваційної діяльності промислових підприємств. Разом з тим варто зазначити, що питання впровадження інновацій на підприємствах олійно-жирової промисловості України досі залишаються невисвітленими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження основних напрямків інноваційної діяльності підприємств олійно-жирового комплексу України, виявлення їх основних інноваційних цілей.

Виклад основного матеріалу. Олійно-жирова промисловість України – одна з провідних галузей харчової промисловості, що являє собою економічно розвинену, розгалужену функціонуючу систему.

Олійно-жировий комплекс займає одне з провідних місць у формуванні внутрішнього ринку продовольства та структурі валютних надходжень. Слід відзначити, що Україна виступає лідером на світовому ринку з виробництва та експорту соняшникової олії. Так у 2013/2014 маркетинговому році виробництво становило 4,65 млн. тонн нерафінованої соняшникової олії, що на 32,5% більше, ніж у попередньому сезоні [1].

Велика кількість підприємств олійно-жирового комплексу України входять до складу асоціації «Укроліяпром», серед яких найбільшими виробниками рослинної олії виступають ПАТ «Полтавський олійноекстраційний завод – Кернел Груп», ТОВ «Комбінат Каргілл», ПАТ з ІІ «Дніпропетровський олійноекстракційний завод», ПАТ «Мелітопольський олійноекстракційний завод», ПАТ «Пологівський олійноекстракційний завод», ТОВ «Приколотнянський олійноекстракційний завод», ТОВ «ТК «Урожай», ПАТ «АДМ Іллічівськ», ПГ «Віолія», ТОВ «УкрОлія», ТОВ «Градолія», ТОВ «Сателліт» [2]. Члени асоціації «Укроліяпром» координують свою діяльність.

Згідно даних [3] найбільшим виробником сирої соняшникової олії у 2013/2014 маркетинговому році було ПАТ «Полтавський олійноекстраційний завод – Кернел Груп», частка якого склала 28%. На другому місці з часткою 9% – ТОВ «Комбінат Каргілл».

Таблиця 1

Аналіз кількості підприємств переробної промисловості, що впроваджували інновації у період з 2008 по 2012 роки, од.

№	Тип підприємства	2008-2010 рр.	Питома вага, %	2010-20012 рр.	Питома вага, %	Відхилення	
						абсол.	%
1	Підприємства з технологічними інноваціями:	1171,00	46,14	1022,00	42,91	-149,00	-3,23
1.1	впроваджували тільки організаційні інновації	207,00	8,16	195,00	8,19	-12,00	0,03
1.2	впроваджували тільки маркетингові інновації	445,00	17,53	362,00	15,20	-83,00	-2,34
1.3	впроваджували організаційні та маркетингові інновації	519,00	20,45	465,00	19,52	-54,00	-0,93
2	Підприємства без технологічних інновацій:	1367,00	53,86	1360,00	57,09	-7,00	3,23
2.1	впроваджували тільки організаційні інновації	271,00	10,68	303,00	12,72	32,00	2,04
2.2	впроваджували тільки маркетингові інновації	748,00	29,47	658,00	27,62	-90,00	-1,85
2.3	впроваджували організаційні та маркетингові інновації	348,00	13,71	399,00	16,75	51,00	3,04
3	Усього	2538,00	100,00	2382,00	100,00	-156,00	0,00

Джерело: розроблено автором за даними [4, с. 254]

Підприємства олійно-жирової промисловості, що входять до складу переробної промисловості, здійснюють ефективну інноваційну діяльність. Для визначення основних напрямків впроваджених інновацій серед підприємств переробної промисловості у період з 2008 по 2012 роки проаналізуємо дані таблиці 1.

Згідно даних таблиці 1 можна побачити тенденцію щодо зниження кількості інновацій у 2010-2012 рр. порівняно з 2008-2010 рр. Однак слід зауважити, що у 2010-2012 рр. порівняно з 2008-2010 рр. збільшилася кількість підприємств з технологічними інноваціями, що впроваджували організаційні інновації та підприємств без технологічних інновацій, що впроваджували організаційні та маркетингові інновації.

Якщо розглянути динаміку кількості підприємств без технологічних інновацій та структуру їх інновацій то можна відзначити, що питома вага підприємств, що впроваджували маркетингові інновації у 2008-2010 рр. та 2010-2012 рр. становила 29,47% та 27,62% відповідно. Зниження на 1,85% пояснюється збільшенням кількості підприємств, що впроваджували одночасно організаційні та маркетингові інновації. Це свідчить про те, що підприємства переробної промисловості використовують комплексний підхід та впроваджують у свою господарчу діяльність різні типи інновацій.

Розглядаючи олійно-жирову промисловість з позиції пріоритетності інновацій над традиційним виробництвом, доцільно дослідити їх інноваційні цілі при розробці та впровадженні інноваційної продукції або процесів. На рисунку 1 наведено питому вагу інноваційних цілей підприємств переробної промисловості у період з 2008 по 2012 роки.

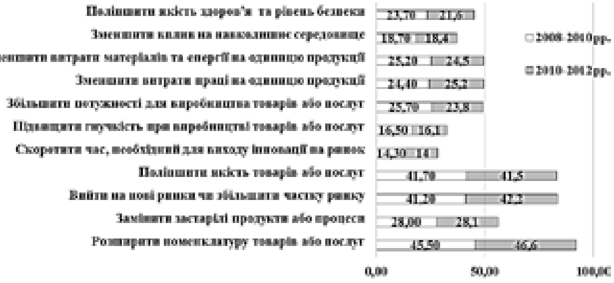

Рис. 1. Інноваційні цілі підприємств переробної промисловості у період з 2008 по 2012 роки, %
Джерело: розроблено автором за даними [4, с. 250]

За даними рисунку 1 головною метою підприємств переробної промисловості, що здійснювали інноваційну діяльність у 2010-2012 рр. як і у аналогічний період 2008-2010 рр. було розширення номенклатури товарів або послуг. Також слід відзначити збільшення питомої ваги інноваційних цілей щодо поліпшення якості товарів або послуг та вихід на нові ринки чи збільшення частки ринку. У досліджуваному періоді серед підприємств, що здійснювали інновації, мета щодо скорочення часу, необхідного для виходу інновації на ринок набрала найменший відсоток.

Таким чином, підприємства олійно-жирової промисловості, що входять до складу підприємств переробної промисловості, впроваджують інновації, які спрямовані на максимальне задоволення потреб споживачів. Такі інновації, у першу чергу, взаємозв'язані з маркетинговою діяльністю підприємства. Тому що основною ідеєю концепції стратегічного управління маркетинговою діяльністю на підприємствах олійно-жирового комплексу України в умовах ринкової самоорганізації є систематичний аналіз потреб ринку для розробки товарів з особливими властивостями, що забезпечують стійку конкурентну перевагу підприємству [5, с. 298].

Підприємства олійно-жирового комплексу України в залежності від характеру бізнесу, інфраструктури, сфери та масштабів діяльності підприємства здійснюють розробку та виведення інноваційного товару на ринок за допомогою автоматизованих маркетингових інформаційних систем.

На рисунку 2 наведено етапи системи розробки та виведення інноваційного товару на ринок в межах його життєвого циклу та подано можливі типи автоматизованих систем обробки інформації.

Абревіатури на рисунку 2 мають таке значення [6, с. 137-138]:

CAD – Computer Aided Design (автоматизоване проектування);

CAE – Computer Aided Engineering (автоматизовані розрахунки і аналіз);

CAM – Computer Aided Manufacturing (автоматизована технологічна підготовка виробництва);

CNC – Computer Numer ical Control (комп'ютерне числове управління);

CPC – Collaborative Product Commerce (спільний електронний бізнес);

CRM – Customer Relationship Management (управління взаємовідносинами із замовниками);

ERP – Enterprise Resource Planning (планування і управління підприємством);

MRP II – Manufacturing (Material) Requirement Planning (планування виробництва);

MES – Manufacturing Execution System (виробнича виконавська система);

PDM – Product Data Management (управління проектними даними);

SCADA –Supervisory Control And Data Acquisition (диспетчерське управління виробничими процесами);

SCM – Supply Chain Management (управління ланцюжками постачань);

S&SM – Sales and Service Management (управління продажами і обслуговуванням).

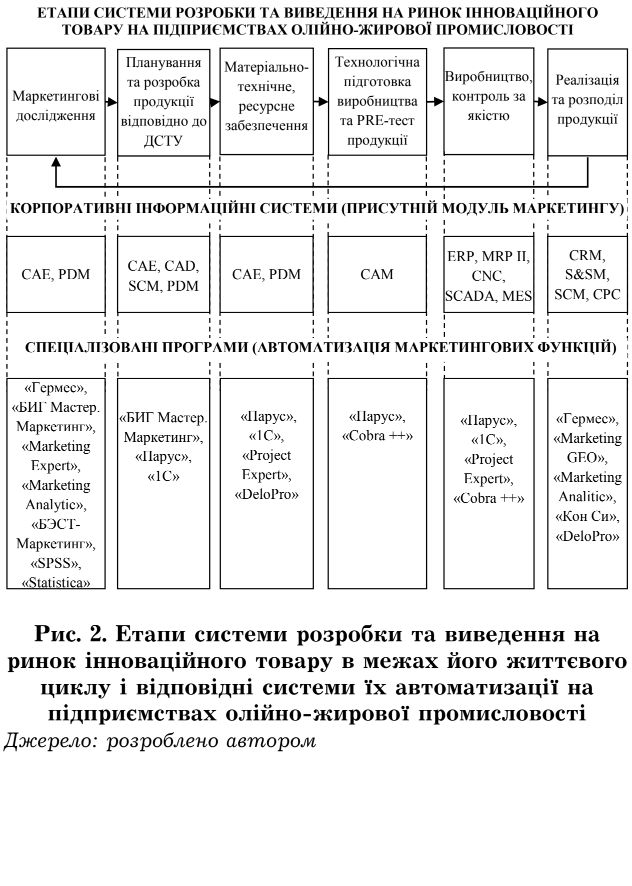

Рис. 2. Етапи системи розробки та виведення на ринок інноваційного товару в межах його життєвого циклу і відповідні системи їх автоматизації на підприємствах олійно-жирової промисловості
Джерело: розроблено автором

Зазначені на рисунку 2 корпоративні інформаційні системи, в яких присутній модуль маркетингу можуть працювати автономно.

Використання маркетингових інформаційних систем підприємствами олійно-жирових підприємств при здійсненні інноваційної діяльності пояснюється тим, що базова конфігурація програмних продуктів дозволяє автоматизувати такі завдання підприємства: планування та облік продажів (побудова воронки продажів); облік маркетингових заходів та акцій; маркетингові дослідження і опитування; формування звітності та аналізу даних; ведення єдиної структурованої бази клієнтів, партнерів та інших контрагентів; облік заявок від клієнтів та їх поетапне виконання.

Слід відзначити, що однією з основних причин недостатнього впровадження сервісів автоматизації маркетингу на підприємствах олійно-жирового комплексу є їх висока вартість.

Також існує ряд випадків, коли підприємства не в змозі самостійно впоратися з вирішенням складних або принципово нових завдань у сфері інформаційних технологій, що призводить до залучення зовнішніх консультантів. Специфіка діяльності підприємств олійно-жирового комплексу не завжди задовольняється стандартними програмними пакетами, тому виникає необхідність самостійно автоматизувати деякі завдання або розробити додаткові модулі вже існуючої інформаційної системи.

Процес автоматизації маркетингової діяльності підприємств олійно-жирового комплексу відбувається дуже повільно, основними причинами цього виступають висока вартість програмних продуктів, складність у використанні та невідповідність сервісів автоматизації специфіці діяльності підприємства.

Висновки. Отже, було досліджено основні напрямки впроваджених інновацій серед підприємств переробної промисловості до складу яких входять підприємства олійно-жирової промисловості та виявлено, що у 2010-2012 рр. порівняно з 2008-2010 рр. збільшилася кількість підприємств з технологічними інноваціями, що впроваджували організаційні інновації та підприємств без технологічних інновацій, що впроваджували організаційні та маркетингові інновації. Встановлено, що підприємства впроваджують у свою господарчу діяльність різні типи інновацій та використовують при цьому комплексний підхід.

Проаналізовано інноваційні цілі підприємств при розробці та впровадженні інноваційної продукції або процесів та встановлено зв'язок між інноваційною та маркетинговою діяльністю підприємств.

Наведено етапи системи розробки та виведення (інноваційного) товару підприємств олійно-жирового комплексу на ринок в межах його життєвого циклу та подано можливі типи автоматизованих систем обробки інформації. Визначено темпи розвитку процесу автоматизації маркетингової діяльності підприємств олійно-жирової промисловості України.

Список літератури:

1. Виробництво соняшникової олії в Україні зросло до рекордного показника [Електронний ресурс]: Корреспондент. biz. – 3 жовтня 2014. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/business/economics/3427352-vyrobnytstvo-soniashnykovoi-olii-v-ukraini-zroslo-do-rekordnoho-pokaznyka – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
2. Асоціація Укроліяпром [Електронний ресурс]: Головна // Члени асоціації. – Режим доступу: http://www.ukroilprom.org.ua/?q=node/3 – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
3. Врятували експорт: українські аграрії допомогли Україні з валютною виручкою [Електронний ресурс]: Економіка // Аграрне інформаційне агентство Agravery. – 2014. – Режим доступу: http://agravery.com/ua/ekonomika/show/vrjatuvali-eksport-ukrainski-agrarii-dopomogli-ukraini-z-valjutnoju-viruchkoju – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні [Електронний ресурс]: Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
5. Зайцева О. І. Стратегічне управління маркетинговою діяльністю підприємств в умовах ринкової самоорганізації / О. І. Зайцева / Маркетинг // Экономика Крыма. – 2012. – № 1(38). – С. 297-299.
6. Гонсьор О. Й. Впровадження CALS-технологій в системи управління якістю на підприємствах агропромислового комплексу / О. Й. Гонсьор / Автоматика, вимірювання та керування // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 753. – С. 135-139.

Наторина А.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ МАСЛОЖИРОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследованы инновационную деятельность предприятий масложировой промышленности Украины. Проведен анализ количества предприятий перерабатывающей промышленности по направлениям внедряемых инноваций. Рассмотрены инновационные цели предприятий при разработке и внедрении инновационной продукции или процессов. Выявлена связь между маркетинговой и инновационной деятельностью предприятий масложирового комплекса. Установлено цель использования информационных маркетинговых систем на предприятиях масложировой промышленности и охарактеризован процесс автоматизации маркетинговой деятельности на них.
Ключевые слова: автоматизированные информационные маркетинговые системы, инновационная деятельность предприятий, инновационное развитие, инновационные цели, масложировая промышленность.

Natorina A.O.
Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky

INNOVATION ACTIVITIES OF UKRAINE OILSEED INDUSTRY ENTERPRISES

Summary
The article deals with the innovative activities of Ukraine oilseed industry enterprises. The number of processing enterprises in areas to innovate are analyzed. Innovative enterprises targets during the development and implementation of innovative products or processes are considered. The relationship between marketing and innovative activities of oilseed industry enterprises is identified. The goal of using marketing information systems in oilseed industry enterprises is established and the process of marketing automation of them is characterized.
Keywords: automated marketing information system, enterprises innovation activities, innovative development, innovation objectives, oilseed industry.

УДК 332.1:640 (043)

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ НА ОСНОВІ МЕТОДІВ ТРЕНДОВОГО АНАЛІЗУ

Нездоймінов С.Г., Батутіна С.М.
Одеський національний економічний університет

Досліджено теоретичні питання сучасного розвитку регіональної сфери туризму та гостинності. Проведено аналіз стану та перспектив розвитку діяльності підприємств туристичної та готельної сфери Одеського регіону. Розглянуто статистичні методи прогнозування, що базуються на трендових моделях. Здійснено економіко-математичне моделювання залежності чисельності туристів, розміщених в підприємствах гостинності від місткості номерного фонду готельного господарства в Одеському регіоні. Запропоновано методи прогнозування розвитку потоку туристів до закладів розміщення в регіоні.

Ключові слова: методи прогнозування, туристична та готельна сфера, трендова модель, туристичний потік, регіональний розвиток.

Постанова проблеми. Інтеграція України в міжнародне співтовариство, впровадження ринкових методів управління як економікою в цілому, так і окремими підприємствами сфери рекреації та туризму повинне ґрунтуватись на прогнозних розрахунках туристичного попиту на регіональний турпродукт, який виробляється і пропонується в регіонах України. Зростання кількості туристів дасть змогу вивести туристичний бізнес до провідних видів економічної діяльності в регіоні щодо виробництва валової доданої вартості. Обгрунтування та реалізація в Україні власних довгострокових регіональних проектів розвитку туристичної та готельної галузі, визначає доцільність проведення аналізу ринку рекреаційно-туристичних послуг та застосування методів прогнозування, що базуються на трендових моделях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми прогнозування розвитку регіональної економіки та туристичних ринків, економіко-математичного моделювання попиту на послуги підприємств гостинності та розвитку сценаріїв руху туристичного потоку в регіонах, досліджувалися в працях фахівців: Герасименка В.Г., Євдокименко В.К., Лютак О.М., Медвєдева А.В. і ін. [1-7]. В цілому, їх висновки зводяться до необхідності розробки та застосування методів економіко-математичного моделювання щодо прогнозування сценаріїв руху туристичного потоку в контексті формування регіональних программ розвитку туризму та рекреації, агрорекреаційних кластерів. Але, невирішеними залишаються проблеми застосування методів економіко-математичного моделювання та прогнозування щодо обгрунтування напрямків розвитку сфери гостинності в регіонах України.

Метою статті є економіко-математичне моделювання розвитку сфери туризму та гостинності на основі визначення прогнозного розрахунку динаміки потоку туристів в Одеському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Управління туристично-рекреаційним комплексом вимагає застосування методів аналізу туристичного потоку. Туристичний поток – це реалізований попит на туристичні послуги в регіоні. Перспективність розвитку регіонального туризму повинна ґрунтуватись на прогнозних розрахунках попиту на регіональний турпродукт, який виробляється і пропонується в Одеському регіоні [7]. Тому доречно здійснити прогнозний розрахунок динаміки розвитку потоку туристів, який має бути обслугований суб'єктами туристичної діяльності регіону, згідно даних статистики, наведених у табл. 1.

Таблиця 1
Туристичні потоки в Одеській області за 2009-2013 рр. [8]

Роки	Кількість туристів,	Іноземні	Туристи	Внутрішні
	обслугованих	туристи	громадяни	туристи
	суб'єктами туристич.		України	
	діяльності, усього		які виїжджали	
			за кордон	
2009	87436	29183	30696	27557
2010	103526	34910	37628	30988
2011	76066	17136	32321	26609
2012	65129	9807	36726	18596
2013	61589	7047	44136	10406

Розрахунок темпу зростання туристичного потоку, нами здійснено за методикою екстраполяції, заснованої на розрахунках середньорічних темпів зростання за формулою:

$$К = \sqrt[n-1]{Yt\ /\ Yi}\ , \qquad (1)$$

де: *К* – середньорічний темп зростання;

n – кількість років у динамічному ряді;

Yt – кількість обслугованих туристів у звітному (останньому) році;

Yi – кількість обслугованих туристів у базисному (першому) році.

Для проведення розрахунків прогнозування туристичних потоків в регіоні були використані дані Головного управління статистики Одеської області за 2009-2013 рр. (див. табл. 1). За результатами розрахунків середньорічний темп зростання для загального туристопотоку становив: К = 0,916.; для потоку іноземних (в'їзних туристів) К ін. = 0,701; для потоку туристів-громадян України, які виїжджали за кордон (виїзні туристи) – К виїжд. за кордон = 1,095; для туристопотоку внутрішніх туристів – К внутр. = 0,784. В табл. 2 і на рис. 1 відображена трендова діаграма прогнозу потоку туристів: загального, в'їзного, виїзного та внутрішнього за розрахунковим підсумком.

Як свідчать прогнозні розрахунки динаміки туристичного потоку (табл. 2), проблемним питанням є зменшення частки іноземних туристів, що прибувають до Одеського регіону. Щоб змінити цю негативну тенденцію, на наш погляд, необхідно створити умови для залучення споживачів послуг в'їзного туризму, а саме необхідно модернізувати інфра-

структуру регіонального рекреаційно-туристичного комплексу та запропонувати конкурентоспроможний туристичний продукт.

Таблиця 2

Прогноз туристичних потоків в Одеській області на 2014-2018 рр.

Роки	Кількість туристів,	Іноземні	Туристи	Внутрішні
	обслугова-них	туристи	громадяни	туристи
	суб'єктами туристич.		України які виїж-джали	
	діяльності, усього		за кордон	
2014	56423	4940	48330	8157
2015	51690	3463	52924	6395
2016	47355	2428	57953	5013
2017	43383	1702	63461	3929
2018	39744	1193	69492	3080

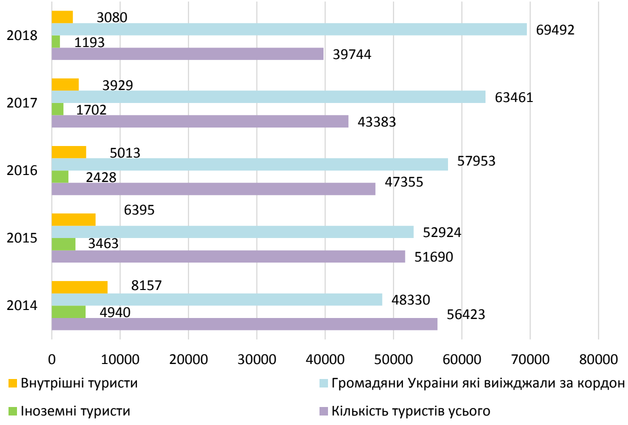

Рис. 1. Трендова діаграма прогнозу потоку туристів до Одеського регіону в 2014-2018 рр.

В той же час, вагомим показником розвитку туристичної інфраструктури та регіонального туризму є кількість підприємств розміщення та їх місткість. За статистичними даними (табл. 3), нами здійснено розрахунок щодо прогнозу динаміки розвитку потоку туристів до закладів розміщення в регіоні. Згідно розрахунку за формулою 1, середньорічний темп зростання кількості туристів, розміщених у закладах гостинності складає: К = 1,085. На рисунку 2 відображена трендова діаграма прогнозу потоку туристів, які можуть перебувати у колективних закладах розміщення по Одеському регіону на період 2014-2018 рр.

Як свідчить прогноз, динаміка кількості приїжджих, які прагнуть скористатися послугами колективних засобів розміщення є позитивною. Зростання кількості туристів у 2018 р. до 857 тис. осіб дасть змогу вивести туристичну діяльність до провідних видів економічної діяльності в регіоні.

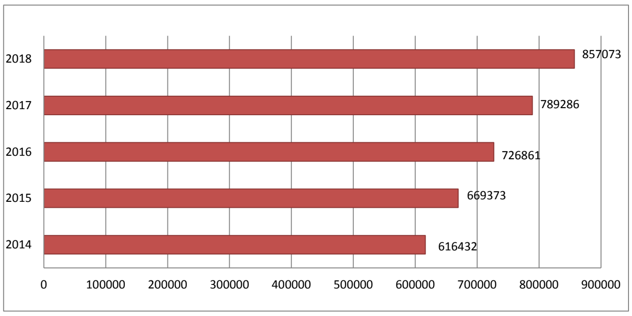

Рис. 2. Трендова діаграма прогнозу потоку туристів до колективних закладів розміщення по Одеському регіону на період 2014-2018 рр. (осіб)

Як відомо, тренд – це тенденції зміни певного показника в часі. При екстраполяції тренда за допомогою рядів динаміки виконують такі етапи: здійснюють попередній аналіз даних, формулюють набір моделей, оцінюють їх параметри, перевіряють їх адекватність, вибирають найкращу модель, розробляють точкове та інтервальне прогнозування, виконують верифікацію прогнозу. Звернемо увагу на особливості прогнозування за трендом:

- прогнозування за трендом припустиме зі збереженням основної тенденції та умов розвитку і неприпустиме в разі настання стрибкоподібних, революційних змін;
- прогноз на основі трендів охоплює всі фактори в неявному й узагальненому вигляді (на відміну від багатофакторної регресійної моделі, де кожен фактор має числову характеристику міри свого власного впливу).

За даними табл. 4 та за методикою, яку запропонували українські фахівці [4], нами проведено економіко-математичне моделювання залежності

Таблиця 3

Колективні засоби розміщення в Одеській області [9]

Роки	Кількість КЗР, одиниць			Кількість місць, одиниць			Кількість розміщених, осіб		
	усього	у тому числі		усього	у тому числі		усього	у тому числі	
		юридичні особи	фізич. особи-підпр.		юридичні особи	фізич. особи-підпр.		юридичні особи	фізич. особи-підпр.
2011	497	275	222	17494	14486	3008	481433	400114	81319
2012	623	306	317	61090	43702	17388	545661	411443	134218
2013	685	303	382	62444	44164	18280	567678	397423	170255

Таблиця 4

Готелі та аналогічні засоби заклади розміщення в Одеському регіоні [9]

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Готелі та анал. засоб. розміщ., од.	96	89	83	73	74	79	76	80	81	80	81	217	216	253
Одноразова місткість, місць	8161	7685	7363	7019	6565	6619	6611	7425	7788	7541	8342	9506	10736	10863
Обслугов. туристів, тис. осіб	243,1	262,7	267,4	255,8	268	289,8	296	298,5	241,7	213,7	207,4	246,6	246,9	295,3

чисельності туристів, розміщених в готелях та інших місцях для тимчасового проживання від місткості номерного фонду готельного господарства в Одеському регіоні. Ідентифікуємо змінні: місткість готельних підприємств – незалежна змінна або чинник (X); чисельність розміщених туристів – залежна змінна або показник (Y).

Побудуємо кореляційне поле, відклавши по горизонтальній осі значення чинника, а по вертикальній – значення показника (рис. 3). Розглянемо лінійну, експоненціальну, логарифмічну, ступеневу і поліноміальну лінії тренда (рис. 4–8).

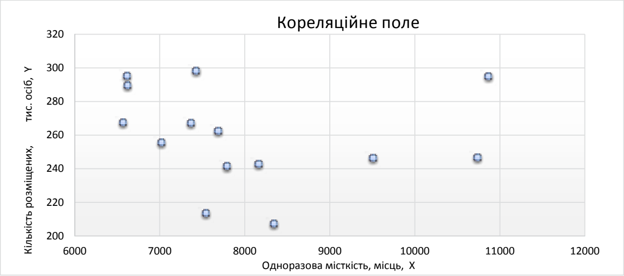

Рис. 3. Кореляційне поле

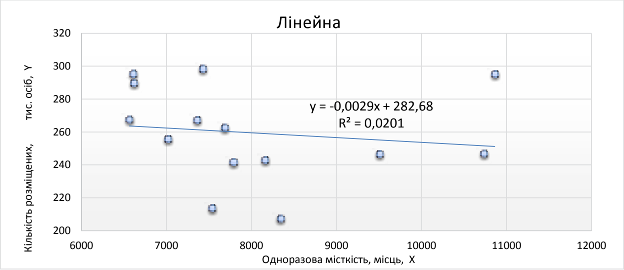

Рис. 4. Лінейна лінія тренду

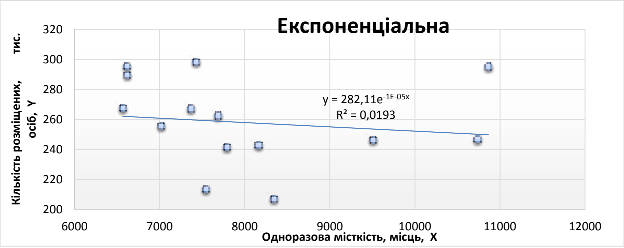

Рис. 5. Експоненціальна лінія тренду

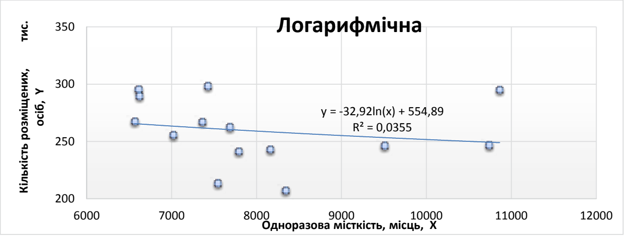

Рис. 6. Логарифмічна лінія тренду

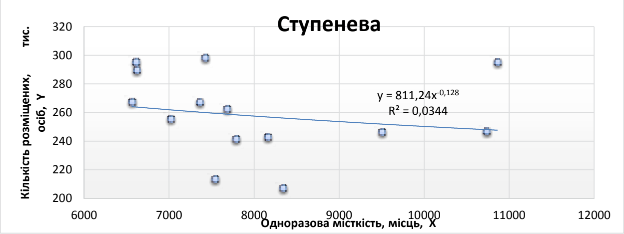

Рис. 7. Ступенева лінія тренду

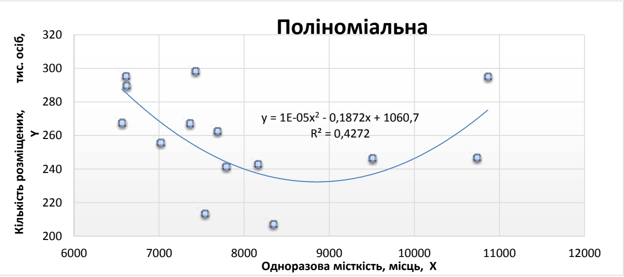

Рис. 8. Поліноміальна лінія тренду

Критерієм вибору виду функції, тобто форми залежності, слугує значення коефіцієнта детермінації *(R^2)*. Чим ближче значення цього показника до 1, тим краще задана функція описує статистичні дані [4]. Аналіз показав, що найбільш оптимальна форма залежності подана на рис. 8, оскільки величина достовірності апроксимації набуває найбільшого значення з розглянутих варіантів залежностей *(R^2 = 0,4272)*. Таким чином, модель залежності чисельності туристів від кількості місць у закладах розміщення в Одеському регіоні, згідно офіційних статистичних даних набуває форму поліноміальній функції:

$$y = 1E - 05\ x^2 - 0{,}1872x + 1060{,}7 \quad (2)$$

Підставивши значення незалежної змінної у рівняння (2), обчислимо розрахункове значення показника (див. табл. 5).

Таблиця 5

Розрахункові значення чисельності туристів в залежності від кількості місць в закладах розміщення в Одеському регіоні

Роки	Одноразова місткість, місць, X	Кількість розміщених, тис. осіб, Y	Кількість розміщених, тис. осіб, Yp
2000	8161	243,1	199,0
2001	7685	262,7	212,7
2002	7363	267,4	224,5
2003	7019	255,8	239,4
2004	6565	267,7	262,7
2005	6619	289,8	259,7
2006	6611	295,5	260,2
2007	7425	298,5	222,0
2008	7788	241,7	209,3
2009	7541	213,7	217,7
2010	8342	207,4	195,0
2011	9506	246,6	184,8
2012	10736	246,9	203,5
2013	10863	295,3	207,2
Разом	112224	3632,1	3097,7

Як показують данні табл.5, суми статистичних і розрахункових значень показника достатньо близькі (3632,1 і 3097,7) і їхня динаміка збігається. Далі проведемо аналіз побудованої моделі. Перевіримо адекватність побудованої моделі статистичним даним, використовуючи критерій Фішера. Критерій Фішера *(Fp)* для регресійної моделі відображає, наскільки добре ця модель пояснює загальну дисперсію залежної змінної. Обчислимо розрахункове значення критерію за формулою:

$$Fp = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} \quad (3)$$

Fp = 0, 4272 / (1-0, 4272) * (14-1-1) / 1 = 8,95

Табличне значення критерію Фішера можна визначити за заданою ймовірністю р (р = 0,95) і чис-

лом ступенів вільності k1 = m і k2 = n − m − 1. Для зібраних нами статистичних даних, кількість спостережень n = 14, кількість пояснюючих змінних m=1 (одна змінна X), тому число ступенів вільності k1 = 1 і k2 = 12. Табличне значення критерію Фішера: Fтабл = 4,75. Оскільки виконується нерівність Fрозр > Fтабл (8,95 > 4,75), то з ймовірністю p = 0,95 можна стверджувати, що побудована модель адекватна статистичним даним і придатна для подальшого аналізу й прогнозування.

Висновки. Побудована математична модель дозволяє зробити висновок про те, що відбувалось негативне впливання економічної кризи у нашій країні на динаміку кількості туристів, коли мало місце скорочення чисельності приїжджих осіб, які відвідували Одеський регіон та проживали у колективних засобах розміщення, незважаючи на те, що кількість місць у них протягом останніх 10 років зростала. Аналіз математичної моделі свідчить, що за останні 3 роки спостерігається позитивна тенденція в залежності між показником рівня розвитку інфраструктури гостинності (місткість колективних засобів розміщення) та кількістю туристів. Таким чином можна стверджувати, що кожен новий об'єкт інфраструктури розміщення буде підвищувати рівень використання потенціалу регіонального рекреаційно-туристичного комплексу, і є доцільним розвивати його основну складову − готельну сферу, тому що цей сучасний чинник привабливості буде сприяти подальшому зростанню туристичного потоку в Одеський регіон.

Список літератури:

1. Ринки туристичних послуг: стан і тенденції розвитку: монографія / за заг. ред. професора В. Г. Герасименка; авт. кол.: В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов [та ін.]. − Одеса: Астропринт, 2013. − 304 с.
2. Євдокименко В. К. Застосування нечіткої логіки для вдосконалення визначення потоків рекреантів за допомогою «модифікованої гравітаційної» моделі / В. К. Євдокименко, Я. І. Виклюк, С. О. Ляхов // Регіональна економіка. − 2008. − № 2. − С. 198-213.
3. Лютак О. М. Аналіз та оцінювання інформації про основні туристичні потоки України / О. М. Лютак // Актуальні проблеми економіки. − 2012. − № 12. − С. 217-225.
4. Лютак О. М. Економіко-математичне моделювання розвитку туристично-рекреаційної сфери транскордонного регіону / О. М. Лютак, Л. В. Савош, О. Я. Кравчук // Актуальні проблеми економіки. − 2013. − № 11. − С. 230-238
5. Медведев А. В. Экономико-математическое моделирование агропродовольственного кластера региона / А. В. Медведев, П. Д. Косинский, Г. С. Бондарева. [Електронний ресурс] − Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomiko-matematicheskoe-modelirovanie-agroprodovolstvennogo-klastera-regiona
6. Медведев А. В. Анализ экономики региона на основе многокритериальной математической модели / А. В. Медведев, А. В. Смольянинов, Л. С. Аврова Е. Г. Колесникова. [Електронний ресурс] − Режим доступа: http://www.science-education.ru/113-11290
7. Нездоймінов С. Г. Підприємницький вектор розвитку регіонального туризму: монографія / С. Г. Нездоймінов. − Одеса: Пальміра, 2011. − 344 с.
8. Туристичні потоки в Одеській області за 2009-2013 р. [Електронний ресурс] − Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/
9. Колективні засоби розміщення в Одеській області. [Електронний ресурс] − Режим доступу: http://www.od.ukrstat.gov.ua/

Нездойминов С.Г., Батутина С.Н.
Одесский национальный экономический университет

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА НА ОСНОВЕ МЕТОДОВ ТРЕНДОВОГО АНАЛИЗА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы современного развития региональной сферы туризма и гостеприимства. Проведен анализ состояния и перспектив развития деятельности предприятий туристической и гостиничной сферы Одесского региона. Рассмотрены статистические методы прогнозирования, основанные на трендовых моделях. Осуществлено экономико-математическое моделирование зависимости численности туристов, размещенных в предприятиях гостиприимства от емкости номерного фонда гостиничного хозяйства в Одесском регионе. Предложены методы прогнозирования развития потока туристов в предприятия размещения региона.
Ключевые слова: методы прогнозирования, туристическая и гостиничная сфера, трендовая модель, туристический поток, региональное развитие.

Nezdoyminov S.G., Batutina S.N.
Odessa National Economic University

PREDICTION OF REGIONAL TOURISM AND HOSPITALITY ON THE BASED ON METHODS OF TREND ANALYSIS

Summary
Investigates theoretical questions of modern development of regional tourism and hospitality. The analysis of the status and prospects of development of enterprises of tourist and hotel industry in Odessa region. The statistical forecasting methods based on trend models. Carried out economic and mathematical modeling of the number of tourists staying in the hotel and other places for temporary residence on the capacity of the number of rooms the hotel industry in the Odessa region. Proposed methods forecasting the development of the flow of tourists in accommodation enterprises in the region.
Keywords: methods of forecasting, travel and hotel industry, the trend model, the flow of tourists, regional development.

УДК 656.13

РОЗВИТОК ПОТЕНЦІАЛУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Нескуба Т.В.
Українська державна академія залізничного транспорту

У статті запропоновано дослідження щодо особливостей діяльності залізничного транспорту в умовах глобалізації. З'ясовано, що підвищення транзитного потенціалу України пов'язане з вирішенням основних проблем в функціонуванні транспортного комплексу країни. Оскільки залізничний транспорт виконує найбільшу частку транзитних перевезень вантажів через територію України, то підвищення потенціалу його розвитку в майбутньому сприятиме налагодженню зв'язків з сусідніми країнами та зростанню експортного потенціалу.
Ключові слова: глобалізація, транзитний потенціал України, підвищення ефективності співпраці залізничного транспорту України з сусідніми країнами.

Постановка проблеми. Розвиток економічних відносин в сучасному ринковому середовищі загалом забезпечується інтегруванням діяльності міжнародних компаній. Одним з головних чинників розвитку глобалізаційних процесів виступає транспортна система, що забезпечує стабільне та ефективне функціонування світового господарства. Таким чином, визначення глобального аспекту в розвитку потенціалу залізничного транспорту України в міжнародних перевезеннях є необхідною умовою забезпечення сталого функціонування транспортного комплексу та економіки держави зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку транспортної системи в умовах глобалізації присвячено наукові роботи Рибчук А.В., Захарової О.В., Стукало А.В. та ін. Авторами визначені основні чинники, що впливають на розвиток транспортної системи в умовах глобалізації [1, 3], висвітлено проблеми розвитку міжнародних відносин на основі аналізу транспортних систем світу [2], наведено тенденції функціонування та удосконалення транспортної системи світу в умовах глобалізації [4].

Проблема впливу міжнародної економічної складової на розвиток залізничного транспорту України висвічується в наукових працях таких вчених, як Кучерина Л.А., Орлова В.М., Савчук І.та ін.

В науковій роботі Кучериної Л.А. з'ясовані економічні вигоди ефективної діяльності залізничного транспорту на міжнародному рівні та зазначено, що ефективний розвиток залізничного транспорту є необхідною умовою для забезпечення статусу України як великої транзитної держави [5].

Вплив експортної орієнтації на основні тенденції розвитку залізниць України за роки незалежності досліджено в науковій роботі Савчук І. [7]. Автором доведено, що зростання експортної складової в міжнародних залізничних перевезеннях призводить до зростання обсягів вантажопотоків та пасажиропотоків. Подальший розвиток транзитного потенціалу України пов'язаний з вирішенням багатьох питань в функціонуванні залізничного транспорту.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. В умовах глобалізованого середовища необхідним є визначення основних напрямів розвитку міжнародних перевезень залізничним транспортом та вирішення питання стосовно підвищення транзитного потенціалу України.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної наукової роботи є визначення основних проблем функціонування залізничного транспорту України в умовах глобалізації та визначення шляхів його розвитку з метою підвищення транзитного потенціалу держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції розвитку світового господарства свідчать про поступовий перехід до єдиної, взаємозалежної світової економічної системи. Процес зміщення у напрямку створення більш інтегрованої та взаємозалежної світової економіки і є глобалізацією.

Оскільки, головними складовими процесу глобалізації є глобалізація ринків та глобалізація виробництва, тому роль транспортної складової в забезпеченні поширення даного процесу виступає однією з головних.

Необхідно зауважити, що на сучасному етапі розвитку світової економіки основною функцією транспорту є не тільки опосередкування усіх обмінних процесів, а й поєднання виробничих ресурсів у наднаціональному відтворювальному процесі і реалізація товарів та послуг на світовому ринку. [2]

Потенціал різних видів транспорту в умовах глобалізації формується за рахунок стану, тенденції, динаміки і структури розвитку світової торгівлі товарами, відповідно до якої формується попит та той чи інший вантажопотік на світових ринках та, як наслідок, визначається обсяг попиту на послуги з перевезень певними видами транспорту. [3] Впровадження системи контейнерних перевезень, яка вирішила проблему перевантаження з одного виду

Таблиця 1

Аналіз транзитних перевезень вантажів різними видами транспорту в Україні за 2009-2013 роки

Вид транспорту	2010		2011		2012		2013	
	тис. т	у т.ч. %	тис. т	у т.ч. %	тис. т	у т.ч. %	тис. т	у т.ч. %
Залізничний	44511,8	84,1	48669,5	83,8	409401,1	85,5	32983,0	80,7
Автомобільний	4649,1	8,8	5011,2	8,6	4850,0	10,1	5585,0	13,7
Повітряний	1,58	6,9	2,81	6,7	2,99	3,4	0,77	3,7
Водний	3660,4	0,003	3912,1	0,005	1645,3	0,01	1521,5	0,002
Інше	90,64	0,2	527,8	0,9	477,1	1,0	787,1	1,9
Всього (без урахування трубопровідного)	52913,5	100,0	58123,4	100,0	47915,5	100,0	40877,4	100,0

Джерело: розроблено автором за даними [9]

Таблиця 2

Аналіз основних технічних характеристик залізничного транспорту країн, що межують з Україною

Характеристика	Польща	Румунія	Російська федерація	Україна
Експлуатаційна довжина, тис. км.	19,4	11,3	86,0	22,1
Ширина колії, мм.	1435	1435 (1520, 1000)	1520	1520
Експлуатаційна довжина електрифікованих ліній від загальної довжини, %	60,9	32,2	50	7,7
Рід струму	Постійний (3кВ)	Змінний (25 кВ 50 Гц)	Постійний (3 кВ), змінний (25 кВ 50 Гц)	Постійний (3 кВ), змінний (25 кВ 50 Гц)

Джерело: розроблено автором

транспорту на інший, забезпечило створення ефективної транспортної взаємодії та використання усіх видів транспорту при перевезенні вантажів через території декількох країн.

Транзитний потенціал України визначається вигідним географічним положенням на євроазіатському континенті. Це створює для України передумови для отримання більших переваг від глобалізації у разі забезпечення динамічного розвитку та реалізації потенціалу транспортної інфраструктури. Слід зазначити, що Україна має спільні кордони з шістьма країнами Європи та Російською Федерацією. Таким чином, територія України є транстериторіальною зоною і характеризується високим коефіцієнтом транзитності.

Аналізуючи транспортні вантажопотоки через територію України за 2009-2013 роки (таблиця 1) можна зробити висновок, що основна доля перевезень приходиться на залізничний транспорт, що доводить важкість розвитку його потенціалу та необхідність належної уваги до проблем функціонування.

Аналіз основних характеристик залізничних систем сусідніх з Україною країн доводить, що основні проблеми функціонування залізничного транспорту в умовах глобалізації виходять з існування різних систем залізничних сполучень, які відрізняються шириною залізничної колії, розмірами локомотивів і вагонів, умовами перевезень (таблиця 2).

Таким чином, основні відмінності залізничного транспорту України від залізниць сусідніх країн полягають в:

– технічних (ширина колії, рід струму електрифікованих ліній та інше);

– політичних (участь Румунії та Польщі в Європейському співтоваристві),

– економічних (рівень розвитку економіки);

– правових положеннях (використання різних тарифних політик).

Виходячи з вищенаведеного можна зробити висновок, що пріоритетні шляхи підвищення ефективності співпраці українських залізниць з сусідніми країнами на сучасному етапі полягають в:

- збільшені обсягів електрифікації залізничних колій та приведені технічних показників до рівня європейських країн;

- впроваджені електронного документообігу при транзитних перевезеннях, особливо з адміністраціями залізниць країн-учасників ЄС;

- розвитку сучасної системи транспортно-логістичних центрів та мультимодальних перевезень, основу яких мають становити контейнерні та контрейлерні потяги.

Оскільки, транспортна система – одна зі складових успіху та неодмінних атрибутів сучасної держави, до неї повинні пред'являтися високі вимоги щодо якості, регулярності та надійності транспортних зв'язків, збереження вантажів і безпеки перевезення пасажирів, термінів і вартості доставки.

Висновки даного дослідження і перспективи подальших робіт у цьому напрямку. Рівень транспортної системи держави – одна з важливіших ознак її розвитку. Необхідність у високорозвиненій транспортній системі обумовлена початком інтеграції України у світовий економічний простір та зайняттям гідного місця серед високорозвинених держав. Цей процес неодмінно призведе до зростання обсягів товарообмінних операцій між країнами, а відповідно і до розвитку залізничного транспорту. Особливості співпраці залізничного транспорту України з адміністраціями залізниць кожної окремої сусідньої країни становить перспективний напрям подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Стукало А. В. Сучасні тенденції глобалізації ринку транспортних послуг / А. В. Стукало // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління / Держ. екон.-технол. ун-т трансп. – К.: Вид-во ДЕТУТ, 2014 – Вип. 27 – С. 42-46.
2. Рибчук А. В. Проблеми розвитку міжнародної виробничої інфраструктури в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_others/rybchuk2.htm – Назва з екрану.
3. Захарова О. В. Глобальні чинники розвитку потенціалу світової транспортної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soskin.info/userfiles/file/2012/EC%2009_10_2011/Zakharova.doc – Назва з екрану.
4. Рибчук А. В. Глобальні тенденції розвитку світової транспортної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008dec/1_ribchuk.php – Назва з екрану.
5. Кучерина Л. А., Державне регулювання розвитку залізничного транспорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2391 – Назва з екрану.
6. Орлова В. М. Європейська транспортна політика: орієнтири для залізничного транспорту України / В. М. Орлова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 31. – С. 52-56.
7. Савчук І. Вплив експортної орієнтації залізничного транспорту України на його розвиток за роки незалежності / І. Савчук // Економіка України. – 2012. – № 7. – С. 36-44.
8. Гриффин Р. Международный бізнес / Р. Гриффин, М. Пастей. 4-е изд. / Пер. с англ. под ред. А. Г. Медведева. – СПб.: Питер, 2006. – 1088 с. – ISBN 5-469-00274-8.
9. Офіційний сайт державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану.

Нескуба Т.В.
Украинская государственная академия железнодорожного транспорта

РАЗВИТИЕ ПОТЕНЦИАЛА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье предложено исследование особенностей деятельности железнодорожного транспорта в условиях глобализации. Установлено, что увеличение транзитного потенциала Украины связано с решением основных проблем в деятельности транспортного комплекса страны. Поскольку железнодорожный транспорту выполняет наибольший процент транзитных перевозок грузов через территорию Украины, то повышение потенциала его развития в будущем будет способствовать налаживанию связей с соседними странами и росту экспортного потенциала
Ключевые слова: глобализация, транзитный потенциал Украины, повышение эффективности сотрудничества железнодорожного транспорта Украины с соседними странами.

Neskuba T.V.
Ukrainian State Academy of Railway Transport

CAPACITY DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Summary
The article prompted a study features rail transport in the context of globalization. The favorable geographical position of Ukraine promotes high transit potential. Increase the transit potential of Ukraine is connected with the major problems in the activities of the transport sector of the country. For transport complex is the basis of the national economy. Analysis of the transit of goods, presented in the article, found that rail carries the highest percentage of transit goods through the territory of Ukraine. Thus increasing the potential for its development in the future, will facilitate links with neighboring countries and the growth of export potential.
Keywords: globalization, the transit potential of Ukraine, improves the efficiency of railway transport of Ukraine cooperation with neighboring countries.

УДК 332.1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВЕЛИКОГО МІСТА

Норкіна Т.П.
Донбаська національна академія будівництва і архітектури

З розвитком ринкових відносин на регіональному рівні, що супроводжується формуванням відповідної інфраструктури і правових засад, конкуренція стає чинником стимулювання ефективного розміщення і регіонального розвитку продуктивних сил, удосконалення економічних структур регіону, розширення асортименту і поліпшення якості продукції та послуг відповідно до сучасних вимог вітчизняного і світового ринків. Конкуренція, що є найважливішою ланкою всієї системи ринкового господарства, виступає рушійною силою економіки не лише окремого підприємства, а й міста, регіону, країни. В останні роки в результаті зміни соціально-економічних умов в Україні відбувається зміна концепції управління містом. Змінюються цілі, мотиви, інтереси до питань розвитку міських територій, підвищуються самі вимоги до управління та ефективності господарювання міст. В цих умовах управління конкурентоспроможністю міста є важливим та першочерговим завданням органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентне середовище, конкурентні переваги, конкурентний потенціал, інвестиційний та інноваційний потенціали міста.

Постановка проблеми. Управління конкурентоспроможністю підприємства є достатньо вивченим питанням, але регіональний і макроекономічний рівень вимагають поглиблених досліджень. Складність завдання полягає не лише в розробці системи управління конкурентоспроможністю, наприклад, міста, а й у відсутності самого конкурентного середовища, який потрібно сформувати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблем управління міськими територіями присвячено багато праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, в працях Ю. Гузченка [8], А.М. Мамедова, А. Осітнянка [17] та інших авторів виокремлено підхід до управління містом як системою землеустрою.

Такі вчені, як Ю. Білоконь [5], Е.Дж. Блейклі [6], Є. Клюшниченко [12], Є.Куць [14] основну увагу зосереджують на питаннях стратегічного планування поселень, підкреслюючи вирішальну роль розвитку міст. В роботах Н. Павліхи [19], Г. Фільварова, Т. Нечаєвої, А. Плешкановської [21] розкрито проблеми гармонійного розвитку міст, що напряму пов'язано з прийнятою Концепцією сталого розвитку населених пунктів. Управління конкурентоспроможністю міста в працях наведених авторів не розглядається.

Питання оцінки конкурентного середовища, забезпечення конкурентоспроможності регіону є предметом дослідження багатьох науковців світу. Серед вітчизняних дослідників І.М. Вахович, З.В. Герасимчук [7], Л.Л. Ковальська [14], в працях яких досліджено теоретико-методичні основи формування конкурентного середовища, визначено фактори, які впливають на рівень конкурентоспроможності регіону, розглядаються питання, пов'язані з формуванням конкурентних переваг регіону як необхідного елементу забезпечення його конкурентоспроможності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Регіон вищезазначеними авторами розглядається в межах адміністративної області чи економічного району. Місто як об'єкт регіональних досліджень по управлінню конкурентоспроможністю вивчено недостатньо, що підкреслює актуальність проблеми.

Мета статті. Метою дослідження є розгляд теоретичних аспектів управління конкурентоспроможністю міста та визначення основних напрямків його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Міста відрізняються за рівнем соціального, фінансово-економічного, містобудівного розвитку. Фактори, що визначають диференціацію, пов'язані з різним рівнем розвитку продуктивних сил та характеризують рівень конкурентоспроможності міста. До об'єктивних факторів виникнення диспропорцій включають: нерівномірність соціально-економічного розвитку; диференціацію розподілу капіталу за різними галузями; територіальні відмінності в забезпеченні природними і трудовими ресурсами, природно-кліматичні особливості; циклічні коливання, зміни в співвідношенні попиту та пропозиції.

Суб'єктивним фактором є помилки в стратегії і тактиці реформ та соціально-економічні прорахунки в економічній політиці на різних рівнях ієрархічної системи управління (народногосподарському, регіональному, галузевому) [11].

В місті завжди існує конкуренція за місцеві ресурси (земельні, трудові, мінеральні, водні, біологічні, рекреаційні тощо). Міста конкурують між собою за зовнішні ресурси. Це боротьба за державні дотації з метою поповнення міського бюджету, за інвесторів проектів, за гранти міжнародних фондів, за туристів.

З аналізу опублікованих праць можна зробити висновок, що однозначного підходу до визначення поняття «конкурентоспроможність» немає.

Так, Ю.Б. Іванов конкурентоспроможність розглядає як певну систему, що складається з безперервно взаємодіючих факторів і характеризує ступінь реалізації потенційних можливостей об'єкта по надбанню та утриманню впродовж тривалого періоду часу конкурентної переваги.

Вважає, що під конкурентоспроможністю слід розуміти не тільки ефективність, але і динаміку пристосування до змінних умов зовнішнього середовища [6].

Можливість ведення ефективної господарської діяльності і її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку – як узагальнюючий показник життєвої стійкості підприємства, його вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науковотехнічний і трудовий потенціали розглядає конкурентоспроможність підприємства Н.І. Перцовський [20Ці підходи об'єктивно відображають суть конкурентоспроможності підприємства, проте не враховують особливостей управління містом.

Т.В. Федак під поняттям «конкурентоспроможність» розглядає зумовлену економічними, соціальними і політичними факторами позицію країни або товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках, яка за умов відкритої економіки може визначатися і як здатність країни (фірми) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках інших країн [22].

Більшість науковців конкурентоспроможність регіону (в тому числі міста) пов'язують з наявними перевагами регіону [4, 9, 13].

Як можна зрозуміти з аналізу наведених визначень, основними ознаками конкурентоспроможності як одного з критеріїв ефективності економічного суб'єкта є:

- відносний (порівняльний) характер – конкурентоспроможність проявляється тільки через порівняння характеристик економічного суб'єкта з характеристиками інших суб'єктів даного ринку;
- релевантний характер критерію конкурентоспроможності, який означає, що траєкторія руху даного економічного суб'єкта (його конкурентна позиція) відносно інших суб'єктів може бути визначена тільки в межах релевантного зовнішнього середовища;
- часовий характер (динамічність) критерію конкурентоспроможності характеризує положення суб'єкта у конкурентному полі в координатах часу як результат його конкурентної діяльності [7].

Під поняттям конкурентоспроможності міста слід розуміти здатність міста витримувати конкуренцію в умовах ринкового середовища на основі наявних конкурентних переваг з метою першочергового доступу до внутрішніх і зовнішніх ресурсів.

Основними елементами та умовами, які створюють конкурентні переваги, окремі науковці називають: вигідне географічне розташування; високий природно-ресурсний потенціал; інвестиційну привабливість; високий рівень інноваційного розвитку; інтелектуальний та трудовий потенціали, високий рівень фінансового потенціалу [9].

Існує інший підхід, за яким конкурентоспроможність міста (у сенсі економічної потужності) залежить від конкурентоспроможності підприємств, розташованих в ньому. Відповідно, чинники конкурентоспроможності міста – це локалізаційні умови, що сприяють конкурентоспроможності підприємства [18]. З такими твердженнями погоджуємось частково, адже не лише підприємства формують потенціал міста.

Конкурентоспроможність міста – результат його конкурентних переваг за всім спектром проблем управління.

Отже, управління конкурентоспроможністю міста – це здатність державних та місцевих органів влади створювати й підтримувати конкурентні переваги міста через формування і реалізацію його потенціалу.

З огляду на це, об'єкт управління – місто – слід розглядати як складну, відкриту, квазірівноважну систему, що виконує промислові, організаційно-господарські, транспортні, культурні та інші функції, на яку впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори.

Зовнішніми факторами, які впливають на місто і потребують вивчення й аналізу, є:

- соціально-політичні та фінансово-економічні умови, що склалися;
- напрями Державної програми стратегічного розвитку;
- діюча законодавчо-нормативна база тощо.

Внутрішні фактори впливу включають:

- демографічну і соціальну структури міста;
- природно-геологічні умови;
- інженерні умови й ресурси;
- рівень управління;
- економічну привабливість галузей міста.

Для забезпечення конкурентоспроможності необхідна систематична робота по підвищенню всіх складових потенціалу міста.

Всі розглянуті складові потенціалу міста, безумовно, є важливими при створенні конкурентних переваг. Проте, в умовах сьогодення особливу увагу слід приділяти зростанню інвестиційного та інноваційного потенціалів міста.

Однією з головних проблем інвестування в Україні є несприятливий порівняно з іншими країнами інвестиційний клімат. До негативних рис інвестиційного клімату в Україні слід віднести:

- нестабільність наявної нормативно-правової бази;
- неврегульованість корпоративних відносин, що виявляється, зокрема, у непрозорості діяльності акціонерних товариств, відсутності ефективної дивідендної політики;
- нерозвиненість фондового ринку та відсутність конкуренції в приватизаційних процесах;
- низька купівельна спроможність населення;
- висока частка тіньового сектору економіки, що робить неконкурентоспроможною продукцію офіційної економіки, корумпованість в органах влади.

Саме усунення цих негативних рис інвестиційного клімату може стимулювати інвестиційну активність в Україні та її регіонах. На макрорівні необхідно вирішувати питання вдосконалення правовідносин в інвестиційній сфері, підвищення інвестиційного іміджу України. Важливим напрямом забезпечення належного рівня конкурентоспроможності міста виступає його інвестиційна політика, яка повинна бути спрямована на:

- розвиток інвестиційної інфраструктури;
- створення сприятливої нормативно-правової бази для залучення іноземних інвестицій в економіку;
- стимулювання інвестиційної активності шляхом встановлення пільгового оподаткування для суб'єктів підприємницької діяльності, які інвестуються із внутрішніх джерел;

Складові потенціалу міста (чинники конкурентоспроможності):

- Природно-ресурсний потенціал – земельні ресурси; корисні копалини та мінеральна будівельна сировина; водні та лісові ресурси; рослинний і тваринний світ; кліматичні умови.
- Трудовий потенціал – демографічні фактори (чисельність та структура населення, природний приріст, стан здоров'я, міграційна рухливість); зайнятість; якість робочої сили
- Економічний потенціал – розвиток видів економічної діяльності, матеріального виробництва; обсяги виготовленої продукції; рівень зношеності основних засобів, тощо
- Інвестиційний потенціал – підрядні будівельні організації, проектні підприємства; обсяги незавершеного будівництва; розвиток пріоритетних галузей, виробництва будівельних матеріалів; розвиток будівельної бази.
- Інноваційний потенціал – обсяги інновацій; кількість підприємств, що впроваджують інновації; рівень розвитку науки і техніки; використання передових технологій.
- Інфраструктурний потенціал.
- Фінансовий потенціал – розвиток банківської системи; кількість банків і страхових організацій; транспортна система; інженерна та соціальна інфраструктура; благоустрій. Доходи та видатки бюджету міста, доступність фінансових ресурсів з державного й регіонального бюджетів, фінансовий стан підприємств
- Туристично-рекреаційний потенціал – рекреаційні ресурси; пам'ятки архітектури та мистецтва; місця відпочинку; історичні та заповідні зони.
- Організаційно-управлінський потенціал – наявність стратегії розвитку; доступність інформації;

рівень професіоналізму місцевої адміністрації; ділові якості та етика місцевих підприємців:

- складання планів, розробка регіональних програм залучення інвестицій;
- поліпшення корпоративного та державного управління, реформування адміністративної системи;
- усунення обмежень для залучення міжнародного капіталу та з метою активізації інвестиційної діяльності;
- удосконалення фінансової системи;
- проведення антикорупційних заходів;
- мінімізації політичних ризиків [1, 9].

Висновки та пропозиції. Для підвищення інвестиційної привабливості міст необхідно мінімізувати дію негативних і депресивних факторів, стабілізувати політичну та економічну ситуацію; активізувати інформаційне ведення бізнесу в Україні; організовувати бізнес-форуми та конференції в тих містах країни, які є недостатньо охоплені співробітництвом, проте потребують залучення зовнішнього капіталу. Такі заходи дозволять підвищити інвестиційну привабливість регіонів України, разом з тим інвестиційний імідж країни в цілому.

Інноваційний розвиток міста досягається шляхом переорієнтації виробничого потенціалу на створення нових чи поліпшення існуючих виробів та технологій, розширення технологічних можливостей виробництва. Інноваційна діяльність спрямована на впровадження наукових розробок і досліджень у виробничу діяльність підприємств та випуск нової конкурентоздатної продукції й одночасно підвищення конкурентоспроможності міста, де зосереджене виробництво.

Для активізації інноваційних процесів необхідними є наступні заходи держави:

– створення ефективного механізму фінансування інноваційного розвитку підприємств та використання диверсифікованого інструментарію державної підтримки впровадження науково-технічних досліджень у виробництво;

– формування та розвиток інтелектуального потенціалу країни;

– розвиток інститутів інноваційної інфраструктури.

На рівні міста необхідно посилити науково-технічний потенціал шляхом:

- підтримки та сприяння розвитку інноваційно-активних підприємств;
- підвищення рівня співпраці підприємств різних галузей з науково-дослідними і дослідно-конструкторськими організаціями;
- зміцнення матеріально-технічної бази науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій, установ;
- впровадження сучасних інформаційних технологій;
- обґрунтування інноваційної стратегії міста;
- проведення семінарів, круглих столів спільно з підприємцями та інноваторами.

Таким чином, складні умови розвитку економіки характеризуються конкуренцією як всередині країни, так і на рівні регіону, міста. Посилення конкуренції виставляє нові вимоги до управління розвитком міст на основі забезпечення їх конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі. Створення і підтримання конкурентних переваг міста можливе через формування і реалізацію усіх складових його потенціалу: природно-ресурсного, трудового, економічного, інвестиційного, інноваційного, інфраструктурного, фінансового, туристично-рекреаційного, організаційно-управлінського.

Підвищення конкурентоспроможності міста сприятиме його соціально-економічному розвитку, забезпечить самофінансування та активізацію інвестиційно-інноваційних процесів на рівні регіону та країни.

Список літератури:

1. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – С. 64.
2. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації. Монографія / Л. Л. Антонюк / К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
3. Багрова І. В. Складові та фактори конкурентоспроможності / І. В. Багрова, О. Г. Нефедова // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 11-16.
4. Балик Т. В. Підвищення інвестиційної привабливості регіонів в умовах фінансової нестабільності / Т. В. Балик // Актуальні проблеми ринкової економіки: Вісник Львів. держ. ін.-ту новітніх технологій та управління ім. В'ячеслава Чорновола. Вип. 6. – Луцьк, 2009. – С. 14-20.
5. Білоконь Ю. М. Регіональне планування (теорія і практика) / Ю. М. Білоконь / К.: Логос, 2003. – 246 с.
6. Блейклі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика: Пер. з англ. А. Кам'янець / Е. Дж. Блейклі / Львів: Літопис, 2002. – 416 с.
7. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії сталого розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович / Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 248 с.
8. Гузченко Ю. М. Необхідність становлення процедури формування і реєстрації земельного сервітуту в містах України / Ю. М. Гузченко, О. С. Петраковська // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2003. – № 16. – С. 57-62.
9. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночной экономики. / Ю. Б. Иванов / Харьков: ХГЕУ, 1997. – 246 с.
10. Кныш М. И. Конкурентные стратегии: Учеб. пособие / М. И. Кныш / СПб.: Б. и., 2000. – 284 с.
11. Клименко С. М. Управління конкурентоспроможністю підприємства / С. М. Клименко, О. С. Дуброва, Д. О. Барабась, Т. В. Омельяненко, А. В. Вакуленко / К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.
12. Клюшниченко Є. Є. Управління містом / Є. Є. Клюшниченко / К.: КНУБА, 2003. – 260 с.
13. Ковальська Л. Л. Значення конкурентних переваг регіону у забезпеченні його конкурентоспроможності / Л. Л. Ковальська // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. Вип. 20. – Львів, 2006. – С. 350-355.
14. Куць Є. С. Урбанізовані території. Методологія та практика планування і управління / Є. С. Куць, С. В. Куць / Мелітополь: Наук.-досл. і проект. ін-т містобудування Держбуду України, 2003. – 254 с.
15. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізм її підвищення: Монографія./ Л. Л. Ковальська / Луцьк: Надстир'я, 2007. – 420 с.
16. Манів З. О., Луцький І. М., Манів С. З. Регіональна економіка / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів / Львів: Магнолія 2006, 2007. – 562 с.

17. Мамедов А. М. Методологія управління територіальним розвитком міста / А. М. Мамедов, А. П. Осітнянко // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2004. – № 17. – С. 178-183.
18. Маргарета Дрдзенік Хану. Оцінка конкурентоспроможності націй: Глобальний індекс конкурентоспроможності / Маргарета Дрдзенік Хану, Т'єррі Гейгер. // Основні положення звіту про конкурентоспроможність України 2008. – Всесвітній Економічний Форум.- Женева, 2009.
19. Павліха Н. В. Концептуальні засади просторового облаштування територій у контексті забезпечення їх сталого розвитку / Н. В. Павліха // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 95-105.
20. Перцовский Н. И. Международный маркетинг. / Н. И. Перцовский, И. А. Спиридонов, С. В. Барсукова / М.: Высш. шк., 2001. – 239 с.
21. Хвищун Н. В., Мороз О. Д. Фактори конкурентоспроможного розвитку міста / Н. В. Хвищун, О. Д. Мороз // Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика». – Луцьк, 2009. – С. 429-430.
22. Федак Т. В. Регіональні фактори забезпечення конкурентоспроможності продукції: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – 18 с.

Норкина Т.П.
Донбасская национальная академия строительства и архитектуры

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КРУПНОГО ГОРОДА

Аннотация
С развитием рыночных отношений на региональном уровне, сопровождающихся формированием соответствующей инфраструктуры и правовых основ, конкуренция становится фактором стимулирования эффективного размещения и регионального развития производительных сил, усовершенствования экономических структур региона, расширения ассортимента и улучшения качества продукции и услуг в соответствии с современными требованиями отечественного и мирового рынков. Конкуренция, являясь важнейшим звеном всей системы рыночного хозяйства, выступает движущей силой экономики не только отдельного предприятия, но и города, региона, страны. В последние годы в результате изменения социально-экономических условий в Украине осуществляется изменение концепции управления городом. Изменяются цели, мотивы, интересы к вопросам развития городских территорий, повышаются требования к управлению и эффективности хозяйствования городов. В этих условиях управление конкурентоспособностью города является важным и первоочередным заданием органов местного самоуправления.
Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентная среда, конкурентные преимущества, конкурентный потенциал, инвестиционный и инновационный потенциалы города.

NorkinaT.P.
Donbass National Academy of Building and Architecture

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE COMPETITIVENESS OF A LARGE CITY

Summary
With the development of market relations at the regional level, accompanied by the formation of the respective infrastructure and the legal framework, the competition becomes a factor to promote the effective placement and regional development of the productive forces, improve the region's economic structure, expand the range and improve the quality of products and services in accordance with the current requirements of the domestic and world markets. The competition, being the most important element of the whole system of the market economy, a driving force of the economy not only of individual enterprises, but also a city, region, country. In recent years, due to changes in the socio-economic conditions in the Ukraine is the change in the concept of city management. Change goals, motives, interests in the development of urban areas, increased demands on the management and effectiveness of the management of cities. In these circumstances, management of competitiveness of the city and is an important first priority of local governments.
Keywords: competitiveness, the competitive environment, competitive advantage, competitive potential, investment and innovation potential of the city.

УДК 336.77

АНАЛІЗ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Огородник В.В.
Інститут магістерської та післядипломної освіти
Університету банківської справи Національного банку України

У статті узагальнено наукові підходи до розкриття економічної сутності кредитної системи. Визначено структуру кредитної системи та етапи її становлення. Обґрунтовано особливості визначення економічної ефективності кредитної системи та фактори впливу на неї. Проаналізовано діяльність вітчизняних банків та парабанківських установ. Розроблено пропозицій щодо покращення показників розвитку вітчизняної кредитної системи.
Ключові слова: кредитна система, банки, небанківські фінансово-кредитні установи, банківська система, парабанківська система.

Постановка проблеми. У сучасній ринковій економіці вітчизняна кредитна система відіграє важливу роль і постійно знаходиться в розвитку. Економічною основою функціонування кредитної системи є кредитні відносини, що виникають у господарському обігу в зв'язку з незбігом у часі витрат суб'єктів господарювання й отримання ними виручених від реалізації продукції коштів. Унаслідок цього в одних підприємств виникає потреба в додаткових коштах для фінансування процесу виробництва, а в інших з'являється значна сума тимчасово вільних коштів. Розв'язання цього протиріччя можливе за допомогою інститутів кредитної системи, в яких акумулюються тимчасово вільні кошти одних суб'єктів ринку і надаються в тимчасове користування іншим, що відповідає економічним і соціальним потребам суспільства загалом. За цих умов актуальності набувають дослідження особливостей становлення та визначення ефективності кредитної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років кредитна система та окремі її структурні елементи широко досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченим, серед яких: О. Вовчак, В. Дзюблюк, О. Лаврушин, М. Лапішко, Т. Смовженко, Б. Пшик та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання дослідження кредитної системи України та визначення її економічної ефективності залишаються відкритими та потребують подальшого вивчення.

Метою статті є узагальнення теоретичних і методичних засад становлення і розвитку кредитної системи Україні, а також обґрунтування факторів впливу на економічну ефективність кредитної системи.

Таблиця 1

Етапи розвитку кредитної системи України за 1991-2015 рр.

№	Етап розвитку	Характеристика етапу
1.	I етап (1991-1995 рр.)	- розвал командно-адміністративної системи господарювання; - формування нової фінансово-кредитної політики, звернення до зовнішніх джерел приватизації; - надання підприємствам певних галузей економіки кредитів; - здійснення приватизації; - визначення взаємовідносин НБУ з кредитними спілками; - розвиток ринкової інфраструктури
2.	II етап (1996-1998 рр. (до фінансової кризи))	- зосередження банків на обслуговуванні потреб засновників; - здійснення грошової реформи та запровадження національної грошової одиниці – гривні; - невпорядкованість правового регулювання, недосконаліcть фінансового і податкового законодавства
3.	III етап (1998 р. (після фінансової кризи) – 2000 р.)	- підтримка фінансової стійкості банку; - забезпечення ліквідності; - фінансово-кредитне сприяння розвитку вітчизняних товаровиробників; - відсутність стимулюючих важелів для залучення інвестицій; - введено в банківську практику резерви для відшкодування можливих втрат за кредитами
4.	IV етап (2000-2006 рр.)	- підвищення платоспроможності населення та поліпшення фінансового стану підприємств; - нарощення загальних активів банків; - підвищення обсягів депозитно-акумуляційної діяльності; - розширення філіальної мережі та спектра фінансово-кредитних послуг
5.	V етап (2006-2008 рр.)	- нарощення обсягів кредитних операцій; - активізація діяльності іноземних банківських установ на території України; - забезпечення розвитку фінансових ринків
6.	VI етап (2008-2010 рр.)	- скорочення приросту заощаджень і відплив депозитів населення; - заходи з мінімізації впливу світової фінансової нестабільності; - зниження рівня достатності капіталу фінансово-кредитних установ
7.	VII етап (2011 р. – до сьогодні)	- оптимізація витрат на персонал; - реорганізація філіальної мережі; - робота з проблемною заборгованістю; - активне рефінансування та підтримка ліквідності банків.

Джерело: складено автором на основі [3]

Виклад основного матеріалу. У визначенні кредитної системи немає єдиної думки. Але незважаючи на різні формулювання, науковці сходяться натвердженні, що кредитну систему можна розглядати і з точки зору сукупності форм і методів кредиту, і з точки зору інституціональної. Вважаємо найбільш доцільним таке визначення кредитної системи, як сукупність фінансово-кредитних установ країни, які взаємодіють між собою у конкретний історичний період [1].

Роль окремих ланок в кредитній системі неоднакова. Її головною ланкою є банківські інститути (які традиційно займають перше місце по розмірах своїх ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, які здійснюють кредитування переважно промисловості і торгівлі. Нинішня структура кредитної системи України наближується до моделі кредитної системи промислово-розвинених країн [2].

Кредитна система України пройшла тривалий шлях становлення і розвитку. Вітчизняні науковці здебільшого ототожнюють етапи розвитку вітчизняної банківської та кредитної систем. Однак єдиного підходу до визначення кількості етапів немає.

Вважаємо найбільш доцільним для дослідження етапів розвитку вітчизняної банківської системи використати удосконалену періодизацію (табл. 1).

З таблиці 1 можемо підсумувати, що сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Разом з тим, величезну роль у розвитку економіки країни відіграє й ефективність функціонування кредитної системи. Варто відмітити, що поняття «ефективність» тісно пов'язане з терміном «ефект» (лат. efektus – дія), який означає дію будь-якої причини, результат або наслідок будь-якої дії. В економічній науці – це результат будь-якої діяльності: виробничої, фінансової тощо. Слід зазначити, що іншими словами поняття «ефективність» може визначитись і як «результативність». Термін ефект має значення результату, внаслідок зміни стану певного об'єкта, зумовленого дією зовнішніх або внутрішніх чинників.

Що ж до поняття «ефективність кредитної системи», то воно є комплексним та містить низку складових, взаємозв'язок яких визначає його сутність [1]. Таким чином, ефективність кредитної системи варто розуміти як сукупність економічної та соціальної ефективності.

На економічну ефективність кредитної системи впливає сукупність чинників, серед яких: рівень ВВП; рівень інфляції; рівень доходів населення; стабільність національної валюти; політична та економічна ситуація в країні; недосконаліть законодавства; структура кредитної системи; кількість банків та небанківських фінансово-кредитних установ;система фінансового моніторингу в країні; частка іноземного капіталу в банківській та парабанківській системах; прибутковість діяльності фінансово-кредитних установ; обсяг активів банків та пара банківських установ. Тобто, на економічну ефективність кредитної системи держави здійснює вплив значна сукупність факторів, що можуть впливати як позитивно, так і негативно на діяльність банківських та небанківських фінансово-кредитних установ.

Таким чином, оцінюючи економічну ефективність кредитної системи необхідно розглядати її з позиції показників діяльності банківських та небанківських фінансово-кредитних установ. Тому оцінка економічної ефективності кредитної системи має враховувати [4]:

– ефект кредитної системи загалом;

– ефективність банківської та парабанківської систем (динаміку темпів зростання основних показників діяльності банківського та небанківського секторів до ВВП країни);

– ефективність діяльності окремого банку, страхової компанії, ломбарду, кредитної спілки чи іншої небанківської установи (визначення рентабельності діяльності, прибутковості капіталу, прибутковості обслуговування клієнтів);

– ефективність функціонування кожного структурного підрозділу кредитної установи.

З метою здійснення більш детальної кількісної оцінки впливу факторів на економічну ефектив-

Таблиця 2

Макроекономічні показники економіки України за 2008-2014 рр.

№ п/п	Показник	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014	01.11. 2014
1.	Валовий внутрішній продукт України (ВВП) млн. грн.	720,7	948,1	913,3	1094,6	1314,0	1408,9	1454,9	428
2.	Темпи росту ВВП, % до попереднього періоду	7,6	2,3	-14,8	4,2	5,2	7,2	0	-5,3
3.	Індекси споживчих цін, % до попереднього періоду	12,8	25,2	15,9	9,4	4,6	0,2	0,5	21,2

Джерело: [5]

Таблиця 3

Структура банківського сектору України за 2008-2014 рр.

№ п/п	Показник	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014	01.12. 2014
1.	Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	175	184	182	176	176	176	180	165
2.	Кількість банків з іноземним капіталом	47	53	51	55	53	53	49	51
3.	У тому числі банків зі 100% іноземним капіталом	17	17	18	20	22	22	19	19
4.	Активи (млрд. грн.)	599,4	926,1	880,3	942,1	1054,3	1 127,2	1 278	1 317,4
5.	Власний капітал (млрд. грн.)	69,6	119,3	115,2	137,7	155,5	169, 3	192, 6	154, 4
6.	Зобов'язання (млрд. грн.)	529,8	806,8	765,1	804,3	898,8	957,9	1 085	1 162,8

Джерело: [8]

ність кредитної системи України, проаналізуємо деякі з них в динаміці за 2008-2014 рр.

У 2008-2009 рр., з розгортанням світової фінансової кризи, девальвацією номінального валютного курсу, відбулося стрімке падіння ВВП та зростання індексу споживчих цін (табл. 2).

Падіння рівня ВВП вказує на появу численних проблем в економіці, зокрема, різке скорочення обсягів виробництва, зменшення кількості робочих місць, зростання рівня цін, збільшення чисельності безробітних та зменшення реальних доходів населення.

Серед факторів, що обумовили зниження рівня розвитку національної економіки, а також негативно вплинули на діяльність вітчизняних банків, слід виділити: слабку конкурентоздатність товарів вітчизняного виробника; диспропорції у структурі національного виробництва (домінування «сировинних» галузей, низьку енергоефективність виробництва); значну частку тіньової економіки; політичну нестабільність у державі; зниження інвестицій в основний капітал, а також несприятливий інвестиційно-інноваційний клімат; слабку розвиненість внутрішнього ринку та критичну залежність від імпортної сировини; зношеність основних виробничих фондів тощо.

У кризових умовах знижується рівень заощаджень суб'єктів господарювання, а отже і їх здатність забезпечувати ресурсами банківський сектор падає. Таким чином, чим вищий рівень ВВП та стабільність національної валюти, тим більше можливостей у банків повноцінної реалізації стратегій кредитно-інвестиційної діяльності.

У 2010-2011 рр. відбулося покращення основних макроекономічних показників економіки України, однак динаміка ВВП і досі залишається нестійкою. Головними рушійними факторами зростання ВВП у 2011 році є збільшення промислового виробництва, активізація інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні та покращення кон'юнктури зовнішніх товарних ринків, що сприяло відновленню банківського інвестиційного кредитування.

Значення макроекономічних показників економіки України у 2014 році обумовлено складною ситуацією в реальному секторі економіки, подорожчанням імпортованих товарів та адміністративним підвищення окремих цін і тарифів. Саме це й призвело до збільшення інфляційного тиску в економіці. Зростання споживчих цін станом на 1 листопада 2014 року прискорилося до 21,2% у річному обчисленні [5].

Слід зазначити, що у 2014 році, вперше після кризового 2009 року, відбулося суттєве скорочення особистого споживання, зокрема, через скорочення реальних доходів громадян та погіршення умов кредитування.

Щодо наступного 2015 року, то в Мінекономіки України розраховують на зростання економіки – збільшення реального ВВП складе 2,2% (максимальний прогноз – зростання на 5%, мінімальний – падіння на 1,5%) [6].

Експерти ж Світового банку на початку 2015 року погіршили оцінки скорочення української економіки у 2015 році із 1% до 2,3%. Про це йдеться у черговому дослідженні банку «Глобальні економічні перспективи», що оновлюється двічі на рік [7].

Для детального дослідження рівня розвитку банківського сектору України, як основної складової частини кредитної системи, проаналізуємо тенденції, які відображають її сучасний стан (табл. 3).

За період з 01.01.2008 року до 01.12.2014 року змінилася загальна кількість банків, що мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій з 175 до 165 [8]. На сьогоднішній день у стадії ліквідації, перебуває 23 банки [8].

Варто відзначити, що за досліджуваний період банки збільшили загальні активи більше ніж у 2 рази і досягли 1317,4 млрд. грн., зобов'язання – у 2 рази до 1162,8 млрд. грн., а власний капітал – у більше ніж 2 рази до 154,4 млрд. грн. за даними на 01.12.2014 року [8].

Слід відзначити, що за умов негативного впливу фінансової нестабільності та кризи 2008 – 2009 рр. загострилися проблеми функціонування банківської сис-

Таблиця 4

Структура активів за групами банків України станом на 01.10.2014 р.

Показники	I група (найбільші банки), 15 банків	II група (великі банки), 17 банків	III група (середні банки), 22 банків	IV група (малі банки), 112 банків	Усього в банках України
Активи, тис. грн.	915 652 012	190 819 386	84 117 120	121 766 671	1 312 355 191
Питома вага в активах банківської системи, %	70	15	6	9	100,00

Джерело: [8]

Таблиця 5

Динаміка кількості небанківських фінансово-кредитних установ в Україні впродовж 2012-2014 рр.

№ п/п	Показник	01.01.2013	01.01.2014	01.10.2014
1.	Загальна кількість небанківських фінансово-кредитних установ	2186	2317	2342
2.	Кредитні установи	698	740	711
3.	Питома вага кредитних установ, %	31,9	31,9	30,4
4.	Фінансові компанії	276	343	409
5.	Питома вага фінансових компаній, %	12,6	14,8	17,5
6.	Лізингові компанії	235	256	264
7.	Питома вага лізингових компаній, %	10,8	11,04	11,3
8.	Ломбарди	466	483	478
9.	Питома вага ломбардів, %	21,3	20,8	20,4
10.	Недержавні пенсійні фонди	97	88	80
11.	Питома вага недержавних пенсійних фондів, %	4,4	3,8	3,4
12.	Страхові компанії	414	407	400
13.	Питома вага страхових компаній, %	18,9	17,56	17,1

Джерело: [10]

теми, що суттєво знизило її спроможність протистояти кризовим явищам та повноцінно здійснювати свою діяльність. Зусиллями Національного банку України разом із банківською спільнотою протягом 2010-2011 рр. було забезпечено відновлення стабільної роботи банків, підвищення довіри до банківської системи з боку інвесторів і клієнтів, а також стабільність функціонування грошово-кредитного ринку в цілому.

Окреслюючи поточну ситуацію в банківському секторі у 2014 році, слід зазначити, що дії Національного банку України направлені на підтримання рівня ліквідності банківської системи. Враховуючи нестабільність політичної ситуації, забезпечення безперебійної та ефективної роботи банківської системи в поточних умовах вимагає від банкірів не тільки обережності та виваженості в прийнятті рішень, а й уміння швидко реагувати мінливе зовнішнє середовище і ухвалювати рішення в умовах великої кількості факторів невизначеності.

У механізмі функціонування кредитної системи держави велика роль належить комерційним банкам. Банки акумулюють основну частину ресурсів і надають своїм клієнтам повний комплекс фінансових послуг, включаючи залучення депозитів, надання кредитів, розрахункове обслуговування, купівлю-продаж і зберігання цінних паперів, іноземної валюти. Кредитна діяльність банку є одним із основоположних критеріїв, який відрізняє його від небанківських установ. Саме аналізу кредитної діяльності вітчизняних банківських установ приділимо основну увагу у даному підрозділі.

За розміром банки в Україні поділяють на 4 групи залежно від величини активів і регулятивного капіталу. Така класифікація здійснюється з метою проведення порівняльного аналізу діяльності банків і розподілу наглядових функцій між центральним апаратом і територіальними управліннями НБУ [9].

Розподіл банків, залежно від величини активів подано у таблиці 4.

Питома вага активів групи найбільших банків на початок жовтня 2014 року становила 70% в активах банківської системи. Протягом І півріччя 2014 року розподіл банківської системи України за групами не зазнав суттєвих змін. Частка активів великих банків складає 15%, частка середніх банків – 6%, а частка малих банків 9%.

Небанківський фінансово-кредитний сектор є однією з найважливіших сфер національної економіки, де відбувається формування та розподіл фінансових ресурсів і послуг, а також забезпечується нагромадження і розподіл інвестиційних ресурсів та надання фінансових послуг, взаємодія продавців і споживачів цих послуг за правилами, визначеними чинним законодавством.

Основними ринками, на яких присутні небанківські фінансово-кредитні установи, є кредитний ринок, страховий ринок, ринок цінних паперів та похідних (деривативів), ринок послуг спільного інвестування, ринок недержавних пенсійних послуг та інші ринки фінансових послуг.

Упродовж 2012 – 2013 рр. спостерігається зростання небанківських фінансово-кредитних установ (окрім недержавних пенсійних фондів та страхових компаній), обсягів їх активів, попиту на послуги цих установ з боку клієнтів – фізичних та юридичних осіб (табл. 5) [10].

Однак динамічний та рівномірний розвиток небанківських фінансово-кредитних установ спостерігається до середини 2014 року. Упродовж 2014 року маємо зниження показників за окремими напрямами діяльності на фінансових ринках. Якщо кількість кредитних спілок в Україні з 2013 року до 1 жовтня 2014 знизилася з 740 до 711, страхових компаній – з 407 до 400, недержавних пенсійних фондів з 88 до 80, ломбардів – з 483 до 478, то кількість фінансових та лізингових компаній упродовж зазначеного періоду зросла 343 до 409 та з 256 до 264 відповідно, що було зумовлено зростанням попиту на фінансові послуги цих установ, які характеризуються високою популярністю в умовах фінансово-економічної нестабільності [10].

Станом на 1 жовтня 2014 року в Україні зареєстровано 2342 парабанківських установ. Встановлено, що лідируючі позиції займають кредитні установи, проте протягом останнього року їх питома вага у загальній кількості парабанківських посередників знизилася й на початку четвертого кварталу 2014 року склала 30, 4% (проти 31,9% у 2012 році.) [10]. Аналіз інших показників функціонування системи парабанківських посередників свідчить про її динамічний розвиток протягом 2012 – 2013 рр. Це засвідчує зростаючий вплив парабанківських установ на соціально-економічний розвиток країни і дає підстави стверджувати про їх значний потенціал щодо мобілізації тимчасово вільних фінансових ресурсів економічних суб'єктів.

На сьогодні сектор небанківських фінансових інститутів України є незначним, що пов'язано з впливом фінансово-економічної кризи на їх діяльність. Більшість парабанківських посередників, які залишаються на фінансовому ринку, намагаються стабілізувати свою фінансово-господарську діяльність. Однак позитивна динаміка у розвитку багатьох сегментів ринку фінансових послуг свідчить про їх вагомий потенціал та можливості його використання у майбутньому для забезпечення економічного зростання країни.

Дослідження сучасних тенденцій функціонування системи парабанківських посередників дало можливість виокремити чинники гальмування подальшого розвитку таких процесів, а саме:

1) недостатньо сформовану нормативно-правову базу діяльності парабанківських посередників;

2) недосконале державне регулювання діяльності парабанківських посередників;

3) відсутність довіри населення України до парабанківських установ;

4) низький рівень інформаційної прозорості їх функціонування.

Виявлені проблеми вимагають застосування наукових підходів до їх вирішення з метою удосконалення інституційного, нормативно-правового, економічного, та інформаційного забезпечення діяльності парабанківських установ у кредитній системі України.

Висновки і пропозиції. Отже, за станом на 1 січня 2015 р. в Україні в основному завершено організаційний процес формування цілісної кредитної системи, яка має великі можливості впливу на сучасну економічну ситуацію в країні.

З проведеного дослідження можемо зробити висновки, що найбільш складною проблемою при оцінці економічної ефективності кредитної системи України залишається створення фінансово-кредитного механізму і мобілізація кредитних ресурсів для виходу з кризи і стабілізації економіки загалом.

Таким чином, банківська система і сукупність небанківських кредитно-фінансових інститутів, як двох складових частин кредитної системи, мають спільні риси в тому, що виступають фінансовими посередниками. Однак між ними існують і певні відмінності, які пов'язані з тим, що вони діють у різних секторах економіки, виконують різні функції, кожен із них має свої інструменти впливу на кредитні відносини.

Список літератури:
1. Гроші та кредити: підручник / С. К. Реверчук (та ін.); за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – К.: Знання, 2011. – 382 с.
2. Розвиток банківської системи України: монографія / за заг. ред. Т. С. Смовженко, Р. А. Слав'юка. – К.: УБС НБУ, 2010. – 462 с.
3. Банківська система України в європейському контексті: ґенеза, структура, конкурентний потенціал: монографія / за ред. д-ра екон. наук Р. Ф. Пустовійта. – К.: УБС НБУ, 2009. – 399 с.
4. Владичин У. В. Банківське кредитування: навчальний посібник / За ред. С. К. Реверчука. – К.: Атіка, 2008. – 648 с.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
6. Падіння ВВП України у 2014 році складе 4,6%: консенсус-прогноз Мінекономіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/padinnya-vvp-ukrayini-u-2014-roci-sklade-4-6-konsensus-prognoz-minekonomiki-143584_.html
7. Світовий банк погіршив прогноз для економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2015/01/150113_wb_ukraine_economy_az
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
9. Про розподіл банків на групи: Рішення комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ від 20 грудня 2013 року № 975. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc
10. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/.

Огородник В.В.
Институт магистерского и последипломного образования
Университета банковского дела Национального банка Украины

АНАЛИЗ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация
В статье обобщены научные подходы к раскрытию экономической сущности кредитной системы. Определена структура кредитной системы и этапы ее становления. Обоснованы особенности определения экономической эффективности кредитной системы и факторы, влияющие на нее. Проанализирована деятельность отечественных банков и парабанкивських учреждений. Разработаны предложения по улучшению показателей развития отечественной кредитной системы.
Ключевые слова: кредитная система, банки, небанковские финансово-кредитные учреждения, банковская система, парабанковская система.

Ogorodnyk V.V.
Institute of master and postgraduate education
University of Banking of the National Bank of Ukraine

ANALYSIS OF THE STAGES OF BECOMING THE CREDIT SYSTEM UKRAINE AND DETERMINATION OF ITS ECONOMIC EFFICIENCY

Summary
In Article systematized scientific approaches to the disclosure of the economic substance of the credit system. Generalized structure of the credit system and stages of development. Proved peculiarities of the economic efficiency of the credit system and the factors influencing it. The researcher analyzed activity domestic banks and a couple of banking institutions. Developed proposals for improving indicators of the national credit system.
Keywords: credit system, banks, non-bank financial institutions, banking system, parabanking system.

УДК 339.92:330.341.1

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ УПРАВЛІННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЮ СИСТЕМОЮ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Омельяненко В.А.
Сумський державний університет

У статті розглянуто теоретичні основи управління розвитком високотехнологічних галузей на основі концепції технологічної системи. Проаналізовано основні риси технологічної системи як об'єктам управління. Визначено основні тенденції розвитку технологій космічної галузі та визначено перспективні завдання управління розвитком космічної галузі на основі концепції технологічних зв'язків. Запропоновано класифікацію технологій за рівнем їх впливу на конкурентоздатність галузі. Запропоновано розглядати управління технологічним пакетом космічної галузі з урахуванням стратегії інноваційного розвитку та міжнародної складової на основі використання технологічної платформи.
Ключові слова: технологічна система, трансфер технологій, космічна галузь, технології, технологічна платформа.

Постановка проблеми. Розвиток космічної галузі є важливим напрямком зміцнення науково-технічного потенціалу національної економіки. У сучасному світі космічні системи різного напрямку відіграють ключову роль у вирішенні соціально-економічних завдань, у забезпеченні оборони та безпеки країни. Розгляд галузі в техніко-економічному аспекті представляє значний теоретичний та практичний інтерес для фахівців, що розробляють міжнародні програми співробітництва в галузі економіки, науки і техніки. Передові технології, необхідні для освоєння космосу, демонструють новітні технічні досягнення в таких областях, як інформаційні системи, обчислювальні методи та створення матеріалів. Побічні результати новаторських космічних технологій присутні в нашому повсякденному житті та вносять свій внесок у сталий розвиток економіки та суспільства. Проте ефективність розвитку визначається також ефективною стратегією міжнародного розвитку, оскільки космічний ринок стає дедалі більш конкурентним, але і більш високоприбутковим. При цьому ключовим фактором конкурентоздатності є технологічний аспект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. розвитку космічної галузі присвячені праці таких вчених, як Іонін А., Крутських А., Кумінов В., Курнишева І. Р., Прокопенкова І. О., Фролов А. В. [6], Ченцова М. та інші. Аналіз зазначених досліджень показав, що вони орієнтовані на загальноекономічний контексті розвитку, в той час як до аналізу високотехнологічних сфер треба підходи з позицій оптимізації технологічного пакета. Серед основних праць, де розглядається технологічний аспект розвитку космічної галузі варто віднести Єгорова А. В. [1], Федорова А.В. [5] та інших. Однак ці дослідження переважно присвячені аналізу особливостей розвитку окремих складових космічного комплексу без аналізу їх взаємозв'язків на всіх етапах життєвого циклу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз зазначених праць показав, що увага акцентується в першу чергу на загальнонаукових підходах до аналізу технологічного пакета та особливостей його управління на національному рівні, в той час як системний розгляд галузі практично відсутній.

Метою статті є аналіз системного підходу до розвитку технологій космічної галузі в контексті забезпечення її конкурентоздатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. До особливостей сучасного етапу розвитку світового співтовариства, що визначають спрямованість розвитку технологій, варто віднести наступні:

- якісний ріст складності створюваних технічних систем. Виконання найважливіших етапів (проектування, дизайн, прототипіювання, випробування компонентів і систем у цілому тощо) традиційними методами швидко стає економічно не вигідним;
- інформаційний вибух. Експонентний ріст обсягу даних, що вимагають інтенсивної обробки та аналізу у багатьох сферах, як у науці (біологія та біомедицина, фізика та геофізика, кліматологія), так і у бізнесі (нафтогазова промисловість, генна інженерія, фармакологія, соціальні мережі тощо).

В світі ці проблеми вирішуються за допомогою цілеспрямованого управління зв'язками між технологіями різних галузей (міжгалузеві зв'язки). Однак у вітчизняній практиці, незважаючи на істотні успіхи в окремих напрямках, процес розвитку високотехнологічних галузей зустрічає значні системні проблеми. Технологічний виклик полягає в зростаючих труднощах розробки та виробництва складних комп'ютерних методів у практичній діяльності, що пов'язане з відсутністю необхідного стека технологій і із системним недоліком фахівців у реальних секторах економіки, що володіють необхідним рівнем кваліфікації, і, нарешті, з відсутністю досвіду, компетенцій і відповідної мотивації в управлінського персоналу.

Однією з галузей, де системний аспект проявляється більш наочно, є космічна. Аналіз розвитку зв'язку між технологіями в рамках системного підходу в цьому випадку обумовлений тим, що космічні технології, по-перше, є результатом конвергенції наук і технологій, а по-друге, переважна більшість продукції галузі створюється в результаті комплексної взаємодії різних учасників, у т.ч. і на міжнародному рівні.

Загалом, з позицій системного підходу технологічну систему можна визначити як складну динамічну систему, що об'єднує устаткування, засоби контролю та керування, допоміжні і транспортні пристрої, об'єкти виробництва, економічну підсистему і працівників, що здійснюють процес і керують ними. Іншими словами, технологічна система – це сукупність функціонально взаємозалежних предметів праці, засобів технологічного оснащення та виконавців, що реалізують у регламентованих умовах виробництво продуктів і послуг з заданими властивостями.

Як будь-яку складну систему, технологічну систему можна охарактеризувати наступними ознаками:

- можливість декомпозиції на підсистеми;
- взаємодія системи та зовнішнього середовища;
- функціонування в умовах впливу випадкових факторів;
- складні інформаційні зв'язки між елементами та підсистемами;
- наявність ієрархічної структури.

Виходячи з цього, в контексті управління варто також враховувати, що організованість технологічних систем виражається в принципах їх функціонування та розвитку, серед яких:

- принцип функціональної спеціалізації – виділення специфічних трудових функцій та їх закріплення за окремими виконавцями – характеризує поділ праці та є показником рівня розвитку виробництва;

- принцип інтеграції – об'єднання елементів з однаковою кінцевою функцією – характеризує загальну тенденцію інтеграції технологій, орієнтації окремих виробництв на різний асортимент та надання комплексних послуг;

- принцип координації та субординації функцій (виробничих цілей). Кінцева мета будь-якої технологічної системи – це виробництво якісного продукту (послуги) з найменшими витратами. У досягненні даної мети кожна підсистема (ресурсів, засобів, процесів, управління) виконує специфічні функції (ресурсного забезпечення, вибору адекватних засобів виробництва, дотримання технологічних приписань, узгодження та контролю функціонування всіх підсистем). Цілісність технологічної системи забезпечується лише в тому випадку, якщо між підсистемами одного структурного рівня налагоджені зв'язки координації (узгодження), а між підсистемами різних рівнів – зв'язки субординації (підпорядкування);

- принцип структурно-функціональної мобільності характеризує необхідність потенційних змін у системі (відновлення ресурсної бази, технічних засобів, професійних методів і прийомів), динамізм структурних зв'язків, взаємозамінність функцій елементів і підсистем;

- принцип уніфікації – орієнтація на типові технологічні рішення, приведення до однаковості процесів, засобів і результатів праці;

- принцип стандартизації – встановлення єдиних вимог до сировини, напівфабрикатів, матеріалів, виробничим процесам, готовій продукції;

- принцип соціальної експансії – стратегія кількісного зростання виробництва, розширення асортименту та завоювання нових ринків збуту – обов'язкова умова самозбереження і сталого розвитку.

Більшість цих принципів стали актуальними в сучасних умовах розвитку космічної галузі. В умовах «космічної гонитви» в II пол. XX ст. до світової фінансової кризи проекти космосу існували як би самі для себе, оскільки їх реалізацію виправдував масштаб. Але сьогодні у зв'язку з комерціоналізацією космічні технології орієнтовані, насамперед, на людину – вони задовольняють повсякденні людські потреби. Сучасний пілотований космічний апарат – це, в першу чергу, складова частина певної національної або міжнародної програми. Немає сенсу розробляти новий апарат, не маючи уявлення про способи його експлуатації в тривалій перспективі.

Більшість еволюційних стратегій передбачає наявність т.зв. стратегічної ефективності, сутність якого полягає в ефективності вибору та пов'язана з істотними якісними вимірами: здача або завоювання значимої ринкової позиції, втрата або набуття сильної конкретної переваги. Для цього необхідно спочатку розвити ключові компетенції на національному рівні, а потім допомогти кращим носіям цих компетенцій вийти на глобальний рівень партнерства.

При цьому селективний аспект розробки стратегії передбачає концентрацію ресурсів на певних, найбільш ефективних напрямках, що створить умови для переходу до наступальної стратегії в майбутньому.

Еволюцію ми пропонуємо розглянути на основі аналізу складу технологічного пакета, технології в якому взаємозалежні, розвиваються спільно та у процесі розвитку модифікують одна одну. Це розуміння зв'язків між технологіями найбільше відповідає космічній галузі, головним результатом якої є космічний апарат, що створюється в процесі системного, спільного еволюційного виробництва (принципи т.зв. «комеркейкешипа» уже з етапу проектування), зокрема й на міжнародному рівні.

Технологічний пакет космічної галузі у наших попередніх дослідженнях [3] було запропоновано розглядати на основі таких складових:

- базова технологія – технологія, що робить пакет технологічно можливим. Іншими словами, технологія, що лежить в основі відповідного технологічного пакета, або технологія, розвиток якої призвів до формування пакета. Наприклад, технологія виробництва космічного приладу;

- перспективні технології – технології, що наразі розвиваються та мають критичне значення для майбутньої конкурентної ситуації в галузі;

- технології, що забезпечують, які реалізують базову технологію (наприклад, інструментальне виробництво, верстатобудування);

- замикаючі технології – технології, що добудовують набір слабко пов'язаних між собою технологій до системно-організованого пакета;

- допоміжні технології, тобто технології, що використовуються в певних видах діяльності та не зв'язані безпосередньо з виробленим продуктом;

- інфраструктурні технології – інфраструктура як фактор розвитку, що критично важливий для всіх інших складових пакета.

Зазначена класифікація має бути впроваджена і у класифікацію портфеля об'єктів інтелектуальної власності, що є економіко-правовим вираженням технологічного пакета. Таким чином, за ступенем значимості патенти, включені в патентний портфель, можна розділити на три групи:

- ключові патенти – патенти на основні технології, продукти та послуги, що приносять основний дохід і які забезпечують конкурентоздатність на ринку, а також патенти на нові технології та продукти, що в майбутньому можуть стати основними. Тому важливо звернути особливу увагу на підтримку їх у силі (платити мита) і на припинення порушень прав, наданих цими патентами;

- неключові (другорядні) патенти – патенти на технології й продукти, щодо яких було прийнято рішення не розвивати, але ці технології й продукти можуть виявитися основними для інших суб'єктів, і в цьому випадку можливе ліцензування неключових патентів;

- «марні» патенти – патенти на продукти і технології, що ніхто не буде використовувати, а також на застарілі технічні рішення. У цьому випадку є сенс відмовитися від сплати мит по підтримці цих патентів у силі.

Виходячи з даної диференціації в контексті управлінням розвитком технологічних систем вважаємо за доцільне використати підхід «фільтра системного комплексу», під яким розуміють контроль та обмеження параметрів входів процесів за значеннями якості та кількості, а також кожної окремої технологічної системи [4].

Відповідно при формуванні національної технологічної має бути обрана така конфігурація, що забезпечить максимізацію переваг за умов її досяжності для національної економіки.

Вирішення конкретних завдань освоєння та використання космічного простору досягається в процесі експлуатації космічних систем або космічних комплексів відповідного призначення. У загальному

випадку космічна система є вищим рівнем функціонального об'єднання космічних засобів, призначених для вирішення завдань у космосі та з космосу, і містить у собі всі орбітальні й наземні складові, необхідні для одержання необхідного цільового результату споживачами [5, с. 5].

Будь-яка космічна система містить у собі космічні засоби, що можна розділити на дві групи [5, с. 7]:

- засоби, що забезпечують створення, нарощування, функціонування й наповнення космічних апаратів, що об'єднані загальним терміном «космічний комплекс»;
- технічні засоби споживача космічної інформації, що об'єднані терміном «спеціальний комплекс космічної системи».

Загалом до функціональних сфер відносять космічні системи зв'язку, космічні навігаційні системи, космічні метеорологічні системи, космічні системи попередження про ракетний напад, космічні системи спостереження.

Також варто аналізувати виробничий аспект, важливу роль в якому відіграє проблема виробництва в космосі нових матеріалів, що має на увазі п'ять напрямків досліджень і розробок:

1. Космічна металургія;
2. Напівпровідникові матеріали;
3. Скло й кераміка;
4. Медико-біологічні препарати;
5. Дослідження фізичних ефектів в умовах невагомості.

Перші чотири напрямки безпосередньо націлені на одержання нових або поліпшених матеріалів і виробів на борту космічних апаратів. Завдання п'ятого напрямку полягає у розвитку науки про зміни стану речовин в космічних умовах з метою створення теоретичних основ космічного виробництва.

Аналіз світових тенденцій розвитку космічної техніки показує, що перспективним шляхом розвитку галузевих технологій є створення уніфікованих платформ в області космічного зв'язку, навігації, дистанційного зондування Землі та фундаментальних наукових досліджень. Створювані уніфіковані платформи можуть адаптуватися під необхідну замовником корисне навантаження для створення різних класів космічних апаратів.

Загальними тенденціями розвитку космічних технологій є:

- планомірний перехід від важких космічних платформ до платформ середнього та малого класу;
- побудова кластерних орбітальних угруповань з надмалих космічних апаратів із взаємним доповненням функціональних можливостей;
- формування полісупутникових угруповань, що забезпечують високу періодичність спостереження необхідних регіонів;
- мініатюризація та здешевлення бортових приладів та апаратури за рахунок використання мікроелектромеханічних систем і нанотехнологій;
- значне розширення функціональних можливостей перспективних апаратів за рахунок створення нового покоління систем і приладів.

Досвід створення перспективних космічних апаратів показує формування пріоритетів, що обумовлені в першу чергу строками створення сучасних цільових приладів з необхідними характеристиками. Їх створення в 1,5 рази за часом перевищує терміни створення власне платформи та вимагає значних фінансових та інтелектуальних ресурсів з обов'язковою фазою науково-дослідницького пророблення. Сформована практика створення цих приладів одночасно зі створенням усього космічного апарату показала свою неспроможність.

Уже зараз в умовах земної технології деякі зразки матеріалів, наприклад, кристали напівпровідників оцінюються в декілька мільйонів доларів за кілограм [1]. За таку ціну цілком реально окупити витрати, пов'язані із запуском космічного об'єкта, його експлуатацією в космосі та поверненням готової продукції на Землю. Отже, можна реалізувати рентабельне космічне виробництво, але для цього необхідно дотримуватися ряду вимог. По-перше, потрібно більш високий рівень розвитку ракетно-космічної техніки, зокрема варто створити спеціалізовані довгостроково космічні платформи, відносно дешеві та енергетично ефективні. По-друге, необхідні знання, які матеріали доцільно виробляти в космосі та за якою технологією. Для цього потрібно виконати попередньо великий комплекс науково-дослідних теоретичних та експериментальних робіт. Третім аспектом є організаційно-економічний, що спрямований на забезпечення попередніх. Розглянемо його більш докладно на прикладі інструменту технологічних платформ.

Згідно європейського визначення технологічна платформа – це об'єднання представників держави, бізнесу, науки та освіти навколо загального бачення науково-технічного розвитку і загальних підходів до розробки відповідних технологій. Тобто в рамках платформ бізнес не ставить завдання перед наукою про проведення певних конкретних досліджень, а домовляється з нею про загальні перспективи розвитку якогось сектора економіки. А потім їх спільні дії повинні забезпечити проривний рух на цьому напрямку.

Об'єднана технологічна платформа являє собою комунікаційний інструмент, спрямований на активізацію зусиль по створенню перспективних технологій, нових продуктів (послуг), на залучення додаткових ресурсів для проведення досліджень і розробок на основі участі всіх зацікавлених сторін (бізнесу, науки, держави, цивільного суспільства), а також удосконалювання нормативно-правової бази в профільних та суміжних областях в інтересах прискореного інноваційного розвитку космічної галузі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Кінцева мета досліджень в області космічного виробництва полягає в його перетворенні в перспективну галузь промисловості, що забезпечує досить високу техніко-економічну ефективність. Найважливішими факторами, що визначають потенціал розвитку космічних технологій для створення реальних інструментів економіки майбутнього, є розширення можливостей масового застосування в промисловості та інших секторах економіки технологій космічної галузі, заснованих в першу чергу на досягненнях комп'ютерних і математичних наук, насамперед у розподіленій обробці даних складних розрахунків і побудові нових математичних моделей; розвиток технологічної бази для рішення завдань забезпечення технологічної незалежності та інформаційної безпеки вітчизняних космічних технологій на основі вітчизняних розробок різних рівнів складності; перенесення космічних технологій на сервісну платформу як фактор підвищення якості життя суспільства; стрімке зростання технічних параметрів космічної техніки.

Для розвитку галузі на основі вищенаведених напрямів запропоновано використати інструмент технологічної платформи, що забезпечують формування ефективного та дієвого інструмента модернізації та розвитку економіки, що спирається на високі технології для підвищення конкурентоз-

датності продукції, створення нових продуктів і послуг, виходу на нові ринки, для випереджального розвитку стратегічно важливих областей життєдіяльності держави та національної безпеки.

Список літератури:

1. Егоров А. В. Технология в космосе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epizodsspace.no-ip.org/bibl/ziv/1991/2/tehn.html
2. Куминов В. Космические компьютеры: открытые стандарты и технологии выходят в открытый космос / В. Куминов, Б. Наумов // Мир компьютерной автоматизации. – 2002. – № 2. – С. 71–79.
3. Омельяненко В. А. Анализ направлений развития технологической системы космической отрасли в международном контексте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gisap.eu/ru/node/62506
4. Панфилов, В. А. Аграрно-пищевые технологии – шаг к эффективному производству продуктов питания / В. А. Панфилов // Пищевая промышленность. – 2014. – № 5. – С. 8-11.
5. Федоров А. В. Основы устройства ракетно-космических комплексов [Електронний ресурс]. Учебное пособие. 2012. – Режим доступу: http://open.ifmo.ru/images/6/63/145181_book.pdf
6. Фролов, А. В. Новые космические технологи / А. В. Фролов. – Тула: Издательство ТулГУ, 2012. – 379 с.
7. NASA Space Technology Roadmaps and Priorities: Restoring NASA's Technological Edge and Paving the Way for a New Era in Space. – Washington, D. C.: National Academies Press, 2012. – 357 p.
8. Omelyanenko V. A. International dimension of technological aspect of space economy [Електронний ресурс] / O. V. Prokopenko, Zh. Zhekov, V. A. Omelyanenko // Economic Processes Management: International Scientific E-Journal. – 2014. – № 2. – Режим доступу: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2014_2/2014_2_2.pdf

Омельяненко В.А.
Сумский государственный университет

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ УПРАВЛЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМОЙ КОСМИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
В статьи рассмотрены теоретические основы управления развитием высокотехнологических областей на основе концепции технологической системы. Проанализированы основные черты технологической системы как объектам управления. Определены основные тенденции развития технологий космической области и определены перспективные задачи управления развитием космической области на основе концепции технологических связей. Предложена классификация технологий за уровнем их влияния на конкурентоспособность отрасли. Предложено рассматривать управление технологическим пакетом космической отрасли с учетом стратегии инновационного развития и международной составляющей на основе использования технологической платформы.
Ключевые слова: технологическая система, трансфер технологий, космическая отрасль, технологии, технологическая платформа.

Omelyanenko V.A.
Sumy State University

ANALYSIS OF FEATURES OF SPACE INDUSTRY TECHNOLOGICAL SYSTEM MANAGEMENT

Summary
This article deals with the theoretical foundations of management of the development of high-tech areas based on the concept of the technological system. The main features of the technological system as a control object are analyzed. The main trends of technology development of space industry and long-term objectives of management of development space area based on the concept of technological connectioni are identifined. The classification of technologies according for their level of influence on industry competitiveness is offered. We suggest to consider the management of technological package space industry with the strategy of innovative development and international dimension through the use of technology platform.
Keywords: technological system, technology transfer, space industry, technology, technology platform.

УДК 657.372

ПРАКТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ЛІКВІДАЦІЙНОЇ ВАРТОСТІ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

Онищенко В.П., Піралова О.Ю.
Чернігівський національний технологічний університет

Розглянута сутність ліквідаційної вартості основних засобів згідно національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Визначено, які з методів амортизації основних засобів використовують ліквідаційну вартість. Досліджений вплив ліквідаційної вартості на показники фінансової звітності. Встановлені практичні проблеми, які постають перед бухгалтером при розрахунку ліквідаційної вартості. Підняте питання обов'язковості визначення ліквідаційної вартості при нарахуванні амортизації за національними стандартами бухгалтерського обліку та податковим законодавством. Наведені результати дослідження щодо визначення ліквідаційної вартості бухгалтерами підприємств Чернігівської області України. Запропоновані можливі шляхи вирішення піднятих проблем.

Ключові слова: ліквідаційна вартість, основний засіб, амортизація, податок на прибуток, оподатковуваний прибуток, фінансова звітність, стандарти обліку.

Постановка проблеми. Основні засоби є важливим об'єктом бухгалтерського обліку для багатьох підприємств. Їх питома вага в балансі підприємства зазвичай висока, а тому питання пов'язані з їх оцінкою є суттєвими. До таких питань належать їх первісна оцінка, визначення строків корисної експлуатації, методів амортизації, переоцінка на дату балансу. Одним з проблемних питань при первісній і подальшій оцінці є визначення ліквідаційної вартості основних засобів. Показник ліквідаційної вартості згідно облікових стандартів використовується при розрахунку амортизації. У такій ситуації важливим є питання її теоретичного обґрунтування і вдосконалення механізму визначення та обчислення. Актуальність обраної теми дослідження полягає у практичній складності визначення ліквідаційної вартості хоча б через складність і певну суб'єктивність прогнозування вартості активів у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання обліку основних засобів, зокрема їх амортизації, розглядали в свої роботах чимало дослідників, серед яких можна виділити роботи Акименко О.Ю. [1], Бондаря М.І. [2], Гнедіної К.В. [9], Гуцаленко Н.В. [4]. В даних роботах проаналізовані переваги, недоліки, особливості різних методів амортизації основних засобів. Жарікова О.О. [5] зачепила питання первинного обліку основних засобів, зокрема й питання документування ліквідаційної вартості. Однак, питання визначення (розрахунку) ліквідаційної вартості ними розглядалися лише опосередковано, в контексті первісного визнання основних засобів та розрахунку амортизації. За допомогою їх робіт в контексті даної теми можна побачити залежні від ліквідаційної вартості розрахунки амортизації основних засобів за різними методами.

Більш детально саме проблеми обліку ліквідаційної вартості основних засобів досліджували Кловська Ю. [7], Васильков О.Я. [3], Загорська Т.В. [6]. Загорська Т.В. зокрема здійснила спробу обґрунтувати визначення ліквідаційної вартості основних засобів підприємства, а також встановити вплив цього показника на інші економічні явища і процеси (амортизаційний процес, ефективність і термін експлуатації підприємства тощо) [6, с. 69]. Однак, недоліком даної роботи є те, що автор у своїх термінології вийшла за межі ПСБО («уречевлена форма амортизаційних відрахувань») та, по-суті, лише обґрунтовує існування ліквідаційної вартості, але не пропонує методику її розрахунку. Кловська Ю. розглянула практичні проблеми визначення ліквідаційної вартості, які в цілому зводяться до складності її обґрунтування [7].

Васильков О.Я. навів конструктивну критику існуючого стану речей з визначенням ліквідаційної вартості за ПСБО 7 «Основні засоби». Автор дійшов висновку, що перераховані в законодавчих актах України «поняття «ліквідаційної вартості» не затверджене точною формулою і не ґрунтується на яких-небудь наукових засадах», а тому »відсутність загальноприйнятої методики може призвести до перекручування облікових даних залишкової вартості об'єктів основних засобів...» [3, с. 10]. Своєї власної методики дослідник Васильков О.Я. не запропонував, однак, висловив думку про обмеженість кола об'єктів основних засобів, для яких доцільно визначати ліквідаційну вартість, лише тими, «...які мають у своєму складі зворотні відходи...» [3, с. 10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На основі проведеного дослідження робіт попередніх дослідників, можна зробити висновок, що питання методики розрахунку ліквідаційної вартості насьогодні є невирішеним. Крім того, постає питання про коло об'єктів основних засобів, для яких можна визначати ліквідаційну вартість. При аналізі практичних проблем постає питання про доцільність самого визначення (розрахунку) ліквідаційної вартості при обліку основних засобів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановити практичну доцільність визначення ліквідаційної вартості основних засобів в бухгалтерському обліку підприємств України, визначити можливі напрями удосконалення урегулювання питання щодо визначення ліквідаційної вартості в діючій системі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 4 П(СБО 7 «Основні засоби» ліквідаційна вартість розглядається як «сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією)» [11].

МСБО 16 «Основні засоби» в п. 6 ліквідаційну вартість визначає як «попередньо оцінену суму, що її суб'єкт господарювання отримав би на поточний час від вибуття активу після вирахування всіх попередньо оцінених витрат на вибуття, якщо актив є застарілим та перебуває в стані, очікуваному по закінченні строку його корисної експлуатації» [8].

Як бачимо, між вищенаведеними визначеннями є певна неузгодженість, «зсув у часі», так як ви-

значення П (С)БО 7 акцентує на вартості «після закінчення строку корисного використання (експлуатації)», а МСБО 16 – на вартості «на поточний час». Це є суттєвим, так як ПСБО 7 вимагає визначення майбутньої вартості продажу (ліквідації) основних засобів, що потребує прогнозування продажної вартості основних засобів у кінці строку їх експлуатації, в той час, як МСБО 16 вимагає оцінку за поточною вартості такого продажу (ліквідації). Така ситуація може бути пояснена або різним бачення ліквідаційної вартості, або, що також ймовірно, неточністю визначення даного в ПСБО 7, отриманого шляхом невдалого перекладу визначення з МСБО.

Як би там не було, але ні ПСБО 7, ні інші нормативні документи Міністерства фінансів України, наприклад, Методичні рекомендації з обліку основних засобів (Наказ Міністерства фінансів України від 30 вересня 2003 року № 561, які дублюють визначення ліквідаційної вартості з ПСБО 7) не містять прикладів розрахунку ліквідаційної вартості основних засобів, тому перевірити припущення про некоректний переклад неможливо. Однак, аналіз консультацій в професійних бухгалтерських виданнях та роботи інших дослідників говорить, що користувачі ПСБО 7 розуміють дане визначення ліквідаційної вартості як необхідність прогнозування майбутньої вартості основних засобів у кінці строку експлуатації [3, 12, 13]. Отже, у даному ж дослідженні надалі будемо виходити з даного розуміння визначення ліквідаційної вартості, існуючого в ПСБО 7.

Керуючись національними обліковими стандартами, підприємство після надходження певного об'єкта основних засобів, перед початком його експлуатації, повинно вирішити, скільки років має намір його використовувати за призначенням, а також вартість, за яку сподівається продати такий об'єкт після закінчення даного строку (або визначити вартість зворотних відходів по закінченню даного строку та ліквідації об'єкта). Дана сума є ліквідаційною вартістю об'єкта основних засобів згідно ПСБО 7.

На практиці виникає така ситуація, яку описують в консультаціях для бухгалтерів підприємств: «точно визначити ліквідаційну вартість основних засобів на практиці досить складно, адже строк їх використання складає кілька років, і точно спрогнозувати, яку саме суму коштів можна отримати від їх продажу, майже неможливо. Саме тому в більшості випадків припускають, що ліквідаційна вартість об'єктів на момент закінчення їх експлуатації дорівнюватиме нулю» [13]. Тобто практикуючі бухгалтери уникають визначення ліквідаційної вартості основних засобів.

Проведене нами (кафедрою бухгалтерського обліку і оподаткування Чернігівського національного технологічного університету) незалежне дослідження шляхом анкетування бухгалтерів підприємств Чернігівської області у вересні 2014 р., показало, що тільки близько 40% підприємств визначають ліквідаційну вартість основних засобів (вибірка складала 55 респондентів). Тобто більшість (60%) респондентів відмовляються від визначення ліквідаційної вартості основних засобів.

На що впливає прирівняння ліквідаційної вартості основних засобів до нуля? Для того, щоб відповісти на дане питання необхідно проаналізувати порядок нарахування амортизації основних засобів в ПСБО 7 «Основні засоби». Це здійснено зокрема в публікаціях Акименко О.Ю. [1] та Гнедіної К.В. [9], в яких проведено порівняння методів амортизації. ПСБО 7 при описанні методів амортизації оперує терміном «вартість, яка амортизується». Вона визначається як «первісна або переоцінена вартість необоротних активів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості» [11]. Якщо ліквідаційна вартість дорівнює нулю, то вартість, яка амортизується, у цьому випадку дорівнює первісній (або переоціненій) вартості. Серед існуючих в ПСБО 7 п'яти методів амортизації основних засобів показник ліквідаційною вартості використовують:

– прямолінійний метод (при визначенні вартості, яка амортизується);

– метод зменшення залишкової вартості (якщо ліквідаційна вартість дорівнює нулю, то його застосування недоцільне, так як за перший рік амортизується 100% вартості об'єкта);

– метод прискореного зменшення залишкової вартості (при визначенні суми амортизаційних відрахувань за останній рік експлуатації);

– кумулятивний метод (при визначенні вартості, яка амортизується);

– виробничий метод (при визначенні виробничої ставки амортизації);

Таким чином, на розрахунок амортизації за кожним з п'яти методів амортизації впливає величина ліквідаційної вартості. При її прирівняні до нуля (або заниженні її вартості) зростає сума амортизаційних відрахувань з період, що зменшує на дату балансу залишкову вартість основних засобів та збільшує суму витрат операційної діяльності підприємства. І головне – зменшує прибуток підприємства, що піднімає ще одну проблему визначення ліквідаційної вартості – узгодженість її оцінки з вимогами податкового законодавства.

Податкове законодавство не містить конкретного визначення ліквідаційної вартості, а лише посилається на норму п. 4 П (С)БО 7. Важливість її визначення в податкових цілях випливає з того, що згідно Податкового кодексу та ПСБО 7 методики нарахування амортизації основних засобів практично ідентичні (пп. 145.1.5 Податкового кодексу України та п. 26 ПСБО 7). Згідно уже проаналізованих нами нормативних документів всі п'ять можливих методів амортизації здійснюється до досягнення об'єктом ліквідаційної вартості і всі методи при розрахунку суми амортизаційних відрахувань передбачають використання показника ліквідаційної вартості в розрахунках або прямим шляхом або через показник «вартість, яка амортизується». Таким чином, ліквідаційна вартість відіграє безпосередню роль в обчисленні суми амортизаційних відрахувань за звітний період, впливає на витрати звітного періоду, а отже й на оподатковуваний прибуток підприємства та сплачений податок на прибуток [10].

Таким чином, і ПСБО 7, і Методичні рекомендації з обліку основних засобів, і Податковий кодекс України, містять вказівки про те, що незалежно від того, яким методом амортизації користується підприємство, воно змушене при зарахуванні на баланс об'єкта основних засобів, а також інших необоротних та нематеріальних активів визначити його ліквідаційну вартість. Однак, жодний з цих нормативних документів не оговорює питання щодо методики (порядку) обчислення ліквідаційної вартості. Внаслідок цього, суб'єкти господарської діяльності вимушені її визначати, по-суті, на власний розсуд. Визначити ступінь фактичного зносу об'єкта на момент закінчення строку експлуатації та об'єктивно визначити його продажну вартість викликає практичні трудноці, а отже, величина ліквідаційної вартості залежить від суб'єктивного рішення керівництва окремого підприємства чи його персоналу. Крім того, позитивним для підприємств є той факт, відповідальність за розбіжності між раніше визна-

ченою ліквідаційною вартістю та фактичної суми доходу від реалізації основних засобів у майбутньому відсутня. Виходячи з цього, більшість підприємств прирівнюють ліквідаційну вартість до нуля. Це пов'язано також з податковими наслідками, так як дає можливість збільшити суму амортизаційних відрахувань та зменшити податок на прибуток у звітному періоді.

Однак, прирівняння ліквідаційної вартості до нуля не позбавляє підприємство всіх можливих проблем у майбутньому. На практиці трапляються ситуації, коли податкові органи прискіпливо відносяться до тих підприємств, які прийняли рішення про нульовий розмір ліквідаційної вартості основних засобів. Податковий орган обґрунтовує свою думку тим, що якщо існує імовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та їх можливо достовірно визначити, то платник податку зобов'язаний здійснювати амортизацію з визначенням ліквідаційної вартості. Уже існують відповідні судові позови, які хоча й вирішувалися на користь платника податку, але все ж таки вказують на існування проблеми (наприклад, Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 30.08.2012 р. у справі № 2а/0570/4209/2012) [13].

Аналізуючи вищеназвану податкову проблему слід зауважити щодо абсурдності розгляду ліквідаційної вартості як засобу зменшення податку на прибуток, так як при будь-якій ліквідаційній вартості підприємство може збільшити суму амортизаційних відрахувань шляхом зменшенням очікуваного строку корисного використання об'єкта чи шляхом підбору відповідного методу амортизації.

Таким чином, відсутність чітко врегульованого підходу до визначення ліквідаційної вартості створює також і проблеми для підприємств при податкових перевірках. Навіть якщо підприємство визначить ненульову ліквідаційну вартість, при відсутності чіткої методики її розрахунку у податкової залишається можливість поставити під сумнів її величину. Враховуючи відсутність методики розрахунку ліквідаційної вартості, складності прогнозування майбутньої вартості об'єкта в кінці строк експлуатації, проблеми в обґрунтуванні ліквідаційної вартості при податкових перевірках постає цілком логічне питання у практичній доцільності її визначення. Крім того, як бачимо з результатів дослідження більшість підприємств визнають ліквідаційну вартість нульовою.

Слід зазначити, що певним негативним аспектом нульової ліквідаційної вартості є те, що по закінченню строку корисного використання вартість об'єкта основних засобів буде дорівнювати нулю. Однак, ПСБО 7 дозволяє проводити дооцінку об'єктів основних засобів, якщо їх облікова оцінка відрізняться суттєво від справедливої вартості. У разі нульової залишкової вартості можна провести дооцінку об'єктів основних засобів. Це не є додатковим ускладненням обліку, так як навіть при ненульовій ліквідаційній вартості може виникнути потреба в переоцінці об'єкта основних засобів, так як існує висока ймовірність, що на кінець експлуатації об'єкта раніше визначена ліквідаційна вартість буде суттєво відрізнятися від його справедливої вартості.

Висновки і пропозиції. Можна виділити такі три основні проблеми щодо ліквідаційної вартості основних засобів, які ставлять під сумнів практичну доцільність її визначення:

– відсутність затвердженої методики розрахунку;

– неминуча суб'єктивність при прогнозуванні майбутньої вартості об'єкта;

– складність обґрунтування розрахованої суми ліквідаційної вартості перед податковим органом, що є наслідком попередньо названих проблем.

Покращити дану ситуацію можна було б шляхом застосування одного з таких заходів:

1) виключити з формул розрахунку амортизації поняття ліквідаційної вартості в фінансовому обліку при використанні національних стандартів та відповідно в податковому обліку. Це найбільш радикальний крок, але в умовах практичної недоцільності існування ліквідаційної вартості у межах визначення даного в ПСБО 7 він є цілком логічним;

2) на законодавчому рівні виділити групи основних засобів, для яких визначення ліквідаційної вартості є обов'язковим із зазначенням її конкретної методики розрахунку для кожної групи, а для всіх інших груп основних засобів – даний показник вважати рівним нулю. Такими групами основних засобів могли б, наприклад, стати будівлі і споруди, транспортні засоби. Цей захід доцільний при гармонізації визначення ліквідаційної вартості в ПСБО 7 з МСБО 16, так як саме по цим об'єктам в Україні існує активний ринок і можна визначити поточну вартість для об'єктів різного строку використання.

3) закріпити норму в ПСБО, яка б напряму дозволяла використовувати нульову ліквідаційну вартість усіх об'єктів основних засобів. Такий захід усуває існуючі проблеми та захищає підприємства при податкових перевірках, усуваючи різночитання законодавства з даного питання. Він є найбільш простим та може бути заставаний у поєднанні з другим заходом.

Список літератури:

1. Акименко О. Ю. Амортизація як інвестиційний ресурс відновлення основних виробничих фондів підприємства / О. Ю. Акименко, В. П. Онищенко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – Чернігів: ЧДТУ. – 2003. – № 20. – С. 94-101.
2. Бондар М. І. Амортизація необоротних активів: облік та оподаткування / М. І. Бондар, В. В. Бабіч // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2011. – № 1(55). – С. 33-34.
3. Васильков О. Я. Проблеми визначення ліквідаційної вартості основних засобів на підприємствах України / О. Я. Васильков // Міжвузівська науково-практична конференція, присвячена Дню науки ЖДТУ, Житомир, 17-18 травня 2012 р.: тези доп. – Житомир: ЖДТУ, 2012. – С. 9-10.
4. Гуцаленко Н. В. Проблемні аспекти нарахування амортизації необоротних активів / Н. В. Гуцаленко, І. І. Божок // Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. – 2014. – № 1. – С. 176-181.
5. Жарікова О. О. Первинний облік основних засобів: удосконалення типових форм / О. О. Жарікова // Вісник Севастопольського національного технічного університету. Серія: Економіка і фінанси. – 2011. – Вип. 116. – С. 55-59.
6. Загорська Т. В. Обґрунтування ліквідаційної вартості основних засобів / Т. В. Загорська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 635. – С. 68-71.
7. Кловська Ю. Як визначити ліквідаційну вартість / Ю. Кловська // Дебет-Кредит. – 2013. – № 7. – С. 22-23.
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» [Електронний ресурс]: Міжнародний документ від 01.01.2012. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_014

9. Онищенко В. П. Облік амортизації для підприємств пасажирського транспорту в контексті оподаткування: сучасний стан та перспективи / В. П. Онищенко, К. В. Гнедіна // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2011. – № 1(48). – С.411-425.
10. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 02.12.2010, № 2755-VI. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000, № 92. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00
12. Порядок нарахування амортизації основних засобів у бухгалтерському обліку [Електронний ресурс] / Всеукраїнська мережа ЛІГА: ЗАКОН. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/li-nk1/DG090426.html
13. ТОВ самостійно визначає ліквідаційну вартість зношених ОЗ [Електронний ресурс] / Дебет-Кредит. Журнал Online. – Режим доступу: http://online.dtkt.ua/Book/»ДК»%20№ 09-2013.epub/navPoint-12

Онищенко В.П., Пиралова О.Ю.
Черниговский национальный технологический университет

ПРАКТИЧЕСКАЯ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИКВИДАЦИОННОЙ СТОИМОСТИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ

Аннотация
Рассмотрена сущность ликвидационной стоимости основных средств согласно национальных и международных стандартов бухгалтерского учета. Определено, какие из методов амортизации основных средств используют ликвидационную стоимость. Исследовано влияние ликвидационной стоимости на показатели финансовой отчетности. Установлены практические проблемы, которые возникают перед бухгалтером при расчете ликвидационной стоимости. Поднят вопрос обязательности определения ликвидационной стоимости при начислении амортизации по национальным стандартам бухгалтерского учета и налоговому законодательству. Приведены результаты исследования определения ликвидационной стоимости бухгалтерами предприятий Черниговской области Украины. Предложены возможные пути решения поднятых проблем.
Ключевые слова: ликвидационная стоимость, основное средство, амортизация, налог на прибыль, налогооблагаемая прибыль, финансовая отчетность, стандарты учета.

Onishchenko V.P., Piralova O.Y.
Chernihiv National Technological University

ADVISABILITY OF DETERMINING OF THE RESIDUAL VALUE OF FIXED ASSETS IN ACCOUNTING

Summary
The essence of the residual value of the fixed assets in accordance with national and international accounting standards is studied. Depreciation methods that use residual value are defined. The influence of the residual value on the financial statements is investigated. Practical problems that arise in front of an accountant in the calculation of the residual value are set. The authors raise the problem of advisability of determining of the residual value of fixed assets in calculating of depreciation on national accounting standards and tax law. The paper demonstrates the results of study of determining the residual value by the accountants of companies of Chernihiv District of Ukraine. It offers possible solutions to raised problems.
Keywords: residual value, fixed asset, depreciation, income tax, taxable income, financial report, accounting standards.

УДК 334.75

СТРАТЕГІЧНІ АЛЬЯНСИ КОМПАНІЙ: ПРОБЛЕМАТИКА СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ТА ВІДОКРЕМЛЕННЯ ВІД ІНШИХ РІЗНОВИДІВ СПІВПРАЦІ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ

Охріменко О.В,
Національний авіаційний університет

Статтю присвячено дослідженню проблематики суб'єктного складу та меж стратегічних альянсів компаній. Виокремлено критерії віднесення співробітництва до різновиду стратегічних альянсів. Визначено ключові особливості сучасного розуміння стратегічних альянсів в залежності від складу учасників. Удосконалено розуміння «міжнародності» стратегічних альянсів та поділ за територіальною ознакою. Здійснено розмежування стратегічних альянсів та інших різновидів кооперації, інтеграції та взаємодії економічних суб'єктів.
Ключові слова: стратегічні альянси, ТНК, компанії, співробітництво.

Постановка проблеми. Глобалізація світогосподарського простору, подальша монополізація капіталу та інновацій потужними ТНК зумовлюють як посилення глобальної конкуренції, так і зростання тенденцій до кооперації. Затребуваним нині різновидом реалізації співробітництва компаній є стратегічні альянси, але відсутнє чітке розуміння їх сутності, складу учасників та відмінності від інших різновидів кооперації, інтеграції та взаємодії економічних суб'єктів, що призводить до розмивання меж поняття, проблем класифікації, виокремлення ознак тощо. Це унеможливлює кількісний аналіз, визначення динаміки, тенденцій тощо. Так за даними ОЕСР за 1990-2010 рр. створено близько 170 тис. стратегічних альянсів і у 2008-2009 рр. прослідковувалася динаміка до збільшення кількості [1]; тоді як за даними, опублікованими KPMG: 2000 р. – 3391 стратегічний альянс, 2004 р. – 810, 2007 – 1769 і динаміка до скорочення кількості у 2008-2009 рр. [2, с. 172] Статистичні данні яскраво ілюструють масштаби неточностей, що зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу та узагальнень за проблематикою стратегічних альянсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановленню сутності стратегічних альянсів, виокремленню особливостей, мотивів створення та наслідків функціонування присвячені праці Дж. Блейкі, Б. Гомес-Кассереса, К. Гона, І. До, А. Нанди, Д. О`Ніла, К. Прахалада, П. Уільямсона, Г. Хемела, Г. Чесбро [3]. Т. В. Каленська [10] здійснила ґрунтовний аналіз транскордонних інноваційних альянсів, а В. В. Македон [4] – міжнародних стратегічних альянсів. Окремо слід відзначити дослідження Л. Є. Шульженко [2], націлене на чітке визначення сутності стратегічних альянсів на основі аналізу основних сучасних підходів до їхнього розуміння та виокремлення їхніх основних характеристик.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке висвітлення різних аспектів стратегічних альянсів у сучасній науковій літературі, досі залишається відсутнім розуміння особливостей їхнього суб'єктного складу та чітке відмежування від інших різновидів кооперації, інтеграції та реалізації співробітництва економічних суб'єктів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей стратегічних альянсів в залежності від суб'єктного складу та відокремлення альянсів від інших різновидів співпраці, інтеграції та взаємодії економічних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Термін «стратегічний альянс» є широко вживаним як у науковому обігу, так і у практичній дійсності. А за рахунок поєднання двох ємних категорій «стратегічний» та «альянс» використовується для пояснення різних, а часто й протилежних явищ. Відповідно виникає об'єктивна необхідність звузити розуміння сутності поняття «стратегічний альянс».

Першочерговим є поділ на стратегічні альянси держав та компаній. Стратегічні альянси держав – 1) стійке співробітництво окремих країн на міжнародній арені, яке не супроводжується формуванням об'єднання чи угрупування, що має постійно діючі інституції, з метою досягнення стратегічних цілей учасників, координації дій чи позицій (країни Великої Сімки, БРІКС); 2) характеристика кооперації зусиль країн-членів інтеграційних угрупувань чи міжнародних організацій, що направлена на вирішення стратегічних завдань (спільна позиція Польщі та Швеції у ініціації програми ЄС «Східне партнерство» та лобіюванні інтересів України у Євроспільноті; стратегічна мета – посилення проєвропейської орієнтації країн, територіально розташованих вздовж лінії східного кордону ЄС). Стратегічні альянси компаній – один із різновидів організації співробітництва бізнес-структур.

Недовготривала історія вивчення економічного змісту поняття «стратегічний альянс компаній», яка розпочалася у 80-90-х рр. XX століття, багатогранність та масштабність сутності даного явища, а також динамічність і турбулентність зовнішнього середовища, які зумовлюють необхідність компаній миттєво реагувати на зміни умов функціонування шляхом трансформації та модифікації традиційних форм ведення бізнесу, у тому числі й структурної організації зв'язків із конкурентами та партнерами, споживачами та постачальниками, зумовлюють суперечливе тлумачення його сутності. Широкий підхід – включає усі види співпраці від квазіринків до квазіінтеграції: ліцензування, франчайзинг, контракти з управління, субпідряд, із забезпечення постачання, спільні НДДКР, маркетингові дослідження та виробництво, злиття та поглинання.

Останніми роками спостерігається вироблення єдиного звуженого підходу до розуміння сутності стратегічних альянсів через визначення критеріїв, що характеризують їх як один цілісний різновид співробітництва бізнес-структур: реалізація альянсу у межах міжнародної стратегії ТНК, вирішальне стратегічне значення, орієнтація на досягнення синергетичних ефектів, збереження незалежності компаній, фрагментарність зв'язків, автономна діяльність компаній-партнерів поза межами альянсу, довгострокова основа та тимчасовий характер співпраці, гнучкість утворення.

До складу учасників альянсних утворень західна наукова думка (Дж. Блейкі, Б. Гомес-Кассерес, Д. О`Ніл, К. Прахалад, П. Уільямсон, Г. Хемел [3]),

якій належать піонерні дослідження стратегічних альянсів як явища у міжнародному бізнесі, відносить виключно компанії, розглядаючи альянси тільки на прикладі ТНК, що відповідає критерію «реалізація альянсу у межах міжнародної стратегії ТНК». Тобто суб'єктом стратегічних альянсів є ТНК, тому використання поняття «міжнародний стратегічний альянс», яке зустрічається в українській науковій літературі (наприклад – [4]), є не зовсім коректним. Оскільки ТНК реалізують свою діяльність виключно у рамках міжнародних стратегій, то будь-який стратегічний альянс, утворений ТНК, вже є міжнародним, виходячи з інтернаціонального та транснаціонального характеру корпорацій.

Рішення про створення стратегічного альянсу входить до сфери виключної компетенції материнської компанії ТНК. Дочірні компанії можуть виступати тільки утворюючою стороною, спільним підприємством, платформою для організації спільного виробництва. Наприклад, спільне підприємство New United Motor Manufacturing Inc. (1984-2010 рр.) слід відносити до альянсів компанії General Motors (США) та Toyota (Японія), хоча безпосередня реалізація з боку Toyota Motor Corporation (Японія) була покладена на Toyota Motor Engineering & Manufacturing North America (США).

В залежності від організаційної структури ТНК та особливостей господарської діяльності її дочірніх компаній (часткова самостійність та широка автономія, націленість на глибоку інтеграцію в національну економіку країни базування, що сприяє максимальному використанню переваг середовища (доступ до внутрішнього ринку капіталу, постачальників, робочої сили) [5, с. 11]) можна виокремити рівні прийняття та реалізації рішень по стратегічним альянсам (рис. 1).

Схема є узагальненою, оскільки організаційна структура кожної ТНК та взаємозв'язки між її складовими елементами є унікальними, так як орієнтовані на реалізацію унікальної міжнародної стратегії корпорації. Материнська компанія може бути як холдинговою, так і оперативно-виробничою, що супроводжується створенням не регіональної оперативно-холдингової, в оперативно-виробничої компанії. В залежності від розмірів ТНК та регіональної розпорошеності її дочірніх компаній, регіональні компанії можуть не виокремлюватися у окремі структурні одиниці або може створюватися тільки одна операційно-холдингова, що задовольняє вимоги всього холдингу.

Відсутність ТНК в багатьох країнах, що розвиваються, та ширина утворюючих поняття «стратегічний альянс» категорій зумовили його використання на рівні національних компаній, оскільки співпраця на рівні національних фірм може відповідати окремим критеріям стратегічних альянсів: орієнтація на доступ до ресурсів чи інформації, реалізація співробітництва на довгостроковій основі, тимчасовий характер, отримання синергетичного ефекту тощо. Але за таких умов кооперація компаній тільки набирає окремих рис стратегічних альянсів, а не є повноцінним альянсом, так як відсутній головний суб'єкт – ТНК.

В деяких випадках ТНК вступають у співробітництво та утворюють спільні підприємства з національними компаніями, що можна умовно віднести до стратегічних альянсів, оскільки тільки одним з партнерів є ТНК, яка у рамках реалізації міжнародної стратегії орієнтована на спільне здійснення НДДКР чи отримання доступу на ринок. Умовність пов'язана з тим, що таке співробітництво може мати локальних характер і не бути пов'язаним із реалізацією стратегічних завдань ТНК.

Дочірні компанії можуть самостійно вступати в тісні коопераційні зв'язки з національними компаніями країни базування, а також філіями чи дочірніми компаніями інших ТНК. Такій співпраці можуть бути притаманні усі риси стратегічних альянсів, крім стратегічного значення для усієї ТНК, тому альянс також тільки умовно можна розглядати як стратегічний.

Виходячи з вище зазначеного, можна виокремити два типи сучасних стратегічних альянсів: повноцінний – задовольняє усі критерії стратегічних альянсів і реалізується виключно на рівні материнських компаній ТНК; умовний – задовольняє більшість критеріїв і за складом учасників поділяється на «національна компанія – національна компанія», «національна компанія – дочірня компанія ТНК», «національна компанія – материнська компанія ТНК».

Для умовних стратегічних альянсів зберігається актуальність поділу на міжнародний та національний, що визначається із урахуванням національної приналежності місцевих компаній. Для повноцінних – актуальною є модифікація поділу за географічною ознакою: за країною походження материнської компаній ТНК, за країною/регіоном безпосереднього формування стратегічного альянсу, за країною/регіоном безпосереднього функціонування утвореного альянсу. Отже, міжнародним буде будь-який повноцінний альянс ТНК, і тільки тоді, коли у трьох визначених випадках співпаде країна/регіон, то альянс можна віднести до внутрішніх.

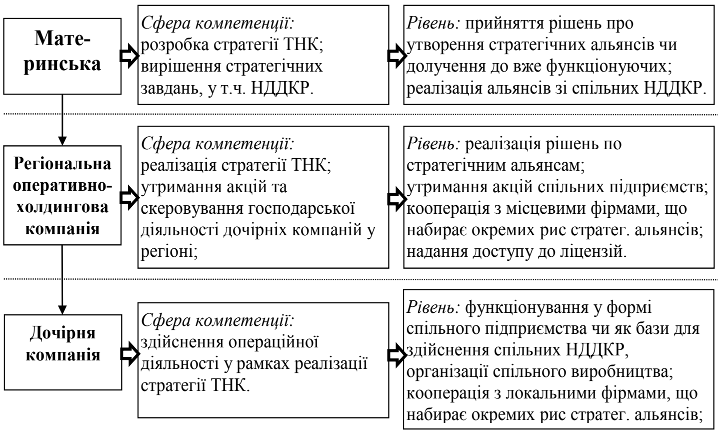

Рис. 1. Узагальнена схема взаємозв'язку організаційної структури ТНК та реалізації співробітництва у формі стратегічних альянсів

Джерело: розроблено автором

Такі критерії, як збереження незалежності компаній, фрагментарність зв'язків, автономна діяльність компаній-партнерів поза межами альянсу, довгострокова основа та тимчасовий характер співпраці, вказують на відмінність стратегічних альянсів від інтеграції через злиття та поглинання, які супроводжуються поєднанням активів та виникненням нової структурної одиниці, і від японських кейрецу, з якими вони іноді ототожнюються. Так М. Портер вказує на те, що вимогою до учасників кейрецу є продаж/купівля продукції переважно в інших учасників об'єднання [6, с. 227], і відносить кейрецу до легальних картелів [6, с. 40]. За таких умов товарний обіг, у більшості випадків, здійснюється не виходячи за рамки об'єднання. Тоді як стратегічний альянс – більш гнучкий різновид співробітництва, за якого партнери зберігають автономність у прийнятті господарських рішень поза

альянсними домовленостями і свободу у прийнятті рішення щодо виходу з альянсу. Отже, основною відмінністю є те, що орієнтація на партнерів у стратегічних альянсах здійснюється тільки у рамках попередньо досягнутих угод і може бути порушена опортуністичною поведінкою будь-якого учасника у будь-який момент, тоді як у кейрецу – прерогативою здійснення будь-яких дій, уникнення якої не передбачається можливим. Стратегічні альянси не можна розглядати і як легальні картелі, оскільки основною метою їх створення не є розподіл ринків та спотворювання ринкової конкуренції.

Таблиця 1

Порівняння стратегічного альянсу з окремими формами кооперації економічних суб'єктів

Ознаки	Стратегічний альянс	Кластер	Мережа	Технополіс
Склад учасників	компанії	будь-які економічні суб'єкти	підприємства, організації, установи	будь-які економічні суб'єкти та інфраструктура, що забезпечує їх функціонування
Територіальна прив'язка	немає	є	може бути як наявною, так і ні	є
Галузева прив'язка	може бути як наявною, так і ні	є	може бути як наявною, так і ні	може бути як наявною, так і ні
Інноваційна орієнтація	можлива (альянси зі спільних НДДКР)	можлива	можлива	обов'язкова

Джерело: розроблено автором на основі [2-3; 5-6; 8-11]

Включення до кола учасників стратегічних альянсів не тільки компаній, але й інших суб'єктів, яке притаманне українській науковій думці, а саме органів державної влади, вищих навчальних закладів, дослідних установ, призводить до того, що відбувається розмивання меж поняття «стратегічний альянс» та його використання на рівні із такими поняттями як «кластер», «технополіс» та «мережа». Наприклад, В. М. Ємельянов розглядає кластер як одну із перспективних форм стратегічних альянсів [7, с. 107]. Хоча між визначеними вище формами кооперації економічних суб'єктів існує ряд відмінностей (табл. 1).

Ґрунтовне визначення поняття «кластер» із урахуванням аналізу основних аспектів, елементів, складових частин та властивостей утворень кластерного типу наводить Ю. М. Ковальова: «кластер – локалізована територіально-виробнича форма інтеграції суб'єктів господарювання, банківського та приватного сектору, освітніх закладів, органів влади та суміжних, допоміжних, конструкторських, інноваційних підприємств/організацій, об'єктів інфраструктури, яка характеризується виробництвом конкурентоспроможних товарів або послуг, наявністю погодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників і території локалізації кластера [8, с. 167]».

Основні критерії технополісів були чітко визначені у Законі Японії «Про прискорення регіонального розвитку»: базове місто, до 130 тис. га території, не менше 150 тис. населення, наявність аеропорту та вищого навчального закладу рівня університету, компактне розміщення науково-дослідних інститутів, підприємств та закладів культурно-побутового значення поблизу базового міста [9, с. 58]. Технополіс – складна та велика організаційна форма, тому може вміщувати на своїй території окремі технопарки, бізнес-інкубатори, дослідницькі центри та центри високих технологій.

Отже, кластери та технополіси об'єднують широке коло учасників, у тому числі інститути підтримки, регіональні та національні органи влади, та мають територіально визначені межі, а стратегічні альянси передбачають співпрацю виключно компаній для досягнення певного результату за стратегічним напрямком та не мають обов'язкової територіальної прив'язки. Тобто стратегічні альянси можуть реалізовуватися як у межах кластеру та технополісу (технологічного парку, бізнес-інкубатору), так і поза його межами чи виходячи за межі. Отже, зазначені форми кооперації не є тотожними поняттями.

Мережа (згідно теорії мережі) – це система ресурсних залежностей, яка є дійсною в результаті дій акторів (компаній) [10, с. 37]. С. І. Соколенко визначає мережу як групу фірм (підприємств), що об'єднуються з метою використання своїх особливостей, ресурсів, специфічних переваг перед іншими для загального функціонування при реалізації спільних проектів [11, с. 96]. Таким чином, мережа є поняттям ширшим за стратегічний альянс, а стратегічні альянси можуть вибудовувати цілісну мережу.

Таблиця 2

Характеристика сучасного підходу до віднесення співробітництва на рівні національних компаній до стратегічних альянсів

Ознаки	Повноцінний стратегічний альянс	Умовний стратегічний альянс
Відповідність критеріям	Повна відповідність	Відповідність більшості критеріям
Рівень	ТНК	Національних компаній
Суб'єкти	Материнські компанії ТНК	«національна компанія – національна компанія»; «національна компанія – дочірня компанія ТНК»; «національна компанія – материнська компанія ТНК»
Міжнародний характер	Визначається міжнародною стратегією та інтернаціоналізацією виробництва ТНК	Визначається по відношенню до географічної приналежності національної компанії
Класифікація за географічною ознакою	За країною походження материнської компаній ТНК, за країною/регіоном безпосереднього формування стратегічного альянсу, за країною/регіоном безпосереднього функціонування утвореного альянсу	Міжнародний та національний по відношенню до географічної приналежності національної компанії

Джерело: розроблено автором

Отже, стратегічний альянс та мережа – організаційні форми коопераційних зв'язків компаній, тоді як кластер та технополіс можуть бути місцем їхньої локалізації. Встановлений взаємозв'язок між визначеними формами кооперації економічних суб'єктів яскраво ілюструють наступні приклади: практична реалізація стратегічної співпраці між SUN, Agilent, IBM та Cisco у межах технологічного парку Silicon Glen; діяльність мережі автомобільних стратегічних альянсів у межах автокластеру AC Styria, яка у глобальному масштабі поширюється за межі Австрії та знаходить прояв на території автокластерів інших країн.

Висновки і пропозиції. Стратегічний альянс – окремий різновид співробітництва компаній. Критеріями стратегічних альянсів є: виникає у межах реалізації міжнародної стратегії ТНК, має вирішальне стратегічне значення для всієї корпорації, орієнтований на досягнення синергетичних ефектів, передбачає збереження незалежності компаній, фрагментарність зв'язків, автономність діяльності компаній-партнерів поза межами альянсу, довгострокову основу та тимчасовий характер, гнучкість утворення. Отже, основним суб'єктом є ТНК.

Відсутність власних ТНК в багатьох країнах, що розвиваються, широка ємність окремих критеріїв стратегічних альянсів та утворюючих понять категорій призводять до розгляду стратегічних альянсів на рівні національних компаній (табл. 2).

Основні відмінності стратегічного альянсу від кластеру, технополісу та мережі лежать у площині різного складу учасників, наявності чи відсутності галузевої і територіальної прив'язок, інноваційної орієнтації. Зазначені форми реалізації співробітництва економічних суб'єктів співвідносяться як: стратегічний альянс – організаційна форма коопераційних зв'язків компаній, що може бути реалізована в кластері та технополісі; можливість створення цілісної мережі стратегічних альянсів.

Список літератури:

1. Вергун В. А. Сучасні інноваційні стратегії ТНК і синергетичний ефект «технологізації» / В. А. Вергун, О. І. Ступницький // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 3 [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2310/2030
2. Шульженко Л. Є. Стратегічний альянс: визначення та ознаки / Л. Є. Шульженко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2012. – № 1(172). – Ч. 1. – С. 171-175.
3. Стратегические альянсы: Пер с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 244 с.
4. Македон В. В. Міжнародні стратегічні альянси компаній: монографія / В. В. Македон. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2010. – 304 с.
5. Джохадзе В. Д. Финансовые аспекты обеспечения стабильности транснациональных корпораций / В. Д. Джохадзе. – М.: Книжный дом «Либроком», 2013. – 144 с.
6. Портер М. Японская экономическая модель: Может ли Япония конкурировать? / М. Портер, Х. Такеути, М. Сакакибара; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 262 с.
7. Ємельянов В. М. Роль держави у формуванні та підтримці кластерного підходу до обґрунтування стратегій економічної політики й підвищення конкурентоспроможності регіонів / В. М. Ємельянов // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 16. – С. 106-108.
8. Ковальова Ю. М. Співпраця банків, страхових компаній і пенсійних фондів у рамках фінансового кластера / Ю. М. Ковальова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9(87). – С. 166-172.
9. Kuchiki A. Industrial Clusters, Upgrading and Innovation in East Asia / A. Kuchiki, M. Tsuji. – UK: Edward Elgar Pub, 2011. – 320 p.
10. Каленська Т. В. Транскордонні стратегічні альянси ТНК: монографія / Т. В. Каленська. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2010. – 150 с.
11. Соколенко С. И. Производственные системы: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. Контекст / С. И. Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 646 с.

Охрименко Е.В.
Национальный авиационный университет

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АЛЬЯНСЫ КОМПАНИЙ: ПРОБЛЕМАТИКА СУБЪЕКТНОГО СОСТАВА И РАЗГРАНИЧЕНИЯ ОТ ИНЫХ РАЗНОВИДНОСТЕЙ СОТРУДНИЧЕСТВА ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблематики субъектного состава и пределов стратегических альянсов компаний. Определены критерии к рассмотрению сотрудничества компаний как стратегических альянсов. Выделены ключевые особенности современного понимания стратегических альянсов в зависимости от состава участников. Усовершенствовано трактование «международности» стратегических альянсов и деление по территориальному признаку. Осуществлено разграничение стратегических альянсов и иных форм кооперации, интеграции и взаимодействия экономических субъектов.

Ключевые слова: стратегические альянсы, ТНК, компании, сотрудничество.

Okhrimenko O.V.
National Aviation University

STRATEGIC ALLIANCES OF COMPANIES: PROBLEMS WITH DEFINITION OF PARTICIPANTS' COMPOSITION AND DIFFERENTIATION FROM OTHER TYPES OF ECONOMIC ACTORS' COOPERATION

Summary
The article studies problems with definition of participants' composition and scope of strategic alliances of companies. Criteria, which allow attributing companies cooperation to type of strategic alliances, were determined. The key features of strategic alliances were defined depending on the participants' composition. Understanding of strategic alliances «internationalism» and their division on a territorial basis were improved. Distinction among strategic alliances and other types of cooperation, integration and interaction of economic agents were done.
Keywords: strategic alliances, TNC, companies, collaboration.

УДК 336:332.1:338.24.021.8

НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Пелехатий А.О.
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

У статті досліджуються місце фінансування територіальних громад у реформуванні адміністративно-територіального устрою України. Досліджено структуру доходів податків та зборів до Державного бюджету. Діагностовано проблеми забезпечення територіальних громад фінансовими ресурсами в процесі розвитку території. Доведено необхідність досягнення фінансової спроможності територіальних громад, що забезпечить перенесення основної ваги управлінського процесу на місцевий рівень. Обґрунтовано шляхи зміцнення фінансової самостійності муніципальних утворень.
Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, територіальні громади, податки, фінансові ресурси, місцеві бюджети, підприємницька діяльність.

Постановка проблеми. Питання забезпечення реалізації основних принципів адміністративно-територіальної реформи в державотворчій системі України сьогодні не викликає сумнівів. Основною причиною в даному випадку є неефективність фінансового забезпечення розвитку місцевих територіальних громад, а відтак, гальмування соціально-економічного розвитку регіонів та окремих адміністративно-територіальних одиниць, нерівномірність забезпечення та різна якість надання соціальних послуг населенню різних територіальних утворень, зниження інвестиційної привабливості окремих регіонів і, як наслідок, відсутність пропозиції робочих місць, відтік населення з малих міст, сіл та селищ, криза в сфері інфраструктурного забезпечення адміністративно-територіальних одиниць. Неспроможність фінансово-бюджетною системою держави забезпечити фінансову самодостатність територіальних громад спричинила повну залежність місцевих бюджетів від центрального рівня.

Тотальна дотаційність місцевих бюджетів (станом на 2013 рік – близько 90%, більшість – понад 70%) та надмірна соціальна спрямованість, а відтак недофінансування видатків розвитку територій, поширена практика спрямування коштів спецфонду не на цілі розвитку територіальних громад, а на дофінансування поточних витрат визначають питання модернізації фінансового забезпечення розвитку територіальних громад як стержневе при реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема місцевих фінансів та необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи широко досліджена у вітчизняній та зарубіжній літературі, зокрема в працях П. Жука, В. Кравціва, В. Кравченка, О. Кириленко, О. Кучеренка, І. Луніної, Б. Малиняка, О. Покатаєвої, Г. Поляка, Н. Фоміцької, Х. Циммерманна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Фінансове забезпечення досліджується в даному випадку дещо відірвано від територіальної громади і необхідності реалізації адміністративно-територіальної реформи, без урахування необхідності активізації чинників та пошуку джерел забезпечення економічного розвитку місцевих громад.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук основних джерел наповнення місцевих бюджетів та альтернативних способів залучення фінансових ресурсів в економічну сферу конкретної територіальної громади, що забезпечить самодостатність та змінімізує залежність громади від центру.

Виклад основного матеріалу. Ключовими умовами досягнення фінансової спроможності територіальних громад в сучасних умовах є реформа системи державних фінансів в напрямку її децентралізації, а також зміни системи адміністративно-територіального устрою України. При цьому основними напрямками реформування мають стати:

– укрупнення територіальних громад базового рівня та розширення повноважень органів місцевої влади;

– зміна структури бюджетної системи: бюджети органів місцевого самоврядування не повинні входити до складу бюджетів адміністративно-територіальних одиниць вищого рівня та державного бюджету, чим гарантуватиметься їх фінансова самостійність та незалежність;

– корегування системи функцій, які покладаються на територіальні громади, відповідно до принципів субсидіарності;

– розширення фінансової бази територіальних громад шляхом передачі низки податків та зборів (чи їх частин) на місцевий рівень.

На сьогодні вже доведеною є необхідність укрупнення територіальних громад. Основними критеріями для визначення меж новоутворених адміністративно-територіальних одиниць повинні стати їх фінансова самодостатність, можливість ефективного управління та забезпечення рівномірного доступу населення до отримання послуг і суспільних благ [8]. Оптимальне поєднання цих факторів розвитку територіальної громади та їх реалізація ефективно забезпечується в громадах з кількістю жителів не менше 5000 осіб. В Україні відсоток територіальних громад з такою чисельністю осіб становить близько 7,21% (818 адміністративно-територіальних одиниць з 11340, з них: 557 – села і селища, 261 – міста районного значення). А це – сигнал необхідності укрупнення територіальних громад.

Відповідно до діючого законодавства, а саме статті 142 Конституції України та ч. 7 статті 75 Бюджетного кодексу України, територіальні громади мають право на об'єднання. Проте ознаки процесу об'єднання громад сьогодні не спостерігаються. Передусім причиною цього є психологічний фактор (скептичне ставлення населення адміністративно-територіальних одиниць до таких процесів), а також незацікавленість органів місцевого самоврядування та громад в даному питанні. Тому ефективним в вирішенні даної проблеми може стати стимулювання територіальних громад до об'єднання, а саме встановлення прямих міжбюджетних відносин на лінії «держава – територіальна громада» з тими адміністративно-територіальними

одиницями, кількість жителів яких перевищує 5000 осіб. На даний час розподіл міжбюджетних трансфертів здійснюється районною адміністрацією, перевіряється обласною адміністрацією та затверджується районною радою [4]. Такий механізм має недоліком повне усунення органів місцевого самоврядування базового рівня від можливості впливати на рішення щодо обсягів необхідних трансфертів. А усунення з цього процесу «посередників» дозволить забезпечити надходження додаткових коштів та можливість реалізації конкретних проектів розвитку територіального утворення.

Фінансове забезпечення розвитку територіальних громад фундаментом своїм має місцеві бюджети. Сьогодні їх наповненість повністю залежать від розподілу фінансових ресурсів на центральному рівні. Проте, основу місцевих бюджетів повинні складати власні доходи, як, наприклад, в країнах Європи (у Швеції та Швейцарії вони становлять 70% доходів місцевих бюджетів, в Іспанії – 50%, у Норвегії – 56%) [6]. Для збільшення частки власних доходів в бюджетах територіальних громад, підвищення рівня фінансової самостійності та фінансової самодостатності громад, а також збільшення зацікавленості громад в ефективності використання коштів та, відповідно, росту рівня управління місцевими фінансами необхідно:

– точне та чітко визначене законодавче закріплення за різними рівнями влади та кожною ланкою місцевого самоврядування бюджетних повноважень та відповідальності владних ланок різного рівня при формуванні доходів;

– закріплення за місцевими бюджетами стабільних та ефективних джерел доходів та досягнення завдання податкоспроможності територіальних громад;

– переформатування дії системи міжбюджетних відносин;

– розширення видаткових повноважень місцевих органів влади, закріплення за кожною ланкою місцевих бюджетів конкретних функцій по управлінню бюджетними коштами;

– створення чіткого та ефективного механізму контролю та моніторингу використання бюджетних ресурсів;

– введення державних стандартів надання бюджетних послуг, які повинні включати основні елементи визначення вартості послуг та оцінки результативності їх надання, та запровадження системи моніторингу надання цих послуг [5];

– планування місцевих бюджетів на середньострокову перспективу;

– викорінення корупційних та тіньових схем використання бюджетних ресурсів, забезпечення прозорості усіх етапів бюджетного процесу.

Розширення фінансової бази територіальних громад можливе, в першу чергу, за рахунок наповнення місцевих бюджетів податковими надходженнями. Це дуже важливе питання, оскільки сьогодні чотири з 22 існуючих податків приносить в бюджет близько 80% доходів (табл. 1) [11].

Як бачимо, основними податковими надходженнями є податок на додану вартість (36,24% всіх податкових надходжень до бюджету), податок на доходи фізичних осіб (20,39%), податок на прибуток підприємств (15,54%) та акцизний податок (10,36%). З них лише 25% податку на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств, які знаходяться у комунальній власності, залишаються в місцевих бюджетах. Щодо останнього, податок на прибуток підприємств, які знаходяться у комунальній власності – це лише 1,19% податку на прибуток підприємств (див. табл. 2), тобто на місцях залишилася сота частка податку на прибуток – 645,3 млн. грн.. з 54 167,6 млн. грн. у 2013 році.

Таблиця 1

Надходження податків та зборів до Державного бюджету за 2013 рік

Податок	Сума, млн. грн.	Частка в доходах державного бюджету
Загальнодержавні податки та збори	**346623**	**97,93**
податок на додану вартість	128269	36,24
податок на доходи фізичних осіб	72151	20,39
податок на прибуток підприємств	54994	15,54
акцизний податок	36668	10,36
плата за користуванням надрами	14225	4,02
Мито	**13343**	**3,77**
плата за землю	12803	3,62
екологічний податок	3899	1,10
надбавка до тарифу на електричну та теплову енергію	2554	0,72
надбавка до тарифу на природний газ	1648	0,47
рентна плата	1498	0,42
збір за спеціальне використання води	1475	0,42
збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства	1103	0,31
збір за користування радіочастотним ресурсом	938	0,27
збір за першу реєстрацію транспортного засобу	569	0,16
збір за спеціальне використання лісових ресурсів	355	0,10
фіксований сільськогосподарський податок	130	0,04
Місцеві податки та збори	**7316**	**2,07**
єдиний податок	6641	1,88
збір за провадженння деяких видів підприємницької діяльності	547	0,15
збір за місця для паркування (необов'язковий)	65	0,02
туристичний збір (необов'язковий)	42	0,01
податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	23	0,01

Джерело: [11]

Отож, зрозумілою є ситуація, яка характеризується відсутністю достатніх та ефективних для розвитку місцевого бюджету джерел наповнення місцевих кошторисів. При цьому, при відсутності податкових надходжень в доходах місцевих бюджетів і неможливості використання цих коштів для розвитку територіальних громад та конкретних територій, спостерігаємо незрозумілу, складну та непрозору схему обчислення, сплати та адміністрування податків. Використовуючи багато часу та зусиль на забезпечення своєчасної та правильної сплати податкових платежів до бюджету, громадя-

ни не отримують зворотної дії, а саме – забезпечення відповідного рівня життєдіяльності.

Таблиця 2

Надходження податку на прибуток підприємств у 2013 році

(млн. грн.)

Область	Державні підприємства	Комунальні підприємства	Приватні підприємства	Частка податку на прибуток комунальних підприємств в загальній сумі податку, %
Вінницька	32,20	16,80	398,60	3,75
Волинська	15,00	13,40	246,70	4,87
Дніпропетровська	193,40	92,50	7098,00	1,25
Донецька	610,10	114,70	5110,30	1,97
Житомирська	23,80	11,60	357,80	2,95
Закарпатська	10,50	1,20	191,80	0,59
Запорізька	149,00	39,90	1389,80	2,53
Івано-Франківська	14,50	3,10	478,40	0,63
Київська	270,60	19,10	1409,60	1,12
Кіровоградська	20,30	10,60	178,10	5,07
Луганська	41,30	23,40	1076,90	2,05
Львівська	458,80	45,60	1122,70	2,80
Миколаївська	117,00	6,70	309,70	1,55
Одеська	925,70	26,20	1356,60	1,13
Полтавська	52,20	22,10	2340,60	0,92
Рівненська	18,90	8,70	190,90	3,98
Сумська	22,60	6,00	596,10	0,96
Тернопільська	6,20	1,80	466,50	0,38
Харківська	627,00	69,10	2162,80	2,42
Херсонська	34,70	5,40	161,00	2,69
Хмельницька	34,50	20,80	226,10	7,39
Черкаська	72,90	10,00	376,40	2,18
Чернівецька	21,50	5,40	138,50	3,26
Чернігівська	13,20	5,30	287,40	1,73
м. Київ	2363,30	65,80	19701,50	0,30
РАЗОМ	6149,30	645,30	47373,00	1,19

Джерело: Держстат України

Отож, необхідне реформування податкової системи в напрямі спрощення податкової системи [7] та спрямування податкових надходжень на розвиток конкретних територій та регіонів. Передусім, варто зменшити кількість існуючих податків та зборів, враховуючи той факт, що в Україні існує великий потенціал до скорочення фіскальних платежів. З огляду на зазначені в таблиці 1 дані, коли з 22 податків чотири приносять 80% всіх податкових надходжень до бюджету, цей крок стає і зрозумілим, і необхідним. Адже дозволить зменшити витрати на адміністрування податків, забезпечить прозорість схеми сплати фіскальних платежів та зменшить рівень корупції в цій сфері, та, окрім того, дозволить оцінити вплив кожного податку на економіку та її розвиток.

Фінансове забезпечення розвитку місцевих територіальних громад потребує:

– збільшення частки податку на доходи фізичних осіб, яка зараховується до бюджетів сіл, селищ та міст районного значення з визначених на сьогодні 25% до 75%;

– зарахування 25% податку на прибуток підприємств до місцевих бюджетів;

– зарахування до місцевих бюджетів надходжень від екологічного податку, в якому варто об'єднати групу фіскальних стягнень ресурсного та екологічного характеру. Окремо варто наголосити на цілковитій нереалізованості фіскального потенціалу даного виду податків. В Україні вони становлять близько 1,5% ВВП, тоді як в країнах Європи – 3,6% ВВП, а в окремих країнах – до 15% ВВП [3];

– зарахування єдиного податку;

– оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, всього майна, розташованого на території відповідних місцевих рад та відміни пільг при оподаткуванні нерухомого майна.

В сучасних умовах бюджетні механізми фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад виявились неефективними та практично неспроможними. Тому варто наголосити на необхідності поступового розширення джерел та нарощення обсягів небюджетних фінансових ресурсів, що впливають на підвищення інвестиційної активності територіальних громад (самооподаткування, прибутки комунальних підприємств, доходи від продажу, здачі в оренду нерухомого майна та земельних ділянок, відсотки, які нараховуються на депозити сільських територіальних громад, прибутки від підприємницької діяльності та само зайнятості мешканців села, а також заощадження мешканців, кредити, благодійні внески, кошти, надані фондами підтримки, безоплатна цільова допомога тощо). На даний час саме небюджетні інструменти, з одного боку, можуть сформувати інвестиційну базу для диверсифікації економічної діяльності в межах сільських територій, з іншого, – спонукати членів територіальної громади до активізації громадського контролю за ефективністю використання таких коштів.

Окрім того, важливим етапом підвищення рівня фінансової забезпеченості розвитку територіальних громад є залучення інвесторів на територію адміністративно-територіальної одиниці. А це означає обов'язкове підвищення інвестиційної привабливості регіону та окремої території. Допомогти в цьому може і реформування податкової системи, про яке уже йшлося вище. Так, вектор активізації інвестиційної діяльності можна взяти шляхом запровадження відповідної моделі адміністрування податку на прибуток підприємства. Ефективнішим буде не зниження ставки цього податку, а введення в дію механізму податкової «вилки»: застосування різних ставок податку на прибуток до тієї частини прибутку, який акціонери вилучили, та до тієї, яку підприємство планує інвестувати [3, 10]. Такий механізм показав свою ефективність у всіх економічних системах країн, які його застосовували.

Висновки та пропозиції. Як бачимо, питання модернізації фінансового забезпечення розвитку територіальних громад є ключовим в контексті запровадження адміністративно-територіальної реформи. Обраний вектор на децентралізацію та забезпечення фінансової самодостатності та певної доцільної незалежності від центру сприятиме еволюції територіальних громад, покращення рівня надання суспільних послуг, інфраструктурного забезпечення та життєдіяльності громади в цілому.

Список літератури:

1. Конституція України. Затверджена ВРУ 28.06.1996 р. № 254/95-ВР// Відомості ВРУ. – 1996. – № 30.
2. Бюджетний кодекс України. Прийнятий ВРУ 8 липня 2010 року. – К.: Істина, 2010. – 126 с.
3. Щодо ефективності реалізації завдань податкової реформи. [Електронний ресурс] Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/649/.
4. Лисенко О. Ю. Міжбюджетні відносини в Україні: особливості розвитку і шляхи удосконалення / О. Ю. Лисенко // Державне управління: теорія і практика. – 2011. – № 1. – С. 122-132.
5. Толопіло М. П. Узгодження напрямів реформи адміністративно-територіального устрою та міжбюджетних відносин / М. П. Толопіло // Економіка пром-сті. – 2006. – № 3. – С. 214-219.
6. Покатаєва О. В. Напрями вдосконалення системи управління місцевими фінансами. [Електронний ресурс] / О. В. Покатаєва, С. П. Жук //Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 1. – С. 49-54. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drep_2013_1_12.pdf
7. Макеєва О. Чи потрібна Україні податкова реформа. [Електронний ресурс] / О. Макеєва // Економічна правда. Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/.
8. Фоміцька Н. В. Причини для зміни адміністративно-територіального устрою України / Н. В. Фоміцька // Державне будівництво. – 2011. – № 1. – С. 65-76.
9. Виовська Н. Г. Місцеві фінанси як основа розвитку системи горизонтального бюджетного регулювання [Електронний ресурс] / Н. Г. Виговська // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 1. – С. 92-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvd_2013_1_17.pdf
10. Гайдуцький П. Податкова реформа – виклик для України. [Електронний ресурс] / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. Україна. – 2014. – № 1 від 17.01.14. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/podatkova-reforma-viklik-dlya-ukrayini.html
11. Шибалкіна Ю. Утричі менше податків. [Електронний ресурс] / Ю. Шибалкіна // Економічна правда. Економічна правда. Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/.

Пелехатый А.О.
Институт региональных исследований имени М.И. Долишнего
Национальной академии наук Украины

НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН В КОНТЕКСТЕ ЗАДАЧ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ

Аннотация
В статье исследуются место финансирование территориальных общин в реформировании административно-территориального устройства Украины. Исследована структура доходов налогов и сборов в государственный бюджет. Диагностированы проблемы обеспечения территориальных общин финансовыми ресурсами в процессе развития территории. Доказана необходимость достижения финансовой способности территориальных общин, что обеспечит перенос основной тяжести управленческого процесса на местном уровне. Обоснованы пути укрепления финансовой самостоятельности муниципальных образований.
Ключевые слова: административно-территориальная реформа, территориальные общины, налоги, финансовые ресурсы, местные бюджеты, предпринимательская деятельность.

Pelehatyy A.O.
M. I. Dolishniy Institute of Regional Researches
National Academy of Science of Ukraine

DIRECTIONS MODERNIZING THE FINANCIAL SECURITY OF LOCAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF THE OBJECTIVES ADMINISTRATIVE REFORM

Summary
This article explores the place of financing local communities in the reform of the administrative-territorial structure of Ukraine. The structure of income taxes and duties to the state budget. Diagnosed the problem of providing the financial resources of local communities in the development area. The necessity of achieving financial capacity of local communities, providing transfer the main weight management process at the local level. The ways of strengthening the financial autonomy of municipalities.
Keywords: the administrative-territorial reform, municipalities, tax, financial resources, local governments, business.

УДК 378

ИНТЕГРАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ МЕНЕДЖЕРОВ НА РЫНКЕ ТРУДА

Перевозова О.В.
Челябинский филиал Финансового университета при Правительстве Российской Федерации

Интерес к формированию конкурентной устойчивости менеджеров очевиден сегодня не только в экономической, но и в социальной, психолого-педагогической сфере развития общества. Разделять экономику как автономную область исследования на сегодня не целесообразно. Экономика является неотъемлемой частью, элементом всех сфер и процессов в жизни общества и не только оказывает прямое влияние на деятельность предприятий, но и оказывает косвенное влияние на функционирование рынка труда, запросов общественности. Интеграция экономики и образования также становится закономерностью.

Ключевые слова: экономика знаний, конкурентная устойчивость, интеграция, менеджмент, рынок труда.

Постановка проблемы. Знания в условиях новой экономики становятся фактором производства. От того, насколько развит рынок знаний, в значительной степени зависит эффективность национальной экономики.

В современном понимании знание – это проверенный практикой результат познавания сути профессиональной деятельности. Сегодня со стороны работодателя осуществляется акт купли-продажи знаний как и купля-продажа иных материальных активов.

Современный рынок рабочей силы является сегодня и своеобразным рынком знаний, но не имеет механизма его функционирования и развития [1].

В этом нам видится основная проблема интеграции экономики и образования.

Теоретические и практические проблемы конкурентоспособности и конкурентоустойчивости, их оценки на уровне государства, отрасли, региона, предприятия, товара нашли определённое отражение в трудах зарубежных и российских авторов.

Анализ последних исследований показал, что наиболее существенный вклад в проблему развития конкурентоспособности и конкурентной устойчивости внесли такие зарубежные ученые: М. Портер, И. Ансофф, А. Гутман, Дж. Данинг, Т. Коно, Дж. Робинсон, П.Самуэльсон, Р. Хайес, Ф. Берман, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, К. Боумэн, П. Друкер, К. Исикава, Р. Кантер, М. Мескон, Р. Акофф, Д. Блек, В. Карлофф, Р. Келли, М. Робсон, А. Стрикленд.

В нашей стране исследованию проблем конкурентоспособности посвящены работы таких ученых, как Г.Г. Абрамишвили, Г.И. Азоев, В.Д.Андрианов, А.Г. Баталов, М.В. Бойко, А.П. Белов, И.Н. Герчикова, В.В. Галкин, К.Ю. Готьев, В.Т. Денисов, М.Б. Долинская, А.В.Евсеенко, М.Л. Иванов, М.Е. Кунявский, Ю.А. Кортнов, В.П. Кашин, В.М. Ларин, П.И. Ламанов, Д.С. Львов, Н.К. Моисеева, А.Ю. Нещадин, В.В. Лекрасовский, Ю.Б. Порошин, Р.М. Петухов, Ю.Б. Рубин, С.Г. Светуньков, А.В. Селезнев, Е.К. Смирницкий, И.А. Соловьев, И.А. Спиридонов, И.В. Стародубровская, А.М. Тавасиев, В.Г. Шемятников, А.Г. Шмелев, Р.А. Фатхутдинов, Н.С. Яшин.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Конкурентную устойчивость данные ученые рассматривали только в разрезе экономических знаний и экономической отрасли. Речь не шла о данном феномене в социальной и педагогической плоскостях. В этом нам видится незавершенность общей проблемы формирования конкурентоспособности и конкурентной устойчивости.

Главной целью этой статьи является попытка обосновать роль и место интеграционных процессов развитии таких институтов как социум и экономика. Социум в данном случае мы рассмотрим как образовательный рынок и рынок труда.

Изложение основного материала. Начнем наш обзор с вопроса: что сегодня происходит на рынке труда с рядом профессий, которые получили за два последних десятилетия максимальное распространение. Речь пойдет о менеджерах как ключевой единицы на рынке труда.

Высококвалифицированные специалисты (менеджеры), предлагая свои услуги на рынке труда, фактически предлагают свои знания в той или иной области. Поэтому рынок знаний существует не как обособленное целое, но и как часть традиционных рынков товаров и услуг.

У менеджера в профессиональной деятельности знаниями являются подходы, идеи, предложения по поводу того, как организовать производство, какой сделать продукт, как организовать его продажу. Знания перестают быть самостоятельным объектом экономического управления [3].

Сегодня знания проникают во все сферы и стадии экономического процесса, их стало сложно отделять от продукта или услуги. Для успешных и конкурентоспособных менеджеров в компании знания – это, в первую очередь, комбинация опыта, ценностей, контекста информации, экспертных оценок, которая дает общие рамки нового опыта.

В организации у менеджера ценятся знания как общие, так и специальные. Специальные знания – это его ноу-хау, инновационные предложения и бизнес – идеи. Специальные знания, их уникальность – это источник конкурентного преимущества менеджера, а также конкурентного преимущества и потенциала всей компании [4].

К общему знанию относят то знание, которое разделяют все сотрудники организации. Общее знание необходимо любому бизнесу, но оно не является источником конкурентного преимущества. Чем более общий характер носят знания, тем в меньшей степени они становятся предметом купли-продажи.

Дефекты рынка знаний трансформируют отношение между компаниями, вузами и рынком труда в экономической среде. Возникает необходимость сотрудничества между вузами и бизнесом [5].

Возникает эффект экономической глобализации знаний в интересах оптимизации процессов на рынке труда. Сотрудничество между вузами и бизнесом делает менеджеров-выпускников не просто конкурентоспособными специалистами, но и формирует их пролонгированное профессиональное качество – конкурентоустойчивость.

Интерес к формированию конкурентоустойчивости менеджеров очевиден сегодня не только в

экономической, но и в социальной, психолого-педагогической сфере развития общества.

Социально-экономические связи становятся приоритетными в системе современного профессионального образования. На их основании исследуются кадровые возможности региона на рынке труда, инновационный потенциал региона, особенности социального заказа на подготовку специалистов и тенденции и перспективы стратегического развития региона [2].

Наиболее подчеркнута педагогическая составляющая этих процессов. Роль педагогических механизмов, методов, форм и средств становится ведущей в теме исследований. На основании такого значительного интереса появились различные направления исследований, актуальные для современной системы профессионального образования менеджеров в условиях инновационного развития региональной экономики и рынка труда [3].

К наиболее важным можно отнести следующие направления:

- система базовой управленческой подготовки студентов экономических специальностей;
- механизм (модель) подготовки управленческих кадров в вузах экономического профиля;
- механизм формирования конкурентоспособности управленческих кадров и развитие их потенциала в условиях инновационной активности региона;
- модель развития конкурентоспособности и конкурентной привлекательности менеджеров в условиях современного бизнес – образования и образовательных реформ;
- методология формирования инновационной активности менеджеров как фактора их рыночной привлекательности;
- методология формирования конкурентоустойчивости и инновационной активности менеджеров условиях социально-ориентированной экономики;
- методологические принципы и механизм формирования конкурентоспособности и конкурентоустойчивости менеджеров как показатель инновационной активности вузов экономического профиля;
- методологические принципы формирования конкурентоспособности и конкурентоустойчивости менеджеров в условиях социально-ориентированной инноватики бизнес – образования.

Все перечисленные направления можно объединить в три группы научных интересов, обобщающих социально-экономические и педагогические наработки ученых в вопросах формирования конкурентоустойчивости менеджеров в условиях инновационного развития региональной экономики и рынка труда:

1) вопросы, посвященные экономике знаний в новых условиях развития экономических отношений;

2) вопросы, посвященные экономике инноваций и инновационным технологиям в образовании с учетом тенденций рынка труда;

3) вопросы, посвященные взаимодействию высшего профессионального образования и бизнеса в условиях инновационного экономического развития и кадрового потенциала предприятий.

В рамках первой группы научных интересов существенный вклад в развитие вопроса по экономике знаний в новых условиях развития экономических отношений внесли М.Н. Арцев, С.А. Борисенко, А.И. Гапоненко, Б.З. Мильнер, Л.И. Миляева, О.В. Киржбаум, О.М. Кирилюк, Н.Ф. Расторгуева, Е.А. Резанович, МГ. Сергеева и др.

В рамках второй группы научных интересов, посвященной вопросам экономики инноваций и инновационным технологиям в образовании с учетом тенденций рынка труда, особое значение имеют наработки следующих ученых: А.Н. Асаул, В.И. Андреев, Г.А. Зборовский, А.М. Ильшев, Б.М. Капаров, К.Н. Пармененков, А.А. Петров, Г.А. Резник, С.Э. Савзиханова, А.В. Сурин, В.А. Тупчиенко, Н.Э. Эминова и др.

Наиболее многочисленными исследованиями представлена третья группа научных интересов, связанная с вопросами, посвященными взаимодействию высшего профессионального образования и бизнеса в условиях инновационного экономического развития и кадрового потенциала предприятий. В рамках данной группы научных интересов особую ценность представляют труды таких исследователей, как Р.И. Абдразаков, Д.И. Долгов, О.А. Дрепина, Е.В. Ерохина, Т.А. Завьялова, Н.В. Исламова, А.М. Калачев, В.А. Королева, Л.С. Красовская, Я. Остервальд, Л.В. Плахова, С.Д. Резник, Ю.В. Тарануха, О.Ф. Удалов, К.Б. Фокин, В.В. Царев, Г.М. Шамарова, Д.Е. Щепетова, И.К. Юрасов и др.

Основной идеей многих трудов выступает аргумент, что существенное влияние на образовательную систему оказывает социальный заказ в сфере подготовки кадров [4].

Социальный заказ, по мнению ряда авторов, всегда является многоаспектным, охватывает требования общества, интегрирует субъективные и объективные потребности личности и социума, оказывает управленческое воздействие на развитие образовательной системы в России. Мы соглашаемся с тем, что цели социума являются первостепенными в выборе конечной цели деятельности вузов. В то же время, научным сообществом отмечается проблематичность взаимодействия социума и системы высшего профессионального образования [5].

Из всех перечисленных автором проблем, на наш взгляд, наиболее актуальными следует считать такие:

- затрудненное преодоление порогов стереотипного мышления населения регионов России по вопросам уровневой подготовки кадров в высшей школе;
- недостаточная информированность населения об изменениях структуры многоуровневого образования по требованиям Болонского процесса.

Такие противоречия, несомненно, влияют и на качество социального заказа, в формулировке которого прослеживается либо упор на сохранение фундаментальных знаний, либо упор на формирование профессиональных компетенций.

Потребности личности в профессиональной самореализации учитываются крайне поверхностно и слабо, поэтому менеджеры, выходящие из вузов, затрудняются в установлении связей между своими способностями и возможностями с потребностями со стороны общества и государства. Соответственно, конкурентоспособный выпускник, подготовленный до определенного уровня профессиональной компетентности, со временем теряет конкурентоустойчивость.

Феномен конкурентоустойчивости изучается в психологии, экономике, менеджменте. Достаточно слабо представлен в педагогической литературе, что, в очередной раз, доказывает его актуальность. Вопросы формирования конкурентоустойчивости менеджеров на сегодняшний день носят открытый и дискуссионный характер.

Отсутствует сформированная система методологических подходов, объясняющих феномен конкурентоустойчивости менеджеров в условиях реформирования экономики и образования. Все перечисленные факты объясняют необходимость из-

учения данного феномена в педагогической науке и подчеркивают значение взаимодействия рынка труда, экономики знаний и влияния бизнеса на выбор направления развития вузов.

Управление знаниями как целенаправленная деятельность, ориентированная на инновационное развитие, вызвано к жизни динамичными переменами в социуме и в государственном заказе на высокопрофессиональных специалистов.

Знания становятся нематериальными активами и занимают всё больший удельный вес на современном рынке труда.

Все указанные явления привели к тому, что изучение образовательных и трудовых траекторий менеджеров-выпускников вузов является своего рода новацией в мониторинге российского образования. Мы определили три jcyjdsy [траетктории.

Первая траектория – целеустремленные москвичи из обеспеченных семей, число которых составило 16%. В эту группу входят студенты с высокой дополнительной учебной активностью, высокими баллами по ЕГЭ по русскому языку, лучше всех осведомленные о будущей специальности.

Студенты из данной группы, как правило, выбирают экономико-социальные, гуманитарные или естественно-научные специальности.

Вместе с тем самое трудное для них – подготовка к письменным работам и тестам. Главным стимулом их активности является получение хорошего образования.

Вторая группа, по мнению исследователей, среднеуспешные студенты, поздно определившиеся с выбором специальности (22%).

Студенты этой траектории имеют низкие показатели осведомленности о выбранной специальности и средние оценки по ЕГЭ по математике и русскому языку.

Трудности для представителей этой группы вызывает процесс чтения литературы. Исследователи подчеркивают типичные признаки данной категории студентов, среди которых – ориентация «иметь больше денег» и неудовлетворенность жизнью в вузе.

Третья траектория – студенты, чьи родители не имеют высшего образования (20%).

Особенностями этой группы выступают низкий материальный достаток, низкие результаты по ЕГЭ, низкая учебная активность.

Основные стимулы к получению образования сводятся к успешности на работе и обеспечению своим будущим детям лучших образовательных возможностей. Для этой группы основную трудность представляют ответы вслух на занятиях.

Это лишь некоторые наблюдения, которые позволяют утверждать, что для формирования конкурентоспособности предприятий, регионов и национальной экономики нужно не только уделять внимание экономическим и производственным ресурсам, но и существенный вклад и внимание отводить уровню подготовки и компетентности персонала.

В этом случае вузы являются первоосновой для интеграции экономики и образования, выступают ведущим элементом в условиях формирования рынка труда и его потребностей.

В связи с этим мы рекомендуем вузам пересмотреть формы и методы подготовки специалистов с оперативным характером деятельности, так как, выходя в реальный сектор бизнеса из стен университетов, они берут на себя ключевую ответственность за развитие экономики.

Список литературы:

1. Абдразаков Р. И. Интегральный подход к определению конкурентоспособности организаций / Р. И. Абдразаков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2011. – № 2. – С. 103-111.
2. Ерохина Е. В. Проблемы формирования нового кадрового потенциала для инновационной региональной экономики / Е. В. Ерохина // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 1. – С. 23-33.
3. Остервальд Я., Взаимодействие между университетом и бизнесом // Проблемы теории и практики управления. – 2010. – № 6. – С. 65-69.
4. Перевозова О. В., Львов Л. В. Феномен конкурентоспособности в профессиональном образовании менеджеров // Мир науки, культуры, образования. Горно-Алтайск: Горно-Алтайский гос. ун-т. – 2010. – № 1. – С. 169-178.
5. Перевозова О. В. Интегративная форма обучения как фактор формирования конкурентоспособного менеджера // Инновации в современном мире: проблемы и перспективы. Волгоград: Центр прикладных научных исследований. – 2009. – С. 194-198.

Perevozova O.V.
Chelyabinsk branch of the Finance Academy under the Government of the Russian Federation

INTEGRATION OF ECONOMY AND EDUCATION AS A CONDITION OF FORMATION OF COMPETITIVE SUSTAINABILITY MANAGERS IN THE LABOUR MARKET

Summary
Interest in the formation of competitive sustainability managers evident today not only in economic but also in social, psychological and educational development of the society. Divide the economy as an Autonomous field of research today is not advisable. The economy is an integral part of, element of all areas and processes in society and not only has a direct impact on the activity of enterprises, but also has an indirect impact on the functioning of the labour market, public inquiry. Integration of economy and education also becomes a pattern.

Keywords: knowledge economy, competitive sustainability, integration, management, labour market.

УДК 336.075.8

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Пивоварова Т.Е., Найденова Р.И.
Старооскольский технологический институт имени А.А. Угарова
«НИТУ «МИСиС»

В статье рассматривается и дается оценка системы ипотечного кредитования в России с учетом нестабильного финансового положения в стране. Показываются решения Правительства РФ, направленные на восстановление ипотечного кредитования и пути его дальнейшего развития.

Ключевые слова: ипотечное жилищное кредитование, процентные ставки, стимулирование спроса, рынок недвижимости, залог недвижимого имущества.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами. Ипотечное кредитование до последнего времени являлось одним из самых стабильных сегментов рынка розничных кредитов. По итогам 2014 года выдача ипотечного кредита достигла рекордного уровня. Все большее число банков активно развивало данное направление, которое подкреплялось падением маржинальности необеспеченного кредитования, высоким качеством ипотечного портфеля и достаточно стабильным ростом жилищного строительства.

Однако при наступлении неблагоприятных макроэкономических условий, ослабление экономики и падение платежеспособности населения определенно отразятся на объемах ипотечных кредитов в скором будущем. Сниженная платежеспособность населения, недостаточное функционирование внутреннего рынка рефинансирования и высокая конкуренция с государственными банками ведут к резкому снижению спроса на данный вид кредитования.

В общемировой практике ипотечное кредитование понимается как система, которая включает в себя кредиты, обеспеченные залогом недвижимости, регистрацию залога в государственном реестре прав на недвижимость, а также элементы рефинансирования кредиторов, которые в свою очередь выдали ипотечный кредит.

Наличие собственного жилья является основополагающей ценностью, которая обеспечивает население ощущением экономической стабильности и безопасности, стимулируя граждан к эффективному производительному труду, а также в значительной мере формирует отношение граждан к государству, которое в свою очередь является гарантом реализации конституционного права граждан на жилище.

Основной проблемой при разработке и реализации жилищной политики является обеспечение доступности жилья для граждан. Механизм, позволяющий решить данную задачу, представляет собой ипотечное кредитование, которое в экономически развитых странах является основным рычагом эффективной жилищной политики.

Актуальность темы заключается в развитии ипотечного жилищного кредитования в долгосрочной перспективе. Проблема жилья стоит перед 60% российских семей, которые в той или иной степени не удовлетворены своими жилищными условиями. Для решения данной проблемы необходимо стимулирование спроса на рынке недвижимости, строительства, труда и т.д. Таким образом, за счет работы механизма ипотечного кредитования произойдет приток средств на рынок жилья, оживление строительства и сопряженных с ним сектора промышленности, произойдет расширение рабочих мест, повышение доходов населения. Кроме того, ипотечное кредитование способствует привлечению депозитов коммерческими банками и нахождение источников дохода, которые дополняют и компенсируют риск по кредитам и депозитам предпринимательских фирм.

Решение этой задачи требует оценки современного состояния ипотечного кредитования в России, выявления основных проблем ипотечного кредитования, раскрытия и оценки методов моделирования платежей по ипотечному кредиту.

Анализ последних исследований и публикаций. Ипотечное жилищное кредитование представляет собой кредит, выданный в денежной форме, который предоставляется на общих принципах кредитования в целях покупки или строительства недвижимости, чтобы удовлетворить потребности населения. Ипотечный кредит выдается на условиях предоставления залога в виде недвижимого имущества [1].

В настоящее время широкое распространение исследование системы ипотечного кредитования получило в работах Л.П. Белых, И.В. Давдиенко, и Ю.Ф. Симоновой [2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Следует отметить, что ряд работ авторов не отражает всей сущности ипотечного кредита с точки зрения системного подхода, так как не выявлено основных элементов рынка ипотечного кредита, а также их взаимосвязи. Многие из этих авторов систему ипотечного кредитования рассматривают как совокупность механизмов, обеспечивающих согласованное развитие рынка жилья, рынка ипотечных кредитов, рынка ценных бумаг.

Специалисты портала «RealtyPress» сходятся в определении системы ипотечного кредитования как совокупности отношений, обеспечивающих прохождение финансового потока от инвестора на вторичном рынке ипотечных ценных бумаг к заемщику на первичном рынке ипотечных кредитов [3].

Постановка задания. Оценка современного состояния ипотечного кредитования в России и определение основных направлений совершенствования системы ипотечного кредитования.

Изложение основного материала с полным обоснованием полученных научных результатов. Система жилищного ипотечного кредитования является важнейшим связующим звеном финансового и жилищного рынка, а также инвесторов, желающих разместить на длительный срок свободные денежные средства, и физических лиц − потенциальных заемщиков ипотечных кредитов. Ипотечное кредитование граждан, направленное на цель приобретения жилья, решает целый ряд социально-экономических задач, к которым относятся повышение

жилищных условий трудоспособного населения за счет долгосрочного ипотечного кредитования банков; увеличение объемов жилищного строительства при помощи роста платежеспособного спроса со стороны покупателей жилья; расширение и развитие услуг банковского сектора, развитие жилищного рынка.

В России проблема с жильем является одной из основных проблем современной экономики. По последним данным статистики 8% россиян либо снимают жилье, либо живут в общежитиях и служебных квартирах. Люди, арендующие жилье, обычно имеют недостаточно высокий уровень доходов, 58% из которых малообеспеченные семьи, 37% – среднеобеспеченные семьи и лишь 5% населения можно отнести к сравнительно благополучным семьям.

Проблема жилищного ипотечного кредитования в России на современном этапе наиболее актуальна. В работе Арсеновой Е.В. отмечено, что высокие процентные ставки не предоставляют возможности населению брать ипотеку на покупку собственного жилья, так как суммы от переплаты по ставкам кредитов довольно существенны [4].

В настоящее время конкурентный потенциал банков снижается, за счет внедрения для всех общих стандартов и требований. Это касается разработанной формы описания условий кредитования, заявки на оформление кредита и закладной.

Рост ипотечного кредитования вызван за счет оформления на ипотеки на материнский капитал.

На современном этапе различное множество льготных кредитных программ делают более доступным жилье для граждан, нуждающихся в помощи и поддержке. Перед молодыми семьями проблема с жильем довольно часто стоит очень остро, поэтому, молодые семьи не могут обойтись без помощи со стороны государства.

Потенциальный клиент, знающий о существовании льгот по ипотеке, может ими воспользоваться и значительно сэкономить. В России действует программа «Молодая семья». Благодаря данной программе становится возможным значительно сократить срок ипотечного кредита, а так же уменьшить погашаемые проценты.

Среди банковских клиентов достаточно популярна льготная ипотека на приобретение залоговых объектов. Программа позволяет приобрести собственное жилье без переплат.

Программа «Ипотека с государственной поддержкой» предоставляет заемщикам кредиты с пониженной процентной ставкой на цели приобретения построенных или строящихся жилых помещений у застройщиков или инвесторов.

Таким образом, ознакомившись с различными ипотечными программами, клиент может взять кредит под более низкую процентную ставку, уменьшить срок погашения кредита, досрочно погасить задолженность. По прогнозу Правительства РФ основные проблемы на рынке жилья решатся с помощью «Стратегии развития ипотечного кредитования до 2030 года». Основные параметры ипотеки представлены на рисунке 1.

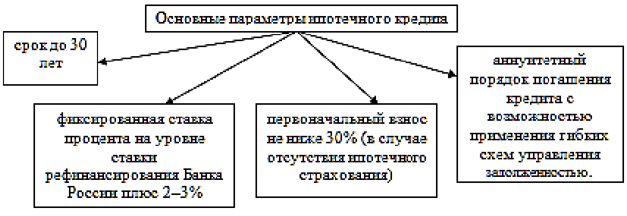

Рис. 1. Основные параметры ипотечного кредита
Источник: разработка авторами по источнику [5]

В основном по ипотеке приобретается жилье в панельном доме по площади около 52-54 кв. м, стоимость которого 6,12 млн.руб.

Основными лидерами по объемам выдачи ипотечных кредитов на приобретение жилья 2013-2014 года были банки, представленные на рисунке 2.

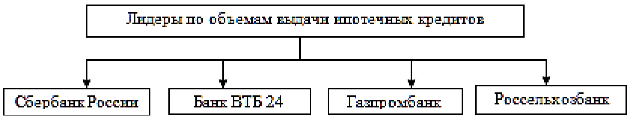

Рис. 2. Банки – лидеры по объемам выдачи ипотечных кредитов на приобретение жилья
Источник: разработка автора по источнику [6]

Кредиты с ипотечным страхованием, размер первоначального взноса которых равен 10%, займут до 20% рынка. Представленные условия сделали бы ипотечный рынок наиболее привлекательным для клиентов, а также поспособствовали его развитию. Кроме того стоит отметить, что ставка рефинансирования Банка России в течении последних лет остается на уровне 8%. Согласно данной Стратегии потенциальные заемщики смогут получить ипотечный кредит под 10-11%, также будет активно развиваться ипотечное страхование.

По данным специального сводного отчета Банка России, Росстата и Росреестра, АИЖК подвело итоги развития российского рынка ипотечного кредитования. В прошедшем 2014 году банки предоставили населению ипотечные кредиты общей суммой около 1,65-1,7 трлн. руб., причем, в 2013 году сумма выданных ипотечных кредитов составляла 1,3 трлн. руб. Таким образом, рост суммы выданных населению ипотечных кредитов составил 30%, что является рекордным показателем по темпам роста среди других сегментов (например, по итогам года 2014 года розничное кредитование физических лиц повысилось лишь на 14%) [7].

Однако рост ипотечного кредитования мог быть еще больше (около 40%). Этого не произошло за счет решения ЦБ в конце 2014 года резко повысить ставку рефинансирования до 17%, в следствии чего если большинство банков сначала вынужденно приостановили выдачу ипотечных кредитов, а позже изменили условия предоставления ипотечного кредита на покупку жилья. Сложившаяся экономическая ситуация в стране непосредственным образом повлияет на дальнейшее развитие рынка, который в 2015 году замедлит темпы своего роста.

Стоит отметить, в истекшем произошло увеличение одновременно несколько показателей: срок кредитования повысился на 6 месяцев с 14,5 лет до 15 лет, а средняя сумма выдачи ипотечного кредита повысилась на 12% с 1,6 млн. руб. до 1,8 млн. руб.

Ожидаемое в 2015 году снижение объемов выдачи жилищных ипотечных кредитов и повышение риска снижения платёжеспособности потенциальных заемщиков могут привести к увеличению просроченной задолженности по ипотечным кредитам [1].

Кроме того, падение рубля по отношению к ведущим мировым валютам, снижение реально располагаемых доходов населения, высокий уровень инфляции и т.д. привело к повышению ставки рефинансирования с 10,5 до 17% годовых. В таких условиях стоимость фондирования для банков резко выросла. Большинство коммерческих банков заморозили выдачу ипотечных кредитов, некоторые завысили ставки по ипотеке до 20% годовых. Тем не менее, крупнейшие банки удерживают ставку процента по ипотеке на уровне около 15%

годовых. В следующем году рынок ипотеки ожидает падение.

Выводы исследования и перспективы дальнейших изысканий данного направления. Ипотечное кредитование граждан, направленное на цель приобретения жилья, решает целый ряд социально-экономических задач, к которым относятся повышение жилищных условий трудоспособного населения за счет долгосрочного ипотечного кредитования банков; увеличение объемов жилищного строительства при помощи роста платежеспособного спроса со стороны покупателей жилья; расширение и развитие услуг банковского сектора, развитие жилищного рынка.

Таким образом, в сложившихся экономических условиях для поддержания рынка ипотеки необходимо рассмотреть вопрос о разработке программы рефинансирования ипотечных кредитов, аналогично той, которую применяет Банк России для военной ипотеки. При нормализации ситуации на финансовых рынках, рынок ипотеки восстановится.

Список литературы:

1. Степанов А. Г. Об ипотечном жилищном кредитовании в России / А. Г. Степанов // Жилищное право. – 2013. – № 9. – С. 16.
2. Довдиенко И. В. Ипотека. Управление. Организация. Оценка: Учеб. Пособие / И. В. Довдиенко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 463 с.
3. [Электронный ресурс] / Портал недвижимости и ипотеки «RealtyPress. ru» – Режим доступа: http://www.realtypress.ru/, свободный. (Дата обращения 12.01.2015).
4. Арсенова Е. В. Кредитование – важный источник развития хозяйствующего субъекта / Е. В. Арсенова, Д. В. Перова // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 12. – С. 51.
5. [Электронный ресурс] / Помощь в получении ипотеки – Режим доступа: //www.i-p-o-t-e-k-a.ru/stati-ob-ipoteke/ipoteka-2014.html, свободный. (Дата обращения 12.01.2015).
6. Задонский Д. И. Ипотека в РФ / Д. И. Задонский // Экономико-политическая ситуация в России. – 2012. – № 11. – С. 37.
7. [Электронный ресурс]/ Прогноз рынка ипотечного кредитования в 2015 году – Режим доступа: http://bankir.ru/novosti/s/eksperty-prognoziruyut-rost-rynka-ipotechnogo-kreditovaniya-v-2015-godu-na-15-10096342/#ixzz3Ohkm2J3j, свободный. (Дата обращения 12.01.2015).

Pivovarova T.E., Naidenova R.I.
Stary Oskol Technological A.A. Ugarov Institute
«NITU» MISiS»

PROBLEMS AND PROSPECTS OF MORTGAGE LENDING OF COMMERCIAL BANKS

Summary
This article examines and assesses the system of mortgage lending in Russia, taking into account the unstable financial situation in the country. Showing the Government's decision to restore mortgage lending and ways of its further development.
Keywords: mortgage lending, interest rates, stimulating demand, the real estate market, real estate mortgage.

УДК 330.341.1

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

Підоричева І.Ю.
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Визначено провідну роль інноваційної інфраструктури у розвитку національної інноваційної системи. Висвітлено загальний стан інфраструктурної підтримки інновацій в Україні. Проаналізовано деякі програмні та правові документи, що регулюють діяльність інноваційної інфраструктури в Україні. Обґрунтовано висновок про недосконалість чинного законодавства, необхідність його спрощення та гармонізації з метою створення міцного правового підґрунтя для комерціалізації результатів наукових досліджень і експериментальних розробок.

Ключові слова: наукові дослідження і розробки, інновації, інноваційна інфраструктура, національна інноваційна система, правове середовище.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день одним із головних джерел стійкого економічного зростання як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються, вважаються інновації. У міжнародних стандартах виділяють декілька класів інновацій – продуктові, технологічні, організаційно-управлінські, маркетингові, екологічні, які можуть бути новими для підприємства, новими для ринку або новими для світу. В основі будь-якої інновації лежить прагнення людини займатися творчою діяльністю, пізнавати та винаходити нове. Але не всі країни, маючи запас нових ідей, знань і винаходів, досягають економічного успіху. Справа полягає в тому, що наявність наукових ідей ще не гарантує інноваційний розвиток країни. Інноваційна діяльність за своєю природою є складно передбачуваним, витратним за часом, найчастіше дорогим і завжди ризикованим процесом. Тому вона вимагає додаткових інтелектуальних і фінансових витрат, тривалого співробітництва між різними суб'єктами з доповнюючими один одного функціями та можливостями. Жодне підприємство в сучасній економіці не володіє всіма знаннями, вміннями та ресурсами, необхідними в рамках інноваційного процесу. Їм доводиться співпрацювати не тільки між собою, але і з постачальниками та споживачами, науково-дослідними установами, університетами, фінансово-кредитними інститутами. Підтримка такого співробітництва вимагає ефективної *інноваційної інфраструктури* і безлічі спеціалізованих посередників, які надають послуги з пошуку фінансування та потенційних покупців, консультують з питань оцінки вартості та забезпечення охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності, проводять технологічний аудит інновацій як об'єкту комерціалізації тощо. Тому інноваційна інфраструктура є не менш важливою ланкою в інноваційних процесах, ніж інноваційні підприємства, дослідні установи чи університети. Все це має вирішальне значення для розвитку національної інноваційної системи (НІС), яка ефективна лише за умови злагодженої роботи всіх її елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення та функціонування інноваційної інфраструктури як в Україні, так і за кордоном широко розглядається в економічній науці. Вчені висвітлюють різні аспекти даної проблематики – від характеристики окремих інноваційних структур та практики їх формування в різних країнах до аналізу заходів державного регулювання діяльності інноваційної інфраструктури та вироблення пропозицій щодо покращення умов їх розвитку. Цим та іншим питанням присвячено праці О.І. Амоши, В.П. Вишневського [1], М.П. Войнаренка [2], І.Г. Дежіної [3], О.Б. Ленчук [4], О.А. Мазура, С.В. Пустовойта [5], Н.В. Смородинської [6], В.П. Соловйова [7], Л.І. Федулової [8].

Так, у монографії [1] серед основних шляхів вирішення проблеми неоіндустріалізації економіки України визначено шлях сприяння інноваціям і розвитку передового виробництва в промисловості завдяки, у тому числі створенню галузевих і міжгалузевих технологічних платформ та формуванню кластерних науково-виробничих структур. Теорія кластерів з позицій інституціонального розвитку соціально-економічних систем досліджена у монографії [2]. Проблеми формування технологічних кластерів та комплекс пропозицій щодо їх розвитку в Україні висвітлено у роботі [8].

Стаття [7] містить аналіз впливу інноваційної інфраструктури на показники розвитку інноваційно орієнтованої економіки з акцентом на відмінностях створення суб'єктів інноваційної інфраструктури в західних країнах і країнах СНД. Практика формування інноваційної інфраструктури у західному регіоні України та Харківській області описана відповідно у роботах [9] і [10].

Результати інноваційної діяльності технологічних парків в Україні за період 2000-2012 років, а також пропозиції з удосконалення організаційно-економічних механізмів виконання інноваційних проектів та законодавчої бази, що регулює діяльність технологічних парків, наведено у роботі [5]. У колективній праці [11] з-поміж інших питань розглядається проблема формування та розвитку віртуальної інфраструктури інноваційного підприємництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що останніми роками кількість публікацій з даної проблематики невпинно зростає, а вчені, підприємці та політики все більше пов'язують успіх формування інноваційної економіки з якістю інноваційної інфраструктури, однозначної думки щодо шляхів її створення в Україні досі не склалося. Фрагментарність знань у цій сфері та відсутність системного бачення окресленої проблеми обумовлює необхідність її подальшого вивчення. І, у першу чергу, це стосується питань удосконалення національного законодавства, спрощення та гармонізації нормативно-правової бази, що регулює розвиток інноваційної інфраструктури.

Метою даної статті є спроба на основі критичного огляду деяких програмних і правових документів визначити загальний стан інфраструктурної підтримки інновацій в Україні з наданням пропозицій щодо удосконалення правового підґрунтя її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Важливість розбудови в Україні інноваційної інфраструктури була визнана на високому політичному рівні у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми (далі – Програма) «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» [12]. Програма спрямовувалася на формування та розвиток цілісної виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури зі створенням окремих найважливіших елементів інших її підсистем, спроможних створити умови для прискореного впровадження інновацій навіть в умовах обмеженого бюджетного фінансування. Передбачалося, що Програма отримає фінансування в обсязі 257 млн. грн. з різних джерел: державного бюджету (103,92 млн. грн.), місцевих бюджетів (79,4 млн. грн.), інших джерел (73,68 млн. грн.), а її реалізація вирішить проблему функціональної неповноти і недостатньої розвиненості інноваційної інфраструктури як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. На жаль, за весь період реалізації Програма так і не була профінансована з державного бюджету, через що виконання програмних заходів здійснювалося в обмежених масштабах і виключно за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших залучених фінансових ресурсів.

Тим не менш, за даними центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій, реалізовано значну частку запланованих заходів Програми, а за кількістю створених суб'єктів інноваційної інфраструктури фактичні показники навіть перевищують заплановані (табл. 1, 2). Обмеженою лише залишається можливість порівняти їх по кожному з елементів інноваційної інфраструктури. Так, деякі з посередницьких структур, формування яких було заплановано Програмою, у переліку фактично створених – відсутні або згруповані надто широко без уточнення за групами завдань. Чимало створених елементів інноваційної інфраструктури взагалі не передбачені Програмою (серед них: наукові та навчальні центри, навчально-науково-виробничі комплекси, науково-впроваджувальні підприємства, технологічні, наукові та індустріальні парки тощо), а ті, що передбачені – не сформовані. Порівнянними є лише п'ята та шоста групи завдань, з яких остання реалізована частково (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Заплановані завдання з виконання ДЦЕП «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» *

Найменування завдання	Елементи інноваційної інфраструктури	Кількість
1. Розвиток інноваційної інфраструктури для підтримки малого інноваційного бізнесу	Центри передачі технологій для малих підприємств, утворених за участю великих промислових підприємств	15
	Бізнес-інкубатори розвитку малого інноваційного бізнесу	25
Разом за завданням 1		*40*
2. Створення на основі існуючої системи науково-технічної інформації та економічної державної системи інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності	Регіональні центри науки, інновацій та інформатизації	25
	Демонстраційні центри	20
	Національні контрактні пункти	10
	Регіональні контрактні пукти зі співпраці з державами-членами ЄС та іншими державами у сфері науки і технологій	10
	Інститути науково-технічної та інноваційної експертизи	1
	Науково-дослідні центри інноваційного розвитку	1
Разом за завданням 2		*67*
3. Утворення у вищих навчальних закладах інфраструктури забезпечення інноваційної діяльності	Підрозділи з питань інтелектуальної власності, утворені у вищих навчальних закладах	20
	Підрозділи з питань інтелектуальної власності при вищих навчальних закладах, які мають додаткові функції	25
	Бізнес-інкубатори, утворені у вищих навчальних закладах	25
	Науково-виробничо-інноваційно-інвестиційні комплекси, утворені у вищих навчальних закладах	10
	Структурні підрозділи вищих навчальних закладах, що надають допомогу з підготовки та впровадження інновацій	20
Разом за завданням 3		*100*
4. Створення розгалуженої інноваційної інфраструктури за участю наукових установ	Державні центри трансферу технологій	1
	Регіональні центри трансферу технологій	25
	Структурні підрозділи наукових установ, що проводять моніторинг результатів наукових досліджень та реалізують їх на ринку інтелектуальної власності	15
	Бізнес-парки у наукових установах	25
Разом за завданням 4		*66*
5. Створення інфраструктури фінансового забезпечення інноваційної діяльності	Небанківські фінансово-кредитні установи	2
	Венчурні фонди	1
Разом за завданням 5		*3*
6. Створення системи забезпечення інноваційної діяльності у регіонах	Інноваційно-технологічні кластери	17
	Громадські ради при обласних, Київській та Севастопольській міських держадміністраціях	27
Разом за завданням 6		*44*
Загальна кількість		**320**

** Складено за: [12]*

Таблиця 2

Фактична кількість створених елементів інноваційної інфраструктури за підсумками виконання ДЦЕП «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» *

Елементи інноваційної інфраструктури	Кількість
Центри інновацій та трансферу технологій	24
Наукові та навчальні центри	108
Навчально-науково-виробничі комплекси	34
Інвестиційні (інноваційні) венчурні фонди	1
Небанківські фінансово-кредитні установи	6
Науково-впроваджувальні підприємства	27
Консультаційні центри з питань інноваційної діяльності	7
Інноваційно-технологічні (інноваційні) кластери	10
Інноваційних центри	22
Інноваційні бізнес-інкубатори	23
Центри комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності	38
Підприємства (установи, відділи) системи науково-технічної інформації	17
Індустріальні парки	1
Національні контактні пункти Сьомої рамкової програми ЄС з досліджень та технологічного розвитку	8
Наукові парки	9
Регіональні центри з інвестицій та розвитку	27
Громадські організації (ради) з питань інноваційної діяльності	7
Технологічні парки	12
Інші інноваційні структури	61
Загальна кількість	442

** Складено за: [14, с. 56-57]*

Якщо враховувати, що станом на 02.10.2009 р. загальна кількість суб'єктів інноваційної інфраструктури дорівнювала 147 од. (дані Міністерства освіти і науки України) [13, с. 76-77], то сумарно (з урахуванням результатів виконання Програми) вона складає 589 од. (на кінець 2013 р.). Проте, скоріше за все, надані дані є перебільшеними, оскільки, по-перше, частина з цих 147 од. була створена за період реалізації Програми, а, отже, підсумована двічі; по-друге, ефективність посередницьких структур не є об'єктом критичного вивчення і, судячи з експертних висновків, частина цих структур існує лише номінально, а насправді не працює або не надає організаціям-клієнтам суттєвих послуг для підтримки інноваційної діяльності [13, с. 77].

Проведення докладного аналізу активності та якості діяльності суб'єктів інноваційної інфраструктури обмежено браком доступних статистичних даних через те, що відповідний матеріал у системі державної статистики не збирається. Деяке уявлення про мережу посередницьких структур можна скласти з інформації, що надається (але несистематично і в обмежених обсягах) центральними органами виконавчої влади та обласними державними адміністраціями, а також з інтернет-ресурсів, зокрема веб-сторінок наукових центрів НАН України і МОН України.

Невисока ефективність функціонування інноваційної інфраструктури обумовлена з-поміж іншого недосконалістю правових механізмів регулювання їх діяльності. Аналіз чинної законодавчої бази, що формує правову основу інноваційного розвитку України, свідчить про її обмежену дієвість. Невизначеними залишаються навіть найзагальніші питання щодо правового статусу суб'єктів інноваційної інфраструктури.

Так, Законом України «Про інноваційну діяльність» [15] (ст. 1) технопарки поряд із інноваційними центрами, технополісами, інноваційними бізнес-інкубаторами тощо віднесено до інноваційних підприємств, тобто таких структур, що розробляють, виробляють і реалізують інноваційні продукти та (або) продукцію чи послуги. У той же час відповідно до Концепції розвитку національної інноваційної системи [16], технологічні та наукові парки, технополіси, інноваційні центри та центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори та інноваційні структури інших типів належать до підсистеми інноваційної інфраструктури НІС.

До речі, цією ж Концепцією визначено й інші підсистеми НІС, у тому числі підсистему генерації знань, що складається з наукових установ та організацій, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств [16]. Однак відповідно до згаданої вище Програми [12], суб'єкти, що забезпечують розвиток науково-технологічного та інноваційного потенціалу країни, тобто науково-дослідні інститути, вищі навчальні заклади, державні лабораторії, лабораторії промислових підприємств та інші віднесено до виробничо-технологічної підсистеми інноваційної інфраструктури.

Згідно зі ст. 403 Господарського Кодексу України (глава 39 «Спеціальні (вільні) економічні зони) [17] та ст. 3 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [18], технологічні парки і технополіси взагалі розглядаються як одні з типів спеціальних (вільних) економічних зон, тобто як території зі спеціальним правовим режимом господарської діяльності.

Не до кінця врегульованими залишаються питання функціонування інших різновидів посередницьких структур. Так, ДЦЕП «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» передбачалося утворення 21 різновиду суб'єктів інноваційної інфраструктури, однак розкриття їх сутності та відмінних характеристик було опущено як начебто загальновідомих питань. Разом із тим зарубіжний досвід засвідчує, що іноді різниця між окремими видами посередницьких структур чітко не простежується, а тому на практиці змішані форми зустрічаються частіше, ніж класичні в їх традиційному розумінні. Наприклад, інноваційні бізнес-інкубатори[1] зазвичай ототожнюються з інноваційними центрами, проте функції останніх є ширшими, оскільки центри можуть включати інкубацію тільки як один із векторів своєї діяльності.

Висновки та пропозиції. Таким чином, діюче в Україні нормативно-правове середовище не створює загальних сприятливих умов для розвитку інноваційної інфраструктури, котра б забезпечувала доведення результатів наукових досліджень і розробок до товарного вигляду, просування цих товарів на

[1] Бізнес-інкубатори – організації, діяльність яких спрямована на всебічну підтримку нових інноваційних підприємств, які перебувають на стадіях виникнення і становлення шляхом надання консультаційних, інформаційних послуг, оренди адміністративних приміщень, доступу до устаткування, Інтернету та інших послуг.

ринок та їх реалізацію. Попри активне формування останніми роками різних посередницьких структур, можна побачити лише точкові успіхи за відсутності системного позитивного їх впливу на інноваційні процеси в економіці. Збереження й надалі таких тенденцій є неприпустимим, оскільки спростовує саму ідею створення національної інноваційної системи. Вочевидь, що інноваційна система не виникає спонтанно, а ефективність кожної з її підсистем залежить від рівня розвитку інших елементів. Так, нестача необхідних елементів інноваційної інфраструктури може запобігти появі нових інноваційних підприємств, у той же час відсутність останніх обмежує потреби у послугах посередницьких структур.

Тому першочерговим завданням наразі є усунення прогалин і протиріч у законодавчому регулюванні процесів інфраструктурної підтримки інновацій, що насамперед стосується:

визначення ролі і місця інноваційної інфраструктури у здійсненні інноваційної діяльності;

розкриття видів інноваційної інфраструктури, які можуть діяти в національному інноваційному просторі та інструментів підтримки їх розвитку органами державної влади та місцевого самоврядування;

чіткого з'ясування сутності та правової природи окремих посередницьких структур і механізмів активізації інноваційного розвитку за їх допомогою.

Ці положення можуть бути викладені у Законі України «Про інноваційну діяльність» шляхом доповнення його розділом «Інфраструктурна підтримка інноваційної діяльності».

Список літератури:

1. Управление развитием промышленности в условиях системных дисбалансов: моногр. / [А. И. Амоша, В. П. Вишневский, Л. А. Зрабазская и др.] под. общ. ред. В. П. Вишневского / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2013. – 113 с.
2. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці: монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
3. Дежина И. Г. Технологические платформы и инновационные кластеры: вместе или порознь? / Дежина И. Г. – М.: Издательство Института Гайдара, 2013. – 124 с.
4. Ленчук Е. Формирование инновационной инфраструктуры в российских регионах / Е. Ленчук // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2013. – № 5. – С. 76-91.
5. Мазур А. А. Технологічні парки України: цифри, факти, проблеми / А. А. Мазур, С.В. Пустовойт // Наука та інновації. – 2013. – Т. 9. – № 3. – С. 59-72.
6. Смородинская Н. Организация особых экономических зон в мировой и российской практике: концептуальные аспекты / Н. Смородинская // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2011. – № 3. – С. 16-36.
7. Соловйов В. П. Инновационная инфраструктура как фактор социальной адаптации к условиям технологического развития / В. П. Соловйов // Инновации. – 2012. – № 5(163). – С. 27-30.
8. Федулова Л. І. Організаційно-інституційні передумови формування технологічних кластерів як точок росту економіки України / Л. І. Федулова // Наука та інновації. – 2011. – Т. 7. – № 2. – С. 25-34.
9. Яворський М. С. Практика створення інноваційної інфраструктури у Західному регіоні України / М. С. Яворський // Наука та інновації. – 2012. – Т. 8. – № 5. – С. 99-101.
10. 10. Бубенко П.Т. Инновационная система Харькова: состояние, проблемы, перспективы / П.Т. Бубенко, И.Б. Гагауз, В.А. Гусев, С.П. Лукьянец // Наука та інновації. – 2014. – Т. 10. – № 5. – С. 69-74.
11. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми: моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша та ін.; за заг. ред. В. І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 798 с.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки» від 14.05.2008 р. № 447 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/447-2008-%D0%BF (редакція від 02.11.2012 р.).
13. Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України. – Т. 1. – Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС і Україні: матеріали Проекту ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні» / Представництво ЄС в Україні. – К.: Фенікс, 2011. – 214 с.
14. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України у 2013 році. – К., 2014. – 86 с.
15. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс].. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (редакція від 05.12.2012 р.).
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» від 17.06.2009 № 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80 (редакція від 17.06.2009).
17. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page10 (редакція від 03.01.2015).
18. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.10.1992 № 2673-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2673-12 (редакція від 17.02.2006).

Пидоричева И.Ю.
Институт экономики промышленности
Национальной академии наук Украины

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Определена ведущая роль инновационной инфраструктуры в развитии национальной инновационной системы. Освещено общее состояние инфраструктурной поддержки инноваций в Украине. Проанализированы некоторые программные и правовые документы, регулирующие деятельность инновационной инфраструктуры в Украине. Обоснован вывод о несовершенстве действующего законодательства, необходимости его упрощения и гармонизации с целью создания прочной правовой основы для коммерциализации результатов научных исследований и экспериментальных разработок.
Ключевые слова: научные исследования и разработки, инновации, инновационная инфраструктура, национальная инновационная система, правовая среда.

Pidorycheva I.Y.
Institute of Economy Industry
National Academy of Sciences of Ukraine

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION THE DEVELOPMENT OF INNOVATION INFRASTRUCTURE IN UKRAINE

Summary
The article defines the leading role of innovative infrastructure in the development of the national innovative system. The general condition of infrastructure support of innovations in Ukraine are illustrated. Some program and legal documents regulating activity of innovative infrastructure in Ukraine are analyzed. The conclusion about imperfection of the current legislation, the necessity of its simplification and harmonization for the purpose of creation a strong legal basis for commercialization the results of scientific research and experimental development are well-grounded.
Keywords: research and development, innovations, innovative infrastructure, national innovative system, legal environment.

УДК 336.77:334.012.64

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ПІДТРИМКА СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Піхняк Т.А., Новаковська Н.М.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

Досліджено фінансову та кредитну підтримку малого підприємництва, види фінансово-кредитної підтримки. Визначено головні проблеми у підтримці малих підприємств в сучасних умовах та запропоновано шляхи їх вирішення.
Ключові слова: фінансова підтримка, фінансування, кредитування, мале підприємництво, регіональні програми, лізинг, мікрокредитування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією із проблем, що перешкоджає розвитку малих підприємств в Україні є недостатність фінансування. Ця проблема є актуальною не тільки в нашій країні, а й у багатьох країнах світу, зокрема й в економічно розвинених. Для її розв'язання уряди забезпечують сприятливі законодавчі умови щодо створення відповідної фінансової інфраструктури. На жаль, в Україні рівень її розвитку є невисоким. Це стосується як організаційного, так і функціонального аспектів її роботи. Дані фактори зумовлюють актуальність дослідження питання впливу систем фінансування та кредитування на розвиток малого бізнесу в країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження малого підприємництва та його державного регулювання зробили вітчизняні вчені: О.Барановський, П. Ю. Буряк, З. С.Варналій, І. Волков, Н. Воротіна, О. Жук, М. Крупка, І.Кузнєцова, О. В. Кужель, О. Є. Мазур, М. Пивоваров, С.Реверчук, В.Сизоненко та ін.

Водночас не всі аспекти багатогранної проблеми з'ясовані та отримали належне обґрунтування.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Для вирішення поставлених проблем необхідним є здійснення аналізу фінансової та кредитної підтримки розвитку малих підприємств, визначення першочергових заходів з подолання проблеми фінансування та кредитування малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Державна фінансова підтримка малого бізнесу включає насамперед податкові та кредитні методи впливу на даний сектор економіки. Як засвідчує світовий досвід, виважена, диференційована податкова та грошово-кредитна політика здійснює вирішальний вплив на формування та подальший розвиток суб'єктів малого бізнесу. Реальні труднощі з фінансуванням та кредитуванням є чи не найголовнішими проблемами для малого бізнесу України.

Сьогодні, найбільш реальними для фінансування малих підприємств є кошти банків, фінансових компаній, кошти державного бюджету та місцевих бюджетів. На рисунку 1 зображено види державної фінансово-кредитної підтримка суб'єктів господарської діяльності.

Система фінансових механізмів розвитку малого підприємництва в Україні складається з бюджетного, кредитного та механізму самофінансування (власних коштів підприємців).

За даними Держстату України у 2012 році основним джерелом інвестування для всіх суб'єктів господарювання залишалися власні кошти, що складало 59,2% від загального обсягу фінансування в середньому по Україні, кредити й інші зовнішні позики – 16,1%, кошти з держбюджету і місцевих бюджетів – 6,3% і 3,2% відповідно [9].

На сьогодні в Україні фінансова підтримка підприємництва на рівні держави здійснюється через програму «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва», на виконання якої у Державному бюджеті України на 2013 рік було виділено 10,3 млн. грн.

Рис. 1. Види державної фінансово-кредитної підтримки суб'єктів малого підприємництва
Джерело: [1]

В рамках цієї програми суб'єкти малого підприємництва мали змогу отримати кредит (середня вартість кредиту 250 тис. грн.) для відкриття власної справи або для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, придбання техніки, обладнання, новітніх технологій, будівництва і реконструкції виробничих приміщень. Мікрокредити надавались через Український фонд підтримки підприємництва шляхом проведення конкурсу бізнес-планів.

У 2013 році Українським фондом підтримки підприємництва видано 37 мікрокредитів на суму 9,0 млн. грн., з них:20 мікрокредитів – фізичним особам-підприємцям на загальну суму 4,9 млн. грн., 17 – юридичним особам на загальну суму 4,1 млн. грн. Реалізація бізнес-планів суб'єктів малого підприємництва, що отримали фінансову державну підтримку у вигляді мікрокредитів, дозволить створити близько 170 нових робочих місць та зберегти робочі місця у кількості 125 одиниць, збільшити обсяги реалізації продукції (послуг).

Крім того, в рамках бюджетного фінансування здійснювалася реалізація програми «Заходи по реалізації Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні». Під час реалі-

зації цієї програми у 2013 році для підприємців та осіб, що бажають започаткувати власну справу, проведено 75 семінарів у 27 регіонах України, на яких пройшли навчання 4 509 осіб [12, с. 85].

На регіональному рівні підтримка розвитку малого підприємництва здійснюється через реалізацію регіональних та місцевих програм розвитку малого підприємництва. Основними напрямами таких програм розвитку є підвищення ефективності реалізації державної регуляторної політики; оптимізація дозвільної системи у сфері господарської діяльності; забезпечення механізмів фінансової підтримки малого підприємництва; подальший розвиток системи інформаційного забезпечення суб'єктів підприємництва; створення сприятливих умов для розвитку інноваційно-інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого підприємництва; надання освітніх послуг, забезпечення підготовки, підвищення кваліфікації кадрів; розширення й підтримка діяльності мережі інфраструктури підтримки підприємництва.

На реалізацію регіональних та місцевих програм розвитку малого підприємництва місцевими органами виконавчої влади передбачалося спрямувати кошти у загальній сумі 165,7 млн. грн. Найбільші обсяги фінансування на виконання регіональних та місцевих програм розвитку малого підприємництва були затверджені в обласних бюджетах м. Київ – 30,0 млн. грн., Одеської області – 3,85 млн. грн., Чернігівської області – 2,45 млн. грн., Сумської області – 2,3 млн. грн., Кіровоградської та Івано-Франківської областей – по 1,5 млн. грн, найменші – у Дніпропетровській області – 84,4 тис. грн., Херсонській області – 150,0 тис. грн. та Рівненській області – 160,0 тис. грн.

У деяких областях на фінансування регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва протягом 2013 року так і не були затверджені відповідні обсяги коштів на реалізацію передбачених заходів (Київська, Луганська, Полтавська, Тернопільська області).

У 2013 році з обласних бюджетів, бюджетів Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя на реалізацію заходів регіональних програм та місцевих програм розвитку підприємництва витрачено 21,7 млн. грн., що на 22,1% більше, у порівнянні з 2012 роком, в якому загальний обсяг використання коштів становив 14,9 млн. грн.

Кошти обласних бюджетів спрямовувалися на: фінансування бізнес-проектів на поворотній основі; пільгове кредитування; створення нових об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва та поповнення статутного та оборотного фондів вже існуючих об'єктів; навчально-методичну роботу; виставкові заходи; видання інформаційних бюлетенів, проспектів, довідників; навчання та перепідготовку незайнятого населення з орієнтацією на зайняття підприємницькою діяльністю тощо (рис. 2) [5, с. 95].

Так, у структурі фінансування програмних заходів АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя провідне місце займає фінансування бізнес-проектів на поворотній основі, пільгове кредитування – 28,4%. На навчально-методичну роботу направлено 3,2% коштів від загального затвердженого обсягу, виставкові заходи, видання інформаційних бюлетенів, проспектів, довідників – 12,4%, створення нових об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва та поповнення статутного та оборотного фондів вже існуючих об'єктів – 6,6%, компенсацію відсотків за банківськими кредитами – 0,8%, інші заходи – 48,6%.

Необхідно відмітити, що протягом 2013 року зберігалася значна диспропорція в обсягах фактичного фінансування заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва. Так, у Донецькій, Запорізькій, Рівненській, Одеській областях у звітному періоді на реалізацію програмних заходів використано близько 90% запланованих коштів. У м. Києві на виконання заходів регіональної програми підтримки розвитку малого і середнього підприємництва у 2013 році було заплановано використати із обласного бюджету 30 000,0 тис. грн., фактично було використано – 0,17% від цього обсягу (50,0 тис. грн.). У Сумській області передбачалося використати із обласного бюджету 2 000,0 тис. грн., а фактично було використано – 25,0% (500,0 тис. грн.), в АР Крим відповідно 4 448,1 тис. грн. – 11,8% (522,9 тис. грн.). У Дніпропетровській, Закарпатській, Київській та Тернопільській областях фінансування взагалі не здійснено.

Як вже зазначалося вище, основними інститутами, орієнтованими на надання фінансових послуг суб'єктам малого підприємництва в Україні, є комерційні банки, інститути державної фінансової підтримки малого підприємництва, інститути спільного інвестування, лізингові й факторингові компанії та мікрофінансові інститути (кредитні спілки, ломбарди та ін.) [3, с. 48].

За даними НБУ станом на 01.01.2013 в Україні діяло 176 банків, з яких 53 банки за участю іноземного капіталу (30,3% від загальної кількості діючих банків України) і 22 – зі 100% іноземним капіталом. Більш за все банків з іноземним капіталом з Росії – 23,3%, Кіпру – 12,8%, Австрії – 12,3%, Франції – 11,3%, Нідерландів – 6,5%, Угорщини і Швеції – по 6%, Німеччини – 5,2%. При цьому іноземні банки, за оцінками фахівців, видали в Україні 40% всіх корпоративних кредитів і 63% – позичок населенню. Загальні активи банків складали 1 267,9 млрд. грн.

Відповідно до опитування банків, яке проводив Центр соціально – економічних досліджень – «CASE Україна» у травні-червні 2013 року, обсяг портфеля кредитів малому та середньому бізнесу в 2012 році у більшості банків був більш як на 30% нижчий, ніж у передкризовому 2008-му році. Банки підтверджують, що їх вимоги до фінансового стану та застави від малих і середніх підприємств-позичальників стали жорсткіші, вони частіше відмовляють таким клієнтам у наданні кредитів порівняно з докризовим періодом, при цьому частка кредитів на розвиток бізнесу зменшилася.

У 2012 році 276 існуючих в Україні небанківських фінансових компаній надали фінансових кредитів за рахунок власних коштів на 919,4 млн. грн., послуг з фінансового лізингу – на 1,6 млн. грн.

На частку лізингового сектору в Україні припадає майже 3% ВВП. У 2012 році 535 лізингових компаній в Україні уклали 10 826 договорів фінансового лізингу на суму 14,71 млрд. грн. Більше половини (58,1%) цих договорів становить лізинг автомобілів. Фінансування лізингових операцій на 41,9% здійснювалося за рахунок банківських кредитів, 35,7% – за рахунок власних коштів і 22,4% – за рахунок позичкових коштів юридичних осіб.

На кінець 2012 року в Україні 617 кредитних спілок володіли кредитним портфелем у розмірі 2 531 млн. грн., 466 ломбардів надали 8 331,6 тис. фінансових кредитів на суму 6 504,2 млн. грн.

Слід зазначити, що з 25 лідерів ринку фінансових послуг для підприємців лише три фінансових установи працює на ринку кредитування обладнання і лише вісім банків мають окремі програми бізнес-позик на обладнання. Відсутність амортизаційної політики, податкових пільг та законодавчої підтримкки стримують зростання лізингу техніки та обладнання.

Кредитні ставки в Україні по різних видах кредитів коливаються від 16 до 30% (без урахування комісій за видачу, оформлення, страхування та супроводження кредиту).

Більш дешеве фінансування за ставками нижче ринкових український малий і середній бізнес може одержати від європейських структур за рахунок відкриття так званих міжнародних кредитних ліній. Так, наприклад, Німецько-український фонд (НУФ), заснований у 1999 році Німецьким банком розвитку (KfW), Національним банком України та Кабінетом Міністрів України, за 2011-2012 роки надав кредити 523 малим і середнім підприємствам на суму 42,7 млн. євро та 30 млн. грн. відповідно (в середньому за ставками 17-19%). Наприкінці 2012 року було погоджено надання ще 10 млн. євро для кредитування малих і середніх підприємств. Програма кредитування мікро-, малого та середнього підприємництва, що фінансується Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР), передбачає надання 100 млн. євро на кредитування малого та середнього бізнесу. Набрала чинності угода між Європейським інвестиційним банком та АТ »Укрексімбанк» на суму 100 мільйонів євро. У рамках угоди кредитуються українські підприємства малого та середнього бізнесу, проекти у галузі енергоефективності, охорони довкілля та інші пріоритетні проекти розвитку місцевого приватного сектору, подолання наслідків змін клімату та адаптації до них тощо. Кредитні кошти надаються як для фінансування інвестицій, так і оборотного капіталу (закупівля сировини) [11].

Ці програми реалізуються шляхом надання ресурсів банкам – партнерам, які, в свою чергу, видають позики під нижчі за ринкові відсотки підприємствам малого та середнього бізнесу.

Однак, обсяг кредитних ресурсів міжнародних інститутів і фондів, як правило, обмежений через високі валютні й країнові ризики, і як слідство, більш жорсткі вимоги до ведення бізнесу потенційних позичальників, оцінки його кредитоспроможності й застави. Крім того, досить вузьке коло банків, які беруть участь у таких проектах, а також дуже обмежені види діяльності підприємств, які могли б розраховувати на одержання таких кредитів.

В цілому, розвиток системи кредитування малого бізнесу з боку комер-ційних банків в нашій країні стикається з багатьма проблемами, серед яких:

великі відсоткові ставки по кредитах; недостатність стартового капіталу у підприємців; відсутність необхідного заставного забезпечення у малих підприємств; короткі строки погашення кредиту; відсутність кредитної історії для підприємців-початківців (старт-апів); неплатоспроможність деяких підприємців; законодавча неврегульованість на ринку мікрофінансування.

Враховуючи структуру сектору малого підприємництва в Україні, переважну більшість якого становлять фізичні особи-підприємці, важливим механізмом фінансової підтримки підприємців (особливо для початківців) є мікрофінансування, яке вважається одним з найбільш перспективних та ефективних напрямів кредитування особливо для підтримки підприємців-початківців. Мікрофінансові організації готові кредитувати позичальника з нульового стажу бізнес-діяльності, тобто тоді, коли банк вважає ризики кредитування занадто високими. Інший напрямок, де мікрофінансові організації дуже затребувані – це малі міста, селища, тобто ті населені пункти, де банківська інфраструктура або відсутня або дуже слабко представлена. Там ці організації можуть бути альтернативою тіньовому ринку кредитування. Формування системи мікрофінансових інститутів дає можливість збільшити доступність базових банківських послуг для громадян, кооперативів та приватних підприємців. Розвиток мікрофінансових інститутів здатний стати каталізатором розвитку малого та середнього бізнесу, у тому числі інноваційного.

На жаль, інституціональне забезпечення функціонування механізмів мікрофінансування в Україні є недосконалим, ринок мікрокредитування в Україні розвивається дуже повільно. Так, у 2012 році всіма небанківськими кредитно-фінансовими установами в цілому (включаючи міжнародні організації), було видано кредитів на суму 15 091,4 млн. грн., що в середньому становить близько 1 000 доларів США на одного господарюючого суб'єкта підприємницької діяльності, і це не можна вважати достатнім для розвитку підприємництва [12].

Рівень фінансової підтримки малого підприємництва, передбачений в регіональних програмах, також дуже низький. Структура фінансування заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва свідчить про нерівномірність використання бюджетних коштів по регіонах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Стан розвитку малого бізнесу в Україні свідчить про те, що подальший розвиток ситуації без активного та позитивного втручання держави може привести до згортання даного сектора економіки з відповідним загостренням економічних проблем та посиленням соціальної напруги. Тому виникає необхідність дієвої державної підтримки малого бізнесу. Завдання полягає у тому, щоб суттєво розширити його роль і місце в економічному процесі. Мається на увазі забезпечення протягом найближчих років у структурах зазначеного сектора зайнятості на рівні 25-30% дієздатного населення та виробництва до 25% ВВП [2, с. 13].

Вирішення цього завдання має зосереджуватися на таких основних напрямах: створення відповідної нормативно-правової бази; вирішення питань щодо організаційного забезпечення малого підприємництва:розробити та прийняти цільові і регіональні програми розвитку та підтримки малого підприємництва з відповідним фінансовим та організаційним забезпеченням; впровадити єдину вертикальну систему органів виконавчої влади з питань малого підприємництва; розробити єдину систему реєстрації та легалізації суб'єктів підприємництва; формування та розвиток системи фінансової підтримки малого підприємництва, передбачити використання державних кредитних ліній; створити спеціалізовану банківську установу або установи з кредитування малого підприємництва; впровадити порядок кредитування малого підприємництва комерційними банками під гарантії бюджетних коштів [5, с. 98].

Тому, вплив фінансової та кредитної системи на розвиток малих підприємств в Україні, особливо в умовах економічної кризи, потребує подальшого дослідження, яке полягає в ґрунтовному з'ясуванні проблем фінансового забезпечення малих підприємств за рахунок використання коштів державного бюджету.

Список літератури:

1. Башнянин Г. І., Москва М. Г. Вірт М. Я., Піхняк Т. А., Буряк О. П. Державне управління малим підприємництвом у трансформаційній економіці України. Монографія / – Львів: ЛІГА-ПРЕС, 2014. – 170 с.
2. Бондаренко С. С. Економіка та управління підприємствами / С. С. Бондаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – 31 с.
3. Варналій З. С. Основи підприємництва: навчальний посібник. – К.: Знання – Прес, 2002.
4. Ващенко К. О., Варналій З. С., Воротін В. Є., Геєць В. М., О. М. Кужель, Лібанова О. В. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь./ К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. М. Геєць, О. М. Кужель, О. В. Лібанова.– К.: Держкомпідприємництво, 2008.
5. Горєлов Д. О. Стратегія підприємства / Д. О. Горєлов, С. Ф. Большенко. – Харків: Вид-во ХНАДУ, 2010. – 133 с.
6. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 № 4618-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
7. Зелена книга малого бізнесу України – 2012 / Д. В. Ляпін, В. І. Дубровський, О. М. Піщуліна, О. П. Продан. – К.: Інститут власності і свободи, 2012. – 124 с.
8. Офіційний сайт Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
10. Проблеми державного регулювання діяльності малих підприємств: Наук.-метод. посіб. / Т. В. Березянко, О. В. Ваганова, Р. В. Руднік / За ред. Березянко Т. В. – К.: ІПДО НУХТ, 2012. – 120 с.
11. Фісун А. Економіка зарубіжних країн. // Економіка України./ А. Фісун – 2009. – № 8 – 28 с.
12. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні / В. І. Шпак: Наук.вид. – К.: МАУП, 2003.

Пихняк Т.А., Новаковская Н.Н.
Хмельницкий кооперативний торгово-экономический институт

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ОСНОВНЫЕ ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация
Исследовано финансовую и кредитную поддержку малого предпринимательства, виды финансово-кредитной поддержки. Определены главные проблемы в поддержке малых предприятий в современных условиях и предложены пути их решения.
Ключевые слова: финансовая поддержка, финансирование, кредитование, малое предпринимательство, региональные программы, лизинг, микрокредитование.

Pihnyak T.A., Novakovska N.M.
Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institute

FINANCIAL SUPPORT SMALL BUSINESSES: KEY ISSUES AND SOLUTIONS

Summary
Investigated the financial and credit support of small business, types of financial support. Key problems in supporting small businesses in the current conditions and proposed solutions.
Keywords: financial support, financing, loans, small business, regional programs, leasing, micro-credit.

УДК 338.49:332.122:338.43

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРИНЦИПІВ, ЯК РЕГУЛЯТОР ДІЙ ПОДОЛАННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Поленкова М.В.
Чернігівський національний технологічний університет

Розглянута система індикаторів якості життя сільського населення. Доведено, що кількісні показники характеризують якість життя сільського населення регіону та відображають результати функціонування інфраструктури, а результатами є показники, які оцінюють ступінь задоволення потреб населення. Сформульована система принципів подолання депресивності сільських територій. Виділено дві групи принципів: загальносистемні та регіональні.
Ключові слова: депресивна сільська територія, якість життя, соціальна інфраструктура, система принципів, індикатори якості життя, інтегральна оцінка.

Постановка проблеми. В останні десятиліття багато зарубіжних та вітчизняних дослідницьких організацій зайнялися проблемою пошуку методів, що дозволяють одночасно враховувати не тільки економічну, а й соціальну сторону розвитку конкретних країн і регіонів. У контексті світогосподарських тенденцій концепція якості життя стає ідеологією, яка стверджує, що ключовим джерелом економічного зростання виступають людські ресурси, якість яких багато в чому визначає успіх економічного і соціального розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій з проблематики подолання депресивного стану сільських територій свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення даного питання [1; 2; 3]. На нашу думку необхідно застосовувати цільовий підхід, тобто чітко визначати кінцеву мету діяльності, сукупність показників та їх кількісну векторну детермінанту, котра надає сенсу функціонуванню і розвитку системи життєзабезпечення сільського населення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний напрям дослідження принципово відрізняється від попереднього, тому що визначальна роль у розвитку сільських територій відводиться людині, селу, сільському соціуму. Ідеологією і методологією сільського розвитку має стати спасіння села та селянства, селяноцентриський або людиноцентриський підхід [5]. Людський капітал стає головним рушійним фактором сучасного соціально-економічного розвитку.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження, узагальнення та формулювання системи принципів подолання депресивності сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Функціонування соціальних, економічних, екологічних, інституційних і господарських аграрних систем здійснюється виключно в інтересах сільської людини. Економічний розвиток країни залежить в першу чергу від населення, що проживає на її території, оскільки саме людина в кінцевому підсумку є виробником і споживачем будь-якого матеріального продукту, і в розвитку людини закладені найважливіші ресурси і потенціал економічного зростання держави.

Поняття «якість життя» можна розглядати у двох варіантах: у широкому сенсі – це категорія, яка відображає зміст життя суспільства в цілому і об'єднує три взаємопов'язані системи: захищеність, гарантованість і забезпеченість. Критерій захищеності населення відображає довіру до влади; характеризує екологічне навантаження на навколишнє природне середовище; передбачає формування стратегії економічного управління регіоном; рівень злочинності. Критерій забезпеченості населення полягає у розробці системи державних соціальних стандартів. Критерій гарантованості передбачає якість освіти, зайнятість населення, охорону здоров'я. У вузькому розумінні якість життя населення – це інтегральні системоутворюючі показники задоволення його потреб.

При оцінці системи життєзабезпечення сільського населення у контексті сталого сільського розвитку основними складовими є економічні, соціальні, екологічні та інституційні компоненти [4]:

$$\mathrm{I}_{nk} = i_{nk}^{\text{екон.}} + i_{nk}^{\text{соц.}} + i_{nk}^{\text{екол.}} + i_{nk}^{\text{інст.}}, \quad (1)$$

де I_{nk} – комплексна інтегральна оцінка сталого розвитку сільських територій n-го поселення в k-му році;

$i_{nk}^{\text{екон.}}$ – окрема інтегральна оцінка економічної складової сталого розвитку сільської території n-го поселення в k-му році;

$i_{nk}^{\text{соц.}}$ – окрема інтегральна оцінка соціальної складової сталого розвитку сільської території n-го поселення в k-му році;

$i_{nk}^{\text{екол.}}$ – окрема інтегральна оцінка екологічної складової сталого розвитку сільської території n-го поселення в k-му році;

$i_{nk}^{\text{інст.}}$ – окрема інтегральна оцінка інституціональної складової сталого розвитку сільської території n-го поселення в k-му році.

На основі проведених досліджень ми дійшли висновку, що в якості головних показників оцінки рівня впливу сільського розвитку на стан депресивності сільських територій необхідно обрати індекси розвитку їх господарського комплексу, екістичного потенціалу, відтворення сільського соціуму та екологічної напруженості проживання сільського населення. Запропоновано на мезорівні використовувати інтегральний індекс оцінки сталого розвитку сільських територій, кінцева формула якого матиме вигляд:

$$\mathrm{I}_{nk} = \sqrt[4]{\mathrm{I}_{nk}^{\text{екон.}} \cdot \mathrm{I}_{nk}^{\text{соц.}} \cdot \mathrm{I}_{nk}^{\text{екол.}} \cdot \mathrm{I}_{nk}^{\text{екіст.}}}, \quad (2)$$

де I_{nk} – інтегральний індекс комплексної оцінки розвитку сільських територій n-го регіону в k-му році;

$\mathrm{I}_{nk}^{\text{екон.}}$, $\mathrm{I}_{nk}^{\text{соц.}}$, $\mathrm{I}_{nk}^{\text{екол.}}$, $\mathrm{I}_{nk}^{\text{екіст.}}$ – сукупна оцінка рівня економічної, соціальної, екологічної, екістичної складових розвитку сільської території n-го регіону в k-му році.

Між якістю життя і соціальною інфраструктурою села існує прямий зв'язок – вони знаходяться у відносинах «мета – засоби» (рис. 1). Розвиток інфраструктури не повинен стати самоціллю – вона створює умови для підвищення якості життя, тому кількісні показники, що характеризують якість життя сільського населення регіону, або індикатори сталого сільського розвитку, відображають результати функціонування інфраструктури, а результатами є показники, які оцінюють ступінь задоволення потреб населення.

Аналіз впливу економічного зростання на подолання депресивності сільських територій не створює складнощів і в цілому є традиційним.

Натомість дослідження соціального розвитку, як одного з напрямків підвищення конкурентоспроможності аграрних територій, потребує розробки чисельних наукових критеріїв та показників-індикаторів для розгляду методологічних аспектів формування сільської соціальної територіальної інфраструктури. Серед цілого ряду показників варто обирати ті, які найповніше характеризують рівень розвитку соціальної інфраструктури і стану соціального-економічного середовища сільської місцевості.

Досліджуючи умови життя сільського населення, варто підкреслити їх тісний зв'язок зі станом сільської соціальної інфраструктури, до якої належать об'єкти житлового і комунального господарства, соціально-культурного призначення, охорони здоров'я, а також торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування. Аналізуючи кількісні характеристики житлового фонду в контексті рівня життя сільських територій, необхідно зазначити, що наявність житла, його площа, кількість кімнат більш актуальні для жителів міст, у сільській же місцевості такі показники є досить відносними, дослідження умов проживання селян, на нашу думку, потрібно проводити переважно на основі аналізу якісних характеристик житлового фонду. До показників-індикаторів, що характеризують якість житлових умов, відносять: площу житла на одного мешканця (м2); частку аварійного та ветхого житла в його загальній площі (%); питому вагу житлового фонду, обладнаного інженерними комунікаціями (водопровід, каналізація, центральне опалення, газ, гаряче водопостачання, ванни) (%); розподіл домогосподарств за часом будівництва їхнього житла (%).

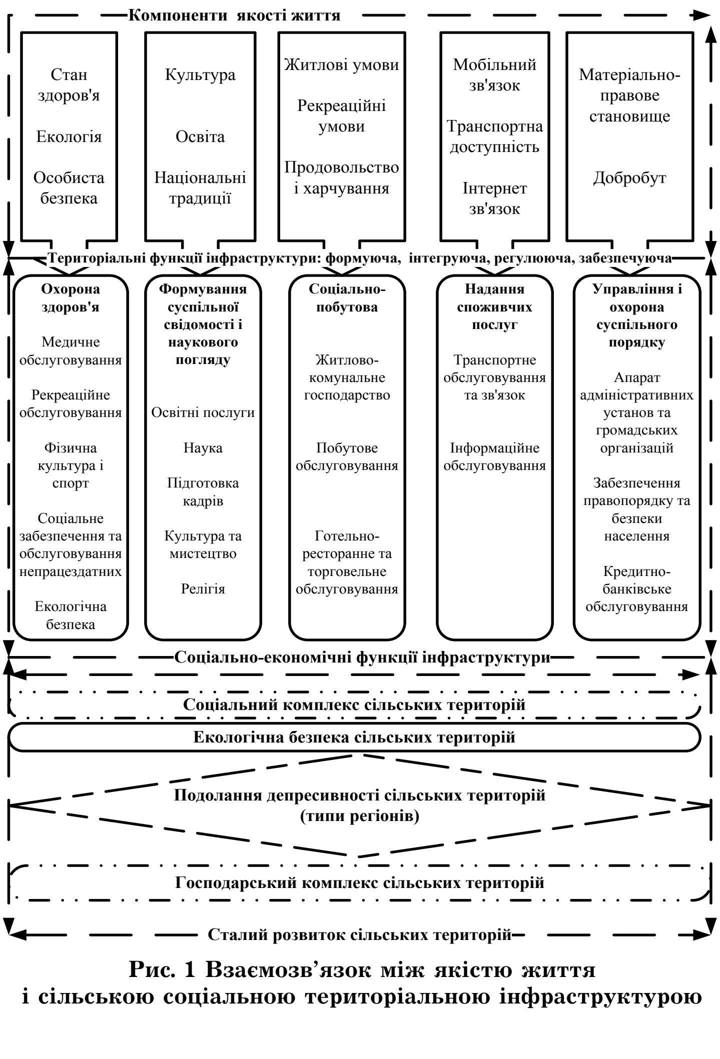

Рис. 1 Взаємозв'язок між якістю життя і сільською соціальною територіальною інфраструктурою

Наступна група показників-індикаторів оцінки сільської інфраструктури – це показники забезпечення сільських населених пунктів об'єктами освіти та культури, що дозволять сільським дітям та молоді стати конкурентоспроможними при виборі місця навчання та майбутньої професії. Дослідження даного аспекту рівня життя сільських мешканців ґрунтується на аналізі ряду показників: кількість дітей, які відвідують дитячі дошкільні установи, в розрахунку на 100 дітей у віці до 6 років; кількість учнів на одну школу; число місць у закладах клубного типу у розрахунку на 1000 жителів.

Вагомий вплив на якість життя селян справляє мережа об'єктів соціальної інфраструктури, що належать до галузі охорони здоров'я.

Цей аспект якості життя сільського населення доцільно дослідити за допомогою індикаторів, які характеризують доступність послуг охорони здоров'я і соціальної допомоги. З урахуванням модернізації охорони здоров'я, яка здійснюється в сільській місцевості, суттєво скорочується мережа медичних закладів, у результаті чого порушується право сільського населення на доступність медичної допомоги. До показників даної групи відносяться: забезпеченість сільських територій медичними закладами (дільничні лікарні, амбулаторно-поліклінічні заклади, ФАПи, %); чисельність лікарів і середнього медичного персоналу, %; забезпеченість сільського населення лікарняними ліжками.

Слід зауважити, що структурно-територіальна організація сільської інфраструктури фрагментарна, тому комплекс соціальних об'єктів для конкретної території визначається потребами і перевагами населення. Крім того, зважаючи на демографічну ситуацію у сільській місцевості, може бути невиправданим відкриття певних соціальних закладів.

Відсутність того чи іншого об'єкта соціальної інфраструктури у сільському пункті може значною мірою нівелюватися їх наявністю у навколишніх поселеннях. При цьому для потенційного споживача таких послуг актуальним є не лише наявність об'єкта, а й відстань до нього. Ця особливість сільської місцевості відображена в аналізі показників розподілу сільських населених пунктів, що не мають дитячих дошкільних закладів, шкіл та лікарняних закладів за відстанню до найближчих населених пунктів, де такі установи є.

Проживання сільських жителів значною мірою залежить від кількісних та якісних характеристик інженерної інфраструктури, до якої належать мережа автомобільних шляхів та об'єкти зв'язку. Рівень розвиненості транспортної мережі сприяє підвищенню мобільності сільського населення, кращому доступу усіх виробників сільськогосподарської продукції до ринків збуту їх продукції, знижує ризик неотримання населенням того чи іншого виду послуг з медичної допомоги тощо. Проаналізувати даний аспект якості життя сільського населення можна за допомогою групи показників: рівень забезпеченості сільських поселень під'їзними автомобільними шляхами із твердим покриттям, %; питома вага сільських доріг із твердим покриттям, %; питома вага сільських населених пунктів, що не мають доріг із твердим покриттям, %; питома вага сільських насе-

лених пунктів, розташованих на відстані понад 10 км від дороги з твердим покриттям, %; питома вага сільських населених пунктів, у яких відсутні обладнані зупинки громадського транспорту, %; питома вага сільських населених пунктів, розташованих на відстані понад 10 км до обладнаних зупинок громадського транспорту, %.

Розглянута система індикаторів якості життя сільського населення дозволяє не лише оцінити рівень життя населення і стан соціальної інфраструктури села, але і гостроту депресії сільської території в цілому.

Проведені дослідження і досвід розвинених країн доводять доцільність створення розвиненої сільської соціально-інженерної інфраструктури як головної передумови подолання депресивності відсталих територій. З огляду на це і у відповідності до сукупності визначених цілей необхідно сформулювати головні принципи стимулювання розвитку регіонів та подолання їх депресивного стану.

У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» прописані принципи стимулювання розвитку депресивних територій, але, враховуючи принципи регіональної політики та європейські підходи до стимулювання розвитку регіонів, слід удосконалити і розширити систему конкретних регулятивних дій. Результати проведеного дослідження дозволили сформулювати систему принципів подолання депресивності сільських територій. Їх можна поділити на дві групи: загальносистемні та регіональні.

Необхідність визначення загальносистемних принципів пов'язана з тим, що сільська територія є підсистемою державного управління і, одночасно, самостійною господарюючою системою. До цієї групи доцільно включити принципи відповідальності, об'єктивності і відкритості, концентрації ресурсів, цілеспрямованості, системності, ієрархічності, селективності, врахування впливу факторів зовнішнього середовища, інформаційної достатності.

Принцип відповідальності. Всі ресурси сільських територій, особливо земельні, становлять матеріальну основу існування сільських мешканців незалежно від форм власності, є обмеженими і мають використовуватися з урахуванням потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

Принцип об'єктивності та відкритості має декілька аспектів застосування, зокрема його необхідно враховувати: а) при визначенні переліку депресивних територій; б) при наданні територіям статусу депресивної; в) при розподілі фінансових ресурсів на стимулювання розвитку чи подолання стану депресивності території.

Принцип концентрації ресурсів передбачає зосередження на проблемних територіях основних ресурсів розвитку: фінансових, трудових, технічних, технологічних. Оскільки депресивна територія не має власних засобів для нормалізації відтворювального процесу, то вона потребує додаткових фінансових ресурсів для підтримки окремих його форм господарювання.

Принцип цілеспрямованості передбачає визначення кінцевої мети, пріоритетності цілей, які найкраще можна сформувати на низовому рівні. Для забезпечення результативності у розвитку сільських територій необхідно закріплення даної цілі у нормативно-правових документах.

Принцип системності означає розгляд управління проблемними територіями як системами з урахуванням специфічних причин відсталості та гостроти депресії для вибору конкретних регулятивний дій.

Принцип селективності передбачає, з одного боку, вибір більш проблемних територій, з іншого – розробку спеціальних програм подолання стану депресивності окремих територій. Останній аспект базується на використанні індивідуального підходу виділення кожної території із депресивним станом.

Принцип недопустимості використання коштів програм на вирішення поточних проблем. Програми подолання стану депресивності території повинні мати своє фінансове забезпечення. Згідно чинного законодавства фінансові ресурси, призначені для подолання стану депресивності території, не враховуються при прийнятті рішень про надання певним територіям традиційних субвенцій та трансфертів. При цьому зазначені ресурси не можуть використовуватися для вирішення поточних проблем регіону, а лише на фінансування тих заходів, які передбачені програмою подолання стану депресивності території.

Принцип врахування впливу факторів зовнішнього середовища. Кожна сільська територія – це багатофункціональна складна відкрита соціально-економічна система, на яку впливає велика кількість факторів зовнішнього середовища, як загальнодержавних, так і глобальних. Тому політика, яка направлена на подолання депресивності сільських територій, повинна враховувати можливості впливу цих факторів, а сільське середовище повинно мати соціально-економічні можливості для адаптування до умов глобалізації.

Принцип інформаційної достатності передбачає наявність інформаційного забезпечення, формування системи статистичних методів, системи показників якості життя сільського населення, особливо проблемних територій.

Друга група – регіональні принципи подолання депресивності сільських територій – забезпечують ефективний розвиток якості життя сільського населення. В цю групу ми включили принципи комплексності, сталості, урахування потреб і баланс інтересів соціальних груп сільського населення, полісуб'єктності, інноваційності, науковості, спадковості, операціональності показників, ефективності.

Принцип комплексності управління якістю життя сільського населення забезпечує розвиток всіх складових якості життя. При цьому необхідно враховувати взаємозв'язок між усіма його елементами, оскільки вони істотним чином взаємодіють один з одним.

Принцип сталості припускає спільний розвиток трьох основних сфер життєдіяльності сільської території: економічної, соціальної, екологічної. Управління якістю життя населення депресивних сільських територій забезпечується за рахунок збалансованого розвитку цих складових, при цьому розвиток сільськогосподарського виробництва має створювати умови для функціонування соціальної сфери та зберігати екологічну рівновагу в регіоні.

Принцип урахування потреб і баланс інтересів соціальних груп сільського населення передбачає включення до суб'єктів управління якістю життя сільського населення не тільки регіональних органів влади, але і недержавних суб'єктів, таких як профспілки, суспільні організації, політичні партії, комерційні організації і місцеве населення. Недотримання даного принципу може привести до суттєвих перекосів у соціальній структурі сільського населення і зниження рівня соціальної безпеки сільських територій.

Принцип інноваційності. Залучення технологічних інновацій, сучасних інформаційних технологій, управлінських інновацій, економічних і наукових нововведень дозволить створити потенціал розвитку для майбутніх поколінь.

Принцип науковості спрямований на практичне використання розроблених науково-методичних інструментів управління.

Принцип спадковості передбачає збереження досягнутих позитивних результатів розвитку в різних сферах життєдіяльності сільських територій та закріплення їх при реалізації нових концепцій розвитку.

Принцип операціональності показників. Використання даного принципу необхідне для розробки системи показників планування, моніторингу, оцінки і контролю якості життя сільського населення. Ця система має відповідати таким вимогам: вимірність, порівнянність, доступність, обґрунтованість.

Принцип ефективності. Ефективність управління якістю життя сільського населення визначається переважно співвідношенням витрат і досягнутих результатів, цільовою соціальною ефективністю. Таке управління пов'язано з підвищенням якості життя сільського населення на проблемних територіях і є досить витратним процесом, який потребує великих фінансових і матеріальних вкладень на всіх рівнях розвитку.

Запропонована система принципів повинна забезпечити більш ефективне досягнення цілей управління якістю життя сільського населення при подоланні депресивності сільських територій. Сформульовані у дослідженні принципи стимулювання розвитку депресивних сільських територій мають стати основою для визначення напрямів і розробки програм їх санації.

Висновки та пропозиції. Розглянуто та розширено систему принципів подолання депресивності сільських територій, які прописані у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів», що, враховуючи принципи регіональної політики та європейські підходи до стимулювання розвитку регіонів, дозволило диференціювати їх на загальносистемні (відповідальності, об'єктивності і відкритості, концентрації ресурсів, цілеспрямованості, системності, ієрархічності, селективності, врахування впливу факторів зовнішнього середовища, інформаційної достатності) та регіональні (комплексності, сталості, урахування потреб і баланс інтересів соціальних груп сільського населення, полісуб'єктності, інноваційності, науковості, спадковості, операціональності показників, ефективності).

Список літератури:

1. Барановський М. О. Методологічні засади аналізу процесів регіональної депресивності [Електронний ресурс] / М. О. Барановський // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – 2008. № 5. Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/ Soc_Gum/Chseg/2008_5/Baranovskiy.pdf
2. Барановський М. О. Про механізми забезпечення збалансованого розвитку депресивних аграрних територій / М. О. Барановський // Економіка України. – 2006. – № 11. – С. 124-128.
3. Барановський М. О. Сільські депресивні території Полісся: особливості розвитку та санації / Н. О. Алєшугіна, М. О. Барановський, О. В. Барановська, О. О. Зеленська та ін; Ніжин: ТОВ «Видавництво« Аспект-Поліграф», 2010. – 315 с.
4. Меренкова И. Н. Устойчивое развитие сельских территорий: теоретико-методологические аспекты оценки / И. Н. Меренкова //
5. Прокопа І. В Депресивність аграрних територій: український вимір / І. В Прокопа, Л. О. Шепотько // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 59 – Региональная экономика: теория и практика. – 2010. – № 25(160). – С. 49-55.

Поленкова М.В.
Черниговский национальный технологический университет

СИСТЕМА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ, КАК РЕГУЛЯТОР ДЕЙСТВИЙ ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕПРЕССИВНОСТИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Аннотация
Рассмотрена система индикаторов качества жизни сельского населения. Доказано, что количественные показатели характеризуют качество жизни сельского населения региона и отражают результаты функционирования инфраструктуры, а результатами являются показатели, которые оценивают степень удовлетворения потребностей населения. Сформулирована система принципов преодоления депрессивности сельских территорий. Выделены две группы принципов: общесистемные и региональные.
Ключевые слова: депрессивная сельская территория, качество жизни, социальная инфраструктура, система принципов, индикаторы качества жизни, интегральная оценка.

Polenkova M.V.
Chernihiv National Technological University

SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC PRINCIPLES, AS REGULATOR OF OVERCOME THE DEPRESSION RURAL

Summary
A system of indicators of quality of life of the rural population. It is proved that the quantitative indicators characterize the quality of life of the rural population of the region and reflect the results of infrastructure, and the results are indicators that assess the degree of satisfaction of the needs of the population. A system of principles was created to overcome depressed rural areas. Two groups of principles: system-wide and regional.
Keywords: depressed rural area, quality of life, social infrastructure, a system of principles, quality of life indicators, integral evaluation.

УДК 336.144

ПЕРСПЕКТИВИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З ОФШОРНИМ ВІДТОКОМ КАПІТАЛУ

Поліщук В.Г.
Луцький національний технічний університет

В роботі проаналізовано передумови виникнення офшорних компаній. Досліджено сутність механізмів детінізації економіки в контексті боротьби з офшорним відтоком капіталу. Визначено основні переваги та недоліки, а також напрями удосконалення системи детінізації економіки в контексті боротьби з офшорним відтоком капіталу в Україні. Визначено механізм діяльності офшорних юрисдикцій. Визначено наслідки тінізації для офіційного сектору економіки.
Ключові слова: офшорний бізнес, офшорний відтік капіталу, детінізація економіки, юрисдикція, конкуренція.

Постановка проблеми. Тіньова економіка здійснює значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Ігнорування такого суперечливого явища, як тіньова економіка, спричиняє серйозні помилки при визначенні макроекономічних показників, та неадекватну оцінку найважливіших процесів і тенденцій, тактичні та стратегічні прорахунки щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки. За оцінками експертів, тінізація економіки країни складає 50-60%. Це вкрай негативно позначається на надходженнях до бюджету, здатності держави здійснювати масштабні інвестиційні й соціальні проекти, ступені соціального захисту найманих працівників, а також ефективному використанні природних і фінансових ресурсів країни. Питання проникнення в офшори тіньової економіки гостро стоїть в нашій державі, оскільки безповоротно туди відтікають капітали не лише великого бізнесу, а й апарату влади, котрий володіє цим бізнесом і котрому дана ситуація дуже вигідна Таким чином, системна програма діяльності із детінізації економіки має стати окремим напрямком розвитку економіки України.

Масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги і структуру ВВП, призводять до спотворення офіційних даних про його величину. Тіньова економіка створює реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави. Високий рівень тінізації економіки вкрай негативно впливає на імідж країни, її конкурентоспроможність, ефективність структурних та інституційних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань протидії офшорному бізнесу та детінізації відтоку капіталу присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, серед вчених значний внесок у дослідження цього питання зробили такі вітчизняні науковці як Базилюк А., Варналій З., Засанська О., Мазур І., Попович В. та ін. Поширення офшорних зон вивчали такі вчені, як: Горбунова О., Грязнова Л., Данько Т., Кузнецової Н., Мещерякової О., Окрут З., Островського В., Пеппера Дж., Піляєва Б., Стеченка Д. та ін. У працях цих авторів розглядаються переважно загальні проблеми функціонування офшорних компаній, їх правовий статус, використання економічних пільг, специфіки розташування, практичні схеми вибору найбільш прийнятної офшорної юрисдикції, а також розглядається досвід окремих країн щодо застосування офшорних зон для власного соціально-економічного розвитку. та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, в яких виноситься питання сутності, дане питання потребує подальшої розробки, удосконалення понятійного апарату та систематизації теоретико-практичних знань.

Мета статті. Метою даної роботи є на основі аналізу проблеми тіньової економіки запропонувати комплекс певних заходів, які стимулюватимуть процес детінізації з врахуванням позитивних і негативних результатів її впливу на населення та національну економіку.

Виклад основного матеріалу. Зростання розмірів тіньової економіки в країнах Європи почало викликати занепокоєння міжнародної економічної і політичної спільноти. Це пов'язане з тим, що, по-перше, економічні та соціальні умови на макро- і мікрорівнях не можна точно і правильно оцінити, якщо значна частина основної економічної діяльності не відображена в офіційній статистиці. Наприклад, офіційне число безробітних може приховувати той факт, що невідома частина їх насправді працює й отримує доходи від неофіційної діяльності. В результаті будь-яка спроба подолати безробіття на макрорівні виявляється неефективною і не результативною.

По-друге, тіньова економічна діяльність призводе до втрати доходів державного бюджету, оскільки суб'єкти тіньової діяльності ухиляються від сплати податків і внесків до фондів пенсійного і соціального страхування. По-третє, поширення такого явища, як тіньова економіка, знижує ефективність функціонування офіційного сектору. Наприклад, скорочення виробничих витрат через ухилення від сплати податків і внесків до фондів пенсійного і соціального страхування спричиняє недоброчесну конкуренцію між офіційними та неофіційними економічними одиницями і відкриває шлях до менш продуктивної діяльності для поглинання зростаючої частки доступних ресурсів. Саме тому з метою статистичного вимірювання обсягів тіньової економіки та оцінювання її впливу на економіку була розроблена система відповідних методів і прийомів.

Офшори мають давню історію. Ще за часів Давньої Греції деякі острови Егейського моря використовувалися купцями для складування товарів і уникнення податку на імпорт, який ввело місто Афіни.

Схожу роль в Середньовіччі грали Нормандські острови та острів Мен, а згодом і північно-американські колонії. В сучасному ж вигляді офшорні зони виникли в Швейцарії та Ліхтенштейні після Першої Світової Війни.

В сьогоднішній світовій економіці через офшори проходить гігантський потік капіталу. Так, згідно з дослiдженням The Price of Offshore Revisited від організації Tax Justice Network, лише громадяни країн, що розвиваються, накопичили в офшорних зонах близько 9,4 трильйона доларів. З них 7,6 трильйона виводять з 20 країн, серед яких є й Україна.

В Україні склалась ситуація ворожого ставлення до офшорів як до способу відмивання «брудних» грошей та переведення капіталів «в тінь», адже застосовуючи певні схеми можна уникнути оподаткування і в офшорній зоні, і в країні-посереднику де фактично зареєстрована фірма і в Україні куди надходять прибутки. Саме питання проникнення в офшори тіньової економіки гостро стоїть в нашій державі, оскільки безповоротно туди відтікають капітали не лише великого бізнесу, а й апарату влади, котрий володіє цим бізнесом і котрому дана ситуація дуже вигідна. Практично кожного президента в Україні критикують, що за роки його правління в офшори були переведені мільярди гривень. Відсутність законодавчого регулювання дозволяє отримувати надприбутки на законних підставах, а мала поінформованість суспільства та не значний рівень досліджень даного феномену підвищують і так достатній рівень соціальної напруги в Україні.

Функціонування офшорної юрисдикції та офшорних операцій забезпечується складним механізмом організації її діяльності. Цей механізм діяльності офшорних юрисдикцій може включати такі елементи:

– інституційний (механізм взаємозв'язків інституцій у процесі здійснення офшорної діяльності);

– правовий (сукупність законодавчих норм регулювання діяльності офшорних зон);

– організаційний (сукупність організаційних підходів щодо організації діяльності офшорної зони);

– економічний (механізм державного регулювання, оподаткування, інвестиційно-інноваційний механізм);

– фінансовий (механізм формування коштів, перерозподілу коштів; грошових потоків);

– інформаційний (сукупність інформаційно-комунікаційного забезпечення діяльності офшорних зон) [4, с. 173].

За даними державного комітету статистики України прямі іноземні інвестиції в Україну за 1995-2011 роки склали 44708,0 млн. дол. США, прямі інвестиції з України – 6871,1 млн. дол. США. Прямі інвестиції з України в економіку країн світу розподілились таким чином: 6342,5 млн. дол. США (тобто 92,3% усіх інвестицій) потрапили до Кіпру (відомої офшорної зони). Іншими країнами, куди здійснювалось інвестування були Російська Федерація, Латвія, Польща, Грузія Віргінські Острови, Британські, Казахстан та ін. Разом з тим найбільша кількість інвестицій надійшла в Україну також з Кіпру.

Усього в Україні працюють офшорні компанії з 35 юрисдикцій. Найбільш популярним залишається Кіпр. Щодо американських інвестицій картина здебільшого схожа, оскільки левову частку «американців» в Україні становлять компанії, зареєстровані у відомих «офшорних» штатах Делавар, Вайомінг та ін. Ці компанії у США називають «Shell Companies» (тобто «коралові», або пусті), які зазвичай у своїй назві мають закінчення: «Ltd», «Inc», «Llc», «Co», «GmbH». Міжнародній практиці відомі комбіновані схеми зв'язків, що формуються з багатьох фірм, розташованих у різних офшорних зонах. Нині розповсюджені схеми за участю 10–15 компаній-контрагентів [5, с. 385].

У 2013 році офшорна юрисдикція Кіпру стане менш популярною. У той же час інтерес до карибських, азійських і африканських офшорів зросте. Про це йдеться у квартальному прогнозі Ukrainian Economic Trends Forecast, підготовленому аналітичною групою Da Vinci AG.

На думку аналітиків компанії зовнішні та внутрішні причини приведуть до скорочення практики оптимізації сплати податків і зборів через юрисдикцію Кіпру. Враховуючи важкий економічний і податковий клімат в Україні, ймовірність повномасштабного повернення коштів в Україну оцінюється, як низька. Ситуація з Кіпром скоріше приведе до перерозподілу фінансових потоків між іншими офшорними юрисдикціями і пошуку в 2013 році нових ефективних «податкових гаваней».

Непрямим підтвердженням цьому є динаміка зростання експорту товарів у деякі держави світу, що використовуються як податкові гавані, в період 10 місяців у 2012 році. Як відомо, експорт товарів в офшорні юрисдикції використовується як найпоширеніша схема реінвойсинга, яка дозволяє оптимізувати податки. Тому показники динаміки експорту товарів в окремі країни, що мають подібний статус, можуть використовуватися для вивчення тенденцій в даному сегменті.

В Ukrainian Economic Trends Forecast наводиться статистика збільшення експорту товарів у Беліз, Британські Віргінські острови, Сейшельські острови, Маршаллові острови, Багамські острови. У 2013 році вітчизняні групи будуть більш активно освоювати нові офшорні юрисдикції в Центральній Америці, Африці і Карибському басейні.

Виходячи з стану проблем тінізації в Україні, можна визначити основні чинники тінізації економіки нашої країни на сучасному етапі:

1) політична невизначеність, недовіра до дій влади та високий рівень бюрократизму.

2) недостатність інституційного забезпечення економічної політики в Україні.

3) неефективність управління державною власністю і захисту прав власників.

4) системні вади податкової політики та недосконалість бюджетної політики.

5) незбалансованість державної регуляторної політики.

6) деформація структури зайнятості населення.

7) рейдерство, яке пов'язане з наступним чинником.

8) слабкість та недосконалість судової влади.

9) утворення тіньової парадержави.

10) непродуктивний відплив капіталів та інші чинники тінізації.

В загальному наслідки тінізації для офіційного сектору економіки можна сформулювати так:

1. Якщо ми виходимо з державницьких позицій, то повинні передусім говорити про те, що держава втрачає податкові надходження до бюджету, якщо такі суми не враховуються і не оподатковуються.

2. Це ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави. Воно пов'язане з першим негативним наслідком тінізації.

3. Недієвість управлінських рішень. Тобто, якщо ми говоримо про офіційні дані, то треба робити відповідний коефіцієнт кореляції.

4. Скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів. Крім того, є ще один негативний наслідок, який безпосередньо пов'язаний з попереднім – це зменшення інтересу потенційних інвесторів. Чим більше рівень тінізації, тим менше цей інтерес і привабливість.

5. Це зростання криміналізації суспільства, через збільшенні кількості економічних злочинів. Певно, що далеко не повний перелік негативних наслідків тінізації для офіційного сектору.

Все це вимагає активної дії держави, зокрема здійснення конкретних заходів щодо детінізації економіки.

Детінізація економіки – це цілісна система дій, яка спрямована передусім на подолання і викорінення причин та передумов процесів тінізації. Стратегічною метою детінізації економіки є істотне

зниження рівня тіньової економіки шляхом легалізації тіньових капіталів, створення сприятливих умов для залучення легалізованих капіталів в легальну економіку, в реальний сектор.

Сам процес детінізації має чимало позитивного. З одного боку – це позитивно впливає на темпи зростання ВВП. З іншого боку – це суспільний позитив, як внутрішній, так і зовнішній.

З метою подолання негативних наслідків процесу тінізації економіки України, значного зменшення його рівня, необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо протидії тінізації. Зокрема, це заходи щодо детінізації та декриміналізації економіки, запобігання непродуктивного відтоку капіталу, захисту суб'єктів господарювання від рейдерства та детінізації політичного процесу.

Заходи щодо декриміналізації економіки включають: створення Національного бюро розслідувань; реформування системи звітності правоохоронних органів відповідно до стандартів розвинених країн; узгодження повноважень та контрольно-ревізійних функцій Державного комітету фінансового моніторингу, правоохоронних органів у сфері легалізації тіньових капіталів; розробку комплексної теоретико-методичної бази визначення обсягів та протидії кримінальній та тіньовій активності; активізацію участі у міжнародній системі протидії іллегалізації економічної діяльності на різних рівнях міжнародного співробітництва.

До заходів щодо запобігання непродуктивного відтоку капіталів з України слід віднести: забезпечення дієвого захисту та державних гарантій прав власників та інвесторів; забезпечення стабільності, прозорості та однозначності норм законодавства у сфері оподаткування та валютного регулювання, покращання інвестиційного та підприємницького клімату; подолання тіньових явищ у сфері зовнішньоекономічної діяльності, зокрема, у системі митного регулювання; прискорення розвитку фінансових ринків та корпоративного сектора у відповідності до європейських стандартів; істотне підвищення ефективності боротьби з корупцією та організованою злочинністю, зокрема у фінансовій сфері.

З метою захисту суб'єктів господарювання від рейдерства необхідно: створити при обласних державних адміністраціях робочі групи для координації діяльності правоохоронних органів і недержавних охоронних структур щодо економічного і фізичного захисту підприємництва; вироблення пропозицій щодо формування законодавчої та нормативної баз з питань безпеки підприємництва; проводити щоквартальні форуми, присвячені співпраці владних структур та бізнесу, першочергове завдання яких – висвітлення практики захисту підприємництва в Україні від злочинних зазіхань, рейдерства.

Заходи щодо детінізації політичного процесу передбачають: моніторинг власності державних службовців і депутатів всіх рівнів; заборону анонімних пожертв, внесків іноземних компаній та неприбуткових організацій на користь суб'єктів виборчого процесу; опублікування щорічних фінансових звітів діяльності політичних партій; посилення контролю за виконанням заборони на здійснення підприємницької діяльності державними службовцями, запровадження повної майнової відповідальності через механізм конфіскації власності державних службовців, причетних до процесу «відмивання грошей» та розкрадання державного майна і бюджетних коштів.

Реалізація цих та інших заходів щодо подальшої детінізації економіки сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства в цілому, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз національній безпеці держави.

Сьогодні ми можемо говорити про деякі факти, що свідчать про ефективність заходів щодо детінізації економіки вжитих останнім часом. Зокрема:

1) відбулася лібералізація правового поля для підприємництва, тобто скорочено кількість і тривалість перевірок підприємств, впорядковано процедуру реєстрації, ліцензування;

2) зниження рівня бартерних операцій;

3) підвищення якості використання бюджетних коштів, шляхом обмеження негрошових форм розрахунків з бюджетом та переходом на казначейську форму обслуговування операцій тощо.

До необхідних заходів подолання негативних наслідків офшорних зон належать:

– застосування факторингу, що надасть можливість вітчизняним експортерам одержувати правдиву інформацію про фінансово-господарське становище іноземних партнерів напередодні укладання експортних договорів та обов'язкове отримання винагород за експортування товарів, що позитивно позначиться на становищі національної економіки;

– прийняття змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» з фіксацією системи реєстрації офшорних компаній;

– поширити обмеження щодо нерезидентів з офшорним статусом на всіх нерезидентів, які знаходяться на теренах «податкових гаваней»;

– прийняти зміни до діючого законодавства для гармонізації з рекомендаціями Групи з опрацювання заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF) тощо [4, с. 176].

Висновки і пропозиції. Проблема детінізації є комплексною і лежить у площині повернення людей до нормальної господарської діяльності, що базувалася б на розумних законах. Розробляючи закони та нормативні документи з повернення тіньових капіталів, державі необхідно думати про те, як змінити свої функції. Уряду треба від звинувачень бізнесу перейти до визнання власної провини за те, що не були вчасно створені належні умови для легалізації господарської діяльності. Виходячи з світового досвіду, потрібно встановити вичерпний перелік видів діяльності, доходи від яких завжди вважатимуться кримінальними.

Список літератури:

1. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / З. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56-66.
2. Кобушко І. М. Офшорні зони як засіб зростання інвестиційного потенціалу / Кобушко І. М., Говорун Я. В., Панченко С. О. // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 182-187.
3. Куссулакос Я. Неофіційна економіка в Україні: вимірювання та оцінка впливу на доходи населення. Навчальний посібник / Я. Куссулакос, В. Саріогло, Г. Терещенко – К., 2010. – 136 с.
4. Манзюк О. О. Негативні наслідки діяльності офшорних зон та шляхи їх подолання в Україні / Манзюк О. О. // Європейський вектор економічного розвитку. – 2013. – № 2(15). – С. 172-178.

5. Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія / В. А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 613 с.
6. Огреба С. В. Статистичне оцінювання масштабів тіньової економіки України / С. В. Огреба // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 6. – С. 353–359.
7. Сидоренко Т. О. Детінізація економіки та легалізація капіталу в Україні / Сидоренко Т. О. // Інноваційна економіка. – 2011. – № 2. – С. 150-154.

Полищук В.Г.
Луцкий национальный технический университет

ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ БОРЬБЫ С ОФШОРНЫМ ОТТОКОМ КАПИТАЛА

Аннотация
В работе проанализированы предпосылки возникновения оффшорных компаний. Исследована сущность механизмов детенизации экономики в контексте борьбы с оффшорным оттоком капитала. Определены основные преимущества и недостатки, а также направления совершенствования системы детенизации экономики в контексте борьбы с оффшорным оттоком капитала в Украине. Определены последствия тенизации для официального сектора экономики.
Ключевые слова: оффшорный бизнес, оффшорный отток капитала, детенизация экономики, юрисдикция, конкуренция.

Polishchuk V.G.
Lutsk National Technical University

PERSPECTIVES OF REDUCING THE SHADOW ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FIGHT AGAINST OFFSHORE CAPITAL OUTFLOW

Summary
In work the analysis of preconditions of formation of the offshore companies is carried out. Research of essence of mechanisms for reducing the shadow economy in the fight against offshore capital outflow. The basic advantages and lacks, and also directions of improvement of system of mechanisms for reducing the shadow economy in the fight against offshore capital outflow Ukraine are defined. The mechanism of offshore jurisdictions are determined. The shadowing effects for the official sector are defined.
Keywords: offshore business, offshore capital outflow, reducing the shadow economy, jurisdiction, competition.

УДК 331.102

УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВИХ ЗАСАД ДІАГНОСТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Поліщук Н.О.
Красноармійський індустріальний інститут

Наведено та обґрунтовано загальні підходи до формування, наповнення та послідовності процедур діагностування соціальних процесів на ринку праці. Визначено фази діагностики відтворення робочої сили на ринку праці. Розроблено ключові положення проведення загальних діагностик з урахуванням рівня ускладнення та їх наповнення новітніми процесами. Удосконалено новітні підходи до сегментування соціальних процесів на ринку праці із врахуванням різних факторів. Визначено та обґрунтувано наукові засади дослідження соціального менеджменту з питань удосконалення системи діагностування соціальних процесів на регіональному ринку праці.
Ключові слова: трудові ресурси, діагностування, фактори, регіональний ринок, кадровий потенціал.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження наукових засад діагностування розвитку ринку праці визначається роллю соціальних процесів, які формують позитивні зрушення в суспільному розвитку будь-якої країни. Трансформаційні процеси, що відбуваються на регіональних ринках праці України, потребують досконалого дослідження та оцінювання відповідно до новітніх європейських соціальних стандартів та особливостей розвитку інформаційного суспільства.

На сьогодні ринок праці проходить стадії становлення, динамічного розвитку та змін. На ньому виникають нові соціальні явища, що змінюють характер соціально-трудових відносин; формуються нові суб'єкти ринку; трансформуються трудові та професійні орієнтири різних груп населення. За таких умов одним з найбільш складних завдань при управлінні регіональними ринками праці є діагностика цих ринків. Розв'язання означеного завдання можливе шляхом створення на основі сучасних економіко-математичних моделей і методів комплексної системи діагностики соціальних процесів регіональних ринків праці. Це дозволить визначити основні напрями регулювання ситуації на ринку залежно від поточного стану соціальних процесів на ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою формування чіткої системи знань про ринок праці стали фундаментальні наукові праці Дж. Кейнса, П. Самуельсона, А. Сміта. Підходи до сегментації ринку праці, висвітлені в роботах Ж. Будвіля, М. Фрідмена. Концепції робочої сили і різних статусів її зайнятості окреслено у працях В. Верма, Ф. Мехрана, О. Сергієнко, Р. Хуссманіса. Концептуалізацію соціальних процесів, вивчення їх та взаємодії у просторі ринку праці розроблено Д. Гвішиані, М. Лапіним. В. Гимпельсон, І. Горбачьова, Г. Стендінг, В. Попова дають характеристику процесів соціальної, трудової і професійної мобільності в соціальному просторі ринку праці. Теорії сегментації ринку праці і дискримінуючих чинників при наймі на роботу наведено у працях Л. Верем'янової, Л. Вішневської, М. Елютіної, М. Кавай, А. Соловйова. До проблем діагностики регіональних ринків праці проявляли інтерес зарубіжні та українські вчені, серед них можна назвати В. Бутова, Н. Дучинську, Л. Панкову, О. Фінагіну та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на повноту та різнорідність досліджень, багато проблем, пов'язаних із діагностуванням соціальних процесів на регіональному ринку праці, залишаються недостатньо дослідженими і не в повному обсязі визначеними. З урахуванням цього, актуальність теми обумовлено потребою дослідження наукових засад розвитку та діагностування ринку праці і визначення місця соціального процесу в організаційній системі регулювання регіональних ринків праці; необхідністю наукового аналізу проблемних аспектів ринку праці з урахуванням впливу розвитку соціальних процесів на ньому; відсутністю концептуальних уявлень щодо синергетичного розвитку соціальних процесів і ринку праці, єдиних системи та критеріїв оцінки соціальних процесів регіонального ринку праці, а також ефективної моделі їх діагностування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення та обґрунтування наукових засад дослідження соціального менеджменту з питань удосконалення системи діагностування соціальних процесів на регіональному ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Суперечливий розвиток соціальних процесів за сучасних умов викликає необхідність ретельного вивчення стану та тенденцій розвитку регіональних ринків. Однією з основних причин нерівномірного і незбалансованого розвитку регіонів, територій, країн і континентів О.В. Нікіфорова вважає первинний нерівномірний розподіл ресурсів різного роду. При цьому на сьогоднішній день першочергову роль відіграє вже не класичний набір: земля, праця, капітал, але підприємницькі здібності, і все більше – інформаційні ресурси, інтелектуальний потенціал території і особисті «якості» трудових ресурсів. З економічної точки зору, проблеми нерівномірності регіонального розвитку можна інтерпретувати так: хтось більше вкладає в загальну скарбничку, а хтось більше з цієї скарбнички бере. Окрім «економічної несправедливості» така ситуація призводить до істотних відмінностей рівня і якості життя в різних регіонах країни, спотворює процес національної самоідентифікації, підсилює загальну роз'єднаність населення, вагу етнічних і політичних протиріч [3, с. 49].

Таким чином, актуальності набуває вивчення соціальних процесів. Сучасні досягнення науково-технічного прогресу, розвитку сучасних інформаційних технологій, засобів зв'язку і комунікацій відкрили нові шляхи для більш ефективного вивчення соціальних процесів. Одним із найбільш важливих напрямів економічних досліджень є вивчення соціальних процесів на регіональних ринках праці. Дане дослідження відбувається за допомогою процесів діагностування.

Розвиток діагностики соціальних процесів на ринку праці в регіонах України характеризується цілим рядом проблем [1, с. 156-164].

Основні проблеми діагностування соціальних процесів на ринку праці визначаються: недосконалістю законодавчого забезпечення міжрегіонального співробітництва, нерозвиненістю інформаційних систем;

незацікавленістю адміністрації регіонів у діагностуванні соціальних процесів на ринку праці; недостатньою науковою розробкою проблем діагностування та ефективного регулювання соціальних процесів на ринку праці; відсутністю методик та моделей діагностування соціальних процесів на регіональному ринку праці; відсутністю показників оцінки соціальних процесів на регіональному ринку праці. Відсутні показники оцінки таких соціальних процесів на ринку праці, як: дискримінація (за гендерною, національною ознаками); процеси, що сприяють зростанню кількості цивільних шлюбів; не оцінюються процеси, які викликають негативні явища кризового стану суспільства, що стосуються так званих «соціальних аутсайдерів»; відсутністю підходів до сегментування соціальних процесів на ринку праці; динамізмом і складністю соціальних процесів та ринку праці; інформаційною невизначеністю.

Невизначеність вноситься в процес формування інформації щодо розвитку соціальних процесів на ринку праці через їх різноманіть та неоднозначність. Система управління виявляється не в змозі повністю здійснити раціональний, формально оптимальний вибір найкращого з існуючих в її розпорядженні варіантів поведінки щодо регулювання соціальних процесів та ринку праці.

Поведінкова стратегія на ринку праці позбувається адекватності та передбачуваності, що викликає неспроможність системи управління до встановлення прогнозних значень тенденцій, що намітилися на ринку, та явищ, що вже на ньому відбуваються. Це викликає значний дисбаланс на ринку і сприяє негативним проявам на кшталт прихованого безробіття.

Також істотними проблемами, що перешкоджають розвитку діагностики соціальних процесів ринку праці в регіонах України, є: відсутність достовірних критеріїв порівняння; проведення більшості досліджень без врахування екзогенних чинників; значний часовий інтервал результатів аналітичних досліджень, оскільки моніторинг здійснюється епізодично і т.д.

Аналіз основних проблем дозволяє виділити наступні пріоритетні напрями розвитку діагностики соціальних процесів ринку праці в регіонах України: формування загальної регіональної бази даних для діагностики і економічного регулювання; введення в регіони системи постійного моніторингу стану соціальних процесів ринку праці; детальний і своєчасний аналіз відхилень від нормального функціонування ринку праці під впливом соціальних процесів, причин їх виникнення, а також реалізація заходів для їх усунення або мінімізації; систематизація тих напрямів, які потрібно вивчати та оцінювати на ринку праці: соціальний потенціал, соціальний капітал, інтелектуальний потенціал, людський потенціал, трудовий потенціал, кадровий потенціал, освітній потенціал, соціальні явища.

Дослідження наведених соціальних напрямів та явищ повинне здійснюватися за допомогою спеціально розроблених програм, що дозволять проводити за допомогою інтегрованих експертних оцінок порівняльний аналіз реальних і нормативних соціальних показників. Такі програми повинні бути засновані на зіставленні відповідних показників з реальної і нормативної баз даних та їх попарного кількісного і якісного порівняння. В деяких випадках такому порівнянню повинні передувати розрахунки аналітичних інтегрованих показників, які згодом необхідно зіставляти з нормативними критеріями. За результатами діагностики необхідно здійснювати сегментацію соціальних процесів та групування на ринку праці за сегментативним критерієм соціальних процесів. Надалі проводиться поглиблений діагностичний аналіз інформації, що характеризує кожну з груп окремо. Метою такого дослідження є оцінка соціальних факторів ринкового середовища, виявлення позитивних та негативних напрямів впливу соціальних процесів на ринок праці, які характеризуються екстремальним відхиленням реального значення того або іншого показника від допустимої норми.

Моніторинг є інформаційною базою для виконання функцій управління та діагностування соціальних процесів. Тому створення в системі моніторингу архіву інформаційних баз даних дозволяє визначати динаміку зміни соціально-значущих показників. А отже, і оцінювати основні тенденції зміни структурних характеристик об'єкту. Таким чином, цілями моніторингу соціальних процесів на ринку праці є комплексне вивчення та оцінка процесів, що відбуваються на ринку праці, спостереження за ними, аналіз мікро-, мезо- та макроекономічних статистичних чинників, які характеризують ступінь задоволеності суб'єктів ринкового середовища, перспективи державного та регіонального регулювання, особливості соціальної політики тощо. Одним з основних етапів моніторингу ринку праці є інформаційно-аналітичне забезпечення, найважливішим завданням якого є дослідження соціальних процесів в інформаційному суспільстві, що обумовлюється підвищенням їх значення як головної сили, що впливає на формування ринку праці.

На думку автора, доцільно виокремити наступні блоки інформаційно-аналітичного забезпечення, згідно яких можна провести сегментацію регіональних ринків праці: змістовний блок – містить такі компоненти, як професійно-ринкова, пошуково-інформаційна, соціальна; якісний блок містить відомості щодо достовірності, об'єктивності, систематичності, актуальності, своєчасності, конкретності та повноти інформаційного забезпечення регіональних ринків праці, що дозволяє угрупувати регіональні ринки праці за ступенем якості інформаційного забезпечення.

У кожне дослідження необхідно включати порівняння результатів прогнозування за минулий прогнозний період з отриманими реальними даними. Якщо буде виявлено велике відхилення досліджуваного соціального показника від прогнозу, то це означає, що необхідно провести додаткове аналітичне дослідження із залученням експертів з метою виявлення і аналізу чинників, що зробили настільки сильний вплив на стабільність соціальних процесів на ринку праці. Так, діагностика соціальних факторів середовища ринку праці здійснюється шляхом зіставлення таких соціально-значимих показників, як трудовий потенціал, мотивація, соціальна активність, соціальна рефлексія. Наведені соціальні фактори є рушійною силою гармонізації соціальних процесів на ринку праці. [5, с. 223].

Діагностику такого соціального фактору ринку праці як «потенційні можливості» слід проводити у три етапи: діагностика впливу соціально-демографічних процесів на ринок праці; діагностика трудозайнятості і безробіття населення регіону; діагностика соціально-економічного статусу сімей.

Діагностика впливу соціально-демографічних процесів на ринок праці здійснюється шляхом зіставлення таких соціально-значимих показників, як загальні коефіцієнти народжуваності і смертності, коефіцієнти шлюбності і розлучень і т.д. Негативна динаміка показника природного приросту населення, що свідчить про перевищення смертності над народжуваністю або розлучень над шлюбністю,

свідчить про соціальне неблагополуччя суспільства і, як наслідок, негативні тенденції на ринку праці.

Ще один напрям соціально-демографічної діагностики ринку праці полягає в порівнянні реальних даних з пороговими значеннями основних показників відтворення робочої сили. Такі порогові значення визначаються експертними оцінками, отриманими в результаті регулярних опитувань фахівців [2, с. 47]. Саме розширене відтворення робочої сили має певні специфічні риси. Вони проявляються у тому, що до його складу входить не тільки безпосередній процес відтворення носіїв здатності до праці, а й відносини зайнятості, відносини між працівниками й роботодавцями на ринку праці, відносини щодо умов та охорони праці тощо, тобто ті відносини, які виникають у процесі відтворення робочої сили. Політичною економією не вироблено єдиного підходу щодо трактування змісту поняття «відтворення робочої сили». Серед наявних поглядів щодо цього найбільш прийнятним є розуміння процесу розширеного відтворення робочої сили як підтримання та відновлення розумових і фізичних здібностей особи до праці. Воно охоплює також заміну працівників, котрі вибувають з виробничого процесу внаслідок старіння, виробничих травм та інших причин. Така заміна має відбуватись у розширених масштабах, що в ряді країн світу в сучасних умовах не стається. Невід'ємною складовою частиною розширеного відтворення робочої сили є її розподіл за галузями, всередині них, за підрозділами і сферами національної економіки, а також її споживання, тобто використання у виробничих процесах [4, с. 40]. Таке трактування змісту розширеного відтворення робочої сили можливе, хоча в ньому відсутня така фаза її відтворення, як обмін.

Відповідно до цього пропонується поділяти весь процес діагностування відтворення робочої сили на ринку праці на такі чотири фази діагностики: формування (виробництво) робочої сили; розподілу і перерозподілу робочої сили за сферами зайнятості, між галузями народного господарства та всередині них, за економічними регіонами; обміну, який виконує функцію поєднання робочої сили із засобами виробництва, учасниками якого, з одного боку, є роботодавець, з іншого – власник робочої сили; споживання (використання) робочої сили, яке матеріалізується в кінцевому продукті праці.

Такий поділ процесу діагностування розширеного відтворення робочої сили на окремі фази спричинений тим, що характер ринку праці на кожній з них модифікується під впливом різних соціальних процесів. І хоча всі вони є єдиним цілим, їх виокремлення дає змогу більш детально дослідити вплив соціальних процесів на ці фази. Наявність взаємозв'язку і взаємозалежності окремих фаз процесу розширеного відтворення робочої сили проявляється в тому, що темпи і обсяги підготовки робочої сили, що відбуваються на першій фазі, залежать не тільки від наявності необхідних для цього матеріально-речових і соціально-економічних умов, а й від цілого ряду соціальних процесів, об'єднаних в систему. Серед них слід виділити декілька груп цих процесів: процеси, що впливають на ставлення до праці; соціальні процеси, дія яких забезпечує відповідність між професійно-кваліфікаційним рівнем робочої сили та посадою, яку займає працівник; процеси, дія яких породжує мотивацію до високопродуктивної праці; процеси, дія яких впливає на умови розширеного відтворення робочої сили.

Діагностика трудозайнятості і безробіття населення регіону здійснюється за допомогою співвідношення показників, що відображають чисельність економічно активного населення, реально зайнятого у всіх галузях виробництва. Для вивчення такого негативного соціального явища, як безробіття, необхідно використовувати динамічний ряд, що характеризує загальне число безробітних або показники рівня безробіття за певний проміжок часу. Беруться до уваги і багато інших показників, що відображають динаміку заміщення вакансій, вивільнення працівників, процеси перекваліфікації кадрів.

Якнайповніше і всіляко може бути представлена діагностика соціально-економічного потенціалу населення. Для цього використовуються наступні нормативні показники: пороги бідності, зубожіння, середнього достатку, забезпеченості. Поріг бідності визначається бюджетом прожиткового мінімуму. Порогом зубожіння визнаний дохід сім'ї, при якому можливо лише придбання мінімального продовольчого кошика. Поріг середнього достатку обчислюється як вартісне вираження споживчого кошика з ширшого набору продуктів харчування і витрат на придбання непродовольчих товарів, послуг, задоволення культурно-духовних потреб. Поріг забезпеченості визначається множенням вартісного вираження бюджету прожиткового мінімуму у декілька разів.

Ще одна важлива процедура діагностичного дослідження соціальних процесів на ринку праці – аналіз соціально-економічного статусу сімей. Сім'ям із середньодушовими грошовими доходами нижче за прожитковий мінімум привласнюється статус бідних, з середньодушовими грошовими доходами нижче за прожитковий мінімум в два і більше рази – вкрай бідних. Постійно бідними вважаються ті сім'ї, де середньодушові грошові доходи нижче за прожитковий мінімум терміном протягом року і більше. У зв'язку з вищенаведеним, виявляється за необхідне розробка заходів із врегулювання негативних та розвитку позитивних впливів соціальних процесів на ринку праці в залежності від отриманого діагнозу їх поточного стану.

Система вибору заходів із врегулювання соціальних процесів на ринку праці повинна враховувати заходи, що підвищують адаптивність населення регіону. Тому доцільно розглянути можливі діагнози соціальних процесів на ринку праці та заходи щодо їх врегулювання.

Слід зазначити, що соціальні процеси і ринок праці необхідно розглядати у дуалістичному та синергетичному взаємозв'язку. Так, соціальні фактори (потенційні можливості, мотивація, соціальна активність, соціальна рефлексія) є рушійною силою гармонізації соціальних процесів на ринку праці. Соціальні фактори та процеси змінюють стан ринку праці. В свою чергу, оновлений стан ринку праці формує нові соціальні фактори та соціальні процеси і явища. Таким чином, певний діагноз соціального процесу дозволяє оцінити стан ринку праці та заходи щодо його врегулювання.

Висновки і пропозиції. Запропонована методика діагностування соціальних факторів середовища ринку праці, а також можливі діагнози соціальних процесів на ринку праці та заходи щодо їх врегулювання можуть бути корисними державним та регіональним органам управління, органам праці та соціального захисту населення, центрам зайнятості, агентствам з працевлаштування, міжнародним організаціям, які будуть проводити оцінку, підприємцям тощо. Це дозволить забезпечити найбільш повну обізнаність, всебічне та об'єктивне вивчення позитивних та негативних діагнозів соціальних процесів та їх вплив на ринок праці. Це надає можливість побудувати ефективну державну та регіональну політику гармонізації соціальних процесів, а також урівноважити та збалансувати ринок праці.

Список літератури:
1. Батченко Л. В. Проблеми управління соціальними процесами в умовах інтеграції України до світового економічного співтовариства / Л. В. Батченко // Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням регіональної економіки: зб. наук. праць ДонДУУ. – № 84. – Д.: Вид-во ДонДУУ, 2009. – С. 156-164.
2. Конкурентоспроможність робочої сили в системі соціально-трудових відносин [колективна монографія] / Богиня Д. П., Куліков Г. Т., Лисогор Л. С. та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – С. 115-138.
3. Никифорова О. В. Диагностика в системе управления региональными рынками труда / О. В. Никифорова // Вісник Націон. техніч. ун-ту «Харківський політехнічний інститут»: зб. наук. праць. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2009. – № 5. – С. 48-54.
4. Поліщук Н. О. Поширення засад регіонального менеджменту: методи і напрями діагностики регіональних ринків / О. В. Фінагіна, Н. О. Поліщук // Наукові праці: наук.-метод. журнал. – Вип. 132. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С.38-43. – (Серія «Економіка»).
5. Шнипер Р. И. Региональные проблемы рынковедения: экономический аспект / Р. И. Шнипер, А. С. Новоселов. – Новосибирск: Наука, 2003. – 442 с.

Полищук Н.А.
Красноармейский индустриальный институт

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАУЧНЫХ ПРИНЦИПОВ ДИАГНОСТИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ РЕГИОНАЛЬНЫХ РЫНКОВ ТРУДА

Аннотация
Приведены и обоснованы общие подходы к формированию, наполнению и последовательности процедур диагностирования социальных процессов на рынке труда. Определены фазы диагностики воссоздания рабочей силы на рынке труда. Разработаны ключевые положения проведения общих диагностик с учетом уровня усложнения и их наполнения новейшими процессами. Усовершенствованы новейшие подходы к сегментации социальных процессов на рынке труда с учетом разных факторов. Определены и обоснованы научные принципы исследования социального менеджмента по вопросам усовершенствования системы диагностирования социальных процессов на региональном рынке труда.
Ключевые слова: трудовые ресурсы, диагностирование, факторы, региональный рынок, кадровый потенциал.

Polischuk N.A.
Krasnoarmeysk Industrial Institute

IMPROVEMENT OF SCIENTIFIC PRINCIPLES OF DIAGNOSTICATING OF SOCIAL PROCESSES OF REGIONAL LABOUR-MARKETS

Summary
General approaches over are brought and reasonable to forming, filling and sequence of procedures of diagnosticating of social processes at the market of labour. The phases of diagnostics of recreation of labour force are certain at the market of labour. Key positions of realization of general діагностик are worked out taking into account the level of complication and their filling by the newest processes. The newest going is improved near segmentation of social processes at the market of labour with taking into account of different factors. Certainly and reasonable scientific principles of research of social management on questions the improvement of the system of diagnosticating of social processes at the regional market of labour.
Keywords: labour resources, diagnosticating, factors, regional market, skilled potential.

УДК 657.312.2

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ПРИБУТКОВОСТІ ТА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Польова Т.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Досліджено місце аналізу прибутку та рентабельності у рамках підсистеми аналітичного забезпечення управління торговельним підприємством. Визначено інформаційну основу аналізу та встановлено сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників впливу та зміну фінансових результатів та прибутковості господарської діяльності. Удосконалено методику кількісної оцінки впливу комплексу чинників на зміну прибутку від реалізації та рентабельності продажу підприємств галузі.

Ключові слова: вплив факторів, прибуток, рентабельність продажу, торговельні підприємства, факторний аналіз прибутку.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням діяльності торговельних підприємств є забезпечення максимального прибутку, який посідає основне місце серед результативних показників. Зниження прибутку може означати як зміни ситуації на ринку, так і недоліки у роботі суб'єкта господарювання.

Саме від рівня результативності та прибутковості господарської діяльності залежить можливість економічного розвитку підприємства, підвищення його конкурентоспроможності. Кількісна оцінка резервів зростання прибутку і підвищення рентабельності підприємства здійснюється на підставі методів економічного аналізу, проте на сьогодні і досі відсутня єдина комплексна методика аналізу цих об'єктів з урахуванням галузевої специфіки і сучасних методів досліджень, яку б можна було використати для об'єктивної оцінки і прогнозування стабільного розвитку торговельних підприємств у сучасній економічній ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, використання та управління прибутком підприємств широко розглянуто у теоретичному та практичному аспектах у працях таких вчених-економістів, як М. Д. Білик, І. О. Бланк, О. В. Будько, Ю. А. Верига, Н. І. Верохоглядова, Н. О. Власова, О. М. Гриньова, Л. М. Дзюбенко, Н. Б. Кащена, Г. Г. Кірейцев, О. І. Линник, І. Ю. Мелушова, Г. В. Савицька, О. В. Хістієва, С. С. Черниш, А. Д. Шеремет та ін. Вищезгадані автори визначили місце і роль фінансових результатів у економічному розвитку господарської діяльності торговельних підприємств, зробили спроби дослідити внутрішні та зовнішні чинники, що обумовлюють зміну рівня ефективності суб'єкта господарювання, пропонували систему показників оцінки результативності та раціональності діяльності підприємств та надавали пропозиції щодо поліпшення методики їх аналізу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значний інтерес до розгляду питань аналізу фінансових результатів та рентабельності діяльності підприємств, на сьогодні вони не втратили своєї актуальності та залишаються одними з тих, що потребують подальшого вивчення за сучасних умов розвитку ринкових відносин та здійснення діяльності. Це в першу чергу стосується підприємств торговельної галузі, які більш ніж інші суб'єкти ринку залежать від споживачів товарів та послуг, мають змогу розвиватися лише за умов оперативного реагування на зміни зовнішнього середовища. Проте сучасний механізм формування показників прибутку не дає уявлення про деякі важливі для проведення дослідження показники, наприклад, суму торговельних надбавок, постійні та змінні витрати.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексний підхід до аналізу результативності діяльності торговельного підприємства з розкриттям особливостей його методики та інформаційного забезпечення задля прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. Діяльність суб'єкта господарювання вважається рентабельною, якщо протягом певного періоду грошові надходження компенсують понесені витрати, створюється та накопичується прибуток [1, с. 5]. Як економічна категорія прибуток характеризує кінцевий результат діяльності підприємств, дозволяє поєднувати економічні інтереси держави та господарюючих суб'єктів, стимулює їх розвиток. Проте, абсолютна сума прибутку торговельних підприємств не повною мірою відображає ступінь ефективності господарської діяльності. Для оцінки результативності господарювання, рівня використання ресурсів, раціональності здійснених витрат застосовують показники відносної прибутковості (коефіцієнти рентабельності). Вони представлені системою показників, що характеризують здатність підприємства генерувати необхідний прибуток у процесі діяльності, визначають ефективність використання активів і власного капіталу. Отже, відображають відношення отриманого ефекту (прибутку) та наявних або використаних ресурсів.

В умовах розвитку ринкової економіки важливим інструментом прийняття управлінських рішень щодо покращення результативності діяльності торговельних підприємств є економічний аналіз [2, с. 76]. Періодичність і глибина аналізу прибутку і рентабельності визначаються потребами управління. Залежно від конкретних завдань, поставлених керівництвом, аналіз може проводитися в цілому по підприємству, або за окремими структурними підрозділами, елементами, що формують прибуток від основної діяльності.

Головною метою аналізу прибутку і рентабельності підприємств торгівлі є виявлення потенційних можливостей їх зростання і підвищення ефективності господарювання. Вважаємо, що дослідження має ґрунтуватися на системному підході до вирішення основних завдань аналізу, що наведений на рис. 1.

Аналіз прибутку і рентабельності здійснюється в рамках підсистеми аналітичного забезпечення управління торговельним підприємством [3, с. 87]. Аналітичне забезпечення обґрунтування тактичних і стратегічних управлінських рішень вимагає наявності достовірної та своєчасної інформації. Систему інформаційного забезпечення аналізу прибутку і рентабельності складає нормативно-планова, облікова і позаоблікова документація, а також дані бухгалтерського, статистичного і податкового обліків (табл. 1).

Таблиця 1

Джерела інформаційного забезпечення аналізу фінансових результатів і рентабельності підприємств галузі

Група інформації	Джерела інформації
Нормативно-планова	Бізнес-план, фінансовий план, план соціально-економічного розвитку підприємства, нормативи витрат тощо
Облікова	*Первинні документи* (розрахунки і довідки бухгалтерії, накладні, рахунки, товарно-транспортні накладні тощо). *Дані бухгалтерського обліку* (рахунки класів 7 «Доходи і результати діяльності», 8 «Витрати за елементами», 9 «Витрати діяльності», рах. 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»). *Фінансова звітність* (ф. № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», ф. № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», ф. № 3 «Звіт про рух грошових коштів», ф. № 4 «Звіт про власний капітал», ф. № 5 «Примітки до річної фінансової звітності»). *Податкова звітність* (декларація про податок на прибуток підприємства). *Статистична звітність* (ф. № 1-підприємництво «Структурне обстеження підприємства», ф. № 1-Б «Звіт про фінансові результати» тощо)
Позаоблікова	Накази, розпорядження, рішення зборів акціонерів, матеріали маркетингових досліджень, аудиторських перевірок, результати попередніх аналітичних досліджень тощо

Рис. 1. Методика аналізу прибутку і рентабельності підприємства торгівлі

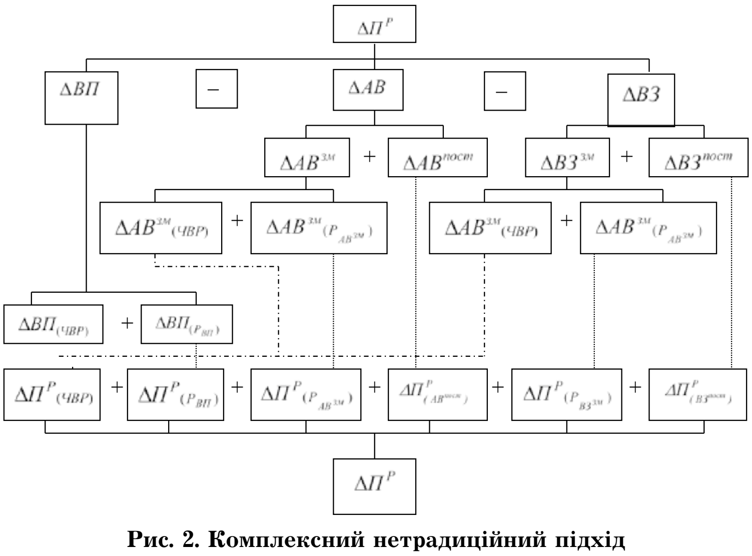

Рис. 2. Комплексний нетрадиційний підхід до факторного аналізу чинників, які впливають на зміну прибутку від реалізації

Для своєчасного прийняття рішень щодо максимізації прибутку і підвищення рівня результативності господарської діяльності необхідний якісний моніторинг змін показників фінансових результатів відносно плану і у динаміці. Система аналітичних показників, які обчислюються під час такого дослідження містить два блоки: оцінка ступеня виконання плану та динаміки розвитку показників прибутку (за сумою і рівнем) та рентабельності; оцінка динаміки розвитку показників прибутку і рентабельності [4, с. 29]. Перший блок передбачає розрахунок відсотка виконання плану за звітний період; абсолютного та відносного відхилень від плану; питомої ваги складових частин загального прибутку і її зміни; коефіцієнтів ритмічності формування прибутку у часі і просторі; коефіцієнта рівномірності формування прибутку; зміни суми (рівня) прибутку та показників рентабельності під впливом i-го чинника. Другий блок передбачає визначення темпів зростання (зниження), абсолютного приросту (зниження) значення показників відносно рівня минулого року, питомої ваги складових частин загального прибутку і її зміни; зміни суми (рівня) прибутку та показників рентабельності під впливом i-го чинника.

Якщо протягом звітного періоду спостерігалася зміна цін на товари, ставок і тарифів на послуги, що надаються підприємству, то оцінці ступеня виконання плану і динаміки показників прибутку (за сумою і рівнем) та рентабельності повинна передувати процедура перерахунку цих показників у порівнянний вигляд. Для переводу у порівняні умови показників прибутку, насамперед, варто перерахувати формуючі їх елементи (доходи і витрати) з урахуванням зміни цін, ставок і тарифів. Вважаємо, що перерахунку підлягають перш за все доходи і витрати, які виникають в процесі основної діяльності. Що ж стосується доходів і витрат від інвестиційної, фінансової, іншої операційної діяльності, то їх суми не перераховуються, оскільки не залежать від зміни цін на товари, ставок і тарифів на послуги, що надаються підприємству.

З’ясувати причини змін ступеня виконання плану і динаміки показників прибутку і рентабельності, дати їх кількісну оцінку і вчасно розробити заходи щодо усунення негативних моментів в роботі торговельного підприємства дозволяє факторний аналіз. Процес ефективного управління прибутком і рентабельністю підприємств роздрібної торгівлі пов'язаний з детальним і глибоким дослідженням причинно-наслідкових взаємозв'язків і чинників, які впливають на формування їх величини. Як показує практика факторного аналізу, у різних умовах функціонування підприємств сила впливу окремих чинників на зміну суми й рівня показників не однакова, оскільки кожне підприємство має свої специфічні умови роботи. В аналітичній практиці весь комплекс причин, що спричиняють зміну суми й рівня прибутку та рентабельності підприємства, з деякою умовністю можна розмежувати на дві групи факторів [5, с. 145]:

– не залежні від діяльності підприємства (зовнішні або об'єктивні фактори) – темпи інфляції в країні, економічна політика держави, рівень розвитку окремих сегментів споживчого ринку, співвідношення попиту і пропозиції, місце розташування підприємства, зміна цін на товари, ставок і тарифів на послуги, що надаються підприємству, кон'юнктура фінансового ринку тощо);

– залежні від діяльності підприємства (внутрішні або суб'єктивні фактори) – зміна обсягу, складу й структури виручки від реалізації товарів (робіт, послуг); умов поставки товарів; рівня валового прибутку; рівня торгових націнок на товари; рівня адміністративних витрат і витрат на збут; розміру доходів і витрат від інвестиційної, фінансової та загальної діяльності; товарооборотності; рівня забезпеченості та ефективності використання виробничих і фінансових ресурсів підприємства; структури його капіталу; форм обслуговування споживачів тощо).

Слід зазначити, що не усі об'єктивні і суб'єктивні фактори піддаються кількісній оцінці в процесі детермінованого факторного аналізу показників прибутку і рентабельності. Для встановлення сили їх впливу на зміну суми (а в окремих випадках і рівня) показників прибутку доцільно застосовувати методи стохастичного факторного аналізу – експертних оцінок та кореляційно-регресійного аналізу [6, с. 8].

Таблиця 2

Методика оцінки впливу факторів на зміну прибутку основної діяльності

Зміна прибутку під впливом зміни	Алгоритм розрахунку (методом абсолютних різниць)	Умовні позначення
обсягу чистої виручки від реалізації товарів $\Delta П^{P}{}_{(ЧВР)}$	$\Delta П^{P}{}_{(ЧВР)}=\Delta ВП_{(ЧВР)}-\Delta АВ^{зм}{}_{(ЧВР)}-\Delta ВЗ^{зм}{}_{(ЧВР)}$ • $\Delta ВП_{(ЧВР)}=\frac{(ЧВР_1-ЧВР_0)\times P_{ВП_0}}{100}$ • $\Delta АВ^{зм}{}_{(ЧВР)}=\frac{(ЧВР_1-ЧВР_0)\times P^{зм}_{АВ_0}}{100}$ • $\Delta ВЗ^{зм}{}_{(ЧВР)}=\frac{(ЧВР_1-ЧВР_0)\times P^{зм}_{ВЗ_0}}{100}$	$\Delta ВП_{(ЧВР)}$ – зміна валового прибутку за рахунок зміни обсягу чистої виручки від реалізації товарів, тис. грн; $\Delta АВ^{ЗМ}{}_{(ЧВР)}$ – зміна суми частки змінних адміністративних витрат за рахунок зміни обсягу чистої виручки від реалізації товарів, тис. грн; $\Delta ВЗ^{ЗМ}{}_{(ЧВР)}$ – зміна суми частки змінних витрат на збут за рахунок зміни обсягу чистої виручки від реалізації товарів, тис. грн; $ЧВР_0$, $ЧВР_1$ – базисний (плановий або попереднього періоду) і фактичний звітного періоду обсяг чистої виручки від реалізації товарів, тис. грн; $\Delta ВП_{(P_{ВП})}$ – зміна суми валового прибутку за рахунок зміни рівня валового прибутку, тис. грн; $\Delta P_{ВП_0}$, $\Delta P_{ВП_1}$ – базисний (плановий або попереднього періоду) і фактичний звітного періоду рівень валового прибутку підприємства, % до об.; $\Delta АВ^{зм}_{(P^{зм}_{АВ})}$ – зміна суми змінних адміністративних витрат за рахунок зміни рівня змінних адміністративних витрат, тис. грн; $P_{АВ^{зм}_0}$, $P_{АВ^{зм}_1}$ – базисний (плановий або попереднього звітного періоду) і фактичний звітного періоду рівень змінних адміністративних витрат підприємства, % до об.; $\Delta ВЗ^{зм}_{(P^{зм}_{ВЗ})}$ – зміна суми змінних витрат на збут за рахунок зміни рівня змінних витрат на збут, тис. грн; $P_{ВЗ^{зм}_0}$, $P_{ВЗ^{зм}_1}$ – базисний (плановий або попереднього періоду) і фактичний звітного періоду рівень змінних витрат підприємства на збут, % до об; $\Delta АВ^{пост}$ – зміна суми постійних адміністративних витрат, тис. грн; $АВ^{пост}_0$, $АВ^{пост}_1$ – базисна (планова або попереднього періоду) і фактична звітного періоду сума постійних адміністративних витрат підприємства, тис. грн; $\Delta ВЗ^{пост}$ – зміна суми постійних витрат на збут, тис. грн; $ВЗ^{пост}_0$, $ВЗ^{пост}_1$ – базисна (планова або попереднього періоду) і фактична звітного періоду сума постійних витрат на збут, тис. грн; $П^{P}_1$, $\Delta П^{P,зіст}_1$ – фактична сума прибутку від реалізації за звітний період в діючих і відповідно порівняних умовах, тис. грн.
рівня валового прибутку $\Delta П^{P}{}_{(P_{ВП})}$	$\Delta П^{P}{}_{(P_{ВП})}=\Delta ВП_{(P_{ВП})}=\frac{ЧВР_1\times(P_{ВП_1}-P_{ВП_0})}{100}$	
рівня змінних адміністративних витрат $\Delta П^{P}{}_{(P_{АВ^{зм}})}$	$\Delta П^{P}{}_{(P_{АВ^{зм}})}=-\Delta АВ^{зм}_{(P^{зм}_{АВ})}=-\frac{ЧВР_1\times(P^{зм}_{АВ_1}-P^{зм}_{АВ_0})}{100}$	
рівня змінних витрат на збут $\Delta П^{P}{}_{(P_{ВЗ^{зм}})}$	$\Delta П^{P}{}_{(P_{ВЗ^{зм}})}=-\Delta ВЗ^{зм}_{(P^{зм}_{ВЗ})}=-\frac{ЧВР_1\times(P^{зм}_{ВЗ_1}-P^{зм}_{ВЗ_0})}{100}$	
суми постійних адміністративних витрат $\Delta П^{P}{}_{(АВ^{пост})}$	$\Delta П^{P}{}_{(АВ^{пост})}=-\Delta АВ^{пост}=-(АВ^{пост}_1-АВ^{пост}_0)$	
суми постійних витрат на збут $\Delta П^{P}{}_{(ВЗ^{пост})}$	$\Delta П^{P}{}_{(ВЗ^{пост})}=-\Delta ВЗ^{пост}=-(ВЗ^{пост}_1-ВЗ^{пост}_0)$	
цін на товари, ставок і тарифів на послуги $\Delta П^{P}{}_{цін,ст.,тар}$	$\Delta П^{P}{}_{цін,ст.,тар}=П^{P}_1-П^{P,зіст}_1$	

Традиційно факторний аналіз показників прибутку торговельного підприємства передбачає реалізацію чотирьох етапів: факторний аналіз суми і рівня валового прибутку; факторний аналіз прибутку від реалізації (основної діяльності); факторний аналіз прибутку від операційної діяльності; факторний аналіз прибутку до оподаткування [7, с. 316].

Оскільки для підприємств торгівлі найбільш важливим є отримання позитивного фінансового результату від основної діяльності, вважаємо, що показникам прибутку від реалізації та рентабельності продажу в процесі факторного аналізу повинна приділятися основна увага. Як відомо, зміна прибутку від реалізації товарів ($\Delta П^Р$) формується під впливом змін обсягу чистої виручки від реалізації товарів (ЧВР), рівня валового прибутку *($Р_{ВП}$)*, рівня змінних адміністративних витрат *($Р_{АВ^{зм}}$)*, рівня змінних витрат на збут ($Р_{ВЗ^{зм}}$), суми постійних адміністративних витрат ($\Delta АВ^{пост}$) і постійних витрат на збут ($\Delta ВЗ^{пост}$) (рис. 2).

Кількісно оцінити силу впливу цих чинників на зміну суми прибутку від реалізації можливо за допомогою прийому абсолютних різниць. При цьому слід враховувати, що вплив зміни багатьох з означених чинників проявляється опосередковано, через елементи, що формують прибуток. А саме: обсягу чистої виручки від реалізації товарів – через зміну суми валового прибутку, змінних адміністративних витрат і витрат на збут; рівня валового прибутку – через зміну суми валового прибутку; рівня змінних адміністративних витрат і витрат на збут – відповідно через зміну суми змінних адміністративних витрат і витрат на збут; сум постійних адміністративних витрат і витрат на збут – як безпосередня зміна цих витрат у звітному періоді порівняно з попереднім [8, с. 80].

Алгоритми кількісної оцінки впливу означених факторів на зміну прибутку від основної діяльності методом абсолютних різниць наведені в таблиці 2.

На цьому етапі факторного аналізу дослідженню підлягають також чинники, які визначають зміну рентабельності продажу. Найбільш вагомий вплив на зміну цього показника здійснює зміна сум прибутку і чистої виручки від реалізації товарів. Оскільки сума прибутку від реалізації товарів залежить від низки чинників, що її визначають, то в процесі факторного аналізу доцільно визначати ї їх вплив на зміну рентабельності продажу. Кількісна оцінка впливу цих чинників здійснюється за допомогою прийомів повних ланцюгових підстановок і подовжньої участі, які застосовуються до факторної моделі рентабельності основної діяльності ($Р_{П_0}$) (табл. 3).

Таким чином, аналіз прибутку і рентабельності та причин їх зміни мають важливе значення для виявлення резервів підвищення ефективності роботи підприємства.

Висновки і пропозиції. Розробка дієвих заходів з підвищення рівня ефективності господарювання підприємства неможлива без систематичного проведення глибокого і всебічного аналізу. Це дозволяє забезпечити динамічне накопичення аналітичних даних про доходи і витрати, фінансові результати і рентабельність, фактори їх зміни, а також сприяє підвищенню якості аналізу і обґрунтованості рекомендацій щодо покращення ефективності та відносної прибутковості діяльності.

Вважаємо, що представлена методика детермінованого факторного аналізу прибутку від реалізації та рентабельності продажу може бути застосована торговельними підприємствами у практичній діяльності, що дозволить їм оперативно і без важких математичних обчислень визначити ефективність основної діяльності, встановити шляхи її покращення на мікрорівні.

Таблиця 3

Методика оцінки впливу факторів на зміну рентабельності продажу через чинники, що формують прибуток від реалізації

Факторна модель рентабельності продажу: $Р_{П^Р} = \frac{П^Р}{ЧВР} \times 100$, де $П^Р$ – прибуток від реалізації товарів; *ЧВР* – обсяг чистої виручки від реалізації товарів, тис. грн.		
– прийом повних ланцюгових підстановок		
Техніка підстановок	Підрахунок впливу чинників на зміну рівня рентабельності продажу	
1. $Р_{П_0^Р} = \frac{П_0^Р}{ЧВР_0} \times 100$	– обсягу чистої виручки від реалізації товарів	$\Delta Р_{П^Р(ЧВР)} = Р'_{П^Р} - Р_{П_0^Р}$
2. $Р'_{П^Р} = \frac{П_0^Р}{ЧВР_1} \times 100$	– обсягу прибутку від реалізації	$\Delta Р_{П^Р(П^Р)} = Р_{П_1^Р} - Р'_{П^Р}$
3. $Р_{П_1^Р} = \frac{П_1^Р}{ЧВР_1} \times 100$	– загальна зміна рівня рентабельності продажу	$\Delta Р_{П^Р} = \Delta Р_{П^Р(ЧВР)} + \Delta Р_{П^Р(П^Р)}$ або $\Delta Р_{П^Р} = Р_{П_1^Р} - Р_{П_0^Р}$
– прийом подовжньої участі		
$\Delta Р_{П^Р(П^Р_{(i)})} = \frac{\Delta П^Р_{(i)}}{\Delta П^Р} \times \Delta Р_{П^Р(П^Р)}$, де $\Delta Р_{П^Р(П^Р_{(i)})}$ – зміна рівня прибутку від реалізації товарів за рахунок і-го чинника, який впливає на зміну прибутку від реалізації, % до об.; $\Delta П^Р_{(i)}$ – зміна суми прибутку від реалізації товарів за рахунок і-го чинника, тис. грн; $\Delta П^Р$ – загальна зміна суми прибутку від реалізації товарів, у звітному періоді порівняно з базисним, тис. грн; $\Delta Р_{П^Р(П^Р)}$ – зміна рівня прибутку від реалізації за рахунок зміни суми прибутку від реалізації товарів, % до об.		

Список літератури:

1. Хістієва О. В. Якість прибутку та його вплив на сталий розвиток торговельного підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.05 / О. В. Хістієва. – Донецьк, 2006. – 21 с.
2. Польова Т. В. Особливості формування та використання прибутку підприємств торгівлі / Т. В. Польова, Г. О. Корнієнко // Найновите постижения на европейската наука: 7-а междунар. научн. практ. конф.: [матеріали]. – София: «Бял «ГРАД-БГ» ООД, 2011. – Т. 9. – С. 75-79.
3. Кравченко О. С. Прибуток – головний важіль економічного управління підприємством та шляхи його підвищення / О. С. Кравченко // Актуальні питання розвитку економіки в умовах сучасної нестабільності: Міжнар. наук.-практ. конф.: [матеріали] / Київський економічний науковий центр. – К., 2013. – Ч. 1. – С. 87-88.
4. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: навч. посіб. / В. О. Мец. – К.: Вища школа, 2003. – 278 с.
5. Власова Н. О. Ефективність формування фінансових результатів підприємств роздрібної торгівлі: монографія / Н. О. Власова, І. Ю. Мелушова. – Харків: Харків. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2008. – 256 с.
6. Дзюбенко Л. М. Організаційно-економічне забезпечення прибутковості підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Л. М. Дзюбенко. – К., 2007. – 22 с.
7. Ященко О. І. Формування та використання прибутку торговельного підприємства / О. І. Ященко // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. – Львів: РВВНЛТУ України, 2005. – Вип. 15.5. – С. 314-318.
8. Линник Е. И. Способы повышения рентабельности и прибыли торгового предприятия в современных условиях хозяйствования / Е. И. Линник, А. С. Пензова // Кримський економічний вісник. – 2013. – № 6(07). – Ч. II. – С. 79-81.

Полевая Т.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К АНАЛИЗУ ПРИБЫЛЬНОСТИ И РЕНТАБЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Исследовано место анализа прибыли и рентабельности в рамках подсистемы аналитического обеспечения управления торговым предприятием. Определена информационная основа анализа и установлена совокупность факторов, влияющих и изменение финансовых результатов и прибыльности хозяйственной деятельности. Усовершенствована методика оценки влияния факторов на изменение прибыли от реализации и рентабельности продажи предприятий отрасли.
Ключевые слова: влияние факторов, прибыль, рентабельность продаж, предприятия торговли, факторный анализ прибыли.

Polevaya T.V.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

IMPROVEMENT OF METHODICAL GOING NEAR THE ANALYSIS OF PROFIT AND PROFITABILITY OF TRADE ENTERPRISES

Summary
The value of analysis of profit and profitability within the framework of subsystem of the analytical providing of management a trade enterprise was investigational. Informative basis of analysis of financial results and profitability of economic activity was certain, the aggregate of factors, influencing on their change was set. The methods of estimation of influence of factors on profit from realization and profitability of sales of trade enterprises were improved.
Keywords: influence of factors, profit, profitability of sale, trade enterprises, factor analysis of profit.

УДК 338.43:339.137:339.3/5

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРУ НА ВНУТРІШНЬОМУ ТА ЗОВНІШНЬОМУ РИНКАХ

Попадинець Н.М.
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

Досліджено місце та значення аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках. Визначено зовнішньоторговельний обіг продукції аграрного сектору України. Узагальнено алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності продукції аграрного сектору. Визначено, що успішний розвиток аграрного сектору залежить від впровадження агроінновацій. Запропоновано чинники, що впливають на покращення конкурентних позицій продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках.
Ключові слова: аграрний сектор, внутрішній ринок, експорт, імпорт, зовнішній ринок, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. На сьогодні темпи перетворень в аграрному секторі зумовлені сучасними потребами світового та вітчизняного ринків, а також комплексом політичних, економічних, соціальних та історичних чинників. Інтеграція українського суспільства у європейське співтовариство спонукає та примушує вітчизняних виробників аграрного сектору виготовляти продукцію високоефективну і конкурентоспроможну на внутрішньому і зовнішньому ринках, оскільки потрібно враховувати постійно зростаючу роль нецінових форм конкуренції, тобто зростання вимог до якісних характеристик готової продукції.

Визначальними підвалинами розвитку ринку аграрного сектору є забезпечення конкуренції його продукції, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів аграрного сектору. Розвиток аграрного сектору об'єктивно вимагає створення чи модернізації конкурентних механізмів, розробки науково обґрунтованих та ефективних (з точки зору реалізації на практиці) інституціональних засад захисту і розвитку конкурентних відносин на ринку, підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що дослідженню теоретико-методологічних засад розвитку ринку аграрного сектору, його конкурентоспроможності присвячено багато праць вітчизняних науковців, зокрема В. В. Апопія, О. М. Бородіни, С. Л. Ганначенко, І. О. Іртищевої, Л. В. Молдавана, Т. О. Осташко, Б. Й. Пасхавера, О. В. Шубравської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри комплексність отриманих результатів зарубіжними та вітчизняними вченими, залишаються невирішеними питання підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому і зовнішньому ринках в умовах інтеграційних перспектив України у ЄС.

Мета статті. Головною метою статті є визначення чинників, що впливають на покращення конкурентних позицій продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах інтеграційних перспектив України у ЄС.

Виклад основного матеріалу. Провідною ідеєю та конструктивним принципом розгляду питання конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках є виділення і дослідження механізму взаємозв'язку між результативністю внутрішнього ринку, ефективною конкуренцією і високою конкурентоспроможністю внутрішнього ринку в національній економіці, де ефективна конкуренція внутрішнього ринку продукції аграрного сектору має формуватись за такими ринковими умовами, за яких його підприємства перебувають під допустимим рівнем конкурентного тиску з боку наявних і потенційних конкурентів і споживачів, а роль держави полягає у тому, щоб забезпечити наявність такого тиску на ринку.

Мотивування змісту ефективної конкуренції продукції аграрного сектору зумовлює необхідність дослідження характеру зв'язків між структурою внутрішнього та зовнішнього ринків, поведінкою його учасників і параметрами його результативності. Результативність ринку показує ступінь розв'язання проблеми підвищення конкурентоспроможності товаровиробників аграрної продукції і ринкові результати мають кількісно і якісно відповідати потребам споживачів [1, с. 5].

З одного боку незадовільна конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції призводить до зростання імпортозалежності внутрішнього ринку України, з іншого – український експортер, здійснюючи експорт продукції аграрного сектору, стикається з проблемою низькоякісних її характеристик, згідно з якими ця продукція може бути або сировиною, або лише напівфабрикатом [2, с. 108]. Тому в результаті експортної операції кошти не повертаються в економіку країни, а відбувається товарна інтервенція більш якісної та високотехнологічної продукції, а це спонукає перетіканню національних багатств до інших суб'єктів міжнародних економічних відносин і погіршення грошово-кредитного становища країни.

Так, зовнішньоторговельний обіг продукції аграрного сектору України за три квартали 2014 р. склав 17,2 млрд дол. США, або 21,1% зовнішньоторговельного обігу України. При цьому експорт продукції аграрного сектору за вказаний період становив – 12,4 млрд дол. США, або 29,5% від загального експорту України; імпорт – 4,8 млрд дол. США, або 12,1% від загального імпорту України. Сальдо позитивне і склало 7,5 млрд дол. США.

Порівняно з аналогічним періодом 2013 р. відбулося збільшення експорту сільськогосподарської продукції на 6,9% (на 796,3 млн дол. США) та зменшення імпорту на 19,6% (на 1182,6 млн дол. США).

Найвагомішими чинниками позитивного сальдо сільськогосподарської продукції залишаються обсяги експорту зернових культур – 38%, олії – 23,2% та насіння олійних культур – 7,8% [3].

Зростання загального українського агропродовольчого експорту має цінове підґрунтя, необхідно все більше враховувати ризики впливу не лише внутрішнього, а й зовнішнього ринків. Тобто конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на

світовому ринку має переважно ціновий характер. Аграрна політика держави у сфері ціноутворення та регулювання цін на аграрну продукцію має бути надзвичайно продуманою і виваженою.

Також важливим у визначенні конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках є алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності продукції, що полягає в системі обліку економічних, технічних і нормативних параметрів (рис. 1).

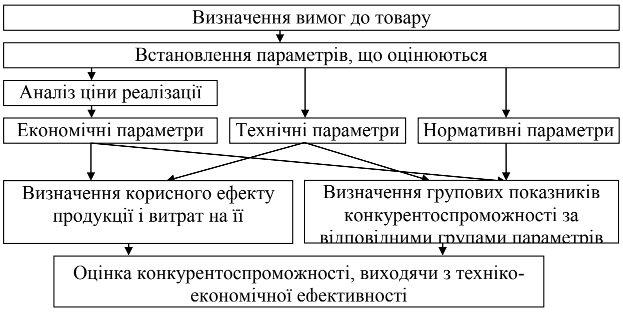

Рис. 1. Алгоритм оцінки рівня конкурентоспроможності продукції аграрного сектору

Складено автором на основі джерела [4, с. 42]

Цей алгоритм показує, що під конкурентоспроможністю продукції аграрного сектору потрібно розуміти такий рівень її економічних, технічних та експлуатаційних параметрів, при якому вона здатна конкурувати з товарами-аналогами іноземного та вітчизняного походження. На ринку продукція є конкурентнішою тоді, коли її ознаки відповідають усім вимогам, а саме технічним і якісним характеристикам, європейським стандартам.

Конкурентоспроможна продукція аграрного сектору, реалізація і споживання якої залежить від поведінки продавців і покупців, легко проникає на ринки збуту. Від торговельної стратегії, практики встановлення цін, від того, наскільки споживачі можуть впливати на торговельні процеси, залежить поведінка виробників, які відповідно до ситуації мають приймати управлінські рішення щодо збільшення або зменшення інвестицій, впровадження або зміни рекламної стратегії, введення інноваційної діяльності у розрахунку на досягнення кінцевого результату [2, с. 112].

На думку автора, поведінка продавців і покупців залежить від сформованої структури внутрішнього ринку, а саме: від кількості продавців і покупців, наявності різного рівня бар'єрів входу і виходу виробників на ринок, ступеня диференціації товарів, а також розвиненості мережі інститутів ринкової інфраструктури.

Управління конкурентоспроможністю безпосередньо відбувається на рівні виробників, які володіють правами, підприємницькою ініціативою, відповідними кадрами для вирішення цієї проблеми. Держава створює загальнонаціональні можливості для підтримки конкурентоспроможності аграрного сектору, а вже від виробників, від уміння працювати на ринку, від вибраної стратегії буде залежати, наскільки успішно вони будуть конкурувати.

Аграрний сектор має знайти і заповнити власну нішу на внутрішньому та зовнішньому ринках при активній ролі держави. За умов політичної нестабільності, загострення соціальної ситуації в країні та зростанні економічної кризи можливості вирішення проблеми конкурентоспроможності продукції аграрного сектору мають доволі обмежений характер.

При розробці стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках слід враховувати специфічні особливості стану і розвитку внутрішнього середовища, обумовлені складною політичною ситуацією в країні, що дуже знизила конкуренцію всередині країни. Враховуючи важкий стан економіки України, дуже складно досягти потрібного рівня конкурентоспроможності аграрних товаровиробників. Нині найбільш конкурентоспроможною є лише агропродовольча сировина, але з урахуванням системної кризи економіки рівень конкурентоспроможності постійно знижується. Внутрішній ринок не в змозі забезпечити конкурентне середовище для «випробування» товарів і технологій [5, с. 105], що передують їх просуванню на зовнішній ринок. При незавершеності реформ найбільший ефект може дати спрямованість державної економічної політики на нормалізацію підприємницького середовища, усіляке стимулювання внутрішніх джерел розвитку бізнесу.

Успіх чи поразка на внутрішньому та зовнішньому ринках – це результат ситуації на національному рівні і на рівнях аграрних підприємств, корпорацій, фірм. Серед найвагоміших чинників конкурентоспроможності на макрорівні такі: технологія виробничих процесів; продуктивність праці; кваліфікація управлінського персоналу; досвід маркетингу; інвестиції; інтенсивність конкуренції на внутрішньому ринку; обсяг, структура і характер попиту; розвиток інформаційної інфраструктури; використання науково-технічних досягнень тощо [6, с. 175-176].

Вирішальні тенденції щодо успішного суперництва пов'язані з переміщенням акценту від використання порівняльних переваг до конкурентних переваг на базі розвиненого інституційного середовища, нових організаційно-інституційних форм, унікальних товарів і технологій. Серед важливих факторів, що значно послаблюють конкурентні позиції українських товаровиробників, є: відсталі технології, низький рівень маркетингу, менеджменту, пасивність до нововведень, недостатня кваліфікація персоналу, слабкість в інтенсивності конкуренції внутрішнього середовища тощо.

Важливу роль потрібно відводити і розвитку консультаційно-інформаційного забезпечення. Для цього слід підвищувати кваліфікацію експертів консалтингової системи, поліпшувати доступ до надання інформації, організаційно-технічної допомоги тощо.

Вагомою складовою у формуванні і зберіганні конкурентних переваг підприємств є умови попиту в країні, такі його показники, як обсяг, структура і характер зростання. Скорочення величини внутрішнього попиту, яке мало місце в Україні, не сприяло збільшенню виробництва та його модернізації. Перспективи, що сьогодні відкриваються перед українським виробником, дають можливість передбачити стимулюючий вплив зростаючого сукупного попиту на виробничу діяльність [7, с. 86]. У той же час для розвитку конкурентних переваг більшого значення набувають якісні параметри попиту. З проникненням імпортної аграрної продукції на український ринок та з посиленням диференціації доходів населення попит починає орієнтуватися на загальносвітові стандарти, стає більш вибірковим і вимогливим до цінових і якісних параметрів продукції. Такі зміни мали б сприяти розвитку конкурентних переваг вітчизняних виробників продукції аграрного сектору, але, на жаль, невисокий рівень доходів українських громадян змушує при виборі продукції надавати перевагу більш деше-

вим її видам, а не більш якісним. Тобто попит на внутрішньому ринку відносно споживчих і якісних характеристик продукції поступається економічно розвиненим країнам, що не дозволяє українським підприємствам орієнтуватися на вподобання внутрішнього ринку при просуванні продукції аграрного сектору на зовнішній ринок.

Впливаючи на низку чинників, що зумовлюють відповідний рівень конкурентоспроможності продукції аграрного сектору, можна досягти його підвищення і тим самим активізувати надходження товарів на зовнішній ринок, умовно об'єднавши ці чинники в окремі групи [6, с. 177]:

1. Внутрішня: стан і розвиток внутрішнього аграрного ринку; величина витрат і цін на продукцію аграрного сектору; ринкова інфраструктура товаропровідної мережі; стабільність доходів сільськогосподарських виробників.

2. Проміжна: науково-технічний потенціал; кадровий потенціал; маркетингові дослідження внутрішнього ринку.

3. Зовнішня: стійкість національної аграрної системи, здатність адаптування до кон'юнктурних коливань; рівень організації зовнішньоторговельних зв'язків; державна зовнішньоторговельна концепція.

Ці чинники пов'язані між собою, успішний розвиток лише однієї групи чинників не буде означати досягнення основної мети – підвищення конкурентоспроможності продукції. Потрібно проводити спільні дії щодо активного впливу на всі групи чинників.

Також необхідно узгодити зовнішньоекономічну політику з конкурентною, де передбачається створення для вітчизняних суб'єктів господарювання належних умов здійснення зовнішньоекономічної діяльності та захисту інтересів конкурентоспроможності на світових товарних ринках за умови недопущення усунення чи обмеження конкуренції на відповідних товарних ринках України, розширення взаємовигідного співробітництва України з членами ЄС у сфері конкурентної політики тощо.

При формуванні стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору слід виходити з інноваційної моделі конкурентоспроможності, при зростаючій ролі конкуренції на рівні підприємств, де на перше місце виходять переваги не стільки у витратах виробництва, скільки в якості і новизні товарів. Тобто спільними зусиллями держави та підприємств більш активно використовувати інноваційний чинник розвитку.

Якщо Україна успішно опанує інноваційні моделі розвитку, існуватиме можливість не залишитись аутсайдером європейської спільноти та змінити сьогоднішній сировинний напрям розвитку економічних процесів.

Успішний розвиток агроінновацій також залежить від рівня розвитку і впровадження досягнень науково-технічного прогресу в різних секторах промисловості: машинобудівному, мікробіологічному, хімічному тощо. Статус України як індустріальної держави з значною часткою аграрного сектору підтверджує можливість комплексного розвитку інноваційного процесу в економіці.

Акцент держави у своїй інноваційній політиці має спрямовуватись на: розробку і реалізацію державних науково-технічних та інноваційних програм; стимулювання інвестицій в НДКР; збільшення фінансування на наукові дослідження; підтримку малого і середнього інноваційного бізнесу; заохочення імпорту передових технологій; удосконалення правової бази; міжнародне співробітництво у сфері інноваційної політики; державну координацію та інформаційну підтримку; державний контроль за реалізацією інноваційної політики [8].

За допомогою інновацій можна досягти нового, якісного рівня у виробництві, проте аграрний сектор залишається найбільш консервативним до нововведень, порівняно з іншими секторами. Основною метою інновацій в аграрному секторі є забезпечення економічності та екологічності виробництва [9]. За теперішніх умов для України надзвичайно важливим є активізація інноваційних процесів, що здатні забезпечити потрібний розвиток аграрного сектору. Через низьку платоспроможності населення саме експорт стає надійним джерелом для інноваційних процесів в аграрній сфері, тим самим створюючи ланцюг щодо підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору. Через це збільшиться розмір експорту, а внутрішній ринок поповниться більш різноманітною та якісною продукцією. Повторні інновації мають забезпечити безперервність і нарощування масштабів інноваційного процесу. Більш конкурентоспроможна продукція на зовнішньому ринку дозволить отримати стабільний прибуток, сприятиме нагромадженню капіталу для розширення виробництва.

Висновки та пропозиції. Однією з вагомих причин гальмування інноваційного процесу в аграрному секторі є відсутність коштів на створення інноваційного товару. Як варіант розв'язання цієї проблеми може бути проведення прикладних досліджень завдяки внутрішнім ресурсам, потім їх результати пропонувати споживачам. Потрібно враховувати важливість успішного маркетингу в реалізації нового товару. Також необхідно створити проміжні ланцюги між виробниками і споживачами продукції.

Ці заходи із стимулювання інноваційного процесу, де головна роль відводиться державі, мають сприяти подоланню наявного суттєвого відставання аграрного сектору України від розвинених країн світу, виробництву конкурентоспроможної продукції, можливості збільшення експорту готової продукції на зовнішні ринки.

Список літератури:

1. Шалімов В. Д. Регуляторні та мотиваційні механізми розвитку внутрішнього ринку металопродукції України: дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.05 / Шалімов Володимир Дмитрович. – Одеса, 2010. – 210 с.
2. Попадинець Н. М. Внутрішній ринок продукції лісової промисловості України: проблеми та напрями розвитку: монографія / Н. М. Попадинець. – Львів: ІРД НАН України, 2014. – 182 с.
3. Україна зменшує імпорт та збільшує експорт сільськогосподарської продукції / Аграрний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ab.org.ua/ukrayina-zmenshuye-import-ta-zbilshuye-eksport-silskogospodarskoyi-produktsiyi/
4. Лагутін В. Д. Конкурентоспроможність національної економіки: [навч. посіб.] / [В. Д. Лагутін, В. А. Романенко, Ю. М. Уманців]; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. Д. Лагутіна. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 296 с.
5. Апопій В. В. Внутрішня торгівля в АПК України: ефективність взаємодії: монографія / В. В. Апопій. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 386 с.
6. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наукова доповідь / За ред. акад. УААН В. М. Трегубочка, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. – К.: Інт-т екон. та прогнозув., 2007. – 206 с.

7. Ганначенко С. Л. Економічна роль держави у формуванні українсько-російських торговельних відносин в агропродовольчій сфері: дис. .. канд. екон. наук: 08.02.03 / Ганначенко Світлана Леонідівна. – Київ, 2004. – 157 с.
8. Іртищева І. О. Функціонування агропродовольчої сфери регіону на засадах інноваційного розвитку [Електронний ресурс] / І. О. Іртищева. – Режим доступу: http://www.agroin.org/statti/irtysheva_5.html
9. Боліла С. Ю. Підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України на основі інноваційних факторів [Електронний ресурс] / С. Ю. Боліла, Т. В. Федорова, В. І. Мілюський. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/75187.doc. htm

Попадинец Н.Н.
Институт региональных исследований имени М.И. Долишнего
Национальной академии наук Украины

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА НА ВНУТРЕННЕМ И ВНЕШНЕМ РЫНКАХ

Аннотация
Исследовано место и значение аграрного сектора на внутреннем и внешнем рынках. Определен внешнеторговый оборот продукции аграрного сектора Украины. Обобщенно алгоритм оценки уровня конкурентоспособности продукции аграрного сектора. Определено, что развитие аграрного сектора зависит от внедрения агроинноваций. Предложено факторы влияющие на улучшение конкурентных позиций продукции аграрного сектора на внутреннем и внешнем рынках.
Ключевые слова: аграрный сектор, внутренний рынок, экспорт, импорт, внешний рынок, конкурентоспособность.

Popadynets N.M.
M.I. Dolishniy Institute of Regional Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine

COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL COMMODITIES IN THE DOMESTIC AND FOREIGN MARKETS

Summary
The point and importance of the agricultural sector on the domestic and foreign markets are investigated. The foreign trade turnover of Ukraine's agricultural sector is defined. Algorithm for estimating the level of competitiveness of the agricultural sector is generalized. Author is determined that the development of the agricultural sector depends on the introduction of agronomics. The factors influencing the improvement of the competitive position of the output of the agricultural sector on the domestic and foreign markets are proposed.
Keywords: agricultural sector, the domestic market, exports, imports, external market competitiveness.

УДК 661.85:504

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ У СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ МІСТА

Попова М.П.
Інститут хімічних технологій
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
Будрик О.І., Комач Л.Д.
Інститут хімічних технологій

У статті проаналізовано проблеми й основні напрямки розвитку міст в сучасних умовах господарювання. Розглянуто та проаналізовано екологічний аудит як інструмент екологічного менеджменту з метою визначення методичних підходів його використання щодо сталого розвитку на місцевому рівні. Зазначено потребу у розробленні системи індикаторів (мультиплікаторів) сталого розвитку міста, що відображають реальну екологічну ситуацію міста й створюють методологічну основу для оцінювання ефективності міського (регіонального) екологічного аудиту та екологічного менеджменту.

Ключові слова: екологічний аудит, екологічний менеджмент, законодавство, інструменти, регіональна політика, сталий розвиток, регіон, місто.

Постановка проблеми. Стан навколишнього середовища є фактором глобального та національного розвитку. Економічний розвиток будь-якої країни в сучасному світі, усього людства дедалі більшою мірою підпадає під вплив міркувань екології. Практично це означає, що характер такого розвитку визначається необхідністю враховувати наслідки антропогенного впливу на навколишнє середовище. Проблема запобігання природно-техногенним надзвичайним ситуаціям, зменшення їх впливу на населення, природу й економіку має пріоритетне та загальнодержавне значення [6, 7, 9, 10]. Актуальним є всебічне вивчення природної та техногенної безпеки життєдіяльності населення України всіма галузями науки, що має на меті розробку оптимальної стратегії, запобігання техногенним і природним катастрофам, зменшення негативного впливу на населення й економіку. Існує необхідність створення державної концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи теоретичних питань та методичних завдань екологічного аудиту розглядались в роботах науковцями Т. П. Галушкіною, А. А. Седековим, В. Я. Шевчуком, Ю. М. Саталкіним, І. В. Басанцовим та ін. В роботах визначена сутність, мета, процес проведення екологічного аудиту соціально-економічного об'єкту, його значення для рішення поставлених проблем.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Практичне використання процедури екологічного аудиту об'єктів визначає ряд проблем щодо збору та об'єктивності статистичних даних та надання інформації, висновків та джерел фінансування, вітчизняних стандартів системи екологічного менеджменту та нормативних документів регулювання екоаудиту, як надійного та об'єктивного інструменту управління еколого-економічними проблемами сталого соціально-економічного розвитку регіону, міста.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення аналізу необхідності, стану екологічного аудиту як інструменту екологічного менеджменту з метою визначення методичних підходів його використання щодо сталого розвитку на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Перехід до сталого розвитку та відродженню регіону можливі тільки за рахунок розумної експлуатації його природно-ресурсного потенціалу. Тому все більш актуальним стає питання – як забезпечити, поєднати збереження навколишнього середовища та економічний розвиток. Першопричинами екологічних проблем в Україні є:

- успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей;
- зношеність основних фондів промислової та транспортної інфраструктури;
- недосконалість існуючої системи державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;
- недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства;
- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку;
- недотримання природоохоронного законодавства [6, 7].

Екологізація економіки не є абсолютно новою проблемою. Основні цілі, до яких ми прагнемо при екологізації економіки – зменшення техногенного навантаження, підтримка природного потенціалу шляхом самовідновлення та режиму природних процесів в природі, скорочення втрат, комплексність видобутку корисних компонентів, використання відходів як вторинний ресурс.

Для оцінки екологоприйнятних рішень в числі основних критеріїв передбачається урахування ступеня досягнення належної якості навколишнього середовища й основних природних комплексів. Практично це поняття до теперішнього часу не знайшло достатньо чіткого відображення ні в планових, ні в статистичних матеріалах. Але необхідність досягнення такого стану слід розглядати як цільову установку, соціальне замовлення природоохоронній діяльності та природокористування в цілому. Такий підхід називають системним, оскільки він визначає інтегральний ефект від технологічного процесу, спрямованого на створення кінцевої продукції та зниження техногенних навантажень. Такий підхід передбачає формування територіальної системи, підприємницької діяльності без збитку для задоволення потреб суспільства, стійкого розвитку, який базується, з одного боку, на включенні цілей охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки в політику економічного розвитку, а з іншого боку – на обліку екологічних і сировинних потреб як нині живущих, так і майбутніх поколінь людей [3].

Найважливішою функцією і засобом реалізації державної регіональної політики є управління, тобто свідомий вплив на суспільне виробництво з метою підвищення його ефективності та задоволення

матеріальних і духовних потреб населення. Управління суспільним виробництвом може відбуватися як на рівні галузі, так і на рівні території, тому виділяють два його види: галузеве і територіальне. Головними завданнями управління природокористування в регіоні та місті є:

- збереження і зміцнення природно-екологічного потенціалу території;
- забезпечення раціонального і комплексного використання природних і рекреаційних ресурсів;
- зменшення негативного впливу виробничої діяльності та комунального господарства на навколишнє середовище;
- відтворення рослинного і тваринного світу.

Особливе місце щодо техногенного навантаження Луганської області займає Лисичансько-Рубіжанський промисловий регіон. На території Лисичанського регіону зосереджені великі промислові підприємства хімії, нафтохімії, приладобудування, обчислювальної техніки, вугільної, скляної промисловості, будівної індустрії (89 промислових об'єктів). Цей промисловий центр України займає 7% території Луганської області. Територіальна близькість промислових міст Лисичанська, Сєвєродонецька та Рубіжного чинить взаємний вплив на екологічний стан в регіоні. Інтенсивне техногенне забруднення навколишнього природного середовища сформувало несприятливий екологічний стан в цілому регіоні.

Сьогодні у світі велика увага приділяється охороні навколишнього середовища, все частіше екологічний фактор стає вирішальним в діяльності регіону, міста. З позицій вимог природоохоронного законодавства, прибутковості в економіці можна відзначити пріоритетність розвитку принципово нового інструменту, як екологічний аудит, метою впровадження якого є забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності. Екологічний аудит – документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання й об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншими критеріями екологічного аудиту [1, 5]. Екологічний аудит як інструмент екологічного менеджменту має наступні основні завдання:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту;
- формування висновку екологічного аудиту.

Розроблення дієвої регіональної еколого-економічної політики, програм та проектів, їх коригування та вдосконалення проводиться на основі постійно змінної комплексної статистики показників. Таку базу статистичних даних може забезпечити еколого-економічний та соціальний аудити, екологічний моніторинг, екологічна експертиза. Результати екологічного моніторингу дають змогу вирішувати питання, пов'язані зі станом навколишнього природного середовища міста, розробки його поточних та стратегічних планів, контроль та відповідальність за виконання рішень щодо стану навколишнього природного середовища та природокористування (рисунок 1). Важливим аспектом процедури аудиту є з'ясування питань організації системи управління, у який спосіб розподіляються обов'язки та відповідальність посадових осіб адміністрації міста, ефективність та дієвість інформаційного обміну.

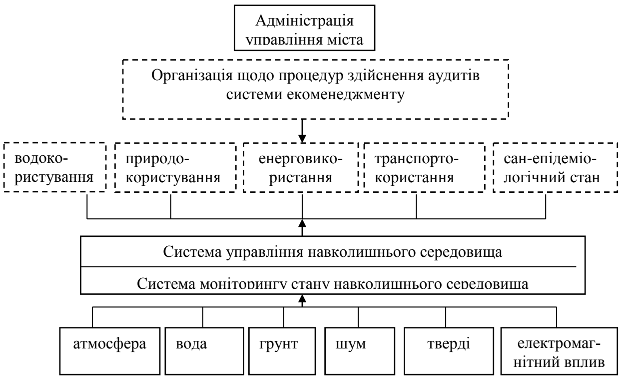

Рис. 1. Екологічний аудит та екологічний моніторингу в системі екологічного менеджменту (розроблено автором)

Важливими є сектори управління водними ресурсами, поводження з відходами, природо- і енерговикористання, контролю за транспортними потоками, санітарно-епідеміологічним станом та безпекою довкілля. За пріоритетом проведення екологічного аудиту є об'єкти господарсько-питного водопостачання, збору та очищення стічних вод, розміщення та переробки відходів. Екологічному аудиту підлягають адміністративні структури – відділи управління з охорони навколишнього середовища, з питань міського планування та з охорони здоров'я населення.

Рівень компетенції міської адміністрації та населення формує загальну поінформованість про стан та проблеми навколишнього природного середовища міста.

За результатами екологічного аудиту складається звіт, який згідно з вимогами, встановленими статтею 20 Закону України «Про екологічний аудит», та нормами інших нормативно-правових актів, звіт містить обов'язкові складові:

- загальні відомості про замовника екологічного аудиту;
- підстави для проведення екологічного аудиту, його мету, завдання, програму та обсяг виконаних робіт;
- відомості про виконавців екологічного аудиту;
- перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки відповідності яким проводився екологічний аудит;
- характеристику фактичного стану об'єкта екологічного аудиту, включаючи оцінку ефективності та достатності його природоохоронної діяльності, систем управління навколишнім середовищем, стану природоохоронного обладнання та споруд, зокрема, часу установлення, амортизація, придатність; відомості про сплату екологічних зборів і платежів, включаючи стан можливості їх сплати та заборгованість, збитки заподіяні навколишньому природному середовищу, стан статистичної та іншої звітності з охорони навколишнього природного середовища і предмет відповідності фактичним екологічним показникам;
- висновки екологічного аудиту щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавчих актів та інших нормативних документів;

- відомості щодо підприємств, установ, організацій та осіб, яким надається звіт.

Звіт про екологічний аудит, згідно з укладеним договором на проведення екологічного аудиту також може містити рекомендації заходів, яких необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей та інші необхідні замовнику цього аудиту відомості. Висновки екологічного аудиту мають враховуватися при:

- визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють таку діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку;
- екологічному страхуванні об'єктів, що здійснюють таку діяльність;
- передачі або придбанні об'єктів у державну (міську) власність;
- підготовці проектів договорів довгострокової оренди екологічно небезпечних об'єктів;
- складанні планів санації цих об'єктів в процесі провадження процедури банкрутства;
- підготовці установчих документів спільних підприємств, до статутного фонду яких передбачається внесення об'єктів, використання яких призводить до підвищеної екологічної небезпеки;
- в інших випадках, коли потрібно проводити обов'язковий екологічний аудит.

Збирання та достовірність інформації про виробничу або іншу діяльності об'єкта аудиту, повнота обґрунтованості природоохоронних заходів на об'єкті часто носять необ'єктивний характер, що впливає на об'єктивність висновку екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит проводиться на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування. Питання замовлення виконання робіт та послуг за рахунок коштів державного бюджету на сьогодні встановлює кілька механізмів закупівель за державні кошти або кошти місцевого бюджету (відкриті торги; торги з обмеженою участю; двоступеневі торги; запит цінових пропозицій), які є достатньо складними за процедурою та реалізація яких потребує значних витрат часу, що є також підставою для регулювання та контролю.

Добровільний екоаудит проводиться за ініціативою замовника процесу аудиту. Звіт, згідно з укладеним договором на проведення добровільного екоаудиту, може містити рекомендації заходів, яких необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей та інші необхідні замовнику цього аудиту відомості. На практиці замовник процедури екоаудиту не завжди об'єктивно сприймає висновки про еколого-економічну ситуацію на об'єкті, що впливає на деякі виключення та обмеженість екоаудиту.

Питання джерел фінансування проведення екологічного аудиту також створюють деякі рамки, оскільки органи державної влади і органи місцевого самоврядування здійснюють свою діяльність виключно за рахунок бюджетного та місцевого фінансування в межах, передбачених Законом України про Державний бюджет на відповідний рік. Таким чином, при замовленні робіт з проведення обов'язкового екологічного аудиту повинні використовуватися виключно бюджетні кошти, що може впливати на обсяги та час їх виконання, враховуючи нестабільний соціально-економічний розвиток країни [2, 4].

Висновки та пропозиції. Таким чином, перелічені від'ємні моменти процедури екологічного аудиту дають підставу визнати гостру необхідність вдосконалення Закону України «Про екологічний аудит», розробку вітчизняних стандартів системи екологічного менеджменту та нормативних документів регулювання екоаудиту. Екологічний аудит має бути надійним та об'єктивним інструментом управління еколого-економічними проблемами на різних рівнях соціально-економічного розвитку держави, регіону, міста.

Розвиток міст в сучасних умовах набуває особливої гостроти, оскільки міста не тільки зберігають, але і підсилюють концентрацію потенціалів: інтелектуального, економічного, фінансового, соціального, культурного та інших [8]. Існує потреба у розробленні системи індикаторів (мультиплікаторів) сталого розвитку міста, яка була б гармонізована із тими індикаторами, які широко використовуються міжнародною спільнотою і, водночас, базуються на використанні доступної та достовірної статистичної інформації, відображають реальні проблеми і досягнення у різних сферах життя міста. Розробка та обґрунтування екологічних індикаторів сталого розвитку міста, які б відображали реальну екологічну ситуацію міста, створять методологічну основу для оцінювання ефективності міського (регіонального) екологічного аудиту та екологічного менеджменту, а також достовірність досягнутих результатів сталого розвитку міста. Названі проблеми являються об'єктом подальших наших досліджень.

Список літератури:

1. Басанцов И. В., Пантелейчук О. С. Экологический аудит в Украине: актуальность, проблемные вопросы и пути усовершенствования / Механізм регулювання економіки. – 2010, № 1. – С. 38-45.
2. Блащук Л. В. Міська політика та удосконалення механізму розвитку міст // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць ЛРІДУ НАДУ. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 28. – С. 165-170.
3. Будрик О.І. Регіональні фактори розвитку промислового міста // Проблеми формування та реалізації регіональної економіки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18-19 жовтня 2013 р.). – К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2013. ч. 1 – 136 с. – С. 93-97.
4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / За ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
5. Закон України «Про екологічний аудит» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2009. – Режим доступу до тексту закону: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin / laws
6. Кожушко Л. Ф., Скричук П. М.. Екологічний менеджмент: Підручник. – Київ, ВЦ «Академія», 2007. – 432 с.
7. Комач Л. Д., Попов Є. В., Швець В.І. Еколого-економічні основи утилізації та рекуперації промислових та побутових відходів. Утилізація та поводження з відходами. Навч. пос. – Хмельницький: ПП «Авіст», 2011. – 300 с.
8. Стоян О. В. Міська політика: сучасна економічна теорія і практика сталого розвитку // Економіка будівництва і міського господарства. Т. 3, № 1, 2007. – С. 5-15.
9. Стратегія державної екологічної політики України на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: htt://zakon.rada.gov.ua/signal / kr0645a.dok
10. Шмандій В. М., Некос В. Ю. Екологічна безпека. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 364 с.
11. Budrik O. Problemy Kształtowania Polityki Zrywnoważonego Rozwoju Miasta / Wybrane problemy zarządzania zrywnoważonym rozwojem. – Warszawa: L&J Techtrading Sp. z o.o., 2014. – 226 c. – C. 135-140.

Попова М.П.
Институт химических технологий
Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля
Будрик О.И., Комач Л.Д.
Институт химических технологий

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АУДИТ В СИСТЕМЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА ГОРОДА

Аннотация
В статье проанализированы проблемы и основные направления развития городов в современных условиях хозяйствования. Рассмотрено и проанализировано экологический аудит как инструмент экологического менеджмента с целью определения методических подходов его использования в условиях устойчивого развития на местном уровне. Выделена необходимость разработки системы индикаторов (мультипликаторов) устойчивого развития города, отражающих реальную экологическую ситуацию города и создающих методологическую основу для оценки эффективности городского (регионального) экологического аудита и экологического менеджмента.
Ключевые слова: экологический аудит, экологический менеджмент, законодательство, инструменты, региональная политика, устойчивое развитие, регион, город.

Popova M.P.
Chemical technology Institute
of East Ukrainian Dahl V. National University
Budrik O.I., Komach L.D.
Chemical technology Institute

ENVIRONMENTAL AUDIT IN THE CITY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Summary
In article conducted analysis problems and major cities directed development in modern terms doing economy. Conducted analysis ecologically audit tools ecologically how management with a view definitions methodical approaches using a terms of sustainable development at the local level. Be allocated need yndykatorov development system (multyplykatorov) of sustainable development of the city, give something characteristic real ecological situation city and providing a methodological basis for the estimation of efficiency of city (regional) ecological audit and ecological management.
Keywords: audit ecologically, ecologically management, legislation, tools, the regional politics, steady development, region, city.

УДК 368:338

СТРАХОВИЙ ЗАХИСТ АГРАРНИХ РИЗИКІВ

Прокопчук О.Т., Улянич К.Ф.
Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено особливості функціонування сільськогосподарського сегменту страхового ринку зарубіжних країн. Визначено можливість залучення позитивних елементів страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері у розрізі основних моделей
Ключові слова: ризик, страховик, страхувальник, страхування з державною підтримкою, страховий тариф, страховий продукт, страхування майна, ризики при страхуванні майна сільськогосподарських товаровиробників.

Постановка проблеми. Україна має значний потенціал для розвитку сільського господарства та подальшого впливу на європейські ринки. Вона переживає період глибоких змін. При цьому одним з елементів ринкової моделі аграрного сектору є створення нової системи страхування з метою зниження рівня ризикованості виробничої діяльності. Один із найскладніших і найбільш ризикових видів страхування – це страхування сільськогосподарських ризиків, і сьогодні в Україні все більше починають усвідомлювати, що їх необхідно страхувати. Агрострахування є одним з важливих засобів зменшення ризиків у сільськогосподарському виробництві. Проте, незважаючи на суттєву необхідність даного захисту, в нашій країні лише робляться перші кроки у цьому складному ринковому сегменті. Слід зазначити, що сільськогосподарське страхування розвивалося в усьому світі як головний інструмент управління ризиками з метою зменшення негативного впливу погоди та природних факторів. Сповільнений розвиток страхування в аграрній сфері України пояснюється відсутністю повноцінного законодавчого забезпечення, недоліками в організації та координації співпраці головних учасників ринку страхових послуг в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання щодо запозичення зарубіжного досвіду страхування в аграрній сфері здійснили наступні вчені: В. Базилевич, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Мних, С. Навроцький, С. Осадець та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, варто розглянути можливість залучення позитивних елементів страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері у розрізі моделей.

Метою статті є вивчення та узагальнення особливостей функціонування сільськогосподарського сегменту страхового ринку зарубіжних країн та, відповідно, на цій основі надання рекомендацій щодо вдосконалення страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрному секторі України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сільськогосподарське страхування є специфічним класом страхування, яке об'єднує декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплек-

Таблиця 1

Системи страхування аграрних ризиків у країнах світу*

Країна	Учасники системи агрострахування	Основні заходи, передбачені системою страхування аграрних ризиків
США	Федеральна корпорація страхування врожаю (Federal Crop Insurance Corgoration) Департаменту сільського господарства; страхові компанії; товариства взаємного страхування	Забезпечення виконання Федеральної програми страхування врожаю, яка включає: – перерахунок страховикам із федерального бюджету за фермерів 60% страхових премій; – забезпечення додаткового страхового покриття фермерам, які беруть участь у Федеральній програмі страхування врожаю; – контроль організації перестрахування; – забезпечення перестрахування понад 40% ризиків агропромислового комплексу за кордоном.
Канада	Державна корпорація страхування аграрних ризиків (Agriculture Financial Services Corporation); страхові компанії; товариства взаємного страхування	Забезпечення виконання Державної програми страхування аграрних ризиків, яка передбачає: – субсидовані заощадження для фермерів; – виконання програми забезпечення доходів (рівня доходів фермерам не нижче ніж 70% від попереднього рівня за останні три роки); – контроль організації перестрахування; – забезпечення перестрахування понад 40% агроризиків за кордоном.
Португалія	Система «державного та приватного партнерства»	Держава: субсидії фермерам на страхування та організація перестрахування. Приватні страхові компанії (інтегровані в систему страхування сільськогосподарських ризиків): розроблення програм страхування та контроль за їх виконанням; відшкодування частини ризиків, не відшкодованих державою.
Італія, Франція, Австрія, Німеччина	Система страхування під контролем держави та за участю товариств взаємного страхування (перехід до іспанської моделі агрострахування)	Страхові компанії: розроблення страхових продуктів зі страхування аграрних ризиків. Держава: контроль за здійсненням страхового та перестрахового захисту сільськогосподарських товаровиробників.

** Джерело: узагальнено за даними джерела [1, 6]*

сних видів страхування. До таких видів відносяться морське, космічне, авіаційне, медичне тощо.

Сільськогосподарське страхування розгалужене поняття і до його складу входить багато різних видів страхування як майнових так і відповідальності. Тому воно є підгалуззю як майнового страхування так і страхування відповідальності (рис. 1), які у свою чергу, виступають субкатегоріями страхування.

Відповідно, сільськогосподарське страхування, перебуваючи в субпідрядному зв'язку з даними галузями страхування, має ті ж ознаки і функції, якими володіє категорія страхування.

Отже, сільськогосподарське страхування – це насамперед система економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де з одного боку виступають страховики – фінансово-кредитні установи, а з іншого – страхувальники – сільськогосподарські підприємства, орендарі, селянські (фермерські) господарства, які за певну плату передають свої ризики майнових, фінансових втрат в сільськогосподарській діяльності з метою отримання відшкодування при настанні страхового випадку.

Сільськогосподарське страхування характеризується комплексністю, оскільки включає в себе страхування врожаю культур та багаторічних насаджень, тварин, машин, будинків, транспортних засобів, насіння, готової продукції, відповідальності товаровиробника та ін.

Світовий досвід в галузі страхування сільськогосподарського виробництва свідчить про функціонування в багатьох країнах національних систем страхування сільськогосподарських ризиків. При цьому кожна країна створює власну, необхідну їй систему страхового захисту сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

З табл. 1 видно, що нині у світі виокремилися різні підходи щодо підтримки та розвитку страхування в аграрній сфері, як необхідного інструменту стабілізації виробничого процесу та доходів сільгоспвиробників.

Залежно від історичних, економічних, соціальних особливостей, що склалися в кожній окремій країні, виділяють три моделі страхування в аграрному секторі (рис. 2).

Причому світовий досвід свідчить, що в міжнародній практиці страхування сільськогосподарських ризиків сформувались дві основні моделі, які умовно можна назвати «американська» та «європейська». Для «американської» моделі, яка застосовується в США та Канаді, характерна значна підтримка держави у страхуванні сільськогосподарських ризиків. Для «європейської» моделі характерна мінімальна участь держави в аграрному страхуванні, котра зводиться головним чином до виконання контрольних функцій щодо діяльності приватних страхових компаній у цьому секторі ринку страхових послуг.

Обидві ці моделі мають свої переваги і недоліки, але, як свідчить міжнародний досвід, найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків є поєднання цих двох моделей («змішана» модель).

Саме така система страхування сільськогосподарських ризиків діє в Іспанії, яка, за оцінками експертів міжнародного проекту ЄС Tacis «Вдосконалення управління ризиками фермерських господарств та малих і середніх господарств в аграрному секторі», є країною з найрозвиненішою системою агрострахування в Європі.

Враховуючи наведений на рис. 1 механізм, слід більш детально розглянути можливості адаптації зарубіжного досвіду здійснення страхування в аграрній сфері з державною фінансовою підтримкою до вітчизняних умов у розрізі вищенаведених моделей.

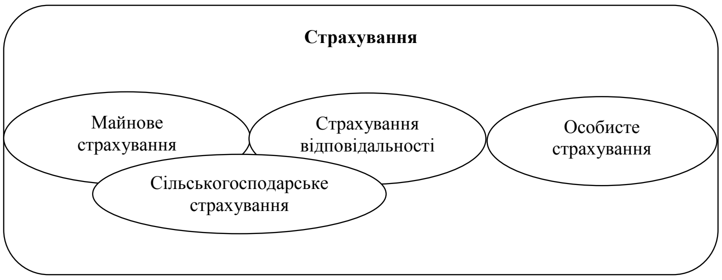

Рис. 1. Місце сільськогосподарського страхування в загальній системі страхування*

** авторська розробка*

Рис. 2. Сукупність моделей страхування в галузі сільськогосподарського виробництва*

**Джерело: узагальнено за даними джерела [10, 1, 5]*

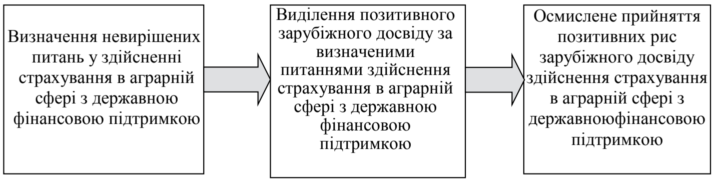

Рис. 3. Механізм залучення зарубіжного досвіду здійснення страхування в аграрній сфері з державною фінансовою підтримкою*

**Джерело: узагальнено за даними джерела [6]*

Рис. 4. Особливості моделей страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері в різних країнах*

**Джерело: узагальнено за даними джерела [5]*

Класичним прикладом американської моделі страхування є система страхування США, де для проведення державної політики у сфері аграрного страхування при Міністерстві сільського господарства було створено Агентство з управління ризиками (Risk Management Agency, RMA). Головними функціями Агентства є контроль за діяльністю страхових компаній, задіяних в державних програмах, контроль за виконанням страхових угод та розподіл страхових субсидій [2; 3]. RMA також керує Федеральною корпорацією по страхуванню врожаю FCIC, що є державною компанією, через яку здійснюється контроль за діяльністю виробників та страховиків, перевіряється актуарна збалансованість федеральних програм страхування врожаю, надаються стандартні угоди з перестрахування ризиків, реалізуються програми державної підтримки [1; 4].

До основних державних програм страхування врожаю та доходу належать: Програма захисту від катастрофічних ризиків (Catastrophic Risk Protection, CRP), Програма мультиризикового страхування врожаю (Multiple Peril Crop Insurance, MPCI), Програма «Груповий план» (Group Risk Plan, GRP), Програма захисту доходу (Income Protection, IP) та інші [5].

Разом з тим для окремих субсидованих програм страхування в США характерне встановлення диференційованих страхових субсидій залежно від рівня обраного страхового покриття врожаю та ціни, що, на нашу думку, варто запозичити і до української практики надання страхових субсидій з метою уникнення субсидування формального страхування.

На відміну від США в Канаді створені державна і приватна системи страхування та відшкодування збитків, покликаних компенсувати матеріальні й економічні втрати і сприяти відновленню виробничого потенціалу в сільському господарстві. Сфера діяльності та функції двох систем розмежовані, хоча об'єктом їх уваги може бути один і той же сегмент. Причиною для такого розподілу є, по-перше, різна природа факторів, що спричиняють матеріальні й економічні збитки в сільському господарстві, і, по-друге, кінцевий результат діяльності кожної системи.

Кінцевою метою будь-якої страхової компанії є одержання комерційної вигоди, тоді як держава керується загальнонаціональним інтересом щодо збереження і розвитку виробничого потенціалу, як основи продовольчої безпеки держави та економічної вигоди у більш широкому аспекті [3; 4; 6, С. 6].

Добровільні державні програми страхування результатів виробничої діяльності і компенсації втрат в результаті надзвичайних обставин реалізуються через спеціалізовані державні установи – Королівські корпорації. Прикладами таких програм є Програма страхування культур на випадок повної або часткової загибелі врожаю (CIP), Программа страхування виробленої продукції, що призначена для реалізації на ринку (RIP), Національна тристороння стабілізаційна програма (NTSP), Программа стабілізації доходів виробників (CAIS), Страхування виробництва (PI) та інші [6, С. 7-10]. Прийняття вказаних програм страхування господарської діяльності фермерів розглядається як один із способів економічної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва. Це продиктовано розумінням того, що життєздатність галузі залежить від економічного стану первинного виробника.

Королівські корпорації також пропонують пакети різних продуктів фінансової підтримки для виробників, доступ до яких надається лише при участі аграріїв у програмах страхування. Такий підхід щодо запровадження своєрідної страхової перепустки аграрія до бюджетних програм доцільним є в Україні. Суть його полягатиме в необхідності страхування при участі сільгосптоваровиробника у програмах державної підтримки аграрного виробництва, оскільки наявність страхового полісу слугуватиме гарантією надійних відносин та результативності й ефективності виділення бюджетних коштів у вказаній сфері.

Типовим прикладом європейської моделі страхування у сфері аграрного виробництва є приватні системи страхування Великобританії та Німеччини, що не включають спеціальних програм страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрному секторі [7; 8]. Система страхування аграрного сектору в Німеччині представлена приватним страхуванням, що пропонує страхові продукти від граду, включаючи зниження якості продукції. В Україні поки що не використовуються страхові продукти, що враховують ризик втрати якості сільськогосподарської продукції, розробка яких, вважаємо, повинна стати першочерговим завданням на майбутнє. Також в Німеччині діють програми ситуативних державних виплат на випадок настання стихійних лих. Вказані програми є структурованими, а виплати здійснюються лише за дозволом ЄС [4].

В цілому для країн Європи характерними є три моделі компенсації збитків від стихійних лих (табл. 2).

Таблиця 2

Європейські моделі компенсації збитків від стихійних лих*

Тип моделі	Основні риси
Надання державою компенсації постраждалим через прийняття рішення по кожному окремому випадку по факту (ex post)	Після настання стихійного лиха держава офіційно проголошує про те, що даний випадок є «катастрофою» і визначає умови, згідно яких постраждалі можуть одержати грошову допомогу. Такий підхід створює значну невизначеність. *(Нідерланди, Німеччина, Італія, Швеція)*
Виплати з фонду допомоги при стихійних лихах (ex ante)	Держава діє за очікуваннями, а не по факту і сума відшкодування понесеного збитку є обмеженою, тобто надається лише грошова допомога, а не повна компенсація збитку. Переважно встановлюється мінімальна межа понесених збитків, що означає можливість звернення за одержанням допомоги. *(Бельгія, Австрія)*
Регулятивне втручання держави в приватний ринок страхових послуг	Накладається обов'язок на осіб, що придбали поліс добровільного страхування, здійснити додатковий внесок на обов'язкове страхування від стихійних лих. Таким чином, модель передбачає певні законодавчі обмеження стосовно конкуренції та вільного вибору страхових послуг споживачами через доповнення державної допомоги послугами приватного страхового ринку. *(Франція)*

**Джерело: узагальнено за даними джерела [4]*

Варто зауважити, що саме третя модель, що наведена в табл. 2, набуває все більшої популярності в країнах Європи, оскільки в ній реалізується найбільш ефективне попередження та подолання руйнівних наслідків стихійних лих через створен-

ня системи партнерства між державою, суб'єктами господарювання і страховими компаніями шляхом розподілу важливих обов'язків та завдань між ними.

Успішним може бути лише те залучення зарубіжного досвіду, яке не викликає суперечностей і є адаптованим до базового досвіду здійснення страхування в Україні (рис. 3).

Отже, ключові особливості моделей страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері в різних країнах згруповано на рис. 4.

Водночас, слід зазначити, що найефективнішим при страхуванні аграрних ризиків є поєднання переваг американської та європейської моделей страхування, прикладом якого виступає агрострахування Іспанії.

Висновки і пропозиції. Отже, моделі страхування з державною фінансовою підтримкою в аграрній сфері в різних країнах характеризуються наступними ключовими особливостями: держава бере активну участь у діяльності системи; політика держави у сфері страхування є прозорою та послідовною; страхування є добровільним; створюються спеціальні державні установи для вироблення та реалізації політики держави в зазначеній сфері; держава може надавати страхові субсидії як сільгоспвиробникам, так і страховим організаціям; держава розвиває альтернативні форми фінансування та страхування на випадок настання стихійних лих. Кожна з моделей має свої переваги та недоліки, однак все більше країн виявляє інтерес саме до змішаної моделі, що характерна Іспанії. Вона забезпечує, з одного боку, потрібний рівень страхування в аграрному секторі, а з іншого – створює певну зацікавленість аграріїв щодо посилення захисту майнових інтересів.

Список літератури:

1. Якубович В. Система страхования аграрных рисков в Испании: выводы для Украины [Электронный ресурс] / В. Якубович. – Режим доступа: http: // forinsurer.com / public /06/11/30/2719
2. Сравнение программ страхования урожая в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: // forinsurer. Com / public/06/10/02/2585
3. Нагорный В. Д. Сельское хозяйство Канады. Корни успеха / В. Д. Нагорный. – М.: Майкоп: ООО «Качество», 2006. – 328 с.
4. Адамчук Н. Г. Европейская практика компенсации ущерба, причиненного имуществу стихийными бедствиями / Н. Г. Адамчук, А. Е. Кореневский // Страховое дело. – 2010. – № 3. – С. 32-38.
5. Портал про страхування сільськогосподарських ризиків [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.agroinsurance.com/ru/
6. Минкіна Г. І. Страхування як елемент управління ризиками підприємств АПК / Г. І. Минкіна // Фінансовий ринок України. – 2010. – № 3. – С. 4-11.
7. Лузан Ю. Я. Прогноз обсягів державної підтримки страхування урожаю сільськогосподарських культур в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Я. Лузан, Н. А. Герасименко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/LUZAN.pdf
8. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 18. – С. 79.
9. Гутко Л. М. Досвід державної підтримки страхування ризиків сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 147-152.
10. Томашевський Ю. М. Актуальні питання страхового захисту в сільському господарстві // Економічний простір. – 2010. – № 44/1. – С. 161-166.

Прокопчук Е.Т., Улянич К.Ф.
Уманский национальный университет садоводства

СТРАХОВАЯ ЗАЩИТА АГРАРНЫХ РИСКОВ

Аннотация
В статье исследованы особенности функционирования сельскохозяйственного сегмента страхового рынка зарубежных стран. Определена возможность привлечения положительных элементов страхования с государственной финансовой поддержкой в аграрной сфере в разрезе основных моделей
Ключевые слова: риск, страховщик, страхователь, страхование с государственной поддержкой, страховой тариф, страховой продукт, страхование имущества, риски при страховании имущества сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Prokopchuk O.T., Ulyanych K.F.
Uman National University of Horticulture

INSURANCE PROTECTION OF AGRICULTURAL RISK

Summary
In this paper the features of the functioning of the agricultural segment of the insurance market in foreign countries. The possibility of attracting positive elements of insurance with government financial support in the agricultural sector in the context of the main models
Keywords: the risk, the insurer, the insurer, insurance with state support, insurance rate, insurance product, property insurance, property insurance risks in agricultural commodity.

УДК 332.85

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ УКРАЇНИ

Прощаликіна А.М., Вуяхевич Д.С.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Розкриті особливості формування та розвитку ринку житлової нерухомості в Україні. Визначено специфіку ринку нерухомості. Розкрито фактори попиту та пропозиції. Проаналізована динаміка продажів та виявлені тенденції в ціновій політиці. Визначені напрями розвитку ринку житлової нерухомості України.

Ключові слова: ринок нерухомості, первинний і вторинний ринок житлової нерухомості, ціна, попит, пропозиція, державне регулювання.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки і формуванням відносин власності в Україні ринок житлової нерухомості є важливою складовою економічного розвитку країни. Він відіграє значну роль у формуванні реального сектора економіки, підвищенні життєвого рівня населення, вирішенні соціальних проблем розвитку суспільства, активізації інвестиційного процесу в економіці. З одного боку ринок нерухомості є невід'ємною складовою макроекономічної стабілізації, а з іншого – розвиток цього ринку залежить від платоспроможності населення, розвитку суміжних ринків і підтримуючої ролі держави. Тому дослідження закономірностей і механізмів розвитку ринку житлової нерухомості є актуальним і потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній літературі теоретико-методологічним проблемам розвитку ринку житлової нерухомості приділяється значна увага. Зокрема, Д. Галаган, К. Грем'яцька, Т. Заговора, Е. Карапетян, О. Мухін, С. Фесак та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналіз літературних джерел, а також досвіду практичного функціонування ринку нерухомості показує, що ряд питань щодо формування цін, активізації попиту та управління використанням об'єктів житлової нерухомості досліджені не достатньо.

Метою статті є розкриття специфіки розвитку ринку житлової нерухомості України.

Викладення основного матеріалу. Ринок нерухомості має важливе соціально-економічне значення. Він створює передумови для життя людини і всіх видів економічної діяльності. Становлення та розвиток ринку нерухомості в Україні відбувалося в умовах трансформації всіх економічних процесів та постійних кризових явищ. Закономірності розвитку цього ринку обумовлені багатьма виробничими, ринковими, соціальними, інституціональними та іншими факторами.

Ринок нерухомості розглядаємо як сукупність економічних відносин між суб'єктами ринку щодо створення, передачі, експлуатації, управління й фінансування об'єктів нерухомості.

Ринок нерухомості є сукупністю різних ринків, тому важливим питанням, що визначатиме специфіку аналізу є сегментація ринку. Залежно від об'єкта продажу розрізняють сегмент житлової нерухомості, комерційної нерухомості, промислової нерухомості і земельних ділянок.

За способом укладення угод ринок житлової нерухомості поділяють на первинний і вторинний. На первинному ринку здійснюють операції з новим житлом, яке переходить від забудовника до покупця; на вторинному – операції з купівлі-продажу чи оренди існуючого житла [6, 388].

Найбільш сильно загальні тенденції і специфіка ринку нерухомості проявляється у сегменті житлової нерухомості. Ринок житлової нерухомості має ряд особливостей, що визначають специфіку його розвитку:

– макроекономічні фактори найбільш суттєво впливають на розвиток ринку нерухомості, оскільки формують загальні і об'єктивні чинники попиту і пропозиції;

– здійснення угод з нерухомістю не передбачає її фізичного переміщення, а тільки прав на неї; експлуатація об'єктів нерухомості практично завжди безпосередньо зачіпає інтереси інших суб'єктів економічних відносин, тому, усі операції з нею вимагають державної реєстрації;

– угоди з об'єктами нерухомої власності характеризуються істотним часовим лагом і підвищеними трансакційними витратами для контрагентів;

– локальність ринків нерухомості, низька еластичність попиту і пропозиції, необхідність високих порогових інвестицій дають можливість розглядати нерухомість і як інвестиційний, і як споживчий товар;

– товарна природа нерухомості, обумовлюється низькою ліквідністю об'єктів ринку нерухомості, що є наслідком їх унікальності і стаціонарності. Внаслідок унікальності цього товару зростають витрати по його пошуку і часу реалізації. Стаціонарність не дозволяє перемістити об'єкт нерухомості в інше місце з більш високим попитом;

– специфікою ринку нерухомості є і те, що об'єкти нерухомості досить важко піддаються вартісній оцінці. Міра складності зростає у міру переходу від об'єктів жилого призначення до об'єктів виробничої нерухомості. Останні можуть також істотно розрізнятися залежно від величини підприємства, рівня концентрації виробництва, галузевої приналежності тощо.

Цінові тенденції на цьому ринку можуть суттєво відрізнятися від очікуваних прогнозів. Тому при оцінці нерухомості необхідно здійснювати оцінки ступеня ризику. Ризики можна поділити на два види – суб'єктивні і об'єктивні.

Суб'єктивні риски пов'язані з помилками оцінювача, використанням неадекватної інформації тощо. До об'єктивних належать зміни попиту і пропозиції на конкретний тип нерухомості (що може істотно вплинути на ринковий рівень орендної плати, коефіцієнт завантаження, чистий операційний доход); зміни темпів інфляції (яка вплине на величину купівельної спроможності), зміни на ринку капіталу (норми відсотка, загальної норми прибутку власного і позикового капіталу, що змінює вартість власності). Цей вид ризику існує незалежно від того, чи використовується для фінансування нерухомості позиковий капітал, і пов'язаний з альтернативними витратами.

На попит і пропозицію на ринку житлової нерухомості впливають чинники попиту і пропозиції, що узагальнені у таблиці 1.

Таблиця 1

Фактори попиту і пропозиції на ринку житлової нерухомості

№	Група факторів	Перелік факторів
1	Об'єктивні фактори	- показники рівня і динаміки доходів потенційних покупців; - рівень підприємницької активності; - наявність можливості залучення позикових (кредитних) коштів; - умови оподаткування; - прямі обмеження, стандарти, нормативи, інші умови державного регулювання ринку.
2	Фінансово-економічні фактори	- здатність нерухомого майна приносити стабільний доход дозволяє використати його в якості альтернативного фінансового і інвестиційного активу; - інфляційні очікування; - вартість будівництва; - динаміка цін на ринку нерухомості; - ціни і тарифи на комунальні послуги; - рівень орендної плати.
3	Фактори, що впливають на ціну й швидкість продажу квартир	- місцезнаходження – віддаленість від центра, рівень розвитку інфраструктури й транспортного сполучення прямо впливає на вартість нерухомості; - стан об'єкта нерухомості; - кожен об'єкт нерухомості може включати різне поєднання прав на нього і його окремі складові; - кількість аналогічних пропозицій, їх співвідношення з попитом саме на цей тип квартир саме в цій частині міста; - об'єктивні недоліки об'єкта (крайні поверхи, вікна у двір, погане планування, зношування тощо); - екологічна обстановка в районі; - категорія попиту (фактори оточення і престижності у сегменті дорогої нерухомості).

Джерело: Розроблено авторами за даними [2; 4; 5; 6]

Особливістю ринку нерухомості є характер споживчого попиту. Попит на об'єкти нерухомості індивідуалізований та нееластичний, що ускладнює процес досягнення ринкової збалансованості та пропорційності. В Україні на ринку житлової нерухомості в середньому за рік продавалось 1140 тис. м² житла, з яких на вторинний ринок припадало 850–900 тис. м². На первинний ринок припадало близько 300 тис. м² відповідно. Водночас, на вторинному ринку житла попит і пропозиція врівноважені, тобто ціни вже сформувалися, а сам ринок вже вивчений і розроблений. Однак, цього не можна сказати про первинний ринок житлової нерухомості, де пропозиція майже у 4 рази перевищує попит [8].

Параметри ринку житлової нерухомості наведені у таблиці 2.

Характерним показником розвитку ринку нерухомості є вартість 1 м² житла, яка залежить від регіональних особливостей та ринкових умов. Відповідно вартість 1 м² загальної площі у нових житлових будинках (в залежності від матеріалів стін) по регіонах різна. Внаслідок обмеженої кількості транзакцій, окремі цінові коливання, які мають місце на ринку житлової нерухомості у більшості регіонів, не є показовими щодо основних цінових тенденцій (трендів) [7]. Це значно ускладнює об'єктивну оцінку нинішнього стану та подальших перспектив розвитку ринку, звужує можливості прогнозування, оскільки чітко прослідкувати середні величини дуже складно. Вони не відображатимуть реальну ситуацію на ринку. Зазначеній ситуації сприяє і відсутність офіційної інформації щодо цінової динаміки, оскільки наразі Державна служба статистики не веде розрахунки індексу цін на нерухомість. Цим займаються виключно приватні ріелторські компанії та експерти з нерухомості.

Динаміки цін на житлову нерухомість у найбільших містах України протягом 2003-2014 років (дол..США/м²) наведена на рис. 1.

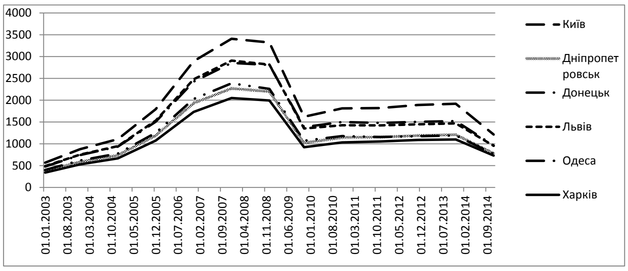

Рис. 1. Ціни на житло з 2003 по 2014 роки у найбільших містах України (дол. США/м²)

Джерело: Розроблено авторами за даними [1]

Проаналізувавши дані графіка, можна дійти висновку, що ціни на житло зростали швидкими темпами до 2008 року, а потім поступово почали знижуватися. На формування та розвиток ринку нерухомості значно впливають тенденції на ринку капіталу і процеси, що відбувалися в банківській, фінансовій та економічній сферах держави. На становлення та розвиток ринку нерухомості впливає циклічність економіки. Дані таблиці 2 і рисунку 1 дозволяють виокремити такі тенденції у розвитку ринку нерухомості України:

– 2003-2004 роки – період зростання ринку нерухомості. Занепокоєність людей щодо стабільності економіки та американського долара спричинили значний перетік капіталу на ринок нерухомості. Зростають доходи населення. У 2002-2005 рр. спостерігалося різке та тривале зростання цін.

– з 2005 по 2008 роки період закінчення фази росту та фази насичення ринку. Показник фінансової ємкості ринку житлової нерухомості в Україні підвищився в 1,8 рази.

Таблиця 2

Індикатори розвитку ринку нерухомості України

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Весь житловий фонд, загальної площі, млн.м²	1040,0	1046,4	1049,2	1057,6	1066,6	1072,2	1079,5	1086	1094,2	1096,6
У середньому на 1 жителя, м²	21,8	22	22,2	22,5	22,8	23	23,3	23,5	23,7	23,8
Кількість квартир, усього, тис.	19075	19132	19107	19183	19255	19288	19322	19327	19370	19368
Загальна кількість транзакцій з житловою нерухомістю України, одиниць	776409	746687	831245	886971	751578	461845	444416	491723	479000	450260

Джерело: Розроблено авторами за даними [3; 4; 7]

– 2008-2010 роки – період падіння ринку нерухомості. Фінансова ємкість знизилася приблизно у 2,3 рази. У 2011 році грошова маса, яка оберталася на ринку житла України, порівняно з попереднім роком підвищилася несуттєво (на 7%), що свідчить про певні нестійкі процеси депресивної стабілізації ринку [4, 130].

– 2011-2013 роки – період депресивної стабілізації ринку нерухомості. збільшується обсяг об'єктів, прийнятих в експлуатацію, повільно зростає рівень купівельної активності. У вересні 2013 – лютому 2014 рр. відбулись зміни в законодавстві, що суттєво вплинули на ринок житла. Обмеження готівкових операцій сумою в 150 тис. грн. призвело до зменшення кількості угод на ринку вторинної житлової нерухомості. Дефіцит ліквідності та обмежений доступ будівельних компаній до кредитних ресурсів, падіння життєвого рівня населення, коливання курсу валют, недоступність іпотечних програм для населення зумовлюють подальше падіння ринку у 2014 році.

Тенденції розвитку ринку житлової нерухомості в Україні відображають залежність розвитку цього ринку від макроекономічних процесів. Це дозволяє зробити висновки, що ринок житла в Україні й надалі перебуватиме в стані депресивної стабільності у найближчі роки. Це проявлятиметься у зниженні ємності ринку і поступовому падінні цін. Активізація ринку розпочнеться тільки при зростанні реальних доходів населення і підтримці держави, яка буде спрямована на регулювання процесів ціноутворення, кредитування та інвестування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В Україні ринок житлової нерухомості знаходиться в процесі свого становлення. Ряд проблем, що стримують розвиток ринку нерухомості, мають об'єктивний характер і залежать від складнощів інституціонального розвитку економіки, недосконалістю механізмів державного регулювання ринку, низькою платоспроможністю населення в Україні. Соціально-економічна природа ринку житлової нерухомості характеризується високою сегментованістю, низькою еластичністю пропозиції, залежністю від розвитку фінансових ринків, об'єктивною потребою в існуванні професійних учасників. Ціновий механізм на вітчизняному ринку нерухомості має ряд особливостей, які формуються під дією не ринкових чинників. Тому держава повинна бути активним регулятором ринку. З огляду на широту і різноманітність проблем, пов'язаних з функціонуванням ринку житлової нерухомості України, залишається багато невирішених питань щодо формування ефективних механізмів державного регулювання ринку, цінової політики. Ці питання потребують подальшого теоретичного дослідження, а пропозиції щодо розвитку ринку – практичного застосування.

Список літератури:

1. Вартість квартир на первинному і вторинному ринках. Консалтингова компанія SV Development [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.svdevelopment.com/ua/web/flat_costs/
2. Грем'яцька К. А. Напрями розвитку ринку нерухомості в Україні / К. А. Грем'яцька // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 2. – С. 257–261.
3. Житловий фонд України. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
4. Карапетян Е. Т. Аналіз ринку житлової нерухомості в Україні / Е. Т. Карапетян, О. Р. Квасовський // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 2. – С. 125–134.
5. Фесак С. А. Пріоритетні напрями вдосконалення механізмів державного регулювання ринку нерухомості / С. А. Фесак // Держава та регіони. Сер.: Державне управління. – 2013. – № 4. – С. 110–114.
6. Щеглова О. Ю. Сутність вторинного ринку нерухомості та механізми оцінки об'єктів на ньому / О. Ю. Щеглова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 2. – С. 388–392.
7. Щодо стану ринку житла в Україні та заходи з його державного регулювання. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1368/
8. Хведзевич А. В. Цінова кон'юнктура на ринку нерухомості / А. В. Хвезевич [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.confcontact.com/2014_05_15/1_hvedzevich.htm

Прощаликына А.Н., Вуяхевич Д.С.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ЖИЛИЩНОЙ НЕДВИЖИМОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
Раскрыты особенности формирования и развития рынка жилой недвижимости в Украине. Определена специфика рынка недвижимости. Раскрыты факторы спроса и предложения. Проанализирована динамика продаж и выявленные тенденции в ценовой политике. Определены направления развития рынка жилой недвижимости Украине.

Ключевые слова: рынок недвижимости, первичный и вторичный рынок жилой недвижимости, цена, спрос, предложение, государственное регулирование.

Proshchalykina A.N., Vuyahevuch D.S.
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnitsky

MODERN TRENDS IN THE REAL ESTATE MARKET UKRAINE

Summary
The features of forming and markets development of the housing real estate in Ukraine are exposed. The specific of property market is certain. The factors of demand and supply are exposed. The dynamics of sales and tendencies in pricing is analyzed. The directions of the real estate market of Ukraine are certain.
Keywords: property market, primary and secondary market of the housing real estate, price, demand, supply, government regulation.

УДК 378:331:338 (477)

АЛГОРИТМІЧНА МОДЕЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОТРЕБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У ФАХІВЦЯХ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Раєвнєва О.В., Стрижиченко К.А., Чанкіна І.В., Гольтяєва Л.А.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті висвітлені основні проблеми сфери освіти України. Розроблено алгоритмічну модель прогнозування потреби національної економіки у фахівцях з вищою освітою. Також виділено основні етапи алгоритму визначення пріоритетного виду економічної діяльності національної економіки. Наведено обґрунтування і вибір показників розвитку виду економічної діяльності. Визначено основні кроки прогнозування потреби у фахівцях з вищою освітою.
Ключові слова: алгоритм, проблема, пріоритетний вид економічної діяльності, прогнозування, освіта.

Постановка проблеми. Розбудова національної системи освіти в умовах становлення України як самостійної незалежної держави з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя, вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішній ситуації.

Основні проблеми та причини їх виникнення на рівні держави виділено в Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», метою якої є підвищення конкурентоспроможності української освіти, інтеграція системи української освіти в єдиний європейський освітній простір (табл. 1) [3, 5].

Таблиця 1
Основні проблеми, та причини їх виникнення у сфері освіти України

Причини виникнення проблем	Проблеми у сфері освіти
1. Відсутність єдиної системи управління якістю освіти та її моніторингу; 2. Відсутність державних норм визначення вартості освітніх послуг у ВНЗ і ПТУ; неефективність норм бюджетного фінансування дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних закладів; 3. Обмеженість автономності й відсутність реальних стимулів для ефективнішого використання бюджетних і залучених коштів у навчальних закладах (зокрема в умовах скорочення контингенту учнів); 4. Наявність великої кількості малокомплектних шкіл у сільській місцевості; 5. Неефективність моніторингу потреб ринку праці, відсутність урахування сучасних потреб роботодавців системою професійно-технічної та вищої освіти; неузгодженість дій державних структур при плануванні потреби у фахівцях.	1. Невідповідність якості освіти сучасним вимогам; 2. Недостатня доступність освіти; 3. Неефективність механізму державного фінансування системи освіти; 4. Наростання диспропорцій між підготовкою фахівців і попитом на них на ринку праці; 5. Відсутність єдиного освітнього простору

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Частково, виділені проблеми на державному рівні вирішуються за умов впровадження механізмів, які прописані в законі «Про вищу освіту» [2]. Так, проблема неефективності механізму державного фінансування системи освіти на законодавчому рівні вирішується через надання часткової фінансової автономії ВНЗ, а проблема відсутності єдиного освітнього простору – через механізм уніфікації дипломів про вищу освіту та дипломів про наукові ступені та звання

Крім того, проблеми невідповідності якості освіти сучасним вимогам та недостатньої доступності освіти вирішуються за допомогою заходів, що задекларовані в Стратегії розвитку України «Україна 2020: Стратегія національної модернізації» [9]. До них відносяться систематичне підвищення кваліфікації викладачів, удосконалення методики навчання та виховання з урахуванням модернізації загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти, перехід до нового змісту освіти та впровадження сучасних інформаційних технологій, а також формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою відповідно до потреб суспільства з урахуванням демографічної ситуації і забезпечення його фінансування з державного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема прогнозування необхідної кількість трудових ресурсів в країні є актуальною, тому що якісні зміни у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили сприяють досягненню стійкої макроекономічної стабілізації. Саме тому вітчизняні та закордонні автори приділяють в свої роботах багато уваги вибору адекватного інструментарію для оцінки перспективних тенденцій в зміні попиту на фахівців з вищою освітою. Аналіз цих робіт [7-8,10-11] доводить, що прогнозування попиту на фахівців з вищою освітою має багатоаспектний характер, передбачає вирішення не тривіальних завдань, щодо визначення змін демографічній, соціальній та економічній сферах. Більшість національних моделей прогнозування є складними та базуються на використанні великого масиву статистичних даних, що є суттєвою перепоною для їх використання в умовах української економіки. Саме тому існує проблема формування комплексного підходу до визначення потреб національної економіки в фахівцях вищою освітою відповідно до конкретного етапу розвитку України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремо слід виділити проблему наростання диспропорцій між підготовкою фахівців і попитом на них на ринку праці. Вона є багатогранною та потребує вирішення на всіх рівнях державного управління. Частково, зазначену проблему можливо вирішити за рахунок формування держзамовлення з урахуванням реальної потреби в певних кваліфікованих кадрах.

Мета статті. Метою статті є розробка алгоритмічної моделі прогнозування потреби у фахівцях з вищою освітою з урахуванням поточних та перспективних потреб національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Метою алгоритмічної моделі прогнозування потреби у фахівцях з вищою освітою з урахуванням домінантів розвитку держави є визначення потреби у фахівцях з вищою освітою. Завданням цієї моделі є визначення кількості фахівців з вищою освітою у відповідності до потреби держави. Зв'язок етапів моделі наведено на рис. 1. Розглянемо докладно зміст та результати кожного з етапів.

Розроблена алгоритмічна модель складається з 3-х етапів: алгоритм визначення пріоритетного виду економічної діяльності національної економіки, обгрунтування і вибір показників розвитку виду економічної діяльності та прогнозування потреби в фахівцях з вищою освітою.

Етап 1. Алгоритм визначення пріоритетного виду економічної діяльності національної економіки. Побудований алгоритм складається з трьох етапів: визначення пріоритетного виду економічної діяльності розвитку національної економіки на основі аналізу нормативно-правової бази (Блок 1.1) [4]., аналіз змісту технологічних укладів (Блок 1.2) [6], виділення домінант розвитку національної економіки в поточному і перспективному періодах (Блок 1.3).

Метою алгоритму визначення пріоритетного виду економічної діяльності національної економіки є обгрунтування пріоритетних видів економічної діяльності держави. Для досягнення мети поставлено і виконано завдання виділення домінуючих видів економічної діяльності, визначених державою.

В результаті реалізації даного алгоритму визначено промисловість, як домінантний вид економічної діяльності. Окрім цього, до другорядних видів економічної діяльності в поточному та довгостроковому періоді слід віднести сільське господарство, мисливство, лісове господарство; діяльність транспорту та зв'язку. Також освіту та охорону здоров'я та надання соціальної допомоги слід розвивати в довгостроковій перспективі, а надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту – у короткостроковій.

Етап 2. Обгрунтування і вибір показників розвитку виду економічної діяльності. Метою другого етапу є визначення показників, що характеризують розвиток певного виду економічної діяльності. Завдання – виявити особливості зміни кожного окремого показника.

Другий етап складається з двох блоків: визначення валової добавленої вартості та інвестицій в основний капітал як індикаторів розвитку виду економічної діяльності (блок 2.1) та розрахунок виробничої функції для визначення тенденцій обраних показників (блок 2.2). В ході реалізації блоку 2.1 на підставі аналізу літературних джерел виявлено індикатори (валова добавлена вартість та інвестицій в основний капітал), що характеризують розвиток певного виду економічної діяльності. Виконання блоку 2.2 полягає у розрахунку виробничої функції вигляду

$$VDV = a_0 \cdot L^{a_1} \cdot I^{a_2} \cdot e^{a_3 \cdot t}$$

де VDV – валова додана вартість; L – працевлаштовані з вищою освітою – потреба в фахівцях з вищою освітою; I – інвестиції в основний капітал та E – вклад НТП.

Етап 3. Прогнозування потреби в фахівцях з вищою освітою. Мета – передбачення потреби національної економіки в фахівцях з вищою освітою. Завдання – побудувати прогноз потреби в фахівцях з вищою освітою.

Етап 3 складається з трьох блоків: визначення аналітичного вигляду виробничої функції для прогнозування потреби в фахівцях з вищою освітою (блок 3.1); прогнозування інвестицій в основний капітал та валової добавленої вартості (блок 3.2) та розрахунок прогнозу потреби в фахівцях з вищою освітою (блок 3.3). Під час реалізації блоку 3.1 визначено наступний вигляд виробничої функції для прогнозування потреби в фахівцях з вищою освітою:

$$L = \sqrt[a_1]{\frac{VDV}{a_0 \cdot I^{a_2} \cdot e^{a_3 \cdot t}}}$$

Прогнозування інвестицій в основний капітал та валової добавленої вартості (Блок 3.2.) здійснюється наступним чином: якщо вид економічної діяльності є пріоритетним, то показник збільшується на відповідний темп приросту; якщо вид економічної діяльності не є пріоритетним, то значення показників прогнозується за допомогою методів економіко-математичного моделювання.

Для приорітетних галузей економіки прогнозування доцільно здійснювати за допомогою простих методів прогнозування на основі відповідних темпів запланованих державних програмах розвитку []. Таким чином, отримаємо наступні прогнозні моделі:

1) ВДВ

$$VDV_{t+1} = VDV_t * \overline{Tp_{vdv}}$$

де VDV_{t+1} – прогнозне значення ВДВ;

VDV_t – обсяг ВДВ для періоду, який передує прогнозному;

$\overline{Tp_{vdv}}$ – темп росту ВДВ запланований державними програмами розвитку;

2) Інвестиції в основний капітал

$$Inv_{t+1} = Inv_t * \overline{Tp_{Inv}} * (1 - k_{Inv})$$

де Inv_{t+1} – прогнозне значення обсягу інвестицій;

Inv_t – обсяг інвестицій для періоду, який передує прогнозному;

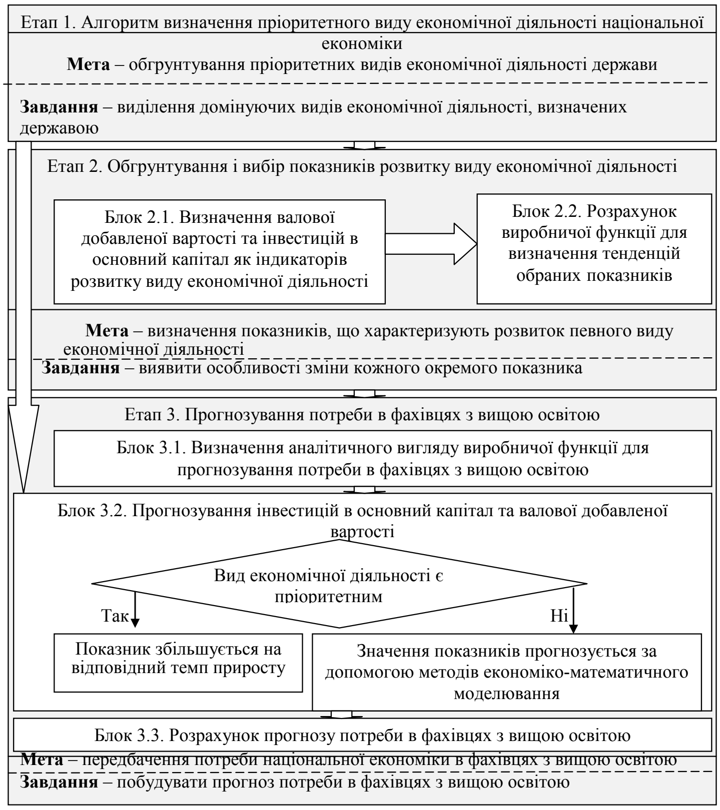

Рис. 1. Алгоритмічна модель прогнозування потреби у фахівцях з вищою освітою з урахуванням домінантів розвитку держави

Джерело: розроблено авторами

$\overline{Tp_{Inv}}$ – темп росту обсягу інвестицій запланований державними програмами розвитку.

Зробити висновок про те, що не існує універсального підходу для розробки прогнозних моделей. В залежності від індивідуальних характеристик ряду (довжина ряду, варіація значень, наявність загальної тенденції) доцільно вибирати відповідний тип прогнозної моделі. Виходячи з наявної економіко-політичної кризи в країні, можна зробити припущення, що в перспективному періоді такі тенденції суттєво зміняться. Саме тому при виборі інструментарію прогнозування доцільно вибирати такі методи, що забезпечать відповідність прогнозних моделей фактичній ситуації в економіці країни. Критичний огляд існуючих методів прогнозування соціально-економічних процесів та явищ дозволив виділити два підходи, в рамках яких пропонується прогнозувати ВДВ та обсяги інвестицій за видами економічної діяльності: прогнозування за допомогою простих методів та прогнозування з використанням декомпозиції часового ряду.

Вибір методу прогнозування ВДВ та інвестицій за окремими видами економічної діяльності здійснюється відповідно до характеристик динамічного ряду. Доцільність використання середніх темпів росту зумовлена однаковим щорічним приростом. Метод декомпозиції рядів динаміки доцільно застосовувати у випадках наявності домінуючого впливу циклічності на загальну тенденцію ряду, чи нелінійного характеру загальної тенденції.

Для галузей, що не входять до переліку пріоритетних обсяг інвестицій та ВДВ прогнозується за допомогою техніки розкладання динамічного ряду на окремі його складові, перевірку наявності різних складових ряду, що дозволяє використовувати для розробки прогнозу і аналізу тенденцій розвитку різних видів економічної діяльності.

Перевірка адекватності моделі передбачає оцінку похибки моделі [1]. Для оцінки точності прогнозу в економетричному аналізі використовується ряд критеріїв. В роботі пропонується використовувати критерій мінімізації середньої абсолютної процентної помилки як індикатор якості отриманих прогнозів.

В результаті виконання блоку 3.3 будується прогноз потреби національної економіки в фахівцях з вищою освітою.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в ході дослідження виділені освітні проблеми та визначені основні напрямки їх вирішення. Також розроблена алгоритмічна модель прогнозування потреби національної економіки у фахівцях з вищою освітою з урахуванням домінантів розвитку держави, яка дозволяє зменшувати диспропорції між підготовкою фахівців з вищою освітою і попитом на них на ринку праці.

Список літератури:

1. Андерсон Т. Статистический анализ временных рядов / Т. Андерсон; перевод с английского И. Г. Журбенко и В. П. Носко; под редакцией Ю. К. Беляева. – М.: МИРъ, 1976. – 754 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbu.gov.ua
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України: Щорічні Послання Президента України до Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
5. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua
6. Раєвнєва О. В., Гольтяєва Л. А. Процесс замещения доминирующих отраслей в результате смены технологических укладов в Украине XXI международная научно-практическая конференция для студентов, аспирантов и молодых ученых «Трансформация экономических теорий и процессов в эпоху глобализации» (17.05.2014 г.), г. Санкт-Петербург, Центр экономических исследований, 2014 г. – С. 50-54.
7. Серов В. Г. Зарубежный опыт прогнозирования потребностей в специалистах // Материалы конференции Британского Совета / В. Г. Серов. Иркутск, 2004. – С. 62-69.
8. Степанов М. А. Анализ и оценка прогнозирования спроса на специалистов высшей школы [Текст] / М. А. Степанов, Е. Д. Димча, Н. Р. Степанова // Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы II междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июнь 2013 г.). – СПб.: Реноме, 2013. – С. 92-95.
9. Україна 2020: Стратегія національної модернізації// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic. kmu. gov.ua
10. Lorenz E. N. Deterministic Non-periodic Flow // Journal of the Atmospheric Sciences. – 1963. – Vol. 20. – P. 130.
11. Die Gesellschaft für Wirtschaftliche Strukturforschung mbH // [Електронний ресурс]. – http://www.gws-os.com/de/

Раевнева Е.В., Стрижиченко К.А., Чанкина И.В., Гольтяева Л.А.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

АЛГОРИТМИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В СПЕЦИАЛИСТАХ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Аннотация
В статье освещены основные проблемы сферы образования Украины. Разработана алгоритмическая модель прогнозирования потребности национальной экономики в специалистах с высшим образованием. Также выделены основные этапы алгоритма определения приоритетного вида экономической деятельности национальной экономики. Приведено обоснование и выбор показателей развития вида экономической деятельности. Определены основные шаги прогнозирования потребности в специалистах с высшим образованием.
Ключевые слова: алгоритм, проблема, приоритетный вид экономической деятельности, прогнозирование, образование.

Rayevnyeva O.V., Stryzhychenko K.A., Chankina I.V., Goltiaieva L.A.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ALGORITHMIC MODEL OF FORECASTING OF THE NEED OF NATIONAL ECONOMY IN SPECIALISTS WITH HIGHER EDUCATION

Summary
The article highlights the main problems of education in Ukraine. Developed an algorithmic model of forecasting the needs of the national economy for specialists with higher education. Also singled the main stages of the algorithm of determining priority economic activity of national economy. The substantiation and choice of indicators of economic activity. The basic steps of forecasting the need for specialists with higher education.
Keywords: algorithm, problem, priority economic activity, forecasting, education.

УДК 338.2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТАНДАРТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

Ратушна Т.М.
Черкаський державний технологічний університет

Досліджено теоретичні питання формування соціально-економічних стандартів якості життя населення у взаємозв'язку із імперативами соціально-економічного розвитку аграрної сфери регіону. Класифіковано властивості розвитку аграрної сфери, що визначають соціально-економічний розвиток регіону та внесено до них авторські доповнення. Проведена класифікація факторів, що дозволило визначити причинно-наслідковий вплив організацій аграрної сфери на соціально-економічний розвиток регіону. Встановлено соціально-економічні індикатори якості життя населення регіону. Представлена методика комплексної оцінки якості життя населення регіону, що дозволяє сформувати рекомендаційні варіанти економічних відносин з інтерпретацією можливих наслідків.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, соціально-економічні стандарти, аграрна сфера регіону, якість життя, індикатори, фактори.

Постановка проблеми. Трансформаційною тенденцією сучасного етапу розвитку регіону, є стабілізація економічної та політичної обстановки, ріст національної економіки. В цих умовах набувають стратегічну значимість і актуальність питання підвищення якості життя населення регіону. Особливо гостро відчувається необхідність підвищення якості життя населення сільських поселень, яка викликана посиленням тенденції розриву в рівні життя населення міст і сіл. Це підтверджує ситуація, що склалася в аграрному секторі економіки, з низьким рівнем доходів, зростанням сільського безробіття, станом інфраструктури сільських територій, негативною тенденцією демографічної ситуації тощо. Постійні соціально-економічні трансформації обумовлюють можливість багатоваріантності подальшого регіонального розвитку. Тому виникає необхідність, особливо на регіональному рівні, в проведенні комплексної оцінки якості життя населення, науково обґрунтованому прогностичному моніторингу перспектив її підвищення, розробці організаційно-методичного забезпечення діяльності регіональних органів управління в цьому напрямі, що й визначило актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіону займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: Л. І. Абалкін, А. І. Базилевич, О. Г. Гранберг, Т. М. Качала, О. В. Коломицева, Л. О. Петкова, М. І. Савлук, Л. Г. Чернюк, П. А. Швець та ін. Проблемам якості життя населення присвячені праці Р. Бауера, І. В. Бестужева-Лади, Дж. К. Гелбрейта, О. А. Грішнової, А. М. Колота, В. І. Куценко, Е. М. Лібанової, О. В. Макарової, В. В. Онікієнка та ін.

Дослідженням проблем забезпечення стійкості розвитку аграрної сфери регіону присвячені праці А. М. Андрющенка, О. М. Батигіної, О. І. Гойчук, С. М. Кваши, Т. М. Лозинської, О. В Мороза, П. Т. Саблука, О. Г. Світлакова, О. Ф. Сєркова, О. А. Слепньової, О. В. Шебаніної та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Рейтингування країн світу за рівнем та якістю життя здійснюється Організацією Об'єднаних Націй, Світовим Банком та іншими міжнародними й регіональними організаціями, ними реалізуються програми та проекти, спрямовані на її підвищення. Разом з тим, проблеми регулювання підвищення якості життя на регіональному рівні потребують подальшого вивчення, систематизації та пошуку ефективних шляхів їх розв'язання.

Разом з тим, потребують подальшого поглиблення та удосконалення концептуальні положення забезпечення стійкості аграрної сфери регіону та продовольчого забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення соціально-економічних компонент забезпечення якості життя населення регіону.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х років групою експертів Програми розвитку ООН була розроблена Концепція розвитку людського потенціалу, яка виникла як противага традиційному розумінню розвитку – кількісному зростанню матеріальних благ і послуг. В основу концепції покладено не економічна цінність індивіда, його здатність до продуктивної праці, а саморозвиток людини через розширення можливостей вибору завдяки зростанню тривалості життя, освіти і доходу. Перевага концепції полягає у виділенні базових критеріїв соціального розвитку та визначенні індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), змістовний сенс якого полягає в сумі індексів доходу (визначеного показником валового внутрішнього продукту (валового регіонального продукту) за паритетом купівельної спроможності), освіту (показник грамотності (з вагою в 2/3) і частки дітей, що навчаються та молоді віком від 7 до 24 років (з вагою в 1/3), довголіття (що визначається через тривалість майбутнього життя при народженні (очікувану тривалість життя). Чим він ближче до одиниці, тим вищі можливості для реалізації людського потенціалу завдяки зростанню освіти, довголіття та доходу [5].

На наш погляд, застосування такого підходу для регіону представляє відносно достовірний результат розвитку, так як показник ВРП визначається з наявністю високої частки тіньової економіки і офшорних зон. Оскільки регіони більш відкриті економічні системи в порівнянні з країнами, то в регіонах виробництво і споживання відрізняються, так як значна частина виробленого ВРП перерозподіляється державою. У регіональних індексах вимірюється виробництво ВРП, а не споживання, тим самим спотворюється реальне економічне становище населення. Можлива альтернатива для вимірювання – показники фактичного кінцевого споживання домашніх господарств системи національних рахунків, але вони також мають свої регіональні спотворювання, тому їх застосування не вирішує проблеми. Крім того, необхідно зберігати при вимірах єдину методику, що застосовується в міжнародних співставленнях.

В рамках нашого дослідження в економічних системах, на наш погляд, «розриви у взаємо-

дії» пов'язані з відсутністю норм (стандартів), без яких не може бути ефективної організації системи. Справа в тому, що норми (стандарти) у діяльності між об'єктами є основоположними, тобто навіть наявність відповідних ресурсів перетворює діяльність суб'єктів в організаційний хаос, який і породжує суперечності, конфлікти у діяльності.

Таблиця 1

Класифікація властивостей розвитку аграрної сфери, що визначають соціально-економічний розвиток регіону*

Інституційні властивості (нормативна парадигма)	**Інноваційні властивості*** (позитивна парадигма)
Цілісність	Системне розчленовування проблеми
Керованість	Автономія відповідальність в ієрархічній структурі
Причинно-наслідкова поведінка	Операційна замкнутість
Відносно структурна стабільність	Структурна мінливість
Планування	Індикативна самоорганізація
Зовнішня підтримка функціонування	Механізм саморегулювання
Ефективність виробництва	Якість життя (рівень життя, якість середовища)

**Авторське узагальнення соціально-економічних властивостей розвитку аграрної сфери*

Класифікація теорій розвитку соціально-економічних систем на нормативну і позитивну парадигми звернули увагу економісти-аграрники [4], які стверджують, що шляхом з'єднання різних комбінацій можна отримати системи різних властивостей шляхом встановлення певної структури зв'язків між ними. Запропонована нами класифікація властивостей соціально-економічного розвитку аграрної сфери регіону представлена в таблиці 1.

Структурна стабільність характерна лише для порівняно простих систем. Відзначимо, що при структурній нестабільності один і той же вхідний сигнал може привести до якісно різних результатів. Якщо в нормативній парадигмі розглядається процес взаємодії складних соціально-економічних систем з середовищем, виходячи з певного ідеалу (норми) і трансформації інституціонального характеру припускають радикальні зміни у формах політичного режиму, механізмах координації систем. В позитивній парадигмі, на наш погляд, виходячи із законів логіки, спостерігається зміщення інтересу до вивчення внутрішнього устрою самого об'єкту [2].

При розгляді «якості життя» – як соціально-економічної категорії розвитку регіону варто ідентифікувати дану дефініцію. Поняття «якість життя», на наш погляд не має загальновизнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Пріоритети залежать від потреб людей, тісно пов'язаних з рівнем розвитку територій регіонів. Найбільш повний перелік компонентів якості життя, що використовуються в міжнародних порівняннях і національних оцінках розвинених країн, включає наступні блоки: доходи населення; бідність і нерівність; безробіття і використання робочої сили; динаміка демографічних процесів; освіта

Таблиця 2

Класифікація факторів, що впливають на соціально-економічний розвиток регіону*

Параметри класифікації	Види факторів	Характеристика впливу на розвиток
За економічним напрямом	Виробничі	Рівень розвитку виробництва і виробничий потенціал підприємств аграрного сектора, концентрації, спеціалізації, модернізації, інтенсифікації, продуктивності.
	Соціальні	Розширення доступності громадських благ (тривалість жнття, забезпеченість житлом, рівень безробіття, обсяги введення соціальних об'єктів, соціальна захист та підтримка).
	Екологічні	Збереження природної родючості грунтів, відтворення лісових ресурсів. Розвиток паркової культури, туризму, підтримки екологічної рівноваги.
По масштабу	Геополітичні	Подібність розвитку політичних систем, структур управління
	Локальні	Просторова основа тонування, що враховує національні, регіональні, галузеві особливості, етнічні, культурні традиції.
	Галузеві	Використання однотипних ресурсів, матеріально-технічної бази
За характером впливу	Зовнішні	Природно-кліматичні (грунт, рельєф, клімат); Соціальні (традиції, демографічні процеси; структура і рівень доходів населення і соціального захисту, рівень споживання). Економічні (бюджетна, кредитна і податкова політика, державний протекціонізм; Технічні (рівень НТП); Катастрофи, кризи, надзвичайні ситуації
	Внутрішні	Виробничо-технологічні (рівень технології виробництва, інноваційна активність, техніка безпеки процесів, виробництв, життєдіяльності); Рівень кваліфікації та перепідготовка кадрів; Рівень спеціалізації і концентрації виробництва (процеси кооперації та інтеграції, економічні зв'язки і відносини); Інвестиційна привабливість.
За ступенем впливу	Програмно-цільові (базові)	Рівень розвитку і якість життя
	Системні	Забезпечення продовольчої безпеки.
	Інституційні	Механізм ефективної реалізації інтересів (положення, акти, постанови, закони)
За ступенем ризику	Фінансово-економічні	Скорочення обсягу прибутку, падіння попиту, зростання цін і інфляції, рівень конкурентоспроможності виробництва, скорочення продажів, збільшення позикових коштів
	Технічні	Низька продуктивність, зношеність, аварійність обладнання
	Соціальні	Відсутність кваліфікованих кадрів, низький рівень доходів, рівень безробіття, сільської інфраструктури
	Екологічні	Збільшення непередбачених витрат, збільшення собівартості.

**складено автором*

і навчання; здоров'я, продовольство і харчування; стан житла (населених пунктів), інфраструктура, зв'язок; ресурси і стан природного середовища; культура, соціальні зв'язки, сімейні цінності; політична та соціальна стабільність (безпека); політичні та громадянські інститути (демократія та участь).

У західних дослідженнях поєднуються об'єктивні (статистичні) і суб'єктивні виміри, засновані на регулярних масових опитуваннях населення або оцінках експертів. Такі компоненти як соціальні зв'язки, сімейні цінності, політична та соціальна стабільність можуть оцінюватися тільки суб'єктивно, так як об'єктивних критеріїв не існує. Доводиться використовувати об'єктивні (статистичні) дані, хоча з їх допомогою можна виміряти далеко не всі компоненти якості життя.

Для виділення факторів, що обумовлюють протиріччя в соціально-економічних системах сільських територій, варто брати до уваги територіальний розвиток як такий режим функціонування системи, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення, забезпечений стійким, збалансованим відтворенням соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалу території.

Стосовно до категорії «якість життя» неможливо кількісно визначити еталон як граничне значення параметра на перспективу, так як постійний розвиток суспільства, припускає еволюцію критеріїв, що відображає цю категорію. На практиці можна спостерігати, що одна і та ж територія часто піддається впливу двох і більше полюсів зростання. На наш погляд, в якості кордонів зростання рівня життя доцільно використовувати максимальні значення основоположних параметрів, досягнутих у регіонах-лідерах з аналогічними стартовими можливостями. Ці кордони, можна визначити також за результатами вибіркового статистичного дослідження, де експертом виступає населення.

Класифікація факторів дозволяє нам визначити причинно-наслідковий вплив організацій аграрної сфери на соціально-економічний розвиток регіону (таблиця 2). На наш погляд, серед виділених факторів, важливе місце займають ті, які визначають динаміку розвитку регіону [6].

До значущих факторів ми відносимо різні ризики, що стимулюють причини розриву у взаємодії між суб'єктами, що не зупиняють діяльність організації в системах, але значно знижують її ефективність.

Ефект від зміни якості середовища на території поселення проявляється через податкові надходження до бюджету території, фінансову допомогу у вигляді благодійної діяльності компанії; витрати на компенсацію збуту на території. Інфраструктурні складові забезпечення населення (рівень розвитку та стан об'єктів соціальної інфраструктури, і їх транспортна доступність) роблять значний вплив на всі сторони життєдіяльності населення.

Слід, розуміти, що життєдіяльність «прив'язана» до кордонів одного поселення або груп компактно розташованих населених пунктів. Саме це обумовлює необхідність, здійснення організації життєдіяльності поселень. Індикатори, що описують якість життя населення, пропонується нами розділити по своєму змісту на два основні блоки [3] (таблиця 3).

Перший блок характеризує «якість життя» через ступінь досягнення економічних показників. Другий блок, більш прикладний, розкриває зміст якості життя через результати діяльності населення на території поселення.

В основу визначення соціально-економічних стандартів покладений алгоритм вибіркового обстеження населення регіону в локальних системах аграрної сфери. Моніторинг якості життя населення визначив дві основні групи критеріїв [1, с. 190]. Першу групу складають оцінки рівня життя, засновані на статистичній інформації. Друга група складається з оцінок, заснованих на соціологічному опитуванні, що відбиває якість середовища. Для комплексної оцінки якості життя населення регіону, ми представили у вигляді інтегративних показників умови життєдіяльності населення на максимально узагальненому рівні. Це, в свою чергу передбачає побудову процедури агрегування, «згортання» багатьох первинних ознак, що описують якість життя як деяке цілісне явище. Процес укрупнення інформації пов'язаний з втратою інформативності, але разом з тим інтегративні показники містять нову якість про досліджуваний об'єкт, надається можливість «бачити» узагальнені закономірності і тенденції; раніше приховані в багатьох одиничних спостереженнях.

Таблиця 3

Соціально-економічні індикатори якості життя населення регіону*

Блок 1: Індикатори рівня життя	*Блок 2: Індикатори якості середовища*
Демографічна ситуація	Житлові умови
Зайнятість, безробіття і умови, праці	Медичне обслуговування
Грошові доходи та їх споживання	Освіта
Диференціація доходів та бідність	Культура, туризм, спорт
Соціальні гарантії (страхування, забезпечення заходами соціального захисту, адресна допомога).	Дорожня мережа, пасажирський транспорт, зв'язок і комунікації
-	Соціальна напруженість

**складено автором*

Процедура проведення експертизи заснована на тому, що всі ознаки попарно порівнюються між собою; причому кожна подальша оцінка не пов'язана з попередньою. Всі ці оцінки складають матрицю парних переваг, при обробці якої отримують вагові значення коефіцієнтів інтеграції. Оцінка фіксується знаками: > − краще; − краще або однаково; = − однаково; < − гірше або однаково; < − гірше. При розстановці пріоритетів у якості способу висловлювання суджень експертами прийнятий метод парних порівнянь з метою виявити переваги експертів «в чистому вигляді». У силу цього результат парного порівнянння найбільш точно відображає суб'єктивну перевагу, бо на вибір тут накладаються найменші обмеження, і метод не нав'язує експерту апріорних умов. У даному випадку застосовується підхід, при якому використовуються змінюються коефіцієнти A_{ij}, вони цілеспрямовано фіксуються при оцінці об'єктів за певною ознакою:

$$A_{ij} = \begin{cases} 1+y, \rightarrow \text{якщо } X_i > X_j \\ 1+0{,}5y, \rightarrow \text{якщо } X_i \geq X_j \\ 1, \rightarrow \text{якщо } X_i = X_j \\ 1-0{,}5y, \rightarrow \text{якщо } X_i \leq X_j \\ 1-y, \rightarrow \text{якщо } X_i < X_j \end{cases} \quad (1)$$

де $0 < y < 1$; y − будь-яке раціональне число в заданому інтервалі.

На основі аналізу наявної інформації за допомогою експертної оцінки задаються межі зміни ступеня вираженості даної ознаки в оцінюваних об'єктах, які фіксуються у вигляді відношення крайніх членів рангового ряду:

$$K_p = \frac{X_{i\max}}{X_{i\min}} \quad (2)$$

де $X_{i\max}$ – об'єкт з максимальною оцінкою критерію (ознаки);

$X_{i\min}$ – об'єкт з мінімальною оцінкою критерію.

По знайденому відношенню K_p підбирається відповідні коефіцієнти A_{ij}. Далі будується квадратна матриця $A = \|A_{ij}\|$ на основі системи парних порівнянь і з використанням підібраних коефіцієнтів A_{ij}. Проводиться розрахунок значень пріоритетів об'єктів $P_i(k)$ ітераційним методом при використанні формули:

$$P_i(k) = \frac{1}{W(k)} A_p(k-1) \quad (3)$$

де k = 1,2

$W(k) = \sum_{j=1}^{n} \sum_{i=1}^{n} A_{ij} P_i(k-1)$ – сума компонент вектора $A_p(k-1)$

$P_t(k)$ – нормована інтегрована сила k-го порядку.

Розраховується фактичний коефіцієнт відношення $K_{ф}$ і порівнюється з розрахунковим Кр. При узгодженості, коефіцієнтів задача вважається вирішеною. В іншому випадку проводять коригування коефіцієнтів A_{ij}, і, розрахунок повторюють. Найбільш, складний і відповідальний момент, при вирішенні завдання – оцінка межі зміни даного критерію (ознаки) в розглянутих об'єктах (визначення Кр). Коли можливо оцінити співвідношення конкретних об'єктів, за цією ознакою, ряд об'єктів. Необхідно ранжувати для визначення його крайніх членів. Для цієї мети застосовується метод розстановки пріоритетів з довільними коефіцієнтами A_{ij}. Оскільки при вирішенні завдання це єдина безпосередня кількісна оцінка; її визначення повинне бути зроблено особливо ретельно. У загальному вигляді формулу для визначення У (розрахункова) можна представити в наступному вигляді:

$$У = \left(\frac{K_{p-1}}{K_{p+1}} + \frac{0,5}{m} \right) \frac{K_p}{K_{фп}} \quad (4)$$

де K_p – розрахунковий коефіцієнт відносин крайніх членів рангового ряду;

m – число оцінюваних об'єктів.

$K_{фп}$, – фактичне співвідношення пріоритетів крайніх членів рангового ряду.

Це говорить про те, що в трансформації економічних відносин в локальних системах аграрної сфери є величезний потенціал підвищення якості життя населення в регіоні. Функціонування регіональної економічної системи можна визнати ефективною в тих випадках, коли величина коефіцієнта більше одиниці. Це означає, що фактичний прибуток більше усереднено по вибірці. Такий підхід дозволяє формувати рекомендаційні варіанти економічних відносин з інтерпретацією можливих наслідків і відстеженням результатів реалізації прийнятих управлінських рішень з метою прогнозування розвитку.

Отже, позитивні ефекти трансформації економічних відносин в позначених соціально-економічних системах [4], здатні налагодити функціонування регіональної економічної системи і рекомендувати їх досвід, функціонування для інших систем.

Висновки і пропозиції. Таким чином, найважливішою складовою регіональної стратегії соціально-економічного розвитку, з огляду на регіональні трансформаційні процеси, є визначення соціально-економічних стандартів якості життя населення та пріоритетний розвиток аграрного сектору економіки як основи продовольчого забезпечення сталого розвитку регіону. Реалізація такої стратегії можлива за безпосередньої участі держави, що повинна забезпечити: економічне зростання аграрної сфери, соціальний розвиток та охорону навколишнього середовища. Сучасними пріоритетними напрямами регіональної політики в сфері регулювання якості життя повинні стати: проведення інституційних реформ; розвиток соціального партнерства та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу; диверсифікація регіональної економіки та соціальної інфраструктури.

Список літератури:

1. Агжанов Р. А. Социально-экономический мониторинг качества жизни населения городов // Вестник Удмуртского университета, 2006. – № 2. – С. 182–191
2. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. Вип. 8. Т. 2 / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ, 2012. – 322 с.
3. Жеребин В. М. Индикаторы качества жизни населения // Вопросы статистики. – 2012. – № 3. – 88 с.
4. Качала Т. М. Регіонально–просторові економічні системи України: методологія і сучасна практика формування [Текст]: монографія / Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський, Т. В. Пепа, Т. М. Качала та ін.; РВПС України НАН України; М-во освіти і науки України, Черкас, держ. технол. ун-т. – К.: РВПС України НАН України, Черкаси: ЧДТУ, 2011. – 423 с.
5. Регіональний людський розвиток: Стат. бюл. / Відп. за випуск І. В. Калачова. – К.: Держстат України, 2012. – 45 с.
6. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: Монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 623 с.

Ратушная Т.Н.

Черкасский государственный технологический университет

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СТАНДАРТЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования социально-экономических стандартов качества жизни населения во взаимосвязи с императивами социально-экономического развития аграрной сферы региона. Классифицированы свойства развития аграрной сферы, определяющие социально-экономическое развитие региона и внесены в них авторские дополнения. Проведена классификация факторов, что позволило определить причинно-следственное влияние организаций аграрной сферы на социально-экономическое развитие региона. Установлено социально-экономические индикаторы качества жизни населения региона. Представленна методика комплексной оценки качества жизни населения региона, что позволяет сформировать рекомендательные варианты экономических отношений с интерпретацией возможных последствий.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, социально-экономические стандарты, аграрная сфера региона, качество жизни, индикаторы, факторы.

Ratushna T.N.
Cherkasy State Technological University

SOCIO-ECONOMIC STANDARDS QUALITY OF LIFE IN AGRARIAN SPHERE OF REGION

Summary
The theoretical question of creating social and economic standards of living in relationship with the imperatives of socio-economic development of the agricultural areas of the region. Classified properties of agricultural areas that determine the socio-economic development of the region and brought them to complement copyright. The classification of the factors that determine the possible causal impact of agricultural organizations in the sphere of social and economic development of the region. Established socio-economic indicators of quality of life in the region. Techniques comprehensive assessment of quality of life in the region, allowing you to create variants of recommendation economic relations with the interpretation of the consequences.
Keywords: socio-economic development, social and economic standards, agricultural area of the region, quality of life indicators, factors.

УДК 331.108.37

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ ЯК КАДРОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Розкошна О.А., Артеменко А.С., Гурина К.А.
Українська академія банківської справи
Національного банку України

У науковій роботі досліджено теоретичні та практичні аспекти сучасних підходів щодо оцінки персоналу. Розглянуто вітчизняний та зарубіжний досвід здійснення оцінки діяльності працюючих. Узагальнені особливості застосування традиційних та нетрадиційних методів оцінки персоналу організацій. Проаналізовано позитивні та негативні сторони застосування найбільш актуальних методів його оцінки. Визначено доцільність використання різних методик оцінки персоналу на підприємствах у напрямку забезпечення їх фінансово-економічної безпеки.
Ключові слова: Персонал, оцінка персоналу, розвиток, методи оцінки персоналу, ефективність.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання, де персонал відіграє роль рушійного механізму, вимагають активної участі працівників у створенні якісного продукту, послуги чи виконаної роботи. В теперішній час спостерігається загострення проблеми залучення до праці саме висококваліфікованого персоналу, який би на високому професійному рівні виконував свої функціональні обов`язки і тим самим забезпечував всі можливості досягнення поставлених цілей господарюючим суб`єктом, зокрема забезпечення економічної безпеки.

Сьогодення підвищує необхідність та значення оцінювання персоналу на вітчизняних підприємствах. Саме тому одним з основних напрямів формування економічно стабільних підприємств, ефективної національної моделі менеджменту повинен стати більш детальний аналіз діяльності працюючих людей, оцінка їх ділових та особистісних якостей. Саме цим обумовлена актуальність обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент дедалі збільшується кількість публікацій, присвячених питанням оцінки персоналу організації. Серед зарубіжних та вітчизняних авторів, які зробили значний внесок у дослідженні даної проблеми, слід виокремити: Г. Мінцберга, П. Друкера, Ф. Герцберга, Е. Лоулера, Д. Мак Грегора, Д.Мак Клелланда, М.Д. Виноградського, Л.В. Балабанова, О.А. Кириченко, А.М. Колот, Л.І. Федулову, Л.І. Михайлову, В.М. Данюк, І.П. Мігус, О.В. Крушельницьку, Н.В. Хомутник, І.А. Скопилатова, О.Ю.Ефремова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються питання щодо забезпечення можливостей більш активного використання у вітчизняній практиці управління різних методик оцінки персоналу, зокрема поряд з традиційними використовувати нетрадиційні методи оцінки.

Метою даної роботи стало дослідження теоретичних та практичних аспектів застосування сучасних підходів оцінки персоналу в управлінському контексті та визначено доцільність використання різних методик оцінки персоналу на підприємствах у напрямку забезпечення їх фінансово-економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Особливу увагу на будь-якому підприємстві слід приділяти оцінюванню персоналу, адже від оптимальності його формування та подальшого професійного розвитку залежить функціонування всього підприємства. Оскільки на управлінських працівників різних рівнів покладено керування основними економічними, фінансовими, організаційними та технологічними процесами, то й оцінювання персоналу повинно здійснюватися також ними за чітко обґрунтованими критеріями з урахуванням особливостей сучасного бізнес-середовища, вимог власників та внутрішньовиробничих особливостей [1].

Нажаль рівень підготовки управлінських кадрів на більшості вітчизняних підприємств не відповідає сучасним вимогам, оскільки недостатньо уваги приділено питанням професійного розвитку працівників та їх саморозвитку.

Оцінка персоналу являє собою систематизований підхід до збору інформації про співробітників та кандидатів на вакантні посади, а також процес виявлення відповідності працівника вимогам технологічного процесу, атестацію співробітника, оцінку результатів його діяльності, потенціалу та ділових якостей [2].

Оцінювання персоналу повинно відповідати об'єктивним потребам як роботодавців, так і працівників, задоволення яких дає змогу узгодити індивідуальні та загальні інтереси.

До основних потреб роботодавців слід віднести: потреба в одержанні інформації для вдосконалення навичок і здібностей працівників, потреба в інформації для диференціації рівнів матеріальної винагороди, потреба в інформації для визначення індивідуального трудового внеску та активізації діяльності працівника в організації.

До потреб працівників належать: потреба в інформації про сильні та слабкі сторони своєї діяльності, потреба в одержанні матеріальної винагороди певного рівня, адекватної затраченим трудовим зусиллям, потреба в порівнянні власних здобутків з результатами діяльності інших співробітників для підвищення конкурентоспроможності.

Задоволення вище зазначених потреб щодо оцінювання персоналу сприяє формуванню належного соціально-психологічного клімату в колективі, можливості застосування відповідного ринковим умовам стилю управління людським потенціалом, формування високого рівня корпоративної культури, де основною цінністю стає саме працівник.

Оцінка персоналу може бути представлена і як система періодичної перевірки праці працівника за звітний період відповідно до цілей і нормативів діяльності для даної посади, оцінки відповідності кваліфікаційних навичок вимогам посадової інструкції, аналізу ставлення працівника до своїх функціональних обов'язків, режиму праці та відпочинку.

Оцінка персоналу забезпечує керівництву організації належну реалізацію таких функцій як:

– адміністративної, що забезпечує прийняття кадрових рішень на об'єктивній і правовій основі;

– інформативної, що забезпечуватиме керівників необхідними даними про кількісний та якісний склад персоналу;

– мотиваційної, що забезпечуватиме спонукання працівників до покращення результатів трудової діяльності на основі отриманих оціночних даних (моральне та матеріальне стимулювання за постійний пошук інноваційних ідей, значні трудові внески у загальну справу тощо).

Оцінювання персоналу відбуватиметься повноцінно за умови дотримання таких принципів:

- об'єктивності – використання достовірної інформаційної бази та системи показників для характеристики працівника, його діяльності з врахуванням періоду діяльності та динаміки результатів;
- прозорості – всебічне ознайомлення працівників з порядком і методикою проведення оцінки, доведення її результатів до всіх зацікавлених осіб через пресу, накази, розпорядження;
- оперативності – своєчасність і швидкість оцінки, регулярність її проведення;
- демократизму – участь членів колективу в оцінці колег і підлеглих;
- єдності вимог оцінки для всіх осіб однорідної посади;
- простоти, чіткості і доступності процедури оцінки;
- результативності – обов'язкове й оперативне прийняття відповідних заходів за результатами оцінки [3].

Процес оцінки персоналу, тобто періодичність здійснювання етапів його перебігу схематично зображено на рис. 1.

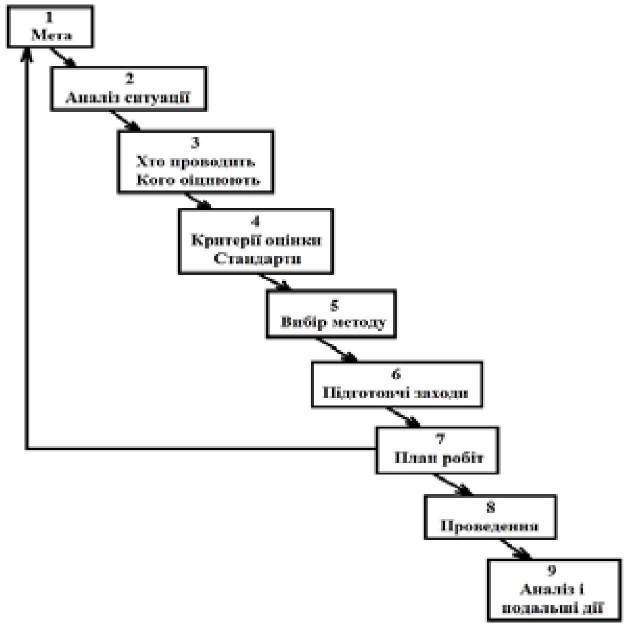

Рис. 1 Етапи процесу оцінки персоналу

В сучасних організаціях різних форм власності і господарювання для оцінки персоналу застосовуються різні методи – від оптимального вибору яких залежить ефективність мотиваційного механізму, зокрема системи стимулювання, а отже і ступінь задоволеності працівників в кінцевому результаті, загальні фінансово-економічні показники діяльності підприємства в цілому.

Вченими у галузі управління персоналом визначені традиційні та нетрадиційні методи оцінки персоналу.

Традиційні методи оцінки в більшості сфокусовані на окремому працівнику і дозволяють оцінити його поза організаційним контекстом, грунтуються виключно на оцінці співробітника керівником, орієнтовані в минуле і не враховують довгострокові перспективи розвитку організації і співробітника. На відміну традиційним методам нетрадиційні (інноваційні) передбачають представлення робочої групи як основної складової організації. В даному випадку акцентується увага в більшості на оцінці діяльності працівника його колегами і здатності останнього працювати в групі, його соціалізація як психологічна так і професійна. До того ж оцінка окремого працівника і робочої групи проводиться з урахуванням результатів роботи організації в цілому. До уваги береться не лише успішне виконання оперативних функцій, а й відкритість до професійного розвитку, самореалізації та самовдосконалення.

Узагальнені особливості застосування традиційних та нетрадиційних методів оцінки персоналу відносно різних аспектів розвитку організації зображено на рис. 2.

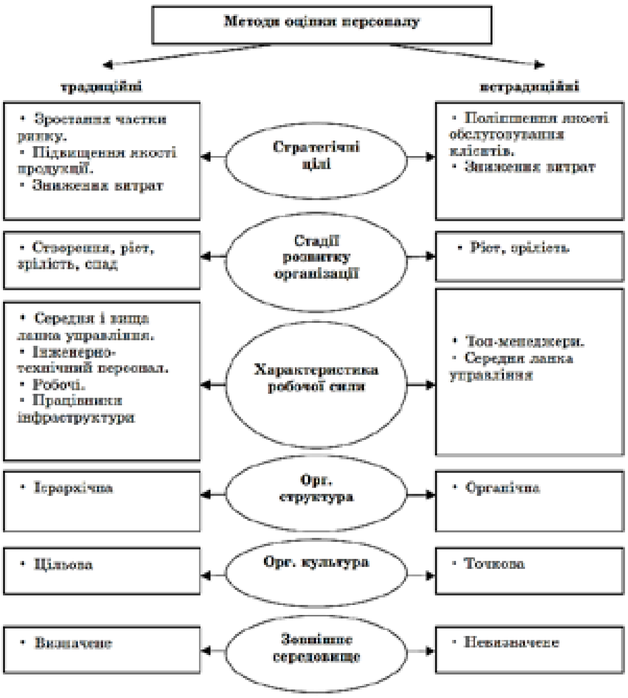

Рис. 2. Особливості застосування традиційних та нетрадиційних методів оцінки персоналу [4]

Різновиди традиційних та нетрадиційних методів оцінки персоналу представлені на рис. 3.

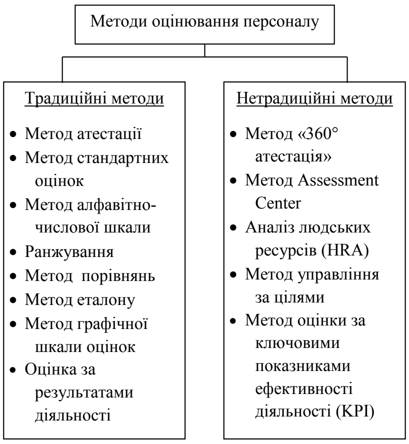

Рис. 3. Різновиди традиційних та нетрадиційних методів оцінки персоналу

Найбільш популярним і часто застосовуваним у практиці вітчизняних керівників є традиційний метод оцінки персоналу – атестація.

Атестація персоналу (оцінювання відповідності особи займаній посаді, що нею обіймається) визначається як процедура систематичного формалізованого оцінювання згідно з заданими критеріями відповідності діяльності працівника чітким стандартам виконання робіт на конкретному робочому місці на конкретній посаді у визначений період часу. Таким чином, при атестації працівники не порівнюються один з іншими, а оцінюється відповідність вимогам щодо їх рівня кваліфікації та сумлінності у виконанні функціональних обов`язків. Проте в західних країнах поняття атестації має дещо інший зміст, який полягає у підведенні підсумків діяльності за певний період, а не оцінюванні поточної якості індивідуального трудового внеску та особливостей використання кадрового потенціалу.

У країнах з розвинутою ринковою економікою системи атестації працівників носять різні назви: «річна атестація державних службовців», «оцінка результатів діяльності», «оцінка службовців з точки зору досягнення намічених цілей» і т.ін. При цьому системи атестації включають такі елементи: регулярні співбесіди, оцінка досягнутих результатів, підведення річних підсумків роботи тощо.

Останнім часом набув поширення нестандартний метод оцінювання персоналу «360° атестація», який створений на основі звичайної атестації. При застосуванні даного методу працівник оцінюється безпосереднім керівником та колегами, що мають однаковий службовий ранг, керівник оцінюється своїми підлеглими. Зазначений метод широко використовується для оцінювання менеджерів, оскільки він дає змогу оцінити їхні якості як лідерів та їх стиль управління. Однак застосування для всебічного оцінювання персоналу лише вище зазначеного методу є недостатнім.

Зазначимо, що перешкодами стосовно впровадження вище зазначеного методу на підприємстві можуть стати специфічна корпоративна культура та неготовність керівників підприємства сприймати критику від своїх підлеглих. До того ж метод оцінки персоналу «360° атестація» не рекомендується впроваджувати з метою визначення матеріального заохочення працівника або ж для вирішення питань відносно його кар'єрного зростання.

Сутність методу Assessment Center полягає в комплексному використанні взаємодоповнюючих методик оцінювання трудового потенціалу працівника. До основних методик, що передбачені у застосуванні методу Assessment Center відносять: психодіагностику, біографічне інтерв'ю, ділові та рольові ігри організаційно-управлінського характеру, самопрезентації. За учасниками ведеться спостереження, проводиться відеоз`йомка. Assessment Center дає змогу здійснювати відбір кандидатів на вакантну посаду, проводити оцінювання потреби в розвитку і вдосконаленні управлінських якостей керівних кадрів. За допомогою даного методу виявляються співробітники, що можуть бути віднесені у резерв керівних кадрів, розробляється кадрова політика підприємства та здійснюється внутрішньо фірмовий контроль. Слід зазначити високу об'єктивність результатів, яка пов'язана із особистою незацікавленістю тих, хто проводить процедуру та набором сучасних інструментів оцінки, а також не формальною обстановкою, в якій проходить процедура. Проте у цієї методики є й серйозні мінуси, зокрема проведення процедури оцінювання вимагає відволікання персоналу від роботи на значний час, вартість проведення такого оцінювання досить значна. Результати оцінювання також залежать від професіоналізму оцінювачів, а заздалегідь з'ясувати, яка якість їхніх послуг, практично майже неможливо [5].

Дієвим методом оцінки персоналу в теперішній час є аналіз людських ресурсів (HRA) – це методика, яка розроблена міжнародною дослідницькою мережею Factum Group для проведення аудиту прихильності співробітників своїй праці і підприємству, а також оцінювання ступеню їх задоволеності працею. Методика дає змогу виявити основні фактори, що впливають на мотивацію та поведінку співробітників.

На деяких підприємствах розвинених країн світу використовується метод управління за цілями (MBO) – це систематичний і організований підхід, що дозволяє працівникам підприємства фокусуватися на досягненні цілей і домагатися найкращого результату за допомогою доступних ресурсів. Цей метод був створений в 1954 році, його автором є американський вчений Пітер Друкер [6].

Даний метод базується на тому, що на початку періоду (місяця, кварталу) організації, підрозділам, відділам, співробітникам встановлюються чіткі завдання. Оптимальною вважається кількість цілей від 3 до 5. Після закінчення періоду проводиться підрахунок, наскільки працівникам вдалося виконати поставлені цілі, від цього і залежатиме розмір премії, яка згодом виплачується.

Показовими є приклади оцінювання персоналу на підприємствах США. Так, там для систематичного та детального вивчення якісного складу працівників застосовують так звану систему оцінки «по заслугах». Суть її полягає в порівнянні працівників з особами, вибраними як еталони, в попарному порівнянні працівників один з одним, в ранжуванні – оцінці працівників, починаючи від найкращого до найгіршого.

У західних фірмах значна увага приділяється оцінці кадрів вже на стадії їх підбору: аналізується наявність помилок в автобіографії або «резюме», де обґрунтовується можливість зайняття посади та наміри щодо подальшої роботи; використовується написання твору про співвідношення майбутньої роботи з життєвою метою кандидата та її реалізацією (компанія Honda в штаті Огайо (США)). Лише після оцінки керівниками і колегами завдання кандидата, працівника допускають до основних випробувань. Претенденту на посаду пропонується заповнити анкету із 14 блоків запитань (10 у кожному), лист-заяву обсягом до 15-ти рядків і пред'явити фотографії. Анкета і лист-заява проходять графологічну експертизу за 238-ма параметрами, а фотографії – фізіогномічну за 198-ма. За аналізом стилю і характеру написання й відповідей на запитання психологи визначають специфіку особистості автора [7, с. 52-56].

У фірмі «Дженерал Електрик» визначили, що критика – це неефективний засіб інформування підлеглих про недоліки в їх роботі, а для того, щоб забезпечити зворотній зв'язок необхідно проводити двосторонню дискусію з конкретних питань щодо покращення роботи.

В Японії оцінювання персоналу ґрунтується на японській філософії виробництва, тобто визначаються здібності кожного працівника. Особливістю такої оцінки кадрів є її регулярність та обов'язковість.

В США та Західній Європі застосовують тест з питань оцінки персоналу – Bussiness Personality Test (BPT). Цей тест містить100 питань, відповіді на які оцінюються за шкалою: від 0 до 10 балів, це

дає змогу отримати від кожного питання у декілька разів більше інформації, ніж при використанні традиційної шкали «так/ні» або вибору одного із заданих варіантів відповіді [8].

Вважаємо, що майже всі нетрадиційні методи оцінки персоналу передбачають пряму залежність результатів оцінки від рівня професійної підготовки працівника та його трудового внеску у загальну справу.

Висновок. Отже, сучасна система оцінювання персоналу має забезпечувати тісний зв'язок між результатами праці та її оплатою, особистісно-професійними характеристиками працівників та їх сприяння реалізації стратегічних напрямків діяльності підприємства, що забезпечуватиме досягненню встановленої мети розвитку останнього.

Список літератури:

1. Хром'як Н.В. Теоретичні аспектиоцінюванняуправлінського персоналу в сучасних умовах господарювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12748/1/60_310-320_Vis721menegment.pdf
2. Современные методы оценки персонала. Методическое пособие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpk.donetsk.ua/sites/default/files/library/metody_ocenki_personala.pdf
3. Губенко А. В. Значення трудового потенціалу для економічного розвитку підприємства / А. В. Губенко // Економіка і маркетинг в XXI сторіччі. – Ч. 1. – 2006. – 80 с.
4. Опанасюк Ю. А., Рудь А. В. Удосконалення системи оцінки персоналу на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/27941
5. Миронова Л. Г. Сучасніметодиоцінювання персоналу підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65087/14-Mironov.pdf?sequence=1
6. Управление достижением результатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ctc-co.kiev.ua/article/butenko
7. Иванов Р. Особенности оценки персонала в новой экономической ситуации / Р. Иванов // Менеджмент и менеджер. – 2009. – № 11–12. – С. 52–56.
8. Хомутник Н. В., Бала Р. Д. Методи оцінювання персоналу підприємства: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/17091

Роскошная Е.А., Артеменко А.С., Гурина Е.А.
Украинская академия банковского дела
Национального банка Украины

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ПЕРСОНАЛА КАК КАДРОВОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В научной работе исследованы теоретические и практические аспекты современных подходов к оценке персонала. Рассмотрен опыт своей страны и зарубежный опыт проведения оценки деятельности работников. Обобщенные особенности применения традиционных и нетрадиционных методов оценки персонала организаций. Проанализированы положительные и отрицательные стороны применения наиболее актуальных методов его оценки. Определена целесообразность использования различных методик оценки персонала на предприятиях в направлении обеспечения их финансово-экономической стабильности.
Ключевые слова: персонал, оценка персонала, развитие, методы оценки персонала, эффективность.

Rozkoshnaya O.A., Artyumenko A.S., Gyrina E.S.
Ukrainian Academy of Banking National Bank of Ukraine

MODERN APPROACHES TO ASSESSMENT STAFF PERSONNEL AS PART OF ECONOMIC SECURIT

Summary
The scientific work of the theoretical and practical aspects of modern approaches to evaluating staff. The experience of the country and foreign experience in the evaluation of employees. Generalized especially the use of traditional and non-traditional methods of personnel evaluation organizations. Analyzed the positive and negative aspects of the use of the most relevant methods of its evaluation. Determined the feasibility of using different valuation techniques employed staff towards the provision of financial and economic stability.
Keywords: the staff of personnel, development, evaluation, methods for evaluating staff, efficiency.

УДК 338.984

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ ФОРСАЙТУ В УКРАЇНСЬКОМУ АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Руліцька К.М.
Львівський національний аграрний університет

Досліджено багатоаспектність використання форсайту для прогнозування розвитку вітчизняних аграрних підприємств. Обгрунтована доцільність застосування форсайту з врахуванням реалій сьогодення у вітчизняних аграрних підприємствах. Запропоновано алгоритм Форсайт-досліджень у вітчизняних аграрних підприємствах. Узагальнено етапи Форсайт-досліджень в аграрних підприємствах.
Ключові слова: Форсайт, Форсайт-дослідження, аграрные предприятия, прогноз, развитие.

Постановка проблеми. Сьогодення української економіки вимагає створення умов для розвитку нової методології прогнозування, якою є Форсайт. Діяльність вітчизняних сільськогосподарських підприємств знаходиться під великим тиском з боку політичних ризиків, фінансової нестабільності, коливань цін на світових ринках тощо. Ці всі фактори підсилюють ще й військові дії на території держави та політична невизначеність у ній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо методології прогнозування за допомогою Форсайт-досліджень висвітлені в працях Рона Джонсона [2; 3], Бена Мартіна [4], Нареса Дамронгчай [2], Грега Тегарта [2], В. Гончарова [7], С. Богачова [6] та ін. Оскільки Форсайт є відносно новою методологією у вітчизняній економіці, у своїх дослідженнях ми опираємось на закордонний досвід, який бере свої витоки у 1940 р. у США.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ймовірність появи найближчим часом масштабних технологічних проривів вимагає від суспільства нових, більш дієвих способів, методик та варіантів прогнозу вітчизняного економічного майбутнього. За їх відсутності виникла проблема комплексного дослідження, зокрема у сфері аграрного бізнесу, з врахуванням реалій сьогодення.

Мета статті полягає в тому, щоб в умовах невизначеності шляхів економічного та політичного розвитку світу й України встановити основні тренди трансформації аграрних підприємств України та найбільш ймовірні сценарії розвитку, а також стратегічні проектні ініціативи, що можуть стати фактором змін.

Виклад основного матеріалу. Форсайт-метод є системним інструментом прогнозування майбутнього. Цей новий для української економіки метод дозволяє врахувати можливі зміни в усіх дотичних до економіки сферах для здійснення прогнозу розвитку певної сфери. Розквіт Форсайту фактично «запустив» сучасну еру прогнозування.

Методологія Форсайту передбачає роботу груп експертів для аналізу проблеми й розвитку сценаріїв. Результати Методу Дельфі чи інших методів комбінуються зі сценаріями для отримання вірогідних результатів.

Форсайт-дослідження поділяються:
по мірі охоплення проблеми:
-глобальні,
- національні,
- регіональні і т. д.;
по сферах діяльності:
- економічні,
- соціальні,
- наукові,
- освітні,
- технологічні;
по різних рівнях усередині досліджуваних областей:
- галузеві,
- кластерні,
- корпоративні та ін.

Форсайт торкається самих різних сфер життєдіяльності суспільства і розрізняється по предмету й різноманітності використаних і необхідних для вивчення цього предмета методів (табл. 1).

Таблиця 1
Еволюція методології Форсайт-досліджень

Рік	Метод Дельфі	Змішані методи	Експертна панель / Сценарії
1989		Нідерланди	
1990	1-й в Німеччині 5-й в Японії		
1991			США 1-й Форсайт по критичних технологіях
1992			Нова Зеландія
1993	1-й в Кореї		США 2-й Форсайт по критичних технологіях German – 21c Technologies
1994	Франція Японія / Німеччина	1-й в Великобританії	Нідерланди
1995	6-й в Японії		Франція – 100 Key Technologies США 3-й Форсайт по критичних технологіях
1996	Японія / Німеччина	Австрія Австралія-ASTEC	Нідерланди (Foresight Committee)
1997		Іспанія-OPTI	Ірландія
1998		Венгрія-TEP Південна Африка	Нова Зеландія Швеція США 3-й Форсайт по критичних технологіях IPTS Futures EU – дорожна карта майбутнього, розроблена в ЄС
1999	2-й в Кореї	APEC Мультиекономічний Форсайт	2nd UK
2000	7-й Японія	Венесуела	Німеччина – FUTUR Китай Бразилія

Джерело: [3]

Форсайт перетворився на комплексний інструмент, що дозволяє досягати відчутних результатів за рахунок поєднання усієї системи використовуваних методів. При проведенні Форсайту можуть бути використані різні інструменти аналізу (у деяких країнах – до десяти), роботи з інформаційними потоками, роботи з експертним співтовариством та ін. Серед них найчастіше використовуються метод Дельфи, SWOT – аналіз інформаційних потоків, методика фокус-груп або експертні панелі і сценарне планування. Визначальне місце в цій роботі займають аналітичні методи, які задають граничні умови і формати створення дослідних панелей і створення сценарних варіантів розвитку, що визначають зв'язність образів майбутнього і зв'язаних з ними стратегій.

Особлива увага у форсайтних роботах приділяється створенню експертних панелей для осіб, що готують і приймають рішення (представників

міністерств і відомств, організацій бізнесу, наукових організацій і ведучих

експертів). Реалізація постійних експертних процедур і формування експертного співтовариства для оцінки і погодженого вибору перспективних

наукових і технологічних напрямів забезпечує валідність прогнозу і ефективне використання його результатів.

Професор Рон Джонстон, який довгі роки очолював Австралійський Центр Інновацій, пропонує у своїх роботах розглянути наступну схему управління Форсайт-проектом (рис. 1).

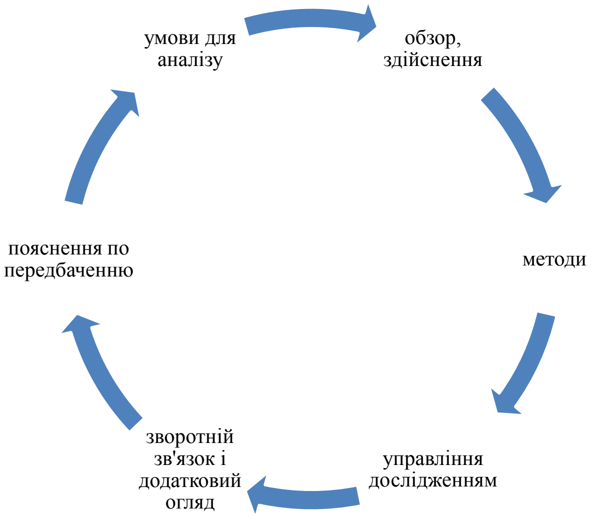

Рис. 1. Цикл Форсайту

Джерело: [5]

Однак, кожна країна пристосовує метод Форсайту до своїх власних умов і цілей й адаптує цей підхід до своїх умов з врахуванням національних інтересів, використовуючи різні методики прогнозування майбутнього. У країнах, де Форсайт-проекти були здійснені, можна спостерігати, як еволюція в методах збільшує дію і ефективність передбачення.

Форсайт – методи умовно ділять на 3 категорії:

1. Методи експертної думки Дельфі і розробка сценаріїв, що роблять акцент на побудові міжособистісного партнерства;

2. Моделювання і морфологічний аналіз, що передбачають використання аналітичних інструментів, які стають усе більш комп'ютеризованими;

3. Сканування / моніторинг і трендова екстраполяція, що передбачають міру майбутнього, визначену умовами сьогодення.

Форсайт метод є не лише новим системним дослідженням, а й потребує значних затрат часу й коштів на його проведення. Витрата коштів окуповується завдяки зростанню прибутків, а точність методу виводить його на першість серед вже відомих методологій. Хочемо зробити акцент, що витрати на проведення Форсайт-досліджень суттєво не перевищують затрати на створення прогнозів відомими методами, а й подекуди їх мінімізують саме за рахунок комплексності, точності й визначеності.

Витрати при проведенні Форсайту включають засоби на діяльність ініціативної команди, витрати по організації зустрічей і заходів проведення конференцій, витрати на рекламні матеріали і так далі і залежать від міри охоплення форсайт-дослідження [5].

Варто зауважити, що Форсайт не є суто науковою методологією, бо поєднує в собі дослідницькі й управлінські завдання, маючи на меті не лише прогнозування, але й конструювання майбутнього [1].

Професор Бен Мартін відмічає, що в Японії спостерігалася висока точність форсайту 1970-х рр.- 64% прогнозів повністю або частково реалізовані протягом перших 20 років, і підкреслює, що основною перевагою в проведенні японського форсайту є те, що «прогнози спочатку стають цілями і потім пророцтвами», що збуваються. Досвід Японії показав, що форсайт є ефективним інструментом, що дає не лише орієнтири до розвитку для наукового середовища, держави і бізнес-сфери, але і як процесу формування стратегічних планів (більше половини компаній користувалися результатами Форсайту 2000 р.) і процесу формування нових мережевих зв'язків [4].

Форсайт не завжди вписується в канони наукових досліджень, бо має справу з тим, що неможливо пізнати шляхом об'єктивного наукового аналізу, – з майбутнім. Учасники Форсайт-досліджень підходять до прогнозування з розумінням, що воно є варіативним, а варіант залежать від думок, зусиль й прийнятих рішень (рис. 2).

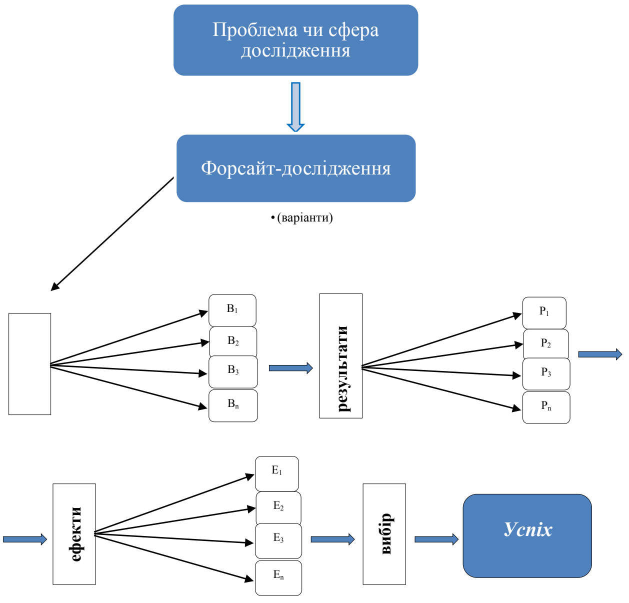

Рис. 2. Алгоритм Форсайт-дослідження (розробка автора)

Передбачливі аграрії та топ-менеджери замислюються про довгострокові наслідки сьогоднішніх рішень. Вони усвідомлюють комплексність проблем розвитку країни, суспільства і бізнесу. Основні пи-

тання, які стоять перед аграріями сьогодні: «Яке майбутнє у вітчизняного аграрного сектора?», «Що вигідно вирощувати й збувати?», «Які форми господарювання будуть в пріоритеті?» і «Чи не забуде держава про підтримку українського села?».

Форсайт треба розглядати як поштовх, у першу чергу, для великого аграрного бізнесу, який може замовляти Форсайт-дослідження для визначення трендів та довгострокових стратегій своєї діяльності. Великому бізнесу необхідно усвідомити свою надзвичайну відповідальність за розвиток країни через свою унікальну спроможність і насиченість ресурсами, а також через необхідність довгострокового стратегічного планування до меж горизонту часу, за яким при інерційному розвитку починаються суттєві проблеми з людськими ресурсами, тобто руйнівні загрози сталому бізнесу. Малий та середній бізнес, що становить основу багатьох нових галузей, в першу чергу, відповідає за об'єднання зусиль на рівні цих галузей, вироблення спільних позицій і започаткування спільних проектів [8].

Тривалість розробки проекту Форсайту залежить від цілей дослідження, міри охоплення і об'ємів експертної роботи і варіює від 6 місяців до 3 років. Форсайт як метод вимагає залучення значних грошових ресурсів, і фінансування найчастіше здійснює ініціатор проекту, залучаються бюджетні і позабюджетні кошти, в пайовому відношенні фінансують проект і ділові кола. Так, наприклад, для проведення Форсайтів уряд Великобританії заснував спеціальний фонд у розмірі 30 мільйонів фунтів стерлінгів, який спільно з приватними фондами, які володіють більш значними сумами, фінансував понад 20 окремих проектів передбачення. Тобто середній розмір державного фінансування складає 1,5 млн. фунтів стерлінгів на проект [7].

Метою Форсайту є не просто підготовка «аналітичного прогнозу» по найбільш проблемних напрямах, детальних сценаріїв або ретельно вивірених економічних моделей, але й прагнення об'єднати зусилля основних учасників процесу змін, створення для них умов для того, щоб діяти на випередження, для консолідації. Не менше важливою складовою мети Форсайту є створення мереж (Network) високо кваліфікованих і зацікавлених в діях його учасників. Саме ці мережі, що складаються з активних громадян різних верств суспільства, можуть сформулювати гідну відповідь на політичні, економічні, соціальні і інші виклики, оскільки вони, як учасники процесу, володіють передчуттям до заходів точної випереджувальної її й готові усвідомлено застосовувати наявні в їх розпорядженні ресурси [7].

Однією з головних умов успішного використання методик Форсайту є готовність суспільства (включаючи працівників органів державного і місцевого управління, керівників і спеціалістів організацій, учених, представників громадськості) спільно оцінити довгострокові перспективи розвитку країни відволікаючись від теперішніх кон'юнктурних моментів. З точки зору об'єкту дослідження, форсайт може успішно застосовуватися як на макро-, так і на мезорівні.

Висновки і пропозиції. Безумовно, що Форсайт не повинен розглядатися як панацея чи спосіб «автоматичного» вирішення усіх проблем стратегічного розвитку, які стоять перед країною. Проте він може виступити ефективним механізмом для визначення актуальних областей і тематик в зокрема у сільському господарстві. Особливо важливо, що в результаті його застосування процес вибору національних пріоритетів науково-технічної діяльності стає «прозорішим», а самі пріоритети знаходять підтримку з боку осіб, визначаючих курс розвитку країни. При цьому в процесі загальнонаціонального відбору нових напрямів досягається консенсус між різними суб'єктами інноваційної діяльності створюються стійкі зв'язки і формується культура коопераційної взаємодії елементів національної інноваційної системи.

Аграрні підприємства, які функціонують сьогодні в умовах політичної й економічної невизначеності, потребують дієвого механізму передбачення майбутнього у сфері своєї діяльності. Саме завдяки використанню Форсайт-досліджень у агросфері у відповідності до наведеного алгоритму можливо врахувати усі фактори й чинники, які на неї мають безпосередній вплив. Багатоаспектність Форсайту дозволяє це зробити, однак потребує подальших досліджень і розробок вчених-аграріїв у цій сфері.

Список літератури:

1. Multi-Country Foresight – Issues and Challenges: a paper based on a foresight study in progress on the Future for Water Supplies and Management in the APEC Region to the year 2010, by Ms Tamsin Jewell and Dr Chatri Sripaipan. Presented to the 3rd International Conference of the International Association of Technology Assessment and Forecasting Institutions, in New Delhi, India, in November 1998. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apecforesight.org/publications/20.pdf
2. Nares Damrongchai, Ron Johnston and Greg Tegart, 'The impact of foresight studies on human healthcare in the post-genomic era', International Journal of Foresight and Innovation Policy (Volume 6, Nos 1-3, pp 151-165, 2010).
3. Prof. Ron Johnston, article «The State and Contribution of International Foresight: New Challenges», University of Sydney, Australia.
4. Professor Ben Martin (SPRU, University of Sussex), «Technology foresight in a rapidly globalizing economy», Invited Presentation at the International Conference on 'Technology Foresight for Central and Eastern Europe and the Newly Independent States', Vienna, Austria, 4-5 April 2001.
5. Ахметжанова С. Б. Форсайтные методы исследований в мировой практике. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.kz/files/vse%20stati/5%20ahmet.pdf
6. Богачов С. Форсайт як методологія проектування майбутнього. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.skhid.com.ua/article/download/18951/16746
7. Гончаров В. В. Исследования по технологическому предвидению. Зачем они необходимы Республике Беларусь? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ictt.by/Eng/Portals/0/Manual%20TECHNOLOGY%20FORESIGHT...%20%28Final%20Version%20-%20Corrected, %20Edited%29.pdf
8. Людський капітал України 2025. Підсумки форсайту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wikicitynomica.org/future/lyudskiy-kapital-ukraini-2025-pidsumki-forsaytu.html

Рулицка К.М.
Львовский национальный аграрный университет

МНОГОАСПЕКТНОСТЬ ФОРСАЙТА В УКРАИНСКОМ АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Аннотация
Исследована многоаспектность использования Форсайта для прогнозирования развития отечественных аграрных предприятий. Обоснованная целесообразность применения Форсайта с учетом реалий нынешнего времени в отечественных аграрных предприятиях. Предложен алгоритм форсайт-исследований в отечественных аграрных предприятиях. Обобщены этапы форсайт-исследований в аграрных предприятиях.
Ключевые слова: Форсайт, Форсайт-исследования, аграрные предприятия, прогноз, развитие.

Rulicka K.M.
Lviv National Agrarian University

THE MULTIDIMENSIONALNESS OF FORESIGHT IN UKRAINIAN AGRARIAN SECTOR

Summary
The multidimensionalness of the use of Foresight is investigational for prognostication of development of domestic agrarian enterprises. Reasonable expediency of application of Foresight is taking into account realities of present time in domestic agrarian enterprises. The algorithm of Foresight-researches offers in domestic agrarian enterprises. The stages of Foresight-researches are generalized in agrarian enterprises.
Keywords: Foresight, Foresight-researches, agrarian enterprises, prognosis, development.

УДК 330.341.1:63

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ПІДПРИЄМСТВ ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА

Садчиков В.С.
Чернігівський національний технологічний університет

Досліджено ефективність інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва. Висвітлені чинники результативності інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва. Розглянуті принципові відмінності в управлінні ефективністю впровадження базових та поліпшуючих інновацій. Визначені фактори, які впливають на ефективність інноваційних проектів та проведена оцінка їх економічної ефективності. Побудовані залежності основних показників економічної ефективності інноваційно-інвестиційних проектів від ряду досліджуваних параметрів.

Ключові слова: інноваційний розвиток, підприємства галузі рослинництва, економічна ефективність, аграрна продукція, аграрний ринок, інноваційно-інвестиційний розвиток.

Постановка проблеми. Інтеграція національної економіки до міжнародного господарського комплексу із урахуванням сучасних процесів входження до Світової організації торгівлі, ставить вітчизняні аграрні підприємства в умови жорсткої конкуренції з іноземними товаровиробниками. В даній економічній ситуації конкурентоспроможними виявляються лише ті аграрні підприємства, які ефективно організовують свою інноваційну діяльність. Пріоритетними цілями інноваційного розвитку аграрних підприємств повинні стати:

– переведення аграрних підприємств на інноваційний шлях розвитку;

– формування якісно нового науково-технічного потенціалу та максимального його використання;

– забезпечення ефективної ресурсної та інтелектуальної бази світового рівня (підготовка висококваліфікованих науковців та працівників аграрної сфери, формування сучасного технологічного оснащення та інформаційного забезпечення їх праці, раціональна організація науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок і т. ін.).

Реалізація цих напрямів забезпечить розвиток та підвищення конкурентоспроможності галузі сільського господарства та сприятиме реалізації визначених стратегічних цілей розвитку економіки в глобальному масштабі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження ефективності інноваційного розвитку підприємств аграрної галузі зробили ряд закордонних та вітчизняних вчених-економістів таких, як: О.В. Березін, А.І. Яковлєв, М.В. Чорна, С.В. Глухова, С.М. Ілляшенко, В.Г. Федоренко, І.В. Вахович, П. Гардинер, П. Друкер, Р. Ратвел, Х. Рігс, Б. Твісс, Х. Хартман та інші.

Виділення не вирішених раніш частин загальної проблеми. Сучасний розвиток економіки аграрного сектору, обумовлений наявністю кризових явищ, які стимулюють усі галузі сільського господарства до пошуку радикальних шляхів розвитку і активізації інноваційної діяльності. Такі умови ставлять перед підприємствами аграрного сектору нові пріоритетні завдання, основу яких складає інноваційна діяльність, яка спрямована на забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції та ефективності бізнес-процесів. Інноваційний розвиток аграрних підприємств відзначається своєю складністю на фоні впливу дестабілізуючих чинників, які обумовлюють значні труднощі щодо вибору та впровадження інновацій. Всі ці фактори зумовлюють необхідність виваженої, гнучкої та комплексної оцінки ефективності інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва як основи інноваційно-спрямованого розвитку аграрної галузі.

Мета статті. Головна мета даної роботи полягає в розвитку теоретичних положень і розробці науково-методичного та практичного інструментарію для оцінки ефективності інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва.

Виклад основного матеріалу. Підвищення економічної ефективності інноваційних проектів на підприємствах галузі рослинництва в сучасних умовах неможливе без розробки методології інноваційного розвитку підприємства.

Організаційно-економічну сутність інноваційної діяльності аграрних підприємств розглянемо в розрізі окремих етапів, що характеризують процеси створення та просування інноваційної продукції на аграрний ринок. Ці етапи згруповані у вигляді комплексу дій, які необхідно виконати, проаналізувати і проконтролювати на кожній стадії розвитку [1]. Перший етап – ефективна організація процесу генерації та відбору інноваційних ідей, розробки нового аграрного продукту підприємствами галузі рослинництва. Другий етап – відібрані ідеї аналізуються з позиції ринкової спрямованості підприємства. Третій етап – попередня оцінка можливості виробництва інноваційного продукту (наявність власних або необхідності залучення сторонніх фінансових, матеріальних та дослідницьких ресурсів; існування аналогічних технологій і патентів). Четвертий етап – вивчаються методи просування аграрного продукту на ринок, оцінюються конкуренти з усіх важливих маркетингових позицій. П'ятий етап – фінансовий аналіз інноваційного проекту. Шостий етап – виготовлення інноваційної аграрної продукції. Сьомий етап – апробування інноваційної продукції споживачами. Восьмий етап – ринкова перевірка та реалізація інновацій на внутрішньому ринку. Дев'ятий етап – запуск інноваційної аграрної продукції в масове виробництво. Десятий етап – вихід інноваційної аграрної продукції на ринок.

Ефективність залучення нових технологій в діяльність підприємств галузі рослинництва повинна бути ретельно оцінена і відображати стан фінансів, виробництва, збуту і т. ін. [2]. Основними засадничими чинниками інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва є фінансовий стан, наявність необхідних ресурсів та перспективи розвитку підприємства.

Результативність інноваційного розвитку підприємств галузі рослинництва залежить від таких чинників [3]: наявності висококваліфікованих кадрів для досліджень, розробок, виробництва, маркетингу, фінансів та управління; забезпеченості необхідним експериментальним обладнанням та методиками досліджень; розвитку нових напрямків створення аграрних продуктів і просування

інновацій на ринок; техніко-технологічного рівня і стану екологічної безпеки виробничого процесу; особливості розрахунку та контролю над витратами виробництва інноваційного аграрного продукту; наявності власних та інших джерел інвестиційних ресурсів; співвідношення виробничої та інноваційної сфери в аграрній діяльності підприємства і т. ін.

На економічну ефективність інноваційних проектів впливають [4]:

– мета, стратегія та політика агарного підприємства;

– рівень маркетингових досліджень аграрного ринку;

– науково-дослідна та дослідно-конструкторська діяльність (НДДКР);

– фінансове забезпечення реалізації інноваційних проектів;

– технологічний рівень виробництва;

– методичне забезпечення аналізу ризиків та їх мінімізації.

Основний результат аналізу інноваційного проекту полягає в оцінці несуперечності цілей і завдань базових напрямків діяльності підприємств галузі рослинництва, цілям і стратегіям інноваційних напрямків розвитку підприємства.

Маркетингові дослідження ринку, що пов'язані з інноваційним проектом, покликані підтвердити існування потреби в даному інноваційному аграрному продукті і виявити потенційних покупців.

В результаті виконання НДДКР реалізуються техніко-технологічні рішення, які забезпечують досягнення необхідних науково-технічних показників інновацій за проектом та дозволяють визначити їх вплив на результати діяльності аграрного підприємства. При цьому важливо виділити і дослідити перспективи виробництва інноваційної аграрної продукції та застосування створюваної технології для подальших розробок, спрямованих на інноваційний розвиток підприємств галузі рослинництва [5]. Для гарантованого фінансового забезпечення реалізації інноваційних проектів необхідно здійснити диверсифікацію наявних інвестиційних джерел.

Необхідно також проаналізувати великий комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням виробничими приміщеннями, спеціалізованим обладнанням, здійсненням контролю за дотриманням технологічних процесів, наявністю персоналу відповідної кваліфікації [6]. Оцінку економічної ефективності інноваційних проектів, що реалізуються на підприємствах галузі рослинництва прийнято проводити за формальними та змістовними критеріями. До формальних критеріїв відносять такі показники, як чистий приведений ефект, норма рентабельності, внутрішня норма доходності, термін окупності і т. ін. До змістовних, в свою чергу, відносять параметри оцінки технологічних процесів та їх ресурсне забезпечення. Оцінка результативності функціонування та розвитку підприємств галузі рослинництва дозволяє визначити його рівень інноваційної стійкості і характеризувати його як інноваційне стійке підприємство. Виходячи з попередніх досліджень рівня новизни інновацій, їх розділяють на базові та поліпшуючі Розглянемо принципові відмінності в управлінні ефективністю впровадження базових та поліпшуючих інновацій, які виділені і систематизовані в таблиці 1 [7].

Сукупність виділених принципових відмінностей може служити основою для формування інструментарію з ефективного залученню нових технологій в господарський оборот підприємств галузі рослинництва [8].

Оцінку економічної ефективності інвестиційних проектів проводимо за такими основними показниками:

– чистий приведений ефект (NPV), тис. грн.;

– індекс рентабельності інвестицій (PI), част. од.;

– внутрішня норма рентабельності інвестицій (IRR), %;

– модифікована внутрішня норма рентабельності інвестицій (MIRR), %;

– коефіцієнт ефективності інвестицій (ARR), %;

– термін окупності інвестицій (PP), місяців.

Як приклад інноваційного оновлення підприємств галузі рослинництва розглянемо інноваційні проекти, характеристика яких приведена в таблиці 2.

Виробнича програма, прогнозні обсяги продажу приведені в таблиці 3.

Вихідні дані для оцінки економічної ефективності інвестиційних проектів приведені в таблиці 4.

Кожний інноваційний проект (А, Б, В) має певну ймовірність надходження грошових потоків (Wi), яка визначена експертним методом (таблиця 4), виходячи із ситуації ризику (таблиця 2), а саме:

Таблиця 1

Принципові відмінності в управлінні ефективністю впровадження базових та поліпшуючих інновацій

Управління	Інновації	
	базисні	Поліпшуючі
Стратегічне - основні функціональні стратегії	Стратегії лідера (наступальні) - дослідного лідерства - випереджаючої наукомісткості - стадійного подолання - проходження життєвого циклу	Стратегії послідовника (захисні) - ліцензійна - технологічного трансферу - вичікування лідера - слідування за ринком
Виробничим процесом - основні функції	Менеджмент науково-дослідних і пошукових робіт	Інноваційний менеджмент
НДДКР - основний техніко-технологічний рівень	Створення технологій на основі принципово нових результатів фундаментальних досліджень. Проведення прикладних досліджень – правові та економічні методи	Вдосконалення наявних виробничих можливостей на основі вже відомих науково-технічних стандартів – економічні методи
Маркетингом - основні методи	Експедиційний маркетинг – спрямований на виявлення прихованих потреб – взаємоузгоджене прийняття рішень спільно з споживачами, постачальниками, експертами	Традиційний маркетинг – спрямований на задоволення явних потреб – дослідження ринку на основі анкет, опитувань, роботи з фокус-групами
Фінансами - основні джерела фінансування	Якісні методи оцінки на рівні конкурентоспроможності на основі ROS (рентабельність продажів) – стратегічні партнери, венчурний капітал, власний капітал	Кількісні методи оцінки конкурентоспроможності на основі ROI (прибуток на інвестований капітал) – власний капітал, банківський кредит, лізинг, приватні кошти

$W_А = 0{,}95$; $W_Б = 0{,}80$; $W_В = 0{,}75$.

Виходячи із співвідношення:

$$W = \frac{1}{\Omega}, \quad (1)$$

де Ω — ризикованість інноваційного проекту, величина ризикованості для вказаних проектів має такі значення:

$\Omega_А = 1{,}05$; $\Omega_Б = 1{,}25$; $\Omega_В = 1{,}33$.

Залежність інноваційного проекту (Б) від ряду параметрів показана на рисунку 1.

Проведені дослідження залежності чистого приведеного ефекту (NPV) від ряду досліджуваних параметрів (r, i, Ω) показали їх суттєвий вплив на даний показник економічної ефективності. При цьому

Таблиця 2

Характеристика інноваційних проектів

Проект	Зміст проекту	Ситуація ризику	Обсяг інвестицій, тис. грн.	Термін реалізації проекту, роки	Додаткова інформація	Результат впровадження
А	Будівництво комбінату по зберіганню та переробці зернових і олійних сільськогосподарських культур	Нова технологія	400	4	Електроенергія — ЛЕП-10 кВт, природний газ — газопровід середнього тиску, вода — власна артезіанська свердловина, залізнична колія.	Збільшення обсягів реалізації і переробки зернових та олійних культур. Збільшення прибутку, зниження екологічного навантаження на оточуюче середовище. Вихід на європейські ринки збуту.
Б	Виробництво та переробка цукрової сировини	Нова технологія Нові ринки	120000	5	Виробничий корпус, адміністративно-побутовий корпус, склади, котельня, під'їзні шляхи, електропостачання, водогін, каналізаційні мережі, газопровід.	Модернізація технологічного обладнання з метою суттєвого зменшення енергоємності виробництва, застосування інноваційних технологій в глибокій переробці цукрової сировини та підвищення якості продукції, зменшення екологічного навантаження, збільшення прибутку та вихід на європейські ринки збуту.
В	Реконструкція колишнього КСП для зберігання та вирощування нових сортів картоплі	Нова продукція Нова технологія	1500	3	Картоплесховище місткістю 3000 тонн, площа — 1728,8 кв. м Дорога до комплексу з твердим покриттям. Електропостачання підведене.	Проект передбачає купівлю майна членів колишнього КСП з подальшою їх реконструкцією для зберігання та вирощування нових сортів картоплі, збільшення обсягів реалізації, створення додаткових робочих місць, збільшення прибутку, вихід на європейські ринки збуту.

Таблиця 3

Прогнозні обсяги продажу в результаті реалізації інвестиційних проектів

Проект	Відпускна ціна за 1 т. продукції, грн.	Виробнича програма випуску, т./рік	Прогнозні обсяги реалізації Wi за періодами ti, т./рік				
			4	2	3	4	5
А	3751	133000	-	125000	129000	133000	x
Б	5613	32142	-	27142	29142	30142	32142
В	3573	21100	15100	18100	21100	x	x

— термін виходу на проектну потужність

— обсяг випуску відповідно виробничій потужності

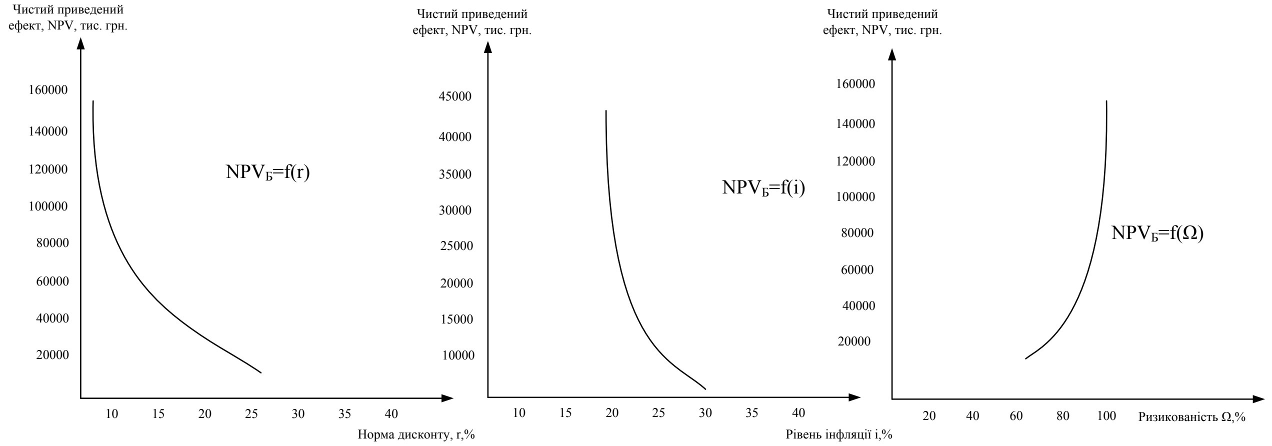

Рис. 1. Залежність чистого приведеного ефекту ($NPV_Б$) від досліджуваних параметрів (r, i, Ω)

Таблиця 4

Вихідні дані для оцінки економічної ефективності інвестиційних проектів з врахуванням ризику

Рік	Проект А				Проект Б				Проект В			
	Обсяг інвестицій, тис. грн.	Грошовий потік, тис. грн. D_t	Понижуючий коефіцієнт	Відкоригований потік, тис. грн. $\overline{D_t}$	Обсяг інвестицій, тис. грн.	Грошовий потік, тис. грн. D_t	Понижуючий коефіцієнт	Відкоригований потік, тис. грн. $\overline{D_t}$	Обсяг інвестицій, тис. грн.	Грошовий потік, тис. грн. D_t	Понижуючий коефіцієнт	Відкоригований потік, тис. грн. $\overline{D_t}$
1	400,0	-	-	-	120000,0	-	-	-	1500,0	1150,5	0,75	862,9
2	-	310,5	0,95	295,0	-	84000,0	0,80	67200	-	1358,0	0,75	1018,5
3	-	355,0	0,95	337,3	-	91000,0	0,80	72800	-	1410,5	0,75	1057,9
4	-	386,5	0,95	367,2	-	100000,0	0,80	80000	-	-	-	-
5	-	-	-	-	-	104000,0	0,80	83200	-	-	-	-
ймовірність =0,95					ймовірність =0,80				ймовірність =0,75			

співвідношення величини впливу вказаних параметрів має такий вигляд:

$$\frac{\Delta NPV}{\Delta \Omega} > \frac{\Delta NPV}{\Delta r} = \frac{\Delta NPV}{\Delta i} \quad (2)$$

Зміна величини норми дисконту (r) та рівня інфляції (i) має однаковий вплив на величину чистої приведеної вартості, в той же час ризикованість (Ω) більш суттєво впливає на її значення.

Висновки і пропозиції. Як показали дослідження на економічну ефективність інноваційних проектів найбільший вплив має ризикованість очікуваних грошових надходжень, звідси при розробці інноваційної стратегії розвитку підприємств необхідно передбачати заходи щодо усунення або мінімізації ризиків, а також зважено приймати рішення відносно прогнозів інфляції та обґрунтування норми дисконту.

Список літератури:

1. Аграрний сектор економіки України (стан, минуле і майбутнє). / За ред. Саблука П. Т., Месель-Веселяка В. Я., Федорова М. М. – К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 800 с.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека / О. І. Барановський; Ін-т екон. Прогнозування. – К.: Видавництво «Фенікс», 1999. – 338 с.
3. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью / И. А. Бланк. – К.: Изд-во «Никацентр», Эльга, 2004. – 784 с.
4. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / К. С. Горячева. – К.: НАУ, 2006. – 17 с.
5. Гришова І. Ю. Методичний інструментарій фінансового потенціалу переробних підприємств АПК. Актуальні питання розвитку сучасної економіки. Колективна монографія. Частина 2 / ред. О. О. Непочатенко, Ю. О. Нестерук. – Умань: Видавець «Сочинський», 2011. – С. 94-104.
6. Чупіс А. В. Оцінка, аналіз, планування фінансового становища підприємства: монографія / [Чупіс А. В. та ін.]. – Суми: Довкілля, 2001. – 404 с.
7. Вчерашний Р., Сухарев О. Инновации – инструмент экономического развития / Р. Вчерашний, О. Сухарев // Инвестиции. – 2000. – № 11. – С. 22-32.
8. Коробейников О. П., Роль инноваций в процессе формирования стратегии предприятий / О. П. Коробейников // Менеджмент. – 2000. – № 3. – С. 29-43.

Садчиков В.С.
Черниговский национальный технологический университет

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ОТРАСЛИ РАСТЕНИЕВОДСТВА

Аннотация
Исследована эффективность инновационного развития предприятий отрасли растениеводства. Освещены факторы результативности инновационного развития предприятий отрасли растениеводства. Рассмотрены принципиальные различия в управлении эффективностью внедрения базовых и улучшающих инноваций. Определены факторы, влияющие на эффективность инновационных проектов. Проведена оценка экономической эффективности инновационно-инвестиционных проектов. Построены зависимости основных показателей экономической эффективности инновационно-инвестиционных проектов от ряда исследуемых параметров.

Ключевые слова: инновационное развитие, предприятия отрасли растениеводства, экономическая эффективность, аграрная продукция, аграрный рынок, инновационно-инвестиционное развитие.

Sadchikov V.S.
Chernihiv National University of Technology

ECONOMIC EFFICIENCY OF INNOVATION PROJECTS OF CROP ENTERPRISES

Summary
The effectiveness of innovative development of the industry crop are investigated. The factors impact innovation developments of the industry crop are covered. Principles of differences in management efficiency and improving the implementation of basic innovations are considered. The factors that influence the effectiveness of innovative projects are identified. The evaluation of the economic efficiency of innovation and investment projects are conducted. Basic indicators of economic efficiency of innovation and investment projects on a number of parameters studied are built.
Keywords: innovation development, the industry Plants and economic efficiency, agricultural products, agricultural market, innovation and investment development.

УДК 004.855.3:339.13.017:634.1.076

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПЛОДІВ В УКРАЇНІ

Сало І.А.
Інститут садівництва
Національної академії аграрних наук України

Розкрито теоретичні аспекти розвитку вітчизняного ринку плодів з позиції класичної ринкової економіки. Розглянуто його основні економічні параметри (попит, пропозиція, ціна). Встановлено, що ринок плодів за типологією можна вважати наближеним до моделі «чиста конкуренція». Визначено проблеми розвитку ринкової інфраструктури. Встановлено, що недостатній розвиток страхування, кредитного забезпечення, низький платоспроможний попит населення та недосконалість механізму ціноутворення мають вирішальний вплив на формування пропозиції плодів вітчизняного промислового виробництва. Застосування митних тарифів на плоди, як протекціоністський тимчасовий захід в умовах становлення галузі садівництва, є важливим з позиції продовольчого забезпечення та формування доходної частини бюджету.
Ключові слова: ринок, плоди, попит, пропозиція, ціна, інфраструктура.

Постановка проблеми. Ринок плодів, як окремий в системі продовольчого, має власну сутність, типологію, інфраструктуру. Він вирізняється специфікою продукції, можливостями збуту та становлення. Через це дослідження концептуальних засад розвитку ринку плодів, його основних економічних параметрів з позиції класичної ринкової економіки є вчасним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними та практичними економічними дослідженнями в садівництві та вивченням вітчизняного ринку плодів та ягід займалися Л. Барабаш, О. Єрмаков, Л. Костюк, Т. Маркіна, Ф. Олещенко, В. Рульєв, Г. Сатіна, Л. Симиренко, Д. Чухно, О. Шестопаль, П. Шитт, А. Шумейко, В. Юрчишин та ін. Науковий доробок і практичне використання результатів досліджень згаданих авторів, зокрема, теоретичні основи розвитку економіки садівництва на відповідних історичних етапах (дореволюційний період, часи Радянської влади, перехід до ринкових відносин), а також становлення ринку садівницької продукції та організаційно-економічний механізм його функціонування служать підґрунтям для вирішення проблем розвитку галузі та вітчизняного плодового ринку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на зміну суспільних відносин, форм власності, структури товаровиробників, державного устрою, вступу України в Світову організацію торгівлі (СОТ), появу нових інформаційних джерел існує необхідність розкрити особливості розвитку ринку плодів з позиції класичної концепції ринкової економіки.

Мета статті. Розкрити концептуальні основи розвитку ринку плодів, його категоріальну сутність.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що ринок плодів по своїй сутності має низку спільних рис з іншими продуктовими ринками, він відрізняється об'єктом купівлі-продажу, специфікою ціноутворення, формування попиту та пропозиції, способом споживання та відтворення. Ринок плодів складається із сукупності окремих ринків за їх видами, кожен з яких має свою економічну історію, особливості розвитку, структуру, організацію. Тому, якщо говорити про один спільний вітчизняний макроринок плодів, який об'єднує окремі ринки різних видів плодів, не зайвим буде навести його визначення.

Вітчизняний ринок плодів є агрегативним, складається із окремих ринків за їх видами, характеризується сукупністю економічних взаємовідносин у системі «виробництво → реалізація → споживання» плодів на рівні країни. Зрозуміло, що для дослідження тієї чи іншої ринкової ситуації до уваги приймаються і узагальнюються також і мікрорівневі явища та процеси, які впливають на формування ринку плодів. Ефективне функціонування ринку плодів є необхідним з точки зору реалізації у достатній мірі економічних інтересів його операторів, розвитку виробництва більш швидкими темпами і відповідної структури, забезпечення економічної та соціальної рівноваги в суспільстві. Основним оператором цивілізованого ринку плодів виступає споживач.

Поряд з визначенням категорії ринку плодів слід з'ясувати і сутність трьох його основних параметрів – попиту, пропозиції та ціни. Звичайно трактування цих трьох категорій наближене до класичних.

Під попитом на вітчизняному ринку плодів слід розуміти обсяг їх реалізації, який задовольняє потребу споживачів відповідно до купівельної спроможності. Коли говоримо в даному випадку про попит, то мається на увазі величина попиту всіх споживачів плодів, тобто його ринкова величина, а не окремого споживача (індивідуальна).

В Україні склалася така ситуація на ринку, що у формуванні рівня споживання плодів на перший план виходить платоспроможний попит, який характеризується доходами населення. Так, рівень заробітної плати, яка практично є основою сукупних доходів населення залишається дуже низьким. У світі визначено, відповідно до даних ООН, що погодинна заробітна плата нижча за три долари є критичною і виштовхує працівника за порогову межу його життєдіяльності [1]. В Україні середня погодинна заробітна плата працівників становила в 2014 р. 21 грн. за 1 люд.-год., що на 56% (при курсі 1 долара США 15,76 грн.) менше за встановлену мінімальну світову норму. Звичайно, за такої ситуації спостерігається надмірний вплив доходів та цін на попит – 94%, тоді як на інші фактори: культура споживання, сортимент, асортимент, якість продукції, сезонність виробництва та інші припадає лише 6% [2].

Пропозиція плодів – це кількість плодової продукції, що виробляється вітчизняними товаровиробниками всіх категорій господарств залежно від їх бажання та можливостей, а також ввозиться у країну і реалізується на ринку за певними цінами. В Україні вона формується сільськогосподарськими підприємствами, господарствами населення та за рахунок імпорту.

Садівницькі підприємства визначаються як організаційно-правова форма виробництва і реалізації плодоягідної продукції зі стійкою спеціалізацією галузі, частка виручки від реалізації плодів та ягід в якій становить понад 50%, і яка виробляє конкурентоспроможну садівницьку продукцію для задоволен-

ня попиту споживачів і одержання максимального прибутку на використаний капітал [3, с. 13].

Слід розмежувати категорії «господарства населення», «домогосподарства» та «особисті селянські господарства» (ОСГ), щоб при аналізі товаровиробників плодів вживати відповідні.

«Господарства населення», як категорія, здебільшого використовується Державною службою статистики України і крім даних домогосподарств, ОСГ, включає показники всіх фізичних осіб, які є товаровиробниками сільськогосподарської продукції. Так, згідно з Наказом Держстату України була затверджена «Методика проведення поточних розрахунків основних показників виробництва продукції рослинництва в усіх категоріях господарств», де в загальних положеннях наводиться наступне визначення: господарства населення – це сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають в одному житловому приміщені (його частині), ведуть спільне господарство, мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо [4]. У цю категорію також включаються дані про фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції. Поряд з цим зауважимо, що у вже згаданому Законі України «Про особисте селянське господарство» чітко вказується, що діяльність ОСГ не відноситься до підприємницької. Саме в цьому і полягає нюанс розмежування категорій «особисте селянське господарство» та «господарства населення». Об'єднання показників декількох категорій товаровиробників сільськогосподарської продукції в одну часто призводить до невірного трактування статистичних даних. Оскільки основною інформативною базою для здійснення аналізу та прогнозу розвитку вітчизняного ринку плодів та продовольчого забезпечення є статистичні дані, в подальших дослідженнях вважаємо доцільним використання категорії «господарства населення».

Господарства населення виробляють в Україні більше 50% сільськогосподарської продукції, а плодів – 85%. Державна підтримка особистих селянських господарств згідно із Законом України «Про особисте селянське господарство» повинна здійснюватися відповідно до розроблених державних і обласних програм їх розвитку за рахунок державного та місцевих бюджетів. Такі програми наразі в Україні відсутні, а відтак, фінансова державна підтримка практично не надається і в найближчій перспективі, з огляду на дефіцит державного бюджету її збільшення не передбачається. Тоді як за кордоном фінансова підтримка сільськогосподарських виробників здійснюється у прямій чи непрямій формі. Наприклад, у Польщі це відбувається в обох напрямах – за прямою формою у 2007-2013 рр. фінансова підтримка склала 40% (29 млрд. грн.), а непрямою 60% (43 млрд. грн.). Розмір підтримки переглядається щорічно, а державне фінансування надається, в т.ч. і за напрямом – державні дотації на садіння дерев – 1075-1475 євро на 1 га (залежно від конфігурації території та виду дерев). Аналогічною є підтримка в Російській Федерації та Республіці Білорусь [5, с. 26].

Ціна – це категорія вартості та рівноваги попиту і пропозиції. У сучасних умовах ціна на ринку плодів відображає кількість грошей, яку споживачі готові заплатити за плоди відповідно до своєї купівельної спроможності, а виробники продати відповідно до їх вартості, що включає крім суспільно-необхідних витрат виробництва і прибуток.

На формування роздрібних цін на плоди у сільськогосподарських підприємствах впливатимуть ціни конкурентів – господарств населення та торговців імпортною продукцією. За дослідженнями, ціни на плоди господарств населення практично в 2-2,5 раза нижчі, ніж на імпортовані плоди і в 1,2-1,5 раза вищі за роздрібні ціни сільськогосподарських підприємств на міських ринках України. Це пояснюється тим, що при відсутності відповідних технологій зберігання промислові підприємства намагаються реалізувати значний обсяг плодів швидко і з мінімальними втратами продукції. Тоді як кожне окреме підсобне господарство має незначну масу плодів для продажу, а відтак, може реалізувати їх за той же термін і за вищими цінами. До того ж спрацьовує психологічний фактор – споживачі переважно вважають, що вирощування плодів населенням є органічним, а отже не може зашкодити здоров'ю, через що охоче купують продукцію інколи за значно вищими цінами. Як правило, ця категорія господарств при встановленні цін орієнтується, в першу чергу, на ціни конкурентів, тобто затрати праці практично не враховуються і не втілюються в товарі. Тоді як сільськогосподарські підприємства, для ефективності господарської діяльності, змушені обраховувати повну собівартість, де включаються всі витрати виробництва та реалізації плодів.

Наступним кроком у теоретико-методологічному забезпеченні розвитку ринку плодів є визначення до якої моделі він належить. Так, вчені пропонують вивчення ринкової системи починати з її абстрактної «ідеальної» моделі, яка має назву «ринок довершеної конкуренції» і має ряд особливостей [6]: свобода підприємницької діяльності; мобільне перетікання ресурсів у різних сферах; вільне ціноутворення; відкрита інформація про стан розвитку ринку.

У реальності ринок плодів, як і більшість продовольчих, не відповідає «ідеальній» моделі та класичній ринковій теорії. Однак в цілому за типологією його можна вважати наближеним до моделі «чистої конкуренції» за такими критеріями: наявність великої кількості продавців та покупців; вільне ціноутворення та практична відсутність перешкод у виробництві та комерційній діяльності і проявів нецінової конкуренції; розширена і доступна інформація про кон'юнктуру та зміну цінової ситуації. Поряд з цим, щодо окремих видів плодів ринок може різнитися за типологією. Перш за все це проявляється у формуванні кон'юнктури, цін, наявності олігополії при збуті імпортованих плодів, присутності елементів вільного й регульованого ринку. Наприклад, для ринку яблук, який охоплює 35-45% ринку плодів характерні перераховані особливості «чистої конкуренції». А для ринку бананів, який формується виключно за рахунок імпорту, склалася інша ситуація. Він в Україні контролюється декількома компаніями-імпортерами. Ця імпортована продукція стандартна, ціни на неї переважно взаємоузгоджені, існують перешкоди виходу на ринок і вплив на ціну іншими операторами. Наприклад, постачання бананів зверх необхідної, заздалегідь прорахованої пропозиції, призводить до перенасичення ринку і падіння оптових цін, а також обумовлює можливість нецінової конкуренції. Все перераховане свідчить про належність ринку бананів до моделі «олігополія», яка зазвичай і є переважаючою формою сучасної вітчизняної ринкової структури.

Фундаментом ринку є його інфраструктура за допомогою якої здійснюється функціонування та поєднання ринкових відносин сукупністю підприємств, організацій різних організаційно-правових форм. Недостатній розвиток ринкової інфраструктури особливо негативно впливає на функціонування вітчизняного ринку плодів після вступу Украї-

ни в СОТ, зокрема, необхідно відзначити: послуги окремих формувань інфраструктури не задовольняють потреб сільськогосподарських товаровиробників плодів; значна різниця у задоволенні потреб у інфраструктурних послугах регіональних ринків плодів; упущення у нормативній базі конкретної методики щодо ефективності розподілу державних коштів з 1,5%-го збору на розвиток садівництва і, як результат, виникнення порушень та нецільового використання; неефективний розвиток торгівлі – непрозорість каналів збуту плодів; практично відсутня діюча система цінового моніторингу плодів у розрізі помологічних сортів, а також розширений і комплексний аналіз, прогнозування розвитку регіональних ринків, які мають свої кон'юнктурні нюанси та цінову позицію; запізніла державна підтримка у формуванні конкурентоспроможності вітчизняних плодів за якістю – стандарти почали узгоджуватися з міжнародними ISO, практично, у період вступу України до СОТ.

Сконцентруємо більше уваги на розвитку основних складових інфраструктури ринку плодів, а саме ціновій, кредитній, страховій та митній політиці.

Основною проблемою розвитку галузі садівництва залишається нееквівалентність міжгалузевого обміну та диспропорція цін на плодоягідну продукцію. Згідно статті 4 Закону України «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 р. № 5007-VI державна цінова політика, зокрема стосовно галузі садівництва повинна спрямовуватися, перш за все, на збалансування ринку плодів, а відтак досягнення оптимального рівня споживання, підвищення якості продукції та орієнтацію на рівень світових цін з метою в перспективі зайняти власну нішу на світовому ринку. Однак на даному етапі розвитку галузі садівництва вважаємо доцільним, як тимчасовий захід, для її підтримки встановлення державних регульованих цін, зокрема на яблука, які розраховані з орієнтацією на відповідний рівень рентабельності.

Одним із поширених та надійних інструментів управління ризиками при виробництві сільськогосподарської продукції є страхування врожаю на випадок настання несприятливих подій. Згідно прийнятого Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012 р. № № 4391-V при встановленні страхового платежу відсоток страхового покриття обумовлюватиметься в договорі, тобто він не є фіксованим, а страховий тариф визначатиметься Мінагропромом в розрізі регіонів і сумісно з Аграрним страховим пулом (АСП), що в результаті може сприяти можливості його зменшення для галузі садівництва.

Вважаємо позитивним те, що при встановленні страхової вартості врожаю ціна на плоди розраховуватиметься центральним органом виконавчої влади і може диференціюватися за їх видами, а також регіонами та природно-економічними зонами, про що йдеться в ст. 7, п. 4. На наше переконання саме ціна є основним регуляторним важелем, який може вплинути на подальший розвиток страхування врожаю багаторічних насаджень. Негативним чинником є те, що держава, відмовившись від безповоротного субсидування страхових платежів, практично переклала всі фінансові питання на самих страхувальників. Адже якщо виникне значна заборгованість фонду, то логічно, що страхові тарифи переглядатимуться в бік підвищення.

Однією із основних проблем швидкого скорочення виробництва плодів садівницькими підприємствами залишається дефіцит інвестицій. Серед основних чинників державної підтримки щодо розвитку промислового садівництва, одним з найважливіших є надання пільгових банківських кредитів на створення насаджень і виробничої інфраструктури. Так, з 2000 р. існує державна підтримка у вигляді відшкодування відсотків за банківський кредит у розмірі подвійної ставки НБУ, тобто 15% [7]. Найважливішою вимогою є необхідність оформити позику не більш як під 19% річних. У підсумку така позика «коштуватиме» максимум лише 4%, що, беручи до уваги досвід розвинених країн світу, є прийнятною ставкою, за якої садівницькі господарства зможуть ефективно функціонувати. Однак є ризик неотримання компенсації кредиту, оскільки, комісія розглядає і приймає рішення щодо доцільності субсидій підприємствам АПК на конкурсній основі.

Із вступом України в СОТ митна політика змінилася, що позначилося на зменшенні або обнулінні митних тарифів на сільськогосподарську продукцію і в т.ч. на плоди. Митний тариф для споживачів слугує як додатковий податок на продукцію, який саме вони змушені сплачувати на користь товаровиробників та держави. У результаті виникає ситуація, що за рахунок споживачів відбувається певна компенсація неефективності вітчизняного виробництва плодів, які в такому разі дешевше імпортувати. Однак, слід враховувати й ряд інших чинників, які змушують дещо інакше інтерпретувати дану ситуацію.

Нами розглянуто вплив зміни імпортних тарифів на формування попиту на вітчизняному ринку плодів в рамках концепції часткової рівноваги. На користь застосування непрямого податку на імпортовані плоди свідчить по-перше, той факт, що вітчизняні плоди за параметром конкурентоспроможності »якість», який, по суті, переважає інші – «витрати» й «ціни», не поступаються перед імпортованими; по-друге, основну частку в імпорті займають плоди, що не вирощуються в Україні – цитрусові та банани. Введення на їх ввіз нульових ставок після вступу до СОТ означає не лише істотне зниження державного протекціонізму вітчизняного садівництва, а й перерозподіл можливих фінансових надходжень до бюджету в кишені олігополістів-імпортерів плодового бізнесу; по-третє, митний тариф тільки частково обмежує імпортні поставки, а за його незначного рівня може взагалі не впливати на обсяги ввозу окремих видів плодів, наприклад, яблук. Водночас оподаткування імпорту доцільне з точки зору забезпечення додаткового доходу державі, який у подальшому може розподілятися на розвиток галузі садівництва та інфраструктури ринку плодів.

Висновки і пропозиції. Розвиток ринку плодів повинен ґрунтуватися на поєднанні ринкових законів та елементів державного регулювання. Зважаючи на специфіку вирощування та реалізації плодів, ринок є складнорегульованим і при наданні державної підтримки потребує особливих підходів і нормативного впорядкування, зокрема, щодо розподілу коштів та їх цільового використання.

У перспективі з метою формування необхідної стабільної товарної пропозиції плодів, вітчизняний ринок повинен розвиватися в таких напрямах: збільшення обсягів виробництва високоякісних плодів у спеціалізованих сільськогосподарських підприємствах; формування стандартних партій вітчизняних плодів різного асортименту і сортименту в необхідних обсягах для задоволення як внутрішніх потреб, так і нарощування експортного потенціалу; розвиток взаємовідносин між товаровиробниками та закупівельними організаціями (посередниками) повинен бути основою комерційної політики садівницьких підприємств і спрямовуватися

на зосередження основних прибутків у первинній ланці – безпосередніх виробників плодів; ціноутворення на вітчизняному ринку плодів має спрямовуватися на забезпечення цінової доступності споживання плодів, покриття виробничих витрат і можливості розширення пропозиції; взаємоузгоджені економічні зв'язки між галуззю садівництва та ринками промислових ресурсів повинні спрямовуватися на забезпечення садівницьких підприємств матеріально-технічними ресурсами на принципах еквівалентності; використання інноваційних екологобезпечних технологій вирощування плодів у садівницьких підприємствах; спрямування зовнішньоекономічної діяльності на розвиток торговельних відносин з іншими країнами та знаходження власної ніші на світовому ринку; інвестиційна діяльність, спрямована на залучення капіталу, зокрема, іноземного.

Список літератури:

1. Кирилюк Є. М. Сучасний стан і шляхи гарантування продовольчої безпеки України [Електронний ресурс] / Кирилюк Є. М. – 2011. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/№ 153.pdf
2. Сало І. А. Методичні положення прогнозування кон'юнктури ринку плодів та ягід в Україні / І. А. Сало. – К.: ВЦ НУБіП, 2009. – 60 с.
3. Барабаш Л. О. Організаційно-економічні основи розвитку садівницьких підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Л. О. Барабаш. – К., 2004. – 19 с.
4. Методика проведення поточних розрахунків основних показників виробництва продукції рослинництва в усіх категоріях господарств [Електронний ресурс]: Наказ Державного комітету статистики України від 02.08.2005 р. № 225. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua
5. Кропивко М. М. Основні шляхи стимулювання розвитку господарств населення та їх інвестиційного забезпечення / М. М. Кропивко // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 23-29.
6. Основи аграрної економіки: підручник / [В. П. Галушко, Гвідо Ван Хуленбрук, О. А. Ковтун та ін.]. – К.: Вища освіта, 2003. – 399 с.
7. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів [Електронний ресурс]: Постанова Кабінет Міністрів України від 11.08.2010 р. № 794. – Режим доступу: http://www.zakon2.rada.gov.ua/.

Сало И.А.
Институт садоводства
Национальной академии аграрных наук Украины

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПЛОДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Раскрыты теоретические аспекты развития отечественного рынка плодов с позиции классической рыночной экономики. Рассмотрены его основные экономические параметры (спрос, предложение, цена). Установлено, что рынок плодов по типологии можно считать приближенным к модели «чистая конкуренция». Определены проблемы развития рыночной инфраструктуры. Установлено, что недостаточное развитие страхования, кредитного обеспечения, низкий платежеспособный спрос населения и несовершенство механизма ценообразования оказывают решающее влияние на формирование предложения плодов отечественного промышленного производства. Применение таможенных тарифов на плоды, как протекционистская временная мера в условиях становления отрасли садоводства, является важным с точки зрения продовольственного обеспечения и формирования доходной части бюджета.

Ключевые слова: рынок, плоды, спрос, предложение, цена, инфраструктура.

Salo I.A.
Institute of Horticulture
National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FRUITS MARKET IN UKRAINE

Summary
Reveals the theoretical aspects of the domestic market from the standpoint of classical fruit market economy. Considered its basic economic parameters (demand, proposition and price). It was established that the market for fruit typology can be considered close to the model of «pure competition». The problems of market infrastructure. Established that lack of development insurance, collateral, low purchasing power of the population and imperfect pricing mechanisms have a decisive influence on the formation of fruit offers domestic industrial production. The application of tariffs on fruits as protectionist temporary measure under conditions of horticulture is important from the standpoint of food security and the formation of budget revenues.

Keywords: market, fruit, demand, proposition, price, infrastructure.

УДК 336.711.65

ВЛИЯНИЕ АГРЕССИВНОЙ ПОЛИТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКА НА ФИНАНСОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АГЕНТСТВА ПО СТРАХОВАНИЮ ВКЛАДОВ

Саркисян А.Г.
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

В работе исследованы возможны последствия для Агентства по страхованию вкладов Российской Федерации после начала массового отзыва лицензий у коммерческих банков в 2013 году. Рассмотрены причины создания и функции Агентства по страхованию вкладов. Проанализированы основные принципы организации системы гарантирования вкладов государством для физических лиц. Фокус сделан на анализ устойчивости системы в текущей ситуации. Предложены способы совершенствования функционирования системы гарантирования вкладов.
Ключевые слова: агентство по страхованию вкладов, АСВ, страхование вкладов.

Постановка проблемы. Анализ финансового положения Агентства по страхованию вкладов и будущих последствий от продолжающейся агрессивной политикой Центрального банка Российской Федерации по отзыву лицензий у коммерческих банков.

Анализ последних исследований и публикаций. Данная проблема является достаточно новой и до сих пор не получила широкого отражения в научной литератуой, однако авторы Пещаницкий А.В. и Калачук К.А. в своей статье проанализировали первые последствия отзывы лицензий у коммерческих банков [1, с. 123-128].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Для обеспечения устойчивого финансового положения Агенства по страхованию вкладов требуется проанализировать организацию расчета страховых взносов коммерческих банков.

Цель статьи. Главной целью этой работы является вопрос совершенствования системы гарантирования вкладов.

Изложение основного материала. В 2013 года Государственная дума приняла решение о назначении Эльвиры Набиуллиной на должность Председателя Центрального банка Российской Федерации с 24 июня 2013 года. Под ее руководством ЦБ начал проводить жесткую политику в отношении банков, имеющих проблемы с качеством активов и банков, осуществляющих сомнительные операции с целью «отмывания» денег.

За 8 месяцев руководства Эльвиры Набиуллиной Центральным банком данный орган применил санкции к более чем 40 банкам. Санкции заключались в проведении принудительной санации банков Агентством по страхованию вкладов, где эта мера возымела бы эффект или же отзыв лицензии на осуществление банковской деятельности, когда другие меры были бы неэффективны или же исчерпали себя.

И увеличившееся количество страховых случаев и принудительная санация банков, которая тоже осуществляется силами АСВ, сильно увеличили нагрузку на расходование финансовых ресурсов Агентства в 2013 году.

Для более детального понимания обязательств и расходов Агентства по страхованию вкладов в первую очередь необходимо разобраться в целях его создания, задачах, функциях и особенностях функционирования.

Государственная корпорация «Агентство по страхованию вкладов» была создана в январе 2004 года в рамках формирования в России системы страхования вкладов физических лиц [2]. Это было сделано в целях повышения доверия граждан к молодой банковской системе России.

Миссией Агентства является эффективная защита прав и законных интересов вкладчиков и иных кредиторов проблемных и несостоятельных российских банков, стимулирование кредитных организаций к ответственному ведению бизнеса, содействие поддержанию стабильности банковской системы Российской Федерации [3].

На текущий момент после принятия ряда дополнительных нормативных актов Агентство по страхованию вкладов наделено следующими функциями:

– обеспечение функционирования системы страхования вкладов [2];

– финансовое оздоровление (санация) банков [4];

– осуществление функций конкурсного управляющего (ликвидатора) несостоятельных кредитных организаций [5];

– администрирование работы системы гарантирования прав застрахованных лиц в системе обязательного пенсионного страхования [6];

1) Суть **финансового оздоровления (санации)** банка заключается в восстановлении его ликвидности, возобновлении прибыльной деятельности. Выбор механизма санации зависит от перспектив восстановления банком нормальной деятельности.

Наиболее предпочтительной формой санации является привлечение заинтересованных инвесторов, готовых вложить средства, необходимые для восстановления деятельности проблемного банка. Также Агентство может предоставлять финансовую помощь инвестору или проблемному банку на цели предупреждения его банкротства.

Другой вариант – частичная санация – применяется в том случае, если банк невозможно сохранить в связи с низким качеством активов и отсутствием инвесторов. В таком случае можно сохранить часть его бизнеса путем передачи части активов и обязательств банку-приобретателю, выбранному на конкурсной основе. Преимущества данного метода заключаются:

· в предотвращении массового оттока средств, находящихся во вкладах, поскольку при передаче обязательств сохраняются все условия обслуживания кредиторов;

· в обеспечении сохранности филиальной сети проблемных банков, которая передается банкам-приобретателям по рыночной стоимости;

· в возможности избежать массового сокращения персонала банков;

· в экономии средств фонда обязательного страхования вкладов.

Финансирование мероприятий по санации банков – при осуществлении мероприятий по предупреждению банкротства банков законом предусмотрено использование различных финансовых источников:

- Имущественного взноса РФ (200 млрд руб.);
- Кредитов Банка России;
- Средств фонда страхования вкладов Агентства;
- Средств заинтересованных инвесторов.

С октября 2008 г. Агентство приняло участие в 22 проекте санации банков.

2) Ликвидация банков. Арбитражный суд назначает Агентство **конкурсным управляющим (ликвидатором)** в следующих случаях:

- при банкротстве (ликвидации) кредитной организации, имевшей лицензию Банка России на привлечение денежных средств во вклады физических лиц;
- при банкротстве отсутствующих кредитных организаций-должников;
- при отстранении конкурсного управляющего – физического лица.

Целью деятельности Агентства как корпоративного конкурсного управляющего (ликвидатора) является обеспечение эффективного функционирования системы управления процедурами банкротства при строгом соблюдении прав и законных нтересов кредиторов, кредитной организации, общества и государства.

Для достижения этой цели Агентство решает следующие задачи: своевременное установление и урегулирование требований кредиторов; формирование конкурсной массы в максимально возможном размере; проведение расчетов с кредиторами в минимальные сроки и в наиболее полном размере; выявление и оспаривание сделок, заключенных кредитной организацией в ущерб ее имущественным интересам; поиск и истребование от третьих лиц незаконно удерживаемого имущества кредитной организации; привлечение к ответственности лиц, виновных в доведении кредитной организации до банкротства; оптимизация расходов на ликвидационные процедуры путем разумного сочетания режима экономии денежных средств с необходимостью осуществления затрат в целях решения всего комплекса задач.

Полномочия конкурсного управляющего (ликвидатора) реализуются через назначенных из числа работников Агентства представителей, действующих на основании доверенности.

– 326 ликвидационных процедур банков осуществляло АСВ с начала своей деятельности в ноябре 2004 г.

– 200 ликвидационных процедур завершено;

– В 126 ликвидируемых банках 91,5 тыс. кредиторов, объем требований которых составляет 337,1 млрд руб.

3) Стоит отдельно отметить, что первоначально агентство создавалось для обеспечения функционирования системы страхования вкладов с запуском которой повысилось доверие рядовых граждан к банковской системе РФ. *Система страхования вкладов (ССВ)* – специальная государственная программа, реализуемая Агентством с целью защиты сбережений населения, размещаемых в российских банках. При заключении договора банковского вклада (счета) у вкладчика автоматически возникает право на получение в кратчайшие сроки компенсации до 700 тыс. руб. (включительно) в случае отзыва у банка лицензии (наступления страхового случая). Выплата страхового возмещения начинается не позднее 14 дней со дня наступления страхового случая и осуществляется, как правило, через аккредитованный Агентством банк-агент. Для получения возмещения вкладчику достаточно обратиться в банк-агент, предъявив паспорт и заполнив заявление.

Ключевые цифры характеризующие деятельность АСВ, как администратора системы страхования вкладов:

– В систему страхования вкладов входит 872 банка участника;

– За время функционирования ССВ произошло 165 страховых случаев;

– С момента создания АСВ 834,1 тыс. создания вкладчиков получили страховое возмещение в размере 200,6 млрд руб.

На 10 февраля 2014 г. размер фонда страхования вкладов составляет 146,7 млрд руб.

Финансовой основой системы страхования вкладов является фонд страхования вкладов. Главный источник его пополнения – обязательные взносы банков-участников ССВ. В целях обеспечения финансовой устойчивости Правительство РФ имеет право выделить Агентству средства из федерального бюджета.

Страховые взносы в фонд обязательного страхования вкладов осуществляются банками-участниками ССВ на ежеквартальной основе и рассчитываются по ставке 0,1 процента от расчетной базы за расчетный период (календарный квартал года). Расчетной базой является средняя остатков денежных средств на счетах по учету вкладов.

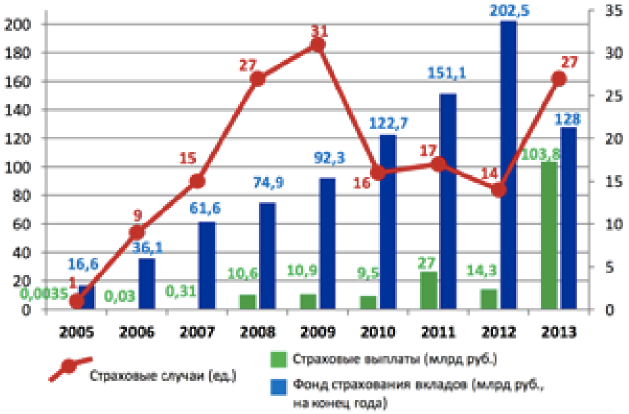

Рис. 1. Страховые случаи, выплаты страхового возмещения, фонд страхования вкладов в 2005-2013 гг.

Источник: [7]

Анализируя Рисунок 1, нельзя не заметить резкое увеличение страховых выплат населению, которое приходится на 2013 год. Как отмечалось ранее, это вызвано агрессивной политикой Центрального банка по отзыву лицензий у кредитных организаций замеченных в совершении сомнительных операций по отмываю денег или же банков, имеющих проблемы с качеством активов и недостатком пассивов для обеспечения своевременного исполнения собственных обязательств, применение принудительной меры санации для которых уже не может исправить ситуацию.

Самыми громкими были отзывы лицензий у банков «Пушкино» и «Мастербанк», совокупные выплаты АСВ вкладчикам этих двух банков превысили 50 млрд. рублей, что составило 50% от всех выплат, произведенных в 2013 году.

«Мастербанк» стал иллюстрацией того, что Центральный банк не боится отзывать лицензии у системно-образующих банков, если их балансы не сходят, а докапитализировать руководство банков их не готово. «Мастербанк» имел 4-ую по количеству сеть банкоматов в России и самое больше количество банкоматов с функцией cash-in, имея

такую инфраструктуру банк выступал эквайером для более чем 20 банков и устанавливал POS-терминалы во многих точках продаж. Больше недели банки и предприятия, пользующиеся услугами «Мастербанка», были отключены от глобальных систем электронного процессинга расчетов до тех пор, пока АСВ не передало доступ к инфраструктуре Альфа-банку и Сбербанку для выполнения этих выше упомянутых функций.

После таких примеров возникает вопрос, что будет происходить, если Центральный банк продолжит отзывать лицензии у крупных банков, что вызовет увеличение количество выплат физическим лица и сокращение размера фонда страхования вкладов.

Существует несколько развития событий. Стоит сразу отметить, государство не может сократить или снять с себя вовсе обязательства о немедленной выплате 700 тыс. рублей физическим лицам, так как подобное решение сразу же подорвет стабильность всей банковской системы РФ.

Один из возможных вариантов, что Центральный банк продолжит отзывать лицензии у банков с прежней регулярностью. Последствия подобной политики продолжат сокращать размер фонда. АСВ будет вынужден увеличить ставку страховой премии, что несомненно ляжет тяжелым бременем на коммерческие банки и вызовет понижение ставки для депозитов, которые могут оказаться ниже уровня инфляции

Наиболее компромиссный вариант, который согласуется и с другой политикой ЦБ по укрупнения банков, это то что Центральный банк вместо отзыва лицензий будет производить более жесткий контроль за выполнением инструкций банками, а в случаях их нарушения будет проводить принудительную санацию или соединение с другим крупным банком с государственным участием или выбранным на конкурсных условиях, который будет проводить докапитализацию для привидения баланса банка в норму.

Сложился классический парадокс российской бюрократии, когда регулятором выступает одно ведомство, а финансовую ответственность несет иное.

Выводы и предложения. В долгосрочной перспективе для увеличения капитала АСВ и стимулирования банков по образованию «хороших» портфелей активов государству потребуется реформирование механизма отчисления взносов в фонд страхования вкладов. Ставка должна стать вариативной и рассчитываться для каждого банка индивидуально в зависимости от выполнения им нормативов, качества активов, совершений сомнительных операций и множества других параметров. Чаще всего ЦБ отзывает лицензии у банков, которые имеют проблемы с ликвидностью, балансом и совершающие сомнительные операции. По предложенному способу именно эти банки будут уплачивать наибольшую премию, что уменьшит их желание по заработку прибыли вышеупомянутыми способами, которые чаще всего приводят к банкротству и отзывам лицензий. Предложенный метод привнесет в систему страхования вкладов классические прием страхового рынка.

Список литературы:

1. Пещаницкий А. В., Калачук К. А. «Банковская зачистка»: экономическое и правовое отражение // Научный альманах центрального Черноземья – 2014, № 2 – С. 123-128.
2. № 177-ФЗ «О страховании вкладов физических лиц в банках Российской Федерации» от 23 декабря 2003 года.
3. Официальный сайт «Агентства по страхованию вкладов» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.asv.org.ru/agency/
4. № 175-ФЗ «О дополнительных мерах для укрепления стабильности банковской системы в период до 31 декабря 2014 года» от 27 октября 2008 года.
5. № 121-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О несостоятельности (банкротстве) кредитных организаций» от 20 августа 2004 года.
6. № 442-ФЗ «О гарантировании прав застрахованных лиц в системе обязательного пенсионного страхования Российской Федерации при формировании и инвестировании средств пенсионных накоплений, установлении и осуществлении выплат за счет средств пенсионных накоплений» от 28.12.2013 года.
7. Презентация АСВ [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.asv.org.ru/agency/ASV_2014-10.pdf

Sarkisyan A.G.
Financial University under the Government of the Russian Federation

IMPACT OF THE CENTRAL BANK'S AGGRESSIVE POLICY ON THE FINANCIAL POSITION OF THE DEPOSIT INSURANCE AGENCY

Summary
In this paper are studied the possible consequences for the Deposit Insurance Agency of Russia after the start of mass revocation of licenses of commercial banks in 2013. The reasons of the establishment and functions of the Deposit Insurance Agency. Analyzed the basic principles of the state deposit insurance system for individuals. The focus is on the analysis of the stability of the system in the current situation. Suggested ways of improving the functioning of the deposit guarantee system.
Keywords: deposit insurance agency, deposit insurance system.

УДК 658.1(045)

ОЦЕНКА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ. СРАВНЕНИЕ ОСНОВНЫХ МЕТОДИК

Синицына В.А.
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

В статье рассмотрены некоторые из наиболее используемых методов оценки финансовой устойчивости российских компаний. Проанализирована действующая система агрегированных показателей оценки финансовой устойчивости, инструментарий оценки рисков потери финансовой устойчивости предприятия, выявлены преимущества и недостатки каждого из подходов. Основной целью работы является сравнительный анализ выбранных методик. На основе проведенного анализа были выявлены преимущества и недостатки каждого из выбранного метода оценки финансовой устойчивости.

Ключевые слова: Финансовая устойчивость, метод анализа финансовой устойчивости, организация, сравнительная характеристика, эффективность деятельности.

В современных рыночных условиях основой выживания и долгосрочного функционирования организации является ее финансовая устойчивость. На данный момент нет единого подхода к определению данного понятия. Однако наиболее полное определение, по мнению автора, дает К.Н. Мингалиев: *Финансовая устойчивость* – это способность субъекта хозяйствования функционировать и развиваться, сохранять равновесие своих активов и пассивов в изменяющейся внутренней и внешней среде, гарантирующая его постоянную платежеспособность и инвестиционную привлекательность в границах допустимого уровня риска.

Постановка проблемы. Финансовая устойчивость зависит не только от результатов деятельности предприятия, но и от изменения внешней конъюнктуры. Таким образом, одной из наиболее важных задач, стоящих перед высшим руководством организации, является оценка финансовой устойчивости предприятия.

Анализ последних исследований и публикаций. В связи с различными подходами к определению финансовой устойчивости существует многообразие методов ее оценки. Эта проблема постоянно анализируется российскими учеными, например Батьковским М.А., Булавой И.В., Мингалиевым К.Н. [1], Ендовицким Д.А., Бабичевой Н.Э. [2], Любушиным Н.П., Галушкиной А.И., Козловой Л.В. [3], Шереметом А.Д., Сайфулиным Р.С., Негашевым Е.В. [4], что лишь подчеркивает сложность рассматриваемой проблемы.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. По результатам проведенного сравнительного анализа выбранных методик автор выявил условия, при которых их использование дает наиболее эффективный результат.

Цель статьи. Главной целью этой работы является сравнительный анализ основных методов оценки финансовой устойчивости организации, а именно методики, предложенной Министерством регионального развития Российской Федерации и метода, предложенного А.Д. Шереметом, Р.С. Сайфулиным и Е.В. Негашевым.

В связи с возрастающей конкуренцией на рынке, а также нестабильной экономической ситуацией в стране оценка финансовой устойчивости становится необходимостью, что подчеркивает актуальность данной работы.

Изложение основного материала. Наиболее наглядным и эффективным способом проведения сравнительного анализа является выявление преимуществ и недостатков каждого из методов.

Итак, произведем анализ методики Министерства регионального развития РФ. Для наглядности отобразим результаты в виде таблицы.

Таблица 1

Анализ методики, предложенной Министерством регионального развития Российской Федерации

Преимущества	Недостатки
- Данные бухгалтерского баланса и отчета о финансовых результатах дают результаты с наибольшей достоверности - Относительные коэффициенты позволяют характеризовать финансовое состояние организации в целом - Изучение абсолютных и относительных показателей дает наиболее точную информацию о состояние компании - Дает возможность оценить влияние различных факторов на изменение прибыли, что важно для принятия дальнейших управленческих решений - Основывается на зарубежном опыте оценки финансовой устойчивости предприятия - Учитывает специфические черты организации	- Не представлены четкие критерии для установления типа финансовой устойчивости - В группе показателей эффективности не установлены нормативные значения, что не позволяет в полной мере оценить состояние компании - Процедура расчета является достаточно сложной

Источник: разработка автора

Таким образом, основным преимуществом данного метода является полнота обзора финансового положения организации, что дает наиболее достоверную оценку финансовой устойчивости компании.

Представим характеристику метода оценки финансовой устойчивости компании, предложенную А.Д. Шереметом, Р.С. Сайфулиным, Е.В. Негашевым. Результаты также представлены в табличном виде (Табл. 2).

Основным преимуществом данной методики является простота ее использования. Однако оценку, полученную в ходе анализа данным методом, нельзя назвать достоверной, так как многие существенные факты о деятельности компании не включены.

Таким образом, на основе анализа преимуществ и недостатков каждого метода оценки финансовой устойчивости можно сделать вывод, что с точки зрения достоверности, полноты обозрения, долгосрочного прогнозирования наиболее привлекательным методом оценки финансовой устойчивости является метод, разработанный Министерством регионального развития Российской Федерации.

По мнению автора данной работы, для наиболее полного сравнительного анализа двух выбранных

методик необходимо использовать их на практике. В данной работе рассчитана финансовая устойчивость открытого акционерного общества «РОТ ФРОНТ» – одного из ведущих производителей шоколадных изделий.

Таблица 2

Анализ методики, предложенной А.Д. Шереметом, Р.С. Сайфулиным, Е.В. Негашевым

Преимущества	Недостатки
- Четкие критерии дают возможность точно установить тип финансовой устойчивости - Интерпретация результатов является наиболее наглядной - Специальные знания для расчета показателей не требуются - Наиболее удобен для использования - Расчет не занимает много времени	- Является краткосрочным анализом, так как запасы в течение года могут быть переведены в денежные средства - Отсутствие относительных показателей не дает возможность оценить эффективность деятельности предприятия в целом, а также дать перспективную оценку - Основной источник информации о деятельности предприятия – бухгалтерский баланс – существенно сужает круг ответов на важные, с точки зрения экономической эффективности, вопросы - Использование для анализа только таких категорий, как запасы и источники средств для формирования запасов, не позволяет произвести полный анализ всех факторов, влияющих на финансовую устойчивость - Не учитывает характерные особенности организации

Источник: разработка автора

Но основе данных, полученных в результате применения методики Минрегионразвития:

– Значение коэффициента финансовой устойчивости свидетельствует о том, что менее 1/3 источников финансирования коммерческой организации является долгосрочной. Данный факт отрицательно влияет на финансовую устойчивость компании, так как краткосрочные заемные средства как основной источник финансирования не дают уверенности в том, что предприятие сможет погасить свои обязательства вовремя.

– Выполнение нормативного значения коэффициента финансовой зависимости свидетельствует о низкой зависимости организации от внешних займов, а следовательно о низком риске неплатежеспособности.

– Более 50% внеоборотных активов сформированы за счет долгосрочных источников финансирования, а собственный капитал более чем в 3 раза превышает заемный, что говорит о нормальной финансовой устойчивости.

– ОАО «РОТ ФРОНТ» способно отвечать по обязательствам по уплате процентов по кредитам и займам, причем не только на данный момент времени, но и в долгосрочной перспективе.

– Анализ показателей эффективности деятельности показал, что в целом предприятие рентабельно, однако большинство из показателей ниже средних по России.

Таким образом, финансовую устойчивость ОАО «РОТ ФРОНТ» можно определить как нормальную. Однако необходимо пересмотреть политику привлечения внешних источников финансирования с целью улучшения ситуации с долгосрочными источниками финансирования.

Как и анализ, полученный с помощью методики Минрегионразвития РФ, метод, предложенный А.Д. Шереметом, Р.С. Сайфулиным, Е.В. Негашевым показал, что компания не способна финансировать свои запасы долгосрочными источниками. Однако, согласно классификации, установленной авторами данного метода, ОАО «РОТ ФРОНТ» относится к организациям с нормальной финансовой устойчивостью.

О нормальной финансовой устойчивости ОАО «РОТ ФРОНТ» свидетельствует и анализ, полученный при помощи программы «ИНЭК – Аналитик». Данная программа установила, что организации имеет возможности привлекать дополнительные источники финансирования без риска потери финансовой устойчивости.

Выводы и предложения. Рассмотренные методы имеют как преимущества, так и недостатки. Однако практическое применение обоих методов показало, что метод оценки финансовой устойчивости, предложенный Министерством регионального развития Российской Федерации, дает наиболее комплексную оценку состояния организации, что позволяет менеджерам принимать эффективные управленческие решения.

Однако для быстрого анализа финансовой устойчивости лучше подойдет метод, разработанный А.Д. Шереметом, Р.С. Сайфулиным, Е.В. Негашевым. Он не вникает вглубь финансовой деятельности, однако дает те же результаты, что и полное изучение.

Таким образом, выбор метода оценки финансовой устойчивости организации должен зависеть от конкретно поставленной цели анализа:

1. Полная долгосрочная оценка – метод Минрегионразвития РФ
2. Краткий анализ – метод А.Д. Шеремета, Р.С. Сайфулина, Е.В. Негашева.

Список литературы:

1. Федеральный закон от 26.10.2002 № 127-ФЗ «О несостоятельности (банкротстве)».
2. Приказ Минфина РФ от 29.01.2003 № 10н, ФКЦБ РФ № 03-6/113 «Об утверждении порядка оценки стоимости чистых активов акционерных обществ».
3. Приказ Министерства регионального развития РФ от 17.04.2010 № 173 «Об утверждении Методики расчета показателей абсолютной и относительной финансовой устойчивости, которым должны соответствовать коммерческие организации, желающие участвовать в реализации проектов, имеющих общегосударственное, региональное и межрегиональное значение, с использованием бюджетных ассигнований Инвестиционного фонда Российской Федерации».
4. Батьковский М. А., Булава И. В., Мингалиев К. Н. Анализ и прогнозирование развития предприятия в условиях рынка // Экономический анализ: теория и практика. –2010. – № 1(166). – С. 18-26.
5. Ендовицкий Д. А., Бабичева Н. Э. Методологические основы экономического анализа развития организаций // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 14(269). – С. 2-7.
6. Любушин Н. П., Галушкина А. И., Козлова Л. В., Бабичева Н. Э. Анализ методов и моделей оценки финансовой устойчивости организаций // Экономический анализ: теория и практика. – 2010. – № 1(166). – С. 3-11.
7. Мингалиев К. Н. Теория и инструментарий финансового оздоровления предприятий ОПК в условиях посткризисного развития российской экономики: Монография. – М.: Калиграф, 2010.

8. Теория и методология разработки стратегии развития предприятия: Монография / Под ред. Булавы И. В. – М.: МАОК, 2009.
9. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 2000.
10. Система профессионального анализа рынков и компаний (СПАРК): http://www.spark-interfax.ru

Sinitsyna V.A.
Financial University under the Government of the Russian Federation

ASSESSMENT OF FINANCIAL STABILITY. COMPARISON OF BASIC TECHNIQUES

Summary
This article examines some of the most used methods for assessing financial stability of Russian companies. Analyzed the current system aggregates assessment of financial stability, risk assessment tools losing financial stability, identified the advantages and disadvantages of each approach. The main goal of the work is a comparative analysis of selected techniques. Based on the analysis identified the advantages and disadvantages of each of the selected method of assessing financial stability.
Keywords: Financial stability, method of assessing the financial stability, organization, comparative analysis, operating efficiency.

УДК 330.341.1:338.432

ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Сирцева С.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Обґрунтовано актуальність інформаційно-консультаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрних підприємств України. Визначено роль інформаційно-консультаційної служби в системі трансферу інновацій в аграрному секторі економіки. Проведено аналіз та систематизацію факторів, що впливають на стримування процесу формування інформаційної інфраструктури сільськогосподарського виробництва. Запропоновано теоретико-практичні рекомендації щодо формування і функціонування системи аграрного консультування в умовах інноваційного розвитку сільського господарства. Основними методами активізації інформаційно-консультаційного забезпечення інноваційної діяльності визначено створення механізмів стимулювання не пропозиції, а попиту на науково-технічну й інноваційну продукцію, розширення спектру послуг інформаційно-консультаційними центрами.

Ключові слова: інформаційні послуги, консультаційні послуги, інноваційний розвиток, аграрні підприємства, інформаційно-консультаційна служба.

Постановка проблеми. В сучасних умовах інноваційного розвитку аграрної економіки особливої актуальності набуває питання інформаційного забезпечення. Саме система інформаційно-консультаційного обслуговування, об'єднавши науку, освіту і виробництво, виступає каталізатором інноваційного розвитку аграрного сектора, сприяє поширенню знань і є необхідною в умовах ринку. Основною метою інформаційного забезпечення аграрного виробництва є забезпечення умов для швидкого розповсюдження та впровадження сучасних технологій у виробництво, прийняття ефективних рішень на всіх етапах управління – від рівня підприємства до агропромислового комплексу країни в цілому, а це в свою чергу, сприятиме підвищенню загального рівня освіченості, зміні стереотипності мислення та залученню інвестицій у розвиток вітчизняного сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми створення і функціонування інформаційно-консультативних (дорадчих) служб досліджуються багатьма вченими, зокрема.Ф. Кропивко, І.М. Криворучко, П.Т. Саблуком, О.М. Шпичаком та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, проблема розвитку і формування інформаційно-консультаційних (дорадчих) служб в аграрному секторі економіки, щодо забезпечення саме інноваційного розвитку аграрних підприємств, вимагає подальших досліджень та розробки рекомендацій щодо їх формування та функцірнування.

Метою статті є аналіз та систематизація факторів, що впливають на стримування процесу формування інформаційної інфраструктури сільськогосподарського виробництва та розробка теоретико-практичних рекомендації щодо формування і функціонування системи аграрного консультування в умовах його інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших елементів побудови інноваційної економіки є розвинена інформаційна інфраструктура, найефективнішим інструментом якої має бути інформаційно-консультаційна служба (дорадча служба), що сприяє оперативному доведенню до аграрних підприємств необхідної наукової, ринкової та технологічної інформації, а також освоєнню інноваційних розробок і передового досвіду, практичному використанню науково-технічних досягнень, технологічного і технічного оновлення галузі (рис. 1).

Консультування аграрних підприємств з економічних питань для прийняття ними раціональних рішень щодо подальшого розвитку є вирішальними, оскільки аграрні підприємства, в яких є відносно невеликий штат працівників і менеджерів, не можуть мати потужних маркетингових відділів, кадрових служб та служб аудиту, відділів розвитку. Відповідно, у такому разі вони особливо потребують допомоги з боку професійних зовнішніх консультантів [1].

Інформаційно-консультаційне обслуговування інноваційної діяльності полягає у доведенні результатів наукових розробок у вигляді доступної інформації до конкретних користувачів, підвищенні їх інноваційної культури, всебічне сприяння впровадженню наукових досягнень у виробництво.

За даними європейської статистики, 18% підприємств одержують інформацію про інновації із власних джерел, 10% – від споживачів, 9% – від постачальників, 4,5% – із виставок та ярмарок і лише 1,5% – від університетів [2].

З метою реалізації принципів інноваційного розвитку аграрного сектора постає необхідність у забезпеченні останнього трьома видами послуг: телекомунікаційними, інформаційними, консультаційними [3, с. 324]. Саме надання двох остатніх повинне бути покладене на вітчизняну дорадчу службу, передумовою успішної роботи якої є поєднання у ній функцій освіти, розповсюдження знань, науки й консультування.

Проте на сьогоднішній день існує ряд перешкод розвитку інформаційно-консультаційних служб (дорадчих служб) в аграрному секторі економіки, що вимагають негайного їх вирішення:

Недостатнє фінансування інформаційно-консультаційного забезпечення аграрного сектора економіки (якщо у 2008 р. сума бюджетних коштів, спрямована на підтримку сільськогосподарської дорадчої служби, становила 10500 тис. грн, то в 2011 р. – лише 2000 тис. грн, що на 19% менше, а в 2012-2014рр. – кошти на підтримку розвитку взагалі не виділялись [4]). Це, в сою чергу, стримує розвиток матеріально-технічної бази дорадчих служб, не дозволяє залучити висококваліфікованих спеціалістів та в цілому негативним чином позначається на їх діяльності.

Тому найважливішим завданням є пошук альтернативних джерел фінансування. Необхідно зазначити, що на початковому етапі розвитку консультаційної системи, її фінансування необхідно здійснювати в основному (не менше ніж на 90%) за рахунок державного бюджету. Світовий досвід

підказує, що введення плати за консультаційні послуги підвищує взаємну відповідальність консультантів та їх клієнтів, підвищує ефективність консультування більше ніж 1,5 рази. Але, спочатку консультуванню треба навчитись, до того ж користувачі консультаційних послуг мають стати платоспроможними.

У багатьох країнах світу консультування аграрного сектора економіки 30-40 років розвивалося за рахунок бюджетних коштів і почало вводити платні послуги поступово, на пільгових умовах. При цьому робота з розповсюдження важливої для аграрних підприємств інформації, дослідно-демонстраційного, інноваційного характеру в більшості країн фінансується лише за рахунок бюджетних коштів [5].

Недосконалість моделей створення дорадчої служби. В Україні такі служби створюються здебільшого на базі галузевих органів управління або галузевих університетів і майже не розвиваються суспільні та комерційні моделі, які б створили умови для диверсифікації фінансування, підвищення рівня надання послуг. Тому передумовою розповсюдження знань, як і успішних досліджень, є формування попиту на відповідні знання, що повинне супроводжуватися децентралізацією управління в частині передачі відповідальності за розповсюдження знань і фінансування зазначеного процесу місцевим органам управління [6].

Спектр консультаційних послуг, що надається інформаційно-консультаційними центрами є малоефективними і лише частково вирішує соціально-економічні проблеми розвитку аграрних підприємств. Адже існуюча система інформаційного забезпечення агробізнесу ґрунтується на технологіях збору, систематизації, обробки й розповсюдженні інформаційних ресурсів, які не забезпечують необхідної оперативності.

Так, на основі проведених нами досліджень, було встановлено, що основними консультаційними послугами, якими скористувались аграрні підприємства є демонстраційні покази (78%), навчально-методичні семінари (76%), науково-практичні конференції (64%) (рис. 2).

І не зважаючи на те, що в середньому відгуки керівників аграрних підприємств щодо значимості наданих послуг було оцінено в 3,8 бали, лише половина з даних підприємств (52%) запровадили ці послуги у практичну діяльність, натомість 31% – лише частково їх використали, а 17% – взагалі не використали. Серед основних причин такої низької питомої ваги впровадження інформаційних послуг у виробничу діяльність є невпевненість керівників аграрних підприємств щодо ефективності наданих рекомендацій та послуг.

Тому інформаційно-консультаційні служби для свого ефективного функціонування повинні формувати бази даних у відповідності зі специфікою розв'язуваних завдань, наприклад, група баз законодавчих та нормативно-правових документів, статистичної та аналітичної інформації, результатів соціологічних та експертних досліджень, довідкові дані, а також оперативна інформація, яка містить матеріали центральної та регіональної преси, телерадіомовлення та ін.

Низький платоспроможний попит сільськогосподарських товаровиробників, особливо дрібних, значно стримує розвиток комерційних інформаційно-консультаційних служб. У зв'язку з цим, ми підтримуємо думку Є. Гриня [7], що необхідно чітко розмежовувати інформаційно-консультаційні послуги на загальні (повинні оплачуватися за рахунок державного бюджету) та спеціальні (за рахунок оплати послуг самими споживачами).

Оцінку вартості потрібно здійснювати і при плануванні робіт, і при укладанні угод, і при визначенні кінцевих результатів. Щоб визначити доцільний розмір оплати інформаційних послуг, потрібно врахувати багато чинників, у тому числі природу послуг, які виконуються, час, потрібний для їх вирішення, досвід консультантів, їх можливості та фах, ступінь відповідальності, котру братиме на себе служба, і вигоду, яку будуть одержувати виробники від користування цими послугами [8, с. 4]. Тому найдоцільніше оцінювати вартість робіт залежно від витрат часу на виконання послуг, рівня кваліфікації фахівців (співробітників служби, конкурентів), кількості й вартості витрачених ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових).

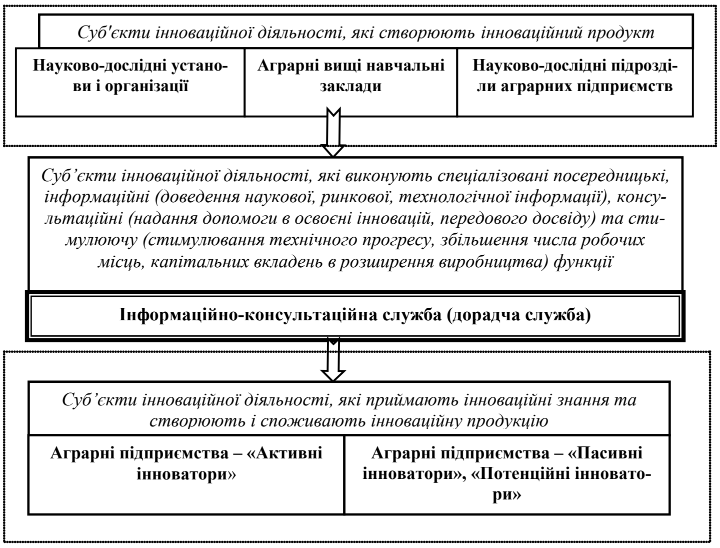

Рис. 1. Роль інформаційно-консультаційної служби в системі трансферу інновацій в аграрному секторі економіки України

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Спектр консультаційних послуг, якими скористалися аграрні підприємства Миколаївської області, та їх значення у вирішенні соціально-економічних проблем розвитку, 2013 р.

Джерело: побудовано на основі анкетного опитування керівників аграрних підприємств

До того ж т консультаційні центри знаходяться не в усіх регіонах країни, що ще більше ускладнює або здорожчує отримання від них потрібної інформації на постійній основі [9].

Так, у 24 областей суб'єкти інформаційно-консультаційної діяльності зосереджені в центральних містах і не мають представництв у районах. Лише 35,4% сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення охоплені інформаційно-консультаційною діяльністю. Це означає, що дорадники поки що не в змозі охопити своєю діяльністю всі проблеми та пропоновані послуги не повною мірою відповідають очікуванням їхніх споживачів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження необхідно зазначити, що проблема розвитку інформаційно-консультаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрних підприємств України потребує комплексного підходу до її вирішення, а саме:

– інформаційно-консультаційні служби повинні намагатись розширяти послуги, що надаються аграрним підприємствам, починаючи з найбільш затребуваних;

– створити механізми стимулювання не пропозиції, а попиту на науково-технічну й інноваційну продукцію;

– диверсифікація джерел фінансування поширення знань в сільському господарстві;

– створити більше відділень інформаційно-консультаційних служб у районах, селищних громадах;

– створення мережі інформаційно-аналітичних центрів, які здійснюють інформаційні та аналітико-прогнозні функції. Дані центри забезпечуватимуть інформацією не тільки сільськогосподарських товаровиробників, але й органи управління;

– співробітники служб повинні бути більш активними, їм також слід звертатися до сільськогосподарських товаровиробників, дізнаватися про їхні проблеми та пропонувати допомогу щодо їх вирішення. Цими питаннями повинні займатися польові консультанти. Щодо передачі знань важливими заходами можуть стати польові дні – показ прогресивних технологій, нової техніки, раціональної організації праці на базі демонстраційних підприємств, у якості яких можуть виступати кращі аграрні підприємства регіону.

Список літератури:

1. Жуковський М. О. Інформаційно-консультативне забезпечення виробництва органічної продукції тваринного походження [Електронний ресурс] / М. О. Жуковський. – Режим доступу: elibrary.nubip.edu.ua/13334/1/11jmo.pdf. – Дата останнього доступу: 10.08.2013
2. Science, technology and innovation in Europe / European Commission. – Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 233 p.
3. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: монографія / Н. М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.
4. Про затвердження розподілу коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби [Електронний ресурс]: наказ Міністерства аграрної політики від 25.03.2008 р. № 179 / Міністерство аграрної політики. – Режим доступу: http://zakony.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=236997&p=1. – Дата останнього доступу: 10.08.2013
5. Пошкус Б. И. Опыт консультационной службы Литвы / Б. И. Пошкус // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2011. – № 7. – С. 48–50.
6. Сіренко Н. М. Дорадча діяльність як фактор забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки / Н. М. Сіренко // Наукові праці –науково-методичний журнал. – Миколаїв – Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 96. Т. 109. – С. 95–99.
7. Гринь Є. Л. Механізм вдосконалення інформаційно-консультаційного забезпечення розвитку агробізнесу [Електронний ресурс] / Є. Л. Гринь. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=7
8. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 3–8.
9. Клочан В. В. Інформаційно-консультаційні служби / В. В. Клочан // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2010. – Т. 1, Вип. 1(52). – С. 157–162.

Сырцева С.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ИНФОРМАЦИОННО-КОНСУЛЬТАЦИОННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Обоснована актуальность информационно-консультационного обеспечения инновационного развития аграрных предприятий Украины. Определена роль информационно-консультационной службы в системе трансфера инноваций в аграрном секторе экономики. Проведен анализ и систематизация
факторов, которые влияют на сдерживание процесса формирования информационной инфраструктуры сельскохозяйственного производства. Предложены теоретико-практические рекомендации относительно формирования и функционирования системы аграрного консультирования в условиях инновационного развития сельского хозяйства. Основными методами активизации информационно-консультационного обеспечения инновационной деятельности определены создание механизмов стимулирования не предложения, а спроса на научно-техническую и инновационную продукцию, расширение спектра услуг информационно-консультационными центрами.

Ключевые слова: информационные услуги, консультационные услуги, инновационное развитие, аграрные предприятия, информационно-консультационная служба.

Syrtzeva S.V.
Mykolayiv National Agrarian University

INFORMATION AND CONSULTING SERVICE FACTOR FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT THE AGRICULTURAL SECTOR

Summary
The urgency of the information and consulting support of innovative development of agricultural enterprises of Ukraine. Defined the role of information and Advisory services in the system of innovation transfer in the agricultural sector. The analysis and systematization of factors that affect the containment of the process of formation of the information infrastructure of agricultural production. The proposed theoretical and practical guidance on the formation and functioning of the system of agricultural Advisory services in the conditions of innovative development of agriculture. The main methods of enhancing the information and consulting support of innovation defined the creation of incentive mechanisms do not offer and demand for scientific-technical and innovative products, expanding the range of services, information and consulting centers.
Keywords: information services, consulting services, innovative development, agricultural enterprises, information and consulting service.

УДК 331.108.52

МОТИВАЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Слепухіна І.Д.
Херсонський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

Досліджено теоретичні питання формування мотиваційних чинників на підприємстві. Доведено, що саме персонал формує конкурентні переваги підприємства, сприяє підвищенню його статусу і поліпшенню ринкових позицій. В статті висвітлено міжнародний досвід мотивації праці у розвинених країнах світу, таких як: Японія, США, Франція, Німеччина та Швеція. Проаналізувавши теоретичні концепції застосування людського чинника у виробництві, автор виділяє три підходи людини: «людини економічної», «людини соціальної» та «людський капітал». Доведено, що мотивація реалізується через систему стимулів, тобто стимулювання виступає засобом, за допомогою якого можна здійснювати мотивування.

Ключові слова: мотивація, стимулювання, трудовий потенціал, розвиток.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки та високого рівня конкурентоспроможності, виживають лише ті підприємства, які мають високий рівень управління. Доведено, що для підприємства грає велику роль персонал, адже від того, як він буде працювати, як продуктивно та раціонально, залежить кінцевий результат, тобто отримання прибутку у майбутньому. Саме мотивація грає цим самим поштовхом до продуктивної праці і вивчення цієї проблеми є актуальним на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку трудового потенціалу та важливості роботи персоналу на підприємстві займалися науковці: Мінчинська, І. В [3,4], Гугул О.Я. [2], Науменко О.В. [12]. Дослідженням саме мотиваційних механізмів персоналу та розкриття їх трудового потенціалу завдяки методам стимулювання займалися такі дослідники: Провоторова Н.В. [1], Мягких І.М. [5], Стахів О. [6], Концева В.В. [7], ШвецьІ.Б., Полиця А.О. [8], Калініченко А.В. [9], Лазненко О.В. [10]. Але, на нашу думку, існують певні розбіжності в визначеннях і в недостатності висвітлення даної проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема мотивації персоналу є досить актуальною і її потрібно розглядати всебічно, аналізувати досвід розвинених країн, які втілюють методи стимулювання на підприємстві.

Мета статті. Метою написання даної статті є аналіз принципів та методів стимулювання персоналу вітчизняних та зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що мотивація розглядається як невід'ємна складова будь – якої професійної діяльності. Вона має першорядне значення у формуванні особистості фахівця, ставлення його до праці, колег, способу життя [1].

У країнах Європи розвитком персоналу більшості підприємств займаються кадрові служби. Її службовці разом з менеджерами відповідальні за людські ресурси підприємства, їхній професіоналізм, підготовленість, механізми мотивації [2, с. 164-169].

Загалом успіх підприємства залежить від усієї сукупності складових його діяльності. Однак основоположним фактором, на нашу думку, виступає саме персонал. Останній є детермінантою успішного функціонування підприємства. Без кваліфікованих спеціалістів жодне підприємство не зможе досягти своєї мети. Зокрема, від забезпеченості підприємства персоналом та ефективності його використання залежать обсяг і своєчасність виконання всіх робіт, продуктивність використання техніко – технологічної бази і, як наслідок, ефективність діяльності загалом.

Здібності персоналу характеризують те, що працівник може зробити, а мотивація визначає те, що працівник робить. Тому правильно побудована система мотивації персоналу є невід'ємним елементом успіху підприємства [3, с. 150].

Поняття «мотивація» бере свій початок від французького «motiv» і є сукупністю внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, орієнтовану на досягнення певної мети. Мотивація персоналу має цілу низку складових, найважливішою з яких є мотивація до трудової діяльності [4, с. 148 – 161].

Необхідність дослідження мотивації обумовлена новим розумінням ролі людини, сприйняттям її як особистості, а не тільки як елемента виробничих сил суспільства. Пріоритетність людини має сформувати нові форми і методи мотивації до змістовної і творчої праці, що сприяє постійному оновленню виробничого процесу, підвищенню якості, тобто зростанню ефективності в цілому [5, с. 208].

Тенденцією сучасного виробничого менеджменту є переорієнтація від технократичних методів управління до методів, які впливають на свідомість і трудову поведінку працівників. Впливати на трудову поведінку можна через поглиблену мотивацію співробітників. Навіть високий гарантований фіксований оклад не гарантує задоволеності персоналу.

Отже, щоб певне підприємство вижило в умовах сучасної ринкової економіки, на ньому мають працювати висококваліфіковані працівники. Для цього необхідна ефективна система мотивації. Вона має спрямувати їхню діяльність на досягнення цілей організації [6, с. 42].

Сучасні тенденції формування зарубіжних систем мотивації праці в узагальненому вигляді наведено в таблиці 1

Отже, вивчення зарубіжного досвіду формування системи мотивації на зарубіжних фірмах дозволяє розробити та впровадити в практику господарювання вітчизняних підприємств нові підходи до управління мотиваційними процесами, а саме – чітке встановлення цілей, визначення видів стимулювання відповідно до результатів діяльності та використання матеріальних та нематеріальних форм стимулювання працівників для забезпечення ефективної діяльності [3, с. 159].

Визначена проблематика має власну історію в нашій країні. У часи Радянського Союзу постійно проводилися експерименти в цій сфері. Постійно аналізувалися західна та американська класика – Маслоу, Герцберг, Аргирис, Мак-Грегор та інші [7, с. 320].

Таблиця 1

Міжнародний досвід мотивації праці у розвинених країнах світу

Країна	Основні чинники мотивації праці	Характерні особливості мотивації праці
Японія	Професійна майстерність, вік, стаж, результативність праці	Довічний найм, одноразова допомога при виході на пенсію
США	Заохочення підприємницької активності, якість роботи, висока кваліфікація	Поєднання елементів відрядної і почасової систем; участь у прибутку; технологічні надбавки; дотримання технологічної дисципліни
Франція	Кваліфікація, якість роботи, рівень мобілізації	Індивідуалізація оплати праці; бальна оцінка праці працівника за професійною майстерністю; додаткові винагороди (виховання дітей, надання автомобіля)
Німеччина	Якість	Стимулювання праці; соціальні гарантії
Швеція	Солідарна заробітна плата	Диференціація системи податків і пільг; сильна соціальна політика

Джерело: [7]

Для того, щоб система мотивації професійного розвитку персоналу була ефективна і забезпечувала очікувані результати, необхідним є створення системи наукових принципів, до яких слід віднести наступні:

1. Принцип законності, що передбачає необхідність дотримання норм чинного законодавства, нормативних та інших документів, які прийняті на підприємстві (колективному договору, правилам внутрішнього трудового розпорядку тощо) при здійсненні заходів мотивації професійного розвитку.

2. Принцип своєчасного заохочення за результат, який передбачає, що отримання запланованих результатів від професійного навчання має здійснюватися протягом короткого часу після проходження навчання, та було пов'язано з результатами навчання працівника, а не асоціювалося працівником з іншими причинами.

3. Принцип єдності передбачає використання єдиних засобів та форм мотивації для всіх працівників підприємства.

4. Принцип системності передбачає, що мотивація розвитку персоналу має бути перманентним процесом.

5. Принцип перспективності передбачає, що заходи щодо мотивації професійного розвитку працівників мають носити випереджаючий характер, тобто бути актуальними, затребуваними і спрямованими на майбутнє.

6. Принцип гнучкості та оперативності передбачає своєчасний перегляд системи мотивації професійного розвитку в залежності від змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, цілей підприємства та його фінансового стану [8, с. 40-41].

Якщо мотивацію розглядати як процес впливу на поведінку людини факторів, то її можна розділити на шість послідовних стадій.

Перша стадія – виникнення потреби. Потреба виявляється як відчуття людиною нестачі чогось. Ця нестача дає про себе знати і «вимагає» свого задоволення.

Друга стадія – пошук способів задоволення потреби. Наявність потреби вимагає від людини певної реакції. Люди по-різному можуть домагатись усунення потреби: задовольнити, не помічати. Але в більшості випадків виникає необхідність щось зробити, здійснити, вжити певних заходів.

Третя стадія – визначення цілей, напрямків дій. Людина визначає, що їй треба конкретно отримати та зробити для задоволення потреб.

Четверта стадія – виконання конкретних дій. На цій стадії людина докладає зусиль для того, щоб досягти поставлених цілей.

П'ята стадія – винагорода за виконані дії. зробивши певні зусилля, людина отримує те, що має задовольнити потребу або те, що вона може обміняти на бажаний об'єкт. На цій стадії з'ясовується, наскільки здійснення людиною збігається з очікуваним результатом. залежно від цього відбувається послаблення, збереження або посилення мотивації.

Шоста стадія – задоволення потреби. Залежно від рівня задоволення потреби, величина винагороди і її адекватності зробленим зусиллям людина припиняє діяльність до виникнення нової потреби або продовжує пошуки заходів для задоволення потреби наявної [9, с. 419].

Розробки сучасних українських спеціалістів (Маскон І.В., Колот А.М., Вернадський А.А., та інші) з цього питання дають підстави вважати, що існують різноманітні способи мотивування, з яких спеціалісти відокремлюють наступні:

– нормативна мотивація – спонукання людини до певної поведінки завдяки ідейно – психологічного впливу: ствердження, інформування та ін.;

– примусова мотивація – заснована на застосуванні влади або погрози погіршення соціального стану людини у випадку невиконання нею необхідних завдань;

– стимулювання – вплив безпосередньо не на особистість, а на зовнішні обставини за допомогою благ – стимулів, що спонукають працівника до певної поведінки. Перші два способи є прямими, тобто передбачають безпосередній вплив на людину, третій навпаки, опосередкований, тому що в його основі лежить вплив зовнішніх факторів – стимулів [7, с. 320].

Для досягнення успіху в діяльності, підприємству необхідно розробити ефективну систему стимулювання персоналу, тому що вона є інструментом підвищення продуктивності праці та покращує соціально – психологічний клімат на підприємстві.

Лазненко О.В у своїй праці дав вдале визначення поняттю «стимулювання» – це свідоме активування дій людини, її потенціалу, що спрямоване на задоволення найбажаніших потреб, також це процес спонукання працівників до діяльності для досягнення цілей підприємства [10, с. 33-34].

Драч О.І. у статті навів три підходи людини.

Для концепцій застосування людського чинника у виробництві характерним є дещо механістичний підхід до людини та оцінки її ролі у виробничому процесі, який повністю визначив ставлення до працівника та підхід до стимулювання його праці.

Згідно цього підходу, який отримав назву «людини економічної», людина виступає в організації як економічний суб'єкт і, відповідно, надає перевагу виключно економічним стимулам. Згідно даного підходу стимулювання зводиться до матеріально-грошового винагородження та являє собою маніпулювання різного роду формами та методами оплати (оклад, відрядна, почасова, преміальна та ін.). Мета стимулювання «людини економічної» – встановлення зв'язку між кількісно-якісними показниками праці та кількісно-часовими характеристиками винагородження за виконану працю та її результати.

Даний підхід замінює інший, який достатньою мірою впливає на побудову системи стимулювання персоналу, – підхід «людини соціальної».

Працівника як «людину соціальну» стимулюють не стільки величиною заробітної плати та інших стимулів, скільки особливою довірою до працюючої людини.

Подальший розвиток підхід «людини соціальної» отримує у підході «людського капіталу» (Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Мінцер та ін.) – новітньому підході до управління персоналом. Поява даного підходу обумовлена змінами комплексного характеру, що відбулися в суспільстві: розвиток демократизації та суспільного контролю за бізнесом, розвиток законодавчої бази, що орієнтована на соціальний захист працівників, гуманізація суспільства в цілому, поява науково обґрунтованого професійного управління [11, с. 51-52].

Слід зазначити, що вдосконалення мотивації та стимулювання високоефективної праці належать до тих проблем, які дуже динамічні, залежать від загальноекономічних умов і мають постійно удосконалюватися. Тобто ці проблеми, як і проблеми заробітної плати взагалі, практично не вирішувані. Тому прогнозна оцінка систем мотивації високоефективної праці та стимулювання трудового потенціалу має здійснюватися, ґрунтуючись на ситуаційному підході, відповідно до потреб практики з урахуванням особливостей розвитку видів економічної діяльності на певному історичному періоді.

Формування мотиваційних стимулів до конкурентоспроможної праці об'єктивно перетворюється на інноваційну мотивацію, яку, на наш погляд, можна визначити як систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених стимулів, мотиваційних важелів (економічних, фінансових, соціальних, організаційно – правових тощо), які в різноманітних сферах і галузях мають впливати на соціальних партнерів, спонукаючи їх до активізації діяльності творчого змісту, спрямованої на створення на основі НТП нових продуктів, нових споживчих якостей, які мають попит, їх упровадження, використання, комерціалізацію з метою отримання корисного ефекту [12].

Системи стимулювання праці персоналу підприємства виконують такі функції: залучення кваліфікованих фахівців та збереження груп професіоналів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, основний принцип організації стимулювання праці персоналу підприємства має індивідуальний підхід до визначення розміру матеріальної винагороди персоналу на основі системності, чіткого обґрунтування критеріїв та процедури оцінки результатів праці робітників та виконання ним його посадових обов'язків. При цьому важливо враховувати ряд додаткових факторів: кінцеві результати роботи підприємства, індивідуальний вклад робітника, ефективність, продуктивність та якість роботи.

Список літератури:

1. Провоторова Н. В. «Соціально – психологічні особливості формування мотивації до соціономічної професійної діяльності» [Електронний ресурс] // Н. В. Провоторова – 2011.
2. Гугул О. Я. Удосконалення системи управління розвитком персоналу спиртової галузі на засадах консалтингу [Текст] / Оксана Ярославівна Гугул // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 2. – 250 с.
3. Мінчинська І. В. Персонал як визначальна складова забезпечення конкурентоспроможності підприємства [Текст] / Ірина Василівна Мінчинська, Вікторія Миколаївна Дерев'янко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 3. – 240 с.
4. Мінчинська І. В. Персонал як визначальна складова забезпечення конкурентоспроможності підприємства [Текст] / Ірина Василівна Мінчинська, Вікторія Миколаївна Дерев'янко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 3. – 247 с.
5. Мягких І. М. «Перспективні напрями мотивації як засобу підвищення ефективності праці в ринкових умовах України» // І. М. Мягких – Актуальні проблеми економіки, № 9(123), 2011. – 235 с.
6. Стахів О. «Оцінка мотиваційного потенціалу персоналу підприємства, його моніторинг і застосування в контексті реалізації вимог стандарту ISO 9001» // О. Стахів – Україна: аспекти праці № 7, 2011. – 83 с.
7. Концева В. В., Рижанкова Г. М. «Мотвація та стимулювання в сучасних умовах» [Електронний ресурс] // В. В. Концева, Г. М. Рижанкова – 2011.
8. Швець І. Б., Полиця А. О. «Створення системи мотивації професійного розвитку персоналу підприємств» [Електронний ресурс] // І. Б. Швець, А. О. Полиця – Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова, т. 18, випуск 3/3, 2013.
9. Калініченко А. В. «Мотивація та мотиваційний процес: сутність та поняття» [Електронний ресурс] // А. В. Калініченко – Вісник економіки транспорту і промисловості, № 42, 2013.
10. Лазненко О. В. «Формування ефективного механізму стимулювання персоналу на основі світового досвіду» [Електронний ресурс] // О. В. Лазненко – Управління розвитком, № 13(153), 2013.
11. Драч О. І. «Історичні засади становлення теорії стимулювання» [Електронний ресурс] // О. І. Драч – Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, випуск 1(11), 2012.
12. Науменко О. В. «Особливості стану та розвитку трудового потенціалу України в сучасних умовах» [Електронний ресурс] // О. В. Науменко – Управління розвитком, № 17(157), 2013.

Слепухина И.Д.
Херсонский институт Межрегиональной Академии управления персоналом

МОТИВАЦИЯ КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования мотивационных факторов на предприятии. Доказано, что именно персонал формирует конкурентные преимущества предприятия, способствует повышению его статуса и улучшению рыночных позиций. В статье отражен международный опыт мотивации труда в развитых странах мира, таких как: Япония, США, Франция, Германия и Швеция. Проанализировав теоретические концепции применения человеческого фактора в производстве, автор выделяет три подхода человека: «человека экономического», «человека социального» и «человеческий капитал». Доказано, что мотивация реализуется через систему стимулов, т.е. стимулирование выступает средством, с помощью которого можно осуществлять мотивирование.
Ключевые слова: мотивация, стимулирование, трудовой потенциал, развитие.

Slepuhina I.D.
Kherson Institute of the Interregional Academy of personnel management

MOTIVATION AS THE MAIN FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF LABOR POTENTIAL AT THE ENTERPRISE

Summary
The questions of formation of motivating factors at the enterprise were learned. It was proved that the staff forms competitive advantages of the enterprise, the staff contributes to the increasing of its status and improving market position. An international experience of the labour motivation at the developed countries of the world, such as: Japan, the USA, France, Germany and Sweden is described. Making the theoretical conception of the human factor using at the manufactor, the author identifies three approaches of the man: «economic man», «social man» and «human capital». It is proved that motivation is realized through the system of incentives, i.e incentivation is a mean, by which you can make motivation.
Keywords: motivations, incentivation, labour potential, development.

УДК 303.22.2

ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ НАРОДЖУВАНОСТІ

Смачило В.В., Баляба В.О.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Проведено теоретичне дослідження підходів до класифікації факторів, що впливають на рівень народжуваності. Представлено авторське бачення класифікації факторів впливу. Проведено регресійно-кореляційний аналіз факторів впливу на рівень народжуваність. Здійснено оцінку сили впливу кожного фактору. Запропоновано напрямки регіональної програми підтримки народжуваності в Харківському регіоні.
Ключові слова: демографія, рівень народжуваності,фактори впливу.

Постановка проблеми. Населення є важливим ресурсом та важелем розвитку економіки, тим паче в період її переходу від індустріальної до постіндустріальної, коли головним фактором розвитку є людина як носій знані, ідей, інновацій. В роботі [1] наведено думку А. Вишневського, який вважає демографічну модернізацію однією з трьох ключових взаємопов'язаних складових процесу модернізації одночасно з промисловим переворотом і урбанізацією. З метою збалансованого розвитку економіки формуванню кількісного та якісного складу населення необхідно приділяти значну увагу. Демографічна модель України схильна до трансформацій, внаслідок імпорту нових моделей поведінки, формування сімейних та кар'єрних відносин, соціально-економічних криз, які охоплюють Україну. Локомотивом модернізації демографічної моделі розвитку України повинно стати поєднання стимулювання та мотивації процесів народження із забезпеченням покращення стану здоров'я, формування якого повинно відбуватися як на державному, так і на регіональному рівнях. Аналізуючи чисельність населення Харківського регіону та рівень народжуваності [2,3], відмічаємо його скорочення при скороченні рівня народжуваності та переважаючому рівні померлих при зростанні міграційного приросту. Така ситуація видається незадовільною в аспекті загального скорочення населення України як через природний, так і через механічний рухи. Тому виникає необхідність дослідження факторів, які впливають на рівень народжуваності з метою їх подальшого регулювання та врахування при розробці соціальних програм стимулювання, мотивації та підтримки народжуваності. Їх основою, в аспекті трансформаційних та децентралізацій них процесів, повинні стати регіональні програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями щодо визначення та класифікації факторів впливу на рівень народжуваності займалося широке коло дослідників [4-7], але в той же час, єдине розуміння щодо їх переліку та сили впливу відсутнє.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Внаслідок необґрунтованості сили впливу факторів, що впливають на рівень народжуваності, відсутні комплексні державні та регіональні програми мотивації, стимулювання та підтримки народжуваності в Україні соціальної спрямованості.

Мета статті. Головною метою даної роботи є визначення та оцінка факторів впливу на рівень народжуваність в Харківському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення можливих класифікацій факторів впливу на рівень народжуваності дозволило зробити висновок про відсутність єдиного підходу у цій сфері, що вимагає їх групування та систематизації.

Так, в роботі [4] виділяють соціальні, економічні, зокрема трудові (зайнятість і соціальне становище, ступінь освіченості та професійно-посадова позиція, рівень добробуту, етнічна приналежність і ставлення до релігії), а також медичні й демографічні фактори (статево-віковий і шлюбно-сімейний склад населення, дітність, стан репродуктивного здоров'я, особливості планування сім'ї та ін.), які зазвичай відносять до безпосередніх детермінант народжуваності.

В працях відомих європейських вчених В. Луца, В. Скірбека, М. Р. Теста виділено такі складові компонентів впливу на народжуваність: демографічна, економічна і соціальна, які можуть бути розширені культурними, психологічними, антропологічними чи іншими чинниками [5]. Рогожин О.Г. [6] пропонує імітаційну модель впливу соціально-економічних факторів на демографічні процеси, у якості яких виділяє: зовнішні, медичну ситуацію, соціальні та економічні фактори, відтворення в родині.

В роботах російських науковців визначено складові впливу на народжуваність, що мають комплексний характер: демографічна складова – участь в шлюбі або партнерстві, кількість вже наявних дітей, стан репродуктивного здоров'я; економічна і трудова складова – рівень доходів, забезпеченість житлом, статус на ринку праці; соціальна складова – освіта, тип поселення, ставлення до релігії, цінності тощо [5].

Цікавим є дослідження А. Д'Аддіо та М. М. Д'Ерколе, які проводили аналіз за країнами Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), що дозволило визначити основні групи факторів впливу на репродуктивну поведінку та, які ведуть до зменшення рівня народжуваності у сучасному суспільстві. Перша група факторів впливу включає структурні зміни середовища існування та ролі жінки у суспільстві, першочерговими з яких є освітній фактор, фактор зайнятості жінок, фактор доходу і зміни в сутності та становищі сімейних формацій. До другої групи входять ціннісні фактори, такі як більша спрямованість жінки до фінансової незалежності, менша орієнтація на традиційні цінності та зростаюче поширення гендерної рівності. Тобто здійснюється розподіл факторів впливу на дві категорії, перша – включає погляди та цінності, друга – реальні соціальні та економічні обставини [5]. Хоча такий поділ і є дискусійним, бо поєднання в одній групі рівня доходу та змін в сімейному статусі видається непереконливим.

Дж. Слебос в дещо іншому руслі формує перелік найбільш важливих факторів, що впливають на рішення про народження дитини: вигідність дитини; витрати на дитину; економічні фактори; індивідуальний стиль життя; соціальні норми [5]. Дана класифікація не передбачає поділу на внутрішні мотиви та зовнішні обставини. Г. Неєр наводить схему впливу на прийняття рішення про народження дитини, основними діючими чинниками якої є:

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

соціальні відносини; економічні відносини; індивідуальні потреби.

Заслуговує на увагу й підхід А. Вишневського, який говорить, що народжуваність не може залежати від одного окремо взятого чинника через існування незліченої сукупності чинників різного характеру, що в тій чи іншій мірі впливають на неї [1]. Дане твердження найбільше імпонує автору, що й буде покладено в основу подальшого дослідження.

До передумов демографічного розвитку автор [7] відносить фактори формування демографічної ситуації, серед яких на рівні регіону виділяє: історико-географічні аспекти розвитку; суспільно-географічне та демогеографічне положення регіону; природно-екологічне середовище; соціально-економічні особливості. Відповідно, авторка виділяє групи чинників: природно-біологічні, соціально-економічні, соціально-культурні та психологічні, демографічні чинники.

Узагальнюючи проведений вище огляд підходів до визначення факторів впливу на народжуваність, вважаємо, що основоположним є рішення про народження дитини, яке формується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів різного виду з різноманітних сфер впливу, які мають або ні кількісний вираження. Тому можна запропонувати такі класифікаційні ознаки: внутрішні та зовнішні (або суб'єктивні та об'єктивні); за сферами впливу (держава, релігія, мораль, тощо); кількісні та якісні; за видами (економічні, соціальні, культурні, демографічні, трудові).

Представлене бачення класифікаційних груп факторів впливу на народжуваність подано на рис. 1. Досить часто, визначені фактори не мають чіткого взаємозв'язку з певною сферою або їх важко віднести до конкретного виду, так як ті, що зображені на перетину ліній, і мають як внутрішній, так і зовнішній вплив (рис. 1). Фактори мають як якісний, так і кількісний характер, котрі треба розглядати в динаміці, і мають не функціональний – а кореляційний зв'язок, сила та спрямованість впливу яких відстрочена у часі, тобто має так званий часовий "лаг". З наведеного випливає необхідність відбору та оцінки кількісних факторів впливу для побудови регресійно-кореляційної моделі (лінійна). Фактори, які не мають кількісного вираження, в моделі враховуватись не будуть. Значення R2 дозволить визначити залежність моделі від якісних факторів. Визначені кількісні фактори впливу на рівень народжуваності представлено в табл. 1.

Використовуючи пакет «Аналіз даних» MS Office Excel було проведено регресійно-кореляційний аналіз на основі даних табл. 1. Величина коефіцієнта множинної кореляції R характеризує якість отриманої моделі [8]. Згідно отриманих результатів даний коефіцієнт становить 0,99, що свідчить про наявність у моделі високої кореляції. Значення R-квадрата, тобто коефіцієнта детермінації, свідчить про відповідність вихідних даних та регресійної моделі, оскільки його значення максимально наближається до 1 і становить 0,98.Таким чином, лінійна модель пояснює 98% варіації, що означає правильність вибору факторів. Лише 2% обумовлені іншими факторами, що впливають на народження в Харківській області, але не включені в лінійну модель регресії. На основі даних табл. 1 побудуємо модель, яка буде описувати залежність рівня народжуваності від визначених факторів.

$$y = 56{,}30203798 - 0{,}003477629 \cdot \tilde{\delta}_1 + 0{,}005873041 \cdot \tilde{\delta}_2 - $$
$$- 0{,}000240658 \cdot \tilde{\delta}_3 + 0{,}022041501 \cdot \tilde{\delta}_4 + 0{,}076194848 \cdot \tilde{\delta}_5 - $$
$$- 0{,}08510398 \cdot \tilde{\delta}_6 - 0{,}00000657994 \cdot \tilde{\delta}_7 + 0{,}006246446 \cdot \tilde{\delta}_8 - $$
$$- 0{,}00000000314756 \cdot \tilde{\delta}_9 + 0{,}068837086 \cdot \tilde{\delta}_{10}$$

Фактори, які були враховані в моделі мають як позитивне значення коефіцієнту (δ_2, δ_4, δ_5, δ_8, δ_{10}), так і від'ємне (δ_1, δ_3, δ_6, δ_7, δ_9). Розглянемо їх вплив на y. Так, погіршення забезпеченості житлом, яке виражається в зменшенні кількості сімей, що отримують квартири, негативно впливає на рівень народжуваності, адже відсутність власного житла чи неможливість забезпечити окремим житлом дітей стримує народжуваність в регіоні. В той же час, коефіцієнт при δ_2 свідчить, про позитивний вплив зростання середньомісячної заробітної плати в регіоні на рівень народжуваності. Адже ріст заробітної плати викликає впевненість в майбутньому і дозволяє зменшити економічну активність населення, тобто дозволити жінці не працювати, а знаходитися у декретній відпустці. Від'ємний коефіцієнт при δ_3 свідчить, що зростання допомоги по народженню дитини не веде

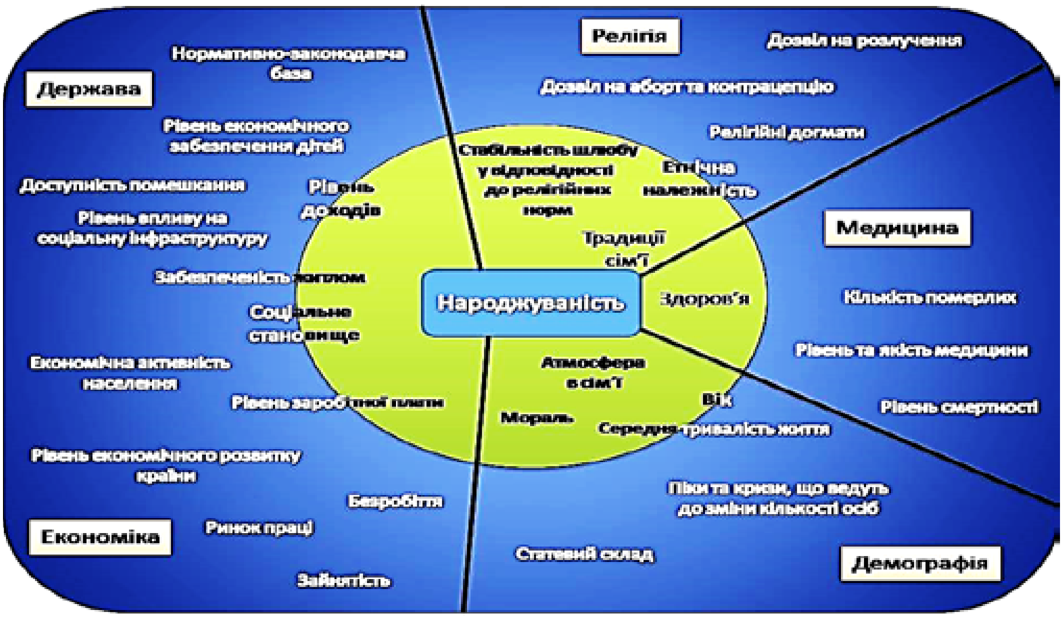

Рис. 1. Класифікація факторів впливу на народжуваність

Розроблено авторами за джерелами [4-7]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

до значного збільшення народжуваності в регіоні. Тому, окрім прямого економічного стимулювання, яким є виплата по народженню на дитину, повинні діяти й інші важелі впливу. Загальне скорочення дошкільних закладів викликане, передусім, зменшенням числа народжених, в той же час, за останні роки, їх число зростає, що позитивно впливає на рівень народжуваності (δ_4). Зменшення кількості загальноосвітніх закладів не несе негативного впливу на народжуваність, про що свідчить позитивне значення коефіцієнта при δ_5. Зменшення чисельності жінок (від'ємний коефіцієнт при δ_6) звичайно ж негативно впливає на рівень народжуваності по регіону. Загальне скорочення кількості зареєстрованих безробітних, в то й же час, впливає негативно на ситуацію з народжуваністю, що свідчить про важкий стан з працевлаштуванням в регіоні та песимістичні очікування жителів області щодо знаходження відповідної роботи. Тому коефіцієнт δ_7 має від'ємне значення. Скорочення чисельності економічно активного населення (δ_8) викликано, насамперед, зменшенням загальної чисельності населення. Також може вести до зміни кількості людських ресурсів на ринку праці, тому і не впливає негативно на рівень народжуваності. Загальноекономічне зростання, яке викликане нестабільним ростом ВВП країни, свідчить про недостатність цих темпів та веде до негативного впливу на рівень народжуваності (δ_9). Позитивне міграційне сальдо (δ_{10}) сприяє збільшенню народжуваності, адже впливає на кількість жінок в дітородному віці та кількість сімей в регіоні.

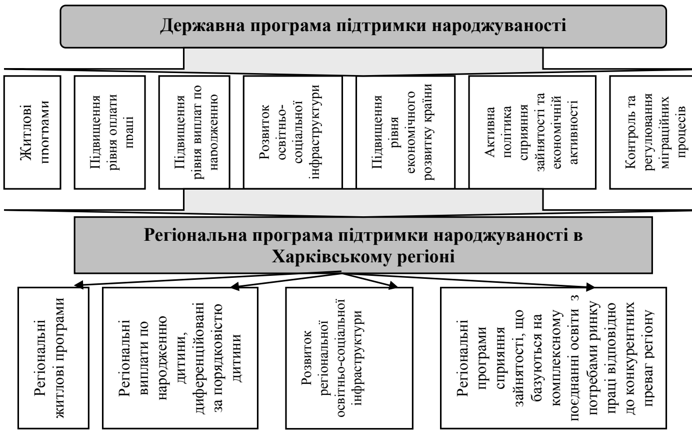

Рис. 2. Напрямки регіональної програми підтримки народжуваності в Харківському регіоні

Розроблено авторами

Базуючись на вищевикладеному, для формування регіональної соціальної програм щодо підвищення народжуваності в Харківській області за основу повинні слугувати такі положення (рис. 2).

Висновки і пропозиції. Регіональна програми підтримки народжуваності в Харківській області повинна базуватися на державних програмах і розроблятися на основі впливу визначених факторів, які об'єднані в регресійній моделі. Перспективними напрямками повинні стати:

1) регіональна програма молодіжного житлового будівництва, яка б фінансувалася додатково за кошти місцевих бюджетів, окрім діючої державної програми;

2) додаткові виплати по народженню на дитину в залежності від порядковості дитини (друга, третя), що дозволить збільшити народжуваність однією жінкою. На даний момент державні виплати по народженню дитини не диференційовані за порядковістю дітей;

3) розвиток (якісний та кількісний) соціально-освітньої інфраструктури регіону (освітні, медичні, культурно-побутові, тощо заклади) у відповідності до зростаючих потреб області;

4) розробка комплексно-інтегрованих програм підготовки спеціалістів для ринку праці Харківщини на основі конкурентних преваг регіону, що забезпечить збалансований розвиток ринку праці та економіки регіону в цілому.

Таблиця 1

Вихідні дані для побудови регресійної моделі 2000-2013 рр.

Роки	Кількість народжених, тис. осіб (y)	Кількість сімей, які одержали житло протягом року, одиниць (x_1)	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн (x_2)	Допомога по народженню, грн (x_3)	Дошкільні заклади, одиниць (x_4)	Загальноосвітні навчальні заклади, одиниць (x_5)	Чисельність жінок осіб (x_6)	Кількість зареєстрованих безробітних, осіб (x_7)	Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб (x_8)	ВВП України, тис грн., (x_9)	Міграційний приріст (скорочення) населення, тис. осіб (x_{10})
2000	19,939	1463	230	152	742	1007	1580	60161,00	1468,90	170070,00	-0,1
2001	19,514	1383	310	180	700	1008	1566,9	55930,00	1451,60	204190,00	0,00
2002	20,679	1151	370	320	645	1001	1554,4	56076,00	1486,50	225810,00	2,70
2003	21,51	1217	455	320	606	1000	1543	51895,00	1483,80	267344,00	4,10
2004	22,782	835	569	684	607	990	1533,6	52193,00	1396,30	345113,00	5,70
2005	22,451	630	759	8497	612	984	1523,6	45928,00	1388,80	441452,00	5,10
2006	24,025	548	974	8500	614	974	1514	42438,00	1391,30	544153,00	4,60
2007	25,269	689	1251	8500	624	966	1504,9	35987,00	1385,70	720731	4,00
2008	27,207	503	1679	12240	627	966	1497,3	46347,00	1386,50	948056	4,40
2009	27,226	532	1804	12240	634	949	1489,6	31970,00	1371,10	913345	2,00
2010	26,286	532	2060	12240	633	919	1480,8	33072,00	1365,20	1082569	1,80
2011	26,317	317	2407	25590	648	917	1473,4	28934,00	1375,20	1316600	0,80
2012	27,244	201	2753	28830	681	888	1469,9	28545,00	1373,60	1408889	15,10
2013	26,7	257	3250	30960	699	847	1464,3	26750,00	1370,60	1454931	5,60

Розроблено авторами за джерелами [2-3]

У якості подальших досліджень за даною тематикою доцільно обґрунтувати значущості кожного фактора, який впливає на рівень народжуваності, з метою удосконалення регіональних механізмів підтримки народжуваності Харківської області.

Список літератури:

1. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / [Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України в Харківській області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://kh.ukrstat.gov.ua/.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/.
4. Населення україни. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К.: АДЕФ-Україна 2008. – 288 с.
5. Класифікація чинників народжуваності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://demostudy.blogspot.se/2012/05/blog-post_559.html
6. Рогожин О. Г. прогнозування народжуваності сільського населення на основі імітаційної моделі.
7. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2009. – Вип. 9(2) – С. 185-191.
8. Руденко В. М. Математична статистика. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 304 с.

Смачило В.В., Баляба В.А.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА УРОВЕНЬ РОЖДАЕМОСТИ

Аннотация
Проведено теоретическое исследование подходов к классификации факторов, которые влияют на уровень рождаемости. Представлено авторское понимание классификации факторов влияния. Проведен регрессионно-корелляционный анализ факторов, влияющих на уровень рождаемости. Проведена оценка силы влияния каждого фактора. Предложены направления региональной программы поддержки рождаемости Харьковского региона
Ключевые слова: демография, уровень рождаемости, факторы влияния.

Smachylo V.V., Balyaba V.A.
Kharkov National University of Construction and Architecture

RESEARCH OF FACTORS EXERTING AN IMPACT ON BIRTH RATE

Summary
Theoretical study of approaches to the classification of the factors that exert an impact on the birth rate is carried out. The author's understanding of the classification of the factors of influence is presented. Regression-correlation analysis of the factors that exert an impact on the birth rate is carried out. The strength of influence of each factor is assessed. Directions of regional programs in order to support the birth rate in the Kharkiv region are proposed.
Keywords: demography, birth rate, factors of influence.

УДК 338.26:658

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Смачило В.В., Божидай І.І.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Досліджено теоретичні засади формування стратегії в аспекті стратегічного управління. Виокремленні спільні та відмінні риси загальної та конкурентної стратегій. Проаналізовано основні етапи формування конкурентних стратегій. Запропоноване власне бачення процесу формування конкурентної стратегії. Визначені чотири змістовних блоки даного процесу: цілевизначення, аналітичний, прогнозний та плановий.
Ключові слова: стратегічне управління, конкурентна стратегія, процес формування, аналіз факторів, вплив зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Постановка проблеми. Розвиток ринкової економіки в Україні вимагає уміння використовувати сучасні управлінські підходи і технології, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності підприємств. При цьому необхідно враховувати, що жодне підприємство не може досягти переваги над конкурентами за всіма показниками. Тому необхідний вибір пріоритетів, вироблення стратегії, які б максимально відповідали ринковій ситуації і якнайкраще використовували сильні сторони підприємства. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми може бути формування і реалізація конкурентної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою теоретичних, методичних і практичних основ формування стратегій займались такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Котлер Ф., Портер М., Ансофф І., Мінсберг Г., Аакер Д., Фатхутдинов Р. А., Тарянік О.М. [1], Омельяненко Т.В. [2], Пастухова В.В. [3], Гевлич Л.Л. [4] та ін. Питання розробки конкурентної стратегії відображено у працях таких вітчизняних науковців: Ковальська Ю.Г. [5], Махмудов Х.З. [6], Писаренко В.В., Терещенко І.О. [7] Яців І.Б. [8] та Дуброва О.С. [9].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Процесам стратегічного управління підприємством присвячена значна кількість наукових праць, але досі існує неузгодженість поглядів науковців щодо складу та переліку робіт при формуванні стратегії як невід'ємного етапу стратегічного управління підприємством. Особливу увагу, на нашу думку, слід приділити процесам формування саме конкурентної стратегії, як такої, що забезпечує реалізацію підприємствам їх конкурентних переваг.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження процесу формування конкурентної стратегії підприємства, визначення її структурних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку економіки характеризується посиленням конкуренції на ринку, швидкими темпами змін у зовнішньому середовищі, інформатизацією суспільства, факторами глобалізації та кризовими явищами. За цих умов значно підвищується роль стратегічного управління підприємством. У зв'язку з цим постають питання щодо удосконалення методології процесу розробки стратегії, на різних рівнях управління.

Стратегічне управління – це діяльність, що ґрунтується на стратегічній орієнтації як компоненті філософії підприємництва та має спрямованість на досягнення цільових орієнтирів у перспективі, забезпечення конкурентоспроможності, стійкості конкурентних позицій та довготривалого успіху підприємства [3, с. 12].

Мізюк Б.М. [10, с. 43] висвітлює процес стратегічного управління відповідно до класичних уявлень, модель стратегічного процесу розробки і реалізації стратегії включає наступні елементи: місію корпорації; цілі корпорації; аналіз зовнішнього середовища; аналіз внутрішнього середовища; визначення стратегічних альтернатив; вибір стратегії; реалізацію стратегії; управління і планування, реалізацію і контроль виконання стратегічного плану; оцінку стратегії.

Гевлич Л.Л. процес стратегічного управління підприємством висвітлює у послідовності: стратегічні цілі підприємства – ретроспективний аналіз діяльності підприємства та стану зовнішнього середовища – стратегічний аналіз діяльності підприємства – стратегічне прогнозування – аналіз отриманих варіантів прогнозу – стратегічне планування – розробка стратегії діяльності підприємства.

При цьому, процес розробки стратегії розглядає з позиції процесного підходу та виділяє три основні етапи розробки стратегії: стратегічний аналіз, стратегічне прогнозування та стратегічне планування. Даний підхід дозволяє розглядати кожен етап у взаємозв'язку з іншими етапами [4, с. 14-17].

Слід звернути увагу, на те деякі автори не проводять межі між процесами різних рівнів. Так, стратегічне управління ототожнене з процесами формування та реалізації стратегії [10], але ж стратегічне управління включає в себе набагато більше категорій, а формування та реалізація стратегії є лише його етапами. Процес формування стратегії з процесом стратегічного управління [4]. Пастухова В.В. також звертає увагу на ототожнення понять – процесу розробки стратегії з процесом стратегічного управління. Адже по суті процес розробки стратегії обмежений діями щодо генерування стратегічних альтернатив, вибору стратегій та формування стратегічних заходів щодо обраної стратегії. Слід враховувати, що стратегія розробляється на підставі визначених цільових орієнтирів, виявлених конкурентних переваг та можливостей і загроз у зовнішньому середовищі [3, с. 19].

Вона виокремлює чотири блоки в моделі стратегічного управління підприємством: 1) блок визначення цільових орієнтирів; 2) аналітичний блок; 3) блок розробки стратегії; 4) блок реалізації стратегії.

Блок розробки стратегії включає в себе наступні підпункти: генерування стратегічних альтернатив, вибір стратегії та формування стратегічного плану [3, с. 18].

Омельяненко Т. В. [2, с. 81] пропонує наступну методологію формування стратегії: визначення місії підприємства з урахуванням аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища; установлення стратегічних цілей; формування корпоративної стратегії; установлення бізнес-цілей і розроблення бізнес-стратегії; формування системи цілей щодо функціональних напрямків діяльності; розроблення планів упровадження стратегій (політики, бюджетів, проектів, програм, графіків тощо); формування механізмів контролю реалізації стратегій.

Тарянік О. М. [1, с. 135] обґрунтовує та пропонує модель формування стратегії підприємства на основі пріоритетів розвитку, що включає наступні блоки: 1) попередній аналіз зовнішнього середовища і внутрішніх можливостей підприємства; 2) визначення цільової спрямованості підприємства; 3) стратегічні пріоритети розвитку підприємства; 4) формування стратегії розвитку на основі обраних пріоритетів; 5) складання структурної схеми необхідних стратегічних впливів у ключових сферах; 6) кінцеве формування стратегії (складання стратегічного плану дій у функціональних сферах, який передбачає строки реалізації, розмір і джерела фінансування програм).

Карачарова К. А. [11, с. 6] представляє такі етапи формування моделі стратегії підприємств: 1) інтелектуальний етап (визначення цілей та завдань); 2) етап діагностики (SWOT-аналіз, аналіз стратегічного потенціалу); 3) аналіз стратегічних альтернатив та вибір оптимальної стратегії); 4) реалізація стратегії (напрями та механізми реалізації стратегії); 5) контрольний етап (критерії оцінки ефективності).

Формування стратегії, на думку Довбня С.Б. та співавторів, є послідовною реалізацією ряду взаємозв'язаних етапів, укрупнено які можна представити як: 1) аналіз зовнішнього середовища, 2) планування напрямків розвитку, 3) формування стратегії, 4) здійснення стратегії. Кожен з цих етапів є системою дій, що складається з багатьох взаємозв'язаних елементів, і може бути реалізований за допомогою різних методів [12, с. 16].

Кобєлєв В.М. та Захарченко Ю.В. [13, с. 299] процес формування стратегії представляють у наступній послідовності: місія – цілі та задачі – внутрішня та зовнішня середовище підприємства – стратегічне планування – стратегічний вибір – реалізація та контроль.

За Поповою Н.В. та Бєлєвцовою Н.М. розробка стратегії здійснюється на п'яти рівнях управління: корпоративному, діловому, функціональному, операційному та модулятивному. Відповідно до кожного рівня на стратегію і процес її розробки впливають різні фактори внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства. При цьому розробка стратегії здійснюється за трьома сферами діяльності підприємства: маркетинговій, фінансовій та організаційно-технічній.

Алгоритм процесу розробки стратегії розвитку підприємства, у даній роботі, відображений як послідовність наступних етапів: формулювання місії підприємства; формування концепції розвитку; постановка стратегічних цілей; визначення стратегічних задач (маркетингових, фінансових, організаційно-технічних); процеси, пов'язані з деталізацією стратегічних задач; стратегічний аналіз; стратегія розвитку підприємства [14, с. 360].

Таким чином, можна зробити висновок, що процес розробки загальної стратегії підприємства включає наступні етапи: формування місії [2, 10, 13, 14], встановлення цілей [1, 2, 8, 10, 11, 13, 14], проведення аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища [1, 2, 11, 8, 12, 13, 15], визначення стратегічних альтернатив [1, 11, 12], формування стратегії [1, 8, 12], реалізація стратегії [11, 12, 13], контроль [11, 13], коригування [3, 13] та оцінка [11].

В загальному вигляді, на нашу думку, даний склад етапів формування стратегії є доречним, за виключенням реалізації стратегії, більш логічним було б виокремлювати його окремим наступним блоком. А контроль, коригування та оцінка можуть бути присутні в даному процесі, лише як проміжні кроки, а не окремі блоки.

Ґрунтуючись на наведених вище методах та методологіях розробки стратегій, необхідно дослідити, за аналогією, процес формування конкурентних стратегій.

Конкурентна стратегія – це комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення та збереження високого рівня конкурентоспроможності та вигідної позиції на ринку, що ґрунтується на ефективному використанні конкурентних переваг та нейтралізації негативних факторів впливу [6, с. 182].

Формування конкурентних стратегій підприємств, в першу чергу, повинно базуватися на стратегічному управлінні, адже вибір оптимальної стратегії має певні особливості, що, передусім, зумовлено рівнем управління. Визначення конкурентної стратегії для підприємства залежить від ситуації, в якій перебуває підприємство на конкретному етапі свого розвитку. Зокрема це стосується того, як швидко керівництво може реагувати на зміни зовнішнього середовища, які сильні позиції підприємство має, та який досвід застосування стратегічних рішень.

Основним завданням конкурентних стратегій підприємств є перетворення факторів та чинників конкурентоспроможності в їх конкурентні переваги. Ефективно сформована конкурентна стратегія, відповідно до умов певної галузі, цілей, потенційних та ресурсних можливостей, переваг підприємства, що включає програми дій за всіма можливими функціональними напрямками діяльності та спрямована на дієву реалізацію, забезпечить підприємству досягнення ринкового успіху та переваги над конкурентами [6, с. 184].

Рис. 1. Процес формування конкурентної стратегії підприємства

Джерело: розроблено авторами

Яців І.Б. процес прийняття будь-якої конкурентної стратегії передбачає проходження певних етапів: постановка цілі; аналіз конкурентного середовища, конкурентного потенціалу, оцінка конкурентоспроможності підприємства; визначення конкурентних переваг, що забезпечують досягнення цілі; обґрунтування способів створення / збереження конкурентних переваг; розробка на базі конкурентної стратегії програми діяльності [8, с. 128].

Писаренко В.В. та Терещенко І.О. [7] пропонують такі етапи формування конкурентної стратегії, при цьому наголошують на урахуванні специфіки галузі: аналітичний етап (аналіз галузі та перспективних ринків, аналіз конкурентного середовища, аналіз потенціалу підприємства), прогнозно-плановий етап (прогнозування розвитку галузі та перспективних ринків, прогнозування поведінки конкурентів, планування поведінки фірми), етап формування стратегії, реалізація сформованої стратегії, контроль за впровадженням стратегії. Дана система є замкнутою та послідовною.

Дуброва О.С. об'єднує процес розробки та реалізації конкурентної стратегії, що складається з наступних етапів: встановлення цілей, аналіз зовнішнього середовища, дослідження внутрішнього середовища підприємства, визначення мети і постановка завдань, аналіз стратегічних альтернатив і вибір стратегії, планування реалізації, реалізація стратегічних рішень [9].

На нашу думку, більш доцільно розглядати процеси формування та реалізації конкурентної стратегії окремими блоками, так як не завжди ретельно сформована стратегія може бути реалізована під впливом різних факторів. Контроль за виконанням та оцінка одержаних результатів повинні бути присутні в процесі формування конкурентної стратегії, але не окремими етапами, а як проміжні кроки для підтвердження правильності обраного курсу та можливості його коригування.

У світлі швидкозмінних ринкових умов господарювання необхідний постійний моніторинг зовнішнього оточення підприємства для виявлення додаткових сприятливих можливостей у діяльності підприємства та розпізнання перших ознак ймовірних несприятливих умов для створення механізму мінімізації або уникнення їх негативних наслідків. Таким чином, безперервний аналіз (моніторинг) зовнішнього середовища підприємства є необхідною умовою ефективного функціонування та являється базою для визначення та створення переваг, які могло б реалізувати підприємство. Співвідношення різних внутрішніх та зовнішніх можливостей виробничих структур формують систему варіації можливих дій, тобто стратегічні альтернативи. Процес вибору найбільш оптимального рішення для підприємства, на основі значної кількості вхідної інформації, що була оброблена та структурована, і є процесом формування стратегії.

На нашу думку, доцільно процес формування конкурентної стратегії відобразити як сукупність послідовних та взаємопов'язаних блоків: цілевизначення, аналітичного, прогнозного та планового, що включають проміжний контроль, оцінку та можливість коригування (рис. 1.). Наше твердження частково знаходить підтвердження у роботах Гевлич Л. Л. [4], Ковальської Ю. Г. [5], Писаренко В.В., Терещенко І. О. [7], Оглів В. В. та Криворучко С. П. [15].

Блок цілевизначення формує цілі підприємства, що мають бути досягнуті в процесі розробки та реалізації конкурентної стратегії. Сформовані цілі повинні відповідати наступним вимогам: бути узгодженими з місією підприємства та загальнокорпоративними цілями, реальними, досяжними, мати часові рамки.

В аналітичному блоці повинні бути відображені вхідні потоки внутрішньої (характеризує фінансову, кадрову, матеріально-технічну складові та культуру підприємства) і зовнішньої (аналіз конкурентів, споживачів, постачальників, посередників, загального стану ринку, політична ситуація тощо) інформації та проведений ретроспективний аналіз. У якості вихідної інформації – визначені конкурентні переваги, конкурентна позиція підприємства, що є основою для розробки конкурентної стратегії.

Прогнозний блок складається на основі даних, що були отримані на попередньому етапі. За допомогою економіко-математичного модулювання на даному етапі розробляються прогнози щодо майбутнього стану галузі, конкурентної позиції підприємства, конкурентів, їх поведінки, споживчих уподобань, власної бажаної конкурентної позиції тощо.

Плановий блок будується на основі прогнозів та визначає заходи і перелік дій підприємства щодо покращення своєї конкурентної позиції або підвищення ефективності діяльності. Також робиться декомпозиція прийнятих планів, деталізуються заходи, складаються плани дій і доводяться до структурних підрозділів організації.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз фахової наукової літератури за тематикою дослідження дозволив визначити особливості процесу формування конкурентної стратегії в аспекті стратегічного управління підприємством та визначити його зміст. Запропонована наступна послідовність процесу формування конкурентної стратегії: встановлення цілей, аналітичний, прогнозний та плановий блоки. Перспективою подальших досліджень є розвиток запропонованого процесу формування конкурентної стратегії та апробація отриманих результатів.

Список літератури:

1. Тарянник О. М. Формування стратегії підприємства на основі пріоритетів розвитку: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Тарянник Олена Михалівна. – Х., 2004. – 204 с.
2. Омельяненко Т. В. Виробнича стратегія підприємства: монографія / Т. В. Омельяненко. – К.: КНЕУ, 2013. – 277 с.
3. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія / Пастухова В. В. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 302 с.
4. Гевлич Л. Л. Стратегічна діагностика підприємства: монографія / Л. Л. Гевлич. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 198 с.
5. Ковальська Ю. Г. Формування конкурентної стратегії підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація управління підприємствами» / Ю. Г. Ковальська. – Київ, 2004. – 26 с.
6. Махмудов Х. З. Теоретичні аспекти формування конкурентних стратегій аграрних підприємств / Х. З. Махмудов // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. – Полтава: ПДАА. – 2012. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 118–127.
7. Писаренко В. В. Особливості формування конкурентної стратегії підприємств молочної галузі [Електронний ресурс] / В. В. Писаренко, І. О. Терещенко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки.– Харків: ХНТУСГ. – 2011. – Вип. 113. – Режим доступу до журн.: http://khntusg.com.ua/node/787
8. Яців І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: монографія / І. Б. Яців. – Львів: Український

бестселер, 2013. – 427 с.
9. Дуброва О. С. Процес розробки та реалізації конкурентної стратегії підприємства [Електронний ресурс] / О. С. Дуброва // Ефективна економіка. – 2010. – № 8. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=274
10. Мізюк Б. М. Основи стратегічного управління: Підручник. / Б. М. Мізюк. – Львів: Магнолія 2006, 2009. – 544 с.
11. Карачарова К. А. Формування стратегії автопідприємств залізничного транспорту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / К. А. Карачарова. – Харків, 2014. – 19 с.
12. Довбня С. Б. Стратегія підприємства. Частина 1: Навч. посібник. / С. Б. Довбня, А. О. Найдовська, М. М. Хитько. – Дніпропетровськ: НМетаАУ, 2011. – 71 с.
13. Кобєлєв В. М. Теоретичні та методологічні основи формування стратегії розвитку підприємства / В. М. Кобєлєв, Ю. В. Захарченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – № 42. – С. 297-303.
14. Попова Н. В. Розробка стратегії розвитку підприємства / Н. В. Попова, Н. М. Бєлєвцова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 359-363.
15. Оглих В. В. Система моделі формування ефективної бізнес-стратегії підприємства в умовах конкуренції / В. В. Оглих, С. П. Криворучко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 5. – С. 250-255.

Смачило В.В., Божидай И.И.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические основы формирования стратегии в аспекте стратегического управления. Выделены общие и отличительные черты общей и конкурентной стратегии. Проанализированы основные этапы формирования конкурентных стратегий. Предложено собственное видение процесса формирования конкурентной стратегии. Определены четыре содержательных блока данного процесса: целеполагание, аналитический, прогнозный и плановый.
Ключевые слова: стратегическое управление, конкурентная стратегия, процесс формирования, анализ факторов, влияние внешней и внутренней среды.

Smachilo V.V., Bogiday I.I.
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

FORMATION OF THE COMPETITIVE STRATEGY

Summary
The theoretical basis of the formation of the strategy in terms of a strategic management. Identify common and distinctive features of the general and competitive strategies. Analyzes the main stages in the formation of the competitive strategies. Suggest my own vision for the formation of competitive strategy. Identified four meaningful unit of the process: goal-setting, analytical, forecast and planning.
Keywords: a strategic management, a competitive strategy, the process of formation, analysis of the factors, the impact of external and internal environment.

УДК 338.24

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Смачило В.В., Халіна В.Ю.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Маркетингова діяльність відіграє провідну роль у функціонування будь якого підприємства, в тому числі і будівельного. Її ефективний розвиток позитивно впливає на результат діяльності підприємства, особливо під час несприятливої економічної ситуації. Сучасний стан маркетингу на будівельних підприємствах потребує удосконалення його організації. Автори даного дослідження пропонують використання системного підходу. Даний підхід зробить можливим інтегрувати в єдину маркетингову систему провідні види діяльності будівельних підприємств задля просування власної продукції на ринок.
Ключові слова: системний підхід, маркетингова діяльність, будівельне підприємство, постачання, будівельний процес, збут, споживання.

Постановка проблеми. Складно переоцінити значущість будівельної галузі для економічної системи держави. Будівельні підприємства задовольняють потребу суспільства у житлі, у робочих місцях, забезпечують виробників усіх галузей основними фондами, стимулюють їхню виробничу діяльність, оскільки будівельний процес сам по собі є занадто ресурсномістким і потребує постійного та безперебійного матеріального забезпечення. Будівельну галузь вважають найважливішою складовою економіки будь-якої країни, що викликано її високою роллю як важеля розвитку всіх суміжних галузей, ринку праці та ринку капіталів. Адже в процесі будівництва використовується значна чисельність людських ресурсів і активізуються виробничо-торговельні процеси з багатьма галузями: машинобудуванням, виробництвом будівельних матеріалів, хімічною, дерево-целюлозною, добувною промисловістю тощо [1].

Як відомо, будівельна галузь є своєрідним індикатором соціально-економічного становища у державі. Під час кризових явищ вона завжди опиняється у чи не найскладнішій ситуації і завжди першою реагує на зміни. Крім того, функціонування будівельних підприємств пов'язане з цілою низкою економічних, технічних, організаційних та інших видів ризиків, які впливають на їхню діяльності та обумовлюють кінцеві результати, якщо не попередити їхній вплив.

У несприятливих економічних умовах особливої гостроти набуває питання просування та реалізації готового будівельного об'єкту, оскільки він є доволі специфічним товаром, попит на який прямо залежить від коливань фінансових можливостей потенційних споживачів. Саме тому постає необхідність активізації маркетингової діяльності на підприємствах будівельної галузі. Слушно зауважити, що даний напрям діяльності будівельних підприємств в Україні знаходиться на початковій стадії свого розвитку, оскільки не налагоджені та не відпрацьовані механізми застосування маркетингового інструментарію щодо будівельної продукції, а ті, що існують не мають системності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує достатня кількість публікацій, які розглядають основні аспекти маркетингу у будівництві. Так, О.М. Асаул, вважає, що маркетингова концепція в системі управління будівельною організацією передбачає управління всіма сторонами діяльності організації: від формування ідеї проекту і первинних інженерно-конструкторських і архітектурних розробок до реалізації будівельної продукції кінцевим споживачам [2].

Маркетинг як систему взаємодії підприємства й ринку розглядає Ф. Котлер: узагальнено – «комплекс найбільш суттєвих ринкових відносин та інформаційних потоків, що пов'язують фірму з ринками збуту її товарів [3, с. 136]»; деталізовано – як сукупність елементів навколишнього середовища, маркетингових стратегій, каналів, моделей поведінки покупця та основних показників, на основі яких приймаються маркетингові рішення [4, с. 188].

Г. Л. Багієв [5, с. 31] визначає маркетингову систему як сукупність соціально-економічних утворень (елементів, суб'єктів) ринкового простору (середовища), кожне з яких володіє самостійністю та цілісністю, знаходиться у безперервній взаємодії з приводу формування та розвитку попиту на товари та послуги з метою отримання прибутку та задоволення потреб партнерів у ланцюгу їх комунікацій.

Досить повним, таким що вживається на рівні підприємства та враховує його взаємодію з ринковим середовищем, на нашу думку є визначення В. І. Бєляєва, який під системою маркетингу підприємства вважає «сукупність різноманітних елементів – матеріальних і понятійних, а також людей, певним чином пов'язаних між собою і які своєю взаємодією забезпечують створення маркетингових стратегій, а також тактичних маркетингових рішень, що дозволяють підприємству здійснювати зважену, обґрунтовану товарну і цінову політику на ринку [6, с. 604]».

Зазначені наукові погляди всебічно розкривають сутність маркетингу як системи, забезпечуючи наповненість теорії маркетингу, але автори даного дослідження вважають за необхідне застосувати отриманні знання відносно будівельного підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Маркетинг як система розглядався у багатьох дослідження, але по відношенню до маркетингу будівельного підприємства в українських реаліях на сьогоднішній день можна стверджувати про недостатність досліджень щодо проблеми організації маркетингової діяльності у будівництві на засадах системного підходу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних принципів системного підходу щодо організації маркетингової діяльності будівельного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні будівельна галузь переживає спад, пов'язаний з низкою об'єктивних причин. Аналіз статистичних даних свідчить про падіння обсягів будівництва у листопаді 2014 року порівняно з аналогічним періодом 2013 року на 19,3% (рис. 1). Слід зауважити, що наведені дані 2014 року не враховують показники

обсягів будівництва тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. Частка цього регіону у загальному обсязі будівництва складала у різні роки 30-40%.

У 2014 році порівняно з попереднім періодом за всіма регіонами спостерігається зменшення будівельної активності, крім Рівненського (+6,1%), Тернопільського (+3,2%) та Чернігівського (+46,3%) регіонів [7]. За не уточненими даними державних органів статистики найбільше зменшення обсягів будівельної продукції, із зрозумілих причин, відбулося у Донецькій (44,7%) та Луганській (49,9%) областях.

Ситуація, що склалася на ринку будівельної продукції спонукає підприємства шукати нові шляхи просування продукції на ринок та використовувати маркетинговий інструментарій.

Маркетинг застосовується незалежно від того, який ступінь розвитку ринкових відносин, так як виступає у вигляді реальної системи, яка пов'язує внутрішню і зовнішню діяльність фірми, а також координує взаємодію усіх суб'єктів, які входять у систему маркетингу [4, с. 31]. Специфіка маркетингу в будівництві пов'язана з особливостями самого виробничого процесу галузі. По-перше, об'єкти будівництва створюються безпосередньо там, де вони будуть використовуватися. По-друге, з розвитком конкуренції житлове будівництво все більше буде орієнтовано на задоволення індивідуальних запитів населення, спрямованих на те, щоб житлу були притаманні особливі споживчі властивості, які б відповідали духу часу.

Маркетингова система будівельного підприємства має враховувати особливості будівельного виробництва та будівельної продукції, а саме: тривалий термін підготовки і створення будівельної продукції, високу вартість, яка не підкріплена платоспроможним попитом, складна законодавчо-нормативна база, яка викликає проблеми з оформлення дозвільних документів і актів приймання, дорогі і обмежені джерела фінансування, закріпленість будівельної продукції за територією, значний часовий лаг між моментом інвестування та одержанням економічного ефекту від вкладень [1].

Маркетингова система будівельного підприємства включає у свій склад різні елементи: постачальники, конкуренти, посередники, споживачі та безпосередньо підприємство, діяльність якого є предметом дослідження. Докладно авторський погляд на склад та структуру системи маркетингу будівельного підприємства відображено на рис. 2.

У сучасних умовах система маркетингу перетворилася на систему інтегрованого маркетингу, що включає функцію управління збутовою, виробничою і постачальницькою діяльністю підприємства. Це чітко видно з наведеної на рис. 2 схеми. Кожна маркетингова підсистема має власні цілі, функції та принципи діяльності, у результаті інтегрування яких формуються відповідні системні характеристики маркетингу. Що стосується, наприклад, постачальницької діяльності, то тут окрім надійності, професійності та інших важливих якостей постачальників значну роль відіграє їхня репутація на ринку, яка впливає на формування іміджу самого будівельно підприємства.

Маркетингова діяльність в будівельному процесі також спрямована на формування позитивного іміджу, оскільки репутація підрядних організацій має прямий вплив на подальший попит на продукцію будівельного підприємства. Не потребує пояснення і важливість адекватної ринкової системи ціноутворення на об'єкти будівництва, яка відіграє вирішальну роль при формуванні споживчих рішень.

У сучасній концепції ринкового управління ключову роль у формуванні умов стабільності й успіху грає стратегія аутсорсингу. Сенс аутсорсингу зво-

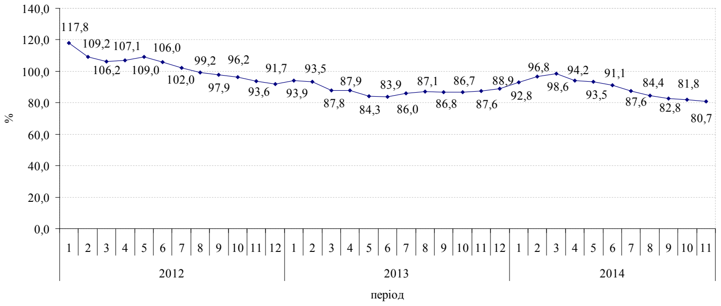

Рис. 1. Індекси будівельної продукції (у% до відповідного періоду попереднього року) *

Побудовано за [7]

** дані за 2014 рік наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя*

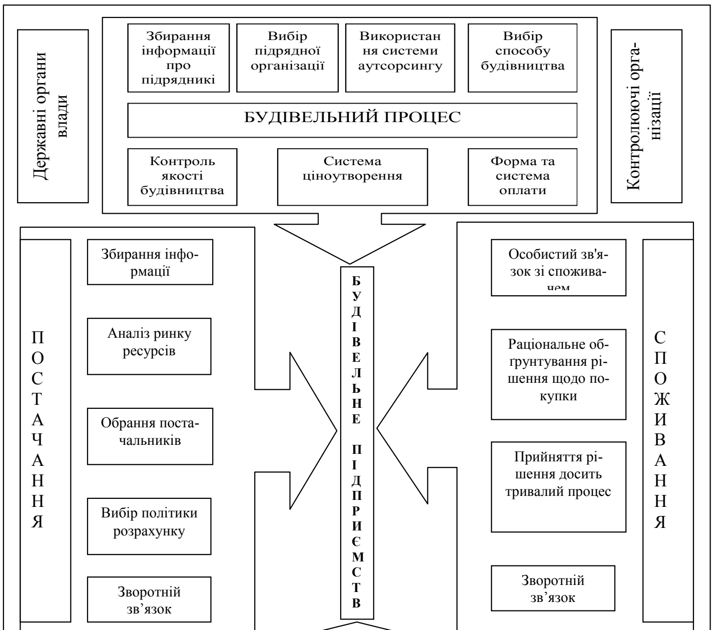

Рис. 2. Інтегрована система маркетингу будівельного підприємства

Розроблено авторами

диться до простої формули: зосередити всі ресурси на тому виді діяльності, який є основним для вашої компанії, і передати інші (підтримуючі, супутні) функції надійному і професійному партнеру. Сучасний аутсорсинг охоплює всі галузі промислового виробництва, в тому числі і будівельну індустрію.

Аутсорсинг в будівництві – це стратегічне рішення компанії про передачу сторонній організації на виконання окремих функцій, напрямків бізнес-процесів з метою підвищення якості, зниження витрат, часу виконання.

Необхідно виділити практичні напрямки аутсорсингу на різних етапах виробничої діяльності: обґрунтування технічного завдання будівельного проекту; закупівлі компонентів і збут готової продукції – система логістики; виробництво; управління поставками; впровадження нових виробів; дистрибуція продукції, зовнішня логістика; післяпродажне обслуговування; обґрунтування розміщення замовлень на будівництво, обробку, дизайн.

Основна мета системи аутсорсингу в будівельному бізнесі – це зниження сукупних витрат, часу виконання отриманого замовлення в режимі підвищення якості та задоволенні попиту на кінцеву продукцію.

Провідну роль у маркетинговій діяльності відіграє збут об'єктів будівництва. Структура системи розподілу повинна відповідати реальним вимогам ринку і критеріям стабільної діяльності підприємства. Розподільну діяльність не можна розглядати ізольовано від виробничої або будь-якої іншої на підприємстві. Розподіл – це діяльність підприємства, прирівняна до виробництва. Наприклад, якщо ціноутворення на підприємстві буде здійснюватися без взаємодії з відділом збуту, а відповідно без урахування ринкової ситуації, наслідком може стати втрата значної частини споживачів.

На першому етапі необхідно визначитися з ринковою ситуацією, в якій функціонує підприємство, на другому – виявити функції, які необхідно виконувати, щоб задовольнити споживача продукції у ринковій ситуації, на третьому етапі визначається структура системи розподілу, відповідно до певних функцій, тобто необхідні учасники розподільного процесу. На будівельному ринку відбувається загострення конкурентної боротьби, тому стає очевидним, що без виконання низки функцій підприємство не зможе ефективно діяти на ринку. До таких функцій належать: вивчення і прогнозування попиту, аналіз і прогнозування розвитку ринкової ситуації, внесення корективів у розвиток виробництва підприємства. Для виконання цих функцій потребує створення на підприємстві служби маркетингу, яка стає окремим і чільним елементом системи розподілу.

Після виявлення необхідного набору функцій для даної системи розподілу, а також учасників розподільного процесу настає черга визначення рівнів каналів розподілу, що входять в склад системи. Рівень каналу розподілу – це відсутність або наявність певної кількості посередників, які виконують відповідні функції з переміщення товару і передачі права власності від виробника до споживача. Розрізняють прямі канали або нульового рівня (без посередника) і непрямі канали: однорівневий (один торговельний посередник), дворівневий (два посередники) і так далі.

Канали розподілу створюють цінності часу, простору і стану, що становить додану вартість дистрибуції. Посередники, як правило, мають більш обмежений вибір варіантів, ніж виробники, і, отже, володіють меншою свободою вибору у розробці стратегії розподілу [8, с. 337].

В останні роки найпоширенішим каналом розподілу будівельної продукції є канал нульового рівня, коли господарські відносини з виробництва готової продукції формуються між будівельною організацією та замовниками безпосередньо. Контрактна організація як посередник між будівельною організацією та замовником з'являється, щонайменше, у двох випадках: при бюджетному фінансуванні будівництва; при масовому виробництві будівельної продукції. Канал розподілу другого рівня включає також інвестиційну компанію. Домогосподарства вкладають кошти в інвестиційні фонди, які на договірній основі залучають контрактні організації для більш ефективного розміщення інвестицій серед будівельних організацій. Далі викуплена інвестиційною компанією будівельна продукція розподіляється між вкладниками. Канал розподілу третього рівня виникає, коли в ланцюжку з'являється ще одна ланка – ріелтор.

Після визначення функцій та структури системи розподілу передбачається оцінка ефективності системи розподілу, яка проводиться за трьома критеріями: економічності, стабільності і продуктивності [9, С. 111-120]. Це дає можливість виявити основні, допоміжні та непотрібні функції, і, як наслідок, деструктивні елементи, тобто «вузькі місця» у функціонуванні системи розподілу.

Функцією маркетингової діяльності будівельного підприємства також є допомога споживачеві у прийнятті рішення щодо купівлі об'єкту будівництва або здійсненні замовлення. Це потребує встановлення особистого зв'язку з покупцем, великої кількості часу та раціонального обґрунтування доцільності вкладення грошей.

Висновки і пропозиції. Авторами дослідження представлено схему системи маркетингу будівельного підприємства, яка складається з чотирьох основних підсистем: постачання, будівельний процес, збут будівельного об'єкту та споживання. Кожна підсистема маркетингу здійснює низку функцій, які спрямовані на виконання кінцевої мети будівельного підприємства – збут будівельних об'єктів, які, що важливо, є складовими іміджевого портфелю підприємства або його «візитною карткою», завдяки якій майбутній покупець буде робити свій подальший вибір під час прийняття рішення щодо купівлі будівельних об'єктів.

Список літератури:

1. Смачило В. В., Головко-Марченко І. С. Аналіз стану будівництва в Україні / Молодий вчений. – 2014. – № 10. – С. 19-22.
2. Асаул А. Н. Феномен инвестиционно-строительного комплекса или сохраняется строительный комплекс страны в рыночной экономике: монография / А.Н. Асаул. – СПб: 2001. – 145 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: эксперес-курс / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2001. – 496 с.
4. Скибінська З. М. Застосування інструментів маркетингу при ви- рішенні проблеми ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС / З. М. Скибінсь- ка // Науковий вісник Національного лісотехнічнго університету України. – 2007. – Вип. 17. – С. 184-191.
5. Багиев Г. Л. Маркетинг: учебник для вузов / Г. Л. Багиев, Х. Анн, В. М. Тарасович. – 3-е изд. – СПб.: ПИТЕР, 2005. – 736 с.
6. Беляев В. И. Маркетинг: основы теории и практики: учебник / В. И. Беляев. – М.: КНОРУС, 2005. – 672 с.

7. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
8. Маркетинг сбыта: учебное пособие / Под научной редакцией профессора Г. Л. Багиева. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2008. – 508 с.
9. Халина В. Ю. Структурно-функциональный анализ системы распределения продукции предприятия / В. Ю. Халина. – Современный научный вестник. – 2013. – № 41(180). – С. 91-96.

Смачило В.В., Халина В.Ю.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Маркетинговая деятельность играет ведущую роль в функционировании любого предприятия, в том числе и строительного. Ее эффективное развитие положительно влияет на результат деятельности предприятия, особенно при неблагоприятной экономической ситуации. Современное состояние маркетинга на строительных предприятиях требует совершенствования его организации. Авторы данного исследования предлагают использование системного подхода. Данный подход сделает возможным интегрировать в единую маркетинговую систему ведущие виды деятельности строительных предприятий для продвижения собственной продукции на рынок.
Ключевые слова: системный подход, маркетинговая деятельность, строительное предприятие, поставка, строительный процесс, сбыт, потребление.

Smachylo V.V., Khalina V.Yu.
Kharkov National University of Construction and Architecture

SYSTEMATIC APPROACH TO THE ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITIES OF THE CONSTRUCTION ENTERPRISES

Summary
Marketing plays a leading role in the functioning of any enterprise, including construction. Effective development has a positive effect on the activity of the enterprise, especially in adverse economic situation. The current state of marketing in construction enterprises requires improvement of its organization. The authors of this study suggest the use of a systematic approach. This approach will make it possible to integrate into a single marketing system leading the activities of construction enterprises to promote their own products on the market.
Keywords: system approach, marketing activities, building company, delivery of construction, sale, and consumption.

УДК 658.7

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МАРКЕТИНГУ ТА МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Страпчук С.І.
Харківський інститут бізнесу та менеджменту

Неоднозначність визначень поняття «маркетинг» та «маркетингова діяльність» зумовлює необхідність їх конкретизації. Досліджено основні підходи щодо тлумачення маркетингу як одного з реальних інструментів дотримання принципів ефективності та соціальної відповідальності в ринкових умовах. Підходи у визначенні понять пов'язані як з розвитком концепцій, так і з методологією. Запропоновано розглядати маркетинг та маркетингову діяльність як тотожні терміни з поділом їх на тактичний та стратегічний рівні. Визначено, що мета маркетингу – досягнення бажаного обсягу продажів на цільових ринках, має бути узгоджена із достатнім рівнем прибутковості підприємства.
Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, системний аналіз, тактичний та стратегічний рівні.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення та розвитку маркетингу існують певні суперечності в поглядах на його тлумачення, розмежування з маркетинговою діяльністю підприємства, відсутнє системне бачення цих нових прогресивних напрямків в економічній науці та у практиці вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемами досліджень теоретичних аспектів маркетингу працювали відомі учені-економісти – Ф.Котлер, В.М. Еріашвілі, О.О. Шубін, О.М. Азарян, В.В. Аронова, С.С. Гаркавенко, О.О. Єранкін, В.В. Липчук, І.О. Соловйов, О.С. Тєлєтов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеність проблеми систематизації щодо визначень маркетингу та маркетингової діяльності обумовлюють вибір тематики дослідження та визначають його актуальність.

Мета статті. Поглибити економічну сутність категорій «маркетингова діяльність» та «маркетинг», виявити взаємозв'язок між ними.

Виклад основного матеріалу досліджень. Маркетинг вважають досить молодою наукою, адже переважна більшість вчених відносять появу терміну маркетингу до кінця XIX – початку XX століття. Офіційно курс лекцій з проблем маркетингу починають читати вчені США з 1902 року [1, с. 9]. Поступово маркетинг застосовують в практичній діяльності підприємств. Перше визначення належить американцям Р. Батлеру та А. Шоу (1911 р.) [9, с. 10]. Проте окремі автори вважають, що поняття маркетингу з'явилось у 20-30-х роках XX століття в США як реакція на економічну кризу, що змусила досконало вивчати ринкове середовище [18, с. 20]. Та, остаточно, на думку більшості вчених, маркетинг як наука був сформований лише в 1950 році в процесі зміни збутової концепції на маркетингову [9, с. 43].

В СРСР поява терміну маркетингу пов'язується із проведенням реформ О. Косигіна (1965), що передбачали частковий перехід від адміністративних до економічних методів управління господарством, звернення уваги на потреби споживачів. В 1975 році було створено Секцію маркетингу при Міністерстві зовнішньої торгівлі, яку очолив Г. Г. Абрамішвілі в 80-х роках, та впровадив в життя ідею перекладу праць Ф. Котлера, чим започаткував розвиток маркетингу як наукового знання. В Україні маркетинг починають викладати в 1992 році. Закладення засад маркетингу в сільському господарстві пов'язується із набуття незалежності Україною в 1991 році, адже основні нормативно-правові акти, що регламентують ключові положення ведення маркетингової діяльності датуються 1991-1993 рр.

На сьогодні відсутній єдиний підхід щодо визначення поняття «маркетинг». Сучасна західна та вітчизняна література пропонує понад дві тисячі визначень маркетингу, що пояснюється різними методологічними підходами вчених та динамічним розвитком продуктивних сил ринкового суспільства, яким має відповідати ця наука.

Загальновідомим є зв'язок поняття маркетингу з ринком, з чим погоджується більшість вчених, адже термін «маркетинг» (від англ. «market getting») в дослівному перекладі означає охоплення ринку. Також широко використовуються трактування маркетингу як «ринкостворення», «ринкова діяльність» [4, с. 9], «мистецтва продавати», «мистецтва знаходити клієнтів» [1, с. 16], маркетинг як діяльність, що спрямована на створення попиту, які на нашу думку досить однобоко висвітлюють дане поняття. Зустрічаються також численні випадки досить розширеного тлумачення поняття маркетинг (наприклад, В.Д. Нємцов вважає все, що відбувається в сфері бізнесу включається в поняття маркетинг). Найчастіше маркетингом називають ринкові дослідження, проте це випадки вживання терміну в переносному значенні.

Важливий внесок в узагальнення можливих підходів до визначення терміну було здійснено американцем українського походження Ф. Котлером, що мав найбільший вплив на розвиток теорії вітчизняного маркетингу. За результатами досліджень, слід розрізняти наступні підходи щодо тлумачення поняття «маркетинг» [3, с. 122]: як філософія бізнесової діяльності; як система управління ринковою діяльністю; як методологія дослідження ринку.

Ряд вітчизняних науковців дотепер підтримують класифікацію визначень маркетингу в інтерпретації Ф. Котлера, вносячи окремі корективи. Так, наприклад, С.С. Гаркавенко [7, с. 14], вважає, що підходів щодо визначення маркетингу є три: маркетинг як самостійний вид підприємницької діяльності; маркетинг як функція управління; маркетинг як сучасне бачення філософії бізнесу. Причому автор робить акцент на останньому підході, вважаючи основною метою маркетингу орієнтацію усієї діяльності фірми від проектування до збуту товарів на задоволення потреб споживача.

Переважна більшість дослідників підтримують думку про те, що маркетинг задовольняє потреби споживача, проте не завжди маркетинг є гарантом захисту та задоволення суспільних потреб, а в першу чергу спрямований на забезпечення отримання прибутку підприємством в умовах жорсткої конкуренції. О.М. Азарян, в свою чергу, систематизує визначення науковцями поняття маркетингу, акцентуючи увагу на недоліках цих підходів [1, с. 15-16]:

маркетинг як філософське поняття; маркетинг як діяльність на ринку, спрямована на задоволення потреб; маркетинг як комплексна наука – визначається як управлінська концепція, що забезпечує ринкову орієнтацію виробничо-збутової діяльності фірми.

На противагу донецьким дослідникам О.М. Азаряну, Е.М. Локтеву, І.О. Оносовій [1, с. 14-15], вчені Вінницького аграрного університету В.М. Лисогор, О.М. Мороз, О.В. Пітик [12, с. 8] вважають, що маркетинг не може претендувати на роль самостійної науки, оскільки не має специфічного, властивого тільки йому предмету і методу, і розглядають його як найважливішу функцію управління підприємством. Ми не поділяємо думку з цього приводу, і вважаємо маркетинг повноцінною наукою.

Окремої уваги заслуговує систематизація підходів щодо визначення маркетингу в праці О.О. Єранкіна [9, с. 18-20], що виділяє 8 засадових принципів, покладених у визначення терміну:

1) діяльність з упорядкування потоку товарів, стимулювання збуту (Е.П. Голубков, Американська асоціація маркетингу);

2) відмінність маркетингу від збуту і продажу (Теодор Левіт, Роберт Кіосакі, Пітер Дракер);

3) виявлення та задоволення потреб, попиту (Філіп Котлер, Шеллі Лазарус, Раїс Гареєв);

4) орієнтація на клієнта, споживача (Теодор Левіт, Прабку Гунтарі, Мацусіта, Рендел Чепмен, Цино Давідофф, Рік Крендел);

5) інформаційна складова, інструмент ринкового аналізу (І. Березін, Є. Стрелков);

6) вигідність маркетингу, філософія бізнесу (Ж.-Ж. Ламбен, А. Манн, Річард Бучанан, А. Дайан, І. Кліманов);

7) управлінський підхід і стратегічна складова (Рей Корей, Крашеніннікова, Суспільний інститут маркетингу (Велика Британія), Дітль, Хершен, Д. Костюхін, О. Шпагін, А. Єремічев, С. Миздрін, П. Вайнштейн) – на думку автора [9] найповніше відповідає сучасним тенденціям розвитку.

8) спосіб отримання конкурентних переваг (Д. Траут, Є. Райс, С. Рівкин, Й. Спелстра, Х. Хершген).

У праці В.В. Липчука, Р.П. Дудяка, С.Я. Бугіль «Маркетинг: основи теорії та практики» [11] виділено дещо інші підходи щодо визначення маркетингу:

1) загально концептуальний – спрямування ділового мислення і ділової активності на задоволення потреб споживачів в умовах конкуренції, врахування специфіки вимог, реагування на управлінські особливості у процесі побудови ефективної системи управління виробництвом і збутом;

2) функціонально-товарний, який є конкретним у сферах використання основних ресурсів фірми, її ринкових можливостей у виробничо-збутовій діяльності, вивчення умов товарного продажу через торговельну мережу та просування на ринку; зацікавленість до товару, його ціни, витрат і прибутків;

3) системно-комплексний є узагальнюючим способом виявлення можливостей збутової діяльності.

Представники Московської школи маркетингу (Н.Д. Еріашвілі, К. Ховард, Ю.А. Ципкін) виділяють два підходи у його визначенні [15, с. 57]:

– маркетинг як управлінська концепція (образ мислення, своєрідна філософія підприємництва);

– маркетинг як образ дій, тобто як системи практичних прийомів і заходів, направлених на досягнення успіху на ринку.

В дослідженнях І.О. Соловйова визначення маркетингу з позицій науковців згруповано в 5 підходів [17, с. 16-17]: маркетинг як діяльність; маркетинг як процес; маркетинг як метод, концепція, система управління; маркетинг як комплексне поняття (підхід, організація); маркетинг як філософія бізнесу та управління.

Проте сам автор виділив три аспекти, за якими доцільно було б характеризувати маркетинг: вид професійної діяльності, філософія господарювання і базис процесу прийняття управлінських рішень, що перегукується із класифікацією С. С. Гаркавенко.

Ф. Котлер, який вже понад 30 років досліджує проблему маркетингу змінив підходи в дослідженні окреслених питань: якщо в ранніх працях детально розглядалися інструменти маркетингового комплексу, то в пізніших автор наголошує на системності в підході до вивчення маркетингу, єдності його елементів та використанні в ньому стратегічного планування [13, с. 33]. Це є свідченням динамічного розвитку маркетингу.

На необхідності розгляду маркетингу у співвідношенні з економічним розвитком також наголошує О.О. Шубін, який зазначає, що за моделлю стадій економічного зростання У. Ростоу перші три рівні (традиційне суспільство, створення передумов для «злету» та «зліт», просування до зрілості) не вимагають активізації маркетингу, оскільки конкуренція низька, пропозиція перевищує попит та ринки збуту є ненасиченими. Тоді як в послідуючих рівнях (епоха масового виробництва та за межами масового споживання) за умов перенасичення ринку, посилення конкурентної боротьби, маркетинг виступає інструментом, що активізує споживання та удосконалює діяльність підприємства. Тобто маркетинг є каталізатором зростання [14, с. 10].

Для детального ознайомлення з поняттям маркетингу звернемося до словників. Так, в міжнародному словнику маркетингових термінів Даніеля Ядіна [19] маркетинг є настільки всеохоплюючим поняттям, що єдине зручне визначення не може бути повністю адекватним. Королівський чартерний інститут маркетингу пропонує наступне формулювання «маркетинг – це пов'язаний з отриманням прибутку процес управління, що відповідає за визначення, передбачення та задоволення потреб клієнта».

Г.С. Вечканов та Г.Р. Вечканова [6, с. 304-305] в сучасній економічні енциклопедії дають три визначення маркетингу:

1) комплексна наукова система організації та управління виробничою, комерційною та збутовою діяльністю підприємства, спрямована на виявлення невідомих та незадоволених запитів споживачів;

2) один із способів активізації конкурентних начал ринкової економіки;

3) якісно нова філософія виробництва і збуту продукції та послуг в умовах розвиненої ринкової економіки.

В економічній енциклопедії за редакцією колективу авторів на чолі з С.В. Мочерним [8, с. 239-242] маркетинг – це система організації та управління діяльністю фірми з розробки нових видів товарів, їх виробництва, і збуту на основі вивчення ринку та потреб споживачів з метою отримання прибутку.

Маркетинг у фінансово-економічному словнику А.Г. Загороднього [10, с. 500] визначається як наукова концепція комплексна система організації виробництва і збуту продукції, що зорієнтована на задоволення потреб споживачів та отримання прибутку на основі дослідження товарного ринку.

Сучасний маркетинг розглядається як початковий етап діяльності підприємства, при цьому ринкові дослідження передують розробленню програми випуску товарів.

У великому економічному словнику під редакцією А.Н. Азріліяна дається два визначення поняття маркетингу [5]: в загальному значенні це робота з

ринком заради здійснення обмінів з метою задоволення людських нестатків та потреб та маркетинг як аналіз кон'юнктури товарного ринку, спрямований на виявлення потенційних ринків збуту, з урахуванням виявлених і передбачених потреб, а також перспектив підприємства в області досліджень та оптимізації виробництва в руслі існуючих вимог.

В своїх дослідженнях ми притримуємось твердження про існування концептуального та функціонального підходів щодо визначення маркетингу. При цьому такі методологічні підходи застосовують не лише до маркетингу, а й наприклад, до логістики. Так, В.Н. Амітан [2] найбільш узагальнюючим вважає концептуальний, а більш конкретним для розуміння функціональний підхід. Концептуальний підхід дає змогу визначитись навіщо потрібен маркетинг, тобто пов'язується із вирішенням стратегічних завдань, тоді як функціональний вказує яким чином маркетинг реалізує своє призначення на тактичному рівні.

В зарубіжній літературі широко використовується термін «маркетинг», тоді як поняття «маркетингова діяльність» практично не зустрічається, що свідчить про схожість цих понять. У вітчизняних авторів, наприклад, у монографії О.О. Шубіна [16, с. 10] маркетингова діяльність ототожнюється з поняттям маркетингу, але відрізняються за об'єктом вживання та функціями. Якщо структурними елементами маркетингу є товар, ціна, розподіл, просування, то в маркетинговій діяльності цими елементами є планування, організація, дослідження, комунікації та контроль.

Але слід проаналізувати думки авторів з приводу даного твердження. Зокрема, О.М. Азарян [1, с. 17] систематизуючи визначення щодо маркетингової діяльності ряду авторів (Г. Л. Багієв, В. М. Тарасевич, Х. Анн,) прийшов до висновку, що маркетинг обумовлює сутність маркетингової діяльності, і визначає її як: різновид роботи функцій у сфері підприємництва; діяльність, пов'язана зі здійсненням функцій маркетингу (маркетингові дослідження, організація маркетингу, збут, ціноутворення товарна політика) з метою отримання прибутку; усяка діяльність, що охоплює процес упровадження філософії та інструментарію маркетингу у всіх ланках відтворювального ланцюга ринкової економіки і дозволяє дати відповіді на питання: що і скільки виробляти, як і де продавати товар і послуги, які задовольняють попит та забезпечують прибуток.

О.М. Азарян [1, с. 18] вважає, що маркетингова діяльність є поєднанням процесу управління (вивчення ринку, формування стратегії і тактики підприємства) та сфери особливого виробництва, що включає окрім основного процесу збут, сервіс, рекламу та маркетингові дослідження.

Більшість авторів, в тому числі і С.С. Гаркавенко [7, с. 23] розглядають маркетингову діяльність як орієнтацію на організацію структури маркетингової діяльності, що є досить вузьким трактуванням, і спрямоване лише на створення служби маркетингу, аналіз, планування, реалізацію запланованих нею заходів та контроль цієї діяльності.

Організація маркетингової діяльності полягає у виборі структури маркетингу, постановки її цілей, задач та функцій [20, с. 208]. Аналіз маркетингу проводитися у межах комплексу маркетингу. Планування та реалізація – це систематизація та втілення запланованих заходів на певний проміжок в межах комплексу маркетингу. Контроль – це відповідність фактичних даних запланованим та визначення ефективності маркетингу.

В.В. Аронова [4, с. 15-16] визначає маркетингову діяльність як прояв відповідності рівня розвитку маркетингової служби, інструментарію й методів, що склалися при вирішенні завдань по просуванню продукції на ринок. Головним предметом аналізу виступає безпосереднє оточення підприємства. Прихильником такого твердження є Г.Л. Азоєв, який вважає що маркетингова діяльність повинна забезпечити управлінців надійною інформацією про ринок, його структуру і динаміку, смаки і потреби споживачів.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши думки науковців ми схиляємося до думки з приводу ототожнення понять маркетингу та маркетингової діяльності в її тактичному та стратегічному вираженні. Тож провівши системний аналіз підходів щодо визначення поняття маркетингової діяльності цілком логічним буде погодитись з поділом його на тактичний та стратегічний рівні, оскільки спираючись на фактичні результати аналізу даних з допомогою характерного інструментарію формуються пропозиції щодо дій на ринку на майбутнє. Отже, маркетингову діяльність пропонується нами визначати як систему організаційно-управлінських заходів, спрямованих на підвищення ефективності господарської діяльності підприємств, орієнтованої на потреби споживачів, що поєднує в собі стратегічні та тактичні підходи у визначенні ринкових позицій конкретного суб'єкта господарювання з урахуванням структури виробництва та ринкових ризиків.

Список літератури:

1. Азарян О. М. Маркетингова діяльність підприємств на ринку м'ясопродуктів: монографія / О. М. Азарян, Е. М. Локтєв, І. А. Оносова Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. – 229 с.
2. Амітан В. Н. Логістизація процесів в організаційно-економічних системах: монографія / В. Н. Амітан, Р. Р. Ларіна, В. А. Плюшенко – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003. – 72 с.
3. Армстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг. Загальний курс, 5-те видання.: Пер. з англ.: навч. пос. – М.: Видавничий дім «Вільямс», 2001. – 608 с.
4. Аронова В. В. Ситуаційно-процесна діагностика стану маркетингової діяльності на підприємстві: монографія / В. В. Аронова, Г. І. Дібніс – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 224 с.
5. Большой экономический словарь/ Под ред Азрилияна А. Н. – 2-е изд. доп. и переаб. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
6. Вечканов Г. С., Вечканова Г. Р. Современная экономическая энциклопедия. – СПб: Издательство «Лань», 2002. – 880 с.
7. Гаркавенко С. С. Маркетинг. Підручник. – Київ: Лібра, 2004. – 712 с.
8. Економічна енциклопедія: У 3х томах. Т. 2 / Редкол. Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія» – 2001. – 848 с.
9. Єранкін О. О. Вплив аграрної політики на маркетингову діяльність підприємств АПК в Україні/ О. О. Єранкін // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 29-39.
10. .Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
11. Липчук В. В. Маркетинг: основи теорії та практики: навчальний посібник за ред. В. В. Липчука / В. В. Липчук, Р. П. Дудяк, С. Я. Бугіль. – 3-тє видання випр. і доп. – Львів: «Магнолія 2006», 2010. – 288 с.

12. Лисогор В. М. Моделювання маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств: монографія / В. М. Лисогор, О. М. Мороз, О. В. Пітик – Вінниця: Універсум- Вінниця, 2005. – 120 с.
13. Котлер Ф. Маркетинг в третьем тысячелетии: как создать, завоевать и удержать рынок: пер. с англ. В. А Гольдича и А. И. Оганесовой; научн. ред. Б. А. Соловьев. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. – 272 с.
14. Маркетинг: навч. посібник / О. М. Литвинова, І. В. Кошкалда, Р. М. Шелудько та ін. / Харк. нац. аграр. ун-т. – Х., 2013. – 239 с.
15. Маркетинг: Учебник для вузов Н. Д. Эриашвили, К. Ховард, Ю. А. Ципкин и д. Под ред. Н. Д. Эриашвили. 3-е узд., переаб и доп. – М.: Юнити-Дана, 2003. – 631 с.
16. Маркетингова діяльність металургійного підприємства: управління та аспекти конкурентоспроможності: монографія / під ред. О. О. Шубіна. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – 194 с.
17. Соловйов І. О. Агромаркетинг: системна методологія, реалізація концепції: моногорафія / І. О. Соловйов – Херсон: Олди-плюс, 2008. – 344с.
18. Тєлєтов О. С. Маркетинг продукції виробничо-технічного призначення: монографія / О. С. Тєлєтов. – Суми: Вид-во Сумського держ. університету. – 2002. – 231 с.
19. Ядін Даніель Міжнародний словник маркетингових термінів / Пер. з англ., за наук. ред. В. М. Савенко, Є.Є. Козлова – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Брукс, 2007. – 608 с.
20. Якимчук К. Д. Маркетингова логістика та її значення в стратегії сталого розвитку соціуму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/libs /stattya/40-stattya

Страпчук С.И.
Харьковский институт бизнеса и менеджмента

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ МАРКЕТИНГА И МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Неоднозначность определений понятия «маркетинг» и «маркетинговая деятельность» предопределяет необходимость их конкретизации. Исследованы основные подходы относительно толкования маркетинга как одного из реальных инструментов соблюдения принципов эффективности и социальной ответственности в рыночных условиях. Подходы в определении понятий связаны как с развитием концепций, так и с методологией. Предложено рассматривать маркетинг и маркетинговую деятельность как тождественные термины, с разделением их на тактический и стратегический уровни. Определено, что цель маркетинга – достижение желаемого объема продаж на целевых рынках, должна быть согласована с достаточным уровнем доходности предприятия.
Ключевые слова: маркетинг, маркетинговая деятельность, системный анализ, тактический и стратегический уровни.

Strapchuk S.I.
Kharkiv Institute of Business and Management

THE MAIN APPROACHES TO THE DEFINITION OF MARKETING AND MARKETING ACTIVITIES

Summary
The ambiguity of the definitions of «marketing» and «marketing» predetermines the necessity of their implementation. Basic approaches concerning the interpretation of marketing as one of the real instruments of compliance with the principles of efficiency and social responsibility in market conditions. Approaches to the definition of concepts associated with the development of concepts and methodology. It is proposed to consider the marketing and marketing activities as identical terms with their separation at the tactical and strategic levels. Determined that the goal of marketing is to achieve the desired sales target markets should be coordinated with a sufficient level of profitability of the enterprise.
Keywords: marketing, marketing, systems analysis, tactical and strategic levels.

УДК 336.6

ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРИРОДА ФИНАНСОВОГО РИСКА В РАЗВИТИИ ОРГАНИЗАЦИИ

Стрельчук Н.А.
Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации

Исследованы теоретические вопросы о сущности и природе финансового риска в развитии организации. Дана характеристика основным видам финансовых рисков. Очерчены основные сущностные характеристики финансового риска в развитии организации. Определено влияние воздействия совокупного риска на возникновение кризисов в развитии субъекта хозяйствования. Подчеркнута важность антикризисного управления финансами организации.
Ключевые слова: Риск, финансовый риск, кризис, антикризисное управление, концепция жизненного цикла организации.

Постановка проблемы. Финансовая деятельность организации во всех ее формах сопряжена с многочисленными рисками. Степень влияния рисков на результаты деятельности организации и уровень финансовой безопасности существенно возрастает с переходом к рыночной экономике. Риски, которые непосредственно сопровождают деятельность организации и генерируют различные финансовые угрозы, выделяют в особую группу финансовых рисков, играющих наиболее значимую роль в общем «портфеле рисков» организации. Возрастание степени влияния финансовых рисков на результаты финансовой деятельности и финансовую стабильность организации связано с быстрой изменчивостью экономической ситуации в стране и конъюнктуры финансового рынка, расширением сферы финансовых отношений, появлением новых финансовых технологий, инструментов и рядом других факторов. Поэтому выявление экономической сущности и установление форм влияния финансовых рисков на результаты финансовой деятельности организации является очень важной задачей для антикризисного управления.

Цель статьи. Главной целью этой работы является обозначить взаимосвязь влияния совокупного финансового риска на неизбежность наступления кризиса в развитии организации.

Изложение основного материала. Термин «риск» имеет достаточно древнюю этимологию. В первоначальной своей буквальной трактовке, упоминаемой еще Гомером, он характеризовался как «опасность лавирования между скал» [1, с. 10]. Экономисты сходятся во мнении, что риск – это возможность наступления событий с отрицательными последствиями в результате определенных решений или действий.

Риск, по мнению И. А. Бланка, – «это вероятность наступления события, связанного с возможными финансовыми потерями или другими негативными последствиями» [1, с. 13].

А.С. Большаков определяет риск как «неопределенность получения дохода и вероятность утраты собственного капитала организации» [2, с. 89].

Таким образом, риск – это деятельность, связанная с преодолением неопределенности в ситуации неизбежного выбора, в процессе которой имеется возможность количественно и качественно оценить вероятность достижения предполагаемого результата, неудачи или отклонения от цели.

Определяющее значение для финансового состояния организации оказывает именно финансовый риск. Накопленный в процессе эволюции экономической мысли теоретический арсенал позволяет разносторонне охарактеризовать природу финансового риска.

Н.А. Рыхтикова считает, что финансовый риск – «риск вероятности потерь денежных средств в процессе осуществления предприятием финансовой деятельности» [4, с. 22].

Ю.И. Юшко отмечет что «финансовый риск сопряжен с использованием различной структуры источников финансирования операций (соотношение заемного и собственного капитала) субъектов хозяйствования и способностью организации своевременно выполнять свои обязательства» [6, с. 114].

Финансовый риск – это возможная опасность денежных потерь при осуществлении операций на финансовом рынке, а также при управлении собственными и заемными источниками финансирования с целью их оптимального соотношения. Для более комплексного подхода к определению понятия «финансовый риск», необходимо рассмотреть характеристики, присущие данной категории.

Финансовому риску присущи следующие основные характеристики:

1. Экономическая природа. Финансовый риск проявляется в сфере экономической деятельности организации, прямо связан с формированием доходов организации и характеризуется возможными экономическими потерями в процессе осуществления финансовой деятельности. Финансовый риск характеризуется как категория экономическая, занимающая определенное место в системе экономических категорий, связанных с осуществлением хозяйственной деятельности организации.

2. Объективность проявления. Финансовый риск является объективным явлением в функционировании любой организации. Он сопровождает практически все виды финансовых операций и все направления финансовой деятельности организации. Риск присущ каждому финансовому решению, связанному с ожиданием доходов, независимо от того, понимает эту ситуацию финансовый менеджер или нет. Хотя принятие рискового финансового решения и носит субъективный характер, объективная природа проявления риска остается неизменной. Это определяет осознанное отношение к риску в процессе осуществления финансовой деятельности.

3. Действие в условиях выбора. Это одна из наиболее существенных характеристик финансового риска. Такое действие предпринимается финансовым менеджером в условиях рисковой ситуации или в ситуации неопределенности только при наличии вариантов этого выбора. Финансовый риск это не отражение рисковой ситуации (условий риска или неопределенности), а конкретное действие субъекта, принимающего решение, направленное на практический выход из этой ситуации в условиях неизбежного выбора.

4. Альтернативность выбора. Финансовый риск предполагает необходимость выбора альтернативы

действий финансового менеджера. При любых видах ситуации риска или неопределенности существует, по меньшей мере, две альтернативы этого выбора – принять на себя финансовый риск или отказаться от него. Там где нет альтернативы выбора нет и самого понятия финансового риска.

5. Целенаправленнее действие. Финансовый риск всегда рассматривается по отношению к конкретной цели, на достижение которой он направлен. Как правило, такой целью является получение определенной суммы (или уровня) дохода в результате осуществления отдельной финан-совой операции или финансовой деятельности в целом. В этом отношении финансовый риск рассматривается как возможность недостижения цели того или иного управленческого решения вследствие объективно существующей неопределенности условий осуществления предстоящей финансовой деятельности. Именно возможность несовпадения полученного финансового результата с намеченным целевым его показателем и характеризует сущность финансового риска. Без такого целевого измерителя финансовый риск как действие теряет свой смысл.

6. Вероятность достижения цели. Наличие вероятности отклонения от цели является атрибутом любого финансового риска, отражающим его содержание. При этом количественная идентификация этой вероятности в условиях риска существенно отличается от условий неопределенности. Усло-вия риска характеризуются как совокупность предстоящих вариантов осуществления финансовой деятельности, в которых существует объективная возможность количественно оценить вероятность достижения целевого результата. Вместе с тем, финансовый менеджер, принимающий рисковое ре-шение в условиях неопределенности, уверен, что вероятность достижения целевого результата существует, иначе финансовый риск как его действие был бы лишен смысла.

7. Неопределенность последствий. Эта характеристика финансового риска определяется невозможностью точно определить количественный финансовый результат (в первую очередь, доходность осуществляемых финансовых операций) в процессе принятия финансовые решений. По-следствия действий финансового менеджера, связанных с финансовым риском, могут иметь как положительные, так и отрицательные отклонения от целевого результата. При этом уровень результативности финансовых операций может колебаться (по отношению к целевому его значению) в зависимости от вида и уровня риска в довольно значительном диапазоне.

8. Ожидаемая неблагоприятность последствий. Последствия финансового риска могут характеризоваться как позитивными, так и негативными результатами финансовой деятельности. Однако в теории и в хозяйственной практике уровень финансового риска оценивается, прежде всего, размерами возможного экономического ущерба. Этот экономический ущерб в процессе реализации финансового риска может принимать различные формы – потерю прибыли, дохода, части или всей суммы капитала предприятия. В финансовой практике этот экономический ущерб всегда оценивается в денежном измерении.

9. Динамичность уровня. Уровень финансового риска, присущий той или иной финансовой операции или определенному виду финансовой деятельности организации, не является неизменным. Прежде всего, он зависит от продолжительности осуществления финансовой операции. Фактор времени оказывает самостоятельное воздействие на уровень финансового риска, проявляемое в альтернативности форм вложения капитала, возможности роста темпов инфляции, неопределенности движения ставки ссудного процента на финансовом рынке и т.п. Кроме того, показатель уровня финансового риска значительно варьирует под воздействием объективных и субъективных факторов, которые находятся в постоянной динамике.

10. Субъективность оценки. Несмотря на объективную природу финансового риска как экономического явления, оценка уровня финансового риска носит субъективный характер. Эта субъективность, т.е, неравнозначность оценки данного объективного явления различными субъектами осуществления этой оценки, определяется различным уровнем полноты и достоверности информативной базы, квалификацией финансовых менеджеров, их опытом в сфере риск-менеджмента к другими факторами.

Таким образом, рассмотренные основные сущностные характеристики финансового риска позволяют сформулировать следующее определение понятия финансовый риск:

Финансовый риск – это экономическая категория, сущность которой проявляется в результате выбора альтернативного финансового решения в условиях экономической неопределенности, и направленного на достижение желаемого целевого результата финансовой деятельности при вероятности получения финансовых потерь в силу неопределенности условий реализации выбранного решения.

В экономической науке сформировались несколько вариантов классификации рисков. Общая система рисков, включающая в себя различные варианты их классификации и охватывающая все виды экономической деятельности, группирует риски по следующим признакам. Данная классификация отражена в таблице 1.

Таблица 1

Классификация рисков

Классификационный признак	Виды рисков
По сфере возникновения	Внешние Внутренние
По продолжительности действия во времени	Кратковременные Постоянные
По степени правомерности	Оправданные Неоправданные
В зависимости от степени воздействия	Допустимые или минимальные Критический I степени Критический II степени Катастрофический риск
В зависимости от возможности страхования	Страхуемые Нестрахуемые
По характеру последствий воздействия риска	Чистые Спекулятивные
По видам потерь, возникающих в результате воздействия риска	Риск потери времени Риск потери денег
По соотношению проявления вероятных негативных и позитивных последствий риска	Приемлемые Неприемлемые

Источник: разработка автора. Таблица составлена на основании изучения экономической литературы

Как видно из таблицы 1, риски классифицируются по следующим признакам:

1. По сфере возникновения: внешние и внутренние.
2. По продолжительности действия во времени: как кратковременные и постоянные.

3. По степени правомерности: оправданный и неоправданный риск;

4. В зависимости от степени воздействия: допустимый или минимальный риск и критический риск I степени (потери равны ожидаемой прибыли), критический риск II степени (при данном уровне потерь затраты на производство продукции не окупаются) и катастрофический риск (угроза банкротства).

5. В зависимости от возможности страхования: страхуемые и нестрахуемые.

6. По характеру последствий воздействия риска: чистые риски (возможность получения только отрицательного или нулевого результата) и спекулятивные риски (способные принести как потери, так и прибыль).

7. По видам потерь, возникающих в результате воздействия риска, выделяют риск потери времени и риск потери денег. Данный признак классификации рисков применяется в основном в зарубежной практике. Усиление одного из двух видов риска приводит, как правило, к появлению другого, что обусловлено высокой степенью их взаимозависимости.

8. По соотношению проявления вероятных негативных и позитивных последствий риска выделяют приемлемый риск (соответствующий определенному балансу между ожидаемой выгодой и угрозой потерь) и риск, неприемлемый для экономического субъекта.

Финансовые риски организации характеризуются большим многообразием и в целях подготовки и реализации эффективных управленческих решений требуют определенной классификации. Наиболее универсальная классификация финансовых рисков предложена И.А. Бланком. Данная классификация комплексно отражает группы финансовых рисков.

Классификация финансовых рисков организации по основным признакам представлена в таблице 2.

Представленная система рисков является универсальной, поскольку может быть применена для характеристики различных видов экономической деятельности, однако как отмечает Н. А. Рыхтикова «в зависимости от цели, сферы деятельности организация самостоятельно определяет принципы классификации, основные виды рисков с учетом специфики ее функционирования, отрасли, региона» [4 с. 20].

Совокупность рисков, воздействующих на функционирование организации, влекут за собой возникновение кризисов в ее деятельности, они в развитии организации неизбежны, так как, по мнению А.П. Смольского «организация является открытой самоорганизующейся системой и всегда находится в нестабильном или квазистабильном состоянии» [5, с. 58].

Как показывают исследования продолжительности функционирования компаний в странах с развитой рыночной экономикой, около s вновь образованных фирм не переходят трехлетний рубеж своего существования; на шестой–восьмой год приходится очередной кризис, в результате которого уходят с рынка около 80% оставшихся компаний; в дальнейшем длительность этапов не одинакова [3, с. 66]. Различные виды кризисов, как во внешней среде, так и внутри организации могут совпадать, накладываться друг на друга, в результате чего происходит общий кризис компании.

В настоящее время общепринятой является концепция жизненного цикла организации, исходя из которой, процесс развития рассматривается как прохождение организацией нескольких этапов в течение цикла своего существования:

Первая стадия – вступление (зарождение). Включает в себя создание новой организации. На этой стадии предприниматель обсуждает идеи нового бизнеса и принимает решение об его создании.

Таблица 2

Классификация финансовых рисков организации по основным признакам

Классификационный признак	Группы финансовых рисков
По источникам возникновения	Систематический (рыночный риск) Несистематический (специфический)
По характеризуемому объекту	Риск отдельной финансовой операции Риск различных видов финансовой деятельности Риск финансовой деятельности организации в целом
По видам	Процентные Валютные Ценовые Снижения финансовой устойчивости Кредитные Инвестиционные Инновационные финансовые
По совокупности исследуемых инструментов	Индивидуальный Портфельный
По финансовым последствиям	Риск, влекущий только экономические потери Риск, влекущий упущенную выгоду Риск, влекущий как экономические потери, так и дополнительные доходы
По характеру проявления во времени	Постоянный Временный
По уровню вероятности реализации	Финансовый риск с низким уровнем вероятности реализации Финансовый риск со средним уровнем вероятности реализаций Финансовый риск с высоким уровнем вероятности реализации Финансовый риск, уровень вероятности реализации которого определить невозможно
По уровню финансовых потерь	Допустимый Критический Катастрофический
По возможности предвидения	Прогнозируемый Непрогнозируемый
По возможности страхования	Страхуемый Нестрахуемый

Источник: [1, с. 22]

Вторая стадия – становление (юность). Это стадия быстрого роста. Бизнес-идея начинает приносить свои первые плоды, преодолевается нехватка первоначального капитала, увеличивается объем продаж. На данном этапе организация придерживается агрессивной стратеги развития.

Третий этап – экспансия (расцвет). Это оптимальный отрезок жизненного цикла, где достигается баланс между самоконтролем и гибкостью. Это период роста организации.

Четвертая стадия – координация (стабилизация). Компания достигает зрелости, занимает устойчивое положение на рынке, может становиться монополистом, часто утрачивая динамизм в развитии. Это первая стадия старения в жизненном цикле организации.

Пятая стадия – кооперация (ранняя бюрократизация). Развитие, понимаемое как дальнейшее совершенствование, прекращается.

Шестая стадия – угасание (бюрократизация и «смерть»). Характеризует состояние организации в период старения, упадка.

Концепцию жизненного цикла организации не следует воспринимать буквально и упрощенно: не все организации проходят через каждый этап развития, многие останавливаются на какой–то стадии; длительность цикла и его этапов в каждом конкретном случае различна, – однако она дает представление об общих тенденциях развития организации и переломных моментах, таящих в себе опасность кризисов.

Кризис возможен на любом этапе развития организации, но вероятность его наступления увеличивается в периоды перехода от одной стадии цикла развития к другой.

В экономической литературе выделяют следующие виды кризисов развития организации:

1. Кризис руководства (чаще всего происходит на стадии образования организации). Его основными причинами являются организационные трудности; неблагоприятная рыночная конъюнктура; недостаток финансовых ресурсов и квалифицированных специалистов; разочарование в идее и т.д.

2. Кризис независимости (чаще всего происходит на стадии становления, когда организация находит свою нишу на рынке и начинает активно в нее внедряться). Среди его основных причин, как правило, выделяют: ограниченность финансовых ресурсов и производственных мощностей; недостаточность технической и технологической оснащенности; высокая зависимость от рыночной конъюнктуры; авторитарность руководства и неспособность делегировать полномочия при увеличении сложности управления; менее высокий уровень заработной платы, условий труда и социального обеспечения, чем на крупных предприятиях.

3. Кризис контроля (может возникнуть на стадиях экспансии и координации). Его причинами чаще всего являются: переоценка своих сил при выдавливании конкурентов из занятых ими рыночных ниш; расширение масштабов деятельности, усложнение вертикальных и горизонтальных связей и несоответствие этому процессу прежней организационной структуры; недостаток ресурсов.

4. Кризис бюрократии (возникает на стадиях координации и кооперации). Причинами кризиса могут быть:

– сложность структуры, ослабление связей и управляемости;

– наличие громоздкого, многочисленного управленческого аппарата при отсутствии роста компании;

– рост формализма в отношениях, преобладание личных интересов в ущерб целям организации;

– перераспределение влияния: те, кто делит деньги и другие ресурсы, устанавливают правила и играют более важную роль, чем люди, которые обеспечивают рост бизнеса и занимаются производством и др.

5. Кризис исхода (возможен на стадиях кооперации и угасания завершается ликвидацией компании, ее разделением на более мелкие фирмы или продажей бизнеса). Его причинами могут быть: бесперспективность дальнейшей деятельности на данных рынках, с данными продуктами и технологиями; антимонопольное воздействие государства; отсутствие работающей команды, ориентация на результат, склонность к изменениям.

Выводы. Таким образом, объективной предпосылкой возникновения кризисов является то, что организация оказывается под воздействием циклических колебаний экономического развития на различных уровнях общественной жизни. Однако кризисы обусловлены не только цикличностью, но и множеством других факторов. К основным причинам кризисов в организации относятся: низкая эффективность механизмов адаптации системы управления к изменяющимся условиям внешней среды; шоки внешней среды и специфические условия хозяйствования в трансформируемой экономике.

Изучение сущности и специфики, а также исследование финансовых рисков является особенно важным для антикризисного управления организацией. Формирование системы антикризисного управления позволяет снизить чувствительность организации к рискам и минимизировать потери, получаемые в результате негативного воздействия рисков. Риск как отрицательное событие является предпосылкой возникновения кризисных ситуаций. Проблема управления кризисными ситуациями, решение которой позволяет избегать непредвиденных тенденций и снижать негативные последствия, занимает особое место в системе функционирования организации и предопределяет важность эффективного антикризисного управления.

Список литературы:

1. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками: учеб. для вузов / И. А. Бланк. – К.: Ника–Центр, 2005. – 600 с.
2. Большаков А. С. Антикризисное управление: финансовый аспект: учеб. пособие для вузов / А. С. Большаков. – СПб.: СПбГУП, 2005. – 132 с.
3. Данилова Ю. Банкротство компаний: проблемы прогнозирования / Ю. Данилова // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 9. – С. 65–70.
4. Рыхтикова Н. А. Анализ и управление рисками организации: учеб. пособие для вузов / Н. А. Рыхтикова. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 240 с.
5. Смольский А. П. Антикризисное управление: учеб. пособие / А. П. Смольский. – Минск: Соврем. шк., 2008. – 224 с.
6. Юшко Ю. И. Корпоративные финансы: теория, методы и модели управления: учеб.-метод. пособие для вузов / Ю. И. Юшко. – Минск: ФУАинформ, 2006. – 576 с.

Strelchuk N.A.
Belarusian Trade and Economic University consumer Cooperatives

DESCRIPTION AND NATURE OF FINANCIAL RISK IN DEVELOPMENT ORGANIZATION

Summary
Theoretical questions about the nature and the nature of financial risk in the development of the organization. The characteristics of the main types of financial risk. Outlines the basic essential characteristics of financial risk in the development of the organization. The effect of the impact on the overall risk of a crisis in the development of a business entity. Emphasized the importance of financial crisis management organization.
Keywords: Risk, financial risk, crisis, crisis management, the concept of organizational life cycle.

УДК 338:630.1.33

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОЦІННИХ ПОКАЗНИКІВ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ

Сумець О.М,
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

У статті обґрунтована необхідність створення системи оцінних показників логістичної діяльності підприємства. Встановлено, що система оцінних показників логістичної діяльності повинна розроблятись з урахуванням рівнів прийняття рішень щодо управління підприємством. Запропонована евентуальна схема побудови системи оцінних показників логістичної діяльності підприємства. Визначена якісна структура системи оцінних показників логістичної діяльності. Рекомендовано в систему оцінних показників ввести часткові, узагальнювальні та загальні показники.
Ключові слова: підприємство, логістичні діяльність, система оцінних показників, ефективність, результативність.

Постановка проблеми. Логістична діяльність (ЛД), яка повинна вивчатись в загальному економічному аналізі господарювання підприємства, як правило, відбиває певного роду кількісну визначеність зазначеної функції. А тому кожен логістичний процес і кожна логістична операція (логістичні активності) повинні оцінюються не одним, окремим, а цілим комплексом взаємопов'язаних показників. У зв'язку з цим вибір і обґрунтування системи оцінних показників (СОП) для відображення ЛД в загальній господарській діяльності (ГД) підприємства є важливим методологічним питанням теорії логістики. Від того, наскільки показники повно і точно будуть відбивати сутність, зміст і спрямованість ЛД, залежить коректність її об'єктивної оцінки і, у подальшому, розробки логістичної і коригування загальної стратегії підприємства агропропродовольчого комплексу (АПК). Крім того, впровадження СОП ЛД на виробничих підприємствах, за твердженням автора публікації [6], може підвищити продуктивність праці на 5–10% без відповідних організаційних змін або інвестицій.

Виконання оцінки ЛД підприємств АПК і подальшого її аналізу повинні передбачати систематизацію оцінних показників, оскільки їх сукупність, якою б вона не була вичерпною, без обліку їх взаємозв'язку і співпорядкованості не може дати дійсної уяви про ефективність й результативність ЛД. Необхідно, щоб конкретні дані про різні види логістичних процесів і операцій були органічно поєднані між собою в єдиній комплексній системі. Нажаль, на сьогодні вказане є проблемним (практично не вирішеним) моментом здійснення, аналізу і контролю ЛД на підприємствах аграрного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню оцінювання ЛД підприємств різної галузевої належності на сьогоднішній день присвячена велика кількість публікацій вітчизняних і закордонних учених, зокрема В.А. Гудкова [4], Д. Кочубей [1], М. Кристофера [2], Л.Б. Міротіна і И.Е. Ташбаєва [5], С.М. Осипенко [3], О.В. Посилкіної [7], Г.Р. Руденко [8], Р.В. Сагайдак-Нікітюк [9], А.І. Семененка і В.І. Сергєєва [10], Н.В. Чорнописької [11] й ін. Слід визнати, що автори дещо по-різному підходять до оцінки ЛД підприємств. Тому й досі невирішеною частиною проблеми є відсутність єдиної системи оцінних показників ЛД підприємств, у тому числі й таких, що відносяться до АПК.

Мета дослідження. Метою роботи є формулювання методичних засад щодо створення системи оцінних показників логістичної діяльності підприємств агропропродовольчого комплексу.

Результати досліджень. З огляду на практику планування й організації ЛД, що склалася на даний момент часу в американських та європейських фірмах і компаніях і яку використовують, у переважній більшості, потужні вітчизняні вертикально-інтегровані аграрні об'єднання (наприклад, «Нібулон», агропромислова корпорація «Сварог Вест Груп», агрохолдинг «Кернел») до розробки СОП ЛД підприємств АПК необхідно підходити, з погляду автора, з урахуванням чотирьохрівневої схеми відпрацювання та прийняття логістичних рішень. Такий підхід до планування й здійснення ЛД включає в себе операційний, тактичний, стратегічний рівні прийняття логістичних рішень і стратегічні рішення вищого рівня управління підприємством, фірмою, агрохолдингом (рис. 1).

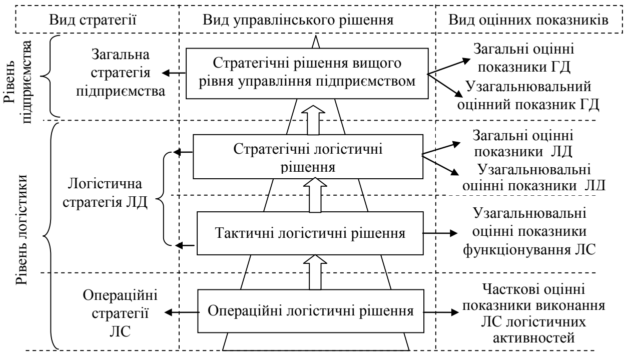

Рис. 1. Загальний підхід до формування СОП ЛД підприємства

Відповідно до вище зазначеного, оцінка ЛД повинна виконуватись в межах здійснення ГД агропідприємства і для цього необхідно використовувати різні за змістом і рівнем (за належністю до виду управлінського рішення і стратегії) показники. Так, на рівні реалізації операційної стратегії (рис. 1), де приймаються логістичні рішення відносно окремих або ж одночасно сукупності логістичних операцій, доцільно для оцінки ЛД підприємства використовувати часткові якісні показники (технічні, техніко-економічні, економічні) функціонування його логістичної системи.

Тактичний рівень прийняття логістичних рішень вимагає для оцінки ЛД використання вже узагальнювальних показників оцінки функціонування ЛС підприємства. На цьому рівні з використанням техніко-економічних і економічних показників повинна оцінюватися ефективність виконання ЛС окремих логістичних процесів. Цим узагальнювальним показникам можна надати перший рівень значущості. А другий рівень значущості повинний об'єднувати узагальнювальні показники, що використовуються

для оцінки виду ЛД, яка здійснюється в межах ЛС підприємства.

Результати розрахунку узагальнювальних показників другого рівня служать підставою для прийняття рішень щодо коригування чи зміни логістичної стратегії підприємства, якщо це є доцільним за умов, що склалися. Рішення, що будуть відноситися до будь-яких змін логістичної стратегії підприємства відносяться до стратегічних логістичних рішень. Вони водночас є базовими для здійснення оцінки впливу ЛД на узагальнювальні показники ГД підприємства, а саме на собівартість продукції, прибуток і рентабельність. Слід зазначити, що на цьому рівні прийняття рішень з метою розробки заходів, що спрямовані на підвищення ефективності й результативності ЛД підприємства доцільно визначати додаткові показники, наприклад, частку логістичних витрат у собівартості продукції (послуг), величину приросту прибутку і рентабельності від здійснення ЛД. Дані показники є допоміжними для здійснення коректної оцінки ефективності й результативності ЛД підприємства.

Узагальнювальні оцінні показники логістичної ЛД стратегічного рівня прийняття логістичних рішень й узагальнювальні оцінні показники ГД, що відносяться до вищого рівня стратегічних рішень, є базовими для визначення загальних показників господарської діяльності підприємства, зокрема чистого грошового потоку й індексу доходності з урахуванням фактору часу.

Таким чином, можна зробити висновок, що викладені міркування повинні бути використані у якості методологічних засад створення науково обґрунтованої СОП ЛД підприємств АПК, яка буде побудована з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між оцінними показниками за схемою: часткові (технічні, техніко-економічні, економічні) показники –> узагальнювальні (технічні, техніко-економічні, економічні) показники –> загальний (інтегральний) показник оцінки ГД підприємства.

Зважаючи на вищезазначене, система оцінних показників ЛД підприємства повинна будуватися за наступною евентуальною схемою, що наведена на рис. 2.

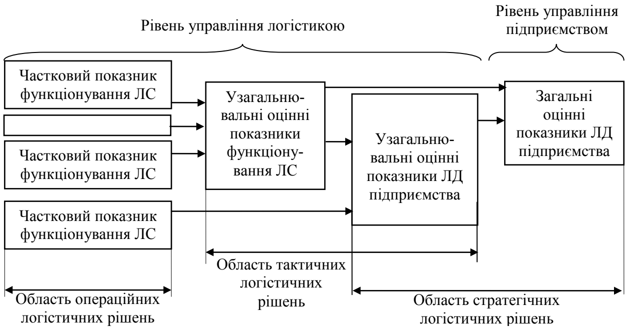

Рис. 2. Евентуальна схема побудови СОП ЛД підприємства

Описаний підхід до формування СОП ЛД, як одного із основних видів ГД підприємства, враховує причинного-наслідкові зв'язки між вимірниками та чітку спрямованість в досягненні ринкової мети господарювання. Слід також додати, що у процесі побудови системи оцінних показників ЛД підприємства вкрай необхідно враховувати чинники часу, розділяючи оперативну, тактичну та стратегічну оцінки, специфіку технології та орієнтацію галузі, що досліджується. Також слід зазначити, що важливим для побудови системи оцінних показників ЛД підприємства є встановлення рівнів узагальнювальних показників як для оцінки результативності функціонування ЛС, так і для узагальнювальних показників оцінки господарської діяльності підприємства.

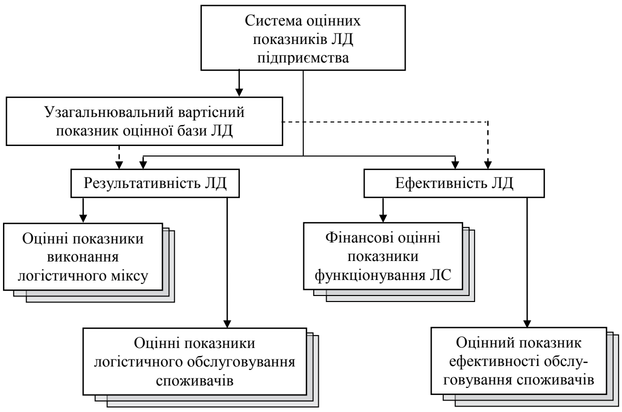

Рис. 3. Структура СОП ЛД підприємства

Рис. 4. Схема формування СОП ЛД підприємства

Авторська концепція створення методики оцінки ЛД підприємств АПК базується на побудові системи оцінних показників ефективності й результативності останньої. Основна мета розробки СОП ЛД: очевидність, контроль і покращення функціонування ЛС підприємства. Сутність методики криється в обміркованому об'єднанні визначених оцінних показників ефективності й результативності ЛД у систему таких вимірників, що обумовлені причинно-наслідковими зв'язками між частковими показниками, узагальнювальними (комплексними)

показниками і, насамкінець, загальним (інтегральним) оцінним показником ГД підприємства.

Враховуючи результати аналізу літературного огляду підходів науковців до оцінки ефективності функціонування логістичних систем, ефективності й результативності ЛД виробничих підприємств [12], особливу важливість має встановлення пріоритету, тобто першочерговості визначення оцінних показників. На думку автора, для здійснення оцінки ЛД у першу чергу слід визначити показники результативності, до яких ми віднесли вартісні показники функціонування ЛС і показники якості обслуговування споживачів. Далі повинна оцінюватися ефективність ЛД на основі розрахунку фінансових і техніко-економічних показників функціонування ЛС підприємства (рис. 3).

Щоб підкреслити пріоритетність у визначенні оцінних показників ЛД підприємства і їх причинно-наслідкові зв'язки, формування СОП пропонується виконувати за чотирма фазами. На першій фазі необхідно обрати показники результативності ЛД підприємства. До них доцільно віднести вартісні (часткові й узагальнювальні) показники результативності функціонування ЛС і показники якості (часткові й узагальнювальні) обслуговування споживачів.

Упродовж другої фази необхідно обрати оцінні показники ЕЛД підприємства. До них рекомендується віднести фінансові (часткові й узагальнювальні) і техніко-економічні (часткові й узагальнювальні) показники ефективності функціонування ЛС.

На третій фазі формування СОП ЛД підприємства обираються абсолютні узагальнювальні показники оцінки результативності ГД підприємства (собівартість, прибуток і рентабельність) і показники, що кількісно характеризують приріст собівартості, прибутку і рентабельності від здійснення логістичної діяльності.

На четвертій фазі формування СОП ЛД підприємства здійснюється вибір і обґрунтування загального (або системи загальних показників) показника (або системи загальних показників) оцінки ГД підприємства.

Зважаючи на вказане, формування СОП ефективності й результативності ЛД сучасного підприємства повинна здійснюватися відповідно до схеми, що подана на рис. 4.

Висновки. Запропонована СОП ЛД є вельми важливою для відпрацювання і прийняття обґрунтованих рішень щодо підвищення ефективності ГД підприємства в цілому.

Успіх у вимірі й наступному аналізі ЛД суттєво залежить від ясності й чіткості розуміння усіма учасниками підприємства того, чому така оцінка важлива для результатів діяльності підприємства.

Коректно виконана оцінка ЛД дозволить виявити резерви підвищення ефективності й результативності функціонування ЛС, а також переконання керівництва підприємства у тому, наскільки дієвими будуть ті чи інші зусилля по удосконаленню техніко-технологічної бази ЛС тощо.

Для підприємств АПК впровадження оцінки ЛД є важливим і тому, що виконання останньої може надати стимул в покращенні поточної діяльності підприємства.

Оцінка ЛД за обраними показниками допоможе також встановлювати реалістичні цілі й контрольні точки для вказаного виду діяльності в процесі розвитку підприємства, вказуючи на «вузькі місця» та перешкоди на шляху до досягнення бажаних результатів.

Список літератури:

1. Кочубей Д. Оцінка ефективності функціонування логістичної системи торговельних підприємств / Д. Кочубей // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 4. – С. 59-66.
2. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / М. Кристофер; [под общ. ред. В. С. Лукинского]. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.
3. Осипенко С. М. Управління ефективністю логістичної діяльності підприємства на основі факторно-операційного підходу / С. М. Осипенко // Логистика: проблемы и решения. – 2013. – № 1(44). – С. 85-89.
4. Основы логистики: [учебн. для вузов] / В. А. Гудков, Л. Б. Миротин, С. А. Ширяев, Д. В. Гудков; [под ред. В. А. Гудкова]. – М.: Горячая линия-Телеком, 2004. – 351 с.
5. Миротин Л. Б. Логистика для предпринимателей: [учеб. пособ.] / Л. Б. Миротин, Ы. Э. Ташбаев. – М.: Инфра-М, 2003. – 252 с.
6. Мифтяхетдинов И. Эффективность функционирования международных логистических систем / И. Мифтяхетдинов // РИСК. – 2010. – № 1. – С. 38-42.
7. Посилкіна О. В. Логістичний менеджмент фармацевтичного підприємства: [монографія] / О. В. Посилкіна, Р. В. Сагайдак-Нікітюк, Г. В. Загорій та ін.; [за ред. проф. О.В. Посилкіної]. – Харків: НФаУ, 2011. – 772 с.
8. Руденко Г. Р. Оцінка ефективності логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах на засаді таксономічного аналізу: інноваційний підхід / Г. Р. Руденко // Проблеми науки. – 2009. – № 9. – С. 40-43.
9. Сагайдак-Никитюк Р. В. Методика оценки эффективности логистической деятельности фармацевтического предприятия / Р. В. Сагайдак-Никитюк // Логистика: проблемы и решения. – 2011. –№ 6(37). – С. 32-39.
10. Семененко А. И. Логистика: основы теории: [учебник] / А. И. Семененко, В. И. Сергеев. – СПб.: Изд-во «Союз», 2003. – 544 с.
11. Чорнописька Н. В. Методичні підходи оцінювання логістичної діяльності підприємства / Н. В. Чорнописька // Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2008. – № 23(623). – С. 265-271.
12. Сумець О. М. Критичний аналіз підходів до оцінки логістичної діяльності підприємств: [препринт] / О. М. Сумець. – Харків: КП «Міська друкарня», 2014. – 30 с.

Сумец А.М.
Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенка

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ СИСТЕМЫ ОЦЕНОЧНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА

Аннотация
В статье обоснована необходимость создания системы оценочных показателей логистической деятельности предприятий. Установлено, что система оценочных показателей логистической деятельности должна разрабатываться с учетом уровней принятия решений касательно управления предприятием. Предложена эвентуальная схема создания системы оценочных показателей логистической деятельности предприятия. Определена качественная структура системы оценочных показателей логистической деятельности. Рекомендовано в систему оценочных показателей ввести частичные, обобщенные и общие показатели.
Ключевые слова: предприятие, логистическая деятельность, система оценочных показателей, эффективность, результативность.

Sumets A.M.
Petro Vasilenko Kharkiv National Technical University of Agriculture

CONCEPTUAL APPROACHES TO FORMATION OF SYSTEM EVALUATION INDICATORS OF LOGISTICAL ACTIVITY ENTERPRISES AGRICULTURAL COMPLEX

Summary
The paper substantiates the need for a system of performance indicators logistics of enterprises. Established that the system estimates the logistics activities should be developed taking into account the levels of decision-making regarding the management of the enterprise. Such decision-making levels has operational, tactical and strategic. Proposed scheme the eventual establishment of a system of performance indicators logistics enterprise. Defined quality system structure estimates the effectiveness and efficiency of logistics operations. Effectiveness of logistics activities proposed to estimate cost parameters functioning logistics system performance and customer service. The effectiveness of logistic activities proposed to estimate technical, economic and financial indicators of the functioning of the logistics enterprise. It was also recommended in estimates introduce partial, generalized and overall performance.
Keywords: enterprise, logistic activities, the system estimates, efficiency, effectiveness.

УДК 336.225

ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ ЯК КОМПРОМІС ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Сушкова О.Є.
Національний університет державної податкової служби України

Стаття присвячена дослідженню сутності податкової безпеки регіону як сукупності інституціональних секторів, що характеризуються наявністю певних податкових інтересів та фінансових потреб. Доведено, що головною умовою забезпечення високого рівня податкової безпеки є досягнення компромісу податкових інтересів всіх економічних суб'єктів. Наведено матрицю податкових інтересів економічних суб'єктів на макро-, мезо- і мікро- рівнях.
Ключові слова: податкова безпека, регіон, місцеві бюджети, податкові інтереси, інституціональний підхід.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні однією з головних умов забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку регіонів країни є високий рівень фінансової забезпеченості місцевих бюджетів та створення сприятливих умов для підвищення підприємницької активності в регіоні, його інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності. Ключовим фактором вирішення цього завдання є побудова збалансованої системи оподаткування, яка б враховувала як фінансові потреби місцевих бюджетів, так і рівень платоспроможності суб'єктів господарювання, населення, та заохочувала б до активізації інвестиційної і підприємницької діяльності, збільшення обсягів споживання в регіоні. Тому особливого значення набуває проблема досягнення компромісу інтересів суб'єктів податкових відносин як одна з головних умов забезпечення податкової безпеки регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив зробити висновок, що вивченню сутності та умов забезпечення податкової безпеки країни, яка розглядається як складова фінансової безпеки, присвячено багато наукових праць українських та зарубіжних вчених, а саме О.І. Барановського, І.Ф. Бінька, З.С. Варналія, В.М. Гейця, А.О. Єпіфанова, М.М. Єрмошенка, П.В. Мельника, В.І. Мунтіяна, Л.М. Петренко, В.В. Петрушевської, А.І. Сухорукова, Л.Л. Тарангул, В.Т. Шлемка та ін. При цьому в наукових роботах податкова безпека розглядається як певний стан податкової системи країни, а її сутність розкривається через призму основних характеристик (загрози, ризики, інтереси, захист тощо).

Віддаючи високу оцінку науковим доробкам з цього питання, необхідно зауважити, що ціла низка проблем досі залишаються невирішеними, а саме потребує подальшого дослідження сутність податкової безпеки як сукупність інституціональних елементів та умови забезпечення високого рівня податкової безпеки регіону, зокрема за рахунок узгодження державних, регіональних, корпоративних та індивідуальних інтересів у сфері оподаткування.

Метою статті є дослідити сутність податкової безпеки регіону як компромісу інтересів суб'єктів податкових відносин та визначити умови його забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах гострого дефіциту фінансових ресурсів на всіх ланках бюджету країни постає завдання створення умов для забезпечення стійкого стану системи оподаткування, що передбачає здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, можливість ефективного використання конкурентних переваг регіону та максимальної реалізації його податкового потенціалу, з метою гарантованого наповнення місцевих бюджетів. Але при побудові раціональної системи податкової слід враховувати, що суб'єкти податкових відносини мають різні за своєю спрямованістю інтереси та відповідно потребують застосування різних методів та форм захисту від існуючих загроз та можливих ризиків. Отже постає необхідність формування системи податкової безпеки, що створювала б умови для ефективної реалізації фіскальної та регулюючої функції оподаткування за умови задоволення інтересів держави, місцевих органів влади, суб'єктів господарювання та населення.

Так, М.І. Виклюк та В.В. Гресик вважають, що під податковою безпекою необхідно розуміти такий стан податкової системи, який визначає гармонізацію процесу справляння податків за умови ефективного управління ризиками та загрозами, що виникають у податковій сфері, шляхом вжиття необхідних заходів для задоволення інтересів держави, суспільства та платників податків (суб'єктів господарювання, населення) [3, с. 246]. Зазначене характеризує складність поняття податкової безпеки, його багатоаспектність, та обумовлює необхідність розглядати її з точки зору інституціонального підходу, що розкриває характер взаємозв'язків між суб'єктами податкових відносин, суперечливостей і взаємозалежності їх податкових інтересів.

У цьому зв'язку, І.О. Ревак пропонує виокремлювати міжнародний, державний, регіональний рівні фінансової безпеки, рівень підприємства та рівень домогосподарства [5, с. 55]. Ткаченко С.В. вважає, що фінансову безпеку країни слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних інституціональних секторів економіки (міжнародні організації, держава, підприємства, домогосподарства тощо) [8]. На підтримку цієї думки І.О. Цимбалюк стверджує, що податкову безпеку можна виразити через відображення чітко вираженої ієрархічної будови її складових на різних рівнях функціонування (держава, регіон, платники податку) [10].

Поділяючи думку вчених, слід зазначити, що відносно податкової безпеки всі вищевказані рівні необхідно розглядати як сукупність взаємопов'язаних інституціональних елементів, що характеризуються наявністю певних податкових інтересів та фінансових потреб, та в якій кожний нижчий рівень є складовою або базисом більш вищого рівня (рис. 1). Таким чином, з метою забезпечення податкової безпеки на макрорівні (вищому рівні − країна) необхідною умовою повинно бути досягнення певного рівня податкової безпеки на більш нижчих рівнях − мезо- (регіон) и мікро- (підприємства, домогосподарства) рівнях.

Треба зазначити, що найбільш важливим рівнем податкової безпеки є саме регіональний, що являє собою складну, динамічну сукупність взаємозв'язків і податкових відносин між державними і місцевими органами влади, суб'єктами господарювання та домогосподарствами (населенням). Саме цей рівень є відображенням стану податкової безпеки в країні, являючи собою сумарну (комплексну) величину рівня безпеки всіх суб'єктів податкових відносин.

При цьому саме на регіональному рівні в найбільший мірі проявляються суперечливості та точки поєднання інтересів суб'єктів макро-, мезо- та мікро- рівнів податкової безпеки.

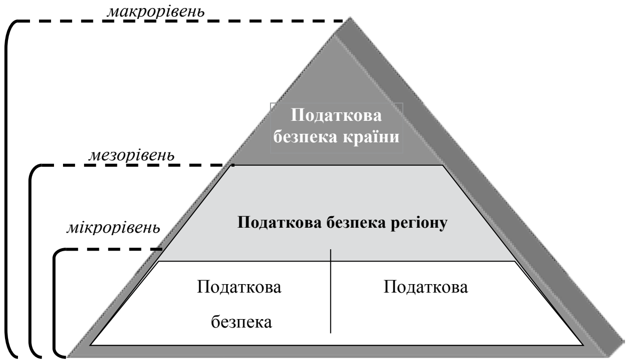

Рис. 1. Інституціональна модель податкової безпеки країни

Але для того, щоб ця сукупність забезпечувала створення сприятливих податкових умов з метою розвитку економіки та акумулювання достатнього обсягу податкових ресурсів для фінансування програм та заходів розвитку соціально-економічної системи, необхідним є досягнення балансу (компромісу) між різновекторними і суперечливими інтересами суб'єктів податкових відносин. При цьому «компроміс податкових інтересів» слід розглядати як найважливіший принцип функціонування системи податкової безпеки регіону, що органічно пов'язаний з плюралізмом та передбачає комфортне поєднання всіх елементів цієї системи, засноване на діалозі і пошуку найкращих форм зв'язку між ними [9].

Так, О.І. Барановський [1] серед основних сутнісних характеристик фінансової безпеки зазначив саме ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх інституціональних рівнях. На думку І.Ю. Тимофєєвої [7], І.О. Цимбалюк [10], рівень податкової безпеки відображається у ступені захищеності інтересів суб'єктів податкових відносин (держави, бізнесу і суспільства) від внутрішніх та зовнішніх загроз та забезпечення максимального узгодження, гармонізації інтересів платників податків і держави.

Також треба враховувати, що компроміс передбачає й певні поступки з боку суб'єктів податкових відносин, прийняття (часткове або повне) нових умов функціонування системи, цілей її розвитку та способів їх досягнення [6]. Тому можна стверджувати, що, чим більш суперечливостей усунено в взаємовідносинах між податковими суб'єктами та задоволено їх фінансових потреб завдяки пошуку компромісу інтересів, тим більшим є рівень податкової безпеки регіону.

Таблиця 1

Матриця податкових інтересів економічних суб'єктів макро-, мезо- і мікро- рівнів

Економічні суб'єкти (інститути)	Держава	Регіон	Суб'єкти господарювання	Домогосподарства
Держава		**- ефективне функціонування податкової системи країни (Д)** – вирівнювання податкового потенціалу територій (Р);	**- модернізація податкової системи країни з урахуванням сучасних потреб та тенденцій розвитку економіки (Д)** – оптимізація рівня податкового навантаження (СГ);	**- забезпечення виконання бюджету з податкових надходжень на поточний рік (Д)** – збільшення рівня державного соціального забезпечення населення (ДГ);
Регіон	**- акумулювання у дохідній частині місцевих бюджетів достатнього обсягу податкових надходжень (Р)** – забезпечення виконання бюджету з податкових надходжень на поточний рік (Д);		**- створення умов для зміцнення податкового потенціалу територій (Р)** – підвищення рівня фінансового потенціалу підприємств та ринкової вартості підприємства (СГ);	**- підтримання на відповідному рівні або збільшення рівня податкового потенціалу регіону (Р)** – забезпечення нового якісного рівня життя (ДГ);
Суб'єкти господарювання	**- оптимізація рівня податкового навантаження (СГ)** – детінізація економіки, підвищення рівня ділової активності вітчизняних підприємств (Д);	**- максимізація прибутку (СГ)** – розширення податкової бази у майбутньому як запорука збільшення обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів (Р);		**- підвищення рівня фінансового потенціалу підприємств (СГ)** – зростання реальних доходів населення (заробітна плата, дивіденди тощо) (ДГ);
Домогосподарства	**- зростання реальних доходів населення (ДГ)** – підвищення рівня життя населення (Д);	**- зростання реальних доходів населення (ДГ)** – розширення податкової бази у майбутньому як запорука збільшення обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів (Р);	**- підвищення купівельної спроможності доходів населення (ДГ)** – максимізація прибутку суб'єктів господарювання за рахунок збільшення обсягів продаж (СГ);	

Умовні позначення:
(Д) – податкові інтереси держави
(Р) – податкові інтереси регіону
(СГ) –податкові інтереси суб'єктів господарювання
(ДГ) – податкові інтереси домогосподарств (населення)

У зв'язку з цим слід зазначити, що основні *податкові інтереси регіональних органів управління* полягають в акумулюванні у дохідній частині місцевих бюджетів достатнього обсягу податкових надходжень, підтриманні податкового потенціалу територій на необхідному рівні та створенні умов для його зміцнення, забезпеченні справедливого перерозподілу фінансових ресурсів в регіональному аспекті з метою вирівнювання податкового потенціалу територій. При цьому податкові інтереси місцевих органів влади дуже тісно перетинаються з *податковими інтересами держави*, а саме в забезпечені виконання бюджету з податкових надходжень на поточний рік, ефективного функціонування податкової системи країни та її модернізації з урахуванням сучасних потреб та тенденцій розвитку економіки, підвищення рівня податкових надходжень за рахунок детінізації економіки країни, створення умов для зміцнення податкового потенціалу країни за рахунок підвищення рівня ділової активності вітчизняних підприємств. В свою чергу, *податкові інтереси господарюючих суб'єктів* спрямовані на забезпечення отримання додаткового прибутку за рахунок оптимізації податкових платежів до бюджету, підвищення рівня фінансового потенціалу підприємств. *Податкові інтереси домогосподарств (населення)* передбачають зріст реальних доходів населення та підвищення їх купівельної спроможності, що забезпечить новий якісний рівень життя.

Але варто відмітити, що, незважаючи на досить різні матеріальні цінності та визначальні потреби держави, регіонів (місцевої влади), господарюючих суб'єктів та населення, задоволення інтересів суб'єктів одного інституціонального сектора (наприклад, мікрорівня – підприємства) може сприяти вирішенню основних завдань управління на мезо- та макро- рівнях (табл. 1). Так, ефективне застосування заходів податкового регулювання, таких як інвестиційний податковий кредит, податкові знижки та відрахування, диференціація ставок непрямих податків за категоріями товарів (першої необхідності – розкіш), спеціальні податкові режими тощо [2, с. 135], що забезпечуватиме збільшення прибутків підприємств та реальних доходів населення, сприятиме розширенню податкової бази у майбутньому. А це відповідає основним фіскальним інтересам суб'єктів мезо- і макро- рівнів відносно підтримки встановленого рівня податкових надходжень до місцевих бюджетів та створення умов щодо використання резервів їх збільшення, обумовлюючи тим самим підвищення рівня податкової безпеки регіону.

У цьому зв'язку слід повністю погодитись з думкою Ю.Б. Іванова та О.Л. Єськова про те, що головним завданням у досягненні належного рівня податкової безпеки є встановлення такого оптимального рівня й умов оподаткування, які б забезпечували баланс інтересів всіх суб'єктів податкових відносин та створювали дієву систему мотивації саме платників податку (мікрорівень) [4].

При цьому треба зазначити, що врахувати потреби суб'єктів мікрорівня (підприємств, населення) та досягти компромісу між їхніми інтересами та інтересами держави легше саме на регіональному рівні. Це обумовлено, перш за все, регіональною диференціацію податкових ризиків та загроз, що пов'язане з рівнем соціально-економічного розвитку, наявністю територіальних відмінностей в структурі економіки та спеціалізації виробництва, а також історичними, соціальними, культурними та демографічними особливостями розвитку територій. Але побудова системи оподаткування з максимальним врахуванням всіх цих факторів може створити умови для зміцнення податкового потенціалу регіону та підвищення рівня його податкової безпеки, забезпечуючи таким чином створення сприятливих умов та формування необхідної ресурсної бази (доходна частина бюджету) для підтримки розширеного відтворення, стимулювання економічного росту та підвищення рівня якості життя населення регіону.

Висновки. Результати дослідження дозволили зробити висновок, що податкову безпеку слід розглядати як сукупність інституціональних рівнів, в якій кожний нижчий рівень є базисом більш вищого рівня. При цьому однією з головних умов забезпечення високого рівня податкової безпеки регіону є досягнення компромісу між суперечливими та різновекторними інтересами всіх суб'єктів податкових відносин. Так, завдяки діалогу та пошуку найкращих форм податкових зв'язків між державними і місцевими органами влади, суб'єктами господарювання та населенням, враховуючи при цьому територіальні відмінності у тенденціях соціально-економічного розвитку, можливо досягти зниження ризиків і загроз податкової безпеки регіону, сприяючи тим самим підвищенню рівня фінансової стійкості та забезпеченості місцевих бюджетів щодо вирішення основних завдань управління.

Список літератури:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека / О. І. Барановський. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
2. Бережная И. В. Систематизация методов налогового регулирования экономического развития региона // И. В. Бережная, Е. Е. Сушкова // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». – Луцьк, 2011. – Випуск 8(31). – С. 208-212. – (Зб. наук. праць Луцького національного технічного університету).
3. Виклюк М. І. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик / М. І. Виклюк, В. В. Гресик // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2013. – № 5(43). – С. 242-246.
4. Іванов Ю. Б. Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект: монографія / Ю.Б. Іванов, О. Л. Єськов. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2007. – 328 с
5. Ревак І. О. Об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки – базові складові системи фінансової безпеки держави / І. О. Ревак // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 54-57.
6. Социологический словарь ИАЦ «SOCIUM» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socium.info/dict.html>.
7. Тимофеева И. Ю. Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: концепция и методология: автореф. дисс. на соискание ученой степени док. эк. наук: 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч. экономическая безопасность) / И. Ю. Тимофеева; ФГКОУ ВПО «Московский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации». – М., 2011. – 53 с.
8. Ткаченко С. В. Оцінка боргового фінансового ризику як критерію фінансової безпеки України [Електронний ресурс] / С. В. Ткаченко, О. Л. Яременко // Вісник Української академії банківської справи: науковий вісник. – Луцьк, 2010. – № 1(28). – Режим доступу: <http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/1_28_2010/28_03_06.pdf>.
9. Философский словарь. Энциклопедия философских терминов онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.onlinedics.ru/slovar/fil/i/kompromiss.html>.

10. Цимбалюк І. О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави: [Електронний ресурс] / І. О. Цимбалюк // Стратегічне управління національним економічним розвитком: [кол. монографія]; за заг ред. О. В. Кендюхові; в 2 т. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТ», 2013. – Т. 2. – 392 с. – С. 13-23. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/2901/1/podatkovabez.pdf>.

Сушкова Е.Е.
Национальный университет государственной налоговой службы Украины

НАЛОГОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕГИОНА КАК КОМПРОМИСС ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

Аннотация
Статья посвящена исследованию сущности налоговой безопасности региона как совокупности институциональных секторов, характеризующихся наличием определенных налоговых интересов и финансовых потребностей. Доказано, что главным условием обеспечения высокого уровня налоговой безопасности является достижение компромисса налоговых интересов всех экономических субъектов. Приведена матрица налоговых интересов экономических субъектов на макро-, мезо- и микро- уровнях.
Ключевые слова: налоговая безопасность, регион, местные бюджеты, налоговые интересы, институциональный подход.

Sushkova E.E.
National State Tax Service University of Ukraine

REGIONAL TAX SECURITY AS A COMPROMISE OF ECONOMIC INTERESTS

Summary
The purpose of this article is to investigate of the nature of the region tax security as a combination of institutional sectors, which are characterized by certain tax interest and financial needs. It is proved that the main condition for ensuring a high level of region tax security is achieving a compromise the tax interests of all economic actors. It is presented matrix of tax interests for economic actors at the macro-, meso- and micro levels.
Keywords: tax security, region, local budgets, tax interests, institutional approach.

УДК 336.027

КОЕФІЦІЄНТНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА ПРИКЛАДІ ПАТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»

Ткаченко Т.П., Волинець Д.П.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

В статті розраховано основні коефіцієнти, що аналізують фінансову стійкість підприємства на приладі ПАТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» за останні 4 роки. Проаналізовано зміни показників та їх співвідношення з оптимальними значеннями. Визначено слабкі та сильні сторони підприємства.
Ключові слова. Фінансова стійкість, коефіцієнти, основні засоби, капітал, ризики.

Постановка проблеми. Фінансова стійкість є однією з найважливіших характеристик фінансового стану підприємства. У загальному розумінні фінансовою стійкістю називають гарантовану платоспроможність підприємства, рівновагу між власними та залученими засобами, що забезпечують його стабільне функціонування та розвиток у довгостроковій перспективі. У більш вузькому розумінні фінансова стійкість може розглядатися як наявність збалансованої структури банківських ресурсів, наявність достатньої кількості капіталу та необхідних резервів банку для покриття ризиків. Зазначені проблеми знайшли своє відображення у наступних наукових роботах: «Фінансовий менеджмент» [1], «Характеристика та аналіз методик оцінювання фінансової стійкості банків України та зарубіжжя» [2], «Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства» [3], «Оцінювання фінансової стійкості банківського сектору: зарубіжний та вітчизняний досвід» [4]. Але піднята у статті тема є актуальною для конкретного банку, що функціонує в реальному банківському секторі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу фінансової стійкості банків присвячено праці багатьох провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: О. Барановського, В. Вовка, Н. Водоп'янової,В.Коваленко, Н. Шелудько та ін. Проте проведені дослідження не можуть повністю задовольнити потреби теорії і практики щодо забезпечення фінансової стійкості банківських установ.

Мета статті. Метою статті є дослідження фінансової стійкості конкретного підприємства, а саме, ПАТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ». Відповідно до поставленої мети, основним завданнями статті є:

– аналіз коефіцієнтів, які характеризують фінансову стійкість ПАТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»;

– порівняння отриманих значень коефіцієнтів з оптимальними;

– виявлення сильних і слабких сторін підприємства (банку).

Методологія. Методологічною основою для написання статті стали результати фундаментальних і прикладних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених щодо проблем фінансової стійкості підприємства, базою для аналітичних розрахунків стала звітність досліджуваного підприємства за останні 4 роки (2011-2014 рр.). У дослідженні були застосовані методи теоретичного дослідження, а саме, аналізу і порівняння (при розрахунку основних коефіцієнтів фінансової стійкості та їх порівняння з оптимальними значеннями) та узагальнення (при дослідженні поглядів науковців).

Виклад основного матеріалу. Для оцінки фінансової стійкості підприємства існує система показників (табл. 1, 2).

Коефіцієнтний аналіз фінансової стійкості банку ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» показав, що станом на 2014 рік, декілька коефіцієнтів знаходяться в межах оптимальних значень, такі як коефіцієнт захищеності власного капіталу (1,04), коефіцієнт залежності від засновників (0,51) але більшість з них не досягає їх, а саме коефіцієнт надійності (0,21), коефіцієнт фінансового важеля (4,84), коефіцієнт мінімального статутного фонду (0,067), коефіцієнт мультиплікатора капіталу (7,60), коефіцієнт участі капіталу у формуванні ділових активів банку (0,13).

Коефіцієнт надійності відображається в співвідношенні власного капіталу підприємства до обсягу залучених коштів та свідчить про залежність банку від залучення коштів. Показники ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» за останні 4 роки знаходяться поза межами оптимального значення показника, що свідчить про значну залежність банку від залучених коштів. Протягом 2011-2013 років спостерігалася тенденція зростання такої залежності, проте в 2014 році ситуація змінилася на протилежну, адже коефіцієнт знизився до 0,21, хоча у попередньому році його значення становило 0,27.

Коефіцієнт фінансового важеля показує співвідношення зобов'язань банку до обсягів його капіталу. Даний показник відображає здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку. Оптимальні значення обраного показника лежать в межах 10-12. У ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» отриманні значення не знаходяться в межах оптимально значення, це говорить про те, що банк не ефективно використовує позикові засоби.

Коефіцієнт залежності від засновників розраховується як співвідношення статутного капіталу до балансового капіталу (капіталу брутто) та характеризує залежність банків від засновників. За даним показником ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» в 2011 році мав залежність від його засновників, що складає 0,46 при оптимальних значеннях 0,15-0,5, проте протягом наступних років ця залежність була підвищена до показника 0,51 у 2014 році.

Коефіцієнт мінімального статутного фонду пов'язаний з коефіцієнтом залежності від засновників. Проте не слід нехтувати даним показником, оскільки чим більше розмір статутного капіталу банку, тим більш фінансово стійкішим він вважається. За досліджуваний період коефіцієнт знаходився в межах оптимальних значень, проте в 2014 році зріс до 0,067.

Коефіцієнт мультиплікатора капіталу визначається як співвідношення активів до статутного капіталу. Показує ступінь покриття активів акціонерним капіталом. Зростання даного показника свідчить про зниження стабільності банку, але збільшення даного показника свідчить про більшу прибутковість акціонерного капіталу, що є вигідним для акціонерів, оскільки вони зацікавлені в отри-

манні дивідендів. За період 2011-2014 років коефіцієнт не знаходився в межах оптимального значення, показник є меншим за норму, а це свідчить про зниження прибутковості акціонерного капіталу.

Коефіцієнт участі капіталу у формуванні ділових активів банку (достатність капіталу) характеризує достатність сформованого власного капіталу в активізації та покритті різних ризиків. Нормативне значення даного показника 0,08-0,1, що свідчить про здатність банку покривати фінансові ризики. Проте за період, що досліджувався визначено, що даний показник перевищує оптимальні значення, що свідчить про нездатність банку покривати свої фінансові ризики та отримувати прибуток.

Коефіцієнт захищеності власного капіталу визначається як співвідношення капіталізованих активів до власного капіталу та визначає, яка частка капіталу розміщена в нерухомості, обладнанні і нематеріальних активах. У даному випадку показники знаходяться в межах оптимальних значень протягом всього періоду, що досліджувався, оскільки банк сам може вирішувати, яку частку капіталу слід розміщувати в нерухомості та нематеріальних активах.

Таким чином, проаналізувавши фінансову стійкість ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» за допомогою коефіцієнтів які зазначені в таблиці 1. ми визначили, що сильними сторонами досліджуваного підприємства є:

- Захищеність власного капіталу від інфляцій;
- Кількість статутного капіталу в сукупному, як видно з коефіцієнта залежності від засновників.

Відповідно до коефіцієнтного аналізу слабкими сторонами є:

- Фінансова нестійкість банку;
- Недостатність власного капіталу на покриття ризиків;
- Значна залежність банку від залучених коштів.

Таблиця 1

Коефіцієнтний аналіз фінансової стійкості ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»

Показник (оптимальне значення)	Формула	2011	2012	2013	2014
Коефіцієнт надійності (0,08-0,1)	*Кн=Квн/Зкн*	0,21	0,24	0,27	0,21
Коефіцієнт фінансового важеля (10-12)	*Кфв=Зкн/Квн*	4,7	4,22	3,74	4,84
Коефіцієнт залежності від засновників (0,15-0,5)	*Кзсф=Ка/Квн*	0,46	0,47	0,41	0,51
Коефіцієнт мінімального статутного фонду (0,04-0,05)	*Кмсф=Ка/Ад*	0,067	0,073	0,069	0,067
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу (12-15)	*Кмк=Ад/Квн*	6,93	6,49	6,01	7,60
Коефіцієнт участі капіталу у формуванні ділових активів банку (достатність капіталу) (0,08-0,1)	*Кум=Квн/Ад=1/Кмк*	0,14	0,15	0,17	0,13
Коефіцієнт захищеності власного капіталу (0,3-1)	*Кзк=Ак/Квн*	0,93	0,96	0,84	1,04

Таблиця 2

Вихідні данні для розрахунку коефіцієнтів фінансової стійкості, які зазначені в Таблиці 1.

№	Назва показників	Умовні позначення	Станом на 1.01.			
			2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Вихідні дані, тис. грн						
1	Власний капітал	Квн	6 471 862	6 329 654	7 236 738	5 879 309
2	Засновницький (акціонерний) капітал	Ак	6 036 081	6 080 651	6 085 123	6 089 012
3	Залучені кошти	Зкн	30 436 714	26 701 406	27 046 847	28 447 665
4	Активи дохідні	Ад	44 875 547	41 104 035	43 460 101	44 675 795
5	Сплачений капітал	Ка	3 002 366	3 002 746	3 002 755	3 002 755

Квн – власний капітал, показує частку майна підприємства, яка фінансується за рахунок коштів власників і власних засобів підприємства.

Зкн – залучений капітал, кошти, які залучаються для фінансування, розвитку підприємства на поворотній основі. Основними видами залученого капіталу: банківський кредит, фінансовий лізинг, емісія облігацій тощо.

Ка – основні засоби, це матеріальні активи, які банк утримує з метою використання їх у процесі своєї діяльності, надання послуг, здавання в лізинг (оренду) іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше ніж рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Ад – активні доходи, це загальна сума грошових коштів, що надходять до банку в результаті здійснення активних операцій та надання інших банківських послуг. Доходи банку мають бути достатніми не тільки для покриття операційних витрат, а й для нарощення власного капіталу та виплати доходу акціонерам, що в кінцевому підсумку підвищує авторитет банку та поліпшує його конкурентну позицію на ринку.

Кмк – коефіцієнт мультиплікатора капіталу, це показник максимальної здатності банку залучати депозити і видавати кредити чи розширювати ланку «депозит – позичка» в розрахунку на одну грошову одиницю свого капіталу, тобто мультиплікатор – це важіль управління банком структурою власного і залученого капіталу, за допомогою якого він повинен забезпечити потрібну структуру капіталу (співвідношення власного і залученого капіталу), тобто бажану збалансованість між капітальною базою (власним капіталом) і її можливостями залучення додаткових фінансових ресурсів. Іншими словами, це здатність капіталу банку залучати в оборот додаткові гроші, не порушуючи стійкої і дохідної роботи банку.

Ак – засновницький (акціонерний) капітал, формується із коштів, отриманих від випуску та реалізації акцій та облігацій і резервного капіталу, сформованого внаслідок відрахувань від прибутку та їх інвестування у виробництво. Він може збільшуватись і завдяки подальшому випуску акцій та облігацій. З прибутку власники акцій щорічно одержують дивіденди, але лише після сплати податків державі, зарплат і премій менеджерам, поповнення резервного фонду тощо. Резервний капітал також інколи використовують для виплати дивідендів у період погіршення економічної кон'юнктури.

Тому для зміцнення позицій даного банку рекомендується звернути увагу на фінансову стійкість банку. Для зміцнення фінансової стійкості комерційного банку істотне значення має зростання його доходів, насамперед прибутку як джерела збільшення власного капіталу.

Валовий операційний дохід комерційних банків залежить від норми прибутку по активних операціях, розміру плати, що береться за надані послуги, величини й структури активів. Кожен з цих факторів вимагає застосування специфічних прийомів дослідження.

Для забезпечення зростання дохідності комерційного банку та підвищення його фінансової стійкості важливе значення має кількісний та якісний аналіз кожного джерела доходів з метою встановлення вигідних для банку напрямів здійснення операцій.

Збільшенню дохідності комерційних банків, крім підвищення прибутку від здійснюваних операцій та послуг, що надаються, сприяє й скорочення витрат на їх обслуговування. Це вимагає проведення постійного аналізу витратності банківських операцій та послуг і визначення можливостей їх зменшення, що позитивно впливає на фінансову стійкість банку.

Висновки. Науковою новизною даної статті є розробка практичних рекомендацій для поліпшення фінансової стійкості ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ», які полягають у збільшенні доходності банку, залученні капіталу та скороченні витрат.

Отже, фінансову стійкість ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» можна оцінити як незадовільну, адже значна кількість важливих показників, таких як: коефіцієнт надійності (0,21), коефіцієнт мінімального статутного фонду (0,067), коефіцієнт участі капіталу у формуванні ділових активів банку (достатність капіталу) (0,13), не знаходяться в межах оптимальний значень, та значно перевищують допустимі значення, що свідчить про залежність банку від залучених коштів, засновників та неспроможність покривати свої фінансові ризики.

Список літератури:

1. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент / Г. Г. Кірейцев / Житомир: ЖІТІ, 2001. – 440 с.
2. Стефанишина А. Характеристика та аналіз методик оцінювання фінансової стійкості банків України та зарубіжжя / А. Стефанишина. – Вісник НБУ. – К., 2010. – № 11.
3. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: Навч. посібник. – К: Вища школа, 2003. – 278 с.
4. Жежерун Ю. В. Оцінювання фінансової стійкості банківського сектору: зарубіжний та вітчизняний досвід / Ю. В. Жежерун // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки: вип. 6. Ч. 4. – 2014. – С. 217–221.
5. Офіційний сайт ПАТ «РАЙФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aval.ua/about/bank_reports/

Ткаченко Т.П., Волынец Д.П.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт».

КОЭФФИЦИЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ПРИМЕРЕ ОАО « РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»

Аннотация
В статье рассчитаны основные коэффициенты, которые анализируют финансовую устойчивость предприятия на примере ПАО «Райффайзен Банк Аваль» за последние 4 года. Проанализированы изменения показателей и их соотношение с оптимальными значениями. Определены сильные и слабые стороны предприятия.
Ключевые слова: финансовая устойчивость, коэффициенты, основные средства, капитал, риски.

Tkachenko T.P., Volinec D.P.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute».

RATIO ANALYSIS OF ENTERPRISE FINANCIAL STABILITY THE EXAMPLE PC «RAIFFEISEN BANK AVAL»

Summary
The main factors that analyze financial stability on example PC «Raiffeisen Bank Aval « for the past 4 years. Analyzed changes in indicators and their correlation with the optimal values. Defined strengths and weaknesses of the company.
Keywords: financial stability, rates, fixed assets, capital risks.

УДК 65.01:622.012.2

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОГНОЗУВАННЯ РІВНЯ СТІЙКОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВУГЛЕДОБУВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Трифонова О.В.
Національний гірничий університет

В статті узагальнені науково-методичні основи прогнозування рівня стійкості функціонування підприємства. Встановлена наявність у складі динамічного ряду узагальнюючого показника рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства тренду та відсутність сезонних і періодичних коливань. Доведена доцільність оцінювання параметрів трендових моделей рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства методом найменших квадратів із ваговою функцією. Запропоновано враховувати інерційний характер вугільного виробництва шляхом введення в екстраполяційні моделі рівня стійкості функціонування підприємства лагової змінної. Наведений алгоритм прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства на основі екстраполяційної моделі з лаговою змінною та ваговою функцією, а також виконана його практична реалізація.

Ключові слова: стійкість функціонування підприємства, прогнозування, екстраполяційна модель, лагова змінна, собівартість, оцінювання.

Постановка проблеми. Енергетична криза в Україні, загострена політичною та економічною нестабільністю, наочна продемонструвала плачевний стан вугільної галузі, на яку десятиліттями виділялись дотації з державного бюджету, але яку так і не змогли реформувати. Відсутність сучасних інструментів прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувних підприємств призводить до неможливості превентивного управління ними та зумовлює прийняття рішень менеджментом підприємства вже безпосередньо за фактом порушень у життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях, присвячених вирішенню проблем життєдіяльності вугледобувних підприємств, належне місці посідають розробки О.І. Амоші, А.В. Бардася, О.Г. Вагонової, І.І. Павленко, В.І. Саллі, які заклали методологічні основи комплексного оцінювання стану підприємств галузі. Напрацювання згаданих науковців спрямовані на вирішення конкретних завдань щодо визначення інвестиційної привабливості й економічної надійності вугледобувних підприємств з метою розробки універсальних рекомендацій щодо їх подальшого реформування. Що стосується оцінювання та прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства як інструментів управління ними, то це питання не вирішено в повному обсязі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для власників вугледобувних підприємств (у т.ч. держави) являє інтерес не лише досягнутий рівень стійкості їх функціонування, а можливість збільшення цього рівня задля зменшення витрат на вуглевидобування. Тому, механізм управління стійким функціонуванням вугледобувного підприємства має включати такі складові як прогнозування зміни рівня та зони стійкості задля оперативного корегування портфелю альтернатив забезпечення стійкого функціонування шахти, що потребує відповідного методичного супроводу.

Метою статті є обгрунтування та практична реалізація методичного підходу до прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість розглянутих в статті [1] методичних підходів до оцінювання рівня стійкості функціонування підприємств передбачає лише обчислення узагальнюючого (інтегрального) показника та не містить рекомендацій щодо прогнозування його рівня. Виключенням є наукові розробки, що розглядаються нижче

В статті Сергєєвої О.В. [2] моделювання та подальше прогнозування рівня стійкості здійснено у вигляді кореляційно-регресійних моделей, оскільки зазначене завдання належить до багатокритеріальних завдань пошуку оптимального рішення в умовах невизначеності та дії великої кількості зовнішніх і внутрішніх факторів. Побудова моделей прогнозування рівня економічної стійкості підприємств здійснювалась як в розрізі окремих бізнес-процесів, так і в цілому для загального рівня економічної стійкості підприємства. Відмінність моделей одна від одної набором факторів пояснюється необхідністю врахування градації рівня економічної стійкості за зонами. Описаний підхід дійсно дозволяє прогнозувати зміну рівня стійкості підприємства, але лише в тих випадках, коли оцінена зміна врахованих факторів. Тобто такий підхід, що вимагає проведення значних обсягів роботи зі збору та попередньої обробки вихідної інформації, доцільний для використання при обґрунтуванні управлінських рішень щодо забезпечення стійкого функціонування підприємства, аніж для оперативного прогнозування тенденції у зміні його стану.

В статті Мохонько Г.А. [3] запропоновано виконувати нейромережеве прогнозування рівня стійкості функціонування підприємства на основі авторського підходу до визначення останнього. Проте обмеженість використання самого методичного підходу до визначення рівня стійкості вугледобувних підприємств, показана в [1], робить неактуальним і запропонований підхід до прогнозування.

В статті Тищенко О.М. і Норік Л.О. [4] дослідження динаміки інтегрального показника фінансової стійкості підприємства дозволило встановити наявність періодичних коливання показника та порушення амплітуди цих коливань, викликані світовою фінансовою кризою. З урахуванням цього для прогнозування стійкості авторки використали періодичну функцію тренду у вигляді ряду Фур'є, що являє собою додатну гармонійну функцію з урахуванням індикаторної змінної, яка враховує належність показника до періоду кризи, або після його настання. Зважаючи на те, що в даному випадку автори досліджували суто фінансову стійкість підприємства, застосування їх підходу для прогнозування стійкості функціонування вугледобувних підприємств на основі запропонованого в дисертації узагальнюючого показника стійкості уявляється обмеженим. Останнє міркування підкріплюється ще й необхідністю врахування при прогнозуванні інерційності, притаманної підприємствам вугільної галузі.

Прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства на основі екстраполяційних моделей вимагає попередньої оцінки складових динамічного ряду, утвореного узагальнюючим показником стійкості $S_{заг}$ [1] та представленого на рис. 1, з метою встановлення наявності тренду, а також можливих сезонних та періодичних коливань.

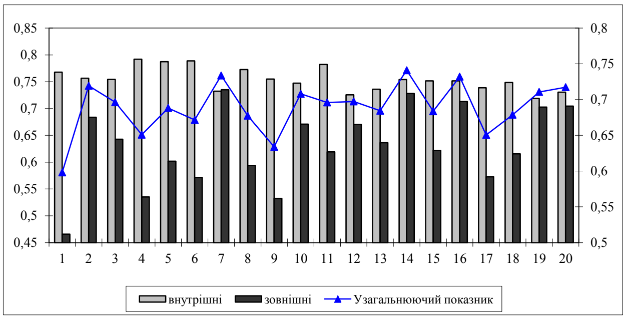

Рис. 1. Динаміка рівня стійкості функціонування вугільної шахти

Висновок про характер динаміки доцільно формулювати залежно від швидкості згасання автокореляційної функції, що складається з послідовності коефіцієнтів автокореляції [5] та зображується у вигляді корелограми (рис. 2).

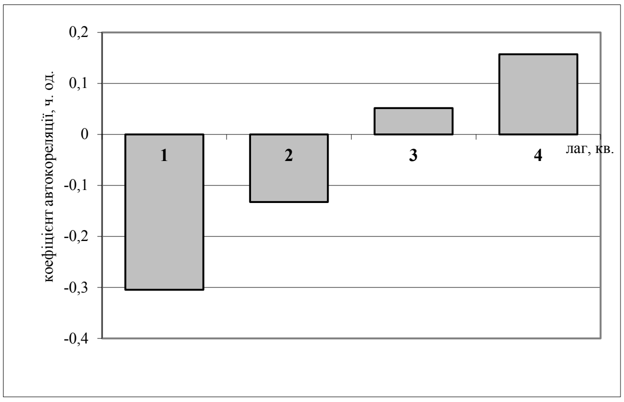

Рис. 2. Корелограма ряду динаміка рівня стійкості функціонування шахти

З рисунку видно, що найбільше значення коефіцієнту автокореляції спостерігається між рівнями ряду динаміки та їх попередніми рівнями (лаг складає 1 квартал), що свідчить про наявність тренду в досліджуваному ряді динаміки та відсутність сезонних і періодичних коливань, оскільки подальша зміна коефіцієнтів автокореляції має пилкоподібний характер.

Оскільки до складу часткових показників, на основі яких визначався $S_{заг}$, входили декілька вартісних показників, величина яких могла змінюватись внаслідок макроекономічних процесів (наприклад, інфляції) та через наслідки світової фінансової кризи 2008 р., то при оцінюванні параметрів екстраполяційних моделей вбачається доцільним використання методу найменших квадратів із показовою ваговою функцією $P_t=\alpha^{n-t}$, де α є параметром, що набуває значень $0<\alpha<1$. Завдяки використанню наведеної вагової функції уможливлюється врахування спадного характеру впливу на прогноз емпіричних даних в міру їх віддалення у ретроспективу.

За динамічним рядом рівня стійкості функціонування шахти «Степова» відповідно до процедури «адаптації моделі» [6] оцінена зміна загальної якості п'яти трендових моделей за критерієм найменшої помилки ретроспективного прогнозу $S_{о_рет}$ (табл. 1).

Таблиця 1

Помилки ретроспективного прогнозу трендових моделей $S_{заг}$

Параметр вагової функції, α	Помилка ретроспективного прогнозу трендової моделі, $S_{о_рет}$				
	Лінійна	Логарифмічна	Експоненційна	Степенева	Параболічна
1	0,007010	0,006478	0,007225	0,006505	0,02616
0,95	0,006762	**0,006477**	0,006877	0,006494	0,01862
0,9	0,006657	0,006482	0,006715	**0,006491**	0,01393
0,85	**0,006630**	0,006495	**0,006657**	0,006497	0,01118
0,8	0,006643	0,006515	0,006650	0,006511	0,00974
0,75	0,006678	0,006541	0,006671	0,006533	**0,00921**
0,7	0,006732	0,006573	0,006712	0,006563	0,00946

Врахування вагової функції є виправданим для усіх типів трендових моделей, оскільки найменші значення помилок (див. табл. 1) відповідають параметрам вагової функції, що відрізняється від 1. З урахуванням обраних значень α виконано оцінювання параметрів екстраполяційних моделей (табл. 2). Загальна якість побудованих моделей оцінена за допомогою середньої квадратичної помилки прогнозу (S_o), критерію Дарбіна-Уотсона (DW) та циклічного коефіцієнту кореляції (r_1). Оскільки усі побудовані моделі забезпечили відсутність автокореляції залишків $\varepsilon_t^2=(\hat{S}_{заг_t}-S_{заг_t})$, то найбільш точний прогноз забезпечують логарифмічна та степенева моделі, оскільки вони мають найменшу середню квадратичну помилку прогнозу.

Таблиця 2

Параметри екстраполяційних моделей $S_{заг}$

Екстраполяційна модель	Параметр вагової функції, α	Параметри екстраполяційної моделі	Середня квадратична помилка прогнозу, S_o	Критерій Дарбіна-Уотсона, DW	Циклічний коефіцієнт кореляції, r_1
Лінійна $\hat{S}_{заг}=a+bt$	0,85	a=0,6725 b=0,0016	0,034550	2,36	-0,32
Логарифмічна $\hat{S}_{заг}=a+b\ln(t)$	0,95	a=0,6524 b=0,0171	0,033247	2,46	-0,31
Експоненційна $\hat{S}_{заг}=ae^{bt}$	0,85	a=0,6697 b=0,0025	0,055352	2,36	-0,31
Степенева $\hat{S}_{заг}=at^{b}$	0,9	a=0,6489 b=0,0273	0,033282	2,45	-0,30
Параболічна $\hat{S}_{заг}=a+b_1t+b_2t^2$	0,75	a=0,7069 b_1=-0,0041 b_2=0,0002	0,039123	1,98	-0,20

Таблиця 3

Параметри екстраполяційних моделей Sзаг з лаговою змінною

Екстраполяційна модель з лаговою змінною	Параметри екстраполяційної моделі з лаговою змінною	Середня квадратична помилка прогнозу, S_o	h-статистика Дарбіна	Циклічний коефіцієнт кореляції, r_1
Лінійна $\hat{S}_{заг_t}=a+b_1t+b_2S_{заг_t-1}$	a=0,7007 b_1=0,0001 b_2=-0,0082	0,031091	-1,93	-0,20
Логарифмічна $\hat{S}_{заг_t}=a+b_1\ln(t)+b_2S_{заг_t-1}$	a=0,8864 b_1=0,0102 b_2=-0,3142	0,028929	-0,22	-0,05
Експоненційна $\hat{S}_{заг_t}=a\,e^{b_1t+b_2S_{заг_t-1}}$	a=0,8384 b_1=0,0023 b_2=-0,3169	0,029111	-0,62	-0,10
Степенева $\hat{S}_{заг_t}=a\,t^{b_1}S^{b_2}_{заг_t-1}$	a=0,5964 b_1=0,0154 b_2=0,3059	0,028925	-0,27	-0,06
Параболічна $\hat{S}_{заг_t}=a+b_1t+b_2t^2+b_3S_{заг_t-1}$	a=0,8350 b_1=-0,0059 b_2=0,0003 b_3=-0,1657	0,031404	-0,23	-0,02

Інерційність, притаманна вугільному виробництву, описана в наукових працях багатьох науковців, які досліджують проблеми вугледобувних підприємств. Разом з тим, досі не запропоновано інструментарію врахування цього явища, що сприяло б підвищенню якості прогнозу як окремих, так і інтегральних показників діяльності підприємств з видобування вугільної сировини. Для вирішення зазначеної проблеми стосовно прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства проведено дослідження впливу на загальну якість побудованих екстраполяційних моделей включення лагових змінних, тобто переведення моделей в розряд авторегресійних. Результати оцінювання параметрів екстраполяційних моделей з лаговою змінною наведені в табл. 3.

Загальна якість побудованих екстраполяційних моделей з лаговою змінною оцінена за допомогою середньої квадратичної помилки прогнозу *(S_o)*, *h*-статистики Дарбіна та циклічного коефіцієнту кореляції *(r_1)*. Відсутність автокореляції залишків ε_t^2 для цих екстраполяційних моделей підтверджується значеннями *h*-статистики Дарбіна. Включення в модель лагової змінної покращило якість усіх моделей, про що свідчить істотне зменшення значень циклічного коефіцієнту кореляції та середніх квадратичних помилок прогнозу. Найменше значення останньої S_o=0,028925 спостерігається у степеневої моделі, тобто вона забезпечує найбільшу точність прогнозу.

Викладені розрахунки підтверджують необхідність врахування спадного впливу емпіричних даних в міру їх віддалення у ретроспективу й інерційності вугледобувного виробництва шляхом включення в екстраполяційну модель відповідно вагової функції та авторегресійної змінної. Отже, прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства пропонується виконувати у такій послідовності:

1. Встановлення на основі процедури адаптації моделей для кожної екстраполяційної моделі (лінійної, логарифмічної, експоненційної, степеневої та параболічної) ступеню зменшення впливу емпіричних даних $S_{заг_t}$ в міру їх віддалення у ретроспективу (параметру α показової вагової функції $P_t=\alpha^{n-t}$).

2. Оцінювання параметрів екстраполяційних моделей із лаговою змінною (лінійної, логарифмічної, експоненційної, степеневої та параболічної) методом найменших квадратів із ваговою функцією та перевірка значущості отриманих оцінок за *t*-тестом Ст'юдента.

3. Перевірка загальної якості побудованих екстраполяційних моделей (лінійної, логарифмічної, експоненційної, степеневої та параболічної) за *h*-статистикою Дарбіна та циклічним коефіцієнтом кореляції *(r_1)*.

4. Обчислення середніх квадратичних помилок прогнозу *(S_o)* для моделей, стосовно яких з довірчою ймовірністю 95% встановлена їх достатня якість, та визначення тієї з них, для якої зазначена помилка є найменшою.

5. Визначення на основі вибраної екстраполяційної моделі з лаговою змінною точкового прогнозу рівня стійкості функціонування підприємства $S_{заг_T+\tau}$ (де τ – порядковий номер прогнозного періоду).

6. Визначення на основі точкового прогнозу рівня стійкості функціонування підприємства інтервального прогнозу $S_{заг_T+\tau}\pm t_{табл}(\nu;0{,}05)\cdot S_o$, в який з довірчою ймовірністю 95% потрапить значення прогнозованого показника.

7. Визначення прогнозних величин повної собівартості 1 т товарної вугільної продукції як результуючої змінної у регресійній залежності між зазначеним показником та рівнем стійкості функціонування вугледобувного підприємства, значення якого дорівнюють відповідно точковому прогнозу та відповідно верхній та нижній межам інтервального прогнозу узагальнюючого показника рівня стійкості.

8. Встановлення приналежності точок, що відображують прогнозний стан підприємства й інтервал його зміни за критеріями повної собівартості та рівня стійкості, області стійкого функціонування та ступеню їх віддаленості від меж вказаної області.

Стосовно визначення точкового й інтервального прогнозів рівня стійкості функціонування шахти «Степова», то на основі степеневої екстраполяційної моделі з лаговою змінною $\hat{S}_{заг_t}=0{,}5964\,t^{0{,}0154}S^{-0{,}3059}_{заг_t-1}$ визначено, що величина прогнозованого показника у наступному кварталі $\hat{S}_{заг_21}$ становитиме 0,6919 (рис. 3). Отже, порівняно з попереднім періодом рівень стійкості функціонування зменшиться та з імовірністю 95% він не буде меншим за 0,6303 ($\hat{S}_{заг_21н}$) та більшим за 0,7536 ($\hat{S}_{заг_21в}$).

Менеджменту шахти необхідно звернути увагу на той факт, що в разі зменшення рівня стійкості до величини нижньої межі довірчого інтервалу підприємство може опинитись за межею області стійкого функціонування із одночасним збільшенням собівартості понад середній рівень ціни товарної про-

дукції. Отже, може виникнути ситуація, коли для забезпечення навіть простого відтворення у підприємства забракне власних фінансових ресурсів.

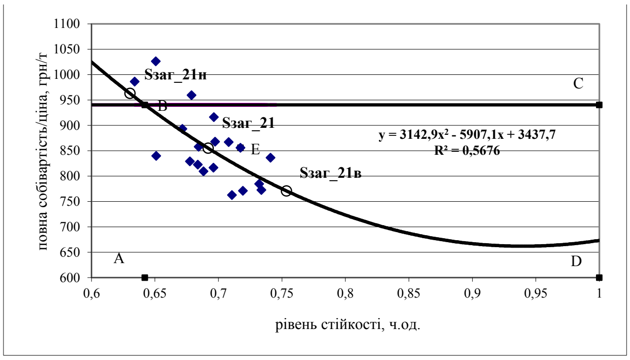

Рис. 3. Прогнозування рівня стійкості функціонування шахти

Слід зазначити, що для прогнозування величини питомої собівартості товарної продукції можна використовувати також загальновідомі методи прогнозування, а середню ціну враховувати, виходячи з прогнозу зміни кон'юнктури ринку вугілля, що відстежуються фахівцями відповідних функціональних підрозділів підприємства, наприклад, відділу збуту. В такому разі може дещо змінитись область зони стійкості, але загального підходу це не змінює.

Висновки і пропозиції. Екстраполяційна модель прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства є інструментом для визначення як точкових так і інтервальних прогнозів, що значно підвищує імовірність завчасного виявлення загроз втрати стійкості та дозволяє заздалегідь вносити зміни у портфель альтернатив забезпечення життєдіяльності підприємства згідно з обраним типом відтворення.

Список літератури:

1. Трифонова О. В. Методичні основи оцінювання рівня стійкості функціонування вугільних шахт / О. В. Трифонова // Сталий розвиток економіки: Всеукр. наук.-вироб. журнал, 2012. – 7 2012 (17). – С. 45-52.
2. Сергєєва О. В. Діагностика економічної стійкості як складова системи управління підприємством / О. В. Сергєєва // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одесса: ОДЕУ, 2007. – Вип. 27. – С. 320-326.
3. Мохонько Г. А. Оцінювання стратегічної стійкості підприємств видавничо-поліграфічної галузі в умовах нестабільного ринкового середовища: [Електрон. ресурс] / Г. А. Мохонько // Ефективна економіка. – Режим доступу: http: www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=24
4. Тищенко О. М. Моделювання оцінки та прогнозування фінансової стійкості підприємства / О. М. Тищенко, Л. О. Норік // Видавництво Львівської політехніки. – № 640(2009). – С. 406-415.
5. Льюис К. Д. Методы прогнозирования экономических показателей / К. Д. Льюис / Пер. с англ. Е. З. Демиденко. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 133 с.
6. Френкель А. А. Прогнозирование производительности труда: методы и модели / А. А. Френкель. – М.: Экономика, 1989. – 214 с.

Трифонова Е.В.
Национальный горный университет

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОГНОЗИРОВАНИЮ УРОВНЯ УСТОЙЧИВОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УГЛЕДОБЫВАЮЩЕГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье обобщены научно-методические основы прогнозирования уровня устойчивости функционирования предприятия. Установлено наличие в составе динамического ряда обобщающего показателя уровня устойчивости функционирования угледобывающего предприятия тренда и отсутствие сезонных и периодических колебаний. Доказана целесообразность оценивания параметров трендовых моделей уровня устойчивости функционирования угледобывающего предприятия методом наименьших квадратов с весовой функцией. Предложено учитывать инерционный характер угольного производства путем введения в экстраполяционные модели уровня устойчивости функционирования предприятия лаговой переменной. Приведен алгоритм прогнозирования уровня устойчивости функционирования угледобывающего предприятия на основе экстраполяционной модели с лаговой переменной и весовой функцией, выполнена его практическая реализация.

Ключевые слова: устойчивость функционирования предприятия, прогнозирование, экстраполяционная модель, лаговая переменная, себестоимость, оценивание.

Tryfonova O.V.
National Mining University

METHODOLOGICAL APPROACH TO FORECASTING OF SUSTAINABILITY LEVEL OF FUNCTIONING OF COAL MINING ENTERPRISE

Summary
The article summarizes the scientific and methodological principles of forecasting of sustainability level of enterprise functioning. It is determined that the statistical series contain the summarizing index of level of sustainability of functioning of coal mining enterprise of trend and do not contain any seasonal and periodical fluctuations. It is proved that it is expedient to evaluate parameters of trend models of level of sustainability of functioning of coal mining enterprise by means of method of the ordinary least squares with weighted function. It is suggested to take into account the inertial character of coal mining industry by means of use of lagged variable in extrapolation models of enterprise functioning sustainability level. It is given the algorithm of forecasting of level of sustainability of functioning of coal mining enterprise on the basis of extrapolation model with lagged variable and weighting function as well as its practical realization.
Keywords: sustainable functioning of enterprise, forecasting, extrapolation model, lagged variable, prime cost, evaluating.

УДК 330.3:622

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ БАЗИС УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ ВИДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Трифонова О.В., Олійник С.П.
Національний гірничий університет

Досліджено наукові здобутки щодо визначення економічної категорії «трудовий потенціал». Виявлено та графічно представлено взаємозв'язок між категоріями «потенціал» та «ресурси». Доповнено зміст категорій «трудовий потенціал» та «трудовий потенціал підприємства». Виділено та обґрунтовано рівні використання трудового потенціалу. Розроблено та представлено модель дворівневої деталізації трудового потенціалу підприємства.
Ключові слова: потенціал, запаси, джерела, засоби, трудовий потенціал, ефект синергії.

Постановка проблеми. Стійке економічне зростання будь-якої виробничо-економічної системи обумовлене, в першу чергу, якістю рушійної сили такої системи, а у випадку підприємства – якістю його кадрового складу. Існує велика кількість робіт, присвячених дослідженню продуктивності праці робітників підприємств різних галузей промисловості та видів економічної діяльності. Проте, значно менше існує досліджень, що стосуються проблематики ефективного використання трудових ресурсів та управління трудовим потенціалом підприємства добувної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття лише в Росії було захищено близько 60 дисертаційних робіт присвячених дослідженню питання трудового потенціалу. Проте у переважній більшості з них розглядався саме регіональний аспект, рідше – соціологічний. Зазначені дисертаційні роботи було виконано за спеціальностями соціологія управління (соціологічні науки), економіка і управління народним господарством (економічні науки), економічна теорія (економічні науки), управління в соціальних та економічних системах (технічні науки) та організація виробництва (економічні науки). При цьому за спеціальністю «Економіка, організація та управління підприємствами» з 1984 року не було захищено жодної дисертаційної роботи присвяченої дослідженню трудового потенціалу підприємств.

В Україні ж з 1995 року було захищено 74 дисертаційні роботи, що присвячені дослідженню трудового потенціалу. Дані дисертації були виконані за спеціальностями «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика», «Економіка промисловості», «Економіка сільського господарства і АПК», «Організація управління, планування і регулювання економіки», «Економічна, соціальна та політична географія» (географічні науки), «Економіка праці», «Статистика», «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка», «Світове господарство і міжнародні економічні відносини», «Математичні та інструментальні методи економіки», «Технологія ліків та організація фармацевтичної справи» (фармацевтичні науки), «Механізми державного управління» (державне управління). За спеціальністю «Економіка, організація і управління підприємствами» було написано 6 дисертаційних робіт. Роботи Горковенко І.В., Чернеги І.І. та Ярової Л.Г. було присвячено дослідженню трудового потенціалу підприємств агропромислового комплексу України, робота Новойтенко І.В. – дослідженню трудового потенціалу підприємств хлібопекарської галузі. Та лише дві роботи: Данилюка А.І. («Формування системи управління трудовим потенціалом промислового підприємства») та Смолюк В.Л. («Управління розвитком трудового потенціалу підприємства») розкривають окремі аспекти зазначеної проблематики відносно промислових підприємств у цілому.

Дані роботи датовані 2008 роком, отже уже тривалий час в Україні не було виконано комплексних досліджень щодо управління трудовим потенціалом промислових підприємств, а подібних досліджень з урахуванням специфіки функціонування підприємств видобувної галузі взагалі не існує.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науковій майже кожен дослідник надає своє визначення категорії «трудовий потенціал». Зокрема, Пучкова С.І., досліджуючи питання розробки комплексної системи розвитку трудового потенціалу підприємства, вважає, що трудовим потенціалом є сукупність потенціальних природних здібностей, освітнього потенціалу та трудової активності, які визначають результативність трудової діяльності [1]. Згідно [2, с. 59], «трудовий потенціал підприємства – це існуючі і потенційні можливості працівників з реалізації їх кількісних і якісних характеристик у конкретних соціально-економічних і виробничо-технічних умовах». Данилюк А.І., вважаючи трудовий потенціал персоніфікованою робочою силою, розглянутою у сукупності своїх якісних характеристик, зазначає, що трудовий потенціал підприємства – це інтегральна форма, яка кількісно та якісно характеризує можливість підприємства забезпечити позитивну динаміку людського фактора у відповідності з вимогами розвитку виробництва [3, с. 26]. Для інших науковців [4, с. 87] трудовий потенціал є прогнозованою інтегральною здатністю групи, колективу, підприємства, працездатного населення, країни, регіону до продуктивної трудової діяльності, результатом якої стає створення матеріальних та духовних цінностей. Треба відмітити, що всі ці твердження, деякі більш спрощені та загальні, деякі детальніші, є правильними, проте вони не дають розуміння сутності характеристик, властивостей та напрямку розвитку трудового потенціалу, які випливають з дослідження його змісту на основі структурно-компонентного підходу.

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності економічної категорії «трудовий потенціал» з позицій структурно-компонентного підходу.

Виклад основного матеріалу. Необхідно розпочати з визначення сутності терміну «потенціал». Для цього звертаємось до Великої радянської енциклопедії, яка, хоча і не є першоджерелом, але є узагальненням усього, передуючого її виникненню, наукового досвіду.

Таким чином, потенціал у широкому розумінні [5] – це засоби, запаси, джерела, які є у наявності та можуть бути мобілізовані, приведені у дію, використані для досягнення визначеної мети, здійснення плану чи вирішення окремих задач. Також

зазначається, що потенціал це можливості окремих осіб, суспільства або держави у визначеній галузі.

Таким чином, трудовим потенціалом є трудові засоби, трудові запаси а також трудові джерела, які є у наявності та можуть бути мобілізовані, приведені у дію, використані для досягнення визначеної мети, здійснення плану чи вирішення окремих задач.

Засобами у цілому вважають [6] методи, способи, або приладдя, предмети, кошти, необхідні для здійснення будь-якої діяльності (спільним є те, що всі вони використовуються у процесі діяльності). Запасами, як відомо, називають блага, які зібрані та зберігаються для того, щоб їх можна було використати у потрібний момент (вони є в наявності, але не використовуються). У нашому випадку трудові засоби та трудові запаси є, відповідно, використовуваними та не використовуваними трудовими ресурсами.

Дійсно, трудові ресурси, за даними [5], це частина населення країни, яка має необхідний фізичний розвиток, знання та практичний досвід для роботи у народному господарстві (до трудових ресурсів відносяться як зайняті, так і потенційні робітники). Ресурсами ж, згідно тлумачного словника російської мови серії «Словари Академии Российской» [6], є запаси та засоби, які можна використовувати при необхідності (рис. 1). Тобто, об'єднавши наведені визначення, отримаємо: трудові запаси та засоби – це частина населення країни, яка має необхідний фізичний розвиток, знання та практичний досвід для роботи у народному господарстві.

Щодо трудових джерел. Джерелом, окрім інших тлумачень, ніяк не пов'язаних з контекстом нашого дослідження, найчастіше [6] називають дещо, або декого, хто стає причиною існування чи виникнення чогось іншого. Не відходячи далеко від етимології слова, скорегуємо запропоноване тлумачення на прикметник «трудове». Таким чином, трудовим джерелом є дещо або дехто, хто стає причиною існування чи виникнення труда. Труд, як відомо з тлумачного словника російської мови [6], це доцільна діяльність людини по створенню матеріальних чи духовних цінностей.

Оскільки зазначено, що трудом є діяльність виключно людини, то людина автоматично і стає причиною його виникнення. Отже, трудовим джерелом є людина як причина існування чи виникнення доцільної діяльності по створенню матеріальних або духовних цінностей.

Рис. 1. Взаємозв'язок між категоріями «потенціал» та «ресурси»

Джерело: розроблено авторами

Узагальнивши, можна зробити висновок, що у широкому розумінні трудовий потенціал – це зайнята і потенційно-зайнята частина населення країни, яка є або може бути причиною існування чи виникнення доцільної діяльності по створенню матеріальних або духовних цінностей, внаслідок наявності необхідного фізичного розвитку, знань та практичного досвіду для роботи у народному господарстві; яка є у наявності та може бути мобілізованою, приведеною у дію, використаною для досягнення визначеної мети, здійснення плану чи вирішення окремих задач.

Відповідно, трудовий потенціал підприємства – це використовувані та не використовувані, трудові ресурси, а також трудові джерела, які є у наявності та можуть бути мобілізовані, приведені у дію, використані для досягнення визначеної мети, здійснення плану чи вирішення окремих задач конкретного підприємства.

Тобто, за рівнем використання трудового потенціалу економічною системою підприємства необхідно розділяти перший рівень (коли системою задіяні виключно трудові засоби, без яких вона, власне, і не здатна функціонувати); другий рівень (коли, разом із засобами системою приводяться у дію трудові запаси, які раніше не використовувалися); третій рівень (коли, крім усіх трудових ресурсів, системою для досягнення мети використовуються і трудові джерела) (рис. 2).

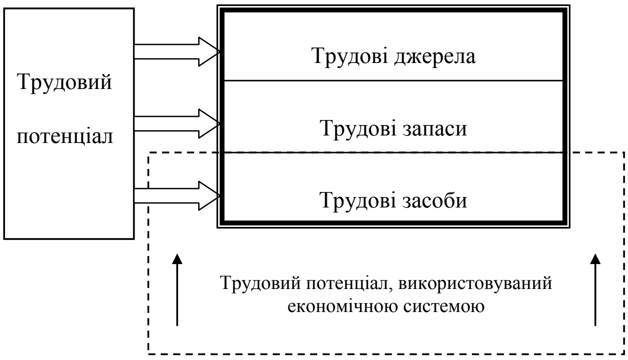

Рис. 2. Трудовий потенціал першого рівня використання

Джерело: розроблено авторами

Вертикальними стрілками на малюнку зазначений бажаний напрямок розвитку трудового потенціалу.

Апріорі, можливий стан розвитку потенціалу, коли економічною системою починають використовуватися крім трудових ресурсів також трудові запаси, які з мірою використання трансформуються у використовувані трудові ресурси, тобто стають трудовими засобами. Як наслідок цього, існує деякий стан потенціалу, коли усі запаси, які були в наявності, трансформувалися у засоби, у результаті чого складовими сукупного трудового потенціалу даної економічної системи залишилися трудові засоби та трудові джерела. Така картина зберігатиметься до створення нового мінімального рівня трудових запасів.

Також можливе освоєння економічною системою трудових джерел, які, у свою чергу, також стають використовуваними трудовими ресурсами. Таким чином, існує найвища межа розвитку трудового потенціалу, коли економічна система максимально використовує трудові засоби, трудові запаси та трудові джерела і тоді єдиною складовою трудового потенціалу системи є використовувані трудові ресурси – трудові засоби.

Подібний компонентний підхід до розуміння сутності трудового потенціалу є універсальним, оскільки може бути придатним до аналізу стану трудового потенціалу будь-якого рівня укрупнення об'єкту: індивідуального трудового потенціалу, групового трудового потенціалу, трудового потенціалу підприємства, регіону або країни. На практиці даний підхід дозволить виявити незадіяні рівні трудового потенціалу, і, як наслідок, визначити найбільш ефективні способи їх використання.

Варто також розглянути категорію «трудовий потенціал» у розрізі степені агрегування відносно специфіки діяльності підприємств видобувної галузі, а саме галузі видобутку неенергетичних корисних копалин.

Оскільки трудовий потенціал кожного працівника є складовою трудового потенціалу підприємства, то визначення його рівня, пошук резервних джерел, оцінка та глибокий аналіз щоразу упиратимуться в індивідуальний потенціал кожної одиниці персоналу.

Підприємства галузі видобутку неенергетичних корисних копалин, а саме вапняку, характеризуються важким, а також небезпечним для життя та здоров'я робітників, типом виробництва. Це обумовлено, перш за все, проведенням вибухових робіт, складністю в обслуговуванні виробничої техніки. Також сам процес видобутку корисної копалини є досить небезпечним, оскільки висота кар'єрних виступів сягає 10-15 метрів. Тож, при недотриманні правил техніки безпеки існує ймовірність обвалів. Внаслідок цього на подібних виробництвах мають місце випадки травматизму, а також летальні випадки. Шкідливість для здоров'я працівників виробництв досліджуваної галузі обумовлена також тим, що при переробці корисної копалини виділяється шкідливий пил, під час зварювання металу виділяються шкідливі гази, під час спалювання мазуту та пічного палива також виділяються шкідливі гази (сірчаний ангідрид, окис вуглецю, двоокис вуглецю, фенол та ін.). Тому фізичний та психологічний стан робітників є вкрай важливим. Підтримуючи його на гідному рівні підприємство підтримує здатність трудового потенціалу до відтворення, тим самим підвищуючи рівень продуктивності праці та економічного потенціалу загалом. Як відомо, «саме трудовий потенціал приводить в дію всі інші складники ресурсного потенціалу підприємства» [7]

Особливістю підприємств з видобутку вапняку є сезонність функціонування. А тому підприємства мають бути готовими до різкого збільшення обсягів видобутку і переробки корисної копалини у період високого попиту на продукцію, а також і до різкого зниження обсягів видобутку аж до зупинки виробничого процесу. Такі коливання можуть проходити безболісно для підприємства лише за умови високого рівня якості та усесторонньої гнучкості персоналу, яка може бути досягнута завдяки використанню оптимальної, життєздатної в умовах функціонування окремого підприємства, системи управління трудовим потенціалом підприємства. Таким чином, трудовий потенціал підприємства є цілісною системою взаємопов'язаних елементів, кожен з яких, у свою чергу, є також системою нижчого порядку. Отже, щоб оцінити та проаналізувати трудовий потенціал підприємства, необхідно розділити його на підсистеми нижчого порядку, тобто на складові.

На нашу думку, наступним рівнем деталізації системи трудового потенціалу підприємства є трудовий потенціал функціональних підрозділів підприємства, а далі – індивідуальний трудовий потенціал кадрового складу (рис. 3).

Рис. 3. Модель дворівневої деталізації трудового потенціалу підприємства

Джерело: розроблено авторами

З рисунка бачимо, трудовий потенціал підприємства виглядає таким чином за умови, якщо підприємство має n функціональних підрозділів, чисельність працівників 1-го підрозділу – k осіб, 2-го підрозділу – m осіб, чисельність працівників підрозділу n-1 складає r осіб, а підрозділу n – p осіб. Безумовно, оскільки в природі будь-якої економічної системи присутній елемент хаосу, має місце ефект синергії, тому загальний трудовий потенціал будь-якого з підрозділів не є сумою індивідуальних потенціалів усіх працівників підрозділу, загальний трудовий потенціал підприємства не є сумою трудових потенціалів його функціональних підрозділів, а представлена схема показує взаємозв'язок між поняттями.

Звичайно ж, можна деталізувати далі, розподіляючи індивідуальні трудові потенціали на складові. Але, на нашу думку, така декомпозиція системи є достатньою в межах об'єкту дослідження.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що запропоноване уточнення категоріальної бази управління трудовим потенціалом підприємства надає можливість глибшого розуміння економічної природи окремих процесів, причинно-наслідкових зв'язків і забезпечити збільшення ефективності діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Пучкова С. І. Розробка компленсної системи розвитку трудового потенціалу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / С. І. Пучкова. – Одеса, 2003. – 20 с.
2. Смолюк В. Л. Управління розвитком трудового потенціалу підприємства: дис. ... канд. екон. наук., 08.00.01 / Харків – 2008, 223 с.

3. Данилюк А. И. Формирование системы управления трудовым потенциалом промышленного предприятия: дис. ... канд. экон. наук., 08.00.04 / Мариуполь – 2008, 205 с.
4. Долішний М. І. Соціально-психологічні компоненти трудового потенціалу [Текст] / М. І. Долішний // Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу. – К. – 1994. – Ч. 3. – С. 86-92.
5. Большая советская энциклопедия [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://lib.rus.ec/a/49096
6. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. В. Дмитриева. – М.:ООО «Издательство Астрель», 2003. – 1582 с.
7. Міценко Н. Г. Ресурсний потенціал підприємства: сутність, структура, стратегія використання [Текст] / Н. Г. Міценко Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 20.9. – 2010. – С. 193-198.

Трифонова Е.В., Олейник С.П.
Национальный горный университет

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ БАЗИС УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЙ ДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ

Аннотация
Исследовано научные достижения относительно определения экономической категории «трудовой потенциал». Определена и графически показана взаимосвязь между категориями «потенциал» и «ресурсы». Дополнено содержание категорий «трудовой потенциал» и «трудовой потенциал предприятия». Выделено и обосновано уровни использования трудового потенциала. Разработана и представлена модель двухуровневой детализации трудового потенциала предприятия.
Ключевые слова: потенциал, запасы, источники, средства, трудовой потенциал, эффект синергии.

Tryfonova O.V., Olijnyk S.P.
National Mining University

CATEGORIAL BASIS OF LABOR POTENTIAL MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES COMPANIES

Summary
The scientific advances in categorization of labor potential were investigated. The synergies between potential and resources was defined and figured. The content categories «labor potential» and «company's labor potential» was supplemented. The labor potential assignment levels were separated and established. Also, there was developed the model of two-level labor potential specification.
Keywords: potential, reserves, sources, tools, labor potential, synergy.

УДК 331.108.5

ГРЕЙДУВАННЯ ЯК СУЧАСНА ФОРМА МАТЕРІАЛЬНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ

Трубей О.М., Ступчик М.І.
Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто основні поняття та особливості застосування системи грейдування на підприємстві. Узагальнено визначення понять «грейд» та «грейдування». Розкрито актуальність побудови ефективної системи управління персоналом підприємства. Обґрунтовано доцільність використання системи грейдування для формування диференційованої системи винагородження працівників. Досліджено основні переваги та недоліки застосування грейдування.
Ключові слова: грейдування, грейд, система, оплата праці, підприємство, винагорода, розподіл.

Постановка проблеми. Підвищення добробуту населення є однією з головних умов соціально-економічного розвитку держави. Питання організації заробітної плати залишається актуальним та водночас найбільш проблемним, оскільки оплата праці є концентрованим вираженням ефективності економіки і соціальної політики держави, інтегральним показником якості та результативності реформ. За даними Державної служби статистики України середньомісячна номінальна заробітна плата в країні становила 3026 грн у 2012 р. та 3265 грн у 2013 р. [1]. Незважаючи на зростання даного показника на 8,2%, рівень заробітної плати залишається досить низьким і у більшості випадків не відповідає рівню кваліфікації працівників, затратам та результатам їхньої праці, зростає меншими темпами ніж рівень інфляції. Це призводить до демотивації працівників, зниження їх прагнення до професійного та особистого розвитку і, як наслідок, до відсутності зростання людського капіталу та його подальшого скорочення, що має негативні економічні та соціальні наслідки як для окремих підприємств, так і для країни в цілому. Тому надзвичайно актуальними є питання пов'язані з вивченням та вдосконаленням системи оплати праці з метою виконання нею мотивуючої функції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні засади підвищення ефективності праці засобами матеріального стимулювання персоналу, у тому числі й грейдування, знайшли відображення у наукових працях таких іноземних вчених, як М. Армстронг, П. Друкер, Е. Лоулер, А. Маслоу, Д. Макклеланд, Е. Хей. Уперше термін «грейдинг» ужив американський експерт у сфері консалтингу Едуард Хей. Система грейдів була розроблена компанією Hay Group і почала застосовуватись у 50-х роках минулого століття у США під час проектування основної заробітної плати державних службовців, хоча відомо, що перші форми грейдування існували ще у стародавньому Єгипті [3].

Серед вітчизняних науковців дослідженням даного питання займалися такі вчені, як Д.П. Богиня, О.О. Бідюк, В.М. Гриньова, М.С. Доронiна, А.М. Колот, Т.А. Костишина, Л.А. Лутай, Г.В. Назарова, А.Ю. Шахно, О.М. Ястремська та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Системи оплати праці, які сьогодні використовують вітчизняні підприємства в більшості морально застаріли, вони не достатньо враховують специфіку виконуваних робіт, відповідальність за результати працівників, що займають ідентичні посади. Зацікавити персонал у якомога повному використанні професійного і творчого потенціалу допомагає політика диференціації винагород з урахуванням індивідуальної і колективної участі у формуванні результатів діяльності, зокрема, це стосується системи грейдування. Однак, незважаючи на активізацію наукових публікацій з даної тематики, перспективи застосування грейдингу, як сучасної та ефективної форми мотивації персоналу на вітчизняних підприємствах досліджені ще недостатньо.

Мета статті. Метою даної статті є чітке визначення місця та ролі грейдування в діяльності підприємства як одного з найважливіших факторів мотивації персоналу, а також обґрунтування перспектив його застосування на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Становлення і розвиток сучасних ринкових умов функціонування вітчизняних підприємств і національної економіки в цілому вимагають нових управлінських знань, посилюють інтерес підприємців до формування персоналу з високими професійно-кваліфікаційними характеристиками, орієнтуючись на досягнення спільної для бізнесу і працівника мети. Сьогодні вже доведено необхідність оцінювати діяльність кожного працівника, його професійність, компетентність, творчість, ініціативність, відповідальність, прагнення до самовдосконалення, розвитку, враховувати результати діяльності підприємства, особистий внесок у зростання продуктивності. Інструментом формування диференційованої системи винагородження працівників за трудові зусилля є технологія грейдування [2].

Слово «грейд» походить від англ. grade – «розташовувати за ступенями, ранжувати». Грейди – це група посад, що мають приблизно однакову цінність для компанії. Кожному грейду відповідає певний розмір окладів. При цьому до одного грейду можуть потрапити представники різних професій: бухгалтер, менеджер із продажу і фахівець юридичної служби підприємства тощо.

У довідниковій і спеціальній літературі можна зустріти різне тлумачення грейдування. Так, Бідюк О.О. під поняттям «грейдування» розуміє систему процедур із проведення оцінки і ранжування посад, у результаті яких посади розподіляються за групами (грейдами) відповідно до їх цінності для підприємства [3]. Комісарова М.В. тлумачить грейдування як персональний розподіл працівників з урахуванням цінності виконуваної роботи, цінності самого працівника, що залежить від рівня його кваліфікації, досвіду, майстерності та рівня розвитку його професійних компетенцій і робить акцент на кожному працівникові конкретно, враховуючи ступінь його корисності для бізнесу, внеску у функціонування підприємства та власного ставлення до виконуваної роботи [4]. Гончаренко К.М. надає більш узагальнене визначення, не акцентуючи уваги на конкретному працівникові як особистості, тому під грейдуванням розуміє розподіл посад або робіт, незалежно від того, який саме працівник їх займає.

Грейд посади залежить від цінності даної посади для підприємства.

Подані тлумачення в цілому характеризують різносторонні підходи до поняття грейдування на підприємстві, а їх узагальнення дозволяє запропонувати наступне визначення даного поняття. «Грейдування – це ранжування посад на групи залежно від їх цінності для підприємства та спосіб матеріальної оцінки діяльності персоналу». Застосування грейдингу дозволяє встановити відповідність очікуваного розміру заробітної плати розвитку ринку праці, впорядкувати оплату праці, підвищити керованість та рівень прозорості діяльності підприємства для інвесторів та нарощувати обсяги його капіталізації (вартості).

Кожне підприємство вибудовує систему грейдів самостійно, з огляду на особливості його діяльності, цінність кожного співробітника та його внеску в загальну справу. Однак, при здійсненні грейдування посад варто враховувати наступні загальні принципи, як [5]:

1. Економічна обґрунтованість – зв'язок з результатами компанії.

2. Ясність і прозорість – об'єктивність системи, її зрозумілість для всіх категорій персоналу.

3. Справедливість – при більшому впливі на результат компанії співробітник отримує більшу винагороду.

4. Однорідність – відповідність винагороди співробітників, які однаково впливають на результат.

5. Ринкова конкурентоздатність – створення конкурентних переваг компанії для залучення висококваліфікованих спеціалістів.

Данюк В.М. та Чернушкіна О.О. відзначають, що основними завданнями, які ставляться перед грейдуванням, є систематизація посад, стандартизація оплати праці і, як наслідок, – краща мотивація працівників. Запровадження системи грейдів сприяє досягненню бізнес-цілей підприємства, реалізації його стратегічних орієнтирів, залученню та утриманню потрібних працівників, одержанню максимальної віддачі від інвестицій у людський капітал [6].

Сьогодні у практику запроваджуються дві системи грейдів та їхні модифікації, які відрізняються ступенем складності [7].

Перший ступінь складності – це система ранжування посад за рівнем складності. Вона не потребує математичних розрахунків і може бути впроваджена топ-менеджерами підприємства після їх попереднього тренінгу. Широко застосовується на підприємствах малого та середнього бізнесу.

Другий ступінь складності – безпосередньо система Едварда Хея, заснована на бально-факторних методах. Часто впроваджується на підприємствам з невеликим штатом співробітників. Фактори, які використовуються у Хей-методі оцінювання посад – наступні:

1. Знання – знання, навички і здібності, необхідні для належного виконання задач посади (маються на увазі не тільки освіта, але всі інші набуті раніше знання):

- професійні/предметні знання – знання практичних і теоретичних процедур, спеціалізованих підходів;

- складність і різноманітність – аналітичні і концептуальні навички, необхідні для виконання робіт з планування, організації, консультування, інтеграції, координації, розробленні і управління підлеглими;

- навички взаємодії з людьми – ступінь взаємодії співробітника з колегами, командами, клієнтами.

2. Творчий потенціал/рішення проблем – міра оригінального, інноваційного мислення, за допомогою якого людина може створювати нові результати. Показує рівень самостійності мислення, його незалежності від прийнятих стандартів і правил.

3. Відповідальність – ступінь, в якому посада прямо впливає на кінцеві результати (з урахуванням важливості цих результатів для компанії).

У деяких випадках, крім описаних вище трьох факторів, використовується четвертий: умови праці. Цей фактор дає змогу враховувати екстраординарні робочі умови.

Третій та четвертий ступені складності – справжні оригінальні приклади системи грейдів, які застосовуються на незначному відсотку вітчизняних підприємств. Ці системи засновані не лише на бально-факторному методі, але й на складних математичних розрахунках ваги, етапів, за допомогою матриць, профільно-орієнтованих таблиць, графіків – і найголовніше на послідовному виконанні етапів методології.

Впровадження системи грейдів відбувається у декілька етапів. У процесі запровадження грейдування, перш за все, необхідно визначити вагу факторів, які впливатимуть на оплату праці. Експертна група складає рейтинг таких факторів, виходячи з їх стратегічної значущості. Вага факторів вимірюється в поінтах (балах). Сума поінтів розбивається на нерівні частки, які розподіляються за факторами в залежності від їх пріоритетності.

На другому етапі алгоритму відбувається визначення субфакторів та їх опис. Фактори поділяються на уточнюючі елементи – субфактори. Експертна група присвоює кожному субфактору поінти, загальна сума яких повинна дорівнювати поінту вихідного фактора. Отже, утворюється шкала субфакторів.

На третьому етапі здійснюється розподіл ваги субфакторів у рамках факторів зі складанням таблиці грейдів. Для чіткого розуміння меж оцінки здійснюється розподіл кожного субфактора по грейдах (класах). Експертною групою визначається кількість грейдів.

На четвертому етапі грейди розподіляються на позиції. Експертною групою з'ясовується значимість позиції через розподіл грейдів. Визначення відносної цінності позицій здійснюється відповідно до набраних поінтів (вага субфактора помножений на грейд). Далі замість грейдів проставляються відповідні їм поінти, які беруться з вищезгаданої шкали субфакторів.

Ранжування позицій відбувається на п'ятому етапі. Таким чином, утворюється рейтинг посад за значимістю їх позицій на підприємстві. На даному етапі на розсуд експертної групи може бути проведено угруповання позицій. Для цього необхідно виявити найбільший розрив між набраними поінтами, при цьому межа розриву буде переходом до наступної групи. Оцінка середньо-ринкової вартості позиції визначається самим підприємством або ж її можна доручити дослідницькому агентству. При цьому необхідно зазначити, що потрібно оперувати вартістю позицій, прогнозованою на момент впровадження грейдингової системи підприємства.

Шостим кроком є визначення вимог до посади. Існує безліч факторів визначення вимог до посади працівника: освіта, знання, досвід, навички й уміння, зовнішній вигляд, стан здоров'я, особисті якості, поведінка. На кожній позиції можуть бути використані різні вимоги.

На завершальному етапі відбувається розподіл винагороди на фіксовану і змінну частини за позиціями (категоріям позицій). Змінна частина зарплати більша, ніж фіксована, у більш значущих позицій на підприємстві. Експертною групою визна-

чається змінна і фіксована частини зарплати для різних категорій позицій. В залежності від отриманого результату змінна частина може варіюватися.

Переважна більшість підприємств застосовують систему грейдування посад для того, щоб: встановити об'єктивну цінність кожного співробітника; підвищити прозорість кар'єрних перспектив; збільшити ефективність використання фонду оплати праці від 10 до 50%; якісно оцінити нинішній персонал; привернути увагу потенційних кандидатів на ринку праці. Важливо зазначити, що перед масштабним впровадженням даної системи на підприємстві краще провести впровадження в декількох напрямках/відділах з метою апробації і внесення коректив у разі необхідності.

У процесі дослідження виявлено низку переваг та недоліків при застосуванні грейдування як визначального фактора мотивації персоналу (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки застосування грейдингу на підприємствах

Переваги застосування грейдингу	Недоліки грейдингу
- забезпечення побудови ефективної схеми винагороди (оклади, соціальний пакет, премії); - оптимізація організаційної структури підприємства; - формування стратегії розвитку персоналу; - забезпечення незалежного оцінювання відносно посад, які вони займають; - можливість визначати взаємозалежність рівня доходу працівника на конкретній посаді з відносною цінністю його позиції порівняно з іншими наявними в компанії; - допомога керівництву у прийнятті рішень щодо індексації заробітної плати відповідно стратегічних вимог розвитку; - підвищення мотивації персоналу, стимулювання його розвитку; - забезпечення прозорості перспектив кар'єрного зростання для співробітників; - скорочення плинності кадрів; - зменшення ефекту «вигорання» співробітників, які знаходяться тривалий час на одній і тій самій посаді.	- значні витрати на розробку, впровадження і функціонування системи; - залучення великої групи експертів до початкової розробки системи грейдів; - порядок переміщення між грейдами викликає різні проблеми (організаційні, фінансові, психологічні тощо); - є велика вірогідність суб'єктивного підходу під час розроблення й оцінювання грейдів; - підтримка системи в актуальному стані викликає великі складності, оскільки необхідно враховувати і відслідковувати велику кількість елементів і взаємозалежностей; - труднощі у забезпеченні об'єктивності і прозорості оцінювання викликають емоційні і психологічні проблеми, які знижують мотивацію співробітників.

Розроблено авторами за даними [7]

На думку деяких аналітиків, грейдування найкраще підходить для підприємств зі штатом не меншим ніж 500 осіб, проте можливі різні варіанти залежно від цілей і реалізації схеми.

На підприємствах різної величини існує певна специфіка впровадження грейдів. Так, для середніх та великих підприємств критерії оцінки посад узагальненні та формальні (освіта, досвід, підлеглість, самостійність, складність роботи, ціна помилки) для малих підприємств ці критерії особистісні та спеціалізовані (професіоналізм, комунікативність, компетентність, відповідальність). Для оцінки посад на великих підприємствах, де перетинаються інтереси різних груп, залучається широка група експертів, а для малих – оцінка може бути здійснена декількома фахівцями. Окрім того, через велику кількість елементів та взаємозв'язків важко підтримувати дану систему на великих та середніх підприємствах у належному вигляді, в то й же час компактність системи на малих підприємствах не створює таких труднощів.

Сьогодні стрімко зростає число компаній, що переходять на грейдову систему оплати праці. Метод Хея в умовах ринкової економіки є одним з найбільш вживаних. Він використовується понад 8000 організацій, включаючи половину з 50 найбільших світових компаній (Procter&Gamble, Microsoft, General Electric, Coca-Cola, Unilever, IBM, Wal-Mart, Intel, Samsung, 3M, Nestle, Siemens, Caterpillat, Toyota тощо). В умовах глобалізації економіки даний метод може бути рекомендований українським організаціям. Проте використовувати метод Хея в Україні доцільно тільки в тих випадках, коли для визначення складності робіт або кваліфікації працівників немає можливості застосувати кваліфікаційні довідники, діючі на території України.

Сьогодні дана методика має застосування на цілому ряді вітчизняних компаній, у різних галузях економіки. Зокрема, це аудиторська компанія KPMG, виробник мінеральних добрив ПАТ «Концерн Стирол», фармацевтичне підприємство ПАТ «Фармак», банк «ПУМБ» (Перший Український Міжнародний Банк), лідер експрес-доставок «DHL», мережа мобільного зв'язку «МТС-Україна», виробник молочних продуктів, соків, мінеральної води та дитячого харчування «Вімм-Білль-Данн», постачальник автомобілів «Рольф» та інші.

Керівники вітчизняних підприємств, які застосовують систему грейдування, відзначають значні позитивні зміни в ефективності управління персоналом. Так, впровадження системи грейдів дозволило кожному працівнику чітко зрозуміти, до якого рівня ієрархії належить його позиція, яку відповідальність на нього покладено. У процесі професійної діяльності виключена можливість суб'єктивізму в оплаті праці персоналу, потенційне кумівство і шантаж з боку працівників. На багатьох вітчизняних підприємствах після впровадження грейдування сформувалася чітка система нарахування заробітної плати, а також її коригування у зв'язку зі зміною ринку [10].

Таким чином, у ході дослідження проаналізовано та узагальнено різні підходи до визначення поняття «грейдування», уточнено основні принципи грейдування, визначені його позитивні та негативні сторони. Це дозволяє стверджувати, що впровадження сучасної системи грейдів на підприємствах може забезпечити об'єктивність оцінки посад та ефективність роботи персоналу, а отже, і справедливість винагороди працівників, що є однією з основних вимог до системи оплати праці в ринкових умовах. Перспективами розвитку грейдування є розробка й адаптація грейдів для більшості сучасних українських підприємств, які прагнуть відповідати світовим вимогам управління підприємством.

Список літератури:

1. Україна у цифрах 2013 р.: статист. зб. – К.: Держкомстат України, 2014. – 240 с.
2. Грейды, грейдирование, метод Хэя: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://university.imicor.ru/interesting-articles/.

3. Бідюк О. О. Система грейдів як інноваційна форма оплати праці: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/.
4. Комісарова В. М. Плануємо потребу в персоналі / В. М. Комісарова // Довідник з управління персоналом. – 2003. – № 3. – С. 45-48.
5. Коул Д. Управление персоналом в современных организациях / Д. Коул; Пер. с англ. Н.Г. Владимрова. – М.: ООО «Вершина», 2004. – 352 с.
6. Данюк В. М, Чернушкіна О. О. Грейдинг у системі управління персоналом / В. М. Данюк, О. О. Чернушкіна // Вісник Хмельницького національного університет. – 2009. – № 4. – Т. 3. – С. 70-73.
7. Слипачук С. Система грейдов: методика определения должностных окладов / С. Слипачук // Заработная плата. – 2007. – № 8: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hrportal.ru/.
8. Колот А. М. Мотивація персоналу / А. М. Колот: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002. – 345 с.
9. Шахно А. Ю. Система грейдування як сучасна форма оплати праці на підприємстві / А. Ю. Шахно // Інноваційна економіка 2013 р. – № 6(44). – С. 187-193
10. Черкашина Д. Грейдингова система оплати праці потрібна для того, щоб найменш цінні працівники не отримували найвищих окладів / Д. Черкашина // Щотижневик «Конракти». – 2008. – № 48.

Трубей О.Н., Ступчик М.И.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ГРЕЙДИРОВАНИЕ КАК СОВРЕМЕННАЯ ФОРМА МАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА

Аннотация
Рассмотрены основные понятия и особенности применения системы грейдирования на предприятии. Обобщены определения понятий «грейд» и «грейдирование». Раскрыта актуальность построения эффективной системы управления персоналом предприятия. Обоснована целесообразность использования системы грейдирования для формирования дифференцированной системы вознаграждения работников. Исследованы основные преимущества и недостатки применения грейдирования.
Ключевые слова: грейдирование, грейд, система, оплата труда, предприятие, вознаграждение, распределение.

Trubey O.M., Stupchyk M.I.
Kyiv National University of Trade and Economics

GRADING AS A MODEEN FORM OF THE REMUNERATIVE INCENTIVES

Summary
The basic concepts and features of the enterprise grading systems were investigated. The definitions of terms such as «grade» and «grading» were overviewed. The relevance of creating management effective system was revealed. The economic feasibility of using the system of grading in order to form differentiated systems of rewarding employees was described. The main advantages and disadvantages of grading were researched.
Keywords: grading, grade, system, pay, company, remuneration, distribution.

УДК 633.144.2

ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ АКТИВАМИ РАЙОНІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Улянич Ю.В., Бержанір І.А., Гвоздєй Н.І.
Уманський національний університет садівництва

Досліджено методи інтегральної оцінки та порівняння формування активів регіонів. Розглянуто суть активів та їх класифікацію. Здійснено розрахунок інтегральних індексів забезпеченості активами районів Черкаської області. З'ясовано переваги методу інтегрального аналізу регіонів.
Ключові слова: активи, інтегральна оцінка, суб'єкт господарювання, ранжування, забезпеченість.

Постановка проблеми. Важливим результатом ринкової трансформації вітчизняної економіки є підвищення ролі і функцій регіонів в забезпеченні ефективного розвитку національної економіки, розширення прав і повноважень регіональних і місцевих органів влади в управлінні ресурсами регіонів. Однак, більшість задекларованих прав та обов'язків регіональних органів влади в забезпеченні ефективного використання ресурсів території залишаються не реалізованими. Причиною є відсутність ринкових фінансових інструментів і важелів управління ресурсами конкретних територій на основі розрахунку показників, які характеризують їх ресурсний потенціал, представлений у різних формах капіталу та активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З усіх методів фінансового аналізу найбільш перспективними є інтегральні методи оцінки фінансового стану підприємства чи регіону, які передбачають синтезування фінансових індикаторів в комплексні конструкції. Так, Лисицина Е.В. пропонує застосування інтегральної методики як альтернативного інструменту оцінки фінансового стану підприємства, позбавленого багатьох недоліків коефіцієнтного методу та методу аналізу динаміки показників фінансової звітності підприємства [5]. Т.Г. Бень описує методику оцінки фінансового стану підприємства за допомогою розрахунку інтегрального показника на основі відповідних формул та критеріїв добору коефіцієнтів, що входять до складу інтегрального показника [1]. Результатом досліджень А.В. Пахомової щодо методів оцінки фінансового стану підприємства є побудова схеми здійснення комплексного аналізу діяльності підприємства, що базується на послідовній деталізації показників фінансового стану підприємства [6]. М. А. Козоріз пропонує здійснювати оцінку формування суб'єктами господарювання активів у регіоні на основі індексного методу через розрахунок та порівняння інтегральних індексів, які відображають наявність й формування оборотних і необоротних активів, інвестування в витрати майбутніх періодів [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, методичні і прикладні питання застосування методів інтегрального аналізу регіонів практично не дослідженні та потребують системної розробки.

Мета статті. Визначення доцільності застосування методу інтегрального оцінювання та порівняння формування активів у районах Черкащини на основі чинної системи статистичних показників, що продукує офіційна статистика.

Виклад основного матеріалу. Інтегральна оцінка доповнює і розширює можливості традиційного аналізу, базується на використанні вже існуючих методів оцінки та системи показників. Вона дає змогу порівнювати показники з різною розмірністю та ознаками. Інтегральні показники ефективності можуть конструюватись, виходячи з різних передумов їх побудови. Можливості розробки інтегрального показника визначаються двома чинниками: напрямом оцінки та існуючою інформаційною базою.

Для розкриття змісту активів, їх функцій в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів найбільш доцільно використовувати їх класифікацію за наступними ознаками:

– за критеріями національних рахунків: фінансові (державні фінанси, фінанси підприємств, фінанси населення) і не фінансові активи, які в свою чергу включають матеріальні (основні засоби, культивовані активи, запаси матеріальних обігових коштів, природні ресурси та ін.) та нематеріальні активи; – за джерелами створення активів: кошти державного бюджету, що надходять у розпорядження регіону; активи підприємств, населення, фінансово-кредитних установ; зовнішні інвестиції і позики; активи комунальної власності [2].

Для оцінки внеску Черкаської області в розвиток національної економіки необхідно визначити рівень забезпеченості активами регіону (в розрахунку на одного найманого працівника, та одне підприємство), із застосуванням інтегрального індексного методу оцінювання. З цією метою розраховано первинні інтегральні та загальноінтегральні індекси, та використано метод порівняння для ранжування суб'єктів дослідження у відповідності до досягнутих ними результатів та порівняння їх з аналогічним середньообласним значенням.

Інтегральні статистичні індекси визначаються на основі індексного методу у три етапи [10]. На першому етапі визначено індивідуальні індекси (темпи росту), як відношення значення первинного показника регіону в звітному періоді до значення первинного показника у базовому періоді:

$$I_{ij} = L_{ij} \ / \ L_{io} \qquad (1)$$

де, I_{ij} – первинний показник-індекс;
L_{ij} – значення j-го показника в i –му регіоні;
L_{io} – базове значення j-го показника;
i – номер регіону $(i = 1…m)$;
j – номер показника $(j = 1…n)$.

Розрахунок забезпеченості активами на одного найманого працівника протягом 2011-2013 рр. показав, що найбільш відчутно зросли: необоротні активи в м. Сміла, Черкаси та Катеринопільському районі (в 12,01 – 1,27 – 1,43 рази); оборотні активи в Смілянському та Золотоніському районах (в 1,77–1,06 рази); витрати майбутніх періодів в Городищенському, Катеринопільському, Шполянському районах (в 22,5 – 12,03 – 1,86 рази).

Оцінка та порівняння результативності формування активів суб'єктів господарювання регіонів в розрахунку на одне підприємство та на одного найманого працівника за окремими їх групами протягом 2011-2013 рр. показала, що найбільш активно формували необоротні та оборот-

ні активи суб'єкти господарювання в м. Сміла та Смілянському районі (майже вдвічі активніше, ніж в середньому по області).

На другому етапі інтегральної оцінки забезпеченості активами регіону розраховано середньогеометричне значення від добутку усієї сукупності первинних індексних показників за формулою (табл. 3, 4):

$$I_i = \sqrt[n]{\Pi_{j-1}^{n}(1+I_{ij})} - 1 \qquad (2)$$

де, I_i – інтегральний індекс;

I_{ij} – первинний індексний показник.

Так, в 2012 р. індекс росту активів суб'єктів господарювання в середньому по області був нижчим в 0,4 раза порівняно з 2013 р., і склав 0,84. Найбільше зросли активи підприємств Чигиринського, Канівського, Кам'янського, Городищенського районів, що зумовлено ростом витрат майбутніх періодів та оборотних активів підприємств.

Таблиця 1

Інтегральна оцінка зростання активів Черкаської області*

Райони та міста	Інтегральний індекс росту активів у:			До середнього по області	Рейтинг
	2012 р.	2013 р.	2012-2013 рр.		
м. Черкаси	1,34	1,07	1,43	1,36	5
м. Золотоноша	1,07	0,33	0,35	0,33	20
м. Канів	-	-	-	-	
м. Сміла	-	1,00	-	-	
м. Умань	1,50	1,20	1,80	1,71	4
Городищенський	1,52	0,81	1,23	1,17	10
Драбівський	1,23	2,66	3,27	3,11	2
Жашківський	1,05	0,93	0,98	0,93	13
Звенигородський	1,62	0,26	0,42	0,40	19
Золотоніський	0,99	1,34	1,33	1,27	8
Кам'янський	1,79	0,43	0,77	0,73	17
Канівський	1,54	0,87	1,34	1,28	7
Катеринопільський	0,33	2,80	0,92	0,88	15
Корсунь-Шевченківський	0,89	0,34	0,30	0,29	21
Лисянський	0,77	1,24	0,95	0,90	14
Маньківський	1,13	1,21	1,37	1,30	6
Монастирищинський	0,79	1,31	1,03	0,98	12
Смілянський	0,55	2,40	1,32	1,26	9
Тальнівський	0,50	1,17	0,59	0,56	18
Уманський	0,22	1,61	0,35	0,33	20
Христинівський	1,18	1,87	2,21	2,10	3
Черкаський	1,11	0,82	0,91	0,87	16
Чигиринський	1,73	2,07	3,58	3,41	1
Чорнобаївський	1,16	0,91	1,06	1,01	11
Шполянський	1,65	0,80	1,32	1,26	9
В середньому по області	0,85	1,24	1,05	1,00	

** Джерело: розраховано за даними [4; 8]*

Ще у сімнадцяти районах (чотирнадцяти районах та трьох містах) темпи росту активів були вищими, а по шести районах вони, навпаки, були нижчими, аніж в середньому по області.

Темпи росту активів суб'єктів господарювання в середньому по області в 2013 р. відносно попереднього року склали 1,24.

При чому, найбільш активний їх ріст спостерігався по Катеринопільському, Чигиринському, Драбівському та Смілянському районах. Інтегральний індекс росту активів по них склав 2,80, 2,07, 2,66, 2,40 відповідно, це зумовлено відчутним ростом витрат майбутніх періодів. Ще у дев'яти регіонах темпи росту активів перевищували аналогічний середньообласний показник, у решти чотирнадцяти регіонах (одинадцяти районах та трьох містах) він був, навпаки, нижчий.

Таблиця 2

Ранжування районів Черкащини за отриманими значеннями інтегральних індексів

Райони та міста	Інтегральний індекс росту активів	Активність формування активів районів Черкаської області
м. Канів	3,58	Висока
м. Сміла	3,27	
м.Умань	2,21	
Городищенський	1,8	
Драбівський	1,43	
Жашківський	1,37	
Звенигородський	1,34	
Золотоніський	1,33	
Кам'янський	1,32	
Канівський	1,32	
Катеринопільський	1,23	
Корсунь-Шевченківський	1,06	Середня
Лисянський	1,03	
Маньківський	0,98	
Монастирищинський	0,95	
Смілянський	0,92	
Тальнівський	0,91	
Уманський	0,77	
Хрестинівський	0,59	
Черкаський	0,42	Низька
Чигиринський	0,35	
Чорнобаївський	0,35	
Шполянський	0,3	

**Джерело: розраховано за даними [4; 8]*

У Корсунь-Шевченківському, Уманському районах та м. Золотоноша результативність діяльності підприємств щодо нарощення активів була найнижчою у порівнянні з іншими регіонами Черкащини.

Така ситуація мала місце через скорочення витрат майбутніх періодів (характерно для суб'єктів господарювання м. Золотоноша, та Корсунь-Шевченківського району), та зниження обсягів оборотних (м. Золотоноша та Уманський район), та необоротних активів (Уманський район).

На третьому етапі розраховано інтегральний індекс росту як добуток інтегральних індексів, що отримані за досліджуваний період:

$$I_{iz} = \Pi_{i-1}^{z} I \qquad (3)$$

де, I_{iz} – загальний інтегральний темповий індекс активів господарюючих суб'єктів регіону за досліджуваний період;

Z – кількість років, що брались до уваги при визначенні загального інтегрального темпового індексу.

Протягом 2012-2013 рр. активи суб'єктів господарювання Черкаської області зросли у порівнянні з аналогічними у 2011 р. в 1,05 раза (табл. 1).

Лідером щодо зростання обсягів активів є Чигиринський район, оскільки суб'єкти господарювання цього регіону в 3,58 раза збільшили свої активи у порівнянні з 2011 р., що в 3,41 раза результативніше, аніж в середньому по області.

Регіони Черкащини за критерієм забезпеченості активами можна умовно ранжувати на три групи. До першої віднесено райони, у яких забезпеченість активами була вищою у порівнянні з середньою по області та по яких спостерігалась тенденція щодо її зростання. Це райони та міста – лідери щодо забезпеченості активами суб'єктів господарювання: м Канів, м. Сміла, м. Умань, Городищенський район та ін.

Друга група – регіони, у яких забезпеченість активами суб'єктів господарювання була незначно нижчою від аналогічної середньої по області або ж дорівнювала їй: Корсунь-Шевченківський, Лисянський, Маньківський райони та ін. До третьої віднесено регіони, у яких рівень забезпеченості активами суб'єктів господарювання був відчутно нижчий від середнього по області (більш аніж на 25%) – це території низької забезпеченості активами, а саме Черкаський, Чигиринський, Чорнобаївський та Шполянський райони (табл. 2).

Дослідження стану забезпеченості активами суб'єктів господарювання показало, що майже всі райони і міста Черкаської області є достатньо забезпечені активами, та входять до першої групи забезпеченості, адже у 2013 р. інтегральний індекс забезпеченості коливався в межах від 3,58 (м. Канів), до 1,06 (Корсунь-Шевченківський район) порівняно з середнім по області.

Висновки і пропозиції. Отже, перевагою методу інтегрального аналізу регіонів є те, що він дозволяє не лише ранжувати суб'єкти дослідження (регіони) через співставлення окремих розрахункових величин, але й дає можливість кількісно оцінювати результативність діяльності (формування активів) суб'єктів господарювання. Це обумовлено тим, що оцінка здійснюється на основі розрахунку сукупності взаємодоповнюючих один одного індексів, які виступають базою для визначення єдиного інтегрального індексу. Отримані в результаті дослідження розрахункові дані дозволяють оцінити та порівняти результативність формування як загалом активів суб'єктами господарювання протягом року чи більш тривалого періоду, так і за окремими їх групами, а також порівняти їх з аналогічним середньообласним значенням.

Список літератури:

1. Бень Т. Г. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства / Т. Г. Бень, С. Б. Довбань // Фінанси України. – 2012. – № 6. – С. 53-61.
2. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 511 с.
3. Козоріз М. А. Облік та оцінка рівня капіталізації активів регіону: метод. рек. / М. А. Козоріз [та ін.]; відп. ред. М. А. Козоріз; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Л.: [б. в.], 2009. – С. 58-69.
4. Короткий статистичний довідник: Черкащина у цифрах 2013.: Державний комітет статистики України / під ред. Приймак В. П. – Черкаси, 2014. – 106 с.
5. Лисицина Е. В. Ститистический поход к коеффициентному методу в финансовом экспресс-анализе предприятия / Е. В. Лисицина. // [Електронний ресурс] Режим доступу: www. findirector.ru
6. Пахомов А. В. Некоторые методы оценки финансово-экономического состояния предприятия / А. В. Пахомов // Экономика и математические методы. – 2002. – Том 38. – № 1. – С. 57-65.
7. Регіональний розвиток Черкаської області за 2012 рік: Статистичний збірник.: Державний комітет статистики України / під ред. Приймак В. П. – Черкаси, 2013. – 308 с
8. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік.: Державний комітет статистики України /під ред. Приймак В. П. – Черкаси, 2013. – 545 с.
9. Сільське господарство Черкащини 2012: статистичний збірник / під ред. Приймак В. П.– Черкаси, 2013. – С. 36.
10. Rappa, M. Business Models on the Web Managing the Digital / Rappa, M.Enterprise, 2007. – 16 мау.

Улянич Ю.В., Бержанир И.А., Гвоздей Н.И.
Уманский национальный университет садоводства

ОЦЕНКА ОБЕСПЕЧЕННОСТИ АКТИВАМИ РАЙОНА ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Статье исследованы методы интегральной оценки и сравнения формирования активов регионов. Рассмотрена сущность активов и их классификация. Осуществлен расчет интегральных индексов обеспеченности активами районов Черкасской области. Выяснено преимущества метода интегрального анализа регионов.
Ключевые слова: активы, интегральная оценка, предприятие, ранжирование, обеспеченность.

Ulyanych Y.V., Berzhanir I.A., Hvozdyey N.I.
Uman National University of Horticulture

ASSESSING ASSET IN CHERKASY REGION

Summary
This paper investigates methods for integrated assessment and comparison of assets forming regions. The essence of the assets and their classification. Be settled integral index of assets in Cherkassy region. It is shown advantages of the method of integral analysis regions.
Keywords: assets, integral evaluation, subject's management, ranking, security.

УДК 336.71

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ

Фаринович І.В.
Інститут підприємництва і перспективних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»

В статті досліджено сутність поняття факторингу, його трактування у законодавчих актах України. Обгрунтовано недосконалість вітчизняного законодавства. Проаналізовано міжнародний досвід застосування факторингу, зокрема у США. Доведено необхідність його використання у практиці вітчизняних підприємств.
Ключові слова: факторинг, фактор, факторингові операції, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. Основною метою діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання в нинішніх умовах є подолання негативних тенденцій економічної кризи і досягнення їх економічного зростання. Практика показала, що торговельні підприємства все частіше зустрічаються з проблемою неплатежів, або не вчасних платежів з боку дебіторів. Внаслідок несвоєчасного отримання коштів за реалізовану продукцію підприємства відчувають нестачу власних обігових коштів для проведення безперервного процесу виробництва, що призводить до зниження фінансових результатів. В такому випадку підприємства часто використовують кредитні ресурси, які не завжди є економічно оправданими, особливо в складних умовах сьогодення. Тому фінансове забезпечення підприємств неможливе без альтернативного інструменту формування оборотних коштів. У зв'язку з цим, все більшої популярності набуває факторинг як ефективний інструмент формування оборотних коштів торговельних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних основ факторингу присвячено багато наукових праць як вітчизняних так і зарубіжних вчених: А. М. Герасимович, В. В. Смачило, Н. М. Левченко, О. В. Лепьохін, Є. В. Склеповий, Т. В. Ковальова, О. І. Ступницький, Т. Е. Белялов, Ю. М. Лисенко, Л. В. Руденко, І. О. Бланк, Н. М. Внукова, Є. Л. Склеповий, А. Г. Івасенко, Р. Коттер, Е. Доллан, Дж. Гілберт, Р. Кембелл, Ж. Перар.

Лепьохін О.В. окреслює позитивні та негативні сторони факторингу та надає рекомендації щодо забезпечення життєдіяльності підприємств на основі управління факторинговими операції [1]. Левченко Н.М. розкриває механізм використання факторингу в управлінні дебіторською заборгованістю підприємств [2]. Ковальова Т.В. обґрунтовує доцільність факторингу в сучасних умовах з метою покращення ліквідності підприємств та отримання додаткових прибутків у банках [3]. Мороз Е. Г., Грисюк І.В. розглядають головні передумови застосування факторингу в Україні, його основні функції та завдання, а також наводять переваги та недоліки здійснення факторингових операцій в Україні [4]. Проте, в роботах цих авторів обґрунтовується ефективність та доцільність застосування факторингу в діяльності підприємств на теоретичному рівні, не враховуючи практичний аспект.

Ступницький О.І., розглядаючи ефективність факторингу з точки зору підприємства, пропонує проводити аналіз ефективності використання факторингу як інструмента управління дебіторською заборгованістю за такими напрямами: аналіз впливу факторингу на динаміку й рівень дебіторської заборгованості; аналіз впливу факторингу на фінансові результати; аналіз ефективності факторингу порівняно з альтернативними джерелами фінансування та управління дебіторською заборгованістю [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на доцільність використання факторингу в сучасних умовах як альтернативного джерела фінансування оборотних активів підприємств, спостерігається недосконалість вітчизняного законодавства щодо застосування факторингу в діяльності торговельних підприємств та необхідність запровадження міжнародного досвіду його застосування у вітчизняній практиці.

Мета статті. Проаналізувати міжнародний досвід застосування факторингу в діяльності вітчизняних підприємств.

Факторинг – це різновид торгово-фінансових операцій, поєднаних з кредитуванням оборотного капіталу клієнта (постачальниками), придбання банками (чи їх дочірніми фактор-фірмами) права вимоги щодо виплат за фінансовими зобов'язаннями, скупленими в різних суб'єктів господарської діяльності. [6] Факторинг являє собою різновид діяльності, що добре зарекомендував себе у Сполучених Штатах Америки, а останнім часом бурхливо розвивається у всьому світі, особливо у сфері малого та середнього бізнесу. Для ефективного розвитку факторингу важливо, щоб законодавство принаймні не заважало такому розвитку. На сьогоднішній час ми спостерігаємо ситуацію, коли закони України цьому виклику часу не відповідають.

Виклад основного матеріалу. Договір факторингу (contract of factoring) зародився в середині минулого століття в практиці компаній США і років через десять став звичайним явищем у багатьох країнах. Основних причин, що обумовили появу факторингу, було дві:

1) широкі поширення на Заході комерційного кредиту;

2) збільшення числа випадків, коли комерційні кредитори відчували фінансовий дефіцит ще до закінчення строків кредитування. [8]

Наслідком цього стала поява спеціалізованих компаній, які почали отримувати доходи (як різницю між сумою, сплаченою боржником в час настання сторку оплати і ціни права на вимогу виконання зобов'язання) від переуступки прав вимоги на погашення дебіторської заборгованості. »Фактором» (від англ. factor – агент, посередник, комісіонер) – саме так почали називати людей, що займалися такого роду операціями. Вона хоч і не зовсім вдала (оскільки фактори частіше діють за свій рахунок, ніж за рахунок клієнтів), але все-таки дозволяє відрізняти факторингові компанії від звичайних посередників, називаних «агентами» (agent). [8]

В Україні факторингові операції поширились в порівнянні із Заходом не так давно в 1992-1993 роках, тому законодавчі акти, прийняті в той час не враховують чимало нюансів в договорах такого типу.

Якщо в міжнародному законодавстві чітко визначені ознаки факторингу, то в українському існують певні неточності. Зокрема закони, прийняті в різний час дають зовсім різні визначення поняття «факторинг». Ці визначення неузгоджені між собою, а відповідне регулювання незадовільне та суперечливе, часто навіть у межах одного законодавчого акта. Так, у п. 6 ч. 2 ст. 47 ЗУ «Про банки і банківську діяльність» факторинг визначається як придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, з прийняттям набувачем ризику виконання таких вимог та прийому платежів. За цим визначенням факторинг представляє собою купівлю-продаж грошових вимог, належних первісному кредитору за поставлені товари чи надані послуги. Незвичне формулювання є очевидним наслідком копіювання-перекладу з англійської, тобто становить юридично-технічну помилку.

Таким чином, сфера застосування цієї норми досить обмежена: вона встановлює право банків здійснювати купівлю-продаж вказаних грошових вимог. Суперечливим є визначення в ч. 1 ст. 350 ГК України: «Придбання банком права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги та прийом платежів (факторинг) є банківською операцією, що здійснюється на комісійних засадах на договірній основі». Суперечливість полягає у тому, що, з одного боку, вказівка на прийняття ризику виконання вимоги має означати договір купівлі-продажу вимоги, з іншого – такий договір виключає здійснення факторингу на комісійних засадах. При цьому на комісійний характер факторингу вказують і правила частин 2, 3 цієї статті, які передбачають передання банком коштів у розпорядження клієнта за плату, з чого можна зробити висновок, що йдеться про надання банком клієнту кредиту або позики, а не про купівлю вимог та надання клієнту додаткових консультаційних та інформаційних послуг. Не менш суперечливим є і регулювання, встановлене гл. 73 «Факторинг» ЦК України. Відповідно до абз.1 ч. 1 ст. 1077 ЦК України договір факторингу передбачає, що, по-перше, фактор передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження клієнта за плату, по-друге, клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові свою грошову вимогу до третьої особи (боржника). Перша з цих умов означає, що за договором факторингу має надаватися позика або кредит. Друга з цих умов є неповною, оскільки не містить можливої підстави відступлення грошової вимоги. Такі підстави зазначені у ст. 1084 ЦК України – грошова вимога може відступатися у зв'язку з її продажем клієнтом фактору або з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором.

За змістом ч. 2 ст. 1084 ЦК України фактор має право у разі невиконання клієнтом зобов'язання одержати задоволення за рахунок грошової вимоги до боржника. Отже, договір факторингу в частині забезпечення вимог фактора відповідно до ст. 572 ЦК України передбачає заставу грошової вимоги до боржника. Таким чином, договір факторингу поєднує у собі елементи договору позики або кредитного договору і елементи договору купівлі-продажу грошової вимоги або договору застави грошової вимоги.

Договір, який не поєднує таких елементів, не є договором факторингу. Тому до такого договору не можуть застосовуватись положення глави 73 ЦК України, зокрема, положення частин 2, 3 ст. 1079 ЦК України, якими встановлюються обмеження за суб'єктним складом сторін договору факторингу. Наприклад, договір купівлі-продажу грошової вимоги, який не передбачає надання покупцем вимоги позики або кредиту продавцю вимоги, може бути укладений будь-якими суб'єктами цивільного права.

Виникає два риторичних запитання:

– навіщо законодавець встановив спеціальні правила щодо договорів, які поєднують елементи договору позики або кредитного договору та елементи договору купівлі-продажу грошової вимоги, адже ці договори жодним чином не пов'язані один з одним;

– навіщо законодавець встановив спеціальні правила щодо договорів, які поєднують елементи договору позики або кредитного договору та елементи договору застави грошової вимоги, адже відносини позики або кредиту та застави, зокрема грошової вимоги, вже врегульовані загальними нормами?

Формулювання таких правил є помилкою, оскільки для таких різнорідних відносин не можна встановити єдиного регулювання.

Аналіз практики різних країн свідчить, що поняття «факторинг» є дуже широким. Власне, під договором факторингу можуть розумітися різноманітні договори, зокрема змішані, які є абсолютно різними за правовою природою, якщо для відносин сторін істотною є належність одній із сторін грошової вимоги до третьої сторони. Наприклад, під факторингом можуть розуміти:

1) купівля покупцем («фактором») вимоги («факторинг без регресу»);

2) купівля покупцем («фактором») вимоги, що супроводжується поручительством продавця («клієнта») за виконання боржником свого обов'язку («факторинг з регресом»);

3) купівля покупцем («фактором») вимоги без повідомлення боржника, що поєднується з договором комісії, за яким продавець вимоги («клієнт») зобов'язується вчиняти від свого імені дії, спрямовані на одержання коштів за проданою вимогою, та перераховувати їх фактору («прихований факторинг»);

4) надання кредитором («фактором») кредиту позичальнику («клієнту») під забезпечення виконання зобов'язання заставою грошової вимоги до третьої особи;

5) надання повіреним чи комісіонером («фактором») довірителю чи комітенту («клієнту») послуг (ведення обліку заборгованості, ведення переговорів, виставлення претензій, пред'явлення позовів, представництво в суді, пред'явлення виконавчих листів чи інших виконавчих документів до виконання тощо), спрямованих на одержання заборгованості з боржника.

Факторинг у цьому значенні може здійснюватися як з відступленням вимоги, так і без такої, а також супроводжуватись або не супроводжуватись кредитуванням клієнта фактором, та супроводжуватись або не супроводжуватись купівлею фактором частини вимоги. Найпоширенішим на сьогодні є змішаний договір, за яким фактор купує частину вимоги (зокрема такої, строк сплати за якою не настав), негайно сплачує клієнту її вартість за вирахуванням дисконту (так звані «аванси» – «advances»), а клієнт відступає йому вимогу в повному обсязі. Після стягнення на свою користь коштів з боржника у розмірі купленої частини вимоги фактор стягує решту боргу на користь клієнта та за його рахунок.

У міжнародній торгівлі часто застосовується «дволанковий» («ланцюговий») факторинг, у якому беруть участь два фактори – один у країні експортера, другий – у країні імпортера. Ці фактори взаємодіють на підставі договору, зазвичай змішаного, що поєднує елементи договору субкомісії та купівлі-продажу. Звичайно, наведений перелік видів факторингу не є вичерпним. Водночас важливо

підкреслити, що будь-який договір факторингу або є добре відомим поіменованим договором, або є змішаним договором, що містить елементи таких договорів (позики, кредиту, купівлі-продажу, комісії, доручення, послуг тощо). Таким чином, потреба у поіменованому договорі факторингу відсутня. Більше того, поіменований договір факторингу не може бути «віднайдений» навіть за наявності великого бажання його віднайти. Причина криється у тому, що неможливо встановити універсального регулювання для такого розмаїття відносин.

До XIX ст. включно законодавство США не регулювало факторинг. Під факторингом розумілися відносини комісії, що могли поєднуватись з відносинами кредитування. Фактор-комісіонер продавав товари комітента від свого імені, при цьому міг надавати комітенту кредити. Зобов'язання з повернення кредитів та зі сплати фактору комісійної винагороди забезпечувалось заставою товарів, що перебували у володінні фактора. Ці відносини регулювались прецедентним правом. Поступово з'являлись фактори, для яких кредитування превалювало над комісійною діяльністю, у зв'язку з чим постала потреба у можливості встановити заставу товарів та грошових вимог клієнта без одержання фактором товарів у володіння та без повідомлення боржника про відступлення вимоги. Такі правила вперше були встановлені у 1909 р. у параграфі 45 Закону про рухоме майно штату Нью-Йорк, де факторинг історично розвивався значно швидше, ніж в інших штатах. У сорокових роках минулого сторіччя інші штати прийняли закони про факторингове обтяження за зразком зазначеного закону штату Нью-Йорк. У другій половині минулого сторіччя у США був розроблений, а згодом прийнятий штатами Уніфікований комерційний кодекс (УКК), який встановлював розгалужене регулювання відносин щодо майнового обороту. У зв'язку з цим закони про факторингове обтяження скасували як застарілі. Особливо слід звернути увагу на ту обставину, що УКК не містить спеціальних положень щодо факторингу, а встановлює загальні положення стосовно відступлення вимоги, прав та обов'язків первісного та нового кредитора, положення про захист боржника та інші положення щодо відносин за участю третьої особи. Таким чином, в УКК зроблено важливий крок уперед – замість колишнього фрагментарного регулювання встановлюється регулювання комплексне та більш абстрактне. Це зближує УКК з цивільними та торговельними кодексами країн континентального права. Відсутність же положень про факторинг викликана тим, що факторингова діяльність опосередковуються не спеціальним видом договору, а іншими договорами, частіше змішаними, що являють собою найрізноманітніші комбінації поіменованих договорів, для яких загальне регулювання встановлюється іншими положеннями. Таким чином, більш абстрактне регулювання за зразком цивільних та торговельних кодексів країн континентального права виключає казуальне регулювання факторингу взагалі та факторингового обтяження зокрема.

Аналогічні тенденції спостерігаються й у розробці міжнародних конвенцій. Так, Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг 1988 р. (яка набула чинності для України 1 липня 2007 р.), хоча і містить визначення поняття «факторинг», але не передбачає для договору факторингу ніякого регулювання. Іншими словами, визначення факторингу та назва Конвенції не узгоджені з нормами, які встановлюють регулювання, тобто визначення факторингу у цій Конвенції живе своїм життям, а регулювання – своїм. Натомість ця Конвенція встановлює лише положення щодо відступлення вимоги та інші положення, що стосуються відносин за участю третьої особи. Конвенція ООН про відступлення дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі 2001 р. слово «факторинг» використовує лише один раз у ч. 2 ст. 38, що встановлює пріоритет цієї конвенції над Конвенцією УНІДРУА про міжнародний факторинг.

Абсолютна більшість країн континентального права не мають законів про факторинг або спеціального регулювання щодо факторингу в інших законах. Такий підхід вбачається поміркованим. Зважаючи на те що факторинг опосередковується різними поіменованими договорами, передбаченими цивільними та торговельними кодексами цих країн, а також змішаними договорами, прийняття закону про факторинг чи спеціальних положень щодо факторингу в інших законах, які регулювали б відносини з таких договорів, є, по-перше, непотрібним з огляду на те, що таке регулювання вже існує, по-друге – шкідливим, бо означало б встановлення суперечливого регулювання (як у законодавстві України).

Висновки. Для забезпечення розвитку факторингу слід виключити із законодавства України всі положення, які намагаються регулювати відносини факторингу як такі, що пов'язані із спеціальним поіменованим договором. Це відповідатиме і суті таких відносин, і передовому законодавству США та інших країн, зокрема континентального права, і міжнародним конвенціям. Проте цього недостатньо. Потребує вдосконалення законодавство стосовно відступлення вимоги, зокрема, слід відмовитися від допустимості договірної заборони відступлення грошової вимоги, крім випадків, коли боржником є споживач. Цей принцип є найважливішим для розвитку факторингу. Треба також виробити правила, за якими заміна кредитора у зобов'язанні не призводитиме до погіршення становища боржника. Цей принцип є загальновизнаним у світі. Його недотримання спричинює виключення прав з обороту. Слід встановити можливість договірної відмови від зарахування зустрічних вимог до нового кредитора, крім випадків, коли боржником є споживач. Крім того, істотних змін у частині відступлення грошових вимог потребує валютне та податкове законодавство.

Таким чином, договір факторингу поєднує у собі елементи договору позики або кредитного договору і елементи договору купівлі-продажу грошової вимоги або договору застави грошової вимоги. Договір, який не поєднує таких елементів, не є договором факторингу. Тому до такого договору не можуть застосовуватись положення глави 73 ЦК України, зокрема, положення частин 2, 3 ст.1079 ЦК України, якими встановлюються обмеження за суб'єктним складом сторін договору факторингу. Наприклад, договір купівлі-продажу грошової вимоги, який не передбачає надання покупцем вимоги позики або кредиту продавцю вимоги, може бути укладений будь-якими суб'єктами цивільного права.

Для того, щоб законодавство України щодо врегулювання договорів факторингу відповідало міжнародним конвенціям, потрібно виключити всі положення, які намагаються регулювати відносини факторингу як такі, що пов'язані із спеціальним поіменованим договором.

Таким чином, потребують вдосконалення законодавства стосовно:

- становища боржника в разі зміни кредитора;
- відступлення грошових вимог (податковому і валютному законодавстві);
- відмови від допустимості договірної заборони відступлення грошової вимоги, крім випадків, коли боржником є споживач.

Список літератури:
1. Лепьохін О. В. Факторингові операції як інструмент управління дебіторською заборгованістю підприємства з метою забезпечення своєї життєдіяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.nbuv.gov.ua/portal
2. Левченко Н. М. Факторинг як інструмент ефективного управління дебіторською заборгованістю підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.nbuv.gov.ua/portal/.../levchenko
3. Ковальова Т. В. Про доцільність факторингу в сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.nbuv.gov.ua/portal/
4. Мороз Е. Г., Грисюк І.В. Економічні особливості застосування факторингу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../5.pdf
5. Ступницький О. І. Сучасний факторинг: ефективність торговельних операцій та управління корпоративними фінансами: навчальний посібник / О. І. Ступницький, В. М. Коверда. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 255 с.
6. Стельмах В. С. Енциклопедія банківської справи України / В. С. Стельмах, В. Б. Альошин. – К.: Видавництво «Молодь». – С. 264.
7. www.dtkt.com.ua
8. www.legalweekly.com.ua

Фаринович И.В.
Институт предпринимательства и перспективных технологий
Национального университета «Львовская политехника»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ФАКТОРИНГА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследована сущность понятия факторинга, его трактовка в законодательных актах Украины. Обоснованно несовершенство отечественного законодательства. Проанализированы международный опыт применения факторинга, в частности в США. Доказана необходимость его использования в практике отечественных предприятий.
Ключевые слова: факторинг, фактор, факторинговые операции, международный опыт.

Farynovych I.V.
Institute of Business and Technology Policy
National University «Lviv Polytechnic»

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FACTORING IN UKRAINE

Summary
In the article the essence concept factoring in its interpretation of the legislation of Ukraine. Grounded imperfection national legislation. Analyzed the experience of international factoring, particularly in the United States. The necessity of its use in the practice of domestic enterprises.
Keywords: factoring, the factor, factoring, international experience.

УДК 622.276

ПРОБЛЕМЫ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НЕФТЯНОГО РЫНКА РОССИИ

Федорова И.И., Сажнева С.В.
ФГБОУ ВПО «Северо-Кавказский федеральный университет»

В статье определена занимаемая роль России на мировой нефтяном рынке. Выявлены факторы, определяющие механизмы формирования и динамику цен на нефть в международной торговле. Обозначены ведущие страны, контролирующие ценовую составляющую нефти. На основе анализируемого предложены пути развития для выхода на новый уровень нефтяных рыночных отношений.

Ключевые слова: мировой нефтяной рынок, деривативы, спекулянты, «бумажная» нефть, цена, волатийность.

Постановка проблемы. На сегодняшний день, нефть является одним из важнейших природных ресурсов всего мира. Нефтяной сектор российской экономики одним из первых сумел преодолеть кризисный период развития рыночных отношений и с опережающей тенденцией занял свою рыночную нишу. Несмотря на это, Россия не контролирует ценообразование, а лишь принимает условия стран, которые назначают котировки продукции.

Анализ нескольких исследований и публикаций. Исследованиями в данном направлении занимаются такие известные отечественные и зарубежные ученые, как: В.В. Бушуев, А.А. Конопляник, Я.М. Миркин [2], И.А. Копытин [1], Ван Несс, Г. Абрагам и многие другие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Научные труды отечественных и зарубежных ученых, предоставляют базисные концепции и дают практические рекомендации относительно улучшения состояния мирового рынка нефти. Признавая ценнейший вклад ученых в теорию и аналитику нефтяного рынка, необходимо отметить, что существует ряд нерешенных проблем, возникающих опережающими темпами.

Цель статьи. Основополагающая цель заключается в выявлении занимаемого места на мировом рынке такого крупного игрока, как Россия.

Для этого предложены пути развития экономики страны, посредствам которых будет возможен выход на кардинально иной уровень нефтяных рыночных отношений.

Изложение основного материала. В мировых объемах производства и экспорта нефти, включая газовый конденсат, доля России увеличивается в динамике и на настоящий момент составляет порядка 12%, что, в свою очередь, уступает только Саудовской Аравии.

Несмотря на это, Россия не является государством, способным контролировать ценообразующую составляющую на мировом нефтяном рынке, так как финансовый спрос и предложение нефти при формировании ценового фактора, не играют значительности роли, как раньше. В подтверждение этому, можно привести тот факт, что трехкратная волатийность цен, определявшаяся в кризисный период практически не влияла на объем реальных поставок нефти и изменялась в пределах лишь 10-12%.

Данная тенденция свидетельствует о значительном влиянии иного сегмента на мировом рынке нефти – рынка «бумажной» нефти, который развивается динамично стремительными темпами и многократно превышает объем рынка физических поставок в стоимостном эквиваленте. Так, И.А. Копытин полагает, что объем «бумажного» рынка превосходит его физический сегмент минимум в 10 раз [1].

Отсюда следует, что цена на нефть формируется на рынке нефтяных финансовых деривативов (нефтяных контрактов и производных финансовых инструментов), а не на рынке физической нефти. Основными игроками на рынке стали нефтяные спекулянты, то есть финансовые инвесторы, обладающие глобальными масштабами финансового рынка.

Таким образом, российский бюджет обладает повышенной восприимчивостью к конъюнктуре цен на нефть, что может подвигнуть Россию к утрате конкурентных позиций на мировом рынке нефти и капиталов.

Основное влияние на ценообразование оказывают такие страны, как Саудовская Аравия и США. Саудовская Аравия в существенной мере контролирует рынок физической нефти, посредством следующих факторов:

- высокий уровень собственных запасов;
- крупнейшие в мире объемы по добыче и техническая способность их маневрирования;
- s суммарного уровня резервных мощностей ОПЕК, посредством которого зависит возможность удержания требуемой цены бездефицитного бюджета;
- низкий уровень предельных издержек, что способствует осуществлению глубинности ценового маневра;
- возможность установления «обоснованной» цены на нефть, которая находится на уровне не ниже стоимости бездефицитного бюджета Саудовской Аравии для государства, и не ниже долгосрочных предельных издержек – для нефтяных компаний.

В силу социально-демографической ситуации в Саудовской Аравии, цена бездефицитного бюджета во много раз ниже уровня текущих цен на нефть.

США влияет на рынок «бумажной» нефти как страна, на долю финансовых институтов которых приходится основной объем финансовых деривативов. Ценообразование на нефть и на нефтяные финансовые деривативы, включая хеджирование и спекулятивные операции, производятся в долларах США, эмиссию которых контролирует ФРС США.

Основополагающими факторами влияния США на мировой нефтяной рынок являются:

- владение j долей мирового ВВП;
- 30% совокупных финансовых активов;
- владение 66% акций в мировом биржевом обороте;
- 40% в суммарной капитализации мировых рынков долговых ценных бумаг;
- 50% на рынке биржевых деривативов;
- 2/3 валютных резервов стран мира [2].

Поскольку цены на нефть в большинстве случаев выражены в долларах США, корреляция между ними и валютой очевидна. Рост курса доллара повышает уровень покупательской способности, а рост цен на нефть ведет к долларовой инфляции, и как следствие, к снижению валютного курса. Однако нефтяные финансовые активы (фьючерсы) привели к другим формам влияния и выступают инструментом защиты от долларовой инфляции,

посредствам повышения их спроса на рынке, которые приводят к росту цен на физическую составляющую нефти.

В сложившейся тенденции на сегодняшний день, в нефтяном сегменте наблюдается стремительное падение цены на нефть. Это обусловлено мировым противостоянием со стороны не только экономических, но и политических факторов зарубежных стран по отношении к России.

Нынешнему спаду нефтяных цен повлекло увеличение объема добычи и экспорта дешевой иракской нефти. А так как ее большая часть контролируется компаниями США, Канады, Великобритании и Японии, то они, как крупнейшие в мире нефтеимпортеры заинтересованы в снижении мировых цен на нефть. На волатийность цен также влияют валютные конъюнктурные факторы и падающий спрос на сырую нефть.

При обвале цен на мировом рынке нефти наблюдается повышенная чувствительность со стороны России, так как ее бюджет пополняетс, в большем эквиваленте, за счет доходов от экспорта нефтяного сырья.

Выводы и предложения. Таким образом, цена на нефть определяется за пределами нефтяного рынка путем установления масштабов притока/оттока спекулятивного финансового капитала «бумажного» нефти, а Россия в силу комплекса объективных причин, не может в значительной степени влиять на ценообразование нефтяных ресурсов.

Для того чтобы Россия преодолела вызовы глобальных финансовых рынков, необходимо реализовать парадигму революционных прорывов нефтяной отрасли, которые будут направлены на разработку инновационной деятельности во всех сегментах нефтяной промышленности. А так как для инноваций требуются импозантные капиталовложения, первоначальной задачей для России – это улучшение инвестиционного климата, в том числе на российском ТЭК.

Еще одним немаловажным толчком для стабильности российском экономики являются расчеты за нефть в рублях, что обеспечит обширный выброс национальной валюты на мировой рынок, а также необходимость нефтяных импортеров частично отказаться от долларовой валюты США и запастись рублями.

Только при взаимодействии ресурсной базы и инноваций, Россия может выстроить современную инновационную экономику в сфере нефтяной промышленности. Необходимо развивать нефтехимию, так как это позволит стране извлекать больше добавленной стоимости при поставках конечным потребителям. Это, в свою очередь, расширит экспортные возможности в своих масштабах и создаст благоприятную среду для инвестирования в новые высокие технологии.

Соблюдение всех вышеперечисленных аспектов, позволят стране изменять ценовую конъюнктуру рынка нефти и, в значительной мере на нее влиять. Это даст возможность России выступать в роли «price -maker», а не «price-taker» (принимающей механизмы и уровни цен, устанавливаемые другими игроками мирового рынка нефти) и выйти на новый уровень нефтяных рыночных отношений.

Список литературы:

1. Копытин И. А. Перспективы волатильности нефтяных цен. Форум «Нефтегазовый диалог». Семинар: «Волатильность цен на нефть – угроза бюджетному процессу», ИМЭМО РАН, 22 июня 2011 года.
2. Миркин Я. М. Финансовый механизм формирования цен на нефть. Презентация на семинаре «Нефтегазовый диалог», ИМЭМО РАН, 22.06.2011.

Fedorova I.I., Sazhneva S.C.
FGBOU VPO «North-Caucasian Federal University»

THE PROBLEM OF PRICING IN THE OIL MARKET OF RUSSIA

Summary
The article defines the occupied Russia's role on the world oil market. The factors that determine the mechanisms of formation and the dynamics of oil prices in international trade. Denoted by leading countries, controlling the price component of oil. On the basis of the analyzed proposed road development to the next level of the oil market relations.
Keywords: the world oil market, derivatives speculators, «paper» oil price, palatinate.

УДК 331.101.262(477)(043.2)

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И НЕРАВЕНСТВО ДОХОДОВ

Федотова Т.А., Прозор А.Е.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Проанализировано понятие человеческого капитала. Определены составляющие инвестиций в человеческий капитал. Проведен обзор наиболее весомых теорий и моделей в этой научной сфере. Определены и исследованы факторы, оказывающие воздействие на уровень доходов. Проведен сравнительный анализ по странам.
Ключевые слова: человеческий капитал, неравенство доходов, инвестиции, отдача, образование,распределение доходов.

Постановка проблемы. В связи с тем, что невозможно отрицать увеличение роли научно-технического прогресса в современном мире, западным экономистам-классикам пришлось изменить свое отношение к воспроизводству и проблеме восстановления рабочей силы. Главная проблематика данной темы состоит в восстановлении абсолютно новой, при этом качественной, рабочей силы, хотя до этого акцент делался непосредственно на проблеме ее использования. Изменения в структуре экономики являются той объективной основой и платформой, на которой строится современное понятие человеческого потенциала.

Постановка задачи. На основе вышеизложенного данная тематика является актуальной для дальнейших исследований на современном этапе. Первоочередной задачей выступает анализ последних тенденций и сравнительное исследование по странам.

Анализ последних исследований и публикаций. Данные вопросы рассматривали такие ученые как Воронкова В. Г., Диденко Д. В., Капелюшников Р. И., Кислицына О. А., Кузнец С., Лукьянова А. Л., Шишков Ю. и др.

Непосредственно по теме статьи стоит отметить работу Даниленко Н. Н. и Долгополовой И. С., которые провели корреляционный анализ уровня развития человеческого капитала и неравенства доходов [3], а также аналитический доклад «Социальное неравенство в социологическом измерении» [5] и исследование домохозяйств, проведенное Европейским Центральным Банком, об уровне экономического неравенства в Европе [6].

Изложение основного материала. Если говорить об определении человеческого капитала, то под ним подразумеваются те способности, знания и навыки человека, которые приводят к росту производственной силы. Человеческий капитал, по словам многих экономистов, является совокупностью накопленных знаний, мотивации, навыков, которые есть у человека и они могут быть использованы на протяжении какого-то периода времени для производства товаров и услуг [1, с. 17].

Чтобы получить необходимый результат (прибыль), необходимо инвестировать в само понятие человеческого капитала. Если говорить об ожиданиях от инвестиций непосредственно в человеческий капитал, то к ним можно отнести сравнительно высокий уровень заработной платы, более высокая степень удовлетворенности от выбранной работы в жизни.

К составляющим инвестиций в человеческий капитал можно отнести:

- прямые затраты: оплата за учебу, расходы на образование, расходы на переезд, смена мест работы;
- альтернативный заработок, он же упущенный заработок. Эту составляющую можно отнести к альтернативным издержкам, поскольку вышеперечисленные элементы связаны с утратой доходов;
- моральный ущерб. Получение образования, поиск работы – часто трудные и не всегда приятные занятия, что может истощить нервную систему и привести к утомлению [1, с. 18].

Однако, изучая явление и проблемы человеческого капитала, ученные сделали вывод, что не всегда одинаковые инвестиции приводят к одинаковому уровню дохода и благополучия человека в дальнейшем [4, с. 30].

Наибольший вклад в изучение этой области принадлежит экономисту Г.Беккеру, который разработал аппарат кривых предложения и спроса инвестирования в человеческий капитал. Этот аппарат является универсальной моделью распределения частных доходов. Кривые спроса инвестирования в человеческий капитал расположены неодинаково, что говорит о неравенстве природных способностей учеников, в то время как разное размещение кривых предложения говорит о различных финансовых ресурсов семей учащихся. При этом, чем больше расстояние между индивидуальными кривыми, тем неравномернее будет структура размещения человеческого капитала, распределение заработков. Особенно ярко это неравенство будет возникать в корреляции кривых спроса и предложения, если учащиеся из более обеспеченных семей также обладают и большими природными способностями [4, с. 31].

Модель Г.Беккера объясняет и показывает не только неравенство от труда, но и от имущества (каких-либо активов, полученных по наследству или в подарок). Однако отдача от инвестирования в человеческий естественный капитал в большинстве случаев выше чем от инвестирования в капитал физический. Но это не стопроцентное утверждение, поскольку в случае инвестирования в человеческий капитал возникает такая тенденция: чем больший уровень инвестирования, тем отдача от вложения будет уменьшаться. В то время как объем и частота инвестиций в другие активы не влияет на уровень отдачи.

Таким образом, в рациональных семьях возникает следующая стратегия: сначала инвестировать в человеческий капитал ребенка, так как отдача сравнительно более высокая и только потом, когда она приравнивается к норме доходности других активов по мере спадания, начинать инвестирование в те самые другие активы, чтобы позднее передать их в наследство ребенку. Из этой стратегии следует вывод (по теории Г.Беккера), что семьи, которые оставляют наследство, совершают инвестиции в человеческий капитал своих детей в наиболее оптимальном размере, в то время как другие семьи более часто недоинвестируют в образование этих детей.

Такая идея, заложенная в теорию человеческого капитала, оказала сильное воздействие на социально-экономическую политику государства. Благодаря этой теории в США изменилось отношение социума к вложениям в непосредственно самого человека. В людях научились видеть не только инструмент, но и инвестицию, которая может обеспечить долговременный производственный эффект. А так как многие западные и восточные страны

склонны к перениманию американского опыта, то это помогло на обоснованных основаниях ускорить процесс развития таких систем как образование, подготовка и переподготовка кадров во многих ведущих и не только странах мира.

Благодаря теории о человеческом капитале, которая отводит образованию роль «уравнителя», социальная политика частично переориентировалась. Например, чтобы эффективно бороться с бедностью, стали использовать программы по подготовке, переподготовке и повышению квалификации, а не только перераспределение или даже просто пересмотр планов на бюджет.

Важно также то, что оценки неравенства в экономики, которые приняты обществом, основаны больше на измерении настоящих, текущих, а не пожизненных, плановых доходов, которые явно преувеличенны. Например, студенты, которые работают на маленьких окладах ради получения опыта и квалификации, в дальнейшем имеют больший шанс получить высокооплачиваемую работу и конкурировать на рынке труда.

Эта разница между уровнем дохода и человеческого капитала наиболее ярко заметна, если сравнивать эти показатели среди разных стран.

Уровень и качество образования – важная составляющая будущего заработка, но далеко не единственная. К таким составляющим можно отнести опыт, генетический уровень способностей, социальное происхождение, мотивацию, состояние здоровья и некоторые другие. И, возлагая на образование надежды насчет большого заработка, мы приводим к увеличению экономического эффекта обучения.

Социальное происхождение – фактор, который может существенно изменить уровень доходов потенциальных работников с одинаковым уровнем образования. Таким же фактором является разница между уровнем здоровья людей. Поскольку здоровье, в концепции человеческого капитала, понимается как совокупное понятие, часть которого является благоприобретенной, а часть – унаследованной, то на протяжении жизни часть данного капитала изнашивается (крайняя форма проявления обесценивания данного капитала – смерть).

Инвестиции, которые связаны со здоровьем, его охраной, способны уменьшить темпы этого процесса. Все услуги, которые предлагаются фондом здоровья, можно объединить в «свободное от болезней время». Большая часть иностранных исследователей считают, что люди с лучшим образованием более разумно используют свой «капитал здоровья»: они более склонны к здоровому образу жизни, выбирают менее опасные и вредные профессии, грамотней используют свои медицинские услуги и т.д. [4, с. 18].

Но если говорить о взглядах классических экономистов и их объяснения различий доходов, то они придерживаются классических причин, предложенных изначально Беккером: уровень образования, его качество, возраст, продолжительность рабочего времени, квалификация, опытность и т.д.

Рассматривая неравенства в доходах, на различия в образовании выпадает около 25% всех неравенств. На долю производственного опыта выпадает примерно столько же. И около 10% занимает такой фактор как количество отработанных за год недель [2, с. 17].

Однако эти факторы необязательно трактуются как независимые составляющие. Уровень образования в большей степени зависит от естественных способностей человека (генетического фонда) и условий, в которых воспитывался человек в семье. Образование в этом контексте выступает как посредник, перекладывающий на заработки действия, которые происходят по этим причинам.

В исследованиях П. Тобмена, что работает с выборками-близнецами, которые, по словам ученного, помогают более точно определить роль наследственной составляющей, продемонстрировано, что на генетический потенциал выпадает 45% различий в доходе, на социальное происхождение – 12%, при этом на уровень и качество образования – лишь 6% [2, с. 18]. И даже эти 6% не являются постоянным значением в течении всей трудовой деятельности потенциального работника.

Одновременно с этим, дифференцированный подход, который характерен для многих работ в этой области, помог выявить разнообразные закономерности и зависимости между темпом экономического роста различных групп стран и уровнем неравенства заработка. Р. Барро определил, что критичное значение есть у основного (базового) уровня ВВП на душу населения [2, с. 19]. В то время как в странах с более явным различием между заработком и человеческим капиталом, темп роста ВВП повышается. В эту группу можно отнести экономически развитые страны, часть развивающихся стран и страны с трансформационной экономикой. Данная зависимость прямо пропорциональна и закономерность прослеживается для стран с более низким уровнем ВВП на душу населения.

А значит, в странах ЕС и США это неравенство имеет более резкий характер, чем в странах СНГ. Следовательно, сотрудничество данных стран в сфере обмена человеческого капитала может несколько изменить данные показатели, но достичь более равномерного распределения первичных доходов невозможно.

Выводы и предложения. Таким образом, можно подытожить, что как бы ярко не была видна разница в человеческом капитале и уровне дохода, на нее нельзя повлиять на 100% и полностью изменить и проконтролировать эту ситуация. На эту разницу можно влиять лишь комплексно. Необходимо больше инвестировать в человеческий капитал каждого учащегося, вкладывать не только в базовое образование, а и в развитие природных способностей. Анализ инвестирования в человеческий капитал и его влияние на разницу в уровнях дохода необходим для понимания, в первую очередь государства, на чем именно нужно делать акцент в социально-экономической стратегии и на что обратить внимание в сфере образования. Нужно понимать, что эта разница в доходах объективна и не является критической проблемой для государства. А также следует отметить, что чем развитее страна, чем эффективней ее экономика, тем вероятнее будет больше этот разрыв.

Список литературы:

1. Борисов Г. В. Инвестирование в человеческий капитал в условиях трансформирующейся экономики / Г. В. Борисов // Вестник СПбГУ. – 1998. – Сер. 5. – Вып. 2. – № 12. – С. 17-23.
2. Гаузнер Н. Инновационная экономика и человеческие ресурсы / Н. Гаузнер, Н. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 3. – С. 16-29.
3. Даниленко Н. Н. Человеческий капитал и неравенство доходов в России / Н. Н. Даниленко Н. Н., и. С. Долгополова // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2011. – № 6. – С. 216-221.

4. Капелюшников Р. И. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению / Р. И. Капелюшников // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 11(287). – С. 17-32.
5. Социальное неравенство в социологическом измерении: аналитический доклад. – М.: Институт социологии РАН, Горбачев-фонд, Национальный инвестиционный совет, 2006. – 135 с.
6. The eurosystem household finance and consumption survey. Results from the first wave: Report European Central Bank // Statistics paper series. – 2013. – № 2. – 112 p.

Федотова Т.А., Прозор А.Є.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ І НЕРІВНІСТЬ ДОХОДІВ

Анотація
Проаналізовано поняття людського капіталу. Визначено складові інвестицій в людський капітал. Проведений огляд найбільш вагомих теорій і моделей в цій науковій сфері. Визначені і досліджені чинники, які надають вплив на рівень доходів. Проведено порівняльний аналіз по країнах.
Ключові слова: людський капітал, нерівність доходів, інвестиції, віддача, освіта, розподіл доходів.

Fedotova T.A., Prozor A.E.
Dnepropetrovsk National University Oles Gonchar

HUMAN CAPITAL AND INCOME INEQUALITY

Summary
Analyzed the concept of human capital. Identified components of investment in human capital. A review of the most significant theories and models in this scientific field. Identifies and examines the factors affecting the level of income. A comparative analysis across countries.
Keywords: human capital, income inequality, investment, return, education, income distribution.

УДК 651.1:005.71

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Часовникова Ю.С.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца

В статье рассмотрены вопросы особенностей организации учета субъектов малого предпринимательства. Выявлена необходимость выработки качественного подхода к организации учетной работы на малых предприятиях. При рассмотрении учетной политики малого предприятия выявлено, что ее формирование является предпосылкой организация целостной системы учета такого предприятия. Выявлены проблемы формирования учетной политики субъекта малого предпринимательства. Изучены вопросы информационных потоков в системе учетной информации предприятия.
Ключевые слова: субъекты малого предпринимательства, малое предприятие, организация учета, учетная политика, информационный поток.

Постановка проблемы. Сегмент малого предпринимательства в общей массе субъектов предпринимательской деятельности любой экономически развитой страны занимает ведущее место. Деятельность субъектов малого предпринимательства является одним из важнейших факторов, способствующих гибкости экономики, расширению рынка товаров и услуг, мобилизации финансовых и производственных ресурсов и увеличению национального продукта страны.

Согласно Хозяйственного кодекса Украины [10], субъекты хозяйствования (то есть участники хозяйственных отношений, которые осуществляют хозяйственную деятельность, реализуя хозяйственную компетенцию, имеют обособленное имущество и несут ответственность по своим обязательствам в рамках этого имущества), в зависимости от количества работающих и доходов от любой деятельности за год могут принадлежать к субъектам малого, среднего или крупного предпринимательства.

Субъектами микропредпринимательства являются: физические лица, зарегистрированные в установленном законом порядке как физические лица – предприниматели, у которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) не превышает 10 человек и годовой доход от любой деятельности не превышает сумму, эквивалентную 2 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины; юридические лица – субъекты хозяйствования любой организационно-правовой формы и формы собственности, в которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) не превышает 10 человек и годовой доход от любой деятельности не превышает сумму, эквивалентную 2 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины.

Субъектами малого предпринимательства являются: физические лица, зарегистрированные в установленном законом порядке как физические лица – предприниматели, у которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) не превышает 50 человек и годовой доход от любой деятельности не превышает сумму, эквивалентную 10 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины; юридические лица – субъекты хозяйствования любой организационно-правовой формы и формы собственности, в которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) не превышает 50 человек и годовой доход от любой деятельности не превышает сумму, эквивалентную 10 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины.

В целях государственной поддержки субъектов малого предпринимательства, термин «субъекты малого предпринимательства» охватывает субъектов микропредпринимательства [6].

Правильная организация учетной работы субъектов малого предпринимательства является залогом успешного функционирования и результативности их деятельности. Однако обязательность организации и ведения учета возложена исключительно на юридических лиц – субъектов малого предпринимательства, физические лица – предприниматели осуществляют свою деятельность по упрощенной схеме, без ведения бухгалтерского учета. Поэтому в данной работе будет рассматриваться та часть субъектов малого предпринимательства, которую образуют малые предприятия.

Одним из основных моментов в работе любого предприятия является правильная организация учетной работы, которая в свою очередь, обеспечивает пользователей достоверной и своевременной информацией для анализа и планирования своей деятельности.

Рациональная организация учета субъектов малого предпринимательства позволит пересмотреть существующий порядок учета в целях максимального соответствия с реальными условиями учетной деятельности на таких предприятиях. Именно это и обуславливает актуальность данной темы работы.

Анализ последних исследований и публикаций. Сектор малого предпринимательства является объектом пристального внимания со стороны законодательного регулирования, однако в большей степени это касается вопросов налогообложения чем организации учета, несмотря на то, что данные учета являются основным источником получения информации о деятельности предприятия. Последние годы проводится активная законодательно-нормативная работа по упрощению системы налогообложения, учета и отчетности субъектов малого предпринимательства. Однако нормативные документы по учету и финансовой отчетности имеют недостатки и требуют доработки.

Множество научно-практических работ, касающихся проблем организации учета и учетной политики на предприятиях, в основном посвящены деятельности больших предприятий и не учитывают специфику субъектов малого предпринимательства. Методике организации учетного процесса на крупных предприятиях, уделяют внимание такие авторы как Р. Алборов, Н Бойченко, Ф. Бутинец, П. Житный, М. Кужельный, В. Кулик, Л. Пантелийчук, А. Пилипенко, М. Пушкарь, и другие [1, 2, 3, 8]. Однако указанные работы не акцентируют внимание на условия и особенности организации учета субъектов малого предпринимательства.

Так, например, в исследованиях Н. Бойченко [2] имеют место рекомендации по организации бухгалтерского учета в соответствии с типом малого предприятия и системой его налогообложения, однако нет конкретных рекомендаций относительно наполнения и содержания учетной политики малого предприятия.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Организация учета занимает одно из ведущих мест в системе информационного обеспечения управления малым предприятием. Ее правильная постановка дает пользователям реальную информацию в сфере снабжения, производства, обращения и реализации для анализа финансового состояния предприятия и является основой для планирования его деятельности.

Исходя из учетной информации, можно прогнозировать показатели развития малого предприятия и выявить резервы повышения эффективности деятельности. Малое предприятие должно принять правила и методы организации учета, с помощью которых можно получить наиболее объективную, полезную и своевременную информацию о его деятельности с целью внутреннего управленческого использования.

Создание и организация целостной системы учета субъекта малого предпринимательства предусматривает обязательное применение учетной политики предприятия, благодаря чему внутренние и внешние ее пользователи имеют представление о реальном положении дел на предприятии.

Цель статьи. Целью данного исследования является изучение направлений организации учета малого предприятия, выявление особенностей формирования его учетной политики, определение необходимости своевременного получения информации о хозяйственной и финансовой деятельности предприятия.

Объектом данного исследования является процесс организации учета субъекта малого предпринимательства. Предметом исследования является учетная политика малого предприятия как информационная составляющая системы управления предприятием.

Изложение основного материала. Организация учета на малом предприятии начинается с разработки учетной политики, которая определяет эффективность бухгалтерского учета. Учетная политика малого предприятия должна формироваться на основе совокупности основных принципов и правил, выполнение которых является обязательным. Наличие таких принципов и правил обосновывается назначением бухгалтерского учета, который призван формировать полные и достоверные данные об имущественном и финансовом положении предприятия, а так же быть составляющей общегосударственной системы формирования макроэкономических показателей. Все это становится возможным только на основе единых подходов и правил ведения учета.

В соответствии с Законом Украины «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности в Украине» [5], учетная политика – это совокупность принципов, методов и процедур, используемых предприятием для составления и представления финансовой отчетности. Учетная политика определяется на основе П (С)БУ и других нормативно-правовых актов по бухгалтерскому учету и финансовой отчетности.

В соответствии с International Financial Reporting Standards (IFRS) [4], учетная политика – это конкретные принципы, основы, соглашения, правила и практика, применяемые предприятием при составлении и представлении финансовых отчетов. Предприятие должно выбирать и применять свою учетную политику последовательно для подобных операций, других событий или условий, если стандарт или толкование конкретно не требует или не позволяет определения категории статей, для которых другие политики могут быть уместными. Если стандарт или толкования требует или разрешает такое определение категорий, следует выбирать приемлемую учетную политику и последовательно применять к каждой категории.

В соответствии с Положением по бухгалтерскому учету «Учетная политика предприятия» РФ [9], учетная политика – это совокупность способов ведения бухгалтерского учета, а именно: первичного наблюдения, стоимостного измерения, текущей группировки и итогового обобщения фактов хозяйственной (уставной и иной) деятельности. Учетная политика должна быть раскрыта в составе публичной бухгалтерской отчетности.

Учетная политика малых предприятий заключается в выборе принципов, методов и процедур, связанных с оценкой или учетом статей отчетности, которые определены П (С)БУ и применяются в обязательном порядке. Но есть и те, которые в П (С)БУ представлены в нескольких вариантах и выбираются предприятием самостоятельно, что должно найти отражение в приказе об учетной политике предприятия. В течение года предприятия должны следовать принятой учетной политике, которая может меняться, только если изменяются уставные требования, требования органа, утверждающего П (С)БУ, или обеспечится более достоверное отражение событий в финансовой отчетности [8].

Изменение хозяйственной деятельности субъекта малого предпринимательства, системы его налогообложения с общей на упрощенную (что может привести к изменениям формы ведения бухгалтерского учета как системы регистров) и другие факторы могут привести к изменениям в его учетной политике. При этом руководству таких предприятий необходимо принимать взвешенные решения относительно построения учетной политики с учетом изменившейся ситуации, не воспринимая статус субъекта малого предпринимательства буквально.

Формирование учетной политики субъекта малого предпринимательства сталкивается с определенными трудностями и проблемами, а именно:

1. Несовершенство и несоответствие бухгалтерского и налогового законодательства, на котором основываются принципы и методы бухгалтерского учета, используемые предприятием;

2. Отсутствие четких формулировок и разъяснений в нормативной базе вопросов отражения в учете и отчетности отдельных хозяйственных ситуаций, возникающих в деятельности субъекта малого предпринимательства;

3. Недостаточная информированность пользователей учетной информации о новых формах и методах учета, предлагаемых для применения на малых предприятиях;

4. Наличие фактора субъективного суждения при формировании учетной политики предприятия, что может привести к определенной доли риска.

Формирование учетной политики субъекта малого предпринимательства невозможно без качественной организации работы и взаимодействия всех подразделений малого предприятия. Поэтому при внедрении мероприятий по организации учета малого предприятия, необходимо учитывать эффективную организацию производства, управление административно-коммерческой деятельностью и

технологическими работами, связанными с производством. Все это находится в тесной связи с обеспечением рациональной организации учета предприятия.

Малые предприятия определяют свою учетную политику самостоятельно и в соответствии с этим должны осуществлять мероприятия по организации учета, выбора его формы и системы счетов, технологии обработки учетной информации, направлений и порядка проведения инвентаризации, а так же выбора элементов в части общих положений, активов, обязательств и обеспечения, прибылей и убытков. Все это даст возможность организовывать учет, уделяя внимание управленческой функции, облегчить учетную и контрольную работу.

Выбор элементов учетной политики малыми предприятиями необходимо осуществлять исходя из соображений экономической эффективности и особенностей своей деятельности, поскольку от установленных методов учета зависит объективность, точность раскрытия информации в финансовой отчетности. Учетная политика малого предприятия в зависимости от выбранных методов оценки активов и обязательств, доходов и расходов, прибылей и убытков может повлиять на финансовый результат деятельности независимо от выбранной системы налогообложения.

В среде формирования учетной политики малого предприятия используется следующая информация:

первичные документы, учетные регистры и формы отчетности;

альбомы первичных документов;

графики документооборота;

информационные потоки;

базы данных информационных систем;

центры ответственности.

Также немаловажным моментом при формировании учетной политики субъекта малого предпринимательства является использование тщательно отобранной, изученной, проанализированной, сформированной учетной информации, которая, по сути, представляет собой информационный поток деятельности малого предприятия. Информационный поток — это стабильное движение информации, направленное от источника информации к получателю, что определено функциональными связями между ними. Информационные потоки в общем и учетная информация в частности отражают текущее состояние и перспективы деятельности предприятия.

К основным недостаткам информационных потоков в системе учетной информации можно отнести:

1. Дублирование информационных потоков, что приводит к чрезмерным нагрузкам на пользователей информации и затрудняет ее учет и анализ;

2. Наличие лишних участков и исполнителей в системе документооборота предприятия, что увеличивает продолжительность движения документов;

3. Отсутствие релевантной информации, что приводит к необходимости изучения второстепенной информации. препятствуя выделению информации, важной для управления;

4. Отсутствие четко определенной ответственности за содержание документов, что приводит к снижению качества их подготовки.

Система информационных потоков учетной информации является важной составляющей информационного обеспечения управления малым предприятием. От качества организации и функционирования системы информационных потоков зависит оперативность поступления релевантной учетной информации к пользователям.

Выводы и предложения. Приведенные составляющие информационного обеспечения учетной политики субъекта малого предпринимательства имеют достаточно высокий уровень воздействия на процесс ее формирования и обеспечат оптимизацию организации учета малого предприятия.

Разработка учетной политики малого предприятия требует взвешенного подхода, учитывающего специфику его работы. Основой правильной организации бухгалтерского учета является использование наиболее рациональных форм и методов учета. Рационально организованная система учета на малых предприятиях обеспечит их эффективную деятельность на основе совершенствования налогового, финансового и управленческого учета.

Таким образом, осуществление мероприятий, направленных на оптимизацию учетной политики малого предприятия, позволит достичь максимально рациональной организации учета и более эффективного управления предприятием.

Список литературы:

1. Алборов Р. А. Вибір облікової політики підприємства. Принципи та практичні рекомендації. — К. «Експо», 2006. — 86 с.
2. Бойченко Н. В. Організація обліку та аудиту на підпріємствах малого бизнеса. Автореф. канд... екон. наук. — 08.06.04. — Х.: ХДУХТ — 2006, 18 с.
3. Кулик В. А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку: Монографія. — Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. — С. 373.
4. Международные стандарты финансовой отчетности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408
5. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности в Украине: Закон Украины от 16.07.1999 р. № 996 / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14
6. О развитии и государственной поддержке малого и среднего предпринимательства в Украине: Закон Украины от 22.03.2012 р. № 4618-VI [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17
7. Об учетной политике: Письмо Министерства финансов Украины / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58984&cat_id=34931
8. Пилипенко А. А., Отенко В. І. Організація обліку и контролю: Навчальний посібник. — Х.: Вид. ХДЕУ, 2002. — 288 с.
9. Учетная политика организации (ПБУ 1/2008): Приказ Министерства финансов России от 06.10.2008 № 106н [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.buhgalteria.ru/modules/helppbu/index.php?id=28
10. Хозяйственный кодекс Украины от 16.01.2003 № 436-IV [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15

Часовнікова Ю.С.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація
У статті розглянуто питання особливостей організації обліку суб'єктів малого підприємництва. Виявлено необхідність вироблення якісного підходу до організації облікової роботи на малих підприємствах. При розгляді облікової політики малого підприємства виявлено, що її формування є передумовою організації цілісної системи обліку такого підприємства. Виявлено проблеми формування облікової політики суб'єкта малого підприємництва. Вивчено питання інформаційних потоків в системі облікової інформації підприємства.
Ключові слова: суб'єкти малого підприємництва, мале підприємство, організація обліку, облікова політика, інформаційний потік.

Chasovnikova J.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

FEATURES OF THE ORGANIZATION ACCOUNTING OF SMALL BUSINESS

Summary
The article discusses features of the organization of the account of small businesses. Identified the need for a qualitative approach to the organization of accounting work in small enterprises. In reviewing the accounting policies of small businesses revealed that its formation is a prerequisite for the organization of an integrated accounting system of the enterprise. The problems of formation of accounting policy of a small business is identified. Studied issues of information flow in the system of accounting information of the enterprise.
Keywords: small businesses, small business, organization of accounting, accounting policy, the information flow.

УДК 001.8:631.162

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Чебан Ю.Ю., Лугова О.І., Боєва О.В.
Миколаївський національний аграрний університет

Визначено значення облікової політики. Визначено механізм формування облікової політики суб'єкта господарювання та механізми їх впровадження. Проаналізовано стан та особливості облікової політики сільськогосподарських підприємств як суб'єкта з специфічними елементами обліку. Описано сучасне нормативне регулювання, його рівні та методологічне забезпечення. Зазначено необхідність вдосконалення законодавчої бази в умовах ринкової економіки.
Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, облікова політика, програмне забезпечення, Наказу про облікову політику, удосконалення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку господарської діяльності в Україні посилюються вимоги щодо організації бухгалтерського обліку та контролю з безпосередньою адаптацією в міжнародний правовий простір. Дане явище сприятиме удосконаленню та інноваційному розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств в сфері аграрного бізнесу.

Нові тенденції в економічних процесах, в тому числі вихід на міжнародні ринки, вливання інвестицій у вітчизняний капітал, як наслідок, необхідність складання фінансової звітності відповідно до вимог міжнародних стандартів, визначає необхідність удосконалення методології та організації облікової політики сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Облікова політика» – новий термін, який з'явився з прийняттям Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Згідно цього документу облікова політика – це сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності [4]. Дане питання досліджувалося зарубіжними та вітчизняними вченими, такими як Маренич Т.Г., Жук В.М., Білуха М.Т., Пушкар М.С. Ловінська Л. Г., Кулик В.А.

На наш погляд, наявність різних підходів до розуміння сутності облікової політики свідчать про незавершеність наукових пошуків в цьому напрямі.

Метою нашого дослідження є оцінка особливостей формування облікової політики сільськогосподарських підприємств з ціллю виявлення шляхів покращення організації облікового процесу на прикладі окремого суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу. До основних проблем слід віднести труднощі формування облікової політики, відсутність достатнього досвіду в її формуванні, недооцінювання значущості та важливості правильного формування облікової політики. Таким чином, вміло побудована облікова політика є одним із найважливіших інструментів управління діяльністю фірми і досягнення поставлених цілей менеджменту.

Значення облікової політики переоцінити неможливо. Воно полягає в упорядкуванні облікового процесу та лібералізації обліку на підприємстві, формуванні методики обліку окремих об'єктів, фактів та результатів діяльності підприємства на основі загальноприйнятих принципів та правил, забезпеченні порівнянності облікових даних, наданні обліку планомірності та послідовності, підвищенні ефективності організації обліку. Це зумовлює необхідність та актуальність дослідження сучасного стану і проблем формування облікової політики підприємства з метою уточнення окремих теоретичних положень та розроблення практичних рекомендацій з удосконалення Наказу про облікову політику.

В Україні триває робота по підготовці нових та внесенні змін у діючі Положення (стандарти) бухгалтерського обліку. Проте, останнім часом, проблемами облікової політики стали опікуватися і фірми-розробники програмного забезпечення для підприємств. На даний час немає наукового обґрунтування організації облікової політики у податковому та управлінському обліку, немає єдності щодо складу елементів облікової політики та не проводиться оцінка комп'ютерних програм щодо повноти реалізації в них елементів облікової політики.

Таким чином, причини виникнення та розвитку облікової політики у вітчизняному обліку пов'язані з:

– розширенням видів діяльності та організаційно-правових форм ведення бізнесу в умовах ринкової економіки;

– переходом України на національні стандарти бухгалтерського обліку, що мають у своїй основі міжнародні стандарти обліку та звітності;

– наданням в законодавчих актах альтернативних варіантів організації та ведення бухгалтерського обліку;

– зміною ролі бухгалтера в господарському житті підприємства від простого реєстратора господарських операцій до активного її учасника.

Вимоги, які висуваються користувачами до інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку, постійно підвищуються. Розвиток економічних відносин, зростання інвестицій, глобалізація економіки, а також суттєві зміни в засобах комунікації змушують учасників економічних процесів віддавати перевагу достовірній інформації [3].

Процес формування облікової політики – це надана законом можливість суб'єкту господарювання самостійно здійснювати у межах правового поля облікову діяльність, яка включає сукупність принципів, методів і процедур здійснення первинного спостереження, аналізу, поточного групування, підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності, складання та подання фінансової звітності. Можливий процес формування облікової політики підприємства наведений на рис. 1.

Але на сьогоднішній день склалася така ситуація, що керівництво підприємств не надає належного місця процесу формування облікової політики, що впливає на якість процесу обліку та фінансові результати діяльності.

Якщо здійснити дослідження з вивчення організації облікового процесу вітчизняних підприємств, то можна простежити за наявністю типових помилок:

1) відсутність Наказу про облікову політику взагалі;

2) об'єднання Наказу про облікову політику та Положення про організацію бухгалтерського обліку;

3) відсутність обов'язкових реквізитів;

4) затвердження Наказу про облікову політику або змін до нього всередині року або на початку звітного року;

5) щорічне перезатвердження Наказу про облікову політику;

6) слабка систематизація та непослідовність викладеного змісту;

7) наявність зайвої інформації, що повторює зміст нормативних документів або не стосується облікової політики;

8) введення до Наказу про облікову політику безальтернативних методів оцінки, обліку та процедур;

9) неповне розкриття вибраних підприємством елементів облікової політики;

10) недоцільність застосування окремих елементів облікової політики зурахуванням специфіки та особливостей діяльності підприємства;

11) розкриття організаційних аспектів бухгалтерського обліку (формиорганізації бухгалтерського обліку, форми ведення бухгалтерського обліку, технології обробки облікової інформації, порядку документообігу тощо);

12) розкриття елементів облікової політики стосовно управлінського та податкового обліку;

13) наявність прізвищ посадових осіб у тексті Наказу про облікову політику;

14) відсутність додатків до Наказу про облікову політику або посилань на них в тексті.

Проте більшість проблем усе ж лежать у площині її нормативно-правового регулювання і пов'язані із недосконалістю чинного законодавства, неузгодженістю вимог окремих нормативно-правових актів між собою та їх систематичними змінами.

Усунути такі недоліки можна за рахунок впровадження системи заходів:

– узгодження та гармонізація вимог окремих нормативних документів;

– детального розкриття в нормативних документах сутності, особливостей застосування,

переваг та недоліків окремих елементів облікової політики, а також розроблення тематичних інструкцій;

– встановлення жорсткіших вимог до змісту, порядку складання та затвердження Наказу про облікову політику на законодавчому рівні;

– розроблення Міністерством фінансів України типової форми Наказу про облікову політику із обґрунтуванням переліку статей, що мають розкриватися у ньому;

– встановлення чітких вимог щодо строків і порядку внесення змін до Наказу про облікову політику тощо.

Правильно розроблена облікова політика, яка дотримується всіх необхідних умов і можливостей ведення господарської діяльності, повинна забезпечувати [4]:

- повноту відображення у фінансовій звітності всіх фактів господарського життя;

- активів, власного капіталу та зобов'язань виходячи не тільки з їх правової форми, але й з їх економічного значення;

- тотожність даних аналітичного обліку оборотам і залишкам рахунків синтетичного обліку на 1-е число кожного місяця, а також показників фінансової звітності даним синтетичного і аналітичного обліку;

- раціональне ведення бухгалтерського обліку, виходячи з умов фінансово–господарської діяльності і величини підприємства.

Формування облікової політики складний та трудомісткий процес, що потребує залучення групи компетентних осіб, які б у своїй взаємодії створили базу для ведення ефективного безперервного облікового процесу (табл. 1.2).

При формуванні ефективної облікової політики обов'язково слід враховувати всю систему факторів, що сприятиме уникненню помилок. Але не слід забувати, що в даному випадку потрібно керуватися не лише судженням обліковця, а й нормативно-правовими актами, які мають застосовуватися.

Удосконалення організації облікового процесу на підприємства слід почати з формування раціонального змісту Наказу, що міститиме в собі всі не обхідні відомості. На противагу тому, що не існує уніфікованої форми складання розпорядчого документу, Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства встановлює перелік елементів, що можуть бути відображені в Наказі, в якому повинні розкриватися форма організації обліку, система облікових регістрів, графіки документообігу, посадові інструкції бухгалтерів, положення про бухгалтерію, графіки здавання звітів матеріально відповідальними особами, терміни здавання фінансової, податкової та статистичної звітності підприємства тощо.

Його необхідно складати послідовно, без повторення змісту чинних нормативних документів, розкривати усі елементи облікової політики, вибрані підприємством, лаконічно та стисло. Додатки до Наказу про облікову політику підприємства мають

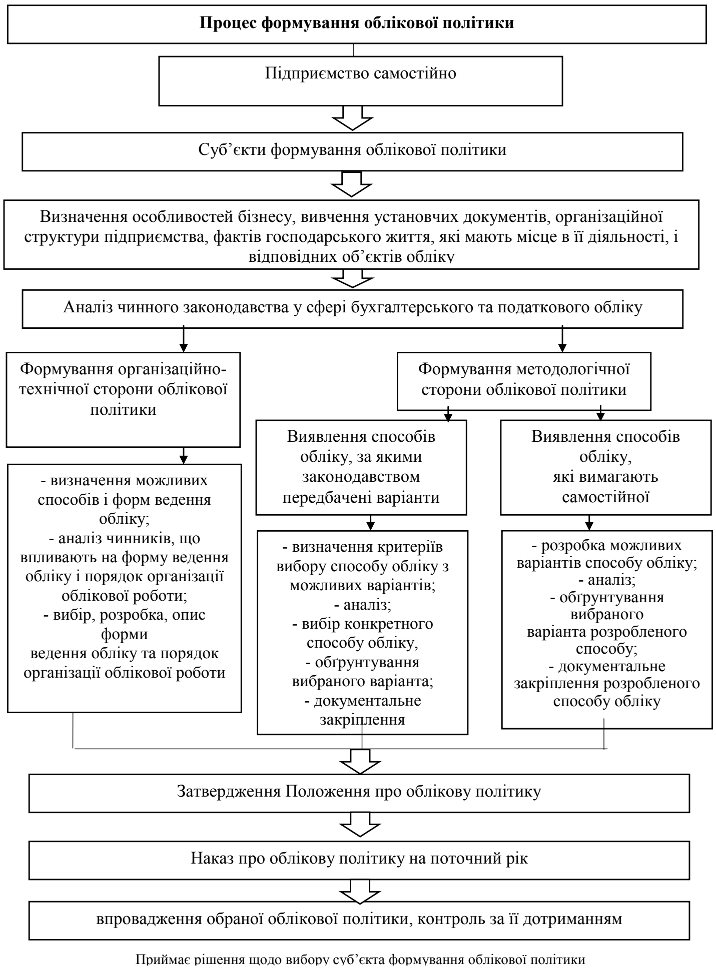

Рис. 1. Процес формування облікової політики сільськогосподарського підприємства

Джерело: розробка авторів

Таблиця 1.2

Суб'єкти формування облікової політики на сільськогосподарських підприємствах

Суб'єкти	Особливості
Головний бухгалтер та бухгалтерська служба	На початковому етапі формування облікової політики головним бухгалтером та бухгалтерською службою використовуються досвід та професійні знання вузькоспеціалізованих працівників бухгалтерії. Інженерно-технічна, планово-фінансова та інші служби підприємства, відповідальні за планування таких важливих показників як собівартість продукції, амортизація тощо, розробляють і вносять пропозиції з питань формування облікової політики
Спеціально створена комісія	У випадку делегування власником повноважень з вибору суб'єктів формування облікової політики підприємства облікової політики підприємства найманому управлінському персоналу, необхідно підтвердити передачу повноважень документально (протокол зборів засновників), що задекларує рішення і забезпечить захист інтересів власника при виникненні господарських спорів
Відділ внутрішнього контролю	При використанні праці найманого управлінського персоналу повинна діяти захисна функція, яка реалізується через створення незалежної і підпорядкованої лише власникам служби внутрішнього контролю, обов'язком якої є контроль за дотриманням інтересів власника
Власник або керівник підприємства	Здійснює підготовку розпорядчого документу про облікову політику за наявності необхідних професійних знань та навичок формування облікової політики
Спеціалізовані консалтингові та аудиторські фірми	Якщо формування облікової політики здійснюється аудиторською фірмою (а також у випадках, коли цього вимагають власники), елементи облікової політики, що будуть представлені у майбутньому розпорядчому документі повинні бути презентовані власникам, з поясненням їх дії і ефекту для підприємства

Джерело: побудовано за матеріалами [1]

бути оформлені у вигляді таблиць довільної форми та пронумеровані. На них обов'язково повинні бути посилання в тексті Наказу.

Структурно Наказ про облікову політику, на нашу думку, повинен складатися з чотирьох частин:

– вступна, в якій наводиться загальна інформація про підприємство, назва наказу, його номер і дата затвердження, преамбула;

– основна, в якій послідовно розкриваються вибрані підприємством елементи облікової політики;

– заключна, що містить підписи осіб, які готували і затверджували наказ та на яких покладено відповідальність за його виконання;

– додатки, що містять робочий план рахунків; перелік вибраних методів нарахування амортизації за видами необоротних активів; перелік вибраних методів оцінки вибуття запасів за їх видами; перелік і склад статей калькуляції виробничої собівартості продукції (робіт, послуг); перелік та склад змінних і постійних загальновиробничих витрат; схеми розподілу загально-виробничих витрат на змінні та постійні й між видами готової продукції; перелік створюваних на підприємстві резервів, порядок їх формування та використання тощо.

У сучасній літературі з обліку при розгляді облікової політики виділяють три основних аспекти її формування: методичний, організаційний і технічний. У рамках елементів організаційного аспекту облікової політики розроблені пропозиції з організації бухгалтерської служби, рівень її централізації, підпорядкованості, структурі, внутрішнього аудиту облікової політики, порядок представлення, складу, розгляду і затвердження звітності для різних видів обліку для сільськогосподарських підприємств.

Удосконалення організації облікового процесу на підприємства слід почати з формування раціонального змісту Наказу, що міститиме в собі всі не обхідні відомості. На противагу тому, що не існує уніфікованої форми складання розпорядчого документу, Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства встановлює перелік елементів, що можуть бути відображені в Наказі, в якому повинні розкриватися форма організації обліку, система облікових регістрів, графіки документообігу, посадові інструкції бухгалтерів, положення про бухгалтерію, графіки здавання звітів матеріально відповідальними особами, терміни здавання фінансової, податкової та статистичної звітності підприємства тощо. Його необхідно складати послідовно, без повторення змісту чинних нормативних документів, розкривати усі елементи облікової політики, вибрані підприємством, лаконічно та стисло. Додатки до Наказу про облікову політику підприємства мають бути оформлені у вигляді таблиць довільної форми та пронумеровані. На них обов'язково повинні бути посилання в тексті Наказу.

Структурно Наказ про облікову політику, на нашу думку, повинен складатися з чотирьох частин:

– вступна, в якій наводиться загальна інформація про підприємство, назва наказу, його номер і дата затвердження, преамбула;

– основна, в якій послідовно розкриваються вибрані підприємством елементи облікової політики;

– заключна, що містить підписи осіб, які готували і затверджували наказ та на яких покладено відповідальність за його виконання;

– додатки, що містять робочий план рахунків; перелік вибраних методів нарахування амортизації за видами необоротних активів; перелік вибраних методів оцінки вибуття запасів за їх видами; перелік і склад статей калькуляції виробничої собівартості продукції (робіт, послуг); перелік та склад змінних і постійних загальновиробничих витрат; схеми розподілу загально-виробничих витрат на змінні та постійні й між видами готової продукції; перелік створюваних на підприємстві резервів, порядок їх формування та використання тощо.

Висновки. Таким чином, облікова політика підприємства є тим важливим інструментом, завдяки якому існує можливість розумного поєднання державного регулювання і власної ініціативи підприємства в питаннях організації та ведення бухгалтерського обліку. Поняття «облікова політика» має бути переглянуто на законодавчому рівні та повинно включати наступні аспекти:

– визначати необхідність використання облікової політики не лише при складанні та поданні фінансової звітності, а й при веденні бухгалтерського обліку;

– містити складові облікової політики, що встановлені (або мають бути встановлені) чинним законодавством;

– враховувати направленість облікової політики на задоволення інформаційних потреб не тільки зовнішніх користувачів, а й внутрішніх, тобто

обґрунтовувати управлінський характер облікової політики.

Тому облікову політику слід розглядати в двох аспектах: в широкому розумінні, це управління обліковими процесами в особі уповноважених органів, що діють в межах своєї компетенції; у вузькому розумінні, це комплекс принципів, методичних прийомів, способів та процедур організації та форм ведення бухгалтерського обліку, що за певних господарських умов обирається суб'єктом господарювання в межах законодавчих рекомендацій з метою забезпечення надійності фінансової звітності та якісної системи управління.

Список літератури:

1. Кулик В. А. Облікова політика підприємства: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни студентами спеціальності 7.03050901, 8.0305901 «Облік і аудит» за КМСОНП ПУЕТ / В. А. Кулик, Ю. О. Ночовна. – Пол-тава: ПУЕТ, 2013. – 183 с.
2. Ловінська Л. Г. Про національну облікову політику в Україні / Л. Г. Ловінська // Економіка України: політико-економічний журнал. – 2006. – № 4. – С. 22-29.
3. Маренич Т. Г. Облікове забезпечення відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. Режим доступу: www. nbuv.gov.ua
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14
5. Про облікову політику підприємства: Лист Міністерства фінансів України від 21.12.05 № 31-34000-10-5/27793 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58984&cat_id=34931
6. Пушкар М. С. Теорія і практика формування облікової політики: монографія / М. С. Пушкар, М. Т. Щирба. – Тернопіль: Карт-бланш, 2010. – 260 с.

Чебан Ю.Ю., Луговая О.И., Боева О.В.
Николаевский национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
Определены значения учетной политики. Определен механизм формирования учетной политики предприятия и механизмы их внедрения. Проанализировано состояние и особенности учетной политики сельскохозяйственных предприятий как субъекта со специфическими элементами учета. Описаны современное нормативное регулирование, его уровне и методологическое обеспечение. Указана необходимость совершенствования законодательной базы в условиях рыночной экономики.
Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, учетная политика, программное обеспечение, Приказа об учетной политике, усовершенствование.

Cheban J.J., Lugova O.I., Boeva O.V.
Mykolayiv State Agrarian University

FEATURES OF FORMATION OF ACCOUNTING POLICIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES: METHODOLOGICAL ASPECTS

Summary
Detected accounting policies. The mechanism of formation of the entity's accounting policy and mechanisms for their implementation. The condition and characteristics of farms accounting policies as the subject of specific elements of accounting. The modern regulation, its level and methodological support. Specified the need to improve the legal framework in a market economy.
Keywords: agricultural enterprise accounting policies, software, Order of accounting policy improvements.

УДК 311.16:338.432/633.521

МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЛЬОНОПРОДУКЦІЇ

Чухліб А.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проаналізовано сучасний стан виробництва льонопродукції в Україні. Досліджено особливості кількісної визначеності якості льонопродукції на окремих стадіях технологічного процесу. Розглянуто методичні аспекти моделювання та оцінки взаємозв'язку показників ефективності виробництва продукції льонарства. Обгрунтовано вибір залежної змінної і відбір виробничих факторів для моделювання виробничої функції ефективності виробництва льонопродукції. Розглянуто основні аналітичні характеристики математичної моделі виробничої функції.
Ключові слова: льонопродукція, ефективність виробництва, якість, оцінка, модель, кореляція, математичне рівняння, виробнича функція.

Постановка проблеми. Льонарство – специфічна галузь рослинництва, в якій процес виробництва можна розділити на два виробничі цикли: вирощування і збирання льону та переробка льоносировини. Багатостадійність технології виробництва та необхідність визначення економічної ефективності кожного виду льонопродукції на різних стадіях виробничого процесу потребують застосування показників економічної ефективності в системі з метою об'єктивного відображення всієї повноти отриманого результату.

Дослідження взаємозв'язку показників ефективності виробництва продукції льонарства здійснюють із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу, який дозволяє визначити і кількісно оцінити взаємозв'язки і співвідношеня з іншими показниками, що впливають на результати виробництва льону. Дослідження та практичне використання взаємозв'язків і залежностей між варіюючими показниками ефективності виробництва льонопродукції є досить актуальним в даний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Льон-довгунець – традиційна технічна культура західних і північних областех України. До 1993 р. валове виробництво льоноволокна в Україні становило 13-14% від світового. Україна займала друге місце по посівах льону-довгунця серед країн Європи та Азії (16-17%). Високі закупівельні ціни на продукцію льонарства, державні дотації, які становили 45-56% від вартості проданого державі льоноволокна, матеріальне стимулювання товаровиробників забезпечували ефективне виробництво льонопродукції на всіх стадіях технологічного процесу.

В 1995 р. відбувся різкий спад виробництва і реалізації льонопродукції, який супроводжувався скороченням посівних площ, зниженням врожайності і погіршенням якості продукції льонарства. Україна значно погіршила свої позиції в контексті світового ринку льону-довгунця.

На сьогодні в Україні виробництво льонопродукції практично зведено нанівець. Збитковість виробництва льнотрести призводить до стрімкого скорочення посівних площ під льон-довгунець і падіння обсягів валового збору льоноволокна. У 2013 р. посіви льону-довгунця становили 1,5 тис. га, тобто на 77,9% менше, ніж у 2008 р. Валове виробництво льоноволокна зменшилося в 2013 р. в порівнянні з 2008 р. на 63,3% і склало 1,1 тис. т [2]. Відсутність сировини безперечно вплинула на самоліквідацію підприємств первинної переробки льоносировини. І, як наслідок, кризова ситуація охопила і підприємства легкої промисловості.

Теоретико-методичним та практичним проблемам розвитку льонарства в Україні присвячені праці П.А. Голобородька, О.М. Головні, І.П. Карпця, В.Б. Ковальова, Н.І. Кравчук, Ю.Я. Лузана, В.А. Москаленка, В.М. Нелепа, А.Ф. Скорченка, Л.А. Чурсиної, М.К. Циганка, А.М. Шпичака та багатьох інших учених.

Оскільки спад виробництва льонопродукції триває, важливе значення має моделювання та оцінка взаємозв'язку показників ефективності виробництва продукції льонарства.

Мета статті. Головною метою статті є розкриття методичних аспектів моделювання та оцінки взаємозв'язку показників ефекивності виробництва продукції льонарства з врахуванням особливостей підприємств з виробництва та переробки льонопродукції.

Виклад основного матеріалу. Моделювання взаємозв'язку показників ефективності виробництва льонопродукції здійснюється за допомогою виробничої функції, рівняння якої використовується як математична модель.

Побудову виробничої функції слід здійснювати у слідуючій послідовності.

По-перше, здійснюється вибір залежної змінної і відбір виробничих факторів, що впливають на неї.

Залежною змінною при моделюванні взаємозв'язку показників ефективності виробництва льонопродукції можуть бути рентабельність виробництва льонопродукції (льносоломи, льнотрести, льоноволокна), прибуток на 1 га посівів льону-довгунця, ефективність використання землі, трудових ресурсів та інші економічні показники, які відображають результати виробництва льону.

Моделювання досліджуваних залежностей зобов'язують враховувати об'єктивні особливості підприємств з виробництва і переробки льонопродукції, де, як правило, відокремлюють дві групи факторів: перша група факторів пов'язана з природними, друга – з матеріально-технічними умовами.

Факторам-аргументам, що входять в математичну модель виробничої функції, крім основної вимоги щодо відображення об'єктивних особливостей підприємств з виробництва і переробки льонопродукції, висуваються і деякі інші. Так, насамперед, фактори повинні бути кількісно вимірні, оскільки кореляційні формули за своєю природою відображають взаємозв'язок тільки між кількісно вираженими ознаками.

Найбільш складним питанням є кількісна визначеність якості продукції. Поняття «якість продукції», як економічна категорія виходить з теорії товарного виробництва та його категорій: товар, споживна вартість, вартість. Якість продукції відображає її споживну вартість, яка обумовлена фізичними, хімічними та іншими властивостями, що

надаються їй в результаті діяльності людини. Одна й та ж сама споживна вартість може бути охарактеризована різною якістю. Споживна вартість, тобто корисність, здатність продукції задовольняти певну потребу, находиться в прямій залежності від природних властивостей продукції. Корисність продукції визначається її природними властивостями. Споживна вартість – це форма вираження корисності, а якість продукції – міра корисності споживної вартості.

Особливістю продукції льону-довгунця є те, що в міру зберігання, навіть за сприятливих умов, суспільна корисність її поступово знижується.

Якість одержуваної льонопродукції – вирішальний фактор ефективного функціонування льонарства, який характеризується технологічною цінністю продукції як сировини для промисловості. Так, при переробці трести номером 1,00 нормативний вихід всього волокна становить 24,5%, номером 2 – 27,8%. Тобто, для отримання 100 кг довгого волокна необхідно переробити 408 кг льоносировина номером 0,5; 383 кг – номером 1,00; 359 кг – номером 2,00 або 357 кг льоносировина найвищого номера.

Кількість тканини, отриманої з одиниці маси волокна, збільшується з підвищенням його якості. Так, якщо з 100 кг волокна номером 9 виробляють 281 мІ побутової тканини, номером 16 – 340 мІ, то з волокна номером 24 – 495 мІ.

Кількість отриманої тканини залежить від якості використаної льоносировини. З 1 ц льоноволокна номером 16 можна отримати тканини підвищеної якості на 12% більше, ніж з волокна номером 9. Волокно з льнотрести номером 2,00 дозволяє отримати тканини на 50-60% більше, ніж з такої ж кількості трести номером 1,00.

Вважаємо, що при побудові математичної моделі виробничої функції ефективності виробництва льонопродукції, обов'язково слід врахувати фактор – якість льонопродукції.

При цьому не слід відбирати занадто велику кількість факторів, оскільки це веде до ускладнення моделі та інтерпретації отриманих результатів дослідження. Оптимальною є комбінація факторних ознак, при якій залежний показник, характеризуючий ефективність виробництва льонопродукції, досягає екстремального рівня.

По-друге, здійснюється збір вихідної інформації відповідно до вибранної залежної змінної і відібраних виробничих факторів. Обсяг вихідної інформації повинен бути достовірним та достатнім для побудови математичної моделі виробничої функції.

По-третє, проводиться ідентифікація математичної моделі виробничої функції. Для емпіричного дослідження ефективності виробництва льонопродукції недостатньо тільки обґрунтувати модель. Необхідно, щоб модель підлягала математичній обробці. По-перше, кількість досліджуваних виробничих факторів має бути визначена з урахуванням як можливостей отримання даних, так і їх наявності для проведення розрахунків. По-друге, необхідно використовувати виробничу функцію, статистично допустиму для оцінки її значущості. Тому побудова математичної моделі виробничої функції ефективності виробництва продукції льонарства залежить від ряду проблем, пов'язаних з отриманням даних та їх статистичною оцінкою.

Оскільки на показники ефективності виробництва льонопродукції впливає цілий ряд виробничих факторів, то доцільно використовувати для моделювання залежностей виробничу функцію виду:

$$У=F\left(x_1,x_2,x_3\ldots x_n\right) \qquad (1)$$

Припущення про наявність лінійного зв'язку дозволяє представити математичне рівняння виробничої функції у вигляді:

$$У=a_0+a_1x_1+a_2x_2+\ldots+a_nx_n \qquad (2)$$

По-четверте, здійснюється параметризація виробничої функції, яка передбачає розрахунок параметрів досліджуваної залежності за допомогою способу найменших квадратів. Суть способу найменших квадратів полягає в мінімізації квадратів відхилень між теоретичними та емпіричними значеннями виробничої функції. Найкраще підібраною вважається модель розрахунку теоретичної лінії, для якої квадрат відхилень емпіричних даних від теоретичної лінії регресії є мінімальний [3].

Для визначення параметрів математичної моделі виробничої функції необхідно розв'язати систему нормальних рівнянь:

$$\begin{cases} n\cdot a_0 + a_1\cdot\sum x_1 + a_2\cdot\sum x_2 + \ldots + a_n\cdot\sum x_n = \sum y; \\ a_0\cdot\sum x_1 + a_1\cdot\sum x_1^2 + a_2\cdot\sum x_1\cdot x_2 + \ldots + a_n\cdot\sum x_1\cdot x_n = \sum y\cdot x_1; \\ a_0\cdot\sum x_2 + a_1\cdot\sum x_1\cdot x_2 + a_2\cdot\sum x_2^2 + \ldots + a_n\cdot\sum x_2\cdot x_n = \sum y\cdot x_2; \\ \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \\ a_0\cdot\sum x_n + a_1\cdot\sum x_1\cdot x_n + a_2\cdot\sum x_2\cdot x_n + \ldots + a_n\cdot\sum x_n^2 = \sum y\cdot x_n. \end{cases} \qquad (3)$$

Визначені параметри математичної моделі виробничої функції підлягають економічній інтерпретації.

По-п'яте, здійснюється перевірка істотності параметрів a_1, a_2..... a_n математичної моделі виробничої функції. Фактичне значення t-критерію Ст'юдента обчислюють за формулою:

$$t = a_i / \mu_i, \qquad (4)$$

де a_i – параметри математичного рівняння виробничої функції;

μ_i – середня похибка відповідного параметра a_i виробничої функції.

Довірчі інтервали для параметрів аі виробничої функції визначаються за формулою:

$$A_i = a_i \pm t\cdot\mu_i \qquad (5)$$

Для оцінки лінійної багатофакторної залежності обчислюють множинний коефіцієнт кореляції:

$$R=\sqrt{1-\frac{\Sigma\left(y-y_x\right)^2}{\Sigma\left(y-\overline{y}\right)^2}} \qquad (6)$$

Множинний коефіцієнт кореляції акумулює вплив всіх виробничих факторів, що входять в модель. Тому включення в неї додаткових виробничих факторів ніколи не призводить до зменшення R.

Крім того, здійснюють розрахунок основних аналітичних характеристик виробничої функції: коефіцієнта детермінації та коефіцієнтів еластичності [1].

Коефіцієнт детермінації характеризує на скільки відсотків варіація ефективності виробництва льонопродукції обумовлена варіацією виробничих факторів. Коефіцієнт детермінації розраховують як квадрат множинного лінійного коефіцієнта кореляції, вираженого у відсотках.

$$Д = R^2\cdot 100\% \qquad (7)$$

Коефіцієнти еластичності показують, на скільки відсотків зміниться ефективність виробництва льонопродукції при зміні на 1% кожного виробничого фактора:

$$E=a_i\cdot\frac{\overline{x_i}}{\overline{y}} \qquad (8)$$

Порівняння коефіцієнтів еластичності дозволяє визначити ступінь впливу окремих виробничих факторів і резервів, закладених в них, на резуль-

тативний показник ефективності виробництва продукції льонарства.

Висновки і пропозиції. Розглянутий методичний підхід моделювання та оцінки взаємозв'язку показників ефективності виробництва продукції льонарства дозволяє виявити резерви підвищення ефективності виробництва льонопродукції, встановити ступінь її залежності як від об'єктивних причин, так і від умов діяльності підприємств з виробництва та переробки продукції льонарства, що в сукупності дозволяє провести науково обгрунтовані прогнози.

Список літератури:

1. Гришин А. Ф. Статистика: Учеб. пособие / А. Ф. Гришин. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 240 с.
2. Збірник «Україна – 2013» [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat
3. Кулинич О. І. Теорія статистики: Підручник / О. І. Кулинич. – К-д.: Державне Центрально-Українське видавництво, 1996. – 228 с.
4. Сигел Ендрю. Практическая бизнес-статистика: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 1056 с.

Чухлеб А.В.
Национальный университет биоресурсов и природоиспользования Украины

МОДЕЛИРОВАНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ЛЬНОПРОДУКЦИИ

Аннотация
Проанализировано современное состояние производства льнопродукции в Украине. Исследованы особенности количественного определения качества льнопродукции на отдельных стадиях технологического процесса. Рассмотрены методические аспекты моделирования и оценки взаимосвязи показателей эффективности производства продукции льноводства. Обоснован выбор зависимой переменной и отбор производственных факторов для моделирования производственной функции эффективности производства льнопродукции. Рассмотрены основные аналитические характеристики математической модели производственной функции.
Ключевые слова: льнопродукция, эффективность производства, качество, оценка, модель, корреляция, математическое уравнение, производственная функция.

Chukhlib A. V.
Natsional University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE MODELING OF THE RELATIONSHIP INDICATORS OF PRODUCTION EFFICIENCY OF FLAX PRODUCTS

Summary
Analyzed the current state of the flax production in Ukraine. Investigated the features of quantitative determination of flax products at certain stages of the process. Considered the methodical aspects of modeling and valuation of relationship performance of flax production. Soundly the choice of the dependent variable selection and selection of the production factors to model production function of production efficiency flax products. Considered the basic analytical characteristics of the production function.
Keywords: flax products, production efficiency, quality, estimation, model, correlation, mathematical equation, production function.

УДК 332

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Шадура-Никипорець Н.Т.
Чернігівський національний технологічний університет

Встановлено, що розширене інтенсивне відтворення продовольчої сфери України сьогодні виступає однією з основних передумов досягнення гармонійного розвитку економіки. Встановлено, що резервами розвитку продовольчої сфери є невикористані можливості. Резерви можуть носити внутрішньовиробничий, галузевий, міжгалузевий, регіональний, загальнодержавний та синергійний характер. З урахуванням цілей функціонування визначено основні пріоритети та напрями розвитку продовольчої сфери. Запропоновано алгоритм формування завдань та пріоритетів розвитку продовольчої сфери.

Ключові слова: продовольча сфера, регіональний продовольчий комплекс, резерви розвитку, пріоритети розвитку, розвиток

Постановка проблеми. Сучасний трансформаційний період розвитку України, її інтеграція у світове господарство, загострення широкого кола соціально-економічних проблем формують нові виклики щодо ефективного функціонування продовольчої сфери України.

Цілком зрозуміло, що сфера виробництва продуктів харчування, основними завданнями котрої є забезпечення населення якісними продовольчими товарами, формування експортного потенціалу й високого рівня конкурентоспроможності країни, гарантування продовольчої безпеки держави та її регіонів, вимагає особливої уваги щодо розробки і впровадження заходів щодо стабілізації її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти розвитку продовольчої сфери на мікро-, мезо- та макрорівні знаходять висвітлення у працях широкого кола дослідників. Зокрема питаннями об'єктивної оцінки стану та тенденцій функціонування аграрних та харчових підприємств України, виявленням їх особливостей та ролі у національній економіці займались такі відомі вітчизняні науковці, як Бутко М.П., Дейнеко Л.В. [7], Заїнчковський А.О. [1], Коломицева О.В. [3], Купчак П.М. [7], Лисецький А.С., дослідженням умов, факторів та перспектив розвитку продовольчої сфери – Борщевський П.П., Іртищева І.О. [2], Лупенко Ю.О. [5], Месель-Веселяк В.Я. [5], Саблук П.Т., Сичевський М.П. [6], Чернюк Л.Г., Шубравська О.В [10] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах цих вчених закладене вагоме теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження проблем функціонування сфери продовольчого забезпечення населення країни та її регіонів. Однак трансформаційний характер сучасності та важливість продовольчої сфери для гармонійного розвитку суспільства визначають необхідність поглиблення досліджень особливостей формування пріоритетів її функціонування відповідно до специфіки поточного стану та умов діяльності.

Метою даної роботи є виявлення існуючих резервів та окреслення основних пріоритетів розвитку продовольчої сфери на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу сучасного стану та динаміки розвитку регіональних харчопродовольчих комплексів (РХПК) України [2; 6; 9], виявили наявність широкого кола проблем, що пов'язані з недосконалим нормативно-правовим та ресурсно-інформаційним забезпеченням діяльності суб'єктів продовольчої сфери; низьким рівнем екологічності, якості та прогресивності наявної технічної бази і використовуваних технологій; відсутністю обґрунтованого управління продовольчою сферою; нерозвиненістю спеціалізованої інфраструктури; негативними тенденціями ринкової кон'юнктури тощо.

Дослідження основних тенденцій функціонування РХПК України та оцінка їх відповідності цілям розвитку дозволили встановити, що рівень розвитку ХПК конкретного регіону залежить від значної кількості факторів, які можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Дія негативних факторів є свідченням невикористаних можливостей (різного роду втрат та перевитрат ресурсів, їх неефективного використання), котрі вважаються резервами розвитку РХПК.

В економічній літературі існують різноманітні підходи до визначення сутності резервів, зокрема, на думку А.О. Заїнчковського, резерви являють собою невикористані, але реальні можливості зростання, які можуть бути реалізовані протягом певного часу [1]. На наш погляд, резерви розвитку РХПК в умовах трансформаційної адаптації – це невикористані в даний момент часу можливості економіко-соціального зростання продовольчої сфери регіону за існуючого рівня екологічного навантаження. За місцем виникнення резерви розвитку РХПК можна об'єднати у шість груп: внутрішньовиробничі, галузеві, міжгалузеві, регіональні, загальнодержавні та синергійні.

Загальнодержавні резерви – це резерви, використання яких впливає на можливість розвитку національної економі загалом і які пов'язані з упровадженням досягнень науково-технічного прогресу, удосконаленням галузевої структури, раціональним розміщенням підприємств та їх забезпеченістю сировинними ресурсами, рівнем ефективності демографічної й територіальної зайнятості населення, оптимальним використанням ринкових механізмів і методів господарювання тощо.

Регіональні резерви пов'язані з можливостями поліпшення використання продуктивних сил даного регіону.

Галузеві резерви пов'язані з можливостями забезпечення розвитку, характерними для самої продовольчої сфери, та зумовлені розширенням ролі суспільної організації виробництва, заснованої на поділі праці (спеціалізація), розвитку виробничих зв'язків (кооперація), еколого-економічно обґрунтованому укрупненні підприємств (концентрація), удосконаленні галузевого планування, прогнозування, управління, використанні прогресивних досягнень науково-технічного прогресу і передового досвіду.

Міжгалузеві резерви відображають можливості поліпшення міжгалузевих зв'язків окремих галузей в рамках РХПК, зокрема вони можуть бути реалізовані за умови вдосконалення організації і розширення централізованого спеціалізованого інфраструктурного обслуговування харчових підприємств, своєчасне, точне і якісне виконання до-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

говорів щодо кооперованих поставок, поліпшення якості продукції в сировинних галузях тощо.

Внутрішньовиробничі резерви виявляються і реалізуються безпосередньо на підприємстві. Вони зумовлені розробкою заходів щодо ефективного використання основних та оборотних засобів підприємства, скорочення втрат робочого часу, економії сировини, матеріалів і енергії, поліпшення організації виробництва й планування виробничого процесу.

Взаємодія всіх зацікавлених суб'єктів сфери продовольчого забезпечення створює особливу групу резервів, назвемо їх синергійними, тобто пов'язаними з ефектами їх спільної дії. Такі резерви виявляються у можливості забезпечення повної узгодженості процесу розвитку РХПК з поставленими перед ним завданнями, координації зусиль.

Залучення виявлених резервів до процесу прогресивного розвитку РХПК, з урахуванням цілей його функціонування, дозволяє у ролі основних пріоритетів визначити (рис. 1): стабілізацію розвитку ХПК України; реструктуризацію продовольчої сфери; соціальну орієнтацію розвитку на максимальне задоволення потреб населення в якісних, доступних екологічно чистих продуктах харчування; підвищення ефективності виробництва; впровадження інновацій, матеріало- та енергозбереження; самофінансування як найвищу ступінь економічної самостійності господарюючих суб'єктів; гарантування продовольчої безпеки; комплексний розвиток економіки регіону.

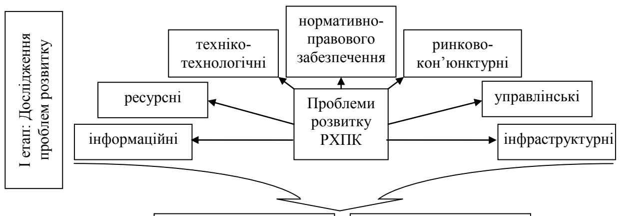

Рис. 1. Алгоритм формування пріоритетів розвитку РХПК

Джерело: розроблено автором

Пріоритети діяльності РХПК певного регіону можна конкретизувати відповідно до основних напрямків його перспективного розвитку, котрі зводяться до наступного:

1) інноваційно-інвестиційні:

– розробка дійового механізму інвестування технологічних змін з метою забезпечення інноваційного розвитку РХПК. Слід посилити регіональні інструменти впливу на впровадження новітніх досягнень НТП та державне регулювання інноваційних процесів за допомогою регіональних інноваційних фондів та цільового конкурсного фінансування;

– створення передумов для технічного оновлення підприємств продовольчої сфери та посилення інноваційної спрямованості через впровадження систем управління якістю (стандарт ISO серії 9000, ISO серії 14000), які забезпечують якість продукції на всіх етапах її життєвого циклу і сприяють підвищенню результативності діяльності комплексу;

– модернізація засобів механізації, що забезпечить підвищення технічної ефективності підприємств та широкомасштабне впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій;

– визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як довгостроковим інтересам, так і невідкладним завданням;

2) територіально-структурні:

– поглиблення спеціалізації окремих районів на розвитку тих видів продуктів харчування, які мають сприятливі регіональні умови для розвитку (при обов'язковому збільшенні рівня промислового розвитку аграрних територій) та переваги в ефективності їх виробництва. Удосконалення розміщення підприємств з метою формування спеціалізованих зон перероблення продовольчої сировини та виробництва продуктів харчування;

– формування структури і розміру об'єктів виробничо-промислової підсистеми ХПК відповідно до рівня наявного та прогнозного попиту на продукти харчування з урахуванням ресурсної забезпеченості регіону (профіль сільськогосподарського виробництва, наявні лісові, річкові чи морські сировинні продовольчі ресурси території);

– розвиток мережі інфраструктури сервісного обслуговування, заготівлі, оптової торгівлі, маркетингу, консалтингу, логістично-термінального господарства тощо;

– поєднання інтересів різного рівня і масштабу з метою збалансованості економіки у різних зрізах (регіональному, галузевому, соціальному, за сферами виробництва, за формами власності тощо) та пропорційність і комплексність розвитку і розміщення складових РХПК;

3) організаційно-економічні:

– організація високорентабельного виробництва продовольчих товарів, підвищення продуктивності праці та ефективності використання основних засобів, обігових коштів і фінансових ресурсів, максимізація прибутку на основі розширення асортименту виробництва продукції, диверсифікації виробництва, зниження його витратності. Функціонування елементів РХПК з найменшими сукупними витратами суспільної праці;

– оптимізація розмірів та організаційних форм харчових підприємств відповідно до вимог ринкової економіки, новітніх досягнень науки, техніки, технології виробництва та їх адаптація до діяльності в умовах європейської інтеграції та СОТ;

– формування такої структури випуску конкурентоспроможної харчової продукції, яка б відповідала збалансованості та ефективному завантаженню виробничих потужностей для насичення як внутрішнього ринку і забезпечення продовольчої безпеки регіону, так і формування потужного експортного потенціалу та розширення зовнішньо-експортних зв'язків;

– поліпшення міжгалузевих інтеграційних процесів, що забезпечить максимальну ефективність виробництва за рахунок: значного скорочення витрат при транспортуванні, зберіганні чи реалізації сировини та готової продукції, раціональнішого використання вторинної сировини та відходів, формування і використання найефективніших наскрізних технологічних процесів;

– досягнення максимально можливого самозабезпечення з основних видів продуктів харчування, забезпечення виробництва продовольства в обсязі та асортименті, достатньому для харчування за науково обґрунтованими нормами;

4) інституційні:

– створення економічного середовища господарювання підприємств продовольчої сфери, котре формує можливості для забезпечення комплексного розвитку регіональної економіки;

– прискорення розробки та застосування вітчизняних нормативно-правових документів з питань якості продукції, гармонізованих з міжнародними системами стандартизації, в тому числі за умови активної фінансової допомоги державних органів;

– розширення мережі сертифікаційних служб та випробувальних лабораторій, акредитованих за міжнародною системою, результати аналізу яких були б загальновизнаними на світовому рівні;

– розробка і впровадження законодавчих і нормативних актів, спрямованих на захист і підтримку національного товаровиробника продуктів харчування та підвищення ефективності роботи окремих підгалузей харчової промисловості.

5) екологічні:

– стабілізація екологічної ситуації у сфері виробництва продуктів харчування, врахування умов ведення екологічного сільського господарства, сертифікації, реалізації, транспортування, зберігання, стимулювання виробництва і споживання екологічно чистих продуктів харчування, створення і поширення торговельних марок таких харчових продуктів на світові ринки;

– комплексне раціональне природокористування з урахуванням характеру впливу застосовуваних технологій суб'єктами РХПК на навколишнє середовище;

– підвищення безпеки продовольчих товарів за рахунок розробки та використання прогресивних медико-біологічних вимог і санітарних норм якості продовольчої сировини, процесу виробництва та продуктів харчування;

6) соціальні:

– своєчасне, повне та доступне задоволення існуючих потреб у якісних продуктах харчування на даній території;

– підвищення соціальної ефективності забезпечення населення їжею, що проявляється у збільшенні обсягу споживання продуктів харчування, зменшенні рівня диференціації у споживанні їжі між окремими територіями та соціальними групами, підвищення рівня збалансованості раціону харчування, зростання якості харчових товарів;

– захист прав споживачів продовольчих товарів, гарантування їх повної поінформованості про склад, умови виробництва, терміни зберігання та реалізації продуктів харчування;

– зростання рівня оплати праці у продовольчій сфері, забезпечення соціальних гарантій працівників та підвищення їх зацікавленості у результатах функціонування підприємств РХПК, прирощення реальних доходів населення.

Висновки і пропозиції. Запропонований алгоритм формування завдань та пріоритетів розвитку ХПК конкретного регіону надає можливість враховуючи специфіку наявних ресурсів та резервів, спрямувати його діяльності на забезпечення наукової і практичної обґрунтованості розвитку РХПК; системну ув'язку інтересів та ресурсів великої кількості господарюючих суб'єктів продовольчої сфери різних організаційно-правових форм та масштабів діяльності; координацію зусиль державних та регіональних органів влади у вирішенні проблем продовольчого забезпечення населення та сталого розвитку регіону.

Список літератури:

1. Заїнчковський А. О. Підприємства харчової промисловості на ринку продовольчих товарів України / А. О. Заїнчковський // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. – 2009. – № 31. – С. 18-21.
2. Іртищева І. О. Інтелектуально-інноваційний розвиток інфраструктури як концепція економічної сталості агропродовольчої сфери / І. О. Іртищева, Т. В. Стройко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 71-78.
3. Коломицева О. В. Продовольчий комплекс як структурна складова АПК в умовах трансформаційного розвитку економіки // О. В. Коломицева, Н. В. Шевченко / Вісник Дніпропетровського університету, Серія Економіка № 4(2). – 2010. – С. 17-22.
4. Нуралиев С. У. Продовольственный рынок: проблемы становления и перспективы развития [Текст] / С. У. Нуралиев. – Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного ун-та, 2003. – 280 с.
5. Перспективи та можливі ризики розвитку сільського господарства України у 2014 році: науково-аналітичний прогноз / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, В. Я. Месель-Веселяк та ін.]; за ред.. Ю. О. Лупенка та М. І. Пугачова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 32 с.
6. Сичевський М. П. Формування національної продовольчої системи: сучасність та перспективи / М. П. Сичевський, О. Б. Полєщук, О. В. Коваленко // Продовольчі ресурси. – 2013. – № 1. – С. 8-21.
7. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів: монографія / за ред. доктора економічних наук, професора Л. В. Дейнеко. – К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. – 152 с.
8. Шадура-Никипорец Н. Т. Продовольственное потребление: динамика и тенденции в Украине // Н. Т. Шадура-Никипорец, О. В. Минина / Международный научно-исследовательский журнал: Сборник по результатам XXI заочной научной конференции. Екатеринбург: МНИЖ – 2013. – № 11(18). Часть 2. – С. 96-97.
9. Шубравська О. Регіональний аспект сталого економічного розвитку агропродовольчої системи України / О Шубравська // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 68-76.

Шадура-Никипорец Н.Т.
Черниговский национальный технологический университет

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ

Аннотация
Установлено, что расширенное интенсивное воспроизводство продовольственной сферы Украины сегодня выступает одной из основных предпосылок достижения гармоничного развития экономики. Установлено, что резервами развития продовольственной сферы являются неиспользованные возможности. Резервы могут носить внутрипроизводственный, отраслевой, межотраслевой, региональный, общегосударственный и синергетический характер. С учетом целей функционирования определены основные приоритеты и направления развития продовольственного сферы. Предложен алгоритм формирования задач и приоритетов развития продовольственной сферы.
Ключевые слова: продовольственная сфера, региональный продовольственный комплекс, резервы развития, приоритеты развития, развитие.

Shadura-Nykyporetc N.T.
Chernihiv National Technological University

DEVELOPMENT PRIORITIES OF FOOD SERVICES OF UKRAINE

Summary
Found that the expanded reproduction intensive food sector of Ukraine today stands one of the main prerequisites for achieving harmonious economic development. Established that reserves of food areas are unused opportunities. Provisions may wear of internal, industry, cross-sectoral, regional, national and synergistic nature. Given the objectives of the operation the main priorities and directions of development of the food sector. The algorithm formation objectives and priorities of the food sector.
Keywords: food sector, regional food complex, reserves development, development priorities, development.

УДК 330.1:37.014.3

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Шестаковська Т.Л.
Чернігівський національний технологічний університет

В статті автор звертає увагу на особливості економічної безпеки системи освіти у сучасних умовах. Розглянуто основні проблеми функціонування економіки освіти, які безпосередньо впливають на її економічну безпеку. Обґрунтовано важливість фінансування у забезпеченні економічної безпеки системи освіти. Запропоновано удосконалити механізм фінансування за рахунок впровадження нормативу бюджетного фінансування. Доведено необхідність використання нормативного фінансування та обґрунтовані можливі позитивні результати.

Ключові слова: система освіти, економічна безпека, економічна безпека освіти, фінансування освіти, нормативне фінансування.

Постановка проблеми. Значну увагу сучасні економісти, що працюють в галузі освіти, приділяють проблемі фінансування. Така увага пояснюється постійним реформуванням економіки системи освіти. Одним з основних завдань економічної безпеки вважається збереження і зміцнення позицій країни у світовій економічній системі. Події кінця XX століття в Україні привели до кардинальних змін у економічному та суспільному житті. На зміну командно-адміністративній економічній системі прийшла ринкова економіка. Природно, що такі глобальні зміни стали хворобливими як для самої економіки, так і для системи освіти та кожної особистості, незалежно від її статусу. Коли ми говоримо про економіку освіти в 90-ті роки минулого століття і початку нового століття ми вільно або мимоволі використовуємо уявлення, що знайшли потім (в ході подальшого наукового розвитку) широке застосування в економічній безпеці. Саме під цим кутом зору будемо розглядати економіку освіти, яка раніше була представлена як другий етап розвитку економічної думки в системі освіти у ракурсі проблем економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної теми, з різним ступенем глибини, досліджувалися багатьма зарубіжними і вітчизняними економістами. Економічним проблемам системи освіти були присвячені наукові праці В.С Баженова, Н.П. Гибало, І.С. Каленюк, А.К. Ключєва, В.І. Лукашина, В.І. Марцинкевича, В.А. Носкова, В.JI. Тамбовцева, В.М. Філіппова, Н.І. Холявко та ін. Питання загальної теорії економічної безпеки представлені в працях І.Ф. Бінько, А.Д. Бурикіна, З.С. Варналія, О.С. Власюк, О.Є. Користін, І.Г. Мішина, В.Т. Шлемко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблеми економічної безпеки системи освіти у сучасних ринкових умовах потребують глибшого дослідження. Адже актуальні питання фінансування системи освіти не були достатньо досліджені в ракурсі забезпечення її економічної безпеки, які є одним з найважливіших складових.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі проблем фінансового забезпечення системи освіти, як головної складової її економічної безпеки в сучасних ринкових умовах господарювання, та обґрунтуванні можливих пропозицій їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом під економічною безпекою освіти стали розуміти проблеми виділення фінансових ресурсів на здійснення заходів з безпеки освітнього закладу (пожежна безпека, антитерористичні заходи, несанкціоноване проникнення в інформаційні бази освітньої установи і т.д.) [1]. Також, існує думка, що предметом економічної безпеки освітнього закладу, як наукового напрямку, є вивчення, з одного боку, об'єктивних захисних властивостей економічної системи освіти, механізму її протистояння впливу небезпечних сил і чинників, а з іншого – охоронних, контролюючих, консультативних функцій держави та суспільства і створюваних ними з цією метою відповідних інститутів (наприклад, піклувальних рад при закладах освіти). На нашу думку необхідно розрізняти поняття «безпека освітнього закладу» та «економічна безпека освітнього закладу» Під «безпекою освітнього закладу» далі розуміється – стан захищеності, як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі певної частини або всього освітнього закладу від загроз соціального, техногенного та природного характеру, забезпечення його якісного та ефективного функціонування. Під «економічною безпекою освітнього закладу» розуміється – сукупність економічних відносин спрямованих на забезпечення необхідними ресурсами, що дозволяють протистояти загрозам порушення рівноваги і стійкості траєкторій розвитку даної динамічної системи. При цьому особлива увага приділена розгляду здатності закладів освіти реагувати на зовнішні та внутрішні загрози за допомогою перебудови своєї внутрішньої структури і корекції параметрів функціонування.

За роки попереднього розвитку суспільство звикло, що безкоштовна (тобто повністю фінансується державою) освіта є невід'ємною частиною життя. Зміни в структурі джерел фінансування з одного боку різко погіршили фінансове становище освіти, в силу зниження бюджетних вливань, а з іншого надали можливість освітнім установам самим заробляти гроші. Тому сучасних дослідників, що працюють в області економіки освіти і як наслідок економічної безпеки освітніх установ хвилювали, і хвилюють, насамперед, наступні проблеми [2;3;4]:

- яким має бути співвідношення між бюджетними і позабюджетними фінансовими потоками в системі освіти та наскільки це виправдано з точки зору порогових значень економічної безпеки у нових умовах соціального розвитку. На жаль, більшість дослідників даного питання або повністю обходить проблеми благодійності, або просто їх згадує. Це звичайно не дозволяє повномасштабно враховувати можливості одного із значущих чинників економічної безпеки освітніх установ;
- наскільки виправдано введення і потім широке використання так званого «нормативного подушового фінансування» при визначенні бюджету освітньої установи та як це відобразиться на рівні економічної безпеки освітніх установ;
- як повинні розвиватися реформи в галузі економіки освіти, і як вони пов'язані з розвитком еко-

номічної безпеки освіти, в умовах демографічного спаду, що спостерігається у даний час.

На жаль, більшість дослідників замикається в рамках кризового періоду функціонування національної економіки. Осторонь залишаються проблеми стабілізації, які за багатьма показниками завершилися і потребують переосмислення сучасними економістами. Тим більше не розглядаються питання інноваційного розвитку, які є актуальними в сучасних умовах. Освітні установи мають багатоукладну систему економічного розвитку: одні живуть з позицій економічної безпеки в основному в рамках виживання, інші в рамках стабілізації, треті повільно, але впевнено будують інноваційні відносини. Природно, що економічна безпека для різних освітніх установ має відмінні риси та мету. Відповідно і благодійні процеси в таких освітніх установах не схожі за своїми сутнісними характеристиками [3; 5].

У сучасній літературі вважається, що безпека освітньої системи має ряд фундаментальних принципів [2; 4]. При зміні даних принципів система знижує рівень власної захищеності від ризиків і потім руйнується в цілому, або у окремих значущих підсистемах. Дане поняття базується на принципах функціонування великих та складних систем і методологічно пов'язаних з загальною теорією систем. Одночасно в сучасній літературі вважається, що економічна безпека освітньої системи – це, перш за все, забезпечення всієї освітньої системи необхідними ресурсами (в першу чергу фінансовими). У такій постановці предметом економічної безпеки освітнього закладу, як наукового напрямку, є [4]: – вивчення можливих захисних якостей економічної системи держави стосовно конкретного освітнього закладу в залежності від його типу і місця розташування; – формування механізмів та інструментів (зовнішніх і внутрішніх, перш за все, економічних) щодо протистояння впливу ворожих сил і чинників, які прагнуть дестабілізувати діяльність організації; – створення охоронних, контролюючих та консультативних функцій, у тому числі держави; – надання допомоги у функціонуванні інститутів, що впливають на функціонування освітньої установи (наприклад, піклувальних ради).

У системі освіти доречно поширити рекомендації щодо розрахунку нормативів фінансування. Слід відпрацювати не тільки механізми виділення державою субвенцій місцевим бюджетам у розмірі, необхідному для реалізації основних загальноосвітніх програм, а й запровадити механізми фінансування кожного закладу на основі нормативного принципу.

Рис. 1. Цілі та принципи підходу до впровадження нормативу фінансування системи освіти

Рис. 2. Результати від впровадження нормативного фінансування у національній системі освіти

Поряд з безумовною важливістю подальшого вдосконалення механізмів, що підвищують ефективність використання бюджетних коштів у системі освіти, необхідно створювати механізми і стимули інвестування в неї приватних і корпоративних засобів. Створення подібних механізмів і стимулів буде не тільки сприяти поліпшенню загальної фінансово-економічної ситуації в системі освіти, а й забезпечить умови для зростання її сприйнятливості до запитів суспільства та ринку праці, що безумовно позитивно вплине на якість освітнього процесу.

Разом з тим, створення сприятливих правових та економічних умов для приватного інвестування в систему освіти має супроводжуватись розробкою і впровадженням механізмів захисту освітніх установ від дій, спрямованих на їх необґрунтований перехід до господарської самостійності. Вважаємо, що для підвищення інвестиційної привабливості системи освіти необхідно:

1) створити умови для підвищення економічної автономії та якісного управління закладами освіти шляхом урізноманітнення організаційно-правових форм;

2) створити умови для зниження інвестиційних ризиків вкладень в систему освіти шляхом розвитку громадських інститутів управління освітою;

3) забезпечити введення нових принципів фінансування;

4) забезпечити більшу прозорість для засновників процесів фінансово-господарського управління закладами освіти [6].

Виходячи з виявлених проблем у фінансуванні, сформулюємо рекомендації, що сприятимуть поліпшенню чинного механізму фінансування системи освіти в Україні.

По-перше, слід розмежувати видаткові повноваження, тобто права та обов'язки органів влади різних рівнів щодо нормативно-правового регулювання, забезпечення фінансовими засобами і власне фінансування загально-

освітніх послуг. У його основу має бути покладено розмежування функцій між державними, регіональними та місцевими органами влади щодо основних видаткових статей економічної класифікації.

По-друге, для підвищення ефективності використання ресурсів потрібно, на наш погляд, змінити порядок виділення бюджетних коштів.

В якості пріоритетного напрямку реформування системи освіти пропонуємо впровадження нового механізму розподілу бюджетних ресурсів та перехід закладів освіти на фінансову автономію. Основною ідеєю є створення механізмів, при яких державні послуги могли б надаватись закладами різних організаційно-правових форм. Це значно впорядкує фінансові потоки в системі освіти та суттєво вплине на діяльність закладів в цілому. Для запуску нового механізму пропонується:

1) розробити методику розрахунку нормативу бюджетного фінансування для закладів системи освіти різних типів і видів;

2) законодавчо затвердити дану методику;

3) надати фінансову автономію бюджетними установам, створивши при них власні бухгалтерії, забезпечити ведення бухгалтерського обліку та надання фінансової звітності, ґрунтуючись на принципах господарської автономії. Пропонується зберегти статус бюджетних установ тільки за тими, хто дійсно потребує адміністративного контролю та кошторисного фінансування.

По-третє, мобілізація коштів з позабюджетних джерел повинна стати постійною і служити вагомим доповненням до державних асигнувань у процесі вирішення актуальних проблем підвищення якості освіти. Таку роботу слід проводити відповідно до законодавства України. Це, у свою чергу, вимагає вдосконалення нормативно-правової бази.

По-четверте, існуючий сьогодні кошторисний порядок бюджетного фінансування закладів освіти багато в чому обмежує можливості і стимули підвищення якості послуг та ефективності їх надання, що вимагає закласти в основу фінансування системи освіти принцип «управління за результатами».

Необхідно, щоб будь-яка фінансована за рахунок бюджетних коштів програма розвитку освітньої діяльності містила чіткий перелік індикаторів результативності. Використання індикативного управління результатами дозволить підвищити ефективність витрачання бюджетних коштів. Складність системи, її багатофункціональний, багатоцільовий характер роблять неефективним використання одного або декількох інструментів бюджетного фінансування, обумовлюють необхідність використання різних фінансових інструментів, що застосовуються в єдиній системі і в оптимальному поєднанні.

У сучасних умовах підходи, які функціонують в Україні, стосовно формування нормативів відрізняються від тих, які пропонуємо, головним чином, складом витрат, що враховуються при розрахунку нормативу та рівнем управління, на якому формуються нормативи. Адже система фінансування української освіти оцінюється як неефективна через наступні причини:

1) чинний порядок фінансування базується на жорсткому виконанні кошторису, тобто планового документа. При цьому відсутня розроблена для умов ринкової економіки методична база планування;

2) розподіл бюджетних коштів за статтями бюджетної класифікації і дотримання постатейного принципу їх використання не дозволяє оперативно маневрувати ресурсами залежно від конкретних умов, змінювати кошторис можна, але процедура змін складна;

3) участь у ринкових відносинах фактично примушує освітні установи маневрувати ресурсами, що розцінюється як нецільове використання бюджетних коштів і веде до посилення контролю;

4) посилення нагляду за витрачанням коштів бюджету породжує необхідність обґрунтування перед фіскальними і фінансовими органами напрямків використання виділених фінансових ресурсів, що практично знищує можливість реалізації принципів автономності освітніх установ;

5) чинна структура органів, яка бере участь у фінансуванні освіти, містить проміжні ланки, які гальмують рух фінансових потоків [6].

Введення в сучасних умовах механізму нормативного фінансування дозволить підвищити ефективність використання сукупних ресурсів системи освіти. Найбільш загальні цілі та принципи підходу до впровадження нормативу фінансування представлені на рис. 1.

Тому доцільним вважається вивчення зарубіжного досвіду впровадження нових механізмів фінансування навчальних закладів. Нормативи фінансового забезпечення освітньої діяльності визначаються по кожному рівню освіти, виду та спрямованості освітньої програми з урахуванням форм навчання, типу освітньої організації, інших особливостей організації освітнього процесу в розрахунку на одного учасника. Передбачено, що норматив може корегуватись на відповідні коефіцієнти, в залежності від: місця розташування (міська чи сільська); кількості учителів вищої категорії; кількості класів корекції; кількості учнів, що навчаються вдома через хворобу.

В процесі дослідження нами проаналізовані цілі, принципи та завдання механізму нормативного фінансування, що дало змогу виділити основні ефекти від впровадження даного механізму, які відображені на рис. 2.

При переході до нормативного фінансування необхідно розробити методичні рекомендації для визначення нормативів бюджетного фінансування закладів системи освіти. Основні ідеї методичних рекомендацій, які можуть використовуватись в Україні, на нашу думку, полягають у наступному:

1) планування має здійснюватись на основі визначення вартості стандартної бюджетної послуги у розрахунку на одного учня;

2) необхідний облік специфіки контингенту;

3) норматив повинен враховувати законодавчо визначені натуральні норми (санітарні, наповнюваність класів та ін.);

4) для визначення вартості стандартної освітньої послуги необхідно використовувати обов'язкові для виконання норми законодавства, які впливають на вартість освітньої послуги;

5) врахування відмінностей у вартості освітньої послуги за рівнями навчання, видами освітніх програм може здійснюватись за допомогою коефіцієнтів подорожчання;

6) методика розрахунку повинна враховувати регіональні особливості розподілу фінансових ресурсів між закладами системи освіти.

Висновки і пропозиції. У країні поступово, але неухильно змінюється ставлення до системи освіти, що виражається зокрема у величині фінансування. Інноваційна економіка природно повинна брати свої орієнтири на даний економічний цикл. Саме система освіти відповідальна за темпи і якість побудови нового технологічного укладу. Це в свою чергу принципово змінює вимоги до економічної безпеки всієї системи освіти в цілому і кожного освітнього закладу зокрема. Природно, що джере-

ла фінансування, благодійність в першу чергу, в цьому ракурсі повинні зіграти свою провідну роль. Забезпечення розвитку системи освіти можливе лише на основі використання інноваційних організаційно-економічних підходів, здатних долати ризики та ефективно досягати поставлених цілей розвитку. Механізм нормативного фінансування має забезпечити прозорість планування видатків, ефективність використання бюджетних коштів, вирівнювання бюджетних фінансових можливостей освітніх закладів на етапі планування; забезпечення справедливості розподілу бюджетних коштів; гарантії фінансово-господарської автономії закладів освіти.

Список літератури:

1. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: Монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, С. О. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
2. Экономическая безопасность: теория, методология, практика / под науч. ред. Никитенко П. Г., Булавко В. Г.; Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2009. – 394 с.
3. Кондрат И. Н. Экономическая безопасность производства образовательных услуг и ее институциональное обеспечение / И. Н. Кондрат // Из-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – 136 с.
4. Користін О. Є. Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін. – К.: «Правова єдність», 2010. – 368 с.
5. Бучковська Я. Г. Проблеми фінансування освіти в Україні / Наука й економіка. – 2010 р. – № 2. – С. 20-24.
6. Шестаковська Т. Л. Організаційно-фінансові інновації у сфері загальної середньої освіти: міжнародний досвід / Т. Л. Шестаковська // Економіка і регіон. – 2012. – № 6. – С. 76-81.

Шестаковская Т.Л.
Черниговский национальный технологический университет

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
В статье автор обращает внимание на особенности экономической безопасности системы образования в современных условиях. Рассмотрены основные проблемы функционирования экономики образования, которые непосредственно влияют на ее экономическую безопасность. Обоснована важность финансирования в обеспечении экономической безопасности системы образования. Предложено усовершенствовать механизм финансирования за счет внедрения норматива бюджетного финансирования. Доказана необходимость использования нормативного финансирования и обоснованные возможные положительные результаты.
Ключевые слова: система образования, экономическая безопасность, экономическая безопасность образования, финансирование образования, нормативное финансирование.

Shestakovska T.L.
Chernihiv National University of Technology

IMPROVING FINANCIAL MECHANISM OF EDUCATION AS THE BASIS FOR SUPPORT OF ITS ECONOMIC SECURITY

Summary
In this article the author draws attention to the peculiarities of economic safety education in the modern world. The main problem of the economy education that directly affect its economic security. The importance of finance in ensuring economic security education system. A funding mechanism improved through the introduction of regulation of public funding. The necessity use of funding and regulatory reasonably possible positive results.
Keywords: education, economic security, economic security education, education funding, regulatory funding.

УДК 332.158

ПРИМЕНЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ПОДХОДА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ИМИДЖА ЯКУТИИ

Шкурко Н.С.
Северо-Восточный федеральный университет имени М.К. Аммосова
Михайлова А.В.
Финансово-экономический институт
Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова

Данная статья посвящена вопросам формировании имиджа инвестиционной привлекательности Якутии. Как известно, в повышении конкурентоспособности региона важную роль играет его имидж, который складывается в общественном сознании под влиянием объективных обстоятельств и субъективных факторов политического, экономического, социального и историко-культурного развития территориального образования. Инвестиционный имидж региона – реальный управленческий ресурс, в существенной мере предопределяющий успешность его политических, экономических и социальных позиций. Несмотря на проводимые региональными властями PR-кампании, практика показывает необходимость серьезной работы по совершенствованию инвестиционную политику. Авторы поддерживают социокультурный подход к территории республики как специфическому товару и выделяют критерии формирования инвестиционного имиджа.

Ключевые слова: имидж территории, инвестиционная привлекательность, стратегические преимущества, природные ресурсы Якутии, информационные риски

Постановка проблемы. Формирование инвестиционного имиджа региона на современном этапе выступает как одна из самых значимых социально-экономических проблем, перешедших из сферы PR-технологий и государственной политики в область социальных отношений. От наличия у региона профессионально сформированного аттрактивного имиджа зависит не только его успешность в конкуренции за выделяемые федеральным центром ресурсы, но также целостность и неконфликтность регионального пространства, уровень социальной коммуникации, протекающей в регионе и за его пределами. Имидж региона выполняет функцию согласования региональной Я-концепции (самосознания жителей региона) с «Лицом» (обликом, которым наделяют регион внешние коммуниканты). Неудачно сконструированный инвестиционный имидж региона способен стать основой мощных социокультурных рисков, разрушения регионального сообщества и, в конечном итоге, утрате регионом экономической и социокультурной привлекательности, размывания территориальной и социальной идентичности вообще [1, с. 109].

Анализ последних исследований и публикаций. Трактовка имиджа как символического (культурного или политического) капитала присуща работам П. Бурдье, Н.Р.Балынской, СЛ. Глазковой, М.В. Гундарина, Ф.Н. Ильясова, Н.А. Кузнецовой, Д.В. Ольшанского, Г.Г. Почепцова.

Впервые вопрос о тесной взаимосвязи регионального имиджа и регионального бренда был поставлен М.Е. Кошелюком на круглом столе «Имидж регионов России» (февраль, 2003)..

Наиболее основательно проблемы имиджа изучены в трудах Д.П. Гавра, А.Е. Кирюнина, А.П. Панкрухина [2,3].

Сходный по генезису феномен – образ территории – является объектом исследования культурологов (Н.Ю. Замятина, А.Е. Кирюнин). Конкурентоспособность регионов анализируется в работах таких исследователей, как В. Абрамов, В. Андреев, И. Арженовский, В. Берсенев, С. Важенин, Ю. Перский, О. Романова, А. Татаркин.

Проблемы имиджа Республики Саха (Якутия) разрабатываются А.Г. Новиковым, И.И. Подойницыной, Т.И. Тарасовой. И.А. Шабалиным и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на то, что написан ряд работ, исследующих имидж территориального субъекта (диссертации Артюха О.В., 2007; Безотосного И.А., 2011; Суханова В.И., 2009; Страховой И.Ю., 2009; Тарановой Ю.В., 2010; Фирсова Ю.И., 2013), проводит заседания и конференции Имиджевая комиссия при Государственном собрании Ил Тумэн Республики Саха (Якутия), но до сих пор не появилось комплексной работы, исследующей процессы формирования инвестиционной привлекательности Якутии.

Цель и задачи данной статьи. Цель – выявить условия формирования инвестиционного имиджа Якутии. Задачи: 1)уточнить дефиницию «инвестиционный имидж территории»; 2) обосновать целесообразность использования социокультурного подхода в формировании имиджа инвестиционной привлекательности Республики Саха (Якутия); 3. рассмотреть факторы имиджа территории.

Изложение основного материала. По мнению авторов, применение социокультурного подхода позволяет выявить существующие и потенциальные преимущества региона (как например, «человеческий капитал» – регион входит в десятку самых образованных регионов РФ, с 2010 года обрел федеральный статус и возможности для качественной подготовки квалифицированных специалистов Северо-Восточный федеральный университет им. М.К.Аммосова), перевести стратегические преимущества территории на язык, понятный инвесторам, способствовать консолидации населения региона.

Данный подход к рассмотрению территории Республики Саха (Якутия) – как к специфическому мультиполезному товару или к мегапредприятию, оказывающему территориальные услуги потребителям и инвесторам, позволяет исследовать и формировать имидж территории по аналогии с товаром и фирмой.

И.С. Важенина характеризует имидж территории как «набор идей, ощущений, эмоционально окрашенных представлений людей, которые возникают по поводу природно-климатических, исторических, этнографических, социально-экономических, политических, морально-психологических и других особенностей данной территории» [4]. И.М. Печищев определяет имидж территории как «совокупность ярких, характерных ключевых представлений, упрощенное обобщение большого числа ассоциаций, связанных с определенной тер-

риторией. Имидж территории упрощен по сравнению с объектом, но вместе с тем он подчеркивает его специфичность и уникальность». И. Князева, Н. Беруашвили обосновывают имидж как некий мультикультурный символ, инструмент достижения стратегических целей.

В условиях рыночной экономики инвестиционный имидж территории повышает ее привлекательность для потенциальных инвесторов. Ю.И. Фирсов определяет инвестиционный имидж территории как «сформировавшийся социальный, экономический, организационный, правовой, политический, социокультурный образ территории в рамках исторических, природно-климатических, политических, социально-экономических ее особенностей, которые определяют инвестиционную привлекательность и целесообразность инвестирования в хозяйственную систему» [5].

Объективные характеристики Якутии — ее экономико-географическое положение («Якутия — ворота в Арктику», «Якутия — окно в Азию», «Якутия «главный участник торгово-экономической интеграции восточных территорий России в динамично развивающуюся экономику Азиатско-Тихоокеанского региона и Юго-Восточной Азии»), наличие уникальных природных ресурсов (в РС (Я) выявлено более 1500 месторождений, включая 150 кимберлитовых трубок, 600 золотоносных, 44 оловянных и столько же каменноугольных, 34 нефтегазовых, 26 слюдяных и 7 железорудных). На долю республики приходится 47% разведанных запасов угля, 35% запасов природного газа, нефти Восточной Сибири и Дальнего Востока, 22% всех гидроресурсов России. Якутия обеспечивает 100% добычи в РФ сурьмы, 98% — алмазов, 40% олова, 15% золота и 24% производства бриллиантов), структура промышленности, сельского хозяйства, туризма, оборудование, промышленная инфраструктура, емкость рынка и др. — являются важнейшими показателями инвестиционной привлекательности территории.

Кроме того, специфика региональных процессов во многом определяется позицией лидера региона, его инициативностью, самостоятельностью, амбициями. На примере российского опыта последних полутора десятилетий население регионов убедилось, что одним из стимулов развития областей, краев, республик выступает как мощнейшая национальная особенность инициатива «сверху».

Региональные власти позиционируют Якутию как территорию самобытной культуры, духовности. Так, признание ЮНЕСКО в 2005 году якутского героического эпоса Олонхо шедевром всемирного устного и нематериального наследия человечества, обеспечило солидное финансирование, в том числе 2 миллиона долларов со стороны ЮНЕСКО. «Поддержанная при обсуждении членами жюри из Грузии и Франции, несмотря на самую высокую стоимость, программа на 10 лет, обеспечит сохранность шедевра, финансирование масштабных мероприятий по пропаганде эпоса среди населения, поддержке культуры народа саха, его самобытных традиций». [6].

Рыночная стоимость бизнеса, — по утверждению экспертов, — только на 30% зависит от эффективной работы компании. Другие 70% рыночной стоимости предприятия определяется рейтингом территории. [6]. Следовательно, чем более привлекательным будет имидж Республики Саха (Якутия) на российском и международном рынках, тем выше поднимется спрос на акции и стоимость ее предприятий [7].

Отсутствие привлекательного инвестиционного имиджа региона неизбежно приводит социальных агентов к реализации собственных жизненных стратегий за пределами региона. Так, головной офис и руководство ювелирного дома «Sakha diamonds» в 2014 году переезжают из Якутска в Москву. В итоге в бюджет РС (Я) в новом 2015 году не поступят налоговые выплаты данного преуспевающего предприятия, а передислокация влиятельной на алмазном рынке фирмы станет для потенциальных инвесторов сигналом о наступлении неблагоприятных перемен в развитии этого вида бизнеса в республике.

Имидж региональной власти также выступает условием инвестиционной привлекательности территории, поэтому на рост собственного имиджа республиканскими властями затрачиваются значительные суммы. Так, в 2013 году на имидж органов госвласти Якутии году из бюджета республики было выделено 842 млн, 732 тыс. рублей (сравним со 132, 581 млн.руб. в Амурской области, 90, 225 млн. руб. — в Магаданской области). И все-таки аттрактивный эффект невысок, т.к. траты предусмотрены только на внешнюю аудиторию и на работу со СМИ, а мероприятия по формированию внутреннего имиджа не профинансированы. Председатель комиссии Общественной палаты по имиджу и развитию туризма Андрея Хорошева (Андрея И) выступает против такого игнорирования данного направления: «Важно, чтобы человек знал, что вокруг него не Богом забытая территория, а земля с памятными историческими местами, которые интересны как лично ему, так и всему остальному миру» [8].

Несмотря на усилия официальных имиджмейкеров, существующий образ региона в настоящее время некреативен, формализован, подвержен информационным рискам (фильмы Е.Масюк, стихийный антимигрантский митинг в г. Якутске в сентябре 2013 года, атака «информационных волков», телерепортажи российских телеканалов о лишившемся аэропорта заполярном пос. Тикси, сорванном завозе продуктов на Крайний Север и др.).

Конструирование аттрактивного инвестиционного имиджа Республики Саха (Якутия) должно ориентироваться:

— на внешние инвестиции, действующие по законам высокой бизнес- системы (Любой регион, концерн, мегабрэнд для привлечения инвестиций обязан тратить на профессионально выполняемую рекламу миллионные суммы, чтобы не выглядеть бедным, — это закон).

— соответствие международным стандартам.

Приведем, в качестве примера неконструктивных амбиций, попытку руководства республики обрести новый герб столице — городу Якутску, так как шестичастный герб советской эпохи не соответствовал международным геральдическим стандартам. Созданный профессиональными экспертами качественный геральдический продукт, подвергся мощной негативной критике со стороны ревнителей этнокультурных традиций и был забракован.

Конечно, национальные традиции важны, но в данном случае — это лишь один из уровней коммуникации. Герб Якутска как города, претендующего на международное призвание, должен быть создан по международным геральдическим стандартам — «своеобразной плате» за право быть «своими» среди мирового сообщества.

Имидж региона должен отражать ожидания целевых аудиторий — тогда он будет устойчивым и привлекательным. Организация систематических мо-ниторингов общественного мнения в СМИ — важнейшая технологическая компонента формирования имиджа региона, отсюда необходимость регулярного проведения срезов «психологического пространства»

с целью выяснения симпатий/антипатий, ожиданий, предпочтений населения. Так, в проведенном И.И. Подойницыной исследовании имидж-моделирования Республики Саха (Якутия) (май 2012 г.), мнение жителей Якутии практически не отличается от транслируемого СМИ республики вовне. Символами республики являются: героический эпос-олонхо (так считают 37% опрошенных), алмазы и золото (34,3%), а также Полюс холода (27,7%). А вот при аналогичном исследовании имидж-моделирования Вьетнама, в «первую тройку» символов своей страны вьетнамцы включили красоты природы (в Якутии о национальном природном парке «Ленские столбы» упомянули 5 человек), национальные праздники и президента Хо Ши Мина.

Выводы и предложения. 1. В условиях конкуренции регионов РФ за выделяемые федеральным центром ресурсы важное значение имеет инвестиционный имидж территории – сформировавшийся социальный, экономический, организационный, правовой, политический, социо-культурный образ территории в рамках исторических, природно-климатических, политических, социально-экономических ее особенностей, определяющих как инвестиционную привлекательность, так и целесообразность вложения внешними инвесторами средств в хозяйственную систему данного региона.

2. По мнению экспертов, 70% рыночной стоимости предприятия определяется рейтингом территории. Приходящие в регион межнациональные и федеральные концерны заинтересованы в более низкой оценке имеющихся в регионе ресурсов, которую добиваются с помощью понижения имиджа региона в ходе информационных войн.

3.По отношению к Республике Саха (Якутия), как и ко всем «окраинным» регионам, имидж дифференцируется на две условные категории – внешний, на который республиканские власти тратят значительные суммы, и внутренний, почти не финансируемый.

4. Для создания аттрактивного имиджа Республики Саха (Якутия) региональным властям и специалистам в области имиджа следует для полноправного вхождения в мировое сообщество с узнаваемым и привлекательным инвестиционным имиджем избегать узкорегиональных амбиций и придерживаться международных профессиональных стандартов.

Список литературы:

1. Балынская Н. Р. Специфика участия СМИ в политическом процессе современной России / Н. Р. Балынская – Екатеринбург: УрГУ, 2009. – 236 с.
2. Гавра Д. П. Структурная модель имиджа государства/региона для внешних и внутренних аудиторий / Д. П. Гавра, А. С. Савицкая // Петербургская школа PR и рекламы: от теории к практике. – Вып. 4 // [Электронный ресурс] от 12.10.2006 //URL:http://www.statebrand:ru/rabochiemateri'aly
3. Панкрухин А. П. Имидж Москвы: динамика и ресурсы развития // Имиджеология-2004. – Москва, 2004. Гавра Д. П. Современные теории и стратегии в сфере PR DOC / Д. П. Гавра, Д. П. Шищкин. – СПб.: НОУ «Невский институт языка и культуры», 2006. – 83 с.
4. Баженина И. С. Имидж, репутация и бренд территории //Эко. – 2008. – № 8. – С. 3-16.
5. Фирсов Ю. И. Характеристика инвестиционного развития регионов / Ю. И. Фирсов / Инновационное развитие экономики. – 2012. – № 4(10). – С. 77-84.
6. Бриз Т. С кем мы встали вровень / Т. И. Бриз /Якутск вечерний. – 2005. – № 48. – С. 5
7. Слуцкий П. А. Экономический имидж территориального государственного образования» / П. А. Слуцкий [Электронный ресурс] от 22.11.2012 года. //URL: rudocs.exdat.com/docs/index-93740.html
8. Имидж Якутии: если король голый...: материалы Межрегионального семинара-совещания «Роль и значение региона в формировании социально-экономического имиджа России»« [Электронный ресурс] от 15.05.2013 года. URL: http://www.1sn.ru/14223.html

Shkurko N.S.
North-Eastern Federal University named after M.K. Ammosov
Mihailova A.V.
Financial and Economic Institute
North-Eastern Federal University named after M.K. Ammosov

APPLYING A SOCIO-CULTURAL APPROACH IN DESIGNING THE INVESTMENT IMAGE OF YAKUTIA

Summary
This article is devoted to image formation of investment attractiveness of Yakutia. As is known, to increase the competitiveness of the region plays an important role in his image, which is formed in the public consciousness under the influence of objective circumstances and subjective factors of political, economic, social and cultural development of regional education. The investment image of the region – real managerial resources to a significant extent, determine the success of its political, economic and social positions. Despite ongoing regional authorities PR campaign, the practice shows the need of serious work on the improvement of investment policy. The authors support the socio-cultural approach to the territory of the Republic as a specific product and release criteria for the formation of the investment image.
Keywords: image of the territory, investment attraction, strategic advantages, natural resources of Yakutia, information risks.

УДК 657.471.11

АВТОМАТИЗАЦІЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

Шматковська Т.О.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

В публікації досліджено проблематику вибору програмного забезпечення для підприємств готельно-ресторанного бізнесу, яке б повністю відповідало особливостям та специфіці забезпечення ними процесу господарювання. Розкрито значення автоматизації на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. В статті наведено характеристику найбільш розповсюджених програмних продуктів, що забезпечують реалізацію процесу автоматизації обліково-аналітичної діяльності підприємств готельно-ресторанної справи. Вказано, що програмне забезпечення щодо автоматизації торгівельно-виробничої діяльності закладів готельно-ресторанного бізнесу, зокрема його обліково-аналітичного процесу, прийнято умовно поділяти на два глобальні модулі: «фронт-офіс» і «бек-офіс». Встановлено, що одним із найбільш дієвих шляхів покращення функціонування та підвищення його результативності на підприємствах готельно-ресторанного господарства є впровадження інновацій, реалізація яких спроможна вивести бізнес на ринку послуг на провідні (лідируючі) позиції. Виявлено, що одним із дієвих шляхів використання елементів інноваційного продукту є застосування автоматизованих програмних комплексів та інформаційних систем з метою підвищення рівня автоматизації функціонування як всього закладу (підприємства), так і його бухгалтерсько-аналітичного відділу зокрема.
Ключові слова: підприємства готельно-ресторанного бізнесу, управлінські рішення, інформаційні технології, програмні продукти, інновації, «фронт-офіс», «бек-офіс».

Постановка проблеми. Готельно-ресторанна справа постійно набуває зростаючої популярності, що обумовлює швидке нарощування конкуренції в межах досліджуваної галузі. В сформованій ситуації для успішного ведення бізнесу в даній галузі та забезпечення достатніх конкурентних переваг видається необхідним здійснити оцінювання порядку та значення автоматизації обліково-аналітичного процесу, що, на нашу думку, в підсумку сприятиме підвищенню рівня сервісного обслуговування на підприємствах готельно-ресторанного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика автоматизації функціонування закладів готельно-ресторанного господарства є предметом наукового розгляду в працях: Я. Кісь, З. Павлів, С. Бондаренко, Ф. Бутинця [9], Ю. Нефедова, В. Архіпова [3], Л. Мостової, О. Новікової, В. Завгороднього [11], М. Мальської та багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, досі залишається проблемним питання вибору програмного забезпечення для підприємств готельно-ресторанного бізнесу, яке б повністю відповідало особливостям та специфіці забезпечення ними процесу господарювання.

Мета статті. Метою публікації є розкриття значення автоматизації на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу, окреслення переваг та недоліків впровадження прогресивних програмних продуктів щодо автоматизації обліково-аналітичного процесу на досліджуваних підприємствах в реаліях сучасності.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, питома вага закладів громадського харчування на ринку послуг зростає досить динамічно, що призводить до нарощування конкурентної боротьби на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. Саме, конкуренція слугує поштовхом для закладів готельно-ресторанного господарства в аспекті нарощування ними сервісного обслуговування, та виявлення резервів щодо зменшення (оптимізації) витрат господарювання. Вважаємо, що одним із найбільш дієвих шляхів покращення функціонування та підвищення його результативності на підприємствах готельно-ресторанного господарства є впровадження інновацій, реалізація яких спроможна вивести бізнес на ринку послуг на провідні (лідируючі) позиції. Вважаємо, що одним із дієвих шляхів використання елементів такого інноваційного продукту є застосування автоматизованих програмних комплексів та інформаційних систем з метою підвищення рівня автоматизації функціонування як всього закладу, так і його бухгалтерсько-аналітичного відділу зокрема.

Необхідно зазначити, що за характером реалізації продукції готельно-ресторанне господарство відрізняється від підприємств харчової промисловості та роздрібної торгівлі, оскільки тут, поряд з реалізацією продукції, проводиться її споживання, а також надання населенню супутніх видів послуг. Тобто на підприємствах ресторанного бізнесу відбувається комбінування виробничої та торгівельної діяльності, що обумовлює формування специфіки автоматизації обліково-аналітичної роботи на них.

Вітчизняний та зарубіжний ринок програмних продуктів пропонує доволі значну кількість програм щодо автоматизації обліково-аналітичної роботи підприємств готельно-ресторанного господарства, які характеризуються практично ідентичними функціональними можливостями. Нами наведено характеристику найбільш розповсюджених програмних продуктів, що забезпечують реалізацію процесу автоматизації обліково-аналітичної діяльності підприємств готельно-ресторанної справи (табл. 1).

Одним із суттєвих елементів, що характеризують специфіку діяльності досліджуваного бізнесу є те, що на підприємствах готельно-ресторанного господарства розрахунково-касові машини виконують фіскальні функції, будучи основним інструментом для розрахунків зі споживачами, а для податкових органів – показником контролю за дотриманням правильності проведення податкових відрахувань [10].

Важливо, що керівництву ресторану для прийняття вдалих та ефективних управлінських рішень необхідно мати оперативну інформацію в аспекті основних етапів забезпечення процесу здійснення господарської діяльності даним закладом, зокрема щодо:

- руху сировини і товарів на складі;
- надходження напівфабрикатів;
- розрахунків з постачальниками та підрядниками;
- випуску продукції в цехах та її реалізації в залах кінцевому споживачу.

Таблиця 1

Характеристика програмних продуктів щодо автоматизації обліково-аналітичного процесу на підприємствах готельно-ресторанного господарства*

Найменування програмного продукту	
Характеристика програмного продукту	**Переваги у функціонуванні**
«1С: Общепит для України»	
Програма розроблена на основі «1С: Бухгалтерія 8 для України» призначена для будь-яких типів ресторанів, барів, їдалень і кафе. Обліково-аналітичний процес ведеться з урахуванням особливостей діяльності підприємств громадського харчування.	* ведення обліку запасів; * облік торгової націнки; * бухгалтерській облік та звітність; * калькуляція на меню.
«Парус–Ресторан»	
Дозволяє автоматизувати робочі місця обслуговуючого персоналу та бухгалтерії, що забезпечує підвищення якості надання послуг клієнтам.	* калькуляція страв; * простий графічний інтерфейс; * можливість співпраці з різним апаратним забезпеченням; * облік запасів; * наявність інформації про товари.
Система «ISOFT-РЕСТОРАН»	
Застосовується технологія сенсорного екрану, дозволяє організувати зручний та інтуїтивно зрозумілий для користувача інтерфейс. Забезпечує можливість аналізу діяльності підприємства.	* забезпечує облік та контроль товарних запасів; * прискорює процес обслуговування клієнтів; * самостійно функціонує без потреби в інтеграції з торговим обладнанням.

**Узагальнено автором на основі джерел: [4; 6; 7]*

За вирішення означених завдань відповідають фіскальні реєстратори.

Разом з тим, у ресторанах і кафе поряд із торговельним залом автоматизації підлягає функціонування таких структурних підрозділів: складські приміщення, кухня, бухгалтерський сектор, а також діяльність працівників в системі аналізу і управління [9, с. 267].

Програмне забезпечення щодо автоматизації торгівельно-виробничої діяльності закладів готельно-ресторанного бізнесу, зокрема його обліково-аналітичного процесу, прийнято умовно поділяти на два глобальні модулі: «фронт-офіс» і «бек-офіс» [8], які у взаємодії забезпечують комплексну автоматизацію означеної ділянки роботи.

«Фронт-офіс» використовується для обліку процесу реалізації в залі. За таких умов інформація про хід роботи надходить до загальної автоматизованої системи. При формуванні повної автоматизації діяльності ресторану, інформаційна система, що забезпечує роботу в залі, пов'язана з обліковою системою «бек-офіс». Разом вони забезпечують комплексну автоматизацію обліково-аналітичної складової діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу. В сформованих умовах при внесенні страв у замовлення виконується автоматична роздруківка його на кухні та у сервіс-барі, а при закритті замовлення здійснюється друк фіскального чека на касовій машині.

Зазначимо, що у системі готельно-ресторанного бізнесу прийнято виділяти дві домінуючі частини управлінського процесу – управління залом і управління складом. При цьому для здійснення успішного керівництва підприємством необхідно відслідковувати не лише формування прибутку, а й можливість збитків. Автоматизована програма управління діяльністю підприємств готельно-ресторанного бізнесу призначена, в тому числі, для організації роботи внутрішніх підрозділів підприємства і дозволяє контролювати:

- увесь шлях руху виробничих запасів – від надходження, приготування напівфабрикатів, готових страв, – до реалізації їх кінцевому споживачу;
- забезпечення сировиною будь-якого підрозділу, наявність виробничих запасів на складі та у виробничих цехах;
- своєчасне надходження інформації щодо необхідних обсягів поповнення виробничих запасів.

Автоматизована система дозволяє в будь-який момент отримати докладну інформацію про наявність у кожному з підрозділів відповідного напівфабрикату або вже готової страви [5]. Окрім того, надає можливість уникнути помилок при замовленні продуктів (виробничих запасів), отримати оперативну інформацію про наявність продуктів на складі, здійснити аналіз закупівель тощо.

Підтримуємо думку, що така інформаційна система є банком даних, на підставі яких керівництво з метою прийняття вдалих управлінських рішень може отримати оперативну інформацію щодо стану кожної точки обліку на підприємстві.

При цьому робота в касовій програмі для ресторану здійснюється в такий спосіб: офіціант на касовому терміналі формує замовлення для споживача, фіксує через клавіатуру або сенсорний екран замовлені страви. На принтерах, встановлених на виробництві й у сервіс-барі, автоматично друкується чек із зазначенням номера столу і прізвища офіціанта, що передав замовлення. По означеному чеку офіціант (обслуговуючий персонал) отримує готові страви з кухні і продукцію із сервіс-бару закладу.

Важливо, що одночасно на одному терміналі може працювати кілька офіціантів. В сформованих умовах механізм роботи полягає у наступному – для розрахунку з відвідувачами офіціант (обслуговуючий персонал) друкує рахунок. У разі, якщо у відвідувача є дисконтна або спеціалізована розрахункова карта, офіціант реєструє її і споживачеві автоматично надається знижка. Касир приймає гроші від офіціанта і видає фіскальний чек. При цьому менеджер ресторану має можливість спостерігати за всіма замовленнями. За таких умов лише менеджер підтверджує відмову, повернення, та надання знижки споживачам (відвідувачам) закладу [2].

Зауважимо, що в результаті коректного виконання означених дій, мінімізується ймовірність незадокументованого одержання готових страв відвідувачами і збільшується швидкість та результативність їх обслуговування.

Висновки і пропозиції. Застосування комплексної системи автоматизації діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу загалом та управління функціонуванням структурних підрозділів таких підприємств дозволяє поліпшити облік і контроль на усіх ділянках обліково-аналітичного процесу, а також сприяє підвищенню рівня та швидкості надання відповідних профільних послуг. Разом з тим, автоматизація обліково-аналітичної діяльності на підприємстві допомагає пришвидшити документообіг, забезпечити належний рівень контролю в складських приміщеннях та порядок на складі в цілому. Підсумовуючи зауважимо, що в реаліях сучасності, особливо у великих містах, автоматизація обліково-аналітичної діяльності під-

приємств готельно-ресторанного господарства в аспекті забезпечення належного рівня їх управління із застосуванням інноваційних методів є необхідним рішенням, що формуватиме передумови для виходу та вдалого закріплення на лідируючих ринкових позиціях, випередження конкурентів та подальшого швидкого розвитку і зростання ефективності функціонування.

Список літератури:

1. 1С: Общепит для Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: URL: http://rarus.com.ua/restor_bus/1c_obshchepit_ukraina/. – Назва з екрана.
2. ISOFT Ресторан – решение Ваших проблем [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: URL: http://pro-business.kz/avtomatizatsiya-biznesa/. – Назва з екрана.
3. Архіпов В. В. Організація ресторанного господарства / В. В. Архіпов. – К.: Центр учбової літератури; Фірма «Інкос», 2007. – 280 с.
4. Бутинець Ф. Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Іваненко. – Житомир: ЖІТІ, 1997. – С. 485.
5. Завгородний В. П. Автоматизація бухгалтерского учета, контроля, анализа и аудита / В. П. Завгородний. – К.: А.С.К.., 1998. – 768 с.
6. Значення автоматизованих інформаційних систем в управлінській діяльності закладів ресторанного господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: URL:http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Informatica/3_120113.doc. htm – Назва з екрана.
7. Організація застосування автоматизованих систем обліку виробництва та реалізації продукції ресторанного господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: URL: http://mobile.pidruchniki.com/1081080643439. – Назва з екрана.
8. Програмний комплекс «Парус – Ресторан» [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: URL: http://www.parus.ua/ua/169/. – Назва з екрана.
9. Сучасні системи автоматизації управління готельно-ресторанного бізнесу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: URL http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19510/09. – Назва з екрана.
10. Федосова К. С. Сучасні інформаційні технології у готельному і ресторанному бізнесі / К. С. Федосова, Л. М. Теле-женко. – Одеса: Видавництво «ТЕС», 2010. – 264 с.
11. Цюцяк А. Л. Організація обліково-аналітичного процесу підприємств ресторанного господарства в умовах автоматизованої обробки інформації [Текст] / А. Л. Цюцяк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 1. – С. 512.

Шматковская Т.А.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

АВТОМАТИЗАЦИЯ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ АТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА

Аннотация
В публикации исследовано проблематику выбора программного обеспечения для предприятий отельно-ресторанного бизнеса, которое могло б соответствовать особенностям и специфике обеспечения их хозяйственного процесса. Раскрыто значение автоматизации на предприятиях отельно-ресторанного бизнеса. В статье наведено характеристику наиболее распространенных программных продуктов, которые обеспечивают реализацию процесса автоматизации учетно-аналитической деятельности предприятий отельно-ресторанного дела. В публикации указано, что программное обеспечение для автоматизации торгово-производственной деятельности заведений отельно-ресторанного бизнеса, а также его учетно-аналитического процесса, принято условно делить на два глобальных модуля: «фронт-офіс» и «бек-офіс». Установлено, что одним из наиболее действенных путей улучшения функционирования и роста его результативности на предприятиях отельно-ресторанного хозяйства выступает внедрение инноваций, реализация которых может вывести бизнес на ринке услуг на ведущие (лидирующие) позиции. Выявлено, что одним из наиболее действенных путей использования элементов инновационного продукта является применение автоматизированных программных комплексов и информационных систем с целью повышения уровня автоматизации функционирования как всего заведения (предприятия), так и его учетно-аналитического отделения в частности.

Ключевые слова: предприятия отельно-ресторанного бизнеса, управленческие решения, информационные технологии, программные продукты, инновации; «фронт-офис»; «бэк-офис».

Shmatkovska T.O.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

AUTOMATION OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL WORK IN THE SYSTEM OF INNOVATIVE METHODS OF BUSINESS MANAGEMENT IN HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Summary
The problems of selecting software for enterprises of hotel and restaurant business, which would fully comply with the peculiarities and specifics of their provision of process management, are investigated in the publication. The values of automation at the enterprises of hotel and restaurant business are disclosed in the article. The description of the most common software products that implement the automation of accounting and analytical activity of the enterprises of hotel and restaurant business is given in the article. Software for automation of trade and production activity of institutions of hotel and restaurant business, in particular its accounting and analytical process, is conventionally divided into two global modules: «front office» and «back office». It is found, that one of the most effective ways to improve the functioning and increase its efficiency at the enterprises of hotel and restaurant business are innovations, implementation of which is able to bring the business to the market leading position. It is established that one of the most effective ways to use the elements of product innovation is the application of automated the software systems and the information systems with the aim of raising the level of automation of the operation of the enterprise, and its financial and analytical Department in particular.
Keywords: the enterprises of the hotel and restaurant business; the management solutions; the information technology; the software products; innovation; «the front office», «the back office».

УДК 334.012

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Щербан О.Я.
Інститут підприємництва та перспективних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»
Квасній Л.Г.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Досліджено умови функціонування малого підприємництва в Україні. Визначено чинники, які їх погіршують та проведено аналіз динаміки малого підприємництва по регіонах України. Проаналізовано тенденції щодо основних характеристик їх діяльності. Встановлено, що суб'єкти малого підприємництва в основному орієнтовані на місцевого споживача, що значно скорочує можливості диверсифікації діяльності і змушує знижувати її обсяги.
Ключові слова: мале підприємництво, економічна діяльність, регіон, економічні показники, фінансовий стан.

Постановка проблеми. Функціонування малого бізнесу в нашій країні відбувається в складних економічних умовах, що обумовлено падінням виробництва, інтенсивними інфляційними процесами, руйнуванням народно-господарчого комплексу, погіршенням матеріального положення основної частини населення, а також політичними подіями у східних регіонах України. За даними Держкомстату України станом на 2013 р. в структурі вітчизняного підприємництва частка малих підприємств становила 94,3%, середніх – 5,5% та великих – 0,2%. Протягом 2010-2013 рр. ці показники не зазнавали суттєвих змін, але умови функціонування підприємств значно погіршилися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження підприємництва зробили відомі вчені Р. Кантільйон, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл, М. Вебер, В. Зомбарт, Й. Шумпетер, Ф. Хайєк та інші. Питання, пов'язані зі створенням умов для розвитку підприємницької діяльності, розглядаються у наукових працях таких зарубіжних вчених як К. Брюмер, Р. Дамарі, Е. Дж. Доллан, П. Друкер, В. Лексіс, Х. Піхлер, Е. Стонер.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в науковій економічній літературі не напрацьовано дієвого механізму стимулювання його розвитку виходячи зі специфіки економіки регіону.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз фінансово-економічного стану малого підприємництва в регіональному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Практика функціонування вітчизняних малих підприємств дає можливість виділити певні тенденції щодо основних характеристик їх діяльності, а саме [1, с. 61-65]: значна частина малих підприємств є збиткові причому за останні роки зросла частка збиткових малих підприємств і відповідно зменшилась частина підприємств, що отримали прибуток; темпи зростання обсягів реалізованої продукції, з урахуванням індексів інфляції, у провідних галузях, є незначні; зменшується кількість зайнятих та найманих працівників; спостерігається зменшення кількості малих підприємств на 10 тис. населення; зменшився загальний обсяг валових капітальних інвестицій в матеріальні активи; значно знизився рівень рентабельності операційної діяльності у ключових галузях економіки та ін. Зазначені негативні тенденції діяльності малих підприємств впливають на рівень їх економічної безпеки, рівень інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності, що значною мірою визначає результативність діяльності малих підприємств.

Підприємницьке середовище відіграє важливу роль не лише в розвитку економіки країни, а також у вирішенні багатьох соціальних проблем, насамперед має забезпечувати зайнятість населення; насичувати ринок необхідними товарами та послугами, створювати здорову конкуренцію, що сприятливо впливає на розвиток економіки та забезпечує стабільність держави в цілому.

Так, в 2012 році в порівнянні з 2010 роком кількість малих підприємств скоротилась на 13193 одиниць (0,03%), мікропідприємств на 13984 (0,2%). Одним із ключових чинників, що обумовив дану негативну тенденцію, слід визнати очікування прийняття, а потім і прийняття нового Податкового кодексу України. Лише очікування нових змін призвело до зменшення кількості зареєстрованих підприємств. Однак уже в 2013 р. ці показники зросли на 16568 (0,7%) та на 18037 одиниць (1,7%) відповідно в порівнянні з 2010 р. (табл. 2.1) [2].

Таблиця 1

Кількість малих підприємств в Україні в 2010-2013 рр.*

Період	Малі підприємства		з них мікропідприємства	
	одиниць	у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	одиниць	у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності
2010	357241	94,3	300445	79,3
2011	354283	94,3	295815	78,7
2012	344048	94,3	286461	78,5
2013	373809	95,0	318482	81,0

**Дані наведено без урахування результатів діяльності банків та бюджетних установ і з урахуванням зміни підприємствами основного виду економічної діяльності у 2013 році*

За інформацією з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України в 2012 було зареєстровано 6 704 488 суб'єктів господарської діяльності, з них: 1 405 069 юридичних осіб та 5 299 419 фізичних осіб – підприємців. Загальна кількість зареєстрованих суб'єктів господарювання, у порівнянні з 2008 р. збільшилася на 988709 суб'єктів, що на 17,3% більше, ніж за відповідний період 2012 року. При цьому додамо, що кількість діючих суб'єктів господарської діяльності в 2008 р. становила 3899782 одиниць, а в 2012 збільшилася на 146488 одиниць або на 3,8% (рис. 1).

Протягом аналізованого періоду поступово відбувалось збільшення кількості юридичних осіб та зменшення фізичних осіб – підприємців. Так, якщо в 2008 р. кількість юридичних осіб становила 917532 одиниці, то в 2013 р. зросла на 11,8% і склала 1 025 857 одиниць. Кількість фізичних осіб – підприємців протягом даного періоду змінювалася неоднаково. Порівняно з 2008 р., в 2013 р. даний показник зріс на 1,3%, однак починаючи з 2010 р. спостерігається його скорочення. В 2012 р. він зменшився на 3,1% порівняно з 2010 р. і становив 3 020 413 одиниць. Найбільша кількість суб'єктів господарської діяльності функціонує у м. Києві (12,57%), Донецькій (7,64%), Дніпропетровській (7,34%), Харківській (6,97%), Одеській (6,53%), Львівській (6,12%) та Луганській областях (4,8%).

Зменшення кількості фізичних осіб – підприємців протягом останніх років можна пояснити несприятливою макроекономічною ситуацією спричиненою фінансово-економічною кризою, прийняттям Податкового кодексу в 2010 році, який передбачав тимчасове спрощення системи оподаткування за єдиним податком, до моменту прийняття законодавчо-нормативного документу, що буде регулювати оподаткування малого бізнесу. Крім того, створюється більше податкове навантаження на малий бізнес, ніж раніше, а можливості співпраці малих підприємств з середніми та великими значно скорочуються внаслідок низки нововведень Податкового кодексу. Ще однією причиною такої ситуації є зниження попиту на товари й послуги викликане зниженням платоспроможності населення, насамперед у містах, де внаслідок масового вивільнення робітників промислових підприємств значно зріс рівень безробіття. Суб'єкти малого підприємництва в основному орієнтовані на місцевого споживача, що значно скорочує можливості диверсифікації діяльності і змушує знижувати її обсяги.

Ще одним важливим показником аналізу економічного стану підприємництва в регіоні є показник кількості малих підприємств на 10 тис. осіб населення, який протягом 2010 – 2013 років по Україні залишався майже незмінним і становив 70 малих підприємств, що значно менше, ніж в попередні роки. Найкраще значення цей показник мав у 2007 р. – 84 одиниці. Для порівняння, кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення складає: у Великобританії – 460, у Німеччині – 370, в Італії – 680, у США -472 [3].

В регіональному розрізі найкращі показники кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України у містах Києві і Севастополі, Одеській, Київській, Харківській, Запорізькій і Дніпропетровській областях. Тільки в цих регіонах спостерігається перевищення кількості малих підприємств на 10 тис. населення над середньо українським показником. Це обумовлено специфікою місця розташування регіонів, особливостями економічного розвитку, великою кількістю підпри-ємств, що займаються посередництвом і торгівельною діяльністю. Можна стверджувати, що в інших регіонах України стан справ за показником кількості малих підприємств є ще гіршим. Найнижчими ці показники є в Тернопільській, Сумській, Закарпатській, Чернівецькій та Рівненській областях (рис. 2).

Загальна кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення України в 2010 р. становила 394 одиниці, а 2013р. цей показник скоротився до 271 одиниці або на 31,2%. В регіональному розрізі найкращі показники кількості суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення України в 2013р. спостерігалися у містах Києві (599 одиниць) і Севастополі (465 одиниць), Київській (429 одиниць), Одеській (419 одиниць), Харківській (410 одиниць) і Миколаївській (406 одиниць) областях. Найнижчі показники кількості суб'єктів малого підприємництва на10 тис. осіб наявного населення України в Сумський (307 одиниць), Волинській (286 одиниць), Львівській (284 одиниць), Рівненській (284 одиниць) та Тернопільській (283 одиниць) областях.

Процес реєстрації ФОПів досяг свого розквіту у 2008 році, найменша кількість осіб які виявили бажання припинити власну справу зафіксовано у 2006 році. Аналізуючи динаміку показників, встановлено що період 2006-2008 років, був найбільш сприятливий для ведення малого бізнесу. У 2009 році почалася фінансова криза та різке збільшення в 1,6 разів курсу долару (з 5 грн. до 8 грн.), що надзвичайно негативно позначилося на малому бізнесі, як результат на 117 тис. зменшилося число бажаючих відкрити власну справу та на 20 тис. збільшилося число осіб, які виразили бажання її припинити.

Найбільший спад підприємницької активності відбувся у 2011 році, за який було зафіксовано

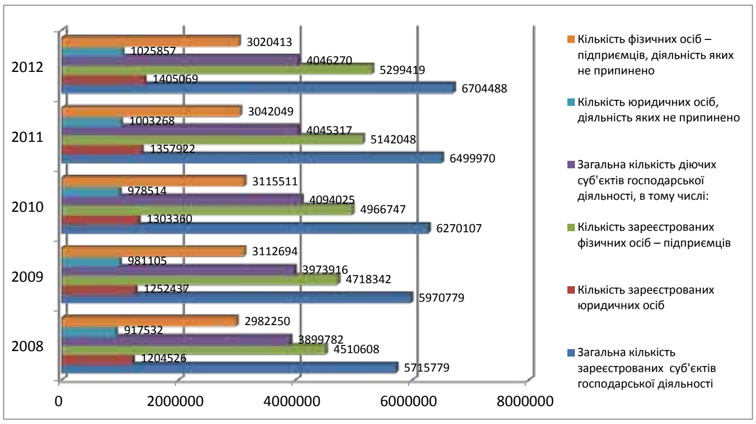

Рис. 1. Основні показники стану державної реєстрації суб'єктів господарської діяльності в Україні за 2008-2012 рр. [2]

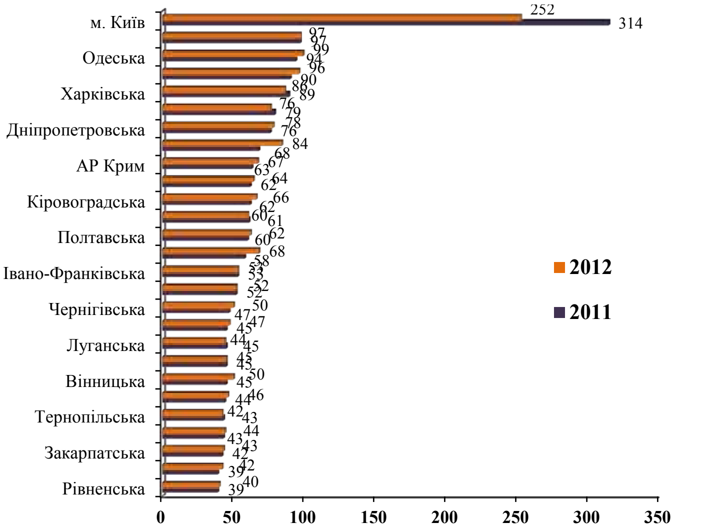

Рис. 2.2. Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України за регіонами (одиниць) [2]

найвище абсолютне число 248 тис. 763 фізичних осіб-підприємців, підприємницьку діяльність яких припинено. Цей рік також став єдиним протягом 2005-2013 років, коли вперше було зафіксовано вище число знятих з обліку підприємців, а ніж зареєстрованих 248 763 проти 175 301 фізичних осіб-підприємців. Наступний 2012 рік також не відзначається ростом підприємницької активності, адже число знятих з обліку все ж перевищувало число зареєстрованих на 21 тис. 636 осіб. У першій половині 2013 року, станом на 1 липня число зареєстрованих в незначній мірі перевищило число фізичних осіб-підприємців, підприємницьку діяльність яких припинено 80 402 проти 80 287.

Дану негативну тенденцію, яка розпочалася у 2011 році, можна пояснити тим що станом на 01 січня 2011 року припадає введення в дію нового податкового кодексу, який регулює відносини, що виникають у сфері податків і зборів, і який був стартом нової податкової реформи. Про недоліки даного фінансового документу, який здійснив значний вплив на підприємницьку активність в країні було написано чимало праць спеціалістами та введено поправок законодавцями. На даний час спостерігається посилення цієї негативної тенденції, яка супроводжується також поглибленням економічної та політичної кризи в Україні, нестабільністю в усіх її проявах і військовими діями в східних регіонах.

Висновки і пропозиції. Перші кроки до формування середнього класу в Україні були здійснені саме дрібним бізнесом, підприємцями, які не зважаючи на не легку працю та ризики ведення особистої підприємницької діяльності починали та розвивали власну справу. Після розвалу міжгалузевого виробничого циклу, скорочення виробництва та робочих місць, населення стояло перед вибором отримання соціальної допомоги та самозайнятості, в результаті чого найбільш ініціативні та рішучі наважувалися засновувати власну справу. З часів незалежності України до 01 липня 2013 статус приватного підприємця набуло 5 млн. 142 тис. 048 осіб, а 2 млн. 099 тис. 999 млн. осіб припинили власну справу.

Категорія власників малого бізнесу завжди була найбільш вразливою до ряду зовнішніх подразників, серед яких: податкове та митне законодавство, коливання цін на виробничі ресурси та товари збуту, відсутність дієвої кредитної політики підтримки малого бізнесу, тощо. Критеріями розвитку та успіху справ у малому підприємництві є рівень доходів та число бажаючих займатися малим бізнесом.

Сприяти розвитку малого та середнього підприємництва можна лише шляхом поєднання, комбінування різних методів, засобів регулювання й підтримки, головними серед яких є такі: фінансово-кредитна підтримка (прямі гарантовані позики, цільове субсидіювання, цільове бюджетне фінансування); сприятлива податкова політика (пільгове оподаткування, надання права прискореної амортизації); створення політики структурних перетворень, при якій основні зусилля держави будуть спрямовані на зміну економічної структури всього господарського механізму з метою гармонізації вітчизняної економічної практики зі стандартами, поширеними у країнах – членах ЄС; оптимізація та прискорення процесів формування зовнішньоекономічного механізму інтеграції України у світові структури, як логічне завершення реформування соціально-економічного розвитку суспільства [4].

Необхідно також відзначити, що у сучасних умовах розвиток малого бізнесу в Україні здійснюється в несприятливому макро- та мікросередовищі, оскільки існують певні проблеми, які доцільно вирішувати на різних рівнях, в залежності від стану розвитку підприємництва. Аналіз діяльності суб'єктів малого бізнесу свідчить про те, що значна кількість новостворених малих підприємств не може розпочати свою роботу через відсутність достатнього статутного капіталу, сировини та матеріалів, власних площ і обладнання, практичних навичок та підприємливості працівників у здійсненні бізнесу; проблеми виробничого характеру, труднощі в реалізації продукції, формуванні відповідної клієнтури тощо.

Список літератури:

1. Бутенко А. І. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу: [монографія] / А. І. Бутенко, М. П. Войнаренко. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2011. – 326 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukr.stat.gov.ua
3. Предпринимательская середа в Украине: монографія / под ред. Ю. В. Макогона. – Донецк: ДонНУ, Каунас: КТУ, 2011. – 216 с.
4. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К.: Т-во «Знання», 2008. – 302 с.
5. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. В. Варналій, В. Є. Воротін, В. М. Геєць, Е. М. Лібанова та ін.]. – К., Держкомпідприємництво, 2008. – 226 с.
6. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 3. – С. 23.

Щербан О.Я.
Институт предпринимательства и перспективных технологий
Национального университета «Львовская политехника»
Квасний Л.Г.
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы условия функционирования малого предпринимательства в Украине. Определены факторы, которые ухудшают их и проведен анализ динамики малого предпринимательства по регионам Украины. Проанализированы тенденции относительно основных характеристик их деятельности. Установлено, что субъекты малого предпринимательства в основном ориентированы на местного потребителя, что значительно сокращает возможности диверсификации деятельности и заставляет снижать ее объемы.
Ключевые слова: малое предпринимательство, экономическая деятельность, регион, экономические показатели, финансовое состояние.

Sherban O.J.
Institute of Business and Technology Policy
National University «Lviv Polytechnic»
Kvasniy L.G.
Drogobyts Ivan Franko Pedagogical University

FINANCIAL-ECONOMIC STATE OF SMALL BUSINESS IN THE REGIONS OF UKRAINE

Summary
Investigated the conditions for the functioning of small business in Ukraine. The factors that affect them and the analysis of the dynamics of small business in Ukraine. Analyzed trends regarding the main characteristics of their activities. It is established that small businesses focused on local customers, which significantly reduces the possibility of diversifying the activities and causes to reduce its volume.
Keywords: small business, economic activity, region, economic performance, financial condition.

УДК 008.2+004.85

ФУТУРОЛОГІЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСІВ

Юдіна Н.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»,
Портал дистанційних курсів з маркетингу «Футуролог», http://futurolog.com.ua

Стаття виокремлює один з футурологічних сценаріїв глобалізації дистанційної освіти. Підкреслено, що спостерігається тенденція до масового переведення будь-якої інформації людства, у тому числі і за допомогою дистанційних курсів, у електронний формат. Визначено, що єдиною мовою, яка здатна у процесі глобалізації поєднати людство із штучним інтелектом стає машинна мова, або програмний код. Це дозволятиме перетворити штучний інтелект на головного споживача всесвітньодоступної інформації про людство. Така тенденція актуалізує напрям інноваційних досліджень пошуку інструментів управління штучним інтелектом. Висунута гіпотеза футурологічних наслідків глобалізації дистанційної освіти, яка передбачає уповільнення та подальшого спаду темпів розвитку ІКТ, що стає альтернативою теорії сингулярності.

Ключові слова: дистанційна освіта, e-learning, МООС, дистанційні курси, ІКТ, футурологія, дистанційне навчання, штучний інтелект, сингулярність.

Постановка проблеми. Прискорення розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) призвело до формування поколінь «Y» і «Z», які іноді поєднують під терміном покоління «I» або «Internet Generation» [1]. Однією з особливостей I-покоління є широке застосування інструментів Web 2.0, під якими розуміється специфічний спосіб управління інформацією в інтернеті. Зокрема до інструментів Web 2.0 відносяться соціальні мережі, сервіс Вікіпедіа, блоги, форуми, т.і., що дозволяють певним чином організувати і впорядкувати інформацію, сприяють спрощенню сприйняття «великих даних» інформації (Big Data). Такі трансформації суспільства, як «кліпове мислення», прагнення I-покоління до спрощення і прискорення потребують такого ж стрімкого розвитку і системи дистанційної освіти, оскільки вона дозволяє суттєво зекономити часові ресурси учасників дистанційних курсів. Тому це питання розвитку дистанційної освіти віднесено до пріоритетних у багатьох державах світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку дистанційної освіти повя праці Щербини О.А., Кухаренко В.М., Малюкової І.Г., Богачкова Ю.М., Пінчук О.П., Артеменко В.Б., Запорожченка Ю.Г., Вороненко Ю.В., Мицнера О.П., Ігнатенко О.В. і багатьох інших. Слід зазначити, що в більшості випадків тематика наукових публікацій в Україні пов'язана з аналізом результатів апробації впровадження елементів e-learning у процес навчання, його методологічним засадам, технічним особливостям програмного забезпечення, яке використовується для цього, а також спробами структурувати та класифікувати це питання на початкових етапах його розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При цьому тематика комерціалізації дистанційної освіти в Україні є недостатньо дослідженою з боку вчених. По-перше, це пояснюється тим, що дистанційна освіта в Україні вважається досить молодим напрямом, який тільки інтегрується у глобальну течію світової дистанційної освіти, що поки не дозволило накопичити критичну масу вітчизняних фахівців. Адже подібними інструментами можуть ділитися виключно ті вчені, яким на базі вдалого поєднання міждисциплінарних зв'язків як мінімум фахової науки, маркетингу та ІКТ [2] практично вдається створити ринково конкурентоспроможний продукт дистанційної освіти, практично впровадити його і, як наслідок, комерціалізувати свої надбання.

По-друге, у більшості публікацій, питання комерціалізації дистанційних курсів або взагалі випускається, або нівелюється концепцією загальнодоступних відкритих і безкоштовних дистанційних курсів, а також глобальними і начебто альтруїстичними цілями важливості поширення знань серед усього людства у цілому. Так, потужною альтернативою комерційним дистанційним курсам є масові відкриті он-лайн (дистанційні) курси – МООС (Massive open online courses) [3]. Однак і ці курси прагнуть поступової комерціалізації, до основних інструментів якої є надання різних платних послуг, зокрема платного складання екзамену; видачу учасникам платних сертифікатів про закінчення МООС, надання додаткових розширених можливостей базових версій безкоштовних курсів або продаж інформації про найстаранніших учасників їх потенційним роботодавцям [4]. У роботі [5] у якості перспективного джерела комерціалізації зазначається перспективність трансферу дистанційних курсів до інших навчальних закладів.

По-третє, у процесах комерціалізації дистанційних курсів прагнення I-покоління до спрощення не може не викликати занепокоєння. У наших роботах [2; 6] підкреслюється, що комерційна складова конкурентоспроможності дистанційних курсів надалі визначатиметься простотою процесу їх отримання цільовою аудиторією. Якщо дистанційні курси піддадуться сьогоднішнім вимогам ринку і почнуть змістовно спрощуватися, вони сприятимуть глобальним процесам деградації людства [7]. Однак якщо вони не врахують подібні ринкові тенденції, такі дистанційні курси можуть перетворитися на ринкових аутсайдерів. У роботах [2; 8] нами були запропоновані альтернативні маркетингові інструменти, що сприятимуть комерціалізації дистанційних курсів, шляхом формування персонального бренду викладача дистанційних курсів, спрощення виключно технічних інструментів представлення контенту, а також у роботі [1] виокремлені напрями трансформації підходів до підвищення зацікавленості представників I-покоління до вивчення складних питань саме за допомогою дистанційних курсів. Однак при цьому у більшості публікацій досі широко не оговорюється майбутнє і потенційно можливі довгострокові наслідки реалізації проектів дистанційних курсів, у тому числі відкритих і безкоштовних при одночасному протіканні процесів деградації людства. Одним з таких сценаріїв є комерціалізація відкритих курсів за триступеневою моделлю комерціалізації дистанційних курсів, ви-

окремлена нами у роботі [8]. У цієї ж статті ми зробимо спробу обґрунтувати ще один футурологічний сценарій розвитку дистанційної освіти.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження футурологічних наслідків глобалізації дистанційної освіти шляхом формування системи всесвітньої доступності знань.

Виклад основного матеріалу. Як це ні пародоксально, але одним з основних чинників гальмування розвитку дистанційної освіти є наявність відкритих і загальнодоступних ресурсів в інтернеті. Адже наукову інформацію різного ступеню складності, що є переважною складовою кожної навчальної дисципліни, можна знайти у Вікіпедії, одній з головних складових Web 2.0. Її активний розвиток майже знецінює конспекти лекцій, що готувалися викладачами ще п'ять років тому, а також провокує викладачів гальмувати процес подальшого оцифровування своїх робіт [1; 2; 9]. Однак боротися з явищем відкритості інформації, яка вже стала доступною, марно, тому замість боротьби ці зміни слід використовувати. Адже вплив широкої доступності інформації означає, що викладачам необхідно змінити концепцію власних підходів до підготовки своїх лекцій. Якщо традиційний підхід у більшості випадків ґрунтувався на схематичному поясненні матеріалу, то зараз подібна інформація вже отримала цифровий формат, який не потребує дублювання. Новий підхід до розроблення лекційного матеріалу дистанційних курсів має застосовувати у якості аналогії всі інструменти Web 2.0, а тому, наприклад, доступна в інтернеті інформація може бути запропонована студентам для опрацювання самостійно. Замість цього викладачі мають розробляти унікальний контент, якого немає в інтернеті. Але при цьому слід враховувати, що життєвий цикл такого контенту буде коротким, до моменту його віртуалізації, що вимагатиме постійного самовдосконалення викладача-науковця. Через стрімкий розвиток ІКТ, будь-яка інформація і більшість курсів швидко застарівають, що потребує від викладачів постійного оновлення дистанційний курсів. Таким чином, викладач-науковець з його інтелектуальним ресурсом перетворюється на один із складових вузлів процесу глобалізації дистанційної освіти. Однак, якими можуть стати наслідки глобалізації дистанційної освіти?

З одного боку, глобалізація призводить до уніфікації і спрощення, що відповідає потребам І-покоління. З іншого боку, чим більше глобалізуватиметься система, тим більше вона стає нестійкою. Подібні процеси вже можемо спостерігати на прикладах наслідків міграції людей з їх батьківщини в інші країни [10], поширення світом міжнародних брендів [6], інтеграції національних економік у глобальний простір. Міграція у широкому сенсі призводить до витіснення традицій, корінного населення країн, національних марок, валюти з їх історичного місця виникнення. Наслідком цього стає зворотній процес – процес глобалізації проблем, що можна порівняти з «ефектом метелика», до якого чутливі детерміновано-хаотичні системи. В уніфікованій системі, для якої характерна єдність за якимось критерієм, невелика проблема віддаленого куточку може призвести до катастрофічних наслідків для всієї системи. Пригадується біблійний сюжет, коли одна ідея зуміла поєднати між собою усіх інших людей через те, що вони розмовляли єдиною мовою після Всесвітнього Потопу. Так люди вирішили побудувати Вавилонську вежу та тим самим досягти Небес. Бог розгнівався на них, і всі вони водночас почали говорити на різних мовах. Через те, що вони припинили розуміти один одного, вони пересварилися, а тому не добудували вежу і не досягнули Небес Так, згідно легенді, виникли різні народи, різні країни. Цей сюжет, що за тривалістю історії свого існування та передавання його через покоління у покоління, пережив навіть історію існування деяких країн, дозволяє застосувати його в якості аналогії для гіпотетичного передбачення майбутнього глобалізації дистанційної освіти. Однак яка ж саме сучасна єдина мова стане аналогом тієї єдиної стародавньої мови, яка тоді надала натхнення усьому людству на будівництво Вавилонської Вежі, а зараз може спровокувати на таку єдину глобальну справу, як, наприклад, створення єдиної системи знань для всіх? Мандаринська, на якій говорить більше 1 мільярду жителів планети? Англійська, як друга мова світу за кількістю тих, хто розмовляє нею? Іспанська чи планова мова есперанто? Відповідь – жодна з них!

Єдиною мовою, яка здатна глобально поєднати сучасний світ, є машинна мова або програмний код, який зрозумілий комп'ютеру, а точніше суперкомп'ютеру, оскільки він здатний впоратися з глобальними масивами великих даних (Big Data). Big Data зосереджують у собі, з одного боку, скановані цінні стародавні книги з бібліотечних сховищ з досвідом і знаннями людства з історичного минулого, а з іншого боку, дані щодо сучасності. Суперкомп'ютерні технології досягли рівня не тільки текстового розпізнання усіх мов світу і миттєвого їх перекладу на будь-яку іншу мову (наприклад, сервіс Google-Перекладач), але й навіть вже розпізнання і хронологічного перекладу аудіоформату окремих мов. У корпорації Google стверджують, що їх проект сканування книг з бібліотечних фондів реалізується не для того, щоб цю інформацію прочитала людина, а для того, щоб їх прочитав штучний інтелект [11].

Накопиченню актуальних даних для передбачення шляхом моделювання і екстраполяції поведінки людини у майбутньому дуже сприяє масова залежність людства від інструментів Web 2.0, зокрема соціальних мереж. Якщо ще п'ять років тому соціальні мережі відрізнялися переважно текстовим описом життя користувача, який можна порівняти із персональними щоденниками, то зараз їх поступово витісняють зображення, переважно у вигляді демонстрації моментів персонального життя І-покоління користувачів Web 2.0 у вигляді «селфі» на фоні їжі, інших людей, різних місць, у тому числі, передбачених виключно для індивідуального перебування людини. Доречи, вчені з американської психіатричної асоціації у 2014 році офіційно визнали «селфі» психічною проблемою, що визначається як обсесcивно-компульсивний розлад, який характеризується постійним бажанням фотографувати себе і викладати знімки у соціальні мережі [12]. Зверну увагу, що компанія Microsoft вже активно працює над розробкою штучного інтелекту на базі суперкомп'ютерних технологій під назвою Adam, спеціалізацією якого є розпізнання зображень.

Специфічні особливості Web 2.0 визначають напрям трансформації життя людства і звичних ринків у цілому, а також дистанційної освіти зокрема. Наприклад, прагнення віртуалізації життя І-покоління, зростаючої цільової аудиторії потенційних споживачів різних товарів та послуг, спровокувала тенденцію поступової заміни супермаркетів на розважальні комплекси із подальшою перспективою перетворення цих комплексів на місце «проживання» споживача. Саме тому, вже зараз у подібних центрах присутня не тільки можливість придбання товарів, розважальних послуг (кінотеа-

трів, дельфінаріїв, т.і.), але й сектор індивідуального обслуговування споживача: парикмахерські, салони краси, спортивні тренажерні зали, т.і. Важливим моментом, на який слід звернути особливу увагу, є публічна демонстрація більшості подібних індивідуальних процесів життєдіяльності людини напоказ широкій спільноті, так само, як це стало звичним робити у соціальних мережах за допомогою «селфі». Це навіть перетворюється на певну альтернативу критеріям рівня забезпеченості людини. Можна передбачити, що у майбутньому подібні маркетингові інструменти, що зараз активно експлуатуються розважальними центрами, прагнутимуть ще більше утримувати споживачів усередині такого комплексу без виходу за його межі, що з позиції комерціалізації послуг центрів є досить вигідним. Адже в такому випадку усі гроші споживачі витрачатимуть виключно в одному місці, адже воно задовольнятиме потребу до спрощення так само, як це роблять соціальні мережі.

Таким чином, вже майже створена та єдина система і та єдина мова, що здатна поєднати комп'ютер і людину, причому не залежно від того, на якій саме мові розмовлятиме людина. Навіть з'явився термін «машинне навчання» [13, с. 22]. Тому можна передбачити, що справжня мета переведення у електронний цифровий формат (машинну мову) усіх знань людства, у тому числі і у вигляді дистанційних курсів призначена не для людства, як це широко афішується, а для штучного інтелекту. Однак занепокоєння викликає навіть не те, що головним цільовим «студентом» дистанційних курсів має стати штучний інтелект, а те, що масовість проекту відкритої дистанційної освіти прикривається альтруїстичними цілями важливості для усього людства зробити доступними всі знання. Адже головною метою розробки штучного інтелекту є управління Big Data, що у футурологічній перспективі означатиме повний перехід ринкової влади до нього [14] та управління діяльністю людей. Через це, на мій погляд, у науці вже актуалізувався новий напрям інноваційних досліджень, що пов'язаний із пошуком інструментів управління штучним інтелектом з метою запобігання негативним наслідкам його самовдосконалення.

Узагальнюючи вищесказане, можна висунути гіпотезу одного з можливих футурологічних наслідків подальшої глобалізації дистанційної освіти шляхом масового «переведення» знань людства на машинну мову, яка є рідною для штучного інтелекту. На противагу розповсюдженій думці, щодо високої вірогідності інтелектуального вибуху із настанням точки сингулярності із непередбачуваними наслідками [7], на мою думку, також можливий зворотній сценарій. Посилаючись у якості аналогії на фінал легенди про Вавилонську Вежу, процес розвитку ІКТ, який зараз за законом експоненти прагне нескінченості, може розгорнутися у протилежний бік уповільнення і спаду. Процеси деградації людства, війни, запровадження концепції стійкого розвитку світу і поступова націоналізація економік, як альтернатива глобалізації, сприятимуть цьому. Крім того слід враховувати, що із ускладненням системи, зростатиме вірогідність появи загрози планового «диверсійного» спрямування машинного навчання по заздалегідь хибному шляху, наприклад, через технологію «створення псевдоавторитетів» [15, с. 6] і, як наслідок, створення псевдознань в інтернеті. Подібні негативні наслідки ускладнення і глобалізації дистанційної освіти і освітньої сингулярності так само непередбачувані, як непередбачувані темпи зростання тероризму у глобальних економічних системах через зростання уразливості цих систем [10]. Як бачимо, вибір подальшого розвитку людства у цілому і дистанційної освіти зокрема, поки ще залишається за людством, а вчені повинні обрати і обґрунтувати його правильний напрям.

Висновки і пропозиції. Стаття виокремлює один з футурологічних сценаріїв глобалізації дистанційної освіти. Підкреслено, що спостерігається тенденція до масового переведення будь-якої інформації людства, у тому числі і за допомогою дистанційних курсів, у електронний формат. Визначено, що єдиною мовою, яка здатна у процесі глобалізації поєднати людство із штучним інтелектом стає машинна мова, або програмний код. Це дозволятиме перетворити штучний інтелект на головного споживача всесвітньодоступної інформації про людство. Така тенденція актуалізує напрям інноваційних досліджень пошуку інструментів управління штучним інтелектом. Висунута гіпотеза футурологічних наслідків глобалізації дистанційної освіти передбачає уповільнення та подальшого спаду темпів розвитку ІКТ, що стає альтернативою теорії сингулярності.

Список літератури:

1. Юдіна Н. В. E-learning-маркетинг у постсоціальному суспільстві // Маркетинг і цифрові технології. Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 29-30 травня 2014 р. – С. 218-220.
2. Юдіна Н. В. Футурологія бренд-менеджменту дистанційних курсів / Н. В. Юдіна // Науковий вісник. – Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2013. – № 22(201). – 195 с. – Мови укр., рос. – С. 119-128.
3. Кухаренко В. Н. Инновации в e-learning: массовый открытый дистанционный курс // Высшее образование в России. – 2011. – № 10. – С. 93-99. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-e-learning-massovyy-otkrytyy-distantsionnyy-kurs
4. Константинова Д. А. MOOCS как новый подход к организации образовательного процесса – Режим доступа: https://m.elib.gstu.by/bitstream/handle/220612/12050/Константинова,%20%20Д.%20А.%20Moocs%20как....pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Ключкин А. Разум нас багато. Как изменить мир и заставить миллионы полюбить алгебру / А. Ключкин // Lenta.ru. – 21.05.2013.– Режим доступа: http://lenta.ru/articles/2013/05/20/mooc
6. Юдіна Н. В. Проблеми та перспективи українських виробників дистанційних e-learning курсів у конкурентному середовищі світового інформаційного суспільства // Інформаційне суспільство в Україні: тези доповідей Міжнародного наукового конгресу (29 жовтня 2013 р.) – Київ: Український Дім. – Частина I. – С. 120-121. – Режим доступу: http://futurolog.com.ua/news_29_10_13ikt.html
7. Юдіна Н. В. Маркетингові аспекти футурологічних наслідків технологізації / Н. В. Юдіна // Економіка. Управління. Інноваці [Електронне фахове видання]. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_71.pdf
8. Юдіна Н. В. Маркетингові наслідки децентралізації дистанційної освіти // Друга міжнародна науково-практична конференція Moodle Moot Ukraine 2014 – «Теорія і практика використання системи управління навчанням Moodle» – Київський національний університет будівництва і архітектури, 22-23 травня 2014 р. – С. 35-37. – Режим доступу: http://futurolog.com.ua/news_23_05_14moodle-moot.html

9. Юдіна Н. В. Дистанційне навчання: морока чи допомога викладачеві? [Електронний ресурс] / Н. В. Юдіна // Київський політехнік. – 2012. – № 10, від 19.03.2012. – Режим доступу: http://kpi.ua/1210-1
10. Ткаченко Р. В. Причины и социальные предпосылки формирования футурологии / Р. В. Ткаченко // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вип. 126/2012. – Серія: Філософія. – Севастополь, 2012. – с. 100-106. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vsntu/philos/2012_126/2012_126/126_18.pdf
11. Dyson G.Turing's Cathedral / George Dyson // Edge.org, 10.23.05. – Режим доступу: http://edge.org/3rd_culture/dyson05/dyson05_index.html
12. Карпицкая Д. Роковые селфи: как снимки себя, любимых, калечат жизнь и психику / Дина Карпицкая // Московский комсомолец, www.mk.ru. – 9 января 2015. – Режим доступа: http://www.mk.ru/social/2015/01/09/rokovye-selfi-kak-snimki-sebya-lyubimykh-kalechat-zhizn-i-psikhiku.html
13. Сигель Э. Просчитать будущее: Кто кликнет, купит, соврёт или умрёт / Эрик Сигель // Альпина Паблишер. – 11 июля 2014 – 376 с. – Режим доступа: http://www.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=sVk3BAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA9&dq=маркетинг+суперкомпьютер&ots=YaLHvL8HiS&sig=MAXY0ATg5PHzVs21n0x18Vszoig#v=onepage&q&f=false
14. Юдина Н. В. Футурология интернет-пространства // Маркетинг услуг. – Изд. Дом Гребенникова. – 2014. – № 4 – С. 164-175.
15. Вороненко Ю. В. Ризик виникнення освітньої сингулярності: тенденції та можливі наслідки / Ю. В. Вороненко, О. П. Мицнер // Медична інформатика та інженерія. – 2013 – № 1. – С. 4-11. – Режим доступу: http://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/here/article/view/410/423

Юдина Н.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ФУТУРОЛОГИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННЫХ КУРСОВ

Аннотация
Статья формулирует один из футурологических сценариев глобализации дистанционного образования. Подчеркивается, что наблюдается тенденция к массовому переведению любой информации человечества, в том числе и с помощью дистанционных курсов, в электронный формат. Определяется, что единым языком, способным в процессе глобализации объединить человечество с искусственным интеллектом становится машинный язык, или программный код. Это позволяет преобразовать искусственный интеллект в главного потребителя общедоступной информации о человечестве. Такая тенденция актуализирует направление инновационных исследований и поиска инструментов управления искусственным интеллектом. Выдвинута гипотеза футурологических последствий глобализации дистанционного образования, которая предполагает замедление и дальнейшее падение темпов развития ИКТ, что становится альтернативой теории сингулярности.
Ключевые слова: дистанционное образование, e-learning, MOOC, дистанционные курсы, ИКТ, футурология, дистанционное обучение, искусственный интеллект, сингулярность.

Yudina N.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

FUTUROLOGY OF THE GLOBALIZATION OF THE E-LEARNING

Summary
One of the futurological scenarios of globalization of distance education is formulated in the article. It is emphasized that there is a tendency for mass transferring of any information about the humanity (including using the distance learning courses too) in electronic format. It is determined that the machine language or code becomes the uniform language, which is capable to unite humanity with artificial intelligence in the globalization process. It allows to transform the artificial intellect in the main consumer of publicly available information about humanity. This trend actualizes the direction of innovative researches of management instruments of the artificial intelligence. The hypothesis of the futurological effects of globalization of distance education is extended. It involves slowing down and a further fall in the rate of ICT development that is an alternative to the theory of singularity.
Keywords: distance education, e-learning, MOOC, distance learning courses, ICT, futurology, distance learning, artificial intelligence, the singularity.

УДК 657.42

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Яременко Л.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Розглянуто питання організації бухгалтерського обліку на підприємствах України. Охарактеризовано принципи ведення бухгалтерського обліку. Описано форми організації бухгалтерського обліку. Охарактеризовано складові забезпечення якості ведення бухгалтерського обліку. Визначено передумови правильної організації обліку виробничих запасів. Охарактеризовано основні завдання обліку виробничих запасів.
Ключові слова: бухгалтерський облік, організація обліку, виробничі запаси, синтетичний облік, аналітичний облік.

Постановка проблеми. Однією з обов'язкових умов здійснення процесу виробництва є забезпечення його виробничими запасами (сировиною, матеріалами, напівфабрикатами, комплектуючими виробами тощо), з яких або за допомогою яких здійснюється виробництво продукції. Виробничі запаси на підприємствах України є найбільш важливою і значною частиною активів підприємства, вони займають особливе місце не лише у складі майна підприємства, а й у структурі витрат. Виробничі запаси також виступають основною складовою при формуванні собівартості готової продукції. Запаси відносяться до оборотних активів, тому можуть бути перетворені на грошові кошти протягом року, або одного операційного циклу. У впровадженні економічних відносин ринкового спрямування велика роль належить організації бухгалтерського обліку виробничих запасів, що і обумовило актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми організації та методології бухгалтерського обліку виробничих запасів досліджували вітчизняні вчені Н. Борщ, Т.А. Бутинець, Ф.Ф. Бутинець, І. Буфатіна, С.В. Голов, Н.М. Грабова, С.І. Дерев'янко, Т.М. Джинжиристий, В.П. Завгородній, Г.Г. Кірейцев, О.В. Мурашко, М.Ф. Огійчук, А.В. Озеран, В.О. Озеран, П.Т. Саблук, В.В. Сопко, Л.К. Сук, П.Л. Сук, Н.М. Ткаченко, С.М. Хмелевський, Л.В. Чижевська, Л.С. Шатковська, В.М. Шваб. Вагомий внесок у дослідження даної проблеми зробили іноземні вчені: С.В. Абрамов, Р.Н. Антоні, С.А. Вирабов, П.А. Костюк, О.А. Кролі, А.Ш. Маргуліс, Б. Нідлз та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок вітчизняних науковців на основі еволюції теоретичних здобутків попередників, невирішеними залишається відсутність чіткого визначення поняття «виробничі запаси» для потреб бухгалтерського обліку, досягнення її конвенційності в напрямі узгодження з МСФЗ зокрема, щодо умов визнання запасів і основних понять, пов'язаних з ними; рекомендацій щодо використання методів оцінки запасів; розкриття інформації про запаси у формах фінансової звітності і виходу на міжнародний ринок.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування теоретичних, методичних і практичних питань організації обліку використання виробничих запасів на підприємствах України.

Виклад основного матеріалу. Головні засади бухгалтерського обліку виробничих запасів визначаються Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Мінфіну № 304 від 30.11.2000), який вступив в дію з 1 липня 2000 року. Це положення (стандарт) визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про запаси, а також розкриття інформації про них у фінансовій звітності.

Норми Положення (стандарту) 9 застосовуються підприємствами, організаціями та іншими юридичними особами (далі – підприємства) усіх форм власності (крім бюджетних установ). Положення (стандарт) 9 не поширюється на незавершені роботи за будівельними контрактами, включаючи контракти з надання послуг, що безпосередньо пов'язані з ними; фінансові активи; поточні біологічні активи, якщо вони оцінюються за справедливою вартістю [3].

Бухгалтерський облік на підприємствах України ведеться з дня реєстрації підприємства, це підтверджується Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» N 996-XIV від 16 липня 1999 року. Цей Закон визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. Цей Закон поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності (далі-підприємства), які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно з законодавством [2].

Метою ведення на підприємствах України бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. І тому правильне ведення бухгалтерського обліку є гарантом своєчасності нарахування і сплати податків і обов'язкових платежів.

Ведення бухгалтерського обліку на підприємствах України ґрунтується на таких основних принципах:

– обачність – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;

– повне висвітлення – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

– автономність – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

– послідовність – постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики. Зміна облікової політики можлива лише у випадках,

передбачених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у фінансовій звітності;

– безперервність – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;

– нарахування та відповідність доходів і витрат – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;

– превалювання сутності над формою – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;

– історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;

– єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці;

– періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності [2].

Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів. Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх господарських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, регістрів і звітності протягом встановленого терміну, але не менше трьох років, несе власник (власники) або уповноважений орган (посадова особа), який здійснює керівництво підприємством відповідно до законодавства та установчих документів.

Кожне підприємство повинне забезпечити якість ведення бухгалтерського обліку (рис. 1.).

Рис. 1. Складові забезпечення якості ведення бухгалтерського обліку

Підприємство самостійно обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему регістрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з додержанням єдиних засад. Розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів. Затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і регістрів аналітичного обліку. Може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік, з наступним включенням їх показників до фінансової звітності підприємства.

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно обирає форми його організації:

– введення до штату посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером (є найпоширенішою формою);

– користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

– ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою;

– самостійне ведення бухгалтерського обліку безпосередньо власником або керівником підприємства. Ця форма не може застосовуватись на підприємствах, звітність яких повинна оприлюднюватись [2].

Керівник підприємства зобов'язаний створити необхідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання всіма підрозділами, службами та працівниками, причетними до бухгалтерського обліку, правомірних вимог бухгалтера щодо дотримання порядку оформлення та подання до обліку первинних документів.

Виробничі запаси займають особливе місце у складі майна і є найбільш важливою та значною частиною активів підприємства. При переході діяльності економічних суб'єктів на ринкові відносини, що потребують об'єктивної зміни бухгалтерського обліку наближення його до міжнародних стандартів, правильна організація бухгалтерського обліку виробничих запасів є необхідною умовою для діяльності підприємства.

Тому, необхідними передумовами правильної організації обліку запасів є:

- раціональна організація складського господарства;
- розробка номенклатури запасів;
- наявність інструкції з обліку виробничих запасів;
- правильне групування (класифікація) запасів;
- розробка норм витрачання запасів [1, с. 127].

Важливим аспектом щодо організації обліку виробничих запасів на підприємствах України є стан організації аналітичного і синтетичного обліку. Згідно Плану рахунків бухгалтерського обліку для обліку виробничих запасів використовують рахунок 20 «Виробничі запаси» [4]. Для одержання деталізованої інформації, необхідної для управління запасами за їх окремими видами і процесами, організовується аналітичний облік. З цією метою до окремих рахунків синтетичного обліку та субрахунків відкриваються рахунки аналітичного обліку. Аналітичний облік запасів дозволяє отримати інформацію про їх обсяг в цілому і за кожним видом окремо.

Для правильної організації обліку запасів на підприємстві, перш за все, необхідно виділити основні завдання обліку виробничих запасів:

– контроль за виконанням плану матеріально-технічного забезпечення;

– відображення витрат на закупівлю й транспортування запасів (матеріалів), результатів постачання;

– виявлення відхилень від планової собівартості придбаних матеріалів;

– контроль за залишками і рухом матеріалів на складах наявністю і рухом матеріалів в процесів їх заготівлі;

– спостереження за станом складських запасів, за відповідністю їх нормативам, контроль за їх зберіганням;

– контроль за лімітом відпуску матеріалів на виробничі потреби, витрати і списуванням їх вартості у витрати виробництва;

– контроль за дотримуванням норм;

– правильний розподіл матеріалів за об'єктами калькуляцій;

– виявлення непотрібних матеріалів, що підлягають реалізації.

Від правильно організованого документування господарських засобів залежить правильність списання вартості запасів на виробництво, оцінка незавершеного виробництва, відображення у звітності, існують типові первинні документи з обліку руху запасів. Проте, головний бухгалтер на свій розсуд повинен визначитися з тим, які документи доцільно використовувати саме на його підприємстві, враховуючи розміри та специфіку підприємства (матеріальне виробництво, будівництво, транспорт тощо).

Структура документообігу повинна бути такою, щоб забезпечити вчасне надходження необхідної інформації як для обліку, так і для контролю й оперативного управління рухом матеріальних запасів. Запаси, що надходять на підприємство, приймаються за кількістю та якістю.

Складський облік організовується за видами об'єктів, що зберігаються, за місцями зберігання, за кількістю запасів. За необхідністю складський облік організовують за партіями надходження запасів. Склади повинні бути забезпечені вимірювальними приладами. Облік матеріалів на складі здійснюється комірником (який є МВО).

Аналітичний облік виробничих запасів на складах ведеться за допомогою карток складського обліку, що розміщуються в картотеці за технічними групами виробничих запасів відповідно до номенклатури-цінника. Дані за аналітичними рахунками узагальнюються в оборотних відомостях. Бухгалтер повинен перевіряти стан складського обліку за графіком, але не рідше 1 разу на місяць.

Для забезпечення своєчасного відображення господарських операцій в реєстрах бухгалтерського обліку на підприємстві повинні бути чітко визначені терміни передачі первинних документів до бухгалтерії для відповідного їх оформлення (складання графіків надходження до бухгалтерії первинних документів та складання зведених графіків) [5, с. 386-390].

Для організації бухгалтерського обліку запасів необхідно визначити номенклатуру синтетичних та аналітичних рахунків виробництва і об'єктів калькулювання. Номенклатура запасів обов'язково повинна містити наступні дані про кожен окремо обліковуваний вид запасів:

– технічно вірну назву;

– повну технічну характеристику (сорт, розмір, марка);

– одиницю виміру і номенклатурний номер.

Номенклатурний номер може бути цифровим, літерним або комбінованим. Найбільш розповсюдженими є цифрові номери, які розробляються за серійною або десятичною системою.

При серійній нумерації весь перелік запасів розділяють на групи за обраними ознаками. Такою ознакою є призначення певного виду запасів. Кожен вид поділяється на групи; в кожній групі для певного виду запасів визначається його порядковий номер. На підставі номерів груп чи підгруп встановлюються номенклатурні номери запасів, які використовуються усіма службами на підприємстві.

Контроль за виконанням плану договорів, своєчасним надходженням і оприбутковуванням матеріалів здійснює служба постачання. З цією метою ведуться відомості (машинограми) оперативного обліку виконання договорів поставки, де відмічається виконання умов договору про поставку за асортиментом матеріалів, їх кількістю, ціною, строками відвантаження тощо. Бухгалтерія здійснює контроль за організацією даних оперативного обліку.

Кількісний облік готової продукції за її видами і місцями зберігання може бути організований за допомогою сортових карток складського обліку або без картковим способом.

Висновки і пропозиції. Найбільш важливою і значною частиною активів підприємства, є запаси – вони займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер діяльності. Ефективність господарської діяльності підприємств в значній мірі залежить від оцінки та раціонального використання виробничих запасів.

Запаси займають особливе місце у складі майна підприємства, вони призначені для виробництва товарів і послуг або для перепродажу протягом короткого періоду часу і відносяться до складу оборотних активів, оскільки можуть бути перетворені на грошові кошти протягом року або одного операційного циклу, тому правильна організація обліку виробничих запасів є важливою передумовою раціонального їх використання.

Список літератури:

1. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / За редакцією проф. Ф. Ф. Бутинця. – 5-те вид. – Житомир: ПП «Рута», 2007. – 726 с.
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 № 996-ХІУ [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 № 246 // Режим доступу: [Електронний ресурс] www. buhgalter.911.ua (із змінами і доповненнями від 17 грудня 2012 року № 1343).
4. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва [Електронний ресурс]: наказ Мінфіна України від 19 квітня 2001 р. № 186. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
5. Чабанюк О. А. Організація документообігу як засіб удосконалення обліку наявності та руху виробничих запасів [Текст] / О. А. Чабанюк // Фінанси, облік і аудит: Збірник наукових праць. – К.: КНЕУ.-2011. – Вип. 18 – С. 386-390.

Яременко Л.М.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены вопросы организации бухгалтерского учета на предприятиях Украины. Охарактеризованы принципы ведения бухгалтерского учета. Описаны формы организации бухгалтерского учета. Охарактеризованы составляющие качества ведения бухгалтерского учета. Определены предпосылки правильной организации учета производственных запасов. Охарактеризованы основные задачи учета производственных запасов.
Ключевые слова: бухгалтерский учет, организация учета, производственные запасы, синтетический учет, аналитический учет.

Jaremenko L.M.
Hryhorii Skovoroda Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogic University

ORGANIZATION OF ACCOUNTING INVENTORY ENTERPRISES UKRAINE

Summary
The problem of accounting in Ukraine. The characteristic principles of accounting. We describe forms of accounting. The characteristic components of quality assurance of accounting. Preconditions proper accounting of inventory. The characteristic of the main tasks of inventory accounting.
Keywords: accounting, organization of accounting, inventory, synthetic accounting, analytical accounting.

УДК 330.11.66

СТІЙКИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ

Яцун Я.С.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У роботі досліджено сутність поняття «стійкий розвиток людських ресурсів». Людина характеризується специфічними особливостями, які досить важко дослідити та спрогнозувати, тому розвиток людських ресурсів має бути всеосяжним і стабільним. Основою стійкого розвитку людських ресурсів є біологічні, соціальні та економічні складові. Існує багато факторів, що впливають на формування сталого розвитку людських ресурсів, серед них такі, як економічні, політичні, соціальні, екологічні, демографічні, культурні, психологічні та інші. У результаті були досліджені поняття «людські ресурси», «розвиток» і «стійкість», на основі яких визначено поняття «сталий розвиток людських ресурсів», що дозволяє створити підстави для поглибленого аналізу цього явища і формування технологій його впорядкування.
Ключові слова: людина, людські ресурси, розвиток, стійкість, стійкий розвиток людських ресурсів.

Постановка проблеми. Людина в економічній літературі вивчається дуже давно. Однак її суттєві ознаки та функції поступово змінюються. Існує багато понять, що характеризують функції і ролі людини у системі господарювання – людські ресурси, людський капітал, трудові ресурси, кадри, персонал, трудовий потенціал. Особливої уваги на сьогоднішній день потребує поняття «людські ресурси», це обумовлено тим, що людина розглядається як носій специфічних характеристик, які досить важко дослідити та спрогнозувати у порівнянні з іншими видами ресурсів. Наразі гострою стає проблема розвитку людських ресурсів, оскільки такий розвиток повинен бути всебічним та стійким.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людські ресурси досліджувалися у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме А. Сміта, Дж. Кейнса, М. Армстронга, О. Грішнової, Н. Молочникова, В. Никифоренко, Е. Разнодьожиної та інших. Вивченням стійкого розвитку різних явищ та процесів займалися такі вчені як І. Бутирська, В. Вернадський, О. Гончаренко, Ю. Колов, Л. Мельник, Т. Ускова тощо. Сталий людський та суспільний розвиток вивчали Е. Лібанова, Н. Сапа та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вітчизняні та зарубіжні вчені приділили значну увагу дослідженню даного питання, але поняття «стійкий розвиток людських ресурсів» наразі залишається все ще невизначеним.

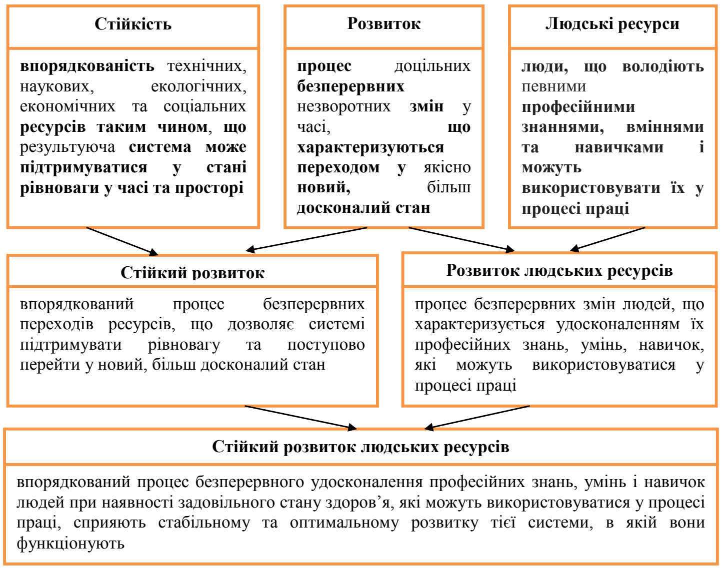

Рис. 1. Виведення поняття «стійкий розвиток людських ресурсів»
(розроблено автором)

Мета статті. Метою роботи є визначення сутності поняття «стійкий розвиток людських ресурсів» для створення підстав поглибленого аналізу цього явища і формування технологій його впорядкування.

Виклад основного матеріалу. Оскільки тема не мала поширеного дослідження, зосередимось на його інформаційному забезпеченні.

Обираємо таку послідовність уточнення окремих складових термінологічного забезпечення дослідження і визначення авторського варіанту поняття: людські ресурси, розвиток, стійкість, стійкий розвиток людських ресурсів.

У своїх працях вчені розкривають сутність поняття «людські ресурси», обираючи різні аспекти. Так, Е. Разнодьожина характеризує людські ресурси як економічну категорію, яка потребує розгляду у вузькому та широкому сенсі. У вузькому сенсі під людськими ресурсами розуміються навички, трудові й нетрудові здібності, які потрібні для реалізації певних цілей. У широкому сенсі людські ресурси являють собою всю сукупність ресурсів, що представлена на ринку праці [1]. На думку Н. Молочникова людські ресурси відображають головне багатство будь-якого суспільства та включають рівень освіти, здатність до творчості, всебічний розвиток працівників, стан здоров'я, загальну культуру, моральність, удосконалення трудових взаємовідносин, мотивацію, заповзятливість тощо [2]. М. Армстронг вважає, що людські ресурси – це найцінніший актив підприємства, здатний колективно чи індивідуально робити внесок у вирішення задач підприємства [3]. Якщо Н. Молочников робить акцент на питаннях, що саме являють собою людські ресурси, то М. Армстронг приділяє увагу тому, навіщо потрібні ці ресурси. Тобто поняттю притаманна багатогранність, врахування якої дозволяє зробити дослідження більш глибоким та точним.

Узагальнюючи вище наведені думки, пропонуємо людські ресурси розглядати як сукупність людей, що володіють певними професійними знаннями, вміннями та навичками і можуть використовувати їх у процесі праці. Людські ресурси є доволі складним поняттям, оскільки кожна людина – це унікальна та непередбачувана істота, що поряду з іншими ресурсами не підлягає єдиним законам і принципам та своєю працею привносить значний вклад у світовий суспільний розвиток.

У зв'язку з тим, що сучасний світ є доволі динамічним, людям необхідно адаптуватися до його динаміки, а для цього – розвиватися. Що стосується поняття «розвиток», в контексті мети даного дослідження його

слід сприймати як процес доцільних безперервних незворотних змін у часі, що характеризуються переходом у якісно новий, більш досконалий стан [4, с. 16]. Розвиток являє собою поняття, що містить певні протиріччя. З одного боку, він направлений на зміни, що сприяють постійному удосконаленню об'єкта, а з іншого – в його основі лежать певні традиційні елементи, характеристики, властивості тощо, які є фундаментом для побудови чогось нового та більш досконалого. Розвиток може бути як еволюційним (поступовим), так і революційним (скачкоподібним), що залежить від запланованого результату. Тобто він повинен бути оптимальним та задовольняти вимоги як окремого індивіда, так і суспільства, а також відзначатися стійкістю.

Ідею визначення сутності стійкості в контексті мети даного дослідження можна запозичити з роботи Л. Мельника, який визначив її як впорядкованість певного переліку ресурсів таким чином, що результуюча система може підтримуватися у стані рівноваги у часі та просторі [5, с. 112].

Що стосується поняття «стійкий розвиток», то для нього пропонується кілька варіантів: вчені по різному трактують дане поняття. За визначенням ООН стійкий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє вимоги теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [6, с. 24]. Л. Мельник визначає стійкий розвиток як процес змін, у якому експлуатація ресурсів, напрям інвестицій, орієнтація науково-технічного розвитку та інституційні зміни погоджені між собою та укріплюють існуючий та майбутній потенціал для задоволення людських потреб та прагнень [5, с. 134]. На думку О. Гончаренко стійкий розвиток – це процес змін, у якому використання ресурсів, реалізація інвестиційних проектів, організація науково-технічного розвитку й інших змін погоджені між собою і зміцнюють нинішній та майбутній потенціал системи [7, с. 37].

Слід звернути увагу, що вирішенням проблем стійкого розвитку займаються на всіх рівнях функціонування будь-якої системи. Ключовим аспектом при його вивченні є те, що такий розвиток має глобальний характер та суттєво впливає на подальше (майбутнє) існування людства. Особливість проблем стійкого розвитку полягає ще й у тому, що з плином часу їх кількість не зменшується, а, навпаки, зростає. Хоча вченими і практиками було запропоновано та впроваджено вже безліч заходів, отримані результати залишаються досить далекими від бажаного рівня. У зв'язку з цим необхідно конкретизувати сутність стійкого розвитку більш детально.

Значна роль у формуванні стійкого розвитку суспільства відводиться саме людським ресурсам, оскільки люди, з одного боку, у процесі своєї діяльності створюють щось нове, але поряд з цим, з іншого – завдають значної шкоди навколишньому середовищу та позбавляють майбутні покоління гідного існування. Це обумовлює появу такого поняття як «стійкий розвиток людських ресурсів». Виведення поняття «стійкий розвиток людських ресурсів» можна здійснити за допомогою синтезу понять «стійкість», «розвиток» та «людські ресурси» (рис. 1).

Стійкий розвиток людських ресурсів орієнтований на зміни людей, які мають за мету підтримку задовільного стану здоров'я, оновлення знань, накопичення навичок та здібностей. Всебічний розвиток таких характеристик, забезпечує раціональне використання ресурсів, задоволення поточних і майбутніх потреб суспільства та збереження навколишнього середовища. Стійкість людського розвитку забезпечується не тільки інноваційними перетвореннями, а й базується на збереженні традиційних установок, що не мають негативного впливу на задоволення поточних і майбутніх потреб.

Стійкий розвиток людських ресурсів необхідно розглядати у біо-соціо-економічному контексті (рис. 2). Біологічний вплив на рівень розвитку ресурсів людини починається до її народження та продовжується протягом життя, цикл соціального розвитку починається від народження і закінчується смертю, економічний – триває від моменту, коли людина стає економічно активною та впродовж періоду працездатності.

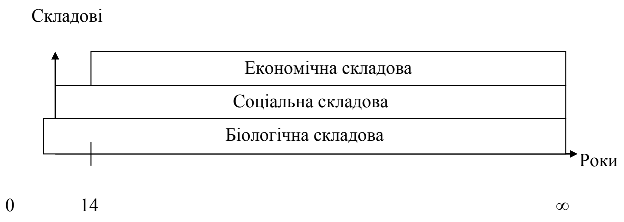

Рис. 2. Біо-соціо-економічний контекст формування стійкого розвитку людських ресурсів (розроблено автором)

Біологічна складова формує фізичну та психологічну основу людини ще до її народження та протягом усього життя. Її основу складають гени та здоров'я, що переходять від батьків до дітей, підтримку здоров'я у продовж життя, вплив навколишнього середовища тощо. Соціальна складова відіграє важливу роль у розвитку людини, її соціальній захищеності. Економічна складова з'являється за умов, коли людина у процесі праці створює суспільно необхідні блага та стає елементом економічної системи.

Стійкий розвиток людських ресурсів формується під впливом багатьох чинників: економічних, політичних, соціальних, екологічні, демографічних, культурних, психологічних та ін. До економічних чинників належать доходи населення, попит та пропозиція на ринку праці, рівень безробіття та інші показники. Політичні – закони, акти, нормативні документи, які регулюють відносини між державою та громадянами. Соціальні включають рівень соціального забезпечення, освіту, відповідальність як окремої людини перед суспільством, так і суспільства перед кожною людиною тощо. До екологічних відносяться охорона здоров'я, охорона праці, стан навколишнього середовища та ін. Демографічні чинники враховують такі показники як рівень народжуваності, смертності, міграційні процеси, територіальне розміщення, щільність населення, диспропорції у віковій структурі тощо. До історико-культурних чинників належать традиції, звичаї, культура, цінності, які історично сформувалися та притаманні населенню, що мешкає на певній території. Морально-психологічні включають морально-психологічний клімат, стресостійкість, адаптацію до змін та багато інших чинників, що значним чином впливають на формування стійкого розвитку людських ресурсів.

Дія цих чинників відзначається тим, що вони не впливають відокремлено один від одного, а взаємопов'язані між собою. Тобто за умов, коли справедливий розподіл благ та доходів серед населення сприяє тому, що суспільні відносини стануть більш толерантними. Соціальна захищеність та економічна стабільність дає змогу людині реалізувати себе, як особистість та проявляти свою моральність та відповідальність не лише через працю,

а у ставленні до навколишнього середовища. Чисте довкілля дає змогу уникнути багатьох захворювань та поліпшити здоров'я, що впливає на рівень народжуваності та смертності, а це, у свою чергу, дозволяє контролювати вікову структуру населення. Стабільність економічної та соціальної системи дає змогу регулювати міграційні процеси тощо. Не менш важливою залишається морально-психологічна компонента, оскільки внутрішній стан людини впливає не лише на саму людину, а й на оточуючих, тобто набуває суспільного характеру. За таких обставин психологічний стан однієї людини може сприяти появі або руйнації будь-чого, в залежності від масштабу розповсюдження та характеру її дій. З наведеного видно, що незважаючи на те, що чинники належать до різних сфер функціонування, вони тісно переплітаються між собою. Всі процеси, що відбуваються під впливом перерахованих чинників, можуть мати глобальний характер та потребують детального дослідження.

Стійкий розвиток людських ресурсів можливий лише з урахуванням всіх чинників. Якщо одна зі сфер знаходиться у нестабільному стані, це одразу відображається на людських ресурсах. Люди, у процесі своєї діяльності, формують та змінюють ці чинники. Це свідчить про те, що всі процеси є взаємопов'язаними між собою, а отже потребують обережного ставлення та детального планування.

Висновки і пропозиції. Аналіз та узагальнення відповідної літератури показали, що для створення підстав поглибленого аналізу стійкого розвитку людських ресурсів це поняття доцільно розглядати як багатопараметричний процес безперервного удосконалення професійних знань, умінь і навичок людей, зайнятих в економічній сфері суспільства, зі збереженням задовільного стану їх здоров'я. Стійкий розвиток людських ресурсів повинен задовольняти як поточні вимоги до них, так і бути плацдармом для забезпечення життєдіяльності майбутніх поколінь. За своїм змістом він поєднує процеси збереження, створення та руйнування. Подальші дослідження будуть зосереджені на узагальненні чинників стійкого розвитку людських ресурсів, їх класифікації та інформаційному забезпеченні моделей формування технологій його впорядкування.

Список літератури:

1. Разнодежина Э. Н. Человеческие ресурсы: их роль и значение [Электронный ресурс] / Э. Н. Разнодежина // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2011. – Режим доступа: http://uecs.ru/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=308
2. Молочников Н. Р. О соотносительности понятий «человеческие ресурсы» и «человеческий капитал» [Электронный ресурс] / Н. Р. Молочников, И. В. Реутова // Успехи современного естествознания, № 8. – 2004. – С. 133. – Режим доступа: http://www.rae.ru/use/?section=content&op=show_article&article_id=7781163
3. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. – 10-е изд. / Пер. с англ. под ред. С. К. Мордовина. – СПб.: Питер, 2009.
4. Яруллина Г. Р. Управление устойчивым экономическим развитием предприятий промышленного комплекса: теория и методология: автореф. дис. докт. екон. наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Г. Р. Яруллина. – Казань, 2011. – 47 с.
5. Мельник Л. Г. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – 2-е изд., стер. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2008.
6. Развитие и международное экономическое сотрудничество: проблемы окружающей среды / Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития. – 1987.
7. Гончаренко О. М. Дослідження факторів, що впливають на стійкість розвитку підприємства / О. М. Гончаренко // Вісник соціально-економічних досліджень, № 40. – 2010. – С. 36-40.
8. Лібанова Е. М. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е. М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
9. Сапа Н. В. Інноваційний механізм як фактор досягнення сталого розвитку сучасного українського суспільства / Н. В. Сапа // Гуманітарний вісник ЗДІА, № 39. – 2009. – С. 174-183.

Яцун Я.С.
Харьковский национальный экономический университет имени Семёна Кузнеца

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Аннотация
В работе исследована сущность понятия «устойчивое развитие человеческих ресурсов». Человек характеризуется специфическими особенностями, которые очень трудно исследовать и спрогнозировать, поэтому развитие человеческих ресурсов должно быть всеохватывающим и стабильным. Основой устойчивого развития человеческих ресурсов являются биологические, социальные и экономические составляющие. Существует много факторов, которые влияют на формирование устойчивого развития человеческих ресурсов, среди которых такие, как экономические, политические, социальные, экологические, демографические, культурные, психологические и другие. В результате были исследованы понятия «устойчивое развитие», «развитие» и «устойчивость», на основе которых определено понятие «устойчивое развитие человеческих ресурсов», что позволяет создать основание для углублённого анализа этого явления и формирования его упорядочивания.
Ключевые слова: человек, человеческие ресурсы, развитие, устойчивость, устойчивое развитие человеческих ресурсов.

Yatsun Ya.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES

Summary
The aim of the research is the definition of «sustainable development of human resources». Human is characterized by specific features which are quite difficult to investigate and predict and development of human resource should be a comprehensive and sustainable. The biological, social and economic components is the basis for sustainable development of human resources. Many factors influence the formation of sustainable development of human resources. Factors such as economic, political, social, environmental, demographic, cultural, psychological, and others. As a result of the research the concepts of «human resources», «development» and «sustainability» have been studied and analyzed on the basis of which the «sustainable development of human resources» has been defined.
Keywords: human, human resources, development, sustainability, sustainable development of human resources.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Каут О.В.
Обґрунтування програми страхування обладнання як превентивного заходу мінімізації економічних наслідків технічних ризиків 4

Лоскутов С.В., Ершов А.В., Зеленина О.А.
Модель контакта частицы газотермического покрытия с шероховатой поверхностью подложки 8

ХІМІЧНІ НАУКИ

Zinchenko H.Y., Dontsova T.A.
Inorganic materials for photocatalytic processes 13

Купчик О.Ю.
Викиди автомобільного транспорту як джерело забруднення атмосферного повітря міста Чернігова 17

Худоярова О.С., Соколовська М.О., Сакалова Г.В.
Спосіб утилізації фосфоровмісних газів з одержанням сульфідів фосфору 21

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бучко О.М.
Імунологічні та гематологічні показники крові свиней за дії гумінової добавки і аскорбінової кислоти 25

Голубкова І.М.
Особливості анатомічної будови листка видів та сортів Persica Mill. в Правобежному Лісостепу України 30

Огородник А.М.
Модель радіоємності при оцінці негативного впливу на екосистему 33

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Бондаренко А.І.
Синтез оптимальних законів керування гальмуванням колісних тракторів з безступінчастими гідрооб'ємно-механічними трансмісіями 37

Гадецька З.М.
Сучасні мультимедійні засоби просування готельно-ресторанних та туристичних послуг 41

Еременко Ю.И., Халапян С.Ю., Ярмуратий Д.Ю.
Пути повышения эффективности операторского управления на основе нейросетевых технологий 45

Загорулько А.М.
Теоретичне обґрунтування використання плівкових електронагрівачів в сучасних ІЧ-сушарках 48

Калініченко Ю.П., Терезюк П.С.
Аналіз теоретичних і практичних робіт направлених на підвищення надійності тягового органу стрічкового конвеєра 52

Комарова Г.Л., Мостова Л.М., Мартиненко Л.Г.
Вплив технологічних параметрів на час термічної обробки виробів 55

Пищухина О.А.
Информационная технология поддержки оценивания ответов для систем электронного обучения 58

Шовкалюк М.М., Голуб М.А.
Аналіз енергетичної ефективності діяльності підприємства з виробництва пива 62

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Баркарь Є.В., Шевченко Д.М.
Параметри росту та відтворювальні якості свиней різних класів розподілу 68

Лавренко С.О., Лавренко Н.М.
Ефективність використання мінеральних добрив та поливної води посівами нуту залежно від технологічних прийомів його вирощування в умовах Південного Степу України 72

Сторчоус В.Н.
Капельное орошение в Крыму 76

Халак В.І.
Особливості росту кнурців великої білої породи та породи ландрас зарубіжної селекції в період адаптації та їх інтер'єрний статус 79

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Batyrov V.V., Lidgieva I.V., Okonova L.V.
Social structure of Kalmyk society in the XIX century: transformation of the legal status 84

Клименко О.М.
«Пригадування» Жовтневої революції: організація та способи збирання спогадів (1920-ті роки) 88

Лихолат А.О.
Науково-технологічна сфера України на сучасному етапі розвитку та її тенденції 92

Ночовний О.В.
«Back to the USSR», або чим не хизувалися у країні Рад 96

Панасюк О.П.
Політичне становище Білоруської Народної Республіки в грудні 1918 – лютому 1920 років 100

Сердюк І.О.
Учасники «дитячої» поховальної церемонії в Гетьманщині 104

Шляхтич Р.П.
Повсякденне життя населення Кривого Рогу в роки німецької окупації 108

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Блоха Я.Є.
Особливості тлумачення В.Г. Короленком окремих філософських та етичних категорій 113

Кобзар І.М., Шапран Д.П.
Реалізація ціннісного потенціалу метафори в інформаційному суспільстві....................117
Старикова Г.Г.
Неосознаваемые компоненты познавательного процесса, их структура и функции............................121

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Абабілова Н.М., Білокамінська В.Л.
Особливості перекладу термінів ураїнською мовою.......................126
Андриевская Г.П.
Язык описания музыкального текста в контексте русской культурной традиции.129
Баркарь У.Я., Гоцюк Н.М.
Лексико-граматичні особливості німецьких та українських наукових лінгвістичних текстів.................132
Биба М.О.
Специфіка репрезентації фестивного компоненту концепту реконкіста в іспанській лінгвокультурі........................136
Василишина Н.Д.
Релігія та натура в романі Г.Р. Хаггарда «Чудовисько»........................140
Гладка В.А.
Морфологічні обмеження ФО французької мови як одна із ступеневих ознак їхньої усталеності............................144
Глушкова В.Г.
Деловая культура и русский коммуникативный идеал..........................148
Голоцукова Ю.О.
Структура напівпериферійної зони функційно-семантичного поля результативності..151
Горожанов Ю.Ю.
Ергоніми міста Луцька: лексико-синтаксичний спосіб творення.....155
Каменева Н.А.
Машинный перевод в Internet...................158
Ковбасюк Л.А., Касаткін О.С.
Власна назва у фразеологічних одиницях сучасної німецької мови: ґендерний аспект.......................................162
Кучеренко Л.Э.
Документальная проза Карлоса Кастанеды как эзотерическое послание постмодерному обществу: фикция или истина..................166
Марченкова І.Ю., Маєрдон Ю.С.
Іронія як культурна проблема перекладу. Особливості відтворення іронії на прикладі оповідання Курта Тухольського «Берлін! Берлін!».........170
Мокрицька Н.О.
Функціонально-стилістичний аспект використання українсько-російської інтерференції в художніх текстах (на матеріалі оповідань Б. Жолдака)..........174
Нікішина Т.І.
Актуалізація концепту *freedom* у політичному дискурсі Великої Британії (тематична характеристика).......................177
Павленко О.Г.
Осмислення наукової традиції перекладацької парадигми: сучасний філологічний коментар..............180
Сазанович Л.В.
Інноваційні форми організації процесу викладання у системі підвищення кваліфікації викладачів-мовників.............184
Сірук В.Г.
Специфіка постмодерної прози В. Медведя..187
Shevchenko M.Y.
Semantic peculiarities of English quantitative adjectives in the process of linguistic and cultural communication......191
Яловенко Г.Д.
Стилістичні прийоми контрасту і парадоксу в оповідній прозі Оскара Уайльда...194

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Адоніна Л.В.
Теоретико-методологічні основи методики викладання літератури...............199
Базилевич Н.О.
Історичні аспекти формування особистісно зорієнтованого підходу у фізичному вихованні школярів...............203
Баркасі В.В., Баркасі С.Б.
Використання змішаної форми навчання при викладанні іноземних мов у ВНЗ 207
Бебих В.В.
Інтегрування медіаосвітніх технологій у процес формування іншомовних комунікативних умінь.................................211
Будник О.Б.
Проблема формування демократичних цінностей майбутніх фахівців.................. 214
Гаркович О.Л.
Конструювання освітнього середовища при викладанні хімії засобами інформаційних технологій 218
Горпініч Т.І.
Особливості іншомовних фахових джерел як засобу навчання читання іноземною мовою (на прикладі професійної літератури з фармації)..............................222
Григоренко В.Л., Рассказова О.І.
Сприяння розвитку соціальності учнів з проблемами зору засобами мистецтва.....226
Дідик Н.М.
Соціально-педагогічна профілактика ігрової залежності...230
Дубовик О.В.
Становлення системи професійної підготовки у США..234
Дяченко М.Д.
Розвиток культури діалогу майбутніх фахівців професій типу «людина-людина» як педагогічна проблема...........................238
Жалій Р.В.
Нормативно-правові засади організації навчального процесу з фізичного виховання в технічних ВНЗ України.........242
Жалій Т.В.
Теоретико-методичні засади вивчення правознавчих дисциплін у процесі фахової підготовки майбутніх учителів математики..................246
Житинська М.О.
Життєдіяльність людей похилого віку в Україні: реалії та перспективи................249

Кирильчук О.Б.
Синергетичний аспект мовленнєвого релятивізму в умовах формування риторичної культури особистості 253
Козьменко О.І.
Значущість професійної підготовки учителів у вихованні почуття національної ідентичності старшокласників у Канаді 258
Коростіянець Т.П.
Імітаційна модель навчання студентів-математиків у контексті формування їх методичної компетентності 262
Криволап О.Ю.
Методи підготовки майбутніх вчителів до формування творчого потенціалу молодших школярів 266
Кубанов Р.А.
Концепції організаційної ефективності – основа європейських стандартів вищої освіти 270
Куленко О.А.
Шкільний хімічний експеримент в умовах профілізації загальноосвітньої школи 274
Макаревич О.О.
Гейміфікація як невід'ємний чинник підвищення ефективності елементів дистанційного навчання 279
Макаревич О.О.
Напрями співпраці педагога з батьками у процесі формування соціальної компетентності молодших школярів 283
Мунтян Т.В.
Підвищення мотивації студентів до самостійної навчальної діяльності як необхідна умова формування умінь самоорганізації (на прикладі англійської мови) 287
Муравський С.А.
Особливості формування предметної компетентності у процесі вивчення фізики 291
Повалій Л.В.
Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності 295
Позднякова Г.О.
Дослідження готовності до здоров'язбережувальної діяльності майбутніх вчителів основ здоров'я 299
Пузырев Е.В.
Система воспитания студентов в инженерном вузе 303
Рябуха А.Ю.
Формувальний етап експериментальної перевірки ефективності моделі підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування мультимедійних технологій 307
Саніна О.В.
Використання ІКТ на лекційних та практичних заняттях як засіб посилення мотивації здобувачів вищої освіти неюридичних вузів до вивчення правових дисциплін та підвищення якості знань (з досвіду роботи) 311
Сафонова Н.В.
Аспекти формування професійно-особистісних пріоритетів фахівця вищої школи 314
Сидоренко Ю.І.
Філософсько-етичний, соціально-правовий і психолого-педагогічний підхід до визначення поняття «гармонія» 318
Тимохина Т.В.
Профессиональная подготовка специалистов инклюзивной сферы 322
Федорчук В.В.
Особистість творчого педагога працях польських вчених 326
Чернецька Ю.І.
Ступінь наукової розробки проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб у психолого-педагогічних дослідженнях 329
Шевченко М.В.
Особливості навчання студентів технічних спеціальностей англомовного усного мовлення 333
Шибецька В.В., Кравець Н.П.
Формування ігрової діяльності у розумово відсталих дошкільників 337
Шовкопляс О.М.
Методичні аспекти використання здоров'язберігаючих технологій у професійній діяльності вихователя 341

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

Унгурян Л.М.
Науково-практичне обґрунтування сутності нейроекономіки та напрямки удосконалення її складових на прикладі аптечного нейромаркетингу 346

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ладоненко М.І.
Монетний двір національного банку України: минуле, теперішнє, майбутнє 351

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Авер'янова А.В.
Концептуальні підходи до проблеми професійного самовизначення особистості у вітчизняній та зарубіжній психології 357
Галецька І.І., Тимик К.І.
Психологічне здоров'я та гендерні стереотипи у студентської молоді 361
Гончарова Л.А.
Дослідження психологічних чинників творчої активності людей похилого віку 366
Гринина Е.С.
Отношение младших школьников с интеллектуальным недоразвитием к представителям ближайшего социального окружения 371
Гудінова І.Л.
Віртуалізація реальності та її наслідки 375
Гуцол С.Ю.
Мифологические координаты личностно-ориентированного литературного дискурса 380

Донець О.І.
Особливості самосприйняття жінок після розлучення ... 384

Жидко М.Є., Тухтарова К.Р.
Особливості батьківсько-дитячих відносин у онкологічно хворих дітей з різною ефективністю лікування ... 388

Ічанська О.М.
Мотиваційні детермінанти копінг-стратегій рятувальників ДСНС України ... 392

Козіна А.В.
Мотивація навчання дорослих у контексті теорії самодетермінації ... 396

Колкова С.М.
Самопринятие будущих психологов ... 399

Кондратюк С.М.
Сприйняття соціальної реклами різними віковими групами ... 403

Кононенко О.І.
Феномен вигорання у телефонних консультантів як прояв їх особистісного перфекціонізму ... 407

Коськіна Д.О.
Рольові очікування подружжя з різним типом статево-рольової взаємодії ... 411

Лазуренко О.О.
Психолого-педагогічний аспект формування емоційної компетентності майбутніх медичних психологів ... 415

Лукашевич О.М.
Психологічні критерії громадянського розвитку дорослої особистості ... 419

Максим О.В.
Деякі аспекти соціальної адаптації дітей з порушеннями розвитку саморегуляції ... 423

Мельник Ж.В.
Методичні рекомендації вихователям, батькам, психологу з питань розвитку самосвідомості старших дошкільників у процесі пізнання світу дорослих ... 427

Раєвська Я.М.
Особливості соціально-педагогічної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомній сім'ї та школі ... 431

Сердюк Н.І.
Вплив психологічних умов формування атракції на міжособистісні стосунки підлітків ... 435

Стовбун О.А.
К проблеме ценностных ориентаций в формировании профессиональной ответственности будущих специалистов ... 439

Хомутиннікова Н.Н.
Особливості становлення професійної ідентичності вихователя дошкільного навчального закладу ... 443

Червинська О.М.
Дослідження психологічних чинників психосоматичних розладів особистості ... 448

Шрагина Л.И.
Проблема применения системного подхода в психологии ... 452

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Голиков А.С.
Идентичность в структуре знания о социальном: эвристические возможности и методологические ограничения ... 457

Гуцол К.В.
Методика оцінки мотивації діяльності працівників соціальної служби ... 462

Клёв М.В.
Глобализация, международная конкуренция и стратификация системы высшего образования ... 466

Скорик Т.В.
Соціально-педагогічний ефект університету третього віку ... 470

Слюсаревський Н.М.
Ефективність джерел інформування про принципи корпоративної культури серед викладачів і студентів Київського університету імені Бориса Грінченка ... 474

Шаповал І.Г.
Сім'я в умовах трансформації українського суспільства та її самовизначення ... 478

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Аулина Е.В.
Нейтрализация современных мифологических комплексов с помощью архаичных мифов ... 483

Краснопольская Т.Н.
Гендерно сбалансированное участие в государственном управлении как фактор преодоления коррупции ... 487

Стойко О.М.
Еволюція зарубіжних підходів до дослідження процесу формування уряду ... 491

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Грейда Н.Б.
Обґрунтування структури захворювань та рівня фізичної підготовленості учнів старших класів ... 497

Петренко І.Г., Гончар В.І.
Аналіз напрямів модернізації фізичного виховання студентів ВНЗ ... 501

Петренко І.Г., Петровський В.Р.
Теоретичні основи оптимізації процесу фізичного виховання студентів засобами футболу ... 505

Поліщук В.В.
Вплив занять туристсько-краєзнавчою діяльністю на рухову активність дітей старшого дошкільного віку ... 509

Троценко Т.Ю.
Вплив народних рухливих ігор на виховання патріотичних почуттів молодших школярів ... 512

Хавруняк І.В.
Особливості навчально-тренувального процесу підготовки волейболістів у вищих навчальних закладах ... 515

Цигикало О.В.
Особливості викладання анатомії людини студентам факультету фізичної культури та здоров'я людини ... 519

Чупрун Н.Ф.
Особливості оптимізації процесу формування координаційних здібностей молодших школярів засобами хореографії ... 522

Яворська Т.Є.
До питання організації науково-дослідної діяльності студентів факультету фізичного виховання і спорту....526

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Бублій М.П.
Сучасний стан професійно-кваліфікаційного складу посадових осіб місцевого самоврядування....530

Величко Л.А.
Реформирование системы здравоохранения на Украине в 2010-2013 годов....534

Волобуєва А.Г., Шпак Д.О.
Збори громадян за місцем проживання як одна з форм здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою та участь в цьому процесі фондів розвитку громад....538

Лукіша Р.Т.
Організаційно-функціональні аспекти державного регіонального управління у сферах суспільного життя....543

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Дяченко І.М.
Жіночий контекст сучасного інтернет-дискурсу....549

Карпиленко В.А.
Функціонування наративів і особливості управління ними в системі соціальних комунікацій....553

Ротару І.Ю.
Складні речення зі взаємозалежними частинами з опорним предикатом в присудковій частині в текстах ЗМІ....557

Санакоєва Н.Д.
Прихована реклама і Product placement в Україні: сучасні тенденції та зарубіжний досвід....561

Тищенко Н.І., Піроцький Б.Ю.
Нормативне забезпечення організації діловодства в закладах культури....564

Ткаченко І.А.
Публіцистика як об'єкт видавничої практики: кваліологічний аспект....568

МЕДИЧНІ НАУКИ

Александрук Н.В.
Стан скроневої кістки при порушенні мінерального обміну....573

Александрук О.Д.
Клінічні риси атопічного дерматиту та хронічної істинної екземи у дорослих....577

Бобрышева И.В.
Морфологические особенности белой пульпы селезенки крыс в условиях экспериментальной иммуносупрессии....581

Гайдич Л.І.
Сучасні фактори ризику розвитку ускладнень у хворих на есенціїйну гіпертензію II стадії за різних варіантів циркадіанного ритму артеріального тиску....585

Гарас М.Н., Паладюк В.В.
Показники запалення бронхів у дітей, хворих на тяжку персистуючу бронхіальну астму....588

Гопцій О.В., Рєзнік Л.А., Кліменко Т.І.
Вплив інсуліну на активність адіпоцитокінів у хворих на артеріальну гіпертензію....591

Гречко С.І., Трефаненко І.В., Морозюк О.М.
Особливості тесту з фізичним навантаженням у залізничників із серцево-судинними захворюваннями при проведенні цільових медоглядів....595

Дмитрієв Д.В., Касперович Т.А.
Роль раннього ентерального харчування у зниженні частоти післяопераційних ускладнень....598

Заболотная И.И.
Химический состав пришеечной эмали зубов с клиновидным дефектом в зависимости от глубины микротрещин....602

Заднипряный И.В., Третьякова О.С., Сатаева Т.П.
Влияние хронической гемической гипоксии на морфометрические параметры миокарда самцов белых крыс....605

Захаров А.А., Кащенко С.А., Кувенева О.Н., Петизина О.Н.
Особенности электронномикроскопического строения тимуса экспериментальных животных после иммуностимуляции....609

Золотухіна О.Л.
Вивчення імунологічних процесів та показників місцевого імунітету слизової оболонки порожнини рота при рецидивуючому герпетичному стоматиті....612

Клітинська О.В.. Мухіна Я.О., Васько А.А.
Клінічна оцінка карієспрофілактичної дії основних засобів і методів профілактики серед школярів міста Ужгород, віком 6-7 років*....615

Коноплїцький Д.В.
Класифікаційний алгоритм лікування гемангіом зовнішньої локалізації у дітей....618

Кувеньова О.М., Захаров О.О., Петізіна О.М.
Морфологічні зміни тироцитів щитоподібної залози під дією різних доз іонізуючого випромінювання....623

Логаніхіна К.Ю., Кравченко Д.А.
Променеві методи дослідження у діагностиці критеріїв інтактних шийних лімфатичних вузлів....626

Мельник Т.М.
Особенности некоторых показателей эндотелиальной дисфункции и системного воспаления у больных с диабетической энцефалопатией....630

Морозенко Д.В., Леонтьєва Ф.С., Кузнецова Н.В.
Дослідження клініко-гематологічного статусу пацієнтів після ендопротезування великих суглобів....633

Москалюк І.І.
Дифузний токсичний зоб та синдром подразненого кишечника: генетичний поліморфізм....637

Москалюк О.П.
Експериментальне обґрунтування способу пахвинної алогерніопластики шляхом вивчення змін структур сім'яного канатика....640

Падалка А.І.
Резистентність емалі постійних зубів до карієсу та основні способи її діагностики (огляд)....644
Перебейнос О.П., Островський П.Ю., Бойцанюк С.І.
Роль бактерій при захворюваннях тканин пародонта....648
Петизина О.Н., Кащенко С.А., Кувенева О.Н.
Особенности морфологического строения лимфатических узлов крыс в эксперименте....652
Петрунів В.Б.
Вплив екологічних чинників та імунологічних змін на перебіг карієсу у дітей....656
Рожко В.І.
Патогенез захворювань тканин пародонта у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС....660
Riabyi S.I.
Contemporary views on the mechanisms of development of intestinal sutures insufficiency....664
Савчук Н.В.
Стан скоротливої здатності лівого шлуночка у хворих із Q, QS інфарктом міокарда в процесі відновного лікування....668
Sazhyn S.I., Sazhyna A.V.
The clinico-anamnestic efficacy of controller therapy of the persistent bronchial asthma in children with early and late onset of the disease....672
Самохина Л.М.
Некоторые аспекты развития деструктивных процессов при патологии....676
Сидорчук А.С., Богачик Н.А., Венгловська Я.В., Грубляк Л.В.
Клініко-епідеміологічні особливості спалаху сальмонельозної інфекції у Буковинському регіоні....680
Сюсюка В.Г.
Акушерські та перинатальні наслідки порушень психоемоційного стану під час вагітності....683
Тарнавська С.І.
Показники активності нейтрофільних та еозинофільних гранулоцитів крові у дітей за тяжкої бронхіальної астми залежно від типу ацетилювання....687
Токарчук Н.І., Одарчук І.В.
Особливості клінічного перебігу та лабораторно-інструментальних показників гострого пієлонефриту у дітей раннього віку....690
Третьякова О.С., Сухарева И.А.
Организация андрологической и сексологической помощи в Республике Крым....693
Трефаненко І.В., Гречко С.І., Поліщук О.Ю.
Медикаментозна корекція змін вегетативного статусу у хворих з поєднаним перебігом ішемічної хвороби серця та хронічного некаменевого холециститу....697
Хлуновська Л.Ю.
Гендерно-вікові особливості роботи серця у дітей із синдромом вегето-судинної дисфункції....701
Швець Н.І., Бенца Т.М., Пастухова О.А.
Інформаційно-хвильова терапія у пацієнтів з есенціальною артеріальною гіпертензією: можливості та перспективи застосування....704
Ярова С.П., Гензицька О.С.
Досвід використання ремінералізуючої терапії у хворих на генералізований пародонтит, що супроводжується гіперестезією твердих тканин зубів....708

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Абакіна-Пілявська Л.М.
Кримінально-правовий вплив за причетність до злочину....713
Абрамова В.М.
Праксеологічний підхід до розуміння помилки в діяльності судового експерта....717
Боднарук Ю.В.
Загальні підстави припинення податкових зобов'язань: недоліки правового регулювання....721
Бурбело Б.А.
Використання спеціальних знань при вивченні особистості підозрюваного....726
Варес К.Л.
Побудова громадянського суспільства через інститут громадських об'єднань – шлях до подолання корупції....729
Вітвіцький С.С., Южека Р.С.
Міжнародний досвід розвитку інституту лобізму та проблема його легалізації в Україні....734
Волощук О.Т.
Роль глави держави в механізмі реалізації зовнішньої політики держави....738
Гриненко І.М.
Протидія корупції як складова антитерористичної операції....743
Грібов М.Л.
Розслідування шахрайства: питання законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій....747
Давыдова И.В.
Ошибка и обман как условия недействительности сделки....751
Дідик С.Є.
Злочини проти правосуддя: проблеми визначення родового об'єкта....755
Zhdanova O.S.
Analysis of merits and demerits of secession recognition....759
Кармаза О.О.
Міжнародний нотаріальний процес: правова природа....763
Керноз Н.Є.
Проблемність законодавчого визначення та впровадження мов у національному судочинстві України....767
Кириченко А. А.
Новая доктрина классификации юридических наук и сущности их отдельных гипергрупп....771
Кириченко С.А., Коросташова Т.А.
Сущность и развитие новой доктрины видового деления правонарушений....775

Клименко В.А., Корнієнко Є.В.
Деякі питання удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність та покарання неповнолітніх ... 779

Кобрин В.С.
Проблеми конституційно-правового регулювання взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України ... 783

Крушинський С.А.
Проблеми подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції ... 787

Ланцедова Ю.А.
Развитие доктрины криминалистической и процедурной работы с объективными и субъективными источниками антиделиктных сведений ... 791

Литвин О.В.
Активність суду у доказуванні (стадія судового розгляду) ... 795

Матвієнко Є.П.
До проблеми підтвердження факту перебування на утриманні в судовому порядку ... 799

Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р.
Фінансово-правові засади діяльності національного банку України у сфері стабілізації грошово-кредитного ринку України ... 803

Михайленко Д.Г.
Місце норми про незаконне збагачення у механізмі кримінально-правової протидії корупційним злочинам ... 807

Наливайко О.І., Сеньків О.М.
Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України ... 813

Нашинец-Наумова А.Ю.
К вопросу о развитии системы обеспечения информационной безопасности корпораций в Украине ... 817

Некіт К.Г.
Поняття довірчої власності (трасту) у законодавстві європейських країн та модельних правилах європейського приватного права ... 822

Пирога С.С., Пирога І.С.
Податкові аспекти ціноутворення ... 826

Подковенко Т.О., Павелко Л.В.
Принципи юридичної відповідальності: загальнотеоретичний аспект ... 830

Попельницька Н.С.
Особливості відмежування злочину, передбаченого ст. 140 КК України від лікарської помилки, нещасного випадку і виправданого медичного ризику ... 834

Рєзнік О.М., Ігнатенко Є.В.
Військовий збір: історія та сучасність ... 838

Санакоєв Д.Б.
Забезпечення лікарської таємниці у кримінальному процесі України ... 842

Сарана С.В.
Загальний процесуально-процедурний податковий режим: зміст загальних положень ... 846

Севідов О.А.
Способи порушення авторського та суміжного прав ... 850

Сенченко Н.М.
Форма та зміст ухвали суду щодо застосування примусових заходів медичного характеру ... 854

Скрябин А.Н.
Гарантии адвокатской деятельности в соответствии с законом Украины «Про адвокатуру и адвокатскую деятельность» ... 858

Тімофєєва Л.Ю.
Реалізація принципу гуманізму в кримінальному праві України: історико-теоретичний дискурс кримінально-правових вчень ... 862

Ткач Ю.Д.
Новая доктрина периодизации развития, структуры, понятия и системы криминалистики и ордистики ... 866

Тунтула А.С.
Развитие новой доктрины видового деления субъективных источников антиделиктных сведений ... 870

Ульянова Г.О.
Привласнення авторства і примусу до співавторства як порушення авторських прав ... 874

Ченцов С.Д., Степанюк А.В.
Проблематика недействительности сделок по ст. 169 гражданского кодекса Российской Федерации на примере сделок по приобретению радаров-детекторов ... 878

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Абрамова І.О.
Аналіз та оцінка стану кризовості регіонів України за економічними параметрами ... 883

Аванесова Н.Е., Чупрін Є.С.
Ефективність системи управління як ключ до фінансової безпеки підприємства ... 890

Ангелко І.В.
Основні джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства в умовах його розвитку ... 893

Андрійченко Ж.О., Шараметов О.С.
Проблеми розвитку венчурного капіталу в Україні ... 898

Аніщенко Л.О.
Дослідження сучасних механізмів оцінки ефективності використання людського капіталу промислових підприємств ... 902

Антонова О.В., Климчук Ю.В.
Новації податкової системи України ... 906

Антохова О.Ю.
Механізм реалізації податкової політики в сучасній Україні ... 910

Ахновська І.О.
Антикризове управління підприємством в умовах нестабільного економічного середовища ... 914

Базилевич В.М.
Шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції АПК на міжнародному рівні ... 919

Бас-Юрчишин М.А.
SWOT-аналіз ринку медичного страхування в Україні ... 923

Безштанько Д.В., Стирська О.І.
Сутність державного боргу та основні проблеми управління державною заборгованістю в Україні 928
Беленкова О.Ю., Гао Шаоцин
Инвитализация как средство повышения эффективности реконструкции «поселков в городе» 932
Белова І.М
Особливості розвитку управлінського обліку в системі управління 937
Білик О.Ю.
Дослідження сучасних методів та моделей рейтингового оцінювання комерційних банків 941
Блудова С.Н.
Оценка внешнеторгового сотрудничества России, Казахстана и Белоруссии 946
Бовсуновський В.В.
Особливості розвитку ринку продукції тваринництва в Україні 950
Богашко О.Л.
Регіональний підхід в інноваційній політиці держави 955
Бондар В.В., Казімір Я.Л.
Досвід диверсифікаційної діяльності сільського господарства в сферу сільського туризму за різними економічними моделями 958
Бондар-Підгурська О.В., Головко О.М.
Особливості оцінки ефективності реалізації інноваційної політики підприємств переробної промисловості в період цивілізаційного вибору України 962
Бочко О.Ю., Скриньковський Р.М.
Розвиток маркетингової діяльності підприємств в умовах кризових явищ державності 966
Боярова О.А., Кузик Н.П.
Особливості формування облікової політики бюджетними установами 970
Буднікевич І.М., Баранник О.А.
Ідентифікація та групування маркетингових стратегій виробників швейної продукції України 974
Бурдонос Л.І.
Кризові явища у системі вищої освіти України 978
Бурмака М.М.
Обґрунтування системи збору плати за проїзд автомобільними дорогами України 982
Война Л.Й.
Особливості планування в особистих селянських господарствах 986
Вольська А.О., Годнюк І.В., Ніколашин А.О.
Щодо суспільних аспектів земельних відносин 990
Ворона О.М.
Судова практика нікчемних правочин в Україні: маркетингові послуги у схемах ухилення від сплати податків 994
Гімпель В.В.
Впровадження моделі TPM в енергоощадному виробництві з огляду на розвиток ринкових відносин в Україні 999
Глєбова А.О.
Теоретичні та практичні аспекти процесу корпоративної реструктуризації вітчизняних підприємств на основі реінжинірингових технологій 1002
Головня Ю.І., Покотилюк Л.П.
Вигоди і ризики трудової міграції для суверенної економіки України 1006
Горбач С.О.
Інституціональні особливості формування та використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств 1010
Городніченко Ю.В.
Важливість та необхідність інформації та інформаційні потоки в контролінгу 1015
Гринюк Н.А.
Система управління власністю споживчої кооперації: сутність і особливості 1019
Гриценко О.І.
Концептуальні засади впровадження інформації про витрати на якість в автоматизованому середовищі 1024
Данилків Х.П.
Еволюційний розвиток поглядів вчених на поняття «інновація» 1028
Дарміць Р.З., Шквірко І.М., Горішна Г.П.
Професійний ріст в системі кадрового забезпечення підприємства 1032
Денисова Е.С., Вдовкина К.А.
Особенности рынка государственных и муниципальных земель под жилищное строительство в Пензенской области 1036
Довбенко В.І.
Можливості розвитку підприємств за умов кризи 1040
Дубина М.В.
Міждисциплінарний підхід до визначення змісту категорії «довіра» 1044
Дубініна М.В., Скорозінська А.В.
Особливості методології облікових процесів щодо порядку закриття бухгалтерських рахунків в сільськогосподарських підприємствах 1048
Дубняк М.О.
Механізми взаємодії транснаціональних корпорацій з державою 1053
Дульцева І.І., Драчук Ю.З.
Соціальне підприємництво в розвитку зеленого туризму промислового регіону 1057
Емельянова О.Ю., Найденова Р.И.
Особенности управления проблемными кредитами в коммерческом банке 1062
Yershova N.Y.
Genesis of scientific views on the nature of strategic management accounting: comparative approach 1066
Жученко В. Г.
Особливості розвитку подієвого туризму та його місце на туристичному ринку України 1071
Задорожнюк Н.О.
Удосконалення моделі дії нейромаркетингу 1075
Зелінська Г.О.
Екологічне знання як чинник сучасної екологічної культури 1079

Іванова Н.В.
Інтегративні логістичні утворення у системі виробничої інфраструктури регіону....1083
Ільїна М.В.
Основні концептуальні підходи до визначення поняття «сільський туризм»....1088
Калмиков О.В.
Механізм державної фінансової підтримки розвитку малого підприємництва в Україні....1092
Камінський С.І.
Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансовий цикл» 1096
Квасній З.В.
Регіональні особливості функціонування малого підприємництва в Україні 1100
Кібкало Г.О., Щербина В.С.
Адаптація ринку ІСІ України до актуальних трансформацій інвестиційного бізнесу Європейського Союзу....1104
Кірейцева Г.В., Давидова І.В.
Обліково-екологічна інформація як інструмент забезпечення стійкого розвитку....1109
Клімова О.І.
Структура економічної системи: термінологічний аналіз....1112
Ковальчук А.В.
Економіко-математичне моделювання як інструмент оцінки стану фінансової безпеки підприємства....1116
Ковальчук В.А.
Сутність кластерного механізму фінансового забезпечення реалізації інвестиційних проектів....1120
Коверник Н.В.
Особливості оцінки інвестування у людський капітал на рівні підприємства....1125
Козаченко Р.П.
Інноваційні стратегії японських ТНК у розрізі міжнародного трансферу технологій....1129
Колдовський А.В.
Оцінка грошових потоків акціонерного товариства на основі звіту про рух грошових коштів....1134
Колодійчук В.А.
Еволюція трансакційних витрат у логістичній системі....1138
Колосінський Є.Ю., Колосінська М.І.
Методичні основи оцінки конкурентоспроможності туристичної сфери країни....1142
Корбутяк А.Г., Василькова К.В., Міхальова А.В.
Вітчизняний та зарубіжний досвід управління якістю продукції в господарській діяльності підприємств....1146
Коржилов Л.І.
Регіональні цільові програми в контексті державної підтримки розвитку туризму в Україні....1151
Королюк Т.О.
Загрози банківській безпеці в Україні....1155
Котикова О.І., Тесляр В.О.
Система екологічного маркетингу – основа сталого розвитку аграрних підприємств України в умовах вступу до ЄС....1160
Кузьменко О.М.
Концепція розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності....1165
Куць Т.В.
Аналіз поточної кон'юнктури ринку ріпаку в Україні....1168
Кушнірук В.С.
Стан та ефективність розвитку тваринництва Миколаївської області....1172
Кушніренко О.М., Тіщенко А.О.
Організаційно-економічні важелі ефективного управління ресурсним потенціалом м'ясопереробної галузі в контексті євроінтеграції....1176
Левковська Л.В., Сундук А.М., Добрянська Т.І.
Водогосподарський комплекс України у контексті сталого розвитку....1180
Лігоненко Л.О., Кривонос В..В.
Антикризове управління малим підприємством: актуальність та специфіка здійснення....1184
Логвінова О.П.
Особливості застосування методики Mystery Shopping в Україні....1188
Магомедова М.М.
Інтелектуальний потенціал як фактор економічного зростання підприємств....1192
Мазур А.В.
Фінансування стадії науково-технічної підготовки виробництва....1197
Македон В.В.
Теоретико-методичні основи та інструменти формування організаційно-економічного механізму управління підприємством....1201
Маргіта М.В., Магас Н.В.
Удосконалення системи прогнозування обсягів збуту ПАТ Львівська кондитерська фабрика «Світоч» на основі трендового аналізу....1205
Маргіта Н.О.
Практичні аспекти управління транспортним ризиком в логістичній системі підприємства....1208
Марченко В.А.
Основні напрями розвитку молочного скотарства в Україні....1213
Маховка В.М.
Сучасні організаційно-правові аспекти організації підприємств сільського (зеленого) туризму в Україні....1217
Мацейко Ю.В., Іванчук А.П.
Інвестиційна привабливість промислових підприємств Харківської області....1222
Мацейко Ю.В.
Складові інвестиційної привабливості промислового підприємства....1226
Мельниченко О.А.
Економічна безпека як складова національної безпеки....1230
Мєшкова В.С.
Управління інноваційним та стратегічним розвитком підприємств....1234

Мілаш І.В., Красноусов А.В.
Інтеграція інструментарію стратегічного управління витратами підприємств торгівлі 1238
Мілаш І.В.
Організаційно-економічний механізм реструктуризації підприємств торгівлі 1242
Мініна О.В.
Транзитний потенціал регіону як фактор формування його конкурентних переваг 1246
Муратов О.М.
Концептуальні положення теорії передбачення в системі державного регулювання економіки 1250
Нагорна Л.В.
Досвід фінансування освіти як передумова розвитку людського капіталу в зарубіжних країнах 1254
Найденова Р.И., Валькова А.В.
Сущность банкротства, его последствия и пути преодоления 1257
Наторіна А.О.
Інноваційна діяльність підприємств олійно-жирової промисловості України 1261
Нездоймінов С.Г., Батутіна С.М.
Прогнозування розвитку регіональної сфери туризму та гостинності на основі методів трендового аналізу 1265
Нескуба Т.В.
Розвиток потенціалу залізничного транспорту України в умовах глобалізації 1269
Норкіна Т.П.
Теоретичні основи конкурентоспроможності великого міста 1272
Огородник В.В.
Аналіз етапів становлення кредитної системи України та визначення її економічної ефективності 1276
Омельяненко В.А.
Аналіз особливостей управління технологічною системою космічної галузі 1281
Онищенко В.П., Піралова О.Ю.
Практична доцільність визначення ліквідаційної вартості основних засобів в бухгалтерському обліку 1285
Охріменко О.В.
Стратегічні альянси компаній: проблематика суб'єктного складу та відокремлення від інших різновидів співпраці економічних суб'єктів 1289
Пелехатий А.О.
Напрямки модернізації фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в контексті завдань адміністративно-територіальної реформи 1294
Перевозова О.В.
Интеграция экономики и образования как условие формирования конкурентной устойчивости менеджеров на рынке труда 1298
Пивоварова Т.Е., Найденова Р.И.
Проблемы и перспективы ипотечного кредитования коммерческих банков 1301
Підоричева І.Ю.
Деякі питання правового регулювання розвитку інноваційної інфраструктури в Україні 1304
Піхняк Т.А., Новаковська Н.М.
Фінансово-кредитна підтримка суб'єктів малого підприємництва: проблеми та основні шляхи їх вирішення 1309
Поленкова М.В.
Система соціально-економічних принципів, як регулятор дій подолання депресивності сільських територій 1313
Поліщук В.Г.
Перспективи детінізації економіки України в контексті боротьби з офшорним відтоком капіталу 1317
Поліщук Н.О.
Удосконалення наукових засад діагностування соціальних процесів регіональних ринків праці 1321
Польова Т.В.
Удосконалення методичних підходів до аналізу прибутковості та рентабельності підприємств торгівлі 1325
Попадинець Н.М.
Конкурентоспроможність продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках 1330
Попова М.П., Будрик О.І., Комач Л.Д.
Екологічний аудит у системі екологічного менеджменту міста 1334
Прокопчук О.Т., Улянич К.Ф.
Страховий захист аграрних ризиків 1338
Прощаликіна А.М., Вуяхевич Д.С.
Сучасні тенденції розвитку ринку житлової нерухомості України 1342
Раєвнєва О.В., Стрижиченко К.А., Чанкіна І.В., Гольтяєва Л.А.
Алгоритмічна модель прогнозування потреби національної економіки у фахівцях з вищою освітою 1346
Ратушна Т.М.
Соціально-економічні стандарти якості життя населення аграрної сфери регіону 1350
Розкошна О.А., Артеменко А.С., Гурина К.А.
Сучасні підходи до оцінки персоналу як кадрової складової економічної безпеки підприємства 1355
Руліцька К.М.
Багатоаспектність форсайту в українському аграрному секторі 1359
Садчиков В.С.
Економічна ефективність інноваційних проектів підприємств галузі рослинництва 1363
Сало І.А.
Концептуальні основи розвитку ринку плодів в Україні 1368
Саркисян А.Г.
Влияние агрессивной политики центрального банка на финансовое положение агентства по страхованию вкладов 1372
Синицына В.А.
Оценка финансовой устойчивости. Сравнение основных методик 1375
Сирцева С.В.
Інформаційно-консультаційне обслуговування як фактор забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки 1378

Слепухіна І.Д.
Мотивація як головний чинник розвитку трудового потенціалу на підприємстві.......1382
Смачило В.В., Баляба В.О.
Дослідження факторів впливу на рівень народжуваності..........................1386
Смачило В.В., Божидай І.І.
Формування конкурентної стратегії підприємства..............................1390
Смачило В.В., Халіна В.Ю.
Системний підхід до організації маркетингової діяльності будівельного підприємства.......................1394
Страпчук С.І.
Основні підходи щодо визначення поняття маркетингу та маркетингової діяльності....1398
Стрельчук Н.А.
Характеристика и природа финансового риска в развитии организации................1402
Сумець О.М,
Концептуальний підхід до формування системи оцінних показників логістичної діяльності підприємств агропродовольчого комплексу..................1407
Сушкова О.Є.
Податкова безпека регіону як компроміс економічних інтересів...............................1411
Ткаченко Т.П., Волинець Д.П.
Коефіцієнтний аналіз фінансової стійкості підприємства на прикладі ПАТ «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ».............1415
Трифонова О.В.
Методичний підхід до прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувного підприємства...................1418
Трифонова О.В., Олійник С.П.
Категоріальний базис управління трудовим потенціалом підприємств видобувної галузі.................1423
Трубей О.М., Ступчик М.І.
Грейдування як сучасна форма матеріального стимулювання праці...........1427
Улянич Ю.В., Бержанір І.А., Гвоздєй Н.І.
Оцінка забезпеченості активами районів Черкаської області.......................1431
Фаринович І.В.
Міжнародний досвід застосування факторингу в Україні...............................1434
Федорова И.И., Сажнева С.В.
Проблемы ценообразования нефтяного рынка России..........................1438
Федотова Т.А., Прозор А.Е.
Человеческий капитал и неравенство доходов...............................1440
Часовникова Ю.С.
Особенности организации учета субъектов малого предпринимательства....1443
Чебан Ю.Ю., Лугова О.І., Боєва О.В.
Особливості формування облікової політики сільськогосподарських підприємств: методологічний аспект.........1447
Чухліб А.В.
Моделювання взаємозв'язку показників ефективності виробництва льонопродукції.....................1451
Шадура-Никипорець Н.Т.
Пріоритети розвитку продовольчої сфери України.....................1454
Шестаковська Т.Л.
Удосконалення фінансового механізму системи освіти як основа забезпечення її економічної безпеки...............................1458
Шкурко Н.С., Михайлова А.В.
Применение социокультурного подхода при формировании инвестиционного имиджа Якутии...1462
Шматковська Т.О.
Автоматизація обліково-аналітичної роботи в системі інноваційних методів управління підприємствами готельно-ресторанного бізнесу 1465
Щербан О.Я., Квасній Л.Г.
Фінансово-економічний стан малого підприємництва в регіонах України....................................1469
Юдіна Н.В.
Футурологія глобалізації дистанційних курсів..................................1473
Яременко Л.М.
Організація обліку виробничих запасів на підприємствах України.........................1477
Яцун Я.С.
Стійкий розвиток людських ресурсів.........1481

CONTENTS

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Kaut O.V.
Substantiation of insurance program equipment such as preventive measures to minimize the economic consequences of technical risk 4

Loskutov S.V., Yershov A.V., Zelenina E.A.
The model of contact of the particles of the thermal spray coating with a rough surface of the substrate 8

CHEMICAL SCIENCES

Zinchenko H.Y., Dontsova T.A.
Inorganic materials for photocatalytic processes 13

Kupchik E.Y.
Emissions of automobile transport as source of air pollution Chernigiv city 17

Khudoyarova O.S., Sokolovskaya M.A., Sakalova G.V.
Methods of utilization of phosphorus emissions with phosphorus sulfides obtaining 21

BIOLOGICAL SCIENCES

Buchko O.M.
Immunological and hematological parameters of pigs blood under the action of humic additives and ascorbic acid 25

Golubkova I.N.
Features leaf anatomic structure of species and varieties Persica Mill. on the Right-bank Steppe of Ukraine 30

Ogorodnyk A.M.
Model of radiocapacity at estimation of negative influence on ecosystem 33

ENGINEERING SCIENCES

Bondarenko A.I.
Synthesis of optimum laws of management by braking of the wheeled tractors with hydrostatic-mechanical transmissions 37

Gadetska Z.M.
The modern multimedia means to promote hotel restaurant and tourist services 41

Eremenko Y.I., Khalapyan S.Y., Yarmurati D.Y.
Ways to improve the efficiency of the operator control based on neural network technology 45

Zahorulko A.M.
Theoretical substantiation of use in contemporary film electric heater infrared dryers 48

Kalinichenko Y.P., Terezuk P.S.
Analysis of theoretical and practical work aimed at enhancing reliability traction body belt conveyors 52

Komarova A.L., Mostova L.M., Martynenko L.G.
Nfluence of technological parameters during heat treatment product 55

Pishchukhina O.A.
Information technology of answer estimation support for e-learning systems 58

Shovkaliuk M.M., Golub M.A.
Analysis of the energy efficiency of enterprises in beer production 62

AGRICULTURAL SCIENCES

Barkar E.V., Shevchenko D.M.
Growth parameters and reproduction qualities of pigs of different distribution classes 68

Lavrenko S.O., Lavrenko N.N.
Efficiency of applying fertilizers and irrigation water for chickpea crops depending on technological methods of its cultivation in the Southern Steppe of Ukraine 72

Storchous V.N.
Drip irrigation in the Crimea 76

Khalak V.I.
Growth boars of large white breed and landrace foreign breeding during their adaptation and their interior status 79

HISTORICAL SCIENCES

Batyrov V.V., Lidgieva I.V., Okonova L.V.
Social structure of Kalmyk society in the XIX century: transformation of the legal status 84

Klymenko O.M.
«Reminiscence» of the October revolution: organization and methods of memoirs gathering (1920s) 88

Lykholat A.O.
Science and technology Ukraine to present stage of development and trends 92

Nochovny O.V.
«Back to the USSR», or what is not proud of in the Soviet Union 96

Panasyuk O.P
Political situation Belarusian Peopl's Republic in December 1918 – February 1920 100

Serdiuk I.A.
Actors children's funerals in Hetmanschina 104

Sclyahtich R.P.
Casual living Krivoy Rog during the German occupation 108

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Blokha Y.Y.
Features interpretations of V.G. Korolenko's interpretation of philosophical and ethical categories 113

Kobzar I.N., Shapran D.P.
The implementation of the value potential metaphors0 in the information society 117

Starikova G.G.
The unintelligibly components of cognitive process, there structure and functions 121

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bilokaminska V.L., Ababilova N. M.
The peculiarities of terms translation into the Ukrainian language 126

Andrievskaya G.P.
Language of the description of the musical text in the context of Russian cultural traditions....129

Barkar U.Ya., Hotsiuk N.M.
Lexical and grammatical peculiarities of German and Ukrainian scientific linguistic texts....132

Byba M.O.
Specificity of the representation of the concept's reconquista festive component in spanish linguistic culture....136

Vasylyshyna N.D.
Religion and nature in G.R. Haggard's novel «The monster»....140

Gladka V.A.
Morphological constraints of French phraseological units as one of the features of fixedness 144

Glushkova V.G.
Business culture and russian communicative ideal....148

Golocukova Y.A.
Structure of the semiperipheral zone of the functional-semantic field of resultative....151

Horozhanov Y.Y.
Ergonems of lutsk: lexical and syntactic creation method....155

Kameneva N.A.
Machine translation in the Internet....158

Kovbasyuk L.A., Kasatkin O.S.
The proper name in the phraseological units in modern German: gender aspect....162

Kucherenko L.E.
Carlos Castaneda's documentary prose as an esoteric message to a postmodern society: fiction or truth....166

Marchenkova I.Y., Maierdon Y.S.
Irony as a cultural problem of translation. Peculiarities of irony in Kurt Tucholsky's story «Berlin! Berlin!» and their saving in translations....170

Mokritskaya N.O.
Functional and stylistic aspects of using the Ukrainian-Russian interference in a literary texts (on the material of works by B. Zholdak)....174

Nikishina T.I.
The actualization of the concept freedom in UK political discourse (thematic characteristics)....177

Pavlenko O.G.
Conceptualisation of traditional translation paradigm: contemporary philological comments....180

Sazanovych L.V.
Innovative forms of foreign languages teacher competence development....184

Siruk V.G.
The specificity postmodern prose by V. Medved....187

Shevchenko M.Y.
Semantic peculiarities of English quantitative adjectives in the process of linguistic and cultural communication....191

Yalovenko G.D.
Stylistic techniques of contrast and paradox in the narrative prose of Oscar Wilde....194

PEDAGOGICAL SCIENCES

Adonina L.V.
Theoretical and methodological foundations of methods of teaching literature....199

Bazylevych N.A.
Historical aspects of person oriented approach in schoolchildren physical education 203

Barkasi V.V., Barkasi S.B.
Blended learning usage in teaching foreign languages in the universities....207

Bebykh V.V.
Media technology integration in the foreign language communicative skills formation....211

Budnyk O.B.
Problem of formation of democratic values of future professionals....214

Garkovich O.L.
Construction educational environment in teaching chemistry of information technology....218

Horpinich T.I.
The peculiarities of professional literature as a means of teaching reading in a foreign language (on the basis of professional literature in pharmacy)....222

Grigorenko V.L., Rasskazova O.I.
Promoting socially students with vision problems through art....226

Didyk N.M.
Social-pedagogical prophylaxis playing dependence....230

Dubovik O.V.
The US vocational training system formation....234

Diachenko M.D.
The development of a culture of dialogue of future specialists professions like «man-man» as a pedagogical problem....238

Zalij R.V.
Legal principles of educational process physical education in technical universities Ukraine....242

Zalij T.V.
Theoretical and methodological basis study jurisprudential discipline in the process of professional training of future teachers mathematics....246

Zhytynska M.O.
Public life of elderly people in Ukraine: realities and prospects....249

Kyrylchuk O.B.
Synergetic aspect of linguistic relativism in the context of rhetorical culture of personality 253

Kozmenko O.I.
The meaning of professional teaching training in upbringing of sense of national identity of senior pupils in Canada....258

Korostensky T.P.
Simulation model of training students in mathematics in the context of the formation of their methodological competence.............262
Kryvolap O.U.
Methods of preparation of future teachers before creative potential of younger students..........266
Kubanov R.A.
Concept of organizational effectiveness – based on European standards for higher education....................................270
Kulenko E.A.
The school chemistry experiment in terms of forming a secondary school.........274
Makarevych O.O.
Gamification as an integral factor of the distance learning effectiveness increase..................................279
Matishak M.V.
The directions of cooperation of teacher with parents in the formation social competence of junior pupil.................283
Moontyan T.V.
Increasing the stdents' motivation to independent educational activity as a prerequisite for the formation of self-organization skills (on the example of english)..........................287
Murawski S.A.
Features of formation of subject the student's in the study of physics............291
Povalii L.V.
Formation of responsible parenthood for teenager's as a family value....................295
Pozdnyakova A.A.
The study of readiness for health asparaguses activity of future teachers of basic health................299
Puzyr'ov Y.V.
System of education students in the university of engineering...................303
Ryabukha A.Y.
Forming stage for experimental verification of introduction the model for the preparation of future teachers naturally-mathematical disciplines to application of multimedia technologies 307
Sanina O.V.
ICT use in lectures and workshops as a means of strengthening motivation applicant's higher education study to universities extralegal legal discipline and quality of knowledge (from experience)..311
Safonova N.V.
Aspect's formation of professional and personal priorities higher education specialist..........................314
Sydorenko I.I.
Philosophical and ethical, social and legal, psychological and pedagogical approach to the definition of «harmony»......................318
Timokhina T.V.
Professional training inciusive services.........322
Fedorchuk V.V.
The personality of a creative pedagogue in the works of polish scientists..................326
Cherneckaya J.I.
The degree of scientific research of the resocialization of drug addicts in psychological and educational research....329
Shevchenko M.V.
Peculiarities of teaching students of technical specialties listening and speaking english.....333
Shybetska V.V., Kravets N.P.
Forming a gaming activities in mentally retarded preschoolers................337
Shovkoplias O.M.
The methodical aspects of the using health protection technologies in the preschool teachers' professional activity......................341

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Unhurian L.M.
Scientific and practical basis of neuroeconomics and ways of improving its components on the example of pharmacy neuromarketing.......................346

HISTORY OF ART

Ladonenko M.I.
Mint of the national bank of Ukraine: past, present, future...................................351

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Averyanova A.V.
Conceptual approaches to the problem of professional self-identity in domestic and foreign psychology.................................357
Haletska I.I., Tymyk K.I.
Psychological health and gender stereotypes among students..361
Goncharova L.A.
The study of psychological factors of the creative activity of the individual elderly................................366
Grinina E.S.
Relation of younger schoolboys with mental deficiency closest o representatives social environment...........371
Gudinova I.L.
Virtualization of reality and its consequences...................................375
Gutsol S.Y.
Mythological coordinates of the personality-oriented literary discourse...........................380
Donets O.I.
Features self-perception of women after divorce.................................384
Zhidko M.E., Tukhtarova K.R.
The peculiarities of parent-child relationship in oncologically ill children in different treatment efficacy..388
Ichanska O.M.
Motivational determinants coping strategies rescuers BFNC Ukraine..............................392
Kozyna A.V.
The learning motivation of adult people in the context of self-determination theory....396
Kolkova S.M.
Self-acceptance of future psychologists.........399
Kondratyuk S.N.
Perception of social advertising by different age groups.................................403

Kononenko O.I.
Phenomenon burnout in telephone consultants as a manifestation of their personal perfectionism 407
Koskina D.O.
Role expectations of a couple with different types of sex-role interaction 411
Lazurenko O.O.
Psychological and pedagogical aspects of medical psychologist emotional competence formation 415
Lukashevych O.N.
Psychological criteria of civil development of adult personality 429
Maxim O.V.
Some aspects of social adaptation of children with disabilities self 423
Melnik Z.V.
Methodical recommendations educators, parents, psychologist are on questions development of consciousness of senior under-fives in the process of cognition of the world of adults 427
Raevskaya Y.N.
Features social and educational adaptation orphans and children deprived of parental care in foster families and schools 431
Serdyuk N.I.
The impact of psychological conditions of formation of attraction on interpersonal relationships adolescent 435
Stovbun O.A.
The problem of forming value orientations in professional liability future specialists 439
Homutinnikova N.N.
Features of formation of professional identity of the tutor of preschool educational institution 443
Chervynska O.M.
The study of psychsomatic factors 448
Shragina L.I.
Problem systematic approach in psychology 452

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Golikov A.S.
Identity in structure of knowledge about social: euristic possibilities and methodological frames 457
Gutsol K.V.
Method of evaluation of social workers activity motivation 462
Klyov M.V.
Globalization, international competition and stratification of the system of higher education 466
Skoryk T.V.
Social-pedagogical effekt of the university of the tisrd age 470
Sliusarevskyi N.M.
The effectiveness of sources of information about the principles of corporate culture among teachers and students of Boris Grinchenko Kyiv university 474
Shapoval I.G.
Family in conditions of transformation of Ukrainian society and self-determination 478

POLITICAL SCIENCES

Aulina E.V.
Neutralization of the modern mythological complex by using the archaic myths 483
Krasnopolskaya T.N.
Gender-balanced participation in public management as a factor of overcoming corruption 487
Stoyko O.M.
The evolution of foreign approaches to studying the process of government formation 491

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Hreida N.B.
Rationale and structure of diseases level of physical fitness school students 497
Petrenko I.G., Gonchar V.И.
Features modernization of physical education students in universities 501
Petrenko I.G., Petrovsky V.R.
Theoretical basis of optimization of physical education students by means of football 505
Polishchuk V.V.
Influence of employments tourist-regional by activity on motive activity of children of senior preschool age 509
Trotsenko T.Y.
Influence of folk movable games on education of patriotism for younger schoolchildren 512
Havrunyak I.V.
Features training process training volleyball in higher edukation 515
Tsyhykalo O.V.
Features of teaching human anatomy for students of faculty of physical education and human health 519
Chuprun N.F.
Features optimization of formation coordination abilities of junior pupils by means of choreography 522
Yavorska T.Ye.
To question of organization of student's scientific-research activity of faculty of physical education and sports 526

STATE ADMINISTRATION

Bubliy M.P.
Current state of professional qualification of officials of local self-government 530
Velichko L.A.
The health care system reform in Ukraine in 2010-2013 534
Volobueva G.A., Shpak A.D.
The gathering of citizens by place of residence as one of forms of implementation of local government by territorial community and participation in this process of community foundation 538
Lukisha R.T.
Organizational and functional aspects of regional public administration in areas of public life 543

SOCIAL COMMUNICATIONS

Diachenko I.N.
Women's modern
context internet discourse 549

Karpilenko V.A.
Functioning of narratives
and management features
in the system of social communications 553

Rotaru I.Yu.
Complex sentenses with interdependent
clauses with the based word
in the predicate clause in media texts 557

Sanakoyeva N.D.
Surreptitious advertising and Product
placement in Ukraine: current trends
and foreign experience 561

Tishchenko N.I., Pirotskyi B.Y.
Regulatory support of records management
in cultural institutions 564

Tkachenko I.A.
Publicism as an object of publishing:
qualilogical aspect 568

MEDICAL SCIENCES

Aleksandruk N.V.
Temporal bone condition
at mineral turnover disorder 573

Aleksandruk O.D.
Clinical features of Atopic dermatitis
and chronic True eczema in adults 577

Bobrysheva I.V.
Morphological features of the white pulp
of rat spleen at the experimental
immunosuppression 581

Haidych L.I.
Contemporary risk factors of development
of complications in patients with essential
hypertension stage II at different variants
of circadian rhythm of arterial pressure 585

Garas M.N., Paladyuk V.V.
Indices of inflammation
of the bronchi in children suffering
from severe persistent bronchial asthma 588

Goptsii O.V.,
Reznik L.A., Klymenko T.I.
Effect of insulin
on the activity adipocytokines
in patients with hypertension 591

Grechko S.I.,
Trefanenko I.V., Morozuk O.M.
Characteristics execsise test
n railwaymen wits heart diseases
determined on medical examination 595

Dmytriiev D.V.,
Kasperovych T.A.
Role of early enteral nutrition
in increase of the postoperative
complications rate 598

Zabolotna I.I.
The chemical composition
of precervical enamel of the teeth
with wedge-shaped defects based
on the depth of microfissures 602

Zadnipryany I.V.,
Tretiakova O.S., Sataieva T.P.
Effects of chronic hypoxia on hemic
morphometric parameters
of male albino rat myocardium 605

Zakharov A.A., Kashchenko S.A.,
Kuvenyova O.N., Petizina O.N.
Electron-microscopic features of thymus
structure of experimental animals
after immunostimulation 609

Zolotukhina O.L.
The study of immunological processes
and local immunity parameters
of the oral mucosa in cases
of recurrent herpetic stomatitis 612

Klitynska O.V.,
Mukhina Y.A., Vasko A. A.
Clinical evaluation of caries prophylactic
action of main prophylaxis methods
for the age of 6-7 years schoolchildren
in Uzhgorod 615

Konoplitsky D.V.
Classification algorithm treatment
of hemangiomas at children external
of containment 618

Kuvenyova O.N.,
Zakharov A.A., Petizina O.N.
The morphological changes of thyrocytes
of thyroid gland under the action
of ionizing radiation in different doses 623

Loganikhina K.Yu., Kravchenko D.A.
Radiologic methods in diagnosis
of intact cervical lymphatic nodes' criteria 626

Melnyk T.M.
Features some indicators of endothelial
dysfunction and systemic inflammation
in patients with diabetic encephalopathy 630

Morozenko D.V.,
Leontieva F.S., Kuznetsova N.V.
Investigation of clinical and hematological
status of the patient after prosthetics 633

Moskaliuk I.I.
Diffuse toxic goiter and irritable bowel
syndrome: genetic polymorphism 637

Moskaliuk O.P.
Experimental substantiation of method
of inguinal alohernioplasty by examining
the changes in the structures
of the spermatic cord 640

Padalka A.I.
Resistance of enamel of permanent teeth
to caries and basic methods
of its diagnostics (review) 644

Perebeynos O.P.,
Ostrovsky P.Yu., Boytsanyuk S.I.
Role of bacteria in disease
of periodontal tissues 648

Petizina O.N.,
Kashchenko S.A., Kuvenyova O.N.
Features morphological structure
of the lymph nodes of rats
in the experiment 652

Petruniv V.B.
The influence of ecological factors
and immunological changes
on the tooth decay flow in children 656

Rozhko V.I.
Pathogenesis of periodontal diseases
in the liquidators of the consequences
of the catastrophy at the Chernobyl APS 660

Riabyi S.I.
Contemporary views on the mechanisms
of development of intestinal
sutures insufficiency 664

Savchuk N.V.
State contractile ability of the left ventricle in patients with Q, QS myocardial infarction during rehabilitation....668

Sazhyn S.I., Sazhyna A.V.
The clinico-anamnestic efficacy of controller therapy of the persistent bronchial asthma in children with early and late onset of the disease....672

Samokhina L.M.
Some aspects of destructive processes in pathology....676

Sydorchuk A.S., Bohachyk N.A., Venhlovs'ka Y.V., Hrubliak L.V.
Clinical and epidemiological pecularities of salmonella infection outbreak in Bukovyna region....680

Syusyuka V.G.
Obstetrics and perinatal consequences of disorders in psychoemotional state during pregnancy....683

Tarnavska S.I.
Indicators of activity neutrophil and eosinophil blood granulocyte in children with severe asthma depending on the type of acetylation....687

Tokarchuk N.I., Odarchuk I.V.
Features of the clinical course and laboratory and instrumental parameters of acute pyelonephritis in infants....690

Tretiakova O.S., Sukhareva I.A.
Organization of andrology and sexological care in the Republic of Crimea....693

Trefanenko I.V., Grechko S.I., Polischuk A.U.
Medical correction of changes in vegetative status of patients with ischemic heart disease and chronic cholecystitis....697

Khlunovs'ka L.Y.
Gender and age peculiarities of heart work in children with the syndrome of vegetative dysfunction....701

Shvets N.I., Bentsa T.M., Pastukhova O.A.
Information-wave therapy in patients with essential arterial hypertension: possibilities and prospects of application....704

Yarova S.P., Genzytskaya E S.
Experience using remineralization therapy in treatment of dental hard tissues hyperesthesia in patients with generalized periodontitis....708

LAW SCIENCES

Abakina-Pilyavska L.M.
Criminal legal effect for implication to the crime....713

Abramova V.M.
Praxeological approach to understanding mistake in performance of judicial experts....717

Bodnaruk Y.V.
The common grounds for termination of tax obligations: disadvantages of legal regulation....721

Burbelo B.A.
Use the study of special knowledge personality suspect....726

Vares K.L.
Civil society development by the institute of public association – the way to overcome corruption....729

Vitvitskiy S.S., Yuzheka R.S.
International experience development institute lobbying and issues in its money in ukraine....734

Voloshchuk O.T.
The role the head of the state in the procedures of state foreign policy....738

Grynenko I.M.
Fighting against corruption as the part of antiterrorist operation....743

Gribov M.L.
Investigation of swindle: the question of legality of carrying out covert investigatory (search) action....747

Davidova I.V.
Error and deception in terms invalidity of transaction....751

Didik S.E.
Crimes against justice: problems of identification of the generic object....755

Zhdanova O.S.
Analysis of merits and demerits of secession recognition....759

Karmaza A.A.
International notary process: legal nature....763

Kernoz N.E.
Problems with legislative definition and implementation the language in national legal proceedings Ukrainian....737

Kirichenko O.A.
The new doctrine of classification of legal sciences and the essence of their individual hypergroups....771

Kirichenko S.A., Korostasova T.O.
The essence and development the new doctrine of division species of offences....775

Klimenko V.A., Korniyenko E.V.
Some questions of improvement of legislation on criminal liability and punishment of minors....779

Kobryn V.S.
Problems of constitutional and legal interaction Prime Minister of Ukraine with Verkhovna Rada of Ukraine....783

Krushynskyi S.A.
Problems of proofs representation in the pre-proceedings before the court of first instance....787

Lantsedova J.O.
The development of doctrine criminalistical and procedural work with objective and subjective sources of antydelictual information....791

Lytvyn O.V.
Activity of court evidence (trial of a case)....795

Matviienko I.P.
To the problem of confirmation of the fact of stay on maintenance in a judicial order....799

Mentuh N.F., Shevchuk O.R.
Financial and legal bases of the Ukrainian national bank activity in the stabilisation of the Ukrainian money and credit markets....803

Mykhailenko D.G.
The place of the norm on illicit enrichment in the mechanism of criminal law counteraction against corruption crimes....807

Nalivaiko O.I., Senkiv O.N.
Theoretical and applied problems of interpretation of the Ukrainian Constitution and laws of Ukraine Constitutional Court of Ukraine....813

Nashinets-Naumova A.Y.
The development of the information security system corporations in Ukraine....817

Nekit K.G.
The concept of fiduciary property (trust) according to legislation of the European countries and model rules of the European private law....822

Pyroga S.S., Pyroga I.S.
Tax aspects of pricing....826

Podkovenko T.O., Pavelko L.V.
Principles of legal responsibility: general theoretic aspect....830

Popelnytska N.S.
Peculiarities of drawing a boundary between the crime laid down in clause 140 of the Criminal Code of Ukraine and a medical error, an accident or a warrantable medical risk....834

Reznik O.N., Ihnatenko Y.V.
Military tax: history and modernity....838

Sanakoyev D.B.
Providing of medical confidentiality in criminal proceedings in Ukraine....842

Sarana S.V.
General judicially procedural tax mode: table of contents of generals....846

Sevidov O.A.
Ways of copyright infringement....850

Senchenko N.M.
The form and content of the court on the application of compulsory medical measures....854

Scriabin A.N.
Warranty advocacy according to the law of Ukraine «On advocacy and advocacy»....858

Timofeeva L.Y.
Historical discourse of legal school and realization the principle of humanism in Ukrainian criminal law....862

Tkach U.D.
The new doctrine of periodization of the development, structure, concept and system of criminalistics and ordistics....866

Tuntula O.S.
Development the new doctrine of species section of subjective sources of antydelictual information....870

Ulianova G.A.
Attribution of authorship and coercion to co-authorshipas copyright infringement....877

Chentcov S.D., Stepaniuk A.V.
Perspective of invalidity of transactions on art. 169 of the civil code of the Russian Federation on the example of transactions on purchasing of the radar- detectors....878

ECONOMIC SCIENCES

Abramova I.O.
Analysis and evaluation level of crisis in regions of Ukraine for economic parameters....883

Avanesova N.E., Chuprin Y.S.
Effective management system as the key to financial security of enterprise....890

Anhelko I.V.
Basic sources of forming of investment resources of enterprise are in the conditions of his development....893

Andriychenko J.O., Sharametov A.S.
Problems of venture capital in Ukraine....898

Anishchenko L.A.
Study of contemporary mechanisms to evaluate human capital industrial enterprises....902

Antonova O.V.? Klimchuk Yu.V.
Innovations of tax system of Ukraine....906

Antokhova O.Y.
Mechanism of implementation of tax policy in modern Ukraine Summary....910

Akhnovska I.O.
Crisis management of the enterprise in the conditions of unstable economic environment....914

Bazylevych V.M.
Ways to improve the competitiveness of AIC product at the international level....919

Bas-Yurchyshyn M.A.
SWOT-analysis of the health insurance market in Ukraine....923

Bezshtanko D.V., Styrska O.I.
Essence of government debt and the major problems of government debt management in Ukraine....928

Bielienkova O.Y., Gao Shaoqing
Invitalization a means of improving the efficiency of reconstruction rural housing in the city....932

Belova I.M.
Features of development of administrative account are in system management....937

Bilyik O.Y.
Research of modern methods and models of rating evaluation of commercial banks....941

Bludova S.N.
Evaluation of foreign trade cooperation between Russia, Kazakhstan and Belarus....946

Bovsunovskyi V.V.
Features of market development livestock products in Ukraine....950

Bogashko A.L.
Regional approach in innovation policy states....955

Bondar V.V., Kazimir Y.L.
Experience diversification of agriculture in the area of rural tourism in different economic models....958

Bondar-Podhurskaya O.V., Golovko O.N.
Features of assessing the effectiveness of implementation of innovation policy at processing enterprises in the period of civilizational choice of Ukraine....962

Bochko O.Yu., Skrynkovskyy R.M.
Development of marketing activities of enterprises in a crisis state....966

Boyarova O.A., Kusik N. P.
Peculiarities of formation of the accounting policy of budgetary institutions....970
Budnikevich I.M., Barannyk O.A.
Identification and classifying of marketing strategies of sewing production manufacturers in Ukraine....974
Burdonos L.I.
The crisis phenomena in higher education in Ukraine....978
Burmaka M.M.
Substantiation of the toll collection system in Ukraine....982
Voynicha L.I.
Planning of personal peasant farms....986
Volska A.A., Godnyuk I.V., Nikolashin A.A.
On social aspects of land relations....990
Vorona O.M.
Court practice negligible transactions in Ukraine: marketing services in the schema of tax....999
Gimpel V.V.
Implementation model TPM in energy-saving production with regard to the development of market relations in Ukraine....999
Glebova A.A.
Theoretical and practical aspects of the process corporate restructuring domestic enterprises on the basis of reengineering technologies....1002
Golovnya Yu.I., Pokotylyuk L.P.
The benefits and risks of trade migration to the economy of sovereign Ukraine....1006
Horbach S.O.
Institutional features of formation and use of labor resources agricultural enterprises....1010
Horodnichenko Y.V.
Importance and necessity of information and information flow in controlling....1015
Hrynyuk N.A.
System managements by property of consumer co-operation: essence and features....1019
Gritsenko O.I.
Conceptual bases of introduction of information aboutcharges on quality in the automated environment....1024
Danylkiv K.P.
Evolutional development of looks of scientists is on concept «innovation»....1028
Darmits R.Z., Shkvirko I.M., Gorishna A.P.
Professional growth in the staffing enterprise....1032
Denisova E.S., Vdovkin C.A.
Features of the market for state and municipal land for housing in the Penza region....1036
Dovbenko V.I.
Enterprises development opportunities in terms of crisis....1040
Dubyna M.V.
Interdisciplinary approach to the study of the category «trust»....1044
Dubinina M.V., Skorozinska A.V.
Features methodology of accounting process for closing accounts in agricultural enterprises....1048
Dubniak M.O.
Mechanisms of interaction between transnational corporations and Ukrainian state....1053
Dultseva I.I., Drachuk Y.Z.
Social entrepreneurship in development green tourism of industrial region....1057
Emelyanova O.Y., Naidenova R.I.
Management features and method collection of debt in commercial banks....1062
Yershova N.Y.
Genesis of scientific views on the nature of strategic management accounting: comparative approach....1066
Zhuchenko V.G.
Features of event tourism development and its place in the tourist market of Ukraine....1071
Zadorozhnyuk N.A.
Improvement of the model of neuromarketing....1075
Zelinska H.O.
Environmental awareness as a factor modern ecological culture....1079
Ivanova N.V.
Integrative logistics formations of the regional infrastructure....1083
Ilina M.V.
Key conceptual approaches to definition of "rural tourism" term....1088
Kalmykov O.V.
Mechanism of state financial support of small business in Ukraine....1092
Kaminskiy S.I.
Theoretical approaches to the definition of «financial cycle»....1096
Kvasniy Z.V.
Regional features of functioning of small business in Ukraine....1100
Kibkalo A.A., Shcherbyna V.S.
Adaptation of Ukrainian CII market to the current transformations of investment business of the European Union....1104
Kireytseva G.V., Davydova I.V.
Accounting and environmental information as a tool for sustainable development....1109
Klimova O.I.
Structure of economic system: terminological analysis....1112
Kovalchuk A.V.
Economic and mathematical modeling as a tool for assessment of the financial security of the company....1116
Kovalchuk V.A.
The cluster mechanism of investment projects financial support....1120
Kovernyk N.V.
Features evaluation investment in human capital at the enterprise level....1125
Kozachenko R.P.
Innovative strategies of Japanese TNCS in the context of international technology transfer....1129
Koldovskyy A.V.
Estimation of corporation's cash flows based on cash flow statement....1134
Kolodiychuk V.A.
Evolution of transaction costs in the logistics system....1138

Kolosinskyi E.Y., Kolosinska M.I.
Methodological basis of assessment of the competitiveness of the country's tourism industry ... 1142

Korbutyak A.G., Vasilkova K.V., Mikhaleva A.V.
National and international experience in quality management of business enterprises ... 1146

Korzhylov L.I.
Regional programs in the context of state support for tourism development in Ukraine ... 1151

Korolyuk T.A.
Threats of banking security in Ukraine ... 1155

Kotikova O.I., Teslyar V.O.
System of environmental marketing is the basis for sustainable development of the agricultural enterprises of Ukraine in the conditions of EU accession ... 1160

Kuzmenko O.M.
The concept of the state system of legal protection of intellectual property ... 1165

Kuts T.V.
Analysis of current market conditions of canola's market in Ukraine ... 1168

Kushniruk V.S.
State and efficiency of development of stock-aising of Mykolaiv area ... 1172

Kyshnirenko O.M., Tishchenko A.O.
Organizational and economic levers of influence for effective management of the resource potential of the meat processing industry in the context of European integration ... 1176

Levkovska L.V., Sunduk A.M., Dobryanska T.I.
Water complex of Ukraine in the context of sustainable development ... 1180

Lihonenko L.O., Kryvonos V.V.
Crisis Management of Small Business: relevance and specificity of implementation ... 1184

Logvinova O.P.
Features of application of method Mystery Shopping in Ukraine ... 1188

Magomedova M.M.
Intellectual potential as a factor of economic growth of enterprises ... 1192

Mazur A.V.
Financing the stage of scientific and technical preparation of production ... 1197

Makedon V.V.
Theoretical and methodical bases and instruments formation of the organizational-economic mechanism of management by enterprise ... 1201

Marhita M.V., Mahas N.V.
improvement the system of forecasting sales JSC LCF «Svitoch» based on trend analysis ... 1205

Margita N.O.
Practical aspects of transport risks management in enterprise logistic system ... 1208

Marchenko V.A.
Main trends of development dairy cattle breeding in Ukraine ... 1213

Makhovka V.M.
Modern organizational and legal aspects of the organization of the company green (rural) tourism in Ukraine ... 1217

Matseiko Y.V., Ivanchuk A.P.
Investment attractiveness of industrial enterprises of Kharkiv area ... 1222

Matseiko Y.V.
Components of investment attractiveness of the industrial enterprise ... 1226

Melnychenko A.A.
Economic security as a part of national security ... 1230

Meshkova V.S.
Innovation and strategic development enterprises ... 1234

Milash I.V., Krasnousov A.V.
Integration toolkit strategic cost management trading enterprises ... 1238

Milash I.V.
Organizational and economic restructuring mechanism trading enterprises ... 1242

Minina O.V.
The transit potential of the region as a factor of its competitive advantages ... 1246

Muratov O.M.
Conceptual bases of the predicting theory in the system of economy' state regulation ... 1250

Nagorna L.V.
Experience in education financing as precondition of human capital development in foreign countries ... 1254

Naidenova R.I.. Valkova A.V.
The essence of bankruptcy, its consequences and ways to overcome ... 1257

Natorina A.O.
Innovation activities of Ukraine oilseed industry enterprises ... 1261

Nezdoyminov S.G., Batutina S.N.
Prediction of regional tourism and hospitality on the based on methods of trend analysis ... 1265

Neskuba T.V.
Capacity development of railway transport of Ukraine in the context of globalization ... 1269

NorkinaT.P.
Theoretical foundations of the competitiveness of a large city ... 1272

Ogorodnyk V.V.
Analysis of the stages of becoming the credit system Ukraine and determination of its economic efficiency ... 1276

Omelyanenko V.A.
Analysis of features of space industry technological system management ... 1281

Onishchenko V.P., Piralova O.Y.
Advisability of determining of the residual value of fixed assets in accounting ... 1285

Okhrimenko O.V.
Strategic alliances of companies: problems with definition of participants' composition and differentiation from other types of economic actors' cooperation ... 1289

Pelehatyy A.O.
Directions modernizing the financial security of local communities in the context of the objectives administrative reform ... 1294

Perevozova O.V.
Integration of economy and education as a condition of formation of competitive sustainability managers in the labour market ... 1298

Pivovarova T.E., Naidenova R.I.
Problems and prospects of mortgage lending of commercial banks 1301

Pidorycheva I.Y.
Some issues of legal regulation the development of innovation infrastructure in Ukraine 1304

Pihnyak T.A., Novakovska N.M.
Financial support small businesses: key issues and solutions 1309

Polenkova M.V.
System of socio-economic principles, as regulator of overcome the depression rural 1313

Polishchuk V.G.
Perspectives of reducing the shadow economy of Ukraine in the context of fight against offshore capital outflow 1317

Polischuk N.A.
Improvement of scientific principles of diagnosticating of social processes of regional labour-markets 1321

Polevaya T.V.
Improvement of methodical going near the analysis of profit and profitability of trade enterprises 1325

Popadynets N.M.
Competitiveness of agricultural commodities in the domestic and foreign markets 1330

Popova M.P., Budrik O.I., Komach L.D.
Environmental audit in the city of environmental management 1334

Prokopchuk O.T., Ulyanych K.F.
Insurance protection of agricultural risk 1338

Proshchalykina A.N., Vuyahevuch D.S.
Modern trends in the real estate market Ukraine 1342

Rayevnyeva O.V., Stryzhychenko K.A., Chankina I.V., Goltiaieva L.A.
Algorithmic model of forecasting of the need of national economy in specialists with higher education 1346

Ratushna T.N.
Socio-economic standards quality of life in agrarian sphere of region 1350

Rozkoshnaya O.A., Artyumenko A.S., Gyrina E.S.
Modern approaches to assessment staff personnel as part of economic securit 1355

Rulicka K.M.
The multidimensionalness of foresight in Ukrainian agrarian sector 1359

Sadchikov V.S.
Economic efficiency of innovation projects of crop enterprises 1363

Salo I.A.
Conceptual foundations of fruits market in Ukraine 1368

Sarkisyan A.G.
Impact of the central bank's aggressive policy on the financial position of the deposit insurance agency 1372

Sinitsyna V.A.
Assessment of financial stability. Comparison of basic techniques 1375

Syrtzeva S.V.
Information and consulting service factor for innovative development the agricultural sector 1378

Slepuhina I.D.
Motivation as the main factors of the development of labor potential t the enterprise 1382

Smachylo V.V., Balyaba V.A.
Research of factors exerting an impact on birth rate 1386

Smachilo V.V., Bogiday I.I.
Formation of the competitive strategy 1390

Smachylo V.V., Khalina V.Yu.
Systematic approach to the organization of marketing activities of the construction enterprises 1394

Strapchuk S.I.
The main approaches to the definition of marketing and marketing activities 1398

Strelchuk N.A.
Description and nature of financial risk in development organization 1402

Sumets A.M.
Conceptual approaches to formation of system evaluation indicators of logistical activity enterprises agricultural complex 1407

Sushkova E.E.
Regional tax security as a compromise of economic interests 1411

Tkachenko T.P., Volinec D.P.
Ratio analysis of enterprise financial stability the example pc «Raiffeisen Bank Aval» 1415

Tryfonova O.V.
Methodological approach to forecasting of sustainability level of functioning of coal mining enterprise 1418

Tryfonova O.V., Olijnyk S.P.
Categorial basis of labor potential management of natural resources companies 1423

Trubey O.M., Stupchyk M.I.
Grading as a modeen form of the remunerative incentives 1427

Ulyanych Y.V., Berzhanir I.A., Hvozdyey N.I.
Assessing asset in Cherkasy region 1431

Farynovych I.V.
International experience of factoring in Ukraine 1434

Fedorova I.I., Sazhneva S.C.
The problem of pricing in the oil market of Russia 1438

Fedotova T.A., Prozor A.E.
Human capital and income inequality 1440

Chasovnikova J.S.
Features of the organization accounting of small business 1443

Cheban J.J., Lugova O.I., Boeva O.V.
Features of formation of accounting policies of agricultural enterprises: methodological aspects 1447

Chukhlib A. V.
The modeling of the relationship indicators of production efficiency of flax products 1451

Shadura-Nykyporetc N.T.
Development priorities of food services of Ukraine 1454

Shestakovska T.L.
Improving financial mechanism of education as the basis for support of its economic security 1458

Shkurko N.S., Mihailova A.V.
Applying a socio-cultural approach in designing the investment image of Yakutia 1462

Shmatkovska T.O.
Automation of accounting and analytical work in the system of innovative methods of business management in hotel and restaurant business 1465

Sherban O.J., Kvasniy L.G.
Financial-economic state of small business in the regions of Ukraine 1469

Yudina N.V.
Futurology of the globalization of the e-learning 1473

Jaremenko L.M.
Organization of accounting inventory enterprises Ukraine 1477

Yatsun Ya.S.
Sustainable development of human resources 1481